Fatawa Rizvia

With citations and translation of Arabic passages

Imam Ahmad Raza Barelvi (May his secret be sanctified)

23

Raza Foundation

Jamia Nizamia Razavia

Inside Lohari Gate Lahore-8

Pakistan (54000)

फ़तावा रिज़विया

अरबी इबारतों के तख़रीज व तर्जुमा के साथ

इमाम अहमद रज़ा बरेलवी कुद्स सिर्रहू

२३

रज़ा फ़ाउंडेशन

जामिया निज़ामिया रिज़विया

अंदरून लोहारी दरवाज़ा लाहौर-८

पाकिस्तान (५४०००)

فتاویٰ رضویہ

مع تخریج و ترجمہ عربی عبارات

امام احمد رضا بریلوی قدس سرہ

۲۳

رضا فاؤنڈیشن

جامعہ نظامیہ رضویہ

اندرون لوہاری دروازہ لاہور، ۸

پاکستان (۵۴۰۰۰)

Fatawa Rizvia Volume 23

Contents Summary Index ..... 4 Preface ..... 6 Translator of Kitab al-Hazr wal-Ibaha ..... 9 Twenty-third Volume ..... 10 Detailed Index of Subjects ..... 12 Index of Subsidiary Issues ..... 70 Prayer and Purity ..... 96 (Imamah, Congregation, Istinja, Wudu, Ghusl, Tayammum etc.) ..... 96 Fasting, Zakat and Hajj ..... 106 Funerals and Visiting Graves and Shrines of Saints ..... 110 Sending Rewards (Isal-e-Thawab), Charity and Almsgiving ..... 116 Treatise ..... 136 Raad al-Qaht wal-Waba bi-Da'wat al-Jiran wa-Muwasat al-Fuqara 1312 AH ..... 136 (Turning away famine and plague by inviting neighbors and sympathizing with the poor) ..... 136 Dhikr and Dua ..... 162 Marriage and Divorce ..... 184 Prohibitions, Dowry, Iddat, Kufu (Compatibility), Wali (Guardianship) ..... 184 Lineage ..... 198 Treatise ..... 202 Ira'at al-Adab li-Fadil al-Nasab 1329 AH ..... 202 (Showing the way of etiquette to one with noble lineage) ..... 202 Customs and Traditions ..... 258 Ostentation, Boasting, Innovation (Bid'ah), Extravagance etc. 258

फ़तावा रज़विया खंड 23

विषय-सूची (Contents) सारांश सूची 4
प्रस्तावना ..... 6 किताब अल-हज़र वल-इबाहह के
अनुवादक ..... 9 तेईसवाँ खंड ..... 10 विषयों की
विस्तृत सूची ..... 12 सहायक मुद्दों की सूची .....
70 नमाज़ और पवित्रता ..... 96 (इमामत, जमात, इस्तिन्जा, वज़ू, गुस्ल,
तयम्मुम आदि) ..... 96 रोज़ा, ज़कात और हज ..... 106 जनाज़ा
और औलिया के मज़ार और कब्रों की ज़ियारत ..... 110 ईसाले सवाब, सदका और
खैरात और सवाल ..... 116 रिसाला (लघु ग्रंथ) 136
राद अल-कह्त वल-वबा बि-दावत अल-जिरान व-मुवासत अल-फुकरा 1312 हिजरी 136
(पड़ोसियों को दावत देने और गरीबों की मदद करने के माध्यम से अकाल और महामारी को दूर
करना) ..... 136 ज़िक्र और दुआ ..... 162 निकाह और
तलाक़ ..... 184 निषिद्ध (महरमात), महर, इद्दत, कुफ़ू विलायत
..... 184 नसब (वंश) 198
रिसाला ..... 202 इराअत अल-अदब लि-फाजिल अल-नसब 1329
हिजरी ..... 202 (कुलीन वंश वाले को शिष्टाचार का मार्ग
दिखाना) ..... 202 रीति-रिवाज़ ..... 258 दिखावा, गर्व,
बिदअत और फ़ुज़ूलखर्ची आदि 258

فتاوی رضویہ جلد ۲۳

Contents اجمالی فہرست ..... 4 پیش

لفظ ..... 6 کتاب الحظر والاباحۃ کے

مترجم ..... 9 تئیسویں جلد ..... 10 فہرست

مضامین مفصل ..... 12 فہرست ضمنی

مسائل ..... 70 نماز وطہارت 96

(امامت، جماعت، استنجاء، وضو، غسل، تیمم وغیرہ) ..... 96 روزہ وزکوۃ

وحج ..... 106 جنائزوزیارت قبورومزارات

اولیاء ..... 110 ایصالِ ثواب وصدقہ وخیرات وسوال 116

رسالہ ..... 136 راد القحط والوباء بدعوۃ الجیران ومواساۃ الفقراء

۱۳۱۲ھ ..... 136 (پڑوسیوں کی دعوت اور فقیروں کی غمخواری کے ذریعے قحط اور وباء

کو لوٹا دینے والا) ..... 136 ذکرودعا ..... 162 نکاح

وطلاق ..... 184 محرمات، مہر، عدت، کفو،

ولایت ..... 184 نسب 198

رسالہ ..... 202 اراءۃ الادب لفاضل النسب

۱۳۲۹ھ ..... 202 (نسبی فضیلت والے کو ادب کی راہ

دکھانا) ..... 202 رسم ورواج ..... 258 ریاء وتفاخر

وبدعت واسراف وغیرہ 258

Volume 23 Fatawa Razviyah

Treatise ..... 278 Hadi-un-Nas fi Rusum al-A'ras ..... 278 (A guide for people regarding wedding customs) ..... 278 Hudud and Ta'zirat (Penalties and Punishments) ..... 324 Etiquette ..... 336 Etiquettes related to gatherings and sermons, mosques, Qibla, Azan and Iqamah, recitation, prostration of recitation, Durood-o-Salam, sermons, litanies and tasks, spiritual practices, travel, Istikhara, omens, intercourse, recommendation, Mushaf, books, gold, etc. ..... 336 Treatise ..... 412 Al-Kashf al-Shafiya Hukm Phonographia (1328 AH) ..... 412 (Satisfactory explanation regarding the ruling on the phonograph (gramophone)) ..... 412 Treatise ..... 472 Al-Adillat al-Ta'ina fi Azan al-Mala'ina (1302 AH) ..... 472 (Piercing arguments regarding the call to prayer (Azan) of the accursed) ..... 472 Adornment ..... 482 Related to combing, kohl, tooth powder, Miswak, hair dye, henna, makeup, etc. ..... 482 Treatise ..... 496 Hakk al-Aib fi Hurmat Taswid al-Shaib (1307 AH) ..... 496 (Removing the defect regarding the prohibition of dyeing white hair black) ..... 496 Earning and Acquiring Wealth ..... 508 Issues related to buying and selling, wages, bribery, interest, gambling, insurance, profession, industry, loan, offering, gift, inheritance, usurpation, etc., and sources of income, Halal, Haram, and doubtful ..... 508 Treatise ..... 604 Khair al-Amal fi Hukm al-Kasb wal-Suwal (1318 AH) ..... 604 (Best hope regarding the ruling on

earning and begging) ..... 604 Knowledge and Education 624

जिल्द 23 फ़तावा रज़विया

रिसाला .....
278 हादी-उन-नास फी रुसूम अल-
आरास ..... 278 (शादियों की रस्मों
के बारे में लोगों के लिए मार्गदर्शिका) ..... 278 हुदूद ओ
ताज़ीरात (सीमाएं और दंड) .....
324
आदाब .....
336 मजलिस और वाज़, मस्जिद, क़िबला, अज़ान और इक़ामत, तिलावत, सजदा-ए-तिलावत,
दरूद-ओ-सलाम, खुतबा, औराद-ओ-वज़ाइफ़, अमलियात, सफ़र, इस्तिखारा, फाल, जिमा,
सिफ़ारिश, मुसहफ़, कुतुब और सोने वगैरह उमूर से मुताल्लिक़
आदाब 336
रिसाला .....
412 अल-कश्फ़ु शाफ़िया हुक्मु फोनोग्राफ़िया (1328
हिजरी) ..... 412 (फोनोग्राफ़ (ग्रामोफ़ोन) के हुक्म
के बारे में संतोषजनक स्पष्टीकरण) 412
रिसाला .....
472 अल-अदिल्लत अत-ताइना फ़ी अज़ान अल-मलाइना (1302
हिजरी) ..... 472 (मलूनों की अज़ान के बारे में चुभने वाले
तर्क) 472
ज़ीनत .....
482 कंघी, सुरमा, मिस्सी, मिसवाक, खिज़ाब, मेहंदी, सिंगार वगैरह से
मुताल्लिक़ 482
रिसाला .....
496 हक्कुल ऐब फ़ी हुरमति तस्विदुल शैब (1307
हिजरी) ..... 496 (सफ़ेद बालों को काला करने की
हुरमत के बारे में ऐब को मिटाना) ..... 496 कसब ओ हुसूल-ए-

माल ..... 508 खरीद-
ओ-फरोख्त, उजरत, रिश्वत, सूद, जुआ, बीमा, पेशा, सनअत, कर्ज, नज़राना, हेबा, मीरास, ग़सब
वगैरह और ज़रिए-ए-आमदनी, हलाल-ओ-हराम-ओ-मुश्तबा से मुताल्लिक़
मसाइल 508
रिसाला .....
604 खैरुल आमाल फ़ी हुक्म अल-कसब वस-सुवाल (1318
हिजरी) ..... 604 (कमाने और मांगने के हुक्म में बेहतरीन
उम्मीद) ..... 604 इल्म ओ
तालीम .....
624

جلد ۲۳ فتاویٰ رضویہ

رسالہ .....

278 ہادی الناس فی رسوم

الاعراس 278

(شادیوں کی رسومات کے بارے میں لوگوں کے لئے

رہنما) ..... 278 حدود و

تعزیرات .....

324

آداب .....

336 مجلس و وعظ، مسجد، قبلہ، اذان و اقامت، تلاوت، سجدہ تلاوت، درود و سلام، خطبہ، اوراد و

وظائف، عملیات، سفر، استخارہ، فال، جماع، سفارش، مصحف، کتب اور سونے وغیرہ امور سے

متعلق آداب 336

رسالہ .....

412 الکشف شافیا حکم فونوجرافیا

۱۳۲۸ھ ..... 412 (فونوجراف

(گراموفون) کے حکم کے بارے میں تسلی بخش

وضاحت) 412

رسالہ .....

472 الادلۃ الطاعنہ فی اذان الملا عنہ

۱۳۰۲ھ ..... 472 (ملعونوں
کی اذان کے بارے میں نیزے چبھونے والے
دلائل) 472
زینت .....
482 کنگھی، سرمہ، مسی، مسواک، خضاب، مہندی، سنگار وغیرہ سے
متعلق 482
رسالہ .....
496 حک العیب فی حرمة تسوید الشیب
۱۳۰۷ھ ..... 496 (سفید بالوں کو
کالا کرنے کی حرمت کے بارے میں عیب کو
مٹانا) ..... 496 کسب و حصول
مال 508
خرید و فروخت، اجرت، رشوت، سود، قمار، بیمہ، پیشہ، صنعت، قرض، نذرانہ، ہبہ، میراث،
غصب وغیرہ اور ذرائع آمدنی، حلال و حرام و مشتبہ سے متعلق
مسائل 508
رسالہ .....
604 خیر الآمال فی حکم الکسب والسوال
۱۳۱۸ھ ..... 604 (کمانے اور
مانگنے کے حکم میں بہترین
امید) ..... 604 علم و

تعليم .....

624

Page 2 of 771

Volume 23 Fatawa Razawiyya

624 ..... Related to scholars, students, Muftis, preachers, Ifta (issuing fatwas), writing, Taqleed (legal precedence), sciences and arts, and educational institutions. 722 ..... Gatherings and Assemblies 722 ..... Milad Sharif, Gyarwi Sharif, elegies, accounts of martyrdom, etc. 760 ..... Related to the issue of Milad 760 ..... An important and reasoned fatwa of Ala Hazrat

www.dawateislami.net I.T. Majlis of Dawat-e-Islami Page 3 of 711

जिल्द 23 फ़तावा रिज़विया

624 ..... आलिम, मुताल्लिम, मुफ़्ती, वाइज़, इफ़्ता, किताबत, तक़लीद, उलूम ओ फुनून, तालीम गाह से मुताल्लिक़ 722 ..... मजालिस ओ महाफ़िल 722 ..... मीलाद शरीफ, ग्यारवहीं शरीफ, मरसिये, ज़िक्र-ए-शहादत वग़ैरा 760 ..... मसला-ए-मीलाद से मुताल्लिक़ 760 ..... आला हज़रत का एक अहम और मुदल्लल फ़तवा

جلد ۲۳ فتاویٰ رضویہ

624 ..... عالم، متعلم، مفتی، واعظ، افتاء، کتابت، تقلید، علوم و

فنون، تعلیم گاہ سے متعلق 722 ..... مجالس و محافل

722 ..... میلاد شریف، گیارہویں شریف، مرثیے، ذکر شہادت

وغیرہ 760 ..... مسئلہ میلاد سے متعلق

760 ..... اعلیٰ حضرت کا ایک اہم اور مدلل فتویٰ

www.dawateislami.net I.T. Majlis of Dawat-e-Islami Page 3 of 711

Volume 23

Fatawa Rizvia

Fatawa Rizvia With extraction and translation of Arabic passages

Imam Ahmed Raza Barelvi (May his secret be sanctified)

Raza Foundation Jamia Nizamia Razvia

Inside Lohari Gate Lahore Number 8 Pakistan (54000)

I.T. Majlis of Dawateislami www.dawateislami.net

Page 1 of 768

जिल्द 23

फ़तावा रज़विया

फ़तावा रज़विया अरबी इबारतों की तख़रीज और तर्जुमे के साथ

इमाम अहमद रज़ा बरेलवी (कुद्दिस सिर्रहु)

रज़ा फाउंडेशन जामिया निज़ामिया रज़विया

अंदरून लोहारी दरवाज़ा लाहौर नंबर 8 पाकिस्तान (54000)

आई.टी. मजलिस-ए-दावत-ए-इस्लामी www.dawateislami.net

पेज 1 का 768

جلد ۲۳

فتاویٰ رضویہ

فتاویٰ رضویہ مع تخریج و ترجمہ عربی عبارات

امام احمد رضا بریلوی قدس سرہ

رضا فاؤنڈیشن جامعہ نظامیہ رضویہ

اندرون لوہاری دروازہ لاہور نمبر ۸ پاکستان (۵۴۰۰۰)

آئی ٹی مجلسِ دعوتِ اسلامی www.dawateislami.net

صفحہ ۱ از ۷۶۸

Fatawa Razvia Volume 23

"Whomsoever Allah intends good for, He gives him understanding of the religion." (Hadith)

Al-Ataya al-Nabawiyya fil Fatawa al-Razwiyya With verification and translation of Arabic phrases.

Volume 23

A magnificent 14th-century Fiqhi Encyclopedia containing rare research.

Imam Ahmad Raza Bareilly (may his secret be sanctified) 1272 AH — 1340 AH 1856 AD — 1921 AD

Raza Foundation, Jamia Nizamia Razvia Inside Lohari Gate, Lahore-8, Pakistan (54000) Phone: 7657312

Page 2 of 768

फ़तावा रज़विया खंड 23

"जिसके साथ अल्लाह भलाई का इरादा करता है, उसे दीन की समझ अता फ़रमाता है।" (हदीस)

अल-अताया अल-नबविया फ़िल फ़तावा अल-रज़विया अरबी इबारतों की तख़रीज और तर्जुमे के साथ।

खंड 23

दुर्लभ शोधों पर आधारित चौदहवीं शताब्दी का भव्य फ़िक़्ही विश्वकोश।

इमाम अहमद रज़ा बरेलवी (कुद्दिस सिर्रहु अल-अज़ीज़) 1272 हिजरी — 1340 हिजरी 1856 ईस्वी — 1921 ईस्वी

रज़ा फ़ाउंडेशन, जामिया निज़ामिया रज़विया अंदरून लोहारी दरवाज़ा, लाहौर 8, पाकिस्तान (54000) फ़ोन: 7657312

पृष्ठ 2 का 768

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۳

مَنْ یُرِدِ اللّٰہُ بِہٖ خَیْرًا یُفَقِّھْہُ فِي الدِّینِ (الحدیث)

اَلْعَطَایَا النَّبَوِیَّۃُ فِي الْفَتَاوَی الرَّضَوِیَّۃِ مع تخریج و ترجمہ عربی عبارات

جلد ۲۳

تحقیقاتِ نادرہ پر مشتمل چودہویں صدی کا عظیم الشان فقہی انسائیکلوپیڈیا

امام احمد رضا بریلوی قدس سرہ العزیز ۱۲۷۲ھ — ۱۳۴۰ھ ۱۸۵۶ء — ۱۹۲۱ء

رضا فاؤنڈیشن، جامعہ نظامیہ رضویہ اندرون لوہاری دروازہ، لاہور ۸، پاکستان (۵۴۰۰۰) فون : ۷۶۵۷۳۱۲

صفحہ 2 از 768

Fatawa Razawiyya Volume 23

(All rights reserved by the publisher)

Book Name: Fatawa Razawiyya Volume 23 Author: Shaykh-ul-Islam Imam Ahmad Raza Qadri Barelvi (Mercy of Allah be upon him) Translation of Arabic Passages: Hafiz Abdul Sattar Saeedi, Director of Education, Jamia Nizamia Razawiyya, Lahore Foreword: Hafiz Abdul Sattar Saeedi, Director of Education, Jamia Nizamia Razawiyya, Lahore List Arrangement: Hafiz Abdul Sattar Saeedi, Director of Education, Jamia Nizamia Razawiyya, Lahore Research and Correction: Maulana Nazir Ahmed Saeedi, Maulana Muhammad Akramullah Butt, Maulana Ghulam Hussain Management and Supervision: Maulana Mufti Muhammad Abdul Qayyum Hazarvi, General Director of Tanzeem-ul-Madaris Ahle-Sunnat, Pakistan Calligraphy: Muhammad Sharif Gul, Karial Kalan (Gujranwala) Pasting: Maulana Muhammad Mansha Tabish Qasuri, Teacher of the Persian Department, Jamia Nizamia Lahore Pages: 768 Publication: Dhul-Hijjah 1424 AH / February 2004 AD Press: Publisher: Raza Foundation, Jamia Nizamia Razawiyya, Inside Lohari Gate, Lahore Price:

Addresses for Availability: * Raza Foundation, Jamia Nizamia Razawiyya, Inside Lohari Gate, Lahore 0300/ 9415300 7665772 * Maktaba Ahle-Sunnat, Jamia Nizamia Razawiyya, Inside Lohari Gate, Lahore * Zia-ul-Quran Publications, Ganj Bakhsh Road, Lahore * Shabbir Brothers, 40-B, Urdu Bazaar, Lahore

फ़तावा रज़विया जिल्द २३

(सभी अधिकार प्रकाशक के पास सुरक्षित हैं)

पुस्तक का नाम: फ़तावा रज़विया जिल्द २३ लेखक: शैख-उल-इस्लाम इमाम अहमद रज़ा क़ादरी बरेलवी (रहमतुल्लाह अलैहि) अरबी अंशों का अनुवाद: हाफ़िज़ अब्दुल सत्तार सईदी, नाज़िम-ए-तालीमात जामिया निज़ामिया रज़विया, लाहौर प्रस्तावना: हाफ़िज़ अब्दुल सत्तार सईदी, नाज़िम-ए-तालीमात जामिया निज़ामिया रज़विया, लाहौर सूची व्यवस्था: हाफ़िज़ अब्दुल सत्तार सईदी, नाज़िम-ए-तालीमात जामिया निज़ामिया रज़विया, लाहौर अनुसंधान और शोधन: मौलाना नज़ीर अहमद सईदी, मौलाना मुहम्मद अकरमुल्लाह बट, मौलाना ग़ुलाम हुसैन प्रबंधन और संरक्षण: मौलाना मुफ़्ती मुहम्मद अब्दुल क़य्यूम हज़रवी, नाज़िम-ए-आला तंज़ीम-उल-मदारिस अहले-सुन्नत, पाकिस्तान लेखन (सुलेख): मुहम्मद शरीफ़ गुल, कड़ियाल कलां (गुजरानवाला) पेस्टिंग: मौलाना मुहम्मद मंशा ताबिश क़सूरी, फ़ारसी विभाग के शिक्षक, जामिया निज़ामिया लाहौर पृष्ठ: ७६८ प्रकाशन: ज़ुल-हिज्जा १४२४ हिजरी / फ़रवरी २००४ ईस्वी मुद्रणालय: प्रकाशक: रज़ा फाउंडेशन, जामिया निज़ामिया रज़विया, अंदरून लोहारी दरवाज़ा, लाहौर क़ीमत:

उपलब्धता के पते: * रज़ा फाउंडेशन, जामिया निज़ामिया रज़विया, अंदरून लोहारी दरवाज़ा, लाहौर ०३००/ ९४१५३०० ७६६५७७२ * मकतबा अहले-सुन्नत, जामिया निज़ामिया रज़विया, अंदरून लोहारी दरवाज़ा, लाहौर * ज़िया-उल-क़ुरान पब्लिकेशन्स, गंज बख़्श रोड, लाहौर * शब्बीर ब्रदर्स, ४०-बी, उर्दू बाज़ार, लाहौर

فتاوی رضویہ جلد ۲۳

(جملہ حقوق بحق ناشر محفوظ ہیں)

نام کتاب: فتاوی رضویہ جلد ۲۳ تصنیف: شیخ الاسلام امام احمد رضا قادری بریلوی رحمۃ اللہ تعالٰی علیہ ترجمہ عربی عبارات: حافظ عبد الستار سعیدی، ناظم تعلیمات جامعہ نظامیہ رضویہ، لاہور پیش لفظ: حافظ عبد الستار سعیدی، ناظم تعلیمات جامعہ نظامیہ رضویہ، لاہور ترتیب فہرست: حافظ عبد الستار سعیدی، ناظم تعلیمات جامعہ نظامیہ رضویہ، لاہور تخریج و تصحیح: مولانا نظیر احمد سعیدی، مولانا محمد اکرم اللہ بٹ، مولانا غلام حسین باہتمام و سرپرستی: مولانا مفتی محمد عبد القیوم ہزاروی ناظم اعلیٰ تنظیم المدارس اہلسنّت، پاکستان کتابت: محمد شریف گل، کڑیال کلاں (گوجرانوالا) پیسٹنگ: مولانا محمد منشا تابش قصوری معلم شعبہ فارسی جامعہ نظامیہ لاہور صفحات: ۷۶۸ اشاعت: ذوالحجہ ۱۴۲۴ھ / فروری ۲۰۰۴ء مطبع: ناشر: رضا فاؤنڈیشن جامعہ نظامیہ رضویہ، اندرون لوہاری دروازہ، لاہور قیمت:

ملنے کے پتے: * رضا فاؤنڈیشن، جامعہ نظامیہ رضویہ، اندرون لوہاری دروازہ، لاہور ۰۳۰۰/ ۹۴۱۵۳۰۰ ۷۶۶۵۷۷۲ * مکتبہ اہلسنت جامعہ نظامیہ رضویہ، اندرون لوہاری دروازہ، لاہور * ضیاء القرآن پبلیکیشنز، گنج بخش روڈ، لاہور * شبیر برادرز، ۴۰ بی، اردو بازار، لاہور

Fatawa Razawiya Volume 23

Summary Table of Contents

Foreword: 5 Prayer and Purification: 95 Fasting, Almsgiving, and Pilgrimage: 105 Funerals and Visiting Graves and Shrines of Saints: 109 Sending Reward, Charity, Donations, and Asking: 115 Remembrance and Supplication: 161 Marriage and Divorce: 183 Lineage: 197 Customs and Traditions: 257 Prescribed Punishments and Discretionary Penalties: 323 Etiquettes: 335 Adornment: 481 Earning and Acquisition of Wealth: 507 Knowledge and Education: 623 Gatherings and Assemblies: 721

List of Treatises

Raad al-Qaht: 135 Ira'at al-Adab: 201 Hadi al-Nas: 277

Page 4 of 768

फ़तावा रज़विया जिल्द २३

संक्षिप्त विषय-सूची

प्रस्तावना: ५ नमाज़ और पवित्रता: ९५ रोज़ा, ज़कात और हज: १०५ जनाज़ा और कब्रों एवं औलिया के मज़ारों की ज़ियारत: १०९ ईसाल-ए-सवाब, सदका, खैरात और सवाल: ११५ ज़िक्र और दुआ: १६१ निकाह और तलाक: १८३ वंश: १९७ रीति-रिवाज़: २५७ सीमाएँ और दंड (हुदूद ओ ताज़ीरात): ३२३ शिष्टाचार (आदाब): ३३५ शृंगार (ज़ीनत): ४८१ धन उपार्जन और प्राप्ति: ५०७ ज्ञान और शिक्षा: ६२३ सभाएँ और महफिलें: ७२१

शोध-पत्रों की सूची

राद अल-कहत: १३५ इरात अल-अदब: २०१ हादी अन-नास: २७७

पृष्ठ ४ का ७६८

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۳

اجمالی فہرست

پیش لفظ: ۵ نماز و طہارت: ۹۵ روزہ و زکوٰۃ و حج: ۱۰۵ جنائز و زیارتِ قبور و مزاراتِ اولیاء: ۱۰۹ ایصالِ ثواب و صدقہ و خیرات و سوال: ۱۱۵ ذکر و دعا: ۱۶۱ نکاح و طلاق: ۱۸۳ نسب: ۱۹۷ رسم و رواج: ۲۵۷ حدود و تعزیرات: ۳۲۳ آداب: ۳۳۵ زینت: ۴۸۱ کسب و حصولِ مال: ۵۰۷ علم و تعلیم: ۶۲۳ مجالس و محافل: ۷۲۱

فہرست رسائل

راد القحط: ۱۳۵ اراءۃ الادب: ۲۰۱ ھادی الناس: ۲۷۷

صفحہ ۴ از ۷۶۸

Fatawa Rizvia Volume 23

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful.

Preface

All praise be to Allah! The institution named 'Raza Foundation', which was established in March 1988 at Darul Uloom Jamia Nizamia Razvia, Lahore, for the purpose of bringing the academic treasures and jurisprudential stores of AlaHazrat Imam-ul-Muslimeen Maulana Shah Ahmad Raza Khan Barelvi (may Allah Almighty have mercy on him) to light in a modern style according to the requirements of the present age, is moving towards its goal with extreme success and lightning speed, passing through the evolutionary stages of the proposed project. So far, this institution has published numerous works of Imam Ahmad Raza, but the greatest achievement of this institution is the publication of 'Al-Ataya al-Nabawiyya fil-Fatawa al-Radawiyya', famously known as 'Fatawa Rizvia', in an excellent and beautiful manner along with referencing and translation. The publication of the said Fatawa began in Shaban al-Mu'azzam 1410 AH / March 1990 AD. And by the grace of Allah Almighty and the kindness of His Noble Messenger, in a short period of approximately thirteen (13) years, the twenty-third (23rd) volume is in your hands. Prior to this, twenty-two (22) volumes consisting of the Book of Purification (Kitab al-Taharah), Book of Prayer (Kitab al-Salah), Book of Funerals (Kitab al-Janaiz), Book of Alms (Kitab al-Zakat), Book of Fasting (Kitab al-Sawm), Book of Pilgrimage (Kitab al-Hajj), Book of Marriage (Kitab al-Nikah), Book of Divorce (Kitab al-Talaq), Book of Faith (Kitab al-Iman), Book of Penalties and Punishments (Kitab al-Hudud wal-Ta'zir), Book of Campaigns (Kitab al-Siyar), Book of Partnership (Kitab al-Shirkat), Book of Endowments (Kitab al-Waqf), Book of Sales (Kitab al-Buyu'), Book of Transfer of Debt (Kitab al-Hawala), Book of Testimony (Kitab al-Shahada), Book of Judiciary and Lawsuits (Kitab al-Qada wad-Da'wa), Book of Agency (Kitab al-Wakala), Book of Acknowledgment (Kitab al-Iqrar), Book of Reconciliation (Kitab al-Sulh), Book of Silent Partnership (Kitab al-Mudaraba), Book of Trusts (Kitab al-Amanat), Book of Loans (Kitab al-Ariya), Book of Gifts (Kitab al-Hiba), Book of Hire (Kitab al-Ijara), Book of Disliked Matters (Kitab al-Karaha), Book of Legal Disability (Kitab al-Hajr), Book of Usurpation (Kitab al-Ghasb), Book of Pre-emption (Kitab al-Shuf'a), Book of Partition (Kitab al-Qisma), Book of Sharecropping (Kitab al-Muzara'a), Book of Hunting (Kitab al-Sayd), Book of Sacrifices (Kitab al-Dhaba'ih), Book of Immolation (Kitab al-Adhiya), and Part I and II of the Book of Prohibition and Permission (Kitab al-Hazr wal-Ibaha) have been published, the details

of which, according to years, contents, total pages, and the number of treatises included in them, are as follows.

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

बिस्मिल्लाह हिर्रहमान निर्रहीम।

प्रस्तावना

अल्हम्दुलिल्लाह! आला हज़रत इमाम-उल-मुस्लिमीन मौलाना शाह अहमद रज़ा खान बरेलवी (रहमतुल्लाह अलैह) के इल्मी खज़ानों और फ़िक़्ही जखीरों को आधुनिक शैली में वर्तमान युग की आवश्यकताओं के अनुसार सबके सामने लाने के लिए दारुल उलूम जामिया निज़ामिया रज़विया लाहौर में 'रज़ा फाउंडेशन' के नाम से जो संस्था मार्च 1988 में स्थापित की गई थी, वह प्रस्तावित परियोजना के विकास चरणों को पार करते हुए अत्यंत सफलता और तीव्र गति से अपने लक्ष्य की ओर बढ़ रही है। अब तक यह संस्था इमाम अहमद रज़ा की कई कृतियाँ प्रकाशित कर चुकी है, लेकिन इस संस्था की सबसे बड़ी उपलब्धि 'अल-अतया अल-नबविया फिल-फ़तावा अल-रज़विया', जिसे 'फ़तावा रज़विया' के नाम से जाना जाता है, का इसके शोध (तखरीज़) और अनुवाद के साथ उत्कृष्ट और सुंदर ढंग से प्रकाशन है। उक्त फ़तावा का प्रकाशन शाबान अल-मुअज़्ज़म 1410 हिजरी / मार्च 1990 ईस्वी में शुरू हुआ था। और अल्लाह तआला के अनुग्रह और उसके महान रसूल की कृपा से, लगभग तेरह (13) वर्षों की छोटी अवधि में तेईसवीं (23वीं) जिल्द (खंड) आपके हाथों में है। इससे पूर्व किताबुत तहारत, किताबुस सलात, किताबुल जनाइज़, किताबुज़ ज़कात, किताबुस सौम, किताबुल हज, किताबुन निकाह, किताबुत तलाक़, किताबुल ईमान, किताबुल हुदूद वत तअज़ीर, किताबुस सियर, किताबुश शिरकत, किताबुल वक्फ़, किताबुल बुयूअ, किताबुल हवालह, किताबुश शहादत, किताबुल क़ज़ा वद दा'वा, किताबुल वकालत, किताबुल इक़रार, किताबुस सुलह, किताबुल मुज़ाराबात, किताबुल अमानत, किताबुल आरिया, किताबुल हिबा, किताबुल इजारा, किताबुल कराहत, किताबुल हज़्र, किताबुल गसब, किताबुश शुफ़'आ, किताबुल क़िस्मत, किताबुल मुज़ाराअत, किताबुस सैद, किताबुज़ ज़बाइह, किताबुल अज़हिया और किताबुल हज़र वल इबाहत के प्रथम और द्वितीय भाग पर आधारित बाईस (22) जिल्दें प्रकाशित हो चुकी हैं, जिनका विवरण वर्षों, अंतर्वस्तु, कुल पृष्ठों और उनमें शामिल पुस्तिकाओं की संख्या के अनुसार इस प्रकार है।

पृष्ठ 6 / 768

فتاوی رضویہ جلد ۲۳

بسم اللہ الرحمن الرحیم ط

پیش لفظ

الحمد للہ! اعلیٰحضرت امام المسلمین مولانا شاہ احمد رضا خاں بریلوی رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ کے خزائن علمیہ اور ذخائر فقہیہ کو جدید انداز میں عصر حاضر کے تقاضوں کے عین مطابق منظر عام پر لانے کے لئے دارالعلوم جامعہ نظامیہ رضویہ لاہور میں رضا فاؤنڈیشن کے نام سے جو ادارہ مارچ ۱۹۸۸ء میں قائم ہوا تھا وہ انتہائی کامیابی اور برق رفتاری سے مجوزہ منصوبہ کے ارتقائی مراحل کو طے کرتے ہوئے اپنے ہدف کی طرف بڑھ رہا ہے۔ اب تک یہ ادارہ امام احمد رضا کی متعدد تصانیف شائع کر چکا ہے مگر اس ادارے کا عظیم ترین کارنامہ العطایا النبویۃ فی الفتاوی الرضویہ المعروف بہ فتاویٰ رضویہ کی تخریج و ترجمہ کے ساتھ عمدہ و خوبصورت انداز میں اشاعت ہے۔ فتاویٰ مذکورہ کی اشاعت کا آغاز شعبان المعظم ۱۴۱۰ھ / مارچ ۱۹۹۰ء میں ہوا تھا۔ اور بفضلہ تعالیٰ جل مجدہ و بعنایت رسولہ الکریم تقریباً تیرہ ۱۳ سال کے مختصر عرصہ میں تیسویں ۲۳ جلد آپ کے ہاتھ میں ہے۔ اس سے قبل کتاب الطہارۃ، کتاب الصلاۃ، کتاب الجنائز، کتاب الزکاۃ، کتاب الصوم، کتاب الحج، کتاب النکاح، کتاب الطلاق، کتاب الایمان، کتاب الحدود والتعزیر، کتاب السیر، کتاب الشرکۃ، کتاب الوقف، کتاب البیوع، کتاب الحوالہ، کتاب الشہادۃ، کتاب القضاء والدعاوی، کتاب الوکالۃ، کتاب الاقرار، کتاب الصلح، کتاب المضاربہ، کتاب الامانات، کتاب العاریہ، کتاب الھبہ، کتاب الاجارہ، کتاب الکراہ، کتاب الحجر، کتاب الغصب، کتاب الشفعۃ، کتاب القسمۃ، کتاب المزارعہ، کتاب الصید، کتاب الذبائح، کتاب الاضحیہ اور کتاب الحظر والاباحۃ کے حصہ اول

و دوم پر مشتمل بائیس ۲۲ جلدیں شائع ہو چکی ہیں جن کی تفصیل سنین، مشمولات، مجموعی صفحات، اور ان میں شامل رسائل کی تعداد کے اعتبار سے حسب ذیل ہے۔

Fatawa Razawiyya Volume 23

Volume	Title	Answers to Questions	Number of Treatises	Years of Publication	Pages
1	Book of Purification (Kitab al-Taharah)	22	11	Shaban al-Muazzam 1210 AH / March 1990 AD	838
2	Book of Purification (Kitab al-Taharah)	33	7	Rabi al-Thani 1412 AH / November 1991 AD	710
3	Book of Purification (Kitab al-Taharah)	59	6	Shaban al-Muazzam 1412 AH / February 1992 AD	756
4	Book of Purification (Kitab al-Taharah)	132	5	Rajab al-Murajab 1413 AH / January 1993 AD	760
5	Book of Prayer (Kitab al-Salah)	140	6	Rabi al-Awwal 1414 AH / September 1993 AD	692
6	Book of Prayer (Kitab al-Salah)	457	4	Rabi al-Awwal 1415 AH / August 1994 AD	736
7	Book of Prayer (Kitab al-Salah)	269	7	Rajab al-Murajab 1415 AH /	720

Volume	Title	Answers to Questions	Number of Treatises	Years of Publication	Pages
				December 1994 AD	
8	Book of Prayer (Kitab al-Salah)	337	6	Muharram al-Haram 1416 AH / June 1995 AD	664
9	Book of Funerals (Kitab al-Jana'iz)	273	13	Dhu al-Qi'dah 1416 AH / April 1996 AD	936
10	Book of Zakat, Fasting, Hajj	316	16	Rabi al-Awwal 1417 AH / August 1996 AD	832
11	Book of Marriage (Kitab al-Nikah)	459	6	Muharram al-Haram 1418 AH / May 1997 AD	736
12	Book of Marriage, Divorce	328	3	Rajab al-Murajab 1418 AH / November 1997 AD	688
13	Book of Divorce, Faith and Hudud & Ta'zir	293	2	Dhu al-Qi'dah 1418 AH / March 1998 AD	688
14	Book of Travels (I)	339	7	Jumada al-Akhira 1419 AH / September 1998 AD	712
15	Book of Travels (II)	81	15	Muharram al-Haram 1420	744

Volume	Title	Answers to Questions	Number of Treatises	Years of Publication	Pages
				AH / April 1999 AD	
16	Book of Partnership, Book of Endowment	432	3	Jumada al-Ula 1420 AH / September 1999 AD	632
17	Book of Sales, Book of Assignment, Book of Suretyship	153	2	Dhu al-Qi'dah 1420 AH / February 2000 AD	726
18	Book of Testimony, Book of Judiciary and Claims	152	2	Rabi al-Thani 1421 AH / July 2000 AD	740
19	Book of Agency, Book of Acknowledgment, Book of Reconciliation, Book of Silent Partnership, Book of Trusts, Book of Lending, Book of Gifts, Book of Hire, Book of Duress, Book of Legal Disability, Book of Usurpation	296	3	Dhu al-Qi'dah 1421 AH / February 2001 AD	692

फ़तावा रज़विया जिल्द २३

जिल्द	शीर्षक	सवालों के जवाब	रिसालों की संख्या	प्रकाशन वर्ष	पृष्ठ
१	किताब अल-तहारत (पवित्रता)	२२	११	शाबान अल-मुअज़म १२१० हिजरी / मार्च १९९० ईस्वी	८३८
२	किताब अल-तहारत	३३	७	रबी अल-थानी १४१२ हिजरी / नवंबर १९९१ ईस्वी	७१०
३	किताब अल-तहारत	५९	६	शाबान अल-मुअज़म १४१२ हिजरी / फरवरी १९९२ ईस्वी	७५६
४	किताब अल-तहारत	१३२	५	रजब अल-मुरज्जब १४१३ हिजरी / जनवरी १९९३ ईस्वी	७६०
५	किताब अस-सलात (प्रार्थना)	१४०	६	रबी अल-अव्वल १४१४ हिजरी / सितंबर १९९३ ईस्वी	६९२
६	किताब अस-सलात	४५७	४	रबी अल-अव्वल १४१५ हिजरी / अगस्त १९९४ ईस्वी	७३६
७	किताब अस-सलात	२६९	७	रजब अल-मुरज्जब १४१५ हिजरी / दिसंबर १९९४ ईस्वी	७२०
८	किताब अस-सलात	३३७	६		६६४

जिल्द	शीर्षक	सवालों के जवाब	रिसालों की संख्या	प्रकाशन वर्ष	पृष्ठ
				मुहर्रम अल-हराम १४१६ हिजरी / जून १९९५ ईस्वी	
९	किताब अल-जनाइज़	२७३	१३	ज़िल-क़ाद १४१६ हिजरी / अप्रैल १९९६ ईस्वी	९३६
१०	किताब ज़कात, रोज़ा, हज	३१६	१६	रबी अल-अव्वल १४१७ हिजरी / अगस्त १९९६ ईस्वी	८३२
११	किताब अल-निकाह	४५९	६	मुहर्रम अल-हराम १४१८ हिजरी / मई १९९७ ईस्वी	७३६
१२	किताब निकाह, तलाक	३२८	३	रजब अल-मुरज्जब १४१८ हिजरी / नवंबर १९९७ ईस्वी	६८८
१३	किताब तलाक, ईमान और हुदूद व ताज़ीर	२९३	२	ज़िल-क़ाद १४१८ हिजरी / मार्च १९९८ ईस्वी	६८८
१४	किताब अस-सियर (१)	३३९	७	जमादी अल-उखरा १४१९ हिजरी / सितंबर १९९८ ईस्वी	७१२
१५	किताब अस-सियर (ब)	८१	१५	मुहर्रम अल-हराम १४२० हिजरी / अप्रैल १९९९ ईस्वी	७४४
१६	किताब अश-शिरकत, किताब अल-वक़्फ़	४३२	३		६३२

जिल्द	शीर्षक	सवालों के जवाब	रिसालों की संख्या	प्रकाशन वर्ष	पृष्ठ
				जमादी अल-ऊला १४२० हिजरी / सितंबर १९९९ ईस्वी	
१७	किताब अल-बुयूअ, किताब अल-हवाला, किताब अल-कफाला	१५३	२	ज़िल-क़ाद १४२० हिजरी / फरवरी २००० ईस्वी	७२६
१८	किताब अश-शहादत, किताब अल-क़ज़ा व अल-दआवा	१५२	२	रबी अल-थानी १४२१ हिजरी / जुलाई २००० ईस्वी	७४०
१९	किताब अल-वकाला, इकरार, सुलह, मुज़ारबा, अमानत, आरिया, हिबा, इजारा, इखराह, हज्र, ग़सब	२९६	३	ज़िल-क़ाद १४२१ हिजरी / फरवरी २००१ ईस्वी	६९२

पृष्ठ ७/७६८

فتاوی رضویہ جلد ۲۳

جلد	عنوان	جوابات اسئلہ	تعداد رسائل	سنین اشاعت	صفحات
				شعبان المعظم	
۱	کتاب الطہارۃ	۲۲	۱۱	۱۲۱۰ھ، مارچ ۱۹۹۰ء	۸۳۸
				ربیع الثانی	
۲	کتاب الطہارۃ	۳۳	۷	۱۴۱۲ھ، نومبر ۱۹۹۱ء	۷۱۰
				شعبان المعظم	
۳	کتاب الطہارۃ	۵۹	۶	۱۴۱۲ھ، فروری ۱۹۹۲ء	۷۵۶
				رجب المرجب	
۴	کتاب الطہارۃ	۱۳۲	۵	۱۴۱۳ھ، جنوری ۱۹۹۳ء	۷۶۰
				ربیع الاول	
۵	کتاب الصلوۃ	۱۴۰	۶	۱۴۱۴ھ، ستمبر ۱۹۹۳ء	۶۹۲

جلد	عنوان	جوابات اسئلہ	تعداد رسائل	سنین اشاعت	صفحات
				ربیع الاول	
۶	کتاب الصلوۃ	۴۵۷	۴	۱۴۱۵ھ، اگست ۱۹۹۴ء	۷۳۶
				رجب المرجب	
۷	کتاب الصلوۃ	۲۶۹	۷	۱۴۱۵ھ، دسمبر ۱۹۹۴ء	۷۲۰
				محرم الحرام	
۸	کتاب الصلوۃ	۳۳۷	۶	۱۴۱۶ھ، جون ۱۹۹۵ء	۶۶۴
۹	کتاب الجنائز	۲۷۳	۱۳	ذیقعدہ ۱۴۱۶ھ، اپریل ۱۹۹۶ء	۹۳۶
				ربیع الاول	
۱۰	کتاب زکوۃ، صوم، حج	۳۱۶	۱۶	۱۴۱۷ھ، اگست ۱۹۹۶ء	۸۳۲
				محرم الحرام	
۱۱	کتاب النکاح	۴۵۹	۶	۱۴۱۸ھ، مئی ۱۹۹۷ء	۷۳۶
۱۲	کتاب نکاح، طلاق	۳۲۸	۳		۶۸۸

جلد عنوان	جوابات اسئلہ	تعداد رسائل	سنین اشاعت	صفحات
			رجب المرجب ۱۴۱۸ھ ، نومبر ۱۹۹۷ء	
۱۳ کتاب طلاق، ایمان اور حدود و تعزیر	۲۹۳	۲	ذیقعدہ ۱۴۱۸ھ ، مارچ ۱۹۹۸ء	۶۸۸
۱۴ کتاب السیر (۱)	۳۳۹	۷	جمادی الاخریٰ ۱۴۱۹ھ ، ستمبر ۱۹۹۸ء	۷۱۲
۱۵ کتاب السیر (ب)	۸۱	۱۵	محرم الحرام ۱۴۲۰ھ ، اپریل ۱۹۹۹ء	۷۴۴
۱۶ کتاب الشرکۃ، کتاب الوقف	۴۳۲	۳	جمادی الاولیٰ ۱۴۲۰ھ ، ستمبر ۱۹۹۹ء	۶۳۲
۱۷ کتاب البیوع، کتاب الحوالہ، کتاب الکفالہ	۱۵۳	۲	ذیقعدہ ۱۴۲۰ھ ، فروری ۲۰۰۰ء	۷۲۶
۱۸ کتاب الشہادۃ، کتاب القضاء و الدعاوی	۱۵۲	۲		۷۴۰

جلد	عنوان	جوابات اسئلہ	تعداد رسائل	سنین اشاعت	صفحات
				ربیع الثانی ۱۴۲۱ھ، جولائی ۲۰۰۰ء	
۱۹	کتاب الوکالۃ، کتاب الاقرار، کتاب الصلح، کتاب المضاربۃ، کتاب الامانات، کتاب العاریۃ، کتاب الھبۃ، کتاب الاجارۃ، کتاب الاکراۃ، کتاب الحجر، کتاب الغصب	۲۹۶	۳	ذیقعدہ ۱۴۲۱ھ، فروری ۲۰۰۱ء	۶۹۲

Volume 23

No.	Book Title	Pages	No. of Treatises	Date of Publication	Total Pages
20	Kitab al-Shuf'ah, Kitab al-Qismah, Kitab al-Muzara'ah, Kitab al-Said wa al-Dhaba'ih, Kitab al-Udhiyah	334	3	Safar al-Muzaffar 1422 AH / May 2001 AD	632
21	Kitab al-Hazr wa al-Ibahah (Part 1)	291	9	Rabi' al-Awwal 1423 AH / May 2002 AD	676
22	Kitab al-Hazr wa al-Ibahah (Part 2)	241	6	Jumada al-Ukhra 1423 AH / August 2002 AD	692

The arrangement of chapters in the first eight volumes of the old Fatawa Razawiyya is the same as mentioned in the well-known and current books of jurisprudence and fatwa. In the twenty volumes published by Raza Foundation, this same order has been maintained. However, the arrangement of the remaining four printed volumes of the old Fatawa Razawiyya (volumes nine, ten, eleven, and twelve) is questionable due to its inconsistency with the chapters of jurisprudence. Therefore, after consultation and inquiry with the Supreme Patron of this institution, Muhsin-e-Ahle Sunnat Mufti-e-Azam Pakistan Hazrat Allama Maulana Mufti Muhammad Abdul Qayyum Hazarvi and other prominent scholars and mentors, the institution's members decided that in future volumes, the well-known arrangement of chapters of jurisprudence should be made the basis instead of the arrangement of the old volumes of Fatawa Razawiyya. Generally, in books of jurisprudence and Fatawa Razawiyya, the title 'Kitab al-Hazr wa al-Ibahah' is mentioned after 'Kitab al-Udhiyah'. Since the twentieth volume published by our institution ended with 'Kitab al-Udhiyah', the publication of issues related to 'Hazr wa Ibahah' was started from the twenty-first volume. In this regard, the profound research of Bahr-ul-Uloom Hazrat Maulana Mufti Abdul Mannan Sahab Azmi (May his high blessings last forever) is being viewed with extreme respect, and full benefit and guidance are being obtained from it.

It should be remembered that the volume containing the title 'Kitab al-Hazr wa al-Ibahah' in the old Fatawa Razawiyya Volume 10, which Maktaba Raza Aiwan-e-Irfan, Pipalpur has published as Volume 10 and Raza Academy Mumbai as Volume 9, is

unarranged and unclassified. The beginning and end of some treatises included in it are not distinct; some treatises are included without names, while the contents of some treatises, instead of being together, are mentioned in a scattered and dispersed manner. Despite the titles and issues of both parts included in this volume being similar, the index of both has not been combined. Therefore, its arrangement and classification was a quite difficult and laborious matter. When the author began work on it, putting trust in Allah, then by the grace and mercy of Allah Almighty, the kind gaze of the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him), and the spiritual influence and miracle of Aala Hazrat (may mercy be upon him), this work was completed in even less time than expected. Alhamdu Lillah 'ala dhalik (All praise is for Allah for that).

जिल्द २३

संख्या	किताब का शीर्षक	पृष्ठ	शोध-प्रबंधों की संख्या	प्रकाशन की तिथि	कुल पृष्ठ
२०	किताब-उश-शुफ़्अह, किताब-उल-क़िस्मह, किताब-उल-मुज़ारा-अह, किताब-उस-सैद वज़-ज़बा-इह, किताब-उल-अज़हिया	३३४	३	सफ़र-उल-मुज़फ़्फ़र १४२२ हि. / मई २००१ ई.	६३२
२१	किताब-उल-हज़्र वल-इबाहह (भाग १)	२९१	९	रबी-उल-अव्वल १४२३ हि. / मई २००२ ई.	६७६
२२	किताब-उल-हज़्र वल-इबाहह (भाग २)	२४१	६	जमाद-उल-उख़रा १४२३ हि. / अगस्त २००२ ई.	६९२

फ़तावा रज़विया क़दीम की पहली आठ जिल्दों के अध्यायों का क्रम वही है जो प्रसिद्ध और प्रचलित फ़िक़्ह और फ़तावा में वर्णित है। रज़ा फ़ाउंडेशन की ओर से प्रकाशित होने वाली बीस जिल्दों में इसी क्रम का ध्यान रखा गया है। मगर फ़तावा रज़विया क़दीम की शेष चार मुद्रित (जिल्द नौ, दस, ग्यारह, बारह) का क्रम फ़िक़्ह के अध्यायों के साथ विसंगति के कारण विचारणीय है। इसलिए, इस संस्थान के मुख्य संरक्षक, मोहसिन-ए-अहले सुन्नत मुफ़्ती-ए-आज़म पाकिस्तान हज़रत अल्लामा मौलाना मुफ़्ती मुहम्मद अब्दुल क़य्यूम हज़ारी और अन्य वरिष्ठ विद्वानों और संतों से परामर्श और पूछताछ के बाद, संस्थान के सदस्यों ने निर्णय लिया कि भविष्य की जिल्दों में फ़तावा रज़विया की पुरानी जिल्दों के क्रम के बजाय फ़िक़्ह के अध्यायों के प्रसिद्ध क्रम को आधार बनाया जाए। आमतौर पर फ़िक़्ह और फ़तावा रज़विया की किताबों में 'किताब-उल-अज़हिया' के बाद 'किताब-उल-हज़्र वल-इबाहह' का शीर्षक वर्णित किया जाता है। चूँकि हमारे संस्थान द्वारा प्रकाशित बीसवीं जिल्द का समापन 'किताब-उल-अज़हिया' पर हुआ, इसलिए इक्कीसवीं जिल्द से 'हज़्र व इबाहत' के मुद्दों का प्रकाशन शुरू किया गया। इस संबंध में बहर-उल-उलूम हज़रत मौलाना मुफ़्ती अब्दुल मन्नान साहब आज़मी (उनकी बरकतें बनी रहें) के गहन शोध को अत्यंत सम्मान की दृष्टि से देखते हुए उससे भरपूर लाभ और मार्गदर्शन प्राप्त किया जा रहा है।

याद रहे कि फ़तावा रज़विया क़दीम जिल्द १० में 'किताब-उल-हज़्र वल-इबाहत' के शीर्षक वाली जिल्द, जिसे मकतबा रज़ा ऐवान-ए-इरफ़ान, पीपलपुर ने जिल्द १० और रज़ा अकादमी मुंबई ने जिल्द ९ के नाम से प्रकाशित किया है, वह अव्यवस्थित और अवर्गीकृत है। इसमें शामिल कुछ शोध-प्रबंधों का आरंभ और अंत स्पष्ट नहीं है, कुछ शोध-प्रबंध अनाम शामिल हैं, जबकि कुछ शोध-प्रबंधों की सामग्री एक साथ होने के बजाय अलग-अलग और बिखरे हुए रूप में वर्णित है। इस जिल्द में शामिल दोनों भागों के शीर्षक और मुद्दे एक जैसे होने के बावजूद, दोनों की सूची एक साथ नहीं बनाई गई है। इसलिए इसका क्रम और वर्गीकरण काफी कठिन और जटिल मामला था। जब लेखक ने अल्लाह पर भरोसा करते हुए इस पर काम शुरू किया, तो अल्लाह तआला के फ़ज़्ल और करम, रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की विशेष कृपा और आला हज़रत (अलैहिर्रहमा) के आध्यात्मिक प्रभाव और चमत्कार के कारण यह काम उम्मीद से भी कम समय में पूरा हो गया। अल्हम्दुलिल्लाह अला ज़ालिक (तमाम तारीफ़ें उसी अल्लाह के लिए हैं)।

पृष्ठ ८/७६८

جلد ۲۳

۲۰	**کتاب الشفعہ، کتاب القسمہ، کتاب المزارعہ، کتاب الصید والذبائح، کتاب الاضحیہ**	۳۳۴ ۳	**صفر المظفر ۱۴۲۲ھ مئی ۲۰۰۱ء**	۶۳۲
۲۱	کتاب الحظر والاباحۃ (حصہ اول)	۲۹۱ ۹	ربیع الاول ۱۴۲۳ھ مئی ۲۰۰۲ء	۶۷۶
۲۲	کتاب الحظر والاباحۃ (حصہ دوم)	۲۴۱ ۶	جمادی الاخری ۱۴۲۳ھ اگست ۲۰۰۲ء	۶۹۲

فتاوی رضویہ قدیم کی پہلی آٹھ جلدوں کے ابواب کی ترتیب وہی ہے جو معروف و متداول فقہ و فتاوی میں مذکور ہے۔ رضا فاؤنڈیشن کی طرف سے شائع ہونے والی بیس جلدوں میں ایسی ترتیب کو ملحوظ رکھا گیا ہے۔ مگر فتاوی رضویہ قدیم کی بقیہ چار مطبوعہ (جلد نہم، دہم، یازدہم، دواز دہم) کی ترتیب ابواب فقہ سے عدم مطابقت کی وجہ سے محلِ نظر ہے۔ چنانچہ ادارہ ہذا کے سر پرست اعلیٰ محسنِ اہلسنت مفتی اعظم پاکستان حضرت علامہ مولانا مفتی محمد عبدالقیوم ہزاروی صاحب اور دیگر اکابر علماء و مشائخ سے استشارہ و استفسار کے بعد اراکینِ ادارہ نے فیصلہ کیا کہ آئندہ شائع ہونے والی جلدوں میں فتاوی رضویہ کی قدیم جلدوں کی ترتیب کے بجائے ابواب فقہ کی معروف ترتیب کو بنیاد بنایا جائے، عام طور پر فقہ و فتاوی رضویہ کی کتب میں کتاب الاضحیہ کے بعد کتاب الحظر والاباحۃ کا عنوان ذکر کیا جاتا ہے اور ہمارے ادارے سے شائع شدہ بیسویں جلد کا اختتام چونکہ کتاب الاضحیہ پر ہوا لہذا اکیسویں جلد سے مسائلِ حظر و اباحت کی اشاعت کا آغاز کیا گیا۔ اس سلسلہ میں بحر العلوم حضرت مولانا مفتی عبدالمنان صاحب اعظمی

دامت برکاتہم العالیہ کی تحقیق انیق کو انتہائی قدر کی نگاہ سے دیکھتے ہوئے اس سے بھر پور استفادہ اور راہنمائی حاصل کر رہے ہیں۔

یاد رہے کہ فتاوی رضویہ قدیم جلد دس میں کتاب الحظر والا باحت کے عنوان پر مشتمل جلد جس کی مکتبہ رضا ایوانِ عرفان، پیپلپور نے جلد دہم اور رضا اکیڈمی ممبئی نے جلد نہم کے نام سے شائع کیا ہے وہ غیر مرتب اور غیر مبوب ہے اس میں شامل بعض رسائل کی ابتداء و انتہا ممتاز نہیں ، کچھ رسائل بے نام شامل ہیں جبکہ بعض رسالوں کے مندرجات یکجا ہونے کے بجائے متفرق منتشر طور پر مذکور ہیں اس جلد میں شامل دونوں حصوں کے عنوانات و مسائل ایک جیسے ہونے کے باوجود دونوں کی فہرست یکجا نہیں کی گئی ۔ لہذا اس کی ترتیب و تبویب خاصا مشکل اور دقت طلب معاملہ تھا۔ راقم نے متوکلا علی اللہ اس پر کام شروع کیا تو اللہ تعالیٰ کے فضل و کرم، رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کی نظر عنایت اور اعلیٰحضرت علیہ الرحمۃ کے روحانی تصرف و کرامت کے صدقے میں توقع سے بھی کم وقت میں یہ کام پایہ تکمیل کو پہنچ گیا۔ الحمد للہ علیٰ ذلک۔

Fatawa Razawiyya Volume 23

In the arrangement of "Kitab al-Hazr wal-Ibaha" (The Book of Prohibition and Permissibility), the matters we have specifically taken into consideration are as follows:

(a) The issues from both printed parts of the old Fatawa Razawiyya related to prohibition and permissibility have been categorized together based on the problems mentioned in the queries (istifta). (b) In cases where issues related to different chapters were mentioned in a single query, each problem has been recorded under its respective chapter along with the name of the questioner. (c) The issues included in "Kitab al-Hazr wal-Ibaha" of the old Fatawa Razawiyya have been placed under relevant chapters according to their titles. (d) The beginning and end of the treatises (rasail) have been distinguished. (e) The names of unnamed treatises have been revealed. (f) Treatises whose contents and inclusions were not together have been compiled. (g) Some treatises of Ala Hazrat related to prohibition and permissibility that could not be included in the old Fatawa Razawiyya have also been included at appropriate places in this publication. (h) After the new categorization, the current order has become completely different from the previous one. Therefore, a complete index for the entire book had to be prepared anew according to the current chapters. (i) A detailed table of contents for all the treatises included in this volume has been compiled. (j) While discussing at certain places, Ala Hazrat (may Allah Almighty have mercy on him), in view of his profound scholarly depth, brings up issues under discussion that cannot be categorized under any of the relevant chapters. For such issues, we have compiled a separate list under the title "Subsidiary Issues" after the detailed index.

Translators of Kitab al-Hazr wal-Ibaha Except for those treatises that have now been newly included in the Fatawa, the complete translation of Arabic and Persian texts of the entire "Kitab al-Hazr wal-Ibaha" has been done by the collector of transmitted and rational sciences, the noble scholar, famous researcher, author of numerous books, the pride of teachers, Hazrat Maulana Allama Mufti Qazi Muhammad Saif-ur-Rahman Sahib (may his blessings continue), who is the student of the teacher of teachers Hazrat Allama Maulana Muhammad Abdul Subhan bin Maulana Mazhar Jamil bin Maulana Mufti Muhammad Ghaus.

फतावा रज़विया जिल्द २३

"किताब अल-हज़र वल-इबाहह" (निषेध और अनुमति की पुस्तक) की तरतीब (व्यवस्था) में हमने जिन बातों का विशेष रूप से ध्यान रखा है, वे निम्नलिखित हैं:

(अ) पुराने फतावा रज़विया के दोनों मुद्रित भागों से हज़र (निषेध) और इबाहत (अनुमति) से संबंधित मसलों को (इस्तिफ़्ता में वर्णित) समस्याओं के आधार पर एक साथ वर्गीकृत किया गया है। (ब) एक ही इस्तिफ़्ता (प्रश्न) में विभिन्न अध्यायों से संबंधित मसलों का उल्लेख होने की स्थिति में, प्रत्येक मसले को पूछने वाले के नाम के साथ संबंधित अध्याय के तहत दर्ज किया गया है। (स) पुराने फतावा रज़विया की "किताब अल-हज़र वल-इबाहह" में शामिल मसलों को उनके शीर्षकों के अनुसार संबंधित अध्यायों के तहत शामिल किया गया है। (द) रसायल (पुस्तिकाओं) के आरंभ और अंत को स्पष्ट किया गया है। (ध) बिना नाम वाले रसायल के नामों को प्रकट किया गया है। (व) जिन रसायल की सामग्री और विषय एक जगह नहीं थे, उन्हें इकट्ठा कर दिया गया है। (ज़) हज़र व इबाहत से संबंधित आला हज़रत के कुछ रसायल जो पुराने फतावा रज़विया में शामिल नहीं हो सके थे, उन्हें भी इस प्रकाशन में उचित स्थानों पर शामिल किया गया है। (ह) नई श्रेणीबद्धता के बाद वर्तमान क्रम पिछले क्रम से बिल्कुल अलग हो गया है, इसलिए पूरी किताब की एक विस्तृत सूची वर्तमान अध्यायों के अनुसार नए सिरे से तैयार करनी पड़ी। (ट) इस जिल्द में शामिल सभी रसायल की सामग्री की एक विस्तृत सूची तैयार की गई है। (य) आला हज़रत (रहमतुल्लाहि अलैहि) कुछ स्थानों पर चर्चा करते हुए अपनी अगाध विद्वत्ता को देखते हुए ऐसे मसलों को भी चर्चा में ले आते हैं जो संबंधित अध्यायों में से किसी के तहत नहीं आ सकते। ऐसे मसलों के लिए हमने विस्तृत सूची के बाद "गौण मसले" (ज़िम्मी मसाइल) के शीर्षक के तहत एक अलग सूची तैयार की है।

किताब अल-हज़र वल-इबाहह के अनुवादक उन रसायल को छोड़कर जिन्हें अब फतावा में नए सिरे से शामिल किया गया है, पूरी "किताब अल-हज़र वल-इबाहह" की अरबी और फारसी इबारतों का मुकम्मल अनुवाद जामे मनकूल व माकूल, फ़ाज़िल जलील, मोहक़्क़िक़ शहीर, कई किताबों के लेखक, फ़ख़्र-उल-मुदर्रिसीन हज़रत मौलाना अल्लामा मुफ्ती क़ाज़ी मोहम्मद सैफुर्रहमान साहब (दामत बरकातुहुमुल आलिया) ने किया है, जो उस्ताज़-उल-असातिज़ा हज़रत अल्लामा मौलाना मोहम्मद अब्दुल सुभान बिन मौलाना मज़हर जमील बिन मौलाना मुफ्ती मोहम्मद गौस के शिष्य हैं।

पृष्ठ ९ / ७६८

فتاوی رضویہ جلد ۲۳

کتاب الحظر والاباحۃ کی ترتیب میں ہم نے جن امور کو بطورِ خاص ملحوظ رکھا ہے وہ مندرجہ ذیل ہیں۔

(۱) حظر واباحت سے متعلق فتاویٰ رضویہ قدیم کے دونوں مطبوعہ حصوں کی (استفتاء میں مذکور) مسائل کے اعتبار سے یکجا تبویب کردی ہے۔ (ب) ایک ہی استفتاء میں مختلف ابواب سے متعلق مسائل مذکور ہونے کی صورت میں ہر مسئلہ کو مستفتی کے نام سمیت متعلق باب کے تحت درج کیا ہے۔ (ج) فتاوی رضویہ قدیم کی کتاب الحظر والاباحہ میں شامل مسائل کو ان کے عنوانات کے مطابق متعلقہ ابواب کے تحت داخل کردیا ہے۔ (د) رسائل کی ابتداء وانتباء کو ممتاز کیا ہے۔ (ھ) بے نام رسائل کے ناموں کو ظاہر کیا ہے۔ (و) جن رسائل کے مندرجات و مشمولات یکجانہ تھے ان کو اکٹھا کر دیا ہے۔ (ز) حظر واباحت سے متعلقہ بعض رسائل اعلیٰحضرت جو فتاوی رضویہ قدیم میں شامل نہ ہو سکے تھے ان کو بھی مناسب جگہ پر شامل اشاعت کر دیا ہے۔ (ح) تبویب جدید کے بعد موجودہ ترتیب سابق ترتیب سے بالکل مختلف ہو گئی ہے، لہٰذا پوری کتاب کی مکمل فہرست موجودہ ابواب کے مطابق نئے سرے سے تیار کرنا پڑی۔ (ط) جلد ہذا میں شامل تمام رسائل کے مندرجات کی مفصل فہرست مرتب کی گئی (ی) اعلیٰحضرت رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ بعض مقامات پر گفتگو کرتے ہوئے اپنے تبحر علمی کے پیش نظر ایسے مسائل بھی زیرِ بحث لے آتے ہیں جو متعلقہ ابواب میں سے کسی کے تحت مندرج نہیں ہو سکتے ایسے مسائل کے لئے مفصل فہرست کے بعد ہم نے ضمنی مسائل کے عنوان سے الگ فہرست مرتب کی ہے۔

کتاب الحظر والاباحہ کے مترجم سوائے ان رسائل کے جن کو اب فتاویٰ میں نئے سرے سے شامل کیا گیا ہے پوری "کتاب الحظر والاباحہ" کی عربی اور فارسی عبارات کا مکمل ترجمہ جامع منقول

و معقول، فاضل جلیل، محقق شہیر، مصنف کتب کثیرہ، فخر المدرسین حضرت مولانا علامہ مفتی قاضی محمد سیف الرحمن صاحب دامت برکاتہم العالیہ نے کیا ہے جو استاذ الاساتذہ حضرت علامہ مولانا محمد عبد السبحان بن مولانا مظہر جمیل بن مولانا مفتی محمد غوث

Fatawa Razawiya Volume 23

(Khala Bat, Hazara) is the son and grandson of the teacher of teachers, Shaykh al-Hadith and al-Tafsir Hazrat Maulana Muhammad Khalil Sahib Muhaddith Hazarvi. You studied all your courses with your respected father. Immediately after graduating, you became associated with teaching and for many years performed teaching duties as Shaykh al-Hadith in the renowned Sunni institution, Jamia Rahmaniya Haripur. Your ancestors performed the duty of establishing truth and nullifying falsehood with great conviction. Accordingly, the numerous educational and non-educational works of your respected father, Hazrat Maulana Qazi Muhammad Abdul Subhan Sahib, and your elder brother, Hazrat Maulana Qazi Ghulam Mahmood Sahib (may Allah have mercy on them both), are well-known among people of knowledge. Their services in debate and refutation of deviants, especially the refutation of Wahhabism, are held in extremely high regard by the Ahl-e-Sunnat-o-Jama'at.

Twenty-Third Volume This volume is the third part of "Kitab al-Hazr wal-Ibaha" (The Book of Prohibition and Permission), which contains answers to 409 questions and consists of a total of 768 pages. In this volume, the chapters primarily discussed are: Purity (Taharat), Prayer (Namaz), Fasting (Roza), Hajj, Zakat, Funerals (Jana'iz), Visiting Graves, Sending Reward (Isal-e-Thawab), Charity and Almsgiving, Begging/Asking, Remembrance and Supplication, Marriage and Divorce, Lineage, Customs and Traditions, Limits and Punishments, Manners, Adornment, Earning and Obtaining Wealth, Knowledge and Education, and Gatherings and Assemblies. Many issues related to several other chapters were discussed incidentally. Therefore, for the convenience of readers, in addition to the detailed list of issues in the treatises, I have also prepared a separate list of incidental issues. Furthermore, if issues related to the independent chapters in this volume were incidentally listed under each other elsewhere, we have mentioned them as an appendix at the end of the detailed list of the relevant chapter, so that there is no difficulty or ambiguity in searching for these issues.

The following seven treatises, containing extremely profound and valuable research and investigations, also grace this volume: (1) Al-Kashf Shafiyan Hukm Phonographia (1328 AH) The ruling on recording and listening to the Holy Quran on a phonograph, as well as listening to the sounds of musical instruments, etc., from it. (2) Hakk al-Ayb fi Hurmat Taswid al-Shayb (1307 AH) Proof of the prohibition of black hair dye through sixteen Hadiths and the sayings of the Imams.

फतावा रज़विया जिल्द 23

(खला बट, हजारा) के साहबजादे और उस्ताद-उल-असातिज़ा शेख-उल-हदीस वत-तफ़सीर हज़रत मौलाना मुहम्मद खलील साहब मुहद्दिस हज़ारवी के नवासे हैं। आपने अपने वालिद-ए-गिरामी से तमाम दरसियात (कोर्स) पढ़े। फ़ारिग-उत-तहरीर (स्नातक) होते ही दरस-ओ-तदरीस (शिक्षण) से जुड़ गए और कई सालों तक अहले सुन्नत के मशहूर इदारे जामिया रहमानिया हरिपुर में बतौर शेख-उल-हदीस तदरीसी फ़रायज़ (शिक्षण कर्तव्य) अंजाम दिए। आपके आबा-ओ-अजदाद (पूर्वजों) ने डंके की चोट पर हक़ को साबित करने और बातिल (झूठ) को मिटाने का फ़रीज़ा अंजाम दिया। चुनाँचे आपके वालिद-ए-गिरामी हज़रत मौलाना क़ाज़ी मुहम्मद अब्दुल सुभान साहब और बड़े भाई हज़रत मौलाना क़ाज़ी ग़ुलाम महमूद साहब (रहमतुल्लाही अलैहिमा) की कई दरसी और ग़ैर-दरसी तसानीफ़ (रचनाएं) इल्मी हलकों में मशहूर हैं। मुनाज़रा (वाद-विवाद) और गुमराहों, ख़ासकर वहाबियत के रद (खंडन) में इन बुज़ुर्गों की ख़िदमात (सेवाओं) को अहले सुन्नत व जमाअत में निहायत क़द्र की निगाह से देखा जाता है।

तेइसवीं जिल्द यह जिल्द "किताबुल हज़र वल इबाहह" (वर्जना और अनुमति की किताब) का तीसरा हिस्सा है, जिसमें 409 सवालों के जवाब दिए गए हैं और इसमें कुल 768 सफ़हे (पेज) हैं। इस जिल्द में बुनियादी तौर पर जिन अध्यायों पर चर्चा की गई है, वे ये हैं: पवित्रता (तहारत), नमाज़, रोज़ा, हज, ज़कात, जनाज़े, ज़ियारत-ए-क़ुबूर (क़ब्रों की ज़ियारत), ईसाल-ए-सवाब, सदक़ा और ख़ैरात, सवाल (मांगना), ज़िक्र और दुआ, निकाह और तलाक़, नसब (वंश), रस्म-ओ-रिवाज, हुदूद और ताज़ीर (दंड), आदाब, ज़ीनत (सजावट), माल कमाना और हासिल करना, इल्म और तालीम (शिक्षा), और मजालिस-ओ-महाफ़िल (सभाएं और समारोह)। कई अन्य अध्यायों से संबंधित बहुत से मसाइल (मसलों) पर संयोगवश (ज़िम्मन) चर्चा हुई है। इसलिए, पाठकों की सुविधा के लिए, रिसालों के मसाइल की विस्तृत सूची के अलावा, मैंने ज़िम्मी मसाइल (संबंधित मसलों) की एक अलग सूची भी तैयार की है। साथ ही, यदि इस जिल्द में शामिल स्वतंत्र अध्यायों से संबंधित मसाइल कहीं एक-दूसरे के अधीन ज़िम्मन दर्ज थे, तो हमने उनकी सूची संबंधित अध्याय की विस्तृत सूची के अंत में परिशिष्ट (ज़मीमा) के रूप में दी है, ताकि इन मसाइल को खोजने में कोई कठिनाई या भ्रम न हो।

निहायत ही अहम और कीमती शोध और तहक़ीक़ात पर आधारित निम्नलिखित सात रिसाले (लघु शोध प्रबंध) भी इस जिल्द की शोभा हैं: (1) अल-कश्फ़ शाफ़िया हुक्म फ़ूनोग्राफ़िया (1328 हिजरी) फ़ोनोग्राफ़ (ग्रामोफोन) में क़ुरान-ए-पाक भरने और सुनने, और इससे वाद्ययंत्रों (मज़ामीर) आदि की

आवाज़ें सुनने का हुक्म। (2) हक्कुल ऐब फ़ी हुरमत तस्दीद-अश-शैब (1307 हिजरी) काले ख़िज़ाब (बाल काला करना) की हुरमत (प्रतिबंध) का सोलह हदीसों और इमामों के कथनों से प्रमाण।

पेज 10/768

(کھلا بٹ، ہزارہ) کے صاحبزادے اور استاذالاساتذہ شیخ الحدیث والتفسیر حضرت مولانا محمد خلیل صاحب محدث ہزاروی کے نواسے ہیں، آپ نے تمام درسیات اپنے والد گرامی سے پڑھیں فارغ التحصیل ہوتے ہی درس و تدریس سے وابستہ ہو گئے اور سالہا سال آپ نے اہل سنت کے معروف ادارے جامعہ رحمانیہ ہری پور میں بطور شیخ الحدیث تدریسی فرائض سرانجام دئے، آپ کے آباء واجداد نے ڈنکے کی چوٹ پر احقاق حق اور ابطال باطل کا فریضہ سرانجام دیا، چنانچہ آپ کے والد گرامی حضرت مولانا قاضی محمد عبدالسبحان صاحب اور برادر اکبر حضرت مولانا قاضی غلام محمود صاحب رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہما کی متعدد درسی و غیر درسی تصانیف اربابِ علم میں معروف ہیں۔ مناظرہ وردِ بدمذہباں خصوصاً ردِ وہابیہ میں ان بزرگوں کی خدمات کو اہل سنت وجماعت میں انتہائی قدر کی نگاہ سے دیکھا جاتا ہے۔

تئیسویں جلد یہ جلد "کتاب الحظر والاباحۃ" کا تیسرا حصہ ہے جو ٤٠٩ سوالوں کے جوابات اور مجموعی طور پر ٧٦٨ صفحات پر مشتمل ہے، اس جلد میں بنیادی طور پر جن ابواب کو زیرِ بحث لایا گیا وہ یہ ہیں: طہارت، نماز، روزہ، حج، زکوٰۃ، جنائز، زیارت قبور، ایصال ثواب، صدقہ و خیرات، سوال، ذکر و دعا، نکاح و طلاق، نسب، رسم و رواج، حدود و تعزیر، آداب، زینت، کسب و حصول مال، علم و تعلیم اور مجالس و محافل۔ دیگر کئی ایک ابواب سے متعلق مسائل کثیرہ پر ضمناً گفتگو واقع ہوئی، لہٰذا راقم الحروف نے مسائل رسائل کی مفصل فہرست کے علاوہ مسائل ضمنیہ کی الگ فہرست بھی قارئین کی سہولت کے لیے تیار کر دی ہے نیز اس جلد میں شامل مستقل ابواب سے متعلق مسائل اگر کہیں ایک دوسرے کے تحت ضمناً مندرج تھے تو ان کی

فہرست ہم نے متعلقہ باب کی مفصل فہرست کے آخر میں بطورِ ضمیمہ ذکر کر دی ہے تاکہ ان مسائل کی تلاش میں دقت وابہام پیدا نہ ہو۔

انتہائی وقیع اور گرانقدر تحقیقات وتدقیقات پر مشتمل مندرجہ ذیل سات رسائل بھی اس جلد کی زینت ہیں: (۱) الکشف شافیا حکم فونو گرافیا (۱۳۲۸ھ) فونو گراف میں قرآن پاک بھرنے اور سننے نیز اس سے مزامیر وغیرہ کی آوازیں سننے کا حکم (۲) حك العيب في حرمة تسويد الشيب (۱۳۰۷ھ) سیاہ خضاب کی حرمت کا سولہ حدیثوں اور اقوالِ ائمہ سے ثبوت

Fatawa Razawiya Volume 23

(3) Rad al-Qaht wal-Waba bi-Da'wat al-Jiran wa Muwasat al-Fuqara (1312 AH) Explanation of a form of joint charity and almsgiving by Muslim neighborhood residents.

(4) Ira'at al-Adab li-Fadil al-Nasab (1329 AH) Explanation of whether excellence of lineage is Shari'a-wise credible or not.

(5) Hadi al-Nas fi Rusum al-A'ras (1312 AH) Clear explanation of Shari'a rulings on some wedding customs such as Sehra etc.

(6) Al-Adillat al-Ta'ina fi Adhan al-Mula'ana (1306 AH) How is it for the Ahl al-Sunnat wa al-Jama'at to listen to the Adhan (call to prayer) of the Rawafidh (Shiites)?

(7) Khair al-Amal fi Hukm al-Kasb wal-Su'al (1318 AH) When is earning money obligatory, when recommended, when disliked, when forbidden, and when is begging permissible and when impermissible. Among these, the first two mentioned treatises were already included in the book "Al-Hazr wal-Ibaha" of the old Fatawa Razawiya, while the remaining five treatises have been included now. An extremely important fatwa regarding the issue of Mawlid is also included in this volume, which is mentioned on page 759 under problem 409 titled "Majalis-o-Mahafil" (Gatherings and Assemblies).

Dhu al-Hijjah 1423 AH Hafiz Muhammad Abdul Sattar Sa'idi February 2003 AD Nazim Ta'limat Jamia Nizamia Razawiya, Lahore

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

(३) रादुल कहत वल वबा बि-दवतुल जीरान व मुवासातुल फुक़रा (१३१२ हि.) मुस्लिम मोहल्ले वालों द्वारा संयुक्त रूप से सदका और खैरात के एक रूप का वर्णन।

(४) इरातुल अदब लि-फ़ाज़िलुल नसब (१३२९ हि.) नसब (वंश) की फ़ज़ीलत के शरीयत के अनुसार विश्वसनीय होने या न होने का वर्णन।

(५) हादी उन-नास फ़ी रुसूमुल आरास (१३१२ हि.) शादियों की कुछ रस्मों जैसे सेहरा आदि पर शरीअत के हुक्म का स्पष्ट वर्णन।

(६) अल-अदिल्लतुल ताइना फ़ी अज़ानुल मुलाअना (१३०६ हि.) रवाफ़िज़ (शिया) की अज़ान सुन्नी मुसलमानों के लिए सुनना कैसा है?

(७) खैरुल आमाल फ़ी हुक्मुल कसब वस सुआल (१३१८ हि.) रुपया कमाना कब फ़र्ज़, कब मुस्तहब (पसंदीदा), कब मकरूह (नापसंद), कब हराम है और मांगना (भिक्षा) कब जायज़ और कब नाजायज़ है। इनमें से पहले बताए गए दो रिसाले (पुस्तिकाएँ) पहले से ही फ़तावा रज़विया क़दीम (पुरानी) की किताब 'अल-हज़र वल इबाहा' में शामिल थे, जबकि शेष पांच रिसाले अब शामिल किए गए हैं। मीलाद के मसले से संबंधित एक अत्यंत महत्वपूर्ण फ़तवा भी इस जिल्द में शामिल किया गया है, जो पृष्ठ ७५९ पर मसला ४·९ के अंतर्गत "मजालिस व महाफिल" शीर्षक से दिया गया है।

जुल हिज्जा १४२३ हि. हाफ़िज़ मोहम्मद अब्दुल सत्तार सईदी फरवरी २००३ ई. नाज़िम तालीमात जामिया निज़ामिया रज़विया, लाहौर

पृष्ठ 11 का 768

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۳

(۳) رادّ القحط والوباء بدعوة الجیران و مواساة الفقراء (۱۳۱۲ھ) مشترکہ طور پر مسلمان محلہ داروں کے صدقہ و خیرات کی ایک صورت کا بیان

(۴) اراءة الادب لفاضل النسب (۱۳۲۹ھ) فضیلتِ نسب کے شرعاً معتبر ہونے یا نہ ہونے کا بیان

(۵) ھادی الناس فی رسوم الاعراس (۱۳۱۲ھ) شادیوں کی بعض رسوم مثلاً سہرا وغیرہ پر حکمِ شرعی کا روشن بیان

(۶) الادلة الطاعنه فی اذان الملاعنه (۱۳۰۶ھ) روافض کی اذان اہل سنت و جماعت کو سننا کیسا ہے

(۷) خیر الآمال فی حکم الکسب والسوال (۱۳۱۸ھ) روپیہ کمانا کب فرض، کب مستحب، کب مکروہ، کب حرام اور سوال کرنا کب جائز اور کب ناجائز ہے۔ ان میں سے مقدم الذکر دو رسالے پہلے سے فتاویٰ رضویہ قدیم کی کتاب الحظر والاباحۃ میں شامل تھے جبکہ باقی پانچ رسائل اب شامل کئے گئے ہیں۔ مسئلہ میلاد سے متعلق ایک انتہائی اہم فتویٰ بھی اس جلد میں شامل کیا گیا ہے جو صفحہ ۷۵۹ پر مسئلہ ۴۰۹ زیر عنوان "مجالس و محافل" مذکور ہے۔

ذی الحجہ ۱۴۲۳ھ حافظ محمد عبدالستار سعیدی فروری ۲۰۰۳ء ناظم تعلیمات جامعہ نظامیہ رضویہ، لاہور

Fatawa Rizvia Volume 23

Detailed List of Contents

Prayer and Purity (Imamate, Congregation, Purification, Ablution, Bath, Dry Ablution etc.)

95 | Which kind of backbiting is prohibited and which is not. | 96 95 | What is the ruling on the leadership (imamate) of a cleric who eats at Hindus' houses and travels with a woman. | Question regarding an ignorant, transgressing, major-sin-committing person becoming an Imam. | 97 95 | What is the Sharia ruling on eating meat etc. at Hindus' houses. From what kind of woman is it permissible to take ordinary service. | Trimming head hair and keeping it very short is Makruh-e-Tanzihi (undesirable). | 97 95 | Keeping trousers below the ankles is Makruh-e-Tanzihi, i.e., only contrary to preference, as long as it is not done out of pride. | 97 96 | A brief question and its answer. | Behind whom is prayer Makruh-e-Tanzihi (undesirable) and behind whom is it Makruh-e-Tahrimi (prohibitively disliked). | 98 96 | Nowadays, Taqiyya (dissimulation) is very prevalent among innovators like Wahhabis etc. | Ruling on the imamate of an illegitimate child. | 98 96 | If a non-Sunni Imam acts hypocritically and leads prayer in a Sunni mosque, then the one who plans for his removal is worthy of a great reward. | English-style boots are prohibited. | 98 | Trimming the beard to less than a fist-length and applying black dye is Haram (forbidden). | 98

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

विस्तृत विषय सूची

नमाज़ और तहारत (इमामत, जमात, इस्तंजा, वुज़ू, गुस्ल, तयम्मुम आदि)

95 | कौन सी ग़ीबत (पीठ पीछे बुराई करना) वर्जित है और कौन सी नहीं। | 96 95 | उन मौलवी की इमामत कैसी है जो हिंदुओं के यहाँ खाना खाते हैं और एक औरत को साथ लेकर फिरते हैं। | एक जाहिल, फासिक और फजिर (गुनाहगार) व्यक्ति के इमाम बनने के बारे में प्रश्न। | 97 95 | हिंदुओं के यहाँ का मांस आदि खाना शरीयत के अनुसार कैसा है। किस प्रकार की महिला से साधारण सेवा लेना जायज़ है। | सिर के बाल कटवाकर छोटे-छोटे रखना मकरूह-ए-तन्ज़ीही (अप्रिय) है। | 97 95 | पाजामे को टखनों से नीचे रखना मकरूह-ए-तन्ज़ीही है, यानी केवल उत्तम के विपरीत, बशर्ते कि यह अहंकार के कारण न हो। | 97 96 | एक संक्षिप्त प्रश्न और उसका उत्तर। | किसके पीछे नमाज़ पढ़ना मकरूह-ए-तन्ज़ीही है और किसके पीछे मकरूह-ए-तहरीमी। | 98 96 | आजकल वहाबिया आदि बिदअती लोगों में तक़य्या बहुत प्रचलित है। | वलद-उज़-ज़िना (अवैध संतान) की इमामत का हुक्म। | 98 96 | यदि कोई गैर-सुन्नी इमाम मुनाफ़िक़त (कपट) करके सुन्नियों की मस्जिद में इमामत करता है, तो उसके निष्कासन की योजना बनाने वाला महान पुण्य का हकदार है। | अंग्रेजी शैली के बूट (जूते) वर्जित हैं। | 98 | दाढ़ी कटवाकर मुट्ठी भर से कम करना और काला ख़िज़ाब (रंग) लगाना हराम है। | 98

पृष्ठ 12 का 768

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۳

فہرست مضامین مفصل

نماز و طہارت (امامت، جماعت، استنجا، وضو، غسل، تیمّم وغیرہ)

۹۵ | کون سی غیبت ممنوع اور کون سی غیر ممنوع ہے۔ | ۹۶ ۹۵ | ہندوؤں کے ہاں کھانا کھانے والے اور ایک عورت کو ساتھ لئے پھرنے والے مولوی کی امامت کیسی ہے۔ | ایک جاہل، فاسق وفاجر مرتکبِ کبیرہ شخص کے امام بننے کے بارے میں سوال۔ | ۹۷ ۹۵ | ہندوؤں کے یہاں کا گوشت وغیرہ کھانا شرعاً کیسا ہے۔ کیسی عورت سے معمولی خدمت لینا جائز ہے۔ | سر کے بال ترشوا کر چھوٹے چھوٹے رکھنا مکروہِ تنزیہی ہے۔ | ۹۷ ۹۵ | پانچے ٹخنوں کے نیچے رکھنا مکروہِ تنزیہی یعنی صرف خلافِ اولیٰ ہیں جبکہ بنیتِ تکبر نہ ہو۔ | ۹۷ ۹۶ | ایک مجمل سوال اور اس کا جواب۔ | کس کے پیچھے نماز پڑھنا مکروہِ تنزیہی اور کس کے پیچھے مکروہِ تحریمی ہے۔ | ۹۸ ۹۶ | آج کل وہابیہ وغیرہ مبتدعین میں تقیہ بہت رائج ہے۔ | ولد الزنا کی امامت کا حکم۔ | ۹۸ ۹۶ | غیر سنّی امام منافقت کر کے سنیوں کی مسجد میں امامت کرتا ہو تو اس کے اخراج کی تدبیر کرنے والا اجرِ عظیم کا مستحق ہے۔ | انگریزی وضع کا بوٹ ممنوع ہے۔ | ۹۸ | داڑھی کتروا کر مشت سے کم کرنا اور سیاہ خضاب لگانا حرام ہے۔ | ۹۸

Volume 23 Fatawa-e-Razvia

101 | To pray behind an open sinner (fasiq mu'lin) is Makruh Tahrimi. If prayed, repetition is necessary. | 98 | If someone breaks someone's pitcher, they should pay compensation. | 101 101 | Playing drums and organizing dance is prohibited. | 98 | If something is cleaned with hands, the hands also become clean along with it. | 101 101 | Falsely accusing a Muslim of adultery is a major sin; praying behind its perpetrator is Makruh Tahrimi. | 98 | Praying in clothes that are unlawful to wear is Makruh Tahrimi. | 101 101 | Duldul (horse representation) innovation, current elegies (marthiya) are sins, and artificial Karbala is a gathering of innovations; making their perpetrator an Imam is a sin. | 99 | Inquiry comprising four questions. | 101 102 | Question about Imams, preachers, and Shaikhs who go to plays (theatre). | 99 | One who intentionally makes a Sharia-permitted thing forbidden, one who helps non-conformists (Ghair-Muqallideen) in un-Islamic ways, one who gives false testimony under oath, and one who deviates from the word of truth is a severe sinner rather misguided; praying behind him is unlawful. | 102 102 | Plays (theatre) are gatherings of immorality, and going to them is proof of being uncultured. | 99 | Question about a fake Pir and Dervish. | 102 102 | One who does not pray is extremely wretched, a sinner, a profligate, a perpetrator of major sins, and deserves Hell. | 99 | One who elopes with someone else's wife and one who falsely claims to be a Syed is a sinner, profligate, and perpetrator of major sins; praying behind him is Makruh Tahrimi. | 102 103 | Keeping English-style hair is against the Sunnah and the appearance of sinners. | 100 | Making a usurer an Imam and praying behind him is Makruh Tahrimi, and repetition is necessary. | 103 103 | Today's Rafidis (Shias) are outside the fold of Islam. | 100 | One who is a usurer but also has lawful income; one should avoid accepting his invitation, although there is a decree of permissibility. | 103 103 | A woman living with someone without marriage is a sinner. | 100 | Description of intentions for Friday's obligatory and sunnah prayers. | 103 103 | Eating food from sinners' places is not forbidden in itself. | 100 | If obeying the husband leads to missing the prayer time, then in such a case, one must pray; obeying the husband is forbidden. | 103 104 | One should not mingle with sinners, especially a leader/guide. | 100 | To consider those who insult the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) as infidels (kafar) is the truth; for such a person [who holds this belief], renewal of Islam and renewal of marriage is absolutely not necessary. | 104 --- | Fortune-telling is sometimes disbelief (kufr) and sometimes a sin. | 100 | --- | ---

खण्ड 23 फ़तावा रज़विया

101 | खुले तौर पर गुनाह करने वाले (फासिक मुअलिन) के पीछे नमाज़ पढ़ना मकरूह तहरीमी है। अगर पढ़ ली तो उसे फिर से पढ़ना वाजिब है। | 98 | अगर कोई किसी का घड़ा तोड़ दे तो वह उसका हर्जाना दे। | 101 101 | ढोल बजाना और नाच कराना मना है। | 98 | यदि किसी वस्तु को हाथ से साफ किया जाए तो उसके साफ होने के साथ हाथ भी साफ हो जाता है। | 101 101 | मुसलमान पर ज़िना (व्यभिचार) का झूठा आरोप लगाना गुनाह-ए-कबीरा (बड़ा पाप) है, इसके अपराधी के पीछे नमाज़ पढ़ना मकरूह तहरीमी है। | 98 | जिस लिबास को पहनना नाज़ायज़ हो, उसमें नमाज़ पढ़ना मकरूह तहरीमी है। | 101 101 | दुलदुल की बिदअत, प्रचलित मर्सिये पाप हैं और बनावटी कर्बला बिदअतों का मजमा है; इनका पालन करने वाले को इमाम बनाना गुनाह है। | 99 | चार सवालों पर आधारित इस्तफ़ता (पूछताछ)। | 101 102 | नाटक में जाने वाले इमाम, उपदेशक और शेख के बारे में सवाल। | 99 | जानबूझकर शरीयत द्वारा हलाल की गई चीज़ को हराम करने वाला, गैर-मुक़ल्लिदों की गैर-शराई मदद करने वाला, शपथ खाकर झूठी गवाही देने वाला और सत्य के मार्ग से भटक जाने वाला सख्त गुनहगार बल्कि गुमराह है, उसके पीछे नमाज़ नाज़ायज़ है। | 102 102 | नाटक बुराइयों का जमावड़ा है और इसमें जाना असभ्य होने का प्रमाण है। | 99 | एक फर्जी पीर और दरवेश के बारे में सवाल। | 102 102 | नमाज़ न पढ़ने वाला अत्यंत अभागा, फासिक, फाजिर, बड़े पापों का अपराधी और नर्क का हकदार है। | 99 | विवाहित स्त्री को भगा ले जाने वाला और गैर-सैय्यद को सैय्यद बताने वाला फासिक व फाजिर और बड़े पापों का अपराधी है, इसके पीछे नमाज़ पढ़ना मकरूह तहरीमी है। | 102 103 | अंग्रेजी स्टाइल में बाल रखना सुन्नत के खिलाफ और गुनहगारों का तरीका है। | 100 | सूदखोर (ब्याजखोर) को इमाम बनाना और उसके पीछे नमाज़ पढ़ना मकरूह तहरीमी और दोबारा पढ़ना वाजिब है। | 103 103 | आज कल के राफ़ज़ी (शिया) इस्लाम से बाहर हैं। | 100 | जो व्यक्ति सूदखोर है लेकिन हलाल कमाई भी रखता है, उसकी दावत स्वीकार करने से बचना चाहिए, हालांकि इसमें अनुमति का फतवा है। | 103 103 | बिना निकाह के किसी के पास रहने वाली महिला फासिका है। | 100 | जुमे के फर्ज़ और सुन्नत नमाज़ों की नीयत का वर्णन। | 103 103 | फासिकों के यहाँ का खाना अपने आप में हराम नहीं है। | 100 | यदि पति की आज्ञा मानने से नमाज़ का समय निकल जाए, तो ऐसी स्थिति में नमाज़ पढ़नी चाहिए, पति की आज्ञा मानना हराम है। | 103 104 | फासिकों से मेलजोल नहीं रखना चाहिए, विशेषकर किसी मार्गदर्शक/नेता को। | 100 | नबी करीम सल्लल्लाहु अलैहि

वसल्लम का अपमान करने वालों को काफिर जानना हक़ है; ऐसे व्यक्ति पर [जो यह मानता है] इस्लाम का नवीनीकरण और निकाह का नवीनीकरण बिल्कुल आवश्यक नहीं है। | 104 --- | फाल खोलना (भविष्य बताना) कभी कुफ्र और कभी पाप होता है। | 100 | --- | ---

पृष्ठ 13/768

۱۰۱ | فاسق معلن کے پیچھے نماز پڑھنا مکروہ تحریمی ہے۔ پڑھ لی تو اعادہ واجب ہے۔ | ۹۸ | اگر کوئی کسی کا گھڑا توڑ دے تو اس کا تاوان دے۔ | ۱۰۱ ۱۰۱ | ڈھول بجانا رقص کرانا ممنوع ہے۔ | ۹۸ | کوئی چیز ہاتھ سے پاک کی جائے تو اس کے پاک ہونے کے ساتھ ہاتھ بھی پاک ہو جاتا ہے۔ | ۱۰۱ ۱۰۱ | مسلمان پر جھوٹی تہمت زنا گناہِ کبیرہ ہے، اس کے مرتکب کے پیچھے نماز مکروہ تحریمی ہے۔ | ۹۸ | جس لباس کا پہننا ناجائز ہو اس میں نماز مکروہ تحریمی ہے۔ | ۱۰۱ ۱۰۱ | دلدل بدعت، رائج مرثیے معصیت اور ساختہ کربلا مجمع بدعات ہے ان کے مرتکب کو امام بنانا گناہ ہے۔ | ۹۹ | چار سوالوں پر مشتمل استفتاء۔ | ۱۰۱ ۱۰۲ | ناٹک میں جانے والے امام، واعظ اور شیخ کے بارے میں سوال۔ | ۹۹ | قصد احلالِ شرعی کو حرام کرنے والا، غیر مقلدوں کی غیر شرعی امداد کرنے والا، بحلف جھوٹی شہادت دینے والا اور کلمہ حق سے منحرف ہونے والا سخت گنہگار بلکہ گمراہ ہے اس کے پیچھے نماز ناجائز ہے۔ | ۱۰۲ ۱۰۲ | ناٹک مجمع فسقیات ہے اور اس میں جانا نامہذب ہونے کی دلیل ہے۔ | ۹۹ | ایک جعلی پیر اور درویش کے بارے میں سوال۔ | ۱۰۲ ۱۰۲ | بے نماز سخت شقی، فاسق، فاجر، مرتکب کبائر مستحق جہنم ہے۔ | ۹۹ | منکوحہ غیر کو بھگا لے جانے والا اور غیر سید کو سید ظاہر کرنے والا فاسق وفاجر اور مرتکب کبائر ہے اس کے پیچھے نماز مکروہ تحریمی ہے۔ | ۱۰۲ ۱۰۳ | انگریزی بال رکھنا خلاف سنت و وضع فساق ہے۔ | ۱۰۰ | سود خور امام بنانا اور اس کے پیچھے نماز پڑھنا مکروہ تحریمی واجب الاعادہ ہے۔ | ۱۰۳ ۱۰۳ | آج کل کے روافض اسلام سے خارج ہیں۔ | ۱۰۰ | جو شخص سود خور ہے اور حلال کمائی بھی رکھتا ہے اس کی دعوت قبول کرنے سے احتراز چاہئے اگر چہ اس میں فتویٰ جواز ہے۔ | ۱۰۳ ۱۰۳ | بلانکاح کسی کے پاس

رہنے والی عورت فاسقہ ہے۔ | ۱۰۰ | جمعہ کے فرضوں اور سنتوں کی نیت کا بیان۔ | ۱۰۳ | ۱۰۳ | فاسقوں کے یہاں کا کھانا فی نفسہ حرام نہیں ۔ | ۱۰۰ | شوہر کا حکم مانے تو نماز کا وقت ختم ہو جائے گا ایسی صورت میں نماز پڑھے شوہر کا حکم ماننا حرام ہے۔ | ۱۰۳ ۱۰۴ | فاسقوں سے میل جول نہ چاہئے خصوصاً مقتداء کو۔ | ۱۰۰ | نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی توہین کرنے والوں کو کافر جاننا حق ہے ایسے شخص پر تجدید اسلام اور اور تجدید نکاح ہر گز لازم نہیں ۔ | ۱۰۴ --- | فال کھولنا کبھی کفر اور کبھی معصیت ہوتا ہے۔ | ۱۰۰ | --- | ---

Fatawa Razawiya | Volume 23

Description	Page
Those who pray separately before the Sunnah congregation are sinners, but the obligatory prayer will be fulfilled.	103
If some people are accidentally left out of the first congregation, they should move away from the prayer mat (Musalla) and perform their own congregation.	104
Supplement on Prayer and Purity	
It is disliked (Makruh) to perform ablution with the leftover water of a hen roaming freely in the streets.	117
Laypeople should not be prevented from praying at sunrise.	170
A one-rakat prayer as mentioned in 'Jawahir-e-Khamsa' is forbidden in the Hanafi school.	177
A place whose purity or impurity is not confirmed is considered pure, and prayer on it is permissible.	181
The leadership (Imamat) of someone born from an unlawful marriage is permissible.	191
Prayer is not valid behind someone who says marriage with two sisters to one man is permissible.	192
	200
Rulings on a Sunni's prayer in a Shia mosque.	380
When does a woman become pure in the period after childbirth (Chilla)? Detailed fatwa.	382
It is permissible to perform ablution from a pond built with interest money.	542
Greeting and talking during the Friday sermon is strictly forbidden.	597
Reading the translation along with the sermon of Friday and Eids is against the Sunnah.	688
Preventing people from praying behind scholars and making ignorant people imams is changing the rule of Sharia.	715
Dividing the congregation and abandoning the congregation are both forbidden.	717
It is disliked (Makruh) to pray on the path.	724
Those who appoint a sinner (Fasiq) as an imam are sinners.	726
Fasting, Zakat, and Hajj	

Description	Page	Description	Page
The leadership (Imamat) of one who attributes his lineage to someone other than his father is disliked (Makruh).			
In the hierarchy of minor leadership (Imamat-e-Sughra), noble lineage is also a reason for preference.	206	Fasting of 'Asr (mid-afternoon) and its benefits.	105
Who is most worthy of leadership (Imamat)?	206	There is no origin for 'Asr fasting in Hadith and Jurisprudence; it is from the practices of some masters, and there is no harm in acting upon it.	105
Prayer behind a sinner (Fasiq) is strictly disliked (Makruh).	299	If Zakat and Fitrana are given in the mosque, they will not be considered paid.	106
If someone's recitation accidentally matches a musical rhythm, there is no harm, even if such recitation occurs during prayer.	358	Giving Zakat and Fitrana to the Khilafat Fund is not correct.	106

फ़तावा रज़विया | जिल्द 23

विवरण	पृष्ठ
सुन्नत जमाअत से पहले अलग-अलग नमाज़ पढ़ने वाले गुनहगार हैं, लेकिन फ़र्ज़ अदा हो जाएगा।	103
अगर जमाअत-ए-ऊला (पहली जमाअत) से कुछ लोग इत्तेफ़ाक़न रह जाएँ तो मुसल्ले से हटकर जमाअत करा लें।	104
ज़मीमा नमाज़ व तहारत (नमाज़ और पवित्रता पर परिशिष्ट)	
गली-कूचों में खुली फिरने वाली मुर्गी के जूठे से वज़ू करना मकरूह है।	117
अवाम (आम जनता) को तुलू-ए-आफ़ताब (सूर्योदय) के वक्त नमाज़ से मना न किया जाए।	170
एक रकअती नमाज़ जिस तरह 'जवाहिरे ख़मसा' में ज़िक्र है, हनफ़ी मज़हब में मना है।	177
जिस जगह की पाकी या नापाकी की तहक़ीक़ नहीं, वह पाक ही है और उस पर नमाज़ जायज़ है।	181
निकाह-ए-हराम से पैदा होने वाले की इमामत जायज़ है।	191
दो बहनों के एक मर्द के साथ निकाह को जायज़ कहने वाले के पीछे नमाज़ नहीं होती।	192
रवाफ़िज़ (शिया) की मस्जिद में सुन्नी की नमाज़ का हुक्म।	380
बच्चा पैदा होने के बाद औरत चिल्ले में कब पाक होती है? विस्तृत फ़तवा।	382
सूदी पैसे से बनाए गए तालाब से वज़ू करना जायज़ है।	542
जुमा के खुतबे के वक्त सलाम और कलाम मुतलक़न (पूरी तरह) हराम है।	597
जुमा और ईदैन के खुतबे में साथ-साथ तर्जुमा पढ़ना सुन्नत के खिलाफ है।	688
उलेमा के पीछे नमाज़ से मना करना और जाहिलों को इमाम बनाना शरीयत के हुक्म को बदलना है।	715
तफ़रीक़-ए-जमाअत और तर्कए-जमाअत (जमाअत को बांटना और छोड़ना) दोनों हराम हैं।	717
रास्ते में नमाज़ पढ़ना मकरूह है।	724
फ़ासिक़ (पापी) को इमाम बनाने वाले गुनहगार हैं।	726
रोज़ा, ज़कात व हज	200

विवरण	पृष्ठ	विवरण	पृष्ठ
बाप के अलावा किसी और की तरफ़ नस्ब (वंश) को मंसूब करने वाले की इमामत मकरूह है।			
इमामत-ए-सुग़रा (छोटी इमामत) की तरतीब में शर्फ़ए-नस्ब (वंश की श्रेष्ठता) भी तरजीह की वजह है।	206	रोज़ा-ए-अस्र और इसके फ़ायदे।	105
अ़हक़-बिल-इमामत (इमामत का सबसे ज़्यादा ह़क़दार) कौन है?	206	हदीस और फ़िक़ह में रोज़ा-ए-अस्र की कोई असल नहीं, कुछ मशाईख़ के मामूलात से है और इस पर अमल करने में कोई हर्ज़ नहीं।	105
फ़ासिक़ के पीछे नमाज़ सख़्त मकरूह है।	299	ज़कात और फ़ितराना मस्जिद में दें तो अदा नहीं होंगे।	106
अगर किसी की क़िरात बिना इरादे के मौसीक़ी के वज़्न के मुवाफ़िक़ हो, तो असल में कोई हर्ज़ नहीं, यहाँ तक कि नमाज़ में भी ऐसी तिलावत जायज़ है।	358	ख़िलाफ़त फ़ंड में ज़कात और फ़ितराना देना दुरुस्त नहीं।	106

पृष्ठ 14/768

تفصیل صفحہ		تفصیل صفحہ	
جماعت مسنونہ سے پہلے الگ الگ نماز پڑھنے والے گنہگار ہیں مگر فرض ادا ہو جائے گا۔	۱۰۳	روافض کی مسجد میں سنی کی نماز کا حکم۔	۳۸۰
جماعت اولیٰ سے کچھ لوگ اتفاقاً رہ جائیں تو مصلیٰ سے ہٹ کر جماعت کرالیں۔	۱۰۴	بچہ پیدا ہونے کے بعد عورت چِلے میں کب پاک ہوتی ہے۔ تفصیلی فتویٰ۔	۳۸۲
ضمیمہ نماز و طہارت		سودی پیسہ سے بنائے ہوئے تالاب سے وضو کرنا جائز ہے۔	۵۴۲
گلی کوچوں میں کھلی پھرنے والی مرغی کے جھوٹے سے وضو کرنا مکروہ ہے۔	۱۱۷	خطبہ جمعہ کے وقت سلام و کلام مطلقاً حرام ہے۔	۵۹۷
عوام کو صلوٰۃ عند الطلوع سے منع نہ کیا جائے۔	۱۷۰	جمعہ و عیدین کے خطبہ میں ساتھ ساتھ ترجمہ پڑھنا خلاف سنت ہے۔	۶۸۸
ایک رکعتی نماز جس طرح جواہر خمسہ میں مذکور ہے مذہب حنفی میں ممنوع ہے۔	۱۷۷	علماء کے پیچھے نماز سے منع کرنا اور جاہلوں کو امام بنانا حکم شریعت کا بدلنا ہے۔	۷۱۵
جس جگہ کی پاکی ناپاکی کی تحقیق نہیں وہ پاک ہی ہے اور اس پر نماز جائز ہے۔	۱۸۱	تفریق جماعت و ترک جماعت دونوں حرام ہیں۔	۷۱۷

تفصیل	صفحہ
نکاح حرام سے پیدا ہونے والے کی امامت جائز ہے۔	۱۹۱
دو بہنوں کے ایک مرد کے ساتھ نکاح کو جائز کہنے والے کے پیچھے نماز نہیں ہوتی۔	۱۹۲
باپ کے غیر کی طرف نسب کو منسوب کرنے والے کی امامت مکروہ ہے۔	۲۰۰
امامت صغریٰ کی ترتیب میں شرف نسب بھی وجہ ترجیح ہے۔	۲۰۶
احق بالامامۃ کون ہے۔	۲۰۶
فاسق کے پیچھے نماز سخت مکروہ ہے۔	۲۹۹
اگر کسی کی قرات بلا قصد اوزان موسیقی سے کسی وزن کے موافق ہو تو اصلاً حرج نہیں حتیٰ کہ نماز میں بھی ایسی تلاوت جائز ہے۔	۳۵۸
راستہ میں نماز پڑھنا مکروہ ہے۔	۷۲۴
فاسق کو امام بنانے والے گنہگار ہیں۔	۷۲۶
روزہ وزکوٰۃ و حج	
روزہ عصر اور اس کے فوائد	۱۰۵
حدیث وفقہ میں روزہ عصر کی اصل نہیں، بعض مشائخ کے معمولات سے ہے اور اس پر عمل میں حرج نہیں۔	۱۰۵
زکوٰۃ و فطرانہ مسجد میں دے تو ادا نہ ہوں گے۔	۱۰۶
خلافت فنڈ میں زکوٰۃ و فطرانہ دینا درست نہیں۔	۱۰۶

Fatawa Rizvia, Volume 23

Page 753 | Question 106 | Zakat is the transfer of ownership to a poor person. The reason for fasting on Mondays. Page 753 | Question 106 | Income from theaters is the wage for entertainment and is absolutely haram. Permissible visitation of the graves and shrines of Awliya (saints). Page 109 | Question 106 | Statement regarding the inappropriateness of the question about giving zakat, fitrah, and theater income to the Khilafat Fund. Going for the visitation of the Awliya of Allah is absolutely permissible. Page 109 | Question 106 | Can a woman go for Hajj without her husband's permission or not? A stillborn child will be buried without cutting the umbilical cord. Page 110 | [No Question No.] | Supplement on Fasting, Zakat, and Hajj. It is not correct to comb the hair of a deceased person. Page 111 | Question 130 | In an orphanage where Wahabis, Necharis, etc., (of incorrect beliefs) are involved, should Sunni Muslims join it or not? If a donation is given from the head of zakat, will zakat be fulfilled or not, and will that donation result in reward or not? Women's visit to the shrines of Awliya and other graves is not liked, except for the shrine of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). Page 111 | Question 131 | The essential pillar of zakat is the transfer of ownership. An inquiry consisting of three questions. Page 112 | Question 489 | Applying 'mati' (clay paste/perfume) during fasting is forbidden. Funeral prayer is obligatory for a thief, rogue, and sinner as long as they are Muslim. Page 112 | Question 522 | Performing Hajj with interest money is not permissible, although the obligatory Hajj duty will be considered fulfilled. Reciting 'Khatam' over wealth obtained from theft, gambling, etc., is haram; eating it is haram, and the one who eats it is not fit for Imamat (leadership in prayer). Page 112 | Question 598 | While a Muslim company exists, how is it to travel via an English company that deals in interest for Hajj? An inquiry consisting of six questions related to this. One who gives haram wealth in charity hoping for reward, the one who accepts it and prays, and the one who says "Amen" are all disbelievers. Page 113 | Question 680 | How performing istinja (cleansing after excretion) breaks the fast. A person whose wealth is a mixture of haram and halal and the specific haram part is unknown, or if something was bought with haram money where the haram money was not specifically identified at the time of purchase and contract, then there is no harm in reciting 'Khatam' and 'Fatiha' over it and eating it, although it is contrary to caution.

फ़तावा रज़विया, खंड 23

पृष्ठ 753 | प्रश्न 106 | ज़कात किसी गरीब को मालिकाना हक देना है। पीर (सोमवार) का रोज़ा रखने का कारण। पृष्ठ 753 | प्रश्न 106 | थिएटर की कमाई तमाशा की मज़दूरी है जो पूरी तरह हराम है। औलिया के मज़ारों और कब्रों की जायज़ ज़ियारत। पृष्ठ 109 | प्रश्न 106 | खिलाफत फंड में ज़कात, फितरा और थिएटर की आमदनी देने के संबंध में प्रश्न की अनुचितता का वर्णन। अल्लाह के वलियों की ज़ियारत के लिए जाना पूर्णतः जायज़ है। पृष्ठ 109 | प्रश्न 106 | क्या कोई महिला अपने पति की अनुमति के बिना हज पर जा सकती है या नहीं? मृत पैदा हुए बच्चे को गर्भनाल (umbilical cord) काटे बिना दफनाया जाएगा। पृष्ठ 110 | [कोई प्रश्न संख्या नहीं] | रोज़ा, ज़कात और हज का पूरक। मुर्दे के बालों में कंघी करना सही नहीं है। पृष्ठ 111 | प्रश्न 130 | एक अनाथालय में जहाँ वहाबी, नीचरी आदि कुमार्गी शामिल हैं, क्या सुन्नी मुसलमानों को उसमें शामिल होना चाहिए या नहीं? यदि ज़कात के मद से चंदा दिया जाए तो क्या ज़कात अदा होगी या नहीं, और क्या वह चंदा पुण्य और सवाब का कारण बनेगा या नहीं? रसूल अल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के रौज़े के अलावा महिलाओं का औलिया के मज़ारों और अन्य कब्रों पर जाना पसंदीदा नहीं है। पृष्ठ 111 | प्रश्न 131 | ज़कात का मुख्य स्तंभ मालिकाना हक देना है। तीन सवालों पर आधारित पूछताछ। पृष्ठ 112 | प्रश्न 489 | रोज़े की स्थिति में मिट्टी (मत्ती) लगाना मना है। चोर, बदमाश और फासिक व फाजिर (पापी) जब तक मुसलमान हैं, उनकी नमाज़-ए-जनाज़ा फर्ज़ है। पृष्ठ 112 | प्रश्न 522 | सूद (ब्याज) के पैसे से हज करना जायज़ नहीं है, हालांकि फर्ज़ हज की ज़िम्मेदारी पूरी हो जाएगी। चोरी और जुए आदि से प्राप्त धन पर खतम पढ़ना हराम है, उसे खाना हराम है और उसे खाने वाला इमामत के योग्य नहीं। पृष्ठ 112 | प्रश्न 598 | हज पर जाने के लिए मुस्लिम कंपनी होने के बावजूद अंग्रेज़ कंपनी, जो सूद का कारोबार करती है, के ज़रिए सफ़र करना कैसा है? इससे संबंधित छह सवालों पर आधारित पूछताछ। हराम माल को सदका करके पुण्य की आशा रखने वाला, उसे स्वीकार करके दुआ करने वाला और आमीन कहने वाला काफ़िर है। पृष्ठ 113 | प्रश्न 680 | किस प्रकार इस्तेंजा करना रोज़े को तोड़ देता है। जिस व्यक्ति के पास हराम और हलाल माल मिला-जुला हो और उसका विशेष हराम होना ज्ञात न हो, या हराम धन से कोई चीज़ खरीदी जिसमें खरीदारी के समय हराम धन नकद और अनुबंध में एकत्रित न हुआ हो, तो उस पर खतम और फातिहा पढ़ने और उसे खाने में कोई हर्ज़ नहीं, हालांकि यह एहतियात (सावधानी) के खिलाफ है।

पृष्ठ 768 में से 15

فتاویٰ رضویہ، جلد ۲۳

۷۵۳ | ۱۰۶ | زکوۃ کارکن تملیک فقیر ہے۔ پیر کا روزہ رکھنے کی وجہ۔ ۷۵۳ | ۱۰۶ | تھیٹر کا روپیہ تماشہ کی اجرت ہے قطعی حرام ہے۔ جائز زیارت قبور و مزارات اولیاء ۱۰۹ | ۱۰۶ | زکوۃ و فطرہ اور تھیٹر کی آمدنی خلافت فنڈ میں دینے سے متعلق سوال کے بے منشاء ہونے کا بیان۔ زیارت اولیاء اللہ کے واسطے جانا قطعاً جائز ہے۔ ۱۰۹ | ۱۰۶ | کیا عورت بلا اذنِ شوہر حج کے لئے جاسکتی ہے یا نہیں۔ مردہ پیدا ہونے والے بچے کو نال کاٹے بغیر دفن کیا جائے گا۔ ۱۱۰ | [بغیر سوال نمبر] | ضمیمہ روزہ وزکوۃ وحج۔ مردہ کے بالوں میں کنگھی کرنا درست نہیں۔ ۱۱۱ | ۱۳۰ | ایک یتیم خانہ میں وہابی نیچری وغیرہ بد مذہب شامل ہیں سنی مسلمانوں کو اس میں شامل ہونا چاہئے یا نہیں، اس میں زکوۃ کی مد سے چندہ دیا تو زکوۃ ادا ہو گی یا نہیں، اور وہ چندہ باعث اجر و ثواب ہوگا یا نہیں۔ سوائے روضہ رسول صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے عورتوں کا مزارات اولیاء و دیگر قبور پر جانا پسندیدہ نہیں۔ ۱۱۱ | ۱۳۱ | زکوۃ کا رکن تملیک ہے۔ تین سوالات پر مشتمل استفتاء۔ ۱۱۲ | ۴۸۹ | حالتِ روزہ میں متی لگانا منع ہے۔ سارق، بدمعاش اور فاسق و فاجر جبکہ مسلمان ہو تو اس کی نمازِ جنازہ فرض ہے۔ ۱۱۲ | ۵۲۲ | سودی روپیہ سے حج کرنا جائز نہیں، ہاں فرض حج ذمہ سے ادا ہو جائے گا۔ چوری اور جوئے وغیرہ سے حاصل شدہ مال پر ختم پڑھنا حرام، اس کا کھانا حرام اور اس کو کھانے والا قابلِ امامت نہیں۔ ۱۱۲ | ۵۹۸ | حج کو جانے کے لئے مسلمان کمپنی کے ہوتے ہوئے انگریز کمپنی جو کہ سودی معاملہ کرتی ہے کے ذریعے سفر کرنا کیسا ہے، اس سے متعلق چھ سوالات پر مشتمل استفتاء۔ مال حرام کو صدقہ کرکے امید ثواب رکھنے والا، اس کو قبول کرکے دعا کرنے والا اور آمین کہنے والا کافر ہے۔ ۱۱۳ | ۶۸۰ | کس طرح سے استنجا کرنا روزہ کو توڑ دیتا ہے۔ جس شخص کے پاس مال

حرام و حلال مخلوط ہوں اور اس کا خاص حرام ہونا معلوم نہ ہو یا زرِ حرام سے کوئی چیز خریدی جس کی خریداری میں زرِ حرام پر نقد و عقد جمع نہ ہوئے ہوں تو اس پر ختم و فاتحہ پڑھنے اور اس کو کھانے میں حرج نہیں اگر چہ خلافِ احتیاط ہے۔

صفحہ ۱۵ از ۷۶۸

Volume 23 Fatawa Razawiyya

Appendix on Funerals and Visiting Graves and Shrines of Saints

- "Al-Mar'u yaqisu ala nafsihi" (Every person makes analogies based on themselves.) (Page 116)
- It is not disliked (Makruh) to recite Surah Al-Fatihah with the intention of praising Allah in the funeral prayer. (Page 338)
- Using the utensils of polytheists without washing them is disliked (Makruh). (Page 116)
- The Sharia ruling on giving Adhan at the grave. (Page 373)
- Performing ablution (Wudu) with the leftover water of a hen that roams freely in the streets is disliked (Makruh). (Page 117)
- What is the ruling on placing a shroud on shrines and making garlands from its flowers for Na'at reciters? (Page 402)
- It is permissible to distribute sweets of Mawlid al-Nabi (peace and blessings of Allah be upon him) after reciting the five verses (Panj Ayat). Distinguishing between joy and sorrow in these verses and considering them specific to a mourning assembly is false and baseless. (Page 118)
- Invitations for the days of death (rituals) should not be accepted. (Page 585)
- When the Companions of the Prophet (peace and blessings be upon him) gathered in an assembly, they would ask one person to recite a Quranic Surah. (Page 118)
- The shroud and burial of the wife are obligatory (Fard) upon the husband. (Page 611)
- Support for the issue from blessed Hadiths. (Page 118)
- When is the shroud and burial of relatives and kin obligatory (Fard)? (Page 611)
- Recitation of the Great Quran in the blessed Mawlid assembly has always been the practice of honorable scholars and Islamic lands. (Page 119)
- Providing shroud and burial for every Muslim is a communal obligation (Fard al-Kifayah) for Muslims, and when it becomes the responsibility of only one person, it becomes an individual obligation (Fard al-Ayn). (Page 611)
- Support for the issue from the sayings and texts of the Imams. (Page 119)

Gifting Rewards (Isal-e-Sawab), Charity, Alms and Queries

- Names of fourteen elders who consider it permissible to send the reward of reciting the Holy Quran to the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). (Page 120)
- Is it permissible to buy sweets made by Hindus for offerings (Nazr-o-Niyaz) to the elders of the faith? (Page 115)
- Method of gifting rewards (Isal-e-Sawab). (Page 121)
- Hindus are generally polluted with impurities, therefore sweets made by them should be avoided. (Page 115)
- The view of Hafiz Ibn Taymiyyah regarding the impermissibility of gifting rewards is not correct. (Page 121)
- "Al-Aslu at-tahara" (The original state is purity) is a comprehensive principle. (Page 115)
- Our master Abdullah Ibn Umar (may Allah be pleased with both) performed several Umrahs on behalf of the Holy Prophet (peace and blessings be upon him). (Page 122)
- "Al-Yaqinu la yazulu bish-shakk" (Certainty is not removed by doubt) is a general rule. (Page 116)
- Hazrat Ali bin Muwaffaq performed seventy Hajj on behalf of the Holy Prophet (peace and blessings be upon him). (Page 122)

जिल्द २३ फ़तावा रज़विया

जनाज़ा और औलिया के मजारों और कब्रों की ज़ियारत पर परिशिष्ट

- "अल-मरउ यक़ीसु अला नफ़्सिही" (हर व्यक्ति दूसरे को स्वयं के आधार पर आंकता है।) (पृष्ठ ११६)
- जनाज़ा की नमाज़ में सना (प्रशंसा) के इरादे से फ़ातिहा पढ़ना मकरूह नहीं है। (पृष्ठ ३३८)
- मुशरिकों (बहुदेववादियों) के बर्तन बिना धोए उपयोग करना मकरूह है। (पृष्ठ ११६)
- क़ब्र पर अज़ान देने का शरई हुक्म। (पृष्ठ ३७३)
- गलियों में खुली घूमने वाली मुर्गी के जूठे पानी से वज़ू करना मकरूह है। (पृष्ठ ११७)
- मज़ारों पर चादर चढ़ाना और उसके फूलों आदि को तोड़कर नात-ख्वाओं को हार पहनाना कैसा है? (पृष्ठ ४०२)
- मीलादुन नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की शीरीनी पर पंज आयत पढ़कर तकसीम करना जायज़ है, और पंज आयत में ख़ुशी व गम का फर्क करना और उसे मजलिस-ए-गम के लिए मख़सूस मानना बातिल व बे-अस्ल है। (पृष्ठ ११८)
- मृत्यु के दिनों की दावत कबूल न की जाए। (पृष्ठ ५८५)
- जब असहाब-ए-रसूल (अलैहिस्सलातु वस्सलाम) किसी मजलिस में इकट्ठा होते, तो किसी एक से कुरानी सूरह की तिलावत कराते। (पृष्ठ ११८)
- पत्नी का कफन-दफन पति पर फर्ज़ है। (पृष्ठ ६११)
- हदीस-ए-मुबारका से मसले की ताईद (समर्थन)। (पृष्ठ ११८)
- अज़ीज़ व अकारिब (रिश्तेदारों) का कफन-दफन कब फर्ज़ है? (पृष्ठ ६११)
- मजलिस-ए-मीलाद-ए-मुबारक में कुरान-ए-अज़ीम की तिलावत हमेशा से उलमा-ए-किराम और इस्लामी शहरों का मामूल (प्रचलन) रहा है। (पृष्ठ ११९)
- हर मुसलमान का कफन-दफन मुसलमानों पर फर्ज़-ए-किफ़ाया है और जब किसी एक व्यक्ति पर सीमित हो जाए, तो फर्ज़-ए-ऐन हो जाता है। (पृष्ठ ६११)
- अइम्मा (इमामों) के अक़वाल व इबारात से मसले की ताईद। (पृष्ठ ११९)

ईसाले सवाब, सदक़ा व खैरात और सवालात

- हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को कलाम-ए-पाक का सवाब पहुंचाना जिन बुज़ुर्गों के नज़दीक जायज़ है, उनमें से चौदह के अस्मा-ए-ग्रामी (सम्मानित नाम)। (पृष्ठ १२०)
- बुज़ुर्गान-ए-दीन की नज़्र-ओ-नियाज़ के लिए हिंदुओं की बनाई हुई शीरीनी खरीदना कैसा है? (पृष्ठ ११५)
- ईसाले सवाब का तरीका। (पृष्ठ १२१)
- हिंदू अमूमन नापाकियों में आलूदा (दूषित) रहते हैं, लिहाज़ा उनकी बनाई हुई मिठाई आदि से परहेज़ करना चाहिए। (पृष्ठ ११५)
- ईसाले सवाब के अदम-ए-जवाज़ (अवैध होने) के बारे में हाफ़िज़ इब्न तैमिया का नज़रिया दुरुस्त नहीं है। (पृष्ठ १२१)
- "अल-अस्लु अत-तहारा" (मूल अवस्था पवित्रता है) एक कुल्लिया (नियम) है। (पृष्ठ ११५)
- सैय्यदना अब्दुल्लाह इब्न उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) ने हुज़ूर अनवर (अलैहिस्सलातु वस्सलाम) की तरफ से कई उमरे किए। (पृष्ठ १२२)
- "अल-यक़ीनु ला यज़ूलु बिश-शक्क" (यकीन शक से ज़ायल नहीं होता) एक आम नियम है। (पृष्ठ ११६)
- हज़रत अली इब्न मुवफ्फ़क ने हुज़ूर (अलैहिस्सलातु वस्सलाम) की तरफ से सत्तर हज किए। (पृष्ठ १२२)

पृष्ठ १६ / ७६८

جلد ۲۳ فتاوی رضویہ

ضمیمہ جنائز و زیارت قبور و مزارات اولیاء

- "المرء یقیس علی نفسه" (ہر شخص دوسرے کو اپنی ذات پر قیاس کرتا ہے۔) (صفحہ ۱۱۶)
- نماز جنازہ میں فاتحہ کا بارادہ ثناء پڑھنا مکروہ نہیں۔ (صفحہ ۳۳۸)
- مشرکین کے برتن بغیر دھوئے استعمال کرنا مکروہ ہے۔ (صفحہ ۱۱۶)
- قبر پر اذان دینے کا حکم شرعی۔ (صفحہ ۳۷۳)
- گلی کوچوں میں کھلی پھرنے والی مرغی کے جھوٹے سے وضو کرنا مکروہ ہے۔ (صفحہ ۱۱۷)
- مزارات پر چادر چڑھانا اور اس سے پھول وغیرہ توڑ کر نعت خوانوں کو ہار ڈالنا کیسا ہے۔ (صفحہ ۴۰۲)
- میلاد النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی شیرینی پر پنج آیت پڑھ کر تقسیم کرنا جائز ہے اور پنج آیت میں شادی غمی کا تفرقہ اور اسے مجلس غم سے مخصوص ماننا باطل و بے اصل ہے۔ (صفحہ ۱۱۸)
- ایام موت کی دعوت قبول نہ کی جائے۔ (صفحہ ۵۸۵)
- اصحاب رسول علیہ الصلوۃ والسلام جب کسی مجلس میں جمع ہوتے تو کسی ایک سے قرآنی سورت کی تلاوت کراتے۔ (صفحہ ۱۱۸)
- زوجہ کا کفن دفن شوہر پر فرض ہے۔ (صفحہ ۶۱۱)
- مسئلہ کی تائید احادیث مبارکہ سے۔ (صفحہ ۱۱۸)
- عزیز واقارب کا کفن دفن کب فرض ہے۔ (صفحہ ۶۱۱)

- مجلس میلاد مبارک میں تلاوت قرآن عظیم ہمیشہ سے معمول علماء کرام و بلادِ اسلام ہے۔ (صفحہ ۱۱۹)
- ہر مسلمان کا کفن دفن مسلمانوں پر فرض کفایہ ہے اور جب ایک شخص میں منحصر ہو جائے تو فرض عین ہو جاتا ہے۔ (صفحہ ۶۱۱)
- اقوال و عبارات ائمہ سے مسئلہ کی تائید۔ (صفحہ ۱۱۹)

ایصال ثواب و صدقہ و خیرات وسوال

- حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو کلام پاک کا ثواب پہنچانا جن بزرگوں کے نزدیک جائز ہے ان میں سے چودہ کے اسماء گرامی۔ (صفحہ ۱۲۰)
- بزرگانِ دین کی نذرونیاز کے لئے ہندوؤں کی بنائی ہوئی شیرینی خریدنا کیسا ہے۔ (صفحہ ۱۱۵)
- ایصال ثواب کا طریقہ۔ (صفحہ ۱۲۱)
- ہنو د عموماً ناپاکیوں میں آلودہ رہتے ہیں لہذا ان کی بنائی ہوئی مٹھائی وغیرہ سے پرہیز چاہئے۔ (صفحہ ۱۱۵)
- اہداء ثواب کے عدم جواز کے بارے میں حافظ ابن تیمیہ کا نظریہ درست نہیں۔ (صفحہ ۱۲۱)
- "الاصل الطهارة" قاعدہ کلیہ ہے۔ (صفحہ ۱۱۵)
- سید نا عبد اللہ ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما نے حضور انور علیہ الصلوۃ والسلام کی طرف سے کئی عمرے کئے۔ (صفحہ ۱۲۲)
- "الیقین لا یزول بالشک" ضابطہ عام ہے۔ (صفحہ ۱۱۶)
- حضرت علی ابن موفق نے حضور علیہ الصلوۃ والسلام کی طرف سے ستر حج کئے۔ (صفحہ ۱۲۲)

Fatawa Razawiyya Volume 23

Page	Description
126	Supported by blessed Hadiths.
127	Collecting donations for good deeds is not an innovation but is proven by the Sunnah.
127	Supported by blessed Hadiths.
128	Numerous incidents of the Companions collecting donations on various occasions.
129	On Thursday, giving the reward of Fateha and food to the soul of the deceased and distributing it among the needy is permissible, commendable, and a source of reward.
129	Reciting the Kalima over chickpeas on the third day (Seem) of the deceased and distributing them along with sugar candies among the poor and non-poor is permissible, but it is better to give them only to the poor.
130	Zaid has some money from halal sources and some from haram. Zaid
122	Ibn Siraj (may Allah have mercy on him) completed more than ten thousand Quran recitations and offered nearly ten thousand sacrifices on behalf of the Prophet (peace and blessings be upon him).
122	Hadrat Abu al-Mawahib used to gift the reward of Salawat to the Prophet (peace and blessings be upon him), by virtue of which he was made an intercessor for one hundred thousand people.
123	The excellence and blessing of the pure Salawat.
124	In Sharia, no specific day is fixed for sending rewards; it can be done whenever desired.
124	It is permissible to have Fateha recited over some food or sweets for a deceased child and distribute it; the reward reaches them.
124	A child is among those who receive reward.
125	In what form is it permissible to give something to the performers

Page	Description
	has forgotten the exact amount of halal money. If Zaid wants to give charity from this money, how should he do it?
	An orphanage includes Wahhabis, Necharis, and other deviants. Should Sunni Muslims participate in it or not?
130	If donations are given from Zakat funds, will the Zakat be discharged or not? And will that donation be a cause for reward or not?
130	Rulings are based on prevalent circumstances; rare and imaginary cases are not considered.
131	In cases where transfer of ownership (Tamlik) does not take place, Zakat is not discharged.
	who come during wedding ceremonies etc.?
	The Prophet's (peace and blessings be upon him) command
125	to Hadrat Bilal regarding giving something to a poet-beggar on his behalf.
125	The practice of cooking Halwa on Shab-e-Baraat is customary, not a Sharia requirement.
126	Setting aside a handful of grain at each meal for the assistance of a religious school is permissible and recommended; there is a great reward for those who do so and their supporters.
126	Knowledge is superior to worship.

फतावा रज़विया खंड 23

पृष्ठ	विवरण
126	अहदीस मुबारका से ताईद (समर्थन)।
127	नेक कामों के लिए चंदा करना बिदअत नहीं बल्कि सुन्नत से साबित है।
127	अहदीस मुबारका से ताईद।
128	विभिन्न अवसरों पर सहाबा किराम के चंदा इकट्ठा करने की कई घटनाएं।
129	गुरुवार के दिन फातिहा और खाने का सवाब मय्यत की रूह को बख्श कर गरीबों को देना जायज़, प्रशंसनीय और सवाब का कारण है।
129	मय्यत के तीसरे दिन (सीयुम) पर चनों पर कलमा शरीफ पढ़ना फिर उन्हें और बताशों को गरीबों और अन्य लोगों में बांटना जायज़ है लेकिन बेहतर यह है कि केवल गरीबों को दिए जाएं।
130	ज़ैद के पास कुछ पैसा हलाल का है और कुछ हराम का। ज़ैद यह भूल गया है कि उसमें हलाल पैसा कितना है। अब अगर ज़ैद उस पैसे से खैरात करना चाहे तो कैसे करे?
122	इब्न सिराज (रहमतुल्लाह अलैहि) ने हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की ओर से दस हज़ार से अधिक कुरान खत्म किए और दस हज़ार के करीब कुर्बानियां कीं।
122	हज़रत अबुल मवाहिब दुरूद शरीफ का सवाब हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को हदिया करते जिसकी बरकत से उन्हें एक लाख व्यक्तियों का शफीअ (सिफ़ारिशी) बना दिया गया।
123	दुरूद पाक की फज़ीलत और बरकत।
124	शरीयत में सवाब पहुँचाने के लिए कोई दिन तय नहीं है, जब चाहें करें।
124	किसी खाने या मिठाई पर बच्चे की फातिहा दिलाकर बांटना जायज़ है और उसका सवाब पहुँचता है।
124	बच्चा सवाब पाने वालों में से है।
125	निकाह आदि के समारोह में आकर मांगने वाले नकल करने वालों को कुछ देना किस स्थिति में जायज़ है?

पृष्ठ	विवरण
130	एक अनाथालय में वहाबी, नीचरी आदि बदमज़हब शामिल हैं, सुन्नी मुसलमानों को उसमें शामिल होना चाहिए या नहीं, इसमें ज़कात की मद से चंदा दिया तो ज़कात अदा होगी या नहीं, और क्या वह चंदा सवाब का कारण होगा?
130	अहकाम (नियम) अक्सर होने वाली स्थितियों पर आधारित होते हैं, दुर्लभ और काल्पनिक बातों का विचार नहीं किया जाता।
131	जिन स्थितियों में स्वामित्व का हस्तांतरण (तमलीक) न पाया जाए, उनमें ज़कात अदा नहीं होती।

पृष्ठ	विवरण
125	हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की ओर से एक शायर भिखारी को कुछ देने के बारे में हज़रत बिलाल को आदेश।
125	शब-ए-बरात पर हलवा पकाने का चलन केवल प्रथा है, शरीयत की अनिवार्यता नहीं।
126	अनाज में से एक मुट्ठी हर खाने के समय धार्मिक मदरसे की सहायता के लिए अलग करना जायज़ और मुस्तहब (पसंदीदा) है, ऐसा करने वालों और उनके समर्थकों के लिए बड़ा सवाब है।
126	इल्म (ज्ञान) इबादत से अफज़ल (श्रेष्ठ) है।

صفحہ	تفصیل	صفحہ	تفصیل
			ابن سراج علیہ الرحمہ نے حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام کی طرف سے دس ہزار
۱۲۶	احادیث مبارکہ سے تائید۔	۱۲۲	سے زائد قرآن ختم کئے اور دس ہزار کے قریب قربانیاں کیں۔
			حضرت ابوالمواہب درود شریف کا
۱۲۷	امور خیر کے لئے چندہ کرنا بدعت نہیں بلکہ سنت سے ثابت ہے۔	۱۲۲	ثواب حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام کو ہدیہ کرتے جس کی برکت سے ایک لاکھ افراد کے شفیع بنا دیئے گئے۔
۱۲۷	احادیث مبارکہ سے تائید۔	۱۲۳	درود پاک کی فضیلت و برکت۔
۱۲۸	مختلف مواقع پر صحابہ کرام کے چندہ اکٹھا کرنے کے متعدد واقعات۔	۱۲۴	شریعت میں ثواب پہنچانے کے لئے کوئی دن مقرر نہیں جب چاہیں کریں۔
	بروز پنجشنبہ فاتحہ اور کھانے کا ثواب میت		کسی کھانے یا شیرینی پر بچے کی
۱۲۹	کی روح کو بخش کر مساکین کو دینا جائز و مستحسن اور باعث اجر و ثواب ہے۔	۱۲۴	فاتحہ دلا کر تقسیم کرنا جائز اور اس کا ثواب پہنچتا ہے۔
	میت کے سیم میں چنوں پر کلمہ شریف		
۱۲۹	پڑھنا پھر ان کو اور بتاشوں کو مساکین و	۱۲۴	بچہ اہل ثواب میں سے ہے۔

صفحہ	تفصیل	صفحہ	تفصیل
	غیر مساکین میں تقسیم کرنا جائز مگر بہتر یہ ہے کہ صرف مساکین کو دیئے جائیں۔		
	زید کے پاس کچھ روپیہ وجہ حلال کا ہے اور کچھ حرام کا ہے زید یہ بھول گیا ہے کہ		تقریب نکاح وغیرہ میں آکر مانگنے
۱۳۰	اس میں وجہ حلال کا کتنا روپیہ ہے اب اگر زید اس روپے سے خیرات کرنا چاہے تو کیسے کرے۔	۱۲۵	والے نقالوں کو کچھ دینا کس صورت میں جائز ہے۔
	ایک یتیم خانہ میں وہابی نیچری وغیرہ بد مذہب شامل ہیں سنی مسلمانوں کو اس میں		حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام کی طرف
۱۳۰	شامل ہونا چاہئے یا نہیں، اس میں زکوۃ کی مد سے چندہ دیا تو زکوۃ ادا ہو گی یا نہیں، اور وہ چندہ باعث اجر و ثواب ہوگا یا نہیں۔	۱۲۵	سے ایک شاعر سائل کو کچھ دینے کے بارے میں حضرت بلال کو حکم۔
۱۳۰	احکام غالب حالات پر مبنی ہوا کرتے ہیں نادر و موہوم کا اعتبار نہیں ہوتا۔	۱۲۵	پختنی حلوہ شب برات کی تخصیص عرفی ہے لازم شرعی نہیں۔
۱۳۱	جن صورتوں میں تملیک نہ پائی جائے ان میں زکوۃ ادا نہیں ہوتی۔	۱۲۶	اجناس سے ایک ایک مٹھی ہر کھانے کے موقع پر مدرسہ دینیہ کی اعانت کے لئے الگ کر لینا جائز و مستحب ہے، ایسا کرنے والے اور اس کے مؤیدین سب کے لئے اجر جزیل ہے۔

صفحہ	تفصیل صفحہ	تفصیل
	۱۲۶	علم عبادت سے افضل ہے۔

Fatawa Razawiyya | Volume 23

Page	Subject Description	Page	Subject Description	Page
136	The essential element of Zakat is the transfer of ownership.	131	It is permissible for the hosts of a joint invitation to eat from the food.	136
136	Fatiha on Thursdays is permissible; similarly, the Urs of saints is permissible if it is free from Sharia-prohibited acts.	132	Committing a prohibition without Sharia forbidance is ignorance and audacity.	136
136	A query regarding preparing Halwa on the 14th of Shaban for the Fatiha of Hazrat Uwais Qarni and the Leader of Martyrs Amir Hamza (May Allah be pleased with them).	132	Residents of a neighborhood gathering to prepare food so that the poor, needy, scholars, the pious, relatives, kin, and neighbors all eat from it, possesses eight virtues equal to the number of gates of Paradise.	136
137	The origin of conveying reward (Isal-e-Thawab) exists in Islamic Sharia.	132	Noble Hadiths concerning the importance and excellence of charity and alms.	137
137	By the consensus of the Imams of Ahl-us-Sunnah, the reward of monetary charities reaches [the deceased].	132	Charity extinguishes the wrath of Allah the Almighty and wards off an evil death.	137
138	Customary specifications are permissible according to Hadith.	132	Donating even half a date in charity can be a means of protection from Hellfire.	138
138	Specific evidence is not necessary for the general permissibility of a specific act.	132	A Muslim's charity increases their lifespan.	138
138	Specific evidence is necessary for the prohibition of a specific act.	132	Because of charity, Allah the Almighty averts seventy doors of an evil death.	138

Page	Subject Description	Page	Subject Description	Page
138	No one has the right to forbid what Allah the Almighty and the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) have not forbidden.	133	Charity closes seventy doors of evil.	138
139	Treatise: 'Raad al-Qaht wa al-Waba bi-Da'wat al-Jeeran wa Muwasat al-Fuqara' (Explanation of a form of joint charity and alms-giving by Muslim neighbors).	135	Charity prevents seventy calamities, the mildest of which are leprosy and vitiligo.	139
139	There is a custom in a region that when cholera, smallpox, famine, etc., occur, the neighborhood residents gather and cook a feast to ward off the calamity; they feed the poor and scholars, and the residents themselves eat from it. Is it permissible or not for the neighbors to eat the cooked food in such a situation?	135	Give charity early in the morning, for a calamity does not step ahead of charity.	139

फतावा रज़विया | जिल्द 23

पृष्ठ	विषय विवरण	पृष्ठ	विषय विवरण	पृष्ठ
136	ज़कात का मूल तत्व (मलिक बनाना) स्वामित्व का हस्तांतरण है।	131	संयुक्त निमंत्रण में से मेजबानों के लिए खाना जायज़ है।	136
136	गुरुवार की फातिहा जायज़ है, इसी तरह बुजुर्गों का उर्स अगर शरई बुराइयों से मुक्त हो तो जायज़ है।	132	बिना शरई मनाही के किसी चीज़ को मना करना अज्ञानता और धृष्टता है।	136
136	14 शाबान को हलवा बनाकर हज़रत ओवैस करनी और सय्यद-उश-शुहदा आमिर हमज़ा (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) की फातिहा दिलाने के बारे में सवाल।	132	मोहल्ले वालों का मिल-जुलकर खाना तैयार करना ताकि उसमें से निर्धन, गरीब, विद्वान, नेक लोग, रिश्तेदार और पड़ोसी सभी खाएं स्वर्ग के दरवाजों की संख्या के बराबर आठ खूबियों वाला है।	136
137	इस्लामी शरीयत में ईसाले-सवाब का आधार मौजूद है।	132	सदका और खैरात के महत्व और श्रेष्ठता से संबंधित हदीसें।	137
137	सुन्नी इमामों की सहमति से वित्तीय सदके का सवाब पहुँचता है।	132	सदका अल्लाह के गुस्से को शांत करता है और बुरी मौत को टालता है।	137
138	हदीस के अनुसार प्रथागत विशिष्टताएं जायज़ हैं।	132	आधा खजूर दान करना भी नर्क से बचने का कारण बन सकता है।	138
138	किसी विशेष कार्य की अनुमति के लिए विशेष प्रमाण का होना आवश्यक नहीं है।	132	मुसलमान का सदका उम्र बढ़ाता है।	138
138	किसी विशेष कार्य की मनाही के लिए विशेष प्रमाण का होना आवश्यक है।	132	अल्लाह तआला सदके के कारण बुरी मौत के सत्तर दरवाजों को टाल देता है।	138

पृष्ठ	विषय विवरण	पृष्ठ	विषय विवरण	पृष्ठ
138	जिसे अल्लाह और उसके रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने मना नहीं किया, उसे मना करने का अधिकार किसी और को नहीं है।	133	सदका बुराई के सत्तर दरवाजे बंद करता है।	138
139	रिसाला: 'राद अल-कह्त वल-वबा बि-दावत अल-जीरान व मुवासत अल-फुकरा' (मुस्लिम मोहल्ले वालों द्वारा संयुक्त रूप से सदका व खैरात की एक सूरत का वर्णन)।	135	सदका सत्तर बलाओं को रोकता है जिनमें सबसे हल्की कोढ़ और सफेद दाग हैं।	139
139	एक क्षेत्र का रिवाज है कि जब वहां हैजा, चेचक और अकाल आदि आ जाए तो बला टालने के लिए मोहल्ले वाले मिल-जुलकर दावत पकाते हैं, गरीबों और विद्वानों को भी खिलाते हैं और खुद मोहल्ले वाले भी इसमें से खाते हैं। क्या ऐसी स्थिति में पका हुआ खाना मोहल्ले वालों के लिए जायज़ है या नहीं?	135	सुबह सवेरे सदका दो क्योंकि बला सदके से आगे कदम नहीं बढ़ाती।	139

صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ
۱۳۶	زکوۃ کارکن تملیک ہے۔	۱۳۱	مشترکہ دعوت میں سے اہل دعوت کو کھانا جائز ہے۔	۱۳۶
۱۳۶	جمعرات کی فاتحہ جائز، یونہی بزرگوں کا عرس اگر منکرات شرعیہ سے خالی ہو تو جائز ہے۔	۱۳۲	بے منع شرعی ارتکاب ممانعت جہالت وجرات ہے۔	۱۳۶
۱۳۶	شعبان کی چودہ تاریخ کو حلوہ پکا کر حضرت اولیس قرنی اور سید الشہداء امیر حمزہ رضی اللہ تعالیٰ عنہما کی فاتحہ دلانے کے بارے میں استفتاء۔	۱۳۲	اہل محلہ کا مل جل کر کھانا تیار کرنا تاکہ اس میں سے مساکین وفقراء، علماء وصلحاء اعزاء واقارب اور پڑوسی سب ہی کھائیں ابواب جنت کی تعداد کے برابر آٹھ خوبیوں کا حامل ہے۔	۱۳۶
۱۳۷	شریعت اسلامیہ میں ایصال ثواب کی اصل ہے۔	۱۳۲	اہمیت وفضیلت صدقہ وخیرات سے متعلق احادیث کریمہ۔	۱۳۷
۱۳۷	صدقات مالیہ کا ثواب باجماع ائمہ اہلسنت پہنچتا ہے۔	۱۳۲		۱۳۷

مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ
		صدقہ اللہ تعالیٰ کے غضب کو بجھاتا اور بری موت کو دفع کرتا ہے۔	
		آدھا چھوہارا صدقہ کرنا بھی	
تخصیصات عرفیہ ازروئے حدیث جائز ہیں۔	۱۳۸	دوزخ سے بچنے کا سبب ہو سکتا ہے۔	۱۳۲
جواز خصوص کے لئے دلیلِ خصوص کا ہونا ضروری نہیں۔	۱۳۸	مسلمان کا صدقہ عمر بڑھاتا ہے۔	۱۳۲
منعِ خصوص کے لئے دلیلِ خصوص کا ہونا ضروری ہے۔	۱۳۸	اللہ تعالیٰ صدقہ کے سبب سے بری موت کے ستر دروازے دفع فرماتا ہے۔	۱۳۲
جو بات اللہ تعالیٰ اور رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے منع نہیں فرمائی کسی اور کو منع کا حق نہیں۔	۱۳۸	صدقہ برائی کے ستر دروازے بند کرتا ہے۔	۱۳۳
ہ رسالہ راد القحط والوباء بدعوۃ الجیران ومواساۃ الفقراء (مشترکہ طور پر مسلمان محلہ داروں کے صدقہ و خیرات کی ایک صورت کا بیان)	۱۳۹	صدقہ ستر بلاؤں کو روکتا ہے جن میں سب سے ہلکی جذام و برص ہیں۔	۱۳۵
	۱۳۹		۱۳۹

صفحہ	مضمون صفحہ	مضمون صفحہ
	ایک علاقے کا رواج ہے کہ جب وہاں ہیضہ، چیچک اور قحط سالی وغیرہ آجائے تو دفع بلا کے واسطے اہل محلہ مل جل کر دعوت پکاتے ہیں فقراء وعلماء کو بھی کھلاتے ہیں اور خود اہل محلہ بھی اس میں سے کھاتے ہیں، کیا ایسی صورت میں طعام مطبوخہ کا کھانا محلہ داروں کو جائز یا نہیں۔	صبح تڑکے صدقہ دو کہ بلا صدقے سے آگے قدم نہیں بڑھاتی۔

Fatawa Razawiya | Volume 23

Page 19 of 768

Page	Topic	Page	Topic
148	Charity averts an ill fate.	139	Virtues of those who feed people.
150	Giving charity abundantly, both secretly and openly, leads to being provided with sustenance and fixes one's affairs.	140	A guest brings their own sustenance and takes away the sins of the hosts.
151	The proverb of the believer and faith.	140	The virtue of feeding religious brothers.
151	Feed your food to the pious and show kindness to all Muslims.	141	There is blessing in eating together and saying 'Bismillah' before eating.
152	One who desires expansion in sustenance and blessing in wealth should maintain good ties with relatives.	141	There is blessing in three things.
152	Piety and maintaining family ties expand sustenance, prolong life, and avert an ill death.	142	One person's food suffices for two, and two's for four.
152	Of all good deeds, maintaining family ties brings the quickest reward.	143	Allah's Hand is with the congregation.
152	Those who maintain family ties will never be needy.	143	The most beloved food to Allah Almighty is that which is shared by many hands.
153	Good deeds protect from bad deaths and calamities; those who do good in this world will be the ones favored in the Hereafter.	143	There is hope of gaining twenty-five benefits from preparing and eating food collectively and feeding scholars, the righteous, the poor, and relatives.
154	Those who perform good deeds will be the first to enter Paradise.	144	A strange and beneficial prescription of collecting five different items for the purpose of seeking healing and warding off calamities.

Page	Topic
155	Pleasing the heart of a Muslim brother is a cause for forgiveness and is the most beloved deed to Allah after obligatory duties.
156	Whoever feeds his Muslim brother something he desires, Allah Almighty will make Hellfire forbidden for him.
156	Feeding poor Muslims makes divine mercy mandatory.
156	Things that elevate one's status with Allah Almighty are these: (1) Spreading the greeting of Peace (Salam), (2) Feeding people, (3) Praying at night while people are asleep.
144	Blessed methods of collecting miscellanea narrated from the elders of the faith and noble predecessors.
146	A perfect example of collecting miscellanea.
146	Incurable patients were cured through the miracles of saints and righteous dreams.
146	

फ़तावा-ए-रज़विया | खंड 23

पृष्ठ 19 / 768

पृष्ठ	विषय
148	सदक़ा (दान) बुरी तक़दीर को टाल देता है।
150	गुप्त और प्रकट रूप से अधिकता में सदक़ा करने से रोज़ी दी जाती है और बिगड़े काम संवर जाते हैं।
151	मोमिन और ईमान की कहावत।
151	अपना खाना परहेज़गारों (संयमी लोगों) को खिलाओ और अपना नेक सुलूक (अच्छा व्यवहार) सब मुसलमानों के लिए रखो।
152	जो रोज़ी में विस्तार और धन में बरकत चाहता है, उसे रिश्तेदारों के साथ अच्छा सुलूक करना चाहिए।
152	तक़वा (परहेज़गारी) और सिला-ए-रहमी (रिश्ते निभाना) से रोज़ी बढ़ती है, उम्र लंबी होती है और बुरी मौत दूर होती है।
152	सभी नेकियों में सबसे जल्दी सवाब (पुण्य) सिला-ए-रहमी का मिलता है।
152	सिला-ए-रहमी करने वाले कभी मोहताज (ज़रूरतमंद) नहीं हो सकते।
153	

पृष्ठ	विषय
139	लोगों को खाना खिलाने वालों की फ़ज़ीलतें (पुण्य)।
140	मेहमान अपनी रोज़ी (आहार) साथ लाता है और खिलाने वालों के गुनाह (पाप) ले जाता है।
140	दीनी (धार्मिक) भाइयों को खाना खिलाने की फ़ज़ीलत।
141	मिलकर और 'बिस्मिल्लाह' पढ़कर खाने में बरकत (समृद्धि) होती है।
141	तीन चीज़ों में बरकत है।
142	एक आदमी का भोजन दो के लिए और दो का चार के लिए पर्याप्त होता है।
143	अल्लाह तआला का हाथ जमात (समूह) पर है।
143	अल्लाह तआला के नज़दीक सबसे पसंदीदा खाना वह है जिस पर हाथों की अधिकता हो (जिसे कई लोग मिलकर खाएं)।
143	सामूहिक रूप से खाना तैयार करके खाने और विद्वानों, नेक लोगों, गरीबों और

पृष्ठ	विषय
	भलाई के काम बुरी मौत और आपदाओं से बचाते हैं; जो दुनिया में उपकार करने वाले हैं, वही आख़िरत में उपकृत होंगे।
154	भलाई के काम करने वाले सबसे पहले जन्नत (स्वर्ग) में जाएंगे।
155	मुसलमान भाई का दिल खुश करना मग़फ़िरत (क्षमा) का कारण है और फ़राइज़ (अनिवार्य कर्तव्यों) के बाद अल्लाह के नज़दीक सबसे प्रिय कार्य है।
156	जो अपने मुसलमान भाई को उसकी पसंद की चीज़ खिलाएगा, अल्लाह तआला उस पर जहन्नम (नरक) हराम कर देगा।
156	गरीब मुसलमानों को खाना खिलाना रहमत (कृपा) को वाजिब (अनिवार्य) कर देता है।
	अल्लाह तआला के यहाँ दर्जा बुलंद करने वाली चीज़ें ये हैं: (1) सलाम को फैलाना, (2) लोगों को खाना खिलाना, (3) रात को नमाज़ पढ़ना जब लोग सो रहे हों।
	रिश्तेदारों को खिलाने से पच्चीस लाभ मिलने की उम्मीद है।
144	शिफ़ा (स्वास्थ्य) प्राप्त करने और बला (मुसीबत) टालने के लिए पाँच अलग-अलग चीज़ों को इकट्ठा करने का एक अद्भुत और लाभकारी नुस्खा।
144	बुजुर्गों और नेक पूर्वजों से वर्णित विविध चीज़ों को एकत्रित करने के मुबारक तरीक़े।
146	विविध चीज़ों के संग्रह का पूर्ण उदाहरण।
146	औलिया (संतों) की करामातों और नेक ख़्वाबों से असाध्य रोगी ठीक हो गए।
146	

صفحہ	عنوان	صفحہ	عنوان
۱۴۸	صدقہ بری قضا کو ٹال دیتا ہے۔	۱۳۹	لوگوں کو کھانا کھلانے والے کے فضائل۔
۱۵۰	خفیہ وظاہر کثرت سے صدقہ کرنے سے رزق دیا جاتا ہے اور بگڑیاں سنور جاتی ہیں۔	۱۴۰	مہمان اپنا رزق لے کر آتا ہے اور کھلانے والوں کے گناہ لے کر جاتا ہے۔
۱۵۱	مومن اور ایمان کی کہادت۔	۱۴۰	دینی بھائیوں کو کھانا کھلانے کی فضیلت
۱۵۱	اپنا کھانا پرہیزگاروں کو کھلاؤ اور اپنا نیک سلوک سب مسلمانوں کو دو۔	۱۴۱	کھانا مل کر اور بسم اللہ پڑھ کر کھانے میں برکت ہوتی ہے۔
۱۵۲	جو رزق میں وسعت اور مال میں برکت چاہتا ہے۔ وہ رشتہ داروں سے اچھا سلوک کرے۔	۱۴۱	تین چیزوں میں برکت ہے۔
۱۵۲	تقوی وصلہ رحمی سے رزق وسیع، عمر دراز اور بری موت دور ہوتی ہے۔	۱۴۲	ایک آدمی کی خوراک دو کو اور دو کی چار کو کفایت کرتی ہے۔
۱۵۲	تمام نیکیوں سے جلد تر ثواب صلہ رحمی کا ہے۔	۱۴۳	اللہ تعالیٰ کا ہاتھ جماعت پر ہے۔
۱۵۲		۱۴۳	

صفحہ	عنوان	صفحہ	عنوان
	صلہ رحمی کرنے والے محتاج نہیں ہو سکتے۔		پسندیدہ ترین کھانا اللہ تعالیٰ کے نزدیک وہ ہے جس پر ہاتھوں کی کثرت ہو۔
۱۵۳	بھلائی کے کام بری موتوں اور آفتوں سے بچاتے ہیں، جو دنیا میں احسان والے ہیں وہی آخرت میں احسان والے ہوں گے۔	۱۴۳	مشترکہ طور پر کھانا تیار کر کے کھانے اور علماء، صلحاء و مساکین و اقرباء کو کھلانے سے پچیس فوائد حاصل ہونے کی امید ہے۔
۱۵۴	بھلائی کے کام کرنے والے سب سے پہلے جنت میں جائیں گے۔	۱۴۴	بغرض حصولِ شفاء و دفع بلا پانچ متفرق اشیاء کو جمع کرنے کا ایک عجیب نسخہ نافعہ۔
۱۵۵	مسلمان بھائی کا دل خوش کرنا موجب مغفرت اور عند اللہ بعد از فرائض محبوب ترین عمل ہے۔	۱۴۴	بزرگان دین اور اسلاف کرام سے منقول متفرقات کو جمع کرنے کی مبارک ترکیبیں۔
۱۵۶	جو اپنے مسلمان بھائی کو اس کی چاہت کی چیز کھلائے اللہ تعالیٰ اس پر دوزخ حرام کر دے۔	۱۴۶	جمع متفرقات کی کامل نظیر۔
۱۵۶	غریب مسلمانوں کو کھانا کھلانا رحمت کو واجب کر دیتا ہے۔	۱۴۶	کرامات اولیاء و رؤیائے صالحہ سے لاعلاج مریض درست ہو گئے۔
	اللہ تعالیٰ کے ہاں درجہ بلند کرنے والی اشیاء یہ ہیں:	۱۴۶	

(۱) سلام کو پھیلانا،

(۲) لوگوں کو کھانا کھلانا،

(۳) رات کو نماز پڑھنا جب لوگ سو

رہے ہوں۔

Fatawa Razviya Volume 23

- A seven-year-old flowing sore was healed. (156)
- The remembrance of Allah and His Messenger is among the most important and grandest objectives of the pure Sharia. (168)
- The sores on the mouth of Imam Hakim, the author of Mustadrak, were cured. (156)
- A prohibition arising due to an accidental cause returns to that cause; it does not apply to dhikr with certainty unless the cause is specific to particular individuals. (169)
- To make charity and alms more beneficial, it is necessary to keep several matters in mind. (157)
- Loud dhikr (dhikr-e-jahr) is prohibited in places of ostentation and showing off. (169)
- During a period of famine, it is highly appropriate for Muslims to join together, prepare food collectively, eat it themselves, and feed others. (160)
- Verbal dhikr is impermissible in places of impurities. (169)

Appendix: Conveying Rewards, Charity, Alms, and Questions - Charity is not taken back. (529) - The meaning of the Hadith "The best dhikr is the hidden one." (169) - Conveying rewards to the saints is the way of Islam. (562) - Where there are apparent causes, judging a specific matter solely based on hidden internal causes is ill-thinking (suspicion) of Muslims. (170) - If an act is inherently good and recommended in Sharia, and its dislike due to association is disputed or doubtful, and experience shows that its abandonment leads to collective prohibitions, then prohibiting it is not advice at all, but rather far removed from the objective of Sharia. (170)

Dhikr and Dua - Is it permissible or not to carry the deceased while reciting the Kalimah loudly to the graveyard, and then return to the house of the deceased while reciting it and dedicate its reward to the deceased? Is the person who calls this infidelity (kufr) and polytheism (shirk) mistaken or not? (161) - The common people should not be prevented from praying (Salat) at sunrise. (170) - Preventing the remembrance of Allah (Dhikr-e-Ilahi) is by no means a Sharia interest. (171) - The issue of loud (jahr) dhikr is a matter of difference of opinion, and general Quranic verses and numerous Hadith narrations lean towards permissibility and recommendation. (161) - The common people should not be prevented from loud dhikr in the mosque. (171) - Support for the issue and the excellence of Dhikr-e-Ilahi

from twenty-five holy Hadiths. (162) - Passages from honorable Imams in support. (171) - The remembrance of God and the Messenger (Glorified and Exalted is He, and Peace and Blessings be upon him) is not inherently subject to prohibition or ugliness. (168) - It became clear from the statements of scholars that even if there is some dislike in loud dhikr, it is not to the extent that it can overcome the virtue of the dhikr itself. (173)

फतावा रजविया जिल्द २३

- सात वर्षों से बहने वाला फोड़ा ठीक हो गया। (१५६)
- अल्लाह और उसके रसूल का ज़िक्र पाक शरीअत के सबसे महत्वपूर्ण और महान उद्देश्यों में से है। (१६८)
- मुस्तदरक के लेखक इमाम हाकिम के मुँह पर निकले फोड़े ठीक हो गए। (१५६)
- किसी आकस्मिक कारण से उत्पन्न निषेध उसी कारण तक सीमित रहेगा; यह निश्चित रूप से ज़िक्र पर लागू नहीं होगा जब तक कि वह कारण विशेष रूप से विशेष व्यक्तियों पर लागू न हो। (१६९)
- सदक़ा और ख़ैरात को अधिक लाभदायक बनाने के लिए कुछ बातों का ध्यान रखना आवश्यक है। (१५७)
- दिखावे और प्रदर्शन के स्थानों पर ज़ोर से ज़िक्र (ज़िक्र-ए-जहर) वर्जित है। (१६९)
- अकाल के समय में मुसलमानों के लिए मिलकर भोजन तैयार करना, स्वयं खाना और दूसरों को खिलाना बहुत ही उचित है। (१६०)
- अपवित्रता के स्थानों पर ज़ुबानी ज़िक्र नाजायज़ है। (१६९)

परिशिष्ट: ईसाल-ए-सवाब, सदक़ा और ख़ैरात और प्रश्न - सदक़ा वापस नहीं लिया जाता। (५२९) - हदीस "सबसे अच्छा ज़िक्र गुप्त है" का अर्थ। (१६९) - औलिया को सवाब पहुँचाना इस्लाम का तरीका है। (५६२) - जहाँ प्रत्यक्ष कारण मौजूद हों, केवल गुप्त आंतरिक कारणों के आधार पर किसी विशेष मामले में निर्णय देना मुसलमानों के बारे में बुरा सोचना (कुढ़ना) है। (१७०) - जो कार्य अपने आप में शरीअत के अनुसार अच्छा और सराहनीय हो, और उसकी अप्रसन्नता (कराहत) विवादित या संदिग्ध हो, और अनुभव यह दिखाए कि उसका त्याग सामूहिक बुराइयों की ओर ले जाता है, तो उसे रोकना सलाह नहीं बल्कि शरीअत के उद्देश्य से कोसों दूर है। (१७०)

ज़िक्र और दुआ - मैय्यत को ऊँची आवाज़ में कलमा पढ़ते हुए कब्रिस्तान ले जाना और फिर वापस आते समय कलमा पढ़ते हुए मैय्यत के घर तक आना और उसका सवाब मैय्यत को देना जायज़ है या नहीं? और इसे कुफ़्र और शिर्क कहने वाला व्यक्ति ग़लत है या नहीं? (१६१) - आम लोगों को सूर्योदय के समय नमाज़ पढ़ने से नहीं रोकना चाहिए। (१७०) - अल्लाह के ज़िक्र से रोकना किसी भी प्रकार से शरीअत का हित (मसलहत) नहीं है। (१७१) - ज़िक्र-ए-जहर (ज़ोर से ज़िक्र) का मसला विवादास्पद है,

और कुरान के सामान्य संदर्भ और कई हदीसें इसके जायज़ और सराहनीय होने की ओर इशारा करती हैं। (१६१) - आम लोगों को मस्जिद में ज़ोर से ज़िक्र करने से नहीं रोकना चाहिए। (१७१) - पच्चीस पवित्र हदीसों से इस मसले का समर्थन और अल्लाह के ज़िक्र की फ़ज़ीलत। (१६२) - समर्थन में आदरणीय इमामों के कथन। (१७१) - अल्लाह और उसके रसूल (अज़्ज़ वजल व सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का ज़िक्र स्वयं में मूल रूप से निषेध या बुराई से संबंधित नहीं है। (१६८) - विद्वानों के कथनों से यह स्पष्ट हो गया कि यदि ज़ोर से ज़िक्र करने में कोई कराहत (नापसंदगी) है भी, तो वह इतनी अधिक नहीं है कि ज़िक्र की अच्छाई का मुक़ाबला कर सके। (१७३)

पेज २० का ७६८

فتاوی رضویہ جلد ۲۳

- سات برسوں سے بہنے والا پھوڑا ٹھیک ہو گیا۔ (۱۵۶)
- اللہ ور رسول کا ذکر اہم و اعظم مقاصد شرع مطہرہ سے ہے۔ (۱۶۸)
- امام حاکم صاحب مستدرک کے منہ پر نکلے پھوڑے درست ہو گئے۔ (۱۵۶)
- نہی عارض بوجہ عارض راجع بعارض ہو گی نہ عائد بذ کر بالیقید عارض تا عروض عارض مختص بافراد مختصہ بعارض۔ (۱۶۹)
- صدقہ و خیرات کو زیادہ نافع بنانے کے لئے چند امور کو ملحوظ رکھنا ضروری ہے۔ (۱۵۷)
- محل ریاء و سمعہ میں ذکر جہر ممنوع ہے۔ (۱۶۹)
- قحط سالی کے زمانہ میں مسلمانوں کا مل جل کر مشترکہ طور پر کھانا تیار کر کے خود بھی کھانا اور دوسروں کو بھی کھلانا بہت ہی مناسب ہے۔ (۱۶۰)
- موضع نجاسات میں ذکر لسان ناجائز ہے۔ (۱۶۹)

ضمیمہ ایصال ثواب و صدقہ و خیرات و سوال - صدقہ واپس نہیں لیا جاتا۔ (۵۲۹) - حدیث خیر الذکر الخفی کا مطلب۔ (۱۶۹) - اولیاء کو ایصال ثواب طریق اسلام ہے۔ (۵۶۲) - جہاں عوارض ظاہرہ ہوں مجرد عوارض خفیہ قلبیہ کی بناء پر مادہ خاصہ میں حکم دینا اساءۃ ظن بالمسلمین ہے۔ (۱۷۰) - جو امر فی نفسہ شرعاً خیر و مندوب ہو اور کراہت مجاورہ مختلف فیہ یا مشکوک ہو اور تجربتہً اس کا ترک منجر بہ منہیات اجتماعیہ ہو تو ہرگز اس سے منع نصیحت نہیں بلکہ مقصد شرع سے بعد بعید ہے۔ (۱۷۰)

ذکر و دعا - میت جسراً کلمہ پڑھتے ہوئے قبرستان لے جانا پھر واپسی پر کلمہ پڑھتے ہوئے میت کے گھر تک آنا اور اس کلمے کا ثواب میت کو بخش دینا جائز ہے نہیں، اور اس کو کفر و شرک کہنے والا خاطی ہے یا نہیں۔ (۱۶۱) - عوام کو صلوۃ عند الطلوع سے منع نہ کیا جائے۔ (۱۷۰) - ذکر الہی سے روکنا ہرگز مصلحت شرعیہ نہیں۔ (۱۷۱) - مسئلہ جسر مختلف فیہا ہے اور اطلاقات قرآن مجید و ارشادات احادیث کثیرہ جانب جواز و ندیب ہیں۔ (۱۶۱) - عوام کو مسجد میں ذکر بالجہر سے منع نہ کیا جائے۔ (۱۷۱) - پچیس احادیث مقدسہ سے مسئلہ کی تائید اور ذکر الہی کی فضیلت۔ (۱۶۲) - تائید میں عبارات ائمہ کرام۔ (۱۷۱) - نفس ذکر خدا اور رسول جل جلالہ و صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فی حد ذاتہ اصلاً متعلق نہی و قبح نہیں۔ (۱۶۸) - عبارات علماء سے واضح ہو گیا کہ ذکر جہر میں کراہت بھی ہے تو نہ اس قدر کہ خوبی ذکر کی مقاومت کر سکے۔ (۱۷۳)

Fatawa Razawiyya - Volume 23

Page 21 of 768

Left Column	Page	Right Column	Page
The essence of 'Karāhat-e-Tanzihi' is that it is contrary to what is better (Khilāf-e-Awlā), not that it is prohibited or unlawful.	173	How is it to recite the Kalimah Sharīf loudly after prayer, and what about an Imam who prevents it?	178
This is among the subtle deceits and disguises of the accursed Iblis, that he makes a person commit a vile and most hateful forbidden act under the veil of virtue.	173	Kalimah Tayyibah is the root of all roots and the best of all remembrances (Adhkār).	178
To call the Adhān during the spread of epidemics, calamities, severe storms, etc., is Shariah-compliant. Evidence from the Quran and Hadith.	174	Wanting to diminish something that the Legislator (Allah/Prophet) desires to be increased is opposing the Legislator.	179
Preventing a gathering for Mawlid Sharif is preventing the remembrance of God.	175	With what conditions is audible remembrance (Dhikr bi'l-Jahr) permissible?	179
In which situation is it correct to prevent someone from a Mawlid Sharif gathering?	175	What is excessive loudness (Jahr-e-Mufrat), and what is the Shariah ruling on performing Dhikr with excessive loudness?	180
A laborer should not perform voluntary (nafl) prayers during working hours.	175	Performing Dhikr collectively is good; the correct view is that audible Dhikr is permissible but with a few conditions.	180
Praying for one's protection against every opponent is permissible.	176	A question regarding Hamd and Na'at in public pathways.	181
Supplicating for evil (bad-du'ā) against disbelievers and those of wrong sects.	176	A place where purity or impurity is not established is considered pure, and prayer is permissible there.	181

Left Column	Page	Right Column	Page
One who maintains love and enmity for the sake of Allah is a complete believer.	176	Some people perform loud Dhikr after prayer, enter a state of ecstasy (wajd), and fall upon each other; is this permissible under Shariah or not?	181
Supplicating against a Sunni with correct beliefs should not be done, no matter how much of an opponent they are.	177	Is supplicating against sinners permissible or forbidden?	182
What kind of book is 'Jawāhir al-Khamsah' and what are the deeds mentioned in it like?	177	Loud Dhikr is permissible.	182
Performing a one-rak'ah prayer as mentioned in 'Jawāhir al-Khamsah' is prohibited in the Hanafi school.	177	The defined limit of loud Dhikr is that it should not be so loud as to cause pain to oneself or distress to any person praying, a patient, or a sleeping person.	182

फ़तावा रज़विया - जिल्द 23

पृष्ठ 21 का 768

बायां कॉलम	पृष्ठ	दायां कॉलम	पृष्ठ
कराहते तन्ज़ीही का हासिल ख़िलाफ़-ए-औला है, न कि ममनू और नाज़ायज़।	173	नमाज़ के बाद ऊँची आवाज़ में कलिमा शरीफ़ पढ़ना कैसा है और उसे रोकने वाला इमाम कैसा है।	178
यह मरदूद इबलीस की सूक्ष्म धोखेबाज़ी और फरेब में से है कि वह आदमी को नेकी के पर्दे में घृणित और अत्यंत बुरा कार्य करने पर उकसा देता है।	173	कलिमा तय्यिबा तमाम जड़ों की जड़ और सबसे अफ़ज़ल ज़िक्र है।	178
वबा, बलाओं, आँधी और शदीद तूफ़ान आदि के फैलने के समय अज़ान कहना शरीअत में जाइज़ है। क़ुरआन और हदीस से दलील।	174	जिस चीज़ की कसरत शारेअ (क़ानून बनाने वाला) को मतलूब हो, उसकी तक़लील (कमी) चाहना शारेअ की ज़िद है।	179
महफ़िल-ए-मीलाद शरीफ़ से रोकना अल्लाह के ज़िक्र से रोकना है।	175	ज़िक्र बिल-जह्र (ऊँची आवाज़ में ज़िक्र) किन शरायत के साथ जाइज़ है?	179
किस सूरत में महफ़िल-ए-मीलाद शरीफ़ से किसी को रोकना दुरुस्त है?	175	जह्र-ए-मुफ़र्रत (अत्यधिक शोर) क्या है, अत्यधिक शोर के साथ ज़िक्र करना शरीअत की नज़र में कैसा है?	180
मज़दूर काम के समय नफ़्ली नमाज़ अदा न करे।	175	इज्तिमाई तौर पर ज़िक्र करना अच्छा है, सही यह है कि ज़िक्र बिल-जह्र जाइज़ है मगर कुछ शर्तों के साथ।	180
अपने बचाव के लिए हर मुख़ालिफ़ के मुक़ाबले में दुआ करना जाइज़ है।	176	आम रास्तों में हम्द व नात से मुतअल्लिक़ सवाल।	181
	176		181

बायां कॉलम	पृष्ठ	दायां कॉलम	पृष्ठ
काफ़िर और बद-मज़हब के लिए बुराई की दुआ की जाए।		जिस जगह पाकी और नापाकी की तहक़ीक़ नहीं वह पाक ही है और उस पर नमाज़ जाइज़ है।	
अल्लाह तआला के लिए मुहब्बत और दुश्मनी रखने वाला कामिल मोमिन है।	176	कुछ लोग नमाज़ के बाद ज़िक्र-ए-जली (ऊँची आवाज़ में ज़िक्र) करते हैं, उन पर वज्द की हालत तारी हो जाती है और एक दूसरे पर गिर पड़ते हैं, ऐसा करना शरीअत की रूह से जाइज़ है या नहीं?	181
सुन्नी सहीह-उल-अक़ीदा के लिए बद-दुआ न की जाए चाहे वह कितना ही मुख़ालिफ़ हो।	177	गुनहगारों के लिए बद-दुआ करना जाइज़ है या हराम?	182
जवाहिर-ए-ख़म्सा कैसी किताब है और उसमें बयान किए गए आमाल कैसे हैं?	177	ज़िक्र-ए-जली जाइज़ है।	182
एक रकाअती नमाज़ जिस तरह जवाहिर-ए-ख़म्सा में ज़िक्र है, मज़हब-ए-हनफ़ी में ममनू है।	177	ज़िक्र-ए-जली की एक मुअय्यन हद यह है कि इतनी आवाज़ से न हो जिससे अपनी ज़ात को तक़लीफ़ हो या किसी नमाज़ी, मरीज़ या सोते हुए शख़्स को तक़लीफ़ पहुँचे।	182

بائیں طرف کی فہرست صفحہ

کراہتِ تنزیہہ کا حاصل خلافِ اولیٰ ہے نہ کہ ممنوع و ناجائز۔ ۱۷۳

یہ دقائق تدلیس و تلبیس ابلیس لعین سے ہے کہ آدمی کو نیکی کے پردے میں منکرِ شنیع و اَنکر کا مرتکب کردیتا ہے۔ ۱۷۳

وقت پھیلنے وباء و بلیات و آندھی و طوفان شدید وغیرہ کے اذان کہنا شرعاً جائز ہے۔ قرآن وحدیث سے دلیل۔ ۱۷۴

مجلس میلاد شریف سے روکنا ذکرِ خدا سے روکنا ہے۔ ۱۷۵

کس صورت میں مجلسِ میلاد شریف سے کسی کو روکنا درست ہے۔ ۱۷۵

دائیں طرف کی فہرست صفحہ

بعد نماز بآواز بلند کلمہ شریف پڑھنا کیسا ہے اور اس سے روکنے والا امام کیسا ہے۔ ۱۷۸

کلمہ طیبہ اصل الاصول اور افضل الاذکار ہے۔ ۱۷۸

جس چیز کی تکثیر شارع کو مطلوب ہو اس کی تقلیل چاہنا شارع کی ضد ہے۔ ۱۷۹

ذکر بالجہرح کن شرائط کے ساتھ جائز ہے۔ ۱۷۹

جہرِ مفرط کیا ہے، جہر مفرط کے ساتھ ذکر کرنا شرعاً کیسا ہے۔ ۱۸۰

۱۸۰

بائیں طرف کی فہرست صفحہ

مزدور اوقاتِ مزدوری میں نفلی نماز ادا نہ کرے۔ ۱۷۶

اپنے تحفظ کی دعا ہر مخالف کے مقابل جائز ہے۔ ۱۷۶

دعاء شر کافر و بد مذہب پر کی جائے۔ ۱۷۶

اللہ تعالیٰ کے لئے محبت و عداوت رکھنے والا کامل مومن ہے۔ ۱۷۶

سنی صحیح العقیدہ کے لئے بد دعا نہ کی جائے چاہے وہ کتنا ہی مخالف ہو۔ ۱۷۷

جواہرِ خمسہ کیسی کتاب ہے اور اس میں وارد اعمال کیسے ہیں۔ ۱۷۷

ایک رکعتی نماز جس طرح جواہرِ خمسہ میں مذکور ہے مذہبِ حنفی میں ممنوع ہے۔ ۱۷۷

دائیں طرف کی فہرست صفحہ

اجتماعی طور پر ذکر کرنا حسن ہے، صحیح یہ ہے ذکر بجہر جائز ہے مگر چند شرائط کے ساتھ۔ ۱۸۱

عام راستوں میں حمد و نعت سے متعلق سوال۔ ۱۸۱

جس جگہ پاکی ناپاکی کی تحقیق نہیں وہ پاک ہی ہے اور اس پر نماز جائز ہے۔ ۱۸۱

کچھ لوگ نماز کے بعد ذکرِ جلی کرتے ہیں ان پر وجد کی حالت طاری ہو جاتی ہے اور ایک دوسرے پر گر پڑتے ہیں، ایسا کرنا شرعاً جائز ہے یا نہیں ۔ ۱۸۱

بد دعا کرنا گنہگاروں کے واسطے جائز ہے یا حرام۔ ۱۸۲

ذکرِ جلی جائز ہے۔ ۱۸۲

حد معین ذکرِ جلی کی یہ ہے کہ اتنی آواز سے نہ ہو جس میں اپنے آپ کو ایذا ہو یا کسی نمازی یا مریض یا سوتے کو تکلیف پہنچے۔ ۱۸۲

Volume 23 Fatawa Razawiya

- Standing up while performing Zikr, beating the chest, falling on each other, lying down, crying, etc., if these acts occur in a state of ecstasy (wajd) correctly, there is no harm; but if they are for showing off (riya), they are forbidden (haram). (Page 182)
- One person's assumption is not enough for another's right; testimony of one's own heart is required. (Page 184)
- Appendix: Zikr and Dua
- Support for the issue from Fatawa Hindiya etc. and various forms of "report about report" (akhbar-anil-akhbar). (Page 184)
- It is recommended (mustahabb) to be in a state of ablution (wudu) during the noble Zikr of the Prophet (peace and blessings be upon him), and it is also permissible without wudu, provided there is no intention of disrespect. (Page 735)
- It is permissible for someone born from an unlawful marriage to lead the prayer (imamat). (Page 191)
- The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) was in remembrance of Allah at all times. (Page 735)
- It is permissible to give a daughter in marriage to someone born from an unlawful marriage, and for people to attend their wedding. (Page 191)
- Marriage and Divorce (Prohibitions, Dowry, Iddat, Compatibility, Guardianship)
- Those who knowingly participate in an unlawful marriage are severe sinners. (Page 191)
- If a woman remarries after her husband's death, which husband will she be with in Paradise? (Page 183)
- Marriage of a Sunni girl with a non-follower (ghair-muqallid) is absolutely impermissible. (Page 191)
- A woman's husband went to another country and does not look after her. Now the woman has heard that he has become an apostate; can this woman remarry or not? (Page 183)
- Those who force marriage with non-followers are severe oppressors and pursuers of adultery. (Page 191)
- With what conditions is the news of corruption occurring in marriage acceptable? (Page 183)

- While being married to one woman, marrying her sister is absolutely forbidden (haram); to call it right is a word of disbelief (kufr). (Page 192)
- Bare "report about report" is nothing. (Page 184)
- Prayer is not valid behind someone who says marrying two sisters to one man is permissible. (Page 192)
- The inquiry of the heart (tahri-e-qalb) should be done with caution. (Page 184)
- If the judge (qazi) and witnesses who united two sisters in marriage to one man did so considering it lawful, then they should renew their Islam and renew their marriage. (Page 192)
- The Qazi's register is not a legal requirement for marriage according to Sharia; however, it is better to record it for documentation. (Page 193)

ज़िल्द 23 फ़तावा रज़विया

- ज़िक्र करते-करते खड़ा हो जाना, सीने पर हाथ मारना, एक दूसरे पर गिर पड़ना, लेट जाना और रोना वगैरह अफ़आल (कार्रवाइयाँ) अगर वज्द (समाधि) की स्थिति में सही हैं तो कोई हर्ज नहीं, और अगर दिखावे (रिया) के लिए हैं तो हराम हैं। (पृष्ठ 182)
- एक का गुमान दूसरे के हक़ में काफ़ी नहीं, अपने दिल की गवाही चाहिए। (पृष्ठ 184)
- परिशिष्ट: ज़िक्र और दुआ
- फ़तावा हिन्दिया वगैरह से मसले का समर्थन और "ख़बर के बारे में ख़बर" (अख़बार-अनिल-अख़बार) के विभिन्न रूप। (पृष्ठ 184)
- हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के ज़िक्र शरीफ़ के दौरान बा-वज़ू होना मुस्तहब (पसंदीदा) है और बे-वज़ू भी जायज़ है बशर्ते कि अपमान की नीयत न हो। (पृष्ठ 735)
- हराम निकाह से पैदा होने वाले की इमामत जायज़ है। (पृष्ठ 191)
- नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) हर समय अल्लाह का ज़िक्र करते थे। (पृष्ठ 735)
- जो हराम निकाह से पैदा हुआ, उसे निकाह में बेटी देना और उसकी शादी में लोगों का शामिल होना जायज़ है। (पृष्ठ 191)
- निकाह और तलाक़ (निषेध, मेहर, इद्दत, कुफ़ू, विलायत)
- हराम निकाह में जानबूझकर शामिल होने वाले सख़्त गुनहगार हैं। (पृष्ठ 191)
- अगर किसी औरत ने अपने शौहर के इंतक़ाल के बाद दूसरे से निकाह किया, तो वह जन्नत में किस शौहर के पास होगी? (पृष्ठ 183)
- सुन्नी लड़की का ग़ैर-मुक़ल्लिद से निकाह सरासर ना-जायज़ है। (पृष्ठ 191)
- किसी औरत का शौहर दूसरे मुल्क चला गया और उसकी कोई ख़बर नहीं लेता। अब औरत ने सुना है कि वह मुर्तद (धर्मत्यागी) हो गया है, तो क्या यह औरत दूसरा निकाह कर सकती है या नहीं? (पृष्ठ 183)
- ग़ैर-मुक़ल्लिदों से निकाह पर मजबूर करने वाले सख़्त ज़ालिम और ज़िना (व्यभिचार) की कोशिश करने वाले हैं। (पृष्ठ 191)
- निकाह में ख़राबी आने की ख़बर किन शर्तों के साथ स्वीकार्य है? (पृष्ठ 183)
- एक औरत के निकाह में रहते हुए उसकी बहन से निकाह क़तई हराम है, इसे सही कहना कुफ़्र का कलमा है। (पृष्ठ 192)

- सिर्फ"ख़बर के बारे में ख़बर" कुछ नहीं है। (पृष्ठ 184)
- दो बहनों का एक मर्द के साथ निकाह जायज़ कहने वाले के पीछे नमाज़ नहीं होती। (पृष्ठ 192)
- दिल की तहक़ीक़ (तहरी-ए-क़ल्ब) एहतियात (सावधानी) के साथ है। (पृष्ठ 184)
- दो बहनों को एक मर्द के निकाह में जमा करने वाले क़ाज़ी और गवाहों ने अगर इसे हलाल जानकर किया, तो वे तज्दीद-ए-इस्लाम और तज्दीद-ए-निकाह करें। (पृष्ठ 192)
- क़ाज़ी का रजिस्टर शरई तौर पर निकाह की कोई शर्त नहीं है, हाँ, याददाश्त के लिए दर्ज करना बेहतर है। (पृष्ठ 193)

جلد ۲۳ فتاوی رضویہ

- ذکر کرتے کرتے کھڑا ہوجانا، سینہ پر ہاتھ مارنا، ایک دوسرے پر گرپڑنا، لیٹ جانا اور رونا وغیرہ افعال اگر بحالت وجد صحیح ہیں تو حرج نہیں اور اگر ریاد کے لئے ہیں تو حرام ہیں۔ (صفحہ ۱۸۲)
- ایک کا ظن دوسرے کے حق میں کافی نہیں خود اپنے دل کی شہادت چاہئے۔ (صفحہ ۱۸۴)
- ضمیمہ ذکر و دعا
- فتاوی ہندیہ وغیرہ سے مسئلہ کی تائید اور اخبار عن الاخبار کی متعدد صورتیں۔ (صفحہ ۱۸۴)
- ذکر شریف حضور علیہ الصلوۃ والسلام باوضو ہونا مستحب ہے اور بے وضو بھی جائز ہے جبکہ استخفاف کی نیت نہ ہو۔ (صفحہ ۷۳۵)
- نکاح حرام سے پیدا ہونے والے کی امامت جائز ہے۔ (صفحہ ۱۹۱)
- نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ہمہ وقت ذکر الہی کرتے تھے۔ (صفحہ ۷۳۵)
- جو نکاح حرام سے پیدا ہوا اس کو نکاح میں بیٹی دینا اور اس کی شادی میں لوگوں کا شامل ہونا جائز ہے۔ (صفحہ ۱۹۱)
- نکاح و طلاق (محرمات، مہر، عدت، کفو، ولایت)
- نکاح حرام میں دانستہ شریک ہونے والے سخت گنہگار ہیں۔ (صفحہ ۱۹۱)
- عورت نے خاوند کے مرنے کے بعد دوسرے سے شادی کی تو جنت میں کون سے خاوند کے پاس ہوگی۔ (صفحہ ۱۸۳)
- سنی لڑکی کا غیر مقلد سے نکاح محض ناجائز ہے۔ (صفحہ ۱۹۱)

- کسی عورت کا خاوند دوسرے ملک چلا گیا، اور عورت کی خبر گیری نہیں کرتا، اب عورت نے سنا ہے کہ وہ مرتد ہو گیا ہے تو یہ عورت دوسرا نکاح کر سکتی ہے یا نہیں ۔ (صفحہ ۱۸۳)
- غیر مقلدوں سے نکاح پر مجبور کرنے والے سخت ظالم اور زنا کے ساعی ہیں۔ (صفحہ ۱۹۱)
- نکاح پر فساد طاری کی خبر کن شرطوں کے ساتھ مقبول ہے۔ (صفحہ ۱۸۳)
- ایک عورت کے نکاح میں ہوتے ہوئے اس کی بہن سے نکاح قطعی حرام، اس کو درست کہنا کلمہ کفر ہے۔ (صفحہ ۱۹۲)
- مجرد اخبار عن الاخبار کوئی شیئ نہیں۔ (صفحہ ۱۸۴)
- دو بہنوں کو ایک مرد کے ساتھ نکاح کو جائز کہنے والے کے پیچھے نماز نہیں ہوتی۔ (صفحہ ۱۹۲)
- تحری قلب باب احتیاط سے ہے۔ (صفحہ ۱۸۴)
- دو بہنوں کو ایک مرد کے نکاح میں جمع کرنے والے قاضی اور گواہوں نے اگر حلال جان کر ایسا کیا تو تجدید اسلام و تجدید نکاح کریں۔ (صفحہ ۱۹۲)
- قاضی کا رجسٹر شرعاً کوئی شرط نکاح نہیں، ہاں یادداشت کے لئے درج ہونا بہتر ہے۔ (صفحہ ۱۹۳)

صفحہ ۲۲ از ۷۶۸

Fatawa Ridawiyya (Volume 23)

[Right Column Content] 193: Marriage in the month of Muharram is permissible. 194: Details of consanguineous, foster, and affinal prohibited degrees (Mahrams). 194: Jesting among women is conditionally permissible. 195: It is forbidden to keep a woman after three divorces without Halala; sexual intercourse with her is adultery, and children born are illegitimate.

Appendix: Marriage and Divorce 100: A woman living with someone without marriage is a transgressor (Fasiqa). 206: Ruling on the marriage of a Sayyid woman (descendant of the Prophet) with a non-Sayyid. 206: Examples of some void (Baatil) marriages. 492: Excessive expenditure in weddings is not necessary. 483: During the waiting period (Iddah), a widow is not allowed to wear jewelry or any form of adornment. 483: After the completion of Iddah, if a widow does not wear a nose ring etc., there is no harm, but considering it impermissible is forbidden.

Lineage (Nasab) 197: A question about a person of unknown lineage who calls himself a Sayyid.

[Left Column Content] 198: A non-Sayyid who intentionally calls himself a Sayyid is cursed. His obligatory and voluntary prayers are not accepted. 198: Severe warning in Hadith for the one who attributes their lineage to someone other than their father. 199: Meanings of the word "Sheikh". 199: In what sense can a weaver (Julaha) call himself a Sheikh. 200: It is impermissible to take an oath of allegiance (Bay'at) at the hand of someone who claims someone other than their father as their father. 200: Severe warning for those who deceive Muslims. 200: It is disliked (Makruh) for someone who attributes their lineage to someone other than their father to lead prayers (Imamat). 201: Treatise 'Iraat-ul-Adab li-Fadil-in-Nasab' (Discourse on whether the excellence of lineage is Sharia-valid or not). 202: Is it permissible or not to call the descendants of an ancestor who was a farmer, weaver, or fish seller as "Masha", "Julaha", or "Shikari" etc., if it causes them heartache? 202: Is it permissible or not to call tribes other than those of Sahabi descent "Sheikh"? 202: Answer of Mawlavi Muhammad Lutf-ur-Rahman Sahab. 202: In the sight of Allah, the most honorable among you is the one who is the most God-fearing (pious). 202: For the one who has abandoned acting according to Sharia, their lineage will be of no use.

फतावा रज़विया (खंड २३)

[दायाँ कॉलम] १९३: मुहर्रम के महीने में निकाह करना जायज़ है। १९४: नसबी, रज़ाई और सोहरी मेहरमों का विवरण। १९४: महिलाओं का आपस में हँसी-मज़ाक सशर्त रूप से जायज़ है। १९५: तीन तलाक़ के बाद बिना हलाला के औरत को रखना हराम है, उससे संभोग ज़िना है, और संतान वलद-उज़-ज़िना है।

परिशिष्ट: निकाह और तलाक़ १००: बिना निकाह के किसी के साथ रहने वाली औरत फ़ासिक़ा है। २०६: सैय्यदज़ादी का गैर-सैय्यद से निकाह शरीयत की दृष्टि में कैसा है। २०६: कुछ बातिल (अमान्य) निकाहों के उदाहरण। ४९२: निकाहों में अत्यधिक खर्च ज़रूरी नहीं है। ४८३: इद्दत (शोक की अवधि) के दौरान विधवा के लिए कोई गहना या किसी प्रकार का श्रृंगार जायज़ नहीं है। ४८३: इद्दत ख़त्म होने के बाद अगर विधवा नथ आदि न पहने तो कोई हर्ज नहीं, लेकिन इसे नाजायज़ समझना मना है।

नसब (वंश/वंशवृक्ष) १९७: एक अज्ञात वंश के व्यक्ति के बारे में सवाल जो खुद को सैय्यद कहता है।

[बायाँ कॉलम] १९८: जो गैर-सैय्यद जानबूझकर सैय्यद बनता हो, वह मलऊन (शापित) है। उसकी नमाज़ें (फ़र्ज़ और नफ़्ल) क़ुबूल नहीं। १९८: अपने पिता के सिवा किसी और की तरफ़ नसब (वंश) जोड़ने वाले के लिए हदीस में कड़ी चेतावनी। १९९: लफ्ज़ 'शेख' के अर्थ। १९९: जुलाहा किस अर्थ में खुद को शेख कह सकता है। २००: अपने पिता के अलावा किसी और को अपना पिता बताने वाले के हाथ पर बैअत (दीक्षा) करना नाजायज़ है। २००: मुसलमानों को धोखा देने वालों के लिए कड़ी चेतावनी। २००: पिता के अलावा किसी और की तरफ़ नसब जोड़ने वाले की इमामत मकरूह है। २०१: रिसाला 'इराअतुल अदब लि फ़ाज़िलिन नसब' (वंश की श्रेष्ठता के शरीयत की दृष्टि से मान्य होने या न होने का बयान)। २०२: यदि किसी का पूर्वज किसान, बुनकर (नूरबाफ़) या मछली बेचने वाला हो, तो उसकी संतान को माशा, जुलाहा या शिकारी आदि कहकर पुकारना जिससे उनकी दिल-शिकनी (मन दुखाना) हो, सही है या नहीं। २०२: सहाबी वंश के अलावा अन्य जातियों को शेख कहना जायज़ है या नहीं। २०२: मौलवी मोहम्मद लुत्फ़ुर्रहमान साहब का जवाब। २०२: अल्लाह तआला के यहाँ तुम में से सबसे ज़्यादा इज़्ज़त वाला वह है जो तुम में सबसे ज़्यादा परहेज़गार (संयमी) है। २०२: जिसने शरीयत के मुताबिक़ काम करना छोड़ दिया, उसका नसब (वंश) उसके काम नहीं आएगा।

فتاویٰ رضویہ (جلد ۲۳)

[دایاں کالم] ۱۹۳: ماہ محرم میں نکاح کرنا جائز ہے۔ ۱۹۴: نسبی، رضاعی اور صہری محارم کی تفصیل۔ ۱۹۴: عورتوں کا آپس میں ہنسی مذاق مشروط طور پر جائز ہے۔ ۱۹۵: تین طلاق کے بعد بے حلالہ عورت کو رکھنا حرام، اس سے وطی زنا، اور اولاد ولد الزناء ہے۔

ضمیمہ نکاح و طلاق ۱۰۰: بلا نکاح کسی کے پاس رہنے والی عورت فاسقہ ہے۔ ۲۰۶: سید زادی کا غیر سید سے نکاح شرعاً کیسا ہے۔ ۲۰۶: چند باطل نکاحوں کی مثالیں۔ ۴۹۲: نکاحوں میں کثرت مصارف کچھ ضروری نہیں۔ ۴۸۳: بیوہ کو دوران عدت کوئی گہنا اور کسی طرح کا سنگار جائز نہیں ہے۔ ۴۸۳: بعد ختم عدت اگر بیوہ نتھ وغیرہ نہ پہنے تو حرج نہیں مگر اس کو ناجائز سمجھنا ممنوع ہے۔

نسب ۱۹۷: ایک مجہول النسب شخص کے بارے میں سوال جو خود کو سید کہلاتا ہے۔

[بایاں کالم] ۱۹۸: غیر سید جو دیدہ دانستہ سید بنتا ہو وہ ملعون ہے۔ اس کا فرض و نفل قبول نہیں۔ ۱۹۸: باپ کے سوا دوسرے کی طرف نسب منسوب کرنے والے کے لئے حدیث میں وعید شدید۔ ۱۹۹: لفظ شیخ کے معانی۔ ۱۹۹: جولا ہا کس معنی میں خود کو شیخ کہلا سکتا ہے۔ ۲۰۰: اپنے باپ کے سوا دوسرے کو اپنا باپ بتانے والے کے ہاتھ پر بیعت نا جائز ہے۔ ۲۰۰: مسلمانوں کو دھوکہ دینے والے کے لئے سخت وعید۔ ۲۰۰: باپ کے غیر کی طرف نسب کو منسوب کرنے والے کی امامت مکروہ ہے۔ ۲۰۱: رسالہ ارائۃ الادب لفاضل النسب (فضیلت نسب کے شرعاً معتبر ہونے یا نہ ہونے کا بیان) ۲۰۲: جدا علیٰ کسی کا کاشتکار یا نور باف یا ماہی فروش ہو اس کی اولاد کو ماشا، جولا ہا یا شکاری وغیرہ کہہ کر پکارنا جس سے ان کی دل شکنی ہو درست ہے یا نہیں۔ ۲۰۲: علاوہ صحابی النسل کے دوسری قوم کو شیخ کہنا روا ہے یا نہیں۔ ۲۰۲: مولوی محمد

لطف الرحمن صاحب کا جواب۔ ۲۰۲: اللہ تعالیٰ کے ہاں تم میں سے زیادہ عزت والا وہ ہے جو تم میں زیادہ پرہیز گار ہے۔ ۲۰۲: جس نے شریعت کے مطابق کام کرنا چھوڑ دیا اس کا نسب کام نہ دے گا۔

Fatawa Razawiyyah | Volume 23

Page	Topic	Ref No.	Topic	Page
214	Fatwa of Ala Hazrat Mujaddid Din-o-Millat Fazil Barelvi (mercy be upon him).	202	Quraish are trees of blessing.	213
214	Calling any Muslim, or even a non-Muslim dhimmi, without a Shari'a necessity by such a term that hurts their feelings and causes them pain is Shari'a-wise forbidden, even if the statement is true in itself.	202	Honorable and better are the Quraish.	213
216	Every truth is reality, but not every reality is truth.	203	Allah Almighty's choice and His preference.	216
218	Angels curse the one who calls someone by an evil title.	204	The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) was born in the most excellent tribe.	218
218	The one who hurts a Muslim hurts the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him).	204	The curse of Moses (peace be upon him) on the tribe of Ma'ad bin Adnan and Allah Almighty's revelation.	218
219	The basis of salvation is on piety (Taqwa), not merely on lineage (Nasab).	205	The best soul is that of the Holy Prophet (peace and blessings be upon him).	219
220	Meaning of the Hadith "Whoever is slowed down by his deeds, his lineage will not speed him up".	205	The first has a connection with the last.	220
220	The Pure Shari'a has considered the difference in lineage valid in several rulings.	205	Rulings and points.	220
221	Connection and attribution to the pure chain and progeny is	206	Arabs will never be made slaves even in a state of disbelief.	221

Page	Topic	Ref No.	Topic	Page
	certainly beneficial in the Hereafter as well.			
221	What is the Shari'a ruling on the marriage of a Syeda with a non-Syed? Examples of some void marriages.	206	Jizya will not be imposed on the Arab polytheists.	221
221	In the order of Imamat-e-Sughra (leading prayers), nobility of lineage is also a reason for preference.	206	Land tax (Kharaj) will never be imposed on the land of the Arabs; it is Ushr-based in any case.	221
222	Who is most entitled to leadership (Imamat)?	206	Scholars and Sayyids are nobles of the highest degree.	222
222	The Caliphate of the Quraish.	206	Slips/Mistakes.	222
222	The Grand Imamate (Imamat-e-Kubra) is specific to the Quraish.	206	Overlook the slips of the generous.	222
223	The excellence and status/rank of the people of Quraish.	208	Refinement, Respect.	223
224	The rulers of the Islamic government are Quraish.	208	Excellent Morals (Akhlaq-e-Fazila).	224
224	Quranic Surah consisting only of the mention of Quraish.	213	It is observed and witnessed that a noble person has more modesty, self-respect, civilization, magnanimity, etc., among other nations, in terms of gifted and acquired laudable character.	224

पृष्ठ	विषय	सन्दर्भ	विषय	पृष्ठ
२१४	आला हज़रत मुजद्दिद दीन-ओ-मिल्लत फ़ाज़िल बरेलवी (रहमतुल्लाह अलैह) का फतवा।	२०२	कुरैश बरकत के दरख्त हैं।	२१३
२१४	किसी मुसलमान बल्कि काफ़िर ज़िम्मी को भी बिना शरई ज़रूरत के ऐसे लफ़्ज़ से पुकारना जिससे उसका दिल दुखे और उसे तकलीफ पहुंचे, शरअन् हराम है, चाहे वह बात हकीकत में सच ही क्यों न हो।	२०२	इज़्ज़तदार और बेहतर कुरैश हैं।	२१३
२१६	हर हक सच है मगर हर सच हक नहीं।	२०३	अल्लाह तआला का चुनाव और उसकी पसंद।	२१६
२१८	जो शख्स किसी को बुरे लक़ब से पुकारे उस पर फ़रिश्ते लानत करते हैं।	२०४	हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) अफ़ज़ल तरीन कबीले में पैदा हुए।	२१८
२१८	मुसलमान को ईज़ा देने वाला रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को ईज़ा देता है।	२०४	कबीला मअद बिन अदनान के लिए मूसा अलैहिस्सलाम की बददुआ और अल्लाह तआला की वही।	२१८
२१९	नजात का मदार तक़वा पर है न कि महज़ नसब पर।	२०५	सबसे बेहतरीन जान हुज़ूर अलैहिस्सलातु वस्सलाम की है।	२१९
२२०	हदीस "जिसके अमल ने उसे धीमा कर दिया, उसका नसब उसे तेज़ नहीं करेगा" का अर्थ।	२०५	अव्वल का आखिर से ताल्लुक है।	२२०
२२०	शरीअत-ए-मुतहहरा ने कई अहकाम में नसब के फर्क को मोतबर माना है।	२०५	अहकाम व निकात (नियम और सूक्ष्म बिंदु)।	२२०

पृष्ठ	विषय	सन्दर्भ	विषय	पृष्ठ
२२१	सिलसिला-ए-ताहिरा और ज़ुर्रियत-ए-ताहिरा से जुड़ना और निस्बत आखिरत में भी नफ़ा बख्श है।	२०६	अरब कभी कुफ्र की हालत में भी गुलाम नहीं बनाए जाएंगे।	२२१
२२१	सैय्यदज़ादी का गैर-सैय्यद से निकाह शरअन् कैसा है? कुछ बातिल निकाहों की मिसालें।	२०६	अरब के मुशरिकों पर जिज़्या नहीं लगाया जाएगा।	२२१
२२१	इमामत-ए-सुग़रा की तरतीब में नसब की शराफ़त भी तरजीह की वजह है।	२०६	अरबों की ज़मीन पर खिराज कभी नहीं लगाया जाएगा, वह हर हाल में उशरी है।	२२१
२२२	इमामत का ज़्यादा हकदार कौन है।	२०६	आला दर्जे के अशराफ़ (कुलीन) उलेमा और सादात (सैय्यद) हैं।	२२२
२२२	कुरैश की खिलाफत।	२०६	लग़ज़िशें (चूकें/गलतियां)।	२२२
२२२	इमामत-ए-कुबरा कुरैश के साथ मखसूस है।	२०६	शरीफों की लग़ज़िशों से दरगुज़र करो।	२२२
२२३	कुरैश वालों की फज़ीलत और मकाम व मरतबा।	२०८	तम्बील (चेतावनी), ताज़ीम (सम्मान)।	२२३
२२४	इस्लामी हुकूमत के वाली कुरैश हैं।	۲۰۸	अख्लाक-ए-फ़ाज़िला (उत्कृष्ट नैतिकता)।	२२४
२२४	फकत ज़िक्र-ए-कुरैश पर मुशतमिल कुरआनी सूरह।	२१३	मुशाहदा व शाहिद है कि शरीफ में अन्य जातियों की तुलना में हया, हमियत, तहज़ीब व मुरव्वत आदि प्रशंसनीय आचरण, जो ईश्वरीय उपहार और अर्जित दोनों हैं, बहुतायत में होते हैं।	२२४

صفحہ	عنوان	نمبر شمار	عنوان	صفحہ
۲۱۴	اعلیٰحضرت مجدد دین و ملت فاضل بریلوی علیہ الرحمہ کا فتویٰ۔	۲۰۲	قریش برکت کے درخت ہیں۔	۲۱۳
۲۱۴	کسی مسلمان بلکہ کافر ذمی کو بھی بلا حاجت شرعیہ ایسے لفظ سے پکارنا جس سے اس کی دل شکنی ہو اور اس کو ایذا پہنچے شرعاً حرام ہے اگرچہ فی نفسہ وہ بات سچی ہو۔	۲۰۲	عزت دار اور بہتر قریش ہیں۔	۲۱۳
۲۱۶	ہر حق سچ ہے مگر ہر سچ حق نہیں۔	۲۰۳	اللہ تعالیٰ کا انتخاب اور اس کی پسند۔	۲۱۶
۲۱۸	جو شخص کسی کو برے لقب سے پکارے اس پر فرشتے لعنت کرتے ہیں۔	۲۰۴	حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم افضل ترین قبیلہ میں پیدا ہوئے۔	۲۱۸
۲۱۸	مسلمان کو ایذا دینے والا رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو ایذا دیتا ہے۔	۲۰۴	قبیلہ معد بن عدنان کے لئے موسیٰ علیہ السلام کی بددعا اور اللہ تعالیٰ کی وحی۔	۲۱۸

صفحہ	عنوان
۲۱۹	مدارِ نجات تقویٰ پر ہے نہ کہ محض نسب پر۔
۲۲۰	حدیث "من ابطأہ عملہ لم یسرع بہ نسبہ" کے معنی۔
۲۲۰	شرعِ مطہر نے متعدد احکام میں فرقِ نسب کو معتبر رکھا ہے۔
۲۲۱	سلسلہ طاہرہ و ذریت طاہرہ میں انسلاک و انتساب ضرور آخرت میں بھی نافع ہے۔
۲۲۱	سید زادی کا غیر سید سے نکاح شرعاً کیسا ہے چند باطل نکاحوں کی مثالیں۔
۲۲۱	امامت صغریٰ کی ترتیب میں شرف نسب بھی وجہ ترجیح ہے۔
۲۲۲	احق بالامامت کون ہے۔
۲۲۲	قریش کی خلافت۔
۲۲۲	

نمبر شمار	عنوان	صفحہ
۲۰۵	سب سے بہترین جان حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام کی ہے۔	۲۱۹
۲۰۵	اول با آخر نسبت دارد۔	۲۲۰
۲۰۵	احکامات و نکات۔	۲۲۰
۲۰۶	عرب کبھی بحال کفر بھی غلام نہ بنائے جائیں گے۔	۲۲۱
۲۰۶	مشرکین عرب پر جزیہ نہیں رکھا جائے گا۔	۲۲۱
۲۰۶	عربوں کی زمین پر خراج کبھی نہیں لگایا جائے گا وہ بہرحال عشری ہے۔	۲۲۱
۲۰۶	اعلیٰ درجہ کے اشراف علماء و سادات ہیں۔	۲۲۲
۲۰۶	لغزشیں۔	۲۲۲
۲۰۶		۲۲۲

صفحہ	عنوان	نمبر شمار	عنوان	صفحہ
	امامتِ کبریٰ قریش کے ساتھ مخصوص ہے۔		کریموں کی لغزش سے در گزر کرو۔	
۲۲۳	اہل قریش کی فضیلت اور مقام و مرتبہ۔	۲۰۸	تنبیل ، تعظیم۔	۲۲۳
۲۲۴	اسلامی حکومت کے والی قریش ہیں۔	۲۰۸	اخلاق فاضلہ مشاہدہ و شاہد ہے کہ شریف میں دیگر اقوام سے حیاء و حمیت و	۲۲۴
۲۲۴	فقط ذکرِ قریش پر مشتمل قرآنی سورۃ۔	۲۱۳	تہذیب و مروت و غیرہا بکثرت اخلاقِ حمیدہ موہوبہ و مکسوبہ میں زائد ہیں۔	۲۲۴

Fatawa Razawiyya Volume 23

Page	Topic (Right Column)	Topic (Left Column)	Page
243	Grades of the descendants of the Companions and the People of the House.	The excellence of the people of Persia.	225
243	Virtues of the Ahl al-Bayt.	The descendants of Kisra remained masters of the throne and crown for thousands of years.	225
245	Those who love the Presence (peace and blessings be upon him) and his Ahl al-Bayt are dwellers of Paradise.	Imam-e-Azam and Imam Bukhari (mercy be upon them) are from among the Persians.	225
245	Exegesis of the noble verse: "And soon your Lord will give you so that you will be pleased."	Nobility and meanness are not based on residence in any city.	226
246	The first four holy individuals to enter Paradise.	There is a difference between these two things: that such and such Imam did weaving and such and such weaver became an Imam.	226
246	Who will come first to the Pool of Kawthar.	Prophets (peace be upon them) grazed sheep but no one can say that such and such shepherd became a prophet.	226
247	An alert warning and a result.	Trustworthy	227
247	Five glorious benefits derived from the mentioned verses and hadiths.	Four qualities	228
247	Reconciliation between the Hadith of Abu Hurayrah (may Allah be pleased with him) and the noble verse "We have joined their offspring with them."	Virtuous women	229
248	Difference between the denial of absolute benefit and the absolute denial of benefit.	Marriage in equal status (Kufu)	229

Page	Topic (Right Column)	Topic (Left Column)	Page
248	Difference between the negation of total excellence and the total negation of excellence.	Benefit of the Hereafter	231
249	Refutation of Taqwiya al-Iman	On the Day of Resurrection, the Quraysh will be closest to the Presence (peace and blessings be upon him).	232
250	The relationship and connection with the Presence (peace and blessings be upon him) is strongest and uninterrupted.	Preference will be for the Quraysh.	233
253	The distinction of lineages is established and sharia-wise valid.	The benefit of kinship with the Presence (peace be upon him).	233
253	Severe threat to those who do not honor the family of the Messenger, the Ansar, and the Arabs.	Who has a high rank in Paradise.	246
255	It is not permissible to boast about lineage.	Intercession and forgiveness.	247
255	Meanings and applications of the word 'Sheikh'.	The wall of two orphans and the reform of deeds.	239
255	In the beginning in India, every Muslim was called a 'Turk'.	The incident of Musa (peace be upon him) and Khidr (peace be upon him).	239
256	Whoever attributes their fatherhood to someone other than their father, Paradise is forbidden for them.	The reward for a believer's children and its recompense.	241

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

पृष्ठ	विषय (दायां कॉलम)	विषय (बायां कॉलम)	पृष्ठ
243	सहाबा और अहले बैत की औलाद के दरजात।	क़ौम-ए-फ़ारिस की फ़ज़ीलत।	225
243	फ़ज़ाइल-ए-अहले बैत।	औलाद-ए-किसरा हज़ारों साल साहिब-ए-तख़्त-ओ-ताज रही।	225
245	हुज़ूर अलैहिस सलातो वस्सलाम और आप के अहले बैत से मोहब्बत करने वाले जन्नती हैं।	इमाम-ए-आज़म और इमाम बुख़ारी अलैहिमा-र्रहमा फ़ारिसियों में से हैं।	225
245	आयत-ए-करीमा "ولسوف یعطیك ربك فترضیٰ" की तफ़्सीर।	शराफ़त-ओ-दनाअत किसी शहर की सुकूत पर नहीं।	226
246	सब से पहले जन्नत में दाख़िल होने वाले चार अफ़राद-ए-क़ुदसी।	इन दोनों बातों में फ़र्क़ है कि फ़लां इमाम ने नसाजी की और फ़लां नसाज इमाम हो गया।	226
246	हौज़-ए-कौसर पर सब से पहले कौन आएगा।	अंबिया अलैहिमुस्सलाम ने बकरियां चराईं मगर कोई नहीं कह सकता कि फ़लां गड़रिया नबी हो गया।	226
247	तंबीह-ए-नबीह और नतीजा।	अमानतदार	227
247	आयात-ओ-अहादीस मज़कूरा से हासिल होने वाले पांच फ़वाइद-ए-जलीला।	चार ख़स्लतें	228
247	हदीस-ए-अबी हुरैरा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु और आयत-ए-करीमा "الحقنا بهم ذریتهم" में ततबीक़।	नेक औरतें	229
248	नफ़ी-ए-नफ़ा-ए-मुतलक़ और नफ़ी-ए-मुतलक़-ए-नफ़ा में फ़र्क़।	कुफ़ू में शादी	229
248	सल्ब-ए-फ़ज़ल-ए-कुल्ली और सल्ब-ए-कुल्ली-ए-फ़ज़ल में फ़र्क़।	नफ़ा-ए-आख़िरत	231

पृष्ठ	विषय (दायां कॉलम)	विषय (बायां कॉलम)	पृष्ठ
249	रद-ए-तक़्वियतुल ईमान	रोज़-ए-क़यामत हुज़ूर अलैहिस सलातो वस्सलाम से क़रीब तर क़ुरैश होंगे।	232
250	हुज़ूर अलैहिस सलातो वस्सलाम से रिश्ता-ओ-अलाक़ा मज़बूत तर और ग़ैर मुन्क़तए है।	तरजीह क़ुरैश की होगी।	233
253	तफ़ाज़ुल-ए-अन्साब साबित और शरअन मोतबर है।	हुज़ूर अलैहिस्सलाम से क़राबत का नफ़ा।	233
253	आल-ए-रसूल, अंसार और अरब की ताज़ीम न करने वाले पर सख़्त वईद।	जन्नत में बुलंद दर्जा वाला कौन।	246
255	नसब पर फ़ख़्र करना जाइज़ नहीं।	शफ़ाअत-ओ-मग़फ़िरत।	247
255	लफ़्ज़-ए-शेख़ के मआनी और इत्तलाक़ात।	दो यतीमों की दीवार और इस्लाह-ए-अअमाल।	239
255	इब्तिदा-ए-हिंद में हर मुसलमान को तुर्क कहते थे।	वाक़िया मूसा अलैहिस्सलाम व ख़िज़्र अलैहिस्सलाम।	239
256	जो अपने बाप के सिवा दूसरे को अपना बाप बताए उस पर जन्नत हराम है।	मोमिन की औलाद का सवाब और उस का अज्र।	241

فتاوی رضویہ جلد ۲۳

صفحہ	عنوان (دایاں کالم)	عنوان (بایاں کالم)	صفحہ
۲۴۳	صحابہ اور اہل بیت کی اولاد کے درجات۔	قوم فارس کی فضیلت۔	۲۲۵
۲۴۳	فضائل اہلبیت۔	اولاد کسریٰ ہزار ہا سال صاحب تخت و تاج رہی۔	۲۲۵
۲۴۵	حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام اور آپ کے اہلبیت سے محبت کرنے والے جنتی ہیں۔	امام اعظم اور امام بخاری علیہما الرحمہ فارسیوں میں سے ہیں۔	۲۲۵
۲۴۵	آیت کریمہ "ولسوف یعطیك ربك فترضیٰ" کی تفسیر۔	شرافت و دناءت کسی شہر کی سکونت پر نہیں۔	۲۲۶
۲۴۶	سب سے پہلے جنت میں داخل ہونے والے چار افراد قدسی۔	ان دونوں باتوں میں فرق ہے کہ فلاں امام نے نساجی کی اور فلاں نساج امام ہو گیا۔	۲۲۶
۲۴۶	حوض کوثر پر سب سے پہلے کون آئے گا۔	انبیاء علیہم السلام نے بکریاں چرائیں مگر کوئی نہیں کہہ سکتا کہ فلاں گڈریانبی ہو گیا۔	۲۲۶
۲۴۷	تنبیہ نبیہ اور نتیجہ۔	امانت دار	۲۲۷
۲۴۷	آیات و احادیث مذکورہ سے حاصل ہونے والے پانچ فوائد جلیلہ۔	چار خصلتیں	۲۲۸

صفحہ	عنوان (دایاں کالم)
۲۴۷	حدیث ابی ہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ اور آیۃ کریمہ "الحقنا بھم ذریتھم" میں تطبیق۔
۲۴۸	نفی نفع مطلق اور نفی مطلق نفع میں فرق۔
۲۴۸	سلب فضل کلی اور سلب کلی فضل میں فرق۔
۲۴۹	رد تقویۃ الایمان
۲۵۰	حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام سے رشتہ و علاقہ مضبوط تر اور غیر منقطع ہے۔
۲۵۳	تفاضل انساب ثابت اور شرعاً معتبر ہے۔
۲۵۳	آل رسول، انصار اور عرب کی تعظیم نہ کرنے والے پر سخت وعید۔
۲۵۵	نسب پر فخر کرنا جائز نہیں۔
۲۵۵	لفظ شیخ کے معانی اور اطلاقات۔
۲۵۵	ابتداء ہند میں ہر مسلمان کو ترک کہتے تھے۔
۲۵۶	

صفحہ	عنوان (بایاں کالم)
۲۲۹	نیک عورتیں
۲۲۹	کفو میں شادی
۲۳۱	نفع آخرت
۲۳۲	روز قیامت حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام سے قریب تر قریش ہوں گے۔
۲۳۳	ترجیح قریش کی ہو گی۔
۲۳۳	حضور علیہ السلام سے قرابت کا نفع۔
۲۴۶	جنت میں بلند درجہ والا کون۔
۲۴۷	شفاعت و مغفرت۔
۲۳۹	دو یتیموں کی دیوار اور اصلاح اعمال۔
۲۳۹	واقعہ موسیٰ علیہ السلام و خضر علیہ السلام۔
۲۴۱	مومن کی اولاد کا ثواب اور اس کا اجر۔

صفحہ	عنوان (دایاں کالم)	عنوان (بایاں کالم) صفحہ
	جو اپنے باپ کے سوا دوسرے کو اپنا باپ بتائے اس پر جنت حرام ہے۔	

Fatawa Razawiya, Volume 23

Customs and Traditions (Ostentation, pride, innovation, extravagance, etc.)

257: Ruling on decorating mosques and arranging lights on the night of Laylatul Qadr; decorating houses with chandeliers, flowers, etc., during Mawlid celebrations; and making similar arrangements at Sufi shrines during Urs ceremonies and the shrine of the Holy Prophet (peace and blessings be upon him). 264: Ruling on building a new house before the birth of a newborn and considering the old one ominous. 258: The saying of Hazrat Ali (may Allah be pleased with him): "You have illuminated our mosques, may Allah illuminate your grave, O son of Khattab." 265: Taking bad omens is the way of the polytheists. 266: Planting a papaya tree in a residential house is not prohibited or ominous in Sharia. 259: Ruling on giving the 'patch' (Paiwand) of Piran-e-Pir and its details. 267: Traveling in a dream is a sign of victory and health. 260: The term 'Dasondhi' is derived from Hindu disbelievers and is forbidden for Muslims. 268: Ruling on taking interest-bearing loans to host wedding feasts and consuming that food. Should funeral prayers be offered for such people? 261: Ruling on the custom of taking out one-tenth of the price when yoking bulls or buffaloes or when female animals give birth; considering it forbidden to use trees dedicated to a Pir; and giving a share of fields to a Pir. Also, what is the ruling on customs like 'Bodi of Pir' and 'Chutiya of Madar Pir'? 269: Piercing a child's earlobe is Sunnah and has no other specialty. 261: In what cases is it permissible or impermissible to give a portion from a field in the name of the Holy Prophet (peace and blessings be upon him)? 271: 'Akhri Chahar Shamba' (The Last Wednesday of Safar) has no basis. There is no proof of the recovery of the Prophet (peace and blessings be upon him) on that day; rather, the beginning of his final illness is said to be from that day. 263: Feeding the brotherhood with the intention of show-off and pride is forbidden, but it is recommended with the intention of maintaining family ties. 271: The seven salams on the last Wednesday of the month of Safar is a meaningless matter. 263: Ruling on building a house higher than seven yards. 271: The custom of 'Doras' attributed to the Lady of Paradise, Sayyidah Zahra (may Allah be pleased with her), is purely baseless. 264: Ruling on the customs of 'Taq Shaheed' and 'Taq Parasti'.

फतावा रज़विया, खंड २३

रीति-रिवाज़ (दिखावा, गर्व, नवाचार, फिजूलखर्ची आदि)

२५७: शबे कद्र के अवसर पर मस्जिदों को सजाना, रोशनी का प्रबंध करना; मीलाद शरीफ के आयोजनों में घरों को सजाना, झाड़-फानूस और फूल आदि लगाना; उर्स के अवसर पर खानकाहों और हुज़ूर अनवर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के मज़ार-ए-पुर-अनवार पर ऐसा प्रबंध करना कैसा है? २६४: नवजात शिशु के जन्म से पहले नया घर बनाना और पुराने को अशुभ समझना कैसा है? २५८: हज़रत अली (करमल्लाहु वज्हहुल करीम) का इरशाद: "तुमने हमारी मस्जिदों को रोशन किया, अल्लाह तुम्हारी क़ब्र को रोशन करे ऐ इब्ने खत्ताब।" २६५: अपशकुन लेना मुशरिकों (बहुदेववादियों) का तरीका है। २६६: रिहायशी मकान में पपीते का पेड़ लगाना शरीयत में मना या अशुभ नहीं है। २५९: पीरान-ए-पीर का पैबंद देने का क्या हुक्म है और उसका विवरण। २६७: ख्वाब में सफर करना जीत और सेहत की दलील है। २६०: 'दसौंधी' शब्द हिंदू काफिरों से लिया गया है और मुसलमानों के लिए मना है। २६८: सूदी (ब्याज पर) कर्ज लेकर शादी-ब्याह में खाना खिलाना और उसे खाना कैसा है? क्या ऐसे लोगों का जनाज़ा पढ़ा जाएगा? २६१: 'मुंड' कर जानवर यानी बैल और भैंसे को हल जोतते समय और मादा के प्रसव के समय कीमत का दसवां हिस्सा निकालना, पेड़ों को पीर साहब का बताकर इस्तेमाल में लाना हराम समझना, खेतों से पीर साहब का हिस्सा देना कैसा है? साथ ही पीर साहब की बोदी, मदार पीर की चुटिया आदि रस्मों का क्या हुक्म है? २६९: बच्चे की नली छेदना सुन्नत है और इसकी कोई और विशेषता नहीं है। २६१: खेत में हुज़ूर पुरनूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के नाम का हिस्सा देना किस सूरत में जायज़ और किसमें नाजायज़ है? २७१: 'आखरी चहार शंबा' (सफर महीने का आखिरी बुधवार) का कोई आधार नहीं है। न ही उस दिन रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के स्वास्थ्य लाभ का कोई प्रमाण है, बल्कि वफ़ात की बीमारी की शुरुआत उसी दिन से बताई जाती है। २६३: दिखावे और गर्व की नीयत से बिरादरी को खाना खिलाना हराम है और सिला-ए-रहमी (रिश्ते निभाने) की नीयत से मुस्तहब (पसंदीदा) है। २७१: माह-ए-सफर के आखिरी चहार शंबा को सातों सलाम बेमानी बात है। २६३: सात गज से ऊँचा मकान बनाना कैसा है? २७१: खातून-ए-जन्नत सैयदा ज़हरा (रज़ियल्लाहु अन्हा) की ओर मंसूब 'डोरों' की रस्म निराधार है। २६४: ताक शहीद और ताक परस्ती की रस्मों का क्या हुक्म है?

पृष्ठ २६/७६८

فتاوی رضویہ، جلد ۲۳

رسم و رواج (ریاء و تفاخر و بدعت و اسراف و غیرہ)

۲۵۷: لیلۃ القدر کے موقع پر مساجد کو آراستہ کرنا، روشنیوں کا اہتمام کرنا، میلاد شریف کی تقریبات میں مکانوں کو سجانا، فانوس اور پھول وغیرہ لگانا، عرسوں کے موقع پر خانقاہوں اور حضور انور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے مزار پر انوار پر ایسا بندوبست کرنا کیسا ہے۔ ۲۶۴: نو مولود کی ولادت سے قبل نیا مکان بنوانا اور پرانے کو منحوس سمجھنا کیسا ہے۔ ۲۵۸: حضرت علی کرم اللہ وجہہ الکریم کا ارشاد "نورت مساجدنا نور اللہ قبرک یا ابن الخطاب"۔ ۲۶۵: بد فالی اور بد شگونی مشرکوں کا طریقہ ہے۔ ۲۶۶: مکان مسکونہ میں درخت پیپتا لگانا شرعاً ممنوع و منحوس نہیں۔ ۲۵۹: پیر ان پیر کا پیوند دینا کیسا ہے، اور اس کی کیفیت کا بیان۔ ۲۶۷: خواب میں سفر دلیل ظفر و صحت ہے۔ ۲۶۰: دسونڈی نام کفار ہنود سے ماخوذ ہے اور مسلمان کو ممانعت ہے۔ ۲۶۸: سودی قرض لے کر شادی بیاہ پر کھانا کھلانا اور اس کو کھانا کیسا ہے، کیا ایسے لوگوں کا جنازہ پڑھا جائے گا۔ ۲۶۱: منڈ کر جانور یعنی بیل اور بھینسا کو ہل جوتتے وقت اور مادہ کو بیاہتے وقت قیمت کا دسواں حصہ نکالنا، درختوں کو پیر صاحب کا کر کے استعمال میں لانا حرام سمجھنا، کھیتوں سے پیر صاحب کا حصہ دینا کیسا ہے، نیز پیر صاحب کی بودی، مدار پیر کی چٹیا وغیرہ رسوم کا کیا حکم ہے۔ ۲۶۹: بچہ کی ناری چھیدنا سنت ہے اور اس کی خصوصیت کوئی نہیں۔ ۲۶۱: کھیت میں حضور پر نور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے نام کا حصہ دینا کس صورت میں جائز اور کس میں ناجائز ہے۔ ۲۷۱: آخری چہار شنبہ کی کوئی اصل نہیں، نہ اس دن صحتیابی رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا کوئی ثبوت ہے بلکہ مرض وفات کی ابتداء اسی دن سے بتائی جاتی ہے۔ ۲۶۳: ریاء و تفاخر کی نیت سے برادری کو کھانا کھلانا حرام ہے اور صلہ رحمی

کی نیت سے مستحب ہے۔ ۲۷۱: ماہ صفر کے آخری چہار شنبہ کو ساتوں سلام بے معنی بات ہے۔ ۲۶۳: سات گز سے بلند مکان بنانا کیسا ہے۔ ۲۷۱: خاتون جنت سیدہ زہراء رضی اللہ تعالیٰ عنہا کی طرف منسوب ڈوروں کی رسم محض بے اصل ہے۔ ۲۶۴: طاق شہید اور طاق پرستی کی رسوم کا کیا حکم ہے۔

Fatawa Rizvia, Volume 23

Page	Subject
272	Considering specific dates as harmful for marriage is false and baseless.
272	Whether it is permissible for a brother to live at his sister's house and a son-in-law at his mother-in-law's house according to Sharia.
274	Singing, music, applying turmeric marks (tika) on the forehead according to Hindu customs at weddings, and tying age-knots on the boy's birthday is impermissible and a sin.
274	How is it for Muslims to display the grandeur of Islam on Eid days, firing cannons, and going to the Eidgah with flags, horses, and drums playing? The origin of displaying grandeur is in Hajj, the command for 'raml' and 'idtiba' given by the Holy Prophet (Peace be upon him) to the Companions.
	Treatise: 'Hadi al-Nas fi Rusum al-A'ras' (A clear statement of Sharia rulings on some wedding customs such as 'Sehra' etc.).
277	A question about fireworks, firing guns, stick-fighting, singing-music, and carrying the groom in a palanquin to the bride's house at weddings.
277	All pastimes except three are forbidden for a Muslim.
279	
280	Muslims should never participate in un-Islamic activities at weddings.
281	There is no obedience to anyone in disobedience to Allah Almighty.
281	Conditions for the permissibility of playing the 'daf' (tambourine) for the announcement of marriage.
281	What kind of poems are allowed to be recited at weddings etc.?
281	Market-dwelling immoral, lewd women and prostitutes should never be allowed to set foot in the house.
282	Evil company is a deadly poison.
282	Women are fragile glass vessels; even a slight bump is enough to break them.
283	

Page	Subject
	Fireworks on weddings and Shab-e-Bara'at are forbidden.
279	Condemnation of extravagance and severe warning against it.
280	Conventional singing and music are forbidden.
280	Description of an impure and cursed custom upon which hundreds of curses of Allah Almighty descend.
	Evidence from noble Hadiths on the mentioned issues (conditional permissibility of 'daf' playing).
289	Whether it is permissible to set off fireworks at weddings etc.
289	A question regarding firing guns for announcement at weddings.
290	When making and setting off fireworks is permissible and when it is impermissible.

फ़तावा रज़विया, जिल्द २३

पृष्ठ	विषय
२७२	विवाह के लिए विशिष्ट तिथियों को हानिकारक समझना असत्य और आधारहीन है।
२७२	शरीयत के अनुसार भाई का बहन के घर रहना और दामाद का अपनी सास के घर रहना जायज़ है या नहीं।
२७४	विवाह के अवसर पर हिंदू रीति-रिवाजों के अनुसार गाने-बजाने, माथे पर हल्दी का टीका लगाने और लड़के के जन्मदिन पर लच्छे में आयु की गाँठ बाँधना नाजायज़ और गुनाह है।
२७४	ईद के दिनों में मुसलमानों का इस्लाम की शानो-शौकत ज़ाहिर करना, तोपों से फ़ायर करना, निशान और घोड़े और ताशे बजते हुए ईदगाह जाना कैसा है? शौकत ज़ाहिर करने की असल हज्ज में है, हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम का सहाबा किराम को रमल और इज़्तिबाअ का हुक्म देना।
२७७	रिसाला: 'हादी अल-नास फ़ी रुसूम अल-आरास' (विवाह की कुछ रस्मों जैसे सेहरा आदि पर शरीअत के हुक्म का स्पष्ट बयान)।
२७७	विवाह के अवसर पर आतिशबाज़ी, बंदूक चलाना, लकड़ी खेलना, गाने-बजाने और दूल्हे को पालकी पर सवार करके दुल्हन के घर तक ले जाने के बारे में सवाल।
२८०	मुसलमानों को विवाह में गैर-इस्लामी गतिविधियों में कभी शामिल नहीं होना चाहिए।
२८१	अल्लाह तआला की अवज्ञा में किसी की भी आज्ञाकारिता नहीं है।
२८१	निकाह की घोषणा के लिए दफ़ (खंजरी) बजाने की वैधता की शर्तें।
२८१	विवाह आदि के अवसर पर किस प्रकार की शायरी (अशआर) पढ़ने की अनुमति है?
२८१	बाज़ारी व्यभिचारी बदचलन महिलाओं और वेश्याओं को घर में क़दम भी न रखने दिया जाए।
२८२	बुरी संगत एक घातक ज़हर है।
२८२	

पृष्ठ	विषय
	तीन के अलावा सभी खेल-तमाशे मुसलमान के लिए वर्जित हैं।
२७९	विवाह और शबे बरात पर आतिशबाज़ी हराम है।
२७९	फ़िज़ूलखर्ची की निंदा और उस पर कड़ी चेतावनी।
२८०	प्रचलित गाना-बजाना वर्जित है।
२८०	एक नापाक और अभिशप्त रस्म का वर्णन जिस पर अल्लाह तआला की सैंकड़ों लानतें उतरती हैं।
२८३	औरतें नाजुक कांच की बोतलें हैं, जिनके टूटने के लिए एक मामूली सी ठेस भी बहुत होती है।
२८३	उक्त मुद्दों पर हदीस-ए-करीमा से दलीलें (दफ़ बजाने की सशर्त अनुमति)।
२८९	विवाह आदि में आतिशबाज़ी करना जायज़ है या नहीं।
२८९	विवाह में घोषणा के लिए बंदूक चलाने के बारे में सवाल।
२९०	आतिशबाज़ी बनाना और चलाना कब जायज़ है और कब नाजायज़।

पृष्ठ २७ का ७६८

فتاوی رضویہ، جلد ۲۳

صفحہ	مضمون
۲۷۲	کچھ مخصوص تاریخوں کو شادی کے لئے نقصان دہ سمجھنا باطل وبے اصل ہے۔
۲۷۲	از روئے شریعت بہن کے گھر بھائی کا رہنا اور خوشدامن کے گھر داماد کا رہنا جائز ہے یا نہیں۔
۲۷۴	شادی کے موقع پر ہندوؤں کی رسم کے مطابق گانے، باجے، پیشانی پر ہلدی کا ٹیکا لگانے اور لڑکے کی سالگرہ کے روز لچھے میں عمر کی گرہ لگانا نا جائز و گناہ ہے۔
۲۷۴	عیدین کے روز مسلمانوں کا شان و شوکت اسلام ظاہر کرنا، توپوں کے فیر کرنا، نشان و گھوڑا اور تاشے بجتے ہوئے عید گاہ کو جانا کیسا ہے۔ اظہار شوکت کی اصل حج میں حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا رمل و اضطباع اور صحابہ کرام کو اس کا حکم دینا ہے۔
۲۸۱	رسالہ ھادی الناس فی رسوم الاعراس۔ (شادیوں کی بعض رسوم مثلاً سہرا وغیرہ پر حکم شرعی کا روشن بیان)
۲۸۰	غیر شرعی حرکات پر شادی میں مسلمان ہر گز شریک نہ ہوں۔
۲۸۱	لا طاعۃ لاحد فی معصیۃ اللہ تعالی
۲۸۱	اعلان نکاح کے لئے دف بجانے کے جواز کی شرطیں۔
۲۸۱	شادی وغیرہ کے موقع پر کیسے اشعار پڑھنے کی اجازت ہے۔
۲۸۱	بازاری فاجرہ فاحشہ عورتوں اور رنڈیوں ڈومنیوں کو ہر گز گھر

صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون
			میں قدم نہ رکھنے دیا جائے۔
	شادی موقع پر آتشبازی، بندوق چھوڑنے، لکڑی کھیلنے،		
۲۷۷	گانے بجانے اور نوشاہ کو پالکی پر سوار کر کے دلہن کے گھر تک لے جانے کا سوال۔	۲۸۲	صحبت بد زہر قاتل ہے۔
۲۷۷	تین کے سوا تمام لہو و لعب مسلمان کے لئے ممنوع ہیں۔	۲۸۲	عورتیں نازک شیشیاں ہیں جن کے ٹوٹ جانے کے لئے ایک ادنی ٹھیس بھی بہت ہوتی ہے۔
۲۷۹	شادیوں اور شب برات پر آتشبازی حرام ہے۔	۲۸۳	مسائل مذکورہ پر احادیث کریمہ سے دلائل (دف بازی کا مشروط جواز) شادی وغیرہ میں
۲۷۹	فضول خرچی کی مذمت اور اس پر وعید شدید۔	۲۸۹	آتشبازی چھوڑنا جائز ہے یا نہیں۔
۲۸۰	مروج گانے بجانے ممنوع ہیں۔	۲۸۹	اعلان کے لئے شادی میں بندوق چھوڑنے کے بارے میں سوال۔
۲۸۰		۲۹۰	

صفحہ مضمون

ایک ناپاک و ملعون رسم کا بیان جس پر صدہا لعنتیں اللہ تعالیٰ کی اترتی ہیں۔

صفحہ ۲۷ از ۷۶۸

صفحہ مضمون

آتشبازی بنانا اور چھوڑنا کب جائز اور کب ناجائز ہے۔

Fatawa Rizvia Volume 23

Page	Sr. No.	Topic
301	291	Question regarding a person who commits forbidden acts (in Persian language).
302	292	Condemnation of a person engrossed in play and amusement from the Quran and Hadith.
302	292	Four things are from the traditions of the Messengers (peace be upon them).
302	292	Fatwa of Maulana Riyasat Ali Khan and Maulana Shah Salamatullah regarding playing the tambourine (daf) for marriage announcements etc., and the author's (Mercy of Allah be upon him) scholarly commentary on it.
304	292	Interpretation of the noble verse "And of mankind is he who purchases idle talk".
306	293	Summary of the response by Molvi Riyasat Ali Khan.
306	293	Buying and selling of female singers is prohibited.
309	294	Summary of Shah Salamatullah's response in its support.
309	294	In "And incite whoever you can among them with your voice" (the verse), the voice of Satan refers to singing and musical instruments.
309	294	Response from the author (Mercy of Allah be upon him).
309	296	(In short) Summary is that a non-mahram woman coming into a gathering of men without a veil causes eight evils.
309	296	When and for whom is playing the tambourine permissible for marriage announcements and other recommended celebrations to express joy, and for whom is it impermissible.
310	296	He who considers lawful that which is prohibited by the necessities of religion is a disbeliever (kafir).
312	296	Reasoning from the noble Hadiths.
312	296	Some prohibited amusements are major sins and some minor ones become major through persistence.
312	296	All amusement is truly prohibited.
314	297	

Page	Sr. No.	Topic
		All games are void except three that are rightful: archery, horse racing, and playing with one's wife.
314	297	Commendation of Maulana Riyasat Ali Khan and Maulana Shah Salamatullah (may Allah have mercy on them).
316	297	The world is cursed.
316	297	No one has the right to forbid what Allah Almighty and the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) have not forbidden.
316	299	Praying behind a transgressor (fasiq) is severely disliked (makruh).
316	299	Wahhabis are all ignorant.
316	299	Shariah ruling on smoking the hookah (qalyan kashidan).
316	299	The Wahhabi mufti does not know the meaning of extravagance (israf).
317	300	Applying perfume and putting flowers around the neck at the time of marriage is permissible.
317	300	There is a great distance between a praiseworthy purpose and a blameworthy purpose in agreement.
317	300	Hadith-based proofs for applying perfume being a Sunnah and it being liked.
317	300	Not every spending is extravagance.

फ़तावा रिज़विया जिल्द 23

पृष्ठ	क्र. सं.	विषय
301	291	हराम काम करने वाले व्यक्ति के बारे में प्रश्न (फारसी भाषा में)।
302	292	खेल-कूद में डूबे हुए व्यक्ति की कुरान और हदीस से निंदा।
302	292	चार चीजें रसूलों की सुन्नतों में से हैं (उन पर सलाम हो)।
302	292	निकाह के ऐलान आदि के लिए दफ़ (तंबूरा) बजाने के बारे में मौलाना रियासत अली खान और मौलाना शाह सलामतुल्लाह का फतवा और उस पर लेखक (अलैहिर्रहमा) की शोधपूर्ण टिप्पणी।
304	292	आयत "और लोगों में से वह भी है जो बेकार की बातें खरीदता है" की व्याख्या।
306	293	मौलवी रियासत अली खान के उत्तर का सारांश।
306	293	गाने वालियों की खरीद-फरोख्त मना है।
309	294	इसके समर्थन में शाह सलामतुल्लाह के उत्तर का सारांश।
309	294	"और अपनी आवाज़ से उनमें से जिसे तू बहका सके बहका ले" (आयत) में शैतान की आवाज़ से मुराद गाना और वाद्य यंत्र हैं।
309	294	लेखक (अलैहिर्रहमा) की ओर से उत्तर।
309	296	(संक्षेप में) सारांश यह है कि गैर-मेहरम औरत का पुरुषों की सभा में बिना पर्दे के आना आठ बुराइयों का कारण है।
309	296	निकाह के ऐलान और अन्य मुस्तहब (पसंदीदा) खुशियों में खुशी जाहिर करने के लिए कब और किसके लिए दफ़ बजाना जायज़ है और किसके लिए नाजायज़।
310	296	जिसकी हुरमत (निषेध) धर्म की अनिवार्यताओं में से हो, उसे हलाल समझने वाला काफिर है।
312	296	हदीस-ए-करीमा से दलील।
312	296	कुछ मना किए गए खेल बड़े गुनाह (कबीरा) हैं और कुछ छोटे (सगीरा) होते हैं जो बार-बार करने से बड़े हो जाते हैं।

पृष्ठ	क्र. सं.	विषय
312	296	सारा खेल-तमाशा हकीकत में हराम है।
314	297	तीन के अलावा सभी खेल बातिल (व्यर्थ) हैं जो हक हैं: तीरंदाजी, घुड़दौड़ और अपनी पत्नी के साथ खेलना।
314	297	मौलाना रियासत अली खान और मौलाना शाह सलामतुल्लाह (अलैहिमार्रहमा) की प्रशंसा।
316	297	दुनिया शापित है।
316	297	जिस काम से अल्लाह और उसके रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने मना नहीं किया, उसे मना करने का हक किसी को नहीं।
316	299	फासिक के पीछे नमाज पढ़ना सख्त मकरूह है।
316	299	वहाबी सब जाहिल होते हैं।
316	299	हुक्का पीने का शरीई हुक्म।
316	299	वहाबी मुफ्ती को 'इसराफ' (अतिव्यय) का अर्थ मालूम नहीं।
317	300	निकाह के समय खुशबू लगाना और गले में फूल डालना जायज़ है।
317	300	अच्छे उद्देश्य और बुरे उद्देश्य में सहमति के बीच बहुत बड़ा अंतर है।
317	300	खुशबू लगाना सुन्नत है और इसके पसंदीदा होने पर हदीसों से दलीलें।
317	300	हर खर्च 'इसराफ' नहीं होता।

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۳

نمبر شمار	صفحہ	موضوع
۳۰۱	۲۹۱	ایک مرتکبِ محرمات شخص کے بارے میں سوال (بزبانِ فارسی)۔
۳۰۲	۲۹۲	لہو و لعب میں مستغرق شخص کی مذمت قرآن و حدیث سے۔
۳۰۲	۲۹۲	چار چیزیں سننِ مرسلین میں سے ہیں علیہم الصلوٰۃ والسلام۔
۳۰۲	۲۹۲	اعلان نکاح وغیرہ کے لئے دف بجانے کے بارے میں مولانا ریاست علی خاں اور مولانا شاہ سلامت اللہ کا فتویٰ اور مصنف علیہ الرحمہ کا اس پر محققانہ تبصرہ۔
۳۰۴	۲۹۲	آیت کریمہ "ومن الناس من یشتری لھو الحدیث" کی تفسیر۔
۳۰۶	۲۹۳	خلاصہ جواب المولوی ریاست علی خان۔
۳۰۶	۲۹۳	مغنیات کی بیع و شراء ممنوع ہے۔
۳۰۹	۲۹۴	خلاصہ جواب الشاہ سلامت اللہ فی تائیدہ۔
۳۰۹	۲۹۴	واستفزز من استطعت منھم بصوتک (الآیہ) میں آوازِ شیطان سے مراد غناء و مزامیر ہے۔
۳۰۹	۲۹۴	جواب از مصنف علیہ الرحمتہ۔
۳۰۹	۲۹۶	(بالجملہ) خلاصہ یہ کہ اجنبیہ عورت کا بے حجابانہ مردوں کی مجلس میں آنا آٹھ خرابیوں کا باعث ہے۔
۳۰۹	۲۹۶	

نمبر شمار	صفحہ	موضوع
		اعلان نکاح کے لئے اور دیگر افراح مستحبہ میں اظہارِ سرور کے لئے کب اور کس کو دف بجانا جائز ہے اور کس کو ناجائز ہے۔
۳۱۰	۲۹۶	جس کی حرمت ضروریاتِ دین سے ہو اس کو حلال جاننے والا کافر ہے۔
۳۱۲	۲۹۶	احادیثِ کریمہ سے استدلال۔
۳۱۲	۲۹۶	بعض لہو ہائے ممنوعہ کبیرہ اور بعض ایسے صغیرہ ہوتے ہیں جو اصرار سے کبیرہ ہو جاتے ہیں۔
۳۱۲	۲۹۶	اللھو حقیقة حرام کلھا۔
۳۱۴	۲۹۷	تمام کھیل باطل ہیں سوائے تین کے کہ وہ حق ہیں: تیر اندازی، اسپ تازی اور بازن خود بازی۔
۳۱۴	۲۹۷	مولانا ریاست علی خاں اور مولانا شاہ سلامت اللہ علیہما الرحمہ کی تحسین۔
۳۱۶	۲۹۷	دنیا بک ملعون ہے۔
۳۱۶	۲۹۷	جس کام سے اللہ تعالیٰ جل جلالہ اور رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم منع نہ فرمائیں اس سے منع کرنے کا حق کسی کو نہیں۔
۳۱۶	۲۹۹	فاسق کے پیچھے نماز سخت مکروہ ہے۔
۳۱۶	۲۹۹	وہابیہ تمام جاہل ہوتے ہیں۔
۳۱۶	۲۹۹	قلیان کشیدن یعنی حقہ نوشی کا شرعی حکم۔
۳۱۶	۲۹۹	وہابی مفتی کو اسراف کا معنی معلوم نہیں۔

صفحہ	نمبر شمار	موضوع
۳۱۷	۳۰۰	بوقتِ نکاح خوشبو لگانا اور گلے میں پھول ڈالنا جائز ہے۔
۳۱۷	۳۰۰	غرضِ محمود اور غرضِ مذموم میں اتفاق کے درمیان بون بعید ہے۔
۳۱۷	۳۰۰	خوشبو لگانا سنت اور اس کے پسندیدہ ہونے پر دلائل حدیثیہ۔
۳۱۷	۳۰۰	ہر انفاق اسراف نہیں۔

Vol. 23 Fatawa-e-Razvia

- Whether a flower garland (sehra) without tubes and foil, etc., is permissible or not. | 319 | The punishment (hadd) for Qadhf (false accusation of adultery) is eighty lashes. | 324
- It is a general rule of the noble Sharia that whatever Allah and His Messenger say is good, is good; whatever they say is bad, is bad; and regarding what they remain silent, it remains under its original permissibility. | 320 | No one other than the ruler has the authority to implement the prescribed punishment (hadd). | 324
- Nowadays, it is the way of the opponents of Ahl-e-Sunnat to label anything they wish as Shirk, Bid'at (innovation), and misguidance. | 320 | Financial punishment (Tazir bil-Maal) is abolished. | 324
- One who calls something permissible does not need a specific proof; rather, the one calling it impermissible must bring proof from the Quran and Hadith. | 320 | Acting upon a revoked (mansukh) ruling is not permissible. | 324
- The Sharia ruling on the garland mentioned in the question. | 320 | If a sin is committed in a gathering, repentance should also be made in the gathering. | 324
- What kind of new thing is called Bid'at (innovation)? | 320 | A person who commits adultery by keeping someone else's wedded wife should be expelled from the Muslim community. | 325
- Explanation and elucidation of the Hadith "Whoever imitates a people is one of them." | 320 | Having bad thoughts (suspicion) about a Muslim is forbidden (Haram). | 326
- The rule for prohibiting an action based on imitation. | 321 | Four trustworthy and pious male witnesses are required for the proof of adultery. | 326
- Summary of the ruling. | 322 | What is the punishment for an old adulterer? | 326
- Appendix: Customs and Traditions | | The three most hated people by Allah Almighty. | 326
- Innovation (Bid'at) of 'Duldul', prevalent elegies (Marsiyas) are sins, and the self-made 'Karbala' is a gathering of innovations; making those who engage in them Imams is a sin. | 99 | How should Muslims treat those who make adultery and singing/dancing their profession and live off their earnings? | 327

- Drama (natak) is a gathering of transgressions, and attending it is evidence of being uncivilized. | 99 | One who falsely accuses a Muslim of adultery without Sharia proof is a transgressor (Fasiq), whose testimony is rejected, and is deserving of eighty lashes. | 329
- Prescribed Punishments (Hudood) and Discretionary Punishments (Tazirat) | | It is strictly forbidden (Haram) to taunt someone for a previous sin after they have repented. | 329
- Answer to a long fatwa request regarding the punishment for false accusation (Hadd-e-Qadhf). | 324 | |

जिल्द २३ फ़तावा-ए-रज़विया

- फूलों का सेहरा जिसमें नलियां और पन्नी वगैरा न हों, जायज़ है या नहीं। | ३१९ | हद-ए-कज़्फ़ (झूठा आरोप) के लिए अस्सी कोड़े हैं। | ३२४
- शरअ शरीफ़ का क़ायदा कुलिया है कि जिस चीज़ को अल्लाह और रसूल अच्छा बतायें वो अच्छी है, जिसे बुरा बतायें वो बुरी है, और जिससे ख़ामोशी अख़्तियार फ़रमायें वो अपनी असल इबाहत पर रहती है। | ३२० | सुल्तान (शासक) के अलावा किसी को हद जारी करने का इख़्तियार नहीं। | ३२४
- आज कल के मुखालिफ़ अहले सुन्नत की रविश है कि जिस चीज़ को चाहा शिर्क और बिदअत और ज़लालत कह दिया। | ३२० | माली ताज़ीर (आर्थिक दंड) मन्सूख़ (रद्द) है। | ३२४
- किसी चीज़ को जायज़ कहने वाला दलील-ए-खास का मोहताज नहीं बल्कि नाजायज़ कहने वाला क़ुरआन व हदीस से दलील लाए। | ३२० | मन्सूख़ (रद्द) पर अमल जायज़ नहीं। | ३२४
- सवाल में मज़कूर सेहरे का हुक्म-ए-शरई। | ३२० | मजमा (भीड़) में गुनाह हो तो मजमा ही में तौबा की जाए। | ३२४
- कौन सी नई बात को बिदअत कहा जाता है। | ३२० | किसी की मनकूहा (ब्याहता) को अपने पास रखकर ज़िना करने वाले को मुसलमान बिरादरी से निकाल दें। | ३२५
- हदीस शरीफ़ "मन तशब्बा बि-क़ौमिन फ़हुवा मिन्हुम" की तशरीह व तौज़ीह। | ३२० | मुसलमान पर बद-गुमानी (ग़लतफ़हमी) हराम है। | ३२६
- तशब्बोह (नकल) की बिना पर किसी फ़ेल (कार्य) की मुमानअत (निषेध) का क़ायदा। | ३२१ | ज़िना के सुबूत के लिए चार मोतबर और मुत्तक़ी मर्द गवाह दरकार हैं। | ३२६
- खुलासा हुक्म। | ३२२ | बूढ़े ज़ानी (व्यभिचारी) की सज़ा क्या है? | ३२६
- ज़मीमा: रस्म व रिवाज | | अल्लाह तआला के सबसे बड़े दुश्मन तीन शख़्स हैं। | ३२६
- दलदल बिदअत, राइज मर्सिए मअसियत और साख़्ता कर्बला मजमा-ए-बिदआत है, इनके मुर्तकिब को इमाम बनाना गुनाह है। | ९९ | ज़िनाकारी और नाच गाने को पेशा बनाने और इसकी कमाई खाने वालों के साथ मुसलमानों को कैसा बर्ताव करना चाहिए? | ३२७
- नाटक मजमा-ए-फ़िस्कियात है और इसमें जाना नामुहज़्ज़ब होने की दलील है। | ९९ | मुसलमान पर ज़िना की तोहमत बे-सुबूत शरई लगाने वाला फ़ासिक़, मरदूद-उश-शहादत और ८० कोड़ों का सज़ावार है। | ३२९

• हुदूद व ताज़ीरात | | गुनाह से तौबा करने वाले को पहले गुनाह की वजह से ऐब लगाना सख़्त हराम है। | ३२९
• हद-ए-कज़फ़ के बारे में तवील इस्तफ़्ता का जवाब। | ३२४ | |

- پھولوں کا سہرا جس میں نلکیاں اور پنی وغیرہ نہ ہو جائز ہے یا نہیں۔ | ۳۱۹ | حدِ قذف اسی کوڑے ہیں۔ | ۳۲۴
- شرع شریف کا قاعدہ کلیہ ہے جس چیز کو اللہ ورسول اچھا بتائیں وہ اچھی، جس کو برا بتائیں وہ بری ہے، اور جس سے سکوت فرمائیں وہ اباحت اصلیہ پر رہتی ہے۔ | ۳۲۰ | غیر سلطان کو حد جاری کرنے کا اختیار نہیں۔ | ۳۲۴
- آج کل کے مخالف اہلسنت کی روش ہے کہ جس چیز کو چاہا شرک و بدعت و ضلالت کہہ دیا۔ | ۳۲۰ | تعزیر بالمال منسوخ ہے۔ | ۳۲۴
- کسی چیز کو جائز کہنے والا دلیل خاص کا محتاج نہیں بلکہ ناجائز کہنے والا قرآن و حدیث سے دلیل لائے۔ | ۳۲۰ | منسوخ پر عمل جائز نہیں۔ | ۳۲۴
- سوال میں مذکور سہرے کا حکم شرعی۔ | ۳۲۰ | مجمع میں گناہ ہو تو مجمع ہی میں توبہ کی جائے۔ | ۳۲۴
- کون سی نئی بات کو بدعت کہا جاتا ہے۔ | ۳۲۰ | کسی کی منکوحہ کو اپنے پاس رکھ کر زنا کرنے والے کو مسلمان برادری سے نکال دیں۔ | ۳۲۵
- حدیث شریف "من تشبہ بقوم فھو منھم" کی تشریح و توضیح۔ | ۳۲۰ | مسلمان پر بد گمانی حرام ہے۔ | ۳۲۶
- بر بنائے تشبہ کسی فعل کی ممانعت کا قاعدہ۔ | ۳۲۱ | ثبوتِ زنا کے لئے چار گواہِ مرد ثقہ متقی درکار ہیں۔ | ۳۲۶
- خلاصہ حکم۔ | ۳۲۲ | بوڑھے زانی کی سزا کیا ہے۔ | ۳۲۶

- ضمیمہ رسم ورواج | | اللہ تعالیٰ کے سب سے بڑے دشمن تین شخص ہیں۔ | ۳۲۶
- دلدل بدعت، رائج مرثیے معصیت اور ساختہ کربلا مجمع بدعات ہے ان کے مرتکب کو امام بنانا گناہ ہے۔ | ۹۹ | زناکاری اور ناچ گانے کو پیشہ بنانے اور اس کی کمائی کھانے والوں کے ساتھ مسلمانوں کو کیسا برتاؤ کرنا چاہئے۔ | ۳۲۷
- ناٹک مجمع فسقیات ہے اور اس میں جانا نامہذب ہونے کی دلیل ہے۔ | ۹۹ | مسلمان کو زنا کی تہمت بے ثبوت شرعی لگانے والا فاسق، مردود الشہادۃ اور اسی ۸۰ کوڑوں کا سزا وار ہے۔ | ۳۲۹
- حدود و تعزیرات | | گناہ سے توبہ کرنے والے کو پہلے گناہ سے عیب لگانا سخت حرام ہے۔ | ۳۲۹
- حد قذف کے بارے میں طویل استفتاء کا جواب۔ | ۳۲۴ | |

329 | Dividing a husband and wife is the work of Satan. | 337 | A change in intention leads to a change in the ruling. 330 | A person is knowledgeable but neglects prayers and fasting; how should Muslims treat him? | 337 | It is permissible for a person in a state of ritual impurity (junub) to recite Quranic verses with the intention of remembrance (dhikr) or prayer (dua). 331 | Money taken as a reprimand for a crime is forbidden; financial punishment (Tazir bil Maal) is abrogated. | 338 | Reciting Surah Al-Fatiha in the funeral prayer with the intention of praise (Thana) is not disliked (Makruh). 331 | Acting upon an abrogated ruling is forbidden. | 338 | What is the ruling on burning worn-out copies of the Holy Quran and other papers? 335 | **Etiquette** (Etiquette related to gatherings and sermons, mosques, Qibla, Adhan and Iqamah, recitation, khutbah, Durood and Salam, litanies and supplications, spiritual practices, travel, Istikhara, omens, intimacy, intercession, the Quran, books, and sleeping). | 339 | The method of burying worn-out copies of the Quran by wrapping them in clean cloth. 335 | What is the ruling if teachers are sitting or lying on a bed while students are sitting below with books? | 339 | The reason for the occurrence of burning the Quran by the Companions (may Allah be pleased with them). 336 | Individual letters are worthy of respect even if written separately. | 340 | Refutation of a statement attributed to some Hanafi books claiming "it is permissible to write Quranic verses with urine" and exposing the deception of the objector. 336 | It is prohibited to place an inkpot on a book without necessity. | 341 | Fatawa-e-Barhana is not counted among reliable books. 336 | Cloth should not be placed on top of a chest containing books. | 345 | Explanation and interpretation of the Prophet's (peace and blessings be upon him) Hadith regarding Raml (divination). 337 | The alphabet letters are the word of Allah because they were revealed to Hud (peace be upon him). | 347 | There is a difference of opinion regarding using forbidden things as medicine, and according to our Imams, the Zahir al-Riwayah (established doctrine) is that it is not permissible. 337 | Scholars differ regarding touching religious books without ablution (Wudu). | 348 | References. 337 | At the beginning of books, "Bismillah" is written for blessings and not as a Quranic verse. | 349 | Imams who do not allow the use of impure things even for an enema, how would they allow writing Quranic verses with impure things?

३२९ | पति और पत्नी के बीच अलगाव पैदा करना शैतान का काम है। | ३३७ | इरादे में बदलाव से हुक्म (आदेश) बदल जाता है। ३३० | एक व्यक्ति ज्ञानी है लेकिन नमाज़ और रोज़ा छोड़ देता है, उसके साथ मुसलमानों को कैसा व्यवहार करना चाहिए? | ३३७ | एक जुनूब (अशुद्ध अवस्था वाले व्यक्ति) के लिए ज़िक्र और दुआ की नियत से कुरान की आयतें पढ़ना जायज़ है। ३३१ | किसी अपराध पर दंड के रूप में लिया गया पैसा हराम है, माल के ज़रिए सज़ा (ताज़ीर बिल माल) मंसूख़ (रद्द) है। | ३३८ | नमाज़-ए-जनाज़ा में सना की नियत से सूरह फातिहा पढ़ना मकरूह नहीं है। ३३१ | मंसूख़ (रद्द) आदेश पर अमल करना हराम है। | ३३८ | पुराने और फटे हुए कुरान मजीद और अन्य कागज़ों को जला देने का क्या हुक्म है। ३३५ | **शिष्टाचार** (मजलिस और उपदेश, मस्जिद, किबला, अज़ान और इकामत, तिलावत, खुतबा, दरूद और सलाम, वज़ीफ़े और औराद, रूहानी इलाज, सफर, इस्तिखारा, शगुन, संभोग, सिफारिश, कुरान, किताबें और सोने से संबंधित शिष्टाचार)। | ३३९ | पुराने कुरान को पाक कपड़े में लपेट कर दफनाने का तरीका। ३३५ | यदि शिक्षक चारपाई पर बैठे या लेटे हों और छात्र किताबें लेकर नीचे बैठे हों तो क्या हुक्म है? | ३३९ | सहाबा इकराम (रज़ियल्लाहु अन्हुम) द्वारा कुरान के जलाने की घटना का कारण। ३३६ | अक्षर स्वयं सम्मान के पात्र हैं चाहे वे अलग-अलग लिखे गए हों। | ३४० | कुछ हनफी किताबों की ओर मनगढ़ंत बयान कि "पेशाब से कुरान की आयत लिखना जायज़ है" का खंडन और एतराज करने वाले के धोखे का पर्दाफाश। ३३६ | बिना ज़रूरत किताब पर दवात रखना मना है। | ३४१ | फतावा बरहना विश्वसनीय किताबों में नहीं गिनी जाती। ३३६ | किताबों वाले संदूक के ऊपर कपड़े न रखे जाएं। | ३४५ | रमल (ज्योतिष) के बारे में हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की हदीस की व्याख्या और विवरण। ३३७ | वर्णमाला के अक्षर अल्लाह का कलाम हैं क्योंकि वे हूद (अलैहिस्सलाम) पर नाज़िल हुए। | ३४७ | हराम चीज़ को दवा के रूप में इस्तेमाल करने में मतभेद है, और हमारे इमामों के अनुसार ज़ाहिर-अर-रवायत (स्थापित सिद्धांत) यह है कि यह जायज़ नहीं है। ३३७ | बिना वज़ू के धार्मिक किताबों को छूने के बारे में विद्वानों के अलग-अलग मत हैं। | ३४८ | संदर्भ। ३३७ | किताबों की शुरुआत में बिस्मिल्लाह बरकत के तौर पर लिखी जाती है, न कि कुरानी आयत के तौर पर। | ३४९ | जो इमाम एनीमा (हुकना) के लिए भी नापाक चीज़ का इस्तेमाल जायज़ नहीं मानते, वे नापाक चीज़ से कुरानी आयतें लिखना कैसे जायज़ बताएंगे।

۳۲۹ | زن و شو میں جدائی ڈالنا شیطان کا کام ہے۔ | ۳۳۷ | تغییر قصد سے تغیر حکم ہو جاتا ہے۔ ۳۳۰ | ایک شخص صاحب علم ہے مگر نماز روزے کا تارک ہے اس کے ساتھ مسلمانوں کو کیسا سلوک کرنا چاہئے۔ | ۳۳۷ | جنب کو آیات قرآن بہ نیت ذکر و دعا پڑھنا جائز ہے۔ ۳۳۱ | کسی جرم پر زجر الگا گیا روپیہ حرام ہے، تعزیر بالمال منسوخ ہے۔ | ۳۳۸ | نماز جنازہ میں فاتحہ کا بارادہ ثناء پڑھنا مکروہ نہیں۔ ۳۳۱ | منسوخ پر عمل حرام ہے۔ | ۳۳۸ | بوسیدہ قرآن مجید اور دیگر اوراق کو جلا دینا کیسا ہے۔ ۳۳۵ | **آداب** (مجلس و وعظ، مسجد، قبلہ، اذان و اقامت، تلاوت، خطبہ، درود و سلام، اوراد و وظائف، عملیات، سفر، استخارہ، فال، جماع، سفارش، مصحف، کتب اور سونے سے متعلق آداب) | ۳۳۹ | مصاحف بوسیدہ کو پاک کپڑے میں لپیٹ کر دفن کرنے کا طریقہ۔ ۳۳۵ | معلمین چارپائی پر بیٹھے یا لیٹے ہوں اور لڑکے کتابیں لئے نیچے بیٹھے ہوں تو کیا حکم ہے۔ | ۳۳۹ | صحابہ کرام رضی اللہ تعالیٰ عنہم سے احراق مصحف کے وقوع کی وجہ۔ ۳۳۶ | نفس حروف قابل ادب ہیں اگرچہ جدا جدا لکھے ہوں۔ | ۳۴۰ | بعض کتب حنفیہ کی طرف منسوب عبارت کہ "پیشاب سے آیت قرآنی کا لکھنا جائز ہے" کا متعدد وجوہ سے رد اور معترض کی دھوکہ دہی کا پردہ چاک۔ ۳۳۶ | بلا ضرورت کتاب پر دوات رکھنا منع ہے۔ | ۳۴۱ | فتاویٰ برہنہ معتبر کتابوں میں معدود نہیں۔ ۳۳۶ | کتابوں والے صندوق کے اوپر کپڑے نہ رکھے جائیں۔ | ۳۴۵ | رمل کے بارے میں حدیث رسول صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی توضیح و تشریح۔ ۳۳۷ | حروف تہجی کلام اللہ ہیں کیونکہ ہود علیہ السلام پر نازل ہوئے۔ | ۳۴۷ | حرام چیز دواء استعمال کرنے میں اختلاف ہے اور ہمارے ائمہ اصل مذہب ظاہر الروایۃ یہ ہے کہ جائز نہیں۔ ۳۳۷ | کتب دینیہ کو بے وضو ہاتھ لگانے کے بارے علماء مختلف ہیں۔ | ۳۴۸ | حوالہ جات

۳۳۷ | کتابوں کے شروع میں بسم اللہ بطور تبرک لکھی جاتی ہے نہ کہ بطور آیت قرآنی۔ | ۳۴۹ | جو ائمہ حقنہ کے لئے بھی ناپاک چیز استعمال جائز نہ جانیں وہ آیات قرآنیہ کو ناپاک چیز سے لکھنا کیسے جائز بتائیں گے۔

Fatawa Razawiya Volume 23

- P 346: If someone's recitation unintentionally aligns with musical scales, there is no harm at all, to the extent that such recitation is permissible even in prayer.
- P 350: Support from Fatawa Khayriya.
- P 350: Intentionally adjusting the Holy Quran to a melody, i.e., singing it like a song, is strictly prohibited (Haram).
- P 351: It is permissible to recite verses related to the praise of Allah (Hamd) and Prophet (Na'at), remembrance of death, reminders of the hereafter, and horrors of the Day of Judgment, etc.
- P 352: A pulpit (Minbar) used to be set up in the mosque for Sayyiduna Hazrat Hassan (may Allah be pleased with him).
- P 352: Companions were appointed for 'Hadi Khwani' (camel-driving songs/ chants) in the prophetic court.
- P 352: Merits of Sayyiduna Bara' bin Malik (may Allah be pleased with him).
- P 353: Hazrat Anjashah Habshi, Abdullah bin Rawahah, and Amir bin al-Akwa' (may Allah be pleased with them) were Hadi singers in the prophetic court.
- P 353: On the day of 'Umrat al-Qada', while entering Makkah, Sayyiduna Abdullah bin Rawahah (may Allah be pleased with him) was reciting Rajaz verses ahead of the Master of Two Worlds (peace and blessings of Allah be upon him).
- P 355: In short, the prohibition is on singing or if, God forbid, the verses themselves are bad.
- P 355: Why women were compared to glass bottles in Hadith.
- P 358: Is it permissible or not to have intercourse with one's wife without facing the Qibla?
- P 358: It is disliked (Makruh) to face or turn one's back to the Qibla while naked; mention of some etiquettes of the Qibla.
- P 360: How is it for prostitutes to light lamps in a mosque?
- P 363: How is it for several people to recite in one gathering loudly or softly and divide it into small portions?
- P 363: Description of the etiquettes of Quranic recitation.
- P 364: Is listening and remaining silent during the recitation of the Holy Quran an individual obligation (Fard-e-Ayn) or a communal obligation (Fard-e-Kifayah)? The second is broader and the first is more cautious.
- P 364: The research of the author (Mercy of Allah be upon him) and reconciliation between the two views.

- P 364: It is mandatory (Wajib) to listen to every sermon (Khutbah).
- P 365: In which case is it permissible for several individuals to recite the Quran loudly and in which case is it impermissible?
- P 365: How is it for a preacher to recite praiseful verses and translations of Hadiths melodiously during a sermon, and to recite Quranic verses in the Arabic style?
- P 368: Ten Hadiths encouraging the recitation of the Holy Quran with a beautiful voice.

फ़तावा रिज़विया जिल्द २३

- पृष्ठ ३४६: यदि किसी का पाठ अनजाने में संगीत के सुरों के साथ मेल खाता है, तो इसमें कोई हर्ज नहीं है, यहाँ तक कि नमाज़ में भी ऐसा पाठ जायज़ है।
- पृष्ठ ३५०: फ़तावा ख़ैरिय्या से समर्थन।
- पृष्ठ ३५०: जानबूझकर क़ुरआन मजीद को रागिनी पर ढालना यानी गाने की तरह पढ़ना यकीनन हराम है।
- पृष्ठ ३५१: हम्द व नात, मौत का ज़िक्र, आख़िरत की याद और कयामत के हालात आदि से संबंधित शेर पढ़ना जायज़ है।
- पृष्ठ ३५२: सैयदना हज़रत हस्सान (रज़ियल्लाहु अन्हु) के लिए मस्जिद में मिम्बर बिछाया जाता था।
- पृष्ठ ३५२: बारगाह-ए-रिसालत में हदी ख्वानी (ऊँट हांकने के गीत) के लिए सहाबा नियुक्त थे।
- पृष्ठ ३५२: सैयदना बरा बिन मालिक (रज़ियल्लाहु अन्हु) के मनाकिब।
- पृष्ठ ३५३: हज़रत अंजशा हब्शी, अब्दुल्ला बिन रवाहा और आमिर बिन अल-अकवा (रज़ियल्लाहु अन्हुम) बारगाह-ए-रिसालत के हदी ख्वान हैं।
- पृष्ठ ३५३: उमरत अल-कज़ा के दिन मक्का में प्रवेश के समय सरवर-ए-दो आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के आगे-आगे सैयदना अब्दुल्ला बिन रवाहा (रज़ियल्लाहु अन्हु) रजज़िया शेर पढ़ते जा रहे थे।
- पृष्ठ ३५५: संक्षेप में, मनाही गाने में है या माज़अल्लाह शेर ही खुद बुरे हों।
- पृष्ठ ३५५: हदीस में महिलाओं की तुलना कांच की बोतलों से क्यों की गई?
- पृष्ठ ३५८: क्या क़िबले की ओर मुँह न करके अपनी पत्नी से सहवास करना जायज़ है या नहीं?
- पृष्ठ ३५८: नग्न अवस्था में क़िबले की ओर मुँह या पीठ करना मकरूह है; क़िबले के कुछ शिष्टाचारों का उल्लेख।
- पृष्ठ ३६०: वेश्याओं का मस्जिद में चिराग जलाना कैसा है?
- पृष्ठ ३६३: एक ही सभा में कई व्यक्तियों का ज़ोर से या धीरे से क़ुरआन पढ़ना और थोड़ा-थोड़ा बाँट कर पढ़ना कैसा है?
- पृष्ठ ३६३: क़ुरआन की तिलावत के शिष्टाचार का बयान।

- पृष्ठ ३६४: क़ुरआन मजीद के पाठ के समय सुनना और चुप रहना फ़र्ज़-ए-ऐन है या फ़र्ज़-ए-किफ़ाया? दूसरा अधिक व्यापक है और पहला अधिक सावधान।
- पृष्ठ ३६४: लेखक (रहमतुल्लाह अलैहि) का शोध और दोनों कथनों के बीच सामंजस्य।
- पृष्ठ ३६४: हर खुत्बे का सुनना वाजिब है।
- पृष्ठ ३६५: कुछ व्यक्तियों का ऊँची आवाज़ से क़ुरआन पढ़ना किस स्थिति में जायज़ है और किस स्थिति में नाजायज़?
- पृष्ठ ३६५: उपदेश के दौरान उपदेशक का प्रशंसात्मक शेर और हदीसों का अनुवाद सुरीली आवाज़ में पढ़ना और क़ुरआनी आयतों को अरबी लहजे में पढ़ना कैसा है?
- पृष्ठ ३६८: सुरीली आवाज़ के साथ क़ुरआन मजीद की तिलावत करने के प्रोत्साहन में दस हदीसें।

पृष्ठ ३१/७६८

- ۳۴۶: اگر کسی کی قرات بلا قصد اوزانِ موسیقی سے کسی وزن کے موافق ہو تو اصلاً حرج نہیں حتی کہ نماز میں بھی ایسی تلاوت جائز ہے۔
- ۳۵۰: فتاویٰ خیریہ سے تائید۔
- ۳۵۰: بالقصد راگنی پر قرآن عظیم کو درست کرنا یعنی گانے کی طرح پڑھنا ضرور حرام ہے۔
- ۳۵۱: حمد و نعت، ذکرِ موت، تذکیرِ آخرت اور اہوالِ قیامت وغیرہ سے متعلق اشعار پڑھنا جائز ہیں۔
- ۳۵۲: سیدنا حضرت حسان رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے لئے مسجد میں منبر بچھایا جاتا۔
- ۳۵۲: بارگاہِ رسالت میں حدی خوانی کے لئے صحابہ مقرر تھے۔
- ۳۵۲: سیدنا براء بن مالک رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے مناقب۔
- ۳۵۳: حضرت انجشہ حبشی، عبد اللہ بن رواحہ اور عامر بن الاکوع رضی اللہ تعالیٰ عنہم حدی خوانِ بارگاہِ رسالت ہیں۔
- ۳۵۳: روزِ عمرۃ القضاء دخول مکہ کے وقت سرکارِ دو عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے آگے آگے سیدنا عبد اللہ بن رواحہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ رجزیہ اشعار پڑھتے جارہے تھے۔
- ۳۵۵: بالجملہ ممانعت گانے میں یا معاذ اللہ اشعار ہی خود برے ہوں۔
- ۳۵۵: حدیث میں عورتوں کو کانچ کی بوتلوں سے تشبیہ کیوں دی گئی۔
- ۳۵۸: قبلہ روبروہ نہ ہو کر اپنی عورت سے صحبت جائز ہے یا نہیں۔
- ۳۵۸: بحالتِ برہنگی قبلہ کو منہ یا پشت کرنا مکروہ ہے کچھ آدابِ قبلہ کا ذکر۔
- ۳۶۰: رنڈیوں کا مسجد میں چراغ جلانا کیسا ہے۔

- ۳۶۳: ایک مجلس میں بآوازِ بلند یا خفی چند اشخاص کا تلاوت کرنا اور تھوڑا تھوڑا بانٹ کر پڑھنا کیسا ہے۔
- ۳۶۳: آدابِ تلاوت قرآن کا بیان۔
- ۳۶۴: بوقتِ قرات قرآن مجید استماع و خاموشی فرضِ عین ہے یا فرضِ کفایہ ، ثانی اوسع اور اول احوط ہے۔
- ۳۶۴: مصنف علیہ الرحمہ کی تحقیق اور دونوں قولوں میں تطبیق۔
- ۳۶۴: ہر خطبہ کی سماعت واجب ہے۔
- ۳۶۵: چند افراد کا اونچی آواز سے قرآن پڑھنا کس صورت میں جائز اور کس صورت میں ناجائز ہے۔
- ۳۶۵: وعظ کے درمیان میں واعظ کا اشعارِ مدحیہ اور حدیثوں کا ترجمہ خوش الحانی سے پڑھنا اور قرآنی آیات کو لحنِ عرب میں پڑھنا کیسا ہے۔
- ۳۶۸: خوش آواز ی کے ساتھ قرآن مجید تلاوت کرنے کی ترغیب میں دس حدیثیں۔

Fatawa Razawiya Volume 23

- Reference to Imam Ibn Hajar Makki's (RA) work "Kaff al-Ru'a' 'an Muharramat al-Lahw wa al-Sama'". (369)
- The ruling on having unveiled sexual intercourse with two wives in the same house. (373)
- The Sharia ruling on giving the call to prayer (Adhan) at a grave. (373)
- A fatwa inquiry containing four questions regarding mosque rules. (374)
- Lighting a lamp in the mosque without necessity is wasteful. (375)
- Using mosque funds to solidify an uncle's grave is forbidden (Haram). (375)
- Reciting the Quran in the mosque is permissible; if it doesn't disturb prayer, reciting aloud is also permissible. (375)
- Sleeping in the mosque without performing I'tikaf is forbidden. (375)
- Reciting the Holy Quran after Fajr prayer and before sunrise is permissible. (375)
- Reciting the Holy Quran while walking is permissible under two conditions. (375)
- What is the ruling on reciting Ayat al-Kursi upon waking up? (375)
- Reciting a lesson while smoking hookah is bad. (376)
- Sitting with one's back towards the Kaaba, leaning against the mosque wall, is inappropriate. (376)
- Burning a worn-out copy of the Holy Quran is forbidden; it should be buried. (376)
- There is no harm in burning wild rue (aspand) over which an Ayah has been recited/blown. (376)
- What is the ruling on taking a wife's breast in the mouth during intercourse? (376)
- What is the ruling if a woman takes her own breast in her mouth and drinks? (377)
- Quranic verses are engraved on the Mihrab walls such that they fall below and behind the preacher (Khatib). What is the ruling? (377)
- No distracting object should be visible in the Mihrab. (378)
- Whose permission is required to deliver a sermon in the mosque? (378)
- It is forbidden (Haram) for someone who does not have sufficient knowledge to deliver a sermon. (378)

• The mosque authorities can stop a person whose speech incites discord (fitna). (378)
• Taking a holiday on Friday has always been the practice of Islamic scholars. (379)
• Sexual intercourse with a pregnant wife is permissible. (379)
• In which cases is it permissible to ask for donations in the mosque? (380)
• The ruling on a Sunni's prayer in a Rafidi (Shia) mosque. (380)
• There are three forms of financial service rendered to scholars and Naat reciters. (380)
• Is it better to recite two parts (Juz/Para) of the Quran daily or one-quarter of a part with translation? (382)
• Which translation of the Holy Quran should be read? (382)
• How loud should the recitation of the Quran be? (383)
• Is it permissible to keep shoes inside the mosque or not? (383)
• What is the ruling on writing Quranic verses or divine names on the doors and walls of tombs? (383)

फतावा रज़विया खंड 23

- इमाम इब्न हजर मक्की (रह.) की रचना 'कफ़ अल-रुआ' अन मुहर्रमात अल-लहव व अस-समा' का संदर्भ। (369)
- एक ही घर में दो पत्नियों के साथ बिना पर्दे के संभोग करने का क्या नियम है? (373)
- कब्र पर अज़ान देने का शरिया नियम। (373)
- मस्जिद के नियमों से संबंधित चार प्रश्नों वाली एक फ़तवा पूछताछ। (374)
- बिना आवश्यकता के मस्जिद में चिराग जलाना फिजूलखर्ची है। (375)
- मस्जिद के पैसे से चाचा की कब्र पक्की करना हराम है। (375)
- मस्जिद में कुरान का पाठ करना जायज़ है; यदि इससे नमाज़ में बाधा न आती हो, तो ज़ोर से पढ़ना भी जायज़ है। (375)
- बिना एतिकाफ़ के मस्जिद में सोना मना है। (375)
- फज्र की नमाज़ के बाद और सूर्योदय से पहले पवित्र कुरान का पाठ करना जायज़ है। (375)
- चलते समय पवित्र कुरान का पाठ करना दो शर्तों के साथ जायज़ है। (375)
- जागने पर आयतुल कुर्सी पढ़ने का क्या नियम है? (375)
- हुक्का पीते हुए सबक पढ़ना बुरा है। (376)
- काबा शरीफ की ओर पीठ करके मस्जिद की दीवार के सहारे बैठना अनुचित है। (376)
- पवित्र कुरान की पुरानी प्रतियों को जलाना मना है, उन्हें दफनाया जाना चाहिए। (376)
- किसी आयत को पढ़कर/फूँककर जंगली रूह (असपंद) को जलाने में कोई बुराई नहीं है। (376)
- संभोग के दौरान पत्नी के स्तन को मुँह में लेने का क्या नियम है? (376)
- यदि कोई महिला अपना ही स्तन मुँह में लेकर पीती है, तो क्या नियम है? (377)
- मिहराब की दीवारों पर कुरान की आयतें इस तरह खुदी हुई हैं कि वे उपदेशक (खतीब) के नीचे और पीछे आती हैं। क्या नियम है? (377)
- मिहराब में कोई ध्यान भटकाने वाली वस्तु दिखाई नहीं देनी चाहिए। (378)
- मस्जिद में उपदेश देने के लिए किसकी अनुमति की आवश्यकता होती है? (378)
- जिस व्यक्ति के पास पर्याप्त ज्ञान न हो, उसके लिए उपदेश देना हराम है। (378)

• मस्जिद के अधिकारी उस व्यक्ति को रोक सकते हैं जिसके भाषण से उपद्रव (फ़ितना) पैदा होता हो। (378)
• शुक्रवार को छुट्टी लेना हमेशा इस्लामी विद्वानों की प्रथा रही है। (379)
• गर्भवती पत्नी के साथ संभोग करना जायज़ है। (379)
• मस्जिद में चंदा मांगना किन स्थितियों में जायज़ है? (380)
• राफ़ज़ी (शिया) मस्जिद में सुन्नी की नमाज़ का नियम। (380)
• विद्वानों और नात पढ़ने वालों की जाने वाली आर्थिक सेवा के तीन रूप हैं। (380)
• प्रतिदिन कुरान के दो पारे (जुज़) पढ़ना बेहतर है या अनुवाद के साथ एक पारे का एक चौथाई हिस्सा? (382)
• पवित्र कुरान का कौन सा अनुवाद पढ़ा जाना चाहिए? (382)
• कुरान का पाठ कितनी आवाज़ में किया जाना चाहिए? (383)
• मस्जिद के अंदर जूते रखना जायज़ है या नहीं? (383)
• मकबरों के दरवाजों और दीवारों पर कुरान की आयतें या ईश्वरीय नाम लिखने का क्या नियम है? (383)

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۳

امام ابن حجر مکی علیہ الرحمہ کی تصنیف "کف الرعاع عن محرمات اللھو والسماع" کا حوالہ۔ ۳۶۹ ایک ہی مکان میں دو بیویوں سے بے پردہ مباشرت کرنا کیسا ہے۔ ۳۷۳ قبر پر اذان دینے کا حکم شرعی۔ ۳۷۳ احکام مسجد سے متعلق چار سوالات پر مشتمل استفتاء۔ ۳۷۴ بلا ضرورت مسجد میں چراغ جلانا فضول ہے۔ ۳۷۵ مسجد کے روپیہ سے چچا کی قبر پکی کرنا حرام ہے۔ ۳۷۵ مسجد میں تلاوتِ قرآن جائز ہے، اگر نماز میں خلل نہ آتا ہو تو بلند آواز سے بھی جائز ہے۔ ۳۷۵ بے اعتکاف مسجد میں سونا ممنوع ہے۔ ۳۷۵ بعد نماز فجر طلوعِ آفتاب سے قبل تلاوتِ قرآن مجید جائز ہے۔ ۳۷۵ راستے میں چلتے ہوئے قرآن مجید پڑھنا دو شرطوں کے ساتھ جائز ہے۔ ۳۷۵ بیدار ہو کر آیتہ الکرسی پڑھنا کیسا ہے۔ ۳۷۵ حقہ پیتے ہوئے سبق پڑھنا برا ہے۔ ۳۷۶ کعبہ شریف کی جانب پشت کر کے دیوارِ مسجد کے سہارے بیٹھنا نامناسب ہے۔ ۳۷۶ بوسیدہ مصحف شریف کو جلانا ممنوع ہے، دفن کرنا چاہئے۔ ۳۷۶ اسپند پر کوئی آیت دم کر کے جلانے میں حرج نہیں۔ ۳۷۶ بیوی کا پستان منہ میں لے کر جماع کرنا کیسا ہے۔ ۳۷۶

عورت خود اپنا پستان منہ میں لے کر پیتی ہے تو کیا حکم ہے۔ ۳۷۷ محراب کی دیواروں پر آیاتِ کریمہ اس طرح کندہ ہیں کہ خطیب سے نیچے اور پیچھے پڑتی ہیں، کیا حکم ہے۔ ۳۷۷ محراب میں کوئی شے شاغل نظر نہ ہونی چاہئے۔ ۳۷۸ مسجد میں وعظ کس کی اجازت سے ہونا چاہئے۔ ۳۷۸ جو کافی علم نہ رکھتا ہو اسے وعظ کرنا حرام ہے۔ ۳۷۸ جس شخص کے بیان سے فتنہ اٹھتا ہو اس کو اہل مسجد روک سکتے ہیں۔ ۳۷۸ جمعہ کی چھٹی ہمیشہ معمول علماء اسلام ہے۔ ۳۷۹ حاملہ بیوی سے صحبت جائز ہے۔ ۳۷۹ مسجد میں چندہ مانگنا کن صورتوں میں جائز ہے۔ ۳۸۰ روافض کی مسجد میں سنی کی نماز کا حکم۔ ۳۸۰ علماء اور نعت خوانوں کی نقدی وغیرہ میں جو

خدمت کی جاتی ہے، اس کی تین صورتیں ہیں۔ ۳۸۰ روزانہ دو پارے تلاوت کرنا افضل ہے یا ترجمہ کے ساتھ پارے کا ایک ربع۔ ۳۸۲ قرآن پاک کا کونسا ترجمہ پڑھنا چاہئے۔ ۳۸۲ تلاوت قرآن کتنی آواز سے کرنا چاہئے۔ ۳۸۳ جوتے مسجد کے اندر رکھنا جائز ہے یا نہیں۔ ۳۸۳ مقبروں کے در و دیوار پر آیات قرآنی یا اسماء الہیہ لکھنا کیسا ہے۔ ۳۸۳

Fatawa Ridawiyya | Volume 23

Issue / Question	Page	Issue / Question	Page
When does a woman become pure after childbirth in the forty-day period? Detailed Fatwa.	384	Is it correct to engrave the history of a mosque on a stone and install it in the western wall, and also to engrave the names of the donors on the stone?	389
There is no harm in sleeping with feet towards the North Pole (Qutub).	385	What is the Shar'i ruling on saying 'Alayhis Salam' with the names of Prophets, Messengers, and Archangels; 'Radi Allahu Anhu' with the names of Companions; and 'Rahmatullah Alayh' with the names of Saints and Scholars? Also, how is it to say 'Radi Allahu Ta'ala Anhu' for a non-companion?	389
How is it to lie down with feet towards the Kaaba?	385	Inquiry regarding creating a monogram containing the name of the daily newspaper 'Sahifa Hyderabad Deccan' and a Quranic verse.	390
In what way is intercourse with wife according to Sunnah?	385	Respecting the Great Quran is part of a Muslim's faith.	391
How is it to have intercourse with wife during the day?	385	Custom (Urf) plays a large role in what is considered respect or disrespect.	391
How is it to say out of pride and stubbornness: 'Set our bed away from the sermon gathering so that the sound of the sermon doesn't reach the ears'?	386	Scholars have declared the inclusion of certain jocular verses in the Tafsir of Zamakhshari the Mu'tazilite as highly reprehensible and against etiquette.	391
How is it legally (Shari'ah-wise) to have 'Allah' and 'Muhammad' engraved on the hand?	387	The map of the blessed ring of the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him.	392
	387		392

Issue / Question	Page	Issue / Question	Page
Is it permissible or not to write the letter (S) [for Sallallahu Alayhi Wasallam] over the name 'Muhammad' that precedes people's names?		Is it permissible or not for listeners to recite Durood Sharif upon hearing the name of the Prophet (peace and blessings be upon him) in a gathering of sermon and advice?	
How long should a person with a family stay abroad?	388	Those places where reciting Durood Sharif is recommended (Mustahab).	395
'Ramadan-ul-Mubarak' is engraved on a stone. How is it to pass over it such that feet touch it?	388	Building a mosque is a great virtue.	396
'Ramadan' is among the names of Allah.	388	Excessive expenditures in marriages are not necessary at all.	396
Respecting letters/alphabets is mandatory in itself, even if something is written with them.	388	To find a lost item, a name is drawn using Surah Yasin, or a thief's location is sought through some other method. Is this method correct or not?	396

मसला / सवाल	सफ़ा	मसला / सवाल	सफ़ा
बच्चे के जन्म के बाद महिला चालीस दिन के भीतर कब पाक होती है, विस्तृत फतवा।	३८४	मस्जिद का इतिहास पत्थर पर उत्कीर्ण करके पश्चिमी दीवार में लगाना और चंदा देने वालों के नाम पत्थर पर उत्कीर्ण कराना सही है या नहीं।	३८९
कुतुब की तरफ पैर करके सोने में कोई हर्ज नहीं।	३८५	शरीयत की दृष्टि से नबियों, रसूलों और मुकर्रब फरिश्तों के नामों के साथ 'अलैहिस्सलाम', सहाबा के नामों के साथ 'रज़ियल्लाहु अन्हु' और औलिया व उलेमा के नामों के साथ 'रहमतुल्लाहि अलैहि' कहने का क्या हुक्म है और गैर-सहाबी के साथ 'रज़ियल्लाहु तआला अन्हु' कहना कैसा है।	३८९
काबा की तरफ पैर करके लेटना कैसा है।	३८५	दैनिक समाचार पत्र 'सहाइफा हैदराबाद दकन' के नाम और कुरानी आयत पर आधारित मोनोग्राम बनवाने के संबंध में प्रश्न।	३९०
पत्नी के साथ हमबिस्तरी किस तरह सुन्नत है।	३८५	कुरान ए अज़ीम का सम्मान मुस्लिम का ईमान है।	३९१
दिन में पत्नी के साथ हमबिस्तरी होना कैसा है।	३८५	सम्मान और बे-अदबी में 'उर्फ (लोक-प्रथा) का बड़ा हाथ है।	३९१
अहंकार और हठ के रूप में यह कहना कैसा है कि 'हमारी चारपाई उपदेश सभा से दूर बिछाओ ताकि उपदेश की आवाज कान में न आए'।	३८६	ज़मखशरी मोतज़ली का अपनी तफसीर में कुछ व्यंग्यात्मक शेर लाना उलेमा-ए-किराम ने अत्यंत निंदनीय और अदब के खिलाफ करार दिया है।	३९१
हाथ पर 'अल्लाह' और 'मुहम्मद' खुदवाना शरीयत की दृष्टि से कैसा है।	३८७	अल्लाह के रसूल सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की मुबारक अंगूठी का नक्शा।	३९२

मसला / सवाल	सफ़ा	मसला / सवाल	सफ़ा
लोगों के नाम के आगे जो 'मुहम्मद' है उस पर हर्फ(ص) लिखना जायज़ है या नहीं।	३८७	वाज़ और नसीहत की महफ़िल में हुज़ूर अलैहिस्सलाम का नाम सुनकर सामईन को दरूद शरीफ पढ़ना जायज़ है या नहीं।	३९२
परदेस में बाल-बच्चों वाले व्यक्ति को कब तक रहना चाहिए।	३८८	वे स्थान जहाँ दरूद शरीफ पढ़ना मुस्तहब (पसंदीदा) है।	३९५
एक पत्थर पर "रमज़ानुल मुबारक" खुदा हुआ है, उसके ऊपर से गुज़रना कि उस पर पैर आएँ कैसा है।	३८८	मस्जिद बनाना बहुत बड़ी भलाई है।	३९६
'रमज़ान' अल्लाह के नामों में से है।	३८८	निकाहों में अत्यधिक खर्च करना बिल्कुल ज़रूरी नहीं।	३९६
हुरूफ (अक्षरों) का सम्मान स्वयं आवश्यक है चाहे उनमें कुछ भी लिखा हो।	३८८	खोई हुई चीज़ ढूँढने के लिए 'यासीन शरीफ' से नाम निकाला जाता है या किसी और तरीके से चोर का पता लगाया जाता है, यह तरीका ठीक है या नहीं।	३९६

مسئلہ / سوال صفحہ

بچہ پیدا ہونے کے بعد عورت چلے میں کب پاک ہوتی ہے، تفصیلی فتویٰ۔ ۳۸۴

قطب کی طرف پاؤں کرکے سونے میں کوئی حرج نہیں۔ ۳۸۵

کعبہ کی طرف پاؤں کرکے لیٹنا کیسا ہے۔ ۳۸۵

بیوی سے ہمبستری کس طرح سنت ہے۔ ۳۸۵

دن میں بیوی سے ہمبستری ہونا کیسا ہے۔ ۳۸۵

تکبر وعناد کے طور پر یہ کہنا کیسا ہے کہ ہماری ۳۸۶

مسئلہ / سوال صفحہ

مسجد کی تاریخ پتھر پر کندہ کرکے مغربی دیوار میں نصب کرنا نیز چندہ دینے والے کا نام پتھر پر کندہ کرانا درست ہے یا نہیں۔ ۳۸۹

شرعاً انبیاء ومرسلین وملائکہ مقربین کے ناموں کے ساتھ علیہ السلام، صحابہ کے نام کے ساتھ رضی اللہ عنہ اور اولیاء وعلماء کے نام کے ساتھ رحمتہ اللہ علیہ کہنے کا کیا حکم ہے نیز غیر صحابی کے ساتھ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہنا کیسا ہے۔ ۳۸۹

اخبار روزنامہ صحیفہ حیدرآباد دکن کے نام اور آیت قرآنی پر مشتمل مونو گرام بنوانے سے متعلق استفتاء۔ ۳۹۰

تعظیم قرآن عظیم ایمان مسلم ہے۔ ۳۹۱

تعظیم اور بے تعظیمی میں بڑا دخل عرف کو ہے۔ ۳۹۱

۳۹۱

مسئلہ / سوال	صفحہ
چارپائی مجلس وعظ سے دور بچھاؤ تا کہ کان میں وعظ کی آواز نہ آئے۔	
ہاتھ پر اللہ اور محمد کھدوانا شرعاً کیسا ہے۔	۳۸۷
لوگوں کے نام کے آگے جو محمد ہے اس پر حرف (ص) لکھنا جائز یا نہیں۔	۳۸۷
پردیس میں بال بچے دار کو کب تک رہنا چاہئے۔	۳۸۸
ایک پتھر پر "رمضان المبارک" کندہ ہے اس کے اوپر سے گزرنا کہ اس پر پاؤں آئیں کیسا ہے۔	۳۸۸
رمضان اسماء الہیہ سے ہے۔	۳۸۸
حروف کی تعظیم خود لازم ہے اگرچہ ان میں کچھ لکھا ہو۔	۳۸۸
زمحشری معتزلی کا تفسیر میں بعض ابیات ہزل لانا علماء کرام نے سخت مذموم و خلاف ادب قرار دیا ہے۔	
نقشہ انگشتری مبارک رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔	۳۹۲
مجلس وعظ و نصیحت میں حضور علیہ الصلوۃ والسلام کا نام سن کر سامعین کو درود شریف پڑھنا جائز ہے یا نہیں۔	۳۹۲
وہ مقامات جہاں درود شریف پڑھنا مستحب ہے۔	۳۹۵
مسجد بنانا خیر کثیر ہے۔	۳۹۶
نکاحوں میں کثرت مصارف کچھ ضروری نہیں۔	۳۹۶
گم شدہ شیئ کی دریافت کیلئے یس شریف سے نام نکالا جاتا ہے یا کسی اور طریقے سے چور کا پتہ معلوم کیا جاتا ہے، یہ طریقہ ٹھیک ہے یا نہیں۔	۳۹۶

Fatawa Razawiyyah Volume 23

397 What is 'Faal' (divination/augury), and is it permissible or not? (403) Worn-out copies of the Holy Quran and sacred papers should be buried in a niche grave (Lahad) and not a vertical slit grave (Shaqq). 397 Writing amulets (Ta'weez) with English pens and ink should be avoided. (404) In a house where verses of the Quran (Ayat) and invocations (Adhkar) are written, sexual intercourse and nudity are considered disrespectful. 397 Quranic verses should not be written and given to non-Muslims. (404) Some cards containing Quranic verses state that writing and distributing them 9 or 11 times is necessary, otherwise loss will occur; this is purely baseless. 397 Is there any basis for specific days, times, Zakat, and litanies (Wird) in spiritual practices? (405) Standing up for the respect of a religious dignitary during Quran recitation. 398 Should practices related to love, hatred, and needs etc., be performed inside the mosque or outside? (405) What is the ruling on reciting Hamd (praise of Allah) and Na'at (praise of the Prophet) in theaters and wedding gatherings? 398 A permissible action performed with a permissible intention has two conditions. (406) The courtyard of a mosque is part of the mosque; jurists call it the 'summer mosque' (Masjid Saifi) and the roofed area the 'winter mosque' (Masjid Shatwi). 399 Can prescribed litanies and invocations be recited without ablution (Wudu) accidentally, and is there compensation (Qadha) if they are missed? (406) Ruling on writing the patterns (Naqsh) of amulets or Quranic verses in tables/grids. 399 Can one respond to a greeting (Salam) while reciting litanies (Wazifa)? (407) What is meant by 'Shafa'at Hasana' (good intercession) and 'Shafa'at Sayyi'ah' (evil intercession)? 400 How many days constitute travel? (407) It is permissible to massage the body of the Imam in the mosque. 400 Leaving luggage outside and coming into the city yourself does not fall under the limits of travel in any way. (407) What is the ruling on standing up for respect in the Gyarvi Sharif gathering? 400 What is the ruling on selling Urdu newspapers as scrap? (407) Mourning (Maatam) and wailing (Nauha) are forbidden (Haram) in Muharram and other than Muharram. 401 What is the ruling on asking for alms and giving to beggars inside the mosque? (407) Attending gatherings of the Rafidhis (Shiites) is strictly forbidden (Haram). 401 Two Hadiths regarding the etiquette of the mosque. (407) It is permissible to distribute sweets at the shrines (Mazarat) of saints (Awliya). 402 What is the ruling on placing a sheet (Chadar) on shrines and breaking flowers from it to make garlands for Na'at reciters? (407) One who prevents good deeds is 'Manna' lil-Khair' (a

preventer of good), and being so is a satanic act. 403 Ruling regarding unusable worn-out Quranic pages.

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

397 फ़ाल (शकुन) क्या है, यह जायज़ है या नहीं? (403) पुराने कुरान मजीद और पवित्र काग़ज़ात को लहद (बग़ली कब्र) बनाकर दफ़्न करना चाहिए, न कि शक (सीधी कब्र)। 397 अंग्रेज़ी कलम और स्याही से तावीज़ लिखने से बचना चाहिए। (404) जिस मकान में आयतें और अज़कार लिखे हों, उसमें हमबिस्तरी और नग्नता बे-अदबी है। 397 ग़ैर-मज़हब वालों को कुरान की आयतें लिखकर नहीं दी जानी चाहिए। (404) कुरानी आयतों वाले कुछ कार्डों पर लिखा होता है कि इन्हें 9 या 11 बार लिखकर लोगों में बाँटो वरना नुकसान होगा, यह बिलकुल निराधार बात है। 397 क्या आमाल में दिनों, समय, ज़कात और विर्द का कोई आधार है या नहीं? (405) कुरान की तिलावत के दौरान किसी धार्मिक सम्मानित व्यक्ति के सम्मान में खड़ा होना। 398 प्रेम, घृणा और ज़रूरतों के आमाल मस्जिद में किए जाएँ या बाहर? (405) तमाशागाहों (सिनेमाघरों) और शादी आदि की सभाओं में हम्द और नात पढ़ना कैसा है? 398 जायज़ काम जो जायज़ नीयत से हो, उसकी दो स्थितियाँ हैं। (406) मस्जिद का आँगन मस्जिद ही है, फ़कीह इसे 'गर्मियों की मस्जिद' (मस्जिद सैफ़ी) और छत वाले हिस्से को 'सर्दियों की मस्जिद' (मस्जिद शतवी) कहते हैं। 399 क्या निर्धारित वज़ीफ़ों और विर्द को अचानक बिना वज़ू पढ़ सकते हैं, और नागा होने पर उनकी क़ज़ा है या नहीं? (406) तावीज़ या कुरानी आयतों का नक़्श तालिका (टेबल) में लिखने का हुक्म। 399 वज़ीफ़ा पढ़ते समय सलाम का जवाब दिया जा सकता है या नहीं? (407) 'शफ़ाअते हसना' और 'शफ़ाअते सय्यिया' से क्या तात्पर्य है? 400 सफ़र के कितने दिन होते हैं? (407) मस्जिद में इमाम का शरीर दबवाना (मालिश) जायज़ है। 400 सामान बाहर छोड़कर ख़ुद शहर में आ जाना किसी भी तरह सफ़र की सीमा में नहीं आता। (407) ग्यारहवीं शरीफ़ की महफ़िल में ताज़ीम के लिए खड़ा होना कैसा है? 400 उर्दू अखबारों को रद्दी में बेचना कैसा है? (407) मुहर्रम और ग़ैर-मुहर्रम में मातम और नूहा (विलाप) करना हराम है। 401 मस्जिद के अंदर सवाल करना और मांगने वाले को देना कैसा है? (407) राफ़ज़ियों (शियाओं) की सभाओं में जाना सख़्त हराम है। 401 मस्जिद के अदब के बारे में दो हदीसें। (407) औलिया के मज़ार पर मिठाई बाँटना जायज़ है। 402 मज़ारों पर चादर चढ़ाना और उससे फूल तोड़कर नात-ख्वानों को हार पहनाना कैसा है? (407) नेक काम से रोकने वाला 'मन्नाअ लिल-खैर' (भलाई को रोकने वाला) है, और ऐसा होना शैतानी काम है। 403 अनुपयोगी पुराने कुरानी पन्नों से संबंधित हुक्म।

पृष्ठ 34/768

۳۹۷ فال کیا ہے، یہ جائز ہے یا نہیں۔ (۴۰۳) بوسیدہ قرآن مجید اور مقدس اوراق کو لحد بنا کر دفن کیا جائے نہ کہ شق۔ ۳۹۷ انگریزی قلم و روشنائی سے تعویذ لکھنے سے اجتناب چاہئے۔ (۴۰۴) جس مکان میں آیات کریمہ و اذکار لکھے ہوئے ہوں اس میں جماع و برہنگی بے ادبی ہے۔ ۳۹۷ غیر مذہب کو آیات قرآنی لکھ کر نہ دی جائیں۔ (۴۰۴) آیات قرآنی پر مشتمل کچھ کارڈوں پر لکھا ہوتا ہے کہ ۹ یا ۱۱ مرتبہ لکھ کر لوگوں میں تقسیم کرو ورنہ نقصان ہوگا، یہ محض بے اصل بات ہے۔ ۳۹۷ اعمال میں ایام و وقت اور زکوۃ و ورد کی کچھ اصل ہے یا نہیں۔ (۴۰۵) دوران تلاوت کسی معظم دین کی تعظیم کے لئے کھڑا ہونا۔ ۳۹۸ اعمال حب وبغض و حاجات وغیرہ مسجد میں پڑھے جائیں یا خارج۔ (۴۰۵) تماشاگاہوں اور شادی وغیرہ کی مجلسوں میں حمد و نعت وغیرہ پڑھنا کیسا ہے۔ ۳۹۸ جو جائز عمل جائز نیت سے ہے اس کی حالتیں دو ہیں۔ (۴۰۶) صحن مسجد مسجد ہے، فقہاء اس کو مسجد صیفی کہتے ہیں اور مسقف کو مسجد شتوی۔ ۳۹۹ اوراد و وظائف مقررہ کو اتفاقیہ بے وضو پڑھ سکتے ہیں یا نہیں، ناغہ کی صورت میں ان کی قضا ہے یا نہیں۔ (۴۰۶) تعویذات یا آیات قرآنیہ کا نقش جدول میں لکھنے کا حکم۔ ۳۹۹ دوران وظیفہ خوانی سلام کا جواب دیا جا سکتا ہے یا نہیں۔ (۴۰۷) شفاعت حسنہ اور شفاعت سیہ سے کیا مراد ہے۔ ۴۰۰ سفر کو جانے کے کس قدر دن ہیں۔ (۴۰۷) مسجد میں امام کو بدن دبوانا جائز ہے۔ ۴۰۰ اسباب باہر چھوڑ کر خود شہر میں آجانا کسی طرح سفر کی حد میں نہیں آتا۔ (۴۰۷) گیارہویں شریف میں تعظیم کے لئے اٹھنا کیسا ہے۔ ۴۰۰ اردو اخبارات ردی میں فروخت کر دینا کیسا ہے۔ (۴۰۷) ماتم و نوحہ محرم و غیر محرم میں حرام ہے۔ ۴۰۱ مسجد کے اندر سوال کرنا اور سائل کو دینا کیسا ہے۔ (۴۰۷) رافضیوں کی مجلس میں جانا سخت حرام ہے۔ ۴۰۱ آداب مسجد کے متعلق دو حدیثیں۔

(۴۰۷) مزارات اولیاء پر شیرینی تقسیم کرنا جائز ہے۔ ۴۰۲ مزارات پر چادر چڑھانا اور اس سے پھول وغیرہ توڑ کر نعت خوانوں کو ہار ڈالنا کیسا ہے۔ (۴۰۷) نیک کام سے روکنے والا مناع للخیر ہے اور مناع للخیر ہونا شیطانی کام ہے۔ ۴۰۳ ناقابل استعمال بوسیدہ قرآنی اوراق سے متعلق حکم۔

Fatawa Rizwia Volume 23

Topic	Page	Topic	Page
Writing Quranic verses on bank notes is impermissible and disrespectful.	408	Second Claim	414
It is permissible to sit on the pulpit and recite Milad; the pulpit is not reserved only for preaching and sermons.	408	What is deposited in the phonograph through recitation and then heard via the device's movement is in reality the Great Quran itself.	414
The pulpit is the seat of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him).	409	First Premise	414
An ignorant person should not say anything of his own accord, but rather read from a scholar's book.	409	What is sound? How is it produced? How is it heard? Does it remain after its cause or does it vanish as soon as it ends? Does it exist outside the ear or is it produced only inside the ear?	414
It is forbidden for an ignorant person to preach and listening to it is also forbidden.	409	How is the sound attributed to the sound-maker, and can it persist after their death or not?	414
Treatise: Al-Kashf al-Shafiya fi Hukm al-Phonographia (Ruling on recording and listening to the Holy Quran in a phonograph, as well as listening to musical instruments etc. from it).	411	The meaning of 'Qara' and 'Qala' (striking and extracting).	414
Difference between a photograph and a phonograph.	412	Definition of sound.	414
A photograph's image is distinct from its subject and is	412	Allah the Almighty established a chain of waves to bring sound to the listener's ear.	415

Topic	Page	Topic	Page
merely an example and likeness of it.			
What is heard from a phonograph is the actual voice of the reciter itself, not an imitation or image of it.	412	Air is more fluid and moist in softness than water.	415
Here are two claims that need to be proven.	413	The wave sequence of the first air, which becomes moving and shaped from the first strike, reaches the ear canal membrane through successive strikes and plays it, creating those forms and qualities called sound, which are then imprinted on the common faculty and presented to the rational soul.	415
First Claim	413	Auditory perception is obtained only by the permission of Allah.	415
What is heard from the phonograph is exactly the voice of the sound-maker whose voice is recorded in it, whether it's a reciter, speaker, or musical instrument etc.	413	The true cause of everything is the Will of Allah, the Mighty and Sublime.	415

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
नोटों पर कुरानी आयतें लिखना नाजायज़ और बेअदबी है।	408	दूसरा दावा	414
मिंबर शरीफ पर बैठकर मिलाद पढ़ना जायज़ है; मिंबर केवल उपदेश और खुतबे के लिए आरक्षित नहीं है।	408	तिलावत के ज़रिए जो फोनो में सुरक्षित किया गया और फिर मशीन के चलने से जो सुना जाएगा, वह वास्तव में महान कुरान ही है।	414
मिंबर अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का आसन है।	409	पहली प्रस्तावना	414
अज्ञानी व्यक्ति को अपनी ओर से कुछ नहीं कहना चाहिए, बल्कि उसे किसी विद्वान की पुस्तक पढ़कर सुनानी चाहिए।	409	ध्वनि क्या है? यह कैसे उत्पन्न होती है? यह कैसे सुनी जाती है? क्या यह अपने कारण के बाद बनी रहती है या उसके समाप्त होते ही नष्ट हो जाती है? क्या यह कान के बाहर भी मौजूद है या केवल कान के अंदर ही उत्पन्न होती है?	414
अज्ञानी का उपदेश देना हराम है और उसे सुनना भी हराम है।	409	ध्वनि का श्रेय ध्वनि करने वाले को कैसे दिया जाता है, और क्या यह उसकी मृत्यु के बाद भी बनी रह सकती है या नहीं?	414
रिसाला अल-कश्फ शाफिया हुक्म फोनोग्राफिया। (फोनोग्राफ में पवित्र कुरान भरने और सुनने, तथा उससे वाद्ययंत्रों आदि की आवाज़ सुनने का हुक्म)।	411	'क़रा' (टकराना) और 'क़ला' (निकालना) का अर्थ।	414
फोटोग्राफ और फोनोग्राफ में अंतर।	412	ध्वनि की परिभाषा।	414

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
फोटोग्राफ का चित्र अपने मूल व्यक्ति से भिन्न और उसकी केवल एक मिसाल और छवि होती है।	412	अल्लाह तआला ने श्रोता के कान तक आवाज़ पहुँचाने के लिए तरंगों की एक श्रृंखला स्थापित की है।	415
फोनोग्राफ से जो सुना जाता है वह स्वयं मूल पाठक की आवाज़ होती है, न कि उसकी नकल या चित्रण।	412	हवा अपनी कोमलता और नमी में पानी से अधिक आर्द्र है।	415
यहाँ दो दावे हैं जिन्हें सिद्ध करना आवश्यक है।	413	पहली चोट से गतिशील और आकार लेने वाली पहली हवा की तरंग श्रृंखला कान के छेद में मौजूद मांसपेशियों तक पहुँचकर उसे बजाती है, जिससे उसमें वे आकृतियाँ और गुण उत्पन्न होते हैं जिन्हें ध्वनि कहा जाता है। फिर इस माध्यम से 'मुश्तरक संकाय' में अंकित होकर बुद्धि (नफ्स-ए-नातिला) के सामने उपस्थित होते हैं।	415
पहला दावा	413	श्रवण बोध केवल अल्लाह की अनुमति से प्राप्त होता है।	415
फोनो से जो सुनी जाती है वह ठीक उसी आवाज़ करने वाले की आवाज़ है जिसकी आवाज़ इसमें भरी गई है, चाहे वह पाठक हो, वक्ता हो या वाद्ययंत्र आदि।	413	प्रत्येक वस्तु का वास्तविक कारण अल्लाह अज़्ज़वजल की इच्छा है।	415

عنوان صفحہ		عنوان صفحہ	
نوٹوں پر قرآنی آیت لکھنا ناجائز اور بے ادبی ہے۔	۴۰۸	دعوی دوم	۴۱۴
منبر شریف پر بیٹھ کر میلاد پڑھنا جائز ہے، منبر وعظ و خطبہ کے لئے مختص نہیں۔	۴۰۸	بذریعہ تلاوت جو فونو میں ودیعت ہوا پھر تحریک آلہ جو اس سے ادا ہو گا سنا جائے گا حقیقتہً وہ قرآن عظیم ہی ہے۔	۴۱۴
منبر مسندِ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ہے۔	۴۰۹	مقدمہ اولی	۴۱۴
جاہل اپنی طرف سے کچھ نہ کہے بلکہ عالم کی کتاب پڑھ کر سنائے۔	۴۰۹	آواز کیا ہے، کیونکر پیدا ہوتی ہے، کیسے سننے میں آتی ہے، ذریعہ حدوث کے بعد باقی رہتی ہے یا اس کے ختم ہوتے ہی فنا ہو جاتی ہے، کان سے باہر بھی موجود ہے یا کان ہی میں پیدا ہوتی ہے۔	۴۱۴
جاہل کا وعظ کہنا حرام اور اس کا سننا بھی حرام ہے۔	۴۰۹	آواز کنندہ کی طرف آواز کی اضافت کیسی ہے اور اس کی موت کے بعد بھی باقی رہ سکتی ہے یا نہیں۔	۴۱۴
ہ رسالہ الکشف شافیا حکم فونو گرافیا۔ (فونو گراف میں قرآن پاک بھرنے اور سننے	۴۱۱	قرع و قلع کا معنی۔	۴۱۴

عنوان صفحہ		عنوان صفحہ	
نیز اس سے مزامیر وغیرہ کی آوازیں سننے کا حکم)			
فوٹو گراف اور فونو گراف میں فرق۔	۴۱۲	آواز کی تعریف	۴۱۴
فوٹو گراف کی تصویر اپنی ذی الصورۃ سے مبائن اور اس کی محض ایک مثال و شبیہ ہوتی ہے۔	۴۱۲	اللہ تعالیٰ نے آواز کو گوش سامع تک پہنچانے کے لئے سلسلہ تموج قائم فرمایا۔	۴۱۵
فونو گراف سے جو سنا جاتا ہے وہ خود اصل قاری کی آواز ہوتی ہے نہ کہ اس کی حکایت و تصویر۔	۴۱۲	ہوا لینت اور رطوبت میں پانی سے زائد تر ہے۔	۴۱۵
		قرع اول سے متحرک و متشکل ہونے والی ہوائے اول کا موجی سلسلہ قرع بہ قرع سوراخ گوش میں بچھے ہوئے پٹھے تک پہنچ کر اس کو بجاتا ہے جس سے اس میں وہ اشکال و کیفیات پیدا ہوتی ہیں جن کو آواز کہا جاتا ہے پھر اس ذریعے سے لوح مشترک میں مرتسم ہو کر نفس ناطقہ کے سامنے حاضر ہوتی ہیں۔	۴۱۵
یہاں دودعوے ہیں جن کو ثابت کرنا مطلوب ہے۔	۴۱۳		
دعوی اول	۴۱۳	ادراک سمعی محض باذن اللہ حاصل ہوتا ہے۔	۴۱۵

عنوان صفحہ		عنوان صفحہ	
فونو سے جو سنی جاتی ہے وہ بعینہ اسی آواز کنندہ کی آواز ہے جس کی صوت اس میں بھری ہے قاری و متکلم ہو یا آلہ طرب وغیرہ۔	۴۱۳	ہر شئی کا سبب حقیقی ارادۃ اللہ عزوجل ہے۔	۴۱۵

Fatawa Razawiya Volume 23

- The habitual cause of the occurrence of sound in the world of means is percussion (qur'a) and friction (qal'a). (415)
- The habitual cause of hearing sound is the undulation (tamawwuj) and renewal of percussion and friction until it reaches the air in the auditory canal. (415)
- As the distance increases and intermediaries multiply, weakness enters into the undulation and percussion. (415)
- Why is distant sound heard less and eventually ceases completely after a certain limit? (415)
- Undulation occurs in a conical shape. (415)
- A shadow cone emerges from the earth, a ray cone from the eye, and a light cone from the sun. (416)
- Those ears located within the cones of air undulation will receive every impact and hear the sound; those ears outside these cones will not hear it. (416)
- The multiplicity of impacts does not necessitate a multiplicity of sound. (416)
- Sound is the name for that specific shape and quality produced in air or water etc. by percussion or friction. (416)
- One of two people diving in water can hear the other's voice. (416)
- Water is not as subtle as air. (416)
- The real cause of all events is purely the Divine Will. Other things are not inherently original or effective causes, nor are they prerequisites. (416)
- The apparent and habitual proximate cause of sound is percussion and friction. (417)
- Why the author (mercy be upon him) disagreed with the ancients regarding the cause of sound. (417)
- Philosophers are accustomed to misdeeds and error. (418)
- Establishing that percussion and friction are sufficient for the occurrence of sound, undulation is not required. (418)
- First proof (awwalan). (418)
- By percussion and friction, air will be compressed, and due to its subtlety and moisture, it will surely accept its shape and quality; this is called sound, and mere compression is not undulation. (418)
- Second proof (thaniyan). (419)

- If the shaping of the percussed object required the subsequent parts to move, then undulation should remain and the shaping should end, which is false. (419)
- Continuity in the series of undulations is false. (419)
- The failure of the effect to follow the cause is false. (419)
- Refutation of philosophical theories regarding the occurrence of sound and response to their arguments. (419)
- Undulation is motion, and motion is temporal. (422)
- There are three types of letters: 1. Verbal (lafziya), 2. Mental (fikriya), 3. Written (khattiya). (426)
- The cause of hearing is the air in the ear taking the shape of sound, and the cause of this shaping is the shaped air from outside striking it, and the cause of this striking is the movement reaching there through undulation. (427)

फ़तावा रज़विया जिल्द २३

- आलम-ए-अस्बाब में हदूद-ए-आवाज़ का सबब-ए-आदी क़रअ व क़लअ है। (४१५)
- आवाज़ सुनने का सबब-ए-आदी तमव्वुज व तजद्दुद-ए-क़रअ व क़लअ ता हवा-ए-जौफ़-ए-समअ है। (४१५)
- जितना फ़स्ल बढ़ता और वसाइत ज़्यादा होते जाते हैं तमव्वुज व क़रअ में ज़ोफ़ आता जाता है। (४१५)
- दूर की आवाज़ कम क्यों सुनाई देती है और एक हद के बाद बिल्कुल ख़त्म हो जाती है? (४१५)
- तमव्वुज एक मख़रूती शक्ल पर पैदा होता है। (४१५)
- ज़मीन से मख़रूत-ए-ज़िल्ली, आँख से मख़रूत-ए-शुआई और आफ़ताब से मख़रूत-ए-नूरी निकलता है। (४१६)
- मख़रूतात-ए-तमव्वुज हवाई के अंदर जो कान वाक़े हों एक एक ठप्पा सब तक पहुँचेगा और सब इस आवाज़ को सुनेंगे जो कान उन मख़रूतों से बाहर रहे वो न सुनेंगे। (४१६)
- ठप्पों के ताअद्दुद से आवाज़ में ताअद्दुद लाज़िम न आएगा। (४१६)
- आवाज़ इस शक्ल व कैफ़ियत-ए-मख़सूस का नाम है कि हवा या पानी वग़ैरा में क़रअ या क़लअ से पैदा होती है। (४१६)
- पानी में ग़ोता लगाने वाले दो शख़्सों में से एक की आवाज़ दूसरा सुन सकता है। (४१६)
- पानी इतना लतीफ़ नहीं जितनी हवा है। (४१६)
- तमाम हवादिस का सबब-ए-हक़ीक़ी महज़ इरादा-ए-इलाही है। दूसरी चीज़ अस्लन व मुअस्सिरन न मौक़ूफ़ अलैह। (४१६)
- आवाज़ का ज़ाहिरी व आदी सबब-ए-क़रीब क़रअ व क़लअ है। (४१७)
- मुसन्निफ़ अलैहिर्रहमा ने सबब-ए-आवाज़ के बारे में क़ुदमा से इख़्तिलाफ़ क्यों किया। (४१७)
- फ़लासिफ़ा ग़लतकारी व ख़ता-शिआरी के आदी हैं। (४१८)
- इस बात का इसबात कि हदूद-ए-आवाज़ को क़रअ व क़लअ बस है तमव्वुज की हाजत नहीं। (४१८)
- दलील अव्वल (अव्वलन)। (४१८)

- क़रअ व क़लअ से हवा दबेगी और अपनी लताफ़त व रुतूबत के बाइस ज़रूर इसकी शक्ल व कैफ़ियत क़बूल करेगी इसी का नाम आवाज़ है और सिर्फ़ ये दबना तमव्वुज नहीं। (४१८)
- दलील दोम (सानियन)। (४१९)
- अगर तशक्कुल-ए-मक़रूअ अपने बाअद के अज्ज़ा मुतहर्रिक होने का मोहताज हो तो चाहिये कि तमव्वुज बाक़ी रहे और तशक्कुल ख़त्म हो जाए और ये बातिल है। (४१९)
- सिलसिला-ए-तमव्वुज में तसल्सुल बातिल है। (४१९)
- सबब से मुसब्बब का मुतख़ल्लिफ़ होना बातिल है। (४१९)
- हदूद-ए-आवाज़ से मुताल्लिक़ नज़रियात-ए-फ़लासिफ़ा का इबताल और उनके इस्तदलालात का जवाब। (४१९)
- तमव्वुज हरकत है और हरकत ज़मानी है। (४२२)
- हुरूप की तीन क़िस्में हैं: १ लफ़्ज़िया, २ फ़िक्रिया, ३ ख़त्तिया। (४२६)
- सुनने का सबब हवा-ए-गोश का मुतशक्किल ब-शक्ल-ए-आवाज़ होना है और इसके तशक्कुल का सबब हवा-ए-ख़ारिज मुतशक्किल का इसे क़रअ करना और इस क़रअ का सबब ब-ज़रिए तमव्वुज हरकत का वहाँ तक पहुँचना है। (४२७)

पेज ३६ / ७६८

- عالم اسباب میں حدوث آواز کا سبب عادی قرع و قلع ہے۔ (۴۱۵)
- آواز سننے کا سبب عادی تموج و تجدد قرع و قلع تاہوائے جوف سمع ہے۔ (۴۱۵)
- جتنا فصل بڑھتا اور وسائط زیادہ ہوتے جاتے ہیں تموج و قرع میں ضعف آتا جاتا ہے۔ (۴۱۵)
- دور کی آواز کم کیوں سنائی دیتی ہے اور ایک حد کے بعد بالکل ختم ہو جاتی ہے۔ (۴۱۵)
- تموج ایک مخروطی شکل پر پیدا ہوتا ہے۔ (۴۱۵)
- زمین سے مخروط ظلی، آنکھ سے مخروط شعاعی اور آفتاب سے مخروط نوری نکلتا ہے۔ (۴۱۶)
- مخروطات تموج ہوائی کے اندر جو کان واقع ہوں ایک ایک ٹھپا سب تک پہنچے گا اور سب اس آواز کو سنیں گے جو کان ان مخروطوں سے باہر رہے وہ نہ سنیں گے۔ (۴۱۶)
- ٹھپوں کے تعدد سے آواز میں تعدد لازم نہ آئے گا۔ (۴۱۶)
- آواز اس شکل و کیفیت مخصوصہ کا نام ہے کہ ہوا یا پانی وغیرہ میں قرع یا قلع سے پیدا ہوتی ہے۔ (۴۱۶)
- پانی میں غوطہ لگانے والے دو شخصوں میں سے ایک کی آواز دوسرا سن سکتا ہے۔ (۴۱۶)
- پانی اتنا لطیف نہیں جتنی ہوا ہے۔ (۴۱۶)
- تمام حوادث کا سبب حقیقی محض ارادہ الٰہی ہے۔ دوسری چیز اصلًا و موثرًا نہ موقوف علیہ۔ (۴۱۶)
- آواز کا ظاہری و عادی سبب قریب قرع و قلع ہے۔ (۴۱۷)
- مصنف علیہ الرحمہ نے سبب آواز کے بارے میں قدماء سے اختلاف کیوں کیا۔ (۴۱۷)

- فلاسفہ غلط کاری و خطاء شعاری کے عادی ہیں۔ (۴۱۸)
- اس بات کا اثبات کہ حدوث آواز کو قرع و قلع بس ہے تموج کی حاجت نہیں۔ (۴۱۸)
- دلیل اول (اولًا) (۴۱۸)
- قرع و قلع سے ہوا دبے گی اور اپنی لطافت و رطوبت کے باعث ضرور اس کی شکل و کیفیت قبول کرے گی اسی کا نام آواز ہے اور صرف یہ دبنا تموج نہیں۔ (۴۱۸)
- دلیل دوم (ثانیًا) (۴۱۹)
- اگر تشکل مقروع اپنے بعد کے اجزاء متحرک ہونے کا محتاج ہو تو چاہئے کہ تموج باقی رہے اور تشکل ختم ہو جائے اور یہ باطل ہے۔ (۴۱۹)
- سلسلہ تموج میں تسلسل باطل ہے۔ (۴۱۹)
- سبب سے مسبب کا متخلف ہونا باطل ہے۔ (۴۱۹)
- حدوث آواز سے متعلق نظریات فلاسفہ کا ابطال اور ان کے استدلالات کا جواب۔ (۴۱۹)
- تموج حرکت ہے اور حرکت زمانی ہے۔ (۴۲۲)
- حروف کی تین قسمیں ہیں: ۱ لفظیہ، ۲ فکریہ، ۳ خطیہ۔ (۴۲۶)
- سننے کا سبب ہوائے گوش کا متشکل بشکل آواز ہونا ہے اور اس کے تشکل کا سبب ہوائے خارج متشکل کا اسے قرع کرنا اور اس قرع کا سبب بذریعہ تموج حرکت کا وہاں تک پہنچنا ہے۔ (۴۲۷)

Fatawa-e-Razvia Volume 23

427 | Previously we had no means for the preservation of forms and states of sounds. Now, by God's will, this device has been invented in which sounds can be preserved for a long time. | 427 | The means of occurrence are 'Qala' (tearing) and 'Qara' (striking), which end as soon as they occur. If the form and quality called sound remains, then they are preparatives whose presence with the effect is not necessary. | 429 427 | If the ancients had seen this device, they would have known that while air undulation ends, the sound remains preserved and stored. | 427 | Sound also exists outside the ear, rather it reaches the ear being transmitted from the outside. | 429 427 | A ruling revolves around its cause. | 427 | Sound is not an attribute of the sound-maker but an attribute of the medium affected, be it air or water, etc. | 431 428 | The cause for the prohibition of musical sounds is not individual characteristics but its nature of idle amusement. | 428 | Sound can persist after the death of the sound-maker. | 431 428 | The specific form of the instrument doesn't play a role in musical sounds; these sounds will show their nature regardless of the device. | 428 | Interruption of undulation can cause cessation of hearing, but not cessation of the sound. | 433 428 | When the cause of prohibition is definitively established, how can the ruling of prohibition be removed? | 428 | Re-occurrence of undulation leads to renewal of hearing, not the production of a new sound. | 433 428 | It's contrary to obviousness that sounds of instruments from a phonograph don't cause exultation. | 428 | Unity of sound is a generic unity (unity of kind). | 433 428 | Total pleasure is graduated. | 428 | In reality, all words and sentences of sound are themselves preserved; they are one of the created communities that glorify their Lord. | 433 428 | Meaning of 'Tarab' (Exultation/Joy). | 428 | Words of faith, alongside glorification of the Merciful, also seek forgiveness for their speaker. | 433 428 | Rebuttal of Allama Syed Muhammad Abdul Qadir Al-Ahdal Shafi'i's stance on ten grounds. | 428 | Words of disbelief, alongside glorification of their Lord, also invoke curses upon their speaker. | 433 429 | Ogata Ashrag. | 429 | Just as delicacy and moisture facilitate being affected, they also cause rapid decay. | 433 | Second Introduction. | | | 439

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द २३

४२७ | ध्वनियों के रूपों और स्थितियों के संरक्षण का पहले हमारे पास कोई साधन नहीं था। अब ईश्वर की इच्छा से यह यंत्र आविष्कार हुआ है जिसमें ध्वनियाँ लंबे समय तक सुरक्षित रह सकती हैं। | ४२७ | उत्पत्ति का साधन 'क़ला' और 'क़रा' हैं जो उत्पन्न होते ही समाप्त हो जाते हैं। यदि ध्वनि रूपी आकार और गुण शेष रहता है, तो वे वे तैयारी के साधन हैं जिनका प्रभाव के साथ रहना आवश्यक नहीं। | ४२९ ४२७ | यदि पूर्वजों ने यह यंत्र देखा होता तो वे जान लेते कि वायु की तरंगें समाप्त हो जाती हैं परंतु ध्वनि सुरक्षित रहती है। | ४२७ | ध्वनि कान के बाहर भी होती है, बल्कि बाहर से कान तक संचारित होती है। | ४२९ ४२७ | नियम अपने कारण पर आधारित होता है। | ४२७ | ध्वनि ध्वनि-उत्पादक का गुण नहीं बल्कि प्रभावित माध्यम (वायु, जल आदि) का गुण है। | ४३१ ४२८ | संगीत वाद्ययंत्रों के निषेध का कारण उनकी व्यक्तिगत विशेषता नहीं बल्कि उनका 'लह्व' (मनोरंजन) होना है। | ४२८ | ध्वनि-उत्पादक की मृत्यु के बाद भी ध्वनि बनी रह सकती है। | ४३१ ४२८ | वाद्ययंत्रों की ध्वनि में यंत्र के आकार का प्रभाव नहीं होता; ये ध्वनियाँ किसी भी उपकरण से उत्पन्न हों, अपना स्वभाव ही प्रकट करेंगी। | ४२८ | तरंगों का रुकना सुनने की क्रिया के अंत का कारण हो सकता है, न कि ध्वनि के अंत का। | ४३३ ४२८ | जब निषेध का कारण पूर्णतः उपस्थित हो, तो निषेध का नियम कैसे हट सकता है? | ४२८ | तरंगों के पुनः आगमन से श्रवण का नवीनीकरण होगा, न कि दूसरी ध्वनि उत्पन्न होगी। | ४३३ ४२८ | यह स्पष्ट तथ्यों के विरुद्ध है कि फोनोग्राफ से यंत्रों की ध्वनि आनंद (तरब) पैदा नहीं करती। | ४२८ | ध्वनि की एकता एक प्रकारगत एकता है। | ४३३ ४२८ | संपूर्ण आनंद श्रेणीबद्ध (मुशक्किक़) है। | ४२८ | वास्तव में, ध्वनि के सभी शब्द और वाक्य स्वयं सुरक्षित हैं; वे भी सृजित समुदायों में से एक हैं जो अपने प्रभु की तस्बीह करते हैं। | ४३३ ४२८ | 'तरब' (आनंद/उल्लास) का अर्थ। | ४२८ | विश्वास के शब्द, रहमान की तस्बीह के साथ, अपने बोलने वाले के लिए क्षमा (इस्तग़फ़ार) भी माँगते हैं। | ४३३ ४२८ | अल्लामा सैयद मुहम्मद अब्दुल कादिर अल-अहदाल शाफ़ई के रुख का दस आधारों पर खंडन। | ४२८ | कुफ़्र के शब्द, अपने प्रभु की तस्बीह के साथ, अपने बोलने वाले पर लानत भी भेजते हैं। | ४३३ ४२९ | ओगाता अश्रुग। | ४२९ | कोमलता और आर्द्रता जिस प्रकार प्रभाव ग्रहण करने में सहायक हैं, उसी प्रकार शीघ्र नष्ट होने का कारण भी हैं। | ४३३ | द्वितीय प्रस्तावना। | | | ४३९

पृष्ठ ३७/७६८

۴۲۷ | کیفیاتِ اشکالِ اصوات کے تحفظ کا پہلے کوئی ذریعہ ہمارے پاس موجود نہیں تھا اب بمشیت الٰہی یہ آلہ ایجاد ہو گیا جس میں آوازیں ایک زمانہ تک محفوظ رہ سکتی ہیں۔ | ۴۲۷ | ذریعہ حدوث قلع و قرع ہیں اور وہ آتی ہیں حادث ہوتے ہی ختم ہو جاتے ہیں اور وہ شکل و کیفیت جس کا نام آواز ہے باقی رہتی ہے تو وہ معدات ہیں جن کا معلول کے ساتھ رہنا ضرور نہیں۔ | ۴۲۹ ۴۲۷ | منتقد مین یہ آلہ دیکھتے تو معلوم ہوتا کہ تموج ہوا ختم ہوتا ہے آواز محفوظ و مخزون رہتی ہے۔ | ۴۲۷ | آواز کان سے باہر بھی موجود ہے بلکہ باہر ہی سے منتقل ہوتی ہوئی کان تک پہنچتی ہے۔ | ۴۲۹ ۴۲۷ | حکم اپنی علت کے ساتھ دائر ہوتا ہے۔ | ۴۲۷ | آواز آواز کنندہ کی صفت نہیں بلکہ ملائے متکیف کی صفت ہے، ہوا ہو یا پانی وغیرہ۔ | ۴۳۱ ۴۲۸ | آوازِ ملاہی کی علت تحریم تشخصات نہیں بلکہ اس کا لہو ہونا ہے۔ | ۴۲۸ | آواز کنندہ کی موت کے بعد آواز قائم رہ سکتی ہے۔ | ۴۳۱ ۴۲۸ | آوازِ ملاہی میں خصوصیتِ صورتِ آلہ کو دخل نہیں بلکہ یہ آوازیں جس آلہ سے بھی پیدا ہوں گی اپنا رنگ لائیں گی۔ | ۴۲۸ | انقطاعِ تموج انعدامِ سماع کا باعث ہو سکتا ہے نہ کہ انعدام صوت کا۔ | ۴۳۳ ۴۲۸ | جب علتِ حرمت قطعاً حاصل ہو تو حکمِ حرمت کیونکر زائل ہو سکتا ہے۔ | ۴۲۸ | تموج کے دوبارہ حدوث سے تجدیدِ سماع ہوگی نہ کہ دوسری آواز پیدا ہو گی۔ | ۴۳۳ ۴۲۸ | یہ بات بداہت کے خلاف ہے کہ فونو سے سازوں کی آوازیں مورثِ طرب نہیں۔ | ۴۲۸ | وحدتِ آواز وحدتِ نوعی ہے۔ | ۴۳۳ ۴۲۸ | لذتِ کلی مشکک ہے۔ | ۴۲۸ | واقع میں تمام الفاظ و جملہ اصوات بجائے خود محفوظ ہیں، وہ بھی امم مخلوقہ میں سے ایک امت ہیں جو اپنے رب تعالیٰ کی تسبیح کرتے ہیں۔ | ۴۳۳ ۴۲۸ | طرب کا معنی۔ | ۴۲۸ | کلماتِ ایمان تسبیحِ رحمٰن کے ساتھ اپنے قائل کے لئے استغفار بھی کرتے ہیں۔ | ۴۳۳ ۴۲۸ |

علامہ سید محمد عبد القادر الا ہدل شافعی کے مؤقف کا دس وجوہ سے رد۔ | ۴۲۸ | کلماتِ کفر اپنے رب کی تسبیح کے ساتھ اپنے قائل پر لعنت بھی کرتے ہیں۔ | ۴۳۳ ۴۲۹ | اوگا تا عشر گ۔ | ۴۲۹ | لطافت و رطوبت جس طرح باعثِ سہولتِ انفعال ہے یو نہی مورثِ سرعتِ زوال بھی ہے۔ | ۴۳۳ | مقدمہ ثانیہ۔ | | | ۴۳۹

Fatawa Razawiya | Volume 23

Topic	Ref	Page
There are four levels of existence for a thing: (1) Existence in reality (A'yaan), (2) Existence in minds (Az-haan), (3) Existence in words (Ibara), (4) Existence in writing (Kitaba).	439	448
Those scholars who preferred the second meaning have different expressions in its explanation.	439	448
The truth about the perception of things is through their images/forms, not through their essences.	440	450
Research of the late author: In the case of an echo, air strikes a mountain, etc., and returns conditioned with this second quality, not the first air.	440	450
In the sincere belief of our predecessor Imams (may Allah be pleased with them), these four modes of the Great Quran are the true realms of existence and places of observation.	440	451
First argument (Firstly).	440	451
Definition of the Holy Quran and its merits.	440	451
Second argument (Secondly).	440	451
The form of Gabriel.	441	451
The effects of striking are two: (1) Movement, (2) Shaping. The shock that stops the movement does not allow the shaping to remain either.	441	451
The Word of Allah is one, it does not have multiplicity in any case.	443	452
An objection and its answer.	443	452
Just as the same Quran is written in the inscriptions on paper, similarly what was recorded in the phonograph and is now being played from it is exactly that Quran, not something other than the Quran.	443	452
The obligation of the prostration of recitation (Sajda Tilawat) is upon hearing the first sound, not the repeated sound.	443	452
Why is the prostration of recitation not obligatory upon hearing a Quranic verse from a phonograph?	446	452
Hearing an echo (Sada) is hearing a repeated sound (Sama-e-Ma'ad).	446	452
If a parrot or a myna bird is taught a verse of prostration, hearing it does not make prostration obligatory.	446	452

Topic	Ref	Page
The very purpose of a phonograph is to repeat sounds.	446	452
Prostration of recitation is not obligatory upon the recitation of an insane person.	446	452
Clarification of the main issue after an important and grand introduction.	446	452
If someone recites a verse of prostration in their sleep, will the prostration of recitation be obligatory?	446	452
Explanation of various scenarios and different aspects of the issue.	446	452
What is meant by 'echo' (Sada).	448	452
First Reason.	448	452
Prostration of recitation is not obligatory upon hearing a voice through an echo.	448	452
If phonograph records are made of impure materials, recording the Holy Quran on them is strictly forbidden (Haram) and a grave sin. Despite being aware of this, those who get the Quran recorded, those who play it, and those who agree with it will all be sinners.	448	452
In an echo, the air returns from the first wave, or by striking a dome, etc., that wave dissipates and a fresh wave reaches us conditioned with this quality.	448	-

विषय	संदर्भ	पृष्ठ
किसी चीज़ के अस्तित्व के चार स्तर हैं: (१) वास्तविक अस्तित्व (अयान), (२) मस्तिष्क में अस्तित्व (अज़हान), (३) शब्दों में अस्तित्व (इबारत), (४) लेखन में अस्तित्व (किताबत)।	४३९	४४८
जिन विद्वानों ने दूसरे अर्थ को वरीयता दी है, उनके यहाँ इसके विवरण में विभिन्न कथन हैं।	४३९	४४८
चीजों की प्राप्ति का सत्य उनकी छवियों (रूपों) के माध्यम से है, न कि उनके स्वयं के माध्यम से।	४४०	४५०
दिवंगत लेखक का शोध: गूँज (प्रतिध्वनि) की स्थिति में हवा पहाड़ आदि से टकराकर दूसरी गुणवत्ता के साथ आती है, न कि पहली हवा के रूप में।	४४०	४५०
हमारे पूर्ववर्ती इमामों (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) के सच्चे विश्वास में, महान कुरआन के ये चारों रूप अस्तित्व और शोध के वास्तविक स्थान हैं।	४४०	४५१
पहला तर्क(प्रथम)।	४४०	४५१
पवित्र कुरआन की परिभाषा और उसकी विशेषताएँ।	४४०	४५१
दूसरा तर्क(द्वितीय)।	४४०	४५१
जिब्राईल का रूप।	४४१	४५१
टकराने (قرع) के दो प्रभाव हैं: (१) गति (२) आकार। जो झटका गति को रोकता है, वह आकार को भी टिकने नहीं देता।	४४१	४५१
अल्लाह का कलाम एक है, किसी भी स्थिति में उसमें अनेकता नहीं है।	४४३	४५२
एक आपत्ति और उसका उत्तर।	४४३	४५२
जिस प्रकार कागज़ की लिखावट में वही कुरआन लिखा होता है, उसी प्रकार जो फोनोग्राफ़ में भरा गया और अब उससे बजता है, वह पूरी तरह से वही कुरआन है, न कि कुरआन के अतिरिक्त कुछ और।	४४३	४५२
सजदा-ए-तिलावत की अनिवार्यता पहली आवाज़ सुनने पर है, न कि गूँजी हुई आवाज़ पर।	४४३	४५२

विषय	संदर्भ	पृष्ठ
फ़ोनोग्राफ़ से सजदा की आयत सुनकर सजदा-ए-तिलावत अनिवार्य क्यों नहीं होता?	४४६	४५२
प्रतिध्वनि (सदा) सुनना दोहराई गई आवाज़ (समा-ए-मा'अद) सुनना है।	४४६	४५२
यदि तोते या मैना को सजदा की आयत सिखा दी जाए, तो उसे सुनने से सजदा अनिवार्य नहीं होता।	४४६	४५२
फ़ोनोग्राफ़ का उद्देश्य ही आवाज़ को दोहराना है।	४४६	४५२
पागल व्यक्ति के पाठ पर सजदा-ए-तिलावत अनिवार्य नहीं है।	४४६	४५२
एक महत्वपूर्ण प्रस्तावना के बाद मुख्य मसले का स्पष्टीकरण।	४४६	४५२
यदि कोई नींद में सजदा की आयत पढ़े, तो क्या सजदा-ए-तिलावत अनिवार्य होगा?	४४६	४५२
मसले के विभिन्न रूपों और विभिन्न पहलुओं का वर्णन।	४४६	४५२
प्रतिध्वनि (सदा) किसे कहते हैं।	४४८	४५२
पहला कारण।	४४८	४५२
प्रतिध्वनि से सुनाई देने वाली आवाज़ पर सजदा-ए-तिलावत अनिवार्य नहीं होता।	४४८	४५२
यदि फोनोग्राफ़ की प्लेटें अशुद्ध सामग्री से बनी हों, तो उनमें पवित्र कुरआन को भरना पूर्णतः हराम और घोर पाप है। इस बारे में जानने के बावजूद जो लोग कुरआन भरवाएंगे, सुनाएंगे और इस पर सहमत होंगे, वे सभी पापी होंगे।	४४८	४५२
प्रतिध्वनि में हवा उसी पहली लहर (तमव्वुज) से लौटती है या गुंबद आदि के धक्के से वह लहर समाप्त होकर ताज़ा लहर उस गुणवत्ता के साथ हम तक आती है।	४४८	-

مضمون حوالہ صفحہ

وجودِ شئی کے چار مراتب ہیں: (۱) وجود فی الاعیان (۲) وجود فی الاذہان (۳) وجود فی العبارۃ (۴) وجود فی الکتابہ۔ ۴۳۹ ۴۴۸

جن علماء نے معنی ثانی کو ترجیح دی ان کے ہاں پھر اس کے بیان میں عبارات مختلف ہیں۔ ۴۳۹ ۴۴۸

حق حصولِ اشیاء باشباحہا ہے نہ بانفسہا۔ ۴۴۰ ۴۵۰

مصنف علیہ الرحمہ کی تحقیق کہ بصورت صدا پہاڑ وغیرہ سے ٹکرا کر ہوا ہی دوسری اس کیفیت سے متکیف ہو کر آتی ہے نہ کہ ہوائے اول۔ ۴۴۰ ۴۵۰

ہمارے ائمہ سلف رضی اللہ تعالیٰ عنہم کے عقیدہ صادقہ میں یہ چاروں نحو قرآنِ عظیم کے حقیقی مواطنِ وجود و تحقیق مجالِ شہود ہیں۔ ۴۴۰ ۴۵۱

پہلی دلیل (اولاً) ۴۴۰ ۴۵۱

تعریفِ قرآنِ مجید اور اس کے مناقب۔ ۴۴۰ ۴۵۱

دوسری دلیل (ثانیاً) ۴۴۰ ۴۵۱

صورتِ جبرائیل۔ ۴۴۱ ۴۵۱

اثر قرع دو ہیں: (۱) تحرک (۲) تشکل۔ جو صدمہ تحرک کو روک دے وہ تشکل کو بھی نہیں رہنے دیتا۔ ۴۴۱ ۴۵۱

کلام اللہ واحد لا تعدد لہ بحال۔ ۴۴۳ ۴۵۲

مضمون حوالہ صفحہ

ایک اعتراض اور اس کا جواب۔ ۴۴۳ ۴۵۲

جس طرح کاغذ کی رقوم میں وہی قرآن مرقوم ہے اسی طرح جو فونو میں بھرا گیا اور اب اس سے ادا ہوتا ہے بالکل وہ قرآن ہے نہ کہ غیر قرآن۔ ۴۴۳ ۴۵۲

وجوبِ سجدہ تلاوت سماع اول پر ہے نہ کہ سماعِ معاد پر۔ ۴۴۳ ۴۵۲

فونو سے آیت سجدہ سن کر سجدہ تلاوت واجب کیوں نہیں ہوتا۔ ۴۴۶ ۴۵۲

سماع صدا سماعِ معاد ہے۔ ۴۴۶ ۴۵۲

طوطی و مینا کو آیت سجدہ سکھادی جائے تو اس کے سننے سے سجدہ واجب نہیں ہوتا۔ ۴۴۶ ۴۵۲

فونو کی تو وضع ہی اعادہ سماع کے لئے ہے۔ ۴۴۶ ۴۵۲

مجنون کی تلاوت پر سجدہ تلاوت واجب نہیں۔ ۴۴۶ ۴۵۲

مقدمہ جلیلہ مہمہ کے بعد تنقیح اصل مسئلہ۔ ۴۴۶ ۴۵۲

سوتے میں کسی نے آیت سجدہ پڑھی تو کیا سجدہ تلاوت کا وجوب ہوگا۔ ۴۴۶ ۴۵۲

مسئلہ کی صور عدیدہ و وجوہ شتی کا بیان۔ ۴۴۶ ۴۵۲

صدا کس کو کہتے ہیں۔ ۴۴۸ ۴۵۲

وجہ اول ۴۴۸ ۴۵۲

صدا سے سنائی دینے والی آواز پر سجدہ تلاوت واجب نہیں ہوتا۔ ۴۴۸ ۴۵۲

۴۴۸ ۴۵۲

مضمون حوالہ صفحہ

اگر فونو کی پلیٹیں نجس مسالا کی بنی ہوئی ہیں تو اس میں قرآن مجید کا بھرنا حرام قطعی اور سخت گناہ ہے اور اس پر مطلع ہونے کے باوجود اس میں قرآن بھروانے والے، سنانے والے اور اس پر راضی ہونے والے سب گنہگار ہوں گے۔

صدا میں ہوا اسی تموج اول سے پلٹتی ہے یا گنبد وغیرہ کی ٹھیس سے وہ تموج زائل ہو کر تموج تازہ اس کیفیت سے متکیف ہم تک آتا ہے۔ - ۴۴۸

Fatawa-e-Razvia Volume 23

453 | Spirit is absolutely wine and along with being forbidden, it is also impure like urine. | In a gathering of amusement and play where the Holy Quran is being listened to as entertainment, if a person listens to it even for the sake of remembrance and reflection, he will not be free from sin. | 457 453 | Writing the Holy Quran on impure paper is forbidden and a sin. | Participating in a gathering of amusement and play is impermissible; Quranic verses testify to this. | 457 453 | Reciting the Holy Quran in a place of impurity is prohibited. | Fourth Reason | 458 453 | Recitation of the Quran in a bathroom is disliked (Makruh). | If pious people hold a special gathering and listen to the Holy Quran through a phonograph (phono) in the voice of a good reciter for the purpose of remembrance and reflection, and the one playing it is also pious, then there are two views on this. | 458 453 | Shariah ruling on the recitation of the Quran near a deceased person before the ritual bath (Ghusl). | First View | 458 455 | Second Reason | There is no harm in learning an inherently permissible act from non-believers, even if it is their invention. | 458 455 | In jurisprudence (Fiqh), suspicion is joined with certainty, especially in matters of precaution in religion. | The phonograph itself is not among the musical instruments (ma'azif and mazamir). | 458 455 | Doubt in prohibited matters is joined with certainty. | A phonograph is a general instrument whose relation to every kind of sound is like the relation of poetic meters to speech, or rather like the relation of letters of the alphabet to meaning. | 458 455 | Generally, playing, listening, or making others listen to the phonograph is done as entertainment, and the Great Quran was not revealed for entertainment. | Letters of the alphabet, as letters, are not designated for any specific meaning in formal sciences, but they are instruments for conveying various meanings; one can convey good or bad meanings through them as desired. | 458 455 | Severe warning for those who listen to the Holy Quran as entertainment and those who make religion a matter of entertainment. | Since the phonograph is an absolute instrument, we cannot describe it with beauty or ugliness; rather, it follows what is performed through it in terms of beauty and ugliness, praise and blame, prohibition and permissibility, and reward and punishment. | 458 | | Third Reason | 457

453 | स्पिरिट पूरी तरह से शराब है और हराम होने के साथ-साथ पेशाब की तरह नापाक भी है। | जिस आमोद-प्रमोद की महफ़िल में खेल-तमाशे के तौर पर क़ुरआन मजीद सुना जा रहा हो, वहाँ अगर कोई व्यक्ति याददहानी और सोच-विचार के तौर पर भी सुने, तो वह गुनाह से मुक्त नहीं होगा। | 457 453 | नापाक काग़ज़ पर क़ुरआन मजीद लिखना हराम और गुनाह है। | आमोद-प्रमोद की महफ़िल में शामिल होना नाजायज़ है, क़ुरआनी आयतें इस पर गवाह हैं। | 457 453 | गंदगी वाली जगह पर क़ुरआन मजीद पढ़ना मना है। | चौथा कारण | 458 453 | हम्माम (स्नानागार) में क़ुरआन की तिलावत मकरूह है। | यदि नेक लोगों ने एक विशेष सभा की और फोनो (ग्रामोफ़ोन) के माध्यम से किसी अच्छे क़ारी की आवाज़ में याददहानी और सोच-विचार के लिए क़ुरआन मजीद सुना, और सुनाने वाला भी नेक है, तो इसमें दो विचार हैं। | 458 453 | मय्यत को ग़ुस्ल देने से पहले उसके पास क़ुरआन की तिलावत का शरीई हुक्म। | पहला विचार | 458 455 | दूसरा कारण | किसी मूलतः जायज़ काम को ग़ैर-मुस्लिमों से सीखने में कोई हर्ज नहीं है, भले ही वह उन्हीं का आविष्कार हो। | 458 455 | फ़िक़्ह (इस्लामी न्यायशास्त्र) में गुमान को यक़ीन के साथ जोड़ा जाता है, विशेष रूप से धर्म में सावधानी के मामले में। | फोनो अपने आप में संगीत वाद्यों (मआज़िफ़ और मज़ामीर) में से नहीं है। | 458 455 | हराम चीज़ों में संदेह को यक़ीन के साथ जोड़ा जाता है। | फोनो एक सामान्य यंत्र है जिसका संबंध हर प्रकार की आवाज़ के साथ वैसा ही है जैसा कि छंदों (अराज़ी) का भाषण के साथ, बल्कि जैसे वर्णमाला के अक्षरों का अर्थ के साथ। | 458 455 | फोनो का आम तौर पर बजाना, सुनना, सुनाना सब खेल-तमाशे के तौर पर होता है और महान क़ुरआन खेल-तमाशे के लिए नहीं उतरा। | वर्णमाला के अक्षर, अक्षर होने के नाते, औपचारिक विज्ञान में किसी विशेष अर्थ के लिए निर्धारित नहीं हैं, बल्कि वे विभिन्न अर्थों को पहुँचाने के साधन हैं; उनसे अच्छे या बुरे जो अर्थ चाहें व्यक्त किए जा सकते हैं। | 458 455 | क़ुरआन मजीद को खेल-तमाशे के तौर पर सुनने वालों और दीन को खेल-तमाशा बनाने वालों के लिए कठोर चेतावनी। | फोनो इस हैसियत से कि वह एक पूर्ण यंत्र है, हम उसे अच्छाई या बुराई के साथ चित्रित नहीं कर सकते, बल्कि वह अच्छाई और बुराई, प्रशंसा और निंदा, निषेध और अनुमति, और सवाब व सज़ा में उस चीज़ के अधीन है जो उससे अदा की जाती है। | 458 | | तीसरा कारण | 457

۴۵۳ | اسپرٹ قطعاً شراب ہے اور حرام ہونے کے ساتھ پیشاب کی طرح نجس بھی ہے۔ | جس مجلس لہو و لعب میں کھیل تماشے کے طور پر قرآن مجید سنا جا رہا ہو وہاں اگر کوئی شخص تذکُّر و تفکُّر کے طور پر بھی سنے تو گناہ سے بری نہ ہو گا۔ | ۴۵۷ ۴۵۳ | نجس کاغذ پر قرآن مجید لکھنا حرام و گناہ ہے۔ | مجلس لہو و لعب میں شریک ہونا ناجائز ہے اس پر آیات قرآنیہ شاہد ہیں۔ | ۴۵۷ ۴۵۳ | نجاست کی جگہ قرآن مجید پڑھنا منع ہے۔ | وجہ چہارم | ۴۵۸ ۴۵۳ | حمام میں تلاوت قرآن مکروہ ہے۔ | صلحاء نے خاص جلسہ کر کے فونو سے کسی اچھے قاری کی آواز میں بطور تذکر و تفکر قرآن مجید سنا اور سنانے والا بھی صالح ہے تو اس میں دو نظریں ہیں۔ | ۴۵۸ ۴۵۳ | غسلِ میت سے قبل اس کے پاس تلاوتِ قرآن کا حکم شرعی۔ | نظر اولٰی | ۴۵۸ ۴۵۵ | وجہ دوم | کوئی فی نفسہ جائز کام کفار سے سیکھنے میں حرج نہیں اگرچہ ان ہی کی ایجاد ہو۔ | ۴۵۸ ۴۵۵ | فقہیات میں ظن یقین کے ساتھ ملتحق ہوتا ہے خصوصاً احتیاط فی الدین کے معاملہ میں۔ | فونو بذات خود معازف و مزامیر سے نہیں۔ | ۴۵۸ ۴۵۵ | محرمات میں شبہ ملتحق بہ یقین ہے۔ | فونو ایک آلہ مطلقہ ہے جس کی نسبت ہر گونہ آواز کی طرف ایسی ہی ہے جیسے اوزانِ عروضیہ کی کلام کی طرف بلکہ حروفِ ہجا کے معنی کی طرف۔ | ۴۵۸ ۴۵۵ | فونو کا عام طور پر بجانا، سننا، سنانا سب کھیل تماشے کے طور پر ہوتا ہے اور قرآن عظیم کھیل تماشے کے لئے نہیں اترا۔ | حروفِ ہجا، من حیث ہی حروف الہجا، علومِ رسمیہ میں کسی خاص معنی کے لئے وضع نہیں کئے گئے بلکہ وہ آلہ تادیہ معانی مختلفہ ہیں ان سے اچھے برے جیسے معانی چاہیں ادا کر سکتے ہیں۔ | ۴۵۸ ۴۵۵ | قرآن مجید کو کھیل تماشے کے طور پر سننے والوں اور دین کو کھیل تماشہ بنانے والوں کے لئے وعیدِ شدید۔ | فونو اس حیثیت سے کہ وہ ایک

آلہ مطلقہ ہے اس کو حسن یا قبح سے موصوف نہیں کر سکتے بلکہ وہ حسن و قبح، مدح و ذم، منع و اباحت اور ثواب و عقاب میں اس چیز کے تابع ہے جو اس سے ادا کی جاتی ہے۔ | ۴۵۸ | | وجہ سوم | ۴۵۷

Fatawa Razawiyya Volume 23

- A sword can be very good and also very bad. (458)
- Knowing the unseen essentially through Allah's informing is the grandeur of Prophethood. (466)
- Poetry can be good and also bad. (459)
- Hazrat Malik bin Auf (may Allah be pleased with him) presented his encomium (Na'at) in the Prophetic court, in which he affirmed knowledge of the unseen for the Prophet (peace and blessings be upon him) until the Day of Judgment. (466)
- Precise view. (461)
- In summary, the verdict consists of three things: prohibited, respected, and permissible. (467)
- It is a rule of the pure Shari'ah that whatever facilitates a forbidden act is also declared forbidden. (461)
- First, the ruling on prohibited things. (467)
- Items that are impermissible to manufacture are also prohibited to purchase and use. (461)
- Second, the ruling on respected things. (467)
- Purchasing eunuchs and taking service from them is prohibited in Shari'ah. (461)
- Third, the ruling on permissible things. (468)
- Castrating bulls and goats is permissible; also, obtaining a mule from a mare is permissible. (462)
- Treatise: "Al-Adillat al-Ta'inah fi Adhan al-Mula'anah" (How is it for Ahl-us-Sunnah wa'l-Jama'ah to listen to the Adhan of the Rafidites). (472)
- It is a sin to give alms to those for whom begging is forbidden. (463)
- The phrase "Successor of Allah's Messenger without interval" adopted by the Shias regarding Hazrat Ali al-Murtaza (may Allah be pleased with him) in their Adhan etc. is a detestable phrase, and listening to it for the Ahl-us-Sunnah wa'l-Jama'ah is an act of Tabarra (dissociation). (472)
- Whatever is impermissible to manufacture is also impermissible to purchase and use, and whatever is not prohibited to purchase and use, its manufacture will also be permissible. (464)
- The meaning of Tabarra is to express dissociation and aversion. (472)
- Refuting a false notion. (464)

- Saying "Ali is the Successor of Allah's Messenger without interval" explicitly denies the Rightly Guided Caliphate of the first three Caliphs (may Allah be pleased with them). (472)
- Why did the Prophet (peace and blessings be upon him) forbid the young girls of the Ansar from saying "Among us is a Prophet who knows what is in tomorrow"? (465)
- In the false assumption of the Rafidites, the right to the Caliphate was exclusive to Hazrat Maula Ali (may Allah honor his face), and the first three Caliphs (may Allah be pleased with them) had snatched this right from Hazrat Ali al-Murtaza. (472)

फ़तावा रजविया जिल्द 23

- तलवार बहुत अच्छी भी है और बहुत बुरी भी। (458)
- अल्लाह तआला के बताने से असल में ग़ैब का जानना नबूवत की शान है। (466)
- शे'र अच्छा भी है और बुरा भी। (459)
- हज़रत मालिक बिन औफ़ रज़ियल्लाहु तआला अन्हु ने अपना नातिया क़सीदा बारगाहे रिसालत में पेश किया जिसमें क़ियामत तक उलूम-ए-ग़ैबिया को हुज़ूर अलैहिस्सलातु वस्सलाम के लिए साबित माना। (466)
- बारीक नज़र (नज़रे दक़ीक़)। (461)
- कुल मिलाकर हुक्म का सारांश, यहाँ तीन चीजें हैं: ममनूआत (वर्जित), मुअज़्ज़मात (सम्मानित), मुबाहात (अनुमत)। (467)
- शरीअत-ए-मुतहरा का नियम है कि जिस चीज़ से हराम को मदद पहुँचे, उसे भी हराम करार दे दिया जाता है। (461)
- अव्वल यानी ममनूआत का हुक्म। (467)
- जो चीज़ बनाना नाजायज़ हो, उसे खरीदना और इस्तेमाल में लाना भी मना है। (461)
- दोयम यानी मुअज़्ज़मात का हुक्म। (467)
- हिजड़ों को खरीदना और उनसे खिदमत लेना शरीअत में मना है। (461)
- सोयम यानी मुबाहात का हुक्म। (468)
- बैल और बकरे को खस्सी (बधिया) करना जायज़ है, साथ ही घोड़ी से खच्चर लेना भी जायज़ है। (462)
- रिसाला: अल-अदिल्लतुल ताइना फ़ी अज़ानिल मुलानः(रवाफ़िज़ की अज़ान अहले सुन्नत व जमाअत का सुनना कैसा है)। (472)
- जिन्हें भीख मांगना हराम है, उन्हें भीख देना भी गुनाह है। (463)
- अहल-ए-तशैया (शियाओं) ने जो अज़ान वगैरह में हज़रत अली मुर्तज़ा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु के बारे में 'खलीफ़ा-ए-रसूलुल्लाह बिला फ़स्ल' (अल्लाह के रसूल के तुरंत उत्तराधिकारी) कहना अपनाया है, अहले सुन्नत व जमाअत के लिए इस नापसंद कलिमे को सुनना तबर्रा है। (472)
- जिस चीज़ को बनाना नाजायज़ है, उसे खरीदना और इस्तेमाल में लाना भी नाजायज़ है, और जिस चीज़ को खरीदना और काम में लाना मना नहीं होगा, उसे बनाना भी जायज़ होगा। (464)

- तबर्रा का अर्थ बेज़ारी और अलगाव ज़ाहिर करना है। (472)
- एक बातिल (झूठे) ख्याल का खंडन। (464)
- 'अली खलीफ़ा-ए-रसूलुल्लाह बिला फ़स्ल' कहने में स्पष्ट रूप से तीनों खुलफ़ा-ए-राशिदीन रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम की ख़िलाफ़त का इनकार है। (472)
- हुज़ूर अलैहिस्सलातु वस्सलाम ने अंसार की कमसिन बच्चियों को यह कहने से क्यों मना फ़रमाया कि 'हमारे बीच एक नबी हैं जो कल की बात जानते हैं'? (465)
- रवाफ़िज़ के गलत गुमान में ख़िलाफ़त का हक़ केवल हज़रत मौला अली (करमल्लाहु वज्हहुल अस्तरम) का था, और तीनों खुलफ़ा रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम ने हज़रत अली मुर्तज़ा का यह हक़ छीन लिया था। (472)

पृष्ठ 40/768

تلوار بہت اچھی بھی ہے اور سخت بری بھی۔ ۴۵۸ اللہ تعالیٰ کے بتانے سے اصالۃً غیب کا جاننا نبوت کی شان ہے۔ ۴۶۶ شعر اچھا بھی ہے اور برا بھی۔ ۴۵۹ حضرت مالک بن عوف رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے اپنا نعتیہ قصیدہ بارگاہ رسالت میں پیش کیا جس میں تا قیامت علومِ غیبیہ کو حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے لئے ثابت مانا۔ ۴۶۶ نظرِ دقیق ۴۶۱ بالجملہ خلاصہ حکم، یہاں تین چیزیں ہیں: ممنوعات، معظمات، مباحات ۴۶۷ شریعتِ مطہرہ کا قاعدہ ہے کہ جس چیز سے حرام کو مدد پہنچے اس کو بھی حرام فرما دیتی ہے۔ ۴۶۱ اول یعنی ممنوعات کا حکم۔ ۴۶۷ جو چیز بنانا ناجائز ہو اس کو خریدنا اور استعمال میں لانا بھی ممنوع ہے۔ ۴۶۱ دوم یعنی معظمات کا حکم۔ ۴۶۷ خواجہ سراؤں کا خریدنا اور ان سے کام خدمت لینا شرعاً منع ہے۔ ۴۶۱ سوم یعنی مباحات کا حکم۔ ۴۶۸ بیل اور بکرے کو خصی کرنا جائز نیز گھوڑی سے خچر لینا بھی جائز ہے۔ ۴۶۲ رسالہ الادلۃ الطاعنہ فی اذان الملا عنہ (روافض کی اذان اہلسنت و جماعت کو سننا کیسا ہے)۔ ۴۷۲ جن کو بھیک مانگنا حرام ہے ان کو بھیک دینا بھی گناہ ہے۔ ۴۶۳ اہلِ تشیع نے جو اذان وغیرہ میں حضرت علی مرتضیٰ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی نسبت کلمہ "خلیفہ رسول اللہ بلا فصل" کہنا اختیار کیا ہے اہلسنت و جماعت کے لئے یہ کلمہ مبغوضہ سننا تبرا ہے۔ ۴۷۲ جس چیز کو بنانا ناجائز اس کو خریدنا اور استعمال میں لانا بھی ناجائز ہے، اور جس چیز کو خریدنا اور کام میں لانا منع نہ ہوگا اس کو بنانا بھی جائز ہوگا۔ ۴۶۴ تبرا کے معنی اظہارِ برأت و بیزاری ہیں۔ ۴۷۲ ایک خیالِ باطل کا دفعیہ ۴۶۴ "علی خلیفہ رسول اللہ بلا فصل" کہنے میں بالتصریح خلافتِ راشدہ حضرات خلفائے ثلاثہ رضوان اللہ تعالیٰ علیہم کی نفی ہے۔ ۴۷۲ حضور علیہ الصلوۃ والسلام نے انصار کی کمسن بچیوں کو یہ کہنے سے کیوں منع فرمایا "وفینا نبیٌ یعلم ما فی غد" ۴۶۵ روافض کے زعمِ باطل میں

استحقاقِ خلافت حضرت مولیٰ علی کرم اللہ وجہہ الاسنیٰ میں منحصر تھا، اور خلفائے ثلاثہ رضی اللہ تعالیٰ عنہم نے حضرت علی المرتضیٰ کا یہ حق چھین لیا تھا۔ ۴۷۲

479 | Yes, now justice is sought. | The Rawafid have portrayed Hazrat Ali al-Murtaza (may Allah be pleased with him), God forbid, as extremely unmanly, cowardly, a deserter of truth, and obedient to falsehood. | 474 — | Supplement on Etiquette | Friendship with the foolish is enmity. | 474 100 | Opening omens (divination) is sometimes disbelief and sometimes a sin. | The praise and eulogy of the three Caliphs and respect and devotion to them are part of the principles of the Sunni sect. | 474 169 | Verbal remembrance (of God) in places of impurity is impermissible. | Adding "Khalifa bila fasl" (the immediate successor) in the Adhan is against the religion of the Rawafid themselves. | 473 174 | It is Shariah-wise permissible to call the Adhan during the spread of epidemics, calamities, severe storms, tempests, etc. | The author (may Allah have mercy on him) has quoted proofs from the Rawafid's own books on three matters: (1) According to the Hadith and jurisprudence of the Rawafid, Adhan is a set of limited phrases and specific words in which this impure term is not included. (2) According to them too, adding phrases to the narrated Adhan is impermissible and a sin, and is like inventing a new Sharia from one's heart. (3) Their own leaders have written that the originators of these additions are a cursed group whom even the Imamis consider infidels. | 474 453 | Evidence for the first matter | Reciting the Holy Quran in an impure place is forbidden. | 473 453 | Evidence for the second matter | Recitation of the Quran in a bathroom is disliked (Makruh). | 474 453 | Evidence for the third matter | The Shariah ruling on reciting the Quran near a deceased person before their ritual bath (Ghusl). | 474 542 | A subtle warning | Prayer is valid in a mosque built with interest money. | 476 — | — | Three conditions are necessary for spiritual litanies (Wazaif) and practices (Amaal) to be effective. | 476 558 | Proof from Shia books that the term "Khalifa bila fasl" is used as an insult (Tabarra). | For all permissions, spiritual litanies, practices, and amulets from the author (may Allah have mercy on him), there is a condition of performing prayers regularly with the congregation in the mosque. | 478 581 | — | A prostitute bought a house with forbidden earnings and dedicated its income to a mosque. Is it permissible to spend it on mosque expenses? | 478

फ़तावा रिज़विया | जिल्द 23

479 | हाँ, अब न्याय की माँग है। | राफ़िज़ी (रवाफ़िज़) ने मानो हज़रत अली अल-मुर्तज़ा (रज़ियल्लाहु अन्हु) को, अल्लाह की पनाह, अत्यंत नामर्द, बुज़दिल, सत्य का त्याग करने वाला और असत्य का आज्ञाकारी बताया है। | 474 — | शिष्टाचार परिशिष्ट | मूर्खों की मित्रता शत्रुता है। | 474 100 | शकुन विचार (फाल खोलना) कभी कुफ़्र (अधर्म) और कभी पाप होता है। | तीनों खलीफाओं की प्रशंसा और उनके प्रति सम्मान और भक्ति अहले सुन्नत के धर्म सिद्धांतों में शामिल है। | 474 169 | अशुद्ध स्थानों पर ज़बान से ज़िक्र करना नाजायज़ है। | अज़ान में "खलीफा बिला फ़स्ल" (बिना किसी अंतराल के खलीफा) शब्द जोड़ना स्वयं राफ़िज़ियों के धर्म के विरुद्ध है। | 473 174 | महामारी, विपदाओं, भीषण आँधी और तूफ़ान आदि के फैलने के समय अज़ान देना शरीयत की दृष्टि से जायज़ है। | लेखक (रहमतुल्लाहि अलैहि) ने राफ़िज़ियों की अपनी किताबों से तीन बातों पर प्रमाण उद्धृत किए हैं: (1) राफ़िज़ियों की हदीस और न्यायशास्त्र के अनुसार, अज़ान एक सीमित पाठ और गिने-चुने शब्दों का नाम है जिनमें यह अशुद्ध शब्द शामिल नहीं है। (2) उनके अनुसार भी, वर्णित अज़ान में इबारत बढ़ाना नाजायज़ और गुनाह है और अपने दिल से एक नई शरीयत निकालना है। (3) उनके अपने अगुआ खुद लिख गए हैं कि इन अधिकताओं के प्रवर्तक एक शापित कौम है जिन्हें इमामिया भी काफिर मानते हैं। | 474 453 | प्रथम मामले का प्रमाण | अपवित्र स्थान पर क़ुरआन मजीद पढ़ना मना है। | 473 453 | द्वितीय मामले का प्रमाण | स्नानघर (हमाम) में क़ुरआन का पाठ मकरूह (नापसंद) है। | 474 453 | तृतीय मामले का प्रमाण | मृत व्यक्ति के ग़ुस्ल (स्नान) से पहले उसके पास क़ुरआन पाठ का शरीयत का आदेश। | 474 542 | एक सूक्ष्म चेतावनी | ब्याज के पैसे से बनी मस्जिद में नमाज़ जायज़ है। | 476 — | — | वज़ीफ़ा (धार्मिक पाठ) और कार्यों (अमाल) के प्रभावी होने के लिए तीन शर्तें ज़रूरी हैं। | 476 558 | शिया किताबों से प्रमाण कि शब्द "खलीफा बिला फ़स्ल" एक अपशब्द (तबर्रा) के रूप में प्रयुक्त होता है। | लेखक (रहमतुल्लाहि अलैहि) की ओर से सभी इजाज़त, वज़ीफ़ा, कार्यों और तावीज़ों में नमाज़ को नियमित रूप से मस्जिद में जमात के साथ पढ़ने की शर्त है। | 478 581 | — | एक वेश्या ने हराम की कमाई से घर खरीदा और उसकी आय मस्जिद के नाम कर दी, क्या उसे मस्जिद के खर्चों में लगाना जायज़ है? | 478

पृष्ठ 41 का 768

۴۷۹ | ہاں اب داد انصاف طلب ہے۔ | روافض نے گویا حضرت علی المرتضی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کو عیاذًا باللہ سخت نامرد، بزدل، تارک حق اور مطیع باطل بتایا۔ | ۴۷۴ — | ضمیمہ آداب | دوستی بے خردان دشمنی است۔ | ۴۷۴ ۱۰۰ | فال کھولنا کبھی کفر اور کبھی معصیت ہوتا ہے۔ | حضرات خلفاء ثلاثہ کی ثناء ومدحت اور ادب و عقیدت اہلسنت کے اصول مذہب میں داخل ہے۔ | ۴۷۴ ۱۶۹ | موضع نجاسات میں ذکرِ لسان ناجائز ہے۔ | اذان میں "خلیفہ بلا فصل" کا اضافہ خود رافضیوں کے مذہب کے خلاف ہے۔ | ۴۷۳ ۱۷۴ | وقت پھیلنے وباء وبلیات و آندھی وطوفان شدید وغیرہ کے اذان کہنا شرعاً جائز ہے۔ | مصنف علیہ الرحمہ نے روافض کی اپنی کتابوں سے تین امور پر سندیں نقل فرمائی ہیں: (۱) روافض کی حدیث وفقہ کی رو سے اذان ایک محدود عبارت اور معدود کلمات کا نام ہے جن میں یہ ناپاک لفظ داخل نہیں۔ (۲) ان کے نزدیک بھی اذان منقول میں اور عبارت بڑھانا ناجائز و گناہ ہے اور اپنے دل سے ایک نئی شریعت نکالنا ہے۔ (۳) ان کے پیشوا خود لکھ گئے کہ ان زیادتیوں کی موجد ایک ملعون قوم ہے جنہیں امامیہ بھی کافر جانتے ہیں۔ | ۴۷۴ ۴۵۳ | سند امر اول | نجاست کی جگہ قرآن مجید پڑھنا منع ہے۔ | ۴۷۳ ۴۵۳ | سند امر دوم | حمام میں تلاوت قرآن مکروہ ہے۔ | ۴۷۴ ۴۵۳ | سند امر سوم | غسل میت سے قبل اس کے پاس تلاوتِ قرآن کا حکم شرعی۔ | ۴۷۴ ۵۴۲ | تنبیہ لطیف | سودی پیسہ سے بنائی ہوئی مسجد میں نماز جائز ہے۔ | ۴۷۶ — | — | وظائف واعمال کے اثر کرنے میں تین شرائط ضروری ہیں۔ | ۴۷۶ ۵۵۸ | کلمہ "خلیفہ بلا فصل" کے تبرّا ہونے کا ثبوت کتبِ شیعہ سے۔ | مصنف علیہ الرحمہ کے یہاں کی جملہ اجازات ووظائف واعمال وتعویذات میں نماز پابندی سے باجماعت مسجد میں ادا کرنے کی شرط ہے۔ | ۴۷۸ ۵۸۱ | — | طوائف نے حرام کمائی سے

مکان خرید کر اس کی آمدنی مسجد کے نام لگادی، کیا اس کو مسجد کے اخراجات میں صرف کرنا جائز ہے۔ | ۴۷۸

صفحہ 41 از 768

Fatawa Razawiya, Volume 23

[483] A marriage occurred during the iddah period; witnesses want to donate the money they received to the mosque, should it be accepted or not? | [583] Whatever permissible act is done with a commendable intention becomes commendable according to Sharia. [483] What is the ruling on spending the income from property purchased with a prostitute's earnings on the expenses of a mosque or madrasa? | [589] Applying Masi (tooth-stain) is permissible for a woman; if applied with the intention of beautifying oneself for the husband, it is recommended (mustahabb). [483] It is forbidden (haram) to study with a teacher who does not respect the Holy Quran. | [688] Whatever is proven through Dalalat al-Nass (indication of the text) is just like what is proven through the Nass (direct text) itself. [483] If a teacher sits on a platform with his friends while the students are below with the Holy Quran, then all of them are being disrespectful. | [709] It is not permissible for a widow to wear any jewelry or use any kind of adornment during the iddah period.

Zeenat (Adornment) (Combing, kohl, masi, miswak, hair dye, henna, makeup etc.) [483] After the iddah is over, if a widow does not wear a nose ring etc., there is no harm, but considering it impermissible is forbidden. [484] A query consisting of five questions regarding nose piercing and wearing nose rings for women. | [481] Black hair dye is absolutely forbidden for everyone in every way, except for mujahideen. [484] Piercing the nose for a nose ring (Nath) or 'balaq' is permissible for women. | [482] Only red henna dye is a recommended Sunnah. [484] Piercing ears for jewelry is permissible for women. | [482] Support for the issue from Hadith and statements of jurists (fuqaha). [485] Ear piercing was known and common during the holy time of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). | [482] Blessed Hadiths regarding the prohibition of daily combing and their meaning. [486] The permissibility of piercing the nose and ears for women is proven through Dalalat al-Nass. | [482] There is no prohibition or dislike in combing many times a day with a pious intention. [486] Nose piercing is a permissible (mubah) act for women; it is not at all obligatory, mandatory, or Sunnah. | [483] Hazrat Abu Qatada (may Allah be pleased with him) often applied oil to his hair twice a day.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

[483] इद्दत के दौरान निकाह हुआ, गवाहों को जो रुपये मिले वे मस्जिद में लगाना चाहते हैं, लिए जाएँ या नहीं। | [583] जो मुबाह (अनुमेय) कार्य अच्छी नीयत से किया जाए, वह शरई तौर पर 'महमूद' (प्रशंसनीय) हो जाता है। [483] तवायफ की कमाई से खरीदी गई संपत्ति की आय को मस्जिद और मदरसे के खर्चों में खर्च करना कैसा है। | [589] मसी लगाना औरत के लिए मुबाह है, अगर शौहर के लिए श्रृंगार की नीयत से लगाए तो मुस्तहब (पसंदीदा) है। [483] क़ुरआन मजीद का एहतराम न करने वाले शिक्षक से पढ़ना हराम है। | [688] जो 'दलालत-ए-नस्स' (पाठ के संकेत) से साबित हो, वह वैसा ही है जैसे 'नस्स' (स्पष्ट पाठ) से साबित हो। [483] शिक्षक अपने दोस्तों के साथ तख्त पर बैठता है और छात्र क़ुरआन मजीद लेकर नीचे होते हैं, तो ये सब गुस्ताख (अपमानजनक) हैं। | [709] विधवा को इद्दत के दौरान कोई गहना और किसी तरह का श्रृंगार जायज़ नहीं।

ज़ीनत (श्रृंगार) (कंघी, सुरमा, मसी, मिसवाक, खिज़ाब, मेहंदी, श्रृंगार आदि) [483] इद्दत खत्म होने के बाद अगर विधवा नथ आदि न पहने तो कोई हर्ज नहीं, लेकिन इसे नाजायज़ समझना मना है। [484] औरतों के नाक छिदवाने और नथनी पहनने के बारे में पांच सवालों पर आधारित इस्तफ़ता (पूछताछ)। | [481] काला खिज़ाब हर तरह से मुजाहिदीन के अलावा सभी के लिए बिल्कुल हराम है। [484] नथ या बलाक़ के लिए औरतों को नाक छिदवाना जायज़ है। | [482] सिर्फ़ मेहंदी का लाल खिज़ाब सुन्नत-ए-मुस्तहब है। [484] कान के गहनों के लिए औरतों का कान छिदवाना जायज़ है। | [482] हदीस और फ़ुक़हा (कानूनविदों) के बयानों से मसले की पुष्टि। [485] कान छिदवाना हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पाक ज़माने में प्रचलित और मशहूर था। | [482] रोज़ाना कंघी करने की मनाही से संबंधित अहादीस-ए-करीमा और उनका अर्थ। [486] औरतों के लिए नाक और कान छिदवाने का औचित्य 'दलालत-ए-नस्स' से साबित है। | [482] अच्छी नीयत से दिन में कई बार कंघी करने में कोई पाबंदी या नापसंदगी नहीं है। [486] नाक छिदवाना औरतों के लिए एक मुबाह कार्य है, यह मूल रूप से फ़र्ज़, वाजिब या सुन्नत नहीं है। | [483] हज़रत अबू क़तादा (रज़ियल्लाहु अन्हु) अक्सर दिन में दो बार सिर के बालों में तेल डालते थे।

۴۸۳ | دوران عدت نکاح ہوا، گواہوں کو جو روپے ملے وہ مسجد میں لگانا چاہتے ہیں، لئے جائیں یا نہیں۔ | ۵۸۳ | جو مباح بنیت محمودہ کیا جائے وہ شرعاً محمود ہو جاتا ہے۔ ۴۸۳ | طوائف کے کسب سے خرید کردہ جائیداد کی آمدنی کو مصارف مسجد و مدرسہ میں خرچ کرنا کیسا ہے۔ | ۵۸۹ | مسی لگانا عورت کو مباح ہے، اگر شوہر کے لئے سنگار کی نیت سے لگائے تو مستحب ہے۔ ۴۸۳ | قرآن مجید کا احترام نہ کرنے والے معلم سے پڑھنا حرام۔ | ۶۸۸ | جو دلالۃ النص سے ثابت ہو وہ اسی طرح ہے جیسے نص سے ثابت ہو۔ ۴۸۳ | معلم اپنے احباب کے ساتھ تخت پر بیٹھتا ہے اور شاگرد قرآن مجید لے کر نیچے، تو یہ سب گستاخ ہیں۔ | ۷۰۹ | بیوہ کو دوران عدت کوئی گہنا اور کسی طرح کا سنگار جائز نہیں۔

زینت (کنگھی، سرمہ، مسی، مسواک، خضاب، مہندی، سنگار وغیرہ) ۴۸۳ | بعد ختم عدت اگر بیوہ نتھ وغیرہ نہ پہنے تو حرج نہیں مگر اس کو نا جائز سمجھنا ممنوع ہے۔ ۴۸۴ | عورتوں کے ناک چھیدنے اور نتھنی پہننے کے بارے میں پانچ سوالات پر مشتمل استفتاء۔ | ۴۸۱ | سیاہ خضاب ہر طرح کا سوائے مجاہدین کے سب کو مطلقاً حرام ہے۔ ۴۸۴ | نتھ یا بلاق کے لئے عورتوں کو ناک چھید نا جائز ہے۔ | ۴۸۲ | صرف مہندی کا سرخ خضاب سنت مستحبہ ہے۔ ۴۸۴ | کان کے گہنوں کے لئے عورتوں کا کان چھید نا جائز ہے۔ | ۴۸۲ | حدیث اور عبارات فقہاء سے مسئلہ کی تائید۔ ۴۸۵ | کان چھید نا حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے زمانہ اقدس میں متعارف و مشہور تھا۔ | ۴۸۲ | روزانہ کنگھی کی ممانعت سے متعلق احادیث کریمہ اور ان کا مطلب۔ ۴۸۶ | عورتوں کے لئے ناک اور کان چھیدنے کا جواز دلالۃ النص سے ثابت ہے۔ | ۴۸۲ | بنیت صالحہ دن میں کئی بار کنگھی کرنے میں کوئی ممانعت و کراہت نہیں۔ ۴۸۶ | ناک چھید نا

عورتوں کے لئے امر مباح ہے، فرض و واجب و سنت اصلاً نہیں۔ | ۴۸۳ | حضرت ابو قتادہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ اکثر دن میں دوبارہ سر کے بالوں میں تیل ڈالتے تھے۔

Fatawa Rizvia Volume 23

Topic	Page	Topic	Page
It is permissible for a man to dye his beard with henna alone or by mixing Katam (a plant used for dyeing) leaves in it.	488	There is a curse in the Hadith on the woman who changes Allah's creation.	493
Black dye, whether made from this or anything else, is absolutely forbidden (Haram), but it is permissible for Mujahideen (warriors).	488	War is a deception. (Hadith)	494
References of Ahadith	488	Treatise: Hakk al-Ayb fi Hurmat Taswid al-Shayb. (Proof of the prohibition of black dye from sixteen Hadiths and sayings of Imams)	
Missi (a dental powder/stain), of any color, is permissible for women for dental treatment or for beautification for their husbands.	489	In the correct school of thought, black dye is absolutely forbidden except in the state of Jihad.	496
Applying Missi while fasting is prohibited.	489	First Hadith	496
It is permissible for a man or woman to put ghee on the head or use it on boils and pimples.	489	Hazrat Abu Quhafah (may Allah be pleased with him) was forbidden from using black dye.	496
In what case is it permissible and in what case is it impermissible for a man to apply henna mixed with indigo.	490	Second Hadith	496
Henna color on hands and feet is forbidden for men; it is recommended (Mustahabb) for the beard and as kohl.	490	Permission to change the whiteness of old age with any color other than black.	496
Black dye is forbidden.	491	Third Hadith	496

Topic	Page	Topic	Page
Noble Ahadith on the prohibition of black dye.	491	The Master of both worlds (peace and blessings of Allah be upon him) gave news of a coming nation.	496
Black is acceptable with doubt.	492	Severe warning for those who apply black dye.	496
Why black dye was compared to a pigeon's crop in the Hadith.	492	Fourth Hadith	497
He who applies black dye will not smell the fragrance of Paradise.	492	Allah will not look with mercy towards those who use black dye on the Day of Resurrection.	497
Only those directly engaged in Jihad are excepted from the prohibition of blackness.	492	Fifth Hadith	497
The permissibility of black dye for a young wife has appeared in a marginal (Marjooh) narration.	492	Allah Almighty holds the old crow as an enemy.	497
Issuing a fatwa based on a marginal (Marjooh) opinion is ignorance and a violation of consensus (Ijma).	493		

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
पुरुष के लिए दाढ़ी में अकेले मेहंदी से या उसमें कतम (एक प्रकार की वनस्पति) की पत्तियां मिलाकर खजाब (डाई) करना जायज है।	488	अल्लाह की रचना में बदलाव करने वाली महिला पर हदीस में लानत आई है।	493
काला खजाब चाहे इस चीज़ का हो या किसी और चीज़ का, पूर्णतः हराम है, लेकिन मुजाहिदीन (योद्धाओं) के लिए जायज है।	488	युद्ध एक धोखा है। (हदीस)	494
अहादीस के संदर्भ	488	रिसाला: हक्कुल ऐब फी हुरमत तस्विदीश शैब। (सोलह अहादीस और इमामों के कथनों से काले खजाब की हुरमत का प्रमाण)	
मिसी किसी भी रंग की हो, महिलाओं के लिए दांतों के इलाज या पति के लिए श्रृंगार के वास्ते जायज है।	489	सही मजहब (पंथ) में जिहाद की स्थिति के अलावा काला खजाब पूर्णतः हराम है।	496
रोज़े की हालत में मिसी लगाना मना है।	489	पहली हदीस	496
पुरुष या महिला के लिए सिर में घी डालना, फोड़े-फुंसियों पर इस्तेमाल करना जायज है।	489	हज़रत अबू कुहाफा (रज़ियल्लाहु अन्हु) को काले खजाब से मना कर दिया गया।	496
मेहंदी में नील मिलाकर लगाना पुरुष के लिए किस स्थिति में जायज और किस स्थिति में नाजायज है।	490	दूसरी हदीस	496
हाथ-पैरों में मेहंदी की रंगत पुरुष के लिए हराम है, दाढ़ी और सुरमे में मुस्तहब (पसंदीदा) है।	490	बुढ़ापे की सफेदी को काले रंग के अलावा किसी और रंग से बदलने की इजाजत।	496
काला खजाब हराम है।	491	तीसरी हदीस	496

विषय	पृष्ठ
काले खजाब की मनाही पर अहादीस-ए-करीमा।	491
काला रंग संदेह के साथ स्वीकार्य है।	492
काले खजाब को हदीस में कबूतर के पोटे से तुलना क्यों दी गई।	492
जो काला खजाब लगाएगा वह जन्नत की खुशबू नहीं पाएगा।	492
कालेपन की मनाही से केवल जिहाद में सीधे तौर पर शामिल लोगों को छूट है।	492
युवा पत्नी के लिए काले खजाब की अनुमति एक मरजूह (कमजोर) रिवायत में आई है।	492
मरजूह पर फतवे का हुक्म जहालत और इज्मा (आम सहमति) का उल्लंघन है।	493
सरकार-ए-दो आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने आने वाली कौम की खबर दी।	496
काला खजाब लगाने वालों के लिए कड़ी चेतावनी।	496
चौथी हदीस	497
अल्लाह कयामत के दिन काला खजाब करने वालों की तरफ करम की नज़र नहीं फरमाएगा।	497
पांचवीं हदीस	497
अल्लाह ताला बूढ़े कौवे को दुश्मन रखता है।	497

موضوع	صفحہ
مرد کو تنہا مہندی سے داڑھی میں خضاب کرنا یا اس میں کتم کی پتیاں ملانا جائز ہے۔	۴۸۸
سیاہ خضاب ویسے کا ہو یا کسی اور چیز کا، مطلقاً حرام ہے، مگر مجاہدین کو جائز ہے۔	۴۸۸
احادیث کے حوالہ جات	۴۸۸
مِسی کسی رنگ کی ہو عورتوں کو علاج دنداں یا شوہر کے واسطے آرائش کے لئے جائز ہے۔	۴۸۹
حالت روزہ میں مِسی لگانا منع ہے۔	۴۸۹
مرد یا عورت کو سر میں گھی ڈالنا، پھوڑے پھنسی پر استعمال کرنا جائز ہے۔	۴۸۹
اللہ تعالیٰ کی تخلیق میں تبدیلی کرنے والی عورت پر حدیث میں لعنت آئی ہے۔	۴۹۳
جنگ دھوکا ہے۔ (حدیث)	۴۹۴
رسالہ حک العیب فی حرمۃ تسوید الشیب۔ (سیاہ خضاب کی حرمت کا سولہ حدیثوں اور اقوال ائمہ سے ثبوت)	
صحیح مذہب میں سیاہ خضاب حالت جہاد کے سوا مطلقاً حرام ہے۔	۴۹۶
حدیث اول	۴۹۶
حضرت ابوقحافہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کو سیاہ خضاب سے منع کردیا گیا۔	۴۹۶

موضوع	صفحہ
مہندی میں نیل ملا کر لگانا مرد کو کس صورت میں جائز اور کس صورت میں ناجائز ہے۔	۴۹۰
ہاتھ پاؤں میں مہندی کی رنگت مرد کے لئے حرام ہے، داڑھی اور سرمہ میں مستحب۔	۴۹۰
سیاہ خضاب حرام ہے۔	۴۹۱
سیاہ خضاب کی ممانعت پر احادیث کریمہ۔	۴۹۱
سیاہ مقبول بالتشکیک ہے۔	۴۹۲
سیاہ خضاب کو کبوتر کے پوٹے سے حدیث میں کیوں تشبیہ دی گئی۔	۴۹۲
جو سیاہ خضاب لگائے وہ جنت کی خوشبو نہ پائے گا۔	۴۹۲
تحریم سواد سے صرف مباشرانِ جہاد کا استثناء ہے۔	۴۹۲
حدیث دوم	۴۹۶
پیری کی سفیدی کو سیاہ رنگ کے علاوہ کسی رنگ سے بدلنے کی اجازت۔	۴۹۶
حدیث سوم	۴۹۶
سرکار دوعالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے آنے والی قوم کی خبر دی۔	۴۹۶
سیاہ خضاب لگانے والوں کے لئے وعید شدید۔	۴۹۶
حدیث چہارم	۴۹۷
اللہ تعالیٰ قیامت کے روز سیاہ خضاب کرنے والوں کی طرف نظر کرم نہ فرمائے گا۔	۴۹۷
حدیث پنجم	۴۹۷

موضوع	صفحہ
زوجہ جواں کے لئے سیاہ خضاب کا جواز ایک روایت مرجوحہ میں آیا ہے۔	۴۹۲
مرجوح پر فتویٰ کا حکم جہل و خرق اجماع ہے۔	۴۹۳
اللہ تعالیٰ بوڑھے کوے کو دشمن رکھتا ہے۔	۴۹۷

Fatawa Rizvia, Volume 23

Page	Topic (Column 1)	Page	Topic (Column 2)
497	Sixth Hadith	499	Twelfth to Fifteenth Hadith
497	Yellow dye is for a believer, red dye is for a Muslim, and black dye is for a disbeliever.	499	The worst among middle-aged people is the one who tries to make a youthful appearance.
498	Seventh Hadith	500	Black dye is prohibited.
498	Whiteness is light; whoever hides it has extinguished the light.	500	Sixteenth Hadith
498	Plucking white hair is forbidden.	500	The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) forbade black dye.
498	Eighth Hadith	500	According to the general noble masters and the majority of eminent Imams, black dye is forbidden.
498	Whiteness that comes during Islam is light for him as long as he does not change it.	501	When scholars speak of absolute dislike, they mean prohibitively disliked (karahat al-tahrim).
498	Ninth Hadith	501	One who commits a prohibitively disliked act is a sinner and deserving of punishment.
498	Prophet Ibrahim (peace and blessings be upon him) was the first to apply henna to hair.	501	The prohibition of black dye is for the non-warrior (non-ghazi).
498	Pharaoh was the first to use black dye.	501	In short, the aforementioned saying is the chosen, supported, and majority view, established by the instruction of the Radiant Messenger (peace and blessings of Allah be upon him).
499		501	In Hadiths and narrations, there is an absolute prohibition of black color, whether

Page	Topic (Column 1)	Page	Topic (Column 2)
	The reason for henna being recommended and [black] dye being forbidden.		it be pure indigo, a henna mix, or any oil; it's all impermissible.
499	Tenth Hadith	502	How much henna should be mixed with black dye to remove the prohibition.
499	Allah Almighty will blacken the faces of those who use black dye on the Day of Resurrection.	502	What kind of dye did Siddiq al-Akbar (may Allah be pleased with him) apply?
499	Eleventh Hadith	502	Which dye is permissible and praiseworthy?
499	There is no share with Allah Almighty for the one who shaves his beard or turns it black.	502	What is 'katam' and a research into its meaning.
499	Shaving the beard and blackening it is 'muthla' (mutilation).		

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 23

पृष्ठ	विषय (कॉलम 1)
497	छठी हदीस
497	पीला ख़िज़ाब मोमिन का, सुर्ख ख़िज़ाब मुसलमान का और काला ख़िज़ाब काफ़िर का है।
498	सातवीं हदीस
498	सफेदी नूर है जिसने इसे छुपाया उसने नूर को खो दिया।
498	सफेद बाल उखाड़ना मना है।
498	आठवीं हदीस
498	जिसे इस्लाम में सफेदी आए वह उसके लिए नूर है जब तक वह उसे बदल न डाले।
498	नौवीं हदीस
498	सबसे पहले बालों को मेहंदी हज़रत इब्राहिम (अलैहिस्सलाम) ने लगाई।
498	सबसे पहले काला ख़िज़ाब फ़िरऔन ने लगाया।
499	मेहंदी के मुस्तहब और ख़िज़ाब के हराम होने की वजह।

पृष्ठ	विषय (कॉलम 2)
499	बारहवीं से पंद्रहवीं हदीस
499	अधेड़ उम्र वालों में से जवानी जैसी सूरत बनाने वाला बदतरीन है।
500	काला ख़िज़ाब मना है।
500	सोलहवीं हदीस
500	रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने काले ख़िज़ाब से मना फरमाया।
500	आम मशायख़े किराम और जमहूर आइम्म-ए-अलाम के नज़दीक काला ख़िज़ाब मना है।
501	उलमा जब मुतलक़ कराहत बोलते हैं तो उससे मुराद कराहत-ए-तहरीमी लेते हैं।
501	कराहत-ए-तहरीमी का मुर्तकिब गुनहगार और अज़ाब का मुस्तहिक़ होता है।
501	काला ख़िज़ाब का हराम होना ग़ैर-ग़ाज़ी के हक़ में है।
501	संक्षेप में, उल्लेखित कथन ही चुनिंदा, समर्थित और बहुमत का मत है और हुज़ूर पुरनूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के निर्देश से सिद्ध है।
501	हदीसों और रिवायतों में मुतलक़ काले रंग की मनाही है, चाहे शुद्ध नील हो या मेहंदी का मिश्रण या कोई तेल, सब नाजायज़ है।

पृष्ठ	विषय (कॉलम 1)
499	दसवीं हदीस
499	काला ख़िज़ाब करने वालों का चेहरा अल्लाह तआला क़यामत के दिन काला कर देगा।
499	ग्यारहवीं हदीस
499	दाढ़ी मुंडाने या काली करने वाले के लिए अल्लाह तआला के यहाँ कोई हिस्सा नहीं।
499	दाढ़ी मुंडाना और उसे काला करना 'मुसला' (विकृति) है।

पृष्ठ	विषय (कॉलम 2)
502	काले ख़िज़ाब में कितनी मेहंदी मिलाने से हुरमत (वर्जना) चली जाती है।
502	सिद्दीक़-ए-अकबर (रज़ियल्लाहु अन्हु) कैसा ख़िज़ाब लगाते थे।
502	कौन सा ख़िज़ाब जायज़ और सराहनीय है?
502	'कतम' किस चीज़ का नाम है? इसके अर्थ का शोध।

| ۴۹۷ | حدیث ششم | ۴۹۹ | حدیث دواز دہم تا پانز دہم | | ۴۹۷ | زرد خضاب مؤمن کا، سرخ خضاب مسلمان کا اور سیاہ خضاب کافر کا ہے۔ | ۴۹۹ | ادھیڑ عمر والوں میں سے جوانی جیسی صورت بنانے والا بدترین ہے۔ | | ۴۹۸ | حدیث ہفتم | ۵۰۰ | سیاہ خضاب منہی عنہ ہے۔ | | ۴۹۸ | سپیدی نور ہے جس نے اس کو چھپایا اس نے نور کو زائل کیا۔ | ۵۰۰ | حدیث شانز دہم | | ۴۹۸ | سفید بال اکھاڑ نا منع ہے۔ | ۵۰۰ | رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے سیاہ خضاب سے منع فرمایا۔ | | ۴۹۸ | حدیث ہشتم | ۵۰۰ | عامہ مشائخ کرام و جمہور ائمہ اعلام کے نزدیک سیاہ خضاب منع ہے۔ | | ۴۹۸ | جسے اسلام میں سپیدی آئے وہ اس کے لئے نور ہے جب تک اسے بدل نہ ڈالے۔ | ۵۰۱ | علماء جب کراہت مطلق بولتے ہیں اس سے مراد کراہت تحریم لیتے ہیں۔ | | ۴۹۸ | حدیث نہم | ۵۰۱ | کراہت تحریم کا مرتکب گنہگار اور مستحق عذاب ہوتا ہے۔ | | ۴۹۸ | سب سے پہلے بالوں کو مہندی حضرت ابراہیم علیہ الصلوۃ والسلام نے لگائی۔ | ۵۰۱ | سیاہ خضاب کا حرام ہونا غیر غازی کے حق میں ہے۔ | | ۴۹۸ | سب سے پہلے خضاب سیاہ فرعون نے لگایا۔ | ۵۰۱ | بالجملہ قول مذکور ہی مختار و منصور و مذہب جمہور اور ثابت بارشادہ حضور پر نور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ہے۔ | | ۴۹۹ | مہندی کے مستحب اور خضاب کے حرام ہونے کی وجہ۔ | ۵۰۱ | احادیث وروایات میں مطلق سیاہ رنگ کی ممانعت ہے خواہ نرا نیل ہو یا مہندی کا میل یا کوئی تیل سب ناجائز ہے۔ | | ۴۹۹ | حدیث دہم | ۵۰۲ | سیاہ خضاب میں کس قدر مہندی ملانے سے حرمت جاتی رہتی ہے۔ | | ۴۹۹ | سیاہ خضاب کرنے والوں کا چہرہ اللہ تعالیٰ قیامت کے روز کالا کرے گا۔ | ۵۰۲ | صدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کیسا خضاب لگاتے تھے۔ | | ۴۹۹ | حدیث یاز دہم | ۵۰۲ | کون سا خضاب جائز

و محمود ہے۔ | | ۴۹۹ | داڑھی منڈانے یا سیاہ کرنے والے کے لئے اللہ تعالیٰ کے ہاں کوئی حصہ نہیں۔ | ۵۰۲ | کتم کس چیز کا نام ہے اس کے معنی کی تحقیق۔ | | ۴۹۹ | داڑھی منڈانا اور اس کو سیاہ کرنا مثلہ ہے۔ | | |

Fatawa-e-Razviya Volume 23

- Researcher's investigation that the dye of Henna and Katam is red. 503
- In what case is what is given to a singer a gift (hiba) and in what case it becomes a bribe. 508
- Meaning of Wasma. 504
- What is the ruling on taking forbidden money when cash and a contract are combined on the same. 510
- The original dye being henna, and adding some indigo leaves to it so that the redness becomes somewhat firm, is permissible. 505
- What is the ruling if forbidden and lawful wealth are mixed in such a way that it is difficult to distinguish between them. 512
- How much salt added to wine turns it into vinegar and its nature changes. 505
- If an employee has no knowledge that the wages are from forbidden money, then the fatwa is of permissibility. 515
- In summary, everything depends on the color; anything that brings a black color is forbidden. The original state is permissibility. 515
- Earnings and Acquisition of Wealth (Issues related to buying and selling, wages, bribes, interest, gambling, insurance, profession, industry, debt, offerings, gifts, inheritance, usurpation, sources of income, lawful, forbidden, and doubtful). 507
- Sharia ruling on the king's rewards and gifts. 515
- Is it permissible or impermissible to work for prostitutes and female singers or to be employed by Christians. 507
- Our time is not one for avoiding doubts. 516
- Original labor on a permissible act is permissible according to everyone, and on an impermissible act, it is impermissible according to everyone. 507
- If it is known that most of the employer's wealth is forbidden, then a pious person should avoid it. 517
- Detail on whether it is lawful to take wages for permissible labor from forbidden wealth. 507
- The expansion of self-pleasures ruins a person. 517
- The illegitimate income of a prostitute etc. has the status of usurped property in their hands. 507
- A short and extremely useful article full of the flavor of Sufism. 517
- The case where money given to a prostitute is considered a bribe. 508

• An exquisite explanation of the blessed Hadith "Al-Halalu Bayyin...". 518
• In one case, a prostitute's income is like a gifted (mauhub) property. 508
• Meaning of Hima. 518
• In one case, prostitutes and female singers become the owners of the income obtained. 508

फतावा-ए-रज़विया जिल्द 23

- लेखक की शोध कि मेंहदी (हिना) और कतम का रंग लाल होता है। 503
- गाने वाले को जो कुछ दिया जाता है, वह किस स्थिति में उपहार (हिबा) और किस स्थिति में रिश्वत बन जाता है। 508
- वस्मा का अर्थ। 504
- हराम धन पर नकद और अनुबंध का मिलन होने पर उसे लेना कैसा है। 510
- मूल रंग मेंहदी का हो और उसमें नील की कुछ पत्तियां मिला ली जाएं ताकि सुर्खी में कुछ मजबूती आ जाए, तो यह जायज़ है। 505
- यदि हराम और हलाल धन इस तरह मिल जाएं कि उनमें अंतर करना कठिन हो, तो उसका क्या हुक्म होगा। 512
- शराब में कितना नमक मिलाने से वह सिरका बन जाती है और उसकी वास्तविकता बदल जाती है। 505
- यदि कर्मचारी को पता न हो कि वेतन का धन हराम है, तो जायज़ होने का फतवा है। 515
- संक्षेप में, सब कुछ रंग पर निर्भर है; जो भी काला रंग लाए, वह सब हराम है। मूल रूप से हलाल होना ही नियम है। 515
- धन की कमाई और प्राप्ति (खरीद-बिक्री, मज़दूरी, रिश्वत, ब्याज, जुआ, बीमा, पेशा, उद्योग, ऋण, नज़राना, उपहार, विरासत, जबरन कब्ज़ा, आय के स्रोत, हलाल, हराम और संदिग्ध से संबंधित मसले)। 507
- बादशाह के इनाम और उपहारों का शरीयत का हुक्म। 515
- वेश्याओं और डोमनियों के यहाँ मज़दूरी करना और ईसाइयों के पास नौकरी करना जायज़ है या नाजायज़। 507
- हमारा समय संदेहों से बचने का नहीं है। 516
- जायज़ काम पर मूल मज़दूरी सभी के अनुसार जायज़ है और नाजायज़ काम पर सभी के अनुसार नाजायज़ है। 507
- यदि ज्ञात हो कि नियोक्ता का अधिकांश धन हराम है, तो परहेजगार व्यक्ति को इससे बचना चाहिए। 517

- इसका विवरण कि जायज़ मज़दूरी का वेतन हराम धन से लेना कैसा है, वह हलाल कमाई है या नहीं। 507
- इंद्रिय सुखों का विस्तार मनुष्य को बिगाड़ देता है। 517
- वेश्या आदि की नाजायज़ आय उनके हाथ में जबरन छीने हुए माल (मग़सब) का हुक्म रखती है। 507
- तसव्वुफ़ की चाशनी से भरपूर एक संक्षिप्त और अत्यंत उपयोगी लेख। 517
- वह स्थिति जिसमें वेश्या को मिलने वाला धन रिश्वत माना जाता है। 508
- मुबारक हदीस "अल-हलालु बय्यिन..." की शानदार व्याख्या। 518
- एक स्थिति में तवायफ की आय उपहार (मूहूब) के समान होती है। 508
- हिमी का अर्थ। 518
- वेश्याएँ और डोमनियाँ एक स्थिति में प्राप्त आय की मालिक बन जाती हैं। 508

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۳

- مصنف کی تحقیق کہ حنا وکتم کے خضاب کا رنگ سرخ ہوتا ہے۔ ۵۰۳
- گانے والے کو جو کچھ دیا جاتا ہے وہ کس صورت میں ہبہ اور کس صورت میں رشوت بنتا ہے۔ ۵۰۸
- وسمہ کا معنی۔ ۵۰۴
- زر حرام بعینہ پر نقد وعقد کا اجتماع ہو تو اس کا لینا کیسا ہے۔ ۵۱۰
- اصل خضاب حنا کا ہو اور اس میں کچھ پتیاں نیل کی شریک کرلی جائیں کہ سرخی میں ایک گونہ پختگی آجائے تو جائز ہے۔ ۵۰۵
- مال حرام وحلال اس طرح مل گئے کہ تمیز دشوار ہے تو اس کا کیا حکم ہوگا۔ ۵۱۲
- شراب میں کس قدر نمک ملانے سے سرکہ ہو جاتا ہے اور اس کی حقیقت بدل جاتی ہے۔ ۵۰۵
- اگر اجیر کو کچھ خبر نہیں کہ زر اجرت، مال حرام سے تو فتوٰی جواز ہے۔ ۵۱۵
- الحاصل مدار رنگ پر ہے جو کچھ سیاہ رنگ لائے سب حرام ہے۔ اصل حلت ہے۔ ۵۱۵
- کسب وحصولِ مال (خرید و فروخت، اجرت، رشوت، سود، قمار، بیمہ، پیشہ، صنعت، قرض، نذرانہ، ہبہ، میراث، غصب، ذرائع آمدنی، حلال و حرام و مشتبہ سے متعلق مسائل) ۵۰۷
- بادشاہ کے انعام وعطیات کا حکم شرعی۔ ۵۱۵
- رنڈیوں اور ڈومنیوں کے ہاں مزدوری کرنا اور نصاریٰ کے پاس نوکری کرنا جائز ہے یا ناجائز۔ ۵۰۷
- ہمارا زمانہ شبہات سے بچنے کا نہیں ہے۔ ۵۱۶
- اصل مزدوری فعل جائز پر سب کے ہاں جائز اور فعل ناجائز پر سب کے ہاں ناجائز ہے۔ ۵۰۷

- اگر معلوم ہو کہ مستاجر کا مال اکثر حرام ہے تو متقی کا کام اس سے بچنا ہے۔ ۵۱۷
- اس کی تفصیل کہ جائز مزدوری پر زر اجرت، مال حرام سے لینا کیسا ہے وہ اکل حلال ہے یا نہیں۔ ۵۰۷
- آدمی کو حظوظ نفس کی وسعتیں خراب کرتی ہیں۔ ۵۱۷
- رنڈی وغیرہ کی ناجائز آمدنی ان کے ہاتھ میں مالِ مغصوب کا حکم رکھتی ہے۔ ۵۰۷
- تصوف کی چاشنی سے لبریز ایک مختصر اور انتہائی مفید مضمون۔ ۵۱۷
- وہ صورت کہ رنڈی کو ملنے والا مال رشوت قرار پاتا ہے۔ ۵۰۸
- حدیث مبارک "الحلال بین الخ" کی نفیس تشریح۔ ۵۱۸
- ایک صورت میں طوائف کی آمدنی مثلِ موہوب ہوتی ہے۔ ۵۰۸
- حمیٰ کا معنی۔ ۵۱۸
- رنڈیاں اور ڈومنیاں ایک صورت میں حاصل ہونے والی آمدنی کی مالک ہو جاتی ہیں۔ ۵۰۸

526 | Some scholars have explicitly stated the lack of permissibility in cases where haram (the forbidden) is predominant. | 519 | Every requisite of sin is a sin. 527 | To remove doubt, it is sufficient if the owner of the wealth or the second party themselves states that this wealth came to us through lawful means; then there is no harm in taking it. | 520 | What is the ruling on working for the British, especially playing musical instruments, and the income earned from it? 528 | One who has complete regard for their religion should avoid it altogether in case of a predominance of the forbidden. | 521 | Sustenance is the responsibility of Allah, the Almighty. 529 | Is it permissible for a Muslim to write a mortgage document for a non-believer or not? | 523 | Seeking a lawful livelihood is Jihad in the path of Allah. 530 | There is no harm in the actual writing of a mortgage deed, but one should not write a document involving interest-based dealings as it invites a curse. | 523 | Seeking what is lawful is obligatory upon every Muslim. 530 | What is the Sharia status of going to a non-believers' festival with the intention of selling trade goods? | 523 | False pretexts and excuses will not avail in the presence of Allah Almighty. 531 | Every prohibitively detestable (makruh tahrimi) act is a minor sin. | 524 | Question about making offerings, eating, or arranging Fatiha over income earned from forbidden (haram) means. 533 | Every minor sin becomes a major sin with persistence. | 524 | Working in the post office up to the rank of Deputy Postmaster is permissible. 533 | It is not permissible for a Muslim to enter the places of worship of non-believers because they are gatherings of devils. | 524 | An educated Muslim will receive a reward if they study English with the intention of refuting Christians. 533 | Scholarly statements in support of the issue. | 524 | There is no harm in studying permissible sciences like arithmetic, Euclidean geometry, geography, etc. 533 | Upon investigation, India is not 'Dar al-Harb' (Abode of War). | 524 | Whatever prevents one from learning their religion and essential knowledge is forbidden. 533 | What things can a Muslim take for sale in 'Dar al-Harb'? | 524 | It is not permissible to read books in which the false beliefs of Christians are recorded. 534 | References from books of jurisprudence (Fiqh). | 525 | It is permissible to sell something to an heir or give a gift while in a state of good health. 534 | If Muslims pass through a neighborhood of non-believers, they should pass through quickly. | 525 | When is it detestable and prohibited to give something to only one heir and not show such consideration to others, and when is it not?

526 | कुछ विद्वानों ने हराम की प्रबलता की स्थिति में अनुमति न होने को स्पष्ट किया है। | 519 | पाप की हर अनिवार्यता पाप है। 527 | संदेह दूर करने के लिए इतना ही पर्याप्त है कि धन का स्वामी या दूसरा पक्ष स्वयं कहे कि यह धन हमारे पास हलाल तरीके से आया है, तो इसे लेने में कोई हर्ज नहीं है। | 520 | अंग्रेजों की नौकरी, विशेषकर बाजा बजाना कैसा है और उससे होने वाली कमाई का क्या हुक्म है? 528 | जिसे अपने धर्म का पूरा ख्याल हो, उसे हराम की प्रबलता की स्थिति में परहेज ही करना चाहिए। | 521 | जीविका (रिज़्क़) अल्लाह अज़्ज़ व जल के ज़िम्मे है। 529 | काफ़िर के लिए गिरवी का दस्तावेज़ लिखना मुसलमान के लिए जायज़ है या नहीं? | 523 | हलाल रोज़ी की तलाश अल्लाह की राह में जिहाद है। 530 | गिरवीनामा लिखने में कोई हर्ज नहीं, लेकिन सूदी (ब्याज) के लेन-देन वाला दस्तावेज़ न लिखे क्योंकि यह लानत का कारण है। | 523 | हलाल की तलाश हर मुसलमान पर वाजिब है। 530 | व्यापारिक सामान बेचने के इरादे से काफ़िरों के मेले में जाने की शरीयत में क्या स्थिति है? | 523 | झूठे हीले-हवाले अल्लाह तआला के दरबार में काम नहीं आएंगे। 531 | हर मकरूह-ए-तहरीमी छोटा (सगीरा) गुनाह है। | 524 | हराम की कमाई पर नज़र-ओ-नियाज़ करने, उसे खाने और उस पर फ़ातिहा दिलाने वाले के बारे में सवाल। 533 | हर छोटा गुनाह हठ (लगातार करने) से बड़ा (कबीरा) हो जाता है। | 524 | डाक की नौकरी डिप्टी पोस्टमास्टर तक जायज़ है। 533 | काफ़िरों की इबादतगाहों में मुसलमान का जाना जायज़ नहीं क्योंकि वे शैतानों का जमावड़ा हैं। | 524 | ज्ञानी मुसलमान अगर ईसाइयों (निसारा) के खंडन के इरादे से अंग्रेज़ी पढ़े तो उसे पुण्य (अजर) मिलेगा। 533 | मसले के समर्थन में विद्वानों के कथन। | 524 | गणित (हिसाब), ज्यामिति (अकलीदुस) और भूगोल आदि जायज़ इल्म पढ़ने में कोई हर्ज नहीं। 533 | शोध के अनुसार हिंदुस्तान 'दारुल हर्ब' (युद्ध का घर) नहीं है। | 524 | जो चीज़ धर्म और अनिवार्य ज्ञान सीखने में बाधक हो, वह हराम है। 533 | मुसलमान 'दारुल हर्ब' में बेचने के लिए क्या-क्या ले जा सकता है? | 524 | वे पुस्तकें जिनमें ईसाइयों के झूठे अकीदे दर्ज हैं, उनका पढ़ना जायज़ नहीं है। 534 | फ़िक़्ह (न्यायशास्त्र) की किताबों से संदर्भ। | 525 | स्वास्थ्य की स्थिति में वारिस के हाथ कुछ बेचना या उपहार (हिबा) देना जायज़ है। 534 | मुसलमानों का काफ़िरों के मोहल्ले से गुज़र हो तो जल्दी गुज़र जाना चाहिए। | 525 | अकेले एक वारिस को कोई चीज़ देना और दूसरों के साथ इस तरह का रियायत न करना कब मकरूह और मना है और कब नहीं?

۵۲۶ | بعض علماء نے در صورت غلبہ حرام عدم جواز کی تصریح فرمائی۔ | ۵۱۹ | ہر ملزوم معصیت معصیت ہوتا ہے۔ ۵۲۷ | ازالہ شبہ کے لئے اتنا بھی کافی ہے کہ صاحب مال یا دوم خود بیان کریں کہ یہ مال ہمارے پاس وجہ حلال سے آیا ہے تو اب اس کے لینے میں کوئی حرج نہیں۔ | ۵۲۰ | انگریز کی نوکری خصوصاً باجا بجانا کیسا ہے اور اس سے حاصل شدہ کمائی کا کیا حکم ہے۔ ۵۲۸ | جسے اپنے دین کا کامل پاس ہو وہ غلبہ حرام کی صورت میں احتراز ہی کرے۔ | ۵۲۱ | رزق اللہ عز وجل کے ذمہ ہے۔ ۵۲۹ | کافر کے لئے رہن کا کاغذ تحریر کرنا مسلمان کو روا ہے یا نہیں۔ | ۵۲۳ | حلال روزی تلاش کرنا جہاد فی سبیل اللہ ہے۔ ۵۳۰ | نفس تحریر رہن نامہ میں کوئی حرج نہیں مگر سودی معاملے والا کاغذ نہ لکھے کہ موجب لعنت ہے۔ | ۵۲۳ | طلب الحلال واجب علی کل مسلم۔ ۵۳۰ | کفار کے میلہ میں بقصد فروخت اسباب تجارتی جانے کی شرعی حیثیت کیا ہے۔ | ۵۲۳ | جھوٹے حیلے حوالے اللہ تعالیٰ کے حضور کام نہ آئیں گے۔ ۵۳۱ | ہر مکروہ تحریمی صغیرہ گناہ ہے۔ | ۵۲۴ | حرام کی کمائی پر نذر و نیاز کرنے، اس کو کھانے اور اس پر فاتحہ دلانے والے کے بارے میں سوال۔ ۵۳۳ | ہر صغیرہ اصرار سے کبیرہ ہو جاتا ہے۔ | ۵۲۴ | ڈاک کی نوکری ڈپٹی پوسٹماسٹر ی تک جائز ہے۔ ۵۳۳ | معابد کفار میں مسلمان کو جانا جائز نہیں کیونکہ وہ مجمع شیاطین ہیں۔ | ۵۲۴ | ذی علم مسلمان اگر بنیت رد نصاری انگریزی پڑھے تو اجر پائے گا۔ ۵۳۳ | مسئلہ کی تائید میں عبارات علماء۔ | ۵۲۴ | حساب، اقلیدس اور جغرافیہ وغیرہ جائز علم پڑھنے میں حرج نہیں۔ ۵۳۳ | ہندوستان عندالتحقیق دارالحرب نہیں ہے۔ | ۵۲۴ | جو چیز اپنا دین و علم بقدر فرض سیکھنے میں مانع آئے حرام ہے۔ ۵۳۳ | مسلمان دارالحرب میں کیا کچھ برائے فروخت لیجا سکتا ہے۔ | ۵۲۴ | وہ کتابیں جن میں

نصاری کے عقائد باطلہ درج ہیں ان کا پڑھنا روا نہیں۔ ۵۳۴ | کتب فقہ سے حوالہ جات۔ | ۵۲۵ | حالت صحت میں وارث کے ہاتھ کچھ فروخت کرنا یا ہبہ کرنا جائز ہے۔ ۵۳۴ | مسلمانوں کا کافروں کے محلہ سے گزر ہو تو شتابی کرتا ہوا گزر جائے۔ | ۵۲۵ | تنہا ایک وارث کو کوئی شیئ بخش دینا اور دوسروں کے ساتھ اس قسم کی رعایت نہ کرنا کب مکروہ و ممنوع ہے اور کب نہیں۔

Fatawa Rizvia Volume 23

- There is no harm in giving preference to a student son over other children. | 542 | The story of the People of Al-Raqim. | 539
- If a person dies leaving behind haram (forbidden) wealth like interest (riba) etc., will that wealth be halal (lawful) for his son or not? | 535 | Giving something that is haram to take is also haram. | 540
- If an heir only knows that there is haram wealth in the inheritance, but the wealth is not distinct and the rightful owner is unknown, then religiously abstaining is better, but legally it is permissible. | 535 | There is no merit for reward in any good deed done with interest money. | 541
- Whatever is famous in custom ('urf) is as if it were a condition mentioned in words. | 537 | Support from Hadith. | 541
- Taking or giving payment for reciting the Holy Quran or doing dhikr of Allah are both haram. | 537 | It is Sharia-mandated for a usurer to return the exact amount of interest to each person it was taken from or their heirs; if they cannot be found, then donate that much wealth as charity. | 541
- Hoping for a reward for a sin is more severe and intense. | 537 | Method of repentance from usury. | 542
- A permissible way of having the Quran etc. recited on payment. | 537 | Performing Hajj with interest money is not permissible. However, the obligation of Hajj will be discharged. | 542
- Money taken in exchange for a woman's marriage is pure bribery and haram; it is not permissible to eat from it, nor to use it for a mosque; instead, it must be returned to the person it was taken from. | 538 | Accepting something is one thing, and the discharge of an obligation is another. | 542
- Giving chairs on rent to non-Muslims is permissible for a Muslim. | 538 | Prayer is permissible in a mosque built with interest money. | 542
- What does Sharia rule regarding the following professionals: (1) Tree cutter, (2) Cow slaughterer, (3) Constant wine drinker, (4) Human trafficker. | 539 | Performing wudu (ablution) from a pond built with interest money is permissible. | 542
- Identification of a popular but incorrect Hadith among the common people. | 539 | If a buyer takes possession of a house purchased through a voidable sale (bay' fasid) and then waqfs (endows) it for the poor, then the waqf is valid. | 542

- The allowance Hind used to receive as compensation for adultery was strictly haram; if she receives it without compensation after repenting, it is halal. | 539 | |

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

- छात्र पुत्र को अन्य संतानों पर प्राथमिकता देने में कोई बुराई नहीं है। | 542 | असहाब-ए-रक़ीम का किस्सा। | 539
- यदि कोई व्यक्ति ब्याज आदि जैसी हराम संपत्ति छोड़ कर मर जाए, तो वह संपत्ति उसके बेटे के लिए हलाल होगी या नहीं? | 535 | जिस चीज़ को लेना हराम है, उसका देना भी हराम है। | 540
- यदि उत्तराधिकारी को केवल इतना पता है कि विरासत में हराम संपत्ति भी मिली है, लेकिन वह संपत्ति अलग नहीं है और न ही उसका हकदार ज्ञात है, तो धार्मिक रूप से बचना बेहतर है, और कानूनी रूप से अनुमति है। | 535 | ब्याज के पैसों से किए गए किसी भी नेक काम में सवाब (पुण्य) का कोई अधिकार नहीं है। | 541
- जो कुछ रिवाज ('उर्फ़) में प्रसिद्ध है, वह वैसा ही है जैसे कि उसे शब्दों में शर्त के रूप में कह दिया गया हो। | 537 | हदीस से समर्थन। | 541
- कुरान मजीद के पाठ और अल्लाह के ज़िक्र पर मज़दूरी लेना और देना दोनों हराम हैं। | 537 | ब्याजखोर पर शरीयत के अनुसार अनिवार्य है कि जितना ब्याज जिससे लिया है, उसे या उसकी संतान को वापस करे; यदि वे न मिल सकें, तो उतनी संपत्ति दान (सदक़ा) कर दे। | 541
- गुनाह पर सवाब की उम्मीद रखना अधिक गंभीर और सख्त है। | 537 | ब्याजखोरी से तौबा (पश्चाताप) करने का तरीका। | 542
- मज़दूरी पर कुरान आदि पढ़वाने में अनुमति की सूरत। | 537 | ब्याज के पैसे से हज करना जायज़ नहीं है। हाँ, फ़र्ज़-ए-हज ज़िम्मेदारी से उतर जाएगा। | 542
- स्त्री के निकाह के बदले में लिए गए पैसे केवल रिश्वत और हराम हैं, न उनका खाना जायज़ है और न ही उन्हें मस्जिद में लगाना जायज़ है, बल्कि अनिवार्य है कि जिससे लिए हैं उसे वापस किए जाएं। | 538 | किसी चीज़ को स्वीकार करना अलग बात है और दायित्व की समाप्ति (सकूत-ए-फ़र्ज़) अलग बात है। | 542
- गैर-मुस्लिमों को किराए पर कुर्सियाँ देना एक मुसलमान के लिए जायज़ है। | 538 | ब्याज के पैसों से बनी मस्जिद में नमाज़ पढ़ना जायज़ है। | 542

- शरीयत निम्नलिखित पेशेवरों के बारे में क्या आदेश देती है: (1) वृक्ष काटने वाला, (2) गाय का वध करने वाला, (3) लगातार शराब पीने वाला, (4) मानव तस्कर। | 539 | ब्याज के पैसे से बने तालाब से वज़ू करना जायज़ है। | 542
- आम लोगों में प्रचलित एक गलत हदीस की पहचान। | 539 | यदि कोई खरीदार किसी दोषपूर्ण बिक्री (बै' फासिद) के माध्यम से खरीदे गए घर पर कब्ज़ा कर लेता है और फिर उसे गरीबों के लिए वक्फ कर देता है, तो वह वक्फ हो गया। | 542
- हिंदा को ज़िना (व्यभिचार) के मुआवजे के रूप में जो वज़ीफ़ा मिलता था वह कतई हराम था, और तौबा करने के बाद यदि बिना मुआवजे के मिलता है तो वह हलाल है। | 539 | |

- طالب علم بیٹے کو دوسری اولاد پر ترجیح دینے میں کوئی مضائقہ نہیں۔ | ۵۴۲ | اصحاب الرقیم کا قصہ۔ | ۵۳۹
- کسی شخص نے سود وغیرہ حرام مال چھوڑ کر انتقال کیا تو اس کے بیٹے کے لئے وہ مال حلال ہو گا یا نہیں۔ | ۵۳۵ | جس چیز کا لینا حرام ہو اس کا دینا بھی حرام ہوتا ہے۔ | ۵۴۰
- وارث کو صرف اتنا معلوم ہے کہ ترکہ میں مال حرام بھی ملا ہے مگر نہ مال متمیز اور نہ ہی مستحق معلوم تو دیانۃً احتراز افضل ہے اور حکم جواز ہے۔ | ۵۳۵ | سود کے روپیہ سے جو کار نیک کیا جائے اس میں استحقاق ثواب نہیں۔ | ۵۴۱
- عرف میں جو کچھ مشہور ہے وہ اس طرح ہے جیسے لفظ سے شرط کردی جائے۔ | ۵۳۷ | حدیث سے تائید۔ | ۵۴۱
- تلاوتِ قرآن مجید اور ذکر الٰہی پر اجرت لینا دینا دونوں حرام ہیں۔ | ۵۳۷ | سود خوار پر شرعاً فرض ہے جتنا سود جس جس سے ہے اسے یا اس کی اولاد کو واپس کرے، وہ نہ مل سکیں تو اتنا مال تصدق کرے۔ | ۵۴۱
- گناہ پر ثواب کی امید زیادہ سخت واشد ہے۔ | ۵۳۷ | سود خوری سے توبہ کا طریقہ۔ | ۵۴۲
- اجرت پر قرآن وغیرہ پڑھوانے میں جواز کی صورت۔ | ۵۳۷ | سودی روپیہ سے حج کرنا جائز نہیں۔ ہاں فرضِ حج ذمہ سے ادا ہو جائے گا۔ | ۵۴۲
- عورت کے نکاح کے بدلے میں لئے ہوئے روپے محض رشوت و حرام ہیں، نہ ان کا کھانا جائز اور نہ ہی مسجد میں لگانا جائز بلکہ لازم ہے کہ جس شخص سے لئے ہیں اس کو واپس دیں۔ | ۵۳۸ | قبولِ شیئی اور چیز ہے اور سقوطِ فرض اور چیز۔ | ۵۴۲

- غیر مسلموں کو کرائے پر کرسیاں دینا مسلمان کے لئے جائز ہے۔ | ۵۳۸ | سودی پیسہ سے بنائی ہوئی مسجد میں نماز جائز ہے۔ | ۵۴۲
- پیشہ وران ذیل کے بارے میں شرع کیا حکم دیتی ہے: (۱) قاطع الشجر (۲) ذابح البقر (۳) دائم الخمر (۴) بائع البشر۔ | ۵۳۹ | سودی پیسہ سے بنائے ہوئے تالاب سے وضو کرنا جائز ہے۔ | ۵۴۲
- عوام میں مشہور ایک غلط حدیث کی نشاندہی۔ | ۵۳۹ | بیع فاسد سے خریدے ہوئے گھر پر قبضہ کرنے کے بعد خریدار نے اسے فقیروں پر وقف کردیا تو وہ وقف ہو گیا۔ | ۵۴۲
- ہندہ کو بمعاوضہ زنا جو وظیفہ ملتا تھا وہ حرام قطعی، اور تائبہ ہو جانے کے بعد اگر بلا معاوضہ ملتا ہے تو حلال ہے۔ | ۵۳۹ | |

Fatawa Rizvia Volume 23

The impurity of ownership does not prevent the validity of a waqf (endowment).	543	In the school of Ahl al-Sunnah, a person is not expelled from Islam due to any sin.	546
In usurious wealth, after possession, lack of ownership does not remain; it only becomes impure ownership.	543	Support from Hadith.	546
Impure ownership does not prevent a poor person from accepting it as charity (sadaqah).	544	A horse or donkey that dies without being slaughtered, it is forbidden to sell or buy its skin if it has not been tanned. Tanning it is permissible, but the profession is disliked (makruh); it is better to avoid eating at the house of someone who does this.	547
Whether wealth from interest and bribery becomes pure through repentance or not.	544	Why was the earnings of a cupper (hajjam) called forbidden (haram) in the Hadith?	548
It is permissible to work for, take a salary from, and eat at the home of a usurer or bribe-taker, provided it is not known that the specific thing given is exactly haram wealth.	544	The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) had cupping done and also paid the one who performed it.	548
Whatever the groom's side happily gives to the bride's teacher at the time of the wedding is permissible to take, but if given under compulsion, it is haram.	545	The wealth that a prostitute earns through this forbidden and impure means does not belong to her; it has the ruling of usurped property (ghasab).	548
If Zaid's blind father goes to the market to sell goods out of his own habit and will, there is no blame on Zaid. But if Zaid forces	545	The disposal of lost/wasteful properties (amwal-e-zai'ah).	548

him, then he is certainly a sinner and unworthy.

A father's wealth is lawful for his son to the extent of his consent, otherwise it is haram. 546

The father's right over the son always remains, and similarly, the son's right over the father. 546

When a son reaches adulthood, the father is no longer responsible for his maintenance (nafaqah). 546

A Muslim woman lived with an Englishman for twenty years; now she has repented, is her being a Muslim valid? 546

It is lawful to give lost/wasteful properties (amwal-e-zai'ah) as charity to one's parents or children. 548

Being undivided (ghair-munqasim) does not invalidate charity (sadaqah), although it might invalidate a gift (hiba). 548

Charity once given cannot be taken back. 549

A person died after accumulating a large amount of wealth from interest-based business; is it lawful for the heirs or not? 550

फ़तावा रिज़विया खंड 23

स्वामित्व की अशुद्धता वक़्फ़ (बंदोबस्त) की वैधता में बाधक नहीं है। 543

सूद (ब्याज) के धन में कब्ज़े के बाद स्वामित्व का अभाव नहीं रहता, केवल अशुद्ध स्वामित्व रह जाता है। 543

अशुद्ध स्वामित्व किसी गरीब व्यक्ति को उसे दान (सदक़ा) के रूप में लेने से नहीं रोकता है। 544

सूद और रिश्वत का धन तौबा से पाक होता है या नहीं। 544

सूदखोर और रिश्वतखोर के यहाँ नौकरी करना, वेतन लेना और खाना खाना जायज़ है जब तक कि यह ज्ञात न हो कि दी जाने वाली विशिष्ट वस्तु ही हराम धन है। 544

शादी के समय दूल्हे वाले दुल्हन के शिक्षक को खुशी से जो कुछ भी दें, उसे लेना जायज़ है, लेकिन यदि मजबूरी में दिया गया हो तो हराम है। 545

जैद का अंधा पिता अपनी इच्छा से आदत के अनुसार बाज़ार में सामान बेचने जाता है तो जैद पर कोई आरोप 545

अहले सुन्नत के पंथ में, कोई व्यक्ति किसी पाप के कारण इस्लाम से बाहर नहीं होता है। 546

हदीस से समर्थन। 546

घोड़ा या गधा जो बिना ज़बह किए मर जाए, उसकी खाल यदि कमाई न गई हो (टैन न की गई हो) तो उसे बेचना और खरीदना हराम है। उसकी चर्मशोधन (दबागत) करना जायज़ है और उसका पेशा मकरूह है; ऐसा करने वाले के यहाँ खाने से बचना ही बेहतर है। 547

हदीस में पछुवा (सींगी) लगाने वाले की कमाई को हराम क्यों कहा गया? 548

अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने पछुवा लगवाए और पछुवा लगाने वाले को मज़दूरी भी दी। 548

वेश्या जो धन इस हराम और नापाक ज़रिये से हासिल करती है, वह उसका मालिक नहीं होती; उस पर गबन (ग़सब) का नियम लागू होता है। 548

लावारिस माल (अमवाल-ए-ज़ाए'आ) का उपयोग। 548

नहीं है, और यदि जैद उसे मजबूर करता है तो वह निश्चित रूप से गुनहगार और नालायक है।

पिता का धन बेटे के लिए उसकी रज़ा (सहमति) की सीमा तक हलाल है, अन्यथा हराम है। 546

पिता का अधिकार बेटे पर हमेशा रहता है, वैसे ही बेटे का अधिकार पिता पर। 546

बेटा जब जवान (वयस्क) हो जाए तो पिता पर उसका भरण-पोषण (नफ़क़ा) अनिवार्य नहीं रहता। 546

एक मुस्लिम महिला बीस साल तक एक अंग्रेज़ के साथ रही, अब उसने तौबा कर ली है, क्या उसका मुसलमान होना सही है? 546

लावारिस माल (अमवाल-ए-ज़ाए'आ) को अपने माता-पिता और बेटे-बेटी पर सदक़ा (दान) कर देना हलाल है। 548

अविभाजित होना सदक़ा (दान) को नुकसान नहीं पहुँचाता, हालाँकि यह हिबा (उपहार) को नुकसान पहुँचा सकता है। 548

दिया गया सदक़ा (दान) वापस नहीं लिया जाता। 549

कोई व्यक्ति सट्टे/ब्याज के कारोबार से बहुत सारा धन जमा करके मर गया, वारिसों के लिए वह हलाल है या नहीं? 550

ملک کی خباثت وقف کی صحت سے مانع نہیں۔ ۵۴۳

مال ربا میں بعد قبضہ عدم ملک نہیں رہتا صرف خبیث ملک ہوتا ہے۔ ۵۴۳

خبیث ملک فقیر کو تصدق میں لینے سے مانع نہیں۔ ۵۴۴

سود اور رشوت کا مال توبہ سے پاک ہو جاتا ہے یا نہیں ۔ ۵۴۴

سود خوار اور راشی کے ہاں نوکری کرنا، تنخواہ لینا اور کھانا کھانا جائز ہے جبکہ وہ چیز جو اسے دے اس کا بعینہ مال حرام ہونا معلوم نہ ہو۔ ۵۴۴

شادی کے وقت دولہا والے لڑکی کے استاد کو بخوشی جو کچھ دیں اس کا لینا ۵۴۵

اہلسنت کے مذہب میں آدمی کسی گناہ کے باعث اسلام سے خارج نہیں ہوتا۔ ۵۴۶

حدیث سے تائید۔ ۵۴۶

گھوڑا یا گدھا کہ بے ذبح مر جائے اس کی کھال کہ پکائی نہ گئی ہو بیچنا خریدنا حرام ہے اس کی دباغت کرنا جائز ہے اور اس کا پیشہ مکروہ ہے ایسا کرنے والے کے ہاں کھانے سے احتراز اولیٰ ہے۔ ۵۴۷

حدیث میں پچھنے لگانے والے کی کمائی کو حرام کیوں کہا گیا۔ ۵۴۸

رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے پچھنے لگوائے اور پچھنے لگانے والے کو اجرت بھی دی۔ ۵۴۸

۵۴۸

جائز ہے اور مجبوری سے دیا تو حرام ہے۔

زید کا نابینا باپ اپنی خوشی سے حسب عادت بازار میں سامان فروخت کرنے جاتا ہے تو زید پر الزام نہیں، اور اگر ۵۴۵ زید اسے مجبور کرتا ہے تو ضرور گنہگار و نالائق ہے۔

باپ کا مال بیٹے کو اس کی رضا سے ۵۴۶ قدرِ رضا تک حلال ہے ورنہ حرام۔

باپ کا حق بیٹے پر ہمیشہ رہتا ہے یونہی ۵۴۶ بیٹے کا حق باپ پر۔

بیٹا جب جوان ہو جائے تو باپ پر اس کا ۵۴۶ نفقہ واجب نہیں رہتا۔

ایک مسلمان عورت ہندو بیس سال ایک انگریز کے ساتھ رہی، اب تائب ہوئی ۵۴۶ ہے، کیا اس کا مسلمان ہونا صحیح ہے۔

رنڈی جو مال اس حرام و ناپاک ذریعے سے حاصل کرتی ہے اس کی ملک نہیں ہوتا حکم غصب رکھتا ہے۔

اموال ضائعہ کا مصرف۔ ۵۴۸

اموال ضائعہ کو اپنے ماں باپ اور بیٹے بیٹی پر صدقہ کر دینا حلال ہے۔ ۵۴۸

غیر منقسم ہونا صدقہ کو نقصان نہیں دیتا اگرچہ ہبہ کو نقصان دیتا ہے۔ ۵۴۸

صدقہ واپس نہیں لیا جاتا۔ ۵۴۹

کوئی شخص سودی کاروبار سے اموال کثیرہ جمع کر کے مر گیا، وارثوں کے لئے وہ ۵۵۰ حلال ہے یا نہیں۔

Fatawa Razawiyya Volume 23

Page	Description
550	What should an heir do with an inheritance obtained from the deceased's interest (riba)?
551	If someone bought property or invested in business using wealth obtained through haram means, is the income from that property or business lawful (mubah) for that person or their relatives?
551	Method of getting rid of wealth acquired through haram means.
551	The difference in ruling between interest money and bribe money etc.
552	The issue of substitution (Istibdal), i.e., buying something else in exchange for haram wealth.
552	The scenario and ruling when haram money is involved in a contract and physical cash.
552	
556	Playing musical instruments is impermissible; playing at Hindus' homes is even more impermissible, and playing during their satanic festivals is strictly prohibited (Haram upon Haram).
556	If someone playing music at Hindu festivals does not desist, the Muslim community should boycott them.
556	A query (istifta) from someone who writes documents for interest-based dealings for Hindus, and the wise reply of the author (Allah have mercy on him), along with an exhortation to immediately quit this profession and teaching of tested deeds (a'mal) for the fulfillment of needs.
558	Three conditions are necessary for spiritual litanies (wazaif) and deeds (a'mal) to be effective.
558	A condition for all permissions, litanies, deeds, and amulets from the author (Allah have mercy on him) is the regular performance of prayer in congregation in the mosque.
558	What is the ruling on collecting fine (tawan) money?
559	

Page	Description
	Impurity (khabath) will not enter into an item purchased with wealth obtained through interest or invalid contracts (uqud-e-fasida).
552	If an agent (wakil) mixed the principal's (muwakkil) gold coins with their own, the agent is liable for a guarantee (daman), and the principal's disposal of the guarantee is permissible.
554	What should a person who has repented from selling alcohol do with the wealth obtained from it?
555	In giving charity (tasadduq) of haram wealth, it is not a condition that the poor (masakin) should not be one's close relatives (usool-o-furoo).
	Taking an interest-bearing loan without genuine Sharia necessity and compulsion is prohibited and a severe major sin.
559	Money obtained through an invalid contract (aqd-e-fasid) is vile (khabith); it is obligatory to return it and cancel the contract.
559	Money obtained through an invalid contract cannot be spent on charitable works or for one's own use.

फतावा रजविया जिल्द 23

पृष्ठ	विवरण
550	वारिस को वसीयतकर्ता के ब्याज (सूद) से प्राप्त विरासत का क्या करना चाहिए?
551	यदि किसी ने हराम माध्यम से प्राप्त धन से कोई संपत्ति खरीदी या व्यापार में लगाया, तो क्या उस संपत्ति या व्यापार की आय उस व्यक्ति या उसके परिजनों के लिए वैध (मुबाह) है या नहीं?
551	हराम तरीके से अर्जित धन से छुटकारा पाने का तरीका।
551	सूद के माल और रिश्वत के माल आदि के हुक्म में अंतर।
552	इस्तेबदाल का मसला, यानी हराम माल के बदले कोई दूसरी चीज़ खरीदना।
552	हराम रकम पर अक़्द (अनुबंध) और नकदी के जमा होने की सूरत और उसका हुक्म।
556	बाजा बजाना नाजायज है, हिंदुओं के यहाँ बजाना और भी सख्त नाजायज है और उनके शैतानी त्योहारों में बजाना सख्त हराम दर हराम है।
556	हिंदुओं के त्योहारों में बाजा बजाने वाला अगर बाज न आए, तो मुस्लिम समुदाय उसका बहिष्कार करे।
556	हिंदुओं के सूदी लेन-देन के दस्तावेज लिखने वाले का इस्तफ़्ता (सवाल) और लेखक (रहमतुल्लाह अलैह) का बुद्धिमानी भरा जवाब, और इस पेशे को तुरंत छोड़ने की नसीहत और हाजत पूरी करने के लिए आज़मूदा आमाल की शिक्षा।
558	वज़ीफ़ों और आमाल के प्रभावी होने के लिए तीन शर्तें ज़रूरी हैं।
558	लेखक (रहमतुल्लाह अलैह) की तरफ से दी गई तमाम इजाज़तों, वज़ीफ़ों, आमाल और तावीज़ों में नमाज़ पाबंदी से मस्जिद में जमाअत के साथ अदा करने की शर्त है।
558	तावान (जुर्माने) का रुपया जमा करना कैसा है।

पृष्ठ	विवरण
552	सूद या अक़ूदे-फ़ासिदा (अवैध अनुबंधों) के ज़रिए जो माल हासिल किया गया, उससे खरीदी गई चीज़ में खबासत (गंदगी) नहीं आएगी।
552	यदि वकील ने मुवक्किल (मालिक) की अशर्फियाँ अपनी अशर्फियों में मिला दीं, तो वकील पर ज़मानत लाज़िम है, और ज़मानत में मुवक्किल का तसर्रुफ़ (इस्तेमाल) जायज़ है।
554	शराब बेचने से तौबा करने वाला अब उस काम से हासिल हुए माल का क्या करे।
555	हराम माल के सदके(दान) में यह शर्त नहीं है कि मिस्कीन (गरीब) उसके उसूल-ओ-फ़ुरू (करीबी रिश्तेदार) न हों।
559	बिना शरीयत की ज़रूरत और मज़बूरी के सूदी रुपया कर्ज़ लेना हराम और संगीन गुनाहे-कबीरा है।
559	अक़्दे-फ़ासिद से प्राप्त रुपया खबीथ (गंदा) है, इसे वापस करना और अनुबंध को निरस्त करना वाजिब है।
559	जो रुपया अक़्दे-फ़ासिद से प्राप्त हो, उसे नेक कामों में या अपने किसी काम में खर्च नहीं किया जा सकता।

صفحہ	مضمون
۵۵۰	مورث کے سود سے حاصل شدہ ترکہ کو وارث کیا کریں۔
۵۵۱	جو مال کسی ذریعہ حرام سے حاصل کیا اس سے کوئی جائیداد خریدی یا تجارت پر لگایا تو اب اس جائیداد یا تجارت کی آمدنی اس شخص یا اس کے لواحقین کے میں مباح ہے یا نہیں۔
۵۵۱	کسی ذریعہ حرام سے حاصل کردہ مال سے سبکدوشی کا طریقہ۔
۵۵۱	مال سود اور مال رشوت وغیرہ کے حکم میں فرق۔
۵۵۲	
۵۵۶	باجا بجانا ناجائز، ہندوؤں کے ہاں بجانا اور سخت ناجائز اور ان کے شیطانی تہوار میں بجانا اور بھی سخت حرام در حرام ہے۔
۵۵۶	ہنود کے تہوار میں باجا بجانے والا اگر باز نہ آئے تو اس کی مسلمان برادری اس سے بائیکاٹ کرے۔
۵۵۶	ہندوؤں کے سودی معاملہ کی وثیقہ نویسی کرنے والے کا استفتاء اور مصنف علیہ الرحمہ کا حکیمانہ جواب اور اس پیشہ کو فوراً ترک کرنے کی تلقین اور قضائے حاجات کے لئے اعمال مجربہ کی تعلیم۔
۵۵۸	وظائف و اعمال کے اثر کرنے میں تین شرائط ضروری ہیں۔
۵۵۸	

صفحہ	مضمون
۵۵۲	مسئلہ استبدال یعنی حرام مال کے عوض کوئی دوسری چیز خریدنا۔
۵۵۲	زرِ حرام پر عقد و نقد کے جمع ہونے کی صورت اور اس کا حکم۔
۵۵۲	سود یا عقودِ فاسدہ کے ذریعے جو مال حاصل کیا اس سے خریدی ہوئی شئی میں خباثت نہیں آئے گی۔
۵۵۲	وکیل نے مؤکل کی اشرفیاں اپنی اشرفیوں میں ملادیں تو وکیل پر ضمان لازم ہے، اور ضمان میں مؤکل کا تصرف جائز ہے۔
۵۵۴	شراب فروشی سے تائب ہونے والا اب اس سے حاصل شدہ مال کا کیا کرے۔
۵۵۵	مالِ حرام کے تصدق میں مساکین کا غیر اصول و فروع ہونا شرط نہیں۔
۵۵۸	مصنف علیہ الرحمہ کے یہاں کی جملہ اجازات و وظائف واعمال و تعویذات میں نماز پابندی سے باجماعت مسجد میں ادا کرنے کی شرط ہے۔
۵۵۸	تاوان کا روپیہ جمع کرنا کیسا ہے۔
۵۵۹	بلا ضرورت شرعیہ و مجبوری صادق سودی روپیہ قرض لینا حرام اور شدید گناہِ کبیرہ ہے۔
۵۵۹	عقد فاسد سے حاصل شدہ روپیہ خبیث ہے اسے واپس دینا اور عقد کو فسخ کرنا واجب ہے۔
۵۵۹	جو روپیہ عقد فاسد سے حاصل ہو اس کو امورِ خیر یا اپنے کسی مصرف میں خرچ نہیں کر سکتا۔

Fatawa Razawiyya Volume 23

Page	Ruling Description
559	If a debt is repaid with impure money, does that money remain pure for the lender or not?
559	Impure money is of two types.
560	Someone took back a donation and found an extra rupee in it and spent it; what is the ruling now?
560	The assembly of the blessed Mawlid (birth of the Prophet) is among the recommended acts (mandubat) when done correctly.
560	The Qawwali prevalent here is impermissible.
560	Quranic warning on breaking promises.
560	Is a house built from the illegitimate earnings of a repentant prostitute permissible for her or not?
561	Method (Heela) to purify impure wealth.
562	Gifts should not be accepted from polytheists (mushrikeen).
563	It is permissible to take as a gift or through purchase what is presented at holy shrines as a means of conveying reward (Isal-e-Thawab) from the attendants.
563	Donated money remains the property of the donors.
563	Detail of the Shari'ah ruling if the donated money is not spent on the purpose for which it was given.
564	How is it for judges to take something from people by force or by pleading, despite having a fixed salary?
565	Is it permissible or not to work in the Excise Department of the government?
565	Making wine, having it made, selling it, having it sold, and every kind of cooperation is forbidden (Haram), and employment in such work is impermissible.
566	A woman is visited by a Jinn whom she sees openly, and he gives her money, notes etc.; what should she do with those notes?

Page	Ruling Description
562	Hereditary rights are not saleable, nor can anything be taken for them.
562	What the law has determined as a hereditary right is not a Shari'ah right.
562	Making offerings to an idol is disbelief (Kufr).
562	Conveying reward (Isal-e-Thawab) to the saints (Awliya) is the way of Islam.
562	If an offering to an idol is obtained for free or by purchase from a priest, how is it to take it?
567	Extracting toddy (taadi) from palm trees and selling it, and taking its price is forbidden.
567	If a tailor saves a little cloth from people's clothes and makes caps, buying them is a sin and forbidden.
568	Making an excuse (Heela) to justify interest (usury) is not befitting for a Muslim. However, the method to get rid of interest was taught by Muhammad the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) himself.
568	A ruler took a loan from his subordinate, paid interest on it, or waived some of his demands; what is the ruling in this?
569	It is mandatory to avoid the forbidden (Haram) as much as possible.

फतावा रज़विया जिल्द 23

पृष्ठ	हुक्म का विवरण
559	यदि कर्ज की अदायगी नापाक रुपयों से की गई, तो क्या वह रुपया कर्जदाता के लिए पाक रहा या नहीं?
559	नापाक रुपया दो प्रकार का होता है।
560	चंदा देकर वापस लिया, उसमें एक रुपया अधिक आ गया और उसे खर्च कर लिया, अब क्या हुक्म है?
560	बरकती मिलाद शरीफ की महफ़िल पसंदीदा (मन्दूबात) कार्यों में से है, बशर्ते कि वह सही तरीके से हो।
560	यहाँ जो कव्वाली प्रचलित है, वह नाजायज़ है।
560	वादा खिलाफी पर कुरानी चेतावनी।
560	तौबा करने वाली वेश्या की नाजायज़ कमाई से बना हुआ मकान उसके लिए जायज़ है या नाजायज़?
562	मुशरिकों से तोहफा स्वीकार नहीं करना चाहिए।
563	मज़ार-ए-तय्यिबा पर जो कुछ ईसाल-ए-सवाब के तौर पर पेश किया जाता है, उसे खादिमों से तोहफे या खरीद के तौर पर लेना जायज़ है।
563	चंदे का रुपया चंदा देने वालों की मिल्कियत रहता है।
563	जिस काम के लिए चंदा दिया गया है, यदि उसमें खर्च न हो, तो उसके लिए शरीअत के हुक्म का विवरण।
564	वजीफा (वेतन) निर्धारित होने के बावजूद काज़ियों का लोगों से जबरदस्ती या गिड़गिड़ाकर कुछ लेना कैसा है?
565	सरकार की ओर से आबकारी विभाग (एक्साइज) में नौकरी करना जायज़ है या नहीं?
565	शराब बनाना, बनवाना, बेचना, बिकवाना और हर तरह का सहयोग हराम है और ऐसे काम में नौकरी नाजायज़ है।

पृष्ठ	हुक्म का विवरण
561	नापाक माल को पाक करने का तरीका (हीला)।
562	पैतृक अधिकार बिक्री योग्य नहीं हैं, न ही उन पर कुछ लिया जा सकता है।
562	जिसे कानून ने पैतृक अधिकार ठहराया है, वह कोई शरीई अधिकार नहीं है।
562	मूर्ति पर चढ़ावा चढ़ाना कुफ़्र है।
562	औलिया को ईसाल-ए-सवाब इस्लाम का तरीका है।
562	यदि मूर्ति का चढ़ावा पुजारी से मुफ्त में या खरीदकर मिले, तो उसे लेना कैसा है?
566	एक औरत पर जिन्न आता है जिसे वह खुलेआम देखती है और वह उसे रुपए-नोट वगैरह देता है; वह औरत उन नोटों का क्या करे?
567	ताड़ के पेड़ से ताड़ी निकालकर बेचना और उसकी कीमत लेना वर्जित (ममनू) है।
567	दर्जी लोगों के कपड़े से थोड़ा सा बचाकर टोपियाँ बना लें, तो उन्हें खरीदना गुनाह और हराम है।
568	ब्याज (सूद) को जायज़ करने का हीला करना मुसलमान की शान नहीं। अलबत्ता, ब्याज से छुटकारा पाने का हीला स्वयं मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने सिखाया है।
568	हाकिम ने अपने मातहत से कर्ज लिया, उस पर ब्याज दिया, या अपनी मांगों में कुछ छूट दी; तो इसमें क्या हुक्म है?
569	हराम से जितना हो सके बचना लाज़मी है।

صفحہ	حکم
۵۵۹	قرض کی ادائیگی ناپاک روپے سے کی تو قرض دہندہ کے لئے وہ روپیہ پاک رہا یا نہیں۔
۵۵۹	ناپاک روپیہ دو قسم پر ہے۔
۵۶۰	چندہ دے کر واپس لیا اس میں ایک روپیہ زائد آگیا اس کو کھا لیا ہے اب کیا حکم ہے۔
۵۶۰	مجلس میلاد مبارک اعظم مندوبات سے ہے جبکہ بوجہ صحیح ہو۔
۵۶۰	جو قوالی یہاں رائج ہے ناجائز ہے۔
۵۶۰	وعدہ خلافی پر قرآنی وعید۔
۵۶۲	مشرکوں سے ہدیہ قبول نہیں کرنا چاہئے۔
۵۶۳	مزارات طیبہ پر جو کچھ بطور ایصال ثواب پیش کیا جاتا ہے اس خدام سے بطور ہدیہ وشراء لینا جائز ہے۔
۵۶۳	چندہ کا روپیہ چندہ دینے والوں کی ملک رہتا ہے۔
۵۶۳	جس کام کے لئے چندہ دیا گیا ہے اس میں صرف نہ ہو تو اس کے لئے حکم شرعی کی تفصیل۔
۵۶۴	وظیفہ مقرر ہونے کے باوجود قاضیوں کا لوگوں سے زبردستی یا گڑ گڑا کر کچھ لینا کیسا ہے۔
۵۶۵	گورنمنٹ کی طرف سے محکمہ آبکاری میں ملازمت کرنا جائز ہے یا نہیں۔

صفحہ	حکم
۵۶۰	تائبہ رنڈی کا ناجائز کمائی سے بنوایا ہوا مکان اس کو جائز ہے یا ناجائز۔
۵۶۱	ناپاک مال کو پاک کرنے کا حیلہ۔
۵۶۲	حق موروثی قابل بیع نہیں، نہ اس پر کچھ لے سکتا ہے۔
۵۶۲	جس کو قانون نے حق موروثی ٹھہرایا ہے وہ کوئی شرعی حق نہیں۔
۵۶۲	بت پر چڑھاو چڑھانا کفر ہے۔
۵۶۲	اولیاء کو ایصال ثواب طریق اسلام ہے۔
۵۶۲	
۵۶۵	شراب بنانا، بنوانا، بیچنا، بکوانا اور ہر طرح کا تعاون حرام ہے اور ایسے کام میں نوکری ناجائز ہے۔
۵۶۶	ایک عورت پر جن آتا ہے جس کو وہ علانیہ دیکھتی ہے اور وہ عورت کو روپے نوٹ وغیرہ دے جاتا ہے وہ عورت ان نوٹوں کا کیا کرے۔
۵۶۷	درخت تاڑ سے تاڑی نکال کر فروخت اور اس کی قیمت لینا ممنوع ہے۔
۵۶۷	درزی لوگوں کے کپڑے سے تھوڑا سا بچا کر ٹوپیاں بنالیں تو ان کا خریدنا معصیت و حرام ہے۔
۵۶۸	بیاج (سود) کو جائز کر لینے کا حیلہ کرنا مسلمان کی شان نہیں۔ البتہ بیاج سے نجات حاصل کرنے کا حیلہ خود محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے تعلیم فرمایا ہے۔
۵۶۸	حاکم نے اپنے محکوم سے قرض لیا، اس پر سود دیا، یا اپنے مطالبات سے کچھ چھوڑ دیا تو اس میں کیا حکم ہے۔
۵۶۹	حرام سے جتنا بچ سکے بچنا لازم ہے۔

بت کا چڑھاو پجاری سے

مفت یا شراء ملے تو اس کا

لینا کیسا ہے۔

Volume 23 Fatawa-e-Razawiyya

569 | In a state of Shariah-compliant coercion, permission for an impermissible act will be granted. | 576 | It is not permissible to sell something whose intended use is for committing a sin, such as musical instruments. 569 | Actual intimidation is taken into account, not just a mere threat. | 576 | An inquiry regarding a community called Khatri. 570 | The Imam led the funeral prayer of a prostitute and accepted the offering given by them; what will be the ruling on this? | 578 | The quantity of a Dirham. 571 | The defendant can take as much as the necessary expenses from a false claimant; it is prohibited to take from a true claimant, and whether the claimant is true or false, they cannot take from the defendant. | 578 | Condemnation of interest-takers and interest-givers from Hadith. 571 | A scavenger (Bhangi) became a Muslim but did not abandon his profession; how is it Shariah-wise to go to his house for an invitation and eat? | 578 | Women roaming unveiled is prohibited, and if their husbands are pleased with it, they are cuckolds (Dayyuth). 573 | The grain a Pandit receives as charity, which he collects and sells at a price lower than the market rate; buying it is permissible, and performing Niyaz-e-Sharif on it is also allowed. | 579 | Jealousy is the work of Satan. 573 | Selling and buying a rupee note for fifteen annas is absolutely permissible. | 579 | The ruling on conforming to a community in a custom that in itself has no Shariah-based evil. 573 | Shariah ruling regarding trade and buying/selling of opium. | 580 | The proper use of prohibited (haram) money and the way for it to become pure. 574 | If returning or getting forgiveness for wealth obtained through bribery has become impossible, what will be the form of exoneration and repentance, and where should the wealth be spent? | 580 | Placing a bet from both sides, how is it, and how is it to eat the wealth won in it? 575 | If a human pulls a carriage instead of an animal, it is permissible to ride on it in exchange for appropriate compensation. | 581 | A job in octroi (chongi) is permissible. 576 | If haram meat is mixed with halal meat, buying it is absolutely prohibited; if they are distinguishable, i.e., this piece is halal and this is haram, then it is permissible to buy only the halal one. | 581 | A servant acting against the contract is treachery, and treachery is absolutely prohibited. 576 | Is it permissible to sell expensive items to a prostitute or not? | 581 | Committing a legal crime and exposing oneself to unnecessary humiliation and calamity is a crime in Shariah.

Page 51 of 768

जिल्द 23 फतावा-ए-रज़विया

569 | शरीयत की मजबूरी (इकराह) की स्थिति में जिस अवैध कार्य की अनुमति दी जाती है, वह दी जाएगी। | 576 | जिस चीज़ से साक्षात् पाप स्थापित हो, उसका बेचना जायज़ नहीं है जैसे वाद्य यंत्र (मज़ामीर)। 569 | वास्तविक भय का विचार किया जाता है, न कि केवल धमकी का। | 576 | खत्री समुदाय से संबंधित एक प्रश्न (इस्तफ़्ता)। 570 | इमाम ने एक वेश्या की नमाज़-ए-जनाज़ा पढ़ाई और उनका दिया हुआ नज़राना स्वीकार किया, इस पर क्या हुक्म होगा? | 578 | दिरहम की मात्रा। 571 | प्रतिवादी (मुदआ अलैहि) झूठे वादी (मुदई) से आवश्यक खर्च ले सकता है; सच्चे वादी से लेना हराम है और वादी सच्चा हो या झूठा, प्रतिवादी से नहीं ले सकता। | 578 | हदीस से सूद (ब्याज) लेने और देने वालों की निंदा। 571 | एक भंगी मुसलमान हुआ लेकिन पेशा नहीं छोड़ा, उसके यहाँ दावत पर जाकर खाना शरीयत के अनुसार कैसा है? | 578 | औरतों का बेपर्दा घूमना हराम है, और यदि उनके पति इस पर राज़ी हैं तो वे दय्यूत (बेगैरत) हैं। 573 | पंडित को जो अनाज दान में मिलता है, जिसे वह इकट्ठा करके बाज़ार भाव से कम पर बेच देता है; उसे खरीदना जायज़ है और उस पर नियाज़-ए-शरीफ भी मुबाह (जायज़) है। | 579 | ईर्ष्या शैतान का काम है। 573 | रुपये का नोट पंद्रह आने में बेचना और खरीदना पूर्णतः जायज़ है। | 579 | जिस रस्म में स्वयं कोई शरीयत की बुराई न हो, उसमें समुदाय की सहमति का हुक्म। 573 | अफीम के व्यापार और खरीद-बिक्री के बारे में शरीयत का हुक्म। | 580 | हराम रुपये का उपयोग और उसके पाक होने का तरीका। 574 | रिश्वत में प्राप्त धन वापस करना या माफ कराना असंभव हो गया हो, तो बरी होने और तौबा करने का क्या तरीका होगा और धन कहाँ खर्च किया जाए? | 580 | दोनों पक्षों से शर्त (दांव) लगाना कैसा है और उसमें जीता हुआ धन खाना कैसा है। 575 | जानवर के बजाय इंसान गाड़ी खींचता है, उचित मुआवजे के बदले उस पर सवारी करना जायज़ है। | 581 | चुंगी (टैक्स) की नौकरी जायज़ है। 576 | हलाल मांस में हराम मिला हो तो उसे खरीदना पूर्णतः हराम है, यदि वे अलग-अलग हों कि यह टुकड़ा हलाल है और यह हराम, तो केवल हलाल खरीदना जायज़ है। | 581 | नौकर का अनुबंध (करार) के विरुद्ध करना विश्वासघात (ग़दर) है और विश्वासघात पूर्णतः हराम है। 576 | बाज़ारी औरत (वेश्या) के हाथों कीमती चीज़ें बेचना जायज़ है या नहीं? | 581 | किसी कानूनी अपराध को करके स्वयं को बिना वजह अपमान और संकट में डालना शरीयत में अपराध है।

جلد ۲۳ فتاویٰ رضویہ

۵۶۹ | بحالت اکراہ شرعی جس فعل ناجائز کی رخصت دی جاتی ہے رخصت دیں گے۔ | ۵۷۶ | جس چیز سے بعینہ اقامتِ معصیت ہو اس کا بیچنا جائز نہیں جیسے مزامیر۔ ۵۶۹ | تخویف واقعی کا اعتبار ہے نہ کہ نری دھمکی کا۔ | ۵۷۶ | ایک قوم کھتری سے متعلق استفتاء۔ ۵۷۰ | امام نے ایک رنڈی کی نمازِ جنازہ پڑھادی اور ان کا دیا ہوا نذرانہ قبول کیا اس پر کیا حکم ہوگا۔ | ۵۷۸ | درہم کی مقدار۔ ۵۷۱ | جتنا واجبی خرچہ ہے مد علیہ جھوٹے مدعی سے لے سکتا ہے سچے مدعی سے لینا حرام ہے اور مدعی سچا ہو یا جھوٹا مد علیہ سے نہیں لے سکتا۔ | ۵۷۸ | سود لینے اور دینے والے کی مذمت حدیث سے۔ ۵۷۱ | بھنگی مسلمان ہوا مگر پیشہ ترک نہیں کیا اس کے ہاں دعوت پر جاکر کھانا شرعاً کیسا ہے۔ | ۵۷۸ | عورتوں کا بے پردہ پھرنا حرام ، اور ان کے شوہر اگر اس پر راضی ہیں تو دیوث ہیں۔ ۵۷۳ | پنڈت کو جو اناج پن میں ملتا ہے وہ جمع کر کے بازار کے بھاؤ سے کم پر فروخت کردیتا ہے اس کا خریدنا جائز اور اس پر نیاز شریف بھی مباح ہے۔ | ۵۷۹ | حسد کارِ شیطان ہے۔ ۵۷۳ | روپے کا نوٹ پندرہ آنے کو بیچنا خریدنا مطلقاً جائز ہے۔ | ۵۷۹ | جس رسم میں خود کوئی شرعی برائی نہ ہو اس میں قوم کی موافقت کا حکم ہے۔ ۵۷۳ | افیون کی تجارت اور خرید و فروخت کے بارے میں حکم شرعی۔ | ۵۸۰ | حرام روپیہ کا مصرف اور اس کے پاک ہو جانے کی صورت۔ ۵۷۴ | رشوت میں حاصل شدہ مال واپس کرنا یا معاف کرانا از قبیل محال ہوگیا ہو تو برات و توبہ کی کیا صورت ہوگی اور مال کس مصرف میں صرف کیا جائے۔ | ۵۸۰ | طرفین سے شرط لگانا کیسا ہے اور اس میں جو مال جیتا اس کا کھانا کیسا ہے۔ ۵۷۵ | ایک گاڑی جانور کے بجائے انسان کھینچتا ہے مناسب معاوضہ کے بدلے اس پر سواری جائز ہے۔ | ۵۸۱ | چونگی کی نوکری جائز ہے۔ ۵۷۶ | حلال گوشت میں

حرام ملا ہو تو اس کو خریدنا مطلقاً حرام ، اگر متمیز ہو کہ یہ ٹکڑا حلال ہے اور یہ حرام ہے تو صرف حلال کو خریدنا جائز ہے۔ | ۵۸۱ | نوکر کا خلافِ قرارداد کرنا غدر ہے اور غدر مطلقاً حرام۔ ۵۷۶ | بازاری عورت کے ہاتھ قیمتی چیزیں فروخت کرنا جائز ہے یا نہیں۔ | ۵۸۱ | کسی قانونی جرم کا ارتکاب کر کے اپنے آپ کو بلاوجہ ذلت و بلا کے لئے پیش کرنا شرعاً جرم ہے۔

Fatawa Razawiya Volume 23

586 | 581 | A prostitute bought a house from illicit earnings and endowed its income to the mosque. Is it permissible to spend it on mosque expenses? | The gift or invitation (Naveed/Nyota) given is a loan; its repayment is mandatory. If it remains unpaid, it will be a claim. | 581 | 586 587 | 582 | People of the neighborhood want to buy a house for mosque income. One person is hindering this as he is a buyer himself. What is the ruling on this and what should the homeowner do? | How is it to cut a tooth-brush (miswak) from a tree, take a lump of clay, or pull a straw from a thatched roof without the owner's permission? | 582 | 587 587 | 583 | The profession of dancing and singing is cursed and strictly forbidden. To consider it lawful is disbelief. Money obtained from it is haram (forbidden). | How is it to eat at the house of someone who has lawful income along with interest-based income? | 583 | 587 587 | 583 | The elders of the spiritual path are not of satanic character. | Eating stolen goods oneself and feeding them to others are both forbidden. | 583 | 587 587 | 583 | A marriage took place during the 'iddah period. The witnesses want to put the money they received into the mosque. Should it be accepted or not? | Is it permissible or not to take an interest-bearing loan from a money-lender for trade and to trade with it? And how is the profit from it? | 583 | 587 587 | 584 | For which needs is taking an interest-bearing loan permitted? | Curse upon those who consume, feed, and cooperate in interest. | 584 | 587 588 | 584 | A scholar was invited for a meal and to recite Fateha. If some gift was given upon his return, how is this giving and taking? | What can be the usage of a prostitute's illegal income and property? In what way can it be permissible for her? | 584 | 588 589 | --- | Invitations for the days of death (funeral feasts) should not be accepted. | It is permissible to sell something to a prostitute or to rent out a lawful item, but it is forbidden to take payment or rent from her haram wealth. | 585 | 589 589 | 585 | There is no prohibition in asking after giving an interest-free loan (Qarz-e-Hasna), but one should not be unduly harsh in asking. | How is it to spend the income of property purchased with a prostitute's earnings on mosque and school expenses? | 585 | 589 590 | 586 | It is obligatory to give respite to a poor debtor in the case of an interest-free loan. | The authority over donations belongs to the donors. Those who say that our donation should be distributed equally among all mosques should be distributed equally. And those who say it should be given to some mosques should be given to them. | 586 | 590

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

586 | 581 | एक वेश्या ने हराम कमाई से मकान खरीदकर उसकी आमदनी मस्जिद के नाम लगा दी, क्या उसे मस्जिद के खर्चों में लगाना जायज़ है? | जो नवीद या न्योता दिया जाता है वह कर्ज है, उसका अदा करना लाज़िम है, अगर रह गया तो मांग बनी रहेगी। | 581 | 586 587 | 582 | मोहल्ले वाले मस्जिद की आमदनी के लिए एक मकान खरीदना चाहते हैं, एक व्यक्ति इसमें बाधक है क्योंकि वह खुद खरीदार है। उस पर क्या हुक्म है और मकान मालिक क्या करे? | मालिक की इजाज़त के बिना पेड़ से मिस्वाक काटना, मिट्टी का ढेला लेना, छप्पर से तिनका खींचना कैसा है? | 582 | 587 587 | 583 | नाचने-गाने का पेशा लानत योग्य और पूरी तरह हराम है, इसे हलाल समझना कुफ्र है, इससे प्राप्त धन हराम है। | जिसके पास सूदी (ब्याज) के साथ जायज़ आमदनी भी है, उसके यहाँ खाना कैसा है? | 583 | 587 587 | 583 | तरीक़त के बुज़ुर्ग शैतानी स्वभाव वाले नहीं होते। | चोरी का माल खुद खाना और दूसरों को खिलाना दोनों हराम हैं। | 583 | 587 587 | 583 | इद्दत के दौरान निकाह हुआ, गवाहों को जो रुपये मिले वे मस्जिद में लगाना चाहते हैं, लिए जाएं या नहीं। | महाजन से व्यापार के लिए सूदी कर्ज लेना और उससे व्यापार करना जायज़ है या नहीं? और उसका मुनाफा कैसा है? | 583 | 587 587 | 584 | किन-किन ज़रूरतों के लिए सूदी (ब्याज वाला) कर्ज लेने की इजाज़त है? | सूद खाने, खिलाने और सहयोग करने वालों पर लानत है। | 584 | 587 588 | 584 | आलिम साहब को खाना खिलाने और फ़ातिहा दिलाने के लिए बुलाया गया, वापसी पर कुछ हदिया (उपहार) दिया, तो यह लेना-देना कैसा है? | वेश्या की नाजायज़ आमदनी और जायदाद का उपयोग क्या हो सकता है, उसके लिए वह किस स्थिति में जायज़ हो सकती है? | 584 | 588 589 | --- | मृत्यु के दिनों (मैय्यत की दावत) की दावत स्वीकार न की जाए। | वेश्या के हाथ कोई चीज़ बेचना या जायज़ चीज़ को किराए पर देना जायज़ है, लेकिन उसके हराम धन से किराया या कीमत लेना हराम है। | 585 | 589 589 | 585 | कर्ज़-ए-हसना देकर वापस मांगने की मनाही नहीं है, हाँ मांगने में बेजा सख्ती न की जाए। | वेश्या की कमाई से खरीदी गई जायदाद की आमदनी को मस्जिद और मदरसे के खर्चों में खर्च करना कैसा है? | 585 | 589 590 | 586 | गरीब कर्जदार को कर्ज़-ए-हसना की स्थिति में मोहलत देना फ़र्ज़ है। | चंदे का अधिकार चंदा देने वालों को है। जो यह कहें कि हमारा चंदा सभी मस्जिदों में बराबर बांटा जाए, वह बराबर बांटा जाए, और जो यह कहें कि कुछ खास मस्जिदों को दिया जाए, वह उन्हीं को दिया जाए। | 586 | 590

۵۸۶ | ۵۸۱ | طوائف نے حرام کمائی سے مکان خرید کر اس کی آمدنی مسجد کے نام لگادی کیا اس کو مسجد کے اخراجات میں صرف کرنا جائز ہے۔ | جو نوید یا نیوتا دیا جاتا ہے وہ قرض ہے اس کا ادا کرنا لازم ہے، اگر رہ گیا تو مطالبہ رہے گا۔ | ۵۸۱ | ۵۸۶ ۵۸۷ | ۵۸۲ | ایک مکان اہل محلہ مسجد کی آمدنی کے لئے خریدنا چاہتے ہیں ایک شخص اس میں حارج ہے وہ خود خریدار ہے اس پر کیا حکم ہے اور مالک مکان کیا کرے۔ | بغیر اجازت مالک درخت سے مسواک کاٹنا، مٹی کا ڈھیلا لینا، چھپر سے تنکا کھینچنا کیسا ہے۔ | ۵۸۲ | ۵۸۷ ۵۸۷ | ۵۸۳ | ناچنے گانے کا پیشہ ملعون اور حرام قطعی ہے اس کو حلال جاننا کفر ہے، اس سے حاصل ہونے والا مال حرام ہے۔ | جس کے پاس سودی کے ساتھ جائز آمدنی بھی ہے اس کے ہاں کھانا کیسا ہے۔ | ۵۸۳ | ۵۸۷ ۵۸۷ | ۵۸۳ | بزرگان طریقت شیطان خصلت نہیں ہوتے۔ | چوری کا مال خود کھانا اور دوسروں کو کھلانا دونوں حرام ہیں۔ | ۵۸۳ | ۵۸۷ ۵۸۷ | ۵۸۳ | دوران عدت نکاح ہوا، گواہوں کو جو روپے ملے وہ مسجد میں لگانا چاہتے ہیں، لئے جائیں یا نہیں۔ | مہاجن سے تجارت کے لئے سودی قرضہ لینا اور اس سے تجارت کرنا جائز ہے یا نہیں۔ اور اس کا نفع کیسا ہے۔ | ۵۸۳ | ۵۸۷ ۵۸۷ | ۵۸۴ | کس کس ضرورت سے سودی قرض لینے کی اجازت ہے۔ | سود کھانے، کھلانے اور تعاون کرنے والوں پر لعنت۔ | ۵۸۴ | ۵۸۷ ۵۸۸ | ۵۸۴ | عالم صاحب کو کھانا کھلانے اور فاتحہ دلانے کیلئے بلایا واپسی پر کچھ ہدیہ دیا تو یہ لینا دینا کیسا ہے۔ | طوائف کی ناجائز آمدنی اور جائداد کا مصرف کیا ہو سکتا ہے، اس کے لئے وہ کس صورت میں جائز ہوسکتی ہے۔ | ۵۸۴ | ۵۸۸ ۵۸۹ | --- | ایام موت کی دعوت قبول نہ کی جائے۔ | طوائف کے ہاتھ کوئی چیز فروخت کرنا یا جائز شیئ کو کرایہ پر دینا جائز ہے مگر اس کے زرِ حرام سے اجرت یا قیمت

میں لینا حرام ہے۔ | ۵۸۵ | ۵۸۹ ۵۸۹ | ۵۸۵ | قرض حسنہ دے کر مانگنے کی ممانعت نہیں، ہاں مانگنے میں بیجا سختی نہ کرے۔ | طوائف کے کسب سے خرید کردہ جائداد کی آمدنی کو مصارف مسجد و مدرسہ میں خرچ کرنا کیسا ہے۔ | ۵۸۵ | ۵۸۹ ۵۹۰ | ۵۸۶ | نادار مدیون کو قرض حسنہ کی صورت میں مہلت دینا فرض ہے۔ | چندہ کا اختیار چندہ دہندوں کو ہے جو یہ کہیں کہ ہمارا چندہ مساوی طور پر تمام مساجد میں تقسیم کیا جائے وہ مساوی تقسیم کیا جائے، اور جو یہ کہیں کہ بعض مساجد کو دیا جائے وہ بعض کو دیا جائے۔ | ۵۸۶ | ۵۹۰

Fatawa Razawiya Volume 23

Page	Topic
595	Prostitutes say that we have changed the earnings of our profession to buy sweets, so offering Fatiha etc. over it is all permissible.
595	Making a 'Takht' (ceremonial throne) during the ten days of Muharram is meaningless and useless; taking or giving donations for it is impermissible.
596	Employment under an original non-believer (Kafir-e-Asli) is permissible if it doesn't involve any un-Islamic work.
597	Talking to an original non-believer on worldly matters and sitting with him for a while is not prohibited, nor does it necessitate infidelity or sinfulness.
597	Working for an apostate (Murtad), talking to him, or sitting and standing with him is forbidden.
597	One who, after being informed about the infidel belief of a non-believer, doubts his infidelity, becomes a non-believer himself.
597	Calling a Muslim a non-believer without proof of a cause for infidelity is a severe sin; rather, the
590	Wealth of a non-Muslim is lawful (Halal) if received with his pleasure and without any compulsion.
591	Sayyiduna Siddiq-e-Akbar (Radi Allahu Anhu) made a bet with the polytheists of Quraish and won.
591	What is the ruling on buying and using items manufactured by prisoners in jails?
591	Definition and ruling of bribery.
591	A prayer bead (Tasbih) made of wood or stone is permissible, but being excessively expensive is disliked (Makruh), and it's prohibited if made of gold or silver.
592	Greeting and talking during the Friday sermon (Khutbah) is absolutely prohibited.
592	Whether serving in the army of non-believers is permissible or not.

Page	Topic	Page	Topic
	accusation returns to the one who said it.		
597	Earnings from adultery are like usurped property and are forbidden; it is mandatory to give it all in charity to the poor, only then will repentance be complete.	592	Oppression against a Dhimmi (protected non-Muslim) is more severe than oppression against a Muslim.
597	References in support of the issue.	592	Support from Hadith.
598	The method to avoid and clear oneself from unlawful (Haram) wealth.	592	Qadiyanis are apostates; buying, selling, or talking with them is not allowed.
598	The nature of life insurance.	594	What is the ruling on traveling for Hajj through an English company that deals in interest, while a Muslim company is available? A query consisting of six questions regarding this.
201	If any Muslim is a partner in the company with which the insurance deal is made, then it is absolutely forbidden.	595	Trading opium for medicine is permissible, but selling it to an opium addict is impermissible.
	Insurance is gambling, i.e., wagering.	595	

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

पृष्ठ	विषय	पृष्ठ	विषय
595	वेश्याएँ कहती हैं कि हमने अपने पेशे की कमाई को बदलकर मिठाई खरीदी है, तो उस पर फ़ातिहा आदि देना सब जायज़ है।	590	गैर-मुस्लिम का धन हलाल है यदि वह उसकी खुशी से और बिना किसी मजबूरी के प्राप्त हो।
595	मुहर्रम के दस दिनों में तख़्त बनाना अर्थहीन और फ़ुज़ूल है, इसके लिए चंदा लेना या देना नाजायज़ है।	591	सैय्यदना सिद्दीक़-ए-अकबर (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने क़ुरैश के मुशरिकों के साथ शर्त लगाई और जीत गए।
596	काफ़िर-ए-असली की नौकरी जिसमें कोई गैर-शरई काम न करना पड़े, जायज़ है।	591	जेलों में क़ैदियों द्वारा बनाई गई वस्तुओं को खरीदने और इस्तेमाल करने का क्या हुक्म है?
597	दुनियावी मामलों पर काफ़िर-ए-असली से बातचीत करना और कुछ देर उसके पास बैठना मना नहीं है, और न ही इससे कुफ़्र या फ़िस्क लाज़िम आता है।	591	रिश्वत की परिभाषा और उसका हुक्म।
597	मुर्तद (धर्मत्यागी) की नौकरी, उससे बातचीत और उसके साथ उठना-बैठना मना है।	591	लकड़ी या पत्थर की तस्बीह जायज़ है, लेकिन बहुत मंहगी होना मकरूह है और सोने-चाँदी की हराम है।
597	जो व्यक्ति काफ़िर के कुफ़्र के अक़ीदे से वाक़िफ़ होने के बाद उसके कुफ़्र में शक करे, वह खुद काफ़िर हो जाएगा।	592	जुमा के खुतबे के दौरान सलाम और बातचीत मुतलक़न (पूरी तरह) हराम है।
597	बिना कुफ़्र के सुबूत के किसी मुसलमान को काफ़िर कहना सख़्त गुनाह है, बल्कि यह बात उसी कहने वाले पर लौट आती है।	592	काफ़िरों की फ़ौज में नौकरी जायज़ है या नहीं।

पृष्ठ	विषय
597	ज़िना की कमाई मग़सूब (छीने हुए) माल की तरह हराम है, वाजिब है कि सब ग़रीबों को ख़ैरात कर दे तभी तौबा मुकम्मल होगी।
597	मसले की ताईद में हवाले (संदर्भ)।
598	हराम माल से बचने और उससे पीछा छुड़ाने का तरीक़ा।
598	जान के बीमे (जीवन बीमा) की सूरत।
201	जिस कंपनी से बीमा किया गया है, अगर उसमें कोई मुसलमान शरीक (साझेदार) है, तो यह कतई हराम है।
	बीमा क़िमार (जुआ) है।
पृष्ठ	विषय
592	ज़िम्मी पर ज़ुल्म मुसलमान पर ज़ुल्म से कहीं ज़्यादा शदीद (गंभीर) है।
592	हदीस से ताईद (समर्थन)।
592	क़ादियानी मुर्तद हैं, उनके साथ ख़रीद-ओ-फ़रोख़्त और बातचीत की इजाज़त नहीं।
594	हज पर जाने के लिए मुस्लिम कंपनी के होते हुए अंग्रेज़ कंपनी, जो सूदी लेन-देन करती है, के ज़रिये सफ़र करना कैसा है? इससे संबंधित छह सवालों पर आधारित इस्तफ़ता (प्रश्न)।
595	दवा के लिए अफ़ीम का व्यापार जायज़ है, और अफ़ीम के आदी (अफ़ीमी) के हाथ बेचना नाजायज़ है।
595	

فتاوی رضویہ جلد ۲۳

صفحہ	عنوان	صفحہ	عنوان
۵۹۵	طوائفیں کہتی ہیں کہ ہم نے کسب کے دام بدل کر مٹھائی خریدی ہے تو اس پر فاتحہ وغیرہ سب جائز ہے۔	۵۹۰	غیر مسلم کا مال اس کی خوشی سے بلا عذر ملے تو حلال ہے۔
۵۹۵	عشرہ محرم میں تخت بنانا بے معنی اور فضول بات ہے، اس کے لئے چندہ لینا دینا نا جائز ہے۔	۵۹۱	سید ناصدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے مشرکین قریش کے ساتھ شرط لگائی اور جیتی۔
۵۹۶	کافر اصلی کی نوکری جس میں کوئی غیر شرعی کام نہ کرنا پڑے جائز ہے۔	۵۹۱	جیلوں میں قیدیوں سے جو اشیاء تیار کرائی جاتی ہیں ان کا خریدنا اور استعمال کرنا کیسا ہے۔
۵۹۷	دنیوی معاملہ پر کافر اصلی سے بات چیت کرنا اور کچھ دیر اس کے پاس بیٹھنا منع نہیں، نہ ہی اس سے کفر و فسق لازم آتا ہے۔	۵۹۱	رشوت کی تعریف اور اس کا حکم۔
۵۹۷	مرتد کی نوکری، اس سے بات چیت اور اس کے ساتھ بیٹھنا اٹھنا منع ہے۔	۵۹۱	تسبیح لکڑی کی ہو یا پتھر کی، جائز ہے مگر بیش قیمت ہونا مکروہ اور سونے چاندی کی حرام ہے۔

صفحہ	عنوان
	کافر کے عقیدہ کفر پر مطلع ہو کر
۵۹۷	اس کے کفر میں شک کرنے والا کافر ہو جائے گا۔
	بغیر ثبوت وجہ کفر کے مسلمان کو
۵۹۷	کافر کہنا سخت گناہ ہے بلکہ یہ کہنا اسی کہنے والے پر پلٹ آتا ہے۔
	زنا کی کمائی مثل مغصوب حرام
۵۹۷	ہے، فرض ہے کہ تمام فقراء پر تصدق کر دے تب ہی اس کی توبہ مکمل ہو گی۔
۵۹۷	مسئلہ کی تائید میں حوالہ جات۔
۵۹۸	مال حرام سے بچنے اور اس سے سبکدوش ہونے کا طریقہ۔
۵۹۸	جان کے بیمہ کی صورت۔
۲۰۱	

صفحہ	عنوان
۵۹۲	خطبہ جمعہ کے وقت سلام و کلام مطلقاً حرام ہے۔
۵۹۲	کافروں کی فوج میں نوکری جائز ہے یا نہیں۔
۵۹۲	ذمی پر ظلم مسلمان پر ظلم سے اشد ہے۔
۵۹۲	حدیث سے تائید۔
۵۹۲	قادیانی مرتد ہیں ان کے ساتھ خرید و فروخت اور بات چیت کی اجازت نہیں۔
۵۹۴	حج کو جانے کے لئے مسلمان کمپنی کے ہوتے ہوئے انگریز کمپنی جو کہ سودی معاملہ کرتی ہے کے ذریعے سفر کرنا کیسا ہے اس سے متعلق چھ سوالات پر مشتمل استفتاء۔
۵۹۵	افیون کی تجارت دوا کے لئے جائز اور افیونی کے ہاتھ بیچنا نا جائز ہے۔

جس کمپنی سے بیمہ کا معاملہ کیا
گیا ہے اگر اس میں کوئی مسلمان
شریک ہے تو یہ حرام قطعی ہے۔
بیمہ قمار یعنی جوا ہے۔ ۵۹۵

Fatawa Razawiya - Volume 23

Topic	Page	Topic	Page
Whether life insurance is permissible or not.	601	Selling ornaments of copper and brass etc. is strictly disliked (Makruh Tahrimi).	605
The form of life insurance.	601	Examples of 'badness' (Asaat) in means of earning.	605
Shari'i ruling on life insurance.	601	The result of 'badness' is more than mildly disliked (Makruh Tanzihi) and less than strictly disliked (Makruh Tahrimi).	605
o Treatise: Khair al-Amal regarding the ruling on earning and asking. (When is earning money obligatory, recommended, disliked, forbidden, and when is asking permissible or impermissible?)	603	In the aspect of action, for every level of requirement, there is necessarily a level of prohibition in the aspect of omission.	606
There is a starting point for earning, i.e., the means by which wealth is acquired, and an end point, i.e., the purpose intended by acquiring wealth.	603	Forbidden (Haram) is opposite to obligatory (Farz), strictly disliked (Makruh Tahrimi) is opposite to necessary (Wajib), mildly disliked (Makruh Tanzihi) is opposite to recommended (Mandub), and 'badness' (Asaat) is opposite to Sunnah.	606
Separate rulings apply to both the origin and the end of earning, and based on both, different rulings apply to earning.	603	The status of Sunnah is higher than recommended (Mandub) and lower than necessary (Wajib).	606
The act of earning itself, without considering origins and ends, does not have any specific ruling.	604	Shari'i ruling on buying and selling after performing the obligatory prayers of Zuhr, Maghrib, and Isha but before the Sunnah prayers.	607

Topic	Page	Topic	Page
Examples of forbidden (Haram) means of earning.	604	How is buying and selling after dawn but before the Fajr prayer?	607
Trading at the time of the Friday Adhan is strictly disliked (Makruh Tahrimi).	604	Examples of mildly disliked (Makruh Tanzihi) means of earning.	607
When is it correct to apply the term 'forbidden' (Hurmat) to something strictly disliked (Makruh Tahrimi)?	604	Examples of permissible (Mubah) means of earning.	608
Making a deal over another's deal is strictly disliked (Makruh Tahrimi).	605	Examples of recommended (Mustahab) means of earning.	608
Sale by increasing the bid (auction) is permissible.	605	Employment in the service of saints and scholars is recommended (Mustahab).	608
Meeting trade caravans and a city-dweller selling for a villager is strictly disliked (Makruh Tahrimi).	605	When is employment at a pier, octroi, or settlement office recommended (Mustahab)?	608
Stitching shoes or clothes of a 'naturalist' style is strictly disliked (Makruh Tahrimi).	605	Examples of Sunnah means of earning.	608

Page 54 of 768

फ़तावा रज़विया - जिल्द 23

विषय	पृष्ठ
जीवन बीमा जायज़ है या नहीं।	601
जीवन बीमा का स्वरूप।	601
जीवन बीमा का शरीयत का हुक्म।	601
o रिसाला: ख़ैर अल-आमाल फी हुक्म अल-कस्ब वल-सुवाल। (रुपया कमाना कब फ़र्ज़, कब मुस्तहब, कब मकरूह, कब हराम, और सवाल करना कब जायज़ और कब नाजायज़ है)	603
कमाई के लिए एक स्रोत है यानी वह साधन जिससे धन प्राप्त किया जाए और एक उद्देश्य है यानी वह लक्ष्य जो धन प्राप्ति से अभीष्ट हो।	603
कमाई के स्रोत और उद्देश्य दोनों में अलग-अलग नियम लागू होते हैं, और दोनों के आधार पर कमाई पर विभिन्न नियम लागू होते हैं।	603
साधनों और उद्देश्यों को ध्यान में रखे बिना स्वयं कमाई का कोई विशेष नियम नहीं है।	604
आजीविका के हराम साधनों के उदाहरण।	604
तांबे और पीतल वगैरह के ज़ेवर बेचना मकरूह-ए-तहरीमी है।	605
आजीविका के साधनों में 'असात' (बुराई) के उदाहरण।	605
असात (बुराई) का दर्जा मकरूह-ए-तन्ज़ीही से अधिक और मकरूह-ए-तहरीमी से कम है।	605
कर्म के पक्ष में मांग के प्रत्येक स्तर के लिए, विमुखता के पक्ष में निषेध का एक स्तर अवश्य है।	606
फ़र्ज़ के विपरीत हराम, वाजिब के विपरीत मकरूह-ए-तहरीमी, मंदूब के विपरीत मकरूह-ए-तन्ज़ीही और सुन्नत के विपरीत 'असात' है।	606
सुन्नत का दर्जा मंदूब से श्रेष्ठ और वाजिब से कम है।	606
ज़ुहर, मग़्रिब और इशा के फ़र्ज़ पढ़ने के बाद सुन्नतों से पहले खरीद-बिक्री का शरीयत का हुक्म।	607
फज्र के उदय होने के बाद फज्र की नमाज़ से पहले खरीद-बिक्री कैसी है।	607
	607

विषय	पृष्ठ
जुमे की अज़ान के समय व्यापार करना मकरूह-ए-तहरीमी है।	
मकरूह-ए-तहरीमी पर 'हुर्मत' (प्रतिषेध) का उपयोग कब सही है?	604
दूसरे के सौदे पर सौदा करना मकरूह-ए-तहरीमी है।	605
'बय मन यज़ीद' (बोली बढ़ाकर बेचना) जायज़ है।	605
व्यापारिक काफिलों से रास्ते में मिलना और शहरी का देहाती के लिए माल बेचना मकरूह-ए-तहरीमी है।	605
नेचरी (पश्चिमी) शैली के जूते या कपड़े सिलना मकरूह-ए-तहरीमी है।	605

विषय	पृष्ठ
आजीविका के मकरूह-ए-तन्ज़ीही साधनों के उदाहरण।	
आजीविका के मुबाह (अनुमेय) साधनों के उदाहरण।	608
आजीविका के मुस्तहब (पसंदीदा) साधनों के उदाहरण।	608
औलिया और उलेमा की सेवा में नौकरी मुस्तहब है।	608
घाट, चुंगी या बंदोबस्त की नौकरी कब मुस्तहब है।	608
आजीविका के सुन्नत साधनों के उदाहरण।	608

موضوع	صفحہ
زندگی کا بیمہ جائز ہے یا نہیں۔	۶۰۱
بیمہ زندگی کی صورت	۶۰۱
بیمہ زندگی کا حکم شرعی۔	۶۰۱
o رسالہ خیر الآمال فی حکم الکسب والسوال۔ (روپیہ کمانا کب فرض، کب مستحب، کب مکروہ، کب حرام، اور سوال کرنا کب جائز اور کب ناجائز ہے)	۶۰۳
کسب کے لئے ایک مبدا ہے یعنی وہ ذریعہ جس سے مال حاصل کیا جائے اور ایک غایت ہے یعنی وہ غرض کہ تحصیلِ مال سے مقصود ہو۔	۶۰۳
	۶۰۳
تانبے اور پیتل وغیرہ کے زیور فروخت کرنا مکروہ تحریمی ہے۔	۶۰۵
ذرائع کسب میں اساءت کی مثالیں۔	۶۰۵
اساءت کا حاصل مکروہ تنزیہی سے بڑھ کر ہے اور مکروہ تحریمی سے کمتر ہے۔	۶۰۵
جانب فعل میں ہر مرتبہ طلب کے مقابل جانب ترک میں ایک مرتبہ نہی ضرور ہے۔	۶۰۶
فرض کے مقابل حرام، واجب کے مقابل مکروہ تحریمی، مندوب کے مقابل مکروہ تنزیہی اور سنت کے مقابل اساءت ہے۔	۶۰۶
سنت کا رتبہ مندوب سے برتر اور واجب سے کمتر ہے۔	۶۰۶

موضوع	صفحہ
کسب کے مبدا و غایت دونوں میں احکام نہ گانہ جاری، اور دونوں کے اعتبار سے کسب پر احکام مختلفہ طاری ہیں۔	
نفس کسب بے لحاظ مبادی و غایات کوئی حکم خاص نہیں رکھتا۔	۶۰۴
ذرائع کسب میں حرام کی مثالیں۔	۶۰۴
اذان جمعہ کے وقت تجارت مکروہ تحریمی ہے۔	۶۰۴
کب مکروہ تحریمہ پر حرمت کا اطلاق صحیح ہے۔	۶۰۴
دوسرے کے سودے پر سودا کرنا مکروہ تحریمی ہے۔	۶۰۵
بیع من یزید جائز ہے۔	۶۰۵
تلقی جلب اور شہری کا دیہاتی کے لئے بیع کرنا مکروہ تحریمی ہے۔	۶۰۵

موضوع	صفحہ
ظہر، مغرب اور عشاء کے فرض پڑھ کر سنتوں سے پہلے بیع وشراء کا حکم شرعی۔	۶۰۷
طلوع فجر کے بعد نماز فجر سے پہلے خرید وفروخت کیسی ہے۔	۶۰۷
ذرائع کسب میں مکروہ تنزیہی کی مثالیں۔	۶۰۷
ذرائع کسب میں مباح کی مثالیں۔	۶۰۸
ذرائع کسب میں مستحب کی مثالیں۔	۶۰۸
خدمتِ اولیاء و علماء کی نوکری مستحب ہے۔	۶۰۸
گھاٹ، چونگی یا بندوبست کی نوکری کب مستحب ہے۔	۶۰۸

موضوع	صفحہ
نیچری وضع کے جوتے یا کپڑے سینا مکروہ تحریمی ہے۔	۶۰۵
ذرائع کسب میں سنت کی مثالیں۔	۶۰۸

Fatawa Rizvia Volume 23

- 608: Accepting gifts from friends and giving in return is Sunnah. | 611: How much food, drink, and clothing is Wajib.
- 609: The best and highest Sunnah earning is Jihad under the banner of the Sultan of Islam. | 612: Examples of Sunnah in the objectives of earning.
- 609: Excellence and importance of Jihad. | 612: Examples of Mustahabb (recommended) in the objectives of earning.
- 610: Among the types of earning, the best is Jihad, then trade, then farming, then industry. | 613: Examples of Mubah (permissible) in the objectives of earning.
- 610: Examples of Wajib and Fard (obligatory) in the means of earning. | 613: Examples of Makruh Tanzihi (mildly disliked) in the objectives of earning.
- 610: When accepting a gift from parents is Wajib and when it is Fard. | 613: Examples of Isa'at (impropriety) in the objectives of earning.
- 610: When accepting the position of a judge (Qadha) is Fard, when Makruh, and when Haram. | 614: Examples of Makruh Tahrimi (highly disliked) in the objectives of earning.
- 610: Examples of Fard (obligatory) in the objectives of earning. | 616: Examples of Haram (forbidden) in the objectives of earning.
- 610: How much food, drink, and clothing is Fard. | 616: Rulings of earning.
- 611: Providing for family and paying debts and mandatory maintenance is Fard. | 617: In Fard and Wajib, the demand is firm, while in Sunnah and Mustahabb, it is non-firm.
- 611: Becoming free from the responsibility of a Fard is Fard itself. | 617: Prohibition from Makruh Tanzihi is advisory, and from Makruh Tahrimi and Haram, it is final.
- 611: The precursor to a Fard act is also Fard. | 617: Mubah is free from both prohibition and demand.
- 611: The burial of a wife is Fard upon the husband. | 617: If both the cause and purpose belong to the same category among nine types, then the same ruling applies to earning; if different, there are three scenarios.
- 611: When is the burial of relatives Fard. | 618: Abandoning Haram is Fard, and abandoning Fard is Haram.

- 611: The burial of every Muslim is Fard al-Kifayah (communal obligation) upon other Muslims. | 618: Some Fard acts are greater and more emphasized than others, and some Haram acts more heinous and severe than others.
- 611: And when it becomes restricted to one person, it becomes Fard al-Ayn (individual obligation). | 618: In Sharia, concern for prohibitions is more severe than for commands.
- 611: Examples of Wajib in the objectives of earning. | 618: When demand and prohibition are equal in strength from all aspects, the ruling for earning favors the side of prohibition; if strengths differ, follow the stronger.

फतावा रज़विया जिल्द 23

- 608: मित्रों से उपहार स्वीकार करना और बदले में देना सुन्नत है। | 611: कितना खाना-पीना और वस्त्र वाजिब है।
- 609: इस्लाम के सुल्तान के झंडे के नीचे जिहाद करना सबसे अच्छा और श्रेष्ठ सुन्नत अर्जन है। | 612: अर्जन के उद्देश्यों में सुन्नत के उदाहरण।
- 609: जिहाद की फजीलत और महत्व। | 612: अर्जन के उद्देश्यों में मुस्तहब के उदाहरण।
- 610: अर्जन के प्रकारों में सबसे अच्छा जिहाद, फिर व्यापार, फिर खेती, फिर उद्योग। | 613: अर्जन के उद्देश्यों में मुबाह के उदाहरण।
- 610: अर्जन के साधनों में वाजिब और फर्ज़ के उदाहरण। | 613: अर्जन के उद्देश्यों में मकरूह तन्जीही के उदाहरण।
- 610: माता-पिता से उपहार स्वीकार करना कब वाजिब है और कब फर्ज़। | 613: अर्जन के उद्देश्यों में असाअत (बुराई) के उदाहरण।
- 610: न्यायाधीश (काज़ी) का पद स्वीकार करना कब फर्ज़, कब मकरूह और कब हराम है। | 614: अर्जन के उद्देश्यों में मकरूह तहरीमी के उदाहरण।
- 610: अर्जन के उद्देश्यों में फर्ज़ के उदाहरण। | 616: अर्जन के उद्देश्यों में हराम के उदाहरण।
- 610: कितना खान-पान और वस्त्र फर्ज़ है। | 616: अर्जन के अहकाम (नियम)।
- 611: परिवार का भरण-पोषण और ऋण तथा अनिवार्य खर्चों की अदायगी फर्ज़ है। | 617: फर्ज़ और वाजिब में मांग दृढ़ (जाजिम) होती है और सुन्नत और मुस्तहब में गैर-दृढ़।
- 611: फर्ज़ की जिम्मेदारी से मुक्त होना फर्ज़ है। | 617: मकरूह तन्जीही से मनाही इरशादी (उपदेशात्मक) है और मकरूह तहरीमी और हराम से हतमी (अंतिम) है।
- 611: फर्ज़ की पूर्वशर्त भी फर्ज़ होती है। | 617: मुबाह मनाही और मांग दोनों से खाली है।
- 611: पत्नी का कफन-दफन पति पर फर्ज़ है। | 617: यदि कारण और उद्देश्य दोनों नौ श्रेणियों में से एक ही श्रेणी के हों, तो अर्जन पर भी वही नियम लागू होगा; यदि विभिन्न श्रेणियों के हों, तो फिर तीन स्थितियाँ हैं।
- 611: रिश्तेदारों का कफन-दफन कब फर्ज़ है। | 618: हराम को छोड़ना फर्ज़ है और फर्ज़ को छोड़ना हराम है।

- 611: प्रत्येक मुसलमान का कफन-दफन मुसलमानों पर फर्ज़-ए-किफया है। | 618: कुछ फर्ज़ दूसरों से अधिक महान और ताकीदी होते हैं और कुछ हराम दूसरों से अधिक घृणित और गंभीर होते हैं।
- 611: और जब यह एक ही व्यक्ति तक सीमित हो जाए तो फर्ज़-ए-ऐन हो जाता है। | 618: शरीयत में आदेशों की तुलना में निषेधों (ममनूआत) पर ध्यान अधिक सख्त है।
- 611: अर्जन के उद्देश्यों में वाजिब के उदाहरण। | 618: जब मांग और निषेध में शक्ति समान साबित हो, तो अर्जन के नियम में निषेध के पक्ष को प्राथमिकता दी जाएगी; यदि शक्ति कम-बेश हो, तो अधिक शक्तिशाली का पालन होगा।

| ۶۰۸ | ہدیہ احباب قبول کرنا اور عوض دینا سنت ہے۔ | کس قدر کھانا پینا اور لباس واجب ہے۔ | ۶۱۱ | | ۶۰۹ | افضل و اعلیٰ کسب مسنون سلطان اسلام کے زیر نشان جہاد شرعی ہے۔ | غایات کسب میں سنت کی مثالیں۔ | ۶۱۲ | | ۶۰۹ | جہاد کی فضیلت واہمیت | غایات کسب میں مستحب کی مثالیں۔ | ۶۱۲ | | ۶۱۰ | انواع کسب میں بہترین جہاد، پھر تجارت، پھر کاشتکاری، پھر صنعت ہے۔ | غایات کسب میں مباح کی مثالیں۔ | ۶۱۳ | | ۶۱۰ | ذرائع کسب میں واجب و فرض کی مثالیں۔ | غایات کسب میں مکروہ تنزیہی کی مثالیں۔ | ۶۱۳ | | ۶۱۰ | عطیہ والدین قبول کرنا کب واجب اور کب فرض ہے۔ | غایات کسب میں اسائت کی مثالیں۔ | ۶۱۳ | | ۶۱۰ | عہدہ قضاء قبول کرنا کب فرض، کب مکروہ اور کب حرام ہے۔ | غایات کسب میں مکروہ تحریمی کی مثالیں۔ | ۶۱۴ | | ۶۱۰ | غایات کسب میں فرض کی مثالیں۔ | غایات کسب میں حرام کی مثالیں۔ | ۶۱۶ | | ۶۱۰ | کس قدر خور و نوش اور لباس فرض ہے۔ | احکام کسب | ۶۱۶ | | ۶۱۱ | کفایت اہل و عیال اور ادائے دیون و نفقات مفروضہ فرض ہے۔ | فرض و واجب میں طلب جازم اور سنت و مستحب میں غیر جازم ہے۔ | ۶۱۷ | | ۶۱۱ | فرض سے بری الذمہ ہونا فرض ہے۔ | مکروہ تنزیہی سے نہی ارشادی اور مکروہ تحریمی و حرام سے حتمی ہے۔ | ۶۱۷ | | ۶۱۱ | مقدمہ فرض بھی فرض ہوتا ہے۔ | مباح نہی و طلب دونوں سے خالی ہے۔ | ۶۱۷ | | ۶۱۱ | زوجہ کا کفن دفن شوہر پر فرض ہے۔ | سبب و غرض دونوں اقسام تسعہ سے ایک ہی قسم کے ہوں تو کسب پر بھی وہی حکم ہو گا اور اگر مختلف اقسام سے ہوں تو پھر تین صورتیں ہیں۔ | ۶۱۷ | | ۶۱۱ | عزیز واقارب کا کفن دفن کب فرض ہے۔ | حرام کا ترک فرض اور فرض کا ترک حرام ہے۔ | ۶۱۸ | | ۶۱۱ | ہر مسلمان کا کفن دفن مسلمانوں پر فرض کفایہ ہے۔ | بعض

فرض بعض دیگر سے اعظم وآکد ہوتے ہیں اور بعض حرام، بعض دیگر سے اشنع واشد ہوتے ہیں۔ | ۶۱۸ | | ۶۱۱ | اور جب ایک شخص میں منحصر ہو جائے تو فرض عین ہو جاتا ہے۔ | شرع میں مامورات کی بنسبت منہیات کا اعتناء شدید تر ہے۔ | ۶۱۸ | | ۶۱۱ | غایات کسب میں واجب کی مثالیں۔ | جب طلب و نہی میں سب وجوہ سے تساوی قوت ثابت ہو تو حکم کسب میں جانب نہی کو ترجیح ہو گی اور اگر دونوں کی قوت کم وبیش ہو تو اقوی کا اتباع ہو گا۔ | ۶۱۸ |

Fatawa Razawiyyah, Volume 23

Page No.		Content	Related Ruling
175	619	The prohibition of swine and wine is greater than the prohibition of taking another's property without permission. The obligation to preserve life and ward off fatal hunger and lethal thirst is stronger than all of these. Therefore, in a state of extreme starvation, consuming these items to the extent necessary to prevent death is mandatory.	A laborer should not perform optional (nafl) prayers during work hours.
293	619	If a person in dire necessity finds nothing except to cut off and eat a human's hand, it is not permissible even if that person gave permission, because the sanctity of a human is stronger than this obligation, i.e., preventing death.	Buying and selling of female singers is prohibited.
380	619	A brilliant discourse containing beautiful research and magnificent control regarding the laws of earning; such a clear writing of the author (may Allah have mercy on him) will not be found elsewhere.	There are three ways in which scholars and Naat reciters are served with cash etc.
400	619	Clarification of the ruling on asking (begging).	How is it to sell Urdu newspapers as scrap?
602	619	If there is no necessary purpose, or if it is necessary but can be resolved through any lawful means without asking, then asking is prohibited.	Trading at the time of the Friday Adhan is prohibitively disliked (Makruh Tahrimi).
605	620	To give to one for whom asking is prohibited is also unlawful, as this supports unlawful earning.	Bargaining over another person's deal is prohibitively disliked (Makruh Tahrimi).
605	620	Situations where asking is lawful.	An auction (Bai' Man Yazid) is permissible.
605		Appendix: Earning and obtaining wealth.	

Page No.		Content	Related Ruling
			Intercepting caravans and a city dweller selling for a villager is prohibitively disliked (Makruh Tahrimi).
605	95	From what kind of woman is it permissible to take ordinary service?	Stitching shoes or clothes of a naturalist (westernized) style is prohibitively disliked (Makruh Tahrimi).
605	106	"Thappar ka Rupiah" (slapping money), which is wages for a show/performance, is strictly prohibited.	Selling copper and brass jewelry etc. is prohibitively disliked (Makruh Tahrimi).
607	115	How is it to buy sweets made by Hindus for offerings (Nazr-o-Niyaz) to the elders of the faith?	The Sharia ruling on buying and selling after the obligatory prayers of Dhuhr, Maghrib, and Isha but before the Sunnah prayers.

फ़तावा रज़विया, खंड 23

पृष्ठ	सं.	विवरण	संबंधित हुक्म
175	619	सुअर और शराब की हुरमत (निषेध) दूसरे का माल बिना अनुमति लेने की हुरमत से अधिक है। और जान बचाना और जानलेवा भूख और प्यास को दूर करने की फ़र्ज़ियत इन सबसे अधिक प्रबल है। इसलिए अत्यधिक विवशता (भुखमरी) की स्थिति में इन चीज़ों का उतना ही सेवन करना जिससे मृत्यु टल जाए, अनिवार्य है।	मजदूर काम के घंटों के दौरान नफ़्ल नमाज़ अदा न करे।
293	619	यदि कोई विवश व्यक्ति कुछ भी नहीं पाता सिवाय इसके कि वह किसी इंसान का हाथ काटकर खाए, तो यह हलाल नहीं है, भले ही उस व्यक्ति ने अनुमति दी हो, क्योंकि इंसान की गरिमा इस फ़र्ज़ यानी मौत को टालने से ज़्यादा प्रबल है।	गाने वालियों की ख़रीद-ओ-फ़रोख़्त मना है।
380	619	कमाई के नियमों से संबंधित सुंदर शोध और शानदार नियंत्रण वाली यह स्पष्ट रचना लेखक (अल्लाह उन पर रहम करे) के अलावा कहीं नहीं मिलेगी।	विद्वानों और नात ख्वानों की नकदी आदि से सेवा करने के तीन तरीके हैं।
400	619	सवाल (भीख मांगने) के हुक्म की स्पष्टीकरण।	उर्दू समाचार पत्रों को रद्दी में बेचना कैसा है?
602	619	यदि कोई ज़रूरी मक़सद न हो, या ज़रूरी हो लेकिन बिना सवाल किए किसी हलाल तरीके से हल हो सकता हो, तो सवाल करना हराम है।	जुमे की अज़ान के समय व्यापार करना मकरूह तहरीमी (सख्त नापसंद) है।
605	620	जिसके लिए सवाल करना हराम हो, उसे देना भी नाजायज़ है क्योंकि यह हराम कमाई का समर्थक होता है।	दूसरे के सौदे पर सौदा करना मकरूह तहरीमी है।
605	620	सवाल हलाल होने की सूरतें।	नीलामी (बय मन यज़ीद) जायज़ है।

पृष्ठ	सं.	विवरण	संबंधित हुक्म
605		परिशिष्ट: कमाई और धन की प्राप्ति।	कारवां को रास्ते में रोकना (तलक़्क़ी अल-जलब) और शहरी का देहाती के लिए सौदा करना मकरूह तहरीमी है।
605	95	कैसी महिला से सामान्य सेवा लेना जायज़ है?	नीचरी (पश्चिमी/आधुनिक) शैली के जूते या कपड़े सिलना मकरूह तहरीमी है।
605	106	"थप्पड़ का रुपया" जो तमाशे की मज़दूरी है, पूरी तरह से हराम है।	तांबे और पीतल आदि के गहने बेचना मकरूह तहरीमी है।
607	115	बुजुर्गों की नज़्र-ओ-नियाज़ के लिए हिंदुओं की बनाई हुई मिठाई ख़रीदना कैसा है?	ज़ुहर, मग़रिब और इशा के फ़र्ज़ पढ़ने के बाद सुन्नतों से पहले ख़रीद-ओ-फ़रोख़्त का शरी हुक्म।

فتاوی رضویہ، جلد ۲۳

صفحہ	نمبر	مضمون	متعلقہ حکم
		خوک و خمر کی حرمت مال غیر بے اذن غیر لینے کی حرمت سے زائد ہے اور سدر رمق و دفع جوع قاتل و	مزدور اوقات مزدوری
۱۷۵	۶۱۹	عطش مہلک کی فرضیت ان سب سے اقوی ہے لہٰذا حالت مخمصہ میں ان اشیاء کا تناول اسی قدر جس سے ہلاکت دفع ہو لازم ہوا۔	میں نفلی نماز ادا نہ کرے۔
۲۹۳	۶۱۹	اگر مضطر کچھ نہیں پاتا مگر یہ کہ کسی انسان کا ہاتھ کاٹ کر کھائے تو حلال نہیں اگرچہ اس شخص نے اجازت بھی دی ہو کہ حرمتِ انسان اس فرض یعنی دفع ہلاک سے اقوی ہے۔	مغنیات کی بیع و شراء ممنوع ہے۔
۳۸۰	۶۱۹	احکام کسب سے متعلق تحقیق جمیل وضبط جلیل پر مشتمل تقریر منیر مصنف علیہ الرحمہ کی اس تحریر کے غیر میں نہ ملے گی۔	علماء اور نعت خوانوں کی نقدی وغیرہ میں جو خدمت کی جاتی ہے اس کی تین صورتیں ہیں۔
۴۰۰	۶۱۹	مسئلہ سوال کے حکم کی وضاحت	اردو اخبارات ردی میں فروخت کر دینا کیسا ہے۔
۶۰۲	۶۱۹		

صفحہ نمبر		مضمون	متعلقہ حکم
		غرض ضروری نہ ہو یا ضروری ہو مگر بغیر سوال کے کسی طریقہ حلال سے دفع ہو سکتی ہے تو سوال کرنا حرام ہے۔	اذانِ جمعہ کے وقت تجارت مکروہ تحریمی ہے۔
۶۰۵	۶۲۰	جسے سوال کرنا حرام ہو اس کو دینا بھی ناجائز کہ یہ کسب حرام کا مؤید ہوتا ہے۔	دوسرے کے سودے پر سودا کرنا مکروہ تحریمی ہے۔
۶۰۵	۶۲۰	سوال حلال ہونے کی صورتیں۔	بیع من یزید جائز ہے۔
۶۰۵		ضمیمہ کسب و حصول مال	تلقی جلب اور شہری کا دیہاتی کے لئے بیع کرنا مکروہ تحریمی ہے۔
۶۰۵	۹۵	کیسی عورت سے معمولی خدمت لینا جائز ہے۔	نیچری وضع کے جوتے یا کپڑے سینا مکروہ تحریمی ہے۔
۶۰۵	۱۰۶	تھپڑ کا روپیہ کہ تماشہ کی اجرت ہے قطعی حرام ہے۔	تانبے اور پیتل وغیرہ کے زیور فروخت کرنا مکروہ تحریمی ہے۔
۶۰۷	۱۱۵	بزرگان دین کی نذر و نیاز کے لئے ہندوؤں کی بنائی ہوئی شیرینی خریدنا کیسا ہے۔	ظہر، مغرب اور عشاء کے فرض پڑھ کر سنتوں

صفحہ نمبر	مضمون	متعلقہ حکم
		سے پہلے بیع و شراء کا حکم شرعی۔

صفحہ 56 از 768

Fatawa Razviya | Volume 23

627 | How is buying and selling after dawn but before the Fajr prayer? | 607 | The knowledge that the Prophets (peace be upon them) left as inheritance is praiseworthy, otherwise it is blameworthy, evil, vain, frivolous, or worldly work. | 627 627 | Serving saints and scholars is recommended. | 608 | Who is deserving of being called a scholar and a Maulvi? | 627 627 | When is a job at a landing place, octroi post, or arrangement recommended? | 608 | Philosophers and astrologers do not deserve to be called scholars. | 627 628 | Accepting gifts from friends and giving in return is Sunnah. | 608 | If someone leaves a bequest for the scholars of the city, which scholars will be included and which excluded? | 628 628 | When is accepting a gift from parents obligatory or mandatory? | 610 | The true object of virtues is only religious sciences. | 628 628 | The remuneration for gathering recitals, especially with music/melody, is unlawful and forbidden. | 724 | The arts which are tools and means for religious sciences are also subjects of virtues. | 628 628 | Taking a fee for obedience and worship is forbidden. | 724 | Knowledge is that which is the inheritance of Mustafa (peace be upon him), not that which is the leftovers of the infidels of Greece. | 628 629 | Taking a fee for poetry recitation and singing is purely forbidden. | 725 | Knowledge is of three kinds: Quran, Hadith, or that which is equal to them in the obligation of action, and whatever is besides them is all frivolous (Hadith). | 629

Knowledge and Education (Scholar, student, Mufti, preacher, issuing fatwa, writing, following legal school, sciences and arts, place of education)

630 | Which knowledge is meant in the Hadith "Seeking knowledge is an obligation upon every Muslim male and female". | 623 | Explanation of the Hadith with reference to Ashi'at al-Lam'at. | 630 630 | | 623 | Summary of the Hadith in the words of Imam Shafi'i (may Allah have mercy on him). | 630 631 | Learning which sciences is an individual obligation? | 623 | Is teaching and learning rational arts permissible or not? | 631 631 | Some sciences are a communal obligation, or mandatory, or Sunnah, or recommended. | 626 | Logic itself is an instrumental science; there is no inherent Sharia objection to learning its basic principles. | 631 631 | The rule for sciences that carry virtue and encouragement. | 626 | The Noble Companions (may Allah be pleased with them) were not in need of morphology, syntax, semantics, and rhetoric, etc. | 631 631 | Scholars are the heirs of the Prophets. | 626 | Whoever is unfamiliar with the science of logic, his knowledge is unreliable and untrustworthy. | 631

फतावा रज़विया | खंड 23

627 | फज्र की नमाज़ से पहले भोर होने के बाद खरीद-बिक्री कैसी है? | 607 | नबियों (अलैहिमुस्सलाम) ने विरासत में जो ज्ञान छोड़ा है वह प्रशंसनीय है, अन्यथा वह निंदनीय, बुरा, व्यर्थ, फालतू या सांसारिक कार्य है। | 627 627 | संतों और विद्वानों की सेवा करना पसंदीदा है। | 608 | विद्वान और मौलवी कहलाने का हकदार कौन है? | 627 627 | घाट, नाके या बंदोबस्त की नौकरी कब पसंदीदा है? | 608 | दार्शनिक और ज्योतिषी विद्वान कहलाने के पात्र नहीं हैं। | 627 628 | मित्रों के उपहार स्वीकार करना और बदले में कुछ देना सुन्नत है। | 608 | यदि कोई व्यक्ति शहर के विद्वानों के लिए वसीयत कर जाए, तो कौन से विद्वान उसमें शामिल होंगे और कौन बाहर होंगे? | 628 628 | माता-पिता का उपहार स्वीकार करना कब वाजिब और कब फर्ज़ है? | 610 | गुणों का असली लक्ष्य केवल धार्मिक विज्ञान है। | 628 628 | सभाओं में पाठ करने, विशेष रूप से राग के साथ पढ़ने की मज़दूरी नाजायज़ और हराम है। | 724 | जो कलाएँ धार्मिक विज्ञान के लिए साधन और माध्यम हैं, वे भी गुणों का विषय हैं। | 628 628 | आज्ञापालन और इबादत पर शुल्क लेना हराम है। | 724 | ज्ञान वह है जो मुस्तफा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की विरासत है, न कि वह जो ग्रीस के काफिरों का जूठा है। | 628 629 | कविता पाठ और संगीत के लिए शुल्क लेना पूरी तरह हराम है। | 725 | ज्ञान तीन हैं: कुरान, हदीस या वह चीज़ जो अमल की अनिवार्यता में उनके बराबर हो और उनके अलावा जो कुछ भी है वह सब व्यर्थ है (हदीस)। | 629

ज्ञान और शिक्षा (विद्वान, छात्र, मुफ्ती, उपदेशक, फतवा जारी करना, लेखन, कानूनी स्कूल का पालन, विज्ञान और कला, शिक्षा का स्थान)

630 | हदीस "ज्ञान प्राप्त करना प्रत्येक मुस्लिम पुरुष और महिला पर अनिवार्य है" में किस ज्ञान का अर्थ है। | 623 | अशिय्यतुल लम्आत के संदर्भ में हदीस की व्याख्या। | 630 630 | | 623 | इमाम शाफई (अलैहिर्रहमा) के शब्दों में हदीस का सार। | 630 631 | किन विज्ञानों को सीखना व्यक्तिगत अनिवार्य है? | 623 | तार्किक कलाओं का शिक्षण और अधिगम जायज़ है या नहीं? | 631 631 | कुछ विज्ञान सामूहिक अनिवार्य, या अनिवार्य, या सुन्नत या पसंदीदा हैं। | 626 | तर्क शास्त्र स्वयं एक साधन ज्ञान है; इसके मूल सिद्धांतों को सीखने में कोई शरीयत संबंधी आपत्ति नहीं है। | 631 631 | पुण्य और प्रोत्साहन वाले विज्ञान का नियम। | 626 | सहाबा इकराम (रज़ियल्लाहु अन्हुम) व्याकरण, वाक्य विन्यास, अर्थ और अलंकार आदि के मोहताज न थे। | 631 631 | विद्वान

नबियों के वारिस हैं। | 626 | जो कोई तर्क शास्त्र से अनभिज्ञ है, उसका ज्ञान अविश्वसनीय और भरोसा न करने योग्य है। | 631

पृष्ठ 57 का 768

۶۲۷ | طلوع فجر کے بعد نماز فجر سے پہلے خرید وفروخت کیسی ہے۔ | ۶۰۷ | جو علم انبیاء علیہم الصلوٰۃ والسلام نے ترکہ میں چھوڑا وہ محمود ہے ورنہ مذموم وبد یا لغو وفضول یا دنیا کا کام ہے۔ | ۶۲۷ ۶۲۷ | خدمت اولیاء و علماء کی نوکری مستحب ہے۔ | ۶۰۸ | عالم و مولوی کہلانے کا مستحق کون ہے۔ | ۶۲۷ ۶۲۷ | گھاٹ، چونگی یا بندوبست کی نوکری کب مستحب ہے۔ | ۶۰۸ | فلسفی و نجومی عالم کہلانے کے مستحق نہیں۔ | ۶۲۷ ۶۲۸ | ہدیہ احباب قبول کرنا اور عوض دینا سنت ہے۔ | ۶۰۸ | اگر کوئی شخص علماء شہر کے لئے وصیت کر جائے تو کون سے علماء اس میں داخل اور کون سے خارج ہوں گے۔ | ۶۲۸ ۶۲۸ | عطیہ والدین قبول کرنا کب واجب اور کب فرض ہے۔ | ۶۱۰ | مصداق فضائل صرف علوم دینیہ ہیں۔ | ۶۲۸ ۶۲۸ | مجلس خوانی خصوصاً راگ سے پڑھنے کی اجرت ناجائز وحرام ہے۔ | ۷۲۴ | جو فنون علوم دینیہ کے لئے آلات و وسائل ہیں وہ بھی موردِ فضائل ہیں۔ | ۶۲۸ ۶۲۸ | طاعت و عبادت پر فیس لینا حرام ہے، | ۷۲۴ | علم وہ ہے جو مصطفیٰ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا ترکہ ہے نہ کہ وہ جو کفارِ یونان کا پس خوردہ ہے۔ | ۶۲۸ ۶۲۹ | شعر خوانی وزمزمہ سنجی کی فیس لینا محض حرام ہے۔ | ۷۲۵ | علم تین ہیں: قرآن، حدیث یا وہ چیز جو وجوب عمل میں ان کے ہمسر ہو اور ان کے سوا جو کچھ ہے سب فضول ہے (حدیث) | ۶۲۹

علم و تعلیم (عالم، متعلم، مفتی، واعظ، افتاء، کتابت، تقلید، علوم و فنون، تعلیم گاہ)

۶۳۰ | حدیث "طلب العلم فریضة علی کل مسلم ومسلمة" میں کون سا علم مراد ہے۔ | ۶۲۳ | حدیث کی تشریح اشعۃ اللمعات کے حوالے سے۔ | ۶۳۰ ۶۳۰ | | ۶۲۳ | خلاصہ حدیث بزبان امام شافعی علیہ الرحمہ۔ | ۶۳۰ ۶۳۱ | کون سے علوم کا سیکھنا فرض عین ہے۔ | ۶۲۳ | تعلیم

و تعلم فنون عقلیہ جائز ہے یا نہیں۔ | ۶۳۱ ۶۳۱ | کچھ علوم فرضِ کفایہ یا واجب یا سنت یا مستحب ہیں۔ | ۶۲۶ | نفس منطق ایک علم آلی ہے اس کے اصل مسائل سیکھنے میں اصلاً حرج شرعی نہیں۔ | ۶۳۱ ۶۳۱ | فضیلت و ترغیب والے علوم کا ضابطہ۔ | ۶۲۶ | صحابہ کرام رضی اللہ تعالٰی عنہم صرف و نحو، معانی و بیان وغیرہ کے محتاج نہ تھے۔ | ۶۳۱ ۶۳۱ | علماء وارث انبیاء ہیں۔ | ۶۲۶ | جو کوئی علمِ منطق سے نا آشنا ہے اس کے علوم نا قابلِ اعتبار ونا قابلِ اعتماد ہیں۔ | ۶۳۱

Fatawa Rizwia Volume 23

- The premises of logic are Islamic principles. 632
- Imam Ghazali (may mercy be upon him) named logic "Miyar al-Ulum" (The Standard of Sciences). 632
- Engagement with instrumental sciences should be to the extent of their utility as tools. 632
- Many parts of wisdom and philosophy do not conflict with the pure Shariah; rather, some are directly and some indirectly beneficial and helpful in religious matters. 632
- The benefits of astronomical tables and timekeeping and their utility in Shariah rulings. 633
- Declaring the teaching and learning of rational sciences as absolutely impermissible, and forbidding the teaching of great religious books like Tawdih al-Talwih because they contain some correct and useful rational issues, is extreme ignorance and gross foolishness. 634
- Disbeliefs of philosophers. 634
- Conditions for those who study and teach rational and philosophical sciences. 635
- Why philosophy books were included in the Dars-i Nizami curriculum. 636
- Logic is undoubtedly useful and efficient, and is a prerequisite in many places. 636
- If one takes an oath not to do a certain task but later finds that doing it is better, they should perform that task and pay the expiation for the oath. 637
- How extensive are the teacher's rights upon the student? What is the ruling regarding a student's disobedience of the teacher's commands? Should female students observe purdah from the teacher after puberty or even before it? 637
- The teacher's right takes precedence over the rights of parents and all Muslims. 638
- A religious scholar is generally the deputy of the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) for every Muslim, and a teacher of religious knowledge is specifically a deputy for his student. 638
- He who causes distress to his teacher will be deprived of the blessings of knowledge. 639
- Following another Imam in times of genuine need is unanimously permissible under certain conditions. 640

• When Imam Shafi'i (may mercy be upon him) offered Fajr prayer at the shrine of Imam Azam, he did not recite the Qunut supplication out of respect. 640
• The meaning of Imam Malik's (may mercy be upon him) permission for the wife of a missing person to remarry after four years. 641
• The idea that eating food cooked on fire breaks wudu (ablution) is not the school of thought of any of the four Imams. 641
• Memorizing the Quran is a communal obligation (Fard al-Kifaya), a tradition (Sunnah) of the Sahaba and Tabi'un, and one of the finest acts of worship. 642
• The virtues of a reciter of the Quran. 643
• Severe warnings are mentioned for forgetting the Holy Quran. 645
• To what extent is religious knowledge obligatory? 764

फ़तावा रिज़विया जिल्द 23

- तर्कशास्त्र (मंतिक़) की प्रस्तावना इस्लामी नियम हैं। 632
- इमाम गज़ाली (रहि.) ने तर्कशास्त्र का नाम 'मेयार अल-उलूम' (ज्ञान का मानक) रखा है। 632
- उपकरण विज्ञान (इल्म-ए-आली) में उसकी उपयोगिता की सीमा तक संलग्न होना चाहिए। 632
- तर्क और दर्शन के कई भाग पवित्र शरीयत के विरुद्ध नहीं हैं, बल्कि उनमें से कुछ प्रत्यक्ष और कुछ अप्रत्यक्ष रूप से धार्मिक मामलों में लाभकारी और सहायक हैं। 632
- खगोलीय सारिणी और समय निर्धारण के विज्ञान के लाभ और शरीयत के आदेशों में उनकी उपयोगिता। 633
- बौद्धिक विज्ञान के शिक्षण और अध्ययन को पूरी तरह से अवैध घोषित करना, और 'तौज़ीह अल-तलवीह' जैसी महान धार्मिक पुस्तकों को पढ़ाने से मना करना क्योंकि उनमें कुछ सही और उपयोगी बौद्धिक मुद्दे शामिल हैं, घोर अज्ञानता और मूर्खता है। 634
- दार्शनिकों के कुफ़्र वाले विचार। 634
- बौद्धिक और दार्शनिक विज्ञान पढ़ने और पढ़ाने वालों के लिए शर्तें। 635
- दर्शनशास्त्र की पुस्तकों को दरस-ए-निज़ामी में क्यों शामिल किया गया। 636
- तर्कशास्त्र निस्संदेह उपयोगी और कारगर है और कई जगहों पर इसकी आवश्यकता होती है। 636
- यदि कोई किसी काम को न करने की कसम खा ले और फिर देखे कि उसे करना बेहतर है, तो वह काम कर ले और कसम का कफ़्फ़ारा अदा करे। 637
- छात्र पर शिक्षक के कितने अधिकार हैं? शिक्षक के आदेशों की अवज्ञा के संबंध में छात्र के प्रति क्या हुक्म है? क्या महिला छात्राओं का शिक्षक से पर्दा बुलूग (यौवन) के बाद होना चाहिए या उससे पहले भी? 637
- शिक्षक का अधिकार माता-पिता और सभी मुसलमानों के अधिकार से ऊपर है। 638
- एक धार्मिक विद्वान सामान्य रूप से प्रत्येक मुसलमान के लिए और एक धर्म गुरु विशेष रूप से अपने छात्र के लिए हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का नायब (प्रतिनिधि) है। 638
- जिसने अपने शिक्षक को कष्ट पहुँचाया, वह ज्ञान के आशीर्वाद से वंचित रहेगा। 639
- सही ज़रूरत के समय कुछ शर्तों के साथ दूसरे इमाम का अनुसरण (तक़लीद) करना सर्वसम्मति से जायज़ है। 640

• जब इमाम शाफ़ई (रहि.) ने इमाम-ए-आज़म की मज़ार पर फ़ज्र की नमाज़ पढ़ी, तो अदब के नाते दुआ-ए-क़ुनूत नहीं पढ़ी। 640
• लापता व्यक्ति की पत्नी को चार साल बाद इमाम मालिक (रहि.) जो निकाह की अनुमति देते हैं, उसका अर्थ। 641
• आग पर पकी हुई चीज़ खाने से वज़ू का टूट जाना चारों इमामों में से किसी का मत नहीं है। 641
• क़ुरान हिफ़्ज़ करना फ़र्ज़-ए-किफ़ाया, सहाबा और ताबेईन की सुन्नत और बेहतरीन इबादतों में से है। 642
• क़ुरान के कारी (पढ़ने वाले) की फ़ज़ीलतें। 643
• क़ुरान मजीद भूल जाने पर कठोर चेतावनियाँ आई हैं। 645
• दीन का इल्म किस हद तक फ़र्ज़ है? 764

منطق کے مقدمات قواعد اسلامیہ ہیں۔ ۶۳۲ امام غزالی علیہ الرحمہ نے منطق کا نام معیار العلوم رکھا ہے۔ ۶۳۲ علم آلی سے بقدر آلیت اشتغال چاہئے۔ ۶۳۲ بہت سے اجزاء حکمت و فلسفہ شریعت مطہرہ سے مضادت نہیں رکھتے بلکہ ان میں بعض بلا واسطہ اور بعض بالواسطہ امور دینیہ میں نافع و معین ہیں۔ ۶۳۲ علم زیجات و توقیت کے فوائد اور احکام شرع میں ان کے منافع۔ ۶۳۳ علوم عقلیہ کے تعلیم و تعلم کو مطلقاً ناجائز بتانا اور بعض مسائل صحیحہ مفیدہ عقلیہ پر مشتمل کے باعث توضیح تلویح جیسی کتب جلیلہ عظیمہ دینیہ کے پڑھانے سے منع کرنا جہالت شدیدہ و سفاہت بعیدہ ہے۔ ۶۳۴ کفریات فلاسفہ۔ ۶۳۴ علوم عقلیہ و فلسفیہ پڑھنے اور پڑھانے والے کے لئے شرائط۔ ۶۳۵ فلسفہ کی کتب کو درس نظامی میں کیوں شامل کیا گیا۔ ۶۳۶ منطق بلاشبہ مفید و کارآمد اور اکثر جگہ محتاج الیہ۔ ۶۳۶ کسی کام کے نہ کرنے کی قسم کھالی پھر دیکھا کہ اس کا کرنا بہتر ہے تو وہ کام کرلے اور قسم کا کفارہ ادا کرے۔ ۶۳۷ شاگرد کے ذمے استاد کے حقوق کس قدر ہیں، استاد کے احکام کی نافرمانی میں شاگرد کی نسبت کیا حکم ہے، شاگردنات کا پردہ استاد سے بعد بلوغ ہونا چاہئے یا قبل بلوغ بھی۔ ۶۳۷ استاد کا حق ماں باپ اور تمام مسلمانوں کے حق سے مقدم ہے۔ ۶۳۸ عالم دین ہر مسلمان کے حق میں عموماً اور استاذ علم دین اپنے شاگرد کے حق میں خصوصاً نائب حضور پرنور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ہے۔ ۶۳۸ جس سے اس کے استاد کو اذیت پہنچی وہ علم کی برکت سے محروم رہے گا۔ ۶۳۹ تقلید امام دیگر وقت ضرورت صحیحہ چند شرائط کے ساتھ بالاتفاق جائز ہے۔ ۶۴۰ امام شافعی علیہ الرحمہ نے نماز فجر مزار امام اعظم پر پڑھی تو ادبًا دعائے قنوت نہ پڑھی۔ ۶۴۰ زن مفقود کو چار سال کے بعد امام مالک علیہ الرحمہ جو اجازت نکاح دیتے ہیں اس کا مطلب۔ ۶۴۱ آگ پر پکی ہوئی چیز کھانے سے وضو

کا ٹوٹ جانا ائمہ اربعہ میں سے کسی کا مذہب نہیں۔ ۶۴۱ حفظ قرآن فرض کفایہ، سنت صحابہ و تابعین اور عمدہ قربات میں سے ہے۔ ۶۴۲ قاری قرآن کے فضائل۔ ۶۴۳ قرآن مجید بھول جانے پر سخت وعیدیں وارد ہیں۔ ۶۴۵ علم دین کس قدر فرض ہے۔ ۷۶۴

Fatawa Ridawiyya Volume 23

- Condemnation of those who neglect obligatory prayers to engage in voluntary ones. (Page: 648) | First Hadith (Page: 654)
- What is the ruling for one who defames a scholar or a Hafiz without any fault, and presents himself as a scholar and pious person to people? (Page: 648) | Abdul Wahab is abandoned [as a narrator]. (Page: 655)
- Disrespecting the true scholars is, God forbid, disrespecting the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). (Page: 649) | Second Hadith (Page: 655)
- None will belittle the rights of three persons except an open hypocrite. (Page: 649) | Third Hadith (Page: 655)
- It is not permissible to insult or belittle a Sunni Muslim without a valid Sharia reason. (Page: 649) | Ja'far bin Nasr narrates false reports from trustworthy narrators. (Page: 656)
- Unjustly harming a Muslim is harming God and His Messenger. (Page: 649) | Hafs the Qari, Hafs bin Sulayman Abu Dawood, are the Imams of recitation. (Page: 656)
- Only one who is himself very evil and worse will speak ill of everyone. (Page: 649) | Hafs bin Ghiyath is an Imam of Hadith, trustworthy, a jurist, and among the narrators of the six books of Hadith. (Page: 656)
- Thinking of oneself as better is pride, and the abode of the proud is Hell. (Page: 650) | Layth is truthful (Saduq), he is among the narrators of Muslim, the four Sunans, and the commentaries of Bukhari. (Page: 656)
- In a passage where only the word 'Makruh' (disliked) is used, what is meant by it: prohibition or mere dislike? (Page: 650) | Different statements of the Imams of Hadith regarding the criticism and accreditation of Layth. (Page: 657)
- A person who, being a scholar and a Hafiz, gives his son English education while depriving him of religious knowledge, and marries off his daughters against Sharia law, will surely be questioned on the Day of Resurrection. (Page: 651) | Statements of the Imams of Hadith regarding Ibn Kharash. (Page: 657)
- When necessary, for the purpose of warning, correction, and advice, it is permissible for a teacher, whether paid or not, to give corporal punishment to a student; however, this punishment should be with the hand instead of a stick, and the beating should not exceed three times at once. (Page: 652) | Ahmad bin Furat is an Imam, Hafiz, trustworthy, jurist, and an authority. (Page: 658)

- What is the Sharia ruling on teaching women how to write? (Page: 653) | There is hesitation regarding Muhammad bin Ibrahim; statements of the Imams about him. (Page: 659)
- Noble Hadiths regarding the prohibition of teaching women writing. (Page: 653)

फ़तावा रिज़विया जिल्द 23

- फ़र्ज़ छोड़कर नफ़्ल में मसरूफ़ होने वाले की मज़म्मत। (पृष्ठ: 648) | हदीस अव्वल (पृष्ठ: 654)
- आलिम या हाफ़िज़ को बिना किसी ग़लती के बदनाम करने वाला और ख़ुद को लोगों के सामने आलिम और नेक ज़ाहिर करने वाला कैसा है। (पृष्ठ: 648) | अब्दुल वहाब मतरूक है। (पृष्ठ: 655)
- उलमा-ए-हक़ की तहक़ीर माज़अल्लाह रसूल अल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की तौहीन है। (पृष्ठ: 649) | हदीस दोयम (पृष्ठ: 655)
- तीन शख़्सों के हक़ को वही हल्का समझेगा जो खुला मुनाफ़िक़ हो। (पृष्ठ: 649) | हदीस सोयम (पृष्ठ: 655)
- बिना वजह शरई किसी सुन्नी-उल-मज़हब को बुरा कहना या उसकी तहक़ीर करना जायज़ नहीं। (पृष्ठ: 649) | जाफ़र बिन नस्र मोतबर रावियों से बातिल (झूठी) रिवायतें नक़ल करता है। (पृष्ठ: 656)
- मुसलमान को नाहक़ ईज़ा (दुख) देना अल्लाह और रसूल को ईज़ा देना है। (पृष्ठ: 649) | हफ़्स क़ारी, हफ़्स बिन सुलेमान अबू दाऊद क़िरात के इमाम हैं। (पृष्ठ: 656)
- हर एक को बुरा वही कहेगा जो ख़ुद निहायत बुरा और बदतर होगा। (पृष्ठ: 649) | हफ़्स बिन ग़ियास हदीस के इमाम, मोतबर (सिक़ह), फ़क़ीह और हदीस की छह किताबों के रावियों में से हैं। (पृष्ठ: 656)
- अपने आप को बेहतर समझना तक़ब्बुर (घमंड) है और मुतकब्बरीन का ठिकाना जहन्नम है। (पृष्ठ: 650) | लैस सदूक़ (सच्चा) है, मुस्लिम व सुनन अरबआ और तालीक़ात बुख़ारी के रावियों में से है। (पृष्ठ: 656)
- जिस इबारत में सिर्फ़ लफ़्ज़ 'मक़रूह' हो उससे क्या मुराद ली जाएगी, तहरीम (हराम) या तन्ज़ीह। (पृष्ठ: 650) | लैस की जराह व तादील से मुताल्लिक़ अइम्मा-ए-हदीस के मुख़्तलिफ़ अक़वाल। (पृष्ठ: 657)
- जो शख़्स आलिम व हाफ़िज़ होकर अपने लड़के को अंग्रेज़ी तालीम दिलवाए और दीनी इल्म से महरूम रखे और अपनी लड़कियों के निकाह ग़ैर-शरअ से करे, हश्र के दिन उससे ज़रूर

बाज़-पुरस (पूछताछ) होगी। (पृष्ठ: 651) | इब्ने ख़राश के बारे में अइम्मा-ए-हदीस के अक़वाल। (पृष्ठ: 657)

- ज़रूरत के वक़्त इस्लाह और नसीहत के लिए उस्ताद का शागिर्द को जिस्मानी सज़ा देना जायज़ है, मगर यह सज़ा लकड़ी के बजाय हाथ से होनी चाहिए और एक वक़्त में तीन बार से ज़्यादा पिटाई नहीं होनी चाहिए। (पृष्ठ: 652) | अहमद बिन फ़ुरात इमाम, हाफ़िज़, मोतबर, फ़क़ीह और हुज्जत हैं। (पृष्ठ: 658)
- औरतों को लिखना सिखाना शरई तौर पर कैसा है। (पृष्ठ: 653) | मुहम्मद बिन इब्राहीम के बारे में तवक़्क़ुफ़ (हिचकिचाहट) पाया जाता है, उनके बारे में अइम्मा के अक़वाल। (पृष्ठ: 659)
- औरतों को लिखाई सिखाने की मुमानअत से मुताल्लिक़ अहादीस-ए-करीमा। (पृष्ठ: 653)

فتاوی رضویہ جلد ۲۳

- فرض چھوڑ کر نفل میں مشغول ہونے والے کی مذمت۔ (صفحہ: ۶۴۸) | حدیث اول (صفحہ: ۶۵۴)
- عالم یا حافظ کو بلا قصور بدنام کرنے والا اور خود کو لوگوں کے سامنے عالم اور نیک ظاہر کرنے والا کیسا ہے۔ (صفحہ: ۶۴۸) | عبدالوہاب متروک ہے۔ (صفحہ: ۶۵۵)
- علماء حق کی تحقیر معاذ اللہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی توہین ہے۔ (صفحہ: ۶۴۹) | حدیث دوم (صفحہ: ۶۵۵)
- تین شخصوں کے حق کو ہلکا نہ جانے گا مگر کھلا منافق۔ (صفحہ: ۶۴۹) | حدیث سوم (صفحہ: ۶۵۵)
- بلاوجہ شرعی کسی سنی المذہب کو برا کہنا یا اس کی تحقیر کرنا جائز نہیں۔ (صفحہ: ۶۴۹) | جعفر بن نصر ثقہ راویوں سے باطل روایات نقل کرتا ہے۔ (صفحہ: ۶۵۶)
- مسلمان کی ناحق ایذا خدا اور رسول کی ایذا ہے۔ (صفحہ: ۶۴۹) | حفص قاری، حفص بن سلیمان ابوداؤد قرأۃ کے امام ہیں۔ (صفحہ: ۶۵۶)
- ہر ایک کو برا وہی کہے گا جو خود نہایت برا اور بدتر ہوگا۔ (صفحہ: ۶۴۹) | حفص بن غیاث حدیث کے امام، ثقہ، فقیہ اور حدیث کی چھ کتابوں کے راویوں میں سے ہیں۔ (صفحہ: ۶۵۶)
- اپنے آپ کو بہتر سمجھنا تکبر ہے اور متکبرین کا ٹھکانا جہنم ہے۔ (صفحہ: ۶۵۰) | لیث صدوق ہے، مسلم و سنن اربعہ اور تعلیقات بخاری کے رواۃ میں سے ہے۔ (صفحہ: ۶۵۶)
- جس عبارت میں صرف لفظ مکروہ ہو اس سے کیا ارادہ لیا جائے گا، تحریم یا تنزیہ۔ (صفحہ: ۶۵۰) | لیث کی جرح و تعدیل سے متعلق ائمہ حدیث کے مختلف اقوال۔ (صفحہ: ۶۵۷)

- جو شخص عالم و حافظ ہو کر اپنے لڑکے کو انگریزی تعلیم دلوائے اور دینی علم سے محروم رکھے اور اپنی لڑکیوں کے نکاح غیر شرع سے کرے حشر کے دن اس سے ضرور باز پرس ہوگی۔ (صفحہ: ۶۵۱) | ابن خراش کے بارے میں ائمہ حدیث کے اقوال۔ (صفحہ: ۶۵۷)
- بوقت ضرورت بقدر حاجت تنبیہ، اصلاح اور نصیحت کے لئے بلا تفریق اجرت و عدم اجرت استاد کا شاگرد کو بدنی سزا دینا جائز ہے مگر یہ سزا لکڑی کے بجائے ہاتھ سے ہونی چاہئے اور ایک وقت میں تین مرتبہ سے زائد پٹائی نہیں ہونی چاہئے۔ (صفحہ: ۶۵۲) | احمد بن فرات امام، حافظ، ثقہ، فقیہ اور حجت ہے۔ (صفحہ: ۶۵۸)
- عورتوں کو لکھنا سکھانا شرعاً کیسا ہے۔ (صفحہ: ۶۵۳) | محمد بن ابراہیم میں توقف پایا جاتا ہے، اس کے بارے میں اقوال ائمہ۔ (صفحہ: ۶۵۹)
- عورتوں کو لکھائی سکھانے کی ممانعت سے متعلق احادیث کریمہ۔ (صفحہ: ۶۵۳)

Volume 23 Fatawa Rizvia

660 | Criticism is not acceptable without a clear reason. | 679 | Inquiry regarding listening to the sermon of a misguided, ignorant preacher. 660 | What do Hadith scholars mean when they say "such and such is a liar"? | 680 | For an ignorant person to preach is forbidden, and listening to them is also forbidden. 661 | Merits of Muhammad bin Ibrahim | 680 | Saying "Peace and blessings be upon you, O Messenger of Allah" is permissible and recommended by the consensus of Muslims; proofs for this. 662 | All knowledge cannot be gathered in one person after the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). | 680 | 'Taqwiyat-ul-Iman' is a book of severe irreligiousness and misguidance. 663 | Why Imam Ahmad bin Hanbal (may Allah have mercy on him) and other Hadith scholars were against Waqidi. | 680 | How performing istinja (cleaning oneself after using the bathroom) can break a fast. 664 | Aqeel is trustworthy, a memorizer, and an authority. | 681 | A Sunni scholar of religion who is the most knowledgeable among the scholars of his city is certainly their Sharia ruler. 664 | Ibn Maryam is trustworthy, established, and a jurist. | 681 | Forbidding evil is certainly obligatory with its conditions, but it is not limited to rebuking and reprimanding. 664 | Nafi' bin Yazid is trustworthy and a worshipper. | 681 | Eating at an invitation is halal in itself unless it is known and certain that the food served is exactly forbidden. 664 | It is not permissible to speak on 'Asma al-Rijal' (biographies of narrators) without complete knowledge and absolute piety. | 681 | It is necessary for common people to have a good opinion and sincere devotion towards the scholars of religion. 669 | A weak Hadith is acted upon in matters of precaution. | 682 | It is forbidden to have children study with Wahhabis. 671 | What kind of narrator is Ibrahim bin Mahdi al-Maseesi? | 682 | Seeking rulings (masala) from non-conformists (Ghair-Muqallideen) is folly. 675 | Often rulings change with the change of times; some examples of this. | 682 | Obstinacy in speech, meaning intentionally persisting in falsehood and arrogance, is a major sin. Inserting some words into the statements of scholars from one's own side and slandering them is a second major sin. Deceiving scholars and teachers is a third major sin. | | 678 | Is it permissible or not to translate the Quran in such a way that omitted words and meanings are written within crescent-shaped brackets?

जिल्द 23 फ़तावा रिज़विया

660 | बिना किसी स्पष्ट कारण के आलोचना स्वीकार्य नहीं है। | 679 | एक भ्रष्ट अकीदे वाले अज्ञानी उपदेशक का उपदेश सुनने से संबंधित पूछताछ। 660 | जब हदीस के विद्वान कहें "अमुक व्यक्ति झूठा है" तो उसका क्या अर्थ होता है? | 680 | अज्ञानी का उपदेश देना हराम है और उसे सुनना भी हराम है। 661 | मुहम्मद बिन इब्राहिम के गुण | 680 | "अस्सलातु वस्सलाम अलैका या रसूल अल्लाह" कहना मुसलमानों की आम सहमति से जायज़ और मुस्तहब (पसंदीदा) है; इस पर प्रमाण। 662 | नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के बाद तमाम इल्म (ज्ञान) किसी एक हस्ती में जमा नहीं हो सकते। | 680 | 'तक्रियत-उल-ईमान' घोर अधर्म और पथभ्रष्टता की पुस्तक है। 663 | इमाम अहमद बिन हंबल (रहमतुल्लाह अलैहि) और अन्य हदीस के विद्वान वाक़िदी के विरोधी क्यों हुए। | 680 | किस तरह से इस्तिन्जा करना रोज़ा तोड़ देता है। 664 | अकील भरोसेमंद, हाफ़िज़ और दलील (सबूत) है। | 681 | सुन्नी मज़हब का वह आलिम-ए-दीन जो अपने शहर के विद्वानों में सबसे बड़ा जानकार हो, वह निश्चित रूप से उनका शरई शासक है। 664 | इब्ने मरियम भरोसेमंद, पक्का और फ़क़ीह (विधिवेत्ता) है। | 681 | बुराई से रोकना अपनी शर्तों के साथ निश्चित रूप से फ़र्ज़ है, लेकिन यह केवल फटकार और डांट-डपट तक ही सीमित नहीं है। 664 | नाफ़ेअ बिन यज़ीद भरोसेमंद और इबादत गुज़ार है। | 681 | दावत का खाना अपने आप में हलाल है जब तक कि यह मालूम और निश्चित न हो जाए कि जो खाना हमारे सामने आया है वह साक्षात हराम है। 664 | पूर्ण ज्ञान और पूर्ण परहेज़गारी के बिना 'अस्मा-उर-रिजाल' (रावियों की जीवनी) पर चर्चा करना जायज़ नहीं है। | 681 | आम लोगों के लिए दीन के उलेमा (धार्मिक विद्वानों) के प्रति अच्छा विचार और नेक निष्ठा रखना अनिवार्य है। 669 | ज़ईफ़ (कमज़ोर) हदीस पर एहतियात (सावधानी) के स्थान पर अमल किया जाता है। | 682 | वहाबियों के पास अपने बच्चों को पढ़ाना हराम है। 671 | इब्राहिम बिन महदी मसीसी कैसा रावी (बयान करने वाला) है? | 682 | गैर-मुक़ल्लिदीन से मसला पूछना मूर्खता है। 675 | कई बार समय बदलने से हुक्म (आदेश) बदल जाता है, इसके कुछ उदाहरण। | 682 | सुखन परवरी यानी जानबूझकर असत्य पर अड़ना और अहंकार करना एक बड़ा गुनाह है। उलेमा के कथनों में अपनी ओर से कुछ शब्द जोड़कर उन पर आरोप लगाना दूसरा बड़ा गुनाह है। उलेमा और शिक्षकों को धोखा देना तीसरा बड़ा गुनाह है। | | 678 | कुरआन शरीफ़ का अनुवाद इस तरह करना कि अनुवाद में छूटे हुए शब्द और अर्थ आदि अर्धचंद्राकार कोष्ठक () में लिख दिए जाएं जायज़ है या नाजायज़?

۶۶۰ | واضح سبب کے بغیر جرح مقبول نہیں۔ | ۶۷۹ | ایک بد عقیدہ جاہل واعظ کا وعظ سننے سے متعلق استفتاء۔ ۶۶۰ | محدثین جب کہیں "فلان کذاب" تو اس کا کیا مطلب ہوتا ہے۔ | ۶۸۰ | جاہل کا وعظ کہنا حرام اور اس کو سننا بھی حرام ہے۔ ۶۶۱ | محمد بن ابراہیم کے فضائل | ۶۸۰ | الصلوۃ والسلام علیک یا رسول اللہ کہنا باجماع مسلمین جائز و مستحب ہے، اس پر دلائل۔ ۶۶۲ | نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے بعد تمام علوم کسی شخصیت میں جمع نہیں ہو سکتے۔ | ۶۸۰ | تقویت الایمان سخت بد دینی و ضلالت کی کتاب ہے۔ ۶۶۳ | امام احمد بن حنبل رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ اور دیگر ائمہ حدیث واقدی کے مخالف کیوں ہوئے۔ | ۶۸۰ | کس طرح سے استنجا کرنا روزہ کو توڑ دیتا ہے۔ ۶۶۴ | عقیل ثقہ، حافظ اور حجت ہے۔ | ۶۸۱ | عالم دین سنی المذہب جو اپنے شہر کے اہل علم میں اعلم ہو وہ ضرور ان کا حاکم شرعی ہے۔ ۶۶۴ | ابن مریم ثقہ، ثبت اور فقیہ ہے۔ | ۶۸۱ | نہی عن المنکر اپنی شرائط کے ساتھ ضرور فرض ہے مگر وہ زجر و توبیخ میں منحصر نہیں۔ ۶۶۴ | نافع بن یزید ثقہ اور عابد ہے۔ | ۶۸۱ | دعوت کھانی فی نفسہ حلال ہے جب تک معلوم و متحق نہ ہو کہ جو کھانا ہمارے سامنے آیا ہے بعینہ حرام ہے۔ ۶۶۴ | معرفت تامہ اور ورع تام کے بغیر اسماء الرجال میں کلام کرنا جائز نہیں۔ | ۶۸۱ | عوام کو علمائے دین کی شان میں حسن ظن و حسن عقیدت لازم ہے۔ ۶۶۹ | حدیث ضعیف پر مقام احتیاط میں عمل کیا جاتا ہے۔ | ۶۸۲ | وہابیوں کے پاس اپنے بچوں کو پڑھانا حرام ہے۔ ۶۷۱ | ابراہیم بن مہدی مصیصی کیسا راوی ہے۔ | ۶۸۲ | غیر مقلدوں سے مسئلہ دریافت کرنا حماقت ہے۔ ۶۷۵ | بارہا اختلاف زمانہ سے حکم بدل جاتا ہے، اس کی کچھ مثالیں۔ | ۶۸۲ | سخن پروری یعنی دانستہ باطل پر اصرار و مکابرہ ایک کبیرہ، عبارات علماء میں کچھ الفاظ اپنی طرف سے الحاق

کرکے ان پر افتراء دوسرا کبیرہ، علماء کو اساتذہ کو دھوکا دینا تیسرا کبیرہ ہے۔ | | ۶۷۸ | قرآن شریف کا ترجمہ اس طرح پر کرنا نیچے ترجمہ میں محذوفات اور مطالب و غیرہ خطوط ہلالی بنا کر لکھ دیئے جائیں، جائز ہے یا نا جائز

Vol. 23 Fatawa Razawiyyah

Page	Topic	Page	Topic
682	Support of the issue from Quranic verses.	688	It is not permissible for one who cannot read correctly to teach others.
683	A degree is nothing, there should be knowledge, and knowledge of issuing fatwas does not come by reading.	688	It is forbidden to study with a teacher who does not respect the Holy Quran.
683	Action upon the fatwa of someone devoid of knowledge is not permissible.	688	Reciting the translation simultaneously during the Friday and Eid sermons is against the Sunnah.
684	Noble traditions condemning the one who gives fatwas without knowledge.	689	It is obligatory for a scholar to state the ruling verbally; providing it in writing is not necessary.
684	A query consisting of four questions regarding teaching, learning and assistance at Aligarh University.	690	It is forbidden for girls to recite poems melodiously in front of non-mahram men.
685	The Holy Quran is preserved exactly; there can be no addition or deletion of a single dot by human intervention.	690	Teaching children calligraphy and reading romantic poems is prohibited.
685	A non-prophet cannot reach the status of a prophet.	690	What is the answer if someone says "I do not accept Durr-e-Mukhtar against Hadith"?
685	Statement of the beliefs of the Ahl-al-Sunnah wal-Jama'ah.	690	Considering an ignorant person as a scholar is ignorance, and its end is misguidance.
685	Statement of Shia beliefs.	690	Mention of the conditions for the necessity of a debate.
686	How is it to teach the Holy Quran to a prostitute?	691	

Page	Topic
686	Who is superior: a scholar without practice or an ignorant person with practice?
687	An ignorant person, due to ignorance, commits a hundred sins in their worship and doesn't even consider them sins.
687	The hand of a religious scholar is in the hand of the Power of the Lord of Honor.
687	Fatwa regarding the education of Muslim girls.
687	Acquiring knowledge of Individual Obligation (Fard-e-Ayn) is Fard-e-Ayn, of Communal Obligation (Fard-e-Kifayah) is Fard-e-Kifayah, of Mandatory (Wajib) is Wajib and of Recommended (Mustahab) is Mustahab.
691	One who gives fatwas without knowledge of Hadith, Tafsir, Usul, and Fiqh is a criminal.
691	Teaching women to write is forbidden.
692	Prophet Luqman (Peace be upon him) saw a girl being educated in a school and said, "For whom is this sword being polished?"
692	The company of women of other religions is fire.
692	The story of Imran bin Hattān al-Raqashi.

जिल्द २३ फ़तावा रज़विया

पृष्ठ	विषय
६८२	मसले की ताईद क़ुरानी आयात से।
६८३	सनद-ए-इल्म कोई चीज़ नहीं, इल्म होना चाहिए, और इल्म-ए-फ़तवा पढ़ने से नहीं आता।
६८३	जो इल्म से खाली हो उसके फ़तवे पर अमल जायज़ नहीं।
६८४	बगैर इल्म के फ़तवा देने वाले की मज़म्मत में अहादीस-ए-करीमा।
६८४	अलीगढ़ यूनिवर्सिटी में तालीम व ताल्लुम और उसकी मदद के मुताल्लिक चार सवालात पर मुश्तमिल इस्तिफ़्ता।
६८५	क़ुरान मजीद वैसा ही महफूज़ है इसमें किसी किस्म के इंसानी दखल से एक नुक्ते की कमी बेशी नहीं हो सकती।
६८५	गैर नबी किसी नबी के मर्तबे को नहीं पहुँच सकता।
६८५	अक़ाएद-ए-अहले सुन्नत व जमाअत का बयान।
६८५	अक़ाएद-ए-शिया का बयान।
६८६	रंडी को क़ुरान मजीद पढ़ाना कैसा है।
६८६	
६८८	जो खुद सही पढ़ने वाला न हो उसे जायज़ नहीं कि दूसरों को पढ़ाए।
६८८	क़ुरान मजीद का एहतराम न करने वाले उस्ताद से पढ़ना हराम है।
६८८	जुमा व ईदैन के खुतबे में साथ-साथ तर्जुमा पढ़ना सुन्नत के खिलाफ है।
६८९	आलिम पर ज़बानी बयान हुक्म फ़र्ज़ है लिख कर देना ज़रूरी नहीं।
६९०	लड़कियों का गैर मर्दों के सामने खुश-अलहानी से नज़्म पढ़ना हराम है।
६९०	बच्चों को लिखाई सिखाना और आशिकाना नज़्में पढ़ाना ममनूअ है।
६९०	कोई शख्स कहे कि मैं 'दुर्रे मुख्तार' को हदीस के सामने नहीं मानता तो इसका क्या जवाब है।
६९०	जाहिल को आलिम मान लेना जहालत है और उसका अंजाम गुमराही है।
६९०	लुज़ूमे मुनाज़रा की शराइत का ज़िक्र।
६९१	इल्म-ए-हदीस, तफ़्सीर, उसूल और फ़िक्ह के बगैर फ़तवा देने वाला मुजरिम है।
६९१	औरतों को लिखना सिखाना मना है।

पृष्ठ	विषय
६८७	आलिम बे-अमल और जाहिल बा-अमल में से कौन अफ़ज़ल है।
६८७	जाहिल अपनी जहालत की वजह से इबादत में सौ गुनाह कर लेता है और उन्हें गुनाह भी नहीं समझता।
६८७	आलिम-ए-दीन का हाथ रब्बे इज़्ज़त के दस्त-ए-क़ुदरत में है।
६८७	मुसलमान बच्चियों को तालीम दिलवाने के बारे में फ़तवा।
६८७	फ़र्ज़-ए-ऐन का इल्म हासिल करना फ़र्ज़-ए-ऐन, फ़र्ज़-ए-किफ़ाया का फ़र्ज़-ए-किफ़ाया, वाजिब का वाजिब और मुस्तहब का मुस्तहब है।
६९२	हज़रत लुक़मान अलैहिस्सलाम ने मकतब में एक लड़की को तालीम पाते देख कर फ़रमाया, "यह तलवार किसके लिए चमकाई जा रही है।"
६९२	गैर मज़हब वालियों की सोहबत आग है।
६९२	इमरान बिन हत्तान रक़ाशी का किस्सा।

جلد ۲۳ فتاوی رضویہ

صفحہ	عنوان
۶۸۲	مسئلہ کی تائید قرآنی آیات سے۔
۶۸۳	سند علم کوئی چیز نہیں، علم ہونا چاہئے، اور علم الفتوٰی پڑھنے سے نہیں آتا۔
۶۸۳	جو علم سے عاری ہو اس کے فتوٰی پر عمل جائز نہیں۔
۶۸۴	بغیر علم کے فتوٰی دینے والے کی مذمت میں احادیث کریمہ۔
۶۸۴	علی گڑھ یونیورسٹی میں تعلیم و تعلم اور اس کی اعانت سے متعلق چار سوالات پر مشتمل استفتاء۔
۶۸۵	قرآن مجید بعینہ محفوظ ہے اس میں کسی قسم کے دخل بشری سے ایک نقطہ کی کمی بیشی نہیں ہو سکتی۔
۶۸۵	

صفحہ	عنوان
۶۸۸	جو خود صحیح خواں نہ ہو اس کو جائز نہیں کہ اوروں کو پڑھائے۔
۶۸۸	قرآن مجید کا احترام نہ کرنے والے معلم سے پڑھنا حرام ہے۔
۶۸۸	جمعہ و عیدین کے خطبہ میں ساتھ ساتھ ترجمہ پڑھنا خلاف سنت ہے۔
۶۸۹	عالم پر زبانی بیان حکم فرض ہے لکھ کر دینا ضروری نہیں۔
۶۹۰	لڑکیوں کا غیر مردوں کے سامنے خوش الحانی سے نظم پڑھنا حرام ہے۔
۶۹۰	بچوں کو کتابت سکھانا اور عاشقانہ نظمیں پڑھانا ممنوع ہے۔
۶۹۰	

صفحہ	عنوان
	غیر نبی کسی نبی کے مرتبہ کو نہیں پہنچ سکتا۔
۶۸۵	عقائد اہل سنت و جماعت کا بیان۔
۶۸۵	عقائد شیعہ کا بیان۔
۶۸۶	رنڈی کو قرآن مجید پڑھانا کیسا ہے۔
۶۸۶	عالم بے عمل اور جاہل با عمل میں سے کون افضل ہے۔
۶۸۷	جاہل بوجہ جہل اپنی عبادت میں سو گناہ کر لیتا ہے اور ان کو گناہ بھی نہیں سمجھتا۔
۶۸۷	عالم دین کا ہاتھ رب العزت کے دست قدرت میں ہے۔
۶۸۷	مسلمان بچیوں کو تعلیم دلوانے کے بارے میں فتویٰ۔
۶۹۰	کوئی شخص کہے کہ میں در مختار کو حدیث کے سامنے نہیں مانتا تو اس کا کیا جواب ہے۔
۶۹۰	جاہل کو عالم مان لینا جہل ہے اور اس کا انجام ضلالت ہے۔
۶۹۰	لزوم مناظرہ کی شرائط کا ذکر۔
۶۹۱	علم حدیث، تفسیر، اصول اور فقہ کے بغیر فتویٰ دینے والا مجرم ہے۔
۶۹۱	عورتوں کو لکھنا سکھانا منع ہے۔
۶۹۲	حضرت لقمان علیہ الصلوۃ و السلام نے مکتب میں ایک لڑکی کو تعلیم دلاتے دیکھ کر فرمایا یہ تلوار کس کے لئے صیقل کی جارہی ہے۔
۶۹۲	غیر مذہب والیوں کی صحبت آگ ہے۔
۶۹۲	عمران بن حطان رقاشی کا قصہ۔

صفحہ	عنوان صفحہ	عنوان
۶۸۷	فرض عین کا علم حاصل کرنا فرض عین، فرض کفایہ کا فرض کفایہ، واجب کا واجب اور مستحب کا مستحب ہے۔	

Fatawa Razawiyya - Volume 23

Page	Topic	Index	Topic	Page
700	It is mandatory for a Muslim woman to observe hijab from a non-believing woman.	692	The science of Taksir is a separate science from the science of Jafr.	700
700	It is forbidden to read or teach books like Bahishti Zewar etc.	692	Talismans and Neer-e-Najat (magical remedies) are entirely impermissible.	700
700	Establishing a second madrasa without necessity just for pride and display so that the first one closes; is it like Masjid-e-Zirar?	693	Niranj (sleight of hand) is a trickery and trickery is forbidden.	700
700	A person who denies the Day of Judgment and Friday prayer, is progressive in modern education and regressive in religious education. What is the ruling regarding teaching and learning in a religious madrasa established by him?	694	Talismans are not devoid of pictures and pictures are forbidden.	700
701	The one who denies the books of respected jurists is misguided.	694	The status of the spiritual guide and teacher of religious knowledge is higher than that of parents.	701
702	One who considers sodomy permissible is a non-believer.	694	Is it permissible or not to go to another city to acquire religious knowledge without the father's consent?	702
703	A long inquiry regarding astrology, Jafr, talismans, etc.	695	If parents are needy and there is a fear of their demise, the son should not go on a journey.	703

Page	Topic	Index	Topic	Page
704	Jafr is a very fine art and the knowledge of the People of the House (Ahl al-Bayt), peace be upon them.	697	In what situation is it mandatory for a father to stop his son from traveling?	704
705	In the book "Jafr Jami", Imam Ja'far Sadiq (may Allah have mercy on him) recorded "what was and what will be".	698	Defending against harms is more important than attaining benefits.	705
705	Mention of the works written on the science of Jafr by predecessors.	698	Who holds superiority between a teacher of medicine and a teacher of arithmetic?	705
705	Astrology has two parts: science and the art of influence.	698	What should be done if parents forbid the pursuit of religious knowledge?	705
706	Derivation from the Holy Quran regarding the science of astrology.	698	Is learning English and Hindi permissible for a Muslim or not?	706
706	The art of influence in astrology is false.	699	Statement of Islamic beliefs against ancient and modern philosophy.	706
706	Celestial movements, like pulse movements, are signs.	699	There is no prohibition on learning auxiliary sciences after religious sciences.	706
706	Support from the Holy Quran.	699	Learning a language in itself carries no harm.	706
-	The difference in pulse from a state of equilibrium is evidence of a deviation in temperament.	700	-	-

फ़तावा रज़विया - जिल्द २३

पृष्ठ	विषय	क्र.	विषय	पृष्ठ
७००	काफ़िरा महिला से मुस्लिम महिला के लिए पर्दा अनिवार्य है।	६९२	इल्मे तकसीर, इल्मे जफ़र से अलग एक विद्या है।	७००
७००	बहिश्ती ज़ेवर जैसी किताबें पढ़ना-पढ़ाना हराम है।	६९२	तिलिस्म और नीर-ए-नजात पूरी तरह से नाजायज़ हैं।	७००
७००	बिना आवश्यकता केवल गर्व और प्रदर्शन के लिए दूसरा मदरसा स्थापित करना ताकि पहला बंद हो जाए; क्या यह मस्जिद-ए-ज़रार की तरह है?	६९३	नीरंज हाथ की सफाई (जादूगरी) है और जादूगरी हराम है।	७००
७००	एक व्यक्ति जो क़यामत और जुमे का इन्कारी है, आधुनिक शिक्षा में प्रगतिशील और धार्मिक शिक्षा में पतनशील है। उसके द्वारा स्थापित धार्मिक मदरसे में शिक्षा और शिक्षण के बारे में क्या हुक्म है?	६९४	तिलिस्म चित्रों से रहित नहीं होते और चित्र हराम हैं।	७००
७०१	प्रतिष्ठित न्यायविदों (फ़ुक़हा) की पुस्तकों का इन्कार करने वाला गुमराह है।	६९४	धर्म गुरु और धार्मिक शिक्षा के उस्ताद का मक़ाम माता-पिता से बड़ा है।	७०१
७०२	समलैंगिकता (लवातत) को जायज़ समझने वाला काफ़िर है।	६९४	पिता की सहमति के बिना दूसरे शहर में धार्मिक शिक्षा प्राप्त करने के लिए जाना जायज़ है या नहीं।	७०२
७०३	ज्योतिष, जफ़र और तिलिस्म आदि से संबंधित एक लंबी पूछताछ।	६९५	यदि माता-पिता मोहताज हों और उनके मरने का डर हो, तो बेटे को यात्रा पर नहीं जाना चाहिए।	७०३
७०४	जफ़र एक अत्यंत सूक्ष्म कला और अहल-ए-बैत (मुहम्मद स.अ.व. के वंश) की विद्या है।	६९७		७०४

पृष्ठ	विषय
७०५	किताब "जफ़र जामी" में इमाम जाफ़र सादिक़ (रहमतुल्लाह अलैहि) ने "जो हुआ और जो होगा" लिख दिया।
७०५	पूर्वजों द्वारा इल्मे जफ़र पर लिखी गई पुस्तकों का उल्लेख।
७०५	ज्योतिष के दो हिस्से हैं: विज्ञान और प्रभाव की कला।
७०६	ज्योतिष विद्या के संबंध में कुरान मजीद से निष्कर्ष।
७०६	ज्योतिष की प्रभाव कला निराधार है।
७०६	खगोलीय हलचलें जैसे नाड़ी की गति संकेत मात्र हैं।
७०६	कुरान मजीद से समर्थन।
-	नाड़ी की गति में सामान्य से अंतर स्वभाव में विचलन का प्रमाण है।

क्र.	विषय	पृष्ठ
६९८	किस स्थिति में पिता के लिए बेटे को यात्रा से रोकना अनिवार्य है।	७०५
६९८	बुराइयों से बचाव, हितों की प्राप्ति से अधिक महत्वपूर्ण है।	७०५
६९८	चिकित्सा विज्ञान के उस्ताद और अंकगणित के उस्ताद में से किसे श्रेष्ठता प्राप्त है?	७०५
६९८	यदि माता-पिता धार्मिक शिक्षा प्राप्त करने से मना करें, तो क्या करना चाहिए?	७०५
६९८	मुसलमान के लिए अंग्रेजी और हिंदी सीखना जायज़ है या नहीं।	७०६
६९९	प्राचीन और आधुनिक दर्शन के विरुद्ध इस्लामी अकीदों (मान्यताओं) का वर्णन।	७०६
६९९	धार्मिक शिक्षाओं के बाद सहायक विद्याएँ सीखने पर कोई रोक नहीं है।	७०६
६९९	भाषा सीखना अपने आप में कोई हर्ज नहीं रखता।	७०६
७००	-	-

صفحہ	مضمون	نمبر	مضمون	صفحہ
۷۰۰	کافرہ عورت سے مسلمان عورت کو پردہ لازم ہے۔	۶۹۲	علم تکسیر علم جفر سے جدا دوسرا فن ہے۔	۷۰۰
۷۰۰	بہشتی زیور وغیرہ جیسی کتابیں پڑھنا پڑھانا حرام ہے۔	۶۹۲	طلسم و نیر نجات سراسر ناجائز ہیں۔	۷۰۰
۷۰۰	بے ضرورت محض فخر و حسن کی بناء پر دوسرا مدرسہ قائم کیا ہے تاکہ پہلا بند ہو جائے کیا وہ مسجدِ ضرار کی طرح ہے۔	۶۹۳	نیرنج شعبدہ ہے اور شعبدہ حرام ہے۔	۷۰۰
۷۰۰	ایک شخص منکرِ قیامت و جمعہ ہے تعلیمِ جدید میں ترقی پسند اور تعلیمِ دین میں تنزل پسند ہے۔ اس کے قائم کردہ دینی مدرسہ میں تعلیم و تعلم کے بارے میں کیا حکم ہے۔	۶۹۴	طلسم تصاویر سے خالی نہیں اور تصویر حرام ہے۔	۷۰۰
۷۰۱	کتب فقہاء کرام کا منکر گمراہ ہے۔	۶۹۴	پیر و استادِ علم دین کا مرتبہ ماں باپ سے زیادہ ہے۔	۷۰۱
۷۰۲	حلِ لواطت کا قائل کافر ہے۔	۶۹۴	والد کی رضامندی کے بغیر دوسرے شہر میں علم دین	۷۰۲

صفحہ	مضمون	نمبر	مضمون	صفحہ
			حاصل کرنے کے لئے جانا جائز ہے یا نہیں ۔	
۷۰۳	علم نجوم و جفر و طلسم وغیرہ سے متعلق ایک طویل استفتاء۔	۶۹۵	ماں باپ محتاج ہوں ان کی ہلاکت کا خدشہ ہو تو بیٹے کو سفر پر نہیں جانا چاہئے۔	۷۰۳
۷۰۴	جفر ایک نہایت نفیس فن اور حضرات اہلبیت علیہم الرضوان کا علم ہے۔	۶۹۷	بیٹے کو سفر سے روکنا باپ پر کس صورت میں لازم ہے۔	۷۰۴
۷۰۵	کتاب "جفر جامع" میں امام جعفر صادق علیہ الرحمہ نے ماکان و مایکون تحریر فرما دیا۔	۶۹۸	مفاسد کا دفاع مصالح کے حصول سے زیادہ اہم ہے۔	۷۰۵
۷۰۵	علم جفر میں لکھی گئی تصانیف اسلاف کا ذکر۔	۶۹۸	علم طب کے استاد اور علم حساب کے استاد میں سے کس کو فضیلت حاصل ہے۔	۷۰۵
۷۰۵	نجوم کے دو ٹکڑے ہیں: علم اور فن تاثیر۔	۶۹۸	ماں باپ تحصیلِ علم دین سے منع کریں تو کیا کرنا چاہئے۔	۷۰۵
۷۰۶	علم نجوم سے متعلق قرآن مجید سے استنباط	۶۹۸	تعلیم انگریزی و ہندی مسلمان کو جائز ہے یا نہیں ۔	۷۰۶
۷۰۶	نجوم کا فنِ تاثیر باطل ہے۔	۶۹۹	فلسفہ قدیمہ و جدیدہ کے خلاف اسلامی عقائد کا بیان۔	۷۰۶

صفحہ	مضمون
۷۰۶	حرکات فلکیہ مثل حرکات نبض علامات ہیں۔
۷۰۶	قرآن مجید سے تائید۔
-	نبض کا اختلاف اعتدال سے طبیعت کے انحراف پر دلیل ہے۔

نمبر	مضمون	صفحہ
۶۹۹	علوم دینیہ کے بعد علوم آلیہ سیکھنے کی ممانعت نہیں۔	۷۰۶
۶۹۹	نفس زبان سیکھنا کوئی حرج نہیں رکھتا۔	۷۰۶
۷۰۰	-	-

جلد ۲۳ (Volume 23) فتاویٰ رضویہ (Fatawa Razawiyyah)

Page	Ruling
706	What is the right of a misguided teacher over an orthodox student?
707	An elder brother is like a father.
707	Denying the teacher's status is ingratitude for a blessing.
707	Ingratitude for blessings results in punishment and retribution.
708	The common people have no right to object to scholars and spiritual guides.
708	Nazeer Ahmad's translation of the Quran is neither correct nor [is it based on] faith; he was a denier of God.
709	If a teacher sits on a raised platform with friends and the student is below with the Holy Quran, all of them are disrespectful.
709	It is permissible to write the translation, context of revelation, and stories below Arabic text in the Holy Quran.
709	It is forbidden to study those arts and books that teach blasphemous ideas like denying the existence of the heavens and the rotation of the sun.
710	
711	Stating a false ruling is a severe major sin.
712	It is strictly forbidden for an ignorant person to issue a fatwa.
712	Honoring a Sunni religious scholar leads to great reward and God's pleasure.
713	Is the Mufti responsible for the fatwa, or is the one who acts upon it responsible?
713	What is the ruling regarding those who prevent a teacher from teaching religious books to a student?
714	Teaching knowledge to an unqualified person beyond their capacity is putting them into discord (fitna).
714	Making ignorant people judges of Sharia is forbidden.
714	Honoring oppressors is forbidden.
714	Disrespecting religious scholars is disbelief (kufr).
715	

Page	Ruling
	Studying English and other permissible subjects for the purpose of employment is allowed.
710	It is not permissible to listen to a Deobandi's sermon, take a fatwa from them, or associate with them.
710	How is a scholar's anger regarded when they are asked a question?
710	How is it to abandon action out of discouragement from a scholar's anger?
711	Finding faults in a scholar and objecting to him is forbidden.
	There is a fear of disbelief in harboring groundless malice towards religious scholars.
715	Preventing prayer behind scholars and appointing ignorant people as Imams is changing the law of Sharia.
715	Is it correct for a scholar to say, "I don't remember if I stated the ruling correctly or incorrectly, ask someone else," or not?
715	If someone asks a scholar, "Do you state both correct and incorrect rulings?" Is it correct for him to answer "yes" or not?
716	It is not necessary to obtain a certificate to issue a fatwa, however, receiving formal education is necessary.

खंड 23 (Volume 23) फतावा रज़विया (Fatawa Razawiyyah)

पृष्ठ	मसला (विषय)
706	गुमराह उस्ताद का सही अकीदे वाले शागिर्द पर क्या हक है?
707	बड़ा भाई पिता के समान है।
707	उस्ताद का इनकार नेमत की नाशुक्री है।
707	नाशुक्री सजा और अज़ाब का कारण बनती है।
708	उलेमा और मशायख पर एतराज करने का आवाम को कोई हक नहीं है।
708	नज़ीर अहमद का तर्जुमा-ए-कुरान न सही है न ईमान, वह खुदा का मुनकिर था।
709	मुअल्लिम अपने दोस्तों के साथ तख्त पर बैठता है और शागिर्द कुरान लेकर नीचे, तो ये सब गुस्ताख हैं।
709	कुरान शरीफ में अरबी इबारत के नीचे तर्जुमा, शाने नुज़ूल और किस्से लिखना जायज़ है।
709	जिन फुनून और किताबों में आसमान के अस्तित्व का इनकार और सूरज की गर्दिश जैसे कुफ्रियात की तालीम हो, उन्हें पढ़ना हराम है।
710	नौकरी के लिए अंग्रेजी और जायज़ हुनर सीखना जायज़ है।
711	झूठा मसला बयान करना सख्त कबीरा (बड़ा गुनाह) है।
712	जाहिल के लिए फतवा देना सख्त हराम है।
712	सुन्नी आलिम-ए-दीन की ताज़ीम बड़े सवाब और खुदा की रज़ा का कारण है।
713	मुफ्ती फतवा देने का जिम्मेदार है या वह जो उस पर अमल करे?
713	दीनियात की किताबें पढ़ाने से किसी मुदर्रिस को रोकने वालों का क्या हुक्म है?
714	किसी नाअहल को उसकी काबिलियत से बाहर इल्म सिखाना उसे फितने में डालना है।
714	जाहिलों को हाकिम-ए-शरह बनाना हराम है।
714	ज़ालिमों की ताज़ीम हराम है।
714	दीनी आलिमों की तौहीन कुफ्र है।
715	बिना वजह दीनी आलिमों से बुग़्ज़ रखने में कुफ्र का डर है।

पृष्ठ	मसला (विषय)
710	देवबंदी का वाज़ सुनना, उससे फतवा लेना, मेल-जोल रखना जायज़ नहीं।
710	मसला पूछने पर आलिम की नाराजगी कैसी है?
710	आलिम की नाराजगी पर दिल छोटा करके अमल छोड़ देना कैसा है?
711	आलिम की खता ढूँढना और उस पर एतराज करना हराम है।
715	उलेमा के पीछे नमाज़ से मना करना और जाहिलों को इमाम बनाना शरीयत का हुक्म बदलना है।
715	आलिम का यह कहना कि 'मैंने मसला सही बताया था या गलत मुझे याद नहीं, किसी और से पूछ लो', सही है या नहीं?
715	किसी आलिम से पूछा कि 'क्या आप सही और गलत मसला भी बयान करते हैं', इस पर उसका जवाब देना कि 'हाँ', सही है या नहीं?
716	फतवा देने के लिए सनद हासिल करना ज़रूरी नहीं, अलबत्ता बाकायदा तालीम पाना ज़रूरी है।

صفحہ	مسئلہ	صفحہ	مسئلہ
۷۰۶	بد مذہب استاد کا صحیح المذہب شاگرد پر کیا حق ہے۔	۷۱۱	جھوٹا مسئلہ بیان کرنا سخت کبیرہ ہے۔
۷۰۷	بڑا بھائی والد کے مشابہ ہے۔	۷۱۲	جاہل پر سخت حرام ہے کہ فتوی دے۔
۷۰۷	استاد کا انکار کفران نعمت ہے۔	۷۱۲	سنی عالم دین کی تعظیم باعث اجر عظیم ورضائے خدا ہے۔
۷۰۷	کفران نعمت موجب سزا او عقوبت ہے۔	۷۱۳	مفتی فتوی دینے کا ذمہ دار ہے یا وہ جو اس پر عمل کرے۔
۷۰۸	علماء و مشائخ پر اعتراض کا عوام کو کوئی حق نہیں پہنچتا۔	۷۱۳	کتب دینیات کی طالب علم کو تعلیم دینے سے کسی مدرس کو منع کرنے والوں کا کیا حکم ہے۔
۷۰۸	نذیر احمد کانہ ترجمہ قرآن صحیح ہے نہ ایمان، وہ منکر خدا تھا۔	۷۱۴	کسی نااہل کو اس کی قابلیت سے باہر علم سکھانا اس کو فتنہ میں ڈالنا ہے۔
۷۰۹	معلم اپنے احباب کے ساتھ تخت پر بیٹھتا ہے اور شاگرد قرآن مجید لے کر نیچے، تو یہ سب گستاخ ہیں۔	۷۱۴	جاہلوں کو حاکم شرع بنانا حرام ہے۔
۷۰۹		۷۱۴	ظالموں کی تعظیم حرام ہے۔

صفحہ	مسئلہ	صفحہ	مسئلہ
	قرآن شریف میں عربی عبارات کے نیچے ترجمہ و شان نزول و قصص کا لکھنا جائز ہے۔		
	جن فنون وکتب میں انکار وجود آسمان		
۷۰۹	و گردش آفتاب وغیرہ کفریات کی تعلیم ہو ان کو پڑھنا حرام ہے۔	۷۱۴	عالمان دینی اہانت کفر ہے۔
۷۱۰	انگریزی اور جائز فنون نوکری کے لئے پڑھنا جائز ہے۔	۷۱۵	عالمان دین سے بلاوجہ بغض رکھنے میں خوف کفر ہے۔
۷۱۰	دیوبندی کا وعظ سننا، اس سے فتوی لینا، میل جول رکھنا جائز نہیں۔	۷۱۵	علماء کے پیچھے نماز سے منع کرنا اور جاہلوں کو امام بنانا حکم شریعت کا بدلنا ہے۔
۷۱۰	مسئلہ دریافت کرنے پر عالم کی خفگی کیسی ہے۔	۷۱۵	عالم کا یہ کہنا کہ میں نے مسئلہ صحیح بتایا تھا یا غلط مجھ کو یاد نہیں کسی اور سے پوچھ لو، درست ہے یا نہیں۔
۷۱۰	عالم کی خفگی پر بد دل ہو کر ترک عمل کیسا ہے۔	۷۱۵	کسی عالم سے پوچھا کہ آپ مسئلہ صحیح وغلط بھی بیان کرتے ہیں، اس پر اس کا جواب دینا کہ ہاں، درست ہے یا نہیں۔
۷۱۱	عالم کی خطا گیری اور اس پر اعتراض حرام ہے۔	۷۱۶	فتوی کے لئے سند حاصل کرنا ضروری نہیں، البتہ باقاعدہ تعلیم پانا ضروری ہے۔

Fatawa-e-Razviya, Volume 23

- He who gives a fatwa without knowledge is cursed. (716)
- Those who insult the scholars of religion are hypocrites. (716)
- Splitting the congregation and leaving the congregation are both prohibited (haram). (717)
- Preaching (Wa'z) is the office of a scholar; an ignorant person is not allowed to preach. (717)
- If someone states a matter incorrectly and another asks a question for the purpose of correction, it is not improper. (717)
- Since the Lord of Honor has granted honor and distinction to scholars and descendants of the Prophet (Sadaat), honoring them more than common Muslims is an act of following Sharia law. (718)
- Noble Hadiths regarding the maintenance of ranks. (718)
- It is forbidden for scholars and Sadaat to seek distinction for themselves. (718)
- It is disliked (makruh) for a person to desire that people stand for him, but standing for a great religious person is recommended (mandub). (719)
- Only a donkey would refuse words of honor. (720)

Appendix: Knowledge and Education - In cases where there are external symptoms, giving a ruling on a specific matter based merely on hidden heart conditions is an act of ill-suspicion (su-e-zann) towards Muslims. (170) - Fatawa Barahna is not counted among reliable books. (341) - It is forbidden for one who does not possess sufficient knowledge to preach. (378) - Is it better to recite two parts (paras) of the Quran daily, or a quarter of a part with translation? (382) - Which translation of the Holy Quran should be read? (382)

- The ruling on an abandoned fatwa is ignorance and a breach of consensus (ijma). (492)
- If a knowledgeable Muslim reads English with the intention of refuting Christians, he will be rewarded. (533)
- There is no harm in studying permissible sciences like mathematics, geometry, and geography. (533)
- Anything that hinders learning one's religion and obligatory knowledge is forbidden. (533)
- Reading books that contain the false beliefs of Christians is not permissible. (533)

- To have a book or a reciter at a lower level while disbelievers are on higher seats is severe disrespect. (727)
- Writing "Maulvi Sahib" for oneself without religious necessity is a sin. (726)
- Preaching by an ignorant person is a sin. (727)
- Reading or listening to baseless and false narrations is forbidden and a sin. (732)
- Explaining or listening to exegesis (Tafsir) and Hadith as preaching by someone uneducated and without permission from teachers is forbidden.
- Reading fabricated (mawdu') narrations is also forbidden, and listening to them is also forbidden. (737)

Gatherings and Assemblies (Milad Sharif, Giyarween Sharif, elegies, remembrance of martyrdom, etc.) - Is it correct to have beardless youths (amrads) recite in Milad gatherings or not? (721) - What are the conditions due to which reading and listening to the Mawlid becomes impermissible? (721) - With a woman and with two beardless youths, there are seventy devils. (721)

फ़तावा-ए-रज़विया, खंड 23

- बिना ज्ञान के फतवा देने वाला शापित है। (716)
- दीन के विद्वानों (उलेमा) का अपमान करने वाले पाखंडी (मुनाफिक) हैं। (716)
- जमात में फूट डालना और जमात छोड़ना दोनों हराम हैं। (717)
- उपदेश (वअज़) देना एक विद्वान का पद है, एक अज्ञानी को उपदेश देने की अनुमति नहीं है। (717)
- यदि किसी ने गलत मसला बयान किया और दूसरे ने सुधार की नियत से सवाल किया, तो यह अनुचित नहीं है। (717)
- रब-उल-इज़्ज़त ने विद्वानों और सादात को सम्मान और विशेषाधिकार दिया है, इसलिए आम मुसलमानों की तुलना में उनका अधिक सत्कार करना शरीअत के आदेश का पालन है। (718)
- मर्तबों (पदों) का ध्यान रखने से संबंधित हदीसें। (718)
- विद्वानों और सादात के लिए वर्जित है कि वे अपने लिए विशेषाधिकार की चाहत रखें। (718)
- किसी व्यक्ति का लोगों से अपने लिए खड़ा होने की अपेक्षा रखना मकरूह है, और लोगों का एक महान धार्मिक व्यक्ति के लिए खड़ा होना प्रशंसनीय (मंदूब) है। (719)
- कोई गधा ही सम्मान की बात स्वीकार नहीं करेगा। (720)

परिशिष्ट: ज्ञान और शिक्षा - जहाँ बाहरी कारण मौजूद हों, केवल छिपे हुए दिल के कारणों के आधार पर किसी खास मामले में फैसला देना मुसलमानों के प्रति कुत्सित धारणा (सू-ए-ज़न्न) है। (170) - फ़तावा बरहना विश्वसनीय किताबों में नहीं गिनी जाती। (341) - जिसके पास पर्याप्त ज्ञान न हो, उसके लिए उपदेश देना हराम है। (378) - प्रतिदिन दो पारे का पाठ करना बेहतर है या अनुवाद के साथ एक पारे का चौथाई भाग? (382) - कुरान पाक का कौन सा अनुवाद पढ़ा जाना चाहिए? (382)

- मर्जूअ (परित्यक्त) पर फतवा देने का हुक्म अज्ञानता और इज्मा (सर्वसम्मति) का उल्लंघन है। (492)
- यदि एक ज्ञानी मुस्लिम ईसाइयों का खंडन करने की नियत से अंग्रेजी पढ़ता है, तो उसे पुण्य मिलेगा। (533)
- गणित, ज्यामिति और भूगोल आदि जैसे जायज़ विज्ञान पढ़ने में कोई हर्ज नहीं है। (533)
- जो कुछ भी अपने धर्म और आवश्यक ज्ञान को सीखने में बाधा बने, वह हराम है। (533)

- उन किताबों का पढ़ना जायज़ नहीं है जिनमें ईसाइयों की झूठी मान्यताएँ दर्ज हैं। (533)
- किताब और पढ़ने वाले का नीचे होना और काफिरों का ऊँचे स्थानों पर होना भारी अनादर है। (727)
- बिना शरई ज़रूरत के खुद को "मौलवी साहब" लिखना गुनाह है। (726)
- अज्ञानी का उपदेश देना गुनाह है। (727)
- निराधार और झूठी हदीसों/कथाओं को पढ़ना-सुनना हराम और गुनाह है। (732)
- बिना पढ़े और बिना शिक्षकों की अनुमति के तफ़सीर और हदीस को उपदेश के रूप में बयान करना और सुनना हराम है।
- गढ़ी हुई (मौज़ू) हदीसें पढ़ना भी हराम है और सुनना भी हराम है। (737)

मजलिसें और महफिलें (मिलाद शरीफ, ग्यारहवीं शरीफ, मरसिया, शहादत का ज़िक्र आदि) - अमर्दों (बिना दाढ़ी वाले लड़कों) से मिलाद की मजलिस पढ़वाना सही है या नहीं। (721) - वे कौन सी स्थितियाँ हैं जिनके कारण मौलूद (मिलाद) पढ़ना और सुनना नाजायज़ हो जाता है। (721) - एक महिला के साथ और दो अमर्दों के साथ सत्तर शैतान होते हैं। (721)

- بے علم فتویٰ دینے والا لعنتی ہے۔ (۷۱۶)
- علمائے دین کی توہین کرنے والے منافق ہیں۔ (۷۱۶)
- تفریقِ جماعت و ترکِ جماعت دونوں حرام ہیں۔ (۷۱۷)
- وعظ کہنا عالم کا منصب ہے، جاہل کو وعظ کہنے کی اجازت نہیں۔ (۷۱۷)
- کسی نے غلط مسئلہ بیان کیا اور دوسرے نے بغرضِ اصلاح سوال کیا تو یہ بے جا نہیں۔ (۷۱۷)
- علماء و سادات کو رب العزت نے اعزاز و امتیاز بخشا ہے تو ان کا عام مسلمانوں سے زیادہ اکرام امرِ شرع کا امتثال ہے۔ (۷۱۸)
- حفظِ مراتب کو ملحوظ رکھنے سے متعلق احادیثِ کریمہ (۷۱۸)
- علماء و سادات کو ممنوع ہے کہ اپنے لئے امتیاز چاہیں۔ (۷۱۸)
- کسی شخص کا لوگوں سے اپنے لئے طالبِ قیام ہونا مکروہ اور لوگوں کا معظم دینی کے لئے قیام مندوب ہے۔ (۷۱۹)
- کوئی گدھا ہی عزت کی بات قبول نہ کرے گا۔ (۷۲۰)

ضمیمہ علم و تعلیم - جہاں عوارضِ ظاہرہ ہوں مجرد عوارضِ خفیہ قلبیہ کی بنا پر مادہ خاصہ میں حکم دینا اساءۃ ظن با لمسلمین ہے۔ (۱۷۰) - فتاویٰ برہنہ معتبر کتابوں میں معدود نہیں۔ (۳۴۱) - جو

کافی علم نہ رکھتا ہو اسے وعظ کہنا حرام ہے۔ (۳۷۸) - روزانہ دو پارے تلاوت کرنا افضل ہے یا ترجمہ کے ساتھ پارے کا ایک ربع۔ (۳۸۲) - قرآنِ پاک کا کون سا ترجمہ پڑھنا چاہئے۔ (۳۸۲)

- مرجوع پر فتویٰ کا حکم جہل و خرقِ اجماع ہے۔ (۴۹۲)
- ذی علم مسلمان اگر بنیتِ ردِ نصاریٰ انگریزی پڑھے تو اجر پائے گا۔ (۵۳۳)
- حساب، اقلیدس اور جغرافیہ وغیرہ جائز علم پڑھنے میں حرج نہیں۔ (۵۳۳)
- جو چیز اپنا دین و علم بقدرِ فرض سیکھنے میں مانع آئے حرام ہے۔ (۵۳۳)
- وہ کتابیں جن میں نصاریٰ کے عقائدِ باطلہ درج ہیں ان کا پڑھنا روا نہیں۔ (۵۳۳)
- کتاب و قاری کا نیچے اور کافروں کا پچھوں پر ہونا سخت بے تعظیمی ہے۔ (۷۲۷)
- اپنے آپ کو بے ضرورت شرعی مولوی صاحب لکھنا گناہ ہے۔ (۷۲۶)
- جاہل کو وعظ گوئی گناہ ہے۔ (۷۲۷)
- بے اصل و باطل روایات کا پڑھنا سننا حرام و گناہ ہے۔ (۷۳۲)
- بے خواندہ و بے اجازت اساتذہ تفسیر و حدیث بطورِ وعظ بیان کرنا اور سننا حرام ہے۔
- روایاتِ موضوعہ پڑھنا بھی حرام اور سننا بھی حرام۔ (۷۳۷)

مجالس و محافل (میلاد شریف، گیارہویں شریف، مرثیئے، ذکرِ شہادت وغیرہ) - امردوں سے مجالسِ میلاد پڑھوانا درست ہے یا نہیں۔ (۷۲۱) - وہ کونسی حالتیں ہیں جن کے سبب سے مولود کا پڑھنا سننا نا جائز ہو جاتا ہے۔ (۷۲۱) - عورت کے ساتھ دو امرد کے ساتھ ستر شیطان ہوتے ہیں۔ (۷۲۱)

Fatawa Razawiya, Volume 23

No.	Subject
721	The ruling for a beardless youth is like that of a woman.
722	One condition for the permissibility of listening to spiritual songs (Sama) is that there should be no beardless youth present.
722	Inquiry regarding a Milad assembly consisting of ten evils.
722	Should donations for Milad from Hindus be accepted or not?
723	Seeking help from polytheists in religious matters and making religious work dependent on their permission is forbidden.
724	Interference in public rights is impermissible.
724	Praying on a thoroughfare is disliked (Makruh).
724	Having the book and the reciter at a lower level while infidels are on the roofs is severe disrespect.
724	A pulpit used to be set up in the Prophet's Mosque for
726	Writing 'Maulvi Sahab' for oneself without Sharia necessity is a sin.
727	For an ignorant person to give a sermon is a sin.
728	For an ignorant person to become a spiritual guide (Pir) is forbidden and impermissible.
729	Praising polytheists and giving them preference over Muslims is highly disliked.
729	Whether standing during Milad Sharif is Sunnah or permissible, and whether criticizing it is correct or not.
730	Whether standing at the time of the mention of Milad Sharif as practiced nowadays is permissible or not.
732	Getting Persian and Urdu ghazals and verses recited by sweet-voiced boys in a Milad gathering in the style of singing is prohibited.
732	Reciting or listening to baseless and false narrations is forbidden and a sin.
733	Reciting or listening to Tafsir and Hadith as a sermon by uneducated people without the permission of teachers is forbidden.

No.	Subject	No.	Subject
	Hazrat Hassan bin Thabit (may Allah be pleased with him).		
724	Taking wages for reciting in a gathering, especially with melody (raag), is impermissible and forbidden.	733	How is it for a person who abandons prayer, drinks wine, trims his beard, and mocks those with beards to recite Milad from the pulpit? And are the listeners sinners or not?
724	The mention of the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) is among the greatest acts of worship.	734	Reciting fabricated narrations is forbidden, and listening to them is also forbidden.
724	Taking a fee for obedience and worship is forbidden.	734	The reward for those who call people to good and the burden of sin for those who call people to evil.
725	Taking a fee for poetry recitation and melodious chanting is purely forbidden.	735	Reciting the mention of the Prophet (peace and blessings be upon him) while in a state of ablution (wudu) is recommended (Mustahab), and it is also permissible without ablution provided there is no intention of disrespect.
		726	Those who make a transgressor (fasiq) an Imam are sinners.

फतावा रजविया, खंड २३

क्र.	विषय	क्र.	विषय
७२१	अम्रद (बिना दाढ़ी वाले युवक) का हुक्म औरत की तरह है।	७२६	बिना शरई ज़रूरत के अपने आप को 'मौलवी साहब' लिखना गुनाह है।
७२२	समाअ (आध्यात्मिक गायन) के जायज़ होने की एक शर्त यह भी है कि उनमें कोई अम्रद न हो।	७२७	जाहिल (अज्ञानी) के लिए वाज़ (उपदेश) कहना गुनाह है।
७२२	दस बुराइयों पर आधारित मिलाद की महफ़िल के बारे में इस्तफ़ता (सवाल)।	७२८	जाहिल का पीर बनना हराम और ना-जायज़ है।
७२२	हिंदू अगर मिलाद में चंदा दें तो लेना चाहिए या नहीं।	७२९	मुशरिकों (बहुदेववादियों) की प्रशंसा करना और उन्हें मुसलमानों पर प्राथमिकता देना सख्त नापसंदीदा है।
७२३	दीनी मामले में मुशरिकों से मदद लेना और दीनी काम का दारोमदार उनकी इजाज़त पर रखना हराम है।	७२९	मिलाद शरीफ के वक्त क़याम (खड़ा होना) सुन्नत है या मुबाह, और इस पर उंगली उठाना सही है या नहीं।
७२४	सार्वजनिक अधिकारों में हस्तक्षेप करना ना-जायज़ है।	७३०	ज़िक्र-ए-मिलाद शरीफ़ के समय जैसा कि आजकल क़याम करते हैं, जायज़ है या नहीं।
७२४	रास्ते में नमाज़ पढ़ना मकरूह है।	७३२	खुश-इलहान (सुरीले) लड़कों से महफ़िल-ए-मिलाद में फ़ारसी और उर्दू ग़ज़लें और शेर गाने के अंदाज़ में पढ़वाना मना है।
७२४	किताब और क़ारी का नीचे होना और काफ़िरों का छतों पर होना सख्त बे-अदबी है।	७३२	बे-बुनियाद और झूठी रिवायतें पढ़ना और सुनना हराम और गुनाह है।
७२४	हज़रत हस्सान बिन साबित (रज़ियल्लाहु अन्हु) के लिए	७३३	

क्र.	विषय
	मस्जिद-ए-नबवी में मिम्बर बिछाया जाता था।
७२४	महफ़िल में पढ़ने की उजरत (मजदूरी), विशेष रूप से राग से, ना-जायज़ और हराम है।
७२४	रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का ज़िक्र महानतम इबादतों में से है।
७२४	ताअत और इबादत पर फीस लेना हराम है।
७२५	शेर-ख्वानी और नग़मा-सराई की फीस लेना महज़ हराम है।

क्र.	विषय
	बिना पढ़े-लिखे और उस्तादों की इजाज़त के बिना तफ़सीर और हदीस को वाज़ के तौर पर बयान करना और सुनना हराम है।
७३३	ऐसे व्यक्ति का मिम्बर पर मिलाद पढ़ना जो नमाज़ छोड़ता हो, शराब पीता हो, दाढ़ी कटाता हो और दाढ़ी वालों का मज़ाक उड़ाता हो, कैसा है? और सुनने वाले गुनहगार हैं या नहीं?
७३४	गढ़ी हुई (मौज़ू) रिवायतें पढ़ना भी हराम है और सुनना भी हराम।
७३४	लोगों को अच्छाई की तरफ बुलाने वाले का अज्र (पुण्य) और बुराई की तरफ बुलाने वाले का वबाल (पाप)।
७३५	हुज़ूर (अलैहिस्सलाम) का ज़िक्र-ए-शरीफ़ बा-वुज़ू (वुज़ू के साथ) होना मुस्तहब है और बे-वुज़ू भी जायज़ है बशर्ते कि अपमान की नीयत न हो।
७२६	फ़ासिक (पापी) को इमाम बनाने वाले गुनहगार हैं।

पृष्ठ ७६८ का ६५

امر د کا حکم مثل عورت کے ہے۔ ۷۲۱

اباحت سماع کی ایک شرط یہ بھی ہے کہ ان میں کوئی امر نہ ہو۔ ۷۲۲

دس خرابیوں پر مشتمل مجلس میلاد کے بارے میں استفتاء۔ ۷۲۲

اہل ہنود میلاد میں چندہ دیں تو لینا چاہئے یا نہیں ۔ ۷۲۲

دینی بات میں مشرکوں سے مدد لینا اور دینی کام کا دارومدار ان کی اجازت پر رکھنا حرام ہے۔ ۷۲۳

حقوق عامہ میں دست اندازی نا جائز ہے۔ ۷۲۴

راستہ میں نماز پڑھنا مکروہ ہے۔ ۷۲۴

اپنے آپ کو بے ضرورت شرعی مولوی صاحب لکھنا گناہ ہے۔ ۷۲۶

جاہل کو وعظ گوئی گناہ ہے۔ ۷۲۷

جاہل کا پیر بننا حرام و نا جائز ہے۔ ۷۲۸

مشرکوں کی تعریف کرنا اور انہیں مسلمانوں پر ترجیح دینا سخت ناپسندیدہ ہے۔ ۷۲۹

قیام بوقت میلاد شریف سنت ہے یا مباح، اور اس پر حرف زنی درست ہے یا نہیں۔ ۷۲۹

ذکر میلاد شریف کے وقت جیسا کہ آج کل قیام کرتے ہیں جائز ہے یا نہیں۔ ۷۳۰

خوش الحان چھوکروں سے محفل میلاد میں فارسی وارود غزلیں اور اشعار گانے کی طرز پر پڑھوانا ممنوع ہے۔ ۷۳۲

امر د کا حکم مثل عورت کے ہے۔ ۷۲۱

کتاب و قاری کا نیچے اور کافروں کا چھتوں پر ہونا سخت بے تعظیمی ہے۔ ۷۲۴

حضرت حسان بن ثابت رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے لئے مسجد نبوی میں منبر بچھایا جاتا۔ ۷۲۴

مجلس خوانی خصوصاً راگ سے پڑھنے کی اُجرت نا جائز و حرام ہے۔ ۷۲۴

ذکر رسول صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اجل عبادات سے ہے۔ ۷۲۴

طاعت و عبادت پر فیس لینا حرام ہے۔ ۷۲۴

شعر خوانی وزمزمہ سنجی کی فیس لینا محض حرام ہے۔ ۷۲۵

اپنے آپ کو بے ضرورت شرعی مولوی صاحب لکھنا گناہ ہے۔ ۷۲۶

بے اصل و باطل روایات کا پڑھنا سننا حرام و گناہ ہے۔ ۷۳۲

بے خواندہ و بے اجازت اساتذہ تفسیر و حدیث بطور وعظ بیان کرنا اور سننا حرام ہے۔ ۷۳۳

ایسے شخص کو برسر منبر میلاد پڑھنا جو تارک صلوٰۃ شارب خمر، داڑھی کترا اور داڑھی والوں کا مذاق اڑاتا ہو کیسا ہے اور سننے والے گنہگار ہیں یا نہیں۔ ۷۳۳

روایات موضوعہ پڑھنا بھی حرام اور سننا بھی حرام ۔ ۷۳۴

لوگوں کو اچھائی کی طرف بلانے والے کا اجر اور برائی کی طرف بلانے والے کا وبال۔ ۷۳۴

ذکر شریف حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام باوضو ہونا مستحب ہے اور بے وضو بھی جائز ہے جبکہ استخفاف کی نیت نہ ہو۔ ۷۳۵

امر د کا حکم مثل عورت کے ہے۔ ۷۲۱

اپنے آپ کو بے ضرورت شرعی مولوی صاحب لکھنا گناہ ہے۔ ۷۲۶

فاسق کو امام بنانے والے گنہگار ہیں۔ ۷۲۶

Fatawa Rizvia Volume 23

- 735: The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) used to remember Allah at all times.
- 744: What is the ruling on distributing halwa, celebrating, setting off fireworks, fixing a day, and standing (qiyam) in gatherings of Milad and Shab-e-Bara'at?
- 736: To say the cursed phrase that those who shave their beards are better than those who eat is disbelief (kufr).
- 744: What is the ruling on people flailing their arms and legs in a state of ecstasy (wajd) during a Milad gathering?
- 736: What is the ruling on attending a Milad gathering at the house of a non-praying Muslim?
- 745: There are three forms of ecstasy (wajd).
- 737: Is it permissible to have someone who is notorious for illicit acts recite the Milad and seat them on a platform?
- 745: Is it permissible to hold gatherings for the mention of martyrdom and the renewal of joy and sorrow?
- 737: Is it permissible for Hindus to participate in collecting donations for Milad Sharif with Muslims, or for them to organize Milad Sharif themselves?
- 746: A question regarding reciting a quatrain (rubai) in Fatiha for Giyarween Sharif and the method of Fatiha for Giyarween Sharif.
- 738: Observing Giyarween Sharif and standing (qiyam) during the blessed Milad gathering is permissible.
- 746: What is the ruling on mentioning the Imam Husayn and Imam Hasan (may Allah be pleased with them) in a Milad gathering without mentioning the virtues of the Companions (may Allah be pleased with them)?
- 738: Mentioning the virtues and accounts of the martyrs of Karbala and their martyrdom is permissible, provided it is not turned into a mourning gathering.
- 747: It is not permissible to participate in a gathering where people of any religion can be members.
- 739: What is the ruling on narrating the events of Karbala in the manner of the Rafidis (Shias) and avoiding the mention of the Companions to appease misguidance?
- 748: Distributing sweets after a sermon (wa'z) is permissible.
- 740: For what reasons did great scholars like Imam Ghazali declare the narration of the events of Karbala forbidden?

- 748: The arrival of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) at gatherings of Milad and other gatherings of goodness.
- 741: The difference between the Sunnis and Rafidis in the manner of mentioning martyrdom.
- 749: Standing (qiyam) at the time of mentioning the holy birth in a Milad gathering is recommended and commendable.
- 741: Why do the Rafidis omit the mention of Abu Bakr, Umar, and Uthman, the children of the Commander of the Faithful Ali (may Allah honor his face)? Where ill-will is spread about the Companions, it is obligatory, even one of the most important duties, to narrate their virtues.
- 750: What is the ruling on holding a Milad gathering at the place of prostitutes and performing Fatiha on sweets bought with their forbidden income?
- 743: An inquiry consisting of seven questions regarding the distribution of sweets in Milad gatherings.

फ़तावा रज़विया खंड २३

- ७३५: नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) हर समय अल्लाह का ज़िक्र करते थे।
- ७४४: मिलाद और शब-ए-बरात की मजलिसों में हलवा बाँटना, ख़ुशी मनाना, आतिशबाज़ी करना, दिन तय करना और कयाम करना कैसा है?
- ७३६: यह शापित बात कहना कि दाढ़ी मुंडवाने वाले खाने वालों से बेहतर हैं, कुफ़्र है।
- ७४४: मिलाद शरीफ़ की महफ़िल में लोगों का वज्द (समाधि) में आकर हाथ-पाँव मारना कैसा है?
- ७३६: नमाज़ न पढ़ने वाले मुसलमान के घर मिलाद शरीफ़ की मजलिस में शामिल होना कैसा है?
- ७४५: वज्द की तीन सूरतें हैं।
- ७३७: जिसके बारे में मशहूर हो कि वह हरामखोर (अवैध कार्य करने वाला) है, उससे मिलाद पढ़वाना और चौकी पर बिठाना जायज़ है।
- ७४५: शहादत के ज़िक्र की मजलिस और ख़ुशी व गम का नवीनीकरण जायज़ है या नहीं?
- ७३७: क्या हिंदू मिलाद शरीफ़ के चंदे में मुसलमानों के साथ शामिल हो सकते हैं या वे खुद मिलाद शरीफ़ करा सकते हैं?
- ७४६: ग्यारहवीं शरीफ़ की फ़ातिहा में एक रुबाई पढ़ने और ग्यारहवीं शरीफ़ की फ़ातिहा के तरीक़े के बारे में सवाल।
- ७३८: ग्यारहवीं शरीफ़ करना और मिलाद की मुबारक मजलिस में कयाम करना जायज़ है।
- ७४६: मिलाद शरीफ़ की मजलिस में सहाबा (रज़ियल्लाहु अन्हुम) के फ़ज़ायल के ज़िक्र के बिना हज़रात हसनैन का ज़िक्र करना कैसा है?
- ७३८: कर्बला के शहीदों के फ़ज़ायल और शहादत का ज़िक्र जायज़ है, बशर्ते कि उसे मातम की मजलिस न बनाया जाए।
- ७४७: जिस मजलिस का सदस्य हर धर्म का व्यक्ति हो सकता है, उसमें शामिल होना जायज़ नहीं है।
- ७३९: राफ़िज़ियों के तरीक़े पर कर्बला की घटनाओं को बयान करना और सहाबा के ज़िक्र से परहेज़ करके गुमराहों को खुश करना कैसा है?
- ७४८: वाज़ (प्रवचन) के बाद मिठाई बाँटना जायज़ है।

- ७४०: इमाम ग़ज़ाली आदि बड़े उलेमा ने कर्बला की घटनाओं को बयान करने को किन कारणों से हराम कहा है?
- ७४८: मौलूद शरीफ़ की महफ़िल और नेक मजलिसों में हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का तशरीफ़ लाना।
- ७४१: अहले सुन्नत और राफ़िज़ियों के शहादत के ज़िक्र के तरीक़े में अंतर।
- ७४९: मिलाद की मजलिस में मुकद्दस विलादत (पवित्र जन्म) के ज़िक्र के समय कयाम करना मुस्तहब (पसंदीदा) और मुस्तहसन (सराहनीय) है।
- ७४१: राफ़िज़ी हज़रत अबू बक्र सिद्दीक़, उमर और उस्मान, अमीरुल मोमिनीन अली (करमल्लाहु वजहुल करीम) की औलाद का ज़िक्र क्यों छोड़ते हैं? जहाँ सहाबा के बारे में गलतफहमी फैलाई जाए, वहाँ उनके फ़ज़ायल बयान करना वाजिब बल्कि अहम फ़राएज़ में से है।
- ७५०: तवायफ़ों के यहाँ मिलाद की मजलिस पढ़ना और उनकी हराम कमाई से मंगाई गई मिठाई पर फ़ातिहा करना कैसा है?
- ७४३: मिलाद की मजलिस में मिठाई बाँटने से संबंधित सात सवालों पर आधारित इस्तेफ़्ता (सवाल)।

۷۳۵ - نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ہمہ وقت ذکر الٰہی کرتے تھے۔ ۷۴۴ - مجلس میلا دوشب برات میں حلوہ تقسیم کرنا، خوشی منانا، آتشبازی چھوڑنا، دن مقرر کرنا اور قیام کرنا کیسا ہے۔ ۷۳۶ - یہ کلمہ ملعونہ کہ داڑھی منڈانے والے کھانے والوں سے بہتر ہیں کفر ہے۔ ۷۴۴ - میلاد شریف کی محفل میں لوگوں کا وجد میں آکر ہاتھ پاؤں مارنا کیسا ہے۔ ۷۳۶ - بے نمازی مسلمان کے گھر میلاد شریف کی مجلس میں شرکت کرنا کیسا ہے۔ ۷۴۵ - وجد کی تین صورتیں ہیں۔ ۷۳۷ - جس کے بارے میں مشہور ہو کہ وہ حرام کار ہے اس سے میلا د پڑھوانا اور چوکی پر بٹھانا جائز ہے۔ ۷۴۵ - مجلس ذکر شہادت اور تجدید سرور و غم روا ہے یا نہیں۔ ۷۳۷ - ہند و میلا د شریف کے چندے میں مسلمانوں کے ساتھ شریک ہوں یا وہ خود میلا د شریف کرائیں تو جائز ہے یا نہیں۔ ۷۴۶ - فاتحہ گیارہویں شریف میں ایک رباعی پڑھنے اور طریقہ فاتحہ گیارہویں شریف کے بارے میں سوال۔ ۷۳۸ - گیارہویں شریف کرنا اور مجلس مبارک میلاد میں قیام کرنا جائز ہے۔ ۷۴۶ - مجلس میلا د شریف میں ذکر حضرات حسنین بغیر ذکر فضائل صحابہ رضی اللہ تعالیٰ عنہم کیسا ہے۔ ۷۳۸ - شہداء کربلا کے فضائل و مناقب اور ذکر شہادت جائز ہے جبکہ ماتم کی مجلس نہ بنائی جائے۔ ۷۴۷ - جس مجلس کا ممبر ہر مذہب کا ہو سکتا ہے اس میں شرکت جائز نہیں۔ ۷۳۹ - بطریق روافض واقعات کربلا بیان کرنا اور ذکر صحابہ سے بد مذہبی کی دلجوئی کی وجہ سے اعراض کرنا کیسا ہے۔ ۷۴۸ - وعظ کے بعد شیرینی تقسیم کرنا جائز ہے۔ ۷۴۰ - واقعات کربلا بیان کرنے کو امام غزالی وغیرہ اکابر نے کن وجوہ سے حرام کہا۔ ۷۴۸ - محفل مولود شریف اور مجالس خیر میں حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی تشریف آوری۔ ۷۴۱ - اہلسنت اور روافض کے طریقہ ذکر شہادت میں فرق۔ ۷۴۹ - مجلس میلاد میں وقت ذکر ولادت مقدس قیام مستحب و مستحسن

ہے۔ ۷۴۱ - روافض حضرت ابو بکر صدیق و عمر و عثمان اولاد امیر المومنین علی کرم اللہ وجہہ الکریم کا ذکر کیوں ترک کرتے ہیں جہاں صحابہ کے بارے میں بدگمانی پھیلائی جائے وہاں ان کے فضائل بیان کرنا واجب بلکہ اہم فرائض ہے۔ ۷۵۰ - طوائف کے ہاں مجلس میلاد پڑھنا اور اس کی حرام آمدنی سے منگائی ہوئی شیرینی پر فاتحہ کرنا کیسا ہے۔ ۷۴۳ - مجلس میلا د میں شیرینی کی تقسیم سے متعلق سات سوالات پر مشتمل استفتاء۔

Fatawa Rizwia (Volume 23)

750: There is a clear mention of the noble martyrdom in the Hadiths. 751: Excessive mourning is forbidden. 752: Going to the gatherings of Rafidis (Shia) and listening to elegies is forbidden (Haraam). 752: Offerings (Niyaz) of Rafidis should not be accepted. 753: Wearing green and black clothes in Muharram as signs of mourning is forbidden, as mourning itself is forbidden. 753: The prevalent Mawlid Sharif and offerings (Nazar-o-Niyaz) for the pure progeny (Sayyids) are permissible; participating in them earns reward (Thawab). 753: It is forbidden to have a Rafidi recite at a noble gathering (Majlis Sharif). 754: Participation in the gatherings of Rafidis and their innovations/nonsense is forbidden. 754: In a gathering for Giyarwin Sharif to send rewards (Isal-e-Thawab) to Ghaus Paak, it is permissible to recite a rosary with "Ya Ghaus" after the Kalimah, Salutations (Durood), and Surah Al-Ikhlas. The existence of a superior way is not a reason to prohibit a lesser way. 755: Calling upon Prophets and Saints is not calling upon someone other than Allah; rather, it is calling upon Allah's help through them. 755: Explanation of why showing humility to others than Allah is forbidden. 755: How is it to forbid the local people from holding a blessed Mawlid gathering? 755: Whether it is permissible or not to mention the martyrdom of Imam Hussain (RA) and the events of Karbala after the birth narration in a Mawlid gathering. 755: It is forbidden to recite lamentations (Soz Khwani) and elegies written by Anees and Dabeer after mentioning the martyrdom and sufferings of the martyrs in Muharram. 756: What is the ruling on holding a Mawlid gathering daily by fixing specific days, such as in Rabi-ul-Awwal, or until the 11th, or on other dates of saints' anniversaries (Urs), and distributing sweets or food to the attendees? 756: The mention of the beloved of all (Prophet Muhammad, PBUH) is the light of faith and the delight of the soul. 756: The birth of the Radiant Prophet (PBUH) took place on a Monday in Rabi-ul-Awwal. 756: The reason for fasting on Mondays. 757: Increasing good deeds during virtuous times is commendable and desired. 757: Benefits of distributing sweets. 758: If a sinful Sunni organizes a Mawlid gathering considering it a means for his salvation, should one attend it or not? 758: Someone whom good people consider good does not become bad just because the ill-intentioned consider him bad. 758: Narrating authentic events when mentioning the martyrdom of Imam Hussain (RA) in the month of Muharram. 758: Mention of everything past and future (Ma Kana wa Ma Yakun) in the Holy Quran.

फ़तावा रज़विया (खंड 23)

750: हदीसों में शहादत-ए-शरीफ़ा का साफ़ ज़िक्र है। 751: ग़म परवरी (शोक मनाना) वर्जित है। 752: राफ़िज़ियों की मजलिस में जाना और मर्सिया सुनना हराम है। 752: राफ़िज़ियों की नियाज़ नहीं ली जानी चाहिए। 753: मुहर्रम में हरे और काले कपड़े शोक की निशानी हैं और शोक हराम है। 753: प्रचलित मीलाद शरीफ़ और सादात-ए-अतहार की नज़र-ओ-नियाज़ जायज़ है, इसमें शिरकत सवाब है। 753: राफ़िज़ी से मजलिस-ए-शरीफ़ पढ़वाना हराम है। 754: राफ़िज़ियों की मजलिसों और उनके खुराफ़ात में शिरकत हराम है। 754: ग़ौस पाक को ईसाल-ए-सवाब के लिए ग्यारहवीं शरीफ़ की मजलिस में कलमा, दरूद और सूरह इखलास के बाद "या ग़ौस" के साथ तस्बीह पढ़ना जायज़ है। अफ़ज़ल (बेहतर) वजूद, मफ़ज़ूल (कमतर) के मना होने की वजह नहीं होता। 755: अंबिया और औलिया की निदा (पुकारना) ग़ैर-अल्लाह नहीं बल्कि अल्लाह ही की निदा है। 755: ग़ैर-अल्लाह के लिए तवाज़ो (विनम्रता) के हराम होने की तौजीह (व्याख्या)। 755: मजलिस-ए-मीलाद मुबारक से अहल-ए-मोहल्ला को मना करना कैसा है। 755: मजलिस मीलाद में बाद बयान मौलूद के ज़िक्र शहादत इमाम हुसैन रज़ी अल्लाह तआला अन्हु और वाक़यात कर्बला पढ़ना जायज़ है या नहीं। 755: मुहर्रम में ज़िक्र शहादत व मसायब शोहदा कर के सोज़ ख्वानी व मर्सिया मुसन्निफ़ा अनीस व दबीर पढ़ना हराम है। 756: ज़िक्र मीलाद मुबारक ब-ताय्युन अय्याम व तख़्सीस रबी-उल-अव्वल या ब-तकर्रुर यारदहुम व दीगर तवारीख़ आरास बुज़ुर्गान या द्वाज़ुहुम शरीफ़ तक हर रोज़ मजलिस मीलाद करना और हाज़िरीन में मिठाई तक़सीम या खाना तक़सीम करना कैसा। 756: ज़िक्र सैय्यद-उल-महबूबीन सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम नूर-ए-ईमान व सुरूर-ए-जान है। 756: हुज़ूर अनवर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की विलादत रबी-उल-अव्वल में बरोज़ पीर हुई। 756: पीर का रोज़ा रखने की वजह। 757: औक़ात-ए-फ़ाज़िला में तकसीर-ए-आमाल-ए-सालिहा मंदूब व मतलूब है। 757: शीरीनी (मिठाई) की तक़सीम के फ़वायद। 758: एक गुनहगार सुन्नी अपनी नजात का ज़रिया समझ कर मजलिस मीलाद करे तो उसमें जाना चाहिए या नहीं। 758: जिस को अच्छे लोग अच्छा समझें वह बद-बातिनों के बुरा समझने से बुरा नहीं हो जाता। 758: माह-ए-मुहर्रम में ज़िक्र शहादत इमाम हुसैन रज़ी अल्लाह तआला अन्हु में वाक़यात-ए-सहीहा बयान करना। 758: क़ुरआन मजीद में तमाम 'मा काना व मा यकून' का बयान।

पेज 67 / 768

۷۵۰: حدیثوں میں شہادتِ شریفہ کا صاف ذکر ہے۔ ۷۵۱: غم پروری ممنوع ہے۔ ۷۵۲: رافضیوں کی مجلس میں جانا اور مرثیہ سننا حرام۔ ۷۵۲: روافض کی نیاز نہ لی جائے۔ ۷۵۳: محرم میں سبز اور سیاہ کپڑے علامتِ سوگ ہیں اور سوگ حرام ہے۔ ۷۵۳: مروج میلاد شریف اور ساداتِ اطہار کی نذر و نیاز جائز ہے، اس میں شرکت ثواب ہے۔ ۷۵۳: رافضی سے مجلسِ شریف پڑھوانا حرام ہے۔ ۷۵۴: مجالس روافض اور ان کی خرافات میں شرکت حرام ہے۔ ۷۵۴: غوث پاک کو ایصالِ ثواب کے لئے گیارہویں شریف کی مجلس میں کلمہ، درود اور سورہ اخلاص کے بعد "یا غوث" کے ساتھ تسبیح پڑھنا جائز ہے۔ وجود افضل وجہ منع مفضول نہیں ہوتا۔ ۷۵۵: انبیاء و اولیاء کی نداء غیر اللہ نہیں بلکہ اللہ ہی کی ندا ہے۔ ۷۵۵: غیر اللہ کے لئے تواضع کے حرام ہونے کی توجیہ۔ ۷۵۵: مجلسِ میلاد مبارک سے اہل محلہ کو منع کرنا کیسا ہے۔ ۷۵۵: مجلس میلاد میں بعد بیان مولود کے ذکر شہادت امام حسین رضی اللہ تعالیٰ عنہ اور واقعات کربلا پڑھنا جائز ہے یا نہیں۔ ۷۵۵: محرم میں ذکر شہادت و مصائب شہداء کر کے سوز خوانی و مرثیہ مصنفہ انیس و دبیر پڑھنا حرام ہے۔ ۷۵۶: ذکر میلاد مبارک بہ تعیین ایام و تخصیص ربیع الاول یابہ تقرر یاز دہم و دیگر تواریخ اعراس بزرگان یادواز ہم شریف تک ہر روز مجلس میلاد کرنا اور حاضرین میں مٹھائی تقسیم یا کھانا تقسیم کرنا کیسا۔ ۷۵۶: ذکر سیدالمحبوبین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نور ایمان و سرور جان ہے۔ ۷۵۶: حضور انور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی ولادت ربیع الاول میں بروز پیر ہوئی۔ ۷۵۶: پیر کا روزہ رکھنے کی وجہ۔ ۷۵۷: اوقات فاضلہ میں تکثیر اعمالِ صالحہ مندوب و مطلوب ہے۔ ۷۵۷: شیرینی کی تقسیم کے فوائد۔ ۷۵۸: ایک گناہگار سنی اپنی نجات کا ذریعہ سمجھ کر مجلس میلاد کرے تو اس میں جانا چاہئے یا نہیں۔ ۷۵۸: جس کو اچھے لوگ اچھا سمجھیں وہ بد

باطنوں کے برا سمجھنے سے برا نہیں ہو جاتا۔ ۷۵۸: ماہِ محرم میں ذکر شہادت امام حسین رضی اللہ تعالیٰ عنہ میں واقعاتِ صحیحہ بیان کرنا۔ ۷۵۸: قرآن مجید میں تمام ماکان و مایکون کا بیان۔

صفحہ 67 از 768

Fatawa Rizvia, Volume 23

[Right Column] - 759: How is the gathering of Milad Sharif and standing (Qiyam) at the time of the mention of the blessed birth? Some people call it impermissible because it was not in the first three centuries. Prohibition is reported from reliable scholars specifically about this, as it says in Sirat Shami: "This standing is an innovation with no basis." What is the status of these sayings? - 759: Allah Almighty has commanded the expression and mention of His blessings and the absolute celebration of joy along with His grace and mercy. - 760: The birth of the 'Master of Lawlak' (Prophet Muhammad) is the basis of all blessings. - 760: The command to describe and manifest the virtues of the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) is from a clear, definitive text (Nass Qati'). - 760: What is the name of 'Majlis' and 'Mahfil-e-Milad'? - 761: Making the [early] centuries of time the [sole] Sharia ruler is not correct. - 761: A good deed is good at any time and a bad deed is bad at any time. - 761: Explanation of the Hadith: "Whoever establishes a good practice..." - 761: Which innovation is misguidance, and an account of the types of innovation. - 762: There is consensus on the desirability (Mandub) of a 'Good Innovation' (Bid'ah Hasanah). - 762: Celebrating Milad Sharif and the gathering of people for it is a Good Innovation. - 763: Acting upon the absolute (general) requires absoluteness (unrestrictedness). - 763: The mention of the Prophet is the mention of God.

[Left Column] - 764: For the permissibility of standing at the time of the mention of the birth, it is sufficient that there is no evidence for its impermissibility. - 764: Evidence for the mentioned standing being commendable (Mustahsan). - 764: The reverence and respect for the Noble Prophet (Allah's peace and blessings be upon him) is the very faith of Muslims. - 765: Reverence of the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) through all types of actions is commendable. - 765: Why only at the time of standing during the mention of the noble birth? - 766: The doing of an action is evidence of permissibility, and not doing it is not evidence of impermissibility. - 766: Meaning of the excerpt from [Allama] Shami. - 767: Not every innovation is blameworthy. - [Heading] Appendix: Majalis and Mahafil - 118: It is permissible to recite 'Panj Ayat' (Five Verses) and distribute sweets for the Milad of the Prophet (peace and blessings be upon him). Differentiating between joy and sorrow in 'Panj Ayat' and considering it specific to mourning gatherings is baseless and false. - 118: When the companions of the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) gathered in an assembly, they would have one person recite a Surah of the Quran. - 119: Reciting the Great Quran in the blessed Milad gathering

has always been the practice of scholars and Islamic lands. - 175: To stop the gathering of Milad Sharif is to stop from the remembrance of God.

Page 68 of 768

फ़तावा रिज़विया, खंड 23

[दायां स्तंभ] - ७५९: महफ़िल-ए-मीलाद शरीफ़ और मुबारक विलादत के ज़िक्र के समय क़ियाम (खड़े होना) कैसा है? कुछ लोग इसे इस आधार पर नाजायज़ कहते हैं कि यह शुरुआती तीन सदियों में नहीं था। इस बारे में विश्वसनीय विद्वानों से विशेष मनाही आई है, जैसा कि सीरत शामी में है: "यह क़ियाम एक ऐसी बिदअत है जिसकी कोई बुनियाद नहीं।" इन कथनों की क्या हकीक़त है? - ७५९: अल्लाह तआला ने अपनी नेमतों के इज़हार और बयान, और अपने फ़ज़ल व रहमत के साथ पूर्णतः खुशी मनाने का हुक्म दिया है। - ७६०: साहब-ए-लौलाक़ (पैग़ंबर मुहम्मद) की विलादत सभी नेमतों की जड़ है। - ७६०: हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की खूबियों के बयान और इज़हार का हुक्म स्पष्ट और निश्चित आदेश (नस़ क़तई) से है। - ७६०: मजलिस और महफ़िल-ए-मीलाद किसे कहते हैं? - ७६१: समय की [शुरुआती] सदियों को शरीयत का अंतिम निर्णायक बनाना सही नहीं है। - ७६१: नेक काम किसी भी समय में नेक है और बुरा काम किसी भी समय में बुरा है। - ७६१: हदीस "जिसने कोई अच्छी प्रथा शुरू की" की व्याख्या। - ७६१: कौन सी बिदअत (नवाचार) गुमराही है, और बिदअत के प्रकारों का वर्णन। - ७६२: बिदअत-ए-हसना (अच्छा नवाचार) के वांछनीय (मंदूब) होने पर सहमति है। - ७६२: मीलाद शरीफ़ मनाना और इसके लिए लोगों का जमा होना बिदअत-ए-हसना है। - ७६३: सामान्य (मुतलक़) पर अमल करना उसे बिना किसी पाबंदी (इतलाक़) के स्वीकार करना चाहता है। - ७६३: नबी का ज़िक्र अल्लाह का ज़िक्र है।

[बायां स्तंभ] - ७६४: विलादत के ज़िक्र के समय क़ियाम के जायज़ होने के लिए इतना ही काफ़ी है कि इसके नाजायज़ होने का कोई प्रमाण नहीं है। - ७६४: उक्त क़ियाम के प्रशंसनीय (मुस्तहसन) होने का प्रमाण। - ७६४: नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का सम्मान और आदर करना मुसलमानों का मूल ईमान है। - ७६५: अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का सभी प्रकार से सम्मान करना प्रशंसनीय है। - ७६५: केवल मुबारक विलादत के ज़िक्र के समय ही क़ियाम क्यों? - ७६६: किसी कार्य को करना उसके जायज़ होने का प्रमाण है, और न करना उसके नाजायज़ होने का प्रमाण नहीं है। - ७६६: शामी की इबारत (कथन) का अर्थ। - ७६७: हर बिदअत (नवाचार) निंदनीय नहीं होती। - [शीर्षक] परिशिष्ट: मजलिसें और महफ़िलें - ११८: नबी-ए-करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के मीलाद की मिठाई पर 'पंज आयत' (पाँच आयतें) पढ़कर बाँटना जायज़ है, और पंज आयत में खुशी और ग़म का अंतर करना और इसे केवल शोक सभा के लिए विशेष मानना असत्य और आधारहीन है। - ११८: अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के साथी (सहाबा) जब

किसी सभा में एकत्रित होते, तो किसी एक से कुरान की सूरह का पाठ करवाते। - ११९: मुबारक मीलाद की सभा में महान कुरान का पाठ करना हमेशा से विद्वानों और इस्लामी शहरों का दस्तूर रहा है। - १७५: मीलाद शरीफ़ की महफ़िल से रोकना अल्लाह के ज़िक्र से रोकने के समान है।

पृष्ठ ७६८ का ६८

فتاویٰ رضویہ، جلد ۲۳

[دایاں کالم] ۷۵۹: محفل میلاد شریف و قیام بوقت ذکر ولادت مبارکہ کیسا ہے، کچھ لوگ اس وجہ سے اس کو ناجائز کہتے ہیں کہ قرون ثلاثہ میں نہ تھا، ثقات علماء سے خاص اس بارے میں منع وارد ہے، چنانچہ سیرت شامی میں ہے ھٰذا القیام بدعة لا اصل لہا ان اقوال کا کیا حال ہے۔ ۷۵۹: اللہ تعالیٰ نے اپنی نعمتوں کے اظہار و بیان اور اپنے فضل و رحمت کے ساتھ مطلقاً خوشی منانے کا حکم دیا ہے۔ ۷۶۰: ولادت صاحب لولاک سب نعمتوں کی اصل ہے۔ ۷۶۰: حضور اقدس علیہ الصلوٰۃ والسلام کی خوبیوں کے بیان واظہار کا حکم نص قطعی سے ہے۔ ۷۶۰: مجلس و محفل میلاد کس کا نام ہے۔ ۷۶۱: قرون زمانہ کو حاکم شرعی بنانا درست نہیں۔ ۷۶۱: نیک عمل کسی وقت میں ہونیک ہے اور بد کسی وقت ہو برا ہے۔ ۷۶۱: حدیث "مَنْ سَنَّ سُنَّةً حَسَنَةً" کی توضیح ۷۶۱: کونسی بدعت ضلالت ہے، نیز اقسام بدعت کا بیان۔ ۷۶۲: بدعت حسنہ کے مندوب ہونے پر اتفاق ہے۔ ۷۶۲: میلاد شریف منانا اور اس کے لئے لوگوں کا اجتماع بدعت حسنہ ہے۔ ۷۶۳: العمل بالمطلق یقتضی الاطلاق۔ ۷۶۳: ذکر نبی ذکر خدا ہے۔

[بایاں کالم] ۷۶۴: قیام بوقت ذکر ولادت کے جواز کے لئے اتنا ہی کافی ہے کہ اس کے عدم جواز کی کوئی دلیل نہیں۔ ۷۶۴: قیام مذکور کے مستحسن ہونے کا ثبوت ۷۶۴: نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی تعظیم و توقیر مسلمانوں کا عین ایمان ہے۔ ۷۶۵: تعظیم رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم بجمیع انواع امر مستحسن ہے۔ ۷۶۵: قیام ذکر ولادت شریف ہی کے وقت کیوں۔ ۷۶۶: کسی کام کا کیا جانا جواز کی دلیل ہے اور نہ کیا جانا عدم جواز کی دلیل نہیں۔ ۷۶۶: عبارت شامی کا مطلب۔ ۷۶۷: ہر بدعت مذمومہ نہیں ہوتی۔ ضمیمہ مجالس و محافل ۱۱۸: میلاد النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی شیرینی پر پنج آیت پڑھ کر تقسیم کرنا جائز ہے اور پنج آیت میں شادی و غمی کا

تفرقہ اور اسے مجلس غم سے مخصوص ماننا باطل و بے اصل ہے۔ ۱۱۸: اصحاب رسول اللہ علیہ الصلوٰۃ والسلام جب کسی مجلس میں جمع ہوتے تو کسی ایک سے قرآنی سورت کی تلاوت کراتے۔

۱۱۹: مجلس میلاد مبارک میں تلاوت قرآن عظیم ہمیشہ سے معمول علماء کرام و بلادِ اسلام ہے۔

۱۷۵: مجلس میلاد شریف سے روکنا ذکر خدا سے روکنا ہے۔

Fatawa Rizvia Volume 23

In what situation is it correct to prevent someone from the Milad Sharif gathering? | 175 | The gathering of the blessed Milad is among the greatest of commendable acts when it is conducted in a proper manner. | 560

www.dawateislami.net I.T. Majlis of Dawatelslami Page 69 of 768

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

किस सूरत में मज्लिस-ए-मीलाद शरीफ़ से किसी को रोकना दुरुस्त है? | 175 | मज्लिस-ए-मीलाद मुबारक महानतम पसंदीदा आमाल (मंदूबात) में से है बशर्ते कि वह सही तरीक़े से आयोजित की जाए। | 560

www.dawateislami.net आई.टी. मजलिस-ए-दावतेइस्लामी पेज 69/768

کس صورت میں مجلس میلاد شریف سے کسی کو روکنا درست ہے۔ | ۱۷۵ | مجلس میلاد مبارک اعظم مندوبات سے ہے جبکہ بوجہ صحیح ہو۔ | ۵۶۰

www.dawateislami.net I.T. Majlis of Dawatelslami Page 69 of 768

Volume 23 Fatawa Razawiya

Index of Supplementary Issues Beliefs, Theology, and Biography

100 Today's Rafidis (Shias) are out of the fold of Islam. | 205 The purified Sharia has considered the difference in lineage valid in several rulings. 104 It is righteous to consider those who insult the Prophet (Peace and Blessings of Allah be upon him) as infidels; renewal of Islam and renewal of marriage is not necessary for such a person at all. | 206 Connection and affiliation with the pure lineage and noble progeny will definitely be beneficial in the hereafter too. 112 A person who gives haram (unlawful) wealth as charity with the hope of reward, the one who accepts it and prays for him, and the one who says "Ameen" is an infidel. | 206 The Caliphate of the Quraish. 176 One who loves and hates for the sake of Allah is a perfect believer. | 206 The Great Imamate (leadership) is specific to the Quraish. 191 The marriage of a Sunni girl to a non-follower (Ghair Muqallid) is simply unlawful. | 221 Arabs will never be made slaves, even in a state of infidelity. 192 If the judge and witnesses who united two sisters in marriage to one man did so considering it lawful, they should renew their Islam and marriage. | 221 Jizya (tribute) will not be imposed on the polytheists of Arabia. 205 The basis of salvation is on piety, not just on lineage. | 221 Land tax (Khiraj) will never be imposed on the land of the Arabs; it is Ushr-paying (tithe) in any case. | 245 Those who love the Holy Prophet (Peace and Blessings of Allah be upon him) and his household (Ahl-e-Bayt) are dwellers of Paradise.

जिल्द 23 फतावा रज़विया

पूरक मुद्दों की सूची अकीदा, कलाम और सीरत

100 आजकल के राफ़ज़ी इस्लाम से बाहर हैं। | 205 शरिया मुतह्हरा ने कई फैसलों में वंश (नसब) के अंतर को विश्वसनीय माना है। 104 नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का अपमान करने वालों को काफ़िर जानना हक़ है; ऐसे व्यक्ति पर इस्लाम का नवीनीकरण और निकाह का नवीनीकरण बिल्कुल भी आवश्यक नहीं है। | 206 पवित्र वंश और नेक संतान के साथ जुड़ाव और संबंध आख़िरत में भी ज़रूर फ़ायदेमंद होगा। 112 हराम धन को सदका (दान) करके सवाब की उम्मीद रखने वाला, इसे स्वीकार करके दुआ करने वाला और आमीन कहने वाला काफ़िर है। | 206 कुरैश की खिलाफत। 176 अल्लाह के लिए प्रेम और घृणा रखने वाला एक पूर्ण मोमिन (आस्तिक) है। | 206 इमामत-ए-कुबरा (महान नेतृत्व) कुरैश के लिए विशिष्ट है। 191 सुन्नी लड़की का गैर-मुकल्लिद से निकाह केवल नाजायज है। | 221 अरबों को कुफ़्र (अविश्वास) की स्थिति में भी कभी गुलाम नहीं बनाया जाएगा। 192 दो बहनों को एक पुरुष के निकाह में एकत्र करने वाले काजी और गवाहों ने यदि इसे हलाल समझकर ऐसा किया है, तो वे इस्लाम और निकाह का नवीनीकरण करें। | 221 अरब के मुशरिकों (बहुदेववादियों) पर जजिया नहीं लगाया जाएगा। 205 मुक्ति का आधार तकवा (धर्मपरायणता) पर है न कि केवल वंश पर। | 221 अरबों की ज़मीन पर कभी खिराज (भूमि कर) नहीं लगाया जाएगा; वह हर हाल में उशारी (दशमांश) है। | 245 हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) और आपके अहले-बैत (परिवार) से प्रेम करने वाले जन्नती हैं।

पृष्ठ 70/768 आई.टी. मजलिस-ए-दावत-ए-इस्लामी

جلد ۲۳ فتاویٰ رضویہ

فہرست ضمنی مسائل عقائد و کلام و سیر

۱۰۰ آج کل کے روافض اسلام سے خارج ہیں۔ | ۲۰۵ شرع مطہر نے متعدد احکام میں فرق نسب کو معتبر رکھا ہے۔ ۱۰۴ نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی توہین کرنے والوں کو کافر جاننا حق ہے ایسے شخص پر تجدید اسلام اور تجدید نکاح ہر گز لازم نہیں۔ | ۲۰۶ سلسلہ طاہرہ و ذریت عاطرہ میں انسلاک و انتساب ضرور آخرت میں بھی نافع ہے۔ ۱۱۲ مال حرام کو صدقہ کرکے امید ثواب رکھنے والا، اس کو قبول کرکے دعا کرنے والا اور آمین کہنے والا کافر ہے۔ | ۲۰۶ قریش کی خلافت۔ ۱۷۶ اللہ تعالیٰ کے لئے محبت و عداوت رکھنے والا کامل مومن ہے۔ | ۲۰۶ امامت کبریٰ قریش کے ساتھ مخصوص ہے۔ ۱۹۱ سنی لڑکی کا غیر مقلد سے نکاح محض ناجائز ہے۔ | ۲۲۱ عرب کبھی بحال کفر بھی غلام نہ بنائے جائیں گے۔ ۱۹۲ دو بہنوں کو ایک مرد کے نکاح میں جمع کرنے والے قاضی اور گواہوں نے اگر حلال جان کر ایسا کیا تو تجدید اسلام و تجدید نکاح کریں۔ | ۲۲۱ مشرکین عرب پر جزیہ نہیں رکھا جائے گا۔ ۲۰۵ مدار نجات تقویٰ پر ہے نہ کہ محض نسب پر۔ | ۲۲۱ عربوں کی زمین پر خراج کبھی نہیں لگایا جائے گا وہ بہر حال عشری ہے۔ | ۲۴۵ حضور علیہ الصلوۃ والسلام اور آپ کے اہلبیت سے محبت کرنے والے جنتی ہیں۔

صفحہ ۷۰ از ۷۶۸ آئی ٹی مجلس دعوتِ اسلامی

Fatawa Razawiyya, Volume 23

Content Description	Page	Content Description	Page
One who considers permissible that which is forbidden by the necessities of faith is a disbeliever (Kafir).	296	It is not permissible for a Muslim to go to the places of worship of disbelievers because they are gatherings of devils.	524
Respecting the Great Quran is the faith of a Muslim.	391	Upon investigation, India is not Dar al-Harb (Land of War).	524
Auditory perception is obtained solely by the permission of Allah.	415	What things can a Muslim take to Dar al-Harb for sale?	524
The true cause of everything is the Will of Allah Almighty.	415	If Muslims pass through a neighborhood of disbelievers, they should pass through quickly.	525
The true cause of all events is solely the Divine Will. No other thing is fundamentally an influencer or a dependency.	416	Hoping for a reward for a sin is very severe and worse.	537
In reality, all words and whole sounds are preserved in themselves; they are also among the created nations, a nation that glorifies their Lord Almighty.	428	There is no entitlement to reward for any good deed performed with interest money.	541
Words of faith, along with glorifying the Merciful, also seek forgiveness for their speaker.	428	A Muslim woman, Hindah, lived with an Englishman for twenty years; now she has repented, is her becoming a Muslim valid?	546
Words of disbelief, along with glorifying their Lord, also curse their speaker.	428	In the creed of Ahl al-Sunnah, a person does not exit Islam due to any sin.	546
The Word of Allah is one, having no multiplicity in any state.	443	Offering sacrifices to an idol is disbelief (Kufr).	562
The praise, eulogy, respect, and devotion for the Three Caliphs are	473	The profession of dancing and singing is cursed and absolutely forbidden (Haram Qat'i); considering	583

Content Description	Page	Content Description	Page
included in the principles of the Ahl al-Sunnah's creed.		it permissible is disbelief, and the money obtained from it is forbidden.	
One who commits a prohibitively disliked act (Makruh Tahrimi) is a sinner and deserves punishment.	501	Employment under an original disbeliever (Kafir Asli), in which no un-Islamic work has to be done, is permissible.	591
Is it permissible for a Muslim to write a mortgage document for a disbeliever or not?	523	Conversing with an original disbeliever on worldly matters and sitting with them for a while is not prohibited, nor does it necessitate disbelief or immorality.	591
What is the Sharia status of going to a fair of disbelievers with the intention of selling commercial goods?	523	Employment under an apostate (Murtad), conversing with them, and sitting or socializing with them is prohibited.	591

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

विषय विवरण	पृष्ठ
जिसकी हुरमत (प्रतिबंध) दीन की ज़रूरतों से हो उसे हलाल जानने वाला काफ़िर है।	296
ताज़ीम-ए-क़ुरआन-ए-अज़ीम ईमान-ए-मुस्लिम है।	391
इदराक-ए-समई (सुनने की अनुभूति) महज़ बा-इज़्न-ए-इलाही हासिल होता है।	415
हर चीज़ का सबब-ए-हक़ीक़ी इरादा-ए-अल्लाह अज़्ज़ व जल्ल है।	415
तमाम हवादिस (घटनाओं) का सबब-ए-हक़ीक़ी महज़ इरादा-ए-इलाही है। दूसरी चीज़ असलन मुअस्सिर न मौक़ूफ़ अलैह।	416
वाक़े में तमाम अल्फ़ाज़ व जुमला असवात (आवाज़ें) बजाए खुद महफ़ूज़ हैं, वो भी उमम-ए-मख़्लूक़ा में से एक उम्मत हैं जो अपने रब तआला की तस्बीह करते हैं।	428
कलिमात-ए-ईमान तस्बीह-ए-रहमान के साथ अपने क़ाइल (कहने वाले) के लिये इस्तिग़फ़ार (क्षमा याचना) भी करते हैं।	428
कलिमात-ए-कुफ़्र अपने रब की तस्बीह के साथ अपने क़ाइल पर लानत भी करते हैं।	428
मआबिद-ए-कुफ़्फ़ार (काफ़िरों के इबादतगाहों) में मुसलमान को जाना जाइज़ नहीं क्योंकि वो मजमा-ए-शयातीन (शैतानों का जमावड़ा) हैं।	524
हिन्दुस्तान इन्द-तौक़ीक़ (जांच करने पर) दारुल हरब नहीं है।	524
मुसलमान दारुल हरब में क्या कुछ बराए फ़रोख़्त ले जा सकता है।	524
मुसलमानों का काफ़िरों के मोहल्ले से गुज़र हो तो शताबी (जल्दी) करता हुआ गुज़र जाए।	525
गुनाह पर सवाब की उम्मीद ज़्यादा सख़्त व अशद (बुरी) है।	537
सूद के रुपये से जो कार-ए-नेक किया जाए उसमें इस्तहक़ाक़-ए-सवाब नहीं।	541
एक मुसलमान औरत हिंदा बीस साल एक अंग्रेज़ के साथ रही, अब ताइब हुई है, क्या उसका मुसलमान होना सही है।	546
अहले सुन्नत के मज़हब में आदमी किसी गुनाह के बाइस इस्लाम से ख़ारिज नहीं होता।	546

विषय विवरण	पृष्ठ
कलाम-उल्लाह वाहिद ला तअद्दुद लहू बहाल।	443
हज़रात-ए-ख़ुलफ़ा-ए-सलासा (तीन ख़लीफ़ाओं) की सना व मदहत और अदब व अक़ीदत अहले सुन्नत के उसूल-ए-मज़हब में दाख़िल है।	473
कराहत-ए-तहरीम का मुर्तकिब गुनहगार और मुस्तहक़-ए-अज़ाब होता है।	501
काफ़िर के लिये रहन का काग़ज़ तहरीर करना मुसलमान को रवा है या नहीं।	523
कुफ़्फ़ार के मेले में ब-क़सद-ए-फ़रोख़्त-ए-अस्बाब-ए-तिजारती जाने की शरी हैसियत क्या है।	523
बुत पर चढ़ावा चढ़ाना कुफ़्र है।	562
नाचने गाने का पेशा मलऊन और हराम-ए-क़तई है, इसको हलाल जानना कुफ़्र है, इससे हासिल होने वाला माल हराम है।	583
काफ़िर-ए-असली की नौकरी जिसमें कोई ग़ैर-शरई काम न करना पड़े जाइज़ है।	591
दुनियावी मामला पर काफ़िर-ए-असली से बातचीत करना और कुछ देर उसके पास बैठना मना नहीं, न ही इससे कुफ़्र व फ़िस्क़ लाज़िम आता है।	591
मुर्तद (धर्मत्यागी) की नौकरी, उससे बातचीत और उसके साथ बैठना उठना मना है।	591

موضوع	صفحہ
جس کی حرمت ضروریات دین سے ہو اس کو حلال جاننے والا کافر ہے۔	۲۹۶
تعظیم قرآن عظیم ایمان مسلم ہے۔	۳۹۱
ادراک سمعی محض باذن اللہ حاصل ہوتا ہے۔	۴۱۵
ہر شیء کا سبب حقیقی ارادۃ اللہ عزوجل ہے۔	۴۱۵
تمام حوادث کا سبب حقیقی محض ارادہ الٰہی ہے۔ دوسری چیز اصلًا موثر نہ موقوف علیہ۔	۴۱۶
واقع میں تمام الفاظ و جملہ اصوات بجائے خود محفوظ ہیں، وہ بھی امم مخلوقہ میں سے ایک امت ہیں جو اپنے رب تعالیٰ کی تسبیح کرتے ہیں۔	۴۲۸
	۴۲۸

موضوع	صفحہ
معابد کفار میں مسلمان کو جانا جائز نہیں کیونکہ وہ مجمع شیاطین ہیں۔	۵۲۴
ہندوستان عند التحقیق دار الحرب نہیں ہے۔	۵۲۴
مسلمان دار الحرب میں کیا کچھ برائے فروخت لیجاسکتا ہے۔	۵۲۴
مسلمانوں کا کافروں کے محلہ سے گزر ہو تو شتابی کرتا ہوا گزر جائے۔	۵۲۵
گناہ پر ثواب کی امید زیادہ سخت واشد ہے۔	۵۳۷
سود کے روپیہ سے جو کار نیک کیا جائے اس میں استحقاق ثواب نہیں۔	۵۴۱
	۵۴۶

موضوع	صفحہ
کلمات ایمان تسبیح رحمن کے ساتھ اپنے قائل کے لئے استغفار بھی کرتے ہیں۔	
کلمات کفر اپنے رب کی تسبیح کے ساتھ اپنے قائل پر لعنت بھی کرتے ہیں۔	۴۲۸
کلام اللہ واحد لا تعدد لہ بحال۔	۴۴۳
حضرات خلفاء ثلاثہ کی ثناء و مدحت اور ادب و عقیدت اہلسنت کے اصول مذہب میں داخل ہے۔	۴۷۳
کراہتِ تحریم کا مرتکب گنہگار اور مستحقِ عذاب ہوتا ہے۔	۵۰۱
کافر کے لئے رہن کا کاغذ تحریر کرنا مسلمان کو روا ہے یا نہیں۔	۵۲۳
کفار کے میلہ میں بقصد فروخت اسباب تجارتی جانے کی شرعی حیثیت کیا ہے۔	۵۲۳

موضوع	صفحہ
ایک مسلمان عورت ہندہ بیس سال ایک انگریز کے ساتھ رہی، اب تائب ہوئی ہے، کیا اس کا مسلمان ہونا صحیح ہے۔	
اہلسنت کے مذہب میں آدمی کسی گناہ کے باعث اسلام سے خارج نہیں ہوتا۔	۵۴۶
بت پر چڑھاو ا چڑھانا کفر ہے۔	۵۶۲
ناچنے گانے کا پیشہ ملعون اور حرام قطعی ہے اس کو حلال جاننا کفر ہے، اس سے حاصل ہونے والا مال حرام ہے۔	۵۸۳
کافر اصلی کی نوکری جس میں کوئی غیر شرعی کام نہ کرنا پڑے جائز ہے۔	۵۹۱
دنیوی معاملہ پر کافر اصلی سے بات چیت کرنا اور کچھ دیر اس کے پاس بیٹھنا منع نہیں، نہ ہی اس سے کفر و فسق لازم آتا ہے۔	۵۹۱
مرتد کی نوکری، اس سے بات چیت اور اس کے ساتھ بیٹھنا اٹھنا منع ہے۔	۵۹۱

Fatawa Razawiya Volume 23

- 518 | Commentary on the holy verse "And of the people is he who purchases idle talk".
- 539 | In the verse "And incite [to error] whoever you can among them with your voice", the 'voice of Satan' refers to singing and musical instruments.
- 548 | What is meant by good intercession (shafa'at hasana) and bad intercession (shafa'at sayyi'a).
- 630 | Whether it is permissible or impermissible to translate the Holy Quran such that omitted words and meanings are written within brackets in the translation.
- 630 | Nazir Ahmad's translation of the Quran is neither correct nor represents faith; he was a denier of God.
- 669 | Benefits related to Hadith.
- 115 | The meaning of the Hadith "The best remembrance is the hidden one".
- 116 | The meaning of the Hadith "He whose deeds slow him down, his lineage will not speed him up".
- 116 | Clarification and explanation of the holy Hadith "Whoever imitates a people is one of them".
- 132 | Clarification and explanation of the Hadith of the Prophet (Peace and blessings of Allah be upon him) regarding 'Raml' (a way of walking).
- 132 | Why were women compared to glass bottles in Hadith?
- 133 | Holy Hadiths regarding the prohibition of daily combing and their meaning.
- 492 | Why was black hair dye compared to a pigeon's crop in Hadith?
- 292 | Exquisite explanation of the blessed Hadith "The lawful is clear, etc.".
- 294 | Identifying a false Hadith famous among common people.
- 407 | Why was the earning of a cupper (one who performs cupping) called 'haram' (forbidden) in Hadith?
- 678 | Explanation of Hadith with reference to 'Ash'at-ul-Lam'at'.
- 708 | Summary of Hadith in the words of Imam Shafi'i (may Allah have mercy on him).
- --- | Weak Hadith is acted upon in matters of precaution.
- 169 | Jurisprudential (Usul) benefits.
- 205 | "Originality is purity" is a universal principle.

- 320 | "Certainty is not removed by doubt" is a general rule.
- 375 | "A man judges based on himself" (every person judges others by their own self).
- 368 | It is not necessary to have a specific evidence for a specific permission.
- 485 | Specific evidence is necessary for a specific prohibition.
- 492 | No one has the right to forbid what Allah the Almighty and His Messenger (Peace and blessings of Allah be upon him) have not forbidden.

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

- 518 | आयते करीमा "व मिनन नासि मंय यश्तरी लहवल हदीस" की तफ़सीर।
- 539 | "वस्तफ़ज़िज़ मन इस्ततअत मिन्हुम बिसौतिक" (आयत) में शैतान की आवाज़ से मुराद गाना-बजाना और वाद्ययंत्र हैं।
- 548 | शफ़ाअते हसना और शफ़ाअते सय्यिया से क्या मुराद है।
- 630 | कुरान शरीफ का अनुवाद इस तरह करना कि अनुवाद में छूटे हुए शब्द और अर्थ ब्रैकेट आदि बनाकर लिख दिए जाएं जायज़ है या नाजायज़।
- 630 | नज़ीर अहमद का कुरान का अनुवाद न सही है न ईमान वाला, वह खुदा का मुनकिर था।
- 669 | हदीसी फ़ायदे।
- 115 | हदीस "खैरुल ज़िक़्ररुल खफ़ी" का मतलब।
- 116 | हदीस "मन अबतअ बिही अमालुहु लम युसरिअ बिही नसबुहु" के मायने।
- 116 | हदीस शरीफ "मन तशब्बा बिक़ौमिन फ़हुवा मिन्हुम" की तशरीह व तौज़ीह।
- 132 | रमल के बारे में रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की हदीस की तौज़ीह व तशरीह।
- 132 | हदीस में औरतों को कांच की बोतलों से तशबीह (उपमा) क्यों दी गई?
- 133 | रोज़ाना कंघी करने की मनाही से मुताल्लिक अहादीस करीमा और उनका मतलब।
- 492 | काले खज़ाब (बाल रंगने) को कबूतर के पोटे से हदीस में क्यों तशबीह दी गई।
- 292 | हदीस मुबारक "अल-हलालु बय्यिनुन अलख" की नफीस तशरीह।
- 294 | अवाम में मशहूर एक गलत हदीस की निशानदेही।
- 407 | हदीस में पछुना लगाने वाले की कमाई को हराम क्यों कहा गया।
- 678 | हदीस की तशरीह 'अशअतुल लमआत' के हवाले से।
- 708 | खुलासा-ए-हदीस बर-ज़बान इमाम शाफ़ई अलैहिर्रहमा।
- --- | हदीस ज़ईफ़ पर मकाम-ए-एहतियात में अमल किया जाता है।
- 169 | उसूली फ़ायदे।
- 205 | "अल-अस्लुत तहारह" (मूल रूप से सब पाक है) कायदा-ए-कुल्लिया है।

- 320 | "अल-यक़ीन ला यज़ूलु बिश-शक" (यकीन शक से खत्म नहीं होता) ज़ाब्ता-ए-आम है।
- 375 | "अल-मरु यक़ीसु अला नफ़्सिही" (हर शख्स दूसरे को अपनी ज़ात पर कयास करता है)।
- 368 | जवाज़-ए-मख़सूस (विशेष अनुमति) के लिए दलील-ए-मख़सूस का होना ज़रूरी नहीं।
- 485 | मना-ए-मख़सूस (विशेष निषेध) के लिए दलील-ए-मख़सूस का होना ज़रूरी है।
- 492 | जो बात अल्लाह तआला और रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने मना नहीं फरमाई, किसी और को मना करने का हक़ नहीं।

पृष्ठ 73/768

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۳

- ۵۱۸ | آیہ کریمہ "ومن الناس من یشتری لہو الحدیث" کی تفسیر۔
- ۵۳۹ | واستفزز من استطعت منھم بصوتك (الآیہ) میں آواز شیطان سے مراد غناء ومزامیر ہے۔
- ۵۴۸ | شفاعت حسنہ اور شفاعت سیئہ سے کیا مراد ہے۔
- ۶۳۰ | قرآن شریف کا ترجمہ اس طرح پر کرنا نیچے ترجمہ میں محذوفات اور مطالب وغیرہ خطوط ہلالی بنا کر لکھ دیئے جائیں، جائز ہے یا ناجائز،
- ۶۳۰ | نذیر احمد کانہ ترجمہ قرآن صحیح ہے نہ ایمان، وہ منکرِ خدا تھا۔
- ۶۶۹ | فوائد حدیثیہ
- ۱۱۵ | حدیث خیر الذکر الخفی کا مطلب۔
- ۱۱۶ | حدیث "من ابطأہ عملہ لم یسرع بہ نسبہ" کے معنی۔
- ۱۱۶ | حدیث شریف "من تشبہ بقوم فھو منھم" کی تشریح و توضیح۔
- ۱۳۲ | رمل کے بارے میں حدیث رسول صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی توضیح و تشریح۔
- ۱۳۲ | حدیث میں عورتوں کو کانچ کی بوتلوں سے تشبیہ کیوں دی گئی۔
- ۱۳۳ | روزانہ کنگھی کی ممانعت سے متعلق احادیث کریمہ اور ان کا مطلب۔
- ۴۹۲ | سیاہ خضاب کو کبوتر کے پوٹے سے حدیث میں کیوں تشبیہ دی گئی۔
- ۲۹۲ | حدیث مبارک "الحلال بین الخ" کی نفیس تشریح۔
- ۲۹۴ | عوام میں مشہور ایک غلط حدیث کی نشاندہی۔
- ۴۰۷ | حدیث میں پچھنے لگانے والے کی کمائی کو حرام کیوں کہا گیا۔

- ۶۷۸ | حدیث کی تشریح اشعۃ اللمعات کے حوالے سے۔
- ۷۰۸ | خلاصہ حدیث بزبان امام شافعی علیہ الرحمہ۔
- --- | حدیث ضعیف پر مقامِ احتیاط میں عمل کیا جاتا ہے۔
- ۱۶۹ | فوائد اصولیہ
- ۲۰۵ | "الاصل الطهارة" قاعده کلیہ ہے۔
- ۳۲۰ | "اليقين لا يزول بالشك" ضابطہ عام ہے۔
- ۳۷۵ | "المرء يقيس على نفسه" (ہر شخص دوسرے کو اپنی ذات پر قیاس کرتا ہے۔
- ۳۶۸ | جوازِ مخصوص کے لئے دلیلِ مخصوص کا ہونا ضروری نہیں۔
- ۴۸۵ | منعِ مخصوص کے لئے دلیلِ مخصوص کا ہونا ضروری ہے۔
- ۴۹۲ | جو بات اللہ تعالیٰ اور رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے منع نہیں فرمائی کسی اور کو منع کا حق نہیں۔

Fatawa Razvia Volume 23

- To commit prohibition without Shari'a evidence is ignorance and audacity. (136) No one has the right to prohibit what Allah Almighty and His Messenger (peace and blessings be upon him) have not prohibited. (316)
- The essence of the remembrance of Allah and His Messenger (peace and blessings be upon him) is fundamentally not related to prohibition or ugliness. (168) Not every expenditure is extravagance. (317)
- The remembrance of Allah and His Messenger is among the most important and grandest objectives of the pure Shari'a. (168) It is a universal rule of the noble Shari'a: what Allah and His Messenger call good is good, what they call bad is bad, and what they remain silent about remains on original permissibility. (320)
- An accidental prohibition due to an external factor returns to that factor; it does not apply to the remembrance itself or its specific context until that factor applies specifically to individuals. (169) He who says something is permissible does not need specific evidence; rather, he who says it is impermissible should bring evidence from the Quran and Hadith. (320)
- Merely reporting about reports is nothing. (184) What kind of new thing is called an innovation (bid'at)? (320)
- Seeking the heart's inclination is from the door of caution. (184) The rule for prohibiting an action based on imitation. (321)
- One's suspicion is not enough for another; one needs the testimony of their own heart. (184) Acting upon an abrogated (mansookh) ruling is not permissible. (322)
- Every right is true, but not every truth is a right. (202) If a sin occurs in a gathering, repentance should be made in that gathering. (342)
- The beginning is related to the end. (220) A change in intention leads to a change in ruling. (337)
- Reconciliation between the Hadith of Abu Huraira (RA) and the Quranic verse 'We joined them with their descendants.' (427) Custom (urf) has a significant role in respect and disrespect. (391)
- Difference between the negation of absolute benefit and the absolute negation of benefit. (447) The failure of an effect to follow its cause is false. (419)
- Difference between the removal of total grace and the total removal of grace. (448) A ruling revolves around its cause. (431)

- 'No obedience to anyone in disobedience to Allah Almighty.' (281) The cause for prohibiting the sound of musical instruments is not the specific characteristics but its being 'lahw' (idle amusement). (431)
- Bad company is a deadly poison. (282) In the sound of musical instruments, the specific form of the instrument does not matter; rather, these sounds, from whichever instrument they are produced, will manifest their nature. (433)
- Some forbidden amusements are major sins, and some are minor ones that become major through persistence. (296) When the cause of prohibition is definitely established, how can the ruling of prohibition be removed? (433)
- 'Idle amusement (lahw) is essentially all forbidden.' (312) A phonograph, as an absolute instrument, cannot be described as good or bad; rather, in terms of goodness, badness, praise, blame, prohibition, permissibility, reward, and punishment, it follows what is performed through it. (458)

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

- बिना शरीयत की मनाही के किसी चीज़ को मना करना अज्ञानता और धृष्टता है। (136) जिस काम से अल्लाह तआला और उसके रसुल (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) मना न फ़रमाएँ, उसे मना करने का हक़ किसी को नहीं है। (316)
- अल्लाह और उसके रसूल (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) का ज़िक्र अपने आप में मूलतः मनाही या बुराई से संबंधित नहीं है। (168) हर खर्च फ़िज़ूलखर्ची (इसराफ़) नहीं है। (317)
- अल्लाह और उसके रसूल का ज़िक्र शरीयत के सबसे महत्वपूर्ण और महान उद्देश्यों में से है। (168) शरीयत का सामान्य नियम है: जिसे अल्लाह और रसूल अच्छा कहें वो अच्छा है, जिसे बुरा कहें वो बुरा है, और जिस पर वे चुप रहें वो असल में जायज़ (मुबाह) रहता है। (320)
- किसी बाहरी कारण से होने वाली मनाही उसी कारण की ओर लौटती है; वह ज़िक्र या उसके संदर्भ पर तब तक लागू नहीं होती जब तक कि वह कारण विशेष व्यक्तियों के लिए विशिष्ट न हो। (169) जो किसी चीज़ को जायज़ कहता है उसे विशेष प्रमाण की आवश्यकता नहीं है, बल्कि जो इसे नाजायज़ कहता है उसे कुरान और हदीस से प्रमाण लाना चाहिए। (320)
- महज़ खबरों की रिपोर्टिंग कोई चीज़ नहीं है। (184) किस तरह की नई बात को बिदअत (नवाचार) कहा जाता है? (320)
- दिल के झुकाव को तलाशना एहतियात (सावधानी) के द्वार से है। (184) नकल या समरूपता के आधार पर किसी कार्य की मनाही का नियम। (321)
- एक का अनुमान दूसरे के लिए पर्याप्त नहीं है; व्यक्ति को अपने स्वयं के दिल की गवाही चाहिए। (184) निरस्त (मनसूख़) नियम पर अमल करना जायज़ नहीं है। (322)
- हर अधिकार (हक़) सच है, लेकिन हर सच अधिकार नहीं है। (202) यदि किसी सभा में पाप होता है, तो उसी सभा में तौबा (प्रायश्चित) की जानी चाहिए। (342)
- आदि का अंत से संबंध होता है। (220) इरादे में बदलाव से हुक्म (आदेश) में बदलाव हो जाता है। (337)
- हज़रत अबू हुरैरा (रज़िअल्लाहु तआला अन्हु) की हदीस और कुरान की आयत 'हमने उन्हें उनके वंशजों के साथ मिला दिया' के बीच सामंजस्य। (427) सम्मान और अनादर में 'उर्फ़ (प्रथा/रिवाज़) की बड़ी भूमिका है। (391)

- पूर्ण लाभ के निषेध और लाभ के पूर्ण निषेध के बीच अंतर। (447) कारण से कार्य (मुरव्वज) का अलग होना असत्य है। (419)
- कुल कृपा के छीने जाने और कृपा के पूर्णतः छीने जाने के बीच अंतर। (448) आदेश अपने कारण के साथ घूमता है। (431)
- 'अल्लाह की नाफ़रमानी में किसी की आज्ञाकारिता नहीं है।' (281) वाद्ययंत्रों की आवाज़ की मनाही का कारण विशिष्ट लक्षण नहीं बल्कि इसका 'लहव' (मनोरंजन) होना है। (431)
- बुरी संगति जानलेवा ज़हर है। (282) वाद्ययंत्रों की आवाज़ में यंत्र के विशेष स्वरूप की कोई भूमिका नहीं है; बल्कि ये आवाज़ें जिस भी यंत्र से उत्पन्न होंगी, अपना प्रभाव दिखाएंगी। (433)
- कुछ वर्जित मनोरंजन बड़े पाप (कबीरा) हैं, और कुछ छोटे (सग़ीरा) होते हैं जो हठ के कारण बड़े हो जाते हैं। (296) जब मनाही का कारण निश्चित रूप से सिद्ध हो जाए, तो मनाही का आदेश कैसे समाप्त हो सकता है? (433)
- 'लहव (मनोरंजन) वास्तव में पूरी तरह हराम है।' (312) ग्रामोफ़ोन (फ़ोनोग्राफ़) एक निरपेक्ष उपकरण होने के नाते अच्छा या बुरा नहीं कहा जा सकता; बल्कि अच्छाई, बुराई, प्रशंसा, निंदा, मनाही, अनुमति, सवाब और सज़ा में यह उस चीज़ के अधीन है जो इसके माध्यम से बजाई जाती है। (458)

- بے منع شرعی ارتکابِ ممانعت جہالت و جرأت ہے۔ (۱۳۶) جس کام سے اللہ تعالیٰ جل جلالہ اور رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم منع نہ فرمائیں اس سے منع کرنے کا حق کسی کو نہیں۔ (۳۱۶)
- نفسِ ذکرِ خدا اور رسول جل جلالہ و صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فی حد ذاتہ اصلاً متعلقِ نہی و قبح نہیں۔ (۱۶۸) ہر انفاق اسراف نہیں۔ (۳۱۷)
- اللہ ورسول کا ذکر اہم و اعظم مقاصدِ شرعِ مطہرہ سے ہے۔ (۱۶۸) شرع شریف کا قاعدہ کلیہ ہے جس چیز کو اللہ ورسول اچھا بتائیں وہ اچھی، جس کو برا بتائیں وہ بری ہے، اور جس سے سکوت فرمائیں وہ اباحت اصلیہ پر رہتی ہے۔ (۳۲۰)
- نہی عارض بوجہ عارض راجع بعارض ہو گی نہ عائد بذکر یا بقیدِ عارض تا عروضِ عارض مختص بافرادِ مختصہ بعارض۔ (۱۶۹) کسی چیز کو جائز کہنے والا دلیل خاص کا محتاج نہیں بلکہ نا جائز کہنے والا قرآن و حدیث سے دلیل لائے۔ (۳۲۰)
- مجرد اخبار عن الاخبار کوئی شیء نہیں۔ (۱۸۴) کون سی نئی بات کو بدعت کہا جاتا ہے۔ (۳۲۰)
- تحری قلب باب احتیاط سے ہے۔ (۱۸۴) بربنائے تشبہ کسی فعل کی ممانعت کا قاعدہ۔ (۳۲۱)
- ایک کا ظن دوسرے کے حق میں کافی نہیں خود اپنے دل کی شہادت چاہئے۔ (۱۸۴) منسوخ پر عمل جائز نہیں۔ (۳۲۲)
- ہر حق سچ ہے مگر ہر سچ حق نہیں۔ (۲۰۲) مجمع میں گناہ ہو تو مجمع ہی میں توبہ کی جائے۔ (۳۴۲)

- اول باآخر نسبت دارد۔ (۲۲۰) تغیر قصد سے تغیرِ حکم ہو جاتا ہے۔ (۳۳۷)
- حدیثِ ابی ہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ اور آیہ کریمہ الحقنابھم ذریتھم میں تطبیق۔ (۴۲۷) تعظیم اور بے تعظیمی میں بڑا دخل عرف کو ہے۔ (۳۹۱)
- نفیِ نفعِ مطلق اور نفیِ مطلقِ نفع میں فرق۔ (۴۴۷) سبب سے مسبّب کا متخلف ہونا باطل ہے۔ (۴۱۹)
- سلبِ فضلِ کلی اور سلبِ کلیِ فضل میں فرق۔ (۴۴۸) حکم اپنی علت کے ساتھ دائر ہوتا ہے۔ (۴۳۱)
- لا طاعة لاحد فی معصیة اللہ تعالیٰ۔ (۲۸۱) آوازِ ملاہی کی علت تحریم تشخصات نہیں بلکہ اس کا لہو ہونا ہے۔ (۴۳۱)
- صحبتِ بد زہرِ قاتل ہے۔ (۲۸۲) آوازِ ملاہی میں خصوصیت صورتِ آلہ کو دخل نہیں بلکہ یہ آوازیں جس آلہ سے بھی پیدا ہوں گی اپنا رنگ لائیں گی۔ (۴۳۳)
- بعض لہو ہائے ممنوعہ کبیرہ اور بعض ایسے صغیرہ ہوتے ہیں جو اصرار سے کبیرہ ہو جاتے ہیں۔ (۲۹۶) جب علتِ حرمت قطعاً حاصل ہو تو حکمِ حرمت کیونکر زائل ہو سکتا ہے۔ (۴۳۳)
- الکھو حقیقة حرام کلھا۔ (۳۱۲) فونو اس حیثیت سے کہ وہ ایک آلہ مطلقہ ہے اس کو حسن یا قبح سے موصوف نہیں کر سکتے بلکہ وہ حسن و قبح، مدح و ذم، منع واباحت اور ثواب و عقاب میں اس چیز کے تابع ہے جو اس سے ادا کی جاتی ہے۔ (۴۵۸)

Fatawa Razawiya, Volume 23

Page	Text (Part 1)	Text (Part 2)	Page
461	It is a principle of the Pure Shariah that whatever assists in something forbidden (haram) is also declared forbidden.	In the aspect of action, prohibition exists at every level.	606
464	Whatever is unlawful to make is also unlawful to buy and use, and whatever is not forbidden to buy and use, making it will also not be unlawful.	Opposite to 'fard' (obligatory) is 'haram' (forbidden), opposite to 'wajib' (necessary) is 'makruh tahrimi' (prohibitively disliked), opposite to 'mandoob' (recommended) is 'makruh tanzihi' (mildly disliked), and opposite to 'sunnat' is 'isa'at' (wrongdoing).	606
483	A permissible (mubah) act done with a good intention becomes commendable (mahmood) according to Shariah.	The rank of Sunnat is higher than mandoob and lower than wajib.	606
484	Whatever is proven through 'Dalalat-ul-Nass' (implication of text) is just like what is proven through 'Nass' (direct text).	The precursor to an obligatory act is also obligatory.	611
501	When scholars say 'makrooh' (disliked) absolutely, they mean 'makrooh tahrimi'.	In 'fard' and 'wajib', the demand is binding, while in 'sunnat' and 'mustahab', it is non-binding.	616
515	The original state is permissibility.	Prohibition for 'makruh tanzihi' is advisory (irshadi) and for 'makruh tahrimi' and 'haram', it is definitive.	617
524	Every 'makruh tahrimi' is a minor sin (sagheera).	Permissible (mubah) is free from both prohibition and demand.	617
524			618

Page	Text (Part 1)	Text (Part 2)	Page
	Every minor sin becomes a major sin (kabeera) through persistence.	To abandon an obligatory act (fard) is forbidden (haram), and to abandon forbidden (haram) is an obligation (fard).	
526	Every prerequisite of a sin is itself a sin.	In Shariah, concern for prohibitions is more intense than concern for commands.	618
537	Whatever is famous in common custom ('urf) is as if it were stipulated by word.	The premises of logic are Islamic rules.	632
540	Whatever is forbidden to take is also forbidden to give.	Involvement with instrumental sciences should be to the extent of their utility as tools.	632
604	When is the application of the term 'haram' (forbidden) correct for 'makruh tahrimi'?	Often the ruling changes with the change of times; some examples of this.	675
605	The essence of 'isa'at' (wrongdoing) is more than 'makruh tanzihi' and less than 'makruh tahrimi'.	Preventing harms is more important than achieving benefits.	705

फतावा रज़विया, खंड 23

पृष्ठ	पाठ (भाग 1)	पाठ (भाग 2)	पृष्ठ
461	शरीअत-ए-मुतह्हरा का नियम है कि जो चीज़ हराम में मदद दे उसे भी हराम कर दिया जाता है।	क्रिया के मामले में हर स्तर पर निषेध अवश्य है।	606
464	जिसे बनाना नाजायज़ हो उसे खरीदना और उपयोग करना भी नाजायज़ है, और जिसे खरीदना और काम में लाना वर्जित न हो उसे बनाना भी नाजायज़ न होगा।	फर्ज़ के विपरीत हराम है, वाजिब के विपरीत मकरूह तहरीमी, मंदूब के विपरीत मकरूह तंज़ीही और सुन्नत के विपरीत इसाअत है।	606
483	जो मुबाह अच्छे इरादे से किया जाए वह शरीअत के अनुसार प्रशंसनीय हो जाता है।	सुन्नत का दर्जा मंदूब से बेहतर और वाजिब से कम है।	606
484	जो दलालत-उन-नस् से सिद्ध हो वह वैसा ही है जैसे नस् से सिद्ध हो।	फर्ज़ का प्रस्तावना भी फर्ज़ होता है।	611
501	विद्वान जब निरपेक्ष रूप से मकरूह बोलते हैं, तो उनका अर्थ मकरूह तहरीमी होता है।	फर्ज़ और वाजिब में माँग अनिवार्य है और सुन्नत व मुस्तहब में गैर-अनिवार्य है।	616
515	मूल स्थिति वैधता है।	मकरूह तंज़ीही से निषेध उपदेशात्मक (इरशादी) है और मकरूह तहरीमी व हराम से अंतिम है।	617
524	हर मकरूह तहरीमी छोटा गुनाह है।	मुबाह निषेध और माँग दोनों से रहित है।	617
524	हर छोटा गुनाह हठ से बड़ा गुनाह हो जाता है।	फर्ज़ को छोड़ना हराम है और हराम को छोड़ना फर्ज़ है।	618
526	हर गुनाह का कारण गुनाह होता है।	शरीअत में आदेशों की तुलना में निषेधों पर अधिक ध्यान दिया जाता है।	618
537	लोक परंपरा (उर्फ़) में जो कुछ प्रसिद्ध है, वह वैसा ही है जैसे शब्दों द्वारा शर्त लगा दी गई हो।	तर्कशास्त्र के प्रस्ताव इस्लामी नियम हैं।	632

पृष्ठ	पाठ (भाग 1)	पाठ (भाग 2)	पृष्ठ
540	जिसका लेना हराम हो उसका देना भी हराम होता है।	उपकरण-विज्ञान (आली इल्म) में उतनी ही व्यस्तता होनी चाहिए जितनी उनकी उपयोगिता है।	632
604	मकरूह तहरीमी पर हराम शब्द का प्रयोग कब सही है?	कई बार समय बदलने से नियम बदल जाता है, इसके कुछ उदाहरण।	675
605	इसाअत का सार मकरूह तंज़ीही से अधिक और मकरूह तहरीमी से कम है।	बुराइयों को रोकना लाभ प्राप्त करने से अधिक महत्वपूर्ण है।	705

صفحہ	متن (حصہ اول)	متن (حصہ دوم)	صفحہ
۴۶۱	شریعت مطہرہ کا قاعدہ ہے کہ جس چیز سے حرام کو مدد پہنچے اس کو بھی حرام فرما دیتی ہے۔	جانب فعل میں ہر مرتبہ نہی ضرور ہے۔	۶۰۶
۴۶۴	جو چیز بنانا ناجائز ہو اس کو خریدنا اور استعمال میں لانا بھی ناجائز ہے اور جس چیز کو خریدنا اور کام میں لانا منع نہ ہوگا اس کو بنانا بھی ناجائز نہ ہوگا۔	فرض کے مقابل حرام، واجب کے مقابل مکروہ تحریمی، مندوب کے مقابل مکروہ تنزیہی اور سنت کے مقابل اسائت ہے۔	۶۰۶
۴۸۳	جو مباح بنیت محمودہ کیا جائے وہ شرعاً محمود ہو جاتا ہے۔	سنت کا رتبہ مندوب سے برتر اور واجب سے کمتر ہے۔	۶۰۶
۴۸۴	جو دلالۃ النص سے ثابت ہو وہ اسی طرح ہے جیسے نص سے ثابت ہو۔	مقدمہ فرض بھی فرض ہوتا ہے۔	۶۱۱
۵۰۱	علماء جب کراہت مطلق بولتے ہیں اس سے مراد کراہت تحریم لیتے ہیں۔	فرض و واجب میں طلب جازم اور سنت و مستحب میں غیر جازم ہے۔	۶۱۶
۵۱۵	اصل حلت ہے۔	مکروہ تنزیہی سے نہی ارشادی اور مکروہ تحریمی و حرام سے حتمی ہے۔	۶۱۷

صفحہ	متن (حصہ اول)
۵۲۴	ہر مکروہ تحریمی صغیرہ گناہ ہے۔
۵۲۴	ہر صغیرہ اصرار سے کبیرہ ہو جاتا ہے۔
۵۲۶	ہر ملزوم معصیت معصیت ہوتا ہے۔
۵۳۷	عرف میں جو کچھ مشہور ہے وہ اس طرح ہے جیسے لفظ سے شرط کردی جائے۔
۵۴۰	جس چیز کا لینا حرام ہو اس کا دینا بھی حرام ہوتا ہے۔
۶۰۴	کب مکروہ تحریمہ پر حرمت کا اطلاق صحیح ہے۔
۶۰۵	اسائت کا حاصل مکروہ تنزیہی سے بڑھ کر ہے اور مکروہ تحریمی سے کمتر ہے۔

متن (حصہ دوم)	صفحہ
مباح نہی و طلب دونوں سے خالی ہے۔	۶۱۷
حرام کا ترک فرض اور فرض کا ترک حرام ہے۔	۶۱۸
شرع میں مامورات کی بنسبت منہیات کا اعتناء شدید تر ہے۔	۶۱۸
منطق کے مقدمات قواعد اسلامیہ ہیں۔	۶۳۲
علم آلی سے بقدر آلیت اشتغال چاہئے۔	۶۳۲
بار ہا اختلاف زمانہ سے حکم بدل جاتا ہے، اس کی کچھ مثالیں۔	۶۷۵
مفاسد کا دفاع مصالح کے حصول سے زیادہ اہم ہے۔	۷۰۵

Fatawa Rizvia, Volume 23

- Ingratitude for a blessing causes punishment and retribution. (Page 707)
- The existence of something better is not a reason to prohibit something less preferred. (Page 758)

Jurisprudential Benefits - The pillar of Zakat is giving ownership to a poor person. (Page 106) - A child is among those who can receive rewards. (Page 124) - Making 'Bakhtni Halwa' on Shab-e-Barat is a customary specification, not a Sharia mandate. (Page 125) - Rulings are based on common situations; rare and imaginary things are not considered. (Page 130) - In cases where transfer of ownership is not found, Zakat is not fulfilled. (Page 131) - The principle of conveying rewards (Isal-e-Sawab) exists in Islamic Sharia. (Page 132) - The reward of monetary charities reaches (the deceased) by consensus of the Imams of Ahl al-Sunnah. (Page 132) - Customary specifications are permissible according to Hadith. (Page 132) - It is permissible for the hosts to eat from a shared feast. (Page 136) - The issue of loud Dhikr is a matter of disagreement, but the applications of the Quran and many Hadiths point towards permissibility and recommendation. (Page 161) - If an action is inherently good and recommended in Sharia, and its perceived dislike due to external factors is disputed or doubtful, and experience shows that abandoning it leads to forbidden social gathering acts, then it should never be prohibited as advice; rather, that would be far from the objectives of Sharia. (Page 170) - Preventing the remembrance of Allah is never a Sharia-compliant interest. (Page 171) - The common people should not be prohibited from loud Dhikr in the mosque. (Page 171) - It is clear from the statements of scholars that even if there is some dislike in loud Dhikr, it is not to the extent that it can resist the virtue of Dhikr. (Page 173) - The result of Karahat Tanzihiya (mild dislike) is that it's better to avoid, not that it is prohibited and impermissible. (Page 173) - Praying for one's protection against every opponent is permissible. (Page 176) - A prayer for harm (bad prayer) can be made against an infidel or a person of bad belief. (Page 176) - No prayer for harm should be made for a Sunni with correct beliefs, no matter how much of an opponent they are. (Page 177) - Wanting to reduce something that the Lawgiver (Allah/Prophet) wants to increase is opposition to the Lawgiver. (Page 179) - With what conditions is loud Dhikr permissible? (Page 179) - What is excessive loudness, and how is it according to Sharia to do Dhikr with excessive loudness? (Page 180) - The defined limit of loud Dhikr is that it should not be so loud that it causes distress to oneself or discomfort to any person praying, a sick person, or

someone sleeping. (Page 182) - With what conditions is the news of a corruption occurring in a marriage accepted? (Page 183)

फ़तावा रज़विया, खंड 23

- कृतघ्नता (नेमत की नाशुक्री) सजा और अज़ाब का कारण बनती है। (पृष्ठ ७०७)
- अफ़ज़ल (श्रेष्ठ) चीज़ का होना कम अफ़ज़ल को रोकने का कारण नहीं बनता। (पृष्ठ ७५८)

फ़िक़्ही फ़ायदे (न्यायशास्त्रीय लाभ) - ज़कात का मुख्य स्तंभ एक गरीब को स्वामित्व (मालिक बनाना) देना है। (पृष्ठ १०६) - बच्चा सवाब (पुण्य) पाने वालों में से है। (पृष्ठ १२४) - शब-ए-बरात पर 'बख्तनी हलवा' बनाना एक प्रथागत विशिष्टता है, कोई शरिया अनिवार्य नहीं है। (पृष्ठ १२५) - हुक्म (आदेश) सामान्य स्थितियों पर आधारित होते हैं, दुर्लभ और काल्पनिक बातों पर विचार नहीं किया जाता। (पृष्ठ १३०) - जिन स्थितियों में स्वामित्व का हस्तांतरण नहीं पाया जाता, उनमें ज़कात अदा नहीं होती। (पृष्ठ १३१) - इस्लामी शरीयत में ईसाल-ए-सवाब (पुण्य पहुँचाना) का मूल आधार मौजूद है। (पृष्ठ १३२) - माली सदक़ात का सवाब अहल-ए-सुन्नत के इमामों के सर्वसम्मति से पहुँचता है। (पृष्ठ १३२) - प्रथागत विशिष्टताएं हदीस के अनुसार जायज़ हैं। (पृष्ठ १३२) - साझा दावत में से मेज़बान के लिए खाना जायज़ है। (पृष्ठ १३६) - ज़िक्र-ए-जहर (ऊंची आवाज़ में अल्लाह की याद) का मसला विवादास्पद है, और कुरान मजीद और कई हदीसों के उल्लेख इसके जायज़ और मुस्तहब (पसंदीदा) होने की तरफ इशारा करते हैं। (पृष्ठ १६१) - यदि कोई कार्य अपने आप में शरीयत में बेहतर और मुस्तहब है, और बाहरी कारणों से उसकी नापसंदगी विवादास्पद या संदिग्ध है, और अनुभव यह दिखाता है कि उसे छोड़ने से सामूहिक बुराइयां पैदा होती हैं, तो उसे नसीहत के तौर पर भी कभी नहीं रोकना चाहिए, बल्कि ऐसा करना शरीयत के उद्देश्यों से बहुत दूर होगा। (पृष्ठ १७०) - अल्लाह के ज़िक्र से रोकना कभी भी शरीयत के हित में नहीं हो सकता। (पृष्ठ १७१) - आम लोगों को मस्जिद में ऊँची आवाज़ में ज़िक्र करने से नहीं रोका जाना चाहिए। (पृष्ठ १७१) - विद्वानों के बयानों से यह स्पष्ट हो गया है कि यदि ज़िक्र-ए-जहर में नापसंदगी है भी, तो इतनी नहीं कि वह ज़िक्र की अच्छाई का मुक़ाबला कर सके। (पृष्ठ १७३) - 'कराहते तंज़ीहिया' (हल्की नापसंदगी) का अर्थ यह है कि वह कार्य न करना बेहतर है, न कि वह मना और नाजायज़ है। (पृष्ठ १७३) - अपने बचाव के लिए हर विरोधी के खिलाफ दुआ करना जायज़ है। (पृष्ठ १७६) - काफ़िर और बुरे धर्म वाले के लिए बद्दुआ (बुरी दुआ) की जा सकती है। (पृष्ठ १७६) - सही अक़ीदे वाले सुन्नी के लिए बद्दुआ नहीं की जानी चाहिए, चाहे वह कितना ही बड़ा विरोधी क्यों न हो। (पृष्ठ १७७) - जिस चीज़ को बढ़ाने की शरीयत की इच्छा हो, उसे कम करना शरीयत की खिलाफत है। (पृष्ठ १७९) - ज़िक्र-ए-जहर किन शर्तों के साथ जायज़ है। (पृष्ठ १७९) - 'जहर-ए-मुफ़रित' (अत्यधिक ऊंची आवाज़) क्या है, और अत्यधिक आवाज़ के साथ

ज़िक्र करना शरीयत के अनुसार कैसा है? (पृष्ठ १८०) - ज़िक्र-ए-जली (ऊँची आवाज़ में ज़िक्र) की सीमा यह है कि आवाज़ इतनी ऊँची न हो जिससे खुद को तकलीफ़ हो या किसी नमाज़ी, मरीज़ या सोते हुए व्यक्ति को परेशानी हो। (पृष्ठ १८२) - निकाह में पैदा होने वाली खराबी की ख़बर किन शर्तों के साथ स्वीकार की जाती है? (पृष्ठ १८३)

पृष्ठ ७६/७६८

فتاویٰ رضویہ، جلد ۲۳

- کفران نعمت موجب سزا او عقوبت ہے۔ (صفحہ ۷۰۷)
- وجودِ افضل وجہ منع مفضول نہیں ہوتا۔ (صفحہ ۷۵۸)

فوائد فقهیه - زکوۃ کا رکن تملیک فقیر ہے۔ (صفحہ ۱۰۶) - بچہ اہل ثواب میں سے ہے۔ (صفحہ ۱۲۴) - بختنی حلوہ شب برات کی تخصیص عرفی ہے لازم شرعی نہیں۔ (صفحہ ۱۲۵) - احکام غالب حالات پر مبنی ہوا کرتے ہیں نادر و موہوم کا اعتبار نہیں ہوتا۔ (صفحہ ۱۳۰) - جن صورتوں میں تملیک نہ پائی جائے ان میں زکوۃ ادا نہیں ہوتی۔ (صفحہ ۱۳۱) - شریعت اسلامیہ میں ایصال ثواب کی اصل ہے۔ (صفحہ ۱۳۲) - صدقات مالیہ کا ثواب باجماع ائمہ اہلسنت پہنچتا ہے۔ (صفحہ ۱۳۲) - تخصیصات عرفیہ از روئے حدیث جائز ہیں۔ (صفحہ ۱۳۲) - مشترکہ دعوت میں سے اہل دعوت کو کھانا جائز ہے۔ (صفحہ ۱۳۶) - مسئلہ جہر مختلف فیہ ہے اور اطلاقات قرآن مجید وارشادات احادیث کثیرہ جانب جواز و ندب ہیں۔ (صفحہ ۱۶۱) - جو امر فی نفسہ شرعاً خیر ومندوب ہو اور کراہت مجاورہ مختلف فیہ یا مشکوک ہو اور تجربۃً اس کا ترک منجر بہ منہیات اجتماعیہ ہو تو ہرگز اس سے منع نصیحت نہیں بلکہ مقصد شرع سے بعد بعید ہے۔ (صفحہ ۱۷۰) - ذکرِ الٰہی سے روکنا ہر گز مصلحتِ شرعیہ نہیں۔ (صفحہ ۱۷۱) - عوام کو مسجد میں ذکر بالجہر سے منع نہ کیا جائے۔ (صفحہ ۱۷۱) - عباراتِ علماء سے واضح ہوگیا کہ ذکرِ جہر میں کراہت بھی ہے تو نہ اس قدر کہ خوبیِ ذکر کی مقاومت کر سکے۔ (صفحہ ۱۷۳) - کراہت تنزیہہ کا حاصل خلافِ اولیٰ ہے نہ کہ ممنوع و ناجائز۔ (صفحہ ۱۷۳) - اپنے تحفظ کی دعا ہر مخالف کے مقابل جائز ہے۔ (صفحہ ۱۷۶) - دعاء شر کافر و بد مذہب پر کی جائے۔ (صفحہ ۱۷۶) - سنی صحیح العقیدہ کے لئے بددعا نہ کی جائے چاہے وہ کتنا ہی مخالف ہو۔ (صفحہ ۱۷۷) - جس چیز کی تکثیر

شارع کو مطلوب ہو اس کی تقلیل چاہنا شارع کی ضد ہے۔ (صفحہ ۱۷۹) - ذکر بالجہر کن شرائط کے ساتھ جائز ہے۔ (صفحہ ۱۷۹) - جہر مفرط کیا ہے، جہر مفرط کے ساتھ ذکر کرنا شرعاً کیسا ہے۔ (صفحہ ۱۸۰) - حد معین ذکر جلی کی یہ ہے کہ اتنی آواز سے نہ ہو جس میں اپنے آپ کو ایذا ہو یا کسی نمازی یا مریض یا سوتے کو تکلیف پہنچے۔ (صفحہ ۱۸۲) - نکاح پر فسادِ طاری کی خبر کن شرطوں کے ساتھ مقبول ہے۔ (صفحہ ۱۸۳)

Fatawa Razawiyya, Volume 23

Page 77 of 768

Page	Subject	Page	Subject	Page
297	All games are futile except three which are right: archery, horse racing, and playing with one's wife.	297	The obligation of the prostration of recitation (Sajdah Tilawat) is upon the first hearing, not upon the repeated hearing.	452
297	When is the world cursed?	297	Hearing an echo is like hearing a repeated sound.	452
317	There is a vast difference between an agreement for a commendable purpose and a blameworthy purpose.	317	The very design of the phonograph is for re-listening.	452
322	Discretionary financial punishment (Ta'zir bil-Maal) is abrogated.	322	Especially in matters of religious caution.	455
340	Refutation of the statement attributed to some Hanafi books that "it is permissible to write a Quranic verse with urine" on multiple grounds, and uncovering the deception of the objector.	340	Doubt in forbidden matters is joined with certainty.	455
352	Is listening and remaining silent during the recitation of the Holy Quran an individual obligation (Fard 'Ayn) or a communal obligation (Fard Kifayah)? The second is broader and the first is more cautious.	352	Spirit (alcohol) is definitely wine, and along with being forbidden, it is also impure like urine.	458
352	The research of the author (mercy be upon him) and reconciliation between the two views.	352	In jurisprudence, suspicion is joined with certainty.	
397	What is 'faal' (augury), and is it permissible or not?	397	There is no harm in learning an inherently permissible act from non-	458

Page	Subject	Page	Subject	Page
			believers, even if it is their invention.	
406	The courtyard of the mosque is part of the mosque; jurists call it 'Masjid Sayfi' (summer mosque) and the roofed part 'Masjid Shatwi' (winter mosque).	406	The phonograph itself is not among musical instruments (ma'azif and mazamir).	458
446	Why the prostration of recitation does not become obligatory after hearing a Quranic verse from a phonograph.	446	Whatever is impermissible to make is also prohibited to buy and use.	461
446	If a parrot or a maina is taught a verse of prostration, hearing it from them does not make prostration obligatory.	446	Buying eunuchs and taking service from them is prohibited in Sharia.	461
446	Prostration is not obligatory upon hearing the recitation of a mentally unstable person.	446	Castrating bulls and goats is permissible, and also getting a mule from a mare is permissible.	462
446	If someone recites a verse of prostration in their sleep, will the prostration of recitation become obligatory?	446	Giving alms to those for whom begging is forbidden is also a sin.	463
448	Prostration of recitation does not become obligatory on a voice heard as an echo.			

फ़तावा रज़विया, खंड 23

पेज 77/768

पृष्ठ	विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
२९७	तीन को छोड़कर सभी खेल व्यर्थ हैं जो सही हैं: तीरंदाजी, घुड़दौड़ और अपनी पत्नी के साथ खेलना।	२९७	सजदा तिलावत की अनिवार्यता पहली बार सुनने पर है, न कि बार-बार सुनने पर।	४५२
२९७	दुनिया कब शापित है?	२९७	गूँज सुनना बार-बार सुनने के समान है।	४५२
३१७	सराहनीय उद्देश्य और निंदनीय उद्देश्य के लिए समझौते के बीच एक बड़ा अंतर है।	३१७	फोनोग्राफ की बनावट ही बार-बार सुनने के लिए है।	४५२
३२२	वित्तीय दंड (ताज़ीर बिल-माल) निरस्त कर दिया गया है।	३२२	विशेष रूप से धार्मिक सावधानी के मामलों में।	४५५
३४०	कुछ हनफी किताबों की ओर दिए गए इस कथन का कि "पेशाब से कुरान की आयत लिखना जायज़ है", कई आधारों पर खंडन और आपत्ति करने वाले के धोखे का पर्दाफाश।	३४०	वर्जित वस्तुओं में संदेह निश्चितता के साथ जुड़ा हुआ है।	४५५
३५२	पवित्र कुरान के पाठ के समय सुनना और चुप रहना फर्ज़-ए-ऐन (व्यक्तिगत दायित्व) है या फर्ज़-ए-किफ़ाया (सामूहिक दायित्व)? दूसरा व्यापक है और पहला अधिक सतर्क है।	३५२	स्पिरिट (अल्कोहल) निश्चित रूप से शराब है और हराम होने के साथ-साथ पेशाब की तरह नापाक भी है।	४५८
३५२	लेखक (उन पर अल्लाह की रहमत हो) का शोध और दोनों कथनों के बीच सामंजस्य।	३५२	न्यायशास्त्र में, संदेह निश्चितता के साथ जुड़ जाता है।	
३९७	'फ़ाल' (शकुन) क्या है, और यह जायज़ है या नहीं?	३९७	गैर-मुस्लिमों से स्वाभाविक रूप से जायज़ काम सीखने में कोई हर्ज नहीं है, भले ही वह उन्हीं का आविष्कार हो।	४५८

पृष्ठ	विषय
४०६	मस्जिद का आंगन मस्जिद है, न्यायविद् इसे 'मस्जिद सैफी' (गर्मी की मस्जिद) और छत वाले हिस्से को 'मस्जिद शतवी' (सर्दी की मस्जिद) कहते हैं।
४४६	फोनोग्राफ से सजदा की आयत सुनकर सजदा तिलावत वाजिब क्यों नहीं होता।
४४६	अगर तोते या मैना को सजदा की आयत सिखा दी जाए, तो उनसे इसे सुनने से सजदा वाजिब नहीं होता।
४४६	पागल की तिलावत पर सजदा वाजिब नहीं है।
४४६	सोते समय किसी ने सजदा की आयत पढ़ी तो क्या सजदा तिलावत वाजिब होगा?
४४८	गूँज के रूप में सुनाई देने वाली आवाज़ पर सजदा तिलावत वाजिब नहीं होता।
४०६	फोनोग्राफ अपने आप में संगीत वाद्ययंत्रों (माज़िफ़ और मज़ामीर) में से नहीं है।
४४६	जिसे बनाना नाजायज़ है उसे खरीदना और इस्तेमाल करना भी वर्जित है।
४४६	हिजड़ों को खरीदना और उनसे सेवा लेना शरिया में वर्जित है।
४४६	बैल और बकरे को बधिया करना जायज़ है, साथ ही घोड़ी से खच्चर लेना भी जायज़ है।
४४६	जिन्हें भीख मांगना हराम है, उन्हें भीख देना भी गुनाह है।

पृष्ठ
४५८
४६१
४६१
४६२
४६३

فتاویٰ رضویہ، جلد ۲۳

صفحہ ۷۷ از ۷۶۸

صفحہ	مضمون
۲۹۷	تمام کھیل باطل ہیں سوائے تین کے کہ وہ حق ہیں: تیر اندازی، اسپ تازی اور بازن خود بازی۔
۲۹۷	دنیا کب ملعون ہے۔
۳۱۷	غرض محمود اور غرض مذموم میں اتفاق کے درمیان بون بعید ہے۔
۳۲۲	تعزیر بالمال منسوخ ہے۔
۳۴۰	بعض کتب حنفیہ کی طرف منسوب عبارت کہ "پیشاب سے آیت قرآنی کا لکھنا جائز ہے" کا متعدد وجوہ سے رد اور معترض کی دھوکا دہی کا پردہ چاک۔
۳۵۲	بوقت قرأت قرآن مجید استماع و خاموشی فرض عین ہے یا فرض کفایہ، ثانی اوسع اور اول احوط ہے۔
۲۹۷	وجوب سجدہ تلاوت سماع اول پر ہے نہ کہ سماع معاد پر۔
۲۹۷	سماع صدا سماع معاد ہے۔
۳۱۷	فونو کی وضع ہی اعادہ سماع کے لئے ہے۔
۳۲۲	خصوصاً احتیاط فی الدین کے معاملہ میں۔
۳۴۰	محرمات میں شبہ ملتحق بہ یقین ہے۔
۳۵۲	اسپرٹ قطعاً شراب ہے اور حرام ہونے کے ساتھ پیشاب کی طرح نجس بھی ہے۔

صفحہ	مضمون
۴۵۲	اول پر ہے نہ کہ سماع معاد پر۔
۴۵۲	سماع صدا سماع معاد ہے۔
۴۵۲	فونو کی وضع ہی اعادہ سماع کے لئے ہے۔
۴۵۵	خصوصاً احتیاط فی الدین کے معاملہ میں۔
۴۵۵	محرمات میں شبہ ملتحق بہ یقین ہے۔
۴۵۸	اسپرٹ قطعاً شراب ہے اور حرام ہونے کے ساتھ پیشاب کی طرح نجس بھی ہے۔

مضمون	صفحہ
مصنف علیہ الرحمہ کی تحقیق اور دونوں قولوں میں تطبیق۔	۳۵۲
فال کیا ہے، یہ جائز ہے یا نہیں۔	۳۹۷
صحن مسجد مسجد ہے، فقہاء اس کو مسجد صیفی کہتے ہیں اور مسقف کو مسجد شتوی۔	۴۰۶
فونو سے آیت سجدہ سن کر سجدہ تلاوت واجب کیوں نہیں ہوتا۔	۴۴۶
طوطی و بینا کو آیت سجدہ سکھادی جائے تو اس کے سننے سے سجدہ واجب نہیں ہوتا۔	۴۴۶
مجنون کی تلاوت پر سجدہ تلاوت واجب نہیں۔	۴۴۶
فقہیات میں ظن یقین کے ساتھ ملتحق ہوتا ہے۔	۳۵۲
کوئی فی نفسہ جائز کام کفار سے سیکھنے میں حرج نہیں	۳۹۷
اگر چہ ان ہی کی ایجاد ہو۔	۴۵۸
فونو بذات خود معازف و مزامیر سے نہیں۔	۴۰۶
جو چیز بنانا ناجائز ہو اس کو خریدنا اور استعمال میں لانا بھی ممنوع ہے۔	۴۴۶
خواجہ سراؤں کا خریدنا اور ان سے کام خدمت لینا شرعاً ممنوع ہے۔	۴۴۶
بیل اور بکرے کو خصی کرنا جائز نیز گھوڑی سے خچر لینا بھی جائز ہے۔	۴۴۶

مضمون	صفحہ
سوتے میں کسی نے آیت سجدہ پڑھی تو کیا سجدہ تلاوت کا وجوب ہوگا۔	۴۴۶
صدا سے سنائی دینے والی آواز پر سجدہ تلاوت واجب نہیں ہوتا۔	۴۴۸
جن کو بھیک مانگنا حرام ہے ان کو بھیک دینا بھی گناہ ہے۔	۴۶۳

Fatawa Razawiyya Volume 23

(Index Table)

Right Side Topics	Page	Left Side Topics	Page
Disposal of lost property.	548	Reason for Mehndi being desirable and hair dye being forbidden.	499
Being undivided does not harm charity, although it harms a gift.	549	Black hair dye is prohibited.	500
Difference between the ruling of interest money and bribe money etc.	551	According to the general noble sheikhs and majority of great Imams, black dye is forbidden.	500
The issue of substitution, i.e., buying something else with forbidden money.	552	How much henna to mix in black dye to remove the prohibition.	502
Case of combining contract and cash payment on forbidden money and its ruling.	552	Which hair dye is permissible and commendable.	502
In the charity of forbidden money, it is not a condition that the poor are not primary or secondary relatives.	555	It is permissible if the base dye is henna and some indigo leaves are added to deepen the redness.	505
Impure money is of two types.	559	How much salt turns wine into vinegar and changes its essence.	505
Inherited rights are not for sale, nor can anything be taken for them.	562	The illicit income of prostitutes etc. in their hands is ruled as usurped property.	507
What the law designates as an inherited right is not a Shari'i right.	562	The situation in which money received by a prostitute is considered a bribe.	508
It is not permissible to sell things that directly facilitate sin, like musical instruments.	576	In one case, a prostitute's income is like a gift.	508
The quantity/weight of a Dirham.	578	Our era is not one for avoiding ambiguities.	516

Right Side Topics	Page	Left Side Topics	Page
In a custom that has no inherent Shari'i evil, the ruling is to comply with the community.	579	Acceptance of a thing is one thing, and the fulfillment of an obligation is another.	532
Disposal of forbidden money and the way it becomes pure.	580	In interest-bearing property after possession, ownership does not vanish, it just becomes a foul ownership.	523
How is it to place a bet from both sides and what is the ruling on consuming the winnings?	580	Foulness of ownership does not prevent a poor person from taking it as charity.	524
For which necessities is it permissible to take an interest-bearing loan?	584		

Page 78 of 768

फ़तावा रज़विया जिल्द २३

(विषय सूची तालिका)

दाएँ पक्ष के विषय	पृष्ठ	बाएँ पक्ष के विषय	पृष्ठ
व्यर्थ हुए माल का उपयोग।	५४८	मेंहदी के मुस्तहब (पसंदीदा) और खिज़ाब (बाल रंगने) के हराम होने का कारण।	४९९
अविभाजित होना सदक़ा (दान) को नुकसान नहीं पहुँचाता, हालाँकि यह हिबा (उपहार) को नुकसान पहुँचाता है।	५४९	काला खिज़ाब वर्जित है।	५००
सूद (ब्याज) और रिश्वत के माल के हुक्म में अंतर।	५५१	आम मशायखे किराम और जमहूर आइमा के अनुसार काला खिज़ाब मना है।	५००
इस्तबदाल का मसला यानी हराम माल के बदले कोई दूसरी चीज़ खरीदना।	५५२	काले खिज़ाब में कितनी मेंहदी मिलाने से उसकी हुरमत (निषेध) समाप्त हो जाती है।	५०२
हराम धन पर अनुबंध और नकद भुगतान के इकट्ठा होने की स्थिति और उसका हुक्म।	५५२	कौन सा खिज़ाब जायज़ और प्रशंसनीय है।	५०२
हराम माल के सदक़ा करने में गरीबों का गैर-असूल-ओ-फरूअ (पूर्वज या वंशज न होना) होना शर्त नहीं है।	५५५	यदि खिज़ाब की बुनियाद मेंहदी हो और उसमें नील की कुछ पत्तियाँ मिला दी जाएँ ताकि लालिमा में गहराई आ जाए, तो जायज़ है।	५०५
अपवित्र धन दो प्रकार का होता है।	५५९	शराब में कितना नमक मिलाने से वह सिरका बन जाता है और उसकी हकीकत बदल जाती है।	५०५
पैतृक अधिकार बेचने योग्य नहीं है, न ही उस पर कुछ लिया जा सकता है।	५६२	वेश्या आदि की अवैध आय उनके हाथ में हड़पे हुए माल (माल-ए-मग़सूब) जैसा हुक्म रखती है।	५०७

दाएँ पक्ष के विषय	पृष्ठ	बाएँ पक्ष के विषय	पृष्ठ
जिसे कानून ने पैतृक अधिकार माना है, वह कोई शरई अधिकार नहीं है।	५६२	वह स्थिति जिसमें वेश्या को मिलने वाला माल रिश्वत माना जाता है।	५०८
जिस चीज़ से प्रत्यक्ष रूप से पाप की स्थापना हो, उसे बेचना जायज़ नहीं है, जैसे वाद्ययंत्र (मज़ामीर)।	५७६	एक स्थिति में वेश्या की आय उपहार के समान होती है।	५०८
दिरहम की मात्रा।	५७८	हमारा समय संदेहों से बचने का नहीं है।	५१६
जिस रीति-रिवाज़ में कोई शरई बुराई न हो, उसमें समुदाय की सहमति का हुक्म है।	५७९	किसी वस्तु की स्वीकार्यता एक बात है और दायित्व की समाप्ति (सकूत-ए-फर्ज़) दूसरी बात है।	५३२
हराम धन का उपयोग और उसके शुद्ध होने की विधि।	५८०	ब्याज के माल में कब्ज़ा करने के बाद स्वामित्व समाप्त नहीं होता, केवल स्वामित्व में दोष (खुब्स) आ जाता है।	५२३
दोनों पक्षों से शर्त लगाना कैसा है और उसमें जीते गए माल को खाने का क्या हुक्म है।	५८०	स्वामित्व का दोष गरीब को उसे दान के रूप में लेने से नहीं रोकता।	५२४
किन-किन ज़रूरतों के लिए ब्याज पर ऋण लेने की अनुमति है।	५८४		

عنوانات (دائیں کالم) صفحہ		عنوانات (بائیں کالم) صفحہ	
اموال ضائعہ کا مصرف۔	۵۴۸	مہندی کے مستحب اور خضاب کے حرام ہونے کی وجہ۔	۴۹۹
غیر منقسم ہونا صدقہ کو نقصان نہیں دیتا، اگرچہ ہبہ کو نقصان دیتا ہے۔	۵۴۹	سیاہ خضاب منہی عنہ ہے۔	۵۰۰
مال سود اور مالِ رشوت وغیرہ کے حکم میں فرق۔	۵۵۱	عامہ مشائخ کرام و جمہور ائمہ اعلام کے نزدیک سیاہ خضاب منع ہے۔	۵۰۰
مسئلہ استبدال یعنی حرام مال کے عوض کوئی دوسری چیز خریدنا۔	۵۵۲	سیاہ خضاب میں کس قدر مہندی ملانے سے حرمت جاتی رہتی ہے۔	۵۰۲
زرِ حرام پر عقد و نقد کے جمع ہونے کی صورت اور اس کا حکم۔	۵۵۲	کون سا خضاب جائز و محمود ہے۔	۵۰۲
مال حرام کے تصدق میں مساکین کا غیر اصول و فروع ہونا شرط نہیں۔	۵۵۵	اصل خضاب حنا کا ہو اور اس میں کچھ پتیاں نیل کی شریک کرلی جائیں کہ سرخی میں ایک گونہ پختگی آجائے تو جائز ہے۔	۵۰۵
ناپاک روپیہ دو قسم پر ہے۔	۵۵۹		۵۰۵

عنوانات (بائیں کالم)	صفحہ
شراب میں کس قدر نمک ملانے سے سرکہ ہو جاتا ہے اور اس کی حقیقت بدل جاتی ہے۔	
رنڈی وغیرہ کی ناجائز آمدنی ان کے ہاتھ میں مالِ مغصوب کا حکم رکھتی ہے۔	۵۰۷
وہ صورت کہ رنڈی کو ملنے والا مال رشوت قرار پاتا ہے۔	۵۰۸
ایک صورت میں طوائف کی آمدنی مثل موہوب ہوتی ہے۔	۵۰۸
ہمارا زمانہ شبہات سے بچنے کا نہیں۔	۵۱۶
قبولیت شیئی اور چیز ہے اور سقوطِ فرض اور چیز۔	۵۳۲
مال ربا میں بعد قبضہ عدم ملک نہیں رہتا صرف خبثِ ملک ہوتا ہے۔	۵۲۳
خبثِ ملک فقیر کو تصدق میں لینے سے مانع نہیں۔	۵۲۴

عنوانات (دائیں کالم)	صفحہ
حقِ موروثی قابلِ بیع نہیں ، نہ اس پر کچھ لے سکتا ہے۔	۵۶۲
جس کو قانون نے حق موروثی ٹھہرایا ہے وہ کوئی شرعی حق نہیں۔	۵۶۲
جس چیز سے بعینہ اقامتِ معصیت ہو اس کا بیچنا جائز نہیں جیسے مزامیر۔	۵۷۶
درہم کی مقدار۔	۵۷۸
جس رسم میں خود کوئی شرعی برائی نہ ہو اس میں قوم کی موافقت کا حکم ہے۔	۵۷۹
حرام روپیہ کا مصرف اور اس کے پاک ہو جانے کی صورت۔	۵۸۰
	۵۸۰

عنوانات (دائیں کالم) صفحہ	عنوانات (بائیں کالم) صفحہ
طرفین سے شرط لگانا کیسا ہے اور اس میں جو مال جیتا اس کا کھانا کیسا ہے۔	
کس کس ضرورت سے سودی قرض لینے کی اجازت ہے۔ ۵۸۴	

Fatawa Rizvia - Volume 23

Ref No.	Topic / Description	Detailed Ruling	Page No.
		597: The prohibition of pork and wine is greater than the prohibition of taking someone else's property without permission. The obligation to provide sustenance to prevent fatal hunger and thirst is stronger than all of these. Therefore, in a state of extreme necessity (mukhmasa), consuming these items is mandatory only to the extent that death is averted.	
	Definition of bribery and its ruling.		619
	The case of life insurance.	601: If a person in dire need finds nothing except to cut off and eat a human hand, it is not permissible even if that person has given permission, because the sanctity of a human being is stronger than the obligation of preventing death.	619
603	There is an origin for earning, i.e., the means through which wealth is obtained, and there is an end, i.e., the purpose intended by acquiring wealth.	603: If the purpose is not necessary, or if it is necessary but can be fulfilled through any lawful means without begging, then begging is forbidden.	619
603	Separate rulings apply to both the origin and the end of earning, and based on both, different rulings are imposed on earning.	603: It is also impermissible to give to one for whom begging is forbidden, as this supports unlawful earning.	620

Ref No.	Topic / Description	Detailed Ruling	Page No.
604	The act of earning in itself, without considering its origins and ends, does not have any specific ruling.	604: Cases where begging is lawful.	620
610	How much food, drink, and clothing is mandatory (Farz).	610: If someone makes a bequest for the scholars of the city, which scholars will be included and which will be excluded?	628
611	Providing for family and paying off obligatory debts and expenses is mandatory (Farz).	611: The meaning of Imam Malik's (Mercy be upon him) permission for the wife of a missing person to remarry after four years.	641
611	To be absolved of obligations is mandatory (Farz).	611: Eating something cooked on fire does not break the ablution (Wudu) according to any of the four Imams.	641
611	How much food, drink, and clothing is necessary (Wajib).	611: In a text where only the word 'Makruh' (disliked) is used, what is intended by it: Tahrim (prohibition) or Tanzih (slight dislike)?	650
617	If both cause and purpose are of the same kind among the nine types, then the ruling on earning will also be the same. If they are from different types, then there are three scenarios.	617: Acquiring knowledge of Fard-e-Ayn (individual obligation) is Fard-e-Ayn, of Fard-e-Kifayah (communal obligation) is Fard-e-Kifayah, of Wajib (necessary) is Wajib, and of Mustahabb (recommended) is Mustahabb.	687
618	When the strength of the command to seek and the prohibition are equal in all respects, the prohibition side will be preferred in the ruling on earning. If their strengths are unequal, the stronger one will be followed.		

फ़तावा रज़विया - जिल्द 23

संदर्भ संख्या	विषय / विवरण	विस्तृत नियम	पृष्ठ संख्या
	रिश्वत की परिभाषा और उसका हुक्म।	597: सुअर के मांस और शराब की हरामियत (निषेध), बिना अनुमति के दूसरे की संपत्ति लेने की हरामियत से अधिक है। प्राणघातक भूख और प्यास को दूर करने के लिए जीविका प्रदान करने की अनिवार्यता इन सबसे अधिक प्रबल है। इसलिए, अत्यधिक विवशता (मुख़मसा) की स्थिति में, इन वस्तुओं का सेवन केवल उस सीमा तक अनिवार्य है जिससे मृत्यु टल जाए।	619
	जीवन बीमा का मामला।	601: यदि कोई विवश व्यक्ति किसी मानवीय हाथ को काट कर खाने के अलावा और कुछ नहीं पाता है, तो यह हलाल नहीं है, भले ही उस व्यक्ति ने अनुमति दी हो, क्योंकि मानव की पवित्रता मृत्यु को रोकने के कर्तव्य से अधिक प्रबल है।	619
603	जीविका (कस्ब) के लिए एक स्रोत (मबदा) है, यानी वह साधन जिसके माध्यम से धन प्राप्त किया जाता है, और एक उद्देश्य (गायत) है, यानी धन प्राप्ति का अभीष्ट लक्ष्य।	603: यदि उद्देश्य आवश्यक न हो, या आवश्यक हो लेकिन बिना भीख मांगे किसी हलाल तरीके से पूरा हो सकता हो, तो भीख मांगना हराम है।	619

संदर्भ संख्या	विषय / विवरण	विस्तृत नियम	पृष्ठ संख्या
603	जीविका के स्रोत और उद्देश्य दोनों पर अलग-अलग नियम लागू होते हैं, और दोनों के आधार पर जीविका पर विभिन्न नियम प्रभावी होते हैं।	603: जिसे भीख मांगना हराम हो, उसे देना भी नाजायज है क्योंकि यह हराम कमाई का समर्थन करता है।	620
604	बिना स्रोत और उद्देश्य के विचार किए स्वयं जीविका का कार्य कोई विशेष नियम नहीं रखता।	604: भीख मांगने के हलाल होने की स्थितियाँ।	620
610	कितना खान-पान और पहनावा फर्ज़ (अनिवार्य) है।	610: यदि कोई व्यक्ति शहर के विद्वानों (उलेमा) के लिए वसीयत कर जाए, तो कौन से विद्वान इसमें शामिल होंगे और कौन बाहर होंगे?	628
611	परिवार का भरण-पोषण और अनिवार्य ऋणों तथा खर्चों की अदायगी फर्ज़ है।	611: लापता व्यक्ति की पत्नी को चार साल बाद इमाम मलिक (रहमतुल्लाह अलैह) द्वारा निकाह की जो अनुमति दी जाती है, उसका अर्थ।	641
611	दायित्वों से मुक्त होना फर्ज़ है।	611: आग पर पकी हुई चीज़ खाने से वुज़ू टूटना चार इमामों में से किसी का मत नहीं है।	641
611	कितना खान-पान और पहनावा वाजिब (आवश्यक) है।	611: जिस इबारत में केवल 'मक़रूह' (नापसंद) शब्द हो, उससे क्या अभिप्राय लिया जाएगा: तहरीम (निषेध) या तनज़ीह (हल्की नापसंदगी)?	650
617	यदि कारण और उद्देश्य दोनों नौ प्रकारों में से एक ही प्रकार के हों, तो जीविका पर भी वही हुक्म होगा। यदि वे विभिन्न प्रकारों से हों, तो तीन स्थितियाँ हैं।	617: फर्ज़-ए-ऐन (व्यक्तिगत दायित्व) का ज्ञान प्राप्त करना फर्ज़-ए-ऐन है, फर्ज़-ए-किफ़ाया (सामुदायिक दायित्व) का फर्ज़-ए-किफ़ाया है, वाजिब का वाजिब और मुस्तहब (सराहनीय) का मुस्तहब है।	687
618	जब खोज (तलब) और निषेध (नही) में सभी दृष्टियों से समान		

संदर्भ संख्या	विषय / विवरण	विस्तृत नियम	पृष्ठ संख्या
	शक्ति सिद्ध हो, तो जीविका के नियम में निषेध के पक्ष को प्राथमिकता दी जाएगी। यदि उनकी शक्ति कम या अधिक हो, तो अधिक शक्तिशाली का पालन किया जाएगा।		

حوالہ نمبر	عنوان / تفصیل	تفصیلی حکم	صفحہ نمبر
		۵۹۷: خوک و خمر کی حرمت مال غیر بے اذن غیر لینے کی حرمت سے زائد ہے اور رسد رمق و دفع جوع قاتل و عطش مہلک کی	
	رشوت کی تعریف اور اس کا حکم۔	فرضیت ان سب سے اقوی ہے لہٰذا حالت مخمصہ میں ان اشیاء کا تناول اسی قدر جس سے ہلاکت دفع ہو لازم ہوا۔	۶۱۹
		۶۰۱: اگر مضطر کچھ نہیں پاتا مگر یہ کہ کسی انسان کا ہاتھ کاٹ کر کھائے تو حلال نہیں	
	بیمہ زندگی کی صورت	اگرچہ اس شخص نے اجازت بھی دی ہو کہ حرمتِ انسان اس فرض یعنی دفع ہلاک سے اقوی ہے۔	۶۱۹
	کسب کے لئے ایک مبدا ہے یعنی وہ ذریعہ جس سے مال حاصل کیا	۶۰۳: غرض ضروری نہ ہو یا ضروری ہو	
۶۰۳	جائے اور ایک غایت ہے یعنی وہ غرض کہ تحصیل مال سے مقصود ہو۔	مگر بغیر سوال کے کسی طریقہ حلال سے دفع ہو سکتی ہے تو سوال کرنا حرام ہے۔	۶۱۹

حوالہ نمبر	عنوان / تفصیل	تفصیلی حکم	صفحہ نمبر
۶۰۳	کسب کے مبدا و غایت دونوں میں احکام نہ گانہ جاری، اور دونوں کے اعتبار سے کسب پر احکام مختلفہ طاری ہیں۔	۶۰۳: جسے سوال کرنا حرام ہو اس کو دینا بھی ناجائز کہ یہ کسبِ حرام کا مؤید ہوتا ہے۔	۶۲۰
۶۰۴	نفس کسب بے لحاظ مبادی وغایات کوئی حکم خاص نہیں رکھتا۔	۶۰۴: سوال حلال ہونے کی صورتیں۔	۶۲۰
۶۱۰	کس قدر خوردونوش اور لباس فرض ہے۔	۶۱۰: اگر کوئی شخص علماء شہر کے لئے وصیت کر جائے تو کون سے علماء اس میں داخل اور کون سے خارج ہوں گے۔	۶۲۸
۶۱۱	کفایت اہل وعیال اور ادائے دیون ونفقات مفروضہ فرض ہے۔	۶۱۱: زنِ مفقود کو چار سال کے بعد امام مالک علیہ الرحمۃ جو اجازت نکاح دیتے ہیں اس کا مطلب۔	۶۴۱
۶۱۱	فرض سے بری الذمہ ہونا فرض ہے۔	۶۱۱: آگ پر پکی ہوئی چیز کھانے سے وضو کا ٹوٹ جانا ائمہ اربعہ میں سے کسی کا مذہب نہیں۔	۶۴۱
۶۱۱	کس قدر کھانا پینا اور لباس واجب ہے۔	۶۱۱: جس عبارت میں صرف لفظِ مکروہ ہو اس سے کیا ارادہ لیا جائے گا، تحریم یا تنزیہ	۶۵۰
۶۱۷			۶۸۷

حوالہ نمبر	عنوان / تفصیل	صفحہ نمبر	تفصیلی حکم
	سبب و غرض دونوں اقسام تسعہ سے ایک ہی قسم کے ہوں تو کسب پر بھی وہی حکم ہو گا اور اگر مختلف اقسام سے ہوں تو پھر تین صورتیں ہیں۔		۶۱۷: فرضِ عین کا علم حاصل کرنا فرضِ عین، فرض کفایہ کا فرض کفایہ، واجب کا واجب اور مستحب کا مستحب ہے۔
۶۱۸	جب طلب و نہی میں سب وجوہ سے تساوی قوت ثابت ہو تو حکم کسب میں جانبِ نہی کو ترجیح ہو گی اور اگر دونوں کی قوت کم و بیش ہو تو اقویٰ کا اتباع ہو گا۔		

Fatawa Razawiyya Volume 23

Biography and Virtues of the Master of Messengers (Peace and blessings of Allah be upon him)

182 | Standing up while performing Dhikr, beating the chest, falling onto each other, lying down, crying, etc. - if these acts are genuine in a state of ecstasy (wajd), there is no harm, but if they are for ostentation, they are forbidden. 71 | There is no basis for 'Akhiri Chahar Shamba' (the last Wednesday of Safar), nor is there any proof of the recovery of the Messenger of Allah (Peace and blessings of Allah be upon him) on that day; rather, the onset of his fatal illness is said to have begun from that day. 200 | Pledging allegiance (Bay'ah) at the hand of someone who attributes his fatherhood to someone other than his actual father is impermissible. 392 | Map/Diagram of the blessed ring of the Messenger of Allah (Peace and blessings of Allah be upon him). 517 | The expansion of carnal pleasures corrupts a person. 465 | Why did the Prophet (Peace and blessings of Allah be upon him) forbid the young girls of the Ansar from saying "And among us is a Prophet who knows what is in tomorrow"? 517 | A short and extremely useful article filled with the essence of Sufism. 466 | Knowing the unseen through Allah Almighty's instruction is inherently the glory of Prophethood. 583 | The elders of the spiritual path do not possess devilish character. 466 | Hazrat Malik bin Awf (may Allah be pleased with him) presented his encomium (Na'at) poem in the court of Prophethood, in which he acknowledged the knowledge of the unseen for the Prophet (Peace and blessings of Allah be upon him) until the Day of Resurrection. 728 | For an ignorant person to become a spiritual guide (Pir) is forbidden and impermissible. 496 | The Master of the two worlds (Peace and blessings of Allah be upon him) gave news of a coming nation. 745 | There are three forms of ecstasy (Wajd). 548 | The Messenger of Allah (Peace and blessings of Allah be upon him) had cupping performed and also gave wages to the person who performed it.

Virtues and Merits 123 | The virtue and blessing of the Holy Durood (salutations). 753 | The birth of the Radiant Prophet (Peace and blessings of Allah be upon him) took place on a Monday in Rabi' al-Awwal.

Sufism, Spiritual Path, and Ethics 126 | Knowledge is superior to worship. 181 | Some people perform loud Dhikr after prayer, during which they fall into a state of ecstasy and onto each other; is doing so legally permissible or not? 136 | The residents of the neighborhood preparing food together so that the poor, needy, scholars, righteous,

relatives, and neighbors all eat from it possesses eight virtues, equal to the number of gates of Paradise.

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

सीरत और फ़ज़ाइल सैय्यदुल मुर्सलीन सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम

182 | ज़िक्र करते समय खड़ा हो जाना, सीने पर हाथ मारना, एक-दूसरे पर गिरना, लेट जाना और रोना आदि, यदि वज्द (समाधि) की सही स्थिति में हों तो कोई हर्ज नहीं, और यदि दिखावे के लिए हों तो हराम हैं। 71 | 'आख़िरी चहार शम्बा' (सफ़र का आख़िरी बुधवार) का कोई आधार नहीं है, न ही उस दिन अल्लाह के रसूल सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के स्वस्थ होने का कोई प्रमाण है; बल्कि उनके अंतिम रोग की शुरुआत इसी दिन से बताई जाती है। 200 | अपने पिता के अलावा किसी और को अपना पिता बताने वाले के हाथ पर बैअत करना नाजायज़ है। 392 | अल्लाह के रसूल सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की मुबारक अंगूठी का नक़्शा। 517 | विषय-वासनाओं की व्यापकता मनुष्य को बिगाड़ देती है। 465 | हुज़ूर अलैहिस्सलातु वस्सलाम ने अंसार की छोटी बच्चियों को यह कहने से क्यों रोका "और हममें एक नबी है जो कल की बात जानता है"? 517 | तसव्वुफ़ की चाशनी से भरपूर एक संक्षिप्त और अत्यंत उपयोगी लेख। 466 | अल्लाह तआला के बताने से मौलिक रूप से ग़ैब (परोक्ष) का जानना नुबुव्वत की शान है। 583 | आध्यात्मिक मार्ग के बुज़ुर्ग शैतानी स्वभाव वाले नहीं होते। 466 | हज़रत मालिक बिन औफ़ रज़ियल्लाहु तआला अन्हु ने बारगाहे रिसालत में अपना नातिया क़सीदा पेश किया जिसमें उन्होंने हुज़ूर अलैहिस्सलातु वस्सलाम के लिए क़यामत तक ग़ैब के उलूम (ज्ञान) को सिद्ध माना। 728 | अज्ञानी (जाहिल) का पीर बनना हराम और नाजायज़ है। 496 | सरकारे दो आलम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने आने वाली कौम की खबर दी। 745 | वज्द के तीन स्वरूप हैं। 548 | अल्लाह के रसूल सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने हिजामा (पछने) लगवाया और हिजामा लगाने वाले को मज़दूरी भी दी।

फ़ज़ाइल और मनाक़िब 123 | दुरूद पाक की फ़ज़ीलत और बरकत। 753 | हुज़ूर अनवर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम का जन्म रबी-उल-अव्वल में सोमवार के दिन हुआ।

तसव्वुफ़, तरीक़त और अख़लाक़ 126 | ज्ञान इबादत (उपासना) से श्रेष्ठ है। 181 | कुछ लोग नमाज़ के बाद ऊंचे स्वर में ज़िक्र करते हैं, उन पर वज्द की स्थिति तारी हो जाती है और वे एक-दूसरे पर गिर पड़ते हैं; ऐसा करना शरीयत की दृष्टि से जायज़ है या नहीं। 136 | मोहल्ले वालों का मिल-जुलकर खाना तैयार करना ताकि उसमें से निर्धन, विद्वान, सज्जन, संबंधी और पड़ोसी सभी खा सकें; यह जन्नत के दरवाजों की संख्या के बराबर आठ खूबियों वाला कार्य है।

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۳

سیرت وفضائل سید المرسلین صلی اللہ علیہ وسلم

۱۸۲ | ذکر کرتے کرتے کھڑا ہو جانا، سینہ پر ہاتھ مارنا، ایک دوسرے پر گر پڑنا، لیٹ جانا اور رونا وغیرہ افعال اگر بحالت وجد صحیح ہیں تو حرج نہیں اور اگر ریاء کے لئے ہیں تو حرام ہیں۔ ۷۱ | آخری چہار شنبہ کی کوئی اصل نہیں، نہ اس دن صحتیابی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کا کوئی ثبوت ہے بلکہ مرضِ وفات کی ابتداء اسی دن سے بتائی جاتی ہے۔ ۲۰۰ | اپنے باپ کے سوا دوسرے کو اپنا باپ بتانے والے کے ہاتھ پر بیعت نا جائز ہے۔ ۳۹۲ | نقشہ انگشتری مبارک رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم۔ ۵۱۷ | آدمی کو حظوظِ نفس کی وسعتیں خراب کرتی ہیں۔ ۴۶۵ | حضور علیہ الصلوۃ والسلام نے انصار کی کمسن بچیوں کو یہ کہنے سے کیوں منع فرمایا "وفینا نبی یعلم ما فی غد" ۵۱۷ | تصوف کی چاشنی سے لبریز ایک مختصر اور انتہائی مفید مضمون۔ ۴۶۶ | اللہ تعالیٰ کے بتانے سے اصالۃً غیب کا جاننا نبوت کی شان ہے۔ ۵۸۳ | بزرگانِ طریقت شیطان خصلت نہیں ہوتے۔ ۴۶۶ | حضرت مالک بن عوف رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے اپنا نعتیہ قصیدہ بارگاہِ رسالت میں پیش کیا جس میں تا قیامت علومِ غیبیہ کو حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے لئے ثابت مانا۔ ۷۲۸ | جاہل کا پیر بننا حرام و ناجائز ہے۔ ۴۹۶ | سرکارِ دو عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے آنے والی قوم کی خبر دی۔ ۷۴۵ | وجد کی تین صورتیں ہیں۔ ۵۴۸ | رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے پچھنے لگوائے اور پچھنے لگانے والے کو اجرت بھی دی۔

فضائل و مناقب ۱۲۳ | درود پاک کی فضیلت و برکت۔ ۷۵۳ | حضور انور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی ولادت ربیع الاول میں بروز پیر ہوئی۔

| علم عبادت سے افضل ہے۔ ۱۸۱ | کچھ لوگ نماز کے بعد ذکر جلی کرتے ہیں ان پر وجد کی حالت طاری ہو جاتی ہے اور ایک دوسرے پر گر پڑتے ہیں، ایسا کرنا شرعاً جائز ہے یا نہیں۔ ۱۳۶ | اہل محلہ کا مل جل کر کھانا تیار کرنا تاکہ اس میں سے مساکین و فقراء، علماء و صلحاء اعزاء و اقارب اور پڑوسی سب ہی کھائیں ابواب جنت کی تعداد کے برابر آٹھ خوبیوں کا حامل ہے۔

Noble Hadiths related to the importance and virtue of charity and alms. | 137 | Quraish are the trees of blessing. | 213 Charity extinguishes the wrath of Allah and wards off a bad death. | 137 | The honorable and best are the Quraish. | 214 Giving even half a date in charity can be a means of escaping Hell. | 137 | Allah Almighty's choice and His preference. | 216 A Muslim's charity increases lifespan. | 138 | The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) was born into the best of tribes. | 218 Piety and maintaining family ties lead to expansive sustenance, long life, and ward off a bad death. | 142 | The best soul belongs to the Holy Prophet (peace and blessings be upon him). | 219 The quickest reward among all good deeds is for maintaining family ties. | 143 | The highest rank of nobles are the scholars and the Sayyids. | 222 Those who maintain family ties cannot be needy. | 143 | The virtue of the Persian people. | 225 Good deeds save from bad deaths and calamities; those who do good in this world will be the ones receiving favor in the Hereafter. | 143 | On the Day of Resurrection, the Quraish will be closest to the Holy Prophet (peace and blessings be upon him). | 232 Virtues of those who feed people. | 148 | Ranks of the progeny of the Companions and the People of the House (Ahl al-Bayt). | 243 A guest brings their own sustenance and takes away the sins of the hosts. | 150 | Virtues of the People of the House (Ahl al-Bayt). | 243 Virtue of feeding religious brothers. | 151 | The first four holy individuals to enter Paradise. | 246 Preparing food collectively and feeding scholars, righteous people, the poor, and relatives is hoped to bring twenty-five benefits. | 153 | Who will come first to the Fountain of Kauthar. | 246 Kalima Tayyiba is the foundation of foundations and the best of remembrances. | 178 | The relationship and connection with the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) is the strongest and unbreakable. | 250 Virtue and status of the people of Quraish. | 208 | Hazrat Ali (may Allah honor him) said: "You have enlightened our mosques, may Allah enlighten your grave, O son of Khattab". | 258 The rulers of the Islamic government are from the Quraish. | 208 | Applying fragrance is Sunnah and Prophetic proofs for its favor. | 300 A Quranic Surah consisting only of the mention of Quraish. | 213 | |

सदक़ा और खैरात की अहमियत और फ़ज़ीलत से मुताल्लिक अहादीसे करीमा। | १३७ | कुरैश बरकत के दरख़्त हैं। | २१३ सदक़ा अल्लाह तआला के ग़ज़ब को बुझाता और बुरी मौत को दफ़ा करता है। | १३७ | इज़्ज़तदार और बेहतर कुरैश हैं। | २१४ आधा छुआरा सदक़ा करना भी दोज़ख़ से बचने का सबब हो सकता है। | १३७ | अल्लाह तआला का इंतख़ाब और उसकी पसंद। | २१६ मुसलमान का सदक़ा उम्र को बढ़ाता है। | १३८ | हुज़ूर अक़दस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम अफ़ज़ल तरीन कबीले में पैदा हुए। | २१८ तक़वा और सिला-रहमी से रिज़्क़ वसीअ, उम्र दराज़ और बुरी मौत दूर होती है। | १४२ | सब से बेहतरीन जान हुज़ूर अलैहिस्सलाम की है। | २१९ तमाम नेकियों से जल्द तर सवाब सिला-रहमी का है। | १४३ | आला दर्जे के अशराफ़ उलमा और सादात हैं। | २२२ सिला-रहमी करने वाले मोहताज नहीं हो सकते। | १४३ | क़ौमे फ़ारस की फ़ज़ीलत। | २२५ भलाई के काम बुरी मौतों और आफ़तों से बचाते हैं, जो दुनिया में एहसान वाले हैं वही आख़िरत में एहसान वाले होंगे। | १४३ | रोज़े क़ियामत हुज़ूर अलैहिस्सलाम से करीब तर कुरैश होंगे। | २३२ लोगों को खाना खिलाने वाले के फ़ज़ायल। | १४८ | सहाबा और अहले बैत की औलाद के दर्जात। | २४३ मेहमान अपना रिज़्क़ ले कर आता है और खिलाने वालों के गुनाह ले कर जाता है। | १५० | फ़ज़ाइले अहले बैत। | २४३ दीनी भाइयों को खाना खिलाने की फ़ज़ीलत। | १५१ | सब से पहले जन्नत में दाख़िल होने वाले चार अफ़रादे कुदसी। | २४६ मुश्तरका तौर पर खाना तैयार कर के खिलाने और उलमा व सुलहा व मसाकीन व अक़रबा को खिलाने से पच्चीस फ़वाइद हासिल होने की उम्मीद है। | १५३ | हौज-ए-कौसर पर सब से पहले कौन आएगा। | २४६ कलमा-ए-तय्यिबा असलुल उसूल और अफ़ज़लुल अज़कार है। | १७८ | हुज़ूर अलैहिस्सलाम से रिश्ता व इलाक़ा मज़बूत तर और गैर मुनक़तअ है। | २५० अहले कुरैश की फ़ज़ीलत और मक़ाम व मर्तबा। | २०८ | हज़रत अली करमल्लाहु वजहुल करीम का इरशाद "नवरत मसाजिदना नूरल्लाहु कब्रका या इब्नुल ख़त्ताब"। | २५८ इस्लामी हुकूमत के वाली कुरैश हैं। | २०८ | खुशबू लगाना सुन्नत और इसके पसंदीदा होने पर दलाइले हदीसीया। | ३०० फ़क़त ज़िक्रे कुरैश पर मुश्तमिल क़ुरआनी सूरह। | २१३ | |

اہمیت و فضیلت صدقہ و خیرات سے متعلق احادیث کریمہ۔ | ۱۳۷ | قریش برکت کے درخت ہیں۔ | ۲۱۳ صدقہ اللہ تعالیٰ کے غضب کو بجھاتا اور بری موت کو دفع کرتا ہے۔ | ۱۳۷ | عزت دار اور بہتر قریش ہیں۔ | ۲۱۴ آدھا چھوہارا صدقہ کرنا بھی دوزخ سے بچنے کا سبب ہو سکتا ہے۔ | ۱۳۷ | اللہ تعالیٰ کا انتخاب اور اس کی پسند۔ | ۲۱۶ مسلمان کا صدقہ عمر کو بڑھاتا ہے۔ | ۱۳۸ | حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم افضل ترین قبیلہ میں پیدا ہوئے۔ | ۲۱۸ تقویٰ و صلہ رحمی سے رزق وسیع، عمر دراز اور بری موت دور ہوتی ہے۔ | ۱۴۲ | سب سے بہترین جان حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام کی ہے۔ | ۲۱۹ تمام نیکیوں سے جلد تر ثواب صلہ رحمی کا ہے۔ | ۱۴۳ | اعلیٰ درجہ کے اشراف علماء و سادات ہیں۔ | ۲۲۲ صلہ رحمی کرنے والے محتاج نہیں ہو سکتے۔ | ۱۴۳ | قوم فارس کی فضیلت۔ | ۲۲۵ بھلائی کے کام بری موتوں اور آفتوں سے بچاتے ہیں، جو دنیا میں احسان والے ہیں وہی آخرت میں احسان والے ہوں گے۔ | ۱۴۳ | روزِ قیامت حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام سے قریب تر قریش ہوں گے۔ | ۲۳۲ لوگوں کو کھانا کھلانے والے کے فضائل۔ | ۱۴۸ | صحابہ اور اہل بیت کی اولاد کے درجات۔ | ۲۴۳ مہمان اپنا رزق لے کر آتا ہے اور کھلانے والوں کے گناہ لے کر جاتا ہے۔ | ۱۵۰ | فضائل اہل بیت۔ | ۲۴۳ دینی بھائیوں کو کھانا کھلانے کی فضیلت | ۱۵۱ | سب سے پہلے جنت میں داخل ہونے والے چار افراد قدسی۔ | ۲۴۶ مشتر کہ طور پر کھانا تیار کر کے کھانے اور علماء و صلحاء و مساکین و اقرباء کو کھلانے سے پچیس فوائد حاصل ہونے کی امید ہے۔ | ۱۵۳ | حوض کوثر پر سب سے پہلے کون آئے گا۔ | ۲۴۶ کلمہ طیبہ اصل الاصول اور افضل الاذکار ہے۔ | ۱۷۸ | حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام سے رشتہ و علاقہ مضبوط تر اور غیر منقطع ہے۔ | ۲۵۰ اہل قریش کی فضیلت اور مقام و

مرتبہ۔ | ۲۰۸ | حضرت علی کرم اللہ وجہہ الکریم کا ارشاد "نورت مساجدنا نور اللہ قبرک یا ابن الخطاب"۔ | ۲۵۸ اسلامی حکومت کے والی قریش ہیں۔ | ۲۰۸ | خوشبو لگانا سنت اور اس کے پسندیدہ ہونے پر دلائل حدیثیہ۔ | ۳۰۰ فقط ذکر قریش پر مشتمل قرآنی سورۃ۔ | ۲۱۳ | |

Fatawa Razawiyya Volume 23

Page	Topic
681	Four things are among the Sunnahs of the Messengers (peace be upon them).
681	Commendation of Maulana Riyasat Ali Khan and Maulana Shah Salamatullah (may Allah have mercy on them).
682	The pulpit is the seat of the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him).
687	Definition of the Holy Quran and its merits.
701	There is no harm in preferring a student son over other children.
705	The best and highest Sunnah earning is under the banner of Shari'i Jihad of the Sultan of Islam.
712	Excellence and importance of Jihad.
718	Among the types of earnings, the best is Jihad, then trade, then agriculture, then industry.
718	Scholars are the heirs of the Prophets.
301	A Sunni scholar who is the most knowledgeable among the scholars of his city is necessarily their Shari'i ruler.
313	It is mandatory for the common people to have a good opinion and sincere devotion regarding the status of religious scholars.
409	Who is superior between an unpracticing scholar and a practicing ignorant person?
440	The hand of a religious scholar is in the hand of the power of the Lord of Honor.
534	The status of a spiritual guide (Pir) and a teacher of religious knowledge is greater than that of parents.
609	Between a teacher of medicine and a teacher of mathematics, who holds superiority?
609	Honoring a Sunni religious scholar is a cause for great reward and the pleasure of God.
610	The Lord of Honor has granted honor and distinction to scholars and Sayyids, so honoring them more than common Muslims is compliance with Shari'i commands.
622	Noble Hadiths related to observing the hierarchy of ranks.

Page	Topic
718	The Noble Companions (may Allah be pleased with them) were not in need of grammar, morphology, rhetoric, etc.
719	A religious scholar is generally the deputy of the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) for every Muslim, and particularly a teacher of religious knowledge for his student.
742	Merits of a reciter (Qari) of the Quran.
741	Merits of Muhammad bin Ibrahim.

Page	Topic
631	It is forbidden for scholars and Sayyids to seek distinction for themselves.
638	For someone to seek that people stand up for them is disliked (Makruh), but for people to stand up for a religious dignitary is recommended (Mandub).
643	The mention (dhikr) of the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) is among the most sublime acts of worship.
661	Where suspicion is spread regarding the Companions (Sahaba), describing their virtues is mandatory, rather, an important duty.

फतावा रज़विया जिल्द २३

पृष्ठ	विषय
६८१	चार चीज़ें पैगंबरों की सुन्नतों में से हैं (उन पर शांति और आशीर्वाद हो)।
६८१	मौलाना रियासत अली खान और मौलाना शाह सलामतुल्लाह (अल्लाह उन पर दया करे) की प्रशंसा।
६८२	मिम्बर (मंच) अल्लाह के रसूल (उन पर शांति और आशीर्वाद हो) का सिंहासन है।
६८७	पवित्र कुरान की परिभाषा और उसके गुण।
७०१	छात्र बेटे को अन्य बच्चों पर प्राथमिकता देने में कोई बुराई नहीं है।
७०५	सबसे उत्तम और सर्वोच्च सुन्नत कमाई इस्लाम के सुल्तान के झंडे के नीचे किया गया शरिया जिहाद है।
७१२	जिहाद की श्रेष्ठता और महत्व।
७१८	कमाई के प्रकारों में सबसे अच्छा जिहाद है, फिर व्यापार, फिर खेती और फिर उद्योग।

पृष्ठ	विषय
३०१	सुन्नी धर्म का वह विद्वान जो अपने शहर के विद्वानों में सबसे अधिक ज्ञानी हो, वह निश्चित रूप से उनका शरिया शासक है।
३१३	आम जनता के लिए धार्मिक विद्वानों की प्रतिष्ठा के प्रति अच्छा विचार और सच्ची भक्ति रखना अनिवार्य है।
४०९	बिना कर्म वाले विद्वान और कर्मशील अज्ञानी में से कौन श्रेष्ठ है?
४४०	धार्मिक विद्वान का हाथ सम्मान के प्रभु (रब्बुल इज़्ज़त) के कुदरत के हाथ में है।
५३४	आध्यात्मिक मार्गदर्शक (पीर) और धार्मिक शिक्षा के शिक्षक का दर्जा माता-पिता से अधिक है।
६०९	चिकित्सा विज्ञान के शिक्षक और गणित के शिक्षक में से किसे श्रेष्ठता प्राप्त है?
६०९	सुन्नी धार्मिक विद्वान का सम्मान महान प्रतिफल और ईश्वर की प्रसन्नता का कारण है।
६१०	रब्बुल इज़्ज़त ने विद्वानों और सैय्यदों को सम्मान और विशिष्टता प्रदान की है, अतः सामान्य मुसलमानों की तुलना में उनका अधिक सम्मान करना शरिया आदेशों का पालन है।

पृष्ठ	विषय
७१८	विद्वान पैगंबरों के वारिस हैं।
७१८	सहाबा किराम (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) व्याकरण, रूपविज्ञान, अलंकार शास्त्र आदि के मोहताज नहीं थे।
७१९	एक धार्मिक विद्वान सामान्यतः प्रत्येक मुसलमान के लिए और विशेष रूप से धार्मिक शिक्षा का शिक्षक अपने छात्र के लिए पवित्र पैगंबर (उन पर शांति और आशीर्वाद हो) के प्रतिनिधि हैं।
७४२	कुरान के पाठ करने वाले (क़ारी) के गुण।
७४१	मोहम्मद बिन इब्राहिम के गुण।
६२२	पदों के पदानुक्रम को ध्यान में रखने से संबंधित महान हदीसें।
६३१	विद्वानों और सैय्यदों के लिए स्वयं के लिए विशिष्टता चाहना वर्जित है।
६३८	किसी व्यक्ति का लोगों से अपने लिए खड़े होने की अपेक्षा करना नापसंद (मक़रूह) है, लेकिन लोगों का किसी धार्मिक प्रतिष्ठित व्यक्ति के लिए खड़ा होना प्रशंसनीय (मंदूब) है।
६४३	अल्लाह के रसूल (उन पर शांति और आशीर्वाद हो) का ज़िक्र (स्मरण) महानतम इबादतों में से है।
६६१	जहाँ सहाबा के बारे में गलतफहमी फैलाई जाए, वहां उनके गुणों का वर्णन करना अनिवार्य है, बल्कि एक महत्वपूर्ण कर्तव्य है।

فتاوی رضویہ جلد ۲۳

صفحہ	عنوان
۶۸۱	چار چیزیں سنن مرسلین میں سے ہیں علیہم الصلوۃ والسلام۔
۶۸۱	مولانا ریاست علی خاں اور مولانا شاہ سلامت اللہ علیہما الرحمہ کی تحسین۔
۶۸۲	منبر مسند رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ہے۔
۶۸۷	تعریف قرآن مجید اور اس کے مناقب۔
۷۰۱	طالب علم بیٹے کو دوسری اولاد پر ترجیح دینے میں کوئی مضائقہ نہیں۔
۷۰۵	افضل و اعلیٰ کسب مسنون سلطان اسلام کے زیر نشان جہاد شرعی ہے۔
۷۱۲	جہاد کی فضیلت و اہمیت

صفحہ	عنوان
۳۰۱	عالم دین سنی المذہب جو اپنے شہر کے اہل علم میں اعلم ہو وہ ضرور ان کا حاکم شرعی ہے۔
۳۱۳	عوام کو علماء دین کی شان میں حسن ظن و حسن عقیدت لازم ہے۔
۴۰۹	عالم بے عمل اور جاہل با عمل میں سے کون افضل ہے۔
۴۴۰	عالم دین کا ہاتھ رب العزت کے دستِ قدرت میں ہے۔
۵۳۴	پیر و استاذ علم دین کا مرتبہ ماں باپ سے زیادہ ہے۔
۶۰۹	علم طب کے استاد اور علم حساب کے استاد میں سے کس کو افضلیت حاصل ہے۔
۶۰۹	سنی عالم دین کی تعظیم باعث اجر عظیم و رضائے خدا ہے۔

صفحہ	عنوان
۷۱۸	انواع کسب میں بہترین جہاد، پھر تجارت، پھر کاشتکاری، پھر صنعت ہے۔
۷۱۸	علماء وارث انبیاء ہیں۔
۷۱۸	صحابہ کرام رضی اللہ تعالیٰ عنہم صرف و نحو، معانی و بیان وغیرہ کے محتاج نہ تھے۔
۷۱۹	عالم دین ہر مسلمان کے حق میں عموماً اور استاذ علم دین اپنے شاگرد کے حق میں خصوصاً نائب حضور پر نور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ہے۔
۷۴۲	قاری قرآن کے فضائل۔
۷۴۱	محمد بن ابراھیم کے فضائل

صفحہ	عنوان
۶۱۰	علماء و سادات کو رب العزت نے اعزاز و امتیاز بخشا ہے تو ان کا عام مسلمانوں سے زیادہ اکرام امرِ شرع کا امتثال ہے۔
۶۲۲	حفظ مراتب کو ملحوظ رکھنے سے متعلق احادیث کریمہ
۶۳۱	علماء و سادات کو ممنوع ہے کہ اپنے لئے امتیاز چاہیں۔
۶۳۸	کسی شخص کا لوگوں سے اپنے لئے طالبِ قیام ہونا مکروہ اور لوگوں کا معظمِ دینی کے لئے قیام مندوب ہے۔
۶۴۳	ذکر رسول صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اجل عبادات سے ہے۔
۶۶۱	جہاں صحابہ کے بارے میں بدگمانی پھیلائی جائے وہاں ان کے فضائل بیان کرنا واجب بلکہ اہم فرائض ہے۔

- Description of all that was and all that will be in the Holy Quran. (755) | A pulpit would be placed in the mosque for our leader Hazrat Hassan (may Allah be pleased with him). (363)
- History and Memoirs | Companions were appointed for reciting Huda (camel-songs) in the Prophetic court. (364)
- Our leader Abdullah ibn Umar (may Allah be pleased with them both) performed several Umrahs on behalf of the luminous Prophet (peace and blessings be upon him). (122) | Virtues of our leader Bara bin Malik (may Allah be pleased with him). (364)
- Hazrat Ali ibn Muwaffaq performed seventy Hajj on behalf of the Prophet (peace and blessings be upon him). (122) | Hazrat Anjasha the Abyssinian, Abdullah bin Rawaha, and Amir bin Al-Akwa (may Allah be pleased with them) were Huda reciters in the Prophetic court. (364)
- Ibn Siraj (may mercy be upon him) completed over ten thousand recitations of the Quran and offered nearly ten thousand sacrifices on behalf of the Prophet (peace and blessings be upon him). (122) | On the day of Umrat al-Qada, while entering Makkah, our leader Abdullah bin Rawaha (may Allah be pleased with him) was walking ahead of the Master of both worlds (peace and blessings of Allah be upon him) reciting Rajaz verses. (365)
- Hazrat Abu al-Mawahib used to gift the reward of sending blessings (Salat-o-Salam) to the Prophet (peace and blessings be upon him), by whose blessing he was made an intercessor for one hundred thousand people. (122) | The inclusion of certain satirical verses in the exegesis by Zamakhshari the Mu'tazilite has been declared highly reprehensible and against etiquette by the noble scholars. (391)
- What kind of book is 'Jawahir Khamsa' and what are the practices mentioned in it? (177) | Ear piercing was introduced and well-known during the sacred time of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). (482)
- The curse of Moses (peace be upon him) upon the tribe of Ma'ad bin Adnan and the revelation from Allah Almighty. (218) | Hazrat Abu Qatada (may Allah be pleased with him) used to apply oil to his hair twice a day most of the time. (486)
- The descendants of Khosrow remained the possessors of the throne and crown for a thousand years. (225) | Hazrat Abu Quhafa (may Allah be pleased with him) was forbidden from using black hair dye. (496)

- Imam-e-Azam and Imam Bukhari (may mercy be upon them) are from the Persians. (225) | Hazrat Ibrahim (peace and blessings be upon him) was the first to apply henna to hair. (498)
- The incident of Moses (peace be upon him) and Khidr (peace be upon him). (239) | Pharaoh was the first to use black hair dye. (498)
- In the beginning of India, every Muslim was called a Turk. (255) | What hair dye did Siddiq-e-Akbar (may Allah be pleased with him) use? (502)

- क़ुरआन मजीद में तमाम माकान-ओ-मायकुन (जो हुआ और जो होगा) का बयान। (755) | हमारे आका हज़रत हसन (रज़ियल्लाहु अन्हु) के लिए मस्जिद में मिम्बर बिछाया जाता था। (363)
- इतिहास और संस्मरण | बारगाह-ए-रिसालत में हुदी-ख्वानी (ऊंट चलाने का गीत) के लिए सहाबा मुक़र्रर थे। (364)
- हमारे आका अब्दुल्ला इब्न उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) ने हुज़ूर अनवर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की तरफ से कई उमरे किए। (122) | हमारे आका बरा बिन मालिक (रज़ियल्लाहु अन्हु) के गुण और फ़ज़ीलत। (364)
- हज़रत अली इब्न मुवफ़्फ़क़ ने हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की तरफ से सत्तर हज किए। (122) | हज़रत अंजशा हब्शी, अब्दुल्ला बिन रवाहा और आमिर बिन अल-अक़वा (रज़ियल्लाहु अन्हुम) बारगाह-ए-रिसालत के हुदी-ख़्वान थे। (364)
- इब्न सिराज (रहमतुल्लाहि अलैहि) ने हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की तरफ से दस हज़ार से अधिक क़ुरआन ख़त्म किए और दस हज़ार के करीब क़ुर्बानियां कीं। (122) | उमरत अल-क़ज़ा के दिन मक्का में प्रवेश के समय, हमारे आका अब्दुल्ला बिन रवाहा (रज़ियल्लाहु अन्हु) दो जहानों के मालिक (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के आगे-आगे रजज़िया (वीरगाथा) छंद पढ़ते जा रहे थे। (365)
- हज़रत अबुल-मवाहिब दुरूद शरीफ़ का सवाब हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को तोहफ़ा करते, जिसकी बरकत से उन्हें एक लाख लोगों का शफ़ी (सिफारिशी) बना दिया गया। (122) | ज़मख़्शरी मोतज़ली का अपनी तफ़्सीर में कुछ व्यंग्यात्मक कविताएँ लाना विद्वानों द्वारा अत्यंत निंदनीय और अदब के खिलाफ करार दिया गया है। (391)
- जवाहर-ए-ख़म्सा कैसी किताब है और इसमें दिए गए अमल (कार्य) कैसे हैं? (177) | कान छिदवाना हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पवित्र युग में प्रचलित और प्रसिद्ध था। (482)
- क़बीला माद बिन अदनान के लिए मूसा (अलैहिस्सलाम) की बद्दुआ और अल्लाह तआला की वही (ईश्वरीय संदेश)। (218) | हज़रत अबू क़तादा (रज़ियल्लाहु अन्हु) अक्सर दिन में दो बार सिर के बालों में तेल डालते थे। (486)

- क़िसरा (खुसरो) की संतान एक हज़ार साल तक तख़्त और ताज की मालिक रही। (225) | हज़रत अबू कुहाफ़ा (रज़ियल्लाहु अन्हु) को काले खिज़ाब (बाल रंगने) से मना कर दिया गया। (496)
- इमाम-ए-आज़म और इमाम बुख़ारी (रहमतुल्लाहि अलैहि) फारसियों में से हैं। (225) | सबसे पहले बालों में मेंहदी हज़रत इब्राहीम (अलैहिस्सलाम) ने लगाई। (498)
- मूसा (अलैहिस्सलाम) और ख़िज़्र (अलैहिस्सलाम) की घटना। (239) | सबसे पहले काले खिज़ाब का प्रयोग फिरौन ने किया। (498)
- भारत के आरम्भ में प्रत्येक मुसलमान को तुर्क कहा जाता था। (255) | सिद्दीक़-ए-अकबर (रज़ियल्लाहु अन्हु) कौन सा खिज़ाब लगाते थे? (502)

- قرآن مجید میں تمام ماکان ومایکون کا بیان۔ (۷۵۵) | سید نا حضرت حسان رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے لئے مسجد میں منبر بچھایا جاتا۔ (۳۶۳)
- تاریخ و تذکرہ | بارگاہ رسالت میں حدی خوانی کے لئے صحابہ مقرر تھے۔ (۳۶۴)
- سیدنا عبداللہ ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما نے حضور انور علیہ الصلوٰۃ والسلام کی طرف سے کئی عمرے کئے۔ (۱۲۲) | سیدنا براء بن مالک رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے مناقب۔ (۳۶۴)
- حضرت علی ابن موفق نے حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام کی طرف سے ستر حج کئے۔ (۱۲۲) | حضرت انجشہ حبشی، عبداللہ بن رواحہ اور عامر بن الاکوع رضی اللہ تعالیٰ عنہم حدی خوان بارگاہ رسالت ہیں۔ (۳۶۴)
- ابن سراج علیہ الرحمۃ نے حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام کی طرف سے دس ہزار سے زائد قرآن ختم کئے اور دس ہزار کے قریب قربانیاں کیں۔ (۱۲۲) | روز عمرۃ القضاء دخول مکہ کے وقت سرکار دو عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے آگے آگے سیدنا عبداللہ بن رواحہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ رجزیہ اشعار پڑھتے جارہے تھے۔ (۳۶۵)
- حضرت ابوالمواہب درود شریف کا ثواب حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام کو ہدیہ کرتے جس کی برکت سے ایک لاکھ افراد کے شفیع بنا دیئے گئے۔ (۱۲۲) | زمخشری معتزلی کا تفسیر میں بعض ابیات ہزل لانا علماء کرام نے سخت مذموم وخلاف ادب قرار دیا ہے۔ (۳۹۱)
- جواہر خمسہ کیسی کتاب ہے اور اس میں وارد اعمال کیسے ہیں۔ (۱۷۷) | کان چھیدنا حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے زمانہ اقدس میں متعارف و مشہور تھا۔ (۴۸۲)

- قبیلہ معد بن عدنان کے لئے موسیٰ علیہ السلام کی بددعا اور اللہ تعالیٰ کی وحی۔ (۲۱۸) | حضرت ابوقتادہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ اکثر دن میں دو بار سر کے بالوں میں تیل ڈالتے تھے۔ (۴۸۶)
- اولاد کسریٰ ہزار سال صاحب تخت وتاج رہی۔ (۲۲۵) | حضرت ابوقحافہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کو سیاہ خضاب سے منع کر دیا گیا۔ (۴۹۶)
- امام اعظم اور امام بخاری علیہما الرحمہ فارسیوں میں سے ہیں۔ (۲۲۵) | سب سے پہلے بالوں کو مہندی حضرت ابراہیم علیہ الصلوٰۃ و السلام نے لگائی۔ (۴۹۸)
- واقعہ موسیٰ علیہ السلام و خضر علیہ السلام۔ (۲۳۹) | سب سے پہلے خضاب سیاہ فرعون نے لگایا۔ (۴۹۸)
- ابتداءِ ہند میں ہر مسلمان کو ترک کہتے تھے۔ (۲۵۵) | صدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کیا خضاب لگاتے تھے۔ (۵۰۲)

Fatawa Ridawiyya Volume 23

Entry No.	Text (Right Side)	Page	Text (Left Side)	Page
539	Hafs the Qari; Hafs bin Sulayman is the Imam of recitation in Abu Dawud.	656	The story of the People of the Cave (Ashab-al-Raqim).	656
595	Hafs bin Ghiyath is an Imam of Hadith, reliable, a jurist, and among the narrators of the six books of Hadith.	656	Sayyiduna Siddiq al-Akbar (Allah be pleased with him) made a bet with the polytheists of Quraish and won.	656
632	Layth is truthful, and is among the narrators of Sahih Muslim, the four Sunan, and the marginalia (Ta'liqat) of Bukhari.	656	Imam Ghazali (may Allah have mercy on him) named logic 'Mi'yar al-Ulum'.	656
630	Various sayings of the Imams of Hadith regarding the criticism and evaluation of Layth.	657	When Imam Shafi'i (may Allah have mercy on him) prayed Fajr at the shrine of Imam Azam, he did not recite the Qunut supplication out of respect.	657
663	Sayings of the Imams of Hadith about Ibn Kharash.	658	Why Imam Ahmad bin Hanbal (may Allah have mercy on him) and other Imams of Hadith opposed al-Waqidi.	658
692	Ahmad bin Furat is an Imam, Hafiz, reliable, jurist, and an authority.	658	Prophet Luqman (peace be upon him) seeing a girl being educated in a school remarked, "For whom is this sword being polished?"	658
692	There is hesitation concerning Muhammad bin Ibrahim; sayings of the Imams about him.	659	The story of Imran bin Hattan al-Raqashi.	659
698	Aqeel is reliable, a Hafiz, and an authority.	662	In the book "Jafr Jami", Imam Ja'far Sadiq (may Allah have mercy on	662

Entry No.	Text (Right Side)	Page	Text (Left Side)	Page
			him) wrote about what was and what will be.	
698	Ibn Maryam is reliable, firm, and a jurist.	662	Mention of works written by predecessors in the science of Jafr.	662
724	Nafi' bin Yazid is reliable and a worshipper.	662	A pulpit used to be set up for Hazrat Hassan bin Thabit (Allah be pleased with him) in the Prophet's Mosque.	662
740	What kind of narrator is Ibrahim bin Mahdi al-Masisi?	671	For what reasons did Imam Ghazali and other elders declare it forbidden to narrate the events of Karbala.	671
	Jarh wa Ta'dil (Criticism and Evaluation)		**Asma al-Rijal (Science of Narrators)**	
655	Criticism without a clear reason is not acceptable.	660	Abdul Wahab is 'Matruk' (rejected/ abandoned).	660
656	What do Hadith scholars mean when they say "So-and-so is a liar"?	660	Ja'far bin Nasr narrates false traditions from reliable narrators.	660
	It is not permissible to speak on the science of narrators without complete knowledge and absolute piety.	662		

फ़तावा रज़विया खंड 23

प्रविष्टि सं.	पाठ (दायां भाग)	पृष्ठ	पाठ (बायां भाग)	पृष्ठ
539	हफ़्स क़ारी; हफ़्स बिन सुलेमान अबू दाऊद के क़िरात के इमाम हैं।	656	असहाब-ए-रक़ीम (गुफा वाले) की कहानी।	656
595	हफ़्स बिन ग़ियास हदीस के इमाम, विश्वसनीय, फ़क़ीह और हदीस की छह किताबों के रावियों में से हैं।	656	सैय्यदना सिद्दीक़-ए-अकबर रज़ियल्लाहु अन्हु ने कुरैश के मुशरिकों के साथ शर्त लगाई और जीत गए।	656
632	लैस 'सदूक़' (सच्चा) है, और मुस्लिम, सुनन अरबअ (चार सुनन) और बुखारी की तालिक़ात के रावियों में से है।	656	इमाम ग़ज़ाली (रह.) ने तर्कशास्त्र (मंतिक़) का नाम 'मेयार अल-उलूम' रखा है।	656
630	लैस की जरह-ओ-तदील (आलोचना और मूल्यांकन) से संबंधित अइम्मा-ए-हदीस के विभिन्न कथन।	657	जब इमाम शाफ़ई (रह.) ने इमाम-ए-आज़म की मज़ार पर फ़ज्र की नमाज़ पढ़ी, तो अदब के नाते दुआ-ए-क़ुनूत नहीं पढ़ी।	657
663	इब्न खराश के बारे में अइम्मा-ए-हदीस के कथन।	658	इमाम अहमद बिन हंबल (रह.) और अन्य अइम्मा-ए-हदीस वाक़िदी के विरोधी क्यों हुए?	658
692	अहमद बिन फ़ुरात इमाम, हाफ़िज़, विश्वसनीय, फ़क़ीह और हुज्जत हैं।	658	हज़रत लुक़मान अलैहिस्सलाम ने मकतब में एक लड़की को शिक्षा दिलाते हुए देखकर फ़रमाया, "यह तलवार किसके लिए पॉलिश की जा रही है?"	658
692	मुहम्मद बिन इब्राहिम के बारे में हिचकिचाहट (तवक़्क़ुफ़) पाई जाती है; उनके बारे में इमामों के कथन।	659	इमरान बिन हत्तान रक़ाशी की कहानी।	659

प्रविष्टि सं.	पाठ (दायां भाग)	पृष्ठ	पाठ (बायां भाग)	पृष्ठ
698	अक़ील विश्वसनीय, हाफ़िज़ और हुज्जत हैं।	662	किताब "जफ़र-ए-जामे" में इमाम जाफ़र सादिक़ (रह.) ने जो कुछ हुआ और जो होगा (मा कान व मा यकून) लिख दिया।	662
698	इब्न मरियम विश्वसनीय, पुख्ता और फ़क़ीह हैं।	662	इल्म-ए-जफ़र में पूर्वजों द्वारा लिखी गई रचनाओं का उल्लेख।	662
724	नाफ़े बिन यज़ीद विश्वसनीय और इबादतगुज़ार हैं।	662	हज़रत हस्सान बिन साबित रज़ियल्लाहु अन्हु के लिए मस्जिद-ए-नबवी में मिम्बर बिछाया जाता था।	662
740	इब्राहिम बिन महदी मसीसि कैसा रावी है?	671	इमाम ग़ज़ाली आदि बड़ों ने किन कारणों से कर्बला की घटनाओं के वर्णन को हराम कहा।	671
	जरह-ओ-तदील (आलोचना और मूल्यांकन)		**अस्मा-उर-रिजाल (रावियों की जीवनी)**	
655	स्पष्ट कारण के बिना जरह (आलोचना) स्वीकार्य नहीं है।	660	अब्दुल वहाब 'मत़रूक' (अस्वीकृत) है।	660
656	जब मुहद्दिस कहें "फलाँ कज़्ज़ाब" (अमुक व्यक्ति झूठा है), तो उसका क्या अर्थ होता है?	660	जाफ़र बिन नसर विश्वसनीय रावियों से झूठी रिवायतें नकल करता है।	660
	पूर्ण ज्ञान और पूर्ण परहेजगारी के बिना रावियों के विज्ञान (अस्मा-उर-रिजाल) में बात करना जायज़ नहीं है।	662		

نمبر شمار	متن (دائیں جانب)	صفحہ	متن (بائیں جانب)	صفحہ
۵۳۹	حفص قاری، حفص بن سلیمان ابوداؤد قراۃ کے امام ہیں۔	۶۵۶	اصحاب الرقیم کا قصہ۔	۶۵۶
۵۹۵	حفص بن غیاث حدیث کے امام، ثقہ، فقیہ اور حدیث کی چھ کتابوں کے راویوں میں سے ہیں۔	۶۵۶	سید ناصدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے مشرکین قریش کے ساتھ شرط لگائی اور جیتی۔	۶۵۶
۶۳۲	لیث صدوق ہے، مسلم و سنن اربعہ اور تعلیقات بخاری کے رواۃ میں سے ہے۔	۶۵۶	امام غزالی علیہ الرحمہ نے منطق کا نام معیار العلوم رکھا ہے۔	۶۵۶
۶۳۰	لیث کی جرح و تعدیل سے متعلق ائمہ حدیث کے مختلف اقوال۔	۶۵۷	امام شافعی علیہ الرحمہ نے نماز فجر مزار امام اعظم پر پڑھی تو ادبًا دعائے قنوت نہ پڑھی۔	۶۵۷
۶۶۳	ابن خراش کے بارے میں ائمہ حدیث کے اقوال۔	۶۵۸	امام احمد بن حنبل رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ اور دیگر ائمہ حدیث واقدی کے مخالف کیوں ہوئے۔	۶۵۸

نمبر شمار	متن (دائیں جانب)	صفحہ	متن (بائیں جانب)	صفحہ
			حضرت لقمان علیہ الصلوۃ والسلام نے	
۶۹۲	احمد بن فرات امام، حافظ، ثقہ، فقیہ اور حجت ہے۔	۶۵۸	مکتب میں ایک لڑکی کو تعلیم دلاتے دیکھ کر فرمایا یہ تلوار کس کے لئے صیقل کی جارہی ہے۔	۶۵۸
۶۹۲	محمد بن ابراہیم میں توقف پایا جاتا ہے، اس کے بارے میں اقوال ائمہ۔	۶۵۹	عمران بن حطان رقاشی کا قصہ۔	۶۵۹
۶۹۸	عقیل ثقہ، حافظ اور حجت ہے۔	۶۶۲	کتاب "جفر جامع" میں امام جعفر صادق علیہ الرحمہ نے ماکان ومایکون تحریر فرما دیا۔	۶۶۲
۶۹۸	ابن مریم ثقہ، ثبت اور فقیہ ہے۔	۶۶۲	علم جفر میں لکھی گئی تصانیف اسلاف کا ذکر۔	۶۶۲
۷۲۴	نافع بن یزید ثقہ اور عابد ہے۔	۶۶۲	حضرت حسان بن ثابت رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے لئے مسجد نبوی میں منبر بچھایا جاتا۔	۶۶۲
۷۴۰	ابراہیم بن مہدی مصیصی کیسا راوی ہے۔	۶۷۱	واقعات کربلا بیان کرنے کو امام غزالی وغیرہ اکابر نے کن وجوہ سے حرام کہا۔	۶۷۱
	جرح وتعدیل		**اسماء الرجال**	
۶۵۵		۶۶۰	عبدالوہاب متروک ہے۔	۶۶۰

نمبر شمار	متن (دائیں جانب)	صفحہ	متن (بائیں جانب)	صفحہ
	واضح سبب کے بغیر جرح مقبول نہیں۔			
۶۵۶	محدثین جب کہیں "فلان کذاب" تو اس کا کیا مطلب ہوتا ہے۔	۶۶۰	جعفر بن نصر ثقہ راویوں سے باطل روایات نقل کرتا ہے۔	۶۶۰
	معرفت تامہ اور ورع تامہ کے بغیر اسماء الرجال میں کلام کرنا جائز نہیں۔	۶۶۲		

Fatawa Rizvia, Volume 23

Page	Philosophy & Science / General Topics
492	Black is a predicated ambiguous term.
	Philosophy and Science
412	Difference between a photograph and a phonograph.
412	A photograph's image is distinct from its original subject and is merely an example and likeness of it.
412	What is heard from a phonograph is the original voice of the reciter itself, not an imitation or image of it.
412	What is heard from the phono is exactly the voice of that sound-producer whose voice is stored in it, whether it be a reciter, speaker, or a musical instrument etc.
414	Through the recitation which was deposited in the phono, then by the action of the device that which is delivered and heard is in reality the Great Quran itself.
414	Definition of sound.
415	Allah Almighty established a wave sequence to bring sound to the listener's ear.
415	Air is wetter than water in terms of softness and humidity.
415	The wavy sequence of primary air, which becomes moving and formed from the initial strike, reaches the nerve spread in the ear canal through strike-to-strike and plays it,

Page	Lexicon (Lughat) & Logic (Mantiq)
	Lexicon
199	Meaning of the word 'Sheikh'.
255	Meanings and applications of the word 'Sheikh'.
414	Meaning of 'Qara' and 'Qala' (striking and pulling apart).
433	Meaning of 'Tarab' (delight/ melody).
448	What is called 'Sada' (echo/ sound).
474	The meaning of 'Tabarra' is to express dissociation and aversion.
502	Investigation into the meaning of 'Katm' (concealment), what is it called.
504	Meaning of 'Wasma'.
518	Meaning of 'Huma'.
	Logic

Page	Philosophy & Science / General Topics	Page	Lexicon (Lughat) & Logic (Mantiq)
	from which those forms and qualities are produced which are called sound, then through this medium it is imprinted in the 'Lauh-e-Mushtarak' (common sense) and becomes present before the 'Nafs-e-Natiqa' (rational soul).		
415	In the world of causes, the habitual cause for the occurrence of sound is 'qara' (striking) and 'qala' (disconnection).	433	Universal pleasure is 'mushakkak' (ambiguous/ graded).
415	The habitual cause of hearing sound is the waving and renewal of 'qara' and 'qala' until it reaches the air in the auditory cavity.	439	There are four levels of existence for a thing: (1) existence in external reality (A'yan), (2) existence in minds (Azhan), (3) existence in expression ('Ibarah), (4) existence in writing (Kitabah).
		440	The truth is the acquisition of things by their mental images/spectra (ashbah), not by themselves.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

पृष्ठ दर्शन और विज्ञान / सामान्य विषय

492 काला एक संदिग्ध विधेय (predicated ambiguous term) है।

दर्शन और विज्ञान

412 फोटोग्राफ और फोनोग्राफ में अंतर।

412 फोटोग्राफ की तस्वीर अपने असल विषय से अलग होती है और उसकी केवल एक मिसाल और छवि होती है।

412 फोनोग्राफ से जो सुना जाता है वह स्वयं मूल पाठक (क़ारी) की आवाज़ होती है, न कि उसकी नक़ल या तस्वीर।

412 फोनो से जो सुनी जाती है वह बिल्कुल उसी आवाज़ पैदा करने वाले की आवाज़ है जिसकी आवाज़ उसमें भरी है, चाहे वह क़ारी और वक्ता हो या संगीत वाद्ययंत्र आदि।

414 तिलावत के ज़रिए जो फोनो में सुरक्षित किया गया, फिर यंत्र की हरकत से जो उससे अदा होगा और सुना जाएगा, वह वास्तव में क़ुरआन-ए-अज़ीम ही है।

414 आवाज़ की परिभाषा।

415 अल्लाह तआला ने आवाज़ को सुनने वाले के कान तक पहुँचाने के लिए लहरों का सिलसिला (तरंग श्रृंखला) क़ायम फ़रमाया।

पृष्ठ शब्दकोश (लुग़त) और तर्कशास्त्र (मंशिक़)

शब्दकोश (लुग़त)

199 शब्द 'शेख' के अर्थ।

255 शब्द 'शेख' के अर्थ और अनुप्रयोग।

414 'क़रअ' और 'क़लअ' (चोट और अलगाव) का अर्थ।

433 'तरब' (खुशी/लय) का अर्थ।

448 'सदा' (गूँज/आवाज़) किसे कहते हैं।

474 'तबर्रा' का अर्थ विरक्ति और अरुचि प्रकट करना है।

502 'कतम' (छिपाना) किस चीज़ का नाम है, इसके अर्थ की जाँच।

504 'वसमा' का अर्थ।

पृष्ठ दर्शन और विज्ञान / सामान्य विषय

415 कोमलता और नमी में हवा पानी से अधिक गीली है।

415 पहली चोट से गतिशील और आकार लेने वाली प्रारंभिक हवा का तरंग सिलसिला कान के छेद में बिछी तंत्रिका तक चोट दर चोट पहुँचकर उसे बजाता है, जिससे उसमें वे रूप और गुण पैदा होते हैं जिन्हें आवाज़ कहा जाता है, फिर इस माध्यम से 'लौह-ए-मुश्तरक' में अंकित होकर 'नफ़्स-ए-नातिक़ा' के सामने उपस्थित होती हैं।

415 कारणों की दुनिया में, आवाज़ के उत्पन्न होने का सामान्य कारण 'क़रअ' (चोट) और 'क़लअ' (अलगाव) है।

415 आवाज़ सुनने का सामान्य कारण चोट और अलगाव की लहरों का सिलसिला और नवीनीकरण है जब तक कि वे श्रवण गुहा की हवा तक न पहुँचें।

पृष्ठ शब्दकोश (लुग़त) और तर्कशास्त्र (मंशिक़)

518 'हुमा' का अर्थ।

तर्कशास्त्र (मंशिक़)

433 सार्वभौमिक आनंद 'मुशक्कक' (क्रमबद्ध/संदिग्ध) है।

439 किसी वस्तु के अस्तित्व के चार स्तर हैं: (1) बाहरी वास्तविकता में अस्तित्व (आयान), (2) मन में अस्तित्व (अज़हान), (3) अभिव्यक्ति में अस्तित्व (इबारत), (4) लेखन में अस्तित्व (किताबत)।

440 सच्चाई यह है कि वस्तुओं की प्राप्ति उनके मानसिक चित्रों (अशबाह) से होती है, न कि स्वयं उनसे।

صفحہ	فلسفہ و سائنس / متفرق عنوانات	صفحہ	لغت و منطق
۴۹۲	سیاہ مقول بالتشکیک ہے۔		**لغت**
	فلسفہ و سائنس	۱۹۹	لفظ شیخ کے معنی۔
۴۱۲	فوٹو گراف اور فونو گراف میں فرق۔	۲۵۵	لفظ شیخ کے معنی اور اطلاقات۔
۴۱۲	فوٹو گراف کی تصویر اپنی ذی الصورۃ سے مبائن اور اس کی محض ایک مثال و شبیہ ہوتی ہے۔	۴۱۴	قرع و قلع کا معنی۔
۴۱۲	فونو گراف سے جو سنا جاتا ہے وہ خود اصل قاری کی آواز ہوتی ہے نہ کہ اس کی حکایت و تصویر۔	۴۳۳	طرب کا معنی۔
۴۱۲	فونو سے جو سنی جاتی ہے وہ بعینہ اسی آواز کنندہ کی آواز ہے جس کی صوت اس میں بھری ہے قاری و متکلم ہو یا آلہ طرب وغیرہ۔	۴۴۸	صدا کس کو کہتے ہیں۔
۴۱۴	بذریعہ تلاوت جو فونو میں ودیعت ہوا پھر بتحریک آلہ جو اس سے ادا ہو گا سنا جائے گا حقیقۃً وہ قرآن عظیم ہی ہے۔	۴۷۴	تبرا کے معنی اظہار برات و بیزاری ہیں۔
۴۱۴	آواز کی تعریف	۵۰۲	کتم کس چیز کا نام ہے اس کے معنی کی تحقیق۔

صفحہ	فلسفہ و سائنس / متفرق عنوانات	صفحہ	لغت و منطق
۴۱۵	اللہ تعالیٰ نے آواز کو گوش سامع تک پہنچانے کے لئے سلسلہ تموج قائم فرمایا۔	۵۰۴	وسمہ کا معنی۔
۴۱۵	ہوالینت ورطوبت میں پانی سے زائد تر ہے۔	۵۱۸	حمیٰ کا معنی۔
۴۱۵	قرع اول سے متحرک و متشکل ہونے والی ہوائے اول کا موجی سلسلہ قرع بہ قرع سوراخ گوش میں بچھے ہوئے پٹھے تک پہنچ کر اس کو بجاتا ہے جس سے اس میں وہ اشکال و کیفیات پیدا ہوتی ہیں جن کو آواز کہا جاتا ہے پھر اس ذریعے سے لوح مشترک میں مرتسم ہو کر نفس ناطقہ کے سامنے حاضر ہوتی ہیں۔		**منطق**
۴۱۵	عالم اسباب میں حدوث آواز کا سبب عادی قرع و قلع ہے۔	۴۳۳	لذت کلی مشکک ہے۔
۴۱۵	آواز سننے کا سبب عادی تموج و تجدد قرع و قلع تاہوائے جوف سمع ہے۔	۴۳۹	وجود شئی کے چار مراتب ہیں: (۱) وجود فی الاعیان (۲) وجود فی الاذہان (۳) وجود فی العبارۃ (۴) وجود فی الکتابۃ۔
		۴۴۰	حق حصول اشیاء بالاشباح ہے نہ بانفسہا

Fatawa Rizvia Volume 23

Page	Index	Description	Page
415	As the distance increases and intermediaries multiply, the weakness in the undulation (waves) and striking/tearing (percussion) increases.	Air will be compressed by striking and tearing, and due to its delicacy and moisture, it will necessarily adopt its form and quality; this itself is named sound, and merely being compressed is not undulation.	418
415	Why is a distant sound heard less and eventually completely ceases after a limit?	If the formation of the struck part required the subsequent parts to move, then the undulation should remain while the formation ends, and this is false.	419
415	Undulation is created in a conical shape.	Continuity in the series of undulations is false.	419
416	A shadow cone emerges from the earth, a visual cone from the eye, and a light cone from the sun.	Undulation is movement, and movement is temporal.	422
416	Ears situated within the cones of air undulation will each receive an imprint and all will hear the sound; those ears remaining outside these cones will not hear it.	The cause of hearing is the air in the ear taking the form of sound, and the cause of its formation is the external formed air striking it, and the cause of this striking is the movement reaching there through undulation.	427
416	Multiplicity of imprints does not necessitate multiplicity in sound.	The means of occurrence are tearing and striking, and they are instantaneous; they end as soon as they occur. The form and quality called sound remains, so they are preparatory causes which do not necessarily have to stay with the effect.	427
416	Sound is the name of that specific form and quality	Sound also exists outside the ear; rather, it reaches the ear by being transmitted from the outside.	427

Page	Index	Description	Page
	produced in air or water etc. by striking or tearing.		
416	One of two people diving in water can hear the other's voice.	Sound is not a property of the sound-maker but a property of the affected medium, be it air or water etc.	427
416	Water is not as delicate as air.	Sound can persist after the death of the sound-maker.	428
417	The apparent and normal cause of sound is proximity to striking and tearing.	Interruption of undulation can cause the cessation of hearing, not the cessation of sound.	428
418	Proving that striking and tearing are sufficient for the occurrence of sound, and undulation is not needed.	Hearing will be renewed with the re-occurrence of undulation.	428

फतावा रज़विया जिल्द २३

पृष्ठ	इंडेक्स	विवरण	पृष्ठ
४१५	जैसे-जैसे फासला बढ़ता है और माध्यम बढ़ते जाते हैं, तरंगों और प्रहार/पृथक्करण में कमजोरी आती जाती है।	प्रहार और पृथक्करण से हवा दबेगी और अपनी कोमलता और नमी के कारण निश्चित रूप से उसके आकार और गुण को स्वीकार करेगी; इसी का नाम ध्वनि है और केवल यह दबना तरंग नहीं है।	४१८
४१५	दूर की आवाज़ कम क्यों सुनाई देती है और एक सीमा के बाद पूरी तरह खत्म क्यों हो जाती है?	यदि प्रहार किए गए हिस्से के आकार के लिए उसके बाद के हिस्सों का गतिशील होना आवश्यक हो, तो चाहिए कि तरंगें बनी रहें और आकार समाप्त हो जाए, और यह गलत है।	४१९
४१५	तरंग एक शंकु(cone) के आकार में उत्पन्न होती है।	तरंगों की श्रृंखला में निरंतरता का होना गलत है।	४१९
४१६	पृथ्वी से छाया शंकु आँखों से दृष्टि शंकु और सूर्य से प्रकाश शंकु निकलता है।	तरंग गति है और गति सामयिक (temporal) है।	४२२
४१६	वायु की तरंगों के शंकुओं के भीतर स्थित कानों तक एक-एक छाप पहुँचेगी और वे सब उस आवाज़ को सुनेंगे; जो कान उन शंकुओं से बाहर होंगे, वे नहीं सुनेंगे।	सुनने का कारण कान की हवा का ध्वनि के रूप में ढलना है, और उसके ढलने का कारण बाहरी ढली हुई हवा का उससे टकराना है, और इस टकराव का कारण तरंग के माध्यम से गति का वहाँ तक पहुँचना है।	४२७
४१६	छापों की बहुलता से आवाज़ में बहुलता आवश्यक नहीं होगी।	उत्पत्ति का माध्यम प्रहार और पृथक्करण हैं और वे क्षणिक हैं; वे उत्पन्न होते ही समाप्त हो जाते हैं। वह आकार और गुण जिसे आवाज़ कहते हैं, बना रहता है, अतः वे सहायक कारण हैं जिनका प्रभाव के साथ रहना अनिवार्य नहीं है।	४२७

पृष्ठ	इंडेक्स	विवरण	पृष्ठ
४१६	आवाज़ उस विशेष आकार और गुण का नाम है जो हवा या पानी आदि में प्रहार या पृथक्करण से उत्पन्न होती है।	आवाज़ कान के बाहर भी मौजूद है बल्कि बाहर से ही स्थानांतरित होते हुए कान तक पहुँचती है।	४२७
४१६	पानी में गोता लगाने वाले दो व्यक्तियों में से एक दूसरे की आवाज़ सुन सकता है।	आवाज़ आवाज़ करने वाले का गुण नहीं है बल्कि प्रभावित माध्यम (medium) का गुण है, चाहे वह हवा हो या पानी आदि।	४२७
४१६	पानी हवा जितना कोमल नहीं है।	आवाज़ करने वाले की मृत्यु के बाद भी आवाज़ बनी रह सकती है।	४२८
४१७	आवाज़ का स्पष्ट और सामान्य कारण प्रहार और पृथक्करण का निकट होना है।	तरंगों का टूटना सुनने की समाप्ति का कारण हो सकता है, न कि ध्वनि की समाप्ति का।	४२८
४१८	इस बात का प्रमाण कि आवाज़ की उत्पत्ति के लिए प्रहार और पृथक्करण पर्याप्त है, तरंगों की आवश्यकता नहीं है।	तरंगों के पुन: उत्पन्न होने से फिर से सुनाई देगा।	४२८

पृष्ठ ८६ / ७६८

صفحہ	انڈیکس	عبارت صفحہ
۴۱۵	جتنا فصل بڑھتا اور وسائط زیادہ ہوتے جاتے ہیں تموج و قرع میں ضعف آتا جاتا ہے۔	قرع و قلع سے ہوا دبے گی اور اپنی لطافت و رطوبت کے باعث ضرور اس کی شکل و کیفیت قبول کرے گی اسی کا نام آواز ہے اور صرف یہ دبنا تموج نہیں۔ ۴۱۸
۴۱۵	دور کی آواز کم کیوں سنائی دیتی ہے اور ایک حد کے بعد بالکل ختم ہو جاتی ہے۔	اگر تشکل مقروع اپنے بعد کے اجزاء متحرک ہونے کا محتاج ہو تو چاہئے کہ تموج باقی رہے اور تشکل ختم ہو جائے اور یہ باطل ہے۔ ۴۱۹
۴۱۵	تموج ایک مخروطی شکل پر پیدا ہوتا ہے۔	سلسلہ تموج میں تسلسل باطل ہے۔ ۴۱۹
۴۱۶	زمین سے مخروط ظلی، آنکھ سے مخروط شعاعی اور آفتاب سے مخروط نوری نکلتا ہے۔	تموج حرکت ہے اور حرکت زمانی ہے۔ ۴۲۲
۴۱۶	مخروطات تموج ہوائی کے اندر جو کان واقع ہوں ایک ایک ٹھپا سب تک پہنچے گا اور سب اس آواز کو سنیں گے جو	سننے کا سبب ہوائے گوش کا متشکل بشکل آواز ہونا ہے اور اس کے تشکل کا سبب ہوائے خارج متشکل کا اسے قرع ۴۲۷

صفحہ	انڈیکس	عبارت صفحہ
	کان ان مخروطوں سے باہر رہے وہ نہ سنیں گے۔	کرنا اور اس قرع کا سبب بذریعہ تموج حرکت کا وہاں تک پہنچنا ہے۔
۴۱۶	ٹھپوں کے تعدد سے آواز میں تعدد لازم نہ آئے گا۔	ذریعہ حدوث قلع و قرع ہیں اور وہ آنی ہیں حادث ہوتے ہی ختم ہو جاتے ہیں اور وہ شکل و کیفیت جس کا نام آواز ہے باقی ۴۲۷ رہتی ہے تو وہ معدات ہیں جن کا معلول کے ساتھ رہنا ضرور نہیں۔
۴۱۶	آواز اس شکل و کیفیت مخصوصہ کا نام ہے کہ ہوا یا پانی وغیرہ میں قرع یا قلع سے پیدا ہوتی ہے۔	آواز کان سے باہر بھی موجود ہے بلکہ باہر ہی سے منتقل ہوتی ہوئی کان تک ۴۲۷ پہنچتی ہے۔
۴۱۶	پانی میں غوطہ لگانے والے دو شخصوں میں سے ایک کی آواز دوسرا سن سکتا ہے۔	آواز آواز کنندہ کی صفت نہیں بلکہ ملائے متکیف کی صفت ہے، ہوا ہو یا پانی ۴۲۷ وغیرہ۔
۴۱۶	پانی اتنا لطیف نہیں جتنی ہوا ہے۔	آواز کنندہ کی موت کے بعد آواز قائم رہ ۴۲۸ سکتی ہے۔
۴۱۷	آواز کا ظاہری و عادی سبب قریب قرع و قلع ہے۔	انقطاع تموج انعدام سماع کا باعث ہو سکتا ۴۲۸ ہے نہ کہ انعدام صوت کا۔
۴۱۸	اس بات کا اثبات کہ حدوث آواز کو قرع و قلع بس ہے تموج کی حاجت نہیں۔	تموج کے دوبارہ حدوث سے تجدید سماع ۴۲۸ ہوگی۔

Fatawa Razawiyya Volume 23

Page (Internal)	Left Column Text	Page (Table)	Headings and Right Column Text	Page (Original)
	...not that a second sound will be produced.	428	**Utensils (Zuroof)**	
428	Unity of sound is specific unity.	428	Using the utensils of polytheists without washing is disliked (Makruh).	116
429	Just as delicacy and moisture cause ease of influence, they also cause speed of decline.	429	**Seeing and Touching**	
429	Previously we had no means for the preservation of sound quality and forms. Now, by God's will, this instrument has been invented in which sounds can remain preserved for a period.	429	Women roaming around unveiled is prohibited (Haram), and if their husbands are satisfied with it, they are cuckolds (Dayyuth).	578
443	Just as the same Quran is written on paper, similarly what was filled into the phono and is now played from it is exactly the same Quran, not something other than the Quran.	443	Girls reciting poetry melodiously in front of non-mahram men is prohibited (Haram).	690
448	In echo, it returns from that first vibration, or due to the impact of a dome etc., that vibration dissipates and a fresh vibration conditioned by this quality reaches us.	448	Teaching children calligraphy and making them recite romantic poems is forbidden.	690

Page (Internal)	Left Column Text	Page (Table)	Headings and Right Column Text	Page (Original)
450	The research of the author (Mercy be upon him) is that in the form of an echo, after hitting a mountain etc., the air itself becomes conditioned by this second quality and comes back, not the original air.	450	It is mandatory for a Muslim woman to observe veil (purdah) from a non-believing (Kafirah) woman.	692
451	The effects of occurrence are two: 1. Motion (Taharruk) 2. Formation (Tashakkul).	451	**Clothing (Libas)**	
451	The shock that stops motion does not let the formation remain either.	451	Keeping the trouser bottoms below the ankles is 'Makruh Tanzihi' (mildly disliked), i.e., merely against what is preferable, provided it is not done with the intention of arrogance.	97
	Medicine (Tibb)		English style boots are forbidden.	98
700	The variation of pulse from moderation is proof of nature's deviation.	700	In clothing whose wearing is unlawful, prayer is 'Makruh Tahrimi' (strongly disliked).	101
			Green and black clothes in Muharram are signs of mourning, and mourning is forbidden.	756

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

पृष्ठ (आंतरिक)	बायां कॉलम टेक्स्ट	पृष्ठ (तालिका)	शीर्षक और दायां कॉलम टेक्स्ट	पृष्ठ (मूल)
	...न कि दूसरी आवाज़ पैदा होगी।	428	**बर्तन (ज़ुरूफ)**	
428	आवाज़ की एकता विशिष्ट एकता है।	428	मुशरिकों के बर्तनों का बिना धोए उपयोग करना मकरूह (नापसंद) है।	116
429	कोमलता और नमी जिस तरह प्रभाव की सुगमता का कारण बनती है, उसी तरह पतन की गति का भी कारण बनती है।	429	**देखना और छूना**	
429	आवाज़ के गुणों और रूपों के संरक्षण का पहले हमारे पास कोई साधन नहीं था। अब ईश्वर की इच्छा से यह यंत्र आविष्कृत हो गया है जिसमें आवाज़ें एक समय तक सुरक्षित रह सकती हैं।	429	औरतों का बेपर्दा घूमना हराम है, और यदि उनके पति इस पर राज़ी हैं तो वे दय्यूथ (बेशर्म) हैं।	578
443	जिस तरह कागज़ के लेखों में वही क़ुरआन लिखा हुआ है, उसी तरह जो फोनो (ग्रामोफोन) में भरा गया और अब उससे बजता है, वह बिलकुल वही क़ुरआन है, न कि क़ुरआन के अलावा कुछ और।	443	लड़कियों का ग़ैर मर्दों के सामने मधुर स्वर में नज़्म (कविता) पढ़ना हराम है।	690
448	प्रतिध्वनि में, वह उसी पहले कंपन से लौटती है या गुंबद आदि के प्रहार से वह कंपन समाप्त होकर ताज़ा कंपन इस गुण के साथ हम तक पहुँचता है।	448	बच्चों को लेखन सिखाना और आशिकाना नज़्में पढ़ाना मना है।	690

पृष्ठ (आंतरिक)	बायां कॉलम टेक्स्ट
450	लेखक (उन पर दया हो) का शोध यह है कि प्रतिध्वनि के रूप में पहाड़ आदि से टकराकर हवा स्वयं इस दूसरे गुण से युक्त होकर आती है, न कि पहली हवा।
451	घटित होने के प्रभाव दो हैं: 1. गति (तहर्रुक) 2. स्वरूप (तशक्कुल)।
451	जो झटका गति को रोक देता है, वह स्वरूप को भी रहने नहीं देता।
	चिकित्सा (तिब्ब)
700	नब्ज़ का संतुलन से विचलन प्रकृति के विचलन का प्रमाण है।

पृष्ठ (तालिका)	शीर्षक और दायां कॉलम टेक्स्ट	पृष्ठ (मूल)
450	काफ़िरा (अविश्वासी) औरत से मुसलमान औरत को पर्दा करना लाज़िम (अनिवार्य) है।	692
451	**लिबास (पोशाक)**	
451	पाँयचे टखनों के नीचे रखना मकरूह तंज़ीही है यानी केवल ख़िलाफ़े औला (श्रेष्ठ के विरुद्ध) है, जबकि अहंकार की नीयत से न हो।	97
	अंग्रेजी शैली का बूट (जूता) मना है।	98
	जिस लिबास का पहनना नाजायज़ हो, उसमें नमाज़ मकरूह तहरीमी है।	101
	मुहर्रम में हरे और काले कपड़े शोक के प्रतीक हैं और शोक हराम है।	756

صفحہ	عبارت
	نہ کہ دوسری آواز پیدا ہوگی۔
۴۲۸	وحدت آواز وحدت نوعی ہے۔
۴۲۹	لطافت و رطوبت جس طرح باعث سہولت انفعال ہے یونہی مورث سرعت زوال بھی ہے۔
۴۲۹	کیفیات اشکال اصوات کے تحفظ کا پہلے کوئی ذریعہ ہمارے پاس موجود نہیں تھا اب بمشیت الٰہی یہ آلہ ایجاد ہو گیا جس میں آوازیں ایک زمانہ تک محفوظ رہ سکتی ہیں۔
۴۴۳	جس طرح کاغذ کی رقوم میں وہی قرآن مرقوم ہے اسی طرح جو فونو میں بھرا گیا اور اب اس سے ادا ہوتا ہے بالکل وہی قرآن ہے نہ کہ غیر قرآن۔
۴۴۸	

صفحہ	عنوانات و عبارات	صفحہ
۴۲۸	**ظروف**	
۴۲۸	مشرکین کے برتن بغیر دھوئے استعمال کرنا مکروہ ہے۔	۱۱۶
۴۲۹	**دیکھنا اور چھونا**	
۴۲۹	عورتوں کا بے پردہ پھرنا حرام، اور ان کے شوہر اگر اس پر راضی ہیں تو دیوث ہیں۔	۵۷۸
۴۴۳	لڑکیوں کا غیر مردوں کے سامنے خوش الحانی سے نظم پڑھنا حرام ہے۔	۶۹۰
۴۴۸		۶۹۰

صفحہ	عبارت
۴۵۰	صدا میں ہو اسی تموج اول سے پلٹتی ہے یا گنبد وغیرہ کی ٹھیس سے وہ تموج زائل ہو کر تموج تازہ اس کیفیت سے متکیف ہم تک آتا ہے۔ مصنف علیہ الرحمہ کی تحقیق کہ بصورت صدا پہاڑ وغیرہ سے ٹکرا کر ہوا ہی دوسری اس کیفیت سے متکیف ہو کر آتی ہے نہ کہ ہوائے اول۔
۴۵۱	اثر وقوع دو ہیں: ۱۔تحرک ۲۔تشکل۔
۴۵۱	جو صدمہ تحرک کو روک دے وہ تشکل کو بھی نہیں رہنے دیتا۔
۷۰۰	**طب** نبض کا اختلاف اعتدال سے طبیعت کے انحراف پر دلیل ہے۔

صفحہ	عنوانات و عبارات
۴۵۰	بچوں کو کتابت سکھانا اور عاشقانہ نظمیں پڑھانا ممنوع ہے۔
۴۵۰	کافرہ عورت سے مسلمان عورت کو پردہ لازم ہے۔
۴۵۱	**لباس** پانچے ٹخنوں کے نیچے رکھنا مکروہ تنزیہی یعنی صرف خلاف اولیٰ ہیں جبکہ بنیت تکبر نہ ہو۔
۴۵۱	انگریزی وضع کا بوٹ ممنوع ہے۔
۷۰۰	جس لباس کا پہننا ناجائز ہو اس میں نماز مکروہ تحریمی ہے۔

صفحہ
۶۹۲
۹۷
۹۸
۱۰۱
۷۵۶

صفحہ عبارت	صفحہ عنوانات و عبارات	صفحہ
	محرم میں سبز اور سیاہ کپڑے علامت سوگ ہیں اور سوگ حرام ہے۔	

صفحہ 87 از 768

Fatawa Razawiyya - Volume 23

Topic	Page	Ruling / Detail
Shaving and Shortening Hair	97	It is Makruh-e-Tanzihi to cut the hair of the head and keep it small.
	98	Trimming the beard to less than a fist's length and applying black dye is Haram.
	100	Keeping English-style hair is contrary to the Sunnah and the manner of the transgressors.
Drinking and Eating	95	How is it according to Sharia to eat meat etc. at the place of Hindus.
	100	Eating at the place of sinners is not forbidden in itself.
	103	One who is an interest-taker but also has halal income, one should avoid accepting their invitation although there is a fatwa of permissibility.
	112	Reciting Khatam on wealth obtained from theft, gambling, etc. is Haram, eating it is Haram, and the one who eats it is not fit for leading prayer (Imamat).
	113	If a person has mixed Haram and Halal wealth and it is not known to be specifically Haram, or something was bought with Haram money where the purchase did not involve both Haram cash and contract together, then there is no harm in reciting Khatam and Fatiha on it and eating it, although it is against caution.
	115	Hindus are generally polluted with impurities, therefore one should avoid sweets etc. made by them.
	541	A sweeper became Muslim but did not leave his profession; how is it according to Sharia to go to his house for an invitation and eat.
	587	How is it to eat at the place of someone who has legitimate income along with interest income.
	681	

Topic	Page	Ruling / Detail
		Eating at an invitation is Halal in itself until it is known and certain that the specific food served before us is exactly Haram.
Play and Amusement	98	Playing drums and organizing dances is forbidden.
	360	Intentionally reciting the Great Quran to a musical tune, i.e., like singing, is definitely Haram.
	365	In short, prohibition is in singing or, God forbid, the verses themselves are bad.
	405	How is it to recite Hamd and Na'at etc. in theaters and marriage ceremonies etc.
	556	Playing musical instruments is impermissible, playing at Hindus' places is even more impermissible, and playing during their satanic festivals is even more strictly Haram upon Haram.
	556	If a person playing instruments during Hindu festivals does not desist, the Muslim community should boycott him.
	560	The Qawwali prevalent here is impermissible.

फतावा रज़विया - जिल्द २३

विषय	पृष्ठ	विवरण / हुक्म
हक़ व क़स्र (मुंडवाना और छोटे करना)	९७	सिर के बाल कटवाकर छोटे-छोटे रखना मकरूह-ए-तन्ज़ीही है।
	९८	दाढ़ी कटवाकर मुट्ठी से कम करना और काला खिज़ाब लगाना हराम है।
	१००	अंग्रेज़ी बाल रखना सुन्नत के खिलाफ और फासिकों की शक्ल है।
शर्ब व ता'आम (पीना और खाना)	९५	हिंदुओं के यहाँ का गोश्त वगैरह खाना शरीअत की दृष्टि से कैसा है।
	१००	फासिकों के यहाँ का खाना अपने आप में हराम नहीं है।
	१०३	जो व्यक्ति सूदखोर है और हलाल कमाई भी रखता है उसकी दावत स्वीकार करने से बचना चाहिए, हालांकि इसमें जायज़ होने का फतवा है।
	११२	चोरी और जुआ वगैरह से प्राप्त धन पर ख़त्म पढ़ना हराम, उसका खाना हराम और उसे खाने वाला इमामत के लायक नहीं।
	११३	जिस व्यक्ति के पास हराम और हलाल धन मिला हुआ हो और उसका विशेष रूप से हराम होना ज्ञात न हो, या हराम धन से कोई वस्तु खरीदी जिसकी खरीद में हराम नकदी और अनुबंध एक साथ न हुए हों, तो उस पर ख़त्म व फातिहा पढ़ने और उसे खाने में कोई हर्ज नहीं है, हालांकि यह एहतियात (सावधानी) के खिलाफ है।
	११५	हिंदू आमतौर पर नापाकियों में लिप्त रहते हैं इसलिए उनकी बनाई हुई मिठाई आदि से परहेज़ करना चाहिए।
	५४१	भंगी मुसलमान हुआ लेकिन पेशा नहीं छोड़ा, उसके यहाँ दावत पर जाकर खाना शरीअत की दृष्टि से कैसा है।
	५८७	जिसके पास सूदी के साथ जायज़ आमदनी भी है उसके यहाँ खाना कैसा है।
	६८१	

विषय	पृष्ठ	विवरण / हुक्म
		दावत खाना अपने आप में हलाल है जब तक कि यह ज्ञात और निश्चित न हो जाए कि जो खाना हमारे सामने आया है वह वास्तव में हराम है।
लहो-व-लअब (खेल-कूद और मनोरंजन)	९८	ढोल बजाना और नृत्य कराना मना है।
	३६०	जानबूझकर कुरान-ए-अज़ीम को रागिनी पर पढ़ना यानी गाने की तरह पढ़ना निश्चित रूप से हराम है।
	३६५	संक्षेप में, गायन में मनाही है या (ईश्वर न करे) कविताएँ स्वयं बुरी हों।
	४०५	तमाशागाहों (थिएटरों) और शादी आदि की सभाओं में हम्द और नात आदि पढ़ना कैसा है।
	५५६	बाजा बजाना नाजायज़, हिंदुओं के यहाँ बजाना और भी सख्त नाजायज़, और उनके शैतानी त्योहारों में बजाना और भी अधिक हराम दर हराम है।
	५५६	हिंदुओं के त्योहार में बाजा बजाने वाला यदि बाज़ न आए तो मुस्लिम बिरादरी को उसका बहिष्कार करना चाहिए।
	५६०	यहाँ जो कव्वाली प्रचलित है वह नाजायज़ है।

पृष्ठ ८८/७६८

موضوع	صفحہ	حکم / تفصیل
حلق و قصر	۹۷	سر کے بال تر شوا کر چھوٹے چھوٹے رکھنا مکروہ تنزیہی ہے۔
	۹۸	داڑھی کتر وا کر مشت سے کم کرنا اور سیاہ خضاب لگانا حرام ہے۔
	۱۰۰	انگریزی بال رکھنا خلاف سنت و وضع فساق ہے۔
شرب و طعام	۹۵	ہندوؤں کے یہاں کا گوشت وغیرہ کھانا شرعاً کیسا ہے۔
	۱۰۰	فاسقوں کے یہاں کا کھانا فی نفسہ حرام نہیں ہے۔
	۱۰۳	جو شخص سود خور ہے اور حلال کمائی بھی رکھتا ہے اس کی دعوت قبول کرنے سے احتراز چاہئے اگر چہ اس میں فتویٰ جواز ہے۔
	۱۱۲	چوری اور جوئے وغیرہ سے حاصل شدہ مال پر ختم پڑھنا حرام، اس کا کھانا حرام اور اس کو کھانے والا قابلِ امامت نہیں۔
	۱۱۳	جس شخص کے پاس مال حرام و حلال مخلوط ہوں اور اس کا خاص حرام ہونا معلوم نہ ہو یا زر حرام سے کوئی چیز خریدی جس کی خریداری میں زر حرام پر نقد و عقد جمع نہ ہوئے ہوں تو اس پر ختم و فاتحہ پڑھنے اور اس کو کھانے میں حرج نہیں اگر چہ خلاف احتیاط ہے۔
	۱۱۵	

موضوع	صفحہ	حکم / تفصیل
		ہنود عموماً ناپاکیوں میں آلودہ رہتے ہیں لہٰذا ان کی بنائی ہوئی مٹھائی وغیرہ سے پرہیز چاہئے۔
	۵۴۱	بھنگی مسلمان ہوا مگر پیشہ ترک نہیں کیا اس کے ہاں دعوت پر جا کر کھانا شرعاً کیسا ہے۔
	۵۸۷	جس کے پاس سودی کے ساتھ جائز آمدنی بھی ہے اس کے ہاں کھانا کیسا ہے۔
	۶۸۱	دعوت کھانے میں نفسہ حلال ہے جب تک معلوم و متقق نہ ہو کہ جو کھانا ہمارے سامنے آیا ہے بعینہ حرام ہے۔
لہوولعب	۹۸	ڈھول بجانا رقص کرانا ممنوع ہے۔
	۳۶۰	بالقصد راگنی پر قرآن عظیم کو درست کرنا یعنی گانے کی طرح پڑھنا ضرور حرام ہے۔
	۳۶۵	بالجملہ ممانعت گانے میں یا معاذ اللہ اشعار ہی خود برے ہوں۔
	۴۰۵	تماشا گاہوں اور شادی وغیرہ کی مجلسوں میں حمد و نعت وغیرہ پڑھنا کیسا ہے۔
	۵۵۶	باجا بجانا ناجائز، ہندوؤں کے ہاں بجانا اور سخت ناجائز اور ان کے شیطانی تہوار میں بجانا اور بھی سخت حرام در حرام ہے۔
	۵۵۶	ہنود کے تہوار میں باجا بجانے والا اگر باز نہ آئے تو اس کی مسلمان برادری اس سے بائیکاٹ کرے۔
	۵۶۰	جو قوالی یہاں رائج ہے ناجائز ہے۔

Fatawa Razawiya, Volume 23

- One condition for the permissibility of listening (to music/poetry) is that it should contain nothing forbidden. (Ref: 722, Page: 388)
- Rights of People (Huquq-ul-Ibad). (Ref: 732)
- It is forbidden to have melodious boys sing Persian and Urdu ghazals and poems in a Milad gathering. How long should a person with a family stay abroad?

Heading: Cooperation in Good Deeds - If Zaid's blind father willingly goes to the market to sell goods as usual, Zaid is not to be blamed. But if Zaid forces him, he is certainly a sinner and unworthy. (Page: 545) - It is permissible and commendable to set aside a handful from food items at every meal to support a religious school (Madrasa). Those who do this and their supporters will receive a great reward. (Ref: 126) A father's right over his son remains forever, and similarly, the son's right over the father. (Page: 546) - Collecting donations for good deeds is not an innovation (bid'ah) but is proven from the Sunnah. (Ref: 127) To what extent are the rights of the teacher due upon the student? What is the ruling regarding the student's disobedience to the teacher's commands? Should the student's face be veiled from the teacher after puberty or even before? (Page: 637) - Support from the blessed Hadiths. (Ref: 127) The teacher's right takes precedence over the rights of parents and all Muslims. (Page: 638) - Various incidents of the Companions (Sahaba) collecting donations on different occasions. (Ref: 128) Whoever causes distress to their teacher will be deprived of the blessings of knowledge. (Page: 639)

Heading: Accusation, Slander, and Backbiting - If parents are needy and there is a fear of their death/perishing, the son should not go on a journey. (Page: 703) - Which type of backbiting is forbidden and which is not? (Ref: 96) Under what circumstances is it mandatory for a father to stop his son from traveling? (Page: 704) - Falsely accusing a Muslim of adultery (Zina) is a major sin (Kabirah). Praying behind such a perpetrator is Makruh-e-Tahrimi (prohibitively disliked). (Ref: 98) An elder brother is like a father. (Page: 707)

Heading: Companionship and Assemblies - Denying (the favors of) a teacher is ingratitude for blessings (Kufran-e-Ni'mat). (Page: 707) - One should not socialize with sinners (fasiqs), especially the leaders (Muqtada). (Ref: 100) Interference in public rights is unlawful. (Page: 724)

फतावा रज़विया, खंड 23

- समाअ (सुनने) की अनुमति की एक शर्त यह भी है कि उनमें कोई वर्जित बात न हो। (संदर्भ: 722, पृष्ठ: 388)
- मानव अधिकार (हुकूक-उल-इबाद)। (संदर्भ: 732)
- मिलाद की महफ़िल में सुरीली आवाज़ वाले लड़कों से फ़ारसी और उर्दू ग़ज़लें और शेर गवाने की शैली में पढ़वाना मना है। परिवार वाले व्यक्ति को परदेश में कब तक रहना चाहिए?

शीर्षक: नेक कार्यों में सहयोग - यदि ज़ैद का अंधा पिता अपनी खुशी से आदत के अनुसार बाज़ार में सामान बेचने जाता है, तो ज़ैद पर कोई दोष नहीं है। और अगर ज़ैद उसे मजबूर करता है, तो वह निश्चित रूप से गुनहगार और नालायक है। (पृष्ठ: 545) - धार्मिक मदरसे की सहायता के लिए प्रत्येक भोजन के अवसर पर अनाज में से एक-एक मुट्ठी अलग कर लेना जायज़ और मुस्तहब (सराहनीय) है। ऐसा करने वालों और उनके समर्थकों को बड़ा पुण्य मिलेगा। (संदर्भ: 126) पिता का अधिकार बेटे पर हमेशा रहता है और वैसे ही बेटे का अधिकार पिता पर। (पृष्ठ: 546) - नेक कार्यों के लिए चंदा इकट्ठा करना बिदअत नहीं बल्कि सुन्नत से साबित है। (संदर्भ: 127) छात्र के ज़िम्मे उस्ताद के कितने अधिकार हैं? उस्ताद के आदेशों की नाफरमानी में छात्र के संबंध में क्या हुक्म है? छात्र का उस्ताद से पर्दा बालिग होने के बाद होना चाहिए या उससे पहले भी? (पृष्ठ: 637) - अहादीस-ए-मुबारका से समर्थन। (संदर्भ: 127) उस्ताद का अधिकार माता-पिता और सभी मुसलमानों के अधिकार से बढ़कर है। (पृष्ठ: 638) - विभिन्न अवसरों पर सहाबा-ए-किराम के चंदा इकट्ठा करने की कई घटनाएँ। (संदर्भ: 128) जिससे उसके उस्ताद को कष्ट पहुँचा, वह ज्ञान की बरकत से वंचित रहेगा। (पृष्ठ: 639)

शीर्षक: आरोप, अपवाद और ग़ीबत (निंदा) - यदि माता-पिता ज़रूरतमंद हों और उनके नष्ट होने का डर हो, तो बेटे को सफ़र पर नहीं जाना चाहिए। (पृष्ठ: 703) - कौन सी ग़ीबत वर्जित है और कौन सी नहीं। (संदर्भ: 96) बेटे को सफ़र से रोकना पिता पर किस स्थिति में अनिवार्य है? (पृष्ठ: 704) - मुसलमान पर व्यभिचार (ज़िना) का झूठा आरोप लगाना गुनाह-ए-कबीरा (बड़ा पाप) है। इसके अपराधी के पीछे नमाज़ मकरूह-ए-तहरीमी है। (संदर्भ: 98) बड़ा भाई पिता के समान है। (पृष्ठ: 707)

शीर्षक: संगति और सभाएँ - उस्ताद का इनकार करना कुफ़रान-ए-नेमत (कृतघ्नता) है। (पृष्ठ: 707) - पापियों (फ़ासिक़ों) से मेल-जोल नहीं रखना चाहिए, विशेषकर धर्मगुरुओं (मुक़्तदा) को। (संदर्भ: 100) सार्वजनिक अधिकारों में हस्तक्षेप करना नाजायज़ है। (पृष्ठ: 724)

पृष्ठ 89/768

اباحت سماع کی ایک شرط یہ بھی ہے کہ ان میں کوئی امر نہ ہو۔ (۷۲۲، ۳۸۸) حقوق العباد (۷۳۲) خوش الحان چھوکروں سے محفل میلاد میں فارسی وار دو غزلیں اور اشعار گانے کی طرز پر پڑھوانا ممنوع ہے۔ پردیس میں بال بچے دار کو کب تک رہنا چاہئے۔

امور خیر میں تعاون زید کا نابینا باپ اپنی خوشی سے حسب عادت بازار میں سامان فروخت کرنے جاتا ہے تو زید پر الزام نہیں، اور اگر زید اسے مجبور کرتا ہے تو ضرور گنہگار و نالائق ہے۔ (۵۴۵) اجناس سے ایک ایک مٹھی ہر کھانے کے موقع پر مدرسہ دینیہ کی اعانت کے لئے الگ کر لینا جائز و مستحب ہے، ایسا کرنے والے اور اس کے مؤیدین سب کے لئے اجر جزیل ہے۔ (۱۲۶) باپ کا حق بیٹے پر ہمیشہ رہتا ہے یو نہی بیٹے کا حق باپ پر۔ (۵۴۶) امور خیر کے لئے چندہ کرنا بدعت نہیں بلکہ سنت سے ثابت ہے۔ (۱۲۷) شاگرد کے ذمے استاد کے حقوق کس قدر ہیں، استاد کے احکام کی نافرمانی میں شاگرد کی نسبت کیا حکم ہے، شاگردنات کا پردہ استاد سے بعد بلوغ ہونا چاہئے یا قبل بلوغ بھی۔ (۶۳۷) احادیث مبارکہ سے تائید۔ (۱۲۷) استاد کا حق ماں باپ اور تمام مسلمانوں کے حق سے مقدم ہے۔ (۶۳۸) مختلف مواقع پر صحابہ کرام کے چندہ اکٹھا کرنے کے متعدد واقعات۔ (۱۲۸) جس سے اس کے استاد کو اذیت پہنچی وہ علم کی برکت سے محروم رہے گا۔ (۶۳۹)

تہمت و بہتان و غیبت ماں باپ محتاج ہوں ان کی ہلاکت کا خدشہ ہو تو بیٹے کو سفر پر نہیں جانا چاہئے۔ (۷۰۳) کون سی غیبت ممنوع اور کونسی غیر ممنوع ہے۔ (۹۶) بیٹے کو سفر سے روکنا باپ پر کس صورت میں لازم ہے۔ (۷۰۴) مسلمان پر جھوٹی تہمت زنا گناہ کبیرہ ہے، اس کے مرتکب کے پیچھے نماز مکروہ تحریمی ہے۔ (۹۸) بڑا بھائی والد کے مشابہ ہے۔ (۷۰۷)

مصاحبت و مجالست استاد کا انکار کفران نعمت ہے۔ (۷۰۷) فاسقوں سے میل جول نہ چاہئے خصوصاً مقتداء کو۔ (۱۰۰) حقوق عامہ میں دست اندازی ناجائز ہے۔ (۷۲۴)

Fatawa Razawiya, Volume 23

Hiyal (Legal Stratagems)	Serial No.	Amr bil Ma'ruf (Enjoining Good)	Page No.
Case of permissibility in paying for Quran recitation etc.	537	Forbidding evil with its conditions is definitely obligatory, but it is not limited to rebuke and reprimand.	681
Method of ridding oneself of wealth acquired through forbidden means.	551	The reward for those who call people to good and the burden for those who call towards evil.	734
Stratagem to purify impure wealth.	561	Targhib wa Tarhib (Exhortation and Warning)	
It is not befitting for a Muslim to use stratagems to make interest (usury) permissible. However, Prophet Muhammad (PBUH) himself taught a way to escape interest.	568	One who abandons prayer is severely wretched, a transgressor, wicked, a perpetrator of major sins, and deserving of Hell.	99
If returning or getting forgiveness for wealth obtained through bribery becomes impossible, what would be the form of exoneration and repentance, and where should the wealth be spent?	574	He who wants expansion in provision and blessing in wealth should treat relatives well.	141
What can be the utilization of the illicit income and property of a prostitute, and in what case can it be permissible for her?	588	A non-Sayyid who knowingly claims to be a Sayyid is cursed. His obligatory and voluntary prayers are not accepted.	198
Method of avoiding forbidden wealth and ridding oneself of it.	593	Severe warning in Hadith for one who attributes their lineage to someone other than their father.	198
Agency (Wakalat)			200

Hiyal (Legal Stratagems)	Serial No.	Amr bil Ma'ruf (Enjoining Good)	Page No.
		Severe warning for those who deceive Muslims.	
If an agent mixes the client's gold coins with his own, then the agent is liable for compensation, and the client's disposal in compensation is permissible.	552	Angels curse the one who calls someone by an offensive nickname.	202
Civilization and Culture		One who hurts a Muslim hurts the Holy Prophet (PBUH).	202
Observation testifies that among the noble, there is a greater abundance of modesty, sense of honor, civilization, and chivalry, etc., in both gifted and acquired commendable morals compared to other nations.	222	Severe warning for those who do not respect the Family of the Prophet, the Ansar, and the Arabs.	253

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

हियल (कानूनी उपाय)	क्रम संख्या
कुरान आदि पढ़वाने के लिए पारिश्रमिक देने की अनुमति की स्थिति।	537
हराम (निषिद्ध) माध्यम से प्राप्त धन से छुटकारा पाने का तरीका।	551
अपवित्र धन को पवित्र करने का उपाय।	561
ब्याज (सूद) को जायज़ बनाने के लिए हीले (उपाय) करना मुसलमान की शान के खिलाफ है। हालाँकि, ब्याज से बचने का तरीका स्वयं मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने सिखाया है।	568
यदि रिश्वत से प्राप्त धन को वापस करना या माफ कराना असंभव हो गया हो, तो दोषमुक्ति और तौबा का क्या तरीका होगा और धन कहाँ खर्च किया जाए।	574
वेश्या की अवैध आय और संपत्ति का उपयोग क्या हो सकता है, और उसके लिए वह किस स्थिति में जायज़ हो सकती है।	588
	593

अम्र बिल मारूफ़ (नेकी का हुक्म देना)	पृष्ठ संख्या
बुराई से रोकना अपनी शर्तों के साथ निश्चित रूप से अनिवार्य है, लेकिन यह केवल डांट-फटकार तक ही सीमित नहीं है।	681
लोगों को अच्छाई की ओर बुलाने वाले का इनाम और बुराई की ओर बुलाने वाले का बोझ।	734
तरगीब व तरहीब (प्रोत्साहन और चेतावनी)	
नमाज़ न पढ़ने वाला घोर अभागा, अपराधी, दुष्ट, बड़े पाप करने वाला और नर्क का पात्र है।	99
जो अपनी रोज़ी में बरकत और धन में विस्तार चाहता है, वह रिश्तेदारों के साथ अच्छा व्यवहार करे।	141
जो गैर-सैय्यद जानबूझकर सैय्यद बनता है वह शापित है। उसकी अनिवार्य और ऐच्छिक इबादत स्वीकार नहीं होती।	198
	198

हियल (कानूनी उपाय)

हराम धन से बचने और उससे मुक्त होने का तरीका।

वकालत (प्रतिनिधित्व)

यदि वकील (एजेंट) ने मुवक्किल (ग्राहक) की अशर्फियाँ अपनी अशर्फियों में मिला दीं, तो वकील पर मुआवज़ा देना अनिवार्य है, और मुआवज़े में मुवक्किल का अधिकार जायज़ है।

तहज़ीब व तमद्दुन (सभ्यता और संस्कृति)

अवलोकन साक्ष्य देता है कि कुलीनों में अन्य जातियों की तुलना में हया, आत्मसम्मान, सभ्यता और शिष्टता आदि जैसे श्रेष्ठ गुण प्रचुर मात्रा में पाए जाते हैं।

क्रम संख्या	अम्र बिल मारूफ़ (नेकी का हुक्म देना)	पृष्ठ संख्या
	पिता के अलावा किसी और की तरफ अपना वंश जोड़ने वाले के लिए हदीस में कड़ी चेतावनी।	
	मुसलमानों को धोखा देने वालों के लिए कड़ी चेतावनी।	200
552	जो व्यक्ति किसी को बुरे उपनाम से पुकारता है, उस पर फरिश्ते लानत भेजते हैं।	202
	मुसलमान को कष्ट देने वाला पवित्र नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को कष्ट देता है।	202
222	आल-ए-रसूल, अंसार और अरबों का सम्मान न करने वालों के लिए कड़ी चेतावनी।	253

حیل	نمبر شمار	امر بالمعروف	صفحہ نمبر
اجرت پر قرآن وغیرہ پڑھوانے میں جواز کی صورت۔	۵۳۷	نہی عن المنکر اپنی شرائط کے ساتھ ضرور فرض ہے مگر وہ زجر و توبیخ میں منحصر نہیں۔	۶۸۱
کسی ذریعہ حرام سے حاصل کردہ مال سے سبکدوشی کا طریقہ۔	۵۵۱	لوگوں کو اچھائی کی طرف بلانے والے کا اجر اور برائی کی طرف بلانے والے کا وبال۔	۷۳۴
ناپاک مال کو پاک کرنے کا حیلہ	۵۶۱	ترغیب و ترہیب	
بیاج (سود) کو جائز کر لینے کا حیلہ کرنا مسلمان کی شان نہیں۔ البتہ بیاج سے نجات حاصل کرنے کا حیلہ خود محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے تعلیم فرمایا ہے۔	۵۶۸	بے نمازی سخت شقی، فاسق، فاجر، مرتکب کبائر مستحق جہنم ہے۔	۹۹
رشوت میں حاصل شدہ مال واپس کرنا یا معاف کرانا از قبیل محال ہو گیا ہو تو برات و توبہ کی کیا صورت ہوگی اور مال کس مصرف میں صرف کیا جائے۔	۵۷۴	جو رزق میں وسعت اور مال میں برکت چاہتا ہے۔ وہ رشتہ داروں سے اچھا سلوک کرے۔	۱۴۱

حیل	نمبر شمار	امر بالمعروف	صفحہ نمبر
طوائف کی ناجائز آمدنی اور جائداد کا مصرف کیا ہو سکتا ہے، اس کے لئے وہ کس صورت میں جائز ہو سکتی ہے۔	۵۸۸	غیر سید جو دیدہ دانستہ سید بنتا ہو وہ ملعون ہے۔ اس کا فرض و نفل قبول نہیں۔	۱۹۸
مال حرام سے بچنے اور اس سے سبکدوش ہونے کا طریقہ۔	۵۹۳	باپ کے سوا دوسرے کی طرف نسب منسوب کرنے والے کے لئے حدیث میں وعید شدید۔	۱۹۸
وکالت		مسلمانوں کو دھوکہ دینے والے کے لئے سخت وعید۔	۲۰۰
وکیل نے مؤکل کی اشرفیاں اپنی اشرفیوں میں ملا دیں تو وکیل پر ضمان لازم ہے، اور ضمان میں مؤکل کا تصرف جائز ہے۔	۵۵۲	جو شخص کسی کو برے لقب سے پکارے اس پر فرشتے لعنت کرتے ہیں۔	۲۰۲
تہذیب و تمدن		مسلمان کو ایذا دینے والا رسول اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو ایذا دیتا ہے۔	۲۰۲
مشاہدہ شاہد ہے کہ شریف میں دیگر اقوام سے حیاء و حمیت و تہذیب و مروّت وغیرہ بکثرت اخلاق حمیدہ موہوبہ و مکسوبہ میں زائد ہیں۔	۲۲۲	آل رسول، انصار اور عرب کی تعظیم نہ کرنے والے پر سخت وعید۔	۲۵۳

Volume 23 Fatawa Rizvia

Page 256: He who claims someone other than his father to be his father, Paradise is forbidden for him. Page 457: Participating in gatherings of play and amusement is unlawful; Quranic verses testify to this. Page 279: Condemnation of wasteful spending and severe warning against it. Page 492: He who applies black dye will not smell the fragrance of Paradise. Page 280: Description of an impure and cursed custom upon which hundreds of curses from Allah descend. Page 493: Curses are mentioned in the Hadith upon women who change the creation of Allah. Page 292: Condemnation of a person immersed in play and amusement from the Quran and Hadith. Page 496: Severe warning for those who apply black dye. Page 326: The three greatest enemies of Allah Almighty are three persons. Page 497: Allah Almighty will not look with mercy towards those who apply black dye on the Day of Resurrection. Page 355: Ten Hadiths on the encouragement of reciting the Holy Quran with a melodious voice. Page 497: Allah Almighty considers an old crow an enemy. Page 396: Building a mosque is a great virtue. Page 497: Yellow dye is for a Mu'min (believer), red dye is for a Muslim, and black dye is for a Kafir (disbeliever). Page 452: If phonograph records are made of impure material, then recording the Holy Quran on them is absolutely forbidden and a severe sin, and despite being aware of this, those who have the Quran recorded, those who play it, and those who are pleased with it, will all be sinners. Page 498: Whiteness (gray hair) is light; whoever hides it has extinguished the light. Page 455: Playing, listening, and making others listen to the phonograph is generally done as play and amusement, and the Great Quran was not revealed for play and amusement. Page 499: Allah Almighty will blacken the faces of those who apply black dye on the Day of Judgment. Page 455: Severe warning for those who listen to the Holy Quran as play and amusement and those who make religion a play and pastime. Page 499: There is no portion with Allah Almighty for the one who shaves his beard or turns it black. Page 457: In a gathering of play and futility where the Holy Quran is being listened to as play and amusement, if someone listens even for the purpose of remembrance and reflection, they will not be free from sin. Page 499: The worst among the middle-aged is the one who tries to look like a youth. Page 556: Inquiry from one who drafts documents for the interest-based transactions of Hindus, and the wise answer of the author (Mercy of Allah be upon him), along with an exhortation to immediately quit this profession and instruction of proven practices for the fulfillment of needs.

जिल्द 23 फ़तावा रज़विया

पृष्ठ 256: जो अपने पिता के अलावा किसी और को अपना पिता बताए, उस पर जन्नत हराम है। पृष्ठ 457: खेल-तमाशे की सभा में शामिल होना नाजायज़ है, इस पर क़ुरानी आयतें गवाह हैं। पृष्ठ 279: फ़िज़ूलखर्ची की निंदा और उस पर कड़ी चेतावनी। पृष्ठ 492: जो काला ख़िज़ाब लगाएगा वह जन्नत की खुशबू नहीं पाएगा। पृष्ठ 280: एक अपवित्र और शापित प्रथा का वर्णन जिस पर अल्लाह की सैकड़ों लानतें बरसती हैं। पृष्ठ 493: अल्लाह की रचना में बदलाव करने वाली औरतों पर हदीस में लानत आई है। पृष्ठ 292: क़ुरान और हदीस से खेल-तमाशे में डूबे व्यक्ति की निंदा। पृष्ठ 496: काला ख़िज़ाब लगाने वालों के लिए कड़ी चेतावनी। पृष्ठ 326: अल्लाह तआला के तीन सबसे बड़े दुश्मन। पृष्ठ 497: क़ियामत के दिन अल्लाह तआला काला ख़िज़ाब करने वालों की तरफ़ रहमत की नज़र नहीं करेगा। पृष्ठ 355: अच्छी आवाज़ के साथ क़ुरान मजीद की तिलावत की प्रेरणा में दस हदीसें। पृष्ठ 497: अल्लाह तआला बूढ़े कौवे को दुश्मन रखता है। पृष्ठ 396: मस्जिद बनाना बहुत बड़ी नेकी है। पृष्ठ 497: पीला ख़िज़ाब मोमिन का, सुर्ख (लाल) ख़िज़ाब मुसलमान का और काला ख़िज़ाब काफ़िर का है। पृष्ठ 452: अगर फोनोग्राफ रिकॉर्ड (पट्टियाँ) अपवित्र सामग्री से बनी हैं, तो उनमें क़ुरान मजीद को भरना पूर्णतः हराम और घोर पाप है। इस बात से अवगत होने के बावजूद जो क़ुरान भरवाते हैं, सुनाते हैं और उस पर प्रसन्न होते हैं, वे सभी पापी होंगे। पृष्ठ 498: सफ़ेदी (सफ़ेद बाल) नूर है; जिसने इसे छुपाया उसने नूर को मिटा दिया। पृष्ठ 455: फोनोग्राफ का सामान्य रूप से बजाना, सुनना, सुनाना सब खेल-तमाशे के तौर पर होता है और महान क़ुरान खेल-तमाशे के लिए नहीं उतरा। पृष्ठ 499: क़ियामत के दिन अल्लाह तआला काला ख़िज़ाब करने वालों का चेहरा काला कर देगा। पृष्ठ 455: क़ुरान मजीद को खेल-तमाशे के रूप में सुनने वालों और धर्म को खेल-तमाशा बनाने वालों के लिए कड़ी चेतावनी। पृष्ठ 499: दाढ़ी मुंडवाने या उसे काला करने वाले के लिए अल्लाह तआला के यहाँ कोई हिस्सा नहीं है। पृष्ठ 457: जिस खेल और निरर्थक सभा में खेल-तमाशे के तौर पर क़ुरान मजीद सुना जा रहा हो, वहाँ अगर कोई व्यक्ति याद और चिंतन के उद्देश्य से भी सुने तो वह भी पाप से मुक्त नहीं होगा। पृष्ठ 499: अधेड़ उम्र वालों में से वह सबसे बुरा है जो युवाओं जैसा रूप बनाता है। पृष्ठ 556: हिंदुओं के सूद (ब्याज) आधारित लेनदेन के दस्तावेज़ लिखने वाले का प्रश्न और लेखक (रहमतुल्लाह अलैह) का विद्वत्तापूर्ण उत्तर, तथा इस पेशे को तुरंत छोड़ने की सलाह और ज़रूरतों को पूरा करने के लिए परखे हुए कार्यों की शिक्षा।

۲۵۶: جو اپنے باپ کے سوا دوسرے کو اپنا باپ بتائے اس پر جنت حرام ہے۔ ۴۵۷: مجلس لہو و لعب میں شریک ہونا ناجائز ہے اس پر آیات قرآنیہ شاہد ہیں۔ ۲۷۹: فضول خرچی کی مذمت اور اس پر وعید شدید۔ ۴۹۲: جو سیاہ خضاب لگائے وہ جنت کی خوشبو نہ پائے گا۔ ۲۸۰: ایک ناپاک و ملعون رسم کا بیان جس پر صدہا لعنتیں اللہ تعالیٰ کی اترتی ہیں۔ ۴۹۳: اللہ تعالیٰ کی تخلیق میں تبدیلی کرنے والی عورتوں پر حدیث میں لعنت آئی ہے۔ ۲۹۲: لہو و لعب میں مستغرق شخص کی مذمت قرآن و حدیث سے۔ ۴۹۶: سیاہ خضاب لگانے والوں کے لئے وعید شدید۔ ۳۲۶: اللہ تعالیٰ کے سب سے بڑے دشمن تین شخص ہیں۔ ۴۹۷: اللہ تعالیٰ قیامت کے روز سیاہ خضاب کرنے والوں کی طرف نظر کرم نہ فرمائے گا۔ ۳۵۵: خوش آوازی کے بعد قرآن مجید تلاوت کرنے کی ترغیب میں دس حدیثیں۔ ۴۹۷: اللہ تعالیٰ بوڑھے کوے کو دشمن رکھتا ہے۔ ۳۹۶: مسجد بنانا خیر کثیر ہے۔ ۴۹۷: زرد خضاب مومن کا، سرخ خضاب مسلمان کا اور سیاہ خضاب کافر کا ہے۔ ۴۵۲: اگر فونو کی پٹیں نجس مسالا کی بنی ہوئی ہیں تو اس میں قرآن مجید کا بھرنا حرام قطعی اور سخت گناہ ہے اور اس پر مطلع ہونا کے باوجود اس میں قرآن بھروانے والے، سنانے والے اور اس پر راضی ہونے والے سب گنہگار ہوں گے۔ ۴۹۸: سپیدی نور ہے جس نے اس کو چھپایا اس نے نور کو زائل کیا۔ ۴۵۵: فونو کا عام طور پر بجانا، سننا، سنانا سب کھیل تماشے کے طور پر ہوتا ہے اور قرآن عظیم کھیل تماشے کے لئے نہیں اترا۔ ۴۹۹: سیاہ خضاب کرنے والوں کا چہرہ اللہ تعالیٰ قیامت کے روز کالا کرے گا۔ ۴۵۵: قرآن مجید کو کھیل تماشے کے طور پر سننے والوں اور دین کو کھیل تماشا بنانے والوں کے لئے وعید شدید۔ ۴۹۹: داڑھی منڈانے یا سیاہ کرنے والے کے لئے اللہ تعالیٰ کے ہاں کوئی حصہ نہیں۔ ۴۵۷: جس مجلس لہو و لغو میں کھیل تماشے کے طور پر قرآن مجید سنا

جا رہا ہو وہاں اگر کوئی شخص تذکر و تفکر کے طور پر بھی سننے کو گناہ سے بری نہ ہوگا۔

۴۹۹: ادھیڑ عمر والوں میں سے جوانی جیسی صورت بنانے والا بدترین ہے۔ ۵۵۶: ہندوؤں کے سودی معاملہ کی وثیقہ نویسی کرنے والے کا استفتاء اور مصنف علیہ الرحمہ کا حکیمانہ جواب اور اس پیشہ کو فوراً ترک کرنے کی تلقین اور قضائے حاجات کے لئے اعمال مجربہ کی تعلیم۔

- 559: Taking an interest-bearing loan without Shari'ah necessity and genuine compulsion is Haraam and a severe major sin. | Ta'ziya (Mourning/Condolence)
- 560: Quranic warning on breaking promises. | Mourning and wailing in Muharram and other than Muharram is Haraam. | 407
- 587: Curse upon those who consume, feed, and cooperate in interest. | Ta'zir (Punishment)
- 597: Oppression of a Dhimmi (protected non-Muslim) is more severe than oppression of a Muslim. | Lapses. | 222
- 625: Severe warnings are reported for forgetting the Holy Quran. | It is permissible for a teacher to give physical punishment to a student, but this punishment should be with the hand instead of a stick, and he should not be beaten more than three times at a time. | 652
- 649: Unjustly hurting a Muslim is hurting Allah and His Messenger. | Naqah (Maintenance)
- 649: Insulting true scholars is, God forbid, insulting the Messenger of Allah (may Allah bless him and grant him peace). | When the son becomes young, his maintenance is no longer obligatory upon the father. | 546
- 629: No one but an open hypocrite will consider the rights of three persons light. | Waqf (Endowment)
- 650: Considering oneself better is pride, and the abode of the proud is Hell. | After taking possession of a house bought through an invalid sale, if the buyer endowed it for the poor, it becomes a Waqf. | 542
- 682: Sukhan Parwari, meaning persistent insistence on falsehood and deceit, is one major sin. Interpolating words into the writings of scholars and attributing them falsely is a second major sin. Deceiving scholars and teachers is a third major sin. | The impurity of ownership does not prevent the validity of Waqf. | 543
- 711: Narrating a false ruling is a severe major sin. | Huqqa and Paan
- 716: One who gives a fatwa without knowledge is cursed. | It is bad to teach a lesson while smoking Huqqa. | 376
- 721: With a woman there are two, and with an unbearded boy there are seventy devils.

फ़तावा रज़विया | जिल्द 23

- 559: बिना शरीयत की ज़रूरत और सच्ची मजबूरी के सूदी रुपया क़र्ज़ लेना हराम और संगीन गुनाहे कबीरा (बड़ा गुनाह) है। | ताज़िया
- 560: वादा खिलाफी पर क़ुरआनी चेतावनी। | मुहर्रम और ग़ैर मुहर्रम में मातम और नोह करना हराम है। | 407
- 587: सूद खाने, खिलाने और सहयोग करने वालों पर लानत। | ताज़ीर
- 597: ज़िम्मी (गैर-मुस्लिम नागरिक) पर ज़ुल्म मुसलमान पर ज़ुल्म से कहीं ज़्यादा संगीन है। | लग़्शें (चूक)। | 222
- 625: क़ुरआन मजीद भूल जाने पर सख़्त चेतावनियाँ आई हैं। | उस्ताद का शागिर्द को शारीरिक सज़ा देना जायज़ है मगर यह सज़ा लकड़ी के बजाए हाथ से होनी चाहिए और एक वक़्त में तीन बार से ज़्यादा पिटाई नहीं होनी चाहिए। | 652
- 649: मुसलमान को नाहक़ ईज़ा (तकलीफ़) देना अल्लाह और रसूल की ईज़ा है। | नफ़क़ा (खर्च/भरण-पोषण)
- 649: उलमा-ए-हक़ की तौहीन माज़अल्लाह रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की तौहीन है। | बेटा जब जवान हो जाए तो बाप पर उसका नफ़क़ा वाजिब नहीं रहता। | 546
- 629: तीन शख़्सों के हक़ को वही हल्का समझेगा जो खुला मुनाफ़िक़ (पाखंडी) होगा। | वक़्फ़
- 650: अपने आप को बेहतर समझना तकब्बुर (घमंड) है और घमंडी लोगों का ठिकाना जहन्नम है। | बय़-फ़ासिद (अमान्य बिक्री) से खरीदे हुए घर पर क़ब्ज़ा करने के बाद ख़रीददार ने उसे फ़क़ीरों पर वक़्फ़ कर दिया तो वह वक़्फ़ हो गया। | 542
- 682: सुखन परवरी यानी जानबूझकर बातिल (झूठ) पर अड़े रहना और मक्कारी एक गुनाहे कबीरा है। उलमा की इबारतों में अपनी तरफ़ से कुछ अल्फ़ाज़ जोड़ कर उन पर इफ़्तरा (झूठा आरोप) करना दूसरा गुनाहे कबीरा है। उलमा और उस्तादों को धोखा देना तीसरा गुनाहे कबीरा है। | मिल्क (स्वामित्व) की खबासत (बुराई) वक़्फ़ की सेहत (वैधता) से मानिअ (बाधक) नहीं। | 543
- 711: झूठा मसला बयान करना सख़्त गुनाहे कबीरा है। | हुक़्क़ा व पान
- 716: बिना इल्म के फ़तवा देने वाला लानती है। | हुक़्क़ा पीते हुए सबक़ पढ़ाना बुरा है। | 376
- 721: औरत के साथ दो और अम्रद (दाढ़ी-मूँछ रहित किशोर) के साथ सत्तर शैतान होते हैं।

۵۵۹ | بلا ضرورت شرعیہ و مجبوری صادق سودی روپیہ قرض لینا حرام اور شدید گناہ کبیرہ ہے۔ | تعزیہ ۵۶۰ | وعدہ خلافی پر قرآنی وعید۔ | ماتم و نوحہ محرم و غیر محرم میں حرام ہے۔ | ۴۰۷ ۵۸۷ | سود کھانے، کھلانے اور تعاون کرنے والوں پر لعنت۔ | تعزیر ۵۹۷ | ذمی پر ظلم مسلمان پر ظلم سے اشد ہے۔ | لغزشیں۔ | ۲۲۲ ۶۲۵ | قرآن مجید بھول جانے پر سخت وعیدیں وارد ہیں۔ | استاد کا شاگرد کو بدنی سزا دینا جائز ہے مگر یہ سزا لکڑی کے بجائے ہاتھ سے ہونی چاہئے اور ایک وقت میں تین مرتبہ سے زائد پٹائی نہیں ہونی چاہئے۔ | ۶۵۲ ۶۴۹ | مسلمان کی ناحق ایذا خدا اور رسول کی ایذا ہے۔ | نفقہ ۶۴۹ | علماء حق کی تحقیر معاذ اللہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی توہین ہے۔ | بیٹا جب جوان ہو جائے تو باپ پر اس کا نفقہ واجب نہیں رہتا۔ | ۵۴۶ ۶۲۹ | تین شخصوں کے حق کو ہلکا نہ جانے گا مگر کھلا منافق۔ | وقف ۶۵۰ | اپنے آپ کو بہتر سمجھنا تکبر ہے اور متکبرین کا ٹھکانہ جہنم ہے۔ | بیع فاسد سے خریدے ہوئے گھر پر قبضہ کرنے کے بعد خریدار نے اسے فقیروں پر وقف کر دیا تو وہ وقف ہو گیا۔ | ۵۴۲ ۶۸۲ | سخن پروری یعنی دانستہ باطل پر اصرار و مکارہ ایک کبیرہ، عبارات علماء میں کچھ الفاظ اپنی طرف سے الحاق کر کے ان پر افتراء دوسرا کبیرہ، علماء کو اساتذہ کو دھوکا دینا تیسرا کبیرہ ہے۔ | ملک کی خباثت وقف کی صحت سے مانع نہیں۔ | ۵۴۳ ۷۱۱ | جھوٹا مسئلہ بیان کرنا سخت کبیرہ ہے۔ | حقہ و پان ۷۱۶ | بے علم فتوٰی دینے والا لعنتی ہے۔ | حقہ پیتے ہوئے سبق پڑھانا برا ہے۔ | ۳۷۶ ۷۲۱ | عورت کے ساتھ دواور امر د کے ساتھ ستر شیطان ہوتے ہیں۔

Vol 23 Fatawa-e-Razvia

Left Content	Page	Right Content	Page
		A defendant can take as much as the necessary expenses from a false claimant; it is forbidden (haram) to take from a true claimant, and the defendant cannot take from the claimant whether he is true or false.	571
Sharia ruling on smoking hookah (Qalyan Kashidan).	299		
		When it is obligatory (fard), disliked (makruh), or forbidden (haram) to accept the office of judge (Qada).	610
Image			
Talisman is not free from images and images are haram.	700	Oath (Yamin)	
		If someone took an oath not to do something and then saw that doing it is better, he should do it and pay the expiation (kaffarah) for the oath.	637
Malice and Envy			
Envy is the work of Satan.	579	Illness and Treatment	
		There is a difference of opinion regarding the use of forbidden (haram) things as medicine; according to our Imams, the original and clear opinion is that it is not permissible.	347
Piety			
If it is known that most of the employer's wealth is forbidden, then a pious person's job is to avoid it.	517	Miracles	
One who has perfect regard for their religion should abstain in the event of the dominance of haram.	521	Untreatable patients were cured through the miracles of saints and righteous dreams.	156
	535		156

Left Content	Page	Right Content	Page
The heir only knows that forbidden wealth is mixed in the inheritance, but the wealth is neither distinguishable nor the rightful owner known; in terms of piety (diyanat), avoidance is better, and the ruling is one of permissibility.		An abscess that had been draining for seven years was healed.	
It is mandatory to avoid forbidden (haram) things as much as possible.	569	Abscesses that appeared on the face of Imam Hakim, author of Al-Mustadrak, were cured.	156
Lawsuit and Judgment		Compensation and Indemnity	
How is it for judges to take something from people by force or entreaty despite having a fixed stipend?	564	If someone breaks someone's pitcher, he should pay its compensation.	101

जिल्द 23 फ़तावा-ए-रज़विया

बायां विवरण / हुक्म	पृष्ठ	दायां विवरण / हुक्म	पृष्ठ
क़ुलियान कशीदन यानी हुक़्क़ा नोशी का शरई हुक्म।	299	जितना वाजिब ख़र्चा है मुद्दआ अलैह झूठे मुद्दई से ले सकता है; सच्चे मुद्दई से लेना हराम है और मुद्दई सच्चा हो या झूठा मुद्दआ अलैह से नहीं ले सकता।	571
तस्वीर		ओहदा-ए-क़ज़ा क़ुबूल करना कब फ़र्ज़, कब मकरूह और कब हराम है।	610
तिलिस्म तस्वीरों से ख़ाली नहीं और तस्वीर हराम है।	700	यमीन (शपथ)	
बुग़्ज़ व हसद (ईर्ष्या और द्वेष)		किसी काम के न करने की क़सम खाई फिर देखा कि उसका करना बेहतर है तो वह काम कर ले और क़सम का कफ़्फ़ारा अदा करे।	637
हसद शैतान का काम है।	579	मर्ज़ व तदावी (बीमारी और उपचार)	
तक़वा (परहेजगारी)		हराम चीज़ दवा के तौर पर इस्तेमाल करने में इख़्तिलाफ़ है और हमारे आइमा का असल मज़हब ज़ाहिर-उर-रवाया यह है कि जायज़ नहीं।	347
अगर मालूम हो कि मुस्ताजर का माल अक्सर हराम है तो मुत्तक़ी का काम उससे बचना है।	517	करामात	
जिसे अपने दीन का कामिल पास हो वह ग़लबा-ए-हराम की सूरत में एहतराज़ ही करे।	521	करामात-ए-औलिया और रुय्या-ए-सालिहा से ला-इलाज मरीज़ दुरुस्त हो गए।	156
वारिस को सिर्फ़ इतना मालूम है कि तरके में माल-ए-हराम भी मिला है मगर न माल मुतमीज़	535	सात बरसों से बहने वाला फोड़ा ठीक हो गया।	156

बायां विवरण / हुक्म	पृष्ठ	दायां विवरण / हुक्म	पृष्ठ
और न ही मुस्तहक़ मालूम तो दयानतन एहतराज़ अफ़ज़ल है और हुक्म जवाज़ है।			
हराम से जितना बच सके बचना लाज़िम है।	569	इमाम हाकिम साहब मुस्तदरक के मुंह पर निकले फोड़े दुरुस्त हो गए।	156
दावा व क़ज़ा		तावान व ज़मान (मुआवज़ा और ज़मानत)	
वज़ीफ़ा मुक़र्रर होने के बावजूद क़ाज़ियों का लोगों से ज़बरदस्ती या गिड़गिड़ा कर कुछ लेना कैसा है।	564	अगर कोई किसी का घड़ा तोड़ दे तो उसका तावान दे।	101

بائیں جانب کی تحریر صفحہ		دائیں جانب کی تحریر صفحہ	
		جتنا واجبی خرچہ ہے مدعا علیہ جھوٹے	
قلیان کشیدن یعنی حقہ نوشی کا شرعی		مدعی سے لے سکتا ہے سچے مدعی سے	
حکم۔	۲۹۹	لینا حرام ہے اور مدعی سچا ہو یا جھوٹا	۵۷۱
		مدعا علیہ سے نہیں لے سکتا۔	
		عہدہ قضاء قبول کرنا کب فرض، کب	
تصویر		مکروہ اور کب حرام ہے۔	۶۱۰
طلسم تصویر سے خالی نہیں اور تصویر		یمین	
حرام ہے۔	۷۰۰		
		کسی کام کے نہ کرنے کی قسم کھائی پھر	
بغض و حسد		دیکھا کہ اس کا کرنا بہتر ہے تو وہ کام	۶۳۷
		کرلے اور قسم کا کفارہ ادا کرے۔	
حسد کارِ شیطان ہے۔	۵۷۹	مرض وتداوی	
		حرام چیز دواءً استعمال کرنے میں	
تقویٰ		اختلاف ہے اور ہمارے ائمہ اصل مذہب	۳۴۷
		ظاہر الروایہ یہ ہے کہ جائز نہیں۔	
	۵۱۷	کرامات	

بائیں جانب کی تحریر صفحہ		دائیں جانب کی تحریر صفحہ	
اگر معلوم ہو کہ مستاجر کا مال اکثر حرام ہے تو متقی کا کام اس سے بچنا ہے۔	۵۲۱	کرامات اولیاء وروئیائے صالحہ سے لاعلاج مریض درست ہو گئے۔	۱۵۶
جسے اپنے دین کا کامل پاس ہو وہ غلبہ حرام کی صورت میں احتراز ہی کرے۔			
وارث کو صرف اتنا معلوم ہے کہ ترکہ میں مالِ حرام بھی ملا ہے مگر نہ مال متمیز اور نہ ہی مستحق معلوم تو دیانۃً احتراز افضل ہے اور حکم جواز ہے۔	۵۳۵	سات برسوں سے بہنے والا پھوڑا ٹھیک ہو گیا۔	۱۵۶
حرام سے جتنا بچ سکے بچنا لازم ہے۔	۵۶۹	امام حاکم صاحب مستدرک کے منہ پر نکلے پھوڑے درست ہو گئے۔	۱۵۶
دعویٰ وقضاء		تاوان و ضمان	
وظیفہ مقرر ہونے کے باوجود قاضیوں کا لوگوں سے زبردستی یا گڑ گڑا کر کچھ لینا کیسا ہے۔	۵۶۴	اگر کوئی کسی کا گھڑا توڑ دے تو اس کا تاوان دے۔	۱۰۱

Fatawa Ridawiyya - Volume 23

[Topic] | [Page] | [Topic] | [Page] How is it to collect indemnity money? | 558 | Adding "Khalifa bila Fasl" in the Azan is against the religion of the Rafidis themselves. | 473 Refutation of Deviant Sects and Debate | | Proof from Shia books that the phrase "Khalifa bila Fasl" is an act of Tabarra. | 478 Nowadays, Taqiyya is very prevalent among Wahhabis and other innovators. | 96 | Taqviyat-ul-Iman is a book of severe irreligiousness and misguidance. | 680 Refutation of Taqviyat-ul-Iman | 249 | It is forbidden to have one's children study under Wahhabis. | 682 All Wahhabis are ignorant. | 312 | It is foolishness to ask a ruling from non-conformists. | 682 The Wahhabi Mufti does not know the meaning of 'israf' (extravagance). | 316 | Mention of the conditions for the necessity of a debate. | 690 The way of today's opponents of Ahl-us-Sunnah is to call whatever they want shirk, bid'ah, and misguidance. | 320 | Company of women from other religions is fire. | 692 Going to the gatherings of Rafidis is strictly forbidden. | 407 | Reading or teaching books like Bahishti Zewar etc. is forbidden. | 692 Why did the author (RA) differ with the predecessors regarding the cause of sound? | 417 | What right does a deviant teacher have over a sound-faith student? | 706 Philosophers are accustomed to wrongdoing and error. | 418 | Listening to a Deobandi's sermon, taking a fatwa from him, or associating with him is not permissible. | 710 Refuting the theories of philosophers regarding the emergence of sound and answering their arguments. | 419 | Why do Rafidis stop mentioning Hazrat Abu Bakr Siddiq, Umar, Uthman, and the children of Amir-ul-Muminin Ali (KW)? | 721 Refuting the stance of Allama Sayyid Muhammad Abdul Qadir al-Ahdal Shafi'i with ten reasons. | 433 | It is forbidden to have a Rafidi recite a noble gathering. | 757 In the false belief of the Rafidis, the right to the Caliphate was exclusive to Hazrat Maula Ali (KW), and the three Caliphs (RA) snatched this right from Hazrat Ali al-Murtaza. | 447 | Participating in Rafidi gatherings and their superstitions is forbidden. | 757 The Rafidis have portrayed Hazrat Ali al-Murtaza (RA), God forbid, as severely unmanly, cowardly, abandoner of truth, and obedient to falsehood. | 447 | |

फ़तावा रज़विया - जिल्द 23

[विषय] | [पृष्ठ] | [विषय] | [पृष्ठ] तावान (जुर्माना) का रुपया जमा करना कैसा है? | 558 | अज़ान में "ख़लीफ़ा बिला फ़स्ल" का इज़ाफ़ा ख़ुद राफ़ज़ियों के मज़हब के ख़िलाफ़ है। | 473 बद-मज़हबों का रद्द और मुनाज़रा | | कलमा "ख़लीफ़ा बिला फ़स्ल" के तबर्रा होने का सुबूत कुतुबे शिया से। | 478 आज कल वहाबिया वग़ैरह मुब्तदईन में तक़िया बहुत राइज है। | 96 | तक़्वियतुल ईमान सख़्त बद-दीनी व ज़लालत की किताब है। | 680 रद्द-ए-तक़्वियतुल ईमान | 249 | वहाबियों के पास अपने बच्चों को पढ़ाना हराम है। | 682 वहाबिया तमाम जाहिल होते हैं। | 312 | ग़ैर-मुक़ल्लिदों से मसला दरयाफ़्त करना हिमाक़त है। | 682 वहाबी मुफ़्ती को इसराफ़ का मानी मालूम नहीं। | 316 | लुज़ूमे मुनाज़रा की शराइत का ज़िक्र। | 690 आज कल के मुख़ालिफ़े अहले सुन्नत की रविश है कि जिस चीज़ को चाहा शिर्क व बिदअत व ज़लालत कह दिया। | 320 | ग़ैर-मज़हब वालियों की सोहबत आग है। | 692 राफ़ज़ियों की मज्लिस में जाना सख़्त हराम है। | 407 | बहिश्ती ज़ेवर वग़ैरह जैसी किताबें पढ़ना पढ़ाना हराम है। | 692 मुसन्निफ़ अलैहिर्रहमा ने सबबे आवाज़ के बारे में क़ुदमा से इख़्तिलाफ़ क्यों किया। | 417 | बद-मज़हब उस्ताद का सहीउल मज़हब शागिर्द पर क्या हक़ है। | 706 फ़लासफ़ा ग़लत-कारी व ख़ता-शुआरी के आदी हैं। | 418 | देवबंदी का वाज़ सुनना, उससे फ़तवा लेना, मेल-जोल रखना जाइज़ नहीं। | 710 हुदूसे आवाज़ से मुताल्लिक़ नज़रियात-ए-फ़लासफ़ा का इबताल और उनके इस्तदलालात का जवाब। | 419 | राफ़ज़ी हज़रत अबू बक्र सिद्दीक़ व उमर व उस्मान और औलादे अमीरुल मोमिनीन अली (करम अल्लाह वजहुल करीम) का ज़िक्र क्यों तर्क करते हैं। | 721 अल्लामा सय्यद मुहम्मद अब्दुल क़ादिर अल-अहदल शाफ़ई के मौक़फ़ का दस वुजूह से रद्द। | 433 | राफ़ज़ी से मज्लिस शरीफ़ पढ़वाना हराम है। | 757 रवाफ़िज़ के ज़अमे बातिल में इस्तहक़ाक़े ख़िलाफ़त हज़रत मौला अली (करम अल्लाह वजहुहु) में मुनहसिर था, और ख़ुलाफ़ा-ए-सलासा (रज़ी अल्लाह अन्हुम) ने हज़रत अली अल-मुर्तज़ा का ये हक़ छीन लिया था। | 447 | मजालिसे रवाफ़िज़ और उनकी ख़ुराफ़ात में शिरकत हराम है। | 757 रवाफ़िज़ ने गोया हज़रत अली अल-मुर्तज़ा (रज़ी अल्लाह अन्हु) को अयाज़न बिल्लाह सख़्त नामर्द, बुज़दिल, तारिके हक़ और मुती-ए-बातिल बताया। | 447 | |

[عنوان] | [صفحہ] | [عنوان] | [صفحہ] تاوان کا روپیہ جمع کرنا کیسا ہے۔ | ۵۵۸ | اذان میں "خلیفہ بلا فصل" کا اضافہ خود رافضیوں کے مذہب کے خلاف ہے۔ | ۴۷۳ رَدِّ بد مذہباں ومناظرہ | | کلمہ "خلیفہ بلا فصل" کے تبرّا ہونے کا ثبوت کتبِ شیعہ سے۔ | ۴۷۸ آج کل وہابیہ وغیرہ مبتدعین میں تقیہ بہت رائج ہے۔ | ۹۶ | تقویت الایمان سخت بددینی وضلالت کی کتاب ہے۔ | ۶۸۰ رد تقویتہ الایمان | ۲۴۹ | وہابیوں کے پاس اپنے بچوں کو پڑھانا حرام ہے۔ | ۶۸۲ وہابیہ تمام جاہل ہوتے ہیں۔ | ۳۱۲ | غیر مقلدوں سے مسئلہ دریافت کرنا حماقت ہے۔ | ۶۸۲ وہابی مفتی کو اسراف کا معنی معلوم نہیں۔ | ۳۱۶ | لزومِ مناظرہ کی شرائط کا ذکر۔ | ۶۹۰ آج کل کے مخالف اہلسنت کی روش ہے کہ جس چیز کو چاہا شرک و بدعت وضلالت کہہ دیا۔ | ۳۲۰ | غیر مذہب والیوں کی صحبت آگ ہے۔ | ۶۹۲ رافضیوں کی مجلس میں جانا سخت حرام ہے۔ | ۴۰۷ | بہشتی زیور وغیرہ جیسی کتابیں پڑھنا پڑھانا حرام ہے۔ | ۶۹۲ مصنف علیہ الرحمہ نے سبب آواز کے بارے میں قدماء سے اختلاف کیوں کیا۔ | ۴۱۷ | بد مذہب استاد کا صحیح المذہب شاگرد پر کیا حق ہے۔ | ۷۰۶ فلاسفہ غلط کاری وخطاء شعاری کے عادی ہیں۔ | ۴۱۸ | دیوبندی کا وعظ سننا، اس سے فتویٰ لینا، میل جول رکھنا جائز نہیں۔ | ۷۱۰ حدوث آواز سے متعلق نظریات فلاسفہ کا ابطال اور ان کے استدلالات کا جواب۔ | ۴۱۹ | روافض حضرت ابوبکر صدیق و عمر و عثمان اولادِ امیر المومنین علی کرم اللہ وجہہ الکریم کا ذکر کیوں ترک کرتے ہیں۔ | ۷۲۱ علامہ سید محمد عبدالقادر الابدل شافعی کے مؤقف کا دس وجوہ سے رد۔ | ۴۳۳ | رافضی سے مجلس شریف پڑھوانا حرام ہے۔ | ۷۵۷ روافض کے زعمِ باطل میں استحقاقِ خلافت حضرت مولیٰ علی کرم اللہ وجہہ الکنیٰ میں منحصر تھا، اور خلفاء ثلثہ رضی اللہ تعالیٰ عنہم نے حضرت علی المرتضیٰ کا یہ

حق چھین لیا تھا۔ | ۴۴۷ | مجالسِ روافض اور ان کی خرافات میں شرکت حرام ہے۔ | ۷۵۷

روافض نے گویا حضرت علی المرتضیٰ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کو عیاذًا باللہ سخت نامرد، بزدل، تارکِ حق اور مطیعِ باطل بتایا۔ | ۴۴۷ | |

Volume 23 Fatawa Rizvia

- Miscellaneous | | Poetry is both good and bad. | 459
- In what case is it permissible to give something to impersonators who come to wedding ceremonies etc. to ask? | 125 | Friendship with the unwise is enmity. | 472
- The command to Hazrat Bilal regarding giving something to a begging poet on behalf of the Prophet (peace and blessings be upon him). | 125 | The author's research that the color of henna and katm dye is red. | 503
- Zaid has some money from halal sources and some from haram. Zaid has forgotten how much of it is halal. Now if Zaid wants to give charity from this money, what should he do? | 130 | What does the Sharia rule about the following professionals: (1) Tree feller (2) Cow slaughterer (3) Chronic drinker/ distiller (4) Slave trader. | 539
- These are the subtleties of the deception and trickery of the accursed Iblis that he makes a person commit acts of evil and misguidance under the guise of virtue. | 173 | A jinn comes to a woman whom she sees openly, and he gives her money, notes, etc. What should that woman do with those notes? | 566
- Joking among women is conditionally permissible. | 194 | How is it to buy and use items prepared by prisoners in jails? | 596
- There are three types of letters: vocal, mental, written. | 426 | A rosary made of wood or stone is permissible, but being very expensive is disliked (makruh), and one made of gold or silver is prohibited (haram). | 597
- The form of Gabriel. | 441 | Why were books of philosophy included in the Dars-e-Nizami? | 636
- A phonograph is an absolute instrument whose relation to every kind of sound is like the relation of prosodic meters to speech, or rather like the meaning of the letters of the alphabet. | 458 | A fatwa inquiry consisting of four questions related to teaching, learning, and assisting Aligarh University. | 684
- The letters of the alphabet, as letters of the alphabet, are not established for any specific meaning in formal sciences; rather, they are tools for conveying various meanings, and through them, one can express whatever good or bad meanings one desires. | 458 | Only a donkey would not accept words of honor. | 720
- A sword is very good and also very bad. | 458 | |

जिल्द 23 फ़तावा रज़विया

- विविध | | कविता अच्छी भी है और बुरी भी। | 459
- निकाह आदि समारोहों में आकर माँगने वाले नकलियों (इम्पर्सनेटर्स) को कुछ देना किस स्थिति में जायज़ है? | 125 | मूर्खों की मित्रता शत्रुता के समान है। | 472
- हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की ओर से एक याचक कवि को कुछ देने के बारे में हज़रत बिलाल को आदेश। | 125 | लेखक का शोध कि मेंहदी और कतम के ख़िज़ाब का रंग लाल होता है। | 503
- ज़ैद के पास कुछ हलाल और कुछ हराम की कमाई का पैसा है। ज़ैद भूल गया है कि उसमें हलाल का हिस्सा कितना है। अब यदि ज़ैद उस पैसे से खैरात (दान) करना चाहे तो क्या करे? | 130 | शरीअत निम्नलिखित पेशेवरों के बारे में क्या हुक्म देती है: (1) पेड़ काटने वाला (2) गाय ज़िबह करने वाला (3) शराब का आदी/निर्माता (4) इंसानों का सौदागर। | 539
- यह मलऊन इबलीस के धोखे और चालबाजी की बारीकियां हैं कि वह इंसान को नेकी के पर्दे में बुराई और गुमराह करने वाले कामों का अपराधी बना देता है। | 173 | एक महिला के पास जिन्न आता है जिसे वह खुले तौर पर देखती है, और वह महिला को रुपए, नोट आदि दे जाता है। वह महिला उन नोटों का क्या करे? | 566
- महिलाओं का आपस में हंसी-मज़ाक शर्त के साथ जायज़ है। | 194 | जेलों में कैदियों से जो चीज़ें तैयार कराई जाती हैं, उन्हें खरीदना और इस्तेमाल करना कैसा है? | 596
- अक्षरों के तीन प्रकार हैं: मौखिक, मानसिक और लिखित। | 426 | लकड़ी या पत्थर की तस्बीह (माला) जायज़ है लेकिन बहुत महंगी होना मकरूह है और सोने-चांदी की हराम है। | 597
- हज़रत जिब्राईल का रूप। | 441 | दर्शनशास्त्र (फ़लसफ़ा) की पुस्तकों को दर्स-ए-निज़ामी में क्यों शामिल किया गया? | 636
- फोनोग्राफ एक ऐसा यंत्र है जिसका संबंध हर प्रकार की आवाज़ से वैसा ही है जैसा अरूज़ी मीटर का कलाम (भाषण) से, बल्कि वर्णमाला के अक्षरों के अर्थ से। | 458 | अलीगढ़ यूनिवर्सिटी में शिक्षण, अध्ययन और उसकी सहायता से संबंधित चार प्रश्नों पर आधारित इस्तिफ़ता (फ़तवा पूछताछ)। | 684

- वर्णमाला के अक्षर, वर्णमाला होने के नाते, औपचारिक विज्ञान में किसी विशेष अर्थ के लिए निर्धारित नहीं किए गए हैं; बल्कि वे विभिन्न अर्थों को व्यक्त करने का माध्यम हैं, उनके माध्यम से कोई भी अच्छे या बुरे अर्थ व्यक्त किए जा सकते हैं। | 458 | कोई गधा ही होगा जो सम्मान की बात स्वीकार न करे। | 720
- तलवार बहुत अच्छी भी है और बहुत बुरी भी। | 458 | |

पृष्ठ 95 का 768

- متفرقات | | شعر اچھا بھی ہے اور برا بھی۔ | ۴۵۹
- تقریب نکاح وغیرہ میں آکر مانگنے والے نقالوں کو کچھ دینا کس صورت میں جائز ہے۔ | ۱۲۵ | دوستی بے خردان دشمنی است۔ | ۴۷۲
- حضور علیہ الصلوۃ والسلام کی طرف سے ایک شاعر سائل کو کچھ دینے کے بارے میں حضرت بلال کو حکم۔ | ۱۲۵ | مصنف کی تحقیق کہ حنا و کتم کے خضاب کا رنگ سرخ ہوتا ہے۔ | ۵۰۳
- زید کے پاس کچھ روپیہ وجہ حلال کا اور کچھ حرام کا ہے زید یہ بھول گیا ہے کہ اس میں وجہ حلال کا کتنا روپیہ ہے اب اگر زید اس روپے سے خیرات کرنا چاہے تو کیا کرے۔ | ۱۳۰ | پیشہ وران ذیل کے بارے میں شرع کیا حکم دیتی ہے: (۱) قاطع الشجر (۲) ذابح البقر (۳) دائم الخمر (۴) بائع البشر۔ | ۵۳۹
- یہ دقائق تدلیس و تلبیس ابلیس لعین سے ہے کہ آدمی کو نیکی کے پردے میں منکر رشد وانکر کام مرتکب کردیتا ہے۔ | ۱۷۳ | ایک عورت پر جن آتا ہے جس کو وہ علانیہ دیکھتی ہے اور وہ عورت کو روپے نوٹ وغیرہ دے جاتا ہے وہ عورت ان نوٹوں کا کیا کرے۔ | ۵۶۶
- عورتوں کا آپس میں ہنسی مذاق مشروط طور پر جائز ہے۔ | ۱۹۴ | جیلوں میں قیدیوں سے جو اشیاء تیار کرائی جاتی ہیں ان کا خریدنا اور استعمال کرنا کیسا ہے۔ | ۵۹۶
- حروف کی تین قسمیں ہیں: لفظیہ، فکریہ، خطیہ۔ | ۴۲۶ | تسبیح لکڑی کی ہو یا پتھر کی، جائز ہے مگر بیش قیمت ہو نا مکروہ اور سونے چاندی کی حرام ہے۔ | ۵۹۷
- صورت جبرائیل | ۴۴۱ | فلسفہ کی کتب کو درس نظامی میں کیوں شامل کیا گیا۔ | ۶۳۶

- فونوا یک آلہ مطلقہ ہے جس کی نسبت ہر گونہ آواز کی طرف ایسی ہی ہے جیسے اوزان عروضیہ کی کلام کی طرف بلکہ حروف ہجاء کے معنی کی طرف۔ | ۴۵۸ | علی گڑھ یونیورسٹی میں تعلیم و تعلم اور اس کی اعانت سے متعلق چار سوالات پر مشتمل استفتاء۔ | ۶۸۴
- حروف ہجاء من حیث ھی حروف الہجاء علوم رسمیہ میں کسی خاص معنی کے لئے وضع نہیں کئے گئے بلکہ وہ آلہ تادیہ معانی مختلفہ ہیں ان سے اچھے برے جیسے معانی چاہیں ادا کر سکتے ہیں۔ | ۴۵۸ | کوئی گدھا ہی عزت کی بات قبول نہ کرے گا۔ | ۷۲۰
- تلوار بہت اچھی بھی ہے اور سخت بری بھی۔ | ۴۵۸ | |

Fatawa Razavia, Volume 23

Prayer and Purity (Imamat, Congregation, Istinja, Ablution, Bath, Dry Ablution etc.)

Problem 1: From Kali Nagar district Pilibhit, sent by Akbar Ali Sahib, 6 Jamadi-ul-Akhira 1322 AH. Question: What do the scholars of religion say in this matter regarding a preacher (Maulvi) who, while going from village to village, eats at the homes of Hindus and keeps a woman with him? Is prayer behind him valid or not? And is he fit to be an Imam or not?

Answer: Meat at the homes of Hindus is prohibited unless it is the meat of an animal slaughtered by a Muslim and has not been out of sight of a Muslim since. As for other foods, if the reason for prohibition is unknown, they are permissible. 'Taking a woman along' is a very vague phrase. What kind of woman and in what manner? As a servant, as a wife, or (God forbid) in a corrupt manner? And if she is a servant, is she young or an old woman past the age of desire? Does he only take ordinary services from her like cooking etc., or does he also happen to be alone with her? And if she is a wife, does he keep her in seclusion (purdah) or take her around unveiled? If she is an old woman past the age of desire, or if she is young but he only takes ordinary services and other people are present so that privacy (Khalwat) does not occur, or if she is his wife and he keeps her with him in purdah, then there is no harm. And Allah the Glorified and Exalted knows best.

फ़तावा रज़विया, खंड २३

नमाज़ और पवित्रता (इमामत, जमात, इस्तंजा, वुज़ू, ग़ुस्ल, तयम्मुम आदि)

मसला १: कली नगर जिला पीलीभीत से प्रेषक अकबर अली साहब, ६ जमादी-उल-आख़िरा १३२२ हिजरी। प्रश्न: धर्म के विद्वान इस विषय में क्या कहते हैं कि जो मौलवी उपदेशक (वाइज़) होकर गांव-गांव हिंदुओं के यहाँ खाना खाए और एक औरत को साथ लिए फिरे, उसके पीछे नमाज़ सही है या नहीं? और क्या वह इमाम बनने के योग्य है या नहीं?

उत्तर: हिंदुओं के यहाँ का मांस हराम है जब तक कि वह उस जानवर का मांस न हो जिसे मुसलमान ने ज़बह किया हो और उस समय तक मुसलमान की नज़र से ओझल न हुआ हो। बाकी भोजन अगर उनमें हराम होने का कारण ज्ञात न हो तो वे हलाल हैं। 'एक औरत को साथ लिए फिरना' बहुत ही गोल (अस्पष्ट) शब्द है। कैसी औरत और किस तरह साथ लिए फिरना? खादिमा (नौकरानी) बनाकर या पत्नी बनाकर या (ईश्वर न करे) भ्रष्ट तरीके से? और अगर खादिमा है तो वह जवान है या कामेच्छा की उम्र पार कर चुकी बुढ़िया है? और उससे केवल खाना पकाने आदि जैसी सामान्य सेवा लेता है या एकांत में साथ रहने का भी अवसर होता है? और अगर पत्नी है तो उसे परदे में रखता है या बे-परदा लिए फिरता है? यदि वह कामेच्छा की सीमा पार कर चुकी बुढ़िया है, या जवान है और उससे सामान्य सेवा लेता है और अन्य लोग भी साथ होते हैं कि एकांत (खलवत) की स्थिति नहीं बनती, या पत्नी है और उसे परदे में साथ रखता है, तो कोई हर्ज नहीं। और अल्लाह सुब्हानहु व तआला सबसे बेहतर जानता है।

पृष्ठ ९६ का ७६८

فتاویٰ رضویہ ، جلد ۲۳

نماز وطہارت (امامت، جماعت، استنجاء، وضو، غسل، تیمم وغیرہ)

مسئلہ ۱: از کلی ناگر ضلع پیلی بھیت مرسلہ اکبر علی صاحب ۶ جمادی الآخرہ ۱۳۲۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ جو مولوی واعظ داں ہو کر گاؤں درگاؤں ہندوؤں کے یہاں کھانا کھائے اور ایک عورت کو ساتھ لئے پھرے اس کے پیچھے نماز درست ہے یا نہیں؟ اور وہ امام کے قابل ہے یا نہیں؟

الجواب: ہندوؤں کے یہاں کا گوشت حرام ہے جب تک وہ گوشت اس جانور کا نہ ہو جسے مسلمان نے ذبح کیا اور اس وقت تک مسلمان کی نظر سے غائب نہ ہوا باقی کھانے اگر ان میں وجہ حرمت نہ معلوم ہو تو حلال ہیں ایک عورت کو ساتھ لئے پھرنا نہایت گول لفظ ہے کیسی عورت کیونکر ساتھ لئے پھرنا خادمہ بنا کر یا زوجہ بنا کر یا معاذاللہ فاسد طریقے پر، اور خادمہ ہے تو نوجوان ہے یا حد شہوت سے گزری ہوئی بڑھیا، اور اس سے فقط پکانے وغیرہ کی معمولی خدمت لیتا ہے یا تنہائی میں یکجائی کا بھی اتفاق ہوتا ہے۔ اور زوجہ ہے تو پردہ میں رکھتا ہے یا بے پردہ لئے پھرتا ہے، اگر حد شہوت سے گزری ہوئی بڑھیا ہے۔ یا جوان ہے اور اس سے معمولی خدمت لیتا ہے اور ساتھ اور لوگ بھی ہیں کہ اتفاق خلوت میں نہیں ہوتا یا زوجہ ہے اور اسے پردے میں ساتھ رکھتا ہے تو حرج نہیں۔ واللہ سبحنہ وتعالیٰ اعلم۔

صفحہ 96 از 768

Fatawa Razawiyya Volume 23

Problem 2: From Brahmaputra, Bengal, sent by Abdul Rasheed. What do the scholars of religion and muftis of the firm Shariah say about this issue: An ignorant person backbited a scholar who is the Imam of a mosque. He stopped praying behind this Imam and, by mentioning the Imam's flaws to people in other houses, caused the food and other provisions assigned to the Imam to be stopped. When people asked for witnesses regarding the Imam's flaws, he failed to provide any. In all these circumstances, has he committed a major sin or not? If so, what punishment is mandatory according to Shariah? Explain and be rewarded. (T)

The Answer: This question is general, and the state of the times is disordered. All sorts of people call themselves scholars, but due to being of a corrupt faith, they are a thousand times worse than a sinful ignorant person. Nowadays, Taqiyah (dissimulation) is very prevalent among Wahhabis and other innovators, especially where matters of livelihood (bread) are concerned; selling their religion for bread is a very easy thing for them. This case is from another country. And the knowledge of the unseen belongs to God. If the facts of the case are such that the person claiming to be a scholar is practicing Taqiyah and leading prayers in a Sunni mosque, and a Sunni became aware of his inner state, then whatever that Sunni did to expose him and plan for his removal makes him worthy of a great reward. If he could not find witnesses, because it is very difficult to find witnesses for the state of those practicing Taqiyah, then there is no blame on him. In a Hadith, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

"Do you refrain from mentioning the wicked? When will people know him? Mention the wicked with what is in him so that people may beware of him and avoid him."

And if in reality that scholar is a Sunni, and the fault he publicized was causing harm to Muslims, and by informing them that harm was averted, and he took this action purely out of good intentions for the welfare of Muslims, even then there is no blame on him, nor is such backbiting prohibited by Shariah.

---

1. Tarikh Baghdad by al-Baghdadi, biography of Jarud ibn Yazid 7/235 and Hasan ibn Ahmad 7/351, Beirut 7/268, 272; Tarikh Baghdad by al-Baghdadi, biography of Muhammad ibn Ahmad 328. Dar al-Kutub al-Arabi, Beirut 1/382.

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

मसला 2: ब्रह्मपुत्र, बंगाल से, प्रेषक अब्दुल रशीद। दीन के विद्वान और शरीअत के मुफ्ती इस मसले में क्या कहते हैं: एक अज्ञानी व्यक्ति ने एक मस्जिद के पेश इमाम (आलिम) की ग़ीबत (चुगली) की और उस इमाम के पीछे नमाज़ पढ़ना छोड़ दिया। उसने दूसरे घरों में इमाम की बुराइयाँ बताकर, इमाम के लिए तय किया गया खाना और अन्य चीज़ें बंद करवा दीं। जब लोगों ने इमाम की बुराई पर गवाह मांगे, तो वह असमर्थ रहा। इन सभी स्थितियों में, क्या उसने कबीरा गुनाह (बड़ा पाप) किया है या नहीं? यदि हाँ, तो शरीअत के अनुसार उस पर क्या सज़ा वाजिब है? स्पष्ट करें और पुण्य पायें। (त)

उत्तर: यह सवाल संक्षिप्त है और ज़माने का हाल बिगड़ा हुआ है। सभी लोग आलिम (विद्वान) कहलाते हैं, लेकिन कुमार्गगामी (बद-मज़हब) होने के कारण वे एक पापी अज्ञानी से हज़ार गुना बदतर हैं। आजकल वहाबी और अन्य नवप्रवर्तकों (बिदअती) में तक़य्या (अपनी पहचान छिपाना) बहुत प्रचलित है, विशेष रूप से जहाँ रोज़ी-रोटी का मामला हो; उनके लिए रोटी के लिए दीन बेचना बहुत आसान बात है। यह मामला दूसरे देश का है। और परोक्ष का ज्ञान केवल ईश्वर को है। यदि घटना की वास्तविकता यह है कि आलिम बनने वाला व्यक्ति तक़य्या करके सुन्नियों की मस्जिद में नमाज़ पढ़ा रहा था और किसी सुन्नी को उसकी आंतरिक स्थिति का पता चल गया, तो उस सुन्नी ने उसे उजागर करने और उसे निकालने के लिए जो कुछ भी किया, वह बड़े पुरस्कार का पात्र है। यदि उसे गवाह नहीं मिल सके क्योंकि तक़य्या करने वालों की स्थिति पर गवाह मिलना बहुत कठिन होता है, तो उस पर कोई आरोप नहीं है। हदीस में है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

"क्या तुम बदकार (दुराचारी) का ज़िक्र करने से परहेज़ करते हो? तो फिर लोग उसे कब पहचानेंगे? इसलिए बदकार के उस अपराध का ज़िक्र करो जो उसमें है, ताकि लोग उससे होशियार रहें और बच सकें।"

और अगर वास्तव में वह आलिम सुन्नी है, और जिस दोष का उसने प्रचार किया उससे मुसलमानों को नुकसान हो रहा था और सूचना देने से वह नुकसान टल गया, और उसने यह कार्रवाई केवल मुसलमानों की भलाई की नीयत से की, तब भी उस पर कोई आरोप नहीं है, और न ही शरीअत में ऐसी ग़ीबत मना है।

1. तारीख़ बग़दाद अल-बग़दादी द्वारा, ज़ारूद बिन यज़ीद की जीवनी 7/235 और हसन बिन अहमद 7/351, बेरूत 7/268, 272; तारीख़ बग़दाद अल-बग़दादी द्वारा, मुहम्मद बिन अहमद की जीवनी 328। दार अल-कुतुब अल-अरबी, बेरूत 1/382।

مسئلہ ۲: از بر ہما ملک بنگالہ مرسلہ عبد الرشید کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیانِ شرع متین اس مسئلہ میں کہ کسی جاہل نے کسی مسجد کے پیش امام عالم کی غیبت کی اور اس امام کے پیچھے نماز پڑھنا چھوڑ دیا اور دوسرے مکانوں میں اس امام کو جو کھانا وغیرہ مقرر تھے اس نے ان لوگوں سے امام کی برائیاں بیان کر کے سب موقوف کرا دیا جب لوگوں نے اس امام کی برائی پر گواہ طلب کیا وہ قاصر ہو گیا۔ ان سب صورتوں میں وہ مرتکب گناہ کبیرہ ہوا یا نہیں؟ بر تقدیر اول حسبِ شرع اس پر کیا سزا لازم آتی ہے؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ اجر پاؤ۔ ت)

الجواب: یہ سوال سب مجمل ہے اور حالِ زمانہ مختل ہے۔ سب لوگ عالم کہلاتے ہیں اور وہ بوجہ بد مذہب ہونے کے ہزار درجہ فاسق جاہل سے بدتر ہیں اور آج کل وہابیہ وغیرہ ہم مبتدعین میں تقیہ بہت رائج ہے خصوصاً جہاں روٹی کا معاملہ ہو، روٹی کے لئے دین بیچنا ان کے نزدیک بہت آسان بات ہے۔ معاملہ غیر ملک کا ہے۔ اور غیب کا علم خدا کو ہے اگر صورتِ واقعہ کہیں یہی ہوں کہ عالم بننے والا پیش امام تقیہ کئے ہوئے سنیوں کی مسجد میں نماز پڑھاتا ہو اور کسی سنی کو اس کے حالِ باطن پر اطلاع ہوگئی تو اس کی تشہیر اور اس کے اخراج کی تدبیر جو کچھ اس سنی نے کی اس پر اجرِ عظیم کا مستحق ہے اور گواہ نہ پاسکا کہ تقیہ والوں کی حالت پر گواہوں کا ملنا بہت دشوار ہوتا ہے تو اس پر کوئی الزام نہیں، حدیث میں ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

اترعون عن ذکر الفاجر متی یعرفه الناس اذکروا الفاجر بما فیه یحذره الناس۔ کیا تم بدکار کا تذکرہ کرنے کے سلسلے میں رعایت کرتے ہو تو پھر لوگ اسے کب پہچانیں گے لہذا بدکار جو جرم کرے اس کا ذکر کیا کرو تاکہ لوگ اس سے ہوشیار رہیں اور بچ سکیں۔ (ت)

اور اگر واقع میں وہ عالم سنی ہے، اور اس نے جس عیب کی اشاعت کی اس کے سبب سے مسلمانوں کو ضرر تھا اور اطلاع دینے میں اس کا دفع تھا اور اس نے اس کے ضرر ہی کی نیت سے محض بغرض خیر خواہیِ مسلمین یہ کارروائی کی جب بھی اس پر الزام نہیں نہ شرعاً ایسی غیبت ممنوع ہے

---

1 تاریخ بغداد للبغدادی ترجمہ جارود بن یزید ۲۳۵/۷ و حسن بن احمد ۳۵۱/۷ بیروت ۲۶۸/۷، ۲۷۲، تاریخ بغداد للبغدادی ترجمہ محمد بن احمد ۳۲۸ دارالکتب العربی بیروت ۱/ ۳۸۲

Fatawa Razawiya, Volume 23

And if even this was not the case, but rather he gossiped about this scholar and performed such an act with the intent to harm him, then this person is guilty of a grave major sin (Kabeera) and deserves severe punishment before the judge of Sharia. It is stated in a Hadith that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

[Arabic Box Text] Left: “There are three people whose rights are not belittled except by a hypocrite: a scholar, one who has grown old in Islam, and a just Islamic ruler. And Allah knows best.” Right: “Three people whose rights shall not be lightened except by a hypocrite: one, a scholar; second, one who has attained old age in Islam; third, a just Islamic ruler. And Allah Almighty knows best.”

Issue 3: What do the scholars of religion say regarding the following matter? Zaid is very eager for the imamate (leading prayer). Whenever the appointed (Imam) is not in the mosque, even though there are others more deserving (Afzal) present in the congregation, he takes the initiative to rush to the prayer rug (Musalla) of the Imam. Most worshippers are repulsed by following him and stay away because it has been proven through true testimonies that Zaid is illegitimate (Walad-ul-Zina). Besides this, he gives false testimony in courts, and his appearance and clothing are against Sharia. However, some people follow him due to ignorance, while others remain silent and follow him due to kinship or favoritism. The description of his appearance and clothing is: his head hair is trimmed, neither shaved nor long; his beard is less than a fist-length and dyed black; he wears a buttoned achkan (tunic) with a pocket watch; his trousers are long, covering his ankles; he wears boots and carries a curved stick in his left hand. He attends flag processions (Alam), condolences (Ta'ziya), and fairs. He also participates in gatherings of dance and merriment, and even organizes drums, music, dance, and singing at his own functions. He is a disciple of the late Hazrat Muhammad Sher Miyan. Merely because of this allegiance, he considers himself superior to all creation and fit for imamate. If viewed with eyes of justice, there is absolutely no obedience to the spiritual guide (pir) in him. Can such a person, whose beliefs, actions, appearance, and conduct are like Zaid's, be sharia-compliant for imamate and management of the mosque? And will the prayers of those who follow him be free from invalidity and dislike (Karahiya)? Please write the rulings of the clear Sharia in reply. Moreover, Zaid does not know the obligations (faraiz), essentials (wajibat), traditions (sunan), and dislikes (makruhat) of prayer.

The Answer: Keeping the hair of the head trimmed short is Makruh Tanzīhī (disliked but not sinful) as it is against the Sunnah. Similarly, wearing trousers below the ankles is also Makruh Tanzīhī, meaning it is only contrary to what is better (Khilaf-e-Awla), provided it is not with the intention of arrogance.

[1] Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 8187, Al-Maktabah al-Faysaliyyah, Beirut, 8/213

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

और अगर यह भी नहीं था बल्कि केवल इस विद्वान (आलिम) की चुगली की और उसे नुक़सान पहुँचाने की नीयत से ऐसी हरकत की तो यह व्यक्ति घोर पाप (कबीरा गुनाह) का दोषी है और शरीयत के जज के समक्ष कठोर दंड का पात्र है। हदीस में है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने फ़रमाया:

[अरबी बॉक्स पाठ] बाएँ "तीन व्यक्ति ऐसे हैं जिनके अधिकारों को केवल एक मुनाफ़िक़ (पाखंडी) ही कम समझेगा: एक विद्वान, दूसरा वह जो इस्लाम में बूढ़ा हुआ हो, और तीसरा एक न्यायप्रिय इस्लामी शासक। और अल्लाह ही बेहतर जानता है।" दाएँ "तीन व्यक्ति ऐसे हैं जिनके अधिकारों को केवल एक मुनाफ़िक़ ही कम आंकेगा: एक आलिम, दूसरा वह जिसे इस्लाम में बुढ़ापा आया, तीसरा न्यायप्रिय इस्लामी शासक। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।"

मसला 3: विद्वान इस मामले में क्या फ़रमाते हैं? ज़ैद इमामत (नमाज़ का नेतृत्व) के लिए बहुत उत्सुक रहता है। जब निर्धारित इमाम मस्जिद में नहीं होते, तो जमात में उनसे बेहतर (अफ़ज़ल) लोगों की मौजूदगी के बावजूद वह खुद इमाम के मुसल्ले की ओर लपकता है। अधिकांश नमाज़ी उसके पीछे नमाज़ पढ़ने से कतराते हैं और अलग हो जाते हैं क्योंकि सच्ची गवाहियों से यह प्रमाणित हो चुका है कि ज़ैद अवैध संतान (वलद-उल-ज़िना) है। इसके अलावा, वह अदालतों में झूठी गवाही देता है और उसका पहनावा और शक्ल-ओ-सूरत शरीयत के विरुद्ध है। हालाँकि, कुछ लोग अनभिज्ञता के कारण और कुछ रिश्तेदारी या रियायत के कारण चुप रहकर उसकी पैरवी कर लेते हैं। उसके पहनावे और शक्ल का विवरण यह है: सिर के बाल कटे हुए हैं, न मुंडे हुए न लंबे; दाढ़ी एक मुश्त (मुट्ठी) से कम है जिस पर काला खिजाब लगा है; बटन वाली अचकन पहनता है जिसमें जेब घड़ी लगी होती है; पाजामा नीचा है जो टखनों को ढकता है; पैरों में बूट और बाएं हाथ में कुबड़ी (मुड़ी हुई) लाठी रखता है। वह अलम, ताज़ियों और मेलों में जाता है और नाच-गाने की महफ़िलों में भी शामिल रहता है, यहाँ तक कि अपने घर के कार्यक्रमों में ढोल-बाजे और नाच-गाने का आयोजन करवाता है। वह मरहूम हज़रत मोहम्मद शेर मियाँ का मुरीद है। केवल इस बैअत (दीक्षा) के कारण वह खुद को पूरी सृष्टि में सबसे श्रेष्ठ और इमामत के योग्य समझता है। अगर इंसाफ़ की नज़र से देखें तो उसमें पीर की आज्ञाकारिता बिल्कुल भी नहीं है। क्या ऐसा व्यक्ति, जिसका अक़ीदा (विश्वास), कर्म, रूप और आचरण ज़ैद जैसा हो, शरीयत के अनुसार इमामत और मस्जिद के प्रबंधन के योग्य हो सकता है? और क्या उन लोगों की नमाज़ जो उसके पीछे पढ़ते हैं, दोष और मकरूहियत से मुक्त होगी?

शरीयत के स्पष्ट आदेशों के साथ उत्तर लिखें। इसके अलावा ज़ैद नमाज़ के फ़राइज़, वाजिबात, सुन्नतें और मकरूहात भी नहीं जानता।

उत्तर: सिर के बाल कटवाकर छोटे-छोटे रखना मकरूह-ए-तंज़ीही है क्योंकि यह सुन्नत के ख़िलाफ़ है, और पाजामा टखनों से नीचे रखना भी मकरूह-ए-तंज़ीही है यानी केवल ख़िलाफ़-ए-औला (बेहतर के विरुद्ध) है, बशर्ते कि यह अहंकार की नीयत से न हो।

[1] अल-मुअजम अल-कबीर, हदीस 8187, अल-मकतबा अल-फ़ैसलिया, बेरूत, 8/213

पृष्ठ 768 का 98

اور اگر یہ بھی نہ تھا بلکہ صرف اس عالم کی غیبت چنی اور اسے ضرر رسانی کی غرض سے ایسی حرکت کی تو یہ شخص سخت کبیرہ کا مرتکب ہے اور حاکم شرع کے حضور سخت سزا کا مستحق ہے۔ حدیث میں ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم:

ثلاثة لا یستخف بحقهم الا منافق ذوالعلم وذو الشیبة فی الاسلام وامام مقسط -واللہ تعالیٰ اعلم- | تین شخصوں کا حق ہلکا نہ جائے گا مگر منافق ایک عالم، دوسرا وہ جسے اسلام میں بڑھاپا آیا، تیسرا بادشاہ اسلام عادل۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۳: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ ذیل میں کہ زید امامت کا بہت شائق ہے جس وقت مقررہ (امام) مسجد نہیں ہوتے ہیں وہ تو وہ با وصف اس کے کہ اس سے (افضل) جماعت میں ہوتے ہیں خود جرات کر کے مصلیٰ امام پر لپک جاتا ہے اکثر نمازی اس کی اقتداء سے متنفر ہو کر علیحدہ ہو جاتے ہیں کیونکہ ان کی سچی شہادتوں سے تحقیق ہو چکا ہے کہ زید ولد الزنا ہے علاوہ اس کے جھوٹی گواہیاں عدالتوں میں دیتا ہے اور لباس و صورت اس کی خلاف شرع ہے لیکن بعض شخص بوجہ عدم واقفیت اور بعض بسبب قرابت و رعایت کے سکوت کر کے اقتدا کر لیتے ہیں اس کی صورت اور لباس کا نقشہ یہ ہے سر کے بال کترے ہوئے، نہ منڈائے نہ دراز، داڑھی ایک مشت سے کم جس پر سیاہ خضاب، لباس اچکن بٹن دار، جیب گھڑی لگی ہوئی، پاجامہ نیچا، ٹخنے چھپے ہوئے، پاؤں میں بوٹ، بائیں ہاتھ میں کبڑی لڑی ہے اور وہ علم اور تعزیوں اور میلوں میں جایا کرتا ہے اور رقص و نشاط کے جلسوں میں بھی شریک رہتا ہے بلکہ اپنے یہاں کی تقریبوں میں ڈھول باجا ناچ رنگ کراتا ہے حضرت محمد شیر میاں مرحوم کا مرید ہے صرف اس بیعت سے اپنے آپ کو افضل الخلائق گمان کرتا ہے اور قابل الامامت سمجھتا ہے اگر انصاف کی

آنکھوں سے دیکھتے ہیں تو پیر کی بھی اطاعت اس میں مطلق نہیں ہے کیا ایسا شخص جو عقیدہ اور عمل اور صورت اور سیرتازید جیسا ہو امامت کے اور اہتمام مسجد کے قابل شرعا ہو سکتا ہے اور کیا ان لوگوں کی نماز جو اس کی اقتداء کرتے ہیں فساد و کراہت سے خالی ہو گی احکام شرع مبین جواب تحریر فرمائیں اور زید فرائض و واجبات اور سنن اور مکروہات نماز نہیں جانتا ہے۔

الجواب: سر کے بال ترشوا کر چھوٹے چھوٹے رکھنا مکروہ تنزیہی ہے کہ خلافِ سنت ہے اور پائینچے ٹخنے سے نیچے بھی مکروہِ تنزیہی یعنی صرف خلافِ اولیٰ جبکہ بہ نیتِ تکبر نہ ہو۔

[1] المعجم الکبیر حدیث ۸۱۸۷ المکتبۃ الفیصلیۃ بیروت ۸ / ۲۱۳

Fatawa Razawiyya Volume 23

It has been explicitly stated in Al-Alamgiriyya [1], and there is a Hadith in Sahih al-Bukhari: "Indeed, you are not among those who do it out of pride." [2] In Fatawa Alamgiri, the aforementioned issue has been clarified, and there is a Hadith of Sahih Bukhari regarding this: You are not among those who, out of pride, let their lower garment (izar) hang below the ankles. (T) [Upon the question of Hazrat Abu Bakr Siddiq (may Allah be pleased with him), the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) had said this to him]

And performing prayer behind a person born out of wedlock (walad al-zina) is Makruh Tanzihi (mildly disliked) as long as he does not possess more knowledge of the rules of prayer and purity than the rest of the congregation. Carrying a wooden stick is not bad in itself, provided that the intention is not to imitate the Nechariya (naturalists) and Christians. Wearing a buttoned achkan (long coat), having pockets, and carrying a watch is permissible. However, wearing English-style boots is forbidden. Trimming the beard to less than a fist-length is Haram (prohibited). Using black hair dye is Haram. Attending gatherings of Ta'ziyah, fairs of transgression (fisq), and dance parties is Haram. Having drums played in one's functions in the manner prevalent among transgressors, or organizing dances, is Haram. A person who commits these acts is an open transgressor (fasiq mu'lan), and performing prayer behind him is Makruh Tahrimi (highly disliked, bordering on prohibited), such that praying behind him is not permissible, and if prayed, it is obligatory to repeat it. Such a person should not be allowed to become the manager of a mosque. Allah Almighty knows best.

Problem 4: What do the scholars of religion say regarding this matter: A person falsely accuses his spiritual guide (Pir) of adultery (zina), while the Pir has not committed such a sin. Upon hearing this, the spiritual guide disowns the disciple. Is it permissible to perform prayer behind such a person or not? The Answer: Levelling a false accusation of adultery against a Muslim is a major sin (gunah-e-kabira). The Magnificent Quran has termed such a person a 'Fasiq' (transgressor). If he persists in this impure act and does not repent, then making him an Imam is a sin, and performing prayer behind him is Makruh Tahrimi—performing such a prayer is a sin and repeating it is obligatory. And Allah knows best.

[Footnotes] 1. Fatawa Hindiyya, Kitab al-Karahiyyah, Chapter Nine, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 5/333 2. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Libas, Chapter: Whoever drags his lower garment without pride, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/860

इसका स्पष्ट उल्लेख अल-आलमगीरिया [1] में किया गया है, और सहीह अल-बुखारी में एक हदीस है: "बेशक, आप उन लोगों में से नहीं हैं जो अहंकार के कारण ऐसा करते हैं।" [2] फ़तावा आलमगीरी में (उक्त मसले की) स्पष्टता की गई है और इस बारे में सहीह बुख़ारी की हदीस मौजूद है: तुम उन लोगों में से नहीं हो जो गर्व के कारण टखनों से नीचे तहबंद (इज़ार) लटकाते हैं। (त) [हज़रत अबू बक्र सिद्दीक़ रज़ियल्लाहु तआला अन्हु के सवाल पर हुज़ूर अनवर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने उनसे यह इरशाद फ़रमाया था]

और वलद-उज़-ज़िना (अवैध संतान) के पीछे नमाज़ पढ़ना मकरूह-ए-तन्ज़ीही है जब तक कि वह तमाम हाज़िरीन से नमाज़ और पाकीज़गी के मसाइल का अधिक ज्ञान न रखता हो। लकड़ी की छड़ी रखना अपने आप में बुरा नहीं है, बशर्ते कि इससे नेचरिया और ईसाइयों की नकल करना मक़सूद न हो। बटन वाली अचकन, जेब और उसमें घड़ी रखना जायज़ है। मगर अंग्रेज़ी बनावट के जूते वर्जित हैं। दाढ़ी कटवाकर एक मुश्त (मुट्ठी) से कम रखना हराम है। काला ख़िज़ाब (बालों का रंग) हराम है। ताज़ियों, गुनाह के मेलों और नाच-गानों की महफ़िलों में जाना हराम है। अपनी दावतों में ढोल बजाना, जिस तरह फ़ासिक़ों (पापियों) में प्रचलित है, या नाच करवाना हराम है। इन कार्यों को करने वाला व्यक्ति खुला पापी (फ़ासिक़-ए-मुअलन) है और उसके पीछे नमाज़ पढ़ना मकरूह-ए-तहरीमी है, यानी नमाज़ पढ़ना जायज़ नहीं है और अगर पढ़ ली जाए तो उसे दोहराना वाजिब है। ऐसे व्यक्ति को मस्जिद का प्रबंधक (मोहतमिम) बनाने की अनुमति नहीं है। वल्लाह तआला आलम (अल्लाह सबसे बेहतर जानता है)।

मसला 4: उलमा-ए-दीन इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि जो व्यक्ति अपने पीर पर ज़िना (व्यभिचार) का इल्ज़ाम लगाए, जबकि पीर से वह गुनाह न हुआ हो, और पीर मुर्शिद यह सुनकर उस मुरीद को त्याग (आक़) कर दे, तो क्या उसके पीछे नमाज़ जायज़ है या नहीं? जवाब: मुसलमान पर ज़िना का झूठा इल्ज़ाम लगाना गुनाह-ए-कबीरा (बड़ा पाप) है। क़ुरआन अज़ीम ने उसे 'फ़ासिक़' (पापी) कहा है। अगर वह अपनी इस नापाक हरकत पर अड़ा रहे और तौबा (प्रायश्चित) न करे, तो उसे इमाम बनाना गुनाह है और उसके पीछे नमाज़ पढ़ना मकरूह-ए-तहरीमी है—नमाज़ पढ़ना गुनाह है और उसे दोहराना वाजिब है। वल्लाह तआला आलम।

[फ़ुटनोट्स] 1. फ़तावा हिन्दिया, किताब अल-कराहिया, बाब नवां, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर, 5/333 2. सहीह अल-बुखारी, किताब अल-लिबास, बाब: जो अपना तहबंद बिना अहंकार के घसीटे, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 2/860

فتاوی رضویہ جلد ۲۳

صرح به فی العلمیگیریة 1 وفیه حدیث في صحیح البخاری انك لست ممن یصنعه خیلاء 2 ۔ فتاوی عالمگیری میں (مسئلہ مذکورہ کی) تصریح کی گئی اور اس بارے میں صحیح بخاری کی حدیث موجود ہے تم ان لوگوں میں سے نہیں جو بربنائے تکبر ٹخنوں سے نیچے ازار لٹکاتے ہیں۔ (ت) [حضرت ابو بکر صدیق رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے سوال پر حضور انور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے ان سے ارشاد فرمایا تھا]

اور ولد الزناء کے پیچھے بنی نماز مکروہ تنزیہی ہے جبکہ وہ سب حاضرین سے مسائل نماز و طہارت کا علم زیادہ نہ رکھتا ہو اور کڑی لکڑی بھی رکھنا فی نفسہ برا نہیں جبکہ نیچریہ و نصاری سے تشبہ مقصود نہ ہو اور بٹن دار اچکن اور جیب اور اس کی گھڑی مباح ہے مگر انگریزی وضع کا بوٹ ممنوع ہے اور داڑھی کتر وا کر ایک مشت سے کم رکھنا حرام ہے سیاہ خضاب حرام ہے، علم تعزیوں اور فسق کے میلوں اور رقص کے جلسوں میں جانا حرام ہے۔ اپنی تقریروں میں ڈھول جس طرح فساق میں رائج ہے بجوانا، ناچ کرانا حرام ہے۔ ان افعال کا مرتکب ضروف فاسق معلن ہے اور اس کے پیچھے نماز مکروہ تحریمی ہے کہ پڑھنا جائز نہیں اور پڑھی ہو تو پھیرنا واجب ہے نہ ایسے شخص کو مہتمم مسجد بنانے کی اجازت واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۴: علمائے دین اس مسئلہ میں کیا فرماتے ہیں کہ جو شخص اپنے پیر پر الزام زنا رکھے اور پیر سے وہ گناہ صادر نہ ہو اور پیر مرشد اس بات کو سن کر اس مرید کو عاق کردے اس کے پیچھے نماز جائز ہے یا نہیں؟ الجواب: مسلمان پر زنا کی جھوٹی تہمت رکھنا گناہ کبیرہ ہے۔ قرآن عظیم نے اس کو فاسق فرمایا ہے اگر وہ اپنے اس ناپاک حرکت پر اصرار کرے اور تائب نہ ہو تو

اسے امام بنانا گناہ ہے اور اس کے پیچھے نماز پڑھنی مکروہ تحریمی ہے کہ پڑھنی گناہ اور اس کا پھیرنا واجب۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

1 فتاوی ہندیہ کتاب الکراھیۃ الباب التاسع نورانی کتب خانہ پشاور ۵/ ۳۳۳ 2 صحیح البخاری کتاب اللباس باب من جر ازارہ من غیر خیلاء قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۸۶۰

Fatawa Razawiyya Volume 23

Problem 5: Questioned by Abdul Rahim Khan Sahib from Bahrampur, District Murshidabad, Bengal. 21 Safar 1332 AH. What do the scholars of the religion and muftis of the firm Sharia say about this: a person named Zaid Alvi says, "I am a Sunni," and he also leads prayers (Imamat), yet he walked to Karbala reciting elegies (Marsiya) in front of the 'Duldul' horse replica. Is it permissible to pray behind such a person?

The Answer: The 'Duldul' replica is an innovation (Bid'ah), and these prevalent elegies are acts of disobedience (Ma'siyat). This fabricated Karbala setting is a gathering of innovations. Such a person is a transgressor (Fasiq). Until he repents, it is a sin to make him an Imam. It is mentioned in 'Ghunyah' from 'Fatawa Hujjah': "If people put forward a Fasiq for Imamat, they are committing a sin."[1] (And if people put forward a transgressor for leadership in prayer, they will be sinners. - Translator). And Allah Almighty knows best.

Problem 6: Questioned by Hafiz Nabu Ali Sahib from the main city area of Bhandara, Mohalla Kehtam Talab, Nagpur district. What do the scholars of the religion and the firm Sharia say regarding this matter: In the main district of Bhandara, Mohalla Kehtam Talab, there is a Maulvi Sahib who is a leading Imam in the mosque, a preacher, and a spiritual guide (Mashaikh). Despite possessing these three qualities, he eagerly goes to places where plays (Natak), singing, and music take place. He is also the head teacher of the Anjuman Madrasa. Is this act permissible in Sharia? And if it is impermissible, what is the ruling for such an Imam, preacher, and Mashaikh? Is it permissible for such a person to lead prayers or not?

The Answer: A play (Natak) is a gathering of transgressions. Going to such a place is certainly sufficient proof of being shameless, flighty, uncivilized, and bold in sinning. Persisting in this after being warned is clear and public transgression (Fisq). Making a public transgressor (Fasiq-e-Mu'lin) an Imam is a sin, and praying behind him is 'Makruh-e-Tahrimi' (prohibitively disliked), meaning it is a sin to pray behind him, and any prayers performed must be repeated. And Allah Almighty knows best.

Problem 7: From the city of Bareilly, Mohalla Bihari Pur, sent by Ali Ahmad Qadri. 29 Shawwal 1332 AH. What should be the Sharia ruling for a person who does not pray (Be-namaz) and keeps an English-style haircut?

The Answer: One who does not pray is extremely wretched, a transgressor, a sinner, a committer of major sins, and deserving of Hell. He is such a Muslim only in name (like a picture).

[1] Ghunyat al-Mustamli, Chapter 1 on Imamat, Sohail Academy Lahore, p. 513.

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

मसला 5: मुस्तफ़्ती अब्दुल रहीम ख़ान साहब, बहरामपुर, ज़िला मुर्शिदाबाद, बंगाल। 21 सफ़र 1332 हिजरी। उलेमा-ए-दीन और मुफ़्तियान-ए-शरा-ए-मतीन क्या फ़रमाते हैं कि ज़ैद अलवी कहता है कि मैं सुन्नी हूँ, और इमामत भी करता है। वह 'दुलदुल' (घोड़े की प्रतिकृति) के आगे मर्सिया पढ़ता हुआ कर्बला तक गया। ऐसे व्यक्ति के पीछे नमाज़ पढ़ना कैसा है?

जवाब: दुलदुल बिदअत है और ये प्रचलित मर्सिये गुनाह (मअसियत) हैं, और यह बनावटी कर्बला बिदअतों का मजमा है। ऐसा व्यक्ति फ़ासिक (पापी) है, जब तक वह तौबा न करे उसे इमाम बनाना गुनाह है। 'गुनिया' में 'फ़तावा हुज्जह' के हवाले से है: "अगर लोग किसी फ़ासिक को इमामत के लिए आगे करें तो गुनहगार होंगे।"[1] (और लोग अगर किसी फ़ासिक को इमामत के लिए आगे करें तो गुनहगार होंगे। - तर्जुमा)। वल्लाहु तआला आलम (और अल्लाह बेहतर जानता है)।

मसला 6: मुस्तफ़्ती हाफ़िज़ नबू अली साहब, ख़ास ज़िला भंडारा, मोहल्ला केह्तम तालाब, नागपुर ज़िला। उलेमा-ए-दीन और शरा-ए-मतीन इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि ख़ास ज़िला भंडारा मोहल्ला केह्तम तालाब में एक मौलवी साहब हैं जो मस्जिद में पेश इमाम, वाइज़ (उपदेशक) और मशायख भी हैं। इन तीनों गुणों के होते हुए भी वे ऐसी जगह बड़े शौक से जाते हैं जहाँ नाटक, गाना-बजाना होता है। और आप मदरसा अंजुमन के सदर मुदर्रिस (मुख्य शिक्षक) भी हैं। क्या यह काम शरियत में जायज़ है? और अगर नाजायज़ है तो ऐसे पेश इमाम, वाइज़ और मशायख़ के लिए क्या हुक्म है? क्या ऐसे व्यक्ति का इमामत करना जायज़ है या नहीं?

जवाब: नाटक फ़ुस्क़ (पापों) का मजमा है और उसमें जाना बेशर्मी, छिछोरेपन, असभ्यता और निडरता की पर्याप्त दलील है। और बार-बार ऐसा करना खुलेआम फ़ुस्क़ (पाप) है। खुलेआम पाप करने वाले (फ़ासिक़-ए-मुअ्लिन) को इमाम बनाना गुनाह है और उसके पीछे नमाज़ पढ़ना मकरूह-ए-तहरीमी है, यानी नमाज़ पढ़ना गुनाह है और जितनी पढ़ी हों उन्हें दोहराना वाजिब है। वल्लाहु तआला आलम।

मसला 7: शहर बरेली, मोहल्ला बिहारी पुर से, अली अहमद क़ादरी द्वारा प्रेषित। 29 शव्वाल 1332 हिजरी। बेनमाज़ी (नमाज़ न पढ़ने वाला) और वह व्यक्ति जो अंग्रेज़ी स्टाइल के बाल रखे, उसके लिए शरियत का क्या हुक्म होना चाहिए?

जवाब: बेनमाज़ी शख़्स सख़्त बदक़िस्मत (शक़ी), फ़ासिक, फ़ाजिर, गुनाह-ए-कबीरा का अपराधी और जहन्नुम का हक़दार है। वह ऐसा ही मुसलमान है जैसे महज़ एक तस्वीर।

[1] गुनियतुल मुस्तमली, फ़स्ल अव्वल, बाबुल इमामत, सुहैल एकेडमी लाहौर, पृष्ठ 513।

पृष्ठ 100 / 768

مسئلہ ۵: مسؤلہ عبدالرحیم خاں صاحب از بہرام پور ضلع مرشد آباد بنگال ۲۱ صفر ۱۳۳۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین زید علوی کہتا ہے کہ میں سنی ہوں، اور امامت بھی کرتا ہے دلدل کے آگے مرثیہ پڑھتا ہوا کربلا تک گیا۔ ایسے شخص کے پیچھے نماز پڑھنی کیسی ہے؟

الجواب: دلدل بدعت ہے اور یہ رائج مرثیے معصیت ہیں اور یہ ساختہ کربلا مجمع بدعات ہے، ایسا شخص فاسق ہے جب تک توبہ نہ کرے اسے امام بنانا گناہ ہے۔ غنیہ میں فتاویٰ حجہ سے ہے، لود قدموا فاسقا یأثمون 1 (اور لوگ اگر کسی فاسق کو امامت کے لئے آگے کریں تو گنہگار ہوں گے۔ ت) واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۶: مسؤلہ حافظ نبو علی صاحب از خاص ضلع بھنڈارہ محلہ کہتم تالاب متوسط ضلع ناگپور کیا فرماتے ہیں علمائے دین و شرع متین اس مسئلہ میں کہ خاص ضلع بھنڈارہ محلہ کہتم تالاب میں ایک مولوی صاحب جو کہ مسجد میں پیش امام اور واعظ اور مشائخ بھی ہیں یہ تینوں صفتیں ہو کر جہاں ناٹک گانا بجانا ہو ایسی جگہ بشوق جاتے ہیں اور آپ مدرسہ انجمن کے مدرس اعظم بھی ہیں یہ فعل شرع میں جائز ہے کیا اور اگر ناجائز ہے تو ایسے پیش امام اور واعظ اور مشائخ کے لئے کیا حکم ہے؟ ایسے شخص کی پیش امامی جائز ہے یا نہیں؟

الجواب: ناٹک مجمع فسقیات ہے اور اس میں جانا ضرور خنیع العذار خفیف الحذرات نامہذب بے باک ہونے کی دلیل کافی ہے اور بعد تعود صراحتہ فسق بالا اعلان ہے اور فاسق معلن کو امام بنانا

گناہ ہے اور اس کے پیچھے نماز پڑھنا مکروہ تحریمی ہے کہ پڑھنا گناہ اور جتنی پڑھی ہو پھیرنا واجب۔ واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۷: از شہر بریلی محلہ بہاری پور مرسلہ علی احمد قادری ۲۹ شوال ۱۳۳۲ھ بے نماز اور وہ شخص جو بال انگریزی رکھوائے اس کے واسطے کیا شریعت کا حکم ہونا چاہئے؟

الجواب: بے نماز سخت شقی فاسق فاجر مرتکب کبائر مستحق جہنم ہے وہ ایسا مسلمان ہے جیسا تصویر

1 غنیہ المستملی فصل الاول بالامامۃ سہیل اکیڈمی لاہور ص ۵۱۳

Fatawa Razawiyya Volume 23

...it is a horse in shape but does nothing; keeping English hair (style) is disliked (Makruh) and contrary to the Sunnah and the appearance of the transgressors (Fussaq), it is prohibited. And Allah Almighty knows best.

Problem 98: Saturday, 7 Rabi' al-Thani 1337 AH What do the scholars of religion and jurists of the clear Sharia say about these matters: (1) A woman is a Muslim widow, whether she belongs to the Shia sect or the Ahlus Sunnah wal Jama'ah. She has not remarried and is involved with a Muslim man. Is it permissible to eat and drink at her house or not? Or if that woman is involved with a polytheist (Mushrik), is it permissible to eat at such a woman's place? Or if a prayer leader (Imam) eats at such a woman's house upon invitation, is his leadership of the prayer (Imamat) permissible or not? And is there any penance (Kaffara) for this Imam or not? (2) A person who performs fortune-telling (fal kholna) and tells people, "Your work will be done," or "This task will be good or bad for you," or "There will be profit or loss in it," is his leadership of prayer (Imamat) permissible or not?

Answer: (1) The Rafidis (Shias) of today are outside the fold of Islam. A woman who lives with someone without marriage is a transgressor (Fasiqa). If that person is a polytheist (Mushrik), her transgression is even more severe. Eating at a transgressor's place, if the food is from a lawful source, is not forbidden in itself, but one should avoid socialising with transgressors, especially a leader (Muqtada). If such an incident occurs once or twice, it is not such an accusation that would cause harm to praying behind him. And Allah Almighty knows best. (2) If he makes these claims with absolute certainty, then he is not even a Muslim. Regarding the one who believes him, it is stated in an authentic (Sahih) Hadith: "He has indeed disbelieved in what was revealed to Muhammad (peace and blessings of Allah Almighty be upon him)."[1] And even if he does not believe with certainty, the common practice of fortune-telling is not free from sin. For such a person, Imamat is permissible as long as there is no corruption in his beliefs (Aqidah). And Allah Almighty knows best.

[1] Jami` at-Tirmidhi, Chapters on Purification, Chapter on what has been narrated regarding the dislike of approaching a menstruating woman, Amin Company Delhi 1/19

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

...घोड़ा है कि शक्ल घोड़े की और काम कुछ नहीं, अंग्रेज़ी बाल रखना मकरूह व ख़िलाफ़े सुन्नत व वज़े-ए-फ़ुस्साक़ है, ममनूअ है, वल्लाहु तआला आलम।

मस्अला 98: शनिवार, 7 रबी-उल-सानी 1337 हिजरी क्या फरमाते हैं उलमा-ए-दीन और मुफ़्तियान-ए-शर-ए-मतीन इन मसाइल में: (1) एक औरत बेवा मुसलमान है चाहे मज़हब-ए-शीआ हो या मज़हब-ए-अहल-ए-सुन्नत व जमाअत। निकाह-ए-सानी (दूसरी शादी) नहीं किया और किसी मुसलमान शख्स से मुब्तला है, उसके घर का खाना पीना जायज़ है या नहीं? या वह औरत किसी एक मुशरिक के साथ गिरफ़्तार है, ऐसी औरत के यहाँ खाना जायज़ है? या ऐसी औरत के घर में अगर कोई पेश इमाम दावत खाए तो उसकी इमामत जायज़ है या नहीं? और इस पेश इमाम के लिए कुछ कफ़्फ़ारा होता है या नहीं? (2) जो शख्स फाल (भविष्यवाणी) खोलता हो, लोगों को कहता हो कि तुम्हारा काम हो जाएगा या यह काम तुम्हारे वास्ते अच्छा होगा या बुरा होगा या इसमें नफ़ा होगा या नुकसान, उसकी इमामत जायज़ है या नहीं?

अल-जवाब: (1) आज कल के रवाफ़िज़ (शीआ) तो इस्लाम से ख़ारिज हैं। और जो औरत बिला निकाह किसी शख्स के पास रहे वह फासिक़ा है। और अगर वह शख्स मुशरिक हो तो उसका फिस्क़ और सख़्त है। और फासिक़ के यहाँ खाना अगर वजह-ए-हलाल से हो तो फ़ी-नफ़्सिही हराम नहीं, मगर फासिक़ों से मेल-जोल नहीं चाहिए ख़ुसूसन मुक़्तदा (पेशवा) को। फिर अगर दो या एक बार ऐसा वाक़ेअ हो तो ऐसा इल्ज़ाम नहीं जिसके सबब उसके पीछे नमाज़ में हर्ज हो। वल्लाहु तआला आलम। (2) अगर यह अहकाम क़तअ व यक़ीन के साथ लगाता हो, तब तो वह मुसलमान ही नहीं। उसकी तस्दीक़ करने वाले को सहीह हदीस में फ़रमाया: "उसने उस चीज़ के साथ कुफ्र किया जो मुहम्मद सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम पर उतारी गई।"[1] और अगर यक़ीन नहीं करता तब भी आम तौर पर जो फाल देखना राइज है मअसियत से खाली नहीं। ऐसे शख्स को इमामत जायज़ है जब तक कोई फ़साद-ए-अक़ीदा न हो। वल्लाहु तआला आलम।

[1] जामेअ अल-तिर्मिज़ी, अबवाब अल-तहारत, बाब मा जाअ फ़ी कराहियात अतयान अल-हाइज़, अमीन कंपनी दिल्ली 1/19

کا گھوڑا ہے کہ شکل گھوڑے کی اور کام کچھ نہیں، انگریزی بال رکھنا مکروہ و خلاف سنت و وضع فساق ہے ممنوع ہے واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۹۸: بروز شنبہ ۷ ربیع الثانی ۱۳۳۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیانِ شرع متین ان مسائل میں: (۱) ایک عورت بیوہ مسلمان ہے خواہ مذہب شیعہ ہو خواہ مذہب اہلسنت و جماعت نکاح ثانی نہیں کیا اور کسی مسلمان شخص سے مبتلا ہے اس کے گھر کا کھانا پینا جائز ہے یا نہیں یا وہ عورت کسی ایک مشرک کے ساتھ گرفتار ہے ایسی عورت کے یہاں کھانا جائز ہے یا ایسی عورت کے گھر میں اگر کوئی پیش امام دعوت کھائے اس کی امامت جائز ہے یا نہیں؟ اور اس پیش امام کے لئے کچھ کفارہ ہوتا ہے یا نہیں؟ (۲) جو شخص فال کھولتا ہو لوگوں کو کہتا ہوں تمہارا کام ہو جائے گا یا یہ کام تمہارے واسطے اچھا ہوگا یا برا ہوگا یا اس میں نفع ہوگا یا نقصان اس کی امامت جائز ہے یا نہیں؟

الجواب: (۱) آج کل کے روافض تو اسلام سے خارج ہیں اور جو عورت بلا نکاح کسی شخص کے پاس رہے فاسقہ ہے اور وہ شخص مشرک ہو تو اس کا فسق اور سخت اور فاسق کے یہاں کھانا اگر وجہ حلال سے ہو فی نفسہ حرام نہیں، مگر فاسقوں سے میل جول نہ چاہئے خصوصاً مقتدا کو، پھر اگر دو یا ایک بار ایسا واقع ہو تو ایسا الزام نہیں جس کے سبب اس کے پیچھے نماز میں حرج ہو، واللہ تعالیٰ اعلم۔ (۲) اگر یہ احکام قطع و یقین کے ساتھ لگاتا ہو جب تو وہ مسلمان ہی نہیں، اس کی تصدیق کرنے والے کو صحیح حدیث میں فرمایا: قد کفر بما نزل علی محمد صلی اللہ تعالی علیہ وسلم ۱ - اس نے اس چیز کے ساتھ کفر کیا جو محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر اتاری گئی۔ اور

اگر یقین نہیں کرتا جب بھی عام طور پر جو فال دیکھنا رائج ہے معصیت سے خالی نہیں۔ ایسے شخص کو امامت جائز جب تک کوئی فسادِ عقیدہ نہ ہو، واللہ تعالیٰ اعلم۔

۱ جامع الترمذی ابواب الطھارۃ باب ما جاء فی کراھیۃ اتیان الحائض امین کمپنی دہلی ۱ / ۱۹

Volume 23 Fatawa Rizvia

Problem 10: Haji Abdul Ghani Sahib, a Bengali student of Madrasa Ahle Sunnat-o-Jamaat Bareilly, on 13th Dhu al-Qi'dah 1312 AH. What do the scholars of religion say regarding this issue: Zaid needed a bath. He bathed with impure clothes on. Afterwards, he took off the pajamas to wash them. When he started washing, he touched a pitcher and a lota (water pot) with his impure hands, which had become impure from wearing the pajamas. Consequently, the pitcher and the lota also became impure. Another person, thinking that Zaid had touched them with impure hands, broke that pitcher and lota. Now, is the compensation for this mandatory upon Zaid or upon Umar who broke them? Explain and be rewarded. Answer: The liability is on the person who broke the pitcher. And if the hands were touched after cleaning the pajamas, then even the hands would not be impure, because whatever thing is purified by hands, the hands also become pure along with the thing's purification. And Allah the Almighty knows best.

Problem 11: Sent by Abdul Sattar bin Ismail Sahib from Gondal Kathiawar on 1st Safar 1335 AH. What do the scholars of Ahle Sunnat say about this issue: How is it to pray while wearing clothes that are prohibited for men? For example, a hat embroidered with heavy gold/silver thread (zarri), a silk vest or pajamas, a long robe or shirt, a gold ring on the finger, a gold chain on the body, etc. Explain and be rewarded. Answer: Prayer with prohibited clothing is Makruh Tahrimi (prohibitively disliked), such that repeating it is mandatory. And Allah the Almighty knows best.

Problem 12: From Qasbah Bahla, District Bulandshahr, sent by Saleh Muhammad Khan Sahib, dated 28th Dhu al-Qi'dah 1335 AH. What do the scholars of religion and jurists of the clear Sharia say about the situation of a person who has committed the following sins: is he still a Muslim or not, and is it permissible to pray behind him or not? (1) A person intentionally, due to worldly enmity, declared a Sharia-permitted act as forbidden. (2) He helped a person contrary to Sharia against non-conformists (Ghair-Muqallideen) who call themselves 'Amil-bil-Hadith' and label the mujtahid imams (may Allah have mercy on them) as innovators and 'people of opinion'. (3) He deliberately gave false testimony under oath in a Sharia matter. (4) In the presence of four Sunni Hanafi Muslims who are knowledgeable about Sharia issues, he acknowledged a Sharia-permitted and lawful act as true and correct, but then retracted that word of truth and became a proponent of its impermissibility. This person is also a prayer leader (Imam) in a mosque. Is it permissible to pray behind him or not? Provide proof with references from the Book of Allah and Hadith.

जिल्द २३ फतावा रज़विया

मसाला १०: हाजी अब्दुल ग़नी साहब, बंगाली छात्र मदरसा अहले सुन्नत व जमाअत बरेली, १३ ज़िल-क़ादा १३१२ हिजरी। धर्म के विद्वान इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि ज़ैद को ग़ुस्ल (स्नान) की ज़रूरत थी। उसने नापाक कपड़ों के साथ ग़ुस्ल किया। बाद में उस पाजामे को उतार कर धोना चाहा। जब धोने लगा तो उस नापाक हाथ से, जो पाजामा पहनने के कारण नापाक हो गया था, घड़े और लोटे को छुआ। तो वह घड़ा और लोटा भी नापाक हो गया। दूसरे व्यक्ति ने इस विचार से कि ज़ैद ने नापाक हाथ लगाया है, उस घड़े और लोटे को तोड़ दिया। क्या अब इसका हर्जाना ज़ैद पर वाजिब होगा या उमर पर जिसने उसे तोड़ा है? बयान फरमाएं और सवाब पाएं। उत्तर: जिसने घड़ा तोड़ा है, हर्जाना उसी पर है। और अगर पाजामा पाक करने के बाद हाथ लगाया था, तो हाथ भी नापाक न हुआ क्योंकि जो चीज़ हाथ से पाक की जाए, उसके पाक होने के साथ हाथ भी पाक हो जाता है। वल्लाहु तआला आलम (और अल्लाह सबसे बेहतर जानता है)।

मसाला ११: प्रेषक अब्दुल सत्तार बिन इस्माइल साहब, गोंडल काठियावाड़, १ सफ़र १३३५ हिजरी। अहले सुन्नत के विद्वान इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि ऐसे कपड़े जो पुरुषों के लिए हराम हैं, उनके साथ नमाज़ पढ़ना कैसा है? उदाहरण के लिए ज़री की भारी कसीदाकारी वाली टोपी, रेशमी सदरी (वास्कट) या पाजामा, कुरता या कमीज, उंगली में सोने की अंगूठी, शरीर पर सोने की चेन आदि। बयान फरमाएं और सवाब पाएं। उत्तर: नाजायज़ लिबास के साथ नमाज़ मकरूह-ए-तहरीमी होती है कि उसे दोहराना वाजिब है। वल्लाहु तआला आलम।

मसाला १२: कस्बा बाहला, जिला बुलंदशहर से, प्रेषक सालेह मोहम्मद खान साहब, दिनांक २८ ज़िल-क़ादा १३३५ हिजरी। धर्म के विद्वान और शरीअत के मुफ़्ती इस बारे में क्या फ़रमाते हैं कि उस व्यक्ति का क्या हाल है जिसने निम्नलिखित पाप किए हैं, क्या वह मुसलमान रहा या नहीं और क्या उसके पीछे नमाज़ जायज़ है या नहीं? (१) एक व्यक्ति ने जानबूझकर सांसारिक रंजिश के कारण शरीयत द्वारा हलाल (वैध) कार्य को हराम (अवैध) घोषित कर दिया। (२) गैर-मुक़ल्लिदीन जो खुद को 'आमिल-बिल-हदीस' कहते हैं और मुजतहिद इमामों (अल्लाह उन पर रहम करे) को बिदती और 'अहले राय' (अपनी राय चलाने वाले) कहते हैं, उनको किसी व्यक्ति के बारे में शरीअत के खिलाफ मदद दी। (३) शरीअत के मामले में जानबूझकर कसम खाकर झूठी गवाही दी। (४) चार सुन्नी हनफी मुसलमानों, जो शरीअत के मसलों से वाकिफ हैं, के सामने एक शरीअत सम्मत हलाल और जायज़ काम को सही और सच स्वीकार करने के बाद, फिर उस सच्ची बात से मुकर गया और उसके

नाजायज़ होने का कायल हो गया। यह व्यक्ति मस्जिद का पेश-इमाम (नमाज़ पढ़ाने वाला) भी है। क्या उसके पीछे नमाज़ जायज़ है या नहीं? अल्लाह की किताब और हदीस के हवाले और दलील के साथ बताएं।

पृष्ठ ७६८ में से १०२

مسئلہ ۱۰: حاجی عبدالغنی صاحب طالب علم بنگالی مدرسہ اہلسنت و جماعت بریلی بتاریخ ۱۳ ذی القعدہ ۱۳۱۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید کو غسل کی حاجت تھی ہمراہ کپڑے ناپاک غسل کیا بعد اس پاجامہ کو اتار کر دھونا چاہا جب دھونے لگا تو اس ناپاک ہاتھ سے جو پاجامہ کے استعمال سے ناپاک ہو گیا تھا گھڑے اور لوٹا کو چھوا تو یہ گھڑا بدھنا بھی ناپاک ہوا دوسرے شخص نے اس گمان سے کہ زید نے ناپاک ہاتھ لگایا ہے اس گھڑے بدھنے کو توڑ ڈالا، آیا اب اس کو عوض زید پر لازم ہوگا یا عمر پر جس نے توڑ ڈالا ہے۔ بینوا توجروا (بیان فرماؤ اجر پاؤ ت) الجواب: گھڑا جس نے توڑ دیا اس پر تاوان ہے اور اگر پاجامہ پاک کرنے کے بعد ہاتھ لگایا تو یہ ناپاک بھی نہ ہوا کہ جو چیز ہاتھ سے پاک کی جائے اس کے پاک ہونے کے ساتھ ہاتھ بھی پاک ہو جاتا ہے واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۱: مرسلہ عبدالستار بن اسمعیل صاحب از گوندل کاٹھیاواڑ یکم صفر ۱۳۳۵ھ کیا فرماتے ہیں علمائے اہلسنت اس مسئلہ میں ایسے کپڑے جو مرد کو ناجائز ہوں ان کے ساتھ نماز پڑھنا کیسا ہے مثلاً زری کی مغرق ٹوپی یا سدری ریشمی پاجامہ انگریتھا یا پیراہن انگشت میں سونے کی انگوٹھی بدن پر سونے کا چین وغیرہ، بینوا توجروا الجواب: ناجائز لباس کے ساتھ نماز مکروہ تحریمی ہوتی ہے کہ اس کا اعادہ واجب، واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۲: از قصبہ باہلہ ضلع بلند شہر مرسلہ صالح محمد خان صاحب مورخہ ۲۸ ذی القعدہ ۱۳۳۵ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اور مفتیان شرع متین اس بارے میں کہ کیا حال ہے ایسے شخص کا جو گناہان مندرجہ ذیل کا مرتکب ہوا، وہ شخص مسلمان رہا یا نہیں اور نماز اس کے پیچھے جائز ہے یا نہیں؟ (۱) ایک شخص نے جان بوجھ کر بسبب دنیوی رنجش کے قصد فعل

حلال شرعی کو حرام کر دیا (۲) غیر مقلدین کو جو اپنے کو عامل بالحدیث مشہور کرتے ہیں اور امامان مجتہدین رحمہم اللہ کو بدعتی اور اصحاب الرائے کہتے ہیں ان کو درباره شخصے خلاف شرع مدد دی۔ (۳) شرعی معاملہ میں عمداً بحلف جھوٹی شہادت دی۔ (۴) چار مسلمان اہلسنت و جماعت حنفی مذہب واقف مسائل شرعی کے روبرو شرعی فعل حلال و جائز کو برحق اور سچا تسلیم کر کے پھر اس کلمہ حق سے منحرف ہو کر ناجواز کا قائل ہوا اور یہ شخص پیش امام مسجد بھی ہے آیا نماز پیچھے اس کے جائز ہے یا نہیں مع دلیل وحوالہ کتاب اللہ وحدیث

Fatawa Rizvia, Volume 23

May the Messenger of Allah arrange it with jurisprudential phrases and adorn it with a special seal. Explain and be rewarded.

Answer: Such people are severe sinners, even misguided, as they aid falsehood against the truth. Praying behind such a person is impermissible; rather, until they repent, Muslims should completely sever ties with them because they are oppressors, and oppressors against what? Against the religion. And Allah Almighty says:

"And if Satan causes you to forget, then do not sit after the remembrance with the wrongdoing people."

And if Satan causes you to fall into forgetfulness, then after remembering, do not sit with the unjust people. And Allah knows best. 1 Al-Quran Al-Karim 2/68

Issue 13: From Jhona Market, Karachi Bandar, sent by Hazrat Pir Syed Ibrahim Sahib Gilani Qadri Baghdadi (may his shadow be extended), 15 Rajab al-Murajab 1337 AH.

What do the scholars of the religion say about this issue: A person who left his homeland and went to unaware Muslims, pretending to teach religious matters and following the path of Sufism (Piri-Muridi). He lived in the house of his special disciple, a Khoja Moohi (cobbler), and ran away to another country with his daughter, who was already married to someone else, along with her nursing infant. He then claimed the nursing infant, who is the son of the Khoja Moohi, to be a 'Sayyid' (descendant of the Prophet). Over time, several children were born to them. What Sharia punishment applies to such a person? Is he a profligate (fajir) and sinner (fasiq) or not? Is it permissible to offer prayer behind him or not?

Answer: If this is indeed the case, then such a person is a severe sinner (fasiq/fajir), a committer of major sins (kabair), and deserves the punishment of Hell. Making him an Imam is a sin, and praying behind him is 'Makruh Tahrimi' (prohibitively disliked), such that praying is a sin and repeating the prayer is mandatory. And Allah knows best.

Issue 14: What do the scholars of the religion and the jurists of the clear Sharia say about this issue: A person who has lawful wealth, i.e., farming on his own land, but also consumes interest (usury). Is it permissible to accept gifts from such people or attend their feasts? Explain and be rewarded.

फतावा रिज़विया, खंड 23

अल्लाह के रसूल को फिक़ही इबारतों के साथ तरतीब देकर खास मुहर से सजाएं, बयान फरमाएं और सवाब पाएं।

उत्तर: ऐसे लोग सख्त गुनहगार बल्कि गुमराह हैं कि हक के मुकाबले में बातिल की मदद करते हैं। ऐसे व्यक्ति के पीछे नमाज़ नाजायज़ है; बल्कि जब तक वे तौबा न करें, मुसलमानों को उनसे बिल्कुल ताल्लुक खत्म कर देना चाहिए क्योंकि वे ज़ालिम हैं, और ज़ालिम भी किस पर? दीन पर। और अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल फरमाता है:

"और अगर शैतान तुम्हें भुलावे में डाल दे, तो याद आने के बाद ज़ालिमों के साथ मत बैठो।"

और अगर शैतान तुम्हें भुलावे में मुब्तला कर दे, तो फिर याद आने के बाद कभी ज़ालिमों के पास मत बैठो। और अल्लाह ताला बेहतर जानता है। 1 अल-कुरान अल-करीम 2/68

मसला 13: झोना मार्केट कराची बंदर से, हजरत पीर सैयद इब्राहिम साहब गिलानी कादरी बगदादी (मद-ज़िल्लहु-अल-अकदस) द्वारा प्रेषित, 15 रजब अल-मुरज्जब 1337 हिजरी।

दीन के उलेमा इस मसले में क्या कहते हैं कि एक व्यक्ति अपने वतन से निकलकर अनपढ़ मुसलमानों के पास आता है और धार्मिक शिक्षा और पीरी-मुरीदी के बहाने अपना काम चलाता है। यहाँ तक कि वह अपने खास मुरीद खोजे मोची के घर में रहा और उसकी बेटी, जो किसी और की पत्नी थी, को दूध पीते बच्चे के साथ भगाकर दूसरे देश ले गया। और उस दूध पीते बच्चे को, जो खोजे मोची का बेटा है, 'सैयद' बना दिया। धीरे-धीरे उनसे कई बच्चे हुए। ऐसे व्यक्ति के बारे में शरीयत की कौन सी हद लागू होगी? क्या वह फाजिर और फासिक है या नहीं? और क्या उसके पीछे नमाज़ जायज़ है या नहीं?

उत्तर: अगर यह बात सच है, तो ऐसा व्यक्ति सख्त फासिक और फाजिर है, बड़े गुनाहों (कबायिर) का अपराधी है और जहन्नुम के अज़ाब का हकदार है। उसे इमाम बनाना गुनाह है और उसके पीछे नमाज़ 'मक़रूहे तहरीमी' है, यानी पढ़ना गुनाह है और दोहराना वाजिब है। और अल्लाह ताला बेहतर जानता है।

मसला 14: दीन के उलेमा और शरीयत के मुफ्ती इस मसले में क्या फरमाते हैं कि जिसके पास हलाल माल भी है, यानी अपनी ज़मीन में खेती होती है, और वह सूद (ब्याज) भी खाता है। क्या इस

तरह के लोगों का तोहफा स्वीकार करना और उनकी दावत खाना जायज़ है या नहीं? बयान फरमाएं और सवाब पाएं।

पृष्ठ 103 का 768

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۳

رسول اللہ باعبارت فقہیہ کے مرتب فرما کر مزین بمہر خاص فرمادیں، بینوا توجروا (بیان فرماؤ، اجر پاؤ)

الجواب: ایسے لوگ سخت گنہگار بلکہ گمراہ ہیں کہ حق کے مقابل باطل کی اعانت کرتے ہیں ایسے شخص کے پیچھے نماز ناجائز ہے بلکہ جب تک توبہ نہ کریں مسلمانوں کو ان سے بالکل قطع علاقہ کردینا چاہئے کہ وہ ظالم ہیں اور ظالم بھی کس پر، دین پر، اور اللہ عزوجل فرماتا ہے:

"وَ اِمَّا یُنْسِیَنَّکَ الشَّیْطٰنُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرٰى مَعَ الْقَوْمِ الظّٰلِمِیْنَ"

اور اگر تمہیں شیطان بھلاوے میں مبتلا کردے تو پھر یاد آنے کے بعد کبھی ظالموں کے پاس مت بیٹھو (ت) واللہ تعالٰی اعلم۔ ۱ القرآن الکریم ۲/ ۶۸

مسئلہ ۱۳: از جھونا مارکیٹ کراچی بندر مرسلہ حضرت پیر سید ابراہیم صاحب گیلانی قادری بغدادی مدظلہ الاقدس ۱۵ رجب المرجب ۱۳۳۷ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ جو شخص اپنے وطن سے نکل کر ناواقف مسلمانوں کے پاس آکر بحیلہ تعلیم امور دینی و طریق درویشانہ پیری و مریدی سلیقہ جاری رکھتا حتی کہ اپنے مرید خاص خوجے موچی کے گھر میں رہ کر ان کی لڑکی جو کہ منکوحہ الغیر تھی مع شیر خوار بچے کو بھگا کر دوسرے ملک میں لے گیا اور شیر خوار بچے جو کہ خوجے موچی کا لڑکا ہے سید بنایا اور رفتہ رفتہ ان سے چند اولاد ہوئے ایسے شخص کے بارے میں حد شریعت کون سی قائم ہوگی اور فاجر و فاسق ہے یا نہیں اور اس کے پیچھے نماز جائز ہے یا نہیں؟

الجواب: اگر یہ امر واقعی ہے تو ایسا شخص سخت فاسق فاجر مرتکب کبائر ہے مستحق عذاب جہنم ہے اسے امام بنانا گناہ ہے اور اس کے پیچھے نماز مکروہ تحریمی کہ پڑھنی گناہ اور پھیرنی واجب ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۴: کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ جس کے پاس مال حلال بھی ہے یعنی اپنی زمین میں زراعت ہوتی ہے اور سود بھی کھاتا ہے اس قسم کے لوگوں کا ہدیہ قبول کرنا اور اس کے دعوت کھانا جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا

صفحہ ۱۰۳ از ۷۶۸

fatawa razawiya volume 23

Answer: Making an usurer an Imam and praying behind him is Makruh Tahrimi (highly disliked to the point of being forbidden). Praying behind him is a sin and repeating the prayer is obligatory. One should also avoid accepting invitations from him. However, regarding invitations and gifts, the fatwa is of permissibility as long as it is not known for certain that the specific item presented is from a prohibited (haram) source. Allah Almighty knows best.

Problem 15: From Muradabad, Hasanpur, sent by Abdur Rahman, teacher, 8 Dhu al-Qi'dah 1338 AH. Please write down the intention (niyyah) for the Friday (Jumu'ah) obligatory (Fard) and sunnah prayers, both before and after. Explain and be rewarded. Answer: In the intention for Jumu'ah, include "Fard of Jumu'ah" and it is better to also add "for the discharge of Dhuhr". For the sunnahs before, say "Sunnah before Jumu'ah" and for the sunnahs after, say "Sunnah after Jumu'ah". Allah Almighty knows best.

Problem 16: From the city, Mohalla Saudagran, asked by Ehsan Ali, student at Madrasa Manzar-e-Islam, 18 Safar 1339 AH. What do the scholars of religion and jurists of the firm Shariah say about this problem: If a husband orders his wife to do some work and the time for prayer is so short that if she obeys his order, then the prayer time will not remain, in this case, should the woman pray or obey her husband's order? Explain and be rewarded. Answer: She should pray; obeying such an order is forbidden (haram). Allah Almighty knows best.

Problem 17: From the old city, Mohalla Sailani, sent by Mr. Muhammad Hussain Sahib Razvi, dated 8 Dhu al-Hijjah 1338 AH. What do the scholars of religion say about this problem: Zaid came to Bakr about five or six days ago, and other persons were also with Zaid. It was stated whether two, three, or ten people can pray the obligatory (fard) prayer separately in one row or not. Bakr said the prayer will not be valid; a congregation (jama'at) should be held. Zaid told Bakr that the prayer will be valid, I have inquired about this problem from my Maulvi. On this Bakr said, "I consider you an infidel (kafir) because you follow the scholars of Deoband and Gangoh, and they insult the Master of Medina (peace and blessings of Allah be upon him). Therefore, I consider those who insult and those who associate with them as infidels, and I do not want to talk to a Wahhabi." Furthermore, Zaid denies standing (qiyam) during Milad Sharif and says it is an innovation (bid'ah). Now Zaid has brought a fatwa from religious scholars stating that Bakr called me an infidel, no reason was written in the

fatwa as to why he called him an infidel. Now he shows the fatwa to everyone and states that Bakr should repent and renew...

फतावा रज़विया जिल्द २३

जवाब: सूदखोर (ब्याज खाने वाले) को इमाम बनाना और उसके पीछे नमाज़ पढ़ना मकरूह तहरीमी है, यानी पढ़ना गुनाह है और दोहराना वाजिब है। और उसकी दावत कुबूल करने से बचना चाहिए। फिर भी दावत और तोहफे के मामले में जवाज़ (अनुमतता) का फतवा है जब तक कि यह मालूम न हो कि जो चीज़ हमारे सामने पेश की गई है वह खुद हराम ज़रिए से है। वल्लाहु तआला आलम।

मसला १५: मुरादाबाद, हसनपुर से, प्रेषक अब्दुर रहमान मुदर्रिस, ८ ज़ुल-क़ादह १३३८ हिजरी। जुमा के फ़र्ज़ और सुन्नतों (पहले और बाद की) की नीयत तहरीर फरमा दीजिए। बयान करें सवाब पाएं। जवाब: जुमा की नीयत में फ़र्ज़-ए-जुमा कहें और बेहतर है कि यह भी बढ़ाएं"ज़ुहर की फ़र्ज़ अदाएगी के लिए"। और पहले की सुन्नतों में "सुन्नत क़ब्ल जुमा" और बाद की सुन्नतों में "सुन्नत बाद जुमा"। वल्लाहु तआला आलम।

मसला १६: शहर मोहल्ला सौदागरान से, मुस्तफ़सी (पूछने वाले) एहसान अली, तालिब-ए-इल्म मदरसा मंज़र-ए-इस्लाम, १८ सफ़र १३३९ हिजरी। क्या फरमाते हैं उलमा-ए-दीन और मुफ़्तियान-ए-शरह मतीन इस मसले में कि शौहर किसी काम के करने का हुक्म दे और नमाज़ का वक़्त इतना है कि अगर उसके हुक्म की तामील करे तो फिर नमाज़ का वक़्त बाकी नहीं रहेगा, तो इस सूरत में औरत नमाज़ पढ़े या शौहर का हुक्म बजा लाए? बयान फरमाएं सवाब पाएं। जवाब: नमाज़ पढ़े, ऐसा हुक्म मानना हराम है। वल्लाहु तआला आलम।

मसला १७: शहर कुहना मोहल्ला सैलानी से, प्रेषक जनाब मोहम्मद हुसैन साहब रिज़वी, तारीख ८ ज़ुल-हिज्जाह १३३८ हिजरी। क्या फरमाते हैं उलमा-ए-दीन इस मसले में कि ज़ैद बक्र के पास आया जिसे करीब पांच या छह दिन हुए और अन्य लोग भी ज़ैद के साथ थे। यह बयान किया गया कि क्या एक सफ़ पर दो या तीन या दस आदमी बराबर फ़र्ज़ अलग-अलग पढ़ सकते हैं या नहीं। बक्र ने कहा नमाज़ नहीं होगी, जमाअत करनी चाहिए। बक्र से ज़ैद ने कहा कि नमाज़ हो जाएगी, मैंने मसला अपने मौलवी से दरियाफ्त कर लिया है। इस पर बक्र ने कहा कि मैं तुम्हें काफ़िर जानता हूं क्योंकि तुम लोग देवबंद और गंगोह के उलमा की तक़लीद करते हो और वे सरकार-ए-मदीना सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की तौहीन करते हैं। लिहाज़ा मैं तौहीन करने वालों को और जो उनसे मेल-जोल रखते हैं, काफ़िर जानता हूं और मैं वहाबी से बात नहीं करना चाहता। और ज़ैद मीलाद शरीफ में क़ियाम का मुन्किर है और कहता है वह बिदअत है। अब ज़ैद उलमा-ए-दीन से इस मज़मून का

फतवा लाया है कि बक्र ने मुझे काफ़िर कहा। फतवा में कोई वजह तहरीर नहीं की गई कि किस वजह से काफ़िर कहा है। अब वह फतवा सबको दिखाता है और बयान करता है कि बक्र तौबा करे और जदीद (नया)...

पृष्ठ १०४/७६८

الجواب: سود خور کو امام بنانا اور اس کے پیچھے نماز پڑھنی مکروہ تحریمی کہ پڑھنی گناہ اور پھیرنی واجب اور اس کی دعوت قبول کرنے سے احتراز چاہئے۔ پھر بھی دعوت و ہدیہ میں فتویٰ جواز ہے جب تک معلوم نہ ہو کہ شے جو ہمارے سامنے پیش کی گئی بعینہ وجہ حرام سے ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۵: از مراد آباد حسن پور مرسلہ عبدالرحمن مدرس ۸ ذی القعدہ ۱۳۳۸ھ جمعہ فرضوں کی اور سنتوں کی اول واخر کی نیت تحریر فرما دیجئے- بینوا توجروا الجواب: جمعہ کی نیت میں فرضِ جمعہ اور چاہے یہ بھی بڑھائے واسطے اسقاط ظہر کے۔ اور قبل کی سنتوں میں سنت قبل جمعہ اور بعد کی سنتوں میں سنت بعدِ جمعہ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۶: از شہر محلہ سوداگران مسئولہ احسان علی طالب علم مدرسہ منظر الاسلام ۱۸ صفر ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین ومفتیانِ شرع متین اس مسئلہ میں کہ شوہر کسی کام کے کرنے کا حکم دے اور وقت نماز اتنا ہے کہ اگر اس کے حکم کی تعمیل کرے تو پھر نماز کا وقت باقی نہیں رہے گا تو اس صورت میں عورت نماز پڑھے یا حکمِ شوہر بجالائے؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ اجر پاؤ-ت) الجواب: نماز پڑھے ایسا حکم ماننا حرام ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۷: از شہر کہنہ محلہ سیلانی مرسلہ جناب محمد حسین صاحب رضوی مورخہ ۸ ذی الحجہ ۱۳۳۸ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید بکر کے پاس آیا جس کو عرصہ پانچ یا چھ یوم کا ہوا اور دیگر اشخاص بھی زید کے ساتھ تھے یہ بیان کیا کہ ایک صف پر دو یا تین یا دس آدمی برابر فرض علیحدہ پڑھ سکتے ہیں یا نہیں۔ بکر نے کہا نماز نہیں ہوگی جماعت کرنا چاہئے۔

بکر سے زید نے کہا کہ نماز ہو جائے گی میں نے مسئلہ اپنے مولوی سے دریافت کر لیا ہے اس پر بکر نے کہا کہ میں تم کو کافر جانتا ہوں کیونکہ تم لوگ دیوبند اور گنگوہ کے علماء کی تقلید کرتے ہو اور وہ توہین سرکار مدینہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی کرتے ہیں لہذا میں توہین کرنے والوں کو اور جو ان سے میل جول رکھتے ہیں کافر جانتا ہوں اور میں وہابی سے بات نہیں کرنا چاہتا اور زید میلاد شریف میں قیام کا منکر ہے اور کہتا ہے وہ بدعت ہے، اب زید علمائے دین سے فتویٰ اس مضمون کا لایا ہے کہ بکر نے مجھ کو کافر کہا وجہ کوئی فتویٰ میں تحریر نہیں کی کہ کس وجہ سے کافر کہا ہے اب فتویٰ سب کو دکھاتا ہے اور بیان کرتا ہے کہ بکر توبہ کرے اور جدید

Fatawa Rizvia Volume 23

...marry, therefore you please state whether Bakr should repent or Zaid? Bakr considers Zaid a Wahhabi and considers all other Deobandis, who commit blasphemy and whom these people follow, as infidels. Explain and be rewarded.

The Answer: Do those who deceive the Sharia and obtain a contrary fatwa by framing a false question not fear the curse of Allah? In this case, that ruling is by no means applicable to Bakr; rather, it applies to Zaid and those of his creed who commit blasphemy, as they are outside the pale of Islam. Bakr, who considers those who insult the Prophet, the Leader of the Universe, peace and blessings of Allah be upon him, as infidels, is undoubtedly on the truth. And Allah Almighty knows best.

And the issue regarding prayer is that if the congregation has not yet taken place and some people pray individually in one place, and there is someone among them capable of leading (Imamat), then they will be sinful for abandoning the congregation, though the obligatory (fard) prayer will be fulfilled. And if the primary congregation has already taken place and some people were left behind by chance, even then they should move away from the main prayer mat (musalla) and perform a second congregation, and not pray separately in one place like the Rafidis and Gangohi. And Allah Almighty knows best.

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

...निकाह करे, इसलिए आप फ़रमाएं कि बक्र तौबा करे या ज़ैद? बक्र ज़ैद को वहाबी जानता है और अन्य देवबंदियों को, जो कि तौहीन (अपमान) करते हैं और ये लोग उनकी तक़लीद (अनुसरण) करते हैं, उन सबको काफ़िर जानता है। बयान फ़रमाएं, पुण्य प्राप्त करें।

जवाब: क्या वे लोग अल्लाह की लानत से नहीं डरते जो शरीयत को धोखा देते हैं और झूठा सवाल बनाकर उल्टा फ़तवा लेते हैं? इस सूरत में बक्र पर वह हुक्म हरगिज़ नहीं है, बल्कि ज़ैद और उसके हम-मज़हब तौहीन करने वालों पर है कि वे इस्लाम से बाहर हैं। बक्र, जो नबी सरवरे आलम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की तौहीन करने वालों को काफ़िर जानता है, बेशक हक़ पर है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

और नमाज़ का मसला यह है कि अगर अभी जमाअत नहीं हुई और कुछ लोग एक जगह तन्हा-तन्हा (अकेले-अकेले) पढ़ें और उनमें कोई इमामत के क़ाबिल है, तो जमाअत छोड़ने के कारण वे गुनहगार होंगे, फ़र्ज़ अदा हो जाएंगे। और अगर पहली जमाअत हो चुकी है और कुछ लोग इत्तिफ़ाक़ से रह गए, तब भी उन्हें चाहिए कि मुसल्ले से हटकर जमाअत करें और राफ़ज़ियों और गंगोही की तरह एक जगह अलग-अलग न पढ़ें। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

نکاح کرے لہٰذا آپ فرمائیں کہ بکر توبہ کرے یا زید، بکر زید کو وہابی جانتا ہے اور دیگر دیوبندیوں کو جو کہ توہین کرتے ہیں اور یہ لوگ ان کی تقلید کرتے ہیں سب کو کافر جانتا ہے۔ بینوا توجروا

الجواب: کیا اللہ کی لعنت سے نہیں ڈرتے وہ لوگ جو شریعت کو دھوکا دیتے ہیں اور جھوٹا سوال بنا کر الٹا فتویٰ لیتے ہیں اس صورت میں بکر پر وہ حکم ہر گز نہیں ہے بلکہ زید اور اس کے ہم مذہب توہین کرنے والوں پر ہے کہ وہ اسلام سے خارج ہیں، بکر کہ نبی سرور عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی توہین کرنے والوں کو کافر جانتا ہے بیشک حق پر ہے واللہ تعالیٰ اعلم۔

اور نماز کا مسئلہ یہ ہے کہ ابھی جماعت نہ ہوئی اور کچھ لوگ ایک جگہ تنہا تنہا پڑھیں اور ان میں کوئی امامت کے قابل ہے تو بوجہ ترکِ جماعت کے گنہگار ہوں گے فرض ادا ہو جائیں گے اور اگر جماعت اولیٰ ہو چکی ہے اور کچھ لوگ اتفاق سے رہ گئے جب بھی انھیں چاہئے کہ مصلے سے ہٹ کر جماعت کریں اور رافضیوں اور گنگوہی کی طرح ایک جگہ الگ الگ نہ پڑھیں، واللہ تعالیٰ اعلم۔

Volume 23 Fatawa Razawiyya

Fasting, Zakat, and Hajj

Issue 18: Questioned by Abdul Sattar bin Ismail from the city of Gondal, Kathiawar, dated 9 Sha'ban, Sunday 1337 AH. Some people in this country do not eat or drink anything after the Asr prayer until the Maghrib Adhan, and they call it the "Asr Fast". Many benefits are stated for it. One benefit stated is that at the time of the agony of death, when Satan comes with water to deceive, the one who keeps this fast will be aware of the time of Asr and keep the thought of the fast in mind. Then he will say, "I am fasting, I will never drink your water." Thus, Satan will go away helpless, and the one keeping this fast will be saved from misguidance. Now, is this fast and its benefits correct or not? Is there any basis for it in any authentic book? If not, how is it to act upon it considering it rewarding? That's all.

The Answer: There is no basis for it in Hadith or Fiqh (jurisprudence). It is among the practices of some Sufi masters (musha'ikh). There is no harm in acting upon it; the longer a person refrains from carnal desires, the better. And Allah Almighty knows best.

Issue 19: From Ajmer Sharif, near Imambara, house of Mir Gulzar Ali Sahib, sent by Fayyaz Hussain Sahib, 29 Shawwal 1338 AH. What do the scholars of religion say in this matter that giving Zakat and Fitra to the Khilafat Fund, and also income from theaters...

जिल्द 23 फ़तावा रज़विया

रोज़ा, ज़कात और हज

मसाला 18: अब्दुल सत्तार बिन इस्माइल द्वारा पूछा गया, गोंडल शहर, काठियावाड़ से, दिनांक 9 शाबान, रविवार 1337 हिजरी। इस देश में कुछ लोग असर की नमाज़ के बाद मग़रिब की अज़ान तक कुछ खाते-पीते नहीं हैं, और इसे "असर का रोज़ा" कहते हैं। इसके बहुत से लाभ बताए जाते हैं। एक लाभ यह बताया जाता है कि मौत की सकरत (बेहोशी) के समय जब शैतान पानी लेकर धोखा देने आएगा, तो इस रोज़े को रखने वाले को असर के वक्त का मालूम होगा और रोज़े का ख्याल रहेगा, तब वह कह देगा कि मैं रोज़े से हूँ, तेरा पानी हरगिज़ नहीं पियूँगा। चुनाँचे शैतान लाचार होकर चला जाएगा और इस रोज़े को रखने वाला गुमराह होने से बच जाएगा। अब क्या यह रोज़ा और इसके लाभ सही हैं या नहीं? क्या किसी प्रामाणिक किताब में इसका कोई आधार है? यदि नहीं, तो इस पर सवाब (पुण्य) समझकर अमल करना कैसा है? बस।

अल-जवाब (उत्तर): हदीस और फिक़्ह में इसका कोई आधार नहीं है, यह कुछ मशायख़ (सूफी संतों) के मामूलात (नियमित कार्यों) में से है और इस पर अमल करने में कोई हर्ज नहीं है। इंसान जितनी देर अपनी नफ़्सानी ख़्वाहिशात (इंद्रिय इच्छाओं) से बचा रहे, उतना ही बेहतर है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसाला 19: अजमेर शरीफ से, इमामबाड़े के पास मीर गुलज़ार अली साहब के मकान से, प्रेषक फ़य्याज़ हुसैन साहब, 29 शव्वाल 1338 हिजरी। धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं कि ज़कात और फितरा खिलाफत फंड में देना, साथ ही थिएटर की आमदनी...

روزہ وزکوۃ وحج

مسئلہ ۱۸: مسئولہ عبدالستار بن اسمعیل از شہر گونڈل کاٹھیا وار مورخہ ۹ شعبان یکشنبہ ۱۳۳۷ھ بعض لوگ اس ملک میں بعد نماز عصر کے اذان مغرب تک کچھ کھاتے پیتے نہیں ہیں، اور اس کو عصر کا روزہ کہتے ہیں اس کے فوائد بہت بیان کئے جاتے ہیں ایک فائدہ یہ بیان کرتے ہیں کہ وقت سکرات جب شیطان پانی لے کر دھوکا دینے کو آئے گا اس وقت اس روزہ رکھنے والے کو وقت عصر کا معلوم ہوگا اور روزہ کا خیال رہے گا تب کہہ دے گا میں روزہ سے ہوں ہرگز تیرا پانی نہ پیوں گا چنانچہ شیطان لاچار ہو کر چلا جائے گا اور اس روزہ کا رکھنے والا گمراہی سے بچ جائے گا، اب کیا یہ روزہ اور اس کے فوائد صحیح ہیں یا نہیں؟ کسی معتبر کتاب میں اس کی کچھ اصل ہے یا نہیں؟ اگر نہیں تو اس پر ثواب سمجھ کر عمل کرنا کیسا ہے؟ فقط

الجواب: حدیث فقہ میں اس کی اصل نہیں معمولات بعض مشائخ سے ہے اور اس پر عمل میں حرج نہیں انسان جتنی دیر شہوات نفسی سے بچے بہتر ہے، واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۹: از اجمیر شریف متصل امام باڑہ مکان میر گلزار علی صاحب مرسلہ فیاض حسین صاحب ۲۹ شوال ۱۳۳۸ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زکوۃ اور فطرہ خلافت فنڈ میں دینا نیز آمدنی تھیٹر

Is it permissible to give [Zakat] towards something that is Sharia-prohibited?

The Answer: Zakat cannot be fulfilled by giving it to a mosque; how then can it be given to the Khilafat [fund]? The fundamental pillar of Zakat is 'Tamleek-ul-Faqeer' (transferring ownership to a poor person). It is stated in Durr al-Mukhtar: "It is not spent on a mosque due to the absence of 'Tamleek' (transfer of ownership), which is a pillar." - 1 Spending Zakat money on any mosque is not correct because it does not involve making a needy person the owner, whereas 'Tamleek-ul-Faqeer' is a pillar of Zakat. (T)

Money from theaters, which is taken as wages for shows, is absolutely haram and a severe type of haram. However, the question is without basis; if, hypothetically, the Khilafat Fund were in the hands of those who recognize Allah as Allah, the Messenger as the Messenger, halal as halal, and haram as haram, they themselves would not accept such wealth. And if it were in the hands of those for whom there is no distinction between Islam and disbelief, these are just nominal [Muslims] who explicitly deny their Islam, who desire to suppress the symbols of Islam to promote disbelief, who shout 'victory to the polytheist' in gatherings of polytheists, who have polytheists apply sectarian marks (qashqa) on their foreheads, who call themselves 'Lala' and 'Pandit', who have polytheists deliver lectures from the pulpits in mosques, who offer flowers to Ram and Lakshman to please polytheists, who make severe Wahhabis—deniers of the 'Mercy to the Worlds' (peace and blessings of Allah be upon him)—the presidents of their assemblies which they themselves consider religious gatherings, who consider it permissible for their deity to be an oppressor, ignorant, thief, or drunkard and know him as Allah, who call such people 'Sheikh-ul-Hind' and 'Sheikh-ul-Islam', who clearly write that 'we are thinking of creating a religion that will make the temples of idols sacred'. So the question is purely futile. What is the reason for them to refrain [from such money], and what is the occasion to object to them? For those who cannot distinguish between disbelief and Islam, what meaning does distinction between halal and haram have? Rather, for those in whose view Islam is disbelief and disbelief is Islam, for them, haram is halal and halal is haram. There is no hiddenness in the like of this (it is obvious). And Allah Almighty knows best. (Error is not far from such a person, and Allah Almighty is the Greatest Knower. T)

18 Safar 1339 AH

Problem 20: From city Mohalla Saudagran, asked by Ehsan Ali, student of Madrassa Manzar-ul-Islam. What do the scholars of religion and the muftis of the firm Sharia say on this issue, that if a woman wants to go for Hajj...

---

1. Durr al-Mukhtar, Kitab al-Zakat, Bab al-Masraf, Matba' Mujtabai, Delhi, 1/140-141. Page 107 of 768

क्या उस चीज़ में देना जायज़ है जो शरीअत के अनुसार मना है?

उत्तर: ज़कात मस्जिद में देने से अदा नहीं हो सकती, तो इसे खिलाफत [फंड] में कैसे दिया जा सकता है? ज़कात का बुनियादी रुक्न (स्तंभ) 'तमलीक-ए-फ़क़ीर' (किसी गरीब को मालिक बनाना) है। 'दुर्र-ए-मुख्तार' में है: "मस्जिद पर खर्च नहीं किया जा सकता क्योंकि इसमें 'तमलीक' (स्वामित्व का हस्तांतरण) नहीं है, जो कि एक रुक्न है।" - 1 किसी भी मस्जिद में ज़कात का पैसा खर्च करना सही नहीं है क्योंकि इसमें किसी ज़रूरतमंद को मालिक बनाना नहीं पाया जाता, जबकि 'तमलीक-ए-फ़क़ीर' ज़कात का एक रुक्न है। (त)

थिएटर का पैसा जो तमाशे की मज़दूरी के रूप में लिया जाता है, वह पूरी तरह हराम और अत्यंत गंभीर प्रकार का हराम है। लेकिन सवाल निराधार है; अगर मान लीजिए, खिलाफत फंड उन लोगों के हाथों में होता जो अल्लाह को अल्लाह, रसूल को रसूल, हलाल को हलाल और हराम को हराम मानते, तो वे स्वयं ऐसा धन नहीं लेते। और अगर यह उन लोगों के हाथों में है जिनके लिए इस्लाम और कुफ्र (अविश्वास) के बीच अंतर करने का कोई कारण नहीं है, ये सब केवल नाम के[मुसलमान] हैं जो स्पष्ट रूप से अपने इस्लाम से इनकार करते हैं, जो कुफ्र को बढ़ावा देने के लिए इस्लाम के प्रतीकों को दबाना चाहते हैं, जो मुशरिकों (बहुदेववादियों) की सभाओं में मुशरिक की 'जय' बोलते हैं, जो मुशरिकों के हाथों से अपने माथे पर तिलक (क़श्क़ा) लगवाते हैं, जो खुद को 'लाला' और 'पंडित' कहते हैं, जो मस्जिदों में मिंबरों पर मुशरिकों से भाषण दिलवाते हैं, जो मुशरिकों की खुशी के लिए राम और लक्ष्मण पर फूल चढ़ाते हैं, जो अत्यंत कट्टर वहाबियों—रहमतुल-लिल-आलमीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के मुनकिरों—को अपनी उन सभाओं का अध्यक्ष बनाते हैं जिन्हें वे स्वयं धार्मिक सभाएं समझते हैं, जो ऐसे लोगों को जो अपने पूज्य (माबूद) का ज़ालिम, जाहिल, चोर या शराबी होना जायज़ मानते हैं, उन्हें अल्लाह जानते हैं, जो उन्हें 'शैखुल हिंद' और 'शैखुल इस्लाम' बताते हैं, जो स्पष्ट रूप से लिखते हैं कि 'हम एक ऐसा धर्म बनाने की सोच रहे हैं जो बुतों (मूर्तियों) के मंदिर को पवित्र बना देगा'। तो सवाल पूरी तरह व्यर्थ है। उनके लिए परहेज की क्या वजह है और उन पर आपत्ति का क्या अवसर? जिन्हें कुफ्र और इस्लाम में अंतर पता नहीं, उनके लिए हलाल और हराम के अंतर के क्या मायने? बल्कि, जिनके नज़दीक इस्लाम कुफ्र है और कुफ्र इस्लाम है, उनके यहाँ हराम हलाल है और हलाल हराम है। इस तरह के व्यक्ति के लिए कुछ भी छिपा नहीं है (यह स्पष्ट है)। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है। (इस तरह के व्यक्ति से गलती दूर नहीं है, और अल्लाह तआला सबसे बड़ा जानने वाला है। त)

१८ सफ़र १३३९ हिजरी

मसला २०: शहर के मोहल्ला सौदागरान से, मदरसा मंज़र-उल-इस्लाम के छात्र एहसान अली द्वारा पूछा गया। दीन के विद्वान और सुदृढ़ शरीअत के मुफ़्ती इस मसले पर क्या कहते हैं कि अगर कोई महिला हज पर जाना चाहती है...

---

1. दुर्र-ए-मुख्तार, किताब-उल-ज़कात, बाब-उल-मसरफ़, मतबा मुजतबाई दिल्ली, १/१४०-१४१। पृष्ठ १०७ का ७६८

جو شرعاً نا جائز ہے اس میں دینا جائز ہے یا نہیں؟

الجواب: زکوۃ مسجد میں دے تو ادا ہو نہیں سکتی اسے خلافت میں کیسے دیا جا سکتا ہے زکوۃ کا رکن تملیک فقیر ہے۔ درمختار میں ہے: لا صرف الی مسجد لعدم التملیک وھو الرکن ۔ ۱ کسی مسجد میں مال زکوۃ خرچ کرنا درست نہیں اس لئے کہ اس میں محتاج کو مالک بنانا نہیں پایا جاتا جبکہ تملیک فقیر زکوۃ کا رکن ہے۔ (ت)

تھیٹر کا روپیہ کہ تماشہ کی اجرت میں لیا جاتا ہے قطعی حرام اور اشد قسم کا حرام ہے مگر سوال بے منشا ہے خلافت فنڈ اگر بالفرض ایسوں کے ہاتھوں میں ہے جو اللہ کو اللہ رسول کو رسول، حلال کو حلال، حرام کو حرام جانتے ہوں تو وہ خود ہی ایسا مال نہ لیں گے، اور اگر ایسوں کے ہاتھوں میں ہو جن کے نزدیک اسلام و کفر میں کوئی وجہ امتیاز نہ ہو یہ سب برائے نام ہیں جو اپنے اسلام سے بھی صراحتاً انکار کریں، جو کفر کا بول بالا کرنے کے لئے شعار اسلام کی بندش چاہیں جو مشرکوں کے مجمع میں مشرک کی جے بولیں، جو مشرکوں کے ہاتھ سے اپنے ماتھے پر قشقے لگائیں، جو اپنے آپ کو لالہ پنڈت کہیں جو مساجد میں منبروں پر مشرکوں سے لیکچر دلوائیں جو مشرکوں کی خوشی کے لئے رام لچھمن پر پھول چڑھائیں، جو سخت اشد وہابیوں منکران رحمۃ العالمین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو اپنی مجلس کا جسے بزمِ خود دینی مجلس سمجھیں صدر بنائیں، جو ایسوں کو کہ اپنے معبود کا ظالم جاہل چور شرابی ہونا جائز رکھیں ایسے کو اللہ جانیں یہ ان کو شیخ الہند و شیخ الاسلام بتائیں جو صاف لکھ دیں کہ ہم ایک ایسا مذہب بنانے کی فکر میں ہیں جو بتوں کے معبد کو مقدس بنائے گا تو سوال محض فضول ہے انہیں احتراز کی کیا وجہ اور ان پر اعتراض کا کیا موقع جنہیں کفر و اسلام میں امتیاز نہیں حلال و حرام میں امتیاز کیا معنی، بلکہ جن کے نزدیک اسلام کفر اور کفر اسلام ہے ان کے یہاں آپ ہی حرام حلال اور

حلال حرام ہے۔ ما علی مثلہ الخفاء، واللہ تعالیٰ اعلم (اس قسم کے شخص سے خطا بعید نہیں، اور اللہ تعالیٰ سب سے بڑا عالم ہے۔ ت)

۱۸ صفر ۱۳۳۹ھ

مسئلہ ۲۰: از شہر محلہ سوداگران مسئولہ احسان علی طالب علم مدرسہ منظر الاسلام کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ اگر عورت حج کو جانا چاہتی ہے

---

۱ درمختار کتاب الزکوۃ باب المصرف مطبع مجتبائی دہلی ۱ / ۱۴۰-۱۴۱ صفحہ ۱۰۷ از ۷۶۸

Fatawa Razawiya Volume 23

...and if her husband forbids her for some reason, can she go without her husband's permission or not? Clarify the ruling and be rewarded. (State it and gain reward. - Translator's note)

The Answer: If a Mahram (unmarriageable male relative) accompanies her and Hajj is obligatory upon her, then she will go, otherwise not. And Allah Almighty knows best.

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

...और उसका शौहर उसे किसी उज़्र (कारण) से मना करे, तो क्या वह शौहर की इजाज़त के बिना जा सकती है या नहीं? बयान फरमाएँ और पुण्य पाएँ। (बयान फरमाओ अज्र पाओ। - त)

अल-जवाब: अगर महरम साथ रहे और हज उस पर फ़र्ज़ है तो वह जाएगी वरना नहीं। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

اور شوہر اس کا اس کو منع کرے کسی عذر سے، تو جاسکتی ہے بغیر اجازت شوہر کے یا نہیں؟

بینوا توجروا (بیان فرماؤ اجر پاؤ۔ت)

الجواب: اگر محرم ساتھ رہے اور حج اس پر فرض ہے تو جائے گی ورنہ نہیں واللہ تعالٰی اعلم۔

Volume 23 Fatawa Rizvia

Permissibility of Visiting Graves and Shrines of Saints

Problem 21: From Door & Tehsil Kecha, district Nainital, sent by Abdul Aziz Khan, 22 Rajab 1315 AH. How is it to go for the purpose of visiting the friends of Allah (Saints)? Explain and be rewarded. (Explain, find reward. -T)

Answer: It is absolutely permissible according to the general statement of the Prophet, peace and blessings of Allah be upon him:

[Arabic] "Beware, now you should visit them (the graves)."[1] [Urdu] "O people! Now keep visiting the graves. (T)"

[Arabic] Imam Hujjat-ul-Islam (Al-Ghazali) has detailed it in 'Ihya (al-Ulum)' and others in other (works), and the issue has been addressed in separate writings. And Allah Almighty knows best. [Urdu] Hujjat-ul-Islam Imam Ghazali (mercy of Allah be upon him) in Ihya-ul-Ulum and other Imams in their respective books have explained this matter in detail, and independent books have been written on this specific issue. And Allah Almighty knows best. (T)

Problem 22: From Bengal, district Noakhali, village Bhola Kot, sent by Hyder Ali Sahib, 13 Sha'ban 1317 AH. What do the scholars of religion and the muftis of the firm Shariah say about this matter: how should a child born dead from the mother's womb be buried? Should they be buried after cutting the umbilical cord? Explain in detail with evidence. Explain and be rewarded.

[1] Sahih Muslim, Book of Funerals, Section on going to visit graves, Qadeemi Kutub Khana Karachi, 1/312.

जिल्द 23 फ़तावा रज़विया

कब्रों और औलिया के मज़ारों की ज़ियारत की जायज़ियत

मसला 21: दूर और तहसील केछा, जिला नैनीताल से, प्रेषक अब्दुल अज़ीज़ खां, 22 रजब 1315 हिजरी। औलिया अल्लाह की ज़ियारत के लिए जाना कैसा है? बयान फरमाएं सवाब पाएं। (बयान फरमाएं अजर पाएं। -त)

अल-जवाब: यह कतई तौर पर जायज़ है क्योंकि नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) का आम फरमान है:

[अरबी] "सुनो! अब तुम उनकी (कब्रों की) ज़ियारत किया करो।"[1] [उर्दू] "लोगो! अब कब्रों की ज़ियारत किया करो। (त)"

[अरबी] हुज्जत-उल-इस्लाम (इमाम ग़ज़ाली) ने 'एहया' में और अन्य लोगों ने दूसरी किताबों में इसका विस्तार से वर्णन किया है, और इस मसले पर स्वतंत्र रचनाएं की गई हैं। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। [उर्दू] हुज्जत-उल-इस्लाम इमाम ग़ज़ाली (रहमतुल्लाह अलैहि) ने 'एहया-उल-उलूम' में और अन्य इमामों ने अपनी-अपनी किताबों में इस मसले को विस्तार से बयान किया है, और इस खास मसले पर स्वतंत्र किताबें लिखी गई हैं। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

मसला 22: बंगाल, जिला नोआखली, गांव भोला कोट से, प्रेषक हैदर अली साहब, 13 शाबान 1317 हिजरी। उलमा-ए-दीन और शरीअत के मुफ़्ती इस मसले में क्या फरमाते हैं कि जो बच्चा माँ के पेट से मुर्दा पैदा हो, उसे किस तरह दफन किया जाए? क्या नाल कटवाकर दफन करें, दलील के साथ विस्तार से बताएं। बयान फरमाएं सवाब पाएं।

[1] सहीह मुस्लिम, किताबुल जनाइज़, कब्रों की ज़ियारत के लिए जाने का अध्याय, कदीमी कुतुब खाना कराची, 1/312।

पृष्ठ 110/768

جائزوز یارتِ قبور ومزاراتِ اولیاء

مسئلہ ۲۱: از دور وتحصیل کھا ضلع نینی تال مرسلہ عبدالعزیز خاں ۲۲ رجب ۱۳۱۵ھ زیارتِ اولیاء اللہ کے واسطے جانا کیسا ہے؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ، اجر پاؤ۔ت)

الجواب: قطعاً جائز لاطلاق قولہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم:

الا فزوروہا۱۔ | لوگو! اب قبروں کی زیارت کیا کرو۔ت)

وقد فصلہ الامام حجۃ الاسلام فی الاحیاء وغیرہ فی غیرہ والمسألۃ افردت بالتالیف۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ | حجۃ الاسلام امام غزالی رحمۃ اللہ تعالیٰ نے احیاء العلوم میں اور دیگر ائمہ نے اپنی اپنی کتب میں اس مسئلہ کو تفصیلاً بیان کیا ہے اور خاص اس مسئلہ میں مستقل کتب لکھی گئی ہیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۲۲: از بنگالہ ضلع نواکھالی موضع بھولا کوٹ مرسلہ حیدر علی صاحب ۱۳ شعبان ۱۳۱۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین ومفتیانِ شرعِ متین اس مسئلہ میں کہ جو مولود از شکم مادر مردہ شود تو کس طرح دفن کیا جائے۔ آیا کہ نال کٹوا کر دفن کریں، مع الدلیل بالتفصیل۔ بینوا توجروا۔

۱ صحیح مسلم کتاب الجنائز فصل فی الذھاب الی زیارت القبور قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۳۱۲

Fatawa Rizvia Volume 23

The Answer: There is no need to cut its umbilical cord because it causes pain without a reason.

(Arabic Text)

Imam Muhammad in *Kitab al-Athar*, and Abu 'Ubayd al-Qasim ibn Sallam and Ibrahim al-Harbi both in *Gharib al-Hadith*, narrated from Ibrahim al-Nakha'i, from the Mother of the Belers al-Siddiqa (may Allah be pleased with them both), that she was asked about a deceased person whose head hair was being combed. She said, "Why do you comb your dead?" And Abd al-Razzaq narrated in his *Musannaf* from her (may Allah be pleased with her) that she saw a woman combing her head hair and said, "Why do you comb your dead?" So if this is the case for combing hair, what do you think about cutting a piece from the body without any need for it and without benefit, as is not hidden? And Allah Almighty knows best.

(Urdu Translation/Explanation)

Imam Muhammad in *Kitab al-Athar*, and Abu 'Ubayd al-Qasim ibn Sallam and Ibrahim al-Harbi in *Gharib al-Hadith*, cited from Ibrahim al-Nakha'i that Mother of the Believers Sayyidah Aisha al-Siddiqa (may Allah be pleased with her) was asked about a deceased woman, whether her hair can be combed. She replied: "Why do you comb the hair of the deceased? (And cause it pain, meaning it is not appropriate or correct)." The Hadith scholar Abd al-Razzaq narrated in his *Musannaf* from her that the lady [Aisha] saw a deceased woman whose hair people were combing. So she said, "Why do you cause pain to your deceased by combing their hair?" When this is the ruling regarding combing hair, then what is your opinion about cutting a piece of flesh from the body, despite the fact that there is no need for it and no benefit in it? And Allah Almighty is the Greatest Knower. (T)

Problem 23: From Maulvi Hakim Abdul Rahim Sahib, First Teacher of Madrasa Qadriya, Ahmedabad, Gujarat, Deccan, Mohalla Jamalpur. 28 Safar 1339 AH. The aforementioned Maulana sent a registry in which [references were made to] *Bahr al-Ra'iq* and *Tashih al-Masail* of Maulana Fazl-e-Rasool Sahib.

Footnotes: 1. *Kitab al-Athar*, Chapter of Funerals, Hadith 722, Idarat al-Qur'an Karachi, p. 46 2. *Al-Musannaf* of Abd al-Razzaq, Hadith 6232, Al-Maktab al-Islami Beirut, 3/237 3. *The Holy Quran*, 17/26

उत्तर: उसकी गर्भनाल (umbilical cord) काटने की कोई आवश्यकता नहीं है क्योंकि यह बिना किसी कारण के पीड़ा पहुँचाना है।

(अरबी पाठ)

इमाम मुहम्मद ने 'किताब अल-आसार' में, और अबू उबैद अल-क़ासिम बिन सलाम और इब्राहीम अल-हरबी दोनों ने 'ग़रीब अल-हदीस' में इब्राहीम अल-नख़ई के माध्यम से उम्मुल मोमिनीन सिद्दीका (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) से रिवायत की है कि उनसे एक मृत व्यक्ति के बारे में पूछा गया जिसके सिर के बालों में कंघी की जा रही थी। उन्होंने कहा, "तुम अपने मृतकों के बालों में कंघी क्यों करते हो?" और अब्दुल रज़्ज़ाक ने अपनी 'मुसन्नफ़' में उनसे (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) रिवायत की है कि उन्होंने एक महिला को देखा जो उसके सिर के बालों में कंघी कर रही थी, तो उन्होंने कहा, "तुम अपने मृतकों के बालों में कंघी क्यों करते हो?" अतः यदि बालों में कंघी करने के बारे में यह स्थिति है, तो फिर बिना किसी आवश्यकता और लाभ के शरीर का एक टुकड़ा काटने के बारे में आपका क्या विचार है, जैसा कि स्पष्ट है। और अल्लाह तआला ही सबसे बेहतर जानता है।

(उर्दू अनुवाद/व्याख्या)

इमाम मुहम्मद ने 'किताब अल-आसार' में और अबू उबैद क़ासिम बिन सलाम और इब्राहीम हरबी ने 'ग़रीब अल-हदीस' में इब्राहीम नख़ई के हवाले से उम्मुल मोमिनीन सय्यदा आयशा सिद्दीका (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) से उद्धृत किया है कि उनसे उस महिला के मृत शरीर के बारे में पूछा गया कि क्या उसके सिर के बालों में कंघी की जा सकती है? आपने फ़रमाया: तुम किसलिए मृत के बालों में कंघी करते हो? (और उसे तकलीफ़ पहुँचाते हो, यानी ऐसा करना उचित और सही नहीं है)। हदीस के विद्वान अब्दुल रज़्ज़ाक ने अपनी 'मुसन्नफ़' में उन्हीं से उल्लेख किया है कि माई साहिबा ने एक मृत महिला को देखा जिसके सिर के बालों में लोग कंघी कर रहे थे, तो आपने फ़रमाया, "तुम अपने मृत के बालों में कंघी करके उसे तकलीफ़ क्यों पहुँचाते हो?" जब बालों में कंघी करने के बारे में यह हुक्म है, तो फिर उसके शरीर से मांस का टुकड़ा काटने के बारे में तुम्हारा क्या विचार है, बावजूद इसके कि इसकी कोई ज़रूरत भी नहीं है और इसमें कोई फ़ायदा भी नहीं है। और अल्लाह तआला सब से बड़ा जानने वाला है। (त)

मसला 23: मौलवी हकीम अब्दुल रहीम साहब, प्रथम शिक्षक मदरसा कादरिया, अहमदाबाद गुजरात दक्कन, मोहल्ला जमालपुर। 28 सफ़र 1339 हिजरी। मौलाना साहब ने एक रजिस्ट्री भेजी

जिसमें 'बहर अल-रायिक' और मौलाना फ़ज़्ल-ए-रसूल साहब की 'तसहीह अल-मसाइल' का ज़िक्र था।

पाद लेख: 1. किताब अल-आसार, जनाज़ा का अध्याय, हदीस 722, इदारतुल क़ुरआन कराची, पृ. 46 2. अल-मुसन्नफ़ अब्दुल रज़्ज़ाक, हदीस 6232, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरुत 3/237 3. अल-क़ुरआन अल-करीम 17/26

الجواب: اس کا نال کاٹنے کی حاجت نہیں کہ ایذائے بے سبب ہے

| اخرج الامام محمد فی کتاب الآثار و ابوعبید القاسم بن سلام و ابراہیم الحربي کلاہما فی غریب الحدیث عن ابراہیم النخعی عن ام المؤمنین الصدیقۃ رضی اللہ تعالٰی عنہما انما سئلت عن المیت یسرح رأسہ فقالت علام تنصون میتکم واخرج عبدالرزاق فی مصنفہ عنہا رضی اللہ تعالٰی عنہا رأت امرأۃ یکدون رأسہا فقالت علام تنصون میتکم فاذا کان ہذا فی تسریح شعرہ فما ظنك بقطع بضعۃ منہ مع غیر حاجۃ الیہ ولا نفع کما لا تخفی واللہ تعالٰی اعلم۔ | امام محمد نے کتاب الآثار میں ابو عبید قاسم بن سلام اور ابراہیم حربی نے غریب الحدیث میں ابراہیم نخعی کے حوالے سے ام المؤمنین سیدہ عائشہ صدیقہ رضی اللہ تعالٰی عنہا سے تخریج کی کہ ان سے اس عورت کی میت کے بارے میں پوچھا گیا کہ کیا اس کے سر کے بالوں میں کنگھی کی جاسکتی ہے؟ ارشاد فرمایا: کاہے کے لئے تم میت کے بالوں میں کنگھی کرتے ہو (اور اسے تکلیف پہنچاتے ہو یعنی ایسا کرنا مناسب اور ٹھیک نہیں) محدث عبدالرزاق نے اپنی مصنف میں انہی سے تخریج کی ہے کہ مائی صاحب نے ایک مردہ عورت دیکھی کہ اس کے سر کے بالوں میں لوگ کنگھی کرتے تھے تو آپ نے فرمایا، کیوں اپنے مردہ کے بالوں میں کنگھی کر کے اسے تکلیف پہنچاتے ہو، جب بالوں میں کنگھی کے بارے میں یہ حکم ہے تو پھر اس کے جسم سے گوشت کا ٹکڑا کاٹنے کے بارے میں تمہارا کیا خیال ہے باوجود یہ کہ اس کی ضرورت بھی نہیں اور اس میں کوئی فائدہ بھی نہیں، اور اللہ تعالٰی سب سے بڑا عالم ہے۔ (ت) |

مسئلہ ۲۳: مولوی حکیم عبدالرحیم صاحب مدرس اول مدرسہ قادریہ احمد آباد گجرات دکن محلہ جمال پور ۲۸ صفر ۱۳۳۹ھ مولانا موصوف نے ایک رجسٹری بھیجی جس میں بحر الرائق تصحیح المسائل مولانا فضل رسول صاحب

حواشی: ۱ کتاب الآثار باب الجنائز حدیث ۷۲۲ ادارۃ القرآن کراچی ص ۴۶ ۲ المصنف لعبدالرزاق حدیث ۶۲۳۲ المکتب الاسلامی بیروت ۳ / ۲۳۷ ۳ القرآن الکریم ۱۷ / ۲۶

Fatawa Razvia Volume 23

A response was sent to the individual who advocated for allowing women to visit graves, citing a certain deceased scholar (may Allah have mercy on him).

The Answer: In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful. We praise Him and send blessings upon His noble Messenger.

Honored Maulana Moulvi Hakim Abdul Rahim Sahib, may your kindness increase. Peace be upon you, and the mercy and blessings of Allah. Two of your registered letters arrived. It has been over three months that my eye has not been well. My opinion on this matter is to the contrary. My fatwa regarding this was published in 'Tuhfa Hanfiyya' quite some time ago. Considering the current state of women, I do not accept the allowance mentioned in 'Bahr-al-Raiq', except for visiting the Radiant Shrine (of the Prophet PBUH), which is either obligatory or close to obligatory. Following the research of Allama Muhaqqiq Ibrahim in 'Ghunyah', the visiting of shrines of saints or other graves by women is not at all favored. This is especially true given the current storm of indecency, dancing, musical instruments, and singing that ignorant people have introduced into blessed 'Urs' ceremonies. I do not even favor the participation of the general public of men in such gatherings, following the precedent where Anjashah (may Allah be pleased with him) was prohibited from camel-driving chants with pleasant melodies in front of women, being told that they are like 'delicate glasses'. Peace be with you.

Case 26 to 28: From Amritsar, Katra Mahan Singh, Hansli Gali, Koocha Kami, requested by Haji Ghulam Muhammad Sahib, 6 Rabi al-Awwal 1339 AH.

(1) What do the scholars of religion say regarding this matter: a person is a hereditary thief and a very well-known and notorious criminal, even being named in government records among 'Number 10' criminals. His entire life's livelihood was based on theft and gambling, and he also abandoned fasting and prayer. In short, he spent his whole life in theft, gambling, and other vile acts, and finally died without repenting. What is the Shariah ruling according to jurisprudence and Prophetic traditions regarding leading or attending the funeral prayer of such a person?

(2) Regarding the deceased's movable and immovable property acquired through forbidden means like theft and gambling: who is entitled to consume food and drink from it during ceremonies like 'Khatm', 'Juma', and 'Chahlum', etc., and what is the ruling for them?

(3) If a person, in the capacity of a mosque Imam, leads his funeral prayer and knowingly consumes from the deceased's property and items mentioned in point number 2 in the form of 'Khatm' and 'Chahlum', etc., what is the Shariah ruling for him? Is he fit to remain an Imam or not?

State the ruling and be rewarded. (T)

Page 112 of 768

फतवा-ए-रजविया जिल्द 23

उन व्यक्ति को यह उत्तर भेजा गया जिन्होंने एक मरहूम (अल्लाह उन पर रहम करे) के हवाले से औरतों के लिए कब्रों की ज़ियारत की इजाज़त पर ज़ोर दिया था।

जवाब: बिस्मिल्लाहिर रहमानिर रहीम। नहमदहु व नुसल्ली अला रसूलिहिल करीम।

मोहतरम मौलाना मौलवी हकीम अब्दुल रहीम साहब, अल्लाह आपकी इनायतें बढ़ाए। अस्सलामु अलैकुम व रहमतुल्लाहि व बरकातुहू। आपकी दो रजिस्ट्रियां मिलीं। तीन महीने से ज़्यादा हो गए कि मेरी आँख ठीक नहीं है। इस मामले में मेरी राय इसके खिलाफ है। काफी समय हो गया, इस बारे में मेरा फतवा 'तोहफा हनफिया' में छप चुका है। औरतों के मौजूदा हालात को देखते हुए मैं 'बहर-अल-रायिक' में लिखी गई उस रियायत को नहीं मानता, सिवाय रौज़ा-ए-अनवर (नबी सल्ल. की दरगाह) की हाज़िरी के, जो कि वाजिब या वाजिब के करीब है। अल्लामा मुहक़्क़िक इब्राहिम की 'गुनिया' के शोध के अनुसार, औरतों का औलिया के मज़ारात या अन्य कब्रों पर जाना बिल्कुल भी पसंद नहीं है। विशेष रूप से आज कल जाहिल लोगों ने उर्स के पाक मौकों पर नाच-गाने और संगीत का जो तूफान मचा रखा है, उसमें तो मैं आम मर्दों की शिरकत को भी पसंद नहीं करता। जिस तरह हज़रत अनजशा (रज़ियल्लाहु अन्हु) को औरतों के सामने सुरीली आवाज़ में ऊँट हाँकने वाले गीत गाने से मना कर दिया गया था और उन्हें 'नाज़ुक शीशियाँ' (कांच के समान) कहा गया था। वस्सलाम।

मसला 26 से 28: अमृतसर, कटरा महान सिंह, हंसली गली, कूचा कमी से हाजी गुलाम मोहम्मद साहब द्वारा पूछा गया, 6 रबी अल-अव्वल 1339 हिजरी।

(1) दीन के उलेमा इस मसले में क्या फरमाते हैं कि एक व्यक्ति पुश्तैनी चोर और एक बहुत प्रसिद्ध और बदनाम बदमाश है, यहाँ तक कि सरकारी दफ्तरों के'नंबर 10' बदमाशों में उसका नाम है। उसकी पूरी ज़िंदगी की कमाई का ज़रिया चोरी और जुआ रहा है और उसने नमाज़ और रोज़ा भी छोड़ रखा था। सारांश यह कि उसने अपनी पूरी ज़िंदगी चोरी, जुए और अन्य बुरे कामों में बिताई और अंततः बिना तौबा किए मर गया। ऐसे व्यक्ति का जनाज़ा पढ़ने या पढ़ाने के बारे में फिक्ह और अहादीस-ए-नबविया की रोशनी में शरीयत का क्या हुक्म है?

(2) उक्त मृतक की चल और अचल संपत्ति जो उसने चोरी और जुए जैसे हराम ज़रियों से पैदा की है, उसे 'खत्म', 'जुमा' और 'चेहलम' आदि के अवसर पर खाने-पीने के लिए कौन लोग पात्र हैं और उनके लिए क्या हुक्म है?

(3) यदि कोई व्यक्ति मस्जिद का इमाम होने के नाते उसका जनाज़ा पढ़ाए और उक्त मृतक की जायदाद और बिंदु संख्या 2 में वर्णित चीज़ों को जानबूझकर 'खत्म' और 'चेहलम' आदि के तौर पर इस्तेमाल करे, तो उसके लिए शरीयत का क्या हुक्म है और क्या वह इमामत के काबिल रह सकता है या नहीं?

बयान फरमाएँ और अज्र पाएँ। (त)

पेज 112 / 768

رحمۃ اللہ علیہ کے حوالے سے عورتوں کے لئے زیارت قبور کی اجازت پر زور دیا تھا ان کو یہ جواب بھیجا گیا۔

الجواب: بسم اللہ الرحمن الرحیم۔ نحمدہ ونصلی علی رسولہ الکریم

مولینا المکرم مولوی حکیم عبدالرحیم صاحب زید کرمہم، السلام علیکم ورحمۃ اللہ وبرکاتہ، آپ کی دو رجسٹریاں آئیں، تین مہینے سے زائد ہوئے کہ میری آنکھ اچھی نہیں میری رائے اس میں خلاف پر ہے مدت ہوئی، اس بارے میں میرا فتویٰ تحفہ حنفیہ میں چھپ چکا، میں اس رخصت کو جو بحر الرائق میں لکھی مان کر نظر بحالات نساء سوائے حاضری روضہ انور کے کہ واجب یا قریب بواجب ہے۔ مزارات اولیاء یا دیگر قبور کی زیارت کہ عورتوں کا جانا باتباع غنیہ علامہ محقق ابراہیم ہرگز پسند نہیں کرتا خصوصا اس طوفان بے تمیزی رقص و مزامیر وسرود میں جو آج کل جہال نے اعراس طیبہ میں برپا کر رکھا ہے اس کی شرکت تو میں عموم رجال کو بھی پسند نہیں رکھتا کہ وہ جن کو انجشہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی حدی خوابی بالحان خوشی پر عورتوں کے سامنے ممانعت فرما کر تمھیں نازک شیشیاں فرمایا گیا۔ والسلام

مسئلہ ۲۶ تا ۲۸: از امرتسر کٹرہ مہاں سنگھ ہنسلی گلی کوچہ کمی مسئولہ حاجی غلام محمد صاحب ۶ ربیع الاول ۱۳۳۹ھ

(۱) کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک شخص خاندانی سارق اور بڑا مشہور و معروف بد معاش ہو بلکہ گورنمنٹی دفاتر میں نمبر ۱۰ کے بدمعاشوں میں نامزد ہو اور تمام عمر اس کا ذریعہ معاش چوری اور جوار رہا ہو اور صوم و صلٰوۃ کا بھی تارک ہو غرض کہ اس نے

اپنی تمام عمر چوری اور جوار اور دیگر افعال قبیحہ میں بسر کی ہو اور آخر کار بلا توبہ فوت ہو گیا ہو تو ایسے شخص کے جنازہ پڑھنے یا پڑھانے کے متعلق بروئے فقہ و احادیث نبویہ شرعاً کیا حکم ہے؟

(۲) متوفی مذکور کی جائداد منقولہ وغیرہ منقولہ جو اس نے ذرائع حرام سے جیسے چوری اور جوئے سے پیدا کی ہو اس کا بصورت ختم جمعہ و چہلم وغیرہ خوردو نوش کرنے کے کون لوگ مستحق ہیں اور ان کے لئے کیا حکم ہے؟

(۳) اگر کوئی شخص بحیثیت امام مسجد ہونے کے اس کا جنازہ پڑھے یا پڑھائے اور متوفی مذکور کی جائداد اور مندرجہ ضمن نمبر ۲ جان بوجھ کر بطریق ختم اور چہلم وغیرہ خورد و نوش کرے تو اس کے لئے شرع کیا حکم ہے اور وہ قابل امامت رہ سکتا ہے یا نہیں؟

بینوا توجروا (بیان فرماؤ اجر پاؤ-ت)

Fatawa Rizvia Volume 23

The Answer:

(1) The mentioned person, however he was, a sinner or a wicked person, even if he died without repentance, as long as he was a Muslim, performing his funeral prayer was mandatory. The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) says: "The [funeral] prayer is mandatory for every Muslim, whether righteous or sinful, even if he has committed major sins."

It is in Durr al-Mukhtar: "It (funeral prayer) is an obligation (fard kifayah) whenever a Muslim dies, except for four... etc. and this person is not among them. And Allah Almighty knows best."

(2) The wealth that he obtained specifically through theft or gambling, it is forbidden (haram) to perform Khatm and Fatiha upon it, and eating that food is also forbidden. Except for that which was taken from its owner, if the owner is unknown, it should be given to a poor person as unclaimed property and not as a means of conveying reward (Isal-e-Sawab). Such a person is not eligible for leading prayers (imamat) until he repents; rather, the ruling of a new Islam applies to him. It is stated in Alamgiri: "If one gives something from haram wealth as charity to a needy person and expects reward, he becomes a disbeliever. If the needy person knows it is haram wealth and then prays for him, and the giver says 'Amen', both become disbelievers. It is mentioned as such in Al-Muheet."

---

1 Sunan al-Kubra by al-Bayhaqi, Kitab as-Salat, etc., Dar al-Fikr, Beirut, 3/121 2 Durr al-Mukhtar, Kitab al-Jana'iz, Matba' Mujtabai, Delhi, 1/122 3 Fatawa Hindiyya, al-Bab at-Tasi', Nurani Kutub Khana, Peshawar, 2/477

फतावा रिज़विया जिल्द २३

उत्तर:

(1) उक्त व्यक्ति चाहे कैसा ही पापी या दुष्ट था, भले ही वह बिना प्रायश्चित (तौबा) के मर गया, जब तक वह मुसलमान था, उसके जनाज़े की नमाज़ पढ़ना अनिवार्य (वाजिब) था। पैगंबर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: "जनाज़े की नमाज़ हर मुसलमान के लिए अनिवार्य है, चाहे वह नेक हो या पापी, भले ही उसने बड़े गुनाह (कबीरा गुनाह) किए हों।"

दुर्रे मुख्तार में है: "जब कोई मुसलमान मर जाता है तो उस पर (जनाज़े की) नमाज़ पढ़ना फ़र्ज़ (किफ़ाया) है, सिवाय चार लोगों के.. आदि। और यह व्यक्ति उनमें से नहीं है। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।"

(2) जो माल उसने विशेष रूप से चोरी या जुए से प्राप्त किया, उस पर ख़त्म और फातिहा पढ़ना हराम (निषिद्ध) है और उसका भोजन करना भी हराम है। यदि यह ज्ञात न हो कि वह माल किससे लिया गया था, तो उसे लावारिस माल के रूप में किसी निर्धन को दान कर दिया जाए, न कि पुण्य (सवाब) पहुँचाने की नीयत से। वह तब तक नेतृत्व (इमामत) के योग्य नहीं है जब तक कि वह पश्चाताप न कर ले, बल्कि उस पर नए सिरे से इस्लाम स्वीकार करने का आदेश लागू होता है। आलमगीरी में लिखा है: "यदि कोई हराम माल में से किसी निर्धन को कुछ दान करता है और पुण्य की आशा रखता है, तो वह काफ़िर हो जाता है। यदि निर्धन को उस माल के हराम होने का पता हो, फिर वह उसके लिए दुआ करे और देने वाला 'आमीन' कहे, तो दोनों काफ़िर हो जाएंगे। मुहीत में ऐसा ही वर्णित है।"

---

1 सुनन अल-कुबरा लिल-बैहक़ी, किताब अस-सलात, दार अल-फ़िक्र, बेरूत, 3/121 2 दुर्रे मुख्तार, किताब अल-जनाइज़, मतबा मुजतबाई, दिल्ली, 1/122 3 फतावा हिन्दिया, अल-बाब अत-तासि', नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, 2/477

पृष्ठ ११३ (७६८ का)

الجواب:

(۱) شخص مذکور اگرچہ کیسا ہی فاسق فاجر تھا اگرچہ بے توبہ مرا جبکہ مسلمان تھا اس کے جنازہ کی نماز لازم تھی نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: الصلوۃ واجبۃ علی کل مسلم برا کان او فاجرا و ان ھو عمل الکبائر ۱۔ ہر مسلمان خواہ نیک ہو یا بد، اس کی نماز جنازہ پڑھنی واجب ہے اگرچہ وہ کبیرہ گناہوں کا مرتکب ہو (ت)

در مختار میں ہے: وھی فرض علی کل مسلم مات خلا اربعۃ ۲ الخ ولیس ھذا منھم واللہ تعالی اعلم۔ جب کوئی مسلمان مر جائے تو اس پر نماز پڑھنی فرض (کفایہ) ہے سوائے چار آدمیوں کے کہ ان کی نماز جنازہ نہ پڑھی جائے اور یہ ان میں سے نہیں، واللہ تعالٰی اعلم۔(ت)

(۲) جو مال اس نے بعینہ چوری یا جوئے سے حاصل کیا اس پر ختم و فاتحہ پڑھنا حرام ہے اور اس کا کھانا حرام ہے مگر اسے جس سے وہ مال لیا گیا یا وہ معلوم نہ ہو تو فقیر کو بحیثیت مال لاوارثی نہ بحیثیت ایصال ثواب سمجھ کر کھلایا وہ قابل امامت نہیں جب تک تائب نہ ہو بلکہ اسے جدید اسلام کا حکم ہے۔ عالمگیریہ میں ہے : لوتصدق علی فقیر بشیئ من مال الحرام یرجوا الثواب یکفر ولو علم الفقیر بذلك فد عاله وامن المعطی فقد کفر کذا فی المحیط ۳۔ اگر کسی محتاج پر حرام مال میں سے کچھ خیرات کرے اور ثواب کی امید رکھے تو کافر ہوجائے گا، اگر محتاج کو اس مال کے حرام ہونے کا علم ہو پھر اسے مال دینے کے لئے کوئی دعا کرے اور وہ اس کے لئے دعا کرے اور دینے والا آمین کہے تو دونوں کافر ہوئے محیط میں یہی مذکور ہے۔(ت)

---

1 سنن الکبریٰ للبیہقی کتاب الصلوۃ خلف من لایحمدہ دار الفکر بیروت ۳/ ۱۲۱ 2 درمختار کتاب الجنائز مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۱۲۲ 3 فتاویٰ ہندیہ الباب التاسع نورانی کتب خانہ پشاور ۲/ ۴۷۷

صفحہ 113 منجملہ 768

Volume 23 Fatawa Razawiyya

And if he also possessed lawful wealth and it is not known whether this specific item is from the unlawful (haram) portion, or if it is something purchased with unlawful money where the contract and the payment in unlawful money did not coincide—meaning it was not a case of showing unlawful money and saying, "give me this in exchange for that," and then paying that same money in connection with it—then there is no harm in reciting Fatiha over it and eating it, although in the aforementioned case it is certainly contrary to precaution. In Al-Alamgiriyya, from Al-Dhakhira, it is stated that Imam Muhammad says: "We adopt this as long as we do not identify a specific thing as being unlawful in itself."[1] — We adopt this as long as we do not recognize a specific thing as haram. (T) If this was the situation, then there is no blame on the Imam. And Allah Almighty knows best.

[1] Fatawa Hindiyya, Book of Disliked Acts (Kitab al-Karahiyah), Chapter 12, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/342.

Page 114 of 768

और अगर उसके पास हलाल माल भी था और उसका खास हराम से होना मालूम नहीं या हराम पैसे से खरीदी हुई कोई चीज़ है जिसकी खरीदारी में हराम पैसे पर अक़्द (सौदा) और नक़द (भुगतान) जमा नहीं हुए—यानी ऐसा नहीं हुआ कि हराम रुपया दिखाकर कहा हो कि इसके बदले में दे दे और फिर वही रुपया उसके सिलसिले में दिया हो—तो उस पर फ़ातिहा पढ़ने और खाने में कोई हर्ज नहीं, हालांकि उक्त स्थिति में यह एहतियात (सावधानी) के खिलाफ ज़रूर है। आलमगीरिया में 'ज़ख़ीरा' से है, इमाम मुहम्मद फ़रमाते हैं: "बिही ना'खुज़ु मा लम ना'रिफ़ शैअन हरामन बि-ऐनिही"[1] — हम इसे तब तक अपनाते हैं जब तक कि हम किसी विशिष्ट चीज़ को साक्षात हराम के रूप में नहीं पहचानते। (त) अगर यह स्थिति थी, तो इमाम पर कोई इल्ज़ाम (आरोप) नहीं है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

[1] फ़तावा हिन्दिया, किताब अल-कराहिया, बाब 12, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/342।

اور اگر اس کے پاس مال حلال بھی تھا اور اس کا خاص حرام سے ہونا معلوم نہیں یا زر حرام سے خریدی ہوئی کوئی چیز ہے جس کی خریداری میں زر حرام پر عقد ونقد جمع نہ ہوئے یعنی یہ نہ ہوا کہ حرام روپیہ دکھا کر کہا ہو کہ اس کے عوض دے دے پھر وہی روپیہ اس کے ضمن میں دیا ہو تو اس پر فاتحہ پڑھنے اور کھانے میں حرج نہیں اگر چہ صورت مذکورہ میں خلاف احتیاط ضرور ہے۔ عالمگیریہ میں ذخیرہ سے ہے امام محمد فرماتے ہیں: بہ ناخذ مالم نعرف شیئاً حرام بیعنہ [1]- ہم اس کو اختیار کرتے ہیں جب تک کسی معین شے کے حرام ہونے کو نہ پہچانیں (ت) اگر یہ صورت تھی تو امام پر الزام نہیں۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

[1] فتاوی ہندیہ کتاب الکراھیۃ الباب الثانی عشر نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۴۲

Fatawa Razawiyya Volume 23

Issal-e-Thawab, Sadaqah, Charity, and Questions

Problem 27: 21st Safar, Tuesday, 1308 AH What do the scholars of religion say regarding this matter: should the offerings (Nazr-o-Niyaz) for the elders of religion, such as for Milad Sharif etc., be performed on sweets made by Hindus or on those made by Muslims? And where Muslim confectioners are also available, from whom is it better for a Muslim to buy? Explain and be rewarded.

The Answer: There is no doubt that Hindus generally remain polluted in severe impurities. They urinate in their dhotis and then, standing on the edge of their wells, they splash a small pot (lota) of water; all the splashes fall back into the well. They are not fortunate enough to use clay clods (dhela) after defecation. They have a small pot which is often half or three-quarters full; then they perform post-defecation washing (istinja) in it, wash their hands in the same, and save enough to gargle twelve times. It has been observed that their confectioners washed the cauldron with this same carelessly handled water and wiped it with the same cloth (angochha) which is not changed for years and contains tolas (a unit of weight), rather ounces, of urine. Furthermore, in their religion, cow and buffalo dung and heifer's urine are considered 'Mutra-paak' (purifying urine), rather 'Pavitra' (holy) i.e., something that cleanses. So, what point is there in avoiding it? Rather, it is not far-fetched for them to use it in place of musk and perfume. In such conditions, although in this tolerant, easy, bright, and noble Sharia (may Allah Almighty send peace and blessings upon its owner and his family), as long as there is no certainty of the occurrence of impurity in any particular thing, by the command of the universal principle 'Al-Aslu at-Taharah' (The base is purity)...

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

ईसाल-ए-सवाब, सदक़ा, खैरात और सवालात

मसला 27: 21 सफ़र, मंगलवार, 1308 हिजरी धर्मगुरु इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि बुज़ुर्गान-ए-दीन की नज़्र-ओ-नियाज़, जैसे मिलाद शरीफ़ वगैरह के लिए, हिंदुओं की बनाई हुई मिठाई पर होनी चाहिए या मुसलमानों की? और जहाँ मुसलमान हलवाई भी हों, वहाँ मुसलमान को किससे खरीदना बेहतर है? बयान फ़रमाएं, पुण्य प्राप्त करें।

जवाब: इसमें कोई संदेह नहीं कि हिंदू सामान्यतः भीषण अशुद्धियों में लिप्त रहते हैं। वे धोतियों में पेशाब करते हैं और फिर अपने कुओं की मुँडेर पर खड़े होकर एक लुटिया पानी खींचते हैं, जिसकी सारी छींटें कुएं में जाती हैं। उन्हें शौच के बाद मिट्टी के ढेलों का उपयोग कहाँ नसीब? एक छोटी सी लुटिया होती है, वह भी अक्सर आधी या पौनी, फिर उसी में इस्तंजा (शौच के बाद सफाई) करना, उसी में हाथ धोना और इतना बचा लेना जिससे बारह बार कुल्ला किया जा सके। यह देखा गया है कि उनके हलवाइयों ने अपनी इसी लापरवाही वाले पानी से कड़ाही धोई और उसी अंगोछे से पोंछ ली जो साल-साल भर बदला नहीं जाता और जिसमें तोलों, बल्कि छटांकों पेशाब होता है। इसके अतिरिक्त उनके धर्म में गाय-भैंस का गोबर और बछिया का पेशाब 'मूत्र-पाक' (पवित्र पेशाब), बल्कि 'पवित्र' यानी शुद्ध करने वाला माना जाता है। तो उससे बचने का क्या अर्थ? बल्कि उसे कस्तूरी और इत्र की जगह इस्तेमाल करना उनसे दूर नहीं है। ऐसी स्थितियों में, हालांकि इस उदार, सरल, उज्ज्वल और पवित्र शरीयत (अल्लाह तआला इसके स्वामी और उनके परिवार पर शांति और आशीर्वाद भेजे) ने जब तक किसी विशेष चीज़ में अशुद्धि होने का यकीन न हो, 'अल-अस्लु अत-तहारह' (मूल रूप से शुद्धता) के व्यापक नियम के अनुसार...

पेज 116 ऑफ़ 768

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۳

ایصال ثواب وصدقہ وخیرات وسوال

مسئلہ ۲۷: ۲۱ صفر یوم سہ شنبہ ۱۳۰۸ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ بزرگان دین کی نذر و نیاز مثل مولود شریف وغیرہ کے ہندؤوں کی بنائی ہوئی شیرینی پر چاہئے یا مسلمان کی اور جہاں مسلمان حلوائی بھی ہوں تو مسلمان کو کن سے خریدنا اولیٰ ہے؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ اجر پاؤ۔ت)

الجواب: شک نہیں ہنود عموماً سخت ناپاکیوں میں آلودہ رہتے ہیں دھوتیوں میں پیشاب کرتے ہیں اور انھیں اپنے کنوؤں کی من پر کھڑے ہو کر ایک لٹیا پانی بھینچتے ہیں سب چھینٹیں کنویں میں جاتی ہیں، پاخانے میں ڈھیلے لے جانا تو انھیں کہاں نصیب، چھوٹی سی لٹیا ہوتی ہے وہ بھی بارہا آدھی یا پونی، پھر اس میں آبدست اسی میں ہاتھ دھونا، اور اتنا بچالائے جس سے بارہ کلا کئے، مشاہدہ ہوا کہ ان کے حلوائیوں نے اپنی اسی بے احتیاطی کے پانی سے کڑاہی دھوئی اور اسی انگوچھے سے پونچھ لی جو سال سال بھر بدلا نہیں جاتا اور اس میں تولوں بلکہ چھٹکیوں موت ہوتا ہے علاوہ بریں ان کے مذہب میں گائے بھینس کا گوبر اور بچھیا کا موت متر پاک بلکہ پبتر یعنی پاک کرنے والا ہوتا ہے تو اس سے احتراز کیا معنی بلکہ اسے مشک وعطر کی جگہ استعمال کرنا ان سے بعید نہیں ایسی حالتوں میں اگرچہ اس شریعت سمحہ سہلہ غرا بیضا صلی اللہ تعالیٰ علیٰ صاحبہا وآلہ وبارک وسلم نے جب تک کسی خاص شیئ میں وقوع نجاست کا یقین نہ ہو بحکم قاعدہ کلیہ الاصل الطھارۃ و...

Fatawa Rizvia, Volume 23

The general principle "certainty is not removed by doubt" (meaning things are originally pure and clean, and the general rule for this is that certainty is not dispelled by doubt) is the ruling of fatwa for ease. However, there is no doubt that piety (taqwa) lies in avoiding it as much as possible, especially when they [non-believers], despite their filth and impurities, maintain such a level of distance from clean and pure Muslims. And according to the rule "a man judges others by himself" (every person assesses others based on their own nature), God forbid, they consider Muslims lowly. It is strange that the impure avoid the pure, yet the pure should mingle with the impure and show no sense of self-respect even at such backwards and blind notions of untouchability. Granted, one might not avoid it for one's own self, but certainly, in offerings and oblations for the holy personages (peace and blessings of Allah be upon their master and protector and upon them all), and generally in charities and good deeds, one must abstain, as these acts are performed with the hope of acceptance. And it is stated in the Hadith:

[Boxed Text] Arabic: Indeed, Allah is pure and accepts only what is pure. (Footnote 1) Urdu: Truly, Allah Almighty is pure and does not accept anything but a clean and pure thing.

So, if in the knowledge of God, the impurity of these sweets (God forbid) becomes the cause of non-acceptance, what a loss that would be! In short, as far as possible, it is better to avoid such food and drink items from Hindus generally, and especially in offerings, oblations, Fateha, and charities. When Muslim confectioners are also available, what is the reason for unnecessarily leaning towards Hindus? Besides these virtues, what a great benefit it is that the profit of one's wealth reaches one's own Muslim brother. It is stated in Fatawa Zakhira, Tariqa Muhammadiyya, and Hadiqa Nadiyya:

[Two Column Table] Left Column (Arabic): It is disliked (makruh) to eat and drink from the vessels of polytheists before washing them, because their vessels are mostly and apparently impure. This is because they consider wine permissible and eat carrion and pork, drinking and eating these from their bowls and vessels. Thus, eating and drinking from them is disliked.

Right Column (Urdu): Using the vessels of polytheists without washing is disliked (makruh) because their vessels are likely outwardly impure for the reason that they consider drinking alcohol lawful and eat dead animals, pigs, etc., and use their

vessels for this purpose. Therefore, eating and drinking from them without washing is disliked. (Zahir)

[Footnote] 1. Sahih Muslim, Book of Zakat, Chapter: Indeed the name of Sadaqah falls..., Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/326; Al-Sunan al-Kubra by al-Bayhaqi, Book of Prayer for Rain, Chapter: Going out from injustices, Dar Sadr, Beirut, 3/366.

फ़तवा-ए-रज़विया, खंड 23

सामान्य नियम "निश्चितता संदेह से समाप्त नहीं होती" (चीजों में मूल रूप से पवित्रता और शुद्धता है और इसके लिए सामान्य नियम यह है कि निश्चितता संदेह से दूर नहीं होती) फतवे का नियम आसानी प्रदान करता है। लेकिन इसमें कोई संदेह नहीं है कि तक़वा (परहेजगारी) जहाँ तक संभव हो इससे बचने में है। विशेष रूप से जब वे अपनी गंदगी और अशुद्धियों के बावजूद स्वच्छ और पवित्र मुसलमानों से इस कदर परहेज रखते हैं और नियम "अल-मरउ यक़ीसु अला नफ़्सिही" (हर व्यक्ति दूसरे को अपने स्वयं के संदर्भ में आंकता है) के अनुसार, खुदा न करे, वे उन्हें नीच समझते हैं। आश्चर्य है कि अशुद्ध लोग शुद्ध लोगों से परहेज करें और शुद्ध लोग अशुद्ध लोगों से मेलजोल रखें और उनकी ऐसी उल्टी और अंधी छुआछूत पर भी गैरत न दिखाएं। माना कि अपने लिए न बचें, लेकिन निश्चित रूप से बुजुर्गों (अल्लाह तआला उन पर, उनके आका और मौला पर और उन सब पर दरूद व सलाम भेजे) की नज़र-ओ-नियाज़, बल्कि सामान्य दान-पुण्य और अच्छे कार्यों में इससे बचना चाहिए क्योंकि ये कार्य स्वीकृति की आशा के साथ किए जाते हैं। और हदीस में इरशाद हुआ है:

[बॉक्स में पाठ] अरबी: बेशक अल्लाह पाक है और वह केवल पाक चीज़ ही स्वीकार करता है। (पाद टिप्पणी 1) उर्दू: बेशक अल्लाह अज़्ज़वजल पाक है और वह केवल साफ-सुथरी और पाक चीज़ को ही स्वीकार फ़रमाता है।

तो अगर अल्लाह के इल्म में उन मिठाइयों की अशुद्धि (खुदा न करे) अस्वीकृति का कारण बनी, तो यह कितना बड़ा घाटा होगा! संक्षेप में, जहाँ तक संभव हो, हिंदुओं की ऐसी खाने-पीने की चीज़ों से सामान्य रूप से और विशेष रूप से नज़र-ओ-नियाज़, फातिहा और सदकात में बचना ही बेहतर है। और जब मुसलमान हलवाई भी मौजूद हों, तो खामख्वाह हिंदुओं की ओर झुकने का कारण क्या है? इन खूबियों के अलावा, यह कैसा फायदा है कि अपने माल का लाभ अपने ही मुसलमान भाई तक पहुँचा। फतावा ज़खीरा, तरीक़ा-ए-मुहम्मदिया और हदीक़ा-ए-नदिया में है:

[दो कॉलम तालिका] बायाँ कॉलम (अरबी): मुशरिकों (बहुदेववादियों) के बर्तनों में धोने से पहले खाना-पीना मकरूह है क्योंकि उनके बर्तन अक्सर ज़ाहिरी तौर पर नापाक होते हैं, क्योंकि वे शराब को हलाल समझते हैं और मुर्दार तथा सुअर का मांस खाते हैं, और अपने प्यालों और बर्तनों में इसे पीते और खाते हैं, इसलिए उनमें खाना-पीना मकरूह है।

दायाँ कॉलम (उर्दू): मुशरिकों के बर्तन बिना धोए इस्तेमाल करना मकरूह है क्योंकि उनके बर्तन अक्सर ज़ाहिरी तौर पर नापाक होते हैं, इस वजह से कि वे शराब पीना हलाल समझते हैं और मुर्दार और सुअर आदि खाते हैं और इसी उद्देश्य के लिए अपने बर्तन इस्तेमाल करते हैं, इसलिए उन्हें बिना धोए उनमें खाना-पीना मकरूह है। (ज़ाहिर)

[पाद टिप्पणी] 1. सहीह मुस्लिम, किताबुज़ ज़कात, बाब: बेशक सदक़ा का नाम पड़ता है..., कदीमी कुतुब खाना कराची, 1/326; अस-सुनन अल-कुबरा लिल-बैहक़ी, किताबु सलातुल इस्तिका, बाबुल खुरूज मिनल मज़ालिम, दार सादिर बेरुत, 3/366।

ضابطہ عام الیقین لا یزول بالشک (اشیاء میں اصلاً پاکیزگی اور طہارت ہے اور اس کے لئے عام قاعدہ یہ ہے کہ یقین شک سے زائل نہیں ہوتا) حکم فتوٰی آسانی فرمائی مگر شبہ نہیں کہ تقوٰی حتی الامکان اس سے بچنا ہے خصوصاً جبکہ وہ باوصف اپنی گندگیوں ناپاکیوں کے پاک ستھرے نظیف مسلمانوں سے کس درجہ پر ہیز رکھتے اور بحکم المرء یقیس علی نفسہ (ہر شخص دوسرے کے بارے میں اپنی ذات کے حوالے سے قیاس کرتا ہے۔ ت) معاذ اللہ انہیں مچھ سمجھتے ہیں عجب کہ ناپاکوں کو پاکوں سے احتراز ہو اور پاک ناپاک سے اختلاط رکھیں اور ان کی ایسی اوندھی اندھی چھوٹ پر بھی غیرت نہ کریں مانا کہ اپنے نفس کے لئے نہ بچیں مگر بیشک حضرات بزرگان دین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم علی سیدھم و مولاھم و علیھم اجمعین کی نذر و نیاز بلکہ عموماً و صدقات و امور خیرات میں اس سے احتراز چاہئے کہ یہ امور بامید قبول کئے جاتے ہیں اور حدیث میں ارشاد ہوا :

[Boxed Text] ان اللہ طیب لایقبل الا الطیب۔ 1 بیشک اللہ عزوجل طیب ہے نہیں قبول فرماتا مگر پاکی ستھری چیز کو۔

تو اگر علم الہی میں ان شیرینیوں کی ناپاکی معاذ اللہ باعث عدم قبول ہوئی کیا خسارہ ہے۔ غرض جہاں تک ممکن ہو ہنود کی ایسی اشیاء سے کھانے پینے عموماً اور نذر و نیاز فاتحہ صدقات میں خصوصاً احتراز اولٰی ہے اور جب مسلمان حلوائی بھی موجود ہوں تو خواہ مخواہ ہنود کی طرف جھکنے کی وجہ کیا ہے، ان سے خریدنے میں علاوہ ان خوبیوں کے یہ کیسا فائدہ ہے کہ اپنے مال کا نفع اپنے بھائی مسلمان ہی کو پہنچا، فتاوٰی ذخیرہ و طریقہ محمدیہ وحدیقہ ندیہ میں ہے:

[Two Column Table] یکرہ الاکل والشرب فی اوانی المشرکین قبل الغسل لان الغالب والظاہر من حال اوانیہم النجاسۃ فانہم یستحلون الخمر ویأکلون المیتۃ ولحم الخنزیر ویشربون ذلک ویأکلون فی قصاعہم واوانیہم فیکرہ الاکل والشرب مشرکین کے برتن بغیر دھوئے استعمال کرنا مکروہ ہے اس لئے کہ غالباً ان کے برتن بظاہر ناپاک ہوتے ہیں بایں وجہ کہ وہ شراب پینا حلال جانتے اور مردار اور سور وغیرہ کھاتے ہیں اور اس مقصد کے لئے اپنے برتن استعمال کرتے ہیں لہذا انہیں دھوئے بغیر ان میں کھانا پینا مکروہ ہے۔ ظاہر

[Footnote] 1 صحیح مسلم کتاب الزکوۃ باب ان اسم الصدقۃ یقع الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۳۲۶، السنن الکبری للبیہقی کتاب صلوۃ الاستسقاء باب الخروج من المظالم دار صادر بیروت ۳ / ۳۶۶

Fatawa Rizvia, Volume 23

(Arabic Text): "...in it before ghusl, considering the apparent state, just as it is disliked (Makruh) to perform ablution (Wudu) with the leftover water (sur) of a chicken that is left free, because it generally does not abstain from impurities. However, the original state of things is purity, and if we merely have a doubt about impurity, then impurity is not established by doubt. This is the summary of what was mentioned from 'Al-Dahira'."

(Urdu Translation): "Considering the present state, just as it is disliked to perform wudu with the leftover water of a chicken that roams freely in streets and lanes, because it is not safe from filth. However, the original state of things is purity, and if we merely have a doubt about impurity, then impurity is not established by doubt. This is a summary from the mentioned Al-Dahira. (T)"

It is stated in 'Nisab al-Ihtisab': (Arabic Text): "The servant says, may Allah Almighty reform him: We are afflicted with buying clarified butter (ghee), vinegar, milk, cheese, and all other liquids from Hindus, and based on this possibility is the contamination of their vessels. Their women do not abstain from dung, and similarly, they eat the meat of what they kill [without ritual slaughter], which is carrion. So, permissibility is by fatwa, and taking caution is piety (taqwa)."

(Urdu Translation): "The humble servant says, may Allah Almighty reform him, that we buy ghee, vinegar, cheese, milk, and all other liquid items from Hindus. Their women do not abstain from dung, etc., and Hindus eat the meat of animals killed without ritual slaughter. Therefore, there is a possibility of their vessels being impure. The permissibility of using their vessels for us is based on fatwa, while abstaining from them is piety (taqwa). In summary, and Allah the Exalted knows best what is correct. (T)"

Issue 28: From Pilibhit, Mohalla Pakria, sent by Sheikh Abdul Wahab Sahib, 15 Rabi-ul-Awwal Sharif 1312 AH. Protector of the religion and Mufti of the firm Sharia, Mr. Maulvi Muhammad Ahmad Raza Khan Sahib (may Allah enlighten his proof), after greetings and God's mercy, it is requested that a problem seeking resolution is sent to your presence. Please honor us with a prompt reply. After finishing the discourse on the birth of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), if 'Panj Ayat' (Five Verses) are recited and sweets are distributed, is it permissible or

impermissible? The objection is that 'Panj Ayat' are specific for gatherings of sorrow and not for wedding gatherings.

1. Al-Hadiqa al-Nadiya Sharh al-Tariqa al-Muhammadiyya, Type 4, Maktaba Nooriya Razviya Lyallpur 2/127.
2. Nisab al-Ihtisab. Page 118 of 768

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

(अरबी पाठ): "...नहाने से पहले प्रकट अवस्था को ध्यान में रखते हुए, जैसे उस मुर्गी के बचे हुए पानी (झूठे) से वज़ू करना मकरूह है जिसे खुला छोड़ दिया गया हो, क्योंकि वह सामान्यतः गंदगी से सुरक्षित नहीं रहती। हालाँकि, वस्तुओं की मूल स्थिति पवित्रता (तहारत) है, और यदि हमें केवल अशुद्धि का संदेह हो, तो संदेह से अशुद्धि सिद्ध नहीं होती। यह 'अल-ज़खीरा' में वर्णित बात का सारांश है।"

(उर्दू अनुवाद): "हाल का ऐतबार करते हुए जैसे उस मुर्गी के झूठे से वज़ू करना मकरूह है जो गली कूचों में आज़ाद फिरने वाली है, इसलिए कि वह गंदगी से महफ़ूज़ नहीं होती अलबत्ता असल अशिया में तहारत होती है और हमें नजासत का महज़ शक हो जाए तो शक से नजासत साबित नहीं होती। खुलासा अज़ ज़खीरा मज़कूर हुआ। (त)"

निसबुल एहतिसाब में है: (अरबी पाठ): "बंदा कहता है, अल्लाह तआला उसका सुधार करे: हम हिंदुओं से घी, सिरका, दूध, पनीर और अन्य सभी तरल वस्तुएं खरीदने के संकट में हैं, और इसी संभावना पर उनके बर्तनों की गंदगी है। उनकी स्त्रियाँ गोबर से परहेज नहीं करतीं, और इसी तरह वे उन जानवरों का मांस खाते हैं जिन्हें वे (बिना ज़बह किए) मार डालते हैं, और वह मुर्दार (शव) है। तो अनुमति फतवा है, और परहेज करना तक़वा (परहेजगारी) है।"

(उर्दू अनुवाद): "बंदा कहता है कि अल्लाह तआला इसकी इस्लाह फरमाए और हम घी, सिरका, पनीर, दूध और दीगर तमाम सैयाल चीजें हिंदुओं से खरीदते हैं। उनकी औरतें गोबर वगैरह से परहेज नहीं करतीं, और हिंदू लोग बगैर ज़बह किए मार डाले जाने वाले जानवरों का गोश्त खाते हैं इसलिए उनके बर्तनों के नापाक होने का एहतमाल होता है उनके बर्तनों के इस्तेमाल की इबाहत हमारे लिए बर-बिनाए फतवा है जब कि उनसे परहेज करना तक़वा है मुलखसन वल्लाहु तआला सुब्हानहु व तआला आलम बिस्सवाब। (त)"

मसला 28: पीलीभीत, मोहल्ला पकरिया से, प्रेषक शेख अब्दुल वहाब साहब, 15 रबी-उल-अव्वल शरीफ 1312 हिजरी। हानी-ए-दीन व मुफ्ती-ए-शरह-ए-मतीन जनाब मौलवी मुहम्मद अहमद रज़ा खाँ साहब (अल्लाह उनके प्रमाण को रौशन करे), सलाम और अल्लाह की रहमत के बाद अर्ज़ है कि एक मसला हल तलब आपकी बारगाह में भेजा जा रहा है, बराए करम जल्द जवाब से मुशर्रफ फरमाएं। हुज़ूर नबी-ए-करीम (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) की विलादत के बयान के समापन

के बाद अगर 'पंज आयत' पढ़कर शीरीनी (मिठाई) तक़सीम की जाए तो क्या यह जायज़ है या नाजायज़? एतराज़ यह है कि 'पंज आयत' खास महफ़िल-ए-ग़म के लिए हैं न कि महफ़िल-ए-शादी के लिए।

1. अल-हदीक़ा अन-नदिया शरह अल-तरीक़ा अल-मुहम्मदिया, किस्म 4, मकतबा नूरिया रज़विया लायलपुर 2/127।
2. निसाब अल-एहतिसाब। पृष्ठ 118/768

فیھا قبل الغسل اعتبارا للظاھر کما کرہ التوضی بسور الدجاجۃ المخلاۃ لانھا لا تتقی عن النجاسۃ في الغالب الا ان الاصل في الاشیاء الطھارۃ وتشککنا في النجاسۃ فلم تثبت النجاسۃ بالشك ھذا حاصل ماذکر عن الذخیرۃ۔ حال کا اعتبار کرتے ہوئے جیسے اس مرغی کے جھوٹے سے وضو کرنا مکروہ ہے جو گلی کوچوں میں آزاد پھرنے والی ہے اس لئے کہ وہ گندگی سے محفوظ نہیں ہوتی البتہ اصل اشیاء میں طہارت ہوتی ہے اور ہمیں نجاست کا محض شک ہو جائے تو شک سے نجاست ثابت نہیں ہوتی خلاصہ از ذخیرہ مذکور ہوا۔ (ت)

نصاب الاحتساب میں ہے: قال العبد اصلحہ اللہ تعالی وما ابتلینا من شراء السمن والخل واللبن والجبن وسائر المائعات من الھنود علی ھذا الاحتمال تلویث اوانیھم وان نسائھم لایتوقین عن السرقین وکذا یاکلون لحم ما قتلوہ وذلک میتۃ فالا باحۃ فتوی والتحرز تقوی بندہ کہتا ہے کہ اللہ تعالٰی اس کی اصلاح فرمائے اور ہم گھی، سرکہ، پنیر، دودھ اور دیگر تمام سیال چیزیں ہندوؤں سے خریدتے ہیں۔ ان کی عورتیں گوبر وغیرہ سے پرہیز نہیں کرتیں، اور ہندو لوگ بغیر ذبح کئے مار ڈالے جانے والے جانوروں کا گوشت کھاتے ہیں اس لئے ان کے برتنوں کے ناپاک ہونے کا احتمال ہوتا ہے ان کے برتنوں کے استعمال کی اباحت ہمارے لئے بر بنائے فتوٰی ہے جب کہ ان سے پرہیز کرنا تقوٰی ہے ملخصاً واللہ تعالٰی سبحانہ وتعالٰی اعلم بالصواب۔ (ت)

مسئلہ ۲۸: از پیلی بھیت محلہ پکریامرسلہ شیخ عبدالوہاب صاحب ۱۵ ربیع الاول شریف ۱۳۱۲ھ حامی دین و مفتی شرع متین جناب مولوی محمد احمد رضا خاں صاحب انار اللہ برہانہ بعد سلام علیک و رحمۃ اللہ عرض ہے کہ مسئلہ حل طلب ارسال حضور ہے براہ کرم جلد جواب سے مشرف فرمائے، بعد ختم بیان ولادت جناب رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اگر پنج آیت پڑھ کر شیرینی

تقسیم کی جائے تو جائز ہے یا ناجائز؟ اعتراض یہ ہے کہ پنج آیت مخصوص محفل غم کے واسطے ہیں نہ کہ محفل شادی کے

1 الحدیقۃ الندیہ شرح الطریقۃ المحمدیہ النوع الرابع مکتبہ نوریہ رضویہ لائلپور ۲/ ۱۲۷ 2 نصاب الاحتساب صفحہ 118 از 768

Volume 23

Fatawa Ridawiyya

Question: Accordingly, in the third-day ritual (Sowem), after the completion of the Holy Quran, "Panj Ayat" (five verses) are recited and sweets are distributed. Is reciting them in a Milad gathering a cause for dislike (karahat)? Explain and be rewarded. (t)

The Answer: To differentiate between joy and sorrow regarding the "Panj Ayat" and to consider them exclusive to assemblies of grief is purely false and baseless. It was the noble habit of the Sahaba (Companions) that whenever they gathered in an assembly, they would listen to some verses of the Holy Quran recited by someone. It is stated in Al-Alamgiriyyah:

[Arabic Box 1]: "If the Quran is recited in assemblies out of worldly greed and desire, it is disliked (Makruh). And if it is recited for the sake of Allah Almighty, it is not disliked. Indeed, when the companions of the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him and his companions) gathered, they would command one of them to recite a Surah from the Quran. Similarly, it is mentioned in Al-Gharaib."[1]

[Urdu Translation]: If the Holy Quran is recited in an assembly based on worldly greed and desire, then it is disliked. And if it is recited for the sake of seeking Allah Almighty's pleasure, it is not disliked. And undoubtedly, when the companions of the Messenger (peace and blessings be upon him, his family, and companions) gathered in any assembly, they used to ask one of their companions to recite any Surah of the Holy Quran. Likewise, it is in Gharaib. (t)

It is in the Hadith that the Luminous Master of the Messengers (peace and blessings be upon him) says:

[Arabic Box 2]: "Indeed, this Quran is the banquet of Allah, so accept His banquet as much as you can." Narrated by Al-Hakim,[2] and he authenticated it on the authority of Ibn Mas'ud (may Allah be pleased with him).

[Urdu Translation]: Undoubtedly, this Quran is an invitation from Allah Almighty, so accept this invitation as much as possible. (Al-Hakim narrated it from Hadrat Abdullah bin Mas'ud, may Allah be pleased with him, and authenticated it. t)

In another Hadith, he (peace and blessings be upon him) says:

[Arabic Box 3]: "Every host loves for people to come to his feast, and the banquet of Allah is the Quran, so do not abandon it..." (Narrated by...)

[Urdu Translation]: Every person who gives an invitation likes that people should come to his invitation, and the table of blessings of Allah Almighty is the Quran, so do not leave it (its...)

[1] Fatawa Hindiyyah, Kitab al-Karahiyah, Chapter Four, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/316 [2] Al-Mustadrak lil-Hakim, Kitab Fada'il al-Quran, Al-Quran Ma'dabat Allah, Dar al-Fikr Beirut, 1/555

जिल्द २३

फ़तावा रज़विया

प्रश्न: सोयम (तीसरे दिन की रस्म) में कुरान की समाप्ति के बाद "पंज आयत" पढ़कर मिठाई बांटी जाती है। क्या मिलाद की महफ़िल में इन्हें पढ़ना नापसंदगी (कराहत) का कारण है? बयान फरमाएं और सवाब पाएं। (त)

उत्तर: पंज आयत के संबंध में खुशी और गम के बीच अंतर करना और इसे केवल शोक सभाओं के लिए विशिष्ट मानना पूरी तरह से गलत और निराधार है। सहाबा किराम की यह महान आदत थी कि जब वे किसी सभा में एकत्र होते, तो वे किसी से पवित्र कुरान की कुछ आयतें सुनकर पढ़ते थे। आलमगीरिया में लिखा है:

[अरबी बॉक्स 1]: "यदि दुनियावी लालच और इच्छा के कारण सभाओं में कुरान पढ़ा जाए तो यह नापसंद (मकरूह) है। और यदि यह अल्लाह तआला की रज़ा (प्रसन्नता) के लिए पढ़ा जाए तो यह मकरूह नहीं है। और निश्चित रूप से रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के साथी जब किसी सभा में एकत्र होते, तो वे अपने साथियों में से किसी एक को कुरान की कोई सूरत पढ़ने का आदेश देते थे। इसी तरह ग़राइब में है।"[1]

[उर्दू अनुवाद का हिंदी]: यदि दुनियावी लालच और लालसा के आधार पर सभा में कुरान मजीद पढ़ा जाए तो यह मकरूह है। और यदि अल्लाह तआला की प्रसन्नता के लिए पढ़ा जाए तो मकरूह नहीं है और निस्संदेह रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के साथी जब किसी सभा में एकत्र होते तो अपने साथियों में से किसी एक से कुरान मजीद की कोई सूरत तिलावत करने को कहते थे। वैसा ही ग़राइब में है। (त)

हदीस में है कि सैयदुल मुरसलीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

[अरबी बॉक्स 2]: "निश्चित रूप से यह कुरान अल्लाह अज़्ज़वजल की ओर से तुम्हारी दावत है, तो जहाँ तक संभव हो इसकी दावत स्वीकार करो।" (हाकिम[2] ने इसे हज़रत अब्दुल्ला इब्न मसूद रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया और इसे सही ठहराया है। त)

[उर्दू अनुवाद का हिंदी]: बेशक यह कुरान अल्लाह अज़्ज़वजल की ओर से तुम्हारी दावत है, तो जहाँ तक हो सके इसकी दावत स्वीकार करो। (हाकिम ने हज़रत अब्दुल्ला इब्न मसूद रज़ियल्लाहु अन्हु से इसे रिवायत करके इसकी तस्दीक फरमाई है। त)

दूसरी हदीस में हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

[अरबी बॉक्स 3]: "हर मेज़बान यह पसंद करता है कि लोग उसकी दावत में आएँ और अल्लाह अज़्ज़वजल का दस्तरखान कुरान है, तो इसे न छोड़ो..." (रिवायत...)

[उर्दू अनुवाद का हिंदी]: हर दावत देने वाला पसंद करता है कि लोग उसकी दावत में आएं और अल्लाह अज़्ज़वजल का नेमतों का दस्तरखान कुरान है, तो इसे न छोड़ो (इसकी...)

[1] फ़तावा हिंदिया, किताबुल कराहिया, अध्याय चार, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/316 [2] अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताब फज़ाइलुल कुरान, अल-कुरान मादबतुल लाह, दारुल फिक्र बेरूत, 1/555

पृष्ठ 119/768

جلد ۲۳

فتاویٰ رضویہ

چنانچہ سوم میں بعد ختم کلام مجید پنج آیت پڑھ کے شیرینی تقسیم کرتے ہیں محفل میلاد میں پڑھنا موجب کراہت ہے؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ اجر پاؤ-ت)

الجواب: پنج آیت میں شادی و غمی کا تفرقہ اور اسے مجلس غم سے مخصوص ماننا محض باطل و بے اصل ہے صحابہ کرام کی عادت کریمہ تھی جب کسی مجلس میں جمع ہوتے کسی سے کچھ آیات کلام مجید پڑھ کر سنتے ، عالمگیریہ میں ہے:

لو قرأ طمعاً فی الدنیا فی المجالس یکرہ وان قرأ لوجہ اللہ تعالیٰ لایکرہ وقد کان اصحاب رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ واصحابہ اذاجتمعوا امروا احدھم ان یقرأ سورۃ من القرآن کذا فی الغرائب 1۔ اگر دنیوی لالچ اور طمع کی بنا پر مجلس میں قرآن مجید پڑھا جائے تو یہ مکروہ ہے۔ اور اگر اللہ تعالیٰ کی رضا جوئی کے لئے پڑھا جائے تو مکروہ نہیں اور بے شک اصحاب رسول (صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلی آلہ وصحبہ وسلم) جب کسی مجلس میں جمع ہوتے تو اپنے ساتھیوں میں سے کسی ایک کو فرمایا کرتے تھے کہ وہ قرآن مجید کی کوئی سورت تلاوت کرے۔ یونہی غرائب میں ہے۔ (ت)

حدیث میں ہے حضور پر نور سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں :

ان ھذا القرآن مأدبۃ اللہ فاقبلوا مأدبتہ ما استطعتم رواہ الحاکم 2 وصححہ عن ابن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ بیشک یہ قرآن اللہ عزوجل کی طرف سے تمہاری دعوت ہے تو جہاں تک ہو سکے اس کی دعوت قبول کرو، (حاکم نے حضرت عبداللہ ابن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے اسے روایت کر کے اس کی تصحیح فرمائی۔ت)

دوسری حدیث میں ہے فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم:

کل مؤدب یحب ان یؤتی ادبہ وادب اللہ القرآن فلا تھجروہ (رواہ ہر دعوت کرنے والا دوست رکھتا ہے کہ لوگ اس کی دعوت میں آئیں اور اللہ عزوجل کا خوانِ نعمت قرآن ہے تو اسے نہ چھوڑو اس کی)

1 فتاوی ہندیہ کتاب الکراہیۃ الباب الرابع نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۱۶ 2 المستدرک للحاکم کتاب فضائل القرآن القرآن مأدبۃ اللہ دارالفکر بیروت ۱ / ۵۵۵

Al-Bayhaqi narrated from Samurah bin Jundub (may Allah be pleased with him).

Imam al-Bayhaqi has narrated from Hazrat Samurah bin Jundub (may Allah be pleased with him). (T)

Should the invitation of Allah (Exalted be He) be accepted and his table of blessings be benefited from only in times of sorrow and not in times of joy? Inevitably, the recitation of the Holy Quran in the assembly of the blessed Mawlid (birth celebration) has always been the practice of the honorable scholars and Islamic lands. Imam Jalal al-Millah wa ad-Din al-Suyuti (may Allah have mercy on him) states in his Fatawa:

The essence of the Mawlid is the gathering of people, the recitation of what is easy from the Quran, and the narration of the reports received regarding the beginning of the matter of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) and the signs that occurred therein, etc.

The essence of the blessed Mawlid is the gathering of people, the recitation of the Holy Quran, and the narration of those verses, traditions, and reports which have been revealed in the glory of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), etc. (T)

Imam Hafiz Ibn Hajar al-Asqalani, in deriving the original practice of the blessed Mawlid, states:

Gratitude to Allah the Almighty is achieved through various types of worship, such as prostration, fasting, charity, and recitation. And what blessing is greater than the blessing of the emergence of this Noble Prophet, the Prophet of Mercy (peace and blessings of Allah be upon him) on that day?

Gratitude to Allah Almighty is expressed through several types of worship, such as fasting, prostration, recitation, charity, etc. And what greater blessing can there be than the manifestation of the Noble Prophet, who is the Prophet of Mercy? (T)

In the Seerat of Allama Shami, it says:

The practice of Mawlid which we have deemed good; there is nothing in it except the recitation of the Quran and the feeding of food, and that is a good deed, a kindness, and a means of proximity.	**Celebrating the blessed Mawlid, which we have declared as commendable, consists of nothing but the recitation of the Holy Quran (remembrance of God and remembrance of the Messenger) and the arrangement of feeding food. And this work is a virtuous deed and a means of goodness and proximity to God. (T)**

[1] Kanz al-Ummal with reference to Hab, from Samurah (may Allah be pleased with him), Hadith 2286, Muassasat al-Risalah, Beirut, 1/514. [2] Al-Hawi lil-Fatawi, Husn al-Maqsid fi 'Amal al-Mawlid, Dar al-Fikr, Beirut, 1/189. [3] Al-Hawi lil-Fatawi with reference to Ibn Hajar, Husn al-Maqsid fi 'Amal al-Mawlid, Dar al-Fikr, Beirut, 1/196. [4] Al-Hawi lil-Fatawi with reference to Seerat al-Shami, Husn al-Maqsid fi 'Amal al-Mawlid, Dar al-Kutub, Beirut, 1/195.

अल-बैहक़ी ने समुराह बिन जुंदुब (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) से रिवायत की।

इमाम बैहक़ी ने हज़रत समुराह बिन जुंदुब (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) से रिवायत की है। (त)

क्या अल्लाह अज़-व-जल का निमंत्रण स्वीकार करना और उसकी नेमतों के दस्तरखान से लाभ उठाना केवल दुख के समय होना चाहिए, खुशी में नहीं? अनिवार्य रूप से, धन्य मिलाद (जन्म समारोह) सभा में पवित्र कुरान का पाठ हमेशा से सम्मानित विद्वानों और इस्लामी देशों का अभ्यास रहा है। इमाम जलाल अल-मिल्लत वद-दीन अल-सुयूती (अल्लाह उन पर दया करे) अपने फतवों में कहते हैं:

मिलाद का मूल लोगों का जमावड़ा है, कुरान से जो आसान हो उसका पाठ करना, और पैगंबर (अल्लाह उन पर अपनी कृपा और शांति बरसाए) के मामले की शुरुआत और उसमें हुई निशानियों के संबंध में प्राप्त वृत्तांतों का वर्णन करना आदि।

धन्य मिलाद का मूल लोगों का इकट्ठा होना, पवित्र कुरान का पाठ किया जाना, और उन आयतों, हदीसों और वृत्तांतों का वर्णन करना है जो पवित्र पैगंबर (अल्लाह उन पर अपनी कृपा और शांति बरसाए) की शान में आए हैं आदि। (त)

इमाम हाफिज़ इब्न हजर अल-अस्कलानी धन्य मिलाद के मूल अभ्यास को निकालने में कहते हैं:

अल्लाह सर्वशक्तिमान के प्रति कृतज्ञता विभिन्न प्रकार की पूजा के माध्यम से प्राप्त की जाती है, जैसे कि सजदा, रोज़ा, दान और पाठ। और उस दिन इस महान पैगंबर, रहमत के पैगंबर (अल्लाह उन पर अपनी कृपा और शांति बरसाए) के प्रकट होने की नेमत से बड़ी और क्या नेमत हो सकती है?

अल्लाह सर्वशक्तिमान का शुक्र कई प्रकार की इबादतों जैसे रोज़ा, सजदा, तिलावत, सदक़ा-खैरात आदि के माध्यम से अदा किया जाता है। और नबी करीम, जो रहमत वाले नबी हैं, उनके उदय से बड़ी नेमत और कौन सी हो सकती है। (त)

अल्लामा शामी की सीरत में है:

मिलाद का वह अभ्यास जिसे हमने अच्छा माना है; उसमें कुरान के पाठ और खाना खिलाने के अलावा कुछ नहीं है, और वह एक अच्छा काम, नेकी और निकटता का साधन है।

धन्य मिलाद मनाना, जिसे हमने सराहनीय घोषित किया है, इसमें पवित्र कुरान की तिलावत (खुदा का ज़िक्र और रसूल का ज़िक्र) और खाना खिलाने के आयोजन के अलावा और कुछ नहीं होता। और यह काम तो खैर का काम है और नेकी व ईश्वरीय निकटता का जरिया है। (त)

[1] कंज़ अल-उम्माल, हब के हवाले से समुराह (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) से, हदीस 2286, मुअस्ससत अल-रिसाला, बेरुत, 1/514। [2] अल-हावी लिल-फतावी, हुस्न अल-मक़्सिद फी अमल अल-मवलिद, दार अल-फ़िक्र, बेरुत, 1/189। [3] अल-हावी लिल-फतावी, इब्न हजर के हवाले से हुस्न अल-मक़्सिद फी अमल अल-मवलिद, दार अल-फ़िक्र, बेरुत, 1/196। [4] अल-हावी लिल-फतावी, सीरत अल-शामी के हवाले से हुस्न अल-मक़्सिद फी अमल अल-मवलिद, दार अल-कुतुब, बेरुत, 1/195।

البیھقی عن سمرۃ بن جندب رضی اللہ تعالٰی عنہ۔

امام بیہقی نے حضرت سمرہ بن جندب رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا ہے۔ (ت)

کیا اللہ عزوجل کی دعوت قبول کرنا اور اس کے خوانِ نعمت سے بہرہ مند ہونا صرف غمی میں چاہئے شادی میں نہیں، لاجرم مجلس میلاد مبارک میں تلاوت قرآن مجید ہمیشہ سے معمول علمائے کرام و بلاد اسلام ہے۔ امام جلال الملۃ والدین سیوطی رحمۃ اللہ تعالٰی نے اپنے فتاوٰی میں فرماتے ہیں:

اصل المولد الذی ھو اجتماع الناس و قرأۃ ماتیصر من القرآن وروایۃ الاخبار الواردۃ فی مبدأ امر النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم وما وقع فیہ من الآیات الخ۔

میلاد شریف کی اصل لوگوں کا مجمع ہونا، قرآن مجید کا تلاوت کیا جانا، اور ان آیات و احادیث و روایات کو بیان کرنا ہے جو آنحضرت صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی شان میں وارد ہوئی ہیں الخ۔ (ت)

امام حافظ ابن حجر عسقلانی استخراج اصل عمل مولد مبارک میں فرماتے ہیں:

والشکر للہ تعالٰی یحصل بانواع العبادۃ کالسجود و الصیام والصدقۃ والتلاوۃ وای نعمۃ اعظم من النعمۃ ببروز ھٰذا النبی الکریم نبي الرحمۃ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فی ذلک الیوم ۔

اللہ تعالٰی کا شکر کئی قسم کی عبادات مثلاً صیام، سجود، تلاوت، صدقہ خیرات وغیرہ کے ذریعے ادا ہو جاتا ہے اور نبی کریم جو رحمت والے نبی ہیں ان کے ظہور سے بڑی نعمت اور کون سی ہو سکتی ہے۔ (ت)

سیرت علامہ شامی میں ہے:

عمل المولد الذی استحسنناہ فإنہ لیس فیہ شیئ سوی قرأۃ القرآن واطعام الطعام وذلک خیر وبرو قربۃ۔

میلاد شریف منانا کہ جس کو ہم نے مستحسن قرار دیا ہے اس میں قرآن مجید کی تلاوت (ذکر خدا و ذکر رسول) اور کھانا کھلانے کے اہتمام کے سوا اور کچھ نہیں ہوتا۔ اور یہ کام تو کارِ خیر ہے اور نیکی و قربت الٰہی کا ذریعہ ہے۔ (ت)

[1] کنز العمال بحوالہ ھب عن سمرۃ رضی اللہ عنہ حدیث ۲۲۸۶ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۱/ ۵۱۴ [2] الحاوی للفتاوی حسن المقصد فی عمل المولد دار الفکر بیروت ۱/ ۱۸۹ [3] الحاوی للفتاوی بحوالہ ابن حجر حسن المقصد فی عمل المولد دار الفکر بیروت ۱/ ۱۹۶ [4] الحاوی للفتاوی بحوالہ سیرت الشامی حسن المقصد فی عمل المولد دار الکتب بیروت ۱/ ۱۹۵

In short, because this gathering of angelic humans is for a wedding ceremony, objecting to the recitation of the 'Five Verses' in it is entirely meaningless.

[Right Column - Urdu Text] Yes, indeed, where the intention is to convey the reward of the blessed verses as a gift to the exalted Prophetic presence, peace and blessings be upon him, although Hafiz Ibn Taymiyyah and some of his supporters have raised disputes and disagreements, the truth and correct stance is that upon which the majority of Imams stand: that conveying the reward of the Holy Word to the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is permissible. Among the luminaries who declared it permissible are: (1) The illustrious Imam Taqi al-Din Ali bin Abd al-Kafi al-Subki (Shafi'i), (2) Imam al-Barzi, (3) Imam Ibn Aqili al-Hanbali, (4) The great Imam, Knower of Allah, Ali bin Muwaffaq, (5) Abu al-Abbas Imam Muhammad bin Ishaq al-Sarraj al-Naysaburi, (6) Sultan al-Ulama Imam Izz al-Din bin Abd al-Salam, (7) Imam Ibn Hajar al-Makki as in 'Uqud al-Durriyah', (8) Imam al-Nuwayri, (9) Imam Shihab al-Din Ahmad bin al-Shalabi al-Hanafi as in 'Fatawa Shami', (10) Shaykh al-Islam Imam al-Qayani, (11) Imam Sharaf al-Din al-Munawi, (12) Imam Kamal al-Din Muhammad ibn al-Humam, researcher and mujtahid, as derived from his words, (13) Knower of Allah Imam Abu al-Mawahib Sayyidi Muhammad al-Shadhili, (14) Imam Knower of Allah Abd al-Wahhab al-Sha'rani as will be mentioned shortly. Besides these, other illustrious noble scholars from the predecessors and successors [hold this view].

[Left Column - Arabic Text] Yes, in the context where the gifting of the reward of the verses is for the exalted prophetic presence, upon whom be the best of prayers, peace, and greetings; this, even though it was among the things Ibn Taymiyyah disputed and some agreed with him, the true and correct view is what the majority are upon regarding the permissibility of that. Among them are: The most glorious Imam Taqi al-Din Ali bin Abd al-Kafi al-Subki, Imam al-Barzi, Imam Ibn Aqili al-Hanbali, the most glorious Imam, Knower of Allah, Ali bin al-Muwaffaq, Imam Abu al-Abbas Muhammad bin Ishaq al-Sarraj al-Naysaburi, Imam Sultan al-Ulama Izz al-Din bin Abd al-Salam, Imam Ibn Hajar al-Makki as in 'Uqud al-Durriyah', Imam al-Nuwayri, Imam Shihab al-Din Ahmad bin al-Shalabi al-Hanafi as in 'Radd al-Muhtar', Shaykh al-Islam al-Qayani, Imam Sharaf al-Din al-Munawi, Imam Kamal al-Din Muhammad bin al-Humam, the researcher and mujtahid, as is benefited from him, the Imam, Knower of Allah, Abu al-Mawahib Sayyidi Muhammad al-Shadhili, and the Imam, Knower of Allah, Abd al-Wahhab al-Sha'rani as will come, and others among the illustrious scholars of the predecessors and successors.

फ़तावा रज़विया जिल्द २३

संक्षेप में, फरिश्तों जैसे इंसानों की इस सभा के शादी की सभा होने के कारण, इसमें पांच आयतों के पाठ पर आपत्ति करना पूरी तरह से निरर्थक है।

[दायाँ कॉलम - उर्दू पाठ] हाँ, वास्तव में, जहाँ धन्य आयतों का सवाब उपहार के रूप में महान नबवी दरबार में पहुँचाना उद्देश्य हो, हालाँकि हाफ़िज़ इब्न तैमिया और उनके कुछ समर्थकों ने इसमें विवाद और मतभेद किया है, लेकिन सच्चाई और सही बात यही है जिस पर प्रमुख इमाम कायम हैं कि पवित्र कलाम का सवाब नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को पहुँचाना जायज़ है। जिन महान हस्तियों ने इसे जायज़ ठहराया है, उनमें (१) उच्च पदस्थ इमाम तकीउद्दीन अली बिन अब्दुल काफी सुबकी (शाफ़ई), (२) इमाम बारज़ी, (३) इमाम इब्न अकीली हंबली, (४) महान इमाम आरिफ़ बिल्लाह अली बिन मुवफ़्फ़क, (५) अबुल अब्बास इमाम मुहम्मद बिन इसहाक सर्राज निशापुरी, (६) सुल्तानुल उलमा इमाम इज़्ज़ुद्दीन बिन अब्दुल सलाम, (७) इमाम इब्न हजर मक्की जैसा कि 'उक़ूदुल दुर्रैया' में है, (८) इमाम नुवेरी, (९) इमाम शिहाबुद्दीन अहमद बिन शलबी हनफ़ी जैसा कि 'फ़तावा शामी' में है, (१०) शेखुल इस्लाम इमाम क़ायानी, (११) इमाम शरफुद्दीन मुनावी, (१२) इमाम कमालुद्दीन मुहम्मद इब्न हुमाम शोधकर्ता और मुजतहिद जैसा कि उनके शब्दों से समझा जाता है, (१३) आरिफ़ बिल्लाह इमाम अबुल मवाहिब सैय्यदी मुहम्मद शाज़ली, (१४) इमाम आरिफ़ अब्दुल वहाब शेरानी जैसा कि जल्द ही उल्लेख किया जाएगा। इनके अलावा अन्य महान प्रतिष्ठित विद्वान पूर्ववर्ती और बाद के हैं।

[बायाँ कॉलम - अरबी पाठ] हाँ, जब सवाब का उपहार नबवी की उच्च उपस्थिति के लिए हो, जिन पर सर्वोत्तम दरूद और सलाम हो; यह, भले ही उन चीज़ों में से था जिसमें इब्न तैमिया ने विवाद किया था और कुछ ने उनसे सहमति जताई थी, लेकिन सही सच्चाई वही है जिस पर बहुमत इसके जायज़ होने पर है। उनमें शामिल हैं: सबसे शानदार इमाम तकीउद्दीन अली बिन अब्दुल काफी अल-सुबकी, इमाम अल-बारज़ी, इमाम इब्न अकीली अल-हनबली, सबसे शानदार इमाम, आरिफ़ बिल्लाह अली इब्न अल-मुवफ़्फ़क, इमाम अबू अल-अब्बास मुहम्मद बिन इसहाक अल-सर्राज अल-निशापुरी, इमाम सुल्तान अल-उलमा इज़्ज़ुद्दीन बिन अब्दुल सलाम, इमाम इब्न हजर अल-मक्की जैसा कि 'उक़ूदुल दुर्रिया' में है, इमाम अल-नुवेरी, इमाम शिहाबुद्दीन अहमद बिन अल-शलबी अल-हनफ़ी जैसा कि 'रद अल-मुह्तार' में है, शेखुल इस्लाम अल-क़ायानी, इमाम शरफुद्दीन अल-मुनावी, इमाम कमालुद्दीन मुहम्मद बिन अल-हुमाम शोधकर्ता और मुजतहिद जैसा कि उनसे प्राप्त होता है, इमाम, आरिफ़

बिल्लाह, अबू अल-मवाहिब सैयदी मुहम्मद अल-शाज़ली, और इमाम, आरिफ़ बिल्लाह, अब्दुल वहाब अल-शेरानी जैसा कि आगे आएगा, और पूर्ववर्ती और बाद के महान विद्वानों में से अन्य।

पेज १२१ / ७६८

غرض اس مجلس ملائک مانس کے مجلس شادی ہونے کے سبب اس میں قراءت پنج آیت پر انکار محض بے معنی ہے۔

[دایاں کالم] ہاں البتہ جہاں آیات مبارک کا ثواب بطور ہدیہ بارگاہ عالیہ نبویہ میں پہنچانا مقصود ہو، اس میں اگرچہ حافظ ابن تیمیہ اور ان کے بعض موافقین نے نزاع اور اختلاف کیا ہے مگر حق اور صحیح بات یہی ہے جس پر ائمہ جمہور قائم ہیں کہ آنحضرت صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو کلام پاک کا ثواب پہنچانا جائز ہے۔ جن بزرگوں نے اس کو جائز قرار دیا ہے ان میں (۱) جلیل القدر امام تقی الدین علی بن عبدالکافی سبکی (شافعی) ہیں (۲) امام بارزی (۳) امام ابن عقیلی حنبلی (۴) امام کبیر عارف باللہ علی بن موفق (۵) ابوالعباس امام محمد بن اسحق سراج نیشاپوری (۶) سلطان العلماء امام عز الدین بن عبدالسلام (۷) امام ابن حجر مکی جیسا کہ عقود الدریہ میں ہے۔ (۸) امام نویری (۹) امام شہاب الدین احمد بن شلبی حنفی جیسا کہ فتاوی شامی میں ہے (۱۰) شیخ الاسلام امام قایانی (۱۱) امام شرف الدین مناوی (۱۲) امام کمال الدین محمد ابن ہمام محقق و مجتہد جیسا کہ ان کے کلام سے مستفاد ہوتا ہے (۱۳) عارف باللہ امام ابوالمواہب سیدی محمد شاذلی (۱۴) امام عارف عبدالوہاب شعرانی جیسا کہ عنقریب ذکر ہوگا۔ ان کے علاوہ دیگر جلیل القدر علماء کرام متقدمین و متاخرین

[بایاں کالم] نعم حیث یکون منها اهداء ثوابها للحضرة العلیة النبویة علیه افضل الصلوة والسلام والتحیة فهذا و ان کان مما نازع فیه ابن تیمیة ووافقه بعض لکن الحق الصحیح ماعلیه الجمهور من جواز ذلك منهم الامام الاجل تقی الدین علی بن عبدالکافی السبکی والامام البارزی والامام ابن عقیلی الحنبلی والامام الاجل العارف باللہ علی ابن الموفق والامام ابوالعباس محمد بن اسحق السراج النیشاپوری و

الامام سلطان العلماء عزالدين بن عبدالسلام والامام ابن حجر المكى كما فى عقود الدرية والامام النويرى والامام شهاب الدين احمد بن الشلبى الحنفى كما في ردالمحتار وشيخ الاسلام القاياتي والامام شرف الدين المناوى والامام كمال الدين محمد بن الهمام المحقق المجتهد كما يستفاد منه الامام العارف بالله ابوالمواهب سيدى محمد الشاذلي والامام العارف عبدالوہاب الشعرانى كما سيأتى وغيرهم من العلماء الاجلة المتقدمين والمتأخرين.

صفحہ ۱۲۱ از ۷۶۸

Fatawa Ridawiyya, Volume 23

May the mercy of Allah be upon them all. May Allah Almighty bestow His mercy upon each of them individually. (T)

In Fatawa al-Hadithiyya of Imam Ibn Hajar al-Makki, it is mentioned:

[Arabic]: "What people do now by asking Allah Almighty to convey a reward similar to what they recite to the Prophet (peace and blessings be upon him), his progeny, all his companions, and their followers is good and beyond objection, contrary to the claim of the one who disputed it, as I have explained in another lengthy fatwa. I say: the addition of the word 'like/similar' (mithl) is according to the Shafi'i school; otherwise, in our view, there is no need for this addition, as you have already recognized in its context."

[Urdu Explanation]: Now, what some people do—asking Allah Almighty to convey the equivalent reward of what they recite to the Noble Prophet (peace and blessings be upon him), all his progeny, all his companions, and their followers—is an excellent method. Therefore, there is no room for objection or doubt regarding it. However, the disagreement was raised by someone who did not consider it permissible, as I have explained in another lengthy fatwa. I say: adding the word 'similar' (mithl) is according to the Shafi'i school, but in our view, there is no need for this addition, as you have already understood in its proper place. (T)

In Radd al-Muhtar, it is mentioned:

[Arabic]: "Ibn Hajar mentioned in Al-Fatawa al-Fiqhiyya that Al-Hafiz Ibn Taymiyya claimed the prohibition of gifting the reward of recitation to the Prophet (peace and blessings be upon him), because towards his high status, one should only venture what has been permitted. Do you not see that Ibn Umar used to perform Umrah on behalf of him (peace and blessings be upon him) years after..."

[Urdu Explanation]: Allama Ibn Hajar mentioned in his legal rulings (fatawa) that Hafiz Ibn Taymiyya presumed that presenting the reward of recitation as a gift to the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) is forbidden, because regarding his exalted personage, only such boldness is permissible as has been authorized. [But this view is false] Do you not see that Hazrat Abdullah ibn Umar (may Allah be pleased with both of them) used to [perform Umrah] on your [behalf]...

1. Al-Fatawa al-Hadithiyya

फ़तावा रज़विया, खंड 23

रहमतुल्लाह अलैहिम अजमईन। अल्लाह तआला इन सब पर फ़र्दन फ़र्दन (एक-एक कर के) रहमत फ़रमाए। (त)

फ़तावा हदीसिया इमाम इब्ने हजर मक्की में है:

[अरबी]: "जो लोग आजकल अल्लाह तआला से यह दुआ करते हैं कि वह उनके पढ़े हुए का सवाब नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम), उनके परिवार, उनके साथियों और उनके अनुयायियों को पहुँचाए, यह एक अच्छा कार्य है और इस पर कोई आपत्ति नहीं है, उस व्यक्ति के दावे के विपरीत जिसने इसके विरुद्ध कहा, जैसा कि मैंने एक अन्य विस्तृत फ़तवे में स्पष्ट किया है। मैं कहता हूँ: 'मिस्ल' (समान) शब्द जोड़ना शाफ़ई संप्रदाय के अनुसार है, अन्यथा हमारे अनुसार इस जोड़ की कोई आवश्यकता नहीं है, जैसा कि आप इसके संदर्भ में जान चुके हैं।"

[उर्दू विवरण]: अब जो कुछ लोग करते हैं कि अल्लाह तआला से सवाल किया जाता है कि जो कुछ वह पढ़ते हैं अल्लाह तआला उसकी मिस्ल (समान) का सवाब नबी करीम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम, उनकी सब औलाद, उनके सब साथियों और उनके ताबेईन को पहुँचा दे, तो यह एक अच्छा तरीक़ा है। पस इस पर किसी ऐतराज़ और इशकाल की गुंजाइश नहीं। अलबत्ता इख़्तिलाफ़ इसमें उसने किया है जिसने इसको जायज़ नहीं समझा जैसा कि इसके अलावा मैंने एक तवील (लम्बे) फ़तवे में इसको बयान किया है। मैं कहता हूँ लफ़्ज़ "मिस्ल" का इज़ाफ़ा शवाफ़ेअ के मज़हब के मुताबिक़ है वरना हमारे नज़दीक इस इज़ाफ़े की कोई ज़रूरत नहीं जैसा कि तुम अपनी जगह इसको पहचान चुके हो। (त)

रद्दुल मुहतार में है:

[अरबी]: "इब्ने हजर ने 'अल-फ़तावा अल-फ़िक़्हिया' में उल्लेख किया है कि अल-हाफ़िज़ इब्ने तैमिया ने दावा किया है कि नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को क़िरात का सवाब भेंट करना मना है, क्योंकि उनके उच्च पद की ओर केवल वही साहस करना चाहिए जिसकी अनुमति दी गई है। क्या आप नहीं देखते कि इब्ने उमर उनके(सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पक्ष से बरसों बाद उमराह किया करते थे..."

[उर्दू विवरण]: अल्लामा इब्ने हजर ने अपने फ़िक़्ही फ़तावा में ज़िक्र फ़रमाया कि हाफ़िज़ इब्ने तैमिया ने यह गुमान किया है कि हुज़ूर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम को क़िरात के सवाब का हदिया पेश करना मना है, क्योंकि उनकी बुलंद पाया ज़ात पर वही जुरअत की जा सकती है जिसकी उनके बारे में इजाज़त दी गई है। [लेकिन यह नज़रिया बातिल है] क्या तुम नहीं देखते कि हज़रत अब्दुल्लाह इब्ने उमर रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा ने आपके[पक्ष से]...

1. अल-फ़तावा अल-हदीसिया

पृष्ठ 122/768

رحمة الله علیهم اجمعین۔ ہیں۔ اللہ تعالٰی ان سب پر فرداً فرداً رحمت فرمائے۔ (ت)

فتاوٰی حدیثیہ امام ابن حجر مکی میں ہے:

مایفعله الناس الآن من سوالهم من الله تعالی ان یوصل مثل ثواب مایقرؤون الی النبي علیه الصلوة والسلام وآله وصحبه وتابعیهم حسن لا اعتراض علیه خلاف لمن زعمه کما بینته في افتاء طویل غیر هذا اقول: وزیادة لفظ مثل علی مذهب الشافعیہ اما عندنا فلا حاجة الیها کما قد عرفت في موضعه ۱ -

اب جو کچھ لوگ کرتے ہیں کہ اللہ تعالٰی سے سوال کیا جاتا ہے کہ جو کچھ وہ پڑھتے ہیں اللہ تعالٰی اس کی مثل کا ثواب نبی کریم صلی اللہ تعالٰی علیہ وآلہ وسلم ، ان کی سب اولاد ، ان کے سب ساتھیوں اور ان کے تابعین کو پہنچا دے، تو یہ ایک اچھا طریقہ ہے پس اس پر کسی اعتراض اور اشکال کی گنجائش نہیں، البتہ اختلاف اس میں اس نے کیا ہے جس نے اس کو جائز نہیں سمجھا جیسا کہ اس کے علاوہ میں نے ایک طویل فتوٰی میں اس کو بیان کیا ہے ____ میں کہتا ہوں لفظ "مثل" کا اضافہ شوافع کے مذہب کے مطابق ہے ورنہ ہمارے نزدیک اس اضافہ کی کوئی ضرورت نہیں جیسا کہ تم اپنی جگہ اس کو پہچان چکے ہو۔(ت)

ردالمحتار میں ہے:

ذکر ابن حجر في الفتاوی الفقهیه ان الحافظ ابن تیمیة زعم منع اهداء ثواب القراءة للنبي صلی الله تعالی علیه وسلم لان جنابه الرفیع لا یتجری علیه الابما اذن فیه الا تری ان ابن عمر کان یعتمر عنه صلی الله تعالی علیه وسلم عمرا بعد

علامہ ابن حجر نے اپنے فقہی فتاویٰ میں ذکر فرمایا حافظ ابن تیمیہ نے یہ گمان کیا ہے کہ حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو قرآءت کے ثواب کا ہدیہ پیش کرنا منع ہے اس لئے کہ ان کی بلند پایہ ذات پر وہی جرات کی جاسکتی ہے جس کی ان کے بارے میں اجازت دی گئی ہے [لیکن یہ نظریہ باطل ہے] کیا تم نہیں دیکھتے کہ حضرت عبداللہ ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما نے آپ کے

Fatawa Ridawiyyah Volume 23

[Translation of the combined Arabic and Urdu text]: After his passing without a will, many Umrahs were performed on his behalf. Ibn al-Muwaffaq, who belonged to the Junaydiah group, performed seventy Hajj on behalf of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). Ibn al-Siraj completed more than ten thousand recitations of the Holy Quran for him and offered a similar number of sacrifices. I (the author) say: I saw something similar in the handwriting of the Mufti of the Hanafis, Shihab Ahmad bin al-Shalabi, the teacher of the author of *Bahr al-Ra'iq*, quoting from the commentary of *al-Tayyiba* by al-Nuwayri. Among what he quoted is that Ibn Aqeel from the Hanbalis said: It is recommended to dedicate [the reward of deeds] to him (peace and blessings of Allah be upon him). I say, and our scholars say: A person is allowed to dedicate the reward of their righteous deeds to another, and [in this generality] the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is also included because he is most worthy and deserving of that, since he saved us from every kind of misguidance. In this, there is a sense of gratitude, and it is a beautiful gift for him, and the perfect one accepts an increase in perfection. etc. (T)

In *Lawaqi' al-Anwar fi Tabaqat al-Akhyar*, mentioning Sayyidi Abu al-Mawahib (may his secret be sanctified), it is stated: Hazrat Abu al-Mawahib (may Allah be pleased with him) used to say:

1: Radd al-Muhtar, Book of Prayer, Chapter on Funerals, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/602-605

Page 123 of 768

फ़तावा रज़विया खंड 23

[अरबी और उर्दू पाठ का संयुक्त अनुवाद]: उनकी वसीयत के बिना ही उनके विसाल (देहांत) के बाद उनकी ओर से कई उमराह किए गए। इब्न अल-मुवफ़्फ़क़, जो जुनैदिया समूह से थे, ने हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की ओर से सत्तर हज अदा किए। इब्न अल-सिराज ने हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की ओर से दस हजार से अधिक बार कुरान मजीद का पाठ पूरा किया और दस हजार से अधिक हुज़ूर की ओर से कुर्बानियां दीं। मैं कहता हूँ कि मैंने इसी तरह हनफ़ियों के मुफ्ती शिहाब अहमद बिन शल्बी साहब, जो 'बहर अल-राइक' के उस्ताद थे, के अपने खत से लिखा हुआ देखा है कि जो उन्होंने "तैयबा" की शरह (व्याख्या) इमाम नुवैरी से नकल फरमाई है। जो कुछ उन्होंने नकल किया उसका सारांश यह है कि हनबलियों में से अल्लामा इब्न अकील ने फरमाया कि हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को कुरान मजीद की तिलावत का सवाब बतौर हदिया (उपहार) पेश करना मुस्तहब (अनुशंसित) है। मैं कहता हूँ कि हमारे उलेमा-ए-किराम का यह फरमाना कि आदमी के लिए जायज़ है कि वह अपने नेक अमल का सवाब किसी दूसरे को दे सकता है, [तो इस सामान्य नियम में] हुज़ूर नबी-ए-करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) भी शामिल हैं क्योंकि आप इसके सबसे ज्यादा लायक और हकदार हैं क्योंकि आपने हमें हर तरह की गुमराही से बचाया और छुड़ाया। इसमें एक तरह का शुक्र (आभार) भी पाया जाता है और यह आपके लिए एक खूबसूरत तोहफा है, और जो कामिल (पूर्ण) है वह कमाल में इज़ाफे(पूर्णता में वृद्धि) को स्वीकार करता है। आदि (त)

'लवाकिह अल-अनवार फी तबाकात अल-अखियार' में सैयदी अबू अल-मवाहिब (अल्लाह उनके रहस्य को पवित्र करे) का ज़िक्र करते हुए लिखा है: हज़रत अबू अल-मवाहिब (रज़ियल्लाहु अन्हु) फरमाते थे:

1: रद अल-मुह्तार, नमाज की किताब, जनाजे का अध्याय, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 1/602-605

768 में से पृष्ठ 123

موته من غير وصية وحج ابن الموفق وهو فی طبقة الجنيد عنه سبعين حجة وختم ابن السراج عنه صلی اللہ تعالٰی علیه وسلم اكثر من عشر الاف ختمة وضحی عنه مثل ذلك اه قلت ورأيت نحو ذلك بخط مفتی الحنفية الشهاب احمد بن الشلبی شيخ البحر نقلا عن شرح الطيبة للنويری ومن جملة مانقله ان ابن عقيل من الحنابلة قال يستحب اهداؤها له صلی اللہ تعالٰی علیه وسلم قلت واقول علماءنا له ان يجعل ثواب عمله لغيره يدخل فيه النبی صلی اللہ تعالٰی علیه وسلم فانه احق بذلك حيث انقذنا من الضلالة ففی ذلك نوع شكر واهداء جميل له والكامل قابل الزيادة الكمال ۱ الخ۔

صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی وصیت کے بغیر آپ کے وصال کے بعد آپ کی طرف سے کئی عمرے کئے، اور حضرت علی بن موفق جو طائفہ جنیدیہ میں سے ہیں، نے آپ کی طرف سے ستر حج ادا کئے، اور ابن سراج نے حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی طرف سے دس ہزار سے زائد ختم قرآن مجید کئے اور دس ہزار سے زائد حضور کی طرف سے قربانیاں کیں۔ میں کہتا ہوں کہ میں نے اس طرح مفتی احناف شہاب احمد بن شلبی صاحب بحر الرائق کے استاذ کے اپنے خط سے لکھا ہوا دیکھا ہے کہ جو انہوں نے "طیبہ" کی شرح امام نویری سے نقل فرمائی ہے جو کچھ انہوں نے نقل کیا اس کا خلاصہ یہ ہے کہ حنابلہ میں سے علامہ ابن عقیل نے فرمایا کہ حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو تلاوت قرآن مجید کا ثواب بطور ہدیہ پیش کرنا مستحب ہے اھ، میں کہتا ہوں ہمارے علمائے کرام کا یہ فرمانا کہ آدمی کے لئے جائز ہے کہ وہ اپنے عملِ صالح کا ثواب کسی دوسرے کو دے سکتا ہے [پس اس عموم میں] حضور نبی کریم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم بھی داخل ہیں کیونکہ آپ اس کے زیادہ لائق اور مستحق ہیں کہ آپ نے ہمیں ہر نوع کی

گمراہی سے بچایا اور چھڑایا، اس میں ایک گونہ شکر بھی پایا جاتا ہے اور یہ آپ کے لئے خوبصورت ہدیہ ہے اور کامل زیادتِ کمال کو قبول کرتا ہے۔ الخ (ت)

لواقع الانوار فی طبقات الاخیار ذکر سیدی ابوالاھب قدسی سرہ، میں ہے: کان رضی اللہ تعالٰی عنہ یقول حضرت ابوالاھب رضی اللہ تعالٰی عنہ فرماتے تھے

۱ ردالمحتار کتاب الصلوۃ باب الجنائز داراحیاء التراث العربی بیروت ۱ / ۶۰۲-۶۰۵

Fatawa Ridawiyya - Volume 23

"I saw the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). He said to me, 'You will intercede for one hundred thousand people on the Day of Resurrection.' I asked, 'O Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him)! How did I become worthy of this?' He replied, 'Because you dedicate the reward of the salutations (Durood) you recite upon me to me' (this status is the result of this noble and lofty deed)." (T)

In the same source, it is mentioned: He (may Allah be pleased with him) used to say: I saw the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) and I said to him, 'O Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him)! I have gifted you the reward of my prayers upon you and the reward of such and such of my deeds. Was this what you intended when you said to the questioner who asked you: "Shall I dedicate all the reward of my prayers to you?" and you replied: "Then it will suffice for your worries and your sins will be forgiven"?' The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: 'Yes, that is what I intended. But keep for yourself the reward of such and such, for I am independent of it.' And Allah the Almighty knows best, and His knowledge is most complete and most wise." (T)

Footnotes: 1 Lawaqih al-Anwar fi Tabaqat al-Akhyar, mention of Sheikh Muhammad Abu al-Mawahib, Mustafa al-Babi Egypt, p. 73 & 75. 2 Lawaqih al-Anwar fi Tabaqat al-Akhyar, mention of Sheikh Muhammad Abu al-Mawahib, Mustafa al-Babi Egypt, p. 73 & 75.

फ़तावा रज़विया - खंड 23

"मैंने अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को देखा। उन्होंने मुझसे कहा, 'तुम कयामत के दिन एक लाख बंदों की शफ़ाअत (सिफारिश) करोगे।' मैंने अर्ज़ किया: ऐ अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)! मैं इसके योग्य कैसे हुआ? इर्शाद हुआ: 'तुम मुझ पर जो दरूद पढ़ते हो, उसका सवाब मुझे दे देते हो (यह रुतबा इस नेक और आला अमल का नतीजा है)'।" (त)

इसी में है: वे फरमाते थे (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) मैंने नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की ज़ियारत की और आपकी खिदमत में अर्ज़ की कि ऐ अल्लाह के रसूल! मैं आप पर जो दरूद पढ़ता हूँ, मैंने उसका सवाब आपको बख्श दिया और अपने फलां-फलां अमल का सवाब भी बख्श दिया, क्या आपने यही इरादा किया था अपने उस कौल (कथन) से उस साहिल (पूछने वाले) के लिए जिसने आपसे अर्ज़ की थी 'क्या मैं अपने पढ़े हुए तमाम दरूद का सवाब आपको दे दूँ?' तो आपने उससे फरमाया 'फिर तो यह तेरे ग़मों के लिए काफी होगा और तेरे गुनाह बख्श दिए जाएंगे'। हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने इर्शाद फरमाया 'हाँ, मैंने यही इरादा किया था लेकिन तू अपनी ज़ात के लिए इतना-इतना सवाब बाकी रहने दे क्योंकि मैं इससे बे-नियाज़ (निस्पृह) हूँ, और अल्लाह तआला पाक, बरतर और खूब अच्छी तरह जानने वाला है और उस बड़ी इज़्ज़त वाले का इल्म निहायत कामिल और बड़ा पुख्ता है'।" (त)

पाद-टिप्पणियाँ: 1 लवाक़िह अल-अनवार फी तबक़ात अल-अखियार, ज़िक्र शेख मुहम्मद अबू अल-मवाहिब, मुस्तफा अल-बाबी मिस्र, पृ. 73 और 75। 2 लवाक़िह अल-अनवार फी तबक़ात अल-अखियार, ज़िक्र शेख मुहम्मद अबू अल-मवाहिब, मुस्तफा अल-बाबी मिस्र, पृ. 73 और 75।

पृष्ठ 124/768

رأیت رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فقال لی انت تشفع لمائۃ الف قلت لہ بم استو جبت ذلك یا رسول اللہ قال باعطائك لی ثواب الصلاۃ علی 1۔ کہ میں نے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو دیکھا، حضور اقدس نے مجھ سے فرمایا کہ قیامت کے دن تم ایک لاکھ بندوں کی شفاعت کرو گے، میں نے عرض کی: یا رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیک وسلم! میں کیسے اس قابل ہوا! ارشاد ہوا: تم مجھ پر جو درود پڑھتے ہو اس کا ثواب مجھے دے ڈالتے ہو (یہ شان اس اس نیک اور اعلٰی عمل کا نتیجہ ہے)۔(ت)

اسی میں ہے: کان رضی اللہ تعالی عنہ یقول رأیت النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فقلت یارسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیك وسلم قد وھبت لك ثواب صلاتی علیك و ثواب کذا و کذا من اعمالی ان کان ذلك ما اردتہ بقولك للسائل الذی قال لك افاجعل لك ثواب صلاتی کلھا فقلت لہ ذا تکفی ھمك ویغفرلك ذنبك) فقال لی رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نعم ذلك اردت ولکن ابق لنفسك ثواب الکذا والکذا فانی غنی عنہ 2۔ واللہ سبحانہ وتعالی اعلم وعلمہ جل مجدہ اتم واحکم۔ وہ فرماتے تھے(اللہ تعالٰی ان سے راضی ہو) میں نے حضور نبی کریم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی زیارت کی اور آپ کی خدمت میں عرض کی کہ اے اللہ کے رسول! میں آپ پر جو درود پڑھتا ہوں میں نے اس کا ثواب آپ کو بخش دیا اور اپنے فلاں فلاں عمل کا ثواب بھی بخش دیا، اگر آپ نے یہی ارادہ کیا تھا اپنے قول سے اس سائل کے لئے جس نے آپ سے عرض کی تھی کیا میں اپنے پڑھے ہوئے تمام درود کا ثواب آپ کو دے ڈالوں؟ تو آپ نے اس سے فرمایا پھر تو یہ تیرے غموں کے لئے کفایت کرے گا اور تیرے گناہ بخش دئے جائیں گے حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے ارشاد فرمایا ہاں میں نے یہی ارادہ کیا تھا لیکن تو اپنی ذات کے لئے اتنا اتنا ثواب باقی رہنے دے کیونکہ میں اس سے بے

نیاز ہوں، اور اللہ تعالیٰ پاک، برتر اور خوب اچھی طرح جاننے والا ہے اور اس بڑی عزت والے کا علم نہایت درجہ کامل اور بڑا پختہ ہے۔(ت)

1 لواقح الانوار فی طبقات الاخیار ذکر الشیخ محمد ابو المواہب مصطفی البابی مصرا/ ۷۳ و ۷۵ 2 لواقح الانوار فی طبقات الاخیار ذکر الشیخ محمد ابو المواہب مصطفی البابی مصرا/ ۷۳ و ۷۵

Fatawa Razawiya Volume 23

Problem 29 & 30: From Muhammad Ganj, District Bareilly, sent by Abdul Qadir Khan Sahib Rampuri, 19 Dhu al-Qi'dah 1315 AH. What do the scholars of religion say regarding these issues: (1) Should the Fatiha for a three-year-old child be performed on the second day (Dujay) or the third day (Soyem)? (2) If Fatiha is recited for a child over some food or sweets and then distributed to the poor, will the deceased receive the reward for that food or sweets or not? Is it permissible or impermissible? Explain and receive reward. (T)

The Answer: (1) In Shariah, the aim is to convey reward, whether it be on the second day or the third day. These specific designations are customary; they can be performed whenever desired. To consider the counting of these specific days as a religious requirement is ignorance and innovation (Bid'ah) 12. And Allah, Glorified and Exalted, knows best. (2) It is certainly permissible and indeed the reward reaches the deceased; this is the belief of the Ahl al-Sunnah.

[Table/Box Content] Arabic Text: And there is no doubt that the child is among those who receive reward, and the texts of Hadith and the sayings of scholars are general with no specific restriction in them. And Allah, Glorified and Exalted, knows best. Urdu Translation: There is no doubt that the child is among those who receive reward (because) the clarifications of the noble Hadith and the sayings of the honorable scholars are mentioned generally in this regard (no specific restriction is mentioned. - Translator) in which there is no particularization, and Allah the Almighty is Pure, Exalted, and the All-Knowing. (T)

Problem 31: Questioned by Hafiz Mahmood Hussain, 9 Jumada al-Ula 1316 AH. Giving money to mimics/entertainers as they come during wedding ceremonies etc., surround people and ask for money...

Note 12: A Najdi person came from Rampur, pretending to be a Sunni, and made some inquiries whose answers were in this volume. He was given this volume by the Dar al-Ifta to copy the answers. He added the word "Bid'ah" (innovation) into the text; not finding space in the line, he added it below and between lines. In Fatawa Gangohi Part I, this fatwa was copied with the slanderer's addition, and the phrase "it is ignorance and innovation" was wrong, which every sensible person understood that this phrase is not from Fatawa Razawiya. Therefore, through cunningness, which is the characteristic of Wahhabis, he made it "it is ignorance and innovation". O Muslims! These are the ways of the Wahhabis. 12.

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

मसाला 29 और 30: मुहम्मद गंज, ज़िला बरेली से, प्रेषित अब्दुल क़ादिर खां साहब रामपुरी, 19 ज़िल-क़ादा 1315 हिजरी। धर्म के विद्वान इन मसलों में क्या फ़रमाते हैं कि: (1) तीन साल के बच्चे की फ़ातिहा दूसरे दिन होनी चाहिए या तीसरे दिन? (2) अगर किसी खाने या मिठाई पर बच्चे की फ़ातिहा दिलाकर ग़रीबों को खिला दिया जाए, तो क्या उस खाने या मिठाई का सवाब मय्यित (मृतक) को मिलेगा या नहीं? यह जायज़ है या ना-जायज़? बयान फ़रमाएं और सवाब पाएं। (त)

अल-जवाब (उत्तर): (1) शरीअत में सवाब पहुँचाना असल मक़सद है, चाहे दूसरे दिन हो या तीसरे दिन। ये दिन तय करना रस्म-ओ-रिवाज (उर्फ़ी) है, जब चाहें करें। इन दिनों की गिनती को शरीअत का हिस्सा समझना अज्ञानता (जहालत) और बिदअत है। और अल्लाह सुब्हानहु व तआला बेहतर जानता है। (2) यह ज़रूर जायज़ है और बेशक सवाब पहुँचता है, अहल-ए-सुन्नत का यही मज़हब है।

[तालिका विवरण] अरबी इबारत: इसमें कोई शक नहीं कि बच्चा सवाब पाने वालों में से है, और हदीस की इबारतें और विद्वानों के कथन इस बारे में सामान्य (मुतलक़) हैं, उनमें कोई विशेष पाबंदी नहीं है। और अल्लाह सुब्हानहु व तआला बेहतर जानता है। उर्दू अनुवाद: इसमें कोई शक नहीं कि बच्चा सवाब पाने वालों में से है (क्योंकि) हदीस शरीफ़ की वज़ाहतें और उलमा-ए-किराम के इरशादात इस बारे में मुतलक़ (बिना किसी शर्त के) ज़िक्र किए गए हैं (अनुवादक: कोई शर्त ज़िक्र नहीं है) जिनमें कोई विशेष निर्धारण नहीं है, और अल्लाह तआला पाक, बरतर और सबसे ज़्यादा जानने वाला है। (त)

मसाला 31: प्रेषक हाफ़िज़ महमूद हुसैन, 9 जमादी-उल-अव्वल 1316 हिजरी। नक़ालों (नक़ल उतारने वालों) को देना, जैसा कि निकाह की महफ़िलों वगैरह में आते हैं, घेर लेते हैं और मांगते हैं, उन्हें देना...

नोट 12: रामपुर से एक नजदी व्यक्ति आया, उसने बनावटी तौर पर सुन्नी बनकर कुछ सवाल किए जिनके जवाब इसी जिल्द में थे। दारुल इफ़्ता से उसे यह जिल्द दी गई ताकि वह जवाब नक़ल कर ले। उसने "बिदअत" शब्द अपनी तरफ़ से जोड़ दिया, लाइन में जगह न मिलने पर नीचे और लाइनों के बीच में लिख दिया। फ़तावा गंगोही हिस्सा अव्वल में यह फ़तवा इस झूठी मिलावट के साथ नक़ल किया गया और इबारत "जहालत है व बिदअत" ग़लत थी, जिससे हर बुद्धिमान व्यक्ति ने समझ लिया

कि यह इबारत फ़तावा रज़विया की नहीं है। इसलिए चालाकी से, जो वहाबियों का तरीक़ा है, उसने इसे "जहालत व बिदअत है" बना दिया। ऐ मुसलमानों! वहाबियों के ये तौर-तरीक़े हैं। 12.

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۳

مسئلہ ۲۹ و ۳۰: از محمد گنج ضلع بریلی مرسلہ عبد القادر خاں صاحب رامپوری ۱۹ ذیقعدہ ۱۳۱۵ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین ان مسائل میں کہ: (۱) تین برس کے بچے کی فاتحہ دوجے کی ہونی چاہیے یا سوئم کی ہونی چاہیے ؟ (۲) اگر کسی کھانے پر یا شیرینی پر بچے کی فاتحہ دے کر مسکینوں کو کھلا دے تب اس کھانے کی فاتحہ یا شیرینی کا میت کو ثواب ملے گا یا نہیں۔ جائز ہے یا نا جائز ؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ اجر پاؤ-ت)

الجواب: (۱) شریعت میں ثواب پہنچانا ہے دوسرے دن ہو خواہ تیسرے دن، باقی یہ تعیین عرفی ہیں جب چاہیں کریں انھیں دنوں کی گنتی شرعی جاننا جہالت ہے و بدعت ۱۲۔ واللہ سبحانہ وتعالٰی اعلم۔ (۲) ضرور جائز ہے اور بیشک ثواب پہنچتا ہے اہل سنت کا یہی مذہب ہے،

[جدول] والصبی لاشک انہ من اھل الثواب ونصوص الحدیث وارشادات العلماء مطلقۃ لاتخصیص فیھا، واللہ سبحانہ وتعالٰی اعلم۔ | اس میں کوئی شک نہیں کہ بچہ اہل ثواب میں سے ہے (کیونکہ) حدیث شریف کی تصریحات اور علمائے کرام کے ارشادات اس میں بارے میں مطلق مذکور ہیں (کوئی قید مذکور نہیں۔ مترجم) کہ جن میں کوئی تخصیص نہیں، اور اللہ تعالٰی پاک برتر اور سب سے زیادہ جاننے والا ہے(ت)

مسئلہ ۳۱: مسئولہ حافظ محمود حسین ۹ جمادی الاولی ۱۳۱۶ھ نقالوں کو دینا جیسا کہ تقریب نکاح وغیرہ میں آتے اور گھیرتے ہیں اور مانگتے ہیں دینا ان کو

۱۲: ایک نجدی شخص رامپور سے آیا منافقانہ سنی بن کر بعض استفتاء کئے جن کا جواب اسی جلد میں تھا دارالافتاء سے اسے یہ جلد دی گئی کہ جواب نقل کرلے ، اس نے یہ لفظ "بدعت" اضافہ کیا

ہے سطر میں جگہ نہ پائی تو نیچے اور بین السطور ہیں، فتاوی گنگوہی حصہ اول میں یہ فتوی مع اضافہ مفتری نقل کیا اور عبارت "جہالت ہے وبدعت" غلط تھی جس سے ہر ذی عقل نے بھی لیا کہ یہ عبارت فتاوی رضویہ کی نہیں لہٰذا براہِ چالاکی کہ وہابیہ کی شعار ہے اسے یوں بنالیا "جہالت وبدعت ہے" مسلمانوں! وہابیہ کے یہ شیوے ہیں ۱۲۔

Volume 23 Fatawa Ridawiyya

Is it permissible according to Sharia or not? Explain and be rewarded. (t)

Answer: If they are kept away from things prohibited by Sharia and it is given to them as an act of kindness without any Sharia-prohibited wage, then it is permissible. In fact, if it is given with the intention that these Muslims, by receiving this lawful wealth, may benefit from lawful consumption and perhaps by its blessing, Allah Almighty may grant them repentance, then it is commendable, good, and a source of reward. The Hadith from Sahih Bukhari and Sahih Muslim states: "O Allah! To You belongs all praise [for the wealth] reaching a fornicator. O Allah! To You belongs all praise [for the wealth] reaching a thief." (t) This is a just witness to it. In this scenario, it is lawful and pure for the giver to give and the receiver to take. This is clarified in Al-Alamgiriyah etc. And if the situation is such that if he does not give, they will mock and disparage him, as is well known of their habit, then in this case too, giving for one's own protection is permissible and lawful, even though taking it is forbidden for them. On its permissibility, there is the witnessing Hadith that a poet came to the court of the Prophet and asked a question, the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said to Bilal (may Allah be pleased with him): "Cut off his tongue from me [i.e., silence him with a gift]." The permissibility of this is also clearly stated in Durr-ul-Mukhtar etc. And Allah Almighty knows best.

Problem 32: What is the significance of preparing Halwa for Shab-e-Barat?

Answer: This specification is customary (urfi), not a Sharia obligation. Yes, if an ignorant person considers it Sharia-obligatory, thinking that without Halwa...

Footnotes: 1. Sahih Muslim, Book of Zakat, Chapter on the proof of reward for the giver, etc., Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/329. 2. Al-Sunan al-Kubra, Book of Testimonies, Chapter on what has been narrated regarding giving to poets, Dar al-Sadir Beirut, 10/241.

जिल्द 23 फ़तावा रज़विया

क्या यह शरीअत के अनुसार जायज़ है या नहीं? बयान करें और पुण्य पायें। (त)

उत्तर: यदि उन्हें शरीअत द्वारा निषिद्ध चीज़ों से दूर रखा जाए और बिना किसी शरीअत-वर्जित पारिश्रमिक के परोपकार के रूप में दिया जाए, तो यह जायज़ है। बल्कि यदि इस नीयत से दिया जाए कि ये मुसलमान इस हलाल माल को पाकर हलाल खाने से लाभान्वित हों और शायद इसकी बरकत से अल्लाह तआला उन्हें तौबा नसीब फरमाए, तो यह सराहनीय, अच्छा और सवाब का कारण है। सहीह बुखारी और सहीह मुस्लिम की हदीस: "ऐ अल्लाह! तेरे लिए ही प्रशंसा है कि माल व्यभिचारिणी के हाथ में गया, ऐ अल्लाह! तेरे लिए ही प्रशंसा और स्तुति है कि माल चोर के हाथ लग गया।" (त) यह इस पर एक न्यायपूर्ण गवाह है। इस स्थिति में देने वाले के लिए देना और लेने वाले के लिए लेना जायज़ और पाक है, आलमगीरिया आदि में इसकी स्पष्ट व्याख्या है। और यदि स्थिति ऐसी है कि यदि वह नहीं देगा, तो वे उसे बदनाम करेंगे और उसका मज़ाक उड़ाएंगे, जैसा कि उनकी आदत प्रसिद्ध और मशहूर है, तो इस स्थिति में भी अपनी सुरक्षा के लिए देना जायज़ और हलाल है, भले ही उनके लिए लेना हराम हो। इसकी वैधता पर वह हदीस गवाह है कि एक कवि ने रसूलुल्लाह की बारगाह में आकर सवाल किया, तो हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने बिलाल (रज़ियल्लाहु अन्हु) को इरशाद फ़रमाया: "मेरी तरफ से इसकी ज़ुबान काट दो (अर्थात इसे उपहार देकर चुप करा दो)।" दुर्रे मुख्तार आदि में भी इसकी वैधता स्पष्ट रूप से वर्णित है। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

मसला 32: शब-ए-बारात के लिए हलवा पकाने की क्या विशेषता है?

उत्तर: यह विशेषता प्रथागत (उर्फी) है, शरीअत की ओर से अनिवार्य नहीं है। हाँ, अगर कोई अज्ञानी इसे शरीअत की दृष्टि से अनिवार्य समझे कि बिना हलवे के..

पाद-टिप्पणियाँ: 1. सहीह मुस्लिम, किताबुज़्ज़कात, बाब सुबूत अज्रुल मुतसद्दिक़ अलख, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 1/329। 2. अल-सुनन अल-कुबरा, किताबुश शहादात, बाब मा जाआ फी इताइश शुअरा, दारुस सादिर बेरुत, 10/241।

شرعاً جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ اجر پاؤ۔ ت) الجواب: اگر انھیں ممنوعات شرعیہ سے اپنے یہاں باز رکھا جائے اور بغیر کسی امر ممنوع شرعی کی اجرت کے احساناً دیا جائے تو جائز ہے بلکہ اگر اس نیت سے دیں کہ یہ مسلمان اس مال حلال کو پا کر اکل حلال سے بہرہ مند ہوں اور شاید اس کی برکت سے اللہ تعالیٰ ان کو توبہ نصیب فرمائے تو محمود و حسن و باعثِ اجر ہے۔ صحیح بخاری و صحیح مسلم کی حدیث: اللھم لك الحمد علی زانیة اللھم لك الحمد علی سارق | یا اللہ! تیرے لئے ہی تعریف و ثنا ہے کہ مال زانیہ کے ہاتھ میں گیا، اے اللہ! تیرے ہی لئے حمد و ستائش کہ مال تو چور کے ہاتھ لگ گیا۔(ت) اس پر شاہد عدل ہے اس صورت میں دینے والے کو دینا اور لینے والے کو لینا حلال و طیب ہے، عالمگیری وغیرہ میں اس کی تصریح ہے اور اگر یہ صورت ہے کہ نہ دے گا تو اسے مطعون کرتے پھرینگے اس کا مضحکہ اڑائیں گے جیسا کہ ان کی عادت سے معروف و مشہور ہے تو اس صورت میں بھی اپنے تحفظ کے لئے دینا جائز و حلال ہے اگرچہ انھیں لینا حرام ہے اس کے جواز پر وہ حدیث شاہد کہ ایک شاعر نے بارگاہِ رسالت میں آکر سوال کیا حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے بلال رضی اللہ تعالیٰ عنہ کو ارشاد فرمایا: اقطع عنی لسانه | میری طرف سے اس کی زبان کاٹ دے۔ درمختار و غیرہ میں بھی اس کا جواز مصرح ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ مسئلہ ۳۲: پختنی حلوہ شب برات کی کیا تخصیص ہے؟ الجواب: یہ تخصیص عرفی ہے لازم شرعی نہیں۔ ہاں اگر کوئی جاہل اسے شرعاً لازم جانے کہ بے حلوے کے

---

1 صحیح مسلم کتاب الزکوٰۃ باب ثبوت اجر المتصدق الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۳۲۹ 2 السنن الکبریٰ کتاب الشھادات باب ما جاء فی اعطاء الشعراء دارا لصادر بیروت ۱۰/ ۲۴۱

Fatawa Rizvia, Volume 23

(If they say) the reward will not reach, then they are in error. And Allah knows best. Problem 33: From Bengal. What do the scholars of the religion say in this matter? In a locality, a person with great effort established a madrasa in such a way that, for the sake of ease, he requested the people of the surroundings that every time food is cooked daily in their homes, they should set aside one handful of each grain (i.e., rice, etc.) as a separate stock, and at the end of the month, give it for the expenses of the madrasa. In this way, this madrasa has been running for a long time. Now an objection has arisen that this method is impermissible, rather it is similar to 'ghairullah' (other than Allah), Shirk (associating partners with Allah), or Bid'ah (innovation). Therefore, they call the givers and supporters sinners. Is the mentioned action Shari'ah-permissible or not? If it is permissible, will the giver and supporter be deserving of punishment or reward for this action? If they deserve punishment, what is the ruling according to the noble Shari'ah for those who prevent this good deed and stop the work of charity? Is the mentioned form similar to 'ghairullah', Shirk, or Bid'ah, or not? If it is a Bid'ah, what type of Bid'ah is it? State it with arguments from the Quran, Hadith, and sayings of the scholars and mujtahid imams. Explain it so you may be rewarded by Allah (State it so that you may deserve merit and reward from Allah Almighty. T).

The Answer: The mentioned situation is undoubtedly permissible, recommended, and desirable. And those who assist the madrasa in this way and those who support this assistance will all have a great reward and beautiful recompense, provided the madrasa is a Sunni religious one and the intention of the givers and supporters is commendable. To call it a Bid'ah or a sin is extreme ignorance, rather it is the prohibition and condemnation of a commendable religious matter. And to consider it "Ma uhilla bihi lighayrillahi" (that which has been dedicated to other than Allah) (Allah the Almighty has made it forbidden for you: those animals upon which the name of other than Allah was invoked at the time of slaughter. T), which the ignorant call only 'lighayrillah', is sheer madness. When the assistance and support of religious knowledge is, God forbid, considered for 'other than Allah', then what is it that will be for Allah? Such an ignorant person should be asked: Is worship for Allah, or do you consider it for 'other than Allah' too? When it is for Allah, then religious knowledge is even better and more superior than that, so how can it be for 'other than Allah'? It is

mentioned in several Hadiths that the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him...

1. Al-Quran al-Karim 2/173

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 23

(यदि वे कहें कि) सवाब (पुण्य) नहीं पहुँचेगा, तो वे गलती पर हैं। और अल्लाह बेहतर जानता है। मसाला 33: बंगाल से। दीन के उलमा इस मसले में क्या फरमाते हैं कि एक इलाके में एक शख्स ने बड़ी मेहनत से एक मदरसा इस तरह कायम किया कि सहूलियत के लिए आस-पास के लोगों से गुजारिश की कि उनके घरों में जब भी रोजाना खाना पकाया जाए, तो वे हर अनाज (जैसे चावल वगैरह) में से एक मुट्ठी अलग जमा कर लिया करें, और महीने के आखिर में उसे मदरसे के खर्च के लिए दे दिया करें। इस तरह मुद्दत से यह मदरसा चल रहा है। अब यह एतराज़ (आपत्ति) पैदा हुआ है कि यह तरीका नाजायज़ है बल्कि ग़ैर-अल्लाह या शिर्क या बिदअत के मुशाबेह (समान) है। इसलिए वे देने वालों और हिमायत करने वालों को गुनहगार बताते हैं। क्या ज़िक्र किया गया अमल शरीयत के हिसाब से जायज़ है या नहीं? अगर जायज़ है, तो देने वाला और हिमायत करने वाला इस अमल पर अज़ाब का मुस्तहिक (पात्र) होगा या सवाब का? अगर अज़ाब का मुस्तहिक हो तो इस नेक काम से रोकने वाले और खैर के काम में रुकावट डालने वाले पर शरीअत-ए-मुतहरा के मुताबिक क्या हुक्म है? क्या ज़िक्र की गई सूरत ग़ैर-अल्लाह या शिर्क या बिदअत के मुशाबेह है या नहीं? अगर बिदअत है तो किस किस्म की बिदअत है? कुरान और हदीस और उलमा और मुजतहिद इमामों के अकवाल (कथनों) की दलीलों के साथ बयान फरमाएँ। बय्यिनू तूजरू इन्दल्लाह (बयान फरमाएँ ताकि आप अल्लाह तआला के यहाँ अज्र व सवाब के मुस्तहिक बनें। त)

अल-जवाब: ज़िक्र की गई सूरत बिला-शुबा जायज़, मुस्तहब और मंदूब है। और इस तरह मदरसे की मदद करने वाले और जो लोग इस मदद के हामी (समर्थक) हुए, उन सबके लिए अज्र-ए-जज़ील और सवाब-ए-जमील है, जबकि वह मदरसा सुन्नी दीनी हो और देने वालों और हिमायत करने वालों की नियत अच्छी हो। इसे बिदअत कहना या गुनाह बताना सख्त जहालत है, बल्कि शरीयत के एक अच्छे काम की हुरमत और मज़म्मत (निंदा) करना है। और इसे "मा उहिल्ला बिही लि-ग़ैरि-ल्लाह" (अल्लाह तआला ने तुम पर हराम कर दिया है वह जानवर जिसे ज़बह करते वक्त उस पर अल्लाह के अलावा किसी और का नाम पुकारा गया हो। त) समझना, जिसे बेखबर जाहिल सिर्फ'लि-ग़ैरि-ल्लाह' कहते हैं, सरासर पागलपन है। जब दीन के इल्म की मदद और हिमायत, मआज़-अल्लाह, ग़ैर-अल्लाह के लिए मानी जाए, तो वह कौन सी चीज़ है जो अल्लाह के लिए होगी? ऐसे जाहिल से पूछा जाए कि इबादत तो अल्लाह के लिए है या उसे भी ग़ैर-अल्लाह के लिए जानते हो? जब वह अल्लाह के लिए है,

तो दीन का इल्म तो उससे भी बेहतर और अफ़ज़ल है, वह कैसे ग़ैर-अल्लाह के लिए हो सकता है। कई हदीसों में आया है कि रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम...

1. अल-कुरान अल-करीम 2/173

ثواب نہ پہنچے گا تو وہ خطا پر ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ مسئلہ ۳۳: از بنگالہ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک موضع میں ایک شخص نے کمال جدوجہد سے ایک مدرسہ اس طور پر قائم کیا کہ از راہِ تسہیل امرِ اطراف کے لوگوں سے استدعا کی کہ جتنے مرتبہ گھروں میں کھانا روزانہ پکایا جایا کرے اتنے مرتبہ ایک مٹھی ہر اجناس سے یعنی چاول وغیرہ علیحدہ ذخیرہ کردیا کریں اور ختم ماہ پر مدرسہ کے مصارف میں دے دیا کریں، اسی طرح مدت سے یہ مدرسہ جاری ہے اب یہ اعتراض پیدا ہوا ہے کہ یہ طریقہ ناجائز ہے بلکہ غیر اللہ یا شرک یا بدعت کے مشابہ ہے۔ پس دینے والوں اور تائید کرنے والوں کو گنہگار بتاتے ہیں آیا عمل مذکورہ شرعاً جائز ہے یا نہیں؟ اگر جائز ہے تو دہندہ اور تائید کنندہ اس عمل کا مستحق عذاب ہوگا یا ثواب؟ اگر مستحق عذاب ہو تو اس امر نیک کے باز رکھنے والے اور کار خیر کے روکنے والے پر حسبِ شرع شریف کیا حکم ہے؟ کیا وہ صورت مذکورہ مشابہ غیر اللہ یا شرک یا بدعت کے ہوتی ہے یا نہیں؟ اگر بدعت ہو تو کسی قسم کی بدعت ہے؟ بدلائل قرآن اور احادیث اور اقوالِ علماء اور ائمہ مجتہدین مستنبطین کے بیان فرمایا جائے۔ بینوا توجروا عند اللہ (بیان فرماؤ تاکہ تم اللہ تعالی کے ہاں اجر و ثواب کے مستحق بن جاؤ۔ت)

الجواب: صورت مذکورہ بلاشبہ جائز مستحب ومندوب ہے۔ اور اس طرح اعانت مدرسہ کرنے والے اور جو لوگ اس اعانت پر مؤید ہوئے سب کے لئے اجر جزیل و ثواب جمیل ہے جبکہ وہ مدرسہ سنیہ دینیہ اور دینے والوں تائید کرنے والے کی نیت محمودہ ہو اسے بدعت کہنا گناہ بتانا سخت جہالت بلکہ امر محمود شرعی کی تحریم ومذمت ہے اور اسے "مَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ" (اللہ تعالیٰ نے تم پر حرام کر دیا ہے وہ جانور جسے ذبح کرتے ہوئے اس پر غیر اللہ کا نام پکارا گیا۔ ت) سمجھنا

جسے جاہلانِ بے خبر صرف لغیر اللہ کہا کرتے نرا جنون ہے۔ جب علم دین کی اعانت و تائید معاذ اللہ غیر اللہ کے لئے ٹھہرے تو وہ کون سی چیز ہے جو اللہ کے لئے ہوگی، ایسے جاہل سے پوچھا جائے کہ عبادت تو اللہ کے لئے ہے یا اسے بھی غیر اللہ کے لئے جانتے ہو۔ جب وہ اللہ کے لئے ہے تو علمِ دین تو اس سے بھی بہتر وافضل ہے وہ کیونکر غیر اللہ کے لئے ہوسکتا ہے۔ متعدد حدیثوں میں ہے رسول اللہ صلی اللہ علیہ تعالیٰ علیہ وسلم

١ القرآن الكريم ٢ / ١٧٣

Volume 23 Fatawa Ridawiyya

He says: Knowledge is superior to worship (al-'ilmu afdalu min al-'ibadah). Narrated by al-Khatib and Ibn 'Abd Allah in Kitab al-'Ilm from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both). - T

Knowledge is better than worship (al-'ilmu khayrun min al-'ibadah). Abu 'Umar narrated it regarding Abu Huraira (may Allah be pleased with him). - T

Knowledge is superior to action (al-'ilmu afdalu min al-'amal). Al-Bayhaqi in al-Shu'ab from some of the Companions (may Allah be pleased with them). - T

Knowledge is better than action (al-'ilmu khayrun min al-'amal). Abu al-Shaykh from 'Ubada bin al-Samit (may Allah be pleased with him). - T

There are so many narrations in this chapter that they are difficult to count (T). Collecting donations from Muslims for virtuous deeds in this manner is not an innovation (bid'at) but a proven Sunnah. Those who prevent it are: "A hinderer of good, a transgressor, a sinner." (Holy Quran 5:12) (One who prevents goodness and virtuous deeds is a transgressor and a sinner. - T) In the Sahihayn, Jarir (may Allah be pleased with him)...

[Watermark: I.T. Majlis of Dawat-e-Islami]

1. Tarikh Baghdad by al-Khatib, entry 2338, Ahmad ibn Muhammad ibn al-Khaffaf, Dar al-Kutub al-Arabiyya Beirut, 4/436; Jami' Bayan al-'Ilm wa Fadlihi, Chapter on the preference of knowledge over worship, Dar al-Fikr Beirut, 1/27.
2. Jami' Bayan al-'Ilm wa Fadlihi, Chapter on the preference of knowledge over worship, Dar al-Fikr Beirut, 1/27.
3. Shu'ab al-Iman, Hadith 3887, Dar al-Kutub al-Ilmiyya Beirut, 3/403.
4. Kanz al-Ummal with reference to Abi al-Shaykh from 'Ubada bin Samit, Mu’assasat al-Risala Beirut, 10/182.
5. Al-Qur'an al-Karim 68/12

जिल्द 23 फ़तावा रिज़विया

वे फ़रमाते हैं: ज्ञान इबादत (पूजा) से श्रेष्ठ है (अल-'इल्मु अफ़ज़लु मिन अल-'इबादह)। इसे अल-ख़तीब और इब्न अब्द अल्लाह ने 'किताब अल-इल्म' में हज़रत इब्न अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रिवायत किया है। - त

ज्ञान इबादत से बेहतर है (अल-'इल्मु ख़ैरुन मिन अल-'इबादह)। अबू उमर ने इसे हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु अन्हु के हवाले से ज़िक्र किया है। - त

ज्ञान कर्म से श्रेष्ठ है (अल-'इल्मु अफ़ज़लु मिन अल-'अमल)। इमाम बैहक़ी ने 'शुअब अल-ईमान' में कुछ सहाबा किराम रज़ियल्लाहु अन्हुम से इसे रिवायत किया है। - त

ज्ञान कर्म से बेहतर है (अल-'इल्मु ख़ैरुन मिन अल-'अमल)। अबू अल-शेख़ ने हज़रत उबादा बिन सामित रज़ियल्लाहु अन्हु के हवाले से इसे रिवायत किया है। - त

इस अध्याय में इतनी हदीसें हैं कि उनका गिनना कठिन है (त)। भलाई के कामों के लिए मुसलमानों से इस तरह चंदा करना बिदअत (नवाचार) नहीं बल्कि सुन्नत है, यह साबित है। जो लोग इससे रोकते हैं, उनके बारे में है: "भलाई से रोकने वाला, हद से बढ़ने वाला, गुनहगार।" (क़ुरआन 5:12) (भलाई और नेक कामों से रोकने वाला हद पार करने वाला और अपराधी है। - त) सहीहैन में ज़रीर रज़ियल्लाहु अन्हु...

[वॉटरमार्क आई.टी. मज्लिस ए दावत-ए-इस्लामी]

1. तारीख़ बगदाद लिल-ख़तीब, तर्जुमा 2338, अहमद बिन मुहम्मद इब्न अल-ख़फ़्फ़ाफ़, दार अल-कुतुब अल-अरबिया बेरुत, 4/436; जामे बयान अल-इल्म व फ़ज़्लिह, अध्याय: इबादत पर इल्म की फ़ज़ीलत, दार अल-फ़िक्र बेरुत, 1/27।
2. जामे बयान अल-इल्म व फ़ज़्लिह, अध्याय: इबादत पर इल्म की फ़ज़ीलत, दार अल-फ़िक्र बेरुत, 1/27।
3. शुअब अल-ईमान हदीस 3887, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरुत, 3/403।
4. कंज़ अल-उम्माल हवालह अबी अल-शेख़ अन उबादा बिन सामित, मुअस्ससत अल-रिसाला बेरुत, 10/182।
5. अल-क़ुरआन अल-करीम 68/12

فرماتے ہیں: العلم افضل من العبادة رواه الخطیب ۱ وابن عبدالله في کتاب العلم عن ابن عباس رضي الله تعالی عنهما۔ علم عبادت سے افضل ہے (اس کو خطیب نے روایت کیا اور ابن عبداللہ نے کتاب العلم میں حضرت ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے اس کی روایت کی۔ ت)

العلم خیر من العبادة ۲ ابو عمر فیہ عن ابی ہریرة رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ علم عبادت سے بہتر ہے۔ (ابو عمر نے اس کو حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے حوالہ سے ذکر کیا ہے۔ ت)

العلم افضل من العمل البیہقی ۳ فی الشعب عن البعض الصحابة رضي الله تعالی عنہم۔ علم عمل سے افضل ہے (امام بیہقی نے شعب الایمان میں بعض صحابہ کرام رضی اللہ تعالیٰ عنہم سے اسے روایت کیا۔ ت)

العلم خیر من العمل ۴ ابو الشیخ عن عبادة الصامت رضي الله تعالی عنہ۔ علم عمل سے بہتر ہے (ابو الشیخ نے حضرت عبادہ بن صامت رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے حوالے سے اسے روایت کیا ہے۔ ت)

وفی الباب احادیث یعسر احصاؤھا (اس باب میں احادیث کا شمار مشکل ہے۔ ت) امور خیر کے لئے مسلمانوں سے اس طرح چندہ کرنا بدعت نہیں بلکہ سنت ہے ثابت ہے جو لوگ اس سے روکتے ہیں " مَنَّاعٍ لِّلْخَيْرِ مُعْتَدٍ أَثِيمٍ" ۵ (بھلائی اور امور خیر سے روکنے والا حد سے بڑھنے والا اور گنہگار ہے۔ ت) صحیحین میں جریر رضی اللہ تعالیٰ عنہ

[Watermark: I.T. Majlis of DawateIslami]

۱ تاریخ بغداد للخطیب ترجمہ ۲۳۳۸ احمد بن محمد ابن الخفاف دارالکتب العربیہ بیروت ۴/ ۴۳۶، جامع بیان العلم و فضلہ باب تفضیل العلم من العبادة دار الفکر بیروت ۱/ ۲۷ ۲ جامع بیان العلم و

فضلہ باب تفضیل العلم من العبادة دار الفکر بیروت ۱/ ۲۷ ۳ شعب الایمان حدیث ۳۸۸۷ دارالکتب العلمیہ بیروت ۳/ ۴۰۳ ۴ کنز العمال بحوالہ ابی الشیخ عن عبادہ بن صامت مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۱۰/ ۱۸۲ ۵ القرآن الکریم ۶۸/ ۱۲

Volume 23 Fatawa Razawiyya

...Some were barefooted and bare-bodied, having only a small blanket torn like a shroud and draped around their necks. They appeared before the presence of the Noble Master, the Light of the World, may Allah's peace and blessings be upon him. When the Mercy to the Worlds, may Allah's peace and blessings be upon him, saw their destitution, the color of his luminous face changed. He commanded Bilal (may Allah be pleased with him) to call the Adhan. After the prayer, he delivered a sermon. After reciting some verses, he said:

| Let a man give charity from his dinars, from his dirhams, from his clothing, from a measure of his wheat, from a measure of his dates... until he said: even if it is half a date. | Let a person give charity from his gold coin, from his silver coin, from his clothing, from his small quantity of wheat, from his few dates; he even said: even if it is half a date. |

Hearing this command, an Ansari (may Allah be pleased with him) brought a bag of silver coins, which made his hands tired from carrying it. Then people started bringing charities consecutively until there were two heaps of food and clothing. I saw that the luminous face of the Messenger of Allah (may Allah's peace and blessings be upon him) began to shine like pure gold out of joy, and he said:

| Whoever initiates a good practice in Islam, he will have its reward and the reward of those who act upon it after him, without their rewards being diminished in the least. | Whoever introduces a good way in Islam, for him is its reward and the reward of all those who act upon this way after him, for him is the reward of all of them without any reduction in their rewards. |

In the Battle of Tabuk and others, the Command of the Noble Presence (peace be upon him) to the Muslims to give charity, and everyone bringing much or little according to their capacity; the hypocrites' objection to those who brought little, saying that Allah is independent of their charity, and their objection to those who brought much, saying it is for show; and regarding this, the noble verse:

| "Those who criticize the voluntary contributors among the believers regarding charities and those who..." | Indeed, [the hypocrites] blame those believers who give charity with the eagerness and joy of their hearts. |

[1] Sahih Muslim, Book of Zakat, Chapter on Urging Charity, etc., Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/327; Sunan an-Nasa'i, Book of Zakat, Chapter on Encouraging Charity, Noor Muhammad Karkhana Tijarat Kutub, Karachi, 1/355-56.

खंड 23 फ़तावा-ए-रज़विया

...कुछ नंगे पैर और नंगे बदन थे, सिर्फ एक छोटी सी कमली कफ़नी की तरह चीरकर गले में डाले हुए थे। वे आका-ए-दो-जहाँ, सैय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की बारगाह में हाज़िर हुए। रहमत-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने जब उनकी मोहताजी देखी तो आपके नूरानी चेहरे का रंग बदल गया। आपने हज़रत बिलाल (रज़ियल्लाहु अन्हु) को अज़ान देने का हुक्म फ़रमाया। नमाज़ के बाद ख़ुत्बा इरशाद फ़रमाया और आयतें तिलावत करने के बाद फ़रमाया:

| "एक आदमी को चाहिए कि वह अपने दीनार से, अपने दिरहम से, अपने कपड़ों से, अपने एक सा' गेहूं से, अपने एक सा' खजूर से सदक़ा करे..." यहाँ तक कि आपने फ़रमाया: "चाहे वह खजूर का एक टुकड़ा ही क्यों न हो।" | कोई व्यक्ति अपनी अशर्फ़ी से सदक़ा करे, कोई रुपये से, कोई कपड़े से, कोई अपने थोड़े से गेहूं से, कोई अपने थोड़े से खजूरों से; यहाँ तक फ़रमाया: अगरचे आधा खजूर ही हो। |

इस इरशाद को सुनकर एक अंसारी (रज़ियल्लाहु अन्हु) रुपयों की एक थैली उठा लाए, जिसे उठाने में उनके हाथ थक गए। फिर लोग लगातार सदक़ा लाने लगे, यहाँ तक कि खाने और कपड़ों के दो ढेर लग गए। यहाँ तक कि मैंने देखा कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का चेहरा-ए-अनवर खुशी के कारण कुंदन (शुद्ध सोने) की तरह दमकने लगा और आपने फ़रमाया:

| "जिसने इस्लाम में कोई अच्छा तरीका शुरू किया, उसे उसका सवाब मिलेगा और उन लोगों का सवाब भी जो उसके बाद उस पर अमल करेंगे, बिना उनके सवाब में किसी कमी के।" | जो व्यक्ति इस्लाम में कोई अच्छी राह निकाले, उसके लिए उसका सवाब है और उसके बाद जितने लोग उस राह पर अमल करेंगे उन सबका सवाब भी उसके लिए है, बिना इसके कि उनके सवाबों में कुछ कमी हो। |

ग़ज़वा-ए-तबूक वगैरह में हुज़ूर-ए-अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का मुसलमानों को सदक़ा देने का हुक्म देना और हर एक का अपनी हैसियत के मुताबिक़ कम या ज़्यादा लाना; मुनाफ़िक़ों (पाखंडियों) का उन पर ऐतराज़ करना जो थोड़ा लाए कि अल्लाह उनके सदक़े से बेनियाज़ है, और ज़्यादा लाने वालों पर ऐतराज़ करना कि यह दिखावे के लिए है; और इस पर आयत-ए-करीमा:

| "वे लोग जो मोमिनों में से अपनी खुशी से सदक़ा देने वालों पर और उन पर जो..." | बेशक लोग उन ईमानदारों पर जो अपने दिल के शौक़ और खुशी से ख़ैरात करते हैं, इल्ज़ाम [लगाते हैं]। |

1. सहीह मुस्लिम, किताबुज़ ज़कात, बाबुल हस्सि अलस सदक़ा, अल-क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 1/327; सुनन अन-नसाई, किताबुज़ ज़कात, बाबुल तहरीरि अलास सदक़ा, नूर मोहम्मद कारख़ाना तिज़ारत-ए-कुतुब कराची, 1/355-56

पृष्ठ 129/768

سے ہے کچھ برہنہ پا برہنہ بدن صرف ایک کملی کفنی کی طرح چیر کر گلے میں ڈالے خدمت اقدس حضور پر نور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم میں حاضر ہوئے حضور پر نور رحمت عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے ان کی محتاجی دیکھی چہرہ انور کا رنگ بدل گیا۔ بلال رضی اللہ تعالیٰ عنہ کو اذان کا حکم بعد نماز خطبہ فرمایا بعد تلاوت آیات ارشاد کیا:

| تصدق رجل من دیناره من درهمه من ثوبه من صاع بره من صاع تمرة حتی قال ولو بشق تمرة۔ | کوئی شخص اپنی اشرفی سے صدقہ کرے کوئی روپے سے کوئی کپڑے سے، کوئی اپنے قلیل گیہوں سے کوئی اپنے تھوڑے چھوہاروں سے، یہاں تک فرمایا: اگرچہ آدھا چھوہارا۔ |

اس ارشاد کو سن کر ایک انصاری رضی اللہ تعالیٰ عنہ روپوں کو تھیلا اٹھالائے جس کے اٹھانے میں ان کے ہاتھ تھک گئے پھر لوگ پے در پے صدقات لانے لگے یہاں تک کہ دو انبار کھانے اور کپڑے کے ہو گئے یہاں تک کہ میں نے دیکھا کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا چہرہ انور خوشی کے باعث کندن کی طرح دمکنے لگا اور ارشاد فرمایا:

| من سن فی الاسلام سنة حسنة فله اجرها واجر من عمل بها بعده من غیر ان ینقص من جورهم شیئ ۱۔ | جو شخص اسلام میں کوئی اچھی راہ نکالے اس کے لئے اس کا ثواب ہے اور اس کے بعد جتنے لوگ اس راہ پر عمل کریں گے سب کا ثواب اس کے لئے ہے بغیر اس کے کہ ان کے ثوابوں میں کچھ کمی ہو۔ |

غزوہ تبوک وغیرہ میں حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا مسلمانوں کو حکم صدقات دینا اور ہر ایک کا کثیر و قلیل حسب مقدرت حاضر لانا منافقین کا تھوڑا لانے والوں پر اعتراض کرنا

کہ اللہ تعالیٰ اس کے صدقہ سے غنی ہے زیادہ لانے والوں پر اعتراض کرنا کہ یہ ریاء کے لئے ہے اور اس پر آیہ کریمہ:

| "اَلَّذِیْنَ یَلْمِزُوْنَ الْمُطَّوِّعِیْنَ مِنَ الْمُؤْمِنِیْنَ فِي الصَّدَقٰتِ وَالَّذِیْنَ | بے شک لوگ ان ایمانداروں پر جو اپنے دل کے شوق اور خوشی سے خیرات کرتے ہیں الزام |

۱ صحیح مسلم کتاب الزکوٰۃ باب الخف علی الصدقۃ الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۳۲۷، سنن النسائی کتاب الزکوٰۃ باب التحریض علی الصدقۃ نور محمد کارخانہ تجارت کتب کراچی ۱/ ۵۶-۳۵۵

Fatawa Rizvia Volume 23

[Box Top Left] "...who find nothing [to give] except their effort."[1] [Box Top Right] [The hypocrites] mock them and target those people who spend in the path of Allah whatever they can earn through their hard work and struggle. (t)

...being revealed, once similarly a collection of charities became a heap, a companion brought only one bunch of grapes, the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) placed it on top of everything, etc. Many such incidents are mentioned and famous in Sahih and other books of Hadith. And Allah the Glorified and Exalted knows best.

Problem 364 to 366: 21 Rabi-ul-Awwal 1323 AH (1) What do the scholars of religion and jurists of the firm Shariah say regarding this matter: on Thursday, offering Fatiha and giving the reward of food to the soul of the deceased, and giving whatever is possible to the poor, what is the ruling concerning this? (2) In the 'Seem' (third day ceremony) of the deceased, should the Kalima Sharif be recited over chickpeas and then they and sugar drops (batasha) be distributed or not? (3) In the 'Seem' of the deceased, should people other than the poor take and eat the chickpeas and sugar drops or not? State the ruling and be rewarded. (t)

The Answer: (1) It is permissible and commendable, and it is a cause of reward for the giver and for the deceased Muslim as well. And the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says: [Box] "Whoever among you is able to benefit his brother, let him do so."[2] Whoever among you can provide benefit to his brother should do so. (t) (2 & 3) It is permissible, but it is better that they are given only to the poor; it is better for the wealthy not to take them. And Allah Almighty knows best.

---

[1] Al-Quran Al-Karim 9/79 [2] Musnad Imam Ahmad bin Hanbal, Hadith from Hazrat Jabir (may Allah be pleased with him), Dar-ul-Fikr Beirut 3/315; Sahih Muslim, Book of Peace, Chapter on Recommendation of Ruqyah from Evil Eye etc., Qadimi Kutub Khana Karachi 2/243

फतावा रजविया जिल्द 23

[ऊपर बायां बॉक्स] "...जो अपनी मेहनत के सिवा कुछ नहीं पाते।"[1] [ऊपर दायां बॉक्स] [मुनाफ़िक़ीन] उनका मज़ाक उड़ाते हैं और उन लोगों को भी ताना मारते हैं जो अपनी मेहनत और कोशिश से जो कुछ हासिल कर पाते हैं उसे अल्लाह की राह में खर्च कर देते हैं। (त)

...का नाज़िल होना, एक बार इसी तरह सदक़ात (दान) का चंदा होना और उसका ढेर लग जाना, एक सहाबी का सिर्फ एक अंगूर का गुच्छा लाना, हुज़ूर अक़दस सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम का उसे सब से ऊपर रखना वगैरा-वगैरा। ऐसी बहुत सी घटनाएँ सहीह और अन्य हदीस की किताबों में वर्णित और प्रसिद्ध हैं। और अल्लाह सुब्हानहु व तआला बेहतर जानता है।

मसला 364 से 366: 21 रबी-उल-अव्वल 1323 हिजरी (1) उलमा-ए-दीन और मुफ़्तियान-ए-शरअ-ए-मतीन इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि जुमेरात के दिन फ़ातिहा और खाने का सवाब मय्यित (मृतक) की रूह को बख्शने के लिए जो कुछ मुमकिन हो सके मिस्कीनों (गरीबों) को भी दे दिया जाए, इसके बारे में क्या हुक्म है? (2) मय्यित के'सीम' (तीसरे दिन की रस्म) में चनों पर कलमा शरीफ़ पढ़ना और फिर उन्हें और बताशों को तक़्सीम (बाँटना) करना चाहिए या नहीं? (3) मय्यित के 'सीम' में चने और बताशे मिस्कीनों के अलावा दूसरों को लेना और खाना चाहिए या नहीं? बयान फ़रमाएँ और अज्र पाएँ। (त)

अल-जवाब (उत्तर): (1) जायज़ और मुस्तहसन (सराहनीय) है और अज्र व सवाब का बाइस (कारण) है, उसके लिए भी और उस मय्यित मुसलमान के लिए भी। और रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम फ़रमाते हैं: [बॉक्स] "तुम में से जो कोई अपने भाई को नफ़ा (लाभ) पहुँचा सके तो उसे नफ़ा पहुँचाना चाहिए।"[2] (त) (2 और 3) जायज़ है, मगर बेहतर यह है कि सिर्फ़ मिस्कीनों को दिए जाएँ, अमीरों का न लेना बेहतर है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

---

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम 9/79 [2] मुसनद इमाम अहमद बिन हंबल, हदीस हज़रत जाबिर रज़ियल्लाहु तआला अन्हु, दारुल फ़िक्र बैरूत 3/315; सहीह मुस्लिम, किताबुस सलाम, बाब इस्तिहबाबुर् रुक़िया मिनल ऐन अलख, क़दीमी कुतुब खाना कराची 2/243

لَایَجِدُوْنَ اِلَّا جُھْدَھُمْ ۱ لگاتے ہیں اور ان لوگوں کو بھی نشانہ طعن بناتے ہیں جو اپنی محنت و کوشش سے جو کچھ حاصل کر پاتے ہیں راہِ خدا میں خرچ کر دیتے ہیں۔ (ت)

کا نازل ہونا، ایک بار یونہی صدقات کا چندہ ہونا اس کا انبار ہو جانا، ایک صحابی کا صرف ایک خوشہ لانا حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا اسے سب سے اوپر رکھنا وغیرہ وغیرہ وقائع کثیرہ صحاح و غیرہا کتب احادیث میں مذکور و مشہور ہے۔ واللہ سبحانہ و تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۳۶۴ تا ۳۶۶: ۲۱ ربیع الاول ۱۳۲۳ھ (۱) کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیانِ شرع متین اس مسئلہ میں کہ بروز پنجشنبہ فاتحہ اور کھانے کا ثواب میت کی روح کو بخش کو جو کچھ ممکن ہوسکے مساکین کو بھی دے دیا جائے اس کی نسبت کیا حکم ہے؟ (۲) میت کے سیم میں چنوں پر کلمہ شریف پڑھنا اور پھر ان کو اور بتاشوں کو تقسیم کرنا چاہئے یا نہیں؟ (۳) میت کے سیم میں چنے و بتاشے سوائے مساکین کے دوسرے کو لینا اور کھانا چاہئے یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ اجر پاؤ۔ ت)

الجواب: (۱) جائز اور مستحسن ہے اور باعث اجر و ثواب ہے اس کے لئے بھی اور اس میت مسلمان کے لئے بھی، اور رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: من استطاع منکم ان ینفع اخاہ فلیفعلہ ۲۔ جو کوئی تم میں سے اپنے بھائی کو نفع پہنچا سکے تو اسے نفع پہنچائے (ت) (۲ و ۳) جائز ہے مگر بہتر یہ ہے کہ صرف مساکین کو دئے جائیں اغنیاء کا نہ لینا بہتر ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

۱ القرآن الکریم ۹ / ۲۷۹ مسند امام احمد بن حنبل حدیث حضرت جابر رضی اللہ تعالی عنہ دارالفکر بیروت ۳ / ۳۱۵، صحیح مسلم کتاب السلام باب استحباب الرقیہ من العین الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۲۴۳

Fatawa Rizvia Volume 23

Problem 37: From Sironj, asked by Mr. Muhammad Abdul Rashid Khan Sahab, 19 Muharram al-Haram 1321 AH. Zaid has some money accumulated, some of which is lawful (halal) and some is unlawful (haram). Zaid has forgotten how much of the money is from lawful means and how much is from unlawful means. Now, if Zaid wants to give charity from this money, in what manner should he do so?

The Answer: He should estimate the maximum possible amount of unlawful money. If the owners or their heirs are known, he should return it to them; otherwise, he should give that entire amount in charity. As for the remaining money, he is authorized to spend it on charity or any other purpose as he wishes. And Allah Almighty knows best.

Problem 38: An orphanage for Muslims is about to open in Karachi where Wahhabis, Nechari, Rafidis, and non-adherents (la-mazhab) are all gathered. Should Sunni Muslims participate in this orphanage or not? And if Zakat or charity was given 'fi sabilillah' (in the way of Allah) to help this orphanage, is the Zakat fulfilled or not? And is that donation a cause for reward or a cause for punishment? Please explain and be rewarded.

The Answer: In this, there are two potential scenarios: one is that the entire management of the orphans and their upbringing remains solely in the hands of the Ahl-e-Sunnat, and no one from a deviated sect has any interference in it, nor do the children have their company such that they could mislead them, their participation being only in superficial matters. The second scenario is that they are given interference in these matters as well, or at least their bad company persists, from which children's misguidance is feared. The second scenario is absolutely and definitely forbidden (haram) and ill-wishing towards Islam, and giving donations in it is a cause for punishment and ill effects. The first scenario is perhaps merely an imaginary one and may never happen in reality; since they are equal partners, they would want equal participation in every task. What reason would there be for them to agree to live as mere slaves? And even if it were so for some false purpose, how can their bad company be escaped? And the scholars state explicitly:

'Indeed, rulings are built upon the predominant state and the rare is not considered, let alone the imagined, as stated in...'

[Translation of the Arabic quote]: Rulings are based on predominant circumstances; therefore, a rare situation is not taken into account, let alone a formal or hypothetical situation being taken into account.

फतावा रज़विया जिल्द २३

मसअला ३७: सिरोंज से, मुस्तौदला (पूछा गया) जनाब मुहम्मद अब्दुल रशीद खान साहब, १९ मुहर्रम अल-हराम १३२१ हिजरी। जैद के पास कुछ रुपया है जो हलाल का है और कुछ नाजायज रुपया इकट्ठा जमा है। जैद यह बात भूल गया है कि उस रुपये में जायज तौर का कितना है और नाजायज तौर का कितना रुपया है। अब अगर जैद इस रुपये से खैरात करना चाहे तो किस तौर से करे?

अल-जवाब: वह तहकीक (अनुमान) करे और अधिक से अधिक जितनी नाजायज रकम हो सकती है, उसे असल मालिकों या उनके वारिसों को वापस कर दे। अगर उनका पता न हो तो उतनी पूरी रकम सदका (दान) कर दे। बाकी जितना रुपया उसका रह गया है, वह उसका मुख्तार (अधिकारी) है कि खैरात आदि जिस मद में चाहे खर्च करे। वल्लाहु तआला आलम (और अल्लाह तआला बेहतर जानता है)।

मसअला ३८: कराची में मुसलमानों का एक यतीमखाना खुलने वाला है जिसमें वहाबी, नीचरी, राफजी, ला-मजहब सब जमा हैं। सुन्नी मुसलमानों को इस यतीमखाने में शामिल होना चाहिए या नहीं? और अगर 'फी सबीलिल्लाह' (अल्लाह की राह में) जकात या खैरात की मदद से इस यतीमखाने में चंदा दिया तो क्या जकात अदा हुई या नहीं? और वह चंदा सवाब का बाइस (कारण) हुआ या अजाब का मौजिब (कारण)? बयान फरमाएं और सवाब पाएं।

अल-जवाब: इसमें एहतमाली (संभावित) दो सूरतें हैं। एक यह कि यतीमों की परवरिश और तरबियत का तमाम इंतजाम सिर्फ अहले-सुन्नत के हाथों में रहे, किसी बद-मजहब का उसमें दखल न हो, न ही उनकी सोहबत बच्चों को मिले कि वे उन्हें गुमराह कर सकें, सिर्फ ऊपरी बातों में उनकी शिरकत हो। दूसरी सूरत यह कि इन उमूर (मामलों) में भी उन्हें मुदाखलत (हस्तक्षेप) दी जाए या कम से कम उनकी सोहबत-ए-बद (बुरी संगत) रहे जिससे बच्चों की गुमराही का अंदेशा हो। दूसरी सूरत तो मुतलकन (पूर्णत) कतई हराम और इस्लाम की बदख्वाही है और इसमें चंदा देना अजाब का मौजिब है। और पहली सूरत शायद महज एक ख्याली हो और वाके में कभी न हो, क्योंकि जब वे बराबर के शरीक हैं तो हर काम में बराबर की शिरकत चाहेंगे। क्या वजह है कि वे कोरे गुलाम बनकर रहने पर राजी हों? और अगर बातिल (गलत) मकसद के लिए ऐसा हो भी जाए, तो उनकी सोहबत-ए-बद से कैसे बचा जा सकता है? और उलेमा तसरीह फरमाते हैं (स्पष्ट रूप से कहते हैं):

'बेशक अहकाम गालिब (प्रबल/अधिकतम) हालात पर मबनी होते हैं और नादिर (दुर्लभ) का एतबार नहीं किया जाता, मौहूम (कल्पित) की तो बात ही क्या है, जैसा कि...'

[अरबी इबारत का अनुवाद]: अहकाम (नियम), गालिब हालात पर मबनी हुआ करते हैं, लिहाजा किसी नादिर (दुर्लभ) सूरत का एतबार नहीं किया जाता, फिर क्या कहना कि किसी रस्मी और फर्जी सूरत का एतबार हो।

पृष्ठ १३१/७६८

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۳

مسئلہ ۳۷: از سرونج مسئولہ جناب محمد عبدالرشید خان صاحب ۱۹ محرم الحرام ۱۳۲۱ھ زید کے پاس کچھ روپیہ تو جو حلال کا ہے اور کچھ ناجائز کا روپیہ اکٹھا جمع ہے زید یہ بات بھول گیا ہے کہ اس روپے میں جائز طور کا کتنا ہے اور ناجائز طور کا کتنا روپیہ ہے۔ اب اگر زید اس روپے سے خیرات کرنا چاہے تو کس طور سے کرے؟

الجواب: تحری کرے زیادہ سے زیادہ تک ناجائز روپیہ اسے حاصل مالکوں یا وارثوں کو واپس دے اگر ان کا پتہ ہو تو اس قدر کل تصدق کردے باقی جتنا روپیہ اس کا رہ گیا ہے اس کا یہ مختار ہے تصدق وغیرہ جس صرف میں چاہے اٹھائے ، واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۳۸: کراچی میں مسلمانوں کا ایک یتیم خانہ کھلنے والا ہے جس میں وہابی، نیچری، رافضی، لامذہب سب جمع ہیں، سنی مسلمانوں کو اس یتیم خانہ میں شامل ہونا چاہئے یا نہیں؟ اور اگر فی سبیل اللہ زکوۃ خیرات کی مدد سے اس یتیم خانے میں چندہ دیا تو زکوۃ ادا ہوئی یا نہیں؟ اور وہ چندہ باعث ثواب ہوا یا موجب عذاب؟ بینوا توجروا

الجواب: اس میں احتمالا دو صورتیں ہیں ایک یہ کہ یتیموں وتربیت کا تمام انتظام صرف اہلسنت کے ہاتھوں میں رہے کسی بد مذہب کا اس میں دخل نہ ہو ، نہ ان کی صحبت بچوں کو رہے کہ وہ انھیں اغوا کرسکیں صرف بالائی باتوں میں ان کی شرکت ہو، دوسرے یہ کہ ان امور میں بھی انھیں مداخلت دی جائے یا کم از کم ان کی صحبت بد رہے جس سے بچوں کی گمراہی مظنہ ہو، صورت ثانیہ تو مطلقاً قطعی حرام و بدخواہی اسلام ہے اور اس میں چندہ دینا موجب عذاب و آثار، اور صورت اولیٰ شاید محض ایک خیالی ہو واقع کبھی نہ ہو کہ جب وہ برابر کے شریک ہیں ہر کام

میں برابر کی شرکت چاہیں گے کیا وجہ ہے کہ وہ نرے غلام بن کر رہنے پر راضی ہوں اور بغرض باطل اگر ایسا ہو بھی تو ان کی صحبت بد سے کیونکر مفر اور علماء تصریح فرماتے ہیں:

ان الاحکام تبنی علی الغالب ولایعتبر النادر فضلا عن الموھوم کما فی

احکام، غالب حالات پر مبنی ہوا کرتے ہیں لہذا کسی نادر صورت کا اعتبار نہیں کیا جاتا چہ جائیکہ کسی رسمی اور فرضی صورت کا اعتبار ہو

Volume 23 Fatawa Razawiyya

Fath al-Qadir[1] etc. | As mentioned in Fath al-Qadir etc. (T)

Therefore, the ruling is the same: such a mix is absolutely forbidden and aiding it in any way is unlawful. Moreover, even if we assume the first scenario occurs, Sunnis would have no choice but to sit with, accompany, and respect these irreligious people, which is itself forbidden. Allah Almighty said:

"And if Satan causes you to forget, then do not sit, after the reminder, with the wrongdoing people."[2] | If Satan makes you forget, then after remembering, do not sit with the oppressors. (T)

And it is in the Hadith: Whoever honors an innovator has assisted in the destruction of Islam.[3] | He who respects an innovator has undoubtedly aided in the downfall (erasure) of Islam. (T)

As for Zakat, if it was given as a donation and mixed with other donations, and spent on general expenses without considering the transfer of ownership (tamleek) to the poor, then it will never be validly paid, even if the orphanage belongs specifically to the Sunnis.

Because they (the jurists) have clarified that its (Zakat's) pillar is transfer of ownership (tamleek), so it is not permissible for building a mosque, or shrouding a dead person, and so on. And they clarified that mixing is destruction, so it is not discharged by it, as in Fatawa al-Alamgiriyah and others. | Because the leaders of jurisprudence have clarified this issue that the pillar of Zakat is tamleek (i.e., making the recipient the owner of the Zakat wealth). Therefore, Zakat will not be permissible for building a mosque, shrouding the dead, and other similar situations (because tamleek is not found in them). And they also clarified that mixing one wealth with another, i.e., merging them, is to annihilate it. Therefore, Zakat will not be discharged by this, as mentioned in Fatawa al-Alamgiriyah etc. (T)

And if it is given as Zakat and kept separate and given into the possession of orphans and the poor so that tamleek...

[1] Hashiyah al-Tahtawi on Maraqi al-Falah, Chapter on what invalidates fasting, Noor Muhammad Factory Trade Karachi, p. 473. [2] The Holy Quran 6/68. [3] Mishkat al-Masabih, Book of Faith, Chapter on Adhering to the Book and Sunnah, Mujtabai Delhi p. 31, Shu'ab al-Iman Hadith 9462, Dar al-Kutub al-Ilmiyah Beirut 7/21.

जिल्द २३ फ़तावा रज़विया

फ़तह अल-क़दीर[1] वग़ैरह। | जैसा कि फ़तह अल-क़दीर वग़ैरह में ज़िक्र है। (त)

लिहाज़ा हुक्म वही है कि ऐसी खिचड़ी मुतलक़न (बिल्कुल) हराम है और इसकी मदद हर तरह से नाजायज़ है, इसके साथ अगर मान लें कि पहली सूरत पेश आए तो इसमें अहले सुन्नत को उन बे-दीनों की मजालिसत (बैठना), मुसाहबत (संगत) और ताज़ीम (सम्मान) से चारा न होगा और यह ख़ुद हराम है। अल्लाह तआला ने फ़रमाया:

"और अगर शैतान तुम्हें भुला दे तो याद आने के बाद ज़ालिम क़ौम के साथ न बैठो।"[2] | अगर तुम्हें शैतान भुला दे तो फिर याद आने पर ज़ालिमों के पास न बैठो। (त)

और हदीस में है: जिसने किसी बिदअती आदमी की ताज़ीम की उसने बिला-शुबा इस्लाम को गिराने (मिटाने) पर मदद की।[3] | जिसने किसी बिदअती आदमी की ताज़ीम की उसने बिला-शुबा इस्लाम के गिराने (मिटाने) पर इमदाद की। (त)

रही ज़कात, अगर बतौर चंदा दी गई और चंदा में मिला दी गई और आम ख़र्चों में फ़क़ीर को मालिक बनाए (तमलीक) बग़ैर ख़र्च होती रही तो वह हरगिज़ अदा न होगी, चाहे यतीमख़ाना ख़ास अहले सुन्नत का ही क्यों न हो।

चूंकि उन्होंने (फ़ुक़हा ने) स्पष्ट किया है कि इसका (ज़कात का) रुक्न 'तमलीक' है, इसलिए मस्जिद बनाने या मैयत को कफ़न देने वग़ैरह में यह जायज़ नहीं है, और उन्होंने स्पष्ट किया है कि (माल का) मिलाना उसे नष्ट करना है, लिहाज़ा इससे ज़कात अदा नहीं होगी, जैसा कि फ़तावा आलमगीरिया वग़ैरह में ज़िक्र है। | इसलिए कि अइम्मा-ए-फ़िक़्ह ने इस मसले की वज़ाहत फ़रमाई कि ज़कात का रुक्न 'तमलीक' है (यानी ज़कात लेने वाले को ज़कात के माल का मालिक बना देना), लिहाज़ा मस्जिद की तामीर, मैयत के कफ़न और इस तरह की दूसरी सूरतों में ज़कात जायज़ न होगी (क्योंकि इनमें तमलीक नहीं पाई जाती), और यह भी उन्होंने स्पष्ट किया कि एक माल को दूसरे माल में मिलाना यानी मिक्स करना उसे नेस्त-ओ-नाबूद कर देना है, लिहाज़ा इससे ज़कात अदा न होगी, जैसा कि फ़तावा आलमगीरिया वग़ैरह में ज़िक्र है। (त)

और अगर बतौर ज़कात दी जाए और अलग रखी जाए और यतीमों-मिस्कीनों के क़ब्ज़े में दी जाए कि तमलीक...

[1] हाशिया अत-तहतावी अल मराक़ी अल-फ़लाह, रोज़ा तोड़ने वाली चीज़ों का अध्याय, नूर मुहम्मद कारख़ाना तिज़ारत कराची, पृ. ४७३। [2] अल-क़ुरआन ६/६८। [3] मिश्कात अल-मसाबीह, किताबुल ईमान, किताब और सुन्नत को मज़बूती से थामने का अध्याय, मुजतबाई दिल्ली पृ. ३१, शुअबुल ईमान हदीस ९४६२ दारुल कुतुब अल-इल्मिया बेरुत २१/७।

पृष्ठ १३२/७६८

فتح القدیر 1 وغیرہ۔ | جیسا کہ فتح القدیر وغیرہ میں مذکور ہے۔ (ت)

لہٰذا حکم وہی ہے کہ ایسی کھچڑی مطلقاً حرام ہے اور اس کی اعانت ہر طرح ناجائز، معہذا اگر فرض کرلیں کہ صورت اولٰی واقع ہو تو اس میں اہلسنت کو ان بے دینوں کی مجالست مصاحبت توقیر سے چارہ نہ ہوگا اور یہ خود حرام ہے۔ قال اللہ تعالٰی:

"وَاِ مَّا یُنْسِیَنَّكَ الشَّیْطٰنُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرٰی مَعَ الْقَوْمِ الظّٰلِمِیْنَ" 2 | اگر تمہیں شیطان بھلا دے تو پھر یاد آنے پر ظالموں کے پاس نہ بیٹھو۔ (ت)

اور حدیث میں ہے: من وقر صاحب بدعة فقد اعان علی ھدم الاسلام 3- | جس نے کسی بدعتی آدمی کی تعظیم کی اس نے بلاشبہ اسلام کے گرانے (مٹانے) پر امداد کی۔ (ت)

رہی زکوٰۃ اگر بطور چندہ دی گئی اور چندہ میں خلط کرلی گئی اور عام مصارف میں بلحاظ تملیک فقیر اٹھتی رہی جب تو ہر گز ادا نہ ہوگی اگرچہ یتیم خانہ خاص اہلسنت کا ہو۔

لما صرحوا به ان رکنھا التملیك فلا تجوز في بناء مسجد او تکفین میت وغیر ذلك وصرحوا ان الخلط استھلاك فلا تتادی بہ کما فی الفتاوٰی العالمگیریۃ وغیرہا۔ | اس لئے کہ ائمہ فقہ نے اس مسئلہ کی تصریح فرمائی کہ زکوٰۃ کا رکن تملیک ہے (یعنی زکوٰۃ لینے والے کو مالِ زکوٰۃ کا مالک بنا دینا) لہٰذا تعمیر مسجد اور تکفین میت اور اس نوع کی دوسری صورتوں میں زکوٰۃ جائز نہ ہوگی (اس لئے کہ ان میں تملیک نہیں پائی جاتی) اور یہ بھی انھوں نے تصریح فرمائی کہ ایک مال کو دوسرے مال میں خلط کرنا یعنی ملانا اسے نیست و نابود کردینا ہے لہٰذا اس سے زکوٰۃ ادا نہ ہوگی، جیسا کہ فتاوٰی عالمگیری وغیرہ میں مذکور ہے۔ (ت)

اور اگر بطور زکوٰۃ دی جائے اور جدا رکھی جائے اور یتیموں فقیروں کے قبضہ میں دے کہ تملیک

1 حاشیہ الطحطاوی علی مراقی الفلاح باب مایفسد الصوم نور محمد کارخانہ تجارت کراچی ص ۴۷۳ 2 القرآن الکریم ۶۸/۶ 3 مشکوٰۃ المصابیح کتاب الایمان باب الاعتصام بالکتاب والسنۃ مجتبائی دہلی ص ۳۱، شعب الایمان حدیث ۹۴۶۲ دارالکتب العلمیہ بیروت ۲۱/۷

Fatawa Razvia, Volume 23

...it should be spent on their designated expenses, then it will be fulfilled even if some of the organizers are not religious. And Allah Almighty knows best.

Problem 39: From Kaila Kheer, Tehsil Bandpur, District Nainital. Asked by Abdul Majeed Khan, Madarsa-e-Zanana, on Saturday, 11th Safar-ul-Muzaffar 1334 AH. Please write the correct way for Fatiha on Thursdays or the Urs (anniversary) of elders, etc. More than due respect.

Answer: Fatiha on Thursdays is permissible. Similarly, Urs is also permissible if it is free from Sharia-prohibited things like musical instruments, etc. And Allah Almighty knows best.

Problem 40: Asked by Majid Hussain, Manager of Anjuman Tehzeeb-ul-Islam, Bahraich, on Thursday, 2nd Sha'ban 1334 AH.

What do the honorable scholars and grand muftis say on the matter that for a long time, there has been a custom among the general Ahl-e-Sunnat that on the 14th of the month of Sha'ban, they cook Halwa and perform Fatiha for Hazrat Owais Qarni and Hazrat Hamza Syed-ul-Shuhada (may Allah be pleased with them both) and for their other family members. They distribute some portion to the needy and the rest among relatives. People follow this custom as a practice of the predecessors. Some scholars prohibit this custom, calling it baseless and similar to Hindu rituals. Others do not prohibit it, considering it harmless. Some insist that this ancient custom is not without reason, and therefore call those who abandon it mistaken. Please provide a crushing, detailed, and reasoned reply. When did this custom start among Muslims and is there any basis for it in Islamic Sharia or not?

Answer: The principle of Isaal-e-Sawab (transferring merit) exists in Islamic Sharia, and by the consensus of the Imams of Ahl-e-Sunnat, the reward for financial charities reaches [the deceased]. Customary specifications are permitted by Hadith, which states:

"Fasting on Saturday is neither beneficial for you nor harmful to you."[1]

It is the ignorance of the prohibitors that they demand specific evidence for a specific permission and [similarly] for a specific prohibition.

[1] Musnad Ahmad bin Hanbal on the authority of As-Sama bint Yusr (may Allah be pleased with her), Al-Maktab al-Islami Beirut, 2/368.

फतावा रज़विया, खंड 23

...उसे उनके खर्चों में लगाया जाना चाहिए, तो यह अदा हो जाएगा, भले ही कुछ प्रबंधक धार्मिक न हों। और अल्लाह सबसे बेहतर जानता है।

मसला 39: स्थान कैला खीर, तहसील बंदपुर, जिला नैनीताल से। अब्दुल मजीद खान, मदरसा-ए-ज़नाना द्वारा पूछा गया, शनिवार, 11 सफर-उल-मुज़फ्फर 1334 हिजरी। कृपया गुरुवार की फातिहा या बुजुर्गों के उर्स आदि का सही तरीका लिखें। सादर।

जवाब: गुरुवार की फातिहा जायज है। इसी तरह उर्स भी जायज है अगर वह संगीत वाद्ययंत्र आदि जैसी शरीयत द्वारा प्रतिबंधित चीजों से मुक्त हो। और अल्लाह सबसे बेहतर जानता है।

मसला 40: माजिद हुसैन, प्रबंधक अंजुमन तहजीब-उल-इस्लाम, बहराइच द्वारा पूछा गया, गुरुवार, 2 शाबान 1334 हिजरी।

सम्माननीय विद्वान और महान मुफ्ती इस मामले में क्या कहते हैं कि अहले सुन्नत के आम लोगों के बीच लंबे समय से यह दस्तूर चला आ रहा है कि शाबान महीने की चौदहवीं तारीख को हलवा पकाकर हज़रत ओवैस करनी और हज़रत हमज़ा सैयदुश्शुहदा (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) और अपने अन्य पारिवारिक सदस्यों के लिए फातिहा करते हैं। कुछ हिस्सा मोहताजों को और बाकी रिश्तेदारों में बांट देते हैं। लोग पूर्वजों के अनुसरण में इस प्रथा को मानते हैं। कुछ विद्वान इसे निराधार और हिंदुओं की रस्मों के समान बताकर रोकते हैं। कुछ इसे हानिरहित जानकर मना नहीं करते, और कुछ जोर देते हैं कि यह पुरानी रस्म अकारण नहीं है, इसलिए इसे छोड़ने वालों को गलत कहते हैं। कृपया विस्तृत और तर्कपूर्ण उत्तर दें। मुसलमानों में यह प्रथा कब से शुरू हुई और इस्लामी शरीयत में इसका कोई आधार है या नहीं?

जवाब: इस्लामी शरीयत में ईसाले-सवाब (पुण्य पहुँचाने) का मूल सिद्धांत है, और अहले सुन्नत के इमामों की सहमति से वित्तीय दान का सवाब पहुँचता है। प्रथागत विशिष्टताओं को हदीस ने जायज ठहराया है कि:

"शनिवार का रोज़ा न तुम्हारे लिए फायदेमंद है और न ही नुकसानदेह।"[1]

रोकने वालों की यह अज्ञानता है कि वे विशेष अनुमति के लिए विशेष प्रमाण मांगते हैं और विशेष निषेध के लिए भी।

[1] मुसनद अहमद बिन हंबल, अस-समा बिन्त युस्र (रज़ियल्लाहु अन्हा) से, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरूत, 2/368।

کردی جائے پھر ان کے مصارف میں اٹھائی جائے تو ادا ہو جائے گی وان کان بعض المنتظمین من غیر اھل الدین (اگرچہ بعض انتظام کرنے والے دیندار نہ ہوں۔ ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۳۹: از مقام کیلا کھیر تحصیل باند پور ضلع نینی تال مسئولہ عبدالمجید خاں مدرسہ زنانہ، بروز شنبہ تاریخ ۱۱ صفر المظفر ۱۳۳۴ھ جمعرات کی فاتحہ یا بزرگوں کے عرس وغیرہ کا صحیح طور سے تحریر فرمائیں۔ زیادہ حد ادب۔

الجواب: جمعرات کی فاتحہ جائز ہے۔ یو ہیں عرس اگر منکرات شرعیہ مثل مزامیر وغیرہ سے خالی ہو۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۴۰: مسئولہ ماجد حسین ناظم انجمن تہذیب الاسلام بہرائچ پنجشنبہ ۲ شعبان ۱۳۳۴ھ

کیا فرماتے ہیں حضرات علمائے کرام و مفتیانِ عظام اس مسئلہ میں کہ ماہ شعبان کی چودھویں تاریخ کو عوام اہلسنت میں مدت مدید سے دستور چلا آرہا ہے کہ حلوا پکا کر اس پر حضرت اویس قرنی و حضرت حمزہ سید الشہداء رضی اللہ تعالٰی عنہما اور اپنے دوسرے خاندانی لوگوں کا فاتحہ کرتے ہیں اور کچھ حصہ محتاجوں کو اور باقی اعزہ و اقارب میں تقسیم کیا کرتے ہیں اور اس رسم کو لوگ بطور اتباع سلف کرتے ہیں، بعض علماء نے اس رسم کو بے اصل اور ہنود کی رسوم کے مشابہ فرما کر روکتے ہیں اور بعض اس رواج کو بے ضرر جان کر منع نہیں فرماتے اور بعض کو اصرار ہے کہ یہ رواج قدیم بے سبب نہیں ہے لہذا تارک کو خاطی کہتے ہیں جواب دندان شکن مفصل مدلل ارشاد فرمایا جائے۔ یہ رواج مسلمانوں میں کس زمانہ سے شروع ہوا ہے اور اس کی شریعت اسلامیہ میں کوئی اصلیت ہے یا نہیں فقط

الجواب: شریعت اسلامیہ میں ایصال ثواب کی اصل ہے اور صدقاتِ مالیہ کا ثواب باجماع ائمہ اہلسنت پہنچتا ہے اور تخصیصات عرفیہ کو حدیث نے جائز فرمایا کہ:

صوم یوم السبت لالك ولا علیك ۔[1] سنیچر کا روزہ نہ تجھے مفید ہے اور نہ تیرے لئے نقصان دہ ہے۔ (ت)

مانعین کی یہ جہالت ہے کہ جواز خصوصی کے لئے دلیل خصوصی مانگتے ہیں اور منعِ مخصوص کے لئے۔

[1] مسند احمد بن حنبل عن الصماء بنت یسر رضی اللہ تعالی عنہا المکتب الاسلامی بیروت ۲/ ۳۶۸

They do not provide specific evidence; ask them, "You who prohibit it, has Allah and His Messenger forbidden it, or are you saying it from your own side?" If Allah the Almighty and His Messenger have forbidden it, then show which verse or Hadith says that Halwa is prohibited, or that sending its reward to the Leader of Martyrs, Hazrat Hamza, or the Best of the Successors, Hazrat Uwais Qarni (may Allah be pleased with both of them), is prohibited, or distributing it among relatives and loved ones is prohibited. And when you cannot show this, then who are you to prohibit something that Allah and His Messenger have not forbidden? "Has Allah permitted you [to do so], or do you invent [something] about Allah?"[1] (Did Allah give you permission for this, or are you attributing a lie to Allah?) And Allah Almighty knows best.

---

[1] The Holy Quran 10/59 Page 134 of 768

वे कोई विशेष प्रमाण नहीं देते; उनसे पूछें, "तुम जो मना करते हो, क्या अल्लाह और उसके रसूल ने मना किया है या तुम अपनी ओर से कह रहे हो?" यदि अल्लाह तआला और उसके रसूल ने मना फ़रमाया है, तो दिखाओ कि कौन सी आयत या हदीस में है कि हलवा मना है, या सैय्यद अल-शुहदा हज़रत हमज़ा या खैरुत ताबिईन हज़रत ओवैस करनी (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) को इसका सवाब पहुँचाना मना है, या रिश्तेदारों और प्रियजनों में इसे बाँटना मना है। और जब तुम नहीं दिखा सकते, तो जिस बात को अल्लाह और उसके रसूल ने मना नहीं फ़रमाया, तुम उसे मना करने वाले कौन हो? "क्या अल्लाह ने तुम्हें [ऐसा करने की] अनुमति दी है, या तुम अल्लाह पर झूठ गढ़ते हो?"[1] (क्या अल्लाह तआला ने तुम्हें इसकी अनुमति दी है या तुम अल्लाह तआला पर झूठ थोप रहे हो?) और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

---

[1] अल-क़ुरान अल-करीम ५९/१० पृष्ठ १३४ का ७६८

دلیل خصوصی نہیں دیتے ان سے پوچھئے تم جو منع کرتے ہو آیا اللہ ورسول نے منع کیا ہے یا اپنی طرف سے کہتے ہیں اگر اللہ تعالیٰ ورسول نے منع فرمایا ہے تو دکھاؤ کہ کون سی آیت وحدیث میں ہے کہ حلوا ممنوع ہے یا حضرت سید الشہداء حمزہ یا حضرت خیر التابعین اویس قرنی رضی اللہ تعالیٰ عنہما کو اس کا ثواب پہنچانا ممنوع ہے یا اعزہ واحبا میں اس کا تقسیم کرنا ممنوع ہے اور جب نہیں دکھا سکتے تو جو بات اللہ و رسول نے منع نہیں فرمائی تم اس کے منع کرنے والے کون ، "آللّٰہُ اَذِنَ لَکُمْ اَمْ عَلَی اللّٰہِ تَفْتَرُوْنَ ط " [1] (کیا اللہ تعالیٰ نے تمھیں اس کی اجازت دی ہے یا تم اللہ تعالیٰ کے ذمہ جھوٹ لگاتے ہو ت) واللہ تعالیٰ اعلم۔

---

[1] القرآن الکریم ۱۰ / ۵۹ Page 134 of 768

Volume 23 Fatawa Rizvia

Treatise Repelling Famine and Epidemics through Inviting Neighbors and Consoling the Poor (1312 AH) (One that wards off famine and epidemics by inviting neighbors and sympathizing with the poor)

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful.

Problem 41: From Kanpur, Madrasa Faiz-e-Aam, sent by Maulvi Ahmadullah, student of Maulvi Ahmad Hassan Sahib, 7th Rabi' al-Akhir 1312 AH.

What do the scholars of religion and jurists of the firm Sharia say on this issue that in our region* there is a custom that if any city is afflicted by cholera, smallpox, famine etc., then to ward off the calamity, all the residents of the neighborhood gather together for the sake of Allah, each according to their capacity, contributing rice, wheat, money etc. to cook food. They also invite and feed scholars and clerics, and all the residents of the neighborhood also eat. In this situation, is it permissible for the neighborhood residents to eat this cooked food or not? What is the ruling regarding the prohibition or non-prohibition of eating the cooked food? Explain so that you may be rewarded.

*: Meaning in Bengal, because this question came to Kanpur from there and was sent from Kanpur for the purpose of writing an answer. 12.

Page 136 of 768

जिल्द २३ फ़तावा रज़विया

रिसाला (लघुग्रंथ) रादुल कहत वल वबा बि दावतुल जीरान व मुवासातिल फ़ुक़रा १३१२ हिजरी (पड़ोसियों की दावत और फ़कीरों की हमदर्दी के ज़रिए अकाल और वबा (महामारी) को टाल देने वाला)

बिस्मिल्लाहिर रहमानिर रहीम

मसला ४१: कानपुर मदरसा.फैज़-ए-आम से, प्रेषक मौलवी अहमद उल्लाह, शिष्य मौलवी अहमद हसन साहब, ७ रबी-उल-आख़िर १३१२ हिजरी।

क्या फ़रमाते हैं उलेमा-ए-दीन और मुफ़्तियान-ए-शरअ-ए-मतीन इस मसले में कि हमारे इलाके* में यह रिवाज है कि अगर किसी शहर में हैज़ा, चेचक, अकाल आदि आ जाए, तो बला (विपत्ति) को टालने के लिए मोहल्ले के सभी लोग मिलकर अल्लाह की राह में अपनी अपनी हैसियत के मुताबिक चावल, गेहूं और पैसा आदि जमा करके खाना पकाते हैं और मौलवियों और मुल्लाओं को भी दावत देकर उन्हें खिलाते हैं, और मोहल्ले के सभी लोग भी खाते हैं। क्या इस स्थिति में मोहल्ले वालों के लिए यह पका हुआ खाना खाना जायज़ होगा या नहीं? पका हुआ खाना खाने की मनाही या अनुमति पर क्या हुक्म दिया जाता है? बयान करें ताकि आपको पुण्य मिले।

*: यानी बंगाल में, क्योंकि यह सवाल वहां से कानपुर आया था और जवाब लिखने के उद्देश्य से कानपुर से भेजा गया था। १२।

पृष्ठ १३६ / ७६८

رسالہ رادالقحط والوباء بدعوۃ الجیران ومواساۃ الفقراء ۱۳۱۲ھ (پڑوسیوں کی دعوت اور فقیروں کی غمخواری کے ذریعے قحط اور وباء کو لوٹا دینے والا)

بسم اللہ الرحمن الرحیم ط

مسئلہ ۴۱: از کانپور مدرسہ فیض عام مرسلہ مولوی احمد اللہ تلمیذ مولوی احمد حسن صاحب ۷ ربیع الآخر شریف ۱۳۱۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیانِ شرع متین اس مسئلہ میں کہ ہمارے دیار عہ میں اس طرح کا رواج ہے کہ کوئی بلاد میں ہیضہ، چیچک، وقحط سالی وغیرہ آجائے تو دفع بلا کے واسطے جمیع محلہ والے مل کر فی سبیل اللہ اپنی اپنی حسب استطاعت چاول، گیہوں و پیسہ وغیرہ اٹھا کر کھانا پکاتے ہیں اور مولویوں اور ملاؤں کو بھی دعوت کرکے ان لوگوں کو بھی کھلاتے ہیں اور جمیع محلہ دار بھی کھاتے ہیں، آیا اس صورت میں محلہ دار کو طعام مطبوخہ کا کھانا جائز ہوگا یا نہ؟ طعام مطبوخہ کھانے کے لئے مانع و غیر مانع پر کیا حکم دیا جاتا ہے؟ بینوا توجروا (بیان کرو تاکہ اجر پاؤ۔)

عہ: یعنی بنگالہ میں کہ یہ سوال کانپور میں وہیں سے آیا تھا کانپور سے بغرضِ تحریرِ جواب بھیجا گیا ۱۲۔

Volume 23 Fatawa Ridawiyya

The Answer: In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful.

[Table Header: Arabic followed by Urdu translation] Arabic: All praise be to Allah, Who placed blessings in the gathering of brothers and severed destruction through the connection of loved ones and neighbors. And peace and blessings be upon the Master of Intercession, the Answerer of prayers, the Lover of the congregation, the Repeller of calamities, epidemics, famine, and hunger; and upon his family, his companions, the Muslim community, and upon us among them, O Most Merciful of the merciful. Amen, Amen, Amen, O our Lord, Amen! Urdu: All praise is for that Being Who placed blessings in the gathering of brothers and removed affliction through the meeting and connection of loved ones and neighbors. And peace and blessings be upon the Master of Intercession, the Answerer of prayers, the Lover of the congregation, the Being Who repels calamities, epidemics, hunger, and famine; and upon his family and companions and the community of Muslims, and upon us with them, O Most Merciful of the merciful. Amen, Amen, O our Lord, Amen!

The aforementioned act according to the narrated incident and the invitees eating that food is legally permissible and allowed, for which there is essentially no prohibition in the pure Sharia. Allah Almighty said: "There is no sin upon you whether you eat together or separately."[1] [Urdu Translation of Verse]: There is no sin on you whether you eat together or separately.

Therefore, to commit a prohibition without a Sharia-based ban is ignorance and audacity. And I say: and success is with Allah (and I say and success is from Allah - T). If you observe, this action is a comprehensive prescription of several remedies, as the needy and poor will eat from it, as will scholars and the pious, relatives and kin, as well as neighbors. So, in it, matching the gates of Paradise, are eight merits: (1) Merit of charity (2) Serving the pious (3) Maintaining family ties (4) Sympathy for neighbors (5) Pleasing the hearts of Muslims, especially the poor, through good conduct (6) Providing them with their desired things.

[1] The Holy Quran 24/61 Page 137 of 768

जिल्द २३ फ़तावा रज़विया

जवाब: बिस्मिल्लाहिर रहमानिर रहीम।

[तालिका शीर्षक: अरबी और उसके बाद उर्दू अनुवाद] अरबी: सभी प्रशंसाएँ अल्लाह के लिए हैं, जिसने भाइयों के जमावड़े में बरकत दी और अपनों और पड़ोसियों के मेल-जोल से बर्बादी को खत्म किया। और सलात व सलाम हो शफ़ाअत (सिफारिश) के मालिक, दुआओं को कुबूल करने वाले, जमात को पसंद करने वाले, बलाओं, महामारी, अकाल और भूख को दूर करने वाले पर; और उनके आल, उनके साथियों, मुसलमानों की जमात और उनके साथ हम पर, ऐ सबसे ज़्यादा रहम करने वाले। आमीन, आमीन, आमीन, ऐ हमारे रब, आमीन! उर्दू: तमाम तारीफें उस ज़ात के लिए हैं जिसने भाइयों के इज्तिमा (जमावड़े) में बरकत फरमाई और अहल-ए-मोहब्बत और पड़ोसियों की मुलाकात और सिला (मेल-जोल) में मुसीबत को खत्म फरमाया और सलात व सलाम शफ़ाअत के मालिक, दावत कुबूल करने वाले, जमात से मोहब्बत करने वाले, मुसीबत और वबा और भूख और कहत (अकाल) को दफ़ा करने वाली ज़ात पर और उनकी आल और असहाब और मुसलमानों की जमात और उनके साथ हम पर, या अकरमुर राहिमीन। आमीन, आमीन ऐ हमारे रब आमीन!

ऊपर ज़िक्र किया गया काम और उन दावत वालों का वह खाना खाना शरीअत के मुताबिक़ जायज़ और सही है जिसकी मनाही पाक शरीअत में मूल रूप से नहीं है। अल्लाह तआला ने फरमाया: "तुम पर कोई गुनाह नहीं कि तुम मिलकर खाओ या अलग-अलग।"[1] [आयत का उर्दू अनुवाद]: तुम पर कुछ गुनाह नहीं कि खाओ मिल कर या अलग-अलग।

तो शरीअत की रोक के बिना किसी चीज़ को मना करना जहालत और जुर्रत है। और मैं कहता हूँ: और अल्लाह से ही तौफ़ीक़ (सफलता) है। (और मैं कहता हूँ और तौफ़ीक़ अल्लाह से है - त)। गौर फरमाएँ तो यह अमल कई दवाओं का एक जामे (व्यापक) नुस्खा है कि इससे मिस्कीन और फ़क़ीर भी खाएँगे, उलेमा और नेक लोग भी, अज़ीज़ और रिश्तेदार भी, और पड़ोसी भी। तो इसमें जन्नत के दरवाज़ों के बराबर आठ खूबियाँ हैं: (१) सदके की फ़ज़ीलत (२) नेक लोगों की सेवा (३) सिला-ए-रहम (रिश्तेदारी निभाना) (४) पड़ोसी के साथ हमदर्दी (५) नेक बर्ताव से मुसलमानों, खासकर गरीबों का दिल खुश करना (६) उनकी पसंदीदा चीज़ें उनके लिए मुहैया करना।

[1] अल-कुरान अल-करीम २४/६१ पृष्ठ १३७ / ७६८

جلد ۲۳ فتاوی رضویہ

الجواب: بسم اللہ الرحمن الرحیم ط

الحمد للہ الذی وضع البرکۃ فی جماعۃ الاخوان وقطع الھلکۃ بتواصل الاحباء والجیران والصلوۃ والسلام علی صاحب الشفاعۃ مجیب الدعوۃ ومحب الجماعۃ دافع البلاد والوباء والقحط و المجاعۃ وعلی الہ وصحبہ و جماعۃ المسلمین وعلینا فیھم یاارحم الراحمین آمین آمین آمین یاربنا آمین۔

تمام تعریفیں اس ذات کے لئے جس نے بھائیوں کے اجتماع میں برکت فرمائی اور اہل محبت اور پڑوسیوں کی ملاقات اورصلہ میں مصیبت کو قطع فرمایا اور صلوٰۃ و سلام مالکِ شفاعت، دعوت قبول ، جماعت سے محبت ، مصیبت و وبلاء اور بھوک اور قحط کو دفع کرنے والی ذات پر اور ان کی آل واصحاب اور مسلمانوں کی جماعت اور ان کے ساتھ ہم پر یا ارحم الراحمین، آمین آمین اے ہمارے رب آمین!

فعل مذکور بقصہ مسطور اور اہل دعوت کو وہ کھانا کھانا شرعاً جائز وروا جس کی ممانعت شرعِ مطہر میں اصلاً نہیں۔ قال اللہ تعالٰی: "لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَأْكُلُوا جَمِيعًا أَوْ أَشْتَاتًا"1 تم پر کچھ گناہ نہیں کہ کھاؤ مل کر یا الگ الگ۔

تو بے منع شرع ارتکابِ ممانعت جہالت و جرات۔ وانا اقول : وباللہ التوفیق (اور میں کہتا ہوں اور توفیق اللہ سے ہے۔ت) نظر کیجئے تو یہ عمل چند دواؤں کا نسخہ جامعہ ہے کہ اس سے مساکین و فقراء بھی کھائیں گے، علماء و صلحاء بھی عزیز ورشتہ دار بھی قریب واہلِ جوار بھی تو اس میں بعد وابوابِ جنت اٹھ خوبیاں ہیں: (۱) فضیلت صدقہ (۲) خدمت صلحاء (۳) صلہ رحم (۴) مواساۃ

جار (۵) سلوک نیک سے مسلمانوں خصوصاً غرباء کا دل خوش کرنا (۶) ان کی مرغوب چیزیں ان کے لئے مہیا کرنا۔

Volume 23 Fatawa Razawiyya

(7) Feeding Muslim brothers. (8) Gathering Muslims for a meal. And all these matters, when done with a righteous intention by the permission of Allah Almighty, have a complete role in seeking the pleasure of Truth, divine forgiveness, and averting calamity. It is evident that famine, epidemics, and every affliction and calamity come because of sin.

Allah Almighty said: "And whatever of misfortune befalls you, it is because of what your hands have earned. And He pardons much." (1) Allah Almighty said: And whatever misfortune reaches you, it is because of what your hands have earned, and He pardons a lot. (T)

Therefore, the means of forgiveness, pleasure, and mercy are undoubtedly excellent remedies for it. Now, by the grace of Allah Almighty, listen to the Ahadith: Hadith 1: The radiant Master of the Messengers (peace and blessings of Allah Almighty be upon him) says: "Indeed, charity extinguishes the wrath of the Lord and averts an evil death." Narrated by Tirmidhi and graded as Hasan, and Ibn Hibban in his Sahih on the authority of Anas bin Malik (may Allah Almighty be pleased with him). Indeed, charity extinguishes the wrath of the Lord Almighty and averts an evil death (Tirmidhi and Ibn Hibban narrated it in his Sahih from Anas bin Malik, may Allah Almighty be pleased with him; Tirmidhi graded it as Hasan. - T)

Hadith 2: He (peace and blessings of Allah Almighty be upon him) says: "Guard yourselves against the Fire even with half a date, for it straightens crookedness and averts an evil death." The Hadith was narrated by Abu Ya'la and al-Bazzar on the authority of al-Siddiq al-Akbar (may Allah Almighty be pleased with him). Save yourselves from Hell even if by giving half a date, for it straightens the crookedness and removes an evil death. Al-Hadith (Abu Ya'la and al-Bazzar narrated it from Siddiq al-Akbar, may Allah Almighty be pleased with him. - T)

1. Al-Quran al-Karim 42/30
2. Jami' al-Tirmidhi, Chapters on Zakat, Chapter on the Virtue of Charity, Amin Company Delhi 1/82; Kanz al-Ummal with reference to T. Hubb from Anas, Hadith 15998, Mu'assasat al-Risalah Beirut 6/328 and 7/3
3. Musnad Abi Ya'la from Abu Bakr, Hadith 80, Mu'assasat Ulum al-Quran Beirut 1/57; Kashf al-Astar 'an Zawa'id al-Bazzar, Hadith 933, Mu'assasat al-Risalah Beirut 1/442

जिल्द 23 फ़तावा रज़विया

(7) मुसलमान भाइयों को भोजन कराना। (8) मुसलमानों का भोजन के लिए एकत्रित होना। और इन सभी कार्यों का, जब वे नेक नीयत से हों, अल्लाह सर्वशक्तिमान की अनुमति से ईश्वरीय प्रसन्नता, क्षमा और बलाओं को टालने में पूर्ण योगदान है। यह स्पष्ट है कि अकाल, महामारी और हर विपत्ति और मुसीबत पाप के कारण आती है।

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "और तुम्हें जो भी मुसीबत पहुँचती है, वह तुम्हारे अपने हाथों की कमाई के कारण है, और वह बहुत कुछ तो माफ़ कर देता है।" (1) अल्लाह तआला ने फ़रमाया: और तुम्हें जो मुसीबत पहुँची वह उसके कारण है जो तुम्हारे हाथों ने कमाया और बहुत कुछ तो वह माफ़ कर देता है। (त)

अतः क्षमा, प्रसन्नता और दया के साधन निस्संदेह इसके उत्कृष्ट उपचार हैं। अब अल्लाह तआला की तौफीक से हदीसें सुनें: हदीस 1: रसूलो के सरदार (उन पर अल्लाह तआला की शांति और कृपा हो) फ़रमाते हैं: "निश्चय ही दान रब के क्रोध को बुझाता है और बुरी मृत्यु को टालता है।" तिर्मिज़ी ने इसे रिवायत किया और हसन कहा, और इब्न हिब्बान ने अपनी सहीह में अनस बिन मलिक (अल्लाह तआला उनसे प्रसन्न हो) से रिवायत किया। वास्तव में सदका रब अज़्ज़ व जल्ल के क्रोध को शांत करता है और बुरी मौत को टालता है (इसे तिर्मिज़ी और इब्न हिब्बान ने अपनी सहीह में अनस बिन मलिक रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया, तिर्मिज़ी ने इसे हसन कहा है। - त)

हदीस 2: आप (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) फ़रमाते हैं: "आग से बचो चाहे आधा खजूर देकर ही, क्योंकि वह टेढ़ेपन को सीधा करता है और बुरी मृत्यु को टालता है।" हदीस को अबू यअला और अल-बज़ार ने अल-सिद्दीक अल-अकबर (अल्लाह तआला उनसे प्रसन्न हो) के हवाले से रिवायत किया। नर्क से बचो चाहे आधा खजूर देकर, क्योंकि वह टेढ़ेपन को सीधा करता है और बुरी मौत को दूर करता है। अल-हदीस (अबू यअला और बज़ार ने इसे सिद्दीक अकबर रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया। - त)

1. अल-कुरान अल-करीम 42/30
2. जामिउत तिर्मिज़ी, ज़कात के अध्याय, दान के गुण का अध्याय, अमीन कंपनी दिल्ली 1/82; कन्ज़ुल उम्माल के हवाले से अनस से हदीस 15998, मुअस्ससतुर रिसाला बैरूत 6/328 और 7/3

3. मुसनद अबी यअला, अबू बक्र से, हदीस 80, मुअस्ससत उलूम अल-कुरान बैरूत 1/57; कश्फ़ुल अस्तार अन ज़वाइदिल बज़ार, हदीस 933, मुअस्ससतुर रिसाला बैरूत 1/442

(۷) مسلمان بھائیوں کو کھانا دینا (۸) مسلمانوں کا کھانے پر مجتمع ہونا۔ اور ان سب امور کو جب بہ نیت صالحہ ہوں باذن اللہ تعالٰی رضائے حق، خدا عفو و خطاء و دفع بلا میں دخل تام ہے ظاہر ہے کہ قحط، وباء، ہر مصیبت و بلا گناہ کے سبب آتی ہے۔

قال اللہ تعالٰی "وَمَآ اَصَابَكُمْ مِّنْ مُّصِيْبَةٍ فَبِمَا كَسَبَتْ اَيْدِيْكُمْ وَيَعْفُوْا عَنْ كَثِيْرٍ" 1 اللہ تعالٰی نے فرمایا: اور تمہیں جو مصیبت پہنچی وہ اس کے سبب سے ہے جو تمہارے ہاتھوں نے کمایا اور بہت کچھ تو معاف فرمادیتا ہے۔ (ت)

تو اسباب مغفرت و رضا و رحمت بلا شبہ اس کے عمدہ علاج ہیں۔ اب بتوفیق اللہ تعالٰی احادیث سنئے: حدیث ۱: حضور پر نور سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: ان الصدقة لتطفئ غضب الرب و تدفع ميتة السوء، رواه الترمذي و حسنة وابن حبان في صحيحه عن انس بن مالك رضي اللہ تعالٰی عنہ۔ بیشک صدقہ رب عزوجل کے غضب کو بجھاتا اور بری موت کو دفع کرتا ہے (اسے ترمذی، اور ابن حبان نے اپنی صحیح میں انس بن مالک رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا، ترمذی نے اس کی تحسین کی۔ ت)

حدیث ۲: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم: اتقوا النار ولو بشق تمرة فانها تقيم العوج وتدفع ميتة السوء، الحديث رواه ابو يعلى والبزار عن الصديق الاكبر رضي اللہ تعالٰی عنہ۔ دوزخ سے بچو اگرچہ آدھا چھوہارا دے کر کہ وہ کجی کو سیدھا اور بری موت کو دور کرتا ہے الحدیث (ابو یعلی اور بزار نے اسے صدیق اکبر رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا۔ت)

۱ القرآن الکریم ۳۰/۴۲ ۲ جامع الترمذی ابواب الزکوة باب ماجاء فی فضل الصدقہ امین کمپنی دہلی ۱/ ۸۲، کنز العمال بحوالہ ت حب عن انس حدیث ۱۵۹۹۸ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۶/ ۳۲۸ و ۷ /۳ ۳ مسند ابی یعلی عن ابی بکر حدیث ۸۰ مؤسسۃ علوم القرآن بیروت ۱/ ۵۷، کشف الاستار عن زوائد البزار حدیث ۹۳۳ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۱/ ۴۴۲

Fatawa Rizvia, Volume 23

Hadith 3: That he [peace and blessings of Allah be upon him] says: "Verily, the charity of a Muslim increases life and prevents a bad death." Narrated by al-Tabarani[1] and Abu Bakr bin Muqim in his 'Juz' from Amr bin Auf (may Allah be pleased with him). | Verily, the charity of a Muslim increases longevity and averts a calamitous death. (Reported by al-Tabarani and Abu Bakr bin Muqim in his 'Juz' on the authority of Amr bin Auf, may Allah be pleased with him. - T)

Hadith 4 & 5: That he [peace and blessings of Allah be upon him] says: "Charity extinguishes sin and protects against a bad death." Narrated by al-Tabarani[2] in al-Kabir from Rafi bin Makith al-Juhani (may Allah be pleased with him). | Charity extinguishes sin and saves one from a bad death. (Tabarani narrated it in al-Kabir from Rafi bin Makith al-Juhani, may Allah be pleased with him. - T)

In another narration: "Charity prevents a bad death." Narrated by Ahmad[3] from him [Rafi], and al-Quda'i from Abu Hurairah (may Allah be pleased with them both). | Charity prevents a bad death. (Narrated by Ahmad from Rafi bin Makith and al-Quda'i from Abu Hurairah, may Allah be pleased with them both. - T)

Hadith 6: That he [peace and blessings of Allah be upon him] says: "Indeed, through charity, Allah repels seventy doors of a bad death." Narrated by Imam Abdullah bin Mubarak in 'Kitab al-Birr'[4] from Anas bin Malik (may Allah be pleased with him). | Indeed, the Mighty and Sublime wards off seventy doors of a bad death due to charity. (Narrated by Imam Abdullah bin Mubarak in 'Kitab al-Birr' from Anas bin Malik, may Allah be pleased with him. - T)

Hadith 7: That he [peace and blessings of Allah be upon him] says: "Charity blocks seventy doors of evil." | Charity closes seventy doors of evil.

---

[1] Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 31, Al-Maktabah al-Faysaliyah, Beirut, 7/221 & 223 [2] Al-Targhib wa al-Tarhib, with reference to al-Tabarani in al-Kabir, 'Encouragement for Charity', Hadith 41, Mustafa al-Babi, Egypt, 2/21 [3] Kanz al-Ummal, with reference to al-Quda'i from Abu Hurairah, Hadith 15981, Mu'assasah al-Risalah, Beirut, 6/325 [4] Al-Targhib wa al-Tarhib, with reference to Ibn al-Barr in 'Kitab al-Birr', 'Encouragement for Charity', Hadith 21, Mustafa al-Babi, Egypt, 2/12

फ़तावा रज़विया, जिल्द २३

हदीस ३: कि आप [सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम] फ़रमाते हैं: "बेशक मुसलमान का सदक़ा उम्र बढ़ाता है और बुरी मौत को रोकता है।" (इसे तबरानी[1] और अबू बक्र बिन मुक़ीम ने अपनी 'जुज़' में अम्र बिन औफ़ रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया।) | बेशक मुसलमान का सदक़ा उम्र को बढ़ाता है और बुरी मौत को रोकता है। (इसे तबरानी और अबू बक्र बिन मुक़ीम ने अपनी जुज़ में अम्र बिन औफ़ रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया। - त)

हदीस ४ व ५: कि आप [सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम] फ़रमाते हैं: "सदक़ा गुनाह को बुझाता है और बुरी मौत से बचाता है।" (इसे तबरानी[2] ने 'कबीर' में राफ़े बिन मकीथ अल-जुहनी रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया।) | सदक़ा गुनाह को बुझाता है और बुरी मौत से बचाता है (इसे तबरानी ने कबीर में राफ़े बिन मकीथ अल-जुहनी रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया। - त)

दूसरी रिवायत में है: "सदक़ा बुरी मौत को रोकता है।" (इसे अहमद[3] ने उनसे और क़ुज़ाई ने अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से रिवायत किया।) | सदक़ा बुरी मौत को रोकता है (इसे अहमद ने राफ़े बिन मकीथ से और क़ुज़ाई ने अबी हुरैरा रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से रिवायत किया। - त)

हदीस ६: कि आप [सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम] फ़रमाते हैं: "बेशक अल्लाह सदक़ा के ज़रिये बुरी मौत के सत्तर दरवाज़ों को दूर कर देता है।" (इसे इमाम अब्दुल्लाह बिन मुबारक ने 'किताब अल-बिर'[4] में अनस बिन मालिक रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया।) | बेशक अज़्ज़वजल सदक़ा के सबब से सत्तर दरवाज़े बुरी मौत के दफ़अ फ़रमाता है (इसे इमाम अब्दुल्लाह बिन मुबारक ने किताब अल-बिर में अनस बिन मालिक रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया। - त)

हदीस ७: कि आप [सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम] फ़रमाते हैं: "सदक़ा बुराई के सत्तर दरवाज़े बंद करता है।" | सदक़ा सत्तर दरवाज़े बुराई के बंद करता है।

---

[1] अल-मुअजम अल-कबीर हदीस ३१ अल-मक्तबा अल-फैसलिया बेरुत ७/ २२१ और २२३ [2] अत्तर्ग़ीब वत्तर्हीब, हवालह तबरानी फ़िल कबीर, अत्तर्ग़ीब फ़िस्सद्क़ा हदीस ४१ मुस्तफा अल-बाबी मिस्र २/ २१ [3] कन्ज़ुल उम्माल हवालह अल-क़ुज़ाई अन अबी हुरैरा हदीस १५९८१ मुअस्ससा अर-रिसाला बेरुत ६/

३२५ [4] अत्तर्ग़ीब वत्तर्हीब हवालह इब्न अल-बिर फ़ी किताब अल-बिर, अत्तर्ग़ीब फ़िस्सद्क़ा हदीस २१ मुस्तफा अल-बाबी मिस्र २/ १२

पृष्ठ १३९/७६८

حدیث ۳: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم: ان صدقة المسلم تزيد في العمر وتمنع ميتة السوء، رواه الطبراني۱ وابو بكر بن مقيم في جزئه عن عمرو بن عوف رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ | بے شک مسلمان کا صدقہ عمر کو بڑھاتا ہے اور بُری موت کو روکتا ہے۔ (اسے طبرانی اور ابو بکر بن مقیم نے اپنی جزء میں عمرو بن عوف رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا۔ ت)

حدیث ۴ و ۵: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم: الصدقة تطفئ الخطيئة وتقی ميتة السوء، رواه الطبراني۲ فی الکبیر عن رافع بن مکیث الجهنی رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ | صدقہ گناہ کو بجھاتا ہے اور بری موت سے بچاتا ہے (اسے طبرانی نے کبیر میں رافع بن مکیث الجہنی رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا۔ ت)

دوسری روایت میں ہے: الصدقة تمنع ميتة السوء، رواه احمد۳ عنه والقضاعي عن ابی هريرة رضی اللہ تعالٰی عنہما۔ | صدقہ بری موت کو روکتا ہے (اسے احمد نے رافع بن مکیث سے اور قضاعی نے ابی ہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہما سے روایت کیا۔ ت)

حدیث ۶: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم: ان اللہ ليدرؤ بالصدقة سبعين بابا من ميتة السوء، رواه الامام عبد اللہ بن مبارک فی کتاب البر٤ عن انس بن مالك رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ | بے شک عزوجل صدقہ کے سبب سے ستر دروازے بری موت کے دفع فرماتا ہے (اسے امام عبد اللہ بن مبارک نے کتاب البر میں انس بن مالک رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا۔ ت)

حدیث ۷: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم: الصدقة تسد سبعين بابا من السوء۔ | صدقہ ستر دروازے برائی کے بند کرتا ہے۔

۱ المعجم الکبیر حدیث ۳۱ المکتبة الفیصلیة بیروت ۷/ ۲۲۱ و ۲۲۳ ۲ الترغیب والترهیب بحواله الطبرانی فی الکبیر الترغیب فی الصدقة حدیث ۴۱ مصطفی البابی مصر ۲/ ۲۱ ۳ کنز العمال بحواله القضاعی عن ابی هریره حدیث ۱۵۹۸۱ موسسة الرساله بیروت ۶/ ۳۲۵ ٤ الترغیب والترهیب بحواله ابن البر فی کتاب البر الترغیب فی الصدقة حدیث ۲۱ مصطفی البابی مصر ۲/ ۱۲

Fatawa Rizvia, Volume 23

[1] Narrated by Al-Tabarani in Al-Kabeer from Rafi' bin Khadij (may Allah be pleased with him). (T)

Hadith 8: He (peace and blessings of Allah be upon him) says: "Charity prevents seventy types of afflictions, the easiest of which are leprosy and leucoderma (white spots)." (May Allah protect us). (Narrated by Al-Khatib from Anas (may Allah be pleased with him). (T)

Hadith 9-10: He (peace and blessings of Allah be upon him) says: "Give charity early in the morning, for affliction does not step over charity." (Narrated by Al-Tabarani from the Commander of the Faithful Ali and Al-Bayhaqi from Anas (may Allah be pleased with them both). (T)

Hadith 11: He (peace and blessings of Allah be upon him) says: "Charities in the morning time drive away calamities." (Narrated by Al-Daylami from Anas (may Allah be pleased with him). (T)

Hadith 12: He (peace and blessings of Allah be upon him) says: "Charity averts an evil fate."

References: 1. Al-Mu'jam al-Kabir from Rafi' bin Khadij, Hadith 4402, Al-Maktabah al-Faysaliyyah, Beirut, 4/274. 2. Tarikh Baghdad, biography 4326, Al-Harith bin Nu'man, Dar al-Kutub al-Arabi, Beirut, 8/208. 3. Al-Mu'jam al-Awsat, Hadith 5239, Maktabah al-Ma'arif, Riyadh, 6/299; Al-Sunan al-Kubra, Book of Zakat, Chapter on the virtue of one who wakes up fasting, etc., Dar Sadir, Beirut, 2/189. 4. Al-Firdaws bi Ma'thur al-Khitab, Hadith 3737, Dar al-Kutub al-Arabi, Beirut, 2/412; Al-Jami' al-Saghir with reference to Al-Firdaws from Anas, Hadith 517, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 2/317.

फ़तावा रज़विया, खंड 23

[1] इसे तबरानी ने 'अल-कबीर' में राफे बिन खदीज (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया है। (त)

हदीस 8: कि आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: "सदक़ा सत्तर प्रकार की बलाओं को रोकता है जिनमें सबसे आसान कोढ़ और सफ़ेद दाग (ल्यूकोडर्मा) हैं (अल्लाह की पनाह)।" (इसे खतीब ने अनस रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया है। त)

हदीस 9-10: कि आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: "सुबह सवेरे सदक़ा दो क्योंकि बला सदक़ा से आगे कदम नहीं बढ़ाती।" (इसे तबरानी ने अमीरुल मोमिनीन हज़रत अली और बैहक़ी ने अनस रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रिवायत किया है। त)

हदीस 11: कि आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: "सुबह के समय दिए गए सदक़े आफ़तों को दूर कर देते हैं।" (इसको दैलमी ने अनस रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया है। त)

हदीस 12: कि आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: "सदक़ा बुरी क़ज़ा (तक़दीर) को टाल देता है।"

संदर्भ: 1. अल-मुअजम अल-कबीर, राफे बिन खदीज से, हदीस 4402, अल-मकतबा अल-फ़ैसलिया, बेरूत, 4/274. 2. तारीख़ बग़दाद, जीवनी 4326, अल-हारिस बिन नुमान, दार अल-कुतुब अल-अरबी, बेरूत, 8/208. 3. अल-मुअजम अल-औसत, हदीस 5239, मकतबा अल-मआरिफ़, रियाद, 6/299; अल-सुनन अल-कुबरा, किताबुल ज़कात, उस व्यक्ति की फ़ज़ीलत का बाब जो रोज़े की हालत में सुबह करे, आदि, दार सादिर, बेरूत, 2/189. 4. अल-फ़िरदौस बि मअसूर अल-ख़िताब, हदीस 3737, दार अल-कुतुब अल-अरबी, बेरूत, 2/412; अल-जामी अल-सगीर, अल-फ़िरदौस के हवाले से अनस से, हदीस 517, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरूत, 2/317.

पृष्ठ 140 / 768

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۳

رواہ الطبرانی فی الکبیر عن رافع بن خدیج رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ (۱) (اسے طبرانی نے کبیر میں رافع بن خدیج رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا ہے۔ت)

حدیث ۸: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم: الصدقة تمنع سبعین نوعاً من انواع البلاء اھونھا الجذام والبرص، رواہ الخطیب عن انس رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ (۲) صدقہ ستر بلا کو روکتا ہے جن کی آسان تر بدن بگڑنا اور سپید داغ ہیں (والعیاذ باللہ تعالٰی) (اسے خطیب نے انس رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا۔ت)

حدیث ۹-۱۰: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم: باکروا بالصدقة فان البلاء لا یتخطاھا، رواہ الطبراني عن امیر المومنین علی والبیھقی عن انس رضی اللہ تعالٰی عنہما۔ (۳) صبح تڑکے صدقہ دو کہ بلا صدقہ سے آگے قدم نہیں بڑھاتی (اسے طبرانی نے امیر المومنین حضرت علی اور بیہقی نے انس رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا۔ت)

حدیث ۱۱: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم: الصدقات بالغدوات یذھبن بالعاھات رواہ الدیلمی عن انس رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ (۴) صبح کے صدقے آفتوں کو دفع کر دیتے ہیں۔ (اس کو دیلمی نے انس رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا۔ت)

حدیث ۱۲: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم: الصدقة تمنع القضاء السوء۔ صدقہ بری قضا کو ٹال دیتا ہے۔

حوالہ جات: ۱۔ المعجم الکبیر عن رافع بن خدیج حدیث ۴۴۰۲ المکتبۃ الفیصلیۃ بیروت ۴/ ۲۷۴ ۲۔ تاریخ البغداد ترجمہ ۴۳۲۶ الحارث بن نعمان دار الکتب العربی بیروت ۸/ ۲۰۸ ۳۔ المعجم الاوسط

حدیث ۵۲۳۹ مکتبہ المعارف ریاض ۶/ ۲۹۹ ، السنن الکبری کتاب الزکوٰۃ باب فضل من اصبح صائماً الخ دار صادر بیروت ۲/ ۱۸۹ ۴۔ الفردوس بما ثور الخطاب حدیث ۳۷۳۷ دار الکتب العربی بیروت ۲/ ۴۱۲ ، الجامع الصغیر بحوالہ الفردوس عن انس حدیث ۵۱۷ دار الکتب العلمیہ بیروت ۲/ ۳۱۷

Fatawa Razawiyyah, Volume 23

(Narrated by Ibn Asakir[1] from Jabir, may Allah be pleased with him.) Hadith 13: That he (Peace and blessings of Allah be upon him) says: Connect what is between you and your Lord by remembering Him much and by giving much charity in secret and in public; you will be provided for, helped, and your deficiencies will be mended. (Narrated by Ibn Majah[2] from him, may Allah be pleased with him.)

Hadith 14 to 17: That he (Peace and blessings of Allah be upon him) says: Charity extinguishes sin just as water extinguishes fire. (Narrated by al-Tirmidhi[3], who called it Hasan Sahih, from Mu'adh ibn Jabal. Similarly narrated by Ibn Hibban in his Sahih from Ka'b ibn 'Ujrah, and by Abu Ya'la with a Sahih chain from Jabir, may Allah be pleased with them all, and by Ibn al-Mubarak from 'Ikrimah in a Mursal form with a Hasan chain.)

Hadith 18: That he (Peace and blessings of Allah be upon him) says: The likeness of a believer and the likeness of faith is like a horse in its tether in a pasture, which wanders and then...

1. Tahdhib Tarikh Dimashq al-Kabir, biography of al-Khidr al-Bazzaz, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/168.
2. Sunan Ibn Majah, chapters on establishing prayer, chapter on the obligation of Friday prayer, H.M. Saeed Company, Karachi, p. 77.
3. Jami' al-Tirmidhi, chapters on faith, chapter on what was narrated regarding the sanctity of prayer, Amin Company, Delhi, 2/86; Mawarid al-Zaman, Hadith 1569, Al-Maktabah al-Salafiyyah, Makkah al-Mukarramah, p. 378.

फ़तावा रज़विया, खंड 23

(इब्न असाकिर[1] ने जाबिर रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया।) हदीस 13: कि हुज़ूर (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: अपने और अपने रब के दरमियान के रिश्ते को उसकी कसरत से याद करने और गुप्त व प्रकट रूप से बहुत दान (सदका) देने के माध्यम से सुधारो। यदि तुम ऐसा करोगे, तो तुम्हें आजीविका दी जाएगी, सहायता दी जाएगी और तुम्हारी कमियों को दूर किया जाएगा। (इसे इब्न माजा[2] ने जाबिर रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया।)

हदीस 14 से 17: कि हुज़ूर (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: दान (सदका) पाप को वैसे ही बुझा देता है जैसे पानी आग को। (इसे तिरमिज़ी[3] ने मुआज़ बिन जबल से रिवायत किया और इसे हसन सहीह कहा। इसी तरह इब्न हिब्बान ने अपनी 'सहीह' में काब बिन उजरा से, अबू यअला ने सहीह सनद के साथ जाबिर रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम से, और इब्न अल-मुबारक ने इकरामा से मुरसल तौर पर हसन सनद के साथ रिवायत किया।)

हदीस 18: कि हुज़ूर (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: एक मोमिन और उसके ईमान की मिसाल ऐसी है जैसे चरागाह में घोड़ा अपनी रस्सी से बंधा हो, वह चारों तरफ़ घूमता है फिर...

1. तहज़ीब तारीख़ दमिश्क़ अल-कबीर, अल-खिज़्र अल-बज़्ज़ार की जीवनी, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/168।
2. सुनन इब्न माजा, नमाज़ कायम करने के अध्याय, जुमा की फ़र्ज़ियत का अध्याय, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, पृ. 77।
3. जामिअ अल-तिरमिज़ी, ईमान के अध्याय, नमाज़ की हुरमत के बारे में जो बयान हुआ, अमीन कंपनी, दिल्ली, 2/86; मवारिद अल-ज़मान, हदीस 1569, अल-मकतबा अल-सलफिया, मक्का मुकर्रमा, पृ. 378।

पेज 141 का 768

فتاوی رضویہ جلد ۲۳

(رواہ ابن عساکر[1] عن جابر رضی اللہ تعالی عنہ) | ابن عسا کر نے جابر رضی اللہ تعالی عنہ سے روایت کیا۔ ت) حدیث ۱۳: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم : صلوا الذی بینکم وبین ربکم بکثرۃ ذکرکم لہ وکثرۃ الصدقۃ بالسر والعلانیۃ ترزقوا وتنصروا وتجبروا۔ رواہ ابن ماجۃ[2] عنہ رضی اللہ تعالی عنہ۔ | اللہ عزوجل کے ساتھ اپنی نسبت درست کرو اس کی یاد کی کثرت اور خفیہ وظاہر صدقہ کی تکثیر سے کہ ایسا کرو گے تو روزی اور مدد دئے جاؤگے، تمہاری شکستگیاں درست کی جائیں گی (اسے ابن ماجہ نے جابر رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا۔ ت)

حدیث ۱۴تا۱۷: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم : الصدقۃ تطفئ الخطیئۃ کما یطفئ الماء النار، رواہ الترمذی[3] و قال حسن صحیح عن معاذ بن جبل ونحوۃ ابن حباب فی صحیحہ عن کعب بن عجرۃ و کابی یعلی بسند صحیح عن جابر رضی اللہ تعالی عنہم وابن المبارك عن عکرمۃ مرسلا بسند حسن۔ | صدقہ گناہ کو بجھا دیتا ہے جیسے پانی آگ کو (روایت کیا اسے ترمذی نے اور حسن صحیح کہا، معاذ بن جبل سے اور ایسے ہی ابن حباب نے اپنی صحیح میں کعب بن عجرہ سے، جیسے ابی یعلی نے بسند صحیح جابر رضی اللہ تعالیٰ عنہم سے اور ابن مبارک نے عکرمہ سے مرسلا بسند حسن۔ ت)

حدیث ۱۸: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم : مثل المؤمن ومثل الایمان کمثل الفرس في اخبتہ یجول ثم | مسلمان اور ایمان کی کہاوت ایسی ہے جیسے چراگاہ میں گھوڑا اپنی رسی سے بندھا ہوا کہ

1 تهذیب تاریخ دمشق الکبیر ترجمه الخضر البزاز دار احیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۱۶۸ 2 سنن ابن ماجہ ابواب اقامة الصلوة باب فرض الجمعة ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۷۷ 3 جامع الترمذی ابواب الایمان باب ماجاء في حرمة الصلوة امین کمپنی دہلی ۲/ ۸۶، موارد الظمآن حدیث ۱۵۶۹ المکتبة السلفیه مکة المکرمة ص ۳۷۸

Volume 23 Fatawa-e-Razawiyya

(Arabic Text): He returns to his niche. Indeed, a believer may err but then returns to faith. Feed the righteous from your food, and show your kindness to all believers. Reported by al-Bayhaqi in Shu’ab al-Iman and Abu Nu’aym in al-Hilya on the authority of Abu Sa’id al-Khudri (may Allah be pleased with him). (Urdu translation from page): After grazing around, he returns to his tether; similarly, a Muslim may make a mistake but then returns to faith. So feed the pious from your food and show your good behavior to all Muslims. (Reported by al-Bayhaqi in Shu'ab al-Iman and Abu Nu’aym in al-Hilya from Abu Sa’id al-Khudri - radi Allahu ta'ala 'anhu).

From this Hadith, it is clear that in order to remedy sin, one should feed the righteous and treat general Muslims well.

Hadith 19: That he (peace and blessings of Allah be upon him) says: (Arabic Text): Verily, charity and maintaining kinship ties increase one's lifespan through Allah, and through them, Allah averts an evil death and removes what is disliked and feared. Reported by Abu Ya’la on the authority of Anas (may Allah be pleased with him). (Urdu translation from page): Indeed, through charity and maintaining family ties, Allah increases life and averts an evil death, and removes unpleasantness and fear. (Reported by Abu Ya’la from Anas - radi Allahu ta'ala 'anhu).

Hadith 20: He (peace and blessings of Allah be upon him) says: (Arabic Text): Whoever loves that his provision be expanded and his life prolonged, let him maintain his kinship ties. Reported by al-Bukhari on the authority of Abu Huraira (may Allah be pleased with him). (Urdu translation from page): He who wishes for abundance in his sustenance and blessings in his wealth should treat his relatives well. (Reported by Imam Bukhari from Hazrat Abu Huraira - radi Allahu ta'ala 'anhu).

Footnotes: 1. Shu’ab al-Iman, Hadith 10964, Dar al-Kutub al-Ilmiyya Beirut 7/452; Hilyat al-Awliya, Translation 397 Abdullah bin Mubarak, Dar al-Kutub al-Ilmiyya Beirut 8/179. 2. Musnad Abu Ya’la from Anas bin Malik, Hadith 390, Muassasat Ulum al-Quran Beirut 4/712; Majma' al-Zawa'id citing Abu Ya'la, Chapter on maintaining and breaking family ties, Dar al-Kitab Beirut 8/151. 3. Sahih al-Bukhari, Book of Adab, Chapter on 'Whoever wishes for expansion in provision', etc., Qadimi Kutub Khana Karachi 2/885.

जिल्द 23 फ़तावा-ए-रज़विया

(अरबी पाठ): वह अपने ठिकाने की ओर लौटता है। बेशक, एक आस्तिक गलती कर सकता है लेकिन फिर ईमान की ओर लौट आता है। अपना भोजन परहेज़गारों (नेक लोगों) को खिलाओ और अपना नेक सुलूक (व्यवहार) सभी मुसलमानों को दो। इसे अल-बैहक़ी ने शुअबुल ईमान में और अबू नुएम ने अल-हिलिया में अबू सईद अल-खुद्री (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) से रिवायत किया है। (उर्दू अनुवाद): चारों तरफ़ चरकर फिर अपनी बंदिश (खूंटे) की तरफ़ पलट आता है, यूँ ही मुसलमान से भूल हो जाती है फिर ईमान की तरफ़ रुजू लाता है तो अपना खाना परहेज़गारों को खिलाओ और अपना नेक सुलूक सब मुसलमानों को दो। (इसे बैहक़ी ने शुअबुल ईमान में और अबू नुएम ने हिलिया में अबी सईद अल-खुद्री रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया)।

इस हदीस से ज़ाहिर है कि गुनाह के इलाज में नेक लोगों को खाना खिलाना और आम मुसलमानों के साथ अच्छा सुलूक करना चाहिए।

हदीस 19: कि फ़रमाते हैं सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम: (अरबी पाठ): बेशक सदक़ा और सिला-ए-रहमी (रिश्तेदारी निभाना) से अल्लाह उम्र बढ़ाता है और उनके ज़रिए बुरी मौत को टालता है और नापसंदीदा और डरावनी चीज़ों को दूर करता है। इसे अबू यला ने अनस (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) से रिवायत किया है। (उर्दू अनुवाद): बेशक सदक़ा और सिला-ए-रहम इन दोनों से अल्लाह तआला उम्र बढ़ाता है और बुरी मौत को दफ़ा (दूर) करता है और मकरूह (नापसंदीदा) और अंदेशा (डर) को दूर करता है। (इसे अबू यला ने अनस रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया)।

हदीस 20: फ़रमाते हैं सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम: (अरबी पाठ): जो चाहता है कि उसके रिज़्क़ (रोज़ी) में कुशादगी दी जाए और उसकी उम्र लंबी की जाए, उसे चाहिए कि सिला-ए-रहमी करे (रिश्तेदारों से अच्छा सुलूक करे)। इसे बुखारी ने अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) से रिवायत किया है। (उर्दू अनुवाद): जो चाहता है कि उसके रिज़्क़ में वुसअत (विस्तार) और माल में बरकत हो, वह अपने रिश्तेदारों से नेक सुलूक करे। (इसे इमाम बुखारी ने हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया)।

पाद-टिप्पणियाँ (Footnotes): 1. शुअबुल ईमान हदीस 10964 दारुल कुतुबुल इल्मिय्या बैरूत 7/452, हिल्यतुल औलिया अनुवाद 397 अब्दुल्ला बिन मुबारक दारुल कुतुबुल इल्मिय्या बैरूत 8/179 2. मसनद अबू यला अन अनस बिन मालिक हदीस 390 मुअस्ससतुल उलूमुल क़ुरआन

बैरूत 4/712, मजमउज़ ज़वाइद बहवाला अबू यला बाब सिलतुल रहम व क़तअहा दारुल किताब बैरूत 8/151 3. सहीह अल-बुखारी किताबुल अदब बाब मन बुसिता लहू फ़िर रिज़्क़ इलख क़दीमी कुतुब खाना कराची 2/885

पेज 142/768

يرجع الى اخبته وان المؤمن يسهو ثم يرجع الى الايمان فاطعموا طعامكم الاتقياء ولو معروفكم المؤمنين رواه البيهقي فى شعب الايمان 1 وابو نعيم فى الحلية عن ابى سعيد الخدرى رضى الله تعالى عنہ | چاروں طرف چر کر پھر اپنی بندش کی طرف پلٹ آتا ہے یوں ہی مسلمان سے بھول ہو جاتی ہے پھر ایمان کی طرف رجوع لاتا ہے تو اپنا کھانا پرہیز گاروں کو کھلاؤ اور اپنا نیک سلوک سب مسلمانوں کو دو۔ (اسے بیہقی نے شعب الایمان میں اور ابو نعیم نے حلیہ میں ابی سعید الخدری رضی اللہ تعالی عنہ سے روایت کیا۔ت)

اس حدیث سے ظاہر کہ معالجہ گناہ میں نیکوں کو کھانا کھلانا اور عام مسلمانوں کے ساتھ اچھا سلوک کرنا چاہئے۔ حدیث ۱۹: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم: ان الصدقة وصلة الرحم يزيد الله بهما فى العمر ويدفع بهما ميتة السوء ويدفع بهما المكروه المحذور، رواه ابو يعلى 2 عن انس رضى الله تعالیٰ عنہ | بے شک صدقہ اور صلہ رحم ان دونوں سے اللہ تعالیٰ عمر بڑھاتا ہے اور بری موت کو دفع کرتا ہے اور مکروہ اور اندیشہ کو دور کرتا ہے۔ (اسے ابویعلی نے انس رضی اللہ تعالی عنہ سے روایت کیا۔ت)

حدیث ۲۰: فرماتے صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم: من احب ان يبسط له فى رزقه وينسأله فى اثره فليصل رحمه ، رواه البخارى 3 عن ابى هريرة رضى الله تعالى عنہ | جو چاہتا ہے کہ اس کے رزق میں وسعت مال میں برکت ہو وہ اپنے رشتہ داروں سے نیک سلوک کرے (اسے امام بخاری نے حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالی عنہ سے روایت کیا۔ت)

1 شعب الایمان حدیث ۱۰۹۶۴ دار الکتب العلمیہ بیروت ۷/ ۴۵۲، حلیۃ الاولیاء ترجمہ ۳۹۷ عبداللہ بن مبارک دار الکتب العلمیہ بیروت ۸/ ۱۷۹ 2 مسند ابویعلی عن انس بن مالک حدیث ۳۹۰ مؤسسۃ علوم القرآن بیروت ۴/ ۷۱۲، مجمع الزوائد بحوالہ ابویعلی باب صلۃ الرحم وقطعھا دارالکتاب بیروت ۸/ ۱۵۱ 3 صحیح البخاری کتاب الادب باب من بسط لہ فی الرزق الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۸۸۵

Volume 23 Fatawa Rizwia

Hadith 21 & 22: He (peace and blessings of Allah be upon him) says: "Whoever is pleased that his life be prolonged, his provision be expanded, and an evil death be averted from him, then let him fear Allah and maintain ties of kinship." (Narrated by Abdullah bin al-Imam in 'Zawa'id al-Musnad' and al-Bazzar with a good chain, and al-Hakim in 'al-Mustadrak' on the authority of the Commander of the Faithful Ali, may Allah honor his face—and similarly al-Hakim in a Hadith from Uqbah bin Amir, may Allah be pleased with him).

Hadith 23: He (peace and blessings of Allah be upon him) says: "Maintaining ties of kinship increases wealth, fosters love among family members, and prolongs one's lifespan." (Narrated by al-Tabarani with an authentic chain from Amr bin Sahl, may Allah be pleased with him).

Hadith 24: He (peace and blessings of Allah be upon him) says: "Maintaining ties of kinship increases one's lifespan." (Narrated by al-Quda'i from Ibn Mas'ud, may Allah be pleased with him).

Hadith 25: That he (peace and blessings of Allah be upon him) says:

1. At-Targhib wat-Tarhib with reference to Zawa'id Musnad and al-Bazzar and al-Hakim, 'At-Targhib fi Silat ar-Rahm', Mustafa al-Bab, Egypt 3/335; al-Mustadrak, Book of Al-Birr wal-Silah, Dar al-Fikr, Beirut 2/120.
2. Al-Mu'jam al-Awsat, Hadith 8067, Maktabat al-Ma'arif, Riyadh 8/397.
3. Kanz al-Ummal with reference to al-Quda'i from Ibn Mas'ud, Hadith 2909, Mu'assasat ar-Risalah, Beirut 3/356.

जिल्द 23 फ़तावा रिज़विया

हदीस 21 और 22: आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: "जिसे यह पसंद हो कि उसकी उम्र लम्बी हो, उसका रिज़्क़ (आजीविका) बढ़ जाए और बुरी मौत उससे टल जाए, तो उसे चाहिए कि वह अल्लाह से डरे और अपने रिश्तेदारों के साथ अच्छा सुलूक करे।" (इसे अब्दुल्लाह इब्न इमाम ने 'ज़वाइद अल-मुसनद' में और अल-बज़ार ने उम्दा सनद के साथ और अल-हाकिम ने 'मुस्तदरक' में अमीरुल मोमिनीन हज़रत अली - रज़ियल्लाहु अन्हु - से रिवायत किया है, और इसी तरह अल-हाकिम ने हज़रत उक़्बा बिन आमिर - रज़ियल्लाहु अन्हु - की हदीस से रिवायत किया है)।

हदीस 23: आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: "रिश्तेदारों के साथ अच्छा सुलूक करना, माल को बढ़ाने वाला, आपस में बहुत मोहब्बत पैदा करने वाला और उम्र को बढ़ाने वाला है।" (इसे तबरानी ने सही सनद के साथ अम्र बिन सहल - रज़ियल्लाहु अन्हु - से रिवायत किया है)।

हदीस 24: आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: "रिश्तेदारों से मेल-जोल (सिला-ए-रहमी) रखने से उम्र बढ़ती है।" (इसे क़ुज़ाई ने इब्न मसऊद - रज़ियल्लाहु अन्हु - से रिवायत किया है)।

हदीस 25: कि आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं...

1. अत-तरग़ीब वत-तरहीब, ज़वाइद मुसनद, अल-बज़ार और अल-हाकिम के हवाले से, अत-तरग़ीब फ़ी सिलात अर-रहम, मुस्तफ़ा अल-बाब, मिस्र 3/335; अल-मुस्तदरक, किताब अल-बिर्र वस-सिलाह, दार अल-फ़िक्र, बेरूत 2/120।
2. अल-मुअजम अल-अवसत, हदीस 8067, मकतबत अल-मआरिफ़, रियाद 8/397।
3. कन्ज़ अल-उम्माल, अल-कुज़ाई के हवाले से इब्न मसूद से, हदीस 2909, मुअस्ससात अर-रिसाला, बेरूत 3/356।

पृष्ठ 768 का 143

حدیث ۲۱ و ۲۲: فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم: من سرہ ان یمدلہ فی عمرہ ویوسع لہ فی رزقہ ویدفع عنہ میتۃ السوء فلیتق اللہ ولیصل رحمہ-رواہ عبد اللہ ابن الامام فی زوائد المسدرک والبزار بسند جید والحاکم فی المستدرک عن امیر المؤمنین علی کرم اللہ تعالٰی وجہہ والحاکم نحوہ فی حدیث عن عقبہ بن عامر رضی اللہ تعالٰی عنہ- | جسے خوش آئے کہ اس کی عمر دراز ہو۔ رزق وسیع ہو اور بری موت دفع ہو وہ اللہ سے ڈرے اور اپنے رشتہ داروں سے نیک سلوک کرے(اسے عبداللہ ابن امام نے زوائد المسند میں اور بزار نے بسند جید اور حاکم نے مستدرک میں امیر المؤمنین حضرت علی کرم اللہ وجہہ سے اور یونہی حاکم نے حدیث عقبہ بن عامر رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا۔ت)

حدیث ۲۳: فرماتے صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم : صلۃ القرابۃ مثراۃ فی المال محبۃ فی الاھل منسأۃ فی الاجل رواہ الطبرانی بسند صحیح عن عمرو بن سھل رضی اللہ تعالٰی عنہ- | قریبی رشتہ داروں سے سلوک، مال کا بہت بڑھانے والا، آپس میں بہت محبت کرنے والا عمر کا زیادہ کرنے والا ہے۔ (اسے طبرانی نے صحیح سند کے ساتھ عمرو بن سہل رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا۔ت)

حدیث ۲۴: فرماتے صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم : صلۃ الرحم تزید فی العمر رواہ القضاعی عن ابن مسعود رضی اللہ تعالٰی عنہ- | صلہ رحم سے عمر بڑھتی ہے (اسے قضاعی نے ابن مسعود رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا۔ت)

حدیث ۲۵: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم :

١ الترغيب والترہیب بحوالہ زوائد مسند والبزار والحاکم الترغیب فی صلة الرحم مصطفی الباب مصر ٣/ ٣٣٥، المستدرک کتاب البر والصلة دار الفکر بیروت ٢/ ١٢٠ ٢ المعجم الاوسط حدیث ٨٠٦٧ مکتبة المعارف ریاض ٨/ ٣٩٧ ٣ کنز العمال بحوالہ القضاعی عن ابن مسعود حدیث ٢٩٠٩ مؤسسة الرسالہ بیروت ٣/ ٣٥٦

Fatawa Rizvia Volume 23

“Indeed, the swiftest of all good deeds to bring reward is maintaining family ties, to the extent that even if the household members are sinners, their wealth will grow and their numbers will increase when they maintain ties with one another.” (Reported by Al-Tabarani from Abu Bakrah, may Allah be pleased with him.)

In another narration, it is added: “There is no household that maintains family ties and then falls into poverty.” (Reported by Ibn Hibban in his Sahih.)

Hadith 26: He (peace and blessings of Allah be upon him) said: “Maintaining family ties, good character, and being a good neighbor populate cities and increase lifespans.” (Reported by Imam Ahmad and Al-Bayhaqi in Al-Shu'ab with a sound chain of narration according to our principles, from the Mother of the Believers, al-Siddiqa [Aisha], may Allah be pleased with her.)

Hadith 27: That he (peace and blessings of Allah be upon him) said: “Acts of kindness protect against evil deaths, calamities, and destructions. And those who do good in this world…”

1. Majma' al-Zawa'id, Kitab al-Birr wa al-Sila, Chapter: Sila al-Rahim wa Qat'iha, Dar al-Kutub, Beirut, 1/152; Al-Mu'jam al-Awsat, Hadith: Maktaba al-Ma'arif, Riyadh, 2/56.
2. Mawarid al-Zaman, Chapter: Sila al-Rahim, Hadith 2038, Al-Matba'ah al-Salafiyyah, Makkah al-Mukarramah, p. 499.
3. Shu'ab al-Iman, Hadith 9697, Dar al-Kutub al-Arabiyyah, Beirut, 6/226; Kanz al-Ummal, referenced to Ahmad and Bayhaqi, from Aisha, Hadith 2910, Mu'assasat al-Risalah, Beirut, 3/356.

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

“बेशक सब नेक कार्यों में सबसे जल्दी सवाब दिलाने वाला कार्य नातेदारी निभाना है, यहाँ तक कि अगर घर वाले पापी भी हों तो भी उनके धन में वृद्धि होती है और उनकी संख्या बढ़ती है जब वे आपस में नातेदारी निभाते हैं।” (इसे तबरानी ने अबी बकरा रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया है।)

दूसरी रिवायत में इतना और है: “कोई घर वाले ऐसे नहीं जो आपस में नातेदारी निभाएं और फिर मोहताज हो जाएं।” (इसे इब्ने हिब्बान ने अपनी सहीह में रिवायत किया है।)

हदीस 26: आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: “नातेदारी निभाना, अच्छे स्वभाव और पड़ोसी के साथ अच्छा व्यवहार शहरों को आबाद करते हैं और उम्रों में बरकत देते हैं।” (इसे इमाम अहमद और बैहक़ी ने शआब में सहीह सनद के साथ हमारे उसूलों पर उम्मुल मोमिनीन सिद्दीक़ा रज़ियल्लाहु अन्हा से रिवायत किया है।)

हदीस 27: कि आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: “भलाई के काम बुरी मौतों, आफ़तों और बर्बादी से बचाते हैं। और दुनिया में भलाई करने वाले...”

1. मजमा-उज़-ज़वाइद, किताबुल बिर्र वस्सिला, बाब सिला-इर-रहिम व क़तइहा, दारुल कुतुब बैरुत 1/152; अल-मुअजमुल औसत हदीस मकतब-तुल-मआरिफ रियाज़ 2/56.
2. मवारिद-उज़-ज़मान, बाब सिला-इर-रहिम हदीस 2038, अल-मतबा-अस-सलफिया मक्का अल-मुकर्रमा, पृ. 499.
3. शआबुल ईमान हदीस 9697, दारुल कुतुब अल-अरबिया बैरुत 6/226; कज़ुल उम्माल बहवाला अहमद व बैहक़ी अन आइशा हदीस 2910, मुअस्ससतुर रिसाला बैरुत 3/356.

पृष्ठ 144 / 768

ان اعجل البر ثواباً صلة الرحم حتی ان اھل البیت لیکونون فجرة فتنمو اموالھم ویکثر عددھم اذا تواصلوا، رواہ الطبرانی ۱ عن ابی بکرة رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ بے شک سب نیکیوں میں جلد تر ثواب میں صلہ رحم ہے یہاں تک کہ گھر والے فاسق بھی ہوں تو ان کے مال زیادہ ہوتے ہیں اور ان کے شمار بڑھتے ہیں جب آپس میں صلہ رحم کریں، (اسے طبرانی نے ابی بکرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا۔ت)

دوسری روایت میں اتنا اور ہے: وما من اھل بیت یتواصلون فیحتاجون، رواہ ابن حبان ۲ فی صحیحہ۔ کوئی گھر والے ایسے نہیں کہ آپس میں صلہ رحم کریں پھر محتاج ہوجائیں۔(اسے ابن حبان نے اپنی صحیح میں روایت کیا۔ت)

حدیث ۲۶: فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم: صلة الرحم وحسن الخلق وحسن الجوار یعمرن الدیار ویزدن في الاعمار - رواہ الامام احمد ۳ و البیھقی في الشعب بسند صحیح علی اصولنا عن ام المؤمنین الصدیقة رضی اللہ تعالیٰ عنھا۔ صلہ رحم اور نیک خوئی اور ہمسایہ سے نیک سلوک شہروں کو آباد اور عمروں کو زیادہ کرتے ہیں،(اسے امام احمد اور بیہقی نے شعب میں بسند صحیح ہمارے اصول پر ام المؤمنین صدیقہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا سے روایت کیا۔ت)

حدیث ۲۷: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم : صنائع المعروف تقی مصارع السوء والآفات الھلکات واھل المعروف فی نیک سلوک کے کام بری موتوں آفتوں ہلاکتوں سے بچاتے ہیں اور دنیا میں احسان والے

۱ مجمع الزوائد کتاب البر والصلة باب صلة الرحم و قطعا دار الکتب بیروت ۱ / ۱۵۲، المعجم الاوسط حدیث مکتبہ المعارف ریاض ۲/ ۵۶ ۲ موارد الظمآن باب صلة الرحم حدیث ۲۰۳۸ المطبعة السلفیة مکة المکرمة ص ۴۹۹ ۳ شعب الایمان حدیث ۹۶۹۷ دار الکتب العربیہ بیروت ۶ / ۲۲۶، کنز العمال بحوالہ حم هب عن عائشہ حدیث ۲۹۱۰ موسسة الرساله بیروت ۳ / ۳۵۶

Fatawa Razawiyya Volume 23

People of goodness in this world will be the people of goodness in the Hereafter. Narrated by al-Hakim in al-Mustadrak from Anas (may Allah be pleased with him). They will be the ones receiving favor in the hereafter (Al-Hakim narrated it in Al-Mustadrak from Anas, may Allah be pleased with him. T).

Hadith 28: That he (peace and blessings of Allah be upon him) said: Good deeds protect from evil ends, secret charity extinguishes the wrath of the Lord, and maintaining family ties increases life span. Every good deed is a charity. Those who are the people of goodness in this world will be the people of goodness in the Hereafter, and those who are the people of evil in this world will be the people of evil in the Hereafter. The first to enter Paradise are the people of goodness. Narrated by al-Tabarani in al-Awsat from the Mother of the Believers, Umm Salama (may Allah be pleased with her). Good deeds protect against bad deaths, secret charity cools the Lord's anger, and good treatment of relatives brings blessing in life. Every kind of good treatment (whatever it is and with whomever it is) is all charity. Those who do favors in this world will find favor in the hereafter, and those who do evil in this world will see evil in the next. And the first of all to enter heaven will be those of good conduct. (Al-Tabarani narrated it in Al-Awsat from the Mother of the Believers, Umm Salama, may Allah be pleased with her. T)

Hadith 29: That he (peace and blessings of Allah be upon him) says: Indeed, among the things that make forgiveness mandatory is bringing joy to your Muslim brother. Narrated by al-Tabarani in al-Kabir and al-Awsat from Imam Sayyiduna al-Hasan ibn Ali (may Allah honor both their faces). Truly, among the things that make forgiveness necessary is making your Muslim brother happy. (Al-Tabarani narrated it in Al-Kabir and Al-Awsat from Imam Sayyiduna Al-Hasan bin Ali, may Allah honor their faces. T)

1. Kanz al-Ummal with reference to Al-Mustadrak, Hadith 15965, Al-Risala Foundation, Beirut 6/323.
2. Al-Mu'jam al-Awsat, Hadith 6072, Al-Ma'arif Library, Riyadh 7/51 & 50.
3. Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 3847 & 3872, Al-Faysaliyya Library, Beirut 3/85 & 86; Al-Mu'jam al-Awsat, Hadith 8221, Al-Ma'arif Library, Riyadh 9/112.

(दुनिया में) नेकी करने वाले लोग आख़िरत में नेकी वाले होंगे। इमाम हाकिम ने मुस्तदरक में अनस (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया। वही आख़िरत में एहसान वाले होंगे (इसे हाकिम ने मुस्तदरक में अनस रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया। टी)।

हदीस 28: कि आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: अच्छे काम बुरी मौतों से बचाते हैं, गुप्त दान रब के क्रोध को शांत करता है, और पारिवारिक संबंधों को बनाए रखना जीवन काल को बढ़ाता है। हर नेक काम दान (सदक़ा) है। जो लोग इस दुनिया में नेकी वाले हैं वे आख़िरत में नेकी वाले होंगे, और जो इस दुनिया में बुराई वाले हैं वे आख़िरत में बुराई वाले होंगे। स्वर्ग में प्रवेश करने वाले पहले लोग नेकी करने वाले हैं। अल-तबरानी ने अल-औसत में उम्मुल मोमिनीन उम्मे सलमा (रज़ियल्लाहु अन्हा) से रिवायत किया। भलाइयों के काम बुरी मौतों से बचाते हैं और छिपी हुई खैरात रब का ग़ुस्सा बुझाती है और रिश्तेदारों से अच्छा सुलूक उम्र में बरकत है और हर नेक सुलूक (कुछ हो किसी के साथ हो) सब सदक़ा है। और दुनिया में एहसान वाले वही आख़िरत में एहसान पाएंगे और दुनिया में बदी (बुराई) वाले वही उक़्बा (आख़िरत) में बदी देखेंगे और सब में पहले जो बहिश्त (जन्नत) में जाएंगे वो नेक बर्ताव वाले हैं। (इसे तबरानी ने औसत में उम्मुल मोमिनीन उम्मे सलमा रज़ियल्लाहु अन्हा से रिवायत किया। टी)

हदीस 29: कि आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: बेशक, माफ़ी (मग़फ़िरत) को अनिवार्य करने वाली चीज़ों में से अपने मुस्लिम भाई के लिए खुशी लाना है। अल-तबरानी ने अल-कबीर और अल-औसत में इमाम सय्यिदुना हसन बिन अली (मई अल्लाह ऑनर देयर फेसेस) से रिवायत किया। बेशक मग़फ़िरत (बख्शिश) वाजिब कर देने वाली चीज़ों में से तेरा अपने भाई मुसलमान का जी खुश करना है। (इसे तबरानी ने कबीर में और औसत में इमाम सय्यिदुना हसन बिन अली करमल्लाहु वज्हहुमा से रिवायत किया। टी)

1. कन्ज़ अल-उम्माल, मुस्तदरक के संदर्भ में, हदीस 15965, मुअस्ससतुर् रसाला बेरूत 6/323।
2. अल-मुअजम अल-औसत, हदीस 6072, मकतबतुल मआरिफ रियाज़ 7/51 और 50।
3. अल-मुअजम अल-कबीर हदीस 3847 और 3872, अल-मकतबतुल फ़ैसलिया बेरूत 3/85 और 86, अल-मुअजम अल-औसत हदीस 8221, मकतबतुल मआरिफ रियाज़ 9/112।

الدنیا ھم اھل المعروف الاخرہ رواہ الحاکم فی المستدرک عن انس رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ وہی آخرت میں احسان والے ہوں گے(اسے حاکم نے مستدرک میں انس رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا۔ت)

حدیث ۲۸: کہ فرماتے صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم : صنائع المعروف تقی مصارع السوء والصدقة خفیا تطفئ غضب الرب وصلة الرحم زیادہ فی العمر وکل معروف صدقة واھل المعروف فی الدنیا ھم اھل المعروف فی الآخرة واھل المنکر فی الدنیا ھم اھل المنکر فی الآخرة واول من یدخل الجنة اھل المعروف رواہ الطبراني في الاوسط عن ام المومنین ام سلمہ رضی اللہ تعالٰی عنہا۔ بھلائیوں کے کام بری موتوں سے بچاتے ہیں اور پوشیدہ خیرات رب کا غضب بجھاتی ہے اور رشتہ داروں سے اچھا سلوک عمر میں برکت ہے اور ہر نیک سلوک (کچھ ہو کسی کے ساتھ ہو) سب صدقہ ہے اور دنیا میں احسان والے وہی آخرت میں احسان پائیں گے اور دنیا میں بدی والے وہی عقبٰی میں بدی دیکھیں گے اور سب میں پہلے جو بہشت میں جائیں گے وہ نیک برتاؤ والے ہیں (اسے طبرانی نے اوسط میں ام المومنین ام سلمہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا۔ت)

حدیث ۲۹: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم : ان من موجبات المغفرة ادخالك السرور علی اخیك المسلم رواہ الطبراني في الکبیر والاوسط عن الامام سیدنا الحسن بن علی کرم اللہ تعالٰی وجھھما۔ بے شک مغفرت واجب کر دینے والی چیزوں میں ہے تیرا اپنے بھائی مسلمان کا جی خوش کرنا (اسے طبرانی نے کبیر میں اور اوسط میں امام سیدنا حسن بن علی کرم اللہ وجہہما سے روایت کیا۔ت)

1 کنز العمال بحوالہ ک فی المستدرک حدیث ۱۵۹۶۵ موسسۃ الرسالۃ بیروت ۶/ ۳۲۳ 2 المعجم الاوسط حدیث ۶۰۷۲ مکتبہ المعارف ریاض ۷/ ۵۱ و ۵۰ 3 المجمع الکبیر حدیث ۳۸۴۷ و ۳۸۷۲ المکتبۃ الفیصلیۃ بیروت ۳ / ۸۵ و ۸۶، المعجم الاوسط حدیث ۸۲۲۱ مکتبہ المعارف ریاض ۹/ ۱۱۲

Fatawa-e-Razvia, Vol. 23

Hadith 30: He (Peace and blessings of Allah be upon him) says: "The most beloved of deeds to Allah Almighty after the obligatory duties is to bring joy to a Muslim."[1] Narrated in both by Ibn Abbas, may Allah be pleased with them both. Urdu Translation: After the obligatory duties of Allah Almighty, the most beloved of all deeds is to please a Muslim. (Tabarani narrated in both from Ibn Abbas, may Allah be pleased with them both.)

Hadith 31 to 33: He (Peace and blessings of Allah be upon him) says: "The best of deeds is bringing joy to a believer, by covering his nakedness, or satisfying his hunger, or fulfilling a need of his." Narrated in 'Al-Awsat'[2] from the Leader of the Believers Umar Al-Faruq Al-Azam, and similarly by Abu Al-Sheikh in 'As-Thawab', Al-Asbahani from the hadith of his son Abdullah, and Ibn Abi Ad-Dunya from some companions of the Prophet (Peace and blessings of Allah be upon him). Urdu Translation: The most excellent deed is to please a Muslim, whether you cover his body, satisfy his hunger, or fulfill any of his tasks. (Narrated in Al-Awsat from the Leader of the Believers Umar Al-Faruq Al-Azam, and similarly by Abu Al-Sheikh in Thawab, Al-Asbahani in the hadith of his son Abdullah, and Ibn Abi Ad-Dunya from some companions of the Prophet, peace and blessings of Allah be upon him.)

Hadith 34: He (Peace and blessings of Allah be upon him) says: "Whoever satisfies a desire of his brother shall be forgiven." Narrated by Al-Uqaili, Al-Bazzar, and Al-Tabarani[3] in 'Al-Kabir' from Abu Darda (may Allah be pleased with him). Urdu Translation: That is, whichever Muslim desires some food, drink, or any kind of permissible thing, and coincidentally another person provides that same thing for him, Allah Almighty will grant him forgiveness. (Narrated by Uqaili, Bazzar...)

Footnotes: 1. Itḥāf al-Sādah al-Muttaqīn citing Al-Tabarani in Al-Kabir, Book of Manners, Chapter Three, Dar al-Fikr, Beirut, 6/293; Al-Mu’jam al-Awsat, Hadith 907, Maktabat al-Ma’arif, Riyadh, 8/443. 2. Al-Targhīb wa al-Tarhīb citing Al-Tabarani in Al-Awsat, Al-Targhīb fī Hawā’ij al-Muslimīn, Hadith 19, Mustafa al-Babi, Egypt, 3/394. 3. Al-Du'afa al-Kabir, translation of Nasr bin Najih al-Bahili, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 4/296; Majma al-Zawaid citing Al-Tabarani and Al-Bazzar, Book of Foods, Chapter on satisfying a brother's desire, Dar al-Kitab, Beirut, 5/18.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

हदीस 30: वह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: "अल्लाह तआला के फ़र्ज़ों के बाद सब आमाल से ज़्यादा प्यारा अमल मुसलमानों का जी खुश करना है।"[1] इब्न अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हुमा से दोनों में रिवायत किया गया। उर्दू अनुवाद: अल्लाह तआला के फ़र्ज़ों के बाद सब आमाल से ज़्यादा प्यारा अमल मुसलमानों का जी खुश करना है। (तबरानी ने इब्न अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हुमा से दोनों में रिवायत किया।)

हदीस 31 से 33: वह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: "सबसे अफ़ज़ल काम मुसलमानों का जी खुश करना है कि तू उसका बदन ढँके या भूख में पेट भरे या उसका कोई काम पूरा करे।" इसे 'अल-औसत'[2] में अमीरुल मोमिनीन उमर फ़ारूक़-ए-आज़म से, और इसी तरह अबुल शैख़ ने 'सवाब' में, असबहानी ने अपने बेटे अब्दुल्लाह की हदीस में और इब्न अबी अदुनिया ने नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के कुछ सहाबा से रिवायत किया। उर्दू अनुवाद: सबसे अफ़ज़ल काम मुसलमानों का जी खुश करना है कि तू उसका बदन ढँके या भूख में पेट भरे या उसका कोई काम पूरा करे। (इसे औसत में अमीरुल मोमिनीन उमर फ़ारूक़-ए-आज़म से और इसी तरह अबुल शैख़ ने सवाब और असबहानी ने अपने बेटे अब्दुल्लाह की हदीस में और इब्न अबी अदुनिया ने नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के कुछ सहाबा से रिवायत किया।)

हदीस 34: वह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: "जिसने अपने भाई की किसी ख्वाहिश (क्रेविंग) को पूरा किया, उसे माफ़ कर दिया गया।" उक़ैली, बज़ार और तबरानी[3] ने अल-कबीर में अबू दरदा रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया। उर्दू अनुवाद: यानी जिस मुसलमान का जी किसी खाने-पीने या किसी हलाल चीज़ को चाहता हो, इत्तेफ़ाक़ से दूसरा उसके लिए वही चीज़ मुहैया कर दे, अल्लाह तआला अज़्ज़-व-जल्ल उसके लिए मग़्फ़िरत फ़रमा दे। (इसे उक़ैली, बज़ार...)

पाद-टिप्पणियाँ (Footnotes): 1. इत्हाफ-उस-सादात-इल-मुत्तक़ीन बहवाला तबरानी फ़िल-कबीर, किताब-उल-अदब, बाब-उल-सालिस, दार-उल-फ़िक्र बेरुत, 6/293; अल-मुअजम-उल-औसत, हदीस 907, मकतबा-उल-मआरिफ़ रियाज़, 8/443। 2. अत-तरग़ीब वत-तरहीब बहवाला तबरानी फ़िल-औसत, अत-तरग़ीब फ़ी हवाइज-इल-मुस्लिमीन, हदीस 19, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र, 3/394। 3. अज़-ज़ुआफ़ा-उल-कबीर, तर्जुमा नस्र बिन नजीह अल-बाहली, दार-उल-कुतुब-इल-इल्मिया बेरुत,

4/296; मज्म-उज़-ज़वाइद बहवाला तबरानी व बज़ार, किताब-उल-अत'इमा, बाब फ़ीमन वाफ़क़ा मिन अख़ीहि शहवतह, दार-उल-किताब बेरुत, 5/18।

पृष्ठ 146 / 768

حدیث ۳۰: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم : احب الاعمال الی اللہ تعالی بعد الفرائض ادخال السرور علی المسلم رواہ فیھما[1] عن ابن عباس رضی اللہ تعالی عنھما۔ | اللہ تعالٰی کے فرضوں کے بعد سب اعمال سے زیادہ پیارا عمل مسلمانوں کا جی خوش کرنا ہے۔ (طبرانی دونوں میں ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے روایت کیا۔)

حدیث ۳۱ تا ۳۳ : کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم : افضل الاعمال ادخال السرور علی المؤمن کسوت عورتہ او اشبعت جوعتہ اقضیت لہ حاجۃ رواہ في الاوسط[2] عن امیر المؤمنین عمر الفاروق الاعظم و نحوہ ابوالشیخ فی الثواب والاصبھانی فی حدیث عن ابنہ عبداللہ و ابن ابی الدنیا بعض اصحاب النبي صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔ | سب سے افضل کام مسلمانوں کا جی خوش کرنا ہے کہ تو اس کا بدن ڈھانکے یا بھوک میں پیٹ بھرے یا اس کا کوئی کام پورا کرے۔ (اسے اوسط میں امیر المومنین عمر فاروق اعظم سے اور ایسے ہی ابوالشیخ نے ثواب اور اصبہانی نے اپنے بیٹے عبداللہ کی حدیث میں اور ابن ابی الدنیا نے بعض اصحاب نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے روایت کیا۔)

حدیث ۳۴: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم : من وافق من اخیہ شھوۃ غفرلہ رواہ العقیلی والبزار والطبرانی[3] فی الکبیر عن ابی الدرداء رضی اللہ تعالی عنہ ولہ | یعنی جس مسلمان کا جی کسی کھانے پینے یا کسی قسم حلال چیز کو چاہتا ہو اتفاق سے دوسرا اس کے لئے وہی شیئ مہیا کر دے اللہ تعالیٰ عزوجل اس کے لئے مغفرت فرما دے (اسے عقیلی، بزار

[1] اتحاف السادة المتقين بحوالہ الطبرانی فی الکبیر کتاب الادب الباب الثالث دارالفکر بیروت ۶ / ۲۹۳، المعجم الاوسط حدیث ۹۰۷ مکتبہ المعارف ریاض ۸ / ۴۴۳ [2] الترغیب والترہیب بحوالہ الطبرانی فی الاوسط الترغیب فی حوائج المسلمین حدیث ۱۹ مصطفی البابی مصر ۳ / ۳۹۴ [3] الضعفاء الکبیر ترجمہ نصر بن نجیح الباہلی دارالکتب العلمیہ بیروت ۴ / ۲۹۶، مجمع الزوائد بحوالہ الطبرانی والبزار کتاب الاطعمہ باب فیمن وافق من اخیہ شھوۃ دارالکتاب بیروت ۵ / ۱۸

Fatawa Razawiyya, Volume 23

[Box 1] Witnesses in the Pearls (Shawahid fi al-La'ali) And Tabarani narrated in 'al-Kabir' from Abu al-Darda (may Allah be pleased with him), and its supporting evidences are in 'al-La'ali'. (T)

Hadith 35: The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Whoever feeds his Muslim brother what he desires, Allah will forbid him from the Fire." (Narrated by al-Bayhaqi in 'Shu'ab al-Iman' [1] from Abu Hurairah (may Allah be pleased with him). - T)

Hadith 36: The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Among the things that necessitate Allah's mercy is feeding the poor Muslim." (Narrated by al-Hakim [2], who authenticated it, and similarly by al-Bayhaqi and Abu al-Shaykh in 'ath-Thawab' from Jabir (may Allah be pleased with him). - T)

Hadith 46 to 47: The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "The levels [of exaltation] are: spreading peace (Salam), feeding people, and praying at night while people are asleep." This is part of a great, noble, beautiful, famous, well-attested, beneficial, and overflowing Hadith. (Narrated by the Imam of Imams Abu Hanifa [3], Imam Ahmad, and Abdul Razzaq in his 'Musannaf', and at-Tirmidhi and at-Tabarani from Ibn Abbas.

Footnotes: 1. Shu'ab al-Iman, Hadith 2382, Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, 3/222. 2. Al-Mustadrak lil-Hakim, Book of Tafsir under Surah al-Balad, Dar al-Fikr, Beirut, 2/522; Shu'ab al-Iman, Hadith 3366, Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, 3/717; At-Targhib wat-Tarhib, citing al-Hakim and al-Bayhaqi, At-Targhib fi It'am al-Ta'am, Hadith 9, Mustafa al-Babi, Egypt, 2/64. 3. Jami' at-Tirmidhi, Chapters of Tafsir of Surah Sad, Ameen Company, Delhi, 2/155 and Musnad Ahmad bin Hanbal, 1/368.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

[बॉक्स 1] 'लाली' में साक्ष्य (शवाहिद फ़ि अल-ला'अली) और तबरानी ने 'अल-कबीर' में अबी अल-दरदा (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) से रिवायत किया और 'लाली' में इसके प्रमाण मौजूद हैं। (त)

हदीस 35: नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "जो व्यक्ति अपने मुसलमान भाई को उसकी पसंद की चीज़ खिलाता है, अल्लाह उसे नर्क की आग पर हराम कर देता है।" (इसे बैहक़ी ने 'शुअब अल-ईमान' [1] में अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया। - त)

हदीस 36: नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "अल्लाह की रहमत को वाजिब करने वाली चीज़ों में से ग़रीब मुसलमानों को खाना खिलाना है।" (इसे हाकिम [2] ने रिवायत किया और इसे सहीह कहा, और इसी तरह बैहक़ी और अबू अल-शेख ने 'अस-सवाब' में जाबिर (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया। - त)

हदीस 46 से 47: नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "दर्जे (बुलंदी के) ये हैं: सलाम फैलाना, खाना खिलाना, और रात को जब लोग सो रहे हों तब नमाज़ पढ़ना।" यह एक महान, उत्कृष्ट, सुंदर, प्रसिद्ध, प्रमाणित और लाभप्रद हदीस का एक हिस्सा है। (इसे इमामों के इमाम अबू हनीफ़ा [3], इमाम अहमद और अब्दुल रज्ज़ाक ने अपनी मुसन्नफ़ में, और तिरमिज़ी और तबरानी ने इब्न अब्बास से रिवायत किया।

पादलेख (Footnotes): 1. शुअब अल-ईमान, हदीस 2382, दार अल-कुतुब अल-इल्मियाह, बेरूत, 3/222. 2. अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताब अल-तफ़्सीर सूरह अल-बलद के तहत, दार अल-फ़िक्र, बेरूत, 2/522; शुअब अल-ईमान, हदीस 3366, दार अल-कुतुब अल-इल्मियाह, बेरूत, 3/717; अल-तरग़ीब वत-तरहीब, हाकिम और बैहक़ी के हवाले से, अल-तरग़ीब फ़ी इत'आम अत-तआम, हदीस 9, मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र, 2/64. 3. जामिअ अत-तिरमिज़ी, सूरह साद की तफ़्सीर के अध्याय, अमीन कंपनी, दिल्ली, 2/155 और मुसनद अहमद बिन हंबल, 1/368.

[باکس ۱] شواھد فی اللالی۔ اور طبرانی نے کبیر میں ابی الدرداء رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا اور لالی میں اس کے شواہد ہیں۔ ت)

حدیث ۳۵: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم: من اطعم اخاہ المسلم شھوتہ حرمہ اللہ علی النار رواہ البیھقی فی شعب الایمان 1 عن ابی ھریرۃ رضی اللہ تعالی عنہ۔ جو اپنے بھائی مسلمان کو اس کی چاہت کی چیز کھلائے اللہ تعالٰی اسے دوزخ پر حرم کر دے (اسے بیہقی نے شعب الایمان میں ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا ۔ ت)

حدیث ۳۶: کہ فرماتے صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم: من موجبات الرحمۃ اطعام المسلم المسکین-رواہ الحاکم 2 وصححہ ونحوہ البیھقی وابوا الشیخ في الثواب عن جابر رضی اللہ تعالی عنہ۔ رحمت الٰہی واجب کردینے والی چیزوں میں سے غریب مسلمانوں کو کھانا کھلانا ہے (روایت کیا اسے حاکم نے اور اس کی تصحیح کی، اور ایسے ہی بیہقی اور ابوالشیخ نے ثواب میں جابر رضی اللہ تعالٰی عنہ سے۔ ت)

حدیث ۴۶تا۴۷: فرماتے صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم: الدرجات افشاء السلام واطعام الطعام والصلوۃ باللیل والناس نیام قطعۃ من حدیث جلیل نفیس جمیل مشھور مستفید مفید مفیض،رواہ امام الائمۃ ابوحنیفۃ 3 والامام احمد وعبدالرزاق فی مصنفہ والترمذی والطبرانی عن ابن عباس یعنی اللہ عزوجل کے یہاں درجہ بلند کرنے والے ہیں سلام کا پھیلانا اور ہر طرح کے لوگوں کو کھانا کھلانا اور رات کو لوگوں کے سوتے میں نماز پڑھنا (یہ حدیث جلیل نفس جمیل مشہور و مستفید مفید مفیض کا

ایک ٹکڑا ہے۔ روایت کیا اسے امام الائمہ ابو حنیفہ اور امام احمد اور عبدالرزاق نے اپنی مصنف میں اور ترمذی اور طبرانی نے ابن عباس سے،

حواشی: 1 شعب الایمان حدیث ۲۳۸۲ دار لکتب العلمیہ بیروت ۳ / ۲۲۲ 2 المستدرک للحاکم کتاب التفسیر تحت سورۃ البلد دار الفکر بیروت ۲ / ۵۲۲، شعب الایمان حدیث ۳۳۶۶ دار الکتب العلمیہ بیروت ۳ / ۷۱۷، الترغیب والترہیب بحوالہ الحاکم والبیہقی الترغیب فی اطعام الطعام حدیث ۹ مصطفی البابی مصر ۲ / ۶۴ 3 جامع الترمذی ابواب تفسیر سورۃ ص امین کمپنی دہلی ۲/ ۱۵۵ و مسند احمد بن حنبل ۱ / ۳۶۸

Fatawa Rizvia Volume 23

Ahmad[1], Tirmidhi, Tabarani, and Ibn Mardawiyah narrated from Mu'adh bin Jabal; Ibn Khuzaymah, Darimi, Baghawi, Ibn al-Sakan, Abu Nu'aym, and Ibn Bustah narrated from Abdur Rahman bin 'Aish; Ahmad[2] and Tabarani narrated from him (Abdur Rahman) from a companion; al-Bazzar[3] narrated from Ibn Umar, and from Thawban; Tabarani[4] from Abu Umamah; Ibn Qani' from Abu Ubaydah[5] bin al-Jarrah; ad-Daraqutni and Abu Bakr an-Naysaburi in 'al-Ziyadat' from Anas[6]; Abu al-Faraj in 'al-Ilal'[7] as a ta'liq from Abu Hurairah; and Ibn Abi Shaybah narrated as a mursal report from Abdur Rahman[8] bin Sabit (may Allah be pleased with them).

---

1. Jami' at-Tirmidhi, Chapters on Tafsir, Tafsir of Surah Sad, Amin Company Delhi, 2/156; Musnad Ahmad bin Hanbal, Hadith of Mu'adh bin Jabal, Al-Maktab al-Islami Beirut, 5/233.
2. Musnad Ahmad bin Hanbal, from Abdur Rahman from some companions of the Prophet (may Allah bless him and grant him peace), Al-Maktab al-Islami Beirut, 4/166.
3. Majma' az-Zawa'id from Thawban and Ibn Umar, Book of Interpretation of Dreams, Chapter on what the Prophet saw in a dream, Dar al-Kitab Beirut, 7/177-178.
4. Al-Mu'jam al-Kabir from Abu Umamah, Hadith 8117, Al-Maktabah al-Faysaliyyah Beirut, 8/349.
5. Ad-Durr al-Manthur citing al-Khatib from Abu Ubaydah, Surah Sad, Maktabah Ayatollah al-Uzma Qom Iran, 5/320; Al-Ilal al-Mutanahiyah, Chapter on Mentioning the Image, Hadith 10, Dar Nashr al-Kutub al-Islamiyyah Lahore, 1/16.
6. Kanz al-Ummal from Anas, Hadith 34321, Mu'assasat ar-Risalah Beirut, 12/245, 246.
7. Al-Ilal al-Mutanahiyah from Abu Hurairah, Chapter on Mentioning the Image, Dar Nashr al-Kutub al-Islamiyyah Lahore, 1/20.
8. Al-Ilal al-Mutanahiyah, Chapter on Mentioning the Image, Dar Nashr al-Kutub al-Islamiyyah Lahore, 1/20.

फतावा रिज़विया खंड 23

और अहमद और तिर्मिज़ी और तबरानी और इब्न मरदविया ने मुआज़ बिन जबल से और इब्न खुज़ैमा और दारिमी और बग़वी और इब्न अल-सकन और अबू नुअैम और इब्न बस्तह ने अब्दुर रहमान बिन आइश से और अहमद और तबरानी ने उनसे एक सहाबी के माध्यम से और बज़ार ने इब्न उमर से और थौबान से, और तबरानी ने अबू उमामा से, और इब्न क़ानि' ने अबू उबैदा बिन अल-जर्राह से और दारक़ुतनी और अबू बक्र निशापुरी ने 'ज़ियादात' में हज़रत अनस से और अबू अल-फ़रज ने 'इलल' में हज़रत अबू हुरैरा से ता'लीक़न और इब्न अबी शैबा ने मुर्सलन हज़रत अब्दुर रहमान बिन साबित (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम) से रिवायत की।

---

1. जामी' अत-तिर्मिज़ी, अबवाब अल-तफ़सीर, तफ़सीर सूरह साद, अमीन कंपनी दिल्ली 2/156, मुसनद अहमद बिन हंबल, हदीस मुआज़ बिन जबल, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरुत 5/233।
2. मुसनद अहमद बिन हंबल, अब्दुर रहमान से, नबी (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) के कुछ सहाबा से, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरुत 4/166।
3. मजमा' अज़-ज़वाइद, थौबान और इब्न उमर से, किताब अल-ता'बीर, नबी ने सपने में जो देखा उसके बारे में अध्याय, दार अल-किताब बेरुत 7/177-178।
4. अल-मुअजम अल-कबीर, अबू उमामा से, हदीस 8117, अल-मकतबा अल-फ़ैसलिया बेरुत 8/349।
5. अद-दुर अल-मंसूर अल-ख़तीब के हवाले से, अबू उबैदा से, सूरह साद, मकतबा आयतुल्ला अल-उज़मा क़ुम ईरान 5/320, अल-इलल अल-मुतनाहिया, अध्याय छवि के उल्लेख में, हदीस 10, दार नश्र अल-कुतुब अल-इस्लामिया लाहौर 1/16।
6. कंज़ अल-उम्माल, अनस से, हदीस 34321, मुअस्ससत अर-रिसाला बेरुत 12/245, 246।
7. अल-इलल अल-मुतनाहिया, अबू हुरैरा से, अध्याय छवि के उल्लेख में, दार नश्र अल-कुतुब अल-इस्लामिया लाहौर 1/20।
8. अल-इलल अल-मुतनाहिया, अध्याय छवि के उल्लेख में, दार नश्र अल-कुतुब अल-इस्लामिया लाहौर 1/20।

पृष्ठ 148 का 768

واحمد[1] والترمذی والطبرانی وابن مردویۃ عن معاذ بن جبل وابن خزیمۃ والدارمی والبغوی وابن السکن وابو نعیم وابن بسطۃ عن عبد الرحمن بن عایش واحمد[2] والطبرانی عنہ عن صحابی و البزار[3] عن ابن عمر وعن ثوبان والطبرانی[4] عن ابی امامۃ وابن قانع عن ابی عبیدۃ[5] بن الجراح والدارقطنی وابوبکر النیسابوری فی الزیادات عن انس[6] وابو الفرج فی العلل[7] تعلیقاً عن ابی ہریرۃ و ابن ابی شیبۃ مرسلاً عن عبد الرحمن[8] بن سابط رضی اللہ تعالٰی عنہم۔

اور احمد اور ترمذی نے اور طبرانی اور ابن مردویہ نے معاذ بن جبل سے اور ابن خزیمہ اور دارمی اور بغوی اور ابن سکن اور ابو نعیم اور ابن بسطہ نے عبدالرحمن بن عائش سے اور احمد اور طبرانی نے اس سے صحابی سے اور بزار نے ابن عمرو سے ابن عمرو نے ثوبان سے، اور طبرانی نے ابوامامہ سے، اور ابن قانع نے ابو عبیدہ بن جراح اور دارقطنی اور ابو بکر نیشاپوری نے زیادات میں حضرت انس سے اور ابو الفرج نے علل میں حضرت ابوہریرہ سے تعلیقاً اور ابن ابی شیبہ نے مرسلاً حضرت عبدالرحمن بن سابط رضی اللہ تعالٰی عنہم۔

---

1 جامع الترمذی ابواب التفسیر تفسیر سورۃ ص امین کمپنی دہلی ۲/ ۱۵۶، مسند احمد بن حنبل حدیث معاذ بن جبل المکتب الاسلامی بیروت ۵/ ۲۳۳ 2 مسند احمد بن حنبل عن عبد الرحمن عن بعض اصحاب النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم المکتب الاسلامی بیروت ۴/ ۱۶۶ 3 مجمع الزوائد عن ثوبان و ابن عمر و کتاب التعبیر باب ماجاء فیما رآہ النبی فی المنام دار الکتاب بیروت ۷/ ۱۷۷-۱۷۸ 4 المعجم الکبیر عن ابی امامہ حدیث ۸۱۱۷ المکتبۃ الفیصلیۃ بیروت ۸/ ۳۴۹ 5 الدرالمنثور بحوالہ الخطیب عن ابی عبیدۃ سوۃ ص مکتبہ آیۃ اللہ العظمی قم ایران ۵/ ۳۲۰، العلل المتناہیۃ باب فی ذکر

الصورة حديث ١٠ دار نشر الكتب الاسلاميه لاہور ١/ ١۶ 6 كنز العمال عن انس حديث ٣۴٣٢١ موسسة الرسالہ بيروت ١٢/ ٢۴۵،٢۴۶ 7 العلل المتناہية عن ابى ہريرة باب فى ذكر الصورة دار نشر الكتب الاسلاميہ لاہور ١/ ٢٠ 8 العلل المتناہية باب فى ذكر الصورة دار نشر الكتب الاسلاميہ لاہور ١/ ٢٠

Volume 23 Fatawa-e-Razvia

[Table Header] Arabic Text: Regarding the vision of the Prophet (peace be upon him) of his Lord, the Almighty, and how He placed His hand, in a manner befitting His great majesty, between his shoulders (peace be upon him). Then, everything became manifest to me and I recognized it[1]. In another narration: "I came to know everything that is in the heavens and the earth[2]," and in another: "everything between the East and the West[3]." We have mentioned this along with details of its chains and variations in wording in our blessed book, if Allah wills, 'The Sultanate of al-Mustafa in the Kingdom of All Creatures' (Saltanat-ul-Mustafa fi Malakut-il-Kull-il-Wara). All praise is due to Allah for His guidance.

Urdu Translation/Explanation: In the narration about the vision of Allah Almighty by the Prophet (peace be upon him), it is stated: "And Allah Almighty placed His blessed palm, in a manner befitting His glory, between the shoulders of the Prophet (peace be upon him). The Prophet (peace be upon him) says: 'Then everything became bright for me and I recognized it.'" In another narration, it says: "I learned whatever is in the earth and the heavens." And in another narration: "whatever is between the East and the West." And we have mentioned this Hadith with the details of its paths and the differences in wording in our blessed book "Saltanat-e-Mustafa fi Malakut-e-Kull-ul-Wara". Praise be to Allah. (T)

In Mirqat Sharif, it is mentioned: Arabic: Feeding food, i.e., giving it to the people, both the distinguished and the common[4]. Urdu: It means giving food to everyone, special and general. (T)

Hadith 47: The Prophet (peace be upon him) said: Arabic: "The expiations (for sins) are feeding (the poor), spreading the greeting of peace, and praying at night while people are asleep." Reported by Al-Hakim[5] with a sound chain from Abu Hurairah (may Allah be pleased with him).

Urdu Translation: The things that wipe away sins are feeding (people), making the greeting of peace public, and praying at night when people are asleep. (Al-Hakim narrated it with a sound chain from Hazrat Abu Hurairah, may Allah be pleased with him. T).

Footnotes: 1. Al-Ilal al-Mutanahiyah, Chapter on mentioning Hadith 13, Dar Nashr al-Kutub al-Islamiyyah, Lahore, 1/20. 2. Majma' al-Zawa'id, Chapter regarding what the Prophet (peace be upon him) saw, Dar al-Kutub Beirut, 7/176. 3. Jami' al-Tirmidhi,

Chapters of Tafsir, Tafsir of Surah Sad, Amin Company Delhi, 2/156. 4. Mirqat al-Mafatih, Book of Prayer, Chapter on Mosques, Maktaba Habibiyah Quetta, 2/432, 456. 5. Al-Mustadrak lil-Hakim, Book of Foods, Virtue of feeding food, Dar al-Fikr Beirut, 4/129.

खंड 23 फ़तावा-ए-रज़विया

[तालिका शीर्षक] अरबी पाठ: नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के अपने रब अज़्ज़वजल के दीदार के बारे में और अल्लाह तआला का अपनी अज़ीम शान के लायक अपनी हथेली को नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के कंधों के बीच रखने के बारे में। तब मेरे लिए हर चीज़ ज़ाहिर हो गई और मैंने उसे पहचान लिया[1]। एक अन्य रिवायत में है: "तो मैंने उन चीज़ों को जान लिया जो आसमानों और ज़मीन में हैं[2]," और एक अन्य में: "जो कुछ पूरब और पश्चिम के बीच है[3]।" हमने इसे अपनी मुबारक किताब "सलतनतुल मुस्तफ़ा फ़ी मलकूति कुल्लिल वरा" में इसके रास्तों के विवरण और शब्दों की विविधता के साथ ज़िक्र किया है, इंशाअल्लाह। और अल्लाह का शुक्र है कि उसने ये तौफ़ीक दी।

उर्दू अनुवाद/व्याख्या: हुज़ूर अलैहिस्सलाम की अल्लाह तआला के दीदार वाली रिवायत में जिसमें है "और अल्लाह तआला ने अपनी शान के मुताबिक अपनी मुबारक हथेली को हुज़ूर अलैहिस्सलाम के कंधों के दरमियान रखा तो हुज़ूर अलैहिस्सलाम फ़रमाते हैं कि मेरे लिए हर चीज़ रौशन हो गई और मैंने पहचान ली"। दूसरी रिवायत में है "मैंने मालूम कर ली जो चीज़ भी ज़मीन व आसमान में है"। और एक रिवायत में है "मशरिक़ व मग़्रिब (पूरब और पश्चिम) में जो कुछ है"। और हमने इस हदीस को इसके तरीक़ों के तफ़सील और अल्फ़ाज़ के इख़्तिलाफ़ के साथ अपनी मुबारक किताब "सलतनत-ए-मुस्तफ़ा फ़ी मलकूत-ए-कुल्लुल वरा" में ज़िक्र कर दिया है। अल्हम्दुलिल्लाह (त)।

मिरक़ात शरीफ़ में है: अरबी: खाना खिलाना यानि खास और आम सभी लोगों को खाना देना[4]। उर्दू: इसका अर्थ है हर खास और आम व्यक्ति को खाना देना। (त)

हदीस 47: नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया: अरबी: "कफ़्फ़ारा (गुनाह मिटाने वाली चीज़ें) खाना खिलाना, सलाम को आम करना और रात में नमाज़ पढ़ना है जब लोग सो रहे हों।" इसे हाकिम[5] ने अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु अन्हु से सही सनद के साथ रिवायत किया है।

उर्दू अनुवाद: गुनाह मिटाने वाले हैं खाना खिलाना और सलाम ज़ाहिर करना और रात को लोगों के सोते में नमाज़ पढ़ना। (इसे हाकिम ने सही सनद के साथ हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया। त)।

फुटनोट्स: 1. अल-इलाल अल-मुतनाहिया, हदीस 13 के ज़िक्र का अध्याय, दार नश्र अल-कुतुब अल-इस्लामिया लाहौर, 1/20। 2. मजमा अज़-ज़वाइद, नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने जो देखा उस बारे में अध्याय, दार अल-कुतुब बेरुत, 7/176। 3. जामी अत-तिर्मिज़ी, तफ़सीर के अध्याय, सूरह

साद की तफ़सीर, अमीन कंपनी दिल्ली, 2/156। 4. मिरक़ात अल-मफ़ातीह, नमाज़ की किताब, मस्जिदों का अध्याय, मकतबा हबीबिया क्वेटा, 2/432, 456। 5. अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, खानों की किताब, खाना खिलाने की फज़ीलत, दार अल-फ़िक्र बेरुत, 4/129।

فی رؤیة النبی صلی اللہ تعالیٰ علیه وسلم رب عزوجل ووضعه تعالی کفه کما یلیق بجلاله العظیم بین کتفیه صلی اللہ تعالیٰ علیه وسلم فتجلی لي کل شیئ وعرفت[1] وفی روایة فعلمت مافی السمٰوات والارض [2]وفی اخری مابین المشرق والمغرب[3] وقد ذکرنا ہ مع تفاصیل طرقه وتنوع الفاظه فی کتابنا المبارک ان شاء اللہ تعالیٰ سلطنة المصطفٰی فی ملکوت کل الورٰی و الحمدللہ ما اولٰی۔

حضور علیہ الصلوۃ والسلام کی اللہ تعالیٰ کے دیدار والی روایت میں جس میں ہے "اور اللہ تعالیٰ نے اپنی شایانِ شان کفِ مبارک کو حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے کندھوں کے درمیان رکھا تو حضور علیہ الصلوۃ والسلام فرماتے ہیں تو میرے لئے ہر چیز روشن ہوگئی اور میں نے پہچان لی" دوسری روایت میں ہے "میں نے معلوم کرلی جو چیز بھی زمین و آسمان میں ہے "اور ایک روایت میں ہے "مشرق ومغرب میں جو کچھ ہے "اور ہم نے اس حدیث کو اس کے طرق کے تفصیل اور اختلافِ الفاظ کو اپنی مبارک کتاب "سلطنتِ مصطفیٰ فی ملکوتِ کل الوریٰ" میں ذکر کردیا ہے_الحمدللہ(ت)

مرقاۃ شریف میں ہے: اطعام الطعام ای اعطاہ للانام من الخاص والعام[4]_ کھانا کھلانا یعنی ہر خاص و عام کو کھانا دینا مراد ہے۔ (ت)

حدیث ۴۷: کہ فرماتے صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم : الکفارات اطعام وافشاء السلام والصلوۃ باللیل والناس نیام، رواہ الحاکم [5]وصحح سندہ عن ابی ہریرۃ رضی اللہ تعالی عنہ۔

گناہ مٹانے والے ہیں کھانا کھلانا اور سلام ظاہر کرنا اور شب کو لوگوں کے سوتے میں نماز پڑھنا (اسے حاکم نے صحیح سند کے ساتھ حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا۔ت)

حواشی: [1] العلل المتناہیہ باب في ذکر حدیث ۱۳ دار نشر الکتب الاسلامیہ لاہور ۱/ ۲۰ [2] مجمع الزوائد باب فیما رأہ النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم دار الکتب بیروت ۷ / ۱۷۶ [3] جامع الترمذی ابواب التفسیر تفسیر سورۃ ص امین کمپنی دہلی ۲/ ۱۵۶ [4] مرقاۃ المفاتیح کتاب الصلوۃ باب المساجد المکتبہ حبیبیہ کوئٹہ ۲/ ۴۳۲ ، ۴۵۶ [5] المستدرک للحاکم کتاب الاطعمہ فضیلۃ اطعام الطعام دار الفکر بیروت ۴ / ۱۲۹

Fatawa Rizwia Volume 23

Hadith 48: The Prophet (peace be upon him) said: "Whoever feeds his Muslim brother until he is full and gives him water to drink until his thirst is quenched, Allah will distance him from Hell by seven trenches, the distance between each trench being a five hundred-year journey." (Narrated by al-Tabarani in al-Kabir, Abu al-Shaykh in al-Thawab, al-Hakim with a Sahih chain of transmission, and al-Bayhaqi on the authority of Ibn Umar, may Allah be pleased with them.) Translation: Whoever feeds his Muslim brother until his stomach is full and gives him water to drink until his thirst is satisfied, Allah Almighty will keep him seven trenches away from Hell. The distance from one trench to another is a path of five hundred years. (This was narrated by Tabarani in Kabir, by Abu al-Shaykh in Thawab, by Hakim with an authentic chain, and by Bayhaqi from Ibn Umar (may Allah be pleased with him). - T)

Hadith 49: The Prophet (peace be upon him) said: "Indeed, Allah, the Mighty and Sublime, boasts to His angels about those of His servants who feed others." (Narrated by Abu al-Shaykh from al-Hasan al-Basri as a Mursal Hadith.) Translation: Allah Almighty boasts before the angels about those of His servants who feed people, saying, "Look, this is what excellence is called." (Narrated by Abu al-Shaykh from Hasan Basri as a Mursal tradition. - T)

Hadith 50 & 51: The Prophet (peace be upon him) said: "Goodness reaches a house where food is eaten faster than a knife reaches the hump of a camel." (Narrated by Ibn Majah from Ibn Abbas, and by Ibn Abi al-Dunya...) Translation: Goodness and blessings reach a house where people are fed more quickly than a knife reaches the hump of a camel (for when a camel is slaughtered, its hump is the first part to be cut). (Narrated by...)

Footnotes: 1. At-Targhib wat-Tarhib, Chapter on Feeding, Hadith 14, Mustafa al-Babi Egypt, 2/65; Majma' al-Zawa'id citing al-Tabarani in al-Kabir, Chapter on one who feeds a Muslim or gives him drink, Dar al-Kitab Beirut, 3/130; Al-Mustadrak al-Hakim, Book of Foods, Virtue of feeding, Dar al-Fikr Beirut, 4/129; Shu'ab al-Iman, Hadith 3368, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah Beirut, 3/218. 2. At-Targhib wat-Tarhib citing al-Shaykh in al-Thawab, Mursal, Mustafa al-Babi Egypt, 3/68. 3. Sunan Ibn Majah, Book of Foods, Chapter on Hospitality, H.M. Saeed Company Karachi, pp. 248-249; At-Targhib wat-Tarhib citing Ibn Majah and Ibn Abi al-Dunya, Mustafa al-Babi Egypt, 3/74.

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

हदीस 48: हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं: "जिसने अपने मुसलमान भाई को पेट भर कर खाना खिलाया और प्यास बुझने तक पानी पिलाया, अल्लाह उसे जहन्नुम से सात खाइयां दूर कर देगा, हर दो खाइयों के बीच पाँच सौ साल की मुसाफ़त (दूरी) का फ़ासला होगा।" (इसे तबरानी ने अल-कबीर में, अबू अल-शेख ने अल-सवाब में, हाकिम ने सही सनद के साथ और बेहाकी ने इब्ने उमर रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रिवायत किया है।) अनुवाद: जो अपने मुसलमान भाई को पेट भर कर खाना खिलाए और प्यास भर पानी पिलाए, अल्लाह तआला उसे दोज़ख से सात खाइयां दूर कर दे, हर खाई से दूसरी तक पांच सौ साल का रास्ता। (इसे तबरानी ने कबीर में, अबू अल-शेख ने सवाब में और हाकिम ने सही सनद के साथ और बेहाकी ने इब्ने उमर रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया। - त)

हदीस 49: हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं: "बेशक अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल अपने उन बंदों पर फरिश्तों के सामने फ़ख्र करता है जो (दूसरों को) खाना खिलाते हैं।" (इसे अबू अल-शेख ने हसन बसरी से मुरसलन रिवायत किया है।) अनुवाद: अल्लाह तआला अपने उन बंदों पर जो लोगों को खाना खिलाते हैं, फरिश्तों के सामने मुबाहत (फ़ख्र) फ़रमाता है कि देखो, फ़ज़ीलत इसे कहते हैं। (इसे अबू अल-शेख ने हसन बसरी से मुरसलन रिवायत किया। - त)

हदीस 50 व 51: हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं: "खैर (भलाई) उस घर की ओर जहाँ खाना खाया जाता है, ऊँट के कूबड़ तक छुरी पहुँचने से भी ज़्यादा तेज़ी से पहुँचती है।" (इसे इब्ने माजह ने इब्ने अब्बास से और इब्ने अबी अल-दुनिया ने... से रिवायत किया।) अनुवाद: खैर व बरकत उस घर की तरफ जिसमें लोगों को खाना खिलाया जाए, उससे भी ज़्यादा जल्द पहुँचती है जितनी जल्द छुरी ऊँट के कोहान की तरफ (कि ऊँट ज़बह करके सबसे पहले उसका कोहान तराशते हैं)। (इसे...)

फुटनोट्स: 1. अत-तरग़ीब वत-तरहीब, फ़िल-तआम हदीस 14, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र 2/65; मजमा अल-ज़वाइद बहवाला तबरानी फ़िल-कबीर, दारुल किताब बैरुत 3/130; अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, फ़ज़ीलत अतआम अल-तआम, दारुल फ़िक्र बैरुत 4/129; शुअबुल ईमान हदीस 3368, दारुल कुतुब अल-इल्मिया बैरुत 3/218. 2. अत-तरग़ीब वत-तरहीब बहवाला अल-शेख फ़िल-सवाब मुरसलन, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र 3/68. 3. सुनन इब्ने माजह, अबवाब अल-अतइमा,

एच.एम. सईद कंपनी कराची, पृ. 248-249; अत-तरग़ीब वत-तरहीब बहवाला इब्ने माजह व इब्ने अबी अल-दुनिया, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र 3/74.

पृष्ठ 150/768

حدیث ۴۸ : کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم : من اطعم اخاہ حتی یشبعہ وسقاہ من الماء حتی یرویہ باعد اللہ من النار سبع خنادق مابین کل خندقین مسیرۃ خمس مائۃ عام۔ رواہ الطبرانی فی الکبیر عن ابوالشیخ فی الثواب والحاکم مصححا سندہ والبیہقی عن ابن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہما۔ جو اپنے مسلمان بھائی کو پیٹ بھر کر کھانا کھلائے پیاس بھر پانی پلائے اللہ تعالٰی اسے دوزخ سے سات کھائیاں دور کردے ہر کھائی سے دوسری تک پانچ سو برس کی راہ (اسے طبرانی نے کبیر میں اور ابوالشیخ نے ثواب میں اور حاکم نے صحیح سند کے ساتھ اور بیہقی نے ابن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا۔ ت)

حدیث ۴۹ : کہ فرماتے صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم : ان اللہ عزوجل یباھی ملئکۃ بالذین یطعمون الطعام من عبیدہ رواہ ابوالشیخ عن الحسن البصری مرسلا۔ اللہ تعالٰی اپنے بندوں سے جو لوگوں کو کھانا کھلاتے ہیں فرشتوں کے ساتھ مباہات فرماتا ہے) کہ دیکھو فضیلت اسے کہتے ہیں) (اسے ابوالشیخ نے حسن بصری سے مرسلا روایت کیا۔ ت)

حدیث ۵۰ و ۵۱ : کہ فرماتے صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم : الخیر اسرع الی البیت الذی یوکل فیہ من الشفرۃ الی سنام البعیر۔ رواہ ابن ماجۃ عن ابن عباس وابن ابی الدنیا عن خیر و برکت اس گھر کی طرف جس میں لوگوں کو کھانا کھلایا جائے اس سے بھی زیادہ جلد پہنچتی ہے جتنی جلد چھری کوہان شتر کی طرف (کہ اونٹ ذبح کرکے سب سے پہلے اس کا کوہان تراشتے ہیں) (اسے

۱ الترغیب والترہیب الترغیب فی الطعام الطعام حدیث ۱۴ مصطفی البابی مصر ۲/ ۶۵، مجمع الزوائد بحوالہ الطبرانی فی الکبیر باب فیمن اطعم مسلما اوسقاہ دارالکتاب بیروت ۳/ ۱۳۰،

المستدرک للحاکم کتاب الاطعمہ فضیلہ اطعام الطعام دارافکر بیروت ۴/ ۱۲۹، شعب الایمان حدیث ۳۳۶۸ دارالکتب العلمیہ بیروت ۳/ ۲۱۸ ۲ الترغیب والترہیب بحوالہ الشیخ فی الثواب مرسلا مصطفی البابی مصر ۳/ ۶۸ ۳ سنن ابی ماجہ ابواب الاطعمہ بب الضیافۃ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۲۴۹، ۲۴۸، الترغیب والترہیب بحوالہ ابن ماجۃ وابن ابی الدنیا مصطفی البابی مصر ۳/ ۷۴

...Anas (may Allah be pleased with them). | Ibn Majah narrated from Ibn Abbas and Ibn Abi al-Dunya from Anas (may Allah be pleased with him). (T)

Hadith 52: That the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) says:

Arabic: The angels continue to send blessings upon any of you as long as their dining table is laid out. (Narrated by al-Asbahani [1] from the Mother of the Believers, al-Siddiqah, may Allah be pleased with her.) | Urdu: As long as the dining table of any of you is spread out, for that duration, angels continue to send blessings upon him. (Narrated by al-Asbahani from the Mother of the Believers, al-Siddiqah, may Allah be pleased with her. T)

Hadith 53: That the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) says:

Arabic: The guest comes with his own sustenance and departs with the sins of the people, washing away their sins. (Narrated by Abu al-Sheikh [2] from Abu al-Darda, may Allah be pleased with him.) | Urdu: The guest brings his own sustenance and takes away the sins of those who feed him, erasing their sins. (Narrated by Abu al-Sheikh from Abu al-Darda, may Allah be pleased with him. T)

Hadith 54: In a Hadith of our leader Imam Hasan al-Mujtaba (may Allah send blessings and peace upon him and his noble grandfather):

Arabic: For me to feed a morsel to my brother for the sake of Allah is more beloved to me than giving a dirham in charity to a needy person. And for me to give a dirham to my brother for the sake of Allah is dearer to me than giving a hundred dirhams in charity to a needy person. (Narrated by Abu al-Sheikh [3] in 'al-Thawab' from him, from his grandfather, may Allah be pleased with him and give him peace.) | Urdu: Verily, feeding a morsel to one of my religious brothers is more pleasing to me than giving a rupee (dirham) to a needy person. And giving one rupee to my brother is dearer to me than giving a hundred rupees in charity to a needy person. (Narrated by Abu al-Sheikh in 'al-Thawab' from Imam Hasan, may Allah be pleased with him, who narrated it from his grandfather, may Allah be pleased with him and give him peace.)

---

[1] Al-Targhib wa al-Tarhib, with reference to al-Asbahani, Hadith 13, Mustafa al-Babi Egypt, 3/273 [2] Kanz al-Ummal, with reference to Abu al-Sheikh from Abu al-Darda, Hadith 25835, Mu'assasat al-Risala Beirut, 9/222 [3] Al-Targhib wa al-Tarhib, with reference to Abu al-Sheikh in 'al-Thawab', Hadith 24, Mustafa al-Babi Egypt, 2/68

जिल्द २३ | फ़तावा रज़विया

...अनस (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो)। | इब्न माजा ने इब्न अब्बास से और इब्न अबी अल-दुनिया ने अनस (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) से रिवायत की है। (त)

हदीस ५२: कि (हुज़ूर) सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं:

अरबी: जब तक तुम में से किसी का दस्तरख़्वान बिछा रहता है, तब तक फ़रिश्ते उस पर दुरूद (दुआएं) भेजते रहते हैं। (इसे अल-असबहानी [१] ने उम्मुल मोमिनीन सिद्दीक़ा, अल्लाह उनसे प्रसन्न हो, से रिवायत किया है।) | उर्दू: जब तक तुम में से किसी का दस्तरख़्वान बिछा है, उतनी देर फ़रिश्ते उस पर दुरूद भेजते रहते हैं। (इसे असबहानी ने उम्मुल मोमिनीन सिद्दीक़ा, अल्लाह उनसे प्रसन्न हो, से रिवायत किया। त)

हदीस ५३: कि (हुज़ूर) सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं:

अरबी: मेहमान अपना रिज़्क़ (भोजन) साथ लाता है और लोगों (मेज़बानों) के गुनाह लेकर चला जाता है, उनके गुनाहों को मिटा देता है। (इसे अबू अल-शेख़ [२] ने अबू अल-दरदा, अल्लाह उनसे प्रसन्न हो, से रिवायत किया है।) | उर्दू: मेहमान अपना रिज़्क़ लेकर आता है और खिलाने वालों के गुनाह लेकर चला जाता है, उनके गुनाह मिटा देता है। (इसे अबू अल-शेख़ ने अबू अल-दरदा, अल्लाह उनसे प्रसन्न हो, से रिवायत किया। त)

हदीस ५४: सैयदुना इमाम हसन मुज्तबा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम और उनके करीम नाना पर सलामती हो) की हदीस में है:

अरबी: अल्लाह के लिए अपने किसी भाई को एक निवाला खिलाना मुझे किसी ज़रूरतमंद को एक दिरहम सदक़ा करने से ज़्यादा पसंद है। और अपने भाई को अल्लाह के लिए एक दिरहम देना मुझे किसी ज़रूरतमंद को सौ दिरहम खैरात करने से ज़्यादा प्यारा है। (इसे अबू अल-शेख़ [३] ने 'अत-थवाब' में उनसे और उन्होंने अपने नाना जान सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम से रिवायत किया है।) | उर्दू: बेशक मुझे अपने किसी दीनी भाई को एक निवाला खिलाना, किसी मिस्कीन (ज़रूरतमंद) को एक रुपया (दिरहम) सदक़ा करने से ज़्यादा पसंद है। और अपने भाई को एक रुपया देना मुझे किसी मिस्कीन को सौ रुपये खैरात करने से ज़्यादा प्यारा है। (इसे अबू अल-शेख़ ने 'थवाब' में इमाम हसन,

अल्लाह उनसे प्रसन्न हो, से और उन्होंने अपने नाना जान सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम से रिवायत किया।)

---

[१] अल-तरग़ीब वत-तरहीब, ब-हवाला असबहानी, हदीस १३, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र, ३/२७३ [२] कंज़ुल उम्माल, ब-हवाला अबू अल-शेख़, अबू अल-दरदा से, हदीस २५८३५, मुअस्सतुल रिसाला बेरुत, ९/२२२ [३] अल-तरग़ीब वत-तरहीब, ब-हवाला अबू अल-शेख़ फ़ी अत-थवाब, हदीस २४, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र, २/६८

पृष्ठ १५१/७६८

انس رضی اللہ تعالٰی عنہم۔ | ابن ماجہ نے ابن عباس سے اور ابن ابی الدنیا نے انس رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا۔ت)

حدیث ۵۲: کہ فرماتے صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم :

عربی: الملائکۃ تصل علی احدکم مادامت مائدتہ موضوعۃ، رواہ الاصبہانی ۱ عن ام المؤمنین الصدیقۃ رضی اللہ تعالٰی عنہا۔ | اردو: جب تک تم میں سے کسی کا دستر خوان بچھا ہے اتنی دیر فرشتے اس پر درود بھیجتے رہتے ہیں، (اسے اصبہانی نے ام المؤمنین صدیقہ رضی اللہ تعالٰی عنہا سے روایت کیا۔ ت)

حدیث ۵۳: کہ فرماتے صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم :

عربی: الضیف یأتی برزقہ ویرتحل بذنوب القوم یمحص عنہم ذنوبہم، رواہ ابوالشیخ ۲ عن ابی الدرداء رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ | اردو: مہمان اپنا رزق لے کر آتا ہے اور کھلانے والوں کے گناہ لے کر جاتا ہے ان کے گناہ مٹادیتا ہے (اسے ابوالشیخ نے ابی الدرداء رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا۔ ت)

حدیث ۵۴: سیدنا امام حسن مجتبیٰ صلی اللہ تعالٰی علیٰ جدہ الکریم وعلیہ وبارک وسلم کی حدیث میں ہے:

عربی: لان اطعم اخالی في اللہ لقمۃ احب الی من ان تصدق علی مسکین بدرھم ولان اعطی اخالی فی اللہ درہماً احب الی من ان تصدق علی مسکین بمائۃ درہم، رواہ ابوالشیخ ۳ فی الثوارب عنہ عن جدہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم | اردو: بے شک میرا اپنے کسی دینی بھائی کو ایک نوالہ کھلانا مجھے

اس سے زیادہ پسند ہے کہ مسکین کو ایک روپیہ دوں، اور اپنے بھائی بھائی کو ایک روپیہ دینا مجھے اس سے زیادہ پیارا ہے کہ مسکین کو سو روپیہ خیرات کروں، (اسے ابوالشیخ نے ثواب میں امام حسن رضی اللہ تعالٰی عنہ سے انھوں نے اپنے نانا جان صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے روایت کیا)

---

۱ الترغیب والترہیب بحوالہ اصبہانی حدیث ۱۳ مصطفیٰ البابی مصر ۳ / ۲۷۳ ۲ کنز العمال بحوالہ ابی الشیخ عن ابی الدردائی حدیث ۲۵۸۳۵ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۹ / ۲۲۲ ۳ الترغیب والترہیب بحوالہ ابی الشیخ فی الثواب حدیث ۲۴ مصطفیٰ البابی مصر ۲ / ۶۸

Fatawa-e-Razawiyyah Volume 23

Perhaps the most apparent thing is to consider it 'Mauquf' (attributed to a companion), like the one following it. ... narrated from him (peace be upon him), and apparently, this hadith is 'Mauquf' like the hadith that follows. (T)

Hadith 55: Our leader, Commander of the Faithful, Protector of Muslims, Ali al-Murtaza (may Allah Almighty honor his face) says: "That I gather a group of my religious brothers for one or two 'Sa' (measures) of food is more beloved to me than entering your market, buying a slave, and setting him free." - Narrated from him as 'Mauquf' (attributed) to him (may Allah be pleased with him). I gather a few of my religious brothers over three to six 'Seer' (a weight measure) of food; this is dearer to me than going to your marketplace, buying a slave, and freeing him. Abu al-Sheikh narrated this from Hazrat Ali (may Allah be pleased with him) as a 'Marfu' (prophetic) tradition.

Hadith 56: A Companion (may Allah be pleased with them) submitted, "O Messenger of Allah! We eat but are not satiated." He asked, "Do you eat together or separately?" He replied, "Separately." He (the Prophet) said: "Eat together and mention the name of Allah, and there will be blessing for you in it." - Narrated by Abu Dawud, Ibn Majah, and Habban from Wahshi bin Harb (may Allah be pleased with him). Eat together and take the name of Allah; blessing will be placed in it for you. (Narrated by Abu Dawud, Ibn Majah, and Habban from Wahshi Harb (may Allah be pleased with him). - T)

Hadith 57: He (peace and blessings of Allah be upon him) says: "Eat together and do not separate, for blessing is with the congregation." - Narrated by Ibn Majah and al-Askari. Eat together and do not be separate, as blessing is with the group. (Ibn Majah and al-Askari narrated it in 'Al-Mawa'iz').

Note: It is most apparent that this hadith, like the next one, is 'Mauquf' on Hazrat Hasan (may Allah be pleased with him), meaning it is his statement. 12.

Footnotes: 1. Al-Targhib wa al-Tarhib, citing Abi al-Sheikh in 'Al-Thawab', Hadith 23, Mustafa al-Babi, Egypt, 2/68. 2. Sunan Abi Dawud, Book of Foods, Chapter on Eating Together, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 2/172; Sunan Ibn Majah, Chapters of Food, Chapter on Eating Together, H.M. Saeed Company, Karachi, p. 244. 3. Sunan Ibn Majah, Chapters of Food, Chapter on Eating Together, H.M. Saeed Company, Karachi, p. 244. 4. Kanz al-Ummal, citing Al-Askari in 'Al-Mawa'iz', Hadith 40723, Muassasat al-Risala, Beirut, 15/235.

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द 23

शायद सबसे स्पष्ट बात यह है कि इसे 'मौकूफ' (सहाबी का कथन) माना जाए, जैसा कि इसके बाद वाली हदीस के साथ है। ... उनसे (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) रिवायत किया गया और ज़ाहिर है कि यह हदीस भी बाद वाली हदीस की तरह 'मौकूफ' है। (त)

हदीस 55: हमारे नेता, अमीरल मोमिनीन, मुसलमानों के मौला अली अल-मुर्तज़ा (कर्रमल्लाहु तआला वज्हहु अल-अस्ना) फ़रमाते हैं: "मैं अपने कुछ दीनी भाइयों को एक या दो 'सा' (अनाज का माप) खाने पर इकट्ठा करूँयह मुझे इससे ज़्यादा पसंद है कि मैं तुम्हारे बाज़ार जाऊँ और एक ग़ुलाम ख़रीद कर आज़ाद कर दूँ।" - इसे उन्हीं से मौकूफन (सहाबी के तौर पर) रिवायत किया गया है (अल्लाह उनसे राज़ी हो)। मैं अपने चंद दीनी भाइयों को तीन सेर या छह सेर खाने पर इकट्ठा करूँ तो यह मुझे इससे ज़्यादा महबूब है कि तुम्हारे बाज़ार में जाऊँ और एक ग़ुलाम ख़रीद कर आज़ाद कर दूँ। इसे अबू अल-शेख़ ने हज़रत अली (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) से मरफ़ूअ (पैगंबर का कथन) रिवायत किया।

हदीस 56: एक सहाबी (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम) ने अर्ज़ किया, "या रसूल अल्लाह! हम खाते हैं और पेट नहीं भरता।" फ़रमाया: "इकट्ठा होकर खाते हो या अलग-अलग?" अर्ज़ किया: "अलग-अलग।" फ़रमाया: "अपने खाने पर इकट्ठा हो और अल्लाह का नाम लो, तुम्हारे लिए इसमें बरकत दी जाएगी।" - इसे अबू दाऊद, इब्ने माजा और हब्बान ने वहशी बिन हर्ब (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) से रिवायत किया है। इकट्ठा होकर खाना खाओ और अल्लाह तआला का नाम लो, तुम्हारे लिए इसी में बरकत रखी जाएगी। (इसे अबू दाऊद, इब्ने माजा और हब्बान ने वहशी हर्ब (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) से रिवायत किया है। - त)

हदीस 57: आप (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: "सब मिलकर खाओ और अलग न हो, क्योंकि बरकत जमाअत (समूह) के साथ है।" - इसे इब्ने माजा और असकरी ने रिवायत किया। मिलकर खाओ और जुदा न हो कि बरकत जमाअत के साथ है। (इसे इब्ने माजा और असकरी ने 'मवाइज़' में रिवायत किया है)।

नोट: स्पष्ट यह है कि यह हदीस आने वाली हदीस की तरह हज़रत हसन (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) पर मौकूफ़ है यानी उन्हीं का फ़रमान है। 12.

पाद-टिप्पणियाँ: 1. अल-तरगीब व अल-तरहीब, बहवाला अबी अल-शेख़ फ़ी अल-सवाब हदीस 23, मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र 2/68 2. सुनन अबी दाऊद, किताबुल अतइमा, बाब फ़िल इज्तिमा अला अल-तआम, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस, लाहौर 2/172; सुनन इब्ने माजा, अबवाबुल अतइमा, बाब फ़िल इज्तिमा अला अल-तआम, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, पृ. 244 3. सुनन इब्ने माजा, अबवाबुल अतइमा, बाब फ़िल इज्तिमा अला अल-तआम, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, पृ. 244 4. कंज़ुल उम्माल, बहवाला अल-असकरी फ़ी अल-मवाइज़ हदीस 40723, मुअस्सासा अल-रिसाला, बेरुत 15/235

पृष्ठ 152/768

ولعل ع الاظھر وقفه کلاذی یلیہ۔ علیہ وسلم سے روایت کیا اور ظاہر یہ حدیث موقوف ہے بعد والی حدیث کی طرح۔(ت)

حدیث ۵۵: سیدنا امیر المومنین مولی المسلمین علی مرتضٰی کرم اللہ وجہہ تعالی وجہہ الاسنی فرماتے ہیں: لان اجمع نفرا من اخوانی علی صاع او صاعین من طعام احب الی من ادخل سوقکم فاشتری رقبة فاعتقھا - رواہ منہ وقفاً علیہ رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ میں اپنے چند برادران دینی کو تین سیر چھ سیر کھانے پر اکٹھا کروں تو یہ مجھے اس سے زیادہ محبوب ہے کہ تمہارے بازار میں جاؤں اور ایک غلام خرید کر آزاد کر دوں ، اسے ابوالشیخ نے حضرت علی رضی اللہ تعالٰی عنہ سے مرفوعاً روایت کیا۔

حدیث ۵۶: کہ صحابی رضی اللہ تعالٰی عنہم نے عرض کی یا رسول اللہ! ہم کھاتے ہیں اور سیر نہیں ہوتے فرمایا: اکھٹے ہو کر کھانا کھاتے ہو یا الگ الگ؟ عرض کی: الگ الگ۔ فرمایا: اجتمعوا علی طعامکم واذکرواسم اللہ یبارک لکم فیہ - رواہ ابوداؤد وابن ماجة وحبان عن وحشی بن حرب رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ جمع ہو کر کھانا کھاؤ اور اللہ تعالٰی کا نام لو تمہارے لئے اسی میں برکت رکھی جائے گی (اسے ابوداؤد، ابن ماجہ اور حبان نے وحشی حرب رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا ۔ ت)

حدیث ۵۷: فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم: کلوا جمیعاً ولا تفرقوا فان البرکة مع الجماعة رواہ ابن ماجة والعسکری مل کر کھاؤ اور جدا نہ ہو کہ برکت جماعت کے ساتھ ہے۔ (اسے ابن ماجہ اور عسکری نے مواعظ میں روایت کیا)

ع: اظہر یہ ہے کہ یہ حدیث آئندہ حدیث کی طرح حضرت حسن رضی اللہ تعالیٰ عنہ پر موقوف ہے یعنی ان کا فرمان ہے ۱۲۔

حواشی: 1 الترغیب والترہیب بحوالہ ابی الشیخ فی الثواب حدیث ۲۳ مصطفی البابی مصر ۲/ ۶۸ 2 سنن ابی داؤد کتاب الاطعمة باب فی الاجتماع علی الطعام آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۱۷۲، سنن ابن ماجہ ابواب الطعام باب فی الاجتماع علی الطعام ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۲۴۴ 3 سنن ابن ماجہ ابواب الطعام باب فی الاجتماع علی الطعام ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۲۴۴ 4 کنز العمال بحوالہ العسکری فی المواعظ حدیث ۴۰۷۲۳ موسسہ الرسالہ بیروت ۱۵/ ۲۳۵

Vol 23, Fatawa Razawiyya

In al-Mawa'iz: From the Commander of the Faithful, 'Umar, may Allah be pleased with him, with a good chain of transmission. (It is narrated from the Commander of the Faithful 'Umar, may Allah be pleased with him, with a good chain. - T)

Hadith 58: He (Peace be upon him) says: "Blessing is in three: in the congregation, in tharid (meat and bread dish), and in the pre-dawn meal (suhoor)." Reported by al-Tabarani in al-Kabir and al-Bayhaqi in Shu'ab from Salman, may Allah be pleased with him. Blessing is in three things: the gathering of Muslims, tharid food, and the suhoor meal (Reported by al-Tabarani in al-Kabir and al-Bayhaqi in Shu'ab from Salman, may Allah be pleased with him. - T)

Hadith 59: He (Peace be upon him) says: "The food for one is sufficient for two, and the food for two is sufficient for four, and the Hand of Allah is over the congregation." Reported by al-Bazzar from Samurah, may Allah be pleased with him. One person's food is sufficient for two, and two people's food is sufficient for four; Allah's Hand is over the group. (Reported by al-Bazzar from Samurah, may Allah be pleased with him. - T)

Hadith 60: He (Peace be upon him) says: "Indeed, the most beloved food to Allah the Almighty is that upon which many hands are [placed]." Reported by Abu Ya'la, al-Tabarani, and Abu al-Shaykh from Jabir, may Allah be pleased with him. Undoubtedly, among all foods, the most beloved to Allah Almighty is that upon which many hands are present (i.e., the more people who eat together, the more it will be liked by Allah Almighty). (Reported by Abu Ya'la, al-Tabarani, and Abu al-Shaykh from Jabir, may Allah be pleased with him. - T)

It is proven from these Hadiths that whichever Muslim performs this deed with a good intention and pure wealth...

1. Al-Mu'jam al-Kabir from Salman, Hadith 912, Al-Maktabah al-Faysaliyyah Beirut 6/151; Shu'ab al-Iman Hadith 5270, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah Beirut 6/68.
2. Kashf al-Astar 'an Zawa'id al-Bazzar, Book of Foods, Chapter on Gathering for Food, Mu'assisat al-Risalah Beirut 3/333.
3. Al-Targhib wa al-Tarhib, referencing Abu Ya'la, al-Tabarani, and Abu al-Shaykh from Jabir, Mustafa al-Bani Egypt 3/134.

जिल्द 23, फ़तावा रज़विया

अल-मवाइज़ में: अमीरुल मोमिनीन उमर रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से एक अच्छी सनद के साथ। (मैं अमीरुल मोमिनीन उमर रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से बसन्द हसन रिवायत किया। - त)

हदीस 58: कि आप (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: "तीन चीज़ों में बरकत है: जमाअत (समूह), थरीद और सहरी में।" अल-तबरानी ने अल-कबीर में और बैहकी ने शोअब में सलमान रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया है। बरकत तीन चीज़ों में है: मुसलमानों के इज्तिमा (एकत्र होने) और थरीद के भोजन और सहरी के भोजन में (इसे तबरानी ने कबीर में और बैहकी ने शोअब में सलमान रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया। - त)

हदीस 59: कि आप (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: "एक का खाना दो के लिए काफ़ी है और दो का खाना चार के लिए काफ़ी है, और जमाअत पर अल्लाह का हाथ है।" अल-बज़ार ने समुरह रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया है। एक आदमी की खुराक दो को किफ़ायत करती है और दो की खुराक चार को, अल्लाह तआला का हाथ जमाअत पर है। (इसे बज़ार ने समुरह रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया। - त)

हदीस 60: कि आप (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: "बेशक, अल्लाह तआला को वह भोजन सबसे ज़्यादा प्यारा है जिस पर बहुत से हाथ हों।" अबू याला, अल-तबरानी और अबू अल-शेख ने जाबिर रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया है। बेशक सब खानों में ज़्यादा प्यारा अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल को वह खाना है जिस पर बहुत से हाथ हों (यानी जितने आदमी मिल कर खाएंगे उतना ही अल्लाह तआला को ज़्यादा पसंद होगा) (इसे अबू याला, तबरानी और अबू अल-शेख ने जाबिर रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया। - त)

इन हदीसों से साबित हुआ कि जो मुसलमान इस नेक अमल को अच्छी नीयत और पाक माल से...

1. अल-मुअजम अल-कबीर, सलमान से, हदीस 912, अल-मक्तबा अल-फैसलिया बेरुत 6/151; शोअब अल-ईमान हदीस 5270, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरुत 6/68।
2. कश्फ अल-अस्तार अन ज़वाइद अल-बज़ार, किताबुल अत'इमः, बाबुल इज्तिमा अलत-ताम, मुअस्सिसत अल-रिसाला बेरुत 3/333।

3. अत-तरग़ीब वत-तरहीब, अबू याला, तबरानी और अबू अल-शेख के हवाले से जाबिर से, मुस्तफा अल-बानी मिस्र 3/134।

पेज 153/768

فی المواعظ امیر المؤمنین عمر رضی اللہ تعالٰی عنہ بسند حسن۔ (میں امیر المومنین عمر رضی اللہ تعالٰی عنہ سے بسند حسن روایت کیا۔ ت)

حدیث ۵۸: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم: البرکۃ فی ثلثۃ فی الجماعۃ والثرید والمسحور رواہ الطبرانی فی الکبیر والبیہقی فی شعب عن سلمان رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ برکت تین چیزوں میں ہے مسلمانوں کے اجتماع اور طعام ثرید اور طعام سحری میں (اسے طبرانی نے کبیر میں اور بیہقی نے شعب میں سلمان رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا۔ ت)

حدیث ۵۹: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم: طعام الواحد یکفی الاثنین وطعام الاثنین یکفی الاربعۃ ویدالله علی الجماعۃ۔ رواہ البزار عن سمرۃ رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ ایک آدمی کی خوراک دو کو کفایت کرتی ہے اور دو کی خوراک چار کو، اللہ تعالٰی کا ہاتھ جماعت پر ہے۔ (اسے بزار نے سمرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا۔ ت)

حدیث ۶۰: کہ فرماتے صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم: ان احب الطعام الی اللہ تعالٰی ما کثرت علیہ الایدی رواہ ابویعلی والطبرانی و ابوالشیخ عن جابر رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ بے شک سب کھانوں میں زیادہ پیارا اللہ عزوجل کو وہ کھانا ہے جس پر بہت سے ہاتھ ہوں (یعنی جتنے آدمی مل کر کھائیں گے اتنا ہی اللہ تعالٰی کو زیادہ پسند ہوگا) (اسے ابویعلی اور طبرانی اور ابوالشیخ نے جابر رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا۔ ت)

ان حدیثوں سے ثابت ہوا کہ جو مسلمان اس عمل نیک نیت پاک مال سے

١ المعجم الكبير عن سلمان حديث ٩١٢ المكتبه الفيصليه بيروت ٦ / ١٥١، شعب الايمان حديث ٥٢٧٠ دار الكتب العلميه بيروت ٦ / ٦٨ ٢ كشف الاستار عن زوائد البزار كتاب الاطعمہ باب الاجتماع على الطعام موسسة الرساله بيروت ٣ / ٣٣٣ ٣ الترغيب والترہيب بحوالہ ابى يعلى والطبرانى وابي الشيخ عن جابر مصطفى البانى مصر ٣ / ١٣٤

Fatawa Razawiyyah Volume 23

Those who participate will hope to receive 25 benefits by the Grace of Allah and the bounty of the Prophet (Peace and blessings of Allah be upon him): (1) By the permission of Allah, they will be saved from an evil death (Hadiths 1, 2, 3, 4, 5, 6, 19, 21, 22, 27, 28 - eleven Hadiths). Seventy doors of evil death will be closed. Hadith 6. (2) Their lives will be lengthened. Hadiths 3, 19, 20, 21, 22, 27, 28 - nine Hadiths. (3) Their numbers will increase. Hadith 25. These three benefits specifically relate to the removal of epidemics. (4) There will be abundance in sustenance and wealth. Hadiths 13, 20, 21, 22, 25, 26 - six Hadiths. By its practice, they will never be needy. Hadith 25. (5) They will find goodness and blessing. Hadiths 50, 51, 56, 57, 58 - five Hadiths. These two benefits relate to the removal of famine. (6) Calamities and trials will be averted. Hadiths 7, 8, 9, 10, 11, 12, 27 - seven Hadiths. Evil fate will be averted (Hadith 2). Seventy doors of evil will be closed (Hadith 7). Seventy types of calamities will be removed (Hadith 6). (7) Their cities will be inhabited and prosperous. Hadith 26. (8) Broken conditions will be mended. Hadith 13. (9) Fear and anxiety will disappear, and peace of mind will be attained. Hadith 19. (10) Divine help will be with them. Hadiths 13, 59 - two Hadiths. (11) Divine mercy will become obligatory for them. Hadith 36. (12) Angels will send blessings upon them. Hadith 52. (13) They will perform deeds pleasing to Allah. Hadiths 30, 31, 32, 33, 60 - five Hadiths. (14) Divine wrath will be removed from them. Hadith 1. (15) Their sins will be forgiven. Hadiths 4, 5, 14, 15, 16, 17, 18, 29, 34, 47, 53 - eleven Hadiths. Forgiveness will become obligatory for them (Hadith 29). The fire of their sins will be extinguished (Hadiths 4, 5, 14, 15, 16, 17 - six Hadiths). These ten benefits are useful for removing famine, warding off diseases, fulfilling needs, and gaining blessings and happiness in cities.

फ़तावा रज़विया खण्ड 23

जो लोग इसमें शामिल होंगे, उन्हें अल्लाह की कृपा और पैगंबर (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) के इनाम से 25 लाभ मिलने की आशा है: (१) अल्लाह की अनुमति से वे बुरी मौत से बचेंगे (हदीस १, २, ३, ४, ५, ६, १९, २१, २२, २७, २८ - ग्यारह हदीसें)। बुरी मौत के सत्तर दरवाजे बंद कर दिए जाएंगे। हदीस ६। (२) उनकी आयु लंबी होगी। हदीस ३, १९, २०, २१, २२, २७, २८ - नौ हदीसें। (३) उनकी संख्या बढ़ेगी। हदीस २५। ये तीन लाभ विशेष रूप से महामारी को दूर करने से संबंधित हैं। (४) जीविका (रिज़्क़) में विस्तार और धन में प्रचुरता होगी। हदीस १३, २०, २१, २२, २५, २६ - छह हदीसें। इसके अभ्यास से वे कभी मोहताज नहीं होंगे। हदीस २५। (५) उन्हें खैर और बरकत (भलाई और समृद्धि) प्राप्त होगी। हदीस ५०, ५१, ५६, ५७, ५८ - पाँच हदीसें। ये दोनों लाभ अकाल को दूर करने से संबंधित हैं। (६) बलाएं और मुसीबतें दूर होंगी। हदीस ७, ८, ९, १०, ११, १२, २७ - सात हदीसें। बुरी तक़दीर टल जाएगी (हदीस २)। बुराई के सत्तर दरवाजे बंद हो जाएंगे (हदीस ७)। सत्तर प्रकार की बलाएं दूर हो जाएंगी (हदीस ६)। (७) उनके शहर आबाद होंगे। हदीस २६। (८) उनकी खस्ताहाली (बुरी स्थिति) दूर होगी। हदीस १३। (९) डर और अंदेशा खत्म होगा और मन को शांति मिलेगी। हदीस १९। (१०) ईश्वरीय सहायता उनके साथ होगी। हदीस १३, ५९ - दो हदीसें। (११) उन पर अल्लाह की रहमत वाजिब (अनिवार्य) होगी। हदीस ३६। (१२) फरिश्ते उन पर दरूद (दुआ) भेजेंगे। हदीस ५२। (१३) वे अल्लाह की रज़ा (प्रसन्नता) के काम करेंगे। हदीस ३०, ३१, ३२, ३३, ६० - पाँच हदीसें। (१४) उन पर से अल्लाह का प्रकोप हट जाएगा। हदीस १। (१५) उनके पाप क्षमा कर दिए जाएंगे। हदीस ४, ५, १४, १५, १६, १७, १८, २९, ३४, ४७, ५३ - ग्यारह हदीसें। उनके लिए क्षमा वाजिब हो जाएगी (हदीस २९)। उनके पापों की आग बुझ जाएगी (हदीस ४, ५, १४, १५, १६, १७ - छह हदीसें)। ये दस लाभ अकाल निवारण, रोगों को दूर करने, ज़रूरतों को पूरा करने और शहरों में बरकत और सुख प्राप्त करने के लिए उपयोगी हैं।

पृष्ठ १५४/७६८

شریک ہوں گے انہیں کرم الٰہی وانعام حضرت رسالت پناہی تعالٰی ربہ و تکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے ۲۵ فائدے ملنے کی امید ہے: (۱) باذنہ تعالٰی بری موت سے بچیں گے (حدیث ۱۔ ۲۔ ۳۔ ۴۔ ۵۔ ۶۔ ۱۹۔ ۲۱۔ ۲۲۔ ۲۷۔ ۲۸ گیارہ حدیثیں) ستر دروازے بری موت کے بند ہوں گے۔ حدیث ۶ (۲) عمریں زیادہ ہوں گی۔ حدیث ۳۔ ۱۹۔ ۲۰۔ ۲۱۔ ۲۲۔ ۲۷۔ ۲۸۔ نو حدیثیں۔ (۳) ان کی گنتی بڑھے گی۔ حدیث ۲۵۔ یہ تین فائدے خاص دفع وبا سے متعلق ہیں۔ (۴) رزق کی وسعت مال کی کثرت ہوگی۔ حدیث ۱۳۔ ۲۰۔ ۲۱۔ ۲۲۔ ۲۵۔ ۲۶۔ چھ حدیثیں۔ اس کی عادت سے کبھی محتاج نہ ہوں گے۔ حدیث ۲۵۔ (۵) خیر و برکت پائیں گے۔ حدیث ۵۰، ۵۱، ۵۶، ۵۷، ۵۸۔ پانچ حدیثیں، یہ دونوں فائدے دفع قحط سے متعلق ہیں۔ (۶) آفتیں بلائیں دور ہوں گی۔ حدیث ۷۔ ۸۔ ۹۔ ۱۰۔ ۱۱۔ ۱۲، ۲۷۔ سات حدیثیں۔ بری قضا ٹلے گی حدیث ۲۔ ستر دروازے برائی کے بند ہوں گے حدیث ۷۔ ستر قسم کی بلا دور ہو گی حدیث ۶۔ (۷) ان کے شہر آباد ہوں گے حدیث ۲۶۔ (۸) شکستہ حال دور ہو گی حدیث ۱۳۔ (۹) خوف اندیشہ زائل اور اطمینان خاطر حاصل ہو گا۔ حدیث ۱۹۔ (۱۰) مدد الٰہی شامل حال ہوگی۔ حدیث ۱۳۔ ۵۹، دو حدیثیں۔ (۱۱) رحمت الٰہی ان کے لئے واجب ہوگی۔ حدیث ۳۶ (۱۲) ملائکہ ان پر درود بھیجیں گے حدیث ۵۲۔ (۱۳) رضائے الٰہی کے کا کریں گے۔ حدیث ۳۰، ۳۱، ۳۲، ۳۳، ۶۰۔ پانچ حدیثیں۔ (۱۴) غضب الٰہی ان پر سے زائل ہو گا۔ حدیث ۱۔ (۱۵) ان کے گناہ بخش جائیں گے۔ حدیث ۴۔ ۵۔ ۱۴، ۱۵، ۱۶، ۱۷، ۱۸۔ ۲۹۔ ۳۴۔ ۴۷۔ ۵۳۔ گیارہ حدیثیں۔ مغفرت ان کے لئے واجب ہو گی حدیث ۲۹۔ ان کے گناہوں کی آگ بجھ جائے گی حدیث ۴۔ ۵۔ ۱۴۔ ۱۵۔ ۱۶۔ ۱۷۔ چھ حدیثیں یہ دس فائدے دفع قحط دو باہر گونہ امراض و بلاد قضائے حاجات وبرکات و سعادات کو مفید ہیں۔

Vol. 23 Fatawa Rizvia

(16) In the service of the people of religion, they will receive a reward greater than charity. Hadith 54. (17) They will receive a reward greater than freeing a slave. Hadith 55. (18) Their crooked affairs will be set right. Hadith 2. (19) Mutual love will increase, which is the root of every excellence. Hadith 23. (20) With a small expense, many stomachs will be filled, for if eaten alone, it would have cost double. Hadith 59. (And there are other Hadiths about this which we have not mentioned). (21) Ranks will be elevated in the presence of Allah Almighty. Hadiths 73 to 76. Ten Hadiths. (22) The Lord Blessed and Exalted will boast about them to the angels. Hadith 49. (23) They will remain safe from Hell on the Day of Judgment. Hadiths 352, 48, 7. There are three Hadiths. The fire of Hell will be forbidden for them. Hadith 35. (24) In the Hereafter, they will benefit from Divine favor, which is the ultimate goal and the peak of desires. Hadiths 72, 28. (15) God willing, they will be among that blessed group who, by the grace of the holy sandals of the Radiant Presence, the Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him), will be the first to enter Paradise. Hadith 28.

Allah is the Greatest! Contemplate, by the praise of Allah, what a magnificent, beautiful, comprehensive, sufficient, healing, pure, and complete prescription this is—a single medicine with so many life-giving benefits. And the grace of Allah is most vast, great, pure, and abundant. For the purpose of seeking healing and repelling calamities, scholars suggest gathering various items: a wife should willingly gift a part or all of her dowry (Mahr), and with that money, honey and olive oil should be purchased. Certain Quranic verses, especially Surah Al-Fatihah and verses of healing (Ayat-e-Shifa), should be written on a plate and washed with rainwater (or river water if rainwater is unavailable). Then, a little of that oil and honey should be mixed and drunk. By the help of Allah, one will find healing from every disease, as this combines five things: two healings (Quran and honey), two blessings (rain and olive oil), and "Hani-un Mari-un" (wholesome and pleasant) wealth gifted from the dowry (Mahr).

| As Allah Almighty said: "And We send down of the Quran that which is a healing and a mercy for the believers"[1] and His saying: "In it..." | Meaning: We send down from the Quran that which is healing and mercy for the believers. In honey... |

[1] The Holy Quran 17/82

जिल्द २३ फ़तावा रिज़विया

(१६) दीन के लोगों की सेवा में वे दान (सदके) से बढ़कर सवाब पाएंगे। हदीस ५४। (१७) वे गुलाम आज़ाद करने से ज़्यादा अज्र (पुण्य) पाएंगे। हदीस ५५। (१८) उनके बिगड़े हुए काम ठीक हो जाएंगे। हदीस २। (१९) आपस में मोहब्बतें बढ़ेंगी जो हर खूबी की जड़ हैं। हदीस २३। (२०) कम खर्च में बहुतों का पेट भरेगा, क्योंकि अगर अकेले खाते तो दुगना खर्च होता। हदीस ५९। (और भी हदीसें इस बारे में हैं जिन्हें हमने यहाँ ज़िक्र नहीं किया)। (२१) अल्लाह अज़्वजल की दरगाह में दर्जे बुलंद होंगे। हदीस ७३ से ७६। दस हदीसें। (२२) मौला तबारक व तआला फरिश्तों के सामने उन पर फख्र (मुबाहात) फरमाएगा। हदीस ४९। (२३) कयामत के दिन जहन्नुम से अमन में रहेंगे। हदीस ३५२, ४८, ७। तीन हदीसें हैं। जहन्नुम की आग उन पर हराम होगी। हदीस ३५। (२४) आखिरत में एहसान-ए-इलाही से मालामाल होंगे जो कि सबसे बड़ा मकसद और मुरादों की इन्तेहा है। हदीस ७२, २८। (१५) खुदा ने चाहा तो उस मुबारक गिरोह में होंगे जो हुज़ूर पुर नूर सय्यिद-ए-आलम (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) के नअ्ल-ए-अकदस के तसद्दुक में सबसे पहले जन्नत में दाखिल होगा। हदीस २८।

अल्लाहु अकबर, गौर कीजिए अल्हम्दुलिल्लाह कैसा अज़ीम, हसीन, मुकम्मल, काफी, शफी, साफ और वाफी नुस्खा है कि एक अकेली दवा और इतने जानफज़ा फायदे। और अल्लाह का फज़्ल बहुत बड़ा, बहुत वसीअ, बहुत पाकीज़ा और बहुत ज़्यादा है। उलेमा तो शिफा हासिल करने और बलाओं को टालने के लिए अलग-अलग चीज़ें जमा करने को कहते हैं कि अपनी बीवी से कहें कि वह अपने महर का कुछ हिस्सा या पूरा महर अपनी खुशी से उसे हिबा (उपहार) कर दे, उस रकम से शहद और ज़ैतून का तेल खरीदे। बाज़ कुरआनी आयतें, खासकर सूरह फातिहा और आयत-ए-शिफा को एक रकाबी (प्लेट) पर लिखकर बारिश के पानी से (अगर न मिले तो दरिया के पानी से) धोए, फिर उसमें थोड़ा सा वह तेल और शहद मिलाकर पिए। अल्लाह की मदद से हर बीमारी से शिफा पाएगा क्योंकि इसमें पाँच चीज़ें जमा हो गईं: दो शिफाएं(कुरआन और शहद), दो बरकतें (बारिश और ज़ैतून) और 'हनी-अन मरी-अन' (खुशगवार और पाकीज़ा) माल जो महर से मिला।

| जैसा कि अल्लाह तआला ने फरमाया: "और हम कुरआन में वह चीज़ उतारते हैं जो मोमिनों के लिए शिफा और रहमत है"[1] और उसका इरशाद: "इसमें..." | यानी हम कुरआन से वह चीज़ उतारते हैं जो ईमान वालों के लिए शिफा और रहमत है। शहद में... |

[1] अल-कुरआनुल करीम १७/८२

पृष्ठ १५५ / ७६८

(۱۶) خدمتِ اہل دین میں صدقے سے بڑھ کر ثواب پائیں گے۔ حدیث ۵۴۔ (۱۷) غلام آزاد کرنے سے زیادہ اجر لیں گے۔ حدیث ۵۵۔ (۱۸) ان کے ٹیڑھے کام درست ہوں گے۔ حدیث ۲۔ (۱۹) آپس میں محبتیں بڑھیں گی جو ہر خوبی کی تتبع ہیں۔ حدیث ۲۳۔ (۲۰) تھوڑے صرف میں بہت کا پیٹ بھرے گا کہ تنہا کھاتے تو دونا اٹھتا، حدیث ۵۹۔ وفیہ احادیث لم نذکرھا (اس بارے میں اور بھی احادیث ہیں جن کو ہم نے ذکر نہیں کیا ت) (۲۱) اللہ عزوجل کے حضور درجے بلند ہوں گے حدیث ۷۳ تا ۷۶۔ دس حدیثیں۔ (۲۲) مولیٰ تبارک و تعالیٰ ملائکہ سے ان کے ساتھ مباہات فرمائے گا۔ حدیث ۴۹ (۲۳) روز قیامت دوزخ سے امان میں رہیں گے۔ حدیث ۳۵۲-۴۸-۷۔ تین حدیثیں ہیں۔ آتش دوزخ ان پر حرام ہوگی۔ حدیث ۳۵۔ (۲۴) آخرت میں احسانِ الٰہی سے بہرہ مند ہوں گے کہ نہایت مقاصد و غایتِ مرادات ہے۔ حدیث ۷۲-۲۸۔ (۱۵) خدا نے چاہا تو اس مبارک گروہ میں ہوں گے جو حضورِ پر نور سیدِ عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی نعلِ اقدس کے تصدق میں سب سے پہلے داخلِ جنت ہے۔ حدیث ۲۸ اللہ اکبر، غور کیجئے بحمداللہ کیسا نسخہ جلیلہ، جمیلہ، جامعہ، کافیہ، شافیہ، صافیہ، وافیہ ہے کہ ایک مفرد دوا اور اس قدر منافع جانفزاء و فضل اللہ اوسع واکبر واطیب واکثر (اللہ عزوجل کا فضل بہت بڑا، بہت وسیع، بہت پاکیزہ اور بہت زیادہ ہے) علماء تو بغرض حصولِ شفاء و دفعِ بلا متفرق اشیاء جمع فرماتے ہیں کہ اپنی زوجہ کہ اس کا مہر کل یا بعض دے وہ اس میں سے کچھ بطیبِ خاطر اسے ہبہ کر دے ان داموں کو شہد و روغنِ زیتون خریدے بعض آیاتِ قرآنیہ خصوصاً سورۃ فاتحہ اور آیاتِ شفاء رکابی میں لکھ کر آبِ باراں اور وہ نہ ملے تو آبِ دریا سے دھوئے، قدرے وہ روغن و شہد ملا کر پیئے، بعونہ تعالیٰ ہر مرض سے شفا پائے کہ اس

نے دو شفائیں قرآن و شہد، دو برکتیں باران و زیت اور ہنی و مری زرِ موہوب مہر پانچ چیزیں جمع کیں۔

| لقولہ تعالیٰ "وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ"[1] وقولہ تعالیٰ "فِيْهِ" | یعنی ہم اتارتے ہیں قرآن سے وہ چیز کہ شفا و رحمت ہے ایمان والوں کے لئے شہد میں |

[1] القرآن الکریم ۱۷/۸۲

Fatawa Razawiyya (Volume 23)

"Healing for mankind" (1) - And Allah Almighty said: "And We sent down from the sky blessed water" (2) - [It is] healing for people, and We sent down from the sky blessed water and the blessed olive tree (3). Then if the women give you something from it [the dower] out of their own good pleasure, eat it with enjoyment and health (4).

The Commander of the Faithful, the Master of Muslims, Ali al-Murtaza, the Lion of Allah, the Remover of Difficulties (may Allah honor his noble face), and Hazrat Sayyiduna Auf bin Malik al-Ashja'i (may Allah be pleased with him) have guided towards these blessed remedies. Ibn Abi Hatim narrates in his Tafsir (exegesis) with a good (Hasan) chain of transmission from Hazrat Maula Ali (may Allah be pleased with him) that he said:

Arabic	Urdu
Idha ishtaka ahadukum falyastawhib min imra'atihi min sadaqiha dirhaman falyashtari bihi 'asalan thumma ya'khudha ma'a as-sama' fayajma' hani'an mari'an mubarakan (5).	When any of you falls ill, he should ask his wife to gift him a dirham from her dower (Mahr). He should then buy honey with it, then take rainwater and combine them into a pleasant, healthy, and blessed mixture.

He said once:

Arabic	Urdu
Idha arada ahadukum ash-shifa' falyaktub ayatan min kitab-Illah fi sahfatin waliyaghsilha bima'a as-sama' waliya'khudh min imra'atihi dirhaman 'an tîbi nafsin minha falyashtari bihi 'asalan falyashrabhu fa-innahu shifa'un, dhakarahu al-Imam al-Qastallani fil-Mawahib al-Ladunniyyah.	When any of you desires healing, he should write a verse from the Great Quran on a plate and wash it with rainwater. Then he should take a dirham from his wife with her good pleasure, buy honey with it and drink it, for indeed it is healing. (Imam al-Qastallani mentioned this in al-Mawahib al-Ladunniyyah. - Compiler)

Allama Zarqani says in the commentary of al-Mawahib:

Arabic/Subject	Urdu/Name
Illness of Auf bin Malik al-Ashja'i, the Companion.	Auf bin Malik al-Ashja'i, the Companion (may Allah be pleased with him).

Footnotes: 1. Al-Quran al-Karim 16/69 2. Al-Quran al-Karim 50/9 3. Al-Quran al-Karim 24/35 4. Al-Quran al-Karim 4/4 5. Tafsir al-Quran al-Azim by Ibn Abi Hatim under the

verse "Fakulu hu hani'an mari'an", Maktabah Bazzar Mustafa al-Bar Nukta al-Mukarrama 3/862; al-Mawahib al-Ladunniyyah citing Ibn Abi Hatim in the exegesis, Section 8, Chapter 1, Type 2, al-Maktab al-Islami Beirut 3/797. 6. Al-Mawahib al-Ladunniyyah citing Ibn Abi Hatim in the exegesis, Section 8, Chapter 1, Type 2, al-Maktab al-Islami Beirut 3/797.

फ़तावा रज़विया (जिल्द 23)

"लोगों के लिए शिफ़ा है" (1) - और अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "और हमने आसमान से बरकत वाला पानी उतारा" (2) - [यह] लोगों के लिए शिफ़ा है, और हमने आसमान से बरकत वाला पानी और जैतून का मुबारक पेड़ उतारा (3)। फिर अगर औरतें अपनी ख़ुशी से तुम्हें उसमें (महर) से कुछ दे दें, तो उसे मज़े से खाओ (4)।

इन मुबारक तरीक़ों की तरफ़ अमीरल मोमिनीन, मौला-ए-मुस्लिमीन, अली मुर्तज़ा शेर-ए-ख़ुदा मुश्किल कुशा (करम अल्लाह तआला वजहहुल अस्ना) और हज़रत सय्यदुना औफ़ बिन मालिक अश्जई (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) ने हिदायत फ़रमाई है। इब्ने अबी हातिम ने अपनी तफ़्सीर में सनद-ए-हसन के साथ हज़रत मौला अली (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) से रिवायत किया है कि उन्होंने फ़रमाया:

अरबी	उर्दू/हिंदी अनुवाद
इज़ा इश्तका अहदुकुम फल यस्तवहिब मिन इमरातिही मिन सदाकिहा दिरहमन फल यश्तारी बिही असलन सुम्मा याख़ुज़ा मा अस-समा’ फ़यजमा’ हनीअन मरीअन मुबारका *(5)*।	जब तुममें से कोई बीमार हो, तो उसे चाहिए कि अपनी औरत से उसके महर में से एक दिरहम तोहफ़े में मांगे। फिर उससे शहद ख़रीदे, फिर आसमान का पानी ले और उन्हें एक सुखद, स्वास्थ्यप्रद और मुबारक मिश्रण के रूप में जमा करे।

एक बार फ़रमाया:

अरबी	उर्दू/हिंदी अनुवाद
इज़ा आरादा अहदुकुम अश-शिफ़ा’ फल यक्तुब आयातन मिन किताबिल्लाह फ़ी सहफ़तिन वल यग़सिलहा बिमा-अस-समा’ वल-याख़ुज़ मिन इमरातिही दिरहमन अन तीबि नफ़्सिन मिन्हा फल-यश्तारी बिही असलन फल-यशरब-हु फ़ इन्नहू शिफ़ाउन, ज़करहुल इमाम अल-क़स्तलानी फ़िल-मवाहिवुल लुदन्निया।	जब तुममें से कोई शख़्स शिफ़ा चाहे, तो क़ुरआन-ए-अज़ीम की कोई आयत रकाबी (प्लेट) में लिखे और उसे बारिश के पानी से धोये। फिर अपनी बीवी से उसकी ख़ुशी से एक दिरहम लेकर शहद ख़रीदे और उसे पिए, क्योंकि बेशक वह शिफ़ा है। (इमाम क़स्तलानी ने मवाहिवुल लुदन्निया में इसका ज़िक्र किया है।)

अल्लामा ज़रक़ानी शरह-ए-मवाहिब में फ़रमाते हैं:

विषय	नाम
औफ़ बिन मालिक अश्जई सहाबी की बीमारी।	औफ़ बिन मालिक अश्जई सहाबी (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु)।

हवाले (फुटनोट): 1. अल-क़ुरआन अल-करीम 16/69 2. अल-क़ुरआन अल-करीम 50/9 3. अल-क़ुरआन अल-करीम 24/35 4. अल-क़ुरआन अल-करीम 4/4 5. तफ़्सीरुल क़ुरआन अल-अज़ीम, इब्ने अबी हातिम, आयत "फकुलुहु हनीअन मरीआ" के तहत, मकतबा बज़ार मुस्तफ़ा अल-बार नुक्ता अल-मुकर्रमा 3/862; अल-मवाहिवुल लुदन्निया, इब्ने अबी हातिम की तफ़्सीर के हवाले से, मक़सद 8, फ़स्ल 1, क़िस्म 2, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत 3/797। 6. अल-मवाहिवुल लुदन्निया, इब्ने अबी हातिम की तफ़्सीर के हवाले से, मक़सद 8, फ़स्ल 1, क़िस्म 2, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत 3/797।

فتاویٰ رضویہ (جلد ۲۳)

شِفَاءٌ لِّلنَّاسِ (۱) - وقولہ تعالیٰ "وَنَزَّلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً مُّبٰرَكًا" (۲) - شفاء ہے لوگوں کے لئے، اور اتارا ہم نے آسمان سے برکت والا وقولہ تعالیٰ "شَجَرَةٍ مُّبٰرَكَةٍ زَيْتُونَةٍ" (۳) - وقولہ تعالیٰ پانی اور مبارک پیڑ زیتون کا، پھر اگر عورتیں اپنے جی کی خوشی کے "فَإِن طِبْنَ لَكُمْ عَن شَيْءٍ مِّنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنِيئًا مَّرِيئًا" (۴) - ساتھ تمھیں مہر میں سے کچھ دے دیں تو اسے کھاؤ رچتا پچتا

ان مبارک ترکیبوں کی طرف حضرت امیر المومنین مولیٰ المسلمین علی مرتضیٰ شیر خدا مشکل کشا کرم اللہ تعالیٰ وجہہ الاسنی و حضرت سیدنا عوف بن مالک اشجعی رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے ہدایت فرمائی ابن ابی حاتم اپنی تفسیر میں بسند حسن حضرت مولیٰ علی رضی اللہ تعالیٰ سے روایت کرتے ہیں کہ انھوں نے فرمایا:

عربی متن	اردو ترجمہ
اذا اشتكى احدكم فليستوهب من امرأته من صداقها درهما فليشتر به عسلا ثم يأخذ ماء السماء فيجمع هنيئا مريئا مباركا (۵)۔	جب تم میں کوئی بیمار ہو تو اسے چاہئے اپنی عورت سے اس کے مہر میں سے ایک درہم ہبہ کرائے اس کا شہد مول لے پھر آسمان کا پانی لے کر چتا پچتا برکت والا جمع کرے گا۔

ایک بار فرمایا:

عربی متن	اردو ترجمہ
اذا اراد احدكم الشفاء فليكتب آية من كتاب الله في صحفة وليغسلها بماء السماء ولياخذ	جب تم میں سے کوئی شخص شفا چاہے تو قرآن عظیم کی کوئی آیت رکابی میں لکھے اور آبِ باراں سے

عربی متن	اردو ترجمہ
من امرأته ورہما عن طیب نفس منها فلیشتر به عسلا فلیشربہ فانہ شفاء، ذکرہ الامام القسطلانی فی المواهب اللدنیة۔	دھوئے اور اپنی عورت سے ایک درہم اس کی خوشی سے لے اس کا شہد خرید کر پیئے کہ بیشک شفا ہے۔ (امام قسطلانی نے مواہب اللدنیہ میں اسے ذکر کیا ہے۔ ت)

علامہ زرقانی شرح مواہب میں فرماتے ہیں:

عربی/عنوان	نام

مرض عوف بن مالک الاشجعی الصحابی عوف بن مالک اشجعی صحابی رضی اللہ تعالیٰ عنہ ۱ القرآن الکریم ۱۶/ ۶۹ ۲ القرآن الکریم ۵۰/ ۹ ۳ القرآن الکریم ۲۴/ ۳۵ ۴ القرآن الکریم ۴/ ۴ ۵ تفسیر القرآن العظیم لابن ابی حاتم تحت آیة فکلوا ھنیئًا مریئًا مکتبہ بزار مصطفیٰ البار نکتہ المکرمہ ۳/ ۸۶۲، المواہب اللدنیہ بحوالہ ابن ابی حاتم فی التفسیر المقصد الثامن الفصل الاول النوع الثانی المکتب الاسلامی بیروت ۳/ ۷۹۷ ۶ المواہب اللدنیہ بحوالہ ابن ابی حاتم فی التفسیر المقصد الثامن الفصل الاول النوع الثانی المکتب الاسلامی بیروت ۳/ ۷۹۷

Fatawa Razawiyya Volume 23

[Arabic Text]: May Allah be pleased with him, he said: "Bring me water, for Allah Almighty says: 'And We have sent down from the sky blessed water.' Then he said: 'Bring me honey,' and he recited the verse: 'In it is healing for mankind.' Then he said: 'Bring me olive oil,' and he recited: 'From a blessed tree.' Then he mixed some of it with others, drank it, and was cured."[1]

[Urdu Translation]: He fell ill and said: "Bring water, for Allah Almighty says: 'We sent down blessed water from the sky.' Then he said: 'Bring honey,' and recited the verse that 'in it is healing for people.' Then he said: 'Bring olive oil,' and recited the verse about the blessed tree. Then mixing all of them, he consumed it and found healing."

Therefore, collecting different items (for medicine) is permissible and beneficial, and this is a comprehensive medicine of all virtues. Its perfect example is the prescription of the greatest Imam, our Master Abdullah bin Mubarak, the esteemed student of Imam-ul-Aimmah, our Master Imam-e-Azam (may Allah be pleased with them both), and the exalted prescription of the radiant vision of the Leader of Messengers, the Mercy for the worlds (may Allah Almighty bless him and grant him peace). Ali bin Hussain bin Shaqiq says: "A man said to Imam Abdullah bin Mubarak (may Allah Almighty's mercy be upon him) in my presence: 'O Abdur Rahman! For seven years, I have had a boil on one of my knees. I have tried various treatments and consulted physicians, but there was no benefit.' He said:

[Arabic Text]: "Go and look for a place where people need water, and dig a well there. For I hope that a spring will gush forth for you there, and the blood will stop from you." The man did so and was cured. Narrated by Imam Al-Bayhaqi[2] from Ali who said: "I heard Ibn al-Mubarak being asked by a man, and he mentioned it."

[Urdu Translation]: Go to such a place where you see people in need of water, dig a well there, and (by way of miracle, he also) said: "I hope that a spring will emerge for you there and your bleeding will stop." That person did exactly that and became well. (Imam Bayhaqi narrated this from Ali, who said: "I heard from Ibn al-Mubarak that a person asked him, so he mentioned this Hadith.") (T)

Imam Bayhaqi says: "In a similar vein is the narration of our teacher Abu Abdullah Hakim (author of Mustadrak), that boils appeared on his face. He tried various treatments but to no avail. Nearly a year passed in this condition. One Friday, he

attended the assembly of Imam Ustad Abu Usman al-Sabuni (may Allah Almighty's mercy be upon him)..."

---

1. Sharh al-Zurqani 'ala al-Mawahib al-Ladunniyyah, Al-Maqsad ath-Thamin al-Awwal, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 7/123
2. Shu'ab al-Iman, Hadith 3381, Dar al-Kutub al-Arabi, Beirut, 3/221

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

[अरबी पाठ]: रज़ियल्लाहु तआला अन्हु ने कहा: "मेरे पास पानी लाओ, क्योंकि अल्लाह तआला फ़रमाता है: 'और हमने आसमान से बरकत वाला पानी उतारा।' फिर उन्होंने कहा: 'मेरे पास शहद लाओ,' और उन्होंने आयत पढ़ी: 'उसमें लोगों के लिए शिफ़ा है।' फिर उन्होंने कहा: 'मेरे पास जैतून का तेल लाओ,' और उन्होंने पढ़ा: 'एक बरकत वाले पेड़ से।' फिर उन्होंने उन सबको आपस में मिलाया, उसे पिया और शिफ़ा पाई।"[1]

[उर्दू अनुवाद]: वे बीमार हुए, फ़रमाया पानी लाओ कि अल्लाह तआला फ़रमाता है 'हमने उतारा आसमान से बरकत वाला पानी', फिर फ़रमाया शहद लाओ और आयत पढ़ी कि 'उसमें शिफ़ा है लोगों के लिए', फिर फ़रमाया: जैतून का तेल लाओ और आयत पढ़ी कि 'बरकत वाले पेड़ से', फिर उन सब को मिलाकर पिया और शिफ़ा पाई।

इसलिए मुतफ़र्रिक़ात (अलग-अलग चीज़ों) का जमा करना जायज़ और मुफ़ीद है, तो यह एक ही दवा सब खूबियों की जामे है। इसकी कामिल मिसाल इमाम अजल्ल हज़रत सैयदना अब्दुल्ला बिन मुबारक शागिर्द-ए-रशीद हज़रत इमाम-उल-आइमा सैयदना इमाम-ए-आज़म रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा का नुस्ख़ा और हुज़ूर पुरनूर सय्यदुल मुर्सलीन रहमतुल लिल आलमीन सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की जलवागर रूया (ख्वाब) का नुस्ख़ा है। अली बिन हुसैन बिन शक़ीक़ कहते हैं: "मेरे सामने एक शख़्स ने इमाम अब्दुल्ला बिन मुबारक रहमतुल्लाही अलैहि से अर्ज़ की: ऐ अब्दुर्रहमान! सात बरस से मेरे एक घुटने में फोड़ा है, किस्म-किस्म के इलाज किये, हकीमों से रुजू किया पर कुछ फ़ायदा न हुआ। फ़रमाया:

[अरबी पाठ]: "जाओ और कोई ऐसी जगह देखो जहाँ लोगों को पानी की ज़रूरत हो, वहाँ एक कुआँ खोदो। मुझे उम्मीद है कि वहाँ तुम्हारे लिए एक चश्मा फूट पड़ेगा और तुम्हारा खून बहना बंद हो जाएगा।" उस आदमी ने वैसा ही किया और वह ठीक हो गया। इसे इमाम अल-बैहक़ी[2] ने अली से रिवायत किया है, उन्होंने कहा: "मैंने इब्न अल-मुबारक से सुना, जब एक आदमी ने उनसे सवाल किया, तो उन्होंने इसका ज़िक्र किया।"

[उर्दू अनुवाद]: जा ऐसी जगह देख जहाँ लोगों को पानी की ज़रूरत हो, वहाँ एक कुआँ खोद, और (बराह-ए-करामत यह भी) इरशाद फ़रमाया कि मैं उम्मीद करता हूँ कि वहाँ तेरे लिए एक चश्मा निकलेगा और तेरा यह खून बहना थम जाएगा, उस शख़्स ने ऐसा ही किया और अच्छा हो गया। (इसे

इमाम बैहक़ी ने अली से रिवायत किया, फ़रमाया मैंने इब्न मुबारक से सुना, उनसे एक शख़्स ने सवाल किया तो उन्होंने इस हदीस का ज़िक्र किया)। (त)

इमाम बैहक़ी फ़रमाते हैं इसी क़बील से हमारे उस्ताद अबू अब्दुल्ला हाकिम (साहब-ए-मुस्तदरक) की हिकायत है कि उनके मुँह पर फोड़े निकले, तरह-तरह के इलाज किये पर ठीक न हुए, करीब एक साल इसी हाल में गुज़रा। उन्होंने एक जुमे को इमाम उस्ताद अबू उस्मान साबूनी रहमतुल्लाही तआला अलैहि की मजलिस में...

---

1. शरह अल-ज़ुरक़ानी अलल मवाहिब अल-लदुन्निया, अल-मक़सद अ-सामिन अल-अव्वाल, दार अल-मआरिफ़ा, बेरूत, 7/123
2. शुअबल ईमान, हदीस 3381, दार अल-कुतुब अल-अरबी, बेरूत, 3/221

पृष्ठ 157/768

رضی اللہ تعالٰی عنہ فقال ائتونی بماء فان اللہ تعالٰی یقول ونزلنا من السماء ماء مبارکا، ثم قال ائتونی بعسل وتلا، الآیۃ فیہ شفاء للناس ثم قال ائتونی بزیت وتلا من شجرۃ مبارکۃ فخلط ذلك بعضہ ببعض شربہ فشفاء[1] ۔

علیل ہوئے، فرمایا پانی لاؤ کہ اللہ تعالٰی فرماتا ہے ہم نے اتارا آسمان سے برکت والا پانی، پھر فرمایا شہد لاؤ۔ اور آیت پڑھ کہ اس میں شفا ہے لوگوں کے لئے پھر فرمایا: روغنِ زیتون لاؤ۔ اور آیت پڑھی کہ برکت والے پیڑ سے پھر ان سب کو ملا کر نوش فرمایا شفا پائی۔

توجب متفرقات کا جمع کرنا جائز و نافع ہے تو یہ ایک ہی دوا سب خوبیوں کی جامع ہے اس کی کامل نظیر نسخہ امام اجل حضرت سیدنا عبداللہ بن مبارک شاگرد رشید حضرت امام الائمہ سیدنا امام اعظم رضی اللہ تعالٰی عنہما و نسخہ جلیلہ رؤیائے حضور پرنور سید المرسلین رحمۃ العالمین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ہے۔ علی بن حسین بن شقیق کہتے ہیں میرے سامنے ایک شخص نے امام عبداللہ بن مبارک رحمۃ اللہ تعالٰی علیہ سے عرض کی: اے عبدالرحمن! سات برس سے میرے ایک زانو میں پھوڑا ہے قسم قسم کے علاج کئے طبیبوں سے رجوع کی کچھ نفع نہ ہوا۔ فرمایا:

اذھب فانظر موضعاً یحتاج الناس الی الماء فاحفر ھناك بئراً فانی ارجو ان تنبع لك ھناك عین ویمسك عنك الدم، ففعل الرجل فبرأ، رواہ الامام البیھقی[2] عن علی قال سمعت ابن المبارك وسئلہ الرجل فذکرہ۔

جا ایسی جگہ دیکھ جہاں لوگوں کو پانی کی حاجت ہو، وہاں ایک کنواں کھود، اور (براہِ کرامت یہ بھی) ارشاد فرمایا کہ میں امید کرتا ہوں کہ وہاں تیرے لئے ایک چشمہ نکلے گا اور تیرا یہ خون بہنا تھم جائے گا، اس شخص نے ایسا ہی کیا اور اچھا ہو گیا (اسے امام بیہقی نے علی سے روایت

کیا فرمایا میں نے ابن مبارک سے سنا ان سے ایک شخص نے سوال کیا تو انھوں نے اس حدیث کو ذکر کیا۔ (ت)

امام بیہقی فرماتے ہیں اسی قبیل سے ہمارے استاد ابو عبداللہ حاکم (صاحبِ مستدرک) کی حکایت ہے کہ ان کے منہ پر پھوڑے نکلے، طرح طرح کے علاج کئے نہ گئے، قریب ایک سال کے اس حال میں گزرا انھوں نے ایک جمعہ کو امام استاد ابو عثمان صابونی رحمۃ اللہ تعالٰی سے ان کی مجلس میں

[1] شرح الزرقانی علی المواہب اللدنیہ المقصد الثامن الاول دارالمعرفۃ بیروت ۷/ ۱۲۳ [2] شعب الایمان حدیث ۳۳۸۱ دارالکتب العربی بیروت ۳/ ۲۲۱

Fatawa Razawiyyah Volume 23

...requested for a prayer. The Imam prayed and the attendees said "Ameen" in great numbers. On the second Friday, a lady dropped a note into the gathering; in it was written: "I returned to my home and during the night, I made efforts in praying for Abu Abdullah Hakim. In a dream, I was honored with the vision of the world-beautifying beauty of the Presence of the Mercy of the Universe, peace and blessings of Allah be upon him. It was as if he was saying to me: 'Tell Abu Abdullah to increase the water for the Muslims.'" (Tell Abu Abdullah to expand the availability of water for Muslims). Imam Bayhaqi says: He took that note to his teacher Hakim, who ordered the construction of a water trough (saqaya) at his door. When it was completed, he had it filled with water and added ice, and people began to drink. Not even a week had passed before healing became manifest, the boils disappeared, and his face returned to a state better than ever before. He lived for years after that[1].

In summary, Muslims should consider it mandatory to observe a few things in this pure and blessed act so that they may benefit from these grand advantages in this world and the hereafter:

(1) Correction of intention: For a person receives fruit according to their intention. If a good deed is performed with a bad intention, it is of no avail. "Indeed, actions depend on intentions"[2] (The basis of actions is on intentions. - T). Thus, it is necessary to not let ostentation, fame, or other corrupt motives interfere at all, otherwise, instead of gain, they will be deserving of loss. And we seek refuge with Allah Almighty.

(2) Do not intend merely to avert a calamity from oneself, for in a good deed that has several types of good objectives, if a person intends only one of them, they will be deserving of a reward worthy of only that. "Every person shall have only what he has intended"[3] (Every person will get what he intended. - T). When the work does not increase, yet by simply making an intention one good deed becomes ten, then not making more than one intention is extreme folly and an unnecessary loss of one's own. We have hinted above how many good intentions can be made in this act; aim for all of them so as to attain the benefits of all. In fact, in reality, the averting of calamity through this act is also the result of those intentions, as we have clarified from the Hadiths; thus, without these intentions—namely charity to the poor, service to the righteous, maintaining family ties, and kindness to neighbors—

[1] Shu'ab al-Iman, under Hadith 3381, Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, 3/222. [2] Sahih al-Bukhari, Chapter: How the beginning of Revelation started, Qadeemi Kutub Khana, Karachi, 1/2. [3] Sahih al-Bukhari, Chapter: How the beginning of Revelation started, Qadeemi Kutub Khana, Karachi, 1/2.

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

...दुआ की दरख्वास्त की। इमाम ने दुआ फरमाई और हाज़िरीन ने कसरत से आमीन कही। दूसरा जुमा हुआ तो किसी महिला ने महफ़िल में एक पर्ची डाल दी, जिसमें लिखा था कि मैं अपने घर वापस गई और रात में अबू अब्दुल्ला हाकिम के लिए दुआ करने की कोशिश की। ख़्वाब में मुझे हुज़ूर रहमत-ए-आलम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की दीदार-ए-मुबारक का शर्फ़ हासिल हुआ, गोया आप मुझे फ़रमा रहे हों: "क़ूली लि-अबी अब्दुल्लाह युवासिउल मा-अ अलल मुस्लिमीन" (अबू अब्दुल्ला से कहो कि मुसलमानों के लिए पानी का विस्तार करे)। इमाम बैहक़ी फ़रमाते हैं कि वह उस पर्ची को अपने उस्ताद हाकिम के पास ले गए, जिन्होंने अपने दरवाज़े पर एक सकाया (प्याऊ) बनाने का हुक्म दिया। जब वह बनकर तैयार हो गया, तो उसमें पानी भरवा दिया गया और बर्फ़ डाली गई, और लोगों ने पीना शुरू कर दिया। अभी एक हफ़्ता भी नहीं गुज़रा था कि शिफ़ा ज़ाहिर हो गई, फोड़े ख़त्म हो गए, और चेहरा ऐसी बेहतरीन हालत में हो गया जैसा पहले कभी न था। इसके बाद वह कई बरसों तक जीवित रहे[1]।

संक्षेप में, मुसलमानों को चाहिए कि इस पाक और मुबारक अमल में कुछ बातों का ध्यान रखना ज़रूरी समझें ताकि वे दुनिया और आख़िरत के इन अज़ीम फ़ायदों से मालामाल हो सकें

(1) नीयत की शुद्धि: क्योंकि इंसान को वैसा ही फल मिलता है जैसी उसकी नीयत होती है। नेक काम किया और नीयत बुरी रही तो वह काम बेकार है। "इन्नमल आमालु बिन-नियात"[2] (अमलों का दारोमदार नीयतों पर है। - त)। इसलिए ज़रूरी है कि दिखावा, प्रसिद्धि या अन्य बुरी नियतों को बिल्कुल शामिल न होने दें, वर्ना फ़ायदे के बजाय नुक़सान के हक़दार होंगे। वल-इयाज़ु बिल्लाहि तआला।

(2) सिर्फ़ अपने सिर से मुसीबत टालने की नीयत न करें, क्योंकि जिस नेक काम में कई तरह के अच्छे मक़सद हों और इंसान उनमें से केवल एक ही की नीयत करे, तो वह उसी के मुताबिक़ फल पाने का हक़दार होगा। "इन्नमा लिकुल्लि इमरिइम मा नवा"[3] (हर इंसान को वही मिलेगा जिसकी उसने नीयत की। - त)। जब काम का बोझ नहीं बढ़ता और सिर्फ़ नीयत कर लेने से एक नेक काम दस बन जाता है, तो एक ही नीयत न करना कैसी मूर्खता और बेवजह अपना नुक़सान करना है। हम ऊपर इशारा कर चुके हैं कि इस अमल में कितनी नेकियों की नीयत की जा सकती है; उन सबका इरादा करें ताकि सबके फ़ायदे मिलें। बल्कि असलियत यह है कि इस अमल से मुसीबत का टलना

भी इन्हीं नीयतों का फल है, जैसा कि हमने हदीसों से स्पष्ट कर दिया है; तो इन नीयतों के बिना यानी ग़रीबों को दान, नेक लोगों की सेवा, रिश्तेदारों से मेल-मिलाप और पड़ोसियों पर एहसान—

[1] शुअबुल ईमान, हदीस 3381 के अंतर्गत, दारुल कुतुबुल इल्मिया, बेरूत, 3/222। [2] सहीह अल-बुखारी, अध्याय: वह्य की शुरुआत कैसे हुई, क़दीमी कुतुब ख़ाना, कराची, 1/2। [3] सहीह अल-बुखारी, अध्याय: वह्य की शुरुआत कैसे हुई, कराची, 1/2।

دعا کی درخواست کی۔ امام نے دعا فرمائی اور حاضرین نے بکثرت آمین کہی، دوسرا جمعہ ہوا کسی بی بی نے ایک رقعہ مجلس میں ڈال دیا اس میں لکھا تھا کہ میں اپنے گھر پلٹ کر گئی اور شب کو ابو عبد اللہ حاکم کے لئے دعا میں کوشش کی میں خواب میں جمالِ جہاں آرائے حضور رحمت عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی زیارت سے مشرف ہوئی گویا مجھے ارشاد فرماتے ہیں: قولی لابی عبد اللہ یوسع الماء علی المسلمین (ابو عبد اللہ سے کہہ مسلمانوں پر پانی کی وسعت کرے، امام بیہقی فرماتے ہیں وہ رقعہ اپنے استاد حاکم کے پاس لے گیا انھوں نے اپنے دروازے پر ایک سقایہ بنانے کا حکم دیا۔ جب بن چکا اس میں پانی بھروا دیا اور برف ڈالی اور لوگوں نے پینا شروع کیا ایک ہفتہ نہ گزرا تھا کہ شفاء ظاہر ہوئی پھوڑے جاتے رہے چہرہ اس اچھے سے اچھے حال پر ہو گیا جیسا کبھی نہ تھا۔ اس کے بعد برسوں زندہ رہے[1]۔

بالجملہ مسلمانوں کو چاہئے اس پاک مبارک عمل میں چند باتوں کا لحاظ واجب جانیں کہ ان منافع جلیلہ دنیا و آخرت سے بہرہ مند ہوں:

(۱) تصحیح نیت کہ آدمی کی جیسی نیت ہوتی ہے ویسا ہی پھل جاتا ہے نیک کام کیا اور نیت بری تو وہ کچھ کام نہیں انما الاعمال بالنیات[2] (اعمال کا دارومدار نیتوں پر ہے۔ ت) تو لازم کہ ریا یا ناموری وغیرہ اغراضِ فاسدہ کو اصلا دخل نہ دیں ورنہ نفع در کنار نقصان کے سزا وار ہوں گے۔ والعیاذ باللہ تعالٰی

(۲) صرف اپنے سر سے بلا ٹالنے کی نیت نہ کریں کہ جس نیک کام میں چند طرح کے اچھے مقاصد ہوں اور آدمی ان میں ایک ہی کی نیت کرے تو اسی لائق ثمرہ کا مستحق ہوگا انما لکل امرئ

مانوی[3] (ہر شخص کو وہی حاصل ہو گا جس کی وہ نیت کرے۔ت) جب کام کچھ بڑھتا نہیں صرف نیت کر لینے میں ایک نیک کام کے دس ہو جاتے ہیں تو ایک ہی نیت نہ کرنا کیسی حماقت اور بلاوجہ اپنا نقصان ہے۔ ہم اوپر اشارہ کر چکے ہیں کہ اس عمل میں کتنی نیکیوں کی نیت ہو سکتی ہے ان سب کا قصد کریں کہ سب کے منافع پائیں بلکہ حقیقتاً اس عمل سے بلا ٹلنا بھی انہی نیتوں کا پھل ہے جیسا کہ ہم نے احادیث سے روشن کر دیا تو بغیر ان نیتوں یعنی صدقہ فقراء و خدمت صلحاء وصلہ رحم واحسانِ جار

[1] شعب الایمان تحت حدیث ۳۳۸۱ دار الکتب العلمیہ بیروت ۳ / ۲۲۲ [2] صحیح البخاری باب کیف کان بدؤ الوحی قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۲ [3] صحیح البخاری باب کیف کان بدؤ الوحی قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۲

Fatawa Razawiyya Volume 23

...the mere intention to ward off the mentioned calamities is like a shell without a kernel.

(3) Strive to the utmost for the purity of your wealth so that only pure wealth is spent in this work. Allah Almighty is Pure and accepts only what is pure:

Al-Shaykhayn, An-Nasa'i, At-Tirmidhi, Ibn Majah, and Ibn Khuzaymah narrated from Abu Hurayrah (may Allah be pleased with him) that the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) said: "Allah does not accept except what is pure." This is a portion of a Hadith, and in this chapter, a Hadith is also narrated from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both).	Shaykhayn, Nasa'i, Tirmidhi, Ibn Majah, and Ibn Khuzaymah narrated from Abu Hurayrah (Allah be pleased with him): Allah Almighty does not accept except what is pure. This is a fragment of a Hadith, and in this chapter, a Hadith is also narrated from Ibn Abbas (Allah be pleased with them both). (T)

Is it a small matter of grief for those with impure wealth that their charity, donations, Fatiha, and offerings are not accepted at all? We seek refuge with Allah Almighty.

(4) Never, ever act in such a way that you eat and drink while leaving calamities for the needy; for they are more deserving and in need of it. To ignore them is to cause them distress and hurt their hearts. Breaking the hearts of Muslims, may Allah protect us, is a great calamity that will turn all deeds to dust. The Noble Prophet (peace and blessings be upon him) called such a meal the worst meal, where the well-fed are invited who do not care, and the hungry are left out who wish to attend.

Muslim narrated from Abu Hurayrah (may Allah be pleased with him) that the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) said: "The worst food is the food of a wedding feast (Walima) from which those who wish to attend are prevented, and to which those who refuse are invited." And Al-Tabarani narrated it in Al-Mu'jam Al-Kabir.	Muslim narrated from Abu Hurayrah (Allah be pleased with him) that the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) said: The worst food is the food of that Walima feast to which those who wish to come are prevented, and those who do not wish to come are invited.

---

1 Sahih al-Bukhari, Kitab al-Zakat, 1/189; Sahih Muslim, Kitab al-Zakat, 1/326; Jami' at-Tirmidhi, Kitab al-Zakat, 1/84; Sunan ibn Majah, Kitab al-Zakat, p. 133. 2 Sahih

Muslim, Kitab al-Nikah, Chapter: Command to respond to an invitation, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/263.

Page 159 of 768

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

...उपरोक्त बलाओं को टालने की मात्र नीयत बिना सार के छिलके के समान है।

(3) अपने धन की पवित्रता के लिए अत्यधिक प्रयास करें ताकि इस कार्य में केवल पवित्र धन ही लगाया जाए। अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल पवित्र है और वह केवल पवित्र को ही स्वीकार करता है:

शैख़ैन, नसाई, तिर्मिज़ी, इब्न माजह और इब्न खुज़ैमा ने अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "अल्लाह केवल पवित्र ही स्वीकार करता है।" यह हदीस का एक हिस्सा है और इस अध्याय में इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से भी हदीस वर्णित है।

शैख़ैन, नसाई, तिर्मिज़ी, इब्न माजह और इब्न खुज़ैमा ने अबूहुरैरा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया: अल्लाह तआला स्वीकार नहीं करता सिवाय पवित्र के, यह हदीस का एक टुकड़ा है और इस बाब में इब्न अब्बास रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से भी हदीस मर्वी है। (त)

अपवित्र धन वालों के लिए यह रोना क्या कम है कि उनकी खैरात, सदक़ा, फ़ातिहा, नियाज़ कुछ भी स्वीकार नहीं होता? वल-इयाज़ु बिल्लाहि तआला।

(4) ख़बरदार, कभी ऐसा न करें कि खुद खाएंपिएं और मुसीबतों को ज़रूरतमंदों के लिए छोड़ दें; क्योंकि वे इसके अधिक हक़दार हैं और उन्हें इसकी आवश्यकता है। उनका त्याग करना उन्हें कष्ट देना और उनका दिल दुखाना है। मुसलमानों का दिल दुखाना, अल्लाह की पनाह, वह बड़ी मुसीबत है जो सारे कर्मों को धूल में मिला देगी। ऐसे भोजन को हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने सबसे बुरा भोजन बताया है जिसमें पेट भरे हुओं को बुलाया जाए जिन्हें कोई परवाह नहीं, और भूखों को छोड़ दिया जाए जो आना चाहते हैं।

मुस्लिम ने अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "सबसे बुरा भोजन उस वलीमे का भोजन है जिससे उन्हें रोका जाए जो आना चाहते हैं और उन्हें बुलाया जाए जो इनकार करते हैं।" और अल-तबरानी ने अल-कबीर में।

मुस्लिम ने अबूहुरैरा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से बयान किया कि रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया: बदतरीन खाना उस दावत-ए-वलीमा का खाना है कि जो इसमें आना चाहता है उसे रोक दिया जाता है और जो नहीं आना चाहता उसे बुलाया जाता है।

1 सहीह अल-बुखारी किताबुज़ ज़कात 1/189; सहीह मुस्लिम किताबुज़ ज़कात 1/326; जामिअ' अत-तिर्मिज़ी किताबुज़ ज़कात 1/84; सुनन इब्न माजह किताबुज़ ज़कात, पृ. 133. 2 सहीह मुस्लिम किताबुन निकाह, बाब: दावत स्वीकार करने का आदेश, कदीमी कुतुब खाना कराची, 1/263.

وغیرہ مندکورات کے بل ٹلنے کی خالی نیت پوست بے مغز ہے۔ (۳) اپنے مال کی پاکی میں حد درجہ کی کوشش بجالائیں کہ اس کام میں پاک ہی مال لگایا جائے اللہ عزوجل پاک ہے پاک ہی کو قبول فرماتا ہے:

الشیخان والنسائی والترمذی وابن ماجۃ وابن خزیمۃ عن ابی ہریرۃ رضی اللہ تعالٰی عنہ قال قال رسول اللہ تعالٰی علیہ وسلم لا یقبل اللہ الا الطیب ہو قطعہ حدیث وفي الباب عن ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما۔

شیخین، نسائی، ترمذی، ابن ماجہ اور ابن خزیمہ نے ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت فرمایا: اللہ تعالٰی قبول نہیں کرتا مگر پاک کو، یہ حدیث کا ایک ٹکڑا ہے اور اس باب میں ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما سے بھی حدیث مروی ہے۔ (ت)

ناپاک مال والوں کو یہ رونا کیا تھوڑا ہے کہ ان کا صدقہ خیرات، فاتحہ، نیاز کچھ قبول نہیں والعیاذ باللہ تعالٰی۔ (۴) زنہار زنہار ایسا نہ کر کہ کھاتے پیو کہ بلائیں محتاجوں کو چھوڑیں کہ زیادہ مستحق وہی ہیں اور انہیں اس کی حاجت ہے تو ان کا چھوڑنا انہیں ایذا دینا اور دل دکھانا ہے۔ مسلمانوں کی دل شکنی معاذ اللہ وہ بلائے عظیم ہے کہ سارے عمل کو خاک کر دے گی۔ ایسے کھانے کو حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے سب سے بدتر کھانا فرمایا کہ پیٹ بھرنے بلائے جائیں جنہیں پرواہ نہیں اور بھوکے چھوڑ دئے جائیں جو آنا چاہتے ہیں۔

مسلم عن ابی ہریرۃ رضی اللہ تعالٰی عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم شر الطعام طعام الولیمۃ یمنعہا من

مسلم نے ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے بیان کیا کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا: بدترین کھانا اس دعوت ولیمہ کا کھانا ہے کہ جو اس میں آنا

يأتيها ويدعى اليها من يأباها وللطبراني في الكبير

چاہتا ہے اسے روک دیا جاتا ہے اور جو نہیں آنا چاہتا اسے بلایا جاتا ہے۔

---

1 صحیح البخاری کتاب الزکوۃ ۱/ ۱۸۹ صحیح مسلم کتاب الزکوۃ ۱/ ۳۲۶ جامع الترمذی کتاب الزکوۃ ۱/ ۸۴ سنن ابن ماجہ کتاب الزکوۃ ص ۱۳۳ 2 صحیح مسلم کتاب النکاح باب الامر با جابۃ الداعی الی دعوۃ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۲۶۳

Fatawa-e-Razvia - Volume 23

And ad-Daylami in Musnad al-Firdous reported with a good (hasan) chain from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both) that the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said with the wording: "The satiated are invited to it, and the hungry are excluded from it." Others have also narrated hadiths in this chapter. (T)

Tabarani in al-Kabir and Daylami in Musnad al-Firdous reported with a good chain through Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both) the noble words of the Holy Prophet (peace be upon him) in these terms: "The one who is full is invited, and the hungry one is turned away." Others have also narrated hadiths on this topic. (T)

(5) When the poor come, strive beautifully in their hospitality and care. Do not consider your giving as a favor to them; instead, consider it their favor to you that they come, as they eat their own sustenance and erase your sins. Do not behave in any way—while welcoming, seating, calling, or feeding them—that hurts their heart, for reminding someone of a favor or causing pain completely voids the charity. Allah Almighty says:

"Those who spend their wealth in the way of Allah and then do not follow up what they have spent with reminders [of it] or injury will have their reward with their Lord, and there will be no fear concerning them, nor will they grieve. Kind speech and forgiveness are better than charity followed by injury. And Allah is Free of need and Forbearing. O you who have believed, do not invalidate your charities with reminders or injury like those who spend their wealth [only] to be seen by the people..." [Translation continued below]

[Translation from Urdu text]: Those who spend their wealth in the way of God and then do not follow up their giving with reminders of favor or hurting hearts; for them is their reward with their Lord, they shall have no fear nor shall they grieve. A kind word (that if hands cannot reach [to give], then turn away the beggar with a sweet tongue) and forgiveness (that if the poor person has unjustly persisted or done some improper act, ignore it and do not hurt them) is better than that charity followed by causing pain. And Allah Almighty is independent (He does not care for your charity and alms; on whom are you doing a favor?) He is Most Forbearing (that He gives you countless blessings and overlooks your severe disobediences; you give a morsel to the needy and for no reason cause him pain). O believers! Do not ruin your charity by reminding of favors and...

1. Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 12572, Al-Maktabah al-Faysaliyyah, Beirut, 12/159; Al-Firdous bi Ma'thur al-Khitab, Hadith 3661, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 2/372.
2. The Holy Quran 2/262 to 264.

फ़तावा रज़विया - जिल्द 23

दैलमी ने मुसनद अल-फ़िरदौस में एक हसन सनद के साथ इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा) से रिवायत किया कि नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया: "इसके लिए उन्हें बुलाया जाता है जो पेट भरे हुए हैं और भूखों को इससे रोक दिया जाता है।" इस बाब में दूसरों ने भी हदीसें रिवायत की हैं। (त)

तबरानी ने 'कबीर' में और दैलमी ने 'मुसनद अल-फ़िरदौस' में हसन सनद के साथ इब्न अब्बास रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा के माध्यम से हुज़ूर अलैहिस्सलाम का इरशाद-ए-गिरामी इन शब्दों में नक़्ल किया कि "पेट भरे हुए को दावत दी जाए और भूखे को रोका जाए।" इस बारे में दूसरों ने भी हदीसें रिवायत की हैं। (त)

(5) जब फ़ुक़रा (ग़रीब) आएँ तो उनकी ख़ातिरदारी और मेहमान-नवाज़ी में बेहतरीन कोशिश करें। उन पर अपना अहसान न जताएँ, बल्कि उनके आने को अपने ऊपर उनका अहसान समझें कि वे अपना रिज़्क़ खाते हैं और आपके गुनाह मिटाते हैं। उठने-बैठने, बुलाने, खिलाने किसी भी बात में ऐसा बर्ताव न करें जिससे उनका दिल दुखे, क्योंकि अहसान जताना और तकलीफ़ पहुँचाना सदक़े (दान) को पूरी तरह बर्बाद कर देता है। अल्लाह तआला फ़रमाता है:

"जो लोग अपना माल अल्लाह की राह में ख़र्च करते हैं, फिर अपने दिए हुए के पीछे न अहसान जताते हैं और न ही दिल दुखाते हैं, उनके लिए उनका सवाब उनके रब के पास है, और उन पर न कोई ख़ौफ़ होगा और न वे दुखी होंगे। एक अच्छी बात (कि अगर मदद न कर सकें तो मीठी ज़बान से सवाली को लौटा दिया जाए) और माफ़ कर देना (कि अगर फ़क़ीर ने नाहक़ ज़िद की या कोई ग़लत हरकत की तो उस पर ध्यान न दिया और उसे दुख नहीं पहुँचाया) उस ख़ैरात (दान) से बेहतर है जिसके पीछे दिल दुखाना हो। और अल्लाह तआला बे-परवाह है (कि उसे तुम्हारे सदक़ा व ख़ैरात की ज़रूरत नहीं है, तुम अहसान किस पर करते हो?) और वह हलीम (सहनशील) है कि तुम्हें बेशुमार नेमतें देकर तुम्हारी सख़्त नाफ़रमानियों से दरगुज़र फ़रमाता है, और तुम एक निवाला मोहताज को देकर बिना किसी वजह के उसे तकलीफ़ देते हो। ऐ ईमान वालो! अपनी ख़ैरात को अहसान जताकर और... [बर्बाद न करो]"

1. अल-मुअजम अल-कबीर, हदीस 12572, अल-मकतबा अल-फ़ैसलिया, बैरुत, 12/159; अल-फ़िरदौस बि मा'थुर अल-ख़िताब, हदीस 3661, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बैरुत, 2/372.
2. अल-क़ुरआन अल-करीम 2/262 से 264.

والدلمي في مسند الفردوس بسند حسن عن ابن عباس رضي الله تعالی عنهما عن النبي صلی الله تعالی علیه وسلم بلفظ یدعی الیه الشبعان ویحبس عنه الجائع وفی الباب غیرهما۔

طبرانی نے کبیر میں اور دیلمی نے مسند الفردوس میں سند حسن کے ساتھ ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما کے واسطہ سے حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام کا ارشاد گرامی اس لفظ سے نقل کیا کہ سیر شدہ کو دعوت دی جائے اور بھوکے کو روکا جائے اس باب میں دوسروں نے بھی احادیث روایت کی ہیں۔ (ت)

(۵) فقراء کہ آئیں کہ ان کی مدارات وخاطر داری میں سعی جمیل کریں اپنا احسان ان پر نہ رکھیں بلکہ آنے میں ان کا احسان اپنے اوپر جانیں کہ وہ اپنا رزق کھاتے اور تمہارے گناہ مٹاتے ہیں اٹھانے بٹھانے بلانے کھلانے کسی بات میں برتاؤ ایسا نہ کریں جس سے ان کا دل دکھے کہ احسان رکھنے ایذا دینے سے صدقہ بالکل اکارت جاتا ہے۔ قال اللہ تعالیٰ:

"اَلَّذِیْنَ یُنْفِقُوْنَ اَمْوَالَهُمْ فِیْ سَبِیْلِ اللّٰهِ ثُمَّ لَا یُتْبِعُوْنَ مَآ اَنْفَقُوْا مَنًّا وَّلَآ اَذًى لَّهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْۚ وَلَا خَوْفٌ عَلَیْهِمْ وَلَا هُمْ یَحْزَنُوْنَ﴿۲۶۲﴾ قَوْلٌ مَّعْرُوْفٌ وَّمَغْفِرَةٌ خَیْرٌ مِّنْ صَدَقَةٍ یَّتْبَعُهَآ اَذًىؕ وَاللّٰهُ غَنِیٌّ حَلِیْمٌ﴿۲۶۳﴾ یٰۤاَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا لَا تُبْطِلُوْا صَدَقٰتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْاَذٰىۙ كَالَّذِیْ یُنْفِقُ مَالَهٗ رِئَآءَ النَّاسِ" الآیۃ ۲۔

جو لوگ خرچ کرتے ہیں اپنے مال خدا کی راہ میں پھر اپنے دئے کے پیچھے نہ احسان رکھیں نہ دل دکھانا ان کے لئے ان کا ثواب ہے اپنے رب کے پاس ، نہ ان پر خوف اور نہ وہ غم کھائیں، اچھی بات (کہ یہ ہاتھ نہ پہنچا تو میٹھی زبان سے سائل کو پھیر دیا) اور در گزرے (کہ فقیر نے ناحق ہٹ یا کوئی بے جا حرکت کی تو اس پر خیال نہ کیا اسے دکھ نہ دیا) یہ اس خیرات سے بہتر

ہے جس کے پیچھے دل ستانا ہو اور اللہ تعالیٰ بے پرواہ ہے (کہ تمہارے صدقہ وخیرات کی پرواہ نہیں رکھتا، احسان کس پر کرتے ہو) حلم والا ہے کہ تمہیں بے شمار نعمتیں دے کر تمہاری سخت نافرمانیوں سے در گزر فرماتا ہے تم ایک نوالہ محتاج کو دے کر وجہ بے وجہ اسے ایذا دیتے ہو) اے ایمان والو! اپنی خیرات اکارت نہ کرو احسان رکھنے اور

---

1 المعجم الکبیر حدیث ۱۲۵۷۲ المکتبہ الفیصلیہ بیروت ۱۲/ ۱۵۹، الفردوس بماثور الخطاب حدیث ۳۶۶۱ دار الکتب العلمیہ بیروت ۲/ ۳۷۲ 2 القرآن الکریم ۲/ ۲۶۲ تا ۲۶۴

...by hurting [the recipient's] feelings, like one who spends his wealth to show off to people, for his charity is entirely wasted and void. We seek refuge in Allah, the Lord of the worlds.

Keeping all these things in mind, do not perform this act just once; do it repeatedly. The more frequently it is done, the more it will benefit the poor and needy, and the more mercy, blessings, favor, and happiness will be for you, both worldly and spiritually, physically and personally, especially during days of famine. So, as long as —God forbid—famine persists, it is appropriate to do this daily. In this way, caring for the poor and destitute will be very easy. A portion of their food will come out of your own food; while giving, your self (nafs) will not even realize it, and due to the blessing of the group, food for a hundred will suffice for two hundred. During the Year of Ashes (famine), our leader, the Prince of the Believers, Umar Faruq the Great (may Allah be pleased with him), expressed this intention. Success and guidance to the path are from Allah.

Praise be to Allah, this unique, exquisite, and unparalleled answer was completed in terms of drafting and finalizing during three sittings in the middle ten days of the magnificent month of Rabi-ul-Akhir, and it was named 'Rad-ul-Qaht wal-Waba bi-Da'wat-il-Jiran wa-Muwasat-il-Fuqara' (Averting Famine and Plague by Inviting Neighbors and Helping the Poor) according to its historical date of 1312 AH.

And our final call is: All praise is for Allah, the Lord of the worlds, and peace and blessings be upon the Leader of the Messengers, Muhammad, and all his family and companions. And Allah, Glorified and Exalted, knows best, and His knowledge, may His glory be exalted, is most complete and most decisive.

Treatise: Rad-ul-Qaht wal-Waba bi-Da'wat-il-Jiran wa-Muwasat-il-Fuqara Finished

I.T. Majlis of DawateIslami Page 161 of 768

...दिल दुखाकर, उस व्यक्ति की तरह जो लोगों को दिखाने के लिए अपना धन खर्च करता है, क्योंकि उसका दान पूरी तरह से व्यर्थ है (और हम अल्लाह से पनाह मांगते हैं जो तमाम जहानों का रब है)।

इन सभी बातों को ध्यान में रखते हुए, इस कार्य को केवल एक बार न करें, बल्कि बार-बार करें। जितनी अधिक बार इसे किया जाएगा, गरीबों और जरूरतमंदों को उतना ही अधिक लाभ होगा, और आपके लिए उतनी ही अधिक रहमत, बरकत, नेमत और सौभाग्य होगा - दुनियावी, जिस्मानी और रूहानी तौर पर, विशेष रूप से अकाल के दिनों में। तो जब तक - अल्लाह न करे - अकाल बना रहे, तब तक रोज़ाना ऐसा करना उचित है। इस तरह से गरीबों और मिस्कीनों की देखभाल करना अत्यंत सरल हो जाएगा। आपके अपने भोजन से उनका भोजन भी निकल जाएगा; देते समय आपके नफ़्स को पता भी नहीं चलेगा, और जमाअत (समूह) की बरकत से सौ लोगों का खाना दो सौ लोगों के लिए पर्याप्त होगा। 'आमुल-रमाद' (राख के वर्ष - अकाल) के दौरान, हमारे आका अमीरल मोमिनीन उमर फ़ारूक़े आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने इसी इरादे का इज़हार किया था। और कामयाबी और सीधा रास्ता दिखाने वाला अल्लाह ही है।

अल्हम्दुलिल्लाह, यह विशिष्ट, उत्तम और बेमिसाल जवाब रबी-उल-आख़िर के शानदार महीने के मध्य दस दिनों की तीन बैठकों में लिखने और संवारने के लिहाज़ से पूरा हुआ, और तारीख़ के अनुसार इसका नाम 'राद-उल-क़हत वल-वबा बि-दा'वत-इल-जीरान व-मुवासात-इल-फुक़रा' (अकाल और महामारी को टालना पड़ोसियों को दावत देकर और गरीबों की सहायता करके) 1312 हिजरी रखा गया।

और हमारी आख़िरी पुकार यही है कि तमाम तारीफ़ें अल्लाह के लिए हैं जो जहानों का रब है, और सलात और सलाम हो रसूलो के सरदार मुहम्मद पर और उनकी आल और असहाब सब पर। और अल्लाह सुब्हानहू व तआला सबसे बेहतर जानता है और उसका इल्म, जिसकी शान बुलंद है, सबसे कामिल और सबसे पुख्ता है।

रिसाला (लघु पुस्तक): राद-उल-क़हत वल-वबा बि-दा'वत-इल-जीरान व-मुवासात-इल-फुक़रा समाप्त

आई.टी. मजलिस दावत-ए-इस्लामी पृष्ठ 161/768

دل ستانے سے اس کی طرح جو مال خرچ کرتا ہے لوگوں کے دکھاوے کو کہ اس کا صدقہ سرے اکارت ہے والعیاذ باللہ رب العالمین)

ان سب باتوں کے لحاظ کے ساتھ اس عمل کو ایک ہی بار نہ کریں بار بار بجالائیں کہ جتنی کثرت ہوگی اتنی ہی فقراء و غربا کی منفعت ہوگی اتنی اپنے لئے و دنیاوی و جسمانی و جانی رحمت و برکت و نعمت و سعادت ہو گی خصوصاً ایام قحط میں۔ تو جب تک عیاذ باللہ قحط رہے روزانہ ایسا ہی کرنا مناسب کہ اس میں نہایت سہل طور پر غرباء و مساکین کی خبر گیری ہو جائے گی اپنے کھانے میں ان کا کھانا بھی نکل جائے گا، دیتے ہوئے نفس کو معلوم بھی نہ ہوگا اور جماعت کی وجہ سے سو کا کھانا دو سو کو کفایت کرے گا۔ قحط عام الرماد میں حضرت سیدنا امیر المومنین عمر فاروق اعظم رضی اللہ تعالی عنہ نے اس کا قصد ظاہر فرمایا۔ وباللہ التوفیق وہدایۃ الطریق۔

الحمد للہ کہ یہ متفرد جواب نفیس ولا جواب عشرہ اوسط ماہ فاخر ربیع الآخر کے تین جلسوں میں تسویداً و تبییضاً تمام اور بلحاظ تاریخ راد القحط والوباء بدعوۃ الجیران ومواساۃ الفقراء ۱۳۱۲ھ نام ہوا۔

و آخر دعوانا ان الحمد للہ رب العالمین والصلوۃ والسلام علی سید المرسلین محمد والہ وصحبہ اجمعین واللہ سبحنہ و تعالی اعلم وعلمہ جل مجدہ اتم و احکم

رسالہ: راد القحط والوباء بدعوۃ الجیران و مواساۃ الفقراء ختم شد

آئی ٹی مجلس دعوتِ اسلامی صفحہ ۱۶۱ از ۷۶۸

Fatawa Ridawiyya Volume 23

Zikr and Dua Issue 22: From Mumbai, sent by Maulvi Muhammad Umaruddin Sahab along with a treatise. What do the scholars of religion and jurists of the firm Shariah say regarding this: in our country of Sindh and also in Mumbai, it has been prevalent since ancient times that while carrying a deceased person to the graveyard, a few men walk ahead of the funeral procession reciting the Kalima Tayyiba "La ilaha illAllah Muhammadur Rasulullah". Upon reaching the graveyard, they convey the reward (Isal-e-Thawab) to the deceased. When returning, they continue reciting the Kalima Tayyiba aloud and upon reaching the house of the deceased, they again convey its reward. Is reciting this Kalima aloud in front of the funeral procession and during the return permissible or not? Does the deceased benefit from it or not? And a person who calls this act kufr (disbelief), shirk (polytheism), or absolutely haram (forbidden), and considers Muslims deserving of curses and taunts because of it—is he mistaken or not? Please explain and be rewarded.

The Answer: Writing of the poor one [the author] on the aforementioned treatise. In the name of Allah, the Most Beneficent, the Most Merciful. O Allah! All praise is for You. (In fact, people should not be forbidden from the aforementioned remembrance (dhikr). The issue of audible remembrance (Jahr) is a matter of scholarly disagreement, and there are general applications in the Great Quran and many testimonies from numerous Hadiths...)

फ़तावा रिज़विया जिल्द 23

ज़िक्र और दुआ मसला 22: बम्बई से, मौलवी मुहम्मद उमरउद्दीन साहब द्वारा एक रिसाले (पुस्तिका) के साथ भेजा गया। धर्म के विद्वान और शरीयत के मुफ्ती इस बारे में क्या कहते हैं कि हमारे इस देश सिंध और बम्बई में भी प्राचीन काल से यह प्रचलित है कि जनाज़े के आगे कलिमा तय्यिबा 'ला इलाहा इल्लल्लाह मुहम्मदुर रसूलुल्लाह' का ज़िक्र करते हुए कुछ लोग मैयत (मृतक) को कब्रिस्तान ले जाते हैं और कब्रिस्तान पहुँचकर इसका सवाब मैयत को पहुँचाते हैं। और जब वापस लौटते हैं, तो इसी तरह ज़ोर से कलिमा तय्यिबा पढ़ते हुए आते हैं और इसका सवाब मृतक के घर पहुँचकर उसे बख्श देते हैं। क्या जनाज़े के आगे और वापसी के समय इस कलिमे का ज़िक्र ज़ोर से (जह्न) करना जायज़ है या नहीं? और क्या मृतक को इससे लाभ होता है या नहीं? और जो व्यक्ति इसे कुफ्र, शिर्क या कतई हराम कहे और इस कारण मुसलमानों को लानत और ताने का पात्र समझे, क्या वह गलती पर है या नहीं? बयान फरमाएं, पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: उपरोक्त रिसाले पर फकीर (लेखक) का लेखन: अल्लाह के नाम से, जो अत्यंत कृपाशील और दयालु है। ऐ अल्लाह! तेरे ही लिए सब प्रशंसा है। (वास्तव में, लोगों को उक्त ज़िक्र से नहीं रोका जाना चाहिए। ज़ोर से ज़िक्र (जह्र) का मसला मतभेद वाला है, और महान कुरान के व्यापक उल्लेख और कई हदीसों के प्रमाण मौजूद हैं...)

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۳

ذکرودعا مسئلہ ۲۲: از بمبئی مرسلہ مولوی محمد عمر الدین صاحب مع رسالہ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیانِ شرع متین کہ ہمارے اس ملک سندھ اور نیز بمبئی میں قدیم الایام سے یہ مروج ہے کہ جنازہ کے آگے کلمہ طیبہ لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ کا ذکر کرتے ہوئے چند آدمی میت کو قبرستان لے جاتے ہیں اور قبرستان پہنچ کر اس میت کو بخش دیتے ہیں اور جب واپس لوٹتے ہیں تو اس طرح کلمہ طیبہ پڑھتے آتے ہیں اور اس کا ثواب میت کے مکان پر پہنچ کر اس کو بخش دیتے ہیں آیا اس کلمہ کا ذکر میت کے آگے اور واپسی کے وقت جہرًا پڑھنا جائز ہے یا نہیں اور میت کو اس سے فائدہ ہوتا ہے یا نہیں ؟ اور جو شخص اسے کفر و شرک یا حرام قطعی کہے اور مسلمانوں کو اس کے باعث مستحق لعن و طعنہ جانے وہ خاطی ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ اجر پاؤ-ت)

الجواب: تحریر فقیر بررسالہ مذکور بسم اللہ الرحمٰن الرحیم اللھم لك الحمد (اے اللہ ! تیرے ہی لئے تعریف ہے-ت) فی الواقع لوگوں کو ذکر مذکور سے منع نہ کیا جائے، مسئلہ جہر مختلف فیہا ہے اور اطلاقات قرآن عظیم اور شادات احادیث کثیر

Fatawa Razawiyya Volume 23

Example of a Hadith Qudsi:

Arabic Text	Urdu Translation / Explanation
"And if he mentions Me in a gathering, I mention him in a gathering better than them." Narrated by al-Bukhari,[1] Muslim, al-Tirmidhi, al-Nasa'i, and Ibn Majah from Abu Huraira; and Ahmad from Anas with an authentic chain; and al-Tabarani[3] in al-Kabir and al-Bazzar in al-Musnad with a good chain; and al-Bayhaqi in al-Shu'ab, all of them from Ibn Abbas; and al-Tabarani[4] therein with a fair chain from Mu'adh bin Anas (may Allah be pleased with them). And the wording of this is: "He does not mention Me in a gathering except that I mention him in the Highest Companion."[2] And Hadith 5: "When you pass by the gardens of Paradise, graze." They said: "And what are the gardens of Paradise?" He said: "The circles of remembrance (dhikr)." Narrated by Ahmad[3] and al-Tirmidhi.	If he mentions Me in any gathering, I will mention him in a better gathering, (meaning in the assembly of angels). Bukhari, Muslim, Tirmidhi, Nasai, and Ibn Majah narrated this from Hazrat Abu Huraira. Imam Ahmad narrated it with an authentic chain from Hazrat Anas. Imam Tabarani in Al-Kabir, Bazzar in his Musnad with an excellent chain, and Imam Bayhaqi in Shu'ab al-Iman, then all of them narrated it from Hazrat Abdullah Ibn Abbas. Tabarani in "Al-Kabir" narrated with a fair chain from Hazrat Mu'adh bin Anas (may Allah be pleased with them). Its words are: "He will not remember me... etc., he will not remember Me in any gathering but I will remember him in the Highest Companion (Hadith 5). O people! When you pass by the gardens of Paradise, graze." On this, the companions asked: "O Messenger! What are the gardens of Paradise?"

---

[1] Sahih Muslim, Kitab al-Dhikr, Bab al-Hath 'ala Dhikr-Allah, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/343, 441; Jamiat-Tirmidhi, Abwab al-Da'wat, Amin Company, Delhi, 2/200; Sunan Ibn Majah, Abwab al-Da'wat, Bab Fadl al-Amal, H.M. Saeed Company, p. 297; Sahih al-Bukhari, Kitab al-Radd 'ala al-Jahmiyyah, Bab Qawl "Wa Yuhadhirukum Allah Nafsahu", Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/1101. [2] Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 391, Al-Maktabah al-Faysaliyyah, Beirut, 20/182. [3] Musnad Ahmad bin Hanbal, from Anas bin Malik, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 3/150; Jami at-Tirmidhi, Abwab al-Da'wah, Amin Company, Delhi, 2/189.

फ़तावा रज़विया खंड 23

हदीस-ए-कुदसी का उदाहरण:

अरबी पाठ

"और अगर वह मुझे किसी सभा में याद करता है, तो मैं उसे उनसे बेहतर सभा में याद करूँगा।" इसे बुखारी[1], मुस्लिम, तिर्मिज़ी, नसाई और इब्न माजाह ने अबू हुरैरा से रिवायत किया; और अहमद ने अनस से सही सनद के साथ; और तबरानी[3] ने अल-कबीर में और बज़ार ने अल-मुसनद में उम्दा सनद के साथ; और बैहक़ी ने अल-शुअब में, उन सभी ने इब्न अब्बास से; और तबरानी[4] ने उसमें हसन सनद के साथ मुआज़ बिन अनस (अल्लाह उनसे खुश हो) से रिवायत किया। और इसके शब्द ये हैं: "वह मुझे किसी सभा में याद नहीं करता मगर मैं उसे सर्वोच्च साथियों में याद करता हूँ।"[2] और हदीस 5: "जब तुम जन्नत के बाग़ीचों से गुज़रो, तो चर लिया करो।" उन्होंने कहा: "और जन्नत के बाग़ीचे क्या हैं?" उन्होंने फ़रमाया: "ज़िक्र के हलके (घेरे)।" इसे अहमद[3] और तिर्मिज़ी ने रिवायत किया।

उर्दू अनुवाद / स्पष्टीकरण

अगर उसने मुझे किसी सभा में याद किया तो मैं उसे उससे बेहतर सभा में याद करूँगा, (यानी फरिश्तों की महफ़िल में)। बुखारी, मुस्लिम, तिर्मिज़ी, नसाई और इब्न माजाह ने इसे हज़रत अबू हुरैरा से रिवायत किया। इमाम अहमद ने सही सनद के साथ हज़रत अनस से रिवायत किया है। इमाम तबरानी ने अल-कबीर में, बज़ार ने उम्दा सनद के साथ अपनी मुसनद में और इमाम बैहक़ी ने शुअब अल-ईमान में, फिर उन सब ने हज़रत अब्दुल्ला इब्न अब्बास से इसे रिवायत किया। तबरानी ने "अल-कबीर" में हसन सनद के साथ हज़रत मुआज़ बिन अनस (अल्लाह तआला उनसे खुश हो) से रिवायत किया है। इसके शब्द ये हैं 'ला-यज़कुरनी' आदि, वह मुझे किसी महफ़िल में याद नहीं करेगा मगर मैं रफ़ीक़-ए-आला (सर्वोच्च साथी) में उसे याद करूँगा (हदीस 5)। लोगो! जब तुम जन्नत के बाग़ीचों से गुज़रने लगो तो चर-चुग लिया करो। इस पर सहाबा ने अर्ज़ किया: हुज़ूर! जन्नत के बाग़ीचे क्या हैं?

---

[1] सही मुस्लिम, किताब अल-ज़िक्र, बाब अल-हथ 'अला ज़िक्र-अल्लाह, क़दीमी कुतुब खाना, कराची, 2/343, 441; जामि' अत-तिर्मिज़ी, अबवाब अद-दा'वात, अमीन कंपनी, दिल्ली, 2/200; सुनन इब्न माजाह, अबवाब अद-दा'वात, बाब फ़ज़्ल अल-अमल, एच.एम. सईद कंपनी, पृष्ठ 297; सही अल-बुखारी, किताब अर-रद्द 'अला अल-जहमिया, बाब क़ौल "वा युहज़िरुकुम अल्लाह नफ़सहू", क़दीमी

कुतुब खाना, कराची, 2/1101। [2] अल-मु'जम अल-कबीर, हदीस 391, अल-मकतबा अल-फ़ैसलिया, बेरुत, 20/182। [3] मुसनद अहमद बिन हंबल, अनस बिन मालिक से, अल-मकतब अल-इस्लामी, बेरुत, 3/150; जामि' अत-तिर्मिज़ी, अबवाब अद-दा'वा, अमीन कंपनी, दिल्ली, 2/189।

पृष्ठ 163 का 768

مثل حدیث قدسی :

عربی متن	اردو ترجمہ و تشریح
وان ذکر نی فی ملأ ذکرته فی ملأ خیر منهم رواه البخاری ۱ ومسلم والترمذی والنسائی وابن ماجة عن ابی هریرة واحمد عن انس بسند صحیح والطبرانی ۳ فی الکبیر والبزار فی المسند باسناد جید و البیهقی فی الشعب کلهم عن ابن عباس والطبرانی ۴ فیه بسند حسن عن معاذ بن انس رضی اللہ تعالٰی عنهم ولفظ هذا لایذکر فی ملأ الا ذکرته فی الرفیق الاعلی ۲ وحدیث ۵ اذا مررتم بریاض الجنّة فارتعوا قالوا و ماریاض الجنّة قال حلق الذکر اخرجه احمد ۳ والترمذی	اگر اس نے مجھے کسی مجلس میں یاد کیا تو میں اس سے بہتر مجلس میں یاد کروں گا، (یعنی فرشتوں کی محفل میں) بخاری، مسلم، ترمذی، نسائی اور ابن ماجہ نے اس کو حضرت ابوہریرہ سے روایت کیا۔ امام احمد نے صحیح سند کے ساتھ حضرت انس سے روایت کیا ہے امام طبرانی نے الکبیر میں، بزار نے عمدہ سند سے اپنی مسند میں اور امام بیہقی نے شعب الایمان میں پھر ان سب نے حضرت عبداللہ ابن عباس سے اسے روایت کیا۔ طبرانی نے "الکبیر" میں سند حسن کے ساتھ حضرت معاذ بن انس رضی اللہ تعالیٰ عنہم سے روایت کیا ہے اس کے الفاظ یہ ہیں لایذکرنی الخ وہ مجھے کسی محفل میں یاد نہیں کرے گا مگر میں رفیق اعلیٰ میں اسے یاد کروں گا (حدیث ۵) لوگو! جب تم جنت کے باغیچوں سے گزرنے لو تو چر چگ لیا کرو۔ اس پر صحابہ نے عرض کیا: حضور! جنت کے باغیچے کیا ہیں؟

١ صحیح مسلم کتاب الذکر باب الحث علی ذکر اللہ قدیمی کتب خانہ کراچی ٢/ ٣٤٣، ٤٤١، جامع الترمذی ابواب الدعوات امین کمپنی دہلی ٢/ ٢٠٠، سنن ابن ماجہ ابواب الدعوات باب فضل العمل ایچ ایم سعید کمپنی ص ٢٩٧، صحیح البخاری کتاب الرد علی الجهمیة باب قول ویحذر کم اللہ نفسہ قدیمی کتب خانہ کراچی ٢/ ١١٠١ ٢ المعجم الکبیر حدیث ٣٩١ المکتبة الفیصلیة بیروت ٢٠/ ١٨٢ ٣ مسند احمد بن حنبل عن انس بن مالك المکتب الاسلامی بیروت ٣/ ١٥٠، جامع الترمذی ابواب الدعوة امین کمپنی دہلی ٢/ ١٨٩

Volume 23 Fatawa Razawiyya

[Table Content] [Left Column - Arabic Original] ...and he graded it Hasan (good). Al-Bayhaqi narrated it in Ash-Shu'ab from Anas, and Ibn Shahin in At-Targhib fi al-Dhikr from him and from Abu Hurairah (may Allah be pleased with them both). And the Hadith: "O people, indeed Allah has groups of angels who travel and stop at the circles of Dhikr (remembrance) on earth, so graze in the gardens of Paradise." They said: "And where are the gardens of Paradise?" He said: "The circles of Dhikr." (The Hadith) Narrated by Ibn Abi al-Dunya, Abu Ya'la, al-Bazzar, at-Tabarani in al-Awsat, al-Hakim, al-Hakim in al-Mustadrak, al-Bayhaqi in Ash-Shu'ab, Ibn Shahin, and Ibn Asakir from Jabir bin Abdullah (may Allah be pleased with them both). Al-Hakim authenticated its chain. And the Hadith: "No people sit mentioning Allah except that the angels surround them, mercy covers them, tranquility descends upon them, and Allah mentions them among those who are with Him." Related by...

[Right Column - Urdu Translation] ...said: "Circles of Dhikr." Imam Ahmad and at-Tirmidhi extracted it, and along with that, he also graded it Hasan. Imam al-Bayhaqi narrated it in Shu'ab al-Iman on the authority of Hazrat Anas. Ibn Shahin narrated in At-Targhib fi al-Dhikr from Hazrat Anas and Hazrat Abu Hurairah: "O people! Allah Almighty's angels are His army who descend upon the gatherings of Dhikr on earth. Therefore, eat and drink from the gardens of Paradise, i.e., participate in Dhikr and supplications. The companions asked, 'Where are the gardens of Paradise?' He said that the gatherings of Dhikr are the gardens of Paradise." (Al-Hadith) Ibn Abi al-Dunya, Abu Ya'la, Bazzar, and Tabarani in Al-Awsat, Hakim, and Imam al-Bayhaqi in Shu'ab al-Iman, Ibn Shahin and Ibn Asakir narrated this from Jabir bin Abdullah. Hakim has declared its chain of transmission as Sahih (authentic). (Hadith 8) Whenever people sit anywhere to remember Allah Almighty, their status is such that God's angels surround them from all sides, and divine mercy covers them, and tranquility descends upon them, and Allah Almighty mentions them among those who are present in His court.

[Footer] 1. At-Targhib wat-Tarhib with reference to Ibn Abi al-Dunya, Abu Ya'la, al-Bazzar etc., Mustafa al-Babi Egypt 2/205. Page 164 of 768

जिल्द 23 फतावा रज़विया

[विषय वस्तु] [बायां कॉलम - मूल अरबी] ...और उन्होंने इसे हसन (अच्छा) कहा। अल-बैहकी ने अनस से 'अश-शुअब' में इसे रिवायत किया, और इब्न शाहीन ने 'अत-तरगीब फ़ी अल-ज़िक्र' में उनसे और अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत किया। और हदीस: "ऐ लोगों, बेशक अल्लाह के पास फरिश्तों के ऐसे समूह हैं जो ज़मीन पर ज़िक्र (अल्लाह की याद) की महफिलों में उतरते और रुकते हैं, इसलिए जन्नत के बागों में चरो।" उन्होंने पूछा: "और जन्नत के बाग कहाँ हैं?" उन्होंने कहा: "ज़िक्र की महफिलें।" (हदीस) इसे इब्न अबी अल-दुनिया, अबू याला, अल-बज्ज़ार, अल-तबरानी ने अल-अवसत में, अल-हाकिम, अल-हाकिम ने अल-मुस्तदरक में, अल-बैहकी ने अश-शुअब में, इब्न शाहीन और इब्न असाकिर ने जाबिर बिन अब्दुल्लाह (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत किया। हाकिम ने इसकी सनद (सूत्र) को सही करार दिया। और हदीस: "जब भी कुछ लोग अल्लाह का ज़िक्र करने के लिए बैठते हैं, तो फरिश्ते उन्हें घेर लेते हैं, रहमत उन्हें ढांप लेती है, उन पर सुकून नाज़िल होता है, और अल्लाह उनका ज़िक्र उनके पास वालों में करता है।" इसे... द्वारा निकाला गया।

[दायां कॉलम - उर्दू अनुवाद] ...कहा: ज़िक्र के हलके(महफिलें)। इमाम अहमद और तिर्मिज़ी ने इसकी तख़रीज की और साथ ही इसे हसन भी करार दिया। इमाम बैहकी ने शुअबुल ईमान में हज़रत अनस के हवाले से इसे रिवायत किया। इब्न शाहीन ने तरगीब फ़ी अल-ज़िक्र में हज़रत अनस और हज़रत अबू हुरैरा से रिवायत किया: "ऐ लोगो! अल्लाह तआला के फरिश्ते उसका लश्कर हैं जो ज़मीन पर ज़िक्र की महफिलों में उतरते हैं। इसलिए जन्नत के बगीचों में से खा-पी लिया करो यानी ज़िक्र-ओ-अज़कार में हिस्सा ले लिया करो। सहाबा ने अर्ज़ किया, 'जन्नत के बाग कहाँ हैं?' तो फ़रमाया कि ज़िक्र की महफिलें जन्नत के बाग हैं।" (अल-हदीस) इब्न अबी अल-दुनिया, अबू याला, बज्ज़ार, तबरानी ने अल-अवसत में, हकीम और इमाम बैहकी ने शुअबुल ईमान में, इब्न शाहीन और इब्न असाकिर ने जाबिर बिन अब्दुल्लाह से इसे रिवायत किया। हाकिम ने इसकी सनद को सही करार दिया है। (हदीस 8) जब भी लोग अल्लाह तआला का ज़िक्र करने के लिए कहीं बैठते हैं, तो उनकी शान यह होती है कि खुदा के फरिश्ते चारों तरफ से उन्हें घेर लेते हैं और रहमते इलाही उन्हें ढांप लेती है और उन पर सुकून का नुज़ूल होता है और अल्लाह तआला इन लोगों में उनका तज़किरा फरमाता है जो उसकी बारगाह में हाज़िर हैं।

[फुटनोट] 1. अत-तरगीब वत-तरहीब ब-हवाला इब्न अबी अल-दुनिया, अबू याला, अल-बज्ज़ार वगैरह, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र 2/205। पेज 164/768

[میز کا مواد] [بایاں کالم - عربی متن] وحسنه، والبیہقی فی الشعب عن انس وابن شاهین فی الترغیب فی الذکر عنه و عن ابی هریرة رضی الله تعالیٰ عنہما، وحدیث "یا ایها الناس ان لله سرایا من الملئکة تحل وتقف عن مجالس الذکر فی الارض فارتعوا فی ریاض الجنة قالوا و این ریاض الجنة قال مجالس الذکر الحدیث رواه ابن ابی الدنیا وابو یعلی والبزار و الطبرانی فی الاوسط والحکیم والحاکم والبیہقی فی الشعب و ابن شاهین وابن عساکر عن جابر بن عبدالله رضی الله تعالی عنهما صحح الحاکم سنده وحدیث "لا یقعد قوم یذکرون الله الا حفتهم الملئکة وغشیتهم الرحمة و نزلت علیهم السکینة وذکرهم الله تعالیٰ فیمن عنده اخرجه

[دایاں کالم - اردو ترجمہ] فرمایا: ذکر کے حلقے، امام احمد اور ترمذی نے اس کی تخریج فرمائی اور اس کے ساتھ ہی اس کی تحسین بھی فرمائی امام بیہقی نے شعب الایمان میں حضرت انس کے حوالے سے اسے روایت کیا۔ ابن شاہین نے ترغیب فی الذکر میں حضرت انس اور حضرت ابوہریرہ سے روایت کیا اے لوگو! اللہ تعالیٰ کے فرشتے اس کا لشکر ہیں جو زمین پر ذکر کی مجالس میں اترتے ہیں لہٰذا جنت کے باغیچوں میں سے کھا پی لیا کرو یعنی ذکر اذکار میں حصہ لے لیا کرو، صحابہ نے عرض کی باغات جنت کہاں ہیں تو فرمایا کہ ذکر کی محفلیں باغات جنت ہیں (الحدیث) ابن ابی الدنیا، ابویعلیٰ، بزار، طبرانی نے الاوسط میں حکیم، حاکم اور امام بیہقی نے شعب الایمان میں ابن شاہین اور ابن عساکر نے جابر بن عبداللہ سے اسے روایت کیا۔ حاکم نے اس کی سند کو صحیح قرار دیا ہے (حدیث ۸) جب بھی لوگ اللہ تعالیٰ کا ذکر کرنے کے لئے کہیں بیٹھتے ہیں تو ان کی شان یہ ہوتی ہے کہ خدا کے فرشتے چاروں طرف سے انھیں گھیر لیتے ہیں

اور رحمت الٰہی انھیں ڈھانپ لیتی ہے اور ان پر سکون کا نزول ہوتا ہے اور اللہ تعالیٰ ان لوگوں میں ان کا تذکرہ فرماتا ہے جو اس کی بارگاہ میں حاضر

[فوٹ نوٹ] ۱ الترغیب والترہیب بحوالہ ابن ابی الدنیا وابی یعلی والبزار وغیرہ مصطفی البابی مصر ۲/ ۲۰۵ صفحہ ۱۶۴ از ۷۶۸

Fatawa Rizvia, Volume 23

[Arabic Section]: Ahmad, Muslim, at-Tirmidhi, Ibn Majah, Ibn Hibban, and Abu Nu'aym in 'al-Hilya', all of them from Abu Huraira and from Abu Sa'id al-Khudri together (may Allah be pleased with them both). And the Hadith: "Remember Allah Almighty so much until they say [you are] insane." Narrated by Ahmad, Abu Ya'la, Ibn Hibban, al-Hakim, and al-Bayhaqi in 'ash-Shu'ab' from Abu Sa'id (may Allah be pleased with him) with an authentic chain. And the Hadith: "Remember Allah so much until the hypocrites say: Indeed you are showing off." It was extracted by Sa'id ibn Mansur in his 'Sunan', Ahmad in the book 'az-Zuhd al-Kabir', and al-Bayhaqi in 'ash-Shu'ab' from Abu al-Jawza' Aws ibn Abdullah ar-Rabi' as 'mursal' (disconnected). And al-Tabarani connected it (wasala) in 'al-Kabir' and Ibn Shahin in 'Targhib adh-Dhikr' from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both) with the wording: "Remember Allah with such remembrance..."

[Urdu Section]: ...are residents. Imam Ahmad, Muslim, Tirmidhi, Ibn Majah, Ibn Hibban and Abu Nu'aym narrated in "Al-Hilya" on the authority of Hazrat Abu Huraira and Hazrat Abu Sa'id al-Khudri (may Allah be pleased with them both). (Hadith 10) Remember Allah Almighty excessively until people start calling you insane. Imam Ahmad, Abu Ya'la, Ibn Hibban, Hakim and Imam Bayhaqi have narrated it in "Shu'ab al-Iman" with a good chain from Hazrat Abu Sa'id al-Khudri (may Allah be pleased with him). (Hadith 11) Remember Allah Almighty very much until the hypocrites start saying you are a show-off. Sa'id bin Mansur in his Sunan, Imam Ahmad in 'Al-Zuhd al-Kabir', and Imam Bayhaqi in "Shu'ab al-Iman" have narrated it as 'mursal' (i.e., with a disconnected chain) on the authority of Abu al-Jawza' Aws bin Abdullah al-Rab'i. Imam Tabarani in 'Mu'jam Kabir' and Ibn Shahin in 'Targhib al-Dhikr' mentioned it as 'mawsul' (connected) from Hazrat Abdullah ibn Abbas (may Allah be pleased with them both) with these words: "Remember Allah with such remembrance..."

---

1. Sahih Muslim, Book of Remembrance, Chapter on the Virtue of Gathering etc., Qadimi Kutub Khana Karachi 2/365; Jami' at-Tirmidhi, Chapters of Supplications, Amin Company Delhi 2/317; Sunan Ibn Majah, Chapters of Supplications, Chapter on the Virtue of Remembrance, H.M. Saeed Company Karachi, p. 772.
2. Musnad Ahmad bin Hanbal, on the authority of Abu Sa'id al-Khudri, al-Maktab al-Islami Beirut 3/68 etc.; Shu'ab al-Iman, Hadith 526, Dar al-Kutub al-Ilmiyya Beirut 1/397.
3. Shu'ab al-Iman, Hadith 527, Dar al-Kutub al-Ilmiyya Beirut 1/397.

फ़तावा रिज़विया, खंड 23

[अरबी भाग]: अहमद, मुस्लिम, तिर्मिज़ी, इब्न माजह, इब्न हिब्बान और अबू नुऐम ने 'अल-हिलिया' में, उन सभी ने अबू हुरैरा और अबू सईद खुदरी (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) दोनों से रिवायत किया है। और हदीस: "अल्लाह तआला का इतना ज़िक्र करो कि वे [लोग] कहें [तुम] पागल हो गए हो।" इसे अहमद, अबू यअला, इब्न हिब्बान, हाकिम और बैहकी ने 'अश-शुअब' में अबू सईद (रज़ियल्लाहु अन्हु) से सही सनद के साथ रिवायत किया है। और हदीस: "अल्लाह का इतना ज़िक्र करो कि मुनाफ़िक़ (पाखंडी) कहने लगें: वास्तव में तुम दिखावा कर रहे हो।" इसे सईद इब्न मंसूर ने अपनी 'सुनन' में, अहमद ने 'अज़-ज़ुहद अल-कबीर' में और बैहकी ने 'अश-शुअब' में अबू अल-जौज़ा औस इब्न अब्दुल्ला अर-रबई से 'मुरसल' (बिना जुड़ी श्रृंखला) के रूप में निकाला है। और अल-तबरानी ने इसे 'अल-कबीर' में और इब्न शाहीन ने 'तरगीब अज़-ज़िक्र' में इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से इन शब्दों के साथ जोड़ा (वसला) है: "अल्लाह को ऐसे याद करो..."

[उर्दू भाग]: ...रहने वाले होते हैं। इमाम अहमद, मुस्लिम, तिर्मिज़ी, इब्न माजह, इब्न हिब्बान और अबू नुऐम ने "अल-हिलिया" में हज़रत अबू हुरैरा और हज़रत अबू सईद खुदरी (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) के हवाले से तख़रीज फ़रमाई। (हदीस 10) अल्लाह तआला का कसरत (अधिकता) से ज़िक्र किया करो यहाँ तक कि लोग दीवाना कहने लगें। इमाम अहमद, अबू यअला, इब्न हिब्बान, हाकिम और इमाम बैहकी ने 'शुअब अल-ईमान' में अच्छी सनद के साथ हज़रत अबू सईद खुदरी (रज़ियल्लाहु अन्हु) से इसको रिवायत किया है। (हदीस 11) अल्लाह तआला का बहुत ज़्यादा ज़िक्र किया करो यहाँ तक कि मुनाफ़िक़ कहने लगें कि तुम रियाकार (दिखावा करने वाले) हो। सईद बिन मंसूर ने अपनी सुनन में, इमाम अहमद ने 'अज़-ज़ुहद अल-कबीर' में और इमाम बैहकी ने "शुअब अल-ईमान" में अबू अल-जौज़ा औस बिन अब्दुल्ला रबई के हवाले से इसको मुरसल (यानी टूटी हुई सनद) तख़रीज फ़रमाया। इमाम तबरानी ने 'मुअजम कबीर' में और इब्न शाहीन ने 'तरगीब अज़-ज़िक्र' में हज़रत अब्दुल्ला इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से इन अल्फाज़ (शब्दों) के साथ "मौसूला" (जुड़ी हुई) ज़िक्र किया।

---

1. सहीह मुस्लिम, किताबुज़ ज़िक्र, बाब फ़ज़लुल इज्तेमाअ आदि, कदीमी कुतुब खाना कराची 2/365; जामी' अत-तिर्मिज़ी, अबवाबुद दावात, अमीन कंपनी दिल्ली 2/317; सुनन इब्न माजह, अबवाबुद दावात, बाब फ़ज़लुज़ ज़िक्र, एच.एम. सईद कंपनी कराची पृ. 772।

2. मुसनद अहमद बिन हंबल, हज़रत अबू सईद खुदरी से, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरुत 3/68 आदि; शुअब अल-ईमान, हदीस 526, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरुत 1/397।
3. शुअब अल-ईमान, हदीस 527, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरुत 1/397।

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۳

[عربی حصہ]: احمد ومسلم۱ والترمذی وابن ماجۃ وابن حبان وابونعیم فی الحلیۃ کلھم عن ابی ھریرۃ و عن ابی سعید۹ الخدری جمیعا رضی اللہ تعالٰی عنھما وحدیث "اکثروا ذکر اللہ تعالٰی حتی یقولوا مجنون رواہ احمد۲ وابو یعلی وابن حبان والحاکم والبیہقی فی الشعب عن ابی سعید رضی اللہ تعالٰی عنہ بسند صحیح وحدیث "اکثروا ذکر اللہ حتی یقول المنافقون انکم مراؤن اخرجہ سعید بن منصور فی سننہ واحمد فی کتاب الزھد الکبیر والبیہقی۳ فی الشعب عن ابی الجوزاء اوس بن عبداللہ الربیعی مرسلا۔ و وصلہ الطبرانی فی الکبیر وابن شاھین فی ترغیب الذکر عن ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنھما باللفظ اذکر واللہ ذکرا

[اردو حصہ]: رہنے والے ہوتے ہیں۔ امام احمد مسلم، ترمذی، ابن ماجہ، ابن حبان اور ابونعیم نے "الحلیہ" میں حضرت ابوہریرہ اور حضرت ابوسعید خدری رضی اللہ تعالٰی عنہما کے حوالے سے تخریج فرمائی۔ (حدیث ۱۰) اللہ تعالٰی کا کثرت سے ذکر کیا کرو یہاں تک کہ لوگ دیوانہ کہنے لگیں۔ امام احمد ابویعلی، ابن حبان، حاکم اور امام بیہقی نے شعب الایمان میں اچھی سند سے حضرت ابوسعید خدری رضی اللہ تعالٰی عنہ سے اس کو روایت کیا ہے۔ (حدیث ۱۱) اللہ تعالٰی کا بہت زیادہ ذکر کیا کرو یہاں تک کہ منافق کہنے لگیں تم ریا کار ہو، سعید بن منصور نے اپنی سنن میں امام احمد نے الزہد الکبیر میں امام بیہقی نے "شعب الایمان" میں ابوالجوزاء اوس بن عبداللہ ربعی کے حوالے سے اس کو مرسل (یعنی منقطع سند) تخریج فرمایا۔ امام طبرانی نے معجم کبیر میں ابن شاہین نے ترغیب الذکر میں حضرت عبداللہ ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما سے ان الفاظ کے ساتھ "موصولا" ذکر

۱ صحیح مسلم کتاب الذکر باب فضل الاجتماع الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۳۶۵، جامع الترمذی ابواب الدعوات امین کمپنی دہلی ۲ / ۳۱۷، سنن ابن ماجہ ابواب الدعوات باب فضل الذکر ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۲ ۷۷۲ مسند احمد بن حنبل عن ابی سعید الخدری المکتب الاسلامی بیروت ۳ / ۶۸ واے، شعب الایمان حدیث ۵۲۶ دار الکتب العلمیہ بیروت ۱ / ۳۹۷ ۳ شعب الایمان حدیث ۵۲۷ دار الکتب العلمیہ بیروت ۱ / ۳۹۷

Fatawa Rizvia, Volume 23

[Left Column - Arabic Original] (Prophet PBUH) said: "Hypocrites say that you are showing off," and the Hadith "Ghanimat (bounty) is the gatherings of the people of Dhikr (remembrance of Allah)" narrated by Ahmad and al-Tabarani in Al-Kabir from Abdullah bin Amr bin al-As (may Allah be pleased with them both) with a good (hasan) chain. And the Hadith: "The Lord, the Almighty, the Majestic, says on the Day of Resurrection: 'The people of the assembly will soon know who the people of generosity (Ahl al-Karam) are.' It was asked, 'Who are the people of generosity, O Messenger of Allah?' He replied: 'The people of the gatherings of Dhikr in the mosques.'" Narrated by Ahmad, Abu Ya'la, Sa'id, Ibn Hibban, Ibn Shahin, and al-Bayhaqi from Abu Sa'id (may Allah be pleased with him). And the Hadith: "Indeed, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) came out to a circle of his companions and said: 'What has made you sit here?' They replied: 'We have sat to remember Allah.' He said: 'Gabriel came to me and informed me that Allah, the Almighty and Sublime...'"

[Right Column - Urdu Translation] (The Prophet PBUH) said: "O people! Remember Allah Almighty so much that the hypocrites speak out saying that you are showing off." (Hadith 12) "The gathering of those who remember is booty (wealth obtained in war)." Imam Ahmad and Imam Tabarani in Majma' al-Kabir narrated this with a good (hasan) chain of narration. (May Allah be pleased with them). (Hadith 13) "The Lord of the Worlds, Who is dominant and great, will say on the Day of Resurrection, 'Those gathered here will soon know who the people of generosity (Ahl al-Karam) are.' It was asked, 'O Messenger of Allah! Who is meant by the people of generosity?' He said, 'Those who establish circles of remembrance (Dhikr) in mosques.'" Imam Ahmad, Abu Ya'la, Sa'id bin Mansur, Ibn Hibban, Ibn Shahin, and Imam Bayhaqi narrated this with reference to Hazrat Abu Sa'id al-Khudri (may Allah be pleased with him). (Hadith 14) "The Prophet (peace and blessings be upon him) came to a circle of remembrance of the Sahaba (Companions) and said, 'Why are you sitting here?' They replied, 'We have sat here to remember Allah Almighty.' Upon this, he said, 'Gabriel came to me and informed me that Allah, the Mighty and Sublime...'"

[Footnotes] 1 Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 12786, Al-Maktabah al-Faysaliyyah, Beirut, 12/169 2 Musnad Ahmad bin Hanbal, on the authority of Abdullah bin Amr bin al-As, Al-Maktabah al-Islamiyyah, Beirut, 2/177 and 190 3 Musnad Ahmad bin Hanbal, on the authority of Abu Sa'id al-Khudri, Al-Maktabah al-Islamiyyah, Beirut, 3/68

फतावा रज़विया, जिल्द 23

[बायाँ कॉलम - अरबी मूल] (नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने) फरमाया: "मुनाफिक कहते हैं कि तुम दिखावा करते हो," और हदीस "ज़िक्र करने वालों की मजिलसें गनीमत (उपहार) हैं" इमाम अहमद और तबरानी ने अल-कबीर में अब्दुल्ला बिन अम्र बिन अल-आस (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से एक हसन (अच्छी) सनद के साथ रिवायत की। और हदीस: "परवरदिगार, जो गालिब और बुलंद है, कयामत के दिन फरमाएगा: 'आज जमा होने वाले लोग जल्द जान लेंगे कि अहल-ए-करम (सम्मानित लोग) कौन हैं।' पूछा गया, 'ऐ अल्लाह के रसूल! अहल-ए-करम कौन हैं?' फरमाया: 'मस्जिदों में ज़िक्र की मजलिसें कायम करने वाले'।'' इसे अहमद, अबू यअला, सईद, इब्न हिब्बान, इब्न शाहीन और बैहक़ी ने अबू सईद (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया। और हदीस: "बेशक अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) अपने सहाबा के एक हलके(ज़िक्र की मंडली) में तशरीफ़ लाए और फरमाया: 'तुम यहाँ क्यों बैठे हो?' उन्होंने अर्ज किया: 'हम यहाँ अल्लाह का ज़िक्र करने बैठे हैं।' फरमाया: 'मेरे पास जिब्रील आए और मुझे खबर दी कि अल्लाह, अज़्ज़-व-जल्ल...'"

[दायाँ कॉलम - उर्दू अनुवाद] फरमाया लोगो! अल्लाह तआला का खूब ज़िक्र किया करो यहाँ तक कि मुनाफिक बोल उठें कि तुम दिखावा करते हो। (हदीस 12) ज़िक्र करने वालों की मजलिसों का माल गनीमत है। इमाम अहमद ने इमाम तबरानी ने मजमअ कबीर में इसको सनद हसन के साथ रिवायत किया। (अल्लाह तआला उनसे राज़ी हो) (हदीस 13) परवरदिगार-ए-आलम जो गालिब और बड़ा है कयामत के दिन इरशाद फरमाएगा, यहाँ जमा होने वाले लोग जल्द जान लेंगे कि अहल-ए-करम कौन लोग हैं। पूछा गया या रसूल अल्लाह! अहल-ए-करम से मुराद कौन लोग हैं? इरशाद फरमाया मस्जिदों में ज़िक्र की मजलिसें कायम करने वाले। इमाम अहमद, अबू यअला, सईद बिन मंसूर, इब्न हिब्बान, इब्न शाहीन, और इमाम बैहक़ी ने हज़रत अबू सईद खुदरी रज़ियल्लाहु तआला अन्हु के हवाले से इसकी तखरीज़ फरमाई। (हदीस 14) हुज़ूर अलैहिस्सलाम सहाबा किराम के हलका-ए-ज़िक्र में तशरीफ लाए और इरशाद फरमाया कि यहाँ क्यों बैठे हो? उन्होंने अर्ज की कि हम यहाँ अल्लाह तआला का ज़िक्र करने के लिए बैठे हैं। इस पर इरशाद फरमाया मेरे पास हज़रत जिब्रील...

[पाद टिप्पणियाँ] 1 अल-मुअजम अल-कबीर, हदीस 12786, अल-मकतब-अल-फैसलिया, बेरूत, 12/169 2 मुस्नद अहमद बिन हंबल, अब्दुल्ला बिन अम्र बिन अल-आस के हवाले से, अल-मकतब-अल-इस्लामिया, बेरूत, 2/177 और 190 3 मुस्नद अहमद बिन हंबल, अबू सईद खुदरी के हवाले से, अल-मकतब-अल-इस्लामिया, बेरूत, 3/68

فتاوی رضویه، جلد ۲۳

[بایاں کالم - عربی متن] یقول المنافقون انکم تراؤن وحدیث غنیمة مجالس اهل الذکر رواه احمد والطبرانی فی الکبیر عن عبدالله بن عمرو بن العاص رضی الله تعالٰی عنهما بسند حسن و حدیث یقول الرب عزوجل یوم القیمة سیعلم اهل الجمع من اهل الکرم فقیل ومن اهل الکرم یا رسول الله قال اهل مجالس الذکر فی المساجد اخرجه احمد وابو یعلٰی وسعید وابن حبان وابن شاهین والبیهقی عن ابی سعید رضی الله تعالٰی وحدیث ان رسول الله صلی الله تعالی علیه وسلم خرج علی حلقة من اصحابه فقال ما اجلسکم ههنا قالوا جلسنا نذکر الله قال اتانی جبریل فاخبرنی ان الله عز وجل

[دایاں کالم - اردو ترجمہ] فرمایا لوگو! اللہ تعالیٰ کا خوب ذکر کیا کرو کہ منافق بول اٹھیں کہ تم دکھاوا کرتے ہو، (حدیث ۱۲) ذکر کرنیوالوں کی مجلسوں کا مال غنیمت ہے۔ امام احمد نے امام طبرانی نے مجمع کبیر میں اس کو سند حسن کے ساتھ روایت کیا۔ (اللہ تعالیٰ ان سے راضی ہو) (حدیث ۱۳) پروردگار عالم جو غالب اور بڑا ہے قیامت کے دن ارشاد فرمائیگا، یہاں جمع ہونیوالے لوگ جلد جان لیں گے کہ اہل کرم کون لوگ ہیں پوچھا گیا یا رسول اللہ ! اہل کرم سے مراد کون لوگ ہیں؟ ارشاد فرمایا مساجد میں ذکر کی مجلسیں قائم کرنیوالے۔ امام احمد، ابویعلی، سعید بن منصور، ابن حبان، ابن شاہین، اور امام بیہقی نے حضرت ابو سعید خدری رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے حوالے سے اس کی تخریج فرمائی۔ (حدیث ۱۴) حضور علیہ الصلوۃ والسلام صحابہ کرام کے حلقہ ذکر میں تشریف لائے اور ارشاد فرمایا کہ یہاں کیوں بیٹھے ہو؟ انھوں نے عرض کی کہ ہم یہاں اللہ تعالیٰ کا ذکر کرنے کے لئے بیٹھے ہیں۔ اس پر ارشاد فرمایا میرے پاس حضرت جبرائیل

[حواشی] ۱ المعجم الکبیر حدیث ۱۲۷۸۶ المکتبة الفیصلیة بیروت ۱۲/ ۱۶۹ ۲ مسند احمد بن حنبل عن عبد الله بن عمرو بن العاص المکتبة الاسلامی بیروت ۲/ ۱۷۷ و ۱۹۰ ۳ مسند احمد بن حنبل عن ابی سعید الخدری المکتبة الاسلامی بیروت ۳/ ۶۸

[Arabic Column]: [Allah] boasts about you to the angels. Narrated by Muslim, Tirmidhi, and Nasai from Muawiyah bin Abi Sufyan (may Allah be pleased with them both). This is a summary. And the Hadith: "May Allah have mercy on Ibn Rawahah, for he loved the gatherings through which the angels are boasted about." Ahmad narrated it with a good chain from Anas bin Malik (may Allah be pleased with him). In the Hadith, there is a story about calling one another to the gatherings of Dhikr and the Prophet's (peace and blessings of Allah be upon him) approval of it. And the Hadith: "On the right hand of the Most Merciful—and both His hands are right—there will be men who are neither Prophets nor martyrs, but the brightness of their faces will overwhelm the sight of the onlookers. The Prophets and martyrs will envy them for their station and their proximity to Allah, the Mighty and Sublime." It was asked, "O Messenger of Allah, who are they?" He said, "They are..."

[Urdu Column]: ... [Jibril] peace be upon him came and told me that Allah is boasting about you people before the angels. Imam Muslim, Tirmidhi, and Nasai have narrated it briefly from Hazrat Muawiyah bin Abi Sufyan, may Allah be pleased with them (Hadith 15). May Allah have mercy on Ibn Rawahah, for he likes those gatherings due to which pride is shown before the angels. Imam Ahmad narrated its derivation from Hazrat Anas bin Malik, may Allah be pleased with him, along with Sayyid Hasan. A story is mentioned in the Hadith and these points are stated in it: Firstly, to invite others towards the gatherings of Dhikr, and secondly, for the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) to consider this act commendable. (Hadith 16) On the right hand of Allah Almighty (while both His hands are right) there will be some men who, although they will not be from among the Prophets and martyrs, will be owners of such a high status that the brightness of their faces will overcome the eyes of the beholders. Seeing their gathering and status, the Prophets and martyrs will envy them. From you [it was asked]...

[Footnotes]: 1. Sahih Muslim, Kitab al-Dhikr wa al-Du'a, Bab Fadl al-Ijtima' etc., Qadeemi Kutub Khana Karachi 2/346; Jami' al-Tirmidhi, Abwab al-Da'awat, Amin Company Delhi 2/172. 2. Musnad Ahmad bin Hanbal from Anas bin Malik, Al-Maktab al-Islami Beirut 3/265.

[अरबी कॉलम]: [अल्लाह] फ़रिश्तों के सामने तुम पर गर्व करता है। इसे मुस्लिम, तिरमिज़ी और नसाई ने मुआविया बिन अबी सुफ़ियान (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) से संक्षेप में वर्णित किया है। और हदीस: "अल्लाह इब्न रवाहा पर दया करे, क्योंकि वे उन सभाओं को पसंद करते थे जिनके कारण फ़रिश्तों के सामने गर्व प्रकट किया जाता है।" अहमद ने इसे हज़रत अनस बिन मलिक (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) से एक अच्छी श्रृंखला के साथ वर्णित किया है। हदीस में ज़िक्र (प्रार्थना) की सभाओं की ओर एक-दूसरे को बुलाने और पैगंबर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) द्वारा इसे सराहे जाने का किस्सा है। और हदीस: "परम कृपालु के दाहिने हाथ की ओर—और उनके दोनों हाथ दाहिने हैं—ऐसे पुरुष होंगे जो न तो नबी होंगे और न ही शहीद, लेकिन उनके चेहरों की चमक देखने वालों की नज़रों को चकाचौंध कर देगी। नबी और शहीद उनके पद और अल्लाह के सामीप्य के कारण उन पर गर्वपूर्ण ईर्ष्या करेंगे।" पूछा गया, "हे अल्लाह के रसूल, वे कौन हैं?" उन्होंने कहा, "वे हैं..."

[उर्दू कॉलम]: ... [जिब्रील] अलैहिस्सलाम तशरीफ़ लाए और मुझे बताया कि अल्लाह तआला तुम लोगों के साथ फ़रिश्तों पर फ़ख्र कर रहा है। इमाम मुस्लिम, तिरमिज़ी और नसाई ने हज़रत मुआविया बिन अबी सुफ़ियान (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) से इसे संक्षेप में वर्णित किया है (हदीस 15)। अल्लाह इब्न रवाहा पर रहम करे कि वे उन मजलिसों को पसंद करते हैं जिनके कारण फ़रिश्तों पर फ़ख्र ज़ाहिर किया जाता है। इमाम अहमद ने सैय्यद हसन के साथ हज़रत अनस बिन मलिक (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) के हवाले से इसका उल्लेख किया है। हदीस में एक किस्सा वर्णित है और उसमें ये बातें बताई गई हैं: पहली बात कि इन ज़िक्र की मजलिसों की ओर दूसरों को दावत देना और दूसरी बात हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का इस अमल को मुस्तहसन (सराहनीय) करार देना है। (हदीस 16) अल्लाह तआला के दाहिने हाथ की ओर (जबकि उसके दोनों हाथ दाहिने हैं) कुछ ऐसे मर्द होंगे जो अगरचे नबियों और शहीदों में से नहीं होंगे, मगर इस कदर बुलंद शान के मालिक होंगे कि उनके चेहरों की चमक देखने वालों की निगाहों पर छा जाएगी। उनकी इस मजलिस और शान को देखकर नबी और शहीद उन पर रश्क करेंगे। आपसे [पूछा गया]...

[पाद टिप्पणियाँ]: 1. सहीह मुस्लिम, किताबुल् ज़िक्र वद् दुआ, बाबु फ़दलि्ल इज्तिमा' आदि, कदीमी कुतुब खाना कराची 2/346; जामि' अत्ततिरमिज़ी, अबवाबुद् दवात, अमीन कंपनी दिल्ली 2/172. 2. मुसनद अहमद बिन हंबल, हज़रत अनस बिन मलिक से, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरूत 3/265.

पृष्ठ 167/768

[Arabic Column]: يباهي بكم الملئكة رواه مسلم والترمذي و النسائي عن معوية بن ابي سفين رضی اللہ تعالی عنهما هذا مختصر وحديث يرحم اللہ ابن رواحة انه يحب المجالس التي يتباهى بها الملئكة اخرجه احمد بسند حسن عن انس بن مالك رضی اللہ تعالی عنه وفی الحديث قصة فيه التداعی الی مجالس الذكر و استحسان النبی صلی اللہ تعالی عليه وسلم ذلک وحديث عن يمين الرحمٰن وكلتا يديه يمين رجال ليسوا بانبياء ولا شهداء يغشی بياض وجوههم نظر الناظرين يغبطهم النبيون والشهداء بمقعدهم و قربهم من اللہ عزوجل قيل يارسول اللہ من هم قال هم

[Urdu Column]: علیہ السلام تشریف لائے اور مجھے بتایا کہ اللہ تعالیٰ تم لوگوں کے ساتھ فرشتوں پر فخر کررہا ہے۔ امام مسلم، ترمذی اور نسائی نے حضرت معاویہ بن ابی سفیان رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے اسے مختصراً روایت فرمایا (حدیث ۱۵) اللہ تعالیٰ ابن رواحہ پر رحم فرمائے کہ وہ ان مجالس کو پسند کرتا ہے جن کے سبب فرشتوں پر فخر ظاہر کیا جاتا ہے۔ امام احمد نے سید حسن کے ساتھ حضرت انس بن مالک رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے حوالے سے اس کی تخریج فرمائی۔ حدیث میں ایک قصہ مذکور ہے اور اس میں وہ باتیں بیان ہوئیں ہیں۔ پہلی بات کہ یہ مجالس ذکر کی طرف دوسروں کو دعوت دینا اور دوسری بات حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا اس عمل کو مستحسن قرار دینا ہے۔ (حدیث ۱۶) اللہ تعالیٰ کے دائیں ہاتھ کی طرف (جبکہ اس کے دونوں ہاتھ دائیں ہیں) کچھ ایسے مرد ہوں گے جو اگرچہ انبیاء و شہداء میں سے نہیں ہوں گے مگر اس قدر بلند شان کے مالک ہوں گے کہ ان کے چھروں کی تابانی دیکھنے والوں کی نگاہوں پر چھا جائیگی ان کے اس تقریب اور شان کو دیکھ کر انبیاء اور شہداء ان پر رشک کریں گے آپ سے

[حواشی]: 1 صحیح مسلم کتاب الذکر والدعاء باب فضل الاجتماع الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۳۴۶، جامع الترمذی ابواب الدعوات امین کمپنی دہلی ۲/ ۱۷۲ 2 مسند احمد بن حنبل عن انس بن مالک المکتب اسلامی بیروت ۳/ ۲۶۵

(Arabic Text Column): Groups from various tribes gather for the remembrance of Allah Almighty; they select pure speech just as a date-eater selects the best dates. Narrated by At-Tabarani in Al-Kabir (1) with a chain of narration that is not bad, on the authority of Amr bin 'Absah. A similar one with a fair (Hasan) chain is narrated from Abu Ad-Darda, may Allah be pleased with them both. And the Hadith: "In every gathering where the name of Allah Almighty is mentioned, the angels surround it until they say, 'Increase (your remembrance), may Allah increase you.' And the remembrance ascends among them while they spread their wings." Extracted by Abu Ash-Shaykh (2) from Abu Hurairah, may Allah be pleased with him. And Hadith 19: "No group gathers to remember Allah, the Mighty and Sublime, seeking nothing but His Countenance, except that a caller from the heavens cries out to them: 'Rise up forgiven; your [sins] have been changed [into good deeds].'"

(Urdu Text Column): It was asked, who will those people be? You (the Prophet) said that they will be a large group from the neighborhoods of tribes, who gather for the remembrance of Allah; pure speech falls from them just as a date-eater shakes down fine dates. Imam Tabarani narrated it in Mu'jam al-Kabir on the authority of Hazrat Amr bin Absa with such a chain in which there is no doubt, and a Hadith of a similar nature is narrated from Hazrat Abu Darda (Allah be pleased with them) with a Hasan (good) chain. (Hadith 18) Every gathering in which Allah Almighty is remembered is surrounded by angels, and they say, "Keep remembering well, may Allah increase your reward." And their remembrance rises among them (i.e., ascends) and they are spreading their wings. Abu Ash-Shaykh extracted it with the chain of Hazrat Abu Hurairah (Allah be pleased with him). (Hadith 19) Those people who gather and remember Allah Almighty, and the purpose is only the pleasure of Allah Almighty, a caller from the sky calls out to them: "Arise, your forgiveness has occurred." I have...

(Footnotes): 1. At-Targhib wat-Tarhib, At-Tabarani, At-Targhib fi Hudhur Majalis adh-Dhikr, Hadith 11, Mustafa Al-Babi, Egypt 2/406; Kanz al-Ummal with reference to Tab, on the authority of Amr bin 'Absah, Hadith 39326, Al-Risalah Foundation, Beirut 10/248. 2. Kanz al-Ummal with reference to Abu Ash-Shaykh, on the authority of Abu Hurairah, Hadith 1880, Al-Risalah Foundation, Beirut 1/436.

(अरबी पाठ स्तंभ): विभिन्न कबीलों के समूह अल्लाह तआला के ज़िक्र के लिए इकट्ठा होते हैं; वे शुद्ध वाणी का चयन उसी प्रकार करते हैं जैसे खजूर खाने वाला सबसे अच्छी खजूरों का चयन करता है। इसे तबरानी ने 'अल-कबीर' (१) में एक ऐसी सनद के साथ वर्णित किया है जिसमें कोई हर्ज नहीं है, हज़रत अम्र बिन अबसा के माध्यम से। और इसी तरह हसन सनद के साथ हज़रत अबू दरदा (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) से वर्णित है। और हदीस: "हर उस महफ़िल को फ़रिश्ते घेर लेते हैं जिसमें अल्लाह तआला का नाम लिया जाए, यहाँ तक कि फ़रिश्ते कहते हैं: 'और बढ़ाओ, अल्लाह तुम्हें और दे।' और ज़िक्र उनके बीच बुलंद होता है जबकि वे अपने पंख फैलाए होते हैं।" इसे अबू अल-शेख़ (२) ने हज़रत अबू हुरैरा (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) के माध्यम से उद्धृत किया है। और हदीस १९: "जो लोग अल्लाह अज्ज़ व जल्ल के ज़िक्र के लिए इकट्ठा होते हैं और उनका उद्देश्य केवल उसकी रज़ा होती है, तो आसमान से एक पुकारने वाला उन्हें पुकारता है: 'उठ जाओ, तुम बख्श दिए गए हो, तुम्हारी [बुराइयों] को [नेकियों में] बदल दिया गया है'।"

(उर्दू पाठ स्तंभ): दरियाफ़्त किया गया कि वे कौन लोग होंगे? आप ने इरशाद फ़रमाया कि वे कबीलों के पड़ोस वालों का बड़ा समूह होगा, जो ज़िक्र-ए-इलाही के लिए इकट्ठा होते हैं, उनसे पाकीज़ा कलाम (पवित्र वाणी) ऐसे झड़ता है जैसे खजूर खाने वाला उम्दा खजूरें झाड़ता है। इमाम तबरानी ने 'मोजम अल-कबीर' में हज़रत अम्र बिन अबसा के हवाले से ऐसी सनद के साथ इसे वर्णित फ़रमाया जिसमें कोई संदेह नहीं है और सनद-ए-हसन के साथ इसी तरह की हदीस हज़रत अबू दरदा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से मरवी है। (हदीस १८) हर उस महफ़िल को फ़रिश्ते घेर लेते हैं जिसमें अल्लाह तआला का ज़िक्र किया जाए और कहते हैं कि खूब ज़िक्र करो, अल्लाह तआला तुम्हारे अज्र (पुण्य) में इज़ाफ़ा (वृद्धि) करे। और ज़िक्र उनके दरमियान बुलंद होता है (यानी ऊपर चढ़ता है) और वे अपने परों को फैलाए हुए होते हैं। अबू अल-शेख़ ने हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु तआला की सनद से इसकी तखरीज की। (हदीस १९) जो लोग जमा होकर अल्लाह तआला का ज़िक्र करते हैं और मक़सद सिर्फ अल्लाह तआला की रज़ा होता है, उन्हें आसमान से निदा (पुकार) करने वाला निदा करता है कि उठो, तुम्हारी बख्शिश हो गई है। मैंने...

(फुटनोट्स): १. अत-तरग़ीब वत-तरहीब, अत-तबरानी, अत-तरग़ीब फ़ी हुज़ूर मजालिस अज़-ज़िक्र, हदीस ११, मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र २/४०६; कंजुल उम्माल, 'तब' के संदर्भ से, हज़रत अम्र बिन

अबसा से, हदीस ३९३२६, मुअस्ससतुर् रिसाला, बेरूत १०/२४८। २. कंजुल उम्माल, अबू अल-शेख़ के संदर्भ से, हज़रत अबू हुरैरा से, हदीस १८८०, मुअस्ससतुर् रिसाला, बेरूत १/४३६।

पृष्ठ १६८/७६८

(عربی متن کا کالم): جماع من نوازع القبائل یجتمعون علی ذکر اللہ تعالی فینتقون الطائب الکلام کما ینتقی أکل التمر طائبہ رواہ الطبراني في الکبیر ۱ بسند لا بأس بہ عن عمرو بن عبسة ونحوہ بسند حسن عن ابي الدرداء رضی اللہ تعالی عنہما وحدیث "کل مجلس یذکر اسم اللہ تعالی فیہ تحف بہ الملئکة حتی ان الملئکة یقولون زیدوا زادکم اللہ ولذکر یصعد بینھم وھم ناشروا اجنحتھم اخرجہ ابو الشیخ ۲ عن ابي ہریرة رضی اللہ تعالی عنہ- وحدیث ۱۹ مامن قوم اجتمعوا یذکرون اللہ عز وجل لایریدون بذالك الاوجھہ الا ناداھم مناد من السماء ان قوموا مغفورا لکم قد بدلت

(اردو متن کا کالم): دریافت کیا گیا کہ وہ کون لوگ ہوں گے؟ آپ نے ارشاد فرمایا کہ وہ قبائل کے پڑوس والوں کا بڑا گروہ ہوگا، جو ذکر الہی کے لئے جمع ہوتے ہیں ان سے پاکیزہ کلام جھڑتا ہے جس طرح کھجوریں کھانے والا عمدہ کھجوریں جھاڑتا ہے۔ امام طبرانی نے معجم الکبیر میں حضرت عمرو بن عبسہ کے حوالے سے ایسی سند کے ساتھ اس کو روایت فرمایا جس میں کوئی اشتباہ نہیں اور سند حسن کے ساتھ اسی طرح کی حدیث حضرت ابو الدرداء رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے مروی ہے۔ (حدیث ۱۸) ہر اس مجلس کو فرشتے گھیر لیتے ہیں جس میں اللہ تعالیٰ کا ذکر کیا جائے اور کہتے ہیں کہ خوب ذکر کرو اللہ تعالیٰ تمہارے اجر میں اضافہ کرے اور ذکر ان کے درمیان بلند ہوتا ہے (یعنی اوپر چڑھتا ہے) اور وہ اپنے پروں کو پھیلائے ہوئے ہوتے ہیں۔ ابو الشیخ نے حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ کی سند سے اس کی تخریج کی۔ (حدیث ۱۹) جو لوگ جمع ہو کر اللہ تعالیٰ کا ذکر کرتے ہیں اور مقصد صرف اللہ تعالیٰ کی رضا ہوتا ہے انھیں آسمان سے ندا کرنے والا ندا کرتا ہے کہ اٹھو تمھاری بخشش ہو گئی ہے۔ میں نے

(حواشی): ۱۔ الترغیب والترهیب الطبرانی الترغیب فی حضور مجالس الذکر حدیث ۱۱ مصطفی البابی مصر ۲/ ۴۰۶، کنز العمال بحوالہ طب عن عمر بن عبسہ حدیث ۳۹۳۲۶ موسسۃ الرسالہ بیروت ۱۰/ ۲۴۸ ۲۔ کنز العمال بحوالہ ابی الشیخ عن ابی ہریرہ حدیث ۱۸۸۰ موسسۃ الرسالہ بیروت ۱/ ۴۳۶

Fatawa Ridawiyya Volume 23

[Table Content] (Arabic/Urdu Text Summary): "Your sins have been changed into good deeds." Imam Ahmad narrated this with a good chain, and other Imams such as Abu Ya'la, Sa'id bin Mansur, Imam at-Tabarani in "al-Awsat", al-Bazzar, Ibn Shahin, and ad-Diya' in 'al-Mukhtarah' narrated it from Hazrat Anas bin Sufyan. Similarly, Hasan bin Sufyan, Imam at-Tabarani in 'al-Mu'jam al-Kabir', and Imam al-Bayhaqi in 'Shu'ab al-Iman' narrated it from Hanzaliyyah bin Hanzalah. It is also narrated by al-Askari and Abu Musa (both are Sahaba) from Hanzalah al-Ashi. Imam al-Bayhaqi in 'Shu'ab al-Iman' narrated it via Hazrat Abdullah bin Mughaffal (may Allah be pleased with them). There is a long hadith stating: "Some angels travel and roam [the earth] seeking excellence and nobility." Bukhari, Muslim, and others, as well as other Imams, narrated this from Hazrat Abu Hurairah. Al-Bazzar narrated it from Hazrat Anas, and at-Tabarani in 'Mu'jam as-Saghir' from Hazrat Abdullah ibn Abbas (may Allah be pleased with them all). There are other hadiths as well. (T)

[Main Text Body] Besides being permissible and recommended, the truth is that the remembrance (dhikr) of Allah and His Messenger (Exalted is He and may peace and blessings be upon him) in itself is fundamentally not subject to prohibition or ugliness; nor is it in any way irrational. Rather, dhikr is among the most important and grandest objectives.

[Footnotes] 1. Musnad Ahmad bin Hanbal from Anas bin Malik, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 3/122. 2. Sahih al-Bukhari, Book of Supplications, Chapter on the Virtue of the Remembrance of Allah Almighty etc., Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/948; Sahih Muslim, Book of Remembrance and Supplication, Chapter on the Virtue of Assemblies of Remembrance, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/344; Musnad Ahmad bin Hanbal from Abu Hurairah, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 2/252.

Page 169 of 768

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

[तालिका सामग्री] (अरबी/उर्दू पाठ सारांश): "तुम्हारे गुनाहों को नेकियों में बदल दिया गया है।" इमाम अहमद ने इसे एक अच्छी सनद के साथ रिवायत किया है, और अन्य इमामों जैसे अबू याला, सईद बिन मंसूर, इमाम अत-तबरानी ने "अल-औसत" में, बज़्ज़ार, इब्न शाहीन और ज़िया ने 'अल-मुख्तारा' में हज़रत अनस बिन सुफ़यान से रिवायत किया है। इसी तरह हसन बिन सुफ़यान, इमाम अत-तबरानी ने 'मोजम कबीर' में और इमाम बैहक़ी ने 'शुअबुल ईमान' में हनज़लिया बिन हनज़ला से। असकरी और अबू मूसा (ये दोनों सहाबी हैं) से, यह हनज़ला अशी से रिवायत है। इमाम बैहक़ी ने 'शुअबुल ईमान' में हज़रत अब्दुल्लाह इब्न मुग़फ़्फ़ल के हवाले से इसे रिवायत किया है (अल्लाह उन सब से राज़ी हो)। एक लंबी हदीस है: "कुछ फरिश्ते फ़ज़्ल और शर्फ़ की तलाश के लिए (ज़मीन में) घूमते और चक्कर लगाते हैं।" बुखारी, मुस्लिम और अन्य लोगों तथा अन्य इमामों ने हज़रत अबू हुरैरा से इसकी रिवायत की। बज़्ज़ार ने हज़रत अनस से और तबरानी ने 'मोजम सग़ीर' में हज़रत अब्दुल्लाह इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुम अजमईन) से इसे रिवायत किया है। और इनके अलावा और भी हदीसें हैं। (त)

[मुख्य पाठ] जवाज़ (अनुमति) और नदब (मुस्तहब होने) के पहलू के अलावा, सच्चाई यह है कि ख़ुदा और रसूल (जल्ल जलालाहु व सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का ज़िक्र अपने आप में मूल रूप से मनाही और बुराई से संबंधित नहीं है, न ही यह कभी अर्थहीन है, बल्कि ज़िक्र सबसे महत्वपूर्ण और महान उद्देश्यों में से एक है।

[पादलेख] 1. मुस्नद अहमद बिन हंबल, अनस बिन मालिक से, अल-मकतब अल-इस्लामी, बेरूत, 3/122। 2. सहीह अल-बुखारी, किताबुद दावात, अल्लाह तआला के ज़िक्र की फ़ज़ीलत का बाब आदि, क़दीमी कुतुब खाना, कराची, 2/948; सहीह मुस्लिम, किताबुज़ ज़िक्र वद दुआ, ज़िक्र की मजलिसों की फ़ज़ीलत का बाब, क़दीमी कुतुब खाना, कराची, 2/344; मुस्नद अहमद बिन हंबल, अबू हुरैरा से, अल-मकतब अल-इस्लामी, बेरूत, 2/252।

पृष्ठ 169 का 768

[باکس کا متن] سیأتکم حسنات رواہ احمد بسند حسن وابو یعلی سعید بن منصور والطبرانی فی الاوسط والبزار و ابن شاہین والضیاء فی المختارۃ عن انس رضی اللہ تعالٰی عنہ والحسن بن سفیان والطبرانی فی الکبیر والبیہقی فی الشعب عن الحنظلیۃ بن الحنظلۃ والعسکری وابوموسی کلاھما فی الصحابۃ عن حنظلۃ العشی والبیہقی فی شعب عن عبد اللہ بن مغفل رضی اللہ تعالٰی عنھم وحدیث طویل ملئکۃ سیاحین سیارۃ فضل رواہ الشیخان وغیرھما عن ابی ھریرۃ والبزار عن انس والطبرانی فی الصغیر عن ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنھم اجمعین وغیر ذلک۔ تمہارے گناہوں کو نیکیوں سے بدل دیا ہے۔ امام احمد نے اس کو اچھی سند کے ساتھ روایت کیا ہے اور دیگر ائمہ ابو یعلی ، سعید بن منصور امام طبرانی نے "الاوسط" میں، بزار، ابن شاہین اور ضیاء نے المختارہ میں حضرت انس بن سفیان سے روایت کیا ہے۔ اسی طرح حسن بن سفیان ، امام طبرانی نے معجم کبیر میں اور امام بیہقی نے شعب الایمان میں حنظلیہ بن حنظلہ سے عسکری اور ابو موسی (یہ دونوں صحابہ ہیں) حنظلہ عشی سے مروی ہے امام بیہقی نے شعب الایمان میں حضرت عبداللہ ابن مغفل کے حوالے سے اس کو روایت کیا ہے (اللہ تعالٰی ان سب سے راضی ہو) لمبی حدیث ہے :کچھ فرشتے فضل و شرف کو تلاش کرنے کے لئے (زمین میں) گھومتے اور چکر لگاتے ہیں۔ بخاری، مسلم وغیر ہما اور دوسرے ائمہ نے حضرت ابو ہریرہ سے اس کی روایت فرمائی۔ بزار نے حضرت انس سے اور طبرانی نے معجم صغیر میں حضرت عبداللہ ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہم اجمعین سے اسے روایت کیا ہے۔ اور ان کے علاوہ اور حدیثیں بھی ہیں۔ (ت)

[اصل متن] جانب جواز وندب ہونے کے علاوہ حق یہ ہے کہ نفس ذکر خدا اور رسول جل جلالہ وصلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فی حد ذاتہ اصلاً متعلق نہی و قبح نہیں ، نہ وہ ہر گز غیر معقول کے معنی بلکہ ذکر اہم و اعظم مقاصد

[حواشی] ۱ مسند احمد بن حنبل عن انس بن مالك المكتب اسلامی بیروت ۳/ ۱۲۲ ۲ صحیح البخاری کتاب الدعوات باب فضل ذکر اللہ تعالیٰ الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۹۴۸، صحیح مسلم کتاب الذکر والدعا باب فضل مجالس الذکر قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۳۴۴، مسند احمد بن حنبل عن ابی ہریرۃ المکتب الاسلامی بیروت ۲/ ۲۵۲

Fatawa-e-Razawiyya, Volume 23

It is from the pure Shariah, rather, in one's own estimation, it is the same important and greatest of objectives, rather, in reality, it is the intended and sought-after point of reference and the end result of all objectives. Prohibition arising due to an incidental cause will return to that cause. It does not revert to the remembrance (dhikr) itself. For example, loud remembrance in a place of ostentation and seeking fame, or with an incidental restriction until the occurrence of an incidental event specific to specific individuals with an incident, such as oral remembrance in places of impurity like toilets etc., or during a raid by polytheists, or the intention to hide from opponents' loud remembrance.

As a part of it was explained by the great researcher Allama Khair al-Milla wad-Din al-Ramli in "Al-Fatawa al-Khayriyya li-Naf' al-Bariyya". I say: Let it not escape you that we do not subscribe to the concept of implied opposite (Mafhum al-Mukhalif), so seeking evidence from something like the saying of Allah Almighty "And remember your Lord within yourself" (1), I do not see it as complete according to our principles. As for the saying of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), "The best remembrance is the hidden one" (2), the "best" (khair) does not negate goodness, rather it is apparent in permissibility as you see. And his saying (peace and blessings of Allah be upon him)... from... upon yourselves in... and it has been applied to some of what we mentioned as explained in "Al-Wajiz" and others. In short... itself... it would become a large bound volume.

1. Al-Quran al-Karim 7/205
2. Musnad Ahmad bin Hanbal, from Sa'd al-Maktab al-Islami, Beirut 1/ 172, 180, 187

फ़तावा-ए-रज़विया, खंड 23

यह शुद्ध शरीयत से है, बल्कि अपने अनुमान में वही महत्वपूर्ण और महानतम उद्देश्य है, बल्कि वास्तविकता में वही अभिप्रेत और वांछित संदर्भ बिंदु और सभी उद्देश्यों का अंतिम परिणाम है। आकस्मिक कारण से उत्पन्न होने वाला निषेध उसी कारण पर वापस जाएगा। यह स्वयं ज़िक्र (स्मरण) पर वापस नहीं आता है। उदाहरण के लिए, दिखावे और प्रसिद्धि की जगह में ज़ोर से ज़िक्र करना, या किसी आकस्मिक प्रतिबंध के साथ जब तक कि किसी विशिष्ट घटना के घटित होने तक जो विशिष्ट व्यक्तियों के लिए विशिष्ट हो, जैसे कि शौचालय आदि जैसे अशुद्ध स्थानों में ज़बानी ज़िक्र, या मुशरिकों द्वारा छापे के दौरान, या विरोधियों के ज़ोर से ज़िक्र से छिपने का इरादा।

जैसा कि इसका एक हिस्सा महान शोधकर्ता अल्लामा खैर अल-मिल्ला वाद-दीन अल-रमली ने "अल-फ़तावा अल-खैरिया ली-नफ़' अल-बरिया" में स्पष्ट किया है। मैं कहता हूँ: यह आपके ध्यान से न छूटे कि हम विपरीत अर्थ (मफ़हूम अल-मुखालिफ़) की अवधारणा को नहीं मानते हैं, इसलिए अल्लाह सर्वशक्तिमान के इस कथन "और अपने रब को अपने मन में याद करो" (1) जैसी किसी चीज़ से प्रमाण खोजना, मैं इसे हमारे सिद्धांतों के अनुसार पूर्ण नहीं मानता। जहाँ तक पैगंबर (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) के इस कथन का सवाल है, "सबसे अच्छा ज़िक्र वह है जो छुपा हुआ हो" (2), तो "सबसे अच्छा" (खैर) अच्छाई को नकारता नहीं है, बल्कि जैसा कि आप देखते हैं, यह अनुमति में स्पष्ट है। और उनका कहना (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो)... से... अपने आप पर... और इसे हमारे द्वारा बताए गए कुछ पर लागू किया गया है जैसा कि "अल-वजीज़" और अन्य में स्पष्ट किया गया है। संक्षेप में... स्वयं... यह एक बड़ी जिल्द वाली पुस्तक बन जाएगी।

1. अल-कुरान अल-करीम 7/205
2. मुसनद अहमद बिन हनबल, साद अल-मकतब अल-इस्लामी से, बेरूत 1/ 172, 180, 187

पृष्ठ 170 / 768

شرعِ مطہر سے ہے بلکہ اپنے زعم پر وہی اہم وا عظم مقاصد بلکہ حقیقۃً وہی مراد و مقصود و مرجع و مآل جملہ مقاصد ہے نہی عارض بوجہِ عارض راجع بعارض ہو گی۔ نہ عائد بذکر۔ جیسے محلِ ریا و سمعہ میں ذکر جہر یا بقیدِ عارض تا عروضِ عارض مختص بافرادِ مختصہ بعارض جیسے کہ کثف و غیرہما موضع نجاسات میں ذکر لسان یا ہنگام اغارت من المشرکین یا قصدِ اخفاء من المعاندین ذکر بالاعلان۔

کما بین طرفا منه المحقق العلامۃ خیر الملۃ والدین الرملی فی الفتاوی الخیریۃ لنفع البریۃ اقول: ولا یذھبن عنك انا لا نقول بالمفھوم فالتمسك بمثله قوله عزوجل "وَاذْكُرْ رَّبَّكَ فِيْ نَفْسِكَ"۱ لا اراه یتم علی اصولنا و اما قوله صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم خیر الذکر الخفی۲ فالخیر لا ینفی الخیر بل ھو ظاہر فی الجواز کما تری وقولہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم . . . . . ازس . . . . . علی انفسکم فی . . . . . وقد حمل علی بعض ما ذکرنا کما بینه فی الوجیز وغیرہ وبالجملۃ فا۔ . . . .
ذات . . . . . ان یصیر سفرا مجلدا۔

جیسا کہ اس کا کچھ حصہ محقق کبیر علامہ خیر الملۃ والدین رملی نے الفتاوی الخیریۃ لنفع البریۃ (بھلائی پھیلانے والا فتاوی مخلوق کے فائدے کے لئے۔ ت) میں بیان فرمایا۔ میں کہتا ہوں کہ تمہارا ذہن اس طرف نہ جائے کیونکہ ہم مفہوم مخالف کے قائل نہیں کہ اس جیسے ارشادِ خداوندی سے دلیل پیش کی جائے، اپنے رب کو اپنے دل میں یاد کیجئے، میں یہ گمان نہیں کرتا کہ یہ ہمارے اصول و قواعد کے مطابق ہو، رہا حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا یہ ارشاد کہ بہتر ذکر آہستگی والا ہے میں "خیر" کسی کی نفی نہیں بلکہ یہ جواز میں ظاہر ہے، جیسا کہ تم دیکھتے ہو، حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا ارشاد . . . . ازس . . . . علی انفسکم فی . . . . بیشک وہ

کسی بعض اس بات پر محمول کیا گیا جس کو ہم نے بیان کیا جیسا کہ "الوجیز" وغیرہ میں اس کو بیان فرمایا . . . . وبالجملۃ . . . . فا . . . . وہ ایک ضخیم اور بڑی جلد ہو جاتی۔(ت)

۱ القرآن الکریم ۷ / ۲۰۵ ۲ مسند احمد بن حنبل عن سعد المکتب الاسلامی بیروت ۱/ ۱۷۲، ۱۸۰، ۱۸۷

Fatawa Razawiyya, Volume 23

Furthermore, where there are apparent manifestations, giving a judgment in a specific matter solely based on hidden internal states is to think ill of Muslims, which is not permissible. Allah the Almighty says:

"And follow not that of which thou hast no knowledge" (1). And the Prophet (may peace and blessings of Allah be upon him) said: .... from his heart. And the Prophet (may peace and blessings of Allah be upon him) said: 'Beware of suspicion, for suspicion is the most false of speech.' (2)

(Urdu translation of the above): Do not pursue that which you have no knowledge of. (T) And the statement of the Messenger of Allah (may peace and blessings of Allah be upon him) is: .... from his heart. And the Messenger of Allah (may peace and blessings of Allah be upon him) said: 'O people! Avoid suspicion, for indeed suspicion is the biggest lie.' Al-Hadith (T)

It is strange to hold someone accountable for a disliked act that is disputed, while committing a forbidden act that is unanimously agreed upon. "This is indeed a wondrous thing." (3) (Indeed, this is a very strange thing. -T) Being aware of the objectives of Sharia, any matter which is inherently good and recommended in Sharia, and whose associated dislike is disputed or doubtful, and experience shows that abandoning it leads to collectively prohibited acts, then forbidding it is not sincere advice at all, but rather a far departure from the purpose of Sharia. Therefore, the noble scholars say that the common people should not be forbidden from praying at the time of sunrise. It is stated in Durr al-Mukhtar:

"Except for the common people, they should not be prevented from performing it (prayer) because they will abandon it entirely, and performance that is permissible according to some is better than abandonment, as mentioned in Al-Qunya and others." (4)

(Urdu translation of the above): Common people should not be stopped from praying at the time of sunrise because by doing so they will leave it altogether. And the prayer whose performance is permissible according to some people of knowledge is better than leaving the prayer, as mentioned in Qunya etc. (T)

In Radd al-Muhtar, it is stated:

1. Al-Quran Al-Karim 17 / 36

2. Sahih al-Bukhari, Book of Wills 1 / 384 and Book of Manners 2 / 196, Qadimi Kutub Khana Karachi.
3. Al-Quran Al-Karim 38 / 5
4. Durr al-Mukhtar, Book of Prayer, Matba' Mujtabai Delhi 1 / 61

फ़तावा रज़विया, जिल्द २३

फिर जहाँ बाहरी लक्षण मौजूद हों, वहाँ महज़ छुपे हुए दिली लक्षणों के आधार पर किसी खास मामले में फ़ैसला सुनाना मुसलमानों के प्रति दुर्भावना (बदगुमानी) रखना है, जिसका कोई रास्ता नहीं है। अल्लाह तआला फ़रमाता है:

"और उस बात के पीछे न पड़ो जिसका तुम्हें ज्ञान नहीं।" (१) और हुज़ूर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम का फ़रमान है... उसके दिल से। और हुज़ूर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया: 'लोगो! बदगुमानी से बचो, क्योंकि बदगुमानी सबसे अधिक झूठी बात है।' (२)

(उपरोक्त का उर्दू अनुवाद): उस बात के पीछे न पड़ो जिसका तुम्हें कुछ ज्ञान न हो। (त) और हुज़ूर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम का फ़रमान है... उसके दिल से। और हुज़ूर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया: 'लोगो! बदगुमानी से बचो, निःसंदेह बदगुमानी सबसे ज़्यादा झूठी बात है।' अल-हदीस (त)

आश्चर्य है कि विवादास्पद नापसंदगी (कराहियत) पर तो जवाबदेही माँगी जाती है, मगर जो चीज़ सर्वसम्मति से हराम है उसका इरतिकाब किया जाता है। "निश्चित रूप से यह एक अद्भुत बात है" (३)। (निश्चित रूप से यह तो बड़ी अजीब बात है। -त) शरीयत के उद्देश्यों से अवगत होते हुए, जो कार्य अपने आप में शरीयत में बेहतर और पसंदीदा हो, और उससे जुड़ी नापसंदगी विवादास्पद या संदिग्ध हो, और अनुभव यह कहता हो कि उसे छोड़ने से सामूहिक मनाहियों की ओर झुकाव होगा, तो उसे रोकना कदापि उपदेश (नसीहत) नहीं है, बल्कि शरीयत के उद्देश्य से बहुत दूर होना है। इसीलिए विद्वान कहते हैं कि आम जनता को सूर्योदय के समय नमाज़ पढ़ने से न रोका जाए। दुर्रे मुख्तार में है:

"सिवाय आम लोगों के उन्हें इसे करने से नहीं रोका जाएगा क्योंकि वे इसे पूरी तरह छोड़ देंगे, और वह प्रदर्शन (नमाज़ पढ़ना) जो कुछ के नज़दीक जाइज़ है, उसे छोड़ने से बेहतर है, जैसा कि अल-कुन्या और अन्य में वर्णित है।" (४)

(उपरोक्त का उर्दू अनुवाद): आम लोगों को सूर्योदय के समय नमाज़ पढ़ने से न रोका जाए क्योंकि ऐसा करने से वे इसे पूरी तरह छोड़ देंगे। और जो नमाज़ कुछ विद्वानों के नज़दीक जाइज़ है, वह नमाज़ छोड़ने से बेहतर है जैसा कि कुन्या आदि में वर्णित है। (त)

रद्दुल मुहतार में है:

1. अल-कुरान अल-करीम १७ / ३६
2. सहीह अल-बुखारी, किताबुल वसाया १/३८४ और किताबुल अदब २/१९६, कदीमी कुतुब खाना कराची।
3. अल-कुरान अल-करीम ३८ / ५
4. दुर्रे मुख्तार, किताबुस सलात, मतबा मुज्तबाई दिल्ली १ / ६१

पृष्ठ १७१ / ७६८

پھر جہاں عوارض ظاہرہ ہوں مجرد عوارض خفیہ قلبیہ کی بناء پر مادہ خاصہ میں حکم دینا اساءت ظن بالمسلمین ہے جس کی طرف سبیل نہیں۔ قال تعالٰی:

"وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهٖ عِلْمٌ"۱ وقال صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم .... عن قلبہ وقال صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ایا کم والظن فان الظن اکذب الحدیث۔

اس بات کے پیچھے نہ پڑو جس کا تمہیں کچھ علم نہ ہو۔ (ت) اور حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا ارشاد ہے .... اس کے دل سے۔ اور حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے ارشاد فرمایا: لوگو! بدگمانی سے بچو، بے شک بد گمانی سب سے زیادہ جھوٹی بات ہے۔ الحدیث (ت)

عجب کہ کراہت مختلف فیہ پر احتساب اور حرمت مجمع علیہا کا ارتکاب " اِنَّ هٰذَا لَشَيْءٌ عُجَابٌ "۳ (بے شک یہ تو بڑی عجب بات ہے۔ت) مقاصد شرعیہ پر مطلع ہو کر جو امر فی نفسہ شرعاً خیر و مندوب اور کراہت مجاورہ مختلف فیہا یا مشکوک ہو اور تجربہ اس کا ترک منجر بہ منہیات اجتماعیہ ہو تو ہر گز اس سے منع نصیحت نہیں، بلکہ مقصد شرع سے بعد بعید ہے۔ و لہٰذا علمائے کرام فرماتے ہیں عوام کو صلوۃ عند الطلوع سے منع نہ کریں۔ درمختار میں ہے:

الا العوام فلا یمنعون من فعلها لانهم یترکونها والاداء الجائز عند البعض اولی من الترك کما في القنیة وغیرها۔

عوام کو طلوعِ آفتاب کے وقت نماز پڑھنے سے نہ روکا جائے کیونکہ ایسا کرنے سے وہ اسے بالکل چھوڑ دیں گے اور جو ادا بعض اہل علم کے نزدیک جائز ہے وہ نماز چھوڑ دینے سے بہتر ہے جیسا کہ قنیہ وغیرہ میں مذکور ہے۔ (ت)

رد المحتار میں ہے:

١ القرآن الکریم ١٧ / ٣٦ ٢ صحیح البخاری کتاب الوصایا ١ / ٣٨٤ و کتاب الادب ٢ / ١٩٦ قدیمی کتب خانہ کراچی ٣ القرآن الکریم ٣٨ / ٥ ٤ درمختار کتاب الصلوۃ مطبع مجتبائی دہلی ١ / ٦١

Fatawa Rizwia, Vol. 23

وعزاه صاحب المصفى الى الامام حميد الدين عن شيخه الامام المحبوبى والى شمس الائمة الحلواني في النسفى الخ - The author of Al-Musaffa has attributed this to Imam Hamiduddin, who attributed it to his teacher Imam Mahbubi; furthermore, he has attributed it to Shams al-A'imma Halwani and Imam Nasafi. etc. (t)

And prolonged experience bears witness that if the common people are not engaged in the remembrance of Allah, they are engaged in idle talk, jesting, and nonsense, which are unanimously disliked and prohibited. Preventing them from the remembrance of Allah is by no means a Shari'a-based expediency. Especially here, the physicians of the Shari'a—the scholars of the Ummah—did not base the non-prohibition even on the consensus of involvement in dislikeable acts. Instead, they based it on the inherent goodness of the remembrance of God and His Messenger (Allah Almighty grant Him glory and peace) and the lack of inclination of the common people towards such goodness. Despite explaining the ruling on the matter, they explicitly stated not to prohibit them. Imam Shams al-A'imma al-Kardari narrates from Fatawa in Al-Wajiz:

ان الذكر بالجهر في المسجد لا يمنع احتراز عن الدخول تحت قوله تعالى ومن اظلم ممن منع مسجد اللہ ان یذکر فیها اسمه الخ - One should not be stopped from performing dhikr loudly in the mosque due to this command of Allah Almighty: Who is more unjust than the one who prevents people from taking His name in the mosques of Allah Almighty? etc. (t)

It is mentioned in Tabyin al-Haqa'iq, Fath al-Qadir, Durar al-Hukkam, Bahr al-Ra'iq, Majma' al-Anhur, and many other books:

قال الفقيه ابو جعفر لا ينبغى ان يمنع العامة عن ذلك لقلة رغبتهم فى الخيرات - Faqih Abu Ja'far said: The common people should not be stopped from doing dhikr loudly because their inclination towards good deeds is (already) less. (t)

---

1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Salat, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/228.
2. Fatawa Bazzaziya, on the margin of Fatawa Hindiyya, Kitab al-Istihsan, Nurani Kutub Khana, Peshawar, 6/278.
3. Tabyin al-Haqa'iq, Chapter of Eid Prayers, 1/224; Al-Durar al-Hukkam, Chapter of Eid Prayers, 1/142; Fath al-Qadir, Chapter of Eid Prayers, 2/41; Al-Bahr al-Ra'iq,

Chapter of Eid Prayers, 2/160; and Majma' al-Anhur Sharh Multaqa al-Abhur, Chapter of Eid Prayers, 1/173.

फ़तावा रज़विया, खंड 23

وعزاه صاحب المصفى الى الامام حميد الدين عن شيخه الامام المحبوبى والى شمس الائمة الحلواني في النسفى الخ - मुसफ़्फ़ा के लेखक ने इसे इमाम हमीद-उद-दीन की ओर मंसूब किया है, जिन्होंने इसे अपने उस्ताद इमाम महबूबी की ओर मंसूब किया। इसके अतिरिक्त उन्होंने इसे शम्स अल-अइम्मा हलवानी और इमाम नसफ़ी की ओर भी मंसूब किया है। (त)

और दीर्घकालिक अनुभव गवाह है कि यदि आम लोग अल्लाह के ज़िक्र (स्मरण) में व्यस्त नहीं होते, तो वे बेकार की बातों, मज़ाक और फ़ुज़ूल बातों में व्यस्त रहते हैं, जो सर्वसम्मति से मकरूह (नापसंद) और वर्जित है। और अल्लाह के ज़िक्र से रोकना किसी भी तरह से शरीयत के अनुकूल नहीं है। विशेष रूप से यहाँ शरीयत के हकीमों — उम्मत के विद्वानों — ने मना न करने के हुक्म को केवल मकरूह कार्यों में पड़ने के आम मत (इज्मा) पर ही निर्भर नहीं रखा, बल्कि इसे अल्लाह और उसके रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के ज़िक्र की मौलिक भलाई और नेक कार्यों की ओर आम लोगों की कम रुचि पर आधारित किया। और मसले का हुक्म स्पष्ट करने के बावजूद उन्हें मना न करने की स्पष्ट व्याख्या की। इमाम शम्स अल-अइम्मा अल-करदरी 'अल-वजीज़' में फ़तावा से नक़्ल करते हैं:

ان الذكر بالجهر في المسجد لا يمنع احتراز عن الدخول تحت قوله تعالى ومن اظلم ممن منع مسجد اللہ ان یذکر فیها اسمه الخ - मस्जिद में ऊंची आवाज़ में ज़िक्र करने से न रोका जाए, अल्लाह तआला के इस इरशाद के कारण कि: उस शख़्स से बड़ा ज़ालिम और कौन होगा जो अल्लाह तआला की मस्जिदों में उसका नाम लेने से लोगों को रोके। (त)

'तबीन अल-हक़ाएक़', 'फ़तह अल-क़दीर', 'दुरर अल-हुक्काम', 'बहर अल-राइक़', 'मज्म अल-अनहुर' और अन्य कई किताबों में है:

قال الفقيه ابو جعفر لا ينبغى ان يمنع العامة عن ذلك لقلة رغبتهم فى الخيرات - फ़क़ीह अबू जाफ़र ने फ़रमाया: आम लोगों को बुलंद आवाज़ के साथ ज़िक्र करने से न रोका जाए, क्योंकि नेक कामों की ओर (पहले ही) उनकी रुचि कम होती है। (त)

---

1. रद अल-मुह्तार, किताब अस-सलात, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 1/228.

2. फ़तावा बज़ज़िया, फ़तावा हिंदिया के हाशिए पर, किताब अल-इस्तिहसान, नूरानी कुतुब ख़ाना, पेशावर, 6/278.
3. तबीन अल-हक़ाएक़, बाब सलात अल-ईदैन, 1/224; अद-दुरर अल-हुक्काम, बाब सलात अल-ईदैन, 1/142; फ़तह अल-क़दीर, बाब सलात अल-ईदैन, 2/41; अल-बहर अल-राइक़, बाब सलात अल-ईदैन, 2/160; और मज्म अल-अनहुर शरह मुल्तका अल-अबहुर, बाब सलात अल-ईदैन, 1/173.

पृष्ठ 172/768

وعزاہ صاحب المصفی الی الامام حمید الدین عن شیخہ الامام المحبوبی والی شمس الائمۃ الحلواني في النسفی الخ - صاحبِ مصفیٰ نے اس کو امام حمید الدین انھوں نے اپنے شیخ امام محبوبی کی طرف منسوب کیا ہے نیز انھوں نے شمس الائمہ حلوانی اور امام نسفی کی طرف نسبت کی ہے۔ الخ (ت)

اور تجارت متطاولہ شاہد کہ عوام اگر مشتغل بذکر الٰہی نہیں ہوتے مشتغل بفضول کلام ہزل و لغو ہوتے ہیں کہ اجماعاً مکروہ و ممنوع ، اور ذکر الہی سے روکنا ہر گز مصلحت شرعیہ نہیں، خصوصاً یہاں تو حکمائے شریعت علمائے امت نے عدم منع کو ابتلا بمکر وہ اجماع پر بھی موقوف نہ رکھا بلکہ اس میں ذکر خدا اور رسول جل جلالہ وصلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے فی نفسہ خیریت خیر کی طرف عوام کی قلتِ رغبت پر بنائے کار رکھی اور باوصفِ بیانِ حکم مسئلہ انھیں منع نہ کرنے کی تصریح کی۔ امام شمس الائمہ کردری وجیز میں فتاویٰ سے نقل فرماتے ہیں :

ان الذکر بالجھر في المسجد لا یمنع احتراز عن الدخول تحت قولہ تعالی ومن اظلم ممن منع مسجد اللہ ان یذکر فیھا اسمہ الخ - مسجد میں بآوازِ بلند ذکر کرنے سے نہ روکا جائے اللہ تعالٰی کے اس ارشاد کے باعث کہ اس شخص سے بڑا ظالم اور کون ہوگا جو اللہ تعالٰی کی مسجدوں میں اس کا نام لینے سے لوگوں کو منع کرے۔ الخ (ت)

تبیین الحقائق وفتح القدیر و درر الحکام و بحر الرائق و مجمع الانہر و غیر ہا کتب کثیرہ میں ہے:

قال الفقیہ ابو جعفر لا ینبغی ان یمنع العامۃ عن ذلك لقلۃ رغبتھم فی الخیرات - فقیہ ابو جعفر نے فرمایا عوام کو بلند آواز کے ساتھ ذکر کرنے سے نہ روکا جائے اس لئے کہ نیک کاموں کی طرف (پہلے ہی) ان کی رغبت کم ہوتی ہے۔ (ت)

1 رد المحتار کتاب الصلوۃ دار احیاء التراث العربی بیروت ۱ / ۲۲۸ 2 فتاوىٰ بزازیہ علی ہامش فتاوىٰ ہندیہ کتاب الاستحسان نورانی کتب خانہ پشاور ۶ / ۲۷۸ 3 تبیین الحقائق باب صلوٰۃ العیدین ۱ / ۲۲۴ ، والدرر الحکام باب صلوٰۃ العیدین ۱ / ۱۴۲ ، وفتح القدیر باب صلوٰۃ العیدین ۲ / ۴۱ و بحر الرائق باب صلوٰۃ العیدین ۲ / ۱۶۰ ، ومجمع الانہر شرح ملتقی الابحر باب صلوٰۃ العیدین ۱ / ۱۷۳

صفحہ 172/768

Fatawa Razawiya Volume 23

In Muheet and then in Hindiyyah, it is stated: Al-Faqih Abu Ja'far said: I heard my teacher Abu Bakr saying that Imam Ibrahim was asked about saying Takbirs loudly in the markets during the days of Tashreeq. He replied that this is the Takbir of weavers. Imam Abu Yusuf (may Allah Almighty have mercy on him) said that it is permissible. The Faqih said: I do not prevent people from doing that. It is mentioned as such in Muheet. (T)

In Bahr and Durr, it is stated: All these methods are based on a person's individual state. As for the common people, they should not be stopped from saying Takbir, nor should they be stopped from offering Nafl (voluntary) prayers before the Eid prayer, summarized. (T)

In Tahtawi and Shami, under the quote in Durr "for the elite," it is written: It appears that the 'elite' refers to those for whom prohibition does not lead to deceit or laziness, to the extent that it leads them to abandon it entirely. (T)

In Ghunyah, it is stated:

1. Fatawa Hindiyyah, Book of Disliked Acts, Chapter 4, Nurani Kutub Khana Peshawar, 5/319.
2. Al-Bahr al-Ra'iq, Book of Prayer, Chapter of the Two Eids, H.M. Saeed Company Karachi, 2/160.
3. Radd al-Muhtar, Book of Prayer, Chapter of the Two Eids, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 1/558; Al-Tahtawi 'ala al-Durr al-Mukhtar, Book of Prayer, Chapter of the Two Eids, Dar al-Ma'rifah Beirut, 1/353.

Page 173 of 768

फ़तावा रज़विया जिल्द २३

मुहीत और फिर हिन्दिया में है: अल-फकीह अबू जाफ़र ने फरमाया: मैंने अपने शैख अबू बकर से सुना कि उन्होंने फरमाया कि इमाम इब्राहिम से बाज़ारों में बुलंद आवाज़ से अय्याम-ए-तशरीक की तकबीरें कहने के बारे में पूछा गया, तो उन्होंने फरमाया कि यह जुलाहों की तकबीर है। इमाम अबू यूसुफ (रहमतुल्लाह अलैहि) ने फरमाया कि यह जायज़ है। फकीह ने कहा कि मैं लोगों को इससे मना नहीं करता। मुहीत में इसी तरह है। (त)

बहर और दुर में है: यह तमाम तरीके इंसान के हाल पर मबनी हैं। जहाँ तक अवाम (आम लोगों) का ताल्लुक है, उन्हें तकबीर कहने से न रोका जाए, और इसी तरह ईद की नमाज़ से पहले नफ़्ल पढ़ने से भी न रोका जाए, संक्षेप में। (त)

तहतावी और शामी में दुर के इस कथन "खास लोगों के लिए" के तहत लिखा है: ज़ाहिर यह है कि 'खास' से वे लोग मुराद हैं जिनके नज़दीक पाबंदी, खोट और सुस्ती नहीं लाती, यहाँ तक कि वह उन्हें इसे पूरी तरह छोड़ने की तरफ ले जाए। (त)

गुनिया में है:

1. फ़तावा हिन्दिया, किताबुल कराहिया, बाब ४, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, ५/३१९
2. अल-बहरुल राइक, किताबुस सलात, बाबुल् ईदैन, एच.एम. सईद कंपनी कराची, २/१६०
3. रद्दुल मुहतार, किताबुस सलात, बाबुल् ईदैन, दार इहया अल-तुरास अल-अरबी बैरूत, १/५५८; अत-तहतावी अलद दुर्रुल मुख्तार, किताबुस सलात, बाबुल् ईदैन, दारुल मारिफ़ा बैरूत, १/३५३

पृष्ठ १७३/७६८

محیط پھر ہندیہ میں ہے: قال الفقیه ابو جعفر سمعت شیخی ابا بکر یقول سئل ابراهیم عن تکبیر ایام التشریق علی الاسواق و الجهر بها قال ذلك تکبیر الحوکة و قال ابو یوسف رحمه الله تعالی انه یجوز قال الفقیه و انا لا امنعهم عن ذلك کذا فی المحیط فقیہ ابو جعفر نے فرمایا اپنے شیخ ابوبکر سے سنا کہ وہ فرماتے تھے امام ابراہیم سے بازاروں میں بلند آواز سے تکبیرات ایام تشریق کے متعلق پوچھا گیا تو فرمایا کہ یہ جولا ہوں کی تکبیر ہے_ قاضی ابو یوسف رحمۃ اللہ تعالٰی علیہ نے فرمایا کہ یہ جائز ہے۔ اور فقیہ نے کہا کہ میں لوگوں کو اس سے منع نہیں کرتا محیط میں یوں ہے۔ (ت)

بحر و در میں ہے: هذا کله انما هو بحسب حال الانسان و اما العوام فلا یمنعون من تکبیر وکذا التنفل قبلها مختصرا۔ یہ تمام طریقے انسان کے حال پر مبنی ہیں رہے عوام تو وہ تکبیر کہنے سے نہ روکے جائیں اسی طرح نماز عید سے قبل نفل پڑھنے سے بھی نہ روکے جائیں مختصراً (ت)

طحطاوی و شامی میں زیر قول در ہٰذا للحواص لکها: الظاهر ان المراد الذین لا یؤثر عندهم الزجر غلا ولا کسلا حتی یفضی بهم الی الترك اصلاً_ ظاہر یہ ہے کہ خواص سے وہ لوگ مراد ہیں کہ جن کے نزدیک ممانعت، کھوٹ اور سستی کو نہیں لاتی یہاں تک کہ وہ ان کو بالکل چھوڑنے کی طرف لے جائے۔ (ت)

غنیہ میں ہے:

1 فتاوٰی ہندیہ کتاب الکراہیۃ الباب الرابع نورانی کتب خانہ پشاور ۵/ ۳۱۹ 2 بحر الرائق کتاب الصلوۃ باب العیدین ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۲/ ۱۶۰ 3 رد المحتار کتاب الصلوۃ باب العیدین دار

احياء التراث العربى بيروت ١/ ٥٥٨ ، الطحطاوى على الدر المختار كتاب الصلوة باب العيدين دار المعرفة بيروت ١/ ٣٥٣

Fatawa Razawiyya, Volume 23

It makes a person commit a severe and worse evil under the guise of virtue, "And there is no power nor strength except with Allah, the Most High, the Most Supreme" (No one has the power to avoid sin and the strength to do good except that the guidance of Allah the Almighty and Most High is available). It is stated in 'Tuhfa Ithna Ashariyya':

Whoever, despite all this, makes a firm statement is bold and reckless. And this is the characteristic of cautious and firmly grounded scholars that they do not reach a definitive conclusion on one side in differing matters of Ijtihad. 1	**Whoever shows firm conviction towards one side despite all these things is bold, fearless, and reckless. So, this is the recognition of firmly grounded and cautious scholars that they do not hold a definitive belief on one side in various Ijtihadi issues. (T)**

Allama Abdul Ghani Nabulsi states in 'Hadiqa Nadiyya':

When a matter can be interpreted according to one of the various opinions, it is not a forbidden act that must be denounced and prohibited. Rather, forbidden (Munkar) is that whose prohibition and interdiction is established by consensus, 2 end of summary. And Allah knows best.	**When an issue can be categorized under one of several opinions, it is not such a crime or sin that it is necessary to stop it or deny it. However, 'Munkar' i.e., sin is that regarding whose prohibition and forbidding there is consensus. End of summary. And Allah Almighty knows best. (T)**

Problem 23: 13 Muharram-ul-Haram 1317 AH What do the scholars of religion say regarding this matter that when epidemics, calamities, severe storms, and hurricanes, etc. spread, people call out the Adhan (call to prayer)? Is this act permissible according to Sharia or not? Explain with clear evidence and references from authentic books. Explain and be rewarded.

The Answer: It is permissible, and for its permissibility, there is a Sahih (authentic) Hadith:

Nothing is more saving from the punishment of Allah	**Than the remembrance of Allah, nothing is more for Allah Almighty's...**

1. Tuhfa Ithna Ashariyya

2. Al-Hadiqa al-Nadiyya Sharh al-Tariqa al-Muhammadiyya, Section 3, Type 33, Maktaba Nooria Razawiyya Faisalabad 2/409

फ़तावा रज़विया, खंड 23

यह मनुष्य को नेकी के पर्दे में गंभीर और बदतर बुराई का अपराधी बना देता है, "और अल्लाह के सिवा न तो कोई शक्ति है और न ही सामर्थ्य, जो महान और सर्वोच्च है" (पाप से बचने और नेकी करने की शक्ति किसी में नहीं है सिवाय इसके कि अल्लाह महान और सर्वोच्च की तौफीक प्राप्त हो)। 'तुहफ़ा इस्ना अशरिया' में है:

जो कोई इन सब बातों के बावजूद दृढ़ कथन कहता है, वह निर्भीक और असावधान है। और गहरे विद्वानों और सावधान लोगों की यही विशेषता है कि वे इज्तिहादी (विवादित) मामलों में किसी एक पक्ष पर निश्चित निर्णय नहीं लेते। 1

जो कोई इन सब बातों के बावजूद किसी एक पक्ष के प्रति दृढ़ विश्वास दिखाता है, वह निर्भीक, निडर और असावधान है। अत; गहरे विद्वानों और सावधान व्यक्तियों की यही पहचान है कि वे विभिन्न इज्तिहादी मुद्दों में किसी एक पक्ष पर दृढ़ विश्वास नहीं रखते। (त)

अल्लामा अब्दुल ग़नी नाबुलसी 'हदीक़ा नदिया' में फरमाते हैं:

जब किसी मसले को कई कथनों में से किसी एक पर आधारित किया जा सके तो वह ऐसा बुरा काम नहीं है जिसे रोकना और मना करना अनिवार्य हो। बल्कि बुरा (मुनकर) वह है जिसकी मनाही और निषेध पर आम सहमति (इज्मा) हो। 2 सारांश समाप्त। और अल्लाह बेहतर जानता है।

जब किसी मसले को कई कथनों में से किसी एक पर लागू किया जा सके तो वह ऐसा अपराध और पाप नहीं है जिससे रोकना या जिसका खंडन करना आवश्यक हो। लेकिन 'मुनकर' अर्थात पाप वह है जिसकी मनाही और निषेध पर इज्मा हो। सारांश समाप्त। और अल्लाह सर्वशक्तिमान बेहतर जानता है। (त)

मसला 23: 13 मुहर्रम-उल-हराम 1317 हिजरी धर्म के विद्वान इस विषय में क्या कहते हैं कि जब महामारी, आपदाएं भीषण आंधी और तूफान आदि फैलते हैं, तो लोग अज़ान देते हैं। क्या यह कार्य शरीअत के अनुसार जायज़ है या नहीं? प्रामाणिक पुस्तकों के संदर्भ के साथ स्पष्ट प्रमाणों के साथ वर्णन करें। बयान करें और पुण्य पायें।

उत्तर: यह जायज़ है, और इसके जायज़ होने के लिए एक सही हदीस है:

अल्लाह के अज़ाब से बचाने वाली कोई चीज़...

अल्लाह के ज़िक्र से बढ़कर कोई चीज़ अल्लाह के..

1. तुहफ़ा इस्ना अशरिया
2. अल-हदीक़ा अन-नदिया शराह अत-तरीक़ा अल-मुहम्मदिया, खंड 3, प्रकार 33, मकतबा नूरिया रज़विया फैसलाबाद 2/409

पृष्ठ 768 का 175

آدمی کو نیکی کے پردے میں منکر اشد وانکر کا مرتکب کردیتا ہے، ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم (گناہ سے بچنے اور نیکی کرنے کی طاقت کسی میں نہیں سوائے اس کے کہ اللہ تعالٰی عظیم وبرتر کی توفیق میسر ہو ت) تحفہ اثنا عشریہ میں ہے:

ہر کہ با وجود ایں ہمہ قول جازم نماید بے باک وبے احتیاط ست وہمیں ست شان محتاطین از علمائے راسخین کہ در پس راسخ اجتہادیات مختلف فیہا جزم باحد الطرفین نمی کنند 1۔

جو کوئی ان تمام باتوں کے باوجود کسی ایک طرف پختہ یقین دکھائے تو وہ بیباک نڈر اور بے احتیاط ہے۔ یہی پہچان ہے اجتہادی مسائل میں کسی ایک طرف یقین نہیں رکھتے۔ (ت)

علامہ عبدالغنی نابلسی حدیقہ ندیہ میں فرماتے ہیں:

المسئلۃ متی امکن تخریجھا علی قول من الاقوال فلیست بمنکر یجب انکارہ والنہی عنہ وانما المنکر ما وقع الاجماع علی حرمتہ والنہی عنہ 2 اہ ملخصا۔

جب کسی مسئلہ کو چند اقوال میں سے کسی ایک قول پر حمل کیا جاسکے تو وہ ایسا جرم اور گناہ نہیں کہ جس سے روکنا اور جس کا انکار کرنا ضروری ہو لیکن منکر یعنی گناہ وہ ہے جس کی حرمت پر اجماع اور نہی واقع ہو، اھ ملخصا۔ واللہ تعالٰی اعلم۔(ت)

مسئلہ ۲۳: ۱۳ محرم الحرام ۱۳۱۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ لوگ وقت پھیلنے وباء وبلیات وآندھی وطوفان شدید وغیرہ کے اذان کہتے ہیں، یہ امر شرعاً جائز ہے یا نہیں؟ با دلہ شافیہ مع حوالہ کتب معتبرہ کے بیان فرمائے۔ بینوا توجروا (بیان فرماؤ اجر پاؤ ت)

الجواب: جائز ہے اور جواز کے لئے حدیث صحیح:

مامن شیئ انجی من عذاب اللہ ذکر الہی سے زیادہ کوئی شے اللہ تعالیٰ کے

1 تحفہ اثنا عشریہ 2 الحدیقہ الندیہ شرح الطریقة المحمدیه القسم النوع الثالث والثلاثون مکتبہ نوریہ رضویہ فیصل آباد ۲ / ۴۰۹

Fatawa Razawiyya - Volume 23

[Arabic Box 1] From the remembrance of Allah. So when you see that, flee to the remembrance of Allah. 1 [Urdu Translation in Box] It does not save from punishment. Then when you see punishment, seek refuge through the remembrance of Allah Almighty in that state (of distress). (T)

And the noble verse: [Arabic Box 2] "Verily, in the remembrance of Allah do hearts find rest." 2 [Urdu Translation in Box] Listen! Only through the remembrance of Allah Almighty do hearts find peace and tranquility. (T)

Issue 44: 29 Jamadi al-Akhira 1320 AH What do the scholars of religion say about this issue: a few people together stopped five individuals from attending a Milad Sharif gathering, i.e., did not let them come. Who is the one who stops from listening to the remembrance of Allah, and is the remembrance of Allah specific or for common people? Explain and be rewarded. (T)

Answer: The remembrance of Allah is for all Muslims, and stopping someone from a blessed Milad gathering, which is held according to the custom of the Two Holy Sanctuaries with authentic narrations and is free from Sharia-prohibited acts, is stopping from the remembrance of God. Such a person, if they stop someone without a valid and acceptable excuse, is "a hinderer of good, a transgressor, a sinner" 3; meaning one who stops from good, transgresses the limits set by God, and intentionally falls into sin. And refuge is sought with Allah Almighty. Yes, for a Sharia necessity, if one is stopped from a recommended (mustahabb) act for another more important matter, then there is no blame; for example, a father or mother is ill and the son is responsible for nursing them, if he goes to listen to the noble gathering they would be in distress, or other similar situations, then there is the authority to stop. Similarly, a master can stop his servant, and a husband can stop his wife for the purpose of work.

[Box 3] [Arabic Text] For they have explicitly stated regarding a single employee on what is greater than this, which is supererogatory prayer, so what about the slave? And Allah, Glorified and Exalted is He, knows best. [Urdu Translation] The jurists have clarified that a person working for wages, i.e., a laborer, should not perform voluntary (nafl) prayers during working hours. When this is the rule for a laborer who is not purchased or owned, then regarding a purchased slave and owned person...

1. Jami' al-Tirmidhi, Book of Supplications, Chapter on what has come regarding the virtue of remembrance, Amin Company Delhi 2/173.
2. The Holy Quran 13/28
3. The Holy Quran 68/12

फ़तावा रज़विया - खंड 23

[अरबी बॉक्स 1] अल्लाह के ज़िक्र से। तो जब तुम वह देखो, तो अल्लाह के ज़िक्र की ओर दौड़ो। 1 [उर्दू अनुवाद बॉक्स में] यह अज़ाब से छुड़ाने वाला नहीं। फिर जब तुम अज़ाब देखो तो उस (घबराहट की) हालत में अल्लाह तआला के ज़िक्र के ज़रिए पनाह हासिल करो। (त)

और आयत-ए-करीमा: [अरबी बॉक्स 2] "सुन लो! अल्लाह के ज़िक्र से ही दिलों को चैन और सुकून मिलता है।" 2 [उर्दू अनुवाद बॉक्स में] सुन लो! अल्लाह तआला के ज़िक्र ही से दिलों को चैन और इत्मीनान नसीब होता है। (त)

मसला 44: 29 जमादी अल-आख़िरा 1320 हिजरी इस मसले में दीन के उलमा क्या फ़रमाते हैं कि कुछ लोगों ने मिलकर पांच व्यक्तियों को मज्लिस-ए-मिलाद शरीफ़ से रोका यानी उन्हें आने नहीं दिया। अल्लाह का ज़िक्र सुनने से रोकने वाला कौन है और अल्लाह का ज़िक्र खास है या आम लोगों के लिए है? बयान फ़रमाएं और सवाब पाएं। (त)

जवाब: अल्लाह का ज़िक्र तमाम मुसलमानों के लिए है और मुबारक मिलाद की मज्लिस, जो हरमैन शरीफ़ैन के रिवाज के मुताबिक़ प्रामाणिक रिवायतों के साथ पढ़ी जाए और शरीअत की मनाही वाली चीज़ों से पाक हो, उससे रोकना खुदा के ज़िक्र से रोकना है। ऐसा व्यक्ति अगर बिना किसी वैध या स्वीकार्य बहाने के रोकता है तो वह "भलाई से रोकने वाला, हद से बढ़ने वाला, गुनहगार" 3 है; यानी भलाई से रोकने वाला, खुदा की तय की हुई सरहदों से आगे बढ़ने वाला और जानबूझकर गुनाह में पड़ने वाला। और अल्लाह तआला की पनाह। हाँ, शरीअत की ज़रूरत के लिए अगर कोई किसी मुस्तहब (पसंदीदा) काम से किसी दूसरे अहम काम के लिए रोके तो कोई इल्ज़ाम नहीं है; जैसे माँ या बाप बीमार हैं और बेटे की ज़िम्मेदारी उनकी तीमारदारी करना है, अगर वह शरीफ़ मज्लिस सुनने जाए तो वे परेशानी में रहेंगे, या इसी तरह की अन्य स्थितियां, तो यहाँ रोकने का अधिकार है। इसी तरह एक मालिक अपने नौकर को और पति अपनी पत्नी को काम के सिलसिले में रोक सकता है।

[बॉक्स 3] [अरबी पाठ] क्योंकि उन्होंने एक ही कर्मचारी के बारे में उससे बड़े मामले पर स्पष्ट कहा है, और वह है नफ़्ली नमाज़, तो फिर गुलाम के बारे में क्या ख्याल है? और अल्लाह पाक और बुलंद ही बेहतर जानता है। [उर्दू अनुवाद] फुक़हा-ए-किराम (धर्मशास्त्रियों) ने स्पष्ट रूप से फ़रमाया है कि मज़दूरी पर काम करने वाला आदमी यानी मज़दूर मज़दूरी के समय में नफ़्ली नमाज़ न पढ़े। जब

मज़दूर के बारे में यह हुक्म है जबकि वह ख़रीदा हुआ और ग़ुलाम भी नहीं है, तो फिर ख़रीदे हुए ग़ुलाम और ममलुक आदमी के बारे में...

---

1. जामे अल-तिर्मिज़ी, किताब अल-दावत, ज़िक्र की फ़ज़ीलत का अध्याय, अमीन कंपनी दिल्ली 2/173।
2. पवित्र कुरान 13/28
3. पवित्र कुरान 68/12

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۳

من ذکر اللہ فاذا رأیتم ذالك فافزعوا الی ذکر اللہ 1 عذاب سے چھڑانے والی نہیں۔ پھر جب تم عذاب دیکھو تو اس (گھبراہٹ کی) حالت میں اللہ تعالٰی کے ذکر کے ذریعے پناہ حاصل کرو۔ (ت)

اور آیہ کریمہ: "أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ" 2 سن لو! اللہ تعالٰی کے ذکر ہی سے دلوں کو چین واطمینان نصیب ہوتا ہے۔ (ت)

مسئلہ ۴۴: ۲۹ جمادی الآخرہ ۱۳۲۰ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ چند اشخاص نے مل کر پانچ شخصوں کو مجلس میلا دشریف سے روکا یعنی نہ آنے دیا۔ ذکر الہی سننے سے روکنے والا کون ہے اور ذکر الہی خاص ہے یا عام لوگوں کے واسطے ہے؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ اجر پاؤ۔ت)

الجواب: ذکر الہی سب مسلمانوں کے لئے ہے اور مجلس میلاد مبارک جو مطابق رواج حرمین شریفین معتبر روایتوں سے پڑھی جائے اور منکرات شرعیہ سے خالی ہو اس سے روکنا ذکر خدا سے روکنا ہے ایسا شخص اگر بے عذر صحیح مقبول و قابل قبول روکے تو وہ "مَّنَّاعٍ لِّلْخَيْرِ مُعْتَدٍ أَثِيمٍ" 3 ہے یعنی خیر سے روکنے والا خدا کی باندھی ہوئی حدوں سے بڑھنے والا گناہ میں بالقصد پڑھنے والا۔ والعیاذ باللہ تعالٰی۔ ہاں بضرورت شرعیہ مستحب سے کسی اور امر اہم کے لئے روکے تو الزام نہیں مثل باپ یا ماں علیل ہے بیٹے کے ذمے تیمار داری ہے وہ مجلس شریف سننے جائے تو یہ تکلیف میں رہیں یا اسی قسم کی اور صورتیں تو یہاں روکنے کا اختیار ہے۔ یو ہیں مولٰی اپنے خاوند اور آقا اپنے ملازم کو کام کی غرض سے روک سکتا ہے۔

فقد نصوا فی اجیر الواحد علی ماهو اکبر من هذا وهي الصلوة النافلة فما ظن بالعبد۔ واللہ تعالٰی سبحنه وتعالٰی فقہائے کرام نے تصریح فرمائی کہ اجرت پر کام کرنے والا آدمی یعنی مزدور اوقات مزدوری میں نفلی نماز نہ ادا کرے جب مزدور کے بارے میں یہ حکم ہے جبکہ وہ زر خریدا اور مملوک بھی نہیں تو زر خرید غلام اور مملوک آدمی کے بارے

---

1 جامع الترمذی کتاب الدعوات باب ماجاء فی فضل الذکر امین کمپنی دہلی ۲/ ۱۷۳ 2 القرآن الکریم ۱۳/ ۲۸ 3 القرآن الکریم ۶۸/ ۱۲

Fatawa Rizwia, Vol 23

Know: What do you think and understand? And Allah is the Pure, the Exalted, and the Greatest Knower. (T)

Problem 45: From the master of Ganj Gaya, queried by Chirag Ali Sahib, 25 Rabi al-Awwal Sharif 1331 AH. Maulana Sahib, may your glory last, Peace be upon you! When a Muslim person has an enemy, should they, upon being told, without specification or identification, whether the enemy is a Muslim or a disbeliever, recite for them: "Allahumma khayrun lana wa sharrun li-a'daina" (O Allah! Let this be a source of good for us and a cause of evil for our enemies (T)) or not? And also: "Wa-atmis 'ala wujoohi a'daina" (O Allah! Blot out the faces of our enemies (T)) and also: "Allahumma inna naj'aluka fi nuhoorihim wa na'oodhu bika min shuroorihim" (O Allah! We place Your strike in their chests and seek Your refuge from their evils (T)) etc. etc.

The Answer: "Allahumma inna naj'aluka fi nuhoorihim wa na'oodhu bika min shuroorihim" | O Allah! We place Your strike in their chests and seek Your refuge from their evils. (T)

This is a prayer for one's own protection; it is permissible against every opponent. As for prayers for harm, they should be made against disbelievers and those of bad faith. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

"Man ahabba lillahi wa abghada lillahi wa a'ta lillahi wa mana'a lillahi faqad istakmala al-imaan" | Whoever loved for the sake of Allah and hated for the sake of Allah and gave for the sake of Allah and withheld for the sake of Allah, then he has certainly completed his faith. (T)

1. Al-Adhkar al-Muntakhabah min Kalam Sayyid al-Abrar, Chapter: What to say when fearing a people, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah Beirut, p. 144. Al-Adhkar al-Muntakhabah min Kalam Sayyid al-Abrar, Chapter: What one prays when fearing people etc., Dar al-Kutub al-Ilmiyyah Beirut, p. 202.
2. Sunan Abi Dawud, Kitab al-Sunnah, Chapter: Refuting Irja, Aftab-e-Alam Press Lahore 2/287; Al-Mu'jam al-Kabir hadith 7613 and 7737, Al-Maktabah al-Faysaliyyah Beirut 8/159 and 208.

फ़तावा रज़विया, खंड 23

जान लें: आप क्या सोचते और समझते हैं। और अल्लाह पाक और बुलंद है और सबसे बड़ा जानने वाला है। (त)

मसला 45: गंज गया के स्वामी की ओर से, चिराग अली साहिब द्वारा पूछा गया, 25 रबी-उल-अव्वल शरीफ 1331 हिजरी। मौलाना साहिब, आपकी महिमा बनी रहे, सलाम अलैकुम! जब किसी मुसलमान का कोई दुश्मन हो, तो क्या उसे बिना यह बताए कि दुश्मन मुसलमान है या काफिर, यह कहना चाहिए कि "ऐ अल्लाह! यह हमारे लिए भलाई का स्रोत हो और हमारे दुश्मनों के लिए बुराई का कारण बने (त)" या नहीं? और "ऐ अल्लाह! हमारे दुश्मनों के चेहरों को मिटा दे (त)" और "ऐ अल्लाह! हम तुझे उनके सीनों में डालते हैं और उनकी बुराइयों से तेरी शरण चाहते हैं (त)" इत्यादि।

जवाब: "अल्लाहुम्मा इन्ना नजअलुका फी नुहूरिहिम व नऊज़ुबिका मिन शुरूरिहिम" | ऐ अल्लाह! हम तेरा वार उनके सीनों में करते हैं और उनकी शरारतों से तेरी पगाह चाहते हैं। (त)

यह अपनी सुरक्षा की दुआ है, यह किसी भी विरोधी के खिलाफ जायज़ है। बाकी बुराई की दुआ काफिरों और बुरे मज़हब वालों पर की जाए। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

"मन् अहब्बा लिल्लाहि व अब़ादा लिल्लाहि व अता लिल्लाहि व मनआ लिल्लाहि फक़द इस्तक-मलल ईमान" | जिसने अल्लाह तआला के लिए (किसी से) मोहब्बत की और अल्लाह तआला के लिए किसी से बुग्ज़ (नफरत) रखा और अल्लाह ही के लिए कुछ दिया और अल्लाह ही के लिए कुछ रोका तो यकीनन उसने अपना ईमान मुकम्मल कर लिया। (त)

1. अल-अज़कार अल-मुंतख़बा मिन कलाम सय्यद अल-अबरार, अध्याय: जब किसी कौम से डरे तो क्या कहे, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरुत, पृष्ठ 144; अल-अज़कार अल-मुंतख़बा मिन कलाम सय्यद अल-अबरार, अध्याय: जब लोगों से डरे तो क्या दुआ करे आदि, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरुत, पृष्ठ 202।
2. सुनन अबी दाऊद, किताब अल-सुन्ना, अध्याय: इर्जा के खंडन में, आफताब-ए-आलम प्रेस लाहौर 2/287; अल-मुअजम अल-कबीर हदीस 7613 और 7737, अल-मकतबा अल-फ़ैसलीया बेरुत 8/159 और 208।

اعلم۔ | میں آپ کیا خیال کرتے ہیں اور سمجھتے ہیں۔ اور اللہ پاک و برتر اور سب سے بڑا عالم ہے۔ (ت)

مسئلہ ۴۵: از صاحب گنج گیا مسئولہ چراغ علی صاحب ۲۵ ربیع الاول شریف ۱۳۳۱ھ مولانا صاحب دام مجدہ السلام علیکم ! مسلمان شخص جب دشمن کسی مسلمان کا ہو تو اس کے کہنے پر بغیر تعیین و تشخص کے خواہ مسلمان کا ہو یا کافر کا اس کے لئے اللھم خیر لنا وشر لا عدائنا (اے اللہ ! یہ ہمارے لئے بھلائی کا ذریعہ ہو اور ہمارے دشمنوں کے لئے موجب شر ہو۔ ت) پڑھنا چاہئے یا نہیں ؟ ونیز واطمس علی وجوہ اعدائنا (اے اللہ ہمارے دشمنوں کے چہروں کو مٹادے۔ ت) و نیز اللھم نجعلک فی نحورھم و نعوذ بك من شرورھم (اے اللہ ! ہم تیرا وار ان کے سینوں میں پیوست کرتے ہیں اور ان کی شرارتوں سے تیری پناہ چاہتے ہیں۔ت) وغیرہ وغیرہ۔

الجواب: اللھم انا نجعلک فی نحورھم و نعوذبک من شرورھم ۱ـ | اے اللہ ! ہم تیرا وار ان کے سینوں میں کرتے ہیں اور ان کی شرارتوں سے تیری پناہ چاہتے ہیں۔ (ت)

اپنے تحفظ کی دعا ہے، یہ ہر مخالف کے مقابل روا ہے۔ باقی دعائے شر کافر و بدمذہب پر کی جائے۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں :

من احب للہ و ابغض للہ و اعطی للہ و منع للہ فقد استکمل الایمان ۲ـ | جس نے اللہ تعالٰی کے لئے (کسی سے) محبت کی اور اللہ تعالٰی کے لئے کسی سے بغض رکھا اور اللہ ہی کے لئے کچھ دیا اور اللہ ہی کے لئے کچھ روکا تو یقیناً اس نے ایمان مکمل کرلیا۔ (ت)

١ الاذکار المنتخبة من کلام سید الابرار باب مائیقول اذ خاف قوما دار الکتب العلمیہ بیروت ص ۱۴۴، الاذکار المنتخبة من کلام سید الابرار باب مایدعوبہ اذا خاف ناسا وغیرهم دار الکتب العلمیہ بیروت ص ۲۰۲ ۲ سنن ابی داؤد کتاب السنة باب فی ردالارجاء آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۲۸۷، المعجم الکبیر حدیث ۷۶۱۳ و ۷۷۳۷ المکتبة الفیصلیة بیروت ۸/ ۱۵۹ و ۲۰۸

Fatawa Rizvia, Volume 23

One should not oppose a Sunni with correct beliefs, no matter how much of an opponent he may be. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

[Arabic]: Do not hate one another, do not envy one another, do not turn your backs on each other, and be servants of Allah as brothers. [Footnote 1] And Allah knows best. [Urdu Translation]: (O people!) Do not harbor malice against one another, do not be jealous of one another, and do not turn your backs on one another; instead, become servants of Allah and brothers to each other. And Allah knows best (T).

Problem 46: From the town of Bisharat Ganj, Bareilly district, near the main mosque, sent by Najju Khan Faujdar, also known as Baqi Wala, 25th Muharram al-Haram 1332 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: that a one-rak'at prayer called 'Qazi al-Hajat' is mentioned in the book 'Jawahir Khamsa'. The method of offering it is described as follows: first, make the intention for one rak'at; in this rak'at, recite Surah Al-Fatiha twenty times and Surah Al-Ikhlas once. After the greeting (salam), recite the following forty-two times: 'O my Lord, by the sanctity of that time when You were alone and there was no other.' Then, place the cap from the head to the right side and recite this Great Name (Ism-e-Azam) forty-two times, then place the cap on the head towards the left side and recite: 'O my Lord, by the sanctity of that time when You were and there was no other to be.' Then offer supplications and prayers. If there is no proof of this from the Noble Hadith, is this prayer permissible through any other way or not? If it is not permissible, why is it written in 'Jawahir Khamsa'? Is 'Jawahir Khamsa' not a book worth considering?

The Answer: Performing a single rak'at alone is prohibited in our Hanafi school of thought. It is stated in the Hadith:

[Arabic]: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) forbade the 'Batra' (severed/one-rak'at) prayer. [Footnote 2] [Urdu Translation]: The Prophet (peace and blessings be upon him) has forbidden performing a single rak'at. (T)

'Jawahir Khamsa' is a very fine and authentic book, but the practices mentioned in it are for general...

[Footnotes]: 1. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Adab, Chapter on Prohibition of Mutual Envy etc., p. 896, and Chapter on Hijrah, p. 897, Qadimi Kutub Khana Karachi; Sahih Muslim, Kitab al-Birr wa al-Sila, Chapter on Prohibition of Mutual Envy etc., and

Chapter on Prohibition of Suspicion etc., Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/315-16. 2. Al-Maqasid al-Hasana, Hadith 282, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, p. 142.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

सुन्नी सहीह-उल-अक़ीदा पर (तक़लीद) न की जाए, चाहे वह अपना कितना ही बड़ा विरोधी क्यों न हो। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) फ़रमाते हैं:

[अरबी]: एक-दूसरे से नफ़रत न करो, एक-दूसरे से ईर्ष्या न करो, एक-दूसरे से मुँह न फेरो और अल्लाह के बंदे भाई-भाई बन कर रहो। [पाद-टिप्पणी 1] और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। उर्दू अनुवाद: (ओ लोगों!) एक-दूसरे से द्वेष न रखो और न एक-दूसरे से ईर्ष्या करो और न एक-दूसरे से पीठ फेरो, बल्कि अल्लाह के बंदे और आपस में भाई-भाई बन जाओ। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है (त)।

मसला 46: कस्बा बशारत गंज जिला बरेली, बड़ी मस्जिद के पास से, प्रेषक नज्जू खाँ फ़ौजदार यानी बाक़ी वाला, 25 मुहर्रम-उल-हराम 1332 हिजरी। दीन के विद्वान इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि 'जवाहर ख़म्सा' में हाजतें पूरी होने की एक रकात नमाज़ (नमाज़-ए-क़ाज़ी-उल-हाजात) का ज़िक्र है। इसे पढ़ने का तरीक़ा यह है कि पहले एक रकात की नीयत करे और उस रकात में बीस बार 'अल-हम्द शरीफ़' (सूरह फ़ातिहा) और एक बार 'क़ुल हुवल्लाहु शरीफ़' (सूरह इख़लास) पढ़े। सलाम फेरने के बाद बयालीस (42) बार यह पढ़े: 'ऐ अल्लाह! उस वक़्त की पवित्रता के वास्ते जब तू ही था और दूसरा कोई न था।' और सिर से टोपी उतार कर दाहिनी ओर रख दे और बयालीस बार यह इस्म-ए-आज़म पढ़े, फिर टोपी बाईं ओर रख दे और फिर यह पढ़े: 'ऐ अल्लाह! उस वक़्त की पवित्रता के वास्ते जब तू हुआ और दूसरा कोई न हुआ।' फिर दुआ और मुनाजात करे। अगर हदीस शरीफ़ से इसका सबूत न हो तो क्या किसी और तरीक़े से यह नमाज़ जायज़ है या नहीं? अगर जायज़ नहीं है, तो 'जवाहर ख़म्सा' में क्यों लिखा गया? क्या 'जवाहर ख़म्सा' विश्वसनीय किताब नहीं है?

जवाब: हमारे हनफ़ी मज़हब में अकेले एक रकात पढ़ना मना है। हदीस में है:

[अरबी]: अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने 'बतरा' (अधूरी/कटी हुई) नमाज़ से मना फ़रमाया है। [पाद-टिप्पणी 2]

'जवाहर ख़म्सा' बहुत ही उम्दा और विश्वसनीय किताब है, लेकिन इसमें जो कुछ आमाल बताए गए हैं वे आम...

[पाद-टिप्पणी]: 1. सहीह अल-बुखारी, किताबुल अदब, अध्याय: ईर्ष्या की मनाही आदि, पृ. 896, और अध्याय: हिजरत, पृ. 897, क़दीमी कुतुब ख़ाना, कराची। सहीह मुस्लिम, किताबुल बिर्र वस्सिला, अध्याय: ईर्ष्या की हुरमत आदि, और अध्याय: बदगुमानी की हुरमत आदि, क़दीमी कुतुब ख़ाना, कराची, 2/315-16. 2. अल-मक़ासिद अल-हसना, हदीस 282, दारुल कुतुब अल-इल्मिया, बेरुत, पृ. 142।

سنی صحیح العقیدہ پر نہ کی جائے اگر چہ اپنا کتنا ہی مخالف ہو۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

[عربی]: لا تباغضوا ولا تحاسدوا ولا تدابروا کونوا عباد اللہ اخواناً ۱۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ [اردو ترجمہ]: (لوگو!) ایک دوسرے سے بغض نہ رکھو اور نہ ایک دوسرے سے حسد کرو اور نہ ایک دوسرے سے پیٹھ پھیرو بلکہ اللہ کے بندے اور آپس میں بھائی بھائی بن جاؤ، واللہ تعالٰی اعلم (ت)

مسئلہ ۴۶: از قصبہ بشارت گنج ضلع بریلی متصل بڑی مسجد مرسلہ نجو خان فوجدار یعنی باقی والا ۲۵ محرم الحرام ۱۳۳۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک رکعت نمازِ قاضی الحاجات کے جواہر خمسہ میں مرقوم ہے طریقہ پڑھنے کا یہ ہے کہ اول ایک رکعت کے نیت کر کے اول اس رکعت میں بیس بار الحمد شریف پڑھے ایک بار قل ھو اللہ شریف پڑھے، بعد سلام کے بیالیس بار یہ پڑھے الٰہی بحرمت وہ وقت کہ تو تھا دوسرا کوئی نہ تھا۔ اور سر کے ٹوپی دہنی طرف رکھ دے اور بیالیس بار یہ اسم اعظم پڑھے گا آگے بائیں طرف ٹوپی سر کے رکھ دے پھر یہ پڑھے الٰہی بحرمت وہ وقت کہ تو ہوئے دوسرا کوئی نہ ہوئے۔ پھر دعا اور مناجات کرے۔ اگر حدیث شریف سے ثبوت نہ ہو اور کوئی طریق سے یہ نماز جائز ہے یا نہیں؟ اگر جائز نہ ہو تو جواہر خمسہ میں کیوں لکھتا۔ جواہر خمسہ قابل دید کتاب نہیں ہے؟

الجواب: ایک رکعت تنہا پڑھنی ہمارے مذہب حنفی میں ممنوع ہے۔ حدیث میں ہے:

[عربی]: نھی رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم عن البتراء ۲۔ [اردو ترجمہ]: حضور علیہ الصلوۃ والسلام نے ایک رکعت پڑھنے سے منع فرمایا ہے۔ (ت)

جواہر خمسہ بہت عمدہ و مستند کتاب ہے مگر اس میں جو کچھ اعمال ارشاد ہوئے ہیں عام

[حواشی]: ۱ صحیح البخاری کتاب الادب باب ما ینھی عن التحاسد الخ ص ۸۹۶ و باب الھجرۃ ص ۸۹۷ قدیمی کتب خانہ کراچی، صحیح مسلم کتاب البر والصلۃ باب تحریم التحاسد الخ و باب تحریم الظن الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۳۱۵-۱۶ ۲ المقاصد الحسنۃ حدیث ۲۸۲ دار الکتب العلمیہ بیروت ص ۱۴۲

Fatawa Razawiyya Volume 23

...are for the benefit of Muslims and not for any specific group—even if this prayer is impermissible for us, it is permissible according to the Shafi'is, and they can benefit from it. These books are like medical pharmacopeias, without comparison, where they list multiple prescriptions for a single disease. Whichever prescription matches a patient's temperament and condition, they should use it. For a patient to say 'this ingredient is against me' or 'is not allowed in my religion, why was this prescription written' is simply misplaced. And Allah Almighty knows best.

Problem 74: Asked by Muhammad Rais-ud-din Sahib from Rohtak, 22 Safar 1332 AH. In a village called Poni in Rohtak district, in a mosque, everyone recites the Kalima Sharif loudly four or five times after prayer. Is this correct or what is the ruling on it? And what is the ruling for the person or Imam who forbids it? Explain and be rewarded.

Answer: Remembrance of Allah is the best of deeds, rather it is the core of all virtuous and righteous deeds, so much so that after faith, even from the greatest pillar of Islam, prayer, this is the objective.

Allah Almighty said: "Establish prayer for My remembrance."[1] — Establish prayer for My remembrance. (T)

And the Kalima Tayyiba is the essence of all foundations and the most superior of all remembrances.

He (peace be upon him) said: "The best remembrance is 'La ilaha illallah'."[2] — The Messenger of Allah (peace be upon him) said: "The best remembrance is 'La ilaha illallah'." (T)

Allah Almighty in the Holy Quran gave an absolute command for remembrance and generalized the circumstances:

"Those who remember Allah standing, sitting, and [lying] on their sides."[3] — (The accepted servants of Allah) are those who remember Allah while standing, sitting, and lying down, i.e., they remember God in every state. (T)

Rather, He commanded its abundance:

[1] The Holy Quran 20/14 [2] Sunan Ibn Majah, Book of Adab, Chapter of the Praisers, H.M. Saeed Company Karachi, p. 487 [3] The Holy Quran 3/191

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

...मुसलमानों के लाभ के लिए हैं न कि किसी विशेष समूह के लिए—अगर यह नमाज़ हमारे यहाँ वर्जित है तो शाफ़ई मत के अनुसार एक जायज़ नमाज़ है, वे इससे लाभ उठा सकते हैं। इन किताबों का उदाहरण बिना किसी तुलना के हकीमों के नुस्खों के संग्रह की तरह है कि वे एक बीमारी के लिए कई नुस्खे लिखते हैं। जो नुस्खा जिस मरीज़ के मिजाज़ और स्थिति के अनुरूप हो वह उसे इस्तेमाल करे। किसी मरीज़ का यह कहना कि इसमें यह चीज़ मेरे खिलाफ़ है या मेरे धर्म में इसकी अनुमति नहीं है, यह नुस्खा क्यों लिखा गया, केवल अनुचित है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसाला 74: मोहम्मद रईस उद्दीन साहब द्वारा, रोहतक, 22 सफर 1332 हिजरी। रोहतक जिले के पोनी नाम के एक गाँव की एक मस्जिद में, सभी लोग नमाज़ के बाद कलिमा शरीफ़ ज़ोर से चार या पाँच बार पढ़ते हैं। क्या यह सही है या इसके लिए क्या हुक्म है? और जो व्यक्ति या इमाम इसे मना करे उसके लिए क्या हुक्म है? स्पष्ट करें और पुण्य पाएँ।

उत्तर: अल्लाह का ज़िक्र सबसे उत्तम कार्य है, बल्कि यह सभी नेक और अच्छे कार्यों की जड़ है, यहाँ तक कि ईमान के बाद इस्लाम के महानतम स्तंभ नमाज़ से भी यही उद्देश्य है।

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "अक़िमिस-सलात लि-ज़िक्री"[1] — मेरी याद के लिए नमाज़ कायम करो। (त)

और कलिमा तैयबा तो सभी आधारों का आधार और सभी ज़िक्रों में सबसे श्रेष्ठ है।

हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "सबसे अच्छा ज़िक्र ला इलाहा इल्लल्लाह है"[2] — रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया सबसे अच्छा ज़िक्र ला इलाहा इल्लल्लाह है। (त)

अल्लाह अज़वजल ने कुरान मजीद में ज़िक्र का पूर्ण आदेश दिया और स्थितियों को सामान्य रखा:

"जो अल्लाह को खड़े, बैठे और अपनी करवटों पर याद करते हैं"[3] — (अल्लाह तआला के स्वीकृत बंदे) वे हैं जो अल्लाह तआला को खड़े, बैठे और लेटे हुए याद करते हैं, यानी हर हाल में खुदा का ज़िक्र करते हैं। (त)

बल्कि, इसे अधिक मात्रा में करने का आदेश दिया:

[1] अल-क़ुरान 20/14 [2] सुनन इब्न माजा, किताबुल अदब, बाबुल हामिदीन, एच.एम. सईद कंपनी कराची, पृष्ठ 487 [3] अल-क़ुरान 3/191

पृष्ठ 179/768

مسلمانوں کی منفعت کے لئے ہیں نہ کہ کسی خاص گروہ کے واسطے—یہ نماز اگر ہمارے یہاں ناجائز تو شافعیہ کے نزدیک ایک جائز ہے وہ اس سے فائدہ لے سکتے ہیں۔ ان کتابوں کی نظیر بلا تشبیہ قرابادین اطباء کی طرح ہے کہ وہ ایک مرض کے متعدد نسخے لکھتے ہیں جو نسخہ جس مریض کے مزاج و حالات کے مطابق ہو وہ اسے استعمال کرے کسی مریض کا یہ کہنا کہ اس میں فلاں جزو میرے خلاف ہے یا میرے مذہب میں روا نہیں یہ نسخہ کیوں لکھا محض بے جا ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۷۴: مسئولہ محمد رئیس الدین صاحب از رہتک ۲۲ صفر ۱۳۳۲ھ ضلع رہتک کے ایک گاؤں میں جس کا نام پونی ہے ایک مسجد میں سب لوگ بعد نماز کلمہ شریف بآواز بلند چار پانچ مرتبہ پڑھتے ہیں یہ درست ہے یا کیا اس کا حکم ہے اور جو شخص یا امام منع کرے اس کا کیا حکم ہے؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ اجر پاؤ-ت)

الجواب: ذکر الہی افضل الاعمال بلکہ اصل جملہ اعمال حسنہ صالحہ ہے یہاں تک کہ بعد ایمان اعظم ارکان اسلام نماز سے بھی وہی مقصود ہے،

قال اللہ تعالٰی "أَقِمِ الصَّلٰوةَ لِذِكْرِي" 1— میری یاد کے لئے نماز قائم کرو۔ (ت)

اور کلمہ طیبہ کہ اصل الاصول اور افضل الاذکار ہے۔

قال صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم افضل الذکر لا الہ الا اللہ 2— رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا سب سے اچھا ذکر لا الہ الا اللہ ہے۔ (ت)

اللہ عزوجل نے قرآن مجید میں ذکر کا مطلق حکم فرمایا اور تعمیم احوال فرمائی:

"یَذْکُرُونَ اللہَ قِیَامًا وَقُعُودًا وَّعَلٰی جُنُوبِھِمْ" 3— (اللہ تعالیٰ کے مقبول بندے) وہ ہیں جو اللہ تعالیٰ کو کھڑے، بیٹھے اور لیٹے یاد کرتے ہیں یعنی ہر حال میں خدا کا ذکر کرتے ہیں۔ (ت)

بلکہ اس کی تکثیر کا حکم فرمایا:

1 القرآن الکریم ۲۰/۱۴ 2 سنن ابن ماجہ کتاب الادب باب الحامدین ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۴۸۷ 3 القرآن الکریم ۳/۱۹۱

Fatawa Rizvia, Volume 23

Allah Almighty said: "And remember Allah much that you may succeed." (1) - (Allah Almighty has said) Perform the remembrance of Allah in abundance so that you may achieve success. (T) And [the Prophet] peace and blessings of Allah be upon him said: "Remember Allah so much that people start saying he is mad." (2) - (The Holy Messenger of Allah, peace and blessings be upon him, said) Perform the remembrance of Allah with such abundance that people begin to say that this person is insane.

That which the Lawgiver (Prophet) desires to be increased, no one would wish for it to be decreased except for one who is in opposition to the Lawgiver, peace and blessings be upon him. As for the fear of ostentation (riya), it is related to the heart; if a prayer is performed for show, that too is impermissible. However, a person of intellect and faith will prohibit ostentation, not the prayer itself. A seeker of God wrote a petition to the presence of Hazrat Sayyidi Sheikh al-Shuyukh Shihab al-Haq wal-Din Suhrawardi (may Allah sanctify his secret):

"O my master! If I perform deeds, ostentation enters my heart; and if I leave them, I fall into the land of idleness."

The answer was given: "Keep working and repent to Allah from ostentation." (3)

Yes, it is necessary to take care not to cause distress to other Muslims; there should be no disturbance in the sleep of those sleeping, and no distraction in the prayers of those praying, as is explicitly mentioned in 'Al-Bahr al-Ra'iq' and 'Radd al-Muhtar' etc. (T) When it is a time for people to sleep or some are praying, then perform remembrance but not in such a loud voice that it causes them distress. And when it is free from these [restrictions], then perform it with absolute choice, and do it with such abundance that the hypocrites call you mad and the Wahhabis call it an innovation (bid'ah). And Allah Almighty knows best.

---

1. Al-Quran Al-Karim 62/10
2. Al-Mustadrak lil-Hakim, Book of Supplications, Chapter of Increasing the Remembrance of Allah, etc., Dar al-Fikr, Beirut, 1/499 3.

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 23

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "और अल्लाह का ज़िक्र बहुत करो ताकि तुम फ़लाह (कामयाबी) पाओ।" (1) - (अल्लाह तआला ने फ़रमाया) अल्लाह का ज़िक्र कसरत से करो ताकि तुम कामयाब हो जाओ। (त) और रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया: "अल्लाह का ज़िक्र इतना करो यहाँ तक कि लोग कहें कि वह दीवाना है।" (2) - (रसूल-ए-अकरम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया) अल्लाह का ज़िक्र इतनी कसरत से करो कि लोग कहने लगें कि यह तो दीवाना है।

जिस चीज़ की ज़्यादती शरीयत देने वाले (पैग़म्बर) को मतलूब (पसंदीदा) हो, उसकी कमी वह नहीं चाहेगा सिवाय उसके जो शरीयत वाले सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम से दुश्मनी रखता हो। रही बात दिखावे (रिया) के डर की, तो उसका संबंध दिल से है; अगर नमाज़ दिखावे के लिए हो तो वह भी नाजायज़ है। मगर अक्ल और दीन वाला रिया से रोकेगा, नमाज़ से नहीं रोकेगा। हज़रत सैयदी शैखुल शुयूख़ शिहाबुल हक़ वद्दीन सुहरवर्दी (अल्लाह उनकी कब्र को मुक़द्दस करे) की बारगाह में एक खुदा के चाहने वाले ने अर्ज़ी लिखी कि:

"ऐ मेरे सरदार! जब मैं नेक अमल करता हूँ तो दिल में रिया आ जाती है, और जब छोड़ देता हूँ तो निकम्मेपन की ज़मीन पर गिर पड़ता हूँ।"

जवाब इरशाद फ़रमाया: "अमल करते रहो और रिया (दिखावे) से अल्लाह की तरफ तौबा करो।" (3)

हाँ, दूसरे मुसलमानों को तकलीफ़ न पहुँचाने का लिहाज़ ज़रूरी है; सोने वालों की नींद में खलल न हो, नमाज़ियों की नमाज़ में उलझन न हो, जैसा कि 'अल-बहरुल राइक' और 'रद्दुल मुहतार' वग़ैरा में साफ़ ज़िक्र है। (त) जब लोगों के सोने का वक़्त हो या कुछ लोग नमाज़ पढ़ रहे हों, तो ज़िक्र करो मगर इतनी आवाज़ से नहीं कि उन्हें तकलीफ़ हो। और जब इन चीज़ों से खाली वक़्त हो, तो अपनी मर्ज़ी के मालिक बनो और इतनी कसरत से ज़िक्र करो कि मुनाफ़िक तुम्हें पागल कहें और वहाबी बिदअती। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

---

1. अल-क़ुरआन अल-करीम 62/10
2. अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताबुद दुआ, बाब अक्सिरू वज़कुरूल्लाह... दारुल फ़िक्र बैरुत 1/499 3.

قال اللہ تعالٰی "واذکُروا اللہ کثیرا لعلکم تفلحون" 1۔ (اللہ تعالٰی نے فرمایا) اللہ کا ذکر کثرت سے کرو تاکہ تم فلاح پاؤ۔ (ت) وقال صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اکثروا ذکر اللہ حتی یقولوا انہ مجنون 2۔ (رسول اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا) اللہ کا ذکر اتنی کثرت سے کرو کہ لوگ کہنے لگیں یہ تو دیوانہ ہے۔

جس چیز کی تکثیر شارع کو مطلوب ہو اس کی تقلیل نہ چاہے گا مگر وہ جسے شارع علیہ الصلوۃ والسلام سے ضد ہے۔ رہا خوفِ ریا وہ متعلق بہ قلب ہے ریا سے اگر نماز ہو تو وہ بھی ناجائز ہے۔ مگر عقل و دین والا ریا سے منع کرے گا نماز سے نہ روکے گا، حضرت سیدی شیخ الشیوخ شہاب الحق والدین سہر وردی قدس اللہ سرہ کے حضور کسی طالبِ خدا نے عرضی لکھی کہ :

یاسیدی ان عملت داخلنی الریأ و ان ترکت اخلدت الی ارض البطالۃ۔ اے میرے سردار ! میں عمل کرتا ہوں جب تو ریا آجاتا ہے اور چھوڑ دیتا ہوں تو بیکاری کی زمین پر گر پڑتا ہوں۔

جواب ارشاد فرمایا: اعمل و تب الی اللہ 3۔کام کئے جاؤ اور ریا سے اللہ کی طرف توبہ کرو۔

ہاں دوسرے مسلمانوں کی ایذا نہ ہونے کا لحاظ لازم ہے سوتوں کی نیند میں خلل نہ ہو، نمازیوں کی نماز میں تشویش نہ ہو، کما نص علیہ فی البحر الرائق وردالمحتار وغیرہما (جیسا کہ بحر الرائق اور ردالمحتار میں اس پر نص ہے۔ ت) جب وقت لوگوں کی نیند کا ہو یا کچھ نماز پڑھ رہے ہوں تو ذکر کرو جس طرح مگر نہ اتنی آواز سے کہ ان کو ایذا ہو اور جب اس سے خالی ہو تو مختار مطلق ہو کرو اور اتنی کثرت سے کرو کہ منافق مجنون کہیں اور وہابی بدعت۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

---

1 القرآن الکریم ۶۲/ ۱۰ 2 المستدرک للحاکم کتاب الدعاء باب اکثر واذکر الله الخ دار الفکر بیروت ۱/ ۴۹۹ 3

Fatawa Razawiyya, Volume 23

Problem 48: Question by Abdul Hameed, resident of Lushdi Tadi Para, District Patra, Post Office Saifullah Kandi, on Monday, 19th Rajab, 1344 AH. What do the scholars of religion (may Allah have mercy on them) say regarding the following questions: Firstly, is it Shariah-compliant to perform 'jahr-e-mufart' (excessively loud dhikr)? And what is the limit of 'jahr-e-mufart'? If a group of people gathers and performs dhikr so loudly that it disturbs prayer, recitation (of Quran), sleep, etc., is such dhikr permissible? Also, in this region, some people perform dhikr in such a way that often the pronunciation heard is 'La ilaha illa Allahu hamlaq'. Is this permissible according to Shariah? And how is it to perform dhikr in a gathering?

The Answer: Performing dhikr in a gathering is commendable. The Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him) says that the Lord (Almighty and Glorious) states: "If someone remembers Me in a gathering (i.e., performs My dhikr), then I mention him in a better and superior gathering."[1] (T)

The correct view regarding loud dhikr is that it is permissible. The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) says: "When you pass by the gardens of Paradise, graze (there)." They asked, "(O Beloved of Allah, peace and blessings be upon him!) what are the gardens of Paradise?" He said, "Circles of dhikr (remembrance)."[2] (T)

However, if it causes disturbance to someone's prayer, recitation, or sleep, or causes distress to a sick person, then it is impermissible. It is also forbidden to perform dhikr louder than one's strength allows, such that it shocks one's heart and brain; this is called 'jahr-e-mufart'. As for the meaningless words written by the questioner, if they are actually saying those words, then it is ignorance; but if they are saying the correct words and it only sounds like that due to the noise of the loud chanting, then there is no blame. And Allah knows best. Only.

[1] Sahih al-Bukhari, Book of Rebuttal to the Jahmiyyah, Chapter: Statement of Allah Almighty 'And Allah warns you about Himself', Kutub Khana Karachi, 2/1101; Sahih Muslim, Book of Remembrance and Supplication, Chapter: Encouragement for the Remembrance of Allah Almighty, Qadeemi Kutub Khana Karachi, 2/341. [2] Jami' at-Tirmidhi, Book of Supplications, Chapter: On counting Tasbeeh etc., Amin Company Delhi, 2/189.

Page 181 of 768

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

मसला 48: मुस्तौ़ला (प्रश्नकर्ता) अब्दुल हमीद, निवासी लुश्दी तदी पाड़ा, ज़िला पतरा, डाकख़ाना सैफ़ुल्लाह कंडी, सोमवार, 19 रजब 1344 हिजरी। दीन के उलेमा (अल्लाह उन पर रहम फरमाए) क्या कहते हैं इन सवालों के बारे में: पहला, क्या शरीयत में बहुत ज़ोर से (जहर-ए-मुफ़रते) ज़िक्र करना जायज़ है? और बहुत ज़्यादा ज़ोर (जहर-ए-मुफ़रत) की सीमा क्या है? और अगर कुछ लोग इकट्ठा होकर इतनी ज़ोर से ज़िक्र करें कि नमाज़, तिलावत और नींद आदि में बाधा आए, तो क्या इस तरह ज़िक्र करना जायज़ होगा? और इस इलाके में कुछ लोग इस तरह ज़िक्र करते हैं कि उनके ज़िक्र में अक्सर 'ला इलाहा इल्लल्लाहु हमलक़' का उच्चारण सुनाई देता है, क्या यह शरीयत के मुताबिक सही है? और महफ़िल में इकट्ठा होकर ज़िक्र करना कैसा है?

अल-जवाब: महफ़िल में इकट्ठा होकर ज़िक्र करना बहुत अच्छा है। सैयदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं कि रब्बे ज़ुल-जलाल फरमाता है: "अगर किसी शख़्स ने मुझे किसी महफ़िल में याद किया (यानी मेरा ज़िक्र किया), तो मैं उससे बेहतर और आला महफ़िल में उसका ज़िक्र करता हूँ।"[1] (त)

ज़ोर से ज़िक्र (जहर) करने के बारे में सही बात यह है कि यह जायज़ है। नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: "(लोगों!) जब तुम जन्नत के बाग़ों से गुज़रो तो अच्छी तरह खाया-पिया करो।" लोगों ने अर्ज़ की (ऐ अल्लाह के हबीब अलैहिस्सलातु वस्सलाम!) "जन्नत के बाग़ क्या हैं?" आपने फरमाया: "ज़िक्र के हल्के(सर्कल)।"[2] (त)

लेकिन ऐसा ज़ोर जिससे किसी की नमाज़, तिलावत या नींद में खलल आए या मरीज़ को तकलीफ़ पहुँचे, वह नाजायज़ है। और यह भी मना है कि अपनी ताक़त से ज़्यादा ज़ोर से ज़िक्र किया जाए जिससे अपने दिल और दिमाग़ को सदमा पहुँचे, इसी का नाम 'जहर-ए-मुफ़रत' है। और वे बेमानी शब्द जो सवाल पूछने वाले ने लिखे हैं, अगर वे लोग वास्तव में यही कह रहे हैं तो यह जहालत (अज्ञानता) है; और अगर वे सही शब्द कह रहे हैं और ज़ोर के शोर की वजह से सुनने में ऐसा आता है, तो कोई इल्ज़ाम नहीं। फ़क़त (केवल यही)।

[1] सहीह अल-बुखारी, किताबुर-रद अलल-जहमिया, अध्याय: अल्लाह तआला का कौल 'और अल्लाह तुम्हें अपने से डराता है', कुतुब ख़ाना कराची 2/1101; सहीह मुस्लिम, किताबुज़-ज़िक्र वद-दुआ,

अध्याय: अल्लाह के ज़िक्र के लिए प्रोत्साहन, कदीमी कुतुब ख़ाना कराची 2/341। [2] जामे अत-तिरमिज़ी, किताबुद-दुआत, अध्याय: तस्बीह गिनने आदि के बारे में, अमीन कंपनी दिल्ली 2/189।

पृष्ठ 181 / 768

مسئلہ ۴۸: مسئولہ عبدالحمید ساکن لوشدی تدی پاڑہ ضلع پترہ ڈاکخانہ سیف اللہ کندی بروز دوشنبہ تاریخ ۱۹ رجب ۱۳۴۴ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین رحمہم اللہ تعالٰی سوالات مرقومہ ذیل اول جہر مفرط کے ساتھ ذکر کرنا شرعاً جائز ہے یا نہیں؟ اور جہر مفرط کا حد کیا ہے؟ اور اگر چند لوگ جمع ہو کر ایسے زور سے ذکر کریں کہ نماز و تلاوت و نیند وغیرہ میں خلل واقع ہو جائے تو اس طرح کا ذکر کرنا جائز ہوگا یا نہیں؟ اور اس دیار میں بعض لوگ اس طرح ذکر کیا کرتے ہیں کہ ان کے ذکر میں اکثر لا الہ الا ال ھملق کا تلفظ سنا جاتا ہے یہ بحسب شرع روا ہے یا نہیں اور اجتماع ہو کر ذکر کرنا کیسا ہے؟

الجواب: اجتماع ہو کر ذکر کرنا حسن ہے سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں کہ رب عزوجل فرماتا ہے: وان ذکرنی فی ملأ ذکرتہ فی ملأ خیر منہ[1] - اگر کسی شخص نے مجھے کسی مجلس میں یاد کیا (یعنی میرا ذکر کیا) تو میں اس سے بہتر اور اعلٰی مجلس میں اس کا ذکر کرتا ہوں (ت)

ذکر بجہر صحیح یہ ہے کہ جائز ہے۔ نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: اذا مررتم بریاض الجنۃ فارتعوا قالوا ومایاض الجنۃ، قال حلق الذکر[2] (لوگو!) جب تم جنت کے باغیچوں سے گزرنے لگو تو اچھی طرح کھاپی لیا کرو۔ لوگوں نے عرض کی (اے اللہ تعالٰی کے حبیب علیہ الصلوۃ والسلام!) جنت کے باغیچے کیا ہیں؟ ارشاد فرمایا: ذکر کے حلقے ۔ (ت)

مگر ایسا ہو جس سے کسی کی نماز یا تلاوت یا نیند میں خلل آئے یا مریض کو ایذا پہنچے ناجائز ہے اور یہ بھی ممنوع ہے کہ طاقت سے زیادہ جہر کرے جس سے اپنے دل و دماغ کو صدمہ

پہنچے اسی کا نام جہر مفرط ہے اور وہ الفاظ بے معنی کہ سائل نے لکھے اگر وہ کہتے ہی یہ ہیں تو جہل ہے اور اگر کہتے صحیح الفاظ ہیں اور جہر کے غل سے سننے میں ایسا آتا ہے تو الزام نہیں۔ فقط

1 صحیح البخاری کتاب الرد علی الجہمیۃ باب قول اللہ تعالیٰ ویحذرکم اللہ نفسی کتب خانہ کراچی ۲/ ۱۱۰۱، صحیح مسلم کتاب الذکر والدعاء باب الحث علی ذکر اللہ تعالیٰ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۳۴۱ 2 جامع الترمذی کتاب الدعوات باب ماجاء فی عقد التسبیح الخ امین کمپنی دہلی ۲/ ۱۸۹

Fatawa Rizvia Volume 23

Question 49: From the city, Ganda Nala neighborhood, the residence of the late Mirza Ghulam Haider Beg Sahib, sent by Ahmed Bakhsh, 21 Rabi al-Akhir 1336 AH. Regarding Na'at Sharif and Hamd, it is mentioned in the Hadith that it is a condition for the place to be clean and pure, and the person in whose presence the holy words are recited must have sound beliefs. Now, instead of that, is it permissible or not to recite Na'at and Hamd on common paths where purity or impurity is not confirmed?

The Answer: Allah Almighty says: "Then when the prayer is concluded, disperse through the land and seek of the bounty of Allah, and remember Allah much that you may succeed." (62:10) When the Friday prayer is over, disperse in the land and seek Allah's grace and remember Allah in abundance so that you may prosper. Friday worshippers are commanded that after performing the Friday prayer, go out and disperse in the land for your respective tasks and engage in the remembrance of Allah in abundance. A clear command for the remembrance of Allah even in the streets is derived from here. And any place where purity or impurity is not established is considered pure until proven otherwise, to the extent that prayer is permissible there. The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) says: "The earth has been made a mosque and pure for me; so, for anyone from my Ummah, wherever the time of prayer finds him, let him pray." - And Allah Almighty knows best.

Question 50: From Bareilly, Madrasa Manzar-e-Islam, queried by Moulvi Rahim Bakhsh Sahib, Bengal, 16 Safar 1338 AH. What do the scholars of religion say on this matter: that after prayer, many people sit in one place and perform Dhikr-e-Jali (loud remembrance), and a state of ecstasy (Wajd) comes over everyone, such that they lose awareness of their own bodies and fall on each other. Is doing so permissible according to Sharia or not? If Dhikr is permissible, how is it permissible? Explain and be rewarded.

The Answer: If it is artificial (feigned), it is haram and strictly haram. And...

1 Al-Quran Al-Karim 62 / 10 2 Sahih al-Bukhari, Book of Tayammum, the word of Allah Almighty: "and you find no water..." etc. Qadeemi Kutub Khana Karachi 1 / 48 Page 182 of 768

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

मसला 49: शहर मुहल्ला गंदा नाला, मरहूम मिर्ज़ा गुलाम हैदर बेग साहब के मकान से, प्रेषक अहमद बख्श, 21 रबी-उल-आख़िर 1336 हिजरी। नाअत शरीफ और हम्द के बारे में हदीस शरीफ में यह शर्त है कि जगह पाक और साफ़ होनी चाहिए और जिसके यहाँ पाक कलाम पढ़ा जाए उसका अक़ीदा दुरुस्त होना चाहिए। अब इसके बजाय आम रास्तों पर जहाँ पाकी और नापाकी की पुष्टि नहीं होती, ऐसी स्थिति में नाअत और हम्द पढ़ना जायज़ है या नहीं?

अल-जवाब (उत्तर): अल्लाह अज़्ज़वजल फरमाता है: "फिर जब नमाज़ पूरी हो जाए, तो ज़मीन में फैल जाओ और अल्लाह का फ़ज़ल तलाश करो और अल्लाह को बहुत याद करो ताकि तुम कामयाब हो जाओ।" (62:10) जब जुमे की नमाज़ हो चुके तो ज़मीन में फैल जाओ और अल्लाह का फ़ज़ल तलाश करो और बकसरत ज़िक्र-ए-इलाही करो कि तुम फलाह (सफलता) पाओ। जुमे के नमाज़ियों को हुक्म है कि जुमा पढ़कर बाहर निकलो तो ज़मीन में अपने-अपने कामों के लिए फैल जाओ और ज़िक्र-ए-इलाही बकसरत करो। यहाँ से रास्तों में भी ज़िक्र-ए-इलाही का स्पष्ट हुक्म निकला। और जिस जगह की पाकी या नापाकी की तहक़ीक़ (जाँच) नहीं हुई, वह तब तक पाक ही है, यहाँ तक कि उस पर नमाज़ जायज़ है। नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फरमाते हैं: "मेरे लिए ज़मीन मस्जिद और पाक करने वाली बनाई गई है, तो मेरे उम्मती को जहाँ कहीं नमाज़ का वक़्त आए, वह नमाज़ पढ़ ले।" - और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 50: बरेली, मदरसा मंज़रे इस्लाम से, मौलवी रहीम बख्श साहब, बंगाल द्वारा पूछा गया, 16 सफ़र 1338 हिजरी। दीन के उलेमा इस मसले में क्या फरमाते हैं कि नमाज़ के बाद अक्सर लोग एक जगह बैठकर ज़िक्र-ए-जली (ज़ोर से ज़िक्र) करते हैं और सब पर वज्द (समाधि/परमानंद) की स्थिति छा जाती है, उन्हें अपने जिस्म तक का होश नहीं रहता और वे एक-दूसरे पर गिर पड़ते हैं। क्या ऐसा करना शरीयत के अनुसार जायज़ है या नहीं? अगर ज़िक्र जायज़ है, तो किस तरह जायज़ है? बयान करें और पुण्य पाएँ।

अल-जवाब (उत्तर): अगर यह बनावट (दिखावा) है तो हराम और सख़्त हराम है। और...

1 अल-कुरान अल-करीम 62 / 10 2 सहीह अल-बुखारी, किताब-उत-तयम्मुम, अल्लाह अज़्ज़वजल का फरमान: "फिर तुम पानी न पाओ..." आदि, क़दीमी कुतुब खाना कराची 1 / 48 पेज 182 ऑफ़ 768

مسئلہ ۴۹: از شہر محلہ گندہ نالہ مکان مرزا غلام حیدر بیگ صاحب مرحوم مرسلہ احمد بخش ۲۱ ربیع الاخر ۱۳۳۶ھ نعت شریف اور حمد جس کی بابت حدیث شریف میں صاف پاک مکان اور جس کے یہاں کلام پاک پڑھا جائے عقیدت درست ہونا شرط ہے اب بجائے اس کے عام راستوں پر جہاں پاکی اور ناپاکی کی تصدیق نہیں ایسی صورت میں نعت و حمد پڑھنا جائز ہے یا نہیں ؟

الجواب: اللہ عزوجل فرماتا ہے: "فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلٰوةُ فَانْتَشِرُوْا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوْا مِنْ فَضْلِ اللهِ وَاذْكُرُوا اللهَ كَثِيْرًا لَّعَلَّكُمْ تُفْلِحُوْنَ ﴿۱۰﴾" جب جمعہ کی نماز ہو چکے تو زمین میں پھیل جاؤ اور اللہ کا فضل تلاش کرو اور بکثرت ذکر الہی کرو کہ تم فلاح پاؤ۔

جمعہ کے نمازیوں کو حکم ہے کہ جمعہ پڑھ کر باہر نکلو تو زمین میں اپنے اپنے کاموں کو پھیل جاؤ اور ذکر الہی بکثرت کرو، راستوں میں بھی ذکر الہی کا یہاں سے صریح حکم نکلا اور جس جگہ کی پاکی ناپاکی تحقیق نہیں وہ پاک ہی ہے یہاں تک کہ اس پر نماز جائز ہے نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں : جعلت لی الارض مسجدا و طہورا فایما رجل من امتی ادرکتہ الصلوۃ فلیصل - واللہ تعالیٰ اعلم۔ میرے لئے زمین مسجد اور پاک کرنیوالی بنائی گئی تو میرے امتی کو جہاں کہیں نماز کا وقت آئے نماز پڑھے۔

مسئلہ ۵۰: از بریلی مدرسہ منظر الاسلام مسئولہ مولوی رحیم بخش صاحب بنگال ۱۶ صفر ۱۳۳۸ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ بعد نماز کے اکثر آدمی ایک جگہ بیٹھ کر ذکر جلی کرتے ہیں اور سب پر حالت وجد طاری ہوگئی اپنے جسم تک کا خیال باقی نہیں رہا، ایک

دوسرے پر گر پڑتے ہیں کیا اس طرح کرنا شرعاً جائز ہے یا نہیں؟ اگر ذکر جائز ہو تو کس طرح جائز ہو؟ بینوا توجروا (بیان کرو اور اجر پاؤ ت)

الجواب: اگر بناوٹ ہے حرام اور سخت حرام ہے۔ اور

1 القرآن الکریم ۶۲ / ۱۰ 2 صحیح البخاری کتاب التیمم قول اللہ عزوجل فلم تجدوا ماء الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۴۸ Page 182 of 768

Fatawa-e-Razawiyyah Volume 23

If it is truly involuntary, then there is no accountability. Dhikr should be in such a way that there is no ostentation (riyah) and no harm to anyone. And Allah Almighty knows best.

Mas’ala 51: From Ajmer Sharif, Post Office Ganj Area No. 30, sent by Kamal Muhammad, 12 Jumadi al-Akhira 1338 AH. Is it permissible or forbidden to curse sinners?

The Answer: If a Sunni Muslim is not an oppressor towards anyone, then one should not curse them; instead, one should pray for their guidance so they may leave the sin they are committing. However, if they are an oppressor and Muslims are harmed by them, then there is no harm in cursing them. And Allah Almighty knows best.

Mas’ala 52: What do the scholars of religion and muftis of the noble Shari'ah say regarding the matter of whether vocal (loud) Dhikr is permissible or not, and how loud can the voice be raised? Is there a specific limit? What is the ruling on standing up while performing Dhikr in a circle, striking the chest, falling onto one another, clinging together, crying, and making a commotion of wailing?

The Answer: Vocal (loud) Dhikr is permissible. The specified limit is that the voice should not be so loud that it causes distress to one's master or causes discomfort to any person praying, a sick person, or someone sleeping. Standing up while performing Dhikr and the other aforementioned actions, if they occur in a state of true spiritual ecstasy (wajd), then there is no harm. But, God forbid, if they are pretentious acts for show (riyah), then they are forbidden (haram). "And between these two states, there are some intermediate levels that cannot be mentioned for the common folk." And Allah Almighty knows best.

Page 183 of 768

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द 23

वाकई बे-इख्तियारी है तो मुआख़ज़ा (पकड़) नहीं। ज़िक्र इस तरह हो कि न रिया (दिखावा) हो न किसी को ईज़ा (तकलीफ़)। वल्लाहु तआला आलम।

मसला 51: अज़ अजमेर शरीफ़ डाकखाना गंज इलाका नम्बर 30 मुरसला कमाल मोहम्मद, 12 जमादि-उल-आखिरह 1338 हिजरी। बददुआ करना गुनहगारों के वास्ते जायज़ है या हराम?

अल-जवाब: सुन्नी मुसलमान अगर किसी पर ज़ालिम नहीं तो उसके लिए बददुआ नहीं चाहिए बल्कि दुआ-ए-हिदायत की जाए कि जो गुनाह करता है छोड़ दे। और अगर ज़ालिम है और मुसलमानों को उससे ईज़ा है तो उस पर बददुआ में हर्ज नहीं। वल्लाहु तआला आलम।

मसला 52: क्या फ़रमाते हैं उलेमा-ए-दीन व मुफ़्तियान-ए-शराह मतीन इस मसले में कि ज़िक्र-ए-जली (ऊँची आवाज़ में ज़िक्र) करना जायज़ है या नहीं और आवाज़ किस क़दर बुलंद कर सकता है, कोई हदे मुअय्यन (निश्चित सीमा) है या नहीं? हलक़ा बाँध कर ज़िक्र करते वक़्त ज़िक्र करते करते खड़े हो जाना और सीने पर हाथ मारना, एक दूसरे पर गिर पड़ना, लिपट जाना, रोना, ज़ारी की धूम मचाना कैसा है?

अल-जवाब: ज़िक्र-ए-जली जायज़ है। हदे मुअय्यन यह है कि इतनी आवाज़ न हो जिससे अपने आका को ईज़ा हो या किसी नमाज़ी या मरीज़ या सोते को तकलीफ़ पहुँचे। और ज़िक्र करते करते खड़े हो जाना वग़ैरह अफ़आल मज़कूरा (उपरोक्त कार्य) अगर ब-हालते वज्द (आध्यात्मिक मस्ती की हालत में) सही हैं तो कोई हर्ज नहीं और मआज़ल्लाह रिया (दिखावे) के लिए बनावट हैं तो हराम। "व मा बैनहुमा वस्तुन ला युज़करु लिल अवाम" (और इन दोनों के दरमियान कुछ दरमियानी दर्जे हैं जो अवाम के लिए बयान नहीं किए जा सकते)। वल्लाहु तआला आलम।

पेज 183 का 768

واقعی بے اختیاری ہے تو مواخذہ نہیں۔ ذکر اس طرح ہو کہ نہ ریا ہو نہ کسی کو ایذا۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۵۱: از اجمیر شریف ڈاکخانہ گنج علاقہ نمبر ۳۰ مرسلہ کمال محمد ۱۲ جمادی الآخرہ ۱۳۳۸ھ بد دعا کرنا گناہگاروں کے واسطے جائز ہے یا حرام؟

الجواب: سنی مسلمان اگر کسی پر ظالم نہیں تو اس کے لئے بددعا نہ چاہئے بلکہ دعائے ہدایت کی جائے کہ جو گناہ کرتا ہے چھوڑ دے۔ اور اگر ظالم ہے اور مسلمانوں کو اس سے ایذا ہے تو اس پر بددعا میں حرج نہیں۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۵۲: کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیانِ شرع متین اس مسئلہ میں کہ ذکر جلی کرنا جائز ہے یا نہیں اور آواز کس قدر بلند کر سکتا ہے کوئی حد معین ہے یا نہیں؟ حلقہ باندھ کر ذکر کرتے وقت ذکر کرتے کرتے کھڑے ہو جانا اور سینہ پر ہاتھ مارنا ایک دوسرے پر گر پڑنا، لپٹ جانا، رونا، زاری کی دھوم مچانا کیسا ہے؟

الجواب: ذکر جلی جائز ہے۔ حد معین یہ ہے کہ اتنی آواز نہ ہو جس سے اپنے آقا کو ایذا ہو یا کسی نمازی یا مریض یا سوتے کو تکلیف پہنچے اور ذکر کرتے کرتے کھڑے ہو جانا وغیرہ افعال مذکورہ اگر بحالتِ وجد صحیح ہیں تو کوئی حرج نہیں اور معاذ اللہ ریا کے لئے بناوٹ ہیں تو حرام و ما بینھما وسط لا یذکر للعوام (اور ان دونوں کے درمیان کچھ درمیانی درجات ہیں جو عوام کے لئے ذکر نہیں کئے جاسکتے۔ ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

Volume 23 Fatawa Razawiya

Marriage and Divorce Prohibitions, Dowry, Waiting Period, Compatibility, Guardianship

Problem 53: What do the scholars of religion say on this issue: a woman's husband died, and she married another husband. Which husband will she be with in Paradise? Explain and be rewarded. (Explanatory statement for reward. T) Answer: A woman is for her last husband.

Problem 54: From Shahjahanpur, sent by Maulana Riyasat Ali Khan Sahib, 22 Rabi al-Akhir 1321 AH. What do the scholars of religion say on this issue: Hindah's husband, Zaid, went to Burma ten to twelve years ago. He does not look after his wife at all, does not provide maintenance, nor does he ever visit. A few unreliable Muslim men came from him and state that Zaid has become an apostate, meaning he left Islam and adopted another religion. In this situation, can the mentioned woman marry another person based on the report of one or two unreliable Muslims? And can another person, based on Hindah's statement that "I heard from so-and-so that my husband has become an apostate," or based on the statement of the person who came from Zaid and says that Zaid has become a Christian...

जिल्द 23 फतावा रज़विया

निकाह और तलाक मुहर्रमात, मेहर, इद्दत, कुफ़ू, विलायत

मसला 53: क्या फरमाते हैं उलमा-ए-दीन इस मसले में कि एक औरत का शौहर मर गया और उस औरत ने दूसरा शौहर कर लिया हो, तो वह औरत जन्नत में कौन से शौहर के पास होगी? बय्यिनू तुजरू (बयान फरमाएं और सवाब पाएं। त) जवाब: औरत अपने आखिरी शौहर के लिए है।

मसला 54: शाहजहांपुर से, प्रेषक मौलवी रियासत अली खां साहब, 22 रबी-उल-आखिर 1321 हिजरी। क्या फरमाते हैं उलमा-ए-दीन इस मसले में कि हिंदह का शौहर ज़ैद दस-बारह साल से बर्मा चला गया, अपनी बीवी की कोई खबर नहीं लेता, न खर्च देता है और न कभी आता है। कुछ गैर-मोतबर (अविश्वसनीय) मुसलमान मर्द उसके पास से होकर आए और वे बयान करते हैं कि ज़ैद मुर्तद (धर्मत्यागी) हो गया है, यानी उसने इस्लाम छोड़ कर दूसरा धर्म अपना लिया है। तो क्या इस सूरत में एक या दो गैर-मोतबर मुसलमानों की खबर के आधार पर वह औरत अपना निकाह किसी दूसरे शख्स से कर सकती है या नहीं? और क्या दूसरा शख्स हिंदह के इस कौल पर कि "मैंने फलां शख्स से सुना है कि मेरा शौहर मुर्तद हो गया है" या उस शख्स के कौल पर जो ज़ैद के पास से आया है और कहता है कि ज़ैद ईसाई हो गया है...

جلد ۲۳ فتاویٰ رضویہ

نکاح وطلاق محرمات، مہر، عدت، کفو، ولایت

مسئلہ ۵۳: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک عورت کا خاوند مر گیا اور اس عورت نے دوسرا خاوند کر لیا ہو تو وہ عورت جنت میں کون سے خاوند کے پاس ہو گی؟ بینوا توجروا (بیان فرمائے اجر پائے۔ ت) الجواب: عورت اپنے آخر ازواج کے لئے ہے۔

مسئلہ ۵۴: از شاہجہانپور مرسلہ مولوی ریاست علی خاں صاحب ۲۲ ربیع الآخر ۱۳۲۱ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ہندہ کا شوہر زید دس بارہ سال سے برما کو چلا گیا، زوجہ کی کچھ خبر گیری نہیں کرتا نہ نان نفقہ دیتا ہے نہ کبھی آتا ہے۔ چند آدمی مسلم غیر ثقہ اس کے پاس سے ہو کر آئے تو وہ یہ بیان کرتے ہیں کہ زید مرتد ہو گیا یعنی دین اسلام چھوڑ کر دوسرا دین اختیار کیا۔ تو اس صورت میں کیا ایک یا دو آدمی غیر ثقہ مسلم کی خبر سے عورت مذکورہ اپنا نکاح کسی دوسرے شخص سے کر سکتی ہے یا نہیں اور دوسرے شخص کو بنابر قول ہندہ کے کہ میں نے فلاں شخص سے سنا ہے کہ میرا شوہر مرتد ہو گیا ہے یا بنابر قول اس شخص کے جو زید کے پاس ہو کر آیا اور کہتا ہے کہ زید نصرانی ہو گیا ہے

Fatawa Rizvia Volume 23

Can a marriage with the mentioned Hindah be contracted without a dominant opinion (zann-e-ghalib) or with a dominant opinion? And if a dominant opinion is necessary in the aforementioned news, would only the dominant opinion of the mentioned Hindah in that news be sufficient for the person marrying Hindah, or would that person also need a dominant opinion regarding this news of apostasy (irtidad)? Clarify and you shall be rewarded. (T)

Answer: The principle in these matters is that when news of a flaw affecting a marriage surfaces, and there is no apparent contradictory or denying evidence, it is accepted under one of two conditions: either the informer is a reliable and just person (thiqah 'adil), or the person involved to whom the news was given investigates (taharri) and conviction of its truth arises in their heart. If neither the informer is reliable nor does conviction of its truth arise in the heart, then acting upon such news is impermissible. The necessity of meeting one of these two conditions applies to the woman who wishes to enter a second marriage based on this news, just as it applies to the second marriage itself. There should be information from the reality of the matter before her, whether the informer narrates it or the woman herself, so that there is a report about the event or an investigation of the heart. Merely reporting a report is nothing. Investigating the heart is a matter of precaution; one person's opinion is not sufficient for another's right; one's own heart's testimony is required. It is stated in Fatawa Hindiyyah:

[Arabic Text]: If a man marries a woman and does not consummate the marriage with her until he is away from her, and an informer informs him that she has apostatized, then if the informer is reliable in his view—whether a free man, a slave, or one who has been punished for slander—he may believe the informer and marry four others besides her. If the informer is not reliable but in his dominant opinion (akbar-i-ray) he is truthful, it is the same. However, if in his dominant opinion he is lying, he shall not marry more than three. And if an informer informs...

[Urdu Text in Table]: If a person marries a woman and goes away somewhere without having intercourse, and he receives information that his wife has become an apostate, and the informant in his view is 'thiqah' i.e., reliable, whether a free person or a slave, then that person can marry four women at once if he wishes, because due to being an apostate, that woman will not be considered his wife. Yes, if the one

informing of the apostasy is not a trustworthy person, but if the informer is not a reliable person...

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

क्या उल्लेखित हिन्दह से निकाह बिना ज़न्न-ए-ग़ालिब (प्रबल धारणा) या ज़न्न-ए-ग़ालिब के साथ किया जा सकता है? और यदि उक्त समाचार में ज़न्न-ए-ग़ालिब की आवश्यकता है, तो क्या उक्त समाचार में उल्लेखित हिन्दह का केवल ज़न्न-ए-ग़ालिब ही उस व्यक्ति के लिए पर्याप्त होगा जो हिन्दह से निकाह करता है, या उस व्यक्ति को भी इर्तिदाद (धर्मत्याग) के इस समाचार में ज़न्न-ए-ग़ालिब की आवश्यकता होगी? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें। (त)

उत्तर: इन मसलों में सिद्धांत यह है कि जब निकाह पर किसी ख़राबी के आने की सूचना मिले और उसका कोई विरोधी या इनकार करने वाला सामने न हो, तो वह दो शर्तों में से एक के साथ स्वीकार्य है: या तो सूचना देने वाला भरोसेमंद और न्यायप्रिय (सिक़ह आदिल) हो, या वह संबंधित व्यक्ति जिसे सूचना दी गई है, शोध (तहर्री) करे और उसके हृदय में उसकी सच्चाई बैठ जाए। और यदि न तो सूचना देने वाला भरोसेमंद है और न ही उसके हृदय में उसकी सच्चाई आती है, तो ऐसी सूचना पर अमल करना नाजायज़ है। इन दो शर्तों में से एक की आवश्यकता जिस तरह उस स्त्री को है जो इस सूचना के आधार पर अपना दूसरा निकाह करना चाहती है, वैसे ही दूसरे निकाह के लिए भी है और उसके सामने भी वास्तविकता की सूचना होनी चाहिए, चाहे सूचना देने वाला बयान करे या वह स्त्री, ताकि वास्तविकता की सूचना मिले या हृदय की गवाही प्राप्त हो। मात्र सूचना की सूचना देना कुछ नहीं है। और हृदय की गवाही एहतियात (सावधानी) का मामला है, एक की धारणा दूसरे के हक में काफी नहीं है, अपने स्वयं के हृदय की गवाही चाहिए। फ़तावा हिन्दिया में है:

[अरबी पाठ]: "यदि किसी पुरुष ने किसी महिला से निकाह किया और उसके पास जाने (सहवास) से पहले वह उससे दूर चला गया, और किसी सूचना देने वाले ने उसे सूचना दी कि वह धर्मत्यागी (मुरतद) हो गई है, तो यदि सूचना देने वाला उसकी नज़र में विश्वसनीय (सिक़ह) है—चाहे वह स्वतंत्र हो, गुलाम हो, या बदनामी के लिए दंडित किया गया हो—तो वह सूचना देने वाले पर विश्वास कर सकता है और उसके अलावा चार और महिलाओं से निकाह कर सकता है। और यदि सूचना देने वाला विश्वसनीय नहीं है, लेकिन उसकी प्रबल राय (अकबर-ए-राय) में वह सच्चा है, तो भी यही नियम है। और यदि उसकी प्रबल राय में वह झूठा है, तो वह तीन से अधिक निकाह नहीं करेगा। और यदि किसी सूचना देने वाले ने सूचना दी..."

[तालिका में उर्दू पाठ]: यदि कोई व्यक्ति किसी महिला से निकाह करे और संभोग किए बिना कहीं चला जाए और उसे यह सूचना मिले कि उसकी पत्नी धर्मत्यागी (मुरतद) हो गई है, और सूचना देने वाला उसके विचार में विश्वसनीय हो, चाहे वह स्वतंत्र हो या गुलाम, तो वह व्यक्ति एक ही समय में चार महिलाओं से निकाह करना चाहे तो कर सकता है क्योंकि धर्मत्यागी होने के कारण वह महिला उसकी पत्नी नहीं मानी जाएगी। हाँ, अगर इर्तिदाद की सूचना देने वाला विश्वसनीय व्यक्ति न हो, लेकिन अगर सूचना देने वाला विश्वसनीय व्यक्ति न हो...

نکاح ہندہ مذکورہ سے بلا ظن غالب یا بہ ظن غالب کرسکتا ہے یا نہیں؟ اور اگر ظن غالب کی خبر مذکور میں ضرورت ہے تو صرف ظن غالب ہندہ مذکورہ کا خبر مذکور میں اس شخص کے لئے جو نکاح ہندہ سے کرتا ہے کافی ہوگا یا اس شخص کو بھی غلبہ ظن کی اس خبر ارتداد میں ضرورت پڑے گی؟ بینوا توجروا (بیان فرمائے اجر پائے۔ ت)

الجواب: اصل ان مسائل میں یہ ہے کہ نکاح پر فساد طاری کی خبر جبکہ اس کا کوئی معارض و منکر ظاہر نہ ہو تو دو شرطوں میں ایک کے ساتھ مقبول ہے یا تو مخبر ثقہ عادل ہو یا صاحب معاملہ جسے خبر دی گئی تحری کرے اور اس کے قلب میں اس کا صدق واقع ہو اور اگر نہ مخبر ثقہ نہ اس کے دل میں اس کا صدق آتا ہے تو ایسی خبر پر عمل ناروا ہے۔ اور اس احدالشرطین کی ضرورت جس طرح عورت کو ہے جو اس خبر کی بنا پر اپنا نکاح ثانی کیا چاہتی ہے یو ہیں دوسرے نکاح کو بھی اور اس کے سامنے بھی نفس واقع سے اخبار چاہئے خواہ وہ مخبر بیان کریں خواہ عورت تاکہ مخبر عن الواقع یا تحری قلب کو مساع ہو مجرد اخبار عن الاخبار کوئی شے نہیں۔ اور تحری قلب باب احتیاط سے ہے ایک کا ظن دوسرے کے حق میں کافی نہیں خود اپنے دل کی شہادت چاہئے۔ فتاوی ہندیہ میں ہے:

لو ان رجلا تزوج امرأة فلم يدخل بها حتى غاب عنها واخبر مخبر انها قد ارتدت فان كان المخبر عنده ثقة وهو حر او مملوك او محدود فی قذف وسعہ ان يصدق المخبر و يتزوج اربعاً سواها وان لم يكن المخبر ثقة وفی اکبر رأیہ انہ صادق فکذلک وان كان في اكبر رأيه انه كاذب لم يتزوج اكثر من ثلاث ولو ان مخبر ا اخبر | اگر کوئی شخص کسی عورت سے نکاح کرے اور ہمبستری کئے بغیر کہیں چلا جائے اور اسے یہ اطلاع ملے کہ اس کی بیوی مرتد ہوگئی ہے اور اطلاع دینے والا اس کے

خیال میں ثقہ یعنی معتبر ہو خواہ آزاد ہو یا غلام تو وہ شخص بیک وقت چار عورتوں سے نکاح کرنا چاہے تو کرسکتا ہے کیونکہ وہ عورت بوجہ مرتدہ ہونے کے اس کی بیوی ہی متصور نہیں ہوگی ہاں اگر اطلاع ارتداد دینے والا قابل اعتماد آدمی نہ ہو لیکن اگر مخبر معتبر آدمی نہ ہو

Fatawa Ridawiyya, Volume 23

[Arabic Text Block]: "The woman whose husband has apostatized: It is mentioned in 'Al-Istihsan' from 'Al-Asl' that she may marry another husband, and no distinction is made between a man and a woman in this regard. However, it is mentioned in 'As-Siyar' that she may not marry another husband until two men, or one man and two women, testify before her. Shams al-A'immah al-Sarakhsi (may Allah have mercy on him) stated that the correct view is that she is allowed to marry, as the purpose of this news is to establish the separation between the spouses. In this regard, there is no difference whether the woman or the husband apostatizes. Similarly, if the woman is a minor and someone informs the husband that she had suckled from his mother or sister, this report is considered valid. Likewise, if someone informs him that he married her while she was an apostate on the day of marriage, or that she was his foster-sister..."

[Urdu Text Block]: However, if in his predominant opinion the person is telling the truth, then the same ruling will apply. But if in his predominant opinion the person is lying, then in that case, this man cannot marry more than three women at the same time. Similarly, if an informant tells a woman that her husband has apostatized (i.e., turned away from Islam), it is mentioned in the discussion of 'Istihsan' in 'Al-Asl' that it is permissible for that woman to marry another person. In such a situation, equality has been maintained between man and woman. It is mentioned in 'As-Siyar' that the woman cannot marry another man until she has two men, or one man and two women, as witnesses for verification. Shams al-A'immah al-Sarakhsi (may Allah have mercy on him) stated that the correct position is that the said woman can marry elsewhere if she wishes because the purpose of this information is the occurrence of separation (divorce/annulment) between husband and wife, and in this regard, there is no difference whether the man or the woman apostatizes. Likewise, if the wife is a minor and someone tells the husband that this wife has suckled from his mother or sister, then this report will be accepted as correct and valid. And if someone gave this information to the man...

Page 186 of 768

फ़तावा रिज़विया, खंड 23

[अरबी पाठ]: "जिस महिला का पति धर्मत्यागी (मुरतद) हो गया हो: 'अल-अस्ल' के'अल-इस्तिहसान' अध्याय में उल्लेख है कि वह दूसरे पति से निकाह कर सकती है, और इस मामले में पुरुष और महिला के बीच कोई अंतर नहीं किया गया है। हालाँकि, 'अस-सियार' में उल्लेख है कि वह तब तक दूसरे पति से निकाह नहीं कर सकती जब तक कि उसके सामने दो पुरुष या एक पुरुष और दो महिलाएँ गवाह के रूप में गवाही न दें। शम्स अल-अइम्मा अल-सरख़सी (अल्लाह उन पर रहम करे) ने कहा कि सही राय यह है कि वह निकाह कर सकती है, क्योंकि इस खबर का उद्देश्य पति-पत्नी के बीच अलगाव (जुदाई) स्थापित करना है। इस संबंध में, इस बात से कोई फर्क नहीं पड़ता कि महिला धर्मत्यागी हुई है या पति। इसी तरह, यदि महिला नाबालिग है और कोई पति को सूचित करता है कि उसने उसकी माँ या बहन का दूध पिया है, तो यह खबर सही मानी जाएगी। इसी तरह, यदि कोई उसे सूचित करता है कि उसने निकाह के दिन धर्मत्यागी होने की स्थिति में उससे निकाह किया था, या वह उसकी दूध शरीक बहन (फोस्टर सिस्टर) थी..."

[उर्दू पाठ]: हालाँकि, यदि उसकी प्रबल राय में वह व्यक्ति सच बोल रहा है, तो वही हुक्म लागू होगा। लेकिन यदि उसकी प्रबल राय में वह झूठ बोल रहा है, तो उस स्थिति में यह व्यक्ति एक साथ तीन से अधिक महिलाओं से निकाह नहीं कर सकता। इसी प्रकार यदि सूचना देने वाले ने किसी महिला को यह सूचना दी कि उसका पति धर्मत्यागी (मुरतद) हो गया है (अर्थात इस्लाम धर्म से फिर गया है), तो 'अल-अस्ल' के'इस्तिहसान' विषय में उल्लेख है कि उस महिला के लिए यह जायज़ है कि वह किसी दूसरे व्यक्ति से निकाह कर ले। ऐसी स्थिति में स्त्री और पुरुष के बीच समानता रखी गई है। और 'अस-सियार' में उल्लेख है कि वह महिला तब तक किसी दूसरे पुरुष से निकाह नहीं कर सकती जब तक कि उसके पास तस्दीक (पुष्टि) के लिए गवाह के रूप में दो पुरुष या एक पुरुष और दो महिलाएँ मौजूद न हों। शम्स अल-अइम्मा अल-सरख़सी (रहमतुल्लाह अलैह) ने फ़रमाया कि सही बात यह है कि उक्त महिला यदि दूसरी जगह निकाह करना चाहे तो कर सकती है क्योंकि इस खबर का उद्देश्य पति और पत्नी दोनों के बीच फ़ुरक़त (जुदाई) का होना है और इस स्थिति में पुरुष या महिला दोनों में से किसी एक के धर्मत्यागी होने में कोई अंतर नहीं है। इसी तरह यदि पत्नी नाबालिग हो और पति को कोई व्यक्ति यह बताए कि इस पत्नी ने तुम्हारी माँ या बहन का दूध पिया है, तो इस खबर को सही और दुरुस्त स्वीकार किया जाएगा। और यदि किसी ने पुरुष को यह सूचना दी...

पृष्ठ 186/768

[عربی متن]: المرأة ان زوجها قد ارتد ذکر فی الاستحسان من الاصل ان لها ان تتزوج بزوج اخری وسوی بین الرجل والمرأة وذکر فی السیر لیس لها ان تتزوج بزوج اخر حتی یشهد عندها رجلان اورجل وامرأتان وذکر شمس الائمة السرخسی رحمه الله تعالی الصحیح ان لها ان تتزوج لان المقصود من هذا الخبر وقوع الفرقة بین الزوجین وفی هذا لافرق بین ردة المرأة والزوج وکذا لو کانت المرأة صغیرة فأخبره انسان انها ارتضعت من امه واخته صح هذا الخبر ولو اخبره انسان انه تزوجها وهی مرتدة یوم تزوجها اوکانت اخته من الرضاعة و

[اردو متن]: مگر اس کی غالب رائے میں وہ سچا ہو تو پھر بھی وہی حکم لاگو ہوگا اور اگر وہ اس کی غالب رائے میں جھوٹا ہو تو اس صورت میں یہ شخص تین عورتوں سے زائد کے ساتھ بیک وقت نکاح نہیں کرسکتا اسی طرح اگر بتانے والے نے کسی عورت کو یہ اطلاع دی کہ اس کا شوہر مرتد ہو گیا ہے (یعنی دین اسلام سے پھر گیا ہے) تو اصل کی بحث استحسان میں ذکر کیا گیا ہے کہ اس عورت کے لئے جائز ہے کہ وہ کسی دوسرے شخص سے نکاح کرلے، ایسی صورت حال میں مرد اور عورت کے درمیان مساوات رکھی گئی ہے اور "سیر" میں مذکور ہے کہ وہ عورت کسی دوسرے مرد سے نکاح اس وقت تک نہیں کر سکتی جب تک کہ اس کے پاس دو مرد یا ایک مرد اور دو عورتیں بطور گواہ برائے توثیق موجود نہ ہوں ، شمس الائمہ سرخسی رحمۃ اللہ علیہ نے فرمایا کہ صحیح یہ ہے کہ عورت مذکورہ اگر دوسری جگہ نکاح کرنا چاہے تو کر سکتی ہے کیونکہ اس خبر سے مقصود میاں اور بیوی دونوں میں وقوع فرقت (جدائی) ہے اور اس صورت میں مرد عورت دونوں میں سے کسی ایک کے مرتد ہونے میں کوئی فرق نہیں۔ یونہی اگر عورت چھوٹی ہو اور خاوند کو کوئی آدمی یہ بتائے کہ اس بیوی نے تیری والدہ یا بہن کا دودھ پی

رکھا ہے تو اس خبر کو صحیح اور درست تسلیم کیا جائے گا اور اگر مرد کو کسی نے یہ اطلاع دی

Header: Fatawa Razawiya, Volume 23

[Arabic Text Column]: The informant is reliable; it is not appropriate for him to marry four others besides her as long as two just witnesses have not testified to that before him, because he informed of the corruption of a contract that was ruled to be valid externally, so that is not annulled by the report of one person, unlike the first case. If two just witnesses testify before him to that effect, then he has the capacity to marry four others besides her. If a man comes to a woman and informs her that the basis of her marriage was corrupt, or that her husband was her foster brother, or was an apostate, she is not allowed to marry based on his word even if he is reliable. Thus it is mentioned in Fatawa Qadi Khan. If the wife is desirable (mushtahat) and a man informs her husband that his father or son kissed her with desire, and it occurs in his heart that he is telling the truth, he may marry her sister or four others besides her, unlike if he informed him of prior fosterage and affinity relationship upon...

[Urdu Text Column]: If a person marries a woman who, at the time of marriage, was an apostate or his foster sister, and the informant is a reliable person, then in such a case, it is necessary for the man to seek confirmation from two just male witnesses. This is because one person has reported the invalidity of a contract that is apparently ruled as valid (i.e., the validity of the contract is apparent). Therefore, it will not be nullified merely by the word of one person. This is contrary to the first scenario. Thus, if two just men testify before him, then he has the provision to have four women in marriage at the same time in addition to the aforementioned woman. If someone comes and tells a woman that her original marriage was invalid, or that her husband is actually her foster brother, or that he is an apostate, then the woman is not permitted to remarry based merely on that person's word, even if the informant is trustworthy (reliable). This is mentioned in Fatawa Qadi Khan. When a wife is desirable (arousing desire), and someone provides information to her husband that his father or son has kissed her with desire, and it occurs in the husband's heart that the informant is a truthful person, then in this situation, he can marry that woman's sister.

[Bottom]: Page 187 of 768

शीर्षक: फतावा रजविया, खंड 23

[अरबी पाठ स्तंभ]: सूचना देने वाला विश्वसनीय है; उसके लिए यह उचित नहीं है कि वह उसके अलावा चार अन्य स्त्रियों से निकाह करे जब तक कि उसके सामने दो न्यायप्रिय गवाहों ने इसकी गवाही न दी हो, क्योंकि उसने एक ऐसे अनुबंध (निकाह) की खराबी की सूचना दी है जो बाहरी तौर पर वैध माना गया था, इसलिए वह एक व्यक्ति की रिपोर्ट से रद्द नहीं होता, पहली स्थिति के विपरीत। यदि दो न्यायप्रिय गवाह उसके सामने इस आशय की गवाही देते हैं, तो उसके पास उसके अलावा चार अन्य स्त्रियों से निकाह करने की गुंजाइश है। यदि कोई पुरुष किसी स्त्री के पास आता है और उसे सूचित करता है कि उसके निकाह का आधार खराब था, या उसका पति उसका रज़ाई (दूध शरीक) भाई था, या धर्मत्यागी (मुर्तद) था, तो उसे उसके शब्दों के आधार पर निकाह करने की अनुमति नहीं है, भले ही वह विश्वसनीय हो। फतावा काज़ी खान में इसी प्रकार उल्लेख है। यदि पत्नी 'मुश्ताहा' (इच्छा जाग्रत करने वाली) है और एक व्यक्ति उसके पति को सूचित करता है कि उसके पिता या पुत्र ने कामवासना के साथ उसका चुंबन लिया है, और उसके मन में यह आता है कि वह सच कह रहा है, तो वह उसकी बहन या उसके अलावा चार अन्य से निकाह कर सकता है, इसके विपरीत यदि उसने उसे पूर्व रज़ात (दूध के रिश्ते) और वैवाहिक संबंध की सूचना दी हो...

[उर्दू पाठ स्तंभ]: जिस औरत से उसने निकाह किया है, निकाह के समय वह औरत मुर्तद (धर्मत्यागी) थी या वह उसकी रज़ाई (दूध शरीक) बहन है और सूचना देने वाला विश्वसनीय व्यक्ति हो, तो ऐसी स्थिति में पुरुष के लिए दो न्यायप्रिय (आदिल) गवाहों से पुष्टि प्राप्त करना आवश्यक है। इसलिए कि एक व्यक्ति ने अनुबंध (निकाह) की गड़बड़ी की सूचना दी है, जो स्पष्ट रूप से वैध माना गया है (अर्थात निकाह की वैधता स्पष्ट है)। इसलिए, यह केवल एक व्यक्ति के कहने से अमान्य नहीं होगा। पहली स्थिति के विपरीत, यदि उसके पास दो न्यायप्रिय व्यक्ति गवाही दें, तो उसके लिए गुंजाइश है कि उक्त स्त्री के अतिरिक्त एक ही समय में चार स्त्रियाँ अपने निकाह में रख सके। यदि कोई व्यक्ति किसी स्त्री के पास आकर बताए कि उसका मूल निकाह अमान्य था या उसका पति वास्तव में उसका रज़ाई भाई है या वह मुर्तद है, तो स्त्री को केवल उस व्यक्ति के कहने पर दूसरी शादी करने की अनुमति नहीं है, चाहे सूचना देने वाला विश्वसनीय (भरोसेमंद) ही क्यों न हो। फतावा काज़ी खान में इसी प्रकार उल्लेख है। जब पत्नी 'मुश्ताहा' (इच्छा जगाने वाली) हो और उसके पति को कोई यह सूचना पहुँचाए कि उसके पिता या पुत्र ने कामवासना से उसका चुंबन लिया है, और पति के दिल में

यह विचार आए कि सूचना देने वाला व्यक्ति सच्चा है, तो इस स्थिति में वह उस स्त्री की बहन से निकाह कर सकता है।

[नीचे]: पृष्ठ 187/768

[عربی متن کا کالم]: المخبر ثقة لا ینبغی له ان یتزوج اربعاً سواها مالم یشهد بذلك عنده شاهدا عدل لانه اخبر بفساد عقد کان محکوماً بصحته ظاهراً فلا یبطل ذلك بخبر الواحد بخلاف الاول فان شهد عنده شاهدا عدل بذلك وسعه ان یتزوج اربعاً سواها ولو اتاها رجل فاخبرها ان اصل نکاحها کان فاسداً او ان زوجها کان اخاها من الرضاعة او کان مرتد الم یسعها ان تتزوج بقوله وان کان ثقة کذا فی فتاویٰ قاضی خان اذا کانت الزوجة مشتهاة فاخبره رجل ان ابا الزوج او ابنه قبلها بشهوة ووقع فی قلبه انه صادق له ان یتزوج باختها او اربع سواها بخلاف مالو اخبره بسبق الرضاع والمصاهرة علی

[اردو متن کا کالم]: کہ جس عورت سے اس نے نکاح کیا ہے بوقت نکاح وہ عورت مرتدہ تھی یا وہ اس کی رضاعی بہن ہے اور اطلاع دینے والا قابل اعتبار آدمی ہو تو ایسی صورت میں مرد کے لئے دو عادل مرد گواہوں سے تصدیق حاصل کرنا ضروری ہے اس لئے کہ ایک آدمی نے فساد عقد کی اطلاع دی جو بظاہر محکوم بصحت ہے (یعنی صحت عقد ظاہر ہے) لہٰذا یہ محض ایک شخص کے کہنے سے باطل نہیں ہوگا۔ بخلاف پہلی صورت کے لہذا اگر اس کے پاس دو عادل آدمی گواہی دیں تو پھر اس کے لئے گنجائش ہے کہ عورت مذکورہ کے علاوہ بیک وقت چار عورتیں عقد میں رکھے اگر عورت کو کوئی شخص یہ آکر بتائے کہ اس کا اصل نکاح فاسد تھا یا اس کا شوہر دراصل اس کا رضاعی بھائی ہے یا وہ مرتد ہے تو عورت کو محض اس شخص کے کہنے سے دوسری شادی کر لینے کی اجازت نہیں خواہ اطلاع دینے والا ثقہ (معتبر) ہی کیوں نہ ہو فتاوی قاضی خاں میں اسی طرح مذکور ہے۔ جب زوجہ مشتہاۃ (قابل شہوت) ہو اور اس کے شوہر کو کوئی یہ اطلاع بہم پہنچائے کہ اس کے باپ یا بیٹے نے شہوت سے اس کا بوسہ لیا ہے اور

شوہر کے دل میں یہ خیال پیدا ہو کہ خبر دینے والا سچا آدمی ہے تو اس صورت میں وہ اس عورت کی بہن سے نکاح کر سکتا ہے

Fatawa Razawiyya Volume 23

[Arabic Column Translation]: ...the marriage, because the husband would dispute it there, while in the incidental case, he would not dispute it due to lack of knowledge. If he believes it to be true, it is mandatory to accept it. This is stated in 'Al-Wajiz al-Kardari'. A woman whose husband is absent, and a Muslim who is not entirely reliable brought her a divorce letter from her husband, and she does not know if it is his writing or not, but her prevailing opinion is that it is genuine; there is no harm in her completing the waiting period ('iddah) and then remarrying. Similarly, in 'Muhit al-Sarakhsi': If a man is absent from his wife and a just Muslim comes and informs her that her husband has given her three divorces or has died, she may complete the waiting period and marry another husband. If the informant is a transgressor (fasiq), she should investigate. Then, if a just Muslim informs her that her husband has died, she only relies on his news if he says, "I saw him dead," or "I witnessed his funeral." But if he says, "Someone told me..."

[Urdu Column Translation]: And he can have four women in marriage besides her at the same time (since the marriage contract with his wife no longer exists). This is contrary to the case where someone informs him that before the marriage, fosterage (breastfeeding relations) or affinity (prohibition through marriage) already existed. This is because, in that situation, the husband would be a party to a dispute, whereas in the current situation, no such form of dispute exists because he is unaware of it. Therefore, if according to him (in this situation), it is likely true, then accepting his word is mandatory. This is similarly mentioned in Imam Kardari's "Wajiz". A woman's husband went missing, and then an unreliable Muslim brought a divorce paper from the husband to her, but she does not know whether the divorce paper was written by the husband himself or by someone else. However, her predominant thought is that it is based on reality. In this case, there is no harm if the woman completes her waiting period and enters a second marriage. It is mentioned similarly in Imam Sarakhsi's "Muhit" that when a husband is absent from his wife and any just Muslim brings information to the woman that her husband has given her three divorces or has passed away, it is permissible for this woman to complete her waiting period and enter a second marriage with someone else. And if the one giving the news is a sinner (fasiq) and unreliable...

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

[अरबी स्तंभ का अनुवाद]: ...निकाह, क्योंकि पति वहाँ उस पर विवाद करेगा, जबकि आकस्मिक मामले में वह ज्ञान की कमी के कारण विवाद नहीं करेगा। यदि उसे लगता है कि यह सच है, तो उसे स्वीकार करना अनिवार्य है। 'अल-वजीज़ अल-करदरी' में ऐसा ही है। एक स्त्री जिसका पति अनुपस्थित है, और एक मुसलमान जो पूरी तरह विश्वसनीय नहीं है, उसके पति की ओर से तलाकनामा लेकर आया, और उसे नहीं पता कि यह उसका लेखन है या नहीं, लेकिन उसकी प्रबल राय है कि यह प्रामाणिक है; तो उसके इद्दत पूरी करने और फिर निकाह करने में कोई हर्ज नहीं है। इसी प्रकार, 'मुहीत अल-सरख़सी' में: यदि कोई व्यक्ति अपनी पत्नी से अनुपस्थित है और एक न्यायप्रिय मुसलमान आकर उसे सूचित करता है कि उसके पति ने उसे तीन तलाक दे दिए हैं या उसकी मृत्यु हो गई है, तो वह इद्दत पूरी कर सकती है और दूसरे पति से निकाह कर सकती है। यदि सूचना देने वाला पापी (फ़ासिक़) है, तो उसे जाँच करनी चाहिए। फिर, यदि एक न्यायप्रिय मुसलमान उसे सूचित करता है कि उसका पति मर गया है, तो वह केवल तभी उसकी खबर पर भरोसा करती है जब वह कहता है, "मैंने उसे मृत देखा," या "मैंने उसके जनाज़े को देखा।" लेकिन अगर वह कहता है, "किसी ने मुझे बताया..."

[उर्दू स्तंभ का अनुवाद]: और वह एक ही समय में उसके अलावा चार स्त्रियों को निकाह में रख सकता है (क्योंकि उसकी पत्नी का निकाह शेष नहीं रहा)। यह उस मामले के विपरीत है जहाँ कोई उसे सूचित करता है कि निकाह से पहले ही रज़ात (स्तनपान संबंध) या मुसाहरत (निकाह द्वारा निषेध) पहले से मौजूद था। ऐसा इसलिए है क्योंकि उस स्थिति में पति विवाद का एक पक्ष होता, जबकि वर्तमान स्थिति में विवाद का ऐसा कोई रूप नहीं है क्योंकि वह इससे अनजान है। इसलिए, यदि उसके अनुसार (इस स्थिति में) यह सच होने की संभावना है, तो उसकी बात स्वीकार करना अनिवार्य है। इमाम करदरी की "वजीज़" में इसी तरह का उल्लेख है। एक स्त्री का पति लापता हो गया, और फिर एक अविश्वसनीय मुसलमान पति की ओर से उसके पास तलाकनामा लाया, लेकिन उसे नहीं पता कि तलाकनामा पति ने खुद लिखा था या किसी और ने। हालाँकि, उसका प्रबल विचार यह है कि यह वास्तविकता पर आधारित है। इस मामले में, कोई हर्ज नहीं है यदि स्त्री अपनी इद्दत की अवधि पूरी करती है और दूसरा निकाह करती है। इमाम सरख़सी के"मुहीत" में इसी तरह उल्लेख किया गया है कि जब एक पति अपनी पत्नी से अनुपस्थित होता है और कोई भी न्यायप्रिय मुसलमान उस स्त्री को यह सूचना देता है कि उसके पति ने उसे तीन तलाक दे दिए हैं या उसका निधन हो गया

है, तो इस स्त्री के लिए अपनी इद्दत पूरी करना और किसी अन्य व्यक्ति से दूसरा निकाह करना जायज़ है। और यदि समाचार देने वाला व्यक्ति पापी (फ़ासिक़) और अविश्वसनीय है...

[عربی کالم]: النكاح لان الزوج ثمه ينازعه وفي العارض لاينازعه لعدم العلم فان وقع عنده صدقه وجب قبوله هكذا في الوجيز الكردري امرأة غاب زوجها فأتاها مسلم غير ثقة بكتاب الطلاق من زوجها ولا تدری انه كتابه ام لا الا ان اكبر رأيها انه حق فلا بأس ان تعتد ثم تتزوج كذا في محيط السرخسي اذا غاب الرجل عن امرأته فأتاها مسلم عدل فأخبرها ان زوجها طلقها ثلاثا او مات عنها فلها ان تعتد وتتزوج بزوج اخر وان كان المخبر فاسقا تتحری ثم اذا اخبر ها عدل مسلم انه مات زوجها انما تعتمد علی خبره اذا قال عاينته ميتا او قال شهدت جنازته اما اذا قال اخبرنی

[اردو کالم]: اور وہ بیک وقت اس کے علاوہ چار عورتوں کو عقد میں رکھ سکتا ہے (کیونکہ اس کی بیوی کا عقد باقی نہیں رہا) بخلاف اس صورت کے کہ اگر کوئی اسے یہ بتائے کہ نکاح سے پہلے ہی رضاعت (شیر نوشی) یا مصاہرت (حرمت دامادی) موجود تھی اس لئے کہ اس جگہ زوج (شوہر) کو اس معاملہ میں صورت نزاع ہے اور پیدا ہونے والی صورت میں شکل نزاع نہیں پائی جاتی اس لئے کہ اس کا علم ہی نہیں پھر اگر اس کے نزدیک (اس صورت میں) وقوع صدق ہے تو اس کی بات کو قبول کرنا واجب ہے۔ امام کردری کی "وجیز" میں یونہی مذکور ہے۔ ایک عورت کا شوہر مفقود ہوگیا پھر ایک غیر معتبر مسلمان نے اسے شوھر کی طرف سے طلاق نامہ لا کر دیا لیکن اسے علم نہیں کہ طلاق نامہ اس کے شوہر کا اپنا تحریر کردہ ہے یا کسی اور کا مگر اس کا غالب خیال یہ ہے کہ حقیقت پر مبنی ہے اس صورت میں کوئی حرج نہیں کہ عورت عدت گزار کر نکاح ثانی کر لے ، امام سرخسی کی محیط میں اسی طرح مذکور ہے جب شوہر اپنی بیوی سے غائب ہو جائے اور کوئی عادل مسلمان اس عورت کو یہ اطلاع پہنچائے کہ اس کے شوہر نے اسے

تین طلاقیں دے ڈالی ہیں یا وہ وفات پاگیا ہے تو اس عورت کے لئے جائز ہے کہ عدت گزار کر کسی سے نکاح ثانی کر لے اور اگر خبر دینے والا فاسق اور غیر معتبر

Fatawa Razviya - Volume 23

Arabic Text: An informant whose report is not relied upon, as in Al-Muhit. And if witnesses testify... because for a woman whose husband divorced her three times and he denies it, then they (the witnesses) disappeared or died before testifying before the judge, it is not permissible for the woman to stay with him, and she must prevent him from approaching her, but it is not permissible for her to remarry, as in Al-Muhit al-Sarakhsi. And if a witness testifies to the woman about the divorce, if the husband is absent, it is permissible for her to observe the waiting period ('iddah) and marry another husband. If he is present, she does not have that right, but she must not allow her husband access, as in Al-Muhit. And if a woman said to a man, 'My husband divorced me three times and my waiting period has ended,' if she is just, it is permissible for him to marry her, and if she is sinful, he should investigate and act upon what his investigation reveals.

Urdu Translation/Explanation: ...if it is a person, he should reflect and deliberate. And wait, then when he receives information about the husband's death from a just and reliable Muslim, his report should be trusted. However, that too is in the case where he informs in such a way that 'I myself saw his husband dead' or 'I participated in his funeral prayer'. But if he does not give information in this way, rather says that 'the person who told me informed me', then in this case his report will be considered untrustworthy. It is mentioned similarly in Al-Muhit. And if two just persons testify before the woman that her husband has given her three divorces, but the husband denies it and the witnesses disappear or pass away before giving testimony before the judge, then there is no room for the woman to stay with that man. She should separate herself so that the man may not have intimacy with her. But there is no provision for this woman to marry elsewhere. It is mentioned similarly from Imam Sarakhsi in Al-Muhit. When two witnesses testify of the divorce before the woman, if the man is absent, there is room for the woman to observe the waiting period and marry another man. But if the husband is present, then she does not have this permission, but the woman has this permission...

फ़तावा रज़विया - जिल्द 23

अरबी पाठ: एक ऐसा सूचक जिसकी सूचना पर भरोसा नहीं किया जाता है, जैसा कि 'अल-मुहीत' में है। और यदि गवाह गवाही दें... क्योंकि उस महिला के लिए जिसके पति ने उसे तीन बार तलाक दिया और वह इससे इनकार करता है, फिर न्यायाधीश के सामने गवाही देने से पहले ही वे (गवाह) गायब हो गए या मर गए, तो महिला के लिए उसके साथ रहना जायज़ नहीं है, और उसे उसे अपने करीब आने से रोकना चाहिए, लेकिन उसके लिए दोबारा शादी करना जायज़ नहीं है, जैसा कि 'अल-मुहीत अल-सरख़सी' में है। और यदि कोई गवाह महिला को तलाक की गवाही देता है, यदि पति अनुपस्थित है, तो उसके लिए 'इद्दत' (प्रतीक्षा अवधि) बिताना और दूसरे पति से शादी करना जायज़ है। यदि वह उपस्थित है, तो उसे वह अधिकार नहीं है, लेकिन उसे अपने पति को खुद तक पहुँचने नहीं देना चाहिए, जैसा कि 'अल-मुहीत' में है। और यदि किसी महिला ने किसी पुरुष से कहा, 'मेरे पति ने मुझे तीन बार तलाक दे दिया है और मेरी इद्दत समाप्त हो गई है', तो यदि वह न्यायप्रिय है, तो उसके लिए उससे शादी करना जायज़ है, और यदि वह पापी है, तो उसे जांच करनी चाहिए और अपनी जांच के परिणाम के अनुसार कार्य करना चाहिए।

उर्दू अनुवाद/व्याख्या: ...यदि वह व्यक्ति हो तो उसे विचार और विमर्श करना चाहिए। और प्रतीक्षा करनी चाहिए, फिर जब उसे किसी न्यायप्रिय और विश्वसनीय मुसलमान की ओर से पति की मृत्यु की सूचना मिले, तो उसकी खबर पर भरोसा किया जाए। लेकिन यह भी उसी स्थिति में है जब वह इस तरह सूचना दे कि 'मैंने स्वयं उसके पति को मृत देखा है' या 'उसकी जनाजे की नमाज़ में शामिल हुआ हूँ'। लेकिन यदि वह इस तरह सूचना नहीं देता बल्कि यह कहता है कि 'मुझे बताने वाले ने बताया', तो इस स्थिति में उसकी खबर अविश्वसनीय मानी जाएगी। 'मुहीत' में इसी तरह वर्णित है। और यदि दो न्यायप्रिय व्यक्ति स्त्री के सामने यह गवाही दें कि उसके पति ने उसे तीन तलाक दे दिए हैं, लेकिन पति इससे इनकार करे और काजी (न्यायाधीश) के सामने गवाहों के गवाही देने से पहले ही वे गायब हो जाएं या उनकी मृत्यु हो जाए, तो स्त्री के लिए उस पुरुष के पास ठहरने की कोई गुंजाइश नहीं है। वह उससे अलग हो जाए ताकि पुरुष उससे निकटता न कर सके। लेकिन उस स्त्री के लिए यह गुंजाइश नहीं है कि वह कहीं और निकाह कर ले। 'मुहीत' में इमाम सरख़सी से इसी तरह वर्णित है। जब दो गवाह स्त्री के सामने तलाक की गवाही दें, यदि पुरुष अनुपस्थित हो तो स्त्री के लिए गुंजाइश है कि वह इद्दत गुज़ारे और किसी और पुरुष से निकाह कर ले। लेकिन यदि पति मौजूद हो तो फिर उसे यह अनुमति नहीं है, लेकिन स्त्री को यह अनुमति प्राप्त है...

عربی متن: مخبر لا تعتمد علی خبرہ کذا فی المحیط واذا شھد عد لان للمرأۃ ان زوجھا طلقھا ثلاثا وھو یجحد ثم غابا أو ماتا قبل الشھادۃ عند القاضي لم یسع المرأۃ ان تقیم معہ وان تدعہ ان یقربھا ولا یسعھا ان تتزوج کذا في المحیط السرخسی۔ واذا شھد شاھد ان عند المرأۃ بالطلاق فان کان الزوج غائبا وسعھا ان تعتد وتتزوج بزوج أخر وان کان حاضرا لیس لھا ذلک ولکن لیس لھا ان تمکن من زوجھا کذا في المحیط ولو ان امرأۃ قالت لرجل ان زوجی طلقنی ثلثا انقضت عدتی فان کانت عدلۃ وسعہ ان یتزوجھا وان کانت فاسقۃ تحری وعمل بما وقع تحریہ

اردو ترجمہ و تشریح: آدمی ہو تو غور و خوض کرے۔ اور انتظار کرے پھر جب اسے کسی عادل اور معتبر مسلمان کی طرف سے خاوند کے وفات پا جانے کی اطلاع میسر ہو جائے تو اس کی خبر پر اعتماد کیا جائے مگر وہ بھی اس صورت میں جبکہ وہ یوں اطلاع دے کہ میں نے خود اس کے شوہر کو مرا ہوا دیکھا ہے یا اس کی نماز جنازہ میں شرکت کی ہے لیکن اگر وہ اس طرح اطلاع نہیں دیتا بلکہ یوں کہتا ہے کہ مجھے بتانے والے نے بتایا تو اس صورت میں اس کی خبر ناقابل اعتماد خیال کی جائے گی۔ محیط میں یوں ہی مذکور ہے۔ اور اگر دو عادل شخص عورت کے روبرو یہ گواہی دیں کہ اس کے شوہر نے اسے تین طلاق دے دی ہیں لیکن شوہر انکاری ہو اور قاضی کے روبرو گواہ شہادت دینے سے پہلے ہی غائب ہو جائیں یا وفات پا جائیں تو عورت کے لئے اس مرد کے ہاں ٹھہرنے کی کوئی گنجائش نہیں وہ اس سے علیحدگی اختیار کرلے تاکہ مرد اس سے قربت نہ کرنے پائے۔ لیکن اس عورت کے لئے یہ گنجائش نہیں کہ وہ کہیں اور نکاح کرلے محیط میں امام سرخسی سے اسی طرح مذکور ہے۔ جب دو گواہ عورت کے روبرو طلاق کی گواہی دیں اگر مرد غیر حاضر ہو تو عورت کے لئے گنجائش ہے کہ عدت سے گزرے اور کسی

اور مرد سے نکاح کرلے لیکن اگر شوہر موجود ہو تو پھر اسے یہ اجازت نہیں لیکن عورت کو یہ اجازت حاصل ہے

Fatawa Razawiyya, Volume 23

عليه كذا في الذخيرة المرأة الحرة اذا تزوجت رجلا ثم قالت لرجل ان نكاحي كان فاسداً لما ان زوجها على غير الاسلام لا يسمع لهذا ان يقبل قولها ولا ان يتزوجها لانها اخبرت بأمر مستنكر وان قالت طلقني بعد النكاح على او ارتد عن الاسلام وسعه ان يعتمد على خبرها ويتزوجها لانها اخبرت بخبر محتمل واذا اخبرت ببطلان النكاح الاول لا يقبل قولها وان اخبرت بالحرمة بأمر عارض بعد النكاح من رضاع طارئ او غير ذلك فان كانت ثقة عنده اولم تكن ثقة ووقع في قلبه انها صادقة فلا بأس بان يتزوجها كذا في فتاوىٰ قاضى خان اهـ مختصراً

...so that she does not let the husband have control over her. It is mentioned similarly in *Al-Muhit*: if a woman says to a man, "My husband has given me three divorces and my waiting period ('iddah) has also passed," then that man can marry this woman provided that the woman is upright (adilah). And if the woman is transgressive (fasiqah) or unreliable, then the said person should deliberate and reflect, and act upon whatever comes to his heart after deliberation (whether to enter into marriage or not). It is mentioned similarly in *Al-Dhakhira*: when a free woman marries a man and then says to another man, "My marriage was invalid," or "My husband is not a Muslim," then there is no room for the said person to accept (believe) the statement of the said woman, nor is there room for him to marry her.

Because that woman reported a rejected matter. And if she says that the husband gave divorce after marrying, or he turned away from the religion of Islam (i.e., became an apostate), then in this case there is room to rely on her report and he can marry that woman because in this case, the woman gave a possible report (in which there is room for both aspects). But when she reports the invalidity of the first marriage, her word will not be accepted. But if after the marriage has taken place, she reports a temporary prohibition (a newly arisen prohibition) such as subsequent foster-nursing (radā') or some other similar matter, then whether she is trustworthy in his opinion or not, if it occurs to the man's heart that the woman is truthful, then in such a case there is no harm in marrying her. The same is mentioned in *Fatawa Qadi Khan*. (Condensed - T)

[Footnote 1: Fatawa Hindiyya, Book of Abominations, Chapter 1, Section 2, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/312-313]

Page 190 of 768

फतावा रज़विया, जिल्द २३

عليه كذا في الذخيرة المرأة الحرة اذا تزوجت رجلا ثم قالت لرجل ان نكاحي كان فاسداً لما ان زوجها على غير الاسلام لا يسمع لهذا ان يقبل قولها ولا ان يتزوجها لانها اخبرت بأمر مستنكر وان قالت طلقني بعد النكاح على او ارتد عن الاسلام وسعه ان يعتمد على خبرها ويتزوجها لانها اخبرت بخبر محتمل واذا اخبرت ببطلان النكاح الاول لا يقبل قولها وان اخبرت بالحرمة بأمر عارض بعد النكاح من رضاع طارئ او غير ذلك فان كانت ثقة عنده اولم تكن ثقة ووقع في قلبه انها صادقة فلا بأس بان يتزوجها كذا في فتاوىٰ قاضى خان اهـ مختصراً

...ताकि वह पति को अपने ऊपर काबू न पाने दे। 'मुहीत' में इसी तरह उल्लेख है: यदि किसी महिला ने किसी पुरुष से कहा कि मेरे पति ने मुझे तीन तलाक दे दिए हैं और मेरी इद्दत (प्रतीक्षा अवधि) भी बीत गई है, तो वह पुरुष उस महिला से विवाह कर सकता है बशर्ते कि महिला नेक (आदिला) हो। और अगर महिला अनैतिक (फासिका) हो या अविश्वसनीय हो, तो वह व्यक्ति सोच-विचार करे और सोच-विचार के बाद उसके दिल में जो बात आए (निकाह करने या न करने की), उस पर अमल करे। 'ज़ख़ीरा' में इसी तरह उल्लेख है कि जब कोई स्वतंत्र महिला किसी पुरुष से विवाह करे और फिर किसी दूसरे व्यक्ति से कहे कि मेरा निकाह अमान्य (फासिद) था या यह कि मेरा पति मुसलमान नहीं है, तो उस व्यक्ति के लिए गुंजाइश नहीं है कि वह उस महिला की बात स्वीकार करे (माने) और न ही यह गुंजाइश है कि वह उससे निकाह कर ले।

क्योंकि उस महिला ने एक अस्वीकार्य बात की सूचना दी है। और अगर वह कहे कि पति ने निकाह के बाद तलाक दे दिया था या वह इस्लाम धर्म से फिर गया था (यानी मुरतद हो गया था), तो इस स्थिति में उसकी सूचना पर भरोसा करने की गुंजाइश है और वह उस महिला से निकाह कर सकता है क्योंकि इस स्थिति में महिला ने एक संभावित सूचना दी (जिसमें दोनों पहलुओं की गुंजाइश है)। लेकिन जब वह पहले निकाह के अमान्य होने की सूचना दे, तो उसकी बात नहीं मानी जाएगी। लेकिन अगर निकाह होने के बाद किसी अस्थायी निषेध (नई उत्पन्न हुई हुरमत) की सूचना दे, जैसे कि स्तनपान या इसी तरह का कोई दूसरा मामला, तो चाहे वह उसकी राय में विश्वसनीय हो या न हो, लेकिन पुरुष के दिल में यह बात आ जाए कि वह महिला सच्ची है, तो ऐसी स्थिति में उससे निकाह कर लेने में कोई हर्ज नहीं है। इसी तरह 'फतावा काज़ी ख़ाँ' में उल्लेख है। (संक्षिप्त - त)

[पादलेख १: फतावा हिन्दिया, किताब अल-कराहिया, अध्याय १, अनुभाग २, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, ५/३१२-३१३]

पृष्ठ १९०/७६८

علیه کذا في الذخیرة المرأة الحرة اذا تزوجت رجلا ثم قالت لرجل ان نکاحي کان فاسداً لما ان زوجها علی غیر الاسلام لا یسمع لهذا ان یقبل قولها ولا ان یتزوجها لانها اخبرت بأمر مستنکر وان قالت طلقني بعد النکاح علی او ارتد عن الاسلام وسعه ان یعتمد علی خبرها ویتزوجها لانها اخبرت بخبر محتمل واذا اخبرت ببطلان النکاح الاول لا یقبل قولها وان اخبرت بالحرمة بأمر عارض بعد النکاح من رضاع طارئ او غیر ذلك فان کانت ثقة عنده اولم تکن ثقة ووقع في قلبه انها صادقة فلا بأس بان یتزوجها کذا في فتاوٰی قاضی خان اهـ مختصراً

کہ وہ شوہر کو اپنے اوپر قابو نہ پانے دے۔ محیط میں یونہی مذکور ہے اگر کسی عورت نے کسی مرد سے کہا کہ میرے شوہر نے مجھے تین طلاقیں دے دی ہیں اور میری عدت بھی گزر گئی ہے تو وہ مرد اس عورت سے نکاح کر سکتا ہے بشرطیکہ عورت عادلہ ہو، اور اگر عورت فاسقہ ہو یا نا قابل اعتبار ہو تو شخص مذکور غور و فکر سے کام لے اور بعد از غور و فکر اس کے دل میں جو بات آئے (عقد کر لینے یا نہ کرنے کی) تو اس پر عمل کرے۔ ذخیرہ میں اسی طرح مذکور ہے جب کوئی آزاد عورت کسی مرد سے شادی کرے اور پھر کسی اور آدمی سے کہے کہ میرا نکاح فاسد تھا یا یہ کہ میرا شوہر مسلمان نہیں تو اس شخص کے لئے گنجائش نہیں کہ عورت مذکور کی بات قبول کرے (مانے) اور نہ یہ گنجائش ہے کہ اس سے نکاح کر لے۔

کیونکہ اس عورت نے ایک منکر بات کی خبر دی ہے اور اگر کہے شوہر نے نکاح کرنے کے بعد طلاق دے دی تھی یا وہ دین اسلام سے پھر گیا تھا (یعنی مرتد ہو گیا تھا) تو اس صورت میں اس کی خبر پر اعتماد کرنے کی گنجائش ہے اور وہ اس عورت سے نکاح کر سکتا ہے کیونکہ اس صورت میں عورت نے ایک محتمل خبر دی (جس میں دونوں پہلوؤں کی گنجائش ہے) لیکن جب

وہ پہلے نکاح کے بطلان کی خبر دے تو اس کا قول نہیں مانا جائے گا لیکن اگر نکاح ہونے کے بعد کسی عارضی حرمت (نو پیدا شدہ حرمت) کی خبر دے جیسے طاری رضاعت یا اس طرح کے کسی دوسرے امر کی تو اگر اس کے خیال میں قابل اعتماد ہو یا نہ ہو مگر مرد کے دل میں یہ بات آ جائے کہ وہ عورت سچی ہے تو پھر ایسی صورت میں اس سے نکاح کر لینے میں کوئی حرج نہیں یونہی فتاوٰی قاضی خاں میں مذکور ہے۔ اھ مختصراً (ت)

1 فتاوٰی ہندیہ کتاب الکراھیۃ الباب الاول الفصل الثانی نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۱۲-۳۱۳

Fatawa Razawiyyah Volume 23

In Tabyin al-Haqa'iq, after mentioning most of the stated cases and the distinction between existing and subsequent corruption, it is said:

Arabic Text	English Translation
وعلى هذا الاصل يدور الفرق -1	And upon this principle revolves the difference (i.e., it depends on this principle). (T)

In Tanwir al-Absar, it is stated:

Arabic Text	English Translation
المعتبر اكبر رأي المبتلى به -2	The consideration is given to the predominant opinion of the person afflicted by it. (T)

In Fath al-Qadir, Bahr al-Ra'iq, and Radd al-Muhtar, it is stated:

Arabic Text	English Translation
وهو لا يلزم غيره بل يختلف باختلاف ما يقع في قلب كل -3	And it is not binding on others; rather, it varies according to what occurs in each person's heart (due to differences in temperaments, there is a variation in this). (T)

From these texts, all the objectives and principles mentioned by this humble servant (the author) have become clear. Thus, in the inquired situation, if Hindah believes the statement of those people to be true and her heart is firm upon their truthfulness, then a second marriage is permissible for her, as her husband has become an apostate. Or if those people narrated it and Hindah does not deny it, and the truthfulness of Hindah or those informers resides in his (the suitor's) heart, then marriage with Hindah is permissible for him too. And if Hindah said, "I heard that he has become an apostate," then based on just this much, it is not permissible for him to proceed with marrying Hindah. Likewise, if Hindah or those informers gave him news of Zayd's apostasy, but his heart is not firm upon their truthfulness, then marriage with Hindah is not permissible for him, even if those people are truthful in Hindah's view. And Allah Almighty knows best.

Problem 55: From Saraniya, asked by Amir Ali Sahib, 11 Jumada al-Ula 1331 AH. What do the scholars of religion and jurists of the clear Sharia say regarding this issue, that Zaid was born from an unlawful marriage...

1 Tabyin al-Haqa'iq, Kitab al-Karahiyah, Fasl fi al-Bay', Al-Matba'ah al-Kubra al-Amiriyyah, Egypt, 6/27. 2 Durr al-Mukhtar Sharh Tanwir al-Absar, Kitab al-Taharah, Bab al-Miyah, Matba' Mujtabai, Delhi, 1/36. 3 Radd al-Muhtar, Kitab al-Taharah, Bab al-Miyah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/128.

फतावा रज़विया जिल्द 23

तबीयत अल-हक़ाइक़ में ज़्यादातर ज़िक्र की गई सूरतों और तारि (बाद में होने वाले) और मुक़ारिन (साथ होने वाले) फ़साद के दरमियान फ़र्क़ को बयान करते हुए फ़रमाया:

अरबी इबारत	हिन्दी अनुवाद
وعلى هذا الاصل يدور الفرق -1	और इसी असल (सिद्धांत) पर फ़र्क़ घूमता है (यानी उसी पर इसका दारोमदार है)। (त)

तनवीरुल अबसार में है:

अरबी इबारत	हिन्दी अनुवाद
المعتبر اكبر رأي المبتلى به -2	जिस हादसे में जो शख़्स मुब्तला (घिरा) है, उसकी अपनी ग़ालिब (प्रबल) राय ही मोतबर (विश्वसनीय) मानी जाती है। (त)

फ़तहुल क़दीर, बहरुर रैक़ और रद-दुल मुहतार में है:

अरबी इबारत	हिन्दी अनुवाद
وهو لا يلزم غيره بل يختلف باختلاف ما يقع في قلب كل -3	और वह दूसरे पर लाज़िम नहीं है, बल्कि हर शख़्स के दिल में जो कुछ वाक़ेअ (महसूस) होता है (तबीयत के अलग होने की वजह से उसमें इख़्तिलाफ़ होता रहता है)। (त)

इन इबारतों से वे तमाम मक़ासिद और उसूल, जिनका फ़क़ीर (लेखक) ने ज़िक्र किया, वाज़ेह (स्पष्ट) हो गए। पस दरयाफ़्त की गई सूरत में अगर हिन्दह उन लोगों के बयान को सच जानती है और उसका दिल उनकी सच्चाई पर जम जाता है, तो उसके लिए दूसरा निकाह जाइज़ है क्योंकि उसका शौहर मुर्तद (धर्म-त्यागी) हो गया। या उन लोगों ने बयान किया और हिन्दह मुनकिर (इनकार करने वाली) नहीं है और उसके दिल में हिन्दह या उन ख़बर देने वालों की सच्चाई वाक़ेअ हो जाए, तो उसके लिए भी हिन्दह से निकाह जाइज़ है। और अगर हिन्दह ने कहा कि "मैंने सुना कि वह मुर्तद हो गया", तो सिर्फ़ इस क़दर (बात) पर उसके लिए हिन्दह से निकाह करना जाइज़ नहीं। इसी तरह अगर हिन्दह या उन ख़बर देने वालों ने उसे ज़ैद के इर्तिदाद (धर्म-त्याग) की ख़बर दी और उसका दिल उनकी सच्चाई पर नहीं जमता, तो उसके लिए हिन्दह से निकाह जाइज़ नहीं, चाहे हिन्दह के

नज़दीक वे लोग सच्चे ही क्यों न हों। वल्लाहु तआला आलम (और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है)।

मसला 55: मौज़ा सरनिया से, सायल अमीर अली साहब, 11 जमादी उल-ऊला 1331 हिजरी। क्या फ़रमाते हैं उलेमा-ए-दीन और मुफ़्तियान-ए-शरअ-ए-मतीन इस मसले में कि ज़ैद निकाह-ए-हराम से पैदा...

---

1 तबयीन अल-हक़ाइक़, किताबुल कराहियत, फ़स्ल फ़िल-बैअ, अल-मतबा अल-कुबरा अल-अमीरिया, मिस्र, 6/27। 2 दुर्र-ए-मुख़्तार शरह तनवीरुल अबसार, किताबुत तहारत, बाबुल मियाह, मतबा मुज्तबाई, दिल्ली, 1/36। 3 रद-दुल मुहतार, किताबुत तहारत, बाबुल मियाह, दार इहयाउत तुरास अल-अरबी, बेरुत, 1/128।

فتاوی رضویہ جلد ۲۳

تبیین الحقائق میں اکثر صور مذکورہ اور فساد طاری ومقارن کا تفرقہ مسطورہ بیان کرکے فرمایا:

عربی عبارت	**اردو ترجمہ**
وعلی ھذا الاصل یدور الفرق 1-	اور اسی اصل پر فرق گھومتا ہے (یعنی اس کا دار و مدار ہے)۔ (ت)

تنویر الابصار میں ہے:

عربی عبارت	**اردو ترجمہ**
المعتبر اکبر رأي المبتلی به -2	جو کوئی جس حادثہ میں مبتلا ہے اس کی اپنی غالب رائے معتبر سمجھی جاتی ہے۔ (ت)

فتح القدیر وبحر الرائق وردالمختار میں ہے:

عربی عبارت	**اردو ترجمہ**
وھو لا یلزم غیرہ بل یختلف باختلاف ما یقع في قلب کل 3-	اور وہ دوسرے پر لازم نہیں بلکہ ہر شخص کے دل میں جو کچھ واقع ہوتا ہے (طبیعتوں کے مختلف ہونے کی وجہ سے اس میں اختلاف ہوا کرتا ہے۔ (ت)

ان عبارات سے کل مقاصد و اصول کہ فقیر نے ذکر کئے واضح ہوگئے، پس صورت مستفسرہ میں اگر ہندہ ان لوگوں کا بیان سچا جانتی ہے اس کا قلب ان کے صدق پر جمتا ہے تو اسے نکاح ثانی روا ہے کہ اس کا شوہر مرتد ہو گیا یا ان لوگوں نے بیان کیا اور ہندہ منکر نہیں اور اس کے قلب میں ہندہ یا ان مخبروں کا صدق واقع ہو تو اسے بھی ہندہ سے نکاح روا۔ اور اگر ہندہ نے کہا میں

نے سنا کہ وہ مرتد ہو گیا تو صرف اس قدر پر اسے روا نہیں کہ ہندہ سے نکاح پر اقدام کرے۔ یونہی اگر ہندہ یا ان مخبروں نے اسے ارتدادِ زید کی خبر دی اور اس کا دل ان کے صدق پر نہیں جمتا تو اسے ہندہ سے نکاح روا نہیں اگرچہ ہندہ کے نزدیک وہ لوگ صادق ہوں واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۵۵: از موضع سرنیا مسئولہ امیر علی صاحب ۱۱ جمادی الاولی ۱۳۳۱ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیانِ شرع متین اس مسئلہ میں کہ زید نکاحِ حرام سے پیدا...

---

1 تبیین الحقائق کتاب الکراھیة فصل فی البیع المطبعة الکبری الامیریه مصر ۶ / ۲۷ 2 درمختار شرح تنویر الابصار کتاب الطہارة باب المیاہ مطبع مجتبائی دہلی ۱ / ۳۶ 3 ردالمحتار کتاب الطہارة باب المیاہ داراحیاء التراث العربی بیروت ۱ / ۱۲۸

Fatawa Razawiyya Volume 23

Zaid's father had passed away, and his mother is alive. Now there is a marriage ceremony for this boy. What is the ruling regarding members of the community and the questioner joining the wedding, Bakr giving his daughter in marriage to Zaid, Zaid leading the prayers as an Imam, and regarding those who previously participated in the marriage of Zaid's father?

The Answer: Participating in his marriage is not a crime. If the father deems it appropriate, he can even marry his daughter to him. Zaid's leading the prayer is permissible without any dislike, provided he is the most knowledgeable among the present congregation regarding the rules of prayer and purification; otherwise, someone else leading would be better. Those who knowingly participated in Zaid's father's unlawful marriage were severe sinners. Even if his transgression (fisq) was public, it would have been better to avoid it. And Allah Almighty knows best.

Problem 56: A man had betrothed his daughter to his nephew; only the engagement had taken place. When the man learned that his nephew was a firm follower of a non-conformist (Ghair Muqallid) spiritual guide and was also a non-conformist himself, he refused to give his daughter in marriage, stating that the marriage would not be valid according to Sharia. Due to this, the community expelled him, saying he must either give his daughter to him or be expelled. What is the ruling regarding the community in this situation? And would the marriage be valid according to Sharia or not? Explain and be rewarded.

The Answer: Marriage with a non-conformist is absolutely impermissible, as we have researched in 'Izalat al-Aar'. In this case, the community is severely oppressive and striving towards adultery, and they deserve to be expelled from the community in this world and cast into the Fire in the hereafter. We seek refuge in Allah Almighty, and Allah Almighty knows best.

Problem 57: From Ratapur, District Bareilly, sent by Maulvi Amir Alam Hasan, alias Noshta Miyan. Zaid married a woman. After some time, he married her real sister. Both sisters are living as his wives. Now, it is not known whether the marriage to both is valid or forbidden? The Qazi performed the marriage ceremony out of greed and allure. He also leads the prayers and claims he performed the marriage after inquiring from scholars, saying such a marriage is valid. Now, why shouldn't there be a full proof of this for the servants...

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

ज़ैद के पिता का देहांत हो चुका था और उसकी माता जीवित है। अब इस लड़के की शादी है। तो अब शादी में बिरादरी के लोगों और सवाल करने वाले का शामिल होना, बक्र द्वारा अपनी बेटी का निकाह ज़ैद से करना, ज़ैद का इमामत करना और उन लोगों के बारे में क्या हुक्म है जो पहले ज़ैद के पिता के निकाह में शामिल हुए थे?

जवाब: उसकी शादी में शामिल होने में कोई गुनाह नहीं है। यदि पिता उचित समझे तो अपनी बेटी का निकाह भी उससे कर सकता है। ज़ैद का इमामत करना बिना किसी नापसंदगी के जायज़ है, बशर्ते कि वह मौजूद जमात में नमाज़ और पाकीज़गी के मसलों का सबसे अधिक ज्ञाता हो; अन्यथा किसी और का इमामत करना बेहतर है। ज़ैद के पिता के उस हराम निकाह में जो लोग जानबूझकर शरीक हुए थे, वे बड़े गुनहगार हैं। यदि उसका गुनाह (फ़िस्क़) सार्वजनिक था, तब भी उससे बचना बेहतर था। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 56: एक व्यक्ति ने अपनी बेटी का रिश्ता अपने भांजे से तय किया था; केवल मंगनी हुई थी। जब उस व्यक्ति को पता चला कि उसका भांजा एक ग़ैर-मुक़ल्लिद पीर का पक्का मुरीद है और स्वयं भी ग़ैर-मुक़ल्लिद है, तो उसने अपनी बेटी देने से इनकार कर दिया और कहा कि शरीयत के अनुसार यह निकाह नहीं होगा। इस पर जमात ने उसे अपनी जमात से निकाल दिया कि या तो वह लड़की उसे ही दे या जमात से बाहर हो जाए। इस स्थिति में जमात के बारे में क्या हुक्म है? और क्या निकाह शरीयत के अनुसार जायज़ होगा या नहीं? बयान फरमाएं और सवाब पाएं।

जवाब: ग़ैर-मुक़ल्लिद से निकाह सरासर नाज़ायज़ है, जैसा कि हमने 'इज़ालतुल आर' में इसकी तहक़ीक़ की है। इस स्थिति में जमात सख्त ज़ालिम और ज़िना (व्यभिचार) की कोशिश करने वाली है, और वह इस दुनिया में जमात से बाहर होने और आख़िरत में जहन्नम की आग में दाखिल होने की हक़दार है। हम अल्लाह तआला की पनाह माँगते हैं, और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 57: रतापुर, जिला बरेली से, प्रेषक मौलवी अमीर आलम हसन उर्फ़ नोश्ता मियाँ। ज़ैद ने एक औरत से निकाह किया, कुछ समय बाद उसने उसकी सगी बहन से भी निकाह कर लिया। दोनों बहनें उसके निकाह में जीवित हैं। अब यह मालूम नहीं कि दोनों का निकाह सही है या हराम? क़ाज़ी ने लालच में आकर निकाह पढ़ा दिया। और वही नमाज़ भी पढ़ाता है और कहता है कि मैंने आलिमों से पूछकर निकाह पढ़ाया है, ऐसा निकाह सही है। अब इसका पूरा प्रमाण सेवकों को क्यों न...

ہوا تھا باپ زید کا فوت ہو گیا اور والدہ زندہ موجود ہے اب اس لڑکے کی شادی ہے تو اب شادی میں اہلِ برادری کا شامل ہونا اور سائل کا شامل ہونا اور بکر کالڑکی کے نکاح میں دینا زید کو امامت کرنا اور پیشتر جو شخص زید کے باپ کے نکاح میں شریک ہوئے تھے ان سب کے لئے کیا حکم ہے؟

الجواب: اس کی شادی میں شامل ہونا کچھ جرم نہیں۔ باپ اگر مصلحت جانے اپنی لڑکی کا نکاح بھی اس سے کرسکتا ہے زید کی امامت بلا کراہت جائز ہے جبکہ سب موجودین جماعت میں اسی کو نماز و طہارت کے مسائل کا علم ہو ورنہ دوسرے کی امامت اولیٰ ہے زید کے باپ کے اس حرام نکاح میں جو دانستہ شریک ہوئے تھے سخت گنہگار ہیں ورنہ اگر اس کا فسق علانیہ تھا جب بھی اسے بچنا اولیٰ تھا واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۵۶: ایک شخص نے اپنی لڑکی اپنے بھانجے کو دی تھی محض منگنی ہوئی تھی۔ جب اس شخص کو معلوم ہوا کہ اس کا بھانجا ایک غیر مقلد پیر کا راسخ الاعتقاد مرید ہے اور خود بھی غیر مقلد ہے اب اس نے اپنی لڑکی دینے سے انکار کر دیا اور کہتا ہے کہ شرعاً نکاح نہ ہوگا اس پر جماعت نے اسے اپنی جماعت سے خارج کردیا ہے کہ یا تو لڑکی اسے ہی دے یا تو جماعت سے خارج ہو، اس صورت میں جماعت کا کیا حکم ہے۔ اور نکاح شرعاً جائز ہوگا یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ اجر پاؤ۔ت)

الجواب: غیر مقلد سے نکاح محض ناجائز ہے کما حققناہ في ازالۃ العار (جیسا کہ ہم نے ازالۃ العار میں اس کی تحقیق کر دی ہے۔ت) اس صورت میں جماعت سخت ظالم اور زنا کی ساعی، اور خود

دنیا میں جماعت سے خارج اور آخرت میں نار میں داخل کرنے کی مستحق ہے۔ والعیاذ باللہ تعالٰی واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۵۷: از رتا پور ضلع بریلی مرسلہ مولوی امیر عالم حسن عرف نوشتہ میاں زید نے نکاح اپنا کسی عورت سے کر لیا، بعد چند مدت کے پھر اس کی بہن حقیقی سے کر لیا، دونوں بہنیں اس کے نکاح میں حیات ہیں۔ اب نہیں معلوم کہ نکاح دونوں کا درست ہے یا حرام؟ قاضی نے تطمع ولا لچ نکاح پڑھا دیا۔ اور وہی نماز بھی پڑھاتا ہے اور کہتا ہے میں نے عالموں سے دریافت کرکے نکاح پڑھایا ہے ایسا نکاح درست ہے۔ اب اس کا پورا ثبوت خادموں کو کیوں نہ

Jild 23 Fatawa Rizvia

Question: Is it correct to pray behind such a person or to have a marriage solemnized by him? And what blame lies upon the attendees of the gathering who participated, including the representative (Wakil), witnesses (Shahid), etc.?

The Answer: This marriage, according to the clear text of the Holy Quran, is absolutely haram, absolutely haram, absolutely haram.

Allah Almighty said: "And that you should not have two sisters together (in marriage)." -1 (Translation: Allah the Almighty said: Do not join two sisters [in marriage].) (T)

To call this marriage correct is a clear word of disbelief (kufr). It is obligatory for this Qazi (officiant) to recite the Kalimah of Islam anew and repent from this impure statement. If he has a wife, he should remarry her after renewing his Islam. All prayers performed behind him after this statement are void. Every person who prayed behind him must repeat their prayers. Until he renews his Islam, praying behind him is purely void; performing it is haram, and if performed, repeating it is obligatory. No marriage should ever be solemnized by him. It is stated in Tabyin by Imam Zaylai:

"Because putting him forward (to lead prayer) is to honor him, whereas it is religiously obligatory upon people to humiliate a transgressor (fasiq)." -2 (Translation: Because putting a sinner forward [for prayer] is to honor him, whereas sharia-wise it is obligatory on people to humiliate him.) (T)

There is no blame on the representative, witnesses, and attendees who did not know that his sister was already in his marriage. However, those who knew it was haram and still participated are major sinners and deserve severe punishment. Whoever deemed it permissible has the same ruling as the aforementioned Qazi; renewal of Islam is obligatory for him too, and after that, he must renew his own marriage. It is obligatory for the man to immediately separate from this second sister. If he has had intimacy with her, then the first sister also becomes haram for him until he leaves the second one and her waiting period (iddat) expires. It is haram to touch the first one until the second's iddat passes; only then will the first one become lawful for him again. Bahr-ur-Raiq. And in Halabi 'ala al-Durr al-Mukhtar, it says:

"The second (marriage) is void, but he has (the right to) intimacy (with the first after the second's iddat)." (Joining two sisters in separate marriage contracts)

1. Al-Quran al-Karim 4/23
2. Tabyin al-Haqa'iq, Chapter on Imamate and Impurity in Prayer, Al-Matba'a al-Kubra Bulaq Egypt, 1/134

जिल्द २३ फ़तावा रिज़विया

प्रश्न: क्या ऐसे व्यक्ति के पीछे नमाज़ पढ़ना या निकाह पढ़वाना सही है या नहीं? और सभा में उपस्थित लोग जो इसमें शामिल थे, जिनमें वकील, गवाह आदि शामिल हैं, उन पर क्या आरोप लग सकता है?

उत्तर: यह निकाह पवित्र कुरान के स्पष्ट पाठ के अनुसार बिल्कुल हराम, बिल्कुल हराम, बिल्कुल हराम है।

अल्लाह तआला ने फरमाया: "व अन तजमऊ बैनुल उख़्तैन" -१ (अल्लाह तआला ने फरमाया: दो बहनों को (निकाह में) जमा न करो।) (त)

इस निकाह को सही कहना कुफ्र (अविश्वास) का स्पष्ट शब्द है। इस काज़ी के लिए अनिवार्य है कि वह नए सिरे से इस्लाम का कलमा पढ़े और अपने इस अपवित्र कथन से तौबा करे। यदि उसकी पत्नी है, तो इस्लाम के नवीनीकरण के बाद वह उससे फिर से निकाह करे। इस कथन के बाद उसके पीछे जितनी भी नमाज़ें पढ़ी गई हैं, वे सब शून्य (बातिल) हैं। जिस-जिस ने जो भी नमाज़ पढ़ी है, उसे दोहराना उस पर अनिवार्य है। और अब जब तक वह इस्लाम का नवीनीकरण नहीं करता, उसके पीछे नमाज़ पढ़ना पूरी तरह शून्य है; पढ़ना हराम है और यदि पढ़ ली गई हो तो दोहराना अनिवार्य है। उससे निकाह बिल्कुल न पढ़वाया जाए। इमाम ज़ैलई की 'तबीन' में है:

"लिअन्ना फी तक़दीमिही ताज़ीमहु वक़द वजबा अलैहिम इहानतहु शरअन" -२ (इसलिए कि फासिक को (नमाज़ के लिए) आगे करने में उसका सम्मान है, जबकि शरीअत के अनुसार लोगों पर उसकी तौहीन (अपमान) करना वाजिब है।) (त)

वकील, गवाह और उपस्थित लोगों में से जिन्हें यह मालूम नहीं था कि उसकी बहन पहले से उसके निकाह में है, उन पर कोई आरोप नहीं है। लेकिन जिसे मालूम था और हराम जानते हुए भी शामिल हुआ, वह घोर पापी है और कठोर दंड का पात्र है। जिसने इसे हलाल (वैध) ठहराया, उसका हुक्म उसी काज़ी जैसा है; उस पर भी इस्लाम का नवीनीकरण अनिवार्य है और उसके बाद वह अपने निकाह का नवीनीकरण करे। उस पुरुष पर अनिवार्य है कि वह तुरंत इस दूसरी बहन को अलग कर दे। यदि उसने उससे निकटता की है, तो अब पहली बहन भी उस पर तब तक हराम हो गई जब तक कि वह इस दूसरी को छोड़ न दे और उसकी इद्दत (प्रतीक्षा अवधि) समाप्त न हो जाए। पहली को

हाथ लगाना भी हराम है जब उसकी (दूसरी की) इद्दत बीत जाएगी, तब वह पहली उसके लिए हलाल होगी। 'बहर-उर-रायिक'। और 'हलबी अल अद-दुर्र अल-मुख्तार' में है:

"अस-सानी बातिल व लहु वत-उ" (अलग-अलग निकाह अनुबंधों के साथ दो बहनों को इकट्ठा करना)

1. अल-कुरान अल-करीम ४/ २३
2. तबीन अल-हक़ाएक़, इमामत और नमाज़ में अशुद्धि का अध्याय, अल-मतबा अल-कुबरा बुलाक मिस्र, १/ १३४

पृष्ठ १९३/७६८

دیا جائے کہ ایسے شخص کے پیچھے نماز پڑھنا یا نکاح پڑھوانا درست ہے یا نہیں؟ اور حاضران مجلس جو اس میں شریک تھے مع وکیل وشاہد وغیرہ ان کے ذمہ کیا الزام آسکتا ہے؟

الجواب: یہ نکاح بنص صریح قرآن مجید حرام قطعی حرام قطعی حرام قطعی ہے،

قال اللہ تعالی "اَنْ تَجْمَعُوْا بَیْنَ الْاُخْتَیْنِ" -1 اللہ تعالیٰ نے فرمایا: دو بہنوں کو (نکاح میں) جمع نہ کرو۔ (ت)

اس نکاح کو درست کہنا صریح کلمہ کفر ہے۔ اس قاضی پر لازم ہے کہ نئے سرے سے کلمہ اسلام پڑھے اور اپنے اس قول نجس سے توبہ کرے اگر عورت رکھتا ہے تو بعد تجدید اسلام اس سے از سر نو نکاح کرے۔ اس لفظ کے بعد جتنی نمازیں اس کے پیچھے پڑھی ہیں سب باطل ہوئیں جس جس نے جو جو نماز پڑھی اس کا پھیرنا اس پر لازم ہے۔ اور اب جب تک تجدید اسلام نہ کرے اس کے پیچھے نماز باطل محض ہے کہ پڑھنا حرام اور پڑھ لی ہو تو پھیرنا فرض، اور اس سے نکاح ہرگز نہ پڑھوایا جائے۔ تبیین امام زیلعی میں ہے:

لان في تقدیمه تعظیمه وقد وجب علیهم اهانته شرعا -2 اس لئے کہ فاسق کو (نماز کے لئے) آگے کرنے میں اس کی تعظیم ہے حالانکہ شرعاً لوگوں پر اس کی توہین واجب ہے۔ (ت)

وکیل وشاہد وحاضرین سے جسے یہ معلوم نہ تھا کہ اس کی بہن اس کے نکاح میں ہے اس پر الزام نہیں، اور جسے معلوم تھا حرام جان کر شریک ہوا وہ سخت گناہگار مرتکب اور شدید عذاب کا مستوجب ہوا اور جس نے اسے حلال ٹھہرایا اس کا حکم اس قاضی کے مثل ہے اس پر بھی تجدید اسلام لازم اور اس کے بعد خود اپنے نکاح کی تجدید کرے اس مرد پر فرض ہے کہ فوراً اس

دوسری بہن کو جدا کر دے اور اگر اس سے قربت کر چکا تو اب وہ پہلی بھی اس پر حرام ہوگئی جب تک اس دوسری کو چھوڑ کر اس کی عدت نہ گزر جائے پہلی کو بھی ہاتھ لگانا حرام ہے جب اس کی عدت گزر جائے گی اس وقت وہ پہلی اس کے لئے حلال ہوگی۔ بحر الرائق۔ وحلبی علی الدرالمختار میں ہے:

الثانی باطل و لہ وطئ (الگ الگ عقد نکاح سے دو بہنوں کو جمع کرنا)

1 القرآن الکریم ۴/ ۲۳ 2 تبیین الحقائق باب الامامہ والحدث فی الصلوۃ المطبعۃ الکبری بولاق مصر ۱/ ۱۳۴

Fatawa Razawiyya Volume 23

[Arabic Quote]: ...the first one, unless he has intercourse with the second, then the first becomes prohibited until the waiting period (Iddat) of the second ends. Allah knows best.

If one remembers having a marriage with the first woman, the marriage with the second is void. Therefore, the man can have relations with the first. However, if the man has relations with the second, then the first becomes prohibited for him until the completion of the second's Iddat period. Allah knows best. (T)

Problem 58: From town Babla, district Bulandshahr, sent by Salih Muhammad Khan Sahib, dated 28 Dhu al-Qi'dah 1335 AH. What do the scholars of religion and muftis of the firm Shariah say about this: If someone other than the city's Qazi performs a marriage according to the noble Shariah, but it is not recorded in the said city Qazi's register, is that marriage valid and correct or not? Please provide an answer. State it and be rewarded.

The Answer: A Qazi's register is not a Sharia condition for marriage. Registers have only come into use recently. How did marriages take place before? Yes, it is better to record it for documentation. Allah knows best.

Problem 59: Molvi Nazir Ahmad Sahib, resident of Samohan Pargana, Nawab Ganj, Bareilly, dated 7 Muharram al-Haram 1336 AH. What do the noble scholars and great muftis say regarding this matter: Is it permissible to perform a marriage in the month of Muharram, and especially on the night of the 9th of the said month? State it and be rewarded.

The Answer: It is permissible. Allah knows best.

Problem 60: Molvi Nazir Ahmad, resident of Samohan Pargana, Nawab Ganj, District Bareilly, 7 Muharram al-Haram 1336 AH. What do the scholars of religion and muftis of the firm Shariah say regarding these issues: Who are the Mahrams among women, who are the foster (milk-kinship) Mahrams, and who are the in-law (marriage-based) Mahrams? And is it permissible for women to laugh and joke? If permissible, with whom? State it and be rewarded.

[Footnote 1]: Radd al-Muhtar, Kitab al-Nikah, Chapter on Prohibitions, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 2/286.

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

[अरबी उद्धरण]: ... पहली, जब तक कि वह दूसरी के साथ संभोग न करे, तब दूसरी की इद्दत (प्रतीक्षा अवधि) समाप्त होने तक पहली वर्जित हो जाती है। अल्लाह बेहतर जानता है।

यदि पहली पत्नी से विवाह याद हो, तो दूसरी से विवाह बातिल (अमान्य) है। इसलिए, पुरुष पहली पत्नी के साथ संबंध बना सकता है, लेकिन यदि पुरुष ने दूसरी के साथ संबंध बना लिया है, तो दूसरी की इद्दत पूरी होने तक पहली उसके लिए वर्जित (हराम) हो जाएगी। अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

मसला 58: कस्बा बाबला, जिला बुलंदशहर से, प्रेषक सालेह मुहम्मद खान साहब, दिनांक 28 ज़ुल-क़ादा 1335 हिजरी। धर्म के विद्वान और शरीयत के मुफ़्ती इस बारे में क्या कहते हैं कि यदि शहर के क़ाज़ी के अलावा कोई दूसरा व्यक्ति शरीयत के अनुसार निकाह पढ़ा दे, लेकिन उसका इंदराज (पंजीकरण) उक्त शहर के क़ाज़ी के रजिस्टर में न हो, तो क्या वह निकाह जायज़ और सही है या नहीं? जवाब दिया जाए। बताएं और पुण्य पाएं।

उत्तर: शरीयत के अनुसार क़ाज़ी का रजिस्टर निकाह के लिए कोई शर्त नहीं है। रजिस्टर तो हाल ही में शुरू हुए हैं। पहले निकाह कैसे होते थे? हाँ, रिकॉर्ड के लिए दर्ज होना बेहतर है। अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 59: मौलवी नज़ीर अहमद साहब, निवासी समोहन परगना, नवाब गंज, बरेली, दिनांक 7 मुहर्रम अल-हराम 1336 हिजरी। विद्वान और महान मुफ़्ती इस मसले में क्या कहते हैं कि मुहर्रम के महीने में और विशेष रूप से उक्त महीने की 9 तारीख की रात को निकाह करना जायज़ है या नहीं? बताएं और पुण्य पाएं।

उत्तर: जायज़ है। अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 60: मौलवी नज़ीर अहमद, निवासी समोहन परगना, नवाब गंज, जिला बरेली, 7 मुहर्रम अल-हराम 1336 हिजरी। धर्म के विद्वान और शरीयत के मुफ़्ती इन मसलों में क्या कहते हैं कि महिलाओं के महरम कौन-कौन हैं, रज़ाई (दुग्ध-संबंधी) महरम कौन हैं और महरम सहरी (ससुराल पक्ष के) कौन-कौन हैं? और क्या महिलाओं का हँसी-मज़ाक करना भी जायज़ है या नहीं? यदि जायज़ है, तो किससे? बताएं और पुण्य पाएं।

[पाद टिप्पणी 1]: रद्दुल मुहतार, किताबुन निकाह, महरमात का अध्याय, दार इहयाउल तुरात अल-अरबी, बेरुत, 2/286

الاولی الا ان یطأ الثانیة فتحرم الاولی الی انقضاء عدة الثانیة[1]۸۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ اگر پہلی سے نکاح کرنا یاد ہو تو دوسری سے نکاح باطل ہے۔ لہٰذا پہلی سے مرد ہمبستری کر سکتا ہے لیکن اگر مرد نے دوسری سے ہمبستری کر لی تو پھر دوسری کی عدت گزرنے تک اس پر پہلی حرام ہو جائے گی۔ واللہ تعالٰی اعلم (ت)

مسئلہ ۵۸: از قصبہ بابلا ضلع بلند شہر مرسلہ صالح محمد خاں صاحب مورخہ ۲۸ ذی القعدہ ۱۳۳۵ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیانِ شرع متین اس بارے میں کہ اگر قاضی شہر کے علاوہ دوسرا کوئی شخص مطابق شرع شریف نکاح پڑھا دے لیکن اندراج اس کا رجسٹر قاضی شہر مذکور میں نہ ہو تو وہ نکاح جائز و صحیح ہے یا نہیں؟ جواب مرحمت ہو۔ بینوا توجروا

الجواب: قاضی کا رجسٹر شرعاً کوئی شرطِ نکاح نہیں رجسٹر آج سے نکلے ہیں۔ پہلے نکاح کیونکر ہوتے تھے۔ ہاں یادداشت کے لئے درج ہونا بہتر ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۵۹: مولوی نذیر احمد صاحب ساکن سموہان پرگنہ نواب گنج بریلی مورخہ ۷ محرم الحرام ۱۳۳۶ھ کیا فرماتے ہیں علمائے کرام و مفتیانِ عظام اس مسئلہ میں کہ ماہ محرم اور خصوصاً ۹ تاریخ ماہ مذکور کی شب میں نکاح کرنا جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا

الجواب: جائز ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۶۰: مولوی نذیر احمد ساکن سموہان پرگنہ نواب گنج ضلع بریلی ۷ محرم الحرام ۱۳۳۶ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیانِ شرع متین ان مسائل میں کہ عورتوں کے محارم کون کون ہیں اور

رضاعی محارم کون کون اور محارم صہری کون کون ہیں؟ اور ہنسی اور مذاق بھی عورتوں کو کرنا جائز ہے یا نہیں؟ اگر جائز ہے تو کس کس سے؟ بینوا توجروا

1۸ ردالمحتار کتاب النکاح فصل فی المحرمات داراحیاء التراث العربی بیروت ۲ / ۲۸۶

Fatawa Razawiya, Volume 23

The Answer: Branches, meaning one's children and children's children, and roots in whose children one is included, no matter how distant they are, and the children of one's parents, no matter how far away they are, and the direct biological or maternal offspring of paternal grandfathers, maternal grandfathers, paternal great-grandfathers, paternal grandmothers, paternal great-grandmothers, maternal grandmothers, and maternal great-grandmothers - all of these are 'mahram' (prohibited for marriage). And these same relationships apply through milk as well: the foster mother is the mother, and her husband, from whose semen the milk originated, is the father, and the one who was breastfed is the child. Thus, these own children and their biological and foster descendants, no matter how distant, and the direct biological or foster children of these parents' biological or foster roots - all of these are foster 'mahram'. Also, 'mahram' through marriage (sahari) include the biological and foster roots and branches of the husband, and husbands of one's roots (e.g., mother, grandmothers, great-grandmothers) and husbands of one's branches (e.g., daughter, granddaughter, great-granddaughter). Permissible lighthearted humor that is not vulgar, does not harm a Muslim, is not disrespectful to elders, is not inconsiderate to youngsters, is not out of place given the time and location, and is not excessive is allowed with women of equal status. With one's husband, it is a source of reward, and even frequency here is not problematic if it is not against his will. And Allah Almighty knows best.

Issue 61: From Kuchh area, district Nainital, asked by Mr. Muhammad Ilyas, 27 Jumada al-Akhirah 1338 AH. What do the scholars of religion and muftis of the firm Shariah say regarding this matter: Bakr divorced his wedded wife, and the waiting period ('iddah') has also passed. Now Bakr's stepfather wants to marry this woman, and the woman is also willing to marry her stepfather-in-law. Is their marriage valid according to Shariah or not? Explain and be rewarded.

The Answer: Yes, it is valid. And Allah Almighty knows best.

Issue 62: From Nathdwara, Udaipur State, Mewar region. What do the scholars of religion say regarding this matter: A person who knows the knowledge of Fiqh (jurisprudence) and Hadith and gives sermons and advice, out of anger, gave three divorces to his wife in a gathering in front of witnesses and separated her from the house. The said woman took up residence elsewhere and spent a full year. After one year, the same mentioned scholar brought that woman back to his house after

obtaining her consent, and then they had children. Is this act permissible in the noble Shariah or not? If it is not permissible, then are the children born illegitimate (walad-al-zina) or legitimate? If they are illegitimate, does such a person commit a sin by doing such a thing or not? And...

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

उत्तर: शाखाएँ अर्थात् अपनी संतान और संतानों की संतान, और मूल जिनकी संतान में स्वयं है, चाहे वे कितने ही दूर हों, और अपने माता-पिता की संतान चाहे वे कितनी ही दूर के फासले पर हों, और दादा, नाना, पर-नाना, दादी, पर-दादी, नानी, पर-नानी की विशेष सगे या सगी संतान ये सब 'महरम' हैं। और यही रिश्ते दूध से भी हैं: दूध पिलाने वाली माँ है और उसका पति जिसके वीर्य से दूध था वह पिता है और जिसे दूध पिलाया वह संतान है। तो अपनी ये संतान और उसकी सगी व दूध की संतानें कितनी ही दूर हों और अपने उन माता-पिता के सगे और दूध के मूल की बिना किसी माध्यम के सगी और दूध की संतानें - ये सब दूध के'महरम' हैं। और वैवाहिक (सहरी) महरम में पति के सगे और दूध के मूल व शाखाएँ और अपने मूल जैसे माँ, दादी, नानी, पर-दादी, पर-नानी के पति और अपनी शाखाएँ जैसे बेटी, पोती, नवासी, पर-पोती, पर-नवासी के पति। जायज़ हँसी-मज़ाक जिसमें न अश्लीलता हो, न किसी मुसलमान को कष्ट हो, न बड़ों की बेअदबी हो, न छोटों से बदतमीज़ी हो, न समय और स्थान की दृष्टि से बेमौका हो और न ही इसकी अधिकता हो, अपनी हमउम्र महिलाओं से जायज़ है। और पति के साथ यह पुण्य का कारण है और यहाँ अधिकता में भी कोई हर्ज नहीं है यदि यह उसकी इच्छा के विरुद्ध न हो। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

मसला 61: कुछ क्षेत्र, ज़िला नैनीताल से, प्रेषक मुहम्मद इलियास साहब, 27 जमादी-अल-आख़िर 1338 हिजरी। धर्म के विद्वान और सुदृढ़ शरीयत के मुफ्ती इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि बकर ने अपनी विवाहित पत्नी को तलाक दे दिया और इद्दत के दिन भी बीत गए। अब बकर का सौतेला पिता उस महिला से निकाह करना चाहता है और वह महिला भी अपने सौतेले ससुर से सहमत है। क्या शरीयत के अनुसार उनका निकाह सही है या नहीं? स्पष्ट करें, आपको पुण्य मिले।

उत्तर: हाँ, सही है। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

मसला 62: नाथद्वारा, उदयपुर रियासत, मेवाड़ क्षेत्र से। धर्म के विद्वान इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि एक व्यक्ति जो फिक़्ह (धर्मशास्त्र) और हदीस का ज्ञान रखने वाले और उपदेश देने वाले हैं, उन्होंने नाराज़गी के कारण अपनी पत्नी को एक सभा में गवाहों के सामने तीन तलाक दे दिए और उसे घर से अलग कर दिया। उक्त महिला ने दूसरी जगह निवास किया और एक पूरा साल बिताया। एक साल बाद उसी महिला को उन्हीं उक्त विद्वान ने उसकी सहमति प्राप्त करके फिर अपने घर ले आए और फिर उनके बच्चे हुए। क्या शरीयत में यह कार्य जायज़ है या नहीं? यदि जायज़ नहीं है, तो

जो संतान पैदा हुई वह अवैध (वल्द-उज़-ज़िना) है या वैध है? यदि अवैध है, तो ऐसा व्यक्ति ऐसा कार्य करने से पाप का भागी होता है या नहीं? और...

पृष्ठ 195 / 768

الجواب: فروع یعنی اپنی اولاد و اولادِ اولاد اور اصول جس کی اولاد میں خود ہے اگرچہ وہ کتنے ہی دور ہوں اور اپنے ماں باپ کی اولاد کتنے ہی دور فاصلہ پر ہوں اور اپنے داد، نانا، پر نانا، دادی، پر دادی، نانی، پر نانی، کی خاص صلبی یا بطنی اولاد یہ سب محارم ہیں اور یہی رشتے دودھ سے بھی ہیں: مرضعہ ماں ہے اور اس کا شوہر جس کے نطفہ سے دودھ تھا باپ ہے اور جسے دودھ پلایا وہ اولاد ہے تو اپنی یہ اولاد اور اس کی نسبی و رضاعی کتنی ہی دور اور اپنے ان ماں باپ کے اصول نسبی اور رضاعی کی بلا واسطہ اولاد نسبی، ورضاعی یہ سب رضاعی محرم ہیں۔ اور صہری محرم شوہر کے اصول و فروع نسبی اور رضاعی اور اپنے اصول مثلاً ماں، دادی، نانی، پر دادی، پر نانی کے شوہر اور اپنی فروع مثلاً بیٹی، پوتی، نواسی، پر پوتی، پر نواسی کے شوہر، جائز ہنسی مذاق جس میں نہ فحش ہو، نہ ایذائے مسلم، نہ بڑوں کی بے ادبی، نہ چھوٹوں سے بد لحاظی، نہ وقت و محل کے نظر سے بے موقع نہ اس کی کثرت اپنی ہمسر عورتوں سے جائز ہے اور شوہر کے ساتھ موجبِ اجر اور یہاں کثرت میں بھی حرج نہیں اگر اس کے خلاف مرضی نہ ہو، واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۶۱: از کچھ علاقہ خام ضلع نینی تال مسئولہ محمد الیاس صاحب ۲۷ جمادی الآخرہ ۱۳۳۸ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ بکر نے اپنی عورت منکوحہ کو طلاق دے دی اور ایام عدت بھی گزر گئے اب بکر کا باپ سوتیلا اس عورت سے نکاح کرنا چاہتا ہے اور وہ عورت بھی اپنے خسرِ سوتیلے سے رضامند ہے۔ موافق شریعت کے ان کا نکاح درست ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا

الجواب: ہاں درست ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۶۲: از ناتھ دوارہ ریاست اودے پور ملک میواڑ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں: ایک شخص علم وفقہ و حدیث کے جاننے والے اور وعظ و پند کرنیوالے انھوں نے بسبب ناراضگی کے اپنی زوجہ کو ایک جلسہ میں تین طلاق معہ گواہان کے رو برو اس کو گھر سے علیحدہ کر دیا عورت مذکورہ دیگر جگہ سکونت اختیار کر کے ایک سال کامل مدت گزار نا بعد ایک سال کے پھر اسی عورت کو انھیں عالم بالامذکور نے رضیت حاصل کر کے پھر اپنے مکان میں لے آنا اور پھر اسے اولاد ہونا یہ امر شرع شریف میں جائز ہے یا نہیں۔ اگر جائز ہے تو جو اولاد کہ پیدا ہوئی وہ ولد الزنا ہے یا حلال ہے؟ اگر ولد الزنا ہے تو ایسا شخص ایسے امر کرنے سے مرتکب گناہ کا ہوتا ہے یا نہیں؟ اور

Fatawa Razawiya

Volume 23

Question: What is it mandatory to call such a person according to the Sharia, and what punishment is he deserving of? How should a Muslim behave towards such a person? Or is it mandatory? Please write a correct answer along with Hadith, Jurisprudence, and verses from the Word of Allah. May Allah grant you a great reward.

The Answer: Keeping her again after three divorces without Halala is forbidden (Haram). Sexual intercourse with her is adultery (Zina) and the offspring are illegitimate (Walad al-Zina). Both the man and the woman are transgressors (Fasiq). Their punishment is very severe, which cannot be described here, and the punishment of Allah Almighty is intense. It is mandatory (Fard) for this man and woman to separate immediately, otherwise, Muslims should cease social interaction with them. And Allah Almighty knows best.

फ़तावा रज़विया

जिल्द 23

प्रश्न: शरई शरीयत में ऐसे व्यक्ति को क्या कहना लाज़िम है और वह किस सज़ा का हक़दार है? एक मुसलमान को ऐसे व्यक्ति के साथ कैसा बर्ताव करना चाहिए? या यह ज़रूरी है? इसका सही जवाब हदीस, फ़िक़्ह और अल्लाह की किताब की आयतों के साथ तहरीर फ़रमा दें। अल्लाह तआला आपको अज़ीम अज्र अता फ़रमाए।

उत्तर: तीन तलाक़ के बाद बिना हलाला के उसे फिर से रखना हराम है। उसके साथ संभोग करना ज़िना है और औलाद वलद-उज़-ज़िना (अवैध) है। वह पुरुष और महिला दोनों ही फासिक़ (पापी) हैं। उनकी सज़ा बहुत सख्त है जिसे यहाँ बयान नहीं किया जा सकता, और अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल का अज़ाब (दंड) बहुत कड़ा है। उन मर्द और औरत पर फ़र्ज़ है कि वे फ़ौरन अलग हो जाएँ, वरना मुसलमान उनसे मिलना-जुलना छोड़ दें। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

فتاویٰ رضویہ

جلد ۲۳

سوال: شرع شریف میں ایسے شخص کو کیا کہنا لازم اور کونسی سزا کا سزا وار ہے۔ مسلمان کو ایسے شخص کے ساتھ کس طرح برتاؤ کرنا چاہئے۔ یا لازم آتا ہے؟ اس کا جواب باصواب مع حدیث وفقہ آیت کلام اللہ سے تحریر فرما دیں۔ اللہ تعالیٰ آپ کو اجر عظیم عطا فرمائے۔

الجواب: تین طلاق کے بعد بے حلالہ اسے پھر رکھنا حرام ہے اور اس سے وطی زنا اور اولاد ولد الزنا، اور وہ مرد عورت دونوں فاسق۔ اور ان کی سزا بہت سخت ہے جو یہاں بیان نہیں ہو سکتی اور اللہ عزوجل کا عذاب شدید ہے، ان مرد عورت پر فرض ہے کہ فوراً جدا ہو جائیں ورنہ مسلمان ان سے میل جول چھوڑ دیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

Fatawa Rizwia Volume 23

Lineage

Problem 63: Sent by Abdul Aziz, leather merchant, town of Tinkari, Mohalla Shahganj, district Gaya, on Monday, 16th Dhu al-Qi'dah 1331 AH. A person of unknown lineage, whose ancestry is well-known to the local residents there, and that person is a Maulvi. In other places, he calls himself a Syed and writes 'Syed' before his name on his house with his own pen. What is the ruling regarding such a person?

The Answer: The questioner first said 'unknown lineage' (Majhul-un-Nasab). Then said that the local residents have full knowledge of his lineage. These two statements are contradictory. Perhaps the meaning is that his lineage is hidden from all the residents there, so they all consider it unknown. Based on this, for him to call or write himself as a Syed is not a crime within our knowledge; rather, he says so and we do not have knowledge of anything to the contrary that is proven or established. So we will consider him truthful, for "People are established upon their (claimed) lineages." And it is ordained: "Why, when you heard it, did not the believers..." | Why was it not that when you heard that rumor...

Page 198 of 768

फ़तावा रज़विया जिल्द २३

नसब (वंश)

मसला ६३: प्रेषक अब्दुल अज़ीज़, चर्म व्यापारी, कस्बा टिनकारी, मोहल्ला शाहगंज, ज़िला गया, सोमवार, १६ ज़ुल-क़ादा १३३१ हिजरी। एक व्यक्ति जिसका वंश अज्ञात है, जिसके वंश के बारे में वहां के निवासी पूरी तरह जानते हैं, और वह व्यक्ति मौलवी है। वह अन्य जगहों पर खुद को सैयद कहता है और अपने घर पर अपने ही हाथ से नाम के साथ 'सैयद' लिखता है। ऐसे व्यक्ति के बारे में क्या हुक्म है?

जवाब: सवाली (प्रश्नकर्ता) ने पहले तो 'मझूल-उन-नसब' (अज्ञात वंश) कहा, फिर यह कि वहां के निवासी उसके वंश से पूरी तरह अवगत हैं। ये दोनों बातें विरोधाभासी हैं। शायद इसका अर्थ यह हो कि वहां के सभी निवासियों पर उसका वंश गुप्त है, इसलिए सब उसे अज्ञात वंश का समझते हैं। इस आधार पर, उसका खुद को सैयद कहना या लिखना हमारे ज्ञान में अपराध की श्रेणी में नहीं आता, बल्कि वह ऐसा कहता है और हमें इसके विपरीत कुछ भी ज्ञात, सिद्ध या प्रमाणित नहीं है। तो हम उसे सच्चा ही मानेंगे क्योंकि "लोग अपने (दावा किए गए) वंशों पर ही प्रतिष्ठित होते हैं"। और इरशाद होता है: "जब तुम लोगों ने वह अफ़वाह सुनी तो ऐसा क्यों न हुआ कि..." | ऐसा क्यों न हुआ कि जब तुम लोगों ने वह अफ़वाह सुनी

पृष्ठ १९८ / ७६८

نسب

مسئلہ ۶۳: مرسلہ عبدالعزیز تاجر چرم مقام قصبہ ٹنکاری محلہ شاہ گنج ضلع گیا بروز دوشنبہ ۱۶ ذوالقعدہ ۱۳۳۱ھ ایک شخص مجہول النسب کہ جس کے حسب و نسب سے وہاں کے باشندے پوری آگاہی رکھتے ہیں اور وہ شخص مولوی ہو اور غیر جگہ اپنے کو سید کہتا ہو اور اپنے مکان پر خط اپنے قلم سے سید کرکے اپنا نام لکھتا ہو اس شخص کے بارے میں کیا حکم ہے؟

الجواب: سائل نے اول تو مجہول النسب کہا۔ پھر یہ کہ اس کے نسب سے وہاں کے باشندے پوری آگاہی رکھتے ہیں یہ دونوں باتیں متناقض ہیں شاید یہ مطلب ہو کہ وہاں کے سب باشندوں پر اس کا نسب مخفی ہے لہذا سب اسے مجہول النسب سمجھتے ہیں اس تقدیر پر اس کا اپنے آپ کو سید بنانا کہنا، لکھنا ہمارے علم میں جرم کی حد پر نہیں بلکہ وہ کہتا ہے اور ہمیں اس کا خلاف معلوم و ثابت و متحقق نہیں تو ہم اسے سچا ہی خیال کریں گے کہ الناس علی انسابھم (لوگ اپنے نسبوں پر قائم ہیں۔ ت) اور ارشاد ہوتا ہے: "لَوْلَا اِذْ سَمِعْتُمُوْهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُوْنَ وَ" | ایسا کیوں نہ ہوا کہ جب تم لوگوں نے وہ افواہ سنی

Fatawa Razawiya Volume 23

الْمُؤْمِنَتُ بِأَنْفُسِهِمْ خَيْرًا [1]	**The believing men and believing women should have thought well of their own people. (T)**

Yes, whoever is not actually a Sayyid and knowingly claims to be one is cursed; neither their obligatory (Farz) acts nor voluntary (Nafl) acts will be accepted. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

من ادعى الى غير ابيه او انتمى الى غير مواليه فعليه لعنة الله و الملئكة والناس اجمعين لا يقبل الله منه صرفا ولا عدلا [2]	**Whoever claims to belong to someone other than their father, or attributes themselves to someone other than their masters, upon them is the curse of Allah, the angels, and all people. And Allah will not accept their obligatory or voluntary acts of worship. (T)**

However, this is his matter with Allah Almighty; we cannot deny it without proof. However, it is known to us through thorough research that he was not a Sayyid and has now seated himself as a Sayyid, then we too will consider him a transgressor (Fasiq), a perpetrator of a major sin (Kabirah), and deserving of a curse. And Allah Almighty knows best, and His knowledge is the most perfect and the most firm (And Allah Almighty is the greatest Knower and His knowledge, whose glory is great, is more complete and more firm. T)

Problem 64: Saturday, 5 Dhu al-Qi'dah 1324 AH What do the scholars of religion and jurists of the clear Sharia say regarding this issue that Maulvi Inayat Ahmad Sahib has written in his book 'Jinan al-Firdous' on page fourteen (14): 'Description of false lineage (Fa): Making a false declaration of lineage is also a major sin. For example, becoming a Sayyid from a Sheikh. It is in the Sahihayn that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Whoever knowingly attributes his fatherhood to someone other than his father, Paradise is forbidden for him."[3] And on the margin of page fourteen, this is written: "Description of false lineage 31 H."

---

[1] Al-Quran Al-Karim 24/12 [2] Sahih Muslim, Book of Hajj, Chapter on the Virtues of Madinah, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/444; Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 64, Al-Maktaba al-Faysaliyyah Beirut, 17/34 [3] Sahih al-Bukhari, Book of Obligatory Shares, Chapter on the one who claims to be the son of other than his father, Qadimi Kutub Khana Karachi, 12/1001; Sahih Muslim, Book of Faith, Chapter on the state of faith of one who turns away from his father, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/57

फतावा रजविया खंड 23

سِهِمْ ف الْمُؤْمِنَتُ بِأَنْ خَيْرًا [1] **तो मुसलमान पुरुषों और मुसलमान महिलाओं को अपनों के बारे में अच्छा सोचना चाहिए था। (त)**

हाँ, जो वास्तव में सैय्यद नहीं है और जानबूझकर खुद को सैय्यद बताता है, वह शापित है; न उसका फर्ज स्वीकार होगा और न नफ़्ल। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) फरमाते हैं:

من ادعى الى غير ابيه او انتمى الى غير مواليه فعليه لعنة الله و الملئكة والناس اجمعين لا يقبل الله منه صرفا ولا عدلا [2]

जो कोई अपने पिता के अलावा किसी दूसरे की ओर अपने आप को मंसूब करने का दावा करे या किसी गैर वाली की तरफ अपने आप को पहुंचाए, तो उस पर अल्लाह तआला, फरिश्तों और सब लोगों की लानत है। और अल्लाह तआला उसके फर्ज और नवाफिल (नफ्ल) स्वीकार नहीं फरमाएगा। (त)

लेकिन यह उसका मामला अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल के यहाँ है, हम बिना दलील (सबूत) के इनकार नहीं कर सकते। अलबत्ता, हमारे शोधपूर्ण ज्ञान से हमें मालूम है कि वह सैय्यद नहीं था और अब सैय्यद बन बैठा है, तो हम भी उसे फासिक़ (पापी), कबीरा गुनाह का अपराधी और लानत का पात्र समझेंगे। वल्लाहु तआला आलम व इल्मुहु जल्ल मजदहु अतम व अहकम (और अल्लाह तआला सबसे बड़ा जानने वाला है और उसका इल्म जिसकी शान बड़ी है, वह सबसे मुकम्मल और सबसे पुख्ता है। त)

मसला 64: शनिवार, 5 ज़ुल-क़ादा 1324 हिजरी धर्म के विद्वान और शरीअत के मुफ्ती इस मसले में क्या कहते हैं कि मौलवी इनायत अहमद साहब ने अपनी पुस्तक 'जिनानुल फिरदौस' के चौदहवें (14) पृष्ठ पर लिखा है: 'झूठी वंशावली का वर्णन (फ़): वंश के बारे में झूठ बोलना भी बहुत बड़ा पाप है। उदाहरण के लिए, शेख से सैय्यद बन जाना। सहीहैन (बुखारी और मुस्लिम) में है कि जनाब रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने फरमाया: "जो व्यक्ति जानबूझकर अपने पिता के अलावा किसी दूसरे को पिता बनाए, उस पर जन्नत हराम है।"[3] और चौदहवें पृष्ठ के हाशिये पर यह लिखा है: "झूठी वंशावली का वर्णन 31 ह।"

---

[1] अल-कुरान अल-करीम 24/12 [2] सहीह मुस्लिम, किताबुल हज, बाब फ़ज़ाइलुल मदीना, कदीमी कुतुब खाना कराची, 1/444; अल-मुअजम अल-कबीर, हदीस 64, अल-मकतबा अल-फ़ैसलिया

बेरूत, 17/34 [3] सहीह अल-बुखारी, किताबुल फ़राइद, बाब मन इद्द'आ इला गैर अबीह, कदीमी कुतुब खाना कराची, 12/1001; सहीह मुस्लिम, किताबुल ईमान, बाब बयान हाल ईमान मन रग़िब अन अबीह, कदीमी कुतुब खाना कराची, 1/57

الْمُؤْمِنٰتُ بِاَنْفُسِهِمْ خَيْرًا ط [1] **تو مسلمان مردوں اور مسلمان عورتوں نے اپنوں کے بارے میں اچھا گمان کیا ہوتا۔(ت)**

ہاں جو واقع میں سید نہ ہو اور دیدہ ودانستہ بنتا ہو وہ ملعون ہے نہ اس کا فرض قبول ہو نہ نفل۔

رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

من ادعی الی غیر ابیه او انتمی الی غیر موالیه فعلیه لعنة الله و الملئکة والناس اجمعین لا یقبل الله منه صرفا ولا عدلا [2]

جو کوئی اپنے باپ کے سوا کسی دوسرے کی طرف اپنے آپ کو منسوب کرنے کا دعوٰی کرے یا کسی غیر والی کی طرف اپنے آپ کو پہنچائے تو اس پر اللہ تعالٰی، فرشتوں اور سب لوگوں کی لعنت ہے۔ اور اللہ تعالٰی اس کے فرائض اور نوافل قبول نہ فرمائے گا۔ (ت)

مگر یہ اس کا معاملہ اللہ عزوجل کے یہاں ہے ہم بلا دلیل تکذیب نہیں کر سکتے، البتہ ہمارے علم تحقیق طور پر معلوم ہے کہ یہ سید نہ تھا اور اب سید بن بیٹھا تو اسے ہم بھی فاسق ومر تکب کبیرہ ومستحق لعنت جانیں گے۔ واللہ تعالٰی اعلم وعلمہ جل مجدہ اتم واحکم (اور اللہ تعالٰی سب سے بڑا عالم ہے اور اس کا علم کہ جس کی شان بڑی ہے زیادہ کامل اور بڑا پختہ ہے۔ ت)

مسئلہ ۶۴: بروز شنبہ تاریخ ۵ ذوالقعدہ ۱۳۲۴ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ مولوی عنایت احمد صاحب نے اپنی کتاب جنان الفردوس کے چودہ ۱۴ صفحہ میں تحریر کیا ہے۔ بیان جھوٹی نسب کا، ف: جھوٹ ظاہر کرنا نسب کا بھی بڑا گناہ ہے۔ مثلاً شیخ سے سید بن جانا، صحیحین میں ہے کہ جناب رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا: جو شخص

جان بوجھ کر اپنے باپ کے سوا دوسرے کو باپ کرے اس پر جنت حرام ہے ۳۔ اور چودہ صفحہ کے حاشیہ پر یہ تحریر ہے بیان جھوٹی نسب کا ۳۱ ح

---

[1] القرآن الکریم ۲۴ / ۱۲ [2] صحیح مسلم کتاب الحج باب فضائل المدینہ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۴۴۴ ، المعجم الکبیر حدیث ۶۴ المکتبۃ الفیصلیۃ بیروت ۱۷ / ۳۴ [3] صحیح البخاری کتاب الفرائض باب من ادعی الی غیر ابیہ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱۲ / ۱۰۰۱ ، صحیح مسلم کتاب الایمان باب بیان حال ایمان من رغب عن ابیہ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۵۷

Fatawa-e-Razviya, Volume 23

Mashariq 332, Chapter Al-I'tisam, Part 1. Question: If one does not call a weaver (Julaha) 'Sheikh', then one should say 'Julaha'. If one doesn't say 'Julaha', then what should be said? That is all.

Answer: This Hadith is undoubtedly authentic, and another Hadith is even more severe: "Whoever attributes his lineage to someone other than his father, the curse of Allah, the angels, and all mankind be upon him; Allah will accept neither his obligatory (Farz) nor his supererogatory (Nafil) prayers.[1]" This ruling applies to every person who is not a Sayyid but pretends to be one. Or someone who is not a Quraishi or Ansari Sheikh but calls himself such a Sheikh. However, the term 'Sheikh' is used in several meanings: a spiritual guide (Pir), an elder, a teacher, one of the four noble (Sharif) ethnic groups of India, and every Muslim other than a Sayyid, Mughal, or Pathan. In this fifth meaning, weavers (Julahas) and cotton-dressers (Dhuniyas) of every community of Muslims are called 'Sheikh'. If he calls himself 'Sheikh' in this sense, he does not fall under this ruling. Yes, if a weaver calls himself 'Sheikh' according to the fourth meaning—claiming his community is among those four noble communities—then he will certainly fall under the purview of this Hadith if he is not actually so. And if in reality he belongs to those noble communities, for example, he is a Sheikh, Ansari, Alawi, Abbasi, Uthmani, Farooqi, or Siddiqui, and practices the profession of weaving cloth, then he is certainly truthful and there is no blame on him. And Allah Ta'ala knows best.

Problem 65: From Jhona Market, Karachi Port, sent by Hazrat Pir Sayyid Ibrahim Sahib Gilani Qadri Baghdadi (may his holy shadow be lengthened), 15 Rajab al-Murajjab 1337 AH.

What do the scholars of religion say regarding this matter: A person who is poor (faqir) by caste and is a caretaker (mujawir) at a shrine; he went to Baghdad Sharif, identified a Pir Sahib who had been missing for a long time [as his father], and upon returning to India, changed his original father's name to become the son of that deceased Pir. Furthermore, he claims Sayyid status and spiritual authority (Tariqat) so that through this deception and fraud, he can make disciples (mureeds) and acquire worldly wealth and honor. Is it permissible or possible according to Islamic Sharia to make disciples or lead prayers for such a person who undoubtedly calls himself a Sayyid and, abandoning his lineage, enters the lineage of Ghaus-ul-Azam?

[1] Sahih Muslim, Kitab al-Hajj, Bab Fadhail Madina, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/424; Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 64, Al-Maktaba al-Faysaliya Beirut, 17/34.

फ़तावा-ए-रज़विया, जिल्द 23

मशारिक 332, अध्याय अल-इतिसाम, भाग 1। सवाल: यदि जुलाहे को 'शेख' न कहें, तो उसे 'जुलाहा' कहना चाहिए। यदि जुलाहा न कहें, तो क्या कहना चाहिए? बस इतना ही।

जवाब: यह हदीस निस्संदेह सही है, और दूसरी हदीस इससे भी अधिक सख्त है कि "जो व्यक्ति अपने पिता के अलावा किसी और की ओर अपना वंश बताए, उस पर अल्लाह तआला, फरिश्तों और सभी मनुष्यों की लानत है; अल्लाह न उसका फर्ज़ (अनिवार्य प्रार्थना) स्वीकार करेगा और न ही नफ़्ल (ऐच्छिक प्रार्थना)।[1]" यह हुक्म हर उस व्यक्ति पर लागू होता है जो सैय्यद नहीं है लेकिन सैय्यद बन बैठता है। या कोई जो कुरैशी या अंसारी शेख नहीं है लेकिन खुद को वैसा शेख कहता है। हालांकि, 'शेख' शब्द का प्रयोग कई अर्थों में होता है: पीर (आध्यात्मिक गुरु), बुजुर्ग, उस्ताद, भारत के चार शरीफ (कुलीन) समुदायों में से एक, और सैय्यद, मुग़ल या पठान के अलावा हर मुसलमान। इस पांचवें अर्थ में, हर समुदाय के मुस्लिम जुलाहे और धुनिया 'शेख' कहलाते हैं। यदि वह इस अर्थ में खुद को शेख कहता है, तो वह इस हुक्म के दायरे में नहीं आता। हाँ, यदि कोई जुलाहा चौथे अर्थ के अनुसार खुद को 'शेख' कहता है—यानी दावा करता है कि उसका समुदाय उन चार शरीफ समुदायों में से है—तो वह निश्चित रूप से इस हदीस के दायरे में आएगा यदि वह वास्तव में वैसा नहीं है। और यदि वास्तव में वह उन शरीफ समुदायों में से है, उदाहरण के लिए वह शेख, अंसारी, अलवी, अब्बासी, उस्मानी, फारूकी या सिद्दीकी है और कपड़ा बुनने का पेशा करता है, तो वह निश्चित रूप से सच्चा है और उस पर कोई इल्ज़ाम नहीं है। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

मसाला 65: झोना मार्केट कराची बंदरगाह से, प्रेषक हज़रत पीर सैय्यद इब्राहिम साहब गिलानी कादरी बगदादी (मदज़िल्लहु अल्क़ुद्स), 15 रजब अल-मुरज्जब 1337 हिजरी।

धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं: एक व्यक्ति जो जाति से फकीर है और किसी खानकाह में मुजाविर (सेवादार) है; वह बगदाद शरीफ गया, एक पीर साहब को जो लंबे समय से लापता थे [अपना पिता] बताया, और भारत लौटकर अपने असली पिता का नाम बदलकर उस दिवंगत पीर का बेटा बन गया। इसके अलावा, वह सैय्यद होने और तरीक़त (आध्यात्मिक मार्ग) का दावा करता है ताकि इस धोखे और फरेब से वह मुरीद (शिष्य) बना सके और दुनियावी दौलत और सम्मान हासिल कर सके। क्या इस्लामी शरीयत के अनुसार ऐसे व्यक्ति के लिए मुरीद बनाना और नमाज़ पढ़ाना

जायज़ है या हो सकता है, जो निस्संदेह खुद को सैय्यद कहता है और अपने वंश को छोड़कर गौस-उल-आज़म के वंश में शामिल हो गया है?

---

[1] सहीह मुस्लिम, किताब अल-हज, बाब फज़ाइल मदीना, कदीमी कुतुब खाना कराची, 1/424; अल-मुअजम अल-कबीर हदीस 64, अल-मकतबा अल-फैयासलिया बेरुत, 17/34.

पृष्ठ 200/768

فتاویٰ رضویہ ، جلد ۲۳

مشارق ۳۳۲ ح اعتصام ف ۱ سوال۔ جولاہے کو شیخ نہ کہے تو جولا ہا کہنا چاہئے۔ اگر جولا ہا نہ کہے تو کیا کہنا چاہئے؟ فقط۔

الجواب: یہ حدیث بیشک صحیح ہے اور دوسری حدیث اس سے سخت تر ہے کہ "جو اپنے باپ کے سوا دوسرے کی طرف اپنا نسب منسوب کرے اس پر اللہ تعالیٰ اور فرشتوں اور آدمیوں سب کی لعنت ہے اللہ تعالیٰ نہ اس کا فرض قبول کرے نہ نفل ۱ " یہ حکم شامل ہے ہر اس شخص کو کہ سید نہیں اور سید بن بیٹھے۔ شیخ قرشی یا انصاری نہیں اور اپنے آپ کو ایسا شیخ کہے مگر لفظ شیخ کا استعمال متعدد معنی پر ہے۔ پیر اور بزرگ اور استاد اور چار شریف اقوام ہند سے ایک قوم اور سید مغل پٹھان کے سوا ہر مسلمان، اس پانچویں معنی پر جولاہے۔ دھنیے ہر قوم کے مسلمان شیخ کہلاتے ہیں اس معنی پر وہ اپنے آپ کو شیخ کہے تو اس حکم کے نیچے داخل نہیں، ہاں اگر جولا ہا اور اپنے آپ کو چوتھے معنی پر شیخ کہے کہ ان چار شریف قوموں میں سے میری قوم ہے تو وہ ضرور اس حدیث کے بیچ میں داخل ہوگا اگر واقع میں وہ ایسا نہیں اور اگر واقع میں وہ انھیں شریف اقوام میں سے ہے مثلا شیخ، انصاری یا علوی یا عباسی یا عثمانی یا فاروقی یا صدیقی ہے اور کپڑا بننے کا پیشہ کرتا ہے تو وہ ضرور سچا ہے اور اس پر کچھ الزام نہیں، واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۶۵ : از جھونا مارکیٹ کراچی بندر مرسلہ حضرت پیر سید ابراہیم صاحب گیلانی قادری بغدادی مدظلہ الاقدس ۱۵ رجب المرجب ۱۳۳۷ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ جو شخص ذات کا فقیر ہے اور کسی خانقاہ میں مجاور ہے بغداد شریف میں جا کر ایک پیر صاحب جو کہ عرصہ دراز سے مفقود الخبر معلوم کرنا

اور ہندوستان میں آکر اپنے اصلی باپ کا نام بدل کر اس پیر مرحوم کا فرزند بننا نیز سیادت و طریقت کے دم مارنا تاکہ اس دھوکے و فریب سے اپنا مرید بنائے اور زر وعزت دنیاوی حاصل کرنا ایسے شخص سے جو کہ بلاشبہ اپنے آپ کو سید کہتا ہو اور اپنی نسب کو چھوڑ کر غوث الاعظم کے نسب میں داخل ہواز روئے شریعت اسلامیہ مرید بنانا اور نماز پڑھانا جائز ہے یا ہو سکتا ہے یا نہیں؟

---

۱ صحیح مسلم کتاب الحج باب فضائل مدینہ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۴۲۴ ، المعجم الکبیر حدیث ۶۴ المکتبہ الفیصلیہ بیروت ۱۷ / ۳۴

Fatawa Razawiyya Volume 23

The Answer: Regarding claiming someone other than one's biological father as one's father, it is stated in an authentic (Sahih) Hadith that the curse of Allah, the angels, and all of mankind is upon such a person. Allah will neither accept their obligatory (Fard) worship nor their voluntary (Nafl) worship. "Whoever attributes his lineage to other than his father, the curse of Allah, the angels, and all of mankind is upon him; Allah will not accept from him any obligatory or supererogatory act of worship." (1) And regarding one who deceives Muslims, He ﷺ said, "He is not from our group." "He who deceives us is not one of us." (2) Giving allegiance (Bay'ah) to such a person is impermissible, and their leading of prayer (Imamah) is disliked (Makruh). And Allah the Almighty knows best.

---

(1) Sahih Muslim, Kitab al-Hajj, Chapter: Virtues of Madinah, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/442 (2) Sahih Muslim, Kitab al-Iman, Chapter: He who deceives us is not one of us, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/70

उत्तर: अपने पिता के अलावा किसी और को अपना पिता बताने के बारे में सहीह हदीस में फ़रमाया गया है कि उस पर अल्लाह, फ़रिश्तों और तमाम इंसानों की लानत है। अल्लाह न उसका फ़र्ज़ कुबूल करेगा और न ही नफ़्ल। "जिसने अपने पिता के सिवा किसी और की तरफ़ अपनी निस्बत (वंश) की, उस पर अल्लाह, फ़रिश्तों और तमाम इंसानों की लानत है; अल्लाह उससे कोई फ़र्ज़ या नफ़्ल इबादत कुबूल नहीं करेगा।" (1) और जो मुसलमानों को धोखा दे, उसके बारे में फ़रमाया कि वह हमारे गिरोह से नहीं है। "जिसने हमें धोखा दिया, वह हममें से नहीं है।" (2) ऐसे व्यक्ति के हाथ पर बैअत (निष्ठा की शपथ) करना नाजायज़ है और उसकी इमामत मकरूह (नापसंदीदा) है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

---

(1) सहीह मुस्लिम, किताब अल-हज, बाब फ़ज़ाइल-ए-मदीना, कदीमी कुतुब ख़ाना, कराची, 1/442।
(2) सहीह मुस्लिम, किताब अल-ईमान, बाब मन ग़श्शना फलैसा मिन्ना, कदीमी कुतुब ख़ाना, कराची, 1/70।

الجواب: اپنے باپ کے سوا دوسرے کو اپنا باپ بتانے کے لئے حدیث صحیح میں فرمایا ہے کہ اس پر اللہ اور فرشتوں اور آدمیوں کی لعنت ہے اللہ نہ اس کا فرض قبول کرے نہ نفل۔ من انتمی الی غیر ابیہ فعلیہ لعنۃ اللہ والملئکۃ والناس اجمعین لایقبل اللہ منہ صرفاً ولا عدلاً (1) اور جو مسلمانوں کو دھوکا دے اسے فرمایا ہمارے گروہ سے نہیں من غشنا فلیس منا (2) ایسے شخص کے ہاتھ پر بیعت ناجائز اور اس کی امامت مکروہ ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

---

(۱) صحیح مسلم کتاب الحج باب فضائل مدینہ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۴۴۲ (۲) صحیح مسلم کتاب الایمان باب من غشنا فلیس منا قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۷۰

Volume 23 Fatawa Ridawiyya

Treatise Ara'at al-Adab li-Fadil al-Nasab (1329 AH) (Showing the Path of Etiquette to One with Genealogical Excellence) In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful

Problem 66: To the most excellent of scholars, the most perfect of the perfect, Maulana Mufti Sahib! Greetings.

[Left Column - Persian] This petition (Istifta) being sent to your noble presence, decorated with my signature and seal and those of other scholars, please do not consider it a burden. Since the Muslims of this age, due to ignorance, turn away from most crafts and professions, and consider a professional person as lowly, and day by day step into the circle of decline. Therefore, for the reform of the nation, this petition has been written for the sake of benefit. No more. Peace.

[Right Column - Urdu] This petition, which is being sent to your noble presence, please do me a favor by decorating it with your signature and seal and those of other scholars. Since the Muslims of this time, due to ignorance, avoid most skills and professions, and consider professional people as lowly, and daily step into the circle of decline, for this reason, this petition was written for the benefit of the nation's reform. Peace. (Muhammad Lutf ur-Rahman al-Bardawani)

जिल्द 23 फ़तावा रज़विया

रिसाला आराअतुल अदब लि फ़ाज़िलिन नसब (1329 हिजरी) (नस्बी फ़ज़ीलत वाले को अदब की राह दिखाना) बिस्मिल्लाहिर रहमानिर रहीम

मसअला 66: अफ़ज़लुल फुज़ला अकमलुल कुमला मौलाना मुफ़्ती साहब! तस्लीम।

[बायाँ कॉलम - फ़ारसी] यह इस्तफ़ता (प्रश्न) जो आपकी महान सेवा में भेजा जा रहा है, इसे अपने और अन्य विद्वानों के हस्ताक्षर और मुहर से सजाकर मुझ पर एहसान करें। क्योंकि इस समय के मुसलमान अज्ञानता के कारण अधिकांश शिल्प और व्यवसायों से मुख मोड़ते हैं, और व्यवसायी को तुच्छ समझते हैं और दिन-ब-दिन गिरावट के घेरे में कदम रख रहे हैं। इसी आधार पर, जाति के सुधार के लिए हितकारी रूप से यह इस्तफ़ता लिखा गया है। और अधिक नहीं। वसलाम।

[दायाँ कॉलम - उर्दू] यह इस्तफ़ता जो कि आपकी महान सेवा में भेजा जा रहा है, अपने और दूसरे विद्वानों के हस्ताक्षर और मुहर से सजाकर मुझ पर एहसान करें। चूंकि इस ज़माने के मुसलमान अज्ञानता के कारण अक्सर हुनर और पेशे से परहेज़ करते हैं, और पेशे वाले को हकीर (नीच) समझते हैं और रोज़ाना पस्ती के दायरे में पाँव रखते हैं, इसी बिना पर क़ौम की इस्लाह (सुधार) के लिए मslहतन यह इस्तफ़ता लिखा गया। वसलाम (मुहम्मद लुत्फ़ुर रहमान अल-बरदवानी)

جلد ۲۳ فتاویٰ رضویہ

رسالہ اراءۃ الادب لفاضل النسب ۱۳۲۹ھ (نسبی فضیلت والے کو ادب کی راہ دکھانا) بسم اللہ الرحمن الرحیم

مسئلہ ۶۶: افضل الفضلاء اکمل الکملاء مولانا مفتی صاحب! تسلیم۔

[بایاں کالم - فارسی] این کہ استفتاء ترسیل خدمت عالی می شود از دستخط و مہر خویش و از دیگر علماء مزین نمودہ بر منت نہ نہند، چونکہ مسلمان ایں زمان سبب جہالت از اکثر حرفہ و پیشہ انحراف می دارند، و صاحب پیشہ را حقیر می شمارند و روز بروز بدائرہ ادبار پامی کشند۔ بربناء علیہ برائے اصلاح قوم مصلحۃً این استفتاء نوشتہ شد زیادہ والسلام

[دایاں کالم - اردو] یہ استفتاء جو کہ خدمت عالی میں بھیجا جارہا ہے اپنے اور دوسرے علماء کے دستخط و مہر سے مزین کرکے مجھ پر احسان کریں، چونکہ اس زمانہ کے مسلمان جہالت کے سبب سے اکثر ہنر و پیشہ سے گریز کرتے ہیں، اور صاحب پیشہ کو حقیر جانتے ہیں اور روزانہ دائرہ پستی میں پاؤں رکھتے ہیں، اسی بناء پر اصلاح قوم کے لئے مصلحۃً یہ استفتاء لکھا گیا۔ والسلام (محمد لطف الرحمن البردوانی)

Fatawa Razawiyya Volume 23

Question: What do the scholars of religion say on this matter: if a person's great ancestor was a farmer, weaver, or fish-seller, and subsequently this profession either continued in his lineage or was abandoned, is it permissible in this case to call their descendants names like 'Masha' (low-caste), 'Julaha' (weaver), 'Shikari' (hunter), or 'Atraf' (low-born), which causes them heartbreak? And besides those of Sahabi (companion of the Prophet) descent, is it permissible for other groups to be called 'Sheikh'? Clarify and be rewarded. (State so that you may receive a reward. - Translator)

The Answer:

[Left Column Original Text] Know that the word of Allah Almighty: "We have made you into nations and tribes so that you may know one another. Indeed, the most honorable of you in the sight of Allah is the most righteous of you" (1). And the saying of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him): "Whose actions hold him back, his lineage will not speed him forward" (2). And another saying: "O Fatima, perform [good] deeds and do not say that I am the daughter of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him)" (3). These proclaim in a loud voice that the nobility of lineage—in which many ignorant people take pride due to their ignorance, folly, and lack of awareness of the conditions of the elders of religion, the righteous predecessors, the perfect companions, and the sent prophets—is worth nothing before Allah (Exalted and Almighty) and is like scattered dust. As Allah Almighty said: "And those who have been given knowledge, by degrees [He will exalt them]" (4).

[Right Column Urdu Translation/Explanation] Allah Almighty says: We made you branches and tribes so that you may recognize each other. Verily, the most honorable among you in the sight of Allah is the one who is most pious among you. The command of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is that for whoever has stopped acting according to the Sharia, his lineage will be of no use. The second saying is: O Fatima! Act upon the Sharia and do not say that I am the daughter of the Messenger of Allah. It is announced in a loud voice that the nobility of lineage—which many ignorant people take pride in out of ignorance, folly, and lack of awareness of the lives of the elders of the faith, the righteous predecessors, the perfect companions, and the sent prophets—is worthless in the sight of Allah and

is like scattered dust. Of course, a man's nobility comes from knowledge, and those who are given knowledge are in higher ranks.

Footnotes: 1 Al-Quran al-Karim 49 / 13 2 Sunan Abi Dawud, Kitab al-Ilm, Bab fi Fadl al-Ilm, Aftab-e-Alam Press Lahore 2 / 157; Mawarid al-Zaman, Kitab al-Ilm, Hadith 87, Al-Marba'ah al-Salafiyyah p. 48 3 Ithaf al-Sada al-Muttaqin, Dar al-Fikr Beirut 7 / 77 & 281; Sahih Muslim, Kitab al-Iman 1 / 114; and Kanz al-Ummal Hadith 16 / 19 / 537 4 Al-Quran al-Karim 58 / 11

फ़तावा रज़विया जिल्द २३

प्रश्न: इस मसले में दीन के उलमा क्या कहते हैं कि अगर किसी का परदादा किसान, बुनकर या मछली बेचने वाला हो, उसके बाद उसकी नस्ल में यह पेशा जारी रहा हो या छोड़ दिया गया हो, तो ऐसी स्थिति में उनकी औलाद को माशा, जुलाहा, शिकारी या अतराफ़ कहकर पुकारना जिससे उनका दिल दुखता हो, सही है या नहीं? और सहाबी की नस्ल के अलावा दूसरी कौम को 'शेख' कहना जायज़ है या नहीं? स्पष्ट करें ताकि आपको सवाब मिले। (बयान करें ताकि सवाब पाएं। - अनुवादक)

उत्तर:

[बाएं कॉलम का मूल पाठ] जान लें कि अल्लाह तआला का फरमान है: "हमने तुम्हें जातियों और कबीलों में बनाया ताकि तुम एक-दूसरे को पहचान सको। बेशक, अल्लाह के नज़दीक तुममें सबसे ज़्यादा इज़्ज़त वाला वह है जो तुममें सबसे ज़्यादा परहेज़गार (अल्लाह से डरने वाला) है" (१)। और नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम का फरमान है: "जिसके अमल ने उसे पीछे कर दिया, उसका नसब (वंश) उसे आगे नहीं बढ़ा सकेगा" (२)। और दूसरा फरमान: "ऐ फातिमा, अमल करो और यह न कहो कि मैं अल्लाह के रसूल की बेटी हूँ" सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम (३)। ये बुलंद आवाज़ से घोषणा करते हैं कि वंश की श्रेष्ठता, जिस पर अधिकांश अज्ञानी लोग अज्ञानता, मूर्खता और धर्म के बुजुर्गों, नेक पूर्वजों, पूर्ण सहाबा और भेजे गए नबियों की स्थितियों से अनभिज्ञता के कारण गर्व करते हैं, अल्लाह सुब्हानहु व तआला के नज़दीक कुछ भी नहीं है और बिखरी हुई धूल के समान है। जैसा कि अल्लाह तआला ने फरमाया: "और जिन्हें इल्म (ज्ञान) दिया गया है, [अल्लाह उनके] दर्जे [बुलंद करता है]" (४)।

[दाएं कॉलम का उर्दू अनुवाद/व्याख्या] अल्लाह तआला फरमाता है: हमने तुम्हें शाखाएं और कबीले बनाया ताकि तुम आपस में पहचान रखो, बेशक अल्लाह के यहाँ तुममें ज़्यादा इज़्ज़त वाला वह है जो तुममें ज़्यादा परहेज़गार है। नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम का फरमान है जिसने शरीयत के मुताबिक अमल करना छोड़ दिया उसका नसब काम न देगा, दूसरा कौल है कि शरीयत पर अमल करो ऐ फातिमा! और यह न कहो कि रसूलुल्लाह की बेटी हूँ, बुलंद आवाज़ से ऐलान कर रहा है कि शराफ़त-ए-नसब कि अक्सर जाहिल लोग जहालत व हमाकत और हालात-ए-बुज़ुर्गान-ए-दीन और सलफ़ सालेहीन और सहाबा कामिलीन और अंबिया मुर्सलीन से नावाक़िफ़ियत की वजह से इस

पर फ़ख्र करते हैं, अल्लाह तआला के नज़दीक बे-वक़अत (महत्वहीन) है, मिसल-ए-हबा मनसूरा (बिखरी धूल की तरह) है। अलबत्ता मर्द की शराफ़त इल्म से होती है और जिन्हें इल्म दिया गया वे उच्च दर्जों में हैं।

फुटनोट्स: १ अल-क़ुरान अल-करीम ४९ / १३ २ सुनन अबी दाऊद, किताब अल-इल्म, बाब फ़ी फ़ज़्ल अल-इल्म, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर २ / १५७; मवारिद अज़-ज़मान, किताब अल-इल्म, हदीस ८७, अल-मरबअ़ह अस-सलफ़ियह पृष्ठ ४८ ३ इत्तिहाफ़ अस-सादा अल-मुत्तक़ीन, दार अल-फ़िक्र बेरुत ७ / ७७ और २८१; सहीह मुस्लिम, किताब अल-ईमान १ / ११४; और कंज़ अल-उम्माल हदीस १६ / १९ / ५३७ ४ अल-क़ुरान अल-करीम ५८ / ११

पृष्ठ २०३ / ७६८

فتاوی رضویہ جلد ۲۳

سوال: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ اگر جد اعلی کسی کا کاشت کار یا نور باف یا ماہی فروش ہو بعدہ اس کی نسل میں یہ پیشہ معمول رہا ہو یا متروک ہو گیا ہو تو اس صورت میں ان کی اولاد کو ماشا یا جولا ہا یا شکاری یا اطراف کہہ کر پکارنا جس سے ان کی دل شکنی ہوتی ہے درست ہے یا نہیں؟ اور علاوہ صحابی النسل کے دوسری قوم کو شیخ کہنا روا ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان کرو تا کہ اجر پاؤ۔ ت)

الجواب:

[بایاں کالم] بداں کہ قولہ تعالیٰ "جَعَلْنٰكُمْ شُعُوْبًا وَّ قَبَآئِلَ لِتَعَارَفُوْا اِنَّ اَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ اَتْقٰىكُمْ" (۱) و قول النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم من ابطأ به عمله لم يسرع به نسبه ۲ و قول دیگر اعملي يا فاطمة ولا تقولي اني بنت الرسول صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ۳ با علی صوت ندا کند کہ شرافت نسب کہ اکثر جہال بہ سبب جہالت و حماقت و از عدم واقفیت حالات بزرگانِ دین و سلف صالحین و صحابہ کاملین و انبیاءِ مرسلین، بدان مباہات میکند نزد حق سبحانہ و تعالیٰ بہ چیزے نمی ارزد وبہ منزلہ ہباء منثورا باشد کما قال اللہ تعالیٰ "وَ الَّذِيْنَ اُوْتُوا الْعِلْمَ دَرَجٰتٍ" 4

[دایاں کالم] اللہ تعالیٰ فرماتا ہے: تمھیں شاخیں اور قبیلے کیا کہ آپس میں پہچان رکھو بیشک اللہ کے یہاں تم میں زیادہ عزت والا وہ ہے جو تم میں زیادہ پرہیز گار ہے نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا فرمان ہے جس نے شریعت کے مطابق عمل کرنا چھوڑ دیا اس کا نسب کام نہ دے گا، دوسرا قول ہے کہ شریعت پر عمل کروائے فاطمہ! اور یہ نہ کہو کہ رسول اللہ کی بیٹی ہوں، بلند آواز سے اعلان کر رہا ہے کہ شرافت نسب کہ اکثر جاہل لوگ جہالت و حماقت اور حالات بزرگان دین اور

سلف صالحین اور صحابہ کاملین اور انبیاء مرسلین سے ناواقفیت کی وجہ سے اس پر فخر کرتے ہیں اللہ تعالیٰ کے نزدیک بے وقعت ہے مثل ہباء منثورا ہے۔ البتہ مرد کی شرافت علم سے ہوتی ہے اور جنھیں علم دیا گیا وہ درجوں میں ہیں۔

حواشی: 1 القرآن الکریم ۴۹ / ۱۳ 2 سنن ابی داؤد کتاب العلم باب فی فضل العلم آفتاب عالم پریس لاہور ۲ / ۱۵۷، موارد الظمآن کتاب العلم حدیث ۸۷ المربعة السلفیه ص ۴۸ 3 اتحاف السادة المتقین دار الفکر بیروت ۷ / ۷۷ و ۲۸۱، صحیح مسلم کتاب الایمان ۱ / ۱۱۴ و کنز العمال حدیث ۵۳۷ / ۱۶ / ۱۹ 4 القرآن الکریم ۵۸ / ۱۱

Fatawa Rizvia Volume 23

"Only those of His servants who possess knowledge fear Allah." (1) And the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Verily, the scholars are the heirs of the Prophets," (2) and "the excellence of the scholar over the worshipper is like my excellence over the lowest among you." (3) Furthermore, the nobility of knowledge is superior to the nobility of lineage, as stated in Al-Durr al-Mukhtar: "Because the nobility of knowledge is superior to the nobility of lineage and wealth, as Al-Bazzazi firmly stated." If anyone addresses a righteous and expert scholar with the aforementioned words in a manner of mockery and humiliation, he will set foot within the circle of disbelief.

Written by the humble, the sinful poor servant Muhammad Lutfur Rahman al-Bardawani, titled Shams al-Ulama, teacher at Madrasa Alia, Calcutta (Bengal).

Who is Superior in Lineage? (By Ala Hazrat, Mujaddid of Religion and Nation, Imam Ahmad Raza Qadri Barelvi, may Allah sanctify his secret)

O Allah, all praise is for You, O He Who created man and then established for him lineage and marriage-relationships, and You are All-Powerful. Send blessings upon the one whom You sent from the best of two groups, from the best of nations, from the best...

1. Al-Quran Al-Karim 35 / 27
2. Sunan Ibn Majah, Chapter on the Excellence of Scholars etc., H.M. Saeed Company, Karachi, p. 20
3. Jami' al-Tirmidhi, Chapters of Knowledge, Chapter on what has been narrated regarding the excellence of Fiqh over worship, H.M. Company, Delhi 2 / 93
4. Al-Durr al-Mukhtar, Book of Marriage, Chapter of Compatibility (Kafa'ah), Mujtabai Press, Delhi 1 / 195

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

"अल्लाह के बंदों में से उससे वही डरते हैं जो ज्ञान वाले (उलेमा) हैं।" (1) और अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया कि: "बेशक उलेमा अंबिया के वारिस हैं," (2) और "आलिम की फ़ज़ीलत आबिद पर ऐसी है जैसे मेरी फ़ज़ीलत तुम में से सबसे साधारण पर है।" (3) बल्कि इल्म (ज्ञान) की शराफ़त नस्ब (वंश) की शराफ़त पर फ़ौक़ियत (श्रेष्ठता) रखती है जैसा कि 'अद-दुर्रुल मुख्तार' में है: "क्योंकि इल्म की शराफ़त नस्ब और माल की शराफ़त से औला (बेहतर) है, जैसा कि इस पर बज़्ज़ाज़ी ने मज़बूती से कहा है।" अगर कोई शख़्स आलिम-ए-सालेह माहिर को उपर्युक्त शब्दों से ताना मारने और अपमानित करने के लिए संबोधित करता है, तो वह कुफ़्र (अधर्म) के दायरे में कदम रखेगा।

इसे आजिज़ गुनहगार फ़कीर मुहम्मद लुत्फ़ुर रहमान अल-बरदवानी, खिताब शम्सुल उलेमा, मुदर्रिस मदरसा-ए-आलिया कलकत्ता (बंगाल) ने लिखा है।

नस्ब (वंश) में अफ़ज़ल कौन है? (अ'ला हज़रत मुजद्दिद-ए-दीन-ओ-मिल्लत इमाम अहमद रज़ा खान क़ादरी बरेलवी क़ुद्दिसा सिर्रहु की जानिब से)

ऐ अल्लाह! तेरे लिए ही सारी प्रशंसा है, ऐ वह ज़ात जिसने इंसान को पैदा फ़रमाया फिर उसका नस्ब और ससुराल का रिश्ता बनाया और तेरी ज़ात कादिर (शक्तिशाली) है। रहमतें नाज़िल फ़रमा उस ज़ात पर जिसे तूने दो समूहों में से बेहतर, श्रेष्ठ राष्ट्रों में से बेहतर, ... में से बेहतर बनाकर भेजा।

1. अल-क़ुरआन अल-करीम 35 / 27
2. सुनन इब्न माजा, बाब फ़ज़्लुल उलेमा वग़ैरा, एच.एम. सईद कंपनी कराची, पृ. 20
3. जामे-अल-तिरमिज़ी, अबवाबुल इल्म, बाब माजा'अ फ़ी फ़ज़्लिल फ़िक्ह अलल इबादह, एच.एम. कंपनी दिल्ली 2/93
4. अद-दुर्रुल मुख्तार, किताबुन निकाह, बाबुल कफ़ा'अत, मतबा मुजतबाई दिल्ली 1/195

पृष्ठ 204/768

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۳

"اِنَّمَا یَخْشَی اللّٰہَ مِنْ عِبَادِہِ الْعُلَمٰٓؤُا" ۱ (۲) وقال النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم انما العلماء ورثۃ الانبیاء ۲ وان فضل العالم علی العابد کفضلی علی ادناکم ۳ (۳) بلکہ شرافت علم فوق شرافت نسب می باشد کما فی الدر المختار لان شرفۃ العلم فوق شرف النسب والمال، کما جزم بہ البزازی و ارتضاہ الکمال ۴ وغیرہ اگر کسے عالم صالح ماہر را بالفاظ مذکورہ الصدر طعنا وتحقیرا مخاطب سازد بدائر کفر پاننہادہ باشد۔

اللہ تعالٰی سے اس کے بندوں میں وہی ڈرتے ہیں جو علم والے ہیں۔ اور حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا کہ علماء انبیاء کے وارث ہیں اور عالم کی فضیلت عابد پر ایسی ہے جیسے میری فضیلت تمہارے ادنیٰ پر۔ بلکہ علم کی شرافت نسب کی شرافت پر فوقیت رکھتی ہے جیسا کہ در مختار میں ہے: اس لئے کہ علم کی شرافت نسب و مال کی شرافت سے اولٰی ہے۔ جیسا کہ اس پر بزازی نے جزم فرمایا ہے اگر کوئی شخص عالم صالح ماہر کو الفاظ مندرجہ بالا سے طعن و تحقیر کے طور پر مخاطب کرے تو دائرہ کفر میں پاؤں رکھے گا۔

حررہ العاجز الفقر الجانی محمد لطف الرحمن البردوانٰی المخاطب شمس العلماء مدرس مدرسہ عالیہ کلکتہ (بنگال)

نسب میں افضل کون؟ (از اعلیحضرت مجدد دین و ملت امام احمد رضا قادری بریلوی قدس سرہ)

اللھم لك الحمد یا من خلق الانسان فجعله نسباً و صهراً و کنت قدیرا صل علی من ارسلته من خیر فریقین من خیر شعوب من خیر یا اللہ تیرے لئے حمد ہے اور وہ ذات جس نے انسان کو پیدا فرمایا تو

اس کا نسب اور رشتہ دار بنایا اور تیری ذات قادر ہے اور رحمتیں نازل فرما اس ذات پر جس کو تو نے دو فریقوں میں بہتر

۱ القرآن الکریم ۳۵ / ۲۷ ۲ سنن ابن ماجہ باب فضل العلماء الخ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۲۰ ۳ جامع الترمذی ابواب العلم باب ماجاء فی فضل الفقہ علی العبادۃ ایچ ایم کمپنی دہلی ۲ / ۹۳ ۴ الدر المختار کتاب النکاح باب الکفائۃ مطبع مجتبائی دہلی ۱ / ۱۹۵

[Arabic Quote and its translation] (O Allah! You) made him from the best of tribes and best of houses, a bearer of glad tidings and a warner. You made him the owner of benefit for his progeny, relatives, servants, followers, and all those who seek refuge in his presence in this world and the hereafter. Send blessings and peace, in great abundance, upon his pure progeny and his excellent companions. (T)

To call or describe any Muslim, or even a non-Muslim citizen (dhimmi), without a Sharia-compliant need, using words that break their heart or cause them distress is forbidden (Haram) and unlawful (Najayiz) in Sharia. Even if the statement is true in itself, for "Every right is truth, but not every truth is right [to speak]." Ibn al-Sunni narrates from Umayr ibn Sa'd (may Allah be pleased with him) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

[Hadith and its explanation] "Whoever calls a person by other than his name, the angels curse him." In *Al-Taysir*, it is explained: i.e., by an offensive title that he dislikes, not by terms like "O servant of Allah," etc.

Al-Tabarani narrates in *Al-Mu'jam al-Awsat* with a good (hasan) chain from Anas (may Allah be pleased with him) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

[Hadith] "Whoever harms a Muslim has harmed me, and whoever harms me has harmed Allah Almighty."

It is recorded in *Sunan Abi Dawud* from several companions (may Allah be pleased with them) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

---

1. *Amal al-Yawm wa al-Layla*, Chapter on the threat regarding calling a man by other than his name, Hadith 396, Nur Muhammad Karkhana Karachi, p. 173.
2. *Al-Taysir Sharh al-Jami' al-Saghir*, under the Hadith "Whoever calls a man by other than his name," Maktabah al-Imam al-Shafi'i, Riyadh, 2/416.
3. *Al-Mu'jam al-Awsat*, Hadith 3632, Maktabah al-Ma'arif, Riyadh, 4/374.

[अरबी उद्धरण और उसका अनुवाद] (हे अल्लाह! आपने उन्हें) सबसे अच्छे कबीलों और सबसे अच्छे घरों से, खुशखबरी देने वाला और डराने वाला बनाकर भेजा। आपने उन्हें उनकी संतान, रिश्तेदारों, सेवकों, उम्मत और दुनिया और आख़िरत में उनकी उपस्थिति में शरण लेने वाले सभी लोगों के लाभ का मालिक बनाया। उनकी पवित्र संतान और उनके श्रेष्ठ साथियों पर अपार शांति और आशीर्वाद बरसाएँ। (त)

किसी भी मुस्लिम, बल्कि यहाँ तक कि किसी गैर-मुस्लिम नागरिक (ज़िम्मी) को भी बिना किसी शरीयत की ज़रूरत के ऐसे शब्दों से पुकारना या उनका वर्णन करना जिससे उनका दिल टूटे या उन्हें दुख पहुँचे, शरीयत में हराम और नाजायज़ है। भले ही वह बात अपने आप में सच हो, क्योंकि "हर हक सच है, लेकिन हर सच हक नहीं होता (अर्थात हर सच कहना उचित नहीं होता)"। इब्न अल-सुन्नी, उमैर इब्न साद (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत करते हैं कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया:

[हदीस और उसकी व्याख्या] "जो व्यक्ति किसी को उसके नाम के अलावा किसी और नाम से पुकारता है, फरिश्ते उस पर लानत भेजते हैं।" अल-तयसीर में इसकी व्याख्या है: यानी किसी बुरे उपनाम से जिसे वह नापसंद करता हो, न कि 'ऐ अल्लाह के बंदे' आदि जैसे शब्दों से।

तबरानी ने अल-मुअजम अल-अवसत में अनस (रज़ियल्लाहु अन्हु) से एक अच्छी (हसन) सनद के साथ रिवायत की है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया:

[हदीस] "जिसने किसी मुसलमान को कष्ट पहुँचाया, उसने मुझे कष्ट पहुँचाया, और जिसने मुझे कष्ट पहुँचाया, उसने अल्लाह अज्ज़वजल को कष्ट पहुँचाया।"

सुनन अबी दाऊद में कई सहाबा (रज़ियल्लाहु अन्हुम) से रिवायत है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया:

---

1. अमल अल-यौम व अल-लैला, एक आदमी को उसके नाम के अलावा किसी और नाम से पुकारने की चेतावनी का अध्याय, हदीस 396, नूर मुहम्मद कारखाना कराची, पृष्ठ 173।
2. अल-तयसीर शरह अल-जामी अल-सगीर, हदीस "जिसने किसी आदमी को उसके नाम के अलावा पुकारा" के तहत, मकतबा अल-इमाम अल-शाफई रियाद, 2/416।

3. अल-मुअजम अल-अवसत, हदीस 3632, मकतबा अल-मारिफ रियाद, 4/374।

पृष्ठ 205/768

قبائل من خیر بیوتا بشیرا ونذیرا،وملکتہ نفع عترتہ وقرابتہ وخدمہ وامتہ وکل من یلوذ بحضرتہ دنیا واخری،وعلی الہ خیر ال وصحبہ خیر صحب وبارك وسلم تسلیما کبیرا کثیرا۔ بنا کر بھیجا اور بہتر شریعت اور بہتر قبائل اور بہتر گھروں میں بشیر ونذیر بنایا اور اس کی اولاد قرابت، خادموں ،امت اور دنیا و آخرت میں ان کے حضور ہر پناہ لینے والے کے نفع کے لئے تو نے اس کو مالک بنایا اور ان کی بہترین آل پاک اور بہترین صحابہ کرام پر اور برکتیں اور سلامتی کثیر در کثیر نازل فرما۔(ت)

کسی مسلمان بلکہ کافر ذمی کو بھی بلا حاجت شرعیہ ایسے الفاظ سے پکارنا یا تعبیر کرنا جس سے اس کی دل شکنی ہو اسے ایذا پہنچے، شرعاً ناجائز و حرام ہے۔ اگر چہ بات فی نفسہ سچی ہو،فان کل حق صدق ولیس کل صدق حقا(ہر حق سچ ہے مگر ہر سچ حق نہیں) ابن السنی عمیر بن سعد رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں :

من دعا رجلا بغیر اسمہ لعنتہ الملائکۃ فی التیسیر ای بلقب یکرھہالا بنحو یا عبداللہ۔ جو شخص کسی کو اس کا نام بدل کر پکارے فرشتے اس پر لعنت کریں تیسیر میں ہے یعنی کسی بد لقب سے جو اسے برا لگے نہ کہ اے بندہ خدا وغیرہ سے۔

طبرانی معجم اوسط میں بسند حسن انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے راوی رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں: من اذی مسلما فقد اذانی و من اذانی فقد اذی اللہ۔ جس نے کسی مسلمان کو ایذا دی اس نے مجھے ایذا دی اور جس نے مجھے ایذا دی اس نے اللہ عزوجل کو ایذا دی۔

سنن ابی داؤد میں متعدد اصحاب کرام رضی اللہ تعالیٰ عنہم سے ہے کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

---

۱ عمل الیوم واللیلۃ باب الوعید فی ان یدعی الرجل بغیر اسمہ حدیث ۳۹۶ نور محمد کارخانہ کراچی ص ۱۷۳ ۲ التیسیر شرح الجامع الصغیر تحت حدیث من دعا رجلا بغیر اسمہ مکتبہ الامام الشافعی ریاض ۲/ ۴۱۶ ۳ المعجم الاوسط حدیث ۳۶۳۲ و مکتبہ المعارف ریاض ۴/ ۳۷۴

“Whoever wrongs a person with whom there is a treaty (a non-Muslim citizen), I will be his adversary on the Day of Resurrection.” [1] — I will litigate against whoever commits an injustice against a dhimmi (non-Muslim citizen) on the Day of Resurrection.

In Bahr al-Ra’iq and Durr al-Mukhtar, it is stated: “In al-Qunya, it is said that if one says to a Jew, a Magian, or an infidel: 'O infidel,' and it grieves him, then he (the speaker) has committed a sin; and the implication is that he should be punished (ta’zir) for committing that sin.” [2] — Anyone who calls a dhimmi Jew or Magian 'O Infidel,' and if this is offensive to them, the caller will be a sinner, and the requirement is that he should be legally punished. (Qunya)

The summary of the investigation into this matter is that the basis for salvation is piety (taqwa), despite the difference in its levels and fruits (in terms of ranks and their consequences), not merely lineage, nor anything similar to it among the virtues, whether gifted or acquired. Therefore, piety alone is sufficient. Even if there is no nobility of lineage or completion of formal sciences, and simply being called 'noble of the nation' or 'Mulla Sahib' is not enough if piety is fundamentally absent.

“Indeed, the guardians of Hell (Zabaniyah) will hasten towards the sinful scholars faster than towards the idolaters.” [3] — Verily, the soldiers of punishment will rush towards the transgressing scholars, or like the idolaters; someone whose actions are slow will not be advanced by the merit of their lineage.

The meaning of the hadith “He whose deeds delay him, his lineage will not advance him” [4] is this. It does not mean that the merit of lineage is legally void, abandoned, or like scattered dust; nor that nobility and leadership are not grounds for distinction in worldly religious rulings, nor that it is not fundamentally beneficial and a cause for honor in the Hereafter. God forbid! Rather, the pure Shariah has considered the difference in lineage as valid in several rulings. And association and affiliation with the pure and fragrant progeny of the Prophet (peace be upon him) will certainly be beneficial in the Hereafter too...

[1] Sunan Abi Dawud, Kitab al-Imarah, Chapter on Taxing the People of Dhimmah when they differ in trade, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 2/77 [2] Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Hudud, Chapter on Ta’zir, Mujtabai Press, Delhi, 1/329 [3] Kanz al-Ummal with the symbol of ‘Tabari’, Hadith 29005, Mu’assasat al-Risala, Beirut, 10/191 [4] Sunan Abi

Dawud, Kitab al-Ilm, Chapter on the Virtue of Knowledge, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 2/157; Mawarid al-Zaman, Kitab al-Ilm, Hadith 87, Al-Matba’ah al-Salafiyah, p. 48

जिल्द २३ | फ़तावा रज़विया

“जिसने किसी मुआहिद (ग़ैर-मुस्लिम नागरिक) पर ज़ुल्म किया, तो क़यामत के दिन मैं उसका मुद्दई (मुक़दमा लड़ने वाला) हूँगा।” [1] — जो किसी ज़ुम्मी पर ज़्यादती करे तो रोज़-ए-क़यामत मैं उससे झगड़ा करूँगा।

बहर-उर-राईक़ और दुर्रे मुख़्तार में है: “अल-कुन्या में कहा गया है कि यदि कोई किसी यहूदी, मजूसी या काफ़िर से कहे: 'ऐ काफ़िर,' और यह बात उसे नागवार गुज़रे, तो कहने वाला गुनहगार होगा और इसका तक़ाज़ा यह है कि उसे उस गुनाह के लिए ताज़ीर (क़ानूनी सज़ा) दी जाए।” [2] — जिस किसी ने किसी ज़ुम्मी यहूदी या मजूसी से कहा 'ऐ काफ़िर', और यह बात उसे भारी गुज़री तो कहने वाला गुनहगार होगा और इसका तक़ाज़ा यह है कि उसे ताज़ीर दी जाएगी। (कुन्या)

इस विषय पर शोध का सार यह है कि मोक्ष (निजात) का आधार तक़वा (ईश्वर-भय) पर है, चाहे उसके दर्जे और फल अलग-अलग हों (मर्तबों के फ़र्क़ और उनके परिणामों के लिहाज़ से), न कि केवल वंश (नसब) पर, और न ही उन चीज़ों पर जो फ़ज़ीलत (गुणों) के समान हैं, चाहे वे ईश्वरीय उपहार हों या अर्जित हों। इसलिए, केवल तक़वा ही पर्याप्त है। भले ही वंश की श्रेष्ठता या औपचारिक विज्ञानों की पूर्णता न हो, और केवल 'क़ौम का शरीफ़' या 'मुल्ला साहब' कहलाना पर्याप्त नहीं है जब तक कि तक़वा मूल रूप से न हो।

“बेशक अज़ाब के सिपाही (ज़बानिया) बुत-परस्तों की तुलना में गुनहगार आलिमों की तरफ़ ज़्यादा तेज़ी से लपकेंगे।” [3] — बेशक अज़ाब के सिपाही फ़ासिक़ उलमा की तरफ़ सबक़त (तेज़ी) करेंगे और या जैसे, बुतों के पुजारियों की तरफ़; जिसका अमल सुस्त होगा, वंश की श्रेष्ठता उसे आगे नहीं बढ़ाएगी।

हदीस “जिसका अमल उसे पीछे कर दे, उसका नसब उसे आगे नहीं बढ़ाएगा” [4] का यही अर्थ है। इसका मतलब यह नहीं है कि वंश की श्रेष्ठता शरई तौर पर केवल बातिल, त्याग दी गई या धूल के समान है; और न ही यह कि शराफ़त और सरदारी दुनियावी शरई अहकाम में अंतर का कारण नहीं हैं, और न ही आख़िरत में यह बिल्कुल भी फ़ायदेमंद और इज़्ज़त का कारण नहीं है। अल्लाह न करे ऐसा हो! बल्कि शरीअत-ए-मुतहरा ने कई अहकाम में वंश के अंतर को मान्य माना है। और पाक व मुक़द्दस नसल (नबी स.अ.व. की आल) से जुड़ाव आख़िरत में भी ज़रूर फ़ायदा पहुँचाएगा...

[1] सुनन अबी दाऊद, किताब अल-इमारा, बाब ता’शीर अहल अल-ज़िम्मा... आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर २/७७ [2] अल-दुर्र अल-मुख़्तार, किताब अल-हुदूद, बाब अल-ताज़ीर, मत्तबा मुज्तबाई दिल्ली १/३२९ [3] कन्ज़ुल उम्माल, हदीस २९००५, मुअस्ससत अल-रिसाला बेरुत १०/१९१ [4] सुनन अबी दाऊद, किताब अल-इल्म, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर २/१५७; मवारिद अल-ज़मान, किताब अल-इल्म, हदीस ८७, पृ. ४८

पृष्ठ २०६/७६८

من ظلم معاهدا فانا حجیجه یوم القیمة ۱۔ | جو کسی ذمی پر زیادتی کرے تو روز قیامت میں اس سے جھگڑا کروں گا۔

بحر الرائق ودرمختار میں ہے: فی القنیۃ قال لیھودی او مجوسی یا کافر یاثم ان شق علیه ومقتضاه انه یعزر لارتکابه الاثم ۲۔ | جس نے کسی ذمی یہودی یا مجوسی سے کہا اے کافر، اور یہ بات اسے گراں گزری تو کہنے والا گنہگار ہوگا اور اس کا تقاضا یہ ہے کہ اسے تعزیر کی جائے گی قنیہ۔

تحقیق مقام ومقال بکمال اجمال یہ ہے کہ مدارِ نجات تقوٰی پر ہے علی تباین مراتبھا و ثمراتھا (فرقِ مراتب اور اس کے نتائج کے لحاظ سے) نہ کہ محض نسب ، و مایہا ضاھیه من الفضائل موھوباتھا و مکسوباتھا (جو فضائل کے مشابہ ہوں ان کے وہبی اور کسبی چیزوں میں) لہذا محض تقوٰی بس ہے۔ اگر چہ شرفِ نسب و تکمیلِ علومِ سمیہ نہ ہو اور مجرد شریف القوم یا ملا صاحب کہلانا کافی نہیں جبکہ تقوٰی اصلا نہ ہو۔

ان الزبانیة اسرع الی فسقة القراء منھم الی عبدة الاوثان ۳۔ | بیشک عذاب کے سپاہی فاسق علماء کی طرف سبقت کریں گے اور یا جیسے، بتوں کے پجاری کی طرف جو عمل میں سست ہوگا فضل نسب میں آگے نہ ہوگا۔

حدیث من ابطأبه عمله لم یسرع به نسبه ۴ کے یہی معنی ہیں نہ یہ کہ فضل نسب شرعا محض باطل و مہجور و ہبا منثور، یا شرافت و سیادت، نہ دنیاوی احکام شرعیہ میں وجہ امتیاز، نہ آخرت میں اصلا نافع و باعث اعزاز — حاشا ایسا نہیں بلکہ شرع مطہر نے متعدد احکام میں فرق نسب کو معتبر لکھا ہے۔ اور سلسلہ طاہرہ ذریتِ عاطرہ میں انسلاک و انتساب ضرور آخرت میں بھی نفع...

١ سنن ابی داؤد کتاب الامارة باب تعشیر اهل الذمة اذا اختلفوا بالتجارة آفتاب عالم پریس لاہور ٢/ ٧٧

٢ الدر المختار کتاب الحدود باب التعزیر مطبع مجتبائی دہلی ١/ ٣٢٩ ٣ کنز العمال برمز طب حل حدیث ٢٩٠٠٥ مؤسسة الرساله بیروت ١٠/ ١٩١ ٤ سنن ابی داؤد کتاب العلم باب في فضل العلم آفتاب عالم پریس لاہور ٢/ ١٥٧، موارد الظمآن کتاب العلم حدیث ٨٧ المطبعه السلفیه ص ٤٨

Fatawa Razawiyya Volume 23

...is the provider. In the Book of Marriage, the entire chapter of Kafa'at (compatibility) is based precisely on this consideration of distinction and superiority. If a Sayyid's daughter marries a Mughal, Pathan, or Sheikh Ansari without the consent of her guardian (Wali), the marriage will not be valid at all until Kafa'at is established through the excellence of religious knowledge as a compensation. Similarly, if someone other than the father or grandfather marries off a minor girl under known conditions, that too is absolutely void and rejected. Likewise, if a Mughlani or Pathani minor girl marries a weaver or a cotton-carder, or if an irresponsible guardian marries off a minor girl, all these marriages are void and non-concluded. These issues are explicitly stated in texts, commentaries, and fatwa books (these issues are detailed in other current texts, commentaries, and fatwa books). Similarly, in the order of the minor Imamate (leadership in prayer), nobility of lineage is a reason for preference. It is stated in Tanwir al-Absar:

"The most entitled to leadership is the most knowledgeable... (until the author's statement) then the one most noble in lineage, then the one with the cleanest clothes."

In Durr al-Mukhtar: "The most noble in lineage, then the one with the best voice, etc."

Caliphate of the Quraysh And in the major Imamate (supreme leadership/ Caliphate), the purified Sharia has observed this degree to such an extent that it has been reserved specifically for the Quraysh. A non-Qurayshi, even if he is a supreme scholar, cannot be the Imam and Caliph. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says: "The leaders (Imams/Caliphs) are from the Quraysh." Reported by...

[Logo: I.T. Majlis of Dawatelslami]

1. Durr al-Mukhtar Sharh Tanwir al-Absar, Kitab al-Salah, Bab al-Imamah, Matba' Mujtabai Delhi, 1/82
2. Durr al-Mukhtar Sharh Tanwir al-Absar, Kitab al-Salah, Bab al-Imamah, Matba' Mujtabai Delhi, 1/82
3. Musnad Ahmad bin Hanbal from Anas (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami Beirut 3/183; Al-Mustadrak lil-Hakim, Kitab Ma'rifat al-Sahabah, Dar al-Fikr Beirut 3/76; Al-Sunan al-Kubra, Kitab al-Salah, Bab Man Qala Ya'ummuhum Dhu Nasab etc., Dar Sadir Beirut 3/121; Al-Sunan al-Kubra, Kitab

Qital Ahl al-Baghy, Bab al-A'immah min Quraysh, Dar Sadir Beirut 8/143; Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 257, Al-Maktabah al-Faysaliyyah Beirut 1/252.

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

देने वाला है। निकाह की किताब में कफ़ाअत (बराबरी) का पूरा अध्याय विशेष रूप से इसी भेदभाव और श्रेष्ठता के विचार पर आधारित है। यदि कोई सैय्यद की बेटी किसी मुग़ल, पठान, या शेख़ अंसारी से संरक्षक (वली) की अनुमति के बिना निकाह करती है, तो निकाह तब तक नहीं होगा जब तक कि धार्मिक ज्ञान की श्रेष्ठता के कारण कफ़ाअत (बराबरी) न हो जाए। इसी तरह, यदि पिता या दादा के अलावा कोई अन्य ज्ञात शर्तों के तहत किसी नाबालिग लड़की का निकाह कर देता है, तो वह भी बिल्कुल बातिल (अमान्य) और खारिज है। इसी तरह अगर कोई मुग़लानी या पठानी नाबालिग लड़की किसी जुलाहे या धुनिया से निकाह कर ले, या कोई ग़ैर-ज़िम्मेदार वली नाबालिग का निकाह कर दे, तो ये सभी निकाह बातिल और अमान्य हैं। ये मसले मतून (मूल ग्रंथों), शूरूह (व्याख्याओं) और फ़तावा में स्पष्ट रूप से वर्णित हैं (ये मसले अन्य प्रचलित ग्रंथों, व्याख्याओं और फ़तावा की किताबों में विस्तार से दर्ज हैं)। इसी तरह, इमामत-ए-सुग़रा (नमाज़ की इमामत) के क्रम में वंश की कुलीनता प्राथमिकता का एक कारण है। तनवीरुल अबसार में है:

"इमामत का सबसे अधिक हक़दार वह है जो सबसे अधिक ज्ञान रखता हो... (लेखक के इस कथन तक) फिर वह जो वंश के आधार पर अधिक शरीफ़ (कुलीन) हो, फिर वह जिसके कपड़े अधिक साफ़-सुथरे हों।"

दुर्रे मुख़्तार में है: "जो वंश के आधार पर अधिक शरीफ़ हो, फिर वह जिसकी आवाज़ बेहतर हो इत्यादि।"

क़ुरैश की ख़िलाफ़त और इमामत-ए-कुबरा (सर्वोच्च नेतृत्व/ख़िलाफ़त) में तो शरीअत-ए-मुतह्हरा ने इस हद तक विचार किया है कि इसे केवल क़ुरैश के लिए ही विशेष कर दिया है। एक ग़ैर-क़ुरैशी, भले ही वह महान विद्वान हो, इमाम और ख़लीफ़ा नहीं हो सकता। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: "इमाम (ख़लीफ़ा) क़ुरैश से होंगे।" इसे रिवायत किया...

[लोगो: आई.टी. मज्लिस दावते इस्लामी]

1. दुर्रे मुख़्तार शरह तनवीरुल अबसार, किताबुल सलात, बाबतुल इमामत, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 1/82

2. दुर्रे मुख़्तार शरह तनवीरुल अबसार, किताबुल सलात, बाबतुल इमामत, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 1/82
3. मुसनद अहमद बिन हंबल अन अनस रज़ियल्लाहु तआला अन्हु, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरुत 3/183; अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताबु मारिफ़त अल-सहाबा, दारुल फ़िक्र बेरुत 3/76; अल-सुनन अल-कुबरा, किताबुल सलात, बाब मन काला यउम्मुहुम ज़ू नसब इत्यादि, दार सादिर बेरुत 3/121; अल-सुनन अल-कुबरा, किताबु क़िताल अहल अल-बग़ाय, बाब अल-आइम्मा मिन क़ुरैश, दार सादिर बेरुत 8/143; अल-मुअजम अल-कबीर, हदीस 257, अल-मक्तब अल-फ़ैसलिया बेरुत 1/252।

دینے والا ہے۔ کتاب النکاح میں سارا باب کفاءت تو خاص اسی اعتبار تفرقہ و مزیت پر مبنی ہے۔ سید زادی اگر کسی مغل پٹھان یا شیخ انصاری سے بے رضائے ولی نکاح کرے گی نکاح ہی نہیں ہو گا جب تک بہ سبب فضل علم دین مکافات ہو کر کفاءت نہ ہو گئی ہو۔ یونہی اگر غیر اب وجد بشرائط معلومہ نابالغہ کا ایسا نکاح کر دیں وہ بھی باطل و مردود محض ہے۔ اسی طرح اگر مغلانی۔ پٹھانی نابالغہ کسی جولا ہے یا دھنیے سے نکاح کر لے۔ یا ولی غیر ملزم نابالغہ کا نکاح کر دے یہ سب باطل و نامنعقد ہیں والمسائل مصرح بہا متونا وشروحا وفتاوٰی (یہ مسائل دیگر متداول کتب متون و شروح اور کتب فتاوٰی میں تفصیل سے درج ہیں) یوں ہی امامت صغرٰی کی ترتیب میں شرف نسب وجہ ترجیح ہے۔ تنویر الابصار میں ہے:

الاحق بالامامۃ الاعلم الی قولہ ثم الاشرف نسباً | سب سے زیادہ مستحق امامت وہ ہے جو زیادہ علم رکھتا ہو ثم الانظف ثوباً_۱ | (مصنف کے اس قول تک) پھر وہ جو باعتبار نسب کے زیادہ | شریف ہو، پھر وہ جس کے کپڑے زیادہ ستھرے ہوں۔

در مختار میں ہے: الاشرف نسباً ثم الاحسن صوتاً الخ_۲ | وہ جو باعتبار نسب کے زیادہ شریف پھر جس کی آواز بہتر ہو۔

قریش کی خلافت اور امامت کبرٰی میں تو شرع مطہر نے اس درجہ کا لحاظ فرمایا ہے کہ اسے صرف قریش کے ساتھ مخصوص فرما دیا۔ غیر قریش اگرچہ عالم اجل ہو امام و خلیفہ نہیں ہو سکتا۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں : الائمۃ من قریش ۳ رواہ | تمام خلفاء قریش ہوں گے۔ اس کو روایت

۱ در مختار شرح تنویر الابصار کتاب الصلوۃ باب الامامۃ مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۸۲ ۲ در مختار شرح تنویر الابصار کتاب الصلوۃ باب الامامۃ مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۸۲ ۳ مسند احمد بن حنبل عن انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۳/ ۱۸۳، المستدرک للحاکم کتاب معرفۃ الصحابۃ دار الفکر بیروت ۳/ ۷۶، السنن الکبریٰ کتاب الصلوۃ باب من قال یؤمھم ذونسب الخ دار صادر بیروت ۳/ ۱۲۱، السنن الکبریٰ کتاب قتال اہل البغی، باب الائمۃ من قریش دار صادر بیروت ۸/ ۱۴۳، المعجم الکبیر حدیث ۲۵۷ المکتبۃ الفیصلیۃ بیروت ۱/ ۲۵۲

Fatawa Razawiyya Volume 23

[Ahmad, Ibn Abi Shayba, Al-Nasai, Ibn Jarir, Al-Hakim, Al-Bayhaqi, and Al-Diya in Al-Mukhtara narrated from Anas (may Allah be pleased with him); Al-Tabarani narrated in Al-Mu'jam al-Kabir from Abu Dharr (may Allah be pleased with him); and Abu Bakr bin Abi Shayba, Nu'aym bin Hammad, and Ibn al-Sunni in Kitab al-Ukhuwwa, and Al-Bayhaqi narrated from the Commander of the Faithful Ali (may Allah honor his face).] Ahmad, Ibn Abi Shayba, Nasai, Ibn Jarir, Hakim, and Bayhaqi, and Diya in Al-Mukhtara from Hazrat Anas (may Allah be pleased with him); Tabarani from Hazrat Abu Dharr (may Allah be pleased with him); and Abu Bakr bin Abi Shayba, Nu'aym bin Hammad, and Ibn al-Sunni in Kitab al-Ukhuwwa, and Bayhaqi from the Commander of the Faithful Hazrat Ali (may Allah honor his face) have narrated this.

And he (may Allah's peace and blessings be upon him) says: [Indeed, this matter (caliphate) is within Quraysh. No one shows enmity towards them except that Allah will throw them down on their faces into the Fire. Narrated by the Imams Ahmad, Bukhari, and Muslim from Amir Mu'awiyah, and its beginning part was narrated by Abu Bakr Ibn Abi Shayba from Abu Musa al-Ash'ari, and Ibn Jarir narrated from Ka'b (may Allah be pleased with him).] Undoubtedly, the caliphate is in Quraysh; whoever bears enmity towards them, Allah Almighty will throw him headfirst into Hell. This has been narrated by Imam Ahmad, Bukhari, and Muslim from Amir Mu'awiyah, and the initial part of the Hadith was narrated by Abu Bakr bin Abi Shayba from Abu Musa Ash'ari, and Ibn Jarir from Ka'b (may Allah be pleased with him).

And he (may Allah's peace and blessings be upon him) says: [Indeed, the leaders are from Quraysh. Narrated by Abu Ya'la from the Commander of the Faithful Ali (may Allah Almighty honor his noble face), and Ahmad, Al-Hakim, and Al-Tabarani narrated with the wording: "The leaders are from Quraysh."] Listen! The rulers and governors of Islam are from Quraysh. This was narrated by Abu Ya'la from Hazrat Ali (may Allah honor his noble face), and Ahmad, Hakim, and Tabarani with these words that:

1. Sahih al-Bukhari, Book of Merits, Chapter of the Merits of Quraysh, Qadeemi Kutub Khana Karachi 1/497; Sahih al-Bukhari, Book of Judgments, Chapter of the Leaders from Quraysh, Qadeemi Kutub Khana Karachi 2/1057; Musnad Ahmad bin Hanbal from Mu'awiyah (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami Beirut 4/94; Al-Musannaf of Ibn Abi Shayba, Book of Merits, Hadith 12439, Idarat al-Qur'an Karachi 12/170.

2. Musnad Abu Ya'la from Ali (may Allah be pleased with him), Hadith 560, Muassasat al-Risalah Beirut 1/284. Page 208 of 768

फ़तावा रज़विया जिल्द २३

[अहमद, इब्न अबी शैबा, नसाई, इब्न जरीर, हाकिम और बैहक़ी ने और ज़िया ने 'मुख़्तारा' में अनस (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) से रिवायत किया; तबरानी ने 'अल-मुअजम अल-कबीर' में अबू ज़र (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) से रिवायत किया; और अबू बक्र बिन अबी शैबा, नईम बिन हम्माद और इब्न सुन्नी ने 'किताब अल-उखूव्वह' में और बैहक़ी ने अमीरुल मोमिनीन अली कर्रमल्लाहु वज्हहु से रिवायत किया।] अहमद, इब्न अबी शैबा, नसाई, इब्न जरीर, हाकिम और बैहक़ी ने और ज़िया ने हज़रत अनस रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से 'मुख़्तारा' में और तबरानी ने हज़रत अबू ज़र रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से और अबू बक्र बिन अबी शैबा और नईम बिन हम्माद और इब्न सुन्नी ने 'किताब अल-उखूव्वह' में और बैहक़ी ने अमीरुल मोमिनीन हज़रत अली कर्रमल्लाहु वज्हहु से रिवायत किया है।

और आप (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: [बेशक यह मामला (ख़िलाफ़त) क़ुरैश में है, जो कोई भी उनसे दुश्मनी करेगा, अल्लाह उसे औंधे मुँह आग (जहन्नम) में डाल देगा। इसे इमाम अहमद, बुखारी और मुस्लिम ने अमीर मुआविया से रिवायत किया है, और इसके शुरुआती हिस्से को अबू बक्र इब्न अबी शैबा ने अबू मूसा अल-अश्अरी से और इब्न जरीर ने काब रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया है।] बेशक ख़िलाफ़त क़ुरैश में है, जो उनसे बैर रखेगा अल्लाह तआला उसे मुँह के बल जहन्नम में औंधा देगा। इसे इमाम अहमद, बुखारी और मुस्लिम ने अमीर मुआविया से रिवायत किया है, हदीस के शुरुआती हिस्से को अबू बक्र बिन अबी शैबा ने अबू मूसा अश्अरी से और इब्न जरीर ने काब रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से।

और आप (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: [सुन लो, हुक्मरान क़ुरैश से हैं। इसे अबू यअला ने अमीरुल मोमिनीन अली कर्रमल्लाहु वज्हहुल करीम से रिवायत किया है, और अहमद, हाकिम और तबरानी ने इन शब्दों के साथ कि "हुक्मरान क़ुरैश से हैं"।] सुन लो, इस्लाम के अमीर और हुक्मरान क़ुरैश से हैं। इसे अबू यअला ने हज़रत अली कर्रमल्लाहु वज्हहुल करीम से रिवायत किया, और अहमद, हाकिम और तबरानी ने इन शब्दों के साथ कि:

1. सहीह अल-बुखारी, किताबुल मनाक़िब, बाब मनाक़िब क़ुरैश, क़दीमी कुतुब खाना कराची 1/497; सहीह अल-बुखारी, किताबुल अहकाम, बाब अल-उमरा मिन क़ुरैश, क़दीमी कुतुब खाना कराची 2/1057; मुसनद अहमद बिन हंबल, मुआविया (रज़ियल्लाहु अन्हु) से, अल-

मकतब अल-इस्लामी बेरूत 4/94; अल-मुसन्निफ़ इब्न अबी शैबा, किताबुल फ़ज़ाइल, हदीस 12439, इदारतुल क़ुरआन कराची 12/170।

2. मुसनद अबू यअला, अली (रज़ियल्लाहु अन्हु) से, हदीस 560, मुअस्ससतुल रिसाला बेरूत 1/284। पेज 208 of 768

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۳

[احمد وابن ابی شیبہ والنسائی وابن جریر والحاکم والبیھقی والضیاء فی المختارۃ عن انس رضی اللہ تعالٰی عنہ رواہ الطبرانی فی الکبیر عن ابی ذر رضی اللہ تعالٰی عنہ وابوبکر بن ابی شیبہ ونعیم بن حماد و ابن السنی فی کتاب الاخوۃ والبیھقی عن امیر المؤمنین علی کرم اللہ وجہہ۔] کیا ہے احمد، ابن ابی شیبہ، نسائی، ابن جریر، حاکم اور بیہقی نے اور ضیاء نے حضرت انس رضی اللہ تعالٰی عنہ سے مختارہ میں اور طبرانی نے حضرت ابوذر رضی اللہ تعالٰی عنہ سے اور ابوبکر بن ابی شیبہ اور نعیم بن حماد اور ابن السنی نے کتاب الاخوۃ میں اور بیہقی نے امیر المومنین حضرت علی کرم اللہ وجہہ سے روایت کیا۔

اور فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم : [ان ھذا الامر فی قریش لا یعادیھم احد الا کبہ اللہ علی وجہہ فی النار، رواہ الائمۃ احمد ۱ وبخاری و مسلم عن امیر معویۃ وصدرہ ابوبکر ابن ابی شیبہ عن ابی موسٰی الاشعری وابن جریر عن کعب رضی اللہ تعالٰی عنہ۔] بے شک خلافت قریش میں ہے جو ان میں سے بیر رکھے گا اللہ تعالٰی اسے منہ کے بل جہنم میں اوندھا دے گا۔ اسے روایت کیا ہے امام احمد اور بخاری اور مسلم نے امیر معاویہ سے حدیث کے ابتدائی حصہ کو ابوبکر بن ابی شیبہ نے ابی موسٰی اشعری سے اور ابن جریر نے کعب رضی اللہ تعالٰی عنہ سے۔

اور فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم : [الا ان الامراء من قریش۔ رواہ ابویعلٰی ۲ عن امیر المومنین علی کرم اللہ تعالٰی وجہہ الکریم، واحمد والحاکم والطبرانی بلفظ الامراء من قریش] سن لو، امراء وحکام اسلام قریش سے ہیں، اس کو روایت کیا ابو یعلٰی نے حضرت علی کرم اللہ وجہہ الکریم سے احمد حاکم اور طبرانی نے اس لفظ کے ساتھ کہ

۱ صحیح البخاری کتاب المناقب باب مناقب قریش قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۴۹۷، صحیح البخاری کتاب الاحکام باب الامراء من قریش قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۱۰۵۷، مسند احمد بن حنبل عن معاویہ رضی اللہ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۴ / ۹۴، المصنف لابن ابی شیبہ کتاب الفضائل حدیث ۱۲۴۳۹ ادارۃ القرآن کراچی ۱۲ / ۱۷۰ ۲ مسند ابو یعلیٰ عن علی رضی اللہ عنہ حدیث ۵۶۰ موسسۃ الرسالۃ بیروت ۱ / ۲۸۴ Page 208 of 768

Arabic: The leaders are from Quraish[1] narrated from Abu Musa al-Ash'ari (may Allah be pleased with him).

Urdu: "The leaders are of Quraish." This has also been narrated by Abu Musa al-Ash'ari (may Allah be pleased with him).

अरबी: "शासक क़ुरैश से हैं"[1] अबू मूसा अल-अशअरी (रज़ियल्लाहु अन्हु) से वर्णित है।

उर्दू: "शासक क़ुरैश हैं।" इसे अबू मूसा अल-अशअरी (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने भी रिवायत किया है।

الامراء من قریش ۱ عن ابي موسی امراء قریش ہیں " اس کو ابو موسیٰ اشعری رضی اللہ

الاشعری رضی اللہ تعالی عنہ۔ تعالیٰ عنہ نے بھی روایت کیا ہے۔

Fatawa Razawiyya | Volume 23

| (Arabic): O people! Do not precede the Quraysh, or you will perish. Narrated by al-Bayhaqi from Jubayr ibn Mut'im (may Allah be pleased with him). | (Urdu): O people! Do not get ahead of the Quraysh, for you will be destroyed. This was narrated by al-Bayhaqi from Hazrat Jubayr ibn Mut'im (may Allah be pleased with him). |

In another narration:

| (Arabic): ...lest you go astray. Narrated by Ibn Abi Talib from Imam al-Baqir (may Allah be pleased with him) as a mursal report, and according to him, it is with the first wording from Sahl ibn Abi Khaythama (may Allah be pleased with him). | (Urdu): Meaning, do not get ahead of the Quraysh or you will go astray. This was narrated by Ibn Abi Talib from Imam Baqir (may Allah be pleased with him) as a mursal report, and according to him, it follows the initial wording from Sahl ibn Abi Khaythama (may Allah be pleased with him). |

And he (peace and blessings of Allah be upon him) says:

| (Arabic): People are followers of the Quraysh in this matter. Narrated by the two Sheikhs (Bukhari and Muslim) from Abu Hurayra; and Ahmad and Muslim from Jabir; and al-Tabarani in al-Awsat and al-Diya' from Sahl ibn Sa'd; and 'Abdullah ibn Ahmad, Ahmad, and Ibn Abi Shayba from Mu'awiya (may Allah be pleased with them all). And this is reported from Sa'id ibn Ibrahim as a balaghan report. | (Urdu): All people are followers of the Quraysh in this matter. It was narrated by Imam Bukhari and Muslim from Abu Hurayra, and Ahmad and Muslim from Jabir, and al-Tabarani in al-Awsat and Diya' from Sahl ibn Sa'd, and Abdullah bin Ahmad, Ahmad, and Ibn Abi Shayba from Mu'awiya (may Allah be pleased with them all). And this has been narrated from Sa'id ibn Ibrahim as a balaghan report. |

Hadith 26: That he (peace and blessings of Allah be upon him) says:

1 2 3 Sahih al-Bukhari, Chapter of Merits, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/496; Sahih Muslim, Book of Leadership, Chapter: People are followers of the Quraysh etc., Qadimi Kutub Khana Karachi 2/119; Musnad Ahmad bin Hanbal from Anas, al-Maktab al-Islami Beirut 3/331 and 4/93; al-Mu'jam al-Kabir hadith 5592, Maktabah al-Ma'arif Riyadh 6/ 277 | Page 210 of 768

| (अरबी): ऐ लोगो! क़ुरैश से आगे न बढ़ो वरना तुम हलाक हो जाओगे। इसे बैहक़ी ने जुबैर बिन मुत'इम (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया है। | (उर्दू): ऐ लोगो! क़ुरैश पर सबक़त न करो कि हलाक हो जाओगे। इसे रिवायत किया है बैहक़ी ने हज़रत जुबैर बिन मुत'इम रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से। |

दूसरी रिवायत में है:

| (अरबी): ...ताकि तुम गुमराह न हो जाओ। इसे इब्न अबी तालिब ने इमाम बाक़िर (रज़ियल्लाहु अन्हु) से मुरसलन रिवायत किया है, और उनके पास पहले अल्फ़ाज़ के साथ सहल बिन अबी खैथमा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से है। | (उर्दू): यानी क़ुरैश पर सबक़त न करो कि गुमराह हो जाओगे, इसे रिवायत किया है इब्न अबी तालिब ने इमाम बाक़िर रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से मुरसलन, और उनके नज़दीक पहले अल्फ़ाज़ के साथ सहल बिन अबी खैथमा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से। |

और आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

| (अरबी): लोग इस मामले में क़ुरैश के ताबे (अनुयायी) हैं। इसे शैख़ैन (बुखारी और मुस्लिम) ने अबू हुरैरा से रिवायत किया है; और अहमद व मुस्लिम ने जाबिर से; और तबरानी ने अल-औसत में और ज़िया ने सहल बिन साद से; और अब्दुल्लाह बिन अहमद, अहमद और इब्न अबी शैबा ने मुआविया (रज़ियल्लाहु अन्हुम) से रिवायत किया है। और यह सईद बिन इब्राहिम से बिलाग़न रिवायत की गई है। | (उर्दू): सब लोग इस काम में क़ुरैश के ताबे हैं। इसे रिवायत किया है इमाम बुखारी व मुस्लिम ने अबू हुरैरा से और अहमद व मुस्लिम ने जाबिर से और तबरानी ने औसत में और ज़िया ने सहल बिन साद से और अब्दुल्लाह बिन अहमद और अहमद व इब्न अबी शैबा ने मुआविया रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम से, और यह सईद बिन इब्राहिम से बिलाग़ा रिवायत की गई है। |

हदीस 26: कि आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

1 2 3 सहीह अल-बुखारी, बाबू-अल-मनाक़िब, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 1/496; सहीह मुस्लिम, किताबुल इमारा, बाबू-अन-नासु तबउन ली-क़ुरैश इलख़, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 2/119; मुसनद अहमद बिन हंबल अन अनस, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरूत 3/331 और 4/93; अल-मुअजम अल-कबीर हदीस 5592, मक्तब अल-मआरिफ़ रियाज़ 6/ 277 | पृष्ठ 210 का 768

| یا ایها الناس لاتتقدموا قریشا فتهلکوا رواه البیهقی عن جبیر بن مطعم رضی الله تعالی عنهـ | اے لوگو! قریش پر سبقت نہ کرو کہ ہلاک ہو جاؤ گے اسے روایت کیا ہے۔ بیہقی نے حضرت جبیر بن مطعم رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے۔ |

دوسری روایت میں ہے:

| فتضلوا 2 رواه ابن ابی طالب عن الامام الباقر رضی الله تعالی عنہ مرسلا وهو عنده باللفظ الاول عن سهل بن ابی خیثمة رضی الله تعالی عنہ۔ | یعنی قریش پر سبقت نہ کرو کہ گمراہ ہو جاؤ گے، اسے روایت کیا ہے ابن ابی طالب نے امام باقر رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے مرسلاً، اور ان کے نزدیک پہلے الفاظ کے ساتھ سہل بن ابی خیثمہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے۔ |

اور فرماتا ہے صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم:

| الناس تبع لقریش فی هذا الشأن، رواه الشیخان 3 عن ابی هریرة واحمد ومسلم عن جابر والطبرانی فی الاوسط والضیاء عن سهل بن سعد وعبد الله بن احمد واحمد وابن ابی شیبة عن معاویة رضی الله تعالی عنهم وهذا عن سعید بن ابراهیم بلا غا۔ | سب لوگ اس کام میں قریش کے تابع ہیں اسے روایت کیا ہے امام بخاری و مسلم نے ابو ہریرہ سے اور احمد و مسلم نے جابر سے اور طبرانی نے اوسط میں اور ضیانے سہل بن سعد سے اور عبد اللہ بن احمد اور احمد وابن ابی شیبہ نے معاویہ رضی اللہ تعالیٰ عنہم سے، اور یہ سعید بن ابراہیم سے بلا غا روایت کی گئی ہے۔ |

حدیث ۲۶: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم:

1 2 3 صحیح البخاری باب المناقب قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/۴۹۶، صحیح مسلم کتاب الامارۃ باب الناس تبع لقریش الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۱۱۹، مسند احمد بن حنبل عن انس المکتب الاسلامی بیروت ۳/ ۳۳۱ و ۴/ ۹۳، المعجم الکبیر حدیث ۵۵۹۲ مکتبہ المعارف ریاض ۶/ ۲۷۷ | Page of 768 210

Volume 23 Fatawa Razawiyya

[Arabic]: Quraysh are the rectifiers of people, and people will not be rectified except through them. Narrated by Ibn Adi from the Mother of the Believers [Aisha], may Allah be pleased with her. [Urdu]: The Quraysh are the ones who improve the state of people; people will not improve except through the Quraysh. This was narrated by Ibn Adi from the Mother of the Believers, may Allah be pleased with her.

Hadith 27: That he (peace and blessings of Allah be upon him) says: [Arabic]: The Quraysh are the chosen ones of Allah Almighty. Narrated by Ibn Asakir from 'Amr ibn al-'As, may Allah be pleased with him. [Urdu]: The Quraysh are the chosen of God. This has been narrated by Ibn Asakir from 'Amr ibn al-'As, may Allah be pleased with him.

Hadith 28: That he (peace and blessings of Allah be upon him) says: [Arabic]: Whoever seeks the humiliation of the Quraysh, Allah Almighty will humiliate him. Narrated by Ahmad, Ibn Abi Shaybah, at-Tirmidhi, al-Adani, at-Tabarani, Abu Ya'la, al-Hakim, and Abu Nu'aym in 'al-Ma'rifah' from Sa'd ibn Abi Waqqas; and by Tammam, Abu Nu'aym, and al-Diya' from Ibn Abbas. [Urdu]: Whoever desires the humiliation of the Quraysh, Allah will humiliate him. It has been narrated by Ahmad, Ibn Abi Shaybah, Tirmidhi, Adani, Tabarani, Abu Ya'la, Hakim, and Abu Nu'aym in 'Ma'rifah' from Sa'd bin Abi Waqqas; and by Tammam, Abu Nu'aym, and Diya' from Ibn Abbas, and by Tabarani.

Footnotes: 1. Al-Kamil by Ibn Adi, biography of 'Umar bin Habib al-Adawi, Dar al-Fikr Beirut, 5/1696; Kanz al-'Ummal with reference to 'Ad from Aisha, Hadith 33792, Mu'assasat al-Risalah Beirut, 12/22. 2. Tahdhib Dimashq al-Kabir, biography of Ishaq bin Ya'qub, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 2/459; Tahdhib Dimashq al-Kabir, biography of Salama bin al-Iyar, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 6/235; Kanz al-'Ummal with reference to Ibn Asakir from 'Amr bin al-'As, Hadith 33815, Mu'assasat al-Risalah Beirut, 12/26. 3. Jami' at-Tirmidhi, Chapters on Virtues, Virtue of Ansar and Quraysh, Amin Company Delhi, 2/330; al-Mustadrak lil-Hakim, Book of Knowing the Companions, Dar al-Fikr Beirut, 4/74; Musnad Ahmad bin Hanbal from Sa'd bin Abi Waqqas, al-Maktab al-Islami Beirut, 1/171 & 183; Tahdhib Dimashq al-Kabir, biography of Ishaq bin Ya'qub, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 2/459; Kanz al-'Ummal with reference to Ahmad, Ibn Abi Shaybah, al-Adani, at-Tirmidhi, at-Tabarani, Abu Ya'la, al-Hakim, and Abu Nu'aym in al-Ma'rifah from Sa'd bin Abi

Waqqas; Tammam and Abu Nu'aym from Ibn Abbas; and Asakir from 'Amr bin Abi al-As, Mu'assasat al-Risalah Beirut, 12/38.

जिल्द 23 फतावा रज़विया

[अरबी]: कुरैश लोगों के सुधारक हैं और लोग उनके बिना नहीं सुधरेंगे। इब्न अदी ने उम्मुल मोमिनीन [आयशा], रज़ियल्लाहु अन्हा से रिवायत की है। [उर्दू]: कुरैश इंसानों को संवारने वाले हैं, लोग कुरैश के बिना नहीं संवरेंगे। इब्न अदी ने उम्मुल मोमिनीन रज़ियल्लाहु अन्हा से इसे रिवायत किया है।

हदीस 27: कि आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: [अरबी]: कुरैश अल्लाह तआला के चुने हुए हैं। इब्न असाकिर ने अम्र बिन अल-आस रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत की है। [उर्दू]: कुरैश अल्लाह के पसंदीदा हैं। इसे इब्न असाकिर ने अम्र बिन अल-आस रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया है।

हदीस 28: कि आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: [अरबी]: जो कोई कुरैश का अपमान चाहेगा, अल्लाह तआला उसे अपमानित करेगा। अहमद, इब्न अबी शैबा, तिर्मिज़ी, अदानी, तबरानी, अबू याला, हाकिम और अबू नुऐम ने 'अल-मारिफ़ा' में साद बिन अबी वक़्क़ास से; और तमाम, अबू नुऐम और ज़िया ने इब्न अब्बास से रिवायत की है। [उर्दू]: जो कुरैश की ज़िल्लत चाहेगा, अल्लाह उसे ज़लील करेगा। इसे अहमद, इब्न अबी शैबा, तिर्मिज़ी, अदानी, तबरानी, अबू याला, हाकिम और अबू नुऐम ने 'मारिफ़ा' में साद बिन अबी वक़्क़ास से रिवायत किया है; और तमाम, अबू नुऐम और ज़िया ने इब्न अब्बास से और तबरानी ने भी।

पाद-टिप्पणियाँ (फुटनोट्स): 1. अल-कामिल इब्न अदी द्वारा, उमर बिन हबीब अल-अदवी की जीवनी, दार अल-फिक्र बेरूत, 5/1696; कंज़ अल-उम्माल में 'अदी' के हवाले से आयशा से, हदीस 33792, मुअस्ससत अल-रिसाला बेरूत, 12/22। 2. तहज़ीब दमिश्क अल-कबीर, इसहाक बिन यक़ूब की जीवनी, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी बेरूत, 2/459; तहज़ीब दमिश्क अल-कबीर, सलमा बिन अल-इयार की जीवनी, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी बेरूत, 6/235; कंज़ अल-उम्माल में इब्न असाकिर के हवाले से अम्र बिन अल-आस से हदीस 33815, मुअस्ससत अल-रिसाला बेरूत, 12/26। 3. जामे तिर्मिज़ी, मनाक़िब के अध्याय, अंसार और कुरैश की फ़ज़ीलत, अमीन कंपनी दिल्ली, 2/330; अल-मुस्तदरक अल-हाकिम, मारिफ़त अल-सहाबा की पुस्तक, दार अल-फ़िक्र बेरूत, 4/74; मसनद अहमद बिन हंबल साद बिन अबी वक़्क़ास से, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत, 1/171 और 183; तहज़ीब दमिश्क अल-कबीर, इसहाक बिन यक़ूब की जीवनी, दार इह्या

अल-तुराथ अल-अरबी बेरूत, 2/459; कंज़ अल-उम्माल में विभिन्न स्रोतों के हवाले से साद बिन अबी वक़्क़ास, इब्न अब्बास और अम्र बिन अबी अल-आस से, मुअस्ससत अल-रिसाला बेरूत, 12/38।

पृष्ठ 211 / 768

قریش صلاح الناس ولا یصلح الناس الابھم رواہ ابن عدی عن ام المؤمنین رضی اللہ تعالٰی عنہا۔ قریش آدمیوں کی سنوار ہیں لوگ نہ سنوریں گے مگر قریش سے۔ روایت کیا ہے ابن عدی نے ام المؤمنین رضی اللہ تعالیٰ عنہا سے۔

حدیث ۲۷: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم : قریش خالصۃ اللہ تعالٰی رواہ ابن عساکر عن عمرو بن العاص رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ قریش برگزیدہ خدا ہیں۔ اس کو روایت کیا ہے ابن عساکر نے عمرو بن العاص رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے۔

حدیث ۲۸: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم : من یرد ھوان قریش أھان اللہ تعالی رواہ احمد و ابن ابی شیبۃ والترمذی والعدنی والطبرانی وابویعلی والحاکم وابونعیم فی المعرفۃ عن سعد بن ابی وقاص وتمام وابونعیم والضیاء عن ابن عباس جو قریش کی ذلت چاہے اللہ اسے ذلیل کرے اسے روایت کیا ہے احمد، ابن ابی شیبہ ترمذی، عدنی، طبرانی، ابویعلی، حاکم اور ابونعیم نے معرفۃ میں سعد بن ابی وقاص سے اور تمام وابونعیم اور ضیاء نے ابن عباس سے اور طبرانی نے

۱ الکامل لابن عدی ترجمہ عمر بن حبیب العدوی دارالفکر بیروت ۵/ ۱۶۹۶، کنز العمال بحوالہ عد عن عائشہ حدیث ۳۳۷۹۲ موسسۃ الرسالہ بیروت ۱۲/ ۲۲ ۲ تھذیب دمشق الکبیر ترجمہ اسحاق بن یعقوب داراحیاء التراث العربی بیروت ۲/ ۴۵۹، تھذیب دمشق الکبیر ترجمہ سلمہ بن العیار داراحیاء التراث العربی بیروت ۶/ ۲۳۵، کنز العمال بحوالہ ابن عساکر عن عمرو بن العاص حدیث ۳۳۸۱۵ موسسۃ الرسالہ بیروت ۱۲/ ۲۶ ۳ جامع الترمذی ابواب المناقب فضل الانصار و قریش امین کمپنی دہلی ۲/ ۳۳۰، المستدرك للحاکم کتاب معرفۃ الصحابۃ دارالفکر بیروت ۴/ ۷۴، مسند احمد بن حنبل

عن سعد بن ابی وقاص المکتب الاسلامی بیروت ۱/ ۱۷۱ و ۱۸۳، تهذیب دمشق الکبیر ترجمہ اسحاق بن یعقوب داراحیاء التراث العربی بیروت ۲/ ۴۵۹، کنز العمال بحوالہ حم ش و العدنی ت طب ع ک و ابی نعیم فی المعرفة عن سعد بن ابی وقاص وتمام وابی نعیم ص عن ابن عباس کر عن عمرو بن ابی العاص موسسۃ الرسالہ بیروت ۱۲/ ۳۸

صفحہ ۲۱۱ از ۷۶۸

Fatawa Rizvia, Volume 23

- Al-Tabarani in 'Al-Kabir' from Anas and Ibn Asakir from Anas and Ibn Asakir from 'Amr ibn al-'As (may Allah be pleased with them). | Al-Tabarani in 'Al-Kabir' from Anas and Ibn Asakir from 'Amr ibn al-'As (may Allah be pleased with them).

Hadith 29 to 35: That he (may Allah's peace and blessings be upon him) says:

- "The strength of a man from Quraysh is equal to the strength of two men." Narrated by Ahmad, Ibn Abi Shaybah, Al-Tayalisi, Abu Ya'la, Ibn Abi Asim, Al-Bawardi, and Al-Tabarani in 'Al-Kabir', and Al-Hakim in 'Al-Mustadrak', and Al-Bayhaqi in 'Al-Ma'rifah', and Al-Diya' in 'Al-Mukhtarah', and Abu Nu'aym in 'Al-Hilyah' from Jubayr ibn Mut'im (may Allah be pleased with him). These same words are in 'Al-Hilyah' from 'Ali (may Allah honor his face), and Al-Tabarani from Ibn Abi Khaythama, and Ibn al-Najjar in a long Hadith from Anas (may Allah be pleased with them both) that: "O people! Put the Quraysh forward and do not put yourselves ahead of them." This is also part of the Hadith mentioned from Abu Bakr ibn Sahl. | One man of the Quraysh has strength equal to two men. This has been narrated by Ahmad, Ibn Abi Shaybah, Tayalisi, Abu Ya'la, Ibn Abi Asim, Mawardi and Tabarani in Kabir, and Hakim in Mustadrak, and Bayhaqi in Ma'rifat. And Diya' in Mukhtarah and Abu Nu'aym in Hilyah from Jubayr bin Mut'im (may Allah be pleased with him). These same words are in Hilyah from Hazrat Ali (may Allah honor his face) and Tabarani from Ibn Abi Khaythama and Ibn Najjar in a long Hadith from Hazrat Anas (may Allah be pleased with them both) that: "O people! Put the Quraysh forward and do not be foremost yourselves." This is also part of the mentioned Hadith of Abu Bakr bin Sahl.

Hadith 36: That he (may Allah's peace and blessings be upon him) says:

- "Do not lead the Quraysh, but follow them, and do not teach the Quraysh." | "Do not make the Quraysh your followers, but follow them."

---

1. Musnad Ahmad bin Hanbal from Jubayr bin Mut'im, Al-Maktab Al-Islami, Beirut, 4/81 and 83.
2. Al-Musannaf by Ibn Abi Shaybah, Hadith 12435, 12/168; and Musnad Abi Dawood Al-Tayalisi, Hadith 1951, Part 4/128; Hilyat al-Awliya, Biography of Imam Al-Shafi'i 415, Dar al-Kutub al-Arabi, Beirut, 9/64; Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith

4490, Al-Maktabah al-Faysaliyyah, Beirut, 2/114; Kanz al-Ummal with reference to T. Hm. and Ibn Nu'aym and Ibn Abi Asim and Al-Mawardi Hab Kr Tib Q in Al-Ma'rifah from Jubayr ibn Mut'im, Hadith 33862, 33865, and 33866, Mu'assasah al-Risalah, Beirut, 12/32.

फतावा रज़विया, जिल्द 23

- अल-तबरानी ने 'अल-कबीर' में अनस से और इब्न असाकिर ने अनस से और इब्न असाकिर ने अम्र बिन अल-आस (अल्लाह उन सब से खुश हो) से। | कबीर में अनस से और इब्न असाकिर ने अम्र बिन अल-आस (अल्लाह उनसे खुश हो) से।

हदीस 29 से 35: कि आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

- "कुरैश के एक पुरुष की शक्ति दो पुरुषों की शक्ति के बराबर है।" इसे अहमद, इब्न अबी शैबा, त़यालिसी, अबू याला, इब्न अबी आसिम, अल-बावर्दी और तबरानी ने 'कबीर' में रिवायत किया है, और हाकिम ने 'मुस्तदरक' में, और बैहक़ी ने 'मारफत' में। और ज़िया ने 'मुख्तारा' में और अबू नुएम ने 'हिल्या' में जुबैर बिन मुतइम (अल्लाह उनसे खुश हो) से। यही शब्द 'हिल्या' में हज़रत अली (कर्रमल्लाहु वज्हहुल करीम) से हैं और तबरानी ने इब्न अबी खैथमा से और इब्न नज्जार ने एक लंबी हदीस में हज़रत अनस (अल्लाह उन दोनों से खुश हो) से कि: "ऐ लोगो! कुरैश को आगे करो और खुद आगे न बनो।" यह भी अबू बक्र बिन सहल वाली हदीस का हिस्सा है। | एक मर्द-ए-कुरैश को कुव्वत दो मर्दों के बराबर है। इसको रिवायत किया है अहमद, इब्न अबी शैबा, त़यालिसी, अबू याला, इब्न अबी आसिम, मावर्दी और तबरानी ने कबीर में, और हाकिम ने मुस्तदरक में, और बैहक़ी ने मारफ़त में। और ज़िया ने मुख़्तारा में और अबू नुएम ने हिल्या में जुबैर बिन मुतइम रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से। यही अल्फ़ाज़ हिल्या में हज़रत अली कर्रमल्लाहु वज्हहु से और तबरानी ने इब्न अबी ख़ैथमा से और इब्न नज्जार ने तवील हदीस में हज़रत अनस रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से कि ऐ लोगो! कुरैश को मुक़द्दम करो और खुद मुक़द्दम न बनो, यह भी मज़कूर अबू बक्र बिन सहल वाली हदीस का हिस्सा है।

हदीस 36: कि आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

- "कुरैश के इमाम न बनो बल्कि उनके पीछे चलो और कुरैश को मत सिखाओ।" | "कुरैश को अपना पैरौ न बनाओ और उनकी पैरवी करो।"

---

1. मुसनद अहमद बिन हंबल, जुबैर बिन मुतइम से, अल-मक्तब अल-इस्लामी, बेरूत, 4/81 और 83।

2. अल-मुसन्नफ़ इब्न अबी शैबा, हदीस 12435, 12/168; और मुसनद अबी दाऊद अल-त़यालिसी, हदीस 1951, भाग 4/128; हिल्लतुल औलिया, तर्जुमा इमाम शाफ़ई 415, दारुल कुतुब अल-अरबी, बेरूत, 9/64; अल-मुअजम अल-कबीर, हदीस 4490, अल-मक्तबा अल-फ़ैसलिया, बेरूत, 2/114; कज़ुल उम्माल के हवाले से त़. हम. और इब्न नुएम और इब्न अबी आसिम और अल-मावर्दी हब. कर. तिब. क़. 'मारफत' में ज़ुबैर बिन मुतइम से, हदीस 33862, 33865 और 33866, मुअस्ससतुर रिसाला, बेरूत, 12/32।

पृष्ठ 212/768

والطبراني في الكبير عن انس وابن عساكر عن انس و ابن عساكر عن عمرو بن العاص رضي الله تعالى عنهم۔ | کبیر میں انس سے اور ابن عساکر نے عمرو بن العاص رضی اللہ تعالٰی عنہم سے۔

حدیث ۲۹ تا ۳۵: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم :

قوة الرجل من قريش قوة رجلين - رواه احمد وابن ابي شيبة والطيالسي وابو يعلي وابن ابي عاصم والبآوردي والطبراني في الكبير والحاكم في المستدرك والبيهقي في المعرفة والضياء في المختاره وابو نعيم في الحلية عن جبير بن مطعم رضي الله تعالى عنه هذا فيها عن علي كرم الله وجهه والطبراني عن ابن ابي خيثمه وابن النجار في حديث طويل عن انس رضي الله تعالى عنهما اولہ يا ايها الناس قدموا قريشا ولا تقدموها وهو ايضا قطعة من حديث ابي بكر البار عن سهل۔ | ایک مردِ قریش کو قوت دو مردوں کے برابر ہے۔ اس کو روایت کیا ہے احمد، ابن ابی شیبہ، طیالسی، ابو یعلی، ابن ابی عاصم، ماوردی اور طبرانی نے کبیر میں، اور حاکم نے مستدرک میں، اور بیہقی نے معرفت میں۔ اور ضیاء نے مختارہ میں اور ابونعیم نے حلیہ میں جبیر بن مطعم رضی اللہ تعالٰی سے یہی الفاظ حلیہ میں حضرت علی کرم اللہ وجہہ سے اور طبرانی نے ابن ابی خیثمہ سے اور ابن نجار نے طویل حدیث میں حضرت انس رضی اللہ تعالٰی عنہما سے کہ اے لوگو! قریش کو مقدم کرو اور خود مقدم نہ بنو، یہ بھی مذکور ابو بکر بن سہل والی حدیث کا حصہ ہے۔

حدیث ۳۶: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم :

لا تؤموا قريشا وائتموا بها ولا تعلموا قريشا | قریش کو اپنا پیرو نہ بناؤ اور ان کی پیروی کرو۔

1 مسند احمد بن حنبل عن جبير بن مطعم المكتب الاسلامى بيروت ۴/ ۸۱ و ۸۳ 2 المصنف لابن ابى شيبہ حديث ۱۲۴۳۵ ۱۲/ ۱۶۸ و مسند ابى داؤد الطيالسى حديث ۱۹۵۱ الجزء الرابع/ ۱۲۸، حلية الاولياء ترجمہ الامام الشافعى ۴۱۵ دارالكتب العربى بيروت ۹/ ۶۴، المعجم الكبير حديث ۴۴۹۰ المكتبة الفيصلية بيروت ۲/ ۱۱۴، كنز العمال بحوالہ ط حم و ابن نعيم و ابن ابى عاصم والماوردى حب كر طب ق في المعرفه عن جبير بن مطعم حديث ۳۳۸۶۲، ۳۳۸۶۵ و ۳۳۸۶۶ موسسة الرساله بيروت ۱۲/ ۳۲

Vol 23 Fatawa Ridawiyya

(Arabic): And learn from them, for the trustworthiness of one trustworthy person from the Quraysh is equal to the trustworthiness of two other trustworthy people. 1 - Narrated by Ibn Asakir from the Commander of the Faithful Ali (may Allah honor his face); this is also in meaning a part of the Hadith narrated by Anas. (Urdu): Do not claim to be teachers over the Quraysh, but rather learn from them, for the trustworthiness of one trustworthy person among the Quraysh is equal to that of two other trustworthy people. This was narrated by Ibn Asakir from the Commander of the Faithful Ali (Karam Allahu Ta’ala Wajhahu); it is also considered a part of the Hadith of Anas in terms of its meaning.

Hadith 3803: He (peace and blessings of Allah be upon him) says: (Arabic): The Quraysh were given what people were not given. 2 - Narrated by Hasan bin Sufyan in his Musnad, and Abu Nu'aym in 'Knowledge of the Companions' (Ma'rifat al-Sahaba) from Al-Hulais (may Allah be pleased with him), and Nu'aym bin Hammad from Abu Al-Zahiriyya as Mursal; Al-Daylami connected it from him through Khunais (may Allah be pleased with him) like this. In what I transmitted from him, it is written with 'Kha' then 'Noon' (Khunais), but some narrated it distortedly as 'Hulais' with 'Ha' then 'Lam'. And Allah knows best. (Urdu): The Quraysh were given what was not given to anyone else. This was narrated by Hasan bin Sufyan in his Musnad, Abu Nu'aym in 'Ma'rifat al-Sahaba' from Hulais (may Allah be pleased with him), and Nu'aym bin Hammad from Abu Al-Zahiriyya as Mursal. Al-Daylami narrated it from Hulais through Khunais (may Allah be pleased with them both) and made it connected (Muthasil). After 'Kha', 'Noon' is transmitted (i.e., Khunais); some narrated it with 'Ha' followed by 'Lam' as 'Hulais'. And Allah knows best.

Hadith 3804: He (peace and blessings of Allah be upon him) says: (Arabic): Allah favored the Quraysh with seven qualities which He did not give to anyone before them, nor will He give to anyone after them. (Urdu): Allah the Almighty favored the Quraysh with seven such qualities that were neither given to anyone before them nor will be given to anyone after them.

'Inni Minhum' (I am from among them): Firstly, that I am from the Quraysh (this is the loftiest and highest of all favors). 'Wa Fihim al-Khilafah wal-Hijabah was-Siqayah' (And among them are the Caliphate, the Guardianship, and the Provision of Water): And among them are the Caliphate, the guardianship of the Grand Kaaba, and the provision of water to pilgrims. 'Wa Nasarahum 'ala al-Fil' (And He gave them victory

over the Elephant): And He granted them victory over the People of the Elephant. 'Wa 'Abadullah 'Ashra Sineen La Ya'buduhu Ghairuhum' (And they worshipped Allah for ten years while no one else worshipped Him): And they worshipped Allah alone for ten years when no one else on the face of the earth worshipped Him...

1. Kanz al-Ummal, citing Ibn Asakir from Ali, Hadith 33844, Muassasat al-Risala, Beirut 12/31.
2. Kanz al-Ummal, citing Hasan bin Sufyan and Abu Nu'aym in Al-Ma'rifa etc., Hadith 33805, Muassasat al-Risala, Beirut 12/22.

जिल्द 23 फ़तावा रिज़विया

(अरबी): और उनसे सीखो, क्योंकि कुरैश के एक अमीन (विश्वसनीय व्यक्ति) की अमानत दो अमीन व्यक्तियों के बराबर है। 1 - इसे इब्न असाकिर ने अमीरुल मोमिनीन अली (करम अल्लाहु वजहहु) से रिवायत किया है; यह अर्थ के लिहाज़ से हदीस-ए-अनस का भी हिस्सा है। (उर्दू): कुरैश पर उस्तादी का दावा न करो, बल्कि उनसे सीखो क्योंकि कुरैश में एक अमीन की अमानत दो अमीन व्यक्तियों के बराबर है। इसे इब्न असाकिर ने अमीरुल मोमिनीन अली (करम अल्लाहु तआला वजहहु) से रिवायत किया है; यह भी अपने अर्थ के लिहाज़ से हदीस-ए-अनस का हिस्सा है।

हदीस 3803: आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: (अरबी): कुरैश को वह दिया गया जो लोगों को नहीं दिया गया। 2 - इसे हसन बिन सुफ़ियान ने अपनी मुसनद में, और अबू नुऐम ने 'मारिफ़तुल सहाबा' में अल-हुलस (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया है, और नुऐम बिन हम्माद ने अबी ज़ाहिरिया से मुर्सल के रूप में; दैलमी ने इसे खुनैस (रज़ियल्लाहु अन्हु) के ज़रिये हुलस से मुत्तसिल (निरंतर) किया है। जो मैंने उनसे नकल किया उसमें 'खा' के बाद 'नून' (खुनैस) है, लेकिन कुछ ने इसे 'हा' के बाद 'लाम' के साथ 'हुलस' के रूप में रिवायत किया। और अल्लाह बेहतर जानता है। (उर्दू): कुरैश को वह अता हुआ जो किसी को न हुआ। इसे हसन बिन सुफ़ियान ने अपनी मुसनद में, अबू नुऐम ने 'मारिफ़तुस सहाबा' में हुलस (रज़ियल्लाहु अन्हु) से और नुऐम बिन हम्माद ने अबी ज़ाहिरिया से मुर्सल रिवायत किया है। दैलमी ने इसे हुलस से खुनैस (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) के माध्यम से मुत्तसिल (निरंतर) बनाया है। 'खा' के बाद 'नून' मनकूल है (यानी खुनैस); उन्होंने 'हा' के बाद 'लाम' से 'हुलस' कहकर रिवायत किया। और अल्लाह बेहतर जानता है।

हदीस 3804: आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: (अरबी): अल्लाह तआला ने कुरैश को सात खूबियों के साथ फज़ीलत दी जो उसने उनसे पहले किसी को नहीं दी और न ही उनके बाद किसी को दी जाएगी। (उर्दू): अल्लाह तआला ने कुरैश को ऐसी सात बातों से फ़ज़ीलत (श्रेष्ठता) दी जो न उनसे पहले किसी को मिलीं और न उनके बाद किसी को अता होंगी।

'इन्नी मिन्हुम' (मैं उन्हीं में से हूँ): एक तो यह है कि मैं कुरैश हूँ (यह तमाम फ़ज़ीलतों से अरफ़ा-ओ-आला (सबसे ऊँचा) है)। 'व फ़ीहिम अल-खिलाफ़तु वल-हिजाबतु वस-सिकायातु' (और उन्हीं में खिलाफ़त, दरबानी और सिक़ाया है): और उन्हीं में खिलाफ़त, काबा मुअज़्ज़मा की दरबानी और हाजियों का सिक़ाया (पानी पिलाना) है। 'व नसरहुम अलल फ़ील' (और उन्हें हाथी वालों पर जीत दी):

और उन्हें असहाब-ए-फ़ील (हाथी वालों) पर कामयाबी बख्शी। 'व अबदुल्लाहा अशरा सिनीन ला यअ्बुदुहू ग़ैरुहुम' (और उन्होंने दस साल तक अल्लाह की इबादत की जब उनके सिवा कोई और इबादत नहीं करता था): और उन्होंने दस साल तक तन्हा अल्लाह की इबादत की जब उनके सिवा ज़मीन पर कोई और...

1. कंज़ुल उम्माल, इब्न असाकिर के हवाले से अली से, हदीस 33844, मुअस्ससतुर रिसाला, बेरूत 12/31।
2. कंज़ुल उम्माल, हसन बिन सुफ़ियान और अबू नुऐम के हवाले से अल-मारिफ़ा आदि में, हदीस 33805, मुअस्ससतुर रिसाला, बेरूत 12/22।

पृष्ठ 213/768

وتعلموا منها فان امانة الامین من قریش تعدل امانة امینین ۱- رواہ ابن عساکر عن امیر المؤمنین علی کرم اللہ وجھہ وھو ایضاً بمعناہ قطعة من حدیث انس۔ قریش پر دعوی استادی نہ رکھو اور ان کی شاگردی کرو کہ قریش میں ایک امین کی امانت دو امینوں کے برابر ہے۔ اسے روایت کیا ابن عساکر نے امیر المؤمنین علی کرم اللہ تعالیٰ وجہہ سے یہ بھی اپنے معنی کے اعتبار سے حدیث انس کا حصہ ہے۔

حدیث ۳۸۰۳: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم: اعطیت قریش مالم یعط الناس ۲ رواہ الحسن بن سفیان فی مسندہ ابونعیم فی معرفة الصحابة عن الحلیس رضی اللہ تعالیٰ عنہ ونعیم بن حماد عن ابی الزاھریة مرسلا و وصلہ الدیلمی عنہ عن خنیس رضی اللہ تعالیٰ عنہ ھکذا فیما نقلت عنہ بمعجمة فنون رواہ مصحفاً عن حلیس بمھلة فلام۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ قریش کو وہ عطا ہوا جو کسی کو نہ ہوا۔ اس کو روایت کیا ہے حسن بن سفیان نے اپنی مسند میں، ابو نعیم نے معرفتہ الصحابہ میں حلیس رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے اور نعیم بن حماد نے ابی زاہریہ سے مرسلا اور اس کو دیلمی نے عن حلیس عن خنیس رضی اللہ تعالیٰ عنہما کہہ کر متصل بنایا ہے "خ" کے بعد "ن" منقول ہے انہوں نے "ح" کے بعد لام سے "حلیس" کہہ کر روایت کیا۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

حدیث ۳۸۰۴: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم: فضل اللہ قریشا بسبع خصال لم یعطھا احد قبلھم ولایعطاھا احد بعدھم۔ اللہ تعالیٰ نے قریش کو ایسی سات باتوں سے فضیلت دی جو نہ ان سے پہلے کسی کو ملیں نہ ان کے بعد کسی کو عطا ہوں۔

انی منھم ایک تو یہ ہے کہ میں قریش ہوں (یہ تمام فضائل سے ارفع واعلیٰ ہے)۔ وفیھم الخلافة والحجابة والسقایة اور انھیں میں خلافت اور کعبہ معظمہ کی دربانی اور حاجیوں کا سقایہ۔ ونصرھم علی الفیل اور انھیں اصحابِ فیل پر نصرت بخشی۔ وعبدوا اللہ عشر سنین لایعبدہ غیرھم اور انھوں نے دس سال اللہ کی عبادت تنہا کی کہ ان کے سوا روئے زمین پر کسی اور

۱- کنز العمال بحوالہ ابن عساکر عن علی حدیث ۳۳۸۴۴ موسسۃ الرسالہ بیروت ۱۲/ ۳۱ ۲- کنز العمال بحوالہ حسن بن سفیان و ابو نعیم فی المعرفہ الخ حدیث ۳۳۸۰۵ موسسۃ الرسالہ بیروت ۱۲/ ۲۲

Fatawa Rizvia, Volume 23

The people of the family did not worship at that time (be it they or their slaves and freedmen) - "And Allah revealed regarding them a Surah of the Quran in which no one else besides them is mentioned: 'Li-ilafi Quraish' (For the accustomed security of the Quraish)." And Allah Almighty revealed a Surah of the Great Quran concerning them, in which only they are mentioned, and that is Surah Li-ilafi Quraish.

Narrated by Al-Bukhari in Al-Tarikh, Al-Tabarani in Al-Kabir, Al-Hakim in Al-Mustadrak, and Al-Bayhaqi in Al-Khilafiyat on the authority of Umm Hani, and in Al-Awsat on the authority of Sayyiduna al-Zubayr (may Allah be pleased with them both), and these words are synthesized from both of them. This has been narrated by Bukhari in Tarikh, Tabarani in Kabir, Hakim in Mustadrak, and Bayhaqi from Umm Hani in Khilafiyat, and in Awsat from Sayyiduna Zubayr (may Allah be pleased with them), and its words are different from both of them.

Hadith 41: That he (may Allah's peace and blessings be upon him) said: "O assembly of people! Love the Quraish, for whoever loves the Quraish has indeed loved me, and whoever hates the Quraish has indeed hated me. And indeed, Allah has made the love of my people dear to me, so I do not hasten punishment for them, nor do I consider any blessing for them as excessive." O group of people! Maintain love for the Quraish because the friend of the Quraish is my friend and the enemy of the Quraish is my enemy. And indeed Allah Almighty has put the love for my nation in my heart such that I do not hasten any revenge upon them nor do I consider any blessing for them as too much.

Quraish are the trees of blessing "Verily, Allah knew what was in my heart of love for my people, so He pleased me concerning them. Allah Almighty said: 'And indeed, it is a reminder for you...'" Listen! Indeed Allah Almighty knew the love for my tribe that is in my heart. So He made me happy regarding them, for He said, "Indeed...

1 Kanz al-Ummal with reference to Takh, Tib, and Al-Bayhaqi in Al-Khilafiyat, Hadith 33819, Muassasah al-Risalah Beirut 12/72; Kanz al-Ummal with reference to Al-Mu'jam al-Awsat, Hadith 33820, Muassasah al-Risalah Beirut 12/72; Al-Mustadrak lil-Hakim, Kitab al-Tafsir, Tafsir Surah Quraish, Dar al-Fikr Beirut 2/536. 2 Kanz al-Ummal, Hadith 33872, Muassasah al-Risalah Beirut 12/35. Page 214 of 768

फ़तावा रज़विया, खंड 23

खानदान के लोग उस समय इबादत नहीं करते थे (वही थे या उनके गुलाम और आज़ाद किए हुए लोग) — "और अल्लाह ने उनके बारे में कुरान की एक सूरा उतारी जिसमें उनके अलावा किसी और का जिक्र नहीं किया गया: 'ली-इलाफी कुरैश' (कुरैश के मेल-जोल के लिए)।" और अल्लाह तआला ने उनके बारे में अज़ीम कुरान की एक सूरा उतारी कि उसमें सिर्फ उन्हीं का जिक्र फ़रमाया और वो सूरा ली-इलाफी कुरैश है।

रवाह अल-बुखारी फ़ित-तारीख वत-तबरानी फ़िल-कबीर वल-हाकिम फ़िल-मुस्तदरक वल-बैहकी फ़िल-खिलाफ़ियात अन उम्मे हानी व फ़िल-औसत अन सय्यदना अज़-ज़ुबैर रज़ियल्लाहु तआला अन्हु व लफ़्ज़हुमा हाज़ा मुलफ़्फ़क़ुन मिन्हुमा। इसको रिवायत किया है बुखारी ने तारीख में और तबरानी ने कबीर में और हाकिम ने मुस्तदरक में और बैहकी ने उम्मे हानी से खिलाफ़ियात में और औसत में सय्यदुना ज़ुबैर रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से, और इसके शब्द इन दोनों से मुख़्तलिफ़ हैं।

हदीस 41: कि आप (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: या मशरल नासि अह़िब्बू कुरैशन फ़इन्ना मन अह़ब्बा कुरैशन फ़कद अह़ब्बनी वमन अबग़ज़ा कुरैशन फ़कद अबग़ज़नी व इन्नाल्लाहा तआला ह़ब्बबा इलय्या कौमी फ़ला अता'अज्जला लहुम निक़्मतन वला अस्तकसिरा लहुम नेअ़मतन। ऐ गिरोह-ए-मर्दुम! कुरैश से मोहब्बत रखो कि कुरैश का दोस्त मेरा दोस्त है और कुरैश का दुश्मन मेरा दुश्मन है। और बेशक अल्लाह तआला ने मेरी क़ौम की मोहब्बत मेरे दिल में डाली कि उन पर किसी इंतकाम की जल्दी नहीं करता न उनके लिये किसी नेमत को बहुत समझूँ।

कुरैश बरकत के दरख्त अल-आना इन्नाल्लाहा तआला अ़लिमा मा फ़ी क़ल्बी मिन हुब्बी लि-क़ौमी फ़सर्-रनी फ़ीहिम क़ालाल्लाहु तआला व इन्नहू ल-ज़िक्रुन लक सुन लो बेशक अल्लाह तआला ने जाना जैसी मेरे दिल में मेरी क़ौम की मोहब्बत है। तो उसने मुझे उनके बारे में शाद किया कि इरशाद फ़रमाया "बेशक...

1 कन्ज़ुल उम्माल बहवाला तख़, तिब, अल-बैहकी फ़िल-खिलाफ़ियात हदीस 33819 मुअस्ससतुर रिसाला बैरूत 12/72, कन्ज़ुल उम्माल बहवाला अल-मुअजम अल-औसत हदीस 33820 मुअस्ससतुर रिसाला बैरूत 12/72, अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम किताबुत तफ़सीर तफ़सीर सूरा कुरैश दारुल फ़िक्र बैरूत 2/536. 2 कन्ज़ुल उम्माल हदीस 33872 मुअस्ससतुर रिसाला बैरूत 12/35. पेज 214 of 768

خاندان کے لوگ اس وقت عبادت نہ کرتے تھے (یہی تھے یا ان کے عبید و موالی) __ وانزل اللہ فیھم سورۃ من القرآن لم یذکر فیھا احد غیرھم لایلف قریش اور اللہ تعالیٰ نے ان میں ایک سورۃ قرآن عظیم کی اتاری کہ اس میں صرف انھیں کا ذکر فرمایا اور وہ سورۃ لایلف قریش ہے۔

رواہ البخاری فی التاریخ والطبرانی فی الکبیر والحاکم فی المستدرک والبیھقی فی الخلافیات عن ام ھانی و فی الاوسط عن سید نا الزبیر رضی اللہ تعالیٰ عنہ و لفظھما ھذا ملفق منھما۔ اس کو روایت کیا ہے بخاری نے تاریخ میں اور طبرانی نے کبیر میں اور حاکم نے مستدرک میں اور بیہقی نے ام ہانی سے خلافیات میں اور اوسط میں سیدنا زبیر رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے، اور اس کے الفاظ ان دونوں سے مختلف ہیں۔

حدیث ۴۱: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم: یا معشر الناس احبوا قریشا فان من احب قریشا فقد احبنی ومن ابغض قریشا فقد ابغضنی وان اللہ تعالیٰ حبب الی قومی فلا اتعجل لھم نقمۃ ولا استکثر لھم نعمۃ۔ اے گروہ مردم ! قریش سے محبت رکھو کہ قریش کا دوست میرا دوست ہے اور قریش کا دشمن میرا دشمن ہے۔ اور بیشک اللہ تعالیٰ نے میری قوم کی محبت میرے دل میں ڈالی کہ ان پر کسی انتقام کی جلدی نہیں کرتا نہ ان کے لئے کسی نعمت کو بہت سمجھوں۔

قریش برکت کے درخت الان اللہ تعالیٰ علم مافی قلبی من حبی لقومی فسرنی فیھم قال اللہ تعالیٰ وانہ لذکر لک سن لو بیشک اللہ تعالیٰ نے جانا جیسی میرے دل میں میری قوم کی محبت ہے۔ تو اس نے مجھے ان کے بارے میں شاد کیا کہ ارشاد فرمایا "بیشک

1 کنز العمال بحوالہ تخ طب ك البیهقی فی الخلافیات حدیث ۳۳۸۱۹ موسسة الرساله بیروت ۱۲ / ۷۲، کنز العمال بحوالہ المعجم الاوسط حدیث ۳۳۸۲۰ موسسة الرساله بیروت ۱۲ / ۷۲، المستدرک للحاکم کتاب التفسیر تفسیر سورة قریش دارالفکر بیروت ۲ / ۵۳۶ 2 کنز العمال حدیث ۳۳۸۷۲ موسسة الرساله بیروت ۱۲ / ۳۵ Page 214 of 768

Fatawa-e-Razvia, Volume 23

| "For your people." So He placed remembrance and honor for my people in His Book. All praise is due to Allah, who made 'al-Siddiq' from my people, the martyr from my people, and the Imams from my people. Indeed, Allah Almighty turned over the hearts of His servants and found the best of the Arabs to be the Quraysh, and they are the blessed tree of which Allah Almighty said in His Book: "The example of a good word is like a good tree," meaning the Quraysh by it. "Its root is firm" - He says its root is nobility - "and its branch is in the sky" - the honor with which Allah honored them through Islam, to which He guided them and made them its people. Reported by Al-Tabarani in 'Al-Kabir' and Ibn Marduwayh in 'Al-Tafsir' on the authority of Adi bin Hatim (may Allah Almighty be pleased with him). This is a summary. | This Quran is a source of fame for you and your people. So He kept honor and mention for my people in His noble book. Praise be to Allah, who made Siddiq from my people, and martyr from my people, and Imam from my people. Verily Allah the Exalted looked at the manifest and hidden of all servants, so the Quraish came out as the best of all Arabs and they are those same blessed trees. Whose mention is in the Holy Quran that the proverb of a pure word is like a clean tree i.e., Quraish, that its root is sustainable i.e., their origin is nobility, whose branches are in the sky i.e., those whom Allah bestowed the honor of Islam and made them its worthy. It was narrated by Tabarani in Kabir and Ibn Marduwayh in Tafsir from Adi bin Hatim (may Allah be pleased with him), and this is briefly. |

Honor and Being Best belongs to the Quraish

Hadith 42: He (peace and blessings of Allah be upon him) says: | Kinana is the pride of the Arabs. Reported by Al-Daylami and Ibn Asakir from Abu Dharr (may Allah Almighty be pleased with him). | Bani Kinana are the honor of all Arabs. This was narrated by Al-Daylami and Ibn Asakir from Hazrat Abu Dharr. |

1. Kanz al-Ummal, with reference to Tabarani and Ibn Marduwayh, from Adi bin Hatim, Hadith 33872, Mu'assasat al-Risalah, Beirut, 12/35.
2. Al-Firdaws bi-Ma'thur al-Khitab, Hadith 4912, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 3/303; Kanz al-Ummal, with reference to Ibn Asakir, from Abu Dharr, Hadith 33971 and 34039, Mu'assasat al-Risalah, Beirut, 12/55-69.

फतावा-ए-रज़विया, खंड 23

| "और तुम्हारी कौम के लिए।" तो अल्लाह ने अपनी किताब में मेरी कौम के लिए चर्चा और सम्मान रखा। उस अल्लाह की प्रशंसा है जिसने मेरी कौम में से 'सिद्दीक' (सत्यवादी) बनाया, और मेरी कौम से शहीद बनाया, और मेरी कौम से इमाम बनाए। वास्तव में, अल्लाह तआला ने अपने बंदों के दिलों को उलट-पलट कर देखा और अरबों में सबसे बेहतर कुरैश को पाया, और वे वही बरकत वाले पेड़ हैं जिसका वर्णन अल्लाह तआला ने अपनी किताब में किया है: "अच्छी बात की मिसाल एक अच्छे पेड़ की तरह है।" इससे उनका तात्पर्य कुरैश से है। "उसकी जड़ मज़बूत है" - वह कहता है कि इसकी जड़ उदारता (शराफ़त) है - "और उसकी शाखा आसमान में है" - वह सम्मान जिससे अल्लाह ने उन्हें इस्लाम के माध्यम से सम्मानित किया, जिसकी ओर उसने उन्हें निर्देशित किया और उन्हें इसका पात्र बनाया। इसे अल-तबरानी ने 'अल-कबीर' में और इब्न मरदुवैह ने 'तफ़सीर' में अदी बिन हातिम (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) के हवाले से संक्षेप में वर्णित किया है। | यह कुरान तुम्हारी और तुम्हारी कौम की नामवरी है। तो उसने अपनी पाक किताब में मेरी कौम के लिए जिक्र और सम्मान रखा। अल्लाह के लिए प्रशंसा है जिसने मेरी कौम में से सिद्दीक बनाया, और मेरी कौम से शहीद बनाया, और मेरी कौम से इमाम बनाए। बेशक अल्लाह तआला ने तमाम बंदों के ज़ाहिर और बातिन पर नज़र फरमाई तो तमाम अरबों में कुरैश सबसे बेहतर निकले और वे ही बरकत वाले पेड़ हैं। जिसका जिक्र कुरान शरीफ में है कि पाकीज़ा बात की मिसाल एक साफ-सुथरे पेड़ की तरह है यानी कुरैश, कि उसकी जड़ पायदार है यानी उनकी असल शराफ़त है, जिसकी शाखाएं आसमान में हैं यानी वे जिन्हें अल्लाह ने इस्लाम का सम्मान बख्शा और उन्हें इसका अहल (पात्र) बनाया। इसे तबरानी ने कबीर में और इब्न मरदुवैह ने तफ़सीर में अदी बिन हातिम (अल्लाह उनसे राज़ी हो) से रिवायत किया है, और यह संक्षेप में है। |

सम्मान और सबसे बेहतर होना कुरैश का है

हदीस 42: वह (उन पर अल्लाह की शांति और कृपा हो) फरमाते हैं: | किनाना अरबों का सम्मान है। इसे अल-दैलामी और इब्न असाकिर ने अबू ज़र (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) से रिवायत किया है। | बनी

किनाना पूरे अरब का सम्मान हैं। इसे दैलामी और इब्न असाकिर ने हज़रत अबू ज़र से रिवायत किया है। |

1. कंज़ अल-उम्माल, तबरानी और इब्न मरदुवैह के हवाले से, अदी बिन हातिम से, हदीस 33872, मुअस्ससत अल-रिसाला, बेरुत, 12/35।
2. अल-फिरदौस बि-मअसूर अल-खिताब, हदीस 4912, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरुत, 3/303; कंज़ अल-उम्माल, इब्न असाकिर के हवाले से, अबू ज़र से, हदीस 33971 और 34039, मुअस्ससत अल-रिसाला, बेरुत, 12/55-69।

| "ولقومک" فجعل الذکر والشرف لقومی فی کتابه فالحمد لله الذی جعل الصدیق من قومي والشهید من قومي والائمة من قومی ان الله تعالی قلب العباد ظهر البطن فکان خیر العرب قریشا وهی الشجرة المبارکة التي قال الله عزوجل في کتابه "مثل کلمة طیبة کشجرة طیبة" یعنی بها قریش "أصلها ثابت یقول اصلها کرم وفرعها في السماء" الشرف الذي شرفهم الله بالاسلام الذی هداهم وجعلهم اهله، رواه الطبراني في الکبیر وابن مردویة في التفسیر عن عدی بن حاتم رضی الله تعالی عنه وهذا مختصرا۔ |

یہ قرآن ناموری ہے تیری اور تیری قوم کی تو اسے اپنی کتاب کریم میں میری قوم کے لئے ذکر و شرف رکھا اللہ کے لئے حمد ہے جس نے میری قوم میں سے صدیق کیا اور میری قوم سے شہید اور میری قوم سے امام بیشک اللہ تعالٰی نے تمام بندوں کے ظاہر وباطن پر نظر فرمائی تو سب عرب سے بہتر قریش نکلے اور وہی برکت والے درخت ہیں۔ جس کا ذکر قرآن شریف میں ہے کہ پاکیزہ بات کی کہاوت ایسی ہے جیسے ستھرا درخت یعنی قریش کہ اس کی جڑ پائدار ہے یعنی ان کی اصل کرم ہے جس کی شاخیں آسمان میں ہیں یعنی وہ جو اللہ نے ان کو اسلام کا شرف بخشا اور انھیں اس کا اہل کیا، اس کو طبرانی نے کبیر میں اور ابن مردویہ نے تفسیر میں عدی بن حاتم رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا ہے، اور یہ مختصراً ہے۔ |

عزت داری اور بہتر قریش ہیں

حدیث ۴۲ : کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم : | کنانة عز العرب رواہ الدیلمی و ابن عساکر عن ابی ذر رضی اللہ تعالی عنہ۔ | بنی کنانہ سارے عرب کی عزت ہیں۔ اس کو روایت کیا ہے دیلمی اور ابن عساکر نے حضرت ابو ذر سے۔ |

1. کنز العمال بحوالہ طب و ابن مردویہ عن عدی بن حاتم حدیث ۳۳۸۷۲ موسسة الرسالہ بیروت ۱۲ / ۳۵
2. الفردوس بمأثور الخطاب حدیث ۴۹۱۲ دار الکتب العلمیہ بیروت ۳ / ۳۰۳، کنز العمال بحوالہ ابن عساکر عن ابی ذر حدیث ۳۳۹۷۱ و ۳۴۰۳۹ موسسة الرسالہ بیروت ۱۲ / ۵۵-۶۹

Hadith 43: That he (may Allah's peace and blessings be upon him) said: [Arabic side]: Quraysh are the masters of the Arabs. Narrated by al-Ramahurmuzi [1] in 'Kitab al-Amthal' from al-Wadin bin Muslim as a Mursal (disconnected) narration. [Urdu side]: Quraysh are the leaders of all the Arabs. This has been narrated by Ramahurmuzi in 'Kitab al-Amthal' from Wadhin bin Muslim as a Mursal narration.

Hadith 44: That he (may Allah's peace and blessings be upon him) said: [Arabic side]: Abd Manaf is the glory of Quraysh, and Quraysh are followers of the descendants of Qusay, and the people are followers of Quraysh [2]. Narrated also in the same way from Ibn al-Dahhak, this is an abridgment. [Urdu side]: The tribe of Abd Manaf are the pride of all Quraysh, and Quraysh are followers of the descendants of Qusay. And all people are followers of Quraysh. Ramahurmuzi also narrated this in 'Kitab al-Amthal' from Uthman bin Dahhak as a Mursal narration. This is brief.

Hadith 45: That he (may Allah's peace and blessings be upon him) said: [Arabic side]: O Abu al-Darda! When you boast, then boast of Quraysh. Narrated from him (may Allah be pleased with him) by Tammam in his 'Fawa'id' and Ibn Asakir [3]. [Urdu side]: O Abu Darda! When you take pride, then take pride in Quraysh. This has been narrated from Abu al-Darda (may Allah be pleased with him) by Tammam in 'Fawa'id' and by Ibn Asakir.

Hadith 46: That he (may Allah's peace and blessings be upon him) said: [Arabic side]: The best of people are the Arabs, the best of the Arabs are the Quraysh, and the best of the Quraysh are the Bani Hashim. Narrated by al-Daylami [4] from the Commander of the Faithful Ali (may Allah be pleased with him). [Urdu side]: The best of all humans are Arabs, the best of all Arabs are Qurayshis, and the best of all Quraysh are the Bani Hashim. Daylami narrated this from the Commander of the Faithful Ali (may Allah be pleased with him).

[Footnotes] 1. Kanz al-Ummal with reference to al-Ramahurmuzi in 'al-Amthal', Hadith 34112, Muassasah ar-Risalah Beirut 12/88. 2. Kanz al-Ummal with reference to al-Ramahurmuzi in 'al-Amthal', Hadith 34112, Muassasah ar-Risalah Beirut 12/88. 3. Kanz al-Ummal with reference to Tammam and Ibn Asakir, Hadith 34120, Muassasah ar-Risalah Beirut 12/89, Tahdhib Tarikh Dimashq al-Kabir, translation of al-Abbas bin Abdullah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 7/228. 4. Al-Firdaws bi Ma'thur al-Khitab, Hadith 2892, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah Beirut 2/178.

हदीस ४३: कि हुज़ूर (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: [अरबी पक्ष]: क़ुरैश अरब के सरदार हैं। इसे अर-रामहुर्मज़ी [१] ने किताबुल अमसाल में वदीन बिन मुस्लिम से मुरसलन रिवायत किया है। [उर्दू पक्ष]: क़ुरैश तमाम अरब के सरदार हैं। इसको रिवायत किया है रामहुर्मज़ी ने किताबुल अमसाल में वदीन बिन मुस्लिम से मुरसलन।

हदीस ४४: कि हुज़ूर (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: [अरबी पक्ष]: अब्द मनाफ़ क़ुरैश की इज़्ज़त हैं, और क़ुरैश क़ुसई की औलाद के ताबे हैं, और लोग क़ुरैश के ताबे हैं [२]। इसी तरह इब्ने दह्हाक से भी रिवायत है, यह संक्षिप्त है। [उर्दू पक्ष]: बनी अब्द मनाफ़ सारे क़ुरैश की इज़्ज़त हैं और क़ुरैश औलादे क़ुसई के ताबे हैं। और तमाम आदमी क़ुरैश के ताबे हैं इसे भी रामहुर्मज़ी ने किताबुल अमसाल में उस्मान बिन दह्हाक से मुरसलन रिवायत किया। यह संक्षिप्त है।

हदीस ४५: कि हुज़ूर (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: [अरबी पक्ष]: ऐ अबू दर्दा! जब तुम फ़ख़्र करो तो क़ुरैश पर फ़ख़्र करो। इसे तमाम ने अपनी फ़वाइद में और इब्ने असाकिर [३] ने उनसे (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) रिवायत किया है। [उर्दू पक्ष]: ऐ अबू दर्दा! जब तू फ़ख़्र करे तो क़ुरैश से फ़ख़्र कर। इसको रिवायत किया है अबू दर्दा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से तमाम ने फ़वाइद में और इब्ने असाकिर ने।

हदीस ४६: कि हुज़ूर (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: [अरबी पक्ष]: इंसानों में सबसे बेहतर अरब हैं, और अरबों में सबसे बेहतर क़ुरैश हैं, और क़ुरैश में सबसे बेहतर बनी हाशिम हैं। इसे दैलमी [४] ने अमीरुल मोमिनीन अली (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) से रिवायत किया है। [उर्दू पक्ष]: सब आदमियों से बेहतर अरब हैं और सब अरब से बेहतर क़ुरैशी, और सब क़ुरैश से बेहतर बनी हाशिम, इसको दैलमी ने अमीरुल मोमिनीन अली रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया।

[पाद-टिप्पणियाँ] १. कंज़ुल उम्माल हवालह अर-रामहुर्मज़ी फ़िल अमसाल हदीस ३४११२ मुअस्ससतुर रिसाला बेरूत १२/८८ २. कंज़ुल उम्माल हवालह अर-रामहुर्मज़ी फ़िल अमसाल हदीस ३४११२ मुअस्ससतुर रिसाला बेरूत १२/८८ ३. कंज़ुल उम्माल हवालह तमाम व इब्ने असाकिर हदीस ३४१२० मुअस्ससतुर रिसाला बेरूत १२/८९, तहज़ीब तारीख़ दमिश्क़ अल-कबीर अनुवाद अल-अब्बास बिन अब्दुल्लाह दार इह्या अत-तुरास अल-अरबी बेरूत ७/२२८ ४. अल-फ़िरदौस बि मासूर अल-ख़िताब हदीस २८९२ दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरूत २/१७८

पृष्ठ २१६ / ७६८

حدیث ۴۳: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم: [عربی متن]: قریش سادۃ العرب۔ رواہ الرامھرمزی 1 فی کتاب الامثال عن الوضین بن مسلم مرسلا۔ [اردو ترجمہ]: قریش سارے عرب کے سردار ہیں۔ اس کو روایت کیا ہے رامہرمزی نے کتاب الامثال میں وضین بن مسلم سے مرسلا

حدیث ۴۴: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم: [عربی متن]: عبد مناف عز قریش وقریش تبع لولد قصی والناس تبع لقریش 2۔ رواہ ایضاً کذلک عن بن الضحاک ھذا مختصر۔ [اردو ترجمہ]: بنی عبد مناف سارے قریش کی عزت ہیں اور قریش اولاد قصی کے تابع ہیں۔ اور تمام آدمی قریش کے تابع ہیں اسے بھی رامہرمزی نے کتاب الامثال میں عثمان بن ضحاک سے مرسلا روایت کیا۔ یہ مختصر ہے۔

حدیث ۴۵: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم: [عربی متن]: یا ابا الدرداء اذا فاخرت ففاخر بقریش رواہ عنہ رضی اللہ تعالٰی عنہ تمام فی فوائدہ وابن عساکر 3 [اردو ترجمہ]: اے ابودرداء! جب تو فخر کرے تو قریش سے فخر کر۔ اس کو روایت کیا ہے ابودرداء رضی اللہ تعالٰی عنہ سے تمام نے فوائد میں اور ابن عساکر نے۔

حدیث ۴۶: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم: [عربی متن]: خیر الناس العرب وخیر العرب قریش وخیر قریش بنو ھاشم۔ رواہ الدیلمی 4 عن امیر المومنین علی رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ [اردو ترجمہ]: سب آدمیوں سے بہتر عرب ہیں اور سب عرب سے بہتر قریشی، اور سب قریش سے بہتر بنی ہاشم، اس کو دیلمی نے امیر المومنین علی رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا۔

حواشی: 1 کنز العمال بحوالہ الرامهرمزی فی الامثال حدیث ۳۴۱۱۲ مؤسسة الرسالة بیروت ۱۲/ ۸۸ 2 کنز العمال بحوالہ الرامهرمزی فی الامثال حدیث ۳۴۱۱۲ مؤسسة الرسالة بیروت ۱۲/ ۸۸ 3 کنز العمال بحوالہ تمام و ابن عساکر حدیث ۳۴۱۲۰ مؤسسة الرسالة بیروت ۱۲/ ۸۹، تهذیب تاریخ دمشق الکبیر ترجمه العباس بن عبد الله دار احیاء التراث العربی بیروت ۷/ ۲۲۸ 4 الفردوس بمأثور الخطاب حدیث ۲۸۹۲ دار الکتب العلمیہ بیروت ۲/ ۱۷۸

Volume 23 Fatawa Razawiya

Allah Almighty's Choice and His Preference

Hadith 487 and 488: As he (peace and blessings of Allah be upon him) says:

(Arabic Text): Indeed, Allah chose the Arabs from among the children of Adam, and from the Arabs He chose Mudar, and from Mudar He chose Quraysh, and from Quraysh He chose Banu Hashim, and He chose me from Banu Hashim. [Narrated by al-Bayhaqi and Ibn Adi from Ibn Umar, and al-Hakim al-Tirmidhi and al-Tabarani in al-Kabir, and Ibn Asakir from Ibn Umar (may Allah be pleased with them both)].

(Urdu Translation): Verily, Allah Almighty chose the Arabs from among the children of Adam, and from the Arabs Mudar, and from Mudar the Quraysh, and from the Quraysh the Banu Hashim, and from Banu Hashim He chose me. This has been narrated by al-Bayhaqi and Ibn Adi from Ibn Umar, and by Hakim al-Tirmidhi and al-Tabarani in al-Kabir, and by Ibn Asakir from Ibn Umar (may Allah be pleased with them both).

Hadith 489 to 515: He (peace and blessings of Allah be upon him) says:

(Arabic Text): Verily, Allah Almighty created His creation and divided them into two groups, and He placed me in the better of the two groups. Then He divided them into tribes and placed me in the best tribe. Then He divided them into households and placed me in the best of them. So I am the best of you in terms of tribe and the best of you in terms of household. [Narrated by Ahmad and al-Tirmidhi from al-Muttalib bin Abi Wada'ah, and al-Tirmidhi].

(Urdu Translation): Allah (Almighty) created the creation and made two groups; He kept me in the better group. Then He separated them into tribes; He kept me in the best tribe. Then He made families within tribes; He kept me in the best house. So, my tribe is better than your tribes and my house is better than your houses. This has been narrated by Ahmad and Tirmidhi.

Footnotes: 1. Nawadir al-Usul, Seventh Principle, Dar Sadir Beirut, p. 96; Al-Mustadrak lil-Hakim, Kitab Ma'rifat al-Sahabah, Dar al-Fikr Beirut 4/73; Kanz al-Ummal with reference to Hakim from Ibn Umar Hadith 33918 Mu'assasah al-Risalah Beirut 12/43. 2. Jami' al-Tirmidhi, Chapters on Virtues, Chapter on what has been narrated about the virtue of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), Amin Company Delhi 2/201; Musnad Ahmad bin Hanbal from al-Muttalib, Al-Maktab

al-Islami Beirut 1/210 and 3/166; Al-Mustadrak lil-Hakim, Kitab Ma'rifat al-Sahabah, Dar al-Fikr Beirut 3/277.

जिल्द 23 फ़तावा रज़विया

अल्लाह तआला का चुनाव और उसकी पसंद

हदीस 487 व 488: जैसा कि वे (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

(अरबी पाठ): बेशक अल्लाह ने आदम की संतान में से अरबों को चुना, और अरबों में से मुज़र को चुना, और मुज़र में से क़ुरैश को चुना, और क़ुरैश में से बनी हाशिम को चुना, और मुझे बनी हाशिम में से चुना। [इसे बैहक़ी और इब्न अदी ने इब्न उमर से, और अल-हकीम अल-तिर्मिज़ी और अल-तबरानी ने अल-कबीर में, और इब्न असाकिर ने इब्न उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत किया है]।

(उर्दू अनुवाद): बेशक अल्लाह तआला ने बनी आदम में से अरब को चुना, और अरब से मुज़र, और मुज़र से क़ुरैश, और क़ुरैश से बनी हाशिम, और बनी हाशिम से मुझ को, इस को रिवायत किया है बैहक़ी ने और इब्न अदी ने इब्न उमर से और हकीम तिर्मिज़ी ने और तबरानी ने कबीर में और इब्न असाकिर ने इब्न उमर रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से।

हदीस 489 से 515: फरमाते हैं सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम:

(अरबी पाठ): बेशक अल्लाह तआला ने अपनी मख्लूक को पैदा किया और उन्हें दो गिरोहों में बाँट दिया, और मुझे बेहतर गिरोह में रखा। फिर उसने उन्हें क़बीलों में बाँटा और मुझे सबसे बेहतर क़बीले में रखा। फिर उसने उनमें घराने बनाए और मुझे उनमें सबसे बेहतर घराने में रखा। तो मैं क़बीले के लिहाज़ से भी तुम में सबसे बेहतर हूँ और घर (खानदान) के लिहाज़ से भी तुम में सबसे बेहतर हूँ। [इसे अहमद और तिर्मिज़ी ने अल-मुत्तलिब बिन अबी वदाअह से और तिर्मिज़ी ने रिवायत किया है]।

(उर्दू अनुवाद): अल्लाह अज़्वजल ने खल्क बना कर दो फ़रीक़ की, मुझे बेहतर फ़रीक़ में रखा फिर उनके क़बीले क़बीले जुदा किये मुझे सब से बेहतर क़बीले में रखा फिर क़बीलों में खानदान बनाये, मुझे सब से बेहतर घर में रखा, फिर मेरा क़बीला तुम्हारे क़बीलों से बेहतर और मेरा घर तुम्हारे घरों से बेहतर, इसे रिवायत किया है अहमद और तिर्मिज़ी ने।

पाद-टिप्पणियाँ: 1. नवादिर अल-उसूल, सातवाँ सिद्धांत, दार सादिर बेरुत पृ. 96; अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताब मारिफ़त अल-सहाबा, दार अल-फ़िक्र बेरुत 4/73; कन्ज़ अल-उम्माल हकीम के हवाले से इब्न उमर हदीस 33918 मुअस्सा अल-रिसाला बेरुत 12/43। 2. जामि' अल-तिर्मिज़ी,

फज़ाइल के अध्याय, नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की फ़ज़ीलत के बारे में जो आया है, अमीन कंपनी दिल्ली 2/201; मुसनद अहमद बिन हंबल मुत्तलिब से, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरुत 1/210 और 3/166; अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताब मारिफ़त अल-सहाबा, दार अल-फ़िक्र बेरुत 3/277।

جلد ۲۳ فتاوٰی رضویہ

اللہ تعالٰی کا انتخاب اور اس کی پسند

حدیث ۴۸۷ و ۴۸۸: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم:

ان اللہ اختار من ادم العرب واختار من العرب مضر ومن مضر قریشا واختار من قریش بني ھاشم واختارني من بني ھاشم۔ رواہ البیھقي وابن عدی عن ابن عمر والحکیم الترمذي والطبراني في الکبیر وابن عساکر عن ابن عمر رضي اللہ تعالی عنھما۔ بیشک اللہ تعالٰی نے بنی آدم میں سے عرب کو چنا، اور عرب سے مضر، اور مضر سے قریش، اور قریش سے بنی ہاشم، اور بنی ہاشم سے مجھ کو، اس کو روایت کیا ہے بیہقی نے اور ابن عدی نے ابن عمر سے اور حکیم ترمذی نے اور طبرانی نے کبیر میں اور ابن عساکر نے ابن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہ سے۔

حدیث ۴۸۹ تا ۵۱۵: فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم:

ان اللہ تعالی خلق خلقہ فجعلھم فریقین فجعلني في خیر الفریقین ثم جعلھم قبائل فجعلني في خیر قبیلۃ ثم جعلھم بیوتا فجعلني في خیرھم بیتا فانا خیرکم قبیلۃ وخیرکم بیتا۔ رواہ احمد والترمذي عن المطلب بن ابی وداعۃ والترمذی۔ اللہ عزوجل نے خلق بنا کر دو فریق کی، مجھے بہتر فریق میں رکھا پھر ان کے قبیلے قبیلے جدا کئے مجھے سب سے بہتر قبیلے میں رکھا پھر قبیلوں میں خاندان بنائے، مجھے سب سے بہتر گھر میں رکھا، پھر میرا قبیلہ تمھارے قبیلوں سے بہتر اور میرا گھر تمھارے گھروں سے بہتر، اسے روایت کیا ہے احمد اور ترمذی نے۔

حوالہ جات: 1. نوادر الاصول الاصل السابع والستون دار صادر بیروت ص ۹۶، المستدرک للحاکم کتاب معرفۃ الصحابۃ دار الفکر بیروت ٤ / ۷۳، کنز العمال بحوالہ ك عن ابن عمر حدیث ۳۳۹۱۸

مؤسسة الرساله بيروت ١٢ / ٤٣ 2. جامع الترمذى ابواب المناقب باب ماجاء في فضل النبى صلى الله تعالىٰ عليہ وسلم امين كمپنى دہلى ٢ / ٢٠١، مسند احمد بن حنبل عن المطلب المكتب الاسلامى بيروت ١ / ٢١٠ و ٣ / ١٦٦، المستدرک للحاكم كتاب معرفة الصحابة دار الفكر بيروت ٣ / ٢٧٧

(Relating to) Al-Abbas ibn Abdul-Muttalib; and Al-Hakim from Rabi'ah ibn al-Harith (may Allah be pleased with them). ...from Muttalib ibn Abi Wada'ah; and Tirmidhi from Abbas ibn Abdul-Muttalib; and Al-Hakim from Rabi'ah ibn Harith (may Allah be pleased with them).

Hadith 52 & 53: That he (peace and blessings of Allah be upon him) says: "Indeed, Allah Almighty chose the Arabs, then chose Kinana from the Arabs, chose Quraysh from Kinana, chose Banu Hashim from Quraysh, and chose me from Banu Hashim." In another wording: "Then He chose Banu Abdul-Muttalib from Banu Hashim, then He chose me from Banu Abdul-Muttalib." Narrated by Ibn Sa'd from Abdullah bin Umair in a mursal manner; it was also narrated by Al-Bayhaqi, and Imam al-Baqir declared it good (hasan). These final words are from Ibn Sa'd on the authority of Ja'far, from his father.

Hadith 54: That he (peace and blessings of Allah be upon him) says: "Indeed, Allah Almighty chose Kinana from the children of Ismail (peace be upon him), chose Quraysh from Kinana, chose Banu Hashim from Quraysh, and chose me from Banu Hashim." Narrated by Muslim and Tirmidhi.

---

1 Kanz al-Ummal, referencing Ibn Sa'd from Abdullah bin Ubayd, Hadiths 32119, 32120, 32121, Muassasat al-Risalah, Beirut, 11/450; At-Tabaqat al-Kubra by Ibn Sa'd, mentioning those who trace their lineage to the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), Dar Sadir, Beirut, 1/20-21; Al-Sunan al-Kubra, Book of Marriage, chapter on lineage in compatibility (kafa'ah), Dar Sadir, Beirut, 7/132. 2 Sahih Muslim, Book of Virtues, chapter on the excellence of the Prophet's lineage (peace and blessings of Allah be upon him), Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/325; Jami' at-Tirmidhi, Chapters on Virtues, chapter regarding the excellence of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), Amin Company, Karachi, 2/201.

(संबंधित) अब्बास बिन अब्दुल-मुत्तलिब से; और अल-हाकिम ने रबीआ बिन अल-हारिस (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) से। ...मुत्तलिब बिन अबी वदाह से; और तिर्मिज़ी ने अब्बास बिन अब्दुल-मुत्तलिब से; और हाकिम ने रबीआ बिन हारिस (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) से।

हदीस 52 और 53: कि वह (अल्लाह की शांति और आशीर्वाद उन पर हो) फ़रमाते हैं: "निस्संदेह, अल्लाह अज़्व-व-जल् ने अरबों को चुना, फिर अरबों में से किनाना को चुना, किनाना में से कुरैश को चुना, कुरैश में से बनू हाशिम को चुना, और बनू हाशिम में से मुझे चुना।" अन्य शब्दों में: "फिर उन्होंने बनू हाशिम में से बनू अब्दुल-मुत्तलिब को चुना, फिर बनू अब्दुल-मुत्तलिब में से मुझे चुना।" इसे इब्न साद ने अब्दुल्ला बिन उमैर से मुर्सल रूप में रिवायत किया है; इसे अल-बैहकी ने भी रिवायत किया है, और इमाम अल-बाकिर ने इसे हसन करार दिया है। ये अंतिम शब्द इब्न साद द्वारा जाफ़र के अधिकार पर उनके पिता से हैं।

हदीस 54: कि वह (अल्लाह की शांति और आशीर्वाद उन पर हो) फ़रमाते हैं: "निस्संदेह, अल्लाह अज़्व-व-जल् ने इस्माइल (उन पर शांति हो) की संतान में से किनाना को चुना, किनाना में से कुरैश को चुना, कुरैश में से बनू हाशिम को चुना, और बनू हाशिम में से मुझे चुन लिया।" इसे मुस्लिम और तिर्मिज़ी ने रिवायत किया है।

---

1 कंज अल-उम्माल, इब्न साद के हवाले से अब्दुल्ला बिन उबैद से, हदीस 32119, 32120, 32121, मुअस्ससत अल-रिसाला, बेरूत, 11/450; इब्न साद द्वारा अत-तबाक़ात अल-कुबरा, अल्लाह के रसूल (उन पर शांति और आशीर्वाद हो) के वंश का उल्लेख, दार सादिर, बेरूत, 1/20-21; अल-सुनन अल-कुबरा, निकाह की किताब, कफाअह (समानता) में वंश पर विचार करने का अध्याय, दार सादिर, बेरूत, 7/132। 2 सहीह मुस्लिम, गुणों की पुस्तक, नबी (अल्लाह की शांति और आशीर्वाद उन पर हो) के वंश की उत्कृष्टता पर अध्याय, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 2/325; जामी अत-तिर्मिज़ी, फ़ज़ाइल के अध्याय, नबी (उन पर शांति और आशीर्वाद हो) की उत्कृष्टता के संबंध में अध्याय, अमीन कंपनी, कराची, 2/201।

عن العباس بن عبدالمطلب والحاكم عن ربيعة بن الحارث رضي الله تعالى عنهم۔ نے مطلب بن ابی وداعہ سے اور ترمذی نے عباس بن عبدالمطلب سے اور حاکم نے ربیعہ بن حارث رضی اللہ تعالیٰ عنہم سے۔

حدیث ۵۲ و ۵۳: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم : ان الله اختار العرب فاختار منهم كنانة واختار قريشا من كنانة و اختار بنی هاشم من قريش و اختارنی من بني هاشم وفی لفظ ثم اختار بني عبد المطلب من بني هاشم ثم اختار ني من بني عبد المطلب رواه ابن سعد عن عبدالله بن عمير مرسلا وهو البيهقي وحسنه عن الامام الباقر وهو باللفظ الاخير ابن سعد عن جعفر عن ابيه۔ بے شک اللہ عزوجل نے عرب کو پسند فرمایا، پھر عرب سے کنانہ، اور کنانہ سے قریش اور قریش سے بنی ہاشم اور بنی ہاشم سے مجھے پسند کیا۔ بالفاظِ دیگر پھر بنی ہاشم میں سے بنی عبدالمطلب کو چنا پھر عبدالمطلب سے مجھے چنا، اس کو روایت کیا ہے ابن سعد نے عبداللہ بن عمیر سے مرسلاً اور اس نے اور بیہقی نے امام باقر سے اس کی تحسین کی اور یہ آخری الفاظ ابن سعد نے جعفر سے انھوں نے اپنے باپ سے۔

حدیث ۵۴ : کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم : ان الله عزوجل اصطفى كنانة من ولد اسمعيل واصطفى قريشا من كنانة واصطفى من قريش بنی هاشم واصطفانی من بنی هاشم رواه مسلم والترمذی بے شک اللہ عزوجل نے اولادِ اسمعیل علیہ الصلوٰۃ والسلام سے کنانہ کو چنا اور کنانہ سے قریش کو چنا اور قریش سے بنی ہاشم کو چنا، بنی ہاشم سے مجھ کو چن لیا، روایت کیا اسے مسلم اور ترمذی نے

1 کنز العمال بحوالہ ابن سعد عن عبد اللہ بن عبید حدیث ۳۲۱۲۱، ۳۲۱۲۰، ۳۲۱۱۹ موسسۃ الرسالہ بیروت ۱۱/ ۴۵۰، الطبقات الکبری لابن سعد ذکر من انتمی الی رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم دارصادر بیروت ۱ / ۲۰ و ۲۱، السنن الکبری کتاب النکاح باب اعتبار النسب فی الکفاءۃ دار صادر بیروت ۷ / ۱۳۲ 2 صحیح مسلم کتاب الفضائل باب فضل نسب النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۳۲۵، جامع الترمذی ابواب المناقب باب ماجاء فی فضل النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم امین کمپنی کراچی ۲ / ۲۰۱

Fatawa Rizvia, Volume 23

From Wathilah (may Allah be pleased with him).

The Prophet (peace be upon him) was born in the best tribe

Hadith 55: He (peace be upon him) states: "I was sent through the best generations of the children of Adam, generation after generation, until I came in the generation in which I was born." (Narrated by Bukhari from Abu Hurairah, may Allah be pleased with him).

Hadith 56: He (peace be upon him) said: "I was born from the two most excellent tribes of the Arabs: Banu Hashim and Banu Zuhra." (Narrated by Ibn Asakir from Abu Hurairah, may Allah be pleased with him).

Hadith 57: He (peace be upon him) states: When the descendants of Ma'ad ibn Adnan numbered forty men, they once attacked the army of Moses (peace be upon him) and seized their property. Moses (peace be upon him) prayed against them for the harm they caused. Then Allah the Almighty sent a revelation: "O Moses! Do not pray against them, for from among them will be that unlettered (Ummi) Prophet, the Bringer of Glad Tidings and the Warner, who is My beloved. And from among them will be the blessed community of Muhammad (peace be upon him), who will be satisfied with little sustenance from Me, and I will be satisfied with little action from them. I will grant them Paradise based on faith alone, for among them will be their Prophet, Muhammad ibn Abdullah ibn Abdul Muttalib (peace be upon him), who, despite possessing perfection and awe, will be humble."

Arabic: "I brought him forth from the best generation of his nation." Urdu translation: "I [brought] them from the best group, the Quraysh."

1. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Manaqib, Bab Sifat an-Nabi (peace be upon him), Qadeemi Kutub Khana, Karachi, 1/503.
2. Tarikh Dimashq al-Kabir, Bab Dhikr Taharat Mawlidah wa Teeb Aslah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 3/226.

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 23

वाथिला रज़ियल्लाहु अन्हु से।

हुज़ूर सबसे अफ़ज़ल क़बीले में पैदा हुए

हदीस 55: हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: "मैं बनी आदम के हर दौर और तबक़े के बेहतरीन तबक़ात में भेजा गया, यहाँ तक कि उस तबक़े में आया जिसमें पैदा हुआ।" (इसे बुख़ारी ने अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया)।

हदीस 56: हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "मैं अरब के दो सबसे अफ़ज़ल क़बीलों बनी हाशिम और बनी ज़ुहरा से पैदा हुआ।" (इसे इब्न असाकिर ने अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया)।

हदीस 57: हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: "जब माद बिन अदनान की औलाद में चालीस (40) मर्द हो गए, तो एक बार उन्होंने मूसा अलैहिस्सलाम के लश्कर पर हमला करके माल ले लिया। मूसा अलैहिस्सलाम ने उनके नुक़सान के लिए दुआ फ़रमाई। तब अल्लाह अज़्ज़वजल ने वह्य भेजी: 'ऐ मूसा! उन्हें बददुआ न करो क्योंकि उन्हीं में से वह नबी-ए-उम्मी, बशीर व नज़ीर होगा जो मेरा प्यारा है और उन्हीं में से उम्मत-ए-मरहूमा मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) होगी जो मुझ से थोड़े रिज़्क़ पर राज़ी होगी और मैं उनसे थोड़े अमल पर राज़ी होऊँगा। सिर्फ़ ईमान पर उन्हें जन्नत दूँगा क्योंकि उनमें उनके नबी मुहम्मद बिन अब्दुल्लाह बिन अब्दुल मुत्तलिब (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) होंगे, जो कमाल और रौबदार होने के बावजूद मुतवाज़े (विनम्र) होंगे।"

अरबी: "मैंने उन्हें उनकी उम्मत के सबसे बेहतरीन गिरोह से निकाला।" उर्दू अनुवाद: "मैंने उन्हें सबसे बेहतर गिरोह क़ुरैश से [निकाला]।"

1. सहीह अल-बुख़ारी, किताब अल-मनाक़िब, बाब सिफ़त अन-नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम), क़दीमी कुतुब ख़ाना, कराची, 1/503।
2. तारीख-ए-दिमश्क़ अल-कबीर, बाब ज़िक्र तहारत मौलिदह व तीब असलह, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 3/226।

पृष्ठ 768 में से 219

عن واثلہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ | واثلہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے۔

حضور افضل ترین قبیلہ میں پیدا ہوئے

حدیث ۵۵: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم: بعثت من خیر قرون بنی آدم قرنا فقرنا حتی کنت فی القرن الذی کنت فیہ۔ رواہ البخاری ۱ عن ابی ہریرۃ رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ میں ہر قرن و طبقہ میں بنی آدم کے بہترین طبقات میں بھیجا گیا یہاں تک کہ اس طبقے میں آیا جس میں پیدا ہوا، صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم، اسے بخاری نے ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا۔

حدیث ۵۶: کہ فرمایا صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم: خرجت من افضل حیین من العرب ہاشم وزہرۃ ۲ رواہ ابن عساکر عنہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ میں عرب کے دو سب سے افضل قبیلوں بنی ہاشم وبنی زہرہ سے پیدا ہوا۔ اس کو روایت کیا ابن عساکر نے ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے۔

حدیث ۵۷: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم: جب معد بن عدنان کی اولاد میں چالیس ۴۰ مرد ہوگئے ایک بار انھوں نے موسیٰ علیہ الصلوٰۃ والسلام کے لشکر پر حملہ کرکے مال لے لیا۔ موسیٰ علیہ السلام نے ان کے ضرر کی دعا فرمائی۔ اب عزوجل نے وحی بھیجی اے موسیٰ! انھیں بد دعا نہ کرو کہ انھیں میں سے وہ نبی امی بشیر و نذیر ہوگا جو میرا پیارا ہے اور انھیں میں سے امت مرحومہ محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ہوگی جو مجھ سے تھوڑے رزق پر راضی اور میں ان سے تھوڑے عمل پر راضی ہوں گا، فقط ایمان پر انھیں جنت دوں گا کہ ان میں ان کے نبی محمد بن عبداللہ بن عبدالمطلب ہوں گے (صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم) جو با وصف کمال و رعب دار ہونے کے متواضع ہوں گے۔

اخرجته من خير جيل من امته | میں نے ان کو سب سے بہتر گروہ قریش سے

۱ صحیح البخاری کتاب المناقب باب صفۃ النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۵۰۳ ۲ تاریخ دمشق الکبیر باب ذکر طھارۃ مولدہ و طیب اصلہ۔ داراحیاء التراث العربی بیروت ۳ / ۲۲۶

Fatawa Ridawiyya, Volume 23

[Table Header: Arabic | Urdu] [Arabic]: ...Quraysh, then He brought him out from the Banu Hashim, the elite of Quraysh. So they are the best of the best. Reported by al-Tabarani in al-Mu'jam al-Kabir from Abu Umamah (may Allah be pleased with him).[1] [Urdu]: ...created. Then, from among the elite of Quraysh, from the Banu Hashim. They are the best of the best. It was narrated by al-Tabarani in 'al-Kabir' from Abu Umamah (may Allah be pleased with him).

THE PROPHET'S SOUL IS THE BEST AMONG ALL SOULS Hadith 58, 59: That he (peace and blessings of Allah be upon him) says:

[Main Table Content: Arabic | Urdu] [Arabic]: Jibril (Gabriel) came to me and said: "O Muhammad, indeed Allah sent me, so I traveled through the East and the West of the earth, its plains and its mountains, and I did not find any tribe better than the Arabs. Then He commanded me, so I traveled through the Arabs and I did not find any tribe better than Mudar. Then He commanded me, so I traveled through Kinanah and I did not find any tribe better than Quraysh. Then He commanded me, so I traveled through Quraysh and I did not find any tribe better than Banu Hashim. Then He commanded me to choose from among their souls, and I did not find any soul better than yours." Reported by Imam Hakim[2] from Imam al-Sadiq from Imam al-Baqir, and its beginning up to Mudar is narrated by al-Daylami from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both).

[Urdu]: Gabriel (peace be upon him) came and submitted to me: "Allah the Almighty sent me. I traveled through every part of the earth—East, West, plains, and mountains—and did not find any tribe better than the Arabs. Then He commanded me, and I toured all of Arabia and did not find any tribe better than Mudar. Then He commanded, and I investigated within Mudar and did not find any tribe better than Kinanah. Then He commanded, and I patrolled Kinanah and did not find any tribe better than Quraysh. Then He commanded, and I went through Quraysh and did not find any tribe better than Banu Hashim. Then He commanded me to search for the best soul among all, and I did not find any soul better than yours (peace and blessings of Allah be upon him)." This was narrated by Imam Hakim from Imam al-Sadiq, who narrated it from Imam al-Baqir, and from the beginning up to Mudar by al-Daylami from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both).

[1] Majma' al-Zawa'id, citing al-Tabarani in 'al-Kabir', Book of the Signs of Prophethood, Chapter on the Nobility of the Prophet, Dar al-Kitab, Beirut, 8/218. [2] Nawadir al-Usul, the 67th Principle, Dar Sadir, Beirut, p. 96.

फ़तावा रज़विया, खण्ड 23

[तालिका शीर्षक: अरबी | उर्दू] [अरबी]: ...कुरैश, फिर उसे कुरैश के चुनिंदा बनू हाशिम से निकाला। तो वे बेहतरीन में से बेहतरीन हैं। इसे अल-तबरानी ने अल-मुअजम अल-कबीर में अबू उमामा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) से रिवायत किया है।[1] [उर्दू]: ...पैदा किया। फिर कुरैश में उनके बरगुजीदा (चुने हुए) बनू हाशिम से। वे बेहतर से बेहतर हैं, इसे रिवायत किया है तबरानी ने कबीर में अबू उमामा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से।

हुज़ूर की जान सब से बेहतर जान है हदीस 58, 59: कि आप (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

[मुख्य तालिका सामग्री: अरबी | उर्दू] [अरबी]: जिब्रील (अलैहिस्सलाम) ने हाज़िर होकर मुझसे अर्ज़ की कि अल्लाह अज़्ज़वजल ने मुझे भेजा, मैं ज़मीन के पूरब, पश्चिम, नर्म और पहाड़ी हर हिस्से में घूमा, कोई कबीला अरब से बेहतर न पाया, फिर उसने मुझे हुक्म दिया कि मैंने तमाम अरब का दौरा किया तो कोई कबीला मुज़र से बेहतर न पाया, फिर हुक्म फरमाया, मैंने मुज़र में तफ्तीश की कोई कबीला किनाना से बेहतर न पाया, फिर हुक्म दिया मैंने किनाना में गश्त किया, कोई कबीला कुरैश से बेहतर न पाया, फिर हुक्म दिया मैं कुरैश में फिरा कोई कबीला बनू हाशिम से बेहतर न पाया, फिर हुक्म दिया कि सब में बेहतर नफ्स (जान) तलाश करो तो कोई जान हुज़ूर की जान से बेहतर न पाई, सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम। इसे रिवायत किया है इमाम हकीम[2] ने इमाम सादिक़ से, उन्होंने इमाम बाक़िर से और इसकी इब्तिदा से मुज़र तक दैलमी ने इब्ने अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से।

[उर्दू]: जिब्रील (अलैहिस्सलाम) ने हाज़िर होकर मुझसे अर्ज़ की कि अल्लाह अज़्ज़वजल ने मुझे भेजा, मैं ज़मीन के पूरब, पच्छम, नर्म व कोह हर हिस्से में फिरा, कोई कबीला अरब से बेहतर न पाया, फिर उसने मुझे हुक्म दिया कि मैंने तमाम अरब का दौरा किया तो कोई कबीला मुज़र से बेहतर न पाया, फिर हुक्म फरमाया, मैंने मुज़र में तफ्तीश की कोई कबीला किनाना से बेहतर न पाया, फिर हुक्म दिया मैंने किनाना में गश्त किया, कोई कबीला कुरैश से बेहतर न पाया, फिर हुक्म दिया मैं कुरैश में फिरा कोई कबीला बनू हाशिम से बेहतर न पाया, फिर हुक्म दिया कि सब में बेहतर नफ्स तलाश करो तो कोई जान हुज़ूर की जान से बेहतर न पाई, सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम। इसे रिवायत किया है इमाम हकीम ने इमाम सादिक़ से उन्होंने इमाम बाक़िर से और इसकी इब्तिदा से मुज़र तक दैलमी ने इब्ने अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हुमा से।

---

[1] मजमा-उज़-ज़वाइद, अल-तबरानी के हवाले से 'अल-कबीर' में, नबूवत की निशानियों की किताब, नबी की करामत का बाब, दार अल-किताब, बेरूत, 8/218। [2] नवाद़िर अल-उ़सूल, सड़सठवां सिद्धांत, दार सादिर, बेरूत, पृष्ठ 96।

فتاویٰ رضویہ، جلد ۲۳

[جدول کا عنوان: عربی | اردو] [عربی]: قریش ثم اخرجته من بنی ہاشم صفوة قریش فہم خیر من خیر رواہ الطبرانی فی الکبیر عن ابی امامة رضی اللہ تعالیٰ عنہ ۱- [اردو]: پیدا کیا۔ پھر قریش میں ان کے برگزیدہ بنی ہاشم سے۔ وہ بہتر سے بہتر ہیں اس کو روایت کیا ہے طبرانی نے کبیر میں ابی امامہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے۔

نفس میں سب سے بہتر جان حضور حدیث ۵۸،۵۹ : کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم :

[جدول کی عبارت: عربی | اردو] [عربی]: اتانی جبریل فقال یا محمد ان اللہ بعثنی فطفت شرق الارض وغربہا وسہلہا وجبلہا فلم اجد حیا خیرا من العرب ثم امرنی فطفت فی العرب فلم اجد حیا خیرا من مضر ثم امرنی فطفت فی کنانة فلم اجد حیا خیرا من قریش ثم امرنی فطفت فی قریش فلم اجد حیا خیرا من بنی ہاشم ثم امرنی ان اختار من انفسہم فلم اجد فیہا نفسا خیرا من نفسک، رواہ الامام حکیم ۲عن الامام الصادق عن الامام الباقر وصدرہ الی مضر الدیلمی عن ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔

[اردو]: جبریل (علیہ السلام) نے حاضر ہو کر مجھ سے عرض کی کہ اللہ عزوجل نے مجھے بھیجا میں زمین کے پورب ، پچھم، نرم و کوہ ہر حصے میں پھرا، کوئی قبیلہ عرب سے بہتر نہ پایا، پھر اس نے مجھے حکم دیا کہ میں نے تمام عرب کا دورہ کیا تو کوئی قبیلہ مضر سے بہتر نہ پایا، پھر حکم فرمایا، میں نے مضر میں تفتیش کی کوئی قبیلہ کنانہ سے بہتر نہ پایا، پھر حکم دیا میں نے کنانہ میں گشت کیا، کوئی قبیلہ قریش سے بہتر نہ پایا، پھر حکم دیا میں قریش میں پھرا کوئی قبیلہ بنی ہاشم سے بہتر نہ پایا، پھر حکم دیا کہ سب میں بہتر نفس تلاش کرو تو کوئی جان حضور کی

جان سے بہتر نہ پائی، صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔ اسے روایت کیا ہے امام حکیم نے امام صادق سے انہوں نے امام باقر سے اور اس کی ابتدا سے مضر تک دیلمی نے ابن عباس رضی اللہ عنہما سے۔

---

۱ مجمع الزوائد بحوالہ الطبرانی فی الکبیر کتاب علامات نبوت باب فی کرامۃ النبی دارالکتاب بیروت ۸/ ۲۱۸ ۲ نوادر الاصول الاصل السابع والستون دار صادر بیروت ص ۹۶

Fatawa Razawiya Volume 23

Hadith 60: He (the Prophet), peace and blessings of Allah be upon him, says: "Jibril said to me: I searched the Easts and the Wests of the earth and I did not find anyone more virtuous than Muhammad, peace and blessings of Allah be upon him, and I searched the Easts and the Wests of the earth and I did not find any clan better than Banu Hashim." Narrated by al-Hakim in al-Kuna and Ibn Asakir[1] from the Mother of the Believers al-Siddiqa, may Allah be pleased with her, with a sahih (authentic) chain. (Jibril said to me) I searched from the east to the west of the earth and found no person more virtuous than Muhammad, peace and blessings of Allah be upon him, nor did I find any tribe better than Banu Hashim. It was narrated by al-Hakim in 'al-Kuna' and Ibn Asakir from the Mother of the Believers, Lady Siddiqa (Aisha), may Allah be pleased with her, with an authentic chain.

Hadith 61: He (the Prophet), peace and blessings of Allah be upon him, says: "The Caliphate is in the Quraysh[2]." Narrated by Ahmad and al-Tabarani in al-Kabir from Utba bin Abdan, may Allah be pleased with him, with a sahih chain. The Caliphate remains in the Quraysh. This was narrated by Ahmad and by al-Tabarani in 'al-Kabir' from Utba bin Abdan, may Allah be pleased with him, with an authentic chain.

We began the ahadith with this theme and ended on it as well, for the beginning and end are related (the end corresponds with the beginning).

Rules and Points And now, by showing the differences in some other rules, turn your attention towards noble character and then the benefit of the hereafter. These three rules were: (1) Marriage (Nikah) (2) Lesser Leadership (Imamat-e-Sughra - leadership in prayer) (3) Greater Leadership (Imamat-e-Kubra - political leadership/caliphate)

---

1. Kanz al-Ummal with reference to Hakim in al-Kuna and Ibn Asakir from Aisha, Hadith 32121, Mu'assasah al-Risalah Beirut 11/251.
2. Musnad Ahmad bin Hanbal from Utba bin Abdan, al-Maktab al-Islami Beirut 4/185; al-Mu'jam al-Kabir from Utba bin Abdan, Hadith 298, al-Maktabah al-Faysaliyyah Beirut 7/121.

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

हदीस 60: कि (नबी) सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं: "जिब्रील ने मुझसे कहा: मैंने ज़मीन के मशरिक़ (पूर्व) और मग़रिब (पश्चिम) को छान मारा, मगर मुहम्मद सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम से अफ़ज़ल (श्रेष्ठ) किसी को न पाया, और मैंने ज़मीन के मशरिक़ और मग़रिब को छान मारा मगर बनी हाशिम से अफ़ज़ल किसी ख़ानदान को न पाया।" इसे हाकिम ने अल-कुना में और इब्न असाकिर ने उम्मुल मोमिनीन सिद्दीक़ा रज़ियल्लाहु तआला अन्हा से सहीह सनद के साथ रिवायत किया है। (मुझसे जिब्रील ने कहा) मैंने ज़मीन के पूरब-पछिम के चक्कर लगाए पर कोई शख्स मुहम्मद सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम से अफ़ज़ल न पाया, न कोई क़बीला बनी हाशिम से बेहतर पाया। इसे हाकिम ने 'कुनी' में और इब्न असाकिर ने उम्मुल मोमिनीन हज़रत सिद्दीक़ा रज़ियल्लाहु तआला अन्हा से सहीह सनद के साथ रिवायत किया है।

हदीस 61: कि (नबी) सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं: "ख़िलाफ़त क़ुरैश में है।" इसे अहमद और तबरानी ने अल-कबीर में उत्बा बिन अब्दान रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से सहीह सनद के साथ रिवायत किया है। ख़िलाफ़त क़ुरैश में है। इसे अहमद और तबरानी ने 'कबीर' में उत्बा बिन अब्दान रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से सहीह सनद के साथ रिवायत किया है।

हमने अहादीस को इसी मज़मून (विषय) से शुरू किया था और इसी पर ख़त्म किया कि 'अव्वल व आख़िर निस्बत दारद' (कि शुरुआत और अंत का आपस में गहरा संबंध है)।

अहकामात और नुकात (नियम और बिंदु) और अब कुछ दूसरे अहकाम में फ़र्क़ दिखाकर अख़लाक़े फ़ाज़िला (उत्कृष्ट आचरण) और फिर उख़रवी (परलोक के) फ़ायदे की तरफ तवज्जो करें। वे तीन हुक्म ये थे: (1) निकाह (2) इमामते सुग़रा (नमाज़ की इमामत) (3) इमामते कुबरा (बड़ी इमामत/ ख़िलाफ़त)

---

1. कन्ज़ुल उम्माल, बहवाला हाकिम फ़ील कुना व इब्न असाकिर अन आयशा, हदीस 32121, मुअस्ससतुर्-रिसाला बैरूत 11/251।
2. मुसनद अहमद बिन हंबल अन उत्बा बिन अब्दान, अल-मक्तबुल इस्लामी बैरूत 4/185; अल-मुअजमुल कबीर अन उत्बा बिन अब्दान, हदीस 298, अल-मक्तबतुल् फ़ैसलिया बैरूत 7/121।

حدیث ۶۰ : کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم : قال لی جبریل قلبت مشارق الارض ومغاربھا فلم اجد افضل من محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم و قلبت مشارق الارض ومغاربھا فلم اجد حیا افضل من بنی ھاشم رواہ الحاکم فی الکنی وابن عساکر ۱ عن ام المومنین الصدیقۃ رضی اللہ تعالٰی عنھا بسند صحیح ۔ (مجھ سے جبریل نے کہا) میں نے زمین کے پورب پچھم سے تپٹ کئے کوئی شخص محمد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے افضل نہ پایا، نہ کوئی قبیلہ بنی ہاشم سے بہتر ، اس کو روایت کیا ہے حاکم نے کنی میں اور ابن عساکر نے ام المومنین حضرت صدیقہ رضی اللہ تعالٰی عنہا سے صحیح سند کے ساتھ ۔

حدیث ۶۱ : کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم : الخلافۃ فی قریش۲ رواہ احمد و الطبرانی فی الکبیر عن عتبۃ بن عبدان رضی اللہ تعالٰی عنہ بسند صحیح ۔ خلافت قریش میں ہے۔ اس کو روایت کیا ہے احمد اور طبرانی نے کبیر میں عقبہ بن عبدان رضی اللہ تعالٰی عنہ سے صحیح سند کے ساتھ ۔

ہم نے احادیث کو اسی مضمون سے شروع کیا تھا اور اسی پر ختم کیا کہ اول و آخر نسبت دارد (کہ اول و آخر کے ساتھ نسبت رکھتا ہے)

احکامات اور نکات اور اب بعض دیگر احکام میں فرق دکھا کر اخلاق فاضلہ پھر نفع اخروی کی طرف توجہ کریں ۔ تین حکم تو یہ تھے : (۱) نکاح (۲) امامت صغرٰی (۳) امامت کبرٰی

---

۱ کنز العمال بحوالہ حاکم فی الکنی و ابن عساکر عن عائشہ حدیث ۳۲۱۲۱ موسسۃ الرسالہ بیروت ۱۱/ ۲۵۱ ۲ مسند احمد بن حنبل عن عتبہ بن عبدان المکتب الاسلامي بیروت ۴/ ۱۸۵، المعجم الکبیر عن عتبہ بن عبدان حدیث ۲۹۸ المکتبۃ الفیصلیۃ بیروت ۷/ ۱۲۱

Fatawa Rizvia, Volume 23

(4) Fourth ruling: Arabs shall never be made slaves, even in a state of disbelief. (5) Fifth ruling: Jizyah (tax) shall not be imposed on their polytheists, because those who cannot be enslaved among them are also not liable for Jizyah. (6) Sixth ruling: Kharaj (land tax) shall never be taken from their land; it is 'Ushri' (tithed) in all cases. In 'Durr-ul-Mukhtar' it is stated:

Arabic	Translation
Qatl al-asara in sha'a in lam yuslimu aw istaraqahum aw tarakahum ahraran dhimmatan lana illal mushriki al-Arab 1.	Apart from the polytheists of Arabia, if other ethnic Arabs do not embrace Islam, there is an option regarding them: to kill them, set them free, or make them protected subjects (Dhimmi) as slaves for us.

In the same book, in the chapter on Jizyah, it is stated:

Arabic	Translation
Tuḍa' 'ala kitabi wa majusi wa wathni 'ajami li jawazi istiraqahi fajaza darbu al-jizyati 'alayhi la 'ala wathni 'arabi 2.	Jizyah shall be imposed on the People of the Book (Kitabi), Magians (Majusi), and non-Arab idolaters because it is permissible to enslave them, thus it is permissible to impose Jizyah on them, but not on Arab idolaters.

In the same book, in the chapter on 'Ushr, it is stated:

Arabic	Translation
Ard al-Arab 'Ushriyyah 3.	The land of Arabia is 'Ushri'.

In 'Radd-ul-Muhtar' it is stated:

Arabic	Translation
Li'anna kama la riqqa 'alayhim la kharaja 'ala aradihim nahru wa tamamuhu fi al-Fath 4.	Because just as there is no enslavement for them, there is no Kharaj on their lands either. The full discussion on Nahr (rivers) is in 'Al-Fath'.

Hadith 62: That the Noble Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) said during the Battle of Autas:

Arabic	Translation
Law kana thabitan 'ala ahadin min al-Arabi riqqun kana al-yawm 5.	If any Arab could have become a slave, he would have been made so today.

1 Durr-ul-Mukhtar, Kitab al-Jihad, Bab al-Ghanm, Matba' Mujtabai, Delhi, 1/322. 2 Durr-ul-Mukhtar, Kitab al-Jihad, Fasl fi al-Jizyah, Matba' Mujtabai, Delhi, 1/351. 3 Durr-ul-Mukhtar, Kitab al-Jihad, Bab al-Ushr wa al-Kharaj wa al-Jizyah, Matba' Mujtabai, Delhi, 1/347, 348. 4 Radd-ul-Muhtar, Kitab al-Jihad, Bab al-Ushr wa al-Kharaj wa al-Jizyah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 3/252. 5 Kanz al-Ummal, narrating from Tib from Mu'adh, Hadith 33938, Mu'assasah al-Risalah, Beirut, 12/74.

फ़तावा रिज़विया, खंड 23

(4) चौथा नियम: अरबों को कभी भी गुलाम नहीं बनाया जाएगा, चाहे वे कुफ़्र की स्थिति में ही क्यों न हों। (5) पाँचवाँ नियम: उनके मुशरिकों (बहुदेववादियों) पर जज़िया नहीं लगाया जाएगा, क्योंकि जो लोग उनमें से गुलाम नहीं बन सकते, उन पर जज़िया भी नहीं है। (6) छठा नियम: उनकी भूमि से कभी खराज नहीं लिया जाएगा, वह हर हाल में 'उशरी' (दशमांश वाली) है। दुर्रे मुख्तार में है:

अरबी	अनुवाद
क़त्ल अल-असारा इन शा'आ इन लम युस्लिमू औ इस्तराक़हुम औ तरकहुम अहरारन ज़िम्मतन लना इल्लल मुशरिक अल-अरब 1.	अरब के मुशरिकों के अलावा अन्य अरब मूल के लोगों के बारे में यदि वे इस्लाम स्वीकार न करें, तो यह अधिकार है कि उन्हें मार दिया जाए, स्वतंत्र कर दिया जाए, या उन्हें हमारा गुलाम बनाकर छोड़ दिया जाए।

उसी पुस्तक के जज़िया अध्याय में है:

अरबी	अनुवाद
तुदा' 'अला किताबी व मजूसी व वथनी 'अजमी लि जवाज़ि इस्तिराक़िहि फ़जाज़ा दर्बु अल-जज़ियाती 'अलैहि ला 'अला वथनी 'अरबी 2.	जज़िया लगाया जाएगा किताबी (ईसाई/यहूदी), मजूसी (पारसी), और गैर-अरब मूर्तिपूजकों पर क्योंकि उन्हें गुलाम बनाना वैध है, इसलिए उन पर जज़िया लगाना भी वैध है, न कि अरब मूर्तिपूजकों पर।

उसी पुस्तक के उश्र अध्याय में है:

अरबी	अनुवाद
अर्ज़ अल-अरब 'उशरिय्याह 3.	अरब की भूमि उशरी है।

रद-उल-मुह्तार में है:

अरबी	अनुवाद
लिअन्ना कमा ला रिक्क़ा 'अलैहिम ला खराजा 'अला अरादिहिम नह्नु व तमामुहू फ़ी अल-फ़तह 4.	क्योंकि जिस प्रकार उन पर दासता नहीं है, उनकी भूमि पर खराज भी नहीं है। नहरों पर पूरी चर्चा 'अल-फतह' में है।

हदीस 62: कि पवित्र पैगंबर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने औतास के युद्ध में फरमाया:

अरबी	अनुवाद
लौ काना थाबितन 'अला अहदिन मिन अल-अरबी रिक्कुन काना अल-यौम 5.	यदि कोई अरब गुलाम बन सकता, तो आज बना दिया जाता।

1 दुर्रे मुख्तार, किताब अल-जिहाद, बाब अल-ग़नम, मत्व' मुज्तबाई, दिल्ली, 1/322. 2 दुर्रे मुख्तार, किताब अल-जिहाद, फ़स्ल फ़ि अल-जज़िया, मत्व' मुज्तबाई, दिल्ली, 1/351. 3 दुर्रे मुख्तार, किताब अल-जिहाद, बाब अल-उश्र वल-खराज वल-जज़िया, मत्व' मुज्तबाई, दिल्ली, 1/347, 348. 4 रद-उल-मुह्तार, किताब अल-जिहाद, बाब अल-उश्र वल-खराज वल-जज़िया, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 3/252. 5 कज़ अल-उम्माल, मुआज़ से तिब के हवाले से, हदीस 33938, मुअस्ससत-अर-रिसालाह, बेरूत, 12/74.

فتاویٰ رضویہ، جلد ۲۳

(۴) حکم چھارم، عرب کبھی بحال کفر بھی غلام نہ بنائے جائیں گے۔ (۵) حکم پنجم، ان کے مشرکوں پر جزیہ نہ رکھا جائے گا کہ ان میں جو غلام نہ بن سکے اس پر جزیہ بھی نہیں (۶) حکم ششم، ان کی زمین سے کبھی خراج بھی نہیں لیا جائے گا وہ بہر حال عشری ہے در مختار میں ہے :

عربی	اردو ترجمہ
قتل الاساری ان شاء ان لم یسلموا او استرقھم او ترکھم احراراً ذمة لنا الامشرکی العرب ۱۔	مشرکین عرب کے علاوہ دیگر عرب نژاد اگر اسلام نہ لائیں تو ان کے بارے اختیار ہے کہ قتل کریں یا آزاد یا انھیں غلام بنائے ہمارے ذمے چھوڑ دے

اسی کی فصل فی الجز یہ میں ہے :

عربی	اردو ترجمہ
توضع علی کتابی ومجوسي ووثنی عجمی لجواز استرقاقه فجاز ضرب الجزیة علیه لا علی وثنی عربی ۲۔	جزیہ مقرر کیا جائے گا کتابی، مجوسی، اور بت پرست پر، کیونکہ ان کا غلام بنانا جائز ہے، تو ان پر جزیہ مقرر کرنا جائز ہے نہ کہ عربی بت پرست پر۔

اسی کے باب العشر میں ہے :

عربی	اردو ترجمہ
ارض العرب عشریة ۳۔	عرب کی زمین عشری ہے۔

ردالمختار میں ہے :

عربی	اردو ترجمہ
لان كمالارق عليهم لاخراج على اراضيهم نهر و تمامه في الفتح ۴۔	اس لئے کہ جیسا کہ ان پر غلامی نہیں ہے ان کی زمینوں پر خراج بھی نہیں، نہر اس کی کامل بحث فتح میں ہے۔

حدیث ۶۲: کہ حضور اقدس صلی اللہ تعالی علیہ وسلم نے غزوہ اوطاس میں فرمایا :

عربی	اردو ترجمہ
لو كان ثابتا على احد من العرب رق كان اليوم ۵	اگر کوئی عرب غلام بن سکتا تو آج بنایا جاتا۔

۱ در مختار کتاب الجہاد باب الغنم مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۳۲۲ ۲ در مختار کتاب الجہاد فصل فی الجزیہ مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۳۵۱ ۳ در مختار کتاب الجہاد باب العشر والخراج والجزیہ مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۳۴۸، ۳۴۷ ۴ ردالمحتار کتاب الجہاد باب العشر والخراج والجزیہ داراحیاء التراث العربی بیروت ۳/ ۲۵۲ ۵ کنز العمال بحوالہ طب عن معاذ حدیث ۳۳۹۳۸ موسسۃ الرسالہ بیروت ۱۲/ ۷۴

Volume 23

Fatawa Razawiyya

(7) The seventh rule, mentioned in Nihaya, Tabyin, Shafi, Fath, Durr, etc.:

| Punishment of the most noble of nobles, who are the scholars and the Alawites (descendants of Ali), is by informing them. The judge should say to them, "I have heard that you are doing such-and-such," and they will be deterred by this.[1] | That is, the scholars and Sayyids are the most high-ranking nobles. If a mistake occurs by them which warrants a punishment that common people would be flogged or imprisoned for, then for these nobles, it is sufficient that the judge says, "I have come to know that you are doing such a thing." This much is enough for their deterrence. |

Mistakes (Slips)

Hadith 63: That he (peace and blessings of Allah be upon him) said:

| Overlook the slips of the noble people. Narrated by Ibn[2] Asakir from the Mother of the Believers (may Allah be pleased with her), this is a fragment of a Hadith. | Forgive the slips of noble people. This has been narrated by Ibn Asakir from the Mother of the Believers (may Allah be pleased with her). This is a fragment of a Hadith. |

Hadith 64 to 66: That he (peace and blessings of Allah be upon him) said:

| Forgive the punishment of people of chivalry, except in matters of the prescribed punishments (Hudud) of Allah the Almighty.[3] Narrated by al-Tabarani in al-Awsat from Zaid bin Thabit, and the beginning of it is in the book 'Makarim al-Akhlaq'. | Overlook the punishment of people of chivalry, but not in any of the prescribed punishments of Allah. This has been narrated by Tabarani in al-Awsat from Zaid bin Thabit, and its initial part is in his book 'Makarim al-Akhlaq' and... |

[1] Radd al-Muhtar, Kitab al-Hudud, Bab al-Ta'zir, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 3/178; Tabyin al-Haqa'iq, quoting Nihaya, Kitab al-Hudud, Bab al-Ta'zir, al-Matba'ah al-Kubra, Bulaq, Egypt, 3/208; Fath al-Qadir, Kitab al-Hudud, Bab al-Ta'zir, Maktabah Nooriyah Razawiyyah, Sukkur, 5/112. [2] Kanz al-Ummal, quoting Ibn Asakir, from Aisha (may Allah be pleased with her), Hadith 15557, Mu'assasat al-Risalah, Beirut, 6/110. [3] Kanz al-Ummal, quoting Tabarani in al-Saghir, from Zaid bin Thabit, Hadith 12980, Mu'assasat al-Risalah, Beirut, 5/310; Kanz al-Ummal, quoting Tabarani in Makarim al-Akhlaq and Abu Bakr bin al-Marzuban, Hadith 12981, Mu'assasat al-Risalah, Beirut, 5/311.

जिल्द २३

फ़तावा-ए-रज़विया

(७) सातवाँ नियम, निहाया, तबीन, शाफ़ी, फ़तह, दुर्र इत्यादि में है:

| सबसे उच्च श्रेणी के शरीफों (सम्मानित लोगों), जो विद्वान और अलवी (सैयद) हैं, का दंड केवल उन्हें सूचित करना है। जज (काज़ी) उनसे कहे, "मुझे पता चला है कि आप ऐसा कर रहे हैं," और वे इसी से रुक जाएंगे।[1] | यानी विद्वान और सादात सबसे उच्च स्तर के शरीफ हैं। यदि उनसे कोई ऐसी गलती हो जाए जिसके लिए आम लोगों को कोड़े मारने या कैद करने की सजा दी जाती, तो इन शरीफों के लिए इतना ही पर्याप्त है कि काज़ी कहे, "मुझे पता चला है कि आप ऐसा काम कर रहे हैं।" उनकी चेतावनी के लिए इतना ही काफी है। |

लर्ज़िशें (चूकें)

हदीस ६३: कि आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

| शरीफ लोगों की चूकों को माफ कर दो। इसे इब्न[2] असाकिर ने उम्मुल मोमिनीन (रज़ियल्लाहु अन्हा) से रिवायत किया है, यह एक हदीस का अंश है। | शरीफ लोगों की गलतियों को माफ कर दो। इसे इब्न असाकिर ने हज़रत उम्मुल मोमिनीन रज़ियल्लाहु अन्हा से रिवायत किया है। यह एक हदीस का एक हिस्सा है। |

हदीस ६४ से ६६: कि आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

| मरुअत (मर्यादा) वाले लोगों की सजा से दरकिनार करो सिवाय अल्लाह तआला की निर्धारित सीमाओं (हुदूद) के।[3] इसे तबरानी ने 'अल-औसत' में ज़ैद बिन साबित से रिवायत किया है और इसका शुरुआती हिस्सा उनकी किताब 'मकारिम अल-अखलाक़' में है। | मरुअत वाले लोगों की सजा से दरगुज़र करो लेकिन अल्लाह की सीमाओं (हुदूद) में से किसी में नहीं। इसे तबरानी ने 'औसत' में ज़ैद बिन साबित से रिवायत किया है और इसका प्रारंभिक भाग उनकी किताब 'मकारिम अल-अखलाक़' में है और... |

[1] रद-अल-मुह्तार, किताबुल हुदूद, बाबुत तअज़ीर, दार इहया अत-तुराथ अल-अरबी, बेरुत ३/१७८; तबीन अल-हक़ाएक, निहाया के हवाले से, किताबुल हुदूद, बाबुत तअज़ीर, अल-मत्बा अल-कुबरा, बुलाक़, मिस्र ३/२०८; फ़तह अल-क़दीर, किताबुल हुदूद, बाबुत तअज़ीर, मकतबा नूरिय्या रज़विय्या,

सक्खर ५/११२। [2] कंज अल-उम्माल, इब्न असाकिर के हवाले से, हज़रत आयशा रज़ियल्लाहु अन्हा से, हदीस १५५५७, मुअस्ससतुर रिसाला, बेरुत ६/११०। [3] कंज अल-उम्माल, तबरानी अस-सगीर (तस) के हवाले से, ज़ैद बिन साबित से, हदीस १२९८०, मुअस्ससतुर रिसाला, बेरुत ५/३१०; कंज अल-उम्माल, मकारिम अल-अखलाक़ और अबू बक्र बिन अल-मरज़ुबान के हवाले से, हदीस १२९८१, मुअस्ससतुर रिसाला, बेरुत ५/३११।

पेज २२३ ऑफ़ ७६८

جلد ۲۳

فتاویٰ رضویہ

(۷) حکم ہفتم، نہایۃ و تبیین و شافی و فتح و در و غیرہا میں ہے:

| تعزیر اشراف الاشراف وھم العلماء والعلویۃ بالاعلام بأن یقول لہ القاضی بلغنی انك تفعل کذا فینزجر[1] - | یعنی علماء سادات سب سے اعلیٰ درجہ کے اشراف ہیں ان سے اگر کوئی تقصیر موجب تعزیر واقع ہو کہ اراذل کرتے تو ضرب و حبس کے مستحق ہوتے، ان کے علاوہ کے لئے اس قدر بس ہے کہ قاضی کہے مجھے معلوم ہوا ہے کہ آپ ایسا کام کرتے ہیں اس قدر ان کے زجر کو بس ہے۔ |

لغزشیں

حدیث ۶۳: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم :

| اقیلوا الکرام عثراتھم رواہ ابن[2] عساکر عن ام المومنین رضی اللہ تعالٰی عنہا قطعۃ من حدیث۔ | کریموں کی لغزشوں سے درگزر کرو، اس کو روایت کیا ہے ابن عساکر نے حضرت ام المومنین رضی اللہ تعالٰی عنہا سے یہ حدیث کا ایک ٹکڑا ہے۔ |

حدیث ۶۴تا ۶۶: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم :

| تجافوا عن عقوبۃ ذی المروءۃ الا فی حد من حدود اللہ تعالٰی[3] رواہ الطبرانی فی الاوسط عن زید بن ثابت وصدر لہ فی کتاب مکارم الاخلاق | اصحاب مروت کی سزا سے در گزر کرو مگر حدود الہیہ

سے کسی میں۔ اسے روایت کیا ہے طبرانی نے اوسط میں زید بن ثابت سے اور اس کا ابتدائی حصہ ان کی کتاب مکارم الاخلاق میں ہے اور |

[1] ردالمحتار کتاب الحدود باب التعزیر دار احیاء التراث العربی بیروت ۳/ ۱۷۸، تبیین الحقائق بحوالہ نہایۃ کتاب الحدود باب التعزیر المطبعۃ الکبریٰ بولاق مصر ۳/ ۲۰۸، فتح القدیر کتاب الحدود باب التعزیر مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۵/ ۱۱۲ [2] کنز العمال بحوالہ ابن عساکر عن عائشہ رضی اللہ عنہا حدیث ۱۵۵۵۷ موسسۃ الرسالہ بیروت ۶/ ۱۱۰ [3] کنز العمال بحوالہ طس عن زید بن ثابت حدیث ۱۲۹۸۰ موسسۃ الرسالہ بیروت ۵/ ۳۱۰، کنز العمال بحوالہ طب فی مکارم الاخلاق وابی بکر بن المزربان ۱۲۹۸۱ موسسۃ الرسالہ بیروت ۵/ ۳۱۱

And for Abu Bakr bin al-Marzuban in the book "Al-Muru'ah" from Ibn Umar, and with this meaning with an addition for Imam Ja'far al-Sadiq (may Allah be pleased with them all), and there are narrations from others in this chapter. | In Abu Bakr bin Marzuban's book "Al-Muru'ah", it is narrated from Ibn Umar, and with the same meaning with some addition from Imam Ja'far Sadiq (may Allah be pleased with them), and there are narrations from others in this chapter.

Hadith 67: That he (peace and blessings of Allah be upon him) says:

"Overlook the lapses of people of high character, except for the prescribed punishments (Hudud)." Narrated by Ahmad and Bukhari in 'Al-Adab al-Mufrad' and Abu Dawud from the Mother of the Believers Siddiqah (may Allah be pleased with her). | Forgive the lapses of honorable people except for the prescribed limits (Hudud); this has been narrated by Ahmad and Bukhari in 'Al-Adab al-Mufrad' and Abu Dawud from the Mother of the Believers Siddiqah (may Allah be pleased with her).

Supplement: Honoring

Hadith 68: That he (peace and blessings of Allah be upon him) says:

"A man should not stand up from his seat for anyone except for Bani Hashim." Narrated by al-Khatib from Abu Umamah (may Allah be pleased with him). | A man should not leave his place to stand up for anyone except for Bani Hashim. It was narrated by al-Khatib from Abu Umamah (may Allah be pleased with him).

In another narration:

"A man stands from his seat for his brother except for Bani Hashim; they do not stand for anyone." Narrated... | Every person should stand from his gathering for his brother, but Bani Hashim should not stand for anyone. This was narrated...

1. Musnad Ahmad bin Hanbal from Aisha (may Allah be pleased with her), Al-Maktab al-Islami Beirut 6/181, Al-Adab al-Mufrad Hadith 465 Al-Maktabah al-Athariyyah Sangla Hill p. 133, Sunan Abu Dawud Kitab al-Hudud Chapter on intercession in Hudud Aftab-e-Alam Press Lahore 2/425, Kanz al-Ummal with reference to Ahmad and Bukhari from Aisha Hadith 12975 Muassasat al-Risalah Beirut 5/309.

2. Tarikh Baghdad, biography of Muhammad bin Ali 6/107 Dar al-Kutub al-Ilmiyah Beirut 3/88.

और अबू बक्र बिन अल-मरज़ुबान के लिए "अल-मुरुअह" पुस्तक में इब्न उमर से, और इसी अर्थ के साथ इमाम जाफ़र सादिक़ (अल्लाह उन सभी से प्रसन्न हो) से कुछ अधिक के साथ है, और इस अध्याय में उनके अलावा अन्य लोगों से भी रिवायत है। | अबू बक्र बिन मरज़ुबान की किताब "अल-मुरुअह" में इब्न उमर से और इसी अर्थ के साथ कुछ अधिक इमाम जाफ़र सादिक़ (अल्लाह उन सभी से प्रसन्न हों) से है और इस अध्याय में उनके अलावा औरों से भी रिवायत है।

हदीस ६७: कि आप (अल्लाह की शांति और आशीर्वाद उन पर हो) फरमाते हैं:

"इज्ज़तदारों की गलतियों को माफ़ करो सिवाय सीमाओं (हुदूद) के- इसे अहमद और बुखारी ने 'अल-अदब अल-मुफ़्रद' में और अबू दाऊद ने मोमिनों की माँ सिद्दीक़ा (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) से रिवायत किया है।" | इज़्ज़तदारों की गलतियाँ माफ़ करो मगर हुदूद (कानूनी सीमाएं), इसको अहमद और बुखारी ने 'अदब अल-मुफ़्रद' में और अबू दाऊद ने उम्मुल मोमिनीन सिद्दीक़ा (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) से रिवायत किया है।

अनुबंध: सम्मान (ताज़ीम)

हदीस ६८: कि आप (अल्लाह की शांति और आशीर्वाद उन पर हो) फरमाते हैं:

"आदमी अपनी जगह छोड़ कर किसी के लिए न उठे सिवाय बनी हाशिम के। इसे खतीब ने अबू उमामा (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) से रिवायत किया है।" | आदमी अपनी जगह छोड़ कर किसी के लिए न उठे सिवाय बनी हाशिम के। इसे रिवायत किया है खतीब ने अबू उमामा (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) से।

दूसरी रिवायत में है:

"हर व्यक्ति अपने भाई के लिए अपनी सभा से उठे मगर बनी हाशिम किसी के लिए न उठें। इसे रिवायत किया..." | हर व्यक्ति अपने भाई के लिए अपनी महफ़िल से उठे मगर बनी हाशिम किसी के लिए न उठें, इसको...

1. मुसनद अहमद बिन हंबल आइशा (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) से, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरूत ६/१८१, अल-अदब अल-मुफ़्रद हदीस ४६० अल-मक्तबा अल-असरिया सांगला हिल पृष्ठ

१३३, सुनन अबू दाऊद किताब अल-हुदूद हदूद में सिफारिश से संबंधित अध्याय, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर २/४२५, कंज़ अल-उम्माल हज़रत आइशा से अहमद और बुखारी के संदर्भ में हदीस १२९७५ मुअस्सासत अल-रिसाला बेरूत ५/३०९।

2. तारीख बगदाद, मुहम्मद बिन अली की जीवनी ६/१०७ दार अल-कुतुब अल-अरबी बेरूत ३/८८।

पृष्ठ २२४/७६८

ولا بی بکر بن المرزبان في كتاب المروءة عن ابن عمر ولمعناه مع زيادة لهذا عن الامام جعفر الصادق رضي الله تعالى عنهم وفی الباب غیرهم - | ابوبکر بن مرزبان کی کتاب "المروءة" میں ابن عمر سے اور اسی معنی کے ساتھ کچھ زیادہ امام جعفر صادق رضی اللہ تعالیٰ عنہم سے ہے اور اس باب میں ان کے غیر سے روایت ہے۔

حدیث ۶۷: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم :

اقبلوا ذوي الهيئات عثراتهم الا الحدود - رواه احمد والبخاری في الادب المفرد وابوداؤد عن ام المومنين الصديقة رضی اللہ تعالی عنها - | عزت داروں کی لغزشیں معاف کرو مگر حدود، اس کو احمد اور بخاری نے ادب المفرد میں اور ابوداؤد نے ام المومنین صدیقہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا سے روایت کیا ہے۔

تذییل: تعظیم

حدیث ۶۸: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم :

لا يقوم الرجل من مجلسه الا لبنی هاشم رواه الخطيب عن ابی امامة رضی اللہ تعالیٰ عنہ - | آدمی اپنی جگہ چھوڑ کر کسی کے لئے نہ اٹھے سوائے بنی ہاشم کے۔ اسے روایت کیا ہے خطیب نے ابوامامہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے۔

دوسری روایت میں ہے:

یقوم الرجل من مجلسه لاخیه الابنی هاشم لا یقومون لاحد رواه | ہر شخص اپنے بھائی کے لئے اپنی مجلس سے اٹھے مگر بنی ہاشم کسی کے لئے نہ اٹھیں، اس کو

۱ مسند احمد بن حنبل عن عائشہ رضی اللہ تعالٰی عنها المکتب الاسلامی بیروت ۶/ ۱۸۱، الادب المفرد حدیث ۴۶۵ المکتبۃ الاثریہ سانگلہ ہل ص ۱۳۳، سنن ابوداؤد کتاب الحدود باب فی الحد یشفع فیه آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۴۲۵، کنز العمال بحوالہ حم خد عن عائشہ حدیث ۱۲۹۷۵ موسسة الرساله بیروت ۵/ ۳۰۹ ۲ تاریخ بغداد ترجمہ محمد بن علی ۱۰۷/۶ دار الکتب العربی بیروت ۸۸/۳

At-Tabarani narrated in 'Al-Kabir' and Al-Khatib. | At-Tabarani narrated in 'Al-Kabir' and Al-Khatib narrated.

Excellent Morals

Observation is a witness and experience testifies that noble nations, as a collective, possess more of the praised, gifted, and acquired morals like modesty, zeal, civility, manliness, generosity, bravery, contentment, chivalry, courage, spirit, and purity of disposition compared to other nations. Being descendants of Adam and Eve (peace be upon them) from one mother and father does not negate individual differences, just as one person can be equal to a hundred thousand. The Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) says:

| Nothing is better than a thousand of its own kind except for a human. Narrated by At-Tabarani in Al-Kabir and Ad-Diya in Al-Mukhtarah on the authority of Salman Al-Farsi (may Allah be pleased with him). | No thing can be equal to a thousand of its own species except for a human; this has been narrated by At-Tabarani in 'Al-Kabir' and by Ad-Diya in 'Al-Mukhtarah' on the authority of Salman al-Farsi (may Allah be pleased with him). |

Similarly, this does not negate differences between classes and nations. The boldness, bravery, kindness, chivalry, strength, and valor of the Quraysh have been world-famous in both Islam and the pre-Islamic era (Jahiliyyah). Among them, specifically, the Bani Hashim were known for these qualities, just as in the Jahiliyyah, the Bani Bahila were known for meanness and vileness. To the extent that one of their poets said:

Noble origin does not benefit the Bani Hashim if the soul belongs to Bahila. And if it were said to a dog, "O Bahili," the dog would howl from the vileness of this lineage.[3]

(Having a Hashimite origin is not beneficial if one belongs to the Bani Bahila. When a dog is called "O Bahili", it becomes shamed by the vileness of this lineage. - T)

---

[1] Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 946, Al-Maktaba al-Faysaliyya Beirut, 8/289; Kanz al-Ummal with reference to Tab and Al-Khatib from Abu Umama, Hadith 33915, Mu'assasat ar-Risala Beirut, 12/64. [2] Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 2095, Al-Maktaba al-Faysaliyya Beirut, 2/238; Kanz al-Ummal with reference to Tab and Ad-Diya from

Salman, Hadith 34615, Mu'assasat ar-Risala Beirut, 12/191. [3] Siyar A'lam al-Nubala, biography of Qutayba bin Muslim, 160, Mu'assasat ar-Risala Beirut, 2/110-210.

तबरानी ने 'अल-कबीर' में और खतीब ने रिवायत की। | तबरानी ने कबीर में और खतीब ने रिवायत की है।

श्रेष्ठ नैतिकता (अख़लाक़-ए-फ़ाज़िला)

अवलोकन साक्षी है और अनुभव गवाह है कि कुलीन जातियाँ सामूहिक रूप से अन्य जातियों की तुलना में हया (मर्यादा), आत्म-सम्मान, सभ्यता, मानवता, दानशीलता, बहादुरी, संतोष, वीरता, साहस, हिम्मत और स्वभाव की शुद्धता जैसे श्रेष्ठ उपहार स्वरूप और अर्जित गुणों में अधिक होती हैं। आदम और हव्वा (अलैहिमुस्सलाम) की संतान होने के नाते एक ही माता-पिता से होना व्यक्तियों के बीच अंतर को नकारता नहीं है, जैसे एक व्यक्ति एक लाख के बराबर हो सकता है। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

| इंसान के सिवा कोई भी चीज़ अपनी ही किस्म की एक हज़ार चीज़ों से बेहतर नहीं हो सकती। इसे तबरानी ने 'अल-कबीर' में और ज़िया ने 'मुख्तारा' में सलमान फ़ारसी (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया है। | इंसान के सिवा कोई चीज़ उसकी हम-जिंस हज़ार के बराबर नहीं हो सकती, इसे तबरानी ने कबीर में और ज़िया ने मुख़्तारा में सलमान फ़ारसी रज़ियल्लाहु अन्हु से बयान किया है। |

इसी तरह, यह वर्गों और राष्ट्रों के बीच के अंतर को नहीं नकारता। कुरैश की हिम्मत, बहादुरी, उदारता, वीरता, शक्ति और शौर्य इस्लाम और जाहिलियत (अज्ञानता के काल) दोनों में विश्व प्रसिद्ध रहे हैं। और उनमें विशेष रूप से बनी हाशिम इसी तरह प्रसिद्ध थे, जैसे जाहिलियत में बनी बाहिला अपनी तुच्छता और नीचता के लिए जाने जाते थे। यहाँ तक कि उनके एक कवि ने कहा:

बनी हाशिम का कुलीन होना किसी काम का नहीं यदि आत्मा बाहिला से हो। और यदि किसी कुत्ते से कहा जाए "ओ बाहिली", तो कुत्ता इस वंश की नीचता के कारण कराहने लगेगा।[3]

(बनी हाशिम से मूल का होना लाभदायक नहीं है जब वह बनी बाहिला का सदस्य हो। जब कुत्ते को "ओ बाहिली" कहा जाता है, तो वह इस वंश की शर्मिंदगी से पस्त हो जाता है। - त)

---

[1] अल-मुअजम अल-कबीर हदीस 946 अल-मकतबा अल-फ़ैसलिया बेरूत 8/289, कन्ज़ अल-उम्माल हदीस 33915. [2] अल-मुअजम अल-कबीर हदीस 2095, कन्ज़ अल-उम्माल हदीस 34615. [3] सियार आलाम अल-नुबला, जीवनी कुतैबा बिन मुस्लिम 160.

الطبرانی فی الکبیر والخطیب۔ | طبرانی نے کبیر میں اور خطیب نے روایت کیا۔

اخلاقِ فاضلہ

مشاہدہ شاہد اور تجربہ گواہ ہے کہ شریف قومیں بحیثیت مجموعی دیگر اقوام سے حیا، حمیت، تہذیب، مروت، سخاوت، شجاعت، سیر چشمی، فتوت، حوصلہ، ہمت، صفائے قریحت وغیرہ ہا بکثرت اخلاقِ حمیدہ، موہوبہ، مکسبوہ، میں زائد ہوتی ہیں اور سب کا آدم و حوا علیہما الصلوۃ والسلام ایک ماں باپ سے ہونا جس طرح تفاوتِ افراد کا نافی نہیں ایک آدمی لاکھ کے برابر ہوتا ہے۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

لیس شیئ خیرا من الف مثلہ الاالانسان،اخرجہ الطبراني في الکبیر والضیاء في المختارۃ عن سلمان الفارسی رضی اللہ تعالی عنہ۔ | انسان کے سوا کوئی چیز اس کی ہم جنس ہزار کے برابر نہیں ہو سکتی، اس کو بیان کیا ہے طبرانی نے کبیر میں اور ضیاء نے مختارہ میں سلمان فارسی رضی اللہ تعالٰی عنہ۔

یوں ہی تفاوتِ اصناف و اقوام کا منافی نہیں۔ قریش کی جرات، شجاعت، سماحت، فتوت، قوت، شہامت، اسلام و جاہلیت دونوں میں شہرہ آفاق رہی ہے۔ اور ان میں بالخصوص بنی ہاشم یوں ہی جاہلیت میں بنی باہلہ خست و دناءت سے معروف تھے۔ حتی قال قائلھم (ان میں سے ایک نے کہا۔ ت):

وما ینفع الاصل بنی ھاشم اذا کانت النفس من باھلہ ولو قیل للکلب یاباھلی عوی الکلب من لؤم ھذا النسب3

(بنی ہاشم سے اصل کا ہونا نافع نہیں جب وہ بنی باہلہ کا فرد ہو۔ جب کتے کو "یا باہلی" کہا جائے تو وہ اس نسب کی شرمساری سے ماند ہو جاتا ہے۔ت)

---

1 المعجم الکبیر حدیث ۹۴۶ المکتبۃ الفیصلیۃ بیروت ۸/ ۲۸۹، کنز العمال بحوالہ طب والخطیب عن ابی امامۃ حدیث ۳۳۹۱۵ مؤسسۃ الرسالۃ بیروت ۱۲/ ۶۴ 2 المعجم الکبیر حدیث ۲۰۹۵ المکتبۃ الفیصلیۃ بیروت ۲/ ۲۳۸، کنز العمال بحوالہ طب والضیاء عن سلمان حدیث ۳۴۶۱۵ مؤسسۃ الرسالۃ بیروت ۱۲/ ۱۹۱ 3 سیر اعلام النبلاء ترجمہ قتیبۃ بن مسلم ۱۶۰ مؤسسۃ الرسالۃ بیروت ۲/ ۱۱۰-۲۱۰

It is due to this difference in aspirations that the kingdoms of both the world and religion, namely the kingdom of the state and the kingdom of knowledge, have always remained among noble nations. The share of other nations in this is either non-existent or as good as non-existent. Among the non-Arabs (Ajam), the noble nations that were and are, especially the people of Persia – it is in the completion of Hadith 46: "The best of the non-Arabs are the Persians." Thus, according to the authentic Hadith:

(Arabic)

If knowledge were suspended at the Pleiades, a man from the people of Persia would surely reach it. The origin of this Hadith is in the Sahihayn (Bukhari & Muslim) narrated by Abu Huraira (may Allah be pleased with him). The wording of Muslim is: "If the religion were at the Pleiades, even then a man from Persia," or he said, "from among the sons of Persia, would have reached and attained it." This refers to the Imam of the Imams, the master of reins, the remover of grief, the lamp of the Ummah, our master Imam Abu Hanifa (may Allah be pleased with him). At-Tabarani has narrated it in Al-Kabir from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both).

(Translation)

If knowledge were suspended at the Pleiades (which is among the stars of the eighth heaven), a Persian man would have brought it from there. The origin of the Hadith is from Abu Huraira in Bukhari and Muslim, and the words of Muslim are these: "Even if religion were at the Pleiades, a person from Persia would have acquired it." Or he said: "Someone from among the descendants of Persia would have acquired it." That person is the Imam of Imams, the Master of Reins, the Remover of Grief, the Lamp of the Ummah, our Master Imam Abu Hanifa (may Allah be pleased with him), and Tabarani narrated it in Al-Kabir from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both).

What harm is there in our Master Imam-e-Azam Abu Hanifa (may Allah be pleased with him) being of Persian origin? Especially the descendants of Kisra (Chosroes), who are considered the highest lineage of Persia, having been the masters of crown and throne for thousands of years. Their being Magians (Zoroastrians previously) is not contrary to being counted as a noble nation, just like the Quraysh, who were idol worshippers in the era of ignorance, yet without doubt, they are the most superior nation among all the peoples of the world. Among these Persians is also Imam

Bukhari (may Allah's mercy be upon him), and likewise the Khorasanis, for they are also Persians. In fact, in At-Taysir, under the Hadith:

(Arabic)	(Translation)
If faith were at the Pleiades, some men would reach it.	If faith were even near the Pleiades, then [men] of his region [would reach it].

1. Al-Firdous bi-Ma’thur al-Khitab, Hadith 2892, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 2/8. Kanz al-Ummal, Hadith 34109, Mu'assasat al-Risalah, Beirut, 12/87.
2. Sahih Muslim, Kitab al-Fada'il, Chapter: Merit of Persia, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/312.
3. Al-Mu’jam al-Kabir, Abdullah ibn Abbas, Hadith 10704, Al-Maktabah al-Faysaliyyah, Beirut, 10/251.

यह उच्च आकांक्षाओं में इसी अंतर के कारण है कि दुनिया और दीन दोनों की सल्तनतें, यानी मुल्क की सल्तनत और इल्म की सल्तनत हमेशा शरीफ (कुलीन) कौमों में ही रही हैं। दूसरी कौमों का इसमें हिस्सा न के बराबर है। अजम (गैर-अरब) में जो शरीफ कौमें थीं और हैं, विशेष रूप से अहले फ़ारस (फारसी लोग) - हदीस 46 के अंत में है: "और अजमियों में सबसे बेहतर फ़ारसी हैं", तो सहीह हदीस के अनुसार:

(अरबी)

अगर इल्म सुरैया (आठवें आसमान के सितारों में से एक) पर लटका होता, तो अहले फ़ारस में से एक व्यक्ति उसे पा लेता। हदीस का मूल सहीहैन (बुखारी और मुस्लिम) में अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु अन्हु से है और मुस्लिम के शब्द ये हैं: "अगर दीन सुरैया पर होता, तब भी फ़ारस का एक व्यक्ति उसे हासिल कर लेता।" या फ़रमाया: "फ़ारस की औलाद में से कोई उसे हासिल कर लेता।" वह व्यक्ति इमामुल आइम्मा (इमामों के इमाम), गिलाफों के मालिक, गम को दूर करने वाले, उम्मत के चिराग़, हमारे सरदार इमाम अबू हनीफ़ा रज़ियल्लाहु अन्हु हैं। और इसे तबरानी ने 'कबीर' में इब्ने अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रिवायत किया है।

(अनुवाद)

इल्म अगर सुरैया पर (जो आठवें आसमान के सितारों में से है) आवेज़ाँ (लटका हुआ) होता तो एक फ़ारसी मर्द वहाँ से ले आता। हदीस का मूल बुखारी और मुस्लिम में अबू हुरैरा से है और मुस्लिम के शब्द ये हैं: "अगर दीन सुरैया पर होता तब भी फ़ारस का एक व्यक्ति उसको हासिल कर लेता।" या फ़रमाया: "फ़ारस की औलाद में से कोई उसको हासिल कर लेता।" वह व्यक्ति इमामुल आइम्मा, मालिकुल अज़िमह, काशिफुल ग़ुम्मा, सिराजुल उम्मत हमारे सरदार इमाम अबू हनीफ़ा रज़ियल्लाहु अन्हु हैं और इसको तबरानी ने कबीर में इब्ने अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रिवायत किया।

हमारे सरदार इमाम-ए-आज़म अबू हनीफ़ा रज़ियल्लाहु अन्हु का फ़ारसी होना क्या नुकसानदेह है? विशेष रूप से किसरा की संतान जो फ़ारस की सबसे ऊँची नस्ल मानी जाती है, जो हज़ारों साल तक ताज-ओ-तख्त की मालिक रही। उनका मजूस (पारसी) होना उनके शरीफ कौम गिने जाने के खिलाफ नहीं है, जैसे कि क़ुरैश जो अज्ञानता के काल में मूर्तिपूजक थे, फिर भी निस्संदेह वे दुनिया की सभी कौमों में सबसे श्रेष्ठ कौम हैं। इन्हीं फ़ारसियों में इमाम बुखारी (रहमतुल्लाहि अलैहि) भी हैं, और इसी तरह खुरासानी भी, क्योंकि वे भी फ़ारसी ही हैं। बल्कि 'तयसीर' में हदीस के तहत है:

(अरबी)	(अनुवाद)
अगर ईमान सुरैया के पास होता तो कुछ मर्द उसे पा लेते।	अगर ईमान सुरैया के पास भी होता तो उसके इलाके के [लोग उसे पा लेते]।

1. अल-फ़िरदौस बि-मअसूर अल-खिताम, हदीस 2892, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरूत, 2/8. कंज़ुल उम्माल, हदीस 34109, मुअस्ससतुर रिसाला, बेरूत, 12/87.
2. सहीह मुस्लिम, किताबुल फ़ज़ाइल, बाब: फ़ारस की फ़ज़ीलत, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 2/312.
3. अल-मुअजम अल-कबीर, अब्दुल्लाह इब्ने अब्बास, हदीस 10704, अल-मक्तबा अल-फैसलिया, बेरूत, 10/251.

اسی تفاوت ہمت کے باعث ہے کہ دنیا و دین دونوں کی سلطنتیں یعنی سلطنتِ ملک و سلطنتِ علم ہمیشہ شریف ہی اقوام میں رہی دوسری قوموں کا اس میں حصہ معدوم یا کالمعدوم ہے۔ عجم میں جو شریف قومیں تھیں اور ہیں خصوصاً اہل فارس۔ حدیث ۴۶ کے تتمہ میں ہے: وخیر العجم فارس (عجمیوں میں بہتر فارس ہیں) تو مصداقِ حدیث صحیح:

(عربی)

لوکان العلم معلق بالثریالیناله رجل من اهل فارس۔ اصل الحدیث فی الصحیحین عن ابی هریرة رضی الله تعالٰی عنه ولفظ مسلم لو کان الدین عند الثریا لذهب به رجل من فارس او قال من ابناء فارس حتی یتناوله یعنی امام الائمة مالک الازمة کاشف الغمة، سراج الامة سیدنا امام ابوحنیفة و رواه الطبرانی فی الکبیر عن ابن عباس رضی الله تعالٰی عنهما۔

(ترجمہ)

علم اگر ثریا پر (کہ آٹھویں آسمان کے ستاروں سے ہے) آویزاں ہوتا تو ایک مرد فارسی وہاں سے لے آتا۔ اصلِ حدیث بخاری و مسلم میں ابوہریرہ سے ہے اور مسلم کے الفاظ یہ ہیں اگر دین ثریا پر ہوتا تب بھی فارس کا ایک شخص اس کو حاصل کرلیتا۔ یا فرمایا: فارس کی اولاد میں سے اس کو حاصل کرلیتا۔ وہ شخص امام الائمہ، مالک الازمہ، کاشف الغمہ، سراج الامت سیدنا امام ابوحنیفہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ ہیں اور اس کو طبرانی نے کبیر میں ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے روایت کیا۔

سیدنا امام اعظم ابوحنیفہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا فارسی ہونا کیا مضر، خصوصاً اولاد کسریٰ کہ فارس کی اعلیٰ نسل شمار ہوتی ہے جو ہزارہا سال صاحبِ تاج و تخت رہی اور ان کی مجوسیت شریف قوم گنے جانے کے منافی نہیں، جیسے قریش کہ زمانہ جاہلیت میں بت پرست تھے اور بلا

شبہ وہ تمام جہان کی اقوام سے افضل قوم ہے۔ انھیں فارسیوں میں امام بخاری بھی ہیں (رحمہ اللہ تعالیٰ علیہ) یونہی خراسانی کہ وہ بھی فارسی ہیں۔ بلکہ تیسیر میں زیر حدیث:

(عربی) **(ترجمہ)**

لوکان الایمان عند الثریا لتناولہ رجال اگر ایمان ثریا کے پاس بھی ہوتا تو اس کے علاقے

1 الفردوس بمأثور الخطاب حدیث ۲۸۹۲ دارالکتب العلمیہ بیروت ۸/۲، کنز العمال حدیث ۳۴۱۰۹ موسسۃ الرسالہ بیروت ۱۲/۸۷ 2 صحیح مسلم کتاب الفضائل باب فضل فارس قدیمی کتب خانہ کراچی ۳۱۲/۲ 3 المعجم الکبیر عبداللہ ابن عباس حدیث ۱۰۷۰۴ المکتبۃ الفیصلیۃ بیروت ۱۰/۲۵۱

Volume 23 Fatawa Razawiya

From Persia. | (Meaning people of Persia) would achieve it.

It is said that by Persia here, people of Khorasan are meant. And the mention of lineages of cities like Khorasan, Balkh, Marv and Tatar is outside the scope of discussion. Nobility or meanness does not depend on the residence in any city, nor does some elders' adoption of a profession serve as a ruling based on rare evidence beyond its permissibility. There is a difference between saying 'such and such Imam practiced weaving' and 'such and such weaver who belonged to the weaving community became an Imam'. All Prophets (peace and blessings be upon them) tended sheep, but no one can say that such and such shepherd became a Prophet. The crux of the matter, as we alluded to at the beginning of the discourse, is that the comparison is collective, not individual by individual. And for a ruling, the majority, rather the vast majority, is sufficient. There is no doubt that in this way, noble nations have a dominant share in virtuous character. Numerous hadiths are explicit on this, as mentioned in several hadiths: "The strength of one Quraysh is equal to that of two men. And the trust of one Quraysh is like that of two men."

Hadith 69: He (peace and blessings of Allah be upon him) says: "When people differ, justice is found in the tribe of Mudar." - Narrated by al-Tabarani in al-Mu'jam al-Kabir from Ibn Abbas. | When people differ, then justice is in the tribe of Mudar (from which the Quraysh descend). Al-Tabarani narrated this in Al-Kabir from Ibn Abbas.

Hadith 70: He (peace and blessings of Allah be upon him) says: "Modesty was divided into ten parts; nine parts are in the Arabs and one part is in the rest of the people." - Narrated by al-Khatib in 'Al-Bukhala' from Muhammad bin Muslim. | Modesty has been divided into ten parts; nine of them are among the Arabs and one remaining among all other people. Al-Khatib narrated this in 'Al-Bukhala' from Muhammad bin Muslim.

1 Al-Taysir Sharh al-Jami' al-Saghir, under hadith 'If faith were at the Pleiades', Maktaba al-Imam al-Shafi'i, Riyadh, 2/309. 2 Al-Mu'jam al-Kabir, hadith 11418, Al-Maktaba al-Faysaliyya, Beirut, 11/178. 3 Kanz al-Ummal, citing Al-Khatib in Kitab al-Bukhala, hadith 35117, Mu'assasat al-Risala, Beirut, 12/88.

पारास से। | (यानी फारस) के लोग इसे हासिल कर लेंगे।

कहा जाता है कि यहाँ फारस से मुराद खुरासान के लोग हैं। और खुरासान, बल्ख़, मर्व और तातार जैसे शहरों के वंश का ज़िक्र बहस से बाहर है। शराफ़त (कुलीनता) या कमीनापन किसी शहर के निवास पर निर्भर नहीं है, न ही कुछ बड़ों का किसी पेशे को अपनाना उसके जायज़ होने से अधिक किसी दुर्लभ प्रमाण पर हुक्म है। इसमें अंतर है कि 'फलां इमाम ने बुनाई की' और 'फलां बुनकर जो बुनकरों की कौम से था इमाम बन गया'। तमाम नबियों (उन पर सलात और सलाम हो) ने बकरियां चराईं, और कोई नहीं कह सकता कि फलां गड़रिया नबी हो गया। और सौ बात की एक बात वह है जिसकी ओर हमने कलाम की शुरुआत में इशारा किया था कि तुलना सामूहिक रूप से है न कि व्यक्तिगत। और हुक्म के लिए बहुमत, बल्कि भारी बहुमत ही काफी है। और इसमें कोई शक नहीं कि इस तरह श्रेष्ठ चरित्र में कुलीन कौमों का हिस्सा प्रमुख है। और कई हदीसें इस पर स्पष्ट हैं, जैसा कि कई हदीसों में आया है कि: "एक कुरैशी की ताकत दो पुरुषों के बराबर होती है। और एक कुरैशी की अमानत दो आदमियों के समान होती है।"

हदीस ६९: कि आप (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: "जब लोगों में मतभेद हो, तो न्याय मुज़र (कबीले) में है।" - इसे तबरानी ने कबीर में इब्न अब्बास से रिवायत किया है। | जब लोग अलग-अलग हों तो न्याय मुज़र की कौम में है (जिसमें से कुरैश हैं)। इसे तबरानी ने कबीर में इब्न अब्बास से रिवायत किया है।

हदीस ७०: कि आप (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: "हया (शर्म) के दस हिस्से किए गए, जिनमें से नौ हिस्से अरबों में हैं और एक हिस्सा बाकी तमाम लोगों में है।" - इसे खतीब ने 'अल-बुखला' में मुहम्मद बिन मुस्लिम से रिवायत किया है। | हया के दस हिस्से किए गए, उनमें से नौ हिस्से अरब में हैं और एक बाकी तमाम लोगों में, इसे खतीब ने 'बुखला' में मुहम्मद बिन मुस्लिम से रिवायत किया है।

१ अत-तयसीर शरह अल-जामी अस-सगीर, हदीस 'अगर ईमान सुरैया के पास होता' के तहत, मकतबा अल-इमाम अल-शाफई, रियाद, २/३०९। २ अल-मुअजम अल-कबीर, हदीस ११४१८, अल-मकतबा अल-फैयासलिया, बेरूत, ११/१७८। ३ कन्ज़ अल-उम्माल, अल-खतीब के हवाले से किताब अल-बुखला में, हदीस ३५११७, मुअस्ससत अल-रिसाला, बेरूत, १२/८८।

पृष्ठ २२७ का ७६८

من فارس۔ | (یعنی فارس) کے لوگ اس کو حاصل کرلیتے۔

قیل اراد بفارس ھنا اھل خراسان (کہا جاتا ہے فارس سے مراد یہاں اہل خراسان ہیں۔ت) اور نسب بلاد مثل خراسان و بلخ و مرو و تتر کا ذکر خارج از بحث ہے۔ شرافت و دناءت کسی شہر کے سکونت پر نہیں، نہ بعض اکابر کا کوئی پیشہ کرنا اس کے جواز سے زائد دلیل نادر پر حکم۔ فرق ہے اس میں کہ فلاں امام نے نساجی کی اور فلاں نساج کہ قوم نساجین سے تھا امام ہو گیا۔ تمام انبیاء علیہم الصلوٰۃ والسلام نے بکریاں چرائیں، اور کوئی نہیں کہہ سکتا کہ فلاں گڈریا نبی ہوگیا۔ اور سو بات کی ایک بات وہ ہے جس کی طرف ہم نے صدر کلام میں اشارہ کیا کہ موازنہ بحیثیت مجموعی ہے نہ کہ فرداً فرداً۔ اور حکم کے لئے غالب بلکہ اغلب کافی۔ اور شک نہیں کہ یوں اخلاق فاضلہ میں شریف قوموں کا حصہ غالب ہے۔ اور احادیث کثیرہ اس پر ناطق متعدد احادیث سے گزرا کہ: ایک قریش کی قوت دو مردوں کے برابر ہوتی ہے۔ اور ایک قریش کی امانت دو آدمیوں کے مثل۔

حدیث ۶۹: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم: اذا اختلف الناس فالعدل فی مضر ۔رواہ الطبرانی فی الکبیر عن ابن عباس۔ | جب لوگ مختلف ہوں تو عدل قوم مضر میں ہے۔ (جس میں سے قریش ہیں)۔ اس کو روایت کیا ہے طبرانی نے کبیر میں ابن عباس سے۔

حدیث ۷۰: کہ فرماتے صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم : قسم الحیاء عشرۃ اجزاء فتسعۃ فی العرب و جزء فی سائر الناس ، رواہ الخطیب في البخلاء عن محمد بن مسلم۔ | حیاء کے دس حصے کئے گئے ان

میں سے نو حصے عرب میں ہیں اور ایک باقی تمام لوگوں میں، اس کو روایت کیا ہے خطیب نے بخلاء میں محمد بن مسلم سے۔

1 التیسیر شرح الجامع الصغیر تحت حدیث لوکان الایمان عند الثریا مکتبہ الامام الشافعی ریاض ۳۰۹/۲ 2 المعجم الکبیر حدیث ۱۱۴۱۸ المکتبه الفیصلیة بیروت ۱۷۸/۱۱ 3 کنز العمال بحوالہ الخطیب فی کتاب البخلاء حدیث ۳۵۱۱۷ مؤسسة الرساله بیروت ۸۸/۱۲

Fatawa Razawiyya, Volume 23

Hadith 71: That he (the Prophet, peace and blessings of Allah be upon him) says: "Indeed, a certain person gifted me a she-camel, and I gave him six young she-camels in return, yet he remained displeased. I have resolved not to accept a gift except from a Quraishi, an Ansari, a Thaqafi, or a Dawsi." - Al-Hadith. Narrated by Ahmad, Tirmidhi, and Nasai from Abu Hurairah (may Allah be pleased with him) with an authentic chain. Al-Munawi said in 'Al-Taysir': "Because, due to their noble character, honorable souls, and good nature, their souls do not aspire to what the lowly and common people look for, which is seeking excessive compensation for a gift."

Trustworthy

Hadith 72: The Noble Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "None should transcribe our Mushafs (copies of the Quran) except the youths of Quraish and the youths of Thaqif." - Narrated by Abu Nu'aym from Jabir bin Samura (may Allah be pleased with him). Our Mushafs should not be written except by the boys of Quraish and Thaqif (this belongs to the chapter on trust). Abu Nu'aym narrated it from Jabir bin Samura (may Allah be pleased with him).

Hadith 73 & 74: That he (peace and blessings of Allah be upon him) says:

1. Jami' at-Tirmidhi, Chapters of Virtues, Chapter on Thaqif and Bani Hanifah, Amin Company Delhi 2/233, Musnad Ahmad bin Hanbal from Abu Hurairah, Al-Maktab al-Islami Beirut 2/292.
2. Al-Taysir Sharh al-Jami' as-Saghir under the hadith "Indeed, a certain person gifted me a she-camel etc.", Maktaba al-Imam al-Shafi'i Riyadh 1/324.
3. Kanz al-Ummal with reference to Abu Nu'aym from Jabir, hadith 37983, Mu'assasatu ar-Risalah Beirut 14/77.

फ़तावा-ए-रज़विया, जिल्द 23

हदीस 71: हुज़ूर (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: "बेशक फ़लां शख़्स ने एक नाका (ऊँटनी) नज़र दी थी, मैंने उसके बदले छह जवान नाके अता फ़रमाए और वह नाराज़ ही रहा। बेशक मेरा इरादा हुआ कि हदिया (उपहार) क़ुबूल न करूँ सिवाय क़ुरैशी या अंसारी या सक़फ़ी या दौसी के।" - हदीस। इसे अहमद, तिर्मिज़ी और नसाई ने हज़रत अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) से सही सनद के साथ रिवायत किया है। मुनावी ने 'तयसीर' में कहा कि वे अपने करम अख़्लाक़ और शराफ़त के बाइस कमीनों की तरह हदीये पर ज़्यादा मुआवज़े की टोह में नहीं रहते।

अमानतदार

हदीस 72: हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "हमारे मुसहफ़ (कुरान की प्रतियां) न लिखें मगर क़ुरैशी और सक़ीफ़ के लड़के।" (यह बाब अमानत से है)। इसे अबू नुएम ने जाबिर बिन समुरा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) से रिवायत किया।

हदीस 73 व 74: कि फ़रमाते हैं (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम):

1. जामे तिर्मिज़ी, अबवाबुल मनाक़िब, बाब फ़ी सक़ीफ़ व बनी हनीफ़ा, अमीन कम्पनी दिल्ली 2/233; मुसनद अहमद बिन हंबल, अन अबी हुरैरा, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरुत 2/292.
2. अत-तयसीर शरह अल-जामे अस-सग़ीर तह्त हदीस "इन्ना फ़ुलानन अहदा ली नाक़तन..." मक्तबा अल-इमाम अल-शाफ़ई रियाद 1/324.
3. कंज़ुल उम्माल बहवाला अबू नुएम अन जाबिर, हदीस 37983, मुअस्सासतुर रिसाला बेरुत 14/77.

पेज 228 का 768

فتاویٰ رضویہ، جلد ۲۳

حدیث اے: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم : ان فلاناً اھدی الی ناقة فعوضته منها ست بکرات فظل ساخطا لقد همت ان لا اقبل هدية الا من قريشی او انصاری او ثقفی اودوسی۔ الحدیث - رواه احمد والترمذی والنسائی عن ابی هريرة رضی الله تعالی عنه بسند صحيح- قال المناوي في التيسير لانهم لمكارم اخلاقهم وشرف نفوسهم وطيب عنصر هم لا تطمح نفوسهم الی ما ينتظر اليه السفلة والروعاع من استكثار العوض علی الهدية - بے شک فلاں شخص نے ایک ناقہ نذر دیا تھا میں نے اس کے بدلے چھ جوان ناقے عطا فرمائے اور وہ ناراض ہی رہا، بے شک میرا ارادہ ہوا کہ ہدیہ قبول نہ کروں مگر قریشی یا انصاری یا ثقفی یا دوسی کا، الحدیث۔ اس کو روایت کیا ہے احمد اور ترمذی اور نسائی نے حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے صحیح سند کے ساتھ، مناوی نے تیسیر میں کہا کہ وہ اپنے کرم اخلاق اور شرافت کے باعث کمینوں کی طرح ہدیہ پر زیادہ معاوضے کی نگران نہیں رہتے۔

امانت دار

حدیث ۷۲: حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا: لا يملی مصاحفنا الا غلمان قريش وغلمان ثقيف۔ رواہ ابونعیم عن جابر بن سمرة رضی اللہ تعالی عنہ۔ ہمارے مصحف نہ لکھیں مگر قریش و ثقیف کے لڑکے (یہ باب امانت سے ہوا) اسے ابونعیم نے جابر بن سمرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا۔

حدیث ۷۳ و ۷۴: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم :

1. جامع الترمذی ابواب المناقب باب فی ثقیف وبنی حنفیه امین کمپنی دہلی ۲ / ۲۳۳، مسند احمد بن حنبل عن ابی هریرة المکتب الاسلامی بیروت ۲ / ۲۹۲
2. التیسیر شرح الجامع الصغیر تحت حدیث ان فلانا اهدی لی ناقة الخ مکتبه الامام الشافعی ریاض ۱ / ۳۲۴
3. کنز العمال بحواله ابی نعیم عن جابر حدیث ۳۷۹۸۳ مؤسسة الرساله بیروت ۱۴ / ۷۷

Fatawa Rizvia Volume 23

[Arabic Box Text]: Indeed, the Quraish are people of truthfulness and trustworthiness. Whoever seeks out their slips, Allah will throw him down on his face. Narrated by Imam Shafi'i, Abu Bakr ibn Abi Shaybah, Imam Ahmad, and al-Bukhari in al-Adab al-Mufrad, and Ibn Jarir, al-Shashi, al-Tabarani, and al-Diya' from Rifa'ah bin Rafi' al-Zuraqi, and Ibn al-Najjar from Jabir bin Abdullah (may Allah be pleased with him).

[Urdu Translation Box Text]: Indeed, the Quraish are people of truthfulness and trustworthiness. So, whoever desires their slips, may Allah throw him down on his face. This was narrated by Imam Shafi'i, Abu Bakr bin Abi Shaybah, Imam Ahmad and al-Bukhari in 'Adab al-Mufrad', and by Ibn Jarir, al-Shashi, al-Tabarani and al-Diya' from Rifa'ah bin Rafi' al-Zuraqi, and by Ibn al-Najjar from Jabir bin Abdullah (may Allah be pleased with them).

Four Qualities Hadith 75: [The Prophet] (peace and blessings of Allah be upon him) says: [Arabic Box Text]: Indeed, there are four qualities in them: they are the most righteous of people during fitna (trial/tribulation), the quickest to recover after a calamity, the fastest to return to battle after a retreat, and the best of them towards the poor, the orphan, and the weak (slaves), and the most resistant to the oppression of kings. Narrated by Abu Nu'aym in 'al-Hilya' from al-Mustawrid al-Fihri (may Allah be pleased with him).

[Urdu Translation Box Text]: That is, there are four qualities in Quraish or Banu Hashim: they are at the height of righteousness during a trial, they are the first to recover after a misfortune, and even if they retreat in battle, they are the quickest to turn back upon the enemy, and they are the best in the rights of the poor, the orphan, and the slave. This was narrated by Abu Nu'aym in 'al-Hilya' from al-Mustawrid al-Fihri (may Allah be pleased with him).

Footnotes: 1. Musnad Ahmad bin Hanbal, Hadith of Rifa'ah bin Rafi', Al-Maktab al-Islami, Beirut, 4/340; Al-Musannaf of Ibn Abi Shaybah, Book of Virtues, Hadith 12433, Idarat al-Qur'an Karachi, 14/168; Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 4544 and 4545, Al-Maktaba al-Faysaliyya Beirut, 5/25 and 26. 2. Hilyat al-Awliya', Translation of Abdullah bin Wahab, 225, Dar al-Kutub al-Arabi Beirut, 8/329; Kanz al-Ummal with reference to Hilya from al-Mustawrid al-Fihri, Hadith 33889, Mu'assasat al-Risala Beirut, 12/38; Kanz al-Ummal with reference to Hilya from al-Mustawrid al-Fihri, Hadith 33904, Mu'assasat al-Risala Beirut, 12/40 and 41.

फ़तावा रज़विया खंड 23

[अरबी पाठ]: वास्तव में, कुरैशी सच्चाई और अमानतदारी वाले लोग हैं। जो कोई उनकी गलतियां खोजेगा, अल्लाह उसे उसके चेहरे के बल गिरा देगा। इसे इमाम शाफ़ई, अबू बक्र इब्न अबी शयबा, इमाम अहमद, और अल-बुखारी ने अल-अदब अल-मुफ़रद में, और इब्न जरीर, अल-शाशी, अल-तबरानी, और अल-ज़िया ने रफ़ा बिन रफ़ी अल-जुरकी से, और इब्न अल-नज्जर ने जाबिर बिन अब्दुल्ला (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) से वर्णित किया है।

[उर्दू अनुवाद पाठ]: वास्तव में कुरैशी सच्चाई और अमानत वाले हैं, तो जो उनकी गलतियां चाहे, अल्लाह उसे मुंह के बल औंधा कर दे। इसे इमाम शाफ़ई, अबू बक्र बिन अबी शयबा, इमाम अहमद और बुखारी ने 'अदब अल-मुफ़रद' में और इब्न जरीर, शाशी, तबरानी और ज़िया ने रफ़ा बिन रफ़ी अल-जुरकी से और इब्न अल-नज्जर ने जाबिर बिन अब्दुल्ला रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया है।

चार विशेषताएं हदीस 75: [पैगंबर] (अल्लाह उन पर कृपा और शांति बरसाए) फरमाते हैं: [अरबी पाठ]: वास्तव में, उनमें चार विशेषताएं हैं: वे फितने (परीक्षण) के समय लोगों में सबसे अधिक धर्मी होते हैं, मुसीबत के बाद सबसे तेजी से संभलने वाले होते हैं, युद्ध में पीछे हटने के बाद सबसे तेजी से दुश्मन पर पलटने वाले होते हैं, और वे गरीबों, अनाथों और कमजोरों (दासों) के लिए सबसे अच्छे होते हैं, और राजाओं के अत्याचार का सबसे अधिक विरोध करने वाले होते हैं। इसे अबू नुऐम ने 'अल-हिल्या' में अल-मुस्तौदिद अल-फ़िहरी (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) से वर्णित किया है।

[उर्दू अनुवाद पाठ]: यानी कुरैशी या बनी हाशिम में चार विशेषताएं हैं: फितने के समय वे सबसे अधिक नेक होते हैं, मुसीबत के बाद सबसे पहले ठीक हो जाते हैं, और लड़ाई में पीछे हटें तो भी सबसे जल्दी दुश्मन पर पलट पड़ते हैं और गरीब, अनाथ और गुलाम के अधिकार के मामले में सबसे बेहतर हैं। इसे अबू नुऐम ने 'हिल्या' में अल-मुस्तौदिद अल-फ़िहरी रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया है।

पाद टिप्पणियाँ: 1. मुसनद अहमद बिन हंबल, हदीस रफ़ा बिन रफ़ी, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत, 4/340; अल-मुसन्नफ इब्न अबी शयबा, फ़ज़ाइल की किताब, हदीस 12433, इदारत अल-कुरान कराची, 14/168; अल-मुअजम अल-कबीर, हदीस 4544 और 4545, अल-मकतबा अल-फ़ैसलिया बेरूत, 5/25 और 26। 2. हिलियत अल-औलिया, अब्दुल्ला बिन वहाब का अनुवाद, 225, दार अल-कुतुब अल-अरबी बेरूत, 8/329; कन्ज़ अल-उम्माल हिल्या के संदर्भ में अल-मुस्तौदिद

अल-फ़िहरी से, हदीस 33889, मुअस्ससत अल-रिसाला बेरूत, 12/38; कन्ज़ अल-उम्माल हिल्या के संदर्भ में अल-मुस्तौदिद अल-फ़िहरी से, हदीस 33904, मुअस्ससत अल-रिसाला बेरूत, 12/40 और 41।

فتاوی رضویہ جلد ۲۳

[عربی عبارت]: ان قریشا اهل صدق وامانة فمن بغی لهم العواثر کبه الله علی وجهه رواه الامام الشافعی وابو بکر ابن ابی شیبة والامام احمد والبحاری فی الادب المفرد و ابن جریر والشاشي والطبرانی والضیاء عن رفاعة بن رافع الزرقی وابن النجار عن جابر بن عبد الله رضی الله تعالی عنه۔

[اردو ترجمہ]: بیشک قریش راستی وامانت والے ہیں تو جو ان کی لغزشیں چاہے اللہ اسے منہ کے بل اوندھا کردے۔ اسے روایت کیا ہے امام شافعی اور ابو بکر بن ابی شیبہ اور امام احمد اور بخاری نے ادب المفرد میں اور ابن جریر اور شاشی اور طبرانی اور ضیاء نے رفاعہ بن رافع الزرقی سے اور ابن النجار نے جابر بن عبداللہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے۔

چار خصلتیں حدیث ۷۵ : کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم: [عربی عبارت]: ان فیهم لخصالا اربعا انهم اصلح الناس عند فتنة واسرعهم اقامة بعد مصیبة واوشکهم کرة بعد فرة وخیرهم لمسکین ویتیم وامنعهم من ظلم الملوك، رواه ابو نعیم فی الحلیة عن المستورد الفهری رضی الله تعالیٰ عنه۔

[اردو ترجمہ]: یعنی قریش یا بنی ہاشم میں چار خصلتیں ہیں فتنہ کے وقت وہ سب سے زائد صلاح پر ہوتے ہیں مصیبت کے بعد سب سے پہلے ٹھیک ہوجاتے اور لڑائی میں پسپا بھی ہوں تو سب سے جلد تر دشمن پر پلٹ پڑتے ہیں اور مسکین و یتیم و مملوک کے حق میں سب سے بہتر ہے۔ اس کو روایت کیا ہے ابو نعیم نے حلیہ میں المستورد الفہری رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے۔

حواشی: 1 مسند احمد بن حنبل حدیث رفاعہ بن رافع المکتب الاسلامي بیروت ۴ / ۳۴۰، المصنف لابن ابي شیبه کتاب الفضائل حدیث ۱۲۴۳۳ ادارة القرآن کراچی ۱۴ / ۱۶۸، المعجم الکبیر حدیث

۴۵۴۴ و ۴۵۴۵ المکتبة الفیصلیة بیروت ۵ / ۲۵ و ۲۶ 2 حلیة الاولیاء ترجمہ عبد الله بن وهب ۲۲۵ دار الکتب العربي بیروت ۸ / ۳۲۹، کنز العمال بحوالہ حل عن المستورد والفهری حدیث ۳۳۸۸۹ مؤسسة الرساله بیروت ۱۲ / ۳۸، کنز العمال بحوالہ حل عن المستورد والفهری حدیث ۳۳۹۰۴ مؤسسة الرساله بیروت ۱۲ / ۴۰ و ۴۱

Fatawa Razawiyya, Volume 23

Pious Women

Hadith 786 to 788: That he (the Prophet), peace and blessings of Allah be upon him, says: "The best among the women of Arabia are the righteous women of Quraish; they are most affectionate towards their young children and most protective of their husband's property." This was narrated by Ahmad, Al-Bukhari, and Muslim from Abu Huraira; and by Abu Bakr ibn Abi Shaybah from Makhul as a *Mursal* Hadith; and by Ibn Sa'd in his *Tabaqat* from Ibn Abi Naufal, may Allah be pleased with him.

Hadith 789: That he (the Prophet), peace and blessings of Allah be upon him, says: "Just as there are different mines of gold and silver, so are the origins of men. And the latent vein (lineage/nature) does its work, and bad character is like a bad vein." This was narrated by Al-Bayhaqi in *Shu'ab al-Iman* and by Al-Khatib from Ibn Abbas, may Allah be pleased with them both.

From here it is said: "One of bad origin does not fail to err." (i.e., someone of bad origin continues to commit errors).

Marriage within Status Compatibility (Kufw)

Hadith 820 to 827: That he (the Prophet), peace and blessings of Allah be upon him, says:

---

1. Sahih al-Bukhari, Book of Expenditures, Chapter on a woman protecting her husband's property etc., Qadimi Kutub Khana Karachi 2/808; Sahih Muslim, Book of Virtues, Chapter on the virtues of the women of Quraish, Qadimi Kutub Khana Karachi 2/278-279; Musnad Ahmad ibn Hanbal from Abu Huraira, Al-Maktab al-Islami Beirut 2/269, 319, 393-502.
2. Shu'ab al-Iman, Hadith 10974, Dar al-Kutub al-Ilmiyya Beirut 7/455; Tarikh Baghdad, biography of Ahmad ibn Ishaq ibn Salih etc., Dar al-Kutub al-Arabi Beirut 2/30.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

नेक औरतें

हदीस 786 से 788: कि सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं: अरब की सब औरतों में बेहतर क़ुरैश की नेक बीवियां हैं, जो अपने छोटे-छोटे बच्चों पर सबसे ज़्यादा मेहरबान और अपने शौहर के माल की सबसे बढ़कर निगहबान हैं। इसे रिवायत किया है अहमद और बुखारी और मुस्लिम ने अबू हुरैरा से और अबू बक्र बिन अबी शैबा ने मखूल से मुर्सलन और इब्ने सअद ने अपने तबक़ात में इब्ने अबी नौफ़ल रज़ियल्लाहु अन्हु से।

हदीस 789: कि सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं: जैसे सोने चांदी की मुख़्तलिफ़ कानें होती हैं, वैसे ही आदमियों की हैं। और नस्ली रग (lineage) पोशीदा तौर पर अपना असर दिखाती है और बुरा अदब बुरी रग की तरह है। इसे रिवायत किया बैहक़ी ने शुअ़बुल ईमान में और ख़तीब ने इब्ने अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हुमा से।

यहीं से कहते हैं कि: असल बद अज़ ख़ता ख़ता न कुनद (यानी बुरी असल वाला ग़लती का मुर्तकिब रहता है)।

कुफ़ु में शादी (समान दर्जे में विवाह)

हदीस 820 से 827: कि सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं:

---

1. सहीह अल-बुखारी, किताबुल नफ़क़ात, बाब हिफ़्ज़ुल मरअह ज़ौजहा फ़ी ज़ाति यदहा इत्यादि, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 2/808; सहीह मुस्लिम, किताबुल फ़ज़ाइल, बाब मिन फ़ज़ाइल निसाए क़ुरैश, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 2/278-279; मसनद अहमद बिन हंबल, अबू हुरैरा से, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरुत 2/269, 319, 393-502।
2. शुअ़बुल ईमान, हदीस 10974, दारुल कुतुब अल-इल्मिया बेरुत 7/455; तारीख़ बग़दाद, अहमद बिन इसहाक़ बिन सालेह इत्यादि की जीवनी, दारुल कुतुब अल-अरबी बेरुत 2/30।

نیک عورتیں

حدیث ۷۸۶ تا ۷۸۸: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم: خیر الناس رکبن الابل صالح النساء قریش احناہ علی ولد فی صغرہ و ارعاہ علی زوج فی ذات یدہ۔ رواہ احمد والبخاری ومسلم عن ابی ہریرۃ وابوبکر ابی شیبۃ عن مکحول مرسلا وابن سعد فی طبقاتہ عن ابن ابی نوفل رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ عرب کی سب عورتوں میں بہتر قریش کی نیک بیویاں ہیں اپنے چھوٹے چھوٹے بچے پر سب سے زیادہ مہربان اور اپنے شوہر کے مال کی سب سے بڑھ کر نگہبان اسے روایت کیا ہے احمد اور بخاری اور مسلم نے ابوہریرہ سے اور ابوبکر بن ابی شیبہ نے مکحول سے مرسلا اور ابن سعد نے اپنے طبقات میں ابن ابی نوفل رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے۔

حدیث ۷۸۹: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم: الناس معادن کمعادن الذھب والفضۃ والعرق دساس وادب السوء کعرق السوء رواہ البیھقی فی شعب الایمان والخطیب عن ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنھما۔ جیسے سونے چاندی کی مختلف کانیں ہوتی ہیں یونہی آدمیوں کی ہیں۔ اور رگ خفیہ اپنا کام کرتی ہے اور برا ادب بری رگ کی طرح ہے۔ اس کو روایت کیا بیہقی نے شعب الایمان اور خطیب نے ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے۔

یہیں سے کہتے ہیں کہ : اصل بد از خطاء خطانہ کند (بداصل غلطی کا مرتکب رہتا ہے۔ ت)

کُف میں شادی

حدیث ۸۲۰ تا ۸۲۷: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم:

1 صحیح البخاری کتاب النفقات باب حفظ المرأة زوجها فی ذات یده الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۸۰۸/۲، صحیح مسلم کتاب الفضائل باب من فضائل نساء قریش قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۲۷۸۔ ۲۷۹، مسند احمد بن حنبل عن ابی ہریرة المکتب الاسلامی بیروت ۲/ ۲۶۹۔ ۳۱۹۔ ۳۹۳-۵۰۲ 2 شعب الایمان حدیث ۱۰۹۷۴ دارالکتب العلمیہ بیروت ۷/ ۴۵۵، تاریخ بغداد ترجمہ احمد بن اسحاق بن صالح الخ دارالکتب العربی بیروت ۲ /۳۰

Fatawa Rizvia, Volume 23

Arabic Text	Urdu Translation
1. Takhyiru linutfikum fankihu al-akfa'a wa ankihu ilaihim. In another wording: For women give birth to those resembling their brothers and sisters. Narrated by Ibn Majah, Al-Hakim, and Al-Bayhaqi. Al-Hakim in al-Sunan, and in other words by Ibn Adi and Ibn Asakir, all from the Mother of the Believers, al-Siddiqah. Its beginning is with Tammam, al-Diya, and Abu Nu'aym in Al-Hilyah from Anas, and with Ibn Adi and al-Daylami from Ibn Umar.	Look for a good place for your seeds. Let the marriage be among equals and perform marriages with equals, for women give birth to those resembling their own kin. This has been narrated by Ibn Majah, Hakim, and Bayhaqi, and by Hakim in the Sunan, and in different words by Ibn Adi and Ibn Asakir, all from the Mother of the Believers Siddiqah. The initial part of the Hadith is mentioned by Tammam, Diya, and Abu Nu'aym in 'Hilyah' from Hazrat Anas (may Allah be pleased with him), and by Ibn Adi and Daylami from Ibn Umar (may Allah be pleased with him).

Hadith 83: He (peace and blessings of Allah be upon him) says: | Arabic Text | Urdu Translation | | :--- | :--- | | Tazawwaju fil-hujuz al-salih fa-innal-irqa dassas. Narrated by Ibn Adi and al-Daraqutni from Anas (may Allah be pleased with him). | Marry into a good lineage, for the hidden vein (heredity) does its work. This has been narrated by Ibn Adi and Daraqutni from Hazrat Anas (may Allah be pleased with him). |

Hadith 84: He (peace and blessings of Allah be upon him) says: | Arabic Text | Urdu Translation | | :--- | :--- | | Iyyakum wa khadra' al-diman: al-mar'atu al-hasna'u fil-manbit al-su'. Narrated by... | Beware of the greenery of the manure heap: a beautiful woman from a bad lineage. Narrated by... |

Footnotes: 1. Sunan Ibn Majah, Kitab al-Nikah, Bab al-Akfa, p. 132; Al-Sunan al-Kubra, Kitab al-Nikah, Bab I'tibar al-Kafa'ah, 7/133; Al-Mustadrak lil-Hakim, Kitab al-Nikah, Bab Takhyiru li-Nutfikum etc., Dar al-Fikr, Beirut, 2/163. 2. Al-Kamil li-Ibn Adi, Tarjuma Isa bin Abdullah etc., Dar al-Fikr, Beirut, 5/1883; Kanz al-Ummal with reference to Ibn Adi and Ibn Asakir from Aisha, Hadith 44558, Mu'assasat al-Risalah, Beirut, 16/295. 3. Al-Kamil li-Ibn Adi, Tarjuma Walid bin Muhammad al-Mawqiri, Dar al-Fikr, Beirut, 7/2535; Kanz al-Ummal with reference to Anas, Hadith 44559, Mu'assasat al-Risalah, Beirut, 16/296.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

अरबी इबारत	उर्दू अनुवाद
1. तख़य्यरू लिनुत्फ़िकुम फ़नकिहुल् अकफ़ा-अ व अन्किहू इलैहिम। एक रिवायत में है: क्योंकि औरतें अपने भाइयों और बहनों के समान बच्चे जनती हैं। इसे इब्न माजाह, हाकिम और बैहक़ी ने रिवायत किया। हाकिम ने सुनन में और दीगर अल्फ़ाज़ में इब्न अदी और इब्न असाकिर सब ने उम्मुल मोमिनीन सिद्दीक़ा से रिवायत किया। हदीस का इब्तिदाई हिस्सा तमाम, ज़िया और अबू नुऐम की हिलिया में हज़रत अनस (रज़ि.) से है और इब्न अदी व दैलमी के यहाँ इब्न उमर (रज़ि.) से।	अपने नुत्फ़े के लिए अच्छी जगह तलाश करो। बराबरी (कुफ़्) में विवाह हो और बराबरी वालों से विवाह कराओ, क्योंकि औरतें अपने ही कुनबे के मुशाबह (समान) जनती हैं। इसे रिवायत किया है इब्न माजाह, हाकिम और बैहक़ी ने और हाकिम ने सुनन में, और दूसरे अल्फ़ाज़ में इब्न अदी और इब्न असाकिर सब ने उम्मुल मोमिनीन सिद्दीक़ा से। हदीस का इब्तिदाई हिस्सा तमाम, ज़िया और अबू नुऐम की हिलिया में हज़रत अनस रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से और इब्न अदी व दैलमी के यहाँ इब्न उमर रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से।

हदीस 83: कि आप (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: | अरबी इबारत | उर्दू अनुवाद | | :--- | :--- | | तज़व्वजू फ़िल-हुजुज़ अल-सालिह फ़-इन्नल-इर्क़ दस्सास। रिवायत किया इब्न अदी और दारक़ुतनी ने अनस (रज़ि.) से। | अच्छी नस्ल में शादी करो क्योंकि गुप्त रग अपना काम करती है। इसे रिवायत किया है इब्न अदी और दारक़ुतनी ने हज़रत अनस रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से। |

हदीस 84: कि आप (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: | अरबी इबारत | उर्दू अनुवाद | | :--- | :--- | | इय्याकुम व ख़ज़रा-अल-दिमन: अल-मर-अतुल हसना-उ फ़िल-मन्बितिस्-सू-इ। रिवायत किया... | घूरे की हरियाली से बचो, बुरी नस्ल में ख़ूबसूरत औरत। इसे रिवायत... |

फुटनोट्स: 1. सुनन इब्न माजाह, अबवाबुन् निकाह, बाबूल् अकफ़ा, सफा 132; अल-सुनन अल-कुबरा, किताबुन् निकाह, बाबू इतिबारिल कफ़ाअह, 7/133; अल-मुस्तदरक लिल्-हाकिम, किताबुन् निकाह, बाबू तख़य्यरू लिनुत्फ़िकुम वगैरा, दारुल फ़िक्र, बैरुत, 2/163. 2. अल-कामिल लि-इब्न अदी, तर्जुमा ईसा बिन अब्दुल्लाह वगैरा, दारुल फ़िक्र, बैरुत, 5/1883; कंज़ुल उम्माल बहवाला इब्न अदी व इब्न असाकिर अन आयशा, हदीस 44558, मुअस्ससतुर् रिसाला, बैरुत, 16/295. 3. अल-

कामिल लि-इब्न अदी, तर्जुमा वलीद बिन मुहम्मद अल-मौक़िरी, दारुल फ़िक्र, बैरुत, 7/2535; कंज़ुल उम्माल बहवाला अनस, हदीस 44559, मुअस्ससतुर् रिसाला, बैरुत, 16/296.

تخیروا لنطفکم فانکحوا الاکفاء وانکحوا الیھم[1] وفی لفظ فان النساء یلدن اشباہ اخوانھن و اخواتھن، رواہ ابن ماجۃ[2] والحاکم والبیھقی والحاکم فی السنن، وباللفظ الاخر ابن عدی وابن عساکر کلھم عن ام المؤمنین الصدیقۃ صدرہ عند تمام والضیاء وابی نعیم فی الحلیۃ عن انس وعند ابن عدی والدیلمی عن ابن عمر۔ اپنے نطفے کے لئے اچھی جگہ تلاش کرو۔ کف میں بیاہ ہو اور کف سے بیاہ کراؤ کہ عورتیں اپنے ہی کنبے کے مشابہ جنتی ہیں۔ اس کو روایت کیا ہے ابن ماجہ اور حاکم اور بیہقی نے اور حاکم نے سنن میں اور دوسرے الفاظ میں ابن عدی اور ابن عساکر سب نے ام المومنین صدیقہ سے۔ حدیث کا ابتدائی حصہ تمام ضیاء اور ابونعیم کی حلیہ میں حضرت انس رضی اللہ تعالٰی عنہ سے اور ابن عدی و دیلمی کے ہاں ابن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہ سے۔

حدیث ۸۳: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم: تزوجوا فی الحجز الصالح فان العرق دساس، رواہ ابن عدی والدار قطنی عن انس رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ اچھی نسل میں شادی کرو کہ رگ خفیہ اپنا کام کرتی ہے۔ اس کو روایت کیا ہے ابن عدی اور دارقطنی نے حضرت انس رضی اللہ تعالٰی عنہ سے۔

حدیث ۸۴: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم: ایاکم وخضراء الدمن المرأۃ الحسناء فی المنبت السوء رواہ گھوڑے کی ہریالی سے بچو، بری نسل میں خوب صورت عورت___ اس کو روایت

حواشی: 1 سنن ابن ماجہ ابواب النکاح باب الاکفاء ص ۱۳۲ والسنن الکبری کتاب النکاح باب اعتبار الکفاءۃ ۷ / ۱۳۳، المستدرك للحاکم کتاب النکاح باب تخیروا لنطفکم الخ دارالفکر بیروت ۲ / ۱۶۳ 2 الکامل لابن عدی ترجمہ عیسی بن عبداللہ الخ دارالفکر بیروت ۵ / ۱۸۸۳، کنز العمال بحوالہ عد وابن

عساکر عن عائشہ حدیث ۴۴۵۵۸ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۱۶ / ۲۹۵ 3 الکامل لابن عدی ترجمہ ولید بن محمد الموقری دارالفکر بیروت ۷ / ۲۵۳۵، کنز العمال بحوالہ عن انس حدیث ۴۴۵۵۹ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۱۶ / ۲۹۶

Al-Ramahurmuzi in 'Al-Amthal', Al-Daraqutni in 'Al-Afrad', and Al-Daylami in 'Musnad al-Firdaws' narrated from Abu Sa'id al-Khudri (may Allah be pleased with him).

Hadith 85 & 86: That he (peace and blessings of Allah be upon him) said:

"The Arabs are equals to the Arabs, and the freed slaves (Mawali) are equals to the freed slaves, except for weavers or cuppers (barbers)." Narrated by Al-Bayhaqi from the Mother of the Believers (Aisha) and from Ibn Umar (may Allah be pleased with them).

Translation: Arabs are equals of Arabs and Mawali of Mawali. Except for a weaver or a barber; this was narrated by Al-Bayhaqi from the Mother of the Believers and Ibn Umar (may Allah be pleased with them).

Benefit of the Hereafter

It is clear that virtuous character is a cause for righteous deeds. And righteous deeds bring benefit in the Hereafter, especially in this regard in abundance.

Hadith 87: That he (peace and blessings of Allah be upon him) said:

"The Quraysh will be at the forefront of the people on the Day of Resurrection. Had it not been for the fear that the Quraysh would become arrogant, I would have informed them of the reward with Allah for their good deeds." Narrated by Ibn Adi from Jabir (may Allah be pleased with him).

Translation: The Quraysh will be ahead of all people on the Day of Judgment, and if there were no concern about the Quraysh becoming prideful, I would have told them what reward there is with Allah for their good [deeds]. This has been narrated by Ibn Adi from Jabir (may Allah be pleased with him).

---

1. Al-Firdaws bi-Ma’thur al-Khitab, Hadith 1537, Dar al-Kutub al-Ilmiyah Beirut 1/382, Kanz al-Ummal with reference to Al-Ramahurmuzi in Al-Amthal Hadith 26587, Mu’assasat al-Risalah Beirut 12/300.
2. Al-Sunan al-Kubra, Kitab al-Nikah, Chapter: Consideration of Profession in Kafa'ah (Compatibility), Dar Sader Beirut 7/134 & 135.
3. Al-Kamil by Ibn Adi, biography of Isma'il bin Yahya al-Madani, Dar al-Fikr Beirut 1/299, Kanz al-Ummal with reference from Jabir Hadith 3310, Mu’assasat al-Risalah Beirut 12/25.

अल-रामहुर्मुजी ने 'अमशाल' में, दारकुतनी ने 'अफ़राद' में और दैलमी ने 'मुसनद अल-फिरदौस' में अबू सईद खुदरी (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया है।

हदीस 85 और 86: कि आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

"अरब, अरबों के बराबर हैं और मवाली, मवालियों के बराबर हैं, सिवाय बुनकर या हज्जाम (नाई) के।" इसे बैहकी ने उम्मुल मोमिनीन और इब्न उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुम) से रिवायत किया है।

अनुवाद: अरब, अरब के कफ़ु(समान) हैं और मवाली, मवाली के। मगर जुलाहा या हज्जाम, इसे बैहकी ने उम्मुल मोमिनीन और इब्न उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुम) से रिवायत किया है।

आख़िरत का लाभ

ज़ाहिर है कि उत्तम चरित्र नेक आमाल का कारण हैं। और नेक आमाल आख़िरत में लाभ पहुँचाते हैं और इस संबंध में विशेष रूप से बहुत अधिक।

हदीस 87: कि आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

"क़ुरैश क़यामत के दिन लोगों में सबसे आगे होंगे। अगर क़ुरैश के घमंडी हो जाने का डर न होता, तो मैं उन्हें बता देता कि अल्लाह के पास उनके नेक कामों के लिए क्या सवाब (पुण्य) है।" इसे इब्न अदी ने जाबिर (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया है।

अनुवाद: क़ुरैश क़यामत के दिन सब लोगों से आगे होंगे और अगर क़ुरैश के इतरा जाने का ख्याल न होता तो मैं उन्हें बता देता कि उनके नेक [कामों] के लिए अल्लाह के यहाँ क्या सवाब है। इसे इब्न अदी ने जाबिर (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया है।

---

1. अल-फिरदौस बि-मासूर अल-खिताब हदीस 1537, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरुत 1/382, कंज़ अल-उम्माल हवालः अल-रामहुर्मुजी फ़ी अल-अमशाल हदीस 26587, मुअस्ससत अल-रिसाला बेरुत 12/300.
2. अस-सुनन अल-कुब्रा, किताबुन निकाह, बाब: कफ़ाअत (बराबरी) में पेशे का लिहाज़, दार सादिर बेरुत 7/134 और 135.

3. अल-कामिल लि-इब्न अदी, तर्जुमा इस्माईल बिन यहया मदनी, दार अल-फिक्र बेरुत 1/299, कंज़ अल-उम्माल हवालः अन जाबिर हदीस 3310, मुअस्ससत अल-रिसाला बेरुत 12/25.

पेज 232 का 768

الرامھرمزی فی الامثال والدارقطنی فی الافراد و الدیلمی فی مسند الفردوس عن ابی سعید الخدری رضی اللہ تعالی عنہ۔ | کیا ہے رامھرمزی نے امثال میں اور دار قطنی نے افراد میں اور دیلمی نے مسند الفردوس میں ابی سعید خدری رضی اللہ تعالی عنہ سے۔

حدیث ۸۵ و ۸۶: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم:

العرب للعرب اکفاء والموالی للموالی اکفاء الاحائك اوحجام رواہ البیھقي عن ام المؤمنین وعن ابن عمر رضی اللہ تعالی عنھم۔ | عرب عرب کے کفو ہیں اور موالی موالی کے۔ مگر جولا ہا یا حجام، اس کو روایت کیا ہے بیہقی نے ام المومنین اور ابن عمر رضی اللہ تعالی عنہم سے۔

نفع آخرت

ظاہر ہے کہ اخلاق فاضلہ باعث اعمال صالحہ ہیں۔ اور اعمال صالحہ نفع آخرت اور اس خصوص میں خصوص بکثرت۔

حدیث ۸۷: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم:

قریش علی مقدمۃ الناس یوم القیمۃ ولو لولا ان تبطر قریش لاخبرتھا بما لمحاسنھا من الثواب عند اللہ۔ رواہ ابن عدي عن جابر رضی اللہ تعالی عنہ۔ | قریش روز قیامت سب لوگوں سے آگے ہوں گے اور اگر قریش کے اترا جانے کا خیال نہ ہوتا تو میں انھیں بتادیا کہ ان کے نیک کے لئے اللہ کے یہاں کیا ثواب ہے۔ اس کو روایت کیا ہے ابن عدی نے جابر رضی اللہ تعالی عنہ سے۔

1 الفردوس بما ثور الخطاب حدیث ۱۵۳۷ دار الکتب العلمیہ بیروت ۱ / ۳۸۲، کنز العمال بحوالہ الرامھرمزی فی الامثال حدیث ۲۶۵۸۷ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۱۲ / ۳۰۰ 2 السنن الکبری کتاب النکاح باب اعتبار الصنعہ فی الکفاءۃ دار صادر بیروت ۷ / ۱۳۴ و ۱۳۵ 3 الکامل لابن عدی ترجمہ اسمٰعیل بن یحییٰ مدنی دار الفکر بیروت ۱ / ۲۹۹، کنز العمال بحوالہ عن جابر حدیث ۳۳۱۰ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۱۲ / ۲۵

Fatawa Rizvia Volume 23

On the Day of Judgment, the Quraish will be closest to the Prophet (peace be upon him).

Hadith 88: The Prophet (peace be upon him) says:

Arabic Text: "Indeed, the Banner of Praise (Liwa-ul-Hamd) will be in my hand on the Day of Resurrection, and indeed, the closest of all creation to my banner on that day will be the Arabs."

Source: Narrated by Imam al-Tirmidhi al-Hakim, al-Tabarani in 'al-Kabir', and al-Bayhaqi in 'Shu'ab al-Iman' from Abu Musa al-Ash'ari (may Allah be pleased with him).

Translation: Undoubtedly, the Banner of Praise will be in my hand on the Day of Judgment. And indeed, among all creation on that day, the Arabs will be closest to my standard. It was narrated by Imam Tirmidhi Hakim, Tabarani in al-Kabir, and Bayhaqi in Shu'ab al-Iman from Abu Musa al-Ash'ari (may Allah be pleased with him).

Hadith 89: The Prophet (peace be upon him) says:

Arabic Text: "The first of my Ummah for whom I will intercede on the Day of Resurrection will be the people of my household, then those closest then closest from the Quraish, then the Ansar, then those from Yemen who believed in me and followed me, then the rest of the Arabs, then the non-Arabs (Ajam). And the one for whom I intercede first is superior."

Source: Narrated by al-Tabarani in 'al-Kabir', al-Daraqutni in 'al-Afrad', and al-Mukhlis in 'al-Fawa'id' from Ibn Umar (may Allah be pleased with them both).

Translation: On the Day of Judgment, I will first intercede for the People of the House (Ahl al-Bayt). Then progressively for those nearest to the Quraish. Then the Ansar. Then those people of Yemen who believed in me and followed me, then the rest of the Arabs, then the non-Arabs. And the one for whom I intercede first is superior. This was narrated by Tabarani in al-Kabir, Daraqutni in al-Afrad, and Mukhlis in al-Fawa'id from Ibn Umar (may Allah be pleased with them both).

Footnotes: 1 Shu'ab al-Iman Hadith 1614 Dar al-Kutub al-Ilmiyyah Beirut 2/332, Kanz al-Ummal with reference to al-Hakim Tib Hib Hadith 33929 Mu'assasah al-Risalah Beirut 12/46, Majma' al-Zawa'id with reference to al-Tabarani Kitab al-Manaqib Bab Ma Ja'a fi Fadl al-Arab Dar al-Kitab Beirut 10/52 2 Al-Mu'jam al-Kabir from Ibn Umar

Hadith 13550 Al-Maktabah al-Faysaliyyah Beirut 12/421, Kanz al-Ummal with reference to Tib Kaf Hadith 33145 Mu'assasah al-Risalah Beirut 12/94

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

रोज़-ए-क़यामत हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के सबसे क़रीब क़ुरैश होंगे

हदीस 88: कि फरमाते हैं (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम):

अरबी पाठ: "बेशक क़यामत के दिन हम्द का झंडा (लवा-उल-हम्द) मेरे हाथ में होगा, और बेशक उस दिन तमाम मख़लूक़ में अरब मेरे निशान से ज़्यादा क़रीब होंगे।"

स्रोत: इसे इमाम तिर्मिज़ी हकीम, तबरानी ने 'अल-कबीर' में और बैहक़ी ने 'शुअब अल-ईमान' में अबू मूसा अल-अशअरी (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) से रिवायत किया है।

अनुवाद: बेशक रोज़-ए-क़यामत लवा-उल-हम्द मेरे हाथ में होगा। और बेशक उस दिन तमाम मख़लूक़ में अरब मेरे निशान से ज़्यादा क़रीब होंगे, इसे रिवायत किया है इमाम तिर्मिज़ी हकीम ने और तबरानी ने कबीर में और बैहक़ी ने शुअब अल-ईमान में अबू मूसा अशअरी रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से।

हदीस 89: कि फरमाते हैं (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम):

अरबी पाठ: "मेरी उम्मत में से सबसे पहले जिसकी मैं क़यामत के दिन शफ़ाअत करूँगा, वे मेरे अहले-बैत होंगे, फिर वे जो क़ुरैश में दर्जे के हिसाब से क़रीब होंगे, फिर अन्सार, फिर यमन के वे लोग जो मुझ पर ईमान लाए और मेरी पैरवी की, फिर बाक़ी अरब, फिर अजमी (ग़ैर-अरब)। और जिसकी मैं पहले शफ़ाअत करूँ वह अफ़ज़ल है।"

स्रोत: इसे तबरानी ने 'कबीर' में, दार-क़ुतनी ने 'अल-अफ़राद' में और मुख़लिस ने 'अल-फ़वाइद' में इब्ने उमर (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा) से रिवायत किया है।

अनुवाद: रोज़-ए-क़यामत मैं सबसे पहले अहले-बैत की शफ़ाअत फरमाऊँगा। फिर दर्जा-ब-दर्जा ज़्यादा नज़दीक हैं क़ुरैश तक। फिर अन्सार। फिर वह यमन के लोग जो मुझ पर ईमान लाए और मेरी पैरवी की, फिर बाक़ी अरब, फिर अहले-अजम। और मैं जिसकी शफ़ाअत पहले करूँ वह अफ़ज़ल है, इसे रिवायत किया है तबरानी ने कबीर में और दार-क़ुतनी ने अफ़राद में और मुख़लिस ने फ़वाइद में इब्ने उमर रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से।

पादलेख (फुटनोट्स): 1 शुअब अल-ईमान हदीस 1614 दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरुत 2/332, कंज़ अल-उम्माल हदीस 33929, मजमा अल-ज़वाइद किताब अल-मनाक़िब बाब फ़ज़ल अल-अरब 10/52 2 अल-मुअजम अल-कबीर इब्ने उमर हदीस 13550, कंज़ अल-उम्माल हदीस 33145 बेरुत 12/94

पृष्ठ 233/768

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۳

روز قیامت حضور سے قریب تر قریش ہوں گے

حدیث ۸۸: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم :

عربی متن: ان لواء الحمد یوم القیامۃ بیدی وان اقرب الخلق من لوائی یومئذ العرب - رواہ الامام والترمذی الحکیم والطبرانی فی الکبیر والبیہقی فی شعب الایمان عن ابی موسیٰ الاشعری رضی اللہ تعالٰی عنہ۔

اردو ترجمہ: بے شک روز قیامت لواء الحمد میرے ہاتھ میں ہوگا۔ اور بے شک اس دن تمام مخلوق میں عرب میرے نشان سے زیادہ قریب ہوں گے اسے روایت کیا ہے امام ترمذی حکیم نے اور طبرانی نے کبیر میں اور بیہقی نے شعب الایمان میں ابو موسیٰ اشعری رضی اللہ تعالٰی عنہ سے۔

حدیث ۸۹: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم :

عربی متن: اول من اشفع لہ یوم القیمۃ من امتی اھل بیتی ثم الاقرب فالاقرب من قریش ثم الانصار ثم من آمن بی واتبعنی من الیمن ثم من سائر العرب ثم الاعاجم ومن اشفع لہ اولا افضل رواہ الطبرانی فی الکبیر والدار قطنی فی الافراد والمخلص فی الفوائد عن ابن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہما۔

اردو ترجمہ: روز قیامت میں سب سے پہلے اہل بیت کی شفاعت فرماؤں گا۔ پھر درجہ بدرجہ زیادہ نزدیک ہیں قریش تک۔ پھر انصار۔ پھر وہ اہل یمن جو کہ مجھ پر ایمان لائے اور میری پیروی کی، پھر باقی عرب، پھر اہل عجم۔ اور میں جس کی شفاعت پہلے کروں وہ افضل ہے اس کو روایت کیا ہے طبرانی نے کبیر میں اور دار قطنی نے افراد میں اور مخلص نے فوائد میں ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے۔

حواشی: 1 شعب الایمان حدیث ۱۶۱۴ دارالکتب العلمیۃ بیروت ۲ / ۳۳۲، کنزالعمال بحوالہ الحکیم طب ہب حدیث ۳۳۹۲۹ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۱۲ / ۴۶، مجمع الزوائد بحوالہ الطبرانی کتاب المناقب باب ماجاء فی فضل العرب دارالکتاب بیروت ۱۰ / ۵۲ 2 المعجم الکبیر عن ابن عمر حدیث ۱۳۵۵۰ المکتبۃ الفیصلیۃ بیروت ۱۲ / ۴۲۱، کنزالعمال بحوالہ طب ک حدیث ۳۳۱۴۵ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۱۲ / ۹۴

Vol 23 Fatawa-e-Razvia

Preference will be for the Quraysh

Hadith 90: That he (Prophet Muhammad), peace and blessings of Allah be upon him, said: "If I were to take the ring of the gate of Paradise, I would not begin with anyone but you, O Bani Hashim." Narrated by al-Khatib from Anas bin Malik, may Allah be pleased with him. If I take the chain of the gate of Paradise in my hand, then O Bani Hashim! I will begin with you first. This is narrated by Al-Khatib from Anas bin Malik, may Allah Almighty be pleased with him.

Hadith 91: That he (Prophet Muhammad), peace and blessings of Allah be upon him, said: "Do you think that when I hang on to the rings of the gates of Paradise, I would prefer anyone over the children of Abdul Muttalib?" Narrated by Ibn al-Najjar from Ibn Abbas, may Allah be pleased with them both. Do you think that when I take the chain of the gates of Heaven in my hand, at that time I will give preference to anyone else over the descendants of Abdul Muttalib? This was narrated by Ibn al-Najjar from Ibn Abbas, may Allah Almighty be pleased with them both.

Relationship with the Prophet

Hadith 92 to 94: That he (Prophet Muhammad), peace and blessings of Allah be upon him, said: "Every connection and lineage will be severed on the Day of Resurrection, except my connection and my lineage." Narrated by Al-Bazzar and Al-Tabarani in 'Al-Kabir', and Al-Hakim in 'Al-Mustadrak'. Every relationship and tie will be cut on the Day of Judgment except for my relationship and tie. This is narrated by Bazzar and Tabarani in Kabir and Hakim in Mustadrak.

---

1 Tarikh Baghdad, biography of Abdullah bin al-Hasan, 5058, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 9/439. 2 Kanz al-Ummal, citing Ibn al-Najjar from Ibn Abbas, Hadith 33902, Muassasatul Risalah, Beirut, 12/41. 3 Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 2633 to 2635, Al-Maktabah al-Faysaliyyah, Beirut, 3/45 and Hadith 11621, 11/243; Al-Sunan al-Kubra, Book of Marriage, Beirut, 7/114 and Al-Mustadrak, Book of Knowledge of the Companions, 3/142; Kanz al-Ummal, Hadith 31912, Muassasatul Risalah, Beirut, 11/409.

जिल्द 23 फ़तावा-ए-रज़विया

कुरैश को प्राथमिकता दी जाएगी

हदीस 90: कि नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: "अगर मैं जन्नत के दरवाज़े की कुंडी थामूँ, तो ऐ बनी हाशिम! मैं तुम्हारे सिवा किसी और से शुरुआत नहीं करूँगा।" इसे खतीब ने अनस बिन मालिक रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया है। मैं बहिश्त (स्वर्ग) के दरवाज़े की ज़ंजीर हाथ में लूँ तो ऐ बनी हाशिम! पहले मैं तुम ही से शुरुआत करूँ। इसे खतीब ने अनस बिन मालिक रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया है।

हदीस 91: कि नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: "क्या तुम यह समझते हो कि जब मैं जन्नत के दरवाज़ों की कुंडी पकड़े हुए होऊँगा, तो मैं अब्दुल मुत्तलिब की औलाद पर किसी और को तरजीह दूँगा?" इसे इब्न अल-नज्जार ने इब्न अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रिवायत किया है। क्या तुम यह ख्याल करते हो कि जब मैं जन्नत के दरवाज़ों की ज़ंजीर हाथ में लूँ, उस वक्त औलाद-ए-अब्दुल मुत्तलिब पर किसी और को तरजीह दूँगा? इसको इब्न अल-नज्जार ने इब्न अब्बास रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से रिवायत किया है।

हुज़ूर से क़राबत (रिश्तेदारी)

हदीस 92 से 94: कि नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: "कयामत के दिन हर ताल्लुक और नसब (वंश) टूट जाएगा सिवाय मेरे ताल्लुक और नसब के।" इसे बज़ार और तबरानी ने 'अल-कबीर' में और हाकिम ने 'अल-मुस्तदरक' में रिवायत किया है। हर ताल्लुक और रिश्ता कयामत के दिन खत्म हो जाएगा सिवाय मेरे ताल्लुक और रिश्ते के। इसे बज़ार और तबरानी ने कबीर में और हाकिम ने मुस्तदरक में रिवायत किया है।

---

1 तारीख़ बगदाद, तर्जुमा अब्दुल्लाह बिन अल-हसन 5058, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरुत, 9/439 2 कंज़ अल-उम्माल, बहवाला इब्न अल-नज्जार अन इब्न अब्बास हदीस 33902, मुअस्ससतुर रिसाला, बेरुत, 12/41 3 अल-मुअजम अल-कबीर हदीस 2633 से 2635 अल-मकतबतुल फ़ैसलिया, बेरुत, 3/45 और हदीस 11621, 11/243; अल-सुनन अल-कुबरा किताबुन निकाह, बेरुत, 7/114 और अल-मुस्तदरक किताबु माअरिफ़तिस सहाबा 3/142; कंज़ अल-उम्माल हदीस 31912, मुअस्ससतुर रिसाला, बेरुत, 11/409

ترجیح قریش کی ہوگی

حدیث ۹۰: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم : لو انی اخذت بحلقة باب الجنة ما بدأت الا بکم یا بنی هاشم۔ رواہ الخطیب عن انس بن مالك رضی اللہ تعالی عنہ۔ میں دروازہ بہشت کی زنجیر ہاتھ میں لوں تو اے بنی ہاشم! پہلے میں تمھیں سے شروع کروں۔ اسے روایت کیا ہے خطیب نے انس بن مالک رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے۔

حدیث ۹۱: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم : أترون انی اذا تعلقت بحلق ابواب الجنة اوثر علی بنی عبدالمطلب احدا۔ رواہ ابن النجار عن ابن عباس رضی اللہ تعالی عنہما۔ کیا یہ خیال کرتے ہو کہ جب میں دربہائے جنت کی زنجیر ہاتھ میں لوں اس وقت اولاد عبدالمطلب پر کسی اور کو ترجیح دوں گا۔ اس کو روایت کیا ہے ابن النجار نے ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے۔

حضور سے قرابت

حدیث ۹۲ تا ۹۴: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم : کل سبب ونسب منقطع یوم القیامة الا سببی ونسبی رواہ البزار والطبرانی فی الکبیر والحاکم فی المستدرك ہر علاقہ اور رشتہ روزِ قیامت قطع ہو جائے گا مگر میرا علاقہ اور رشتہ، اسے روایت کیا ہے بزار اور طبرانی نے کبیر میں اور حاکم نے مستدرک

---

1 تاریخ بغداد ترجمہ عبداللہ بن الحسن ۵۰۵۸ دار الکتب العلمیہ بیروت ۹/ ۴۳۹ 2 کنز العمال بحوالہ ابن النجار عن ابن عباس حدیث ۳۳۹۰۲ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۱۲/ ۴۱ 3 المعجم الکبیر حدیث ۲۶۳۳ تا ۲۶۳۵ المکتبۃ الفیصلیہ بیروت ۳/ ۴۵ و حدیث ۱۱۶۲۱ ۱۱/ ۲۴۳ ، السنن الکبری کتاب

النکاح بیروت ۷/ ۱۱۴ و المستدرک کتاب معرفة الصحابة ۳/ ۱۴۲ کنز العمال حدیث ۳۱۹۱۲

مؤسسة الرساله بیروت ۱۱/ ۴۰۹

صفحه ۲۳۴ از ۷۶۸

Fatawa Razawiyyah Volume 23

(Al-Hakim) authenticated it and Adh-Dhahabi said: its chain of narration is sound. Ad-Daraqutni and Al-Bayhaqi in As-Sunan and Al-Diya' in Al-Mukhtarah narrated from the Commander of the Faithful, Umar, and At-Tabarani from Ibn Abbas and from Al-Miswar bin Makhramah (may Allah be pleased with them). It is found in Ahmad, Al-Hakim, and Al-Bayhaqi from Mis'ar in a hadith whose beginning is: "Fatima is a part of me." And the hadith of Al-Faruq (Umar), along with the story of his marriage to our lady Umm Kulthum bint Ali (may Allah be pleased with them), was narrated by Sa'id bin Mansur in his Sunan, Ibn Sa'd in Al-Tabaqat, Abu Nu'aym in Ma'rifat as-Sahabah, and Ibn 'Asakir through various routes, and Ibn Rahawayh narrated it briefly.

Hadith 95: He (the Prophet, peace and blessings of Allah be upon him) says: "Every lineage and marriage bond will be severed on the Day of Resurrection except my lineage and my marriage bond." - Narrated by Ibn 'Asakir from Abdullah, son of the Commander of the Faithful, Umar (may Allah be pleased with them both).

In one narration, it is mentioned that the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) gathered the people, ascended the pulpit, and said: "What is the matter with people who claim that my kinship..."

Footnotes: 1. Al-Sunan al-Kubra, Kitab al-Nikah, 7/64; Al-Mustadrak, Kitab Ma'rifat al-Sahaba, 3/158; Kanz al-Ummal with reference to Hamak, Hadith 34223, Mu'assasat al-Risala, Beirut, 12/108. 2. Kanz al-Ummal with reference to Ibn 'Asakir, Hadith 3915, Mu'assasat al-Risala, Beirut, 11/409.

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

(अल-हाकिम ने) इसे प्रमाणित किया और अज़-ज़हबी ने कहा: इसकी सनद (सूत्र) सालेह (सही) है। और दारकुतनी और बैहकी ने 'सुनन' में और ज़िया ने 'मुख्तारा' में अमीरुल मोमिनीन उमर से, और तबरानी ने इब्न अब्बास और मिसवर बिन मखरमा (रज़ियल्लाहु अन्हुम) से रिवायत किया है। और यह हदीस अहमद, हाकिम और बैहकी के यहाँ मिसअर से मरवी है। इस हदीस की शुरुआत में है: "फ़ातिमा (रज़ियल्लाहु अन्हा) मेरे मांस का टुकड़ा है।" और फ़ारूक़-ए-आजम (रज़ियल्लाहु अन्हु) की हदीस, हज़रत सैयदा उम्मे कुलसूम बिन्ते अली (रज़ियल्लाहु अन्हा) के साथ उनके निकाह के किस्से के साथ रिवायत है। सईद बिन मंसूर ने अपनी 'सुनन' में और इब्न साद ने 'तबात' में और अबू नुएम ने 'मारिफ़तुस सहाबा' में और इब्न असाकिर ने कई मार्गों से और इब्न राहवैय ने संक्षिप्त में इसे रिवायत किया है।

हदीस 95: कि आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: "क़यामत के दिन हर नस्ब (वंश) और सुह्र (ससुराली रिश्ता) टूट जाएगा सिवाय मेरे नस्ब और सुह्र के।" - इसे इब्न असाकिर ने अमीरुल मोमिनीन उमर के साहबज़ादे अब्दुल्ला (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत किया है।

एक रिवायत में इस प्रकार है कि हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने लोगों को इकट्ठा किया और मिंबर पर तशरीफ़ ले गए और फ़रमाया: "उन लोगों का क्या हाल है जो यह गुमान करते हैं कि मेरी रिश्तेदारी..."

पाद-टिप्पणियाँ: 1. अल-सुनन अल-कुबरा, किताब अल-निकाह, 7/64; अल-मुस्तदरक, किताब मारिफ़त अल-सहाबा, 3/158; कंज़ अल-उम्माल हमाक के हवाले से, हदीस 34223, मुअस्ससत अल-रिसाला, बेरुत, 12/108। 2. कंज़ अल-उम्माल इब्न असाकिर के हवाले से, हदीस 3915, मुअस्ससत अल-रिसाला, बेरुत, 11/409।

पृष्ठ 235 / 768

وصححه وقال الذهبی اسناده صالح والدار قطني و البيهقي في السنن والضياء في المختارة عن امير المومنين عمر والطبراني عن ابن عباس وعن المسور بن مخرمة رضی اللہ تعالی عنہم ، وهو عند احمد و الحاكم والبيهقي عن المسعر في حديث اوله فاطمة بضغة منی ۱۸ وحديث الفاروق مع قصة تزوجه سيدتنا ام كلثوم بنت علی رضی اللہ تعالی عنہم رواه سعيد بن منصور في سننه وابن سعد في الطبقات و ابونعيم فی المعرفة وابن عساكر بطرق ابن راهوية مختصرا۔ میں اور اسے صحیح کہا، اور ذہبی نے کہا اس کی سند صالح ہے۔ اور دار قطنی اور بیہقی نے سنن میں اور ضیاء نے مختارہ میں امیر المومنین عمر سے، اور طبرانی نے ابن عباس اور مسور بن مخرمہ رضی اللہ تعالیٰ عنہم سے اور یہ حدیث احمد، حاکم اور بیہقی کے ہاں مسعر سے مروی ہے اس حدیث کے اول میں ہے فاطمہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا میرے گوشت کا قطعہ ہے۔ اور حدیث فاروق اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی حدیث مع قصہ حضرت سیدہ ام کلثوم بنت علی رضی اللہ تعالیٰ عنہا کا اپنے ساتھ نکاح مروی ہے۔ سعید بن منصور سے سنن میں اور ابن سعد نے طبقات میں اور ابو نعیم نے معرفۃ الصحابہ میں اور ابن عساکر نے متعدد طرق سے اور ابن راہویہ نے مختصراً روایت کیا ہے۔

حدیث ۹۵: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم : كل نسب وصهر ينقطع يوم القيمة الا نسبي و صهری-رواه ابن ۲۸ عساكر عن عبد الله بن امير المومنين عمر رضی اللہ تعالی عنهما۔ نسبی اور سہری کے سب رشتے قیامت میں منقطع ہو جائیں گے مگر میرے رشتے۔ اس کو روایت کیا ابن عساکر نے عبداللہ بن امیر المومنین عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے۔

ایک روایت میں یوں ہے کہ حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے لوگوں کو جمع کیا اور منبر پر تشریف لے گئے اور فرمایا: مابال اقوام یزعمون ان قرابتی کیا حال ہے ان لوگوں کا کہ زعم کرتے ہیں کہ میری

حواشی: 1 السنن الکبری کتاب النکاح ۷/ ۶۴ والمستدرک کتاب معرفۃ الصحابۃ ۳/ ۱۵۸، کنز العمال بحوالہ حم ك حدیث ۳۴۲۲۳ مؤسسۃ الرسالۃ بیروت ۱۲/ ۱۰۸ 2 کنز العمال بحوالہ ابن عساکر حدیث ۳۹۱۵ مؤسسۃ الرسالۃ بیروت ۱۱/ ۴۰۹

صفحہ ۲۳۵ از ۷۶۸

Fatawa Rizvia, Volume 23

[Box 1] Arabic: Every connection and lineage will be severed on the Day of Judgment except for my lineage and connection, for they are joined in this world and the hereafter. - Narrated by al-Bazzar. (1) Urdu: Kinship will not benefit. Every connection and relation will be severed on the Day of Resurrection except for my relation and connection, which is joined in the world and the hereafter. This was narrated by al-Bazzar.

[Box 2] Urdu: In another Sahih (authentic) Hadith, it is stated that the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said from the pulpit: Arabic: What is the matter with people who say that the kinship of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) will not benefit his people on the Day of Resurrection? Indeed, by Allah, my kinship is joined in this world and the hereafter. - Narrated by al-Hakim from Abu Sa'id al-Khudri (may Allah be pleased with him), and Ibn Hajar authenticated it in several places. (2) Urdu: What do these people think, who say that the kinship of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) will not benefit his people on the Day of Judgment? By God, my kinship is firmly joined in this world and the hereafter. This was narrated by al-Hakim from Abu Sa'id al-Khudri (may Allah be pleased with him), and Ibn Hajar has declared it authentic in several places.

[Box 3] Urdu: Hadith 97 to 101: The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) delivered a sermon and said: Arabic: What is the matter with groups who claim that my kinship does not benefit? Nay, it even benefits [the tribes of] Haa' and Hakam. - Narrated by al-Hakim and Ibn Asakir from Abu Burda; its meaning is found in at-Tabarani, Ibn Mandah, and al-Daylami from Abu Huraira, Ibn Umar, and Ammar together (may Allah be pleased with them all); and through another route in at-Tabarani's Al-Mu'jam al-Kabir from Umm Hani (may Allah be pleased with her), and this narration will follow soon. (3) Urdu: What is the state of those people who assume that my kinship will not benefit? Yes, it will benefit, even the tribes of Haa' and Hakam, two tribes of Yemen. Ibn Asakir narrated it from Abu Burda. With the same meaning, at-Tabarani, Ibn Mandah, and al-Daylami narrated collectively from Hazrat Abu Huraira, Ibn Umar, and Ammar (may Allah be pleased with them), and through another chain, at-Tabarani narrated in 'Al-Kabir' from Umm Hani (may Allah be pleased with her), and this narration will appear shortly.

Footnotes: 1. Majma' al-Zawa'id with reference to al-Bazzar, Kitab 'Alamat al-Nubuwwah, Chapter on his (peace be upon him) miracles, Dar al-Kitab, Beirut, 8/216. 2. Al-Mustadrak al-Hakim, Kitab Ma'rifat al-Sahabah, chapter on "Whoever insults the Quraysh, Allah insults him", Dar al-Fikr, Beirut, 3/47; Majma' al-Zawa'id, Chapter on what has been narrated about the Prophet's Pond (peace be upon him), Dar al-Kitab, Beirut, 10/362. 3. Majma' al-Zawa'id, Kitab al-Manaqib, Chapter on the virtues of Umm Hani (may Allah be pleased with her), Dar al-Kitab, Beirut, 9/257.

फ़तावा रज़विया, जिल्द २३

[बॉक्स १] अरबी: क़यामत के दिन हर ताल्लुक़ और रिश्ता टूट जाएगा सिवाय मेरे रिश्ते और ताल्लुक़ के क्योंकि वे दुनिया और आख़िरत में जुड़े हुए हैं। - बज़्ज़ार ने रिवायत किया। (१) उर्दू: क़राबत (रिश्तेदारी) नफ़ा न देगी। हर अलाक़ा व रिश्ता क़यामत में मुनक़तय (ख़त्म) हो जाएगा मगर मेरा रिश्ता और अलाक़ा कि दुनिया व आख़िरत में जुड़ा हुआ है। इसको बज़्ज़ार ने रिवायत किया है।

[बॉक्स २] उर्दू: दूसरी हदीस-ए-सहीह में यूँ है हुज़ूर-ए-अक़दस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने बरसर-ए-मिम्बर फ़रमाया: अरबी: उन लोगों का क्या हाल है जो कहते हैं कि रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की रिश्तेदारी क़यामत के दिन उनकी क़ौम को नफ़ा न देगी? हाँ, ख़ुदा की क़सम, मेरी रिश्तेदारी दुनिया और आख़िरत में मुत्तसिल (जुड़ी हुई) है। - हाकिम ने अबू सईद ख़ुदरी रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया और इब्न-ए-हजर ने इसे कई मक़ाम पर सहीह क़रार दिया है। (२) उर्दू: क्या ख़याल है उन शख़्सों का कि कहते हैं रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की क़राबत रोज़-ए-क़यामत उनकी क़ौम को नफ़ा न देगी ख़ुदा की क़सम मेरी क़राबत दुनिया व आख़िरत में पैवस्ता है। इसे रिवायत किया है हाकिम ने अबू सईद ख़ुदरी रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से इसको इब्न-ए-हजर ने कई मक़ाम पर सहीह क़रार दिया है।

[बॉक्स ३] उर्दू: हदीस ९७ ता १०१: कि हुज़ूर-ए-अक़दस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने ख़ुतबा पढ़ा और फ़रमाया: अरबी: उन गिरोहों का क्या हाल है जो यह गुमान करते हैं कि मेरी रिश्तेदारी नफ़ा नहीं देगी? बल्कि वह हत्ता कि हा और हकम (क़बीलों) को भी नफ़ा देगी। - हाकिम और इब्न-ए-असाकिर ने अबू बुरदा से रिवायत किया; और इसके माना तबरानी, इब्न-ए-मंदह और दैलमी के यहाँ अबू हुरैरा, इब्न-ए-उमर और अम्मार से मजमूई तौर पर रिवायत हैं (अल्लाह उन सब से राज़ी हो); और एक और तरीक़ से तबरानी ने 'अल-कबीर' में उम्मे हानी रज़ियल्लाहु तआला अन्हा से रिवायत किया और अनक़रीब यह रिवायत आएगी। (३) उर्दू: क्या हाल है उन लोगों का कि गुमान करते हैं कि मेरी क़राबत नफ़ा न देगी हाँ नफ़ा देगी यहाँ तक कि क़बीला हा व हकम दो क़बीला यमन को, इसे रिवायत किया है इब्न-ए-असाकिर ने अबी बुरदा से। इसी मानी को तबरानी, इब्न-ए-मंदह और दैलमी ने हज़रत अबू हुरैरा इब्न-ए-उमर और अम्मार से इज्तमाई तौर पर रिवायत किया है रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम और एक और तरीक़ से तबरानी ने कबीर में उम्मे हानी रज़ियल्लाहु तआला अन्हा से और अभी यह रिवायत आएगी।

पादटिप्पणी (Footnotes): १. मज्म-उज़-ज़वाइद बहवाला अल-बज़्ज़ार किताब अलामात-उल-नुबुव्वह बाब फ़ी करामातिही सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम दार-उल-किताब बैरूत ८ / २१६ २. अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम किताब मारिफ़त-उस-सहाबा मन अहान क़ुरैशियन अहानहुल्लाह दार-उल-फ़िक्र बैरूत ३ / ४७, मज्म-उज़-ज़वाइद बाब माजाअ फ़ी ह़ौज़-इन-नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम दार-उल-किताब बैरूत १० / ३६२ ३. मज्म-उज़-ज़वाइद किताब अल-मनाक़िब बाब मनाक़िब उम्मे हानी रज़ियल्लाहु तआला अन्हु दार-उल-किताब बैरूत ९ / २५७

لَا تَنْفَعُ كُلُّ سَبَبٍ وَ نَسَبٍ مُنْقَطِعٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِلَّا نَسَبِي وَ سَبَبِي فَإِنَّهَا مَوْصُولَةٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ - رَوَاهُ الْبَزَّارُ (1) قرابت نفع نہ دے گی۔ ہر علاقہ و رشتہ قیامت میں منقطع ہو جائے گا مگر میرا رشتہ اور علاقہ کہ دنیا و آخرت میں جڑا ہوا ہے۔ اس کو بزار نے روایت کیا ہے۔

دوسری حدیثِ صحیح میں یوں ہے حضورِ اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے برسرِ منبر فرمایا: مَا بَالُ رِجَالٍ يَقُولُونَ إِنَّ رَحِمَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا تَنْفَعُ قَوْمَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بَلَى وَاللهِ إِنَّ رَحِمِي مَوْصُولَةٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ - رَوَاهُ الْحَاكِمُ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللهُ تَعَالٰى عَنْهُ وَصَحَّحَهُ ابْنُ حَجَرٍ فِي غَيْرِ مَا مَقَامٍ۔ (2) کیا خیال ہے ان شخصوں کا کہ کہتے ہیں رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی قرابت روزِ قیامت ان کی قوم کو نفع نہ دے گی خدا کی قسم میری قرابت دنیا و آخرت میں پیوستہ ہے۔ اسے روایت کیا ہے حاکم نے ابو سعید خدری رضی اللہ تعالٰی عنہ سے اس کو ابنِ حجر نے کئی مقام پر صحیح قرار دیا ہے۔

حدیث ۹۷ تا ۱۰۱: کہ حضورِ اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے خطبہ پڑھا اور فرمایا: مَا بَالُ أَقْوَامٍ يَزْعُمُونَ أَنَّ رَحِمِي لَا تَنْفَعُ بَلْ حَتَّى حَاءَ وَ حَكَمٍ - رَوَاهُ الْحَاكِمُ وَ ابْنُ عَسَاكِرَ عَنْ أَبِي بُرْدَةَ وَ مَعْنَاهُ عِنْدَ الطَّبَرَانِي وَ ابْنِ مَنْدَةَ وَالدَّيْلَمِي عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ وَابْنِ عُمَرَ وَعَمَّارٍ مَعًا رَضِيَ اللهُ تَعَالٰى عَنْهُمْ أَجْمَعِينَ وَبِوَجْهٍ آخَرَ عِنْدَ الطَّبَرَانِي فِي الْكَبِيرِ عَنْ أُمِّ هَانِي رَضِيَ اللهُ تَعَالٰى عَنْهَا وَسَيَأْتِي۔ (3) کیا حال ہے ان لوگوں کا کہ گمان کرتے ہیں کہ میری قرابت نفع نہ دے گی ہاں نفع دے گی یہاں تک کہ قبائل حاء و حکم دو قبیلہ یمن کو، اسے روایت کیا ہے ابن عساکر نے ابی بردہ سے۔ اسی معنی کو طبرانی، ابن مندہ اور دیلمی نے حضرت ابو ہریرہ ابن عمر اور عمار سے اجتماعی طور پر روایت کیا ہے

رضی اللہ تعالٰی عنہم اور ایک اور طریق سے طبرانی نے کبیر میں ام ہانی رضی اللہ تعالٰی عنہا سے اور ابھی یہ روایت آئے گی۔

1. مجمع الزوائد بحوالہ البزار کتاب علامات النبوۃ باب فی کرامتہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم دار الکتاب بیروت ۸ / ۲۱۶
2. المستدرک للحاکم کتاب معرفۃ الصحابۃ من اھان قریشیا اھانہ اللہ دار الفکر بیروت ۳ / ۴۷، مجمع الزوائد باب ماجاء في حوض النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم دار الکتاب بیروت ۱۰ / ۳۶۲
3. مجمع الزوائد کتاب المناقب باب مناقب ام بانی رضی اللہ تعالٰی عنہ دار الکتاب بیروت ۹ / ۲۵۷

Fatawa Rizvia, Volume 23

Who has a high rank in Paradise!

Hadith 102 & 103: That he (Peace and blessings of Allah be upon him) says:

"It was as if I entered Paradise and I saw that the rank of Ja'far (ibn Abi Talib) was above the rank of Zaid (ibn Thabit). I said, 'I did not think that Zaid was below Ja'far.' Gabriel said, 'Zaid is not below Ja'far, but we favored Ja'far because of his kinship to you.'" Narrated by Al-Hakim from Ibn Abbas, and Ibn Sa'd in Al-Tabaqat from Muhammad bin Umar bin Ali al-Murtaza (may Allah be pleased with them) in a mursal form - and this wording is a combination of both.

Hadith 104: That he (Peace and blessings of Allah be upon him) says:

"Whoever reads the Quran and memorizes it, deems its lawful as lawful and its prohibited as prohibited, Allah will admit him to Paradise by its blessing and grant him intercession for ten of his family members, all of whom were destined for Hell." Narrated by Ibn Majah and Al-Tirmidhi from the Commander of the Faithful Ali (may Allah noble his face).

---

1. Al-Tabaqat al-Kubra by Ibn Sa'd, biography of Ja'far ibn Abi Talib, Dar Sader Beirut, 2/38; Al-Mustadrak by Al-Hakim, Book of Knowledge of the Companions, Dar al-Fikr Beirut, 3/210.
2. Jami' at-Tirmidhi, Chapters on the Virtues of the Quran, Chapter on what was narrated about the virtue of the reader of the Quran, Amin Company Delhi, 2/114; Sunan Ibn Majah, Chapter on the virtue of one who learns the Quran and teaches it, etc., H.M. Saeed Company Karachi, p. 19.

फतवा-ए-रजविया, खंड 23

जन्नत में उच्च पद वाला कौन!

हदीस 102 और 103: कि वह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

"जैसे मैंने जन्नत में प्रवेश किया और देखा कि जाफ़र (बिन अबी तालिब) का दर्जा ज़ैद (बिन साबित) के दर्जे से ऊपर है। मैंने कहा, 'मेरा ख्याल नहीं था कि ज़ैद जाफ़र से नीचे हैं।' जिब्रील ने कहा, 'ज़ैद जाफ़र से कम नहीं हैं, लेकिन हमने जाफ़र को इसलिए तरजीह दी है क्योंकि उनका आपसे खून का रिश्ता है।'" इसे हाकिम ने इब्न अब्बास से और इब्न साद ने अल-तबाकात में मुहम्मद बिन उमर बिन अली अल-मुर्तज़ा (रज़ियल्लाहु अन्हुम) से मुरसल तौर पर रिवायत किया है - और ये शब्द दोनों के मेल से बने हैं।

हदीस 104: कि वह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

"जिसने कुरान पढ़ा और उसे याद किया, उसके हलाल को हलाल और उसके हराम को हराम माना, अल्लाह इसकी बरकत से उसे जन्नत में दाखिल करेगा और उसके घर वालों के दस ऐसे लोगों के बारे में उसकी सिफारिश स्वीकार करेगा जिन पर जहन्नुम वाजिब हो चुकी थी।" इसे इब्न माजा और तिर्मिज़ी ने अमीरुल मोमिनीन अली (करमल्लाहु वजहुल करीम) से रिवायत किया है।

---

1. अल-तबाकात अल-कुबरा इब्न साद द्वारा, जाफ़र बिन अबी तालिब की जीवनी, दार सादेर बेरूत, 2/38; अल-मुस्तदरक अल-हाकिम द्वारा, किताब मारिफ़त अल-सहाबा, दार अल-फ़िक्र बेरूत, 3/210।
2. जामी अत-तिर्मिज़ी, कुरान के गुणों के अध्याय, कुरान के पाठक के गुणों के बारे में जो वर्णित है, अमीन कंपनी दिल्ली, 2/114; सुनन इब्न माजा, कुरान सीखने और सिखाने वाले के गुणों पर अध्याय, आदि, एच.एम. सईद कंपनी कराची, पृ. 19।

पृष्ठ 237/768

جنت میں بلند درجے والا کون!

حدیث ۱۰۲ و ۱۰۳: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم :

رأيت كاني دخلت الجنة فرأيت الجعفر درجة فوق درجة زيد فقلت ما كنت اظن ان زيدا دون جعفر فقال جبريل ان زيد ليس بدون جعفر ولكننا فضلنا جعفرا لقرابته منک۔ رواہ الحاکم عن ابن عباس و ابن سعد فی الطبقات عن محمد بن عمر بن علی المرتضی رضی اللہ تعالٰی عنہم مرسلا۔ وھذا لفظ ملفق بینھما۔

میں جنت میں گیا تو ملاحظہ فرمایا کہ جعفر بن ابی طالب کا درجہ زید بن ثابت کے درجے سے اوپر ہے۔ میں نے کہا مجھے گمان نہ تھا کہ زید جعفر سے کم ہے۔ جبریل نے عرض کی زید جعفر سے کم تو نہیں مگر ہم نے جعفر کا درجہ اس لئے زیادہ کیا ہے کہ انھیں حضور سے قرابت ہے۔ اس کو روایت کیا ہے حاکم نے ابن عباس سے اور ابن سعد نے طبقات میں محمد بن عمر بن علی المرتضیٰ رضی اللہ تعالیٰ عنہم سے مرسلاً اور یہ لفظ دونوں میں مختلف ہیں۔

حدیث ۱۰۴: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم :

من قرأ القرآن فاستظهره فاحل حلاله وحرم حرامه ادخله الله به الجنة وشفعه فی عشرة من اهله بيته كلهم قد وجبت له النار۔ رواہ ابن ماجة والترمذی عن امیر المومنین علی کرم اللہ تعالٰی وجھہ۔ جس نے قرآن حفظ کیا اور اس کے حلال کو حلال اور حرام کو حرام ٹھہرایا اللہ تعالیٰ اس کی برکت سے اسے جنت میں داخل کرے گا اور اس کے اہل خانہ کے دس افراد کے متعلق اس کی سفارش قبول ہوگی جن پر جہنم واجب ہو چکی تھی۔ اس کو روایت کیا ہے ابن ماجہ اور ترمذی نے امیر المومنین علی کرم اللہ وجہہ سے۔

1. الطبقات الكبرى لابن سعد ترجمه جعفر بن ابى طالب دار صادر بيروت ٢ / ٣٨ ، المستدرک للحاكم كتاب معرفة الصحابة دار الفكر بيروت ٣ / ٢١٠
2. جامع الترمذى ابواب فضائل القرآن باب ماجاء في فضل قارئ القرآن امين كمپنى دہلى ٢ / ١١٤ ، سنن ابن ماجه باب فضل من تعلم القرآن وعلمه الخ ايچ ايم سعيد كمپنى كراچى ص ١٩

Fatawa Razawiyya Volume 23

Intercession and Forgiveness

Hadith 105: That the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) says: - Arabic: The Hajj pilgrim will intercede for four hundred of his household members (or he said, of his family). He emerges from his sins as on the day his mother gave birth to him. Narrated by al-Bazzar from Abu Musa al-Ash'ari (may Allah be pleased with him). - Urdu Translation: The intercession of a Hajj pilgrim will be accepted for four hundred relatives. The pilgrim becomes free from sin just as he was on the day he was born from his mother's womb. This was narrated by al-Bazzar from Abu Musa al-Ash'ari (may Allah be pleased with him).

Hadith 106: That the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) says: - Arabic: The martyr will intercede for seventy of his household members. Narrated by Abu Dawood and Ibn Hibban in his Sahih from Abu al-Darda (may Allah be pleased with him). - Urdu Translation: The martyr's intercession regarding seventy of his relatives will be accepted. Abu Dawood and Ibn Hibban narrated this in their Sahih from Abu al-Darda (may Allah be pleased with him).

Hadith 107: That the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) says: - Arabic: The martyr is forgiven with the first drop of his blood, and he is married to two maidens (Houris). He will intercede for seventy of his household members. Narrated by al-Tabarani in al-Awsat with a fair (hasan) chain from Abu Hurairah (may Allah be pleased with him). - Urdu Translation: As soon as the first blood flows from the martyr's body, he is granted forgiveness. And as soon as his soul departs, two Houris come to serve him and he is given the authority of intercession for seventy individuals from his family members.

Footnotes: 1. Kanz al-Ummal with reference to Al-Bazzar from Abu Musa Hadith 11841 Mu'assasat al-Risalah Beirut 5 / 13, Al-Targhib wa al-Tarhib with reference to Al-Bazzar Kitab al-Hajj Hadith 15 Mustafa al-Babi Egypt 2/ 166, Majma' al-Zawa'id with reference to Al-Bazzar Chapter on Supplication of Pilgrims and Umrah Performers Dar al-Kitab Beirut 3 / 211 2. Sunan Abi Dawood Kitab al-Jihad Chapter on the Martyr's Intercession Aftab-e-Alam Press Lahore 1 / 341, Mawarid al-Zaman Hadith 1612 Al-Matba'ah al-Salafiyyah p. 388 3. Al-Mu'jam al-Awsat Hadith 3323 Maktabat al-Ma'arif Riyadh 4 / 181

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

शफ़ाअत और मग़फ़िरत (सिफारिश और क्षमा)

हदीस 105: कि हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: - अरबी: हाजी की शफ़ाअत (सिफारिश) उसके परिवार के चार सौ सदस्यों के हक़ में स्वीकार की जाएगी। वह अपने गुनाहों से ऐसे पाक हो जाता है जैसे कि वह उस दिन था जब उसकी माँ ने उसे जन्म दिया था। इसे बज़्ज़ार ने अबू मूसा अशअरी (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया है। - उर्दू अनुवाद: चार सौ अज़ीज़ों और रिश्तेदारों के हक़ में हाजी की शफ़ाअत कुबूल होगी। हाजी गुनाह से ऐसे पाक हो जाता है जैसे जिस दिन वह माँ के पेट से पैदा हुआ था। इसे बज़्ज़ार ने अबू मूसा अशअरी (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया है।

हदीस 106: कि हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: - अरबी: शहीद की शफ़ाअत उसके परिवार के सत्तर लोगों के हक़ में स्वीकार की जाएगी। इसे अबू दाऊद और इब्न हिब्बान ने अपनी सहीह में अबू दरदा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया है। - उर्दू अनुवाद: शहीद की शफ़ाअत उसके सत्तर रिश्तेदारों के बारे में मक़बूल होगी। इसको अबू दाऊद और इब्न हिब्बान ने अपनी सहीह में अबू दरदा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया।

हदीस 107: कि हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: - अरबी: शहीद के शरीर से खून की पहली बूंद गिरते ही उसे क्षमा कर दिया जाता है और उसका निकाह दो हूरों से कर दिया जाता है और वह अपने परिवार के सत्तर लोगों के लिए शफ़ाअत करेगा। इसे तबरानी ने 'अल-औसत' में हसन सनद के साथ अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया है। - उर्दू अनुवाद: शहीद के बदन से पहली बार जो ख़ून निकलता है उसके साथ ही उसकी मग़फ़िरत फ़रमा दी जाती है। और दम निकलते ही दो हूरें उसकी ख़िदमत को आ जाती हैं और अपने घर वालों में से सत्तर अश्ख़ास (व्यक्तियों) की शफ़ाअत का उसे इख़्तियार (अधिकार) दिया जाता है।

पाद-टिप्पणियाँ: 1. कंज़ुल उम्माल बहवाला अल-बज़्ज़ार अन अबी मूसा हदीस 11841 मुअस्ससतुर रिसाला बेरूत 5/13, अत्तरगीब वत्तरहीब बहवाला अल-बज़्ज़ार किताबुल हज हदीस 15 मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र 2/166, मज्मउज़ ज़वाइद बहवाला अल-बज़्ज़ार बाब दुआ अल-हुज्जाज वल उम्मार दारुल किताब बेरूत 3/211 2. सुनन अबू दाऊद किताबुल जिहाद बाब फ़ी अल-शहीद युश्फ़े

आफ़ताबे आलम प्रेस लाहौर 1/341, मवारिदुज़ ज़मआँ हदीस 1612 अल-मतबा अल-सलफ़िया पृष्ठ 388 3. अल-मुअजमुल औसत हदीस 3323 मकतबतुल माआरिफ़ रियाज़ 4/181

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۳

شفاعت اور مغفرت

حدیث ۱۰۵: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم: الحاج یشفع في اربع مائة من اهل بیت او قال من اهله بیته ویخرج من ذنوبه کیوم ولدته امه-رواه البزار عن ابي موسی الاشعری رضی اللہ تعالیٰ عنہ- | چار سو عزیزوں قریبوں کے حق میں حاجی کی شفاعت قبول ہو گی۔ حاجی گناہ سے ایسے نکل جاتا ہے جیسا جس دن ماں کی پیٹ سے پیدا ہوا تھا۔ اس کو روایت کیا ہے بزار نے ابو موسیٰ اشعری رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے۔

حدیث ۱۰۶: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم: الشهید یشفع في سبعین من اهل بیته رواه ابوداؤد وابن حبان في صحیحه عن ابي الدرداء رضی اللہ تعالیٰ عنہ- | شہید کی شفاعت اس کے ستر اقارب کے بارے میں مقبول ہو گی۔ اس کو ابو داؤد اور ابنِ حبان نے اپنی صحیح میں ابو الدرداء رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا۔

حدیث ۱۰۷: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم: الشهید یغفر له اول دفقة من دمه ویزوج حوراوین ویشفع في سبعین من اهل بیته رواه الطبراني في الاوسط بسند حسن عن ابي هریرة | شہید کے بدن سے پہلی بار جو خون نکلتا ہے اس کے ساتھ ہی اس کی مغفرت فرمادی جاتی ہے۔ اور دم نکلتے ہی دو حوریں اس کی خدمت کو آجاتی ہیں اور اپنے گھر والوں سے ستر اشخاص کی شفاعت کا اسے اختیار دیا جاتا ہے اسے

۱ کنز العمال بحوالہ البزار عن ابی موسیٰ حدیث ۱۱۸۴۱ مؤسسة الرساله بیروت ۵ / ۱۳، الترغیب و الترہیب بحوالہ البزار کتاب الحج حدیث ۱۵ مصطفی البابي مصر ۲/ ۱۶۶، مجمع الزوائد بحوالہ

البزار باب دعاء الحجاج والعمار دار الكتاب بيروت ٣ / ٢١١ ٢ سنن ابى داؤد كتاب الجهاد باب فى الشهيد يشفع آفتاب عالم پريس لاہور ١ / ٣٤١، موارد الظمآن حديث ١٦١٢ المطبعة السلفيه ص ٣٨٨ ٣ المعجم الاوسط حديث ٣٣٢٣ مكتبہ المعارف رياض ٤ / ١٨١

Fatawa Razawiyya Volume 23

May Allah be pleased with him. Tabarani narrated in al-Awsat with a good (hasan) chain from Abu Hurairah, may Allah be pleased with him.

Hadith 108 & 109: That he (Peace and blessings of Allah be upon him) said: For the martyr there are seven qualities with Allah (until he said) and he will intercede for seventy people of his relatives. Narrated by Ahmad with a good chain, Al-Tabarani in Al-Kabir from 'Ubadah bin al-Samit, and Al-Tirmidhi who graded it sahih (authentic), and Ibn Majah from Al-Miqdam bin Ma'dikarib, may Allah be pleased with them both. For a martyr there are seven honors with Allah the Almighty. Seventh is that he is made an intercessor for seventy persons from his relatives. Ahmad narrated it with a good chain, and Tabarani in Kabir from Ubadah bin Samit, and Tirmidhi, who called it authentic, and Ibn Majah from Miqdam bin Ma'dikarib, may Allah be pleased with them both.

Hadith 110: That he (Peace and blessings of Allah be upon him) said: The people will be arranged in rows on the Day of Resurrection. A person from the people of Hell will pass by a person from the people of Paradise and say: "O so-and-so, do you not remember the day you asked for water and I gave you a drink?" So he will intercede for him. Another man will pass by a man and say: "O so-and-so, do you not remember the day I gave you water for ablution (wudu)?" So he will intercede for him. And [another] will say: "O so-and-so, do you not remember the day you sent me on such and such a task and I went for you?" So he will intercede for him. - Narrated by Ibn Majah from Anas. People will be standing in rows on the Day of Resurrection. A hell-dweller will pass by a paradise-dweller. He will say to him, "Don't you remember you asked me for water to drink one day and I gave it to you?" On this small matter, that paradise-dweller will intercede for that hell-dweller. Another will pass by another and say, "Don't you remember that one day I gave you water for ablution (wudu)?" On just this, he will become his intercessor. One will say, "Don't you remember that on such a day you sent me for such a task..."

---

1. At-Targhib wat-Tarhib with reference to Ahmad and At-Tabarani, Book of Jihad, Hadith 72, Mustafa al-Babi Egypt 2/320; Jami' at-Tirmidhi, Chapters on the Virtues of Jihad, Amin Company Delhi 1/199 & 200; Sunan Ibn Majah, Chapters on Jihad, Chapter on the Virtue of Martyrdom in the Path of Allah, H.M. Saeed Company Karachi p. 206.

2. Sunan Ibn Majah, Book of Manners, Chapter on the Virtue of Giving Water in Charity, H.M. Saeed Company Karachi p. 270.

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

रज़ी अल्लाह तआला अन्हु। तबरानी ने औसत में ह़सन सनद के साथ अबू हुरैरा रज़ी अल्लाह तआला अन्हु से रिवायत किया।

हदीस 108 और 109: कि (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: शहीद के लिए अल्लाह तआला के यहाँ सात विशेषताएँ हैं (अंत तक कहा) और वह अपने रिश्तेदारों में से सत्तर व्यक्तियों के ह़क़ में शिफ़ाअत (सिफ़ारिश) करेगा। - इसे अहमद ने ह़सन सनद के साथ, तबरानी ने कबीर में उबादा बिन सामित से, और तिर्मिज़ी ने (और इसे सह़ीह़ कहा), और इब्न माजा ने मिक़दाम बिन मदीकरब रज़ी अल्लाह तआला अन्हुमा से रिवायत किया। शहीद के लिए अल्लाह तआला के यहाँ सात करामतें हैं। सातवीं यह कि उसके अक़रबा (रिश्तेदारों) में से सत्तर व्यक्तियों के ह़क़ में उसे शफ़ीअ (सिफ़ारिशी) बनाया गया। इसे अहमद ने ह़सन सनद के साथ, और तबरानी ने कबीर में उबादा बिन सामित से, और तिर्मिज़ी ने (और इसे सह़ीह़ कहा), और इब्न माजा ने मिक़दाम बिन मदीकरब रज़ी अल्लाह तआला अन्हुमा से रिवायत किया।

हदीस 110: कि (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: क़यामत के दिन लोग सफ़ों (क़तारों) में खड़े होंगे। एक दोज़ख़ी एक जन्नती के पास से गुज़रेगा और कहेगा: "ऐ फ़लाँ, क्या आपको याद नहीं कि एक दिन आपने मुझसे पानी माँगा था और मैंने पिलाया था?" तो वह जन्नती उस दोज़ख़ी की शिफ़ाअत करेगा। एक आदमी दूसरे के पास से गुज़रेगा और कहेगा: "ऐ फ़लाँ, क्या आपको याद नहीं कि एक दिन मैंने आपको वुज़ू के लिए पानी दिया था?" तो वह उसका शफ़ीअ (सिफ़ारिशी) हो जाएगा। एक कहेगा: "ऐ फ़लाँ, क्या आपको याद नहीं कि फ़लाँ दिन आपने मुझे फ़लाँ ज़रूरत के लिए भेजा था और मैं आपके लिए गया था?" तो वह उसके लिए शिफ़ाअत करेगा। - इसे इब्न माजा ने अनस से रिवायत किया। लोग रोज़-ए-क़यामत क़तारें बाँधे होंगे। एक दोज़ख़ी एक जन्नती के पास से गुज़रेगा। वह उससे कहेगा, "क्या आपको याद नहीं कि आपने एक दिन मुझसे पानी पीने को माँगा था और मैंने पिलाया था?" इतनी सी बात पर वह जन्नती उस दोज़ख़ी की शिफ़ाअत करेगा। एक दूसरे पर गुज़रेगा और कहेगा, "क्या आपको याद नहीं कि एक दिन मैंने आपको वुज़ू के लिए पानी दिया था?" इतने ही पर वह उसका शफ़ीअ हो जाएगा। एक कहेगा, "क्या आपको याद नहीं कि फ़लाँ दिन आपने मुझे फ़लाँ..."

1. अत-तरग़ीब वत-तरहीब ब-ह़वाला अहमद व अत-तबरानी, किताब अल-जिहाद हदीस 72, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र 2/320; जामिअ अत-तिर्मिज़ी, अबवाब फ़ज़ाइल अल-जिहाद, अमीन कंपनी दिल्ली 1/199 और 200; सुनन इब्न माजा, अबवाब अल-जिहाद, बाब फ़ज़्ल अल-शहादत फ़ी सबीलिल्लाह, एच.एम. सईद कंपनी कराची पृ. 206।
2. सुनन इब्न माजा, किताब अल-अदब, बाब फ़ज़्ल सदक़ा अल-माअ, एच.एम. सईद कंपनी कराची पृ. 270।

पृष्ठ 239 (768 में से)

رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ طبرانی نے اوسط میں بسند حسن ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا۔

حدیث ۱۰۸ و ۱۰۹: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم: للشهيد عند الله سبع خصال (الى ان قال) ويشفع فى سبعين انسانا من اقاربه - رواه احمد بسند حسن والطبرانى فى الكبير عن عبادة بن الصامت والترمذى وصححه وابن ماجة عن المقدام بن معديكرب رضى الله عنهما۔ شہید کے لئے اللہ تعالٰی کے یہاں سات کرامتیں ہیں۔ ہفتم یہ کہ اس کے اقربا سے ستر شخصوں کے حق میں اسے شفیع بنایا گیا۔ اس کو احمد نے بسند حسن اور طبرانی نے کبیر میں عبادہ بن صامت سے اور ترمذی نے اور اسے صحیح کہا اور ابن ماجہ نے مقدام بن معدیکرب رضی اللہ تعالٰی عنہما سے روایت کیا۔

حدیث ۱۱۰: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم: يصف الناس يوم القيمة صفوفا فيمر الرجل من اهل النار على الرجل فيقول يافلان اما تذكر يوم استسقيت فسقيتك شربة فيشفع له ويمر الرجل على الرجل فيقول يافلان اما تذكر يوم ناولتک طهورا فيشفع له ويقول يافلان اما تذكر يوم بعثتني فى حاجة كذا فذهبت لك فيشفع له رواه ابن ماجة عن انس لوگ روز قیامت پرے باندھے ہوں گے ایک دوزخی ایک جنتی پر گزرے گا۔ اس سے کہے گا کیا آپ کو یاد نہیں آپ نے ایک دن مجھ سے پانی پینے کو مانگا میں نے پلایا تھا۔ اتنی سی بات پر وہ جنتی اس دوزخی کی شفاعت کرے گا۔ ایک دوسرے پر گزرے گا کہے گا آپ کو یاد نہیں کہ ایک دن میں نے آپ کو وضو کو پانی دیا تھا اتنے ہی پر وہ اس کا شفیع ہو جائے گا ایک کہے گا آپ کو یاد نہیں کہ فلاں دن آپ نے مجھے فلاں

---

1 الترغیب والترہیب بحوالہ احمد و الطبرانی کتاب الجہاد حدیث ۷۲ مصطفی البابی مصر ۳۲۰/۲، جامع الترمذی ابواب فضائل الجہاد امین کمپنی دہلی ۱۹۹/۱ و ۲۰۰ ، سنن ابن ماجہ ابواب الجہاد باب

فضل الشہادت فی سبیل اللہ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۲۰۶ 2 سنن ابن ماجہ کتاب الادب باب فضل صدقہ الماء ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۲۷۰

Fatawa Ridawiyya, Volume 23

...may Allah be pleased with him. I went on the errand he sent me for, and to that extent, he will intercede for him. Ibn Majah narrated this from Hazrat Anas.

In a narration, it is mentioned that "A dweller of Paradise will look down and see a dweller of Hell. The dweller of Hell will say to him, 'Do you not know me?' He will reply, 'By Allah! I do not recognize you, alas for you, who are you?' He will say, 'I am the one by whom you passed one day and asked for water, and I gave it to you. In return for that, intercede for me before your Lord.' That dweller of Paradise will then present himself before Allah Almighty among the visitors and state this condition: 'O my Lord, grant me intercession (shafa'at). O my Lord! Accept my intercession on his behalf.' Then Allah Almighty will accept his intercession for him. Narrated by Abu Ya'la[1] from him, may Allah be pleased with him."

The Wall of Two Orphans and the Reform of Deeds When even such a small connection with those accepted by God—like having once given them water to drink or water for ablution, or having done some work for them during one's life—yields such benefit in the end, then how beneficial must it be to be a part of them? Rather, having a blood relation with the righteous is proven beneficial in this world and the hereafter by the Great Quran:

"And as for the wall, it belonged to two orphan boys in the city, and there was beneath it a treasure for them, and their father had been a righteous man. So your Lord intended that they reach maturity and extract their treasure, as a mercy from your Lord."[2]

"That wall belonged to two orphan boys of the city, and underneath it was their treasure, and their father was a righteous man. So your Lord willed, out of His mercy, that they reach their maturity and extract their treasure."

Khidr (peace be upon him) saw a wall about to collapse and restored it with his hands. The people of that place had refused hospitality to him and Moses (peace be upon him) even though they were in need of food. On this, Moses (peace be upon him) said, "If you wished, you could have taken a payment for it." Khidr (peace be upon him) gave this answer:

[1] Musnad Abu Ya'la, Hadith 3993, Mu'assasat 'Ulum al-Qur'an Beirut, 2/116. [2] Al-Quran Al-Karim, 18/82. Page 240 of 768

फ़तावा रज़विया, खंड 23

...अल्लाह उनसे प्रसन्न हो। मैं उस काम के लिए गया जिसके लिए उन्होंने मुझे भेजा था, और इसी हद तक वह उनके लिए शफ़ाअत (सिफारिश) करेंगे। इब्न माजह ने इसे हज़रत अनस से रिवायत किया है।

एक रिवायत में है कि "जन्नत का एक निवासी दोज़ख़ी को देखेगा। वह दोज़ख़ी उससे कहेगा, 'क्या आप मुझे नहीं जानते?' वह कहेगा, 'अल्लाह की कसम! मैं तुम्हें नहीं पहचानता, अफ़सोस तुम पर, तुम कौन हो?' वह कहेगा, 'मैं वही हूँ जिसके पास से आप एक दिन गुज़रे थे और मुझसे पानी माँगा था और मैंने आपको पिलाया था। इसके बदले में अपने रब के सामने मेरी शफ़ाअत कीजिए।' वह जन्नती फिर अल्लाह अज़वजल के हुज़ूर हाज़िर होकर यह हाल अर्ज़ करेगा: 'ऐ मेरे रब! मुझे शफ़ाअत का मौका दे। ऐ मेरे रब! उसके हक़ में मेरी शफ़ाअत क़बूल फरमा।' फिर अल्लाह मौला अज़वजल उसके हक़ में उसकी शफ़ाअत क़बूल फरमाएगा। इसे अबू याला ने उनसे रिवायत किया है, रज़ियल्लाहु अन्हु।"

दो यतीमों की दीवार और कर्मों का सुधार जब खुदा के मकबूल बंदों से इतना सा रिश्ता कि कभी उन्हें पानी पिला दिया या वज़ू के लिए पानी दे दिया, या उनके जीवन में उनका कोई काम कर दिया, अंत में इतना लाभ देगा, तो स्वयं उनका अंश होना कितना लाभप्रद होना चाहिए? बल्कि दुनिया और आख़िरत में नेक लोगों के साथ वंश का संबंध होना महान कुरान से साबित है:

"और जहाँ तक उस दीवार का संबंध है, वह शहर के दो अनाथ लड़कों की थी और उसके नीचे उनके लिए एक खज़ाना था और उनका पिता एक नेक आदमी था। तो तुम्हारे रब ने अपनी रहमत से चाहा कि वे अपनी जवानी को पहुँचें और अपना खज़ाना निकालें।"[2]

"वह दीवार शहर के दो यतीम लड़कों की थी और उसके नीचे उनका खज़ाना था और उनका बाप नेक था, तो मेरे रब ने अपनी रहमत से चाहा कि वे अपनी जवानी को पहुँचें और अपना खज़ाना निकालें।"

खिज़र अलैहिस्सलाम ने एक दीवार गिरते देखी और हाथ लगाकर उसे खड़ा कर दिया, जबकि वहाँ के लोगों ने उन्हें और मूसा अलैहिस्सलाम को मेहमान नवाज़ी देने से इनकार कर दिया था और उन्हें खाने की ज़रूरत थी। इस पर मूसा अलैहिस्सलाम ने कहा कि "यदि आप चाहते तो इस पर पारिश्रमिक ले सकते थे।" खिज़र अलैहिस्सलाम ने इसका यह जवाब दिया कि:

[1] मुसनद अबू याला, हदीस 3993, मुअस्सासा उलूम अल-कुरान बेरुत, 2/116. [2] अल-कुरान अल-करीम, 18/82. पृष्ठ 240 / 768

رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ کام کو بھیجا میں چلا گیا تھا اسی قدر پر یہ اس کی شفاعت کریگا۔ اس کو ابن ماجہ نے حضرت انس سے روایت کیا۔

ایک روایت میں ہے کہ "جنتی جھانک کر دوزخی کو دیکھے گا ایک دوزخی اس سے کہے گا "آپ مجھے نہیں جانتے" وہ کہے گا "واللہ ! میں تجھے نہیں پہچانتا، افسوس تجھ پر تو کون ہے" وہ کہے گا میں وہ ہوں کہ آپ ایک دن میری طرف سے ہو کر گزرے اور مجھ سے پانی مانگا اور میں نے پلا دیا تھا اس کے صلہ میں اپنے رب کے حضور میری شفاعت کیجئے " وہ جنتی اللہ عزوجل کے زائروں میں اس کے حضور حاضر ہو کر یہ حال عرض کریگا۔ یارب شفعنی اے میرے رب ! تو اس کے حق میں میری شفاعت قبول فرما " فیشفعہ اللہ مولٰی عزوجل اس کے حق میں اس کی شفاعت قبول فرمائے گا۔ رواہ ابو یعلٰی ۱ عنہ رضی اللہ تعالٰی عنہ "

دو یتیموں کی دیوار اور اصلاح اعمال جب مقبولانِ خدا سے اتنا سا علاقہ کہ کبھی ان کو پانی پلادیا یا وضو کو پانی دے دیا۔ عمر میں اس کا کوئی کام کردیا۔ آخر میں ایسا نفع دے گا تو خود ان کا جز ہونا کس درجہ نافع ہونا چاہئے بلکہ دنیا وآخرت میں صالحین سے علاقہ نسب کا ہونا قرآن عظیم سے ثابت ہے :

"وَأَمَّا الْجِدَارُ فَكَانَ لِغُلٰمَيْنِ يَتِيْمَيْنِ فِي الْمَدِيْنَةِ وَكَانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَّهُمَا وَ كَانَ اَبُوْهُمَا صَالِحًا ۚ فَاَرَادَ رَبُّكَ اَنْ يَّبْلُغَآ اَشُدَّهُمَا وَيَسْتَخْرِجَا كَنْزَهُمَا ۖ رَحْمَةً مِّنْ رَّبِّكَ ۚ" ۲۔ وہ دیوار شہر کے دو یتیم لڑکوں کی تھی اور اس کے نیچے ان کا خزانہ تھا اور ان کا باپ نیک تھا تو میرے رب نے اپنی رحمت سے چاہا کہ یہ اپنی جوانی کو پہنچیں اور اپنا خزانہ نکالیں۔

خضر علیہ الصلوۃ والسلام نے جو ایک دیوار گرتے دیکھی اور ہاتھ لگا کر اسے قائم کردیا اور وہاں والوں نے ان کو اور موسیٰ علیہ الصلوۃ والسلام کو مہمانی دینے سے انکار کردیا تھا اور ان کو کھانے کی حاجت تھی اس پر موسیٰ علیہ الصلوۃ والسلام نے کہا کہ "آپ چاہتے تو اس پر اجرت لیتے" خضر علیہ الصلوۃ والسلام نے اس کا یہ جواب دیا کہ :

۱ مسند ابو یعلیٰ حدیث ۳۹۹۳ مؤسسة علوم القرآن بیروت ۲/ ۱۱۶ ۲ القرآن الکریم ۸۲/۱۸ صفحہ 240 از 768

Fatawa Rizvia, Volume 23

"This wall belongs to two orphans who are offspring of a righteous man, and beneath it is their treasure. If the wall had fallen, the treasure would have been exposed and people would have taken it. Therefore, your Lord, the Mighty and Sublime, by His mercy, willed that the wall should remain standing and the treasure remain protected so that they may take it out when they reach maturity. Mercy was bestowed upon them due to the righteousness of their father."

Scholars say that he was the eighth or tenth father of those children.

Hadith 111: Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them both) says:

Arabic	Urdu Translation
Protection was granted due to the righteousness of their father, and no mention was made of their own righteousness.	The righteousness of their father was taken into account. No mention was made of their own righteousness.

That is, even if they were righteous themselves—and why wouldn't they be, for an everlasting treasure was kept for them: on a golden tablet was written 'La ilaha illallahu Muhammadur Rasulullah' (There is no god but Allah, Muhammad is the messenger of Allah), along with some advice and sermons.

Arabic	Urdu Translation
As narrated by Ibn Abi Hatim[1] and Ibn Marduwayh in their commentaries from Abu Dharr, and this is from Ali (may Allah be pleased with them both), both from the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). And Al-Shirazi in 'Al-Alqab', and Al-Khara’iti in 'Qam’ al-Hirs', and Ibn Asakir in 'Al-Tarikh' from the saying of Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both).	As narrated by Ibn Hatim and Marduwayh in their commentaries from Abu Dharr, and this from Hazrat Ali (may Allah be pleased with him). Both from the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). And Shirazi in 'Alqab', Khara’iti in 'Qam’ al-Hirs', and Ibn Asakir in 'Tarikh' from the saying of Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both).

But this was the cause of righteousness, not the result. The result was due to the righteousness of their father.

Arabic	Urdu Translation
Narrated by Imam Abdullah bin al-Mubarak and	This is narrated by Abdullah bin Mubarak and

[1] Jami al-Bayan (Tafsir ibn Jarir) under the verse 'wa kana abuhuma saliha', Al-Matba'ah al-Maymaniyah Egypt 6/12; Al-Durr al-Manthur citing Ibn Mubarak, Saeed bin Mansur, Ahmad in Az-Zuhd, Ibn al-Mundhir, and Ibn Abi Hatim etc. 4/235; Al-Durr al-Manthur citing Hatim, Ibn Marduwayh, and Al-Bazzar from Abu Dharr (may Allah be pleased with him), Maktabah Ayatullah Qum Iran 4/234; Al-Durr al-Manthur citing Al-Khara'iti in Qam' al-Hirs and Ibn Asakir in Al-Tarikh from Ibn Abbas 4/235; Tafsir Ibn Abi Hatim under the verse 'wa kana abuhuma saliha', Maktabah Nizar Mustafa al-Baz Makkah al-Mukarramah 7/2375

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 23

"यह दीवार दो अनाथों की है जो एक नेक आदमी की संतान में से हैं और इसके नीचे उनका ख़जाना है। यदि दीवार गिर जाती तो ख़जाना प्रकट हो जाता और लोग उसे ले जाते। इसलिए, आपके रब अज़्वजल ने अपनी रहमत से चाहा कि दीवार खड़ी रहे और ख़जाना सुरक्षित रहे ताकि वे जवान होकर उसे निकालें। उनके नेक बाप के सदक़े में उन पर रहमत हुई।"

विद्वान कहते हैं कि वह उन बच्चों का आठवाँ या दसवाँ बाप था।

हदीस 111: अब्दुल्लाह बिन अब्बास रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा फ़रमाते हैं:

अरबी	उर्दू अनुवाद
उनके पिता की नेकी का लिहाज़ रखा गया। उनकी अपनी नेकी का कोई ज़िक्र नहीं किया गया।	उनके बाप की सलाह (नेकी) का लिहाज़ फ़रमाया गया। उनकी अपनी सलाह का कोई ज़िक्र न फ़रमाया।

यानी वे चाहे ख़ुद भी नेक हों—और क्यों न हों कि उनके लिए एक कभी न ख़त्म होने वाला ख़जाना सुरक्षित रखा गया था: सोने की तख़्ती पर 'ला इलाहा इल्लल्लाहु मुहम्मदुर रसूलुल्लाह' लिखा था, और कुछ नसीहतें और उपदेश।

अरबी	उर्दू अनुवाद
जैसा कि इसे इब्न अबी हातिम[1] और इब्न मरदुवैह ने अपनी तफ़सीरों में अबू ज़र्र से रिवायत किया है, और यह हज़रत अली रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से है। दोनों ने रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम से। और शीराजी ने 'अल-अल्क़ाब' में और ख़राइती ने 'क़म-उल-हिर्स' में और इब्न असाकिर ने 'तारीख़' में इब्न अब्बास रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा के कौल से।	जैसा कि इसे रिवायत किया है इब्न हातिम और मरदुवैह ने अपनी तफ़सीरों में अबी ज़र्र से और यह हज़रत अली रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से। दोनों ने रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम से। और शीराजी ने 'अल्क़ाब' में और ख़राइती ने 'क़म-उल-हिर्स' में और इब्न असाकिर ने 'तारीख़' में इब्न अब्बास रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा के कौल से।

लेकिन यह नेकी का कारण था न कि परिणाम। परिणाम उनके पिता की नेकी के कारण था।

अरबी	उर्दू अनुवाद
इसे इमाम अब्दुल्लाह बिन अल-मुबारक ने रिवायत किया है और	इसको रिवायत किया है अब्दुल्लाह बिन मुबारक और

[1] जामि-उल-बयान (तफ़सीर इब्न जरीर) आयत 'व कान अबूहुमा सालेहा' के तहत, अल-मतबआ अल-मयमानिया मिस्र 6/12; अल-दुर-उल-मन्सूर हवाले से इब्न मुबारक, सईद बिन मन्सूर, अहमद फ़ी अल-ज़ुहद, इब्न-उल-मुन्ज़िर, और इब्न अबी हातिम आदि 4/235; अल-दुर-उल-मन्सूर हवाले से हातिम, इब्न मरदुवैह, और अल-बज़्ज़ार अबी ज़र्र (रज़ियल्लाहु अन्हु) से, मकतबा आयतुल्लाह कुम ईरान 4/234; अल-दुर-उल-मन्सूर हवाले से अल-ख़राइती फ़ी क़म-अल-हिर्स और इब्न असाकिर फ़ी अल-तारीख़ इब्न अब्बास से 4/235; तफ़सीर इब्न अबी हातिम आयत 'व कान अबूहुमा सालेहा' के तहत, मकतबा निज़ार मुस्तफ़ा अल-बाज़ मक्का मुकर्रमा 7/2375

पृष्ठ 241/768

"یہ دیوار دو یتیموں کی ہے جو ایک مرد صالح کی اولاد میں ہیں اور اس میں نیچے ان کا خزانہ ہے دیوار گر جاتی تو خزانہ ظاہر ہو جاتا لوگ لے جاتے۔ لہذا آپ کے رب عزوجل نے اپنی رحمت سے چاہا کہ دیوار قائم اور خزانہ محفوظ رہے کہ وہ جوان ہو کر نکالیں، ان کے صالح باپ کے صدقہ میں ان پر رحمت ہوئی۔"

علماء فرماتے ہیں وہ ان بچوں کا آٹھواں یا دسواں باپ تھا۔

حدیث ۱۱۱: عبد اللہ بن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما فرماتے ہیں:

عربی متن	اردو ترجمہ
حفظ الصلاح لابیھما وما ذکر عنھما صلاحا۔	ان کے باپ کی صلاح کا لحاظ فرمایا گیا۔ ان کی اپنی صلاح کا کوئی ذکر نہ فرمایا۔

یعنی وہ اگرچہ خود بھی صالح ہوں اور کیوں نہ ہوں گے کہ ان کے لئے خزانہ لازوال محفوظ رکھا تھا سونے کی تختی پر لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ لکھا۔ اور کچھ نصائح و مواعظ۔

عربی متن	اردو ترجمہ
کما رواہ ابن ابی حاتم[1] و مردویۃ فی تفاسیرھما عن ابی ذر وھذا عن علی رضی اللہ تعالیٰ عنہما کلاھما عن رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم والشیرازی فی الالقاب والخرائطی فی قمع الحرص وابن عساکر فی	جیسا کہ اسے روایت کیا ہے ابن حاتم و مردویہ نے اپنی تفاسیر میں ابی ذر سے اور یہ حضرت علی رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے۔ دونوں نے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے۔ اور شیرازی نے القاب میں اور خرائطی نے قمع الحرص میں اور ابن

عربی متن	اردو ترجمہ
التاریخ عن ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما من قولہ۔	عساکر نے تاریخ میں ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ رضی اللہ تعالیٰ عنہما کے قول سے۔

مگر یہ صلاح کا سبب تھا نہ کہ نتیجہ۔ نتیجہ ان کے باپ کی صلاح کا تھا۔

عربی متن	اردو ترجمہ
رواہ الامام عبد اللہ بن المبارک و اس کو روایت کیا ہے عبد اللہ بن مبارک اور	

---

[1]جامع البیان (تفسیر ابن جریر) تحت آیۃ وکان ابوھما صالحا المطبعۃ المیمنۃ مصر ٦/١٢ ، الدر المنثور بحوالہ ابن مبارک وسعید بن منصور واحمد فی الزھد وابن المنذر وابن ابی حاتم الخ ۴ /۲۳۵، الدرالمنثور بحوالہ حاتم و ابن مردویہ والبزار عن ابی ذر رضی اللہ تعالیٰ عنہ مکتبہ آیۃ اللہ قم ایران ۴ /۲۳۴، الدر المنثور بحوالہ الخرائطی فی قمع الحرص وابن عساکر فی التاریخ عن ابن عباس ۴ / ۲۳۵، تفسیر ابن ابی حاتم تحت آیۃ وکان ابوھما صالحا مکتبہ نزار مصطفی الباز مکۃ المکرمۃ ۷ / ۲۳۷۵

Fatawa Razawiyya Volume 23

Imam Ahmad[1] in 'al-Zuhd', Sa'id ibn Mansur in his 'Sunan', Ibn al-Mundhir and Ibn Abi Hatim in their 'Tafsirs', and al-Hakim in 'al-Mustadrak' reported: Imam Ahmad in al-Zuhd, Sa'id bin Mansur in his Sunan, Ibn al-Mundhir and Ibn Abi Hatim in their respective Tafsirs, and al-Hakim in al-Mustadrak.

Hadith 112 to 114: He (peace and blessings of Allah be upon him) says: "Indeed, Allah, through the righteousness of a man, rectifies his child and his grandchild, and protects him in his offspring and the surrounding dwellings; so they continue to be under the concealment and protection of Allah." Ibn Marduwayh[2] reported it from Jabir bin Abdullah (may Allah be pleased with them both) as a marfu' narration. Ibn Abi Hatim reported from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both) his own statement, and these are the words; the marfu' Hadith is similar in meaning. Likewise, Ibn al-Mubarak and Ibn Abi Shaybah reported it from Muhammad bin al-Munkadir as a mawquf narration.

The Reward and Recompense for Children

Hadith 115: Ka'b al-Ahbar said: "Indeed, Allah takes care of a believing servant's offspring for eighty years." Ahmad[3] reported it in 'al-Zuhd'.

1. Al-Durr al-Manthur, citing Ibn Abi Hatim, under the verse 'and their father was a righteous man,' Ayatollah al-Uzma Library, Qom, Iran, 4/235.
2. Tafsir Ibn Abi Hatim, under the verse 'and their father was a righteous man,' Nizar Mustafa al-Baz Library, Makkah al-Mukarramah, 7/2357; Al-Durr al-Manthur, citing Ibn Abi Hatim from Ibn Abbas and Ibn Marduwayh from Jabir (may Allah be pleased with them both), 4/235; Al-Durr al-Manthur, citing Ibn al-Mubarak and Ibn Abi Shaybah from Muhammad bin al-Munkadir, mawqufan, 4/235.
3. Al-Durr al-Manthur, citing Ahmad in 'al-Zuhd', under the verse 'and their father was a righteous man,' 4/235.

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

इमाम अहमद[1] ने 'अल-ज़ुहद' में, सईद बिन मंसूर ने अपनी 'सुनन' में, इब्न अल-मुन्ज़िर और इब्न अबी हातिम ने अपनी अपनी 'तफ़्सीरों' में और हाकिम ने 'मुस्तदरक' में रिवायत किया: इमाम अहमद ने ज़ुहद में और सईद इब्न मंसूर ने अपनी सुनन में और इब्न मुन्ज़िर और इब्न अबी हातिम ने अपनी अपनी तफ़्सीरों में और हाकिम ने मुस्तदरक में।

हदीस 112 से 114: कि आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: "बेशक अल्लाह तआला आदमी की नेकी की वजह से उसकी औलाद और औलाद की औलाद का सुधार फ़रमा देता है और उसकी नस्ल और उसके पड़ोसियों में उसकी रियायत फ़रमा देता है, कि वे अल्लाह की तरफ से पर्दापोशी और हिफ़ाज़त में रहते हैं।" इसे इब्न मरदुवैय्या[2] ने जाबिर बिन अब्दुल्लाह (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से मरफ़ूअ़न रिवायत किया। इब्न अबी हातिम ने इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से उनका कौल रिवायत किया, ये उसके अल्फाज़ हैं; और मरफ़ूअ़ हदीस इसी के मायने में है। और इसी तरह इब्न अल-मुबारक और इब्न अबी शैबा ने मुहम्मद बिन मुनकदिर से मौक़ूफ़न रिवायत किया।

औलाद का सवाब और उसका अज्र

हदीस 115: काब अहबार ने फ़रमाया: "बेशक अल्लाह तआला मोमिन बंदे की औलाद में अस्सी बरस तक उसकी रियायत करता है।" इसे अहमद[3] ने 'ज़ुहद' में रिवायत किया है।

1. अल-दुर्र अल-मन्सूर, इब्न अबी हातिम के हवाले से, आयत 'व का-न अबू-हुमा सालिह़ा' के तहत, आयतुल्लाह अल-उज़मा पुस्तकालय, कुम, ईरान, 4/235।
2. तफ़्सीर इब्न अबी हातिम, आयत 'व का-न अबू-हुमा सालिह़ा' के तहत, निज़ार मुस्तफा अल-बाज़ पुस्तकालय, मक्का मुकर्रमा, 7/2357; अल-दुर्र अल-मन्सूर, इब्न अबी हातिम के हवाले से इब्न अब्बास से और इब्न मरदुवैय्या के हवाले से जाबिर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से, 4/235; अल-दुर्र अल-मन्सूर, इब्न अल-मुबारक और इब्न अबी शैबा के हवाले से मुहम्मद बिन मुनकदिर से मौक़ूफ़न, 4/235।
3. अल-दुर्र अल-मन्सूर, अहमद के हवाले से 'अल-ज़ुहद' में, आयत 'व का-न अबू-हुमा सालिह़ा' के तहत, 4/235।

الامام احمد ۱ فی الزھد وسعید ابن منصور فی سننه وابنا المنذر وابن ابی حاتم فی تفاسیرھما والحاکم فی المستدرك۔ امام احمد نے زہد میں اور سعید ابن منصور نے اپنی سنن میں اور ابن منذر و ابن ابی حاتم نے اپنی اپنی تفسیروں میں اور حاکم نے مستدرک میں۔

حدیث ۱۱۲ تا ۱۱۴: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم: ان اللہ یصلح بصلاح الرجل ولدہ وولد ولدہ ویحفظه فی ذریته والدویرات حوله فما یزالون فی ستر من اللہ وعافیة، رواہ ابن مردویة ۲ عن جابر بن عبداللہ رضی اللہ تعالی عنھما مرفوعا وابن ابی حاتم عن ابن عباس رضی اللہ تعالی عنھما من قوله وھذا لفظ والمرفوع بمعناہ ونحوہ لابن المبارك وابن ابی شیبة عن محمد بن المنکدر موقوفًا۔ بے شک اللہ تعالیٰ آدمی کی صلاح سے اس کی اولاد اور اولاد اولاد کی صلاح فرما دیتا ہے اور اس کی نسل اور اس کے ہمسایوں میں اس کی رعایت فرما دیتا ہے کہ اللہ تعالیٰ کی طرف سے پردہ پوشی و امان میں رہتے ہیں۔ اس کو روایت کیا ہے ابن مردویہ نے جابر بن عبداللہ رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے مرفوعاً اور ابن ابی حاتم ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے ان کا قول روایت کیا ہے اس کے الفاظ ہیں اور مرفوع حدیث اس کے معنی میں ہے اور اسی کی مثل ابن مبارک اور ابن ابی شیبہ نے محمد بن منکدر سے موقوفاً روایت کیا۔

اولاد کا ثواب اور اس کا اجر

حدیث ۱۱۵: کعب احبار نے فرمایا: ان اللہ یخلف العبد المومن فی ولدہ ثمانین عاما۔ رواہ احمد ۳ فی الزھد۔ اللہ تعالیٰ بندہ مومن کی اولاد میں اسی برس تک اس کی رعایت کرتا ہے۔ اس کو احمد نے زہد میں روایت کیا ہے۔

۱ الدر المنثور بحوالہ ابن ابی حاتم تحت آیة وکان ابوهما صالحا مکتبہ آیة الله العظمی قم ایران ۴/ ۲۳۵ ۲ تفسیر ابن ابی حاتم تحت آیة وکان ابوهما صالحا مکتبہ نزار مصطفی الباز مکة المکرمة ۷/ ۲۳۵۷، الدر المنثور بحوالہ ابن ابی حاتم عن ابن عباس و ابن مردویہ عن جابر رضی الله تعالیٰ عنهما ۴/ ۲۳۵، الدر المنثور بحوالہ ابن مبارک و ابن ابی شیبة عن محمد بن المنکدر موقوفًا ۴/ ۲۳۵ ۳ الدر المنثور بحوالہ احمد فی الزهد تحت آیة وکان ابوهما صالحا ۴/ ۲۳۵

Vol 23 Fatawa Razawiya

Hadith 116: Syedna Isa ibn Maryam (Peace be upon him) said: Arabic: Blessedness for the progeny of the believer, then blessedness for them, how they are protected after him. Urdu: There is goodness and joy for the progeny of a believer, then there is goodness and joy, how they are protected after him.

Upon this, Khaithama recited the same verse: "And their father was a righteous man." Arabic: Reported by Ibn Abi Shaybah and Ahmad in 'Al-Zuhd', and Ibn Abi Hatim from Khaithama. Urdu: Reported by Ibn Abi Shaybah and Ahmad in 'Al-Zuhd', and Ibn Abi Hatim from Khaithama.

And Allah Almighty said (And Allah Almighty said): Arabic: "And those who believed and whose descendants followed them in faith - We will join with them their descendants, and We will not deprive them of anything of their deeds." Urdu: And those who believed and whose children followed them in faith, We joined their children with them and did not diminish anything from their reward.

Hadith 117: He (peace and blessings of Allah be upon him) says: Arabic: Indeed, Allah raises the progeny of a believer to him in his rank, even if they were below him in deeds, so that his eyes may be delighted by them. Urdu: Surely Allah Almighty will raise the progeny of a believer to his rank with Him, even if they are lesser in deeds, so that his eyes may be cooled (delighted).

Then he recited the same noble verse up to 'min shay' (anything). And in its interpretation, he said: Arabic: We did not diminish for the parents what we gave to the children. Reported by Al-Bazzar and Ibn Marduwayh from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them) from the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). And it is recorded by Sa'id ibn Mansur, Hannad, Ibn Jarir, Al-Mundhir, Ibn Abi Hatim, and Al-Hakim. Urdu: We did not diminish the reward for the parents because of what we granted to the children. Reported by Al-Bazzar and Ibn Marduwayh from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them) from the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). And it was also recorded by Sa'id ibn Mansur, Hannad, Ibn Jarir, Ibn al-Mundhir, Ibn Abi Hatim,

1 Ad-Durr al-Manthur with reference to Ibn Abi Shaybah and Ahmad in Al-Zuhd and Ibn Abi Hatim under the verse 'And their father was a righteous man' 4/238, Al-Zuhd by Imam Ahmad bin Hanbal from the sermons of Jesus (peace be upon him), Dar al-Diyan li al-Turath, Cairo, p. 72. 2 Al-Quran Al-Karim 52/21 3 Ad-Durr al-Manthur with

reference to Al-Bazdawi and Ibn Marduwayh from Ibn Abbas under the verse 'And those who believe and their offspring follow them...' 6/119, Ad-Durr al-Manthur with reference to Sa'id bin Mansur and Ibna Jarir and Al-Mundhir, Abi Hatim, Al-Hakim, and Al-Bayhaqi under the verse 'And those who believe and their offspring follow them...' 119/6.

खंड 23 फतावा रज़विया

हदीस 116: सैयदना ईसा इब्न मरियम (अलैहिस्सलाम) ने फरमाया: अरबी: मोमिन की औलाद के लिए खुशहाली है, फिर उनके लिए खुशहाली है, कैसे उनके बाद उनकी हिफाजत की जाती है। उर्दू: मोमिन की ज़ुर्रियत (संतान) के लिए खूबी और खुशी है, फिर खूबी और खुशी है, कैसी (शानदार)। उनके बाद उनकी हिफाजत होती है।

इस पर खैथमा ने वही आयत तिलावत की: "और उनका बाप एक नेक आदमी था।" अरबी: इसे इब्ने अबी शैबा और अहमद ने 'अज़-जुहद' में और इब्ने अबी हातिम ने खैथमा से रिवायत किया। उर्दू: इसे इब्ने अबी शैबा और अहमद ने ज़ुहद में और इब्ने अबी हातिम ने खैथमा से रिवायत किया।

और अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल ने फरमाया (और अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल ने फरमाया): अरबी: "और जो लोग ईमान लाए और उनकी संतान ने ईमान में उनका अनुसरण किया, हम उनकी संतान को उन्हीं के साथ मिला देंगे और उनके कर्मों (के सवाब) में से कुछ भी कम नहीं करेंगे।" उर्दू: और वे जो ईमान लाए और उनकी औलाद ईमान में उनकी ताबे (अनुगामी) हुई, हमने उनकी औलाद उनसे मिला दी और उनके सवाब में से कुछ कम न किया।

हदीस 117: हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: अरबी: बेशक अल्लाह मोमिन की औलाद को उसके पास उसके दर्जे में बुलंद कर देता है, भले ही वे अमल में उससे कम हों, ताकि उनकी वजह से उसकी आँखें ठंडी हों। उर्दू: बेशक अल्लाह तआला मोमिन की ज़ुर्रियत को उसके दर्जे में उसके पास उठा लेगा, अगरचे वे अमल में उससे कम हों, ताकि उसकी आँखें ठंडी हों।

फिर यही आयते करीमा 'मिन शय' तक तिलावत की। और इसकी तफ़सीर में फरमाया: अरबी: हमने वालिदैन के अज्र में कोई कमी नहीं की उस चीज़ की वजह से जो हमने बच्चों को दी। इसे बज़ार और इब्ने मरदूयह ने इब्ने अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से, नबी अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के हवाले से रिवायत किया। और यह सईद बिन मंसूर, हनाद, इब्ने जरीर, अल-मुन्ज़िर, इब्ने अबी हातिम और अल-हाकिम के पास भी है। उर्दू: हमने जो औलाद को अता किया उसके सबब वालिदैन को कुछ अज्र कम न फरमाया। इसे रिवायत किया बज़ार और इब्ने मरदूयह ने इब्ने अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से, उन्होंने नबी अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से, और इसको सईद बिन मंसूर, हनाद, इब्ने जरीर और इब्ने मुन्ज़िर, इब्ने अबी हातिम,

1 अद-दुर अल-मंसूर, इब्ने अबी शैबा और अहमद के हवाले से 'अज़-जुहद' में और इब्ने अबी हातिम आयत 'वकाना अबूहुमा सालिहा' के तहत 4/238, इमाम अहमद बिन हंबल की 'अज़-जुहद', हज़रत ईसा (अलैहिस्सलाम) के उपदेशों से, दार अल-दयान लिल-तुराथ, काहिरा, पृष्ठ 72। 2 अल-क़ुरआन अल-करीम 52/21 3 अद-दुर अल-मंसूर, अल-बज़दवी और इब्ने मरदूयह के हवाले से इब्ने अब्बास से आयत 'वल्लज़ीना आमनू वत्तबअतहुम ज़ुर्रियतहुम...' के तहत 6/119, अद-दुर अल-मंसूर, सईद बिन मंसूर और इब्ना जरीर, अल-मुन्ज़िर, अबी हातिम, अल-हाकिम और अल-बैहकी के हवाले से आयत 'वल्लज़ीना आमनू वत्तबअतहुम ज़ुर्रियतहुम...' के तहत 6/119।

حدیث ۱۱۶: سیدنا عیسیٰ ابن مریم علیہ الصلوۃ والسلام نے فرمایا : عربی: طوبٰی لذریۃ المؤمن ثم طوبٰی لھم کیف یحفظون من بعدہ۔ اردو: مومن کی ذریت کے لئے خوبی وخوشی ہے پھر خوبی و خوشی ہے کیسی۔ اس کے بعد ان کی حفاظت ہوتی ہے۔

اس پر خیثمہ نے وہی آیت تلاوت کی فکان ابوھما صالحا۔ عربی: اخرجہ ابن ابی شیبۃ واحمد فی الزھد و ابی ابی حاتم عن خیثمۃ۔ اردو: اسے روایت کیا ابن ابی شیبہ اور احمد نے زہد میں اور ابن ابی حاتم نے خیثمہ سے۔

وقال اللہ عزوجل (اور اللہ عزوجل نے فرمایا): عربی: "وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِإِيمَانٍ أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَمَا أَلَتْنَاهُمْ مِنْ عَمَلِهِمْ مِنْ شَيْءٍ ۚ " 2- اردو: اور وہ جو ایمان لائے اور ان کی اولاد ایمان میں ان کی تابع ہوئی ہم نے ان کی اولاد ان سے ملادی اور ان کے ثواب سے کچھ کم نہ کیا۔

حدیث ۱۱۷: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم: عربی: ان اللہ یرفع ذریۃ المومن الیہ فی درجتہ وان کانوا دونہ فی العمل لتقر بھم عینیہ۔ اردو: بیشک اللہ تعالیٰ مومن کی ذریت کو اس کے درجہ میں اس کے پاس اٹھا لے گا اگرچہ وہ عمل میں اس سے کم ہو تاکہ اس کی آنکھیں ٹھنڈی ہوں۔

پھر یہی آیت کریمہ من شییء تک تلاوت کی۔ اور اس کی تفسیر میں فرمایا : عربی: مانقصنا الاباء بما اعطینا البنین۔ رواہ البزار وابن مردویہ عن ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنھما عن النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم وھو عند سعید بن منصور وھنادا بناء جریر 3 والمنذر وابن ابی حاتم والحاکم اردو: ہم نے جو اولاد کو عطا کیا اس کے سبب والدین کو کچھ اجر کم نہ فرمایا۔ اسے روایت کیا بزار اور

ابن مردویہ نے ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے انھوں نے نبی اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے اور اس کو سعید بن منصور ، ہناد ، ابن جریر اور ابن منذر ابن ابی حاتم،

1 الدرالمنثور بحوالہ ابن ابی شیبہ واحمد فی الزہد وابن ابی حاتم تحت آیت وکان ابوھما صالحا ۴/۲۳۸ ، الزہد للامام احمد بن حنبل من مواعظ عیسیٰ علیہ السلام دارالدیان للتراث قاہرہ ص ۷۲ 2 القرآن الکریم ۲۱/۵۲ 3 الدرالمنثور بحوالہ البزدوی وابن مردویہ عن ابن عباس تحت آیۃ والذین آمنوا واتبعتھم ذریتھم الخ ۶/۱۱۹، الدرالمنثور بحوالہ سعید بن منصور وابناء جریر والمنذر ابی حاتم والحاکم والبیھقی تحت آیۃ والذین آمنوا واتبعتھم ذریتھم الخ ۱۱۹/۶

Volume 23 Fatawa Razawiyya

[Arabic]: Wal-Bayhaqi fi Sunanihi 'anhu radiyallahu ta'ala 'anhu min qawlih. [Urdu]: Al-Hakim and al-Bayhaqi have narrated in their 'Sunan' from Ibn Abbas (may Allah be pleased with both of them) as a 'mawquf' (attributed to the companion) report.

Hadith 118: He (peace and blessings of Allah be upon him) says: [Arabic]: Idhā dakhalar-rajulul-jannata sa'ala 'an abawayhi wa dhurriyatihi wa waladihi fayuqālu innahum lam yablughū darajataka wa 'amalaka fayaqūlu yā Rabbi qad 'amiltu lī wa lahum fayu'maru bi-ilhāqihim bihi. Rawāhu 'anhut-Tabarāni (1) wabnu Mardawayh. [Urdu]: When a man enters Paradise, he will ask about his parents and his offspring. It will be said to him, 'They did not reach your rank or your actions.' He will say, 'O my Lord! I performed deeds for myself and for them all.' Then it will be commanded that they be joined with him. Narrated from him by al-Tabarani and Ibn Mardawayh.

In confirmation of this, Abdullah ibn Abbas (may Allah be pleased with both of them) says in the commentary of the aforementioned noble verse: [Arabic]: Hum dhurriyyatul-mu'minu yamūtūna 'alal-Islām fa-in kānat manāzilu ābā'ihim arfa'a min manāzilihim lahiqū bi-ābā'ihim wa lam yanqusū min a'mālihumul-lati 'amilū shay'an. Rawāhu 'anhu Ibn Abi Hatim (2). [Urdu]: This is the condition of the believer's offspring who die upon Islam. If the ranks of their fathers are higher than their stations, they will be joined with their fathers, and there will be no reduction in their deeds. Narrated from Ibn Abbas by Ibn Abi Hatim.

Degrees of the Offspring of the Sahaba and Ahl al-Bayt When the righteousness of common righteous people benefits their progeny and offspring in religion, world, and hereafter, then what can be said about the righteousness of Siddiq, Faruq, Uthman, Ali, Ja'far, Abbas, and the noble Ansar (may Allah be pleased with them all). Among their descendants are the Shaykhs: Siddiqi, Faruqi, Uthmani, Alawi, Ja'fari, Abbasi, and Ansari. Why should they not benefit from their noble lineage in religion, world, and hereafter? Then, Allah is Greatest, the exalted presence of the noble Sayyids.

1 Ad-Durr al-Manthur, with reference to al-Tabarani and Ibn Mardawayh, under the verse "And those who believe and whose offspring follow them...", 6/119. 2 Ad-Durr al-Manthur, with reference to Ibn Abi Hatim, under the verse "And those who believe and whose offspring follow them...", 6/119.

[अरबी]: अल-बयहकी ने अपनी सुनन में उनसे (इब्न अब्बास) रज़ियल्लाहु अन्हु के कौल के रूप में। [उर्दू]: हाकिम और बयहकी ने अपनी 'सुनन' में इब्न अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हुमा से 'मौक़ूफ़' (साहबी तक सीमित) रिवायत किया है।

हदीस 118: कि वे (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: [अरबी]: इज़ा दखलर-रजुलुल-जन्नता सअला 'अन अबवहि व ज़ुर्रिय्यतिहि व वलदिहि फ़-युकाुलु इन्नहुम लम यब्लुगू दरजतका व अमलका फ़-यक़ूलु या रब्बी क़द अमिव्तु ली व लहुम फ़-युमरु बि-इल्हाक़िहिम बिहि। रवाहु 'अन्हुत-तबरानी (1) वब्नु मरदुवैह। [उर्दू]: जब आदमी जन्नत में जाएगा तो अपने माँ-बाप और औलाद के बारे में पूछेगा। इरशाद होगा कि वे तेरे दर्जे और अमल को नहीं पहुँचे। अर्ज़ करेगा, ऐ मेरे रब! मैंने अपने और उन सबके नफ़ा के लिए आमाल किए थे। इस पर हुक्म होगा कि उन्हें उससे मिला दिया जाए। इसे तबरानी और इब्न मरदुवैह ने उनसे रिवायत किया है।

इसकी तस्दीक (पुष्टि) में अब्दुल्ला बिन अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हुमा मज़कूरा (उल्लिखित) आयत-ए-करीमा की तफ़सीर में फ़रमाते हैं: [अरबी]: हुम ज़ुर्रिय्यतुल-मुमिनु यमूतूना 'अलल-इस्लाम फ़-इन कानत मनाज़िलु आबाइहिम अरफ़'अ मिन मनाज़िलिहिम लहिक़ू बि-आबाइहिम व लम यन्क़ुसू मिन आमालिहुमुल-लती अमिळू शैअन। रवाहु 'अन्हु इब्न अबी हातिम (2)। [उर्दू]: ये मोमिन की वह औलाद है जो इस्लाम पर मरे। अगर उनके बाप-दादा के दर्जे उन मंज़िलों से बुलंद हुए तो ये अपने बाप-दादा से मिला दिए जाएँगे और उनके आमाल में कोई कमी नहीं होगी। इसे इब्न अब्बास से इब्न अबी हातिम ने रिवायत किया है।

सहाबा और अहल-ए-बैत की औलाद के दरजात जब आम नेक लोगों की नेकी उनकी नस्ल और औलाद को दीन, दुनिया और आख़िरत में फ़ायदा पहुँचाती है, तो सिद्दीक, फ़ारूक़, उस्मान, अली, जाफ़र, अब्बास और अंसार-ए-किराम रज़ियल्लाहु अन्हुम की नेकी का क्या कहना। जिनकी औलाद में शैख़: सिद्दीकी, फ़ारूक़ी, उस्मानी, अलवी, जाफ़री, अब्बासी और अंसारी हैं। ये क्यों न अपने मुक़द्दस नसब (वंश) से दीन, दुनिया और आख़िरत में फ़ायदा पाएँगे। फिर अल्लाह सबसे बड़ा है, हज़रात-ए-आलिया सादात-ए-किराम।

1 अद-दुरुल मंसूर, ब-हवाला अत-तबरानी और इब्न मरदुवैह, आयत "वल्-लज़ीना आमनू वत्त-बअतहुम ज़ुर्रिय्यतुहुम..." के तहत, 6/119. 2 अद-दुरुल मंसूर, ब-हवाला इब्न अबी हातिम, आयत "वल्-लज़ीना आमनू वत्त-बअतहुम ज़ुर्रिय्यतुहुम..." के तहत, 6/119.

पृष्ठ 768 का 244

والبیھقی فی سننہ عنہ رضی اللہ تعالٰی عنہ من قولہ۔ | حاکم اور بیہقی نے اپنی سنن میں ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے موقوفاً روایت کیا ہے۔

حدیث ۱۱۸: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم : اذا دخل الرجل الجنۃ سأل عن ابویہ وذریتہ وولدہ | جب آدمی جنت میں جائے گا اپنے ماں باپ اور اولاد کو پوچھے فیقال انھم لم یبلغوا درجتک وعملک فیقول یارب | گا۔ ارشاد ہوگا کہ وہ تیرے درجے اور عمل کو نہ پہنچے۔ عرض قد عملت لی ولھم فیؤمر بالحاقھم بہ۔ رواہ عنہ | کرے گا اے رب میرے! میں نے اپنے اور ان کے سب کے الطبرانی ۱ وابن مردویہ۔ | نفع کے لئے اعمال کئے تھے۔ اس پر حکم ہوگا کہ وہ اس سے ملا دئے | جائیں۔ اسے طبرانی نے وابن مردویہ نے اس سے روایت کیا۔

اس کی تصدیق میں عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما کریمہ مذکورہ کی تفسیر میں فرماتے ہیں: ھم ذریۃ المومن یموتون علی الاسلام فان کانت | یہ ذریت مومن کا حال ہے جو اسلام پر مریں۔ اگر ان کے باپ منازل ابائھم ارفع من منازلھم لحقو ا بآبائھم ولم | داد کے درجے ان منزلوں سے بلند تر ہوئے تو یہ اپنے باپ ینقصوا من اعمالھم التی عملوا شیئاً۔ رواہ عنہ ابن | دادا سے ملا دئے جائیں گے اور ان کے اعمال میں کوئی کمی نہ ابی حاتم ۲۔ | ہوگی۔ اسے روایت کیا ابن عباس سے ابن ابی حاتم نے۔

صحابہ اور اہل بیت کی اولاد کے درجات جب عام صالحین کی صلاح ان کی نسل واولاد کو دین و دنیا و آخرت میں نفع دیتی ہے تو صدیق و فاروق و عثمان و علی و جعفر و عباس و انصارِ کرام رضی اللہ تعالیٰ عنہم کی صلاح کا کیا کہنا۔ جن کی اولاد میں شیخ۔ صدیقی و فاروقی و عثمانی و

علوی و جعفری و عباسی و انصاری ہیں۔ یہ کیوں نہ اپنے نسب کریم سے دین و دنیا و آخرت میں نفع پائیں گے۔ پھر اللہ اکبر حضرات علیہ سادات کرام۔

۱ الدر المنثور بحوالہ الطبرانی و ابن مردویہ تحت آیۃ والذین آمنوا واتبعتھم ذریتھم الخ ۶/۱۱۹ ۲ الدر المنثور بحوالہ ابن ابی حاتم تحت آیۃ والذین آمنوا واتبعتھم ذریتھم الخ ۶/۱۱۹

Volume 23 Fatawa Razawiyya

The noble descendants of the Lady of Paradise, Batul Zahra, who are the children of the radiant Master of the Righteous, Master of the Worlds, Master of the Messengers, peace and blessings of Allah be upon him, their status is most exalted, high, and grand... Allah Almighty says:

"Allah intends only to remove from you the impurity [of sin], O people of the Prophet's household, and to purify you with [extensive] purification."[1]

Allah only desires to keep impurity away from you, O people of the Prophet's house, and to purify you thoroughly.

Hadith 120: That he (the Prophet), peace and blessings of Allah be upon him, said: "Indeed Fatima protected her chastity, so Allah has forbidden her and her progeny from the Fire." Narrated by Tammam in his Fawa'id, Al-Bazzar, Abu Ya'la, Al-Tabarani, and Al-Hakim, who authenticated it, on the authority of Ibn Mas'ud, may Allah be pleased with him. Indeed Fatima guarded her honor, so Allah Almighty has forbidden the Fire for her and all her progeny. This was narrated by Tammam in his 'Fawa'id', and by Bazzar, Abu Ya'la, Tabarani, and Hakim, and its authenticity was confirmed from Ibn Mas'ud, may Allah be pleased with him.

Hadith 121: That he (the Prophet), peace and blessings of Allah be upon him, said: "I asked my Lord that none of the members of my household should enter the Fire, and He granted me that." Narrated by Abu al-Qasim ibn Bashran in his Amali on the authority of Imran ibn Husayn, may Allah be pleased with him, and on the authority of all the Companions. I asked my Lord, Mighty and Majestic, not to take anyone from my household to Hell. He granted me this wish. This was narrated by Abu al-Qasim ibn Bashran in his 'Amali' from Imran ibn Husayn, may Allah be pleased with him, and from all the Companions.

Hadith 122: The Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, said to Lady Batul Zahra:

I.T. Majlis of Dawatelslami

[1] Al-Quran Al-Karim 33:33 [2] Kanz al-Ummal with reference to Al-Bazzar etc. from Ibn Mas'ud, Hadith 34220, Mu'assasat al-Risalah Beirut 12/108; Al-Mustadrak lil-Hakim, Book of Knowing the Sahaba, Asceticism of Fatima (may Allah be pleased with them

both), Dar al-Fikr Beirut 3/152 [3] Kanz al-Ummal with reference to Abi al-Qasim ibn Bashran in his Amali, Hadith 34149, Mu'assasat al-Risalah Beirut 12/95

जिल्द 23 फ़तावा रज़विया

जन्नत की खातून बतुल ज़हरा की अज़ीम औलाद, जो सालेहीन के सरदार, आलमीन के सरदार, और रसूलो के सरदार (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के बेटे हैं, उनकी शान बहुत बुलंद और आला है... अल्लाह अज़्ज़वजल फ़रमाता है:

"अल्लाह तो यही चाहता है कि ऐ नबी के घर वालो! तुमसे नापाकी दूर कर दे और तुम्हें खूब पाक करके साफ़-सुथरा कर दे।"[1]

अल्लाह यही चाहता है कि तुम से नापाकी दूर रखे ऐ नबी के घर वालो, और तुम्हें सुथरा कर दे खूब पाक फ़रमा कर।

हदीस 120: कि आप सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं: "बेशक फ़ातिमा ने अपनी पाक-दामनी की हिफ़ाज़त की, तो अल्लाह ने उसे और उसकी नस्ल पर आग हराम कर दी।" इसे तमाम ने अपनी फ़वाइद में, और बज़ार, अबू याला, तबरानी और हाकिम ने रिवायत किया और हज़रत इब्ने मसूद रज़ियल्लाहु अन्हु से इसकी तस्दीक़ की। बेशक फ़ातिमा ने अपनी हुरमत पर निगाह रखी तो अल्लाह तआला ने उसे और उसकी तमाम नस्ल को आग पर हराम फ़रमा दिया। इसे रिवायत किया है तमाम ने अपनी फ़वाइद में और बज़ार, अबू याला और तबरानी और हाकिम ने और इसकी तसहीह की इब्ने मसूद रज़ियल्लाहु अन्हु से।

हदीस 121: कि आप सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं: "मैंने अपने रब अज़्ज़वजल से माँगा कि मेरे अहल-ए-बैत में से किसी को दोज़ख़ में न ले जाए, तो उसने मेरी यह मुराद पूरी कर दी।" इसे अबुल क़ासिम बिन बशरान ने अपनी 'अमाली' में हज़रत इमरान बिन हुसैन रज़ियल्लाहु अन्हु और तमाम सहाबा से रिवायत किया है। मैंने अपने रब अज़्ज़वजल से माँगा कि मेरे अहल-ए-बैत से किसी को दोज़ख़ में न ले जाए। उसने मेरी यह मुराद अता फ़रमाई। इसको रिवायत किया है अबुल क़ासिम बिन बशरान ने अपनी अमाली में इमरान बिन हुसैन रज़ियल्लाहु अन्हु से और तमाम सहाबा से।

हदीस 122: रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने हज़रत बतुल ज़हरा से फ़रमाया:

I.T. Majlis of Dawatelslami

1 अल-क़ुरआन अल-करीम 33/33 2 कंज़ुल उम्माल ब-हवाला अल-बज़ार वग़ैरह अन इब्ने मसूद हदीस 34220, मुअस्ससतुर रिसाला बैरुत 12/108; अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताबु

मारिफ़तिस सहाबा, ज़ुहदु फ़ातिमा रज़ियल्लाहु अन्हुमा, दारुल फ़िक्र बैरुत 3/152 3 कंज़ुल उम्माल ब-हवाला अबी अल-क़ासिम बिन बशरान फ़ी अमालिही हदीस 34149, मुअस्ससतुर रिसाला बैरुत 12/95

सफ़ा 245 ऑफ़ 768

اولاد امجاد حضرت خاتون جنت بتول زہرا کہ حضرت پر نور سید الصالحین سید العالمین سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے بیٹے ہیں کہ ان کی شان تو ارفع و اعلی و بلند و بالا ہے--- اللہ عزوجل فرماتا ہے:

"اِنَّمَا یُرِیْدُ اللّٰهُ لِیُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ اَهْلَ الْبَیْتِ وَ یُطَهِّرَكُمْ تَطْهِیْرًا ۚ ۱"

اللہ یہی چاہتا ہے کہ تم سے ناپاکی دور رکھے اے نبی کے گھر والو، اور تمھیں ستھرا کر دے خوب پاک فرما کر۔

حدیث ۱۲۰: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم: ان فاطمة احصنت فحر مها الله و ذریتها علی النار رواہ تمام في فوائدہ والبزار وابویعلی والطبرانی والحاکم وصححہ عن ابن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ بے شک فاطمہ نے اپنی حرمت پر نگاہ رکھی تو اللہ تعالیٰ نے اسے اور اس کی تمام نسل کو آگ پر حرام فرما دیا۔ اسے روایت کیا ہے تمام نے اپنی فوائد میں اور بزار، ابو یعلی اور طبرانی اور حاکم نے اور اس کی تصحیح کی ابن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے۔

حدیث ۱۲۱: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم: سألت ربی ان لا یدخل احدا من اهل بیتی النار فاعطا نیها- رواہ ابو القاسم بن بشران فی امالیه عن عمران بن حصین رضی اللہ تعالیٰ عنہ وعن الصحابة جمیعا۔ میں نے اپنے رب عز و جل سے مانگا کہ میرے اہل بیت سے کسی کو دوزخ میں نہ لے جائے۔ اس نے میری یہ مراد عطا فرمائی اس کو روایت کیا ہے ابوالقاسم بن بشران نے اپنی امالی میں عمران بن حصین رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے اور تمام صحابہ سے۔

حدیث ۱۲۲: رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے حضرت بتول زہرا سے فرمایا:

١ القرآن الكريم ٣٣/٣٣ ٢ كنز العمال بحوالہ البزار ع طبع ک عن ابن مسعود حدیث ٣٤٢٢٠ موسسۃ الرسالۃ بیروت ١٢ / ١٠٨، المستدرک للحاکم کتاب معرفۃ الصحابۃ زہد فاطمۃ رضی اللہ عنہما دار الفکر بیروت ٣ / ١٥٢ ٣ کنز العمال بحوالہ ابی القاسم بن بشران فی امالیہ حدیث ٣٤١٤٩ موسسۃ الرسالۃ بیروت ١٢ / ٩٥

Fatawa Razawiyya Volume 23

“Indeed, Allah (the Almighty) will neither punish you nor your children.” Narrated by al-Tabarani with an authentic chain of narration on the authority of Ibn Abbas (may Allah be pleased with him). Indeed, Allah Almighty will not punish you nor your progeny. This was narrated by al-Tabarani with an authentic chain of narration from Ibn Abbas (may Allah be pleased with him).

Hadith 123: He ﷺ said: “Fatimah was named Fatimah because Allah has protected her and her progeny from the Fire on the Day of Resurrection.” Narrated by Ibn Asakir on the authority of Ibn Mas'ud (may Allah be pleased with him). Fatimah Zahra was named Fatimah because Allah the Almighty has protected her and her progeny from the fire on the Day of Resurrection. This was narrated by Ibn Asakir from Ibn Mas'ud (may Allah be pleased with him).

Those Who Love the Prophet ﷺ and His Household (Ahl al-Bayt) are Paradise-bound

Hadith 124: Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with him) says regarding the interpretation of the noble verse: "And your Lord will surely give you, and you will be satisfied" [Ad-Duha 93:5]: “Part of the satisfaction of Muhammad ﷺ is that none of his household enters the Fire.” Narrated by Ibn Jarir from him through the path of al-Suddi. That is, Allah Almighty promises the Prophet ﷺ that: “Indeed, soon your Lord will give you so much that you will be satisfied.” And the satisfaction of the noble Prophet ﷺ is that no member of his household should enter Hell. This was narrated by Ibn Jarir on the authority of al-Suddi from Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with him).

Hadith 125: That he ﷺ says:

---

1. Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 28511, Al-Maktabah al-Faysaliyyah, Beirut, 11/263.
2. Fayd al-Qadir, under Hadith 203, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 1/128.
3. Jami' al-Bayan (Tafsir Ibn Jarir) under the verse: "And soon your Lord will give you, and you will be satisfied", Al-Matba'ah al-Maymaniyyah, Egypt, 30/128; Al-Durr al-Manthur with reference to Ibn Jarir from al-Suddi under the verse: "And soon your Lord will give you, and you will be satisfied", Maktabah Ayatollah, Qom, Iran, 6/361.

फतावा रज़विया जिल्द 23

“बेशक अल्लाह (तआला) न तुझे अज़ाब देगा और न ही तेरी औलाद को।” इसे तबरानी ने इब्ने अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हु) से सही सनद के साथ रिवायत किया है। बेशक अल्लाह तआला न तुझे अज़ाब देगा और न ही तेरी औलाद को। इसे तबरानी ने सही सनद के साथ इब्ने अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया है।

हदीस 123: कि (हुज़ूर) सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं: “फ़ातिमा का नाम फ़ातिमा इसलिए रखा गया क्योंकि अल्लाह ने उन्हें और उनकी संतान को कयामत के दिन आग से महफ़ूज़ कर दिया है।” इब्ने असाकिर ने इब्ने मसऊद (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया है। फ़ातिमा ज़हरा का नाम फ़ातिमा इसलिए हुआ कि अल्लाह तआला ने उन्हें और उनकी नस्ल को कयामत में आग से महफ़ूज़ फ़रमा दिया। इसे इब्ने असाकिर ने इब्ने मसऊद (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया है।

हुज़ूर और अहल-ए-बैत से मोहब्बत करने वाले जन्नती हैं

हदीस 124: अब्दुल्लाह बिन अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हु) करीमा 'व लसौफ़ा युअतीका रब्बुका फ़ तरज़ा' की तफ़सीर में फ़रमाते हैं: “मुहम्मद सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की रज़ा में से यह है कि उनके अहल-ए-बैत में से कोई आग में दाखिल न हो।” इब्ने जरीर ने सुद्दी के माध्यम से उनसे रिवायत किया है। यानी अल्लाह अज़्वजल हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम से वादा फ़रमाता है कि: 'बेशक अनक़रीब तुम्हारा रब तुम्हें इतना देगा कि तुम राज़ी हो जाओगे।' और हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की रज़ा यह है कि हुज़ूर के अहल-ए-बैत से कोई शख्स दोज़ख में न जाए। इसे इब्ने जरीर ने सुद्दी के हवाले से अब्दुल्लाह बिन अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया है।

हदीस 125: कि (हुज़ूर) सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं:

---

1. अल-मुअजम अल-कबीर हदीस 28511, अल-मकतबा अल-फ़ैसलिया बैरुत 11/263
2. फ़ैज़ुल क़दीर हदीस 203 के तहत, दारुल मारिफ़ा बैरुत 1/128
3. जामिउल बयान (तफ़सीर इब्ने जरीर) आयत 'व लसौफ़ा युअतीका रब्बुका फ़ तरज़ा' के तहत अल-मतबा अल-मैमनिया मिस्र 30/128, अद-दुर्रुल मंसूर बहवाला इब्ने जरीर सुद्दी के ज़रिये आयत 'व लसौफ़ा युअतीका रब्बुका फ़ तरज़ा' के तहत मकतबा आयतुल्लाह कुम ईरान 6/361

ان اللہ غیر معذبک ولا ولدک ۱۔ رواہ الطبرانی بسند صحیح عن ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ بے شک اللہ تعالیٰ نہ تجھے عذاب فرمائے گا نہ تیری اولاد کو۔ اس کو طبرانی نے بسند صحیح ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا۔

حدیث ۱۲۳: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم : انما سمیت فاطمۃ لان اللہ فطمھا وذریتھا عن النار یوم القیمۃ ۲ رواہ ابن عساکر عن ابن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ فاطمہ زہرا کا نام فاطمہ اس لئے ہوا کہ اللہ تعالیٰ نے اسے اور اس کی نسل کو قیامت میں آگ سے محفوظ فرما دیا۔ اس کو روایت کیا ہے ابن عساکر نے ابن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے۔

حضور اور اہل بیت سے محبت کرنے والے جنتی ہیں

حدیث ۱۲۴: عبد اللہ بن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہ کریمہ ولسوف یعطیک ربک فترضی کی تفسیر میں فرماتے ہیں: من رضا محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ان لا یدخل احد من اھل بیتہ النار ۳۔ رواہ ابن جریر عنہ من طریق السدی۔ یعنی اللہ عزوجل حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے وعدہ فرماتا ہے کہ بے شک عنقریب تمہارا رب تمہارا رب اتنا دے گا کہ تم راضی ہو جاؤ گے۔ اور حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی رضا یہ ہے کہ حضور کے اہل بیت سے کوئی شخص دوزخ میں نہ جائے۔ اسے روایت کیا ہے ابن جریر نے سدی کے حوالے سے عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے۔

حدیث ۱۲۵: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم :

١ المعجم الكبير حديث ٢٨٥١١، المكتبة الفيصلية بيروت ١١/ ٢٦٣ ٢ فيض القدير تحت حديث ٢٠٣، دار المعرفة بيروت ١/ ١٢٨ ٣ جامع البيان (تفسير ابن جرير) تحت آية ولسوف يعطيک ربک فترضى المطبعة الميمنة مصر ٣٠/ ١٢٨، الدرالمنثور بحواله ابن جرير عن السدى تحت آية ولسوف يعطيک ربک فترضى مكتبه آية الله قم ايران ۶/ ٣۶١

Fatawa Ridawiyya (Volume 23)

[Arabic]: My Lord has promised me regarding my household that whoever among them acknowledges [Allah's] Oneness and my delivery [of the message], He will not punish them. Narrated by al-Hakim from Anas (may Allah be pleased with him), and he graded it sahih, as did Ibn Hajar in his Sawa'iq. And praise be to Allah, Lord of all the worlds. [Urdu]: My Lord has promised me that whoever from among my household (Ahl al-Bayt) believes in the Oneness of Allah and my messengership, He will not punish them. This was narrated by al-Hakim from Anas (may Allah be pleased with him) and he termed it authentic, then Ibn Hajar in his Sawa'iq. And all praise is for Allah, the Lord of both worlds.

Hadith 126 & 127: He (peace and blessings of Allah be upon him) said: [Arabic]: O Ali! The first four to enter Paradise will be me, you, Hasan, and Husayn, and our descendants will be behind us. Narrated by Ibn Asakir from Ali, and by al-Tabarani in al-Mu'jam al-Kabir from Abu Rafi' (may Allah be pleased with them both). [Urdu]: O Ali! The very first four who will enter Paradise are me and you, Hasan and Husayn, and our descendants; they will be behind our backs. This was narrated by Ibn Asakir from Ali and by Tabarani in Kabir from Abu Rafi' (may Allah be pleased with them both).

Hadith 128: He (peace and blessings of Allah be upon him) said: [Arabic]: The first to come to me at the Hawd (cistern) are my household and those of my Ummah who love me. Narrated by al-Daylami from Ali (may Allah honor his face). [Urdu]: The first to come to me at the Hawd-e-Kawsar are my household and the seekers (lovers) of me from my Ummah. This was narrated by al-Daylami from Ali (may Allah honor his face).

Hadith 129: He (peace and blessings of Allah be upon him) prayed:

---

1. Al-Mustadrak al-Hakim, Book of Knowledge of the Companions, Dar al-Fikr, Beirut, 3/150.
2. Tahdhib Tarikh Dimashq al-Kabir, Biography of Husayn bin Ali (may Allah be pleased with him), Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 4/321; Kanz al-Ummal citing Tabarani from Muhammad bin Ubaydullah, Hadith 34205, Mu’assasah al-Risalah, Beirut, 12/102.
3. Kanz al-Ummal citing al-Daylami from Ali, Hadith 34178, Mu’assasah al-Risalah, Beirut, 12/100.

फ़तावा रज़विया (खंड 23)

[अरबी]: "मेरे रब ने मुझसे वादा फ़रमाया है कि मेरे अहल-ए-बैत (मेरे परिवार) में से जो व्यक्ति अल्लाह की एकता और मेरी रिसालत (पैग़म्बरी) पर ईमान लाएगा, वह उसे दंड नहीं देगा।" इसे हाकिम ने अनस (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया है और इसे सहीह कहा है, फिर इब्न हजर ने अपनी 'सवाइक़' में भी। और तमाम प्रशंसाएँ अल्लाह के लिए हैं जो दोनों जहानों का रब है। [उर्दू]: मेरे रब ने मुझसे वादा फ़रमाया है कि मेरे अहल-ए-बैत से जो व्यक्ति अल्लाह की वहदानियत और मेरी रिसालत पर ईमान लाएगा उसे अज़ाब न फ़रमाएगा। इस को रिवायत किया है हाकिम ने अनस रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से और इसे सहीह कहा, फिर इब्न हजर ने अपनी सवाइक़ में। और अल्लाह ही के लिए खूबियाँ हैं जो दोनों जहाँ का रब है।

हदीस 126 और 127: कि आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: [अरबी]: ऐ अली! सबसे पहले वे चार जो जन्नत में प्रवेश करेंगे, मैं और तुम, हसन और हुसैन हैं, और हमारी संतान हमारे पीछे होगी। इसे इब्न असाकिर ने अली से और तबरानी ने 'कबीर' में अबू राफ़े(रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत किया है। [उर्दू]: ऐ अली! सब में पहले वो चार कि जन्नत में दाखिल होंगे मैं हूँ और तुम, हसन और हुसैन, और हमारी ज़ुर्रियतें। हमारे पस पुश्त होंगी। इसे रिवायत किया है इब्न असाकिर ने अली से और तबरानी ने कबीर में अबी राफ़े रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से।

हदीस 128: कि आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: [अरबी]: हौज़-ए-कौसर पर मेरे पास सबसे पहले आने वाले मेरे अहल-ए-बैत हैं और मेरी उम्मत में से वे जो मुझसे प्यार करते हैं। इसे दैलमी ने अली (कर्रमल्लाहु वज्हहुल करीम) से रिवायत किया है। [उर्दू]: सब से पहले मेरे पास हौज़े कौसर पर आने वाले मेरे अहल-ए-बैत हैं और मेरी उम्मत से मेरे चाहने वाले। इसे रिवायत किया है दैलमी ने अली कर्रमल्लाहु वजहहू से।

हदीस 129: कि आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने दुआ की:

---

1. अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताब मा'रिफत अस-सहाबा, दार अल-फ़िक्र बेरूत, 3/150।
2. तहज़ीब तारीख़ दमिश्क अल-कबीर, हुसैन बिन अली (रज़ियल्लाहु अन्हु) की जीवनी, दार इहया अत-तुरास अल-अरबी बेरूत, 4/321; कन्ज़ अल-उम्माल के हवाले से तबरानी, मुहम्मद बिन उबैदुल्लाह से, हदीस 34205, मुअस्ससतुर रिसाला बेरूत, 12/102।

3. कन्ज़ अल-उम्माल के हवाले से दैलमी, अली से, हदीस 34178, मुअस्सिसतुर रिसाला बेरूत, 12/100।

पृष्ठ 247 में से 768

وعدنی ربی فی اھل بیتی من اقر منھم بالتوحید ولی بالبلاغ ان لایعذبھم رواہ الحاکم عن انس رضی اللہ تعالٰی عنہ وصححہ ھو ثم ابن حجر فی صواعقہ۔ والحمد للہ رب العالمین۔ میرے رب نے مجھ سے وعدہ فرمایا ہے کہ میرے اہل بیت سے جو شخص اللہ کی وحدانیت اور میری رسالت پر ایمان لائے گا اسے عذاب نہ فرمائے گا۔ اس کو روایت کیا ہے حاکم نے انس رضی اللہ تعالٰی عنہ سے اور اسے صحیح کہا، پھر ابن حجر نے اپنی صواعق میں۔ اور اللہ ہی کے لئے خوبیاں ہیں جو دونوں جہاں کا رب ہے۔

حدیث ۱۲۶ و ۱۲۷: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم: یا علی ان اول اربعۃ یدخلون الجنۃ انا وانت و الحسن والحسین و ذرارینا خلف ظھورنا، رواہ ابن عساکر عن علی و الطبرانی فی الکبیر عن ابی رافع رضی اللہ تعالٰی عنھما۔ اے علی! سب میں پہلے وہ چار کہ جنت میں داخل ہوں گے میں ہوں اور تم، حسن اور حسین، اور ہماری ذریتیں۔ ہمارے پس پشت ہوں گی۔ اسے روایت کیا ہے ابن عساکر نے علی سے اور طبرانی نے کبیر میں ابی رافع رضی اللہ تعالٰی عنہما سے۔

حدیث ۱۲۸: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم: اول من یرد علی الحوض اھل بیتی ومن احبنی من امتی۔ رواہ الدیلمی عن علی کرم اللہ تعالی وجھہ۔ سب سے پہلے میرے پاس حوض کوثر پر آنیوالے میرے اہل بیت ہیں اور میری امت سے میرے چاہنے والے۔ اسے روایت کیا ہے دیلمی نے علی کرم اللہ وجہہ سے۔

حدیث ۱۲۹: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے دعا کی:

1 المستدرک للحاکم کتاب معرفة الصحابة دار الفکر بیروت ۳/ ۱۵۰ 2 تهذیب تاریخ دمشق الکبیر ترجمہ حسین بن علی رضی اللہ تعالیٰ عنہ دار احیاء التراث العربی بیروت ۴/ ۳۲۱، کنز العمال بحوالہ طب عن محمد بن عبید اللہ حدیث ۳۴۲۰۵ موسسۃ الرسالۃ بیروت ۱۲/ ۱۰۲ 3 کنز العمال بحوالہ الدیلمی عن علی حدیث ۳۴۱۷۸ موسسۃ الرسالۃ بیروت ۱۲/ ۱۰۰

Fatawa Razawiyya Volume 23

[Table Header] Arabic: O Allah! They are the progeny of Your Messenger, so grant their wrongdoers to their virtuous ones, and grant them all to me. Urdu: O my God! They are the descendants of Your Messenger, so place their evildoers with their righteous ones and bestow them all upon me.

Then he said: "Allah did exactly that." The Commander of the Faithful asked: "What did He do?" He said:

[Table Body] Arabic: Your Lord has done this for you, and He will do it for those who come after you. - Narrated by Al-Hafiz Al-Muhibb al-Tabarani from the Commander of the Faithful, Mawla Ali (Karam Allahu Ta'ala Wajhahu). Urdu: Your Lord did this for you, and He will do the same for those who come after you. This was narrated by Hafiz Muhib Tabarani from the Commander of the Faithful, Mawla Ali (may Allah honor his face).

Alert Warning and Conclusion I say: From these glorious texts of the Great Quran and the Hadiths of the Noble Prophet (upon whom and whose family be the best blessings and peace), it has become clear that: (1) Hadith from Muslim:

[Table Footer] Arabic: From Abu Hurairah (may Allah be pleased with him): "Whomever is slowed down by his deeds, his lineage will not speed him up." Urdu: It is narrated from Hazrat Abu Hurairah (may Allah be pleased with him) that whoever lags behind in actions, his lineage will not be beneficial for him.

This is a negation of absolute benefit (nafa' mutlaq) and not a negation of absolute benefit (nafa' nafi mutlaq), otherwise, God forbid, it would clearly contradict the noble verse: "We joined their descendants with them" (Al-Quran).

(2) Not like the noble verse: "Then when the Trumpet is blown, there will be no kinship among them on that Day, nor will they ask about one another" (Al-Quran), as it is for a specific time.

Footnotes: 1. Tabarani 2. Sahih Muslim, Book of Remembrance and Supplication, Chapter on the Virtue of Gathering for Quranic Recitation, Qadimi Kutub Khana Karachi 4/345 3. Al-Quran Al-Karim 52/21 4. Al-Quran Al-Karim 23/101

फ़तावा रज़विया खंड 23

[टेबल हेडर] अरबी: ऐ अल्लाह! वे तेरे रसूल की संतान हैं, इसलिए उनके बुरे लोगों को उनके नेक लोगों के साथ कर दे, और उन सबको मुझे प्रदान कर दे। उर्दू: ऐ खुदा! वे तेरे रसूल की औलाद हैं, तो उनके गुनहगारों को उनके नेककारों को सौंप दे और उन सबको मुझे तोहफ़ा (हबा) कर दे।

फिर फ़रमाया: मौला तआला ने ऐसा ही किया। अमीर-उल-मोमिनीन ने अर्ज़ की: "क्या किया?" फ़रमाया:

[टेबल बॉडी] अरबी: तुम्हारे रब ने तुम्हारे साथ यह किया है और वह तुम्हारे बाद आने वालों के साथ भी ऐसा ही करेगा। - हाफ़िज़ अल-मुहिब अल-तबरानी ने अमीर-उल-मोमिनीन अली करम अल्लाह तआला वज्हहु से रिवायत की है। उर्दू: यह तुम्हारे रब ने तुम्हारे साथ किया, और जो तुम्हारे बाद आने वाले हैं उनके साथ भी ऐसा ही करेगा। इसे हाफ़िज़ मुहिब तबरानी ने अमीर-उल-मोमिनीन मौला अली करम अल्लाह तआला वज्हहु से रिवायत किया है।

गंभीर चेतावनी और परिणाम मैं कहता हूँ: कुरान-ए-अज़ीम के इन महान ग्रंथों और नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) की हदीसों से यह स्पष्ट हो गया कि: (1) हदीस मुस्लिम:

[टेबल फुटर] अरबी: हज़रत अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत है: "जिसके कर्म उसे पीछे कर दें, उसका वंश (नसब) उसे आगे नहीं बढ़ा सकेगा।" उर्दू: हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से मरवी है कि जो अमल में पीछे हुआ उसका नसब (वंश) नफ़ा बख़्श न होगा।

इसमें 'नफ़े मुतलक़' की नफ़ी (पूर्ण लाभ का खंडन) है, न कि 'मुतलक़ नफ़े की नफ़ी, वरना खुदा न करे यह पाक आयत "हमने उनकी संतान को उनसे मिला दिया" के स्पष्ट विरुद्ध होती।

(2) न कि पाक आयत "फिर जब सूर फूँका जाएगा, तो उस दिन उनके बीच कोई रिश्ता नहीं रहेगा और न ही वे एक-दूसरे का हाल पूछेंगे" कि यह एक विशिष्ट समय के लिए है।

पाद-टिप्पणियाँ: 1. तबरानी 2. सहीह मुस्लिम, किताबुज़ ज़िक्र वद दुआ, बाब फ़ज़्लुल इज्तिमा अला तिलावतुल कुरान, क़दीमी कुतुब खाना कराची 4/345 3. अल-कुरान अल-करीम 52/21 4. अल-कुरान अल-करीम 23/101

पृष्ठ 248 का 768

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۳

[Table Header] اللھم انھم عترۃ رسولك فھب مسیئھم لمحسنھم وھبھم لی۔ | الٰہی! وہ تیرے رسول کی آل ہیں تو ان کے بدکار ان کے نکو کاروں کو دے ڈال اور ان سب کو مجھے ہبہ فرمادے۔

پھر فرمایا: ففعل مولٰی تعالٰی نے ایسا ہی کیا۔ امیر المومنین نے عرض کی: ما فعل کیا کیا؟ فرمایا:

[Table Body] فعلہ ربکم بکم ویفعلہ بمن بعدکم- رواہ الحافظ المحب الطبرانی عن امیر المومنین علی کرم اللہ تعالٰی وجھہ۔ | یہ تمھارے ساتھ تمھارے رب نے کیا جو تمھارے بعد آنے والے ہیں ان کے ساتھ بھی ایسا ہی کرے گا اس کو روایت کیا حافظ محب طبرانی نے امیر المومنین مولا علی کرم اللہ تعالٰی وجہہ سے۔

تنبیہ نبیہ اور نتیجہ اقول: ان نصوص جلیلہ قرآن عظیم واحادیث نبی کریم علیہ وعلٰی آلہ افضل الصلوٰۃ والتسلیم سے روشن ہوا کہ: (۱) حدیث مسلم:

[Table Footer] عن ابی ھریرۃ رضی اللہ تعالی عنہ من ابطأ بہ عملہ لم یسرع بہ نسبہ۔ | حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے مروی ہے کہ جو عمل میں پیچھے ہوا اس کا نسب نفع بخش نہ ہوگا۔

میں نفی نفع مطلق ہے نہ کہ نفع نفی مطلق، ورنہ معاذ اللہ کریمہ "اَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ" (ہم نے ان کی ذریت کو ان سے ملادیا) کے صریح معارض ہوگی۔

(۲) نہ کہ کریمہ "فَاِذَا نُفِخَ فِی الصُّوْرِ فَلَآ اَنْسَابَ بَیْنَهُمْ یَوْمَئِذٍ وَّ لَا یَتَسَآءَلُوْنَ" (تو جب صور پھونکا جائے گا تو نہ ان میں رشتے رہیں گے نہ ایک دوسرے کی بات پوچھیں گے) کہ ایک وقت مخصوص کے لئے ہے۔

حواشی: 1 طبرانی 2 صحیح مسلم کتاب الذکر والدعاء باب فضل الاجتماع علی تلاوۃ القرآن قدیمی کتب خانہ کراچی ۴/ ۳۴۵ 3 القرآن الکریم ۲۱/۵۲ 4 القرآن الکریم ۱۰۱/۲۳

Fatawa Rizvia, Volume 23

Do you not see the word of Allah Almighty: "and they will not ask one another" (trans.) along with the word of the Mighty and Majestic: "And some of them approached others, asking questions" (Surah Al-Saffat: 27) (and among them, one turned to the other asking - trans.)

Arabic Text

Sa'id ibn Mansur narrated in his Sunan, and the sons of Hamid, Al-Mundhir, and Abi Hatim from Ibn Abbas (may Allah be pleased with both of them) who said: "Indeed, these are stages. As for the stage where 'there are no relationships between them nor do they ask one another' (Surah Al-Mu'minun: 101), it is at the first blast (of the trumpet). There will be no lineages between them when they are struck down. Then, when there is the other blast, they will be standing and asking one another."[2]

Urdu Translation

Sa'id ibn Mansur in his Sunan and the sons of Hamid, Al-Mundhir and Abi Hatim narrated from Abdullah ibn Abbas (may Allah be pleased with both of them). Ibn Abbas (may Allah be pleased with both of them) said: There are several stages (stations of presence), but the stage in which neither relationships will be of use nor intercession through them, is the first blast. In it, relationships will not avail when people rise up in terror. And when the second blast occurs, everyone will stand and ask about relationships.

(3) While the excellence of lineage, the difference in rulings, and the benefit in the hereafter are undoubtedly proven from mutawatir (widely transmitted) hadiths, then examples of hadiths such as: "Behold, there is no superiority for an Arab over a non-Arab, nor for a red person over a black person"[3] (neither an Arab has superiority over a non-Arab nor a white person over a black person) and the hadith: "Look, for you are not better than a red or a black person unless you excel them in piety"[4] (Surely you are not better than a white or black person but you attain excellence only through piety), similar to the noble verse: "Indeed, the most noble of you in the sight of Allah is the most righteous of you"[5] (Surely, the most honored among you in the sight of Allah is he who is most God-fearing), denote the negation of total superiority, not the total negation of superiority. (4) Hadith: "I cannot avail you anything against Allah"[6] (I cannot make you independent of Allah in anything...)

---

[1] Al-Qur'an Al-Karim 25/52 [2] Al-Durr al-Manthur, on the authority of Sa'id ibn Mansur, and the sons of Hamid, Al-Mundhir, and Abi Hatim, under the verse 'no relationships between them' 5/15. [3] Al-Targhib wa al-Tarhib, Chapter on not despising a Muslim etc.

Hadith 9, Mustafa Al-Babi, Egypt 3/612. [4] Al-Targhib wa al-Tarhib, Chapter on not despising a Muslim etc. Hadith 9, Mustafa Al-Babi, Egypt 3/612. [5] Al-Qur'an Al-Karim 49/13. [6] Sahih Muslim, Book of Faith, Chapter on the statement that whoever dies in disbelief etc. Qadimi Kutub Khana, Karachi 1/114.

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 23

क्या आप अल्लाह तआला के इरशाद की तरफ नहीं देख रहे: "और न एक-दूसरे से पूछेंगे" (अनु.) अल्लाह अज्ज़ व जल्ल के इस क़ौल के साथ: "और उनमें से कुछ लोग एक-दूसरे की ओर मुखातिब होकर पूछने लगे" (और उनमें से एक ने दूसरे की तरफ मुँह किया पूछते हुए - अनु.)

अरबी पाठ

सईद इब्न मंसूर ने अपनी सुनन में और पिसरान-ए-हमीद व मुन्ज़िर और अबी हातिम ने अब्दुल्लाह इब्न अब्बास रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से रिवायत की, हज़रत इब्न अब्बास रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा ने फ़रमाया: मवाक़िफ़ (उपस्थिति के स्थल) कई हैं, लेकिन वह मौक़िफ़ जिसमें न रिश्ते काम आएंगे न उनके ज़रिये सिफ़ारिश, वह सअक़-ए-उला (पहली गर्जना) है, इसमें रिश्ते काम न आएंगे जब लोग घबराए हुए उठेंगे। और जब सअक़-ए-सानिया होगा तो सब खड़े होकर रिश्तों से सवाल करेंगे।

उर्दू अनुवाद

सईद इब्न मंसूर ने अपनी सुनन में और पिसरान-ए-हमीद व मुन्ज़िर और अबी हातिम ने अब्दुल्लाह इब्न अब्बास रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से रिवायत की। हज़रत इब्न अब्बास रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा ने फ़रमाया: मवाक़िफ़ (उपस्थिति के स्थल) कई हैं, लेकिन वह मौक़िफ़ जिसमें न रिश्ते काम आएंगे न उनके ज़रिये सिफ़ारिश, वह सअक़-ए-उला (पहली गर्जना) है, इसमें रिश्ते काम न आएंगे जब लोग घबराए हुए उठेंगे। और जब सअक़-ए-सानिया होगा तो सब खड़े होकर रिश्तों से सवाल करेंगे।

(3) जबकि मुतवातिर हदीसों से नसब की फ़ज़ीलत, अहकाम का फ़र्क़ और आख़िरत का नफ़ा बिला शुबा साबित है, तो मिसाल-ए-हदीस: "ख़बरदार, न किसी अरबी को अजमी (ग़ैर-अरबी) पर कोई फ़ज़ीलत है और न किसी गोरे को काले पर"[3] (न अरबी की फ़ज़ीलत अजमी पर है और न ही सफ़ेद की काले पर) और हदीस: "देखो, बेशक तुम गोरे और काले से बेहतर नहीं हो मगर यह कि तुम परहेज़गारी (तक़वा) में उनसे बढ़ जाओ"[4] (बेशक तुम सफ़ेद और काले से बेहतर नहीं हो मगर तुम को सिर्फ़ तक़वा से फ़ज़ीलत हासिल है), जैसे कि करीमा आयत में है: "बेशक अल्लाह के नज़दीक तुम में सबसे ज़्यादा इज़्ज़त वाला वह है जो तुम में सबसे ज़्यादा परहेज़गार है"[5] (बेशक तुम में अल्लाह तआला के नज़दीक मुकर्रम वह है जो परहेज़गार है), इसमें कुल फ़ज़ीलत की नफ़ी (नकारना) है, न कि फ़ज़ीलत की कुल नफ़ी। (4) हदीस: "मैं अल्लाह के मुक़ाबले में तुम्हारे किसी काम नहीं आ सकता"[6] (मैं तुम्हें अल्लाह से कुछ बे-नियाज़ [नहीं कर सकता]...)

[1] अल-क़ुरान अल-करीम 52/25 [2] अद-दुर्र अल-मन्सूर, साभार सईद इब्न मंसूर और पिसरान-ए-हमीद व मुन्ज़िर और अबी हातिम, आयत 'फला अनसाबा बैनहुम' के तहत 5/15. [3] अत-तरग़ीब वत-तरहीब, मुसलमान को हक़ीर समझने से परहेज़ आदि, हदीस 9, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र 3/612. [4] अत-तरग़ीब वत-तरहीब, मुसलमान को हक़ीर समझने से परहेज़ आदि, हदीस 9, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र 3/612. [5] अल-क़ुरान अल-करीम 49/13. [6] सहीह मुस्लिम, किताबुल ईमान, बाब बयान इन माता अलल कुफ़्र आदि, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 1/114.

पृष्ठ 249/768

الا تری قولہ تعالٰی (کیا آپ دیکھ نہیں رہے اللہ تعالیٰ کے ارشاد کی طرف۔ ت) ولا یتساءلون (اور نہ ایک دوسرے کی بات پوچھے۔ ت) مع قولہ عزوجل " وَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ ﴿۱﴾" (اور ان میں ایک نے دوسرے کی طرف منہ کیا پوچھتے ہوئے۔ت)

| روی سعید بن منصور في سننه و ابناء حمید والمنذر و ابی حاتم عن ابن عباس رضی اللہ تعالی عنہما قال انہا مواقف فأما الموقف الذی لا انساب بینہم ولا یتساءلون عند الصعقة الاولی لا انساب بینہم فیہا اذا صعقوا فأذا کانت النفخة الآخر فآذا ہم قیام یتساءلون 2۔ | سعید ابن منصور نے اپنی سنن میں اور پسران حمید و منذر اور ابی حاتم نے عبداللہ ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے روایت کی حضرت ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما نے فرمایا: مواقف (منازل حضوری) چند ہیں لیکن وہ موقف جس میں نہ رشتے کام آئیں نہ ان کے ذریعہ سفارش، وہ صعقہ اولی (پہلی کڑک) ہے اس میں رشتے کام نہ آئیں گے جب لوگ گھبرائے ہوئے اٹھیں گے۔ اور جب صعقہ ثانیہ ہوگا تو سب کھڑے ہو کر رشتوں سے سوال کریں گے۔ |

(۳) جبکہ احادیث متواترہ سے فضل نسب، فرق احکام و نفع آخرت بلا شبہ ثابت، تو امثال حدیث۔الا لا فضل لعربی علی عجمی ولا لاحمر علی اسود 3 (نہ عربی کی فضیلت عجمی پر ہے اور نہ ہی سفید کی کالے پر) وحدیث، انظر فانك لست بخیر من احمر ولا اسود الا ان تفضلہ بتقوی 4 (بے شک تم سفید اور کالے سے بہتر نہیں ہو مگر تم کو صرف تقوی سے فضیلت حاصل ہے) میں مثل کریمہ: " اِنَّ اَکْرَمَکُمْ عِنْدَ اللہِ اَتْقٰیکُمْ ط " 5 (بے شک تم میں اللہ تعالیٰ کے نزدیک مکرم وہ ہے جو پرہیز گار ہے) سلب فضل کلی ہے نہ کہ سلب کلی فضل۔ (۴) حدیث: لا اغنی عنکم من اللہ شیئا 6 (میں تم کو اللہ سے کچھ بے نیاز

1 القرآن الکریم ۵۲/ ۲۵ 2 الدر المنثور بحوالہ سعید بن منصور و ابناء حمید و المنذر و ابی حاتم تحت آیۃ فلا انساب بینہم ۵/ ۱۵ 3 الترغیب و الترہیب من احقار المسلم الخ حدیث ۹ مصطفٰی البابی مصر ۳/ ۶۱۲ 4 الترغیب و الترہیب من احقار المسلم الخ حدیث ۹ مصطفٰی البابی مصر ۳/ ۶۱۲ 5 القرآن الکریم ۴۹/ ۱۳ 6 صحیح مسلم کتاب الایمان باب بیان ان مات علی الکفر الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۱۱۴

Fatwa Razwiya Volume 23

(I will not do) is a negation of essential enrichment (Ighna-e-Zaati), not, God forbid, a stripping of granted enrichment (Ighna-e-Ata'i), for that would be against the consecutive traditions of intercession (shafa'at) and the consensus of the Ahl al-Sunnah. Just as that rebellious, deviant, and defiant one writes in his 'Taqwiyat-ul-Iman': "The Prophet explained everything clearly, even to his daughter, that the duty of kinship can only be fulfilled in matters within one's own control. Here is my wealth; I am not miserly with it. But matters concerning Allah are beyond my control; there I can support no one and act as an advocate for no one. So, there, everyone must set their own affairs straight and devise their own means to escape Hell." "To Allah we belong and to Him we shall return." For a profound refutation of this, see this humble servant's book 'Al-Amn wa al-'Ula li Na'ti al-Mustafa bi Dafi' al-Bala'. Here, listen to some hadiths specifically regarding this phrase. The full hadith is that the earrings of Hazrat Umm Hani (may Allah be pleased with her), the sister of the Commander of the Faithful, Maula Ali (may Allah noble his face), once became visible, upon which it was said to her:

Indeed, Muhammad will not avail you anything against Allah.	**Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) will not save you.**

She went to the holy presence and presented this incident to the holy presence (peace and blessings of Allah be upon him). The holy presence (peace and blessings of Allah be upon him) said:

What is the matter with people who claim that my intercession will not reach my family? Indeed, my intercession will surely encompass even the tribes of Haa and Hakam. - Narrated by al-Tabarani in al-Kabir from Umm Hani (may Allah be pleased with her).	**What is the state of those people who presume that my intercession will not reach my Ahl al-Bayt? Without a doubt, my intercession will surely include the tribe of Haa and Hakam. This was narrated by Tabarani in Kabir from Umm Hani (may Allah be pleased with her).**

(5) After Hadith 95, a narration from Bazzar was mentioned; in its story, its parallel is Hazrat Safiyyah...

---

1. Taqwiyat-ul-Iman, Chapter Three on the rejection of shirk in disposal of affairs, Alimi Press, inside Lohari Gate, Lahore, p. 250.

2. Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 1060, Al-Maktaba al-Faysaliyya, Beirut, 22/434.

(नहीं करूँगा) में व्यक्तिगत समृद्धि (इग़ना-ए-ज़ाती) का निषेध है, न कि खुदा न करे, प्रदान की गई समृद्धि (इग़ना-ए-अताई) का खंडन, क्योंकि यह शफ़ाअत (सिफारिश) की मुतवातिर हदीसों और अहल-ए-सुन्नत के आम सहमति के खिलाफ है। जैसा कि वह विद्रोही और अवज्ञाकारी अपनी पुस्तक 'तक़्वियत-उल-ईमान' में लिखता है: "पैगंबर ने अपनी बेटी तक को साफ़-साफ़ बता दिया कि रिश्तेदारी का हक अदा करना उसी चीज़ में हो सकता है जो अपने बस में हो। तो यह मेरा माल हाज़िर है, इसमें मैं कंजूसी नहीं करूँगा। लेकिन अल्लाह के यहाँ का मामला मेरे बस से बाहर है, वहाँ मैं किसी की मदद नहीं कर सकता और न ही किसी का वक़ील बन सकता हूँ, इसलिए वहाँ हर कोई अपना-अपना मामला खुद सुलझाए और नर्क से बचने की खुद तरकीब करे।" "इन्ना लिल्लाहि व इन्ना इलैहि राजिऊन" (हम अल्लाह के हैं और उसी की ओर लौटने वाले हैं)। इसका गहरा खंडन इस विनम्र सेवक की पुस्तक "अल-अम्न वल-उला ली नाअतुल मुस्तफ़ा बि-दफ़िउल-बला" में देखें। यहाँ विशेष रूप से इस शब्द पर कुछ हदीसें सुनें। पूरी हदीस इस प्रकार है: अमीरुल् मोमिनीन मौला अली (कर्रमल्लाहु वज्हहुल करीम) की बहन हज़रत उम्मे हानी (रज़ियल्लाहु अन्हा) के कान की बालियाँ एक बार नज़र आ गईं, जिस पर उनसे कहा गया:

बेशक मुहम्मद अल्लाह के मुकाबले में तुम्हारे किसी काम नहीं आएंगे।	**मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) तुम्हें नहीं बचा सकेंगे।**

वह पवित्र दरबार में हाज़िर हुईं और हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से यह घटना बयान की। हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया:

उन लोगों का क्या हाल है जो यह गुमान करते हैं कि मेरी शफ़ाअत (सिफारिश) मेरे अहल-ए-बैत तक नहीं पहुँचेगी? बेशक मेरी शफ़ाअत ज़रूर क़बीला हाअ और हकम को भी शामिल है। - इसे तबरानी ने 'कबीर' में उम्मे हानी (रज़ियल्लाहु अन्हा) से रिवायत किया है।	**उन लोगों का क्या हाल है जो दावा करते हैं कि मेरी शफ़ाअत मेरे अहल-ए-बैत को नहीं मिलेगी। निस्संदेह मेरी शफ़ाअत क़बीला हाअ और हकम को भी ज़रूर मिलेगी। इसे तबरानी ने 'कबीर' में उम्मे हानी (रज़ियल्लाहु अन्हा) से रिवायत किया है।**

(५) हदीस ९५ के बाद जो एक रिवायत बज़ार से गुज़री, उसके किस्से में इसकी मिसाल हज़रत सफ़िया...

1. तक़्वियत-उल-ईमान, अध्याय तीन, तसर्रूफ में शिर्क के खंडन के उल्लेख में, अलमी प्रेस, लोहारी दरवाज़ा, लाहौर, पृष्ठ २५०।
2. अल-मुअजम अल-कबीर, हदीस १०६०, अल-मकतबा अल-फ़ैसलिया, बेरूत, २२/४३४।

पेज २५०/७६८

نہیں کروں گا) میں نفی اغنائے ذاتی ہے نہ کہ معاذاللہ سلب اغنائے عطائی کہ حدیث متواترہ شفاعت، واجماع اہل سنت کے خلاف ہے۔ جیسا کہ وہ طاغی باغی سرکش اپنی تقویت الایمان میں لکھتا ہے: "پیغمبر نے سب کو اپنی بیٹی تک کو کھول کر سنا دیا کہ قرابت کا حق ادا کرنا اسی چیز میں ہو سکتا ہے کہ اپنے اختیار کی ہو، سو یہ میرا مال موجود ہے اس میں مجھ کو کچھ بخل نہیں۔ اور اللہ کے یہاں کا معاملہ میرے اختیار سے باہر ہے وہاں میں کسی کی حمایت نہیں کر سکتا اور کسی کا وکیل نہیں بن سکتا سو وہاں کا معاملہ ہر کوئی اپنا اپنا درست کرے اور دوزخ سے بچنے کی ہر کوئی تدبیر کرے"۔ "انا للہ وانا الیہ راجعون"، اس کا رد بلیغ تو فقیر کی کتاب "الامن والعلی لناعتی المصطفی بدافع البلاء" میں دیکھئے اور یہاں خاص اس لفظ پر بعض حدیثیں سنئے۔ اس میں حدیث پوری یوں ہے کہ: امیر المومنین مولی علی کرم اللہ وجہہ الکریم کی بہن حضرت ام ہانی رضی اللہ تعالیٰ عنہا کی بالیاں ایک بار ظاہر ہو گئیں اس پر ان سے کہا گیا:

ان محمد الا یغنی عنك من اللہ شیئا۔ محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم تمھیں نہ بچائیں گے۔

وہ خدمت اقدس میں حاضر ہوئیں اور حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے یہ واقعہ عرض کیا، حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا:

ما بال اقوام یزعمون ان شفاعتی لاتنال اهل بیتی وان شفاعتی تنال حاء وحکم- رواہ الطبرانی في الکبیر عن ام هانی رضی اللہ تعالیٰ عنها-

کیا حال ہے ان لوگوں کا جو زعم کرتے ہیں کہ میری شفاعت میرے اہل بیت کو نہ پہنچے گی۔ بے شک میری شفاعت ضرور قبیلہ حاء و حکم کو بھی شامل ہے۔ اس کو روایت کیا ہے طبرانی نے کبیر میں ام ہانی رضی اللہ تعالیٰ عنہا سے۔

(۵) حدیث ۹۵ کے بعد جو ایک روایت بزار سے گزری اس کے قصے میں اس کی نظیر حضرت صفیہ

---

1. تقویۃ الایمان الفصل الثالث فی ذکر رد الاشراک فی التصرف مطبع علیمی اندرون لوہاری دروازہ لاہور ص ۲۵۰
2. المعجم الکبیر حدیث ۱۰۶۰ المکتبہ الفیصلیہ بیروت ۲۲ / ۴۳۴

Fatawa Rizwia Volume 23

It is narrated regarding the daughter of Abdul Muttalib (may Allah be pleased with them both) that she wept loudly upon the death of her son, and she was told the same thing: "Indeed, your kinship with Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) will not avail you anything against Allah." (1) "The kinship of Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) will be of no use in the presence of Allah."

The relationship and bond with the Prophet is strongest

On one occasion, the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) gathered the companions (may Allah be pleased with them) and from the pulpit delivered this magnificent rebuttal: "What has happened to those who say that my kinship is not beneficial? Every kinship and relationship will be severed on the Day of Resurrection except my kinship and relationship, which is connected in this world and the hereafter, peace and blessings of Allah be upon him." Narrated as before by Al-Bazzar. (2) Imam Ibn Hajar al-Makki says in 'As-Sawaiq':

Arabic Text

Al-Muhibb al-Tabari and other scholars said that he (peace and blessings of Allah be upon him) does not possess anything for anyone, neither benefit nor harm. However, Allah the Almighty has granted him possession of the benefit of his relatives and indeed all his Ummah through general and specific intercession. So he does not possess except what his Lord has granted him to possess, as he (peace and blessings of Allah be upon him) indicated by his saying: "...except that you have a kinship (womb) which I will moisten with its moisture (fulfill its rights)." And such is the meaning of his saying (peace and blessings of Allah be upon him)...

Urdu Translation

Muhibb al-Tabari and other scholars stated that the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is not (by himself) the owner of anything. Neither of benefit nor of harm. Yes, Allah Almighty has made him the owner of the benefit of his relatives, rather of his entire Ummah through general and specific intercession. So he is not the owner inherently. Yes, his Lord has made him owner as he indicated in his noble statement (peace and blessings of Allah be upon him) "But for you there is a connection..." and these are the meanings of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him)...

1. Majma' al-Zawa'id, with reference to al-Bazzar, Book of the Signs of Prophethood, Chapter on the Honor of His Origin, Dar al-Kitab Beirut, 8/216.
2. Majma' al-Zawa'id, with reference to al-Bazzar, Book of the Signs of Prophethood, Chapter on the Honor of His Origin, Dar al-Kitab Beirut, 8/216.

फ़तावा रिज़विया जिल्द 23

अब्दुल मुत्तलिब की बेटी (अल्लाह उनसे खुश हो) के बारे में रिवायत है कि वह अपने बेटे की वफ़ात पर ज़ोर से रोयीं, तो उनसे यही कहा गया: "निश्चय ही, मुहम्मद (अल्लाह की उन पर कृपा और शांति हो) के साथ आपकी रिश्तेदारी अल्लाह के सामने आपके कुछ काम नहीं आएगी।" (1) "मुहम्मद (अल्लाह की उन पर कृपा और शांति हो) की रिश्तेदारी अल्लाह के यहाँ कुछ काम न देगी।"

हुज़ूर से रिश्ता और ताल्लुक मज़बूत तरीन है

एक मौके पर हुज़ूर (अल्लाह की उन पर कृपा और शांति हो) ने सहाबा (अल्लाह उनसे खुश हो) को जमा फ़रमा कर मिम्बर पर उनका वह ज़बरदस्त रद (जवाब) इरशाद फ़रमाया कि: "क्या हुआ उन्हें जो मेरी रिश्तेदारी को फ़ायदेमंद नहीं बताते। क़यामत के दिन हर रिश्ता और ताल्लुक टूट जाएगा सिवाय मेरे रिश्ते और ताल्लुक के जो दुनिया और आख़िरत में जुड़ा हुआ है, अल्लाह की उन पर कृपा और शांति हो।" इसे अल-बज़्ज़ार ने रिवायत किया है। (2) इमाम इब्न हजर मक्की 'सवाइक' में फ़रमाते हैं:

अरबी इबारत

अल-मुहिब्ब अल-तबरी और अन्य उलेमा ने कहा कि हुज़ूर (अल्लाह की उन पर कृपा और शांति हो) किसी के लिए किसी चीज़ के मालिक नहीं हैं, न नफ़ा के न नुक़सान के। लेकिन अल्लाह तआला ने उन्हें अपने रिश्तेदारों बल्कि अपनी पूरी उम्मत के नफ़ा का मालिक शफ़ाअत-ए-आम व ख़ास के ज़रिए बनाया है। तो वह ख़ुद से मालिक नहीं हैं सिवाय उस चीज़ के जिसका उनके मालिक (अल्लाह) ने उन्हें मालिक बनाया है, जैसा कि हुज़ूर ने अपने इस इरशाद की तरफ़ इशारा फ़रमाया: "...मगर यह कि तुम्हारे लिए एक रिश्ता (रहम) है जिसे मैं इसके हक से तर रखूँगा (अदा करूँगा)।"

उर्दू तर्जुमा

मुहिब्ब तबरी और दीगर उलेमा ने फ़रमाया कि नबी करीम (अल्लाह की उन पर कृपा और शांति हो) (ब-नफ़्से-नफ़ीस) किसी चीज़ के मालिक नहीं। न नफ़ा के न नुक़सान के। हाँ अल्लाह अज़्व-व-जल्ल ने उनको मालिक बनाया है अपने अक़ारिब बल्कि अपनी तमाम उम्मत के नफ़ा का शफ़ाअत-ए-आम व ख़ास के ज़रिया, तो वह ब-ज़ात-ए-ख़ुद मालिक नहीं हैं। हाँ उनके मौला ने उनको मालिक बनाया है जैसा कि इस तरफ़ इशारा फ़रमाया अपने इस इरशाद-ए-गिरामी में (अल्लाह की उन पर कृपा और शांति हो) "मगर यह कि तुम्हारे लिए एक ताल्लुक है

अरबी इबारत	उर्दू तर्जुमा
और यही मानी हैं हुज़ूर (अल्लाह की उन पर कृपा और शांति हो) के कौल के..	_____" और यही मानी हैं हुज़ूर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम...

1. मजमा अल-ज़वाइद, अल-बज्ज़ार के हवाले से, किताब अलामात अन-नुबुव्वह, बाबू फ़ी करामा असलिह, दार अल-किताब बेरुत, 8/216
2. मजमा अल-ज़वाइद, अल-बज्ज़ार के हवाले से, किताब अलामात अन-नुबुव्वह, बाबू फ़ी करामा असलिह, दार अल-किताब बेरुत, 8/216

पृष्ठ 251/768

بنت عبدالمطلب رضی اللہ تعالیٰ عنہما کے لئے مروی ہے کہ وہ اپنے پسر کی وفات پر بآواز روئیں، ان سے وہی کہا گیا: ان قرابتك من محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم لا تغنی عنك من اللہ شیئا ۱۔ محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی قرابت اللہ کے یہاں کچھ کام نہ دے گی۔

حضور سے رشتہ و علاقہ مضبوط تر ہے

ایک موقعہ پر حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے صحابہ رضی اللہ تعالیٰ عنہم کو جمع فرما کر بر سر منبر ان کا وہ رد جلیل ارشاد فرمایا کہ: "کیا ہوا انھیں جو میری قرابت نافع نہیں بتاتے۔ ہر رشتہ و علاقہ قیامت سے قطع ہو جائے گا مگر میرا رشتہ و علاقہ کہ دنیا و آخرت میں پیوستہ ہے صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم" رواہ کما تقدم البزار ۲۔ امام ابن حجر مکی صواعق میں فرماتے ہیں:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
قال المحب الطبری وغیرہ من العلماء انہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ لایملك لاحد شیئاً لا نفعاً ولا ضرر الکن عزوجل یملك نفع اقاربہ بل و جمیع امتہ بالشفاعۃ العامۃ والخاصۃ فھو لا یملك الا ما یملکہ لہ مولاہ کما اشار الیہ بقولہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم غیر ان لکم رحماً	محب طبری وغیرہ علماء نے فرمایا کہ نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم (بنفسہ) کسی چیز کے مالک نہیں۔ نہ نفع کے نہ نقصان کے ہاں اللہ عزوجل نے ان کو مالک بنایا ہے اپنے اقارب بلکہ اپنی تمام امت کے نفع کا شفاعتِ عامہ و خاصہ کے ذریعہ، تو وہ بذات خود مالک نہیں ہیں۔ ہاں انکے مولیٰ نے ان کو مالک بنایا ہے جیسا کہ اس طرف اشارہ فرمایا اپنے اس ارشاد گرامی میں (صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم) مگر یہ کہ تمھارے لئے ایک تعلق ہے

عربی عبارت	اردو ترجمہ
سابلها بلالها و كذا معنى قولہ صلى الله تعالىٰ عليہ وسلم	_____ اور یہی معنی ہیں حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم

١ مجمع الزوائد بحوالہ البزار كتاب علامات النبوة باب فى كرامة اصلہ دار الكتاب بيروت ٨ / ٢١٦

٢ مجمع الزوائد بحوالہ البزار كتاب علامات النبوة باب فى كرامة اصلہ دار الكتاب بيروت ٨ / ٢١٦

Fatawa Razawiyya, Volume 23

[Section 1] [Arabic Text]: "I cannot avail you anything against Allah," meaning solely by my own self, without what Allah Almighty honors me with, such as intercession or forgiveness. He addressed them thus out of regard for the station of intimidation and to incite action and eagerness for them to be the most fortunate of people in fearing Allah Almighty and His awe. Then he alluded to the right of kinship as an indication to instill a kind of tranquility in them. It is said this was before his knowledge (peace and blessings of Allah be upon him) that affiliation to him is beneficial and that he will intercede to admit some people to Paradise without accountability, raise the ranks of others, and take some people out of the Fire.

[Urdu Text]: Regarding the saying of the Prophet (peace and blessings be upon him) that "I will not be of any use to you before Allah," it means on my own, except for what Allah Almighty grants me as a miracle, like intercession or forgiveness. He addressed them with this (that I will not benefit you) keeping in mind the occasion of warning and to encourage action and to make them eager so that they may be among those with a better share in fearing Allah and having His awe. Then he pointed towards his right of kinship; he pointed to this statement until it was said he gave them reassurance. And it is said that this was before the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) knew that affiliation with him is beneficial, and before knowing that he will enter his Ummah into Paradise without accountability, and will be an intercessor in raising ranks upon ranks and taking the Ummah out of Hell. (T)

[Section 2] In this, mentioning some Hadiths about the benefit of the noble lineage, they say: [Arabic Text]: And these Hadiths do not contradict what is in the Sahihayn and others, that when Allah Almighty's word "And warn your nearest kinsmen" was revealed, he gathered his people, then generalized and specified by his saying: "I cannot avail you anything against Allah," until he said: "O Fatimah, daughter of Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him and her)," etc. This is either because...

[Urdu Text]: And these Hadiths are not contrary to those Hadiths which are in Sahihayn etc., that when Allah Almighty's command "And warn your nearest kinsmen" was revealed, you gathered your people and then stated your saying "I cannot avail you anything against Allah" in both general and specific ways, saying: "O

Fatimah daughter of Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him and her)," or for this reason that...

[Footnote]: 1. Al-Sawa'iq al-Muhriqah, Chapter Eleven, Section One, Maktabah Majeediyah Multan, p. 158. Page 252 of 768

फ़तावा रज़विया, खंड 23

[अनुभाग 1] [अरबी पाठ]: "मैं अल्लाह के मुक़ाबले में तुम्हारे किसी काम नहीं आ सकता," यानी महज़ अपनी ज़ात से, सिवाय उस चीज़ के जिससे अल्लाह तआला मुझे सम्मान दे जैसे कि शफ़ाअत (सिफ़ारिश) या माफ़ी। उन्होंने उनसे इस तरह संबोधन किया ताकि उनमें अल्लाह का डर पैदा हो और वे नेक काम करने के लिए प्रेरित हों और इस बात की कोशिश करें कि वे अल्लाह तआला से डरने और उसके खौफ में लोगों में सबसे ज़्यादा हिस्सेदार हों। फिर उन्होंने अपनी रिश्तेदारी के हक़ की ओर इशारा किया ताकि उन्हें एक प्रकार की शांति मिल सके। यह भी कहा गया है कि यह बात हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के उस ज्ञान से पहले की है कि उनसे संबंधित होना फ़ायदेमंद है और वह कुछ लोगों को बिना हिसाब जन्नत में दाख़िल करने के लिए शफ़ाअत करेंगे, दूसरों के दर्जे बुलंद करेंगे और कुछ लोगों को जहन्नम की आग से निकालेंगे।

[अनुभाग 2] इसी में कुछ हदीसें नेक नसब (वंश) के फायदे का ज़िक्र करके फरमाते हैं: [अरबी पाठ]: और ये हदीसें उन हदीसों के खिलाफ नहीं हैं जो सहीहैन (बुखारी व मुस्लिम) वगैरह में हैं कि जब अल्लाह तआला की आयत "और अपने नज़दीकी रिश्तेदारों को डराओ" नाज़िल हुई, तो उन्होंने अपनी कौम को इकट्ठा किया, फिर आम और खास तौर पर कहा: "मैं अल्लाह के मुकाबले में तुम्हारे किसी काम नहीं आ सकता," यहाँ तक कि फ़रमाया: "ऐ फातिमा, मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की बेटी," आदि। या तो इसलिए कि...

उर्दू पाठ: और ये अहादीस मनाफी (विरोधी) नहीं हैं उन अहादीस के जो सहीहैन वगैरह में हैं कि जब अल्लाह तआला का फरमान 'व अन्जिर अशीरतकल अकरबीन' नाज़िल हुआ तो आप ने अपनी कौम को जमा फरमाया फिर अपने कौल 'ला उग़्नी अनकुम मिनल्लाहि शैआ' को आम व खास दोनों तरीके से बयान फरमाया कि ऐ फातिमा बिन्ते मुहम्मद (सल्लल्लाहु तआला अलैहि व आलिहि वसल्लम) या तो इसलिए कि

[पाद-टिप्पणी]: 1. अल-सवाइक़ अल-मुहरिक़ा, अध्याय ग्यारह, खंड एक, मकतबा मजीदिया मुल्तान, पृष्ठ 158। पेज 252 ऑफ़ 768

[حصہ ۱] [عربی متن]: لا اغنی عنکم من اللہ شیئاً ای بمجرد نفسی من غیر ما یکرممنی بہ اللہ تعالی من نحو شفاعۃ او مغفرۃ و خاطبھم بذلک رعایۃ لمقام التخویف و الحث علی العمل و الحرص علی ان یکونوا اولی الناس حظا فی تقوٰی اللہ تعالی و خشیتہ ثم اوماً الی حق رحمہ اشارۃ الی ادخال نوع طمأنیۃ علیھم وقیل ھذا قبل علمہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم بأن الانتساب الیہ ینفع و بأنہ یشفع فی ادخال قوم الجنۃ بغیر حساب و رفع درجات آخرین و اخراج قوم من النار ۱۔

[اردو متن]: علیہ وسلم کے اس قول کے کہ میں اللہ کے نزدیک تمھیں کسی کام نہ آؤں گا یعنی بطور خود ماسوائے اس کے جس کی اللہ تعالٰی مجھے کرامت بخشے گا جیسے شفاعت یا مغفرت، اور ان سے خطاب فرمایا اس کے ساتھ (تمھیں نفع نہ دوں گا) مقام تخویف کی رعایت کرتے ہوئے اور عمل پر ابھارنے اور اس بات پر حرص دلانے کے لئے کہ وہ اللہ تعالٰی سے ڈرنے اور اس کی خشیت میں لوگوں میں بہتر نصیب والے ہوں، پھر اشارہ فرمایا اپنے حق تعلق کی جانب، اشارہ فرمایا اس قول تک کہ فرمایا انھیں اطمینان دلا دیا اور کہا گیا کہ یہ حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے اس بات کے جاننے سے پہلے کی بات ہے کہ آپ کی طرف انتساب نفع دیتا ہے اور اس بات کے جاننے سے پہلے کہ وہ امت کو جنت میں بغیر حساب داخل کرے گا، اور درجوں پر درجہ بلند کرنے اور امت کو دوزخ سے نکالنے میں شفیع ہوں گے۔ (ت)

[حصہ ۲] اسی میں بعض احادیث نفع نسب کریم ذکر کر کے فرماتے ہیں: [عربی متن]: ولا ینافی ھذہ الاحادیث ما فی الصحیحین وغیرہما انہ لما انزل قولہ تعالی و انذر عشیرتک الاقربین فجمع قومہ ثم عم وخص بقولہ لا اغنی عنکم من اللہ شیئا حتی قال یا فاطمۃ بنت محمد صلی اللہ تعالی علیہ و علیھا وسلم الخ اما لان

[اردو متن]: اور یہ احادیث منافی نہیں ہے ان احادیث کے جو صحیحین وغیرہ میں ہیں کہ جب اللہ تعالیٰ کا فرمان وانذر عشیرتک الاقربین نازل ہوا تو آپ نے اپنی قوم کو جمع فرمایا پھر اپنے قول لا اغنی عنکم من اللہ شیئا کو عام و خاص دونوں طریقے سے بیان فرمایا کہ اے فاطمہ بنت محمد (صلی اللہ تعالیٰ علیہ و علیھا وسلم) یا تو اس لئے کہ

[حاشیہ]: ۱۔ الصواعق المحرقہ الباب الحادی عشر الفصل الاول مکتبہ مجیدیہ ملتان ص ۱۵۸

Fatawa Rizwia Volume 23

[Section 1] Arabic: This narration is interpreted as referring to the person who died as a disbeliever, or it was issued in a manner of severity and deterrence, or it was before his knowledge that he would intercede generally and specifically. (M) Urdu: This narration is applied to the person who died as a disbeliever, or that the narration was stated as a form of severity and deterrence, or it was before the knowledge of the Holy Prophet (may Allah Almighty bless him and grant him peace) that he would grant general and special intercession. (M)

[Section 2] Allama Munawi states in 'Al-Taysir' under the Hadith "Every cause and lineage": Arabic: His (may Allah Almighty bless him and grant him peace) saying to his family, "I cannot avail you anything against Allah," does not contradict it, because its meaning is that he does not possess benefit for them, but Allah Almighty will make him possess their benefit through intercession. Thus, he does not possess except what his Lord has made him possess. Urdu: The Holy Prophet (may Allah Almighty bless him and grant him peace) saying "I cannot avail you anything" to his household does not contradict this Hadith, because the meaning is that the Holy Prophet (may Allah Almighty bless him and grant him peace) is not the owner of benefit for them, but Allah Almighty will make him the owner of their benefit through intercession; hence he is not the owner except of what his Lord has made him the owner of.

[Section 3] Hazrat Sheikh Muhaqqiq (may Allah sanctify his secret) states in 'Ash'at al-Lam'at': Persian/Urdu: In it is extremity, warning, and emphasis. These mentioned individuals do not have superiority over some others, and their entry into Paradise and the intercession of the Master of the World (may Allah Almighty bless him and grant him peace) for the sinners of the Ummah—what of his own relatives—is proven by authentic Hadiths. Despite this, the fear of indifference remains. This station demands this state, and it should be known that the Hadiths regarding superiority and intercession were revealed after this. In summary, he was commanded by the Lord Almighty to warn. Urdu: In this is extremity, warning, and emphasis. These mentioned gentlemen do not have superiority over certain others. Their entry into Paradise and the Master of both worlds (may Allah Almighty bless him and grant him peace) interceding for the sinners of the Ummah—let alone his own relatives—has been proven from authentic Hadiths. Despite the fear of indifference remaining, this station demands this state. It should be known that the Hadiths concerning superiority and intercession were revealed after this. In summary, from the side of Allah Almighty...

[Footnotes] 1. Al-Sawa'iq al-Muhriqah, Chapter on urging the body and standing for their due rights, Maktaba Majeediya Multan, p. 230. 2. Al-Taysir Sharh al-Jami' al-Saghir, under the Hadith "Every cause and lineage" etc., Maktaba al-Imam al-Shafi'i Riyadh, 2/313.

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

[धारा 1] अरबी: यह रिवायत उस व्यक्ति पर लागू होती है जो काफ़िर मरा, या यह कि यह सख़्ती और अरुचि पैदा करने के तौर पर बयान की गई, या यह कि यह हुज़ूर के इस इल्म से पहले की बात है कि वह सामान्य और विशेष शफ़ाअत (सिफ़ारिश) फ़रमाएंगे। (म) उर्दू: यह रिवायत महमूल है उस शख़्स पर जो काफ़िर मरा या यह कि रिवायत तग़लीज़ व तन्फ़ीर के तौर पर बयान हुई या यह कि हुज़ूर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के इस बात के इल्म से पहले की बात है कि वह शफ़ाअत-ए-आमा व ख़ासा फ़रमाएंगे (म)।

[धारा 2] अल्लामा मुनावी 'तयसीर' में हदीस "कल सबब व नसब" के तहत फ़रमाते हैं: अरबी: हुज़ूर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम का अपने अहले बैत से यह कहना कि "मैं अल्लाह के मुक़ाबले में तुम्हारे किसी काम नहीं आ सकता" इस हदीस के विरोधाभासी नहीं है, क्योंकि इसका अर्थ यह है कि वह उनके लिए लाभ के स्वामी नहीं हैं, लेकिन अल्लाह तआला शफ़ाअत के माध्यम से उन्हें उनके लाभ का स्वामी बना देगा। अतः वह केवल उसी चीज़ के स्वामी हैं जिसका उनके रब ने उन्हें स्वामी बनाया है। उर्दू: हुज़ूर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम का अपने अहलेबैत से 'ला अग़नी अनकुम' फ़रमाना इस हदीस के मुआरिज़ (विरोधी) नहीं इस लिये कि मानी यह हैं कि हुज़ूर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम उनके नफ़ा (लाभ) के मालिक नहीं लेकिन अल्लाह तआला शफ़ाअत के ज़रिया उनके नफ़ा का मालिक बनाएगा पस वह नहीं हैं मालिक मगर उस के जिस का उन को उन के रब ने मालिक बनाया।

[धारा 3] हज़रत शेख़ मोहक़्क़िक़ (क़ुद्दसा सिर्रहु) 'अशा'तुल लमआत' में फ़रमाते हैं: फारसी/उर्दू: इसमें चरम सीमा, चेतावनी और अतिशयोक्ति है। इन उल्लेखित लोगों की कुछ दूसरों पर कोई श्रेष्ठता नहीं है। उनका जन्नत में प्रवेश और सरकार-ए-दो आलम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम का उम्मत के गुनहगारों के लिए शफ़ाअत करना - उनके अपने रिश्तेदारों की तो बात ही क्या - सही हदीसों से प्रमाणित है। इसके बावजूद बेपरवाही का डर बना रहता है। यह मुक़ाम इसी हाल की मांग करता है। और यह ज्ञात होना चाहिए कि फ़ज़ीलत और शफ़ाअत वाली हदीसें इसके बाद आई हैं। संक्षेप में, उन्हें परवरदिगार की ओर से डराने का हुक्म दिया गया था। उर्दू: इस में ग़ायत और इन्ज़ार और मुबालग़ा है और इन मज़कूर हज़रात की दीगर बाज़ से फ़ज़ीलत नहीं और आना उन का बहिश्त (स्वर्ग) में और सरकार-ए-दो आलम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम का हम गुनहगार उम्मत की शफ़ाअत करना चह जाए कि अपने अक़रबा की अहादीस-ए-सहीहा से साबित हुई है और बावजूद

ख़ौफ़-ए-ला उबाली बाक़ी है और यह मुक़ाम इस हाल का मुक़्तज़ी है और मालूम होना चाहिये कि फ़ज़ीलत व शफ़ाअत वाली अहादीस इस के बाद वारिद हुई हैं, ख़ुलासा यह कि अल्लाह तआला की तरफ़...

[फुटनोट्स] 1. अस-सवाइक़ अल-मुह्रिका, बाब अल-हस्सा अला जिस्म वल-क़ियाम लि-वाजिब हक़्क़िहिम, मकतबा मजीदिया मुल्तान, पृष्ठ 230। 2. अत-तयसीर शरह अल-जामि' अस-सग़ीर, हदीस "कल सबब व नसब" आदि के तहत, मकतबा अल-इमाम अल-शाफ़ई रियाद 2/313।

पृष्ठ 253/768

هذه الرواية محمولة على من مات كافرا او انها اخرجت مخرج التغليظ والتنفير او انها قبل علمه بانه يشفع عموما وخصوصا - یہ روایت محمول ہے اس شخص پر جو کافر مرا یا یہ کہ روایت تغلیظ و تنفیر کے طور پر بیان ہوئی یا یہ کہ حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے اس بات کے علم سے پہلے کی بات ہے کہ وہ شفاعت عامہ و خاصہ فرمائیں گے (م)

علامہ مناوی تیسیر میں زیر حدیث "کل سبب ونسب" فرماتے ہیں : لایعارضه قوله صلى الله تعالى عليه وسلم لاهل بيته لا اغنى عنكم من الله شيئا لان معناه انه لايملك لهم نفعا لكن الله يملكه نفعهم بالشفاعة فهو لا يملكه الا ما ملكه ربه ۲۔ حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا اپنے اہلبیت سے لا اغنی عنکم فرمانا اس حدیث کے معارض نہیں اس لئے کہ معنی یہ ہیں کہ حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ان کے نفع کے مالک نہیں لیکن اللہ تعالٰی شفاعت کے ذریعہ ان کے نفع کا مالک بنائیگا پس وہ نہیں ہیں مالک مگر اس کے جس کا ان کو ان کے رب نے مالک بنایا۔

حضرت شیخ محقق قدس سرہ اشعۃ اللمعات میں فرماتے ہیں : غایت وانذار ومبالغہ در آنست ولا فضل بعضے ازیں مذکورین و درآمد ایشاں بہشت را شفاعت آں سرورِ عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم مر عصاۃ امت را چہ جائے اقربائے خویشاں وے باحادیثِ صحیحہ ثابت شدہ است و با وجود آں خوف لا ابالی باقیت وایں مقام تقاضائے ایں حال گردد وتواند کہ احادیث فضل وشفاعت بعد ازاں ودرود یافتہ باشند وبالجملہ مامور شد از جانبِ پروردگار تعالٰی بانذار اس میں غایت اور انذار اور مبالغہ ہے اور ان مذکور حضرات کی دیگر بعض سے فضیلت نہیں اور آنا ان کا بہشت میں اور سرکار دو عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا ہم گنہ گار امت کی شفاعت کرنا چہ جائے کہ اپنے اقرباء کی احادیث صحیحہ سے ثابت ہوئی ہے اور باوجود خوف لاابالی باقی ہے اور یہ مقام اس

حال کا مقتضی ہے اور معلوم ہونا چاہئے کہ فضیلت و شفاعت والی احادیث اس کے بعد وارد ہوئی ہیں، خلاصہ یہ کہ اللہ تعالیٰ کی طرف

۱ الصواعق المحرقة باب الحث على جسم والقيام لواجب حقهم مكتبہ مجيديہ ملتان ص ۲۳۰ ۲ التيسير شرح الجامع الصغير تحت حديث كل سبب ونسب الخ مكتبہ الامام الشافعی رياض ۲/ ۳۱۳

Then comply with the command[1]. You were ordered to explain in this manner. Thus, you fulfilled this matter clearly.

फिर आदेश का पालन करें[1]। इससे आप इस अंदाज़ को बयान करने पर नियुक्त थे। अतः आपने इस मामले को स्पष्ट रूप से पूरा किया।

پس امتثال کردیں امرار ۱ـہ۔ سے آپ اس انداز کو بیان کرنے پر مامور تھے۔ پس آپ نے اس امر کو واضح طور پر پورا کیا۔

Fatawa Rizvia Volume 23

[Table 1] (Arabic): ...humiliating the one whom Allah has honored, and the one who violates the sanctities of Allah, and the one who treats as lawful what Allah has forbidden regarding my progeny, and the one who abandons my Sunnah. [1] Narrated by al-Tirmidhi and al-Hakim from the Mother of the Believers, and by al-Hakim from Ali, and by al-Tabarani from Amr bin Su'awa (may Allah be pleased with them). Its beginning is "Seven whom I have cursed," and it includes the addition "and the one who monopolizes public funds (al-fay)," and its chain of transmission is fair (Hasan). [2] (Urdu): The one who denies (divine decree), and the one who gains dominance through oppression such that he honors the one whom Allah has humiliated and humiliates the one whom Allah has honored. And the one who considers lawful what Allah the Almighty has forbidden, and the one who allows the hurting and disrespect of my progeny (itrat), and the one who abandons my Sunnah by considering it bad. This was narrated by Tirmidhi and Hakim from the Mother of the Believers, by Hakim from Ali, and by Tabarani from Amr bin Sa'wa (may Allah be pleased with them). It begins with "Seven whom I have cursed," and includes the addition "and the one who monopolizes public funds (al-fay)," and its chain of transmission is fair (Hasan). (T)

Hadith 134: He (peace and blessings of Allah be upon him) says: [Table 2] (Arabic): "Whoever wishes for blessing in his life and for Allah to let him enjoy the blessings He has bestowed upon him, then he should be a good successor to me regarding my family. Whoever does not succeed me well among them, his affairs will be cut off and he will come to me on the Day of Resurrection with a blackened face." Narrated by Abu al-Shaykh [3] in his Tafsir and Abu Nu'aym from Abdullah bin Badr al-Khatami. (Urdu): Whoever wishes for blessing in his life and for God to let him enjoy the blessings He has given him, it is mandatory for him to treat my Ahl al-Bayt (family) well after me. Whoever does not do so, the blessing will vanish from his life, and he will appear before me on the Day of Judgment with a blackened face. This was narrated by Abu al-Shaykh in his Tafsir and Abu Nu'aym from Abdullah bin Badr al-Khatami.

Hadith 135: He (peace and blessings of Allah be upon him) says: [Table 3] (Arabic): "Indeed, Allah, the Mighty and Sublime, has three sanctities. Whoever preserves them, Allah will preserve him, his religion and his world." (Urdu): Indeed, Allah, the Mighty and Sublime, has three sanctities. Whoever protects them, Allah the Almighty will [protect] his religion and his world.

[Footnotes] 1. Sunan al-Tirmidhi, Book of al-Qadr, Chapter 17, Hadith 2141, Dar al-Fikr, Beirut, 4/61; al-Mustadrak lil-Hakim, Book of Faith, 1/36, and Book of Tafsir, 2/525, and Book of Rulings, 4/90. 2. Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 89, al-Maktabat al-Faysaliyah, Beirut, 17/23. 3. Kanz al-Ummal, citing Abu al-Shaykh and Abu Nu'aym, Hadith 34171, Mu'assasat al-Risalah, Beirut, 12/99.

फ़तावा रिज़विया जिल्द 23

[तालिका 1] (अरबी): ...जिसे अल्लाह ने सम्मानित किया उसे अपमानित करना, और अल्लाह की पवित्रताओं का उल्लंघन करने वाला, और मेरी आल (संतान) के बारे में अल्लाह द्वारा वर्जित चीजों को वैध मानने वाला, और मेरी सुन्नत को छोड़ने वाला। [1] इसे तिर्मिज़ी और हाकिम ने उम्मुल मोमिनीन से, हाकिम ने अली से, और तबरानी ने अम्र बिन सुआवा (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) से रिवायत किया है। इसकी शुरुआत "सात लोग जिन पर मैंने लानत की" से होती है, और इसमें "सार्वजनिक धन (अल-फ़य) पर एकाधिकार करने वाला" का इज़ाफ़ा है और इसकी सनद हसन (उत्तम) है। [2] (उर्दू): झुठलाने वाला, और वह जो ज़ुल्म के साथ प्रभुत्व प्राप्त करे ताकि जिसे खुदा ने ज़लील (अपमानित) किया उसे इज़्ज़त दे और जिसे खुदा ने सम्मानित किया उसे ज़लील करे। और अल्लाह तआला के हराम किए हुए को हलाल समझने वाला, और मेरी इत्रत (संतान) को तकलीफ़ पहुँचाने और उनका अनादर करने वाला, और जो मेरी सुन्नत को बुरा समझकर छोड़ दे। इसे तिर्मिज़ी और हाकिम ने उम्मुल मोमिनीन से, हाकिम ने अली से, और तबरानी ने अम्र बिन सअवा (अल्लाह तआला उन पर प्रसन्न हो) से रिवायत किया है जिसकी शुरुआत इस तरह है "सात लोग जिन पर मैंने लानत की", इसमें "अल-मस्तअसिर बिल-फ़य" का इज़ाफ़ा है और इसकी सनद हसन है। (त)

हदीस 134: आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: [तालिका 2] (अरबी): "जिसे यह पसंद हो कि उसकी उम्र में बरकत हो और खुदा उसे अपनी दी हुई नेमतों से फायदा पहुँचाए, तो उसे मेरे बाद मेरे परिवार के संबंध में मेरा एक अच्छा उत्तराधिकारी बनना चाहिए। जो उनके बीच मेरा अच्छा उत्तराधिकारी नहीं बनेगा, उसके कार्य काट दिए जाएंगे और वह कयामत के दिन मेरे सामने काले चेहरे के साथ आएगा।" इसे अबुल शेख [3] ने अपनी तफ़सीर में और अबू नुएम ने अब्दुल्ला बिन बद्र अल-ख़तमी से रिवायत किया है। (उर्दू): जिसे पसंद हो कि उसकी उम्र में बरकत हो, खुदा उसे अपनी दी हुई नेमत से लाभान्वित करे, तो उसे लाज़िम है कि मेरे बाद मेरे अहले बैत (परिवार) के साथ अच्छा व्यवहार करे। जो ऐसा नहीं करेगा, उसकी उम्र की बरकत उड़ जाएगी और कयामत में मेरे सामने काला मुँह लेकर आएगा। इसको अबुल शेख ने अपनी तफ़सीर में और अबू नुएम ने अब्दुल्ला बिन बद्र अल-ख़तमी से रिवायत किया है।

हदीस 135: आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: [तालिका 3] (अरबी): "बेशक अल्लाह अज़्ज़वजल की तीन पवित्रताएँ(हुरमतें) हैं। जो उनकी हिफाज़त करेगा, अल्लाह उसके दीन और

दुनिया की हिफाज़त करेगा।" (उर्दू): बेशक अल्लाह अज़्ज़वजल की तीन हुरमतें हैं। जो उनकी हिफाज़त करे अल्लाह तआला उसके दीन व दुनिया [की हिफाज़त करेगा]।

[फुटनोट] 1. सुनन अल-तिर्मिज़ी, किताब अल-क़द्र, बाब 17, हदीस 2141, दार अल-फ़िक्र, बेरूत, 4/61; अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताब अल-ईमान, 1/36, और किताब अल-तफ़सीर, 2/525, और किताब अल-अहकाम, 4/90। 2. अल-मुअजम अल-कबीर, हदीस 89, अल-मकतबत अल-फ़ैसलियाह, बेरूत, 17/23। 3. कंज़ अल-उम्माल, अबुल शेख और अबू नुएम के हवाले से, हदीस 34171, मुअस्ससत अल-रिसालाह, बेरूत, 12/99।

[ٹیبل ۱] (عربی): ... یذل من اعز اللہ والمستحل لحرم اللہ والمستحل من عترتی ما حرم اللہ والتارك سنتی ۱ رواہ الترمذی و الحاکم عن ام المومنین والحاکم عن علی و الطبرانی عن عمرو بن سعواء رضی اللہ تعالٰی عنھم اولہ سبعۃ لعنتھم وزاد المستأثر بالفیئ وسندہ حسن ۲ ۔ (اردو): جھٹلانے والا، اور وہ جو ظلم کے ساتھ تسلط کرے کہ جسے خدا نے ذلیل بنایا اسے عزت دے۔ اور جسے خدا نے معزز کیا اسے ذلیل کرے۔ اور اللہ تعالٰی کے حرام کردہ کو حلال جاننے والا اور میری عترت کی ایذاء وبے تعظیمی روا رکھنے والا، اور جو میری سنت کو برا ٹھہرا کر چھوڑے، اسے روایت کیا ہے ترمذی اور حاکم نے ام المؤمنین سے اور حاکم نے علی سے اور طبرانی نے عمرو بن سعواء رضی اللہ تعالٰی عنہم سے جس کا آغاز یوں ہے سبعۃ لعنتھم اس میں والمستأثر بالفیء کا اضافہ ہے اور اس کی سند حسن ہے۔ (ت)

حدیث ۱۳۴: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم : [ٹیبل ۲] (عربی): من احب ان یبارك لہ فی اجلہ و ان یمتعہ اللہ بما خولہ فلیخلفنی فی اھلی خلافۃ حسنۃ، ومن لم یخلفنی فیھم بتك امرہ و ورد علی یوم القیمۃ مسودا وجھہ۔ رواہ ابوالشیخ ۳ فی تفسیرہ و ابو نعیم عن عبد اللہ بن بدر الخطمی۔ (اردو): جسے پسند ہو کہ اس کی عمر میں برکت ہو خدا اسے اپنی دی ہوئی نعمت سے بہرہ مند کرے تو اسے لازم ہے کہ میرے بعد میرے اہل بیت سے اچھا سلوک کرے۔ جو ایسا نہ کرے اس کی عمر کی برکت اڑ جائے اور قیامت میں میرے سامنے کالا منہ لے کر آئے۔ اس کو روایت کیا ابوالشیخ نے اپنی تفسیر میں اور ابونعیم نے عبد اللہ بن بدر الخطمی سے۔

حدیث ۱۳۵: کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم : [ٹیبل ۳] (عربی): ان اللہ عزوجل ثلث حرمات فمن حفظھن حفظہ اللہ دینہ ودنیاء (اردو): بے شک اللہ عزوجل کی تین حرمتیں ہیں۔ جوان کی حفاظت کرے اللہ تعالٰی اس کے دین و دنیا

[حواشی] ۱ سنن الترمذی کتاب القدر باب ۱۷ حدیث ۲۱۴۱ دارالفکر بیروت ۴ / ۶۱، المستدرک للحاکم کتاب الایمان ۱ / ۳۶ و کتاب التفسیر ۲ / ۵۲۵ و کتاب الاحکام ۴ / ۹۰ ۲ المعجم الکبیر حدیث ۸۹ المکتبہ الفیصلیہ بیروت ۱۷ / ۲۳ ۳ کنز العمال بحوالہ ابی الشیخ وابو نعیم حدیث ۳۴۱۷۱ موسسۃ الرسالہ بیروت ۱۲ / ۹۹

Fatawa Rizvia, Volume 23

“And whoever does not protect them, Allah will not protect his religion nor his world: the sanctity of Islam, my sanctity, and the sanctity of my kinship.” — Narrated by Abu al-Sheikh, Ibn Hibban, and al-Tabarani.

[Translation of the Arabic text in box]: ...keep protected, and whoever does not protect them, Allah will not protect his religion nor his world. First, the sanctity of Islam; second, my sanctity; third, the sanctity of my kinship. This has been narrated by Abu al-Sheikh, Ibn Hibban, and al-Tabarani.

Boasting about lineage is not permissible

- Yes, boasting about lineage is not permissible.
- It is not permissible to consider oneself superior or to be arrogant because of one's lineage.
- It is not permissible to taunt others about their lineage.
- It is not permissible to look down upon others due to perceived low lineage.
- It is not permissible to consider lineage as a source of shame or as an insult for anyone.
- It is not permissible to hurt any Muslim's feelings because of it.

The hadiths that have come in this regard point towards these meanings. And success is from Allah. For the service of the Household of Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him), this discourse has become a treatise. Therefore, historically, it is more appropriate to name it 'Ara'at al-Adab li-Fadil al-Nasab'. And Allah knows best. In terms of age, every elderly person is a 'Sheikh', and in terms of virtue, every scholar and righteous person is one, even if they are young. Regarding lineage in India, there are two common idioms: one is that every Muslim community other than Syed, Mughal, and Pathan is referred to as 'Sheikh'. Thus, its application is general, just as in the early days of Islam in India, every Muslim was called 'Turk'. Regarding this idiom, Maulana (may his secret be sanctified) says:

He said, I am a mirror, polished by the Friend. The Turk and the Indian see in me what he is (reflecting himself). (2)

(Translation: He said, O Friend! I am a clear mirror; the Turk and the people of India see in me what they themselves are.)

1. Kanz al-Ummal, with reference to Tib and Ibn Na'im from Abi Sa'id, Hadith 308, Mu'assasatu al-Risalah Beirut 1/77; Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 2881, 3/126; and Al-Mu'jam al-Awsat, Hadith 205, 1/122.
2. Masnavi Ma'navi, regarding the fact that every person's movement originates from within themselves, and everyone sees themselves in a luminous state. Kitab Khana Peshawar, First Volume, p. 62.

फ़तावा रिज़विया, खंड 23

“और जो कोई उनकी रक्षा नहीं करता, अल्लाह न तो उसके दीन की रक्षा करेगा और न ही उसकी दुनिया की: इस्लाम की पवित्रता, मेरी पवित्रता, और मेरी रिश्तेदारी की पवित्रता।” — अबू अल-शेख़, इब्न हिब्बान और अल-तबरानी द्वारा वर्णित।

[बॉक्स में अरबी पाठ का अनुवाद]: ...सुरक्षित रखे, और जो उनकी रक्षा नहीं करता, अल्लाह उसके दीन की रक्षा नहीं करेगा और न ही दुनिया की। पहली, इस्लाम की हुरमत (पवित्रता); दूसरी, मेरी हुरमत; तीसरी, मेरी रिश्तेदारी की हुरमत। इसे अबू अल-शेख़, इब्न हिब्बान और तबरानी ने रिवायत किया है।

वंश पर गर्व करना जायज़ नहीं है

- हाँ, वंश पर गर्व करना जायज़ नहीं है।
- वंश के कारण स्वयं को बड़ा समझना या अहंकार करना जायज़ नहीं है।
- दूसरों के वंश पर ताना मारना जायज़ नहीं है।
- कम वंश के कारण दूसरों को तुच्छ समझना जायज़ नहीं है।
- वंश को किसी के लिए दोष या गाली समझना जायज़ नहीं है।
- इसके कारण किसी मुसलमान का दिल दुखाना जायज़ नहीं है।

इस विषय में जो हदीसें आई हैं, वे इन्हीं अर्थों की ओर संकेत करती हैं। और सफलता अल्लाह की ओर से है। मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के अहले बैत (परिजनों) की सेवा के लिए, यह बयान एक शोध प्रबंध बन गया है। इसलिए, ऐतिहासिक दृष्टि से इसका नाम 'अराअतुल अदब लि फ़ाज़िलिन नसब' रखना अधिक उपयुक्त है। और अल्लाह सबसे बेहतर जानता है। आयु की दृष्टि से हर वृद्ध 'शेख' है, और श्रेष्ठता की दृष्टि से हर विद्वान और नेक व्यक्ति शेख है, भले ही वह युवा हो। भारत में वंश के संबंध में दो मुहावरे प्रचलित हैं: एक यह कि सैयद, मुगल और पठान के अलावा हर मुस्लिम समुदाय 'शेख' कहलाता है। इस प्रकार इसका प्रयोग सामान्य है, जैसे भारत के शुरुआती दौर में हर मुसलमान को 'तुर्क कहा जाता था। इसी मुहावरे पर मौलाना (अल्लाह उनकी कब्र को पवित्र करे) फरमाते हैं:

उसने कहा, मैं एक दर्पण हूँ, जिसे मित्र ने चमकाया है। तुर्क और हिंदू मुझमें वही देखते हैं जो वह स्वयं है। (2)

(अनुवाद: उसने कहा, ऐ दोस्त! मैं एक साफ़ शीशा हूँ कि तुर्क और हिंदुस्तान के लोग मुझमें वही देखते हैं जो वे स्वयं हैं।)

1. कंजुल उम्माल, संदर्भ: तिब और इब्न नईम, अबी सईद से रिवायत, हदीस 308, मुअस्ससतुर रिसाला बेरूत 1/77; अल-मुअजम अल-कबीर, हदीस 2881, 3/126; और अल-मुअजम अल-औसत, हदीस 205, 1/122।
2. मसनवी मानवी, इस वर्णन में कि हर व्यक्ति की गति वहीं से है जहाँ वह स्वयं है, हर कोई स्वयं को प्रकाशमय देखता है। किताब खाना पेशावर, पहला खंड, पृ. 62।

768 में से पृष्ठ 256

ومن لم یحفظھن لم یحفظ اللہ دینہ ولا دنیاہ حرمۃ الاسلام وحرمتی وحرمۃ رحمی- رواہ ابو الشیخ وابن حبان والطبرانی۔

محفوظ رکھے، اور جو ان کی حفاظت نہ کرے اللہ اس کے دین کی حفاظت فرمائے نہ دنیا کی ایک اسلام کی حرمت، دوسری میری حرمت، تیسری میری قرابت کی حرمت، اسے روایت کیا ہے ابوالشیخ ابن حبان اور طبرانی نے۔

نسب پر فخر کرنا جائز نہیں

- ہاں نسب پر فخر جائز نہیں۔
- نسب کے سبب اپنے آپ کو بڑا جاننا، تکبر کرنا جائز نہیں۔
- دوسروں کے نسب پر طعن جائز نہیں۔
- انھیں کم نسبی کے سبب حقیر جاننا جائز نہیں۔
- نسب کو کسی کے حق میں عار یا گالی سمجھنا جائز نہیں۔
- اس کے سبب کسی مسلمان کا دل دکھانا جائز نہیں۔

احادیث جو اس باب میں آئیں انھیں معانی کی طرف ناظر ہیں و باللہ التوفیق خدمت گاری اہل بیت مصطفٰی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے لئے یہ بیان ایک رسالہ ہو گیا لہذا بلحاظ تاریخ اس کا نام اراءۃ الادب لفاضل النسب رکھنا انسب، واللہ تعالٰی اعلم۔ شیخ بنظر عمر ہر بوڑھا ہے اور بنظر فضل ہر عالم و صالح اگرچہ جوان ہو اور بنظر نسب ہندوستان میں دو محاورے ہیں ایک یہ کہ سید مغل

پٹھان کے سوا باقی ہر قوم کا مسلمان شیخ ہے یوں اس کا اطلاق عام ہے جیسے ابتداء ہند میں ہر مسلمان کو ترک کہتے تھے، اسی محاورے پر مولانا قدس سرہ فرماتے ہیں:۔

گفت من آئینہ ام صیقل دوست ترک و ہند و در من آں بیند کہ اوست (2)

(اس نے کہا اے دوست! میں صاف شیشہ ہوں کہ ترک اور ہندوستان کے لوگ مجھ میں اسے دیکھتے ہیں۔ت)

1۔ کنزالعمال بحوالہ طب وابن نعیم عن ابی سعید حدیث ۳۰۸ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۱/ ۷۷، المعجم الکبیر حدیث ۲۸۸۱ ۳/ ۱۲۶ و المعجم الاوسط حدیث ۲۰۵ ۱/ ۱۲۲ 2۔ مثنوی معنوی در بیان آنکہ جنیدن ہر کسے از آنجاست کہ ویست ہر کسے نورانی کتب خانہ پشاور دفتر اول ۶۲

Volume 23 Fatawa Razawiyya

Furthermore, for someone among the four noble nations who is not actually one of them and claims to be a Sheikh, there is a severe warning:

Arabic Text	Urdu Translation
Whoever claims to belong to other than his father, Paradise is forbidden for him. Narrated by Ahmad[1], Bukhari, Muslim, Abu Dawood, and Ibn Majah from Sa'd and from Abu Bakrah, may Allah Almighty be pleased with them both.	He who calls someone other than his father his own father, Paradise is forbidden for him. This has been narrated by Ahmad, Bukhari, Muslim, Abu Dawood, and Ibn Majah from Sa'd and from Abu Bakrah (may Allah Almighty be pleased with them both); it is included therein together.

And He (peace and blessings of Allah Almighty be upon him) says:

Arabic Text	Urdu Translation
Whoever claims to belong to other than his father, then upon him is the curse of Allah, the angels, and all people collectively. Allah will not accept from him on the Day of Resurrection any obligatory or voluntary act. Narrated by the Six except Ibn[2] Majah from the Commander of the Faithful Ali, may Allah honor his face, and Ahmad, Ibn Majah, and Ibn Hibban cited it from Ibn Abbas, may Allah Almighty be pleased with them both. And Allah Almighty knows best.	He who makes others his father, on him is the curse of Allah, the angels, and all humans. Allah Almighty will not accept his obligatory or voluntary acts on the Day of Judgment. This has been narrated by the Six Authentic Books except Ibn Majah from Ali al-Murtaza (may Allah be pleased with him), and its initial part has been narrated by Imam Ahmad, Ibn Majah, and Ibn Hibban from Hazrat Abdullah ibn Abbas (may Allah Almighty be pleased with them both). And Allah Almighty knows best.

Written by the sinful servant Abdul Mustafa Ahmad Raza, may he be forgiven for the sake of Muhammad the Chosen One, peace and blessings of Allah Almighty be upon him.

The treatise 'Ara'at al-Adab li-Fadil al-Nasab' is concluded.

1. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Maghazi 2/219 and Kitab al-Fara'id, Chapter on whoever claims someone other than his father 2/1001; Sahih Muslim, Kitab al-Iman, Chapter on the state of one who turns away from his father while knowing, Qadeemi Kutub Khana Karachi 1/57; Sunan Abi Dawood, Kitab al-Adab, Chapter on a man who attributes himself to other than his masters, Aftab-e-Alam Press Lahore 2/421; Sunan Ibn Majah, Kitab al-Hudud p. 191 and Musnad Ahmad bin Hanbal from Sa'd bin Abi Waqqas 1/129, 174, 179.
2. Sahih Muslim, Kitab al-Hajj, Chapter on the Excellence of Medina 1/424 and Kitab al-Fisq, Chapter on the prohibition of a client taking another master 1/695; Sunan Ibn Majah, Kitab al-Hudud, Chapter on whoever claims someone other than his father, H.M. Saeed Company Karachi p. 191; Musnad Ahmad bin Hanbal, Abdullah bin Abbas, Al-Maktab al-Islami Beirut 1/328.

खण्ड २३ फ़तावा रज़विया

इसके अलावा, चार कुलीन कौमों में से कोई, जो वास्तव में उनमें से नहीं है और खुद को शेख बताता है, उसके लिए कड़ी चेतावनी है:

अरबी पाठ

जिसने अपने पिता के अलावा किसी और के पुत्र होने का दावा किया, उसके लिए जन्नत हराम है। इसे अहमद[1], बुखारी, मुस्लिम, अबू दाऊद और इब्न माजाह ने साद और अबू बकरह (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) से रिवायत किया है।

उर्दू अनुवाद

जो अपने पिता के सिवा दूसरे को अपना पिता बनाए, उस पर जन्नत हराम है। इसे अहमद, बुखारी, मुस्लिम, अबू दाऊद और इब्न माजाह ने साद और अबू बकरह (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) से रिवायत किया है; यह इसमें साथ ही शामिल है।

और आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

अरबी पाठ

जिसने अपने पिता के अलावा किसी और के पुत्र होने का दावा किया, तो उस पर अल्लाह, फरिश्तों और तमाम इंसानों की लानत है। कयामत के दिन अल्लाह न उसका कोई फर्ज़ (अनिवार्य कार्य) स्वीकार करेगा और न ही नफ़्ल (स्वैच्छिक कार्य)। इसे इब्न[2] माजाह के अलावा छह प्रमुख हदीस किताबों ने अमीरुल मोमिनीन अली (अल्लाह उनके चेहरे को सम्मानित करे) से रिवायत किया है, और अहमद, इब्न माजाह और इब्न हिब्बान ने हजरत अब्दुल्ला इब्न अब्बास (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) से इसका ज़िक्र किया है। और अल्लाह बेहतर जानता है।

उर्दू अनुवाद

जो दूसरों को अपना पिता बनाए, उस पर अल्लाह और फरिश्तों और तमाम इंसानों की लानत। अल्लाह तआला कयामत के दिन न उसका फर्ज़ कबूल करेगा न नफ़्ल। इसे इब्न माजाह के अलावा सिहाह सित्तह (छह प्रमाणिक पुस्तकें) ने अली मुर्तज़ा रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया है, और इसका शुरुआती हिस्सा इमाम अहमद, इब्न माजाह और इब्न हिब्बान ने हजरत अब्दुल्ला इब्न अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रिवायत किया है। वल्लाहु तआला आलम (अल्लाह बेहतर जानता है)।

इसे गुनहगार बंदे अब्दुल मुस्तफ़ा अहमद रज़ा ने लिखा है, मुहम्मद मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के सदके में उनकी मगफिरत हो।

रिसाला 'आराअतुल अदब लि-फाजिलिन नसब' समाप्त हुआ।

आई.टी. मजलिस दावत-ए-इस्लामी

1. सहीह अल-बुखारी, किताब अल-मगाज़ी 2/219 और किताब अल-फराइज, बाब मन अदआ इला गैरि अबीही 2/1001; सहीह मुस्लिम, किताब अल-ईमान, बाब हाल मन रगाबा अन अबीही वहुवा यअलम, कदीमी कुतुब खाना कराची 1/57; सुनन अबी दाऊद, किताब अल-अदब, बाब फिल रजुल यन्तामी इला गैरि मवालीह, आफताब-ए-आलम प्रेस लाहौर 2/421; सुनन इब्न माजाह, किताब अल-हुदूद पृ. 191 और मुसनद अहमद बिन हंबल साद बिन अबी वक्कास से 1/129, 174, 179।
2. सहीह मुस्लिम, किताब अल-हज, बाब फजल अल-मदीना 1/424 और किताब अल-फिसक, बाब तहरीम तवल्ली अल-अतीक गैर मवालीह 1/695; सुनन इब्न माजाह, किताब अल-हुदूद, बाब मन अदआ इला गैरि अबीही, एच.एम. सईद कंपनी कराची पृ. 191; मुसनद अहमद बिन हंबल, अब्दुल्ला बिन अब्बास, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरुत 1/328।

पृष्ठ २५७ का ७६८

دوسرے چار شریف قوموں سے ایک اس طرح البتہ جوان میں کانہ ہو اور اپنے آپ کو شیخ بتائے وہ وعید شدید:

Arabic Text	Urdu Translation
من ادعی الی غیر ابیہ فالجنۃ علیہ حرام، رواہ احمد[1] والبخاری و مسلم و ابوداؤد وابن ماجۃ عن سعد و عن ابی بکرۃ معارضی اللہ تعالیٰ عنہما۔	جو اپنے باپ کے سوا دوسرے کو اپنا باپ بنائے اس پر جنت حرام ہے اس کو روایت کیا ہے احمد اور بخاری اور مسلم اور ابوداؤد اور ابن ماجہ نے سعد سے اور ابی بکرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے معا میں داخل ہے۔

اور فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم:

Arabic Text	Urdu Translation
من ادعی الی غیر ابیہ فعلیہ لعنۃ اللہ والملئکۃ والناس اجمعین لا یقبل اللہ منہ یوم القیمۃ صرفاً ولا عدلا۔ رواہ الستۃ الا ابن[2] ماجۃ عن امیر المومنین علی کرم اللہ وجہہ وصدرہ احمد وابن ماجۃ وابن حبان عن ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما واللہ تعالیٰ اعلم۔	جو دوسروں کو اپنا باپ بنائے اس پر اللہ اور فرشتوں اور آدمیوں سب کی لعنت۔ اللہ تعالیٰ روزِ قیامت نہ اس کا فرض قبول کرے نہ نفل اس کو ابن ماجہ کے علاوہ صحاحِ ستہ نے روایت کیا علی مرتضیٰ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے، اور اس کا ابتدائی حصہ امام احمد، ابن ماجہ اور ابن حبان نے حضرت عبداللہ ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے روایت کیا ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

کتبہ عبدہ المذنب عبدالمصطفیٰ احمد رضا عفی عنہ بمحمد المصطفی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم

۱ صحیح البخاری کتاب المغازی ۲/ ۲۱۹ و کتاب الفرائض باب من ادعی الی غیر ابیہ ۲/ ۱۰۰۱، صحیح مسلم کتاب الایمان باب حال من رغب عن ابیہ وھو یعلم قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۵۷، سنن ابی داؤد کتاب الادب باب فی الرجل ینتمی الی غیر موالیہ آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۴۲۱، سنن ابن ماجہ کتاب الحدود ص ۱۹۱ و مسند احمد بن حنبل عن سعد بن ابی وقاص ۱/ ۱۲۹، ۱۷۴، ۱۷۹ ۲ صحیح مسلم کتاب الحج باب فضل المدینۃ ۱/ ۴۲۴ و کتاب الفسق باب تحریم تولی العقیق غیر موالیہ ۱/ ۶۹۵، سنن ابن ماجہ کتاب الحدود باب من ادعی الی غیر ابیہ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۱۹۱، مسند احمد بن حنبل عبداللہ بن عباس المکتب الاسلامی بیروت ۱/ ۳۲۸

Volume 23 Fatawa Razawiya

Customs and Traditions Ostentation, Boasting, Innovation, Wastefulness, etc.

Problem 67: From Ujjain, house of Mir Khadim Ali, Assistant, sent by Muhammad Yaqoob Ali Khan, 27 Rabi al-Awwal Sharif 1309 AH.

(Persian Text): What do the most perfect scholars of Sharia and the most excellent Muftis of Tariqat say in this matter: that in the blessed month of Ramadan on the twenty-seventh night, mosques are decorated with lamps; and on the occasion of Milad Sharif gatherings, houses are adorned and illuminated with unpictured instruments, chandeliers, etc.; and for the Urs celebrations at the shrines of religious elders and the Prophetic shrine (peace and blessings of Allah be upon him), lights are lit, excluding the use of waqf (endowment) property—is it permissible or forbidden? Please state with references from the texts of the scholars (may Allah have mercy on them all).

(Urdu Text): What do the complete scholars of Sharia and the eminent Muftis of the Tariqat say regarding this issue: that on the occasion of the 27th night of Ramadan, people decorate mosques and make special arrangements for lighting; they decorate houses for Milad Sharif celebrations, putting up chandeliers and flowers etc.; and they make such arrangements at the shrines of religious elders during annual Urs celebrations and at the illuminated shrine of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), provided it is not from endowment (waqf) funds—is this permissible or forbidden? Please provide a reasoned answer with references from books. May Allah have mercy on everyone. (T)

Page 258 of 768

जिल्द 23 फ़तावा रज़विया

रस्म व रिवाज रिया व तफ़ाखुर व बिदअत व इसराफ़ व वग़ैरा

मसला 67: उज्जैन से, मीर खादिम अली के घर से, प्रेषक मुहम्मद याकूब अली खान, 27 रबीउल अव्वल शरीफ 1309 हिजरी।

(फ़ारसी पाठ): उलेमा-ए-कामलीन शरीयत और अफ़ज़लुल फुज़ला मुफ़्तियान-ए-तरीक़त इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि रमज़ान-उल-मुबारक की सत्ताईसवीं रात को मस्जिदों को कंदीलों से और मिलाद शरीफ की महफ़िलों के मौकों पर घरों को बिना तस्वीर वाले यंत्रों, फ़ानूस आदि से रौशन किया जाता है; और बुज़ुर्गों के उर्स और नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के मज़ार पर रौशनी की जाती है, वक़्फ़ के माल के अलावा - क्या यह जायज़ है या हराम? उलेमा की किताबों की इबारत की सनद के साथ बयान फ़रमायें।

(उर्दू पाठ): उलेमा-ए-कामलीन शरीयत और फ़ाज़िलीन मुफ़्तियान-ए-तरीक़त इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि लोगों का रमज़ान की सत्ताईसवीं शब (रात) के मौके पर मस्जिदों को सजाना, रोशनियों का विशेष प्रबंध करना, मिलाद शरीफ के कार्यक्रमों के लिए घरों को सजाना, झाड़-फ़ानूस और फूल आदि लगाना, बुज़ुर्गों के सालाना उर्स के मौकों पर खानक़ाहों पर और रसूले अकरम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के रौशन मज़ार पर इस तरह का प्रबंध करना, वक़्फ़ की संपत्ति के अलावा, जायज़ है या हराम? किताबों के हवाले से दलील के साथ जवाब इनायत फ़रमायें। अल्लाह ताला सब पर रहम फ़रमाए। (त)

पृष्ठ 258/768

رسم و رواج ریا و تفاخر و بدعت و اسراف و غیرہ

مسئلہ ۶۷: از اوجین مکان میر خادم علی اسٹنٹ مرسلہ محمد یعقوب علی خاں ۲۷ ربیع الاول شریف ۱۳۰۹ھ

(فارسی متن): چہ می فرمایند علمائے کمل الکاملین شریعت و مفتیان افضل الفضلاء طریقت دریں مسئلہ کہ در ماہِ رمضان المبارک کہ شب بست و ہفتم مساجد را بقنادیل و بہ تقریب جلسہ مولد شریف مکان را منقش و آلات بلا تصویر وفانوس وغیرہ منور سازند سوائے مال وقف و براعراس خانقاہ بزرگان دین و مزار نبوی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم بروشنی روشن نمایند درست است یا حرام، بیان فرمایند بسند عبارت کتب رحمۃ اللہ علیہم اجمعین۔

(اردو متن): کیا فرماتے ہیں علماء کاملین علماء شریعت اور فاضلین مفتیان طریقت اس مسئلہ میں کہ لوگوں کا ستائیسویں شب رمضان کے موقع پر مساجد کو آراستہ کرنا روشنیوں کا خصوصی اہتمام کرنا میلاد شریف کی تقریبات کے لئے مکانات کو سجانا، فانوس اور پھول وغیرہ لگانا ، بزرگان دین کے سالانہ عرسوں میں خانقاہوں پر اور آنحضرت صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے مزار پر انوار پر اس قسم کا بندوبست کرنا سوائے مال وقف کے درست ہے یا حرام ؟ بحوالہ کتب مدلل جواب مرحمت فرمایا جائے اللہ تعالیٰ سب پر رحمت فرمائے۔ (ت)

Fatawa Razawiyya, Volume 23

The Answer: The aforementioned decoration and adornment are religiously permissible. Allah the Almighty says: "Say, 'Who has forbidden the adornment of Allah which He has produced for His servants?'" (1). Similarly, making arrangements for light according to need and wisdom is also permissible (needs vary according to different circumstances). For example, the narrowness or spaciousness of a place, the small or large number of people, the singularity or multiplicity of storeys, etc. - in these situations, needs and requirements change. In a small place with a small gathering, two or three lamps, or even one, is sufficient. In a spacious and large house, for more people and multiple storeys, ten, twenty, or even more are needed. The Leader of the Believers, our Master Ali (may Allah honor him), came to the Prophet's Mosque at night during the month of Ramadan and saw the mosque illuminated and glowing with lamps, with light spreading in every direction. He remembered the Leader of the Believers, our Master Umar Farooq (may Allah be pleased with him), with a prayer and said: "O son of Khattab! You have illuminated our mosques; may Allah illuminate your grave." The issue of lighting candles at graves and shrines has been discussed by this humble servant in an independent treatise titled "Tawalih al-Noor fi Hukm al-Suraj ala al-Qubur."

1. The Holy Quran, 7:32
2. Tarikh al-Khulafa, Section on the Firsts of Umar (may Allah be pleased with him), Mujtabai Press Delhi, p. 97

फतावा रज़विया, खंड 23

उत्तर: उपरोक्त सजावट और सुंदरता शरीयत के अनुसार जायज़ है। अल्लाह तआला का इरशाद है: "फ़रमा दीजिये कि उस ज़ीनत और ज़ेबाइश (सजावट) को किसने हराम ठहराया है जिसे उसने अपने बंदों के लिए ज़ाहिर फरमाया है?" (1)। इसी तरह ज़रूरत और मसलहत के मुताबिक रौशनी का इंतज़ाम करना भी जायज़ है (विभिन्न परिस्थितियों के अनुसार ज़रूरत बदलती रहती है)। उदाहरण के लिए, मकान की तंगी और कुशादगी (विस्तार), लोगों की कमी और बहुतायत, मंज़िलों की संख्या आदि - इन स्थितियों में ज़रूरत और हाजत बदल जाती है। एक संकरी जगह और कम भीड़ में दो या तीन चिराग़, यहाँ तक कि एक भी काफ़ी होता है। एक विशाल और बड़े घर में, अधिक लोगों और कई मंज़िलों के लिए दस-बीस या उससे भी अधिक की ज़रूरत पड़ती है। अमीरुल मोमिनीन सैय्यदना हज़रत अली (करम अल्लाह वजहु) रमज़ान शरीफ में रात के समय मस्जिद-ए-नबवी में तशरीफ लाए, तो मस्जिद को चिराग़ों से रोशन और जगमगाते हुए देखा कि हर ओर रौशनी फैल रही थी। आपने अमीरुल मोमिनीन सैय्यदना हज़रत उमर फारूक (रज़ियल्लाहु अन्हु) को दुआ के ज़रिए याद फरमाया और इरशाद फरमाया: "ऐ फर्ज़ंद-ए-खत्ताब! तुमने हमारी मस्जिदों को मुनव्वर और रोशन किया, अल्लाह तआला तुम्हारी क़ब्र को मुनव्वर करे।" मक़बरों और मज़ारों पर शमा (मोमबत्ती) जलाने का मसला इस फ़क़ीर (लेखक) ने अपने स्वतंत्र रिसाले जिसका नाम "तवालिह अल-नूर फी हुक्म अल-सुरज अलल क़ुबूर" है, में विस्तार से बयान किया है।

1. अल-क़ुरआन अल-करीम, 7/32
2. तारीख अल-खुलफ़ा, उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु) की अव्वलियात के बारे में अध्याय, मतबा मुजतबाई दिल्ली, पृ. 97

पृष्ठ 259 का 768

فتاویٰ رضویہ، جلد ۲۳

الجواب: مذکورہ زیب وزینت شرعاً جائز ہے۔ اللہ تعالیٰ کا ارشاد ہے "قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ" (۱) فرما دیجئے کہ اس زینت و زیبائش کو کس نے حرام ٹھہرا دیا ہے جو اس نے اپنے بندوں کے لئے ظاہر فرمائی ہے۔ اسی طرح ضرورت اور مصلحت کے مطابق روشنی کا انتظام کرنا بھی جائز ہے (مختلف حالات کے لحاظ سے ضرورت بدلتی رہتی ہے) مثلاً مکان کی تنگی اور کشادگی، لوگوں کی قلت و کثرت، منازل کی وحدت و تعدد وغیرہ ان صورتوں میں ضرورت اور حاجت میں تبدیل آجاتی ہے۔ تنگ منزل اور تھوڑے مجمع میں دو تین چراغ بلکہ ایک بھی کافی ہوتا ہے۔ کشادہ اور بڑے گھر زیادہ لوگوں اور متعدد منزلوں کے لئے دس بیس بلکہ ان سے بھی زیادہ کی ضرورت پڑتی ہے، امیر المومنین سیدنا حضرت علی کرم اللہ وجہہ رمضان شریف میں رات کے وقت مسجد نبوی میں تشریف لائے تو مسجد کو چراغوں سے منور اور جگمگاتے ہوئے دیکھا کہ ہر سمت روشنی پھیل رہی تھی آپ نے امیر المومنین سیدنا حضرت عمر فاروق رضی اللہ تعالیٰ عنہ کو بذریعہ دعا یاد فرمایا اور ارشاد فرمایا کہ اے فرزندِ خطاب! تم نے ہماری مساجد کو منور و روشن کیا اللہ تعالیٰ تمہاری قبر کو منور کرے۔ خدائے گورت پر نور کند و مسئلہ شمعہ در مقابر و مزارات افروختن را فقیر در رسالہ مستقلہ مسمیٰ بہ طوالح النور فی حکم السرج علی القبور ہر چہ

۱ القرآن الکریم ۷/ ۳۲ ۲ تاریخ الخلفاء فصل فی اولیات عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ مطبع مجتبائی دہلی ص ۹۷

I have made it all clear and radiant, and there I have also researched that the Hadith "and those who take lamps upon them [graves]" which the opponents use to create a fuss in this matter, regardless of the fact that in its chain of narration Bazam is weak, it is also not beneficial for the opponent rationally. Yes, aimless and wasteful lighting, as some people do on the night of completion of Quran or during the death anniversaries (Urs) of elders, where hundreds of lamps are placed in strange arrangements and unique positions, above and below, side by side, has been forbidden in books of jurisprudence like Ghamz al-Uyun etc. due to extravagance. There is no doubt that where extravagance applies, avoidance is absolutely necessary and appropriate. And Allah, Glorified and Exalted be He, knows best.

(The humble one [the author] has explained the issue of lighting candles at graveyards and shrines with clarity in his separate masterly treatise. The name of the treatise is "Tawali' al-Nur fi Hukm al-Suruj 'ala al-Qubur" (The radiant dawning of lights in stating the ruling of lamps on graves. - Translator). In it, I have also presented the research on what the real meaning is of the narration which mentions the curse upon those who light lamps on graves, which the opponents rely on for their argument. Apart from the fact that in the chain of this Hadith, a narrator named Bazam is weak, even rationally it is not useful for the opponents. However, the useless and extravagant use of lights, as some people do on the night of Quran completion or on occasions of Urs of saints, where hundreds of lamps are kept in strange and odd arrangements, above and below and in parallel ways, is questionable and comes under the category of extravagance. Therefore, the respected jurists in books of Fiqh like Ghamz al-Uyun etc. have forbidden doing so based on extravagance (wastefulness). There is no doubt that where extravagance is proven, abstinence is necessary. Allah Almighty is Pure, Most High and the Best Knower. - Translator)

Problem 68: From Jalandhar, Mohalla Rasta Phagwara Darwaza, sent by Sheikh Muhammad Shamsuddin Sahib, 22 Rajab 1310 AH. Some people give the 'bond' (paywand) of His Eminence Piran-e-Pir. Its description is such that when a boy is born, they name him 'Paywandi'. When he turns one year old, they put a collar (hansli)

around his neck, and similarly in the second year... until he reaches the age of 14 or 15, those collars and the boy...

1. Musnad Imam Ahmad bin Hanbal from Ibn Abbas, Dar al-Fikr Beirut, 1/229; Jami' at-Tirmidhi, Chapter on the dislike of taking a mosque over a grave, Amin Company Delhi, 1/43.

फतावा रज़विया जिल्द 23

मैंने इसे पूरी तरह स्पष्ट और प्रकाशित कर दिया है, और वहां यह शोध भी किया है कि वह हदीस "और वे जो उन [कब्रों] पर चिराग जलाते हैं" जिसे विरोधी इस मामले में शोर मचाने के लिए इस्तेमाल करते हैं, इस तथ्य के बावजूद कि इसके वर्णन की श्रृंखला में बाज़ाम कमज़ोर है, तर्कसंगत रूप से भी विरोधियों के लिए फायदेमंद नहीं है। हाँ, व्यर्थ और फिजूल रोशनी, जैसा कि कुछ लोग कुरान खत्म होने की रात या बुजुर्गों के उर्स के मौकों पर करते हैं, जहाँ सैकड़ों चिराग अजीब व्यवस्था और विचित्र स्थिति में ऊपर-नीचे और एक-दूसरे के बराबर रखे जाते हैं, 'गमज़ अल-उयून' जैसी फिक़ह की किताबों में इसराफ़ (फ़िज़ूलख़र्ची) के कारण मना किया गया है। इसमें कोई संदेह नहीं है कि जहाँ इसराफ़ साबित होगा, वहाँ उससे बचना अनिवार्य और उचित है। और अल्लाह, जो पवित्र और सर्वोच्च है, सबसे बेहतर जानता है।

(फ़क़ीर ने कब्रिस्तान और मज़ारात पर शमा जलाने के मसले को अपने एक स्वतंत्र शोध पत्र में विस्तार से बयान किया है। उस रिसाले का नाम 'तवालिअल नूर फी हुक्म अल-सुरुज अलल कुबूर' (कब्रों पर चिराग जलाने के हुक्म के बयान में रोशनी का उदय) है। इसमें मैंने यह शोध भी पेश किया है कि हदीस में कब्रों पर चिराग जलाने वालों पर लानत भेजे जाने वाली जिस रिवायत से विरोधी दलील और सहारा लेते हैं, उसका वास्तविक अर्थ क्या है। इस बात से इतर कि इस हदीस की सनद में बाज़ाम नाम का रावी कमज़ोर है, तर्क की दृष्टि से भी विरोधियों के लिए उपयोगी नहीं है। अलबत्ता रोशनी का बेफायदा और फिजूल इस्तेमाल जैसा कि कुछ लोग खत्म-ए-कुरान की रात या बुजुर्गों के उर्सों के मौकों पर करते हैं कि सैकड़ों चिराग अजीब-ओ-गरीब शक्ल और व्यवस्था के साथ ऊपर-नीचे और बराबर तरीकों से रखते हैं, वह संदिग्ध है और इसराफ़ के दायरे में आता है। चुनांचे फुकहा-ए-किराम ने फिक़ह की किताबों जैसे 'गमज़ अल-उयून' वगैरह में इसराफ़ (फिजूलखर्ची) के आधार पर ऐसा करने से मना फरमाया है। इसमें कोई शक नहीं कि जहाँ इसराफ़ साबित होगा वहाँ परहेज ज़रूरी है। अल्लाह तआला पाक, बरतर और खूब जानने वाला है। - संकलक)

मसला 68: जालंधर, मोहल्ला रास्ता फगवाड़ा दरवाजा से प्रेषित, शेख मुहम्मद शम्सुद्दीन साहब, 22 रजब 1310 हिजरी। कुछ लोग हज़रत पीराने पीर का पैवंद देते हैं, उसकी कैफियत इस तरह है कि जब लड़का पैदा होता है तो उसका नाम पैवंदी रखते हैं और जब एक साल का हो जाता है तो उसके

गले में हँसली (एक आभूषण) डाल देते हैं और इसी तरह दूसरे साल... 14 या 15 साल तक जब वह लड़का उस उम्र तक पहुँच जाए, वे हँसलियाँ और लड़का...

1. मुस्नद इमाम अहमद बिन हनबल, इब्ने अब्बास से, दारुल फिक्र बेरुत 1/229, जामेअ तिरमिज़ी, कब्र पर मस्जिद बनाने की मकरूहियत का बाब, अमीन कंपनी दिल्ली 1/43.

पेज 260 / 768

تمام تر روشن و پر نور کردہ ام ونیز آنجا تحقیق نمودہ کہ حدیث والمتحذین علیھا السرج کہ مخالفان دریں باب باد چنگ زنند بقطع نظر از انکہ در سند او باذام ضعیف درا یۃ نیز مخالف را غیر نافع ست آرے روشنی لغو و فضول را چنانکہ بعضے مرادمان شب ختم قرآن یا در بعض اعراس بزرگان کنند کہ صدہا چراغ بترتیب عجیب و وضع غریب زیر و بالا برابر نہند در کتب فقہیہ ہمچو غمز العیون وغیرہ بنظر اسراف منع فرمودہ اند و شک نیست کہ جائیکہ اسراف صادق ست اجتناب قطعاً لازم ولائق است۔ واللہ سبحانہ وتعالی اعلم۔

فرمائے، قبرستان اور مزارات پر شمع جلانے کے مسئلہ کو فقیر نے اپنے مالک مستقل رسالہ میں وضاحت کے ساتھ بیان کیا ہے رسالے کا نام ہے طوالع النور فی حکم السرج علی القبور (نور کے نورانی مطالع قبروں پر چراغاں کرنے کے حکم کے بیان میں۔ ت) میں نے اس میں یہ تحقیق بھی پیش کی ہے کہ حدیث میں قبروں پر چراغاں کرنے والوں پر لعنت فرمائی جانے والی روایت سے مخالفین جو استدلال اور سہارا لیتے ہیں اس کا حقیقی مفہوم کیا ہے۔ قطع نظر اس سے کہ اس حدیث کی سند میں باذام نامی راوی ضعیف ہے۔ از روئے عقل بھی مخالفین کے لئے مفید نہیں، البتہ روشنی کا بے فائدہ اور فضول استعمال جیسا کہ بعض لوگ ختم قرآن والی رات یا بزرگوں کے عرسوں کے مواقع پر کرتے ہیں کہ سیکڑوں چراغ عجیب و غریب وضع و ترتیب کے ساتھ اوپر نیچے اور باہم برابر طریقوں سے رکھتے ہیں محل نظر ہے اور اسراف کے زمرے میں آتا ہے چنانچہ فقہائے کرام نے کتب فقہ مثلاً غمز العیون وغیرہ میں اسراف (فضول خرچی) کی بنا پر ایسا کرنے سے منع فرمایا ہے۔ اس میں کوئی شک نہیں کہ جہاں اسراف صادق آئے گا وہاں پرہیز ضروری ہے۔ اللہ تعالٰی پاک۔ برتر اور خوب جاننے والا ہے۔ (ت)

مسئلہ ۶۸: از جالندھر محلّہ راستہ پھگوڑہ دروازہ مرسلہ شیخ محمد شمس الدین صاحب ۲۲ رجب ۱۳۱۰ھ بعض لوگ جناب پیران پیر کا پیوند دیتے ہیں کیفیت اس کی اس طرح ہے کہ جب لڑکا پیدا ہوتا ہے تو اس کا نام پیوندی رکھتے ہیں اور جب سال کا ہوا اس کے گلے میں ہنسلی ڈال دیتے ہیں اور اس طرح دوسرے برس ۱۴ یا ۱۵ سال تک جب وہ لڑکا اس عمر تک پہنچادے وہ ہنسلیاں اور لڑکے

1 مسند امام احمد بن حنبل عن ابن عباس دارالفکر بیروت ۱/ ۲۲۹، جامع الترمذی باب کراہیۃ ان یتخذ علی القبر مسجدا امین کمپنی دہلی ۱/ ۴۳

...evaluate its price and give a tenth part of it in the name of Hazrat Peeran-e-Peer, and the belief is that doing so ensures the boy lives long. Similarly, for animals, if it is an ox or a buffalo, they give a tenth of its value at the time of plowing, and if it is a female, at the time of its first mating. Moreover, they dedicate trees to the Peer Sahib and consider it forbidden (Haram) to burn or use them for other purposes, even until the tree becomes old, falls, and decays. They also give a share from the fields in the name of the Peer Sahib. Is this permissible or not? And what is the ruling regarding such a person? Furthermore, "Boodi" i.e., a tuft of hair, like the Hindu community keeps on children's heads; if asked what it is, they say it is Peer Sahib's "Boodi". Similarly, "Madar Peer's Chutiya" (a lock of hair). After a specific period, they offer it as a vow to the Peer Sahib, fulfilling their rituals with great respect and then shaving it off. Is the Imamate (leading prayer) or allegiance (Bai'at) to a person who receives the price of such a "Dasondhi" child, etc., and accepts offerings from the tenth share of that price and jewelry, valid or not?

The Answer: (1) The name "Dasondhi" is derived from the Hindu infidels, and Muslims are forbidden from keeping names used by infidels, as clarified regarding the name 'Yuhanna' etc. (as jurists have explicitly stated regarding naming 'Yuhanna'. - T). And making a boy wear jewelry like a neck-ring (hansli) etc. is forbidden (Haram), for *indeed, what is forbidden to take is forbidden to give* (because giving what is forbidden to take is also forbidden. - T). Evaluating a boy's price is ignorance. The belief that doing so makes a boy live—if understood as "he will live only if we do this, otherwise he will die"—is grave ignorance. It is an ill-fated, rejected belief, similar to the superstitions of Hindus and other stubborn infidels. Yes, if they abandoned these absurdities and simply gave charity to the needy in the name of Allah Almighty and dedicated its reward to the soul of Ghaus-al-Thaqalayn, Ghaith-al-Kawnayn (may Allah Almighty bless his noble grandfather and him, and grant him peace), with the intention that the Lord Almighty, through the virtue of charity, may protect them from calamities, and through the transmission of reward, the blessings of the pleasure, prayer, and attention of Ghaus-al-A'zam (may Allah be pleased with him) would be included, and by expressing devotion and humility in the court of the Beloved of the Merciful (may Allah Almighty be pleased with him), Allah Subhanahoo wa Ta'ala would be pleased, and His pleasure brings mercy and removes distress. Life will not last beyond its appointed time, and death will not occur until the destined moment. Then such belief and action...

[1] Al-Ashbah wan-Nazair, First Art, Fourteenth Rule, Idara-tul-Quran, Karachi 1/189.

...उसकी कीमत लगवाकर उसका दसवाँ हिस्सा हज़रत पीराने-पीर के नाम से देते हैं और यह अक़ीदा (विश्वास) रखते हैं कि ऐसा करने से लड़का जीवित रहता है। इसी तरह जानवरों में अगर बैल या भैंसा है तो हल जोतते समय और अगर मादा है तो उसके ब्याने के समय कीमत का दसवाँ हिस्सा देते हैं। इसके अलावा, वे पेड़ों को पीर साहब का मानकर उन्हें जलाना या अन्य उपयोग में लाना हराम समझते हैं, यहाँ तक कि अगर वह बूढ़ा होकर गिर पड़े और पड़ा-पड़ा सड़ जाए। वे खेतों से भी पीर साहब के नाम पर हिस्सा देते हैं। क्या यह जायज़ है या नहीं? और ऐसे व्यक्ति के लिए क्या हुक्म है? इसके अलावा, "बूदी" यानी चोटी, जैसे हिंदू समुदाय बच्चों के सिर पर रखते हैं; अगर पूछा जाए कि यह क्या है, तो वे इसे पीर साहब की "बूदी" बताते हैं। इसी तरह "मदार पीर की चुटिया" (बालों की एक लट)। एक निश्चित अवधि के बाद, वे इसे पीर साहब की मन्नत के रूप में चढ़ाते हैं, बड़े सम्मान के साथ अपनी रस्में पूरी करके उसे मुंडवा देते हैं। क्या ऐसे व्यक्ति की इमामत (नमाज़ का नेतृत्व) या बैअत (दीक्षा) जायज़ है या नहीं, जो ऐसे "दसोंधी" बच्चे आदि की कीमत पाता है और उस कीमत तथा हँसली के दसवें हिस्से से नियाज़ (नज़र-ओ-नियाज़) लेता है?

अल-जवाब (उत्तर): (१) "दसोंधी" नाम हिंदू काफिरों से लिया गया है, और मुसलमानों को काफिरों के नाम रखने की मनाही है, जैसा कि 'युहन्ना' आदि नाम रखने के संबंध में स्पष्ट किया गया है (जैसा कि फ़ुक़हा ने 'युहन्ना' नाम रखने के बारे में स्पष्ट किया है। - त)। और लड़के को हँसली आदि जैसे आभूषण पहनाना हराम है, क्योंकि निश्चित रूप से जिसका लेना हराम है, उसका देना भी हराम है (क्योंकि जिस चीज़ का लेना हराम है, उसका देना भी हराम है। - त)। लड़के की कीमत लगाना अज्ञानता है। और यह अक़ीदा कि ऐसा करने से लड़का जीवित रहता है—अगर इस अर्थ में है कि "ऐसा करेंगे तो ही जीयेगा वरना मर जाएगा"—तो यह घोर अज्ञानता है। यह एक बुरा, खारिज किया हुआ अक़ीदा है और हिंदुओं और अन्य हठी काफिरों के अंधविश्वासों के समान है। हाँ, अगर वे इन फालतू बातों को छोड़कर केवल इतना करते कि अल्लाह अज़्वजल के नाम पर ज़रूरतमंदों को सदका देते और उसका सवाब गौस-अल-सक़लैन, ग़ैस-अल-कौनैन (अल्लाह तआला उनके सम्मानित दादा और उन पर दुरूद और सलाम भेजे) की रूह को नज़र करते, और नियत यह होती कि रब्बे तबारक व तआला सदके के कारण बलाओं से सुरक्षित रखेगा, और ईसाले-सवाब के कारण सरकारे-ग़ौसियत (रज़ियल्लाहु अन्हु) की बरकतें, दुआ और तवज्जो शामिल-ए-हाल होंगी, और महबूबे-करीम (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) की बारगाह में अक़ीदत और नियाज़मंदी के इज़हार से अल्लाह सुब्हानहू

व तआला प्रसन्न होगा, और उसकी प्रसन्नता रहमत लाने वाली और ज़हमत (परेशानी) दूर करने वाली होगी। जीवन तय समय से अधिक नहीं होगा और मृत्यु नियत समय से पहले नहीं आएगी। तो यह अक़ीदा और अमल...

---

[1] अल-अशबाह वन-नज़ायर, प्रथम कला, चौदहवाँ नियम, इदारा-तुल-क़ुरआन, कराची १/१८९।

کی قیمت کروا کے اس کا دسواں حصہ جناب پیران پیر کے نام سے دیتے ہیں اور اعتقاد یہ ہوتا ہے کہ ایسا کرنے سے لڑکا جیتا رہتا ہے اور ایسا ہی جانوروں اگر بیل ہے یا بھینسا ہے تو اسے ہل جوتنے کے وقت اور اگر مادہ ہے تو اس کے بیاہنے کے وقت قیمت کا دسواں حصہ دیتے ہیں اور نیز درختوں کو پیر صاحب کا کر کے اس کا جلانا اور دیگر استعمال میں لانا حرام سمجھتے ہیں حتی کہ وہ بودہا ہو کر گر پڑے اور پڑا پڑا بوسیدہ ہو جائے اور کھیتوں سے بھی حصہ پیر صاحب کے نام دیتے ہیں جائز ہے یا نہیں؟ اور ایسے شخص کے حق میں کیا حکم ہے؟ اور نیز بودی یعنی چوٹی مثلا قوم ہنود بچوں کے سروں پر رکھتے ہیں اگر پوچھا جائے یہ کیا ہے تو پیر صاحب کی بودی بتلاتے ہیں اور ایسے ہی مدار پیر کی چٹیا پھر مدت معہود کے بعد اسے پیر صاحب کی منت دے کر نہایت ادب کے ساتھ اپنی رسمیں پوری کر کے منڈواتے ہیں اور جو شخص اس دسوندھی بچہ وغیرہ کی قیمت پاتا ہے اس قیمت اور ہنسلیاں کے دسویں حصہ سے نیاز لیتا ہے آیا ایسے شخص کی امامت اور بیعت درست ہے یا نہیں؟

الجواب: (۱) دسوندھی نام کفار ہنود سے ماخوذ ہے اور مسلمان کو ممانعت ہے کہ کافروں کے نام رکھے کما صرحوا بہ فی التسمی بیوحنا وغیرہ (جیسا کہ یوحنا نام رکھنے کے متعلق فقہاء نے تصریح فرمائی ہے۔ت) اور لڑکے کو ہنسلی وغیرہ زیور پہنانا حرام ہے فان ما حرم اخذہ حرم اعطاہ (کیونکہ جس چیز کا لینا حرام اس کا دینا بھی حرام ہے۔ت) اور لڑکے کے قیمت کرنی جہالت ہے اور یہ اعتقاد کہ ایسا کرنے سے لڑکا جیتا ہے اگر اس معنی پر سمجھے ہیں کہ یوں کرینگے تو جیئے گا ورنہ مر جائے گا تو سخت جہل ہے بہبود اعتقاد مردود و مشابہ خرافات ہنود و غیرہم کفار عنود ہے۔ ہاں اگر ان بیہودہ باتوں کو چھوڑ کر صرف اس قدر کرتے کہ مولٰی عزوجل کے نام پر

محتاجین کو صدقہ دیتے اور اس کا ثواب نذر روح پر فتوح حضور پر نور غوث الثقلین غیث الکونین صلی اللہ تعالیٰ علی جدہ الکریم وعلیہ وبارک وسلم کرتے اور نیت یہ ہوتی کہ رب تبارک و تعالیٰ صدقے کے سبب بلاؤں سے محفوظ رکھے گا اور بوجہ ایصال ثواب سرکار غوثیت رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے برکات رضا و دعا و توجہ شامل حال ہوں گے اور ان پر محبوبِ کریم رضوان اللہ تعالیٰ علیہ کی بارگاہ میں عقیدت و نیاز مندی کے اظہار سے اللہ سبحانہ وتعالیٰ خوش ہوگا اور اس کی خوشی جالب رحمت و سالب زحمت ہوگی اور حیات نہ ہو گی مگر وقت معہود تک اور موت نہ رہے گی مگر اجل معلوم تک تو یہ اعتقاد و عمل

---

1 الاشباہ والنظائر الفن الاول القاعدۃ الرابعۃ عشرۃ ادارۃ القرآن کراچی ۱/ ۱۸۹

...be correct and without flaw. And Allah guides whom He wills to a straight path. (Allah Almighty shows the straight path to whom He wills, i.e., grants guidance. - Trans.)

(2) Similarly, if the tenth part of the price of animals is based on these false notions, then it is reprehensible. If it is only on the correct path, then it is a charity intended to avert calamity. Indeed, charity wards off calamity and, by the permission of Allah Almighty, saves from death, although no one can turn back the decree of Allah. Numerous Hadiths speak of these matters, their fame among the Ummah makes it unnecessary to present their details to you. (Many Hadiths are vocal on these matters, and their fame in the Ummah makes you independent of needing their detailed listing. - Trans.) As for the specificity of the time of plowing or sowing, if it is not accompanied by any false belief or action, and it is not considered a Shari'a or necessary specification, then it neither benefits nor harms. Like other customary specifications against which there is no barrier in Shari'a. (Like remaining customary specifications that have no barrier in Shari'a. - Trans.)

(3) Dedicating trees in the name of the Lord or a servant and considering it forbidden to burn or use them is to invent a new Shari'a on one's own and to follow the Bahirah and Sa'ibah of the polytheists, whose rejection and strong denial are present in the Holy Quran itself.

| And Allah Almighty says: "And they say, 'These animals and crops are forbidden; none shall eat them except whom we will,' according to their claim..." up to the words of Allah Almighty, "...He will soon recompense them for what they used to invent." [1] | Allah Almighty says: And the polytheists in their imagination began to say, these cattle and crops whose restriction has been made, only he will eat them or be able to eat them whom we wish, up to this word of Allah Almighty: Soon Allah Almighty will give them punishment for this lie that they keep making up. (Trans.) |

It is obligatory for Muslims to avoid such heinous and false innovations. They should fear Allah Almighty and repent soon.

(4) Giving a portion from the field in the blessed name of His Eminence [Prophet Muhammad] (may Allah be pleased with him) - if it is such that His Eminence is considered the owner of that portion, or if by this giving, charity for the sake of Allah is not intended, rather closeness to the essence of His Eminence is the goal, or they

think that if they don't do this, His Eminence, God forbid, will be displeased and cause harm, or some calamity will reach them, then all these are false and corrupt beliefs and evil innovations. And if it is not so, rather charity for the sake of Allah Almighty is intended, then giving such a portion from the fields is itself required in the Magnificent Quran.

---

[1] The Holy Quran 6/138 Page 262 of 768

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

...सही और निर्दोष होते। और अल्लाह जिसे चाहता है सीधे रास्ते की ओर मार्गदर्शन करता है। (अल्लाह तआला जिसे चाहता है सीधा रास्ता दिखाता है यानी हिदायत नसीब फरमाता है। - अनु.)

(2) इसी प्रकार जानवरों की कीमत का दसवां हिस्सा यदि इन गलत ख्यालों के आधार पर है तो यह निंदनीय है और केवल सही तरीके पर हो तो यह एक दान (सदक़ा) है जिसका उद्देश्य बलाओं को टालना है और निस्संदेह दान बलाओं को दूर करता है और अल्लाह तआला की अनुमति से मौत से बचाता है, यद्यपि अल्लाह के फैसले को कोई टालने वाला नहीं है। इन बातों पर अनेक हदीसें स्पष्ट हैं कि उम्मत में उनकी प्रसिद्धि ही आपको उनका विवरण प्रस्तुत करने की आवश्यकता से मुक्त कर देगी। (इन बातों पर तमाम हदीसें बोलती हैं जिनकी उम्मत में प्रसिद्धि ही आपको उनका विस्तार पेश करने की आवश्यकता से बेनियाज़ कर देगी। - अनु.) जहाँ तक हल जोतने और बुवाई के समय की विशिष्टता का सवाल है, यदि वह किसी गलत विश्वास या कार्य के साथ नहीं है और उसे शरीयत की या आवश्यक विशिष्टता नहीं समझा जाता है, तो वह न तो लाभदायक है और न ही हानिकारक। अन्य प्रथागत विशिष्टताओं की तरह जिनके खिलाफ शरीयत में कोई बाधा नहीं है। (बाकी प्रथागत विशिष्टताओं की तरह कि शरीयत में जिनकी कोई रुकावट नहीं। - अनु.)

(3) पेड़ों को प्रभु या सेवक के नाम पर ठहराकर उन्हें जलाना और उपयोग में लाना हराम समझना अपनी ओर से नई शरीयत निकालना और मुशरिकों के बहीरा और साइबा का अनुसरण करना है जिसका खंडन और तीव्र इनकार स्वयं कुरान मजीद में मौजूद है।

| और अल्लाह तआला ने फरमाया: "और उन्होंने कहा, 'ये जानवर और खेती प्रतिबंधित हैं; उन्हें हमारे अलावा कोई नहीं खाएगा जिसे हम चाहेंगे,' उनके दावे के अनुसार..." अल्लाह तआला के शब्दों तक, "...वह जल्द ही उन्हें उनके द्वारा गढ़े गए झूठ का बदला देगा।" [1] | अल्लाह तआला का इरशाद है: और मुशरिक अपने ख्याल में कहने लगे ये चौपाए और खेती जिनकी पाबंदी कर दी गई है उन्हें वही खाएगा या खा सकेगा जिसे हम चाहें, अल्लाह तआला के इस इरशाद तक: अनक़रीब अल्लाह तआला उन्हें सज़ा देगा उस झूठ की जो वो बनाते रहते हैं। (अनु.) |

मुसलमानों पर ऐसी घिनौनी और गलत बिदअत (नवाचार) से बचना फर्ज है। उन्हें अल्लाह तआला से डरना चाहिए और जल्द तौबा करनी चाहिए।

(4) खेत में से हुज़ूर पुर नूर (रज़ियल्लाहु अन्हु) के पाक नाम पर हिस्सा देना अगर इस तरह है कि हुज़ूर को उस हिस्से का मालिक समझा जाता है, या इस देने से अल्लाह के लिए सदक़ा (दान) करना मंज़ूर नहीं बल्कि हुज़ूर की तरफ नज़दीकी (तक़र्रुब) प्राप्त करना ही मक़सद है या ये समझते हैं कि ऐसा नहीं करेंगे तो हुज़ूर (माज़ल्लाह) नाराज़ होकर नुक़सान पहुंचाएंगे, कोई बला आएगी, तो ये सब गलत और भ्रष्ट विश्वास और बुरी बिदअतें हैं। और अगर ऐसा नहीं है, बल्कि अल्लाह अज़्ज़वजल के लिए सदक़ा करना मंज़ूर है, तो खेतों से ऐसा हिस्सा देना खुद कुरान ए अज़ीम में वांछित (मतलूब) है।

---

[1] अल-कुरान अल-करीम 6/138 पेज 262/768

صحیح وبے خلل ہوتے، واللہ یہدی من یشاء الی صراط مستقیم (اللہ تعالٰی جسے چاہتا ہے سیدھا راستہ دکھاتا ہے یعنی ہدایت نصیب فرماتا ہے۔ ت)

(۲) یو ہیں جانوروں کی قیمت کا دسواں حصہ اگر ان خیالات باطلہ کے طور پر ہے تو مذموم اور صرف اس طریق صحیح پر ہو تو ایک تصدق ہے جس سے دفع بلا مقصود اور بیشک صدقہ رد بلا کرتا اور باذنہ تعالٰی موت سے بچاتا ہے اگر چہ قضائے الہی کا کوئی پھیرنے والا نہیں نطقت بذلک احادیث جمۃ تغنیک عن سرد ھا شھر تھافی الامۃ (ان باتوں پر جملہ احادیث ناطق ہیں کہ جن کا امت میں مشہور ہونا ہی تمہیں ان کی تفصیل پیش کرنے کی ضرورت سے بے نیاز کر دے گا۔ ت) رہی ہل جو تنے اور بیاں بنے کے وقت کی خصوصیت وہ اگر کسی اعتقاد عمل باطل کے ساتھ نہیں نہ اسے تخصیص شرعی و ضروری سمجھا جائے تو لاینفع ولا یضر (نہ وہ مفید نہ مضرت) کسائر التخصیصات العرفیہ التی لاحاجز علیھا من الشرع (باقی تخصیصات عرفیہ کی طرح کہ شریعت میں جن کی کوئی رکاوٹ نہیں۔ت)

(۳) درختوں کو رب خواہ عبد کسی کے نام کا ٹھہرا کر ان کا جلا نا اور صرف میں لانا حرام سمجھنا اپنی طرف سے شریعت جدیدہ نکالنا اور بحیرہ و سائبہ مشرکین کی پیروی کرنا ہے جس پر رد و انکار شدید خود قرآن مجید میں موجود۔

| وقال تعالٰی "وَقَالُوْا هٰذِهٖٓ اَنْعَامٌ وَّحَرْثٌ حِجْرٌ لَّا يَطْعَمُهَآ اِلَّا مَنْ نَّشَآءُ بِزَعْمِهِمْ" الی قولہ تعالٰی "سَيَجْزِيْهِمْ بِمَا كَانُوْا يَفْتَرُوْنَ" ۱۔ | اللہ تعالٰی کا ارشاد ہے : اور مشرک اپنے خیال میں کہنے لگے یہ چوپائے اور کھیتی جن کی بندش کر دی گئی ہے ان کو وہی کھائے گا یا کھا سکے گا جسے ہم

چاہیں اللہ تعالیٰ کے اس ارشاد تک : عنقریب اللہ تعالیٰ انھیں سزا دے گا اس جھوٹ کی جو وہ بناتے رہتے ہیں۔ (ت) |

مسلمانوں پر ایسی بدعت شنیعہ باطلہ سے احتراز فرض ہے اللہ تعالیٰ سے ڈریں اور جلد توبہ کریں۔

(۴) کھیت میں سے حضور پر نور رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے نام پاک پر حصہ دینا اگر یوں ہے کہ حضور کو اس حصہ کا مالک سمجھا جاتا ہے یا اس دینے سے تصدق لوجہ اللہ منظور نہیں بلکہ حضور کی طرف تقرب بالذات مقصود یا یہ سمجھتے ہیں کہ یوں نہ کریں گے تو حضور معاذاللہ ناراض ہو کر مضرت دیں گے کوئی بلا پہنچے گی تو یہ سب اعتقاد باطلہ و فاسدہ وبدعات سیئہ ہیں اور اگر یوں نہیں بلکہ اللہ عزوجل کے لئے تصدق منظور، تو کھیتوں سے ایسا حصہ دینا خود قرآن عظیم میں مطلوب۔

---

۱ القرآن الکریم ۶/ ۱۳۸

Fatawa Rizvia Volume 23

Allah Almighty said: "And give its due [zakat] on the day of its harvest." (1) (O people!) Give the right (of the deserving) from the crop on the day of its harvest. (T)

And the condemnation of withholding it is mentioned in the story of the owners of the garden. Allah Almighty said: "And they called out to one another at morning, [Saying], 'Go early to your crop if you would cut the fruit.' So they set out, while they were whispering to one another, '[Saying], "No poor person shall enter it [today] upon you."'" (2) The verses. Allah Almighty said: Those garden owners began calling each other early in the morning, saying, go early towards your crop if you intend to harvest it. Then they started walking while they were saying softly to each other that today no needy person should come to you. (i.e., let no needy person come near you) (T)

And dedicating its reward to the sacred soul will only increase the goodness and excellence in this pure act, provided it is not associated with any false belief. In that case, considering it: "And they assign to Allah from that which He created of crops and livestock a share and say, 'This is for Allah,' by their claim, 'and this is for our partners [idols].'" (3) The verse. Out of the crops and animals that Allah Almighty created, they fixed a portion for Allah Almighty. Then, based on their false belief, they began to say, this is Allah Almighty's portion and this is for our partners [idols], the verse (T)

—to consider it included in this is pure ignorance and stubbornness, as is not hidden (T). (5) Keeping a lock of hair (choti) on boys' heads is impermissible, and the mentioned act is an imitation of the cursed customs of disbelievers, from which avoidance is necessary. (6) A person who takes charity in the aforementioned blameworthy conditions, if he shares in those false beliefs, then he himself is a transgressor (fasiq) and an innovator (mubtadi), whose leadership in prayer is disliked (makruh), and taking allegiance (baiah) at his hand is ignorance. Otherwise, one should avoid taking from them, but the burden of their transgression and innovation will not be on his head. Allah Almighty said: "And no bearer of burdens will bear the burden of another." (4) Allah Almighty said: No soul will bear the burden of another soul.

1. Al-Quran Al-Karim 6 / 141
2. Al-Quran Al-Karim 68 / 21 to 24

3. Al-Quran Al-Karim 6 / 136
4. Al-Quran Al-Karim 6 / 164

फ़तावा रिज़विया जिल्द 23

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "और उसकी कटाई के दिन उसका हक (ज़कात) अदा करो।" (1) (ऐ लोगो!) फसल की कटाई के दिन उसका (हकदारों का) हक अदा कर दिया करो। (त)

और इसे रोकने की निंदा 'असहाब-उल-जन्नत' (बाग़ वालों) के किस्से में वर्णित है। अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "फिर उन्होंने सुबह होते ही एक-दूसरे को पुकारा, कि अपनी खेती पर सवेरे चलो यदि तुम्हें (फसल) काटनी है। फिर वे चल पड़े और आपस में चुपकेचुपके कह रहे थे, कि आज तुम्हारे पास कोई मोहताज न आने पाए।" (2) आयतें। अल्लाह तआला ने फ़रमाया: वे बाग़ वाले सुबह होते ही सवेरे-सवेरे एक-दूसरे को पुकारने लगे कि अपनी खेती की तरफ सवेरे चलो अगर तुम उसे काटने का इरादा रखते हो। फिर वे चलने लगे जबकि वे आपस में धीरे-धीरे कह रहे थे कि आज तुम्हारे पास कोई मोहताज नहीं आना चाहिए। (अर्थात किसी मोहताज को अपने पास न आने दिया जाए) (त)

और इसका सवाब (पुण्य) पवित्र आत्मा को भेंट करना इस पवित्र कार्य में अच्छाई और खूबी ही बढ़ाएगा, जब तक कि इसके साथ कोई गलत अकीदा (विश्वास) न हो। ऐसी स्थिति में इसे: "और उन्होंने अल्लाह के लिए उन चीज़ों में से जो उसने खेती और जानवरों में से पैदा की हैं, एक हिस्सा तय किया और अपने गुमान में कहने लगे, 'यह अल्लाह का है और यह हमारे शरीकों (साझेदारों) का'।" (3) आयत। जो खेती और जानवर अल्लाह तआला ने पैदा किए उनमें उन्होंने अल्लाह तआला का एक हिस्सा मुक़र्रर किया। फिर वे अपने ख़याल में बातिल (झूठ) के आधार पर कहने लगे कि यह अल्लाह तआला का हिस्सा है और यह हमारे शरीकों का, आयत (त)

—में शामिल समझना केवल अज्ञानता और हठधर्मिता है, जैसा कि छिपा नहीं है। (त) (5) लड़कों के सिर पर चोटी रखना नाजायज़ है और उक्त कार्य काफ़िरों की शापित रस्मों की नकल है जिससे बचना ज़रूरी है। (6) जो व्यक्ति उक्त निंदनीय स्थितियों में सदक़ा लेता है, अगर वह उन गलत अकीदों (विश्वासों) में उनका शरीक है तो वह खुद भी फ़ासिक (गुनाहगार) और मुबतदी (नया रास्ता निकालने वाला) है जिसकी इमामत (प्रार्थना का नेतृत्व) मकरूह (नापसंद) है और उसके हाथ पर बैअत करना अज्ञानता है। अन्यथा उनके लेने से बचना चाहिए, लेकिन उनके फ़िस्क़ और बिदअत (बुराई) का बोझ उसके सिर पर नहीं होगा। अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "और कोई बोझ उठाने

वाला दूसरे का बोझ नहीं उठाएगा।" (4) अल्लाह तआला ने फ़रमाया: कोई जान किसी दूसरी जान का बोझ नहीं उठाएगी।

1. अल-क़ुरआन अल-करीम 6 / 141
2. अल-क़ुरआन अल-करीम 68 / 21 से 24
3. अल-क़ुरआन अल-करीम 6 / 136
4. अल-क़ुरआन अल-करीम 6 / 164

पृष्ठ 263/768

فتاوی رضویہ جلد ۲۳

قال تعالٰی "وَ اٰتُوْا حَقَّهٗ یَوْمَ حَصَادِهٖ" ۱۔ (لوگو!) کھیتی سے (حقداروں کا) حق اس کی کٹائی والے دن ادا کر دیا کرو۔ (ت)

اور اس کے روکنے کی مذمت قصہ اصحاب الجنہ میں مذکور۔ قال تعالٰی "فَتَنَادَوْا مُصْبِحِیْنَ لَّا اَنِ اغْدُوْا عَلٰی حَرْثِكُمْ اِنْ كُنْتُمْ صٰرِمِیْنَ فَانْطَلَقُوْا وَ هُمْ یَتَخَافَتُوْنَ لَّا اَنْ لَّا یَدْخُلَنَّهَا الْیَوْمَ عَلَیْكُمْ مِّسْكِیْنٌ" ۲۔ الاٰیات اللہ تعالٰی نے فرمایا: وہ باغ والے صبح ہوتے ہی سویرے سویرے ایک دوسرے کو بلانے لگے کہ سویرے اپنی کھیتی کی طرف چلو اگر تم اسے کاٹنے کا ارادہ رکھتے ہو پھر وہ چلنے لگے جبکہ وہ آپس میں آہستہ آہستہ کہہ رہے تھے کہ آج تمہارے پاس کوئی محتاج نہیں آنا چاہئے۔ (یعنی کسی محتاج کو اپنے قریب نہ آنے دیا جائے) (ت)

اور اس کا ثواب نذر روحِ اقدس کرنا اس عملِ طیب میں طیب و خوبی ہی بڑھائے گا جبکہ کسی عقیدہ باطلہ کے ساتھ نہ ہو اس صورت میں اسے : "وَ جَعَلُوْا لِلّٰهِ مِمَّا ذَرَاَ مِنَ الْحَرْثِ وَ الْاَنْعَامِ نَصِیْبًا فَقَالُوْا هٰذَا لِلّٰهِ بِزَعْمِهِمْ وَ هٰذَا لِشُرَكَآئِنَا" ۳۔ الایۃ۔ جو کھیتی اور جانور اللہ تعالٰی نے پیدا کئے ان میں انہوں نے اللہ تعالٰی کا ایک حصہ مقرر کیا ہے۔ پھر وہ اپنے خیال میں باطل کی بناء پر کہنے لگے یہ اللہ تعالٰی کا حصہ ہے اور ہمارے شریکوں کا، الایۃ (ت)

میں داخل سمجھنا محض جہالت و زبان زوری ہے کما لا یخفی (جیسا کہ پوشیدہ نہیں۔ ت) (۵) لڑکوں کے سر پر چوٹی رکھنی ناجائز اور فعلِ مذکور رسومِ ملعونہ کفار سے تشبہ ہے جس سے احتراز لازم۔ (۶) جو شخص اپنے احوالِ مذکورہ بروجوہِ مذمومہ سے صدقہ لیتا ہے اگر ان اعتقاداتِ باطلہ میں ان کا شریک تو خود بھی فاسق و مبتدع ہے جس کی امامت مکروہ اور اس کے

ہاتھ پر بیعت جہالت ورنہ ان کے لینے سے احتراز چاہئے مگر ان کے فسق و بدعت کا وبال اس کے سر نہ ہوگا۔ قال تعالٰی "لَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِّزْرَ اُخْرٰی" ۴۔ اللہ تعالیٰ نے فرمایا: کوئی جان کسی دوسری جان کا بوجھ نہ اٹھائے گی۔

۱ القرآن الکریم ۶ / ۱۴۱ ۲ القرآن الکریم ۶۸ / ۲۱ تا ۲۴ ۳ القرآن الکریم ۶ / ۱۳۶ ۴ القرآن الکریم ۶ / ۱۶۴

Fatawa Rizvia Volume 23

And if those charities are on the Shari'ah paths that we have mentioned, then there is absolutely no harm for this person to be a recipient of charity. Allah knows best.

Problem 69: From Bareilly, sent by Milad-khwan, Sunday 7 Shawwal 1333 AH.

Question: What do the scholars of religion say in this matter? The custom of communal meals in most brotherhoods is that often the intention behind them is show-off (riya) and pride (tafakhur). They consider this custom so necessary that if someone from the brotherhood cannot afford it due to poverty, they taunt him. They consider it an essential matter and say that if we don't host, our honor will be lost in the brotherhood. If they don't have money, they take interest-bearing loans for this. So the question is, what is the Shari'ah ruling for those who taunt others for not hosting? Clarify and be rewarded. (State it and be rewarded. T)

Answer: If this hosting is for the purpose of show-off and pride, then it is haraam (forbidden). If it is to avoid taunts, then it is mubah (permissible) for the host, but haraam for those who taunt and coerce.

[Boxed Text] Arabic: اقطع عنی لسانہ وصرح العلماء باستثنائہ من قاعدۃ ما حرم اخذہ حرم اعطاؤہ۔ Translation: According to the Hadith: "Cut off his tongue from me." Meaning: shut his mouth. And scholars have explicitly stated an exception to the rule (that what is forbidden to take is forbidden to give). This (giving to avoid taunts) is declared an exception. (T)

If it is free from these reasons and is done for maintaining kinship, good behavior, gratitude for blessings, and comforting neighbors and loved ones on occasions of legitimate Shari'ah joy and happiness, then it is good and recommended.

[Boxed Text] Arabic: وانما الاعمال بالنیات وانما لکل امرء مانوی- واللہ تعالیٰ اعلم۔ Translation: Actions depend upon intentions, and for every person is what he intended. Allah Almighty knows best. (T)

Problem 70: Rabi-ul-Awwal 1312 AH.

Question: If a new house is built, is it Shari'ah-permissible to make its height more than seven yards? If it is prohibited, please provide an answer with reference to a book.

Footnotes: 1 Al-Ashbah wal-Naza'ir, Al-Fann Al-Awwal, Al-Qa'idah Al-Rabi' Ashar, Idara Al-Qur'an Karachi 1/189 2 Sahih al-Bukhari, Bab Kayfa Kana Bad'u Al-Wahy etc., Qadimi Kutub Khana Karachi 1/2

फतवा रिज़विया जिल्द 23

और अगर वह सदक़ात उन शरीअती तरीक़ों पर हैं जिनका हम ज़िक्र कर आए हैं, तो इस शख़्स के लिए सदक़ा लेने की जगह होने में असल में कोई हर्ज नहीं है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसाला 69: बरेली से, मिलाद-ख़्वान द्वारा भेजा गया, रविवार 7 शव्वाल 1333 हिजरी।

सवाल: दीन के उलमा इस बारे में क्या कहते हैं? अक्सर बिरादरी में जो खाने होते हैं, उनका नियम यह है कि कई बार उनके पीछे की नीयत दिखावा (रिया) और गर्व (तफ़ाख़ुर) की होती है। वे इस रस्म को इतना ज़रूरी समझते हैं कि अगर बिरादरी का कोई शख़्स ग़रीबी की वजह से खाना न खिला सके तो उसे ताना देते हैं। वे इसे इतना ज़रूरी मानते हैं और कहते हैं कि अगर नहीं खिलाएंगे तो बिरादरी में हमारी नाक कट जाएगी। और अगर पास पैसे नहीं होते, तो वे इसके लिए सूदी क़र्ज़ लेते हैं। अर्ज़ यह है कि इस खाना खिलाने के लिए ताना देने वाले का शरीअत में क्या हुक्म है? बयां फ़रमाएं ताकि अज्र पाएं। (बयां फरमाइए अज्र पाइये। त)

जवाब: यह खिलाना अगर रिया और तफ़ाख़ुर की नीयत से है तो हराम है। अगर ताने से बचने के लिए है, तो इसे मुबाह (जायज़) है, और ताना देने वालों व मजबूर करने वालों के लिए हराम है।

[बॉक्स किया हुआ टेक्स्ट] अरबी: اقطع عنی لسانہ وصرح العلماء باستثنائہ من قاعدۃ ما حرم اخذہ حرم اعطاؤہ۔ अनुवाद: हदीस के कारण: "उसकी ज़बान मुझसे काट दो।" यानी उसका मुँह बंद कर दो। और उलमा-ए-किराम ने इस नियम से कि (जिसका लेना हराम है उसका देना भी हराम है) से मुस्तस्ना (अपवाद) घोषित किया है। (त)

अगर यह इन वजहों से पाक होकर सिला-ए-रहमी (रिश्ते निभाना) और अच्छे व्यवहार, नेमतों के शुक्र और पड़ोसियों व दोस्तों के साथ खुशी के मौकों पर शरीअत के मुताबिक़ हो, तो बेहतर और मुस्तहब है।

[बॉक्स किया हुआ टेक्स्ट] अरबी: وانما الاعمال بالنیات وانما لکل امرء مانوی- واللہ تعالیٰ علم۔ अनुवाद: आमाल का दारोमदार नीयतों पर है, और हर शख़्स के लिए वही है जिसकी उसने नीयत की। अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

मसाला 70: रबी-उल-अव्वल 1312 हिजरी।

सवाल: नया मकान बनाया जाए तो उसकी ऊंचाई सात गज़ से ज़्यादा बनाना शरीअत में जायज़ है या नहीं? अगर मना हो, तो किताब के हवाले के साथ जवाब इनायत फरमाएं।

पाद-टिप्पणियाँ: 1 अल-अशबाह वल-नज़ीर, अल-फ़न अल-अव्वल, अल-क़ायदा अल-राबे' अशर, इदारा अल-क़ुरआन कराची 1/189 2 सहीह अल-बुखारी, बाब कैफ़ा काना बद-उल-वही आदि, पुरानी कुतुब ख़ाना कराची 1/2

اور اگر وہ صدقات ان شرعی طریقوں پر ہیں جو ہم ذکر کر آئے اور یہ شخص محلِ صدقہ لینے میں اصلاً حرج نہیں ، واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۶۹: از بریلی مرسلہ میلا دخوان یکشنبہ ۷ شوال ۱۳۳۳ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین مسئلہ ہذا میں کہ اکثر برادری میں جو کھانے ہوتے ہیں ان کا قاعدہ یہ ہے کہ بسا اوقات نیت اس کے اندر ریاء و تفاخر کی ہوتی ہے اور اس رسم کو ایسا ضروری سمجھتے ہیں کہ اگر کوئی شخص برادری والا ناداری کی وجہ سے نہ کھلا سکے تو اس کو طعنہ دیتے ہیں اور اس کو ایسا لازمی امر خیال کرتے ہیں اور کہتے ہیں کہ اگر نہ کھلائیں گے تو برادری میں ہماری ناک کٹی ہو جائے گی اور اگر پاس نہیں ہوتا تو اس کام کے لئے سودی روپیہ قرض لیتے ہیں پس عرض ہے کہ اس کھلانے کا طعنہ دینے والے کا شرعاً کیا حکم ہے؟ بینوا توجروا (بیان فرمائیے اجر پائے۔ ت)

الجواب: یہ کھلانا اگر ریاء و تفاخر کی نیت سے ہے تو حرام ہے۔ اگر طعنہ سے بچنے کو ہے تو اسے مباح اور طعنہ دینے والوں مجبور کرنے والوں کو حرام،

[خانوں والا متن] الحدیث اقطع عنی لسانہ وصرح العلماء باستثنائہ من قاعدۃ ما حرم اخذہ حرم اعطاؤہ۔ بوجہ حدیث مجھ سے اس کی زبان کاٹ دیجئے یعنی اس کا منہ بند کر دیجئے، اور علماء کرام نے اس قاعدہ (کہ جس کا لینا حرام ہے اس کا دینا بھی حرام ہے) سے مستثنٰی قرار دیا ہے۔ (ت)

اگر ان وجوہ سے پاک بطور صلہ رحم وسلوک حسن وشکر نعمت ومواسات جیران واحبا مواقع فرحت وسرور جائز شرعی میں ہو تو حسن و مستحب۔

[خانوں والا متن] وانما الاعمال بالنیات وانما لکل امرء مانوی۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ اعمال کا مدار نیتوں پر ہے ہر شخص کے لئے وہی کچھ ہے جس کی اس نے نیت کی۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۷۰: ربیع الاول شریف ۱۳۱۲ھ

نیا مکان بنایا جائے تو ارتفاع اس کا سات گز سے زیادہ بنانا شرعاً جائز ہے یا نہیں؟ اگر ممنوع ہو تو بحوالہ کتاب جواب مرحمت فرمایا جائے۔

حواشی: 1 الاشباہ والنظائر الفن الاول القاعدہ الرابع عشر ادارۃ القرآن کراچی ۱/ ۱۸۹ 2 صحیح البخاری باب کیف کان بدء الوحی الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۲

Answer: Buildings for good deeds, when the intention is good, are commendable. In personal residences, if it's for need, it is permissible (mubah), but if it's for pride in the world, then it is forbidden (haram). "Tatāwul fil bunyān" (competing in high buildings) is among the signs of the Day of Judgment. This is the context of the Hadith stating that when a person raises a wall higher than seven yards (gaz), an angel says, "O hypocrite! How high will you raise it?" And Allah knows best.

Problem 715: Zil-Hijjah 1316 AH, Asked by Maulana Ali Ahmed, author of Tehzeeb al-Bayan. Question: What do the scholars of religion say regarding the issue that ignorant people worship the so-called "Taq Shaheed" (Niche Martyr). They make vows, offer sweets, flowers, and garlands at the niche, bow down in salutation, and seek fulfillment of their needs from the niche. What is the difference between this and idol worship? And what is the ruling of the Shariah for those who do this? Please clarify and be rewarded.

Answer: All these customs are acts of ignorance, folly, and prohibited absurdities. However, there is a world of difference between this and idol worship. These ignorant people do not perform worship in the true sense, such that they would become disbelievers; however, they are sinners and innovators (mubtadi'). We seek refuge in Allah Almighty. And Allah Almighty knows best.

Problem 72: 10 Jumadi-al-Awwal 1319 AH. Question: What do the scholars of religion say about whether building a concrete house is permissible or not?

Answer: If a concrete house is for good deeds, like a mosque, school, khanqah, or inn, it is rewarding. If it is for personal necessity and need, it is permissible. If it is with the intention of pride and arrogance, it is forbidden. Allah, Glory be to Him, the Most High, knows best.

Problem 73: Asked by Zain-ul-Abidin from Bengal, District Pabna, Town Sirajganj, 4 Rajab-ul-Murajab 1320 AH.

[Table Header] What do the scholars of religion and the jurists of the clear Shariah say about the custom in Bengal where people build a separate house for the birth of children from their regular dwelling house, and they consider it an ill omen for the birth to take place in their residence?

फतावा-ए-रजविया जिल्द 23

जवाब: पुण्य कार्यों के लिए बनाई गई इमारतें, जब नीयत अच्छी हो, तो वे सराहनीय हैं। निजी निवासों के मामले में, यदि आवश्यकता हो तो यह जायज़ (मुबाह) है, लेकिन यदि दुनिया में शान-ओ-शौकत के लिए हो तो यह हराम है। "ततावुल फिल बुनियान" (ऊंची इमारतों में प्रतिस्पर्धा करना) कयामत की निशानियों में से है। इसी संदर्भ में वह हदीस है कि जब कोई व्यक्ति सात गज़ से अधिक ऊंची दीवार बनाता है, तो फरिश्ता कहता है, "ऐ मुनाफ़िक़ (पाखंडी)! तू इसे और कितना ऊंचा उठाएगा?" और अल्लाह बेहतर जानता है।

मसला 715: जिल-हिज्जाह 1316 हिजरी, सायल मौलवी अली अहमद साहिब, मुसन्निफ (लेखक) तहज़ीब अल-बयान। सवाल: दीन के उलेमा इस मसले में क्या फरमाते हैं कि अनपढ़ जाहिल लोग "ताक़ शहीद" (ताक़तवर शहीद के ताक़) के नाम पर ताक़ की पूजा करते हैं, मन्नतें मानते हैं, ताक़ पर रेवड़ी, गट्टा, फूल और हार चढ़ाते हैं, झुक-झुक कर सलाम करते हैं और अपनी ज़रूरतें पूरी होने के लिए ताक़ से दुआ मांगते हैं। इसमें और मूर्ति पूजा में क्या अंतर है? और जो लोग ऐसा करते हैं उनके लिए शरीयत का क्या हुक्म है? बयान फ़रमाएँ और अज्र (पुण्य) पाएँ।

जवाब: ये सभी रस्में अज्ञानता, मूर्खता और वर्जित बेतुकी बातें हैं। लेकिन मूर्ति पूजा और इसमें ज़मीन-आसमान का अंतर है। ये अज्ञानी लोग वास्तविक अर्थों में पूजा नहीं करते कि वे काफ़िर हो जाएँ, हाँ, वे गुनाहगार और बिदअती (नवाचारी) हैं। अल्लाह तआला की पनाह। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 72: 10 जमादी-उल-अव्वल 1319 हिजरी। सवाल: दीन के उलेमा इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि पक्का मकान बनवाना जायज़ है या नहीं?

जवाब: पक्का मकान अगर अच्छे कामों के लिए हो जैसे मस्जिद, मदरसा, खानकाह और सराय, तो सवाब (पुण्य) है। और अगर अपनी ज़रूरत और हाजत के लिए हो तो मुबाह (जायज़) है, और अगर फ़ख़्र (अभिमान) और तक़ब्बुर (अहंकार) की नीयत से हो तो हराम है। अल्लाह सुब्हानहु व तआला बेहतर जानता है।

मसला 73: सायल ज़ैनुल आबेदीन, बंगाल, ज़िला पाबना, कस्बा सिराजगंज, 4 रजब-उल-मुरज्जब 1320 हिजरी।

[तालिका शीर्षक] दीन के उलेमा और शरीयत के मुफ़्ती इस रस्म के बारे में क्या फ़रमाते हैं जो बंगाल में प्रचलित है कि लोग बच्चों के जन्म के लिए अपने सामान्य निवास स्थान से अलग एक मकान बनवाते हैं, और अपने रहने वाले मकान में बच्चे के जन्म को अपशकुन मानते हैं?

पेज 265 ऑफ़ 768

الجواب: عمارات خیر میں جبکہ نیت خیر ہو وہ خیر ہو محمود ہے اور اپنے سکونت وغیرہ ہائے مکانات میں اگر بحاجت ہو تو مباح اور بہ نیت تفاخر بالدنیا ہو تو حرام، تتطاول في البنیان (عمارتوں کی بلندی اور درازی ت) علامات قیامت سے ہے۔ یہی محمل ہے اس حدیث کا کہ جب کوئی شخص سات گز سے زیادہ دیوار اٹھاتا ہے فرشتہ کہتا ہے اے منافق! کہاں تک بلند کرے گا۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۷۱۵: ذی الحجہ ۱۳۱۶ھ مسئولہ مولوی علی احمد صاحب مصنف تہذیب البیان کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ناواقف جاہل لوگ بنام نہاد طاق شہید طاق پرستی کرتے ہیں منتیں مانتے ہیں ریوڑی، گٹا، پھول، ہار طاق پر چڑھاتے ہیں، جھک جھک کر سلام کرتے ہیں اپنی حاجت روائی طاق سے چاہتے ہیں۔ اس میں اور بت پرستی میں کیا فرق ہے اور جولوگ ایسا کرتے ہیں ان کے لئے شرع شریف میں کیا حکم ہے؟ بینوا توجروا

الجواب: یہ سب رسوم جہالت و حماقت و ممنوعات بیہودہ ہیں مگر بت پرستی میں اور اس میں زمین آسمان کا فرق ہے یہ جہال پرستش بمعنی حقیقی نہیں کرتے کہ کافر ہوجائیں گے ہاں گنہگار و مبتدع ہیں والعیاذ باللہ تعالٰی۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۷۲: ۱۰ جمادی الاولٰی ۱۳۱۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ پختہ مکان بنوانا جائز ہے یا نہیں؟

الجواب: پختہ مکان اگر نیک کاموں کے لئے ہو جیسے مسجد ومدرسہ و خانقاہ وسرا تو ثواب ہے اور اپنی ضرورت و حاجت کے ہو تو مباح، اور تفاخر و تکبر کی نیت سے ہو تو حرام، واللہ سبحنہ و تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۷۳: مسئولہ زین العابدین از بنگالہ ضلع پاہنا قصبہ سراج گنج ۴ رجب المرجب ۱۳۲۰ھ

چہ می فرمایند علمائے دین و مفتیان شرع متین اندریں رسوم کہ در ملک بنگال چنانست کہ مردمان برائے تولد فرزندان خانہ دیگر از خانہ بود وباش جدا گانہ بنا می کنند و زادن فرزند در خانہ بود و باش بد فالی شمارند | علمائے دین اور مفتیان شرع متین اس رسم کے بارے میں کیا فرماتے ہیں کہ بنگال میں یہ رواج ہے کہ نو مولود کی ولادت کے لئے اس کی ولادت سے قبل الگ کمرہ تعمیر کیا جاتا ہے اور پہلے سے تعمیر شدہ مکان جہاں وہ رہائش پذیر

Fatawa Rizvia Volume 23

Question: Is it Sharia-compliant to build a specific house every time a new child is born because the birth is considered ominous (manhoos) in existing houses? Was this practice prevalent during the era of Prophet Muhammad (peace be upon him)?

Answer: This repulsive custom did not exist at all during that pure era, nor for a long time thereafter; even now, in most Islamic countries, no trace of it is found. It resembles Hindu and polytheistic rituals, and is even worse than them. Even if this act is not done with the intent of bad omens (bad-faali) or misguidance, it is still deplorable due to extravagance (israf), as Allah says: "O people! refrain from spending unnecessarily because Allah does not like those who spend wastefully; do not commit extravagance, for Allah does not love the extravagant." This action is devoid of benefit and goodness for several reasons and falls under the category of squandering (tabdhir), while Allah says: "Indeed, the wasteful are brothers of the devils." The basis of this superstition is satanic; furthermore, it involves bad omens.

Footnotes: 1. Al-Quran Al-Karim 7/31 2. Al-Quran Al-Karim 17/27

Page 266 of 768

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

प्रश्न: क्या हर बार नए बच्चे के जन्म पर एक विशेष घर बनाना शरीयत के अनुसार सही है क्योंकि उसे मनहूस माना जाता है? क्या हजरत रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के मुबारक ज़माने में ऐसा होता था या नहीं?

उत्तर: यह घिनौनी रस्म उस पाक ज़माने में बिल्कुल नहीं थी, बल्कि उसके बाद भी लंबे समय तक, यहाँ तक कि आज भी आम इस्लामी देशों में इसका नामो-निशान तक नहीं पाया जाता। यह हिंदू और मुशरिक रस्मों के समान है, बल्कि उनसे भी बदतर है। अगर यह काम अपशकुन (बद-फ़ाली) या गुमराह के ख्याल से न भी हो, तब भी अपव्यय (इसराफ़) के कारण बुरा है, जबकि अल्लाह तआला का इरशाद है: "ओ लोगों! फिजूलखर्ची से बचो क्योंकि अल्लाह फिजूलखर्ची करने वालों को पसंद नहीं करता; तुम इसराफ़ न करो, अल्लाह इसराफ़ करने वालों को पसंद नहीं करता।" यह कदम कई कारणों से फायदे और भलाई से खाली है और तब्दीर (फिजूलखर्ची) के दायरे में आता है, जबकि अल्लाह तआला का फ़रमान है कि "माल को बेमकसद बर्बाद करने वाले शैतान के भाई हैं।" इस वहम की बुनियाद शैतानी है और इसके अलावा इसमें अपशकुन भी है।

पाद-टिप्पणियाँ: 1. अल-कुरआन अल-करीम 7/31 2. अल-कुरआन अल-करीम 17/27

पृष्ठ 266/768

سوال: ہوتے ہیں اس میں نئے بچے کی ولادت منحوس خیال کی جاتی ہے۔ کیا ان کا یہ اقدام شرعاً جائز ہے یا نہیں؟ اور حضرت سید نا رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے عہد مبارک میں ایسے ہوتا تھا یا نہیں؟ (ت)

الجواب: یہ قبیح رسم اس پاک زمانے میں بالکل نہ تھی بلکہ اس کے بعد بھی عرصہ دراز تک بلکہ اب تک عام اسلامی ممالک میں اس کا نام ونشان تک نہیں پایا جاتا، یہ ہندوانہ اور مشرکانہ رسوم کے مشابہ بلکہ ان سے بھی بدتر ہے کیونکہ ہندو بھی ایسا نہیں کرتے اگر یہ عمل بد فالی اور گمراہی کے خیال سے نہ ہو تب بھی بوجہ اسراف معیوب ہے جبکہ اللہ تعالٰی کا ارشاد ہے کہ لوگو! بے جا خرچ کرنے سے پرہیز کرو کیونکہ اللہ تعالٰی کو فضول خرچ کرنے والے لوگ پسند نہیں تم اسراف نہ کیا کرو اللہ تعالٰی اسراف کرنے والوں کو دوست نہیں بناتا، یہ اقدام متعدد وجوہ کی بنا پر فائدے اور بھلائی سے خالی ہے اور تبذیر کے زمرے میں آتا ہے جبکہ اللہ تعالٰی کا فرمان ہے کہ "مال کو بے مقصد برباد کرنے والے شیطان کے بھائی ہیں " اس وہم کی بنیاد شیطانی ہے مزید یہ کہ اس میں بدفالی۔

حواشی: ۱ القرآن الکریم ۷/ ۳۱ ۲ القرآن الکریم ۱۷/ ۲۷

صفحہ ۲۶۶ از ۷۶۸

Volume 23

The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Seeking bad omens is shirk (polytheism)." Taking bad omens and acting upon them is the way of the polytheists. This was narrated by the Imams: Ahmad in Al-Musnad, Al-Bukhari in Al-Adab al-Mufrad, Abu Dawood, At-Tirmidhi, An-Nasa'i, Ibn Majah, and Al-Hakim in their authentic collections, all from Ibn Mas'ud (may Allah be pleased with him) with an authentic chain of narration. The meaning of the Hadith is as we have explained, as made clear by the Hadiths and verified by reason. And Allah knows best.

Seeking bad omens also includes misguidance. The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) stated: Taking bad omens and following them is the method and custom of the polytheists. Accordingly, eminent Imams like Imam Ahmad in Al-Musnad, Imam Bukhari in Al-Adab al-Mufrad, Abu Dawood, Tirmidhi, Nasa'i, Ibn Majah, and Hakim in their Sahih (authentic) works, narrated this through Hazrat Abdullah ibn Mas'ud (may Allah be pleased with him) with an authentic chain. The meaning of the Hadith is the same as we have described, as is evident and clear from other Hadiths. And "Uqool" has researched it. And Allah Almighty knows best. (T)

Question 74: From Atraon, district Azamgarh, Mohalla Mughlan, sent by Ikram Azeem Sahib, 18 Jumada al-Ula 1321 AH. What do the scholars of the religion and the community of Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) say: A Muslim who does not accept Sharia answers and persists in their old customs, is he a sinner or what is he?

The Answer: He who persists in his customs against the commands of Sharia is a severe sinner. And Allah Almighty knows best.

Question 75, 76: Sent by Wali Muhammad Abunwi Wallah from Dhoraji, adjacent to the school, Malak Kathiawar, Tuesday 22 Shaban 1333 AH. (1) Respectfully to our leader, Hazrat Maulana Mufti Ahmad Raza Khan Sahib, Shams al-Ulama, may his excellence endure. After paying respects, I humbly submit that here, the entire city generally agrees that the Papaya tree, which...

---

[1] Musnad Ahmad bin Hanbal from Abdullah bin Mas'ud, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 1/389; Jami' at-Tirmidhi, Book of Travels, Amin Company, Delhi, 1/192; Kanz al-Ummal with reference to Tabarani, Ahmad, Abu Dawood, and Hakim, Hadith 28568, 28569, Mu'assasah ar-Risalah, Beirut, 10/113.

जिल्द 23

हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया: "बदशगुनी शिर्क है।" बदशगुनी लेना और उस पर अमल करना मुशरिकों का तरीक़ा है। इसे इमाम अहमद ने अल-मुसनद में, इमाम बुख़ारी ने अल-अदब अल-मुफ़्रद में, अबू दाऊद, तिरमिज़ी, नसाई, इब्न माजह और हाकिम ने अपनी सहीह किताबों में, हज़रत इब्न मसऊद (रज़ियल्लाहु अन्हु) से सही सनद के साथ रिवायत किया है। हदीस का अर्थ वही है जैसा हमने समझाया है, जैसा कि हदीसों से स्पष्ट है और अक़्ल से प्रमाणित है। और अल्लाह बेहतर जानता है।

बदशगुनी वाली गुमराही भी इसमें शामिल है। हज़रत सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया: बुरी फ़ाल निकालना और उस पर अमल करना मुशरिकों का तरीक़ा और दस्तूर है। चुनाँचे, अइम्मा किराम मसलन इमाम अहमद ने मुसनद में, इमाम बुख़ारी ने अल-अदब अल-मुफ़्रद में, अबू दाऊद, तिरमिज़ी, नसाई, इब्न माजह और हाकिम ने अपनी सहीह किताबों में हज़रत अब्दुल्लाह इब्न मसऊद (रज़ियल्लाहु अन्हु) के हवाले से सही सनद के साथ इसे रिवायत किया है। हदीस के वही मायने हैं जो हमने बयान कर दिए हैं जैसा कि हदीसों से वाज़ेह और अयाँ है। और "उक़ूल" ने इसकी तहक़ीक़ की है। वल्लाहु तआला आलम। (त)

मसला ७४: अतरौली, ज़िला आज़मगढ़, मुहल्ला मुग़लाँ, प्रेषक: इकरामुज़ अजीम साहब, १८ जमादी-उल-ऊला १३२१ हिजरी। उलेमा-ए-दीन और मिल्लत-ए-मुहम्मदिया (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) क्या फ़रमाते हैं: जो मुसलमान शरीअत के जवाबों को न माने और अपने पुराने रस्म-ओ-रिवाजों पर अड़ा रहे, क्या वह गुनहगार है?

जवाब: जो शरीअत के अहकाम के मुक़ाबले में अपने रिवाज पर अड़ा रहे, वह सख़्त गुनहगार है। वल्लाहु तआला आलम।

मसला ७५, ७६: प्रेषक: वली मुहम्मद अबुनवी वाला, स्थान धोराजी, स्कूल के पास, मुल्क काठियावाड़, मंगलवार २२ शाबान १३३३ हिजरी। (१) हज़रत मौलाना मुक़्तदाना जनाब मौलाना मुफ़्ती अहमद रज़ा ख़ाँ साहब शम्सुल उलेमा, दाम अफ़ज़ालहु। अदब के साथ हाथ बाँधकर इल्तिजा करता हूँ कि यहाँ आमतौर पर पूरा शहर इस पर सहमत है कि पपीते का पेड़ जिसे...

1. मुसनद अहमद बिन हंबल, अब्दुल्लाह बिन मसऊद से, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत, १/३८९; जामिअ अत-तिरमिज़ी, अबवाब अस-सियर, अमीन कंपनी दिल्ली, १/१९२; कंज़ुल उम्माल ब-हवाला तबरानी, अहमद, अबू दाऊद, हाकिम, हदीस २८५६८, २८७६९, मुअस्ससतुर् रिसाला बेरूत, १०/११३।

पेज २६७ ऑफ़ ७६८

جلد ۲۳

فرمود الطیرۃ من الشرك بدفال گرفتن وبراں کاربند شدن شیوہ مشرکان رواہ الائمۃ الاحمد فی المسند والبخاری فی الادب المفرد وابوداؤد والترمذی والنسائی وابن ماجہ والحاکم فی صحاحھم کلھم عن ابن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ بسند صحیح ومعنی الحدیث علی مافسرنا کما افصحت عنہ الاحادیث وحققہ العقول واللہ تعالیٰ اعلم۔

وبد شگونی والی گمراہی بھی شامل ہے۔ آنحضرت صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے ارشاد فرمایا، بری فال نکالنا اور اس پر کار بند ہونا مشرکین کا طریقہ اور دستور ہے، چنانچہ ائمہ کرام مثلاً امام احمد نے مسند میں امام بخاری نے الادب المفرد میں ابو داؤد، ترمذی، نسائی، ابن ماجہ اور حاکم نے اپنی صحاح میں بحوالہ حضرت عبداللہ ابن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے سند صحیح کے ساتھ اس کو روایت کیا ہے حدیث کے وہی معنی ہیں جو ہم نے بیان کر دیئے ہیں جیسا کہ احادیث سے واضح اور عیاں ہے۔ اور "عقول" نے اس کی تحقیق کی ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۷۴: از اتر والی ضلع اعظم گڑھ محلہ مغلاں مرسلہ اکرام عظیم صاحب ۱۸ جمادی الاولیٰ ۱۳۲۱ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین وملت محمدیہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم جو مسلمان جوابات شرعیہ کو نہ مانے اور اپنے رواج ہائے قدیمہ پر اڑا رہے وہ گنہگار ہے یا کیا ہے؟

الجواب: جو احکام شرع کے مقابل اپنے رواج پر اڑے وہ سخت گنہگار ہے واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۷۵، ۷۶: مرسلہ ولی محمد ابونوی والہ از مقام دھوراجی متصل اسکول ملک کاٹھیا واڑ سہ شنبہ ۲۲ شعبان ۱۳۳۳ھ (۱) حضرت مولانا مقتدا نا جناب مولانا مفتی احمد رضا خاں صاحب شمس

العلماء دام افضالہ بعد ادائے آداب دست بستہ ملتمس می دارم کہ یہاں عام طور سے تمام شہر متفق ہے کہ درخت پپیتا جس کو

---

[1] مسند احمد بن حنبل عن عبداللہ بن مسعود المکتب الاسلامی بیروت ۱/ ۳۸۹، جامع الترمذی ابواب السیر امین کمپنی دہلی ۱/ ۱۹۲، کنز العمال بحوالہ ط، حم، وہ، ک حدیث ۲۸۵۶۸، ۲۸۵۶۹، موسسۃ الرسالۃ بیروت ۱۰/ ۱۱۳

Fatawa Razawiyya Volume 23

Question: (1) It is said that planting castor melons in an inhabited house is ominous and forbidden. Since they are abundant and very delicious here, please inform us of the Shariah rulings in this regard with detailed book references. (2) Also, if someone sees themselves traveling by train in a dream, what is its interpretation?

The Answer: (1) In Shariah, there is no basis for this; the Law has not designated it as either ominous or auspicious. However, it is appropriate to avoid it if common people consider it ominous, because if any calamity strikes by divine decree, their false belief will be strengthened—they will say, 'Look, this work was done, and this is the result.' It is also possible that Satan might put whispers in their hearts. It is stated in Radd al-Muhtar:

[Arabic Quote Box]: As for the 'Dubsi', 'Salsal', 'Aq'aq', 'Laqlaq', and 'Lahham', eating them is not recommended, even if they are originally permissible, because of people's common perception that affliction strikes those who eat them; so one should avoid it... [Cited from Ghurar al-Afkar].

[Urdu Explanation Box]: The Dubsi (a small bird like a pigeon; in fact, it's a type of wild pigeon), Salsal (Imam Jawhari said it's a turtledove), Aq'aq (a bird the size of a pigeon but shaped like a crow, but its tail is longer than a pigeon's and wings are also larger; its color is black and white), Laqlaq (a bird with a non-Arabic name that eats snakes; there is disagreement on its permissibility, some say halal, others haram), Lahham (a type of large fish that cuts like a sword with its snout). [Derived from Hayat al-Haywan, Vols 1 & 2]. Eating all of these is not better even though they are actually halal, because it's famous among people that disaster comes from eating them. Therefore, one should abstain from eating them (if eaten and by fate trouble comes, then common people's faith will be ruined). Allama Shami has quoted this from Ghurar al-Afkar.

(2) Traveling in a dream, if not for a reprehensible matter, is a sign of victory and recovery from illness, due to the Hadith: "Travel so that you may be healthy." And Allah Almighty knows best.

---

1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Dhabaih, under the Matn's statement 'it is said about the bat', Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/192.
2. Musnad Imam Ahmad bin Hanbal, narrated by Abu Huraira (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami, Beirut, 2/380.

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

प्रश्न: (1) कहा जाता है कि आबाद घर में अरंड खरबूजा लगाना अशुभ और वर्जित है। चूँकि यहाँ ये कसरत से और बहुत स्वादिष्ट होते हैं, इसलिए कृपया इस बारे में शरई अहकाम किताबों के हवाले के साथ विस्तार से बताएँ। (2) इसके अलावा, अगर कोई सपने में खुद को रेल में सफर करते हुए देखे तो इसकी ताबीर (व्याख्या) क्या है?

उत्तर: (1) शरीयत में इसका कोई आधार नहीं है, शरा ने इसे न अशुभ ठहराया है और न शुभ। हाँ, अगर आम लोग इसे मनहूस समझ रहे हों तो उससे बचना ही बेहतर है, क्योंकि अगर तकदीर से कोई आफत आ जाए तो उनका गलत अकीदा और पक्का होगा कि 'देखो यह काम किया था, यह उसका नतीजा है'। और यह भी संभव है कि शैतान उनके दिल में वसवसा डाले। रद अल-मुह्तार में है:

[अरबी उद्धरण बॉक्स]: जहाँ तक 'दुबसी', 'सलसल', 'अकअक', 'लकलक' और 'लहहाम' का सवाल है, उन्हें खाना पसंद नहीं किया जाता है, भले ही वे मूल रूप से हलाल हों, क्योंकि लोगों में यह मशहूर है कि इन्हें खाने वालों पर मुसीबत आती है; इसलिए इनसे बचना चाहिए... [ग़ुरर अल-अफ़कार से उद्धृत]।

[उर्दू व्याख्या बॉक्स]: दुबसी (कबूतर जैसा एक छोटा पक्षी है; वास्तव में यह जंगली कबूतर की एक किस्म है), सलसल (इमाम जौहरी ने कहा कि यह फाख्ता है), अकअक (कौवे की शक्ल का कबूतर के बराबर एक पक्षी है लेकिन इसकी पूंछ कबूतर से लंबी होती है और पंख भी बड़े होते हैं; इसका रंग काला और सफेद होता है), लकलक (अजमी नाम वाला पक्षी है जो सांप खाता है; इसके हलाल या हराम होने में मतभेद है, कुछ के अनुसार हलाल और कुछ के अनुसार हराम है), लहहाम (एक प्रकार की बड़ी मछली है जो अपनी सूंड से तलवार की तरह काट देती है)। [हयात अल-हैवान, भाग 1 और 2 से साभार]। इन सब का खाना बेहतर नहीं है हालाँकि हकीकत में ये हलाल हैं, क्योंकि लोगों में मशहूर है कि इनके खाने से मुसीबत आती है। इसलिए इनके खाने से परहेज किया जाए (अगर खा लिया और तकदीर से मुसीबत आ गई, तो आम लोगों का अकीदा खराब हो जाएगा)। अल्लामा शामी ने इसे ग़ुरर अल-अफ़कार से नकल फरमाया है।

(2) ख्वाब में सफर, अगर किसी नापसंद बात के लिए न हो, तो कामयाबी और बीमारी से सेहत की दलील है, जैसा कि हदीस में है: "सफर करो ताकि तुम तंदुरुस्त रहो।" और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

---

1. रद अल-मुह्तार, किताब अद-ज़बाइह, मत्न के कथन 'चमगादड़ के बारे में कहा गया' के अंतर्गत, दार इह्या अल-तुरास अल-अरबी, बेरूत, 5/192।
2. मसनद इमाम अहमद बिन हंबल, हजरत अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से मरवी, अल-मकतब अल-इस्लामी, बेरूत, 2/380।

ارنڈ خربوزہ کہتے ہیں مکان مسکونہ میں لگانا منحوس ہے اور منع ہے چونکہ یہاں یہ بکثرت اور نہایت لذیذ ہیں لہٰذا التماس ہے کہ اس بارے میں احکامِ شرعی سے مع حوالہ کتب بالتصریح خبردار کیجئے؟ (۲) دیگر اگر خواب میں کوئی ریل میں سفر کرتا ہوا خود کو دیکھے اس کی کیا تعبیر ہے؟

الجواب: (۱) شریعت میں اس کی کوئی اصل نہیں، شرع نے نہ اسے منحوس ٹھہرایا نہ مبارک، ہاں جسے عام لوگ نحس سمجھ رہے ہیں اس سے بچنا مناسب ہے کہ اگر حسبِ تقدیر اسے کوئی آفت پہنچے ان کا باطل عقیدہ اور مستحکم ہوگا کہ دیکھو یہ کام کیا تھا اس کا یہ نتیجہ ہوا اور ممکن کہ شیطان اس کے دل میں بھی وسوسہ ڈالے، ردالمختار میں ہے:

[عربی اقتباس]: امّا الدبسی والصلصل والعقعق واللقلق واللحّام فلا یستحب اکلھا وان کانت فی الاصل حلالاً لتعارف النّاس باصابۃ آفۃ لاکلھا فینبغی ان یتحرز عنہ الخ نقلہ عن غرر الافکار۔

(۲) خواب میں سفر اگر مذموم بات کے لئے نہ ہو تو دلیلِ ظفر اور مرض سے صحت ہے لحدیث سافروا تصحوا (سفر کرو تاکہ تندرست رہو۔ ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

---

1. ردالمحتار کتاب الذبائح تحت قول الماتن قیل الخفاش دار احیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۱۹۲

2. مسند امام احمد بن حنبل عن ابی ہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۲/ ۳۸۰

Fatawa Razawiyya Volume 23

Issue 77: From the city, Malukpur neighborhood, asked by Wahid Yar Khan, 4 Safar al-Muzaffar 1331 AH. What do the scholars of religion and jurists of the clear Sharia say about this issue: In a certain community, the custom is that at the time of a wedding or a funeral, they may have 10-20 rupees with them, but they take 100-50 rupees as interest-bearing loans to arrange food and drink for the community. And when the girl goes to her husband's house, the girl's father takes 100-200 people with him, and they all eat at the husband's house. After eating, the girl's father collects his 'Neota' (customary gift money). The more people there are, the more Neota money will be collected. Whether the person becomes indebted or ruined, it is of no concern to them. The groom, father, or brother will not give Neota until they have eaten four meals; that is, the times for 'Mandha', 'Barat', and 'Lodaya' meals are fixed. The community forces them to provide food. Anyway, when the boy's father, after finishing the wedding, turns towards repaying the debt, it is evident that the family members at the house of a poor man cannot get enough bread to fill their bellies or enough clothes to cover their bodies until the debt is paid. In the meantime, trouble arises such that the girl goes and stays at her parents' house, saying, "There is no food or clothing, what should I do at such a husband's house?" And even bigger troubles arise which are better left unsaid. Is this custom according to Sharia or is it ignorance? Zaid says: cursed be he by Allah who gives interest-based money, and cursed be he by Allah who takes it for the sake of pomp and show. And for the community members who know that this food and drink has been arranged by taking an interest-based loan for them, yet they knowingly eat it, what is the ruling for those eaters? And if a person of this community dies without repenting, should his funeral prayer be offered or not? And if this community does not repent, are they included in the Ummah of Muhammad (peace be upon him) or not? Explain and be rewarded.

The Answer: Indeed, the one who consumes interest has been cursed in the Hadith, and the one who gives or takes an interest-based loan without necessity or Sharia-defined compulsion is also cursed. And providing a feast for the community during mourning is a sin. Although it is permissible in weddings, taking an interest-based loan for it is forbidden (Haram) and a cause of curse. If the community members know about it, they should not participate in that meal because it was for them that he committed that sin. If people knew that if food is provided through an interest-based loan, the community will not eat it, they would never commit such an act. Still,

these things, God forbid, are not disbelief (Kufr) such that if they don't repent, they won't remain in the Ummah or their funeral prayer won't be held. These are all wrong ideas. Collecting 'Neota' is permissible in Sharia, and giving it is necessary because it is a debt. And taking 100-200 people along for an invitation is also permissible as long as it is with the consent of the host. If it is against his will and he gives it due to compulsion out of embarrassment...

फतावा रजविया जिल्द 23

मसला 77: शहर के मलूकपुर मोहल्ले से, वाहिद यार खां द्वारा पूछा गया, 4 सफर अल-मुजफ्फर 1331 हिजरी। दीन के विद्वान और शरीयत के मुफ्ती इस मसले में क्या कहते हैं कि एक कौम में यह रिवाज है कि शादी या गम के समय उनके पास 10-20 रुपये होते हैं, तो वे बिरादरी के खाने-पीने का इंतजाम करने के लिए 100-50 रुपये ब्याज पर कर्ज लेते हैं। और जब लड़की अपने पति के घर जाती है, तो लड़की का पिता अपने साथ 100-200 आदमी ले जाता है, वे सब लोग लड़की के पति के घर पर खाना खाते हैं। खाना खाने के बाद लड़की का पिता अपना 'न्योता' वसूल करता है। जितने ज्यादा आदमी होंगे, न्योता का रुपया उतना ही ज्यादा आएगा। चाहे वे कर्जदार हो जाएं या बर्बाद हो जाएं इससे उन्हें कोई सरोकार नहीं है। दूल्हा, पिता या भाई तब तक न्योता नहीं देंगे जब तक कि वे चार बार रोटी न खा लें; यानी मंढा, बारात और लोदाया के खाने का समय तय है। बिरादरी जोर देकर खाना लेती है। खैर, जब लड़के का पिता शादी से फारिग होकर कर्ज अदा करने की ओर ध्यान देता है, तो यह जाहिर है कि घर वालों को एक गरीब आदमी के घर पर पेट भर रोटी और तन भर कपड़ा तब तक नहीं मिल पाता जब तक कर्ज अदा न हो जाए। इस बीच यह फसाद पैदा हो जाता है कि लड़की अपने मां-बाप के घर जाकर बैठ जाती है कि "रोटी कपड़ा तो है नहीं, ऐसे पति के घर जाकर क्या करूं" और इससे भी बड़े फसाद पैदा हो जाते हैं जिनका बयान न करना ही बेहतर है। यह रस्म शरीयत के अनुसार है या जहालत? जैद कहता है: जो ब्याज का रुपया दे उस पर खुदा की लानत और जो कोई शान-ओ-शौकत के लिए ले उस पर भी खुदा की लानत। और जो बिरादरी के लोग यह जानते हैं कि यह खाना-पीना हमारे लिए ब्याज का रुपया लेकर किया गया है, फिर भी जान-बूझकर खाएं तो उन खाने वालों के लिए क्या हुक्म है? और जो इस कौम का आदमी बिना तौबा किए मर जाए, तो उसकी नमाज (जनाजा) पढ़नी चाहिए या नहीं? और अगर यह कौम तौबा न करे, तो वह उम्मत-ए-मोहम्मदी में शामिल है या नहीं? बयान फरमाएं और सवाब पाएं।

अल-जवाब (उत्तर): बेशक, ब्याज खाने वाले पर हदीस में लानत की गई है, और बिना जरूरत और शरीयत की मजबूरी के जो ब्याज दे या ब्याज पर कर्ज ले, उस पर भी लानत की गई है। और गम (शोक) में बिरादरी को खाना खिलाना गुनाह है, और हालांकि शादी में यह जायज है, लेकिन इसके लिए ब्याज पर कर्ज लेना हराम और लानत का कारण है। अगर बिरादरी के लोगों को पता हो, तो उन्हें उस खाने में शरीक नहीं होना चाहिए क्योंकि उन्हीं के लिए उसने यह गुनाह किया है। अगर लोगों को पता हो कि ब्याज पर कर्ज लेकर जो खाना बनाया गया है, बिरादरी उसे नहीं खाएगी, तो वे

कभी ऐसा काम नहीं करेंगे। फिर भी ये बातें, खुदा न करे, कुफ्र नहीं हैं कि अगर वे तौबा न करें तो उम्मत में नहीं रहेंगे या उनके जनाजे की नमाज नहीं होगी। ये सब गलत ख्यालात हैं। न्योता वसूल करना शरीयत के मुताबिक जायज है और देना जरूरी है क्योंकि वह एक कर्ज है। और दावत के लिए 100-200 आदमी साथ ले जाना भी जायज है जब तक कि यह मेजबान की मर्जी से हो। अगर वहां यह उसकी मर्जी के खिलाफ हो और वह शर्मिंदगी के कारण मजबूरी में दे रहा हो...

पेज 269 ऑफ 768

مسئلہ ۷۷: از شہر محلہ ملوکپور مسئولہ واحد یار خاں ۴ صفر المظفر ۱۳۳۱ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیانِ شرع متین اس مسئلہ میں کہ ایک قوم میں یہ دستور ہے کہ وقت شادی یا غمی کے دس بیس روپے اپنے پاس ہوتے ہیں تو سو پچاس روپے سودی لے کر واسطے برادری کے کھانے پینے کا سامان کرتے ہیں اور جب لڑکی اپنے شوہر کے مکان پر جاتی ہے لڑکی کا باپ اپنے ہمراہ سو دو سو آدمی لیجاتا ہے وہ سب لوگ لڑکی کے شوہر کے مکان پر کھانا کھاتے ہیں بعد کھانا کھانے کے لڑکی کا باپ اپنا نیوتہ وصول کرتا ہے پس جس قدر آدمی زیادہ ہوں گے نیوتہ کا روپیہ زیادہ آئے گا اگر قرضدار ہوا یا برباد ہوا تو اس سے کچھ غرض نہیں لڑکا، باپ یا برادر جب تک چار بار روٹی نہ کھائیں نیوتہ نہ دیں گے یعنی منڈھا اور بارات اور لودایہ وقت کھانوں کے مقرر ہیں برادری زور دے کر کھانے لیتی ہے خیر جب لڑکے کا باپ شادی سے فارغ ہو کر قرض ادا کرنے کی طرف متوجہ ہوا تو یہ بات ظاہر ہے کہ گھر والوں کو غریب آدمی کے مکان پر پیٹ بھر کر روٹی اور تن بھر کپڑا جب تک قرض ادا نہ ہو جائے درمیان میں یہ فساد پیدا ہو جاتا ہے کہ لڑکی اپنے ماں باپ کے مکان پر جا بیٹھی ہے کہ روٹی کپڑا تو ہے نہیں ایسے شوہر کے مکان پر جا کر کیا کروں اور بڑے سے بڑے فساد پیدا ہو جاتے ہیں کہ جن کو بیان نہ کرنا بہتر ہے یہ رسم شرعاً یا جہالت کی؟ زید کہتا ہے سودی روپیہ جو دے اس پر خدا کی لعنت اور جو کوئی واسطے شان و شوکت کے لئے اس پر بھی خدا کی لعنت اور جو برادر کہ جانتے ہیں کہ یہ کھانا پینا سودی روپیہ لے کر ہمارے واسطے کیا گیا ہے پھر جان کر کھائیں تو ان کھانے والوں کے لیے کیا حکم ہے؟ اور جو اس قوم کا آدمی بغیر توبہ کے مر جائے تو اس کی نماز پڑھنا چاہئے یا نہیں؟ اور اگر یہ قوم توبہ نہ کرے تو داخلِ امتِ محمدی میں ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا

الجواب: بیشک سود کھانے والے پر حدیث میں لعنت فرمائی ہے، اور بے ضرورت و مجبوریِ شرعی جو سود دے سودی قرض لے اس پر بھی لعنت فرمائی اور غم میں تو برادری کا کھانا دینا گناہ ہے اور شادی میں اگرچہ جائز ہے مگر سودی قرض اس کے لئے لینا حرام، و باعثِ لعنت ہے۔ اہل برادری کو معلوم ہو تو انھیں اس کھانے میں شرکت نہ چاہئے کہ انھیں کے لئے وہ اس گناہ کا مرتکب ہوا، اگر لوگ جانیں کہ سودی قرض لے کر جو کھانا کیا جائے۔ برادری اسے نہ کھائے گی تو ہر گز ایسی حرکت نہ کریں، پھر بھی یہ باتیں معاذ اللہ کفر نہیں کہ توبہ نہ کریں تو امت میں نہ رہیں یا اس پر جنازہ کی نماز نہ ہو، یہ سب غلط خیال ہیں۔ نیوتہ وصول کرنا شرعاً جائز ہے اور دینا ضروری ہے کہ وہ قرض ہے اور سو دو سو آدمی دعوت کے لئے ہمراہ لینا بھی جائز ہے جب تک دعوت دینے والے کی مرضی سے ہو وہاں اگر اس کے خلاف مرضی ہو اور مجبوری کے لئے شرماً شرمی دے

Fatawa Razawiyya Volume 23

...then that food is haram and taking so many people is haram. Those who go will go as thieves and return as robbers. This is the command of the Hadith. Not that when they take it by force, there is no question about it being explicitly haram. And imposing the burden of four meals without consent and not giving a gift (Nyota) without it is also haram. Abandoning such impure customs is obligatory. Allah Almighty knows best, and His knowledge is most exalted, complete, and perfect. (T: And Allah Almighty is the greatest Knower. And His knowledge, whose greatness is immense, is most complete and firm.)

Problem 786 to 808: From District Birbhum, Bengal, Post Office Samarhat, Kadgoridi, asked by Rukn-ud-Din Ahmad, Thursday, 15 Safar-ul-Muzaffar 1327 AH. (1) What do the scholars of religion and jurists of the clear Sharia say regarding the matter that after the birth of a child, cutting the umbilical cord is done by the midwife (Dai) appointed in the village or the 'Janai' (local women) of every household. Is there some specific association with them, or can anyone do it? On the second and third assumption, what is the Sharia ruling for those who deny this? (2) If the people of the neighborhood, considering it specific to the midwife, insult and disrespect faithful brothers for this vile act, for example, they do not sit, eat, or drink with them, but rather say that even if it is in Sharia, do not do it because it is against custom, and it is necessary to be bound by custom especially for this specific act, then what is the Sharia ruling on these people? (3) Is it permissible to follow a custom that is against Sharia for the sake of one's name and honor? If yes, why and what is the proof? If not, what is the Sharia ruling on those believers who follow such customs? Explain the ruling of the Book so that you may be rewarded on the Day of Judgment. (Explain the command of the Book so that you may receive reward and merit on the Day of Reckoning. -T)

The Answer: (1) Cutting the child's umbilical cord is a Sunnah, and there is no specification that this task must be done by a midwife or a 'Janai', or that a father or brother should do it. Those who think that this is specific to midwives and 'Janai' and not permissible for others, are inventing rulings from their own hearts and are guilty of fabricating against Sharia.

[Table/Box content] Allah Almighty said: "And do not say about what your tongues assert of untruth, 'This is lawful and this is forbidden,' to invent falsehood about Allah. Indeed..." | Allah Almighty has said: Do not say concerning the falsehood

which your tongues describe, 'This is lawful and this is forbidden,' so that you [do not invent falsehood against] Allah Almighty.

फतावा रज़विया जिल्द 23

...तो वह खाना हराम है और इतने लोगों को ले जाना हराम है। जाने वाले चोर बनकर जाएंगे और लुटेरे बनकर निकलेंगे। यह हदीस का इरशाद है। न कि जब दबाकर लें तो इसके साफ़ हराम होने में क्या कलाम है। और चार वक़्त के खाने का बोझ बिना मर्जी डालना और बिना इसके न्योता न देना भी हराम है। ऐसी नापाक रस्मों को छोड़ना फ़र्ज़ है। अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है और उसका इल्म सबसे बुलन्द, मुकम्मल और पुख्ता है। (त: और अल्लाह तआला सबसे बड़ा आलिम है। और उसका इल्म जिसकी बुज़ुर्गी बड़ी है, ज़्यादा कामिल और ज़्यादा पुख्ता है।)

मसला 786 से 808: जिला बीरभूम, बंगाल, पोस्ट ऑफिस समरहाट, काडगोरदी से, मुस्तफ़्ती रुकनुद्दीन अहमद, गुरुवार, 15 सफ़रुल मुज़फ़्फ़र 1327 हिजरी। (1) उलेमा-ए-दीन और मुफ़्तियान-ए-शरअ-ए-मतीन इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि बच्चे की पैदाइश के बाद नाड़ काटना (ناری چھید کرنا) दाई (जो गाँव में मुक़र्रर होती है) या 'जनाई' (जो हर घर की औरतें होती हैं) उनके साथ कोई ख़ास बात है या कोई भी कर सकता है? दूसरी और तीसरी सूरत में, इनकार करने वालों पर शरीअत का क्या हुक्म है? (2) अगर मोहल्ले के लोग इसे दाई के साथ ख़ास समझकर इस बुरे काम की वजह से ईमानदार भाइयों की तौहीन और बेइज़्ज़ती करें, मसलन उनके साथ उठना-बैठना, खाना-पीना न करें, बल्कि कहें कि अगर शरीअत में भी है तो भी न करना क्योंकि यह रिवाज के खिलाफ है और ख़ास तौर पर इस काम के लिए रिवाज का पाबंद होना ज़रूरी है, तो शरीअत में उन लोगों पर क्या हुक्म है? (3) शरीअत के खिलाफ जो रिवाज हो गया हो, अपनी इज़्ज़त और नाम की खातिर उसी रिवाज को मानना जायज़ है या नहीं? अगर जायज़ है तो क्यों और उसकी दलील क्या है? अगर नहीं, तो ऐसे रिवाज मानने वाले मोमिनों पर शरीअत का क्या हुक्म है? किताब का हुक्म बयान करें ताकि कयामत के दिन अज्र पाएं। (किताब का हुक्म बयान करो ताकि हिसाब के दिन अज्र व सवाब पाओ। -त)

अल-जवाब: (1) बच्चे की नाड़ काटना सुन्नत है और इसमें कोई विशेषता नहीं है कि यह काम दाई, जनाई ही करे या बाप या भाई करे। जो लोग यह समझते हैं कि यह दाई-जनाई के साथ ख़ास है और दूसरों को जायज़ नहीं, वे अपने दिल से मसला गढ़ते हैं और शरीअत पर तोहमत लगाने के गुनहगार होते हैं।

[तालिका/बॉक्स की सामग्री] अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "व ला तक़ुलु लिमा तसिफ़ु अल्सीनतुकुमुल कज़िबा हाज़ा हललुन व हाज़ा हरामुल लितफ़्तरू अलल्ला हिल कज़िबा इन्ना..." | अल्लाह तआला ने फ़रमाया: तुम्हारी ज़बानें जो कुछ झूठ बयान करती हैं उसके बारे में यह न कहा करो कि यह हलाल है और यह हराम है ताकि तुम अल्लाह तआला पर [झूठ न बांधो]।

पेज 270 ऑफ़ 768

تو وہ کھانا حرام ہے اور اتنے آدمی لے جانا حرام ہے جانے والے چور بن کر جائیں گے ، اور لٹیرے بن کر نکلیں گے یہ حدیث کا ارشاد ہے نہ کہ جب دبا کر لیں کہ اس کے صریح حرام ہونے میں کیا کلام ہے اور چار وقت کے کھانے کا بوجھ بلا مرضی ڈالنا اور بغیر اس کے نیوتہ نہ دینا یہ بھی حرام ہے۔ ایسی ناپاک رسوم کا ترک فرض ہے واللہ تعالٰی اعلم وعلمہ جل مجدہ اتم واحکم (اور اللہ تعالیٰ سب سے بڑا عالم ہے۔ اور اس کا علم جس کی بزرگی بڑی ہے زیادہ کامل اور زیادہ پختہ ہے۔ ت) مسئلہ ۷۸۶ تا ۸۰۸ : از ضلع بر میاں ملک بنگال پوسٹ آفس سامر ہاٹ کاڈ گور یدی مسئولہ رکن الدین احمد روز پنجشنبہ ۱۵ صفر المظفر ۱۳۲۷ھ (۱) کیا فرماتے ہیں علمائے دین اور مفتیانِ شرع متین اس مسئلہ میں کہ بعد ولادت مولود ناری چحید کرنا آیا دائی جو گاؤں میں مقرر ہوتی ہے یا جنائی جو ہر گھر کی عورتیں ہوتی ہیں انہوں کے ساتھ کچھ خصوصیت ہے یا جوں توں کرسکتا ہے۔ بر تقدیرِ ثانی وثالث منکرین پر شرعاً کیا حکم ہے؟ (۲) اگر اہل محلہ دائی کے ساتھ خصوصیت جان کر اس فعل قبیحہ خاص کے لئے ایمان دار بھائیوں کو اہانت اور بے عزت کریں مثلاً ان لوگوں کے ساتھ اٹھک بیٹھک کھانا پینا نہ کریں بلکہ کہیں کہ اگر شرع میں بھی ہے تو بھی نہ کرنا کیونکہ رواج کے خلاف ہے اور خاص کرکے اس فعل خاص پر رواج کے پابند ہونا ضرور ہے تو شرع میں ان لوگوں پر کیا حکم ہے؟ (۳) شریعت کے خلاف جو رواج ہوا اپنے نام و ناموس کی رعایت سے اسی رواج کی پاسداری کرنا جائز ہے یا نہیں؟ بر تقدیر اولیٰ کیوں جائز اور اس کی کیا دلیل؟ بر تقدیر ثانی بنین رواج مند مومنہ پر شرعاً کیا حکم ہے؟ بینو ا احکم الکتاب توجروا یوم الحساب (کتاب کا حکم بیان کروتا کہ روز حساب اجر و ثواب پاؤ ۔ ت)

الجواب: (۱) بچہ کی ناری چھید ناسنت ہے اور اس کی خصوصیت کوئی نہیں کہ یہ کام دائی جنائی کرے یا باپ بھائی کرے۔ جو لوگ یہ سمجھتے ہیں کہ یہ دائی جنائی کے ساتھ خاص ہے اوروں کو جائز نہیں وہ دل سے مسئلہ نکالتے ہیں اور شریعت پر افتراء کے گنہگار ہوتے ہیں۔

[جدول کی عبارت] قَالَ اللّٰہُ تَعَالٰی " وَلَا تَقُولُوا لِمَا تَصِفُ اَلْسِنَتُکُمُ الْکَذِبَ ھٰذَا | اللہ تعالیٰ نے ارشاد فرمایا : تمھاری زبانیں جو کچھ جھوٹ بیان حَلٰلٌ وَّھٰذَا حَرَامٌ لِّتَفْتَرُوا عَلَی اللّٰہِ الْکَذِبَ ؕ اِنَّ " | کرتی ہیں اس کے بارے میں یہ نہ کہا کرو کہ یہ حلال اور یہ حرام ہے تاکہ تم اللہ تعالیٰ پر

Fatawa Rizvia, Volume 23

"Indeed, those who invent lies against Allah will not succeed." (16:116). Allah Almighty knows best. (T)

(2) This cutting off from brothers without reason and causing distress to Muslims is forbidden for several reasons. In the Hadith, the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) says:

"Whoever harms a Muslim has harmed me, and whoever harms me has harmed Allah." (T)

The other group should also consider, when people are so distressed and repelled by it, why say such things that cause division and mischief over a permissible matter? However, those among them who are scholars, leaders, and influential figures should do it so that this misconception is removed from people's hearts. And Allah Almighty knows best.

(3) This custom of not doing it themselves is not against the Sharia in itself, because Sharia has not made it mandatory to do it oneself. However, to believe that doing it oneself is not permissible is a false belief. If they know it is permissible but persist in it to avoid public notoriety and criticism, then there is a reason for it. And Allah Almighty knows best.

Problem 81: From Lillah Thatera Muradabad, asked by Hafiz Mahmood Hasan, Monday, 26th Safar-ul-Muzaffar 1337 AH.

Question: What do the scholars of religion say about the common belief regarding the 'Akhiri Char Shamba' (Last Wednesday) of Safar? It is famous among people that on this day, the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) recovered from illness. Based on this, they distribute food and sweets, go for walks in the forest, and so on. There are various customs in different places; some consider this day unlucky and inauspicious and break old clay pots in their houses. Some use amulets, rings, and silver associated with the Prophet's (peace and blessings of Allah be upon him) recovery on this day for the sick. All these things are done based on the recovery of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). Is its basis proven in Sharia or not? And will the doer/practitioner of this be sinful or liable to blame and punishment based on proof or lack thereof? Explain and be rewarded.

1. Al-Quran Al-Kareem 16/116

2. Al-Mu'jam al-Awsat, Hadith 3633, Maktaba al-Ma'arif Riyadh 4/733

फतावा-ए-रज़विया, खंड 23

"बेशक, जो लोग अल्लाह पर झूठ बाँधते हैं वे कभी सफल नहीं होंगे।" (16:116). और अल्लाह तआला सबसे ज़्यादा जानने वाला है। (त)

(2) बिना किसी वजह के अपने भाइयों से नाता तोड़ना और मुसलमानों को तकलीफ़ पहुँचाना कई कारणों से हराम है। हदीस में है कि नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

"जिसने किसी मुसलमान को तकलीफ़ दी उसने मुझे तकलीफ़ दी और जिसने मुझे तकलीफ़ दी उसने अल्लाह तआला को तकलीफ़ दी।" (त)

दूसरे पक्ष को भी सोचना चाहिए कि जब लोग इससे इतने परेशान और नफ़रत करते हैं, तो ऐसी बात क्यों करें जिससे किसी जायज़ चीज़ के पीछे आपसी फूट और फ़ितना पैदा हो? हाँ, उनमें से जो विद्वान, मार्गदर्शक और प्रभावशाली लोग हैं उन्हें ऐसा करना चाहिए ताकि लोगों के दिलों से यह ग़लत बात दूर हो जाए। और अल्लाह तआला सबसे ज़्यादा जानने वाला है।

(3) यह रिवाज कि खुद नहीं करते, अपने आप में शरीयत के खिलाफ नहीं है क्योंकि शरीयत ने यह काम खुद करना अनिवार्य नहीं किया है। हाँ, यह समझना कि खुद करना जायज़ नहीं है, एक ग़लत धारणा है। और अगर वे जानते हैं कि यह जायज़ है लेकिन सार्वजनिक बदनामी और आलोचना से बचने के लिए इस पर अड़े रहते हैं, तो इसका एक कारण है। और अल्लाह तआला सबसे ज़्यादा जानने वाला है।

मसाला 81: लिल्लाह ठठेरा मुरादाबाद से, हफीज़ महमूद हसन द्वारा पूछा गया, सोमवार, 26 सफ़र-उल-मुज़फ़्फ़र 1337 हिजरी।

सवाल: दीन के उलेमा इस बारे में क्या फ़रमाते हैं कि सफ़र के'आखिरी चार शंबा' (अंतिम बुधवार) के बारे में आम लोगों में मशहूर है कि इस दिन हज़रत (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने बीमारी से शिफ़ा (स्वास्थ्य) पाई थी। इसी के आधार पर इस दिन खाना और मिठाई आदि बाँटते हैं और जंगल की सैर को जाते हैं, इसी तरह अलग-अलग जगहों पर अलग-अलग प्रथाएँ हैं। कहीं इस दिन को मनहूस और अशुभ मानकर घर के पुराने बर्तन गलियों में तोड़ देते हैं और तावीज़, छल्ले और चाँदी, जो उस दिन की रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की सेहतयाबी से जुड़ी हो, बीमारों के लिए इस्तेमाल कराते हैं। ये तमाम चीज़ें हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की शिफ़ा के आधार पर की

जाती हैं। लिहाज़ा, शरीयत में इसकी कोई बुनियाद साबित है या नहीं? और इसे करने वाला सबूत या सबूत न होने की सूरत में गुनाहगार होगा या मलामत और सज़ा का हक़दार? बयान फ़रमाएँ, सवाब पाएँ।

1. अल-क़ुरान अल-करीम 16/116
2. अल-मुअजम अल-औसत, हदीस 3633, मकतबा अल-मारिफ़ रियाद 4/733

الَّذِیْنَ یَفْتَرُوْنَ عَلَی اللہِ الْکَذِبَ لَا یُفْلِحُوْنَ ۱ " واللہ جھوٹ باندھو، بیشک جو لوگ اللہ تعالٰی پر جھوٹ باندھتے ہیں وہ کبھی کامیاب نہیں۔ اور اللہ تعالٰی بڑے علم والا ہے۔(ت) تعالٰی اعلم

(۲) یہ بلا وجہ اپنے بھائیوں سے انقطاع اور مسلمانوں کی ایذاء اور کئی وجہ سے حرام ہے۔ حدیث میں ہے نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

من اذی مسلما فقد اذانی ومن اذاني فقد اذی اللہ ۲ ۔ جس نے کسی مسلمان کو ایذا دی اس نے مجھے ایذا دی اور جس نے مجھے ایذا دی اس نے اللہ تعالٰی کو ایذا دی (ت)

دوسرے فریق کو بھی چاہئے جب لوگ اس قدر اس سے پریشان ہوتے اور نفرت کرتے ہیں تو کیوں ایسی بات کریں جس سے ایک مباح کے پیچھے باہم تفرقۃ وفتنہ ہو ہاں ان میں جو اہل علم و مقتدا و صاحب اثر ہوں وہ کریں تاکہ لوگوں کے قلب سے یہ غلط بات رفع ہو جائے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

(۳) یہ رواج کہ خود نہیں کرتے بجائے خود کچھ خلاف شرع نہیں کہ شریعت نے یہ کام خود کرنا واجب نہ کیا ہاں یہ سمجھنا کہ خود کرنا جائز نہیں اعتقاد باطل ہے اور اگر جائز تو جانتے ہیں مگر بلحاظ عوام بدنامی و مطعونی سے بچنے کو اس پر اصرار کرتے ہیں تو ایک وجہ رکھتا ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۸۱: للہ ٹھیٹرا مراد آباد مسئولہ حافظ محمود حسن روز دوشنبہ بتاریخ ۲۶ صفر المظفر ۱۳۳۷ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس امر میں کہ صفر کے اخیر چہار شنبہ کے متعلق عوام میں مشہور ہے کہ اس روز حضرت صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے مرض سے صحت پائی تھی بنابر اس کے

اس روز کھانا اور شیرینی وغیرہ تقسیم کرتے ہیں اور جنگل کی سیر کو جاتے ہیں علی ہذا القیاس مختلف جگہوں میں مختلف معمولات ہیں کہیں اس روز کو نحس و نا مبارک جان کر گھر کے پرانے برتن گلی تڑوا لیتے ہیں اور تعویذ و چھلہ و چاندی کہ اس روز کی صحت بخشی جناب رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم میں مریضوں کو استعمال کراتے ہیں یہ جملہ امور بنابر صحت یابی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم عمل میں لائے جاتے ہیں لہذا اصل اس کی شرع میں ثابت ہے کہ نہیں؟ اور فاعل عامل اس کا بر بنائے ثبوت یا عدم ثبوت گرفتار معصیت ہوگا یا قابل ملامت و تادیب؟ بینوا توجروا (بیان فرمائیے اجر پائیے ت)

1 القرآن الکریم ۱۶/ ۱۱۶ 2 المعجم الاوسط حدیث ۳۶۳۳ مکتبۃ المعارف ریاض ۴/ ۷۳۳

Fatawa Razviya Volume 23

The Answer: There is no basis for the last Wednesday of the month of Safar, nor is there any proof of the Prophet’s (peace and blessings of Allah be upon him) recovery on this day. Rather, it is said that the illness which led to his passing began on this day, and it has been mentioned in a Marfu' Hadith:

[The last Wednesday of the month is a day of continuous misfortune. - (Reference: 1)] [The last Wednesday of the month of Safar is a day of permanent ill-luck. (T)]

And it is narrated that the trial of Hazrat Ayub (peace be upon him) also began on this day. To consider it ill-omened and break clay pots is a waste of money and a sin. In any case, all these things are baseless and meaningless. And Allah Almighty knows best.

Problem 82: Questioned by Tuti-e-Hind Asrar-ul-Haq Khan and Suhail-e-Hind Ghulam Qutub-ud-Din, residents of Jabalpur, 4 Rabi-ul-Thani 1334 AH. On the last Wednesday of Safar, the seven "Salams," i.e., "Salamun Qawlam Mir Rabbir Raheem" [Quran 36:58] etc., are recited in a gathering and written on mango leaves. After washing these leaves in a new clay pot, is it permissible to give this water to everyone to drink as a blessing or not?

The Answer: Every verse of the Great Quran is always a source of light, guidance, blessing, and healing. Specifying it for this Wednesday is merely meaningless; however, there is no harm in the act itself. And Allah Almighty knows best.

Problem 83: From Kila Khera, Post Office Bazpur, District Naini Tal, sent by Muhammad Abdul Majeed Khan, 11 Dhu al-Qi'dah 1335 AH. What do some simple-minded women do, they perform rituals with threads (dore) and attribute them to Hazrat Fatima Zahra (may Allah be pleased with her)? They claim that the Lady of Paradise visits homes during the months of Sawan and Bhadon, ties a thread in someone's ear, and tells them to cook Puris and offer Fateha. Is there any evidence for this, or is it nonsense?

The Answer: This custom of threads is completely baseless and rejected, and attributing it to the Lady of Paradise (Hazrat Fatima Zahra, may Allah be pleased with her)...

---

1. Kanz-ul-Ummal, Hadith 2931, Muassasat-ur-Risala Beirut, 11/2.
2. Al-Quran Al-Kareem 36/58. Page 272 of 768

फतावा रज़विया जिल्द २३

अल-जवाब (उत्तर): सफ़र के आख़िरी बुध (चार शम्बा) की कोई असलियत नहीं है और न ही इस दिन हुज़ूर सैय्यद-ए-आलम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की सेहतयाबी का कोई सबूत है, बल्कि वह म्रज़-ए-अक़्दस जिसमें वफ़ात मुबारक हुई, उसकी इब्तिदा (शुरुआत) इसी दिन से बताई जाती है और एक हदीस-ए-मरफ़ू में आया है:

[महीने का आख़िरी बुध मुसलसल बदक़िस्मती का दिन है। - (संदर्भ: १)] [माह-ए-सफ़र का आख़िरी बुध स्थाई मनहूसियत वाला दिन है। (त)]

और रिवायत है कि सैय्यदना अयूब अलैहिस्सलातो वस्सलाम की आज़माइश की इब्तिदा भी इसी दिन हुई थी और इसे मनहूस समझकर मिट्टी के बर्तन तोड़ देना गुनाह और माल का ज़िया (नुकसान) है। बहरहाल ये सब बातें बे-असल और बे-मानी हैं। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला ८२: मुरसला तोती-ए-हिंद असरार-उल-हक़ ख़ान और सुहैल-ए-हिंद ग़ुलाम क़ुतुब-उद-दीन साहब, साकिन जबलपुर, ४ रबी-उल-थानी १३३४ हिजरी। माह-ए-सफ़र के आख़िरी बुध को सातों सलाम यानी "सलामुल क़ौलाम मिर रब्बीर रहीम" वग़ैरह जलसे में पढ़कर और आम के पत्तों पर लिखकर एक नए घड़े के पानी में धोकर बतौर-ए-तबर्रुक सबको पिलाना जायज़ है या नहीं?

अल-जवाब (उत्तर): कुरान-ए-अज़ीम की हर आयत हमेशा नूर, हिदायत, बरकत और शिफ़ा है और इस आख़िरी बुध की तख़्सीस (विशिष्टता) महज़ बे-मानी है, बहरहाल नफ़्स-ए-फ़ेल (स्वयं कार्य) में कोई हर्ज नहीं। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला ८३: अज़ किला खेड़ा, डाकख़ाना बाज़पुर, ज़िला नैनीताल, मुरसला मोहम्मद अब्दुल मजीद ख़ान साहब, ११ ज़ुल-क़ादा १३३५ हिजरी। ये जो बाज़ भोली औरतें डोरे किया करती हैं और हज़रत फ़ातिमा ज़हरा रज़ियल्लाहु तआला अन्हा की तरफ़ मंसूब (संबंधित) करती हैं कि ख़ातून-ए-जन्नत हर किसी घर माह सावन-भादों में जाया करती हैं और एक-एक डोरा उनके कान में बांधकर ये कहा करती हैं कि पूरियां पकाकर फ़ातिहा दिलाओ, क्या इसकी कुछ सनद (प्रमाण) है या ये वाहियात है?

अल-जवाब (उत्तर): ये डोरों की रस्म महज़ बे-असल और मरदूद है और हज़रत ख़ातून-ए-जन्नत रज़ियल्लाहु तआला अन्हा की तरफ़...

1. कंज़-उल-उम्माल, हदीस २९३१, मुअस्ससत-उर-रिसाला बेरुत, ११/२।

2. अल-कुरान अल-करीम ३६/५८। पृष्ठ २७२ / ७६८

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۳

الجواب: آخری چہار شنبہ کی کوئی اصل نہیں نہ اس دن صحت یابی حضور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا کوئی ثبوت بلکہ مرض اقدس جس میں وفات مبارک ہوئی اس کی ابتدا اسی دن سے بتائی جاتی ہے اور ایک حدیث مرفوع میں آیا ہے:

[آخر اربعاء فی الشہر یوم نحس مستمر ۱ - (حوالہ: ۱)] [ماہ صفر کا آخری چہار شنبہ دائمی نحوست والا دن ہے۔ (ت)]

اور مروی ہوا کہ ابتدا ابتلائے سیدنا ایوب علی نبینا وعلیہ الصلوٰۃ والسلام اسی دن تھی اور اسے نحس سمجھ کر مٹھی کے برتن توڑ دینا گناہ واضاعت مال ہے۔ بہر حال یہ سب باتیں بے اصل و بے معنی ہیں واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۸۲: مسئولہ طوطی ہند اسرار الحق خان و سہیل ہند غلام قطب الدین صاحب از جبلپور چہار شنبہ ۴ ربیع الثانی ۱۳۳۴ھ ماہ صفر کے اخیر چہار شنبہ کو ساتوں سلام یعنی "سلم قولا من رب رحیم" ۲ وغیرہ جلسہ میں پڑھ کر اور آم کے پتوں پر لکھ کر ایک نئے گھڑے میں پانی منگا کر اس میں پتے دھو کر بطور تبرک سب کو پلانا جائز ہے یا نہیں؟

الجواب: قرآن عظیم کی ہر آیت ہمیشہ نور وہدی وبرکت وشفاء ہے اور اس چہار شنبہ کی تخصیص محض بے معنی، بہر حال نفس فعل میں حرج نہیں۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۸۳: از کیلا کھیڑا ڈاکخانہ باز پور ضلع نینی تال مرسلہ محمد عبد المجید خان صاحب ۱۱ ذی ۱۳۳۵ھ یہ جو بعض جہلا غرض ڈورے کیا کرتے ہیں اور حضرت فاطمہ زہرا رضی اللہ تعالٰی عنہا کی طرف منسوب کرتے ہیں کہ خاتون جنت ہر کسی گھر ماہ ساون بھادوں میں جایا کرتی اور

ایک ایک ڈور ان کے کان میں باندھ کر یہ کہا کرتیں کہ پوریاں پکا کر فاتحہ دلا کر لانا اس کی کچھ سند ہے یا واہیات ہے؟

الجواب: یہ ڈوروں کی رسم محض بے اصل و مردود ہے اور حضرت خاتون جنت رضی اللہ تعالیٰ عنہا کی طرف...

---

۱ کنز العمال حدیث ۲۹۳۱ موسسۃ الرسالہ بیروت ۱۱/ ۲ ۲ القرآن الکریم ۳۶/ ۵۸ Page 272 of 768

Its attribution to him is mere falsehood and fabrication. And Allah Almighty knows best.

Issue 84: From Kamal Pura, Jeet Pura area, Benares. Sent by Khuda Bakhsh Zardoz, owner of Flour Mill Islamia, 20 Rabi al-Akhir 1336 AH. Many people do not perform marriages etc. on dates such as the 3rd, 13th, or 23rd, 18th, 8th, 28th etc. on Thursdays, Sundays, and Wednesdays etc., believing that severe loss will occur. What is the ruling regarding them?

Answer: All of these are void and baseless. And Allah Almighty knows best.

Issue 85: From Ram Bagh Post Office, Dehradun district. Sent by Hakim Muhammad Fazal-ur-Rehman on 16 Jumada al-Thani 1336 AH. What do the scholars of religion and jurists of the clear Sharia say regarding this issue, as there is a proverb or saying common among Muslims that 'a brother at his sister's house is a dog, and a son-in-law at his mother-in-law's house is a dog'? As far as investigation reveals, this saying is absolutely prevalent among Hindus, but Muslims have adopted it with great fervor and it is being practiced. Those people who live at their sister's or mother-in-law's house are looked upon with great disdain and disrespect. Is it permissible for a brother to live at his sister's house according to the luminous Sharia? And is it permissible for a son-in-law to stay at his mother-in-law's house? For what reasons has this practice spread in Islam or coincidentally in every class in India? What is its reality? Hope to be informed in return. That is all.

Answer: This is a rejected Hindu custom that they consider it bad to even drink water at their daughter's or sister's house, let alone eating. This custom is definitely impure and rejected. My Lord, Subhana Wa Ta'ala, says in the Holy Quran:

"There is no blame upon the blind nor any blame upon the lame nor any blame upon the sick nor upon yourselves if you eat from your [own] houses, or the houses of your fathers, or the houses of your mothers, or the houses of your brothers, or the houses of your sisters, or the houses of your paternal uncles, or the houses of your paternal aunts, or the houses of your maternal uncles, or the houses of your maternal aunts, or [from houses] whose keys you possess..."

इसके साथ इसे जोड़ना सरासर झूठ और मनगढ़ंत है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 84: कमालपुरा, जीतपुरा इलाका, बनारस से। प्रेषक: खुदा बख्श जरदोज़, मालिक फ्लोर मिल इस्लामिया, 20 रबी उल-आखिर 1336 हिजरी। अक्सर लोग 3, 13 या 23, 18, 8, 28 आदि तारीखों को गुरुवार, रविवार और बुधवार आदि दिनों में शादी आदि नहीं करते हैं, यह विश्वास करते हुए कि भारी नुकसान होगा। उनके बारे में क्या हुक्म है?

उत्तर: जवाब: ये सब बातिल (अमान्य) और बेबुनियाद हैं। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 85: राम बाग पोस्ट ऑफिस, जिला देहरादून से। प्रेषक: हकीम मोहम्मद फजल-उर-रहमान, दिनांक 16 जमादी उल-सानी 1336 हिजरी। धर्म के विद्वान और शरीयत के मुफ़्ती इस मसले के बारे में क्या कहते हैं, जैसा कि मुसलमानों में एक मिसाल या कहावत प्रचलित है कि 'बहन के घर भाई कुत्ता और सास के घर दामाद कुत्ता'? जहाँ तक जांच से पता चला है, यह मिसाल हिंदुओं में पूरी तरह से प्रचलित है, लेकिन मुसलमानों ने इसे बड़े उत्साह के साथ अपना लिया है और इस पर अमल किया जाता है। जो लोग अपनी बहन के घर या सास के घर रहते हैं, उन्हें बहुत बुरी नज़र और अनादर के साथ देखा जाता है। क्या शरीयत-ए-अनवर के अनुसार बहन के घर भाई का रहना जायज है या नहीं? और सास के घर दामाद का रहना जायज है या नहीं? किन कारणों से यह प्रथा इस्लाम में या संयोग से भारत के हर वर्ग में फैल गई है? इसकी असलियत क्या है? उम्मीद है कि वापसी पर सूचित किया जाएगा। फ़क़त।

उत्तर: जवाब: यह हिंदुओं की एक त्याज्य रस्म है कि वे अपनी बेटी या बहन के घर का पानी पीना भी बुरा समझते हैं, खाना तो दूर की बात है। यह रस्म निश्चित रूप से नापाक और त्याज्य है। मौला सुब्हानहू व तआला कुरान करीम में फरमाता है:

"न अंधे पर कोई तंगी है, न लंगड़े पर कोई तंगी है, न बीमार पर कोई तंगी है, और न तुम पर कि तुम अपने (संतानों के) घरों से खाओ, या अपने पिताओं के घरों से, या अपनी माताओं के घरों से, या अपने भाइयों के घरों से, या अपनी बहनों के घरों से, या अपने चाचाओं के घरों से, या अपनी बुआओं के घरों से, या अपने मामाओं के घरों से, या अपनी मौसियों के घरों से, या उन घरों से जिनकी चाबियाँ तुम्हारे पास हैं..."

اس کی نسبت محض جھوٹ بر افترا ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۸۴: از کمال پورہ علاقہ جیت پورہ بنارس مرسلہ خدا بخش زر دوز مالک فلور مل اسلامیہ ۲۰ ربیع الآخر ۱۳۳۶ھ اکثر لوگ ۳، ۱۳ یا ۲۳، ۱۸، ۸، ۲۸ وغیرہ تواریخ پنجشنبہ و یک شنبہ و چہار شنبہ وغیرہ ایام کو شادی وغیرہ نہیں کرتے، اعتقاد یہ ہے کہ سخت نقصان پہنچے گا، ان کا کیا حکم؟

الجواب: یہ سب باطل وبے اصل ہیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۸۵: از مقام رام باغ ڈاکخانہ خاص ضلع دیرہ دون مرسلہ حکیم محمد فضل الرحمن صاحب مورخہ ۱۶ جمادی الثانی ۱۳۳۶ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین ومفتیانِ شرع متین اس مسئلہ میں کہ جیسے یہ مثال یا مثلہ اہل اسلام میں رائج عملدرآمد کے ساتھ ہے کہ بہن کے گھر بھائی کتا اور خوشدامن کے گھر داماد کتا، جہاں تک دریافت ہوا ظاہر ہوتا ہے کہ یہ مثال ہندو کے یہاں قطعی طور پر رائج ہے مگر اہل اسلام میں نہایت سرگرمی کے ساتھ شامل کر لیا ہے اور اس پر عملدرآمد کیا جاتا ہے وہ لوگ جو بہن کے گھر یا خوشدامن کے گھر رہتے ہیں نہایت بری نظر اور بے عزتی کے ساتھ دیکھے جاتے ہیں آیا از روئے شرعِ انور بہن کے گھر بھائی کا رہنا جائز ہے یا نہیں؟ اور خوشدامن کے گھر داماد کا رہنا جائز ہے یا نہیں؟ کن وجوہات سے اس کا رواج اسلام میں یا اتفاق سے ہندوستان کے ہر طبقہ میں پھیلا ہوا ہے اس کی اصلیت کیا ہے؟ امید کہ بواپسی مطلع فرمایا جائے۔ فقط

الجواب: رسم مردودِ ہنود یہ ہے یہ ہے کہ بہن بیٹی کے گھر کا پانی پینا برا جانتے ہیں کھانا تو بڑی چیز ہے یہ رسم ضرور ناپاک ومردود ہے۔ مولیٰ سبحانہ وتعالیٰ قرآنِ کریم میں فرماتا ہے:

"لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَىٰ حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرَجٌ وَلَا عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ أَنْ تَأْكُلُوا مِنْ بُيُوتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ آبَائِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أُمَّهَاتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ إِخْوَانِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَخَوَاتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ..." نہ اندھے پر تنگی نہ لنگڑے پر نہ بیمار پر نہ آپ تم پر کہ اپنی اولاد کے گھر کھانا کھاؤ یا اپنے باپ کے گھر یا ماں کے گھر یا بھائیوں کے گھر یا بہنوں کے گھر یا چچا کے گھر یا پھوپھی کے گھر یا ماموں کے گھر یا خالہ کے گھر یا جس کی کنجیاں تمہارے

Fatawa Razawiya Volume 23

[Translation of the Arabic Verse]: "...[or the houses of] your paternal uncles, or the houses of your paternal aunts, or the houses of your maternal uncles, or the houses of your maternal aunts, or [those houses] whose keys you possess, or [the house of] your friend." [Footnote 1: Al-Quran al-Kareem 24:61] In your control or at your friend's place.

Just as this permission includes eating a single meal, it similarly includes multiple meals, provided there is consent and it is not a burden. This is especially true when a sister or mother-in-law or such people live in another city and one goes to visit them after a long time. As long as one does not feel that it will be a burden or unpleasant for them, and as long as such hospitality is customary for such relationships after such a long interval, one can undoubtedly stay. However, staying for so long that they become weary and it becomes unpleasant is impermissible, and that food is also impermissible, even if it is one's parents' house. Yes, if parents are needy, they can stay at their wealthy children's place for as many days as they wish, even if the children find it unpleasant; for parents have a right in their children's wealth and can take it even without their consent. All this discussion was regarding temporary stay. Now, those who consider this objectionable, their notion is completely rejected and is an imitation of the Hindu infidels. As for taking up residence at another's place, it is fundamentally not permissible without their consent at anyone's house except for needy parents, even if it be at a brother's or father's house, and even if one only resides there but eats their own food. However, a person who is incapable of earning and needy, whose maintenance (nafaqah) Shariah has made obligatory on the owner of the house, can reside there and will also eat at the owner's expense, whether the owner likes it or not. A brother or sister or mother-in-law is not included in this, as their maintenance cannot be made obligatory on him. Yes, the maintenance of a helpless needy person which is religiously binding: if they are not among his descendants nor is he among their descendants, then imposing this burden on him without his consent can only be done by the order of a judge; he does not have this authority himself. It is stated in Radd al-Muhtar:

[Boxed Arabic Text]: "Maintenance for relatives other than direct descendants (and ascendants) is not established as obligatory except by a judicial decree or mutual consent." [Footnote 2]

[Urdu Explanation]: The obligation for the expenses of such a relative, who is not included among one's children (or direct ascendants), cannot be established without the judge's decision or the consent of the one providing the expenses.

The ruling of Shariah is this; anything contrary to it is void. Apparently, this distinction is based on the idea that a sister usually does not have her own home and wealth, but rather it belongs to her husband. If he does not express displeasure, it is likely due to courtesy and his own...

1. Al-Quran al-Kareem 24:61
2. Radd al-Muhtar, Kitab al-Talaq, Bab al-Nafaqah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 2/681

फ़तावा रज़विया - जिल्द 23

[अरबी आयत का अनुवाद]: "...[या] तुम्हारे पिताओं के भाइयों (चाचाओं) के घर, या तुम्हारी पिताओं की बहनों (बुआओं) के घर, या तुम्हारी माओं के भाइयों (मामुओं) के घर, या तुम्हारी माओं की बहनों (मौसियों) के घर, या उन घरों में जिनकी कुंजियाँ तुम्हारे अधिकार में हैं, या तुम्हारे दोस्त के यहाँ।" [फुटनोट 1: अल-कुरान अल-करीम 24:61] अधिकार में हैं या अपने दोस्त के यहाँ।

इस अनुमति में जैसे एक समय का खाना शामिल है, वैसे ही रज़ामंदी और बोझ न होने की शर्त पर कई समय का खाना भी शामिल है, विशेष रूप से जब बहन या सास या उन लोगों का घर दूसरे शहर में हो और व्यक्ति लंबी अवधि के बाद मिलने जाए। जब तक यह न लगे कि उन पर बोझ या अरुचिकर होगा, जहाँ तक ऐसे संबंधों में इतने समय बाद ऐसी मेहमानवाज़ी प्रचलित है, निःसंदेह रुका जा सकता है। हाँ, इतना रुकना कि वे ऊब जाएँ और अरुचिकर हो जाए, नाजायज़ है और वह खाना भी नाजायज़ है, चाहे वह माता-पिता ही का घर क्यों न हो। हाँ, माता-पिता यदि मोहताज हों, तो वे अपने धनवान बच्चों के यहाँ जितने दिन चाहें रह सकते हैं, चाहे बच्चों को बुरा लगे; क्योंकि बच्चों के धन में माता-पिता का अधिकार है और वे उनकी बिना अनुमति के भी ले सकते हैं। यह सब अस्थायी रूप से रहने के बारे में चर्चा थी। अब जो लोग इसे दोषपूर्ण समझते हैं, उनका विचार पूरी तरह से रद्द है और हिंदू काफिरों का अनुसरण है। रही दूसरे के यहाँ निवास करने की बात, तो मोहताज माता-पिता के अलावा किसी के घर उसकी रज़ामंदी के बिना रहना मूल रूप से हलाल नहीं है, चाहे वह भाई या पिता का घर ही क्यों न हो, और चाहे केवल निवास ही हो और खाना अपना हो। लेकिन वह व्यक्ति जो कमाने में असमर्थ और मोहताज है, जिसका ख़र्चा (नफ़क़ा) शरीयत ने उस घर के मालिक पर अनिवार्य किया है, वह वहाँ रह सकेगा और खाना भी उसी के सिर खाएगा, चाहे मालिक को पसंद हो या नापसंद। भाई या बहन, सास इसमें शामिल नहीं हैं क्योंकि उनके ख़र्च का ज़िम्मा उस पर नहीं हो सकता। हाँ, उस लाचार मोहताज का ख़र्चा जो शरीअत के अनुसार अनिवार्य है: यदि वह उसकी संतान में नहीं है और न ही यह उसकी संतान में है, तो उसकी रज़ामंदी के बिना ज़बरदस्ती उसका बोझ उस पर डालना हाकिम (न्यायाधीश) के आदेश से होगा; स्वयं उसे यह अधिकार नहीं है। रद-उल-मुहतार में है:

[बॉक्स में अरबी पाठ]: "संतान (और मूल) के अलावा अन्य रिश्तेदारों का भरण-पोषण (नफ़क़ा) केवल न्यायपालिका के आदेश या आपसी सहमति से ही अनिवार्य होता है।" [फुटनोट 2]

[उर्दू स्पष्टीकरण]: ऐसे रिश्तेदार का ख़र्चा जो संतान में शामिल न हो, उसके ख़र्चे की अनिवार्यता काज़ी (न्यायाधीश) के फैसले या ख़र्चा देने वाले की रज़ामंदी के बिना साबित नहीं हो सकती।

शरीअत का हुक्म यही है; इसके विरुद्ध जो कुछ भी है वह बातिल (अमान्य) है। ज़ाहिर है कि यह विशेष उल्लेख इस विचार से है कि बहन का अपना घर और धन शायद नहीं होता, बल्कि उसके पति का होता है। और यदि वह नापसंदगी ज़ाहिर नहीं करता, तो संभवतः वह शराफत और अपनी...

1. अल-कुरान अल-करीम 24:61
2. रद-उल-मुहतार, किताब-उत-तलाक़, बाब-उन-नफ़क़ा, दार इहया अत-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 2/681

पृष्ठ 768 में से 274

اَعْمَامِکُمْ اَوْ بُیُوْتِ عَمّٰتِکُمْ اَوْ بُیُوْتِ اَخْوَالِکُمْ اَوْ بُیُوْتِ خٰلٰتِکُمْ اَوْ مَا مَلَکْتُمْ مَّفَاتِحَہٗ اَوْ صَدِیْقِکُمْ ط 1 اختیار میں ہیں یا اپنے دوست کے یہاں۔

اس اجازت میں جیسے ایک وقت کا کھانا داخل ہے یوں ہی بشرط رضا و عدم بار چند وقت کا خصوصاً جبکہ بہن یا ساس یا ان لوگوں کا مکان دوسرے شہر میں ہو اور یہ بعد مدت ملنے کو جائے جب تک یہ نہ جانے کہ ان پر بارو نا گوار نہ ہوگا جہاں تک ایسے تعلقات میں ایسے بعد سے اتنے دنوں بعد مہمان داری معروف ہے بلا شبہ رہ سکتا ہے ہاں اتنا رہنا کہ اکتا جائے اور نا گوار ہو ناجائز اور وہ کھانا بھی ناجائز اگر چہ ماں باپ ہی کا گھر ہو، ہاں ماں باپ جبکہ محتاج ہو مالدار اولاد کے یہاں جتنے دن چاہیں رہ سکتے ہیں اگر چہ اسے ناگوار ہو کہ اس کے مال میں اثنان کا حق ہے اس کی بے مرضی بھی لے سکتے ہیں یہ سب عارضی طور پر رہنے میں کلام تھا اب جو لوگ معیوب جانتے ہوں ان کا زعم بالکل مردود و اتباع کفار ہنود ہے۔ رہا دوسرے کے یہاں سکونت اختیار کرنا یہ سوا محتاج ماں باپ کے کسی کے گھر بے اس کی رضا کے اصلاً حلال نہیں اگر چہ بھائی یا باپ کے یہاں ہو اگر چہ فقط سکونت ہو کھائے اپنا مگر وہ کسب سے عاجز و محتاج جس کا نفقہ شرع نے اس صاحب مکان پر واجب کیا یہ رہ سکے گا اور کھانا بھی اسی کے سر کھائیگا اسے گوارہ ہو خواہ ناگوار، بھائی ہو یا بہن ، ساس اس میں داخل نہیں کہ اس کے ذمہ اس کا نفقہ نہیں ہو سکتا ہاں عاجز محتاج کا نفقہ جس پر شرعاً لازم ہے اگر نہ وہ اس کی اولاد میں ہے نہ یہ اس کی اولاد میں تو بے اس کی رضا کے جبراً اس کا بار اس پر ڈالنا بحکم حاکم ہو گا خود یہ اس کا اختیار نہیں رکھتا، ردالمختار میں ہے :

نفقۃ قرابۃ غیر الولاد وجوبھا لایثبت الا بالقضاء او الرضاء 2 ایسے رشتے دار کا خرچہ جو اولاد میں شامل نہ ہو اس کے خرچے کا وجوب فیصلہ قاضی یا خرچہ دینے والے کی رضا مندی کے بغیر ثابت نہیں ہو سکتا۔

حکم شرع یہ ہے اس کے خلاف جو کچھ ہو باطل ہے ظاہرایہ تخصیص اس خیال سے ہو کہ بہن کا اپنا گھر اور مال غالباً نہیں ہوتا بلکہ اس کے شوہر کا اور وہ اگر ناگواری نہ ظاہر کرے تو غالباً مروت اور اپنی

1 القرآن الکریم ۶۱/۲۴ 2 رد المحتار کتاب الطلاق باب النفقة دار احیاء التراث العربي بیروت ۲/ ۶۸۱

Fatawa Razawiyya Volume 23

(Continuing from previous page...) out of consideration for the wife, and whatever the mother-in-law does under pressure from her daughter—this is not permissible. Therefore, it should be avoided even if displeasure is not apparent. The apparent feeling is one of displeasure. The example of a sister is just an illustration; the same applies to a daughter, niece (brother's daughter), or niece (sister's daughter) when the wealth and house belong to their husbands. According to Sharia, the same rule applies to a brother, nephew (brother's son), or nephew (sister's son) when courtesy and consideration prevent inner displeasure. However, in this case, courtesy itself is due to his own person, whereas there, it is through the daughter who was given away. Hence, it is considered more reprehensible. And Allah the Almighty knows best.

Problem 886 to 887: From the city of Kota, Rajputana, Mohalla Ladpura, via Kans Behru, asked by Ilahi Bakhsh Lohar on 28 Jumada al-Ula. What do the scholars of the religion say about these issues: (1) What is the ruling regarding bringing vessels from a potter's house with singing and music according to Hindu customs during weddings? (2) How is it to apply a turmeric mark (tika) on the forehead like Hindus while dressing the groom during a wedding? (3) How is it to tie a knot in a thread to mark the age on a boy's birthday?

The Answer: (1) It is impermissible and a sin. And Allah the Almighty knows best. (2) It is impermissible and a sin. And Allah the Almighty knows best. (3) It is impermissible. And Allah the Almighty knows best.

Problem 89: From Devgarh, Mewar, Rajputana, sent by Mr. Abdul Aziz on 8 Shawwal 1338 AH. What do the scholars of religion say about this issue: Here, on both Eids, Muslims display great pomp and grandeur to show the glory of Islam. That is, while going for prayer, cannons are fired, and they go to the Eidgah with flags, horses, and drums (tasha) playing. The Qazi wears royal robes. After finishing the prayer, they enter the city through another gate. This is done purely for Islamic glory in front of the disbelievers, and all the arrangements are provided by the local ruler of the state. If the drums etc., are stopped, and there is a possibility of riot and mischief, is there any harm in continuing this?

The Answer: Carrying a flag for Eid and wearing fine clothes is a Sunnah, and riding a horse in itself is...

फतावा रज़विया जिल्द 23

(पिछली पृष्ठ से जारी...) पत्नी की खातिरदारी में, और सास जो कुछ भी अपनी बेटी के दबाव में आकर करती है—यह जायज नहीं है। इसलिए इससे बचना चाहिए, भले ही प्रत्यक्ष रूप से नाराजगी जाहिर न हो। प्रत्यक्ष रूप से तो यह नाराजगी ही है। बहन का उदाहरण केवल एक मिसाल है; बेटी, भतीजी, या भांजी का भी यही हाल है जब धन और घर उनके पतियों का हो। शरिया के अनुसार, भाई, भतीजे या भांजे पर भी यही नियम लागू होता है जब शिष्टाचार और लिहाज आंतरिक नाराजगी को रोकता है। लेकिन यहाँ शिष्टाचार स्वयं उसके अपने व्यक्तित्व के कारण है, जबकि वहाँ यह दी गई बेटी के माध्यम से है। इसलिए इसे अधिक दोषपूर्ण माना जाता है। और अल्लाह बेहतर जानता है।

मसला 886 से 887: शहर कोटा, राजपूताना, मोहल्ला लाडपुरा, मार्फत कांस बहरू के, सैय्यद इलाही बख्श लोहार द्वारा पूछा गया, 28 जमादी-उल-उला। दीन के विद्वान इन मसलों में क्या फरमाते हैं कि: (1) शादी में हिंदुओं की रस्म के अनुसार गाने और बाजे के साथ कुम्हार के घर से बर्तन लाने के बारे में क्या हुक्म है? (2) शादी में कपड़े पहनाते समय हिंदुओं की तरह माथे पर हल्दी का टीका लगाना कैसा है? (3) लड़के की सालगिरह के दिन लच्छे (धागे) में उम्र की गिरह (गांठ) लगाना कैसा है?

अल-जवाब (उत्तर): (1) नाजायज है और गुनाह है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (2) नाजायज और गुनाह है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (3) नाजायज है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 89: देवगढ़, मेवाड़, राजपूताना से अब्दुल अजीज साहब द्वारा भेजा गया, 8 शव्वाल 1338 हिजरी। दीन के विद्वान इस मसले में क्या फरमाते हैं कि: यहाँ दोनों ईदों पर मुसलमान बड़ी शान-ओ-शौकत के साथ इस्लाम की महिमा प्रदर्शित करते हैं। यानी नमाज़ के लिए जाते समय तोपें दागी जाती हैं, और झंडे, घोड़े और ताशों (नगाड़ों) के साथ ईदगाह की ओर जाते हैं। काजी साहब शाही लिबास पहनते हैं। नमाज़ खत्म होने के बाद दूसरे रास्ते से शहर में दाखिल होते हैं। यह विशुद्ध रूप से काफिरों के सामने इस्लामी शान-ओ-शौकत के लिए किया जाता है, और सारा साजो-सामान यहाँ के रियासत के राजा की ओर से आता है। यदि ताशे आदि बंद कर दिए जाएँ और फसाद या अशांति की स्थिति पैदा होने का डर हो, तो क्या इसे जारी रखने में कोई बुराई तो नहीं है?

अल-जवाब (उत्तर): ईद के लिए झंडा ले जाना और उमदा (बढ़िया) कपड़े पहनना तो सुन्नत है, और घोड़े की सवारी भी अपने आप में...

पृष्ठ 768 में से 275

زوجہ کی رعایت سے اور ساس جو کچھ کرے گی اپنی بیٹی کے دباؤ سے اور یہ جائز نہیں لہٰذا اس سے احتراز کرنا چاہئے اگرچہ ناگواری ظاہر نہ ہو کہ ظاہر ناگواری ہے اور بہن فقط مثال ہے بیٹی بھتیجی بھانجی کا بھی یہی حال ہے جبکہ مال و مکان ان کے شوہروں کا ہو شرعاً بھائی بھتیجے بھانجے کا بھی یہی حاکم ہے جبکہ مروت و خاطر منع ناگواری باطن ہو مگر یہاں مروت خود اس کی ذات کے باعث ہے اور وہاں دی ہوئی بیٹی کے ذریعہ سے لہٰذا اسے زیادہ معیوب سمجھا۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ مسئلہ ۸۸۶ تا ۸۸۷: از شہر کوٹہ راجپوتانہ محلہ لاڈپورہ معرفت کانس بہرو کے مسئولہ الٰہی بخش لوہار ۲۸ جمادی الاولیٰ کیا فرماتے ہیں علمائے دین ان مسائل میں کہ: (۱) شادی میں ہندوؤں کی رسم کے موافق گانے اور باجے کے ساتھ کمھار کے گھر سے برتن لانے کے واسطے کیا حکم ہے؟ (۲) شادی میں کپڑا پہناتے وقت ہندوؤں کی طرح پیشانی میں ہلدی کا ٹیکا لگانا کیسا ہے؟ (۳) لڑکے کی سالگرہ کے روز لچھے میں عمر کی گرہ لگانا کیسا ہے؟ الجواب: (۱) ناجائز ہے و گناہ ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ (۲) ناجائز و گناہ ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ (۳) ناجائز ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ مسئلہ ۸۹: از دیو گڑھ میواڑ راجپوتانہ مرسلہ عبدالعزیز صاحب ۸ شوال ۱۳۳۸ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ یہاں دونوں عیدوں پر مسلمان بڑے تزک و احتشام سے اسلام کی شان و شوکت ظاہر کرتے ہیں یعنی نماز کے لئے جاتے وقت توپوں کے فیر ہوتے ہیں اور نشان و گھوڑا و تاشے بجتے ہوئے عید گاہ کو جاتے ہیں اور قاضی صاحب شاہی جامہ پہنتے ہیں بعد فراغت نماز دوسرے دروازہ سے شہر میں داخل ہوتے ہیں یہ محض اسلامی شان و شوکت بمقابلہ کفار کی جاتی ہے اور تمام لوازمہ منجانب رئیس ریاست یہاں کے آتا ہے۔ اگر تاشے وغیرہ موقوف کئے جائیں تو فتنہ و فساد برپا ہونے کی صورت میں اس میں کوئی

خرابی تو لازم نہیں آتی ہے؟ الجواب: عید کے لئے نشان لے جانا اور عمدہ لباس پہننا تو سنت ہے اور گھوڑے کی سواری بھی فی نفسہ

Fatawa Razawiyya, Volume 23

It is sunnah, even if not specifically mentioned for going to the Eidgah, and for the sake of benefit, there is no harm in riding an elephant there or in having led (kotal) elephants, horses, and cannon fire. In such a city, stopping such a custom is entirely contrary to the intended benefit. In this, there should only be a warrior-like drum, called 'dahl', and not 'tashas' (shallow drums).

| Indeed, actions are judged by intentions, and for every person is what they intended. (1) | The basis of actions is on intentions, and for every person is only that which they intended. (T) |

The origin of displaying grandeur is found in Hajj, where the Noble Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) performed 'raml' (brisk walking) and 'idtiba' (exposing the right shoulder) and commanded the companions (may Allah be pleased with them) to do so. There is no doubt that stopping this practice there (in the city) would be a cause of joy and celebration for the polytheists and, God forbid, would lead to Islam appearing weak in their eyes. And Allah knows best.

(1) Sahih al-Bukhari, Chapter: How the Divine Revelation started to the Messenger of Allah (may Allah's peace and blessings be upon him), Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/2.

यह सुन्नत है, भले ही ईदगाह जाने के लिए विशेष रूप से वर्णित न हो, और हित के लिए वहां हाथी की सवारी या कोतल (आरक्षित) हाथी, घोड़े और तोपों के फायर में भी कोई हर्ज नहीं है। ऐसे शहर में ऐसी रस्म को बंद करना पूरी तरह से हित के विरुद्ध है। इसमें केवल गाज़ियों (योद्धाओं) जैसा नगाड़ा होना चाहिए जिसे 'दहल' कहते हैं, ताशे नहीं होने चाहिए।

| बेशक कार्यों का दारोमदार नीयतों पर है, और हर आदमी के लिए वही है जिसकी उसने नीयत की। (1) | कार्यों का आधार इरादों पर है और हर आदमी के लिए वही कुछ है जिसका उसने इरादा किया। (त) |

शौकत (दबदबा) के इज़हार की असल हज में है, जहाँ हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने 'रमल' और 'इज़्तिबा' किया और सहाबा किराम (रज़ियल्लाहु अन्हुम) को इसका हुक्म फ़रमाया। इसमें कोई शक नहीं कि वहाँ इस तरीक़े को बंद करने में मुशरिकों (बहुदेववादियों) को खुशी और शादमानी होगी और उनकी निगाहों में, माज़अल्लाह, इस्लाम की सुबकी (कमज़ोरी) का कारण बनेगा। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

(1) सहीह अल-बुख़ारी, बाब: अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर वह्य की शुरुआत कैसे हुई, कदीमी कुतुब खाना कराची 1/2

مسنون ہے اگر چہ عید گاہ جانے کے لئے وارد نہیں اور مصلحت کے لئے وہاں ہاتھی کی سواری یا کوتل ہاتھی گھوڑے اور توپوں کے فیر میں بھی حرج نہیں ایسے شہر میں ایسی رسم کو بند کرنا سراسر خلاف مصلحت ہے اس میں صرف غازیوں کا سا طبل ہو جسے دہل کہتے ہیں تاشے نہ ہوں۔

| وانما الاعمال بالنیات وانما لکل امرئ مانوٰی ۱۔ | کاموں کا مدار ارادوں پر ہے اور ہر آدمی کے لئے وہی کچھ ہے جس کا اس نے ارادہ کیا۔ (ت) |

اظہارِ شوکت کی اصل حج میں حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا رمل واضطباع اور صحابہ کرام رضی اللہ تعالٰی عنہم کو اس کا حکم فرمانا اور شک نہیں کہ وہاں اس طریقہ کے بند کرنے میں مشرکین کی فرحت شادی اور ان کی نگاہوں میں معاذ اللہ اسلام کی سُبکی کا باعث ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

۱ صحیح البخاری باب کیف کان بدء الوحی الی رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۲

Volume 23 Fatawa Razawiyya

Treatise Hadi an-Nas fi Rusum al-A'ras (A guide for people regarding wedding customs) In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful. We praise Him and send blessings upon His Noble Messenger.

Problem 90: From Kanpur, Madrasa Faiz-e-Aam, sent by Maulana Ahmad Hasan Sahib, 21 Jumada al-Ula 1312 AH. What do the scholars of religion say about this matter? In our region, there is a custom of having various displays on the wedding day, such as fireworks, firing guns, singing and music, playing with sticks, etc. Accompanied by all these, the groom is seated in a palanquin and taken to the bride's house in a procession. Are all these mentioned matters permissible according to the noble Sharia or not? Only.

The Answer: Seating the groom in a palanquin is permissible and allowed because it is among the general customs in which there is no harm from the perspective of Sharia (because these are among those habitual customs against which there is no objection in Sharia). And throwing sticks, firing guns, and all such types of displays are permissible, provided there is no fear of harm to oneself or others, and the intention behind them is some commendable purpose like skill in the art of weaponry/martial arts, and not merely idle play. Because these are of the type of contests/exertions that are exempted in Hadith (as these are those sports which have been declared exceptions in Hadith). And if...

खंड २३ फ़तावा रज़विया

रिसाला हादी अन-नास फ़ी रुसूम अल-आरस (शादियों की रस्मों के बारे में लोगों के लिए मार्गदर्शक) अल्लाह के नाम से, जो अत्यंत दयालु और कृपाणुक है। हम उसकी स्तुति करते हैं और उसके सम्मानित रसूल पर दरूद भेजते हैं।

मसाला ९०: कानपुर से, मदरसा फ़ैज़-ए-आम, प्रेषक मौलवी अहमद हसन साहब, २१ जमादी अल-उला १३१२ हिजरी। धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं? हमारे क्षेत्र में यह प्रथा है कि शादी के दिन विभिन्न प्रकार के तमाशे किए जाते हैं जैसे आतिशबाजी, बंदूक चलाना, गाना-बजाना, और लकड़ी (लाठी) खेलना आदि। इन सब सामानों के साथ दूल्हे को पालकी पर बैठाकर तमाशा करते हुए दुल्हन के घर ले जाया जाता है। क्या ये सभी उल्लेखित मामले शरीयत के अनुसार जायज़ हैं या नहीं? केवल।

उत्तर: दूल्हे को पालकी में बैठाना जायज़ और वैध है 'لان من الرسوم العامۃ التی لا مضر فیہا من الشرع' (क्योंकि यह उन आदतन रस्मों में से है जिन पर शरीयत में कोई आपत्ति नहीं है)। और लकड़ी (लाठी) फेंकना, बंदूकें चलाना और इस प्रकार के सभी खेल जायज़ हैं, बशर्ते अपने या दूसरे के नुकसान का डर न हो, और उनका उद्देश्य कोई सराहनीय कार्य जैसे कि सिपहगरी (शस्त्र कौशल) की कला में निपुणता हो, न कि केवल खेल-कूद। क्योंकि ये उस प्रकार की प्रतिस्पर्धाओं में से हैं जिन्हें हदीस में अपवाद माना गया है 'لانہما من جنس المنضال المستثنیٰ فی الحدیث' (क्योंकि ये वे खेल हैं जिन्हें हदीस में अपवाद घोषित किया गया है)। और अगर...

पृष्ठ २७८/७६८

رسالہ ہادی الناس فی رسوم الاعراس (شادیوں کی رسومات کے بارے میں لوگوں کے لئے راہنما)

بسم اللہ الرحمن الرحیم نحمدہ ونصلی علی رسولہ الکریم ط

مسئلہ ۹۰: از کانپور مدرسہ فیض عام مرسلہ مولوی احمد حسن صاحب ۲۱ جمادی الاولیٰ ۱۳۱۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ کہ ہمارے دیار میں اس طرح کا رواج ہے کہ شادی کے دن طرح طرح کا تماشا کرتے ہیں یعنی آتشبازی و بندوق اور گانا بجانا، اور لکڑی کھیلنا وغیرہ ان سب سامان کے ساتھ نوشاہ کو پالکی پر سوار کر کے تماشا کرتے ہوئے دلہن کے مکان میں جاتے ہیں۔ آیا یہ سب امور مذکورہ بحسب شرع شریف جائز ہیں یا نہیں؟ فقط۔

الجواب: نوشہ کو پالکی میں سوار کرنا مباح وجائز ہے لان من الرسوم العامۃ التی لا مضر فیہا من الشرع (اس لئے کہ یہ ان عادی رسوم میں سے ہے شریعت میں جن پر کوئی طعن نہیں۔ت) اور لکڑی پھینکنا بندوقیں چھوڑنا اور اس قسم کے سب کھیل جائز ہیں جبکہ اپنے اور دوسرے کی مضرت کا اندیشہ نہ ہو، اور ان سے مقصود ان کوئی غرض محمود جیسے فن سپہگری کی مہارت ہو، نہ مجرد لہو ولعب لانہما من جنس المنضال المستثنیٰ فی الحدیث (کیونکہ یہ وہ کھیل ہیں جن کو حدیث میں مستثنیٰ قرار دیا گیا ہے۔ت) اور اگر

Fatawa Rizwia Volume 23

If the purpose is merely play and amusement, then it is disliked (Makruh).

In 'Al-Durr al-Mukhtar', it is stated that every pastime is disliked because of the saying of the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) that every pastime for a Muslim is forbidden except for three (meaning every pastime except these three is forbidden and prohibited for a Muslim, and the three permissible pastimes are): (1) a husband playing with his wife (joking/spending time), (2) training his horse, and (3) archery with his bow. In 'Fatawa Shami', citing 'Al-Jawahir', it is mentioned that there is a Hadith permitting wrestling, meaning to gain strength for war and Jihad, not just for play, because mere play and amusement is disliked. Apparently, this same reasoning applies to training horses and archery. In the same source, quoting Qahistani from 'Al-Multaqat', it is recorded that playing 'Sowlajan' (polo or horse racing) is permissible if intended for horsemanship skills. In 'Al-Durr al-Mukhtar', it says wrestling is not an innovation (bid'ah) unless it's just for play and amusement, in which case it is disliked according to 'Al-Burjandi'. It is also mentioned there that every dangerous game is permissible for an expert who is likely to remain safe.

Arabic Text from Column: In 'Al-Durr al-Mukhtar', every pastime is disliked because of his saying (peace and blessings be upon him): 'Every pastime of a Muslim is forbidden except three: his playing with his wife, his training of his horse, and his archery with his bow.'[1] And in 'Radd al-Muhtar' from 'Al-Jawahir', a report has come regarding the permissibility of wrestling to acquire ability for fighting, but not for amusement, for that is disliked.[2] And apparently, the same is said regarding training the horse and archery with the bow.[2] And in it, from Qahistani, from 'Al-Multaqat': whoever plays 'Sowlajan' intending horsemanship, it is permissible.[3] And in 'Al-Durr': wrestling is not an innovation except for amusement, then it is disliked according to 'Al-Burjandi'.[4] And in it: similarly, every dangerous game is permissible for an expert whose safety is predominant.

Footnotes: 1 Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibaha, Chapter on Sales, Matba' Mujtabai Delhi, 2/248. 2 Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibaha, Chapter on Sales, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5/253 & 258. 3 Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibaha, Chapter on Sales, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5/258. 4 Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibaha, Chapter on Sales, Matba' Mujtabai Delhi, 2/249.

फ़तावा रिज़विया खंड 23

सिर्फ खेल-कूद का उद्देश्य हो तो वह मकरूह (नापसंद) है।

'दुर्रे मुख़्तार' में है कि हर खेल मकरूह है, क्योंकि हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया है कि मुसलमान के लिए हर खेल हराम है सिवाय तीन के(अर्थात मुसलमान के लिए इन तीन के अलावा बाकी हर खेल हराम और निषिद्ध है, और जो तीन खेल जायज़ हैं वे ये हैं): (1) पति का अपनी पत्नी के साथ खेलना (हँसी-मज़ाक करना), (2) अपने घोड़े के साथ खेलना (उसे प्रशिक्षित और अनुशासित करना), और (3) अपनी कमान से तीरंदाजी करना। 'फ़तावा शामी' में 'अल-जवाहर' के हवाले से है कि हदीस में कुश्ती की अनुमति है, यानी युद्ध और जिहाद के लिए शक्ति प्राप्त करने के उद्देश्य से, न कि केवल खेल-कूद के लिए, क्योंकि केवल खेल-कूद मकरूह है। और ज़ाहिर है कि यही बात घोड़े के प्रशिक्षण और तीरंदाजी पर भी लागू होती है। इसी में कहिस्तानी ने 'अल-मुल्तक़त' के हवाले से लिखा है कि जिसने 'सौलजान' यानी घुड़दौड़ का खेल खेला, तो यह जायज़ है। 'दुर्रे मुख़्तार' में है कि कुश्ती करना बिदअत (नवाचार) नहीं है जब तक कि वह केवल मनोरंजन के लिए न हो, अन्यथा वह मकरूह है। 'बरजंदी' में है और इसी में है कि हर ऐसा खतरनाक खेल किसी माहिर के लिए जायज़ है जिसके सुरक्षित रहने की संभावना अधिक हो।

अरबी स्तंभ का पाठ: 'अल-दुर अल-मुख़्तार' में हर खेल मकरूह है, क्योंकि आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: 'मुसलमान का हर खेल हराम है सिवाय तीन के अपनी पत्नी के साथ खेलना, अपने घोड़े को प्रशिक्षित करना और अपनी धनुष से तीरंदाजी करना।'[1] और 'रद्द अल-मुह्तार' में 'अल-जवाहर' के हवाले से आया है कि कुश्ती की अनुमति युद्ध के लिए शक्ति प्राप्त करने के लिए है, न कि केवल मनोरंजन के लिए, क्योंकि वह मकरूह है।[2] और ज़ाहिर तौर पर यही बात घोड़े के प्रशिक्षण और तीरंदाजी के लिए भी कही जाएगी।[2] और इसमें कहिस्तानी से 'अल-मुल्तक़त' के हवाले से है: जिसने घुड़सवारी सीखने के उद्देश्य से 'सौलजान' खेला, वह जायज़ है।[3] और 'अल-दुर' में है: कुश्ती करना बिदअत नहीं है, सिवाय मनोरंजन के लिए, तो यह 'बरजंदी' के अनुसार मकरूह है।[4] और इसमें है: इसी तरह हर खतरनाक खेल उस माहिर के लिए जायज़ है जिसकी सुरक्षा प्रबल हो।

पाद-टिप्पणियाँ: 1 अल-दुर्र अल-मुख़्तार, किताब अल-हज़र व अल-इबाहा, अध्याय: बिक्री, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 2/248। 2 रद्द अल-मुह्तार, किताब अल-हज़र व अल-इबाहा, अध्याय: बिक्री, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी बेरुत, 5/253 और 258। 3 रद्द अल-मुह्तार, किताब अल-हज़र व अल-

इबाहा, अध्याय: बिक्री, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी बेरुत, 5/258। 4 अल-दुर्र अल-मुख़्तार, किताब अल-हज़र व अल-इबाहा, अध्याय: बिक्री, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 2/249।

صرف کھیل کود مقصود ہو تو مکروہ۔

در مختار میں ہے ہر کھیل مکروہ ہے حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے اس ارشاد کی وجہ سے کہ مسلمان کے لئے ہر کھیل حرام ہے سوائے تین کے (یعنی مسلمان کے لئے سوائے تین کے باقی ہر کھیل حرام اور ممنوع ہے اور جو تین کھیل مباح ہیں وہ یہ ہیں) (۱) خاوند کا اپنی بیوی کے ساتھ کھیلنا (دل لگی کرنا) (۲) اپنے گھوڑے سے کھیلنا (اس کی تربیت اور سکھلائی کرنا) اور (۳) اپنی کمان سے تیر اندازی کرنا اھ، فتاوٰی شامی میں الجواہر کے حوالہ سے ہے کہ حدیث میں باہم کشتی کرنے کی اجازت موجود ہے یعنی جنگ و جہاد کے لئے قوت حاصل کرنے کے لئے نہ کہ کھیل کود کے لئے کیونکہ محض کھیل کود تو مکروہ ہے اھ اور ظاہر یہ ہے کہ اس طرح کا اطلاق گھوڑے کو سکھانے اور کمان سے تیر اندازی کرنے پر کیا جاتا ہے اھ، اسی میں قہستانی سے بحوالہ الملتقط مرقوم ہے جس کسی نے صولجان یعنی گھڑ دوڑ کا کھیل کیا تو یہ جائز ہے اھ درمختار میں ہے کہ باہم کشتی کرنا بدعت نہیں مگر یہ کہ محض کھیل کود کے لئے نہ ہو بر جندی اھ اور اسی میں ہے کہ ہر ایسا خطرناک کھیل کسی ماہر کے لئے جائز ہے جس کی سلامتی غالب ہو۔

عربی متن (بایاں کالم): في الدرالمختار كره كل لهو لقوله عليه الصلوة والسلام كل لهو المسلم حرام الا ثلاثه ملاعبته باهله وتاديبه لفرسه ومناضلته بقوسه 1اه، وفي رد المحتار فى الجواهر قد جاء الاثر فى رخصته المصارعة لتحصيل القدرة على المقاتلة دون التلهي فأنه مكروه اه والظاهر انه يقال مثل ذلك في تاديب الفرس والمناضلة بالقوس 2اه وفيه عن القهستانى عن الملتقط من لعب بالصولجان يريد

الفروسية يجوز 3اه وفى الدرالمصارعة ليست ببدعة الا للتلهى فتكره برجندى 4وفيه وكذا يحل كل لعب خطر لحاذق تغلب سلامته

حواشى: 1 الدرالمختار كتاب الحظر والاباحة فصل فى البيع مطبع مجتبائى دہلى ٢ / ٢٤٨ 2 ردالمحتار كتاب الحظر والاباحة فصل فى البيع داراحياء التراث العربى بيروت ٥ / ٢٥٣ و ٢٥٨ 3 ردالمحتار كتاب الحظر والاباحة فصل فى البيع داراحياء التراث العربى بيروت ٥ / ٢٥٨ 4 الدرالمختار كتاب الحظر والاباحة فصل فى البيع مطبع مجتبائى دہلى ٢ / ٢٤٩

Fatawa Razawiyya Volume 23

Arabic Text	Urdu Translation / Explanation
Disliked are archery and hunting for mere amusement, but watching them is permissible at that time. ... And concerning permissible activities: swimming, polo, shooting (with pellets), stone throwing and lifting it by hand, 'Al-Shibak', standing on one leg, etc., as mentioned in Al-Shamiya: 'Al-Bunduq' (pellet) is made of clay or similarly of lead.	A game that might worry an expert but where safety is predominant is permissible, such as archery for an archer and hunting for a tribe, then rejoicing over it at that time is permissible. Among the list of these permissible activities are: swimming, horse racing, throwing pebbles, archery, 'Al-Shibak' (opening each other's closed fists), standing on one leg, etc. (all these games are permissible and allowed). It is stated in Fatawa Shami: 'Al-Bunduq' refers to that which is prepared from clay and similarly that which is made of lead. (T)

Fireworks, as are prevalent in weddings and Shab-e-Baraat, are undoubtedly forbidden (haram) and a complete crime because they involve the wasting of wealth. In the Holy Quran, such people are called brothers of the devils.

Quranic Verse	Translation
Allah the Almighty says: "And do not squander wastefully. Indeed, the squanderers are brothers of the devils, and ever is Satan to his Lord ungrateful." [4]	Allah the Almighty has commanded: Do not spend wastefully in any way, because those who spend wastefully are the brothers of devils, and the devil is a great ingrate to his Lord. (T)

The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

Hadith (Arabic)	Translation
Verily, Allah the Almighty dislikes three things for you: idle talk, wasting wealth, and excessive questioning. Narrated by Al-Bukhari from Al-Mughira bin... [5]	Indeed, Allah the Almighty has disliked three acts for you: (1) indulging in idle talk, (2) wasting wealth, and (3) excessive questioning.

[1] Ad-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Hazr wal-Ibaha, Chapter on Sales, Matba' Mujtabai, Delhi, 2/249 [2] Ad-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Hazr wal-Ibaha, Chapter on Sales, Matba' Mujtabai, Delhi, 2/249 [3] Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wal-Ibaha, Chapter on Sales, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/259 [4] Al-Quran al-Karim, 17/26 & 27 [5] Sahih al-

Bukhari, Kitab az-Zakat, Bab Qawl Allah Ta'ala 'La Yas'alun an-Nas Ilhafa', Qadeemi Kutub Khana, Karachi, 1/200 & 2/882; Sahih Muslim, Kitab al-Aqdhiya, Bab an-Nahy 'an Kathrat al-Masa'il, Qadeemi Kutub Khana, Karachi, 2/75 & 76

फ़तावा रज़विया खंड 23

अरबी पाठ

केवल मनोरंजन के लिए तीरंदाजी और शिकार करना नापसंद है, लेकिन उस समय उन्हें देखना जायज़ है। ... और जायज़ गतिविधियों के बारे में: तैरना, पोलो, 'बुन्दुक' (गोलियां चलाना), पत्थर फेंकना और उसे हाथ से उठाना, 'अल-शिबाक', एक पैर पर खड़ा होना आदि, जैसा कि अल-शामिया में वर्णित है: 'अल-बुन्दुक' मिट्टी से बनाया जाता है या इसी तरह सीसे से भी।

उर्दू अनुवाद / व्याख्या

खेल जो किसी विशेषज्ञ को उलझन में डाल दे लेकिन जिसमें सुरक्षा की प्रधानता हो, वह जायज़ है, जैसे किसी तीरंदाज के लिए तीरंदाजी करना और किसी कबीले के लिए शिकार करना, फिर उस समय उन पर खुशी मनाना जायज़ है। इन्हीं जायज़ कामों की सूची में शामिल हैं: तैरना, घुड़दौड़, कंकड़ फेंकना, तीर मारना, 'अल-शिबाक' (एक-दूसरे की बंद मुट्ठियां खोलना), एक पैर पर खड़ा होना आदि (ये सभी खेल जायज़ और मुबाह हैं)। फ़तावा शामी में है: 'बुन्दुक' वह है जो मिट्टी से तैयार किया जाए और उसी की तरह वह है जो सीसे से बनाया जाए। (त)

आतिशबाजी, जिस तरह शादियों और शबे बरात में प्रचलित है, निस्संदेह हराम और पूर्ण अपराध है क्योंकि इसमें धन की बर्बादी होती है। पवित्र कुरान में ऐसे लोगों को शैतानों का भाई कहा गया है।

कुरान की आयत

अल्लाह तआला का फरमान है: "और फिजूलखर्ची न करो। बेशक, फिजूलखर्ची करने वाले शैतानों के भाई हैं, और शैतान अपने रब का बहुत बड़ा नाशुक्रा है।" [4]

अनुवाद

अल्लाह तआला ने इरशाद फरमाया: किसी तरह बेजा खर्च न किया करो क्योंकि बेजा खर्च करने वाले शैतानों के भाई होते हैं और शैतान अपने परवरदिगार का बहुत बड़ा नाशुक्रगुज़ार है। (त)

अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

हदीस (अरबी)

बेशक, अल्लाह तआला ने तुम्हारे लिए तीन चीज़ों को नापसंद किया है: बेकार की बातें करना (क़ील-ओ-क़ाल), धन बर्बाद करना और बहुत अधिक सवाल

अनुवाद

बेशक, अल्लाह तआला ने तुम्हारे लिए तीन कामों को नापसंद फरमाया: (१) फ़ुज़ूल बातें करना (२) माल को ज़ाया करना (३) बहुत ज़्यादा सवाल करना।

हदीस (अरबी) **अनुवाद**

करना। बुखारी ने इसे मुग़ीरा बिन... से रिवायत किया है।

5

[1] अल-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-हज़र वल-इबाहा, बिक्री पर अध्याय, मतबा मुजतबाई, दिल्ली, 2/249 [2] अल-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-हज़र वल-इबाहा, बिक्री पर अध्याय, मतबा मुजतबाई, दिल्ली, 2/249 [3] रद अल-मुह्तार, किताब अल-हज़र वल-इबाहा, बिक्री पर अध्याय, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/259 [4] अल-कुरान अल-करीम, 17/26 और 27 [5] सहीह अल-बुखारी, किताब ज़कात, बाबू क़ौलिल्लाहि तआला 'ला यसअलुनन नासा इल्हाफा', कदीमी कुतुब खाना, कराची, 1/200 और 2/882; सहीह मुस्लिम, किताब अल-अक़्ज़िया, बाबू नह्य अन कसरत अल-मसाइल, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 2/75 और 76

| کرھی الرام وصید لحیۃ ویحل التفرج علیھم حینئذ اھ وفیہ عند المباحات والسباحۃ والصولجان والبندق ورمی الحجر واشالتہ بالید و الشباك والوقوف علی رجل الخ فی الشامیۃ البندق المتخذ من الطین ط ومثلہ المتخذ من الرصاص۔ | کھیل جو کسی ماہر کو کھٹکے میں ڈال دے مگر اس میں سلامتی غالب ہو وہ جائز ہے جیسے کسی تیر انداز کے لئے تیر اندازی کرنا اور کسی قبیلہ کے لئے شکار کرنا، پھر ان پر اس وقت خوشی کرنا جائز ہے اھ انہی مباح کاموں کو شمار کرنے کے سلسلہ میں ہے تیرنا، گھڑ دوڑ کرنا، ڈھیلے پھینکنا، تیر مارنا، (الشباك) آپس میں ایک دوسرے کی بند مٹھیاں کھولنا اور ایک پاؤں پر کھڑا ہونا وغیرہ الخ (یہ سب کھیل جائز اور مباح ہیں) فتاوی شامی میں ہے "البندق" جو گارے سے تیار کیا جائے اور اسی کی مانند وہ ہے جو سیسہ سے بنایا جائے۔ (ت) |

آتشبازی جس طرح شادیوں اور شبِ برات میں رائج ہے بیشک حرام اور پورا جرم ہے کہ اس میں تضییعِ مال ہے۔ قرآنِ مجید میں ایسے لوگوں کو شیطان کے بھائی فرمایا۔

| قال اللہ تعالی "لَا تُبَذِّرْ تَبْذِیْرًا ۝ اِنَّ الْمُبَذِّرِیْنَ کَانُوْٓا اِخْوَانَ الشَّیٰطِیْنِ ط وَکَانَ الشَّیْطٰنُ لِرَبِّہٖ کَفُوْرًا ۝" 4 | اللہ تعالٰی نے ارشاد فرمایا: کسی طرح بے جا نہ خرچ کیا کرو کیونکہ بے جا خرچ کرنیوالے شیاطین کے بھائی ہوتے ہیں اور شیطان اپنے پروردگار کا بہت بڑا ناشکر گزار ہے۔ (ت) |

رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں :

| ان الله تعالیٰ کرہ لکم ثلثاً قیل وقال واضاعة المال وکثرة السوال ، رواہ البخاری عن المغیرة بن 5 |

بے شک اللہ تعالیٰ نے تمہارے لئے تین کاموں کو ناپسند فرمایا: (۱) فضول باتیں کرنا (۲) مال کو ضائع کرنا (۳) بہت زیادہ سوال کرنا اور |

1 الدرالمختار کتاب الحظر والاباحة فصل فی البیع مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۴۹ 2 الدرالمختار کتاب الحظر والاباحة فصل فی البیع مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۴۹ 3 ردالمحتار کتاب الحظر والاباحة فصل فی البیع دار احیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۲۵۹ 4 القرآن الکریم ۱۷/ ۲۶ و ۲۷ 5 صحیح البخاری کتاب الزکوة باب قول اللہ تعالی لایسئلون الناس الحافا قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۲۰۰ و ۲/ ۸۸۲ ، صحیح مسلم کتاب الاقضیة باب النہی عن کثرة المسائل قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۷۵ و ۷۶

Shu'ba (may Allah be pleased with him). To ask, Imam Bukhari has narrated this from Hazrat Mughira bin Shu'ba (may Allah be pleased with him). (T)

Sheikh Muhaqqiq Maulana Abdul Haq Muhaddith Dehlvi states in "Ma Thabata bis-Sunnah":

Among the abominable innovations are what people have made customary in most cities of India, such as gathering for amusement and playing with fire, and burning sulfur, etc. (Extracted briefly).

Among bad innovations are these actions which are customary and prevalent in most cities of India, such as playing with fire and gathering for spectacle, burning sulfur, etc. (Extracted briefly). (T)

Similarly, these singings and playings that are customary and prevalent in these lands are undoubtedly prohibited and impermissible, especially that impure and cursed custom which many undiscerning, foolish, and ignorant people have learned from cursed Hindu devils; that is, making people sing songs of obscene abuses and reciting lewd rhymes to the men and women present in the assembly. To describe or have described the chaste and virtuous women of the in-laws' family with words of adultery, especially having this cursed and shameless custom in a gathering of women, their laughing and guffawing at this impure and lewd act, and teaching impudence to their virgin girls by making them listen to all this. Shameless, dishonorable, wicked, and unprincipled men considering this tomfoolery permissible, sometimes for name's sake to show people, scolding once or twice truthfully or falsely but not making a definitive arrangement to stop it—this is that heinous, filthy, and rejected custom upon which hundreds of curses from Allah Almighty descend. Those who do it, those who are pleased with it, and those who do not sufficiently prevent it among themselves, are all transgressors, sinners, committers of major sins, and deserve the wrath of the All-Compelling and the punishment of fire. We seek refuge with Allah, the Blessed and Exalted. May Allah grant guidance to Muslims, Amen. Any wedding where such activities take place, it is mandatory for Muslims not to participate in it at all. And if they participate unknowingly, then the moment such things start or their intention becomes known, it is mandatory for all Muslim men and women to leave immediately and not let their wives, daughters, mothers, and sisters be abused or listen to obscenity, otherwise, they too will be partners in these impurities and will receive a share of Divine wrath. We seek refuge

with Allah, Lord of the worlds. Never, never in this matter [even] biological brothers and sisters...

1. Ma Thabata bis-Sunnah, mention of the month of Sha'ban, Third Article, Idara Naeemia Rizwia, Mochi Gate, Lahore, p. 282.

फतावा रज़विया जिल्द 23

[मुग़ीरा बिन] शुअबा (रज़ियल्लाहु अन्हु)। माँगना, इमाम बुखारी ने इसे हज़रत मुग़ीरा बिन शुअबा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया है। (त)

शैख़ मोहक़्क़िक़ मौलाना अब्दुल हक़ मुहद्दिस देहलवी 'मा सबता बिस-सुन्नह' में फरमाते हैं:

"बुरी बिदअतों (नवाचारों) में से वे कार्य हैं जो भारत के अधिकांश शहरों में लोगों के बीच प्रचलित और सामान्य हो गए हैं, जैसे मनोरंजन और आग के साथ खेलने के लिए इकट्ठा होना, और गंधक जलाना आदि। (संक्षेप में)।"

बुरी बिदअतों में से ये वे कार्य हैं जो हिन्दुस्तान के अधिकांश शहरों में प्रचलित और रईज हैं जैसे आग के साथ खेलना और तमाशा करने के लिए इकट्ठा होना, गंधक जलाना आदि। (संक्षेप में)। (त)

इसी तरह, ये गाना-बजाना जो इन देशों में सामान्य और प्रचलित हैं, निस्संदेह निषिद्ध (ममनू) और नाजायज़ हैं, विशेष रूप से वह अपवित्र और शापित प्रथा जो कई विवेकहीन, मूर्ख और अज्ञानी लोगों ने अभिशप्त हिंदू शैतानों से सीखी है; यानी अश्लील गालियों वाले गीत गवाना और महफ़िल में उपस्थित पुरुषों और महिलाओं को लच्छेदार (कामुक) बातें सुनाना, ससुराल पक्ष की पवित्र और सती महिलाओं को ज़िना (व्यभिचार) के शब्दों से संबोधित करना या करवाना। विशेष रूप से महिलाओं की सभा में इस शापित और निर्लज्ज प्रथा का होना, उनका इस अपवित्र और अश्लील कृत्य पर हँसना, ठहाके लगाना, अपनी कुंवारी लड़कियों को यह सब सुनाकर निर्लज्जता सिखाना। बेशर्म, बेगैरत, दुष्ट और सिद्धांतहीन पुरुषों का इस छिछोरेपन को जायज़ समझना, कभी नाम के लिए लोगों को दिखाने के लिए झूठ-मूठ एक-दो बार झिड़क देना, लेकिन स्थायी रूप से रोकने का प्रबंध न करना—यह वह घृणित, गंदी और अस्वीकार्य प्रथा है जिस पर अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल की सैकड़ों लानतें बरसती हैं। इसे करने वाले, इस पर प्रसन्न होने वाले, और अपने यहाँ इसे पर्याप्त रूप से न रोकने वाले सभी फ़ासिक़, फ़ाजिर, बड़े गुनाहों के अपराधी और अल्लाह के क्रोध और आग के अज़ाब के पात्र हैं। वल-इयाज़ु बिल्लाहि तबारक व तआला। अल्लाह तआला मुसलमानों को हिदायत दे, आमीन। जिस शादी में ये हरकतें हों, मुसलमानों पर लाज़िम है कि उसमें हरगिज़ शामिल न हों। और अगर अनजाने में शामिल हो गए तो जिस समय इस प्रकार की बातें शुरू हों या उन लोगों का इरादा मालूम हो, तो सभी मुसलमान पुरुषों और महिलाओं पर लाज़िम है कि तुरंत उसी समय वहाँ से उठ जाएँ और अपनी पत्नियों, बेटियों, माताओं और बहनों को गालियाँ न दिलवाएं और न ही उन्हें

अश्लीलता सुनाएं, अन्यथा वे भी इन अपवित्रताओं में भागीदार होंगे और ईश्वरीय प्रकोप का हिस्सा बनेंगे। वल-इयाज़ु बिल्लाहि रब्बिल आलमीन। इस मामले में कभी भी, कभी भी [चाहे] सगे भाई-बहन...

1. मा सबता बिस-सुन्नह, शाबान महीने का ज़िक्र, तीसरा लेख, इदारा नईमिया रज़विया, मोची गेट, लाहौर, पृष्ठ 282।

شعبہ رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ مانگنا، امام بخاری نے اس کو حضرت مغیرہ بن بن شعبہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا ہے (ت)

شیخ محقق مولانا عبدالحق محدث دہلوی ماثبت بالسنۃ میں فرماتے ہیں:

من البدع الشنیعۃ ماتعارف الناس فی اکثر بلاد الھند من اجتماعھم للھو واللعب بالنار، واحراق الکبریت اھ مختصراً۔

بری بدعات میں سے یہ اعمال ہیں جو ہندوستان کے زیادہ تر شہروں میں متعارف اور رائج ہیں جیسے آگ کے ساتھ کھیلنا اور تماشہ کرنے کے لئے جمع ہونا گندھک جلانا وغیرہ اھ مختصراً (ت)

اسی طرح یہ گانے بجانے کہ ان بلاد میں معمول ورائج ہیں بلاشبہ ممنوع و ناجائز ہیں خصوصاً وہ ناپاک وملعون رسم کہ بہت خران بے تمیز احمق جاہلوں نے شیاطینِ ہنود ملائین سے سیکھی یعنی فحش گالیوں کے گیت گوانا اور مجلس کے حاضرین وحاضرات کو لچھے دار سنانا سمدھیانہ کی عفیف و پاکدامن عورتوں کو الفاظ زنا سے تعبیر کرنا کرانا خصوصاً اس ملعون بے حیا رسم کا مجمع زنان میں ہونا ان کا اس ناپاک فاحشہ حرکت پر ہنسنا، قہقہے اڑانا، اپنی کنواری لڑکیوں کو یہ سب کچھ سنا کر بد لحاظیاں سکھانا، بے حیا، بے غیرت، خبیث، بے حمیت مردوں کا اس شہدہ پن کو جائز رکھنا، کبھی برائے نام لوگوں کو دکھاوے کہ جھوٹ سچ ایک آدھ بار جھڑک دینا، مگر بندوبست قطعی نہ کرنا، یہ وہ شنیع، گندی اور مردود رسم ہے جس پر صدہا لعنتیں اللہ عزوجل کی اترتی ہیں اس کے کرنے والے اس پر راضی ہونے والے۔ اپنے یہاں اس کا کافی انسداد نہ کرنے

والے سب فاسق فاجر، مرتکب کبائر مستحقِ غضبِ جبار و عذابِ نار ہیں والعیاذ باللہ تبارک و تعالٰی، اللہ تعالٰی مسلمانوں کو ہدایت بخشے آمین، جس شادی میں یہ حرکتیں ہوں مسلمانوں پر لازم ہے کہ اس میں ہرگز شریک نہ ہوں اور اگر نادانستہ شریک ہوگئے تو جس وقت اس قسم کی باتیں شروع ہوں یا ان لوگوں کا ارادہ معلوم ہو تو سب مسلمان مردوں عورتوں پر لازم ہے کہ فوراً اسی وقت اٹھ جائیں اور اپنی جورو بیٹی، ماں، بہن کو گالیاں نہ دلوائیں، فحش نہ سنوائیں، ورنہ یہ بھی ان ناپاکیوں میں شریک ہوں گے اور غضب الہی سے حصہ لیں گے والعیاذ باللہ رب العالمین۔ زنہار زنہار اس معاملہ میں حقیقی بہن بھائی ---

1 ما ثبت بالسنۃ ذکر شہر شعبان المقالۃ الثالثہ ادارہ نعیمیہ رضویہ موچی گیٹ لاہور ص ۲۸۲

Vol 23 Fatawa Rizvia

Rather, do not observe even the consideration and courtesy of parents, for:

[No obedience is due to anyone in disobedience to Allah the Almighty. 1] | [There is no obedience to anyone in the disobedience of Allah the Almighty. (T)]

Yes, the pure Sharia has allowed the use of the tambourine (daff) in weddings for the purpose of announcing the marriage, provided it does not exceed the legislative intent and reach the level of detestable amusement and the attainment of satanic pleasure. Therefore, scholars stipulate that it should not be played according to the rules of music, there should be no regard for rhythm and beat, nor should there be cymbals in it, as they are inevitably melodious and forbidden. Furthermore, its playing is detestable for men in every way. It is not suitable for noble ladies either, but rather young underage girls or bondwomen should play it. And if along with it, there are some simple verses or wedding songs (sehras, suhags) that are not obscene at all, nor mention any immodesty, nor talk of sin and transgression, nor involve romantic talk in a gathering of women or transgressors, and the sound of the woman's singing does not reach non-mahram men; in short, if they are free from all kinds of Sharia prohibitions and suspicions of fitna, then there is no harm in it. For example, in the weddings of the Ansar, this verse used to be recited upon arriving at the in-laws' house:

'Ataynākum ataynākum fahayyānā wa hayyākum 2'

That is, we have come to you, we have come to you, may Allah keep us alive and grant you life i.e. keep you alive.

So, if there are such pure and clean subjects, the original ruling allows only this much. However, given the current times, it is appropriate to impose an absolute restriction, as it is in no way expected from the ignorant people of the time, especially women, that they will adhere to the limits set for them when granted permission and not transgress into detestable and forbidden limits. Therefore, the door to fitna should be closed from the very beginning; they will find no place to rest a finger nor will they stretch their feet further. Especially, never allow market-prostitute, immoral women, harlots, or professional singing-girls to step in, as it is habitually impossible for them to adhere to the limits of Sharia. They are accustomed to immodesty and obscene speech.

---

1 Musnad Ahmad bin Hanbal, Remainder of the Hadith of Hukm bin 'Amr al-Ghifari, Al-Maktab al-Islami Beirut 5/26, 67; Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 3150, Al-Maktaba al-Faysaliyya Beirut 3/208; Al-Mustadrak lil-Hakim, Book of Knowledge of the Companions, Dar al-Fikr Beirut 3/123 2 Sunan Ibn Majah, Chapters of Marriage, Chapter on Singing and the Tambourine, H.M. Saeed Company Karachi p. 138

खंड २३ फ़तावा रिज़विया

बल्कि माता-पिता की भी रियायत और शिष्टाचार की अनुमति न दें कि:

[अल्लाह तआला की अवज्ञा में किसी की कोई आज्ञाकारिता नहीं है। १] | [अल्लाह तआला की अवज्ञा में किसी की आज्ञाकारिता नहीं। (त)]

हाँ, शुद्ध शरीअत ने निकाह की घोषणा के उद्देश्य से शादी में केवल डफ (دف) बजाने की अनुमति दी है, बशर्ते कि वह शरीअत के उद्देश्य से आगे न बढ़ जाए और नापसंद मनोरंजन और शैतानी आनंद प्राप्त करने की सीमा तक न पहुंचे। इसलिए, विद्वान शर्त लगाते हैं कि इसे संगीत के नियमों के अनुसार नहीं बजाया जाना चाहिए, न ही ताल और लय का ध्यान रखा जाए और न ही इसमें झांझ हों क्योंकि वे अनिवार्य रूप से सुरीले और हराम हैं। फिर, इसका बजाना भी पुरुषों के लिए हर तरह से नापसंद (मकरूह) है। न ही यह प्रतिष्ठित महिलाओं के लिए उपयुक्त है, बल्कि इसे नाबालिग छोटी लड़कियाँ या दासियाँ बजाएं। और यदि इसके साथ कुछ सरल छंद या सेहरा-सुहाग हों जिनमें बिल्कुल भी अश्लीलता न हो, न ही किसी निर्लज्जता का उल्लेख हो, न ही पाप और अवज्ञा की बातें हों, न ही महिलाओं या पापियों की सभा में प्रेम की चर्चा हो और न ही गैर-महरम पुरुषों तक किसी महिला की गायकी की आवाज़ पहुंचे; संक्षेप में, यदि वे हर तरह से शरीअत द्वारा वर्जित बातों और फ़ितने की आशंकाओं से मुक्त हों, तो इसमें कोई हर्ज नहीं है। उदाहरण के लिए, अंसार के विवाहों में ससुराल जाने पर यह छंद पढ़ा जाता था:

'अतैनाकुम अतैनाकुम फ़-हय्याना व हय्याकुम २'

अर्थात हम तुम्हारे पास आए, हम तुम्हारे पास आए, अल्लाह हमें जीवित रखे और तुम्हें भी जीवन दे, यानी जीवित रखे।

तो यदि इस प्रकार के पवित्र और स्वच्छ विषय हों, तो मूल आदेश में केवल इतनी ही छूट है। लेकिन वर्तमान समय के अनुसार उचित यह है कि पूर्ण प्रतिबंध लगाया जाए, क्योंकि वर्तमान समय के अज्ञानी लोगों, विशेषकर महिलाओं से यह किसी भी प्रकार अपेक्षित नहीं है कि उन्हें जो सीमा निर्धारित करके अनुमति दी जाएगी वे उसकी पाबंद रहेंगी और नापसंद तथा वर्जित सीमा का उल्लंघन नहीं करेंगी। इसलिए, फ़ितने के द्वार को शुरू से ही बंद कर दिया जाना चाहिए, ताकि उन्हें उंगली टिकाने की जगह भी न मिले और न ही वे आगे पैर फैला सकें। विशेष रूप से बाज़ारी अनैतिक और व्यभिचारी महिलाओं, वेश्याओं और डोमनियों को तो हरगिज़ कदम न रखने दें क्योंकि

उनसे शरीअत की सीमाओं का पालन करना आदतन असंभव है। वे निर्लज्जता और अश्लील भाषा की अभ्यस्त होती हैं।

---

१ मसनद अहमद बिन हंबल, हुक्म बिन अम्र अल-ग़िफारी की शेष हदीस, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत ५/२६, ६७; अल-मुअजम अल-कबीर हदीस ३१५०, अल-मकतबा अल-फ़ैसलिया बेरूत ३/२०८; अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, सहाबा के ज्ञान की पुस्तक, दार अल-फ़िक्र बेरूत ३/१२३ २ सुनन इब्न माजा, विवाह के अध्याय, गायन और डफ का अध्याय, एच.एम. सईद कंपनी कराची पृ. १३८

بلکہ ماں باپ کی بھی رعایت و مروت روا نہ رکھیں کہ:

لا طاعة لاحد في معصية الله تعالی 1 | اللہ تعالیٰ کی نافرمانی میں کسی کی اطاعت نہیں۔ (ت)

ہاں شرعِ مطہر نے شادی میں بغرض اعلانِ نکاح صرف دف کی اجازت دی ہے جبکہ مقصودِ شرع سے تجاوز کر کے لہو مکروہ و تحصیل لذت شیطانی کی حد تک نہ پہنچے، و لہذا علماء شرط لگاتے ہیں کہ قواعدِ موسیقی پر نہ بجایا جائے، تال سم کی رعایت نہ ہو نہ اس میں جھانج ہوں کہ وہ خواہی نخواہی مطرب و ناجائز ہیں۔ پھر اس کا بجانا بھی مردوں کو ہر طرح مکروہ ہے۔ نہ شرف والی بیبیوں کے مناسب بلکہ نابالغہ چھوٹی چھوٹی بچیاں یا لونڈیاں باندیاں بجائیں، اور اگر اس کے ساتھ کچھ سیدھے سادھے اشعار یا سہرے سہاگ ہوں جن میں اصلا نہ فحش ہو نہ کسی بے حیائی کا ذکر، نہ فسق و فجور کی باتیں، نہ مجمع زنان یا فاسقان میں عشقیات کے چرچے نہ نامحرم مردوں کو نغمہ عورت کی آواز پہنچے، غرض ہر طرح منکرات شرعیہ و مظان فتنہ سے پاک ہوں، تو اس میں مضائقہ نہیں۔ جیسے انصارِ کرام کی شادیوں میں سمدھیانے جا کر یہ شعر پڑھا جاتا تھا

اتیناکم اتیناکم فحیانا و حیاکم 2

یعنی ہم تمہارے پاس آئے ہم تمہارے پاس آئے، اللہ ہمیں زندہ رکھے تمہیں بھی جلائے یعنی زندہ رکھے۔

پس اس قسم کے پاک و صاف مضمون ہوں، اصل حکم میں تو اسی قدر کی رخصت ہے مگر حالِ زمانہ کے مناسب یہ ہے کہ مطلق بندش کی جائے کہ جہال حال خصوصا زنانِ زمان سے کسی

طرح امید نہیں کہ انھیں جو حد باندھ کر اجازت دی جائے اس کی پابند رہیں اور حد مکروہ و ممنوع تک تجاوز نہ کریں۔ لہذا سرے سے فتنہ کا دروازہ ہی بند کیا جائے نہ انگلی ٹیکنے کی جگہ پائیں گی نہ آگے پاؤں پھیلائیں گی، خصوصا بازاری فاجرہ فاحشہ عورتوں، رنڈیوں، ڈومنیوں کو تو ہرگز قدم نہ رکھنے دیں کہ ان سے حد شرع کی پابندی محالِ عادی ہے۔ وہ بے حیائیوں فحش سرائیوں کی خوگر ہوتی ہیں

---

1 مسند احمد بن حنبل بقیه حدیث حکم بن عمرو الغفاری المکتب الاسلامی بیروت ۵ / ۲۶، ۶۷، المعجم الکبیر حدیث ۳۱۵۰ المکتبة الفیصلیة بیروت ۳ / ۲۰۸، المستدرک للحاکم کتاب معرفة الصحابة دار الفکر بیروت ۳ / ۱۲۳ 2 سنن ابن ماجہ ابواب النکاح باب فی الغناء والدف ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۱۳۸

Fatawa Razawiyya Volume 23

...they will end up doing their work despite being forbidden; rather, the very appearance of noble women before these vagabond and ill-mannered people is extremely absurd and improper. Bad company is a fatal poison, and women are delicate glass vessels for which even a slight jolt is enough to break them. This is why the Holy Prophet (may peace and blessings of Allah be upon him) said: "O Anjashah! Slow down, lest the glass vessels (women) break."

[Table Header] [Arabic Text]: This is all clearly apparent to anyone whose insight Allah the Almighty has illuminated. All that we have forbidden is supported by brilliant evidence from the Great Quran, the Noble Hadith, and sound jurisprudence. However, the clarity of the ruling has spared us from enumerating them. Now, let us mention some evidence regarding what we previously stated as permissible, for we see people being severe in this matter and speaking of absolute prohibition. Some of them allow playing the drum (daff) on the condition that no poetry accompanies it, but rather it be just the drum, even though the Hadith refutes this, as you will soon learn. Imam Bukhari has narrated in his Sahih on the authority of Rubayyi' bint Mu'awwidh bin Afra', who said: "The Prophet (may peace and blessings of Allah be upon him and his family) came..."

[Urdu Translation]: All this is well explained to every person to whom Allah Almighty has given the light of heart. And all the things from which we have forbidden, it is because there are clear proofs for it in the Great Quran, the blessed Hadith and sound jurisprudence. Therefore, the clear command has made us independent of its detail. Then we state some proofs on this issue whose permissibility we mentioned earlier, because we see some people that they are severe in the matter and mention the saying of absolute prohibition (they state the word of absolute prohibition). And some are those who say playing the daff is permissible but with this condition that verses should not be read but only the daff should be played, whereas the refutation of this has come in the Hadith. And whatever is mentioned here, you will soon know. Imam Bukhari has narrated in his Sahih with reference to Rubayyi' bint Mu'awwidh bin Afra' that she said that the Holy Prophet (may peace and blessings of Allah be upon him) was at their place...

[Footnote] 1. Sahih Bukhari, Kitab al-Adab, Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/908; Sahih Muslim, Kitab al-Fada'il, Bab Rahma-tuhu S.A.W. al-Nisa, Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/255; Musnad Ahmad bin Hanbal from Anas (R.A.), Al-Maktab al-Islami Beirut, 3/252.

फ़तावा रज़विया जिल्द २३

...मना करते-करते वे अपना काम कर जाएँगी, बल्कि शरीफ़ घरानों की महिलाओं का इन आवारा और बदतमीज़ लोगों के सामने आना ही अत्यंत अनुचित और बेहुदा है। बुरी संगत प्राणघातक ज़हर है और महिलाएँ नाज़ुक कांच की शीशियों की तरह होती हैं, जिनके टूटने के लिए एक मामूली सी चोट भी काफ़ी होती है। इसीलिए हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "ऐ अंजशा! धीरे चलो, कहीं कांच की शीशियाँ (महिलाएँ) टूट न जाएँ।"

[तालिका शीर्षक] [अरबी पाठ]: यह सब कुछ उस व्यक्ति पर पूरी तरह स्पष्ट है जिसकी अंतर्दृष्टि को अल्लाह तआला ने आलोकित किया है। हमने जिन चीज़ों से मना किया है, उन सब पर क़ुरआन अज़ीम, हदीस मुबारक और फ़िक़्ह कवीम (मज़बूत न्यायशास्त्र) के उज्ज्वल प्रमाण मौजूद हैं। अतः स्पष्ट हुक्म ने हमें इनके विस्तार की आवश्यकता से मुक्त कर दिया है। फिर हम उस मसले पर कुछ प्रमाण बयान करते हैं जिसकी अनुमति का हमने पहले उल्लेख किया था, क्योंकि हम कुछ लोगों को देखते हैं कि वे इस मामले में बहुत सख़्ती करते हैं और पूर्ण निषेध का मत व्यक्त करते हैं। उनमें से कुछ लोग डफ़ (खंजरी) बजाने को वैध कहते हैं, लेकिन इस शर्त के साथ कि उसके साथ कविता न पढ़ी जाए बल्कि केवल डफ़ बजाया जाए, जबकि हदीस में इसका खंडन आया है जैसा कि आप यहाँ शीघ्र ही जान लेंगे। इमाम बुखारी ने अपनी 'सहीह' में रबीअ बिन्त मुअव्विज़ बिन अफ़रा के हवाले से वर्णन किया है कि उन्होंने फ़रमाया कि हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) उनके यहाँ आए...

[उर्दू अनुवाद]: यह सब कुछ अच्छी तरह स्पष्ट है हर उस बंदे पर जिसे अल्लाह तआला ने दिल की रोशनी बख्शी है। और तमाम वो बातें जिनसे हमने मना किया है क्योंकि उस पर क़ुरआन अज़ीम, हदीस मुबारक और फ़िक़्ह कवीम के रोशन दलाल मौजूद हैं। लिहाज़ा वाज़ेह हुक्म ने हमें इसकी तफ़सील से बेनियाज़ कर दिया है। फिर हम कुछ दलाल बयान करते हैं इस मसले पर जिसकी इबाहत हमने पहले ज़िक्र कर दी क्योंकि कुछ लोगों को हम देखते हैं कि वो मामला में सख़्ती करते हैं और मुतलक़ तहरीर का क़ौल ज़िक्र करते हैं (क़ौल बा-तहरीर मुतलक़ बयान करते हैं)। और कुछ वो लोग हैं जो डफ़ बजाना मुबाह कहते हैं मगर इस शर्त के साथ कि अशआर न पढ़े जाएँ बल्कि सिर्फ डफ़ बजाई जाए हालांकि हदीस में इसकी तरदीद आई है। और जो कुछ यहाँ मज़कूर होगा अनक़रीब तुम जान लोगे। इमाम बुखारी ने अपनी सहीह में रबीअ बिन्त मुअव्विज़ बिन अफ़रा के

हवाले से तख़रीज फ़रमाई कि इस बी बी ने फ़रमाया कि हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम उनके यहाँ...

[पाद टिप्पणी] १. सहीह बुखारी, किताब अल-अदब, क़दीमी कुतुब खाना कराची, २/९०८; सहीह मुस्लिम, किताब अल-फ़ज़ाइल, बाब रहमतुहू सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम अल-निसा, क़दीमी कुतुब खाना कराची, २/२५५; मुस्नद अहमद बिन हंबल, हज़रत अनस रज़ियल्लाहु अन्हु से, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरूत, ३/२५२।

पृष्ठ २८३ / ७६८

منع کرتے کرتے اپنا کام کر گزریں گی بلکہ شریف زادیوں کا ان آوارہ بدوضعوں کے سامنے آنا ہی سخت بیہودہ وبیجا ہے۔ صحبتِ بد زہرِ قاتل ہے اور عورتیں نازک شیشیاں ہیں جن کے ٹوٹ جانے کے لئے ایک ادنی سی ٹھیس بھی بہت ہوتی ہے اسی لئے حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے یا انجشۃ رُویدا بالقوارير $1^$ (اے انجشہ ! ٹھہر جاؤ کہیں کانچ کی شیشیاں ٹوٹ نہ جائیں۔ ت) فرمایا۔

[جدول] [عربی متن]: هذا كله ظاهر بين عند من نور الله تعالى بصيرته وجميع مانهينا عنه فان عليه دلائل ساطعة من القرآن العظيم والحديث الكريم والفقه القويم بيد ان وضوح الحكم اغنانا عن سردها فلنذكر بعض دلائل على ماذكرنا اباحته فانا نرى ناسا يشددون الامر يطلقون القول بالتحريم ومنهم من يبيح ضرب الدف بشرط ان لايكون معه شيئ من الشعر وانما يكون محض دف مع ان الاحاديث ترد ذلك كما ستعلم مهاهناک اخرج الامام البخارى فى صحيحه من الربيع بنت معوذ بن عفراء قالت جاء النبي صلى الله تعالٰى عليه والہ وسلم

[اردو ترجمہ]: یہ سب کچھ اچھی طرح واضح ہے ہر اس بندے پر جس کو اللہ تعالیٰ نے دل کی روشنی بخشی ہے اور تمام وہ باتیں جن سے ہم نے منع کیا ہے کیونکہ اس پر قرآن عظیم، حدیث مبارک اور فقہ قویم کے روشن دلائل موجود ہیں لہذا واضح حکم نے ہمیں اس کی تفصیل سے بے نیاز کر دیا ہے پھر ہم بعض دلائل بیان کرتے ہیں اس مسئلہ پر جس کی اباحت ہم نے پہلے ذکر کر دی کیونکہ کچھ لوگوں کو ہم دیکھتے ہیں کہ وہ معاملہ میں سختی کرتے ہیں اور مطلق تحریم کا قول ذکر کرتے ہیں (قول بالتحریم مطلق بیان کرتے ہیں) اور کچھ وہ لوگ ہیں جو دف بجانا مباح کہتے ہیں مگر اس شرط کے ساتھ کہ اشعار نہ پڑھے جائیں بلکہ صرف دف بجائی جائے حالانکہ

حدیث میں اس کی تردید آئی ہے اور جو کچھ یہاں مذکور ہوگا عنقریب تم جان لو گے امام بخاری نے اپنی صحیح میں ربیع بنت معوذ بن عفراء کے حوالہ سے تخریج فرمائی کہ اس بی بی نے فرمایا کہ حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ان کے ہاں

[حاشیہ] 1 صحیح بخاری کتاب الادب قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۹۰۸ ، صحیح مسلم کتاب الفضائل باب رحمتہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم النساء قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۲۵۵، مسند احمد بن حنبل عن انس رضی اللہ تعالٰی عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۳ / ۲۵۲

Fatawa Rizvia Volume 23

[Arabic Text Section] Husain bin Ali entered and sat on my bed as you sit with me. Some of our young girls began playing the tambourine (daf) and reciting elegies for those of my ancestors who were martyred on the day of Badr. (Al-Hadith)

It was also narrated from the Mother of the Believers, Aisha Siddiqa (may Allah be pleased with her), that a woman was being sent to her Ansar husband. The Prophet of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Did you not have any entertainment with you? For the Ansar are delighted by entertainment."

Qadi al-Mahamili narrated from Jabir bin Abdullah (may Allah be pleased with them both) regarding this Hadith that he (peace and blessings of Allah be upon him) said: "O Zainab, catch up with her," referring to a woman who used to sing in Medina.

[Urdu Translation Section] Husain bin Ali arrived and sat on my bed just as you are sitting with me. Some of our young girls began playing the tambourine (daf) and reciting elegies for our elder martyrs of Badr. (Al-Hadith)

And this was also narrated with the chain of Mother of the Believers Hazrat Aisha Siddiqa (may Allah be pleased with her) that a bride was sent to her Ansar husband's home, so the Messenger (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Did you not have any entertainment (singing and playing) with you? Because the Ansar get excited and happy by it." Qadi al-Mahamili narrated this Hadith with reference to Hazrat Jabir bin Abdullah (may Allah be pleased with them both) that the Messenger (peace and blessings of Allah be upon him) said: "O Zainab! Reach out to such a woman who is a singer in Medina Munawwara." Muhaddith Ibn Majah narrated with reference to Hazrat Ibn Abbas (may Allah be pleased with both of them) that he said: "Lady Aisha Siddiqa (may Allah be pleased with her) married off one of her relatives in the tribe of Ansar, so the Noble Messenger (peace and blessings of Allah be upon him and his family)..."

[Footnotes] 1. Sahih al-Bukhari, Book of Marriage, Chapter: Beating the tambourine at marriage, Qadeemi Kutub Khana Karachi, 12 / 477 2. Sahih al-Bukhari, Chapter: The women who lead the bride, etc., Qadeemi Kutub Khana Karachi, 12 / 475 3. Fath al-Bari with reference to Al-Mahamili, Book of Marriage, Chapter: The women who lead the bride, etc., Mustafa al-Babi Egypt, 11 / 13; 'Umdat al-Qari, Book of Marriage, Chapter: The women who lead the bride, etc., Idara al-Tiba'a al-Muniriyya Beirut, 20 / 149

फतावा रज़विया जिल्द 23

[अरबी पाठ अनुभाग] हुसैन बिन अली आए और मेरे बिस्तर पर वैसे ही बैठे जैसे तुम मेरे पास बैठते हो। हमारी कुछ युवा लड़कियों ने दफ (तंबूरा) बजाना शुरू किया और मेरे उन पूर्वजों के लिए शोकगीत (मर्सिये) पढ़ना शुरू किया जो बद्र के दिन शहीद हुए थे। (अल-हदीस)

यह उम्मुल मोमिनीन आयशा सिद्दीक़ा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हा) से भी वर्णित है कि एक महिला को उसके अनसारी पति के पास भेजा जा रहा था। अल्लाह के नबी (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "क्या तुम्हारे पास कोई मनोरंजन नहीं था? क्योंकि अनसार मनोरंजन से प्रसन्न होते हैं।"

क़ाज़ी अल-महामली ने इस हदीस के बारे में जाबिर बिन अब्दुल्लाह (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा) से रिवायत किया है कि आप (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "ऐ ज़ैनब, उसे पकड़ो," मदीना में गाने वाली एक महिला का ज़िक्र करते हुए।

[उर्दू अनुवाद अनुभाग] हुसैन बिन अली तशरीफ़ लाए और मेरे बिछौने पर इस तरह तशरीफ़ फ़रमा हुए जैसे तुम्हारा मेरे पास बैठना है और हमारी कुछ बच्चियाँ दफ़ बजा-बजा कर हमारे अकाबिर (बड़े) शोहदा-ए-बद्र के मर्सिये पढ़ती रहीं। (अल-हदीस)

और यह भी उम्मुल मोमिनीन हज़रत आयशा सिद्दीक़ा रज़ियल्लाहु तआला अन्हा की सनद से तख़रीज फ़रमाई कि एक दुल्हन अपने अनसारी शौहर के घर रुख़सत की गई तो हुज़ूर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया क्या तुम्हारे पास कोई खेल (गाने बजाने) का सामान न था? क्योंकि अनसार इस से जोश में आते हैं और खुश होते हैं। क़ाज़ी महामली ने हज़रत जाबिर बिन अब्दुल्लाह रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा के हवाले से इस हदीस की तख़रीज फ़रमाई कि हुज़ूर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने इरशाद फ़रमाया कि ऐ ज़ैनब! किसी ऐसी औरत से रसाई (पहुंच) हासिल करो जो मदीना मुनव्वरा में गाने वाली हो, मुहद्दिस इब्ने माजा ने हज़रत इब्ने अब्बास के हवाले से तख़रीज फ़रमाई (अल्लाह तआला दोनों से राज़ी हो) उन्होंने फ़रमाया सैयदा आयशा सिद्दीक़ा रज़ियल्लाहु तआला अन्हा ने क़बीला-ए-अनसार में अपनी एक क़राबतदार (रिश्तेदार) का निकाह किया तो हुज़ूर अकरम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वआलिहि वसल्लम...

[पाद टिप्पणियाँ] 1. सहीह अल-बुख़ारी, किताबुन निकाह, बाब: निकाह में दफ़ बजाना, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 12 / 477 2. सहीह अल-बुख़ारी, बाब: दुल्हन को ले जाने वाली महिलाएँ आदि, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 12 / 475 3. फ़तहुल बारी बहवाला अल-महामली, किताबुन निकाह,

बाब: दुल्हन को ले जाने वाली महिलाएँ आदि, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र, 11 / 13; उम्दतुल क़ारी, किताबुन निकाह, बाब: दुल्हन को ले जाने वाली महिलाएँ आदि, इदारातुल तिबाअतुल मुनीरिय्या बैरुत, 20 / 149

पृष्ठ 284 का 768

[عربی متن] فدخل حسین بن علی فجلس علی فراشی کمجلسک منی فجعلت جوریات لنا یضربن بالدف وینذبن من قتل من ابائی یوم بدر الحدیث۔ واخرج ایضاً عن ام المؤمنین الصدیقہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا انہا زفت امرأۃ الی رجل من الانصار فقال نبی اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ماکان معکم لہو فان الانصار یعجبہم اللھو۔ واخرج القاضی المحاملی عن جابر بن عبد اللہ رضی اللہ تعالیٰ عنہما فی ہذا الحدیث انہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم قال ادرکیہا یا زینب امرأۃ کانت تغنی بالمدینۃ۔

[اردو ترجمہ] تشریف لائے تو حضرت حسین بن علی حاضر خدمت ہوئے اور میرے بچھونے پر اس طرح تشریف فرما ہوئے جیسے تمہارا میرے پاس بیٹھنا ہے اور ہماری کچھ بچیاں دف بجا بجا کر ہمارے اکابر شہداء بدر کے مرثیے پڑھتی رہیں۔ الحدیث۔ اور یہ بھی ام المؤمنین حضرت عائشہ صدیقہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا کی سند سے تخریج فرمائی کہ ایک دلہن اپنے انصاری شوہر کے گھر رخصت کی گئی تو حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا کیا تمہارے پاس کوئی کھیل (گانے بجانے) کا سامان نہ تھا کیونکہ انصار اس سے جوش میں آتے ہیں اور خوش ہوتے ہیں۔ قاضی محاملی نے حضرت جابر بن عبداللہ رضی اللہ تعالیٰ عنہما کے حوالے سے اس حدیث کی تخریج فرمائی کہ حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے ارشاد فرمایا کہ اے زینب! کسی ایسی عورت سے رسائی حاصل کرو جو مدینہ منورہ میں گانے والی ہو، محدث ابن ماجہ نے حضرت ابن عباس کے حوالے سے تخریج فرمائی (اللہ تعالیٰ دونوں سے راضی ہو) انھوں نے فرمایا سیدہ عائشہ صدیقہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا نے قبیلہ انصار میں اپنی ایک قرابت دار کا نکاح کیا تو حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم

[حواشی] 1 صحیح البخاری کتاب النکاح باب ضرب الدف بالنکاح قدیمی کتب خانہ کراچی ۱۲ / ۴۷۷ 2 صحیح البخاری باب النسوۃ اللاتی یھدین المرأۃ الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱۲ / ۴۷۵ 3 فتح الباری بحوالہ المحاملی کتاب النکاح باب النسوۃ اللاتی یھدین المرأۃ الخ مصطفی البابی مصر ۱۱ / ۱۳، عمدۃ القاری کتاب النکاح باب النسوۃ اللاتی یھدین المرأۃ الخ ادارۃ الطباعۃ المنیریۃ بیروت ۲۰ / ۱۴۹

Fatawa Razawiyya Volume 23

Arabic Text

Ibn Majah narrated from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both) that he said: Aisha (may Allah be pleased with her) married off a relative of hers from the Ansar. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) came and asked, "Have you sent the girl off?" They said, "Yes." He asked, "Did you send anyone with her to sing?" She said, "No." Then the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said, "The Ansar are a people who have a fondness for love poetry. If only you had sent with her someone who would say, 'We have come to you, we have come to you, so may Allah grant us life and grant you life.'"

Al-Tabarani narrated from Sa'ib bin Yazid (may Allah be pleased with him) that he said: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) met some young girls who were singing, saying, "We greet you, so greet us." He said, "Do not say that, but say, 'May Allah grant us life and you life.'"

A man said, "O Messenger of Allah, do you allow this for the people?" He replied, "Yes, it is a marriage, not fornication." Ahmad, al-Tirmidhi, al-Nasa'i, and Ibn Majah narrated from Muhammad bin Hatib al-Jumahi that the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "The difference between

Urdu Translation

(He) arrived and said, "Have you given a gift (hadiya) to this young girl?" The household members replied, "Yes." Then he said, "Did you send a singer with her?" The Sayyidah (Aisha) replied, "No." The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) stated, "The Ansar are a people among whom there is a custom of reciting ghazals. Therefore, if you had sent someone with this bride who would say 'Ataynakum ataynakum' etc., meaning we have come to you, may Allah Almighty keep us alive and keep you alive too."

Imam al-Tabarani narrated on the authority of Hazrat Sa'ib bin Yazid (may Allah be pleased with him) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) met some girls who were singing and saying, "We bestow our life upon you, so bestow it upon us." You said, "Do not say this, but say 'Hayyana wa iyyakum' (May Allah Almighty keep us alive and keep you alive too)."

A person asked, "O Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him)! Do you allow people to do this?" He said, "Yes, O brother, this is a marriage, not adultery."

Arabic Text	Urdu Translation
what is lawful (halal) and what is forbidden (haram) is the sound."	

1. Sunan Ibn Majah, Chapters of Marriage, Chapter on Singing and the Duff, H.M. Saeed Company Karachi, p. 138.
2. Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 2666, Al-Maktabah al-Faysaliyyah Beirut, 7/152.

अरबी पाठ

इब्न माजाह ने इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत की है कि उन्होंने कहा: आयशा (रज़ियल्लाहु अन्हा) ने अंसार में से अपनी एक रिश्तेदार का निकाह कराया। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) तशरीफ़ लाए और फ़रमाया, "क्या तुमने लड़की को विदा कर दिया?" उन्होंने कहा, "हाँ।" आपने फ़रमाया, "क्या तुमने उसके साथ कोई गाने वाली भेजी?" उन्होंने कहा, "नहीं।" फिर अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया, "अंसार ऐसे लोग हैं जिनमें ग़ज़लें पढ़ने का रिवाज है। काश तुमने उसके साथ कोई ऐसा शख्स भेजा होता जो कहता, 'हम तुम्हारे पास आए, हम तुम्हारे पास आए, अल्लाह हमें भी ज़िंदा रखे और तुम्हें भी ज़िंदा रखे'।"

तब़रानी ने साइब बिन यज़ीद (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत की कि उन्होंने कहा: अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की मुलाक़ात कुछ बच्चियों से हुई जो गा रही थीं और कह रही थीं, "हम तुम्हें अपनी ज़िंदगी बख्शती हैं तो हमें बख्शो।" आपने फ़रमाया, "यूँ न कहो बल्कि यूँ कहो 'हय्याना व इय्याकुम', अल्लाह हमें भी ज़िंदा रखे और तुम्हें भी ज़िंदा रखे।"

एक शख्स ने अर्ज़ की, "या रसूल अल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)! क्या आप लोगों को इस बात की

उर्दू अनुवाद

(वह) तशरीफ़ लाए और इरशाद फ़रमाया: "क्या तुमने इस जवान लड़की को कोई हदिया (तोहफ़ा) दिया है?" घर वालों ने अर्ज़ की: "जी हाँ", फिर फ़रमाया: "क्या तुमने इसके साथ कोई गाने वाली भेजी है?" सैयदा ने अर्ज़ की: "जी नहीं"। हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने इरशाद फ़रमाया: "अंसार कुछ ऐसे लोग हैं कि जिनमें ग़ज़लियत पढ़ने का रिवाज है लिहाज़ा अगर तुम लोग इस दुल्हन के साथ कोई ऐसा शख्स भेजते जो कहता 'अतैनाकुम अतैनाकुम' वग़ैरह यानी हम तुम्हारे पास आए अल्लाह तआला हमें भी ज़िंदा रखे और तुम्हें भी ज़िंदा रखे।"

इमाम तब़रानी ने हज़रत साइब बिन यज़ीद (रज़ियल्लाहु अन्हु) के हवाले से तख़रीज फ़रमाई कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की मुलाक़ात चंद बच्चियों से हुई जो गा रही थीं और ये कह रही थीं कि हम तुम्हें अपनी ज़िंदगी बख्शती हैं तो हमें बख्शो। आपने फ़रमाया: "यूँ न कहो बल्कि यूँ कहो 'हय्याना व इय्याकुम' (अल्लाह तआला हमें भी ज़िंदा रखे और तुम्हें भी ज़िंदा रखे)।"

एक शख्स ने अर्ज़ की "या रसूल अल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)! क्या आप लोगों

अरबी पाठ

इजाज़त देते हैं?" फ़रमाया, "हाँ ऐ भाई, यह निकाह है कोई बदकारी तो नहीं है।" अहमद, तिर्मिज़ी, नसाई और इब्न माजाह ने मुहम्मद बिन हातिब अल-जुमही से रिवायत की कि नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "हलाल और हराम के बीच का फ़र्क़ आवाज़ है।"

उर्दू अनुवाद

को इस बात की इजाज़त देते हैं?" फ़रमाया: "हाँ ऐ भाई ये निकाह है कोई बदकारी तो नहीं है।"

1. सुनन इब्न माजाह, अबवाबुन निकाह, बाबू अल-ग़िना वद-दफ़, एच.एम. सईद कंपनी कराची, पृ. 138.
2. अल-मुअजमुल कबीर, हदीस 2666, अल-मकतबतुल फ़ैसलिया बेरूत, 7/152.

عربی عبارت

واخرج ابن ماجة عن ابن عباس رضی اللہ تعالی عنهما قال انکحت عائشة رضی اللہ تعالی عنها ذات قرابة لها من الانصار فجاء رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیه وسلم فقال اهدیتم الفتاة قالوا نعم قال الا ارسلتم معها من تغنی قالت لا فقال رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیه وسلم ان الانصار قوم فیهم غزل فلو بعثتم معها من یقول اتینکم اتینکم فحیانا و حیاکم ۱

فاخرج الطبرانی عن السائب بن یزید رضی اللہ تعالی عنه قال لقی رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیه وسلم جواری یتغنین یقلن نحیوکنا نحییکم فقال لاتقولوا هکذا ولکن قولوا حیانا وایاکم

اردو ترجمہ

تشریف لائے اور ارشاد فرمایا کیا تم نے اس نوجوان لڑکی کو کوئی ہدیہ (تحفہ) دیا ہے؟ گھر والوں نے عرض کی: جی ہاں، پھر فرمایا: کیا تم نے اس کے ساتھ کوئی گانے والی بھیجی ہے؟ سیدہ نے عرض کی: جی نہیں ۔ حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے ارشاد فرمایا: انصار کچھ ایسے لوگ ہیں کہ جن میں غزلیات پڑھنے کا رواج ہے لہذا اگر تم لوگ اس دلہن کے ساتھ کوئی ایسا شخص بھیجتے جو کہتا اتیناکم اتیناکم الخ یعنی ہم تمہارے پاس آئے اللہ تعالیٰ ہمیں بھی زندہ رکھے اور تمھیں بھی زندہ رکھے،

امام طبرانی نے حضرت سائب بن یزید رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے حوالہ سے تخریج فرمائی کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی ملاقات چند بچیوں سے ہوئی جو گارہی تھیں اور یہ کہہ رہی تھیں کہ ہم تمھیں اپنی زندگی بخشتی ہیں تو ہمیں بخشو آپ نے فرمایا: یوں نہ کہو بلکہ یوں کہو حیانا وایا کم (اللہ تعالیٰ ہمیں بھی زندہ رکھے اور تمھیں بھی زندہ رکھے۔)

عربی عبارت	اردو ترجمہ
فقال رجل یارسول الله اترخص للناس في هذا قال نعم انه نکاح لا سفاح ۲ واخرج احمد والترمذی و النسائی وابن ماجة عن محمد بن حاطب الجمحي عن النبي صلی الله تعالی علیه وسلم قال فصل مابین الحلال والحرام الصوت	ایک شخص نے عرض کی یا رسول الله صلی الله تعالیٰ وسلم! کیا آپ لوگوں کو اس بات کی اجازت دیتے ہیں؟ فرمایا: ہاں اے برادر یہ نکاح ہے کوئی بدکاری تو نہیں ہے۔

1 سنن ابن ماجہ ابواب النکاح باب الغناء والدف ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۱۳۸ 2 المعجم الکبیر حدیث ۲۶۶۶ المکتبة الفیصلیة بیروت ۷/ ۱۵۲

Fatawa Ridawiyya Volume 23

[Arabic Column] 1 - And An-Nasa'i narrated from 'Amir bin Sa'd who said: I entered upon Qaradhah bin Ka'b and Abu Mas'ud Al-Ansari (may Allah be pleased with them both) during a wedding, and there were girls singing. I said, "You two are companions of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) and from the people of Badr, and this is being done in your presence?" They said, "Sit, if you wish, and listen with us, or if you wish, go away, for we have been given permission for amusement at weddings." 2 - Imam Al-Badr Mahmud Al-'Ayni said in 'Umdat al-Qari under the first Hadith: In the Hadith there are benefits (until he said) among them is beating the tambourine (duff) in the presence of the Legislator of the religion and the clarifier of the lawful.

[Urdu Column] Imam Ahmad, Tirmidhi, Nasa'i and Ibn Majah narrated from Muhammad bin Hatib al-Jumahi from the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) that he said: The difference between the lawful and the forbidden is the announcement and the beating of the tambourine (duff) in marriage. Imam Nasa'i narrated from 'Amir bin Sa'd that he said: I went to Qaradhah bin Ka'b and Abu Mas'ud Al-Ansari (may Allah be pleased with them) at a wedding ceremony and saw some girls singing. I said: O two companions of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) and participants in the Battle of Badr! Is this being done at your place? They said: If you wish, sit with us and listen, and if you don't wish and don't want to, then go back, because we have been granted permission for this in weddings. Imam Badr al-Din Mahmud al-'Ayni, in the commentary on the first hadith of Sahih al-Bukhari, 'Umdat al-Qari, said: There are many benefits in the hadith (listing them all) until he said among them:

---

1. Jami' al-Tirmidhi, Book of Marriage, Chapter on the Announcement of Marriage, Amin Company, Karachi, 1/129; Sunan an-Nasa'i, Book of Marriage, Announcement of Marriage with Sound and Beating of the Duff, Noor Muhammad Karkhana Karachi 2/90; Sunan Ibn Majah, Book of Marriage, Announcement of Marriage, HM Saeed Company Karachi p. 138; Musnad Ahmad ibn Hanbal, Hadith of Muhammad bin Hatib, Al-Maktab al-Islami Beirut 3/418 and 4/259.
2. Sunan an-Nasa'i, Book of Marriage, Amusement and Singing at Weddings, Noor Muhammad Karkhana Tijarat Karachi 2/92.

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

[अरबी कॉलम] 1 - इमाम नसाई ने आमिर बिन साद से रिवायत की, उन्होंने कहा: मैं क़रज़ा बिन काब और अबू मसूद अल-अंसारी (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) के पास एक शादी में गया, तो देखा कि कुछ लड़कियां गा रही थीं। मैंने कहा, "आप दोनों अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के साथी हैं और बद्र वालों में से हैं, और आपके सामने यह किया जा रहा है?" उन्होंने कहा, "बैठो अगर चाहो तो हमारे साथ सुनो, और अगर चाहो तो चले जाओ, क्योंकि हमें शादी के अवसर पर मनोरंजन की अनुमति दी गई है।" 2 - इमाम अल-बद्र महमूद अल-ऐनी ने 'उम्दतुल क़ारी' में पहली हदीस के तहत कहा: हदीस में कई लाभ हैं (यहाँ तक कि उन्होंने कहा) उनमें से शरीयत के प्रणेता और हलाल को स्पष्ट करने वाले की उपस्थिति में डफ (डफ़ली) बजाना है।

[उर्दू कॉलम] इमाम अहमद, तिर्मिज़ी, नसाई और इब्न माजा ने मुहम्मद बिन हातिब अल-जुमही के माध्यम से नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम से रिवायत की है कि आपने फरमाया: हलाल और हराम के बीच का अंतर निकाह में (निकाह का) ऐलान करना और डफ (एक प्रकार का वाद्य यंत्र) बजाना है। इमाम नसाई ने आमिर बिन साद के हवाले से रिवायत की है कि उन्होंने कहा: मैं क़रज़ा बिन काब और अबू मसूद अल-अंसारी (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) के पास एक शादी समारोह में गया और देखा कि कुछ लड़कियां गा रही थीं। मैंने कहा: ऐ अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के दो साथियों और बद्र की जंग में शामिल होने वालों! क्या आपके यहाँ ये सब हो रहा है? उन्होंने फरमाया: अगर पसंद है तो हमारे साथ बैठो और सुनो, और अगर पसंद नहीं है और नहीं चाहते तो वापस चले जाओ, क्योंकि हमें शादियों में इसकी इजाज़त दी गई है। इमाम बदरुद्दीन महमूद ऐनी ने बुखारी की पहली हदीस की व्याख्या 'उम्दतुल क़ारी' में फरमाया: हदीस में बहुत से फायदे हैं (उन सबको गिनाते हुए) यहाँ तक फरमाया कि उनमें से:

---

1. जामे तिर्मिज़ी, अबवाबुन निकाह, बाब मा जा फ़ी ऐलानिन निकाह, अमीन कंपनी, कराची 1/129; सुनन नसाई, किताबुन निकाह, ऐलानुन निकाह बिस-सौत व ज़रबुद-दफ, नूर मुहम्मद कारखाना कराची 2/90; सुनन इब्न माजा, अबवाबुन निकाह, ऐलानुन निकाह, एच.एम. सईद कंपनी कराची पृ. 138; मुसनद अहमद बिन हंबल, हदीस मुहम्मद बिन हातिब, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत 3/418 और 4/259।

2. सुनन नसाई, किताबुन निकाह, अल-लह्व वल-ग़िना इन्दल-उर्स, नूर मुहम्मद कारखाना तिजारत कराची 2/92।

पृष्ठ 768 में से 286

فتاوی رضویہ جلد ۲۳

[عربی کالم] ۱ ۔ واخرج النسائی عن عامر بن سعد قال دخلت علی قرظة بن کعب وابي مسعود الانصاری رضی اللہ تعالی عنهما فی عرس واذا جوار یغنین فقلت انتما صاحبا رسول اللہ تعالی وسلم ومن اهل بدر یفعل هذا عندکم فقالا اجلس ان شئت فاسمع معنا وان شئت فاذهب قد رخص لنا في اللهو عند العرس ۲ قال الامام البدر محمود العینی فی عمدة القاری تحت الحدیث الاول فی الحدیث فوائد (الی ان قال) منها الضرب بالدف بحضرة الشارع الملة ومبین الحل

[اردو کالم] امام احمد، ترمذی، نسائی اور ابن ماجہ نے محمد بن حاطب جمحی کے حوالے سے نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے تخریج فرمائی، آپ نے ارشاد فرمایا حلال اور حرام کے درمیان فرق نکاح میں اعلان اور دف بجانے کا ہے۔ امام نسائی نے عامر بن سعد کے حوالے سے تخریج فرمائی کہ انھوں نے فرمایا کہ میں قرظہ بن کعب اور ابو مسعود انصاری رضی اللہ تعالیٰ عنہما کے پاس ایک تقریب شادی میں گیا میں نے دیکھا کہ چند لڑکیاں گارہی تھیں میں نے کہا رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے اے دو ساتھیو! اور غزوہ بدر میں شریک ہونے والو! تمھارے ہاں یہ کچھ کیا جارہا ہے؟ انھوں نے فرمایا اگر پسند کرتا ہے تو ہمارے ساتھ بیٹھ کر سن لو اور اگر نہیں پسند کرتا اور نہیں چاہتا تو واپس چلا جا کیونکہ شادیوں میں ہمیں اس کی رخصت دی گئی ہے۔ امام بدر الدین محمود عینی نے عمدة القاری شرح صحیح بخاری کی پہلی حدیث کے ذیل میں فرمایا حدیث میں بہت سے فوائد ہیں (وہ سب شمار کرتے ہوئے) یہاں تک فرمایا ان میں سے

---

۱ جامع الترمذی ابوب النکاح باب ما جاء فی اعلان النکاح امین کمپنی کراچی ۱/ ۱۲۹، سنن النسائی کتاب النکاح اعلان النکاح بالصوت وضرب الدف نور محمد کار خانہ کراچی ۲/ ۹۰، سنن ابن ماجہ

ابواب النکاح اعلان النکاح ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۱۳۸، مسند احمد بن حنبل حدیث محمد بن حاطب المکتب الاسلامی بیروت ۳/ ۴۱۸ و ۴/ ۲۵۹ ۲ سنن النسائی کتاب النکاح اللهو والغناء عند العرس نور محمد کار خانہ تجارت کراچی ۲/ ۹۲

Volume 23 Fatawa Ridawiyya

[Arabic Column] ...from the prohibition [of adultery], peace and blessings of Allah be upon him [instructed the] announcement of marriage with the tambourine (duff) and permissible singing to distinguish between it and that which is concealed through adultery.1 End. In al-Mirqat, it is said that those girls were not of an age of desire (puberty), and their tambourines were not accompanied by bells. Akmal al-Din said: "Ad-Duff" with a damma on the Dal is more famous and eloquent, and it is also narrated with a fatha. This contains evidence for the permissibility of beating the tambourine at marriage and wedding processions for the purpose of announcement. Some have added circumcision ceremonies, the two Eids, returning from travel, and gatherings of happy friends to this. It is said that what is meant by it is the tambourine that existed in the time of the predecessors; as for those with bells, they should be disliked by consensus.2 End. In al-Ayni under the second hadith in al-Tawdih: The scholars agreed on the permissibility of diversion/entertainment at a wedding feast.

[Urdu Column] One benefit is that the tambourine was played in the presence of the Lawgiver of the Nation (the Prophet), and this was done in the presence of the one who manifests the permissible and the forbidden, peace and blessings of Allah be upon him. Announce the marriage by playing the tambourine and singing permissible songs so that the difference between marriage and secret adultery (halal and haram) becomes clear. It is stated in Mirqat, the commentary of Mishkat, that it was said those girls were minors, they had not reached puberty, and their tambourines were also not with bells. Imam Akmal al-Din stated that "Al-Duff" with the 'u' sound (damma) is more famous, and there is also a narration with the 'a' sound (fatha) on the letter Dal. This is evidence that playing the tambourine for announcement at the time of marriage and the bride's send-off is permissible. Some have also annexed the ceremonies of circumcision, the two Eids, return from travel, and gatherings of friends to the wedding ceremony; meaning that the original permission for playing the tambourine exists on all these occasions. He stated that this refers to the tambourine that was prevalent in the past, and playing a tambourine with bells is disliked by consensus. Allama Ayni, clarifying the second

hadith, says that the people of knowledge by consensus [regard] playing and diversion on the occasion of walima and marriage...

1. 'Umda al-Qari Sharh Sahih al-Bukhari, Kitab al-Nikah, Chapter: Beating the Tambourine in Marriage, Idara al-Tiba'a al-Muniriyya, Beirut, 20/136.
2. Mirqat al-Mafatih, Kitab al-Nikah, Chapter: Announcement of Marriage, First Section, Maktaba Habibiya, Quetta, 6/301.

[अरबी कॉलम] ...निषेध [व्यभिचार] से, उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो [ने निर्देश दिया] डफ (खंजरी) और अनुमेय गायन के साथ निकाह की घोषणा करने का ताकि इसके और उस चीज़ के बीच अंतर किया जा सके जिसे व्यभिचार के माध्यम से छुपाया जाता है।1 समाप्त। अल-मिर्क़ात में कहा गया है कि वे लड़कियाँ यौवन (इच्छा की आयु) की नहीं थीं, और उनके डफ झुनझुनों (घंटियों) के साथ नहीं थे। अकमल अल-दीन ने कहा: दाल पर दम्मा के साथ "अद-दुफ़" अधिक प्रसिद्ध और वाक्पटु है, और इसे फ़तहा के साथ भी सुनाया गया है। इसमें घोषणा के उद्देश्य से निकाह और निकाह के जुलूसों में डफ बजाने की अनुमति का प्रमाण है। कुछ लोगों ने इसमें खतना समारोह, दो ईदें, यात्रा से वापसी और खुश दोस्तों की सभाओं को भी जोड़ा है। यह कहा गया है कि इससे तात्पर्य उस डफ से है जो पूर्वजों के समय में था; जहाँ तक घंटियों वाले डफ की बात है, उन्हें सर्वसम्मति से नापसंद किया जाना चाहिए।2 समाप्त। अल-तौज़ीह में दूसरी हदीस के तहत अल-ऐनी में: विद्वान वलीमा (भोज) में मनोरंजन की अनुमति पर सहमत हुए।

[उर्दू कॉलम] एक लाभ यह है कि शरीयत निर्माता की उपस्थिति में डफ बजाया गया और हलाल और हराम को स्पष्ट करने वाले सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की बारगाह में ऐसा किया गया। डफ बजाकर और जायज़ गीत गाकर निकाह की घोषणा करो ताकि निकाह और गुप्त व्यभिचार (हलाल और हराम) के बीच का अंतर स्पष्ट हो जाए। मिर्क़ात शरह मिश्कात में है कि कहा गया कि वे लड़कियाँ नाबालिग थीं, वे यौवन की सीमा तक नहीं पहुँची थीं और उनके डफ भी झांझ वाले नहीं थे। इमाम अकमल अल-दीन ने फ़रमाया कि "अल-दुफ़" दाल पर पेश की हरकत के साथ ज़्यादा मशहूर है और दाल पर ज़बर की हरकत की रिवायत भी है। यह दलील है कि निकाह करने और दुल्हन को रुख़सत करने के वक़्त ऐलान के लिए डफ बजाना जायज़ है। कुछ ने खतना की तक़रीब, दोनों ईदों, सफ़र से वापसी और दोस्तों के इज्तिमा (सभा) को भी शादी की तक़रीब के साथ जोड़ दिया है, यानी इन तमाम मौक़ों पर भी डफ बजाने की असल इजाज़त है। उन्होंने फ़रमाया कि इससे मुराद वह डफ है जो गुज़श्ता ज़माने में रायज (प्रचलित) थी, और झांझ वाला डफ बजाना सर्वसम्मति से मकरूह

(नापसंद) है। अल्लामा ऐनी दूसरी हदीस की वजाहत फ़रमाते हैं कि वलीमा और निकाह के मौक़े पर खेल-कूद को अहल-ए-इल्म (विद्वान) सर्वसम्मति से...

1. उम्दा अल-क़ारी शरह सहीह अल-बुखारी, किताब अल-निकाह, अध्याय: निकाह में डफ बजाना, इदारा अल-तिबा अल-मुनीरिया, बेरूत, 20/136।
2. मिर्क़ात अल-मफ़ातीह, किताब अल-निकाह, अध्याय: निकाह की घोषणा, पहला खंड, मकतबा हबीबिया, क्वेटा, 6/301।

पृष्ठ 287/768

[عربی کالم] من الحرمة صلی اللہ تعالیٰ علیه وسلم واعلان النکاح بالدف والغناء المباح فرقا بینه وبین مایستتر به من السفاح ۱ اھ وفی المرقاة قیل تلك البنات لم یکن بالغات حد الشهوة وکان دفهن غیر مصحوب بالجلاجل قال اکمل الدین الدف بضم الدال اشهر و افصح ویروی بالفتح ایضاً وفیه دلیل علی جواز ضرب الدف عند النکاح والزفاف للاعلان ، والحق بعضهم الختان والعیدین والقدوم من السفر و مجتمع الاحباب المسرور ، وقال المراد به الدف الذی کان فی زمن المتقدمین واماً ماعلیه الجلاجل فینبغی ان تکون مکروها بالاتفاق ۲ اھ وفی العینی تحت الحدیث الثانی فی التوضیح اتفق العلماء علی جواز اللهو فی ولیمة

[اردو کالم] ایک فائدہ یہ ہے کہ شارع ملت کی موجودگی میں دف بجائی گئی اور حلت وحرمت ظاہر کرنے والے صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی بارگاہ میں ایسا کیا گیا، اور دف بجا کر اور مباح گانا گا کر نکاح کا اعلان کرو تاکہ نکاح اور خفیہ بدکاری (حلال وحرام) کا فرق واضح ہو جائے، مرقاۃ شرح مشکوۃ میں ہے کہا گیا کہ وہ بچیاں نابالغہ تھیں حد بلوغت کو پہنچی ہوئی نہ تھیں اور ان کی دفیں بھی جھانجھ والی نہ تھیں، امام اکمل الدین نے فرمایا الدف حرکت پیش کے ساتھ زیادہ مشہور ہے اور دال پر زبر کی حرکت کی روایت بھی ہے اور یہ دلیل ہے کہ نکاح کرنے اور دلہن کو رخصت کرنے کے وقت اعلان کے لئے دف بجانا جائز ہے اور بعض نے تقریب ختنہ ، عیدین ، سفر سے واپسی اور دوستوں کے اجتماع کو بھی تقریب شادی سے ملحق کیا ہے یعنی ان تمام مواقع پر بھی دف بجانے کی اصل اجازت ہے اور فرمایا کہ اس سے وہ دف مراد ہے جو گزشتہ زمانے میں مروج تھی، اور جھانجھ والی دف بجانا بالاتفاق مکروہ ہے۔ علامہ عینی دوسری حدیث کی وضاحت فرماتے ہیں ولیمہ ونکاح کے موقع پر کھیل کود کو اہل علم بالاتفاق

۱ عمدة القارى شرح صحيح البخارى كتاب النكاح باب ضرب الدف فى النكاح ادارة الطباعة المنيرية بيروت ۲۰ / ۱۳۶ ۲ مرقاة المفاتيح كتاب النكاح باب اعلان النكاح الفصل الاول مكتبہ حبيبيہ كوئٹہ ۶ / ۳۰۱

صفحہ ۲۸۷ از ۷۶۸

Fatawa Razawiyya, Volume 23

[Table Header/Content] [Left Column - Arabic/Persian Text]: “The marriage (Nikah) is like beating the drum (duff) and its like, etc. And in Al-Mirqat, under the second Hadith: 'Was there no amusement with you?', meaning was there no beating of the duff or recitation of poetry that contains no sin? This is a concession during a wedding, as it is said. The more apparent view is what Al-Tibi said: it carries the meaning of encouragement, as in the Hadith of Aisha (may Allah be pleased with her): 'Did you not send with them someone who says: We have come to you...' the Hadith. (Summary ends). And in it, under the seventh Hadith: 'Verily, Allah loves that His concessions be taken just as He loves that His firm commands be fulfilled.' (End). I say: This encouragement is like encouragement for a concession, not because it is superior. So understand. And in Ashi'at al-Lam'at under the sixth Hadith: 'Singing is permissible in marriage like the duff.' (End). And in the prohibition section of Radd al-Muhtar, before the chapter on clothing, from al-Hasan: 'There is no harm in the duff during a wedding to make it public.' And in al-Sirajiyya...”

[Right Column - Urdu Text]: “...is declared permissible and allowed, such as playing the duff or using any similar instrument of amusement, etc. In Mirqat, under these words (Was there no amusement with you), it says: Do you not have anyone to play the duff, nor anyone to recite such couplets in which there is no sin? It is permitted in weddings, as stated. And more apparent is what Allama Tibi stated, that the Hadith implies encouragement (Tahdeed), meaning inciting and prompting, as in the narration of Sayyidah Aisha (may Allah be pleased with her) with the words 'Did you not send etc.', meaning why did you not send someone with the girl who would say 'We have come to you' etc. (The summary is complete). And in the same, under the seventh Hadith, it says: Verily Allah loves that concessions be acted upon just as He loves that His firm resolutions (Aza'im) be performed. (Complete text). I say: This encouragement is just like the encouragement for a concession, it does not mean it is superior, let this be understood. In Ashi'at al-Lam'at, under the sixth Hadith, it is stated:”

[Footnotes]: 1. 'Umdat al-Qari Sharh Sahih al-Bukhari, Book of Nikah, Chapter: The women who give gifts etc., Idarat al-Tiba'at al-Muniriyyah, Beirut, 30/129. 2. Mirqat al-Mafatih, Book of Nikah, Chapter: Announcing the Marriage, First Section, Maktaba Habibiyah, Quetta, 6/302. 3. Mirqat al-Mafatih, Book of Nikah, Chapter: Announcing the Marriage, Third Section, Maktaba Habibiyah, Quetta, 6/319. 4. Ashi'at al-Lam'at,

Book of Nikah, Chapter: Announcing the Marriage, Second Section, Maktaba Nuriyya Razawiyya, Sukkur, 3/120.

Page 288 of 768

फतावा रज़विया, जिल्द 23

[टेबल हेडर/कंटेंट] [बायां कॉलम - अरबी/फारसी पाठ]: “निकाह डफ (तंबूरा) बजाने और उसके जैसे अन्य कार्यों के समान है, इत्यादि। और अल-मिरक़ात में, दूसरी हदीस के तहत: 'क्या तुम्हारे साथ कोई मनोरंजन नहीं था?', अर्थात क्या कोई डफ बजाना या ऐसी कविता का पाठ नहीं था जिसमें कोई पाप न हो? शादियों के दौरान यह एक अनुमति (रियायत) है, जैसा कि कहा गया है। अधिक स्पष्ट मत वह है जो अल-तिबी ने कहा: इसमें प्रोत्साहन का अर्थ है, जैसा कि आयशा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हा) की हदीस में है: 'क्या तुमने उनके साथ किसी को नहीं भेजा जो कहता: हम तुम्हारे पास आए हैं...' हदीस। (सारांश समाप्त)। और उसी में, सातवीं हदीस के तहत: 'निश्चित रूप से अल्लाह पसंद करता है कि उसकी रियायतों पर अमल किया जाए जैसे वह पसंद करता है कि उसके दृढ़ आदेशों को पूरा किया जाए।' (अंत)। मैं कहता हूँ: यह प्रोत्साहन रियायत के लिए प्रोत्साहन की तरह है, इसलिए नहीं कि यह श्रेष्ठ है। तो समझें। और अशिआतुल लमआत में छठी हदीस के तहत: 'निकाह में गायन डफ की तरह जायज़ है।' (अंत)। और रद अल-मुह्तार के निषेध खंड में, कपड़ों के अध्याय से पहले, अल-हसन से: 'शादी को सार्वजनिक करने के लिए डफ बजाने में कोई बुराई नहीं है।' और सिराजिया में...”

[दायां कॉलम - उर्दू पाठ]: “...को जायज़ और अनुमेय घोषित किया गया है, जैसे डफ बजाना या मनोरंजन के किसी समान उपकरण का उपयोग करना आदि। मिरक़ात में, इन शब्दों (माकान माकुम लहव) के तहत है: क्या तुम्हारे पास कोई डफ बजाने वाला नहीं है, और न ही ऐसा कोई शेर (कविता) पढ़ने वाला है जिनमें कोई पाप न हो? शादियों में इसकी इजाज़त है, ऐसा कहा गया। और अधिक स्पष्ट वह बात है जो अल्लामा तिबी ने इरशाद फरमाई कि हदीस में तहज़ीज़ यानी उभारने और उकसाने का मफहूम पाया जाता है जैसा कि सैयदा आयशा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हा) की रिवायत में 'अल्ला अर्सलतुम इलख' के अल्फाज़ हैं यानी क्या तुमने उस लड़की के साथ उसको न भेजा जो यूँ कहता (अतैनाकुम अल-हदीस)। खुलासा मुकम्मल हुआ। और इसी में सातवीं हदीस के ज़ैल में है यानी अल्लाह तआला पसंद करता है कि रुख़सत (रियायत) पर अमल किया जाए जैसा कि इस बात को पसंद करता है कि उसकी अज़ीमतों (दृढ़ संकल्पों) को अदा किया जाए। (इबारत मुकम्मल)। मैं कहता हूँ यह तहज़ीज़ इसी तरह है जैसे रुख़सत पर तहज़ीज़, यह नहीं कि वह अफ़ज़ल (श्रेष्ठ) हो, इसे समझ लिया जाए। अशिआतुल लमआत में छठी हदीस के ज़ैल में है:”

[फ़ुटनोट्स]: 1. उम्दतुल क़ारी शर्ह सहीह अल-बुखारी, किताबुन निकाह, बाब: अल-निसवा अल-लाती यहदीन इलख, इदारातुल तिबाअतुल मुनीरया, बेरुत, 30/129। 2. मिरक़ातुल मफातीह, किताबुन निकाह, बाब: इलान अल-निकाह, अल-फस्ल अल-अव्वल, मकतबा हबीबिया, क्वेटा, 6/302। 3. मिरक़ातुल मफातीह, किताबुन निकाह, बाब: इलान अल-निकाह, अल-फस्ल अल-सालिस, मकतबा हबीबिया, क्वेटा, 6/319। 4. अशिआतुल लमआत, किताबुन निकाह, बाब: इलान अल-निकाह, अल-फस्ल अल-सानी, मकतबा नूरया रज़विया, सुक्कुर, 3/120।

النكاح كضرب الدف وشبهه الخ وفي المرقاة تحت الحديث الثاني ما كان معكم لهو اى الم يكن معكم ضرب دف وقراءة شعر ليس فيه اثم وهذا رخصة عند العرس كذا قيل والاظهر ما قال الطيبي فيه معنى التحضيض كما فى حديث عائشة رضى الله تعالى عنها الا ارسلتم معهم من يقول اتيناكم الحديث اه ملخصا، وفيها تحت الحديث السابع اى وان الله يحب ان تؤتى رخصة كما يحب ان تؤتى عزائمه اه قلت فالتحضيض كالتحضيض على الرخصة لا لانه الافضل فافهم وفى اشعة اللمعات تحت الحديث السادس تغنى مباح است در نكاح مثل دف اه وفى حظر ردالمحتار قبيل فصل اللبس عن الحسن لا بأس بالدف فى العرس يشتهر و فى السراجية۔ مباح اور جائز قرار دیتے ہیں جیسے دف بجانا یا اس کے مشابہ کسی آلہ لہو کو استعمال کرنا الخ، مرقاۃ میں ان الفاظ (ماکان معکم لہو) کے ذیل میں ہے۔ کیا تمہارے پاس کوئی دف بجانے والا نہیں اور نہ ایسا کوئی اشعار پڑھنے والا ہے کہ جن میں کوئی گناہ نہیں، شادیوں میں اس کی اجازت ہے یو نہی کہا گیا۔ اور زیادہ ظاہر وہ بات ہے جو علامہ طیبی نے ارشاد فرمائی کہ حدیث میں تحضیض یعنی ابھارنے اور اکسانے کا مفہوم پایا جاتا ہے جیسا کہ سیدہ عائشہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا کی روایت میں "الا ارسلتم الخ" کے الفاظ ہیں یعنی کیا تم نے اس لڑکی کے ساتھ اس کو نہ بھیجا جو یوں کہتا (اتینا کم الحدیث) ملخص پورا ہو گیا۔ اور اسی میں ساتویں حدیث کے ذیل میں ہے یعنی اللہ تعالیٰ پسند کرتا ہے کہ رخصت پر عمل کیا جائے جیسا کہ اس بات کو پسند کرتا ہے کہ اس کی عزیمتوں کو ادا کیا جائے (عبارت مکمل) میں کہتا ہوں یہ تحضیض اسی طرح ہے جیسے رخصت پر تحضیض، یہ نہیں کہ وہ افضل ہو اس کو سمجھ لیا جائے، اشعۃ اللمعات میں چھٹی حدیث کے ذیل میں ہے

1 عمدة القاري شرح صحيح البخارى كتاب النكاح باب النسوة اللاتي يهدين الخ ادارة الطباعة المنيرية بيروت ٣٠ / ١٢٩ 2 مرقاة المفاتيح كتاب النكاح باب اعلان النكاح الفصل الاول مكتبه حبيبيه كوئٹہ ۶ / ٣٠٢ 3 مرقاة المفاتيح كتاب النكاح باب اعلان النكاح الفصل الثالث مكتبه حبيبيه كوئٹہ ۶ / ٣١٩ 4 اشعة اللمعات كتاب النكاح باب اعلان النكاح الفصل الثانى مكتبہ نوريہ رضويہ سكهر ٣ / ١٢٠

Fatawa Razawiyya, Volume 23

[Arabic Column] This is when it does not have bells and is not played in a manner of revelry [1] - End. And in Al-Hindiyya, it was asked of Abu Yusuf regarding the tambourine (duff): Do you dislike it in other than a wedding, such as a woman playing it without immorality for a child? He said: I do not dislike it. As for that which leads to obscene play for singing, I dislike it. Thus it is in Muhit al-Sarkhasi. And there is no harm in playing the tambourine on the day of Eid, as in Khazanat al-Muftin [2] - End. And in the testimonies of Radd al-Muhtar, the permissibility of playing the tambourine therein (meaning in weddings) is specific to women, as in Al-Bahr from Al-Mi'raj, after mentioning that it is permissible in marriage and in what shares its meaning of a joyful occasion. He said: It is disliked for men in every situation because of the resemblance to women [3]. And Allah Almighty knows best.

[Urdu Column] That singing and playing music in marriage is permissible, like playing the tambourine (duff). End. It is in Fatawa Shami's discussion on 'Prohibition' (Hazr), just before the section on clothing, narrated from Hazrat Hasan that for publicity in an occasion, the tambourine can be played and there is no harm in playing the tambourine; in Sirajiyya, it is stated that this permission is in the case that the tambourine is not with a loud sound (jahar), and it should not be played in the style of singing (complete text). And in Fatawa Alamgiri, Imam Abu Yusuf (may Allah Almighty have mercy on him) was asked about playing the tambourine: Do you dislike it without a wedding occasion, such as a woman playing it for just a child without a state of immorality? He said, I do not dislike it, but that which is played as a foul game for singing is undesirable. It is mentioned similarly in Muhit-e-Sarkhasi. There is no problem in playing the tambourine on the day of Eid, similarly it is in Khazanat-ul-Muftin. End. In the discussion of testimony in Radd-ul-Muhtar, it is stated that playing the tambourine in marriage is specific to women, for the reason that is narrated in Bahr-ur-Raiq from Mi'raj after mentioning that playing the tambourine is permissible in that which has relevance to a marriage ceremony and a happy occasion. And he said, for men, it is disliked in every state because resemblance to women is found in it. And Allah Almighty is the Great Knower. (T)

[Footnotes] 1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/223. 2. Fatawa Hindiyya, Kitab al-Karahiyyah, Chapter Seven, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/352. 3. Radd al-Muhtar, Kitab al-Shahadat, Bab Qabul al-Shahadat, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 4/382.

फतावा रज़विया, खंड 23

[अरबी कॉलम] यह तब है जब इसमें घंटियाँ न हों और इसे आमोद-प्रमोद के अंदाज़ में न बजाया जाए [1] - समाप्त। और अल-हिंदिया में, अबू यूसुफ से डफ (एक प्रकार का वाद्य यंत्र) के बारे में पूछा गया: क्या आप शादी के अलावा इसे नापसंद करते हैं, जैसे कि एक महिला इसे बिना किसी अनैतिकता के बच्चे के लिए बजाए? उन्होंने कहा: मैं इसे नापसंद नहीं करता। जहाँ तक उस चीज़ का सवाल है जो गायन के लिए अश्लील खेल की ओर ले जाती है, तो मैं उसे नापसंद करता हूँ। मुहीत अल-सरख़सी में ऐसा ही है। और ईद के दिन डफ बजाने में कोई हर्ज नहीं है, जैसा कि ख़ज़ानत अल-मुफ़्तीन [2] में है - समाप्त। और रद अल-मुह्तार की गवाही में, इसमें (यानी शादियों में) डफ बजाने की अनुमति विशेष रूप से महिलाओं के लिए है, जैसा कि अल-बह्र में अल-मेराज से उल्लेखित है, यह उल्लेख करने के बाद कि यह निकाह और उसी के समान खुशी के मौकों पर जायज़ है। उन्होंने कहा: पुरुषों के लिए यह हर हाल में मकरूह (नापसंद) है क्योंकि इसमें महिलाओं के साथ समानता पाई जाती है [3]। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

[उर्दू कॉलम] शादी में गाना-बजाना जायज़ है जैसे डफ बजाना। (समाप्त)। फतावा शामी की बहस 'हज़्र' (मनाही) में है, जो लिबास (कपड़े) के अध्याय से कुछ पहले है, हज़रत हसन से रिवायत है कि प्रचार के लिए अवसर पर डफ बजाया जा सकता है और डफ बजाने में कोई हर्ज नहीं है; सिराजिया में है कि यह अनुमति उस स्थिति में है जब डफ तेज़ आवाज़ (जहार) वाला न हो, और वह गाने की शैली पर न बजाया जाए (इबारत मुकम्मल)। और फतावा आलमगीरी में है, इमाम अबू यूसुफ (रहमतुल्लाहि अलैहि) से डफ बजाने के बारे में पूछा गया कि क्या आप शादी के अवसर के बिना इसे नापसंद करते हैं कि औरत बिना फुस्क (अनैतिकता) की स्थिति के सिर्फ बच्चे के लिए बजाए? फ़रमाया, मैं इसे नापसंद नहीं करता लेकिन वह जो गाने के लिए फूहड़ खेल के तौर पर बजाया जाए तो वह नापसंदीदा है। मुहीत-ए-सरख़सी में भी इसी तरह ज़िक्र है। ईद के दिन डफ बजाने में कोई हर्ज नहीं है, इसी तरह ख़ज़ानत-उल-मुफ़्तीन में है। (समाप्त)। रद-उल-मुह्तार की बहस शहादत में है कि शादी में डफ बजाना औरतों के साथ खास है उस वजह से जो बह्र-उर-रायिक में मेराज से मंकूल (वर्णित) है, यह ज़िक्र करने के बाद कि वह तक़रीब-ए-निकाह और खुशी के मौके से जो मुनासिबत रखता हो उसमें डफ बजाना मुबाह (जायज़) है। और फ़रमाया, मर्दों के लिए वह हर हाल में मकरूह है क्योंकि इसमें औरतों से मुशाबहत (समानता) पाई जाती है। और अल्लाह तआला बड़ा इल्म वाला है। (त)

[पाद टिप्पणियाँ] 1. रद अल-मुह्तार, किताब अल-हज़्र वल-इबाहह, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 5/223। 2. फतावा हिंदिया, किताब अल-कराहिया, बाब सातवाँ, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/352। 3. रद अल-मुह्तार, किताब अल-शहादत, बाब क़बूल अल-शहादत, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 4/382।

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۳

[عربی کالم] هذا اذا لم یکن له جلاجل ولم یضرب علی هیئة التطرب ۱ اه وفی الهندیة سئل ابو یوسف عن الدف أتکرهه في غیر العرس بأن تضرب المرأة في غیر فسق للصبی قال لا اکرهه واما اللذی یجیئ منه اللعب الفاحش للغناء فانی اکرهه کذا في محیط السرخسی ولا بأس بضرب الدف یوم العید کما في خزانة المفتین ۲ اه، وفی شهادات ردالمحتار جواز ضرب الدف فیه (ای فی العرس) خاص بالنساء کما في البحر عن المعراج بعد ذکره انه مباح في النکاح وما في معناه من حادث سرور قال هو مکروه للرجال علی کل حال للتشبه بالنساء ۳ واللہ تعالٰی اعلم۔

[اردو کالم] کہ نکاح میں گانا بجانا مباح ہے جیسے دف بجانا اھ فتاوٰی شامی کی بحث حظر میں ہے جو فصل اللبس سے کچھ پہلے حضرت حسن سے روایت ہے کہ تشہیر کے لئے تقریب میں دف بجائی جاسکتی ہے اور دف کے بجانے میں کوئی حرج نہیں، سراجیہ میں ہے کہ یہ اجازت اس صورت میں ہے کہ دف بآوازِ جہار نہ ہو، اور وہ گانے کی طرز پر نہ بجائی جائے، (عبارت مکمل) اور فتاوٰی عالمگیری میں ہے امام ابو یوسف رحمۃ اللہ تعالٰی علیہ سے دف کے بجانے کے بارے میں پوچھا گیا کہ کیا آپ تقریب شادی کے بغیر اس کو ناپسند کرتے ہیں کہ عورت بغیر حالت فسق کے صرف بچہ کے لئے بجائے، فرمایا میں اس کو ناپسند نہیں کرتا لیکن وہ جو گانے کے لئے فحش کھیل کے طور پر بجائے تو وہ ناپسندیدہ ہے۔ محیط سرخسی میں یونہی مذکور ہے۔ عید کے دن دف بجانے میں کوئی مضائقہ نہیں اسی طرح خزانہ المفتین میں ہے اھ، ردالمحتار کی بحث شہادت میں ہے کہ شادی میں دف بجانا عورتوں کے ساتھ خاص ہے اس وجہ سے جو بحر الرائق میں معراج سے منقول ہے بعد اس ذکر کرنے کے کہ وہ تقریب نکاح اور خوشی کے موقع سے جو

مناسبت رکھتا ہو اس میں دف بجانا مباح ہے۔ اور فرمایا مردوں کے لئے وہ ہر حال میں مکروہ ہے کیونکہ اس میں عورتوں سے مشابہت پائی جاتی ہے اور اللہ تعالٰی بڑا علم والا ہے۔ (ت)

[حواشی] ۱ ردالمحتار کتاب الحظر والاباحۃ دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۲۳ ۲ فتاوی ہندیۃ کتاب الکراھیۃ الباب السابع نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۵۲ ۳ ردالمحتار کتاب الشھادات باب قبول الشھادات دار احیاء التراث العربی بیروت ۴ / ۳۸۲

Issue 91 & 92: From the village of Harnemigal, Kamra area, Bengal, sent by Molvi Abdul Hameed Sahab, 12th Rabi-ul-Awwal. What do the scholars of religion say regarding these matters: Question 1: Is it permissible or not to set off fireworks at weddings etc.? Question 2: Is it permissible or not to fire a gun in a wedding for announcement purposes?

The Answer:

Answer to Question 1: It is impermissible. Allah the Almighty says: "And do not spend wastefully. Indeed, the wasteful are brothers of the devils, and ever has Satan been to his Lord ungrateful." (1) [Translation: Do not spend unnecessarily because those who spend unnecessarily and wastefully are the brothers of devils, and Satan is very ungrateful to his Lord. (T)]

The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says: "Verily, Allah the Almighty has forbidden for you disobedience to mothers, burying daughters alive, and withholding (what should be given) and demanding (what should not be taken). And He has disliked for you gossip, excessive questioning, and wasting of wealth." (2) Narrated by the Two Sheikhs (Bukhari and Muslim) on the authority of Mughirah bin Shu'bah (may Allah be pleased with him). [Translation: Indeed, Allah the Almighty has forbidden for you the disobedience of mothers, burying daughters alive, stinginess, and begging, and has forbidden for you idle talk. And He said that excessive questioning and wasting of wealth has also been forbidden. Bukhari and Muslim have narrated this with the chain of Hazrat Mughirah bin Shu'bah (may Allah be pleased with him), and Allah the Almighty knows best. (T)]

Answer to Question 2: It is permissible. At-Tirmidhi narrated from the Mother of the Believers, as-Siddiqah (Aisha, may Allah be pleased with her), that she said: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said; [Translation: Imam Tirmidhi has narrated from Sayyidah Aisha Siddiqah (may Allah be pleased with her) that she said: The Noble Messenger (peace and blessings of Allah be upon him) said;]

1 Holy Quran 17/ 26 & 27 2 Sahih al-Bukhari, Book of Manners, Chapter on Disobedience to Parents etc., Qadimi Kutub Khana Karachi 2/884; Sahih Muslim, Book of Judgments, Chapter on Prohibition of Excessive Questioning etc., Qadimi Kutub Khana Karachi 2/75, 76.

जिल्द २३ (Volume 23) फ़तावा रज़विया (Fatawa Radawiyya)

मसला ९१ और ९२: मौज़ा हरनेमिगल, कमरा इलाक़ा बंगाल से, मुरसला मौलवी अब्दुल हमीद साहब, १२ रबी-उल-अव्वल। इन मसाइल में दीन के उलमा क्या फ़रमाते हैं: सवाल पहला: क्या शादी वग़ैरा में आतिशबाज़ी छोड़ना जाइज़ है या नहीं? सवाल दूसरा: एलान के लिए शादी में बंदूक़ छोड़ना जाइज़ है या नहीं?

अल-जवाब:

पहले सवाल का जवाब: ना-जाइज़ है, अल्लाह तआला फ़रमाता है: "व ला तुबज्ज़िर तब्ज़ीरा। इन्नल मुबज्ज़िरीना कानू इख़्वानाश्शयातीन, व कानश्शैतानु लिरब्बिही कफ़ूरा।" (१) [अनुवाद: बेजा ख़र्च न करो क्योंकि बेजा और फ़ुज़ूल ख़र्च करने वाले शैतानों के भाई होते हैं और शैतान अपने रब का बड़ा नाशुकरा है। (त)]

रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं: "बेशक अल्लाह तआला ने तुम पर माओं की नाफ़रमानी हराम कर दी और बच्चियों को ज़िंदा दर-गोर करना और बुख़्ल (कंजूसी) करना और गदागरी (माँगना) करना और इधर-उधर की फ़ुज़ूल बातें करना तुम पर हराम कर दिया है। और फ़रमाया ज़्यादा सवाल करना और माल को ज़ाया (बर्बाद) करना भी हराम कर दिया गया है। बुख़ारी व मुस्लिम ने इसे हज़रत मुग़ीरा बिन शुअबा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु की सनद के साथ रिवायत किया है, और अल्लाह तआला ख़ूब जानता है। (त)" (२)

दूसरे सवाल का जवाब: जाइज़ है। इमाम तिर्मिज़ी ने सय्यदा आइशा सिद्दीक़ा रज़ियल्लाहु तआला अन्हा से तख़रीज फ़रमाई कि आपने फ़रमाया कि हुज़ूर अकरम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने इरशाद फ़रमाया;

१ अल-क़ुरआन अल-करीम १७ / २६ व २७ २ सही अल-बुख़ारी किताबुल अदब बाब उक़ूक़ुल वालिदैन अलख़ क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची २/ ८८४, सही मुस्लिम किताबुल अक़्ज़िया बाब अन्नही अन कसरतुल मसाइल अलख़ क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची २/ ७५, ७६

पृष्ठ २९०/७६८

جلد ۲۳ فتاوٰی رضویہ

مسئلہ ۹۱ و ۹۲: از موضع ہر نمیکل کمرا علاقہ بنگالہ مرسلہ مولوی عبدالحمید صاحب ۱۲ ربیع الاول کیا فرماتے ہیں علمائے دین ان مسائل میں: سوال اول: کیا شادی وغیرہ میں آتشبازی چھوڑنا جائز ہے یا نہیں؟ سوال دوم: اعلان کے لئے شادی میں بندوق چھوڑنا جائز ہے یا نہیں؟ الجواب: جواب سوال اول: نا جائز ہے، اللہ تعالٰی فرماتا ہے: "وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا ۝ إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ ط وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِرَبِّهِ كَفُورًا ۝" 1 | بے جا خرچ نہ کرو کیونکہ بے جا اور فضول خرچ کرنیوالے شیاطین کے بھائی ہوتے ہیں اور شیطان اپنے رب کا بڑا ناشکرا ہے۔ (ت)

رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: ان اللہ تعالٰی حرم علیکم عقوق الامھات و وأد البنات و منعاہات و کرہ لکم قیل وقال وکثرۃ السؤال و اضاعۃ المال ، رواہ الشیخان عن المغیرۃ بن شعبۃ رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ | بے شک اللہ تعالٰی نے تم پر ماؤں کی نافرمانی حرام کر دی اور بچیوں کو زندہ در گور کرنا اور بخل کرنا اور گداگری کرنا اور ادھر ادھر کی فضول باتیں کرنا تم پر حرام کر دیا ہے۔ اور فرمایا زیادہ سوال کرنا اور مال کو ضائع کرنا بھی حرام کر دیا گیا ہے۔ بخاری و مسلم نے اس کو حضرت مغیرہ بن شعبہ رضی اللہ تعالٰی عنہ کی سند کے ساتھ روایت کیا ہے، اور اللہ تعالٰی خوب جانتا ہے۔ (ت)

جواب سوال دوم: جائز ہے۔ اخرج الترمذی عن ام المؤمنین الصدیقۃ رضی اللہ تعالٰی عنہا قالت قال رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم | امام ترمذی نے سیدہ عائشہ صدیقہ رضی اللہ تعالٰی عنہا سے تخریج فرمائی کہ آپ نے فرمایا کہ حضور اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے ارشاد فرمایا؛

1 القرآن الکریم ۱۷/ ۲۶ و ۲۷ 2 صحیح البخاری کتاب الادب باب عقوق الوالدین الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۸۸۴ ، صحیح مسلم کتاب الاقضیۃ باب النھی من کثرۃ المسائل الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۷۵، ۷۶

Fatawa Rizvia Volume 23

[Arabic Passage]: "Announce this marriage and perform it in mosques and beat the tambourine for it." [1] Ahmad narrated with a sound chain, Ibn Hibban in his Sahih, Tabarani in al-Kabir, Abu Nuaym in al-Hilya, and Hakim in al-Mustadrak from Abdullah bin al-Zubayr, may Allah be pleased with them both, from the Prophet, peace and blessings of Allah be upon him, who said: "Announce the marriage." [2] And Allah Almighty knows best.

[Urdu Translation]: O people! Announce the marriage (meaning publicize it) and perform marriages in mosques and beat the tambourine for its publicity. Imam Ahmad with a sound chain, Ibn Hibban in his Sahih, Tabarani in al-Kabir, Abu Nuaym in al-Hilya, and Hakim in al-Mustadrak narrated from Hazrat Abdullah bin Zubair (Allah be pleased with him) on the authority of the Prophet (Allah's blessings and peace be upon him) that he said, "Announce the marriage." Allah Almighty is well-aware and informed. (T)

Problem 93: Asked by Syed Mahmoodul Hasan Sahib, grandson of Deputy Ashfaq Husain Sahib, 25 Ramadan al-Mubarak 1317 AH. What do the scholars of religion say on this matter: Is making and setting off fireworks forbidden or not? Explain and be rewarded. (T)

Answer: It is prohibited and a sin:

[Arabic Passage]: Due to the word of Allah Almighty: "And do not spend wastefully" [3] and due to the saying of the Prophet, peace and blessings of Allah be upon him: "Every amusement of a Muslim is forbidden except for three." [4]

[Urdu Translation]: Because the word of Allah Almighty is "Do not spend unnecessarily" and the saying of the Holy Prophet, peace and blessings of Allah be upon him, is "Every amusement of a Muslim is forbidden except for three." (T)

Footnotes: 1. Jami' al-Tirmidhi, Chapters on Marriage, chapter on what was narrated regarding the announcement of marriage, Amin Company Delhi 1/129. 2. Al-Mustadrak lil-Hakim, Book of Marriage, Command to announce marriage, Dar al-Fikr Beirut 2/183; Musnad Ahmad ibn Hanbal from Abdullah bin al-Zubayr, Al-Maktab al-Islami Beirut 4/5; Hilya al-Awliya biography 428 Abdullah bin Wahb, Dar al-Kitab al-Arabi Beirut 8/328; Majma al-Zawa'id citing al-Tabarani in al-Kabir, Book of Marriage, chapter on announcement of marriage, Dar al-Kitab Beirut 4/289; Mawarid al-Zaman Hadith 1285/313 and Kanz al-Ummal Hadith 44534 16/291. 3. The Holy Quran 17/26.

4. Al-Durr al-Mukhtar, Book of Prohibition and Permission, section on selling, Matba Mujtabai Delhi 2/248; Jami al-Tirmidhi, Chapters on the virtues of Jihad 1/197 and Sunan Ibn Majah, chapters on Jihad, p. 270.

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

[अरबी खंड]: "इस निकाह का एलान करो और इसे मस्जिदों में करो और इस पर दफ़ बजाओ।" [1] अहमद ने एक सही सनद के साथ, इब्न हिब्बान ने अपनी सहीह में, तबरानी ने अल-कबीर में, अबू नुएम ने अल-हिलया में और हाकिम ने अल-मुस्तदरक में अब्दुल्ला बिन अल-ज़ुबैर (अल्लाह उन दोनों से खुश हो) से, नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम से रिवायत की कि आपने फ़रमाया: "निकाह का एलान करो।" [2] और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

[उर्दू अनुवाद]: लोगो! निकाह का एलान किया करो (यानी इसका प्रचार किया करो) और मस्जिदों में निकाह किया करो और इसके प्रचार के लिए दफ़ बजाया करो। इमाम अहमद ने सही सनद से, इब्न हिब्बान ने अपनी सहीह में, तबरानी ने अल-कबीर में, अबू नुएम ने अल-हिलया में और हाकिम ने अल-मुस्तदरक में हज़रत अब्दुल्ला बिन ज़ुबैर (अल्लाह उनसे खुश हो) के हवाले से नबी करीम (अल्लाह की उन पर कृपा और शांति हो) से रिवायत फ़रमाई कि आपने इरशाद फ़रमाया कि निकाह का एलान करो। अल्लाह तआला तो बखूबी वाकिफ़ और आगाह है। (त)

मसअला 93: प्रेषक सैयद महमूदुल हसन साहब, नवासे डिप्टी अश्फ़ाक हुसैन साहब, 25 रमज़ान उल मुबारक 1317 हिजरी। उलेमा-ए-दीन इस मसअले में क्या फ़रमाते हैं कि आतिशबाज़ी बनाना और छोड़ना हराम है या नहीं? बयान करें, सवाब पाएं। (त)

जवाब: ममनूअ (वर्जित) और गुनाह है:

[अरबी खंड]: अल्लाह तआला के इरशाद की वजह से: "और फ़िज़ूलखर्ची न करो" [3] और नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के इरशाद की वजह से: "मुसलमान का हर मनोरंजन हराम है सिवाय तीन के।" [4]

[उर्दू अनुवाद]: क्योंकि अल्लाह तआला का फ़रमान है "बेजा (अनावश्यक) खर्च न किया करो" और हुज़ूर अकरम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम का इरशाद है "मुसलमान का हर खेल (मनोरंजन) हराम है सिवाय तीन के।" (त)

पादलेख: 1. जामे अल-तिरमिज़ी, अबवाबुन निकाह, बाबू मा जाआ फ़ी एलानिन निकाह, अमीन कंपनी दिल्ली 1/129। 2. अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताबुन निकाह, अल-अम्रु बि-एलानिन निकाह, दारुल फिक्र बेरुत 2/183; मुसनद अहमद इब्न हंबल अन अब्दुल्ला बिन अल-ज़ुबैर, अल-

मक्तब अल-इस्लामी बेरुत 4/5; हिलयतुल औलिया तर्जुमा 428 अब्दुल्ला बिन वहब, दारुल किताब अल-अरबी बेरुत 8/328; मजमउज़ ज़वाइद बुहवाला अल-तबरानी फ़िल कबीर, किताबुन निकाह, बाबू एलानिन निकाह, दारुल किताब बेरुत 4/289; मवारिदुज़ ज़मान हदीस 1285 / 313 और कन्ज़ुल उम्माल हदीस 44534 16/291। 3. अल-क़ुरआन अल-करीम 17/26। 4. अद-दुर्रुल मुख़्तार, किताबुल हज़र वल इबाहह, फ़सलुन फ़िल बेअ, मतबा मुजतबाई दिल्ली 2/248; जामे अल-तिरमिज़ी, अबवाबु फ़ज़ाइलिल जिहाद 1/197 और सुनन इब्न माजह, अबवाबुल जिहाद, पृ. 270।

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۳

[عربی حصہ]: اعلنوا هذا النكاح واجعلوه فی المساجد واضربوا علیہ بالدفوف 1۔وروی احمد بسند صحیح وابن حبان فی صحیحہ والطبرانی فی الکبیر وابو نعیم فی الحلیہ والحاکم فی المستدرک عن عبداللہ بن الزبیر رضی اللہ تعالٰی عنہما عن النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم قال اعلنوا النکاح 2۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

[اردو ترجمہ]: لوگو! نکاح کا اعلان کیا کرو (یعنی اس کی تشہیر کیا کرو) اور مسجدوں میں نکاح کیا کرو اور اس کی تشہیر کے لئے دف بجایا کرو۔ امام احمد نے سند صحیح سے ابن حبان نے اپنی صحیح میں طبرانی نے الکبیر میں اور ابونعیم نے الحلیہ میں اور حاکم نے المستدرک میں حضرت عبداللہ بن زبیر رضی اللہ تعالٰی عنہ کے حوالہ سے نبی کریم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے روایت فرمائی کہ آپ نے ارشاد فرمایا کہ نکاح کا اعلان کیا کرو، اللہ تعالٰی تو بخوبی واقف اور آگاہ ہے۔ (ت)

مسئلہ ۹۳: مسئولہ سید محمود الحسن صاحب نبیرہ ڈپٹی اشفاق حسین صاحب ۲۵ رمضان المبارک ۱۳۱۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ آتشبازی بنانا اور چھوڑنا حرام ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان کرو اجر پاؤ ت)

الجواب: ممنوع و گناہ ہے:

[عربی حصہ]: لقولہ تعالٰی "وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا 3" و لقولہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کل لھو المسلم حرام الا ثلاثا 4۔

[اردو ترجمہ]: کیونکہ اللہ تعالیٰ کا قول ہے بے جا خرچ نہ کیا کرو اور حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا ارشاد ہے مسلمان کا ہر لہو حرام ہے سوائے تین کے (ت)

حواشی: 1 جامع الترمذی ابواب النکاح باب ماجاء فی اعلان النکاح امین کمپنی دہلی ۱/ ۱۲۹ 2 المستدرک للحاکم کتاب النکاح الامر باعلان النکاح دارالفکر بیروت ۲/ ۱۸۳، مسند احمد بن حنبل عن عبداللہ بن الزبیر المکتب الاسلامی بیروت ۴/ ۵، حلیۃ الاولیاء ترجمہ ۴۲۸ عبداللہ بن وہب دارالکتاب العربی بیروت ۸/ ۳۲۸، مجمع الزوائد بحوالہ الطبرانی فی الکبیر کتاب النکاح باب اعلان النکاح دارالکتاب بیروت ۴/ ۲۸۹، موارد الظمان حدیث ۱۲۸۵ / ۳۱۳ و کنز العمال حدیث ۴۴۵۳۴ ۱۶/ ۲۹۱ 3 القرآن الکریم ۱۷/ ۲۶ 4 الدرالمختار کتاب الحظر والاباحۃ فصل فی البیع مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۴۸، جامع الترمذی ابواب فضائل الجہاد ۱/ ۱۹۷ وسنن ابن ماجہ ابواب الجہاد ص ۲۷۰

Fatawa Rizvia, Volume 23

...However, cases that are devoid of specific amusement, waste, and extravagance, such as announcing the crescent moon, or in the forest, or even in the city when necessary to ward off harmful animals or to chase away animals from fields or fruit trees by setting off firecrackers, squibs, or trumpets.

| Actions are judged by their intentions, and as the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Actions are but by intentions, and every man shall have only that which he intended." (1) And Allah the Almighty knows best. | For actions are based on their purposes, and the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "The foundation of actions is on intentions and purposes, and for every person is that which he intended." And Allah, Glorified and Exalted be He, knows best. (T) |

Issue 94: From Beshthali village, Kumrilla district, Bengal, sent by Maulvi Muhammad Elahi Bakhsh, 24 Shawwal 1317 AH.

| Qibla of affection and mercy, Kaaba of kindness and comfort, the means of attaining honor in both worlds, the vehicle for reaching eternal happiness, may Allah Almighty grant perpetuity to his generosity and bounty, and may the sun of his favors continue to shine. With the forehead of devotion and servitude colored like a colorful flower with the powder of pride and fortune, he submits his plea that this humble person has an extreme need for a few issues, hence is very surprised and troubled; furthermore, he does not consider anyone so charitable to the poor that they would extract a very excellent answer from reliable books and present it for free, which would give peace to this servant's heart and cause internal satisfaction. Therefore, I submit to the court which is like the seventh heaven, that showing kindness to your servant, please grant answers to the following issues in the form of a fatwa. | Qibla of affection and mercy, Kaaba of kindness and compassion, the means of attaining honor in both worlds, the vehicle for reaching eternal happiness, may Allah Almighty grant perpetuity to his generosity and bounty, and may the sun of his favors continue to shine. With the forehead of devotion and servitude colored like a

colorful flower with the powder of pride and fortune, he submits his plea that this humble person has an extreme need for a few issues, hence is very surprised and troubled; furthermore, he does not consider anyone so charitable to the poor that they would extract a very excellent answer from reliable books and present it for free, which would give peace to this servant's heart and cause internal satisfaction. Therefore, from a servant's position, I appeal to the court which is like the seventh heaven, that showing kindness to your servant, please grant answers to the following issues in the form of a fatwa. (T) |

1. Sahih al-Bukhari, Chapter: How Revelation Began, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/2. Page 292 of 768

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

...मगर जो सूरत विशेष खेल-तमाशे, फिजूलखर्ची और अपव्यय से खाली हो, जैसे चाँद का ऐलान, या जंगल में या ज़रूरत के वक्त शहर में भी हानिकारक जानवरों को भगाने के लिए या खेत या फलों के पेड़ों से जानवरों को भगाने के लिए पटाखे या आतिशबाजी छोड़ना।

| क्योंकि काम अपने उद्देश्यों पर आधारित होते हैं और हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फरमाया: "कर्मों का आधार इरादों और नियतों पर है और हर व्यक्ति के लिए वही है जिसका उसने इरादा किया है।" (1) और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है। | क्योंकि कार्य अपने उद्देश्यों पर आधारित होते हैं और हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया: कर्मों का आधार इरादों और नियतों पर है और हर व्यक्ति के लिए वही है जिसका उसने इरादा किया है। और अल्लाह सुब्हानहु व तआला सबसे बेहतर जानता है। (त) |

मसला 94: ग्राम बेश्ठाली, जिला कुमरीला, बंगाल, प्रेषक मौलवी मुहम्मद इलाही बख्श, 24 शव्वाल 1317 हिजरी।

| शफकत और रहमत के किबला, करुणा और सुख के काबा, दोनों जहान की इज्जत हासिल करने का वसीला, हमेशा की सआदत तक पहुँचने का जरिया, अल्लाह तआला उनके जूद-ओ-करम को दवाम बख्शे, उनकी इनायत का सूरज चमकता रहे। अकीदत और गुलामी की पेशानी, फख्र और सआदत के पाउडर से रंगीन फूल की तरह हो जाए, वह अपनी अर्जी पेश करता है कि इस आजिज को चंद मसाइल की सख्त जरूरत पेश आ गई है, इसलिए बहुत हैरान और परेशान है, और किसी को गरीबों का इतना मददगार नहीं समझता कि वह मोतबर किताबों से बेहतरीन जवाब निकाल कर मुफ्त में पेश कर दे, जिससे इस गुलाम के दिल को तस्कीन मिले और दिली इत्मीनान का सबब बने। इसलिए बुलंद आसमान जैसी बारगाह में अर्ज गुजार हूँ कि बंदा-परवरी करते हुए नीचे दिए गए मसाइल का जवाब फतवे की सूरत में इनायत फरमाएं। | शफकत और रहमत के किबला, करुणा और दया के काबा, दोनों जहान की इज्जत हासिल करने का वसीला, हमेशा की सआदत तक पहुँचने का जरिया, अल्लाह तआला उनके जूद-ओ-करम को दवाम बख्शे, उनकी इनायत का सूरज चमकता रहे। अकीदत और गुलामी की पेशानी, फख्र और सआदत के

पाउडर से रंगीन फूल की तरह हो जाए, वह अपनी अर्जी पेश करता है कि इस आजिज को चंद मसाइल की सख्त जरूरत पेश आ गई है, इसलिए बहुत हैरान और परेशान है, और किसी को गरीबों का इतना मददगार नहीं समझता कि वह मोतबर किताबों से बेहतरीन जवाब निकाल कर मुफ्त में पेश कर दे, जिससे इस गुलाम के दिल को तस्कीन मिले और दिली इत्मीनान का सबब बने। इसलिए गुलाम की हैसियत से सातवें आसमान जैसी बुलंद-ओ-बाला बारगाह में अर्ज गुजार हूँ कि बंदा-परवरी करते हुए नीचे दिए गए मसाइल का जवाब फतवे की सूरत में इनायत फरमाएं। (त) |

1. सहीह अल-बुखारी, अध्याय: वह्य कैसे शुरू हुई, कदीमी कुतुब खाना कराची, 1/2। पेज 292 of 768

مگر جو صورت خاصہ لہو ولعب و تبذیر واسراف سے خالی ہو، جیسے اعلان ہلال، یا جنگل میں یا وقت حاجت شہر میں بھی دفع جانوران موذی یا کھیت یا میوے کے درختوں سے جانوروں کے بھگانے اڑانے کو ناڑیاں پٹاخے تو مڑیاں چھوڑنا۔

| فان الامور بمقاصدھا وقال صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم | اس لئے کہ امور اپنے مقاصد پر مبنی ہوا کرتے ہیں اور حضور | | انما الاعمال بالنیات وانما لکل امرئ مانوٰی ۱ واللہ | صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے ارشاد فرمایا: اعمال کی بنیاد | | تعالٰی اعلم۔ | ارادوں اور نیتوں پر ہے اور ہر شخص کے لئے وہی ہے جس کا | | | اس نے ارادہ کیا ہے۔ واللہ سبحانہ و تعالٰی اعلم۔ (ت) |

مسئلہ ۹۴: از موضع بیشٹھالی ضلع کمرلاملک بنگالہ مرسلہ مولوی محمد الٰہی بخش ۲۴ شوال ۱۳۱۷ھ

| قبلہ شفقت و مرحمت وکعبہ عاطفت وراحت واسطہ حصول | قبلہ شفقت و رحمت کعبہ عاطفت و رافت دونوں جہان کی | | عزت و دو جہانی وسیلہ وصول سعادت جاو دانی اید اللہ افضالھم | عزت کے حصول کا واسطہ، ہمیشگی سعادت کی رسائی کا وسیلہ، اللہ | | وعم نوالہ دامت شموس عناياتهم بازغتہ ناصیۃ فدویت واردات | تعالٰی ان کے جود و کرم کو دوام بخشے، ان کی عنایات کا سورج | | رابغاذہ مفاخرت وسعادت مانند گل رنگیں ساختہ گذارش | چمکتا رہے۔ ارادت و غلامی کی پیشانی، فخر و سعادت کے پاؤڈر | | مدعاپرداختہ کہ این احقر رابرائے چند مسائل بغایت ضرورت | سے رنگیں پھول کی طرح ہو جائے وہ اپنے مدعا کی گزارش | | افتاد، لہذا بسیار حیران و سر گرداں ست، ونیز کسے را چنداں | کرتا ہے کہ اس عاجز کو چند مسائل کی انتہائی

ضرورت پیش | | غربانواز نے بیند کہ بخوب ترین جواب از کتب معتبرہ ارزانی | آگئی لہٰذا بہت حیران اور پریشان ہے نیز اس قدر کسی کو غرباء | | داشتہ خاطر این فدوی را تسکین دہد، و ہم تشفی خاطر باشد، لہذا | پرور نہیں سمجھتا کہ بہت عمدہ جواب معتبر کتابوں سے نکال کر | | بچاد شان کیوان ایوان معروض دارد کہ ازروئے بندہ نوازی | مفت پیش فرما دیں، جو اس غلام کے دل کو تسکین دے اور | | جواب مسائل ذیل را، بطریق فتاوے عطا فرمائیند۔ | قلبی تشفی کا باعث ہو، لہذا غلامانہ حیثیت سے بلند و بالا آسمان | | | ہفتم کی سی بارگاہ میں عرض کناں ہوں کہ بندہ پروری کرتے | | | ہوئے مسائل ذیل کا جواب بصورت فتویٰ عنایت فرمائیں۔ (ت) |

---

۱ صحیح البخاری باب کیف کان بدؤ الوحی قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۲ Page 292 of 768

Fatawa Rizvia, Volume 23

(Left Column - Persian Question Translation): A person often watches groups of dancers and sits in their gatherings, and is also engrossed in prohibited idle talk and play whose forbidden nature is established in the Hanafi school of thought. Is a person committing such prohibitions a Fasiq (transgressor) or not? Please establish the state of being a Fasiq with the best arguments. Furthermore, that person smokes tobacco; please establish the dislikeability of tobacco smoking. And is following such a person in prayer (Iqtada) disliked or not? May the sun of benevolence shine brighter from the horizon of mercy. Petition of the humble servant Muhammad Ilahi Bakhsh, may God forgive him.

(Right Column - Urdu Question): Question: A person often watches the dance of groups of dancers and participates in their gatherings. He is also engrossed in illegal games and entertainment, the forbidden nature of which is established in the Hanafi school of thought. Does such a person fall into the category of a Fasiq according to Shariah or not? If he is declared a Fasiq, then please establish his transgression with strong arguments. And that person is also a tobacco smoker, so please establish the dislikeability of the act of the tobacco smoker. Is the following of such a person in prayer disliked or not? May the sun of mercy and benevolence towards your servants forever shine from the horizon. Petition of the humble servant Muhammad Ilahi Bakhsh, may God forgive him. (T)

Answer:

(Left Column - Persian/Arabic Answer Translation): O Allah, forgive us. There is no room for speech or argument regarding this person being a Fasiq and Fajir (wicked) who commits major sins. Allah Almighty said, it is a divine command: "Tell the believing men to lower their gaze and protect their private parts. That is purer for them. Indeed, Allah is Acquainted with what they do." O Prophet! Tell the Muslims to cover their eyes and guard their private parts; this is purer for them. Verily, God is aware of whatever deed they do. And Allah Almighty said: "And of the people is he who purchases the amusement of speech to mislead [others] from the way of Allah without knowledge and takes it..."

(Right Column - Urdu Answer): O Allah, grant forgiveness! What doubt remains in this person being a Fasiq and Fajir due to being a perpetrator of major sins? Accordingly, the command of Allah Almighty is: "O Beloved Prophet! Tell the Muslims to keep their gazes lowered and protect their private parts; this is a better and purer way for them.

Verily, Allah Almighty is fully aware of the actions they perform." Furthermore, Allah Almighty said: "And among the people is such a person who systematically buys matters of play and sport (idle talk) so that he may mislead people on the basis of ignorance..."

1. Al-Quran Al-Karim 24/30 Page 293 of 768

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 23

(बायाँ कॉलम - फारसी प्रश्न का अनुवाद): एक व्यक्ति अक्सर नर्तकों के समूहों को देखता है और उनकी सभाओं में बैठता है, और वह निषिद्ध आमोद-प्रमोद और खेलों में भी डूबा रहता है जिनकी हनफी मज़हब में मनाही (हुरमत) साबित है। क्या ऐसे निषिद्ध कार्यों को करने वाला व्यक्ति 'फासिक' (पापी/उल्लंघनकर्ता) है या नहीं? कृपया फासिक होने की स्थिति को सर्वोत्तम तर्कों के साथ सिद्ध करें। इसके अलावा, वह व्यक्ति तंबाकू पीता है; कृपया तंबाकू पीने की नापसंदगी (कराहत) सिद्ध करें। और क्या नमाज़ में ऐसे व्यक्ति का अनुसरण (इक्तादा) करना नापसंद है या नहीं? दया और परोपकार का सूरज हमेशा चमकता रहे। विनीत सेवक मुहम्मद इलाही बख्श की अर्ज़ी, ईश्वर उन्हें क्षमा करे।

(दायाँ कॉलम - उर्दू प्रश्न): प्रश्न: एक व्यक्ति अक्सर नाचने वाले समूहों का नाच देखता है और उनकी महफ़िल में शिरकत करता है, साथ ही वह ऐसे नाजायज़ खेल और तमाशों में डूबा रहता है जिनकी हनफी मज़हब में मनाही (हुरमत) साबित है। क्या ऐसा व्यक्ति शरीयत के अनुसार 'फासिक' की श्रेणी में आता है या नहीं? यदि उसे फासिक घोषित किया जाता है, तो उसके गुनाह को मज़बूत दलीलों से साबित फरमाएं। और वह व्यक्ति तंबाकू का सेवन भी करता है, इसलिए तंबाकू पीने वाले के इस कृत्य की कराहत (नापसंदगी) स्पष्ट फरमाएं। क्या ऐसे व्यक्ति के पीछे नमाज़ पढ़ना (इक्तादा) मकरूह है या नहीं? बंदा-परवरी का रहमत का सूरज हमेशा चमकता रहे। प्रस्तुतकर्ता: मुहम्मद इलाही बख्श, अल्लाह उन्हें क्षमा करे। (त)

अल-जवाब (उत्तर):

(बायाँ कॉलम - फारसी/अरबी उत्तर का अनुवाद): हे अल्लाह, हमें क्षमा कर। इस व्यक्ति के बड़े पाप (कबाइर) करने के कारण 'फासिक' और 'फाजिर' (दुष्ट) होने के बारे में बात करने या बहस करने की कोई गुंजाइश नहीं है। अल्लाह तआला का इरशाद है: "मोमिन पुरुषों से कह दें कि अपनी निगाहें नीची रखें और अपनी शर्मगाहों की हिफाज़त करें। यह उनके लिए ज़्यादा पाकीज़ा तरीका है। बेशक अल्लाह उन कामों से पूरी तरह वाकिफ है जो वे करते हैं।" ऐ नबी! मुसलमानों को हुक्म दें कि अपनी आँखें ढकें और अपनी शर्मगाहों की रक्षा करें; यह उनके लिए अधिक पाकीज़ा है। निश्चित रूप से, अल्लाह उनके हर काम से अवगत है। और अल्लाह तआला ने फरमाया: "और लोगों में कोई ऐसा भी

है जो खेल-तमाशे की बातों को खरीदता है ताकि वह लोगों को अज्ञानता के आधार पर अल्लाह की राह से भटका सके.."

(दायाँ कॉलम - उर्दू उत्तर): या अल्लाह, बख्श दीजिये! इस व्यक्ति के बड़े गुनाहों (कबा़इर) का अपराधी होने के कारण 'फासिक' और 'फाजिर' होने में भला क्या शक बाकी रह जाता है? तदनुसार, अल्लाह तआला का इरशाद है: "ऐ महबूब नबी! मुसलमानों से फरमा दीजिये कि अपनी निगाहें नीची रखें और अपनी शर्मगाहों की हिफाज़त करें, यह उनके लिए ज़्यादा बेहतर और पाकीज़ा तरीका है। यकीनन अल्लाह तआला उन कामों से पूरी तरह बाखबर है जो वे किया करते हैं।" इसके अलावा अल्लाह तआला ने इरशाद फरमाया: "लोगों में कोई ऐसा शख्स भी है जो बाकायदा खेल-कूद की बातें खरीदता है ताकि वह लोगों को अज्ञानता के आधार पर अल्लाह की राह से भटका सके.."

1. अल-कुरान अल-करीम 24/30 पृष्ठ 293/768

فتاوٰی رضویہ ، جلد ۲۳

(Left Column - Persian Question): شخصے اکثر اوقات بعض طائفہ می بیند و در مجلس ایشاں نشیند و نیز در لہو و لعب غیر مشروعہ کہ در مذہب حنفیہ حرمتش ثابت شدہ مستغرق است، مرتکب ایں محرمات فاسق است یا نہ۔ فاسقیت را بخوب ترین دلائل ثابت فرمایند، و نیز آں شخص تباک کشی مے کنند و کراہت تنباک کشی ثابت کردہ باشند، و در صلوۃ اقتدا بایں شخص کراہیت است یا نہ، زیادہ آفتاب بندہ نوازی از افق مرحمت گستری درخشاں باد، عرضداشت فدوی محمد الٰہی بخش عفی عنہ۔

(Right Column - Urdu Question): سوال: ایک شخص اکثر اوقات ناچنے والے گروہ کا ناچ دیکھتا ہے اور ان کی محفل میں شرکت کرتا ہے نیز ناجائز کھیل و تماشہ جن کی حرمت حنفی مذہب میں ثابت شدہ ہے ان میں مستغرق رہتا ہے، کیا ایسا شخص شرعا فاسق کے زمرے میں آتا ہے یا نہیں؟ اگر فاسق قرار پاتا ہے تو اس کے فسق کو قوی دلائل سے ثابت فرمایا جائے اور وہ شخص تمباکو نوش بھی ہے لہٰذا تمباکو پینے والے کے عمل کی کراہت ثابت فرمائی جائے، کیا ایسے شخص کی اقتداء نماز میں مکروہ ہے یا نہیں؟ بندہ پروری کا آفتاب رحمت نثار کر نیوالے افق سے ہمیشہ چمکتا رہے۔ عرضداشت فدوی محمد الٰہی بخش عفی عنہ (ت)

الجواب:

(Left Column - Persian/Arabic Answer): اللھم اغفرلنا در فاسق و فاجر مرتکب کبائر بودن ایں کس چہ جائے سخن و مجال دم زدن، قال اللہ تعالٰی فرمان ایزدی ست: قُلْ لِّلْمُؤْمِنِیْنَ یَغُضُّوْا مِنْ اَبْصَارِھِمْ وَیَحْفَظُوْا فُرُوْجَھُمْ ط ذٰلِكَ اَزْكٰی لَھُمْ ط اِنَّ اللہَ خَبِیْرٌۢ بِمَا یَصْنَعُوْنَ ۱ اے نبی!

مسلماناں را فرمائے تا چشماں خود پوشند، و شرمگاہ خود رانگاہ دارند، ایں پاکیزہ تراست مر ایشاں را ہر آئینہ خدائے آگاہ است کہ بہر کارے مے کنند، وقال اللہ تعالیٰ "وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَّشْتَرِيْ لَهْوَ الْحَدِيْثِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيْلِ اللهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَّ يَتَّخِذَهَا

(Right Column - Urdu Answer): یا اللہ بخش دیجئے، اس شخص کے فاسق و فاجر ہونے میں بوجہ کبائر کے مرتکب ہونے کے کیا شک باقی رہ جاتا ہے چنانچہ اللہ تعالیٰ کا ارشاد: اے محبوب نبی! مسلمانوں سے فرمادیجئے کہ اپنی نگاہوں کو نیچی رکھیں اور اپنے ستر کی حفاظت کریں یہ ان کے لئے زیادہ بہتر اور پاکیزہ طریقہ ہے یقیناً اللہ تعالیٰ پوری طرح باخبر ہے ان کاموں سے جو وہ کیا کرتے ہیں نیز اللہ تعالیٰ نے ارشاد فرمایا لوگوں میں کوئی ایسا شخص بھی ہے جو با قاعدہ کھیل کود کی باتیں خریدتا ہے تاکہ وہ لوگوں کو بر بنائے جہالت

Fatawa Razawiyyah Volume 23

[Left Column Text] "...[taking it] in ridicule. Those will have a humiliating punishment." (1) Among the people is someone who purchases idle talk and play to cast [others] off from the path of God without knowledge and takes it in ridicule. For such people is a humiliating punishment. Hazrat Abdullah bin Mas'ud, Abdullah bin Abbas, Imam Hasan Basri, Sa'id bin Jubayr, Ikrimah, Mujahid, Mak-hul, and other Imams among the noble Companions and Successors (may Allah be pleased with them all) have interpreted "idle talk and play" in this noble verse as singing and music and have provided this very interpretation. As Abu as-Sahba says: I asked Ibn Mas'ud (may Allah be pleased with them both) about this verse, and he said: "It is singing, by Allah, besides whom there is no other deity." He repeated this statement and oath three times. Furthermore, it is mentioned in the Hadith that the radiant Presence, the Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him) said: "It is not permissible to teach singing girls, nor to sell them, and their price is forbidden (haram)." Regarding such matters, this blessed verse was revealed: "And of the people is he who purchases idle talk to mislead [others] from the way of Allah..." (Trad.) It is not permissible to teach singing women, nor to buy them.

[Right Column Text] ...mislead from the way of Allah and make it, i.e., the way of Allah, a mockery; for those people there is a humiliating punishment. Hazrat Abdullah bin Mas'ud, Hazrat Abdullah bin Abbas, Khwaja Hasan Basri, Sa'id bin Jubayr, Ikrimah, Mujahid, Mak-hul, and other Imams besides them, the noble Companions and Successors (may Allah be pleased with them all) interpret "absurdity and play talk" in this blessed verse as singing and music and provide this very interpretation. Abu as-Sahba states: I asked Ibn Mas'ud (may Allah be pleased with them both) about the aforementioned verse, so he said: "It means singing, by that God besides whom there is no true deity." He repeated this statement and oath three times. In fact, it has appeared in the Holy Hadith itself that the Radiant Presence (peace and blessings of Allah be upon him) said that it is as if teaching women [to sing] is not permissible, nor is their buying and selling permissible; rather, even receiving their price is forbidden (haram). In this regard, this blessed verse was revealed: "And among the people is such a person who [purchases] idle talk..."

[Footer] 1. The Holy Quran 31/6 Page 294 of 768

फ़तावा रज़विया, खंड 23

[बायां कॉलम] "...(और उसे) मज़ाक बना ले। उन्हीं लोगों के लिए अपमानजनक दंड है।" (1) लोगों में से कोई वह है जो अज्ञानता में खुदा की राह से हटाने के लिए बेकार और खेल की बातें खरीदता है और उसे मज़ाक बनाता है, ऐसे लोगों के लिए अपमानजनक सजा है। हज़रत अब्दुल्ला बिन मसूद, अब्दुल्ला बिन अब्बास, इमाम हसन बसरी, सईद बिन जुबैर, इकरामा, मुजाहिद, मखल और उनके अलावा सहाबा और ताबेईन के अन्य इमामों (अल्लाह उन सब से राज़ी हो) ने इस आयत-ए-करीमा में "बेकार और खेल की बात" की व्याख्या गाना-बजाना और संगीत के रूप में की है। जैसा कि अबुल सहबा कहते हैं: मैंने इब्न मसूद (रज़िअल्लाहु अन्हुमा) से इस आयत के बारे में पूछा, तो उन्होंने कहा: "यह गाना है, उस खुदा की कसम जिसके सिवा कोई दूसरा माबूद नहीं।" उन्होंने इस बात और कसम को तीन बार दोहराया। इसके अलावा, हदीस में आया है कि हुज़ूर-ए-पुरनूर सैय्यदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: "गाने वाली औरतों को सिखाना जायज़ नहीं है, और न ही उन्हें बेचना, और उनकी कीमत (से प्राप्त धन) हराम है।" इसी तरह के मामलों के बारे में यह आयत नाजिल हुई: "और लोगों में से वह है जो बेकार की बातें खरीदता है ताकि अल्लाह की राह से गुमराह करे..." (अनुवाद) गाने वाली महिलाओं को सिखाना जायज़ नहीं है और न ही उन्हें खरीदना।

[दायां कॉलम] ...अल्लाह की राह से बहका दे और उसे यानी अल्लाह ताला के रास्ते को हंसी मज़ाक बना दे, उन लोगों के लिए ज़लील करने वाली सज़ा है। हज़रत अब्दुल्ला बिन मसूद, हज़रत अब्दुल्ला बिन अब्बास, ख़्वाजा हसन बसरी, सईद बिन जुबैर, इकरामा, मुजाहिद, मखल और उनके अलावा दूसरे इमामों, सहाबा किराम और ताबेईन (अल्लाह उन सब से राज़ी हो) इस आयत-ए-करीमा में बेहूदगी और खेल की बात से गाना-बजाना मुराद लेते हैं और इसकी यही तफसीर फरमाते हैं। अबुल सहबा फरमाते हैं कि मैंने इब्न मसूद (रज़िअल्लाहु अन्हुमा) से उक्त आयत के बारे में पूछा, तो आपने फरमाया कि इससे मुराद गाना है, उस खुदा की कसम जिसके सिवा कोई सच्चा माबूद नहीं, चुनांचे इस बात और कसम का तीन बार दोहराव फरमाया, बल्कि खुद हदीस-ए-पाक में आया है कि हुज़ूर-ए-पुरनूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने इरशाद फरमाया कि गोया औरतों को तालीम देना जायज़ नहीं और न ही उनका खरीदो-फरोख्त करना जायज़ है बल्कि उनकी कीमत वसूल करना भी हराम है। इसी सिलसिले में यह आयत-ए-मुबारका नाजिल हुई कि लोगों में कोई वह शख्स है जो यावा गोई वाली...

[पादलेख] 1. अल-कुरान अल-करीम 31/6 पृष्ठ 294 / 768

فتاوی رضویہ جلد ۲۳

[بایاں کالم] هُزُوًا ؕ أُولٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿۱﴾ از مردمان کسے است کہ مے خرد سخن لاغ و بازی تا بر اندازد از راہ خدائے نادانستہ و سخر گیرد آں را، مہر ایں کسان کیفرے است خوار کنند، حضرت عبد اللہ بن مسعود و عبد اللہ بن عباس و امام حسن بصری و سعید بن جبیر و عکرمہ و مجاہد و مکحول و غیر ہم ائمہ صحابہ و تابعین رضی اللہ تعالیٰ عنہم اجمعین دریں آیۃ کریمہ سخن لاغ و بازی را بہ غنا و سرور تفسیر فرمودہ اند۔ چنانچہ ابو الصہباء گوید ابن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہما ازیں آیت پرسیدم گفت ھو الغناء واللہ الذی لا الہ الا ھو او سرود است سوگند بخدائے کہ ہیچ خدائے نیست جز او و در دھا ثلث مرات سہ بار ہمیں سخن و سوگند را تکرار فرمود بلکہ خود در حدیث آمدہ حضور پر نور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرمود لا یحل تعلیم المغنیات و لا بیعھن و اثمانھن حرام وفی مثل ھذا نزلت ومن الناس من یشتری لھو الحدیث لیضل عن سبیل اللہ الحدیث (ترجمہ) روا نیست زنان سرآئندہ را آموختن و نہ آنہار خریدن

[دایاں کالم] راہِ خدا سے بہکادے اور اس کو یعنی اللہ تعالیٰ کے راستے کو ہنسی مذاق بنادے، ان لوگوں کے لئے ذلیل کرنے والی سزا ہے حضرت عبد اللہ بن مسعود، حضرت عبد اللہ بن عباس، خواجہ حسن بصری، سعید بن جبیر، عکرمہ، مجاہد، مکحول، اور ان کے علاوہ دوسرے ائمہ، صحابہ کرام اور تابعین (اللہ تعالیٰ ان سب سے راضی ہو) اس آیتِ کریمہ میں بیہودگی اور کھیل کی بات سے گانا بجانا مراد لیتے ہیں اور اس کی یہی تفسیر فرماتے ہیں۔ ابوالصہباء فرماتے ہیں کہ میں نے ابن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے آیتِ مذکور کے متعلق پوچھا، تو آپ نے فرمایا کہ اس سے گانا مراد ہے، اس خدا کی قسم جس کے سوا کوئی سچا معبود نہیں، چنانچہ اس بات اور قسم کا تین مرتبہ تکرار فرمایا، بلکہ خود حدیثِ پاک میں آیا ہے کہ حضورِ پر نور صلی اللہ تعالیٰ علیہ

وسلم نے ارشاد فرمایا کہ گویا عورتوں کو تعلیم دینا جائز نہیں اور نہ ہی ان کا خرید و فروخت کرنا جائز ہے بلکہ ان کی قیمت وصول کرنا بھی حرام ہے اسی سلسلہ میں یہ آیت مبارکہ نازل ہوئی کہ لوگوں میں کوئی وہ شخص ہے جو یاوہ گوئی والی

[فٹ نوٹ] 1 القرآن الکریم ۳۱ / ۶ صفحہ 294 از 768

Fatawa Razawiya Volume 23

[Left Column Text] ...and selling them and their price is haram (forbidden). Concerning such matters, this verse was revealed: "Among the people are those who purchase idle talk to mislead [others] from the way of Allah..." Narrated by Imam Baghawi on the authority of Abu Umamah (may Allah be pleased with him). And Allah Almighty said: "[Allah] said, 'Go, for whoever of them follows you, then indeed Hell will be your recompense - an ample recompense. And incite [to error] whoever you can among them with your voice and assault them with your horses and foot soldiers and become a partner in their wealth and children and promise them.' But Satan does not promise them except delusion. 'Indeed, over My [believing] servants there is for you no authority.'" [Quran 17:63-65]. The Truth, Exalted and High, commanded the accursed Iblis to depart. Then whoever among the children of Adam follows you, then surely Hell is the punishment for all of you, a complete and full punishment. And lead astray whomever of them you can with your voice, [until the end of] the verse. Imam Mujahid, who is among the prominent students of the King of Commentators, Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them both), has interpreted the "voice of Satan" in this noble verse as singing and musical instruments. And Allah [Exalted] said: "And let them wrap [a portion of] their headcovers over their chests and not expose their adornment except..." [Quran 24:31].

[Right Column Text] ...purchases idle talk so that he may turn people away from the path of Allah; accordingly, Imam Baghawi has narrated this on the authority of Hazrat Abu Umamah (may Allah be pleased with him). Allah Almighty commanded, addressing the accursed Iblis: "Depart from here. Then whoever from the progeny of Adam follows you, surely Hell is a full and complete punishment for all of them. Then, whomever you can overcome among them, incite them with your voice, making them light-headed and scattered, and bring your cavalry and infantry against them, and be a partner with them in wealth and children, and give them promises." But Satan only promises them to deceive. "Surely, you have no authority over My servants." Imam Mujahid, who is one of the grand students of the king of commentators, Hazrat Abdullah ibn Abbas (may Allah be pleased with them all), interprets the "voice of Satan" mentioned in this noble verse as singing and its instruments, etc. Allah Almighty said, O noble Prophet! Tell the Muslim women that they should [draw] their headscarves over their chests...

[Footnotes] 1. Ma'alim at-Tanzil on the margin of Tafsir al-Khazin, under verse 31/6, Mustafa al-Babi Egypt, 5/212-213. 2. Al-Quran al-Karim 17/63 to 65.

फ़तावा रज़विया खंड 23

[बायां कॉलम] ...और उन्हें बेचना और उनकी कीमत हराम है। इसी तरह के मामलों के बारे में यह आयत उतरी है: "और लोगों में से कुछ ऐसे हैं जो व्यर्थ की बातें खरीदते हैं ताकि (लोगों को) अल्लाह की राह से भटका सकें.." इमाम बग़वी ने हज़रत अबू उमामा (रज़ियल्लाहु अन्हु) के हवाले से इसे रिवायत किया है। और अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "[अल्लाह ने] कहा, 'जा, फिर उनमें से जो कोई तेरा अनुसरण करेगा, तो निश्चय ही जहन्नुम तुम सब का बदला है - एक पूरा बदला। और उनमें से जिस पर तेरा वश चले उसे अपनी आवाज़ से गुमराह कर और उन पर अपने सवारों और प्यादों को चढ़ा ला और उनके माल और औलाद में साझीदार बन और उनसे वादे कर।' लेकिन शैतान उनसे केवल धोखे का वादा करता है। 'निश्चय ही मेरे (ईमान वाले) बंदों पर तेरा कोई वश नहीं होगा।'" [क़ुरआन 17:63-65]। हक़ जल्ल व अला (अल्लाह) ने मरदूद इब्लीस से फ़रमाया: "जा, फिर आदम की संतानों में से जो कोई तेरा अनुसरण करेगा, तो यकीनन जहन्नुम तुम सबके लिए पूरा और मुकम्मल बदला है। और उनमें से जिस पर तू क़ाबू पाए अपनी आवाज़ से उसे गुमराह कर," आयत के अंत तक। इमाम मुजाहिद, जो मुफ़स्सिरों के बादशाह हज़रत अब्दुल्लाह बिन अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुम) के महान शिष्यों में से हैं, ने इस आयत-ए-करीमा में 'शैतान की आवाज़' की व्याख्या 'गाना-बजाना और संगीत के वाद्ययंत्रों' के रूप में की है। और अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "और वे अपनी ओढ़नियाँ अपने सीनों पर डाले रहें और अपना श्रृंगार प्रकट न करें, सिवाय..." [क़ुरआन 24:31]।

[दायां कॉलम] ...बातें खरीदता है ताकि लोगों को अल्लाह तआला के रास्ते से दूर कर दे, जैसा कि इमाम बग़वी ने हज़रत अबू उमामा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु के हवाले से इसे रिवायत किया है। अल्लाह तआला ने इब्लीस लईन को संबोधित करते हुए फ़रमाया: "यहाँ से चला जा, फिर औलाद-ए-आदम में से जो कोई तेरे पीछे जाएगा, यकीनन जहन्नुम उन सबके लिए पूरी और कामिल सज़ा है। फिर उनमें से जिस पर तू क़ाबू पाए, अपनी आवाज़ से उसे हल्का-फुल्का करते हुए (गुमराह) कर दे और उन पर लगाम बाँध ला अपने सवारों और अपने प्यादों की, और उनका साझी हो जा माल और बच्चों में, और उन्हें वादा दे।" और शैतान उन्हें फ़रेब के सिवा वादा नहीं देता। "बेशक जो मेरे बंदे हैं, उन पर तेरा कुछ क़ाबू नहीं।" इमाम मुजाहिद, जो मुफ़स्सिरों के बादशाह हज़रत अब्दुल्लाह इब्न अब्बास के जलील-उल-क़द्र शागिर्दों में से हैं (अल्लाह तआला उन सबसे राज़ी हो), वे इस आयत-ए-करीमा में ज़िक्र की गई 'शैतान की आवाज़' से गाना-बजाना और उसके आलात (साज़) वगैरह मुराद

लेते हैं। अल्लाह तआला ने फ़रमाया: ऐ नबी मुकर्रम! मुसलमान औरतों से फ़रमा दीजिए कि वे अपनी ओढ़नियाँ...

[पाद लेख] 1. मुअलिम अत-तंज़ील, तफ़्सीर अल-खाज़िन के हाशिए पर, आयत 31/6 के तहत, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र 5/212-213। 2. अल-क़ुरआन अल-करीम 17/63 से 65।

فتاوی رضویہ جلد ۲۳

[بایاں کالم] و فروختن و بہاءِ آنہا حرام است و در ہمچنیں کار ایں آیت فرمود: آمدہ است کہ برخی از مردم سخن لاگ مے خرند تا مردماں را از راہِ خدا اے دور برند، رواہ الامام البغوی ۱عن ابی امامۃ رضی اللہ تعالٰی تعالٰی عنہ۔ وقال اللہ تعالٰی: "قَالَ اذْهَبْ فَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ فَإِنَّ جَهَنَّمَ جَزَاؤُكُمْ جَزَاءً مَّوْفُورًا وَاسْتَفْزِزْ مَنِ اسْتَطَعْتَ مِنْهُمْ بِصَوْتِكَ وَأَجْلِبْ عَلَيْهِمْ بِخَيْلِكَ وَرَجِلِكَ وَشَارِكْهُمْ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ وَعِدْهُمْ ۚ وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ" ۲ حق جل و علامر ابلیس لعین را فرمود در شو، پس ہر کہ از فرزنداں عالم ترا پیروی کند پس ہر آئینہ دوزخ پاداشِ ہمہ شما است پاداشِ کامل و سبک سار کن و بلغزاں ہر کہ برو دست یابی از ایشاں بآوازِ خود، الآیۃ ، امام مجاہد کہ از اجلہ تلامذہ سلطان المفسرین عبداللہ بن عباس است رضی اللہ تعالٰی عنہم دریں آیۃ کریمہ آوازِ شیطان را بغنا و مزامیر تفسیر کردہ است۔ وقال تعالٰی: "وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَىٰ جُيُوبِهِنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا"

[دایاں کالم] باتیں خریدتا ہے تاکہ لوگوں کو اللہ تعالیٰ کے راستے سے دور کر دے، چنانچہ امام بغوی نے حضرت ابو امامہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے حوالے سے اسے روایت کیا ہے۔ اللہ تعالیٰ نے ارشاد فرمایا: ابلیس لعین کو مخاطب کرتے ہوئے حکم فرمایا کہ یہاں سے چلا جا پھر اولادِ آدم میں جو کوئی تیرے پیچھے جائیگا یقیناً دوزخ ان سب کے لئے پوری اور کامل سزا ہے۔ پھر ان میں سے جس پر تو قابو پائے اپنی آواز سے اسے ہلکا پھلکا کرتے ہوئے پھیلا دے اور ان پر لگام باندھ لا اپنے سواروں اور اپنے پیادوں کا، اور ان کا ساجھی ہو مالوں اور بچوں میں اور انھیں وعدہ دے اور شیطان انھیں وعدہ نہیں دیتا مگر فریب سے۔ بیشک جو میرے بندے ہیں ان پر تیرا کچھ قابو نہیں۔ امام مجاہد، جو مفسرین کے بادشاہ حضرت عبداللہ ابن عباس کے جلیل القدر شاگردوں میں

سے ہیں اللہ تعالیٰ ان سب سے راضی ہو) وہ اس آیت کریمہ میں مذکور شیطان کی آواز سے گانا بجانا اور اس کے آلات وغیرہ مراد لیتے ہیں۔ اللہ تعالیٰ نے ارشاد فرمایا اے نبی مکرم! مسلمان عورتوں سے فرمادیجئے کہ وہ اپنے دو پٹے

[حواشی] 1 معالم التنزیل علی ھامش تفسیر الخازن تحت آیہ ۳۱ / ۶ مصطفٰی البابی مصر ۵ / ۲۱۳-۱۲ 2 القرآن الکریم ۱۷ / ۶۳تا ۶۵

Fatawa Ridawiyyah Volume 23

"...for their husbands or their fathers..." [Al-Quran 24:31]. Meaning, O Prophet! Command the believing women that they should cast their head-covers over their bosoms, (so that the head, hair, chest, and neck all remain hidden) and they should not display their adornment except to their husbands or mahrams (close male relatives). They should keep [their head-covers] over their bosoms so that the head, hair, chest, and neck all become veiled, and they should not make their beauty apparent except to those who are their husbands or other mahrams.

And Allah the Almighty says at the end of the noble verse: "And let them not stamp their feet to make known what they conceal of their adornment. And turn to Allah in repentance, all of you, O believers, that you might succeed." [Al-Quran 24:31] And Allah the Almighty said at the end of the noble verse: Women should not strike their feet forcefully on the ground so that their hidden adornment becomes apparent. And O Muslims! Turn to Allah Almighty altogether so that you may achieve your goal. (Translation): And women should not strike their feet so that what they keep hidden of their adornment is known, and all of you turn back towards Allah Almighty, O Muslims, so that you may reach your desire (find salvation).

Also, the Divine command is: O people! Do not even go near acts of indecency, whether they are open or hidden. All these verses, and other verses besides them, are strong and firm textual proofs for declaring all parts of this vile act as forbidden. As for the traditions (Ahadith), they are in such abundance that they cannot be encompassing in count. And the Almighty said: "And do not approach immoralities - what is apparent of them and what is concealed." [Al-Quran 6:151] (Translation): And do not go near shameful deeds, whatever of them is manifest and whatever is hidden. All these verses and others besides them are firm textual evidence for the prohibition of all parts of this heinous act, and in the traditions (Ahadith) themselves, there is such a quantity that they cannot be numbered.

Footnotes: 1 The Holy Quran 24/31 2 The Holy Quran 24/31 3 The Holy Quran 6/151

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

"...उनके शौहरों के लिए या उनके पिताओं के लिए..." [अल-कुरान 24:31]। यानी ऐ नबी! मोमिन औरतों से फ़रमा दें कि वे अपनी ओढ़नियों के पल्लू अपने गिरहबान (सीने) पर डाले रखें, (ताकि सर, बाल, सीना और गला सब छिपा रहे) और अपनी सजावट को ज़ाहिर न करें सिवाय अपने शौहरों या महरमों के। वे अपने गिरहबानों पर (ओढ़नी) डाले रखा करें ताकि सिर, बाल, सीना और गला सब परदे में आ जाएं और अपनी सजावट को नुमाया न करें, सिवाय उनके जो उनके शौहर हों या अन्य महरम हों।

और अल्लाह तआला ने आयत-ए-करीमा के अंत में फ़रमाया: "और वे (महिलाएँ) अपने पाँव (ज़मीन पर) ज़ोर से न मारें ताकि उनकी वह ज़ीनत जो वे छिपाती हैं, मालूम हो जाए। और ऐ मोमिनों! तुम सब अल्लाह की तरफ़ पलटो (तौबा करो) ताकि तुम कामयाबी पा सको।" [अल-कुरान 24:31] और अल्लाह तआला ने आयत-ए-करीमा के आखिर में इरशाद फ़रमाया: औरतें अपने पाँव ज़ोर से ज़मीन पर न मारें जिससे उनकी छिपी हुई ज़ीनत (सजावट) ज़ाहिर होने लगे। और ऐ मुसलमानों! तुम सब अल्लाह तआला की तरफ़ लौट जाओ ताकि मुराद पा लो। (तरजुमा): और औरतें अपने पाँव न मारें ताकि वह ज़ाहिर हो जाए जो वे अपनी ज़ीनत में से छिपाती हैं, और तुम सब अल्लाह तआला की तरफ लौट जाओ ऐ मुसलमानों! ताकि तुम सफल हो जाओ (नजात पा लो)।

अल्लाह का फ़रमान है: "लोगो! बेहयाई के कामों के क़रीब भी न जाओ, चाहे वे ज़ाहिर हों या छिपे हुए।" ये तमाम आयतें और इनके अलावा दूसरी आयतें इस बुरे काम के तमाम हिस्सों को हराम करार देने के लिए मज़बूत प्रमाण (नसूस) हैं। जहाँ तक हदीसों का सवाल है, वे इतनी अधिक हैं कि उन्हें गिनती में नहीं लाया जा सकता। अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "और निर्लज्जता (बेहयाई) के कामों के क़रीब भी न जाओ, चाहे वे खुले हों या छिपे हुए।" [अल-कुरान 6:151] (तरजुमा): और बेहयाई के कामों के नज़दीक मत जाओ, जो भी उनमें से ज़ाहिर हों और जो छिपे हों। ये तमाम आयतें और इनके अलावा अन्य आयतें इस घिनौने काम के सभी अंगों की हराम होने के लिए पुख़्ता शरीअती दलील (नस्स) हैं, और हदीसों में तो इतनी कसरत है कि उन्हें शुमार में नहीं लाया जा सकता।

पाद टिप्पणियाँ: 1 अल-कुरान अल-करीम 24/31 2 अल-कुरान अल-करीम 24/31 3 अल-कुरान अल-करीम 6/151

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۳

"لِیُبْعُولَتِهِنَّ اَوْاٰبَآئِهِنَّ" الآیۃ۔ یعنی اے نبی ! زنانِ مومنات رابفرماے کہ بزنند سراند از ہائے خود رابر گریبان ہائے خود، (تاسر وموو سینہ وگلو ہمہ نہاں ماند) و نہ نمایند آرائش خود رامگر بشوہران یا محارم۔ اپنے گریبانوں پر ڈالے رکھا کریں تاکہ سر، بال، سینہ اور گلا سب باپردہ ہو جائیں اور اپنی زیبائش کو نمایاں نہ کیا کریں بجز ان کے جوان کے شوہر یا دیگر محارم ہیں۔

وقال اللہ تعالٰی فی اخر الکریمۃ "وَلَا یَضْرِبْنَ بِاَرْجُلِهِنَّ لِیُعْلَمَ مَایُخْفِیْنَ مِنْ زِیْنَتِهِنَّ ط وَتُوْبُوْٓا اِلَی اللہِ جَمِیْعًا اَیُّهَ الْمُؤْمِنُوْنَ لَعَلَّکُمْ تُفْلِحُوْنَ ﴿۳۱﴾" 2 اور اللہ تعالٰی نے آیت کریمہ کے آخر میں ارشاد فرمایا عورتیں اپنے پاؤں زور سے زمین پر نہ ماریں جس سے ان کی مخفی زینت ظاہر ہونے لگے۔ اور اے مسلمانو! تم سب اللہ تعالٰی کی طرف لوٹ جاؤ تاکہ مراد پا لو۔ (ترجمہ) وزنان نہ زنند پاہائے خویش را تا دانستہ شود آنچہ نہاں می دارند از آرائش خود وہمہ باز گردید بسوئے خدائے تعالٰی اے مسلمانان تابکام رسید (نجات یابید)

نیز ارشادِ خداوندی ہے: لوگو! بے حیائی کے کاموں کے قریب بھی مت جاؤ خواہ وہ ظاہر ہوں یا مخفی، یہ تمام آیات اور ان کے علاوہ دوسری آیتیں اس برے کام کے تمام اجزاء کے حرام قرار دینے کے لئے قوی اور مضبوط نصوص ہیں، رہا احادیث کا معاملہ، تو وہ اس کثرت سے ہیں کہ ان کو احاطہ شمار میں نہیں لایا جاسکتا۔

وقال تعالٰی: "وَلَا تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ ط" 3 (ترجمہ) ونزدیک مشوید کارہائے بے حیائی راہر چہ از آنہا آشکار است، دہر چہ نہاں است ایں ہمہ آیات وغیر اینہا در تحریم ہمہ اجزائے ایں کار شنیع نص منیع است، و در احادیث خود کثرتی است کہ احصا نتوان کرد۔

حواشی: 1 القرآن الکریم ۳۱/۲۴ 2 القرآن الکریم ۳۱/۲۴ 3 القرآن الکریم ۶/ ۱۵۱

Fatawa Razawiya, Volume 23

In short, allowing a foreign woman to enter a gathering of men unveiled in this manner (1), her being fully adorned and embellished (2), men looking at her for the sake of pleasure (3), looking at her body parts from head, hair, forearms, arms, chest, and throat (4), her singing and chanting (5), and the use of musical instruments, which is like a fierce and intense fire added to it (6), the woman stomping her feet, especially with the sound of anklets and bells of jewelry (7), and other provocative and lustful movements (8)—all these are haram, haram, and haram (forbidden) in the Shariah of Muhammad, the Messenger of Allah (may Allah's peace and blessings be upon him). "Darkness upon darkness" (1).

(Summary of discourse) There are many evils in this bad act: (1) A non-mahram woman going to a gathering of men unveiled in this way is provocative and causes fitna (strife). (2) Her being adorned and embellished and coming out all decked up. (3) Men looking at her with a lustful eye to get pleasure. (4) Looking towards her organs, for example, head, hair, arms, chest, and throat. (5) Her singing songs with melody. (6) Using musical instruments; this is a more intense fire upon them. (7) That particular woman stamping her feet hard on the ground so that the jingling of her jewelry starts being felt. (8) Besides all these, other fitna-causing movements and lustful manners—all these acts are haram, haram, and haram in the Shariah of the Holy Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) and these are more darkness upon one another. (T)

In conclusion, the prohibition of this heinous indecency is among the necessities of the religion of Muhammad, the Messenger of Allah (may Allah's peace and blessings be upon him), to the extent that whoever considers it permissible will definitely and surely become a disbeliever, may Allah forbid. Regarding other illegitimate pastimes, the questioner did not specify details; some of the forbidden pastimes may be major sins (kabira), and some may be minor sins (saghira) that become major through persistence, as briefly mentioned in the Hadith of Mustafa (may Allah's peace and blessings be upon him and his family).

The summary is that the prohibition of this bad and immodest act is clear in the religion of the Holy Prophet (peace and blessings be upon him). To the extent that whoever considers it permissible will definitely and surely become a disbeliever, may Allah protect us. The questioner did not mention any details of other illegitimate

games, but some of them are forbidden and major sins, while some come in the category of minor sins.

1 Al-Quran al-Karim 24/40

फतावा रज़विया, जिल्द 23

संक्षेप में, एक अजनबी महिला को पुरुषों की सभा में इस तरह बिना पर्दे के जाने देना (1), उसका पूरी तरह से सजा-धजा होना (2), पुरुषों का उसे कामुकता की दृष्टि से देखना (3), उसके अंगों जैसे सिर, बाल, हाथ, बाजू, छाती और गले को देखना (4), उसका गायन और गुनगुनाना (5), और वाद्ययंत्रों का उपयोग, जो उस पर और भी प्रचंड आग के समान है (6), महिला का ज़ोर से पैर पटकना, विशेष रूप से पायल और आभूषणों की घंटियों की आवाज़ के साथ (7), और अन्य उत्तेजक और कामुक हरकतें (8)—ये सभी मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की शरीयत में हराम, हराम और हराम हैं। "अंधेरे पर अंधेरा" (1)।

(कलाम का सारांश) इस बुरे काम में बहुत सी बुराइयाँ हैं: (1) एक गैर-महरम औरत का इस तरह बेपर्दा मर्दों की महफ़िल में जाना, जो उत्तेजक और फ़ितने का कारण है। (2) उसका सजना-सँवरना और सज-धज कर बाहर निकलना। (3) मर्दों का उसे वासना की दृष्टि से आनंद प्राप्त करने के लिए देखना। (4) उसके अंगों जैसे सिर, बाल, बाजू, सीना और गला, इन सबकी ओर देखना। (5) उसका सुरीली आवाज़ में गीत गाना। (6) गाने-बजाने के वाद्ययंत्रों का उपयोग करना, जो इन सब पर और भी तेज़ आग की तरह है। (7) उस विशेष स्त्री का ज़ोर से ज़मीन पर पैर मारना जिससे उसके आभूषणों की झंकार महसूस होने लगे। (8) इन सबके अलावा, अन्य फ़ितना पैदा करने वाली हरकतें और कामुक अंदाज़—ये सभी काम हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) की शरीअत में हराम, हराम और हराम हैं और ये एक-दूसरे पर और भी ज़्यादा अंधेरे हैं। (त)

निष्कर्ष यह है कि इस घृणित अश्लीलता की मनाही मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के दीन की अनिवार्यताओं में से है, यहाँ तक कि जो कोई इसे हलाल (वैध) समझेगा वह निश्चित रूप से काफ़िर (अविश्वासी) हो जाएगा, अल्लाह की पनाह। अन्य अवैध मनोरंजनों के बारे में, पूछने वाले ने विवरण नहीं दिया; कुछ निषिद्ध मनोरंजन बड़े पाप (कबीरा) हो सकते हैं, और कुछ छोटे पाप (सगीरा) हो सकते हैं जो ज़िद या हठ के कारण बड़े हो जाते हैं, जैसा कि मुस्तफा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की हदीस में संक्षेप में आया है।

सारांश यह है कि इस बुरे और बेशर्मी के काम की हरामियत हुज़ूर अलैहिस्सलातो वस्सलाम के दीन में स्पष्ट है। यहाँ तक कि जो कोई इसे हलाल (वैध) समझे, वह निश्चित और यकीनी तौर पर काफ़िर हो जाएगा, अल्लाह की पनाह। सवाल करने वाले ने अन्य नाजायज़ खेलों का कोई विवरण ज़िक्र नहीं

किया, लेकिन उनमें से कुछ वर्जित और गुनाहे कबीरा (बड़े पाप) हैं और कुछ गुनाहे सगीरा (छोटे पाप) की श्रेणी में आते हैं।

1 अल-क़ुरआन अल-करीम 24/40

بالجملہ زن اجنبیہ را ایں چنیں بے حجابانہ بمجلسِ مردانِ راہ دادن (یکے) وبرچہ تمام تر ہر ہفت و آراستہ بودنش (دو) مردمانِ را بسوئے او بنظر تلذذ دیدن (سہ) وباعضائے عورت او از سر و مو و مساعد و بازو و سینہ و گلو نگریستن (چہارم) و سرود و زمزمہ اش (پنج)، و لفظِ مزامیر برآں آتشِ تیز و تند (شش) و پائے کوبی آن زن خاصہ با آوازِ خلخال و زنگلہ زیور (ہفت) و دیگر حرکاتِ فتنہ انگیز و شہوت خیز (ہشت) ایں ہمہ ہا در شرعِ محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم حرام و حرام و حرام است، "ظُلُمَاتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ" ط ۱۔

(خلاصہ کلام) اس برے عمل میں بہت سی خرابیاں ہیں (۱) غیر محرم عورت کا اس طرح بے پردہ، مردوں کی محفل میں جانا، ہیجان خیز اور فتنے کا باعث ہے (۲) اس کا آراستہ و پیراستہ ہو نا اور بن ٹھن کر نکلنا (۳) مردوں کا اسے شہوت کی نگاہ سے حصول لذت کے لئے دیکھنا (۴) اس کے اعضاء مثلاً سر، بال، بازو، سینہ اور گلا، ان سب کی طرف دیکھنا (۵) اس کا ترنم سے گیت گانا (۶) گانے بجانے کے آلات استعمال کرنا، یہ ان پر مزید تند و تیز آگ ہے (۷) اس خاص عورت کا زور سے پاؤں زمین پر مارنا کہ جس سے اس کے زیورات کی جھنکار محسوس ہونے لگے (۸) ان سب کے علاوہ، دوسری فتنہ برپا کرنے والی حرکت اور شہوت خیز انداز یہ سب کام حضور اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی شریعت میں حرام، حرام اور حرام ہیں اور یہ ایک دوسرے پر مزید اندھیرے ہیں۔ (ت)

الحاصل حرمت ایں فاحشہ شنیعہ از ضروریاتِ دین محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم تا آنکہ ہر کہ او را حلال داند بالقطع والیقین کافر شود، والعیاذ باللہ تعالٰی و دیگر لہو ہائے نامشروعہ را

سائل تفصیل نہ کرد بعضے از لہو ہائے ممنوعہ کبیرہ باشد، و بعضے صغیرہ کہ باصرار کبیرہ شود، علی الاجمال در حدیث مصطفیٰ صلی اللہ تعالیٰ علیہ والہ وسلم آمدہ است

خلاصہ یہ ہے کہ اس برے اور بے حیائی کے کام کی حرمت حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام کے دین میں واضح ہے۔ یہاں تک کہ جو کوئی اس کو حلال جانے وہ قطعی اور یقینی طور پر کافر ہو جائیگا اللہ تعالیٰ کی پناہ، اور دوسرے ناجائز کھیلوں کی سائل نے کوئی تفصیل ذکر نہیں کی لیکن ان میں سے بعض ممنوع اور گناہ کبیرہ ہیں اور بعض گناہ صغیرہ کے زمرے میں آتے ہیں۔

١ القرآن الکریم ٢٤/ ٤٠

Fatawa Razawiyya Volume 23

"Everything with which a man plays is falsehood (batil) except shooting with his bow, training his horse, and playing with his wife, for these are of the truth (al-haqq)." This means all games are futile except archery, horse riding/training, and playing with one's wife, as these are rightful. This was narrated by Ahmad, ad-Darimi, Abu Dawood, at-Tirmidhi, an-Nasa'i, and Ibn Majah from Uqbah bin Amir, and al-Hakim in al-Mustadrak from Abu Huraira, and at-Tabarani in al-Awsat from the Leader of the Believers Umar (may Allah be pleased with them). And for a believer himself, this hadith is general, complete, comprehensive, and beneficial with a [reliable] chain, that the Master of the World (peace and blessings be upon him) said: "The world is cursed, and whatever is in it is cursed, except what is for Allah, the Almighty and Majestic." This means a curse is upon the world and upon everything in it, except that which is for Allah, Almighty and Majestic. This was narrated by Abu Nu'aym in al-Hilya and al-Diya in al-Mukhtara from Jabir.

However, by doing them repeatedly, they also become major sins. In a summary way, one of the sayings of the Prophet (peace and blessings be upon him) is that in whatever game a person becomes occupied, it is impermissible, except three types of games are permissible: (1) Archery from a bow, (2) preparing one's horse for Jihad, (3) playing with one's wedded wife. Imam Ahmad, Darimi, Abu Dawood, Tirmidhi, Nasai, and Ibn Majah have narrated this hadith with reference to Hazrat Uqbah bin Amir, and Hakim in Mustadrak from Hazrat Abu Hurairah, and Tabarani in Awsat from Hazrat Amir-ul-Momineen Umar Farooq (may Allah be pleased with all of them). For a believing man himself, this hadith is sufficient because of its general, complete, and certain nature, that the Master of the World (peace and blessings be upon him) said: "The world is cursed, and whatever is in it is cursed, except the remembrance of Allah, the Exalted." This hadith was recorded with a good chain (sanad hasan) by Abu Nu'aym in al-Hilya and Diya al-Maqdisi.

1. Jami' at-Tirmidhi, Chapters on Virtues of Jihad, Chapter on the Virtue of Archery, Amin Company Delhi 1/179; Sunan Ibn Majah, Chapters on Jihad, Chapter on Archery for the sake of Allah, H.M. Saeed Company Karachi, p. 207; Sunan ad-Darimi, Book of Jihad, Chapter on the Virtue of Archery, Hadith 2410, Dar al-Mahasin for Printing Cairo 3/124; Musnad Ahmad bin Hanbal from Uqbah bin Amir, Al-Maktab al-Islami Beirut 4/124 & 128.

2. Hilyat al-Awliya, biography 230, Muhammad bin al-Munkadir, Dar al-Kitab al-Arabi Beirut 3/157 & 170.

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

"हर वह चीज़ जिससे आदमी खेलता है वह बातिल (व्यर्थ) है, सिवाय अपने धनुष से तीरंदाजी करने, अपने घोड़े को प्रशिक्षित करने और अपनी पत्नी के साथ खेलने के क्योंकि ये हक़ (सत्य) में से हैं।" इसका अर्थ है कि सभी खेल व्यर्थ हैं सिवाय तीरंदाजी, घुड़सवारी और अपनी पत्नी के साथ खेल-कूद के क्योंकि ये सही हैं। इसे अहमद, दारीमी, अबू दाऊद, तिर्मिज़ी, नसाई और इब्न माजह ने उकबा बिन आमिर से, हाकिम ने मुस्तदरक में अबू हुरैरा से और तबरानी ने अल-औसत में अमीरुल मोमिनीन उमर (अल्लाह उन सभी से प्रसन्न हो) से रिवायत किया है। और एक मोमिन के लिए यह हदीस अपनी आम, ताम, जामेअ और नाफेअ होने के साथ सनद کے طور پر کافی ہے کہ सैय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: "दुनिया मऊन (शापित) है और जो कुछ इसमें है वह भी मऊन है सिवाय उसके जो अल्लाह अज़्ज़वजल के लिए हो।" यानी दुनिया पर धिक्कार है और जो कुछ उसमें है उस पर धिक्कार है सिवाय उस चीज़ के जो अल्लाह अज़्ज़वजल के लिए हो। इसे अबू नुऐम ने 'अल-हिलिया' में और ज़िया ने 'अल-मुख्तारा' में हज़रत जाबिर से रिवायत किया है।

मगर बार-बार करने से वे भी कबीरा (बड़े गुनाह) हो जाएंगे। संक्षेप में, हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के कथनों में से एक कथन यह है कि जिस खेल में भी आदमी व्यस्त हो जाए, वह नाजायज है, सिवाय तीन प्रकार के खेल जायज हैं: (1) कमान से तीरंदाजी करना, (2) अपने घोड़े को जिहाद के लिए तैयार करना, (3) अपनी मनकूहा यानी पत्नी से खेलना। इमाम अहमद, दारीमी, अबू दाऊद, तिर्मिज़ी, नसाई और इब्न माजह ने हज़रत उकबा बिन आमिर के हवाले से यह हदीस रिवायत की है, हाकिम ने मुस्तदरक में हज़रत अबू हुरैरा से और तबरानी ने औसत में हज़रत अमीरुल मोमिनीन उमर फारूक से इसे रिवायत किया है (अल्लाह उन सभी से राज़ी हो)। खुद मोमिन मर्द के लिए यह हदीस अपनी आम, ताम और यकीनी हैसियत की वजह से काफी है कि सैय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि व आलिहि वसल्लम) ने इरशाद फरमाया कि दुनिया मऊन है और जो कुछ इसमें है वह भी मऊन है सिवाय अल्लाह तआला बुज़ुर्ग-ओ-برتر کی یاد کے। सनद हसन के साथ इस हदीस को अबू नुऐम ने 'अल-हिलिया' में और ज़िया अल-मक़दसी ने रिवायत किया है।

1. जामिअ तिर्मिज़ी, अबवाब फज़ाइलुल जिहाद, बाब मा जा फ़ी फ़ज़्लिर रमी, अमीन कंपनी दिल्ली 1/179; सुनन इब्न माजह, अबवाबुल जिहाद, बाबुर रमी फी सबीलिल्लाह, एच.एम. सईद कंपनी कराची पृ. 207; सुनन दारीमी, किताबुल जिहाद, बाब फ़ी फ़ज़्लिर रमी, हदीस

2410, दारुल महासिन काहिरा 3/124; मुसनद अहमद बिन हंबल उकबा बिन आमिर से, अल-मकतबुल इस्लामी बैरुत 4/124 और 128।

2. हिलियतुल औलिया, तर्जुमा 230, मुहम्मद के पुत्र अल-मुनकादिर, दारुल किताबुल अरबी बैरुत 3/157 और 170।

पेज 298/768

كل شيئ يلهو به الرجل باطل الارميه بقوسه وتاديبه فرسه وملاعبته بامرأته فانهن من الحق ۱ یعنی ہمہ بازی ہا باطل است مگر تیر اندازی واسپ تازی وبازن خود بازی کہ اینہا از حق است رواہ احمد والدارمی و ابوداؤدو الترمذی والنسائی وابن ماجۃ عن عقبۃ بن عامر و الحاکم فی المستدرك عن ابی ھریرہ والطبراني في الاوسط عن امیر المومنین عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہم۔ و خود مومن را ایں حدیث عام وتام وجامع ونافع بسند است کہ سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ و سلم فرمود الدنیا ملعونۃ وملعون مافیھا الاماکان منھا للہ عزوجل یعنی بر دنیا نفرین و بر ھر چہ در آن است نفرین مگر آں چہ ازاں برائے خدائے عزوجل باشد، رواہ ابو نعیم فی الحلیۃ ۲ والضیاء فی المختارۃ عن جابر

مگر بار بار کرنے سے وہ بھی کبیرہ ہو جائیں گے ، اجمالی طریقہ سے حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے ارشاد میں سے ایک ارشاد یوں ہے کہ جس کھیل میں بھی آدمی مشغول ہو وہ ناجائز ہے مگر تین قسم کے کھیل جائز ہیں : (۱) کمان سے تیر اندازی کرنا (۲) اپنے گھوڑے کو جہاد کے لئے تیار کرنا (۳) اپنی منکوحہ یعنی بیوی سے کھیلنا۔ امام احمد، دارمی، ابوداؤد، ترمذی، نسائی اور ابن ماجہ نے حضرت عقبہ بن عامر کے حوالے سے یہ حدیث روایت کی ہے اور حاکم نے مستدرک میں حضرت ابوہریرہ سے اور طبرانی نے اوسط میں حضرت امیر المومنین عمر فاروق سے اسے روایت کیا ہے (اللہ تعالیٰ ان سب سے راضی ہو) خود مرد مومن کے لئے یہ حدیث عام، تام اور یقینی حیثیت کی وجہ سے کافی ہے کہ سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ والہ وسلم نے ارشاد فرمایا کہ دنیا ملعون ہے اور جو کچھ اس میں ہے وہ بھی ملعون ہے سوائے اللہ تعالیٰ بزرگ و برتر کی یاد کے سند حسن کے ساتھ اس حدیث کو ابو نعیم نے الحلیہ میں ضیاء مقدسی نے

١ جامع الترمذی ابواب فضائل الجہاد باب ما جاء فی فضل الرمی الخ امین کمپنی دہلی ١ / ١٧٩ ، سنن ابن ماجہ ابواب الجہاد باب الرمی فی سبیل اللہ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ٢٠٧ ، سنن الدارمی کتاب الجہاد باب فی فضل الرمی حدیث ٢٤١٠ دار المحاسن للطباعة قاهرة ٣ / ١٢٤ ، مسند احمد بن حنبل عن عقبہ بن عامر المکتب الاسلامی بیروت ٤ / ١٢٤ و ١٢٨ ٢ حلیة الاولیاء ترجمہ ٢٣٠ محمد بن المنکدر دار الکتاب العربی بیروت ٣ / ١٥٧ و ١٧٠

Fatawa Rizvia, Volume 23

In Al-Mukhtarah, it is narrated from Hazrat Jabir bin Abdullah (may Allah be pleased with both of them) with a good chain of narration.

In another Hadith, the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) said: "The world is cursed and whatever is in it is cursed except that which is sought for the sake of Allah." That is, a curse is upon the world and upon everything in it, except for that which is done for the pleasure of God. This was narrated by Al-Tabarani in 'Al-Mu'jam Al-Kabir' from Abu Darda (may Allah be pleased with him) with a good chain of narration.

In another Hadith, it is mentioned that the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) said: "The world is cursed and whatever is in it is cursed except for the remembrance of Allah, and what He likes, and a scholar or a seeker of knowledge." That is, the world is cursed and everything in it is cursed, except for the remembrance of Allah Almighty, what He finds pleasing, a scholar, or a student of knowledge. Narrated by Ibn Majah from Abu Huraira (may Allah be pleased with him).

In another Hadith, it is stated that the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) said: "The world is cursed and whatever is in it is cursed except for commanding good, forbidding evil, or the remembrance of Allah." This means that the world and everything in it is cursed, except for enjoining good and forbidding evil and the remembrance of Allah Almighty, which are exempt from this.

1. Majma' al-Zawa'id, referencing Al-Tabarani in Al-Kabir, Book of Zuhd, Chapter on Rib'a, Dar al-Kutub Beirut, 10/222.
2. Sunan Ibn Majah, Chapters on Zuhd, Chapter on 'The Parable of the World', H.M. Saeed Company Karachi, pp. 312 and 313. Page 299 of 768

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

अल-मुख्तारा में हज़रत जाबिर बिन अब्दुल्ला (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) से एक अच्छी सनद के साथ रिवायत है।

एक दूसरी हदीस में हुज़ूर अलैहिस्सलाम ने इरशाद फरमाया: "दुनिया और जो कुछ इसमें है सब मलयून (शापित) है सिवाय उसके जिसमें अल्लाह तआला की रज़ा जोई मक़सूद हो।" यानी दुनिया पर लानत है और जो कुछ इसमें है उस पर लानत है, सिवाय उस काम के जो अल्लाह की रज़ा के लिए किया जाए। इसे इमाम तबरानी ने 'अल-कबीर' में हज़रत अबू दरदा (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) के हवाले से अच्छी सनद के साथ रिवायत किया है।

एक और हदीस में हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से यह इरशाद मरवी है कि दुनिया और जो कुछ इसमें है सब क़ाबिले लानत है सिवाय अल्लाह तआला की याद और उस चीज़ के जिसे उसने पसंद फ़रमाया, आलिम और इल्म हासिल करने वाला। इब्न माजा ने हज़रत अबू हुरैरा (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) के हवाले से इसे रिवायत किया है।

और एक और हदीस में हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने इरशाद फरमाया कि दुनिया और जो कुछ इसमें है सब मलयून है मगर भलाई का हुक्म देना और बुरे काम से रोकना और अल्लाह तआला की याद इससे मुस्तस्ना (छूट प्राप्त) हैं।

1. मजमा-उज़-ज़वाइद, तबरानी अल-कबीर के हवाले से, किताब-उज़-ज़ुहद, बाब-फ़िर-रिबा, दार-अल-किताब बेरूत, 10/222।
2. सुनन इब्न माजा, अबवाब-उज़-ज़ुहद, बाब मिस्ल-ए-दुनिया, एच.एम. सईद कंपनी कराची, पृ. 312 और 313। पृष्ठ 768 में से 299

فتاوی رضویہ، جلد ۲۳

المختارہ میں حضرت جابر بن عبداللہ رضی اللہ تعالٰی عنہما سے روایت کیا ہے۔ بن عبداللہ رضی اللہ تعالٰی عنہما بسند حسن۔ اور ایک دوسری حدیث میں حضور علیہ الصلوۃ والسلام نے ارشاد فرمایا: دنیا اور جو کچھ اس میں ہے سب ملعون ہے بجز اس کے کہ جس میں اللہ تعالٰی کی رضا جوئی مقصود و مطلوب ہو، امام طبرانی نے "الکبیر" میں اچھی سند کے ساتھ حضرت ابوالدرداء رضی اللہ تعالٰی عنہ سے اسے روایت کیا ہے۔ در حدیث دیگر فرمود صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم :الدنیا ملعونۃ ملعون مافیھا الا ما ابتغی بہ وجہ اللہ تعالٰی یعنی بر دنیا لعنت و بر ہر چہ در آں ست لعنت جزا آنچہ باورضائے خدا خواست شود، رواہ الطبرانی ۱ فی الکبیر عن ابی الدرداء رضی اللہ تعالٰی عنہ بسند حسن۔ ایک اور حدیث میں حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے یہ ارشاد مروی ہے کہ دنیا اور جو کچھ اس میں ہے سب قابل لعنت ہے سوائے اللہ تعالٰی کی یاد اور اس چیز کے جسے اس نے پسند فرمایا، عالم اور علم حاصل کرنے والا، ابن ماجہ نے حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ کے حوالے سے اسے روایت کیا ہے۔ در حدیث آخر ست کہ فرمود صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم :الدنیا ملعونۃ ملعون مافیھا الا ذکر اللہ وما والاہ وعالما او متعلما یعنی دنیا ملعونہ است و ہر چہ در واست ہمہ ملعونہ جز یاد خدا تعالٰی آنچہ پسندیدہ اوست وعالمے یا علم آموزے ، رواہ ابن ماجہ ۲ عن ابی ھریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ اور ایک اور حدیث میں حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے ارشاد فرمایا کہ دنیا اور جو کچھ اس میں ہے سب ملعون ہے مگر بھلائی کرنے کا حکم دینا اور برے کام سے روکنا اور اللہ تعالٰی کی یاد اس سے مستثنیٰ ہیں۔ و در حدیث آخر ست کہ فرمود صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم : الدنیا ملعونۃ ملعون مافیھا الا امرا بمعروف او نھیا عن منکر او ذکر اللہ یعنی دنیا ملعونہ و ہر چیز دنیا ملعونہ جز بہ نیکی فرمودن و از بدی باز داشتن۔

۱ مجمع الزوائد بحوالہ الطبرانی فی الکبیر کتاب الزہد باب فی الرباء دارالکتاب بیروت ۱۰/ ۲۲۲ ۲ سنن ابن ماجہ ابواب الزہد باب مثل الدنیا ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۳۱۲ و ۳۱۳ Page 299 of 768

Volume 23 Fatawa Rizvia

(These three acts are praiseworthy) Muhaddith Bazzar has narrated this from Hazrat Abdullah ibn Masood (may Allah be pleased with him). And Imam Tabarani has narrated it from him in Al-Awsat, similar to the hadith of Hazrat Abu Huraira (may Allah be pleased with him). As for the ruling on prayer, it is clear that prayer behind a transgressor (fasiq) is severely disliked (makruh tahrimi), as mentioned in Al-Ghunyah and others. We have explained this issue in detail in our treatise "An-Nahy al-Akeed 'an al-Salat wara' 'Adi al-Taqleed".

Regarding the issue of smoking hookah or tobacco, if it causes impairment in intellect and senses, as is the habit of the ignorant people of India at the time of Iftar in Ramadan, then it is inherently forbidden (haram). This is due to a hadith of Sayyidah Umm Salama (may Allah be pleased with her) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) forbade every intoxicant and every languisher (mufattir). Imam Ahmad and Abu Dawood have narrated it with a sound (sahih) chain of narration. Otherwise, if it is not made a habit but is still offensive...

1. Al-Jami' al-Saghir, citing Al-Bazzar on the authority of Ibn Masood, Hadith 4282, Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, 2/260.
2. Al-Mu'jam al-Awsat, Hadith 4084, Maktabah al-Ma'arif, Riyadh, 5/49.
3. Ghunyat al-Mustamli, Chapter on Imamate, Sohail Academy, Lahore, p. 513.
4. Sunan Abi Dawood, Book of Drinks, Chapter on what has been narrated regarding intoxication, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 2/163; Musnad Ahmad ibn Hanbal from Umm Salama, Al-Maktabah al-Islami, Beirut, 6/309.

जिल्द 23 फ़तावा रज़विया

(ये तीनों कार्य प्रशंसनीय हैं) मुहाद्दिस बज़ार ने इसे हज़रत अब्दुल्ला इब्ने मसूद (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) से रिवायत किया है। और इमाम तबरानी ने अल-औसत में हज़रत अबू हुरैरा (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) की हदीस की तरह इसे रिवायत किया है। जहाँ तक नमाज़ के हुक्म का सवाल है, तो यह स्पष्ट है कि फासिक (पापी) के पीछे नमाज़ पढ़ना सख्त मकरूह (नापसंद) है, जैसा कि अल-गुनिया आदि में उल्लेख किया गया है। हमने इस मुद्दे को अपने रिसाले "अन-नह्युल अकीद अनिस सलाति वराअ अदित तकलीद" में विस्तार से समझाया है।

रही बात हुक्का या तंबाकू पीने के मसले की, तो अगर यह बुद्धि और इंद्रियों में विकार पैदा करता है, जैसा कि रमज़ान के दौरान भारत के अज्ञानियों के बीच इफ्तार के समय का नियम है, तो यह अपने आप में हराम है। यह सैयदा उम्मे सलमा (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) की एक हदीस की वजह से है कि अल्लाह के रसूल (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) ने हर नशीली और सुस्ती पैदा करने वाली चीज़ से मना किया है। इमाम अहमद और अबू दाऊद ने इसे सही सनद (विश्वसनीय श्रृंखला) के साथ रिवायत किया है। अन्यथा, यदि इसे नियम न बनाया जाए लेकिन फिर भी वह घृणित है...

1. अल-जामिउस् सगीर, अल-बज़ार के हवाले से, इब्ने मसूद से, हदीस 4282, दारुल कुतुबुल इल्मिय्या, बेरूत, 2/260।
2. अल-मुअजमुल औसत, हदीस 4084, मकतबतुल मआरिफ, रियाद, 5/49।
3. गुनियतुल मुस्तमली, इमामत पर अध्याय, सोहैल अकादमी, लाहौर, पृष्ठ 513।
4. सुनन अबू दाऊद, शराब की किताब, नशे के बारे में जो आया है, आफताब-ए-आलम प्रेस, लाहौर, 2/163; मुसनद अहमद बिन हंबल, उम्मे सलमा से, अल-मकतबतुल इस्लामी, बेरूत, 6/309।

पृष्ठ 300 का 768

ویاہ خدائے تعالیٰ جل جلالہ رواہ البزار ۱ عن ابن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ وعند الطبرانی فی الاوسط ۲ حدیث ابی ھریرۃ رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ ونماز پس فاسق بکراہت شدید ہ مکروہ است کما فی الغنیۃ ۳ وغیرہا وقد فصلناہ فی رسالتنا النھی الاکید عن الصلوۃ وراء عدی التقلید۔

(یہ تینوں کام قابل تحسین ہیں) محدث بزار نے اس کو حضرت عبداللہ ابن مسعود (اللہ تعالیٰ ان سے راضی ہو) سے روایت کیا ہے۔ اور امام طبرانی نے ان سے الاوسط میں حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی حدیث کی طرح روایت کیا ہے۔ رہی یہ بات کہ نماز کا کیا حکم ہے تو واضح ہو کہ فاسق کے پیچھے نماز سخت مکروہ ہے جیسا کہ الغنیہ وغیرہ میں مذکور ہے ہم نے اس مسئلہ کو اپنے رسالہ النھی الاکید عن الصلوۃ وراء عدی التقلید میں تفصیل سے بیان کیا ہے۔

وقلیان کشیدن اگر بعقل و حواس فتور آورد چنانکہ وقت افطار رمضان معمول جہال ہندوستان است، خو دحرام است لحدیث ام سلمہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا نھی رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم عن کل مُسْکِرٍ ومُفتر رواہ احمد وابوداؤد ۴ بسند صحیح ورنہ اگر تعاھد نکند ورائحہ کریہہ آرد، مکروہ تنزیہی وخلاف اولیٰ باشد آنچنانکہ

رہا حقہ نوشی کا تمباکو نوشی کا مسئلہ، تو اگر وہ عقل اور حواس میں فتور پیدا کرے جیسا کہ رمضان شریف میں افطار کے وقت ہندوستان کے جاہلوں کا معمول ہے تو یہ بطور خود حرام ہے۔ سیدہ ام سلمہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا کی ایک حدیث کی وجہ سے کہ حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے ارشاد فرمایا کہ ہر نشہ اور فتور پیدا کرنے والی چیز کا استعمال ممنوع ہے۔ امام احمد اور ابو داؤد نے سند صحیح کے ساتھ اس کو روایت کیا ہے ورنہ اگر اسے معمول نہ بنائیں لیکن قابل نفرت

۱ الجامع الصغیر بحوالہ البزار عن ابن مسعود حدیث ۴۲۸۲ دار الکتب العلمیہ بیروت ۲ / ۲۶۰ ۲ المعجم الاوسط حدیث ۴۰۸۴ مکتبہ المعارف ریاض ۵ / ۴۹ ۳ غنیہ المستملی فصل فی الامامۃ سہیل اکیڈمی لاہور ص ۵۱۳ ۴ سنن ابی داؤد کتاب الاشربہ باب ماجاء فی السکر آفتاب عالم پریس لاہور ۲ / ۱۶۳ ، مسند احمد بن حنبل عن ام سلمہ المکتبہ الاسلامی بیروت ۶ / ۳۰۹

Fatawa Razawiyya Volume 23

Raw garlic and onion, and if they are free from this [odor], it is permissible, as researched by Al-Mawlawi Abdul Ghani al-Nabulsi in Al-Hadiqa and others, and we have explained the statement in detail in our Fatawas. And Allah, Glorified and Exalted be He, knows best, and His knowledge, may His glory be exalted, is most complete and most firm.

If a bad odor is produced, it is disliked (Makruh Tanzihi) and contrary to the better way, such as using raw garlic and onion. If it is free from this, i.e., there is no bad smell, etc., then it is permissible, as Maulana Abdul Ghani Nabulsi has researched in Hadiqa Nadiya, etc., and we have explained this statement in detail in our Fatawas. Allah the Almighty and Exalted is the most knowledgeable, and the knowledge of that Great Being is most perfect and firm.

Issue 95: From Mount Sabathu, Oxford Regiment, sent by Imdad Ali Sahib, Kotwali Regiment, 28th Rabi' al-Awwal 1322 AH.

Scholar of outward and inward sciences, may your blessings continue. With hundreds of respects, your excellency! Two parties are at odds here regarding one matter: at the time of marriage (Nikah), is applying fragrance to Zaid and putting flowers around his neck a Sunnah (prophetic tradition) or forbidden? A Kashmiri cleric here says putting flowers around the neck is impermissible and emphasizes it strongly. Therefore, the applicant hopes that your excellency, out of your elderly kindness, will honor us with the truthful answer.

The Answer: Applying fragrance is a Sunnah, and fragrant things like flowers and petals, etc., are beloved in the court of Prophethood (peace and blessings of Allah be upon him, his family, and grant them peace). The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

[Arabic Quote]: "حُبِّبَ اِلَیَّ مِنْ دُنْیَاکُمُ النِّسَاءُ وَالطِّیبُ وَجُعِلَتْ قُرَّةُ عَیْنِیْ فِی الصَّلٰوةِ" (Reported by Imam Ahmad, Nasai, Al-Hakim, and Al-Bayhaqi from Anas, may Allah be pleased with him).

Translation: Meaning, from your world, love for two things has been put into my heart: women (marriage) and fragrance, and the coolness of my eyes has been

placed in prayer. (Imam Ahmad, Nasai, Hakim, and Bayhaqi with a good chain from Hazrat Anas, may Allah be pleased with him).

1. Sunan al-Nasai, Kitab 'Ishrat al-Nisa, Hubb al-Nisa, Noor Muhammad Karkhana Tijarat Kutub Karachi 2/93; Musnad Ahmad bin Hanbal from Anas (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami Beirut 3/128.

फतावा रज़विया जिल्द 23

कच्चा लहसुन और प्याज़, और अगर यह इससे [बदबू से] खाली है तो जायज़ (मुबाह) है, जैसा कि मौलवी अब्दुल गनी नाबुलसी ने 'अल-हदीक़ा' और अन्य में शोध किया है और हमने अपने फ़तवों में इस बात को विस्तार से बयान किया है। और अल्लाह सुब्हानहू व तआला सबसे ज़्यादा जानने वाला है और उसका इल्म, जिसकी शान बुलंद है, कामिल और मोहकम है।

बदबू पैदा हो जाए तो मकरूह-ए-तन्ज़ीही है और ख़िलाफ़-ए-औला है जैसे कच्चा लहसुन और प्याज़ इस्तेमाल करना और अगर इससे भी ख़ाली हो यानी बदबू वग़ैरा न हो तो मुबाह है जैसा कि मौलाना अब्दुल ग़नी नाबुलसी ने 'हदीक़ा नदिय्या' वग़ैरा में इसकी तहक़ीक़ फ़रमाई है और हमने अपने फ़तावा में इस क़ौल को तफ़सील से बयान किया है। अल्लाह तआला पाक व बरतर सब से ज़्यादा इल्म रखने वाला है और उस अज़ीम शान वाले का इल्म बड़ा कामिल और मोहकम है।

मसला 95: कोह सबाथू से, ऑक्सफ़ोर्ड रेजिमेंट, प्रेषक इमदाद अली साहब, रेजिमेंट स्कुतवाली, 28 रबी-उल-अव्वल 1322 हिजरी।

ज़ाहिरी और बातिनी उलूम के आलिम, आपका फ़ैज़ जारी रहे। सौ बार सम्मान के साथ, जनाब-ए-आली! यहाँ एक मामले में दो पक्ष आपस में लड़ रहे हैं, वह यह है कि निकाह के समय ज़ैद को ख़ुशबू लगाना और फूलों का हार गले में डालना सुन्नत है या मना है? यहाँ एक कश्मीरी मौलवी साहब फूलों का हार गले में डालना नाजायज़ बताते हैं और बहुत ज़ोर देते हैं, इसलिए प्रार्थी उम्मीद करता है कि जनाब अपनी बुज़ुर्गाना शफ़क़त से जो बात हक़ हो उस जवाब से नवाज़ें।

अल-जवाब: ख़ुशबू लगाना सुन्नत है और ख़ुशबूदार चीज़ें जैसे फूल-पत्तियाँ वग़ैरा दरबार-ए-रिसालत में पसंद की गई हैं (सल्लल्लाहु तआला अलैहि व आलीही व सल्लम)। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु तआला अलैहि व सल्लम) फ़रमाते हैं:

[अरबी उद्धरण]: "حُبِّبَ اِلَیَّ مِنْ دُنْیَاکُمُ النِّسَاءُ وَالطِّیبُ وَجُعِلَتْ قُرَّةُ عَیْنِیْ فِی الصَّلٰوۃِ" (इमाम अहमद, नसाई, अल-हाकिम और अल-बैहक़ी ने अनस रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत की)।

अनुवाद: यानी तुम्हारी दुनिया में से दो चीज़ों की मुहब्बत मेरे दिल में डाली गई, औरतें (निकाह) और ख़ुशबू, और मेरी आँखों की ठंडक नमाज़ में रखी गई। (इमाम अहमद, नसाई, हाकिम और बैहक़ी ने सनद-ए-जय्यिद के साथ हज़रत अनस रज़ियल्लाहु अन्हु से)।

1. सुनन अल-नसाई, किताब इशरतुल निसा, हुब्बुल निसा, नूर मुहम्मद कारखाना तिजारत कुतुब कराची 2/93; मुसनद अहमद बिन हनबल अन अनस रज़ियल्लाहु तआला अन्हु, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरुत 3/128।

पृष्ठ 301/768

سیر و پیاز خام، واگر ازیں ہم خالی است مباح است، کما حققه المولوی عبدالغنی النابلسی فی الحدیقة وغیرها وقد فصلنا القول فی فتاونا، واللہ سُبْحٰنَہٗ وَتَعَالٰی اَعْلَمُ وَعِلْمُہٗ جَلَّ مَجْدُہٗ اَتَمُّ وَاَحْکَمُ۔

بدبو پیدا ہو جائے تو مکروہ تنزیہ ہے اور خلاف اولٰی ہے جیسے کچا لہسن اور پیاز استعمال کرنا اور اگر اس سے بھی خالی ہو یعنی بدبو وغیرہ نہ ہو تو مباح ہے جیسا کہ مولانا عبدالغنی نابلسی نے حدیقہ ندیہ وغیرہ میں اس کی تحقیق فرمائی ہے اور ہم نے اپنے فتاوٰی میں اس قول کو تفصیل سے بیان کیا ہے۔ اللہ تعالٰی پاک وبرتر سب سے زیادہ علم رکھنے والا ہے اور اس عظیم شان والے کا علم بڑا کامل اور محکم ہے۔

مسئلہ ۹۵: از کوہ سباتھو، آکسفورڈ رجمنٹ مرسلہ امداد علی صاحب رجمنٹ اسکوتوالی ۲۸ ربیع الاول ۱۳۲۲ھ عالم علوم ظاہری و باطنی دام فیوضکم۔ تسلیم بصد تعظیم، جناب عالی! یہاں ایک امر میں دو فریق برسر جنگ ہیں، وہ یہ ہے کہ بوقتِ نکاح زید کو خوشبو لگانا اور پھولوں کا گلے میں ڈالنا مسنون ہے یا ممنوع، یہاں ایک مولوی کاشمیری پھولوں کا گلے میں ڈالنا ناجائز فرماتے ہیں اور بہت زور دیتے ہیں، لہذا امیدوار کو جناب ازراہِ شفقت بزرگانہ جو بات حق ہو جواب سے مشرف فرمائیں۔

الجواب: خوشبو لگانا سنت ہے اور خوشبو کی چیزیں پھول پتی وغیرہ پسند بارگاہِ رسالت ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وعلٰی آلہ وبارک وسلم۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

حُبِّبَ اِلَیَّ مِنْ دُنْیَاکُمُ النِّسَاءُ وَالطِّیبُ وَجُعِلَتْ قُرَّۃُ عَیْنِیْ فِی الصَّلٰوۃِ رواہ الامام احمد ۱ والنسائی والحاکم والبیہقی عن انس رضی اللہ عنہ یعنی تمہاری دنیا میں سے دو چیزوں کی محبت میرے دل میں ڈالی

گئی، نکاح اور خوشبو اور میری آنکھوں کی ٹھنڈک نماز میں رکھی گئی (امام احمد، نسائی، حاکم اور بیہقی نے سند جید کے ساتھ حضرت انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے)۔

۱ سنن النسائی کتاب عشرۃ النساء حب النساء نور محمد کارخانہ تجارت کتب کراچی ۲/ ۹۳، مسند احمد بن حنبل عن انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۳/ ۱۲۸

Fatawa Razawiyyah Volume 23

...may Allah be pleased with him, with a sound chain of narration. | (He has narrated this from Anas, may Allah be pleased with him. - T)

And he [the Prophet], peace and blessings of Allah be upon him, said: Whoever is offered a fragrant plant (basil/flower/petal etc.), let him not refuse it, for it is easy to carry and pleasant in scent. (Narrated by Muslim and Abu Dawood from Abu Hurairah, may Allah be pleased with him). | Meaning: If fragrance, plants, flowers, petals etc. are presented to someone, they should not be refused because their weight is light and their smell is good. ("Easy to carry" means it doesn't cause hardship to the one presenting it, nor is it a heavy favor.) (Imam Muslim and Imam Abu Dawood narrated this from Hazrat Abu Hurairah, may Allah be pleased with him. - T)

And the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, said: Four things are from the traditions of the Messengers: Circumcision, using fragrance, marriage, and using the siwak (tooth-stick). (Narrated by Imam Ahmad, Tirmidhi, and Bayhaqi in Shu'ab al-Iman from Abu Ayyub al-Ansari, may Allah be pleased with him. Tirmidhi said: This is a Hasan Gharib Sahih Hadith). | Meaning: Four things are among the sunnahs of the Prophets and Messengers (peace and blessings be upon them): performing circumcision, applying fragrance, marriage, and using a miswak. (Imam Ahmad, Tirmidhi, and Bayhaqi in Shu'ab al-Iman narrated this from Hazrat Abu Ayyub, may Allah be pleased with him, and Imam Tirmidhi stated it is a Hasan Gharib Sahih Hadith. - T)

It is in Sahih Bukhari: Verily, the Prophet, peace and blessings of Allah be upon him, never used to refuse fragrance. | Meaning: Indeed, the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, would not reject fragrant things.

Footnotes: 1. Sahih Muslim, Kitab al-Alfadh min al-Adab, Chapter on the use of Musk etc., Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/239; Sunan Abi Dawood, Kitab al-Tarajjul, Chapter on Refusing Fragrance, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 2/219. 2. Jami' at-Tirmidhi, Chapters on Marriage, Amin Company Delhi, 1/128; Shu'ab al-Iman, Hadith 7719, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 6/13.

फ़तावा रज़विया खंड 23

...अल्लाह उनसे प्रसन्न हो, एक अच्छी सनद (श्रृंखला) के साथ। | (इसे अनस रज़ियल्लाहु अन्हु के हवाले से रिवायत किया गया है। - टी)

और आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: जिसे खुशबूदार पौधा (फूल, पत्ती आदि) पेश किया जाए, उसे वह वापस न करे, क्योंकि उसका भार हल्का है और उसकी महक अच्छी है। (मुस्लिम और अबू दाऊद ने हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया।) | अर्थात: जिसके सामने खुशबूदार पौधा, फूल, पत्ती आदि पेश की जाए, उसे मना न करे क्योंकि उसका बोझ हल्का है और महक अच्छी है। ("बोझ हल्का" का मतलब है कि देने वाले पर कोई मशक्कत नहीं है और यह कोई बड़ा एहसान नहीं है।) (इमाम मुस्लिम और इमाम अबू दाऊद ने हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु अन्हु से इसे रिवायत किया है। - टी)

और अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: चार चीज़ें पैगंबरों की सुन्नतों में से हैं: खतना, खुशबू लगाना, निकाह और मिस्वाक। (इमाम अहमद, तिर्मिज़ी और बैहक़ी ने शअ़बुल ईमान में हज़रत अबू अय्यूब अंसारी रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया। इमाम तिर्मिज़ी ने कहा: यह हदीस हसन गरीब सहीह है)। | अर्थात: चार बातें रसूलों (उन पर शांति और आशीर्वाद हो) की सुन्नतों में से हैं: खतना करना, खुशबू लगाना, निकाह और मिस्वाक। (इमाम अहमद, तिर्मिज़ी और बैहक़ी ने शअ़बुल ईमान में हज़रत अबू अय्यूब रज़ियल्लाहु अन्हु के हवाले से इसे रिवायत किया और इमाम तिर्मिज़ी ने फ़रमाया कि हदीस हसन गरीब सहीह है। - टी)

बुखारी शरीफ में है: बेशक नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) खुशबू की चीज़ को वापस नहीं फ़रमाते थे। | अर्थात: वास्तव में अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) खुशबूदार वस्तु को अस्वीकार नहीं करते थे।

पादलेख (Footnotes): 1. सहीह मुस्लिम, किताबुल अल्फ़ाज़ मिनल अदब, कस्तूरी के इस्तेमाल का अध्याय आदि, कदीमी कुतुब खाना कराची 2/239; सुनन अबू दाऊद, किताबुल तरज्जुल, खुशबू वापस करने के बारे में अध्याय, आफताबे आलम प्रेस लाहौर 2/219। 2. जामिअ तिर्मिज़ी, निकाह के अध्याय, अमीन कंपनी दिल्ली 1/128; शअ़बुल ईमान हदीस 7719, दारुल कुतुबुल इलमिया बेरूत 6/13।

पृष्ठ 302 का 768

تعالیٰ عنہ بسند جید۔ | انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے حوالے سے اس کو روایت کیا ہے۔ت)

اور فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم: مَنْ عُرِضَ علیہ ریحان فلا یردہ فانہ خفیف المحمل طیب الریح۔ رواہ مسلم ۱ وابو داؤد عن ابی ھریرۃ رضی اللہ تعالی عنہ۔ | یعنی جس کے سامنے خوشبو نبات پھول پتی وغیرہ پیش کی جائے تو اسے رد نہ کرے کہ اس کا بوجھ ہلکا اور بو اچھی ہے(بوجھ ہلکا یہ کہ پیش کرنے والے پر مشقت نہیں کوئی بھاری احسان نہیں) (امام مسلم اور امام ابو داؤد نے حضرت ابو ہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے اسے روایت کیا ہے۔ت)

اور فرماتے ہیں رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم: اربع من سنن المرسلین الختان والتعطر والنکاح والسواك، رواہ الامام احمد والترمذی ۲ والبیھقی في شعب الایمان عن ابي ایوب الانصاری رضی اللہ تعالی عنہ۔ قال الترمذی ھذا حدیث حسن غریب صحیح۔ | یعنی چار باتیں انبیائے مرسلین علیہم الصلوۃ والسلام کی سنتوں میں سے ہیں: ختنہ کرنا اور خوشبو لگانا اور نکاح اور مسواک (امام احمد، ترمذی اور بیہقی نے شعب الایمان میں حضرت ابو ایوب رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے حوالے سے اسے روایت فرمایا اور امام ترمذی نے فرمایا حدیث حسن غریب صحیح ہے۔(ت)

بخاری شریف میں ہے: ان النبي صلی اللہ تعالی علیہ وسلم کان لا یرد الطیب | یعنی بیشک رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم خوشبو کی چیز رد نہ فرماتے تھے

حواشی: ۱ صحیح مسلم کتاب الالفاظ من الادب باب استعمال المسک الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۲۳۹، سنن ابی داؤد کتاب الترجل باب فی رد الطیب آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۲۱۹ ۲ جامع

الترمذی ابواب النکاح امین کمپنی دہلی ۱/ ۱۲۸، شعب الایمان حدیث ۷۷۱۹ دارالکتب العلمیۃ بیروت ۱۳ /۶

Fatawa Rizvia, Volume 23

Narrated by Imam Ahmad[1], Tirmidhi, and Nasai from Anas (may Allah be pleased with him). (Bukhari, Imam Ahmad, Tirmidhi, and Nasai narrated it from Hazrat Anas, may Allah be pleased with him. -T)

The matter of wearing garlands around the neck is simply that flowers are strung on a thread. Wearing them around the neck is intended to benefit from their fragrance and to provide joy to one's companions—both humans and angels. If kept in a vessel, carrying them along would be troublesome. If held in hands, the hands would be occupied and the flowers would wither quickly. So, from what basis does prohibition, sanctity, or unlawfulness arise regarding this? Imam Ibn Amir al-Hajj Muhammad Muhammad Muhammad al-Halbi, in 'Hulyah', mentions several hadiths and states:

Narrated from Sa'd bin Abi Waqqas (may Allah be pleased with him) that he entered with the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) upon a woman who had date-stones or pebbles in front of her with which she was making tasbih. He (the Prophet) said: "Shall I not inform you of what is easier for you than this, or better?" He then said: "Subhan Allah (Glory be to Allah) as many times as the number of what He has created in the heavens, and Subhan Allah as many times as the number of what He has created on the earth, and Subhan Allah as many times as the number of what is between them, and Subhan Allah as many times as the number of what He is the Creator of; and Allahu Akbar (Allah is Greatest) similarly, and La ilaha illa Allah (there is no god but Allah) similarly, and La hawla wala quwwata illa billah (there is no power nor strength except with Allah) similarly."

It is narrated from Hazrat Sa'd bin Abi Waqqas (may Allah be pleased with him) that he went with the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) to a woman. In front of her were date-stones and pebbles, upon which she was reciting tasbih. The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Shall I not tell you an act that is easier and better than this?" Then he said: "Pure is Allah the Almighty according to the number of what He created in the heavens, Pure is Allah the Almighty according to the number of what He created on the earth, and Pure is Allah the Almighty according to the number of what is between them, Pure is Allah the Almighty according to the number of what..."

[1] Sahih al-Bukhari, Book of Gifts, Chapter on what is not rejected from gifts, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/351; Sahih al-Bukhari, Book of Clothing, Chapter on who did

not reject perfume, Qadimi Kutub Khana Karachi 2/878; Musnad Ahmad bin Hanbal from Anas (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami Beirut 3/133 and 261.

फ़तावा रिज़विया, खंड 23

इमाम अहमद[1], तिर्मिज़ी और नसाई ने अनस (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) से इसे रिवायत किया है। (बुखारी, इमाम अहमद, तिर्मिज़ी और नसाई ने हज़रत अनस रज़ियल्लाहु अन्हु से इसे रिवायत किया है। -त)

गले में हार पहनने की बात यह है कि फूलों को एक धागे में पिरो लिया जाता है। गले में डालना केवल उनकी सुगंध का लाभ उठाने और अपने साथियों (इंसानों और फरिश्तों) को खुशी पहुँचाने के लिए है। किसी बर्तन में रखने पर उन्हें साथ ले जाना मुश्किल होगा। यदि हाथ में रखे जाएं तो हाथ व्यस्त रहेंगे और फूल भी जल्दी मुरझा जाएंगे। तो इस मामले में मनाही, हुरमत (निषेध) या नाजायज़ होना किस आधार पर आया? इमाम इब्न अमीर अल-हज मुहम्मद मुहम्मद मुहम्मद अल-हलबी 'हुलिया' में कई हदीसों का उल्लेख करते हुए फ़रमाते हैं:

सअद बिन अबी वक़्क़ास (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) से रिवायत है कि वह अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के साथ एक महिला के पास गए जिसके सामने खजूर की गुठलियां या कंकड़ थे जिनसे वह तस्बीह पढ़ रही थी। आपने फरमाया: "क्या मैं तुम्हें वह न बताऊं जो तुम्हारे लिए इससे आसान है या बेहतर है?" आपने फरमाया: "सुभान अल्लाह (अल्लाह की महिमा हो) उन चीजों की संख्या के बराबर जो उसने आसमान में पैदा की हैं, और सुभान अल्लाह उन चीजों की संख्या के बराबर जो उसने ज़मीन पर पैदा की हैं, और सुभान अल्लाह उन चीजों की संख्या के बराबर जो उन दोनों के बीच हैं, और सुभान अल्लाह उन चीजों की संख्या के बराबर जिनका वह सृष्टा है; और अल्लाहु अकबर (अल्लाह सबसे बड़ा है) भी इसी तरह, और ला इलाहा इल्लल्लाह (अल्लाह के सिवा कोई पूज्य नहीं) भी इसी तरह, और ला हौला वला कुव्वता इल्ला बिल्लाह (अल्लाह के बिना कोई शक्ति या सामर्थ्य नहीं) भी इसी तरह।"

हज़रत सअद बिन अबी वक़्क़ास रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत है कि वह रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की सोहबत में एक औरत के पास गए। उसके सामने गुठलियां और कंकड़ियां पड़ी थीं जिनसे वह तस्बीह पढ़ रही थी। हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फरमाया: "क्या मैं तुम्हें अमल का वह तरीका न बता दूँ जो इससे आसान और बेहतर है।" फिर फ़रमाया: पाक है अल्लाह तआला उस तादाद के मुताबिक जो उसने आसमान में पैदा फ़रमाई, अल्लाह तआला पाक है उस तादाद के मुताबिक जो उसने ज़मीन में पैदा फ़रमाई, और अल्लाह तआला पाक है उस

तादाद के मुताबिक जो उन दोनों के दरमियान है, अल्लाह तआला पाक है उस तादाद के मुताबिक जिसका...

[1] सहीह अल-बुखारी, किताब अल-हिबा, बाब जो उपहारों में से नहीं लौटाया जाता, कदीमी कुतुब खाना कराची 1/351; सहीह अल-बुखारी, किताब अल-लिबास, बाब जिसने इत्र को नहीं लौटाया, कदीमी कुतुब खाना कराची 2/878; मुसनद अहमद बिन हंबल अनस रज़ियल्लाहु अन्हु से, अल-मक्ताब अल-इस्लामी बेरूत 3/133 और 261।

رواہ ھو الامام احمد[1] والترمذی والنسائی عن انس رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ (بخاری، امام احمد، ترمذی اور نسائی نے حضرت انس رضی اللہ تعالٰی عنہ سے اسے روایت کیا ہے۔ ت)

ہار کہ گلے میں پہنیں ان میں پھولوں سے اسی قدر زائد ہے کہ ایک ڈورے میں پرو لیا ہے اور گلے میں ڈالنا وہی خوشبو سے فائدہ لینا ہے اور اپنے جلیس آدمیوں اور فرشتوں کو فرحت پہنچانا ہے کہ کسی برتن میں رکھیں تو اس کا ساتھ لئے پھر نا دقت سے خالی نہیں اور ہاتھ میں لئے رہیں تو ہاتھ بھی رکے اور پھول بھی جلد کملا جائیں۔ تو اس قدر سے ممانعت و حرمت و ناجوازی کس طرف سے آگئی۔ امام ابن امیر الحاج محمد محمد محمد حلبی حلیہ میں احادیث متعدد ذکر کرکے فرماتے ہیں:

عن سعد بن ابی وقاص رضی اللہ تعالٰی عنہ انہ دخل مع رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم علی امرأۃ و بین یدیھا نوی او حصی تسبح بہ فقال الا اخبرك بما ھو ایسر علیك من ھذا او افضل فقال سبحان اللہ عدد ماخلق اللہ فی السماء وسبحان اللہ عدد ما خلق اللہ فی الارض، وسبحان اللہ عدد مابین ذلك، وسبحان اللہ عدد ماھو خالق واللہ اکبر مثل ذلك لا الہ مثل ذلك ولا حول ولاقوۃ الاباللہ

حضرت سعد بن ابی وقاص رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت ہے کہ وہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی معیت میں ایک عورت کے پاس گئے اس کے آگے گٹھلیاں اور کنکریاں پڑی ہوئی تھیں کہ جن پر وہ تسبیح پڑھتی تھی حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے ارشاد فرمایا: کیا میں تمہیں وہ طریقہ عمل نہ بتا دوں جو اس سے زیادہ آسان اور زیادہ بہتر ہے۔ پھر ارشاد فرمایا: پاک ہے اللہ تعالٰی اس تعداد کے مطابق جو اس نے آسمان میں پیدا فرمائی، اللہ تعالٰی پاک ہے اس

تعداد کے مطابق جو اس نے زمین میں پیدا فرمائی، اور اللہ تعالیٰ پاک ہے اس تعداد کے مطابق جو ان دونوں کے میان ہے اللہ تعالیٰ پاک ہے اس تعداد کے مطابق جس کا

[1]صحیح البخاری کتاب الھبه باب مالا یرد من الھدیة قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۳۵۱، صحیح البخاری کتاب اللباس باب من لم یرد الطیب قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۸۷۸، مسند احمد بن حنبل عن انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۳/ ۱۳۳ و ۲۶۱

Fatawa Razawiyya, Volume 23

(Arabic Column): Like that - narrated by Abu Dawud, Tirmidhi, Nasa'i, and Ibn Hibban in his Sahih, and Al-Hakim, who said the chain of narration is authentic. He did not forbid her from that, but rather guided her to what is easier and better. If it were disliked, he would have made it clear to her. Furthermore, these Hadiths are among those that testify to the permissibility of adopting the known prayer beads (tasbih) for counting the number of glorifications and other remembrances, without depending on the occurrence of something specific in them. Rather, this Hadith of Sa'd is like a clear text on that, since the prayer beads do not exceed its meaning by joining date-stones and the like in a string. Such an addition does not appear to have an effect on prohibition. No doubt, the adoption and use of them have been reported from a group of noble masters. And Allah (Glorified be He) is the Granter of success.

(Urdu Column): He is the Creator. (And Allah is the Greatest accordingly) 'Allahu Akbar' is according to this, 'La ilaha illa Allah' is according to this, and 'La hawla wala quwwata illa billah' is according to this (there is no deity but Allah and there is no power to avoid sins and do good except by the grace of Allah Almighty). Abu Dawud, Tirmidhi, Nasa'i, and Ibn Hibban narrated it in their Sahih collections, and Al-Hakim narrated it and said its chain of narration is authentic. The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), seeing the mentioned woman counting praises in the mentioned manner, did not forbid her but rather guided her to an easier and better way. If he had disliked her method, he would have forbidden it. These Hadiths indicate and testify to the permissibility of the current common prayer beads (tasbih). These prayer beads are made for counting remembrances (dhikr), although the recitation of litanies and tasks is not dependent solely on them. The Hadith of Hazrat Sa'd serves as a clear text (nass) regarding its permissibility because the only addition in the current prayer beads is that stones/seeds are strung in a thread and prepared according to the required number, and such an addition does not show any effect of prohibition. Undoubtedly, making prayer beads and remaining busy in dhikr through them (is a good deed) and is reported from a large group of the noble elders of the Ummah. And Allah Almighty is pure and grants success to His servants in matters of goodness. (T)

Anyone who calls it impermissible is fabricating a lie against the pure Sharia; if he is truthful, let him tell that...

[1] Hilyat al-Mahalli Sharh Munyat al-Musalli Page 304 of 768

(अरबी कॉलम): उसी तरह - अबू दाऊद, तिर्मिज़ी, नसाई और इब्न हिब्बान ने अपनी सहीह में और हाकिम ने इसे रिवायत किया और कहा कि इसकी सनद सही है। उन्होंने उसे इससे नहीं रोका, बल्कि उसे उसकी ओर निर्देशित किया जो अधिक आसान और बेहतर है। यदि यह नापसंद होता, तो वह उसे स्पष्ट कर देते। इसके अलावा, ये हदीसें उन प्रमाणों में से हैं जो तस्बीह (प्रार्थना माला) के उपयोग की अनुमति की गवाही देती हैं, जो तस्बीह और अन्य ज़िक्र की संख्या गिनने के लिए जानी जाती है, बिना इस पर निर्भर हुए कि उनमें कुछ विशेष उल्लेख हो। बल्कि, साद की यह हदीस इस पर एक स्पष्ट पाठ की तरह है, क्योंकि तस्बीह खजूर की गुठलियों और उसी तरह की चीज़ों को एक धागे में पिरोने से अधिक कुछ नहीं है। इस तरह की वृद्धि का निषेध पर कोई प्रभाव नहीं पड़ता है। इसमें कोई संदेह नहीं है कि उनका उपयोग और उन पर अमल करना नेक बुजुर्गों के एक समूह से वर्णित है। और अल्लाह (सुब्हानहु व तआला) ही सफलता देने वाला है।

(उर्दू कॉलम): वह पैदा करने वाला है। (और अल्लाह उसी के अनुसार सबसे बड़ा है) 'अल्लाहु अकबर' इसी के अनुसार है, 'ला इलाहा इल्लल्लाह' इसी के अनुसार है, और 'ला हौला वला कुव्वता इल्ला बिल्लाह' इसी के अनुसार है (अल्लाह के सिवा कोई पूज्य नहीं और उसी के अनुसार पापों से बचने और नेकी करने की शक्ति किसी में नहीं सिवाय अल्लाह तआला की तौफीक के)। अबू दाऊद, तिर्मिज़ी, नसाई और इब्न हिब्बान ने अपनी-अपनी सहीह में और हाकिम ने इसे रिवायत किया और फ़रमाया कि इसकी इसनाद सही है। हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने ज़िक्र की हुई औरत को ज़िक्र किए गए तरीके से तस्बीह पढ़ते देखा तो उसे मना नहीं फ़रमाया, बल्कि ज़्यादा आसान और अफ़ज़ल तरीके की रहनुमाई फ़रमाई। अगर आपको उनका तरीका पसंद न होता तो आप उसे मना फ़रमा देते। ये अहादीस प्रचलित तस्बीह के जायज़ होने पर दलील देती हैं और गवाही देती हैं। ये तस्बीह ज़िक्र की संख्या गिनने के लिए बनाई जाती है, हालांकि वज़ीफ़ों और औराद का पढ़ना केवल इसी पर निर्भर नहीं है। हज़रत साद की हदीस इसके जायज़ होने के सिलसिले में एक स्पष्ट प्रमाण (नस्) की हैसियत रखती है क्योंकि प्रचलित तस्बीह में केवल यही चीज़ ज़्यादा है कि गुठलियां किसी धागे में पिरोकर वांछित संख्या के अनुसार तैयार कर ली जाती हैं और इस तरह की वृद्धि में मनाही का कोई असर दिखाई नहीं देता। निस्संदेह तस्बीह बनाना और इसके ज़रिए ज़िक्र-ओ-अज़कार में मसरूफ़ रहना (एक अच्छा अमल है) और उम्मत के नेक बुजुर्गों के एक बड़े समूह से रिवायत है। और अल्लाह तआला पाक है और बंदों को नेकी के कामों की तौफीक देता है। (त)

जो इसे नाजायज़ कहता है, वह शरीयत-ए-मुतह्हरा पर बोहतान बांधता है; अगर वह सच्चा है तो बताए कि...

[1] हिलियत अल-ममल्ली शरह मुनियत अल-मुसल्ली पृष्ठ 304 / 768

مثل ذلک۔ رواہ ابو داؤد والترمذی والنسائی وابن حبان فی صحیحہ والحاکم وقال صحیح الاسناد فلم ینہہا عن ذلک وانما ارشدھا الی ما ھو ایسر وافضل ولو کان مکروھا لبین لھا ذلک ثم ھذہ الاحادیث مما تشہد بجواز اتخاذ السبحہ المعروفہ لاحصاء عدد التسبیح وغیرہ من الاذکار من غیر ان یتوقف علی ورود شیئ خاص فیھا بعینھا بل حدیث سعد ھذا کالنص فی ذلک اذ لا تزید السبحہ علی مضمونہ بضم النوی ونحرہ فی خیط و مثل ذلک لا یظہر تأثیرہ فی المنع فلا جرم ان نقل اتخاذھا والعمل بھا عن جماعۃ من السادۃ الاخیار۔ واللہ سبحانہ الموفق۔

وہ پیدا کرنے والا ہے۔ (اور اللہ اسی کے مطابق سب سے بڑا ہے) اللہ اکبر اسی کے مطابق ہے لا الہ الا اللہ اسی کے مطابق ہے اور لا حول ولا قوۃ الا باللہ اسی کے مطابق ہے (اللہ کے سوا کوئی معبود نہیں اور اسی کے مطابق گناہوں سے بچنے اور نیکی کرنے کی طاقت کسی میں نہیں سوائے اللہ تعالیٰ کی توفیق کے) ابوداؤد، ترمذی، نسائی اور ابن حبان نے اپنی اپنی صحاح میں اور حاکم نے اسے روایت کیا اور فرمایا اس کی اسناد صحیح ہے حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے عورت مذکورہ کو مذکورہ طریقہ سے تسبیح کرتا دیکھ کر اسے منع نہیں فرمایا بلکہ زیادہ آسان اور افضل طریقہ کی رہنمائی فرمائی، اگر آپ کو اس کا طریقہ پسند نہ ہوتا تو اس کو منع فرما دیتے، یہ احادیث مروجہ تسبیح کے جواز پر دلالت کرتی اور شہادت دیتی ہیں، یہ تسبیح اعداد و شمار اذکار کے لئے بنائی جاتی ہے البتہ اور اوراد وظائف کا پڑھنا محض اسی پر موقوف نہیں، حضرت سعد کی حدیث اس کے جواز کے سلسلے میں نص کی حیثیت رکھتی ہے کیونکہ تسبیح مروجہ میں صرف یہی چیز زائد ہے کہ گٹھلیاں کسی دھاگے میں پرو کر مطلوبہ تعداد کے مطابق اسے تیار کرلیا جاتا ہے اور اس نوعیت کے اضافہ میں کوئی تاثیر منع ظاہر نہیں ہوتی۔ بلا شبہ

تسبیح بنانا اور اس کے ذریعے ذکر واذکار کا شغل رکھنا (ایک اچھا عمل ہے) اور عمدہ اکابرینِ امت کے ایک بڑے گروہ سے منقول ہے اور اللہ تعالٰی پاک ہے اور بندوں کو امورِ خیر کی توفیق دیتا ہے۔ (ت)

جو اسے ناجائز کہتا ہے وہ شریعتِ مطہرہ پر افتراء کرتا ہے اگر سچا ہے تو بتائے کہ

[1] حلیۃ المحلی شرح منیۃ المصلی Page 304 of 768

Fatawa Rizvia Volume 23

Where has Allah Almighty and His Messenger (peace and blessings be upon him) forbidden it? And when Allah and His Messenger have not forbidden it, then who else is there to forbid it of their own accord? Exalted is He and may Allah Almighty's peace and blessings be upon him. And Allah, the Sublime, knows best.

Problem 96: From Shahjahanpur, Mohalla Khalil, sent by Maulana Riyasat Ali Khan Sahib, and from Rampur Khanqah Maulana Irshad Hussain, sent by Maulana Salamatullah Sahib, 1st Muharram-ul-Haram 1323 AH.

What is your statement, O honorable scholars—may Allah have mercy on you regarding this matter—is beating the drum (Duff) and firing guns (air shots) at a wedding for the purpose of announcing the marriage or for pride permissible according to Sharia or not? Explain with evidence from the Book and Sunnah so that you may be rewarded on the Day of Judgment. (T)

Summary of the Answer by Maulana Riyasat Ali Khan

[Arabic Column]: Beating the drum (Duff) without bells and firing guns is permissible for the purpose of announcing the marriage, but it is not permissible for pride or for mere musical pleasure. In the Hadith, it is stated: "Beat the drums for it." Firing the cannon is permissible to announce the breaking of the fast, the obligation of fasting, the end of Sahur time, midday time, and others, as is customarily practiced in most Islamic lands, especially...

[Urdu Column]: Beating the drum (Duff) for the purpose of announcing the marriage is permissible, provided its sound is not accompanied by the jingling of anklets or bells or something similar to them. Similarly, air firing is also permissible, but it is not permissible in a manner of pride and vanity. Accordingly, it is stated in the blessed Hadith to beat the drum for the proclamation of marriage. To announce the start of the fasting time at Sahur, at the time of Iftar (breaking the fast), and at noon, etc., it is permissible to fire a cannon shell, as is common in most Islamic countries and cities...

Page 305 of 768

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

अल्लाह तआला और उसके रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने इसे कहाँ मना फ़रमाया है? और जब अल्लाह और रसूल ने मना नहीं फ़रमाया तो फिर दूसरा अपनी तरफ़ से मना करने वाला कौन? वह महान है और अल्लाह तआला की शांति और आशीर्वाद उन पर हों। और अल्लाह सुब्हानहु व तआला बेहतर जानता है।

मसला 96: शाहजहांपुर, मोहल्ला खलील से, मौलाना रियासत अली खान साहब द्वारा प्रेषित, और रामपुर खानकाह मौलाना इरशाद हुसैन से, मौलाना सलामतुल्लाह साहब द्वारा प्रेषित, 1 मुहर्रम-उल-हराम 1323 हिजरी।

ऐ उलेमा-ए-किराम, अल्लाह तआला आप पर रहम व करम फ़रमाए, इस मसले में आपकी क्या राय है कि शादी में निकाह के ऐलान की गरज़ से डफ़ (एक प्रकार का वाद्य यंत्र) बजाना जायज़ है या नहीं? और बंदूकों से हवाई फायरिंग करना, चाहे वह निकाह के ऐलान के लिए हो या फ़ख़्र (घमंड) के तौर पर हो, कैसा है? किताब व सुन्नत के हवाले से बयान फ़रमाएँ ताकि हिसाब के दिन अल्लाह तआला के यहाँ अज्र व सवाब पाएँ। (त)

मौलाना रियासत अली खान के जवाब का सारांश

[अरबी कॉलम]: निकाह के ऐलान की गरज़ से बिना घुंघरू वाला डफ़ बजाना और हवाई फ़ायरिंग करना जायज़ है, लेकिन यह घमंड या महज़ मनोरंजन के लिए जायज़ नहीं है। हदीस में है: "इसके लिए डफ़ बजाओ।" रोज़ा इफ़्तार करने, रोज़ा शुरू करने, सहरी का समय समाप्त होने, दोपहर के समय आदि का ऐलान करने के लिए तोप चलाना जायज़ है, जैसा कि अधिकांश इस्लामी देशों में प्रचलित है, विशेष रूप से...

[उर्दू कॉलम]: निकाह के ऐलान की गरज़ से डफ़ बजाना जायज़ है बशर्ते कि उसकी आवाज़ घुंघरू और घंटी की झंकार के साथ न हो या उसके समान न हो। इसी तरह हवाई फायरिंग भी जायज़ है मगर फ़ख़्र और गुरूर के तौर पर जायज़ नहीं। चुनाँचे हदीस पाक में है कि निकाह की तशहीर (प्रसिद्धि) के लिए डफ़ बजाया करो। रोज़े के वक्त के आगाज़ का ऐलान करने के लिए सहरी के वक्त, रोज़ा इफ़्तारी के वक्त और दोपहर वग़ैरह के वक्त तोप का गोला छोड़ना जायज़ है जैसा कि अक्सर इस्लामी मुल्कों और शहरों में...

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۳

اللہ تعالٰی ورسول علیہ الصلوٰۃ والسلام نے اسے کہاں منع فرمایا ہے۔ اور جب اللہ ورسول نے منع نہ فرمایا تو پھر دوسرا اپنی طرف سے منع کرنے والا کون؟ جل جلالہ وصلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم واللہ سبحنہ وتعالٰی اعلم۔ مسئلہ ۹۶: از شاہجہانپور محلہ خلیل مرسلہ مولوی ریاست علی خاں صاحب واز رامپور خانقاہ مولینا ارشاد حسین مرسلہ مولوی سلامت اللہ صاحب غرہ محرم الحرام ۱۳۲۳ھ

ماقولکم ایھا العلماء الکرام رحمکم اللہ فی ھذا المرام ان ضرب الدف و البنادیق فی العرس لغرض اعلان النکاح او فخریۃ ھل یجوز عند الشرع امر لا۔ بینوا بمسند الکتاب توجروا یوم الحساب۔ اے علماء کرام اللہ تعالیٰ تم پر رحم و کرم فرمائے، اس مسئلہ میں تم کیا فرماتے ہو کہ شادی میں اعلان نکاح کی غرض سے دف بجانا جائز ہے یا نہیں؟ اور بندوقوں سے ہوائی فائرنگ کرنا خواہ اعلان نکاح کے لئے ہو یا فخریہ طور پر ہو کیسا ہے؟ کتاب وسنت کے حوالے سے بیان فرماؤ تاکہ بروز حساب اللہ تعالیٰ کے ہاں اجر وثواب پاؤ۔ (ت)

خلاصہ جواب المولوی ریاست علی خاں

یجوز ضرب الدف بلا جلاجل و البنادیق بغرض اعلان النکاح ولا یجوز فخریۃ ولا تطرباً فی الحدیث اضربوا علیہ الدفوف وضرب المدفع یجوز لاعلان افطار الصوم ولزوم الصوم واختتام وقت سحری و وقت نصف النھار وغیرھا کما ھو معتاد مروج فی اکثر بلاد الاسلام خصوصاً

اعلان نکاح کی غرض سے دف بجانا جائز ہے جبکہ اس کی آواز گھنگرو اور گھنٹی کی جھنکار کے ساتھ نہ ہو یا اس کے مشابہ نہ ہو، اسی طرح ہوائی فائرنگ بھی جائز ہے مگر فخر و غرور کے طور پر جائز نہیں، چنانچہ حدیث پاک میں ہے کہ نکاح کی تشہیر کے لئے دف بجایا کرو روزہ

کے وقت کے آغاز کا اعلان کرنے کے لئے سحری کے وقت، روزہ افطاری کے وقت اور دوپہر وغیرہ کے وقت توپ کا گولا چھوڑنا جائز ہے جیسا کہ اکثر اسلامی ممالک اور مدائن

Fatawa Razawiya Volume 23

[Table Content]

[Left Column - Arabic Original Text] In Makkah al-Mu'azzamah, based on this, there is no hesitation in the permissibility of firing guns for the purpose of announcing a marriage, because its announcement is commanded by the Lawgiver (peace be upon him). In 'Radd al-Muhtar', it is stated that the cannon provides a predominant probability (ghalbat al-zann) even if the person firing it is sinful, because it is customary that the timekeeper goes to the court of judgment at the end of the day, where the time for firing is appointed for him. Therefore, due to these circumstantial clues, there is a strong probability of no concealment and no intention of mischief; otherwise, it would necessitate labeling people as sinners [1]. Furthermore, it is stated therein: It appears that it is mandatory for the people of villages to fast upon hearing the cannons from the city, as it is a manifest sign providing a predominant probability, which is a proof necessitating action [2]. Thus, it is proven that the customary firing of cannons is permissible. Also, in 'Radd al-Muhtar', it says that instruments of amusement are not forbidden in themselves, but rather due to the intention of amusement...

[Right Column - Urdu Translation/Explanation] It is common practice, especially in Makkah al-Mu'azzamah where this method is prevalent. Therefore, based on this, what doubt can there be regarding the permissibility of firing guns etc. for publicizing a marriage? (Meaning, it is undoubtedly permissible. - Translator). This is because its announcement is commanded by the Lawgiver (peace be upon him). In 'Fatawa Shami', it is mentioned that a cannon shot provides a predominant probability (ghalbat al-zann) even if the person firing the cannon is transgressive (fasiq), because usually the person appointed for this task goes to the court of judgment (Dar-e-Qaza) at the end of the day, then the time for firing is fixed for him. Therefore, due to these circumstances, it is highly probable that no mistake is committed and there is no intention to create mischief, otherwise it would necessitate that people are sinners. It is also mentioned in the same work that it is apparent that if villagers hear the sound of cannons from the city (as an announcement of the sighting of the moon), it becomes mandatory for them to fast. This is because it is an outward sign that provides the benefit of predominant probability, and predominant probability is such a proof that makes action mandatory. Therefore, it is proven that firing cannons for this purpose is mubah

(permissible) and allowed. Also, in 'Fatawa Shami', it says regarding play and amusement...

[Footnotes] 1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Sawm (Book of Fasting), Chapter: What Nullifies the Fast, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 2/106. 2. Radd al-Muhtar, Kitab al-Sawm (Book of Fasting), Chapter: What Nullifies the Fast, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 2/91.

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

[तालिका की सामग्री]

[बायां कॉलम - अरबी मूल पाठ] मक्का अल-मुअज़्ज़मा में, इस आधार पर, निकाह की घोषणा के उद्देश्य से बंदूकों के उपयोग की अनुमति में कोई संकोच नहीं है क्योंकि इसकी घोषणा का आदेश शरीयत के ज्ञाता (शाने-ए-शरअ) की ज़बान से दिया गया है। और 'रद्द अल-मुह्तार' में है कि तोप का गोला प्रबल संभावना (ग़लबा-ए-ज़न्न) प्रदान करता है भले ही उसे चलाने वाला फ़ासिक़ (पापी) हो, क्योंकि यह रिवाज है कि समय बताने वाला दिन के अंत में न्याय के दरबार (दार-उल-हक्म) जाता है, फिर उसके लिए तोप चलाने का समय तय किया जाता है। इसलिए इन परिस्थितियों के कारण, गलती न होने और शरारत का इरादा न होने की प्रबल संभावना होती है, अन्यथा लोगों को गुनहगार ठहराना आवश्यक हो जाएगा [1]। इसके अतिरिक्त, इसमें यह भी है: और यह स्पष्ट है कि गाँव वालों के लिए शहर से तोपों की आवाज़ सुनकर रोज़ा रखना अनिवार्य है क्योंकि यह एक प्रकट संकेत है जो प्रबल संभावना प्रदान करता है, जो अमल (कार्य) करने के लिए अनिवार्य प्रमाण है [2]। इस प्रकार यह सिद्ध हुआ कि तोपों का प्रचलित उपयोग शरीयत के अनुकूल है। साथ ही, 'रद्द अल-मुह्तार' में है कि मनोरंजन के साधन स्वयं में निषिद्ध नहीं हैं, बल्कि मनोरंजन के उद्देश्य से...

[दायां कॉलम - उर्दू अनुवाद/व्याख्या] यह सामान्य अभ्यास है, विशेष रूप से मक्का अल-मुअज़्ज़मा में यह तरीका प्रचलित है। इसलिए, इस आधार पर निकाह के प्रचार-प्रसार के लिए हवाई फायरिंग आदि की अनुमति के बारे में क्या संदेह हो सकता है? (यानी यह निस्संदेह जायज़ है। - अनुवादक)। क्योंकि शरीयत के ज्ञाता की ज़बान से इसकी घोषणा का आदेश है। 'फतावा शामी' में है कि तोप का गोला प्रबल संभावना (ग़लबा-ए-ज़न्न) के लिए लाभकारी है भले ही तोप चलाने वाला फ़ासिक़ हो, क्योंकि आमतौर पर इस काम के लिए नियुक्त व्यक्ति दिन के अंत में दार-ए-क़ज़ा (न्यायालय) की ओर जाता है, फिर उसके लिए इसे चलाने का समय निर्धारित किया जाता है। अतः इन परिस्थितियों के कारण यह प्रबल संभावना होती है कि कोई गलती न हो और शरारत फैलाने का इरादा न हो, अन्यथा लोगों का गुनहगार होना अनिवार्य हो जाएगा। और इसी में यह भी उल्लेख है कि प्रत्यक्षतः यह है कि यदि गाँव वाले शहर की ओर से तोप के गोले की आवाज़ (चाँद दिखने की गवाही की घोषणा के रूप में) सुनें, तो उन पर रोज़ा रखना अनिवार्य हो जाएगा। इसलिए कि यह एक बाहरी संकेत है जो प्रबल संभावना का लाभ देता है, और प्रबल संभावना एक ऐसा प्रमाण है जो कार्य करना अनिवार्य कर

देता है। अतः यह सिद्ध हुआ कि इस उद्देश्य के लिए तोपें चलाना मुबाह (अनुमेय) और जायज़ है। इसके अतिरिक्त 'फतावा शामी' में है कि खेल-कूद के..

[पाद टिप्पणियाँ] 1. रद्द अल-मुह्तार, किताब अल-सौम (उपवास की पुस्तक), अध्याय: रोज़ा तोड़ने वाली चीज़ें, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 2/106। 2. रद्द अल-मुह्तार, किताब अल-सौम (उपवास की पुस्तक), अध्याय: रोज़ा तोड़ने वाली चीज़ें, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 2/91।

पृष्ठ 306/768 मजलिस-ए-दावत-ए-इस्लामी

فتاوی رضویہ جلد ۲۳

[باکس میں متن]

[بائیں طرف (عربی)]: في مكة المعظمة فعلى هذا اى تأمل فى جواز ضرب البناديق لغرض اعلان النكاح لانه مأمور باعلان عن لسان صاحب الشرع و فى ردالمحتار ان المدفع يفيد غلبة الظن وان كان ضاربه فاسقاً لان العادة ان الموقت يذهب الى دار الحكم أخر النهار فيعين له وقت ضربه فيغلب بهذه القرائن عدم الخفاء وعدم قصد الافساد و الا لزم تأثيم الناس ١ وايضا فيه والظاهر انه يلزم اهل القرى الصوم بسماع المدافع من المصر لانه علامة ظاهرة تفيد غلبة الظن حجة موجبة للعمل ٢ فثبت ان ضرب المدافع مروج مشروع، وايضاً في ردالمحتار الة اللهو ليست محرمة لعينها بل لقصد اللهو منها اما من

[دائیں طرف (اردو)]: میں معمول ہے بالخصوص مکہ مکرمہ میں یہ طریقہ رائج ہے پس اس بناء پر تشہیر نکاح کے لئے فائرنگ وغیرہ کے جواز کے بارے میں کیا اشکال ہوسکتا ہے (یعنی یہ بلا شبہ جائز ہے۔ (مترجم) کیونکہ صاحب شرع کی زبان سے اس کے اعلان کا حکم ہے، فتاوی شامی میں ہے توپ کا گولہ مفید غلبہ ظن ہے اگرچہ توپ چلانے والا فاسق ہو اس لئے عادۃً اس کام پر مقرر آدمی دن کے آخری حصے میں دارِ قضا کی طرف جاتا ہے پھر اس کے لئے چھوڑنے کا وقت مقرر کیا جاتا ہے لہذا ان قرائن کی وجہ سے غلطی کا ارتکاب نہ ہونے اور فساد پھیلانے کا ارادہ نہ ہونے کا غالب گمان ہوتا ہے ورنہ لوگوں کا گنہگار ہونا لازم آئے گا، اور اسی میں یہ بھی مذکور ہے کہ ظاہر یہ ہے کہ دیہات والے اگر شہر کی طرف سے توپ کے گولے کی آواز (بطور اعلان شہادت رؤیت چاند) سنیں تو ان پر روزہ رکھنا لازم ہو جائے گا اس لئے کہ یہ ایک ظاہری علامت ہے جو غلبہ ظن کا فائدہ دیتی ہے اور غلبہ ظن ایک ایسی دلیل ہے جو عمل کرنا واجب

کردیتی ہے لہذا ثابت ہوا کہ اس مقصد کے لئے توپیں چلانا مباح اور جائز ہے نیز فتاویٰ شامی میں ہے کہ کھیل کود کے

[حواشی] ۱۔ رد المحتار کتاب الصوم باب مایفسد الصوم دار احیاء التراث العربی بیروت ۲/ ۱۰۶ ۲۔ رد المحتار کتاب الصوم باب مایفسد الصوم دار احیاء التراث العربی بیروت ۲/ ۹۱

Fatawa Rizvia - Volume 23

(Arabic): Hearing it or being from those occupied with it. [End] I say: the prohibition of instruments of diversion is when they are intended for diversion and play outside of a wedding. As for a wedding, diversion is permissible based on the hadith of Aisha: A woman was led in procession (as a bride) to a man from the Ansar. The Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) said: "Did you not have any diversion with you? For the Ansar are pleased with diversion." Narrated by Bukhari. This is assuming that guns (firing) are among the instruments of diversion, otherwise, there was no harm in them before. And Allah, Glory be to Him, knows best.

(Urdu): Musical instruments are not forbidden in themselves; rather, using them with the intention of amusement and games is forbidden, whether the "intent of diversion" is on the part of the listener or on the part of the one using them and staying occupied with them. I say that the prohibition of instruments of diversion for the purpose of play and amusement is for occasions other than weddings. As far as weddings are concerned, their use is permissible because of the hadith of Aisha Siddiqa (may Allah be pleased with her). Accordingly, the Mother of the Believers narrated that a woman was (prepared and) sent to an Ansari man, so the Holy Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) said on that occasion: "Did you not have any means of play and amusement, because the Ansar find joy in play?" Imam Bukhari has narrated this. This is on the basis that if we accept that firing with guns, etc., is included in "instruments of diversion," otherwise, before this, there was no evil in them. And Allah Almighty knows everything best. (The response of Maulvi Riyasat Ali Khan is complete.)

Summary of the response by Shah Salamatullah in support

(Arabic): There is no doubt about the permissibility of beating the tambourine (duff) to announce the marriage, rather it is a Sunnah. In 'Fatawa al-Ghiyathiyya': Beating the duff during the marriage for announcement and publicity is a Sunnah, and it must be without cymbals and bells. [End]

(Urdu): There is no doubt or suspicion regarding the permissibility or even the status of being a Sunnah to beat the tambourine (duff) for the announcement of marriage. It is stated in 'Fatawa Ghiyathia': Beating the duff at the time of marriage is a Sunnah for its announcement and publicity, and it is necessary that the sound of the duff be without bells and cymbals...

Footnotes: 1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/223. 2. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Nikah, Chapter: The women who lead the woman to her husband, etc., Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/775. 3. Fatawa Ghiyathia, Kitab al-Istihsan, Section Four, Maktaba Islamia, Quetta, p. 109.

फ़तावा रिज़विया - जिल्द 23

(अरबी): उसे सुनना या उसमें व्यस्त रहना। [अंत] मैं कहता हूँ: मनोरंजन के उपकरणों का निषेध तब है जब उनका उद्देश्य शादी के अलावा मनोरंजन और खेल हो। जहाँ तक शादी का सवाल है, तो आयशा की हदीस के आधार पर मनोरंजन जायज़ है: एक महिला को अंसार के एक व्यक्ति के पास (दुल्हन बनाकर) ले जाया गया। पैगंबर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "क्या तुम्हारे पास कोई मनोरंजन नहीं था? क्योंकि अंसार मनोरंजन से प्रसन्न होते हैं।" बुखारी द्वारा वर्णित। यह इस धारणा पर आधारित है कि बंदूकों (फायरिंग) को मनोरंजन के उपकरणों में गिना जाए, अन्यथा पहले उनमें कोई बुराई नहीं थी। और अल्लाह सुभानहु सबसे बेहतर जानता है।

(उर्दू): वाद्ययंत्र अपने आप में हराम नहीं हैं; बल्कि, मनोरंजन और खेल के इरादे से उनका उपयोग करना हराम है, चाहे "मनोरंजन का इरादा" सुनने वाले की ओर से हो या उन्हें उपयोग करने वाले और उनमें व्यस्त रहने वाले की ओर से। मैं कहता हूँ कि खेल-कूद के उद्देश्य से मनोरंजन के उपकरणों का निषेध विवाह के अवसरों के अलावा अन्य समय के लिए है। जहाँ तक विवाह का संबंध है, आयशा सिद्दीका (रज़ियल्लाहु अन्हा) की हदीस के कारण उनका उपयोग जायज़ है। तदनुसार, उम्मुल मोमिनीन ने फ़रमाया कि एक महिला को (तैयार करके) एक अंसार पुरुष के पास भेजा गया था, तो पवित्र पैगंबर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने उस अवसर पर फ़रमाया: "क्या तुम्हारे पास खेल-कूद का कोई सामान नहीं था, क्योंकि अंसार खेल-कूद से प्रसन्न होते हैं?" इमाम बुखारी ने इसे वर्णित किया है। यह इस आधार पर है कि यदि हम यह स्वीकार कर लें कि बंदूकों से फायरिंग आदि "मनोरंजन के उपकरणों" में शामिल है, अन्यथा इससे पहले उनमें कोई दोष नहीं था। और अल्लाह तआला सब कुछ अच्छी तरह जानने वाला है। (मौलवी रियासत अली खान का जवाब पूरा हुआ।)

शाह सलामतुल्लाह के समर्थन में जवाब का सारांश

(अरबी): निकाह की घोषणा के लिए डफ़ (खंजरी) बजाने की वैधता में कोई संदेह नहीं है, बल्कि यह सुन्नत है। 'फ़तावा अल-ग़ियाथिया' में है: घोषणा और प्रचार के लिए निकाह के दौरान डफ़ बजाना सुन्नत है, और यह आवश्यक है कि यह झांझ और घंटियों के बिना हो। [अंत]

(उर्दू): निकाह की घोषणा के लिए डफ़ बजाने के जायज़ होने या यहाँ तक कि इसके सुन्नत होने में कोई शक या शुबहा नहीं है। 'फ़तावा ग़ियाथिया' में है: निकाह के अवसर पर इसके एलान और प्रचार के लिए डफ़ बजाना सुन्नत है और ज़रूरी है कि डफ़ की आवाज़ घुंघरू और झांझ के बिना हो...

पाद-टिप्पणियाँ: 1. रद अल-मुह्तार, किताब अल-हज्र व अल-इबाहह, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/223। 2. सहीह अल-बुखारी, किताब अल-निकाह, अध्याय: वे महिलाएँ जो महिला को उसके पति के पास ले जाती हैं आदि, क़दीमी कुतुब ख़ाना, कराची, 2/775। 3. फ़तावा ग़ियाथिया, किताब अल-इस्तिहसान, चौथा खंड, मकतबा इस्लामिया, क्वेटा, पृ. 109।

पृष्ठ 307/768

فتاوی رضویہ جلد ۲۳

(عربی): سامعها او من المشتغل بها اهـ قلت وحرمة الات اللهو لقصد اللهو في غير العرس واما في العرس فاللهو مباح من حديث عائشه زفت امرأة الى رجل من الانصار فقال صلى الله تعالى عليه وسلم ما كان معكم لهو فان الانصار ليعجبهم اللهو رواه البخارى وهذا على تسليم ان البناديق من الات اللهو والا فلا شناعة فيها من قبل، والله سبحانه اعلم۔

(اردو): آلات فی نفسہ حرام نہیں بلکہ کھیل تماشے کے ارادے سے ان کا استعمال کرنا حرام ہے خواہ "قصد لہو" سامع کی طرف سے ہو یا انہیں استعمال کرنے اور ان سے شغل رکھنے والے کی طرف سے ہواہ، میں کہتا ہوں آلات لہو کی حرمت لہو ولعب کے قصد سے موقع شادی کے علاوہ ہے۔ جہاں تک شادی کا تعلق ہے تو ان کا استعمال حدیث عائشہ صدیقہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا کی وجہ سے مباح ہے، چنانچہ ام المومنین نے ارشاد فرمایا کہ ایک عورت کو (تیار کرکے) ایک انصاری کے پاس بھیجا گیا تو حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے اس موقع پر ارشاد فرمایا: کیا تمہارے پاس کھیل کود کا سامان نہیں تھا کیونکہ انصار کو کھیل کود سے خوشی ہوتی ہے، امام بخاری نے اس کو روایت کیا ہے اور یہ اس بناء پر ہے کہ اگر یہ تسلیم کرلیں کہ بندوقوں سے فائرنگ وغیرہ "آلات لہو" میں شامل ہے ورنہ اس سے پہلے ان میں کوئی قباحت نہیں، اور اللہ تعالیٰ پاک سب کچھ اچھی طرح جاننے والا ہے (جواب مولوی ریاست علی خان مکمل ہو گیا ہے)

خلاصہ جواب الشاہ سلامت اللہ فی تائیدہ

(عربی): لاريب في جواز ضرب الدف لاعلان النكاح بل فى سنته فى الفتاوى الغياثية ضرب الدف فى النكاح اعلان وتشهيرا سنة ويجب ان يكون بلا سنجات و جلاجل اهـ

(اردو): اعلانِ نکاح کے لئے دف بجانا کے جواز بلکہ اس کے سنت ہونے میں کوئی شک و شبہ نہیں۔ فتاویٰ غیاثیہ میں ہے: نکاح کے موقعہ پر دف اس کے اعلان اور تشہیر کے لئے سنت ہے اور ضروری ہے کہ دف کی آواز گھنگھرو و تلیوں

حواشی: 1 ردالمحتار کتاب الحظر والاباحة داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۲۳ 2 صحیح البخاری کتاب النکاح باب النسوة اللاتی تهدین المرأة الی زوجها الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۷۷۵ 3 فتاویٰ غیاثیه کتاب الاستحسان الفصل الرابع مکتبہ اسلامیہ کوئٹہ ص ۱۰۹

[Arabic Column Text]: And similarly, the drum. Muhaqqiq al-Ayni said: The drum is only forbidden if it is for idle play and amusement; however, if it is for other than that, there is no harm in it, such as the drum of warriors and the wedding. (1) It has been authentically reported that the tambourine (duff) was played on the wedding night and during festivals in the presence of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). This was emphasized by what Ahmad and al-Tirmidhi narrated from the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), who said: 'The distinction between the lawful and the unlawful is the sound and the tambourine in marriage.' (2) And by what al-Nasa'i narrated from 'Amir bin Sa'd, who said: 'I visited Qarazah and Abu Mas'ud al-Ansari during a wedding, and there were young girls singing. I said, "You are the companions of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) and from the people of Badr, and this is happening in your presence?" They said, "Sit down if you wish and listen with us, or if you wish, go away. Permission has been granted to us..."'

[Urdu Column Text]: ...should not be loud similar to [previous text]. And the tabla (drum) is also the same. Muhaqqiq Ayni said: The drum is forbidden when it is for idle play. If it is not for this purpose, there is no harm, for example, its use for the announcement of Jihad or on the occasion of a wedding, etc. Playing the duff on the wedding night is permissible, and on the occasions of Eid, the duff was played in front of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) and it was emphasized. This is from the Hadith narrated by Imam Ahmad and Imam Tirmidhi from the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). He said: The difference between the lawful and the unlawful in marriage is the playing of the duff and singing songs. And that Hadith which Imam Nasa'i narrated from Amir bin Sa'd, he said: I went to a wedding at the place of Qarazah and Abu Mas'ud al-Ansari. There were a few girls singing songs. Seeing this scene, I said: O companions of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) from the people of Badr! Is this work happening at your place? They said: If you wish, sit with us and you listen too, and if you do not wish, then go away from here (and do not interrupt us) because...

---

1. [No text provided for note 1 in the footer]
2. Jami' al-Tirmidhi, Chapters on Marriage, Chapter on what was narrated regarding announcing the marriage, H.M. Company Delhi 1/129, Musnad

Ahmad bin Hanbal Hadith of Muhammad bin Hatib (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami Beirut 3/418 and 4/259.

[अरबी स्तंभ पाठ]: और इसी प्रकार ढोल (तब्ल)। मुहक्क़िक अल-ऐनी ने कहा: ढोल तभी मना है जब वह खेल-तमाशे और मनोरंजन के लिए हो; लेकिन अगर यह इसके अलावा किसी अन्य उद्देश्य के लिए हो, तो कोई हर्ज नहीं है, जैसे योद्धाओं का ढोल और विवाह। (1) यह प्रामाणिक रूप से सिद्ध है कि नबी (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) की उपस्थिति में निकाह की रात और त्योहारों के दौरान डफ़ (एक वाद्य यंत्र) बजाया गया था। इस बात की पुष्टि उस हदीस से होती है जिसे अहमद और तिर्मिज़ी ने नबी (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) से रिवायत किया है, उन्होंने कहा: 'निकाह में हलाल और हराम के बीच का अंतर आवाज़ और डफ़ है।' (2) और जैसा कि अल-नसाई ने आमिर बिन साद से रिवायत किया है, उन्होंने कहा: 'मैं एक निकाह के दौरान करज़ह और अबू मसूद अल-अंसारी के पास गया, वहाँ कुछ लड़कियाँ गा रही थीं। मैंने कहा, "आप अल्लाह के रसूल (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) के साथी हैं और बद्र वालों में से हैं, क्या आपके यहाँ ऐसा हो रहा है?" उन्होंने कहा, "बैठ जाओ अगर तुम चाहो और हमारे साथ सुनो, और अगर तुम चाहो तो चले जाओ। हमें इसकी अनुमति दी गई है..."'

[उर्दू स्तंभ पाठ]: ...समान रूप से ज़ोरदार न हो। और तबला भी इसी तरह है। मुहक्क़िक ऐनी ने फ़रमाया: तबला उस समय वर्जित है जब वह खेल-तमाशे के लिए हो। यदि वह इस उद्देश्य के लिए न हो तो कोई हर्ज नहीं, जैसे जिहाद की घोषणा के लिए या निकाह आदि के अवसर पर इसका उपयोग। निकाह वाली रात डफ़ बजाना जायज़ है और ईद के अवसरों पर हुज़ूर अकरम (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) के सामने डफ़ बजाया गया और इस पर ज़ोर दिया गया। यह उस हदीस से है जिसे इमाम अहमद और इमाम तिर्मिज़ी ने हुज़ूर अलैहिस सलातु वसलाम से रिवायत किया है, आपने फ़रमाया: निकाह में हलाल और हराम में फर्क डफ़ बजाने और गीत गाने से है। और वह हदीस जिसे इमाम नसाई ने आमिर बिन साद से रिवायत किया है, उन्होंने फ़रमाया: मैं एक निकाह में करज़ह और अबू मसूद अल-अंसारी के यहाँ गया, वहाँ कुछ बच्चियाँ गीत गा रही थीं। मैंने (यह दृश्य देखकर) कहा: ऐ अल्लाह के रसूल (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) के बद्री साथियों! तुम्हारे यहाँ यह काम हो रहा है? उन्होंने फ़रमाया कि अगर तुम्हारी मर्ज़ी हो तो हमारे साथ बैठकर तुम भी सुनो और अगर मर्ज़ी नहीं है तो यहाँ से चले जाओ (और हमें मत टोको) क्योंकि...

---

1. [पादलेख में नोट 1 के लिए कोई पाठ नहीं दिया गया है]

2. जामी अल-तिर्मिज़ी, निकाह के अध्याय, निकाह के एलान के बारे में रिवायत, एच.एम. कंपनी दिल्ली 1/129, मुसनद अहमद बिन हनबल हदीस मुहम्मद बिन हातिब (अल्लाह उनसे खुश हो), अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत 3/418 और 4/259।

पृष्ठ 308/768

[عربی کالم کا متن]: وكذا الطبل قال المحقق العيني والطبل انما كان منهيا اذا كان للهو اما لغيره فلا بأس كطبل الغزاة و العرس ۱ وقد صح ضرب الدف ليلة العرس وفي الاعياد عند النبي صلى الله تعالى عليه وسلم واكد ذلك بما رواه احمد والترمذي عن النبي صلى الله تعالى عليه وسلم قال فصل مابين الحلال والحرام الصوت والدف في النكاح ۲ وبما رواه النسائي عن عامر بن سعد قال دخلت على قرظة وابي مسعود الانصاری فی عرس واذا جوار يغنين فقلت انتما صاحبا رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم ومن اهل بدر يفعل هذا عندكم فقال اجلس ان شئت فاسمع معنا وان شئت اذهب رخص لنا

[اردو کالم کا متن]: کے مشابہ زور دار نہ ہو اھ اور طبلہ بھی اسی طرح ہے محقق عینی نے فرمایا: طبلہ اس وقت منع ہے جب لہو ولعب کے لئے ہو اگر اس مقصد کے لئے نہ ہو تو کوئی حرج نہیں جیسے اگر اعلان جہاد کے لئے یا شادی وغیرہ کے موقع پر اس کا استعمال اور شادی والی رات دف بجانا جائز ہے اور عید کے مواقع پر حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے روبرو دف بجائی گئی اور اس کی تاکید کی گئی اس حدیث سے جو امام احمد اور امام ترمذی نے حضور علیہ الصلوۃ والسلام سے روایت کی آپ نے ارشاد فرمایا حلال اور حرام میں فرق نکاح میں دف بجانے اور گیت گانے سے ہے، اور وہ حدیث جس کو امام نسائی نے عامر بن سعد سے روایت کیا ہے انھوں نے فرمایا میں ایک شادی میں قرظہ اور ابو مسعود انصاری کے ہاں گیا وہاں چند بچیاں گیت گاہی تھیں میں نے (یہ منظر دیکھ کر) کہا رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے اے بدری ساتھیو! تمھارے ہاں یہ کام ہورہا ہے؟ انھوں نے فرمایا کہ اگر مرضی ہو تو ہمارے ساتھ بیٹھ کر تم بھی سنو اور اگر مرضی نہیں ہے تو یہاں سے چلے جاؤ (اور ہمیں نہ ٹوکو) کیونکہ

۱۔ [حاشیہ نمبر ۱ کے لیے کوئی متن درج نہیں ہے] ۲۔ جامع الترمذی ابواب النکاح باب ماجاء فی اعلان النکاح ایچ ایم کمپنی دہلی ۱ / ۱۲۹، مسند احمد بن حنبل حدیث محمد بن حاطب رضی اللہ تعالیٰ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۳ / ۴۱۸ و ۴ / ۲۵۹

Fatawa Rizvia Volume 23

Regarding entertainment at weddings [1] - In 'Khizanat al-Muftin' it states: There is no harm if a tambourine (duff) is played on the wedding night for publicity and to announce the marriage. Jurist Abu al-Layth said: This permission applies as long as it does not have bells (jalajil). If it has bells, then it is disliked (makruh), as mentioned in 'al-Zahiriyya'. [2] I say: The general application of the Hadiths proclaims its permissibility even with bells. Perhaps the opinion of dislike is due to another reason. It has appeared from the words of Al-Muhaqqiq al-'Ayni that the tambourine and drum of a wedding are not included in idle entertainment (lahw). Even if they were, they would still be permissible in marriage based on the text of the Hadith, as pointed out by the learned respondent. We have already provided clarification on this through the narration of al-Nasa'i. Similarly, there is no doubt regarding the permissibility of firing guns and cannons at weddings and similar occasions.

We have been granted permission for games and sports on the occasion of weddings. And in 'Khizanat al-Muftin', it is mentioned that if a tambourine is played on the wedding night for the announcement of the marriage and for fame, then there is no harm in it. Jurist Abu al-Layth said that this permissibility is at the time or in the situation when the sound of the tambourine is like the jingle of a bell, but if that sound is similar to a bell and has a jingle, then its use (i.e., playing the tambourine) is disliked (makruh). The same is in 'Fatawa Zahiriyya'. I say that the general mention in Hadiths announces that despite having a jingling sound like a bell, the use of 'jalajil' is permissible, and the statement of dislike might be due to some other reason. Also, it appeared from the words of Al-Muhaqqiq al-'Ayni that playing the tambourine and drum in a wedding is not counted as idle entertainment (lahw), and even if it were, their use is permissible because of the text of the Hadith, and the statement of dislike might be due to some other reason. Also, it appeared from the words of Al-Muhaqqiq al-'Ayni that playing the tambourine and drum in a wedding is not counted as idle entertainment, and even if it were, their use is permissible because of the text of the Hadith, as the learned respondent has provided the benefit of this knowledge, and we have already made a clarification of this with reference to the narration of al-Nasa'i.

---

[1] Sunan al-Nasa'i, Book of Marriage, Entertainment and Singing at Weddings, Nur Muhammad Factory of Book Trade, Karachi, 2/92. [2] Khizanat al-Muftin, Book of Disliked Matters, Manuscript, 2/211.

फ़तावा रिज़विया खंड 23

शादियों के अवसर पर खेल-कूद की अनुमति दी गई है। और 'ख़ज़ानतुल मुफ़्तीन' में है कि शादी वाली रात निकाह के ऐलान और प्रसिद्धि के लिए यदि डफ (एक प्रकार का वाद्य यंत्र) बजाया जाए तो इसमें कोई बुराई नहीं है। फकीह अबू लैथ ने फ़रमाया कि यह अनुमति तब है या उस स्थिति में है जब डफ की आवाज़ घंटी की झंकार जैसी न हो, लेकिन अगर वह आवाज़ घंटी के समान और झंकार वाली हो तो उसका उपयोग (यानी डफ बजाना) मकरूह (नापसंद) है, वैसा ही 'फ़तावा ज़हीरिया' में भी है। मैं कहता हूँ कि हदीसों का सामान्य रूप से आना इस बात की घोषणा कर रहा है कि "जलाजिल" (घंटी जैसी आवाज़) होने के बावजूद इसका उपयोग जायज़ है और मकरूह वाला कथन शायद किसी और कारण से हो। साथ ही मोहक़्क़िक ऐनी के कलाम (शब्दों) से स्पष्ट हुआ कि शादी में डफ और तबला बजाना 'लह्व' (व्यर्थ मनोरंजन) में नहीं गिना जाता, और यदि गिना भी जाए तो हदीस के स्पष्ट प्रमाण (नस्) के कारण उनका उपयोग जायज़ है, जैसा कि विद्वान उत्तरदाता ने जानकारी दी है। हमने पहले भी नसाई की रिवायत के हवाले से इसकी स्पष्टता कर दी है। इसी तरह, शादियों और इसी तरह के अन्य अवसरों पर बंदूकों और तोपों के दागे जाने की वैधता में कोई संदेह नहीं है।

हमें शादियों के अवसरों पर खेल-कूद की अनुमति दी गई है। और 'ख़ज़ानतुल मुफ़्तीन' में है कि शादी वाली रात निकाह के ऐलान और शोहरत के लिए यदि डफ बजाया जाए तो इसमें कोई हर्ज नहीं है, फकीह अबू लैथ ने फ़रमाया कि यह जवाज़ (अनुमति) उस वक़्त है या उस सूरत में है कि जब डफ की आवाज़ घंटी की झंकार जैसी हो, लेकिन वह आवाज़ अगर घंटी के मुशाबः(समान) और झंकार वाली हो तो उसके इस्तेमाल (यानी डफ बजाना) मकरूह है, यूँ ही 'फ़तावा ज़हीरिया' में भी है। मैं कहता हूँ कि हदीसों का 'अला अल-इतलाक़' (सामान्य रूप से) वारिद होना इस बात का ऐलान कर रहा है कि "जलाजिल" घंटी की झंकार जैसी आवाज़ होने के बावजूद इसका इस्तेमाल जायज़ है और कराहत वाला क़ौल शायद किसी दूसरी वजह से हो, नीज़ मोहक़्क़िक ऐनी के कलाम से ज़ाहिर हुआ कि शादी में डफ और तबला बजाना लह्व में शुमार नहीं होता और अगर शुमार हो भी तो नस्-ए-हदीस की वजह से उनका इस्तेमाल जायज़ है और कराहत वाला क़ौल शायद किसी दूसरी वजह से हो, नीज़ मोहक़्क़िक ऐनी के कलाम से ज़ाहिर हुआ कि शादी में डफ और तबला बजाना लह्व में शुमार नहीं होता और अगर शुमार हो भी तो नस्-ए-हदीस की वजह से उनका इस्तेमाल जायज़ है जैसा कि फ़ाज़िल मुजीब ने इफ़ादा पेश किया है और रिवायत-ए-नसाई के हवाले से हमने इसकी तसरीह (स्पष्टीकरण) क़ब्ल अज़ीं (इससे पहले) कर दी है।

1. सुनन अन-नसाई, निकाह की किताब, शादियों में मनोरंजन और गायन, नूर मोहम्मद कारख़ाना तिजारत-ए-कुतुब, कराची, 2/92।
2. ख़ज़ानतुल मुफ़्तीन, मकरूह चीज़ों की किताब, हस्तलिखित प्रति, 2/211।

पृष्ठ 309/768

في اللهو عند العرس [1]- وفي خزانة المفتين لا بأس بان يكون ليلة العرس دف يضرب للشهرة واعلان النكاح- وقال الفقيه ابو الليث هذا اذالم يكن عليه جلاجل اما اذا كان فيكره كذا في الظهيرية [2]اقول: اطلاق الاحاديث ينادي بجوازه مع الجلاجل ايضاً ولعل القول بالكراهة لعلة اخرى وقد ظهر من كلام المحقق العيني ان دف العرس وطبله ليسا داخلين في اللهو ولو كانا جاز ايضاً في النكاح بنص الحديث كما افاده الفاضل المجيب وقد منّاً التصريح بذلك في رواية النسائي وكذا الاشبهة في جواز ضرب البناديق والمدافع في العرس وامثاله-

ہمیں شادیوں کے مواقع پر کھیل کود کی رخصت دی گئی ہے۔ اور خزانہ المفتین میں ہے کہ شادی والی رات اعلان نکاح اور شہرت کے لئے اگر دف بجائی جائے تو اس میں کوئی حرج نہیں، فقیہ ابو اللیث نے فرمایا کہ یہ جواز اس وقت ہے یا اس صورت میں ہے کہ جب دف کی آواز گھنٹی کی جھنکار جیسی ہو لیکن وہ آواز اگر گھنٹی کے مشابہ اور جھنکار والی ہو تو اس کے استعمال (یعنی دف بجانا) مکروہ ہے، یونہی فتاوی ظہیریہ میں بھی ہے۔ میں کہتا ہوں کہ حدیثوں کا علی الاطلاق وارد ہونا اس بات کا اعلان کر رہا ہے کہ "جلاجل" گھنٹی کی جھنکار جیسی آواز ہونے کے باوجود اس کا استعمال جائز ہے اور کراہت والا قول شاید کسی دوسری وجہ سے ہو نیز محقق عینی کے کلام سے ظاہر ہوا کہ شادی میں دف اور طبلہ بجانا لہو میں شمار نہیں ہوتا اور اگر شمار ہو بھی تو نص حدیث کی وجہ سے ان کا استعمال جائز ہے اور کراہت والا قول شاید کسی دوسری وجہ سے ہو، نیز محقق عینی کے کلام سے ظاہر ہوا کہ شادی میں دف اور طبلہ بجانا لہو میں شمار نہیں ہوتا اور اگر شمار ہو بھی تو نص حدیث کی وجہ سے ان کا استعمال جائز ہے جیسا کہ فاضل مجیب نے افادہ پیش کیا ہے اور روایت نسائی کے حوالہ سے ہم نے اس کی تصریح قبل ازیں

[1] سنن النسائی کتاب النکاح اللهو والغناء عند العرس نور محمد کارخانه تجارت کتب کراچی ۲/ ۹۲ [2]

خزانہ المفتین کتاب الکراهیة قلمی نسخه ۲/ ۲۱۱

...has been done, and similarly there is no doubt in the permissibility of firing guns or cannons during weddings etc.

The Answer:

O Allah! All praise is for You alone, and the intent of the servants is towards You. Send blessings upon Your noble Beloved, who bestows joy and prevents evil-stirring deeds, and may mercy descend upon his family and companions until the Day of Resurrection.

[Arabic Column]: O Allah, praise be to You and to You is the intent. Send blessings upon Your Beloved, the Light, the Giver of Joy, and upon his Family and Companions until the Day of Resurrection. Striking the tambourine (Daff) to announce the marriage and express joy on commendable occasions of happiness is permissible and allowed, there is no sin in it; rather, it is recommended and desired for a beloved purpose. However, it is disliked for men in all cases, and its permissibility is for women according to what the leading scholars have said. It is appropriate only for young girls among slave-girls and offspring, and not for noble women of status. In 'Ad-Durr al-Mukhtar', it is permissible to strike the tambourine in it [marriage]. He meant the wedding. It says in 'Radd al-Muhtar' that the permissibility of striking the tambourine in it is specific to women, as in 'Al-Bahr' from 'Al-Mi'raj' after mentioning that it is permissible in marriage and what is in its meaning of an occurrence of joy. He said: And it is disliked for men according to...

[Urdu Column]: Yes, playing the 'Daff' (tambourine) for announcing a marriage and expressing joy on recommended occasions is permissible and allowed; rather, with a good intention, it is recommended and desired. However, it is disliked for men in all cases, but it is permissible for women as stated by eminent scholars. Similarly, it is permissible for small girls to play the 'Daff', whether they are free or slave girls, but not for women of noble appearance and features. Thus, it is stated in 'Durr al-Mukhtar' that playing the 'Daff' at weddings is permissible. Allama Shami has written in his fatwas that playing the 'Daff' at weddings is specific to women, because it is narrated in 'Al-Bahr ar-Ra'iq' with reference to 'Mi'raj ad-Dirayah' that after mentioning this issue, playing the 'Daff' on occasions of marriage and similar joys, although permissible...

---

[1] Ad-Durr al-Mukhtar, Kitab ash-Shahadat, Bab Qabul ash-Shahada, Mujtabai Press Delhi 2/96

...कर दी है और इसी तरह शादी वगैरह में बंदूकों से फायरिंग करने और तोप से गोला बारी करने के जवाज़ (अनुमतता) में भी कोई शक नहीं।

अल-जवाब (उत्तर):

ऐ अल्लाह! तेरे ही लिए सब तारीफ़ है और तेरी ही तरफ बंदों का क़सद (इरादा) है और अपने मुबारक हबीब पर रहमत भेज जो ख़ुशी अता करने वाले, शर अंगेज़ कामों से रोकने वाले और क़यामत के दिन तक उनकी आल और साथियों पर नुज़ूल-ए-रहमत (रहमत का अवतरण) हो।

[अरबी कॉलम]: ऐ अल्लाह, तेरे लिए ही सब तारीफ़ है और तेरी ही ओर इरादा है। अपने प्यारे प्रकाश स्वरूप प्रियतम पर, जो ख़ुशी देने वाले हैं, और उनकी आल और साथियों पर प्रलय के दिन तक रहमत भेज। विवाह की घोषणा और ख़ुशी के सुखद अवसरों पर दफ़ बजाना जायज़ और अनुमत है, इसमें कोई पाप नहीं; बल्कि यह एक प्रिय उद्देश्य के लिए वांछनीय और इच्छित है। लेकिन पुरुषों के लिए हर हाल में मकरूह (नापसंद) है, और औरतों के लिए जायज़ है जैसा कि महान विद्वानों ने कहा है। यह केवल दासियों और बच्चों जैसी छोटी बच्चियों के लिए उचित है, न कि प्रतिष्ठित महिलाओं के लिए। 'दुर्रे मुख्तार' में है कि इसमें (विवाह में) दफ़ बजाना जायज़ है। इससे उनका तात्पर्य शादी से है। 'रद्दुल मुहतार' में कहा गया है कि इसमें दफ़ बजाना औरतों के साथ विशेष है, जैसा कि 'बहर' में 'मेराज' के हवाले से इसके निकाह और ख़ुशी के समान अवसरों पर जायज़ होने के ज़िक्र के बाद है। उन्होंने कहा: और यह पुरुषों के लिए मकरूह है...

[उर्दू कॉलम]: हाँ, निकाह के ऐलान और ख़ुशी के इज़हार के लिए मुस्तहब (पसंदीदा) मौकों पर दफ़ बजाना जायज़ और मुबाह (अनुमत) है बल्कि अच्छे इरादे से मंदूब और मतलूब (वांछनीय) है। लेकिन पुरुषों के लिए हर हाल में नापसंद है, अलबत्ता औरतों के लिए जायज़ है जैसा कि बड़े विद्वानों ने फ़रमाया है। इसी तरह छोटी बच्चियों के लिए चाहे वो आज़ाद हों या दासी, दफ़ बजाना जायज़ है न कि उन मोअज़्ज़ज़ (सम्मानित) शक्ल ओ शबाहत रखने वाली महिलाओं के लिए। चुनांचे 'दुर्र-ए-मुख्तार' में है कि शादियों में दफ़ बजाना जायज़ है। अल्लामा शामी ने अपने फ़तावा में लिखा है कि शादियों में दफ़ बजाना औरतों के साथ ख़ास है इसलिए कि 'अल-बह्र-उर-रायक़' में 'मेराज-उद-दिराया' के हवाले से नक़ल किया गया है कि इस मसले के ज़िक्र करने के बाद कि निकाह और उस जैसी ख़ुशी के मौक़े पर अगरचे दफ़ बजाना मुबाह है...

[1] अल-दुर्र-उल-मुख्तार, किताबुश शहादात, बाबू क़बूलुश शहादा, मत्तबा मुजतबाई देहली २/ ९६

पृष्ठ ३१० / ७६८

کردی ہے اور اسی طرح شادی وغیرہ میں بندوقوں سے فائرنگ کرنے اور توپ سے گولا باری کرنے کے جواز میں بھی کوئی شبہ نہیں۔

الجواب:

اے اللہ! تیرے ہی لئے سب تعریف ہے اور تیری ہی طرف بندوں کا قصد ہے اور اپنے مبارک حبیب پر رحمت بھیج جو خوشی عطا کرنیوالے شر انگیز کاموں سے روکنے والے اور قیامت کے دن تک ان کی آل اور ساتھیوں پر نزول رحمت ہو۔

[عربی کالم]: اللهم لك الحمد واليك الصمد صل على حبيبك النور مانح السرور وعلى اله وصحبه الى يوم النشور ضرب الدف لاعلان النكاح واظهار السرور في مستحبات الافراح جائز ومباح مافيہ جناح بل مندوب ومطلوب بالقصد المحبوب لكن يكره للرجال بكل حال وانما جواز للنساء على ماقاله فحول العلماء وانما ينبغي لنحو الجوارى من الاماء والذراري دون السردات ذوات الهيئات فى الدر المختار جاز ضرب الدف فيه اھ يريد العرس قال فى رد المحتار جواز ضرب الدف فيه خاص بالنساء كما في البحر عن المعراج بعد ذكره انه مباح في النكاح ومافي معناه من حادث سرور قال وھو مكروه للرجال على

[اردو کالم]: ہاں اعلان نکاح اور اظہار خوشی کے لئے مستحب مواقع میں دف بجانا جائز اور مباح ہے بلکہ اچھے ارادے سے مندوب و مطلوب ہے لیکن مردوں کے لئے ناپسندیدہ ہے البتہ عورتوں کے لئے جائز ہے جیسا کہ اکابر علماء نے ارشاد فرمایا۔ اسی طرح چھوٹی بچیوں کے لئے خواہ آزاد ہوں یا لونڈیاں دف بجانا جائز ہے نہ کہ ان معزز شکل و شباہت رکھنے والی خواتین کے لئے۔

چنانچہ در مختار میں ہے۔ شادیوں میں دف بجانا جائز ہے۔ علامہ شامی نے اپنے فتاویٰ میں لکھا ہے کہ شادیوں میں دف بجانا عورتوں کے ساتھ خاص ہے اس لئے کہ البحر الرائق میں معراج الدرایہ کے حوالے سے منقول ہے کہ اس مسئلہ کے ذکر کرنے کے بعد کہ نکاح اور اس جیسی خوشی کے موقع پر اگر چہ دف بجانا مباح ہے

---

[1] الدرالمختار کتاب الشهادات باب قبول الشهادة مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۹۶

Fatawa Ridawiyya, Volume 23

Main Text: (Arabic): Every situation that involves resembling women[1] [end of quote]. And Ibn Hibban recorded in his Sahih from the Mother of the Believers, al-Siddiqah (may Allah be pleased with her), who said: "There was a girl from the Ansar with me whom I gave in marriage. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: 'O Aisha, do you not sing? For this tribe of the Ansar loves singing.'"[2] (Urdu): But in every situation, it is disliked (Makruh) for men because it creates a resemblance with women. As Ibn Hibban has recorded in his Sahih on the authority of Sayyidah Aisha Siddiqah (may Allah be pleased with her). The mother (Aisha) stated: "I had a girl from the Ansar tribe with me; I arranged her marriage under my supervision. The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: 'Don't you sing? Because the Ansar like singing.'"

(Arabic): al-Qari said: al-Turpushti said it is possible that the address is in the third person (absentee) to a group of women, and the intended ones are the slave girls and commoners who followed her in that, for free women would disdain such a thing. Or it could be an address to those present, where the action is attributed to the one who orders it and gives permission for it. (Urdu): Mulla Ali Qari said that the Hadith scholar al-Turpushti said: "There is a possibility here in this word 'Tughannina' (do you sing) that it addresses a group of women in a third-person manner, referring to the slave girls and ordinary women who accompanied the girl in the wedding procession, because free women would detest this task. And it is also possible that this word is in the second-person (present) form addressing women, and the action is attributed to the one who commands and grants permission."

(Arabic): I say: the following narration supports this, which has these words: "Did you send with her someone who sings?"[3] etc. (Urdu): I say that the upcoming narration supports this, which has these words: "Have you sent a singing woman with the bride?"

Footnotes: 1. Radd al-Muhtar, Book of Testimonies, Chapter on Acceptance of Testimony, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 4/382. 2. Mawarid al-Zaman, Extra narrations of Ibn Hibban, Chapter on Singing and Play at Weddings, Hadith 2021, Al-Matba’ah al-Salafiyyah, p. 494; Mishkat al-Masabih, citing Ibn Hibban in his Sahih, Book of Marriage, Chapter on Announcement of Marriage, Matba’ Mujtabai Delhi, p. 272. 3. Mirqat al-Mafatih, Book of Marriage, Chapter on Announcement of Marriage, Second Section, Maktabah Habibiyyah, Quetta, 6/314.

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 23

मुख्य पाठ: (अरबी): महिलाओं की नकल करने की हर स्थिति[1] [उद्धरण समाप्त]। और इब्न हिब्बान ने अपनी सहीह में मोमिनों की माँ सिद्दीक़ा (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) के हवाले से उल्लेख किया है, उन्होंने कहा: 'मेरे पास अंसार कबीले की एक लड़की थी जिसकी मैंने शादी कराई। अल्लाह के रसूल (उन पर अल्लाह की शांति और कृपा हो) ने कहा: ऐ आयशा, क्या तुम गाती नहीं हो? क्योंकि अंसार का यह कबीला गाना पसंद करता है।'[2] (उर्दू): लेकिन हर हाल में पुरुषों के लिए यह मकरूह है क्योंकि इसमें महिलाओं के साथ समानता पैदा होती है। जैसा कि इब्न हिब्बान ने अपनी सहीह में सैयदा आयशा सिद्दीक़ा (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) के हवाले से निकाला है। माई साहिबा ने फ़रमाया कि मेरे पास कबीला अंसार की एक बच्ची थी, मैंने अपनी निगरानी में उसकी शादी कराई। हुज़ूर (उन पर अल्लाह की शांति और कृपा हो) ने फ़रमाया: 'क्या तुम गाती नहीं हो? क्योंकि अंसार तो गाने को पसंद करते हैं।'

(अरबी): कारी ने कहा कि अल-तूरपुश्ती ने कहा कि संभव है कि यह संबोधन परोक्ष (थर्ड पर्सन) रूप से महिलाओं के एक समूह के लिए हो, और उनसे मुराद वे दासियाँ और निम्न श्रेणी की महिलाएँ हों जो उनके पीछे इस काम में शामिल हुईं, क्योंकि स्वतंत्र महिलाएँ इससे परहेज करती हैं। या यह उपस्थित लोगों के लिए संबोधन हो सकता है, जहाँ कार्य का संबंध आदेश देने वाले और अनुमति देने वाले से हो। (उर्दू): मुल्ला अली कारी ने फ़रमाया कि मुहद्दिस तूरपुश्ती ने कहा: 'यहाँ इस लफ़्ज़ "तुग़न्नीना" में संभावना है कि यह ग़ायब के तरीके पर औरतों की जमाअत को खिताब हो और उनसे मुराद वे बांदियाँ और मामूली औरतें हों जो उस बच्ची के साथ बारात में गईं, क्योंकि आज़ाद औरतें इस काम से नफ़रत करती थीं। और यह भी हो सकता है कि यह लफ़्ज़ सीग़ा-ए-हाज़िर के तरीके पर हो जिसकी मुख़ातब औरतें हों और फ़ेल (क्रिया) का निस्बत हुक्म देने और इजाज़त देने वाले की तरफ हो।'

(अरबी): मैं कहता हूँ: आने वाली रिवायत इसकी पुष्टि करती है जिसके शब्द ये हैं: "क्या तुमने उसके साथ किसी गाने वाली को भेजा है?"[3] इत्यादि। (उर्दू): मैं कहता हूँ कि आइंदा की रिवायत इसकी ताईद करती है जिसके ये अल्फ़ाज़ हैं: "क्या तुमने दुल्हन के साथ किसी गाने वाली औरत को भेजा है?"

पाद टिप्पणियाँ (Footnotes): 1. रद-उल-मुहतार, किताब-उश-शहादत, गवाही की मक़बूलियत का बाब, दार इहया-उत-तुरास अल-अरबी, बेरुत, 4/382। 2. मवारिद अज़-ज़मान, ज़वाइद इब्न हिब्बान, निकाह में गाने और खेलने का बाब, हदीस 2021, अल-मतबा-अस-सलफ़िया, पृष्ठ 494; मिशकात अल-मसाबीह, इब्न हिब्बान की सहीह के हवाले से, किताब-उन-निकाह, निकाह के ऐलान का बाब, मतबा मुजतबाई दिल्ली, पृष्ठ 272। 3. मिरक़ात अल-मफ़ातीह, किताब-उन-निकाह, निकाह के ऐलान का बाब, दूसरी फ़स्J, मकतबा हबीबिया, क्वेटा, 6/314।

पृष्ठ 311 का 768

متن: (عربی کالم): کل حال للتشبه بالنساء[1] اهـ. واخرج ابن حبان في صحيحه عن ام المومنين الصديقة رضی الله تعالی عنها قالت کانت عندی جارية من الانصار زوجتها فقال رسول الله صلی الله تعالی علیه وسلم یا عائشه الاتغنین فان هذا الحی من الانصار یحبون الغناء[2] قال القاری قال التوربشتی یحتمل ان یکون علی خطاب الغیبة بجماعة النساء والمراد منهن من تبعها في ذلك من الاماء والسفلة فان الحرائر لیستنکفن من ذلك وان یکون علی خطاب الحضور لهن ویکون من اضافة الفعل الی الامر به والأذن فیه قلت ویؤیده الروایة الاتیه ارسلتم معها من تغنی[3] الخ اما

(اردو کالم): لیکن ہر حال میں مردوں کے لئے مکروہ ہے کیونکہ اس میں عورتوں کے ساتھ مشابہت پیدا ہوتی ہے اھـ چنانچہ ابن حبان نے اپنی صحیح میں سیدہ عائشہ صدیقہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا کے حوالے سے تخریج فرمائی مائی صاحبہ نے ارشاد فرمایا کہ میرے پاس قبیلہ انصار کی ایک بچی تھی میں نے اپنی نگرانی میں اس کی شادی کرائی حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے ارشاد فرمایا کیا تم گاتی نہیں ہو کیونکہ انصار تو گانے کو پسند کرتے ہیں۔ ملا علی قاری نے فرمایا کہ محدث تور پتشتی نے کہا یہاں اس لفظ "تغنین" میں احتمال ہے کہ غیبت کے طریقے پر عورتوں کی جماعت سے خطاب ہو اور ان سے وہ باندیاں اور معمولی عورتیں مراد ہوں جو اس بچی کے ساتھ بارات میں گئیں اس لئے کہ آزاد عورتیں اس کام سے نفرت کرتی تھیں اور یہ بھی ہوسکتا ہے کہ یہ لفظ صیغہ حاضر کے طریقہ پر ہو جس کی مخاطب عورتیں ہوں اور فعل کی اضافت آمر اور اجازت دینے والے کی طرف ہو، میں کہتا ہوں کہ آئندہ کی روایت اس کی تائید کرتی ہے جس کے یہ الفاظ ہیں کیا تم نے دلھن کے ساتھ کسی گویا عورت کو بھیجا ہے؟

حواشی: 1 ردالمحتار کتاب الشهادات باب قبول الشهادة دار احیاء التراث العربی بیروت ۴/ ۳۸۲ 2 موارد الظمان زوائد ابن حبان باب الغناء واللعب فی العرس حدیث ۲۰۲۱ المطبعة السلفیه ص ۴۹۴ ، مشکوة المصابیح بحواله ابن حبان في صحیحه کتاب النکاح باب اعلان النکاح مطبع مجتبائی دہلی ص ۲۷۲ 3 مرقاة المفاتیح کتاب النکاح باب اعلان النکاح الفصل الثاني مکتبہ حبیبیہ کوئٹہ ۶/ ۳۱۴

[Arabic Text Section:] Bells (al-jalajil) are considered part of vain amusement (lahw batil), and the prohibition against them is well-known. This is recorded in the pages of the hearts (zubar al-sudur) because of the melodiousness they contain. Scholars have even discouraged striking a plain object in a way that produces a singing-like sound; so what of that which is inherently flawed? The learned respondent has already cited from Allama Shami, via Fatawa al-Sirajiyya, that the permissibility of playing the 'daf' (frame drum) at weddings is conditional upon it not having bells and not being played in a melodious singing manner. The presence of bells in drums was not established during the era of Hadith and the Prophethood; rather, it is a later amusement invented by those inclined towards play and idleness. In Mirqat al-Mafatih, a commentary on Mishkat, it says: "(Then some young girls came to us)" – using the diminutive form (juwayriyat). It is said that they were daughters of the Ansar, not slaves. "(playing the drum)" – it is said that those girls had not reached the age of puberty/desire, and their drumming was not accompanied by bells. Allama Akmal al-Din said: "What is meant by it [is the practice of the] early generations..."

[Urdu Text Section:] As for the sound of the 'daf' being like the tinkling of bells or the jingling of gongs, this is counted as vain amusement, and its prohibition is well-known. Thus, it is written upon the tablets of the hearts because it involves pleasant sounds and melodiousness. Even though the jurists (fuqaha) have declared it disliked (makruh) to play a simple thing in a way that mimics a song's form and style, then what can be said of something that is inherently defective? Thus, the learned respondent has already quoted from Allama Shami, with reference to Fatawa al-Sirajiyya, that the permissibility of playing the 'daf' at weddings is conditional upon the absence of a 'ting-ting' (jingling) sound and that it should not be played in a singing manner. In the era of Hadith and the Messenger, there was no 'ting-ting' or melodious sound with the 'daf'; rather, these vain entertainments were invented and innovated by people of falsehood after the era of the Messenger. Hence, it is in Mirqat, a commentary on Mishkat, that "we had some young girls who were playing the 'daf'". Here, the word 'juwayriyat' is used in the Hadith, which is the plural of 'juwayriya' and is a diminutive form. It is said that the young girls of the Ansar are meant by this, not slave girls. And it is also said that they were not fully grown, and their 'daf' did not have a melodious or 'ting-ting' sound. Accordingly, Allama Akmal al-Din said that their 'daf' [refers to the time of] the early generations...

[1] Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wal-Ibahah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/223.

जिल्द 23 | फतावा रज़विया

[अरबी पाठ अनुभाग:] घुँघरू (अल-जलाजिल) व्यर्थ मनोरंजन (लह्व-ए-बातिल) का हिस्सा हैं, और उनके विरुद्ध निषेध सुप्रसिद्ध है। यह दिलों की पट्टियों (ज़ुबरुस सुदूर) में दर्ज है क्योंकि इसमें सुरीलापन होता है। विद्वानों ने एक सादी वस्तु को भी गायन के तरीके से बजाने को नापसंद किया है; तो फिर उस चीज़ के बारे में क्या कहा जाए जो अपने आप में ही दोषपूर्ण है? विद्वान उत्तरदाता ने अल्लामा शामी के माध्यम से, फ़तावा अल-सिराजिया का हवाला देते हुए पहले ही बताया है कि शादियों में 'डफ' (फ्रेम ड्रम) बजाने की अनुमति इस शर्त पर है कि उसमें घुँघरू न हों और उसे गायन के सुरीले अंदाज़ में न बजाया जाए। हदीस और नुबुव्वत (पैग़म्बरी) के युग में डफ में घुँघरू होने का प्रमाण नहीं मिलता; बल्कि यह बाद का मनोरंजन है जिसे खेल-तमाशे और आलस्य में डूबे लोगों ने ईजाद किया है। मिश्क़ात की व्याख्या 'मिरक़ात अल-मफ़ातीह' में कहा गया है: "(फिर कुछ छोटी बच्चियाँ हमारे पास आईं)" - यहाँ 'जुवैरियात' (तस्गीर/छोटापन दर्शाने वाला शब्द) का उपयोग किया गया है। कहा जाता है कि वे अंसार की बेटियाँ थीं, दासियाँ नहीं। "(डफ बजा रही थीं)" - कहा जाता है कि वे बच्चियाँ अभी यौवन/इच्छा की आयु तक नहीं पहुँची थीं, और उनके डफ के साथ घुँघरू नहीं थे। अल्लामा अकमल अल-दीन ने कहा: "इससे मुराद पूर्वजों के समय का..."

[उर्दू पाठ अनुभाग:] जहाँ तक डफ की आवाज़ घुँघरू या घंटी की झनकार जैसी होने की बात है, तो यह व्यर्थ मनोरंजन में गिना जाता है, और इसकी मनाही मशहूर है। चुनाँचे यह सीनों की तख्तियों पर लिखा हुआ है क्योंकि इसमें खुश-आवाज़ी और सुरीलापन है। जबकि फ़ुक़हा-ए-किराम (धर्मशास्त्रियों) ने किसी साधारण चीज़ को भी गाने की शक्ल और तरीके पर बजाने को मकरूह (नापसंद) करार दिया है, फिर उसका क्या कहना जो अपनी ज़ात में ही दोषपूर्ण हो? चुनाँचे विद्वान उत्तरदाता ने अल्लामा शामी के हवाले से फ़तावा सिराजिया से पहले ही नकल किया है कि शादी में डफ बजाने की अनुमति इस शर्त पर आधारित है कि उसमें 'टन-टन' की आवाज़ (झंकार) न हो और उसे गाने के अंदाज़ में न बजाया जाए। हदीस और रिसालत के ज़माने में डफ के लिए 'टन-टन' की सुरीली आवाज़ नहीं थी; बल्कि ये खेल-तमाशे की बातें रिसालत के ज़माने के बाद बातिल लोगों ने ईजाद की हैं। चुनाँचे मिरक़ात शरह मिश्क़ात में है कि "हमारे पास कुछ छोटी बच्चियाँ थीं जो डफ बजा रही थीं"। यहाँ हदीस में शब्द 'जुवैरियात' है जो 'जुवैरिया' का बहुवचन और तस्गीर का रूप है। कहा गया है कि इनसे मुराद अंसार की छोटी बच्चियाँ हैं, न कि लौंडियाँ। और यह भी कहा गया है

कि वे पूरी तरह जवान नहीं थीं, और उनके डफ की आवाज़ सुरीली और 'टन-टन' वाली नहीं थी। तदनुसार, अल्लामा अकमल अल-दीन ने फ़रमाया कि उनके डफ से मुराद प्राचीन काल...

---

[1] रद-अल-मुह्तार, किताब अल-हज़्र वल-इबाहह, दार इहया अत-तुरास अल-अरबी, बेरूत, 5/223.

[عربی متن کا حصہ:] الجلاجل فمن اللهو الباطل والنهي عنها مشهور وفی زبر الصدور مزبور وذلك لما فيها من التطريب وقد كرهوا ضرب الساذج على هيئة الطرب فكيف بما به في نفسه معيب وقد قدم الفاضل المجيب عن العلامة الشامي عن الفتاوى السراجية ان هذا ای جواز ضرب الدف في العرس اذا لم تكن له جلاجل ولم يضرب على هيئة التطرب اه ولم يثبت وجودها في الدفوف في زمن الحديث والرسالة بل هو لهو حديث اخترعه بعده اهل اللعب والبطالة في المرقاة شرح المشكوة (فجعلت جوير يأت لنا) بالتصغير قيل المراد بهن بنات الانصار لا المملوكات (يضربن بالدف) قيل تلك البنات لم يكن بالغات حد الشهوة وكان دفهن غير مصحوب بالجلاجل، قال اكمل الدين المراد به

[اردو متن کا حصہ:] رہا یہ کہ دف کی آواز گھنگرو اور گھنٹی کی جھنکار کی طرح ہو تو یہ لہو باطل میں شمار ہے اور اس سے ممانعت مشہور ہے چنانچہ یہ سینوں کی تختیوں پر لکھا ہوا ہے اس لئے کہ اس میں خوش آوازی اور سریلا پن ہے۔ حالانکہ فقہائے کرام نے کسی سادہ چیز کو گانے کی شکل اور ہیئت پر بجانے کو مکروہ قرار دیا ہے پھر اس کا کیا کہنا جو بذاتہ عیب دار ہو ، چنانچہ فاضل مجیب علامہ شامی سے بحوالہ فتاویٰ سراجیہ پہلے نقل کیا ہے کہ شادی میں دف بجانے کا جواز اس شرط سے مشروط ہے کہ اس میں ٹن ٹن کی آواز نہ ہو اور وہ گانے کی ہیئت پر بھی نہ بجایا جائے اور حدیث اور رسالت کے زمانے میں دف کے لئے ٹن ٹن کی سریلی آواز نہ تھی بلکہ یہ کھیل تماشے کی باتیں زمانہ رسالت کے بعد ارباب باطل نے ایجاد واختراع کر لیں چنانچہ مرقاۃ شرح مشکوٰۃ میں ہے کہ ہمارے ہاں چند چھوٹی بچیاں تھیں جو دف بجا رہی تھیں ، یہاں حدیث میں لفظ جویریات ہے جو جویریہ کی جمع اور صیغہ تصغیر ہے کہا گیا کہ ان سے انصار کی چھوٹی بچیاں مراد ہیں لہٰذا باندیاں مراد نہیں، اور یہ بھی کہا گیا کہ مکمل جوان نہ تھیں

اور ان کی دف کی آواز سریلی اور ٹن ٹن والی نہ تھی، چنانچہ علامہ اکمل الدین نے فرمایا ان کی دف سے زمانہ متقدمین

---

1 ردالمحتار کتاب الحظر والاباحة دار احیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۲۲۳ صفحہ 312 از 768

Fatawa Rizvia, Volume 23

(Boxed Text - Arabic Content in Left Column): The 'Daf' (tambourine) that existed in the times of the predecessors (is meant). As for that which has bells/jinglets, it ought to be disliked (makruh) by consensus. (Summary ends). Do not lose sight of the fact that all idle amusement (lahw) is inherently forbidden, whether its sound is thin or thick. As for what is permitted during weddings and such, like beating the 'Daf' and reciting permissible poetry with a permissible or recommended intention, not for defective play and amusement, it is only called 'lahw' (amusement) figuratively, just as the three Sunnah acts (playing with horses, one's wife, and archery) are called 'playing' out of necessity. Thus, there is no contradiction between the Hadith of Qaradhah bin Ka'b and Abu Mas'ud (may Allah be pleased with them both) and the statement of Muhaqqiq al-Ayni and others, that it was only forbidden when it was for amusement, but for other than that, there is no harm, like the drum of warriors and weddings. It is stated in Rad al-Muhtar, quoting from Al-Kifayah Sharh al-Hidayah: Idle amusement is forbidden by text. The Prophet (peace and blessings be upon him) said: "Every amusement of a believer is void, except in three: training his horse..."

(Boxed Text - Urdu Content in Right Column): ...means the 'Daf'. As for the 'Daf' which has a bell-like sound and jingle, it is disliked (makruh) by consensus. (Summary completed). Let it be settled in mind that in reality, every 'lahw' (idle amusement) is forbidden, whether the sound of the amusement instruments is fine or thick. As for the matter of playing 'Daf' on occasions like weddings etc. being permissible, and reciting poetry with a recommended intention provided it's not in a flawed manner, then the ruling for all these things is permissibility; however, it is called 'lahw' only in form, just as the three acts (i.e., playing with wife, horse, and archery), which are in reality Sunnah, were named 'lahw' due to this necessity. Therefore, there is no contradiction between the Hadith of Qaradhah bin Ka'b and Abu Mas'ud Badri (may Allah be pleased with them) and the words of Muhaqqiq al-Ayni etc., because the permissibility of playing 'Daf' is in the case when it is not as 'lahw', otherwise it is prohibited. Its example is like the drum of the warriors and playing 'Daf' in weddings. Allama Shami, quoting from Kifayah Sharh Hidayah, said that based on text (nass), 'lahw' is forbidden, hence the Prophet (peace and blessings be upon him) said that every sport of a Muslim is void except for three sports: (1) horse...

(Footnotes): 1. Mirqat al-Mafatih, Kitab al-Nikah, Bab al-I'lan, Chapter One, Maktaba Habibiyah Quetta 2/301. 2.

फ़तावा रिज़विया, खंड 23

(बॉक्स पाठ - बाएं कॉलम में अरबी सामग्री): वह 'दफ़' (डफ़ली) जो पूर्वजों के समय में थी (उसका मतलब है)। जहाँ तक उसका सवाल है जिसमें घंटियाँ/झंकार हो, तो वह सर्वसम्मति से मकरूह (नापसंद) होनी चाहिए। (सारांश समाप्त)। यह बात न भूलें कि वास्तव में हर 'लह्व' (व्यर्थ मनोरंजन) हराम है, चाहे मनोरंजन के उपकरणों की आवाज़ बारीक हो या मोटी। जहाँ तक निकाह आदि के अवसर पर दफ़ बजाने और नेक इरादे से जायज़ कविताएँ पढ़ने की बात है, बशर्ते कि वह दोषपूर्ण तरीके से न हो, तो इन सभी बातों के जायज़ होने का हुक्म है; अलबत्ता इसे 'लह्व' केवल रूप के तौर पर कहा गया है, जैसे कि तीन कार्यों (यानी पत्नी और घोड़े के साथ खेलना और तीरंदाजी करना) को, जो वास्तव में सुन्नत हैं, इसी ज़रूरत की वजह से 'लह्व' का नाम दिया गया। इसलिए क़रज़ा बिन काब और अबू मसूद (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) की हदीस और मुहक़्क़िक़ ऐनी आदि के कलाम में कोई विरोधाभास नहीं है क्योंकि दफ़ बजाने की अनुमति उसी स्थिति में है जब वह 'लह्व' के तौर पर न हो, अन्यथा मना है। इसकी मिसाल जैसे गाज़ियों (योद्धाओं) का तबला और शादियों में दफ़ बजाना है। रद अल-मुह्तार में अल-किफ़ाया शरह अल-हिदाया के हवाले से कहा गया है: 'लह्व' नस्स (स्पष्ट प्रमाण) द्वारा हराम है। हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: "मोमिन का हर मनोरंजन बातिल है, सिवाय तीन के अपने घोड़े को प्रशिक्षित करना..."

(बॉक्स पाठ - दाएं कॉलम में उर्दू सामग्री): ...का अर्थ 'दफ़' है। जहाँ तक उस दफ़ का सवाल है जिसकी आवाज़ और झंकार घंटी जैसी हो, तो वह सर्वसम्मति से मकरूह है (सारांश पूर्ण हुआ)। यहाँ यह बात याद रखनी चाहिए कि वास्तव में हर प्रकार का 'लह्व' (व्यर्थ मनोरंजन) हराम है, चाहे मनोरंजन के साधनों की आवाज़ बारीक हो या मोटी। जहाँ तक शादी आदि के अवसर पर दफ़ बजाने के जायज़ होने और मुस्तहब (पसंदीदा) इरादे से जायज़ शेर पढ़ने की बात है, इस शर्त के साथ कि वह किसी दोषपूर्ण तरीके से न हो, तो इन सभी चीज़ों के जायज़ होने का हुक्म है; अलबत्ता इसे केवल रूप के लिए 'लह्व' कहा गया है, जैसे कि तीन कार्यों (यानी पत्नी और घोड़े के साथ खेलना और तीरंदाजी) को, जो वास्तव में सुन्नत हैं, ज़रूरत के कारण 'लह्व' का नाम दिया गया। इसलिए क़रज़ा बिन काब और अबू मसूद बद्री (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) की हदीस और मुहक़्क़िक़ ऐनी आदि के कथनों में कोई विरोधाभास नहीं है क्योंकि दफ़ बजाने की इजाज़त उसी स्थिति में है जब वह मनोरंजन (लह्व) के तौर पर न हो, अन्यथा वर्जित है। इसकी मिसाल जैसे मुजाहिदों का नगाड़ा और शादियों में दफ़ बजाना है। अल्लामा शामी ने किफ़ाया शरह हिदाया के हवाले से कहा है कि शरीयत के स्पष्ट प्रमाण

(नस्स) के आधार पर 'लह्व' हराम है, इसलिए हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का फरमान है कि तीन खेलों के अलावा मुसलमान का हर खेल बातिल है: (1) घोड़ा...

(पादलेख): 1. मिर्कातुल मफ़ातीह, किताबुन निकाह, बाबुल एलान, पहला अध्याय, मकतबा हबीबिया क्वेटा 2/301. 2.

पृष्ठ 313 का 768

(الدف الذی کان فی زمن المتقدمین واما ماعلیہ الجلاجل فینبغی ان یکون مکروھا بالاتفاق ۱ھ ملخصا ولا یذھبن عنک ان اللھو حقیقتہ حرام کلھا دقھا وجلتھا اما ما ابیح فی العرس ونحوہ من ضرب الدف وانشاد الاشعار المباحۃ بہ القصد المباح او المندوب لاللھو واللعب المعیوب فانما سمی لھوا صورۃ کما سمیت السنن الثلث ملاعبۃ الفرس والمرأۃ والرمی بذلک لذلک بالضرورۃ فلا منافاۃ بین حدیث قرظۃ بن کعب وابی مسعود رضی اللہ تعالٰی عنہما وقول المحقق العینی وغیرہ انما کان منھیا اذا کان للھو اما لغیرہ فلا بأس کطبل الغزاۃ والعرس ۲ ۔ قال فی ردالمحتار نقلا عن الکفایۃ شرح الھدایۃ اللھو حرام بالنص قال علیہ الصلوۃ والسلام لھو المؤمن باطل الا فی ثلث تادیبہ فرسہ)

(کی دف مراد ہے۔ رہی وہ دف کہ جس کی گھنٹی جیسی آواز اور جھنکار ہو تو وہ بالاتفاق مکروہ ہے (ملخص پورا ہوگیا) یہاں یہ بات ذہن نشین رہے کہ در حقیقت ہر لہو حرام ہے خواہ آلات لہو کی آواز باریک ہو یا موٹی ، رہی یہ بات کہ شادی وغیرہ کے موقع پر دف بجانا مباح ہے اور مندوب ارادے سے جائز اشعار پڑھنا بشرطیکہ معیوب طریقے پر نہ ہو، تو ان تمام باتوں کے مباح ہونے کا حکم ہے البتہ اسے صورتاً لہو کہا گیا جیسا کہ تین کاموں کو (یعنی عورت اور گھوڑے سے کھیلنا اور تیز اندازی کرنا) جو درحقیقت سنت ہیں، اسی وجہ سے اس ضرورت کی بناء پر انھیں لہو کا نام دیا گیا لہٰذا قرظہ بن کعب اور ابو مسعود بدری رضی اللہ تعالٰی عنہما کی حدیث اور محقق عینی وغیرہ کے کلام میں کوئی تضاد نہیں کیونکہ دف بجانے کا جواز اس صورت میں ہے کہ جب بطور لہو نہ ہو ورنہ منع ہے۔ اس کی مثال جیسے غازیوں کا طبلہ اور شادیوں میں دف بجانا ہے۔ علامہ شامی نے کفایہ شرح ہدایہ سے نقل کرتے ہوئے فرمایا کہ نص کی بنیاد پر لہو حرام ہے

چنانچہ حضور علیہ الصلوۃ والسلام کا ارشاد ہے کہ تین کھیلوں کے علاوہ مسلمان کا ہر کھیل باطل ہے: (۱) گھوڑے)

(حواشی): ۱ مرقات المفاتیح کتاب النکاح باب اعلان الفصل الاول مکتبہ حبیبیہ کوئٹہ ۲/ ۳۰۱ ۲

Fatawa Rizvia, Volume 23

In another narration: "...playing with his horse, shooting with his bow, and playing with his family (wife)." I say: Al-Hakim narrated it from Abu Hurairah (may Allah be pleased with him) from the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) with the wording: "Every pastime of this world is vain except for three: your shooting with your bow, your training of your horse, and your playing with your wife; for these are of the truth." This is a concise version. He (Al-Hakim) said: It is authentic (sahih) according to the conditions of Muslim. Adh-Dhahabi disputed this. Abu Hatim and Abu Zur'ah authenticated its mursal version from the path of Muhammad ibn 'Ajlan from 'Abdullah ibn 'Abd ar-Rahman ibn Abi Husayn, who said: "It has reached me that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said..." and then he mentioned it in Nasb ar-Rayah. I say: Muhammad is truthful (saduq), one of the narrators of Muslim. ('Abdullah is trustworthy and a scholar).

...to train [the horse] in etiquette, meaning to prepare it for Jihad. In another narration, it is mentioned like this: (1) playing with one's horse, (2) archery with a bow, (3) playing with one's wife. I say that Imam Hakim narrated the mentioned Hadith from the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) on the authority of Hazrat Abu Hurairah (may Allah be pleased with him) in these words: "Every sport in the world is false except for three: (1) archery with your bow, (2) training your horse in refined behavior, (3) playing with your house-mate, i.e., wife; these three are permissible." This Hadith is concise. Hakim said it is authentic according to the condition of Muslim. Allama Dhahabi disputed this. Then Abu Hatim and Abu Zur'ah declared its transmission as authentic, narrated through the chain of Muhammad bin 'Ajlan from Abdullah bin Abdur Rahman bin Abi Husayn. He said: "I have been informed that the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said..." then he related the mentioned Hadith. This is also stated in Nasb al-Rayah. I say that the narrator named Muhammad is truthful, he is among the narrators of Muslim. Abdullah is a trustworthy and scholarly narrator.

Footnotes: 1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Fasl fi al-Bay', Dar Ihya' at-Turath al-'Arabi, Beirut, 5/222. 2. Al-Mustadrak lil-Hakim, Kitab al-Jihad, Dar al-Fikr, Beirut, 2/95. 3. Nasb ar-Rayah li-Ahadith al-Hidayah, Kitab al-Karahiyah, Fasl fi al-Bay', Al-Maktabah al-Islamiyyah, Riyadh, 4/272.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

एक अन्य रिवायत में है: "...अपने घोड़े के साथ खेलना, धनुष से बाण चलाना, और अपनी पत्नी के साथ खेलना।" मैं कहता हूँ: अल-हाकिम ने अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से, उन्होंने नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से इन शब्दों के साथ रिवायत की है: "दुनिया का हर खेल व्यर्थ है सिवाय तीन के: तुम्हारा अपने धनुष से बाण चलाना, तुम्हारा अपने घोड़े को प्रशिक्षित करना, और तुम्हारा अपनी पत्नी के साथ खेलना; क्योंकि ये सत्य में से हैं।" यह एक संक्षिप्त रूप है। उन्होंने (अल-हाकिम) कहा: यह मुस्लिम की शर्तों के अनुसार सही (Authentic) है। अज़-ज़हबी ने इस पर असहमति जताई। अबू हातिम और अबू ज़ुरआ ने इसे मुहम्मद इब्न अजलान के माध्यम से अब्दुल्लाह इब्न अब्दुर रहमान इब्न अबी हुसैन से 'मुरसल' के रूप में सही ठहराया है, जिन्होंने कहा: "मुझ तक यह बात पहुँची है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया..." और फिर उन्होंने इसका उल्लेख नसबुर राया में किया। मैं कहता हूँ: मुहम्मद 'सदूक' (सच्चे) हैं, जो मुस्लिम के रावीयों में से एक हैं। (अब्दुल्लाह भरोसेमंद और विद्वान हैं)।

...अदब सिखाना यानी जिहाद के लिए तैयार करना। एक दूसरी रिवायत में इस तरह आया है कि (1) अपने घोड़े से खेलना, (2) कमान से तीरंदाज़ी करना, (3) अपनी बीवी से खेलना। मैं कहता हूँ कि इमाम हाकिम ने हज़रत अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) के हवाले से हुज़ूर अलैहिस्सलाम से हदीस-ए-मज़कूर को इन अलफ़ाज़ में रिवायत किया है: "सिवाय तीन खेलों के दुनिया का हर खेल बातिल (व्यर्थ) है: (1) अपनी कमान से तीरंदाज़ी करना, (2) अपने घोड़े को शाइस्तगी (प्रशिक्षण) सिखाना, (3) अपनी घर वाली यानी अहलिया के साथ खेलना। ये तीनों जायज़ हैं।" यह हदीस मुख़्तसर है। हाकिम ने कहा कि यह शर्त-ए-मुस्लिम के मुताबिक़ सही है। अल्लामा ज़हबी ने इसमें निज़ा (विवाद) किया है, फिर अबू हातिम ने और अबू ज़ुरआ ने इसके'इरसाल' को सही करार दिया है जो मुहम्मद बिन अज्लान के तरीक़े से अब्दुल्लाह बिन अब्दुर्रहमान बिन अबी हुसैन से मरवी है, चुनांचे उसने कहा कि मुझे इत्तिला पहुँची है कि हुज़ूर अलैहिस्सलाम ने इर्शाद फ़रमाया, फिर उसने हदीस-ए-मज़कूर बयान की। 'नसबुर राया' में यही कहा गया है। मैं कहता हूँ कि मुहम्मद नामी रावी सच्चा है, मुस्लिम के रिजाल में से है। अब्दुल्लाह रावी सुक़ह (विश्वसनीय) और आलिम हैं।

पाद-टिप्पणियाँ: 1. रद-उल-मुहतार किताब अल-हज़र वल-इबाहह फ़स्ल फ़िल-बैअ दारु इहया-उत-तुरास अल-अरबी बैरुत 5/222 2. अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम किताब अल-जिहाद दारुल-फ़िक्र

बैरुत 2/95 3. नसबुर राया लिहादीस-इल-हिदाया किताब अल-कराहिया फ़स्ल फ़िल-बैअ अल-मकतब-तुल-इस्लामिया रियाज़ 4/272

فتاوی رضویہ، جلد ۲۳

وفي رواية ملاعبته بفرسه ورميه عن قوسه وملاعبته مع اهله اهـ قلت رواه الحاكم عن ابي هريرة رضي الله تعالى عنه عن النبي صلى الله تعالى عليه وسلم بلفظ كل شيئ من لهو الدنيا باطل الاثلثة انتضالك بقوسك وتأديبك فرسك وملاعبتك اهلك فانها من الحق هذا مختصر وقال صحيح على شرط مسلم ونازعه الذهبي وصحح ابو حاتم وابو زرعة ارسله من طريق محمد بن عجلان عن عبدالله بن عبدالرحمن بن ابي حسين قال بلغني ان رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم قال فذكره في نصب الراية قلت محمد صدوق من رجال مسلم (عبد الله ثقة عالم)

کو ادب سکھانا یعنی جہاد کے لئے تیار کرنا ، ایک دوسری روایت میں اس طرح آیا ہے کہ اپنے گھوڑے سے کھیلنا (۲) کمان سے تیر اندازی کرنا (۳) اپنی بیوی سے کھیلنا اھ ، میں کہتا ہوں کہ امام حاکم نے حضرت ابو ہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے حوالے سے حضور علیہ الصلوۃ والسلام سے حدیث مذکور کو ان الفاظ میں روایت کیا ہے: سوائے تین کھیلوں کے دنیا کا ہر کھیل باطل ہے (۱) اپنی کمان سے تیر اندازی کرنا، (۲) اپنے گھوڑے کو شائستگی سکھانا، (۳) اپنی گھر والی یعنی اہلیہ کے ساتھ کھیلنا، یہ تینوں جائز ہیں۔ یہ حدیث مختصر ہے۔ حاکم نے کہا کہ یہ شرطِ مسلم کے مطابق صحیح ہے۔ علامہ ذہبی نے اس میں نزاع کیا ہے پھر ابو حاتم نے اور ابو زرعہ نے اس کے ارسال کو صحیح قرار دیا ہے جو محمد بن عجلان کے طریقے سے عبداللہ بن عبد الرحمن بن ابی حسین سے مروی ہے چنانچہ اس نے کہا کہ مجھے اطلاع پہنچی ہے کہ حضور علیہ الصلوۃ والسلام نے ارشاد فرمایا پھر اس نے حدیث مذکور بیان کی ، نصب الرایہ میں یہی کہا گیا ہے۔ میں کہتا ہوں کہ محمد نامی راوی سچا ہے، مسلم کے رجال میں سے ہے عبد اللہ راوی ثقہ اور عالم

حواشی: ۱ ردالمحتار کتاب الحظر والاباحة فصل فی البیع داراحیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۲۲۲ ۲ المستدرک للحاکم کتاب الجهاد دارالفکر بیروت ۲/ ۹۵ ۳ نصب الرایة لاحادیث الهدایة کتاب الکراهیة فصل فی البیع المکتبة الاسلامیه ریاض ۴/ ۲۷۲

Fatawa Rizvia, Volume 23

[Arabic Text Block]: From the men of the Six Books (Sahih al-Sittah), both are among the minor Tabi'un. Thus, the Hadith is authentic according to our principles, given that al-Nasa'i narrated it with a good chain of transmission from Jabir bin Abdullah and Jabir bin Umair (may Allah be pleased with them) from the Prophet (may peace and blessings of Allah be upon him). He said: 'Everything that is not from the remembrance of Allah is idle play and amusement, except for four things: a man playing with his wife, a man training his horse, walking between two targets (archery), and a man teaching swimming.'[1] And al-Tabarani narrated in 'Al-Awsat' from the Commander of the Faithful, Umar (may Allah be pleased with him), from the Prophet (may peace and blessings of Allah be upon him): 'Every amusement is disliked except for a man playing with his wife, his walking between two targets, and his training his horse.'[2] - So the Hadith is undoubtedly authentic. And this was the intention of the two noble, perfect scholars, possessors of leadership, safety, elegance, and dignity. One who responds and another...

[Urdu Translation/Explanatory Block]: They are among the men of the 'Sahah Sittah' (Six Authentic Books of Hadith). Both mentioned individuals are minor Tabi'un; therefore, the Hadith is authentic according to our principles and rules. In addition, Imam al-Nasa'i narrated it with a good chain from Jabir bin Abdullah and Jabir bin Umair (may Allah be pleased with them) on the authority of the Prophet (peace and blessings be upon him). He said: 'Every thing that does not contain the remembrance of Allah is sport and play, but four things are excluded from it: (1) a man playing with his wife, (2) teaching his horse manners (training), (3) a man walking between two targets (archery), (4) learning to swim.' Imam al-Tabarani has narrated in 'Al-Awsat' on the authority of the Commander of the Faithful, Hazrat Umar Farooq (may Allah be pleased with him), from the Prophet (peace and blessings be upon him) that every game is disliked except for three actions: (1) a man playing with his wife, (2) walking between two targets in archery, (3) training his horse. Therefore, the Hadith is undoubtedly authentic. And the intention of the two noble and perfect scholars regarding the permissibility of wedding games is this, those who possess statesmanship, safety, elegance, and dignity. One responder and the other...

Footnotes: 1. Kanz al-Ummal, with reference to al-Nasa'i, from Jabir bin Abdullah and Jabir bin Umair, Hadith 40612, Mu'assasat al-Risalah Beirut 15/211 2. Al-Mu'jam al-Awsat, Hadith 7179, Maktabat al-Ma'arif Riyadh 8/90

फ़तावा रज़विया, खंड 23

[अरबी पाठ ब्लॉक]: ये सहाह सित्ता (छह हदीस ग्रंथों) के पुरुषों में से हैं, दोनों ही छोटे ताबईन में से हैं। अतः हदीस हमारे उसूलों के अनुसार सही (प्रामाणिक) है, क्योंकि इमाम नसाई ने इसे एक अच्छी सनद (श्रृंखला) के साथ जाबिर बिन अब्दुल्ला और जाबिर बिन उमेर (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) के हवाले से हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से रिवायत किया है। आपने फ़रमाया: 'हर वह चीज़ जो अल्लाह के ज़िक्र से नहीं है, वह खेल और तमाशा है, सिवाय चार चीज़ों के: पुरुष का अपनी पत्नी के साथ खेलना, पुरुष का अपने घोड़े को प्रशिक्षित करना, दो निशानों के बीच चलना (निशानेबाज़ी), और पुरुष का तैराकी सीखना।'[1] और इमाम तबरानी ने 'अल-औसत' में अमीरुल मोमिनीन हज़रत उमर (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) के हवाले से हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से रिवायत किया है: 'हर खेल नापसंद है सिवाय पुरुष का अपनी पत्नी के साथ खेलना, उसका दो निशानों के बीच चलना, और उसका अपने घोड़े को प्रशिक्षित करना।'[2] - अतः हदीस निस्संदेह सही है। और यही उन दो श्रेष्ठ और पूर्ण विद्वानों का उद्देश्य था, जो नेतृत्व, सुरक्षा, सुंदरता और सम्मान के स्वामी थे। एक जवाब देने वाला और दूसरा...

[उर्दू अनुवाद/व्याख्या ब्लॉक]: ये 'सहाह सित्ता' के रिाल में से हैं, दोनों उल्लेखित व्यक्ति छोटे ताबईन में से हैं, लिहाज़ा हदीस हमारे उसूल व क़वाइद के मुताबिक़ सही है। इसके अलावा इमाम नसाई ने अच्छी सनद के साथ इसे जाबिर बिन अब्दुल्ला और जाबिर बिन उमेर (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम) के हवाले से हुज़ूर अलैहिस सलातो वस्सलाम से रिवायत किया है। आपने इरशाद फ़रमाया: 'हर वह चीज़ जिसमें ज़िक्र-ए-इलाही न हो वह खेल और तमाशा है लेकिन चार चीज़ें इससे मुस्तस्ना (अपवाद) हैं: (१) मर्द का अपनी बीवी से खेलना (२) अपने घोड़े को शास्तगी (प्रशिक्षण) सिखाना (३) मर्द का दो निशानों के बीच चलना (४) तैराकी सीखना। इमाम तबरानी ने 'अल-औसत' में अमीरुल मोमिनीन हज़रत उमर फ़ारूक़ (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) के हवाले से हुज़ूर अलैहिस सलातो वस्सलाम से यह तख़रीज फ़रमाई कि हर खेल मकरूह है सिवाय तीन कामों के(१) मर्द का अपनी बीवी से खेलना (२) तीरअंदाज़ी के दो निशानों के बीच चलना (३) अपने घोड़े को सिखाना। लिहाज़ा हदीस बिला-शुबा सही है और दो फ़ाज़िलों कामिलों की, शादी के लह्व (खेल) मुबाह होने से यही मुराद है जो रियासत, सलामत, नफ़ासत, करामत वाले हैं। एक जवाब देने वाला और दूसरा...

पाद-टिप्पणी: 1. कंज़ुल उम्माल ब-हवाला न नसाई अन जाबिर बिन अब्दुल्ला व जाबिर बिन उमेर हदीस 40612 मुअस्ससतुर रिसाला बेरूत 15/211 2. अल-मुअजम अल-औसत हदीस 7179 मकतबतुल मआरिफ़ रियाज़ 8/90

पृष्ठ 315 / 768

[Arabic Text Block]: من رجال الستة كلاهما من صغار التابعين فالحديث صحيح على اصولنا على ان النسائي روى بسند حسن عن جابر بن عبدالله وجابر بن عمير رضي الله تعالى عنهم عن النبي صلى الله تعالى عليه وسلم قال كل شيئ ليس من ذكر الله فهو لهو ولعب الا ان يكون اربعة ملاعبة الرجل امرأته وتأديب الرجل فرسه ومشى الرجل بين الغرضين وتعليم الرجل السباحة ۱۸ واخرج الطبراني في الاوسط عن امير المومنين عمر رضي الله تعالى عنه عن النبي صلى الله تعالى عليه وسلم كل لهو يكره الا ملاعبة الرجل امرأته ومشيه بين الهدفين وتعليمه فرسه ۲۸ - فالحديث صحيح لاشك وكان هذا هو مراد الفاضلين الكاملين ذوى الرئاسة والسلامة النفاسة والكرامة المجيب

[Urdu Translation/Explanatory Block]: ہے ، صحاح ستہ کے رجال میں سے ہے دونوں اشخاص مذکور چھوٹے تابعین میں سے ہیں لہذا حدیث ہمارے اصول وقواعد کے مطابق صحیح ہے اس کے علاوہ امام نسائی نے اچھی سند کے ساتھ اسے جابر بن عبداللہ اور جابر بن عمیر رضی اللہ تعالیٰ عنہم کے حوالے سے حضور علیہ الصلوۃ والسلام سے روایت کیا ہے آپ نے ارشاد فرمایا: " ہر وہ چیز جس میں ذکر الہی نہ ہو وہ کھیل اور تماشہ ہے لیکن چار چیزیں اس سے مستثنیٰ ہیں (۱) مرد کا اپنی بیوی سے کھیلنا (۲) اپنے گھوڑے کو شائستگی سکھانا (۳) مرد کا دو نشانوں کے درمیان چلنا (۴) تیراکی سیکھنا، امام طبرانی نے "الاوسط" میں امیر المومنین حضرت عمر فاروق رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے حوالے سے حضور علیہ الصلوۃ والسلام سے یہ تخریج فرمائی کہ ہر کھیل مکروہ ہے سوائے تین کاموں کے (۱) مرد کا اپنی بیوی سے کھیلنا (۲) تیر اندازی کے دو نشانوں کے درمیان چلنا (۳) اپنے گھوڑے کو سکھانا لہذا حدیث بلا شبہ صحیح ہے اور دو

فاضلوں کاملوں کی، شادی کے لہو مباح ہونے سے یہی مراد ہے جو ریاست سلامت نفاست کرامت والے ہیں ایک جواب دینے والا اور دوسرا

حواشی: ۱ کنز العمال بحوالہ ن النسائی عن جابر بن عبداللہ وجابر بن عمیر حدیث ۴۰۶۱۲ موسسة الرساله بیروت ۱۵/ ۲۱۱ ۲ المعجم الاوسط حدیث ۷۱۷۹ مکتبة المعارف ریاض ۸/ ۹۰

[Table Content] Arabic Text: And it is supported by the permission of amusement at weddings. As for firing blank shots to announce a marriage, there is no doubt that announcement is desired and recommended in it, to distinguish between marriage and adultery, which is kept secret and not made known. The purpose is to inform those far and wide, for those present already know by their presence. That is why it was commanded to beat drums (daf) and raise voices in a well-known manner. For the judge's knowledge is attained through what is customary among them. This is included in the saying of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him): "The distinction between the lawful (halal) and the unlawful (haram) is the voice and the drum (daf) in marriage." Narrated by Imams Ahmad, at-Tirmidhi, an-Nasa'i, Ibn Majah, Ibn Hibban, and al-Hakim, from Muhammad ibn Hatib al-Jumahi (may Allah be pleased with him). At-Tirmidhi graded it as hasan (fair) and Ibn Hibban, ad-Daraqutni, al-Hakim, and Ibn Tahir graded it as sahih (authentic). It was not restricted to the drum; rather, he mentioned "voice" in a general sense.

Urdu Translation/Explanation: This supports it. As for the matter of announcing and publicizing a marriage by firing shots from a rifle, it is desired and recommended so that a distinction can be made between marriage and misconduct (zina), because misconduct is hidden and not told or manifested, whereas marriage is publicized. This is because the purpose is that even people from very far away become aware, because those nearby already know about the matter well due to being in the vicinity. For this reason, the command to beat the drum (daf) and spread voices according to the well-known method has been given, so that obtaining knowledge for the judge becomes according to what is recognized among the people. The saying of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) includes this: "The difference between lawful and unlawful is public announcement and beating the drum at the time of marriage." Accordingly, eminent Imams like Ahmad, Nasa'i, Tirmidhi, Ibn Majah, Ibn Hibban, and Hakim have narrated it with reference to Muhammad bin Hatib Jumahi. Imam Tirmidhi praised it as 'hasan'. Ibn Hibban, Daraqutni, Hakim, and Ibn Tahir declared it 'sahih'. Therefore, the Legislator (Shari') has coupled the announcement of marriage with the beating of the drum.

[Footnote] 1. Jami' at-Tirmidhi, Chapters on Marriage, Chapter on what has been mentioned about announcing marriage, Amin Company, Delhi, 1/129; Sunan an-Nasa'i, Book of Marriage, Announcing Marriage with Voice etc., Noor Muhammad Karkhana Tijarat-e-Kutub, Karachi, 2/90; Sunan Ibn Majah, Chapters on Marriage,

Announcing Marriage with Voice etc., HM Saeed Company, Karachi, p. 138; Musnad Ahmad bin Hanbal, Hadith of Muhammad bin Hatib (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami, Beirut, 3/418 and 4/259.

[तालिका सामग्री] अरबी पाठ: और निकाह में खेल-कूद की अनुमति इसका समर्थन करती है। जहाँ तक निकाह की घोषणा के लिए हवाई फायरिंग करने की बात है, तो इसमें कोई संदेह नहीं है कि घोषणा करना वांछनीय और अनुशंसित है, ताकि निकाह और व्याभिचार (ज़िना) के बीच अंतर किया जा सके जिसे गुप्त रखा जाता है और ज़ाहिर नहीं किया जाता। मकसद दूर-दराज के लोगों को सूचित करना है, क्योंकि जो लोग उपस्थित हैं वे अपनी उपस्थिति से ही जान जाते हैं। इसीलिए प्रसिद्ध तरीके से ढोल (दफ़) बजाने और आवाज़ें बुलंद करने का आदेश दिया गया। क्योंकि काज़ी (न्यायाधीश) के लिए जानकारी उसी तरह प्राप्त होती है जो उनके बीच प्रचलित है। यह नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के इस फरमान में शामिल है: "निकाह में हलाल और हराम के बीच का अंतर आवाज़ और दफ़ (ढोल) है।" इसे इमामों अहमद, तिर्मिज़ी, नसाई, इब्न माजाह, इब्न हिब्बान और हाकिम ने मुहम्मद बिन हातिब जुमही (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) से रिवायत किया है। तिर्मिज़ी ने इसे 'हसन' कहा और इब्न हिब्बान, दारकुतनी, हाकिम और इब्न ताहिर ने इसे 'सही' करार दिया। इसमें केवल दफ़ तक सीमित नहीं रखा गया बल्कि आवाज़ का सामान्य रूप से उल्लेख किया गया है।

उर्दू अनुवाद/व्याख्या: यह इसका समर्थन करता है। रही यह बात कि राइफल से हवाई फायर करके निकाह का प्रचार और घोषणा करना, तो यह वांछनीय और अनुशंसित है ताकि निकाह और व्याभिचार में अंतर हो जाए क्योंकि व्याभिचार को छुपाया जाता है, बताया और ज़ाहिर नहीं किया जाता, जबकि निकाह का प्रचार किया जाता है। क्योंकि इससे मकसद यह होता है कि बहुत दूर वाले लोग भी अवगत हो जाएं क्योंकि पास वाले लोग तो आस-पास होने के कारण इस मामले को अच्छी तरह जानते हैं। इसलिए दफ़ बजाने और आवाज़ों को फैलाने का आदेश प्रचलित तरीके के अनुसार दिया गया है ताकि काज़ी के लिए ज्ञान की प्राप्ति उसके अनुसार हो जाए जो लोगों में प्रचलित है। और हुज़ूर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम का फरमान इसे शामिल है कि "हलाल और हराम में अंतर निकाह के अवसर पर घोषणा करने और दफ़ बजाने से है।" चुनाँचे आईमा-ए-किराम जैसे अहमद, नसाई, तिर्मिज़ी, इब्न माजाह, इब्न हिब्बान और हाकिम ने मुहम्मद बिन हातिब जुमही के हवाले से इसे रिवायत किया है। इमाम तिर्मिज़ी ने इसकी प्रशंसा की (हसन कहा)। इब्न हिब्बान, दारकुतनी, हाकिम और इब्न ताहिर ने इसे 'सही' करार दिया है। इसलिए निकाह की घोषणा को शरीयत ने दफ़ बजाने के साथ-

[पादटिप्पणी] 1. जामी तिर्मिज़ी, अबवाबुन निकाह, बाब मा जा फ़ी एलानिन निकाह, अमीन कंपनी दिल्ली 1/129; सुनन नसाई, किताबुन निकाह, एलानुन निकाह बिल-सौत इत्यादि, नूर मुहम्मद कारख़ाना तिज़ारत-ए-कुतुब कराची 2/90; सुनन इब्न माज॰ा, अबवाबुन निकाह, एलानुन निकाह बिल-सौत इत्यादि, एच.एम. सईद कंपनी कराची पृ. 138; मुसनद अहमद बिन हंबल, हदीस मुहम्मद बिन हातिब रज़ियल्लाहु तआला अन्हु, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरूत 3/418 और 4/259।

पृष्ठ 316 का 768

والمؤید باباحة اللھو فی العرس، اما ضرب بندقة الرصاص لاعلان النکاح فلا شك ان الاعلان مطلوب فیه مندوب الیه فصلا بین النکاح والسفاح الذی یکتم ولا یعلم والمقصود اعلام الاباعد والا قاصی فان الحضور یعلمونه بالحضور ولذا امر بضرب الدفوف واضطراب الاصوات علی وجه المعروف فان العلم للقاضی انما یحصل بما ھو متعارف عندھم وقد شمله قوله صلی اللہ تعالی علیه وسلم فصل ما بین الحلال والحرام الصوت والدف فی النکاح. رواہ الائمة احمد والترمذی والنسائی وابن ماجة وابن حبان والحاکم عن محمد بن حاطب الجمحی رضی اللہ تعالی حسنه الترمذی وصححه ابن حبان والدارقطنی والحاکم وابن طاھر فلم یخص بالدف بل اطلق الصوت | اس کی تائید کرنے والا ہے۔ رہی یہ بات کہ قلعی کی رانفل سے نکاح کی تشہیر اور اعلان کرنا تو یہ مطلوب و مندوب ہے تاکہ نکاح اور بدکاری میں امتیاز ہو جائے کیونکہ بدکاری کو چھپایا جاتا ہے بتایا اور ظاہر نہیں کیا جاتا، جبکہ نکاح کی تشہیر کی جاتی ہے کیونکہ اس سے مقصد یہ ہوتا ہے کہ انتہائی دور والے لوگ بھی آگاہ ہو جائیں کیونکہ قریب کے لوگ تو قرب وجوار میں ہونے کی وجہ سے اس معاملے کو بخوبی جانتے ہیں اس لئے دف بجانے اور آوازوں کے پھیلانے کا حکم طریقہ معروف کے مطابق دیا گیا ہے تاکہ قاضی کے لئے حصولِ علم اس کے مطابق ہو جائے جو لوگوں میں متعارف ہے اور حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا ارشاد اس کو شامل ہے کہ حلال حرام میں فرق نکاح کے موقع پر اعلان کرنے اور دف بجانے سے ہے۔ چنانچہ ائمہ کرام مثلاً احمد، نسائی، ترمذی ابن ماجہ، ابن حبان اور حاکم نے محمد بن حاطب جمحی کے حوالے سے اسے روایت کیا ہے امام ترمذی نے اس کی تحسین فرمائی۔ ابن حبان، دارقطنی، حاکم اور ابن طاھر نے اس کو صحیح قرار دیا ہے لہٰذا اعلانِ نکاح کو شارع نے دف بجانے کے ساتھ

1 جامع الترمذی ابواب النکاح باب ماجاء فی اعلان النکاح امین کمپنی دہلی ۱/ ۱۲۹، سنن النسائی کتاب النکاح اعلان النکاح بالصوت الخ نور محمد کارخانہ تجارت کتب کراچی ۲/ ۹۰، سنن ابن ماجہ ابواب النکاح اعلان النکاح بالصوت الخ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۱۳۸، مسند احمد بن حنبل حدیث محمد بن حاطب رضی اللہ تعالیٰ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۳/ ۴۱۸ و ۴/ ۲۵۹

Fatawa Ridawiyyah, Volume 23

[Arabic Text Block]: And he differentiated by the conjunction, and the musket is a sound through which notification is achieved. Rather, it was included in Al-Maram. Al-Qari said: Ibn Al-Malik said that the intention is to encourage the announcement of the marriage matter so that it is not hidden from those who are distant. It is stated in Sharh Al-Sunnah that its meaning is the announcement of the marriage and the propagation of the sound of it and its mention among the people, as it is said: So-and-so's voice has spread among the people [1] (End of quote). Thus, the prohibition is absent and it serves the purpose. Therefore, permissibility exists and prohibition is rejected. And does anyone have the right to forbid what Allah and His Messenger (Majestic is His Glory and may Allah Almighty bless him and grant him peace) did not forbid? As for the claim of some ignorant Wahhabis—and by my life, there is nothing in Wahhabism except ignorance—that it is extravagance and extravagance is forbidden, this is ignorance on their part regarding the meaning of extravagance and...

[Urdu Translation/Commentary Block]: It was not specified, but the situation was kept absolute, and in both, the letter 'w' (and) was added for differentiation. From a rifle, such a sound is produced that provides awareness; rather, it has a greater role in the objective. Mulla Ali Qari said that Allama Ibn Al-Malik said that the objective is the desire to announce the matter of marriage so that this matter does not remain hidden from distant people. It was stated in Sharh Al-Sunnah that its meaning is that the announcement of marriage and the dissemination of its sound should take place and it should be mentioned among the people, as it is said that so-and-so's voice has spread among the people and reached them. In short, the prohibition is non-existent and the objective is fulfilled, and permissibility is present and prohibition is rejected. Is there any room for anyone to stop people from a work that Allah Almighty and His Noble Messenger did not forbid? It can never be so; Allah Almighty's station is great, and may gifts of blessings and peace be upon His Noble Messenger from Him. As for the thought of some ignorant Wahhabis that this is extravagance (I swear by my existence, there is nothing in Wahhabis except ignorance, therefore the saying of the Wahhabis that this is extravagance and extravagance is forbidden). So...

[Footnote]: 1. Mirqat al-Mafatih, Book of Marriage, Chapter on Announcing the Marriage, Second Section, Maktabah Habibiyyah, Quetta, 6/314.

फ़तावा रिज़विया, खंड 23

[अरबी पाठ ब्लॉक]: और उन्होंने संयोजक द्वारा अंतर किया, और मस्कट (बंदूक़ा) एक ऐसी ध्वनि है जिससे सूचना प्राप्त होती है। बल्कि इसे अल-मराम में शामिल किया गया था। अल-क़ारी ने कहा: इब्न अल-मलिक ने कहा कि उद्देश्य निकाह के मामले की घोषणा को प्रोत्साहित करना है ताकि यह दूर रहने वालों से छिपा न रहे। शरह अल-सुन्नत में कहा गया है कि इसका अर्थ निकाह की घोषणा और उसकी ध्वनि का प्रसार और लोगों के बीच उसका उल्लेख है, जैसा कि कहा जाता है: फलां व्यक्ति की आवाज़ लोगों में फैल गई है [1] (उद्धरण समाप्त)। इस प्रकार, निषेध अनुपस्थित है और यह उद्देश्य पूरा करता है। इसलिए, अनुमति मौजूद है और मनाही अस्वीकृत है। और क्या किसी को वह मना करने का अधिकार है जिसे अल्लाह और उसके रसूल (उनका प्रताप महान हो और अल्लाह तआला उन पर कृपा और शांति बरसाए) ने मना नहीं किया? जहाँ तक कुछ अज्ञानी वहाबियों के दावे का सवाल है—और मेरे जीवन की कसम, वहाबियत में अज्ञानता के अलावा कुछ नहीं है—कि यह फ़िज़ूलखर्ची है और फ़िज़ूलखर्ची हराम है, तो यह फ़िज़ूलखर्ची के अर्थ के बारे में उनकी ओर से अज्ञानता है और...

[उर्दू अनुवाद/टीका ब्लॉक]: इसे विशिष्ट नहीं किया गया बल्कि स्थिति को सामान्य रखा गया और दोनों में अक्षर 'वाव' (और) को अंतर के लिए जोड़ा गया। राइफल से ऐसी आवाज़ पैदा होती है जिससे जागरूकता प्राप्त होती है; बल्कि इसका उद्देश्य में अधिक योगदान है। मुल्ला अली क़ारी ने कहा कि अल्लामा इब्न अल-मलिक ने कहा कि उद्देश्य निकाह के मामले की घोषणा करने की इच्छा है ताकि दूर-दराज के लोगों पर यह मामला छिपा न रहे। शरह अल-सुन्नत में कहा गया है कि इसका अर्थ यह है कि निकाह की घोषणा और उसकी आवाज़ का प्रचार-प्रसार हो जाए और लोगों में उसका ज़िक्र हो, जैसा कि कहा जाता है कि फलां व्यक्ति की आवाज़ लोगों में फैल गई और उन तक पहुँच गई। संक्षेप में, निषेध अनुपस्थित है और उद्देश्य सिद्ध हो रहा है, और अनुमति मौजूद है और मनाही खारिज है। क्या किसी के लिए यह गुंजाइश है कि जिस काम से अल्लाह तआला और उसके रसूल-ए-ग़रामी ने मना न फ़रमाया हो, उससे लोगों को रोके? हरगिज़ ऐसा नहीं हो सकता; अल्लाह तआला की शान अज़ीम है, और उसके रसूल-ए-करीम पर उसकी ओर से दुरूद-ओ-सलाम का तोहफ़ा हो। रहा कुछ जाहिल वहाबियों का यह ख्याल कि यह इसराफ़ (फ़िज़ूलखर्ची) है (मुझे अपनी बक़ा की कसम वहाबियों में जिहालत के सिवा कुछ नहीं, लिहाज़ा वहाबियों का यह कहना कि यह इसराफ़ है और इसराफ़ हराम है)। तो...

[पाद टिप्पणी]: 1. मिरक़ात अल-मफ़ातीह, किताब अल-निकाह, बाब एलान अल-निकाह, दूसरा अध्याय, मकतबा हबीबिया, क्वेटा, 6/314।

[عربی عبارت]: وغایر بالعطف والبندقة صوت یحصل به الاعلام بل ادخل في المرام قال القاري ابن الملك المراد الترغیب الی اعلان امر النکاح بحیث لایخفی علی الاباعد قال في شرح السنة معناه اعلان النکاح واضطراب الصوت به والذکر في الناس کما یقال فلان قد ذهب صوته في الناس ۱ اھ فالنهي مفقود ویفید المقصود فالجواز موجود المنع مردود وهل لاحد ان ینهی عما لم ینه عنه الله ورسوله جل جلاله وصلی الله تعالی علیه وسلم۔ اما زعم بعض جهلة الوهابیة ولعمری ما فی الوهابیة الا الجهلة انه اسراف والاسراف حرام فجهل منهم بمعنی الاسراف و

[اردو عبارت]: مخصوص نہیں کیا بلکہ صورت کو مطلق رکھا گیا اور دونوں میں حرف "و" تغایر کے لئے بڑھایا گیا اور رائفل سے ایسی آواز پیدا ہوتی ہے کہ جس سے آگاہی نصیب ہوتی ہے بلکہ اسے مقصود میں زیادہ دخل ہے۔ ملا علی قاری نے فرمایا علامہ ابن ملک نے کہا کہ اس سے امر نکاح کے اعلان کرنے کی رغبت مقصود ہے تاکہ دور دراز والے لوگوں پر یہ معاملہ پوشیدہ نہ رہے۔ شرح السنۃ میں فرمایا گیا کہ اس کا مفہوم یہ ہے کہ نکاح کا اعلان اور اس کی آواز کی نشر و اشاعت ہو جائے اور لوگوں میں اس کا تذکرہ ہو جیسے کہا جاتا ہے کہ فلاں شخص کی آواز لوگوں میں پھیل گئی اور ان تک پہنچ گئی ، خلاصہ کلام یہ کہ نہی مفقود اور افادہ مقصود ہے اور جواز موجود اور ممانعت مردود ہے کیا کسی کے لئے گنجائش ہے کہ جس کام سے اللہ تعالیٰ اور اس کے رسول گرامی منع نہ فرمائیں اس سے لوگوں کو روکے ہرگز ایسا نہیں ہوسکتا، اللہ تعالیٰ کی شان عظیم ہے اور اس کے رسول کریم پر اس کی طرف سے ہدیہ درود و تسلیم ہو، رہا بعض جاہل وہابیوں کا یہ خیال کہ یہ اسراف ہے (مجھے اپنی بقا کی قسم وہابیوں میں سوائے جہالت کے کچھ نہیں ، لہذا قول وہابیہ کہ یہ اسراف ہے اور اسراف حرام ہے۔ تو

[حاشیہ]: ۱ مرقاۃ المفاتیح کتاب النکاح باب اعلان النکاح الفصل الثانی مکتبہ حبیبیہ کوئٹہ ۶/ ۳۱۴

Fatawa Rizvia, Volume 23

Greater than this is that their most ignorant one recited the verse "Indeed, the spendthrifts are brothers of the devils" [17:27] to declare it prohibited. And the poor soul did not know the clear distinction between spending for a commendable purpose, a blameworthy purpose, or in futility. If every instance of spending on a permissible, even commendable, purpose were to be considered blameworthy extravagance (israf) simply because it could have been achieved with less, then every expansion in food, drink, marriage, transport, clothing, or housing would be forbidden. This is contrary to consensus (ijma') and explicit texts (nusoos) without any dispute. And this is our Lord, the Mighty and Majestic, saying: "Say, 'Who has forbidden the adornment of Allah which He has produced for His servants and the good [things] of provision?'" [7:32]. And this is our Prophet, may Allah the Almighty bless him and grant him peace, saying: "Indeed, Allah loves to see the effect of His blessing [on His servant]."

Their statement shows ignorance of the meaning of extravagance (israf), and an even greater ignorance issued from their most ignorant one who recited the blessed verse of the Holy Quran regarding the prohibition of an act: "Indeed, the spendthrifts are brothers of the devils." The poor man did not understand how clear and obvious the difference is between spending for a good purpose, a bad purpose, and a useless act. If every spending in a permissible act, or even for a good purpose, were considered blameworthy extravagance when its achievement was possible at a lower level, then expansion in eating, drinking, marriage, riding, clothing, and place of residence, and adopting abundance in all of them, would be forbidden. Whereas this is completely against the consensus of the Ummah, and explicit texts have been recorded on this without any dispute. Consider that our Lord, the Owner of Honor and Greatness, addressing His Beloved and Noble Messenger, is saying: "Say, who has made forbidden the adornment of Allah which He has brought forth for His servants and the pure things of provision." Our Prophet, may Allah the Almighty bless him and grant him peace, said: "Undoubtedly, Allah loves to see this [effect of His blessing] on His servant..."

[1] Al-Quran al-Karim 17/27 [2] Al-Quran al-Karim 7/32

फतावा रिज़विया, जिल्द 23

इससे भी बड़ी बात यह है कि उनके अज्ञानी व्यक्ति ने इसे हराम (निषिद्ध) ठहराने के लिए क़ुरान की आयत पढ़ी, "बेशक, फिजूलखर्ची करने वाले शैतानों के भाई हैं" [17:27]। और उस बेचारे को यह नहीं पता था कि सराहनीय उद्देश्य, निंदनीय उद्देश्य या व्यर्थ में खर्च करने के बीच कितना स्पष्ट अंतर है। यदि किसी जायज़, यहाँ तक कि सराहनीय उद्देश्य पर किया गया हर खर्च केवल इसलिए निंदनीय अपव्यय (इसराफ) माना जाता क्योंकि इसे कम में भी हासिल किया जा सकता था, तो भोजन, पेय, विवाह, वाहन, कपड़े या आवास में हर विस्तार हराम होता। यह इज्मा (आम सहमति) और बिना किसी विवाद के स्पष्ट पाठों (नुसूस) के विरुद्ध है। और यह हमारा रब, गौरवशाली और महान, कह रहा है: "कह दो, 'किसने अल्लाह की उस ज़ीनत (सुंदरता) को हराम किया है जो उसने अपने बंदों के लिए निकाली है और रिज़्क़ (आजीविका) की पाक चीज़ों को?'" [7:32]। और यह हमारे नबी, सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम, कह रहे हैं: "बेशक अल्लाह अपने बंदे पर अपनी नेमत (आशीर्वाद) का असर देखना पसंद करता है।"

उनका यह कथन इसराफ (फिजूलखर्ची) के अर्थ से अनभिज्ञता है, और उनके सबसे बड़े अज्ञानी से इससे भी बड़ी अज्ञानता प्रकट हुई है, जिसने कार्य की हुरमत (निषिद्धता) के लिए पवित्र क़ुरान की आयत पढ़ दी: "फिजूलखर्ची करने वाले शैतानों के भाई हैं" और वह बेचारा यह नहीं समझ पाया कि अच्छे और बुरे उद्देश्य और बिना किसी लाभ के कार्य में खर्च करने के बीच कितना स्पष्ट और खुला अंतर है। यदि हर खर्च करना मुबाह (जायज़) काम में, बल्कि अच्छे उद्देश्य के लिए भी इसराफ और निंदनीय होता जब उस काम का कम स्तर पर भी होना संभव था, तो खाने-पीने, निकाह करने, सवारी, वस्त्र और निवास स्थान और उन सब में उदारता अपनाना हराम होता, जबकि यह उम्मत की आम सहमति (इत्तेफाक-ए-उम्मत) के बिलकुल खिलाफ है और इस बारे में बिना किसी विवाद के स्पष्ट प्रमाण (नुसूस-ए-सरीहा) मौजूद हैं। गौर करें कि हमारा परवरदिगार, इज़्ज़त और अज़मत का मालिक, अपने महबूब करीम को संबोधित करते हुए फ़रमा रहा है, "फरमा दीजिए, किसने हराम कर दी अल्लाह तआला की वह ज़ेब-ओ-ज़ीनत जो उसने अपने बंदों के लिए ज़ाहिर फ़रमाई और वे पाकीज़ा खाने की चीज़ें।" हमारे नबी सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम ने फ़रमाया: "बिला-शुबा अल्लाह तआला इस बात को पसंद करता है..."

[1] अल-क़ुरान अल-करीम 17/27 [2] अल-क़ुरान अल-करीम 7/32

اعظم منہ ان اجھلھم تلا فی تحریمہ آیۃ "اِنَّ الْمُبَذِّرِیْنَ کَانُوْا اِخْوَانَ الشَّیٰطِیْنِ ط" ۱ ولم یدر المسکین ما فی الانفاق فی غرض محمود وفی مذموم او فی عبث من بون مبین ولو کان کل انفاق شیئ فی غرض مباح بل ومحمود اسرافاً مذموماً اذا امکن حصولہ باقل منہ لکان کل توسع فی مأکل او مشرب او منکح او مرکب او ملبس او مسکن حراماً وھو خلاف الاجماع والنصوص الصریحۃ بغیر نزاع وھذا ربنا عزوجل قائلا "قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِیْنَۃَ اللّٰہِ الَّتِیْ اَخْرَجَ لِعِبَادِہٖ وَالطَّیِّبٰتِ مِنَ الرِّزْقِ ط" ۲ وھذا نبینا صلی اللہ تعالٰی علیہ والہ وسلم قائلا ان اللہ تعالٰی یحب ان یری اثر نعمتہ

ان کا یہ قول معنی اسراف سے جہالت ہے اور اس سے بھی عظیم جہالت ان کے بڑے جاہل سے صادر ہوئی اس نے کام کی حرمت میں قرآن مجید کی آیت مبارک پڑھ لی "بے جا خرچ کرنے والے شیطانوں کے بھائی ہیں" اور وہ بیچارہ یہ نہ سمجھا کہ اچھی اور بری غرض اور بے فائدہ کام میں خرچ کرنے میں کتنا واضح اور کھلا فرق ہے اگر ہر خرچ کرنا مباح کام میں بلکہ اچھی غرض میں اسراف اور مذموم ہوتا تو جب اسی کام کا اس سے معمولی درجہ میں بھی حصول ممکن ہوتا تو پھر کھانے، پینے، نکاح کرنے، سواری، لباس اور جائے سکونت اور ان سب میں وسعت اختیار کرنا حرام ہوتا حالانکہ یہ اتفاق امت کے بالکل خلاف ہے اور صریح نصوص اس میں بغیر کسی نزاع کے وارد ہیں۔ غور کیجئے کہ ہمارا پروردگار عزت و عظمت کا مالک اپنے محبوب کریم کو مخاطب کرتے ہوئے ارشاد فرما رہا ہے، فرما دیجئے کس نے حرام کر دی اللہ تعالٰی کی وہ زیب و زینت جو اس نے اپنے بندوں کے لئے ظاہر فرمائی اور وہ پاکیزہ کھانے کی چیزیں۔ ہمارے نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے ارشاد فرمایا: بلاشبہ اللہ تعالٰی اس بات کو پسند

[1] القرآن الکریم ۱۷/ ۲۷ [2] القرآن الکریم ۷/ ۳۲

Fatawa Rizvia Volume 23

[Arabic Column] ...upon His servant. It was narrated by al-Tirmidhi who graded it as 'Hasan' (fair), and al-Hakim who graded it as 'Sahih' (authentic), from Abdullah bin 'Amr bin al-'Aas (may Allah be pleased with them both). This is despite the Prophet's (peace and blessings of Allah be upon him) statement in a Sahih Hadith: "A few morsels are sufficient for the son of Adam to keep his back straight." (Hadith). And this was prescribed for those who refuse to divide [the stomach] into thirds. They have reached a consensus on the permissibility [of eating] until satiety. You see these prohibiters who are audacious against Allah the Almighty [as the Quran says]: "by what your tongues falsely describe" — claiming that this is forbidden and that is prohibited, while they themselves eat various colourful dishes, wear fine, thin clothes, and do this and that. If they were to content themselves with [spending] even a tenth of what they actually spend, it would have been enough. And bear in mind that playing the 'duff' (tambourine) is also not without expense, whether in its price or wages.

[Urdu Column] ...He [Allah] loves to see the effects of His blessings upon His servant. Accordingly, Imam Tirmidhi narrated it and graded it as good, and Hakim narrated it from Abdullah bin Amr and declared it authentic. Despite the fact that the Prophet's (peace and blessings be upon him) saying is present in an authentic Hadith: "A few morsels of food are enough for the son of Adam to keep his back straight" (Hadith). This was appointed for the one who refused [eating] three morsels. You see that those who stop others, those who dare against Allah Almighty, say about something that their tongues falsely describe as forbidden and prohibited, yet they themselves eat colorful meals, wear fine and thin clothes, and do this and that. If only those people had contented themselves with the tenth part of what they spent, it would have been enough. And also keep in mind that playing the 'duff' is also not free of expense.

[Footnotes] 1. Jami' al-Tirmidhi, Chapters of Manners, Chapter on what has been narrated that Allah loves to see the effects of His blessings..., Amin Company Delhi 2/105; Al-Mustadrak al-Hakim, Book of Foods, Chapter on what has been narrated that Allah loves to see the effects of His blessings..., Dar al-Fikr Beirut 4/135. 2. Jami' al-Tirmidhi, Chapters of Asceticism, Chapter on what has been narrated regarding the dislike of eating much, Amin Company Delhi 2/60; Sunan Ibn Majah, Chapters of Foods, Chapter on Moderation in eating, H.M. Saeed Karachi p. 228; Al-Targhib wa'l-

Tarhib, Encouragement against overeating to satiety, Mustafa al-Babi Egypt 3/136. 3. The Holy Quran 16/36 [Note: The verse quoted in the text is 16:116].

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

[अरबी कॉलम] ...अपने बंदे पर। इसे तिर्मिज़ी ने रिवायत किया और इसे 'हसन' (उत्तम) कहा, और हाकिम ने इसे सहीह (प्रामाणिक) करार दिया, अब्दुल्ला बिन अम्र बिन अल-आस (अल्लाह उन दोनों से राज़ी हो) से। इसके बावजूद कि हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) का इरशाद सहीह हदीस में मौजूद है: "आदम के बेटे के लिए चंद लुक़्मे काफ़ी हैं जो उसकी पीठ को सीधा रखें।" (हदीस)। और यह उन लोगों के लिए मुक़र्रर किया गया जो [पेट को] तीन हिस्सों में बाँटने से इनकार करते हैं। विद्वानों ने पेट भरने तक खाने की अनुमति पर सर्वसम्मति व्यक्त की है। आप उन रोकने वालों को देखते हैं जो अल्लाह पर जुर्रत करते हुए अपनी ज़बानों से झूठ बयान करते हैं - "जो तुम्हारी ज़बानें झूठ बयान करती हैं" - कि यह हराम है और यह मना है, जबकि वे खुद रंग-बिरंगे खाने खाते हैं और बारीक व पतले लिबास पहनते हैं और यह व वह करते हैं। काश वे लोग उस दसवें हिस्से पर इक्तिफा (संतोष) करते जो उन्होंने खर्च किया, तो काफी था। और यह भी ख्याल रहे कि दफ़ (खंजरी) बजाना भी खर्च से खाली नहीं है, चाहे वह उसकी कीमत हो या मज़दूरी।

[उर्दू कॉलम] ...वह [अल्लाह] अपने बंदे पर अपनी नेमतों के असर देखना पसंद करता है। चुनांचे इमाम तिर्मिज़ी ने इसे रिवायत किया और इसकी तहसीन (प्रशंसा) फ़रमाई, और हाकिम ने इसे अब्दुल्ला बिन अम्र से रिवायत किया और इसे सहीह करार दिया। इसके बावजूद कि हुज़ूर (अलैहिस्सलोतु वस्सलाम) का इरशाद सहीह हदीस में मौजूद है कि आदम के बेटे के लिए भोजन के चंद लुक़्मे काफ़ी हैं जो उसकी पीठ को सीधा रखें (हदीस)। यह उसके लिए मुक़र्रर फ़रमाया जिसने तीन लुक़्मों का इनकार किया। आप देखते हैं कि उन रोकने वालों, अल्लाह ताला पर जुर्रत करने वालों को ऐसी चीज़ से जो उनकी ज़बानें झूठ बयान करती हैं कि यह हराम है और यह मना है, कि लोग रंग-बिरंगे खाने खाते हैं, बारीक और पतला लिबास पहनते हैं और यह और वह करते हैं। काश वे लोग उस दसवें हिस्से पर इक्तिफा करते जो उन्होंने खर्च किया तो काफी था। और यह भी ख्याल रहे कि दफ़ बजाना भी खर्च से खाली नहीं है।

[पादलेख] 1. जामे तिर्मिज़ी, अबवाबुल अदब, बाबू मा जा'आ इन्नल्लाहा युहिब्बु अन युरा असरा... अमीन कंपनी दिल्ली 2/105, अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताबुल अतइमा, बाबू मा जा'आ इन्नल्लाहा युहिब्बु अन युरा असरा... दारुल फ़िक्र बेरूत 4/135। 2. जामे तिर्मिज़ी, अबवाबुज़ ज़ुहद, बाबू मा जा'आ फी कराहियति कसरतुल अक्ल, अमीन कंपनी दिल्ली 2/60, सुनन इब्न माजा, अबवाबुल अतइमा, बाबू अल-इक़्तिसादु फ़िल अक्ल, एच.एम. सईद कराची पृष्ठ 228, अल-तर्गीब

वल-तर्हीब... मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र 3/136। 3. अल-कुरान अल-करीम 16/36 [नोट: पाठ में उद्धृत आयत 16:116 है]।

पृष्ठ 319/768

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۳

[عربی کالم] علی عبدہ رواہ الترمذی وحسنہ والحاکم وصححہ عن عبد اللہ بن عمرو بن العاص رضی اللہ تعالی عنہما مع قولہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم في الحدیث الصحیح بحسب ابن آدم لقیمات یقمن صلبہ الحدیث، وجعل لمن ابی التثلیث وقد اجمعوا علی جوازہ حتی الشبع، و انت تری ھؤلاء الناھین المجترئین علی اللہ تعالی "بِمَا تَصِفُ اَلْسِنَتُکُمُ اَلْکَذِبَ" - ان ھذا حرام وھذا ممنوع یأکلون الالوان ویلبسون الرقاق ویفعلون ویفعلون ولو اجترأوا بعشر ما انفقوا لکفی وضرب الدف ایضا لا یخلو عن نفقۃ اما ثمن واما اجرۃ

[اردو کالم] فرماتا ہے کہ اپنے کسی بندے پر آثار نعمت دیکھے، چنانچہ امام ترمذی نے اس کو روایت کر کے اس کی تحسین فرمائی، اور حاکم نے اس کو عبد اللہ بن عمرو سے روایت کیا اور اس کو صحیح قرار دیا۔ اس کے باوجود کہ حضور علیہ الصلوۃ والسلام کا حدیث صحیح میں یہ ارشاد موجود ہے ابن آدم کے لئے غذا کے چند لقمے کافی ہیں جو اس کی پیٹھ کو سیدھا رکھیں (الحدیث)۔ یہ اس کے لئے مقرر فرمایا جس نے تین لقموں کا انکار کیا، تم دیکھتے ہو کہ ان روکنے والوں اللہ تعالی پر جرات کرنے والوں کو ایسی چیز سے جو ان کی زبانیں جھوٹ بیان کرتی ہیں کہ یہ حرام ہے اور یہ منع ہے کہ لوگ رنگا رنگ کھانے کھاتے ہیں باریک اور پتلا لباس پہنتے ہیں اور یہ اور وہ کرتے ہیں۔ کاش وہ لوگ اس دسویں حصے پر اکتفا کرتے جو انھوں نے خرچ کیا تو کافی تھا۔ اور یہ بھی خیال رہے کہ دف بجانا بھی خرچ سے خالی

[حواشی] ۱ جامع الترمذی ابواب الادب باب ماجاء ان اللہ یحب ان یری اثرہ الخ امین کمپنی دہلی ۲/ ۱۰۵ ، المستدرک للحاکم کتاب الاطعمۃ باب ماجاء ان اللہ یحب ان یری اثرہ الخ دارالفکر بیروت ۴/ ۱۳۵ ۲ جامع الترمذی ابواب الزہد باب ماجاء في کراھیۃ کثرۃ الاکل امین کمپنی دہلی ۲/ ۶۰ ، سنن

ابن ماجہ ابواب الاطعمة باب الاقتصاد في الاكل ايچ ايم سعيد كراچی ص ۲۲۸ ، الترغيب والترهيب الترييب من الامعان في الشبع مصطفى البابى مصر ۳/ ۱۳۶ ۳ القرآن الكريم ۱۶/ ۳۶ [نوٹ: متن میں منقولہ آیت ۱۱۶:۱۶ ہے]

صفحہ ۳۱۹ از ۷۶۸

Fatawa Rizvia Volume 23

Perhaps the cost of [hiring a drummer] exceeds the price of gunpowder, and indeed, pure extravagance is spending on a purpose that is not praiseworthy, exceeding moderation, and surpassing the limit. So reflect whether this falls under that category, and Allah is the Guardian of your guidance. Yes, whoever intends to show off, that is strictly forbidden all at once. "Indeed, Allah does not like those who are self-deluding and boastful." [1] This prohibition is not specific to the drum and the gun; rather, if someone recites the Quran with the intention of boasting, it would be forbidden and prohibited, and the reciter would be a sinner and a bearer of sin, as is not hidden. So this is what we have on this chapter, and our Lord, Glorified be He, knows best what is correct. May Allah Almighty's blessings be upon our master and leader, and upon his family and companions. Amen.

...No, either there will be an expense in purchasing a drum or the wages for playing it will have to be paid, and perhaps it will be more than the price of gunpowder. Pure extravagance is spending for such a purpose where there is no beauty or harm or benefit, and it exceeds moderation. Therefore, consider where this is and where that is (rather, there is a clear difference between the two), and Allah Almighty is the Owner of your guidance. Yes, if someone intended to boast by spending amongst themselves, then it is absolutely forbidden because Allah Almighty does not like the arrogant and the boastful. Therefore, the prohibition is not specific to the drum and the gun; instead, if the recitation of the Holy Word is done for mutual boasting, then that too is forbidden and prohibited. So, in this case, the reciter will be a sinner and will bear the sin, as it is not hidden. Therefore, this is our research in this chapter. And our Holy Lord knows the path of correctness very well. May Allah Almighty's special rain of mercy be upon our Master and Leader, and his progeny and companions. Amen! (t)

Issue 97: From Madras, Jinaadhari Dasg Shab Gramin Street, sent by Maulvi Haji Syed Abdul Ghaffar Sahib Bangalori. Is a garland of flowers that does not have tubes [straws] or tinsel etc., permissible or not? State the ruling so that you may be rewarded. (t) **The Answer:** The flower garland as mentioned in the question is one of the worldly customs. Its prohibition is not established by the pure Shariah, nor has any command for it come in Shariah. Therefore, like all other permissible customs and habits, it will remain permissible.

[1] The Holy Quran 4/36 Page 320 of 768

शायद [ढोल बजाने वाले को काम पर रखने की] लागत बारूद की कीमत से अधिक हो जाए, और वास्तव में, शुद्ध अपव्यय उस उद्देश्य पर खर्च करना है जो प्रशंसनीय नहीं है, जो संयम से परे है, और सीमा को पार कर गया है। तो विचार करें कि क्या यह उस श्रेणी में आता है, और अल्लाह आपके मार्गदर्शन का संरक्षक है। हाँ, जो कोई दिखावा करने का इरादा रखता है, वह पूरी तरह से निषिद्ध (हराम) है। "बेशक अल्लाह उन लोगों को पसंद नहीं करता जो आत्ममुग्ध और घमंडी होते हैं।" [१] यह निषेध केवल ढोल और बंदूक तक सीमित नहीं है; बल्कि, यदि कोई डींग मारने के इरादे से कुरान का पाठ करता है, तो यह भी निषिद्ध और वर्जित होगा, और पाठ करने वाला गुनहगार और पाप का भागी होगा, जैसा कि छिपा नहीं है। तो इस अध्याय पर हमारे पास यही है, और हमारा पालनहार, वह महिमामय है, सबसे अच्छा जानता है कि क्या सही है। अल्लाह सर्वशक्तिमान की कृपा हमारे आका और नेता पर, और उनके परिवार और साथियों पर हो। आमीन।

...नहीं, या तो ढोल खरीदने में खर्च होगा या उसे बजाने की मज़दूरी देनी होगी, और शायद वह बारूद की कीमत से ज़्यादा हो। शुद्ध अपव्यय ऐसे उद्देश्य के लिए खर्च करना है जहाँ न कोई खूबसूरती हो, न कोई बुराई या लाभ हो, और यह संयम से परे हो। इसलिए विचार करें कि यह कहाँ है और वह कहाँ (बल्कि दोनों में स्पष्ट अंतर है), और अल्लाह सर्वशक्तिमान आपके मार्गदर्शन का स्वामी है। हाँ, अगर किसी ने आपस में खर्च करके घमंड करने का इरादा किया, तो यह बिल्कुल हराम है क्योंकि अल्लाह सर्वशक्तिमान इतराने वाले घमंडी को पसंद नहीं करता। इसलिए, हराम होना ढोल और बंदूक के साथ विशिष्ट नहीं है; इसके बजाय, अगर पवित्र कलाम (कुरान) का पाठ आपस में बड़प्पन दिखाने (तफ़ाखुर) के लिए किया जाए, तो वह भी हराम और वर्जित है। तो, इस स्थिति में पाठ करने वाला गुनहगार होगा और पाप उठाएगा, जैसा कि छिपा नहीं है। अतः इस अध्याय में हमारा यही शोध है। और हमारा पवित्र पालनहार सही रास्ते को बहुत अच्छी तरह जानता है। हमारे आका और सरदार और उनकी संतान और साथियों पर अल्लाह सर्वशक्तिमान की विशेष रहमत की बारिश हो। आमीन! (त)

मसअला ९७: मद्रास, जीनाधारी दसग शब गरामीन स्ट्रीट से, मौलवी हाजी सैयद अब्दुल गफ्फार साहब बंगलोरी द्वारा भेजा गया। फूलों का सेहरा जिसमें नलियाँ (स्ट्रॉ) और पन्नी वगैरह न हो, जायज़ है या नहीं? बयान करो ताकि तुम्हें अज्र (पुण्य) मिले। (त) **जवाब:** फूलों का सेहरा जैसा कि सवाल में ज़िक्र किया गया है, दुनियावी रस्मों में से एक रस्म है। शरीयत-ए-मुतहरा (शुद्ध शरीयत) से इसकी

मनाही साबित नहीं है, और न ही शरीयत में इसके करने का कोई हुक्म आया है। इसलिए अन्य तमाम मुबाह (जायज़) आदतों और रस्मों की तरह यह भी मुबाह रहेगा।

[१] अल-कुरान अल-करीम ४/३६ पृष्ठ ३२० का ७६८

ولعله قد یفوق ثمن البارود وانما السرف الصرف الی غرض لا یحمد وتعدی القصد وتجاوز الحد فانظر ان هذا من ذلك والله یتولی هداك نعم من اراد التفاخر فذلك الحرام جملة واحدة "ان الله لا یحب من كان مختالاً فخوراً ۱" والاختصاص لهذا بالدف والبندقة بل لو تلا قرآن ونوی التفاخر لكان حراماً محظوراً و التالی آثماً موزوراً كما لا یخفی فهذا ما عندنا في الباب و ربنا سبحانه اعلم بالصواب وصلی الله تعالٰی علی سیدنا و مولانا والہ والصح اب آمین۔

نہیں یا تو دف خریدنے پر خرچ آئے گا یا بجانے کی اجرت دینی پڑے گی اور شاید بارود کی قیمت سے زیادہ ہو، اور خالص اسراف یہ ہے کہ ایسی غرض کے لئے خرچ کیا جائے جس میں کوئی حسن و خرابی اور فائدہ نہ ہو اور یہ میانہ روی سے متجاوز ہو لہذا غور کیجئے کہ یہ کہاں اور وہ کہاں (بلکہ دونوں میں واضح فرق ہے) اور اللہ تعالٰی تیری ہدایت کا مالک ہے۔ ہاں اگر کسی نے آپس کے خرچ کرنے سے فخر کرنے کا ارادہ کیا تو یہ بالکل حرام ہے کیونکہ اللہ تعالٰی اترانے والے فخر کرنیوالے کو پسند نہیں کرتا، لہذا حرمت کا دف اور بندوق سے کوئی اختصاص نہیں بلکہ اگر آپس میں تفاخر سے تلاوتِ کلام پاک کی جائے تو یہ بھی حرام اور ممنوع ہے۔ پس اس صورت میں تلاوت کرنے والا گنہ گار اور گناہ برداشتہ ہوگا جیسا کہ مخفی نہیں لہذا اس باب میں ہماری یہی تحقیق ہے۔ اور ہمارا پاک پروردگار راہ صواب کو اچھی طرح جانتا ہے۔ ہمارے آقا و سردار اور ان کی آل اولاد و صحابہ پر اللہ تعالٰی کی خصوصی بارانِ رحمت ہو۔ آمین ! (ت)

مسئلہ ۹۷: از مدراس جناد دھاری دسگ شب گرامیں اسٹریٹ مرسلہ مولوی حاجی سید عبدالغفار صاحب بنگلوری۔ پھولوں کا سہرا جس میں نلکیاں اور پنی وغیرہ نہ ہو جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان کرو تا کہ اجر پاؤ۔ ت) **الجواب:** پھولوں کا سہرا جیسا سوال میں مذکور رسوم دنیویہ

سے ایک رسم ہے جس کی ممانعت شرع مطہر سے ثابت نہیں نہ شرع میں اس کے کرنے کا حکم آیا ہے تو مثل اور تمام عادات ورسوم مباحہ کے مباح رہے گا۔

Fatawa Razawiyya Volume 23

The general principle of the Shari'ah is that whatever God and His Messenger call good is good, and whatever they call bad is bad. That about which they remain silent —meaning its goodness or badness is not derived from the Shari'ah—remains under original permissibility (abahat asliyah), such that there is neither reward nor punishment in its performance or omission. This rule should always be remembered as it will be useful in many places. Nowadays, the opponents of the Ahl al-Sunnah have adopted this way: they start calling whatever they want polytheism (shirk), forbidden (haram), innovation (bid'ah), or misguidance (dalalah), even if that action is proven from the noble Companions, the great Successors (Tabi'in), or the eminent Imams; even if that action falls under the general and absolute terms of a good thing whose virtues are explicitly mentioned in the Holy Quran and noble Hadith. Then what is the reality of customary matters like the sehra (wedding garland) etc.? And to top it off, they ask the Ahl al-Sunnah: 'Where is it written in the Quran and Hadith that these things you declare permissible are allowed?' whereas, in their self-delusion, they do not even know that the one who calls something permissible does not need specific proof; rather, the one who calls it impermissible should show from the Quran and Hadith where these actions are declared impermissible. Is it mandatory for the Ahl al-Sunnah to show the explicit ruling for the specific form of whatever they declare permissible and lawful in the Holy Quran and noble Hadith, while it is not necessary for you to show the explicit mention of these rulings in the Book and Sunnah specifically regarding what you call forbidden, innovation, and misguidance? I (the humble servant) have mentioned some details of these matters in the issue of 'Qiyam' (standing in reverence), and complete research is found in the works of the scholars of Ahl al-Sunnah. May Allah Almighty reward their beautiful efforts.

Once this legal principle is known, the ruling on the sehra is automatically revealed. Now, whoever calls it impermissible, forbidden, innovation, or misguidance must himself prove it from the Holy Quran and noble Hadith. Otherwise, know, brother! Shari'ah is not the name for your tongue, that you can declare whatever you wish forbidden and prohibited without proof. And the foolish opponents who present the Hadith 'Whoever introduces into this affair of ours...' [1] etc., in such issues, it is purely out of place and a deception of the ignorant. Even the Isma'ili group admits that the 'innovation of misguidance' is only that which is newly created in religious matters, and the ruling of innovation cannot be applied to worldly customs and habits. For example, eating from a public kitchen (langar), eating pilau, or dressing

the groom in robes, placing the bride in a palanquin—similarly, the sehra, as no one does it considering it a religious matter, nor is it done for the purpose of reward; rather, everyone does it knowing it's just a custom. Yes, if there is some extremely ignorant person who considers it a religious matter, then the objection to his absurd understanding is correct. Similarly, regarding the sehra, the Hadith 'Whoever resembles a people is one of them' [2] (Whoever adopts a resemblance to any group will be among them.)

1. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Sulh, 1/371 and Sahih Muslim, Kitab al-Aqdiyah, 2/77
2. Sunan Abi Dawud, Kitab al-Libas, Bab fi Labs al-Shuhrah, Aftab-e-Alam Press Lahore, 3/303

फतावा रजविया जिल्द 23

शरअ शरीफ का सामान्य नियम यह है कि जिसे खुदा और रसूल अच्छा कहें वह अच्छा है और जिसे बुरा कहें वह बुरा है। जिसके बारे में वे खामोश रहें—यानी शरअ से न उसकी खूबी निकले न बुराई—वह मूल अनुमति (अबाहात असलियह) पर रहती है, कि उसके करने या न करने में न सवाब (पुण्य) है न अज़ाब (दंड)। यह नियम हमेशा याद रखने योग्य है क्योंकि यह कई जगहों पर काम आएगा। आजकल अहले सुन्नत के विरोधियों ने यह तरीका अपना लिया है: जिस चीज़ को चाहा शिर्क (बहुदेववाद), हराम (वर्जित), बिदअत (नवाचार), या गुमराही कहना शुरू कर दिया, भले ही वह कार्य सहाबा किराम या ताबेईन एज़ाम या प्रतिष्ठित इमामों से सिद्ध हो; भले ही वह कार्य उस नेक बात की सामान्यता और व्यापकता में शामिल हो जिसकी खूबियां स्पष्ट रूप से कुरान मजीद और हदीस शरीफ में वर्णित हैं। फिर सेहरे जैसी रस्मी बातों की क्या हकीकत है? और इस पर तुर्रा यह कि अहले सुन्नत से पूछते हैं कि 'तुम जिन चीज़ों को जायज़ बताते हो, कुरान और हदीस में कहाँ जायज़ लिखा है?' हालांकि उन्हें अपनी खुशफहमी में इतनी खबर नहीं कि जायज़ कहने वाले को विशेष प्रमाण की आवश्यकता नहीं होती; बल्कि जो नाजायज़ कहे उसे कुरान और हदीस में दिखाना चाहिए कि इन कार्यों को कहाँ नाजायज़ कहा गया है। क्या अहले सुन्नत पर यह अनिवार्य है कि वे जिस चीज़ को जायज़ और मुबाह बताते हैं, कुरान मजीद और अहादीस शरीफ में उसका स्पष्ट हुक्म दिखाएँ, और तुम पर कुछ भी ज़रूरी नहीं कि जिस चीज़ को हराम, बिदअत और गुमराही कहो, उसके बारे में कुरान और सुन्नत में स्पष्ट रूप से दिखाओ? इन विषयों का कुछ विवरण फ़कीर (मैंने) 'कियाम' के मसले में ज़िक्र किया है और पूर्ण शोध अहले सुन्नत के विद्वानों की रचनाओं में है। अल्लाह तआला उनके सुंदर प्रयासों को स्वीकार फरमाए।

जब यह शरई नियम ज्ञात हो गया, तो सेहरे का हुक्म खुद-ब-खुद स्पष्ट हो गया। अब जो इसे नाजायज़, हराम, बिदअत या गुमराही बताए, वह स्वयं कुरान मजीद और हदीस शरीफ से इसे सिद्ध करके दिखाए। वरना भाई! शरअ तुम्हारी जुबान का नाम नहीं कि जिसे चाहो बिना प्रमाण के हराम और वर्जित कह दो। और विरोधियों के मूर्ख लोग जो इस प्रकार के मसलों में हदीस 'जिसने हमारे इस मामले में कुछ नया पैदा किया...' [1] आदि पेश करते हैं, वह पूरी तरह से अप्रासंगिक और अज्ञानियों को गुमराह करना है। इतना तो इस्माइली संप्रदाय भी मानता है कि 'गुमराही वाली बिदअत' वही है जो दीन (धर्म) के मामलों में नई पैदा हो, और सांसारिक रीति-रिवाजों और आदतों पर बिदअत का हुक्म नहीं लगाया जा सकता। उदाहरण के लिए लंगर खाना-पीना, पुलाव खाना, या दूल्हे को पोशाक

पहनाना, दुल्हन को पालकी में बिठाना—इसी तरह सेहरा, क्योंकि इसे कोई भी धार्मिक बात समझकर नहीं करता, न ही सवाब की नियत से किया जाता है, बल्कि सब इसे एक रस्म ही समझकर करते हैं। हाँ, अगर कोई महा-अज्ञानी ऐसा हो जो इसे धार्मिक कार्य समझे, तो उसकी इस बेतुकी समझ पर आपत्ति सही है। इसी तरह सेहरे के बारे में हदीस 'जो किसी कौम की समानता अपनाए, वह उन्हीं में से है' [2] (जो किसी समूह की समानता अपनाएगा, वह उन्हीं में से हो जाएगा।)

1. सहीह अल-बुखारी, किताब अल-सुल्ह, 1/371 और सहीह मुस्लिम, किताब अल-अक़्ज़िया, 2/77
2. सुनन अबी दाऊद, किताब अल-लिबास, बाब फी लब्स अल-शुहरा, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर, 3/303

شرع شریف کا قاعدہ کلیہ یہ ہے کہ جس چیز کو خدا اور رسول اچھا بتائیں وہ اچھی ہے اور جسے برا فرمائیں وہ بری ہے اور جس سے سکوت فرمائیں یعنی شرع سے نہ اس کی خوبی نکلے نہ برائی وہ اباحت اصلیہ پر رہتی ہے کہ اس کے فعل و ترک میں ثواب نہ عقاب، یہ قاعدہ ہمیشہ یاد رکھنے کا ہے کہ اکثر جگہ کام آئے گا آجکل مخالفین اہلسنت نے یہ روش اختیار کرلی ہے۔ جس چیز کو چاہا شرک، حرام، بدعت، ضلالت کہنا شروع کردیا اگرچہ وہ فعل صحابہ کرام یا تابعین عظام یا ائمہ اعلام سے ثابت ہو، اگرچہ وہ فعل اس نیک بات کے عموم واطلاق میں داخل ہو جس کی خوبیاں صریح قرآن مجید و حدیث شریف میں مذکور ہیں پھر سہرے وغیرہ رسمی باتوں کی تو کیا حقیقت ہے اور اس پر طرہ یہ ہوتا ہے کہ اہلسنت سے پوچھتے ہیں تم جو ان چیزوں کو جائز بتاتے ہو قرآن وحدیث میں کہاں جائز لکھا ہے حالانکہ ان کو اپنی خوش فہمی سے اتنی خبر نہیں کہ جائز کہنے والا دلیل خاص کا محتاج نہیں، جو ناجائز کہے وہ قرآن و حدیث میں دکھائے کہ ان افعال کو کہاں ناجائز کہا ہے۔ کیا اہلسنت پر لازم ہے کہ وہ جس چیز کو جائز و مباح بتائیں اس کی خاص صورت کا حکم صریح قرآن مجید و احادیث شریف میں دکھائیں اور تم پر کچھ ضرور نہیں کہ جس چیز کو حرام بدعت گمراہی کہو خاص اس کی نسبت ان حکموں کی تصریح کتاب و سنت میں دکھاؤ۔ ان امور کی قدرے تفصیل مسئلہ قیام میں فقیر نے ذکر کی اور تحقیق کامل تصانیف علمائے اہلسنت میں ہے۔ شکر اللہ تعالیٰ مساعیھم الجمیلۃ۔

جب یہ قاعدہ شرعیہ معلوم ہوگیا تو سہرے کا حکم خود ہی کھل گیا۔ اب جو ناجائز، حرام، بدعت، ضلالت بتائے وہ خود قرآن مجید وحدیث شریف سے ثابت کر دکھائے ورنہ جان برادر! شرع تمہاری زبان کا نام نہیں کہ جسے چاہو بے دلیل حرام و ممنوع کہہ دو، اور سفائے مخالفین جو اس

قسم کے مسائل میں حدیث من احدث فی امرنا ۱ وغیرہ پیش کرتے ہیں محض بے محل واغوائے جہال کہ اس قدر تو طائفہ اسمعیلیہ کو بھی مسلم کہ بدعت ضلالت وہی ہے جو بات دین میں نئی پیدا ہو اور دنیوی رسوم وعادت پر حکم بدعت نہیں ہو سکتا مثلاً لنگر کھانا پینا، پلاؤ کھانا یا دولہا کو جامہ پہنانا، دلہن کو پالکی میں بٹھانا، اسی طرح سہرا کہ اسے بھی کوئی دینی بات سمجھ کر نہیں کرتا، نہ بغرض ثواب کیا جاتا ہے بلکہ سب ایک رسم ہی جان کر کرتے ہیں ہاں اگر کوئی جاہل اجہل ایسا ہو کہ اسے دینی بات جانے تو اس کی اس بیہودہ سمجھ پر اعتراض صحیح ہے اسی طرح سہرے کے باب میں حدیث من تشبہ بقوم فھو منھم ۲ (جو کسی قسم کی مشابہت اختیار کرے وہ انہی میں سے ہو جائے گا۔)

۱ صحیح البخاری کتاب الصلح ۱ / ۳۷۱ و صحیح مسلم کتاب الاقضیہ ۲ / ۷۷ ۲ سنن ابی داؤد کتاب اللباس باب فی لبس الشہرۃ آفتاب عالم پریس لاہور ۳ / ۳۰۳

Fatawa Razawiyya Volume 23

To present and say that Hindus also wear a 'sehra' (bridal veil/crown), so it constitutes imitation of them, is simply wrong. The word 'tashabbuh' (imitation) is mentioned in the Hadith, and its meaning is to make oneself similar to someone. Thus, an intention of imitation, whether actual or implicit, must be present. For example, if a person performs a specific action with the intention of looking like non-believers, or even if they don't have that specific intention, the action is a symbol (sh'aar) of the non-believers and their specific sign by which they are recognized—such as keeping tufts of hair (chotiyan) on the head, wearing a 'teeka' (mark) on the forehead, wearing a sacred thread (janeu) around the neck, wearing an 'angarkha' (tunic) with a reverse opening, and so on. In these cases, condemnation and warnings are indeed applicable, and the Hadith "Whoever imitates..." applies to them. It is not that sharing any commonality in general leads to prohibition. In that case, we also wear 'angarkhas' and Hindus also wear them; would wearing an 'angarkha' then become forbidden for us? And if the difference in the opening is sufficient, would not the absence of 'nekiyan' and 'panni' (types of decorative work) and the distinct appearance of this 'sehra' from theirs be enough? The reality is that the prohibition of an act based on 'tashabbuh' (imitation) is only correct when the doer intends to imitate, or if that act is a hallmark and specific sign of the followers of falsehood by which they are recognized, or if the condemnation of the act itself is proven by the Pure Shariah. Only then would it be called bad; otherwise, absolutely not. And the 'sehra' is free from all such things. This is a rule worth remembering, as it provides a remedy for most of the misconceptions of opponents. In Ad-Durr al-Mukhtar, it is narrated from Bahr al-Ra'iq:

[Box 1] Arabic: Imitating them is not disliked (makruh) in everything, but only in what is blameworthy and where imitation is intended. Urdu: Imitating the People of the Book is not disliked in everything, but rather in evil matters and where the intention is to imitate them.

Maulana Ali Qari, in his commentary on Fiqh al-Akbar of Imam-e-Azam (may Allah be pleased with him), says:

[Box 2] Arabic: We are forbidden from imitating the disbelievers and the people of innovation in their religious symbols (sh'aar), not forbidden from every innovation even if it is permissible, whether it is from the actions of the People of Sunnah or from... Urdu: We are forbidden to imitate the symbols of the disbelievers and

innovators, not that every innovation is forbidden even if it is permissible. Now, whether it is from the actions of the Ahl al-Sunnah or from the actions of the disbelievers and innovators, the crux of the matter...

1. Ad-Durr al-Mukhtar, Chapter on 'What invalidates prayer etc.', Mujtabai Press Delhi, 1/90.

फतावा रजविया जिल्द 23

यह पेश करना और यह कहना कि हिंदू भी सेहरा बांधते हैं तो उनसे समानता निकलेगी, महज़ गलत है। हदीस में लफ्ज़ 'तशब्बुह' (अनुकरण) का ज़िक्र है, और इसके मायने खुद को किसी के समान बनाना है, तो वास्तव में या नियमतः समानता का इरादा पाया जाना ज़रूरी है। मिसाल के तौर पर, एक व्यक्ति कोई विशेष कार्य इस नियत से करे कि काफ़िरों जैसा रूप बन जाए, या भले ही वह यह इरादा न करे लेकिन वह कार्य काफ़िरों का प्रतीक (शआर) और उनकी विशेष निशानी हो जिससे वे पहचाने जाते हों, जैसे सिर पर चोटियां, माथे पर टीका, गले में जनेऊ, उल्टे पर्दे का अंगरखा, आदि। तो निश्चित रूप से इन सूरतों में निंदा और चेतावनी है, और हदीस "जिसने अनुकरण किया" उस पर खरी उतरती है। यह नहीं कि सामान्य रूप से किसी बात में समानता होने से मनाही हो जाए। इस तरह तो अंगरखा हम भी पहनते हैं और हिंदू भी पहनते हैं, फिर क्या इस वजह से अंगरखा पहनना हम पर हराम हो जाएगा? और अगर पर्दे का फर्क काफी है, तो क्या 'नेकियां' और 'पन्नी' का न होना और इस सेहरे की शक्ल उनके सेहरे से अलग होना काफी नहीं होगा? असल बात यह है कि 'तशब्बुह' के आधार पर किसी कार्य की मनाही तभी सही है जब कर्ता का इरादा अनुकरण का हो, या वह कार्य असत्य के मार्ग पर चलने वालों का प्रतीक और विशेष चिन्ह हो जिसके कारण वे पहचाने जाते हों, या अगर स्वयं उस कार्य की निंदा शरा-ए-मुतह्हरा (पवित्र शरीयत) से प्रमाणित हो, तो उसे बुरा कहा जाएगा, वरना हरगिज़ नहीं। और सेहरा इन सब बातों से पाक है। यह नियम भी याद रखना ज़रूरी है जिससे विरोधियों के अधिकांश भ्रमों का इलाज होता है। दुर-ए-मुख्तार में बहर-उर-राइक से उद्धृत है:

[बॉक्स 1] अरबी: उनका अनुकरण हर चीज़ में नापसंद (मक़रूह) नहीं है, बल्कि केवल उन चीज़ों में है जो निंदनीय हैं और जहाँ अनुकरण का इरादा हो। उर्दू: अहले किताब का अनुकरण हर चीज़ में मक़रूह नहीं है बल्कि बुरी बात में और वहां जहाँ उनसे समानता का इरादा किया जाए।

मौलाना अली क़ारी शरह फ़िक्ह अकबर इमाम-ए-आज़म रज़ियल्लाहु तआला अन्हु में फरमाते हैं:

[बॉक्स 2] अरबी: हमें काफ़िरों और बिदअत करने वालों के प्रतीकों (शआर) में उनका अनुकरण करने से रोका गया है, न कि हर बिदअत से मना किया गया है भले ही वह जायज़ हो, चाहे वह सुन्नियों के कार्यों में से हो या... उर्दू: हमें यह मना है कि काफ़िरों और अहले बिदअत के शआर (प्रतीकों) में अनुकरण करें, न कि यह कि हर बिदअत मना हो भले ही वह मुबाह (जायज़) हो। अब चाहे वह

अहले सुन्नत के कार्यों में से हो या काफ़िरों और गुमराहों के कार्यों में से, तो मदार-ए-कार (मुख्य बात)...

1. अद्दुर-उल-मुख़्तार, नमाज़ को फासिद करने वाले कार्यों का अध्याय, आदि। मुजतबाई प्रेस दिल्ली, 1/90।

पृष्ठ 322/768

پیش کرنا اور یہ کہنا کہ ہندو بھی سہرا باندھتے ہیں تو ان سے مشابہت نکلے گی محض غلط کہ حدیث میں لفظ تشبہ مذکور ہے اور اس کے معنی اپنے آپ کو کسی کے مشابہ بنانا تو حقیقتاً یا حکماً قصد مشابہت پایا جانا ضرور ہے۔ مثلاً ایک شخص کوئی فعل خاص اس نیت سے کرے کہ کفار کی سی شکل پیدا ہو اگرچہ وہ یہ ارادہ نہ کرے مگر وہ فعل شعار کفار اور ان کی علامت خاصہ ہو جس سے وہ پہچانے جاتے ہوں، جیسے سر پر چوٹیاں، ماتھے پر ٹیکہ، گلے میں جینو، الٹے پردے کا انگر کھا و علی ہذا القیاس، تو بیشک ان صورتوں میں ذم و وعید وارد، اور حدیث "من تشبہ" اس پر صادق، نہ یہ کہ مطلقاً کسی بات میں اشتراک موجب ممانعت ہو، یوں تو انگر کھا ہم بھی پہنتے ہیں ہندو بھی پہنتے ہیں پھر کیا اس وجہ سے انگر کھا پہننا ہم پر حرام ہو جائے گا اور اگر پردے کا فرق کفایت کرے تو کیا نیکیوں اور پنی کانہ ہونا اور اس سہرے کی صورت ان کے سہرے سے جدا ہونا کافی نہ ہوگا، اصل بات یہ ہے کہ بر بنائے تشبہ کسی فعل کی ممانعت اسی وقت صحیح ہے کہ جب فاعل کا قصد مشابہت ہو یا وہ فعل اہلِ باطل کا شعار و علامت خاصہ ہو جس کے سبب سے وہ پہچانے جاتے ہوں، یا اگر خود اس فعل کی مذمت شرع مطہر سے ثابت ہو تو برا کہا جائے گا ورنہ ہرگز نہیں اور سہرا ان سب باتوں سے پاک ہے۔ یہ قاعدہ بھی ضرور یاد رکھنے کا ہے جس سے مخالفین کے اکثر اوہام کا علاج ہوتا ہے۔ درمختار میں بحر الرائق سے منقول:

[باکس ۱] عربی: التشبه بهم لا يكره في كل شيئ بل في المذموم وفيما يقصد به التشبه 1 ۔ اردو: اہل کتاب سے تشبہ ہر چیز میں مکروہ نہیں بلکہ بری بات میں اور وہاں کہ ان سے مشابہت کا قصد کیا جائے۔

مولنا علی قاری شرح فقہ اکبر امام اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ میں فرماتے ہیں:

[باکس ۲] عربی: انا ممنوعون عن التشبیه بالکفرة واهل البدعة في شعارهم، لا منهیون عن کل بدعة ولو کانت مباحة سواء کانت من افعال اهل السنة او من اردو: ہم کو یہ منع ہے کہ کفار واہل بدعت کے شعار میں تشبہ کریں نہ یہ کہ ہر بدعت منع ہو اگرچہ مباح ہو اب چاہے وہ اہلسنت کے افعال سے ہو یا کفار و مبتدعین کے فعلوں سے تو مدارکار

1 الدر المختار باب یفسد الصلوة الخ مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۹۰

صفحہ ۳۲۲ از ۷۶۸

Fatawa Razawiyya Volume 23

“The actions of disbelievers and people of innovation depend on the symbol (distinguishing mark)[1].” — It depends on the symbol.

In short, the summary is that wearing a 'sehra' (bridal garland) is neither forbidden by Shari'ah, nor is it mandatory or recommended; rather, it is a worldly custom. If someone does it, it's fine; if they don't, that's fine too. Aside from this, anyone who calls it a forbidden sin, an innovation, or misguidance is a blatant liar and completely in the wrong. And whoever considers it a necessary obligation and views its omission as cause for legal reproach (according to Shari'ah) is purely ignorant. And Allah Almighty knows best, and His knowledge, glorified be His majesty, is most complete and most perfect.

Written by: His sinful servant, the needy, Ahmad Raza Barelvi, may he be forgiven.

The treatise “Hadi al-Nas fi Rusoom al-A’ras” (Guide for People regarding Wedding Customs) is completed.

[1] Minah al-Rawd al-Azhar Sharh al-Fiqh al-Akbar, chapter on clear and implied disbelief, Mustafa al-Babi Egypt, p. 185.

Page 323 of 768

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

“काफ़िरों और बिदअतियों के कार्य प्रतीक (शआर) पर निर्भर करते हैं[1]।” — प्रतीक पर है।

संक्षेप में सारांश यह है कि सेहरा न तो शरीयत की दृष्टि से वर्जित है और न ही शरीयत की दृष्टि से आवश्यक या मुस्तहब है, बल्कि यह एक सांसारिक प्रथा है। किया तो किया, नहीं किया तो नहीं किया। इसके अलावा जो कोई इसे हराम, गुनाह, बिदअत या गुमराही बताए, वह बड़ा झूठा और बिल्कुल गलत है। और जो इसे अनिवार्य समझे और इसे छोड़ने को शरीयत की दृष्टि से तिरस्कार का पात्र माने, वह निरा अज्ञानी है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है, और उसका ज्ञान, जिसकी शान बुलंद है, सबसे पूर्ण और सबसे सही है।

लिखने वाला: उसका गुनहगार बंदा, फ़कीर अहमद रज़ा बरेलवी, अल्लाह उन्हें क्षमा करे।

रिसाला (पुस्तिका) “हादी-उल-नास फ़ी रुसूम-उल-अ'रास” (शादी की रस्मों के बारे में लोगों का मार्गदर्शक) समाप्त हुआ।

[1] मिनह अल-रौद अल-अज़हर शरह अल-फिक्ह अल-अकबर, कुफ़्र (अविश्वास) के स्पष्ट और सांकेतिक बयान पर अध्याय, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र, पृष्ठ 185।

فتاوی رضویہ جلد ۲۳

افعال الکفرۃ واھل البدعۃ فالمدار علی الشعار[1] - شعار پر ہے۔

بالجملہ خلاصہ یہ ہے کہ سہرا نہ شرعاً ممنوع نہ شرعاً ضروری یا مستحب، بلکہ ایک دنیوی رسم ہے۔ کی تو کیا، نہ کی تو کیا، اس کے سوا جو کوئی اسے حرام گناہ بدعت ضلالت بتائے وہ سخت جھوٹا، بر سر باطل اور جو اسے ضروری لازم اور ترک کو شرعاً موجب تشنیع جانے وہ نرا جاہل۔ واللہ تعالٰی اعلم وعلمہ جل مجدہ اتم واحکم۔

کتبہ: عبدہ المذنب الفقیر احمد رضا البریلوی عفی عنہ

رسالہ ہادی الناس فی رسوم الاعراس ختم ہوا

[1] منح الروض الازہر شرح الفقہ الاکبر فصل فی الکفر صریحاً وکنایۃ مصطفی البابی مصر ص ۱۸۵

Fatawa Rizwia, Volume 23 Hudood and Ta'zirat (Limits and Punishments)

Question 98: Asked by Maulvi Abdul Manan Sahib from Bengal, 22 Safar 1332 AH

What do the scholars of religion and the muftis of the bright Shari'ah say in this case? Zaid had a dispute with Amr for several days. Afterwards, in a public gathering of the neighborhood, Zaid slandered Amr and said, "If the members of this assembly eat with him, I will not be among them." The assembly members asked why to such an extent? Zaid replied that Amr is an adulterer with his daughter. Then Amr filed a case on this matter before the magistrate. An order came from the magistrate to the panchayat member to investigate whether this case is correct or not. Subsequently, the member informed the neighborhood people to see if this matter was true. They asked who told you this? The case Amr filed is correct. Then Zaid appeared there and said, "I seek forgiveness from the assembly and the village elders for what I said; it was slander and a lie. I ask for pardon." In this state, the neighborhood people and the member sahib called Amr and asked him to forgive Zaid. On their request, Amr forgave him. After about a year or ten months, Zaid again said that he would not eat with Amr. Then the leaders of the assembly asked for the reason. He immediately replied that what I had disclosed earlier is still the fact. Then the leaders of the neighborhood asked for witnesses. Zaid said that such and such persons were present in that assembly. Those people also said that they had heard it from your own mouth last year, but currently, they know nothing. Then the assembly members asked if Zaid had any other witnesses. He replied yes: Amr, Bakr, Khalid, Abdullah, etc. All of them were asked whether what Zaid said is correct or not. Amr, Bakr, and others said, "We heard it from a woman..."

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23 हुदूद और ताज़ीरात (सीमाएं और दंड)

मसअला 98: द्वारा मौलवी अब्दुल मन्नान साहिब, बंगाल, 22 सफ़र 1332 हिजरी

धर्म के विद्वान और उज्ज्वल शरीयत के मुफ्ती इस मामले में क्या कहते हैं? ज़ैद का कई दिनों तक अम्र के साथ विवाद रहा। उसके बाद, मोहल्ले की एक सार्वजनिक सभा में ज़ैद ने अम्र पर आरोप लगाया और कहा कि "अगर सभा के सदस्य उसके साथ खाना खाएंगे, तो मैं उनमें शामिल नहीं रहूँगा।" सभा के सदस्यों ने पूछा कि इतनी बड़ी बात क्यों? ज़ैद ने जवाब दिया कि अम्र अपनी बेटी के साथ बदकार है। फिर अम्र ने इस मामले पर मजिस्ट्रेट के पास मुकदमा दायर किया। मजिस्ट्रेट की ओर से (पंचायत) सदस्य के पास आदेश आया कि यह मुकदमा सही है या नहीं। इसके बाद, सदस्य ने मोहल्ले वालों को सूचित किया कि यह मामला सही है या नहीं। उन्होंने पूछा कि यह किसने कहा? अम्र ने जो मुकदमा दायर किया है वह सही है। फिर ज़ैद वहां उपस्थित हुआ और कहा, "मैं सभा के सदस्यों और पंचों से माफी चाहता हूँ कि जो मैंने कहा वह मनगढ़ंत और झूठ था। मैं माफी का तलबगार हूँ।" इस स्थिति में, मोहल्ले वालों और सदस्य साहब ने अम्र को बुलाया और उनसे ज़ैद को माफ करने के लिए कहा, और उन्होंने उन लोगों के कहने पर माफ कर दिया। इसके लगभग एक साल या दस महीने बाद ज़ैद ने फिर कहा कि वह अम्र के साथ खाना नहीं खाएगा। तब सभा के सरदारों ने कारण पूछा। उसने तुरंत उत्तर दिया कि जो बात मैंने पहले प्रकट की थी वही सच है। तब मोहल्ले के सरदारों ने गवाह मांगे। उसने कहा कि अमुक-अमुक व्यक्ति उस सभा में उपस्थित थे। उन लोगों ने भी कहा कि हमने पिछले साल आपकी ज़बान से सुना था, वर्तमान में हम कुछ नहीं जानते। फिर सभा के सदस्यों ने पूछा कि क्या आपके पास कोई और गवाह है? उसने जवाब दिया कि हाँ: अम्र, बक्र, खालिद, अब्दुल्ला आदि। उन सभी से पूछा गया कि ज़ैद ने जो कहा वह सही है या नहीं। अम्र, बक्र आदि ने कहा कि हमने एक औरत से सुना है...

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۳ حدود و تعزیرات

مسئلہ ۹۸: مسئولہ مولوی عبد المنان صاحب از بنگالہ ۲۲ صفر ۱۳۳۲ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین ومفتیانِ شرعِ متین اس صورت میں کہ زید نے کئی روز عمرو سے کوئی بات کی تنازع کیا بعد ازاں عمرو کے اوپر سراءِ محفلِ محلہ کے انھوں نے تہمت دیا اور کہا کہ اہلِ مجلس نے اگر اس کو کھائے تو میں نہیں ہوں اہلِ مجلس نے کہا کیوں اسی قدر زید نے جواب دیا کہ عمرو بدکار ہے اس کی بیٹی کے ساتھ پھر عمرو نے اس بات پر مقدمہ دائر کیا حاکم سے ممبر کے پاس حکم آیا کہ یہ مقدمہ صحیح ہے یا نہیں۔ بعد اس کے ممبر نے محلہ والوں کو پہنچایا کہ یہ معاملہ صحیح ہے یا نہیں ان کو کون نے کہا کہ کہاں یہ جو مقدمہ عمرو نے دائر کیا صحیح ہے پھر وہاں زید نے حاضر ہو کر کہا میں اہل مجلس سے اور پچین صاحب سے خواستگار ہوں کہ یہ میں نے افترا اور جھوٹ کہا معافی کا خواستگار اس حالت میں عمرو کو اہلِ محلہ اور ممبر صاحب نے بلوایا اور کہا ان کو معاف کر دو اور انھوں نے ان لوگوں کی بات کو معاف کر دیا بعد اس کے قریب ایک سال یا دس ماہ کے پھر کہا زید نے عمرو سے لے کر کھانے میں نہیں ہوں تب سردارانِ اہلِ مجلس نے کہا کیا سبب ہے فوراً جواب دیا کہ میں نے پہلے جو بات ظاہر کیا تھا وہی ہے تب سردارانِ اہلِ محلہ نے گواہ طلب کیا اس نے کہا ہے فلاں فلاں شخص اس مجلس میں حاضر ہے ان لوگوں نے بھی کہا کہ آپ کی زبان سے اگلے سال سنا تھا فی الحال ہم لوگ کچھ نہیں جانتے پھر اہلِ مجلس نے کہا کہ آپ کے اور کوئی گواہ ہے انھوں نے جواب دیا کہ ہے عمرو و بکر خالد عبد اللہ وغیرہ ان لوگوں نے ان سب نے پوچھا یہ بات زید نے جو کہا صحیح ہے یا نہیں عمرو و بکر و غیر ہا نے کہا ہم لوگوں نے ایک عورت سے سنا۔

Fatawa Razawiya Volume 23

[Question] ...was heard from that woman as well. When she was questioned, the woman was hesitant at that time. Then, on Friday, in front of all the worshippers, Zaid was questioned. He replied, "Yes, I heard it too, and the one who is my witness is also hesitant," rather he gestured towards some others who had forbidden it in the mosque itself. In this situation, does the penalty for false accusation (Hadd al-Qadhf) apply to Zaid or not? If it does, can it be satisfied with a financial penalty or not? If punishments involve wealth, to what extent should it be? Is there a fixed amount to be taken, and who is entitled to this money? Please explain according to Sharia with evidence. If that person repents, is there hope for forgiveness? Explain through the Book and be rewarded on the Day of Judgment. (T)

Answer: In the described situation, Zaid has certainly committed the act of false accusation (Qadhf). He has committed a severe major sin. In an Islamic state, he would have deserved eighty lashes.

Allah the Almighty said: "And lash them with eighty lashes and never accept their testimony, for they are the defiantly disobedient." (1) — [Translation]: Allah the Almighty has commanded: Give eighty lashes to those who levy false accusations, then never accept their testimony again, for they are the disobedient. (T)

However, here there is neither an Islamic state nor can legal penalties (Hudud) be enforced, nor does anyone other than a ruler have the authority to impose a penalty. Financial punishment (Ta'zir bil-Maal) is abrogated, as established by Imam al-Tahawi (may Allah have mercy on him). (As Imam al-Tahawi, mercy be upon him, has researched this. T). And it is not permissible to act upon an abrogated rule. The only course of action is to exclude him from the community; Muslims should cease social interaction with him until he repents. If he repents, then Allah (Almighty and Glorious) is the Acceptor of Repentance. The mentioned verse itself contains the exception: "Except those who repent..." (2). However, his repentance will not only consist of repenting before Allah (Almighty and Glorious), but it will also be necessary to ask Amr for forgiveness for his fault, as he is entangled not only in the Right of Allah but also in the Right of the Servant. Also, repenting in private will not suffice; since he committed the sin in a gathering, he must repent in the gathering itself. It is narrated in a Hadith that the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said:

"When you commit an evil deed, perform a repentance corresponding to it: secret for a secret sin, and public for a public sin." — [Translation]: When you commit a sin, then for a hidden sin repent secretly, and for an open sin repent publicly. And Allah the Almighty knows best. (3)

1. Al-Quran Al-Karim 24/4
2. Al-Quran Al-Karim 24/5
3. Kanz al-Ummal, Hadith 10180, Mu'assasat al-Risalah, Beirut, 4/209

फतवा रज़विया खंड 23

[प्रश्न] ...उस महिला से भी सुना गया था। जब पूछा गया, तो महिला उस समय हिचकिचा रही थी। फिर शुक्रवार के दिन सभी नमाज़ियों के सामने ज़ैद से पूछा गया, तो उसने जवाब दिया कि हाँ, मैंने भी सुना और जो मेरा गवाह है वह भी हिचकिचा रहा है, बल्कि उसने कुछ लोगों की तरफ इशारा किया था जिन्होंने मस्जिद ही में मना किया था। इस स्थिति में ज़ैद पर हद-ए-क़ज़फ़ (झूठा आरोप लगाने का दंड) लागू होता है या नहीं? अगर होता है, तो क्या वह आर्थिक दंड के रूप में हो सकता है या नहीं? यदि दंड आर्थिक हो, तो वह कितना होगा? क्या कोई निश्चित राशि ली जानी चाहिए, और इस धन का हकदार कौन है? शरीयत के अनुसार सबूतों के साथ बताएं। यदि वह व्यक्ति तौबा (प्रायश्चित) करता है, तो क्या क्षमा की आशा है? किताब के माध्यम से स्पष्ट करें और हिसाब के दिन पुण्य प्राप्त करें। (त)

उत्तर: वर्णित स्थिति में ज़ैद ने निश्चित रूप से क़ज़फ़ (झूठा आरोप) का अपराध किया है। उसने एक गंभीर बड़ा गुनाह (गुनाह-ए-कबीरा) किया है। इस्लामी राज्य में वह अस्सी कोड़ों की सजा का हकदार होता।

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "तो उन्हें अस्सी कोड़े लगाओ और कभी उनकी गवाही स्वीकार न करो, और वही अवज्ञाकारी हैं।" (1) — [अनुवाद]: अल्लाह तआला ने फ़रमाया: तोहमत लगाने वालों को अस्सी कोड़े लगाओ, फिर कभी भी उनकी गवाही न मानो और वही नाफ़रमान हैं। (त)

लेकिन यहाँ न तो इस्लामी राज्य है और न ही दंड (हुदूद) लागू किए जा सकते हैं, और न ही सुल्तान के अलावा किसी और को दंड देने का अधिकार है। आर्थिक दंड (ताज़ीर बिल-माल) निरस्त (मनसूख़) हो चुका है, जैसा कि इमाम तहावी (رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ) ने सिद्ध किया है। (जैसा कि इमाम तहावी रहमतुल्लाह अलैहि ने इसकी तहकीक की है। त)। और निरस्त नियम पर अमल करना जायज़ नहीं है। एकमात्र उपाय यह है कि उसे बिरादरी से बाहर कर दिया जाए; जब तक वह तौबा न करे, मुसलमान उससे मिलना-जुलना छोड़ दें। यदि वह तौबा करता है, तो अल्लाह (अज़्ज़ व जल्ल) तौबा स्वीकार करने वाला है। उपरोक्त आयत में ही "मगर वे लोग जिन्होंने तौबा की" (2) का अपवाद है। लेकिन उसकी तौबा केवल यह नहीं होगी कि वह अल्लाह (अज़्ज़ व जल्ल) के सामने तौबा करे, बल्कि लाज़िम होगा कि वह अम्र से अपनी गलती की माफी मांगे, क्योंकि वह न केवल अल्लाह के हक में बल्कि बंदे के हक में भी फँसा हुआ है। साथ ही, अकेले में तौबा करना काफी नहीं होगा; उसने

महफ़िल में गुनाह किया है, इसलिए उसे महफ़िल ही में तौबा करनी चाहिए। हदीस में है कि नबी (सल्लल्लाहु तआला अलैहि व सल्लम) फ़रमाते हैं:

"जब तुम कोई बुरा काम करो, तो उसके अनुरूप तौबा करो: गुप्त गुनाह के लिए गुप्त और सार्वजनिक गुनाह के लिए सार्वजनिक।" — [अनुवाद]: जब तुम कोई गुनाह करो, तो छिपे गुनाह की खुफ़िया और खुले गुनाह की सार्वजनिक रूप से तौबा करो। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (3)

1. अल-कुरान अल-करीम 24/4
2. अल-कुरान अल-करीम 24/5
3. कंज़ुल उम्माल, हदीस 10180, मुअस्ससतुर रिसाला बेरूत 4/209

पृष्ठ 325 / 768

سنا تھا اس عورت سے بھی پوچھا تو عورت اس وقت مانع ہے پھر جمعہ کے دن سب مصلیوں کے مقابلہ زید سے پوچھا تو انھوں نے جواب دیا کہ ہاں میں نے بھی سنا اور جو میرا شاہد ہے وہ بھی مانع ہے بلکہ بعضوں کی طرف اشارہ کیا تھا انھوں نے مسجد ہی میں منع کیا اس حال میں زید پر حد قذف لازم آتا ہے یا نہیں۔ اگر آتا تو بالمال ہوسکتا ہے یا نہیں۔ اگر تعزیرات ساتھ مال کے ہو کس قدر ہوتا ہے کوئی مقدار معین ہو لینا اور اس مال کا مستحق کون ہے؟ از روئے شرع کے مع الدلائل بیان فرمائے اگر وہ شخص توبہ کرے معافی کی امید ہے یا نہیں؟ بینوا بالکتاب و تو جروا یوم الحساب (کتاب سے بیان فرمائیے اور روز حساب اجر پائیے۔ ت)

الجواب: صورت مستفسرہ میں زید ضرور مرتکب قذف کا ہوا اس نے سخت گناہ کبیرہ کیا اسلامی سلطنت میں وہ اسی کوڑوں کا سزاوار تھا۔ قَالَ اللّٰہُ فَاجْلِدُوْھُمْ ثَمٰنِیْنَ جَلْدَۃً وَّ لَا تَقْبَلُوْا لَھُمْ شَھَادَۃً اَبَدًا ۚ وَ اُولٰٓئِکَ ھُمُ الْفٰسِقُوْنَ ۙ (۱) — اللہ تعالٰی نے فرمایا: تہمت لگانے والوں کو اسی کوڑے لگاؤ پھر کبھی بھی ان کی گواہی نہ مانو اور وہی نافرمان ہیں۔ (ت)

مگر یہاں نہ اسلامی سلطنت ہے نہ حدود جاری ہو سکتے ہیں نہ غیر سلطان کو حد کا اختیار ہے اور تعزیر بالمال منسوخ ہے کما حققہ الامام الطحطاوی رحمہ اللہ تعالٰی (جیسا کہ امام طحطاوی رحمۃ اللہ تعالٰی علیہ نے اس کی تحقیق کی ہے۔ت) اور منسوخ پر عمل جائز نہیں صرف چارہ کار یہ ہے کہ اسے برادری سے خارج کریں مسلمان اس سے میل جول چھوڑ دیں جب تک توبہ نہ کرے اگر توبہ کرے تو اللہ عز وجل قبول فرمانے والا ہے۔ خود کریمہ مذکورہ میں "اِلَّا الَّذِیْنَ تَابُوْا" (۲) کا استثناء ہے مگر اس کی توبہ صرف یہی نہ ہوگی کہ اللہ عزوجل کے حضور تائب ہو بلکہ لازم ہوگا کہ عمرو سے اپنے قصور کی معافی مانگے کہ وہ نہ صرف حق اللہ بلکہ حق العبد میں

بھی گرفتار ہے اور تنہائی میں توبہ بھی کافی نہ ہوگی اس نے مجمع میں گناہ کیا ہے مجمع ہی میں توبہ کرے۔ حدیث میں ہے نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں: اذا عملت سیئة فأحدث عندها توبة السر بالسر والعلانیة بالعلانیة ۔ واللہ تعالی اعلم۔ (۳) — جب تو کوئی گناہ کرے تو چھپے گناہ کی خفیہ اور برملا گناہ کی اعلانیہ توبہ کرو۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

۱ القرآن الکریم ۲۴/ ۴ ۲ القرآن الکریم ۲۴/ ۵ ۳ کنز العمال حدیث ۱۰۱۸۰ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۲۰۹ /۴

Fatawa Razviya Volume 23

Problem 99: Sent by Noor Allah, Prayer Leader, and Abdul Haq, Landlord, etc., residents of Sardar Nagar, Jahanabad Police Station, Pilibhit District. 23 Rabi al-Awwal 1332 AH. We praise Him and send blessings upon His Noble Messenger. What do the scholars of religion say in this matter: A person named Madad Ali, of the Faqir community, resident of Sardar Nagar, ran away with a married woman and has been committing adultery with her for two years. When we and the community pressured him, the said person was taken to Harpur village for a panchayat (assembly) with one hundred rupees. He said, "Here is the woman and here is the money; settle my case." The panchs (arbitrators), namely Kallan Shah and Bhalan Shah, etc., residents of Harpur, took the money and kept it, and returned the said woman to him, but did not return her to her husband, nor did they get a divorce (istifa) by giving the money. Now, when we villagers pressured Madad Ali, he says, "What can I do? My money is with the panchs; they neither get me a divorce nor return my money so that I can satisfy the claimant myself." Two years have passed in this dispute. What should we villagers do now? Since it is British rule, if we socially boycott him (stop his 'haqqa pani'), he will sue in court. Therefore, please honor us with an answer. Only.

The Answer: It is obligatory upon this person to separate the woman from himself. His excuse, "What can I do? My money is with the panchs," is false. Adultery does not become lawful by depositing money. If he does not remove her, Muslims should stop socializing with him. They should expel him from the community, and no crime can be attributed to them for this. There is no law that says whoever does not give their water to an adulterer is a criminal. Every person has the right to their own socializing and resources (haqqa pani) to give to whoever they want and withhold from whoever they want. In this situation, not only is that person a criminal, but a severe Sharia-based accusation also lies against those panchs who took and withheld his money and returned the woman to him for adultery. They all deserve divine punishment. It is obligatory upon them to return his money, repent, and if they have the power, take the woman from him and send her back to her husband. And Allah the Almighty knows best.

Problem 100: Questioned by Ahmaduddin, Camp Boond, Saturday 12 Shawwal al-Mukarram 1334 AH. What do the scholars of religion and jurists of the clear Sharia say regarding this matter: Zaid is an Imam in a mosque, and there is a common rumor among people that Zaid has committed adultery with a certain woman, and when sworn testimony...

फतावा रज़विया, खंड 23

मसला 99: प्रेषक नूरुल्लाह (पेश इमाम) और अब्दुल हक़ (ज़मींदार) आदि, निवासी सरदार नगर, थाना जहानाबाद, जिला पीलीभीत। 23 रबी-उल-अव्वल 1332 हिजरी। हम उसकी प्रशंसा करते हैं और उसके सम्मानित रसूल पर दरूद भेजते हैं। इस मसले में दीन के विद्वान क्या फरमाते हैं कि मदद अली नाम का एक व्यक्ति, फकीर समुदाय का, सरदार नगर का निवासी, एक विवाहित स्त्री को भगा ले गया और दो साल से उसके साथ ज़िना (व्यभिचार) कर रहा है। जब हम लोगों और बिरादरी ने उसे तंग किया, तो उक्त व्यक्ति को सौ रुपये के साथ हरपुर गाँव में पंचायत में ले जाया गया। उसने कहा कि यह औरत और यह रुपया मौजूद है, मेरा फैसला करा दो। हरपुर के निवासी पंचों, यानी कल्लन शाह और भल्लन शाह आदि ने रुपया लेकर अपने पास रख लिया और उक्त औरत को उसे वापस कर दिया, लेकिन उसके पति को नहीं दिया और न ही रुपया देकर तलाक (इस्तीफा) लिया। अब जब हम गाँव वालों ने मदद अली पर दबाव डाला, तो वह कहता है कि मैं क्या करूंमेरा रुपया पंचों के पास जमा है, न वे तलाक दिलाते हैं और न ही मेरा रुपया वापस करते हैं कि मैं खुद शिकायतकर्ता को मना लूँ। इस झगड़े में दो साल बीत गए हैं। अब हम गाँव वाले इसका क्या उपाय करें? क्योंकि अंग्रेज़ी शासन है, अगर हम उसका हुक्का-पानी बंद करें तो वह अदालत में मुक़दमा करेगा। इसलिए उत्तर से अनुग्रहित करें। केवल।

उत्तर: उस व्यक्ति पर फ़र्ज़ है कि वह उस औरत को अपने से अलग कर दे। उसका यह बहाना कि "मैं क्या करूंमेरा रुपया पंचों के पास जमा है" झूठ है। रुपया जमा कर देने से ज़िना हलाल नहीं हो सकता। अगर वह उसे नहीं निकालता, तो मुसलमानों को चाहिए कि उससे मेल-जोल छोड़ दें। बिरादरी से बाहर कर दें और इसमें उन पर कोई अपराध नहीं लग सकता। यह कोई कानून नहीं है कि जो ज़ानी (व्यभिचारी) को अपना पानी न दे वह मुजरिम है। अपने हुक्केपानी पर हर व्यक्ति का अधिकार है, जिसे चाहे दे और जिसे चाहे न दे। इस स्थिति में केवल वही व्यक्ति मुजरिम नहीं है, बल्कि उन पंचों पर भी शरीयत के अनुसार गंभीर आरोप है जिन्होंने उसका रुपया लेकर दबा लिया और व्यभिचार के लिए औरत उसे वापस दे दी। वे सब अल्लाह के अज़ाब (दंड) के हकदार हैं। उन पर फ़र्ज़ है कि उसका रुपया वापस करें, तौबा करें और यदि समर्थ हों तो औरत को उससे छुड़ाकर उसके पति के पास भेज दें। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 100: प्रेषित अहमद उद्दीन, कैंप बूंद, शनिवार 12 शव्वाल-उल-मुकर्रम 1334 हिजरी। दीन के विद्वान और शरीयत-ए-मतीन के मुफ्ती इस मसले में क्या फरमाते हैं कि ज़ैद एक मस्जिद में पेश

इमाम है और आम लोगों में यह चर्चा है कि ज़ैद ने फलां औरत के साथ ज़िना किया है और जब हलफ़िया गवाही...

पृष्ठ 326 का 768

فتاوی رضویہ جلد ۲۳

مسئلہ ۹۹: مرسلہ نور اللہ پیش امام و عبدالخق زمیندار وغیرہ ساکنان سردار نگر تھانہ جہان آباد ضلع پیلی بھیت ۲۳ ربیع الاول ۱۳۳۲ھ نحمدہ ونصلی علی رسولہ الکریم، کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک شخص مدد علی نام قوم فقیر ساکن سردار نگر ایک عورت نکاحی بھگا لایا اور عرصہ دو برس سے اس سے زنا کرتا ہے جب اس کو ہم لوگوں اور برادری نے تنگ کیا تو مسمی مذکور کو مبلغ سو روپیہ عورت کو لے کر موضع ہر پور پنچایت کیا گیا اور کہا کہ یہ عورت اور یہ روپیہ موجود ہے میرا فیصلہ کرادو، مسمی کلن شاہ و بھلن شاہ وغیرہ ساکنان ہر پور پنچوں نے روپیہ لے کر اپنے پاس جمع کر لیا اور عورت مسمی مذکور کو واپس دے دی اور جس کی بیوی تھی اس کو نہیں دی اور نہ اس کو روپیہ دے کر استعفاء لیا اب جو ہم گاؤں والوں نے مسمی مدد علی کو سخت کیا تو وہ کہتا ہے میں کیا کروں میرا روپیہ پنچوں میں جمع ہے نہ وہ نہ استعفاء دلاتے ہیں اور نہ روپیہ مجھ کو واپس دیتے ہیں کہ میں خود مدعی کو راضی کرلوں، ایسے جھگڑے میں دو برس ہو گئے اب ہم گاؤں والے اس کا کیا تدارک کریں کیونکہ انگریزی عملداری ہے اگر اس کا حقہ پانی بند کریں تو وہ عدالت میں نالشی ہو گا لہذا جواب سے مشرف فرمائے جائیں۔ فقط

الجواب: اس شخص پر فرض ہے کہ اس عورت کو اپنے سے جدا کر دے اور یہ اس کا عذر جھوٹا ہے کہ میں کیا کروں میرا روپیہ پنچوں کے پاس جمع ہے روپیہ جمع کر دینے سے زنا حلال نہیں ہو سکتا، اگر وہ اسے نہ نکالے تو مسلمانوں کو چاہئے کہ اس سے میل جول ترک کر دیں۔ برادری سے خارج کر دیں اور اس میں ان پر کوئی جرم عائد نہیں ہو سکتا یہ قانون نہیں ہے کہ جو زانی کو اپنا پانی نہ دے وہ مجرم ہے اپنے حقے پانی کا ہر شخص کو اختیار ہے جسے چاہے دے جسے

چاہے نہ دے اور اس صورت میں فقط وہی شخص مجرم نہیں بلکہ ان پنچوں پر بھی شرعی الزام بشدت قائم ہے جنہوں نے اس کا روپیہ لے کر دبا لیا اور عورت زنا کے لئے اسے واپس دی وہ سب عذاب الٰہی کے مستحق ہیں ان پر فرض ہے کہ اس کا روپیہ واپس دیں اور توبہ کریں اور قدرت رکھتے ہوں تو عورت کو اس سے چھڑا کر اس کے شوہر کے پاس بھیج دیں۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۰۰: مسئولہ احمد الدین کیمپ بوند شنبہ ۱۲ شوال المکرم ۱۳۳۴ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ کہ زید ایک مسجد میں پیش امام ہے اور عام لوگوں نے یہ شہرت دی ہے کہ زید نے فلاں عورت کے ساتھ زنا کیا ہے اور جب حلفیہ شہادت

فتاوی رضویہ (Fatawa Rizvia), Volume 23

No one is giving eyewitness testimony and they say that we have heard from so-and-so, and when asked, that person says I heard it from so-and-so. No one is presenting eyewitness testimony. In such a situation, some individuals have stopped praying behind Zaid. If, as a precaution, Zaid is asked to repent and seek forgiveness (tawbah and istighfar) in such a state, will his leadership (imamat) in prayer be valid or not? Common people say they will not pray behind him until scholars give a fatwa. In such a situation, if he repents and seeks forgiveness and then leads the prayer, will praying behind Zaid be permissible or not? And if witnesses are required for adultery according to the Shariah, how should they be? Only.

The Answer:

Entertaining ill-founded suspicion about a Muslim is forbidden.

Allah Almighty says: "O you who believe! Avoid much suspicion, for some suspicion is a sin." (1) — O you who believe! Avoid many suspicions because some suspicions are sins. (T)

Four reliable, pious, and god-fearing male witnesses who have personally seen the act are required. Without this, whoever accuses him of adultery will legally deserve eighty lashes according to Shariah. There is no harm in Zaid's leadership in prayer, and a Muslim should seek repentance and forgiveness in all circumstances. And Allah Almighty knows best.

Problem 101: Sent by Muhammad Zahoor, cloth merchant, Almora, adjacent to Jamia Masjid Karkhana Bazaar, 15 Rabi-ul-Akhir Sharif 1335 AH. What do the scholars of religion and jurists of the clear Shariah say regarding this issue: What is the punishment for an elderly adulterer, even though his young and healthy wife is present with him, and he commits adultery with a polytheist woman? Explain it and be rewarded.

The Answer:

The punishment for adultery in the hereafter is the fire of hell, and in this world, there is a legal punishment (Hadd) which is at the discretion of the Islamic authority. It is stated in a Hadith: "The three most hated people by Allah Almighty are: a proud poor man, an elderly adulterer, and a lying king." (2) And Allah Almighty knows best.

1. Al-Quran Al-Karim 49/12

2. Sahih Muslim, Kitab Al-Iman, Chapter on the severity of the prohibition of dragging the lower garment below the ankles, etc. Qadimi Kutub Khana Karachi 1/71; Kanzul Ummal, Hadith 43935, Al-Risala Foundation Beirut 12/59.

फ़तावा रज़विया, जिल्द २३

कोई चश्मदीद गवाही नहीं दे रहा है और कहते हैं कि हमने फलां से सुना है और उससे पूछो तो वह कहता है कि मैंने फलां से सुना है। कोई चश्मदीद गवाही नहीं दे रहा है। ऐसी स्थिति में कुछ व्यक्तियों ने ज़ैद के पीछे नमाज़ पढ़नी छोड़ दी है। अगर एहतियातन ऐसी हालत में ज़ैद से तौबा और इस्तिग़फ़ार कराई जाए तो उसकी इमामत दुरुस्त होगी या नहीं? और आम लोग कहते हैं कि जब तक उलेमा फ़तवा नहीं देंगे, हम उसके पीछे नमाज़ नहीं पढ़ेंगे। क्या ऐसी हालत में अगर वह तौबा और इस्तिग़फ़ार करे और फिर नमाज़ पढ़ाए तो ज़ैद के पीछे नमाज़ जायज़ होगी या नहीं? और अगर ज़िना (व्यभिचार) पर शरई गवाहों की ज़रूरत है, तो वे कैसे होने चाहिए? फ़क़त।

अल-जवाब:

मुसलमान पर बदगुमानी (बुरा गुमान) हराम है।

अल्लाह तआला फ़रमाता है: "یٰۤاَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوا اجْتَنِبُوْا كَثِیْرًا مِّنَ الظَّنِّ اِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ اِثْمٌ" (१) — ऐ ईमान वालो! बहुत से गुमानों से बचो क्योंकि कुछ गुमान गुनाह हैं। (त)

विशेष रूप से चार नेक, परहेज़गार और विश्वसनीय पुरुष गवाहों की ज़रूरत है जिन्होंने अपनी आँखों से यह कार्य देखा हो। इसके बिना जो उसे ज़िना का आरोपी बनाएगा, वह शरीअत के अनुसार अस्सी कोड़ों की सज़ा का हक़दार होगा। ज़ैद की इमामत में कोई हर्ज नहीं है और मुसलमान को हर हाल में तौबा और इस्तिग़फ़ार करना चाहिए। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला १०१: भेजने वाले: मुहम्मद ज़हूर, कपड़े के व्यापारी, अल्मोड़ा, जामा मस्जिद कारखाना बाज़ार के पास, १५ रबी-उल-आख़िर शरीफ़ १३३५ हिजरी। उलेमा-ए-दीन और मुफ़्तियान-ए-शरह-ए-मतीन इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि: एक बूढ़े ज़ानी (व्यभिचारी) की क्या सज़ा है, जबकि उसकी जवान और सेहतमंद बीवी उसके पास मौजूद हो और वह एक मुश्रिका (बहुदेववादी) औरत के साथ ज़िना करे? बयान कीजिए, सवाब मिलेगा।

अल-जवाब:

ज़िना की सज़ा आख़िरत में आग का अज़ाब है और दुनिया में 'हद' (शरई सज़ा) है, जिसका अधिकार इस्लामी हुक्मरान (सुल्तान-ए-इस्लाम) को है। हदीस में इरशाद हुआ है: "अल्लाह तआला के तीन

सबसे बड़े दुश्मन हैं: एक वह गरीब जो घमंडी हो, एक बूढ़ा जो ज़िना करे, और एक बादशाह जो झूठ बोले।" (२) और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

1. अल-क़ुरआन अल-करीम ४९/१२
2. सही मुस्लिम, किताबुल ईमान, बाब बयान ग़िलज़ तहरीम इसबालुल इज़ार... कदीमी कुतुब खाना कराची १/७१; कंजुल उम्माल हदीस ४३९३५, मुअस्ससतुर रिसाला बेरूत १२/५९।

पृष्ठ ३२७ (७६८ में से)

لی گئی عینی شہادت کوئی نہیں دیتا ہے اور کہتے ہیں کہ ہم نے فلاں سے سنا ہے اور اس سے پوچھو تو وہ یہ کہتا ہے کہ میں نے فلاں سے سنا ہے عینی شہادت کوئی نہیں بیان کرتا ہے ایسی صورت میں بعض اشخاص نے زید کے پیچھے نماز پڑھنی چھوڑ دی ہے اگر احتیاطاً ایسی حالت میں زید سے توبہ واستغفار کرائی جائے تو اس کی امامت درست ہوگی یا نہیں اور عام لوگ یہ کہتے ہیں کہ جب تک علماء فتوی نہ دیں گے تو ہم اس کے پیچھے نماز نہ پڑھیں گے آیا ایسی حالت میں وہ توبہ واستغفار کرے اور پھر نماز پڑھائے تو زید کے پیچھے نماز جائز ہوگی یا نہیں؟ اور اگر زنا پر عند الشرع شریف کے گواہوں کی ضرورت ہے اور وہ کیسے ہوں؟ فقط

الجواب:

مسلمان پر بدگمانی حرام ہے،

قال اللہ تعالیٰ "یٰٓاَیُّہَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوا اجْتَنِبُوْا کَثِیْرًا مِّنَ الظَّنِّ اِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ اِثْمٌ" ۱۰ — اے ایمان والو! بہت سے گمانوں سے بچو کیونکہ کچھ گمان گناہ ہیں۔ (ت)

خاص معائنہ کے چار گواہ مرد ثقہ متقی پرہیزگار درکار ہیں بغیر اس کے جو اسے متہم بزنا کرے گا شرعاً اسی کوڑوں کا مستحق ہوگا، زید کی امامت میں کوئی حرج نہیں اور توبہ واستغفار مسلمان کو ہر حال میں چاہئے واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۰۱: مرسلہ محمد ظہور سوداگر پارچہ الموڑہ متصل جامع مسجد کارخانہ بازار ۱۵ ربیع الآخر شریف ۱۳۳۵ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیانِ شرعِ متین اس مسئلہ میں کہ: بوڑھے

زانی کی کیا سزا ہے حالانکہ اس کی جوان اور تندرست بی بی اس کے پاس موجود ہو اور وہ ایک مشرکہ سے زنا کرے۔ بینوا توجروا

الجواب:

زنا کی سزا آخرت میں عذابِ نار ہے اور دنیا میں حد ہے جس کا سلطانِ اسلام کو اختیار ہے۔ حدیث میں ارشاد ہوا: "اللہ تعالیٰ کے سب سے زیادہ دشمن تین شخص ہیں: مفلس متکبر اور بوڑھا زانی اور جھوٹ بولنے والا بادشاہ"۲ واللہ تعالیٰ اعلم۔

۱ القرآن الکریم ۱۲/۴۹ ۲ صحیح مسلم کتاب الایمان باب بیان غلظ تحریم اسبال الازار الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۷۱، کنز العمال حدیث ۴۳۹۳۵ موسسۃ الرسالہ بیروت ۱۲/ ۵۹

Fatawa Razawiyya Volume 23

Issue 102: From Amritsar, Syed Buddhe Shah Sahib, 23rd Rabi-ul-Akhir 1336 AH.

Question: Those who have made adultery and singing/dancing their profession, or rather identify with the word 'profession', and persist in this heinous act throughout their lives, living off the income of this adultery—eating, drinking, and wearing clothes from it—how should Muslims behave towards them? What is the Sharia ruling on socializing with them, talking to them, eating or drinking at their place, accepting charity or alms from them, working for them and taking wages, performing their funeral prayers or participating in their funerals, giving them a ritual bath (Ghusl), or selling something to them or buying from them in exchange for that income?

The Answer: One should not socialize with them.

Allah Almighty says: "And if the devil makes you forget, then after the reminder, sit not you in the company of the wrong-doers." 1 (Translation: Allah Almighty has commanded: If the devil puts you into forgetfulness, then after remembering, do not sit with the wrong-doers. - T)

Rather, their case is more severe than many other transgressors because meeting them makes a person suspect, and avoiding places of suspicion is a confirmed command. It is mentioned in the Hadith:

"Whoever believes in Allah and the Last Day should not stand in places of suspicion." 2 (Translation: Whoever believes in Allah Almighty and the Day of Judgment should not stay in places of suspicion. - T)

The wealth obtained through adultery and music does not belong to those people; in their hands, it is like usurped property, as clearly stated in Fatawa al-Alamgiriyah and others (As has been clarified in Fatawa Alamgiri and other Fatwas. - T). It is not permissible to take it as wages, nor as the price of any item. Charity and gifts are another matter; in fact, whatever they give to a poor person, it is forbidden to call it 'Khayrat' (charity). Scholars have written that hoping for a reward for it is an act of disbelief (Kufr). And the very wealth they obtained specifically in exchange for these forbidden acts—buying it is forbidden, and eating it is also forbidden. Yes, if they purchased something, even if with their forbidden money, and upon...

1. Al-Quran Al-Karim 6/68

2. Maraqi al-Falah, along with the margin of Hashiyat al-Tahtawi, Bab Idrak al-Faridah, Noor Muhammad Karkhana Karachi, p. 249

फतावा रज़विया जिल्द 23

मसाला 102: अमृतसर से सैयद बुड्ढे शाह साहब, 23 रबी-उल-आखिर 1336 हिजरी।

प्रश्न: वे लोग जिन्होंने व्यभिचार (ज़िना) और नाच-गाने को अपना पेशा बना लिया है, बल्कि वे इसे 'पेशा' शब्द से ही संबोधित करते हैं, और इस घृणित कार्य पर अड़े हुए हैं, और उनकी पूरी उम्र इसी में बीतती है और उनके खाने-पीने, पहनने और अन्य सभी कार्यों का आधार इसी व्यभिचार की आय है। इस्लाम के मानने वालों को उनके साथ कैसा व्यवहार करना चाहिए? उनके साथ मेल-जोल रखना, बातचीत करना, उनके यहाँ कुछ खाना-पीना, उनकी खैरात या सदके से कुछ प्राप्त करना, उनके लिए कोई काम करना और उसकी मज़दूरी लेना, उनका जनाज़ा पढ़ना या जनाज़े में शामिल होना, उन्हें गुस्ल देना, या उस आय के बदले उन्हें कोई चीज़ बेचना या उनसे कुछ खरीदना आदि के बारे में शरीयत का क्या हुक्म है?

उत्तर: उनके साथ मेल-जोल नहीं रखना चाहिए।

अल्लाह तआला ने फरमाया: "और अगर शैतान तुम्हें भुलावे में डाल दे, तो याद आने के बाद ज़ालिमों के पास मत बैठो।" 1 (अनुवाद: अल्लाह तआला ने इरशाद फरमाया: अगर तुम्हें शैतान किसी भुलावे में डाल दे तो फिर याद आ जाने के बाद कभी ज़ालिमों के पास न बैठो। - त)

बल्कि, कई अन्य गुनाहगारों की तुलना में उनके बारे में हुक्म और भी सख्त है, क्योंकि उनसे मिलने से व्यक्ति पर संदेह पैदा होता है, और संदेह के स्थानों से बचने का हुक्म ताकीदी (पक्का) है। हदीस में है:

"जो कोई अल्लाह और क़यामत के दिन पर विश्वास रखता है, उसे संदेह के स्थानों पर नहीं रुकना चाहिए।" 2 (अनुवाद: जो कोई अल्लाह तआला और क़यामत के दिन पर यकीन रखता है तो उसे चाहिए कि मकामात-ए-तोहमत में न ठहरे। - त)

व्यभिचार और गाने-बजाने से जो धन प्राप्त होता है, वह उन लोगों का मालिकाना हक नहीं होता; उनके पास वह छीने हुए माल की तरह है, जैसा कि फतावा आलमगीरी आदि में स्पष्ट रूप से बताया गया है (जैसा कि फतावा आलमगीरी और दूसरे फतावा में इसकी तशरीह कर दी गई है। - त)। उसे न तो मज़दूरी के रूप में लेना जायज़ है और न ही किसी चीज़ की कीमत के रूप में। सदका और तोहफा तो दूसरी बात है, बल्कि वे जो कुछ किसी फकीर को दें, उसे 'खैरात' कहना हराम है। इस

पर सवाब (पुण्य) की उम्मीद रखने को उलेमा ने कुफ्र (अविश्वास) लिखा है। और जो धन उन्होंने प्रत्यक्ष रूप से इन हराम कार्यों के बदले प्राप्त किया है, उसे खरीदना भी हराम है और उसे खाना भी हराम है। हाँ, अगर उन्होंने कोई माल खरीदा है, चाहे वह अपने हराम पैसे से ही हो और उस पर...

1. अल-क़ुरआन अल-करीम 6/68
2. मराक़ी अल-फलाह, हाशिया अल-तहतवी के साथ, बाब इदराक अल-फरीदाह, नूर मुहम्मद कारखाना कराची, पृ. 249

पृष्ठ 328 का 768

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۳

مسئلہ ۱۰۲: از امرتسر سیّد بڈھے شاہ صاحب ۲۳ ربیع الآخر ۱۳۳۶ھ

جنہوں نے زناکاری اور ناچنا گانا اپنا پیشہ بنا رکھا ہے بلکہ پیشہ کے لفظ سے تعبیر کرتے ہیں اور اس فعل شنیع پر اصرار کئے بیٹھے ہیں اور اسی پر ان کی عمر گزرتی ہے اور اس زنا کی آمدنی پر ان کا کھانا پینا پہننا اور تمام امور ہوتے ہیں اہل اسلام کو ان کے ساتھ کیسا برتاؤ کرنا چاہئے ان کے ساتھ میل جول بات چیت کرنا ان کے یہاں سے کچھ کھانا پینا یا ان کی خیرات صدقات سے کچھ حاصل کرنا یا ان کا کوئی کام کرنا اس کی اجرت لینا یا ان کا جنازہ پڑھنا یا شریک جنازہ ہونا یا انہیں غسل دینا یا ان کے ہاتھ کوئی چیز اس آمدنی کے عوض فروخت کرنا یا ان سے خریدنا وغیرہ وغیرہ شرعاً کیا حکم رکھتا ہے؟

الجواب: ان سے میل جول نہ چاہئے،

قال اللہ تعالٰی "وَإِمَّا يُنسِيَنَّكَ الشَّيْطَانُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرَىٰ مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ۝" 1- اللہ تعالٰی نے ارشاد فرمایا: اگر تمہیں شیطان کسی بھلاوے میں ڈال دے تو پھر یاد آجانے کے بعد کبھی ظالموں کے پاس نہ بیٹھو۔ (ت)

بلکہ اور بہت فاسقوں سے اس بارے میں ان کا حکم اشد ہے کہ ان سے ملنے میں آدمی متہم ہوتا ہے اور موضع تہمت سے بچنے کا حکم مؤکد ہے۔ حدیث میں ہے:

من کان یؤمن باللہ والیوم الاخر فلا یقفن مواقع التھم 2- جو کوئی اللہ تعالٰی اور دنِ قیامت پر یقین رکھتا ہے تو اسے چاہئے کہ مقاماتِ تہمت میں نہ ٹھہرے (ت)

زنا و غنا پر جو مال حاصل کیا جاتا ہے وہ ان لوگوں کی ملک نہیں ہوتا ان کے ہاتھ میں مثل مغصوب ہوتا ہے کما صرح بہ فی الفتاوی العالمگیریۃ وغیرہا (جیسا کہ فتاویٰ عالمگیری اور دوسرے فتاویٰ میں اس کی تصریح کر دی گئی ہے۔ ت) نہ اس کا اجرت میں لینا جائز نہ کسی چیز کی قیمت میں لینا جائز، صدقہ و ہدیہ تو دوسری بات ہے بلکہ وہ جو کچھ کسی فقیر کو دے اسے خیرات کہنا حرام ہے۔ اس پر امیدِ ثواب رکھنے کو علماء نے کفر لکھا ہے۔ اور جو مال بعینہ انہوں نے ان حرام افعال کے عوض حاصل کیا اس کا خریدنا بھی حرام اس کا کھانا بھی حرام، ہاں اگر یہ مال انہوں نے خریدا ہوا اگرچہ اپنے زرِ حرام سے اور اس پر---

1 القرآن الکریم ۶ / ۶۸ 2 مراقی الفلاح علی ہامش حاشیۃ الطحطاوی باب ادراک الفریضۃ نور محمد کارخانہ کراچی ص ۲۴۹

Fatawa Rizvia Volume 23

If the contract and payment were not simultaneous, meaning it did not happen that he showed forbidden money and said 'give it in exchange for this' and then gave that same money as the price, then whatever they buy would also be forbidden as per the ruling of Imam al-Karkhi (may Allah have mercy on him). (This is based on what Imam al-Karkhi stated and the fatwa is on this. - Translator). Yes, if it happened like this, for example, he said 'give such and such a thing for one rupee', she gave it, and he paid his forbidden money as the price, then although spending it as a price was forbidden, the thing purchased did not become forbidden. Buying such a purchased item from them is permissible. And if grain etc. was purchased and cooked in this way, eating it is also not forbidden, but eating and drinking at their place is prohibited nonetheless. As for the funeral and its prayer, if these people are Muslims, it is certainly obligatory. It is stated in the Hadith:

Prayer (funeral) is obligatory upon you for every Muslim who dies, whether they were righteous or wicked, even if they committed major sins. Prayer (funeral) is obligatory upon you for every Muslim who dies, whether they were righteous or wicked, even if they committed major sins.

However, for people of this profession, it seems very difficult for their faith to remain intact. A custom of theirs has been heard that when they first cause a girl to commit adultery, they make her a bride, perform rituals (niyaz), and there are celebrations. If this is the case, they all certainly become disbelievers (kafir). Prayer for them is forbidden, and participating in their funeral is forbidden. We ask Allah for forgiveness and well-being. And Allah Almighty knows best.

Mas'ala 102 and 103: From Dabbos, Tehsil Daska, District Sialkot, sent by Muhammad Qasim Sahib, teacher at the Madrasa, 6 Sha'ban 1337 AH. What do the scholars of religion say regarding these issues: (1) Zaid accused Bakr of adultery. (2) A woman who committed adultery has repented for her sin at the hands of a pious scholar, but still, a few people from her brotherhood associate her with her past sin and, considering her impure, do not allow her to settle in her husband's house, even though her husband...

---

1 Sunan Abi Dawood, Book of Jihad, Chapter on Gazwa with oppressive leaders, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 1/343.

फ़तावा रिज़विया जिल्द 23

यदि अनुबंध और नकद भुगतान एक साथ नहीं हुए थे, अर्थात ऐसा नहीं हुआ था कि उसने हराम (निषिद्ध) रुपया दिखाकर कहा कि 'इसके बदले में दे दो' और वही रुपया कीमत के रूप में दे दिया, तो वे जो कुछ भी खरीदते हैं वह भी हराम है, जैसा कि इमाम अल-करखी (उन पर अल्लाह की कृपा हो) ने कहा है। (यह इमाम अल-करखी के कथन पर आधारित है और इसी पर फतवा है। - अनुवादक)। हाँ, अगर ऐसा हुआ, उदाहरण के लिए, उसने कहा 'एक रुपये की अमुक चीज़ दे दो', उसने दे दी और उसने अपना हराम धन कीमत के रूप में दिया, तो हालांकि इसे कीमत के रूप में खर्च करना हराम था, लेकिन खरीदी गई चीज़ हराम नहीं हुई। उनसे ऐसी खरीदी हुई चीज़ खरीदना जायज़ है। और यदि अनाज आदि इस तरह खरीदकर पकाया गया हो, तो उसे खाना भी हराम नहीं है, लेकिन फिर भी उनके यहाँ खाना-पीना मना है। जहाँ तक जनाज़े और उसकी नमाज़ का सवाल है, अगर ये लोग मुसलमान हैं तो यह निश्चित रूप से फ़र्ज़ (अनिवार्य) है। हदीस में कहा गया है:

नमाज़ (जनाज़ा) तुम पर हर मुसलमान पर वाजिब है जो मर जाए, चाहे वह नेक हो या गुनहगार, चाहे उसने बड़े गुनाह (कबीरा) किए हों। तुम पर हर मुसलमान के जनाज़े की नमाज़ फ़र्ज़ है, चाहे वह नेक हो या बुरा, भले ही उसने बड़े गुनाह (कबीरा) किए हों।

लेकिन इस प्रकार के जो पेशेवर लोग हैं, उनका ईमान सलामत रहना बहुत कठिन लगता है। उनके यहाँ की एक रस्म सुनी गई है कि जब लड़की से पहली बार ज़िना (व्यभिचार) कराते हैं, तो उसे दुल्हन बनाते हैं, नियाज़ दिलाते हैं और मुबारकबाद दी जाती है। अगर ऐसा है, तो वे निश्चित रूप से सब काफिर हो जाते हैं। उन पर नमाज़ हराम है, उनके जनाज़े में शामिल होना हराम है। हम अल्लाह से माफ़ी और सलामती (आफ़ियत) की दुआ करते हैं। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

मसला 102 और 103: डबोस, तहसील डस्का, जिला सियालकोट से, मदरसा के शिक्षक मोहम्मद कासिम साहब द्वारा प्रेषित, 6 शाबान 1337 हिजरी। दीन के विद्वान इन मसलों के बारे में क्या फ़रमाते हैं: (1) ज़ैद ने बक्र पर ज़िना (व्यभिचार) का आरोप लगाया। (2) एक व्यभिचारी महिला ने एक धर्मनिष्ठ विद्वान के हाथ पर अपने गुनाह से तौबा (तौबा) कर ली है, लेकिन अभी भी उसकी बिरादरी के कुछ लोग उसे उसके पिछले गुनाह के साथ जोड़ते हैं और उसे नापाक समझकर उसे उसके पति के घर में बसने नहीं देते, हालांकि उसका पति...

1 सुनन अबू दाऊद, किताबुल जिहाद, ज़ालिम शासकों के साथ युद्ध का अध्याय, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस, लाहौर, 1/343।

عقد و نقد جمع نہ ہوئے ہوں یعنی یہ نہ ہوا ہو کہ وہ حرام روپیہ دکھا کر کہا کہ اس کے عوض دے دے اور وہی روپیہ ثمن میں دے دیا کہ یوں تو جو کچھ وہ خریدیں وہ بھی حرام ہے علی ما قالہ الامام الکرخی علیہ الفتوٰی (اس بناء پر جو کچھ امام کرخی علیہ الرحمہ نے ارشاد فرمایا اور اسی پر فتوٰی ہے۔ ت) ہاں اگر یوں ہوا مثلاً کہا ایک روپیہ کی فلاں چیز دے دے اس نے دے دی اس نے اپنا زرِ حرام ثمن میں دیا تو اگرچہ اسے ثمن میں صرف کرنا حرام تھا مگر جو چیز خریدی وہ حرام نہ ہوئی ایسی خریدی ہوئی چیز کا ان سے خریدنا جائز ہے اور اناج وغیرہ اس طور پر خرید کر پکایا ہو تو اس کا کھانا بھی حرام نہیں مگر ان کے یہاں کھانا پینا ویسے ہی ممنوع ہے۔ رہا جنازہ اور اسکی نماز، اگر یہ لوگ مسلمان ہوں تو ضرور فرض ہے۔ حدیث میں ارشاد ہوا:

الصلوٰۃ واجبۃ علیکم علی کل مسلم یموت برا کان او فاجرا وان ھو عمل الکبائر ۱۔ تم پر ہر مسلمان کے جنازے کی نماز فرض ہے وہ نیک ہو یا بد اگرچہ اس نے کبیرہ گناہ کئے ہوں۔

مگر اس قسم کے جو پیشہ ور لوگ ہیں ان کا ایمان سلامت رہنا بہت دشوار معلوم ہوتا ہے ان کے یہاں کی رسم سنی گئی ہے کہ جب لڑکی سے اول بار زنا کراتے ہیں اسے دلھن بناتے ہیں اور نیاز دلاتے ہیں اور مبارک سلامت ہوتی ہے ایسا ہے تو یقیناً وہ سب کافر ہو جاتے ہیں ان پر نماز حرام ان کے جنازہ کی شرکت حرام، نسأ ل اللہ العفو و العافیہ (ہم اللہ تعالٰی سے معافی اور عافیت کا سوال کرتے ہیں۔ ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۰۲ و ۱۰۳: ازدبابوں کے تحصیل ڈسکہ ضلع سیالکوٹ مرسلہ محمد قاسم صاحب مدرس مدرسہ ۶ شعبان ۱۳۳۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین ان مسائل میں کہ: (۱) زید نے بکر کو زنا کی

تہمت لگائی۔ (۲) ایک عورت زانیہ اپنے گناہ سے ایک عالم متدین کے ہاتھ پر تائب ہوگئی ہے لیکن اب بھی چند ایک آدمی اسی کی برادری میں سے اس کو گزشتہ گناہ کے ساتھ منسوب کرتے ہیں اور میرا سمجھ کر اس کو اس کے خاوند کے گھر میں آباد نہیں ہونے دیتے حالانکہ اس کا خاوند اس کے

---

۱ سنن ابی داؤد کتاب الجہاد باب فی الغز ومع المة الجور آفتاب عالم پریس لاہور ۱ / ۳۴۳

صفحہ 329 کا 768

Fatawa Razawiya, Volume 23

...is satisfied with settling. What is the ruling according to the noble Sharia for such persons? The Answer: (1) One who accuses a Muslim of adultery without proof from the Sharia is a transgressor (Fasiq) whose testimony is rejected (Mardud-ul-Shahada). He is legally deserving of eighty lashes. If they cannot be punished here in this world, they are deserving of the punishment of fire in the Hereafter. (2) It is strictly forbidden to shame someone who has repented of a sin for their past sin. Regarding such a person, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said that he will not die until he himself commits that sin.

[Table/Box 1] Left Column (Arabic): Imam Tirmidhi narrated it and classified it as fair (Hasan) on the authority of Mu'adh bin Jabal (may Allah be pleased with him) from the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him): "Whoever shames his brother for a sin, he will not die until he himself performs it." Al-Munawi said: "The intended meaning is a sin from which he has repented, as interpreted by Ibn Mani'." It has come thus restricted in a narration mentioned in Al-Shur'a, as stated in Al-Hadiqa al-Nadiyya. Right Column (Urdu Translation/Explanation): Imam Tirmidhi has narrated from the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) on the authority of Hazrat Mu'adh bin Jabal (may Allah be pleased with him), while Imam Tirmidhi has declared this Hadith as good (Hasan). Whoever shames his brother for any past sin will not die except after he himself commits that sin. Imam Munawi said that the sin referred to in the noble Hadith is the sin from which the doer has repented, as Ibn Mani' explained it. And in another narration, the said restriction is mentioned with 'sin' which is quoted in Shariat-ul-Islam. Accordingly, it is described in Hadiqat-un-Nadiyya. (T)

And causing separation between a woman and her husband is the work of Satan. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says: [Table/Box 2] Left Column (Arabic): "He is not one of us who deceives a woman against her husband." Narrated by Abu Dawud and Al-Hakim with a chain. Right Column (Urdu Translation): "That man is not from among us who, through deceit, turns a woman against her husband." Narrated by Abu Dawud and Al-Hakim.

Footnotes: 1. Jami' al-Tirmidhi, Chapters of the Attributes of the Day of Judgment, Amin Company Delhi, 2/73. 2. Al-Taysir Sharh Jami' al-Saghir, under the Hadith "Man 'ayyara akhahu...", Maktaba Imam al-Shafi'i Riyadh, 2/432. 3. Sunan Abi Dawud, Book of Etiquette, Chapter on "Whoever deceives a slave...", Aftab Alam Press Lahore,

2/337; Al-Mustadrak lil-Hakim, Book of Divorce, Dar al-Fikr Beirut, 2/196; Al-Mu'jam al-Awsat lil-Tabarani, Hadith 8018, Maktaba al-Ma'arif Riyadh, 9/12.

फतावा रज़विया, जिल्द 23

...बसाने में राजी है। ऐसे व्यक्तियों के लिए शरीयत के अनुसार क्या हुक्म है? अल-जवाब: (1) एक मुसलमान पर बिना किसी शरई सबूत के जिना (व्यभिचार) का आरोप लगाने वाला फासिक (पापी) और मरदूद-उश-शहादत (जिसकी गवाही स्वीकार्य न हो) है। वह शरीयत के अनुसार अस्सी कोड़ों की सजा का पात्र है। यदि यहाँ दुनिया में सजा नहीं दी जा सकती, तो वह परलोक में नरक की आग की सजा का पात्र है। (2) जिस व्यक्ति ने अपने पाप से तौबा (प्रायश्चित) कर ली हो, उसे उसके पिछले पाप के लिए शर्मिंदा करना सख्त हराम (निषिद्ध) है। ऐसे व्यक्ति के बारे में अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया कि वह तब तक नहीं मरेगा जब तक वह खुद उस पाप को न कर ले।

[तालिका 1] बायां कॉलम (अरबी): इमाम तिर्मिज़ी ने हज़रत मुअज़ बिन जबल (रज़ियल्लाहु अन्हु) से नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के हवाले से रिवायत किया और इसे हसन (अच्छा) करार दिया: "जिसने अपने भाई को किसी ऐसे पाप के लिए शर्मिंदा किया जिससे उसने तौबा कर ली हो, वह तब तक नहीं मरेगा जब तक वह खुद उसे न कर ले।" इमाम मुनावी ने कहा: "यहाँ पाप से तात्पर्य वह पाप है जिससे तौबा कर ली गई हो, जैसा कि इब्न मनी' ने इसकी व्याख्या की है।" और इसी प्रकार एक अन्य रिवायत में 'गुनाह' के साथ यह शर्त आई है जिसे अल-शुरआ में उद्धृत किया गया है, जैसा कि अल-हदीका अल-नदिय्या में कहा गया है। दायां कॉलम (उर्दू अनुवाद/व्याख्या): इमाम तिर्मिज़ी ने हज़रत मुअज़ बिन जबल रज़ियल्लाहु तआला अन्हु के हवाले से हुज़ूर अलैहिस्सलाम से रिवायत की है, जबकि इमाम तिर्मिज़ी ने इस हदीस को हसन करार दिया है। जो कोई अपने भाई को किसी पिछले गुनाह पर शर्मिंदा करेगा, वह तब तक नहीं मरेगा जब तक कि वह खुद उस गुनाह को न कर ले। इमाम मुनावी ने फरमाया कि हदीस पाक में गुनाह से मुराद वह गुनाह है जिससे करने वाले ने तौबा कर ली हो, जैसा कि इब्न मनीअ ने इसकी वजाहत फरमाई। और एक दूसरी रिवायत में जुन्ब (गुनाह) के साथ उक्त शर्त मौजूद है जिसे शरिअतुल इस्लाम में नक़्ल फ़रमाया। चुनाँचे हदीक़ा नदिय्या में इसे बयान फरमाया। (त)

और पति-पत्नी के बीच अलगाव पैदा करना शैतान का काम है। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: [तालिका 2] बायां कॉलम (अरबी): "वह हममें से नहीं है जो किसी स्त्री को उसके पति के विरुद्ध बहकाए।" इसे अबू दाऊद और अल-हाकिम ने सनद के साथ रिवायत किया

है। दायां कॉलम (हिंदी अनुवाद): "वह व्यक्ति हममें से नहीं है जो धोखेबाजी से औरत को उसके शौहर के खिलाफ कर दे।" अबू दाऊद और हाकिम ने (रिवायत किया)।

पादलेख: 1. जामे अल-तिर्मिज़ी, क़यामत के गुणों के अध्याय, अमीन कंपनी दिल्ली, 2/73 2. अल-तयसीर शरह जामे अल-सगीर, हदीस के तहत "मन अय्यरा अख़ाहु...", मकतबा इमाम अल-शाफ़ई रियाद, 2/432 3. सुनन अबी दाऊद, किताब अल-अदब, अध्याय "जो किसी गुलाम को बहकाए...", आफ़ताब आलम प्रेस लाहौर, 2/337; अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, तलाक की किताब, दार अल-फ़िक्र बेरुत, 2/196; अल-मुअजम अल-अवसत लिल-तबरानी, हदीस 8018, मकतबा अल-मआरिफ़ अल-रियाद, 9/12

पृष्ठ 330/768

آباد کرنے میں راضی ہے۔ ایسے اشخاص کے واسطے از روئے شرع شریف کیا حکم ہے؟

الجواب: (۱) مسلمان کو زنا کی تہمت بے ثبوت شرع لگانے والا فاسق مردود الشہادۃ، اسی کوڑوں کا شرعاً سزاوار ہے یہاں دنیا میں نہیں ہو سکتے، آخرت میں استحقاق عذاب نار ہے۔ (۲) گناہ سے توبہ کرنے والے کو اگلے گناہ سے عیب لگانا سخت حرام ہے ایسے کی نسبت رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا کہ نہ مرے گا جب تک خود اس گناہ کا مرتکب نہ ہو،

[جدول ۱] بائیں کالم (عربی): اخرج الترمذی وحسنہ عن معاذ بن جبل رضی اللہ تعالیٰ عنہ عن النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم من عیر اخاہ بذنب لم یمت حتی یعملہ[1] قال المناوی المراد من ذنب قد تاب منہ کما فسرہ بہ ابن منیع[2] اھ وقد جاء کذا مقیدا فی روایۃ ذکرھا فی الشرعۃ قالہ فی الحدیقۃ الندیہ۔

دائیں کالم (اردو ترجمہ/تشریح): امام ترمذی نے حضرت معاذ بن جبل رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے حوالے سے حضور علیہ الصلوۃ والسلام سے روایت فرمائی جبکہ امام ترمذی نے اس حدیث کی تحسین فرمائی جو کوئی اپنے بھائی کو کسی گزشتہ گناہ پر عار دلائے وہ نہ مرے گا مگر جبکہ خود اس گناہ کا مرتکب ہو ، امام مناوی نے فرمایا کہ حدیث پاک میں گناہ سے وہ گناہ مراد ہے جس سے کرنے والے نے توبہ کر ڈالی ، جیسا کہ ابن منبع نے اس کی وضاحت فرمائی اھ اور ایک دوسری روایت میں ذنب کے ساتھ قید مذکور ہے جس کو شرعۃ الاسلام میں نقل فرمایا۔ چنانچہ حدیقہ ندیہ میں اس کو بیان فرمایا۔ (ت)

اور زن و شو میں جدائی ڈالنا شیطان کا کام ہے۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

[جدول ۲] بائیں کالم (عربی): لیس منّا من خبب امرأۃً علی زوجھا رواہ ابوداؤد[3] والحاکم بسند دائیں

کالم (اردو ترجمہ): وہ آدمی ہم میں سے نہیں ہے کہ جو دغا بازی سے عورت کو شوہر کے خلاف کر دے۔ ابوداؤد اور حاکم نے

حواشی: 1 جامع الترمذی ابواب صفۃ القیامۃ امین کمپنی دہلی ۲/ ۷۳ 2 التیسیر شرح جامع الصغیر تحت حدیث من عیر اخاہ الخ مکتبہ امام الشافعی ریاض ۲/ ۴۳۲ 3 سنن ابی داؤد کتاب الادب باب فی من خبب مملوکا الخ آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۳۳۷، المستدرک للحاکم کتاب الطلاق دارالفکر بیروت ۲/ ۱۹۶، معجم الاوسط للطبرانی حدیث ۸۰۱۸ مکتبہ المعارف الریاض ۹/ ۱۲

Fatawa Rizvia, Volume 23

[Arabic Box]: Narrated as Sahih from Abu Huraira and by Tabarani in Al-Saghir from Ibn Umar, and in Al-Awsat like Abu Ya'la with a Sahih chain from Ibn Abbas, may Allah be pleased with them. And Allah knows best.

[Urdu Box]: It was narrated from Hazrat Abu Huraira with a Sahih chain. And Imam Tabarani narrated it in Mu'jam al-Saghir from Abdullah bin Umar and in Mu'jam al-Awsat from Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them) with a Sahih chain similar to Abu Ya'la. (t) And Allah Almighty knows best.

Problem 105: From Nathdwara, Udaipur State, Mewar Region. What do the scholars of religion and muftis of the firm Shariah say in this matter: A person who possesses knowledge and is aware of the commands and prohibitions, but he never keeps the fasts of Ramadan nor ever offers prayers. On Fridays, he comes to the mosque out of ostentation to perform Friday prayers. What is the ruling for such a person? What should he be called? And what kind of behavior is mandatory for Muslims towards him? Please provide an answer along with Hadith and jurisprudence, may Allah Almighty grant you a great reward.

The Answer: That person is a severe transgressor (Fasiq), wicked (Fajir), and deserving of Hell. Muslims should avoid him. And Allah Almighty knows best.

Problem 106: From Post Office, Mauza Sharshadi, District Noakhali, Bengal. Sent by Sayyid Abdur Rahman Sahib, 1st Zil-Hijjah 1339 AH. Respected Qibla (may your shadow lengthen), after greetings and kissing of feet, it is submitted that a person committed bestiality with a cot (animal). Upon this, a scholar said to him, pay this much money as a deterrent so that no one commits this sin in future. Taking money from him, a mat was bought for the mosque. Is this legally correct according to Shariah or not? Please explain (t). The wording of the fatwa should be somewhat long, as the common people trust a lengthy fatwa more. Since there is no ruling for expiation (kaffara) for such an act. Had it been kaffara, it would surely have been the right of the poor. This money was taken as a punishment or lesson and was spent on a good deed. Some object to this. I hope your highness will write a fatwa as is correct and send it very quickly. The cot has been dealt with according to Shariah, no one objects to that. The objection is only on the money taken from him being spent on the mosque; they say kaffara cannot be spent on the mosque. Respected sir! Please write as appropriate to the question, providing an answer with evidence from books

of jurisprudence, and send it very quickly so that the mischief is removed. It is needed urgently. Write whether it is correct to spend it on the mosque.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

[अरबी बॉक्स]: अबू हुरैरा से सहीह के रूप में और अल-सगीर में तबरानी द्वारा इब्न उमर से, और अल-अवसत में अबू याला की तरह इब्न अब्बास से सहीह सनद के साथ रिवायत किया गया है, अल्लाह उन सब से राज़ी हो। और अल्लाह बेहतर जानता है।

[उर्दू बॉक्स]: इसे हज़रत अबू हुरैरा से सहीह सनद के साथ रिवायत किया गया। और इमाम तबरानी ने मुअजम सगीर में अब्दुल्लाह इब्न उमर से और मुअजम अवसत में अबू याला की तरह सहीह सनद के साथ अब्दुल्लाह इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुम) से रिवायत किया। (त) और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 105: नाथद्वारा, उदयपुर रियासत, मेवाड़ से। दीन के विद्वान और शरीयत के मुफ़्ती इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि एक व्यक्ति जो ज्ञान रखता है और अमर-ओ-नही (आदेशों और निषेधों) से अवगत है, लेकिन वह न तो कभी रमज़ान के रोज़े रखता है और न ही कभी नमाज़ पढ़ता है। जुमा के दिन वह दिखावे के लिए मस्जिद में आकर जुमा की नमाज़ अदा करता है। तो ऐसे व्यक्ति के लिए क्या हुक्म है? उस व्यक्ति को क्या कहा जाना चाहिए? और मुसलमानों के लिए उसके साथ कैसा व्यवहार करना ज़रूरी है? इसका उत्तर हदीस और फ़िक़ह के साथ दर्ज करें, अल्लाह तआला आपको बड़ा अज्र (पुण्य) देगा।

जवाब: वह व्यक्ति सख्त फ़ासिक़-ओ-फ़ाजिर और जहन्नम का हकदार है। मुसलमानों को उससे परहेज़ (बचना) करना चाहिए। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 106: डाकघर, मौज़ा शरशदी, जिला नोआखाली, बंगाल से। प्रेषक सैयद अब्दुर्रहमान साहब, 1 ज़िल-हिज्जा 1339 हिजरी। क़िबला मोहतरम (अल्लाह का साया आप पर रहे), सलाम और कदमबोसी के बाद अर्ज़ है कि एक व्यक्ति ने जानवर के साथ अप्राकृतिक कृत्य किया, इस पर एक आलिम ने कहा कि तुम इतने रुपये सज़ा के तौर पर दो ताकि भविष्य में कोई आदमी ऐसा गुनाह न करे। उससे रुपये लेकर मस्जिद के लिए चटाई खरीद ली गई। अब वह शरीयत के अनुसार सही है या नहीं? बयान फ़रमाएं(त)। फ़तवे की इबारत ज़रा लम्बी हो क्योंकि फ़तवा लम्बा होने से आम लोग ज़्यादा भरोसा करते हैं। चूंकि इस काम के लिए कफ़्फ़ारे का हुक्म नहीं है। अगर कफ़्फ़ारा होता तो बेशक यह गरीबों का हक था। यह रुपया सज़ा या सबक के तौर पर लिया गया है और इसे नेक काम में खर्च किया गया है। कुछ लोग इस पर आपत्ति कर रहे हैं। उम्मीद है कि हुज़ूर आली जैसे सही

हो, वैसे लिखकर एक फ़तवा बहुत जल्द भेज देंगे। जानवर के साथ शरीयत के अनुसार जो करना था कर दिया गया है, उस पर कोई आपत्ति नहीं है। आपत्ति केवल इस पर है कि जो रुपया उससे लिया गया उसे मस्जिद में खर्च किया गया है; वे कहते हैं कि कफ़्फ़ारा मस्जिद में खर्च नहीं हो सकता। जनाबे आली! मुनासिब सवाल लिखकर और फ़िक़्ह की किताबों के प्रमाण के साथ उत्तर लिखकर बहुत जल्द भेजें ताकि फ़साद (झ ఽ ड़ा) खत्म हो। बहुत जल्द ज़रूरत है। लिखें कि मस्जिद के लिए खर्च करना किस तरह सही है।

पेज 331 / 768

[عربی عبارت]: صحیح عن ابی ھریرۃ و الطبرانی فی الصغیر عن ابن عمر و فی الاوسط کابی یعلی الراوی بسند صحیح عن ابن عباس رضی اللہ عنھم واللہ تعالٰی اعلم۔

[اردو عبارت]: صحیح سند سے اس کو حضرت ابوہریرہ سے روایت کیا۔ اور امام طبرانی نے معجم صغیر میں عبداللہ ابن عمر سے اور معجم اوسط میں ابویعلی کی طرح صحیح سند سے عبداللہ ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہم سے روایت کیا ۔ ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۰۵: از ناتھ دوارہ ریاست اودے پور ملک میواڑ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیانِ شرع متین اس مسئلہ میں کہ ایک شخص صاحب علم امر و نہی سے واقف ہیں مگر وہ شخص نہ کبھی رمضان المبارک کے روزے رکھتے ہیں اور نہ کبھی نماز پڑھتے ہیں ، جمعہ کے روز بطور ریا کاری مسجد میں آکر جمعہ ادا کرتے ہیں تو اس شخص کے واسطے کیا حکم ہے ۔ اس شخص کو کیا کہنا چاہئے؟ اور مسلمانوں کو اس کے ساتھ کیا برتاؤ لازم ہے ۔ اس کا جواب مع حدیث و فقہ کے مرقوم فرمائیں کہ اللہ تعالٰی آپ کو اجر عظیم عطا فرمائے گا ۔

الجواب: وہ شخص سخت فاسق فاجر مستحقِ جہنم ہے ۔ مسلمانوں کو اس سے احتراز چاہئے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۰۶: از پوسٹ آفس موضع شر شدی ضلع نواکھالی بنگال مرسلہ سید عبدالرحمن صاحب یکم ذی الحجہ ۱۳۳۹ھ قبلہ من مدظلہ بعد سلام و قدمبوسی عرض ہے ایک شخص نے چار پائی وطی کیا اس پر ایک عالم نے کہا کہ تم اتنے روپیہ بطور زجر کے ادا کرو تا کہ آئندہ کوئی آدمی مرتکب گناہ نہ ہو اس سے روپیہ لے کر مسجد کے لئے چٹائی خرید کر دیا گیا اب وہ شرعا درست ہے یا

نہیں؟ بینوا (بیان فرمائیے ۔ ت) فتویٰ کی عبارت ذرا لمبا اور فتویٰ لمبا ہونے سے عوام زیادہ اعتبار کرتا ہے ، چونکہ اس وطی کے لئے کفارہ کا حکم نہیں ہے۔ اگر کفارہ ہوتا بیشک غریب کا حق تھا یہ روپیہ زجراً یا عبرتاً لیا گیا ہے اور وہ نیک کام میں صرف کیا گیا بعض اس پر معترض ہیں ، امید ہے حضور عالی جس طرح درست ہو ایسا تحریر فرما کر ایک فتویٰ بہت جلد بیرنگ روانہ فرمادیں ۔ چارپائی کو حسب شرع جیسا کرنا ہے کیا گیا ہے اس پر کوئی معترض نہیں صرف اس سے جو روپیہ لیا گیا اس کو مسجد میں صرف کیا گیا ہے اس پر اعتراض ہے کہ کفارہ مسجد میں خرچ نہیں ہو سکتا ہے جناب عالی! حسب مناسب سوال تحریر فرما کر اس کے جواب جواب بدلیل کتب فقہ تحریر فرمائیں تاکہ رفع فساد ہو بہت جلد درکار ہے جس طرح درست ہو مسجد کے لئے خرچ کرنا درست ہے تحریر

Fatawa-e-Razvia Volume 23

(Please) explain, because in this matter, no expiation (kaffara) is obligatory. One rupee is being sent as a service for the teacher. Please get it stamped and signed by ten to five scholars. In whichever paragraph your eminence suggests, but it is required that the rupee be appropriate for the mosque's expenses. Your eminence is a vast ocean of knowledge whose venerable name is famous throughout the world. Sending it unstamped will ensure it reaches quickly, but the sender's name on the envelope is necessary, otherwise the mailman does not deliver it.

Answer: The money taken as a reprimand from that person is forbidden (haraam), because financial punishment (ta'zir bil-maal) is abrogated (mansookh), and acting upon what is abrogated is haraam. In Tanwir al-Absar, it states:

“Ta'zir is a disciplinary punishment less than the fixed penal code (Hadd). Its maximum limit is thirty-nine lashes. It is carried out by lashing or slapping, not by taking money according to the [Hanafi] school of thought.”

Ta'zir means teaching manners, which is a punishment less than the prescribed Hadd. In it, there are a maximum of thirty-nine (39) lashes, and it is executed by lashes or punches. In the reliable opinion of the school, money should not be taken in this. (T)

In Bahr al-Ra'iq, Durr al-Mukhtar, and Radd al-Muhtar, it states:

“It was stated in al-Bazzaziyyah that the meaning of Ta'zir by taking money—according to the opinion that allows it—is to hold onto some of the criminal's property for a period so that he may be deterred, then the ruler returns it to him. It does not mean that the ruler takes it for himself or for the public treasury (Bayt al-Maal), as some oppressors mistakenly think. For it is not permissible for any Muslim to take someone's property without a Shar'i reason. And in Sharh al-Athar (by Imam al-Tahawi, may Allah have mercy on him), it is mentioned that financial Ta'zir existed in the beginning of Islam and was then abrogated.”

In Fatawa Bazzaziyyah, this benefit was presented: the concept of establishing Ta'zir by taking money is that the ruler keeps some of the criminal's property with him for a period so that he refrains from crimes. Then, once he has reformed, the ruler returns that property to him. It doesn't mean the ruler collects fine money for his own self or for the treasury, as some oppressors have imagined. Because it is not permissible for any of the Muslims to acquire someone's property without a legal Shar'i reason. And

in Sharh al-Athar of Imam Tahawi (may Allah have mercy on him), it says that financial Ta'zir was in the beginning of Islam and then it was abrogated. (T)

1. Durr al-Mukhtar Sharh Tanwir al-Absar, Book of Hudud, Chapter of Ta'zir, Mujtabai Press, Delhi, 1/326.
2. Radd al-Muhtar, Book of Hudud, Chapter of Ta'zir, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 3/78-79.

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द 23

(कृपया) बताएं क्योंकि इस काम में कोई कफ़्फ़ारा वाजिब नहीं है। एक रुपया उस्तादी ख़िदमत के तौर पर भेजा जा रहा है। दस-पाँच आलिमों की मोहर और दस्तख़त करवा दें। हुज़ूर जिस पैराग्राफ में तजवीज़ फरमाएं लेकिन वह रुपया मस्जिद के ख़र्च में दुरुस्त होना चाहिए। हुज़ूर तो बह्रुल उलूम (ज्ञान के सागर) हैं जिनका नाम पूरी दुनिया में मशहूर है। बीरंग (बिना टिकट) भेजने से जल्दी मिल जाएगा, लेकिन लिफ़ाफ़े पर भेजने वाले का नाम ज़रूरी है, वर्ना डाकिया नहीं पहुँचाता है।

जवाब: वह रुपया जो उस व्यक्ति से डांट के तौर पर लिया गया, हराम है, क्योंकि माली सज़ा (ताज़ीर बिल-माल) मंसूख़ (निरस्त) है, और मंसूख़ चीज़ पर अमल करना हराम है। तनवीरुल अबसार में है:

"ताज़ीर हद (कानूनी सज़ा) से कम सज़ा है। इसमें अधिकतम उनतालीस (39) कोड़े हैं। यह कोड़े मारने या थप्पड़ मारने से अदा होती है, मज़हब (हनाफ़ी) के अनुसार माल लेने से नहीं।"

ताज़ीर अदब सिखाना है जो हद से कम सज़ा है। इसमें ज़्यादा से ज़्यादा उनतालीस (39) कोड़े हैं और यह कोड़े या घूँसे मारने से अदा होती है। मज़हब की मोतबर (भरोसेमंद) राय में इसमें माल लेना नहीं है। (त)

बह्रुर राइक़, दुर्रे मुख़्तार और रदुल मुख़्तार में है:

"बज़ाज़िया में यह बताया गया है कि माल लेकर ताज़ीर करने का मतलब—उस राय के अनुसार जो इसे जायज़ मानती है—यह है कि मुजरिम का कुछ माल एक मुद्दत के लिए हाकिम अपने पास रख ले ताकि वह जुर्म से बाज़ आ जाए। फिर जब वह सुधर जाए, तो हाकिम वह माल उसे वापस कर दे। इसका मतलब यह नहीं है कि हाकिम अपनी ज़ात के लिए या बैतुल माल (सरकारी खज़ाने) के लिए जुर्माने का माल उससे वसूल करे, जैसा कि कुछ ज़ालिमों ने वहम किया है। क्योंकि मुसलमानों में से किसी के लिए यह जायज़ नहीं है कि बिना किसी शरई वजह के किसी का माल हासिल करे। और शरहुल आसार (इमाम तहावी रहमतुल्लाहि अलैहि) में है कि माली ताज़ीर इस्लाम की शुरुआत में थी फिर मंसूख़ हो गई।"

फ़तावा बज़ाज़िया में यह बात स्पष्ट की गई है कि माल लेकर ताज़ीर कायम करने का मतलब यह है कि मुजरिम के माल में से कुछ मुद्दत के लिए माल हाकिम अपने पास रख ले ताकि वह अपराधों से बाज़ आ जाए। फिर सुधर जाने पर हाकिम वह माल उसे लौटा दे। यह मतलब नहीं है कि हाकिम

अपनी ज़ात के लिए या बैतुल माल के लिए जुर्माना माल उससे वसूल करे, जैसा कि कुछ ज़ालिमों ने सोचा है। क्योंकि मुसलमानों में से किसी के लिए यह जायज़ नहीं है कि बिना किसी शरई सबब के किसी का माल हासिल करे। और इमाम तहावी रहमतुल्लाहि अलैहि की शरहुल आसार में है कि माली ताज़ीर इस्लाम की शुरुआत में थी फिर मंसूख़ हो गई। (त)

1. दुर्रे मुख़्तार शरह तनवीरुल अबसार, किताबुल हुदूद, बाबुत ताज़ीर, मतबा मुजतबाई देहली, 1/326।
2. रदुल मुख़्तार, किताबुल हुदूद, बाबुत ताज़ीर, दार इहयाल तुरास अल-अरबी बैरुत, 3/78-79।

पेज 332 ऑफ़ 768

فرمادیں کیونکہ اس کام میں کفارہ واجب نہیں ایک روپیہ بطور استادی خدمت کے روانہ کیا جاتا ہے دس پانچ عالم کا مہر و دستخط کرا دیں۔ سوال جس پیرا میں حضور تجویز کریں مگر وہ روپیہ مسجد کے خرچ میں درست ہونا درکار ہے۔ حضور تو بحر العلوم ہیں جن کا اسم گرامی تمام جہاں میں مشہور ہے بیرنگ روانہ کرنے سے جلد مل جائے گا مگر لفافہ پر کاتب کا نام ضروری ہے ورنہ ڈاک والا روانہ نہیں کرتا ہے۔

الجواب: وہ روپیہ کہ اس شخص سے زجر لیا گیا حرام ہے کہ تعزیر بالمال منسوخ ہے اور منسوخ پر عمل حرام۔ تنویر الابصار میں ہے:

التعزیر تادیب دون الحد واکثرہ تسعة وثلاثون سوطا ویکون بہ وبالصفح لا باخذ مال في المذھب - تعزیر ادب سکھانا ہے جو حد سے کم سزا ہے اس میں زیادہ سے زیادہ انتالیس ۳۹ کوڑے ہیں اور یہ کوڑے یا مکّے مارنے سے ادا ہوتی ہے۔ معتمد مذہب میں اس میں مال لینا نہیں۔ (ت)

بحر الرائق ودر مختار و رد المحتار میں ہے:

افاد في البزازیة ان معنی التعزیر باخذ المال علی القول بہ امساك شیئ من مالہ منہ مدة لینزجر ثم یعیدہ الحاکم الیہ لا ان یاخذہ الحاکم لنفسہ او بیت المال کما یتوھمہ الظلمة اذا لایجوز لاحد من المسلمین اخذ مال احد بغیر سبب شرعی وفي شرح الآثار (للامام الطحاوی رحمہ اللہ تعالٰی) التعزیر بالمال کان في ابتداء الاسلام ثم نسخ - فتاوٰی بزازیہ میں یہ افادہ پیش فرمایا کہ مال لے کر تعزیر قائم کرنے کا مفہوم یہ ہے کہ مجرم کے مال میں سے کچھ مدت کے لئے مال حاکم اپنے پاس رکھ لے تاکہ وہ جرائم سے باز آجائے۔ پھر سدھر جانے پر حاکم وہ مال اس کو لوٹا دے یہ مطلب نہیں کہ حاکم اپنی

ذات کے لئے یا بیت المال کے لئے مال جرمانہ اس سے وصول کرے جیسا کہ بعض ظالموں نے وہم کیا ہے کیونکہ مسلمانوں میں سے کسی کے لئے یہ جائز نہیں کہ بغیر کسی سبب شرعی کے کسی کا مال حاصل کرے۔ اور شرح آثار امام طحاوی رحمہ اللہ تعالیٰ میں ہے کہ مالی تعزیر شروع اسلام میں تھی پھر منسوخ ہو گئی۔ (ت)

۱ در مختار شرح تنویر الابصار کتاب الحدود باب التعزیر مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۳۲۶ ۲ رد المحتار کتاب الحدود باب التعزیر داراحیاء التراث العربی بیروت ۳/ ۷۸-۷۹

Fatawa Razawiyya, Volume 23

And spending this money in the mosque is Haram (prohibited). The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) says: "Indeed Allah is pure and does not accept except what is pure." Narrated by al-Tirmidhi and others from Sa'd ibn Abi Waqqas (may Allah be pleased with him). 1. Surely, Allah is pure; He does not accept anything except what is pure. Imam Tirmidhi and others have narrated this from Sa'd ibn Abi Waqqas (may Allah be pleased with him). (T)

Allah Almighty says: "So that Allah may separate the filthy from the pure." 2 For Allah to separate the dirty from the clean. (T)

Meaning, this act of spending in the mosque is Haram, and the one who spends it is embroiled in sins. It was and is obligatory upon him to return this money to the one from whom it was taken, rather than spending it on other tasks, especially in the mosque. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says: "The hand is responsible for what it has taken until it returns it." Narrated by Imam Ahmad in his Musnad, and the Imams Abu Dawud, Tirmidhi, Nasa'i, and Ibn Majah in their Sunan, and Al-Hakim in his Sahih al-Mustadrak from Samurah ibn Jundub (may Allah be pleased with him) with a good (hasan) chain of narration. 3. It is necessary to return whatever the hand has taken. Imam Ahmad in his Musnad, and other leaders Abu Dawud, Tirmidhi, Nasa'i, and Ibn Majah in their Sunan have narrated it; and Hakim in his Sahih Mustadrak has narrated it from Samurah bin Jundub (may Allah be pleased with him) with a good chain of narration. (T)

As for the mats that were purchased with this money and given to the mosque, if the contract and payment had not coincided on them, then...

---

1. Al-Sunan al-Kubra, Book of the Prayer for Rain, Dar Sadr, Beirut, 3/325.
2. The Holy Quran, 8/37.
3. Jami' al-Tirmidhi, Book of Sales, Chapter: That which has been said about the borrowed item being returned, Amin Company Delhi, 1/152; Musnad Ahmad bin Hanbal from Samurah bin Jundub, Al-Maktab al-Islami Beirut, 5/8.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

और मस्जिद में इस रुपये को ख़र्च करना हराम है। नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं: "बेशक अल्लाह पाक है, वह केवल पाक चीज़ ही क़बूल फ़रमाता है।" इसे इमाम तिरमिज़ी और अन्य ने सअद बिन अबी वक़्क़ास रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया है। 1. निश्चित रूप से अल्लाह पाक है, वह पाक के अलावा किसी चीज़ को स्वीकार नहीं करता है। इमाम तिरमिज़ी और अन्य ने इसे सअद बिन अबी वक़्क़ास रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया है। (त)

अल्लाह अज़्वजल फ़रमाता है: "ताकि अल्लाह नापाक को पाक से अलग कर दे।" 2 इसलिए कि अल्लाह गंदे को सुथरे से अलग कर दे। (त)

यानी इस मस्जिद में ख़र्च करने का यह कार्य हराम है और ख़र्च करने वाला पापों में लिप्त है। उस पर फ़र्ज़ था और है कि यह रुपया जिससे लिया था उसे वापस दे, न कि इसे दूसरे कामों में, विशेष रूप से मस्जिद में ख़र्च करे। अल्लाह के रसूल सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं: "हाथ पर उस चीज़ की ज़िम्मेदारी है जो उसने ली है जब तक कि वह उसे लौटा न दे।" इसे इमाम अहमद ने अपनी मसनद में और अन्य इमामों अबू दाऊद, तिरमिज़ी, नसाई और इब्न माजा ने अपनी सुनन में और हाकिम ने अपनी सहीह मुस्तदरक में हज़रत समुरह बिन जुंदुब रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से हसन सनद के साथ रिवायत किया है। 3. जो कुछ हाथ ने लिया उसे अदा करना ज़रूरी है। इमाम अहमद ने अपनी मसनद में और दूसरे इमामों अबू दाऊद, तिरमिज़ी, नसाई और इब्न माजा ने अपनी सुनन में इसे रिवायत किया है, और हाकिम ने अपनी सहीह मुस्तदरक में हज़रत समुरह बिन जुंदुब रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से हसन सनद के साथ इसे रिवायत किया है। (त)

रही वह चटाइयां जो इस रुपये से ख़रीद कर मस्जिद में दी गईं, यदि उन पर सौदा और भुगतान एक साथ नहीं हुआ था, तो...

---

1. अल-सुनन अल-कुबरा, किताब सलातुल इस्तिस्क़ा, दार सादिर बेरूत, 3/325।
2. अल-क़ुरान अल-करीम 8/37।
3. जामिअ अल-तिरमिज़ी, किताब अल-बुयूअ, बाब मा जाआ अन्नल आरियता मुअद्दाह, अमीन कंपनी दिल्ली, 1/152; मसनद अहमद बिन हंबल अन समुरह बिन जुंदुब, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरूत, 5/8।

اور مسجد میں اس روپے کا صرف کرنا حرام۔ نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں : ان اللہ طیب لایقبل الا الطیب۔ رواہ الترمذی وغیرہ عن سعد بن ابی وقاص رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ ۱ یقیناً اللہ پاک ہے وہ سوائے پاک کے کسی چیز کو قبول نہیں فرماتا ہے۔ امام ترمذی وغیرہ نے سعد بن ابی وقاص رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے اسے روایت فرمایا ہے۔ (ت)

اللہ عزوجل فرماتا ہے: "لِيَمِيْزَ اللّٰهُ الْخَبِيْثَ مِنَ الطَّيِّبِ" ۲ اس لئے کہ اللہ گندے کو ستھرے سے جدا فرما دے (ت)

یعنی اس مسجد میں صرف کرنے کا یہ فعل حرام ہے اور صرف کرنے والا مبتلائے آثام ہے اس پر فرض تھا اور ہے کہ یہ روپیہ جس سے لیا اسے واپس دے نہ یہ کہ اسے دوسرے کام خصوصاً مسجد میں صرف کرے۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں : علی الید ما اخذت حتی تودیہ، رواہ الامام احمد فی مسندہ والائمۃ ابوداؤد والترمذی والنسائی وابن ماجۃ فی سننھم والحاکم فی صحیحہ المستدرک عن سمرۃ بن جندب رضی اللہ تعالیٰ عنہ بسند حسن۔ ۳ جو کچھ ہاتھ نے لیا اس پر ضروری ہے کہ اسے ادا کردے۔ امام احمد نے اپنی مسند میں اور دوسرے ائمہ ابوداؤد، ترمذی، نسائی اور ابن ماجہ نے اپنی سنن میں اس کو روایت کیا ہے، اور حاکم نے اپنی صحیح مستدرک میں حضرت سمرہ بن جندب رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے بسند حسن اس کو روایت فرمایا ہے۔ (ت)

رہیں وہ چٹائیاں کہ اس روپیہ سے خرید کر مسجد میں دیں ان پر اگر عقد و نقد جمع نہ ہوئے تھے تو

۱ السنن الکبری کتاب صلوۃ الاستسقاء دارصادر بیروت ۳/ ۳۲۵ ۲ القرآن الکریم ۸ / ۳۷ ۳ جامع الترمذی کتاب البیوع باب ماجاء ان العاریۃ مودادۃ امین کمپنی دہلی ۱/ ۱۵۲، مسند احمد بن حنبل عن سمرۃ بن جندب المکتب الاسلامی بیروت ۵/ ۸

Fatawa Rizvia, Volume 23

Taking them into the mosque, using them, and praying on them are all correct; there is no harm in it. The meaning of combining the contract (aqd) and the cash (naqd) is that the same impure (khabith) money was shown to the seller (bai') with the statement, "Give me mats in exchange for this money." This constitutes a contract on that money, and then the same money was given as the price (thaman), making it a cash transaction of that money. It is evident that such an occurrence is very rare in buying and selling. Generally, they ask for an item, saying, "Give me these for one rupee," and then they pay the price. If this payment is made from impure wealth, then it was only a cash transaction, no contract was made on it. In this case, no impurity entered those mats, and their waqf (endowment) for the mosque is valid. They cannot be returned to the giver as long as they are usable in the mosque. It is stated in Tanwir al-Absar:

[Arabic Text Box Content]: Ghasaba ‘abdan wa ajara-hu tasaddaqa bi’l-ghallati kama law tasarrufa fi’l-maghsubi wa’l-wadi‘ati wa rabiha idha kana mustafidan bi’l-ijarati aw bi’l-shira’i bi-dirahimi’l-wadi‘ati wa’l-ghasbi wa naqada-ha wa in ashara ilay-ha wa naqada ghayra-ha aw ila ghayri-ha wa naqada-ha aw atlaqa wa naqada-ha la, wa bi-hi yufta [1].

[Urdu Translation provided in the right column of the box]: For example, if someone usurped a slave (i.e., took someone's slave by force) and then put him to work (and rented him out) and there is produce, then he should give both the wages and the produce in charity. Similarly, if someone dealt with a usurped item or a trust (without the owner's permission) such that he sold it and gained a profit from it, if it was specified, and the form of specification is pointing to it, and it is to buy it with the trusted or usurped dirhams (i.e., if forbidden money is combined in both the contract and the cash payment, then the purchased item will be forbidden. Thus, its use will not be permissible. So, if the specification is by pointing and the currency in the purchase is that same forbidden cash, then one should give the acquired profit in charity). And if the above-mentioned situation is not present, then there are three scenarios for it: (1) At the time of the contract, the forbidden money was pointed to, but at the time of payment, some other cash was given. (2) At the time of the contract, some other wealth was pointed to, but at the time of payment, that same forbidden wealth was given. (3) At the time of making the contract, an absolute statement was made regarding the price (i.e., without any restriction, it was said, 'Give me such and such item for this much amount'), but at the time of paying the

price, that same forbidden money was given. In these three scenarios, one should not give charity (because the prohibition has not arisen, as is evident), and the fatwa is given on this statement. (T)

[1] Durr al-Mukhtar, Kitab al-Ghasb, Mujtabai Press, Delhi, 2/205-206.

फ़तावा रज़विया, खंड 23

मस्जिद में उन्हें लेना और इस्तेमाल करना और उन पर नमाज़ पढ़ना सब सही है; इसमें कोई हर्ज नहीं है। अनुबंध (अक़्द) और नक़दी (नक़द) के इकट्ठा होने का अर्थ यह है कि वही अपवित्र (ख़बीस) रुपया विक्रेता (बाइ') को दिखाकर कहा हो कि "इस रुपये के बदले चटाइयां दे दो," तो यह उस रुपये पर अनुबंध हुआ फिर वही रुपया मूल्य (थमन) में दे दिया गया, तो यह उस रुपये का नक़द हुआ। ज़ाहिर है कि यहाँ ख़रीद-ओ-फ़रोख़्त में ऐसा होना बहुत दुर्लभ है, शायद चीज़ माँगते हैं कि "एक रुपये के ये दे दो" फिर मूल्य अदा करते हैं। अगर यह उस हराम (ख़बीस) माल से हुआ हो तो इसका सिर्फ़ नक़द हुआ, इस पर अनुबंध नहीं हुआ और इस सूरत में उन चटाइयों में कोई अपवित्रता नहीं आई और मस्जिद के लिए उनका वक़्फ़ सही हो गया और वो देने वाले को वापस नहीं दी जा सकतीं जब तक मस्जिद में उपयोग के योग्य हैं। तनवीरुल अबसार में है:

[अरबी पाठ बॉक्स सामग्री]: ग़सब अ़बदन व आजरहू तस़द्दक़ा बिल-ग़ल्लति कमा लव तसर्रुफ़ा फ़िल-म़ग़सूबी वल-वदीअ़ति व रबिहा इज़ा काना मुस्तफ़िदन बिल-इजारति अव बिश-शिराई बि-दिराहमिल-वदीअ़ति वल-ग़स़्बी व नक़दा-हा व इन अशारा इलै-हा व नक़दा ग़ैरा-हा अव इला ग़ैरि-हा व नक़दा-हा अव अत़्लक़ा व नक़दा-हा ला, व बि-ही युफ़्ता [1].

[बॉक्स के दाहिने कॉलम में दिया गया अनुवाद]: उदाहरण के लिए, यदि किसी ने कोई गुलाम हड़प लिया (यानी किसी से उसका गुलाम ज़बरदस्ती छीन लिया) और फिर उसे काम पर लगा दिया (और उसे किराये पर दे दिया) और उससे उपज प्राप्त हुई, तो वह मज़दूरी और उपज दोनों को दान कर दे। इसी प्रकार, यदि किसी ने हड़पी गई चीज़ या अमानत में (मालिक की अनुमति के बिना) कुछ उपयोग किया (जैसे कि उसे बेच दिया) और उससे लाभ कमाया, यदि वह निर्धारित हो और उसके निर्धारण का रूप इशारा करना है, और उसे अमानत या हड़पे हुए रुपयों से खरीदना है (यानी यदि अनुबंध और नकदी दोनों में हराम धन शामिल हो, तो खरीदी गई वस्तु हराम होगी। अतः उसका उपयोग करना जायज़ नहीं होगा। तो यदि इशारा करके निर्धारण किया गया हो और खरीद में वही हराम नकदी हो, तो उस प्राप्त लाभ को दान कर दे)। और यदि उपरोक्त स्थिति न हो, तो इसकी तीन स्थितियाँ हैं: (१) अनुबंध के समय हराम धन की ओर इशारा किया गया, लेकिन भुगतान के समय कोई अन्य नकदी दे दी गई। (२) अनुबंध के समय किसी अन्य धन की ओर इशारा किया गया, लेकिन भुगतान के समय वही हराम धन दे दिया गया। (३) अनुबंध करते समय कीमत के बारे में पूर्णता (इतलाक़) (यानी बिना किसी शर्त के कह दिया कि इतनी राशि में अमुक चीज़ दे दो), लेकिन कीमत

चुकाते समय वही हराम धन दे दिया। तो इन तीनों स्थितियों में दान न करे (क्योंकि हराम की स्थिति उत्पन्न नहीं हुई, जैसा कि स्पष्ट है), और इसी कथन पर फतवा दिया जाता है। (त)

[1] दुर्रे मुख्तार, किताबुल ग़सब, मुज्तबाई प्रेस, दिल्ली, 2/205-206.

पृष्ठ 334/768

مسجد میں ان کا لینا اور استعمال کرنا اور ان پر نماز پڑھنا سب درست ہے اس میں کچھ حرج نہیں عقد ونقد جمع ہونے کے یہ معنی کہ وہی خبیث روپیہ بائع کو دکھا کر کہا ہو کہ اس روپے کے بدلے چٹائیاں دے دے، یہ اس روپیہ پر عقد ہوا پھر وہی روپیہ ثمن میں دے دیا گیا ہو یہ اس روپے کا نقد ہوا، ظاہر کہ یہاں خرید وفروخت میں ایسا بہت نادر ہے غالبا چیز مانگتے ہیں کہ ایک روپیہ کے یہ دے دو پھر زر ثمن ادا کرتے ہیں یہ اگر اس مال خبیث سے ہوا ہو تو اس کا صرف نقد ہوا اس پر عقد نہ ہوا اور اس صورت میں ان چٹائیوں میں کوئی خباثت نہ آئی اور مسجد پر ان کا وقف صحیح ہو گیا اور وہ دینے والے کو واپس نہیں دی جاسکتیں جب تک مسجد میں قابل استعمال ہیں۔

تنویر الابصار میں ہے:

[عربی متن]: غصب عبداً وآجرہ تصدق بالغلۃ کما لوتصرف فی المغصوب والودیعۃ وربح اذا کان مستفیداً بالاجارۃ اوبالشراء بدراہم الودیعۃ والغصب ونقدھا وان اشارالیھا و نقد غیرھا اوالی غیرھا اواطلق ونقدھا لا وبہ یفتی [1]۔

[خانہ کے دائیں کالم میں موجود ترجمہ]: جیسا کہ اگر کسی نے کوئی غلام غصب کیا (یعنی کسی سے اس کا غلام زبردستی چھین لیا) پھر اسے مزدوری پر لگایا (اور ٹھیکہ پر دیا) اور غلہ ہو تو پھر اجرت اور غلہ دونوں خیرات کر دے جیسا کہ کسی نے غصب کردہ چیز یا امانت میں (بغیر اجازت مالک) کچھ تصرف کیا (بایں طور کہ اسے فروخت کردیا) اور اس سے نفع کمایا اگر وہ متعین ہو اور اس کے تعین کی صورت اشارہ ہے اور امانت یا غصب کردہ دراہم سے اسے خریدنا ہے (یعنی عقد اور نقد دونوں میں زر حرام جمع ہو تو پھر وہ خرید کردہ چیز حرام ہوگی۔ پس اس کا استعمال کرنا جائز نہ ہوگا) پس تعین بالاشارہ اور خرید میں وہی حرام نقدی ہو تو اس حاصل شدہ

نفع کو خیرات کردے) اور اگر اوپر والی صورت مذکورہ نہ ہو تو پھر اس کی تین صورتیں ہیں: (۱) عقد کے وقت زر حرام کی طرف اشارہ کیا مگر ادائیگی کے وقت کوئی اور نقدی دے دی۔ (۲) بوقت عقد کسی اور مال کی طرف اشارہ کیا مگر ادائیگی کے وقت وہی مال حرام دے دیا۔ (۳) عقد کرتے وقت ثمن میں اطلاق (یعنی بغیر کسی قید لگانے کے کہہ دیا کہ اتنی رقم فلاں چیز دے دو) لیکن ثمن دیتے وقت وہی زر حرام دے دیا۔ پس ان تینوں صورتوں میں خیرات نہ کرے (کیونکہ حرمت نہیں پیدا ہوئی جیسا کہ ظاہر ہے) اور اسی قول پر فتویٰ دیا جاتا ہے۔ (ت)

[1] درمختار کتاب الغصب مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۰۵۔۲۰۶

Fatawa Razawiyya, Volume 23

In Radd al-Muhtar it is stated:

"And with it fatwa is given, as stated in Al-Dhakhirah and others, as in Al-Quhistani. And it was followed in Al-Ghurar, Al-Mukhtasar, Al-Wiqayah, Al-Islah, and Al-Yaqubiya from Al-Muhit[1]. And Allah the Almighty knows best."

[Urdu Commentary/Translation:] And this very saying is worth issuing a fatwa on. Accordingly, the same instruction is given in Al-Dhakhirah etc., as mentioned in Jami' al-Rumuz (Quhistani). In Al-Ghurar, Al-Mukhtasar, Al-Wiqayah and Al-Islah, this same method and manner was adopted, and in Al-Yaqubiya the same is narrated from Al-Muhit. And Allah the Almighty knows best. (T)

[1] Radd al-Muhtar, Kitab al-Ghasb, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/121 Page 335 of 768

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

रद अल-मुह्तार में है:

"और इसी पर फ़तवा दिया जाता है, जैसा कि अल-ज़ख़ीरा और अन्य में कहा गया है, जैसे अल-कुहिस्तानी में है। और अल-ग़ुरर, अल-मुख़्तसर, अल-विक़ायाह, अल-इसलाह और अल-याक़ूबिया में अल-मुहीत[1] से इसी का अनुसरण किया गया है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।"

[उर्दू टीका/अनुवाद:] और यही बात फ़तवा देने योग्य है। तदनुसार, ज़ख़ीरा आदि में यही निर्देश दिया गया है जैसा कि जामि अल-रुमूज़ (कुहिस्तानी) में उल्लेख है। अल-ग़ुरर, अल-मुख़्तसर, अल-विक़ायाह और अल-इसलाह में यही तरीका और शैली अपनाई गई है, और अल-याक़ूबिया में अल-मुहीत से यही वर्णित है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

[1] रद अल-मुह्तार, किताब अल-ग़सब, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/121 पृष्ठ 768 का 335

ردالمحتار میں ہے:

وبہ یفتی قالہ فی الذخیرۃ و غیرھا کما فی القھستانی | اور یہی قول قابلِ فتوٰی ہے۔ چنانچہ ذخیرہ وغیرہ میں یہی ارشاد و مشی علیہ فی الغرر والمختصر والوقایۃ والاصلاح | فرمایا جیسا کہ جامع الرموز (قہستانی) میں مذکور ہے۔ الغرر، والیعقوبیۃ عن المحیط[1]۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ | المختصر، الوقایہ اور الاصلاح میں یہی روش اور طرز اختیار فرمائی، اور یعقوبیہ میں المحیط سے یہی منقول ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

[1] ردالمختار کتاب الغصب داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۱۲۱ Page 335 of 768

Volume 23 Fatawa Razawiyya

ETIQUETTE Etiquette related to preaching gatherings, mosques, the Qiblah, call to prayer and iqama, recitation, prostration of recitation, blessings and peace, sermons, litanies and invocations, spiritual practices, travel, istikhara, omens, intercourse, recommendations, the Mushaf (Quran), books, sleeping, and other matters.

Issue 107: What do the scholars of religion and the jurists of the firm Sharia say regarding this issue that Allah Almighty states: "None shall touch it except the purified." [1] Translation: None touch it except the purified ones. (T) And some scholars are lying or sitting on a bedstead while students holding books containing the noble Basmala and other Quranic verses are sitting below on a mat. So, how is this action? And are those books worthy of respect or not? And by writing 'Bismillah' at the beginning, does it become human speech or the Word of Allah? Explain, and may you be rewarded.

---

[1] Al-Quran Al-Kareem 56/79 **Page 336 of 768**

खंड 23 फ़तावा रज़विया

आदाब (शिष्टाचार) प्रवचन सभा, मस्जिद, क़िबला, अज़ान व इक़ामत, तिलावत, सज्दा-ए-तिलावत, दुरूद व सलाम, खुतबा, औराद व वज़ाइफ़, अमलियात, सफ़र, इस्तिखारा, फ़ाल, जिमा (सहवास), सिफ़ारिश, मुसहफ़ (क़ुरान), कुतुब (किताबें) और सोने आदि से संबंधित शिष्टाचार।

मसला १०७: धर्म के विद्वान और सुदृढ़ शरीयत के मुफ़्ती इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि अल्लाह तआला फ़रमाता है: "ला यमस्सुहू इल्लल मुतह्हिरून" [1] अनुवाद: उसे न छुएं मगर पाकीज़ा लोग। (त) और कुछ विद्वान चारपाई पर लेटे या बैठे होते हैं और लड़के किताबें लिए हुए जिनमें बिस्मिल्लाह शरीफ़ और अन्य क़ुरानी आयतें होती हैं, नीचे चटाई पर बैठे रहते हैं, तो यह कार्य कैसा है? और वे किताबें सम्मान के योग्य हैं या नहीं? और शुरुआत में बिस्मिल्लाह लिखने से वह लोगों का कलाम (वाणी) हो जाती है या अल्लाह का कलाम? बयान फ़रमाएं ताकि पुण्य प्राप्त हो।

---

[1] अल-क़ुरान अल-करीम ५६/७९ **पृष्ठ ७६८ का ३३६**

آداب مجلس وعظ، مسجد، قبلہ، اذان و اقامت، تلاوت، سجدہ تلاوت، درود و سلام، خطبہ، اوراد و وظائف، عملیات، سفر، استخارہ، فال، جماع، سفارش، مصحف، کتب اور سونے وغیرہ امور سے متعلق آداب

مسئلہ ۱۰۷: کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیانِ شرع متین اس مسئلہ میں کہ اللہ تعالٰی فرماتا ہے: "لَّا یَمَسُّهٗۤ اِلَّا الْمُطَهَّرُوْنَ" [1] اسے نہ چھوئیں مگر پاکیزہ لوگ۔ (ت) اور بعض علماء چار پائی پر لیٹے یا بیٹھے ہوتے ہیں اور لڑکے کتابیں لئے ہوئے جن میں بسم اللہ شریف و دیگر آیاتِ قرآنیہ ہوتی ہیں نیچے چٹائی پر بیٹھے رہتے ہیں، پس یہ فعل کیسا ہے؟ اور وہ کتابیں قابلِ تعظیم ہیں یا نہیں؟ اور شروع پر بسم اللہ لکھنے سے کلام الناس ہو جاتی ہے یا کلام اللہ؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ تاکہ اجر پاؤ۔ ت)

---

[1] القرآن الکریم ۵۶/۷۹ **Page 336 of 768**

Volume 23 Fatawa Ridawiyya

The Answer: Our scholars clarify that the letters themselves are worthy of respect even if they are written individually, such as on a writing tablet or wooden board, regardless of whether a bad name is written with them, such as Pharaoh (Fir'awn), Abu Jahl, etc. Nonetheless, the letters must be honored even though the names of those disbelievers are deserving of insult and humiliation.

In Al-Hindiyya: When the name of Pharaoh or Abu Jahl is written for a purpose, it is disliked to throw it away because those letters have sanctity, as stated in Al-Sirajiyya[1].	It is stated in Fatawa Hindiyya: When names like Pharaoh and Abu Jahl etc. are written for any purpose, it is disliked to throw them somewhere, because those letters have honor and respect as mentioned in "Sirajiyya". (T)

And they clarify that it is forbidden to place an inkpot on a book except when necessary while writing.

In Al-Durr al-Mukhtar: It is disliked to place a pen-case on a book except for writing[2], summarized. In Radd al-Muhtar, regarding the statement "except for writing", it is apparent that this is at the time of need to place it[3], etc.	It is in Durr al-Mukhtar: Placing an inkpot on a book is disliked, but when there is a need to write, it is permissible to do so at that time. Summarized. In Radd al-Muhtar, under the author of Durr al-Mukhtar's statement "except for writing", it was stated that the apparent meaning is that it is permitted as long as there is a need to place it. (T)

And they clarify that if books are kept in a box or a cupboard, the proper etiquette is that clothes should not be placed on top of them.

In Al-Alamgiriyyah: | | | | :--- | :--- | | In a shop or a casket/box containing books, the etiquette is that clothes should not be placed above them[4]. | If books are kept in any box or cupboard, the requirement of etiquette is that clothes should not be placed on them. (T) |

---

[1] Fatawa Hindiyya, Kitab al-Karahiya, Chapter 5, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/323 [2] Durr al-Mukhtar, Kitab al-Taharah, Matba' Mujtabai Delhi, 1/33 [3] Radd al-Muhtar, Kitab al-Taharah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 1/119 [4] Fatawa Hindiyya, Kitab al-Karahiya, Chapter 5, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/324

जिल्द 23 फतावा रज़विया

जवाब: हमारे विद्वान स्पष्ट करते हैं कि अक्षरों का स्वयं सम्मान किया जाना चाहिए, भले ही वे अलग-अलग लिखे गए हों जैसे किसी तख्ती या लकड़ी की पटिया पर, भले ही उनमें कोई बुरा नाम लिखा हो जैसे फिरौन, अबू जहल आदि। फिर भी अक्षरों का सम्मान किया जाना चाहिए, हालांकि उन काफ़िरों के नाम अपमान और तिरस्कार के योग्य हैं।

अल-हिन्दिया में: जब किसी उद्देश्य के लिए फिरौन या अबू जहल का नाम लिखा जाए, तो उसे कहीं फेंकना नापसंद (मकरूह) है क्योंकि उन अक्षरों की पवित्रता है, जैसा कि अल-सिराजिया[1] में है।

फतावा हिन्दिया में है: जब फिरौन और अबू जहल आदि के नाम किसी काम के लिए लिखे जाएं तो उन्हें कहीं फेंक देना मकरूह है क्योंकि उन अक्षरों की इज़्ज़त और सम्मान है जैसा कि "सिराजिया" में उल्लेखित है। (त)

और वे स्पष्ट करते हैं कि किताब पर दावात (स्याही की शीशी) रखना मना है, सिवाय उस समय के जब लिखते समय इसकी आवश्यकता हो।

दुर्रे मुख्तार में: किताब पर कलमदान रखना मकरूह है सिवाय लिखने के लिए[2], संक्षेप में। रद्दुल मुह्तार में "लिखने के अलावा" के कथन पर कहा गया है कि स्पष्टतः यह रखने की आवश्यकता के समय है[3]।

दुर्रे मुख्तार में है: किताब पर दावात रखना मकरूह है लेकिन जब लिखने की ज़रूरत हो तो उस समय ऐसा करना जायज़ है। संक्षेप में। रद्दुल मुह्तार में दुर्रे मुख्तार के लेखक के कथन "लिखने के अलावा" के तहत कहा गया है कि ज़ाहिर यह है कि जब तक रखने की ज़रूरत हो उस वक्त तक अनुमति है। (त)

और वे स्पष्ट करते हैं कि यदि किताबें किसी संदूक या अलमारी में रखी हों, तो अदब (शिष्टाचार) यह है कि उनके ऊपर कपड़े न रखे जाएं।

आलमगीरी में: | | | | :--- | :--- | | दुकान या संदूक जिसमें किताबें हों, तो अदब यह है कि उनके ऊपर कपड़े न रखे जाएं[4]। | यदि किसी संदूक या अलमारी में किताबें रखी हों तो अदब का तकाज़ा यह है कि उन पर कपड़े न रखे जाएं। (त) |

---

[1] फतावा हिन्दिया, किताब अल-कराहिया, पांचवां अध्याय, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/323 [2] दुर्रे मुख्तार, किताब अत-तहारत, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, 1/33 [3] रद्दुल मुह्तार, किताब अत-तहारत,

दार इह्या अत-तुरास अल-अरबी बेरुत, 1/119 [4] फतावा हिन्दिया, किताब अल-कराहिया, पांचवां अध्याय, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/324

पृष्ठ 337/768

الجواب: ہمارے علماء تصریح فرماتے ہیں کہ نفس حروف قابل ادب ہیں اگر چہ جدا جدا لکھے ہوں جیسے تختی یا وصلی پر خواہ ان میں کوئی برا نام لکھا ہو جیسے فرعون، ابو جہل وغیرہما، تاہم حرفوں کی تعظیم کی جائے اگر چہ ان کافروں کا نام لائق اہانت و تذلیل ہے۔

فی الھندیۃ اذا کتب اسم فرعون او کتب ابوجھل علی غرض یکرہ ان یرموا الیہ لان لتلك الحروف حرمۃ کذا فی السراجیۃ[1]۔

فتاوٰی ہندیہ میں ہے جب فرعون اور ابو جہل وغیرہ کے نام کسی غرض کے لئے لکھے جائیں تو مکروہ ہے کہ انہیں کہیں پھینک دیں اس لئے کہ ان حروف کی عزت و توقیر ہے جیسا کہ "سراجیہ" میں مذکور ہے۔ (ت)

اور تصریح فرماتے ہیں کہ کتاب پر دوات رکھنا منع ہے مگر جب لکھتے وقت ضرورت ہو۔

فی الدرالمختار یکرہ وضع المقلمۃ علی الکتاب الا للکتابۃ[2] ملخصاً، فی ردالمحتار قولہ الا للکتابۃ الظاہر ان ذلک عند الحاجۃ الی الوضع[3] اھ۔

در مختار میں ہے کتاب پر دوات رکھنا مکروہ ہے مگر جبکہ لکھنے کی حاجت ہو تو اس وقت ایسا کرنا جائز ہے۔ اھ ملخصاً۔ ردالمحتار میں مصنف در مختار کے قول "الا للکتابۃ" کے ذیل میں فرمایا ظاہر یہ ہے کہ جب تک رکھنے کی ضرورت ہو اس وقت تک اجازت ہے۔ اھ (ت)

اور تصریح فرماتے ہیں کہ اگر کسی صندوق یا الماری میں کتابیں رکھی ہوں تو ادب یہ ہے کہ اس کے اوپر کپڑے نہ رکھے جائیں۔

فی العالمگیریۃ: | | | | :--- | :--- | | حانوت او تابوت فیہ کتب فالادب ان لا یوضع الثیاب فوقہ[4]۔ | کسی صندوق یا الماری میں کتابیں رکھی ہوں تو ادب کا تقاضا یہ ہے کہ ان پر کپڑے نہ رکھے۔ (ت) |

---

[1] فتاوٰی ہندیہ کتاب الکراہیۃ الباب الخامس نورانی کتب خانہ پشاور ۵/ ۳۲۳ [2] درمختار کتاب الطہارت مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۳۳ [3] ردالمحتار کتاب الطہارت دار احیاء التراث العربی بیروت ۱/ ۱۱۹ [4] فتاوٰی ہندیہ کتاب الکراہیۃ الباب الخامس نورانی کتب خانہ پشاور ۵/ ۳۲۴

Fatawa Ridawiyya, Volume 23

How then can it be considered respectful if books are placed below and you sit above? Are such people not afraid of the ill-fortune resulting from disrespect? Even the letters of the alphabet are the word of Allah, revealed to Prophet Hud (peace and blessings be upon him).

[Arabic Box 1]: As mentioned in Radd al-Muhtar by Allama al-Shami, quoting Sayyidi Abdul Ghani al-Nabulsi from the book "Kitab al-Isharat fi 'Ilm al-Qira'at" by Imam al-Qastalani (may Allah Almighty have mercy on them).

[Urdu Box 1]: As reported by Allama [Shami] in Fatawa Shami, referring to Sayyidi Abdul Ghani Nabulsi's citation of Imam Qastalani (may Allah have mercy on them) in "Kitab al-Isharat fi 'Ilm al-Qira'at". (T)

However, regarding touching religious books without ritual ablution (wudu), scholars differ. Some scholars say it is absolutely permissible, some say it is absolutely disliked (makruh), and some provide details: that in books of Quranic commentary (tafsir), it is disliked and impermissible, provided one does not touch the specific place where a verse is written; there is no dispute about its prohibition. This detailed view seems most appropriate.

[Arabic Box 2]: In Radd al-Muhtar: The most apparent and most cautious view is the third opinion, i.e., its dislike in tafsir but not in others. And the complete discussion is therein from Al-Siraj via Al-Idah: It is not permissible to touch the place of the Quran in them, etc.

[Urdu Box 2]: In Radd al-Muhtar (Fatawa Shami), it is stated that the most apparent and cautious view is the third one: i.e., not to touch books of tafsir without wudu, whereas there is no dislike in touching other books, etc. The full discussion of this is quoted in Radd al-Muhtar from Siraj via Idah: in books where any part of the Quran is written, touching it there is not permissible, etc. (T)

And the "Bismillah" written at the beginning is likely intended for blessing and initiating writing, not as writing Quranic verses. In such instances, a change in intention results in a change in the ruling. Therefore, it is permissible for a person in a state of major ritual impurity (junub) to recite verses of supplication (dua) and praise (thana) with the intention of remembrance (dhikr) and supplication, rather than with the intention of reciting the Quran.

[Arabic Box 3]: In al-Durr al-Mukhtar: If the intention is supplication and praise...

[Urdu Box 3]: In Durr-e-Mukhtar, it says if Tasmiya (saying Bismillah) etc. are intended as supplication and praise...

Footnotes: 1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Taharah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/120. 2. Radd al-Muhtar, Kitab al-Taharah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/119. 3. Radd al-Muhtar, Kitab al-Taharah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/118 & 119.

फ़तावा रज़विया, जिल्द २३

तो फिर यह सम्मान कैसे होगा कि किताबें नीचे रखी हों और आप ऊपर बैठें? क्या ऐसे लोगों को निरादर के दुष्प्रभाव का भय नहीं है? वर्णमाला के अक्षर स्वयं अल्लाह का कलाम हैं जो हज़रत हूद (अलैहिस्सलाम) पर नाज़िल हुए।

[अरबी बॉक्स १]: जैसा कि अल्लामा शामी द्वारा रद-अल-मुह्तार में सैयदी अब्दुल ग़नी नाबुलसी के हवाले से इमाम कस्तलानी (रहमतुल्लाह अलैह) की पुस्तक "किताब अल-इशारात फ़ी इल्म अल-क़िरात" से वर्णित है।

[उर्दू बॉक्स १]: जैसा कि अल्लामा [शामी] ने फ़तावा शामी में सैयदी अब्दुल ग़नी नाबुलसी के हवाले से "किताब अल-इशारात फ़ी इल्म अल-क़िरात" में इमाम कस्तलानी (रहमतुल्लाह अलैह) से रिवायत की है। (त)

हालाँकि, धार्मिक पुस्तकों को बिना वज़ू (शुद्धि) के छूने के बारे में विद्वानों के अलग-अलग मत हैं। कुछ विद्वान इसे पूरी तरह जायज़ (वैध) कहते हैं, कुछ इसे पूरी तरह मकरूह (नापसंद) कहते हैं, और कुछ विस्तार से बताते हैं कि: तफ़्सीर (क़ुरान की व्याख्या) की किताबों में यह मकरूह और नाजायज़ है, बशर्ते कि जहाँ कोई आयत लिखी हो, विशेष रूप से उस पर हाथ न रखा जाए; इसकी मनाही में कोई विवाद नहीं है। यही विस्तृत दृष्टिकोण अधिक उपयुक्त प्रतीत होता है।

[अरबी बॉक्स २]: रद-अल-मुह्तार में है: सबसे स्पष्ट और सबसे एहतियाती (सावधानीपूर्ण) राय तीसरी है, अर्थात तफ़्सीर में इसकी मकरूहियत है, अन्यों में नहीं। और इसकी पूरी बहस सिराज के माध्यम से ईदाह से उद्धृत है: उनमें क़ुरान के स्थान को छूना जायज़ नहीं है, आदि।

और शुरुआत में जो "बिस्मिल्लाह" लिखी जाती है, उससे संभवतः बरकत और लेखन की शुरुआत मुराद होती है, न कि क़ुरानी आयतों का लेखन। ऐसी स्थितियों में नीयत (इरादे) बदलने से हुक्म बदल जाता है। इसीलिए नापाकी की स्थिति (जुनुब) में दुआ और प्रशंसा वाली आयतों को क़ुरान की नीयत से नहीं बल्कि ज़िक्र और दुआ की नीयत से पढ़ना जायज़ है।

[अरबी बॉक्स ३]: अल-दुर्र अल-मुह्तार में है: यदि नीयत दुआ और प्रशंसा की हो...

[उर्दू बॉक्स ३]: दुर्रे-मुख़्तार में है कि यदि तस्मिया (बिस्मिल्लाह कहना) आदि को दुआ और सना (प्रशंसा) के रूप में...

पादलेख (Footnotes): १. रद-अल-मुह्तार, किताबुत-तहारत, दारु इहया-उत-तुरास-अल-अरबी, बेरूत, १/१२० २. रद-अल-मुह्तार, किताबुत-तहारत, दारु इहया-उत-तुरास-अल-अरबी, बेरूत, १/११९ ३. रद-अल-मुह्तार, किताबुत-तहारत, दारु इहया-उत-तुरास-अल-अरबी, बेरूत, १/११८ व ११९

فتاوی رضویہ جلد ۲۳

تو کیونکر ادب ہوگا کہ کتابیں نیچے رکھی ہوں اور آپ اوپر بیٹھیں کیا ایسے لوگوں کو بے ادبی کی شامت سے خوف نہیں، حروف تہجی خود کلام اللہ ہیں کہ ہود علیہ الصلوۃ والسلام پر نازل ہوئے۔

کما في ردالمحتار[1] للعلامۃ الشامي عن سیدی عبد الغنی النابلسي عن کتاب الاشارات في علم القراءات للامام القسطلاني رحمھم اللہ تعالی۔ جیسا کہ علامہ فتاوی شامی میں سیدی عبدالغنی نابلسی کے حوالے سے "کتاب الاشارات فی علم القراءت" میں امام قسطلانی رحمہم اللہ تعالیٰ سے مروی ہے۔ (ت)

البتہ کتب دینیہ کو بے وضو ہاتھ لگانے کے بارے میں علماء مختلف ہیں بعض علماء مطلقاً جائز فرماتے ہیں اور بعض مطلقاً مکروہ اور بعض تفصیل کرتے ہیں کہ کتب تفسیر میں مکروہ اور غیر جائز بشرطیکہ ان میں جہاں کوئی آیت لکھی ہو خاص اس پر ہاتھ نہ رکھے اس کی ممانعت میں کوئی کلام نہیں اور یہی تفصیل زیادہ مناسب معلوم ہوتی ہے۔

في ردالمحتار الاظھر والاحوط القول الثالث ای کراھتہ في التفسیر دون غیرہ[2] و تمامہ فیہ عن السراج عن الایضاح لا یجوز مس موضع القرآن منھا[3] الخ۔ ردالمحتار (فتاوی شامی) میں ہے کہ زیادہ ظاہر اور زیادہ احتیاط تیسرے قول میں ہے یعنی کتب تفسیر کو بے وضو ہاتھ نہ لگانا جبکہ دوسری کتابوں کو ہاتھ لگانے میں کراہت نہیں الخ اور اس کی پوری بحث ردالمحتار میں سراج بواسطہ ایضاح سے منقول ہے کتابوں میں جہاں قرآن مجید کا کوئی حصہ لکھا ہو وہاں ہاتھ لگانا جائز نہیں الخ (ت)

اور بسم اللہ کہ شروع پر لکھتے ہیں غالباً اس سے تبرک وافتتاح تحریر مراد ہوتا ہے۔ نہ کتابت آیات قرآنیہ، اور ایسی جگہ تغییر قصد سے تغییر حکم ہو جاتا ہے ولہذا جنب کو آیات دعا وثنا نہ نیت قرآن بلکہ بہ نیت ذکر و دعا پڑھنا جائز ہے۔

فی الدرالمختار لو قصد الدعاء والثناء در مختار میں ہے اگر تسمیہ وغیرہ اسے دعاء ثناء

---

[1]ردالمحتار کتاب الطہارۃ دار احیاء التراث العربی بیروت ۱ / ۱۲۰ [2]ردالمحتار کتاب الطہارۃ دار احیاء التراث العربی بیروت ۱ / ۱۱۹ [3]ردالمحتار کتاب الطہارۃ دار احیاء التراث العربی بیروت ۱ / ۱۱۸ و ۱۱۹

Fatawa Ridawiyya Volume 23

[Arabic Box Left]: "Or to begin an affair, it is permissible according to the most correct opinion, such that if one intends 'Thanaa' (praise) by reciting Surah al-Fatiha in the funeral prayer, it is not disliked (Makruh)... summarized. And Allah Almighty knows best." [Urdu Box Right]: Or if the intention is to start some work, then according to the more correct opinion, a person in a state of major ritual impurity (Junubi) can recite it, even to the extent that it was said that if the intention behind reciting Al-Fatiha in the funeral prayer is 'Thanaa' (praise), then reciting Al-Fatiha in the funeral prayer is not disliked (Makruh) etc. summarized. And Allah Almighty knows best. (T)

Issue 108: What do the scholars of religion and supporters of the firm Shariah say about this matter: A religious person, follower of the Sunnah of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), took old, worn-out parts (Para) of the Holy Quran, Baghdadi rules, and Abjad rules, which were torn by the hands of children. To avoid their disrespect and so they wouldn't be stepped upon, without any intent of desecration, based on the Hadith of Bukhari narrated by Anas bin Malik (may Allah be pleased with him) in the chapter of the Compilation of the Quran:

[Arabic Box Left]: "He ordered that everything else of the Quran in every sheet or volume should be burned."[2] [Urdu Box Right]: Regarding every sheet or manuscript of the Holy Quran that existed other than the current standard version, the third Caliph issued an order for them to be burned. (T)

He burned them. Is this person, according to the People of the Sunnah (Ahl al-Sunnah), correct or in error considering the benefit, the mentioned evidence, and Shariah proofs? Please answer from authentic books. Explain and you shall be rewarded.

The Answer: Burning of worn-out manuscripts etc. is a matter of disagreement among esteemed scholars, and the Fatwa (legal ruling) is that it is not permissible.

[Arabic Box Left]: "It is stated in Fatawa al-Alamgiriyya: When a manuscript becomes old and reading from it becomes difficult, it should not be burned with fire. Ash-Shaybani pointed to this in 'As-Siyar al-Kabir' and with it..." [Urdu Box Right]: It is stated in Fatawa Alamgiri: When a manuscript becomes old and worn out and is no longer fit for reading, even then it should not be burned in fire. Thus, Imam Muhammad ash-Shaybani pointed towards this in 'Siyar-e-Kabir'...

[1] Durr al-Mukhtar, Kitab al-Taharah, Mujtabai Press Delhi, 1/33 [2] Sahih al-Bukhari, Kitab Fada'il al-Quran, Chapter: Compilation of the Quran, Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/746

फ़तावा रज़विया जिल्द २३

[बायां अरबी बॉक्स]: "या किसी काम की शुरुआत करना, सबसे सही राय के अनुसार जायज़ है, यहाँ तक कि अगर कोई जनाज़ा की नमाज़ में सूरह अल-फातिहा पढ़कर 'थना' (प्रशंसा) का इरादा करे, तो यह मकरूह (नापसंद) नहीं है... संक्षेप में। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।" [दायां उर्दू बॉक्स]: या किसी काम के शुरू करने का इरादा किया जाए तो ज़्यादा सही क़ौल में जुनबी (अपवित्र व्यक्ति) इसे पढ़ सकता है यहाँ तक कि फ़रमाया कि नमाज़-ए-जनाज़ा में फ़ातिहा से थना का इरादा किया जाए तो नमाज़-ए-जनाज़ा में फ़ातिहा का पढ़ना मकरूह नहीं इल्ख़ मुलख़्ख़न। वल्लाहु तआला आलम। (त)

मसला १०८: दीन के विद्वान और मज़बूत शरीअत के समर्थक इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि: एक धर्मपरायण व्यक्ति, अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) की सुन्नत का अनुयायी, ने कुरान शरीफ़ के पुराने और फटे हुए पारे, बग़दादी क़ायदे और अबजद क़ायदे लिए, जो बच्चों के हाथों से रगड़ने के कारण फट गए थे। इस हित (मसलहत) में कि उनका अनादर न हो और वे पैरों के नीचे न आएँ बिना किसी अपमान के इरादे के सहीह बुखारी की उस हदीस के आधार पर जो हज़रत अनस बिन मालिक (रज़ियल्लाहु अन्हु) से जमा-ए-क़ुरान के अध्याय में वर्णित है:

[बायां अरबी बॉक्स]: "उन्होंने कुरान के अन्य सभी पत्रों या ग्रंथों को जलाने का आदेश दिया।"[2] [दायां उर्दू बॉक्स]: क़ुरआन मजीद के मौजूदा मुतआरफ़ नुस्ख़ा के अलावा बाक़ी हर सहीफ़ा या मुसहफ़ मौजूद था सब के मुताल्लिक़ ख़लीफ़ा-ए-सोम (तीसरे खलीफा) ने जला दिये जाने का हुक्म जारी किया (त)

उन्हें जला दिया। क्या यह व्यक्ति सुन्नत के अनुयायियों (अहल-ए-सुन्नत) के नज़दीक हित और उक्त प्रमाणों और शरीअत के दलीलों के लिहाज़ से सही है या ग़लती पर? विश्वसनीय किताबों से जवाब दें। बयान करें, आपको पुण्य मिलेगा।

उत्तर (अल-जवाब): पुराने और घिसे-पिटे कुरान के ग्रंथों आदि को जलाना प्रतिष्ठित विद्वानों के बीच मतभेद का विषय है और फ़तवा इस पर है कि यह जायज़ नहीं है।

[बायां अरबी बॉक्स]: "फ़तावा अल-आलमगीरिया में कहा गया है: जब कोई ग्रंथ पुराना हो जाए और उससे पढ़ना मुश्किल हो जाए, तो उसे आग से नहीं जलाया जाना चाहिए। अल-शैबानी ने 'अस-सियार अल-कबीर' में इसकी ओर संकेत किया है और इसके साथ..." [दायां उर्दू बॉक्स]: फ़तावा आलमगीरी

में फ़रमाया गया जब मुसहफ़ पुराना और बोसीदा हो जाए और वो पढ़े जाने के लाइक़ न रहे तब भी उसे आग में न जलाया जाए, चुनाँचे इमाम मुहम्मद शैबानी ने सियर-ए-कबीर में इसकी तरफ़ इशारा (किया)।

1 दुर्रे मुख़्तार, किताबुत तहारत, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, 1/33 2 सहीह बुखारी, किताब फ़ज़ाइलुल क़ुरान, बाब जमा-ए-क़ुरान, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 2/746

او افتتاح امر حل فی الاصح حتی لو قصد بالفاتحۃ الثناء فی الجنازۃ لم یکرہ الخ ملخصا۔ واللہ تعالی اعلم۔ یا کسی کام کے شروع کرنے کا ارادہ کیا جائے تو زیادہ صحیح قول میں جنبی اس کو پڑھ سکتا ہے یہاں تک کہ فرمایا کہ نمازِ جنازہ میں فاتحہ سے ثناء کا ارادہ کیا جائے تو نمازِ جنازہ میں فاتحہ کا پڑھنا مکروہ نہیں الخ ملخصاً۔ واللہ تعالی اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۱۰۸: کیا فرماتے ہیں علمائے دین وحامیانِ شرع متین اس مسئلہ میں کہ ایک شخص متدین متبع سنت رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم نے پارے ہائے کہنہ فرسودہ قرآن شریف اور قواعد بغدادی اور قواعد ابجد کو جو لڑکوں کے دستِ مالش سے پھٹے ہوئے تھے اس مصلحت سے کہ ان کی بے ادبی نہ ہو اور پاؤں کے تلے نہ آئیں بدون قصدِ توہین کے بسندِ حدیثِ بخاری کے جو باب جمع القرآن میں انس بن مالک رضی اللہ تعالی عنہ سے مروی ہے:

امر بما سواہ من القرآن فی کل صحیفۃ اومصحف ان یحرق۔[2] قرآن مجید کے موجودہ متعارف نسخہ کے علاوہ باقی ہر صحیفہ یا مصحف موجود تھا سب کے متعلق خلیفہ سوم نے جلا دیئے جانے کا حکم جاری کیا(ت)

ان کو جلا دیا آیا یہ شخص اہل سنت کے نزدیک بلحاظِ مصلحت وسندِ مذکورہ وادلہ شرعیہ کے صواب پر ہے یا خطا پر؟ کتبِ معتبرہ سے جواب فرمائیں۔ بینوا توجروا۔

الجواب: احراقِ مصحف بوسیدہ وغیرہ منتقع علماء میں مختلف فیہ ہے اور فتوی اس پر ہے کہ جائز نہیں۔

قال فی الفتاوی العالمگیریة المصحف اذا صار خلقا وتعذرت القراءة منه لا یحرق بالنار اشار الشیبانی الی هذا فی السیر الکبیر وبه فتاوی عالمگیری میں فرمایا گیا جب مصحف پرانا اور بوسیدہ ہو جائے اور وہ پڑھے جانے کے لائق نہ رہے تب بھی اسے آگ میں نہ جلایا جائے، چنانچہ امام محمد شیبانی نے سیرِ کبیر میں اس کی طرف اشارہ

1 درمختار کتاب الطهارة مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۳۳ 2 صحیح البخاری کتاب فضائل القرآن باب جمع القرآن قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۷۴۶

Fatawa Rizvia, Volume 23

[Box 1] Arabic: ناخذ كما في الذخيرة - Urdu translation/commentary: He has stated, therefore we choose this; it is mentioned thus in the book Al-Dhakhira. (T)

Rather, such Mushafs (copies of the Quran) should be wrapped in a clean cloth and buried.

[Main Table] Arabic (Left Column): It is also mentioned therein: When a Mushaf becomes old and cannot be read from, and there is a fear of it being lost/wasted, it should be placed in a clean cloth and buried. Burying it is better than placing it in a location where there is a fear of impurity falling upon it or similar. A side-niche (lahad) should be made for it because if a straight trench (shaqq) is dug and it is buried, there is a need to pour soil over it, and in that, there is a kind of disrespect, unless a ceiling is made over it such that the soil does not reach it. This is also good. Similarly in Al-Ghara'ib.

Urdu (Right Column): It is also written in it that when a Mushaf becomes worn out and cannot be read, and there is a fear that it will fall and scatter and be disrespected, then wrap it in a clean cloth and bury it in a safe place. Burying it is better than placing it in such a place where filth may fall on it and it becomes contaminated and is trampled underfoot in ignorance. Also, for its burial, a side-niche grave (lahad) should be made instead of a box-like (shaqq) grave because if a box-like grave is made, there will be a need to throw soil on it for burial, and this act is disrespectful in a way. Yes, if the Noble Mushaf is placed in the grave and a ceiling is built over it so that soil does not fall on it and soil does not reach it, then that is also a good plan. It is similarly mentioned in Fatawa Al-Ghara'ib. (T)

[Bottom Paragraph] And the burning that occurred from the Companions (may Allah be pleased with them), as in the Hadith of Al-Bukhari, was for the purpose of removing discord and corruption. Its complete removal was limited to that method because in the case of burial, there was a possibility of excavation by those who insisted on the burnt Mushafs and their irregular order. This is contrary to our current case where the purpose is to protect the Mushaf from disrespect and being lost. And this matter of the burial method, which is chosen by the scholars as commanded in a better way (as its detail has passed in a very good manner), the summary is that it is permissible to burn Qaida Baghdadi, Abjad, and all non-agreed-upon books other than the Noble Mushaf after erasing the names of the Almighty

Lord and the names of the Messengers and Angels (may Allah's peace and blessings be upon them all).

[Footnotes] 1. Fatawa Hindiyyah, Kitab al-Karahiya, Chapter Five, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/323 2. Fatawa Hindiyyah, Kitab al-Karahiya, Chapter Five, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/323

फतावा रज़विया, खंड 23

[बॉक्स 1] अरबी: الذخيرة ناخذ كما في - उर्दू अनुवाद/टिप्पणी: उन्होंने फरमाया है इसलिए हम इसी को चुनते हैं, किताब ज़खीरा में इसी तरह उल्लेख है। (त)

बल्कि ऐसे मुसहफ़ों (क़ुरआन की प्रतियों) को एक साफ़ कपड़े में लपेटकर दफ़न कर देना चाहिए।

[मुख्य तालिका] अरबी (बायां कॉलम): इसमें यह भी उल्लेख है: जब कोई मुसहफ़ पुराना हो जाए और उससे पढ़ा न जा सके और उसके खो जाने/नष्ट होने का डर हो, तो उसे एक साफ़ कपड़े में रखा जाना चाहिए और दफ़न कर देना चाहिए। उसे दफ़न करना ऐसी जगह रखने से बेहतर है जहाँ उस पर अशुद्धि गिरने या इसी तरह का डर हो। उसके लिए एक बगल वाली कब्र (लहद) बनाई जानी चाहिए क्योंकि यदि एक सीधी खाई (शक़) खोदी जाती है और उसे दफ़न किया जाता है, तो उस पर मिट्टी डालने की आवश्यकता होती है, और उसमें एक प्रकार का अनादर है, जब तक कि उस पर छत न बनाई जाए जिससे मिट्टी उस तक न पहुँचे। यह भी अच्छा है। इसी तरह अल-ग़राब में भी है।

उर्दू (दायां कॉलम): इसमें यह भी लिखा है कि जब मुसहफ़ पुराना और जीर्ण हो जाए और उसे पढ़ा न जा सके और यह डर हो कि कहीं गिरकर बिखर न जाए और उसका अनादर न होने लगे, तो उसे किसी साफ़ कपड़े में लपेटकर किसी सुरक्षित स्थान पर दफ़न कर दिया जाए। उसे दफ़न करना उस जगह रखने से बेहतर है जहाँ उस पर गंदगी पड़ने और दूषित होने का डर हो या अज्ञानता में पैरों तले कुचला जाए। साथ ही, इसके दफ़नाने के लिए संदूकनुमा कब्र के बजाय बगल वाली कब्र (लहद) बनानी चाहिए क्योंकि यदि संदूकनुमा कब्र बनाई गई तो दफ़न करने के लिए उस पर मिट्टी डालने की आवश्यकता होगी और यह कार्य एक लिहाज़ से अनादर वाला है। हाँ, यदि मुसहफ़ शरीफ़ को कब्र में रखकर ऊपर छत बना दी जाए ताकि उस पर मिट्टी न पड़े और न ही उस तक मिट्टी पहुँचे, तो यह भी एक अच्छी योजना है। इसी तरह फ़तावा अल-ग़राब में उल्लेख है। (त)

[नीचे का पैराग्राफ] और सहाबा (रज़ियल्लाहु अन्हुम) से जो जलाने की बात हुई, जैसा कि बुखारी की हदीस में है, वह फ़ितना और फ़साद को दूर करने के उद्देश्य से थी। उसे पूरी तरह दूर करना इसी तरीके पर निर्भर था क्योंकि दफ़नाने की स्थिति में उन लोगों द्वारा निकाले जाने की संभावना थी जो जलाए गए मुसहफ़ों और उनके गैर-मानक क्रम पर अड़े हुए थे। यह हमारे वर्तमान मामले के विपरीत है जहाँ उद्देश्य मुसहफ़ को अनादर और नष्ट होने से बचाना है। और दफ़नाने के तरीके का यह मामला, जिसे विद्वानों द्वारा चुना गया है जैसा कि उत्तम पद्धति के साथ निर्देशित है (जैसा कि इसका

विवरण बहुत अच्छी तरह से गुज़र चुका है), सार यह है कि मुसहफ़-ए-करीम के अलावा बग़दादी क़ायदा, अबजद और सभी गैर-सहमत किताबों को अल्लाह के पवित्र नामों और रसूलो व फरिश्तों (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के नामों को मिटाने के बाद जला देना जायज़ है।

[पाद टिप्पणियाँ] 1. फतावा हिन्दिया, किताबुल कराहिया, अध्याय पांच, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/323 2. फतावा हिन्दिया, किताबुल कराहिया, अध्याय पांच, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/323

فتاوی رضویہ جلد ۲۳

[پہلا خانہ] عربی: ناخذ كما في الذخيرة - اردو: فرمایا ہے لہٰذا اسی کو ہم اختیار کرتے ہیں، کتاب ذخیرہ میں اس طرح مذکور ہے۔ (ت)

بلکہ ایسے مصاحف کو پاک کپڑے میں لپیٹ کر دفن کرنا چاہئے۔

[بڑا خانہ] عربی (بایاں کالم): فيها ايضاً المصحف اذا صار خلقا لا يقرؤ منه ويخاف ان يضيع يجعل في خرقة طاهرة ويدفن ودفنه اولى من وضعه موضعاً يخاف ان يقع عليه النجاسة اونحو ذلك ويلحد له لانه لو شق ودفن يحتاج الى اهالة التراب عليه وفي ذلك نوع تحقير الا اذا جعل فوقه سقف بحيث لا يصل التراب اليه فهو حسن ايضاً كذا في الغرائب -

اردو (دایاں کالم): اس میں بھی لکھا ہے جب مصحف بوسیدہ ہو جائے اور اسے نہ پڑھا جاسکے اور یہ اندیشہ ہو کہ کہیں گر کر بکھر جائے گا اور بے ادبی ہونے لگے گی تو اسے کسی پاک کپڑے میں لپیٹ کر کسی محفوظ جگہ دفن کردیا جائے اور اسے دفن کرنا زیادہ بہتر ہے بنسبت کسی ایسی جگہ رکھ دینے کے جہاں اس پر گندگی پڑے اور آلودہ ہو جائے اور لاعلمی میں پاؤں کے نیچے روندا جانے لگے۔ نیز اس کی تدفین کے لئے صندوقچی قبر کی بجائے بغلی قبر بنائی جائے اس لئے کہ اگر صندوق نما قبر بنائی گئی تو دفن کرنے کے لئے اس پر مٹی ڈالنے کی ضرورت پیش آئے گی اور یہ عمل ایک لحاظ سے بے ادبی والا ہے۔ ہاں اگر مصحف شریف کو قبر میں رکھ کر اوپر چھت بنادی جائے تاکہ اس پر مٹی نہ پڑے اور نہ اس تک مٹی پہنچے تو بھی اچھی تدبیر ہے اسی طرح فتاوی الغرائب میں مذکور ہے۔ (ت)

[نیچے والا پیراگراف] اور صحابہ رضی اللہ تعالٰی عنہم سے کہ احراق واقع ہوا کما فی حدیث البخاری (جیسا کہ بخاری کی حدیث میں ہے۔ ت) بغرض رفع فتنہ و فساد تھا اور بالکلیہ رفع اس کا اسی طریقہ پر منحصر کہ صورت دفن میں ان لوگوں سے جنھیں مصاحف محرقہ اور ان کی ترتیب خلاف واقع پر اصرار تھا احتمال اخراج تھا، بخلاف ما نحن فیہ کہ یہاں مقصود حفظ مصحف ہے۔ بے ادبی اور ضائع ہو جانے سے اور یہ امر طریقہ دفن میں کہ مختار علماء ہے کما امر بمنہج احسن (جیسا کہ اس کی تفصیل بہت اچھے انداز سے گزر چکی۔ ت) حاصل البتہ قواعد بغدادی وا بجد اور سب کتب غیر متفق بہا ماورائے مصحف کریم کو جلا دینا بعد محواسمائے باری عزاسمہٗ اور اسمائے رسل و ملائکہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اجمعین کے جائز ہے

[حواشی] 1. فتاوٰی ہندیہ کتاب الکراہیۃ الباب الخامس نورانی کتب خانہ پشاور ۵/ ۳۲۳ 2. فتاوٰی ہندیہ کتاب الکراہیۃ الباب الخامس نورانی کتب خانہ پشاور ۵/ ۳۲۳

Fatawa Rizvia, Volume 23

As stated in Durr al-Mukhtar: "Books and papers that are no longer useful should have the names of Allah, His angels, and His Messengers erased, and the remaining part should be burnt. Allah the Almighty knows best, and His knowledge, glorified be His name, is most complete, the one whose name is dominant and honorable." (T)

Issue 109: From Ujjain, Mirzaawari locality, sent by Sheikh Aftab Hussain and Sheikh Hamid Ali Sahibs, 21 Muharram-ul-Haram 1315 AH.

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful. All praise is due to Allah, the Lord of all the worlds, and peace and blessings be upon His Messenger Muhammad, his family, and all his companions. Beginning with the sacred name of Allah, Who is extremely Merciful and Kind. All praise is for Allah, Who is the Sustainer of all the worlds, and may blessings and peace be upon His chosen Messenger and upon all his progeny and companions. (T)

After this, it is submitted by the humble one that some issues in the books of jurisprudence of Imam Azam (may mercy be upon him), such as Hidayah, Sharh Wiqayah, Fatawa Qazi Khan, Durr al-Mukhtar, Radd al-Muhtar, Fatawa Alamgiri, Fatawa Barahna, and Fatawa Sirajiyyah, are against the Hadith of the Messenger of God (peace and blessings of Allah be upon him). Among the disputed issues, one issue written in them is that it is permissible to write an ayah of the Quran with urine. I can provide proof that this statement is in the aforementioned books. Is this true or an accusation? What is the ruling regarding this? Please state. (Muhammad Rafiuddin)

The Answer: All praise is due to Allah, the Lord of the worlds, and the best of blessings and the most perfect peace be upon the master of the messengers, our master and leader Muhammad, and upon his family, his companions, the scholars of his Ummah, and the mujtahids of his religion, all together. Amen. All merits belong to Allah Almighty, Who is the Nourisher of all the worlds, and may the best blessings and the most perfect peace be upon the chief of the messengers, who is our master and leader Muhammad, peace and blessings of Allah be upon him, and upon his family, companions, the scholars of the Ummah and the mujtahids of the religion - upon all of them (indirectly) be blessings and peace. Amen.

---

1 Durr al-Mukhtar, Book of Prohibition and Permission, Chapter on Sale, Mujtabai Press, Delhi, 2/253

फतवा रिज़विया, खंड 23

जैसा कि 'दुर्र अल-मुख्तार' में है: "वे किताबें और कागजात जिनसे अब कोई फायदा नहीं उठाया जा सकता, उनसे अल्लाह, उसके फरिश्तों और उसके रसूलो के पवित्र नामों को मिटाकर बाकी हिस्से को जला देना चाहिए। अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है और उसका ज्ञान, जिसका नाम सबसे ऊपर और सम्मानजनक है, सबसे अधिक पूर्ण है।" (त)

मसाला 109: उज्जैन, मोहल्ला मिर्ज़ावारी से, शेख आफताब हुसैन और शेख हामिद अली साहबान द्वारा प्रेषित, 21 मुहर्रम-उल-हराम 1315 हिजरी।

बिस्मिल्लाहिर्रहमानिर्रहीम। अल्हम्दुलिल्लाहि रब्बिल आलमीन। वस-सलातु वस-सलामु अला रसूलिहि मुहम्मदिन व आलिहि व असहाबिहि अजमईन। अल्लाह तआला के पवित्र नाम से शुरू जो बहुत रहम करने वाला, मेहरबान है। सब तारीफ उस अल्लाह तआला के लिए है जो तमाम जहानों का पालनहार है और दुरूद व सलाम उसके रसूल मक़बूल पर हो और उनकी तमाम औलाद और साथियों पर। (त)

इसके बाद खाकसार की गुज़ारिश यह है कि इमाम आज़म (रहमतुल्लाह अलैहि) की फिकह की किताबों जैसे हिदाया, शरह वक़ाया, फतावा क़ाज़ी ख़ान, दुर्र अल-मुख़्तार, रद्द अल-मुह्तार, फतावा आलमगिरी, फतावा बरहना और फतावा सिराजिया में कुछ मसाइल अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की हदीस के खिलाफ हैं। इन खिलाफिया मसाइल में से एक मसाला इनमें यह लिखा है कि कुरान शरीफ की आयत को पेशाब से लिखना जायज है। मैं इसका सबूत दे सकता हूँ कि यह इबारत उपरोक्त किताबों में मौजूद है। क्या यह सच है या इल्ज़ाम? इसके बारे में क्या हुक्म है? बयान फरमा दें। (मोहम्मद रफीउद्दीन)

जवाब: अल्हम्दुलिल्लाहि रब्बिल आलमीन व अफज़ल-उस-सलातु व अकमल-उस-सलाम अला सैय्यदिल मुरसलीन सैय्यदिना व मौलाना मुहम्मदिन व आलिहि व असहाबिहि व उलमाए उम्मतिहि व मुजतहिदी मिल्लतिहि अजमईन आमीन। तमाम खूबियां अल्लाह तआला के लिए हैं जो तमाम जहानों की परवरिश करने वाला है, और सबसे बेहतर दुरूद और सबसे मुकम्मल सलाम रसूलो के सरदार पर हो जो हमारे आका व मौला मुहम्मद सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम हैं, और उनकी आल, असहाब, उम्मत के उलमा और दीन के मुजतहिदीन - उन सब पर (बिला वास्ता) दुरूद व सलाम हो। आमीन।

---

1 दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-हज़र वल-इबाहत, बाबुल बैअ, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 2/253

كما في الدر المختار الكتب التي لا ينتفع بها يمحى عنها اسم الله وملائكته ورسوله ويحرق الباقي- واللہ تعالی اعلم وعلمہ عزاسمہ اتم۔ در مختار میں ہے وہ کتابیں اور کاغذات جن سے فائدہ نہیں اٹھایا جاسکتا ہے ان سے اللہ تعالٰی اس کے فرشتوں اور اس کے رسولوں کے مقدس نام کسی طرح مٹاکر باقی حصہ جلادیا جائے اللہ تعالٰی خوب جانتا ہے اور اس کا علم سب سے زیادہ مکمل ہے جس کا نام غالب اور باعزت ہے۔ (ت)

مسئلہ ۱۰۹: از اوجین محلہ مرزاواری مرسلہ شیخ آفتاب حسین و شیخ حامد علی صاحبان ۲۱ محرم الحرام ۱۳۱۵ھ

بسم اللہ الرحمن الرحیم الحمد للہ رب العالمین و الصلوۃ والسلام علی رسول محمد والہ واصحابہ اجمعین- اللہ تعالٰی کے مقدس نام سے شروع جو بیحد رحم کرنے والا مہربان ہے، سب تعریف اس اللہ تعالٰی کے لئے جو تمام جہانوں کا پروردگار ہے اور درود و سلام اس کے رسول مقبول پر ہو اور ان کی تمام اولاد اور ساتھیوں پر۔ (ت)

اما بعد گزارش خاکسار یہ کہ چند مسئلہ کتب فقہیہ امام اعظم صاحب علیہ الرحمۃ مثل ہدایہ شرح وقایہ و فتاوٰی قاضی خاں و در مختار و رد المحتار و فتاوٰی عالمگیری و فتاوٰی برہنہ و فتاوٰی سراجیہ خلاف حدیث رسول خدا صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ہیں من جملہ مسائل خلافیہ کے ایک یہ مسئلہ اس میں لکھا ہے کہ قرآن شریف کی آیت کا پیشاب سے لکھنا جائز ہے میں اس کا ثبوت دے سکتا ہوں یہ عبارت کتب مذکورہ میں ہے یا اتہام؟ اس کے حق میں کیا حکم ہے؟ بیان فرما دیں۔ (محمد رفیع الدین)

الجواب: الحمد لله رب العالمين وافضل الصلوة واكمل السلام على سيد المرسلين سيدنا ومولانا محمد واله واصحابه وعلماء امته ومجتهدى ملته اجمعين امين- تمام خوبیاں اللہ تعالیٰ کے لئے ہیں جو پرورش کرنے والا ہے تمام جہانوں کی ، اور سب سے بہتر درود اور سب سے کامل سلام رسولوں کے سردار پر ہو جو ہمارے آقا و مولا محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ و سلم ہیں، اور ان کی آل اصحاب ، علمائے امت اور مجتہدین مذہب ان سب پر (بالواسطہ) درود و سلام ہو۔ آمین،

---

۱ درمختار کتاب الحظر والاباحة باب البیع مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۵۳

Fatawa Razawiya Volume 23

I say: And with Allah is success (I say by the grace of Allah Almighty). The objector has used multiple forms of deception in this passage.

Firstly: He created an illusion that this issue is mentioned in all the aforementioned books like Hidaya etc. However, there is no trace of it in Hidaya, nor any sign in Sharh-ul-Wiqaya, nor any existence in Durr-ul-Mukhtar, nor any mention of urine in Alamgiri. All this is the objector's fallacious reasoning. The humble faqir does not have Fatawa Barahna, nor is it counted among the reliable books.

Secondly: In Sirajiyah, it is clearly written after this "but it was not narrated". Similarly, it was narrated in Radd al-Muhtar. To attribute the ruling of permissibility to them is pure slander; to make a ruling conditional on a requirement and then not acknowledge the ruling without the fulfillment of that requirement is not the same as giving the ruling, as is not hidden from an ignorant person, let alone a scholar.

Thirdly: In Fatawa Qazi Khan, it is clearly stated that this issue is neither a saying of Imam-e-Azam (may Allah be pleased with him), nor of his companions, nor of his students, nor of any student of his students. Rather, it is the saying of Sheikh Abu Bakr Iskaf Balkhi, who was among the masters of the fourth century. Even that is not in the manner described by the objector, as will be seen shortly. Therefore, creating the illusion that this is the ruling of the jurisprudence of Imam-e-Azam is pure deception.

Fourthly: The text of Fatawa Qazi Khan is as follows:

Arabic	**Urdu**
الذي رعف فلا يرقا دمه فاراد ان يكتب بدمه على جبهته شيئا من القرآن، قال ابوبكر الاسكاف رحمه الله تعالىٰ يجوز قيل لو كنت بالبول، قال لو كان فيه شفاء لابأس به قيل لو كتب على جلد ميتة قال ان كان فيه شفاء جاز وعن ابى نصر بن سلام	جس شخص کی نکسیر آئے کہ خون بند نہ ہو پھر اس نے اپنے خون سے قرآن مجید کا کوئی حصہ اپنی پیشانی پر لکھنے کا ارادہ کیا ہو (تو شرعاً کیا حکم ہے) ابوبکر اسکاف رحمتہ اللہ تعالیٰ علیہ نے فرمایا کہ جائز ہے۔ پھر ان سے پوچھا گیا اگر پیشاب سے لکھے (تو پھر کیا حکم ہے) فرمایا اگر اس میں شفاء معلوم ہو تو کچھ حرج نہیں، پھر کہا گیا کہ اگر مردار کی کھال پر لکھے، تو فرمایا اگر اس میں بھی شفاء معلوم ہو تو جائز ہے۔ ابو النصر بن سلام

1. Fatawa Sirajiyah, Kitab al-Karahiyah, Bab al-Tadawi wal-Ilaj, Nawal Kishore, Lucknow, p. 75.

2. Radd al-Muhtar, Kitab al-Taharah, Bab al-Miyah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/120.

फतावा रजविया जिल्द २३

मैं कहता हूँ: और अल्लाह की तौफीक से (मैं अल्लाह तआला की तौफीक से कहता हूँ), एतराज़ करने वाले ने इस इबारत में कई तरह से धोखे दिए हैं।

अव्वलन: यह भ्रम पैदा किया कि हिदाया वगैरह ऊपर बताई गई सभी किताबों में यह मसला लिखा है। हालांकि न हिदाया में इसका कोई पता है, न शरह वकाया में कोई निशान, न दुर्रे मुख्तार में इसका वजूद है, न ही आलमगीरी में पेशाब का ज़िक्र मौजूद है। यह सब एतराज़ करने वाले साहब का धोखा देना है। फतावा बरहना फकीर के पास नहीं है और न ही वह मोतबर किताबों में गिनी जाती है।

सानियन: सिराजिया में इसके बाद साफ़ तौर पर लिख दिया गया "लेकिन यह नकल नहीं हुआ"। इसी तरह रद्दुल मुहतार में भी नकल फरमाया। तो उनकी तरफ जवाज़ (जायज़ होने) के हुक्म को मंसूब करना महज़ तोहमत है। किसी हुक्म को किसी शर्त पर मशरूत करना और शर्त के मौजूद न होने पर हुक्म को तस्लीम न करना, हुक्म देना नहीं है। जैसा कि किसी अनपढ़ से भी छिपा नहीं है, तो किसी आलिम से क्या छिपा होगा।

सालिसन: फतावा काज़ी खाँ में साफ़ तौर पर बता दिया गया कि यह मसला न इमाम आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) का फरमान है, न उनके साथियों का, न उनके शागिर्दों का और न ही उनके शागिर्दों के शागिर्दों का। बल्कि यह शेख अबू बक्र इस्काफ़ बल्खी का कौल है जो चौथी सदी के मशाइख (बुजुर्गों) में से थे। वह भी उस तरह नहीं जैसा कि एतराज़ करने वाले ने बयान किया है, जैसा कि जल्द ही आएगा। लिहाज़ा यह वहम पैदा करना कि यह इमाम आज़म की फ़िक़्ह का हुक्म है, सरासर धोखा है।

राबिअन: फतावा काज़ी खाँ की इबारत यह है:

अरबी	**उर्दू**
الذي رعف فلا يرقا دمه فاراد ان يكتب بدمه على جبهته شيئا من القرآن، قال ابوبكر الاسكاف رحمه الله تعالىٰ يجوز قيل لو	जिस शख़्स की नक्सीर फूटे और खून बंद न हो, फिर उसने अपने खून से कुरआन मजीद का कोई हिस्सा अपनी पेशानी पर लिखने का इरादा किया (तो शरीअत का क्या हुक्म है?) अबू बक्र इस्काफ़ (रहमतुल्लाहि अलैहि) ने फरमाया कि जायज़ है।

अरबी

كنت بالبول، قال لو كان فيه شفاء لابأس به قيل لو كتب على جلد ميتة قال ان كان فيه شفاء جاز وعن ابى نصر بن سلام

उर्दू

फिर उनसे पूछा गया कि अगर पेशाब से लिखे (तो क्या हुक्म है?) फरमाया अगर इसमें शिफा मालूम हो तो कोई हर्ज नहीं। फिर कहा गया कि अगर मुर्दार की खाल पर लिखे, तो फरमाया अगर इसमें भी शिफा मालूम हो तो जायज़ है। अबू अल-नसर बिन सलाम से...

1. फतावा सिराजिया, किताबुल कराहिया, बाबुल तदावी वल इलाज, नवल किशोर लखनऊ, पृ. ७५
2. रद्दुल मुहतार, किताबुत तहारत, बाबुल मियाह, दारुल इहया अल-तुरात अल-अरबी बैरूत, १/१२०

पृष्ठ ३४२ / ७६८

فتاوی رضویہ جلد ۲۳

اقول: وباللہ التوفیق (میں اللہ تعالٰی کی توفیق سے کہتا ہوں، ت) معترض نے اس عبارت میں متعدد طور پر دھوکے دینے سے کام لیا ہے۔

اولاً: ایہام کیا کہ ہدایہ وغیرہ سب کتب مذکورہ میں یہ مسئلہ لکھا ہے۔ حالانکہ نہ ہدایہ میں اس کا پتا نہ شرع و قایہ میں نشان، نہ در مختار میں وجود، نہ عالمگیری میں ذکر بول موجود، یہ سب معترض صاحب مغالطہ دہی ہے فتاوی برہنہ فقیر کے پاس نہیں۔ نہ وہ کوئی معتبر کتابوں میں معدود۔

ثانیاً: سراجیہ میں اس کے بعد صراحتہ لکھ دیا لکن لم ینقل ۱ مگر یہ منقول نہ ہوا، اسی طرح ردالمحتار ۲ میں نقل فرمایا۔ تو ان کی طرف حکم جواز کی نسبت کردینی محض افتراء ہے حکم کسی شرط پر مشروط کر کے وجود شرط حکم کو تسلیم نہ کرنا ہے نہ کہ حکم دینا کما لا یخفی علی جاھل فضلاً عن فاضل (جیسا کہ کسی ان پڑھ سے بھی پوشیدہ نہیں چہ جائیکہ کسی فاضل سے پوشیدہ ہو۔ ت)

ثالثاً: فتاوی قاضی خاں میں صاف بتادیا کہ یہ مسئلہ نہ امام اعظم رضی اللہ تعالٰی عنہ کا ارشاد ہے نہ ان کے اصحاب کا ، نہ شاگردان کا نہ شاگردان شاگرد کے کسی شاگرد کا، بلکہ شیخ ابوبکر اسکاف بلخی کا قول ہے کہ چوتھی صدی کے مشائخ سے تھے وہ بھی نہ اس طور پر جس طرح معترض نے بیان کیا ہے جیسا کہ عنقریب آتا ہے تو اس کے باعث یہ ایہام کرنا کہ فقہ امام اعظم کا یہ حکم ہے صحیح فریب دہی ہے۔

رابعاً: فتاوی قاضی خان کی عبارت یہ ہے:

عربی	اردو
الذي رعف فلا يرقا دمه فاراد ان يكتب بدمه على جبهته شيئا من القرآن، قال ابوبكر الاسكاف رحمه الله تعالىٰ يجوز قيل لو كنت بالبول، قال لو كان فيه شفاء لابأس به قيل لو كتب على جلد ميتة قال ان كان فيه شفاء جاز وعن ابى نصر بن سلام	جس شخص کی نکسیر آئے کہ خون بند نہ ہو پھر اس نے اپنے خون سے قرآن مجید کا کوئی حصہ اپنی پیشانی پر لکھنے کا ارادہ کیا ہو (تو شرعاً کیا حکم ہے) ابوبکر اسکاف رحمتہ اللہ تعالیٰ علیہ نے فرمایا کہ جائز ہے۔ پھر ان سے پوچھا گیا اگر پیشاب سے لکھے (تو پھر کیا حکم ہے) فرمایا اگر اس میں شفاء معلوم ہو تو کچھ حرج نہیں، پھر کہا گیا کہ اگر مردار کی کھال پر لکھے، تو فرمایا اگر اس میں بھی شفاء معلوم ہو تو جائز ہے۔ ابو النصر بن سلام

١ فتاوى سراجيه كتاب الكراهية باب التداوى والعلاج نولكشور لكهنئو ص ٢٧٥ ردالمحتار كتاب الطهارة باب المياه داراحياء التراث العربي بيروت ١/ ١٢٠

May Allah Almighty have mercy on him. The meaning of the statement of the Messenger (peace and blessings be upon him), "Verily Allah has not placed your cure in what He has forbidden for you," is that he said this regarding things in which there is no actual cure. However, if there is a cure in it, then there is no harm in it. He said, 'Do you not see that for a thirsty person in a state of extreme necessity, drinking wine becomes permissible?' (T)

It is clear from this text that the aforementioned jurist was asked about a situation where someone has a nosebleed originating from the brain and it does not stop. Is it permissible or not to write with blood or urine to save their life? The jurist replied that if it is known to provide a cure, then there is no harm. He provided an analogy that if one is dying of thirst and nothing else is available except wine, or if one is dying of hunger and has nothing except carrion, then at that time the pure Shari'ah grants permission to consume wine or carrion to the extent of saving one's life. Thus, this ruling of the jurist was actually conditioned by three requirements: First: That there is a fear of death, as is evident from the phrase of Qazi Khan "fala yarqadam" (so that his blood does not stop. - T). And similarly in Rad al-Muhtar, the name of which the objector also mentioned. The text is as follows:

Text of Al-Hawi al-Qudsi:	**(Explicitly stated in Al-Hawi al-Qudsi)**
If blood flows from the nose of a human and does not stop until death is feared for him.	Meaning blood is flowing from the nose and does not stop until there is an apprehension of his death.

1. Fatawa Qazi Khan, Kitab al-Hazr wal-Ibaha, Naval Kishore Lucknow, 2/80
2. Rad al-Muhtar, Kitab al-Taharah, Bab al-Miyah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 1/140

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

अल्लाह तआला उन पर रहम फरमाए। हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के इस फरमान का मतलब कि "बेशक अल्लाह तआला ने जो चीज़ें तुम पर हराम की हैं उनमें तुम्हारे लिए शिफ़ा (इलाज) नहीं रखी" यह है कि यह उन चीज़ों के बारे में है जिनमें वास्तव में कोई शिफ़ा नहीं है। लेकिन जिनमें शिफ़ा मौजूद है, तो उनके इस्तेमाल में क्या हर्ज है? क्या तुम नहीं देखते कि प्यासे व्यक्ति के लिए मजबूरी (इज़तिरारी) की हालत में शराब पीना भी हलाल हो जाता है? (त)

इस इबारत से साफ़ है कि ज़िक्र किए गए फ़कीह से उस हालत के बारे में सवाल किया गया था जब किसी के दिमाग से नाक के रास्ते खून बह रहा हो और वह किसी तरह न रुक रहा हो। क्या इस हालत में उसकी जान बचाने के लिए अगर खून या पेशाब से लिखें, तो इसकी इजाज़त है या नहीं? फ़कीह साहब ने फरमाया कि अगर मालूम हो कि इससे शिफ़ा मिलेगी, तो कोई हर्ज़ नहीं। इसकी मिसाल यह दी गई कि अगर प्यास से जान जा रही हो और शराब के सिवा कुछ न हो, या भूख से दम निकल रहा हो और मुर्दार (मरा हुआ जानवर) के सिवा कुछ पास न हो, तो उस वक़्त जान बचाने की हद तक शराब और मुर्दार के इस्तेमाल की शरीअत-ए-मुतहरा ने इजाज़त दी है। तो फ़कीह साहब का यह हुक्म असल में तीन शर्तों के साथ था: अव्वल: यह कि जान जाने का डर हो, जैसा कि काज़ी खान की इबारत "फला यरक़ादम" (उसका खून बंद न हो - त) से ज़ाहिर है। और इसी तरह 'रद अल-मुह्तार' में भी है, जिसका नाम ऐतराज़ करने वाले ने भी गिनाया है। इबारत इस तरह है:

अल-हावी अल-क़ुदसी का मूल पाठ:	**(हावी क़ुदसी में साफ़ तौर पर कहा गया है)**
यदि किसी मनुष्य की नाक से खून बहता है और वह तब तक नहीं रुकता जब तक कि उसे मौत का डर न हो।	यानी खून नाक से जारी है और नहीं थमता यहाँ तक कि उसके मर जाने का अंदेशा हो।

1. फ़तावा काज़ी ख़ान, किताब अल-हज़र वल-इबाहा, नवल किशोर लखनऊ, 2/80
2. रद अल-मुह्तार, किताब अत-तहारा, बाब अल-मियाह, दार इहया अत-तुराथ अल-अरबी बैरूत, 1/140

पृष्ठ 343/768

رحمہ اللہ تعالی معنی قولہ علیہ الصلوۃ والسلام ان اللہ لم یجعل شفاءکم فیما حرم علیکم انما قال ذلک فی الاشیاء التی لایکون فیہ شفاء فاما اذا کان فیہا شفاء فلا بأس بہ قال الاتری ان العطشان یحل لہ شرب الخمر حال الاضطرار ۔ رحمہ اللہ تعالی نے فرمایا حضور علیہ الصلوۃ والسلام کا ارشاد کہ "بے شک اللہ تعالٰی نے جو کچھ تم پر حرام فرمایا ہے اس میں تمہارے لئے شفا نہیں رکھی" کا مفہوم یہ ہے کہ یہ ان چیزوں سے متعلق ہے جن میں فی الواقع شفا نہیں لیکن جن میں شفا موجود ہے تو ان کے استعمال میں کیا حرج ہے کیا تم دیکھتے نہیں کہ پیاسے آدمی کے لئے اضطراری حالت میں شراب کا پینا بھی حلال ہے۔ (ت)

اس عبارت سے واضح کہ فقیہ ممدوح سے اس حالت کا سوال ہوا تھا کہ کسی کے دماغ سے ناک کی راہ خون جاری ہے اور کس طرح نہیں تھمتا اس حالت میں اس کی جان بچانے کو اگر خون یا بول سے لکھیں تو اجازت ہے یا نہیں؟ فقیہ موصوف نے فرمایا اگر اس سے شفا ہو جانا معلوم ہو تو مضائقہ نہیں اور اس کی نظیر یہ بتائی گئی کہ پیاس سے جان جاتی ہو اور سوا شراب کے کوئی چیز موجود نہیں یا بھوک سے دم نکلتا ہو اور سوا مردار کے کچھ پاس نہیں تو اس وقت بقدرِ جان بچانے کے شراب و مردار کے استعمال کی شرع مطہر نے رخصت دی ہے تو فقیہ موصوف کا یہ حکم حقیقۃً تین شرطوں سے مشروط تھا: اوّل: یہ کہ جان جانے کا خوف ہو، جیسا کہ عبارت قاضی خان فلا یر قادم (اس کا خون بند نہ ہو۔ت) سے ظاہر ہے اور اسی رد المحتار میں کہ اس کا نام بھی معترض نے گن دیا۔ عبارت یوں ہے :

نص مافی الحاوی القدسی اذا سال الدم (حاوی قدسی میں تصریح فرمائی) یعنی خون ناک سے من انف انسان ولاینقطع حتی یخشی علیہ جاری ہے اور نہیں تھمتا یہاں تک کہ اس کے مر جانے الموت ۔ کا اندیشہ ہو۔

1 فتاوی قاضی خاں کتاب الحظر والاباحۃ نولکشور لکھنؤ ۲ / ۸۰ 2 ردالمحتار کتاب الطھارۃ باب المیاہ داراحیاء التراث العربی بیروت ۱ / ۱۴۰

Fatawa Rizvia, Volume 23

Second: It should be certain that healing will occur through this measure, as is apparent from the statement of Qadi Khan: "If there were healing in it" (meaning if healing is known to be in it. T). And in the same *Radd al-Muhtar*, after the mentioned statement, it says: "And it is known that if it is written, it (the bleeding) will stop," meaning it is known through verification that if written, the bleeding will cease.

Third: There should be no other measure for healing besides this, as is apparent from Qadi Khan's statement regarding the state of necessity. And in *Radd al-Muhtar*, it states:

In *Al-Nihayah*, citing *Al-Dhakhirah*, it is permissible if it is known that there is healing in it and no other medicine is known.	(Cited from *Al-Nihayah* regarding *Al-Dhakhirah*) It is permissible when it is known that healing will occur from it and no other medicine is known.

In the same work, it says:

This is explicitly stated in the wording of *Al-Nihayah* as mentioned, but it is not in the wording of *Al-Hawi*. However, it is inferred from his statement "just as it was permitted etc." because the lawfulness of wine and carrion is only when no substitute for them is found.	This was explicitly stated in the wording of *Al-Nihayah* as already mentioned, but this explicit statement is not present in the wording of *Al-Hawi al-Qudsi*, except that it can be inferred from his phrase "just as it was permitted" etc., because wine and carrion are lawful [there] where no good substitute is found, therefore otherwise they are not lawful. (T)

Fair-minded people should consider that a ruling which is contingent on these three conditions—after which there is absolutely no room for objection since "Necessities make prohibited things permissible" (T) is a universally agreed-upon principle of Shariah, reason, and custom—to disregard all these conditions and say absolutely that it is written in these books that writing a verse of the Holy Quran with urine is permissible, what kind of requirement of faith, trust, religion, and integrity is this? This is just like some disbeliever, Christian, or Jew blabbing that it is written in the Holy Quran that eating pork is lawful.

1. *Fatawa Qadi Khan*, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Nawal Kishore Lucknow, 4/80; *Radd al-Muhtar*, Kitab al-Taharah, Bab al-Miyah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/140.
2. *Radd al-Muhtar*, Kitab al-Taharah, Bab al-Miyah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/140.
3. *Radd al-Muhtar*, Kitab al-Taharah, Bab al-Miyah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/140.
4. *Radd al-Muhtar*, Kitab al-Taharah, Bab al-Miyah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/140.

फ़तावा रज़विया, खंड 23

दूसरा: इस उपाय से उसे स्वास्थ्य लाभ होना भी ज्ञात होना चाहिए, जैसा कि क़ाज़ी खान के कथन "लोकाना फ़ीहि शिफा" (यदि इसमें शिफा ज्ञात हो। त) से स्पष्ट है, और इसी रद अल-मुह्तार में उल्लेखित कथन के बाद है: "और यह ज्ञात है कि यदि लिखा जाए तो रक्त रुक जाएगा" अर्थात शोध से ज्ञात हो कि यदि लिखा जाए तो रक्त रुक जाएगा।

तीसरा: इसके अतिरिक्त स्वास्थ्य का कोई और उपाय न हो, जैसा कि क़ाज़ी खान के विवशता की स्थिति (हाल अल-अस्तरार) के कथन से स्पष्ट है, और रद अल-मुह्तार में है:

निहाया में ज़ख़ीरा के हवाले से है कि यह अनुमेय है यदि ज्ञात हो कि इसमें शिफा है और कोई अन्य दवा ज्ञात न हो।	(निहाया में ज़ख़ीरा के हवाले से है) जब यह जायज़ है कि इससे शिफा होना ज्ञात हो और कोई दूसरी दवा मालूम न हो।

इसी में है:

यह निहाया के शब्दों में स्पष्ट रूप से कहा गया है जैसा कि उल्लेख किया गया है, लेकिन हावी के शब्दों में नहीं है। हालांकि, उनके कथन 'जैसे अनुमति दी गई थी इत्यादि' से यह निष्कर्ष निकलता है क्योंकि शराब और मृत मांस (वहां) तभी हलाल हैं जब उनका कोई विकल्प न मिले।	निहाया के शब्दों में यह स्पष्ट किया गया है जैसा कि विवरण बीत चुका है, लेकिन हावी कुदसी के शब्दों में यह स्पष्टीकरण मौजूद नहीं है, सिवाय इसके कि उनके कथन "जैसे अनुमति दी गई" से लाभ उठाया जाए इत्यादि, क्योंकि शराब और मृत मांस (वहां) हलाल हैं जहाँ कोई अच्छा विकल्प न पाया जाए, इसलिए अन्यथा वे हलाल नहीं हैं। (त)

न्यायप्रिय लोग विचार करें कि जो नियम इन तीन शर्तों के साथ जुड़ा हो, जिनके बाद इसमें कोई हठधर्मिता नहीं रहती कि 'आवश्यकताएँ निषिद्ध वस्तुओं को अनुमेय बना देती हैं' (त), जो कि शरीयत, तर्क और प्रथा का सर्वसम्मत नियम है, उन सभी शर्तों को दरकिनार कर पूर्णतः यह कह देना कि इन पुस्तकों में लिखा है कि कुरान शरीफ की आयत को पेशाब से लिखना जायज़ है, यह किस ईमान, अमानत, दीन और दयानत का तकाज़ा है? यह तो वैसा ही हुआ जैसे कोई काफ़िर, ईसाई या यहूदी बक दे कि कुरान मजीद में सूअर खाना हलाल लिखा है।

1. फ़तावा क़ाज़ी ख़ान, किताब अल-हज़्र व अल-इबाहत, नवल किशोर लखनऊ, 4/80; रद अल-मुह्तार, किताब अत-तहारत, बाब अल-मियाह, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 1/140।
2. रद अल-मुह्तार, किताब अत-तहारत, बाब अल-मियाह, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 1/140।
3. रद अल-मुह्तार, किताब अत-तहारत, बाब अल-मियाह, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 1/140।
4. रद अल-मुह्तार, किताब अत-तहारत, बाब अल-मियाह, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 1/140।

पृष्ठ 344/768

فتاوی رضویہ، جلد ۲۳

دوم: اس تدبیر سے اسے شفا ہو جانا بھی معلوم ہو جیسا کہ عبارت قاضی خاں لوکان فیه شفاء (اگر اس میں شفاء معلوم ہو۔ ت) سے ظاہر ، اور اسی ردالمحتار میں بعد عبارت مذکورہ ہے: وقد علم انه لو کتب ینقطع بتحقیق معلوم ہو کہ لکھا جائے تو خون منقطع ہو جائے گا

سوم: اس کے سوا کوئی اور تدبیر شفا نہ ہو جیسا کہ عبارت قاضی خاں حال الاضطرار سے ظاہر، اور اس ردالمحتار میں ہے:

فی النهایة عن الذخیرة یجوز ان علم فیه شفاء ولم یعلم دواء اخر۔ (نہایہ میں ذخیرہ کے حوالے سے ہے) جب جائز ہے کہ اس سے شفا ہو جانا معلوم ہو اور دوسری کوئی دوا نہ معلوم ہو۔

اسی میں ہے:

هذا المصرح في عبارة النهایة کما مرولیس فی عبارة الحاوی الا انه یفاد من قوله کما رخص الخ لان حل الخمر والمیتة حیث لم یوجد ما یقوم مقامهما۔ عبارت نہایہ میں یہ تصریح کی گئی جیسا کہ بیان گزر چکا، لیکن عبارت حاوی قدسی میں یہ تصریح موجود نہیں مگر یہ کہ اس کے قول "کما رخص" سے افادہ کیا جائے الخ اس لئے کہ شراب اور مردار (وہاں) حلال ہیں جہاں کوئی نعم البدل نہ پایا جائے لہذا بصورت دیگر وہ حلال نہیں (ت)

اہل انصاف غور کریں کہ جو حکم ان تین شرطوں کے ساتھ مشروط ہو جن کے بعد اس میں اصلا استبداد نہیں کہ الضرورات تبیح المحظورات (ضرورتیں ممنوعات کو مباح کر دیتی ہیں۔ ت) شرع و عقل و عرف سب کا مجمع علیہ قاعدہ ہے ان تمام شرائط کو اڑا کر مطلقا یوں کہہ دینا کہ ان کتابوں میں لکھا ہے کہ قرآن شریف کی آیت کا پیشاب سے لکھنا جائز ہے کون سی ایمان وامانت و دین و

دیانت کا مقتضا ہے یہ تو ایسا ہوا کہ کوئی کافر نصرانی یہودی بک دے کہ قرآن مجید میں سور کھانا حلال لکھا ہے۔

---

۱ فتاوی قاضی خاں کتاب الحظر والاباحۃ نولکشور لکھنئو ۴ / ۸۰ ، ردالمحتار کتاب الطھارۃ باب المیاہ داراحیاء التراث العربي بیروت ۱ / ۱۴۰ ۲ ردالمحتار کتاب الطھارۃ باب المیاہ داراحیاء التراث العربی بیروت ۱ / ۱۴۰ ۳ ردالمحتار کتاب الطھارۃ باب المیاہ داراحیاء التراث العربي بیروت ۱ / ۱۴۰ ۴ ردالمحتار کتاب الطھارۃ باب المیاہ داراحیاء التراث العربی بیروت ۱ / ۱۴۰

Volume 23 Fatawa Rizvia

And for proof, one might present this verse: "But if one is forced by necessity, neither desiring it nor transgressing, there is no sin upon him." [1] Then if someone becomes desperate, provided they are not rebellious or transgressive, there is no sin on them (for eating forbidden meat). (T)

Or some rejected naturalist (Nechari) might blather that Allah Almighty has permitted speaking words of disbelief, and cite this verse as evidence: "Except for one who is forced while his heart is content with faith." [2] However, permission to utter words of disbelief is given to one who is coerced while his heart remains satisfied with faith. (T)

These fabricating liars should be told that the Great Quran has declared eating pork and uttering words of disbelief as strictly prohibited. This is your pure fabrication and slander. Yes, if one is dying and nothing else is available, then permission to eat a forbidden thing to save one's life is given. Or if an oppressor is about to kill or gouge out eyes or cut off limbs unless disbelief is expressed, then with firm faith in the heart, a concession is granted to express something outwardly for the preservation of body and life. This is absolutely right and pure mercy and wisdom. Your interpretation of it in this manner is certainly slander and blatant mischief and malice. Consider this exactly the answer to the objections of these non-conformist (Ghair-Muqallid) gentlemen.

Fifthly: This poor servant says, may Allah Almighty forgive him, if Allah the Mighty and Majestic grants deep insight and time-awareness, then upon investigation, the reference and outcome of this discourse of the scholars is clear prohibition, not prescription or permission. For they stipulate the condition that it must be known that healing will result from it, even though there is no means to attain such knowledge. If by 'knowledge' you mean 'certainty', then it is obvious that certainty does not exist even in apparent, clear, tried-and-tested, and rationally effective medicines; it is at most an assumption (Zan).

In the same book 'Radd al-Muhtar' it is stated: "Indeed, you have known that knowledge is not attained from the saying of physicians." [3] Verily, you have known that knowledge is not obtained from the words of doctors. (T)

---

[1] Al-Quran al-Karim 2/173 [2] Al-Quran al-Karim 16/106 [3] Radd al-Muhtar, Kitab al-Taharah, Bab al-Miyah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 1/140

जिल्द 23 फ़तावा रज़विया

और सबूत में यह आयत पेश करे कि: "परन्तु जो विवश हो जाए, न वह अवज्ञाकारी हो और न सीमा का उल्लंघन करने वाला, तो उस पर कोई पाप नहीं।" [1] फिर यदि कोई बेक़रार हो जाए बशर्ते कि वह बग़ावत और ज़्यादती करने वाला न हो, तो उस पर (मुर्दार खा लेने का) कोई गुनाह नहीं। (त)

या कोई मरदूद नीचरी (प्रकृतिवादी) यों बकवास करे कि अल्लाह तआला ने कुफ़्र के बोल बोलना जायज़ फ़रमा दिया है और सनद में यह आयत सुना दे कि: "सिवाय उसके जिसे विवश किया गया हो जबकि उसका दिल ईमान से मुतमईन (संतुष्ट) हो।" [2] मगर उसे कलमा-ए-कुफ़्र कहने की इजाज़त है जिसे मजबूर किया जाए जबकि उसका दिल ईमान से मुतमईन हो। (त)

इन मुफ़्तरी (झूठ गढ़ने वाले) कज्जाबों (झूठों) से यही कहा जाएगा कि क़ुरआन अज़ीम ने तो सुअर खाना और कलमा-ए-कुफ़्र बकना क़तई हराम किया है, यह तुम्हारा महज़ इफ़्तरा और बोहतान है। हाँ, दम निकल रहा हो और कुछ और मयस्सर (उपलब्ध) न हो तो जान बचाने के लिए हराम चीज़ खाने की इजाज़त दी गई, या कोई ज़ालिम बग़ैर कुफ़्र ज़ाहिर किए मार डालता हो या आँखें फोड़ता हो या हाथ-पाँव काटता हो, तो दिल में खास ईमान के साथ हिफ़्ज़े जिस्म-ओ-जान (शरीर और प्राण की रक्षा) के लिए कुछ ज़ाहिर करने की रुख़सत फ़रमाई। यह क़तई हक़ और सरासर रहमत और मस्लेहत है और तुम्हारा इसे इस तरह पेश करना यक़ीनन बोहतान और स्पष्ट शरारत और खबासत है। हूबहू यही जवाब इन ग़ैर-मुक़ल्लिद साहबों के ऐतराज़ का समझ लीजिए।

पाँचवीं बात: फ़क़ीर कहता है, अल्लाह तआला उसे माफ़ फ़रमाए, अगर अल्लाह अज़्वजल गहरी नज़र और वक्त की पहचान नसीब फ़रमाए, तो तहक़ीक़ के अनुसार उलेमा के इस कलाम का मरजा और माल (निष्कर्ष) साफ़ मुमानत (निषेध) है, न कि तजवीज़ और इजाज़त। क्योंकि वे शर्त लगाते हैं कि जब उससे शिफ़ा हो जाना मालूम हो, हालाँकि इस इल्म (ज्ञान) का कोई ज़रिया नहीं है। अगर इल्म से मुराद 'यक़ीन' लिया जाए, तो ज़ाहिर है कि यक़ीन तो ज़ाहिर और स्पष्ट और तजुर्बेकार और अक्ली तौर पर असरदार दवाओं में भी नहीं होता, अधिक से अधिक यह केवल एक 'ज़न्न' (अनुमान) है।

इसी 'रद्दुल मुहतार' में है: "बेशक तुमने जान लिया कि हकीमों के कहने से इल्म हासिल नहीं होता।" [3] बेशक तूने जान लिया कि तबीबों (डॉक्टरों) के कौल (कथन) से इल्म हासिल नहीं होता। (त)

---

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम 2/173 [2] अल-क़ुरआन अल-करीम 16/106 [3] रद्दुल मुहतार, किताबुत तहारत, बाबल मियाह, दार इह्या अत-तुरात अल-अरबी बैरूत 1/140

اور ثبوت میں یہ آیت پیش کرے کہ: "فَمَنِ اضْطُرَّ غَیْرَ بَاغٍ وَّ لَا عَادٍ فَلَآ اِثْمَ عَلَیْہِ ط" 1 پھر کوئی بیقرار ہو گیا بشرطیکہ بغاوت اور زیادتی کرنیوالا نہ ہو تو اس پر (مردار کھا لینے کا) کوئی گناہ نہیں۔ (ت)

یا کوئی مردود نیچری یوں جھک مارے کہ کفر کے بول بولنا اللہ تعالٰی نے جائز فرما دیا ہے اور سند میں یہ آیت سنادے کہ: "اِلَّا مَنْ اُکْرِہَ وَ قَلْبُہٗ مُطْمَئِنٌّ بِالْاِیْمَانِ" 2 مگر اس کو کلمہ کفر کہنے کی اجازت ہے کہ جس کو مجبور کیا جائے جبکہ اس کا دل ایمان سے مطمئن ہو۔ (ت)

ان مفتری کذابوں سے یہی کہا جائے گا کہ قرآن عظیم نے تو سور کھانا اور کلمہ کفر بکنا قطعی حرام کئے ہیں یہ تیرا محض افتراء و بہتان ہے، ہاں دم نکلتا ہو اور کچھ اور میسر نہیں تو جان بچانے کو حرام چیز کھانے کی اجازت دینی یا کوئی ظالم بغیر کفر کے ظاہر کئے مارے ڈالتا ہو یا آنکھیں پھوڑتا ہو یا ہاتھ پاؤں کاٹتا ہو تو دل میں خاص ایمان کے ساتھ حفظ جسم و جان کے لئے کچھ ظاہر کرنے کی رخصت فرمائی یہ قطعاً حق و عین رحمت و مصلحت ہے اور اسے تیرا اس طور پر تعبیر کرنا یقینا بہتان و صریح شرارت و خباثت ہے بعینہ یہی جواب ان غیر مقلد صاحبوں کے اعتراض کا سمجھ لیجئے۔

خامسا: فقیر کہتا ہے غفر اللہ تعالی لہ اگر اللہ عزوجل نظر غائر وقت شناس نصیب فرمائے تو عند التحقیق اس کلام علماء کا مرجع و مآل صاف ممانعت ہے نہ تجویز و اجازت کہ وہ شرط فرماتے ہیں کہ جب اس سے شفاء ہو جانا معلوم ہو حالانکہ اس علم کا کوئی ذریعہ نہیں، اگر علم بمعنی یقین

لیجئے جب تو ظاہر کہ یقین تو ظاہر و واضح و مجرب و معقول الاثر دواؤں میں بھی نہیں نہایت کار ظن ہے۔

اسی ردالمختار میں ہے: قد علمت ان قول الاطباء و لا یحصل بہ العلم 3 بیشک تو نے جان لیا کہ طبیبوں کے قول سے علم حاصل نہیں ہوتا۔ (ت)

---

1 القرآن الکریم ۲/ ۱۷۳ 2 القرآن الکریم ۱۶/ ۱۰۶ 3 ردالمحتار کتاب الطھارۃ باب المیاہ دار احیاء التراث العربی بیروت ۱/ ۱۴۰

Fatawa Razawiya, Volume 23

And if we include 'suspicion' (zann), then this writing would be extremely within the category of incantations (ruqya) and not treatments; otherwise, medical experts and scholars clearly state that obtaining cure from such treatments is far-fetched, not even probable (maznun), only imaginary (mauhum). Similarly, it is stated in Alamgiri from Fusul Imadi:

[Arabic Box Text]: Causes that remove harm are divided into those that are certain (maqtu' bih), like water for thirst and bread for hunger, and those that are probable (maznun), like phlebotomy, cupping, taking laxatives, and all other branches of medicine, i.e., treating cold with heat and heat with cold, which are the apparent causes in medicine, and those that are imaginary (mauhum), like cauterization and incantation (ruqya).

The causes through which harm is certainly removed are of two types: (1) Certain, like water to remove thirst and food to alleviate hunger. (2) Probable, like bloodletting, cupping, taking laxatives and medicine, and other branches of medicine, i.e., treating cold with heat and heat with cold, and in the science of medicine these are apparent causes; and imaginary causes like branding (cauterization) and blowing incantations, i.e., performing dam. (T)

So see, the scholars have clearly stated that this writing is permissible only when a cure is known from it, and at the same time, they have also clearly stated that a cure is not known from it. So what is the result? Is this writing permissible or is it absolutely not permissible? It is in a Sahih Hadith, a question was asked from the Noble Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) regarding geomancy (raml), he replied:

[Arabic Box Text]: There was a Prophet among the Prophets who used to draw lines, so whoever's line matches his line, that is correct. Narrated by Muslim in his Sahih, Ahmad, Abu Dawud, and Al-Nasa'i from Mu'awiya bin al-Hakam (may Allah be pleased with him).

Some Prophets (peace be upon them) used to draw some lines, so whose lines match their lines, that is correct. (Imam Muslim in his Sahih Muslim, Imam Ahmad, Abu Dawud, and Nasa'i have narrated this from Mu'awiya bin Hakam, may Allah be pleased with him. T)

Now, to deduce from this Hadith that the Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) allowed geomancy (throwing raml), whereas the Hadith clearly implies a prohibition, because when the Noble Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) conditioned its permissibility on matching the lines of the Prophets (peace be upon them) and that is not known, then permissibility also does not exist. Imam Nawawi (may Allah's mercy be upon him) says in the Book of Prayer, Chapter on the Prohibition of Speaking [during prayer], under the mentioned Hadith:

1. Fatawa Hindiyya, Book of Dislikes, Chapter 18, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/355.
2. Sahih Muslim, Book of Mosques, Chapter on the Prohibition of Speaking in Prayer, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/203.

फतावा रज़विया, जिल्द 23

और अगर अनुमान (ज़न्न) को भी शामिल करें, तो यह लिखना अत्यधिक झाड़-फूँक (रुक़्या) की श्रेणी में होगा, न कि उपचारों की श्रेणी में; अन्यथा, चिकित्सा विशेषज्ञों और विद्वानों ने स्पष्ट किया है कि ऐसे उपचारों से स्वास्थ्य लाभ ज्ञात होना तो दूर की बात है, वह संभावित (मज़नून) भी नहीं है, केवल काल्पनिक (मौहूम) है। इसी तरह आलमगिरी में फ़ुसूल इमादी से उद्धृत है:

[अरबी पाठ]: हानि दूर करने वाले कारणों को उन में विभाजित किया गया है जो निश्चित (मक़्तूअ़ बिह) हैं जैसे प्यास के लिए पानी और भूख के लिए रोटी, और जो संभावित (मज़नून) हैं जैसे नस काटना (फस्द), पछना लगवाना (हिजामा), रेचक (जुलाब) लेना और चिकित्सा की अन्य शाखाएँ यानी ठंड का इलाज गर्मी से और गर्मी का इलाज ठंड से करना, जो चिकित्सा में प्रत्यक्ष कारण हैं, और जो काल्पनिक (मौहूम) हैं जैसे दागना और झाड़-फूँक (रुक़्या)।

जिन कारणों से (कष्ट) निश्चित रूप से दूर होता है वे दो प्रकार के होते हैं: (1) निश्चित, जैसे प्यास दूर करने के लिए पानी और भूख मिटाने के लिए भोजन। (2) संभावित (ज़न्नी), जैसे खून निकलवाना, पछना लगवाना, जुलाब और दवा पीना और चिकित्सा के अन्य विषय यानी सर्दी का गर्मी से इलाज करना और गर्मी का सर्दी से, और चिकित्सा विज्ञान में ये प्रत्यक्ष कारण हैं; और काल्पनिक कारण जैसे दाग लगाना और झाड़-फूँक यानी दम करना। (त)

तो देखिये, विद्वानों ने स्पष्ट किया है कि यह लिखना तब जायज़ है जब इससे स्वास्थ्य लाभ ज्ञात हो, और साथ ही यह भी स्पष्ट किया है कि इससे स्वास्थ्य लाभ ज्ञात नहीं है। तो परिणाम क्या निकला? क्या यह लिखना जायज़ है या यह कि बिल्कुल जायज़ नहीं है? सही हदीस में है, हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से रमल (मिट्टी पर लकीरें खींचकर भाग्य बताना) के बारे में सवाल हुआ, तो आपने फ़रमाया:

[अरबी पाठ]: नबियों में से एक नबी थे जो लकीरें खींचते थे, तो जिसकी लकीर उनकी लकीर के समान हो, वह सही है। इसे मुस्लिम ने अपनी सहीह में और अहमद, अबू दाऊद और नसई ने मुआविया बिन अल-हकम (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया है।

कुछ नबी (अलैहिमुस्सलाम) कुछ लकीरें खींचा करते थे, तो जिसकी लकीरें उनकी लकीरों के मेल खाती हों, वह ठीक है। (इमाम मुस्लिम ने अपनी सहीह मुस्लिम में, इमाम अहमद, अबू दाऊद और नसई ने मुआविया बिन हकम रज़ियल्लाहु अन्हु से इसे रिवायत किया है। त)

अब इस हदीस से यह मान लेना कि नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने रमल फेंकने की अनुमति दी है, जबकि हदीस स्पष्ट रूप से निषेध का संकेत देती है, क्योंकि जब हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने इसकी अनुमति को नबियों (अलैहिमुस्सलाम) की लकीर के मेल खाने के साथ शर्तबद्ध कर दिया और वह ज्ञात नहीं है, तो अनुमति भी नहीं है। इमाम नववी (रहमतुल्लाहि अलैहि) 'किताबुस सलात', 'नमाज़ में बातचीत की मनाही' के अध्याय में उक्त हदीस के तहत फ़रमाते हैं:

1. फतावा हिन्दिया, किताबुल कराहिया, अध्याय 18, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/355।
2. सहीह मुस्लिम, किताबुल मसाजिद, नमाज़ में बातचीत की मनाही का अध्याय, कदीमी कुतुब खाना कराची, 1/203।

اور اگر ظن کو بھی شامل کیجئے تو یہ لکھنا غایت درجہ از قبیل رقیہ ہوگا نہ از قبیل معالجات ورنہ صحہ طبیہ اور علماء تصریح فرماتے ہیں کہ ایسے معالجات سے شفاء معلوم ہونا دور کنار مظنون بھی نہیں صرف موہوم ہے۔ اسی عالمگیری میں فصول عمادی سے ہے:

الاسباب المزیلة للضرر تنقسم الی مقطوع به کالماء للعطش والخبز للجوع والی مظنون کا لفصد والحجامة وشرب المسهل وسائر ابواب الطب یعنی معالجة البرودة بالحرارة ومعالجة الحرارة بالبرودة وهي الاسباب الظاهرة فی الطب والی موهوم کالکی والرقیة۔

جن اسباب سے ضرور دور ہوتا ہے وہ دو قسم کے ہیں (۱) یقینی جیسے پانی پیاس دور کرنے کے لئے اور کھانا بھوک کو رفع کرنے کے لئے (۲) ظنی، جیسے خون نکلوانا، پچھنے لگوانا، جلاب اور دوا پینا اور دیگر ابواب طب یعنی سردی کا گرمی سے علاج کرنا، اور گرمی کا سردی سے، اور علم طب میں یہ ظاہری اسباب ہیں اور وہمی اسباب جیسے داغ لگانا اور جھاڑ پھونک یعنی دم کرنا۔ (ت)

تو دیکھو علماء نے تصریح فرمائی کہ یہ لکھنا جائز جب ہو کہ اس سے شفاء معلوم ہو اور ساتھ ہی یہ بھی تصریح فرمائی کہ اس سے شفاء معلوم نہیں تو کیا حاصل یہ نکلا کہ یہ لکھنا جائز ہے یا یہ کہ ہر گز جائز نہیں صحیح حدیث میں ہے حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے درباره رمل سوال ہوا ارشاد فرمایا:

کان نبي من الانبیاء یخط فمن وافق خطه فذاك رواه مسلم فی صحیحه واحمد ابودؤد والنسائی عن معاویة بن الحکم رضی اللہ تعالی عنه۔

بعض انبیاء علیہم الصلوۃ والسلام کچھ خط کھینچا کرتے تھے تو جس کی لکیریں ان کے خطوں سے موافق ہوں وہ ٹھیک ہے (امام مسلم نے اپنی صحیح مسلم میں امام محمد، ابوداؤد اور نسائی نے معاویہ بن حکم رضی اللہ تعالٰی عنہ سے اس کو روایت کیا ہے۔ ت)

اب اس حدیث سے ٹھہرا دینا کہ نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے رمل پھینکنے کی اجازت دی ہے حالانکہ حدیث صراحتہ مفید ممانعت ہے کہ جب حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے اس کا جواز مواقف خط انبیاء علیہم الصلوۃ والسلام سے مشروط فرمایا اور وہ معلوم نہیں تو جواز بھی نہیں۔ امام نووی رحمہ اللہ تعالٰی نے کتاب الصلوۃ باب تحریم الکلام میں زیر حدیث مذکور فرماتے ہیں:

۱۔ فتاوٰی ہندیہ کتاب الکراہیۃ الباب الثامن عشر نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۵۵ ۲۔ صحیح مسلم کتاب المساجد باب تحریم الکلام فی الصلوۃ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۲۰۳

Fatawa Rizwia Vol. 23

[Table Header] [Arabic]: Its meaning is that whoever's lines match his [a Prophet's], it is permissible for him. However, we have no path to certain knowledge of agreement, so it is not permissible. The point is that it is forbidden because it is not permissible except with certainty of agreement, and we have no certainty of it. (1)

[Urdu]: The meaning and intent of the holy Hadith is that for the person whose lines match the lines of some Prophets (peace be upon them), then for him (the science of geomancy/ramal) is permissible. But to achieve agreement, we have no path to reach certain knowledge. However, the mentioned science is not permissible (for us), and the purpose is that it is forbidden because it cannot be permissible without certain agreement, and we have no path to certain agreement. (T)

[Body Text]: This means the purpose of the Hadith is the prohibition of geomancy (ramal), as permissibility is conditional upon agreement. And since that is unknown, permissibility is non-existent. Allama Ali Qari says in Mirqat Sharh Mishkat:

[Table Header] [Arabic]: Its gist is that in this time it is forbidden because agreement is non-existent or imaginary. (2)

[Urdu]: That is, the summary of the Hadith is that geomancy is forbidden in this Sharia because agreement is non-existent or imaginary.

[Body Text]: In the same work, he quoted from Imam Ibn Hajar, who reported from most scholars:

[Table Header] [Arabic]: This Hadith is not to be used as evidence for its permissibility because the permission therein was made dependent on matching the lines of that Prophet, peace be upon him, an agreement which is unknown. Thus, its prohibition becomes clear. (3)

[Urdu]: That is, this Hadith should not be used as evidence for the permissibility of geomancy, because in it, permission was made dependent on matching the lines of that Prophet, and this agreement is not known. So, its being forbidden became clear.

[Body Text]: This is exactly the state of this statement of the scholars that when they make the permission of writing conditional on the science of healing, and that is non-existent or imaginary, then the permissibility is non-existent.

[Table Header] [Arabic]: Thus should be the investigation, and Allah is the Grantor of success. Then, after my writing in this place,

[Urdu]: In this way, investigation should be done, and Allah Almighty alone is the Master of success. Then, after writing this part,

[Footnotes]: 1. Sharh Sahih al-Bukhari by al-Nawawi with Sahih Muslim, Kitab al-Masajid, Chapter on the Prohibition of Speaking in Prayer, 1/203. 2. Mirqat al-Mafatih Sharh Mishkat al-Masabih, Kitab al-Salah, Chapter on what is not permissible of action etc., Maktabah Habibiyah Quetta, 3/64. 3. Mirqat al-Mafatih Sharh Mishkat al-Masabih, Kitab al-Salah, Chapter on what is not permissible of action etc., Maktabah Habibiyah Quetta, 3/64.

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

[तालिका शीर्षक] [अरबी]: इसका अर्थ यह है कि जिसकी लकीरें उनके(एक नबी के) समान हों, उसके लिए यह जायज़ है। हालाँकि, हमारे पास सहमति के निश्चित ज्ञान का कोई रास्ता नहीं है, इसलिए यह जायज़ नहीं है। उद्देश्य यह है कि यह हराम है क्योंकि यह सहमति के यकीन के बिना जायज़ नहीं है, और हमें इसका यकीन नहीं है। (1)

[उर्दू]: हदीस पाक का अर्थ और उद्देश्य यह है कि जिस व्यक्ति की लकीरें कुछ नबियों की लकीरों के समान हो जाएँ तो उसके लिए (इल्म-ए-रमल/जियोमैन्सी) जायज़ है। लेकिन सहमति प्राप्त करने के लिए हमारे पास निश्चित ज्ञान तक पहुँचने का कोई रास्ता नहीं है। फिर भी, उल्लेखित इल्म (हमारे लिए) जायज़ नहीं है, और मक़सद यह है कि यह हराम है क्योंकि निश्चित सहमति के बिना यह जायज़ नहीं हो सकता, और निश्चित सहमति का हमारे पास कोई रास्ता नहीं है। (त)

[मुख्य पाठ]: यानी हदीस का मक़सद रमल (जियोमैन्सी) की हुरमत (निषेध) है कि जायज़ होना सहमति की शर्त पर है। और वह अज्ञात है तो जायज़ होना भी लुप्त है। अल्लामा अली क़ारी मिरक़ात शरह मिश्कात में फ़रमाते हैं:

[तालिका शीर्षक] [अरबी]: इसका सारांश यह है कि इस ज़माने में यह हराम है क्योंकि सहमति लुप्त या काल्पनिक है। (2)

[उर्दू]: यानी हदीस का सार यह है कि इस शरीयत में रमल हराम है क्योंकि सहमति लुप्त है या काल्पनिक।

[मुख्य पाठ]: इसी में इमाम इब्न-ए-हजर से उन्होंने अधिकतर विद्वानों से उद्धृत किया है:

[तालिका शीर्षक] [अरबी]: इस हदीस से इसके जायज़ होने पर दलील न दी जाए क्योंकि इसमें अनुमति उस नबी की लकीरों के साथ सहमति पर निर्भर की गई है, और यह सहमति ज्ञात नहीं है। अतः इसका हराम होना स्पष्ट हो गया। (3)

[उर्दू]: यानी इस हदीस से रमल के जायज़ होने पर दलील न दी जाए कि इसमें तो अनुमति उन नबी की लकीर से सहमति पर निर्भर फ़रमाई है और यह सहमति ज्ञात नहीं है, तो इसका हराम होना साफ़ हो गया।

[मुख्य पाठ]: ठीक यही हाल विद्वानों के इस कथन का है कि जब वे लिखने की अनुमति को इल्म-ए-शिफ़ा (उपचार के ज्ञान) से सशर्त फ़रमाते हैं और वह लुप्त या काल्पनिक हो, तो अनुमति भी लुप्त है।

[तालिका शीर्षक] [अरबी]: इसी तरह तहक़ीक़ होनी चाहिए, और अल्लाह ही तौफ़ीक़ देने वाला है। फिर इस जगह मेरे लिखने के बाद,

[उर्दू]: इसी तरह तहक़ीक़ (जाँच) करनी चाहिए और अल्लाह तआला ही तौफ़ीक़ का मालिक है। फिर मैंने यह जगह लिखने के बाद,

[पाद टिप्पणियाँ]: 1. शरह सहीह अल-बुखारी लिन-नववी मअ सहीह मुस्लिम, किताबुल मसाजिद, बाब तहरीम अल-कलाम फिस-सलात, 1/203। 2. मिरक़ातुल मफ़ातीह शरह मिश्कातुल मसाबीह, किताबुल सलात, बाब मा ला यजूसु मिनल अमल इत्यादि, मकतबा हबीबिया क्वेटा, 3/64। 3. मिरक़ातुल मफ़ातीह शरह मिश्कातुल मसाबीह, किताबुल सलात, बाब मा ला यजूसु मिनल अमल इत्यादि, मकतबा हबीबिया क्वेटा, 3/64।

पृष्ठ 347/768

[ٹیبل ہیڈر] [عربی]: معناہ من وافق خطہ فھو مباح لہ ولکن لاطریق لنا الی العلم الیقین بالموافقۃ فلا یباح والمقصود انہ حرام لانہ لایباح الایقین بالموافقۃ ولیس لنا یقین بھا 1-

[اردو]: حدیث پاک کا مفہوم اور مراد یہ ہے کہ جس آدمی کی لکیریں بعض انبیاء کرام کی لکیروں کے موافق ہو جائیں تو اس کے لئے (علم رمل) مباح ہے لیکن حصول موافقت کے لئے ہمارے پاس یقینی علم تک رسائی کا کوئی راستہ نہیں لیکن علم مذکور (ہمارے لئے) مباح نہیں اور مقصد یہ ہے کہ وہ حرام ہے کیونکہ یقینی موافقت کے بغیر وہ مباح نہیں ہو سکتا اور یقینی موافقت کا ہمارے پاس کوئی راستہ نہیں۔ (ت)

[متن]: یعنی مقصود حدیث تحریم رمل ہے کہ اباحت بشرطِ موافقت ہے۔ اور وہ نامعلوم تو اباحت معدوم۔ علامہ علی قاری مرقاۃ شرح مشکوۃ میں فرماتے ہیں:

[ٹیبل ہیڈر] [عربی]: حاصلہ ان فی ھذا الزمان حرام لان الموافقۃ معدومۃ او موھومۃ 2-

[اردو]: یعنی حاصلِ حدیث یہ ہے کہ رمل اس شریعت میں حرام ہے کہ موافقت معدوم ہے یا موہوم۔

[متن]: اسی میں امام ابن حجر سے انھوں نے اکثر علماء سے نقل فرمایا:

[ٹیبل ہیڈر] [عربی]: لایستدل بھذا الحدیث علی اباحتہ لانہ علق الاذن فیہ علیہ موافقۃ خط ذلك النبي صلی موافقۃ غیر معلومۃ فاتضح تحریمہ 3-

[اردو]: یعنی اس حدیث سے رمل کی اباحت پر استدلال نہ کیا جائے کہ اس میں تو اجازت ان نبی کے خط سے موافقت پر موقوف فرمائی ہے اور یہ موافقت معلوم نہیں تو اس کا حرام ہونا روشن ہوگیا۔

[متن]: بعینہ یہی حالت اس قول علماء کی ہے کہ جب اجازت کتابت علم شفا سے مشروط فرماتے ہیں اور وہ معدوم یا موہوم ہو تو اباحت معدوم۔

[ٹیبل ہیڈر] [عربی]: هكذا ينبغى التحقيق والله ولى التوفيق ثم بعد كتابتي لهذا المحل

[اردو]: یونہی تحقیق کرنی چاہئے اور اللہ تعالیٰ ہی توفیق کا مالک ہے۔ پھر میں نے یہ جگہ لکھنے کے بعد

[حواشی]: 1- شرح صحیح البخاری للنووی مع صحیح مسلم کتاب المساجد باب تحریم الکلام فی الصلوۃ ۱/ ۲۰۳ 2- مرقاۃ المفاتیح شرح مشکوۃ المصابیح کتاب الصلوۃ باب مالا یجوز من العمل الخ مکتبہ حبیبیہ کوئٹہ ۳/ ۶۴ 3- مرقاۃ المفاتیح شرح مشکوۃ المصابیح کتاب الصلوۃ باب مالا یجوز من العمل الخ مکتبہ حبیبیہ کوئٹہ ۳/ ۶۴

Fatawa Razawiyya Volume 23

Arabic Text

Al-Shami quoted from Al-Bahr from Al-Fath, the text of which is: "Medical professionals confirm that a girl's milk is beneficial as a treatment for eye pain. The Mashaykh (scholars) differed concerning it. It is said it is not permissible, and it is said it is permissible if it is known that the conjunctivitis will be removed by it. It is not hidden that the reality of certain knowledge is difficult [to attain], so what is meant is when it prevails in thought (preponderant opinion). The most apparent meaning is prohibition." 1 AH I say: And you know that there is no basis in what we are discussing for even a preponderant opinion, so the meaning is definitively prohibition, and this is exactly what I understood, and praise be to Allah.

Urdu Translation

I looked into Fatawa Shami, in which it is quoted from Bahr-ur-Raiq with reference to Fath-ul-Qadir, where it has been clarified that medical experts have declared girl's milk beneficial for pain, and the noble scholars have differed on this. It has been said that it is not permissible, and it has also been said that it is permissible. This is provided it becomes known that the eye pain will be removed by it, but it is not hidden that reaching certain knowledge is difficult, and what is meant is when there is a predominant opinion, otherwise the meaning is prohibition. AH I say: (I say) that you know that here there is no reason for a predominant opinion, therefore, this is definitively the meaning of prohibition, and this is exactly what I understood, and all praise is for God. (T)

Sixthly, the crowning irony is that the objector cited the saying of a fourth-century jurist, stripping away all conditions with thousands of deceits, along with various types of slander and false accusations, to establish an objection against the Great Jurist [Imam Abu Hanifa], may Allah be pleased with him. He completely ignored the actual creed of our Imam-e-Azam, may Allah be pleased with him, which is the 'Zahir al-Riwayah' (the manifest narrations) and the relied-upon position in the school, as found in the general reliable books of the school like Durr al-Mukhtar, Radd al-Muhtar, Qadi Khan, Alamgiri, and other texts, commentaries, and fatwas. There are numerous clarifications on this, yet he skipped them all to deceive ignorant simpletons into thinking that the Imam of Imams, Imam-e-Azam (God forbid), used to give such horrifying rulings. If the objector is at all educated and hasn't just heard the names of these books somewhere and started writing blindly, let him speak with faith—was this text not present right here in the same Durr al-Mukhtar in the Book of

Purification: "There is a difference of opinion regarding medical treatment with prohibited substances, and the manifest position of the school is prohibition." 2 There is disagreement in using a prohibited thing as medicine, and the original school of our Imams is Zahir al-Riwayah.

1. Radd al-Muhtar, Book of Marriage, Chapter of Breastfeeding, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 2/402.
2. Al-Durr al-Mukhtar, Book of Purification, Matba' Mujtabai, Delhi, 1/38.

फतावा रज़विया, जिल्द 23

अरबी पाठ

अल-शामी ने 'अल-बहर' से 'अल-फतह' के हवाले से उद्धृत किया: 'चिकित्सा विशेषज्ञ आँखों के दर्द के लिए लड़की के दूध के उपयोग की पुष्टि करते हैं। इस विषय में विद्वानों (मशायख) का मतभेद है। कहा गया कि यह जायज़ नहीं है, और यह भी कहा गया कि यह जायज़ है यदि यह ज्ञात हो जाए कि इससे नेत्रश्लेष्मलाशोथ (दर्द-ए-चश्म) दूर हो जाएगा। यह स्पष्ट है कि पूर्ण ज्ञान तक पहुँचना कठिन है, अतः इसका तात्पर्य प्रबल धारणा (ग़ालिब गुमान) से है। सबसे स्पष्ट अर्थ निषेध है।' मैं कहता हूँ: जैसा कि आप जानते हैं कि हमारे विचाराधीन विषय में प्रबल धारणा का भी कोई आधार नहीं है, इसलिए इसका अर्थ निश्चित रूप से निषेध ही है और यही वह बात है जो मैंने समझी है, और अल्लाह का शुक्र है।

उर्दू अनुवाद

फतावा शामी में देखा, उसमें 'बहर-उर-रैक' के हवाले से 'फ़तह-उल-क़दीर' का उद्धरण दिया गया है, जिसमें स्पष्ट किया गया है कि चिकित्सा विशेषज्ञों ने लड़की के दूध को दर्द के लिए फायदेमंद बताया है, और महान विद्वानों (मशायख) ने इस पर मतभेद किया है। कहा गया है कि यह जायज़ नहीं है, और यह भी कहा गया है कि यह जायज़ है। बशर्ते यह ज्ञात हो जाए कि इससे आँखों का दर्द दूर हो जाएगा, लेकिन यह छिपा नहीं है कि वास्तविक ज्ञान (निश्चितता) तक पहुँचना कठिन है, और तात्पर्य यह है कि जब प्रबल धारणा हो, अन्यथा निषेध का अर्थ ही मान्य है। मैं (लेखक) कहता हूँ: तुम जानते हो कि यहाँ प्रबल धारणा का कोई कारण नहीं है, इसलिए यही निश्चित रूप से निषेध का अर्थ है और यही बिल्कुल वही है जो मैंने समझा, और खुदा ही के लिए तमाम खूबियाँ हैं। (त)

छठी बात यह कि आक्षेपकर्ता ने चौथी सदी के एक फकीह के कथन को हज़ारों चालों के साथ, सभी शर्तों को दरकिनार करते हुए और तरह-तरह की तोहमतों व आरोपों के साथ फकीह-ए-आज़म (इमाम अबू हनीफा) रज़ियल्लाहु अन्हु पर अपनी ओर से आक्षेप जमाने के लिए उद्धृत किया। उसने इमाम-ए-आज़म रज़ियल्लाहु अन्हु के उस मूल मत को पूरी तरह छोड़ दिया जो 'ज़ाहिर-उर-रिवायत' और मज़हब में विश्वसनीय है, जैसा कि 'दुर्र-ए-मुख्तार', 'रद्द-उल-मुहतार', 'काज़ी खां', 'आलमगीरी' आदि मज़हब की विश्वसनीय मूल पुस्तकों, व्याख्याओं और फतावा में स्पष्ट है और इस पर कई स्पष्टीकरण मौजूद हैं। उसने यह सब इसलिए किया ताकि अनपढ़ लोगों को धोखा दे सके कि इमामों के इमाम, इमाम-ए-आज़म (अल्लाह की पनाह) ऐसे भयानक आदेश देते थे। यदि आक्षेपकर्ता थोड़ा

भी पढ़ा-लिखा है और उसने केवल इन किताबों के नाम कहीं से सुनकर अपनी बात नहीं गढ़ी है, तो वह ईमानदारी से कहे कि क्या इसी 'दुर्र-ए-मुख्तार' में, इसी 'किताबुत्तहारत' (पवित्रता की किताब) में यह इबारत नहीं थी: 'हराम चीज़ से इलाज करने के बारे में मतभेद है और मज़हब का ज़ाहिर (स्पष्ट) रुख निषेध है।' हराम चीज़ को दवा के रूप में इस्तेमाल करने में मतभेद है और हमारे इमामों का असल मज़हब ज़ाहिर-उर-रिवायत है।

1. रद्द-उल-मुहतार, किताबुन-निकाह, बाबुर-रज़ाअ, दार इह्या अत-तुरास अल-अरबी, बेरुत, 2/402
2. अद-दुर्र-उल-मुख्तार, किताबुत-तहारत, मतबा मुजतबाई, दिल्ली, 1/38

पृष्ठ 348 / 768

عربی عبارت **اردو ترجمہ**

الشامی نقل عن البحر عن الفتح مانصہ واھل الطب یثبتون لبن البنت نقعاً لوجع العین واختلف المشائخ فیہ قیل لا یجوز وقیل یجوز العلم انہ یزول بہ الرمد ولا یخفی ان حقیقۃ العلم متعذرۃ فالمراد اذا غلب علی الظن والاظہر معنی المنع ۱ ھ اقول: وانت تعلم ان لا وجہ فیما نحن فیہ بغلبۃ الظن ایضاً فھو معنی المنع قطعاً وھذا عین مافھمت وللہ الحمد۔

فتاوی شامی کو دیکھا اس میں بحر الرائق بحوالہ فتح القدیر نقل کیا کہ جس کی اس نے تصریح فرمائی کہ اہل طب نے لڑکی کے دودھ کو درد کے لئے مفید قرار دیا ہے اور مشائخ کرام نے اس میں اختلاف کیا ہے۔ چنانچہ کہا گیا ہے کہ یہ جائز نہیں، اور یہ بھی کہا گیا ہے کہ جائز ہے۔ جبکہ یہ علم ہوجائے کہ اس سے درد چشم زائل ہوجائے گا لیکن یہ پوشیدہ نہیں کہ حقیقت علم تک رسائی مشکل ہے اور مراد یہ ہے کہ جب غالب گمان ہو ورنہ یہی منع کا مفہوم ہے۔ اھ اقول : (میں کہتا ہوں) کہ تم جانتے ہو کہ یہاں غلبہ ظن کی کوئی وجہ نہیں لہذا یہی قطعی طور پر مفہوم منع ہے اور یہ بعینہ وہی ہے جس کو میں نے سمجھا، اور خدا ہی کے لئے تمام خوبیاں ہیں۔(ت)

سادسًا طرہ یہ کہ معترض نے چوتھی صدی کے ایک فقیہ کا قول بہزاران عیار سب شرائط اڑا کر طرح طرح کی تہمت و بہتان کے ساتھ فقیہ اعظم رضی اللہ تعالٰی عنہ پر بزمِ خود اعتراض جمانے کے لئے نقل کیا، اور اسی درمختار و ردالمختار و قاضی خاں و عالمگیری وغیرہا عامہ کتب معتمدہ مذہب متون و شروح و فتاوٰی میں جو خود ہمارے امام اعظم رضی اللہ تعالٰی عنہ کا اصل مذہب کہ ظاہر الروایۃ و معتمد فی المذہب ہے اور اس پر تصریحات کثیرہ ہیں وہ سب اڑا گیا کہ بے علم بیچاروں کو دھوکہ دے کہ امام الائمہ امام اعظم معاذ اللہ ایسے موحش حکم دیتے تھے معترض اگر

کچھ پڑھا لکھا ہے اور اس نے ان کتابوں کے نام کسی سن کر یار جمایا بالغیب آنکھیں بند کر کے نہ لکھ دے تو ایمان سے کہے کہ اسی درمختار میں یہیں کتاب الطھارۃ میں یہ عبارت تو نہ تھی اختلف فی التداوی بالحرام وظاھر المذھب المنع ۲ حرام چیز دوا استعمال کرنے میں اختلاف ہے اور ہمارے ائمہ کا اصل مذہب ظاہر الروایۃ

۱ ردالمحتار کتاب النکاح باب الرضاع دار احیاء التراث العربی بیروت ۲/ ۴۰۲ ۲ الدرالمختار کتاب الطھارۃ مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۳۸

Fatawa Ridawiyya, Volume 23

...that it is not permissible. In the same *Durr-ul-Mukhtar*, Book of Suckling, this text was not present:

(Arabic) In *al-Bahr*, treatment with prohibited substances is not permissible according to the manifest doctrine of the school.	**Meaning: It is stated in *Bahr-ur-Ra'iq* that in the Hanafi school, according to *Zahir-ur-Riwayah*, it is not permissible to seek treatment with a prohibited thing.**

In the same *Durr-ul-Mukhtar*, in the Book of Prohibition and Permission, this text was not present:

(Arabic) Enema for medical treatment with a pure substance is permissible, but not with an impure one, and likewise, any treatment [with impure substances] is not permissible.	**Meaning: Enema for the purpose of medicine is permissible with a pure substance, but not with an impure one. Similarly, no medical treatment with an impure substance is permissible.**

In the same *Radd-ul-Muhtar*, after mentioning the opinion of permissibility with reference to *Durr-ul-Muntaqa*, it was not stated that: "The school's position is contrary" – meaning the Hanafi school is against the permissibility of this opinion. In the same *Alamgiri*, this text was not present:

(Arabic) The urine of camels and the meat of horses are disliked (makruh) for medical treatment. Thus it is in *al-Jami' al-Saghir*.	**Meaning: Camel urine and horse meat are disliked even for medicine; this is also mentioned in *Jami' Saghir* of Imam Muhammad.**

In the same source, this was not present:

(Arabic) A skilled physician said to him: "Your illness will not be cured except by eating hedgehog or snake, or a medicine in which snake is infused." It is not lawful to eat it.	**Meaning: That is, eating hedgehog or snake, or a medicine in which snake has been put, is not lawful even for treatment. Even if a skilled physician says that your disease will not go away without it.**

In the same *Alamgiri*, from the same *Fatawa Qazi Khan*, this was not present:

(Arabic) The milk of she-asses is disliked (makruh) for illness and otherwise, and likewise their meat, and likewise medical treatment [with such things].	**Meaning: Donkeys' milk and meat are not permissible for illness or anything else, and similarly, treatment with prohibited things.**

---

1. *Durr-ul-Mukhtar*, Book of Marriage, Chapter on Suckling, Mujtabai Press, Delhi, 1/212
2. *Durr-ul-Mukhtar*, Book of Prohibition and Permission, Section on Sale, Mujtabai Press, Delhi, 2/242
3. *Radd-ul-Muhtar*, Book of Prohibition and Permission, Section on Sale, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/249
4. *Fatawa Hindiyya*, Book of Disliked Acts, Chapter 18, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 5/355
5. *Fatawa Hindiyya*, Book of Disliked Acts, Chapter 18, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 5/355

फ़तावा रज़विया, खंड 23

...कि जायज़ नहीं। इसी दुर्रे मुख्तार किताब-उल-रज़ा (स्तनपान की पुस्तक) में यह इबारत तो न थी:

(अरबी): फ़िल बहरि ला यजूज़ुत् तदावी बिल मुहर्रमि फ़ी ज़ाहिरुल मज़हब।

अर्थात्: बहर-उर-रायिक़ में है कि हनफ़ी मज़हब में ज़ाहिर-उर-रिवायत के अनुसार हराम चीज़ से इलाज करना जायज़ नहीं।

इसी दुर्रे मुख्तार में किताब-उल-हज़र वल इबाहत में यह इबारत तो न थी:

(अरबी): जाज़ल हुक़्नातु लित्तदावी बिताहिरिन ला बिनजिसिन व कज़ा कुल्लु तदाविन ला यजूज़ु।

अर्थात्: दवा के उद्देश्य से पाक चीज़ का हुक़्ना (enema) जायज़ है, नापाक से नहीं, इसी तरह नापाक चीज़ से कोई भी इलाज जायज़ नहीं।

इसी रद-उल-मुहतार में 'दुर्रे मुंतक़ा' के हवाले से जवाज़ (अनुमति) का कौल ज़िक्र करके यह तो न था कि "मज़हब इसके खिलाफ है" - यानी हनफ़ी मज़हब इस कौल के जवाज़ के खिलाफ है। इसी आलमगीरी में यह इबारत तो न थी:

(अरबी): तुक़रहु अबवालुल इबलि व लहुमुल फ़रसि लित्तदावी कज़ा फ़िल जामिअल सगीर।

अर्थात्: ऊंट का पेशाब और घोड़े का मांस दवा में भी मकरूह है, ऐसा ही इमाम मुहम्मद की जामिअ सगीर में है।

इसी में यह तो न था:

(अरबी): क़ाला लहुत्तबीबुल हाज़िक़ु इल्लतुक ला तन्दफ़िउ इल्ला बिअक्लिल क़ुनफ़ुज़ि अविल हय्यति अवि दवाइन यहुल्लु फ़ीहिल हय्यतु ला यहुल्लु अक्लुहु।

अर्थात्: यानी साही या सांप या ऐसी दवा जिसमें सांप डाला गया हो, इलाज के लिए भी खाना हलाल नहीं। चाहे माहिर हकीम कहे कि तुम्हारी बीमारी इसके बिना दूर नहीं होगी।

इसी आलमगीरी में इसी फ़तावा क़ाज़ी ख़ां से यह न था:

(अरबी): तुक़रहु अलबानुल अतानि लिल मरज़ि व गैरिहि व कज़ालिका लहुमुहा व कज़ालिकत् तदावी।

अर्थात्: गधी का दूध और मांस बीमारी आदि किसी में भी जायज़ (मुबाह) नहीं और ऐसे ही हराम चीज़ से इलाज।

1. दुर्रे मुख्तार किताब-उल-निकाह बाब-उर-रज़ा, मतबअ मुज्तबाई दिल्ली, 1/212
2. दुर्रे मुख्तार किताब-उल-हज़र वल इबाहत फ़स्ल फ़िल बैअ, मतबअ मुज्तबाई दिल्ली, 2/242
3. रद-उल-मुहतार किताब-उल-हज़र वल इबाहत फ़स्ल फ़िल बैअ, दारुल एहया उत्तुरासुल अरबी बैरूत, 5/249
4. फ़तावा हिन्दिया किताब-उल-कराहियत बाब 18, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर, 5/355
5. फ़तावा हिन्दिया किताब-उल-कराहियत बाब 18, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर, 5/355

पृष्ठ 349/768

کہ جائز نہیں۔ اسی در مختار کتاب الرضاع میں یہ عبارت تو نہ تھی:

فی البحر لا یجوز التداوی بالمحرم فی ظاھر المذھب **یعنی بحر الرائق میں ہے کہ مذہب حنفی ظاہر الروایہ میں حرام چیز سے علاج کرنا جائز نہیں۔**

اسی در مختار میں کتاب الحظر والاباحۃ میں یہ عبارت تو نہ تھی:

جاز الحقنہ للتداوی بطاھر لا بنجس وکذا کل تداو لا یجوز **حقنہ بغرض دوا پاک چیز سے جائز ہے ناپاک سے نہیں، اسی طرح کوئی علاج ناپاک چیز سے جائز نہیں۔**

اسی رد المحتار میں بحوالہ در منتقٰی قول جواز ذکر کر کے یہ تو نہ تھا کہ المذھب خلافۃ مذہب حنفی اسی قول کے جواز کے خلاف ہے۔ اسی عالمگیری میں یہ عبارت تو نہ تھی:

تکرہ ابوال الابل ولحم الفرس للتداوی کذا فی الجامع الصغیر **اونٹ کا پیشاب اور گھوڑے کا گوشت دوا میں بھی مکروہ ہے ایسا ہی جامع صغیر میں امام محمد میں ہے۔**

اسی میں یہ تو نہ تھا:

قال لہ الطبیب الحاذق علتك لا تندفع الا باکل القنفذ اوالحیۃ اودواء یحل فیہ الحیۃ لا یحل اکلہ **یعنی ساہی یا سانپ یا ایسی دوا جس میں سانپ ڈالا جائے علاج کے لئے بھی کھانا حلال نہیں۔ اگر چہ حکیم حاذق کہے کہ تیرا مرض بغیر اس کے نہ جائے گا۔**

اسی عالمگیری میں اسی فتاویٰ قاضی خاں سے یہ نہ تھا:

تکرہ البان الاتان للمرض وغیرہ وکذلك لحومھا وکذلك التداوی

گدھی کا دودھ اور گوشت مرض وغیرہ کسی میں مباح نہیں اور ایسے ہی حرام چیز سے علاج

---

1 درمختار کتاب النکاح باب الرضاع مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۲۱۲ 2 درمختار کتاب الحظر والاباحۃ فصل فی البیع مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۴۲ 3 رد المحتار کتاب الحظر والاباحۃ فصل فی البیع داراحیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۲۴۹ 4 فتاوی ہندیہ کتاب الکراہیۃ الباب الثامن عشر نورانی کتب خانہ پشاور ۵/ ۳۵۵ 5 فتاوی ہندیہ کتاب الکراہیۃ الباب الثامن عشر نورانی کتب خانہ پشاور ۵/ ۳۵۵

Fatawa Razawiyya Volume 23

With everything Haram (prohibited)[1] - treatment. In the same 'Alamgiri, under the same guidance, it was stated: It is not permissible to treat a wound or the back of an animal with wine, nor is it permissible to give it to a Dhimmi (non-Muslim citizen) to drink, nor to give it to a child for medicinal purposes; and the burden of giving it to a child lies upon the one who gave it[2].

O Ghayr Muqallid sirs! For God's sake, be just. How could those leaders of religion who do not consider it permissible for you to use any impure thing, allow the writing of the verses of the Great Quran with an impure thing? Fear God a little when you speak. "There is no power nor strength except in Allah, the Most High, the Most Supreme." And Allah (Exalted and Glorified) knows best, and His knowledge, may His glory be exalted, is most complete and most decisive. (There is no power to remain safe from sins and no strength to do good deeds in anyone except the All-Knowing, and His knowledge, whose glory is great, is the most perfect and extremely firm. - T)

Issue 110: From Aligarh, 15 Ramadan-ul-Mubarak 1315 AH. What do the scholars of religion say in this matter: is it permissible to have intercourse with one's wife while facing the Qibla or not? Explain and you will be rewarded. Answer: If a cloth is covering and the body is hidden, there is no harm. However, if naked, then firstly, having intercourse while naked is itself disliked (Makruh). In a Hadith, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) commanded the man and woman to cover themselves with a cloth at the time of intercourse and said: "And they should not strip naked like the stripping of wild asses[3]" (i.e., like donkeys). Secondly, facing or turning one's back to the Qibla while in a state of nakedness is another disliked matter and against etiquette.

[1] Fatawa Hindiyyah, Kitab al-Karahiya, Chapter 8, Nurani Kutub Khana Peshawar, 5/355. [2] Fatawa Hindiyyah, Kitab al-Karahiya, Chapter 8, Nurani Kutub Khana Peshawar, 5/355. [3] Kanz al-Ummal, with reference to Ibn Sa'd, Hadith 22863, Muassasah ar-Risalah Beirut, 16/328.

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

हर हराम चीज़ के साथ [1] - इलाज। उसी आलमगीरी में उसी हिदायत से यह उल्लेख था: शराब से किसी ज़ख़्म या जानवर की ज़ख़्मी पीठ का इलाज करना जायज़ नहीं है, न ही किसी ज़िम्मी (काफ़िर) को पिलाना जायज़ है और न ही दवा के तौर पर किसी बच्चे को पिलाना; और बच्चे को पिलाने का गुनाह पिलाने वाले पर है [2]।

ओर गैर-मुक़ल्लिद साहबों! खुदा के लिए इंसाफ करें, जो दीन के इमाम आपके लिए भी किसी नापाक चीज़ का इस्तेमाल जायज़ नहीं समझते, वे कुरान अज़ीम की आयतों को नापाक चीज़ से लिखना कैसे जायज़ बताएँगे? ज़रा खुदा से डर कर बात किया करो। "ला हौला वला.कुव्वता इल्ला बिल्लाहिल अलीयिल अज़ीम" (अल्लाह के सिवा कोई ताक़त और कोई कुव्वत नहीं है जो बुलंद और अज़मत वाला है)। और अल्लाह सुब्हानहु व तआला बेहतर जानता है, और उसका इल्म, जिसकी शान बुलंद है, सबसे कामिल और सबसे पक्का है। (गुनाहों से बचने और नेकी करने की ताक़त किसी में नहीं है सिवाय उस इल्म वाले के, और उसका इल्म जिसकी शान महान है, सबसे मुकम्मल और निहायत पुख़्ता है। - त)

मसला 110: अलीगढ़ से, 15 रमज़ानुल मुबारक 1315 हिजरी। दीन के उलेमा इस मसले में क्या फ़रमाते हैं: अपनी बीवी से क़िबला की ओर मुंह करके सोहबत (संभोग) करना जायज़ है या नहीं? बयान फरमाएं, आपको सवाब मिलेगा। अल-जवाब (उत्तर): अगर कपड़ा ओढ़ा हुआ है और बदन ढका हुआ है तो कोई हर्ज नहीं, और अगर नग्न (नंगे) हैं तो एक तो नग्न अवस्था में सोहबत करना खुद मकरूह है। हदीस में है कि रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने सोहबत के समय मर्द और औरत को कपड़ा ओढ़ लेने का हुक्म दिया और फरमाया: "वे दोनों गधों की तरह पूरी तरह नंगे न हों[3]"। दूसरा, नग्न अवस्था में क़िबला की तरफ़ मुँह या पीठ करना दूसरा मकरूह मामला और अदब के खिलाफ है।

[1] फ़तावा हिंदिया, किताबुल कराहिया, बाब 8, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/355. [2] फ़तावा हिंदिया, किताबुल कराहिया, बाब 8, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/355. [3] केंज़ुल उम्माल, बहवाला इब्ने साद हदीस 22863, मुअस्सतुर रिसाला बेरूत, 16/328.

पृष्ठ 350 / 768

بکل حرام [1]۔ علاج۔ اسی عالمگیری میں اسی ہدایت سے یہ قولہ تھا : لا یجوز ان یداوی بالخمر جرحا اودبر دابۃ ولا ان | جائز نہیں کہ شراب سے کسی زخم یا جانور کی لگی ہوئی پیٹھ کا یسقی ذمیا ولا ان یسقی صبیا للتداوی والوبال علی | علاج کرنے نہ کسی ذمی کافر کو پلانا جائز نہ دوا کے لئے بچے کو من سقاہ [2]۔ | پلانا اور بچے کو پلانا میں وبال پلانے والے پر ہے۔

غیر مقلد صاحبو! خدارا انصاف، جو ائمہ دین تمہارے لئے بھی کسی ناپاک چیز کا استعمال جائز نہ جانیں وہ قرآن عظیم کی آیات کا ناپاک چیز سے لکھنا کیسے جائز بتائیں گے، ذرا خدا سے ڈر کر بات کیا کرو ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم۔ واللہ سبحنہ وتعالی اعلم وعلمہ جل مجدہ اتم واحکم (گناہوں سے محفوظ رہنے اور نیکی کرنے کی طاقت کسی میں نہیں بجز علم والا ہے اور اس کا علم جس کی شان عظیم ہے سب سے زیادہ کامل اور نہایت پختہ ہے۔ ت) مسئلہ ۱۱۰: از علی گڑھ ۱۵ رمضان المبارک ۱۳۱۵ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں قبلہ رو اپنی عورت سے صحبت کرنا جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا۔ الجواب: اگر کپڑا اوڑھے ہے بدن چھپا ہوا ہے تو کچھ حرج نہیں اور اگر برہنہ ہے تو ایک تو برہنہ جماع کرنا خود مکروہ، حدیث میں ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے وقتِ جماع مرد و زن کو کپڑا اوڑھ لینے کا حکم دیا اور فرمایا: ولا یتجردان تجرد العیر [3] گدھے کی طرح برہنہ نہ ہو۔ دوسرے بحالتِ برہنگی قبلہ کو منہ یا پیٹھ کرنا دوسرا امر مکروہ وخلافِ ادب۔

[1] فتاوٰی ہندیہ کتاب الکراہیۃ الباب الثامن نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۵۵ [2] فتاوٰی ہندیہ کتاب الکراہیۃ الباب الثامن نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۵۵ [3] کنز العمال بحوالہ ابن سعد حدیث ۲۲۸۶۳ موسسۃ الرسالہ بیروت ۱۶ / ۳۲۸

Fatawa Rizvia, Volume 23

In 'Al-Durr al-Mukhtar', regarding the manners of istinja (cleansing after relief), it is mentioned that facing the Qibla or turning one's back to it during urination or defecation is prohibitively disliked (Makruh Tahrimi). However, sitting for istinja itself is not disliked. In 'Radd al-Muhtar', it is clarified that 'it is not disliked' means it is not prohibitively disliked, because in 'Munya al-Musalli' it states that abstaining from facing the Qibla during istinja is recommended (Mustahabb). As mentioned in the chapter on bathing (ghusl), it is a point of etiquette and recommended not to face the Qibla during the bath, as it generally involves exposure of the private parts (meaning the private parts are bare; if they remain covered, there is no issue). Based on this reasoning, it is also disliked to intentionally stretch one's legs toward the Qibla during sleep or otherwise, as well as during sexual intercourse with one's spouse. (Note) And Allah knows best.

Issue 111: 6 Rabi' al-Thani 1317 AH What do the scholars of religion say regarding this issue: In many mosques, prostitutes light lamps. Is it permissible or impermissible to have their lamps lit in the mosque?

The Answer: It has been heard that it is the custom of this group that whatever they spend on charitable expenses is not from their own impure (forbidden) wealth; rather, it is spent by taking a loan, and the repayment is then made from their personal wealth. If this is indeed the case, then there is absolutely no doubt about its permissibility. Regarding the claim that the spending is from a loan and not from their own wealth, their word is acceptable and reliable, as stated in 'Al-Hindiyyah' in the section on disliked matters and elsewhere, and as we have explained in our Fatawa, just as...

1. Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Taharah, Chapter on Istinja, Mujtabai Press Delhi, 1/57.
2. Radd al-Muhtar, Kitab al-Taharah, Chapter on Istinja, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 1/227.

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 23

'अल-दुर्रुल मुख्तार' में इस्तिन्जा (शौच के बाद शुद्धि) के आदाब के बारे में उल्लेख है कि पेशाब या पाखाने की ज़रूरत के समय क़िबला की ओर मुँह करना या उसकी तरफ पीठ करके बैठना मकरूह-ए-तहरीमी (निषिद्ध के करीब) है। लेकिन अगर इस्तिन्जा के लिए बैठना पड़े तो मकरूह नहीं है। 'रद्दुल मुह्तार' में है कि मकरूह नहीं होने का अर्थ है कि मकरूह-ए-तहरीमी नहीं है, क्योंकि 'मुन्यातुल मुसल्ली' में है कि इस्तिन्जा करते समय क़िबला की ओर मुँह न करना मुस्तहब (पसंदीदा) है। ग़ुस्ल (स्नान) की चर्चा में गुज़रा है कि ग़ुस्ल करने में अदब और मुस्तहब यह है कि क़िबला की ओर मुँह न करे, क्योंकि वह आमतौर पर सतर (शर्मगाह) के खुलने के साथ होता है (यानी ग़ुस्ल के समय शर्मगाह नंगी होगी, हालाँकि अगर शर्मगाह ढकी हो तो कोई हर्ज़ नहीं)। और उनके इस कथन की वजह से नींद आदि में जान-बूझकर क़िबला की तरफ पैर फैलाना मकरूह है, इसी तरह अपनी पत्नी के साथ संभोग के समय (पैर फैलाना)। (अनु.) और अल्लाह बेहतर जानता है।

मसला 111: 6 रबी-उल-थानी 1317 हिजरी दीन के विद्वान इस मसले में क्या फ़रमाते हैं: अक्सर मस्जिदों में वेश्याएं चिराग जलाती हैं, क्या उनका चिराग मस्जिद में जलाना जायज़ है या नाजायज़?

अल-जवाब (उत्तर): इस कौम की आदत सुनी गई है कि ऐसे नेक कामों में वे जो कुछ खर्च करती हैं, वह उनके अपने खबीस (वर्जित) माल से नहीं होता, बल्कि उधार लेकर खर्च किया जाता है और उसका भुगतान अपने माल से किया जाता है। अगर ऐसा है, तो इसके जायज़ होने में बिल्कुल कोई संदेह नहीं है। और इस बात के बारे में कि यह खर्च उनके अपने माल से नहीं बल्कि कर्ज से है, उनका कथन स्वीकार्य है, जैसा कि 'अल-हिंदिया' में मकरूहियत आदि के अनुभाग में बताया गया है और जैसा हमने अपने फ़तावा में स्पष्ट किया है, जैसा कि...

1. अल-दुर्रुल मुख्तार, किताबुत तहारत, फ़स्लुल इस्तिन्जा, मुजतबाई प्रेस दिल्ली, 1/57.
2. रद्दुल मुह्तार, किताबुत तहारत, फ़स्लुल इस्तिन्जा, दार एह्या अत-तुराथ अल-अरबी बेरूत, 1/227.

पेज 351 ऑफ 768

في الدرالمختار کرہ تحریماً استقبال قبلة و استدبارھا الاجل بول اوغائط فلو للاستنجاء لم یکرہ في ردالمحتار تحریماً لما في المنیة ان ترکہ ادب ولما مر في الغسل ان من آدابہ ان لایستقبل القبلة لانہ یکون غالباً مع کشف العورة حتی لو کانت مستورة لابأس بہ ولقولھم یکرہ مدالرجلین الی القبلة فی النوم وغیرہ عمداً وکذا فی حال مواقعة اھلہ اھ واللہ تعالی اعلم۔ درمختار کے آدابِ استنجاء میں ہے کہ پیشاب اور پاخانہ کی ضرورت کے وقت قبلہ رخ ہو کر یا اس کی طرف پیٹھ کر کے بیٹھنا مکروہِ تحریمی ہے اور اگر استنجاء کے لئے بیٹھنا پڑے تو مکروہ نہیں۔ ردالمحتار میں ہے لم یکرہ یعنی مکروہ تحریمی نہیں اس لئے کہ منیۃ المصلی میں ہے استنجاء کرتے وقت قبلہ کی طرف منہ نہ کرنا مستحب ہے، بحث غسل میں گزرا ہے کہ غسل کرنے میں ادب اور مستحب یہ ہے کہ قبلہ کی طرف منہ نہ کرے، کیونکہ وہ غالباً کشفِ عورت کے ساتھ ہوگا (یعنی غسل کرتے وقت اسی کی شرمگاہ ننگی ہوگی حتی کہ اگر شرمگاہ پوشیدہ اور ڈھکی ہوئی ہو تو کچھ حرج نہیں) اور ان کے اس کہنے کی وجہ سے نیند وغیرہ میں دانستہ طور پر قبلہ کی طرف پاؤں پھیلانا مکروہ ہے اسی طرح اپنی بیوی سے ہمبستری کے وقت (پاؤں پھیلانا)۔ (ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۱۱: ۶ ربیع الثانی ۱۳۱۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں اکثر مساجد میں رنڈیاں چراغ جلاتی ہیں آیا انکا چراغ مسجد میں جلانا جائز ہے یا نا جائز؟

الجواب: اس قوم کی عادت سنی گئی کہ ایسے مصارفِ خیر میں جو کچھ صرف کریں اپنے مال خبیث سے نہیں ہوتا بلکہ قرض لے کر صرف کیا جاتا اور اس کا معاوضہ اپنے مال سے دیا جاتا ہے اور اگر ایسا ہے جب تو اس کے جواز میں اصلاً شبہ نہیں اور اس امر میں کہ یہ صرف اپنے

مال سے نہیں قرض سے ہے اس کا قول مقبول و مسموع ہے کما نص علیه فی الهندیة من الکراهیة وغیرها وبیناه فی فتاونا جیسا کہ

1 درمختار کتاب الطهارة فصل الاستنجاء مطبع مجتبائی دہلی ۱ / ۵۷ 2 ردالمحتار کتاب الطهارة فصل الاستنجاء داراحیاء التراث العربی بیروت ۱ / ۲۲۷

Volume 23 Fatawa Razawiyyah

The clarification for this is found in Fatawa Alamgiri under the discussion of Makruh (disliked) things etc., and we have explained it in our Fatawa. (T) And if this is not the case, rather they received that oil or lamp specifically as wages for forbidden acts, then they are haram (forbidden). Similarly, if someone buys with their forbidden wealth in such a way that they presented the haram wealth before the seller to give oil in exchange for it, and the seller gave it, and the buyer gave that same haram wealth as the price, then according to the fatwa-issued opinion of Imam Karkhi, the purchased item is haram and filthy. However, if it was not like this, but rather oil etc. was purchased generally without showing any haram wealth, and at the time of paying the price, that same haram wealth was given—as is the common practice in buying and selling—then according to two corrected and fatwa-issued opinions, the purchased item is halal (permissible).

كما بينه في الدرالمختار واوضحه الامام عبدالغنى النابلسى في الحديقة الندية وفصلناه في الحظر من فتاؤنا۔	**As explained in 'al-Durr al-Mukhtar' and elucidated by Imam Abd al-Ghani al-Nabulsi in 'al-Hadiqa al-Nadiyya', and we have explained it in detail in the section on Prohibition and Permissibility (Hazar-o-Ibahat) of our Fatawa. (T)**

And if the condition is unknown, then the fatwa is for permissibility and piety is for avoidance.

كما افاده فى الهندية عن الذخيرة عن الامام محمد رضى الله تعالى عنه واوضحنا فى فتاؤنا بما يتعين المراجعة اليه۔ والله سبحانه وتعالى اعلم۔	**As stated in 'al-Hindiyya' quoting 'al-Dhakhira' from Imam Muhammad (may Allah be pleased with him), and we have clarified it in our Fatawa in a manner that referring back to it makes it determined. And Allah, the Exalted, knows best. (T)**

Question 112 & 113: From the country of Bengal, district Comilla, Post Office Chandpur, sent by Munshi Abdur Rahman, 19 Rabi-al-Akhir 1317 AH.

What do the scholars of religion say regarding these matters: (1) Is it permissible for a few people in a gathering to recite the Holy Quran together in a loud voice or a low voice, or not? (2) For several people to recite the Holy Quran together in such a way that one person starts half or a quarter of a surah or one or two verses, and the

remaining people complete the remaining verses until the end of the surah—is this practice of mixing voices permissible or not? Explain with evidence and references.

फ़तावा आलमगीरी में कराहत आदि की चर्चा में इसका स्पष्टीकरण है और हमने अपने फ़तावा में इसका वर्णन किया है। (त) और यदि यह स्थिति न हो बल्कि उन्हें वह तेल या चिराग विशेष रूप से निषिद्ध कार्यों के पारिश्रमिक के रूप में मिला हो, तो वे हराम हैं। इसी प्रकार यदि कोई अपने हराम धन से इस प्रकार खरीदे कि उसने विक्रेता के सामने वह हराम माल पेश किया कि इसके बदले में उदाहरण के तौर पर तेल दे दे, और उसने दे दिया, और खरीदार ने वही हराम माल कीमत के रूप में दिया, तो इमाम कर्खी के मुफ़्ती-बेह (जिस पर फ़तवा दिया गया है) कथन के अनुसार वह खरीदी हुई वस्तु हराम और खबीस (अपवित्र) है। और यदि ऐसा नहीं है बल्कि तेल आदि सामान्यतः बिना किसी हराम माल को दिखाए खरीदा गया और कीमत देते समय वही हराम माल दिया गया—जैसा कि खरीद-बिक्री का सामान्य दस्तूर है—तो दो सही और मुफ़्ती-बेह कथनों के अनुसार वह खरीदी हुई चीज़ हलाल है।

كما بينه في الدرالمختار واوضحه الامام عبدالغنى النابلسى في الحديقة الندية وفصلناه في الحظر من فتاؤنا۔	**जैसा कि 'अद-दुर्र अल-मुख्तार' में इसका वर्णन किया गया और इमाम अब्दुल गनी नाबलुसी ने इसे 'अल-हदिक़ा अन-नदिया' में स्पष्ट किया, और हमने अपने फ़तावा के'हज़र-ओ-इबाहात' (निषेध और अनुमति) की चर्चा में इसे विस्तार से बयान कर दिया है। (त)**

और यदि स्थिति ज्ञात न हो तो फ़तवा अनुमति (जवाज़) का है और परहेज़गारी (तक़वा) बचने में है।

كما افاده فى الهندية عن الذخيرة عن الامام محمد رضى اللہ تعالى عنہ واوضحنا فى فتاؤنا بما يتعين المراجعة اليہ۔ واللہ سبحانہ وتعالى اعلم۔	**जैसा कि 'फ़तावा आलमगीरी' में इमाम मोहम्मद (रज़ियल्लाहु अन्हु) की 'ज़खीरा' के हवाले से इसका लाभ पेश किया गया है और हमने अपने फ़तावा में इसे इस तरह स्पष्ट किया है कि उसकी ओर लौटने से वह निर्धारित हो जाता है। और अल्लाह तआला पवित्र, सर्वोच्च और सब कुछ जानने वाला है। (त)**

मसला ११२ और ११३: मुल्क बंगाल, जिला कोमिला, डाकखाना चाँदपुर, प्रेषक मुंशी अब्दुल रहमान, १९ रबी अल-आख़िर १३१७ हिजरी।

धर्म के विद्वान इन मसलों के बारे में क्या फ़रमाते हैं कि: (१) एक महफ़िल में कुछ लोग मिलकर कुरआन मजीद को ऊँची आवाज़ या धीमी आवाज़ में साथ-साथ पढ़ना जायज़ है या नहीं? (२) कुरआन मजीद को कई लोग मिलकर इस तरह पढ़ना कि एक व्यक्ति किसी सूरत का आधा या चौथाई हिस्सा या एक-दो आयतें शुरू कर दे और बाकी लोग सूरत के अंत तक बाकी आयतें खत्म करें—तो आवाज़ मिलाकर इस तरह का पाठ जायज़ है या नहीं? दलील और हवाले के साथ स्पष्ट करें।

पृष्ठ ३५२/७६८

فتاوٰی عالمگیری بحث کراہت وغیرہ میں اس کی تصریح ہے اور ہم نے اپنے فتاوٰی میں اس کو بیان کیا ہے۔ت) اور اگر یہ صورت نہ ہو بلکہ وہ تیل یا چراغ بعینہ انہیں اجرت افعال محرمہ میں ملے ہیں تو حرام ہیں،اسی طرح اگر اپنے حرام مال سے یوں خریدے کہ وہ مالِ حرم بائع کے سامنے پیش کیا کہ اس کے عوض مثلاً تیل دے دے اس نے دے دیا اس نے وہی مالِ حرام ثمن میں دیا جب بھی امام کرخی کے قول مفتی بہ پر وہ خریدی ہوئی چیز حرام و خبیث اور اگر ایسا نہیں بلکہ مطلقاً تیل وغیرہ بغیر کسی مالِ حرام کے دکھائے خریدا اگر قیمت دیتے وقت وہی مالِ حرام دیا جیسا کہ غالب خرید و فروخت کا یہی دستور ہے تو دو قول مصحح و مفتی بہ پر وہ چیز خرید کردہ حلال ہے۔

كما بينه في الدرالمختار واوضحه الامام عبدالغنی النابلسی في الحديقة الندية وفصلناه في الحظر من فتاؤنا۔

جیسا کہ در مختار میں اس کا بیان فرمایا اور امام عبدالغنی نابلسی نے اس کو 'الحدیقۃ الندیۃ' میں واضح فرمایا اور ہم نے اپنے فتاوٰی کی بحث حظر و اباحت میں اس کو مفصل بیان کر دیا ہے (ت)

اور اگر حالت معلوم نہ ہو تو فتوٰی جواز اور تقوٰی احتراز۔

کما افادہ فی الھندیۃ عن الذخیرۃ عن الامام محمد رضی اللہ تعالٰی عنہ واوضحنا فی فتاوٰنا بما یتعین المراجعۃ الیہ۔ واللہ سبحانہ وتعالٰی اعلم۔

جیسا کہ فتاوٰی عالمگیری بحوالہ ذخیرہ امام محمد رضی اللہ تعالٰی عنہ نے اس کا افادہ پیش کیا اور ہم نے اپنے فتاوٰی میں اسے ایسے طریقہ سے واضح کیا کہ اس کی طرف مراجعت سے وہ متعین ہو جاتا ہے، اور اللہ تعالٰی پاک برتر اور سب کچھ جاننے والا ہے۔ (ت)

مسئلہ ۱۱۲ و ۱۱۳: از ملک بنگالہ ضلع کمرالہ ڈاکخانہ چاند پور مرسلہ منشی عبد الرحمن ۱۹ ربیع الآخر ۱۳۱۷ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین ان مسائل میں کہ: (۱) ایک مجلس میں چند آدمی ہو کر قرآن مجید ساتھ آواز بلند کے یا یا خفی کے پڑھنا جائز ہے یا نہیں؟ (۲) قرآن مجید کو چند آدمی مل کر اس طور پر پڑھنا کہ ایک آدمی کوئی سورت کے نصف یا ربع یا ایک دو آیت شروع کر دے باقی آیتوں کو باقی لوگ انتہائے سورت تک ختم کر دیں پس میں آواز ملا کر تقریر جائز ہے یا نہیں؟ بینوا بالدلیل مع حوالہ

Volume 23 Fatawa Razawiyya

Write with research [referencing books with evidence] so that you are surely entitled to reward. - T

The Answer:

(1) When the Holy Quran is recited, it is obligatory (Fard) to listen to it attentively and remain silent:

Allah Almighty said: "And when the Quran is recited, listen to it and be silent that you may receive mercy." (Allah Almighty said: When the Holy Quran is recited, listen to it attentively and maintain silence so that mercy may be shown to you. - T)

Scholars differ on whether this listening and silence is an individual obligation (Fard al-Ayn), meaning it is mandatory for everyone present in a gathering such that anyone who speaks contrary to it will be committing a forbidden act and a sin, or if it is a communal obligation (Fard al-Kifaya), meaning if one person sits silently and listens attentively, the obligation is removed from the rest. The second view is broader, and the first is more precautionary.

[In Radd al-Muhtar, in the commentary of al-Munyah]: "The principle is that listening to the Quran is a communal obligation (Fard al-Kifaya), because it is to fulfill its right by being attentive towards it and not wasting it, and this is achieved by the silence of some, etc." Al-Hamawi narrated from his teacher, the Chief Justice Yahya, famous as Manqari-Zadah, that he has a treatise in which he researched that listening to the Quran is an individual obligation (Fard al-Ayn).

[Explanation of the above]: The second view has more breadth and room, while the first view has more precaution. In Radd al-Muhtar, referring to the commentary of al-Munyah, it is stated: "The principle is that listening to the Holy Quran is (legally) a communal obligation so that its right is established. Its form is to be completely attentive towards it and not let it be wasted, and this objective is achieved even by the silence of some, etc." Allama al-Hamawi narrated from his teacher, the Chief Justice Yahya (who was famous as Manqari-Zadah), that he conducted research in his treatise stating that listening to the Holy Quran is an individual obligation. (T)

I say: And with the guidance of Allah Almighty. (T) [It is] evident.

---

1 Al-Quran al-Karim 7 / 204 2 Durr al-Mukhtar, Book of Prayer, Chapter on Recitation, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1 / 366-367

जिल्द २३ फ़तावा रज़विया

उक्तुब तुजरु बिल-तह्क़ीक़ (पुस्तकों के हवाले से दलील के साथ बयान करो ताकि निश्चित रूप से अजर व सवाब के हकदार करार पाओ। - त)

जवाब:

(१) जब कुरआन मजीद पढ़ा जाए, उसे कान लगाकर गौर से सुनना और खामोश रहना फ़र्ज़ है:

अल्लाह तआला ने इरशाद फरमाया: "व-इज़ा कुरी-अल-कुरआनु फ़स्तमिऊ लहू व-अनसितू ल-अल्लकुम तुरहमून" (अल्लाह तआला ने इरशाद फरमाया: जब कुरआन मजीद पढ़ा जाए तो उसे कान लगाकर (गौर से) सुनो और खामोशी अख्तियार करो ताकि तुम पर रहम किया जाए। - त)

उलमा में इख्तिलाफ है कि यह सुनना और खामोश रहना 'फ़र्ज़-ए-ऐन' है कि महफिल में जितने लोग हाजिर हों सब पर लाज़िम है कि उनमें जो कोई इसके खिलाफ कुछ बात करे वह हराम और गुनहगार होगा, या 'फ़र्ज़-ए-किफाया' है कि अगर एक शख्स गौर से मुतवज्जह होकर खामोश बैठा रहा है तो बाकी पर से फर्जियत साक़ित हो जाएगी। दूसरा कौल अधिक गुंजाइश वाला है और पहला अधिक एहतियात वाला है।

[रद अल-मुह्तार फ़ी शरह अल-मुन्या में]: "अस्ल यह है कि कुरआन सुनना फर्ज-ए-किफाया है क्योंकि यह उसके हक की अदायगी के लिए है कि उसकी तरफ मुतवज्जह रहा जाए और उसे ज़ाया न किया जाए, और यह कुछ लोगों की खामोशी से हासिल हो जाता है, इल्ख। अल-हमवी ने अपने उस्ताद क़ाज़ी-अल-क़ुज़ात यह्या (जो मनकारी ज़ादा के नाम से मशहूर थे) से नकल किया है कि उनका एक रिसाला है जिसमें उन्होंने तहकीक फरमाई कि कुरआन सुनना फर्ज-ए-ऐन है।"

[उपरोक्त की व्याख्या]: दूसरे कौल में ज्यादा विस्तार और गुंजाइश है जबकि पहले कौल में ज्यादा एहतियात है। रद अल-मुह्तार में शरह मुन्या के हवाले से फरमाया: असल यह है कि कुरआन मजीद सुनना (शरई तौर पर) फर्ज-ए-किफाया है ताकि उसका हक कायम हो जाए। इसकी सूरत यह है कि उसकी तरफ पूरी तरह मुतवज्जह हो, उसे जाया न करे और कुछ लोगों के खामोश रहने से भी यह मकसद हासिल हो जाता है इल्ख। अल्लामा हमवी ने अपने उस्ताद काजी-अल-कुजात यह्या से (जो मनकारी जादा के नाम से मशहूर थे) नकल किया है कि उन्होंने अपने रिसाले में तहकीक फरमाई कि कुरआन मजीद का सुनना फर्ज-ए-ऐन है। (त)

अकुलु: व-बिल्लाहि अल-तौफीक (मैं अल्लाह तआला की तौफीक से कहता हूँ। त) जाहिर

---

१ अल-कुरआन अल-करीम ७/२०४ २ दुर-ए-मुख्तार किताब अल-सलात फ़स्ल फ़िल-क़िरात दार इहया अल-तुरास अल-अरबी बैरुत १/३६६-३६७

اُکتُب تُؤجَروا بِالتَّحقیق (بحوالہ کتب دلیل کے ساتھ بیان کرو تاکہ یقینی طور پر اجر و ثواب کے مستحق قرار پاؤ۔ت)

الجواب:

(۱) قرآن مجید پڑھا جائے اسے کان لگا کر غور سے سننا اور خاموش رہنا فرض ہے:

قال اللہ تعالیٰ "وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ" 1 ۔ اللہ تعالیٰ نے ارشاد فرمایا: جب قرآن مجید پڑھا جائے تو اسے کان لگا کر (بغور) سنو اور خاموشی اختیار کرو تاکہ تم پر رحم کیا جائے۔ (ت)

علماء کو اختلاف ہے کہ یہ استماع و خاموشی فرضِ عین ہے کہ جلسہ میں جس قدر حاضر ہوں سب پر لازم ہے کہ ان میں جو کوئی اس کے خلاف کچھ بات کرے مرتکبِ حرام و گنہگار ہوگا یا فرضِ کفایہ ہے کہ اگر ایک شخص بغور متوجہ ہو کر خاموش بیٹھا رہا ہے تو باقی پر سے فرضیت ساقط، ثانی اوسع اور اول احوط ہے۔

فی ردالمحتار فی شرح المنیۃ والاصل ان الاستماع للقرآن فرض کفایۃ لانہ لاقامۃ حقہ بان یکون ملتفتا الیہ غیر مضیع وذلک یحصل بانصات البعض الخ نقل الحموی عن استاذہ قاضی القضاۃ یحیی شہیرۃ بمنقاری زادہ ان لہ رسالۃ حقق فیہا ان استماع القرآن فرض عین 2 ۔

دوسرے قول میں زیادہ وسعت اور گنجائش ہے جبکہ پہلے قول میں زیادہ احتیاط ہے رد المحتار میں شرح منیہ کے حوالے سے فرمایا اصل یہ ہے کہ قرآن مجید سننا (شرعاً) فرض کفایہ تاکہ اس کا حق قائم ہو جائے اس کی صورت یہ ہے کہ اس کی طرف ہمہ تن متوجہ ہو اس کو ضائع نہ کرے

اور بعض کے خاموش رہنے سے بھی یہ مقصد حاصل ہو جاتا ہے الخ۔ علامہ حموی نے اپنے استاذ قاضی القضاۃ یحیی سے (جو منقاری زادہ کے نام سے مشہور تھے) نقل کیا ہے کہ انھوں نے اپنے رسالہ میں تحقیق فرمائی کہ قرآن مجید کا سننا فرض عین ہے۔ (ت)

اقول: وباللہ التوفیق (میں اللہ تعالیٰ کے توفیق دینے سے کہتا ہوں۔ ت) ظاہر

---

1 القرآن الکریم ۷ / ۲۰۴ 2 درمختار کتاب الصلوۃ فصل فی القرأۃ داراحیاء التراث العربی بیروت ۱ / ۳۶۶-۳۶۷

Fatawa Razawiya Volume 23

And Allah Almighty knows best, if a person is reciting the Great Quran aloud for themselves, and the rest of the people are not gathered to listen to it, but are busy with their various affairs, and one person is sitting near the reciter listening attentively, then the right has been fulfilled; there is no blame on the others. However, if they are all gathered in one assembly for that single purpose, then it is necessary for all of them to listen, just as in congregational prayer where listening and remaining silent is an individual obligation (fard) on every follower, or just as in a sermon assembly (khutbah) where one person is the reminder (speaker) and the others are in that single capacity of receiving the collective reminder; then by consensus, it is obligatory for all of them to listen. It is not sufficient for some to listen. When listening to human speech in a reminder is an individual obligation (fard-e-ayn) for all those present, then listening to the Word of Allah is even more so.

[Table Content] Arabic Text: There will be no distinction in the obligatoriness of the sermon (Khutbah) based on the command of Allah Almighty: "Hasten to the remembrance of Allah" (62:9). This is contrary to recitation (Tilawat) because the relied-upon position is that listening to every sermon is obligatory, whether it is the sermon for the completion of the Quran (Khatm-e-Quran) or the marriage sermon (Nikah), as mentioned in Radd al-Muhtar and other major books. If we apply the two opinions to the two situations we mentioned, harmony between the two statements will be achieved.

Urdu Text: There will be no distinction made in the hearing of the sermon being obligatory due to the command issued in Allah Almighty's own statement: "Hasten to the remembrance of Allah" (Go quickly towards the remembrance of Allah (sermon)). This is unlike recitation, because in the hearing of a sermon, every sermon is included and hearing it is mandatory, whether it be the sermon for the completion of the Quran or the marriage sermon, as recorded in Fatawa Shami and other major books. If we apply the two opinions to these two situations which we have (previously) described, then harmony will be created between both statements. (T)

In any case, there is no doubt that respecting and preserving the sanctity of the Great Quran is mandatory, and idle talk or noise during it is forbidden and impermissible. Thus, in the first scenario where the objective is recitation and completion of the Quran, if it is not meant to be heard by those present, if everyone reads quietly so that one's voice does not reach the other, then it is the essence of

etiquette and the best way, which is mandatory. What can be said about its beauty! And if a few people are reciting aloud, and in the same way, one or a few Muslims are listening attentively near a reciter, and there is such a distance between them that one's voice does not distract the other's attention, then according to the more expansive opinion, there is no harm in this either. But if there is no one to listen, or some people's recitation is heard by some individuals while others' is not heard by anyone, or nearby voices are diverse and different such that listening to them separately is not possible, then these situations are unanimously impermissible and...

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

यह है, और अल्लाह तआला बेहतर जानता है, कि अगर कोई व्यक्ति अपने लिए महान क़ुरआन का पाठ (तिलावत) ऊंची आवाज़ में कर रहा है, और बाकी लोग उसे सुनने के लिए एकत्र नहीं हुए हैं बल्कि अपने अलग-अलग कामों में लगे हैं, और एक व्यक्ति क़ारी के पास बैठकर ध्यान से सुन रहा है, तो हक़ अदा हो गया, बाकियों पर कोई दोष नहीं है। और अगर वे सब उसी एक मक़सद के लिए एक सभा में एकत्र हैं, तो उन सभी के लिए सुनना अनिवार्य (लाज़िम) होना चाहिए, जिस तरह नमाज़ में जमाअत के मुक़्तदियों पर कि हर व्यक्ति पर सुनना और चुप रहना अलग-अलग फ़र्ज़ है, या जिस तरह ख़ुत्बे की सभा कि उनमें एक व्यक्ति याद दिलाने वाला (वक्ता) है और बाकियों के लिए यही एक हैसियत है कि वह सामूहिक उपदेश है, तो सर्वसम्मति से उन सब पर सुनना फ़र्ज़ है, न कि यह कि कुछ का सुनना काफी हो। जब उपदेश में इंसान की बात सुनना सभी उपस्थित लोगों पर फ़र्ज़-ए-ऐन हुआ, तो अल्लाह के कलाम (वाणी) को सुनना तो प्राथमिकता के आधार पर (बद्रजा-ए-औला) अनिवार्य होगा।

[तालिका सामग्री] अरबी पाठ: ख़ुत्बे की अनिवार्यता में अल्लाह तआला के इस आदेश "फ़ास्अउ इला ज़िक्रिल्लाह" (62:9) के कारण कोई अंतर नहीं किया जाएगा। इसके विपरीत तिलावत (क़ुरआन पाठ) के मामले में ऐसा नहीं है, क्योंकि विश्वसनीय राय यह है कि हर ख़ुत्बे का सुनना अनिवार्य है, चाहे वह ख़त्म-ए-क़ुरआन का ख़ुत्बा हो या निकाह का ख़ुत्बा, जैसा कि रद-अल-मुह्तार आदि बड़ी किताबों में लिखा है। यदि हम दो मतों को उन दो स्थितियों पर लागू करें जिन्हें हमने बयान किया है, तो दोनों कथनों में सामंजस्य स्थापित हो जाएगा।

उर्दू पाठ: ख़ुत्बे का सुनना फ़र्ज़ होने में अल्लाह तआला के अपने इस आदेश "फ़ास्अउ इला ज़िक्रिल्लाह" (अल्लाह तआला के ज़िक्र (ख़ुत्बे) की तरफ जल्दी से जाओ) में आदेश होने के कारण कोई अंतर नहीं किया जाएगा। इसके विपरीत तिलावत के मामले में ऐसा नहीं है, क्योंकि ख़ुत्बे के सुनने में हर ख़ुत्बा शामिल है और सुनना अनिवार्य है, चाहे वह ख़त्म-ए-क़ुरआन का ख़ुत्बा हो या निकाह का ख़ुत्बा, जैसा कि फ़तावा शामी आदि बड़ी किताबों में लिखा है। अगर हम दो मतों को उन दो स्थितियों पर लागू करें जिन्हें हमने (पहले) बयान किया है, तो दोनों मतों में सामंजस्य पैदा हो जाएगा। (त)

बहरहाल, इस बात में कोई संदेह नहीं है कि महान क़ुरआन का सम्मान और उसकी गरिमा बनाए रखना अनिवार्य है, और इसमें व्यर्थ की बातें और शोर करना हराम और नाजायज़ है। अतः पहली स्थिति में जहाँ उद्देश्य तिलावत और ख़त्म-ए-क़ुरआन है, वहाँ यदि उपस्थित लोगों को सुनाना उद्देश्य नहीं है, तो यदि सभी धीरे-धीरे पढ़ें ताकि एक की आवाज़ दूसरे तक न पहुँचे, तो यही शिष्टाचार का सार और सबसे अच्छा तरीका है, जो अनिवार्य है। इसकी खूबी के क्या कहने! और यदि कुछ लोग ऊंची आवाज़ में पढ़ रहे हैं, और इसी तरह क़ारी के पास एक या कुछ मुसलमान ध्यान से सुन रहे हैं, और उनके बीच इतनी दूरी है कि एक की आवाज़ से दूसरे का ध्यान नहीं भटकता, तो व्यापक राय (क़ौल-ए-औसा) के अनुसार इसमें भी कोई हर्ज़ नहीं है। और यदि कोई सुनने वाला नहीं है, या कुछ लोगों की तिलावत कुछ लोग सुन रहे हैं और कुछ की कोई नहीं सुन रहा है, या पास-पड़ोस की आवाज़ें इतनी अलग-अलग और विविध हैं कि उन्हें अलग-अलग सुनना संभव ही नहीं रहा, तो ये स्थितियाँ सर्वसम्मति से नाजायज़ हैं और...

1 अल-क़ुरआन अल-करीम 62 / 9 पृष्ठ 354 का 768

یہ ہے واللہ تعالٰی اعلم کہ اگر کوئی شخص اپنے لئے تلاوت قرآن عظیم بآواز کر رہا ہے اور باقی لوگ اس کے سننے کو جمع ہوئے بلکہ اپنے اغراض متفرقہ میں ہیں تو ایک شخص تالی کے پاس بیٹھا بغور سن رہا ہے ادائے حق ہو گیا باقیوں پر کوئی الزام نہیں، اور اگر وہ سب اسی غرض واحد کے لئے ایک مجلس میں مجتمع ہیں تو سب پر سننے کا لزوم چاہئے جس طرح نماز میں جماعت مقتدیان کہ ہر شخص پر استماع وانصات جداگانہ فرض ہے یا جس طرح جلسہ خطبہ کہ ان میں ایک شخص مذکر اور باقیوں کو یہی حیثیت واحدہ تذکیر جامع ہے تو بالاتفاق ان سب پر سننا فرض ہے نہ یہ کہ استماع بعض کافی ہو جب تذکیر میں کلام بشر کا سننا سب حاضرین پر فرض عین ہوا تو کلام الہی کا استماع بدرجہ اولی۔

[جدول متن] عربی متن: ولا یفرق بافتراض الخطبة و رواد الامر بقوله تعالی "فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ"۱ بخلاف التلاوة فان المعتمد وجوب الاستماع لکل خطبة ولو خطبة ختم القران ولو خطبة النکاح کما في ردالمحتار وغیره من الاسفار وان حملنا القولین علی ما ذکرنا من الصورتین یحصل التوفیق۔

اردو متن: خطبہ کی سماعت فرض ہونے میں اللہ تعالٰی کے اپنے اس ارشاد "فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ" (اللہ تعالیٰ کے ذکر (خطبہ) کی طرف جلدی سے جاؤ) میں امر وارد ہونے سے فرق نہ کیا جائے گا۔ بخلاف تلاوت کے کیونکہ سماع خطبہ میں ہر خطبہ شامل ہے اور سماعت واجب ہے خواہ ختم قرآن کا خطبہ ہو یا خطبہ نکاح ہو جیسا کہ فتاوٰی شامی وغیرہ بڑی کتابوں میں مرقوم ہے۔ اگر ہم دو قولوں کو ان دو صورتوں پر حمل کریں کہ جنہیں ہم نے (پہلے بیان کر دیا تو دونوں اقوال میں موافقت پیدا ہو جائے گی۔ (ت)

بہر حال اس قدر میں شک نہیں کہ قرآن عظیم کا ادب وحفظ حرمت لازم اور اس میں لغو ولغط حرام و ناجائز پس صورت اولیٰ میں جہاں مقصود تلاوت و ختم قرآن ہے۔ نہ حاضرین کو سنانا اگر سب آہستہ پڑھیں کہ ایک کی آواز دوسرے کو نہ جائے تو عین ادب واحسن واجب ہے۔ اس کی خوبی میں کیا کلام، اور اگر چند آدمی بآواز پڑھ رہے ہیں یوں ہی قاری کے پاس ایک یا چند مسلمان بغور سن رہے ہیں اور ان میں باہم اتنا فاصلہ ہے کہ ایک کی آواز سے دوسرے کا دھیان نہیں بٹتا تو قول اوسع پر اس میں بھی حرج نہیں اور اگر کوئی سننے والا نہیں، یا بعض کی تلاوت بعض اشخاص سن رہے ہیں بعض کی کوئی نہیں سنتا یا قریب آوازیں مختلف و مختلف ہیں کہ جدا جدا سننا میسر ہی نہ رہا تو یہ صورتیں بالاتفاق ناجائز و

۱ القرآن الکریم ۶۲ / ۹ صفحہ 354 از 768

Fatawa Razawiya, Volume 23

...are sins, and in the second scenario where the intent is to make others listen, if one acts upon the more cautious opinion, then several people reciting together in a loud voice is explicitly forbidden. Even if one considers the aforementioned reconciliation, this situation still necessitates silence for everyone. Even if we disregard that and take the most lenient view, there is no doubt that this practice is an innovation (Bid'ah) and abominable. Mixing voices is suitable for singing, etc. In the context of the Great Quran, this is a newly emerged matter that has no basis in religion. In its proposal and promotion, there is a valid fear of another great discord (fitna). If reciting the Quran involves making and mixing voices like singing, then such people, accustomed to lowering and raising their voices in places to fit the text to their melodies, will certainly do so. While such modulation might be acceptable in poetry, when applied to the Great Quran, it is absolutely and by consensus forbidden. Therefore, prohibition is necessary in every way. It is stated in al-Alamgiriyyah:

(Arabic)

It is disliked for the people to recite the Quran in unison because it involves abandoning listening and remaining silent, both of which are commanded. [1] (End of quote). I say: From what we have quoted as clarification, it is evident that this narration from al-Qunyah is what ought to be chosen in our current discussion, rather than its other narrations, that there is no harm in gathering for the loud recitation of Surah al-Ikhlas at the completion of the Quran. However, if one person recites and the others listen, that is better. [2] (End of quote). So understand, and Allah, Glorified and Exalted, knows best.

(Urdu Translation)

It is disliked for people to recite the Holy Quran collectively (i.e., without pause) because this involves abandoning listening and abandoning silence, whereas both are commanded. (End of quote). I say that what we have read (before the readers) has made it clear that this narration of al-Qunyah is worth adopting and appropriate for our discussion, not the second narration (in which it is mentioned that) there is no harm in reciting Surah al-Ikhlas in a loud voice in any gathering or assembly at the time of the completion of the Quran. And if one person reads and the rest listen, then this is better. (End of quote). Allah Almighty is Holy, Exalted, and the Most Knowing. (T)

Issue 114: From Baroda, Gujarat state, Maghalwara neighborhood, Nalbandwan square, house of Ustad Gharibullah, servant of the Raja of Baroda, sent by Maulana Muhammad Asrar-ul-Haq Dehlvi, 7 Rajab-ul-Murajab 1317 AH. The most virtuous of

scholars, the most perfect of the perfect, a sign among the signs of Allah, his blessing is from the blessings of Allah, the reviver of religion, the deputy of the leader of the Messengers.

[1] Fatawa Hindiyyah, Kitab al-Karahiya, Chapter Three, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/317. [2] Al-Qunyah al-Munyah li Tatmim al-Ghunya, Kitab al-Karahiya wal Istihsan, Chapter on Recitation and Supplication, printed in Calcutta, India, p. 151.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

...गुनाह हैं और दूसरी सूरत में जहाँ मक़सूद सुनाना है अगर कौले अहतियात पर अमल कीजिए तो चंद आदमियों का मिल कर बुलंद आवाज़ से पढ़ना सरासर हराम है और अगर तौफ़ीक़े मज़कूर पर नज़र की जाए तो जब भी यह सूरत सब पर लज़ूमे ख़ामोشی की है और अगर उससे क़तअ-ए-नज़र करके कौले औसअ ही लीजिए ताहम इस सूरत के बिदअत व शनीअ होने में कलाम नहीं। आवाज़ें मिलाना गाने वग़ैरह के मुनासिब हाल है। क़ुरआन अज़ीम में यह एक नौ-पैदा अम्र है जिसके लिए दीन में कोई असल नहीं और इसकी तजवीज़ व तरवीज में एक और फ़ितना-ए-अज़ीम का अंदेशा-ए-सहीहा है। आवाज़ें बना कर आवाज़ें मिला कर आवाज़ें मिला कर गाने की तरह क़ुरआन पढ़ना होगा तो ऐसे लोग इबारत को अपने लहजों पर मुंतबिक़ करने के लिए जगह-जगह आवाज़ घटाने बढ़ाने के आदी होते हैं नज़्म में ख़ैरियत है क़ुरआन अज़ीम में जब ऐसा उतार-चढ़ाव किया जाएगा क़तअन इजमाअन हराम होगा लिहाज़ा हर तरह से ममानअत ही लाज़िम है। आलमगीरी में है:

(अरबी)

लोगों के लिए क़ुरआन को एक साथ पढ़ना मकरूह है क्योंकि इसमें सुनना और चुप रहना छोड़ना शामिल है, जबकि इन दोनों का हुक्म दिया गया है। [1] (इति)। मैं कहता हूँ: जैसा कि हमने स्पष्टीकरण के रूप में उद्धृत किया है, यह स्पष्ट है कि अल-कुनिया की यह रिवायत हमारी वर्तमान चर्चा में चुनने योग्य है, न कि उसकी अन्य रिवायतें, कि क़ुरआन के समापन पर सूरह इख़्लास को ज़ोर से पढ़ने के लिए इकट्ठा होने में कोई बुराई नहीं है। हालाँकि, यदि एक व्यक्ति पढ़ता है और बाकी सुनते हैं, तो वह बेहतर है। [2] (इति)। तो समझें, और अल्लाह पाक और सर्वोच्च है और सबसे अधिक जानने वाला है।

(उर्दू अनुवाद)

लोगों के लिए क़ुरआन मजीद को जुमला (यानी बग़ैर वक़्फ़ा के) पढ़ना मकरूह है इसलिए कि यह तर्के समाअ और तर्के सुकूत पर मुशतमिल है हालाँकि दोनों मामूर बिही हैं। (इति)। मैं कहता हूँ कि जो कुछ हमने (क़ारईन के रूबरू) पढ़ा उससे ज़ाहिर हो गया कि क़ुनिया की यही रिवायत हमारी इस बहस में इख़्तियार करने के क़ाबिल और मुनासिब है न कि दूसरी रिवायत (कि जिसमें यह आया है कि) ख़त्मे क़ुरआन के वक़्त किसी मज्लिस और इजतिमाअ में सूरह इख़्लास बुलंद आवाज़ से पढ़ने में कोई हरज नहीं और अगर एक शख़्स पढ़े और बाक़ी सुनें तो यह ज़्यादा बेहतर है। (इति)। अल्लाह तआला पाक बरतर और सब से ज़्यादा इल्म वाला है। (त)

मसअला 114: अज़ बड़ौदा मुल्क गुजरात मोहल्ला मग़लवारा नलबंदवान का चौरा मकान उस्ताद ग़रीब उल्लाह मुलाज़िम राजा बड़ौदा मुर्सला मौलवी मुहम्मद इसरारुल हक़ साहब देहलवी 7 रजबुल मुरज्जब 1317 हि. अफ़ज़लुल उलमा व अकमलुल कुमला आयत ममिन आयातिल्लाह बरकतुहू मिन बरकातिल्लाह मुजद्दिद-ए-दीन नायब-ए-सैयदुल मुरसलीन।

[1] फ़तावा हिन्दिया, किताबुल कराहिया, बाब-ए-सालिथ, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर, 5/317। [2] अल-क़ुनिया अल-मुनिया लिततमीम अल-ग़ुनिया, किताबुल कराहिया वल इस्तेहसान, बाबुल क़िराअत वद दुआ, मतबूआ कलकत्ता इंडिया, पेज 151।

पृष्ठ 355/768

گناہ ہیں اور صورت ثانیہ میں جہاں مقصود سنانا ہے اگر قول احوط پر عمل کیجیے تو چند آدمیوں کا معا آواز سے پڑھنا صریح حرام ہے اور اگر توفیق مذکور پر نظر کی جائے تو جب بھی یہ صورت سب پر لزوم خاموشی کی ہے اور اگر اس سے قطع نظر کرکے قول اوسع ہی لیجیے تاہم اس صورت کے بدعت و شنیع ہونے میں کلام نہیں۔ آوازیں ملانا گانے وغیرہ کے مناسب حال ہے۔ قرآن عظیم میں یہ ایک نو پیدا امر ہے جس کے لئے دین میں کوئی اصل نہیں اور اس کی تجویز و ترویج میں ایک اور فتنہ عظیم کا اندیشہ صحیحہ ہے آوازیں بنا کر آوازیں ملا کر آوازیں ملا کر گانے کی طرح قرآن پڑھنا ہوگا تو ایسے لوگ عبارت کو اپنے لہجوں پر منطبق کرنے کے لئے جگہ جگہ آواز گھٹانے بڑھانے کے عادی ہوتے ہیں نظم میں خیریت ہے قرآن عظیم میں جب ایسا اتار چڑھاؤ کیا جائے گا قطعاً اجماعاً حرام ہوگا لہذا ہر طرح سے ممانعت ہی لازم ہے۔ عالمگیری میں ہے:

| یکرہ للقوم ان یقروا القران جملۃ لتضمنھا ترک الاستماع والانصات المامور بھما 1 اھ اقول: وبما قران تبیین ان روایۃ القنیۃ ھذہ ھی التی ینبغی اختیارھا فیما نحن فیہ دون رواتھا الاخری لاباس باجتماعھم علی قراءۃ الاخلاص جھراً عند ختم القران ولو قرأ واحد واستمع الباقون فھو اولی 2 اھ فافھم واللہ سبحانہ وتعالی اعلم۔ | لوگوں کے لئے قرآن مجید کو جملہ (یعنی بغیر وقفہ کے) پڑھنا مکروہ ہے اس لئے کہ یہ ترک سماع اور ترک سکوت پر مشتمل ہے حالانکہ دونوں مامور بہ ہیں اھ میں کہتا ہوں کہ جو کچھ ہم نے (قارئین کے رو برو) پڑھا اس سے ظاہر ہو گیا کہ قنیہ کی یہی روایت ہماری اس بحث میں اختیار کرنے کے قابل اور مناسب ہے نہ کہ دوسری روایت (کہ جس میں یہ آیا ہے کہ) ختم قرآن کے وقت کسی مجلس اور اجتماع میں سورہ اخلاص بلند آواز سے

پڑھنے میں کوئی حرج نہیں اور اگر ایک شخص پڑھے اور باقی سنیں تو یہ زیادہ بہتر ہے اھ۔ اللہ تعالی پاک برتر اور سب سے زیادہ علم والا ہے۔ (ت) |

مسئلہ ۱۱۴: از بڑودہ ملک گجرات محلہ مغلوارہ نعلبندوان کا چورہ مکان استاد غریب اللہ ملازم راجہ بڑودہ مرسلہ مولوی محمد اسرار الحق صاحب دہلوی ۷ رجب المرجب ۱۳۱۷ھ افضل العلماء واکمل الکملاء آیۃ من آیات اللہ برکتہ من برکات اللہ مجدد دین نائب سید المرسلین

1 فتاوی ہندیہ کتاب الکراہیۃ الباب الثالث نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۱۷ 2 القنیۃ المنیۃ لتتمیم الغنیۃ کتاب الکراھیۃ والاستحسان باب القراءۃ والدعاء مطبوعہ کلکتہ انڈیا ص ۱۵۱

صفحہ ۳۵۵ از ۷۶۸

Fatawa Rizwiya Volume 23

May the peace and blessings of Allah be upon him. To the Honorable and Respected Hazrat Maulana Sahib Barelvi, may Allah, the Benefactor, prolong his life over the heads of the believers from among humans and jinn, following the آداب (etiquettes) of humble and submissive salutations. The reason for bothering your presence, the fountainhead of grace, our Qibla and Ka'ba, is that a very big mischief (fitna) has spread here regarding a matter. The decision on this matter here, by both the scholars and the common folk, has been left to the blessed writing of your presence. Therefore, please take the trouble to send an answer with proofs.

[Question]: We praise Him and send blessings upon His Noble Messenger. What do the scholars of religion say in this regard: a person is a preacher, and during the sermon, he recites poems in praise of the prophethood of the Messenger of Allah, peace and blessings be upon him, with a melodious voice; or in the sermon, he recites the translation of Hadiths in verse with a rhythm; and in between, he recites verses of the Holy Quran in an Arabic melody. Will such a reciter be a sinner? And if someone recites the Holy Quran with even a bit of melody, or recites beautiful poems and translations of Hadith in verse, as many children, youths, and elders recite poems loudly, and if those listening to it praise it or say 'Wah Wah' or 'SubhanAllah', will they become disbelievers (kafir) and will their wives be out of their marriage or not? Is this statement correct or wrong? Explain and be rewarded.

[The Answer]: This ruling of declaring someone a disbeliever (takfir) and the dissolution of marriage is clearly wrong and erroneous, strictly rejected, and an unsuitable, blatant slander against the pure Sharia. It is an audacity to unjustly and wrongly declare Muslims as disbelievers. It is obligatory for those who say such things to repent. Reciting the Great Quran with a melodious voice, where the tone is beautiful, attractive, likable, heart-touching, and influential on heedless hearts, is permissible. However, God forbid, the Quranic form should not be changed for the sake of following musical scales; long vowels (mamdood) should not be made short (maqsoor), and short vowels should not be made long. The letters of prolongation (Huruf-e-Madd) should not be given excessively long stretches, which in musical terminology are called 'taan'. Unnecessary nasalization (ghunna) and adding 'noon' should not be done to create a vibrato. In short, no change or distortion should occur in the manner of delivery. Indeed, it is permissible and desirable, rather legally beloved and recommended, even strictly sought after. There has been a consensus (ijma) of scholars on its permissibility and excellence from the time of the

Companions, the Successors, and the Imams of the religion, may Allah be pleased with them all, until today.

It is stated in a Sahih Hadith that the Messenger of Allah, peace and blessings be upon him, says: 'Allah does not listen to anything with such attention and pleasure as He listens to a Prophet with a beautiful voice reciting aloud.'

फतवा रज़विया जिल्द 23

अल्लाह तआला की उन पर कृपा और शांति हो। माननीय और सम्मानित हज़रत मौलाना साहब बरेलवी, अल्लाह उपकारी उन पर ईमान वालों के सिरों पर इंसानों और जिन्नों में से उनकी उम्र को दराज करे, विनम्र और आज्ञाकारी सलाम के आदाब के बाद। आपकी खिदमत में अर्ज़ करने का कारण यही है कि यहाँ एक मामले में बहुत बड़ा फ़साद (विवाद) फैला हुआ है। इसका फ़ैसला यहाँ विद्वानों और आम लोगों ने आपकी मुबारक तहरीर पर रखा है। इसलिए, कृपया तकलीफ फरमाकर दलीलों के साथ इसका उत्तर भेजें।

[प्रश्न]: हम अल्लाह की प्रशंसा करते हैं और उसके महान रसूल पर दुरूद भेजते हैं। इस बारे में धर्म के विद्वान क्या कहते हैं: एक व्यक्ति उपदेशक (वाइज़) है और उपदेश के दौरान रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की नबूवत की प्रशंसा में कविताएँ मधुर स्वर में पढ़ता है; या उपदेश में हदीसों का अनुवाद लय के साथ पद्य में पढ़ता है; और बीच में कुरान शरीफ की आयतों को अरबी लहज़े में पढ़ता है। क्या ऐसा पढ़ने वाला गुनहगार तो नहीं होगा? और यदि कोई व्यक्ति कुरान शरीफ को थोड़ा भी लय के साथ पढ़ेगा या सुंदर कविताएँ और हदीस का अनुवाद पद्य में पढ़ेगा, जैसा कि अक्सर बच्चे, युवा और बुजुर्ग कविताएँ ज़ोर से पढ़ते हैं, और यदि इसे सुनने वाले इसकी प्रशंसा करें या 'वाह वाह' या 'सुभानअल्लाह' कहें, तो क्या वे काफ़िर हो जाएंगे और क्या उनकी पत्नियाँ निकाह से बाहर हो जाएंगी या नहीं? यह बात सही है या गलत? बयान करें और पुण्य कमाएं।

[उत्तर]: तकफ़ीर (काफ़िर घोषित करना) और निकाह खत्म होने का यह हुक्म स्पष्ट रूप से गलत और त्रुटिपूर्ण है, सख्त अस्वीकार्य और पाक शरीयत पर खुला आरोप है। यह मुसलमानों को नाहक गलत तरीके से काफ़िर बनाने का दुस्साहस है। ऐसा कहने वालों पर तौबा करना फ़र्ज़ है। कुरान-ए-अज़ीम को मधुर स्वर में पढ़ना, जिसमें लहज़ा सुंदर, आकर्षक, पसंद किया जाने वाला, दिलकश और गाफिल दिलों पर असर डालने वाला हो, जायज़ है। बशर्ते कि, अल्लाह न करे, संगीत की ताल के लिए कुरान के स्वरूप को बदला न जाए; लंबे स्वरों को छोटा और छोटे स्वरों को लंबा न किया जाए। हुरूफ़-ए-मद को अत्यधिक लंबा न खींचा जाए जिसे संगीत की शब्दावली में 'तान' कहते हैं। कंपन पैदा करने के लिए बेवजह गुन्ना और 'नून' न बढ़ाया जाए। संक्षेप में, अदायगी के तरीके में कोई बदलाव या विकृति न आए। बेशक यह जायज़ और वांछनीय है, बल्कि शरीयत के अनुसार प्रिय और अनुशंसित है, यहाँ तक कि सख्त ताकीद के साथ आवश्यक है। सहाबा, ताबिईन और इमामों

(अल्लाह उन सब से प्रसन्न हो) के समय से आज तक विद्वानों की इस पर सर्वसम्मति (इज्मा) है कि यह जायज़ और अच्छा है।

सही हदीस में है कि रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं: 'अल्लाह तआला किसी चीज़ को इतनी तवज्जो और रज़ा (प्रसन्नता) के साथ नहीं सुनता, जितना वह एक सुंदर आवाज़ वाले नबी को (कुरान) ज़ोर से पढ़ते हुए सुनता है।'

पृष्ठ 356/768

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۳

صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم حضرت مولانا صاحب بریلوی معظمنا و مکر منا ادامہ اللہ المنان علی رؤس اھل الایمان من الانس والجان بطول حیاتہ من بعد آداب تسلیمات خادمانہ دست بستہ معروض خدمت فیضدرجت بوجہ تکلیف دہی جناب قبلہ و کعبہ یہی ہے کہ یہاں ایک بہت بڑا فساد ایک امر میں پھیلا ہوا ہے اور فیصلہ اس کا یہاں علماء و جہلا نے اس قبلہ کی تحریر مبارک پر رکھا ہے لہٰذا جناب تکلیف فرما کر اس کا جواب مع دلائل روانہ فرمائیں۔

نحمدہ و نصلی علی رسولہ الکریم ، کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس باب میں کہ ایک شخص واعظ ہے اور وعظ کے درمیان اشعار مدحیہ نبوت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم خوش الحانی کے ساتھ پڑھتا ہے یا وعظ میں حدیثوں کا ترجمہ لحن کے ساتھ نظم میں پڑھتا ہے اور درمیان میں قرآن شریف کی آیات کا لحن عرب میں پڑھتا ہے۔ آیا اس طرح کا پڑھنے والا گنہگار تو نہ ہوگا؟ اور کوئی شخص قرآن شریف کو ذرا بھی لحن کے ساتھ پڑھے گا یا قصائد حسنہ و ترجمہ حدیث نظم کو جیسے کہ اکثر اطفال و جوان و پیر قصائد وغیرہ زور سے پڑھتے ہیں اور اسی کے سننے والے اگر اس پر تعریف کریں یا واہ واہ یا سبحان اللہ کہیں گے تو کافر ہو جائیں گے اور ان کی عورتیں نکاح سے باہر ہو جائیں گی یا نہیں؟ یہ بات صحیح ہے یا غلط؟ بینوا توجروا

الجواب: یہ حکم تکفیر و زوال نکاح صریح غلط و خطا سخت مردود و ناسزاشرع مطہرہ پر کھلا افتراء مسلمانوں کو ناحق ناروا کافر بنانے پر اجرات ہے۔ ایسا کہنے والوں پر توبہ فرض ہے قرآن عظیم خوش الحانی سے پڑھنا جس میں لہجہ خوشنما و دلکش پسندیدہ، دل آویز، غافل دلوں پر اثر ڈالنے والا ہو، اور معاذ اللہ رعایت اوزان موسیقی کے لئے ہیئت قرآنی کو بدلا نہ جائے، ممدود کا

مقصور مقصور کا ممدود نہ بنایا جائے، حروف مد کو کثیر فاحش کشش جسے اصطلاح موسیقیان میں تان کہتے ہیں نہ دی جائے زمزمہ پیدا کرنے کے لئے بے محل غنہ و نون نہ بڑھا جائے ، غرض طرز ادا میں تبدیل و تحریف راہ نہ پائے بیشک جائز و مرغوب بلکہ شرعاً محبوب و مندوب بلکہ بتاکید اکید مطلوب اعلیٰ درجہ کی زمانہ صحابہ و تابعین و ائمہ دین رضی اللہ تعالیٰ عنہم اجمعین سے آج تک اس کے جواز و استحسان پر اجماع علماء ہے۔ صحیح حدیث میں ہے رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرماتے ہیں : ما اذن اللہ لشیئ ما اذن لنبی حسن الصوت یتغنی | اللہ تبارک و تعالیٰ کسی چیز کو ایسی توجہ و رضا کے ساتھ نہیں سنتا جیسا کسی خوش آواز نبی کے

Fatawa Rizvia, Volume 23

...to recite the Quran beautifully and aloud. (Leading Imams such as Imam Ahmad, Bukhari, Muslim, Abu Dawood, Nasai, and Ibn Majah have narrated this from Hazrat Abu Huraira, may Allah be pleased with him. - T)

In the second Hadith, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says: "Verily, Allah listens more attentively to a person with a beautiful voice reciting the Quran aloud than a master of a singing slave-girl listens to her singing." Narrated by Ibn Majah, Ibn Hibban, and al-Hakim, and he (al-Hakim) said it is authentic according to their (Bukhari and Muslim's) conditions, and al-Bayhaqi, all of them from Fadalah bin 'Ubaid, may Allah be pleased with him. That is, with whatever passion and desire a lover of singing listens to the song of his singing slave-girl, surely Allah Almighty listens with more pleasure, satisfaction, and honor to His servant's recitation of the Quran, who recites it with a beautiful voice and aloud. (Ibn Majah, Ibn Hibban, and al-Hakim have narrated it, and al-Hakim said that this Hadith is authentic according to the criteria of both Bukhari and Muslim, and Imam al-Bayhaqi has also narrated it. All of them narrated it from Hazrat Fadalah bin 'Ubaid, may Allah be pleased with him. - T)

In the third Hadith, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says: "Learn the Book of Allah, be mindful of it, and recite it melodiously." Narrated by Imam Ahmad from 'Uqbah bin 'Amir, may Allah be pleased with him. Learn the Holy Quran and take care of its preservation, and read it in a good tone and pleasing melody. (Imam Ahmad has narrated it with the chain of Hazrat 'Uqbah bin 'Amir, may Allah be pleased with him. - T)

---

1 Sahih al-Bukhari, Book of the Virtues of the Quran, 2/517; Sahih Muslim, Book of the Virtues of the Quran, 1/268; Sunan Abi Dawood, Chapter on how Tartil (measured recitation) in reading is recommended, 1/207. 2 Al-Mustadrak lil-Hakim, Book of the Virtues of the Quran, Dar al-Fikr Beirut, 1/571; Sunan Ibn Majah, Chapter on beautiful voice with the Quran, H.M. Saeed Company Karachi, p. 96; As-Sunan al-Kubra by al-Bayhaqi, Book of Testimonies, Improving the Voice with the Quran, Dar Sadr Beirut, 10/230. 3 Musnad Imam Ahmad bin Hanbal, Hadith of 'Uqbah bin 'Amir, may Allah be pleased with him, Al-Maktab al-Islami Beirut, 4/146.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

...पढ़ने को जो ख़ुश-अलहानी (सुरीली आवाज़) से कलाम-ए-इलाही की तिलावत आवाज़ के साथ करता है। (इमामों जैसे कि इमाम अहमद, बुखारी, मुस्लिम, अबू दाऊद, नसाई और इब्न माजाह ने इसे हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया है। -त)

दूसरी हदीस में है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: "अल्लाह तआला उस शख्स की कुरान की तिलावत को, जो इसे बुलंद और अच्छी आवाज़ में पढ़ता है, उससे कहीं ज़्यादा ध्यान से सुनता है जितना एक गाने का शौकीन अपनी गाने वाली लौंडी का गाना सुनता है।" इसे इब्न माजाह, इब्न हिब्बान और हाकिम ने रिवायत किया है, और हाकिम ने कहा कि यह दोनों (बुखारी व मुस्लिम) की शर्तों पर सही है, और बैहक़ी ने भी, इन सबने फ़ज़ाला बिन उबैद रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया है। यानी जिस शौक़ और रग़बत (इच्छा) से गाने का शौक़ीन अपनी गाने वाली लौंडी का गाना सुनता है, बेशक अल्लाह अज़्ज़वजल उससे कहीं ज़्यादा पसंद, रज़ा और इकराम के साथ अपने बंदे का कुरान सुनता है जो उसे सुरीली आवाज़ और बुलंद स्वर (जह्र) के साथ पढ़े। (इब्न माजाह, इब्न हिब्बान और हाकिम ने इसे रिवायत किया है और हाकिम ने कहा है कि यह हदीस बुखारी और मुस्लिम दोनों की शर्त पर सही है और इमाम बैहक़ी ने भी इसे रिवायत किया है, सबने हज़रत फ़ज़ाला बिन उबैद रज़ियल्लाहु अन्हु के हवाले से इसे रिवायत फ़रमाया है। -त)

तीसरी हदीस में है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: "अल्लाह की किताब सीखो, इसकी हिफ़ाज़त करो और इसे सुरीले अंदाज़ में पढ़ो।" इमाम अहमद ने हज़रत उक़्बा बिन आमिर रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया है। कुरान मजीद सीखो और उसकी देखभाल (हिफ़ाज़त) रखो, उसे अच्छे लहज़े और पसंदीदा सुरीली आवाज़ (अलहान) में पढ़ो। (इमाम अहमद ने हज़रत उक़्बा बिन आमिर रज़ियल्लाहु अन्हु की सनद से इसे रिवायत किया है। -त)

---

1 सहीह अल-बुखारी, किताब फ़ज़ाइल अल-कुरान, 2/517; सहीह मुस्लिम, किताब फ़ज़ाइल अल-कुरान, 1/268; सुनन अबी दाऊद, बाब: क़िरात में तरतील (ठहर कर पढ़ना) कैसे मुस्तहब है, 1/207। 2 अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताब फ़ज़ाइल अल-कुरान, दार अल-फ़िक्र बेरुत, 1/571; सुनन इब्न माजाह, बाब: कुरान के साथ अच्छी आवाज़ के बारे में, एच.एम. सईद कंपनी कराची, पृ. 96; अस-सुनन अल-कुबरा लिल-बैहक़ी, किताबुश शहादात, तहसीन अल-सौत अल-

कुरान, दार सादिर बेरुत, 10/230। 3 मुसनद इमाम अहमद बिन हंबल, हदीस उ़क़्बा बिन आमिर रज़ियल्लाहु अन्हु, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरुत, 4/146।

पृष्ठ 357/768

بالقرآن یجھر بہ۔ رواہ الائمۃ احمد والبخاری ومسلم وابوداؤد والنسائی وابن ماجۃ عن ابی ھریرۃ رضي اللہ تعالی عنہ۔ پڑھنے کو جو خوش الحانی سے کلام الٰہی کی تلاوت بآواز کرتا ہے۔ (ائمہ کرام مثلاً امام احمد، بخاری، مسلم، ابو داؤد، نسائی اور ابن ماجہ نے اس کو حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا ہے۔ت)

دوسری حدیث میں ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: للہ اشدا ذنا الی الرجل احسن الصوت بالقرآن یجھر بہ من صاحب القینۃ الی قینۃ، رواہ ابن ماجۃ وابن حبان والحاکم وقال صحیح علی شرطھما والبیھقي کلھم عن فضالۃ بن عبید رضي اللہ تعالی عنہ۔ یعنی جس شوق و رغبت سے گانے کا شوقین اپنی گائن کنیز کا گانا سنتا ہے بیشک اللہ عزوجل اس سے زیادہ پسند و رضا واکرام کے ساتھ اپنے بندے کا قرآن سنتا ہے جو اسے خوش آوازہی سے جہر کے ساتھ پڑھے (ابن ماجہ ، ابن حبان اور حاکم نے اس کو روایت کیا ہے اور حاکم نے کہا ہے کہ یہ حدیث بخاری و مسلم دونوں کی شرط پر صحیح ہے اور امام بیہقی نے بھی اس کو روایت کیا ہے تمام نے حضرت فضالہ بن عبید رضی اللہ تعالٰی عنہ کے حوالے سے اس کو روایت فرمایا ہے۔(ت)

تیسری حدیث میں ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: تعلموا کتاب اللہ وتعاھدوہ وتغنوا بہ ، رواہ الامام احمد عن عقبۃ بن عامر رضي اللہ تعالی عنہ۔ قرآن مجید سیکھو اور اس کی نگہداشت رکھو اسے اچھے لہجے پسندیدہ الحان سے پڑھو، (امام احمد نے حضرت عقبہ بن عامر رضی اللہ تعالٰی عنہ کی سند سے اس کو روایت کیا ہے۔ت)

1 صحیح البخاری کتاب فضائل القرآن ۲/ ۵۱۷ و صحیح مسلم کتاب فضائل القرآن ۱/ ۲۶۸، سنن ابی داؤد باب کیف یستحب الترتیل فی القرائۃ ۱/ ۲۰۷ 2 المستدرک للحاکم کتاب فضائل القرآن دارالفکر بیروت ۱/ ۵۷۱، سنن ابن ماجہ باب فی حسن الصوت بالقرآن ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۹۶، السنن الکبری للبیہقی کتاب الشہادات تحسین الصوت القرآن دار صادر بیروت ۱۰/ ۲۳۰ 3 مسند امام احمد بن حنبل حدیث عقبہ بن عامر رضی اللہ تعالیٰ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۴/ ۱۴۶

Fatawa Rizwia Volume 23

In the fourth Hadith, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

| (Arabic) Beautify the Quran with your voices, for a beautiful voice increases the beauty of the Quran. - Narrated by ad-Darimi in his Sunan and Muhammad bin Nasr in Kitab as-Salat with the wording 'hassinu' [beautify], and with both wordings narrated by al-Hakim in al-Mustadrak; all of them narrated from al-Bara' bin 'Azib (may Allah be pleased with him). | (Urdu Translation) Beautify the Quran with your voices, for a pleasant voice increases the beauty of the Quran. (Imam ad-Darimi narrated it in his Sunan and Muhammad bin Nasr in Kitab as-Salat with the words 'hassinu' [beautify], and with both versions, Imam al-Hakim narrated it in al-Mustadrak; they all narrated it on the authority of al-Bara' bin 'Azib, may Allah Almighty be pleased with him. — T) |

In five authentic, exalted 'marfu' Hadiths, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

| (Arabic) He who does not recite the Quran melodiously is not of us. - Narrated by al-Bukhari from Abu Hurairah, and Abu Dawud from Abu Lubabah 'Abd al-Mundhir. Similar reports are narrated by Ahmad and Ibn Hibban from Sa'd bin Abi Waqqas, and by al-Hakim from him (Sa'd), and from 'A'ishah and Ibn 'Abbas (may Allah be pleased with them all). | (Urdu Translation) He who does not recite the Quran in a beautiful voice is not upon our way. (Imam al-Bukhari narrated this from Hazrat Abu Hurairah, while Imam Abu Dawud narrated it from Hazrat Abu Lubabah 'Abd al-Mundhir. Furthermore, he narrated it like Imam Ahmad and Ibn Hibban from Hazrat Sa'd bin Abi Waqqas, and al-Hakim narrated it from him, meaning Sa'd bin Abi Waqqas, from Sayyidah 'A'ishah Siddiqah, and from Hazrat Ibn 'Abbas (from all three); may Allah Almighty be pleased with them all. — T) |

In the tenth Hadith, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

| (Arabic) Indeed, this Quran was revealed with sorrow. | (Urdu Translation) Verily, this Quran was revealed with grief and sorrow. |

---

1 Sunan ad-Darimi, Chapter 33: Reciting the Quran Melodiously, Hadith 3504, Nashr as-Sunnah Multan, 2/440; Al-Mustadrak lil-Hakim, Book: Virtues of the Quran, Dar al-

Fikr Beirut, 1/575. 2 Kanz al-Ummal, citing ad-Darimi, Ibn Nasr, Hadith 22652, Mu’assasat ar-Risalah Beirut, 8/205. 3 Sahih al-Bukhari, Book of Tawheed, 2/1123; Sunan Abi Dawud, Chapter: Desirability of Tarteel in the Quran, 1/207; Musnad Ahmad bin Hanbal, 1/172; Kanz al-Ummal, Hadith 22669, 8/205; Al-Mustadrak lil-Hakim, Book: Virtues of the Quran, 1/569.

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 23

चौथी हदीस में है, अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

| (अरबी) कुरान को अपनी आवाजों से सजाओ, क्योंकि अच्छी आवाज़ कुरान की सुंदरता को बढ़ा देती है। - इमाम दारमी ने अपनी सुनन में और मुहम्मद बिन नस्र ने किताबुस-सलात में 'हस्सिनू' के शब्दों से इसे रिवायत किया है और दोनों शब्दों के साथ इमाम हाकिम ने मुस्तदरक में रिवायत किया है, और इन सब ने बारा बिन आज़िब रज़ियल्लाहु अन्हु के हवाले से इसे रिवायत किया है। | (उर्दू अनुवाद) कुरान को अपनी आवाजों से ज़ीनत दो कि खुश आवाज़ कुरान का हुस्न बढ़ा देती है। (इमाम दारमी ने अपनी सुनन में और मुहम्मद बिन नस्र ने किताबुस-सलात में 'हस्सिनू' के शब्दों से इसे रिवायत किया है और दोनों लफ़्ज़ों से इमाम हाकिम ने मुस्तदरक में रिवायत किया है और सब ने बारा बिन आज़िब रज़ियल्लाहु अन्हु के हवाले से इसको रिवायत किया है। - त) |

पाँच सहीह मरफ़ू हदीसों में है, अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

| (अरबी) वह हममें से नहीं है जो कुरान को मधुर आवाज़ में न पढ़े। - इमाम बुखारी ने इसे हज़रत अबू हुरैरा से रिवायत किया है, और अबू दाऊद ने हज़रत अबू लुबाबा अब्दुल मुन्ज़िर से। साथ ही उन्होंने इमाम अहमद और इब्न हिब्बान की तरह हज़रत साद बिन अबी वक़्क़ास से भी रिवायत की है, और हाकिम ने उनसे यानी साद बिन अबी वक़्क़ास, सैयदा आयशा सिद्दीका और हज़रत इब्न अब्बास (तीनों) से रिवायत की है। | (उर्दू अनुवाद) हमारे तरीके पर नहीं जो कुरान खुश अलहानी से आवाज़ बना कर न पढ़े। (इमाम बुखारी ने इसको हज़रत अबू हुरैरा से रिवायत किया जबकि इमाम अबू दाऊद ने हज़रत अबू लुबाबा अब्दुल मुन्ज़िर से इसे रिवायत किया। नीज़ उसने इमाम अहमद और इब्न हिब्बान की तरह हज़रत साद बिन अबी वक़्क़ास से भी रिवायत की है और हाकिम ने उनसे यानी साद बिन अबी वक़्क़ास, सैयदा आयशा सिद्दीका और हज़रत इब्न अब्बास (तीनों) से रिवायत की है; अल्लाह ताला इन सब से राज़ी हो। - त) |

दसवीं हदीस में है, अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

| (अरबी) बेशक यह कुरान ग़म के साथ उतरा है। | (उर्दू अनुवाद) बेशक यह कुरान ग़म और हज़्न के साथ उतरा। |

1 सुनन अद-दारमी, बाब 33: कुरान को मधुर स्वर में पढ़ना, हदीस 3504, नश्रुस सुन्ना मुल्तान, 2/440; अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताब: फ़ज़ाइल अल-कुरान, दार अल-फ़िक्र बेरूत, 1/575। 2 कंज़ अल-उम्माल, ह़वाला अद-दारमी, इब्न नस्र, हदीस 22652, मुअस्सतुर रिसाला बेरूत, 8/205। 3 सहीह अल-बुखारी, किताबुत तौहीद, 2/1123; सुनन अबी दाऊद, बाब: कुरान में तरतील की वांछनीयता, 1/207; मुसनद अहमद बिन हंबल, 1/172; कंज़ अल-उम्माल, हदीस 22669, 8/205; अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताब: फ़ज़ाइल अल-कुरान, 1/569।

چوتھی حدیث میں ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں :

| زینوا القران بأصواتکم فأن الصوت الحسن یزید القران حسناً - رواہ الدارمی فی سننہ ومحمد بن نصر فی کتاب الصلوۃ بلفظ حسنوا و باللفظین رواہ الحاکم فی المستدرک کلھم من البراء بن عازب رضی اللہ تعالی عنہ۔ | قرآن کو اپنی آوازوں سے زینت دو کہ خوش آواز قرآن کا حسن بڑھا دیتی ہے (امام دارمی نے اپنی سنن میں اور محمد بن نصر نے کتاب الصلوۃ میں حسنوا کے الفاظ سے اس کو روایت کیا ہے اور دونوں لفظوں سے امام حاکم نے المستدرک میں روایت کیا ہے اور سب نے براء بن عازب رضی اللہ تعالٰی عنہ کے حوالہ سے اس کو روایت کیا ہے۔ت) |

پانچ حدیثوں صحیح مرفوع جلیل میں ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں :

| لیس منا من لم یتغن بالقرآن رواہ البخاری عن ابوھریرۃ وابوداؤد عن ابی لبابۃ عبد المنذر وھو کاحمد وابن حبان عن سعد بن ابی وقاص والحاکم عنہ وعن عائشہ وعن ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنھم۔ | ہمارے طریقے پر نہیں جو قرآن خوش الحانی سے آواز بنا کر نہ پڑھے (امام بخاری نے اس کو حضرت ابوہریرہ سے روایت کیا جبکہ امام ابو داؤد نے حضرت ابولبابہ عبد المنذر سے اسے روایت کیا۔ نیز اس نے امام احمد اور ابن حبان کی طرح حضرت سعد بن ابی وقاص سے بھی روایت کی ہے اور حاکم نے ان سے یعنی سعد بن ابی وقاص، سیدہ عائشہ صدیقہ اور حضرت ابن عباس (تینوں) سے روایت کی ہے اللہ تعالٰی ان سب سے راضی ہو۔ (ت) |

دسویں حدیث میں ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں :

| ان ھذا القران نزل بحزن | بیشک یہ قرآن غم و حزن کے ساتھ اترا |

1 سنن الدارمی باب ۳۳ باب التغنی بالقرآن حدیث ۳۵۰۴ نشر السنة ملتان ۲/ ۴۴۰، المستدرک للحاکم کتاب فضائل القرآن دار الفکر بیروت ۱/ ۵۷۵ 2 کنز العمال بحوالہ الدارمی ابن نصر حدیث ۲۲۶۵۲ مؤسسة الرساله بیروت ۸/ ۲۰۵ 3 صحیح البخاری کتاب التوحید ۲/ ۱۱۲۳ و سنن ابی داؤد باب استحباب الترتیل فی القرآن ۱/ ۲۰۷، مسند احمد بن حنبل ۱/ ۱۷۲ و کنز العمال حدیث ۲۲۶۶۹ ، ۸/ ۲۰۵ ، المستدرک للحاکم کتاب فضائل القرآن ۱/ ۵۶۹

“...and with sorrow; so when you recite it, weep. If you cannot weep, then make a weeping face, and recite it melodiously. For whoever does not recite it melodiously is not of one of us.” (Narrated by Ibn Majah and Muhammad bin Nasr in the Book of Prayer, and al-Bayhaqi in Shu'ab al-Iman on the authority of Hazrat Sa'd bin Malik, may Allah be pleased with him. — Translator)

Then, if along with this, the recitation unintentionally coincides with any musical rhythm or scales, there is absolutely no harm, sin, or blame; so much so that even in prayer, such recitation is permissible, good, and commendable. It is stated in 'al-Fatawa al-Khayriyya li-Naf' al-Bariyya' by Allama Khayr al-Millah wa-al-Din al-Ramli, the teacher of the author of Durr al-Mukhtar:

He was asked about an Imam who recites the Quran in loud prayers with a beautiful voice according to the established rules among the people of knowledge, such that it does not violate any rule of recitation. However, it so happens that his recitation coincides with one of the established musical tunes or melodies without intentional singing or trilling. Is this permissible? And if you say it is permissible, is it disliked (makruh) or not? He replied: "Yes, it is permissible and not disliked, because reciting the Quran in a beautiful voice is religiously desired, as clarified by the researcher Ibn al-Humam in Fath al-Qadir." It is quoted from al-Khulasah in al-Bahr al-Ra'iq that there is no harm in beautifying the voice as long as it is without singing. And...

---

1 Sunan Ibn Majah, Book of Establishing Prayer, Chapter: On the beautiful voice with the Quran, H.M. Saeed Company, Karachi, p. 96.

फतवा रिज़विया, खंड 23

“...और दुख के साथ; इसलिए जब तुम इसे पढ़ो, तो रोओ। अगर तुम्हें रोना न आए, तो रोने जैसी सूरत बनाओ, और इसे मधुर स्वर में पढ़ो। क्योंकि जो इसे मधुर स्वर में नहीं पढ़ता वह हम में से नहीं है।” (इब्न माजा और मुहम्मद बिन नस्र ने 'किताब अस-सलात' में और अल-बैहकी ने 'शुआब अल-ईमान' में हज़रत साद बिन मलिक रज़ियल्लाहु अन्हु के हवाले से इसे रिवायत किया है। - अनुवादक)

फिर, यदि इसके साथ, पाठ अनजाने में किसी संगीत की लय या पैमाने से मेल खाता है, तो इसमें बिल्कुल कोई हर्ज, पाप या दोष नहीं है; यहाँ तक कि नमाज़ में भी ऐसा पाठ जायज़, अच्छा और सराहनीय है। अल्लामा खैर अल-मिल्लह व अद-दीन अर-रमली, जो 'दुर्र अल-मुख्तार' के लेखक के उस्ताद हैं, के'अल-फतवा अल-खैरिया लि-नफ़ अल-बरिया' में उल्लेख है:

उस इमाम के बारे में पूछा गया जो ज़हरी (ज़ोर से पढ़ी जाने वाली) नमाज़ों में विद्वानों के बीच स्थापित नियमों के अनुसार सुंदर आवाज़ में कुरान पढ़ता है, जिससे पाठ के किसी भी नियम का उल्लंघन नहीं होता है। लेकिन संयोग से उसका पाठ संगीत की स्थापित धुनों या स्वरों में से किसी के अनुरूप हो जाता है, बिना किसी जानबूझकर गाने या तान छेड़ने के। क्या यह जायज़ है? और यदि आप जायज़ कहते हैं, तो क्या यह मकरूह (नापसंद) है या नहीं? उन्होंने जवाब दिया: "हाँ, यह जायज़ है और मकरूह नहीं है, क्योंकि कुरान को सुंदर आवाज़ में पढ़ना शरीयत के अनुसार वांछित है, जैसा कि शोधकर्ता इब्न अल-हुमाम ने 'फ़तह अल-क़दीर' में स्पष्ट किया है।" 'अल-बहर अर-रईक़' में 'अल-खुलासा' के हवाले से बताया गया है कि आवाज़ को सुंदर बनाने में कोई बुराई नहीं है जब तक कि वह गाने के बिना हो। और...

---

1 सुनन इब्न माजा, इकामत अस-सलात, अध्याय: कुरान के साथ सुंदर आवाज पर, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, पृ. 96।

وکآبة فاذا قرأتموہ فابکوا فان لم تبکوا فتباکوا وتغنوا بہ فمن لم یتغن بہ فلیس منا رواہ ابن ماجة و محمد بن نصر فی الصلوة والبیھقی فی شعب الایمان عن سعد بن مالك رضی اللہ تعالی عنہ۔ تو جب اسے پڑھو گریہ کرو اگر رونا نہ آئے بتکلف روؤ اور قرآن کو خوش الحانی سے پڑھو جو اسے الحان خوش سے نہ پڑھے وہ ہمارے طریقے پر نہیں (ابن ماجہ اور محمد بن نصر نے کتاب الصلوۃ میں اور امام بیہقی نے شعب الایمان میں حضرت سعد ابن مالک کے حوالے سے اس کو روایت کیا ہے۔ ت)

پھر اس کے ساتھ اگر اس کی قراءت بلا قصد اوزان موسیقی سے کسی وزن کے موافق نکلے تو اصلاً حرج وحرج و الزام نہیں حتی کہ نماز میں بھی ایسی تلاوت جائز و حسن و مستحسن ہے۔

علامہ خیر الملة والدین رملی ستاذ صاحب در مختار کے فتاوی خیریہ لنفع البریة میں ہے :

سئل فی امام یقرأ فی الجھریات بصوت حسن علی القواعد المقررة عند اھل العلم بحیث لا یخل بحکم من احکام القراءة لکن یصادف ان یخرج قراءتہ علی طبق نغم من الانغام المقررة فی الموسیقی من غیر لحن وتطریب ھل یجوز ذلك واذا قلتم بالجواز ھل یکرہ ام لا اجاب نعم یجوز ذلك ولا یکرہ اذ تحسین الصوت بالقرأة مطلوب کما صرح بہ المحقق ابن الھمام فی فتح القدیر وقال فی البحر نقلا عن الخلاصة وتحسین الصوت لا باس بہ من غیر تغن اس امام کے متعلق پوچھا گیا جو جہری نمازوں میں اچھی آواز کے ساتھ اہل علم کے ہاں ثابت شدہ قواعد کے مطابق قرآن مجید کی تلاوت کرتا ہے اور ایسا طریقہ اپناتا ہے کہ قرات کے کسی حکم میں خلل پیدا نہیں ہوتا لیکن اس کے باوجود وہ اس خوف کے پیش نظر کتراتا اور اعرض کرتا ہے کہ کہیں اس کی قرات موسیقی کے نغموں یا گانے کی

سروں سے مشابہ نہ ہو کیا اس کا ایسا پڑھنا جائز ہے؟ بصورت جواز کیا یہ مکروہ بھی نہیں ہے؟ اس نے جواب دیا کہ ہاں یہ جائز ہے اور مکروہ بھی نہیں کیونکہ خوبصورت آواز میں قرآن مجید پڑھنا شرعاً مطلوب ہے جیسا کہ محقق ابن الھمام نے فتح القدیر میں تصریح فرمائی۔ بحر الرائق میں خلاصہ سے نقل کیا گیا کہ تحسین صوت میں کوئی حرج نہیں جبکہ بغیر گانے کے ہو۔ اور

---

1 سنن ابن ماجہ اقامۃ الصلوۃ باب فی حسن الصوت بالقرآن ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۹۶

In "At-Tibyan fi Adab Hamalat al-Quran", it is stated: The scholars, may Allah be pleased with them, from the predecessors (Salaf) and successors (Khalaf) among the Companions, the Successors (Tabi'un), and the leading scholars of the Muslim cities after them, have all agreed on the excellence of beautifying one's voice during the recitation of the Holy Quran. Their sayings and actions in this regard are extremely famous, so we feel no need to quote any specific parts of them. The proofs for this from the Hadiths of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) are well-known among both the elite and common folk, such as the Hadith: "Adorn the Quran with your voices" (meaning, recite the Quran in a beautiful tone). And from the Hadith of Abu Musa al-Ash'ari (may Allah be pleased with him), the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said to him: "You have been given one of the flutes (melodies) of the family of David (peace be upon him)." This was narrated by Bukhari and Muslim. In a narration of Muslim, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said to him: "If you could only have seen me while I was listening to your recitation last night." Imam Muslim also narrated this from Buraydah ibn al-Hasib. Then he mentioned those first two Hadiths with the citations, part of which we have mentioned. Then he mentioned the Hadith of Abu Umamah (may Allah be pleased with him) that the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said:

"अत-तिब्यान फ़ी आदाब हमालत अल-क़ुरआन" में लिखा है: पूर्ववर्ती (सल्फ़) और परवर्ती (खलफ़) विद्वानों, जिनमें सहाबा, ताबीअन और उनके बाद के मुस्लिम शहरों के इमाम शामिल हैं, इस बात पर सहमत हैं कि पवित्र क़ुरआन को अच्छी और खूबसूरत आवाज़ में पढ़ना सराहनीय (मुस्तहसन) है। इस संबंध में उनके कथन और कार्य अत्यंत प्रसिद्ध हैं, इसलिए हम उनके किसी भाग को उद्धृत करने की आवश्यकता महसूस नहीं करते हैं। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) की हदीसों से इसके प्रमाण आम और ख़ास सभी लोगों में प्रसिद्ध हैं, जैसे कि हदीस: "ज़य्यिनुल क़ुरआना बि-अस्वातुकुम" अर्थात अपनी आवाज़ों से क़ुरआन को सुशोभित करो (मतलब यह कि खूबसूरत लहजे के साथ क़ुरआन पढ़ो)। और हज़रत अबू मूसा अशअरी (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने उनसे फ़रमाया: "तुम्हें हज़रत दाऊद (अलैहिस्सलाम) जैसी सुरीली आवाज़ अता की गई है।" इसे बुखारी और मुस्लिम ने रिवायत किया है। मुस्लिम शरीफ़ की एक रिवायत में है कि हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने फ़रमाया: "काश तुम मुझे देखते जब मैं बीती रात तुम्हारी क़िरत सुन रहा था।" इमाम मुस्लिम ने इसे हज़रत बुरैदा बिन हसीब से भी रिवायत किया है। फिर उन्होंने उन पहली दो हदीसों को उन तख़रीजात के साथ उल्लेख किया जिनका कुछ हिस्सा हमने ज़िक्र किया था। फिर हज़रत अबू उमामा (रज़ियल्लाहु अन्हु) की हदीस का ज़िक्र किया कि नबी (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) का इरशाद है कि:

وفی التبیان فی آداب حملۃ القرآن اجمع العلماء رضی اللہ تعالی عنہم من السلف والخلف من الصحابۃ والتابعین ومن بعدہم من علماء الامصار ائمہ المسلمین علی استحسان تحسین الصوت بالقرآن واقوالہم وافعالہم مشہورۃ نہایۃ الشہرۃ فنحن مستغنون عن نقل شیئ من افرادھا دلائل ھذا من حدیث رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم مستفیضۃ عند الخاصۃ والعامۃ کحدیث زینوا القرآن بأصواتکم وحدیث ابو موسیٰ الاشعری رضی اللہ تعالی عنہ ان رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم قال لہ لقد اوتیت مزمارا من مزامیر داؤد رواہ البخاری ومسلم وفی روایۃ المسلم ان رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم قال لہ لورأیتنی وانا اسمع لقرأتک البارحۃ رواہ مسلم ایضا من روایۃ بریدۃ بن الحصیب (ثم ذکر الحدیثین الاولین ببعض مأذکرنا لھما من التخاریج ثم قال وحدیث ابی امامۃ رضی اللہ تعالی عنہ ان النبی صلی اللہ تعالی علیہ وسلم قال)

تبیان فی آداب حملہ القرآن میں ہے سلف خلف صحابہ اور تابعین اور ان کے بعد جتنے شہروں میں علماء کرام اور مسلمانوں کے امام ہوئے ہیں ان سب کا اچھی اور خوبصورت آواز کے ساتھ قرآن مجید پڑھنے کے مستحسن ہونے پر اتفاق ہے۔ اور اس سلسلے میں ان کے اقوال وافعال بہت مشہور ہیں پس ہم ان کے کسی حصہ کو نقل کرنے کی ضرورت محسوس نہیں کرتے۔ اس کے دلائل حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی حدیث سے عام اور خاص سب لوگوں میں مشہور ہیں جیسا کہ حدیث "زینوا القرآن بأصواتکم" یعنی اپنی آوازوں سے قرآن مجید کو زینت بخشو (مراد یہ کہ خوبصورت لہجے کے ساتھ قرآن مجید پڑھو) اور حضرت ابوموسیٰ اشعری رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے ان سے فرمایا کہ تجھے حضرت داؤد علیہ الصلوۃ والسلام جیسی خوش الحانی عطا ہوئی ہے۔ اس کو امام بخاری نے روایت کیا ہے اور مسلم شریف کی روایت میں ہے کہ حضور صلی اللہ

تعالیٰ علیہ وسلم نے ارشاد فرمایا کاش تو مجھے دیکھتا جب میں گزشتہ رات تیری قرات سن رہا تھا۔ نیز امام مسلم نے اس کو حضرت بریدہ بن حصیب سے بھی روایت کیا ہے پھر وہ دو پہلی احادیث ان تخریجات کے ساتھ ذکر فرمائیں جن کا کچھ حصہ ہم نے ذکر کیا تھا۔ پھر فرمایا حضرت ابوامامہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی حدیث کہ نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا ارشاد ہے کہ

صفحہ ۳۶۰ از ۷۶۸

Fatawa Razawiya Volume 23

Arabic	Urdu Translation
"Whoever does not recite the Qur'an with a beautiful voice is not of us." Narrated by Abu Dawud with a sound chain. The majority of scholars say that the meaning of 'lam yataghanna' (not chanting) is 'lam yuhassin sautahu' i.e., not reciting with a good and beautiful voice, etc.	"Whoever does not recite the Holy Qur'an with a melodious voice is not on our path." Imam Abu Dawud narrated this with a sound chain. The majority of scholars say that the meaning of 'lam yataghanna' is 'lam yuhassin sautahu', i.e., not reciting with a good and beautiful voice, etc. (T)

It is also mentioned in it:

Arabic	Urdu Translation
As for beautifying the voice, I do not think anyone prohibits it because there is no reason for such a prohibition. On the contrary, there was a group among the predecessors who would ask those with beautiful voices to recite while they listened. There is consensus on its recommendability (istihbab), and it has been the habit and way of the virtuous, the worshipful, and the righteous servants of Allah.	As far as a good and beautiful voice is concerned, I do not think anyone prohibits it because there is no reason for such a prohibition. Instead, there was a group among the predecessors (Salaf) who used to demand and request those with good voices to recite the Holy Qur'an so they could enjoy it. Accordingly, there is consensus on it being recommended (mustahab), and this has been the habit and way of good people, worshippers, and righteous servants of Allah. (T)

So, consider where the ruling of disbelief and annulment of marriage leads, when it is applied to praising such a commendable and blessed matter, which was beloved by the Imams of the Messenger and deemed desirable and recommended by the consensus of the Companions, their Followers, and the Imams of religion. Allah forbid! It is a deviation from the consensus of the Ummah and implies the takfir (charging with disbelief) of the entire Ummah. Those who make such claims should themselves renew their marriages with their wives after repenting. Yes, Allah forbid, intentionally setting the Great Qur'an to a musical melody, adding or subtracting lengthenings (madd), vowels (harakah), or nasalization (ghunnah) incorrectly to fit a tune, or taking musical notes—this is certainly forbidden. Praising such a thing by

saying "SubhanAllah" or "Bravo" is even more forbidden and a collection of sins. We seek refuge with Allah. (Allah's refuge. T). In the Hadith, the Messenger of Allah (peace be upon him) says:

1. Fatawa Khayriyya, Book of Disliked and Commendable Acts, Dar al-Ma'rifah Beirut, 2/176, 177.
2. Fatawa Khayriyya, Book of Disliked and Commendable Acts, Dar al-Ma'rifah Beirut, 2/177.

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

अरबी

"जो व्यक्ति कुरान मजीद को सुरीली आवाज़ के साथ नहीं पढ़ता वह हमारे तरीके पर नहीं है।" इसे इमाम अबू दाऊद ने एक अच्छी सनद (प्रमाण) के साथ रिवायत किया है। विद्वानों का बहुमत कहता है कि 'लम यतग़न्ना' का अर्थ 'लम युहसिन सौतहु' है, यानी अच्छी और खूबसूरत आवाज़ के साथ न पढ़ना, आदि।

उर्दू अनुवाद

"जो कोई खुश अलहानी (मधुरता) के साथ कुरान मजीद न पढ़े वह हमारे तरीके पर नहीं।" इमाम अबू दाऊद ने जीद सनद के साथ इसको रिवायत किया है। जमहूर उलमा किराम कहते हैं कि 'लम यतग़न्ना' का मफ़हूम 'लम युहसिन सौतहु' यानी अच्छी और खूबसूरत आवाज़ के साथ न पढ़ना है। (त)

इसी में है:

अरबी

जहाँ तक आवाज़ को सुशोभित करने का सवाल है, मुझे नहीं लगता कि कोई इसे मना करता है क्योंकि इसके निषेध का कोई कारण नहीं है। इसके विपरीत, पूर्ववर्तियों (सलफ़) में एक समूह ऐसा था जो अच्छी आवाज़ वालों से कुरान मजीद पढ़ने का अनुरोध करता था ताकि वे इसका आनंद ले सकें। इसलिए इसके मुस्तहब (पसंदीदा) होने पर सहमति है, और यह नेक लोगों, उपासकों और अल्लाह के नेक बंदों की आदत और तरीका रहा है।

उर्दू अनुवाद

जहाँ तक अच्छी और खूबसूरत आवाज़ का ताल्लुक है तो मैं नहीं ख्याल करता कि कोई इस से मना करता हो, इस लिए कि इस मुमानअत की कोई वजह नहीं बल्कि सलफ़ में एक जमाअत ऐसी हुई है जो पढ़ने वालों से अच्छी आवाज़ के साथ कुरान मजीद पढ़ने का मुतालबा और तक़ाज़ा किया करती थी ताकि वो लुत्फ़ अंदोज़ हों। चुनाँचे इसके मुस्तहब होने पर इत्तिफ़ाक़ पाया जाता है और ये अच्छे लोगों, इबादत गुज़ारों और अल्लाह तआला के नेक बंदों की आदत और रविश रही है। (त)

तो ऐसे प्रशंसनीय और शुभ कार्य की प्रशंसा पर, जो स्वयं रसूल के इमामों को प्रिय था और जिसे सहाबा, ताबीइन और धर्म के इमामों की सहमति से वांछनीय और अनुशंसित माना गया है, माज़अल्लाह (अल्लाह की पनाह) कुफ़्र और निकाह के खत्म होने का हुक्म देना ज़रा सोचिये कहाँ तक जाता है? यह उम्मत की आम सहमति (इज्मा) के खिलाफ है और पूरी उम्मत को काफ़िर ठहराने के बराबर है। ऐसे दावे करने वालों को चाहिए कि वे तौबा करने के बाद अपनी पत्नियों से

दोबारा निकाह करें। हाँ, माज़अल्लाह, जानबूझकर महान कुरान को किसी रागनी पर ढालना, उसकी शुद्धता को बिगाड़ते हुए गलत जगहों पर मद्द (खींचना), हरकत (स्वर) या ग़ुन्ना (नाक से बोलना) आदि को बढ़ाना या घटाना और तानें लेना—यह निश्चित रूप से हराम (प्रतिबंधित) है। और इस पर 'सुब्हान अल्लाह' या 'शाबाश' कहकर प्रशंसा करना इससे भी अधिक हराम और गुनाहों का पुंज है। वल-इयाज़ु बिल्लाहि तआला (हम अल्लाह तआला की पनाह मांगते हैं। त)। हदीस में है कि रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फरमाते हैं:

1. फ़तावा खैरिया, किताबुल कराहिया वल इस्तेहसान, दारुल मारिफा बेरुत 2/176, 177
2. फ़तावा खैरिया, किताबुल कराहिया वल इस्तेहसान, दारुल मारिफा बेरुत 2/177

पेज 361/768

عربی متن	اردو ترجمہ
من لم یتغن بالقران فلیس منا رواہ ابوداؤد باسناد جید قال جمھور العلماء معنی لم یتغن لم یحسن صوتہ الخ۔	جو کوئی خوش الحانی کے ساتھ قرآن مجید نہ پڑھے وہ ہمارے طریقے پر نہیں۔ امام ابوداؤد نے جید سند کے ساتھ اس کو روایت کیا ہے جمہور علماء کرام کہتے ہیں کہ لم یتغن کا مفہوم لم یحسن صوتہ یعنی اچھی اور خوبصورت آواز کے ساتھ نہ پڑھنا ہے الخ(ت)

اسی میں ہے:

عربی متن	اردو ترجمہ
اما تحسین الصوت فلا اظن ان قائلا مایمنعہ لعدم وجھہ بل کان جماعۃ من السلف یطلبون من اصحاب القرآۃ بالاصوات الحسنۃ ان یقرؤا وھم یستمعون وھذا متفق علی استحبابہ وھو عادۃ الاخیار والمتعبدین وعباداللہ الصالحین۔	جہاں تک اچھی اور خوبصورت آواز کا تعلق ہے تو میں نہیں خیال کرتا کہ کوئی اس سے منع کرتا ہو اس لئے کہ اس ممانعت کی کوئی وجہ نہیں بلکہ سلف میں ایک جماعت ایسی ہوئی ہے جو پڑھنے والوں سے اچھی آواز کے ساتھ قرآن مجید پڑھنے کا مطالبہ اور تقاضہ کیا کرتی تھی تاکہ وہ لطف اندوز ہوں چنانچہ اس کے مستحب ہونے پر اتفاق پایا جاتا ہے اور یہ اچھے لوگوں، عبادت گزاروں اور اللہ تعالٰی کے نیک بندوں کی عادت اور روش رہی ہے۔ (ت)

تو ایسے امر محمود و مسعود کی تحسین پر جو خود ائمہ رسول کو محبوب اور باجماع صحابہ وتابعین وائمہ دین مستحسن و مندوب ہے معاذاللہ کفر و بطلان نکاح کا حکم دینا خیال کیجئے کہاں

تک پہنچتا ہے فرق اجماع امت ہے تکفیر جملہ امت کی خبر دیتا ہے۔ خود ان قائلوں کو چاہئے کہ بعد توبہ اپنی عورتوں سے نکاح جدید کریں ہاں معاذ اللہ بالقصد راگنی پر قرآن عظیم ٹھیک کرنا اس کی درستی کو بے جگہ مد یا حرکت یا غنہ وغیرہ بڑھانا گھٹانا تانیں لینا یہ ضرور حرام اور اس کی تحسین اس پر سبحانہ اللہ وافریں اس سے زیادہ حرام تر و مجمع آثام ہے والعیاذ باللہ تعالیٰ (اللہ تعالیٰ کی پناہ۔ت) حدیث میں ہے رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

1 فتاوی خیریہ کتاب الکراھیۃ والاستحسان دارالمعرفۃ بیروت ۲ / ۱۷۷، ۱۷۶ 2 فتاوی خیریہ کتاب الکراھیۃ والاستحسان دارالمعرفۃ بیروت ۲ / ۱۷۷

Fatawa Rizvia Volume 23

Arabic

Recite the Quran with the accents and voices of the Arabs, and avoid the accents of the people of the two scriptures (Jews and Christians) and the people of transgression (sinners). Indeed, after me, people will come who will recite the Quran with trills like those of singing, monastic chanting, and mourning songs. It will not pass beyond their throats; their hearts are infatuated, as are the hearts of those who admire them. (Reported by al-Tabarani in *Al-Awsat* and al-Bayhaqi in *Shu'ab al-Iman* from Hudhayfah, may Allah be pleased with him.)

Urdu

Recite the Holy Quran in the accents of the Arabs and avoid the accents of the Jews, Christians, and sinners, for after me, some people will come who will recite the Quran with trills and modulations like those of singers, monks, and elegists. The Quran will not go down their throats, meaning it will have no effect on their hearts. Their hearts will be in trials, as will be the hearts of those who like their actions. (Narrated by Tabarani in Al-Awsat and Bayhaqi in Shu’ab al-Iman from Hazrat Hudhayfah, may Allah be pleased with him. – T)

It is stated in *Taisir Sharh Jami' al-Saghir*:

Arabic

(People of transgression) among the Muslims are those who take the Quran out of its proper form by excessive elongation (*tamteet*) such that a letter is added or missing. This is forbidden by consensus.[2]

Urdu

Among the Muslims, the sinners are those who make additions or subtractions in the recitation and delivery of the Holy Quran, i.e., they increase or decrease words and letters, and to do so is forbidden by consensus. (T)

In *Al-Khayriyyah*, after the aforementioned passage, it says:

Arabic

Then he said (i.e., in *al-Tibyan*): The scholars, may Allah have mercy on them, said: It is recommended to beautify the voice when reciting the Quran and to adorn it as long as it does not exceed the limits of recitation through excessive elongation (*tamteet*). If one goes to

Urdu

Then he said in Tibyan, the noble scholars (may Allah Almighty have mercy on them) say that it is recommended to recite the Holy Quran in a beautiful voice and to adorn it, provided it does not cross the limits of recitation. If one exceeds the limit,

Arabic	Urdu
extremes such that a letter is added or concealed, then it is forbidden. End. If you say...	meaning adds a letter or shortens and hides it, then doing so (is forbidden).

[1] *Al-Mu'jam al-Awsat*, Hadith 2197, Maktaba al-Ma'arif, Riyadh, 108/8; *Shu'ab al-Iman*, Hadith 2629, Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, 520/2. [2] *Al-Taisir Sharh al-Jami' al-Saghir*, letter Hamza, under the Hadith 'Iqra' al-Quran', Maktaba al-Imam al-Shafi'i, Riyadh, 1/192.

अरबी

कुरान को अरबों के लहजों और आवाज़ों में पढ़ो, और अहले किताब (यहूदियों और ईसाइयों) और फ़ासिकों (पापियों) के लहजों से बचो। निस्संदेह, मेरे बाद ऐसे लोग आएंगे जो कुरान को गाने, वैरागियों के जप और शोक गीतों की तरह लयबद्ध करके पढ़ेंगे। यह उनके गले से नीचे नहीं उतरेगा; उनके दिल फ़ितने (भटकाव) में होंगे और उन लोगों के दिल भी जो उनकी इस हरकत को पसंद करेंगे। (तबरानी ने अल-औसत में और बैहकी ने शोअतुल ईमान में हज़रत हुज़ैफ़ा रज़ियल्लाहु अन्हु से इसे रिवायत किया है।)

उर्दू

कुरान मजीद अरब के लहजों में पढ़ो और यहूद व नसारा और अहले फिस्क के लहजों से बचो कि मेरे बाद कुछ लोग आने वाले हैं जो कुरान आ-आ कर के पढ़ेंगे जैसे गाने की तानें और राहबों और मरसिया ख्वानों की उतार-चढ़ाव। कुरान उनके गलों से नीचे न उतरेगा यानी उनके दिलों पर कुछ असर न करेगा। फितने में होंगे उनके दिल और जिन्हें उनकी यह हरकत पसंद आएगी उनके दिल। (तबरानी ने अल-औसत में और बैहकी ने शोअतुल ईमान में हज़रत हुज़ैफ़ा रज़ियल्लाहु अन्हु से इसे रिवायत किया है। – त)

'तयसीर शरह जामेउल सगीर' में है:

अरबी

(फ़ासिक लोग) मुसलमानों में वे लोग हैं जो कुरान मजीद की तिलावत और अदायगी में कमी-बेशी करते हैं, यानी शब्दों और अक्षरों को घटा या बढ़ा देते हैं, और ऐसा करना सर्वसम्मति से हराम है।[2]

उर्दू

मुसलमानों में फासिक वो लोग हैं जो कुरान मजीद की तिलावत और अदायगी में कमी बेशी करते हैं यानी अल्फ़ाज़ ओ हुरूफ़ घटा या बढ़ा देते हैं और ऐसा करना बिल-इत्तेफ़ाक़ हराम है। (त)

'ख़ैरिया' में उक्त इबारत के बाद है:

अरबी

फिर 'तिब्यान' में फरमाया, उलेमा-ए-किराम (अल्लाह उन पर रहम फरमाए) कहते हैं कि खूबसूरत आवाज़ के साथ कुरान मजीद को संवार कर पढ़ना मुस्तहब है, बशर्ते कि क़िरात

उर्दू

फिर तिब्यान में फरमाया उलमा-ए-किराम (अल्लाह ताला उन पर रहम फरमाए) कहते हैं कि खूबसूरत आवाज़ के साथ कुरान मजीद को बना संवार कर पढ़ना मुस्तहब है बशर्ते कि किराअत

अरबी	उर्दू
की हद से तजावुज़ न करते हुए बाहर न निकले। फिर अगर उसने अति कर दी यानी कोई हर्फ़ बढ़ा दिया या कम और पस्त कर दिया तो ऐसा करना (हराम है)।	की हद से तजावुज़ न करते हुए बाहर न निकले, फिर अगर उसने इफरात से काम लिया यानी कोई हर्फ़ बढ़ा दिया या कम और पस्त कर दिया तो ऐसा करना (हराम है)।

[1] अल-मुअजम अल-औसत, हदीस 2197, मकतबा अल-मआरिफ, रियाद, 108/8; शोअतुल ईमान, हदीस 2629, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरुत, 520/2। [2] अत-तयसीर शरह अल-जामेउल सगीर, हर्फ़ हमज़ा, हदीस 'इक्रा अल-कुरान' के तहत, मकतबा अल-इमाम अल-शाफई, रियाद, 1/192।

عربی متن	اردو ترجمہ
اقرؤا القرآن بلحون العرب واصواتها وایاکم ولحون اهل الکتابین واهل الفسق فانه سیجیئ بعدی قوم یرجعون بالقرآن ترجیع الغناء والرهبانیة والنوح لا یجاوز حناجرهم مفتونة قلوبهم وقلوب من یعجبهم شانهم رواه الطبراني في الاوسط والبیهقي في الشعب عن حذیفة رضی الله تعالی عنه۔	قرآن مجید عرب کے لہجوں میں پڑھو اور یہود و نصاریٰ اہل فسق کے لہجوں سے بچو کہ میرے بعد کچھ لوگ آنے والے ہیں جو قرآن آ آ کر کے پڑھیں گے جیسے گانے کی تانیں اور راہبوں اور مرثیہ خوانوں کی اتار چڑھاؤ قرآن ان کے گلوں سے نیچے نہ اترے گا یعنی ان کے دلوں پر کچھ اثر نہ کرے گا فتنے میں ہوں گے ان کے دل اور جنھیں ان کی یہ حرکت پسند آئے گی ان کے دل، (طبرانی نے الاوسط میں اور بیہقی نے شعب الایمان میں حضرت حذیفہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے اس کو روایت کیا ہے۔ ت)

تیسیر شرح جامع الصغیر میں ہے :

عربی متن	اردو ترجمہ
(واهل الفسق) من المسلمین الذین یخرجون القران عن موضوعه بالتمطیط بحیث یزید او ینقص حرفا فانه حرام اجماعاً 2۔	مسلمانوں میں فاسق وہ لوگ ہیں جو قرآن مجید کی تلاوت اور ادائیگی میں کمی بیشی کرتے ہیں یعنی الفاظ و حروف گھٹا یا بڑھا دیتے ہیں اور ایسا کرنا بالاتفاق حرام ہے۔ (ت)

خیر یہ میں بعد عبارت مذکورہ سابقہ ہے:

عربی متن	اردو ترجمہ
ثم قال (ای في التبيان) قال العلماء رحمهم الله يستحب تحسين الصوت بالقراءة تزيينها مالم يخرج عن حد القرأة بالتمطيط فان افرط حتى زاد حرفا او اخفاه فهو حرام انتهى فان قلت	پھر تبیان میں فرمایا علماء کرام (اللہ تعالیٰ ان پر رحم فرمائے) کہتے ہیں کہ خوبصورت آواز کے ساتھ قرآن مجید کو بنا سنوار کر پڑھنا مستحب ہے بشرطیکہ قراءت کی حد سے تجاوز نہ کرتے ہوئے باہر نہ نکلے پھر اگر اس نے افراط سے کام لیا یعنی کوئی حرف بڑھا دیا یا کم اور پست کردیا تو ایسا کرنا

1 المعجم الاوسط حدیث ۲۱۹۷ مکتبہ المعارف ریاض ۱۰۸/۸، شعب الایمان حدیث ۲۶۲۹ دار الکتب العلمیہ بیروت ۵۲۰/۲ 2 التیسیر شرح الجامع الصغیر حرف الھمزۃ تحت حدیث اقراء القرآن مکتبہ الامام الشافعي الرياض ١ / ١٩٢

Fatawa Rizvia, Volume 23

[Arabic Column Translation]: What do you do regarding what is specified in al-Bazzaziya and others in the 'Book of Istihsan' that reciting the Qur'an with melodies is a sin, and both the reciter and the listener are sinners? I say: This applies when the wording of the Qur'an is removed from its proper form by adding vowels to it, or removing vowels from it, or shortening a long vowel, or lengthening a short vowel, or by stretching it such that the word is obscured or the meaning becomes ambiguous. It is then a vice by which the reciter is deemed a transgressor (fasiq) and the listener incurs sin, because he has turned away from its upright path to crookedness. Allah the Almighty says: '[It is] an Arabic Qur'an, without any crookedness.' If the melody does not take the word away from its proper wording while it is recited with Tajweed (tartil), then it is permissible because he has increased its beauty with his melodies. This is supported by the interpretation of many of our scholars regarding 'at-taghanni' in the words of Ibn Umar (may Allah be pleased with them both) regarding the call to prayer (Adhan) with 'at-tatreeb', which is taking speech out of its original position and form. As for beautifying the voice, I do not believe any speaker would prohibit it... until the end of what was ordered.

[Urdu Column Translation]: It is forbidden. [Note: End of quote]. If you ask, what would be the answer to the clarification mentioned in al-Bazzaziya etc.'s 'Book of Istihsan' where it is stated that reciting the Holy Qur'an with inappropriate melodies in a distorted manner makes one a sinner? I say and reply that this applies when, while articulating the word of the Qur'an from its correct point of articulation (makhraj), one adds or removes some vowels, or shortens long vowels, or makes unnecessary elongations whereby the form of the word changes or ambiguity arises in its meaning. To do so is forbidden; such a reciter will be a transgressor (fasiq) and the listener will be a sinner because by doing so he has displaced and changed that word from its correct position. Whereas, Allah Almighty's command is that 'this is a Qur'an in the Arabic language in which there is no crookedness or distortion at all.' And if the melody does not take the word out [of its form] while reciting it according to its proper Tajweed (tartil), then it is permissible because he has added to its beauty with his melody. This is supported by the interpretation of 'taghanni' given by many noble scholars from the words of Hazrat Abdullah bin Umar (may Allah Almighty be pleased with them both) regarding 'al-tatreeb' in the Adhan; i.e., he used to perform

'tatreeb' in the Adhan, and the origin of 'tatreeb' is the name for taking speech out of its place and form (and here it merely means raising the voice with a pleasant tone).

1. Fatawa Khayriyya, Book of Disliked Acts and Istihsan, Dar al-Ma'rifah Beirut, 2/177 Page 363 of 768

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

[अरबी स्तंभ का अनुवाद]: आप अल-बज़ाज़िया और अन्य में 'किताब अल-इस्तिहसान' में निर्दिष्ट इस बात का क्या करेंगे कि कुरान को धुनों के साथ पढ़ना पाप है, और पढ़ने वाला और सुनने वाला दोनों पापी हैं? मैं कहता हूँ: यह तब लागू होता है जब कुरान के शब्दों को उनमें स्वर जोड़कर, या उनसे स्वर हटाकर, या दीर्घ स्वर को छोटा करके, या लघु स्वर को लंबा करके, या उसे इस तरह खींचकर कि शब्द अस्पष्ट हो जाए या अर्थ संदिग्ध हो जाए, उसके उचित रूप से बाहर कर दिया जाता है। तब यह एक दोष है जिसके द्वारा पढ़ने वाले को पापी (फ़ासिफ़) माना जाता है और सुनने वाले को पाप लगता है, क्योंकि उसने उसे उसके सीधे रास्ते से टेढ़ेपन की ओर मोड़ दिया है। अल्लाह सर्वशक्तिमान कहता है: '[यह] एक अरबी कुरान है, जिसमें कोई टेढ़ापन नहीं है।' यदि धुन शब्द को उसके मूल रूप से बाहर नहीं ले जाती है जबकि इसे तरतील (स्पष्ट उच्चारण के नियमों) के साथ पढ़ा जा रहा है, तो यह जायज़ है क्योंकि उसने अपनी धुनों से इसकी सुंदरता बढ़ा दी है। यह अज़ान में 'अत-ततरीब' के बारे में इब्न उमर (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) के शब्दों में 'अत-तग़न्नी' (लयबद्ध पाठ) की हमारे कई विद्वानों द्वारा की गई व्याख्या द्वारा समर्थित है, जो भाषण को उसके मूल स्थान और रूप से बाहर निकालना है। जहाँ तक आवाज़ को सुंदर बनाने की बात है, मुझे नहीं लगता कि कोई भी वक्ता इसे प्रतिबंधित करेगा... मामले के अंत तक।

[उर्दू स्तंभ का अनुवाद]: यह हराम है। [उद्धरण समाप्त]। यदि आप पूछें कि बज़ाज़िया आदि की 'किताब अल-इस्तिहसान' में वर्णित स्पष्टीकरण का क्या उत्तर होगा जिसमें उल्लेख है कि पवित्र कुरान को अनुचित धुनों और विकृत तरीके से पढ़ने वाले गुनहगार होंगे? मैं कहता हूँ और उत्तर देता हूँ कि इसका प्रसंग तब है जब कुरान के शब्द को उसके मखरज (उच्चारण स्थल) से निकालते समय, कोई कुछ स्वर जोड़ता है या हटाता है, या दीर्घ स्वरों को छोटा करता है, या अनावश्यक लंबा करता है जिससे शब्द का रूप बदल जाता है या उसके अर्थ में भ्रम पैदा होता है। ऐसा करना हराम है; ऐसा पढ़ने वाला फ़ासिफ़ होगा और सुनने वाला गुनहगार होगा क्योंकि ऐसा करके उसने उस शब्द को उसके सही स्थान से हटाकर बदल दिया है। जबकि, अल्लाह तआला का आदेश है कि 'यह अरबी भाषा में कुरान है जिसमें बिल्कुल भी टेढ़ापन या विकृति नहीं है।' और यदि लय शब्द को उसके रूप से बाहर नहीं ले जाती है जबकि उसे उसके सही तरतील के अनुसार पढ़ा जा रहा है, तो यह जायज़ है क्योंकि उसने अपनी लय से इसकी सुंदरता में इज़ाफ़ा किया है। यह 'तग़न्नी' की उस व्याख्या से समर्थित है जो कई विद्वानों ने हज़रत अब्दुल्ला बिन उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) के अज़ान में 'अत-

ततरीब' से संबंधित कथन से दी है; अर्थात् वे अज़ान में ततरीब किया करते थे, और 'ततरीब' का मूल अर्थ शब्द को उसके उचित स्थान और रूप से निकालना है (और यहाँ इसका अर्थ केवल सुंदर स्वर में आवाज़ बुलंद करना है)।

1. फ़तावा खैरिया, किताबुल कराहियत वल इस्तिहसान, दारुल मारिफ़ा बैरूत, 2/177 पृष्ठ 768 में से 363

[Arabic Column] ما تصنع فيما نص عليه في البزازية وغيرها من كتاب الاستحسان قراءة القرآن بالألحان معصية والتالي والسامع اثمان قلت محله اذ اخرج لفظ القرآن عن صيغته بادخال حركات فيه او اخراج حركات منه او قصر ممدود او مد مقصور او تمطيط يخفى به اللفظ او يلبس به المعنى فهو داء يفسق به القارئ ويأثم به المستمع لانه عدل به عن نهجه القويم الى الاعوجاج والله تعالى يقول قرأنا عربيا غير ذي عوج وان لم يخرجه اللحن عن لفظه قرأته على ترتيله كان مباحا لانه زاد بالحانه في تحسينه ويؤيد ذلك تفسير كثير من علمائنا التغني في كلام ابن عمر رضى الله تعالىٰ عنهما فى الاذان بالتطريب الذي هو اخراج الكلام عن موضوعه الاصلى وصيغته واما تحسين الصوت فلا اظن ان قائلا ما يمنعه إلى اخر مامور۔

[Urdu Column] حرام ہے اھ اگر تو یہ کہے کہ بزازیہ وغیرہ کی "کتاب الاستحسان" میں بیان کردہ صراحت کا کیا جواب ہوگا جس میں یہ مذکور ہے کہ قرآن مجید غیر موزوں لہجوں کے ساتھ بگاڑ کر پڑھنا گناہگار ہوں گے، میں کہتا ہوں اور جواب دیتا ہوں کہ اس کا محل یہ ہے کہ جب لفظ قرآن کو اس کے مخرج سے نکالتے ہوئے اس میں کچھ حرکات داخل یا خارج کردے یا حروف ممدودہ کو مختصر کردے یا غیر ضروری درازی کردے جس سے لفظ کی ہیئت بدل جائے یا اس کے معانی میں اشتباہ پیدا ہو جائے تو ایسا کرنا حرام ہے اس طرح پڑھنے والا فاسق اور سننے والا گنہ گار ہوگا کیونکہ اس طرح کرنے سے اس نے اس لفظ کو اس کے درست مقام سے ہٹا کر بدل ڈالا، جبکہ اللہ تعالیٰ کا ارشاد ہے کہ یہ عربی زبان میں قرآن ہے جس میں بالکل کجی اور ٹیڑھا پن نہیں ہے۔ اور اگر لہجہ اس لفظ کو اس کی ترتیل کے مطابق پڑھتے ہوئے نہ نکالے تو یہ مباح ہے کیونکہ اس نے اپنے لہجہ سے اس کے حسن میں اضافہ کیا ہے اور اس کی تائید تغنی کی اس

تفسیر سے ہوتی ہے جو متعدد علماء کرام نے حضرت عبداللہ ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما کے کلام التطریب فی الاذان سے فرمائی ہے یعنی وہ اذن میں تطریب کیا کرتے تھے، اور اصل تطریب کلام کو اس کے ٹھکانے اور صیغے سے نکالنے کا نام ہے (اور یہاں صرف خوش الحانی سے آواز بلند کرنا ہے)

۱ فتاویٰ خیریه کتاب الکراهیة والاستحسان دارالمعرفة بیروت ۲/ ۱۷۷ Page 363 of 768

Fatawa Rizvia, Volume 23

Beautifying the voice (embellishing and making the voice pleasant while reciting), I believe no one would forbid it. Then, the same discourse was repeated until the end as previously mentioned. (T)

Reciting good and praised verses which contain the praise of Allah (Almighty) and the praise of the Prophethood (Peace and blessings of Allah be upon him), and the virtues of the progeny, companions, saints, and scholars of religion (May Allah be pleased with them all), in a correct and clear manner that is religiously acceptable, or the remembrance of death, reminders of the hereafter, conditions of the Day of Judgment, etc., which are Sharia objectives, is absolutely permissible and lawful. This has been prevalent from the sacred time of the Prophet, the luminous master of the world (Peace and blessings of Allah be upon him) until today among all the leaders of religion and the righteous servants of Allah. It is recorded in Sahih Bukhari from the Mother of the Believers, Siddiqah bint al-Siddiq (Peace and blessings of Allah be upon her husband, her father, and them all):

[Arabic]: "She said: The Messenger of Allah (Peace and blessings of Allah be upon him) said: 'Indeed, Allah supports Hassan with the Holy Spirit as long as he defends or prides himself on behalf of the Messenger of Allah (Peace and blessings of Allah be upon him)'" 1.

Meaning, the Messenger of Allah (Peace and blessings of Allah be upon him) would set up a pulpit in the Prophet's Mosque for Hassan bin Thabit Ansari (May Allah be pleased with him). Hassan would stand on it and describe the virtues and excellences of the Messenger of Allah (Peace and blessings of Allah be upon him) and refute the taunts of the disbelievers on behalf of the Prophet. The Messenger of Allah (Peace and blessings of Allah be upon him) would say: "As long as Hassan remains engaged in this boasting or defense on behalf of the Messenger of Allah (Peace and blessings of Allah be upon him), Allah Almighty helps him through Jibrail-e-Amin."

Then it is evident that verses of preaching and translations of Hadith are included in this category, so the permissibility of such poetry recitation is certain. And when melodious recitation is sought and recommended even in the Great Quran, then this is poetry. Here, even if there is some change in the length, shortening, movements, or silences, etc., of the letters for the sake of melody, there is no harm, as long as it is merely a ten-year-old melodious recitation and free from all religiously forbidden acts. In such a degree, the mentioned severe rulings regarding apostasy and

annulment of marriage are almost the same kind of impurity and audacity. Which Sharia accepts making the lawful forbidden and a Muslim a disbeliever? This much is called 'reciting' in common parlance, not 'singing' which is common among prostitutes, courtesans, singers, performers, and qawwals, etc., with established musical scales, melodies, captivating beats, rising and falling of notes, high and low pitches, rhythms, etc., and is considered defective and blameworthy among noble, refined, and industrious people, while being praised and permissible (in the right context).

1 Ihya al-Ulum with reference to the Sahihayn, Book of the Etiquettes of Audition and Ecstasy, Al-Mashhad Al-Husayni Press 2/274

फतावा रज़विया, खंड 23

आवाज़ को संवार कर और खूबसूरत बनाकर पढ़ना, मेरा ख्याल है कि कोई भी इसे मना करने वाला नहीं होगा। फिर आखिर तक वही कलाम दोहराया गया जो गुज़र चुका है। (त)

अच्छे और प्रशंसनीय शेरों को पढ़ना जिनमें अल्लाह की हम्द (प्रशंसा), नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की नात, और आले-रसूल, सहाबा, औलिया और उलेमा-ए-दीन (रज़ियल्लाहु अन्हुम अजमईन) की मनक़बत हो, सही और स्पष्ट तरीके से जो शरई तौर पर मक़बूल हो, या मौत का ज़िक्र, आखिरत की याद, क़यामत के हालात वगैरह जैसे शरई मक़सद हों, यह बिल्कुल जायज़ और वैध है। खुद हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के ज़माने से लेकर आज तक तमाम आइम्मा-ए-दीन और नेक बंदों में यह रवायत चली आ रही है। सही बुखारी शरीफ में उम्मुल मोमिनीन सिद्दीक़ा बिन्त-ए-सिद्दीक़ (रज़ियल्लाहु अन्हा) से मरवी है:

[अरबी]: "उन्होंने कहा: रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: 'बेशक अल्लाह जिब्रील के ज़रिए हसन की मदद फरमाता है जब तक कि वह रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की तरफ से (दीन का) बचाव या उनकी तारीफ करते हैं।'" 1.

यानी रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) मस्जिद-ए-नबवी में हज़रत हसन बिन साबित अंसारी (रज़ियल्लाहु अन्हु) के लिए मिम्बर बिछाते थे। हसन उस पर खड़े होकर रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के फ़ज़ाइल और खूबियां बयान करते और हुज़ूर की तरफ से काफिरों के तानों का जवाब देते। रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते कि जब तक हसन रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की तरफ से इस तारीफ या बचाव में मसरूफ रहते हैं, अल्लाह अज़्ज़वजल जिब्रील-ए-अमीन के ज़रिए उनकी मदद फरमाता रहता है।

फिर यह ज़ाहिर है कि वाज़ (उपदेश) के शेर और हदीस के अनुवाद इसी किस्म में शामिल हैं, तो ऐसी शेर-ख्वानी का जायज़ होना निश्चित है। और जब खुश-अलहानी (मधुर स्वर) खुद क़ुरान-ए-अज़ीम में मक़बूल और पसंदीदा है, तो ये तो शेर है। यहाँ अगर अलहान के लिए हुरूफ की मद्द-ओ-क़सर, हरकात-ओ-सकनात वगैरह में कुछ तब्दीली भी हो जाए तो कोई हर्ज नहीं, बशर्ते कि वह सिर्फ मधुर स्वर में पढ़ना हो और तमाम शरई बुराइयों से पाक हो। इस हद तक भी उन सख्त अहकामात (जैसे कुफ्र का फतवा या निकाह टूटना) का ज़िक्र करना वैसी ही नापाकी और ढिठाई है। किस शरीअत ने हलाल को हराम और मुसलमान को काफिर बनाना माना है? इसे उर्फ(आम

बोलचाल) में 'पढ़ना' कहते हैं न कि 'गाना' जो संगीत के निर्धारित पैमानों, धुनों, ताल, लय, सुरों के उतार-चढ़ाव वगैरह के साथ वेश्याओं, भांडों, कव्वालों वगैरह का पेशा है और शरीफ, सभ्य और नेक लोगों के नज़दीक बुरा और निंदनीय है, जबकि यहाँ ज़िक्र की गई सूरत सराहनीय और जायज़ है।

1 इहया अल-उलूम, सहीहैन के हवाले से, किताब आदाब-उस-समा-वल-वज्द, मतबा अल-मशहद अल-हुसैनी 2/274

ریا تحسین صوت (آواز کو بنا سنوار کر خوشصورت بنا کر پڑھنا) میرا خیال ہے کہ کوئی بھی اس کو منع کرنے والا نہ ہوگا۔ پھر آخر تک وہی کلام دہرایا گیا جو گزر چکا ہے۔ (ت)

اشعار حسنہ محمودہ کا پڑھنا جن میں حمد الہی و نعت رسالت پناہی جل جلالہ وصلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم و منقبت آل واصحاب واولیاء و علمائے دین رضی اللہ تعالیٰ عنہم اجمعین، بروجہ صحیح اور نجیح مقبول شرعی یا ذکر موت و تذکیر آخرت و احوال قیامت و غیر ذلک مقاصد شرعیہ ہو قطعاً جائز روا اور خود زمانہ اقدس حضور پرنور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے آج تک تمام ائمہ دین و عباد اللہ الصالحین میں رائج دیا ہے۔ صحیح بخاری شریف میں ام المومنین صدیقہ بنت الصدیق صلی اللہ تعالیٰ علی زوجھا الکریم و ابیہا و علیہما وسلم سے ہے:

قالت کان رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم ان اللہ یؤید حسان بروح القدس مانافح او فاخر عن رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم 1۔

یعنی رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم حسان بن ثابت انصاری رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے لئے مسجد اقدس نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم میں منبر بچھاتے حسان اوپر کھڑے ہو کر رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے فضائل و مفاخر بیان کرتے حضور کی طرف سے طعنائے کفار کا رد کرتے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے جب تک حسان رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی طرف سے اس مفاخرت یا مدافعت میں مشغول رہتا ہے اللہ عزوجل جبریل امین سے اس کی مدد فرماتا ہے۔

پھر ظاہر کہ وعظ کے اشعار حدیث کے ترجمے اس قسم میں داخل ہیں تو ایسی شعر خوانی کا جواز بالیقین ہے اور جب خوش الحانی خود قرآن عظیم میں مطلوب و مندوب ہوئی تو یہ شعر ہے یہاں اگر الحان کے لئے مد قصر و حرکات و سکنات وغیرہ ہئیات حروف میں کچھ تغیر بھی ہو تو حرج نہیں جب کہ صرف سالہ دہ خوش الحانی ہو اور تمام منکرات شرعیہ سے خالی اس قدر بھی احکام شدید مذکورہ تکفیر و زوال نکاح میں تقریبا ویسی ہی ناپاکی و بیباکی ہے حلال کو حرام مسلمان کو کافر بنانا کس شریعت نے مانا اس قدر کو عرف میں پڑھنا کہتے ہیں نہ کہ گانا کہ موسیقی کے اوزان مقررہ نغمان محررہ طرقات مطربہ قرعات معجبہ اتار چڑھاؤ زیر و بم تان گنگری تال سم کی رعایت سے رنڈیوں ڈومنیوں مراثیوں ڈھاریوں نقالوں قوالوں وغیرہ ہم میں معمول اور باوضع شرفاء مہذبین صنعاء میں معیوب و مخذول محمود و مباح

1 احیاء العلوم بحوالہ صحیحین کتاب آداب السماع والوجد مطبعة المشهد الحسینی ۲ / ۲۷۴

Fatawa Razawiyya, Vol 23

Reciting poetry with a simple and melodious voice was also permissible and accepted during the era of the Sahaba (Companions), Tabi'un, and Imams of the religion. In fact, it is narrated from some of the noble Sahaba (may Allah be pleased with them all) that they would recite before the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), and he would listen without forbidding it. There were Sahaba specifically appointed for Hadi (camel-driving songs) in the presence of the Prophetic court. Through their pleasant and captivating Hadi songs, they would make the camels walk with enchantment. Sayyiduna Bara' bin Malik (may Allah be pleased with him), the elder brother of Anas bin Malik (may Allah be pleased with him), was himself a Hadi reciter for the sacred procession. He had a remarkably captivating voice and recited Hadi verses beautifully. He was among the prominent Sahaba who participated in all battles except Badr. Regarding him, the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "There are many with disheveled hair and dusty clothes, ignored by people, but if they were to swear an oath by Allah, He would fulfill it. Among them is [Bara'] bin Malik."

One day, Anas bin Malik (may Allah be pleased with him) visited him while he was reciting poetry in his state. Anas said, "Allah the Almighty has bestowed upon you something better than this, meaning the Great Quran." Bara' replied, "Do you fear that I will die on a bed? By Allah, Allah will not deprive me of martyrdom. I alone have killed a hundred disbelievers, besides those killed in participation."(2) During the caliphate of Amir al-Mu'minin 'Umar Farooq al-A'zam (may Allah be pleased with him), during the Jihad at the fortress of Tustar, when the Muslims faced severe difficulty, people who knew the aforementioned Hadith approached him and asked him to swear an oath by his Lord. He swore: "O my Lord! Grant us victory over the disbelievers so we may alleviate their hardships, and join me with my Prophet." After saying this, he attacked, and the Muslims attacked with him. The Persian commander, Hurmuzan, was killed, the disbelievers fled, and Bara' attained martyrdom (may Allah be pleased with him).(3) Also, Anjashah the Abyssinian (may Allah be pleased with him) would recite Hadi on the litters of ladies; his beautiful voice was famous. During the Farewell Pilgrimage (Hajjat al-Wida'), he recited Hadi, and the camels became excited and started moving very fast. The Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him) said: "O Anjashah! Slow down, be gentle with the 'glass vessels'." By 'glass vessels', he meant women, meaning do not make the camels go so fast that it causes them discomfort or because there is a

gathering of women, do not exceed the limits of melody. Besides them, Sayyiduna 'Abdullah bin Rawahah and Sayyiduna 'Amir bin al-Akwa' (may Allah be pleased with them both) would also walk before the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) reciting Hadi. On the day of 'Umrat al-Qada', when the victorious army of the Most Beloved (peace and blessings of Allah be upon him)...

1. Jami' at-Tirmidhi, Abwab al-Manaqib, Manaqib al-Bara' bin Malik, Amin Company Delhi, 2/626
2. Al-Isaba fi Tamyiz al-Sahaba, biography of al-Bara' bin Malik, Dar Sader Beirut, 1/143
3. Al-Isaba fi Tamyiz al-Sahaba, biography of al-Bara' bin Malik, Dar Sader Beirut, 1/143; Sharh al-Zarqani 'ala al-Mawahib al-Laduniyya, second objective, seventh chapter, Dar al-Ma'rifa Beirut, 3/77
4. Sharh al-Zarqani 'ala al-Mawahib al-Laduniyya, second objective, seventh chapter, Dar al-Ma'rifa Beirut, 3/77

फ़तावा रज़विया, खंड २३

सुरीली आवाज़ में कविता का पाठ करना सहाबा, ताबईन और धर्म के इमामों के समय में भी स्वीकृत और मान्य था। वास्तव में, कुछ प्रतिष्ठित सहाबा (अल्लाह उन सभी से प्रसन्न हो) से यह वर्णित है कि वे स्वयं पवित्र पैगंबर (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के सामने कविता पढ़ते थे, और आप सुनते थे और मना नहीं करते थे। पैगंबर के दरबार में 'हदी' (ऊंटों को चलाने के लिए गाए जाने वाले गीत) गायन के लिए सहाबा नियुक्त थे। अपनी मधुर और मनमोहक 'हदी' गायकी से वे ऊंटों को रास्ते में मदहोश कर देते थे। अनस बिन मलिक (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) के बड़े भाई सैय्यदुना बराअ बिन मलिक (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) स्वयं पवित्र काफिले के लिए 'हदी' गायक थे। उनकी आवाज़ अद्भुत और मनमोहक थी और वे हदी के शेर बहुत खूबसूरती से पढ़ते थे। वे उन महान सहाबा में से थे जो बद्र के अलावा सभी युद्धों में उपस्थित रहे। उनके बारे में पवित्र पैगंबर (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने फरमाया: "कई ऐसे बिखरे बालों और धूल भरे कपड़ों वाले हैं जिनकी कोई परवाह नहीं करता, लेकिन अगर वे अल्लाह की कसम खा लें तो अल्लाह उनकी कसम को सच कर देगा। उनमें से एक बराअ बिन मलिक है।"(1)

एक दिन अनस बिन मलिक (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) उनके पास गए, उस समय वे अपनी धुन में कविता पढ़ रहे थे। अनस ने कहा कि अल्लाह ने आपको इससे बेहतर चीज़ यानी महान कुरान अता फरमाया है। उन्होंने कहा, "क्या तुम डरते हो कि मैं बिस्तर पर मरूँगा? अल्लाह की कसम, अल्लाह मुझे शहादत से वंचित नहीं करेगा। मैंने अकेले ही सौ काफिरों को मारा है, उनके अलावा जो युद्धों में मारे गए।"(2) जब अमीर-उल-मोमिनीन उमर फारूक-ए-आजम (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) के खिलाफत काल में तुस्तर के किले पर जिहाद हुआ और मुसलमानों को भारी कठिनाई का सामना करना पड़ा, तो लोग उनके पास आए और उनसे अपने रब की कसम खाने को कहा। उन्होंने कसम खाई: "ऐ मेरे रब! हमें काफिरों पर जीत दिला ताकि हम उनकी मुश्किलें दूर कर सकें और मुझे मेरे नबी से मिला दे।" यह कहकर उन्होंने हमला किया और मुसलमानों ने उनके साथ हमला किया। ईरानियों का सेनापति हुरमुज़ान मारा गया, काफिर भाग गए और बराअ शहीद हो गए (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो)।(3) और महिलाओं के हौदों पर अनजशा हब्शी (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) 'हदी' पढ़ते थे, उनकी सुरीली आवाज़ बहुत प्रसिद्ध थी। विदा हज (हज्जतुल विदा) में उन्होंने हदी पढ़ी और ऊंट उत्तेजित होकर बहुत तेज़ चलने लगे। सैय्यद-ए-आजम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने फरमाया: "ऐ अनजशा! धीरे, शीशों (कांच के बर्तनों) के साथ नरमी करो।" शीशों से उनका तात्पर्य महिलाओं से था,

यानी ऊंटों को इतना तेज़ न चलाओ कि उन्हें तकलीफ हो या महिलाओं की भीड़ है, तो मधुरता की सीमा पार न करो। उनके अलावा सैय्यदुना अब्दुल्ला बिन रवाहा और सैय्यदुना आमिर बिन अल-अकवा (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) भी पवित्र पैगंबर (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के आगे 'हदी' पढ़ते हुए चलते थे। उम्रतुल कज़ा के दिन जब महबूब-ए-अकबर (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) की विजयी सेना...

1. जामिअ अल-तिर्मिज़ी, अबवाब अल-मनाकिब, मनाकिब अल-बराअ बिन मलिक, अमीन कंपनी दिल्ली, २/६२६
2. अल-इसबा फ़ी तमीज़ अल-सहाबा, बराअ बिन मलिक की जीवनी, दार सादेर बेरूत, १/१४३
3. अल-इसबा फ़ी तमीज़ अल-सहाबा, बराअ बिन मलिक की जीवनी, दार सादेर बेरूत, १/१४३; शरह अल-ज़रकानी अलल मवाहिब अल-लदुनिय्या, दूसरा उद्देश्य, सातवाँ अध्याय, दार अल-मारिफ़ा बेरूत, ३/७७
4. शरह अल-ज़रकानी अलल मवाहिब अल-लदुनिय्या, दूसरा उद्देश्य, सातवाँ अध्याय, दार अल-मारिफ़ा बेरूत, ३/७७

पृष्ठ ३६५ ७६८ में से

اشعار کا سادہ خوش الحانی سے پڑھنا بھی زمانہ صحابہ و تابعین وائمہ دین مجوزہ مقبول ہے بلکہ خود بعض صحابہ کرام رضی اللہ تعالیٰ عنہم اجمعین سے ماثور و منقول بلکہ خود حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے سامنے ہونا حضور سنتے اور انکار نہ فرماتے بارگاہ رسالت میں حدی خوانی پر صحابہ مقرر تھے۔ کہ اپنی خوش الحانیوں دلکش حدی خوانیوں سے اونٹوں کو راہ روی میں وارفتہ بناتے، انس بن مالک رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے برادر اکرم سیدنا براء بن مالک رضی اللہ تعالیٰ عنہ خود موکب اقدس کے حدی خواں تھے عجب آواز دلکش رکھتے اور بہت خوبی سے اشعار حدی پڑھتے یہ اجلہ صحابہ کرام سے ہیں بدر کے سوا سب مشاہد میں حاضر ہوئے حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے ان کی نسبت فرمایا: بہت الجھے بال میلے کپڑے والے جن کی کوئی پروا نہ کرے ایسے ہیں کہ اللہ عزوجل پر کسی بات میں قسم کھا لیں تو خدا ان کی قسم سچی ہی کرے انہیں میں سے برادر بن مالک ہے"[1]

ایک روز انس بن مالک رضی اللہ تعالیٰ عنہ ان کے پاس گئے اس وقت اشعار اپنے الحال سے پڑھ رہے تھے انہوں نے کہا کہ آپ کو اللہ عزوجل نے وہ چیز عطا فرمائی جو اس سے بہتر یعنی قرآن عظیم فرمایا کیا یہ ڈرتے ہو کہ بچھونے پر مروں گا خدا کی قسم اللہ مجھے شہادت سے محروم نہ کرے گا سو کافر تو میں نے تنہا قتل کئے ہیں اور جو شرکت میں مارے ہیں وہ علاوہ[2] جب خلافت امیر المومنین عمر فاروق اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ میں قلعہ تستر پر جہاد ہوا ہے اور مسلمانوں کو سخت دقت پیش آئی حدیث مذکور سنتے ہوئے تھے ان سے کہا اپنے رب کی قسم کھائے انہوں قسم کھائی کہ اے رب میرے! کافروں پر ہمیں قابوں دے کہ ہم ان کی مشکلیں کس لیں اور مجھے اپنے نبی سے ملا، یہ کہہ کر حملہ آور ہوئے اور ان کے ساتھ مسلمانوں نے حملہ کیا ایرانیوں کا سپہ

سالار ہر مزان مارا گیا کافر بھاگ گئے اور براء شہید ہوئے رضی اللہ تعالیٰ عنہ[3]، اور بیبیوں کے ہودجوں پر انجشہ حبشی رضی اللہ تعالیٰ عنہ حدی خوانی کرتے ان کی خوش آواز ہی مشہور تھی حجۃ الوداع شریف میں حدی پڑھی ہے اور اونٹ گرمائے بہت تیز چل نکلے، سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا: اے انجشہ! آہستہ، شیشوں کے ساتھ نرمی کر، شیشوں سے مراد عورتیں ہیں، یعنی اونٹ اتنے تیز نہ کرو کہ تکلیف ہوگی یا عورتوں کا مجمع ہے خوش الحانی حد سے نہ گزارو، ان کے سوا سید نا عبد اللہ بن رواحہ سیدنا عامر بن الاکوع رضی اللہ تعالیٰ عنہما بھی حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے آگے حدی خوانی کرتے چلتے، روز عمرۃ القضاء جب لشکر ظفر پیکر محبوب اکبر صلی اللہ

1 جامع الترمذی ابواب المناقب مناقب البراء بن مالک امین کمپنی دہلی ۲/ ۶۲۶ 2 الاصابۃ فی تمیز الصحابۃ ترجمہ البراء بن مالک دار صادر بیروت ۱ / ۱۴۳ 3 الاصابۃ فی تمیز الصحابۃ ترجمہ البراء بن مالک دار صادر بیروت ۱ / ۱۴۳ ، شرح الزرقانی علی المواھب اللدنیہ المقصد الثانی الفصل السابع دار المعرفہ بیروت ۳ / ۷۷ 4 شرح الزرقانی علی المواھب اللدنیہ المقصد الثانی الفصل السابع دار المعرفہ بیروت ۳ / ۷۷

Fatawa Ridawiyya, Volume 23

(The Prophet) peace and blessings be upon him entered Makkah with thousands of glories and majesty. Abdullah bin Rawahah (may Allah be pleased with him) was ahead of him, reciting verses of Rajaz (war poetry), raining arrows upon the disbelievers. The Leader of the Faithful, Umar (may Allah be pleased with him), forbade him, saying, "O Ibn Rawahah! Such poetry recitation in front of the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) and in the Haram of Allah (the Exalted)?" The Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) said, "Let him recite, for this is more effective against them than arrows." And in another Hadith, it is narrated that he said, "O Umar! We are listening, you also remain quiet." In short, any prohibition or conflict regarding singing is either when the songs themselves are evil (God forbid), even if they are outwardly called Na't (praises of the Prophet) or poems of truth—like the lawless poets whose verses against the Shariah insult the noble Prophets and great Angels (peace and blessings be upon them), or rather, they leave no stone unturned in diminishing the status of the Master of Mankind (peace and blessings be upon him and his family) and in being disrespectful towards the Court of the Almighty, the Glorious and Generous, and thus bring a bad name to Na't and Manqabat—or when the situation is a source of fitna (temptation), such as a strange woman singing melodiously in a gathering of men, or when unlawful elements are introduced, such as musical instruments, clapping, theatrical movements, etc., as some shameless, naturalistic, liberal-minded preachers have adopted to liven up their gatherings today. They recite the Masnavi of Maulana Rumi but mimic the style and theatricality of Mir Hasan's Masnavi, and other such prohibited, avoidable, and clear forbidden acts. (Besides these, there are avoided prohibitions and introduced forbidden things. - T) This dark practice of making the lawful unlawful as one pleases; otherwise, simple melodic recitation of permissible poetry is not at all objectionable. Rather, poetry composed with good intention is counted among good deeds and is a source of reward and the pleasure of the Loving Lord. It is stated in Mawahib al-Ladaniyya and the commentaries of Allama Zarqani:

Arabic Original	**Urdu Translation**
Abdullah bin Rawahah, the leader martyred at Mu'tah, used to sing camel-songs (Huda) in front of him (peace and blessings be upon him) during travels. "He used to sing" (kaana	Hadrat Abdullah bin Rawahah used to recite Huda in front of the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) during travels. He was the commander of the army who was martyred in the Battle of Mu'tah.

Arabic Original

yahdu) means he recited Huda (with a damma on the letter 'ha'), which is singing for camels. (And in Tirmidhi, from Anas, that the Prophet peace and blessings be upon him...

Page 366 of 768

Urdu Translation

"Kaana yahdu" means he used to sing melodious songs to speed up the camels. "Al-Huda", with a damma on the letter "ha" without a dot, refers to singing songs for camels.

(नबी) सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम हज़ारों शान-ओ-शौकत के साथ मक्का में प्रविष्ट हुए। अब्दुल्ला बिन रवाहा (रज़ियल्लाहु अन्हु) उनके आगे-आगे रजज़ (युद्ध कविता) के शेर सुनाते हुए काफिरों पर तीरों की वर्षा कर रहे थे। अमीरुल मोमिनीन उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने उन्हें मना किया कि "ऐ इब्ने रवाहा! अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के सामने और अल्लाह जुल-जलाल के हरम में यह शेर-ख्वानी?" अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "पढ़ने दो, क्योंकि यह उन पर तीरों से ज़्यादा असरदार है।" और एक हदीस में आया है कि फ़रमाया: "ऐ उमर! हम सुन रहे हैं, तुम भी खामोश रहो।" संक्षेप में, गायन में जो कुछ भी मनाही या विवाद है, वह तब है जब गाने स्वयं बुरे हों (ईश्वर न करे), चाहे वे ज़ाहिर तौर पर नात और हक़ीक़त के नाम से हों—जैसे उन आज़ाद कवियों के शरीअत के खिलाफ शेर जो नबियों और महान फरिश्तों (अलैहिमुस्सलाम) की तौहीन करते हैं, बल्कि वे सैयदुल अनाम (सल्लल्लाहु अलैहि व आलिहि वसल्लम) की शान में कमी करने और अल्लाह की बारगाह में गुस्ताखी और बेअदबी करने में कोई कसर नहीं छोड़ते, और इस तरह नात और मनक़बत के नाम को बदनाम करते हैं—या फिर जब स्थिति फितना (बुराई) का कारण हो, जैसे किसी अजनबी महिला का पुरुषों की महफ़िल में मधुर स्वर में गाना, या जब बाहर से गैर-शरई चीजें शामिल हो जाएं जैसे वाद्ययंत्र, तालियां, नाच-गाना आदि, जैसा कि आज कल कुछ बेशर्म, प्रकृतिवादी और आज़ाद-ख्याल उपदेशकों ने अपनी महफ़िल गर्म करने के लिए तरीका अपना रखा है। वे मौलाना रूमी की मसनवी के शेर पढ़ते हैं लेकिन उनमें मीर हसन की मसनवी जैसा रंग और तमाशा भर देते हैं, और अन्य ऐसी वर्जित और निषिद्ध चीजें। (इसके अलावा परहेज की गई हराम चीजें और लाई गई मनाही वाली चीजें हैं। - T) यह एक बुरा तरीका है कि जो चाहे हलाल को हराम कर दे; अन्यथा साधारण मधुर स्वर के साथ जायज़ शेर-ख्वानी में कोई आपत्ति नहीं है। बल्कि नेक नीयत से कही गई कविताओं का संग्रह नेक कामों में गिना जाता है और सवाब (पुण्य) तथा रब की रज़ा का कारण है। मवाहिबुल लदन्निया और अल्लामा ज़रक़ानी की शरह में है:

अरबी मूल	**उर्दू अनुवाद**
अब्दुल्लाह बिन रवाहा, जो मोता के युद्ध में शहीद हुए सेनापति थे, यात्रा के दौरान उनके (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) सामने हुदा (ऊंटों के लिए गीत) गाया करते थे। 'कान यहदू का	हज़रत अब्दुल्ला बिन रवाहा सफर में हुज़ूर (अलैहिस्सलातु वस्सलाम) के सामने हुदा-ख्वानी किया करते थे। ये उस लश्कर के अमीर थे जो गज़वा-ए-मोता में शहीद हुए। 'कान यहदू का अर्थ

अरबी मूल

अर्थ है उन्होंने हुदा (हा पर पेश के साथ) पढ़ा, जो ऊंटों के लिए गायन है। (और तिरमिज़ी में अनस से रिवायत है कि नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम...

उर्दू अनुवाद

है कि वे ऊंटों की तेज़ रफ़्तारी के लिए मधुर स्वर में गीत गाया करते थे। 'अल-हुदा', बिना नुक्ते वाली 'ह' पर पेश के साथ, ऊंटों के लिए गीत गाने को कहते हैं।

تعالیٰ علیہ وسلم باہزاراں جاہ وجلال داخل مکہ ہوا ہے عبداللہ بن رواحہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ آگے آگے رجز کے اشعار سناتے کافروں کے جگہ پر تیر برساتے جارہے تھے امیر المؤمنین عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے منع کیا کہ اے ابن رواحہ! رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے آگے اور اللہ جل جلالہ کے حرم میں یہ شعر خوانی۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا: پڑھنے دو کہ یہ ان پر تیروں سے زیادہ کارگر ہے۔ اور ایک حدیث میں آیا ارشاد فرمایا: اے عمر! ہم سن رہے ہیں تم بھی خاموش رہو باالجملہ ممانعت منازعت جو کچھ ہے گانے میں ہے یا معاذ اللہ اشعار ہی خود بُرے ہوں اگر چہ بظاہر نعت و حقیقت کا نام ہو جیسے بے قیدوں کے خلاف شرع شعر کو توہین انبیائے کرام وملائکہ عظام علیہم الصلوٰۃ والسلام بلکہ تنقیص شان سید الانام علیہ وعلیٰ آلہ افضل الصلوٰۃ والسلام بلکہ گستاخی وبے ادبی بارگاہِ عزت ذی الجلال والا کرام کچھ اٹھا نہ رکھیں اور نعت ومنقبت کا نام بدنام یا محل محل فتنہ خواہ فتنہ ہو جیسے زن اجنبیہ کا مردوں کے جلسے میں خوش الحانی کرنا یا خارج سے امور نامشروعہ کا قدم درمیان ہو مثلاً مزامیر، تالیاں، لپکا، توڑ، بھاؤ، بتانا جیسے آج کل بعض بے شرم واعظان نیچری مشرب آزادی مذہب نے اپنی مجلس گرم کرنے کا انداز بنا رکھا ہے۔ اشعار گائیں مثنوی مولانا روم کے اور رنگ رچائیں مثنوی میر حسن کی دھوم کے الی غیر ذلک من المحذورات والمجتنبۃ والمحظورات المتجلیۃ (اسکے علاوہ اجتناب کردہ محرمات اور لائے ہوئے ممنوعات ہیں۔ت) یہ تیرہ وتیرہ برت کہ جو چاہے حلال کو حرام کرے ورنہ سادہ خوش الحانی کے ساتھ جائز شعر خوانی کے جواز میں اصلاً جائے کلام نہیں بلکہ اشعار مجموعہ بہ نیت محمودہ اعمالِ محمودہ میں معدود وباعث اجر ورضائے رب ودود ہیں۔ مواہب اللدنیہ وشروح علامہ زرقانی میں ہے :

عربی متن	اردو ترجمہ
كان يحدو بين يديه عليه الصلوة والسلام في السفر عبدالله بن رواحة الامير المستشهد بموتة اى يقول الحداء بضم المهملة و هو الغناء للابل (وفي الترمذي عن انس انہ صلى الله تعالى عليہ	حضرت عبداللہ بن رواحہ سفر میں حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے سامنے حدی خوانی کیا کرتے تھے یہ امیر لشکر تھے جو غزوہ موتہ شہید ہوئے کان یحدو ای یقول الحداء بضم المہملۃ و ھو الغناء للابل) یعنی "کان یحدو" کے معنی ہیں وہ اونٹوں کی تیز رفتاری کے لئے خوش الحانی سے گیت گایا کرتے تھے، الحداء بے نقطہ صرف "ح" کی پیش کے ساتھ اونٹوں کے لئے گیت گانے کو

Fatawa Razawiyya, Volume 23

...and he (peace be upon him) entered Makkah for the 'Umrat al-Qada' while Ibn Rawaha was walking ahead of him and saying: "Clear the path for the sons of the disbelievers. Today we strike you for its revelation, A blow that removes the head from its resting place, And makes a close friend forget his close friend." Hazrat Umar said: "O Ibn Rawaha, are you reciting poetry in front of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) and in the sanctuary (Haram) of Allah?" The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Leave him, O Umar, for this is more effective against them than the flight of arrows." In another narration, when Umar objected, he (peace be upon him) said: "O Umar, I am listening, so be quiet, O Umar." And (Amir bin Akwa') used to chant 'hadi' (camel songs) in front of him (peace be upon him), and he was martyred on the day of Khaybar. And (Anjasha, the black slave) was a fine singer of 'hadi'. It is in the Sahih on the authority of Anas that he had a beautiful voice. (Anas said) in the Sahihayn (Bara' bin Malik) was the brother of Anas.

It is said that it is narrated from Hazrat Anas in Jami' at-Tirmidhi that when the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) entered Makkah al-Mukarramah for the performance of 'Umrat al-Qada', Hazrat Abdullah bin Rawaha was walking ahead of him and reciting: "O children of the disbelievers! Clear his path. Today we will strike you such a blow that heads will be severed from bodies and a friend will forget his friend." Upon this, Hazrat Umar Farooq (may Allah be pleased with him) said: "Do you recite poetry in front of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) in the sanctuary of Allah?" The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Leave him, O Umar! For these martial verses are more effective against the enemy than arrow-shooting." In another narration, when Umar Farooq al-Azam (may Allah be pleased with him) objected, the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "O Umar! I am listening, so you remain silent." And the Hadith states that Hazrat Amir bin Akwa' (may Allah be pleased with him) used to recite 'hadi' songs in front of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) and he was martyred in Khaybar. And Hazrat Anjasha, a black slave, was the best 'hadi' singer. It is in the Sahih, narrated by Hazrat Anas, that Hazrat Anjasha's voice was beautiful. In the Sahih, there is a narration from Hazrat Anas (may Allah be pleased with him).

फ़तावा रज़विया, खंड 23

...और उन्होंने (उन पर अल्लाह की शांति हो) उमरत अल-क़ज़ा के लिए मक्का में प्रवेश किया, जबकि इब्ने रवाहा उनके आगे चल रहे थे और कह रहे थे: "काफ़िरों के बेटों के लिए रास्ता साफ़ कर दो। आज हम तुम्हें उसके अवतरण के लिए मारेंगे, एक ऐसी चोट जो सिर को उसके स्थान से हटा दे, और एक घनिष्ठ मित्र को उसके घनिष्ठ मित्र को भुला दे।" हज़रत उमर ने कहा: "ऐ इब्ने रवाहा, क्या तुम अल्लाह के रसूल (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) के सामने और अल्लाह के हरम (पवित्र स्थल) में कविता पढ़ रहे हो?" नबी (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) ने फरमाया: "उसे छोड़ दो ऐ उमर, क्योंकि यह उन पर तीरों की बौछार से भी ज़्यादा असरदार है।" एक अन्य वर्णन में, जब उमर ने आपत्ति जताई, तो उन्होंने (उन पर शांति हो) फरमाया: "ऐ उमर, मैं सुन रहा हूँ, इसलिए ऐ उमर, तुम शांत रहो।" और (आमिर बिन अकवा') उनके(उन पर शांति हो) सामने 'हुदी' (ऊँट गीत) गाते थे, और वह खैबर के दिन शहीद हो गए। और (अंजशा, काला गुलाम) 'हुदी' के बेहतरीन गायक थे। सहीह में अनस के हवाले से है कि उनकी आवाज़ बहुत खूबसूरत थी। (अनस ने कहा) सहीहैन में (बरा बिन मालिक) अनस के भाई थे।

कहा जाता है कि जामी' अत-तिर्मिज़ी में हज़रत अनस से वर्णित है कि जब पवित्र पैगंबर (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) 'उमरात अल-क़ज़ा' की अदायगी के लिए मक्का मुकर्रमा में दाखिल हुए, तो हज़रत अब्दुल्ला बिन रवाहा आप से आगे-आगे चल रहे थे और यह कह रहे थे: "ऐ काफ़िरों की औलाद! उनका रास्ता खुला छोड़ दो। आज हम तुम्हें ऐसी मार मारेंगे कि खोपड़ियाँ तन से जुदा हो जाएँगी और दोस्त अपने दोस्त को भूल जाएगा।" इस पर हज़रत उमर फ़ारूक़ (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) ने कहा: "क्या तुम अल्लाह के रसूल (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) के सामने अल्लाह के हरम में कविता पढ़ते हो?" पवित्र पैगंबर (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) ने फरमाया: "ऐ उमर! उसे छोड़ दो क्योंकि ये रजज़िया शेर (युद्ध काव्य) दुश्मन पर तीरंदाज़ी से भी ज़्यादा प्रभावशाली हैं।" दूसरी रिवायत में है कि जब उमर फ़ारूक़-ए-आज़म (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) ने मना किया तो हुज़ूर अकरम (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) ने इरशाद फरमाया: "ऐ उमर! मैं तो सुन रहा हूँ इसलिए तुम खामोश रहो।" और हदीस है कि हज़रत आमिर बिन अकवा' (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) हुज़ूर अकरम (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) के सामने हुदी-ख्वानी किया करते थे और वे खैबर में शहीद हुए। और हज़रत अंजशा हबशी गुलाम थे, ये बेहतरीन हुदी-ख्वान थे। सहीह में है हज़रत अनस से रिवायत है कि

हज़रत अंजशा की आवाज़ खूबसूरत थी। सहीह में हज़रत अनस (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) की रिवायत है।

पृष्ठ 367 का 768

وسلم دخل مكة في عمرة القضية(ابن رواحة يمشى بين يديه ويقولـ خلوا بنى الكفار عن سبيله اليوم نضربكم على تنزيله ضرباً يزيل الهام عن مقيله ويذهل الخليل عن خليله فقال عمر يا ابن رواحة بين يدى رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم وفى حرم الله تقول الشعر فقال صلى الله تعالى عليه وسلم خل عنه ياعمر فلهي فيهم اسرع من نضح النبل، وفي رواية انه لما النبل وفي رواية انه لما انكر عمر عليه قال صلى الله تعالى عليه وسلم يا عمراني اسمع فاسكت يا عمر(وعامر بن اكوع)كان يحدو بين يديه صلى الله تعالى عليه وسلم(واستشهد يوم خيبر وانجشه العبد الاسود) كان حسن الحداء وفي الصحيح عن انس كان حسن الصوت(قال انس) في الصحيحين(كان براء بن مالك) اخوانس

کہا جاتا ہے جامع ترمذی میں حضرت انس سے روایت ہے کہ جب حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم عمرۃ القضاء کی ادائیگی کے لئے مکہ مکرمہ میں داخل ہوئے تو حضرت عبداللہ بن رواحہ آپ سے آگے آگے چل رہے تھے اور یہ فرماتے جاتے تھے کہ اے کفار کی اولاد! ان کا راستہ کھلا چھوڑ دو آج ہم تمھیں ایسی مار ماریںگے کہ کھوپڑیاں تن سے جدا ہو جائیں گی اور دوست اپنے دوست کو بھول جائیگا، اس پر حضرت عمر فاروق رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے فرمایا: کیا تو رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے سامنے ان کے روبرو اللہ کے حرم میں اشعار پڑھتا ہے، حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے ارشاد فرمایا: اے عمر! اسے چھوڑ دو کہ یہ رجزیہ اشعار دشمن پر تیر اندازی سے بھی زیادہ موثر ہیں اور دوسری روایت میں ہے کہ جب عمر فاروق اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے انکار فرمایا تو حضور اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے ارشاد فرمایا: اے عمر و! میں تو سن رہا ہوں لہٰذا تم خاموش رہو، اور حدیث عامر بن اکوع رضی اللہ تعالیٰ عنہ حضور اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے سامنے حدی خوانی کیا کرتے تھے اور یہ خیبر میں

شہید ہوئے اور حضرت انجشہ حبشی غلام تھے یہ بہترین حدی خواں تھے صحیح میں ہے حضرت انس سے روایت ہے کہ حضرت انجشہ کی آواز خوبصورت تھی صحیح میں حضرت انس رضی اللہ تعالٰی عنہ کی روایت ہے

صفحہ 367 از 768

Fatawa Rizvia, Volume 23

He witnessed all the battles except Badr. The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Many a person with dishevelled hair and dusty clothes, to whom no one pays attention, if he were to swear an oath by Allah, He would fulfill it. Among them is Al-Bara bin Malik." Anas said: "When the day of [the battle of] Tustar in the lands of Persia came, the people retreated. The Muslims said, 'O Bara, swear an oath by your Lord.' He said, 'I swear by You, O Lord, that You grant us their shoulders and join me with Your Prophet.' So he charged, and the people charged with him. He killed Hurmuzan, one of the leaders of the Persians, and took his spoils. The Persians were defeated and Bara was martyred." Reported by Al-Tirmidhi and Al-Hakim, and that was during the caliphate of Umar in the year 20 AH. (He used to sing camel songs [Hadi] for men and Anjashah for women. He used to sing and recite poetry and Rajaz. In the Sahihayn, it is narrated from Anas that Anjashah sang for women during the Farewell Pilgrimage, and the camels hastened. So the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "O Anjashah, be gentle with the glass vessels," (meaning women, comparing them to glass vessels because they break easily, so he did not feel safe for them...)

It is stated: Hazrat Bara bin Malik (who was the brother of Hazrat Anas) was present in all battles except Badr. And the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Many people with dishevelled hair and covered in dust, whom no one cares about, are so (important) in the sight of Allah that if they were to swear an oath by Allah regarding any matter, Allah would make their oath come true. And among them is Bara bin Malik." Hazrat Anas said that on the day of the attack on the fort of Tustar in Iran, the people were scattered. On this occasion, Hazrat Bara was asked to swear an oath by trusting in his Lord. So, Hazrat Bara took an oath and said: "O my Lord! I swear by Your essence that You gave us the power to pin down the shoulders of the disbelievers and You have joined me with Your noble Prophet." After this, Hazrat Bara, along with the common people, attacked the Iranians. Their commander-in-chief, Hurmuzan, was killed. The Iranians were defeated and began to flee. His equipment was seized and Hazrat Bara was martyred. Imam Tirmidhi and Hakim narrated this. This battle took place in the year 20 AH during the caliphate of Hazrat Farooq-e-Azam (may Allah be pleased with him). Hazrat Bara used to perform 'Hadi' (camel songs) for men while Anjashah for women...

फतावा रज़विया, खंड २३

उन्होंने बदर के अलावा सभी युद्धों को देखा। पैगंबर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: "बहुत से लोग बिखरे हुए बालों वाले और धूल से सने हुए होते हैं, जिनकी कोई परवाह नहीं करता, अगर वे अल्लाह की कसम खा लें, तो वह उसे पूरा करेगा। उनमें से एक अल-बरा बिन मालिक हैं।" अनस ने कहा: "जब फारस की भूमि में तुस्तर (के युद्ध) का दिन आया, तो लोग पीछे हट गए। मुसलमानों ने कहा, 'ऐ बरा, अपने रब की कसम खाओ।' उन्होंने कहा, 'ऐ रब, मैं तेरी कसम खाता हूँ कि तू हमें उनके कंधे बख्श दे और मुझे अपने नबी से मिला दे।' फिर उन्होंने हमला किया और लोगों ने उनके साथ हमला किया। उन्होंने फारसियों के प्रमुखों में से एक हुरमुज़ान को मार डाला और उसकी लूट ले ली। फारसी हार गए और बरा शहीद हो गए।" अल-तिर्मिज़ी और अल-हाकिम द्वारा रिपोर्ट किया गया, और वह २० हिजरी में उमर के खिलाफत के दौरान था। (वह पुरुषों के लिए ऊंट गीत [हदी] गाते थे और महिलाओं के लिए अंजशा। वह कविता और रजज़ गाते और सुनाते थे। सहीहैन में अनस से वर्णित है कि अंजशा ने विदाई हज के दौरान महिलाओं के लिए गीत गाए, और ऊंट तेज चलने लगे। तो पैगंबर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने कहा: "ऐ अंजशा, कांच के बर्तनों के साथ कोमल रहो," (अर्थात महिलाएं, उनकी तुलना कांच के बर्तनों से की क्योंकि वे आसानी से टूट जाते हैं, इसलिए उन्होंने उनके लिए सुरक्षित महसूस नहीं किया...)

फरमाया: हज़रत बरा बिन मालिक (जो हज़रत अनस के भाई थे) बदर के अलावा सभी युद्धों (गज़वात) में उपस्थित रहे। और हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फरमाया: बहुत से लोग बिखरे हुए बालों वाले और धूल से सने हुए होते हैं, जिनकी कोई परवाह नहीं करता, (अल्लाह के नज़दीक) वे इतने (महत्वपूर्ण) हैं कि अगर वे किसी मामले में अल्लाह की कसम खा लें, तो अल्लाह उनकी कसम सच कर देता है, और उन्हीं में से एक बरा बिन मालिक भी हैं। हज़रत अनस ने फरमाया कि ईरान में तुस्तर के किले पर जिस दिन हमला किया गया, लोग इधर-उधर तितर-बितर हो गए। इस मौके पर हज़रत बरा से कहा गया कि अपने परवरदिगार के भरोसे पर उसकी कसम खाएं। चुनाँचे हज़रत बरा ने कसम खाकर फरमाया: ऐ मेरे परवरदिगार! मैं तेरी जात की कसम खाकर कहता हूँ कि तूने हमें काफिरों के कंधे बांधने की ताकत दी और तूने मुझे अपने नबी मुकर्रम से मिला दिया है। इसके बाद हज़रत बरा ने आम लोगों के साथ मिलकर ईरानियों पर हमला किया। उनका सेनापति हुरमुज़ान मारा गया। ईरानी हार गए और भागने लगे। उनका सामान कब्जे में ले लिया गया और हज़रत बरा शहीद हो गए। इमाम तिर्मिज़ी और हाकिम ने इसे रिवायत किया है। यह युद्ध हज़रत फारूक-ए-

आज़म रज़ियल्लाहु अन्हु के खिलाफत के दौर में सन् २० हिजरी में हुआ था। हज़रत बरा पुरुषों के लिए 'हदी' ख्वानी किया करते थे जबकि अंजशा महिलाओं के..

पृष्ठ ३६८ / ७६८

شهد المشاهد الا بدرا قال صلى الله تعالى عليه وسلم رب اشعث اغبر لا يؤبه له لواقسم على الله لأبره، منهم البراء بن مالك قال انس فلما كان يوم تستر من بلاد فارس انكشف الناس فقال المسلمون يا براء قسم على ربك فقال اقسم عليك يارب لما منحتنا اكتافهم والحقتنى بنبيك فحل وحمل الناس معه فقتل هرمزان من عظماء الفرس واخذ سلبه وانهزم الفرس وقتل البراء رواه الترمذى والحاكم وذلك في خلاصة عمر سنة عشرين. (ایحدو بالرجال وانجشه بالنساء وقد كان يحدو وينشد القريض والرجز وفى الصحيحين عن انس ان انجشه حدا بالنساء فى حجة الوداع فاسرعت الابل فقال صلى الله تعالى عليه وسلم يا انجشة رفقا بالقوارير، (ای النساء فشبههن بالقوارير من الزجاج لانه يسرع اليها الكسر فلم يأمن عليه

فرمایا: حضرت براء بن مالک (جو حضرت انس کے بھائی تھے) سوائے بدر کے تمام غزوات میں حاضر رہے اور آنحضرت صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا بہت سے لوگ بکھرے ہوئے بالوں والے خاک آلود، جن کی کوئی پروا نہیں کرتا (عند اللہ) ایسے (اہم) ہیں کہ اگر کسی معاملے میں اللہ تعالیٰ کی قسم کھا بیٹھیں تو اللہ تعالیٰ ان کی قسم سچی کر دیتا ہے، اور انہی میں سے ایک براء بن مالک بھی ہیں۔ حضرت انس نے فرمایا کہ ایران میں قلعہ تستر پر جس دن حملہ کیا گیا لوگ تتر بتر ہو گئے اس موقع پر حضرت براء سے کہا گیا کہ اپنے پروردگار کے بھروسا پر اس کی قسم کھائیں، چنانچہ حضرت براء نے قسم کھا کر فرمایا: اے میرے پروردگار! میں تیری ذات کی قسم کھا کر کہتا ہوں کہ تو نے ہمیں کافروں کے کندھے باندھنے کی طاقت بخشی اور تو نے مجھے اپنے نبی مکرم سے ملایا ہے۔ اس کے بعد حضرت براء نے عام لوگوں کے ساتھ مل کر ایرانیوں پر حملہ کیا ان کا سپہ سالار ہرمزان مارا گیا ایرانیوں کو شکست ہوئی اور فرار ہونے لگے اس کا سامان قبضے میں لے لیا گیا اور حضرت براء شہید ہو گئے، امام ترمذی اور حاکم نے اس کو

روایت کیا۔ یہ معرکہ حضرت فاروق اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے دور خلافت میں سنہ ۲۰ھ میں ہوا، حضرت براء مردوں کے لئے حدی خوانی کیا کرتے تھے جبکہ انجشہ عورتوں کے

Fatawa Razawiyya Volume 23

Arabic Text	Urdu Translation
Peace and blessings be upon him, lest their hearts be affected by his singing [hudaa]. It was said that he forbade it because women are weakened by intense movement. Al-Damamini said: Carrying it upon this meaning is closer to its literal wording than carrying it upon the first. End summary.	He used to chant 'hudaa' (camel-driving songs) near the camel litters. Thus, in Bukhari and Muslim, there is a narration from Hadhrat Anas (may Allah be pleased with him) that Hadhrat Anjashah went near the women's mounts during the Farewell Pilgrimage and chanted hudaa. Consequently, the camels sped up. On this, the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) said: 'O Anjashah! Be gentle with the glass vessels. You should know that you have glass vessels (bottles) with you' (referring to women), lest they break quickly. The Holy Prophet (peace and blessings be upon him) likened women to glass bottles, hinting that they might be affected by the chanting and melodious voice. Another meaning is that they might get scared because the mounts speed up due to the chanting, as they are naturally weak. Allama Al-Damamini said: Interpreting it according to its apparent words is more appropriate and suitable compared to the first opinion. End summary (T).

It is mentioned in 'Al-Isabah fi Ma'rifat al-Sahabah':

Arabic Text	Urdu Translation
Al-Baghawi narrated with an authentic chain from Muhammad bin Sirin, from Anas, who said: I entered upon Al-Bara' bin Malik while he was singing. I said to him: 'Allah has replaced for you what is better than this.' He said: 'Do you fear that I will die on my bed? No, by Allah, Allah would not deprive me of that [martyrdom], for I have killed a hundred single-handedly besides those in whose killing I shared.'	Imam Baghawi, with an authentic chain on the authority of Muhammad bin Sirin, narrates from Hadhrat Anas (may Allah be pleased with him) who said: I went to Hadhrat Bara' bin Malik, and he was reciting poetry in a beautiful manner. I said to him: 'Without doubt, Allah Almighty has granted you something far better than this' (meaning the Holy Quran). He replied: 'Are you afraid that I might die on my bed? By God, it will not be so, because Allah Almighty will not deprive me of

Arabic Text	Urdu Translation
	martyrdom. One hundred disbelievers I have killed with my own hands alone...'

1. Al-Mawahib al-Ladunniyyah, Second Objective, Fourth Chapter, 2/163 and Sharh al-Zurqani 'ala al-Mawahib al-Ladunniyyah 3/67 and 377.
2. Al-Isabah fi Tamyiz al-Sahabah, letter Ba, biography 620 Al-Bara' bin Malik, Dar Sader Beirut 1/123.

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
शांति और आशीर्वाद उन पर हों, कहीं ऐसा न हो कि उनके दिल उनके गायन (हुदा) से प्रभावित हो जाएँ। कहा गया कि उन्होंने इसे मना किया क्योंकि तीव्र गति से महिलाएँ कमज़ोर हो जाती हैं। अल-दमामीनी ने कहा: इसे इस अर्थ पर ले जाना इसके शाब्दिक शब्दों के पहले अर्थ की तुलना में अधिक निकट है। सारांश समाप्त।	वह ऊँटों के कजावों के पास जाकर हुदी ख़्वानी (गीत गाना) करते थे, चुनाँचे बुखारी और मुस्लिम में हज़रत अनस (रज़ियल्लाहु अन्हु) की रिवायत है कि हज़रत अंजाशा ने हज-उल-विदा के मौके पर औरतों की सवारियों के पास जाकर हुदी ख़्वानी की, जिसके नतीजे में ऊँट तेज़ रफ़्तार हो गए। इस पर हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: 'ऐ अंजाशा! काँच की शीशियों के साथ नरमी अख्तियार करो, तुम्हें मालूम होना चाहिए कि तुम्हारे साथ काँच की शीशियाँ (बोतलें) भी हैं' (मुराद औरतें हैं) कहीं जल्दी टूट न जाएँ। हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने औरतों को काँच की बोतलों से तशबीह (उपमा) देकर यह इशारा फ़रमाया कि वे हुदी ख़्वानी और मधुर आवाज़ से प्रभावित न हो जाएँ। और यह अर्थ भी है कि सवारियों के हुदी ख़्वानी की वजह से तेज़ रफ़्तार हो जाने से वे कहीं घबरा न जाएँ क्योंकि वे स्वभाव से कमज़ोर होती हैं। अल्लामा दमामीनी ने फ़रमाया: इसे ज़ाहिरी अलफ़ाज़ पर महमूल करना पहले कौल की तुलना में ज़्यादा मुनासिब और मौज़ूँ है। सारांश समाप्त (त)।

'अल-इसाबा फ़ी मआरिफ़त अल-सहाबा' में है:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
अल-बगवी ने मुहम्मद बिन सिरीन के माध्यम से अनस से एक प्रामाणिक श्रृंखला के साथ रिवायत किया है, जिन्होंने कहा: मैं अल-बरा बिन मलिक के पास गया जबकि वह गा रहे थे। मैंने उनसे कहा: 'अल्लाह ने आपके लिए इससे बेहतर चीज़ बदल दी है।' उन्होंने कहा: 'क्या तुम्हें डर है कि मैं अपने बिस्तर	इमाम बगवी बा-सनद सहीह मुहम्मद बिन सिरीन के हवाले से हज़रत अनस (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत करते हैं, उन्होंने फ़रमाया कि मैं हज़रत बरा बिन मालिक के पास गया, वह खूबसूरत अंदाज़ में अशआर (कविता) पढ़ रहे थे। मैंने उनसे कहा कि बिला-शुबा अल्लाह तआला ने इसके बजाय आपको वह चीज़ अता फ़रमाई है जो इससे कहीं बेहतर है (यानी

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
पर मर जाऊँगा? नहीं, अल्लाह की कसम, अल्लाह मुझे उससे (शहादत से) वंचित नहीं करेगा, जबकि मैंने अकेले ही सौ लोगों को मार डाला है, उनके अलावा जिनमें मैं भागीदार था।'	कुरआन मजीद)। फ़रमाया: 'क्या तुम्हें यह ख़ौफ़ है कि मैं अपने बिस्तर पर ही मर जाऊँगा? ख़ुदा की कसम ऐसा नहीं होगा क्योंकि अल्लाह तआला ऐसा नहीं है कि मुझे शहादत से महरूम कर दे। एक सौ काफ़िर तो खुद मेरे हाथों...'

1. अल-मवाहिब अल-लदुनिया, अल-मक़्सद अल-थानी, अल-फ़सल अल-रबेअ 2/163 और शरह अल-ज़ुरकानी अल-अल-मवाहिब अल-लदुनिया 3/67 और 377।
2. अल-इसाबा फ़ी तमीज़ अल-सहाबा, हर्फ़ अल-बा, जीवनी 620 अल-बरा बिन मालिक, दार सादिर बेरूत 1/123।

عربی عبارت **اردو ترجمہ**

کجاووں کے قریب جا کر حدی خوانی کرتے، چنانچہ بخاری و مسلم میں حضرت انس رضی اللہ تعالٰی عنہ کی روایت ہے کہ حضرت انجشہ نے حجۃ الصلوۃ والسلام ان الوداع کے موقع پر عورتوں کی سواریوں کے پاس جا کر حدی خوانی کی، یقع فی قلوبھن حداءہ جس کے نتیجے میں اونٹ تیز رفتار ہو گئے، اس پر حضور علیہ الصلوۃ وقیل نھاہ لان النساء والسلام نے فرمایا اے انجشہ! کانچ کی شیشیوں کے ساتھ نرمی اختیار کرو، یضعفن عن شدۃ تمہیں معلوم ہونا چاہئے کہ تمہارے ساتھ کانچ کی شیشیاں (بو تلیں) بھی ہیں الحرکۃ قال (مراد عورتیں ہیں) کہیں جلدی ٹوٹ نہ جائیں آنحضرت صلی اللہ تعالٰی علیہ الدمامیني وحملہ ھذا وسلم نے عورتوں کو کانچ کی بوتلوں سے تشبیہ دے کر یہ اشارہ فرمایا وہ اقرب الی ظاھر حدی خوانی اور خوش الحانی سے متاثر نہ ہو جائیں اور یہ مفہوم بھی ہے کہ لفظہ من الحمل علی سواریوں کے بوجہ حدی خوانی تیز رفتار ہو جانے سے وہ کہیں گھبرا نہ الاول اھ ملخصاً۔ جائیں کیونکہ وہ فطرتاً کمزور ہوتی ہیں، علامہ دمامینی نے فرمایا اس کو ظاہری الفاظ پر حمل کرنا بنسبت قول اول کے زیادہ مناسب ہے اور موزوں ہے اھ ملخصاً (ت)

اصابہ فی معرفۃ الصحابہ میں ہے:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
روی البغوی باسناد صحیح عن محمد بن سیرین عن انس قال دخلت علی البراء بن مالك وھو یتغنی فقلت لہ قد ابدلك اللہ ما ھو خیر منہ فقال اترھب ان اموت علی فراشی لا واللہ ماکان اللہ لیحرمنی ذلك وقد قتلت مائة منفردا سوی من شارکت فیہ۔	امام بغوی باسناد صحیح محمد بن سیرین کے حوالے سے حضرت انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کرتے ہیں انہوں نے فرمایا میں حضرت براء بن مالک کے پاس گیا وہ خوبصورت انداز میں اشعار پڑھ رہے تھے میں نے ان سے کہا بلاشبہ اللہ تعالیٰ نے اس کے بجائے آپ کو وہ چیز عطا فرمائی ہے جو اس سے کہیں بہتر ہے (یعنی قرآن مجید) فرمایا کیا تمہیں یہ خوف ہے کہ میں اپنے بستر پر ہی مر جاؤں گا خدا کی قسم ایسا نہیں ہوگا کیونکہ اللہ تعالیٰ ایسا نہیں کہ مجھے شہادت سے محروم کر دے ایک سو کافر تو خود میرے ہاتھوں

1 المواھب اللدنیہ المقصد الثانی الفصل الرابع ۲ / ۱۶۳ و شرح الزرقانی علی المواھب اللدنیہ ۳ / ۶۷ و ۳۷۷ 2 الاصابہ فی تمیز الصحابہ حرف الباء ترجمہ ۶۲۰ البراء بن مالک دار صادر بیروت ۱ / ۱۲۳

Fatawa Razawiya, Volume 23

...were killed, and besides them, those in whose killing my participation and assistance occurred are even more. (T)

Imam Ibn Hajar Makki states in "Kaff al-Ra'a' an Muharramat al-Lahw wa al-Sama'":

A group from the Shafi'is and Malikis, including Imam al-Adhra'i in his "Tawassut" and al-Qurtubi in his commentary on Muslim, said: Singing, chanting, and listening to it are of two types. The first type is what people are accustomed to using for performing work, carrying heavy weights, or cutting through the distances of travel to refresh the soul and invigorate it, such as the *huda* (camel-driving song) of the desert Arabs for their camels, and the singing of women to soothe their young ones, and the play of girls with their toys. So this, if the song is free from obscenity and forbidden mentions like describing wine and singers, there is no doubt about its permissibility, and there is no disagreement about it. Indeed, it might be recommended when it encourages good deeds, like the *huda* in Hajj and Jihad. Hence, the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) and his companions (may Allah be pleased with them) chanted poetry during the building of the mosque and the digging of the trench, as is well known. And the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) commanded the women of the Ansar to...

फतावा रज़विया, जिल्द 23

... मारे गए हैं और उनके अलावा जिनके कत्ल में मेरी भागीदारी और सहायता हुई वे और भी हैं। (त)

इमाम इब्न हजर मक्की "कफ्फ अल-रा'अ अन मुहर्रमत अल-लहव व अल-समा" में फरमाते हैं:

शाफई और मालिकी के एक समूह ने कहा, जिनमें इमाम अज़रई ने 'तवस्सुल' में और कुरतुबी ने 'शरह मुस्लिम' में फरमाया है: राग, गाना और सुनना दो प्रकार का है। पहला वह जिसे लोग काम करते समय, भारी बोझ उठाते समय, या सफर तय करते समय जंगल पार करते हुए सवारियों को तेज़ चलाने के लिए इस्तेमाल करने के आदी हैं, जैसे देहातियों का ऊंटों के लिए 'हुदी' गाना, अपना दिल बहलाने और शांति व राहत के लिए सुरीली आवाज़ में गाना और कविताएँ पढ़ना, बशर्ते कि वह अश्लीलता पर आधारित न हो। यह हरगिज़ मना नहीं है। औरतों का बच्चों को बहलाने और सुलाने के लिए लोरियाँ देना, गीत गुनगुनाना और बांदियों का खेल-तमाशा करना, बशर्ते कि वह सीमा पार न करे, जायज़ है। सीमा पार करने का मतलब शराब की तारीफ, गाने वाली औरतों का ज़िक्र आदि है। अगर ये बातें न हों, तो हुदी ख्वानी के जायज़ होने में कोई संदेह नहीं है और इसमें कोई मतभेद भी नहीं है। बल्कि कुछ स्थितियों में यह कार्य वांछनीय (मंदूब) होता है, यानी नेक काम के लिए प्रेरित करे जैसे हज, जिहाद आदि में हुदी ख्वानी। यही कारण है कि मस्जिद-ए-नबवी के निर्माण और खंदक खोदने के अवसर पर स्वयं नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने...

فتاوی رضویہ، جلد ۲۳

قتل ہوئے ہیں اور ان کے علاوہ جن کے قتل میں میری شراکت اور معاونت ہوئی وہ مزید ہیں۔ (ت)

امام ابن حجر مکی کف الرعاع عن محرمات اللھو و السماع میں فرماتے ہیں:

قال جمع من الشافعیة والمالکیة منھم الاذرعي في توسطه والقرطبي في شرح مسلم الغناء انشادا و استماعا علی قسمین القسم الاول مااعتاد الناس استعماله لمحاولة عمل وحمل ثقیل وقطع مفاوز سفر ترویحاً للنفوس وتنشیطا لھا کحداء الاعراب بابلھم وغناء النساء لتسکین صغار ھن ولعب الجواری بلعیھن فھذا اذا سلم المغنی به من فحش وذکر محرم کوصف الخمور و الغینات لا شك في جوازه ولا یختلف فیه وربما یندب الیه اذا نشط علی فعل خیر کالحداء في الحج الغزو، ومن ثم ارتجز صلی اللہ تعالی علیه وسلم ھوالصحابة رضوان اللہ تعالی علیھم في بناء المسجد وحفر الخندق وغیرھما کما ھو مشھور وقد امر النبي صلی اللہ تعالی علیه وسلم نساء الانصار ان

شوافع اور مالکیہ کے ایک گروہ نے فرمایا ان میں سے امام اذرعی نے توسط میں اور قرطبی نے شرح مسلم میں فرمایا: راگ ، گانا اور سننا، اس کی دو قسمیں ہیں۔ پہلی قسم وہ ہے جس کے استعمال کی لوگوں کو عادت ہے کوئی کام کرتے ہوئے بھاری وزن اٹھاتے ہوئے، سفر طے کرتے ہوئے بیابان سے گزرتے ہوئے سواریوں کو تیز قدم کرنے کے لئے دیہاتیوں کا حدی خوانی کرنا، اپنا دل بہلانے اور تسکین و راحت پہنچانے کے لئے خوش الحانی کے ساتھ نغمہ سنج ہونا اور اشعار پڑھنا بشرطیکہ فحش گوئی پر مبنی نہ ہو یہ ہرگز منع نہیں، عورتوں کا بچوں کو بہلانے اور سلانے کے لئے لوریاں دینا، گیت الاپنا اور باندیوں کا کھیل تماشہ کرنا بوجہ حد سے تجاوز نہ کرنے کے جائز ہے۔ حد سے تجاوز کرنے سے مراد شراب کی تعریف، گانے والی عورتوں کا

تذکرہ وغیرہ ہے۔ یہ امور اگر نہ ہوں تو حدی خوانی کے جائز ہونے میں کوئی شبہ نہیں، اور اس میں کوئی اختلاف بھی نہیں بلکہ بعض حالات میں یہ فعل مندوب ہوتا ہے یعنی اچھے کام کے لئے راغب کرے جیسے حج، جہاد وغیرہ میں حدی خوانی، یہی وجہ ہے کہ تعمیر مسجد نبوی اور خندق کھودے جانے کے موقع پر خود آنحضرت صلی اللہ تعالی علیہ وسلم نے

Fatawa-e-Razvia (Volume 23)

[Arabic Text:] They say at their weddings: We have come to you, we have come to you So may He [Allah] grant us life and grant you life

[Urdu Column:] And the Companions recited verses, and not only on those two occasions, but on other occasions as well, you [the Prophet] and your Companions recited martial (Rajaziya) verses. The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) commanded the women of the Ansar to recite good verses at their weddings, saying: "We have come to you, we have come to you; may Allah Almighty keep us alive and keep you alive too." Similarly, the use of those verses is also permissible which turn one away from worldly desires and encourage longing for the hereafter. Reciting such good poetry is an excellent sermon and a cause for reward. This is supported by the statement made by the said Imam against the negation of this category, as Allama Ibn Abdul Barr and others said there is no difference of opinion regarding the permissibility of 'Huda' (camel-driving songs) and listening to it. These were the poetic verses and Huda-khwani (camel songs) that were recited behind camels while driving them, excluding Rajaz etc., with the aim of keeping the camels happy and active during travel. Any confusion or reported disagreement in this matter is an outlier (shadh) or has been interpreted as referring to situations where something inappropriate was feared. The second category (which is attributed to singers), which singers...

[Arabic Column:] And like verses that cause asceticism in the world and desire for the hereafter, for they are among the most beneficial sermons. Thus, the reward for them is greatest. What he quoted about the negation of disagreement in this category is supported by the fact that Ibn Abdul Barr and others said there is no disagreement regarding the permissibility of Huda (camel-driving songs) and listening to them. It is what is said behind camels from poetry, besides Rajaz and others, to energize them for the journey. Whoever's words imply a transmission of disagreement in it, it is an outlier or interpreted as referring to a state where an unsuitable resemblance is feared. The second category is what is adopted by singers who are experts in the craft of singing, chosen from the cities, consisting of poetic ghazals with elegant melodies and cutting them into delicate tunes...

फतवा-ए-रजविया (खण्ड २३)

[अरबी पाठ:] वे अपनी शादियों में कहती हैं: हम तुम्हारे पास आए, हम तुम्हारे पास आए अल्लाह हमें भी जीवन दे और तुम्हें भी जीवन दे

[उर्दू कॉलम:] और सहाबा किराम ने भी शेर पढ़े और न सिर्फ इन दो मौकों पर बल्कि इनके अलावा अन्य मौकों पर भी आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) और आपके सहाबा ने रजज़िया (युद्ध सम्बन्धी) शेर पढ़े हैं। हुज़ूर अकरम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने अंसार की महिलाओं को यह हुक्म दिया था कि अपनी शादियों में अच्छे शेर पढ़ा करें, "हम तुम्हारे पास आए, हम तुम्हारे पास आए, अल्लाह तआला हमें भी ज़िंदा रखे और तुम्हें भी ज़िंदा रखे।" इसी तरह उन शेरों का इस्तेमाल भी जायज़ है जो दुनिया से मोह हटाकर आख़िरत की तरफ रागिब (प्रवृत्त) करने वाले हों। इस तरह के अच्छे शेर पढ़ना बेहतरीन उपदेश है और सवाब व अज्र का कारण है। इसकी पुष्टि उस कथन से होती है जो उक्त इमाम ने इस श्रेणी के निषेध के विरुद्ध किया था, जैसा कि अल्लामा इब्न अब्दुल बर्र और अन्य ने कहा कि 'हुदी' (ऊंटों को हाँकने के गीत) गाने और इसे सुनने के जायज़ होने में कोई मतभेद नहीं है। ये वे शेर और हुदी ख़्वानी थी जो ऊंटों को हाँकते समय उनके पीछे-पीछे की जाती थी (रजज़ आदि के अलावा), और इसका उद्देश्य यह होता था कि ऊंट चलने में प्रसन्न और चुस्त रहें। इस सिलसिले में जो भी भ्रम या मतभेद नक़ल हुआ है वह दुर्लभ (शाज़) है या उसकी ऐसी व्याख्या की गई है कि यह उस स्थिति के लिए है जिसमें किसी अनुपयुक्त बात की आशंका हो। दूसरी क़िस्म (जिसका संबंध गाने वाले से है), जो गाने वालों...

[अरबी कॉलम:] "और उन शेरों की तरह जो दुनिया से विरक्ति पैदा करें और आख़िरत की इच्छा जगाएं क्योंकि वे सबसे लाभदायक उपदेशों में से हैं। अतः उन पर मिलने वाला अज्र (पुण्य) सबसे बड़ा है। इस श्रेणी में मतभेद की नफ़ी (नकार) के बारे में जो उन्होंने नक़ल किया है, उसकी पुष्टि इस बात से होती है कि इब्न अब्दुल बर्र और अन्य ने कहा कि 'हुदा' (ऊंट-गायन) की अनुमति और उसे सुनने में कोई मतभेद नहीं है। यह वह कविता है जो ऊंटों के पीछे पढ़ी जाती है, रजज़ और अन्य के अलावा, ताकि उन्हें यात्रा के लिए सक्रिय किया जा सके। जिसकी बातों से इसमें मतभेद का आभास होता है, वह दुर्लभ है या उस स्थिति पर आधारित है जहाँ किसी अनुपयुक्त समानता का डर हो। दूसरी श्रेणी वह है जिसे गायक अपनाते हैं जो गायन की कला में पारंगत हैं, शहरों से चुने गए, जिसमें सुंदर धुनों के साथ ग़ज़लें होती हैं और उन्हें कोमल सुरों में विभाजित किया जाता है..."

يقلن في عرس لهن۔ اتيناكم اتيناكم فحيانا و حياكم

اور صحابہ کرام نے اشعار پڑھے اور نہ صرف ان دو موقعوں پر بلکہ ان کے علاوہ دیگر مواقع پر بھی آپ نے اور آپ کے صحابہ نے رجزیہ اشعار پڑھے ہیں اور حضور اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے انصار کی خواتین کو یہ حکم فرمایا تھا کہ اپنی شادیوں میں عمدہ اشعار پڑھا کریں، "ہم تمہارے پاس آئے ہم تمہارے پاس آئے اللہ تعالیٰ ہمیں بھی زندہ رکھے اور تمہیں بھی زندہ رکھے" اسی طرح ان شعار کا استعمال بھی جائز ہے جو دنیا سے رغبت ہٹا کر آخرت کی رغبت دلانے والے ہوں، اسی قسم کے اچھے اشعار پڑھنا بہترین وعظ ہے اور باعثِ اجر و ثواب ہے اور اس کی تائید اس قول سے ہوتی ہے جو امام موصوف نے اس قسم کی نفی کی خلاف کیا کہ علامہ ابن عبدالبر وغیرہ نے کہا کہ حدی خوانی اور اس کے سننے کے مباح ہونے میں کوئی اختلاف نہیں یہ وہ اشعار گوئی اور حدی خوانی ہوتی تھی جو اونٹوں کو ہانکتے وقت ان کے پیچھے پیچھے کی جاتی تھی بجز رجز وغیرہ کے، اور مقصد یہ ہوتا تھا کہ اونٹوں کو چلنے میں خوش اور چست رکھا جائے اور جو اس سلسلے میں وہم اور اختلاف نقل ہوا ہے وہ شاذ ہے یا اس کی بھی تاویل کردی گئی کہ یہ اس حالت پر محمول ہے جس میں نامناسب بات کا اندیشہ کیا گیا ہو، دوسری قسم (جس کی نسبت گانے والے کی طرف کریں) جو گانیوالوں

وكالاشعار المزهدة فی الدنيا الراغبة فی الاخرة فهی من انفع الواعظ فالحاصل عليها اعظم الاجر ويؤيد مانقله من نفی الخلاف فی هذا القسم ان ابن عبدالبر وغيره قالوا لاخلاف في اباحة الحداء واستماعه وهو ما يقال خلف نحو الابل من الشعر سوی الرجز وغيره لينشطها علی السير ومن اوهم كلامه نقل الخلاف فيه فهو شاذ اومؤول علی حالة يخشی منها شبيه خير لائق القسم الثانی ما ينتحله المغنون العارفون

يصنعة الغناء المختارون المدن من غزل اشعر مع تلحينه بالتلحينات الانيقة وتقطيعه لها على النغمات الرقيقة

Volume 23 Fatawa Razawiyya

[Arabic column]: ...which excites the souls and delights them like cups of wine. This is the singing about which there are different opinions among scholars. One of them is that it is forbidden (haram). Al-Qurtubi said: And it is the school of thought (madhhab) of Malik (up to his saying) and it is the school of thought of Abu Hanifa (may Allah Almighty be pleased with him) and the rest of the people of Kufa. [1]

[Urdu column]: ...be attributed to (singing), which is expert in the art of music, (those who) like ghazal and poetry with elegance, with their own beautiful tones and pleasant voices, and modulate them into subtle melodies that excite souls, prepare them, and instill in them a longing for cups of wine. So, this is the same singing about which the opinions of scholars are different. One of those opinions is that it is forbidden (haram). Allama Qurtubi said that this is the school of thought of Imam Malik, rather he said that this is the same as that of Imam Abu Hanifa (may Allah Almighty be pleased with him) and the rest of the people of Kufa. (T)

It is in the same source:

[Arabic column]: Al-Adhra'i said: And most of what is attributed to those companions has not been proven, and even if some of it were proven, it would not appear from it that that companion permitted the singing in question. It is narrated from Umar (may Allah Almighty be pleased with him) that a servant entered upon him and found him humming a verse or something similar. He was surprised by it, so he (Umar) said: "When we are alone, we say what people say." Allah knows best what that verse was and what his humming and its description were. And it was authentically reported from Uthman (may Allah Almighty be pleased with him)...

[Urdu column]: Imam Al-Adhra'i said: Most of what is attributed to those people and the noble companions is not proven, and even if something is proven, it does not appear from it that those companions considered the disputed singing to be permissible. Thus, it is narrated from Hazrat Umar Farooq (may Allah Almighty be pleased with him) that a servant came to his service and saw him humming verses in a beautiful voice. He was surprised, so you said: "When we are alone and by ourselves, we say the same things that people say." So, Allah Almighty knows well what those verses were and what their state and quality were. From Hazrat Uthman (may Allah Almighty be pleased with him)...

[Footnote]: 1- Kaff al-Ra'a' 'an Muharramat al-Lahw wa al-Sama', Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, pp. 59 to 61.

जिल्द २३ फ़तावा रज़विया

[अरबी कॉलम]: ...जो आत्माओं को उत्तेजित करता है और उन्हें शराब के प्यालों की तरह आनंदित करता है। यह वह गायन है जिसके बारे में विद्वानों के बीच अलग-अलग राय है। उनमें से एक यह है कि यह वर्जित (हराम) है। अल-कुर्तुबी ने कहा: यह मलिक का मज़हब है (उनके कहने तक) और यह अबू हनीफ़ा (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) और कूफ़ा के बाकी लोगों का भी मज़हब है। [१]

[उर्दू कॉलम]: ...की ओर जिम्मेदार ठहराया जाए, जो संगीत की कला में माहिर हों, जो शालीनता के साथ ग़ज़ल और शायरी को पसंद करें, अपने सुंदर लहजों और सुरीली आवाज़ों के साथ, और उन्हें बारीक धुनों में ढालें जो आत्माओं को उभारें, उन्हें तैयार करें और उनमें शराब के प्यालों का शौक़ पैदा करें। तो, यह वही राग है जिसके बारे में विद्वानों की राय अलग-अलग है। उन रायों में से एक यह है कि वह हराम है। अल्लामा कुर्तुबी ने फ़रमाया कि इमाम मलिक का यही मज़हब है, बल्कि फ़रमाया कि यही इमाम अबू हनीफ़ा (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) और बाकी कूफ़ा वालों का मज़हब है। (त)

उसी में है:

[अरबी कॉलम]: अल-अधराई ने कहा: और उन सहाबा की ओर जो कुछ भी जिम्मेदार ठहराया गया है, उसमें से अधिकांश हिस्सा सिद्ध नहीं है, और यदि कुछ सिद्ध हो भी जाए, तो उससे यह स्पष्ट नहीं होता कि वह सहाबी विवादित गायन को जायज़ मानते थे। हज़रत उमर (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) से रिवायत है कि एक गुलाम उनकी सेवा में हाज़िर हुआ, उसने देखा कि वे मधुर स्वर में शेर गुनगुना रहे थे। उसे आश्चर्य हुआ तो आपने फ़रमाया: "जब हम अकेले होते हैं, तो वही कुछ कहते हैं जो लोग कहते हैं।" अल्लाह बेहतर जानता है कि वे शेर क्या थे और उनके गुनगुनाने का तरीक़ा और उसकी कैफ़ियत क्या थी। हज़रत उस्मान (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) से प्रमाणिकता के साथ रिवायत है...

[उर्दू कॉलम]: इमाम अल-अधराई ने फ़रमाया: उन लोगों और सहाबा किराम की ओर जो कुछ मन्सूब (जिम्मेदार) किया गया है, उनमें अक्सर हिस्सा साबित नहीं है, और अगर कुछ साबित भी हो जाए तो उससे यह ज़ाहिर नहीं होता कि वे सहाबा विवादित राग को मुबाह (अनुमेय) कहते थे। चुनांचे हज़रत उमर फ़ारूक़ (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) से मरवी है कि एक गुलाम उनकी ख़िदमत में हाज़िर हुआ, उसने देखा कि वे सुरीले लहजे में अशआर पढ़ रहे थे। उसे तअज्जुब हुआ तो आप ने फ़रमाया कि जब हम अकेले और तन्हा होते हैं तो वही कुछ कहते हैं जो लोग कहते हैं। पस अल्लाह

तआला खूब जानता है कि वे अशआर क्या थे और उनका हाल और कैफ़ियत क्या थी। हज़रत उस्मान (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) से...

[पाद टिप्पणी]: १- कफ़ अल-र'आ' 'अन मुहर्रमत अल-लहव व अल-समा, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरुत, पृष्ठ ५९ से ६१।

पृष्ठ ३७२ / ७६८

جلد ۲۳ فتاویٰ رضویہ

[عربی کالم]: التی تھیج النفوس وتطربھا کحبیبا الکوؤس فھذا ھو الغناء المختلف علی اقوال العلماء احدھا انہ حرام قال القرطبی وھو مذھب مالک (الی قولہ) وھو مذھب ابی حنیفۃ رضی اللہ تعالی عنہ وسائر اھل الکوفۃ ۱۔

[اردو کالم]: کی طرف منسوب ہو، جو فنِ موسیقی سے ماہر ہوں شائستگی سے غزل شعر کو پسند کریں اپنے لہجہ کے ساتھ خوشنما لہجوں سے اور ان کی تقطیع کریں نغماتِ رقیقہ پر جو نفوس کو ابھاریں اور آمادہ کریں اور انھیں شراب کے جاموں کا شوق دلائیں پس یہ وہی راگ ہے جس میں علماء کے اقوال مختلف ہیں ان اقوال میں سے ایک قول یہ ہے کہ وہ حرام ہے۔ علامہ قرطبی نے فرمایا کہ امام مالک کا یہی مذہب ہے بلکہ فرمایا کہ یہی امام ابوحنیفہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ اور باقی اہل کوفہ مذہب ہے۔ (ت)

اسی میں ہے:

[عربی کالم]: قال الاذرعی وما نسب الی اولئک الصحابۃ اکثرہ لم یثبت ولو ثبت منہ شیئ لم یظھر منہ ان ذلک الصحابی یبیح الغناء المتنازع فیہ فالمروی عنہ عمر رضی اللہ تعالی عنہ ان غلاما دخل علیہ فوجدہ یترنم ببیت او نحو ذلک فعجب منہ فقال اذا خلونا قلنا کما تقول الناس فاللہ اعلم ما کان ذلک البیت وما کان ترنمہ وصفتہ وصح عن عثمان رضی اللہ تعالی عنہ

[اردو کالم]: امام اذرعی نے فرمایا ان لوگوں اور صحابہ کرام کی طرف جو کچھ منسوب کیا گیا ہے ان میں اکثر حصہ ثابت نہیں اور اگر کچھ ثابت بھی ہو جائے تو اس سے یہ ظاہر نہیں ہوتا کہ وہ صحابہ راگ متنازع فیہ کو مباح کہتے تھے چنانچہ حضرت عمر فاروق رضی اللہ تعالیٰ عنہ

سے مروی ہے کہ ایک غلام ان کی خدمت میں حاضر ہوا اس نے دیکھا کہ وہ خوش الحانی سے اشعار پڑھ رہے تھے اسے تعجب ہوا تو آپ نے فرمایا کہ جب ہم اکیلے اور تنہا ہوتے ہیں تو وہی کچھ کہتے ہیں جو لوگ کہتے ہیں پس اللہ تعالیٰ خوب جانتا ہے کہ وہ اشعار کیا تھے اور ان کا حال اور کیفیت کیا تھی۔ حضرت عثمان رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے

[حاشیہ]: ۱- کف الرعاع عن محرمات اللھو والسماع دار الکتب العلمیہ بیروت ص ۵۹ تا ۶۱

Fatawa Rizvia, Volume 23

'Ma taghannaytu' meaning 'I beautified.' Thus, attributing the general statement regarding the disputed form of singing (ghina) and its listening to the Imams of guidance is an act of audacity. An ignorant person might misunderstand it to be the kind of singing practiced by effeminate singers and their like. Sheikh Imam Ibrahim al-Marwazi stated in his commentary: It is narrated from Umar, Abdul Rahman bin Auf, Abu Ubaidah bin al-Jarrah, and Abu Mas'ud al-Ansari (may Allah be pleased with them all) that they used to chant poems melodiously during their travels. Similarly, it is narrated from Usamah bin Zaid, Abdullah bin Arqam, and Abdullah ibn al-Zubayr (may Allah be pleased with them). Thus, this type of chanting is not a point of contention because it falls under the first of the two previously mentioned categories. It has already been stated that there is no disagreement regarding its permissibility. From this, it is known that the apparent matter, whose certainty is established, is that what has been narrated from the Sahaba (Companions) and the Imams after them most likely refers to this category, about which there is no disagreement. The full discussion is present there, and what we have mentioned is sufficient. And Allah, Glory be to Him, the Exalted, is the Most Knowledgeable. (T)

---

1. Kaff al-Ra'a' 'an Muharramat al-Lahw wa al-Sama', Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, pp. 66-67.

फ़तावा रज़विया, खंड 23

'मा तग़न्नयतु' अर्थात् 'मैंने संवारा।' अतः, विवादास्पद गायन (ग़िना) और उसे सुनने का श्रेय हिदायत पाने वाले इमामों की ओर देना एक बड़ी जुर्रत है। एक अज्ञानी व्यक्ति इसे वह गायन समझ सकता है जो हिजड़े (किन्नर) और उनके जैसे गायक अपनाते हैं। शेख इमाम इब्राहिम मरवाज़ी ने अपनी टिप्पणी (ता'लीक़) में फ़रमाया: हज़रत उमर फारूक़, हज़रत अब्दुर्रहमान इब्ने औफ़, हज़रत अबू उबैदा बिन अल-जर्राह और हज़रत अबू मसूद अंसारी (रज़ियल्लाहु अन्हुम) अपनी यात्राओं के दौरान मधुर स्वर में कविताएँ पढ़ा करते थे। इसी प्रकार हज़रत उसामा बिन ज़ैद, हज़रत अब्दुल्ला बिन अरक़म और हज़रत अब्दुल्ला इब्ने ज़ुबैर (रज़ियल्लाहु अन्हुम) से वर्णित है। अत; इस प्रकार का गायन विवाद का विषय नहीं है क्योंकि यह पिछली दो श्रेणियों में से पहली श्रेणी में आता है। और पहले यह बताया जा चुका है कि इसकी अनुमति में कोई मतभेद नहीं है। इससे यह ज्ञात हुआ कि स्पष्ट बात, जिसका निश्चित होना तय है, वह यह है कि जो कुछ सहाबा किराम और उनके बाद के इमामों के बारे में वर्णित किया गया है, उसका तात्पर्य संभवतः यही श्रेणी है जिसकी अनुमति में कोई मतभेद नहीं है। पूरी चर्चा वहाँ मौजूद है और हमने जो कुछ बताया है वह पर्याप्त है। और अल्लाह सुब्हानहु व तआला सबसे अधिक जानने वाला है। (त)

---

1. कफ़ अल-रआ' अन मुहर्रमात अल-लह्व व अल-समा', दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरूत, पृष्ठ 66-67।

पृष्ठ 373 का 768

بصحت ثابت ہے کہ آپ نے فرمایا کہ جو کچھ میں گیت گاتا ہوں تو اسے میں بنا سنوار لیتا ہوں لہذا غنا متنازع فیہ اور اس کے سننے کی اجازت کی نسبت ہدایت یافتہ اماموں کی طرف کرنا بہت بڑی جرات ہے اور جاہل آدمی اس سے یہ غنا نہیں سمجھتا جو گانے والے ہجڑے وغیرہ اختیار کرتے ہیں شیخ امام ابراہیم مروزی نے اپنی تعلیق میں فرمایا حضرت عمر فاروق حضرت عبدالرحمن ابن عوف ، حضرت ابو عبیدہ بن الجراح اور حضرت ابو مسعود انصاری رضی اللہ تعالیٰ عنہم یہ سب اپنے سفروں کے دوران خوش الحانی سے اشعار پڑھا کرتے تھے اسی طرح حضرت اسامہ بن زید، حضرت عبداللہ بن ارقم اور حضرت عبداللہ ابن زبیر رضی اللہ تعالیٰ عنہم سے روایت ہے پس اس طرح کا ترنم محل نزاع نہیں کیونکہ وہ سابقہ دو قسموں سے پہلی قسم میں داخل ہے۔ اور پہلے یہ بیان کیا جا چکا ہے کہ اس کے جواز میں کوئی اختلاف نہیں، اور اس سے یہ معلوم ہوا کہ ظاہر بات جس کا قطعی ہونا متعین ہو یہ ہے کہ جس کی حکایت صحابہ کرام اور ان کے بعد ائمہ حضرات کی طرف کی گئی غالباً اسے یہی قسم مراد ہے جس کے جواز میں کوئی اختلاف نہیں، پوری بحث اس میں موجود ہے اور ہم نے جو کچھ بیان کیا وہ کافی ہے اور اللہ تعالیٰ پاک برتر اور سب سے بڑا عالم ہے۔ (ت)

---

۱ کف الرعاع عن محرمات اللھو والسماع دارالکتب العلمیۃ بیروت ص ۶۶-۶۷

Fatawa Rizvia, Volume 23

Problem 115: From Calcutta, Dharmatala 122, sent by Mr. Muhammad Yunus, 8 Rajab 1327 AH. The question to the scholars of religion is: What is the status of a person named Amr who has two wives and has sexual intercourse with both of them in one room without any veil? And when he is told about it, he says, "What is the need for a veil from one's own wife?"

The Answer: This act is disliked (Makruh) and immodest. While a man may not have a requirement for a veil from his wife, it is obligatory (Fard) for one wife to observe Satr (covering private parts) from another wife, and modesty is mandatory. It is stated in Bahr al-Ra'iq and Fatawa 'Alamgiri: "It is disliked to have intercourse with one of them in the presence of the other, even if he requests intercourse with her, she is not obliged to comply, and she does not become disobedient (Nashizah) by refusing. There is no disagreement on these issues."[1] It is disliked (Makruh) to have intercourse with one of the two wives in the presence of the other. If the husband makes such a demand of one wife in the presence of the other, it is not necessary for the wife to fulfill this demand, and she will not be considered disobedient due to this refusal or objection. No disagreement is found in these matters. (Translation)

In Radd al-Muhtar Sharih al-Multaqa, it is mentioned from Imam Qadi Khan, and in it from al-Muntaqa of Imam Hakim al-Shahid: "It is disliked for a man to have intercourse with his wife in the presence of a child who understands, or a blind person, or her co-wife, or her slave girl, or his slave girl."[2] It is disliked for a man to be in bed with his wife in the presence of any discerning and understanding child, a blind person, his wife's co-wife, or his own or his wife's slave girl. (Translation)

Problem 116: Bheet, District Bareilly, sent by Tabal Hussain Khan, 7 Dhu al-Hijjah 1322 AH. Is it permissible to give the Adhan (call to prayer) at the grave or not? Explain and receive reward. (Translation)

[1] Bahr al-Ra'iq, Kitab al-Nikah, Bab al-Qasm, H.M. Saeed Company Karachi, 3/221; Fatawa Hindiyyah, Kitab al-Nikah, Chapter 11, Noorani Kutub Khana Peshawar, 1/341
[2] Radd al-Muhtar, Kitab al-Nikah, Bab al-Qasm, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 2/492

फ़तावा रज़विया, खंड 23

मसला 115: कलकत्ता धरमतला 122 से, प्रेषक जनाब मोहम्मद यूनुस साहब, 8 रजब 1327 हिजरी। दीन के उलेमा से सवाल यह है कि उस व्यक्ति का क्या हाल है कि अम्र की दो पत्नियाँ हैं और वह एक ही घर में बिना किसी पर्दे के दोनों के साथ संभोग करता है? और जब उससे इसके बारे में कहा जाता है, तो वह कहता है कि अपनी पत्नी से कैसा पर्दा।

जवाब: यह कार्य मकरूह (नापसंदीदा) और बेशर्मी है। पुरुष को पत्नी से पर्दा नहीं है, लेकिन एक पत्नी को दूसरी पत्नी से सतर (अपने अंगों को छिपाना) फर्ज़ है और हया (शर्म) लाज़िम है। 'बहरुल राइक' और 'फ़तावा आलमगीरी' में है: "दो पत्नियों में से किसी एक के साथ दूसरी की उपस्थिति में संभोग करना मकरूह है। यदि पति इस प्रकार की मांग करे, तो पत्नी के लिए इसे पूरा करना आवश्यक नहीं है, और इस इनकार के कारण वह नाफरमान (नाशिरह) नहीं होगी। इन मसलों में कोई मतभेद नहीं पाया जाता।"[1] दो पत्नियों में से किसी एक के साथ दूसरी की मौजूदगी में हमबिस्तरी करना मकरूह है। अगर शौहर एक बीवी से दूसरी बीवी की मौजूदगी में इस किस्म का तकाज़ा करे, तो बीवी के लिए इसका तकाज़ा पूरा करना ज़रूरी नहीं है, और इस इनकार या रुकावट की वजह से वह नाफरमान नहीं होगी। इन मसलों में कोई मतभेद नहीं पाया जाता। (अनुवाद)

'रद-उल-मुहतार' शरह मुल्तका में इमाम काज़ी ख़ाँ से, और उसमें मुंतक़ा इमाम हाकिम अल-शहीद से है: "किसी बुद्धिमान और समझदार बच्चे, किसी अंधे व्यक्ति, अपनी पत्नी की सौतन, या अपनी या पत्नी की दासी की मौजूदगी में पत्नी के साथ संभोग करना पुरुष के लिए मकरूह है।"[2] किसी ज़ी-अक़्ल और ज़ी-फ़हम बच्चे, किसी अंधे, अपनी बीवी की सौतन और अपनी या बीवी की लौंडी की मौजूदगी में बीवी के साथ हमबिस्तर होना मर्द के लिए मकरूह है। (अनुवाद)

मसला 116: भीट जिला बरेली, प्रेषक ताबिल हुसैन खान, 7 ज़ुल-हिज्जा 1322 हिजरी। क्या कब्र पर अज़ान देना जायज़ है या नहीं? बयान कीजिए और सवाब हासिल कीजिए। (अनुवाद)

[1] बहरुल राइक, किताबुन निकाह, बाबुल क़स्म, एच.एम. सईद कंपनी कराची, 3/221; फ़तावा हिंदिया, किताबुन निकाह, अध्याय 11, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 1/341 [2] रद-उल-मुहतार, किताबुन निकाह, बाबुल क़स्म, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी बेरुत, 2/492

पेज 374 ऑफ़ 768

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۳

مسئلہ ۱۱۵: از کلکتہ دھرم تلا ۱۲۲ مرسلہ جناب محمد یونس صاحب ۸ رجب ۱۳۲۷ھ علمائے دین سے سوال یہ ہے کہ اس شخص کا کیا حال ہے کہ عمر و دو زوجہ رکھتا ہے اور دونوں سے مباشرت ایک مکان میں بے پردہ کرتا ہے اور جو اس سے کہا جاتا ہے تو کہتا ہے اپنی بی بی سے کیا حجاب۔ الجواب: یہ امر مکروہ و بے حیائی ہے مرد کو بی بی سے حجاب نہیں تو بی بی کو بی بی سے تو ستر فرض ہے اور حیا لازم ہے۔ بحر الرائق و فتاوی عالمگیریہ میں ہے: یکرہ ان یطأ احدہما بحضرۃ الاخری حتی اوطلب وطأھا لم یلزمھا الاجابۃ ولا تصیر فی الامتناع ناشرۃ ولا خلاف فی ھذہ المسائل۔۱ دو بیویوں میں سے کسی ایک سے دوسری کی موجودگی میں ہمبستری کرنا مکروہ ہے اگر شوہر ایک بیوی سے دوسری بیوی کی موجودگی میں اس قسم کا تقاضا کرے تو بیوی کے لئے اس کا تقاضا پورا کرنا ضروری نہیں، اور اس انکار یا رکاوٹ کے سبب وہ نافرمان نہیں ہوگی۔ ان مسائل میں کوئی اختلاف نہیں پایا جاتا۔ (ت)

ردالمحتار شرح ملتقی اس میں امام قاضی خاں اس میں منتقی امام حاکم الشہید سے ہے: یکرہ للرجل ان یطأ امرأتہ وعندھا صبی یعقل او اعمٰی او ضرتھا او امتھا او امتہ ۲۔ کسی ذی عقل و ذی فہم بچے، کسی اندھے، اپنی بیوی کی سوکن اور اپنی یا بیوی کی لونڈی کی موجودگی میں بیوی کے ساتھ ہمبستر ہونا مرد کے لئے مکروہ ہے۔ (ت)

مسئلہ ۱۱۶: بھیٹ ضلع بریلی مرسلہ طابل حسین خان ۷ ذی الحجہ ۱۳۲۲ھ قبر پر اذان کہنا جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان کیجئے اور ثواب حاصل کیجئے۔ ت)

۱ بحر الرائق کتاب النکاح باب القسم ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۳ / ۲۲۱، فتاوی ہندیہ کتاب النکاح الباب الحادی عشر نورانی کتب خانہ پشاور ۱ / ۳۴۱ ۲ ردالمحتار کتاب النکاح باب القسم دار احیاء التراث العربی بیروت ۲ / ۴۹۲

Volume 23 Fatawa Razawiya

The Answer: Saying the Adhan at the grave consoles the heart of the deceased, Allah's mercy descends upon them, and Satan is kept away during the time of questioning. There are many other benefits detailed in our treatise "Izan al-Ajr fi Adhan al-Qabr". And Allah Almighty knows best.

Problem 117 to 120: What do the scholars of religion say regarding these matters: (1) Zaid lights a lamp in the mosque at five o'clock after Fajr for the purpose of the mosque's splendor and decoration, not for the purpose of recitation or studying religious books, even though light is not needed at that time because worshippers arrive at 5:45 AM and the congregation is at 6:00 AM during the break of dawn. Furthermore, government lanterns provide sufficient light in the three entrances of the mosque and the courtyard. Amr, who is the long-standing manager of the mosque and has continuously provided hundreds of rupees through his dedicated efforts for repairs and other expenses of the mosque, and is even now having repairs done, forbids Zaid from lighting the lamp needlessly at that time, saying there should be no waste of the mosque's wealth. But Zaid does not listen. So, in such a case, should the lamp be lit or not?

(2) Zaid collected some donations from Muslims in the name of mosque repairs and also took ten rupees from Amr, the manager, under the pretext of repairs, which Amr had kept for the mosque. With this money, Zaid built a solid structure over his uncle's grave, which was outside the mosque, and brought it inside the mosque, and spent the remaining money on food and drink, without providing any account. How is it to use money meant for mosque repairs for a grave or for personal use, and is that person liable for any legal (Shari'i) action? Please clarify and be rewarded.

(3) Zaid says that reciting the Holy Quran inside the mosque is a sin and should not be done. Amr says it is not a sin. If a congregation is being held or someone is praying, then it should be recited quietly in the heart, and if these are not obstacles, then reciting aloud is also permissible and not a sin. Is Zaid's statement correct or Amr's? Please clarify and be rewarded.

(4) Zaid keeps his household belongings in a room of the mosque, which causes clutter to the mosque's items and inconvenience to travelers and students. Also, his brother-in-law often sleeps inside the mosque. How is this act of Zaid's? Please clarify and be rewarded.

जिल्द २३ फ़तावा रज़विया

उत्तर: क़ब्र पर अज़ान देने से मृतक का दिल बहलता है और उस पर अल्लाह की रहमत उतरती है और सवाल-जवाब के समय शैतान दूर भागता है, और इनके अलावा और भी बहुत से फ़ायदे हैं जिनका विवरण हमारे रिसाले "ईज़ान अल-अज्र फ़ी अज़ान अल-क़ब्र" में है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला ११७ से १२०: विद्वान इन मसलों में क्या कहते हैं: (१) ज़ैद फ़ज्र के बाद पाँच बजे मस्जिद में मस्जिद की शान और सजावट के उद्देश्य से चिराग जला देता है, न कि तिलावत या धार्मिक पुस्तकों के अध्ययन के उद्देश्य से, जबकि उस समय रोशनी की आवश्यकता नहीं होती है क्योंकि नमाज़ी पौने छह बजे आते हैं और जमात छह बजे सुबह सादिक की रोशनी में होती है। इसके अलावा सरकारी लालटेन की रोशनी मस्जिद के तीनों दरवाजों और आँगन में पर्याप्त होती है। अम्र, जो मस्जिद का पुराना प्रबंधक (मुतवल्ली) है और उसने अपने भरपूर प्रयासों से सैकड़ों रुपये जुटाकर मस्जिद की मरम्मत और अन्य खर्चों में लगाए हैं, बल्कि अब भी मरम्मत करा रहा है, वह ज़ैद को उस समय बिना ज़रूरत के फ़ुज़ूल चिराग जलाने से मना करता है और कहता है कि मस्जिद के माल में बर्बादी नहीं होनी चाहिए। लेकिन ज़ैद नहीं मानता। ऐसी स्थिति में चिराग जलाना चाहिए या नहीं?

(२) ज़ैद ने मस्जिद की मरम्मत के नाम पर मुसलमानों से कुछ चंदा इकट्ठा किया और प्रबंधक अम्र से भी मरम्मत के बहाने दस रुपये लिए जो उसने मस्जिद की मरम्मत के लिए रखे थे। उस रुपये से उसने अपने चाचा की क़ब्र, जो मस्जिद से बाहर थी, पक्की बनवाकर मस्जिद के अंदर शामिल कर ली और बाकी रुपया खान-पान में खर्च कर दिया, कोई हिसाब नहीं दिया। मस्जिद की मरम्मत के रुपये को क़ब्र या अपने व्यक्तिगत उपयोग में लाना कैसा है और क्या वह व्यक्ति शरीअत के अनुसार किसी दंड का पात्र है? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

(३) ज़ैद कहता है कि मस्जिद के अंदर क़ुरान मजीद की तिलावत करना गुनाह है, नहीं करनी चाहिए। अम्र कहता है कि गुनाह नहीं है। यदि जमात हो रही हो या कोई नमाज़ पढ़ रहा हो तो मन में धीरे से पढ़ना चाहिए, और यदि ये बाधा न हों तो आवाज़ के साथ पढ़ना भी जायज़ है और गुनाह नहीं है। ज़ैद की बात सही है या अम्र की? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

(४) ज़ैद अपने घर का सामान मस्जिद के एक कमरे में रख लेता है जिससे मस्जिद के सामान में अव्यवस्था होती है और मुसाफ़िरों और छात्रों को तकलीफ़ होती है। उसका साला भी अक्सर मस्जिद के अंदर सोता है। ज़ैद का यह काम कैसा है? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

पृष्ठ ३७५/७६८

الجواب: قبر پر اذان کہنے میں میت کا دل بہلتا اور اس پر رحمت الہی کا اترنا اور سوال جواب کے وقت شیطان کا دور ہونا اور ان کے سوا اور بہت فائدے ہیں جن کی تفصیل ہمارے رسالہ "ایذان الاجر فی اذان القبر" میں ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ مسئلہ ۱۱۷ تا ۱۲۰: کیا فرماتے ہیں علمائے دین ان مسائل میں : (۱) زید فجر کے بعد پانچ بجے کے مسجد میں چراغ بغرض رونق و زینت مسجد، نہ کہ بغرض تلاوت اور مطالعہ کتب دینیہ جلا دیتا ہے حالانکہ روشنی کی اس وقت ضرورت نہیں ہوتی ہے کیونکہ نمازیوں کی آمد پونے چھ بجے اور جماعت بعد چھ بجے طلوع روشنی صبح صادق میں ہوتی ہے اور علاوہ اس کے سرکاری لالٹین کی روشنی تینوں دروں میں مسجد کے اور صحن میں کافی طور سے ہوتی ہے عمرو جو مہتمم قدیم مسجد کا ہے اور سیکڑوں روپیہ اپنی کوشش موفورہ سے فراہم کر کے مسجد کی ترمیم و دیگر اخراجات میں لگاتا رہا ہے بلکہ اب بھی مرمت کرا رہا ہے زید کو اس وقت کے فضول بلا ضرورت چراغ جلانے سے منع کرتا ہے اور کہتا ہے کہ مسجد کے مال میں اسراف نہ چاہئے مگر زید نہیں مانتا پس ایسی صورت میں چراغ جلانا چاہئے یا نہیں ؟

(۲) زید نے مسجد کی مرمت کے نام سے مسلمانوں سے کچھ چندہ جمع کیا اور عمرو مہتمم سے بھی دس روپیہ مرمت کے بہانے سے لئے جو اس کے پاس مرمت مسجد کے لئے رکھے تھے اس روپیہ سے اپنے چچا کی قبر جو مسجد سے باہر تھی پختہ بنوا کر مسجد کے اندر داخل کر لی اور بقیہ روپیہ خورد و نوش کر لیا حساب نہیں سمجھایا مسجد کی مرمت کا روپیہ قبر یا اپنے صرف میں لانا کیسا ہے اور وہ شخص شرعاً کسی مواخذہ کے قابل ہے ؟ بینوا توجروا۔

(۳) زید کہتا ہے کہ تلاوت قرآن مجید مسجد کے اندر گناہ، نہیں چاہئے۔ عمرو کہتا ہے کہ گناہ نہیں ہے۔ اگر جماعت ہوتی ہو یا کوئی نماز پڑھتا ہو تو دل میں آہستہ پڑھنا اور جبکہ یہ امر مانع نہ ہوں تو بآواز پڑھنا بھی جائز ہے گناہ نہیں، زید کا قول درست ہے یا عمرو کا؟ بینوا توجروا

(۴) زید اپنا اثاث البیت مسجد کے حجرہ میں رکھ لیتا ہے جس سے مسجد کے اسباب کو پراگندگی اور مسافروں اور طلباء کو تکلیف ہوتی ہے اور بہنوئی اس کا اکثر اوقات مسجد کے اندر سوتا ہے یہ فعل زید کا کیسا ہے ؟ بینوا توجروا

Volume 23 Fatawa Rizvia

The Answer: (1) Since no one comes to the mosque at that time, lighting a lamp is wasteful and forbidden, especially when there is light from a lantern. And Allah Almighty knows best. (2) Building a solid grave for one's uncle with mosque money was haraam (forbidden), and taking it by deception is even more severely haraam. Such a person is a fasiq (sinner), a fajir (evildoer), and a committer of major sins. And Allah Almighty knows best. (3) Zaid's statement is incorrect. Reciting the Great Quran in the mosque is certainly permissible, and if it does not interfere with someone's prayer or litany, reciting it aloud is also permissible. And Allah Almighty knows best. (4) To scatter the belongings of the mosque and to cause undue hardship to travelers and students is haraam. And sleeping in the mosque without being in i'tikaf (spiritual retreat) is not allowed. And Allah Almighty knows best.

Maslah 121: Is it permissible to recite the Holy Quran after the Fajr prayer and before sunrise? Explain and be rewarded. The Answer: It is certainly permissible; in fact, it is an excellent time, as long as the sun is not rising. And Allah Almighty knows best.

Maslah 122: From Africa, Haji Abdullah and Yaqub Ali, 24 Muharram 1331 AH. Walking on the path while reciting the Holy Quran; there are also impure houses on the path, whose stench makes it difficult even to walk. Is it permissible to walk past such houses and recite the Holy Quran or not? The Answer: Reciting the Holy Quran on the way is permissible with two conditions. One is that there should be no impurity there; secondly, walking should not distract one from reciting the Great Quran. Where there is impurity or stench, one should remain silent. When that place is passed, then resume reciting. And Allah Almighty knows best, and His knowledge, glorified be His majesty, is most complete and most wise. (And Allah Almighty knows most of all, and the knowledge of that Exalted One is most perfect and most firm. T)

Maslah 123: From Sarnian, district Bareilly, sent by Amir Ali Sahib Qadri, 4 Rajab 1331 AH. How is it to recite Ayat-ul-Kursi after waking up? Some teachers smoke hookah and keep teaching the students. Explain and be rewarded.

जिल्द २३ फ़तावा रज़विया

अल-जवाब (उत्तर): (१) चूँकि उस समय मस्जिद में कोई नहीं आता, चिराग जलाना फ़ुज़ूल और मना है, विशेष रूप से जब लालटेन की रोशनी होती है। वल्लाह तआला आलम (और अल्लाह बेहतर जानता है)। (२) मस्जिद के पैसे से अपने चाचा की पक्की क़ब्र बनाना हराम था और धोखा देकर लेना और भी सख्त हराम है, ऐसा व्यक्ति फ़ासिक़ फ़ाजिर और कबीरा गुनाहों का अपराधी है। वल्लाह तआला आलम। (३) ज़ैद का कथन गलत है, मस्जिद में क़ुरान अज़ीम की तिलावत निःसंदेह जायज़ है और यदि किसी की नमाज़ और वज़ीफ़े में खलल न पड़े तो बुलंद आवाज़ से पढ़ना भी जायज़ है। वल्लाह तआला आलम। (४) मस्जिद के सामान को बिखेरना और मुसाफ़िरों और छात्रों को नाहक तकलीफ़ देना हराम है। और बिना एतिकाफ़ के मस्जिद में सोने की अनुमति नहीं है। वल्लाह तआला आलम।

मसला १२१: फज्र की नमाज़ के बाद और सूरज निकलने से पहले क़ुरान शरीफ़ की तिलावत करना जायज़ है या नहीं? स्पष्ट करें और पुण्य पायें। अल-जवाब: निःसंदेह जायज़ है, बल्कि यह बहुत उत्तम समय है बशर्ते सूरज न निकल रहा हो। वल्लाह तआला आलम।

मसला १२२: अफ्रीका से हाजी अब्दुल्ला और याकूब अली, २४ मुहर्रम १३३१ हिजरी। रास्ते में चलते हुए क़ुरान मजीद पढ़ते जाना; रास्ते में नापाक घर भी आते हैं जिनकी बदबू से चलना भी मुश्किल होता है, क्या ऐसे घरों के पास से गुज़रना और क़ुरान मजीद पढ़ना जायज़ है या नहीं? अल-जवाब: रास्ते में क़ुरान शरीफ़ की तिलावत दो शर्तों के साथ जायज़ है। एक यह कि वहाँ कोई नजासत (गंदगी) न हो, दूसरे यह कि राह चलना उसे क़ुरान अज़ीम पढ़ने से गाफिल न करे। जहाँ नजासत या बदबू हो वहाँ खामोश रहे, जब वह जगह गुज़र जाए तो फिर पढ़े। वल्लाह तआला आलम व इल्मुहू जल्ल मजदहू अतम व अहकम (और अल्लाह तआला सबसे ज़्यादा जानता है और उस बुज़ुर्गी वाले का इल्म सबसे ज़्यादा कामिल और ज़्यादा पुख्ता है। त)

मसला १२३: सरनियां जिला बरेली से प्रेषक अमीर अली साहब कादरी, ४ रजब १३३१ हिजरी। सोने से उठकर आयतुल कुर्सी पढ़ना कैसा है? कुछ उस्ताद हुक्का पीते हैं और शागिर्दों को पढ़ाते जाते हैं। स्पष्ट करें और पुण्य पायें।

पृष्ठ ३७६ का ७६८

الجواب: (۱) جبکہ اس وقت مسجد میں کوئی نہیں آتا چراغ جلانا فضول و ممنوع ہے خصوصاً جبکہ لالٹین کی روشنی ہوتی ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ (۲) مسجد کے روپیہ سے اپنے چچا کی قبر پکی بنانا حرام تھا اور دھوکا دے کر لینا اور بھی سخت حرام، ایسا شخص فاسق فاجر مرتکب کبائر ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ (۳) زید کا قول غلط ہے مسجد میں قرآن عظیم کی تلاوت بیشک جائز ہے اور کسی کے نماز و وظیفہ میں خلل نہ آئے تو بآواز پڑھنا بھی جائز ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ (۴) مسجد کا اسباب پراگندہ اور مسافروں اور طلباء کو ناحق تکلیف دینا حرام ہے۔ اور بے اعتکاف کے مسجد میں سونے کی اجازت نہیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۲۱: بعد نماز فجر اور آفتاب طلوع ہونے سے قبل قرآن شریف کی تلاوت کرنا جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا الجواب: بیشک جائز ہے بلکہ بہت اعلیٰ وقت ہے جبکہ آفتاب طلوع نہ کرے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۲۲: از افریقہ حاجی عبد اللہ ویعقوب علی ۲۴ محرم ۱۳۳۱ھ راستے میں چلے جانا اور قرآن مجید پڑھتے جانا رستے میں نجس مکان بھی آتے ہیں جن کی بدبو سے چلنا بھی مشکل ہوتا ہے کیا ایسے مکانوں سے چلے جانا اور قرآن مجید پڑھنا جائز ہے یا نہیں؟ الجواب: راستے میں قرآن شریف کی تلاوت دو شرط سے جائز ہے۔ ایک یہ کہ وہاں کوئی نجاست نہ ہوں، دوسرے یہ کہ راہ چلنا اسے قرآن عظیم پڑھنے سے غافل نہ کرے جہاں نجاست یا بدبو ہو وہاں خاموش رہے جب وہ جگہ نکل جائے پھر پڑھے، واللہ تعالیٰ اعلم و علمہ جل مجدہ اتم واحکم (اور اللہ تعالیٰ سب سے زیادہ جانتا ہے اور اس بزرگی والے کا علم سب سے زیادہ کامل اور زیادہ پختہ ہے۔ ت)

مسئلہ ۱۲۳: از سرنیاں ضلع بریلی مرسلہ امیر علی صاحب قادری ۴ رجب ۱۳۳۱ھ سونے سے اُٹھ کر آیۃ الکرسی پڑھنا کیسا ہے؟ بعض استاد حقہ پیتے ہیں اور شاگرد کو پڑھاتے جاتے ہیں۔ بینوا توجروا

Fatawa Razawiya Volume 23

Answer: After waking up from sleep, one should wash their hands and rinse their mouth before reciting Ayat al-Kursi. If there is a smell of hookah etc., in the mouth or any food/drink residue, one should not recite without rinsing. Teachers who do so act wrongly. And Allah Almighty knows best.

Problem 124: From Mansoorpur village, near the post office of Shishgarh town, Baheri, Bareilly district. Sent by Muhammad Shah Khan on 30 Muharram 1332 AH. What do the scholars of religion say regarding the issue that many people are seen sitting with their backs towards the Holy Kaaba, leaning against the mosque wall, while reciting beads (tasbeeh) etc.? What is the ruling for such people?

Answer: This is inappropriate. It is stated in a Hadith: The best of sittings are those facing the Qibla. And Allah Almighty knows best. | The best sitting position is facing the Qibla. (Translator) And Allah Almighty knows best.

Problem 125 & 126: Issue raised by Hafiz Abdul Latif Sahab, teacher at Madrasa Hanfia Sahaswan, from Sahaswan, dated 28 Safar 1332 AH. (1) If a copy of the Holy Quran becomes extremely worn out, is it better to bury it or burn it? And if it is to be buried, then where? (2) Some memorizers (Hafiz) recite some verses over wild rue (ispand) and blow on it, and then it is burned. What is this act like? Explain it to us, may you be rewarded. (Explain and be rewarded. Translator)

Answer: (1) Burning the Holy Quran is not permissible; it is explicitly stated in Ad-Durr al-Mukhtar. Rather, it should be buried in a protected place where feet do not step. And if there are only a few pages, it is better to distribute them as amulets among Muslim children. (2) There is no harm in reciting a verse over wild rue (ispand) and burning it. And Allah Almighty knows best.

Problem 127 & 128: From Danapur Camp, asked by Pir Khair Shah Sahab on 29 Safar 1332 AH. (1) Zaid engages in intercourse with his wife while keeping her breast in his mouth and says that it provides more pleasure.

Kanz al-Ummal, referenced with 'Tab' from Ibn Abbas, Hadith 25201, Mu'assasat ar-Risalah Beirut 9/139 Page 377 of 768

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

उत्तर: नींद से जागकर हाथ धोकर कुल्ली कर लें, उसके बाद आयतुल कुर्सी पढ़ें। अगर मुँह में हुक्का वग़ैरह की बदबू हो या कोई खाने-पीने की चीज़ हो, तो बिना कुल्ली किए तिलावत न करें। जो उस्ताद ऐसा करते हैं, वे बुरा करते हैं। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 124: मौज़ा मंसूरपुर, नज़दीक डाकखाना क़स्बा शीशगढ़, बहेड़ी, ज़िला बरेली से, प्रेषक: मुहम्मद शाह ख़ान, 30 मुहर्रम 1332 हिजरी। धर्म के विद्वान इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि अक्सर लोगों को देखा गया है कि वे काबा शरीफ़ की जानिब पीठ करके मस्जिद की दीवार के सहारे बैठकर तस्बीह वग़ैरह पढ़ते हैं। ऐसे लोगों के लिए क्या हुक्म है?

उत्तर: यह अनुपयुक्त है। हदीस में है: सबसे बेहतरीन बैठक वह है जिसमें क़िबला की ओर मुख हो। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। | सब में बेहतर बैठक रूबरू-ए-क़िबला (क़िबले के सामने) है। (अनुवादक) और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 125 और 126: मसला हाफ़िज़ अब्दुल लतीफ़ साहब, शिक्षक मदरसा हनफ़िया सहसवान, सहसवान से, 28 सफ़र 1332 हिजरी। (1) जो मुसहफ़ मजीद (क़ुरआन शरीफ़) बहुत पुराना और जीर्ण हो जाए, उसे दफ़नाना बेहतर है या जलाना? और अगर दफ़नाना हो तो किस जगह? (2) कुछ हाफ़िज़ इस्पांद (हरमल) पर कोई आयत पढ़कर फूँकते हैं फिर उसे जलाया जाता है, यह कार्य कैसा है? स्पष्ट करें, आपको पुण्य मिले। (बयान फ़रमाएँ अज्र पाएँ। अनुवादक)

उत्तर: (1) मुसहफ़े करीम को जलाना जायज़ नहीं है, 'अद-दुर्रुल मुख़्तार' में इसकी स्पष्टता की गई है। बल्कि हिफ़ाज़त की जगह दफ़न किया जाए जहाँ पाँव न पड़ें, और अगर थोड़े पन्ने हों तो बेहतर यह है कि मुसलमानों के बच्चों को उनके तावीज़ बनाकर बाँट दिए जाएँ। (2) इस्पांद पर कोई आयत दम करके जलाने में कोई हर्ज नहीं। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 127 और 128: दानापुर कैंप से, प्रेषक पीर ख़ैर शाह साहब, 29 सफ़र 1332 हिजरी। (1) ज़ैद अपनी पत्नी के स्तन को मुँह में रखकर संभोग करता है और कहता है कि इससे अधिक आनंद मिलता है...

कन्ज़ुल उम्माल, संदर्भ 'तब' इब्ने अब्बास से, हदीस 25201, मुअस्ससतुर रिसाला बेरूत 9/139 पेज 377 का 768

الجواب: سونے سے اٹھ کر ہاتھ دھو کر کلی کر لے اس کے بعد آیت الکرسی پڑھے ، اگر منہ میں حقہ وغیرہ کی بدبو ہو یا کوئی کھانے پینے کی چیز ہو تو بغیر کلی کے تلاوت نہ کرے جو استاد ایسا کرتے ہیں برا کرتے ہیں۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۲۴: از موضع منصور پور متصل ڈاک خانہ قصبہ شیش گڑھ بہیڑی ضلع بریلی مرسلہ محمد شاہ خان ۳۰ محرم ۱۳۳۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ اکثر صاحبان کو دیکھا گیا ہے کہ کعبہ شریف کی جانب پشت کر کے دیوار مسجد کے سہارے سے بیٹھ کر تسبیح وغیرہ پڑھتے ہیں ایسے صاحبان کے واسطے کیا حکم ہے؟

الجواب: یہ نامناسب ہے حدیث میں ہے: افضل المجالس ما استقبل بہ القبلۃ واللہ تعالٰی اعلم۔ | سب میں بہتر نشست رو بہ قبلہ ہے۔ (ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۲۵ و ۱۲۶: مسئلہ حافظ عبد الطیف صاحب مدرس مدرسہ حنفیہ سہسوان از سہسوان ۲۸ صفر ۱۳۳۲ھ (۱) مصحف مجید جو نہایت بوسیدہ ہو جائے اس کو اولٰی دفن یا احراق اور اگر دفن ہو تو کس جگہ؟ (۲) اسپند پر بعض حفاظ کوئی آیت پڑھ کر پھونکتے ہیں پھر وہ جلایا جاتا ہے یہ فعل کیسا ہے؟ بینوا توجروا (بیان فرمائے اجر پائے۔ ت)

الجواب: (۱) مصحف کریم کا احراق جائز نہیں نص علیہ فی الدر المختار (در مختار میں اس کی صراحت کی گئی ہے۔ ت) بلکہ حفاظت کی جگہ دفن کیا جائے جہاں پاؤں نہ پڑیں ، اور اگر تھوڑے اوراق ہوں تو اولٰی یہ ہے کہ مسلمانوں کے بچوں کو ان کی تعویذ تقسیم کر دئے جائیں۔ (۲) اسپند پر کوئی آیت دم کرکے جلانے میں حرج نہیں۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۲۷ و ۱۲۸: از دانا پور کمپ مسئولہ پیر خیر شاہ صاحب ۲۹ صفر ۱۳۳۲ھ (۱) زید اپنی زوجہ کی پستان منہ میں رکھ کر جماع کرتا ہے اور کہتا ہے کہ لذت زیادہ حاصل ہوتی

کنز العمال برمز طب عن ابن عباس حدیث ۲۵۲۰۱ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۹ / ۱۳۹ Page 377 of 768

...is there any harm that could come to the marriage, or is it permissible for them forever in all circumstances?

(2) Zaid says to his wife that her breasts are very small and he does not derive pleasure from intercourse. To please her husband, the wife started sucking and drinking from her own breasts until they became beautiful due to the milk coming in. Now the husband is happy. Can a woman do this? Can she drink her own milk? Please provide an answer from reliable books.

The Answer:

(1) The queried situation is permissible; in fact, if the intention is commendable, there is hope for reward. As our Imam-e-Azam (may Allah be pleased with him) said regarding spouses touching each other's private parts: "I hope they both are rewarded for it." The principle is that just as the triggers for prohibited acts like adultery are detestable in the Pure Shariah, the triggers for lawful acts like intercourse with one's wife are beloved. Yes, if the woman is lactating, she should not suck in a way that milk goes down her throat. If it enters the mouth but is not swallowed, there is no harm, as a woman's milk is prohibited (to consume) but not impure. However, during fasting, one should specifically avoid this situation. As stated (by jurists) regarding the dislike of tasting something without necessity. And Allah Almighty knows best.

(2) The premise assumed here is unlikely for two reasons. Firstly, for small breasts to be such that a woman can drink from them herself, and secondly, for milk to flow because she drank it. In any case, if she sucked from empty breasts, there is no harm. But if she drank milk, it is forbidden. Furthermore, breasts becoming beautiful by drinking milk from them is contrary to reality. Beauty comes from being full of milk, and they will become even more unsightly once emptied. And Allah Almighty knows best.

Problem 129: Asked by Muazzam Ali Sahib, prayer leader of Jamia Masjid Hyderabad Deccan, 7 Rabi al-Awwal 1332 AH.

What do the scholars of religion and jurists of the firm Shariah say regarding this issue: In the Jamia Masjid of the city of Hyderabad Deccan, around the prayer niche (mihrab) near the pulpit (minbar), Quranic verses are engraved in Tughra calligraphy on black stone. If the orator (khatib) stands on the pulpit to deliver the sermon, the

Quranic verses are below him. Does this constitute disrespect and desecration of the Quranic verses due to them being below the pulpit? If it is disrespect, then these verses...

---

1. Fatawa Qazi Khan, Book of Prohibition and Permission, Section on what is disliked regarding looking and touching, etc., Naval Kishore Lucknow, 4/837.

...क्या इसमें निकाह में कोई समस्या आ सकती है या यह हर हाल में हमेशा के लिए जायज़ (मुबाह) है?

(2) ज़ैद अपनी पत्नी से कहता है कि तुम्हारे स्तन बहुत छोटे हैं, मुझे संभोग में आनंद नहीं मिलता। पति की रज़ा के लिए पत्नी ने खुद अपने स्तनों को चूसना और पीना शुरू कर दिया, यहाँ तक कि दूध आने के कारण उसके स्तन सुंदर हो गए। अब पति खुश हो गया। क्या कोई महिला ऐसा कर सकती है? क्या वह अपना दूध पी सकती है? कृपया विश्वसनीय पुस्तकों के आधार पर उत्तर दें।

उत्तर:

(1) पूछी गई स्थिति जायज़ है; बल्कि यदि नियत (इरादा) अच्छी हो तो पुण्य की आशा है। जैसा कि हमारे इमाम-ए-आज़म (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) ने पति-पत्नी के एक-दूसरे के निजी अंगों को छूने के बारे में फ़रमाया: "मुझे आशा है कि उन दोनों को इस पर पुण्य मिलेगा।" असल बात यह है कि जिस प्रकार पावन शरीअत में हराम (वर्जित) चीज़ों जैसे व्यभिचार के कारणों से घृणा की गई है, वैसे ही अपनी हलाल (वैध) चीज़ों जैसे पत्नी के साथ संभोग के कारणों को पसंद किया गया है। हाँ, यदि महिला स्तनपान कराती हो, तो उसे इस तरह नहीं चूसना चाहिए कि दूध गले से नीचे चला जाए। यदि मुँह में आ जाए और गले के नीचे न जाए तो कोई हर्ज नहीं, क्योंकि महिला का दूध (पीना) हराम है लेकिन वह अपवित्र नहीं है। हालाँकि, रोज़े में इस विशेष स्थिति से बचना चाहिए। जैसा कि न्यायविदों ने बिना ज़रूरत के किसी चीज़ को चखने की नापसंदगी पर स्पष्ट किया है। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

(2) यहाँ जो बात मानी गई है वह दो कारणों से अविश्वसनीय है। एक, छोटे स्तनों का ऐसा होना कि महिला स्वयं उन्हें पी सके और दूसरा, स्वयं के पीने के कारण दूध का उतर आना। बहरहाल, यदि खाली स्तनों को चूस लिया जाए तो कोई हर्ज नहीं। और यदि दूध पी लिया तो यह हराम है। इसके अलावा, दूध पीने से स्तनों का सुंदर हो जाना वास्तविकता के विपरीत है। सुंदरता दूध से भरे होने से होगी और खाली होने पर वे और भी भद्दे हो जाएंगे। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

मसला 129: प्रेषित मोअज़्ज़म अली साहिब, पेश इमाम जामा मस्जिद हैदराबाद दकन, 7 रबी-उल-अव्वल 1332 हिजरी।

धर्म के विद्वान और दृढ़ शरीअत के मुफ्ती इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि: बलदा हैदराबाद दकन की जामा मस्जिद में मिंबर (मंच) के पास जो मुसल्ले का मेहराब है, उसके चारों ओर काली शिला पर तुगरा लिपि में कुरान की आयतें खुदी हुई हैं। यदि खतीब साहिब मिंबर पर खुतबा पढ़ने के लिए खड़े हों, तो कुरान की आयतें उनके नीचे होती हैं। तो क्या मिंबर के ऊपर होने के कारण नीचे की कुरानी आयतों का अपमान और अनादर होता है? यदि यह अपमान है तो उन आयतों को...

---

1. फतावा क़ाज़ी खान, किताबुल हज़र वल इबाहा, देखने और छूने में मकरूह चीज़ों का अध्याय, आदि। नवल किशोर लखनऊ, 4/837।

ہے کیا اس کو کسی طرح کا ہرج نکاح میں آسکتا ہے یا اس کو ہر حال میں ہمیشہ کے لئے مباح ہے ؟

(۲) زید اپنی زوجہ سے کہتا ہے کہ تیری پستان بالکل خورد تری ہیں مجھ کو لذت جماع حاصل نہیں ہوتی اس کی زوجہ نے خاوند کی رضا کے لئے اپنے پستان خود ہی چوسنا اور پینا شروع کیا یہاں تک کہ اس کے پستان بوجہ دودھ آنے کے خوبصورت بن گئے۔ اب وہ خاوند خوش ہو گیا وہ عورت ایسا کر سکتی ہے کیا اپنا دودھ پی سکتی ہے؟ جواب کتب معتبرہ سے عنایت فرمائیں۔

الجواب:

(۱) صورت مستفسرہ جائز ہے بلکہ اگر نیت محمود ہو تو امید اجر ہے جیسا کہ ہمارے امام اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے باہم زوجین میں مس شرمگاہ یک دیگر فرمایا: ارجوانہما یوجران علیہ میں امید کرتا ہوں کہ وہ دونوں اس پر اجر دئے جائیں گے۔ اصل یہ ہے کہ شرع مطہر کو جس طرح اپنی حرام فرمائی ہوئی چیز یعنی زناء کے دواعی مبغوض ہیں ویسے ہی اپنی حلال کی ہوئی چیز یعنی جماع زوجہ کے دواعی محبوب ہیں ہاں اگر عورت شیر دار ہو تو ایسا چوسنا نہ چاہئے جس سے دودھ حلق میں چلا جائے اور اگر منہ میں آجائے اور حلق میں نہ جانے دے تو مضائقہ نہیں کہ شیر زن حرام ہے نجس نہیں البتہ روزے میں اس صورت خاص سے احتراز چاہئے۔ کما نصوا علی کراہۃ ذوق شیعی الا ضرورۃ (جیسا کہ کسی چیز کا چکھنا بغیر کسی ضرورت کے ائمہ فقہ نے اس کے مکروہ ہونے کی تصریح فرمائی۔ت) واللہ تعالیٰ اعلم۔

(۲) یہاں جو بات فرض کی ہے دو وجہ سے مستبعد ہے۔ ایک چھوٹی پستان کا ایسا ہونا کہ عورت جسے خود پی سکے دوسرے اپنے پینے کی وجہ سے دودھ اتر آنا، بہرحال اگر خالی پستان پی لیا مضائقہ نہیں اور اگر دودھ پیا تو حرام ہے بلکہ دودھ کی پستان پینے سے خوبصورت ہو جانا خلاف واقع ہے۔ دودھ بھرے ہونے سے خوبصورتی ہوگی اور خالی ہو کر اور بد صورتی ہوجائے گی۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۲۹: مسئولہ معظم علی صاحب پیش امام جامع مسجد حیدرآباد دکن ۷ ربیع الاول ۱۳۳۲ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ جامع مسجد بلدہ حیدرآباد دکن میں منبر کے پاس جو مصلے کا محراب ہے اس کے گردا گرد آیات قرآنی بخط طغرا سنگ سیاہ پر کندہ ہیں اگر خطیب صاحب منبر پر خطبہ پڑھنے کے لئے کھڑے رہے تو آیت قرآنی نیچے ہوتی ہیں تو کیا آیات قرآنی بوجہ منبر کے نیچے ہونے کے بے ادبی و بے حرمتی ہوتی ہے اگر بے ادبی ہے تو ان آیات کو

---

1 فتاویٰ قاضی خاں کتاب الحظر والاباحۃ فصل فیما یکرہ من النظر والمس الخ نولکشور لکھنؤ ۴ / ۸۳۷

Volume 23 Fatawa Razawiyya

If it is hidden with cement or lime, is there any sin?

The Answer: There is a tendency towards prohibition regarding the inscription of the Great Quran on walls. If the Imam's back is towards it while standing on the pulpit, then it is certainly disrespectful. Furthermore, if it is lower than the feet or the level of the assembly without a partition, it is even more disrespectful. In these situations, covering them with cement, lime, or any pure substance is not harmful; rather, it is commendable if done with the intention of respect. Even if it is neither lower nor behind, closing it is not seen as harmful based on the preferred opinion or because there should be nothing in the prayer niche (mihrab) that distracts the gaze.

[Table Header: Arabic Context] | Indeed, matters are judged by their intentions [1] and every person shall have what he intended [2]. | Because actions are based on their objectives, and for every person is what he intended. And Allah Almighty knows everything well. (T) |

Problem 130: Asked by Mahmood-ul-Hasan, Gwalior, Saturday, 20 Dhu al-Hijjah 1333 AH. Should preaching in a Jami Mosque be with permission? Or, if someone wishes to deliver a speech etc. but their competence in religious sciences is insufficient and their speech is provocative, can the Imam of the mosque stop them from speaking?

The Answer: In preaching and in all matters, the primary permission is from Allah and His Messenger (Jalla Allah wa Sallallahu Ta'ala Alayhi wa Sallam). It is forbidden (haram) to call someone a preacher if they do not possess sufficient knowledge, and it is not permissible to listen to their preaching. If someone is, God forbid, of a corrupt belief (innovator), they are a deputy of Satan; listening to their words is strictly forbidden. Furthermore, if someone's speech creates strife (fitna), then the Imam and the congregants have the right to stop them. However, if an entirely learned Sunni scholar of sound faith delivers a sermon, no one has the right to stop them. As Allah Almighty says:

[Table Header: Qur'anic verse] | "And who is more unjust than he who prevents [the name of] Allah from being mentioned in His mosques..." [3] | And who can be more unjust than one who prevents Allah's name from being mentioned in His houses? And Allah Almighty knows everything well. (T) |

And Allah Almighty knows best.

Footnotes: 1. Al-Ashbah wa al-Nazair, First Art, Second Rule, Idarat-ul-Quran Karachi 1/83 2. Sahih al-Bukhari, Chapter: How Revelation Began to the Messenger of Allah, Qadimi Kutub Khana Karachi 2/1 3. Al-Quran al-Karim 2/114

जिल्द 23 फ़तावा रज़विया

यदि इसे सीमेंट या चूने से छिपा दिया जाए, तो क्या कोई पाप है?

जवाब: दीवारों पर महान कुरान के लेखन के संबंध में निषेध की प्रवृत्ति है। यदि मिंबर पर खड़े होने के दौरान इमाम की पीठ इसकी ओर होती है, तो यह निश्चित रूप से सम्मान के विरुद्ध है। इसके अलावा, यदि यह बिना किसी आवरण के पैरों या सभा के स्तर से नीचे है, तो यह और भी अधिक अनादर है। इन स्थितियों में, उन्हें सीमेंट, चूने या किसी शुद्ध पदार्थ से बंद करने में कोई हर्ज नहीं है; बल्कि, सम्मान की नीयत से ऐसा करना सराहनीय है। और भले ही वे नीचे या पीछे न हों, फिर भी पसंदीदा राय के आधार पर या इसलिए कि मेहराब में नज़र को भटकाने वाली कोई चीज़ नहीं होनी चाहिए, उन्हें बंद करने में कोई हर्ज महसूस नहीं होता।

[तालिका शीर्षक: अरबी संदर्भ] | निस्संदेह, कार्यों का निर्णय उनकी नीयत पर होता है [1] और हर व्यक्ति के लिए वही है जिसकी उसने नीयत की [2]। | क्योंकि कार्य अपने उद्देश्यों पर आधारित होते हैं, और हर व्यक्ति के लिए वही है जिसका उसने इरादा किया। और अल्लाह तआला सब कुछ अच्छी तरह जानता है। (त) |

मसला 130: प्रेषक: महमूद-उल-हसन ग्वालियर, शनिवार, 20 ज़ुल-हिज्जा 1333 हिजरी। क्या जामा मस्जिद में उपदेश (वज़) किसी की अनुमति से होना चाहिए? या, यदि कोई भाषण आदि देना चाहता है लेकिन धार्मिक विज्ञान में उसकी योग्यता पर्याप्त नहीं है और उसका भाषण भड़काऊ है, तो क्या मस्जिद का इमाम उसे भाषण देने से रोक सकता है?

जवाब: उपदेश और हर बात में सबसे पहले अल्लाह और उसके रसूल (जल्ला जलालुहु व सल्लल्लाहु तआला अलैहि व सल्लम) की अनुमति सर्वोपरि है। जो पर्याप्त ज्ञान नहीं रखता उसे उपदेशक (वाइज़) कहना हराम है और उसका उपदेश सुनना जायज़ नहीं है। और अगर कोई, अल्लाह न करे, बुरे मज़हब (गुमराह) का है, तो वह शैतान का प्रतिनिधि है; उसकी बात सुनना सख्त हराम है। इसके अलावा, अगर किसी के बयान से फितना (अशांति) पैदा होता है, तो इमाम और मस्जिद के लोगों सभी को उसे रोकने का अधिकार है। लेकिन अगर एक पूर्ण विद्वान सुन्नी सही अकीदे वाला उपदेश देता है, तो उसे रोकने का किसी को अधिकार नहीं है। जैसा कि अल्लाह तआला का फ़रमान है:

[तालिका शीर्षक: कुरानी आयत] | "और उससे बड़ा ज़ालिम कौन होगा जो अल्लाह की मस्जिदों में उसका नाम लिए जाने से रोके.." [3] | और उससे बड़ा ज़ालिम कौन होगा जो अल्लाह तआला के घरों में उसका नाम लेने से रोके और अल्लाह तआला सब कुछ अच्छी तरह जानता है। (त) |

और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

पाद टिप्पणियाँ: 1. अल-अशबाह वल-नज़ैर, पहला फन, दूसरा नियम, इदारत-उल-क़ुरआन कराची 1/83 2. सही अल-बुखारी, अध्याय: अल्लाह के रसूल पर वह्य (प्रकाशना) कैसे शुरू हुई, क़दीमी कुतुब खाना कराची 2/1 3. अल-क़ुरआन अल-करीम 2/114

سیمنٹ یا چونے سے پوشیدہ کر دیں تو کوئی گناہ تو نہیں؟

الجواب: دیواروں پر کتابت قرآن عظیم میں رجحان جانب ممانعت ہے اور اگر منبر پر کھڑے ہونے میں اس طرف امام کی پیٹھ ہوتی ہے تو ضرور خلاف ادب ہے اور اگر پاؤں یا مجلس سے بلاسائر نیچے ہیں تو اور زیادہ سوء ادب ہے ان حالتوں میں ان کا سیمنٹ یا چونے کسی پاک چیز سے بند کر دینا حرج نہیں رکھتا بلکہ بہ نیت ادب محمود ہے اور اگر نہ نیچے ہیں نہ پیچھے جب بھی اگر اس قول راجح کے لحاظ سے یا اس لئے کہ محراب میں کوئی شے شاغلِ نظر نہ ہونی چاہئے بند کرنے میں حرج معلوم نہیں ہوتا۔

| فان الامور بمقاصدھا 1 وانما لکل امرئ مانوی 2۔ | کیونکہ کام اپنے مقاصد پر مبنی ہیں، اور ہر آدمی کے لئے وہی کچھ ہے جس کا اس نے ارادہ کیا۔ اور اللہ تعالی سب کچھ خوب جانتا ہے۔ (ت)
|

مسئلہ ۱۳۰: مسئولہ محمود الحسن گوالیار بروز شنبہ تاریخ ۲۰ ذی الحجہ ۱۳۳۳ھ جامع مسجد میں وعظ کسی کی اجازت سے ہونا چاہئے یا اگر کوئی تقریر وغیرہ کرنا چاہے اور اس کی قابلیت علم علومِ دینیہ میں کافی نہ ہو اور اس کی تقریر اشتعال انگیز ہو کیا اس کو امام مسجد تقریر کرنے سے بند کر سکتا ہے؟

الجواب: وعظ میں اور ہر بات میں سب سے مقدم اجازت اللہ ورسول ہے جل اللہ و صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم جو کافی علم نہ رکھتا ہوا اسے واعظ کہنا حرام ہے اور اس کا وعظ سننا جائز نہیں اور اگر کوئی معاذ اللہ بد مذہب ہے تو وہ نائب شیطان ہے اس کی بات سننی سخت حرام ہے اور اگر

کسی کے بیان سے فتنہ اٹھتا ہو تو اسے بھی روکنے کا امام اور اہل مسجد سب کو حق ہے۔ اور اگر پوری عالم سنی صحیح العقیدہ وعظ فرمائے تو اسے روکنے کا کسی کو حق نہیں۔ بقولہ تعالیٰ:

| " وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّن مَّنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَن يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ " 3۔ | اور اس سے بڑا ظالم کون ہو گا جو اللہ تعالیٰ کے گھروں میں اس کا نام لینے سے روکے ، اور اللہ تعالی سب کچھ اچھی طرح جانتا ہے۔ (ت) |

واللہ تعالیٰ اعلم۔

حواشی: 1 الاشباہ والنظائر الفن الاول القاعدۃ الثانیۃ ادارۃ القرآن کراچی ۱/۸۳ 2 صحیح البخاری باب کیف بدء الوحی الی رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/۱ 3 القرآن الکریم ۲/۱۱۴

Fatawa Razawiyya

Volume 23

Problem 131: From the place of Abu Harmak, Marwar, adjacent to Airunpura, Pir Muhammad Amiruddin. On Saturday, 12th Muharram al-Haram 1334 AH. Is there a holiday for the boys of the Maktab (school) on the day of Friday or not? If there is, please inform with Hadith and Quranic verse. Only.

Answer: A holiday on Friday has always been the practice of the scholars of Islam, and this alone is sufficient as its authority. In such matters, it is not necessary for there to be a specific verse or Hadith. However, it can be inferred from verses and Hadiths that in a Sahih Hadith, encouragement was given to proceed towards Friday prayer from the first hour. Thus, from morning until the conclusion of the Friday prayer, the time is spent in preparation and waiting for Friday; what time is there for studying? If it is suggested they go to the mosque and study, then forming circles before Friday prayer was prohibited. After the prayer, it was said: "Then when the prayer is concluded, disperse through the land and seek from the bounty of Allah." [1] When the prayer is over, spread out in the land and seek the bounty of Allah. Here too, trade and lawful earning are mentioned, not the teaching of knowledge. Thus it is known that that day is for a holiday. And Allah Almighty knows best.

Problem 132: From Badaun, Collectorate Court, Mohafiz Thana Sadar, petitioner Salamatullah, Deputy Mohafiz Patwari Office. On Saturday, 11th Safar al-Muzaffar 1334 AH. What do the scholars of religion say regarding the following problem: if a man knows that his wife is pregnant, until what period is it permissible to have intercourse with the woman? Only.

Answer: Until the child is born. And Allah Almighty knows best.

Problem 133: From Shahjahanpur, Vegetable Market, Muhammad Raza Khan Merchant. On Monday, 19th Rajab 1331 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: whether in the Jame Mosque or the Eidgah, is it permissible or impermissible to seek donations for the repair of these two mosques or any other mosque, whether in the same city or in another city? And if a petitioner seeks donations for his personal needs, or if the Muezzin or the Imam of the mosque makes an announcement for him...

---

1. The Holy Quran 62:10 Page 380 of 768

फ़तावा रज़विया

जिल्द २३

मसाला १३१: मकाम अबूहरमक, मारवाड़, मुत्तसिल (निकट) आयरुनपुरा, पीर मुहम्मद अमीर उद्दीन। शनिवार, १२ मुहर्रम-उल-हराम १३३४ हिजरी। क्या जुमे के दिन मकतब (मदरसे) के लड़कों की छुट्टी होती है या नहीं? अगर है तो हदीस और आयत के साथ सूचित करें। फ़क़त (केवल)।

अल-जवाब: जुमे की छुट्टी हमेशा से इस्लामी उलेमा का मामूल (दस्तूर) रहा है और यही इसकी दलील के लिए काफी है। ऐसी जगह पर विशेष रूप से आयत या हदीस होना ज़रूरी नहीं है। और आयत व हदीस से इस तरह भी निकाला जा सकता है कि सही हदीस में जुमे की पहली घड़ी से जुमे की तरफ़ जाने की तरग़ीब (प्रोत्साहन) दी गई है, तो सुबह से जुमे की नमाज़ के खत्म होने तक का वक्त तो जुमे की तैयारी और इंतज़ार में गुज़रा, पढ़ने का वक्त कहाँ है? अगर कहें कि मस्जिद में जाकर पढ़ें, तो जुमे से पहले मस्जिद में हलका (घेरा) बनाने से मना किया गया है। नमाज़ के बाद फ़रमाया गया: "फ़ा-इज़ा क़ुज़ियतस-सलातु फ़नतशिरू फ़िल-अर्ज़ि वब-तगू मिन फ़ज़्लिल्लाहि" [१]। जब नमाज़ हो चुके तो ज़मीन में फैल जाओ और अल्लाह का फ़ज़्ल (रोजी) तलाश करो। यहाँ भी तिजारत और हलाल कमाई का ज़िक्र फ़रमाया गया है न कि तालीम (शिक्षा) हासिल करने का। तो मालूम हुआ कि वह दिन छुट्टी का है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसाला १३२: बदायूँ, कलेक्टरी कचहरी, मुहाफ़िज़ थाना सदर, मुस्तफ़सी (सवाल करने वाले) सलामतुल्लाह, नायब मुहाफ़िज़ दफ़्तर पटवारी। शनिवार, ११ सफ़र-उल-मुज़फ़्फ़र १३३४ हिजरी। उलेमा-ए-दीन इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि अगर मर्द को मालूम हो कि उसकी बीवी हामिला (गर्भवती) है, तो किस मुद्दत तक औरत से सोहबत (सम्भोग) करना जायज़ है? फ़क़त।

अल-जवाब: जब तक बच्चा पैदा न हो जाए। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसाला १३३: शाहजहाँपुर, बाज़ार सब्ज़ी मंडी, मुहम्मद रज़ा ख़ाँ सौदागर। सोमवार, १९ रजब १३३१ हिजरी। उलेमा-ए-दीन इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि जामा मस्जिद और ईदगाह में इन दोनों मस्जिदों की मरम्मत के लिए या किसी और मस्जिद की मरम्मत के लिए, चाहे वह उसी शहर में हो या दूसरे शहर में, चंदा माँगना जायज़ है या नाजायज़? और अगर कोई सवाली अपनी निजी ज़रूरत के लिए चंदा माँगे, या मुअज़्ज़िन या इमाम मस्जिद उसके लिए एलान करें...

1. अल-कुरान अल-करीम ६२:१० पेज ३८० ऑफ़ ७६८

فتاوی رضویہ

جلد ۲۳

مسئلہ ۱۳۱: از مقام ابوہرمک مارواڑ متصل آئرنپورہ، پیر محمد امیر الدین۔ بروز یکشنبہ بتاریخ ۱۲ محرم الحرام ۱۳۳۴ ھ بروز جمعہ کو مکتب کے لڑکوں کو چھٹی ہے یا نہیں؟ اگر ہے تو مع حدیث و آیت کے آگاہ فرمائیں فقط۔

الجواب: جمعہ کی چھٹی ہمیشہ معمول علمائے اسلام ہے اور اسی قدر اس کی سند کے لئے کافی۔ ایسی جگہ بالخصوص آیت یا حدیث ہونا ضرور نہیں اور آیت و حدیث سے یوں نکال بھی سکتے ہیں کہ حدیث صحیح میں جمعہ کی پہلی ساعت سے جمعہ کی طرف جانے کی ترغیب فرمائی تو صبح سے فراغ جمعہ تک تو وقت اہتمام و انتظار جمعہ میں گزرا پڑھنے کا کیا وقت ہے اگر کہیئے مسجد میں جا کر پڑھے تو قبل جمعہ حلقہ سے ممانعت فرمائی بعد نماز فرمایا گیا: "فَاِذَا قُضِیَتِ الصَّلٰوۃُ فَانْتَشِرُوْا فِی الْاَرْضِ وَابْتَغُوْا مِنْ فَضْلِ اللہِ" [1]۔ جب نماز ہو چکے تو زمین میں پھیل جاؤ اور اللہ کا فضل تلاش کرو۔ یہاں بھی تجارت و کسب حلال کا ذکر فرمایا نہ کہ تعلیم علم کا تو معلوم ہوا کہ وہ دن چھٹی کا ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۳۲: از بدایوں کچہری کلکٹری محافظ تھانہ صدر مسئولہ سلامت اللہ نائب محافظ دفتر پٹواری۔ بروز شنبہ بتاریخ ۱۱ صفر المظفر ۱۳۳۴ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین ذیل کے مسئلہ میں اگر مرد کو معلوم ہو کہ میری بی بی حاملہ ہے تو کس مدت تک عورت سے صحبت کرنا جائز ہے؟ فقط

الجواب: جب تک بچہ پیدا نہ ہو۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۳۳: از شاہجہانپور بازار سبزی منڈی محمد رضا خاں سوداگر۔ بروز دوشنبہ ۱۹ رجب ۱۳۳۱ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ جامع مسجد اور عیدگاہ میں واسطے ترمیم ان دونوں مسجدوں کی یا کسی اور مسجد کی خواہ اسی شہر میں ہو یا دوسرے شہر میں، جائز ہے یا ناجائز؟ اور اگر کوئی سائل اپنی ذاتی حاجت کے واسطے چندہ طلب کرے یا مؤذن اور امام مسجد اس کے واسطے اعلان

...if done, will it be permissible or impermissible? Is requesting donations in a Jamia Mosque or Eidgah during the time of the sermon (Khutbah) recitation within the ruling of permissibility or impermissibility? And is it permissible for a person of the Sunni school of thought to pray in a Rafidi (Shia) mosque? Is it disliked (Makruh) or not? If Rafidis have built a mosque and no Rafidi can be present for prayer there at any time, and Sunni people reside around it and perform their five daily prayers in this mosque, is it a cause for legal (Shari'i) repugnance for Sunnis or not? Will the prayer in this mosque be performed with dislike by Sunnis or without dislike? And the scholars who deliver sermons in Jamia or non-Jamia mosques and provide advice and counsel to the audience, and they (the audience) serve them with money etc., is this income permissible for them or not? And some only recite praise (Hamd) and eulogy (Naat) and the listeners serve them with cash and goods; is this matter permissible and correct in mosques and other places or not? And is this income for them in the degree of permissibility or impermissibility? Do these people fall under the noble verse: "Those are the ones who have purchased the life of this world [in exchange] for the Hereafter" (T) (i.e., those are the ones who bought worldly life at the expense of the afterlife) or are they excluded? Regarding this, for the carriers whose intention is mutually gaining benefit, profit-making, hospitality, and caring for travelers, explain it and you shall be rewarded. (T)

The Answer: Requesting donations or talking during the sermon is forbidden (Haram). Requesting for a mosque or any other religious work or for a needy Muslim during vacant time in a manner that does not disturb the prayer of the congregants is proven from the Sunnah. However, requesting for oneself is not allowed in the mosque. A mosque built by Rafidis is not legally (Shari'i) a mosque; prayer there will be like praying in a house. If there is a mosque of the Ahl-e-Sunnat in the neighborhood, then leaving it to pray there would be abandoning the mosque, and abandoning the mosque without a Shari'i excuse is not permissible. It is mentioned in the Hadith: "There is no prayer for the neighbor of the mosque except in the mosque." (T) And if there is no mosque, then build your own mosque or purchase that one and dedicate it as a waqf. There are three scenarios: if the purpose of delivering a sermon and reciting praise and eulogy is solely to obtain some wealth

from people, then indeed they fall under this noble verse and the ruling: "And do not exchange My verses for a small price" (T) (Do not take small prices for My verses).

1. The Holy Quran 2/86
2. Al-Sunan al-Kubra by al-Bayhaqi, Book of Prayer, Chapter: the follower praying outside the mosque, etc., Dar Sader, Beirut 3/111
3. The Holy Quran 2/41 Page 381 of 768

...करे तो जायज़ होगा या नाजायज़? या जामा मस्जिद या ईदगाह में ख़ुत्बा पढ़ने के समय चंदा मांगना जायज़ होने के हुक्म में है या नाजायज़ होने के? और राफ़िज़ी (शिया) की मस्जिद में सुन्नी मज़हब वाले का नमाज़ पढ़ना जायज़ है या नाजायज़? मकरूह है या ग़ैर-मकरूह? अगर राफ़िज़ियों ने मस्जिद बनवाई है और उसमें राफ़िज़ी नमाज़ के लिए किसी समय हाज़िर न हो सकें और सुन्नी लोग उसके आसपास रहते हों और उस मस्जिद में पंजवक्ता (पाँचों वक्त की) नमाज़ पढ़ा करें तो सुन्नियों के लिए शराई तौर पर बुराई का कारण है या नहीं? इस मस्जिद में सुन्नियों की नमाज़ कराहत (नापसंदगी) के साथ अदा होगी या बिना कराहत के? और वो उलेमा जो जामा या ग़ैर-जामा मस्जिदों में वाज़ (प्रवचन) करते हैं और हाज़िरीन को नसीहतें सुनाते हैं और वे उनकी ख़िदमत और तवाज़ो नक़दी (रुपयों) आदि से करते हैं, क्या यह आमदनी उनके लिए जायज़ है या नाजायज़? और कुछ लोग सिर्फ़ हम्द और नात पढ़ते हैं और सामईन (सुनने वाले) उनकी नक़दी और चीज़ों से सेवा करते हैं, क्या यह मस्जिदों और अन्य स्थानों में जायज़ और सही है या नहीं? और क्या यह आमदनी उनके लिए जायज़ की श्रेणी में आती है या नाजायज़? क्या ये लोग इस आयत-ए-करीमा के अंतर्गत आते हैं: "ये वही लोग हैं जिन्होंने आख़िरत के बदले दुनियावी ज़िंदगी ख़रीद ली है।" (T) या इससे बाहर हैं? इससे तीन पक्षों के वाहक जिनका मक़सद परस्पर लाभ उठाना, मुनाफ़ा कमाना, मेहमान नवाज़ी और मुसाफ़िर परवरी हो, बयान फ़रमाएं और सवाब पायें। (T)

अल-जवाब (उत्तर): ख़ुत्बे के समय चंदा मांगना या कोई भी बात करना हराम है। और खाली समय में मस्जिद या किसी और दीनी काम या किसी मुसलमान ज़रूरतमंद के लिए मांगना जिससे नमाज़ियों की नमाज़ में खलल न पड़े, सुन्नत से साबित है। और मस्जिद में अपने लिए मांगने की इजाज़त नहीं है। राफ़िज़ियों की बनाई हुई मस्जिद शरीयत की दृष्टि से मस्जिद नहीं है, नमाज़ वैसी ही होगी जैसे किसी घर में। अगर मोहल्ले में कोई सुन्नी मस्जिद है, तो उसे छोड़कर इसमें पढ़ना 'तर्कए-मस्जिद' (मस्जिद छोड़ना) होगा और बिना किसी शराई उज़्र (धार्मिक बहाने) के मस्जिद छोड़ना जायज़ नहीं है। हदीस में आया है: "मस्जिद के पड़ोसी की नमाज़ मस्जिद के सिवा नहीं होती।" (T) और अगर कोई मस्जिद नहीं है तो अपनी मस्जिद बनाएँ या उसी को खरीदकर वक़्फ़ कर दें। इसमें तीन स्थितियाँ हैं: अगर वाज़ कहने और हम्द-ओ-नात पढ़ने से मक़सद यही है कि लोगों से कुछ माल

हासिल करें तो बेशक वे इस आयत-ए-करीमा के अंतर्गत आते हैं और हुक्म "मेरी आयतों के बदले थोड़ी क़ीमत न लो" (T) उन पर लागू होता है।

1. अल-क़ुरान अल-करीम 2/86
2. अल-सुनन अल-कुबरा लिल-बैहक़ी, किताबुस-सलात, बाबुल-मामूम युसल्ली ख़ारिजल-मस्जिद इलख़, दार सादिर, बेरूत 3/111
3. अल-क़ुरान अल-करीम 2/41 पृष्ठ 381 का 768

کر دے تو جائز ہوگا یا ناجائز؟ یا جامع مسجد یا عید گاہ میں چندہ طلب کرنا وقتِ قراءتِ خطبہ کے حکم جواز میں ہے یا عدم جواز میں؟ اور رافضی کی مسجد میں سنی المذہب کا نماز پڑھنا جائز ہے یا ناجائز؟ مکروہ یا غیر مکروہ؟ اگر روافض نے مسجد بنوادی ہے اور اس میں روافض نماز کے واسطے کسی وقت حاجر نہ ہو سکے اور سنی لوگ اس کے گرد و پیش سکونت رکھتے ہوں اور اس مسجد میں نماز پنجوقتہ پڑھا کریں تو سنیوں کے واسطے موجبِ قباحت شرعاً ہے یا نہیں؟ نماز اس مسجد میں سنیوں کی بکراہت ادا ہوگی یا بلا کراہت؟ اور علماء جو وعظ مساجدِ جامع یا غیر جامع میں کہتے ہیں اور حاضرین کو پند و نصائح سناتے ہیں اور وہ ان کی خدمت و تواضع نقود وغیرہ سے کرتے ہیں یہ آمدنی ان کو جائز ہے یا ناجائز؟ اور بعض صرف حمد و نعت پڑھتے ہیں اور سامعین ان کی خدمت گزاری نقد و جنس سے کرتے ہیں یہ امر مساجد و غیر مساجد میں مباح و درست ہے یا نہیں اور یہ آمدنی ان کے واسطے درجہ جواز میں ہے یا عدمِ جواز میں؟ یہ لوگ ماتحتِ آیہ کریمہ "أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ" (یہی وہ لوگ ہیں کہ جنہوں نے دنیاوی زندگی کو آخرت کے بدلے میں خرید لیا ہے۔ت) کے داخل ہیں یا خارج؟ اس سے تین حاملین کہ مقصود طرفین الصاع اور انتفاع اور نفع رسانی اور مہمان نوازی اور مسافر پروری ہو، بینوا توجروا (بیان فرمائیے اجر پائیے۔ ت)

الجواب: خطبہ کے وقت چندہ مانگنا خواہ کوئی بات کرنا حرام ہے اور خالی وقت میں مسجد یا اور کسی دینی کام یا کسی مسلمان حاجتمند کے لئے مانگنے جس سے نمازیوں کی نماز میں خلل نہ آئے سنت سے ثابت ہے اور اپنے لئے مانگنے کی مسجد میں اجازت نہیں، روافض کی بنائی ہوئی مسجد شرعاً مسجد نہیں نماز ایسی ہوگی جیسے کسی گھر میں اگر محلہ میں کوئی مسجدِ اہلسنت کی ہے

تو اسے چھوڑ کر اس میں پڑھنا ترکِ مسجد ہوگا اور ترکِ مسجد بلا عذرِ شرعی جائز نہیں۔ حدیث میں ہے: لا صلاة لجار المسجد الا في المسجد (مسجد کے پڑوسی کی نماز سوائے مسجد نہیں ہوتی۔ ت) اور اگر کوئی مسجد نہیں تو اپنی مسجد بنائیں یا اسی کو مول لے کر وقف کر دیں اس میں تین صورتیں ہیں اگر وعظ کہنے اور حمد و نعت پڑھنے سے مقصود یہی ہے کہ لوگوں سے کچھ مال حاصل کریں تو بیشک اس آیہ الکریمہ کے تحت میں داخل ہیں اور حکم "لَا تَشْتَرُوْا بِاٰیٰتِیْ ثَمَنًا قَلِیْلًا" (میری آیتوں کے بدل تھوڑے دام نہ لو۔ ت) ان پر صادق آتا ہے۔

۱ القرآن الکریم ۲/۸۶ ۲ السنن الکبری للبیہقی کتاب الصلوٰۃ باب الماموم یصلی خارج المسجد الخ دار صادر بیروت ۳/ ۱۱۱ ۳ القرآن الکریم ۲/۴۱ Page 381 of 768

Fatawa Razawiyya, Volume 23

...not receiving it) contrary to. That income is impure for them, especially when they are not in such need that allows asking, for now asking without necessity would be another prohibition (haram) and that income would be even more impure and forbidden like usurpation (ghasb). It is stated in 'Alamgiriyya:

[Arabic Box 1]: What the beggar has collected through persistent begging is impure. (Trans.)

Secondly, if their purpose for preaching, praise (Hamd), and poetry (Na'at) is purely for Allah, and Muslims serve them of their own accord, then it is permissible and that wealth is lawful (halal). Thirdly, if the intention for preaching is for Allah but the person is in need, and it is usually known that people will serve him, and the desire for this service is also present; then although this situation is not as praiseworthy as the second case, it is also not as blameworthy as the first, as stated in 'Durr-ul-Mukhtar':

[Arabic Box 2]: Preaching for the purpose of collecting money is among the misguidance of Jews and Christians.

This third case is intermediate and is closer to the second case than the first. It is like someone going for Hajj and taking some merchandise for trade, about which it was said: "There is no sin upon you that you seek bounty from your Lord" (i.e., seek lawful sustenance). Therefore, the fatwa is on its permissibility.

[Table]: (Arabic): Jurist Abu al-Layth (may Allah Almighty have mercy on him) gave a fatwa on it, as mentioned in 'Al-Khaniyyah', 'Al-Hindiyyah', and others. What I have mentioned is a reconciliation between the two opinions. Success is from Allah, and Allah Almighty knows best. (Urdu): Jurist Abu al-Layth Samarqandi (may Allah Almighty have mercy on him) has given a fatwa on this, as mentioned in 'Fatawa Qazi Khan' and 'Fatawa 'Alamgiri' etc. What I have stated is to create harmony between two statements, and success is only from Allah Almighty. And Allah Almighty knows best. (Trans.)

---

1. Fatawa Hindiyyah, Book of Disliked Matters, Chapter 15, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/349.
2. Durr-ul-Mukhtar, Book of Prohibition and Permission, Section on Sale, Mujtabai Press Delhi, 2/253.

3. The Holy Quran, 2/198.

फतावा रज़विया, खंड 23

...प्राप्त न करें) इसके विपरीत। वह आय उनके लिए 'खबीस' (अपवित्र) है, विशेष रूप से जब वे ऐसे ज़रूरतमंद न हों जिन्हें माँगने की अनुमति है, क्योंकि अब बिना ज़रूरत के माँगना दूसरा हराम होगा और वह आय और भी अधिक खबीस और हराम होगी जैसे कि ग़सब (छीनना), आलमगीरिया में है:

[अरबी बॉक्स 1]: जो कुछ भिखारी ने गिड़गिड़ाकर और मेहनत से इकट्ठा किया है वह नापाक है। (अनु.)

दूसरा यह कि प्रवचन (वाज़), हम्द और नात से उनका उद्देश्य केवल अल्लाह हो और मुसलमान स्वयं उनकी सेवा करें तो यह जायज़ है और वह माल हलाल है। तीसरा यह कि प्रवचन से उद्देश्य तो अल्लाह ही हो लेकिन वे ज़रूरतमंद हों और सामान्यतः यह ज्ञात हो कि लोग सेवा करेंगे और इस सेवा का लालच भी साथ लगा हो, तो हालाँकि यह स्थिति दूसरी स्थिति की तरह सराहनीय (महमूद) नहीं है, लेकिन पहली स्थिति की तरह निंदनीय (मज़मूम) भी नहीं है, जैसा कि 'दुर्रे मुख्तार' में कहा गया है:

[अरबी बॉक्स 2]: धन इकट्ठा करने के लिए प्रवचन देना यहूद और ईसाइयों की गुमराहियों में से है।

यह तीसरी स्थिति मध्यम है और पहली की तुलना में दूसरी के अधिक निकट है, जैसे कोई हज के लिए जाए और व्यापार का कुछ माल भी साथ ले जाए, जिसके बारे में (अल्लाह ने) फरमाया: "तुम पर कोई गुनाह नहीं कि तुम अपने रब का फज़्ल (यानी हलाल रोज़ी) तलाश करो।" इसलिए, इसके जायज़ होने पर फतवा है।

[तालिका]: (अरबी): हज़रत फ़क़ीह अबू लैथ (रहमतुल्लाह अलैह) ने इस पर फतवा दिया है, जैसा कि 'खनियाह', 'हिन्दिया' और अन्य में वर्णित है। मैंने जो कुछ उल्लेख किया है वह दो कथनों के बीच सामंजस्य बिठाना है। सफलता अल्लाह की ओर से है, और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (उर्दू): हज़रत फ़क़ीह अबू लैथ समरकंदी (रहमतुल्लाह अलैह) ने इस पर फतवा दिया है, जैसा कि 'फतवा काज़ी खां' और 'फतवा आलमगीरी' आदि में वर्णित है। मैंने जो कुछ बयान किया है वह दो कथनों के बीच तालमेल बिठाना है, और सफलता केवल अल्लाह तआला की ओर से है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (अनु.)

---

1. फतावा हिन्दिया, किताबुल कराहिया, अध्याय 15, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/349।

2. दुर्रे मुख्तार, किताबुल हज़र वल इबाहत, खरीद-बिक्री का अनुभाग, मत्तबा मुज्तबाई दिल्ली, 2/253।
3. अल-कुरानुल करीम, 2/198।

पृष्ठ 382/768

نہ وصول کروت) کے مخالف۔ وہ آمدنی ان کے حق میں خبیث ہے خصوصا جبکہ ایسے حاجتمند نہ ہوں جن کو سوال کی اجازت ہے کہ اب تو بے ضرورت سوال دوسرا حرام ہو گا اور وہ آمدنی خبیث تر و حرام مثل غصب ہے، عالمگیر یہ میں ہے:

[عربی باکس ۱]: ما جمع السائل بالتکدی فھو خبیث ۱۔ سائل نے کد و کاوش سے جو کچھ جمع کیا وہ ناپاک ہے۔ (ت)

دوسرے یہ کہ وعظ حمد و نعت سے ان کا مقصود محض اللہ ہے اور مسلمان بطور خود ان کی خدمت کریں تو یہ جائز ہے اور وہ مال حلال، تیسرے یہ کہ وعظ سے مقصود تو اللہ ہی ہو مگر ہے حاجتمند اور عادۃً معلوم ہے کہ لوگ خدمت کریں گے اس خدمت کی طمع بھی ساتھ لگی ہوئی ہے تو اگرچہ یہ صورت دوم کے مثل محمود نہیں مگر صور اولٰی کی طرح مذموم بھی نہیں جسے در مختار میں فرمایا:

[عربی باکس ۲]: الوعظ لجمع المال من ضلالۃ الیھود والنصاری ۲۔ مال جمع کرنے کے لئے وعظ کہنا یہود و نصاریٰ کی گمراہیوں سے ہے۔

یہ تیسری صورت بین بین ہے اور دوم سے بہ نسبت اولٰی کے قریب تر ہے جس طرح حج کو جائے اور تجارت کا کچھ مال بھی ساتھ لے جائے جسے "لَیْسَ عَلَیْکُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَبْتَغُوْا فَضْلًا مِّنْ رَّبِّکُمْ" ۳ (تم پر کچھ گناہ نہیں کہ تم اپنے پروردگار کا فضل (یعنی رزق حلال) تلاش کروت) فرمایا۔ لہذا فتوٰی اس کے جواز پر ہے۔

[جدول]: (عربی): افتی به الفقیه ابواللیث رحمه الله تعالی کما فی الخانیة والهندیة وغیرهما والذی ذکرته توفیق بین القولین وبالله التوفیق والله تعالی اعلم۔ (اردو): حضرت فقیہ ابواللیث سمر قندی رحمہ اللہ تعالیٰ نے اس پر فتویٰ دیا ہے جیسا کہ فتاویٰ قاضی خاں اور فتاویٰ عالمگیری وغیرہ میں مذکور ہے اور جو کچھ میں نے بیان کیا ہے یہ دو قولوں کے درمیان موافقت پیدا کرنا ہے اور اللہ تعالیٰ ہی سے توفیق ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ (ت)

---

۱ فتاویٰ ہندیہ کتاب الکراہیۃ الباب الخامس عشر نورانی کتب خانہ پشاور ۵/۳۴۹ ۲ درمختار کتاب الحظر والاباحۃ فصل فی البیع مطبع مجتبائی دہلی ۲/۲۵۳ ۳ القرآن الکریم ۲/۱۹۸

Fatawa Rizwiya, Volume 23

Problem 134: Asked by Abdur Rahman from Nugrah, District Kheri, on Saturday, 11th Sha'ban al-Mu'azzam, 1334 AH. What do the scholars of religion and jurists of the clear Shariah say in this matter: That Zaid for eighteen years, whether traveling, at home, or in minor illness, consistently recites the Holy Quran after the Fajr prayer. Although he is beset by worldly connections and diverse worries, he continues to perform this duty in every condition. However, due to limited aptitude, he remains unaware of the meanings. In this situation, should he daily recite one-fourth of a juz (para) or more or less by looking at an Urdu or Persian word-for-word translation of the Holy Quran, or should he continue his usual daily recitation of two juz? Which of the two is more virtuous? Clarify and be rewarded.

The Answer: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says: "The most beloved of deeds to Allah are those that are consistent, even if they are few." (Allah Almighty loves most the action that is constant, even if it is small.)

And he (peace and blessings of Allah be upon him) says: "Do not be like so-and-so; he used to stand (in prayer) at night, then he stopped standing at night." (Do not be like such a person who used to offer Tahajjud and then left it.)

Completing two recitations (khatm) of the Quran in a month is a great good. Since this has been adhered to for eighteen years, there should be no reduction in it. There is a Hadith from Hazrat Abdullah ibn Amr (may Allah be pleased with both of them) regarding this. Understanding the meanings of the Great Quran is undoubtedly a supreme objective. However, for a person without vast knowledge, it is not possible to understand by just looking at translations; rather, the harm is much greater than the benefit unless one studies under a proficient, complete, Sunni, religious scholar. Especially in this state where, except for the translation of Sheikh Sa'di (may Allah be pleased with him), none of the Urdu or Persian translations published to date are correct; rather, they contain matters that can mislead the unlearned or even those with little knowledge. Allah says the truth, and He guides to the (right) path. Allah is sufficient for us, and He is the best Disposer of affairs.

1. Sahih al-Bukhari, Kitab ar-Riqaq, Chapter: Moderation and Consistency in Action, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/957.
2. Sunan Ibn Majah, Chapters on Establishing Prayer, Chapter: What has been narrated regarding standing at night, H.M. Saeed Company, Karachi, p. 95.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

मसला 134: मुस्तफ़ा अब्दुल रहमान अज़ नुगरा, ज़िला खेरी, बरोज़ शनिचर, 11 शाबान अल-मुअज़्ज़म 1334 हिजरी। क्या फ़रमाते हैं उलेमा-ए-दीन और मुफ़्तियान-ए-शरा-ए-मतीन इस मसले में: कि ज़ैद अरसा अठारह साल से सफ़र, हज़र (घर पर) और मामूली अलालत (बीमारी) में पाबंदी से बाद अदाए नमाज़-ए-फ़ज्र तिलावत-ए-क़ुरआन मजीद किया करता है, गो दुनियावी तअल्लुक़ात और गुना-गूँ (तरह-तरह की) तफ़क्कुरात (चिंताएं) उसे बहुत ही लाहक़ (लगी) हैं, मगर वो इस फ़र्ज़ को हर हालत में अंजाम देता रहता है। मगर ब-वजह कम इस्तिआदाद (योग्यता) होने के वो मतालिव (अर्थ) से ला-इल्म रहता है। इसी सूरत में वो मुतरजिम क़ुरआन मजीद लफ़्ज़ी उर्दू या फ़ारसी का तर्जुमा देख कर रोज़ाना बजाय दो पारा के एक चौथाई या उससे कम-ओ-बेश तिलावत करे या हस्बे मामूल रोज़ाना दो पारा तिलावत करे। दोनों में से कौन अफ़ज़ल है? बय्यानू तूजरू (बयान करें सवाब पाएं)।

अल-जवाब: रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं: "अहब्बुल आमालि इलल्लाहि अद्वमुहा व इन क़ल्ला" (अल्लाह अज़्ज़-व-जल्न को सब से ज़्यादा वो अमल पसंद है जो हमेशा हो अगरचे कम हो।)

और फ़रमाते हैं सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम: "ला तकुन मिस्ला फ़ुलानिन काना यक़ूमुल लैला सुम्मा तरका क़ियामल लैल" (फ़लां की तरह न होना जो तहज्जुद पढ़ा करता था फिर छोड़ दिया।)

महीने में दो ख़त्म (पूरा क़ुरआन पढ़ना) खैर-ए-कसीर (बहुत बड़ी भलाई) है और जब अठारह साल से इसका इल्तिज़ाम (पाबंदी) है तो इसमें कमी हरगिज़ न की जाए। और इस बारे में हज़रत अब्दुल्लाह इब्ने अम्र रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा की हदीस मौजूद है। क़ुरआन-ए-अज़ीम के मतालिव समझना बिला-शुबा मतलूब-ए-आज़म (बड़ा मक़सद) है, मगर बे-इल्म कसीर काफ़ी के तर्जुमा देख कर समझ लेना मुमकिन नहीं बल्कि इसके नफ़अ से इसका ज़रर (नुकसान) बहुत ज़्यादा है जब तक किसी आलिम-ए-माहिर, कामिल, सुन्नी, दीनदार से न पढ़े। ख़ुसूसन इस हालत में कि तर्जुमा शैख़ सादी रज़ियल्लाहु तआला अन्हु के सिवा आज तक उर्दू फ़ारसी जितने तर्जुमे छपे हैं कोई सही नहीं, बल्कि उन बातों पर मुश्तमिल हैं कि बे-इल्म बल्कि कम इल्म को भी गुमराह कर दें। वल्लाहु यक़ूलुल हक़्क़ा व हुवा यहदिस सबील, हस्बुनल्लाहु व निअमल वकील।

1. सहीह अल-बुख़ारी, किताब अर-रिक़ाक़, बाब: अमल में एतेदाल और हमेशगी, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 2/957

2. सुनन इब्ने माजा, अबवाब इक़ामत-ए-सलात, बाब: रात के क़ियाम के बारे में जो आया है, एच.एम. सईद कंपनी कराची पृ. 95

فتاویٰ رضویہ، جلد ۲۳

مسئلہ ۱۳۴: مسئولہ عبدالرحمن از نگرہ ضلع کھیری بروز شنبہ تاریخ ۱۱ شعبان المعظم ۱۳۳۴ھ چہ میفرمایند علمائے دین ومفتیانِ شرع متین دریں مسئلہ (کیا فرماتے ہیں علمائے دین ومفتیانِ شرع متین اس مسئلہ میں۔ت) کہ زید عرصہ اٹھارہ سال سے سفر حضر معمولی علالت میں بہ پابندی بعد ادائے نماز فجر تلاوت قرآن مجید کیا کرتا ہے گو دنیاوی تعلقات اور گوناگوں تفکرات اسے بہت ہی لاحق ہیں مگر وہ اس فرض کو ہر حالت میں انجام دیتا رہتا ہے مگر بوجہ کم استعداد ہونے کے وہ مطالب سے لاعلم رہتا ہے اسی صورت میں وہ مترجم قرآن مجید لفظی اردو یا فارسی کا ترجمہ دیکھ کر روزانہ بجائے دو پارہ ایک ربع یا اس سے کم وبیش تلاوت کرے یا حسب معمول روزانہ دو پارہ تلاوت کرے۔ دونوں میں سے کون افضل ہے؟ بینوا توجروا

الجواب: رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں: احب الاعمال الی اللہ ادومہا وان قل ۱۔ (اللہ عزوجل کو سب سے زیادہ وہ عمل پسند ہے جو ہمیشہ ہو اگرچہ کم ہو۔)

اور فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم: لا تکن مثل فلان کان یقوم اللیل ثم ترک قیام اللیل ۲۔ (فلاں کی طرح نہ ہونا تہجد پڑھا کرتا تھا پھر چھوڑ دیا۔)

مہینے میں دو ختم خیر کثیر ہے اور جب اٹھارہ سال سے اس کا التزام ہے تو اس میں کمی ہرگز نہ کی جائے و فیہ حدیث عبد اللہ ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما (اور اس بارے میں حضرت عبد اللہ ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما کی حدیث موجود ہے۔ت) قرآن عظیم کے مطالب سمجھنا بلاشبہ مطلوب اعظم ہے مگر بے علم کثیرہ کافی کے ترجمہ دیکھ کر سمجھ لینا ممکن نہیں بلکہ اس کے نفع سے اس کا ضرر بہت زیادہ ہے جب تک کسی عالمِ ماہر کامل سنی دیندار سے نہ پڑھے

خصوصاً اس حالت میں کہ ترجمہ شیخ سعدی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے سوا آج تک اردو فارسی جتنے ترجمے چھپے ہیں کوئی صحیح نہیں بلکہ ان باتوں پر مشتمل ہیں کہ بے علم بلکہ کم علم کو بھی گمراہ کر دیں۔ واللہ یقول الحق و ہو یھدی السبیل حسبنا اللہ ونعم الوکیل۔

۱ صحیح البخاری کتاب الرقاق باب القصد والمداومۃ علی العمل قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۹۵۷ ۲ سنن ابن ماجہ ابواب اقامۃ الصلوۃ باب ما جاء فی قیام اللیل ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۹۵

Fatawa Razawiya Volume 23

(And Allah the Almighty speaks the truth and He shows the straight path; Allah is sufficient for us, and He is an excellent Disposer of affairs.) And Allah the Almighty knows best.

Issue 135: From the country of Kathiawar, place Atian, Amin Ahmed. Thursday 19 Dhu al-Hijjah 1334 AH. Is it better to recite the Holy Quran aloud or quietly?

The Answer: Reciting the Great Quran aloud is better, but not with such a voice that it causes hardship to oneself or disturbs someone praying or performing dhikr (remembrance of Allah), or disturbs the sleep of someone sleeping a permissible sleep, or causes pain to a sick person, or if it is a market or an inn or a common road where people are busy with their work and no one is present to listen. In these cases, the order is to read quietly. And Allah the Almighty knows best.

Issue 136: Sent by Abdul Sattar son of Ismail Sahib from Gondal Kathiawar, 1st Safar 1335 AH. Most people take their shoes inside the mosque for the purpose of protection and keep them near them or in some corner. Is this permissible or not? Clarify and you shall be rewarded.

The Answer: If there is no impurity on the shoes and they are kept in something or in front of one's feet, then there is no harm, but they should not be in front of the place of prostration (Sajdah), because divine mercy is present towards the person praying. Nor to the right side as angels are there, nor to the left side as that would be the right side of another person. Yes, if one is standing at the edge such that there is no one to their left and it is adjacent to a wall so that there is no possibility of anyone coming, then they can keep them there. And Allah the Almighty knows best.

Issue 137: Sent by Mahmood Ahmed Sahib from Town Dewa Sharif, District Barabanki, 10th Safar al-Muzaffar 1335 AH. What do the scholars of the religion of Islam and the muftis of the Sharia of the Best of Mankind (peace and blessings be upon him) say: just as verses of the Holy Quran are engraved on the outer gate and inner walls of the Taj Mahal tomb in Agra, and also on the gates of the Jama Masjid in Delhi and on the doors of some other holy places and mosques, if any Surah of the Holy Quran or Names of the Divine Lord (Glorious be His Majesty) are written on the doors of the tomb of some saintly and chosen person of God, with the precaution that it is seven feet above the ground where there is no suspicion of any kind of disrespect, and written with such a strong mixture on marble that is as solid as stone,

the color of which can never be changed by sun or water and the letters always remain as they are, is it Sharia-permissible or not? Clarify and you shall be rewarded.

(और अल्लाह तआला सच फ़रमाता है और वही सीधा रास्ता दिखाता है, हमें अल्लाह तआला काफ़ी है, और वह बेहतरीन कार्यसाधक है।) और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 135: मुल्क काठियावाड़, स्थान अर्तियान, अमीन अहमद से। गुरुवार 19 ज़ुल-हिज्जा 1334 हिजरी। क़ुरआन शरीफ़ की तिलावत आवाज़ से करना चाहिए या धीरे से?

उत्तर: क़ुरआन-ए-अज़ीम की तिलावत आवाज़ से करना बेहतर है, लेकिन इतनी आवाज़ से नहीं कि अपने आप को तकलीफ़ हो या किसी नमाज़ी या ज़िक्र करने वाले के काम में खलल हो, या किसी जायज़ नींद सोने वाले की नींद में खलल आए, या किसी बीमार को तकलीफ़ पहुँचे, या बाज़ार या सराय या आम सड़क हो जहाँ लोग अपने काम-काज में मशग़ूल हों और कोई सुनने के लिए हाज़िर न हो। इन सूरतों में धीरे ही पढ़ने का हुक्म है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 136: प्रेषक अब्दुल सत्तार बिन इस्माइल साहब, गोंडल काठियावाड़ से, 1 सफ़र 1335 हिजरी। अक्सर लोग अपनी-अपनी जूतियों को हिफ़ाज़त के लिहाज़ से मस्जिद के अंदर ले जाकर अपने क़रीब या किसी कोने में रखते हैं, यह जायज़ है या नहीं? बयान कीजिए, सवाब मिलेगा।

उत्तर: जूते जिनमें नजासत (अशुद्धि) न हो, अगर किसी चीज़ में रख दिए जाएँ या अपने पैरों के सामने, तो कोई हर्ज़ नहीं, लेकिन सजदे के सामने न हो कि नमाज़ी की तरफ़ रहमत-ए-इलाही मौजूद होती है। न दाहिनी तरफ़ कि उधर फ़रिश्ते हैं, न बाईं तरफ़ कि दूसरे के दाहिनी तरफ़ होंगे। हाँ, अगर यह किनारे पर खड़ा है कि उसके बाईं तरफ़ कोई नहीं और दीवार के साथ लगा हुआ है कि किसी के आने की संभावना नहीं, तो रख सकता है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 137: प्रेषक महमूद अहमद साहब, कस्बा देवा शरीफ़ ज़िला बाराबंकी से, 10 सफ़र अल-मुज़फ़्फ़र 1335 हिजरी। दीन-ए-इस्लाम के उलेमा और शरीयत-ए-खैरुल अनाम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के मुफ़्ती क्या फ़रमाते हैं कि जिस तरह आगरा में मक़बरा ताज महल के बाहरी गेट और अंदरूनी दीवारों पर और दिल्ली की जामा मस्जिद के दरवाज़ों और कुछ अन्य पवित्र स्थानों और मस्जिदों के द्वारों पर क़ुरआन मजीद की आयतें खुदी हुई हैं, अगर किसी बुज़ुर्ग और अल्लाह के पसंदीदा शख़्स के मक़बरे के द्वारों पर इस एहतियात के साथ कि ज़मीन से सात फ़ीट की ऊँचाई पर जहाँ किसी भी प्रकार की बेअदबी का गुमान भी न हो, क़ुरआन मजीद की कोई सूरत या अल्लाह ताला के नाम संगमरमर के ऐसे मज़बूत मसाले से लिखे जाएँ जो पत्थर की तरह पक्के हों और

जिनका रंग धूप या पानी से कभी न बदल सके और हर्फ़ हमेशा वैसे ही रहें, तो क्या यह शरअन जायज़ है या नहीं? बयान कीजिए, सवाब मिलेगा।

(اور اللہ تعالٰی حق ارشاد فرماتا ہے اور وہی سیدھی راہ دکھاتا ہے ہمیں اللہ تعالٰی کافی ہے، اور وہ اچھا کارساز ہے۔ ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۳۵: از ملک کاٹھیاواڑ مقام اڑتیان امین احمد پنجشنبہ ۱۹ ذی الحجہ ۱۳۳۴ھ قرآن شریف کی تلاوت آواز سے کرنا یا آہستہ چاہئے؟

الجواب: قرآن عظیم کی تلاوت آواز سے کرنا بہتر ہے مگر نہ اتنی آواز سے کہ اپنے آپ کو تکلیف یا کسی نمازی یا ذاکر کے کام میں خلل ہو یا کسی جائز نیند سونے والے کی نیند میں خلل آئے یا کسی بیمار کو تکلیف پہنچے یا بازار یا سرا یا عام سڑک ہو یا لوگ اپنے کام کاج میں مشغول ہوں اور کوئی سننے کے لئے حاضر نہ رہے گا ان صورتوں میں آہستہ ہی پڑھنے کا حکم ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۳۶: مرسلہ عبدالستار بن اسمعیل صاحب از گوندل کاٹھیاواڑ یکم صفر ۱۳۳۵ھ اکثر لوگ اپنی اپنی جوتیوں کو بغرض حفاظت مسجد کے اندر لیجا کر اپنے قریب یا کسی گوشہ میں رکھتے ہیں یہ جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا

الجواب: جوتے جن میں نجاست نہ ہو اگر کسی شے میں رکھ دئے جائیں یا اپنے پاؤں کے سامنے تو حرج نہیں مگر سجدہ کے سامنے نہ ہو کہ نمازی کی طرف رحمت الٰہی موجود ہوتی ہے نہ دہنی طرف کو ادھر ملائکہ ہیں نہ بائیں طرف کہ دوسرے کے دہنی طرف ہوں گے، ہاں اگر یہ کنارہ پر کھڑا ہے کہ اس کے بائیں طرف کوئی نہیں اور دیوار کے ساتھ متصل ہے کہ کسی کے آنے کا بھی احتمال نہیں تو رکھ سکتا ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۳۷: مرسلہ محمود احمد صاحب از قصبہ دیوی شریف ضلع بارہ بنکی ۱۰ صفر المظفر ۱۳۳۵ھ کیا ارشاد فرماتے ہیں حضرات علمائے دین اسلام و مفتیانِ شریعتِ خیر الانام علیہ الصلوۃ والسلام کہ جس طرح آگرہ میں مقبرہ تاج محل کے بیرونی پھاٹک واندرونی درو دیوار پر و نیز دہلی کی جامع مسجد کے در پر اور بعض دیگر مقدس مقامات و مساجد کے دروں پر آیاتِ قرآنِ مجید کندہ ہیں اگر کسی بزرگ وبرگزیدہ خدا کے مقبرہ کے دروں پر بایں احتیاط کہ زمین سے سات فٹ بلندی پر جہاں کسی قسم کی بے ادبی کا گمان بھی نہ ہو قرآن مجید کی کوئی سورہ یا اسماءِ جنابِ احدیت جل جلالہ سنگِ مرمر کے ایسے مضبوط مصالحہ سے لکھے جائیں جو مثلِ پتھر کے مستحکم ہوں اور جن کا رنگ دھوپ یا پانی سے کبھی تبدیل نہ ہو سکے اور حروف ہمیشہ بدستور قائم رہیں تو شرعاً جائز ہے نہیں؟ بینوا توجروا

Fatawa Razawiyya Volume 23

Answer: The scholars have forbidden writing (sacred texts) on walls, as mentioned in Al-Hindiyya and others. Avoiding it is safer. Even if the writing doesn't peel off and fall, rainwater passing over it will come to the ground and be trampled upon. In short, there is a possibility of desecration and no benefit at all, so it should be avoided. And Allah the Almighty knows best.

Problem 138: Honorable Maulvi Sahib, the request is: if during the postpartum period (Chilla) a woman speaks to a man, and then after forty days she takes the bath of Chilla, will she become pure and be eligible for worship like prayer, fasting, and the Quran? During Chilla, the woman refused; the man was angry or said that he felt like getting married again. The woman is concerned about these things and invited him. What is the ruling on this? It seems very frightening.

Answer: After childbirth, whenever the bleeding stops, if it does not return within the forty-day period (Chilla), the woman becomes pure at that very moment. For example, if bleeding occurred for only one minute and then stopped, she was impure only for that one minute after childbirth and then became pure; she should bathe, pray, and fast. Then, if bleeding does not return within the Chilla, all these prayers and fasts are valid. If it returns, she should stop praying and fasting again. Now, if it stops at the full forty days or less, all the days from the beginning of birth until then will be considered days of bleeding (Nifas). The prayers she performed will be void, and the obligatory fasts she kept must be made up (qada). If it stops even after the forty days, then the number of days she had bleeding in her previous pregnancy will be considered days of impurity, and the rest as purity. For example, if bleeding occurred for a moment and stopped, then returned after twenty-five days and lasted until a quarter-hour past forty days from the start of childbirth, then if this was her first child, the entire forty days will be considered impurity. Only that quarter-hour or whatever exceeded the Chilla is Istihadha (non-menstrual bleeding); in that state, she can perform ablution and pray, and fasting is permissible in any case. If, for instance, with her first child she had bleeding for twenty days, then twenty days are for impurity, and the remaining days are for purity; if she did not pray or fast during those days, she must make them up. This is the ruling. The common practice among women to wait for the full forty days to bathe, whether bleeding continues or stops, and to miss prayers until then, is strictly forbidden. As for approaching the husband, if bleeding stops within the Chilla but before the duration of her previous postpartum

bleeding, going to the husband is forbidden. And the woman cannot agree to his demand under any circumstances; if she does, it will be a severe sin.

जवाब: दीवारों पर लिखाई से उलमा ने मना फरमाया है जैसा कि फतावा आलमगीरी वगैरह में है। इससे बचना ही ज़्यादा बेहतर है। अगर लिखाई छूट कर न भी गिरे तो बारिश का पानी उन पर से गुज़र कर ज़मीन पर आएगा और पैरों तले रौंदा जाएगा। मतलब यह कि इसमें बेहुरमती का अंदेशा है और फायदा कुछ भी नहीं, इसलिए परहेज़ ही करना चाहिए। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 138: जनाब मौलवी साहब, अर्ज़ यह है कि अगर चिल्ले (प्रसव के बाद के40 दिन) के दौरान औरत मर्द से बोले, फिर औरत चालीस दिन का चिल्ला नहाए तो क्या औरत पाक हो जाएगी और नमाज़, रोज़ा और क़ुरआन शरीफ़ की इबादतों के लायक हो जाएगी? चिल्ले के दौरान औरत ने (बिस्तर के लिए) इनकार किया, मर्द नाराज़ हुआ या कहा कि मेरा जी चाहता है कि मैं दूसरा निकाह कर लूँ, औरत को इन बातों का ख़्याल हुआ और उसने बुला लिया। इसका मसला क्या है? इससे बहुत डर मालूम होता है।

जवाब: बच्चा पैदा होने के बाद जिस वक्त ख़ून बंद हो जाए, अगर चिल्ले (40 दिन) के अंदर फिर न आए तो उसी वक्त औरत पाक हो जाती है। मिसाल के तौर पर, सिर्फ एक मिनट ख़ून आया फिर नहीं आया, तो बच्चा पैदा होने के उसी एक मिनट तक नापाकी थी, फिर वह पाक हो गई; नहाए, नमाज़ पढ़े, रोज़ा रखे। फिर अगर चिल्ले के अंदर ख़ून नहीं आया तो ये सब नमाज़-रोज़े सही हो गए। और अगर फिर आ गया तो नमाज़-रोज़े फिर छोड़ दे। अब अगर पूरे चिल्ले पर या उससे कम पर बंद हुआ, तो पैदाइश के शुरू से उस वक्त तक के सब दिन ख़ून के(निफ़ास) समझे जाएंगे। वे नमाज़ें जो पढ़ीं बेकार गईं और जो फ़र्ज़ रोज़े रखे उनकी क़ज़ा की जाएगी। और अगर चिल्ले से भी बाहर जाकर बंद हुआ, तो उससे पहले बच्चा पैदा होने में जितने दिन ख़ून आया था, उतने दिन नापाकी के समझे जाएंगे, बाकी पाकी के। मिसाल के तौर पर, थोड़ी देर ख़ून आया और बंद हो गया, फिर पच्चीस दिन बाद आया और चालीस दिन से थोड़ा ज़्यादा (सवा घंटा) तक आया, तो अगर इससे पहले कोई बच्चा नहीं हुआ था, तो पूरा चिल्ला नापाकी का होगा। वह सवा घंटा या जितना चिल्ले से बढ़ा वह इस्तिहाज़ा (बीमारी का ख़ून) है; उसमें वज़ू करके नमाज़ पढ़ सकती है और रोज़ा तो हर हाल में जाइज़ है। और अगर पहले बच्चे पर मिसाल के तौर पर बीस दिन ख़ून आया था, तो बीस दिन नापाकी के हैं, बाकी दिन पाकी के हैं; उनमें अगर नमाज़-रोज़े नहीं रखे तो उनकी क़ज़ा करनी होगी। यह हुक्म है। और औरतों में जो मशहूर है कि ख़ून आए या बंद हो जाए, चिल्ला पूरा करके ही नहाती हैं और तब तक नमाज़ें क़ज़ा करती रहती हैं, यह सख्त हराम है। रहा शौहर के पास जाना, तो अगर चिल्ले के अंदर

ख़ून बंद हो जाए और उन दिनों से कम हो जितने दिन उसके पिछले बच्चे के समय आया था, तो शौहर के पास जाना हराम है। और औरत उसकी यह बात किसी तरह नहीं मान सकती, मानेगी तो सख्त गुनाह होगा।

الجواب: دیواروں پر کتابت سے علماء نے منع فرمایا ہے کما فی الھندیہ وغیرھا (جیسا کہ فتاوٰی عالمگیری وغیرہ میں ہے۔ ت) اس سے احتراز ہی اسلم ہے۔ اگر چھوٹ کر نہ بھی گریں تو بارش میں پانی ان پر گزر کر زمین پر آئے گا اور پامال ہوگا غرض مفسدہ کا احتمال ہے اور مصلحت کچھ بھی نہیں لہذا اجتناب ہی چاہئے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۳۸: جناب مولوی صاحب یہ عرض ہے اگر چلے کے اندر عورت مرد سے بولے پھر عورت چالیس دن کا چلہ نہائے تو عورت پاک ہو جائے گی اور نماز روزہ اور قرآن شریف کی عبادتوں کے لائق ہو جائے گی۔ چلے کے اندر عورت نے انکار کیا مرد ناراض ہو یا کہے کہ جی میں آتا ہے کہ میں نکاح کرلوں، عورت کو ان باتوں کا خیال ہو اور بلوا لے اس کا مسئلہ، اس سے بہت ڈر معلوم ہوتا ہے۔

الجواب: بچہ پیدا ہونے کے بعد جس وقت خون بند ہو جائے اگر چلے کے اندر پھر نہ آئے تو اسی وقت عورت پاک ہو جاتی ہے مثلاً فقط ایک منٹ بھر خون آیا پھر نہ آیا تو بچہ پیدا ہونے کے اسی ایک منٹ تک ناپاکی تھی پھر پاک ہو گئی، نہائے نماز پڑھے روزہ رکھے، پھر اگر چلے کے اندر خون نہ آیا تو یہ نماز روزے سب صحیح ہوگئے اور اگر پھر آگیا تو نماز روزے پھر چھوڑ دے۔ اب اگر پورے چلے یا اس سے کم پر جا کر بند ہوا تو شروع پیدائش سے اس وقت تک سب دن خون کے سمجھے جائیں گے وہ نمازیں جو پڑھیں بیکار گئیں اور وہ فرضی روزے جو رکھے قضا کئے جائیں گے اور اگر چلے سے بھی باہر جا کر بند ہوا اس سے پہلے بچہ پیدا ہونے میں جتنے دن خون آیا تھا اتنے دن ناپاکی کے سمجھے جائیں گے باقی پاکی کے۔ مثلاً گھڑی بھر خون آیا اور بند ہو گیا پھر پچیس دن بعد آیا اور چالیس دن سے پاؤ گھڑی زیادہ تک آیا کہ شروع پیدائش بچہ سے

اس وقت تک چالیس دن پاؤ گھڑی کا عرصہ ہوا تو اس سے پہلے اگر کوئی بچہ نہ ہوا تھا جب تو پورا چلہ ناپاکی کا ہوگا فقط پاؤ گھڑی یا جتنا چلے سے بڑھا استحاضہ ہے اس میں وضو کر کے نماز پڑھ سکتی ہے اور روزہ تو بہر حال روا ہے۔ اور اگر پہلے بچہ پر مثلاً بیس دن خون آیا تھا تو بیس دن ناپاکی کے ہیں باقی دن پاکی کے ہیں ان میں نماز روزے نہ رکھے ہوں قضا کرنے ہوں گے یہ حکم ہے۔ اور عورتوں میں جو مشہور ہے کہ خون آئے یا بند ہو جائے چلہ پورا ہی کر کے نہاتی ہیں اور جب تک نمازیں قضا کرتی ہیں یہ سخت حرام ہے۔ رہا خاوند کے پاس جانا اگر چلہ کے اندر خون بند ہو جائے اور اتنے دنوں سے کم ہو جتنے دن اس سے پہلے بچہ میں آیا تھا تو خاوند کے پاس جانا حرام ہے۔ اور اس کا یہ کہنا عورت کسی طرح نہیں مان سکتی مانے گی تو سخت گناہ ہوگا۔

She will be sinful, she should repent. And if as many days have passed as the child was in her before, and then it stopped but the forty days (Chilla/postpartum period) are not yet complete, then when the woman takes a bath or the time for one prayer passes over her, she can go to her husband at that time. Otherwise, not at all.

Problem 139: From Jalandhar city, Chowk, sent by Muhammad Amin, dated 24 Dhu al-Qi'dah 1335 AH. Should one sleep with feet towards the Qutb (Pole Star) or not? Explain and be rewarded.

The Answer: There is no harm. It is a star, and stars are in all directions. Finish.

Problem 140: From Mohalla Nala, Bareilly, Baman Khan, dated 28 Dhu al-Qi'dah. A person pointed his feet towards the Kaaba Sharif, but he thought that when I wake up, my face will be towards the holy sight (ziyarat) as I wake up reading.

The Answer: Sleeping with feet towards the Kaaba Mu'azzama, or rather stretching feet in that direction, whether while sleeping or awake, lying down or sitting, is prohibited and disrespectful in every way. And this thought of his is foolishness. The Sunnah is to keep the head towards the Qutb (North) and sleep on the right side so that even while sleeping, the face remains towards the Kaaba. Yes, for a patient who does not have the strength to sit or stand, one method kept for their prayer is that the foot-end is towards the Qibla and a high pillow is placed under the head so that the face is towards the Kaaba Mu'azzama. Then this is for necessity; a non-patient cannot compare himself to this. Allah knows best.

Problem 141 & 142: Maulvi Nazir Ahmad Sahib, resident of Samohan Pargana, Nawabganj, Bareilly, dated 27 Muharram al-Haram 1336 AH. What do the noble scholars and great Muftis say in the following detailed matters: (1) How is intercourse with the wife according to the Sunnah? (2) How is intercourse with the wife during the day? Explain and be rewarded.

The Answer: (1) At a time which is free from all Sharia prohibitions, with three intentions: 1. Seeking a righteous child who bears witness to Monotheism and Prophethood and increases the Ummah of Mustafa (may Allah's peace and blessings be upon him). 2. Fulfilling the right of the woman and protecting her from mental distress and wandering eyes. 3. For remembrance of God and righteous deeds, to keep one's heart...

वह गुनहगार होगी, तौबा करे। और अगर इतने दिन पूरे हो गए हों जितने दिन बच्चा उसके पेट में रहा था और उसके बाद (खून) बंद हो गया हो लेकिन चालीस दिन (चिल्ला) पूरे न हुए हों, तो जब औरत नहा लेगी या एक नमाज़ का वक्त उस पर गुज़र जाएगा, तो उस वक्त वह शौहर के पास जा सकती है। वरना हरगिज़ नहीं।

मसाला 139: जालंधर शहर, चौक से, प्रेषक मुहम्मद अमीन, दिनांक 24 ज़िल-कादह 1335 हिजरी। क्या कुत्ब (ध्रुव तारे) की तरफ पैर करके सोना चाहिए या नहीं? बयान फरमाएं और सवाब पाएं।

अल-जवाब: कोई हर्ज नहीं, वह एक तारा है और सितारे सब तरफ हैं। बस।

मसाला 140: मोहल्ला नाला, बरेली से, बामन खान, दिनांक 28 ज़िल-कादह। एक शख्स ने काबा शरीफ की तरफ पैर किए लेकिन उसका ख्याल यह था कि जब मैं जागूँगा तो मेरा चेहरा मुकद्दस जियारत की तरफ होगा, मैं (दुआ/जिक्र) पढ़ता हुआ उठूँगा।

अल-जवाब: काबा मुअज्ज़मा की तरफ पैर करके सोना बल्कि उस तरफ पैर फैलाना, चाहे सोने की हालत में हो या जागने की, लेटे हुए हों या बैठे हुए, हर तरह से मना और बेअदबी है। और उसका यह सोचना बेवकूफी है। सुन्नत यह है कि कुत्ब की तरफ सिर करे और सीधी करवट पर सोए ताकि सोते समय भी चेहरा काबा की तरफ ही रहे। हाँ, वह मरीज़ जिसमें उठने-बैठने की ताक़त नहीं, उसकी नमाज़ के लिए एक तरीका यह रखा गया है कि पैर किबला की तरफ हों और सिर के नीचे ऊँचा तकिया रख दें ताकि चेहरा काबा मुअज्ज़मा की तरफ हो। फिर यह ज़रूरत के लिए है, एक स्वस्थ व्यक्ति अपने आप को इस पर कयास (तुलना) नहीं कर सकता। अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसाला 141 व 142: मौलवी नज़ीर अहमद साहब, निवासी समोहन परगना, नवाबगंज, बरेली, दिनांक 27 मुहर्रम-उल-हराम 1336 हिजरी। उलेमा-ए-किराम और मुफ्तियाने एज़ाम इन मसाइल में क्या फरमाते हैं: (1) बीवी से हमबिस्तरी सुन्नत के मुताबिक किस तरह है? (2) दिन में बीवी से हमबिस्तरी करना कैसा है? बयान फरमाएं और सवाब पाएं।

अल-जवाब: (1) जो समय तमाम शरीयत की पाबंदियों से खाली हो, उसमें तीन नीयतों के साथ: 1. नेक औलाद की तलब ताकि वह तौहीद व रिसालत की गवाही दे और उम्मते मुस्तफा (सल्लल्लाहु

अलैहि वसल्लम) में इज़ाफा करे। 2. औरत का हक अदा करना और उसे मानसिक परेशानी और गलत नज़र से बचाना। 3. ज़िक्रे इलाही और नेक आमाल के लिए अपने दिल को...

گنہگار ہوگی توبہ کرے۔ اور اگر اتنے دن پورے ہوئے جتنے دنوں اس سے پہلے بچہ میں آیا تھا اس کے بعد بند ہوا اور چلہ ابھی پورا نہ ہوا تو جب عورت نہا لے گی یا ایک نماز کا وقت اس پر گزر جائے گا اس وقت خاوند کے پاس جا سکتی ہے۔ ورنہ ہر گز نہیں۔ مسئلہ ۱۳۹: از جالندھر شہر چوک مرسلہ محمد آمین مؤرخہ ۲۴ ذی القعدہ ۱۳۳۵ھ قطب کی طرف پاؤں کرکے سونا چاہئے یا نہیں؟ بینوا توجروا الجواب: کوئی حرج نہیں وہ ایک ستارہ ہے ستارے سب طرف ہیں۔ فقط مسئلہ ۱۴۰: از محلہ نالہ بریلی بمن خاں مؤرخہ ۲۸ ذی القعدہ ایک شخص نے طرف کعبہ شریف کے پیر کئے لیکن اس کو خیال تھا جب اٹھوں گا تو میرا منہ زیارت مقدسہ کی طرف ہوگا میں پڑھتا اٹھوں گا۔ الجواب: کعبہ معظمہ کی طرف پاؤں کرکے سونا بلکہ اس طرف پاؤں پھیلانا سونے میں ہو خواہ جاگنے میں۔ لیٹے ہو خواہ بیٹھے میں۔ ہر طرح ممنوع وبے ادبی ہے۔ اور یہ اس کا خیال حماقت ہے۔ سنت یوں ہے کہ قطب کی طرف سر کرے اور سیدھی کروٹ پر سوئے کہ سونے میں بھی معنہ کعبہ کو ہی رہے۔ ہاں وہ مریض جس میں اٹھنے بیٹھنے کی طاقت نہیں اس کی نماز کے لئے ایک طریقہ یہ رکھا گیا ہے کہ پائنتی قبلہ کی طرف ہو اور سر کے نیچے اونچا تکیہ رکھ دیں کہ منہ کعبہ معظمہ کو ہو پھر یہ ضرورت کے واسطے، غیر مریض اپنے آپ کو اس پر قیاس نہیں کر سکتا۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ مسئلہ ۱۴۱ و ۱۴۲: مولوی نذیر احمد صاحب ساکن سموہان پرگنہ نواب گنج بریلی مؤرخہ ۲۷ محرم الحرام ۱۳۳۶ھ کیا فرماتے ہیں علمائے کرام و مفتیانِ عظام مسائل مفصلہ ذیل میں: (۱) بی بی سے ہمبستری کس طرح سنت ہے؟ (۲) دن میں بی بی سے ہمبستری ہونا کیسا ہے؟ بینوا توجروا الجواب: (۱) جو وقت تمام شرعی ممانعتوں سے خالی ہو اس میں تین نیتوں سے: ۱۔ طلب ولد صالح کہ توحید و رسالت شہید دے تکثیر امت مصطفی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کرے۔

۲۔ عورت کا ادائے حق اور اسے پریشان خاطری و پریشان نظری سے بچانا، ۳۔ یاد الہی و اعمال صالحہ کے لئے اپنے قلب کا

Fatawa-e-Razviya Volume 23

Relieving this concern by ensuring that neither one's own nakedness nor the woman's is exposed, as it is stated in the Hadith:

1 - ولا يتجردان تجرد العير | Both (husband and wife) should not be naked like donkeys (at the time of intercourse). (T)

And at that time, neither should they face the Qibla nor turn their back to it. The woman should lie on her back and he should sit on his haunches and begin with kissing, embracing, efforts, and foreplay. When he finds her also attentive, he should start by saying: "In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful. O Allah, keep Satan away from us and keep Satan away from what You provide us."(2) (Starting with the name of Allah Who is immensely merciful and kind. O Allah, protect us from the attacks of Satan and keep Satan away from whatever You have bestowed upon us. T). At that time, one should not talk or look at the private parts. After finishing, do not separate immediately until the woman's need is also fulfilled; this is also commanded in the Hadith. May Allah Almighty's countless blessings be upon him (the Prophet) who taught us in every chapter and did not leave the boat of our religious and worldly needs unattended, may Allah's peace, blessings, and mercy be upon him, his family, and all his companions. (2) It is permissible. And Allah Almighty knows best. Problem 123: From Jammu & Kashmir state, specific neighborhood of Rangrezan, Bajana, Munshi Ibrahim via Jhelum, sent by Muhammad Yusuf Sahib, 22 Rabi al-Awwal 1336 AH. If a Maulana sahib says in a gathering of sermon (wa'z) which is from the Holy Quran and Hadith, "Spread our cot far away so that the sound of the sermon does not reach our ears" out of arrogance and enmity, then what is the ruling for such a person?

The Answer: If it is true that the preacher was a Sunni in belief, a complete scholar, and eloquent in speech, and that person said those words without any Sharia-based reason, purely out of arrogance and enmity, then he is certainly a sinner and deserving of severe accountability.

"What is [the matter] with them that they are, from the reminder, turning away. As if they were frightened donkeys. Fleeing from a lion."(3) | What happened to them that they turn away from the sermon as if they were startled donkeys fleeing from a lion.

---

1 Kanz al-Ummal, with reference to Ibn Sa'd on the authority of Abu Qilaba, Hadith 44863, Muassasah al-Risalah Beirut 16 / 328 2 Kanz al-Ummal, with reference to Ham

- Q on the authority of Ibn Abbas, Hadith 44884, Muassasah al-Risalah Beirut 16 / 325
3 Al-Quran Al-Karim 74 / 49 to 51

फतवा-ए-रज़विया खंड 23

इस चिंता को इस तरह दूर करना कि न अपनी नग्नता हो और न ही महिला की, क्योंकि हदीस में फ़रमाया गया है:

1 - ولا يتجردان تجرد العير | दोनों (पति-पत्नी) (संभोग के समय) गधों की तरह नग्न न हों। (त)

और उस समय न तो क़िबला की ओर मुँह हो और न ही पीठ। महिला चित्त लेटी हो और पुरुष उकड़ूँ बैठकर चुंबन, आलिंगन और क्रीड़ा से शुरुआत करे। जब वह उसे भी इच्छुक पाए, तो "बिस्मिल्लाहिर रहमानिर रहीम, जन्निबनाश शैताना व जन्निबिश शैताना मा रज़क़्तना" (2) (अल्लाह के नाम से शुरू जो बहुत मेहरबान और रहम करने वाला है। ऐ अल्लाह! हमें शैतान के वार से बचा और जो कुछ तू हमें अता फ़रमाए, उसमें शैतान को हमसे दूर रख। त) कहकर शुरुआत करे। उस समय बात न करे और न ही निजी अंगों को देखे। कार्य पूरा होने के बाद तुरंत अलग न हों जब तक कि महिला की आवश्यकता भी पूरी न हो जाए; हदीस में इसका भी हुक्म है। अल्लाह अज़्ज़वजल के अनगिनत दुरूद उन पर हों जिन्होंने हमें हर अध्याय में शिक्षा दी और हमारी धार्मिक और दुनियावी ज़रूरतों की कश्ती को अधूरा नहीं छोड़ा, अल्लाह तआला उन पर, उनके परिवार और उनके सभी साथियों पर अपनी कृपा और शांति बरसाए। (2) जायज़ है। वल्लाहू तआला आलम (अल्लाह बेहतर जानता है)। मसाला 123: रियासत जम्मू कश्मीर, विशेष मोहल्ला रंगरेज़ां, बजाना, मुंशी इब्राहिम के माध्यम से झेलम, प्रेषक मुहम्मद युसूफ साहब, 22 रबी-उल-अव्वल 1336 हिजरी। अगर कोई मौलवी साहब ऐसी धर्मोपदेश (वाज़) की सभा में, जो पवित्र कुरान और हदीस से हो, अहंकार और शत्रुता के कारण कहें कि "हमारी चारपाई दूर बिछाओ ताकि हमारे कानों में धर्मोपदेश की आवाज़ न आए", तो ऐसे व्यक्ति के लिए क्या हुक्म है?

उत्तर: अगर यह सच है कि वह उपदेशक सुन्नी अक़ीदे वाला, पूर्ण विद्वान और स्पष्ट वक्ता था और उस व्यक्ति ने बिना किसी शरई कारण के केवल अहंकार और शत्रुता के कारण वे शब्द कहे, तो वह निश्चित रूप से गुनहगार और कठोर जवाबदेही का पात्र होगा।

"3 "۝ فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ ۝ كَاَنَّهُمْ حُمُرٌ مُّسْتَنْفِرَةٌ ۝ فَمَالَهُمْ عَنِ التَّذْكِرَةِ مُعْرِضِينَ | उन्हें क्या हुआ है कि वे धर्मोपदेश से मुँह मोड़ते हैं जैसे कि वे बिदके हुए गधे हों जो शेर से भाग रहे हों।

1 कन्जुल उम्माल, इब्ने साद के हवाले से, अबी किलाबा से रिवायत, हदीस 44863, मुअस्ससतुर रिसाला बेरूत 16 / 328 2 कन्जुल उम्माल, हम - क के हवाले से, इब्न अब्बास से रिवायत, हदीस 44884, मुअस्ससतुर रिसाला बेरूत 16 / 325 3 अल-कुरान अल-करीम 74 / 49 से 51

पृष्ठ 768 का 387

اس تشویش سے فارغ کرنا یوں کہ نہ اپنی برہنگی ہو نہ عورت کی کہ حدیث میں فرمایا:

ولا یتجردان تجرد العیر - ۱ | دونوں (میاں بیوی) گدھوں کی طرح ننگے نہ ہوں (ہمبستری کے وقت)۔ (ت)

اور اس وقت نہ رو بقبلہ ہو نہ پشت بقبلہ، عورت چت ہو اور یہ اکڑوں بیٹھے اور بوس و کنار و مساعی و ملاعبت سے شروع کرے جب اسے بھی متوجہ پائے بسم اللہ الرحمن الرحیم جنبنا الشیطان و جنب الشیطان مارزقتنا ۲ (اللہ تعالیٰ کے نام سے ابتداء جو بیحد رحم کرنے والا مہربان ہے۔ اے اللہ ہمیں شیطان کے وار سے بچائے اور جو کچھ تو نے ہمیں عطا فرمایا اس میں شیطان کو ہم سے دور رکھے۔ ت) کہہ کر آغاز کرے اور اس وقت کلام اور فرج پر نظر نہ کرے۔ بعد فراغ فوراً جدا نہ ہو یہاں تک کہ عورت کی بھی حاجت پوری ہو، حدیث میں اس کا بھی حکم ہے۔ اللہ عزوجل کی بے شمار درودیں ان پر جنھوں نے ہم کو ہر باب میں تعلیم دی اور ہماری کشتیِ حاجت دینی ودنیوی کو مہمل نہ چھوڑا، صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم و بارك علیه واله وصحبه اجمعین۔ (۲) جائز ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ مسئلہ ۱۲۳: از ریاست جموں کشمیر خاص محلہ رانگریزاں بجانہ منشی ابراہیم براستہ جہلم مرسلہ محمد یوسف صاحب ۲۲ ربیع الاول ۱۳۳۶ھ اگر کوئی مولوی صاحب مجلس وعظ میں جو کہ قرآن شریف وحدیث شریف سے ہو کہیں کہ ہماری چارپائی دور بچھاؤ تاکہ ہمارے کان میں آواز وعظ نہ آئے تکبر اور عناداً، تو ایسے شخص کا کیا حکم ہے؟

الجواب: اگر یہ واقعی ہے کہ وہ واعظ سنی العقیدہ پورا عالم صحیح البیان تھا اور اس شخص نے بلا وجہ شرعی محض تکبر و عناد کے سبب وہ الفاظ کہے تو ضرور گنہگار اور سخت مواخذہ کا سزا وار ہوگا۔

"فَمَالَهُمْ عَنِ التَّذْكِرَةِ مُعْرِضِينَ ۝ كَاَنَّهُمْ حُمُرٌ مُّسْتَنْفِرَةٌ ۝ فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ ۝" ۳ | انھیں کیا ہوا کہ وعظ سے منہ پھیرتے ہیں گویا وہ بھڑکے ہوئے گدھے ہیں کہ شیر سے بھاگے ہوں۔

---

۱ کنز العمال بحوالہ ابن سعد عن ابی قلابہ حدیث ۴۴۸۶۳ موسسۃ الرسالہ بیروت ۱۶ / ۳۲۸ ۲ کنز العمال بحوالہ حم ۔ ق عن ابن عباس حدیث ۴۴۸۸۴ موسسۃ الرسالہ بیروت ۱۶ / ۳۲۵ ۳ القرآن الکریم ۷۴ / ۴۹ تا ۵۱

And if that preacher was of a deviant sect, or ignorant, or gave confused and incorrect statements, or was a scholar who spoke wrongly out of some greed etc., then it was correct to avoid him. And Allah Almighty knows best.

Problem 144: From Jwalapur Post Office, Tehsil Roorkee, District Saharanpur, sent by Syed Imtiaz Ali, Assistant Teacher of Primary School, 6 Shaban 1337 AH.

What do the scholars of religion say regarding this matter: A humble person did something considering it an act of merit, but later learned from some companions that this act is completely impermissible. However, many also call it permissible, because of which the person is diving day and night in a sea of hesitation. It is hoped that your holiness will turn this into happiness. In fact, the truth is that the person has gotten "Ya Allah" tattooed on one hand and "Ya Muhammad" on the second hand via a machine, at a distance of six fingers from the palms of both hands. The person has heartfelt love for Allah and Muhammad (may Allah Almighty send peace and blessings upon him). The person belongs to the Chishti family and also to all four spiritual orders. The person did this with the intention that the names of Allah and Muhammad (Almighty and Majestic, and may Allah Almighty send peace and blessings upon him) should emerge from his heart at every moment, and also that whoever sees it, at least once "Ya Allah" or "Ya Muhammad" should come from their tongue. The person's intellect is deficient to the extent that has been expressed. It is hoped that your Presence will remove this doubt from the person's heart. It is also requested that if this is impermissible, then inform the person what should be done so that Allah (Majestic and Most High), through His perfect mercy, may relieve him of this great burden. This cannot be erased by rubbing nor can it be removed by skinning/peeling.

The Answer: This is probably done by drawing blood and then stopping it, like tattooing. If this is the case, then there is no doubt about its impermissibility. And when its removal is impossible, then what is the remedy besides repentance and seeking forgiveness? The Lord Almighty (Exalted and Majestic) accepts repentance. And Allah Almighty knows best.

Problem 145: From Moradabad, Madrasa Ahle Sunnat Bazadiwan, sent by Maulvi Abdul Wadud Sahib Bengali Qadri Barkati Rizvi, student of the mentioned school, 2 Jumada al-Ula 1336 AH.

Is it permissible to write the letter (ص) [an abbreviation for Sallallahu Alaihi Wasallam] over the name "Muhammad" when it appears before people's names, or not? Explain and be rewarded.

The Answer: Writing the letter (ص) is not permissible, neither over the names of people nor over the noble name of the Prophet (may Allah Almighty send peace and blessings upon him).

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 23

और अगर वह वाअज़ (उपदेशक) बद-मज़हब (गुमराह) था या जाहिल था या ग़लत-सलत बयान करता था या ऐसा आलिम जो किसी लालच आदि के कारण उलटी बात कहता था, तो इस वजह से उससे परहेज़ किया गया तो ठीक किया। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसाला 144: ज्वालापुर पोस्ट ऑफिस, तहसील रुड़की, ज़िला सहारनपुर से, प्रेषक: सैय्यद इम्तियाज़ अली, सहायक शिक्षक प्राइमरी स्कूल, 6 शाबान 1337 हिजरी।

धर्म के विद्वान इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि एक आजिज़ (विनीत व्यक्ति) ने पुण्य का कार्य समझकर एक काम किया, लेकिन बाद में कुछ साथियों से पता चला कि यह काम बिल्कुल नाजायज़ है, मगर कई लोग इसे जायज़ भी बताते हैं, जिसकी वजह से बंदा दिन-रात हिचकिचाहट के समुद्र में गोते लगा रहा है। उम्मीद है कि हज़रत इसे खुशी में बदल देंगे। हकीकत यह है कि बंदे ने अपने दोनों हाथों की हथेलियों से छह-छह अंगुल की दूरी पर, एक हाथ पर 'या अल्लाह' और दूसरे हाथ पर 'या मुहम्मद' मशीन के ज़रिए गुदवा (टैटू बनवा) लिया है। बंदे को अल्लाह और मुहम्मद (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) से दिली मोहब्बत है। बंदा चिश्ती खानदान के साथ-साथ चारों रूहानी खानदानों के ज़ुमरे में है। बंदे ने इस उद्देश्य से यह काम किया था कि बंदे के दिल से अल्लाह और मुहम्मद (अज़्वजल व सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) का ज़िक्र हर पल निकलता रहे, और जो कोई इसे देखे उसकी ज़बान से भी कम से कम एक बार 'या अल्लाह' या 'या मुहम्मद' निकले। बंदे की अक्ल उतनी ही कम है जितनी ज़ाहिर की गई। उम्मीद है कि हुज़ूर इस शक को बंदे के दिल से दूर करेंगे। साथ ही अर्ज़ है कि अगर यह नाजायज़ हो तो बंदे को सूचित करें कि अब क्या किया जाए ताकि अल्लाह जल्ला शानुहू अपनी कामिल रहमत से इस बड़े बोझ से उसे आज़ाद कर दे। यह मिटाने से मिट नहीं सकता और छीलने से छीला भी नहीं जा सकता।

अल-जवाब (उत्तर): यह शायद खून निकालकर उसे रोककर किया जाता है जैसे गुदना (टैटू) गुदवाना। अगर यही स्थिति है, तो इसके नाजायज़ होने में कोई संदेह नहीं है। और जब इसका निवारण असंभव है, तो तौबा और इस्तिग़फ़ार (क्षमा याचना) के अलावा क्या इलाज है? मौला तआला अज़्वजल तौबा कुबूल फरमाता है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसाला 145: मुरादाबाद, मदरसा अहले सुन्नत बाज़ादीवान से, प्रेषक: मौलवी अब्दुल वदूद साहब बंगाली क़ादरी बरकाती रिज़वी, छात्र उक्त मदरसा, 2 जमादी अल-ऊला 1336 हिजरी।

लोगों के नाम के आगे जो 'मुहम्मद' होता है, उस पर (ص) अक्षर इस तरह लिखना जायज़ है या नहीं? स्पष्ट करें, आपको पुण्य मिलेगा।

अल-जवाब (उत्तर): (ص) अक्षर लिखना जायज़ नहीं है, न लोगों के नाम पर और न हुज़ूर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के मुबारक नाम पर।

पृष्ठ 388/768

اور اگر وہ واعظ بد مذہب تھا یا جاہل تھا یا غلط سلط بیان کرتا یا عالم کہ کسی طمع وغیرہ کے سبب الٹی کہتا اس وجہ سے احتراز کیا تو بجا کیا۔ واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۱۴۴: از جوالا پور ڈاک خانہ خاص تحصیل رڑکی ضلع سہارنپور مرسلہ سید امتیاز علی نائب مدرس مدرسہ پرائمری اسکول ۶ شعبان ۱۳۳۷ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک عاجز نے کارِ ثواب سمجھ کر کیا مگر بعد کو چند اصحاب سے معلوم ہوا کہ یہ کام بالکل ناجائز ہے لیکن اکثر جائز بھی بتلاتے ہیں جس کی وجہ سے بندہ بحرِ تذبذب میں شب و روز غوطہ زن ہے امید کہ حضرت اس کو مبدل بخوشی کریں گے دراصل حقیقت یہ ہے کہ بندہ نے اپنے ہر دو ہاتھوں پر ہتھیلی سے چھ چھ انگشت کے فاصلہ پر ایک ہاتھ پر یا اللہ دست ثانی پر یا محمد بذریعہ مشین کھدوا لیا ہے۔ بندہ کو اللہ محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے محبت قلبی ہے۔ بندہ خاندانِ چشت اہل بہشت نیز ہر چہار خاندان کے زمرہ میں ہے بندہ نے اس غرض سے یہ کام کیا تھا کہ بندہ کے دل سے اللہ و محمد (عزوجل و صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم) ہر دم نکلتا رہے نیز جو شخص اس کو دیکھے اس کی زبان سے ایک مرتبہ کم از کم یا اللہ یا محمد نکلے، بندہ کی عقل ناقص اس قدر ہے کہ جو کہ ظاہر کی گئی، امید کہ اس مشتبہ کو حضور بندہ کے دل سے دور کریں گے نیز عرض ہے کہ اگر یہ ناجائز ہو تو بندہ کو مطلع کرنا کہ کیا کام کیا جائے گا کہ اللہ جل شانہ بزرگ برتر اپنی رحمتِ کاملہ سے اس بارِ عظیم سے سبکدوش کر دے یہ مٹانے سے مٹ اور چھیلنے سے چھیل بھی نہیں سکتا۔

الجواب: یہ غالبا خون نکال کر اسے روک کر کیا جاتا ہے جیسے نیل گدوانا، اگر یہی صورت ہو تو اس کے ناجائز ہونے میں کلام نہیں اور جبکہ اس کا ازالہ نا ممکن ہے تو سوا توبہ واستغفار کے کیا علاج ہے مولیٰ تعالیٰ عزوجل توبہ قبول فرماتا ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۴۵: از مراد آباد مدرسہ اہلسنت بازادیوان مرسلہ مولوی عبد الودود صاحب بنگالی قادری برکاتی رضوی طالب عالم مدرسہ مذکور ۲ جمادی الاولٰی ۱۳۳۶ھ

لوگوں کے نام کے آگے جو محمد ہے اس پر حرف (ص) اس طرح لکھنا جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا

الجواب: حرف (ص) لکھنا جائز نہیں نہ لوگوں کے نام پر نہ حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے اسم کریم پر،

...not on people's names as it indicates Durood (blessings), and it is not permissible to send blessings independently on anyone other than the Prophets and Angels, peace be upon them. And on the sacred name, it is not like that because there is a command for the full Durood Sharif, one should write 'Sallallahu Ta'ala Alaihi Wasallam'. Writing only 'S', 'Salm', or 'Sal'am' as some people do is very abominable and prohibited, to the extent that in Tatar-Khaniya it is deemed as belittling the sacred status, and refuge is sought in Allah Almighty.

Problem 176: From Koh Mansoori Post Office Kalbari, Kam Uprandia Gate, Mistry Hakimullah. 30 Jamadi-ul-Awwal 1336 AH. How long should a person with a family stay in a foreign land?

Answer: No one should stay in travel more than necessary without a need. It is commanded in the Hadith that when the work is done, return from the journey quickly. And one who has left a wife at home is commanded that as far as possible, he should return within four months. This was the command given by the Commander of the Faithful, Al-Farooq Al-A'zam (may Allah be pleased with him) - (The ruler of the believers, the great separator between truth and falsehood, Hazrat Umar commanded Muslims thus, may he attain the pleasure of Allah Almighty. T) And Allah Almighty knows best.

Problem 177: From Surat Burhanpuri Bhagal, sent by Syed Zain-ul-Qari. 30 Jamadi-ul-Awwal 1336 AH. A historical stone has been installed vertically under a courtyard stone of the congregational hall, such that another stone is laid upon it. This second top stone extends two inches longer over the vertically installed stone below, and people pass over this top stone, meaning footsteps fall on it. On the said installed stone, 'Month of Ramadan-ul-Mubarak 1334 AH' is engraved. People's feet do not fall directly on these engraved letters. Is there any harm in this? Because people argue a lot about the word 'Ramadan-ul-Mubarak' being from the Quran Sharif. Very bad rumors are spreading among the common people and it's leading to hypocrisy.

Answer: Firstly: Both words "Ramadan" and "Al-Mubarak" are from the Holy Speech (Quran). Secondly: The name Ramadan-ul-Mubarak itself is worthy of respect; in fact, it is mentioned in the Hadith that "Ramadan" is among the names of Allah. Thirdly: Even if there were nothing else, respect for letters themselves is necessary even if something [unimportant] is written in them. It is in Fatawa Alamgiri: "If the name of Pharaoh or Abu Jahl is written on a target, it is Makruh (disliked)." (When the name of

Pharaoh or Abu Jahl is written, if it's written for some purpose, then it is Makruh (disliked).)

...लोगों के नाम पर नहीं क्योंकि वह दुरूद का इशारा है और अंबिया और फ़रिश्तों (उन पर शांति हो) के अलावा किसी पर स्वतंत्र रूप से दुरूद भेजना जायज़ नहीं है। और पवित्र नाम पर इस तरह नहीं क्योंकि वहां पूरे दुरूद शरीफ़ का हुक्म है, 'सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम' लिखें। केवल 'स' या 'सलम' या 'सल्लम' लिखना जैसा कि कुछ लोग लिखते हैं, बहुत ही घृणित और निषिद्ध है, यहाँ तक कि तातार खानिया में इसे पवित्र शान की तौहीन करार दिया गया है, अल्लाह तआला की पनाह।

मसला 176: कोह मंसूरी डाकखाना कलबाड़ी, काम उपरांडिया गेट, मिस्त्री हकीमुल्लाह से। 30 जमादी-उल-अव्वल 1336 हिजरी। परदेस में बाल-बच्चों वाले व्यक्ति को कब तक रहना चाहिए?

जवाब: बिना ज़रूरत के सफ़र में ज़्यादा रहना किसी को नहीं चाहिए, हदीस में हुक्म फ़रमाया है कि जब काम पूरा हो जाए तो सफ़र से जल्दी वापस आओ। और जो वतन में पत्नी छोड़ आया हो उसे हुक्म है कि जहाँ तक हो सके चार महीने के अंदर-अंदर वापस आए। अमीरुल् मोमिनीन अल-फ़ारूक़ अल-आज़म (अल्लाह उन पर राज़ी हो) - (ईमान वालों के शासक, हक़ और बातिल में सबसे बड़े फ़र्क करने वाले हज़रत उमर ने मुसलमानों को यही हुक्म फ़रमाया था ताकि उन्हें अल्लाह तआला की रज़ा हासिल हो। त) ने यही हुक्म दिया था। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 177: सूरत बुरहानपुर भागल से, प्रेषक सैयद ज़ैनुल क़ारी। 30 जमादी-उल-अव्वल 1336 हिजरी। इतिहास का एक पत्थर जमाअत खाना (सभागार) के आंगन के पत्थर के नीचे खड़ा लगाया गया है, जिसके ऊपर दूसरा पत्थर बिछाया गया है। यह दूसरा ऊपर का पत्थर नीचे के खड़े पत्थर से दो-दो इंच लंबा बढ़ा हुआ है और इस ऊपर के पत्थर से लोगों का गुज़र होता है यानी इस पर कदम पड़ते हैं। उक्त पत्थर पर 'माहे रमज़ानुल मुबारक 1334 हिजरी' खुदा हुआ है। उन खुदे हुए अक्षरों पर लोगों के कदम नहीं पड़ते हैं। तो क्या इसमें किसी तरह का हर्ज है? क्योंकि लोग रमज़ानुल मुबारक लफ़्ज़ के कुरान शरीफ़ का होने पर बहुत बहस करते हैं, आम लोगों में बहुत बुरी अफ़वाहें फैल रही हैं और निफ़ाक़ (फूट) की सूरत बन रही है।

जवाब: पहला: "रमज़ान" और "अल-मुबारक" दोनों शब्द कलाम शरीफ़ (कुरान) के हैं। दूसरा: रमज़ानुल मुबारक का नाम खुद सम्मान के योग्य है, बल्कि हदीस में आया है कि "रमज़ान" अल्लाह के नामों में से है। तीसरा: अगर कुछ न भी होता, तो अक्षरों का सम्मान स्वयं आवश्यक है चाहे उनमें कुछ भी लिखा हो। फ़तावा आलमगीरी में है: "यदि फ़िरौन या अबू जहल का नाम किसी निशाने पर

लिखा जाए तो वह मकरूह (नापसंद) है।" (जब फ़िरौन या अबू जहल का नाम लिखा जाए, किसी उद्देश्य के लिए लिखा जाए तो भी यह मकरूह (नापसंद) है।)

पृष्ठ 389 का 768

لوگوں کے نام پر توپوں نہیں کہ وہ اشارہ درود کا ہے اور غیر انبیاء وملائکہ علیہم الصلوۃ والسلام پر بالا ستقلال درود جائز نہیں اور نام اقدس پر یوں نہیں کہ وہاں پورے درود شریف کا حکم ہے صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم لکھے فقط ص یا صلم یا صلعم جو لوگ لکھتے ہیں سخت شنیع و ممنوع ہے یہاں تک کہ تاتار خانیہ میں اس کو تخفیف شانِ اقدس ٹھہرایا والعیاذ باللہ تعالٰی۔

مسئلہ ۱۷۶: از کوہ منصوری ڈاک خانہ کلباڑی کام اپرانڈیا گیٹ مستری حکیم اللہ ۳۰ جمادی الاولٰی ۱۳۳۶ھ پردیس میں بال بچے دار کو کب تک رہنا چاہئے؟

الجواب: بلا ضرورت سفر میں زیادہ رہنا کسی کو نہ چاہئے، حدیث میں حکم فرمایا ہے کہ جب کام ہو چکے سفر سے جلد واپس آؤ اور جو وطن میں زوجہ چھوڑ آیا ہوا سے حکم ہے کہ جہاں تک بن پڑے چار ماہ کے اندر اندر واپس آئے بذلک امر امیر المومنین الفاروق الاعظم علیہ الرضوان (مومنوں کے حکمران، حق اور باطل میں سب سے بڑے فرق کرنے والے حضرت عمر نے مسلمانوں کو یہی حکم فرمایا تھا انھیں اللہ تعالٰی کی خوشنودی حاصل ہو۔ ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۷۷: از سورت برہان پوری بھاگل مرسلہ سید زین القاری ۳۰ جمادی الاولٰی ۱۳۳۶ھ تاریخ کا پتھر جماعت خانہ کے صحن کے پتھر کے نیچے کھڑا نصب کیا گیا ہے کہ جس پتھر پر دوسرا پتھر بچھایا گیا ہے اور یہ دوسرا اوپر کا پتھر نیچے کے کھڑے نصب کئے ہوئے پتھر کے اوپر دو دو انچ لمبا بڑھا ہوا ہے اور اس اوپر کے پتھر سے لوگوں کا گزر ہوتا ہے یعنی اس پر قدم گرتے ہیں مذکور منصوب پتھر پر ماہِ رمضان المبارک ۱۳۳۴ھ کندہ ہے اس کندہ حرفوں پر لوگوں کے قدم گرتے نہیں ہیں تو آیا اس میں کسی طرح کا حرج ہے کیونکہ لوگ رمضان المبارک لفظ قرآن

شریف کا ہونے کی بہت بحث کرتے ہیں عوام الناس میں بہت بُری افواہیں پھیل رہی ہیں اور نفاق کی صورت ہے۔

الجواب: اولاً: "رمضان" اور "المبارک" دونوں کا لفظ کلام شریف کے ہیں، ثانیاً: رمضان المبارک کا نام خود واجب التعظیم ہے بلکہ حدیث میں آیا کہ "رمضان" اسماء الہیہ سے ہے۔ ثالثاً: کچھ نہ ہوتا تو حروف کی تعظیم خود لازم ہے اگرچہ ان میں کچھ لکھا ہو، فتاویٰ عالمگیری میں ہے: اذا کتب اسم فرعون او کتب اسم ابی جھل علی غرض یکرہ (جب فرعون یا ابوجہل کا نام لکھا جائے، کسی غرض کے لئے لکھا جائے تو پھر یہ مکروہ (ناپسندیدہ) ہے۔)

صفحہ ۳۸۹ از ۷۶۸

Fatawa Rizwiya Volume 23

“...that they throw it away because there is sanctity for those letters[1].” - Meaning, people should throw them away [properly] because these letters are to be revered. (T) Even if feet are not directly placed on these letters, the feet would still be higher than them, which is against etiquette. Remove the stone from here and install it higher so that it remains above the head. And Allah Almighty knows best.

Problem 148: From Allahabad Saraye Gadhadar, students, sent by Muhammad Amir Hasan, 18 Jamadi-ul-Akhira 1336 AH. Is it permissible without any dislike to engrave short historical facts and the date of construction of the mosque with a pen on some stones and install them on the western wall of the mosque above the mihrab, where there is a possibility that worshippers' eyes might fall on them and there is a fear of distraction during prayer? A gentleman who made efforts to collect donations for building the mosque wants his name also engraved on the stone for this reason; is engraving the name legally (shari'i) correct or not?

The Answer: The ruling on engraving a name varies according to the difference in intention. If the intention is show and ostentation, it is prohibited (Haram) and rejected. And if the intention is that as long as the name remains, Muslims may remember him in prayers, then there is no harm; and as far as possible, a Muslim's action should be interpreted in a positive light. Since the stone will be higher than the mihrab, there is no reason for eyes to fall on it during prayer. In prayer, the command is to keep the gaze at the place of prostration, and looking upwards is not permissible at all. It is mentioned in the Hadith that their gaze might be snatched away and not returned to them[2]. And Allah Almighty knows best.

Problem 149 and 150: From Ghazipur, Mohalla Mian Pura, sent by Ali Bakhsh Sahib, Registrar, 23 Shawwal 1336 AH. (1) Besides the Companions (Radhiallahu Ta'ala Anhum), how is it to use the words "Radhiallahu Ta'ala Anhu" with the names of Mujtahid Imams, martyrs, righteous people, especially perfect saints, and pious scholars? Should it be done or not? (2) Legally, what is the ruling for saying "Alayhissalam" with the names of Prophets, Messengers, and Archangels, "Radhiallahu Ta'ala Anhu" with the names of Companions, and "Rahmatullah Alayh" with saints and scholars?

[1] Fatawa Hindia, Kitab al-Karahiyah, Chapter 5, Nurani Kutub Khana Peshawar, 5/323 [2] Sahih al-Bukhari, Kitab al-Adhan, Chapter on raising sight to the sky in prayer, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/103

फतावा रिज़विया खंड 23

“...कि वे उसे फेंक दें क्योंकि उन अक्षरों की पवित्रता है[1]।” - अर्थात, लोगों को उन्हें [उचित तरीके से] फेंक देना चाहिए क्योंकि इन अक्षरों का सम्मान किया जाना चाहिए। (त) इन अक्षरों पर भले ही पैर सीधे न पड़ते हों, फिर भी पैर उनसे ऊँचे होंगे, जो अदब के खिलाफ है। पत्थर को यहाँ से निकालकर ऊँचा लगाएँ ताकि वह सिर से ऊँचा रहे। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसाला 148: इलाहाबाद सराय गधाधर, छात्रों की ओर से, प्रेषक मुहम्मद अमीर हसन, 18 जमादी-उल-आखिरी 1336 हिजरी। क्या मस्जिद की पश्चिमी दीवार में मेहराब के ऊपर कुछ पत्थरों पर मस्जिद का संक्षिप्त ऐतिहासिक और निर्माण की तारीख़ कलम से उत्कीर्ण करके लगाना बिना किसी नापसंदगी के जायज़ है, जिससे नमाज़ियों की नज़र उस पर पड़ने की संभावना हो और नमाज़ में ध्यान भटकने का डर हो? एक सज्जन जिन्होंने मस्जिद निर्माण के लिए चंदा इकट्ठा करने का प्रयास किया, इसी कारण अपना नाम भी पत्थर पर उत्कीर्ण कराना चाहते हैं; क्या नाम उत्कीर्ण कराना शरीयत के अनुसार सही है या नहीं?

उत्तर: नाम उत्कीर्ण कराने का हुक्म नीयत के अंतर के अनुसार अलग-अलग होता है। यदि नीयत दिखावे और प्रदर्शन की है, तो यह हराम और अस्वीकार्य (मर्दुद) है। और यदि नीयत यह है कि जब तक नाम रहेगा, मुसलमान उन्हें दुआओं में याद करेंगे, तो कोई हर्ज नहीं है; और जहाँ तक संभव हो, मुसलमान के कार्य को अच्छे अर्थ में ही लिया जाना चाहिए। चूँकि पत्थर मेहराब से ऊँचा होगा, इसलिए नमाज़ के दौरान उस पर नज़र पड़ने का कोई कारण नहीं है। नमाज़ में सजदे की जगह पर नज़र रखने का हुक्म है, और ऊपर देखना तो जायज़ ही नहीं है। हदीस में कहा गया है कि उनकी नज़र ऊपर ही छीन ली जाए और वापस न की जाए[2]। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसाला 149 और 150: गाज़ीपुर, मोहल्ला मियाँ पुरा, प्रेषक अली बख्श साहब, रजिस्ट्रार, 23 शव्वाल 1336 हिजरी। (1) सहाबा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम) के अलावा मुज्तहिद इमामों, शहीदों, नेक लोगों, विशेष रूप से कामिल औलिया और परहेज़गार उलेमाओं के नाम के साथ "रज़ियल्लाहु तआला अन्हु" शब्द कहना कैसा है? क्या ऐसा करना चाहिए या नहीं? (2) शरीयत के अनुसार नबियों, रसूलो और फ़रिश्तों के नाम के साथ "अलैहिस्सलाम", सहाबा के नाम के साथ "रज़ियल्लाहु तआला अन्हु" और औलिया व उलेमा के साथ "रहमतुल्लाह अलैह" कहने का क्या हुक्म है?

[1] फतावा हिन्दिया, किताब अल-कराहिया, अध्याय 5, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/323 [2] सहीह अल-बुखारी, किताब अल-अज़ान, नमाज़ में आसमान की ओर नज़र उठाने का अध्याय, कदीमी कुतुब खाना कराची, 1/103

ان یرموا الیه لأن لتلك الحروف حرمة[1] ۔ کہ لوگ انھیں پھینک دیں کیونکہ ان حروف کی تعظیم ہے۔ (ت) ان حرفوں پر اگر چہ پاؤں رکھنے میں نہیں آتا پاؤں ان سے اونچا ہوتا ہے یہ خلاف ادب ہے پتھر یہاں سے نکال کر اونچا نصب کریں کہ سر سے بلند رہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۴۸: از الہ آباد سرائے گڈھادار الطلبہ مرسلہ محمد امیر حسن ۱۸ جمادی الاخر ی ۱۳۳۶ ھ چند پتھروں میں مسجد کے مختصر تاریخی و نیز تاریخ تعمیر چوب قلم سے کندہ کرا کے مسجد کی مغربی دیوار میں محراب کے اوپر نصب کرنا جس سے نمازیوں کی نظر اس پر پڑنے کا احتمال ہے اور نماز میں خیالات بٹنے کا اندیشہ ہے بلا کراہت جائز ہے نہیں؟ ایک صاحب نے چندہ مسجد بنوانے کی کوشش کی اسی وجہ سے اپنا نام بھی پتھر میں کندہ کرانا چاہتے ہیں آیا نام کا کندہ کرانا شرعاً درست ہے یا نہیں ؟

الجواب : نام کندہ کرانے کا حکم اختلاف نیت سے مختلف ہوتا ہے اگر نیت ریا و نمود ہے حرام و مردود ہے۔ اور اگر نیت یہ ہے کہ تابقائے نام مسلمان دعا سے یاد کریں تو حرج نہیں، اور حتی الامکان مسلمان کا کام محمل نیک ہی پر محمول کیا جائے گا، پتھر جبکہ محراب سے اونچا ہوگا نماز میں اس پر نظر پڑنے کی کوئی وجہ نہیں، نماز میں سجدہ کی جگہ نظر رکھنے کا حکم ہے اور اوپر نگاہ اٹھانا تو جائز ہی نہیں، حدیث میں فرمایا گیا کہ ان کی نگاہ اوپر ہی اچک لی جائے اور واپس نہ دی جائے[2]۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۴۹ و ۱۵۰: از غازی پور محلہ میاں پورہ مرسلہ علی بخش صاحب محر ر رجسٹری ۲۳ شوال ۱۳۳۶ھ (۱) صحابہ رضی اللہ تعالیٰ عنہم کے سوا ائمہ مجتہدین و شہداء وصالحین خصوصاً

اولیائے کاملین و علمائے متقین کی شان میں ان کے نام کے ساتھ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا لفظ کہنا کیسا ہے۔ چاہئے یا نہیں ؟ (۲) شرعاً انبیاء و مرسلین و ملائکہ و مقربین کے نام کے ساتھ علیہ السلام اور صحابہ کے نام کے ساتھ رضی اللہ تعالیٰ عنہ اور اولیاء و علماء کے ساتھ رحمتہ اللہ علیہ کہنے کا کیا حکم ہے؟

[1] فتاویٰ ہندیہ کتاب الکراہیۃ الباب الخامس نورانی کتب خانہ پشاور ۵/ ۳۲۳ [2] صحیح البخاری کتاب الاذان باب رفع البصر الی السماء فی الصلوٰۃ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۱۰۳

Vol 23, Fatawa Rizvia

Have these words been specifically assigned to each category, or can any words be used with anyone's name?

Answer: (2) "Radi Allahu Ta'ala Anhum" (May Allah be pleased with them) will definitely be used for the companions of the Prophet (Sahaba). It can also be used for the Imams, saints (Auliya), and scholars of the religion. This practice is common and widespread in the esteemed book Bahjat al-Asrar and in all the works of the gnostic Imam, my master Abdul Wahhab Sharani, and other great scholars. It is stated in Tanweer al-Absar:

It is recommended to say "Radi Allah" for the Sahaba and "Rahimahullah" for the Tabi'un and those after them from the scholars and pious people. Similarly, the reverse is also permissible according to the correct view. 1-

It is mustahabb (recommended) to say or write "Radi Allahu Ta'ala Anhu" with the names of the Sahaba. It is mustahabb to say or write "Rahmatullah Alaihi" for the Tabi'un and subsequent scholars and nobles. Reversing this is also permissible based on the preferred view, meaning saying "Rahmatullah Alaihi" for Sahaba and "Radi Allahu Ta'ala Anhu" for others. (T)

(2) Salawat and Salam (blessings and peace) are exclusively for Prophets and Angels. However, it is permissible as a consequence (tab'iyyat), like: "O Allah, send blessings and peace upon our master and leader Muhammad, and upon the family of our master and leader Muhammad." For Sahaba, "Radi Allahu Ta'ala Anhum" should be said. For Auliya and scholars, "Rahmatullah Alaihim" or "Qaddasat Asraruhum" should be used. If "Radi Allahu Ta'ala Anhum" is used for them, there is no harm, as seen in the citation from Tanweer. Allah Ta'ala knows best.

Issue 151: From Hyderabad Deccan, sent by Muhammad Akbar Ali Sahib, Editor of Sahifa Daily, 13 Muharram al-Haram 1337 AH.

What do the scholars of the religion say about this: a person wants to make a monogram, the design of which is given below?

[Monogram Image: DAILY NEWS PAPER SAHIFA HAIDARABAD]

The inquiry is: in the fourth level of this seal, a Quranic verse is written. Above it, in three levels, "Daily News Paper Sahifa Hyderabad Deccan" is written in English. Is

there any aspect of disrespect to the Quranic verse in this? If so, based on which verse or Hadith? If instead of English, some text in Chinese, Japanese, or Italian script is written above the Quranic verse, would that be objectionable?

1 Durr-e-Mukhtar, Sharh Tanweer al-Absar, Miscellaneous Issues, Mujtabai Press Delhi, 2/350. Page 391 of 768

खंड 23, फतावा रज़विया

क्या ये शब्द प्रत्येक के लिए विशेष रूप से निर्धारित कर दिए गए हैं या जिसके नाम के साथ जो शब्द चाहें कह सकते हैं?

उत्तर: (२) रज़ी अल्लाह तआला अन्हुम, सहाबा किराम (रज़ी अल्लाह तआला अन्हुम) के लिए तो कहा ही जाएगा, इमामों, औलिया और दीन के विद्वानों के लिए भी कहा जा सकता है। यह प्रसिद्ध पुस्तक 'बहजतुल असरार' और आरिफ़ बिल्लाह सैयदी अब्दुल वहाब शेरानी और अन्य महान विद्वानों की सभी रचनाओं में प्रचलित और विख्यात है। 'तन्वीरुल अबसार' में है:

सहाबा के लिए 'रज़ी अल्लाह' और ताबईन और उनके बाद के विद्वानों और नेक लोगों के लिए 'रहिमुल्लाह' कहना मुस्तहब (पसंदीदा) है। इसी प्रकार, सही मत के अनुसार इसका उलट भी जायज़ है। १-

सहाबा किराम के पवित्र नामों के साथ "रज़ी अल्लाह तआला अन्हु" कहना या लिखना मुस्तहब है। ताबईन और उनके बाद आने वाले विद्वानों और गणमान्य व्यक्तियों के लिए "रहमतुल्लाह तआला अलैहि" कहना या लिखना मुस्तहब है। सही मत के आधार पर इसका उलट भी जायज़ है, अर्थात सहाबा किराम के लिए "रहमतुल्लाह तआला अलैहि" और दूसरों के लिए "रज़ी अल्लाह तआला अन्हु" कहना। (त)

(२) दरूद और सलाम विशेष रूप से केवल नबियों और फरिश्तों के लिए है। हाँ, अनुगामी रूप (तबइय्यत) में जायज़ है, जैसे: "ऐ अल्लाह! हमारे स्वामी और नेता मुहम्मद पर और हमारे स्वामी और नेता मुहम्मद के परिवार पर दरूद और सलाम भेज।" सहाबा के लिए "रज़ी अल्लाह तआला अन्हुम" कहा जाए। औलिया और विद्वानों के लिए "रहमतुल्लाह अलैहिम" या "कुददसत असरारुहुम" का प्रयोग किया जाए। यदि उनके लिए "रज़ी अल्लाह तआला अन्हुम" कहा जाए तो इसमें भी कोई हर्ज नहीं है, जैसा कि अभी 'तन्वीर' के हवाले से बताया गया। अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला १५१: हैदराबाद दक्कन से, प्रेषक मुहम्मद अकबर अली साहब, संपादक 'सहीफ़ा' दैनिक, १३ मुहर्रमुल हराम १३३७ हिजरी।

दीन के विद्वान इस मसले में क्या फरमाते हैं कि एक व्यक्ति मोनो-ग्राम बनाना चाहता है जिसका नक्शा नीचे दिया गया है,

[मोनोग्राम चित्र: DAILY NEWS PAPER SAHIFA HAIDARABAD]

प्रश्न यह है कि इस मुहर के चौथे दर्जे में एक कुरआनी आयत लिखी हुई है। इसके ऊपर के तीन दर्जों में अंग्रेजी में "अखबार रोज़ाना सहीफ़ा हैदराबाद दक्कन" दर्ज है। क्या इसमें कुरआनी आयत का कोई अपमान तो नहीं है? यदि है, तो किस आयत या हदीस के आधार पर है? यदि अंग्रेजी के स्थान पर चीनी, जापानी या इतालवी भाषा में उनकी विशेष लिपि में कोई इबारत लिखकर नीचे कुरआनी आयत लिखी जाए तो क्या उसमें कोई हर्ज है?

१ दुर्रे मुख्तार शरह तन्वीरुल अबसार, मसाइल शत्ती, मुतबा मुज्तबाई दिल्ली २/३५०। पेज 391 of 768

ہر ایک کے لئے یہ الفاظ تخصیص کے ساتھ کر دیئے گئے ہیں یا جس جس کے نام کے ساتھ جو الفاظ چاہیں کہہ سکتے ہیں؟ الجواب: (۲) رضی اللہ تعالٰی عنہم صحابہ کرام رضی اللہ تعالٰی عنہم کو تو کہا ہی جائے گا ائمہ و اولیائے و علمائے دین کو بھی کہہ سکتے ہیں کتاب مستطاب بہجۃ الاسرار شریف و جملہ تصانیف امام عارف باللہ سیدی عبدالوہاب شعرانی وغیرہ اکابر میں یہ شائع و ذائع ہے۔ تنویر الابصار میں ہے:

یستحب الترضی للصحابۃ والترحم للتابعین ومن بعدھم من العلماء والاخیار وکذا یجوز عکسہ علی الراجح ۱-

صحابہ کرام کے اسمائے گرامی کے ساتھ "رضی اللہ تعالٰی عنہ" کہنا یا لکھنا مستحب ہے تابعین اور بعد والے علماء کرام اور شرفاء کے لئے "رحمۃ اللہ تعالٰی علیہ" کہنا یا لکھنا مستحب ہے اور اس کا الٹ بھی راجح قول کی بناء پر جائز ہے یعنی صحابہ کرام کے ساتھ رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ اور دوسروں کے ساتھ رضی اللہ تعالٰی عنہ ۔ (ت)

(۲) صلوۃ و السلام بالاستقلال انبیاء و ملائکہ علیہم الصلوۃ والسلام کے سوا کسی کے لئے نہیں، ہاں بہ تبعیت جائز ہے جیسے اللھم صلی وسلم علی سیدنا و مولانا محمد وعلی آل سیدنا و مولانا محمد۔ اور صحابہ رضی اللہ تعالیٰ عنہم کے لئے رضی اللہ تعالٰی عنہ کہا جائے اولیاء و علماء کو رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہم یا قدست اسرار ہم ، اور اگر رضی اللہ تعالٰی عنہم کہے جب بھی مضائقہ نہیں جیسا کہ ابھی تنویر سے گزرا، واللہ تعالٰی اعلم۔ مسئلہ ۱۵۱: از حیدر آباد دکن مرسلہ محمد اکبر علی صاحب مدیر صحیفہ روزانہ ۱۳ محرم الحرام ۱۳۳۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک شخص مونو گرام بنانا چاہتا ہے جس کا نقشہ درج ذیل ہے،

دریافت طلب یہ ہے کہ اس مہر کے چوتھے درجہ میں ایک آیۃ قرآنیہ لکھی ہوئی ہے اس کے اوپر کے تین درجوں میں انگریزی میں اخبار روزانہ صحیفہ حیدر آباد دکن درج ہیں اس میں کوئی امر آیۃ قرآنیہ کی توہین کا تو نہیں ہے اگر ہے تو کس آیت یا حدیث کی بناء پر ہے؟ اگر انگریزی کے عوض، چینی، جاپانی یا اطالوی زبان میں خاص ان کے حروف میں کوئی عبارت لکھ کر نیچے آیۃ قرآنیہ لکھی جائے تو اس میں کوئی مضائقہ ہے

۱ در مختار شرح تنویر الابصار مسائل شتی مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۳۵۰ Page 391 of 768

Fatawa Ridawiyya, Vol. 23

...or not? The second matter is whether this monogram can be printed on the outer cover of a newspaper and on other correspondence envelopes? This is because the cover and envelope, like wrapping material, are not kept safely; rather, they are torn and thrown into the trash. In this case, if it is printed on envelopes, covers, etc., does any Shariah-related harm arise? If it does, based on which verse or Hadith?
Petitioner: Al-Faqir ila Allah Al-Wali Muhammad Akbar Ali, Editor of Daily Saheefa.

The Answer: Respect for the Great Quran is the faith of a Muslim. What is the need for a specific verse or Hadith for this? Custom ('Urf) plays a major role in determining what is respectful or disrespectful. Al-Muhaqqiq 'ala al-Itlaq states in Fath al-Qadir:

"It is referred to what is customary." — 1 (T)

For the purpose of showing respect, one should not use English, Chinese, Japanese, German, Latin, or any non-Islamic language that Islam has not adopted as a servant like Persian and Urdu, without necessity. The Leader of the Believers, Farooq al-A'zam (may Allah be pleased with him), said:

"Beware of the jargon of non-Arabs." — 2 Narrated by al-Bayhaqi. (T)

It is in the Hadith of Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with them). The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

"For it breeds hypocrisy." — 3 For this thing causes hypocrisy; Al-Hakim narrated it in his Sahih al-Mustadrak. (T)

Not to mention associating it with the Holy Quran, as joining them is a lack of affinity according to Shariah, reason, and custom. Therefore, the honorable scholars have considered it highly reprehensible, flawed, and against etiquette when the Mu'tazilite scholar Zamakhshari included some frivolous verses in his commentary, even if cited for evidentiary purposes.

---

1. Fath al-Qadir
2. Al-Musannaf li-'Abd al-Razzaq, Bab al-Salat fi al-Bi'ah, Hadith 411, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 1/411.
3. Al-Mustadrak li-al-Hakim, Kitab Ma'rifat al-Sahabah, Fadl Kaffat al-'Arab etc., Maktab al-Matbu'at al-Islamiyyah, 4/87.

फ़तावा रज़विया, खंड 23

...या नहीं? दूसरा मामला यह है कि क्या इस मोनोग्राम को समाचार पत्र के बाहरी आवरण और अन्य पत्राचार के लिफाफों पर मुद्रित किया जा सकता है या नहीं? क्योंकि आवरण और लिफाफे, लपेटने वाली सामग्री की तरह, सुरक्षित नहीं रखे जाते; बल्कि, उन्हें फाड़कर रद्दी में फेंक दिया जाता है। इस मामले में, यदि इसे लिफाफों, आवरणों आदि पर मुद्रित किया जाता है, तो क्या कोई शरीयत-संबंधी हानि होती है? यदि होती है, तो किस आयत या हदीस के आधार पर? याचिकाकर्ता: अल-फकीर इला अल्लाह अल-वली मोहम्मद अकबर अली, संपादक दैनिक सहीफा।

उत्तर: महान कुरान का सम्मान एक मुसलमान का ईमान है। इसके लिए किसी विशेष आयत या हदीस की क्या आवश्यकता है? सम्मान और अनादर निर्धारित करने में 'उर्फ (प्रथा/रीति-रिवाज़) की प्रमुख भूमिका होती है। अल-मुहक्किक अला अल-इतलाक़ 'फ़तह अल-क़दीर' में कहते हैं:

"इसे प्रथागत चीज़ों पर संदर्भित किया जाता है।" — 1 (त)

सम्मान प्रदर्शित करने के उद्देश्य से, आवश्यकता के बिना अंग्रेजी, चीनी, जापानी, जर्मन, लैटिन या किसी भी गैर-इस्लामी भाषा का उपयोग नहीं करना चाहिए जिसे इस्लाम ने फारसी और उर्दू की तरह एक सेवक के रूप में नहीं अपनाया है। अमीर-उल-मोमिनीन फारूक-ए-आज़म (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) ने कहा:

"गैर-अरबों की बोलियों से बचें।" — 2 बैहकी ने इसे रिवायत किया। (त)

अब्दुल्लाह बिन उमर (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) की हदीस में है। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया:

"क्योंकि यह पाखंड (निफाक) पैदा करता है।" — 3 क्योंकि यह चीज़ निफाक पैदा करती है; अल-हाकिम ने अपनी सहीह अल-मुस्तदरक में इसे रिवायत किया है। (त)

पवित्र कुरान के साथ इसे जोड़ने की तो बात ही क्या, क्योंकि शरीयत, तर्क और प्रथा के अनुसार उन्हें मिलाना असंगत है। इसलिए, सम्मानित विद्वानों ने मुताज़िली विद्वान ज़मख्शरी द्वारा अपनी तफ़सीर में कुछ व्यर्थ छंदों को शामिल करने को अत्यंत निंदनीय, त्रुटिपूर्ण और शिष्टाचार के विरुद्ध माना है, भले ही उन्हें साक्ष्य के रूप में उद्धृत किया गया हो।

1. फ़तह अल-क़दीर
2. अल-मुसन्नफ़ लि-अब्द अल-रज्जाक, बाब अस-सलात फ़ि अल-बिया, हदीस 411, अल-मकतब अल-इस्लामी, बेरूत, 1/411।
3. अल-मुस्तदरक लि-अल-हाकिम, किताब मारिफ़त अल-सहाबा, फ़ज़्ल काफ़त अल-अरब आदि, मकतब अल-मतबुआत अल-इस्लामिया, 4/87।

पृष्ठ 392/768

یا نہیں؟ دوسرا امر یہ ہے کہ اس مونو گرام کو اخبار کے بیرونی طبقی اور دوسرے خط وکتابت کے لفافہ جات پر چھپوایا جاسکتا ہے یا نہیں؟ اس لئے کہ طبق اور لفافہ مثل ملفوفہ کے حفاظت سے نہیں رکھے جاتے ہیں بلکہ ان کو چاک کرکے ردی میں پھینکا جاتا ہے۔ اس صورت میں اگر لفافہ جات وطبق وغیرہ پر اسے چھپوایا جائے تو کیا کوئی حرج شرعی لازم آتا ہے؟ اگر آتا ہے تو کس آیت یا حدیث کی بناء پر؟ المستفتی الفقیر الی اللہ الولی محمد اکبر علی مدیر صحیفہ روزانہ

الجواب: تعظیم قرآن عظیم ایمان مسلم ہے۔ اس کے لئے کسی خاص آیت وحدیث کی کیا حاجت، اور تعظیم وبے تعظیمی میں بڑا دخل عرف کو ہے۔ محقق علی الاطلاق فتح القدیر میں فرماتے ہیں:

یحال علی المعھود-۱ یہ معاملہ عرف اور رواج کے حوالے کیا جاتا ہے۔ (ت)

حال قصد التعظیم انگریزی، چینی، جاپانی، جرمنی، لاطینی، جو زبان غیر اسلامی ہو جسے اسلام نے فارسی اور اردو کی طرح اپنا خادم نہ کرلیا جس کی وہ زبان نہ ہوا سے بلا ضرورت اس میں کلام نہ چاہئے۔ امیر المؤمنین فاروق اعظم رضی اللہ تعالٰی عنہ فرماتے ہیں:

ایا کم ورطانة الاعاجم رواہ البیھقي-۲ عجمی لوگوں کی زبانیں بولنے سے بچو، امام بیہقی نے اس کو روایت کیا۔ (ت)

عبداللہ ابن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہما کی حدیث میں ہے۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا:

فانه یورث النفاق رواہ الحاکم في صحیحه المستدرك-۳ کیونکہ یہ چیز نفاق پیدا کردیتی ہے حاکم نے اپنی صحیح مستدرک میں اس کو روایت کیا۔ (ت)

نہ قرآن مجید کا اس سے ملانا کہ ضم شرعاً وعقلاً وعرفاً مجانست ہے لہٰذا علمائے کرام نے زمخشری معتزلی کا تفسیر میں بعض ابیات ہزل لانا اگرچہ بروجہ استشہاد سخت مذموم و معیوب وخلاف ادب (مانا ہے)۔

۱۔ فتح القدیر ۲۔ المصنف لعبد الرزاق باب الصلوۃ في البیعۃ حدیث ۴۱۱ المکتب الاسلامی بیروت ۱/۴۱۱ ۳۔ المستدرک للحاکم کتاب معرفۃ الصحابۃ فضل کافۃ العرب الخ مکتب المطبوعات الاسلامیہ ۴/۸۷

Volume 23 Fatawa-e-Razvia

...gone. Allamah Burhan-ud-Din Haider bin al-Harawi, a student of Allamah Taftazani, and then the eminent scholar Shams-ud-Din Isbahani, in his exegesis 'Jami' Bayn al-Kabir wal-Kashshaf', after noting the merits of 'al-Kashshaf', state:

| (Arabic): However, due to his mistakes in following literary paths, he included matters in his book that stunned its brilliance and invalidated its appearance. Thus, its springs became murky and its beauty declined. Among these things is that, due to his passion for displaying virtues and perfections, and so it may be known that along with his profound knowledge, he is characterized by subtle conversation and exquisite discourse, he included verses based on jest and humor. This is far from the Sharia and reason. End of the excerpt. | (Urdu Translation): However, Zamakhshari erred in following literary paths because he managed matters in his book that stunned its brilliance and invalidated its appearance. Its water channels became murky and its beauty declined. One of these things is that he is fond of displaying virtues and perfections, and his goal is to introduce himself as someone who, despite being like an ocean in knowledge, is characterized by interesting idioms and fine anecdotes. Therefore, he presented some verses in the book whose foundation is humor and wit. This is far from the perspective of Sharia and reason. (End of condensed quote) (T) |

Not that the English should be above and the blessed verse below, nor that the three levels of height here (high and low) necessarily signify customary honor and disrespect. Therefore, it is narrated that on the blessed ring of the Leader of the Messengers (Peace and blessings of Allah be upon him), "Muhammad Rasul Allah" was engraved; the Word of Majesty (Allah) was in the upper line, 'Rasul' in the second line, and the holy name (Muhammad) in the third. In this form [ﷺ] it appears. This is why it is the custom in seals that they are read from bottom to top. Allamah Asnawi and then Allamah Ibn Rajab and others say:

| (Arabic): Its writing was from bottom to top, meaning the Majesty [Word] was at the top of the three lines and Muhammad was at the bottom, and it is read from the bottom. | (Urdu Translation): In the seal, the writing is from bottom to top, meaning the awe-inspiring name of Allah Almighty is mentioned at the top in three lines, and the noble name of the Holy Prophet is at the very bottom, and then it is read from the bottom side. (T) |

1 2 Fath al-Bari, Kitab al-Libas, Chapter 'Should the engraving of the seal be made...', Al-Mustafa Al-Babi, Egypt, 12/248.

जिल्द २३ फ़तावा रज़विया

...जाना। अल्लामा बुरहान-उद-दीन हैदर बिन अल-हरवी, जो अल्लामा तफ़्ताज़ानी के शिष्य थे, फिर फ़ाज़िल शम्स-उद-दीन इस्बहानी अपनी तफ़सीर 'जामे' बैन अल-कबीर वल-कशशाफ़' में 'कशशाफ़' की खूबियाँ लिखने के बाद फरमाते हैं:

| (अरबी): मगर यह कि उसने साहित्यिक तरीकों के अनुसरण में गलतियाँ कीं, उसने अपनी पुस्तक में ऐसी चीज़ें शामिल कीं जिन्होंने इसकी चमक को स्तब्ध कर दिया और इसकी शोभा को समाप्त कर दिया। इसके स्रोत गंदले हो गए और इसकी सुंदरता फीकी पड़ गई। इन बातों में यह भी है कि गुणों और पूर्णताओं के प्रदर्शन के अपने जुनून के कारण, और यह जानने के लिए कि ज्ञान में गहरा होने के साथ-साथ वह सूक्ष्म वार्तालाप और उत्कृष्ट प्रवचन की विशेषता रखता है, उसने हास्य और मज़ाक पर आधारित छंद प्रस्तुत किए। यह शरीयत और बुद्धि से दूर की बात है। (इति संक्षेप) | (उर्दू अनुवाद): मगर यह कि ज़मख़्शरी साहित्यिक तरीकों पर चलने की वजह से गलत हो गया कि उसने अपनी किताब में ऐसे मामलों का प्रबंध किया जिससे उनकी रौनक फीकी पड़ गई और उसका दृश्य अमान्य हो गया। उसके पानी की नालियां गंदली हो गईं और उसकी शोभा नीची हो गई। उनमें से एक बात यह है कि वह गुणों और पूर्णताओं के प्रदर्शन का शौकीन है और इसका उद्देश्य यह है कि इस बात का परिचय हो जाए कि वह विज्ञान में समुद्र की हैसियत रखने के बावजूद रोचक मुहावरों और बढ़िया लतीफ़ों से संपन्न है। इसलिए उसने किताब में कुछ ऐसे छंद पेश किए जिनकी बुनियाद मज़ाक और खुश-मिज़ाजी पर है। और यह बात शरीयत और बुद्धि के लिहाज़ से दूर की बात है। (इति संक्षेप) (त) |

न कि अंग्रेज़ी ऊपर हो और आयत-ए-करीमा नीचे, न कि तीन दर्जे की ऊंचाई। यहाँ ऊँचाई और नीचाई निश्चित रूप से प्रथागत सम्मान और अनादर का संकेत होती है। इसीलिए यह वर्णित है कि रसूलो के सरदार (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) की पवित्र अँगूठी में "मुहम्मद रसूलुल्लाह" उत्कीर्ण था; महिमा का शब्द (अल्लाह) शीर्ष पंक्ति में था, 'रसूल' दूसरी पंक्ति में था, और पवित्र नाम (मुहम्मद) तीसरी पंक्ति में था। इस रूप में [ﷺ] यह दिखाई देता है। यही कारण है कि मुहरों की प्रथा यह है कि उन्हें नीचे से ऊपर की ओर पढ़ा जाता है। अल्लामा अस्नवी और फिर अल्लामा इब्न रजब आदि फरमाते हैं:

| (अरबी): इसकी लिखावट नीचे से ऊपर की ओर थी, यानी महिमा का शब्द तीन पंक्तियों में सबसे ऊपर था और मुहम्मद सबसे नीचे था, और इसे नीचे से पढ़ा जाता है। | (उर्दू अनुवाद): मुहर में लिखावट नीचे से ऊपर की ओर होती है यानी अल्लाह तआला का प्रभावशाली नाम तीन पंक्तियों में ऊपर उल्लेखित है और हुज़ूर पाक का पवित्र नाम सबसे नीचे है और फिर नीचे की तरफ से पढ़ा जाता है। (त) |

---

1 2 फ़तह अल-बारी, किताब अल-लिबास, अध्याय 'क्या मुहर की नक्काशी बनाई जानी चाहिए...', अल-मुस्तफा अल-बाबी, मिस्र, 12/248.

جانا۔ علامہ برہان الدین حیدر بن الہروی تلمیذ علامہ تفتازانی پھر فاضل شمس الدین اصبہانی اپنی تفسیر جامع بین الکبیر والکشاف میں کشاف کے محاسن لکھ کر فرماتے ہیں:

| الا انه لاخطائه سلوک الطرق الادبیة التزم فی کتابه امورا ادهشت رونقه و ابطلت منظره فتکدرت مشارعه و تنزلت زینته منها انه لشغفه باظهار الفضائل والکمالات وان یعرف انه مع تبحره فی العلوم موصوف بلطائف المحاورة ونفائس المحاضرة اورد فیه ابیاتًا تبنی علی الهزل والفکاهة اساسها وهذا امر من الشرع والعقل بعید اهـ ملتقطا۔ | مگر یہ کہ زمخشری اس وجہ سے ادبی طریقوں پر چلنے سے غلط ہو گیا کہ اس نے اپنی کتاب میں ایسے امور کا اہتمام کیا کہ جن سے ان کی رونق دہشت زدہ ہو گئی اور ان کا منظر باطل ہو گیا اور اس کے پانی کی نالیاں گدلی ہو گئیں اور اس کی زیب و زینت نیچی ہو گئی۔ ان میں سے ایک بات یہ ہے کہ وہ فضائل و کمالات کے اظہار کا دلدادہ ہے اور اس کا مقصد یہ ہے کہ اس بات کا تعارف ہو جائے کہ وہ علوم میں سمندر کی حیثیت رکھنے کے باوجود دلچسپ محاورہ اور نفیس چٹکلوں سے موصوف ہے۔ اس لئے اس نے کتاب میں کچھ ایسے اشعار پیش کئے کہ جن کی بنیاد ہنسی مذاق اور خوش طبعی پر ہے۔ اور یہ بات شریعت اور عقل کے اعتبار سے امر بعید ہے اھ ملتقطاً۔ (ت) |

نہ کہ انگریزی کا اوپر اور آیہ کریمہ کا نیچے ہونا نہ کہ تین درجے بلندی یہاں علو و سفل ضرور عرفاً تعظیم و بے تعظیمی کا مشعر ہوتا ہے ولہذا مروی ہوا کہ انگشتری مبارک حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم میں کہ محمد رسول اللہ منقوش تھا سطر بالا میں کلمہ جلالت تھا اور سطر دوم میں رسول سوم میں نام اقدس اس شکل پر ﷺ ظاہر جبھی سے مہروں میں یہ رسم ہے کہ نیچے سے اوپر کو پڑھی جاتی ہے۔ علامہ اسنوی پھر علامہ ابن رجب وغیرہما فرماتے ہیں:

| کتابته کانت من اسفل الی فوق یعنی الجلالة اعلی الاسطر الثلاثة ومحمد اسفلها ویقرا من اسفل۔ |

مہر میں لکھائی نیچے سے اوپر کی طرف ہوتی ہے یعنی اللہ تعالٰی کا بارعب نام تین سطروں میں اوپر مذکور ہے اور حضور پاک کا اس گرامی سب سے نیچے ہے اور پھر نیچے کی طرف سے پڑھا جاتا ہے۔ (ت) |

---

2 1 فتح الباری کتاب اللباس باب ھل یجعل نقش الخاتم الخ مصطفی البابی مصر ۲۴۸/۱۲

Fatawa Rizvia Volume 23

Sheikh Muhaqqiq states in Ash'at al-Lam'at:

The engraving of the seal had three lines: one line at the bottom was 'Muhammad', the middle line was 'Rasool' (Messenger), and the other top line was 'Allah'. Sheikh Muhyi al-Din Nawawi said the first line was 'Allah', the second line was 'Rasool', and the third line was 'Muhammad' in this manner[1]. | The blessed engraving on the ring of the Prophet (Peace and Blessings be upon him) was such that in one line, at the very bottom, was the noble name of the Prophet, in the middle line was the word 'Rasool', and in the topmost line, the word 'Allah' was inscribed. Sheikh Muhyi al-Din Nawawi stated: The blessed seal of the Holy Prophet (the mentioned diagram) had the word 'Allah' in the first line, the word 'Rasool' in the second line, and the word 'Muhammad' in the third line in this form [Allah / Rasool / Muhammad].

Allama Ibn Aziz al-Din bin Jama'ah states: "It is elegant with perfect etiquette[2]" (This is most worthy of perfect respect, honor, and greatness. - T). And furthermore, printing a Quranic verse on newspapers, cards, or envelopes inevitably entails disrespect and leads to prohibition (haram). Consider that postmen and others, who may be without ablution (wudu) or even in a state of major ritual impurity (junub), or even non-believers (kuffar) who are always in a state of impurity, will touch them, and this is haram.

Allah Almighty said: "None shall touch it except the purified[3]." | Allah Almighty said: Only the pure ones touch the Holy Quran. (T)

Seals will be placed on the ground for stamping, and then torn and thrown into the trash. Subjecting a Quranic verse to such desecrations is a consequence of this action.

I asked my intellect, "Tell me, what is faith?" | Intellect whispered in the ears of my heart, "Faith is etiquette/respect." (I asked my intellect to tell me what faith is. Intellect told the ears of my heart that faith is the name of etiquette. - T)

[1] Ash'at al-Lam'at, Commentary on Al-Mishkat, Book of Clothing, Chapter on the Seal, Section One, Maktaba Nooria Razvia, Sukkur, 3/560. [2] Hashiyat al-Bujayrimi, Book of Zakat, Chapter on Zakat of Mines and Treasures, Al-Maktaba al-Islamiya, Diyarbakir, Turkey, 2/32. [3] Al-Quran al-Karim, 56/79.

फ़तावा रज़विया जिल्द २३

शेख मुहक़्क़िक़ 'अशअतुल लमआत' में फरमाते हैं:

मुहर का नक़्श तीन पंक्तियों में था: नीचे की पंक्ति में 'मोहम्मद', बीच की पंक्ति में 'रसूल' और ऊपरी पंक्ति में 'अल्लाह'। शेख मुहीउद्दीन नववी ने कहा: पहली पंक्ति में 'अल्लाह', दूसरी पंक्ति में 'रसूल' और तीसरी पंक्ति में 'मोहम्मद' इस प्रकार था[1]। | हुज़ूर अलैहिस्सलाम की अंगूठी का मुबारक नक़्श कुछ इस तरह था कि एक पंक्ति में सबसे नीचे हुज़ूर का मुबारक नाम, बीच की पंक्ति में शब्द 'रसूल' और सबसे ऊपर वाली पंक्ति में शब्द 'अल्लाह' दर्ज था। शेख मुहीउद्दीन नववी ने फरमाया: हुज़ूर पाक की मुहर का मुबारक नक़्श (उक्त चित्र की तरह) पहली पंक्ति में शब्द 'अल्लाह', दूसरी पंक्ति में शब्द 'रसूल' और तीसरी पंक्ति में शब्द 'मोहम्मद' इस रूप में दर्ज था: [अल्लाह / रसूल / मोहम्मद]।

अल्लामा इब्न अज़ीज़ुद्दीन बिन जमाअह फरमाते हैं: "यह पूर्ण शिष्टाचार के साथ सुंदर है[2]" (यह पूर्ण सम्मान, आदर और महिमा के लिए सबसे उपयुक्त है। - टी) और फिर कुरान की आयत को समाचार पत्रों, कार्डों या लिफाफों पर छपवाना निश्चित रूप से अनादर का कारण बनता है और हराम की ओर ले जाता है। डाकिए और अन्य लोग जो बिना वज़ू के होंगे, बल्कि नापाक (जुनुब) होंगे, या काफ़िरों के हाथ लगेंगे जो हमेशा नापाक रहते हैं, और यह हराम है।

अल्लाह तआला ने फरमाया: "इसे केवल पवित्र लोग ही स्पर्श करते हैं[3]" | अल्लाह तआला ने फरमाया: कुरान मजीद को केवल पाक लोग ही हाथ लगाते हैं। (टी)

मुहरें लगाने के लिए ज़मीन पर रखी जाएंगी, फाड़कर कचरे में फेंकी जाएंगी। इन अपमानों पर आयत को प्रस्तुत करना उसी का कार्य हुआ।

"मैंने बुद्धि से प्रश्न किया कि बताओ ईमान क्या है? | बुद्धि ने मेरे दिल के कानों में कहा कि ईमान अदब (सम्मान) का नाम है।" (मैंने बुद्धि से यह सवाल किया कि तू यह बता दे कि ईमान क्या है। बुद्धि ने मेरे दिल के कानों में कहा कि ईमान अदब का नाम है। - टी)

[1] अशअतुल लमआत शरह अल-मिश्कात, किताबुल लिबास, बाबुल ख़ातिम, अल-फस्ल अल-अव्वल, मक्तबा नूरुया रज़विया, सुक्कुर, 3/560। [2] हाशिया अल-बुजैरीमी, किताबुज़ ज़कात, बाबु ज़कातिल मादिन वर-रिकाज़, अल-मक्तबा अल-इस्लामिया, दियारबक्र, तुर्की, 2/32। [3] अल-कुरान अल-करीम, 56/79।

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۳

شیخ محقق اشعۃ اللمعات میں فرماتے ہیں:

بود نقش خاتم سہ سطر یک سطر پایاں محمد و سطر میانہ رسول | حضور علیہ الصلوۃ والسلام کی انگوٹھی نقش مبارک کچھ اس و سطر دیگر بالا اللہ شیخ محی الدین نووی گفتہ سطر اول اللہ و سطر | طرح تھا کہ ایک سطر میں سب سے نیچے حضور کا اسم گرامی اور دوم رسول و سطر سوم محمد بدیں ہیات۱۔ | درمیانی سطر میں لفظ رسول اور سب سے اوپر والی سطر میں | لفظ "اللہ" درج تھا۔ شیخ محی الدین نووی نے فرمایا: حضور | پاک کی مہر نقش مبارک (نقشہ مذکور کی طرح تھا) پہلی سطر | میں لفظ اللہ، دوسری سطر میں لفظ رسول اور تیسری سطر میں | لفظ محمد اس شکل میں درج تھا اللہ رسول محمد۔

علامہ ابن عزیز الدین بن جماعہ فرماتے ہیں: انہ انیق بکمال ادبہ۲ (کمال ادب عزت و عظمت کے یہی زیادہ لائق ہے۔ ت) اور پھر آیہ کریمہ کہ اخبار کی طباق یا کارڈ یا لفافوں پر چھپوانا ضرور بے ادبی کو مستلزم اور حرام کی طرف منجر، رہے اس پر چھٹی رسانوں وغیرہ ہم بے وضو بلکہ جنب بلکہ کفار کے ہاتھ لگیں گے جو ہمیشہ جنب رہتے ہیں اور یہ حرام ہے۔

قال تعالٰی "لَا یَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ ۳" | اللہ تعالٰی نے فرمایا: قرآن مجید کو صرف پاک لوگ ہی ہاتھ | لگاتے ہیں۔ (ت)

مہریں لگانے کے لئے زمین پر رکھے جائیں گے پھاڑ کر ردی میں پھینکے جائیں گے ان بے حرمتیوں پر آیت کا پیش کرنا اس کا فعل ہوا۔

کردم از عقل سوالے کہ بگو ایمان چیست | عقل در گوش و دلم گفت کہ ایمان ادب ست (میں نے عقل سے یہ سوال کیا کہ تو یہ بتادے کہ ایمان کیا ہے۔ عقل نے میرے دل کے کانوں میں کہا کہ ایمان ادب کا نام ہے۔ ت)

۱ اشعۃ اللمعات شرح المشکوٰۃ کتاب اللباس باب الخاتم الفصل الاول مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۳/۵۶۰ ۲ حاشیۃ البجریمی کتاب الزکوٰۃ باب زکوٰۃ المعدن والرکاز المکتبہ الاسلامیہ دیار بکر ترکیا ۲/۳۲ ۳ القرآن الکریم ۵۶/۷۹

Fatawa Rizvia, Volume 23

We ask Allah for good success. (Trans: We pray to Allah Almighty for guidance.) The very nature of this question was sufficient for its answer, as the state of faith in the heart sensed a doubt in these two matters. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Sin is that which wavers in your heart" (Footnote 1). And Allah Almighty knows best.

Problem 152: From Chhatari State, Madrasa Mahmoodia, District Bulandshahr, sent by Amir Hussain, student, 12 Rajab 1337 AH.

Question: What do the scholars of religion say regarding this matter: Is it permissible or what, for the listeners in a gathering of sermon and advice to recite Durood Sharif upon the blessed soul of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) during the sermon upon hearing his venerable name?

The Answer: Reciting Durood Sharif upon the blessed soul of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) in a gathering of sermon and advice is undoubtedly and unquestionably not only permissible but recommended (Mustahabb) and a means of reward, as mentioned in 'Radd al-Muhtar' (Fatawa Shami). Accordingly, scholars have explicitly stated the recommendation of reciting Durood Sharif in several instances, for example, on Fridays and during sermons and advice, and in other good places. However, a small group consisting of several ignorant people, who are not fully acquainted with the principles of religion and the rules of the firm Shariah, nor do they possess a complete share of religious knowledge, consider the recitation of Durood Sharif as a misleading innovation (Bid'ah) without making a distinction between truth and falsehood, and declare it impermissible. This fatwa is not reliable at all as it contradicts Shariah books. And Allah Almighty knows best what is correct. Written by the humble servant Muhammad Amir Hussain, may he be forgiven.

---

1. Sahih Muslim, Kitab al-Birr wa al-Sila, Chapter Tafsir al-Birr wa al-Ithm, Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/314.
2. Radd al-Muhtar, Kitab al-Salah, Bab al-Salah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 1/328.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

हम अल्लाह से अच्छी तौफीक का सवाल करते हैं। (अनुवाद: हम अल्लाह तआला से मार्गदर्शन की प्रार्थना करते हैं।) इस सवाल की मंशा ही इसके जवाब के लिए काफी थी कि दिल की ईमानी हालत ने इन दोनों बातों में खदशा महसूस किया। रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: "गुनाह वह है जो तेरे दिल में खटके" (पाद-टिप्पणी 1)। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 152: रियासत छतारी, मदरसा महमूदिया, जिला बुलंदशहर से प्रेषित, अमीर हुसैन, छात्र, 12 रजब 1337 हिजरी।

प्रश्न: दीन के उलमा इस मसले में क्या फरमाते हैं कि वाज़ व नसीहत की महफ़िल के दौरान सुनने वालों को हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का नाम-ए-ग़रामी सुनकर दुरूद शरीफ़ पढ़ना जायज़ है या नहीं?

अल-जवाब: हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की रूह-ए-पुरफ़ुत्ूह पर दुरूद शरीफ़ पढ़ना वाज़ व नसीहत की महफ़िल में निस्संदेह और बे-शुबा न सिर्फ जायज़ बल्कि मुस्तहब (पसंदीदा) है और अज्र व सवाब का ज़रिया है, जैसा कि 'रद्दुल मुहतार' (फ़तावा शामी) में ज़िक्र है। चुनाँचे उलमा-ए-कराम ने दुरूद शरीफ़ कई मकामात पर पढ़ने के मुस्तहब होने की तसरीह फ़रमाई है, मसलन जुमा के दिन और वाज़ व नसीहत के दौरान और इनके अलावा बाकी अच्छे मकामात में। लेकिन एक छोटा सा गिरोह जो चंद जाहिलों पर मुश्तमिल है, जो दीन के ज़ाबतों और शरीअत-ए-मतीन के क़ायदों से पूरी तरह वाकिफ नहीं हैं और उन्हें अच्छी तरह नहीं जानते, और न ही दीन से पूरा हिस्सा रखते हैं, वे हक़ और बातिल के दरमियान इम्तियाज़ किए बग़ैर दुरूद शरीफ़ को एक गुमराहकुन बिदअत शुमार करके इसके नाजायज़ होने का फ़तवा देते हैं, जो कि बिल्कुल भी एतबार के क़ाबिल नहीं है क्योंकि यह शरई किताबों के मुख़ालिफ है। अल्लाह तआला बेहतर जानता है। मुहर्रिर: फ़दवी मुहम्मद अमीर हुसैन, अफ़ू अन्हु।

---

1. सहीह मुस्लिम, किताबुल बिर्र वस्सिला, बाब तफ़्सीरुल बिर्र वल-इस्म, क़दीमी कुतुब खाना कराची, 2/314.
2. रद्दुल मुहतार, किताबुस्सलात, बाबुस्सलात, दारु इहयाउत्तुर्रासुल अरबी बैरुत, 1/328.

पृष्ठ 395/768

نسئل اللہ حسن التوفیق (ہم اللہ تعالیٰ سے اچھی توفیق کا سوال کرتے ہیں۔ت) اس سوال کا منشا ہی اس کے جواب کو بس تھا کہ قلب کی حالت ایمانی نے ان دونوں باتوں میں خدشہ جانا اور رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں: الاثم ماحاك فی صدرك 1 (گناہ وہ جو تیرے دل میں کھٹکے۔ت) واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۵۲: از ریاست چھتاری مدرسہ محمودیہ ضلع بلند شہر مرسلہ امیر حسین صاحب طالب علم ۱۲ رجب ۱۳۳۷ھ

سوال: چہ می فرمایند علمائے دین اندریں کہ سامعین را در مجلس وعظ و نصیحت اندرون وعظ درود شریف خواندن بر روح پر فتوح صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم جائز است یا چہ ؟ علمائے دین اس مسئلہ میں کیا فرماتے ہیں کہ وعظ و نصیحت کی مجلس کے دوران سننے والوں کو حضور علیہ الصلوۃ والسلام کا اسمِ گرامی سن کر درود شریف پڑھنا جائز ہے یا نہیں؟

الجواب: درود شریف خواندن بر روح پر فتوح صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم در مجلس وعظ و پند بلا شک و بلا شبہ جائز است بلکہ مستحب حصولِ ثواب است کما فی ردالمحتار ونص العلماء علی استحبابھا فی مواضع یوم الجمعۃ وغیر ذلك ومنھا الوعظ 2 وشرذمہ قلیلہ و جہلاء عدیدہ کہ ایشاں از ضوابط دیں و قواعد شرع متین بہر کامل وحظِ اوفر نمی دارند بدون تفرقہ وبغیر امتیاز حق و باطل درود شریف را از قبیل بدعتہ ضلالہ شمار دہ بر عدم جواز فتویٰ دادہ اند قابل اعتبار اصلا نیست چونکہ مخالف کتب شرعیہ است۔ اللہ تعالیٰ اعلم بالصواب کتبہ فدوی محمد امیر حسین عفی عنہ۔

حضور کی روحِ پر فتوح صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر درود شریف پڑھنا مجلسِ وعظ و نصیحت میں بے شک وشبہ نہ صرف جائز بلکہ مستحب ہے اور اجر و ثواب کا ذریعہ ہے جیسا کہ فتاویٰ شامی میں مذکور ہے۔ چنانچہ علمائے کرام نے درود شریف چند مقامات میں پڑھنے کے مستحب ہونے کی تصریح فرمائی، مثلاً جمعہ کے دن اور وعظ و نصیحت کے دوران اور ان دو کے علاوہ باقی اچھے مقامات میں لیکن ایک چھوٹی سی جماعت جو چند جاہلوں پر مشتمل ہے کہ جو دین کے ضابطوں اور شرعِ متین کے قائدوں سے پوری طرح واقف نہیں اور انھیں اچھی طرح نہیں جانتے، اور نہ دین سے پورا حصہ رکھتے ہیں اور وہ تفرقہ اور حق و باطل کے درمیان امتیاز کئے بغیر درود شریف کو ایک گمراہ کن بدعت شمار کرکے اس کے ناجائز

---

1. صحیح مسلم کتاب البر والصلۃ باب تفسیر البر والاثم قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۳۱۴
2. ردالمحتار کتاب الصلوۃ باب الصلوۃ داراحیاء التراث العربی بیروت ۳۲۸/۱

جلد ۲۳ (Volume 23), فتاویٰ رضویہ (Fatawa Razawiyya)

...give the fatwa of [being such]. Therefore, this fatwa of theirs is unreliable because it is against the Islamic curriculum and Shariah books. Allah Almighty knows the correct path best. Written by the humble servant Muhammad Amir Husain, may he be forgiven.

الجواب (The Answer):

[Left Column Text]: In reality, sending blessings (Durood Sharif) is among the greatest requirements, most sublime recommended acts, and most superior of rewards. No preacher would forbid it except one who is misguided. Regarding his listeners, numerous Hadiths clearly state that whoever does not send blessings upon hearing the mention of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), the threat [of punishment] applies to him. Indeed, one must ensure they do not raise their voices so as not to cause disturbance in the listening of the sermon. In Durr al-Mukhtar: "The correct view is that one should send blessings upon the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) quietly within oneself upon hearing his name." And in Radd al-Muhtar: "Similarly, when the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is mentioned, it is not permissible to send blessings aloud, but rather in the heart. The fatwa is upon this according to Ramli. In the same context is the statement (fi nafsihi), meaning that he hears himself or pronounces the letters correctly, for they (the scholars) have explained it thus. And from Abu Yusuf [it is narrated] 'in the heart' etc. I say: The practice of Muslims during sermons is based on the first [view]. And Allah Almighty knows best."

[Right Column Text]: Truly, Durood Sharif is the greatest objective, of great status, desirable, and the most superior reward. Therefore, only a misguided preacher would forbid reciting Durood Sharif. Regarding those listening to a sermon, countless Hadiths are clear (i.e., they indicate reciting Durood Sharif during the sermon) that a person who hears the sacred mention of the Holy Prophet and does not send blessings upon him, the threat of torment (mentioned in Hadith) undoubtedly applies to him. Yes, it must be kept in mind not to recite loudly so that no harm is caused to the listening of the sermon and advice. Accordingly, it is stated in Durr al-Mukhtar that the correct way is to recite Durood Sharif in the heart upon hearing the noble name of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). In Fatawa Shami it is stated that likewise, when the mention of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is made, you should rather recite in your heart, and

the fatwa is on this. Ramli. In the same it is stated regarding the author's words "fi nafsihi" (within oneself) that its meaning is that his own self hears it (and makes itself hear) or he pronounces the letters with correctness because the people of knowledge have...

---

1. Durr al-Mukhtar, Kitab al-Salah, Bab al-Jumu'ah, Matba' Mujtabai Delhi, 1/113
2. Radd al-Muhtar, Kitab al-Salah, Bab al-Jumu'ah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 1/550
3. Radd al-Muhtar, Kitab al-Salah, Bab al-Jumu'ah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 1/551

जिल्द २३ (Vol 23), फतावा रज़विय्या (Fatawa Razawiyya)

...होने का फ़तवा देते हैं। लिहाज़ा उनका यह फ़तवा ग़ैर-मोतबर (अविश्वसनीय) है क्योंकि वह इस्लामी निसाब और शरीअत की किताबों के ख़िलाफ़ है। अल्लाह तआला सही राह को अच्छी तरह जानता है। निवेदक: मुहम्मद अमीर हुसैन (क्षमाप्रार्थी)।

अल-जवाब (उत्तर):

[बायां कॉलम]: वास्तव में दरूद शरीफ़ महानतम उद्देश्यों, अत्यंत श्रेष्ठ मुस्तहब कार्यों और सबसे उत्तम सवाबों में से है। कोई भी उपदेशक (वाइज़) इसे मना नहीं करेगा सिवाय उसके जो गुमराह हो। सुनने वालों के बारे में कई हदीसें स्पष्ट हैं कि जो कोई पवित्र ज़िक्र सुनते समय दरूद नहीं भेजता, उस पर [सज़ा की] चेतावनी लागू होती है। हाँ, यह ध्यान रखना चाहिए कि शोर न करें ताकि उपदेश सुनने में बाधा न आए। 'दुर्रे मुख्तार' में है: "सही बात यह है कि नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का नाम सुनकर मन ही मन दरूद पढ़ना चाहिए।" और 'रद अल-मुह्तार' में है: "इसी तरह जब नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का ज़िक्र किया जाए, तो ज़ोर से दरूद पढ़ना जायज़ नहीं है बल्कि दिल में पढ़ना चाहिए। रम्ली के अनुसार इसी पर फ़तवा है। इसी संदर्भ में (फ़ी नफ़्सिही) का कथन है, जिसका अर्थ है कि वह स्वयं को सुनाए या अक्षरों का सही उच्चारण करे, क्योंकि विद्वानों ने इसकी यही व्याख्या की है। और अबू यूसुफ से 'दिल में' आदि वर्णित है। मैं कहता हूँ: उपदेश के दौरान मुसलमानों का अमल पहले [विचार] पर ही है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।"

[दायां कॉलम]: वाकई दरूद शरीफ़ सबसे बड़ा मक़सद, बड़ी शान वाला, मुस्तहब और सबसे अफ़ज़ल सवाब है, लिहाज़ा वही वाइज़ (उपदेशक) दरूद शरीफ़ पढ़ने से मना करेगा जो गुमराह हो, और वअ्ज़ (उपदेश) सुनने वालों के मुताल्लिक़ बेशुमार हदीसें नातिक़ हैं (यानी दौरान-ए-वअ्ज़ उनका दरूद शरीफ़ पढ़ना बता रही हैं) कि हुज़ूर अ़तहर का ज़िक्र-ए-अ़क़दस सुन कर जो आदमी उन पर दरूद न भेजे उस पर अज़ाब की धमकी (जो हदीस में आई है) बिला-शुबा सादिक़ है। हाँ, यह ज़रूर ख्याल रखें कि बुलंद आवाज़ से न पढ़ें ताकि वअ्ज़ व नसीहत सुनने से नुक़सान पैदा न हो। चुनांचे 'दुर्रे मुख्तार' में है कि सवाब (सही तरीका) यह है कि हुज़ूर अकरम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम का इस्म-ए-गिरामी (शुभ नाम) सुन कर आप पर दिल में दरूद शरीफ़ पढ़े। 'फ़तावा शामी' में है यूँ ही जब हुज़ूर अलैहिस्सलाम का ज़िक्र छिड़ जाए तो आप बल्कि दिल में पढ़ें और इसी पर फ़तवा है। रम्ली। इसी में है क़ौल यानी मुसन्निफ़ (लेखक) का "फ़ी नफ़्सिही" कहना, इसका

मफ़हूम (अर्थ) यह है कि उसका नफ़्स (स्वयं) सुने (और उसे सुनाए) या हुरूफ़ (अक्षरों) को सेहत के साथ अदा करे क्योंकि अहल-ए-इल्म (विद्वानों) ने...

---

1. दुर्रे मुख्तार, किताबुस सलात, बाबुल जुमुअ़, मतबअ़ मुज्तबाई दिल्ली, 1/113
2. रद अल-मुह्तार, किताबुस सलात, बाबुल जुमुअ़, दार इह्या अत-तुरास अल-अ़रबी बेरुत, 1/550
3. रद अल-मुह्तार, किताबुस सलात, बाबुल जुमुअ़, दार इह्या अत-तुरास अल-अ़रबी बेरुत, 1/551

ہونے کا فتویٰ دیتے ہیں۔ لہٰذا ان کا یہ فتویٰ غیر معتبر ہے کیونکہ وہ اسلامی نصاب اور کتب شرعی کے خلاف ہے اللہ تعالیٰ راہ صواب کو اچھی طرح جانتا ہے۔ کتبہ فدوی محمد امیر حسین عفی عنہ۔ الجواب: فی الواقع درود شریف از اعظم مطلوبات و اجل مندوبات و افضل مثوبات است واعظ از او منع نکند مگر گمراہ و در بارہ سامعین خود احادیث کثیرہ ناطق است کہ ہنگام سماع ذکر اقدس ہر کہ درود نفرستد وعید براو صادق است آرے باید کہ جسر نکنند تا درسماع وعظ خلل نہ یفتد فی الدرالمختار والصواب انہ یصلی علی النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم عند سماع اسمہ فی نفسہ وفی ردالمحتار وکذا اذا ذکر النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم لایجوز ان یصلوا علیہ بالجھر بل بالقلب علیہ الفتویٰ رملی ہمدرانست قولہ (فی نفسہ) ای بان یسمع نفسہ او یصحح الحروف فانھم فسروہ بہ وعن ابی یوسف قلبا الخ قلت وعلی الاول عمل المسلمین في الوعظ واللہ تعالٰی اعلم۔

واقعی درود شریف سب سے بڑا مطلوب، بڑی شان والا، مستحب اور سب سے افضل ثواب، لہٰذا وہی واعظ درود شریف پڑھنے سے منع کرے گا جو گمراہ ہو، اور وعظ سننے والوں کے متعلق بیشمار حدیثیں ناطق ہیں (یعنی دوران وعظ ان کا درود شریف پڑھنا بتا رہی ہیں) کہ حضور اطہر کا ذکر اقدس سن کر جو آدمی ان پر درود نہ بھیجے اس پر عذاب کی دھمکی (جو حدیث میں آئی ہے) بلا شبہ صادق، ہاں یہ ضرور خیال رکھیں کہ بلند آواز سے نہ پڑھیں تاکہ وعظ و نصیحت سننے سے نقصان پیدا نہ ہو، چنانچہ در مختار میں ہے کہ صواب یہ ہے کہ حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا اسم گرامی سن کر آپ پر دل میں درود شریف پڑھے، فتاویٰ شامی میں ہے یونہی جب حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام کا ذکر چھڑ جائے تو آپ بلکہ دل میں پڑھیں اور اسی پر

فتویٰ ہے۔ رملی۔ اسی میں ہے قولہ یعنی مصنف کا "فی نفسہ" کہنا، اس کا مفہوم یہ ہے کہ اس کا نفس سنے (اور اسے سنائے) یا حروف کو صحت کے ساتھ ادا کرے کیونکہ اہل علم نے

---

1 در مختار کتاب الصلوۃ باب الجمعہ مطبع مجتبائی دہلی ۱/۱۱۳ 2 رد المحتار کتاب الصلوۃ باب الجمعہ دار احیاء التراث العربی بیروت ۱/۵۵۰ 3 رد المحتار کتاب الصلوۃ باب الجمعہ دار احیاء التراث العربی بیروت ۱/۵۵۱

This is the interpretation mentioned. And from Qazi Imam Abu Yusuf (may mercy be upon him), the interpretation (Qalban, etc.) is reported, meaning to read in the heart; in sermons, the practice of Muslims is on the first point. (T) And Allah knows best.

Problem 153: 21 Rabi' al-Awwal Sharif 1335 AH What do the scholars of religion say regarding this matter: A person has a young daughter and he is building a mosque. Is it obligatory for him to build the mosque or to marry off his daughter? Only.

The Answer: Building a mosque is a great good. The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) says:

"Whoever builds a mosque for Allah, Allah will build for him a house in Paradise." [1] | "Whoever builds a mosque for Allah, Allah builds for him a house in Paradise."

Especially if there is a need for a mosque there, then there is no limit to its virtue. In marriages, excessive expenses are not at all necessary according to Sharia; people have invented their own customs. A person fulfills customs wherever he deems necessary; he should not be stopped from building a mosque. And Allah knows best.

Problem 154: From Meerut, sent by Maulana Muhammad Habibullah Sahib Qadri Rizvi, Khateeb Jamia Masjid Khair Nagar, Teacher Madrasa Qawmiya. To find a lost item, is the name extracted using Surah Yaseen, or any other method to find the thief, is this method correct or not?

The Answer: These methods are reprehensible and harmful, and it is forbidden (haram) to consider anyone a thief whose name comes out through them.

Allah Almighty said: "O you who have believed, avoid much [negative] assumption. Indeed, some assumption is sin." [2] | Allah Almighty said: O you who believe! Avoid much suspicion, for indeed some suspicion is a sin. (T)

The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says: "Beware of suspicion, for suspicion is the worst of false tales." [3] | Avoid suspicion, because suspicion is the most false of statements. Hadith. (T) And Allah Almighty knows best. (T)

1 Mu'jam al-Kabir li't-Tabarani, Hadith 3737, Maktaba al-Ma'arif, 4/163 2 Al-Quran al-Karim, 49/12 3 Sahih Muslim, Kitab al-Birr wa's-Silah, Bab Tahrim az-Zann wa't-Tajassus, 2/316 Page 397 of 768

यही इसकी व्याख्या बताई गई है। और क़ाज़ी इमाम अबू यूसुफ (अलैहिर्रहमा) से इसकी व्याख्या (क़ल्बन आदि) वर्णित है, यानी दिल में पढ़े; उपदेशों (वाज़) में मुसलमानों का अमल पहली बात पर है। (त) और अल्लाह सबसे बेहतर जानता है।

मसला १५३: २१ रबी-उल-अव्वल शरीफ १३३५ हिजरी धर्म के विद्वान इस मसले में क्या कहते हैं कि एक व्यक्ति की एक जवान बेटी है और वह मस्जिद बनवा रहा है, क्या उस पर मस्जिद बनवाना ज़रूरी है या बेटी का निकाह करना। केवल।

उत्तर: मस्जिद बनाना बहुत बड़ी नेकी है। नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

"मन् बना लिल्लाहि मस्जिदन् बनाल्लाहु लहू बैतन् फ़िल जन्नत" [1] | जो अल्लाह के लिए मस्जिद बनाए, अल्लाह उसके लिए जन्नत में घर बनाए।

खास तौर पर अगर वहाँ मस्जिद की ज़रूरत हो, तो इसकी फज़ीलत (महिमा) की कोई सीमा नहीं। निकाहों में अत्यधिक खर्च शरीयत के अनुसार बिल्कुल ज़रूरी नहीं है, ये लोगों ने अपनी रस्में निकाल ली हैं। आदमी जहाँ ज़रूरी समझता है रस्मों को पूरा करता ही है, मस्जिद बनाने से न रोका जाए। और अल्लाह सबसे बेहतर जानता है।

मसला १५४: मेरठ से प्रेषक मौलवी मुहम्मद हबीबुल्लाह साहब क़ादरी रज़वी, खतीब जामा मस्जिद खैर नगर, मुदर्रिस (शिक्षक) मदरसा क़ौमिया। खोई हुई चीज़ का पता लगाने के लिए यासीन शरीफ़ से नाम निकाला जाता है या किसी और तरीके से चोर का पता लगाया जाता है, क्या यह तरीका सही है या नहीं?

उत्तर: ये तरीके नापसंदीदा और नुकसानदेह हैं और इनसे जिसका नाम निकले उसे चोर समझ लेना हराम है।

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "ऐ ईमान वालों! बहुत से गुमानों (संदेह) से बचो, क्योंकि कुछ गुमान गुनाह हैं।" [2] | अल्लाह तआला ने इर्शाद फ़रमाया: ऐ ईमान वालो! बहुत से गुमानों से बचो क्योंकि बाज़ गुमान गुनाह हैं। (त)

अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: "इय्याकुम वज़्-ज़न्ना फ़्-इन्नज़्-ज़न्ना अक्ज़बुल हदीस" [3] और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है। | गुमान से बचो क्योंकि गुमान सबसे ज़्यादा झूठी बात है। हदीस। (त) और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है। (त)

1 मुअजमुल कबीर लित-तबरानी, हदीस ३७३७, मकतबतुल मआरिफ ४ / १६३ 2 अल-कुरआन अल-करीम ४९ / १२ 3 सहीह मुस्लिम, किताबुल बिर्र वस-सिलह, बाब तहरीमुज़्-ज़न्न वत-तजस्सुस २ / ३१६ पेज 397 ऑफ़ 768

اس کی یہی تفسیر بیان فرمائی ہے۔ اور قاضی امام ابویوسف علیہ الرحمۃ نے اس کی تفسیر (قلباً الخ) مروی ہے یعنی دل میں پڑھے، وعظ میں پہلی بات پر مسلمانوں کا عمل ہے۔ (ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۵۳: ۲۱ ربیع الاول شریف ۱۳۳۵ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک شخص کے ایک جوان لڑکی ہے اور وہ مسجد بنواتا ہے آیا اس پر مسجد بنوانا لازم ہے یا لڑکی کا نکاح کرنا۔ فقط۔

الجواب: مسجد بنانا خیر کثیر ہے نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں :

من بنی للہ مسجدا بنی اللہ لہ بیتا فی الجنۃ 1 | جو اللہ کے لئے مسجد بنائے اللہ اس کے لئے جنت میں گھر بنائے۔

خصوصاً اگر وہاں مسجد کی حاجت ہو تو اس کے فضل کی حد ہی نہیں۔ نکاحوں میں کثرت مصارف شرعاً کچھ ضرور نہیں یہ لوگوں نے اپنی رسمیں نکال لی ہیں، رسم کو آدمی جہاں ضروری جانے پورا کرتا ہی ہے مسجد بنانے سے نہ روکا جائے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۵۴: از میرٹھ مرسلہ مولوی محمد حبیب اللہ صاحب قادری رضوی خطیب جامع مسجد خیر نگر مدرس مدرسہ قومیہ گم شدہ شے کے دریافت کرنے کے لئے یسین شریف سے نام نکالا جاتا ہے یا کسی اور طرح چور کا پتا معلوم کرنے کے لئے یہ طریقہ ٹھیک ہے یا نہیں؟

الجواب: یہ طریقے نا محمود و مضر ہیں اور ان سے جس کا نام نکلے اسے چور سمجھ لینا حرام۔

قال اللہ تعالیٰ "یٰۤاَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوا اجْتَنِبُوْا كَثِیْرًا مِّنَ الظَّنِّ٘-اِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ اِثْمٌ" 2 | اللہ تعالٰی نے ارشاد فرمایا: اے ایمان والو! بہت سے گمانوں سے بچو کیونکہ بعض گمان گناہ ہیں۔ (ت)

رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: ایاکم والظن فان الظن اکذب الحدیث 3 واللہ تعالیٰ اعلم۔ | گمان سے بچو کیونکہ گمان سے زیادہ جھوٹی بات ہے الحدیث۔ (ت) واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

1 معجم الکبیر للطبرانی حدیث ۳۷۳۷ مکتبۃ المعارف ۴ / ۱۶۳ 2 القرآن الکریم ۱۲/۴۹ 3 صحیح مسلم کتاب البر والصلۃ باب تحریم الظن والتجسس ۲/ ۳۱۶ Page 397 of 768

Fatawa Rizwia Volume 23

Problem 155: From Meerut, sent by Maulvi Habibullah Sahib Qadri Razvi, Khatib of Jamia Masjid Khair Nagar, Madrasa Qawmiyah. What is 'fal' (augury/divination)? Is it permissible or not? Are the 'falnamas' of Saadi and Hafiz etc. correct or not? The Answer: 'Fal' is a type of istikhara. The basis of istikhara is present in abundance in hadith books. However, these 'falnamas' famous among the general public and attributed to great elders are baseless and false. It is prohibited to take an omen (fal) from the Great Quran. Taking an omen from Diwan-e-Hafiz etc. for the sake of optimism (tafa'ul) is permissible. And Allah Almighty knows best.

Problem 156: From Meerut, sent by Maulvi Habibullah Sahib Qadri Razvi, Khatib of Jamia Masjid Khair Nagar, Madrasa Qawmiyah. Is there any defect or harm in writing amulets (taweez) with an English pen and ink? Is Indian pen and ink necessary? The Answer: Yes, in amulets and spiritual practices, it is necessary to avoid things mixed with impure substances. Even due to reputation and suspicion, such as Prussian Blue's color, amulets should not be written with it; instead, they should be written with Indian ink. As for the pen, it does not become a part of the amulet like the ink does. Therefore, there is no harm in it. However, it is absolutely better to avoid English items in these tasks. And Allah Almighty knows best.

Problem 157: From Meerut, sent by Maulvi Habibullah Sahib Qadri Razvi, Khatib of Jamia Masjid Khair Nagar, Madrasa Qawmiyah. Is it permissible to write a Quranic verse and give it as an amulet to a non-Muslim? If not, what should be done? The Answer: Quranic verses should never be written and given to a non-Muslim, as there is a suspicion of disrespect. Absolutely do not give divine names and sacred figures, as their veneration is also mandatory. Instead, if you give something, write their numerical values (Abjad). And Allah Almighty knows best.

Problem 157: From Meerut, sent by Maulvi Habibullah Sahib Qadri Razvi, Khatib of Jamia Masjid Khair Nagar, Madrasa Qawmiyah. In spiritual practices, do things like days and times, for example, for 'Hubb' (love) the rising of the moon at Isha time, for some the setting moon at Zuhr time, for 'Futooh' (success) and 'Dast-e-Ghaib' (hidden help) the stable moon at morning time etc., have any basis? Some practices require 'Zakat' and 'Wird' (regular recitation); if missed, the practice is lost. Some are called 'Jalali' with abstinence and some 'Jamali' without abstinence. Some have restrictions like the sound of a mill or a dog. What are all these things? The Answer: The restrictions of Isha, Zuhr, and morning times are not absolute in these categories.

Yes, for 'Amal-e-Futooh', the stable moon, for 'Hubb', two bodies (Jasadayn), for separation, 'Munqalib' (turning), and for the first ones, the rising moon, and for the last ones, the setting moon.

फ़तावा रिज़विया जिल्द 23

मसला 155: मेरठ से, मौलवी हबीबुल्लाह साहिब कादरी रिज़वी, खतीब जामा मस्जिद खैर नगर, मदरसा कौमिया द्वारा प्रेषित। फाल (शगुन) क्या है? क्या यह जायज़ है या नहीं? सादी और हाफ़िज़ आदि के फालनामे सही हैं या नहीं? उत्तर: फाल इस्तखारा का एक प्रकार है, इस्तखारा का आधार हदीस की किताबों में बहुतायत में मौजूद है। लेकिन ये फालनामे जो आम जनता में प्रसिद्ध हैं और बुज़ुर्गों के नाम से जुड़े हैं, निराधार और गलत हैं। कुरान मजीद से फाल निकालना मना है। दीवान-ए-हाफ़िज़ आदि से शगुन (तफाउल) के तौर पर फाल लेना जायज़ है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला 156: मेरठ से, मौलवी हबीबुल्लाह साहिब कादरी रिज़वी, खतीब जामा मस्जिद खैर नगर, मदरसा कौमिया द्वारा प्रेषित। क्या अंग्रेजी कलम और स्याही से तावीज़ लिखना कोई दोष या हर्ज की बात है? और क्या हिंदुस्तानी कलम और स्याही ज़रूरी है? उत्तर: हाँ, तावीज़ और आमाल में ऐसी चीज़ों से बचना ज़रूरी है जिसमें नापाक चीज़ मिली हो। चाहे शोहरत और संदेह के आधार पर हो जैसे परिया (Prussian blue) का रंग, उससे तावीज़ न लिखा जाए बल्कि हिंदुस्तानी स्याही से लिखा जाए। रही बात कलम की, तो वह स्याही की तरह तावीज़ का हिस्सा नहीं बन जाती। इसलिए इसमें कोई हर्ज नहीं है, हाँ, इन कामों में अंग्रेजी चीज़ों से बचना बिल्कुल बेहतर है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला 157: मेरठ से, मौलवी हबीबुल्लाह साहिब कादरी रिज़वी, खतीब जामा मस्जिद खैर नगर, मदरसा कौमिया द्वारा प्रेषित। क्या किसी गैर-मजहब (अमुस्लिम) को कुरानी आयत लिखकर तावीज़ के तौर पर देना जायज़ है या नहीं? अगर नहीं तो क्या उपाय किया जाए? उत्तर: गैर-मुस्लिम को कुरानी आयतें लिखकर हरगिज़ न दी जाएं क्योंकि इसमें अनादर की संभावना है। अल्लाह के नाम और पवित्र नक्श बिल्कुल न दें क्योंकि उनका सम्मान भी वाजिब है, बल्कि देना हो तो उनके अंक (नंबर) लिख दें। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला 157 (पुनरावृत्ति): मेरठ से, मौलवी हबीबुल्लाह साहिब कादरी रिज़वी, खतीब जामा मस्जिद खैर नगर, मदरसा कौमिया द्वारा प्रेषित। आमाल में दिन और समय, जैसे 'हुब्ब' (प्रेम) के लिए ईशा के समय चंद्रमा का उदय, कुछ के लिए ज़ुहर के समय चंद्रमा का अस्त होना, 'फ़ुतूह' और 'दस्त-ए-गैब' के लिए सुबह के समय स्थिर चंद्रमा आदि, क्या इनका कोई आधार है? कुछ आमाल में ज़कात और

विर्द है, यदि चूक हो जाए तो अमल हाथ से निकल जाता है। कुछ को जलाली परहेज़ के साथ और कुछ को जमाली बिना परहेज़ के बताया जाता है। कुछ में चक्की और किसी में कुत्ते की आवाज़ की पाबंदी है। ये सब कैसी बातें हैं? उत्तर: ईशा, ज़ुहर और सुबह के समय की पाबंदी इन श्रेणियों में पूर्णतः नहीं है। हाँ, 'अमल-ए-फ़ुतूह' के लिए स्थिर चंद्रमा, और 'हुब्ब' के लिए दो शरीर (जसदैन), और अलगाव के लिए 'मुन्कलिब' (परिवर्तनशील), और शुरू के लिए चंद्रमा का उदय और अंत के लिए चंद्रमा का अस्त होना।

पृष्ठ 398 कुल 768

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۳

مسئلہ ۱۵۵: از میرٹھ مرسلہ مولوی حبیب اللہ صاحب قادری رضوی خطیب مسجد جامع خیر نگر مدرس قومیہ فال کیا ہے؟ جائز ہے یا نہیں؟ سعدی و حافظ وغیرہ کے فالنامے صحیح ہیں یا نہیں؟ الجواب: فال ایک قسم استخارہ ہے، استخارہ کی اصل کتب احادیث میں بکثرت موجود ہے مگر یہ فالنامے جو عوام میں مشہور اور اکابر کی طرف منسوب ہیں بے اصل وباطل ہیں، اور قرآن عظیم سے فال کھولنا منع ہے۔ اور دیوان حافظ وغیرہ سے بطور تفاؤل جائز ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۵۶: از میرٹھ مرسلہ مولوی حبیب اللہ صاحب قادری رضوی خطیب مسجد جامع خیر نگر مدرس قومیہ انگریزی قلم رو روشنائی سے تعویذ لکھنا کچھ عیب ہے یا حرج ہے۔ اور ہندوستانی قلم و سیاہی کیا ضروری ہے؟ الجواب: ہاں تعویذات واعمال میں ایسی اشیاء سے احتراز ضرور ہے جس میں ناپاک چیز کا میل ہو اگر چہ بروجہ شہرت وشبہ جیسے پریا کی رنگت اس سے تعویذ نہ لکھا جائے بلکہ ہندوستانی سیاہی سے لکھا جائے رہا قلم وہ مثل سیاہی تعویذ کا جزو نہیں ہو جاتا۔ لہذا اس میں کوئی حرج نہیں، ہاں ان کاموں میں انگریزی اشیاء سے احتراز مطلقاً بہتر ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۵۷: از میرٹھ مرسلہ مولوی حبیب اللہ صاحب قادری رضوی خطیب مسجد جامع خیر نگر مدرس قومیہ غیر مذہب کو آیت قرآنی لکھ کر دینا بطور تعویذ جائز ہے یا نہیں؟ اگر نہیں تو کیا تدبیر کی جائے؟ الجواب: غیر مسلم کو آیات قرآنی لکھ کر دینا ہرگز نہ دی جائیں کہ اساءت ادب کا مظنہ ہے مطلقاً اسماء الہیہ و نقوش مطہرہ نہ دیں کہ ان کی بھی تعظیم واجب، بلکہ دیں تو ان کے اعداد لکھ دیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۵۷: از میرٹھ مرسلہ مولوی حبیب اللہ صاحب قادری رضوی خطیب مسجد جامع خیر نگر مدرس قومیہ اعمال میں ایام و وقت مثلاً حب کے لئے عروج ماہ وقت عشاء بعض کے لئے نزول ماہ وقت ظہر فتوح و دست غیب کے لئے ثابت ماہ وقت صبح وغیرہ وغیرہ کچھ اصل رکھتی ہیں بعض اعمال میں زکوٰۃ وورد ہے اگر ناغہ ہو تو عمل ہاتھ سے جاتا رہتا ہے بعض کو جلالی با پر ہیز اور بعض کو جمالی بے پر ہیز بتایا جاتا ہے بعض میں چکی اور کسی میں کتے کی آواز کی قید ہے۔ یہ سب کیسی باتیں ہیں؟ الجواب: اوقات عشاء وظہر وصبح کی قید ان اجناس میں مطلقہ میں نہیں ہاں عمل فتوح کے لئے ماہ ثابت اور حب کے لئے دو جسدیں اور تفریق کے لئے منقلب اور دواول کے لئے عروج قمر اور آخر کے لئے نزول قمر

Fatawa Razawiyya, Volume 23

And for every Zakat (spiritual practice), adherence to a prescribed recitation is necessary. In the 'Jamali' (Beautiful) Divine Names, one must abstain only from 'Jalali' edibles, i.e., animal products, which include meat, eggs, milk, and fish. In the 'Jalali' (Majestic) Divine Names, one must abstain from both 'Jalali' and 'Jamali' foods, meaning animals and whatever comes from them. Adherence to fasting along with complete I'tikaf (seclusion) is a condition. This is a type of extraction practiced by spiritual masters due to obvious or hidden associations. It is reported from the Commander of the Faithful, Farooq al-A'zam (may Allah be pleased with him), regarding the prayer for rain, that he said: "Consider the lunar mansions." Yes, God forbid, if someone considers these hours or planets to be the actual influencers, it is forbidden for them. Furthermore, for these elders, the real purpose of these restrictions on eating, drinking, solitude, and distancing from people is different. Most common people do not strive for the Hereafter but find it easy to put their lives in trouble for worldly desires. Therefore, the masters prescribed the Divine Names and remembrances for the fulfillment of commoners' goals and imposed these restrictions so they would develop habits of eating less, sleeping less, and living in seclusion. If the blessing of the Remembrance of Allah draws them toward the ultimate goal, it is exactly what is intended. Otherwise, at the very least, a timely benefit is that by mixing less with people, sins will be fewer; and with the abundance of coarse, hard food and fasting, carnal desires will weaken. And Allah knows best.

Issue 159: From Meerut, sent by Maulvi Habibullah Sahib Qadri Razvi, Khateeb of Jamia Masjid Khair Nagar, Madrasa Qaumiya. Should rituals (a'maal) for love, hatred, needs, etc., be recited inside the mosque or outside? Some say that reciting them in the mosque counts as worship.

The Answer: Rituals (a'maal) are permissible both inside and outside the mosque, provided they do not occupy mosque space unnecessarily, as that is not allowed, and provided the ritual itself is permissible and its intended purpose is also permissible. If an action is forbidden in essence or intention, its prohibition will be even stricter in a mosque. For example, performing a ritual to create hatred between a husband and wife is forbidden; doing so in a mosque would be even more forbidden. Similarly, base (low/occult) rituals, which are inherently forbidden, would be even more forbidden in a mosque even if intended for a commendable purpose. Then, for a permissible action with a permissible intention, there are two situations. First, for people of knowledge, who seek intercession through the Names of Allah and

supplicate to Allah Almighty for their legitimate goals; this is prayer (dua), and prayer is the essence of worship, whether it's in a mosque or elsewhere. Second, for the uneducated masses whose sole focus is their worldly objective and they perform the ritual not as a prayer but as a tactical measure/device. That is why when they don't see results, they lose faith. If they considered it prayer, what would loss of faith mean? Who can dictate to the Ruler (Allah)? Such actions can be considered worship neither inside nor outside the mosque. Rather, when they are for some worldly objective, they should not be recited in the mosque, because "the mosques were not built for this" (1) (meaning for such tasks).

1. Sunan Ibn Majah, Chapter on the prohibition of announcing lost items in the mosque, p. 56, and Sahih Muslim, Book of Mosques, Chapter on the prohibition of searching for lost property etc. 1/23.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

और प्रत्येक ज़कात (आध्यात्मिक अभ्यास) के लिए निर्धारित पाठ (विर्द) का पालन करना अनिवार्य है। 'जमाली' (सुंदर) ईश्वरीय नामों में केवल 'जलाली' खाद्य पदार्थों, अर्थात पशु उत्पादों से परहेज करना चाहिए, जिसमें मांस, अंडे, दूध और मछली शामिल हैं। 'जलाली' (प्रतापी) ईश्वरीय नामों में 'जलाली' और 'जमाली' दोनों, अर्थात पशु और उनसे प्राप्त होने वाली हर चीज़ से परहेज करना और पूर्ण एतिकाफ (एकांतवास) के साथ उपवास का पालन करना शर्त है। यह आध्यात्मिक गुरुओं द्वारा स्पष्ट या गुप्त संबंधों के कारण निकाला गया एक तरीका है। अमीरुल मोमिनीन फ़ारूक़-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) से बारिश की दुआ के बारे में वर्णित है कि उन्होंने फ़रमाया: "चंद्रमा के पड़ावों का ध्यान रखो।" हाँ, अल्लाह न करे, अगर कोई इन घंटों या ग्रहों को प्रभावशाली माने, तो उसके लिए यह हराम (वर्जित) है। इसके अतिरिक्त, इन महापुरुषों के लिए खान-पान, एकांत और लोगों से दूरी के इन प्रतिबंधों का वास्तविक उद्देश्य कुछ और है। अधिकांश आम लोग आख़िरत (परलोक) के लिए प्रयास नहीं करते, लेकिन सांसारिक इच्छाओं के लिए अपनी जान मुसीबत में डालना आसान समझते हैं। इसलिए, उन्होंने आम लोगों के लक्ष्यों की प्राप्ति के लिए ईश्वरीय नामों और ज़िक्र को निर्धारित किया और ये शर्तें लगाईं ताकि उन्हें कम खाने, कम सोने और एकांत में रहने की आदत पड़े। यदि अल्लाह के ज़िक्र की बरकत उन्हें वास्तविक उद्देश्य की ओर खींच ले जाए, तो यही मक़सद है। अन्यथा, कम से कम नकद लाभ यह है कि लोगों से कम मेल-जोल के कारण गुनाह कम होंगे; और सादे, कठोर भोजन और उपवासों की बहुतायत से कामुक इच्छाएं कमज़ोर पड़ेंगी। और अल्लाह सबसे बेहतर जानता है।

मसला 159: मेरठ से, प्रेषक मौलवी हबीबउल्लाह साहब क़ादरी रज़वी, खतीब जामा मस्जिद खैर नगर, मदरसा कौमिया। क्या मोहब्बत, नफरत, ज़रूरतों आदि के अमल (अनुष्ठान) मस्जिद में पढ़े जाने चाहिए या बाहर? कुछ लोग कहते हैं कि मस्जिद में पढ़ने से ये इबादत में गिने जाते हैं?

जवाब: अमल मस्जिद और मस्जिद के बाहर दोनों जगह जायज़ हैं, बशर्ते कि वे मस्जिद की जगह न घेरें क्योंकि यह जायज़ नहीं है, और वह अमल भी जायज़ हो और उससे मक़सद भी जायज़ काम हो। यदि कोई कार्य मूलतः या इरादे से नाजायज़ हो, तो मस्जिद में उसका हुक्म और भी सख्त होगा। उदाहरण के लिए, पति-पत्नी के बीच नफरत पैदा करने का अमल हराम है, तो उसे मस्जिद में पढ़ना और भी ज़्यादा हराम होगा। इसी तरह 'सफ़ली' (निम्न दर्जे केतांत्रिक) अमल जो मूल रूप से हराम हैं, वे किसी नेक मक़सद के लिए भी मस्जिद में और भी ज़्यादा हराम होंगे। फिर, जो जायज़ अमल

जायज़ नीयत के साथ है, उसमें दो स्थितियाँ हैं। पहली, विद्वानों (अहले इल्म) की कि वे अल्लाह के नामों से वसीला ढूंढते हैं और अपने जायज़ मक़सद के लिए अल्लाह अज़्वजल के सामने गिड़गिड़ाते हैं; यह दुआ है और दुआ इबादत का मग़ज़ (सार) है, चाहे मस्जिद में हो या दूसरी जगह। दूसरी, नासमझ आम जनता जिनका एकमात्र लक्ष्य अपना सांसारिक स्वार्थ होता है और वे अमल को दुआ के रूप में नहीं बल्कि एक युक्ति/तदबीर के रूप में करते हैं। इसीलिए जब वे असर नहीं देखते, तो वे बे-एतेकाद (विश्वास खोने वाले) हो जाते हैं। अगर वे इसे दुआ समझते, तो बे-एतेक़ादी का क्या अर्थ था? हाकिम (अल्लाह) पर किसका हुक्म चलता है? ऐसे अमल न मस्जिद में इबादत हो सकते हैं और न बाहर। बल्कि जब किसी सांसारिक मक़सद के लिए हों, तो उन्हें मस्जिद में नहीं पढ़ना चाहिए क्योंकि "मस्जिदें इस काम के लिए नहीं बनाई गई हैं" (1) (ताकि ऐसे काम हों)।

1. सुनन इब्न माजाह, मस्जिद में खोई हुई चीज़ों के ऐलान की मनाही का अध्याय, पृष्ठ 56, और सहीह मुस्लिम, मस्जिदों की किताब, खोई हुई संपत्ति की तलाश की मनाही का अध्याय आदि, 1/23।

اور ہر زکوٰۃ کے لئے التزام وردِ مقرر اور اسماء الٰہیہ جمالیہ میں صرف ماکولات جلالی یعنی حیوان کا پرہیز کہ لحم و بیض و غسل و سمک کو شامل ہے اور اسماء الٰہیہ جلالیہ میں جلالی و جمالی دونوں اعنی حیوان و ما یخرج منہ (جانور اور جو کچھ اس سے برآمد ہو) کا پرہیز اور سوم کا التزام مع اعتکاف تام شرط ہے اور یہ از قبیل استخراج مشائخ بسبب مناسب جلیہ یا خفیہ ہے اور امیر المومنین فاروق اعظم رضی اللہ تعالٰی عنہ سے ماثور ہے کہ دعا استسقاء کے لئے فرماتے ہیں منزلِ قمر کا لحاظ کر لو، ہاں معاذ اللہ جوان ساعات کو واکب کو مؤثر سمجھے اس کے لئے حرام ہے نیز ان اکابر ان قیود کا اکل و شرب و خلوت و بعد عن الخلق سے اصل مقصود اور ہے اکثر عوام آخرت کے لئے سعی نہیں کرتے اور دنیوی مطلوب کے لئے جان مصیبت میں ڈالنا آسان سمجھتے ہیں لہٰذا انھوں نے اسماء واذکار الٰہیہ مقاصدِ عوام کی تحصیل کو مقرر کئے اور یہ قیدیں لگائیں جس سے انھیں کم خوری و کم خوابی و گوشہ نشینی کی عادت پڑے اگر ذکرا لٰہی کی برکت مقصود اصلی کی طرف کھینچ لے گئی تو عین مراد ہے ورنہ کم از کم یہ فائدہ نقد وقت ہے کہ کمی اختلاط خلق سے گناہ کم ہوں گے سخت و خشن کھانے اور روزوں کی کثرت سے شہوات نفسانیہ کمزور پڑینگے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۵۹: از میرٹھ مرسلہ مولوی حبیب اللہ صاحب قادری رضوی خطیب جامع مسجد خیر نگر مدرس قومیہ اعمال حب و بغض و حاجات وغیرہ مسجد میں پڑھے جائیں یا خارج؟ بعض کہتے ہیں مسجد میں پڑھنے سے عبادت میں شمار ہوتے ہیں؟

الجواب: اعمال مسجد و خارج مسجد دونوں جگہ جائز ہیں جبکہ اس کے لئے مسجد کی جگہ نہ روکے کہ یہ جائز نہیں اور وہ عمل بھی جائز ہو اور اس سے مقصود بھی امر جائز ہو اور اگر عمل اصلاً یا قصداً آنا جائز ہو تو مسجد میں اور بھی سخت تر حکم رکھے گا مثلاً زن و شو میں بغض پیدا کرنا اس کے لئے عمل حرام ہے تو اسے مسجد میں پڑھنا حرام تر ہوگا، یونہی اعمال سفلیہ کہ اصل میں حرام ہیں مقصود محمود کے لئے بھی مسجد میں حرام تر ہوں گے پھر جو جائز عمل جائز نیت سے ہے اس میں حالتیں دو ہیں، ایک اہل علم کی کہ وہ اسماء الٰہیہ سے توسل اور اپنے جائز مقصد کے لئے اللہ عزوجل کی طرف تضرع کرتے ہیں یہ دعا ہے اور دعا مغز عبادت ہے مسجد میں ہو خواہ دوسری جگہ، دوم عوام نا فہم کہ ان کا مطمحِ نظر اپنا مطلبِ دنیوی ہوتا ہے اور عمل کو نہ بطورِ دعا بلکہ بطورِ تدبیر بجالاتے ہیں ولہٰذا جب اثر نہ دیکھیں اس سے بے اعتقاد ہو جاتے ہیں اگر دعا سمجھتے بے اعتقادی کے کیا معنیٰ تھے کہ حاکم پر حکم کس کا ایسے اعمال نہ مسجد میں عبادت ہو سکتے ہیں نہ غیر میں بلکہ جب کسی دنیوی مطلب کے لئے ہوں مسجد میں نہ پڑھنا چاہئے فأن المساجد لم تبن لهذى ١ (اس لئے کہ مساجد اس کام

١ سنن ابن ماجہ باب النهى عن انشاد الضوال فى المسجد ص ٥٦ و صحيح مسلم كتاب المساجد باب النهى عن نشد الضالة الخ ١/ ٢٣

Fatawa Razawiyya, Volume 23

...were not made for them. (T) And Allah Almighty knows best.

Issue 160: From Meerut, sent by Maulvi Habibullah Sahib Qadri Razawi, Khatib of Jamia Masjid Khair Nagar, teacher at Madrasah Qawmiyah. Can the prescribed litanies (awrād) and daily recitations (wazā'if) be read without ablution (wudu) by chance or not? If they are missed, can they be made up (qadā) at another time or not? And while reciting, if someone greets (salām) or talks, should it be answered or not?

Answer: The litanies mentioned in the Hadiths or prescribed by spiritual masters as the remembrance of Allah can be read even without wudu, though being with wudu is better. One can also talk according to need, meaning good talk, but for that litany where the condition of not speaking has been stipulated—for example, reciting ten times after the Fajr and Asr prayers without changing the position of the feet and without talking: "La ilaha illallahu wahdahu la sharika lahu, lahul-mulku wa lahul-hamdu, biyadika-l khayru, yuhyi wa yumitu, wa huwa 'ala kulli shay'in qadir"—in such cases, one should not talk. It is absolutely forbidden to offer Salām to someone engaged in dhikr (remembrance), but if someone does, the reciter has the choice to reply or not. However, if not replying to someone's greeting or permissible talk would cause them heartbreak, then reply, for heartening a Muslim is more important and greater than not talking during a litany. If these litanies are specific to a particular time and that time has passed, then there is no makeup (qadā) for them; otherwise, they may be recited at another time so that reward is gained and the habit is not broken. These were the rules for litanies and remembrances. As for those spiritual exercises (a'māl) that masters of determination prescribe, daily bathing (ghusl) is a condition for their zakat (mastery), and that too a pure bath, meaning bathing in a state of purity. Even if a ghusl of ritual impurity (janabat) becomes necessary, one must perform it and then bathe again for the exercise. For their recitation (wird), which is prescribed for certain purposes, wudu is a condition; one cannot recite them without wudu. Nor can one talk at all during their zakat or recitation. However, if something becomes Shariah-obligatory (fard) at that moment, then it is necessary to interrupt the recitation due to compulsion. For example, if one is reciting and parents call out, it is obligatory to answer. Or if a non-believer says, "Make me a Muslim," it is obligatory to stop the exercise; in fact, for someone who asks to become a Muslim, it is mandatory to immediately break even an obligatory prayer. Or if a Muslim is about to fall into a well and is held up by a piece of wood or brick, and if there is a delay he

will fall, and he calls out or is seen, and saving him is incumbent upon the person, then it is obligatory to interrupt the exercise, or even the obligatory prayer, and save him; and judge other cases accordingly. However, in all such cases, whatever had been recited will not be counted; rather, it must be started from the beginning. There is also no makeup (qadā) in these exercises; if several days are missed in the middle of a zakat period, the zakat is void, and one must start over. If a daily recitation is about to be missed, one should recite Surah Al-Fatihah once and Ayat al-Kursi once with that intention on that day, then it will not be counted as a missed day and no makeup will be required.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

...उनके लिए नहीं बनाई गई थीं। (त) और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 160: मेरठ से, प्रेषक मौलवी हबीबुल्लाह साहिब क़ादरी रज़वी, खतीब जामा मस्जिद खैर नगर, मुदर्रिस मदरसा कौमिया। क्या निर्धारित औराद और वज़ाइफ़ को इत्तेफ़ाक़िया (कभी-कभार) बिना वज़ू पढ़ सकते हैं या नहीं? अगर नागा (छूट) हो जाएं तो दूसरे वक़्त क़ज़ा हो सकते हैं या नहीं? और पढ़ने के दौरान अगर कोई शख़्स सलाम करे या बात करे तो उसका जवाब दिया जाए या नहीं?

अल-जवाब: वे वज़ाइफ़ जो अहादीस में इरशाद हुए या मशायख़े किराम ने ज़िक्र-ए-इलाही के तौर पर बताए, उन्हें बिना वज़ू भी पढ़ सकते हैं और बा-वज़ू बेहतर है। उनमें ज़रूरत के मुताबिक़ बात भी कर सकता है यानी नेक बात, मगर वह वज़ीफ़ा जिसमें बात न करने की शर्त फ़रमा दी गई है, जैसे सुबह और अस्र की नमाज़ के बाद बग़ैर पाँव बदले बग़ैर बात किए दस बार "ला इलाहा इल्लल्लाहु वहदहु ला शरीका लहू लहुल मुल्कु वलहुल हम्दु बियदिकल खैरु युहयी वयुमीतु वहुवा अला कुल्लि शैइन क़दीर" पढ़ना, इसमें बात न की जाए। और ज़ाकिर (ज़िक्र करने वाले) को सलाम करना मुतलक़न मना है, और अगर कोई करे तो ज़ाकिर को अख्तियार है कि जवाब दे या न दे। हाँ, अगर किसी के सलाम या जाइज़ कलाम का जवाब न देना उसकी दिल-शिकनी (दिल दुखाने) का सबब हो, तो जवाब दे दे क्योंकि मुसलमान की दिलदारी वज़ीफ़ा में बात न करने से अहम और अज़ीम (बड़ी) है। ये वज़ाइफ़ अगर वक़्त-ए-ख़ास से मखसूस हैं और वह वक़्त निकल गया तो उनकी क़ज़ा नहीं, वरना दूसरे वक़्त पढ़ लिए जाएँ कि सवाब मिले और आदत न छूटे। ये अहकाम वज़ाइफ़ व अज़कार के थे, रहे वे 'आमाल' जो अरबाब-ए-अज़ाइम (बुज़ुर्ग) मुक़र्रर करते हैं, उनकी ज़कात में तो रोज़ाना ग़ुस्ल शर्त है, वह भी पाक ग़ुस्ल यानी पाकी की हालत में नहाना। यहाँ तक कि अगर नहाने की ज़रूरत (जनाबत) हो जाए तो ग़ुस्ल-ए-जनाबत करके दोबारा फिर नहाए। और उनके विर्द में, जो किसी ख़ास मक़सद के लिए मुक़र्रर किया जाता है, वज़ू शर्त है; बिना वज़ू नहीं पढ़ सकता, न उनकी ज़कात या विर्द में हरगिज़ बात कर सकता है। मगर जो बात शरअन उसी वक़्त फ़र्ज़ हो जाए, उसके लिए मजबूरी में क़िरात (पढ़ना) तोड़ना लाज़िम है। मसलन, यह अमल पढ़ रहा है और माँ-बाप ने आवाज़ दी, तो जवाब देना फ़र्ज़ है। या कोई काफ़िर कहे कि 'मुझे मुसलमान कर लो', तो अमल तोड़ना फ़र्ज़ है; यहाँ तक कि जो मुसलमान होना चाहे उसके लिए तो फ़र्ज़ नमाज़ की नियत फ़ौरन तोड़ देनी वाजिब है। या कोई मुसलमान कुएँ में गिरा जाता है, किसी लकड़ी या ईंट से रुका हुआ है, अगर देर की जाएगी तो गिर पड़ेगा और वह आवाज़ दे या उसे देखा जाए और बचाना उस पर

मुतअय्यन (ज़रूरी) हो, तो फ़र्ज़ है कि अमल बल्कि फ़र्ज़ नमाज़ भी तोड़ दे और उसे बचाए। और इसी तरह अन्य मामलों पर भी क़यास करें। मगर इन सब सूरतों में जितना पढ़ लिया था वह गिना नहीं जाएगा बल्कि नए सिरे से पढ़े। आमाल में क़ज़ा भी नहीं, अगर ज़कात के बीच में कई दिन नागा हो गया तो ज़कात न हुई, फिर से शुरू करे। और अगर किसी दिन का विर्द नागा होने वाला हो, तो उस दिन की नियत से एक बार सूरह फ़ातिहा और एक बार आयतुल कुर्सी पढ़ ले, तो वह नागा नहीं गिना जाएगा और न उसकी क़ज़ा होगी।

पृष्ठ 400/768

کے لئے نہیں بنائی گئیں۔ ت) واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۱۶۰: از میرٹھ مرسلہ مولوی حبیب اللہ صاحب قادری رضوی خطیب جامع مسجد خیر نگر مدرس مدرسہ قومیہ اوراد و وظائف مقررہ کو اتفاقیہ بلا وضو پڑھ سکتے ہیں یا نہیں؟ اگر ناغہ ہوں تو دوسرے وقت قضاء ہو سکتے ہیں یا نہیں اور پڑھنے میں اگر کوئی شخص سلام کرے یا ہم کلام ہو تو اس کا جواب دیا جائے یا نہیں؟

الجواب: وظائف جو احادیث میں ارشاد ہوئے یا مشائخ کرام نے بطور ذکر الہی بتائے انھیں بلا وضو بھی پڑھ سکتے ہیں اور با وضو بہتر، ان میں حسب حاجت بات بھی کر سکتا ہے یعنی نیک بات مگر وہ وظیفہ جس میں عدم کلام کی شرط فرما دی ہے جیسے صبح و عصر کی نماز کے بعد بغیر پاؤں بدلے بغیر بات کئے دس بار "لا الہ الا اللہ وحدہ لا شریک لہ لہ الملک ولہ الحمد بیدک الخیر یحیی ویمیت وھو علی کل شیئ قدیر پڑھنا" اس میں بات نہ کی جائے۔ اور ذاکر پر سلام کرنا مطلقاً منع ہے اور اگر کوئی کرے تو ذاکر کو اختیار ہے کہ جواب دے یا نہ دے۔ ہاں اگر کسی کے سلام یا جائز کلام کا جواب نہ دینا اس کی دل شکنی کا موجب ہو تو جواب دے کہ مسلمان کی دلداری وظیفہ میں بات نہ کرنے سے اہم واعظم ہے۔ یہ وظائف اگر وقت خاص سے مختص ہیں اور وہ وقت نکل گیا تو ان کی قضاء نہیں ورنہ دوسرے وقت پڑھ لئے جائیں کہ ثواب ملے اور عادت نہ چھوٹے، یہ احکام وظائف واذکار کے تھے رہے اعمال کہ اربابِ عزائم مقرر کرتے ہیں ان کی زکوۃ میں تو روزانہ غسل شرط ہے وہ بھی غسل پاک یعنی بحالت طہارت نہانا، یہاں تک کہ اگر نہانے کی حاجت ہو جائے تو غسل جنابت کر کے دوبارہ پھر نہائے اور ان کی ورد میں کہ عم بجار ہنے کے لئے مقرر کیا جاتا ہے وضو شرط ہے بلا وضو نہیں پڑھ سکتا نہ ان کی زکوۃ یا ورد میں

ہر گز بات کر سکتا ہے مگر جو بات شرعاً فی الحال فرض ہو اس کے لئے بمجبوری قطع قراءت لازم، مثلاً یہ عمل پڑھ رہا ہے اور ماں باپ نے آواز دی جواب دینا فرض ہے۔ یا کسی کافر نہ کہے کہ مجھے مسلمان کرلے قطع عمل فرض ہے یہاں تک کہ جو مسلمان ہونا مانگے اس کے لئے تو فرض نماز کی نیت فوراً توڑ دینی واجب ہے یا کوئی مسلمان کنویں میں گرا جاتا ہے کسی لکڑی یا اینٹ سے رکا ہوا ہے اگر دیر کی جائے گی گر پڑے گا اور وہ آواز دے یا یہ دیکھے اور بچانا اس پر متعین ہو تو فرض ہے کہ عمل بلکہ فرض نماز قطع کرے اور اسے بچائے وقس علیہ مگر ان سب صورتوں میں جتنا پڑھ لیا تھا محسوب نہ ہو گا بلکہ از سر نو پڑھے اعمال میں قضا بھی نہیں اگر وسطِ زکوۃ میں کئی دن ناغہ ہو گیا تو زکوۃ نہ ہوئی پھر ادا کرے اور کسی دن کا ورد ناغہ ہونے کو ہو تو اس کی نیت سے اس دن ایک بار سورۃ فاتحہ ایک بار آیۃ الکرسی پڑھ لے وہ ناغہ نہ گنا جائے گا نہ اس کی قضا ہوگی

Fatawa Razawiyya, Volume 23

And if this is not done either, the action will slip out of hand. Then give Zakat. In short, among the people of resolve (Arbab-e-Aza'im), there is strictness in every way, but with Allah and His Messenger, there is ease. All praise is for Allah, the Magnificent, and peace and blessings of Allah be upon Him. And Allah Almighty knows best.

Question 161: From Bareilly, behind Kotwali, asked by Shah Muhammad Khan, 24 Ramadan-ul-Mubarak 1337 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: what are the designated days for traveling? And if for some reason one cannot leave on that day, will leaving one's belongings and oneself outside the city be considered as having traveled or not? Leaving belongings outside and returning to the city—is this a valid form of travel or not? Otherwise, whatever the command may be, I shall abide by it. Please clarify and be rewarded.

The Answer: For going on any journey, Monday, Thursday, and Saturday are better. Not that observing them is obligatory, but if there is no hardship, it is preferable. If there is hardship, then on whatever day it may be, trust in Allah. Leaving belongings outside and returning to the city can in no way fall under the definition of travel, nor is such a gimmick necessary. And Allah Almighty knows best.

Question 162: From the old city of Bareilly, asked by Syed Gohar Ali Hussain, acting secretary of Anjuman Khadim-ul-Muslimeen, Bareilly, 4 Dhu al-Qi'dah 1337 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: whether scrap Urdu newspapers can be sold to market shopkeepers or not, because generally Islamic newspapers, Hindu newspapers, and other periodicals shed light on Islamic matters and contain verses, hadiths, and sacred names. Since scrap English and Urdu newspapers are currently present in the reading room of Anjuman Khadim-ul-Muslimeen Bareilly, it is felt necessary to seek a fatwa.

The Answer: If they contain an ayah (verse), a hadith, sacred names, or issues of jurisprudence (fiqh), then it is not permissible; otherwise, there is no harm. Inspect those pages, separate the aforementioned items from them, and then they can be sold. It is in Al-Alamgiri:

Arabic Text	**Urdu Translation**
It is not permissible to wrap anything in paper on which issues of jurisprudence	It is not permissible to wrap anything in paper on which issues of the science of

Arabic Text

are written. Regarding speech, it is better that it is not done. However, in books of medical science, doing so is permissible, even if it contains the name of Allah...

Page 401 of 768

Urdu Translation

jurisprudence are written. Regarding general speech, it is better that it is not done. However, in books of the science of medicine, doing so is permissible, even if it...

और अगर यह भी न किया गया तो अमल हाथ से निकल जाएगा, फिर ज़कात दे। संक्षेप में, दृढ़ संकल्प वाले लोगों (अरबाब-ए-अज़ाइम) के यहाँ हर तरह से सख्ती है, और अल्लाह और उसके रसूल के यहाँ आसानी है। तमाम प्रशंसा अल्लाह के लिए है, जो महान है, और अल्लाह तआला की कृपा और शांति उन पर हो। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला 161: बरेली, कोतवाली के पीछे से, मुस्तौ़ला शाह मोहम्मद खान, 24 रमज़ान-उल-मुबारक 1337 हिजरी। धर्म के विद्वान इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि सफ़र पर जाने के लिए कौन से दिन मुक़र्रर हैं? और अगर किसी वजह से उस दिन न जाया जा सके तो क्या अपना सामान और खुद को शहर से बाहर कर देने से सफ़र पर जाना माना जाएगा या नहीं? सामान बाहर छोड़ दिया और खुद शहर वापस आ गया, तो क्या यह सफ़र की सूरत सही है या नहीं? वरना जैसा हुक्म हो उस पर अमल करूँ्बयान फ़रमाएं और सवाब पायें।

अल-जवाब: किसी भी सफ़र पर जाने के लिए पीर (सोमवार), जुमेरात (गुरुवार), हफ्ता (शनिवार) बेहतर हैं। ऐसा नहीं कि इनका पालन वाजिब है, बल्कि अगर कोई परेशानी न हो तो बेहतर है, और अगर परेशानी हो तो जिस दिन भी हो अल्लाह पर भरोसा करे। सामान बाहर छोड़कर खुद शहर वापस आना किसी भी तरह सफ़र की हद में नहीं आ सकता, और न ही ऐसे टोटकों की ज़रूरत है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला 162: पुराने शहर बरेली से, मुस्तौ़ला सैय्यद गौहर अली हुसैन, कार्यवाहक सचिव अंजुमन खादिमुल मुस्लिमीन बरेली, 4 ज़ुल-क़ादा 1337 हिजरी। धर्म के विद्वान इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि उर्दू अख़बार की रद्दी बाज़ार के दुकानदारों को बेची जाए या नहीं, क्योंकि आम तौर पर इस्लामी अख़बारों, हिंदू अख़बारों और अन्य पत्रिकाओं में इस्लामी मामलों पर रोशनी डाली जाती है और उनमें आयतों, हदीसों और पवित्र नामों का उल्लेख होता है। चूँकि वर्तमान में अंजुमन खादिमुल मुस्लिमीन बरेली के वाचनालय में अंग्रेज़ी और उर्दू अख़बारों की रद्दी मौजूद है, इसलिए फ़तवा लेने की ज़रूरत महसूस होती है।

अल-जवाब: जबकि उनमें आयत, हदीस, पवित्र नाम या फ़िक़ह (न्यायशास्त्र) के मसले हों तो (बेचना) जायज़ नहीं है, वरना कोई हर्ज नहीं। उन पन्नों को देख लें और उनमें से उपरोक्त चीज़ों को अलग कर लें, फिर बेच सकते हैं। आलमगीरी में है:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
इल्म-ए-फ़िक़्ह (न्यायशास्त्र) के लिखे हुए काग़ज़ में किसी चीज़ को लपेटना जायज़ नहीं है। सामान्य बातचीत के काग़ज़ में भी बेहतर यही है कि ऐसा न किया जाए। हालाँकि, चिकित्सा विज्ञान की पुस्तकों के काग़ज़ के साथ ऐसा करना जायज़ है, भले ही उसमें अल्लाह का नाम हो...	किसी चीज़ को किसी ऐसे काग़ज़ में लपेटना जिसमें इल्म-ए-फ़िक़्ह (न्यायशास्त्र) के मसले लिखे हों जायज़ नहीं है, और कलाम में बेहतर यह है कि ऐसा न किया जाए। अलबत्ता इल्म-ए-तिब्ब (चिकित्सा विज्ञान) की किताबों में ऐसा करना जायज़ है, भले ही उसमें...

اور اگر یہ بھی نہ کیا تو عمل ہاتھ سے نکل جائے گا پھر زکوٰۃ دے غرض ارباب عزائم کے یہاں ہر طرح تشدد ہے اور اللہ و رسول کے یہاں تیسیر، وللہ الحمد جل جلالہ وصلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۶۱: از بریلی عقب کوتوالی مسئولہ شاہ محمد خاں ۲۴ رمضان المبارک ۱۳۳۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ سفر کے جانے کے کس قدر دن ہیں اور اگر کسی وجہ سے اس روز نہ جانا ہو سکے تو اپنا اسباب اور خود بیرونِ شہر کر دینے سے سفر کا جانا مانا جائے گا یا نہیں۔ اسباب باہر چھوڑا اور خود شہر میں چلا آیا تو یہ سفر کی صورت ٹھیک ہے یا نہیں؟ ورنہ جیسا حکم ہو اس کا کاربند ہو جاؤں، بینوا توجروا (بیان فرمائے اجر پاؤ ت)

الجواب: ہر سفر پر جانے کو دو شنبہ، پنجشنبہ، شنبہ بہتر ہیں نہ ایسے کہ ان کی رعایت واجب ہو بلکہ حرج نہ ہو تو اولیٰ ہے اور حرج ہو تو جس دن بھی ہو اللہ پر توکل کرے اور اسباب باہر چھوڑ کر خود شہر میں آجانا کسی طرح سفر کی حد میں نہیں آسکتا نہ ایسے ٹوکو کی حاجت، واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۶۲: از شہر کہنہ بریلی مسئولہ سید گوہر علی حسین قائم مقام معتمد انجمن خادم المسلمین بریلی ۴ ذیقعدہ ۱۳۳۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ اردو اخبار کی ردی بازاری دکانداروں کے ہاتھ فروخت کی جائے یا نہیں کیونکہ عموماً اسلامی اخبارات و ہند و اخبارات و دیگر صحائف میں اسلامی معاملات پر روشنی ڈالی جاتی ہے اور آیات و احادیث و اسمائے مقدسہ

کا اندراج ہوتا ہے چونکہ فی الحال انجمن خادم المسلمین بریلی کے دارالمطالعہ میں انگریزی اور اردو اخبارات کی ردی موجود ہے لہٰذا ضرورت محسوس ہوتی ہے کہ استفتاء حاصل کیا جائے۔

الجواب: جبکہ ان میں آیت یا حدیث یا اسمائے معظمہ یا مسائل فقہ ہوں تو جائز نہیں ورنہ حرج نہیں ان اوراق کو دیکھ کر اشیائے مذکورہ میں ان سے علیحدہ کرلیں پھر بیچ سکتے ہیں۔ عالمگیری میں ہے:

| لا یجوز لف شیئ في کاغذ فیه مکتوب من الفقه وفي الکلام الاولی ان لا یفعل وفي کتب الطب یجوز ولو کان فیه اسم الله | کسی چیز کو کسی ایسے کاغذ میں لپیٹنا کہ جس میں علم فقہ کے مسائل لکھے ہوں جائز نہیں، اور کلام میں بہتر یہ ہے کہ ایسا نہ کیا جائے البتہ علم طب کی کتابوں میں ایسا کرنا جائز ہے، اگر اس میں |

Volume 23 Fatawa Ridawiyyah

[Table] ...Almighty or the name of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), it is permissible to erase it so that something can be wrapped in it. And Allah knows best. | If the sacred name of Allah Almighty or the noble name of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is written, it is permissible to erase it so that something can be wrapped in it. And Allah knows everything very well. (T) [End Table]

Mas'alah 163: From the city, Zakheerah neighborhood, asked by Sheikh Shaukat Ali Sahib Farooqi, 12 Dhu al-Hijjah 1337 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: Is it permissible or not to ask (beg) inside the mosque for oneself or for another, and to give to the asker for themselves or for another?

The Answer: Those who create an uproar in the mosque, disturb the prayers of the worshipers, and move through the rows by stepping over people's necks; it is absolutely forbidden, whether for oneself or for others. It is stated in a Hadith:

[Hadith 1 Table] "Keep your mosques away from your children, your insane people, and raising your voices." Narrated by Ibn Majah from Wathilah bin al-Asqa' and by Abd al-Razzaq from Mu'adh bin Jabal (may Allah be pleased with them both). | Keep mosques away from children, the insane, and loud voices. (Hadith scholar Ibn Majah narrated from Hazrat Wathilah bin al-Asqa' and Imam Abd al-Razzaq narrated from Hazrat Mu'adh bin Jabal, may Allah Almighty be pleased with them both. - T) [End Hadith 1 Table]

It is stated in a Hadith:

[Hadith 2 Table] "Whoever steps over the necks of people on Friday has built a bridge to Hell." Narrated by Ahmad, at-Tirmidhi, and Ibn Majah from Mu'adh bin Anas (may Allah be pleased with him). | Whoever steps over the necks of people on Friday has made for himself a bridge to reach Hell. (Imam Ahmad and Jami' at-Tirmidhi and Ibn Majah narrated this from Hazrat Mu'adh bin Anas, may Allah Almighty be pleased with him. - T) [End Hadith 2 Table]

1. Fatawa Hindiyyah, Book of Disliked Matters (Kitab al-Karahiyah), Chapter Five, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/322.
2. Al-Musannaf li Abd al-Razzaq, Chapter on Announcing Lost Items in the Mosque, Hadith 1726, Al-Maktab al-Islami Beirut 1/434; Sunan Ibn Majah, Book

of Mosques, Chapter on what is disliked in mosques, H.M. Saeed Company Karachi, p. 55.

3. Jami' at-Tirmidhi, Book of Friday Prayer, Chapter on the dislike of stepping over people on Friday, Amin Company Delhi 1/68; Sunan Ibn Majah, Chapter on the prohibition of stepping over people on Friday, H.M. Saeed Company Karachi, p. 97.

खंड 23 फ़तावा रज़विया

[तालिका] ...ईश्वर या पैगंबर (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) का नाम, इसे मिटाना जायज़ है ताकि इसमें कुछ लपेटा जा सके। और अल्लाह सबसे बेहतर जानता है। | यदि अल्लाह तआला का पवित्र नाम या हुज़ूर (उन पर सलात और सलाम हो) का मुबारक नाम लिखा हो, तो उसे मिटा देना जायज़ है ताकि उसमें कोई चीज़ लपेटी जा सके। और अल्लाह तआला सब कुछ बखूबी जानता है। (त) [तालिका समाप्त]

मसला 163: शहर, जखीरा मोहल्ला से, शेख शौकत अली साहब फारूकी द्वारा पूछा गया, 12 ज़ुल-हिज्जा 1337 हिजरी। इस मसले में दीन के उलेमा क्या फरमाते हैं: मस्जिद के अंदर अपने लिए या दूसरों के लिए मांगना, और मांगने वाले को अपने लिए या दूसरों के लिए देना जायज़ है या नहीं?

जवाब: जो मस्जिद में शोर मचाते हैं, नमाज़ियों की नमाज़ में खलल डालते हैं और लोगों की गर्दनों को फांदते हुए सफ़ों में फिरते हैं; यह पूरी तरह से हराम है, चाहे वह अपने लिए हो या दूसरों के लिए। हदीस में है:

[हदीस 1 तालिका] "अपनी मस्जिदों को अपने बच्चों, अपने पागलों और अपनी आवाज़ें बुलंद करने से दूर रखो।" इब्न माजा ने वाथिला बिन अल-असक़ा से और अब्द अल-रज़्ज़ाक़ ने मुआज़ बिन जबल (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत किया है। | मस्जिदों को बच्चों, पागलों और बुलंद आवाज़ से बचाओ। (मुहद्दिस इब्न माजा ने हज़रत वाथिला बिन अल-असक़ा से और इमाम अब्द अल-रज़्ज़ाक़ ने हज़रत मुआज़ बिन जबल से इसे रिवायत किया, अल्लाह तआला इन दोनों से राज़ी हो। - त) [हदीस 1 तालिका समाप्त]

हदीस में है:

[हदीस 2 तालिका] "जिसने जुमे के दिन लोगों की गर्दनों को फांदा, उसने जहन्नुम के लिए पुल बना लिया।" अहमद, अत्तर्मिज़ी और इब्न माजा ने मुआज़ बिन अनस (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया है। | जिसने जुमे के दिन लोगों की गर्दनें फांदीं, उसने जहन्नुम तक पहुँचने का अपने लिए पुल बना लिया। (इमाम अहमद और जामे तिर्मिज़ी और इब्न माजा ने हज़रत मुआज़ बिन अनस रज़ियल्लाहु अन्हु से इसे रिवायत किया। - त) [हदीस 2 तालिका समाप्त]

1. फ़तावा हिंदिया, किताबुल कराहिया, अध्याय पाँच, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/322.

2. अल-मुसन्नफ़ लि अब्द अल-रज़्ज़ाक़, मस्जिद में खोई हुई चीज़ की घोषणा का अध्याय, हदीस 1726, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत 1/434; सुनन इब्न माजा, मस्जिदों की किताब, मस्जिदों में जो नापसंद है उसका अध्याय, एच.एम. सईद कंपनी कराची, पृष्ठ 55.
3. जामे तिर्मिज़ी, जुमा की किताब, जुमा के दिन लोगों को फांदने की नापसंदगी का अध्याय, अमीन कंपनी दिल्ली 1/68; सुनन इब्न माजा, जुमा के दिन लोगों को फांदने के निषेध का अध्याय, एच.एम. सईद कंपनी कराची, पृष्ठ 97.

[Box] ...تعالٰی او اسم النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم یجوز محوہ لیلف فیہ شیئ ۱ - واللہ تعالٰی اعلم۔ | اللہ تعالٰی کا مقدس نام یا حضور علیہ الصلوۃ والسلام کا اسمِ گرامی تحریر ہو تو اسے مٹادینا جائز ہے تاکہ اس میں کوئی چیز لپیٹی جاسکے۔ اور اللہ تعالٰی سب کچھ بخوبی جانتا ہے۔ (ت) [End Box]

مسئلہ ۱۶۳: از شہر محلہ ذخیرہ مسئولہ شیخ شوکت علی صاحب فاروقی ۱۲ ذوالحجہ ۱۳۳۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں، مسجد کے اندر سوال کرنا اپنے یا غیر کے واسطے اور سائل کو دینا اس کے یا غیر کے واسطے جائز ہے یا نہیں؟

الجواب: جو مسجد میں غل مچا دیتے ہیں نمازیوں کی نماز میں خلل ڈالتے ہیں لوگوں کی گردنیں پھلانگتے ہوئے صفوں میں پھرتے ہیں مطلقاً حرام ہے اپنے لئے خواہ دوسرے کے لئے، حدیث میں ہے:

[Table] جنبوا مساجدکم صبیانکم ومجانینکم ورفع اصواتکم رواہ ابن ماجۃ ۲ عن واثلۃ بن الاسقع و عبدالرزاق عن معاذ بن جبل رضی اللہ تعالٰی عنہما۔ | مسجدوں کو بچوں اور پاگلوں اور بلند آواز سے بچاؤ (محدث ابن ماجہ نے حضرت واثلہ بن اسقع سے اور امام عبدالرزاق نے حضرت معاذ بن جبل سے اس کو روایت کیا، اللہ تعالٰی ان دونوں سے راضی ہو۔ ت) [End Table]

حدیث میں ہے:

[Table] من تخطی رقاب الناس یوم الجمعۃ اتخذ جسرا الی جہنم، رواہ احمد والترمذی ۳ وابن ماجۃ عن معاذ بن انس رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ | جس نے جمعہ کے دن لوگوں کی گردنیں پھلانگیں اس نے

جہنم تک پہنچنے کا اپنے لئے پل بنالیا (امام احمد اور جامع ترمذی اور ابن ماجہ نے حضرت معاذ بن انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے اس کو روایت کیا ۔ت) [End Table]

۱ فتاوٰی ہندیہ کتاب الکراہیۃ الباب الخامس نورانی کتب خانہ پشاور ۵/۳۲۲ ۲ المصنف لعبد الرزاق باب انشاد الضالۃ فی المسجد حدیث ۱۷۲۶ المکتب الاسلامی بیروت ۱/ ۴۳۴ ، سنن ابن ماجہ کتاب المساجد باب ما یکرہ فی المساجد ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۵۵ ۳ جامع الترمذی کتاب الجمعۃ باب کراہیۃ التخطی یوم الجمعۃ امین کمپنی دہلی ۱/۶۸ ، سنن ابن ماجہ باب ما جاء فی النہی عن تخطی الناس یوم الجمعۃ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۹۷

Fatawa Rizvia, Volume 23

And even if these conditions are not present, begging for oneself in a mosque is prohibited. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

[Arabic Box Content] Arabic: من سمع رجلا ينشد في المسجد ضالة فليقل لا ردها اللہ الیك فان المساجد لم تبن لہذا رواہ احمد ومسلم وابن ماجة عن ابی ہریرة رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ Urdu Translation: If someone hears a person asking about a lost item in the mosque, he should say: "May Allah not return it to you," for mosques were not built for this. (Narrated by Ahmad, Muslim, and Ibn Majah from Abu Huraira, may Allah be pleased with him).

When even such a thing is prohibited, begging—especially doing it as a profession without dire necessity—is itself haram (forbidden). How then could it be permissible? Therefore, the leaders of the faith have said that whoever gives one paisa to a beggar in a mosque should give seventy more paisas in the way of Allah as an expiation for the sin of that one paisa. On the other hand, asking for aid for another needy person or collecting donations for a religious cause—provided there is no noise, no stepping over people, and no disruption to anyone's prayer—is undoubtedly permissible; in fact, it is proven from the Sunnah. And giving to a needy person without them asking is very good and is proven from Mawla Ali (may Allah honor him). And Allah knows best.

Problem 165 & 166: From Bareilly City, Jamia Masjid Neighborhood, asked by Abdur Rahman Sahib, 11 Safar 1338 AH.

(1) What do the scholars of the faith say in this matter: Is it permissible or not to offer something at the shrines of the elders of the faith by the command of God Almighty for the sake of achieving one's objective, or to offer a piece of cloth or flowers along with the recitation of Na'at at the mentioned shrine or along the way? (2) Is it correct or not to take parts from the chador or flowers and put them around the necks of those reciting Milad-e-Sharif?

Answer: (1) It is permissible as long as it is free from acts prohibited by Sharia. And Allah knows best. (2) It is permissible provided it is with the permission of the owner. And Allah knows best.

---

1 Sahih Muslim, Kitab al-Masajid, Bab an-Nahy 'an Nashd al-Dhallah etc., Qadimi Kutub Khana Karachi 1/210; Sunan Ibn Majah, Bab an-Nahy 'an Inshad al-Dhwal fil-

Masjid, H.M. Saeed Company Karachi p. 56; Musnad Ahmad bin Hanbal from Abu Huraira (may Allah be pleased with him), Al-Maktab Al-Islami Beirut 2/429.

फतावा रज़विया, खंड 23

और अगर ये बातें न भी हों, तब भी मस्जिद में अपने लिए भीख माँगना मना है। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

[अरबी बॉक्स सामग्री] अरबी: من سمع رجلا ينشد في المسجد ضالة فليقل لا ردها اللہ اليك فان المساجد لم تبن لہذا رواہ احمد ومسلم وابن ماجة عن ابی ہریرة رضی اللہ تعالٰی عنہ۔
उर्दू अनुवाद: जो कोई मस्जिद में अपनी खोई हुई चीज़ के बारे में पूछे, उससे कहो: अल्लाह तुम्हें वह चीज़ न दिलाए। मस्जिदें इस काम के लिए नहीं हैं। (इमाम अहमद, मुस्लिम और इब्न माजा ने हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु अन्हु से इसे रिवायत किया है)।

जब इतनी सी बात मना है, तो भीख माँगना—विशेष रूप से बिना ज़रूरत के पेशे के तौर पर—स्वयं हराम है। फिर यह कैसे जायज़ हो सकता है? इसीलिए दीन के इमामों ने फरमाया कि जो मस्जिद के भिखारी को एक पैसा दे, वह सत्तर पैसे अल्लाह की राह में और दे ताकि उस पैसे के गुनाह का कफ़्फ़ारा हो सके। दूसरी ओर, किसी अन्य ज़रूरतमंद के लिए मदद माँगना या किसी धार्मिक कार्य के लिए चंदा इकट्ठा करना—जिसमें न शोर-शराबा हो, न लोगों के ऊपर से फूँदा जाए और न ही किसी की नमाज़ में खलल पड़े—यह बिना किसी संदेह के जायज़ है बल्कि सुन्नत से साबित है। और बिना माँगे किसी ज़रूरतमंद को देना बहुत अच्छा है और मौला अली (करम अल्लाह ताला वज़्हहु) से साबित है। और अल्लाह बेहतर जानता है।

मसला 165 और 166: बरेली शहर, जामा मस्जिद मोहल्ला से, अब्दुल रहमान साहब द्वारा पूछा गया, 11 सफ़र 1338 हिजरी।

(1) दीन के उलेमा इस मसले में क्या फरमाते हैं कि अपनी मुराद पूरी करने के लिए अल्लाह के हुक्म से दीन के बुज़ुर्गों के मज़ार पर कुछ चढ़ाना या किसी कपड़े या फूल के साथ मज़ार पर या रास्ते में नात ख्वानी करना जायज़ है या नहीं? (2) चादर या फूलों में से कुछ हिस्सा लेकर मिलाद शरीफ पढ़ने वालों के गले में डालना सही है या नहीं?

जवाब: (1) जायज़ है जब तक कि यह शरीयत द्वारा वर्जित कार्यों से मुक्त हो। और अल्लाह बेहतर जानता है। (2) जायज़ है बशर्ते मालिक की अनुमति हो। और अल्लाह बेहतर जानता है।

1 सहीह मुस्लिम, किताब अल-मसाजिद, बाब अन-नह्य अन नशद अल-दल्ला आदि, कदीमी कुतुब खाना कराची 1/210; सुनन इब्न माजा, बाब अन-नह्य अन इंशाद अल-दवाल फ़िल-मस्जिद, एच.एम. सईद कंपनी कराची पृष्ठ 56; मसनद अहमद बिन हंबल, अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरूत 2/429।

पृष्ठ 403/768

اور اگر یہ باتیں نہ ہوں جب بھی اپنے لئے مسجد میں بھیک مانگنا منع ہے۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

[عربی باکس] عربی: من سمع رجلا ینشد في المسجد ضالة فلیقل لا ردها الله الیك فان المساجد لم تبن لہذا رواہ احمد ومسلم وابن ماجة عن ابی ہریرة رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ اردو ترجمہ: جو کسی مسجد میں اپنی گم گئی چیز دریافت کرنے سے اسے کہے اللہ تجھے وہ چیز نہ ملائے مسجدیں اس لئے نہیں (امام احمد اور مسلم اور ابن ماجہ نے حضرت ابو ہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے اسے روایت کیا ت)

جب اتنی بات منع ہے تو بھیک مانگنا خصوصاً اکثر بلا ضرورت بطور پیشہ کے خود ہی حرام ہے یہ کیونکر جائز ہو سکتی ہے و لہذا ائمہ دین نے فرمایا جو مسجد کے سائل کو ایک پیسہ دے وہ ستر پیسے راہ خدا میں اور دے کہ اس پیسہ کے گناہ کا کفارہ ہوں اور دوسرے محتاج کے لئے امداد کو کہنا یا کسی دینی کام کے لئے چندہ کرنا جس میں نہ غل شور ہو نہ گردن پھلانگنا نہ کسی کی نماز میں خلل یہ بلا شبہ جائز بلکہ سنت سے ثابت ہے۔ اور بے سوال کسی محتاج کو دینا بہت خوب اور مولٰی علی کرم اللہ تعالی وجہہ سے ثابت ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۶۵ و ۱۶۶: از شہر بریلی محلہ جامع مسجد مسئولہ عبد الرحمن صاحب ۱۱ صفر ۱۳۳۸ھ

(۱) کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ بزرگانِ دین کے مزاروں پر کسی اپنے مدعا کے حصول کے لئے بحکم خداوند کریم کا چڑھانا یا کسی پارچے یا پھول کا معہ نعت خوانی مزار

موصوف یا اثناء راہ یہ طریقہ جائز ہے یا نہیں؟ (۲) چادر پھول میں سے لڑ توڑ کرنا اس وقت میلاد شریف پڑھنے والوں کے گلے میں ڈال دینا درست ہے یا نہیں؟

الجواب: (۱) جائز ہے جبکہ منکرات شرعیہ سے خالی ہو، واللہ تعالٰی اعلم۔ (۲) جائز ہے جبکہ باذنِ مالک ہو۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

---

1 صحیح مسلم کتاب المساجد باب النھی عن نشد الضالۃ الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۲۱۰ ، سنن ابن ماجہ باب النھی عن انشاد الضوال فی المسجد ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۵۶، مسند احمد بن حنبل عن ابی ہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۴۲۹/۲

Fatawa Razawiyya Volume 23

Problem 166: From Faizabad, sent by Muhammad Khalil, 21st Rabi-ul-Awwal Sharif 1338 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: some copies of the Quran have become dilapidated and all their pages have torn and separated. In this state, those pages are found scattered on the ground. This is a very bad situation and also a source of immense sin. So, should they be burnt and thrown into running water, or without burning, should they be wrapped in a cloth with a stone and thrown into a well? Explain and you shall be rewarded.

The Answer: It should be buried like a human; meaning, collect those pages, wrap them in a clean cloth, and bury them in a deep side-grave (Lahad) at a place where people do not walk. It is stated in Durr-e-Mukhtar: Al-Mushaf idha sara bihalin la yuqra'u fihi yudfanu kal-muslim 1. When the Holy Quran reaches such a state that it can no longer be read, it should be buried (with respect) like a Muslim. (T)

It is stated in Radd-ul-Muhtar: Ay yuj'alu fi khirqatin tahiratin yudfanu fi mahallin ghayra mumtahin la yuta'u wa-fi al-dhakhirati wa-yanbaghi an yulhada lahu wala yushaqqa lahu liannahu yahtaju ila ihalat al-turabi 'alayhi wa-fi dhalika naw'u tahqirin illa idha ju'ila fawqahu saqfan bi-haythu la yasilu ilayhi fahuwa hasanun aidan 2. Aqulu: ash-shaqqu qad yanhadimu fal-lahdu awla. Meaning: In this case, wrap it in a clean cloth and bury it in a place where it will neither be disrespected nor trampled under people's feet. It is mentioned in 'al-Dhakhirah' that it is appropriate to make a "Lahad" (side-grave) for it and not a "Shaqq" (straight trench), because in that case, there would be a need to pour soil directly on it, which is a type of disrespect. However, if a roof is made over that grave so that soil does not reach it, then that is also a good way. I say: A "Shaqq" (straight grave) sometimes collapses, therefore a side-grave is much better. (T)

1 Durr-e-Mukhtar, Kitab-ut-Taharah, Matba' Mujtabai, Delhi, 1/33 2 Radd-ul-Muhtar, Kitab-ut-Taharah, Dar Ihya-ut-Turath al-Arabi, Beirut, 1/119

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

मसला 166: फ़ैज़ाबाद से, प्रेषक मुहम्मद ख़लील, 21 रबी-उल-अव्वल शरीफ़ 1338 हिजरी। दीन के विद्वान इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि कुछ क़ुरआन पुराने और बोसीदा हो गए हैं और उनके तमाम पन्ने फट-फट कर अलग हो गए हैं। इस हालत में वो पन्ने इधर-उधर ज़मीन पर पाए जाते हैं, यह बहुत ही ख़राब स्थिति है और गुनाह भी बहुत होता है। तो क्या उन्हें जलाकर किसी बहते पानी में डाला जाए या बिना जलाए किसी कपड़े में पत्थर के साथ बाँधकर कुएँ में डाला जाए? बयान फ़रमाएं, सवाब पाएंगे। (त)

अल-जवाब (उत्तर): इसे दफ़्न की तरह करें, यानी इन पन्नों को जमा करके पाक कपड़े में लपेटें और ऐसी जगह जहाँ पैर न पड़ता हो, गहरी बग़ली क़ब्र (लहद) खोदकर उसमें सुपुर्द कर दें। 'दुर्र-ए-मुख़्तार' में है: अल-मुसहफ़ इज़ा सारा बिहालिं ला युक़रउ फ़ीहि युदफ़नु कल-मुस्लिम 1। यानी जब मुसहफ़ शरीफ़ (क़ुरआन) की ऐसी हालत हो जाए कि उसे पढ़ा न जा सके तो फिर उसे मुसलमान की तरह (एहतराम के साथ) दफ़्न कर दे। (त)

'रद्द-उल-मुह्तार' में है: अय युजअलु फ़ी ख़िरक़तिन ताहिरातिन युदफ़नु फ़ी महल्लिं ग़ैरा मुमतहनिन ला युताउ व-फ़िल ज़ख़ीरति व-यनबग़ी अन युलहद लहू वला युशक्क़ा लहू लि-अन्नहु यह्ताजु इला इहालतिल तुराबी अलैहि व-फ़ी ज़ालिका नौउ तह्क़ीरिन इल्ला इज़ा जुइला फ़ौक़हु सक़फ़न बि-ह़ैसु ला यसिलु इलैहि फ़-हुवा ह़सनुन आयज़न 2 अक़ूलु: अश्-शक्कु क़द यनहदम फ़ल-लह़दु औला। यानी इस सूरत में उसे किसी पाक कपड़े में लपेटकर किसी ऐसी जगह दफ़्न किया जाए जहाँ न तो उसकी तौहीन हो और न लोगों के पैरों से पामाल हो। और 'ज़ख़ीरा' में है कि मुनासिब यह है कि इसके लिए "लहद" (यानी बग़ली क़ब्र) बनाई जाए, लेकिन "शक़" (सीधी क़ब्र) न हो, क्योंकि इस सूरत में इस पर यानी इसके ऊपर मिट्टी डालने की ज़रूरत पेश आएगी, जो एक तरह की तौहीन है। हाँ, अगर उस क़ब्र पर छत बना दी जाए कि उस तक मिट्टी न पहुँचे तो फिर यह भी एक अच्छी सूरत है। मैं कहता हूँ कि "शक़" (सीधी क़ब्र) कभी गिर जाती है, लिहाज़ा बग़ली क़ब्र ही ज़्यादा बेहतर है। (त)

1 दुर्रे मुख़्तार, किताबुत तहारत, मत़बअ मुज्तबाई दिल्ली, 1/33 2 रद्दुल मुह्तार, किताबुत तहारत, दार इह़याउत तुरास़ अल-अरबी बैरूत, 1/119

पृष्ठ 404/768

مسئلہ ۱۶۶: از فیض آباد مرسلہ محمد خلیل ۲۱ ربیع الاول شریف ۱۳۳۸ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ چند قرآن بوسیدہ اور تمام اوراق ان کے پھٹ پھٹ کر علیحدہ ہو گئے ہیں اس حالت میں وہ اوراق ادھر ادھر زمین پر پائے جاتے ہیں اس طرح نہایت ہی خرابی ہے اور گناہ بھی بیحد ہوتا ہے تو کیا ان کو جلا کر کسی جاری پانی میں ڈالا جائے یا بے جلائے کسی کپڑے میں مع پتھر کے باندھ کر کنویں میں ڈالا جائے۔ بینوا توجروا(بیان فرماؤ ثواب پاؤ گے۔ت)

الجواب: اسے مثلِ دفن کریں یعنی ان اوراق کو جمع کر کے پاک کپڑے میں لپیٹیں اور ایسی جگہ جہاں پاؤں نہ پڑتا ہوں عمیق بغلی قبر اس کے لائق کھود کر اس میں سپرد کر دیں۔ در مختار میں ہے: المصحف اذا صار بحال لا یقرأ فیہ یدفن کالمسلم 1۔ مصحف شریف کی جب ایسی حالت ہو جائے کہ اسے پڑھا نہ جاسکے تو پھر اسے مسلمان کی طرح (احترام سے) دفن کر دے۔ (ت)

ردالمحتار میں ہے: ای یجعل فی خرقۃ طاہرۃ یدفن فی محل غیر ممتھن لایوطأ وفی الذخیرۃ وینبغی ان یلحد لہ ولا یشق لہ لانہ یحتاج الی اھالۃ التراب علیہ وفی ذلک نوع تحقیر الا اذا جعل فوقہ سقفا بحیث لا یصل الیہ فھو حسن ایضاً 2 اھ اقول: الشق قد ینھدم فاللحد اولی۔ یعنی اس صورت میں اسے کسی پاک کپڑے میں لپیٹ کر کسی ایسی جگہ دفن کیا جائے جہاں نہ تو اس کی توہین ہو اور نہ لوگوں کے پاؤں سے پامال ہو، اور ذخیرہ میں ہے مناسب یہ ہے کہ اس کے لئے "لحد" (یعنی بغلی قبر) بنائی جائے لیکن "شق" (سیدھی) نہ ہو کیونکہ اس صورت میں اس پر یعنی اس کے اوپر مٹی ڈالنے کی ضرورت پیش آئے گی کہ جس میں ایک قسم تحقیر ہے۔ ہاں اگر اس قبر پر چھت بنائی جائے کہ اس تک مٹی نہ پہنچے تو پھر یہ بھی ایک اچھی صورت ہے۔ اھ میں کہتا ہوں شق (سیدھی قبر) کبھی گر جاتی ہے لہذا بغلی قبر ہی زیادہ بہتر ہے۔ (ت)

1 درمختار کتاب الطهارة مطبع مجتبائی دہلی ۱ / ۳۳ 2 ردالمحتار کتاب الطهارة دار احیاء التراث العربی بیروت ۱ / ۱۱۹

Fatawa Rizvia, Volume 23

Yes, where the ground is so soft and weak that there is a risk of the side walls of the grave collapsing, then make the grave by putting strong wooden planks. And if there are a few pages, then the best of all is to make one or more amulets (taveez) and distribute them among Muslim children. And Allah Almighty knows best.

Problem 167: From Gondal, Kathiawar, sent by Qazi Qasim Mian Sahib, 26 Rabi al-Akhir Sharif 1338 AH. What do the scholars of religion say regarding this issue that on one surface of glass, verses and remembrances are written backwards with acid and white paint, which appear straight from the other side. Such planks and also verses and remembrances written on paper are framed in glass and kept in the house for blessings and decoration. Is it disrespectful to have intercourse in such a house or not? Give an answer and be rewarded. (State the ruling and receive the reward. - T)

The Answer: Wherever any noble verse of the Holy Quran is written on paper or anything, even if there is glass over it, as long as it is not needed, until a cloth is draped over it, having intercourse or being naked there is disrespectful. And Allah Almighty knows best.

Problem 168: From Bareilly, Lal Kurti Bazaar, sent by Niaz Ahmad and Sons, 4 Rajab al-Murajab. Peace be upon you and the mercy and blessings of Allah. We always receive cards with the following content: 'Ihdinas Siratal Mustaqim, Siratal An'amta.' Besides this, other contents are also given and it is written to write it 11 times and distribute it to different people, otherwise there will be loss. Please write what should be done? And peace.

The Answer: This is purely baseless; do not act upon it, it is an unjustified waste of money and that threat is false and void. God-fearing people write noble verses on these cards and ask that nine copies of them be sent, whereas they come into the hands of those without ablution or even those in a state of ritual impurity (junub) and non-believers, and they are placed on the ground and postal stamps are applied on them. The sin of this disrespect to the Great Quran is upon those who write it. And Allah Almighty knows best.

Problem 169: From Maupur, Mewar, Rajputana, Maharana School, sent by Maulvi Wazir Ahmad Sahib, teacher, 12 Ramadan 1338 AH. While reciting the Holy Quran, is

it permissible to stand up out of respect for a scholar or parents or the religious administrator of the school or not? Should respect be shown or not?

फतावा रज़विया, जिल्द २३

हाँ, जहाँ ज़मीन इतनी नरम और कमज़ोर हो कि बग़ली के धंस जाने का अंदेशा हो तो तख्ते मज़बूत लगा कर क़ब्र बनाएँ और अगर औराक़ (पन्ने) थोड़े हों तो यह सबसे बेहतर है कि एक-एक या ज़्यादा का तावीज़ बना कर मुस्लिम बच्चों में बाँट दें। वल्लाहु तआला अ'लम।

मसला १६७: गोंडल काठियावाड़ से, मुरसला क़ाज़ी क़ासिम मियाँ साहिब, २६ रबीउल आख़िर शरीफ़ १३३८ हिजरी। उलमा-ए-दीन इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि काँच की एक सतह पर आयात और अज़कार तेज़ाब और सफ़ेदी से उल्टे लिखे जाते हैं जो दूसरी तरफ़ सीधे दिखाई देते हैं। ऐसे तख्ते और काग़ज़ पर लिखी आयात और अज़कार काँच में मढ़वा कर घर में बरकत और सजावट के लिए रखे जाते हैं। क्या ऐसे घर में हमबिस्तरी (जमाअ) करना बे-अदबी है या नहीं? बयान फ़रमाएं अजर पाएँ। (त)

अल-जवाब: जहाँ क़ुरान करीम की कोई आयते करीमा लिखी हो काग़ज़ या किसी चीज़ पर अगरचे ऊपर शीशा हो जो उसे ज़रूरत न हो, जब तक उस पर ग़िलाफ़ (पर्दा) न डाल लें वहाँ हमबिस्तरी या नंगा होना बे-अदबी है। वल्लाहु तआला अ'लम।

मसला १६८: बरेली लाल कुर्ती बाज़ार से, मुरसला नियाज़ अहमद एंड संस, ४ रजबुल मुरज्जब। अस्सलामु अलैकुम व रहमतुल्लाहि व बरकातुहु। हमारे पास हमेशा ज़ैल के मज़मून के कार्ड आते हैं 'एहदिनस सिरातल मुस्तक़ीम, सिरातल... अनअमता'। इसके अलावा और मज़मून के भी देते हैं और लिखा होता है कि ११ मर्तबा लिख कर मुख़्तलिफ़ लोगों को बाँटें वर्ना नुक़सान होगा। मेहरबानी फ़रमा कर तहरीर फ़रमाएँ कि क्या करना चाहिए? वस्सलाम।

अल-जवाब: यह महज़ बे-अस्ल बात है इस पर अमल न कीजिए, नाहक़ माल ज़ाया करना है और वह धमकी ग़लत और बातिल है। ख़ुदा-तरस लोग इन कार्डों पर आयते करीमा लिखते हैं कि उनकी नौ नकलें (कापी) कर के भेजो हालाँकि वह बे-वज़ू बल्कि जुनुब और काफ़िरों के हाथ में आती हैं और ज़मीन पर रख कर उन पर डाक की मुहरें लगाई जाती हैं। क़ुरान-ए-अज़ीम की इस बे-अदबी का वबाल इन लिखने वालों पर है। वल्लाहु तआला अ'लम।

मसला १६९: मऊपुर मेवाड़ राजपूताना महाराणा स्कूल से, मुरसला मौलवी वज़ीर अहमद साहिब मुदर्रिस, १२ रमज़ान १३३८ हिजरी। क़ुरान शरीफ़ की तिलावत करते हुए आलिम या वालिदैन या

दीनी मोहतमिम मदरसा की ता'ज़ीम के लिए खड़ा होना जाइज़ है या नहीं? ता'ज़ीम करना चाहिए या नहीं?

पृष्ठ ७६८ का ४०५

ہاں جہاں زمین ایسی نرم وکمزور ہو کہ بغلی کے دھنس جانے اندیشہ ہو تواڑانے تختے مضبوط لگا کر قبر بنائیں اور اگر اوراق تھوڑے ہوں تو یہ سب سے اولٰی یہ کہ ایک ایک یا زیادہ کا تعویذ بنا کر اطفال مسلمین کو تقسیم کردیں۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۶۷: از گونڈل کاٹھیاواڑ مرسلہ قاضی قاسم میاں صاحب ۲۶ ربیع الآخر شریف ۱۳۳۸ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ کانچ کی ایک سطح پر آیات واذکار تیزاب وسپیدی سے الٹے لکھے جاتے ہیں جو دوسری طرف سیدھے دکھائی دیتے ہیں ایسے ایسے تختے و نیز کاغذ میں لکھے ہوئے آیات واذکار کانچ میں مڑھا کر مکان میں برکت وآرائش کے لئے رکھتے ہیں ایسے مکان میں جماع کرنا بے ادبی ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان فرمائے اجر پائیے۔ ت)

الجواب: جہاں قرآن کریم کی کوئی آیت کریمہ لکھی ہو کاغذ یا کسی شے پر اگرچہ اوپر شیشہ ہو جو اسے حاجت نہ ہو جب تک اس پر خلاف نہ ڈال لیں وہاں جماع یا برہنگی بے ادبی ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۶۸: از بریلی لال کورٹی بازار مرسلہ نیاز احمد اینڈ سنس ۴ رجب المرجب السلام علیکم ورحمۃ وبرکاتہ ،، ہمارے پاس ہمیشہ ذیل کے مضمون کے کارڈ آتے ہیں اھدنا الصراط المستقیم صراط ، انعمت۔ اس کے علاوہ اور مضمون کے بھی دیتے ہیں اور لکھا ہوتا ہے یا ۱۱ مرتبہ لکھ کر مختلف لوگوں کو تقسیم کرو ورنہ نقصان ہوگا۔ مہربانی فرما کر تحریر فرمائیں کہ کیا کرنا چاہئے؟ والسلام

الجواب: یہ محض بے اصل بات ہے اس پر عمل نہ کیجئے ناحق تضیع مال ہے اور وہ دھمکی غلط باطل ہے ، ان کارڈوں پر خدا ترس لوگ آیات کریمہ لکھتے ہیں کہ ان کی نو نقلیں کر کے بھیجو حالانکہ وہ بے وضو بلکہ جنب کو کفار کے ہاتھ میں آتی ہیں اور زمین پر رکھ کر ان پر ڈاک کہ مہریں لگائی جاتی ہے۔ قرآن عظیم کی اس بے ادبی کا وبال ان لکھنے والوں پر ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۶۹: از مئوپور میواڑ راجپوتانہ مہارانا سکول مرسلہ مولوی وزیر احمد صاحب مدرس ۱۲ رمضان ۱۳۳۸ھ قرآن شریف کی تلاوت کرتے ہوئے عالم یا والدین یا دینی مہتمم مدرسہ کی تعظیم کے لئے کھڑا ہونا جائز ہے یا نہیں؟ تعظیم کرنا چاہئے یا نہیں؟

Fatawa Razawiya, Volume 23

Answer: During the recitation of the Great Quran, one can show respect to the Sultan of Islam, a scholar of religion, a teacher of religious knowledge, and parents, and that is all. And Allah the Almighty knows best.

Issue 170: From Asifabad, Post Office Bilharpur, District Central Province, sent by Abdullah-ur-Rahman Sahab, 16 Ramadan-ul-Mubarak 1338 AH. What do the scholars of religion and jurists of the clear Sharia say regarding this issue: to what extent is it necessary to observe the etiquettes of the place of purity with the intention of respecting the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) in praising (Hamd) and eulogizing (Naat)? Is it permissible to recite Hamd and Naat in theaters, wedding gatherings, and such invitation ceremonies where people are sitting arrogantly on chairs in an English style, contrary to Islamic etiquettes, and where people of amusement are gathered? If a person hesitates to perform Hamd and Naat at such an occasion as mentioned above out of respect and reverence and refuses, will it not be a sin? In such gatherings contrary to Islamic etiquettes and customs, while wearing shoes and standing near a table, while the audience is seated on chairs and the reciter stands on the ground, will it be permissible to recite the blessed words of Hamd and Naat loudly? And if someone does not consider it permissible and hesitates on such an occasion, is there any harm?

The Answer: Respect and glorification are better as far as possible. It is stated in Fath al-Qadir:

[Arabic Box] "Everything that falls under respect and glorification is good." (T)

In theaters where people are busy in play and amusement and will not listen to the noble mention, it is forbidden to recite Naat Sharif loudly, just as it is forbidden to recite the Great Quran in such a place. In wedding and invitation gatherings, the situation should be observed. If all those present are of such a nonsensical style that they will not pay attention, then reciting there is also forbidden, and the one who hesitates and refuses with the intention of respect and reverence will receive a reward. And if there are people there who will listen attentively to the noble mention, even if some are arrogant and boastful followers of nonsensical English fashion, then there is no prohibition [implied].

---

1 Fath al-Qadir, Kitab al-Hajj, Masa'il-e-Manthura, Maktaba Nooria Razawiya Sukkur, 3/94.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

उत्तर: कुरान-ए-अज़ीम की तिलावत के दौरान सुल्तान-ए-इस्लाम, आलिम-ए-दीन, उस्ताद-ए-इल्म-ए-दीन और माता-पिता का सम्मान किया जा सकता है, बस इतना ही। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 170: आसिफाबाद, डाकखाना बिलहारपुर, जिला मध्य प्रांत से, प्रेषक अब्दुल्ला-उर-रहमान साहब, 16 रमजान-उल-मुबारक 1338 हिजरी। दीन के विद्वान और शरीयत के मुफ़्ती इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि हम्द और नात में रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की हुरमत के ख्याल से पाकीज़ा मुकाम के आदाब का कहाँ तक लिहाज़ करना लाज़िम है? क्या तमाशागाहों, शादी की मजलिसों और दावत के ऐसे जलसों में हम्द और नात पढ़ना जायज़ है जहाँ लोग अंग्रेज़ी तरीके के मुताबिक इस्लामी आदाब के खिलाफ कुर्सियों पर अकड़ कर बैठे हों और नाच-गाने वाले जमा हों? अगर कोई शख्स अदब और हुरमत के ख्याल से ऐसे मौके पर हम्द और नात पढ़ने से झिझके और मना कर दे, तो क्या गुनाह तो नहीं होगा? ऐसे जलसों में जो इस्लामी आदाब और रवाज के खिलाफ हों, जूता पहने हुए मेज़ के पास खड़े होकर, जबकि सुनने वाले कुर्सियों पर बैठे हों और पढ़ने वाला ज़मीन पर खड़ा हो, हम्द और नात के मुतबर्रक अल्फाज़ बुलंद आवाज़ में पढ़ना जायज़ होगा? और अगर कोई शख्स इसे जायज़ न समझकर ऐसे मौके पर झिझके तो क्या कोई हर्ज तो नहीं?

उत्तर: जहाँ तक मुमकिन हो अदब और ताज़ीम बेहतर है। फतहुल क़दीर में है:

[अरबी बॉक्स] "हर वह काम जो अदब और एहतराम में दाखिल हो वह अच्छा है।" (त)

तमाशागाहों में जहाँ लोग खेल-कूद में मशगूल हों और ज़िक्र-ए-शरीफ नहीं सुनेंगे, वहां बुलंद आवाज़ में नात शरीफ पढ़ना मना है, जिस तरह ऐसी जगह कुरान-ए-अज़ीम पढ़ना हराम है। शादी और दावत के जलसों में हालत देखी जाए, अगर हाज़िरीन सब इसी बेहुदा तरीके के हैं कि ध्यान नहीं देंगे, तो वहां भी पढ़ना मना है और झिझकने और मना करने वाला जो अदब और हुरमत की नीयत से मना करेगा, उसे सवाब मिलेगा। और अगर वहां ऐसे लोग हैं जो मुतवज्जेह होकर ज़िक्र-ए-शरीफ सुनेंगे, चाहे कुछ अंग्रेज़ी बेहुदा फैशन के मुतकब्बिर और मगरूर भी हों, तो मुमानत [नहीं है]।

---

1 फतहुल क़दीर, किताबुल हज्ज, मसाइल-ए-मन्शूरा, मकतबा नूरिया रज़विया सुक्कुर, 3/94.

पृष्ठ 406 का 768

فتاوی رضویہ، جلد ۲۳

الجواب: قرآن عظیم کی تلاوت میں سلطان اسلام اور عالم دین اور استاد علم دین اور والدین کی تعظیم کرسکتا ہے وبس واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۷۰: از مقام آصف آباد ڈاک خانہ بلہار پور ضلع ملک متوسط مرسلہ عبداللہ الرحمن صاحب ۱۶ رمضان المبارک ۱۳۳۸ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین ومفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ حمد ونعت میں آداب مقام طہارت کا بخیال حرمت رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کہاں تک لحاظ کیا جانا لازم ہے کہ حمد ونعت تماشا گاہوں، شادی کی مجلسوں اور دعوت کے ایسے جلسوں میں جس میں لوگ انگریزی وضع کے موافق آداب اسلام کے برعکس کرسیوں پر تبختر سے بیٹھے ہوں اور ارباب نشاط جمع ہوں پڑھنا جائز ہے یا نہیں؟ اگر کوئی شخص اس موقع پر جس کا اوپر ذکر کیا گیا ہے ادائے حمد ونعت سے بخیال ادب وحرمت تامل پذیر ہو اور انکار کرے تو گناہ تو لازم نہ آئے گا ایسے جلسوں میں آداب ورواج اسلام کے خلاف جوتا پہنے ہوئے میز کے پاس کھڑے ہو کر جبکہ سامعین کرسیوں پر نشست رکھتے ہوں اور قاری زمین پر کھڑا ہو حمد ونعت کے متبرک الفاظ بآواز بلند پڑھنا جائز ہوگا اور اگر کوئی شخص جائز نہ سمجھ کر ایسے موقع پر تامل کرے تو کوئی حرج تو نہیں؟

الجواب: ادب واجلال جہاں تک ممکن ہو بہتر ہے فتح القدیر میں ہے:

[Arabic Box] کل ماکان فی الادب والاجلال کان حسناً 1 - ہر وہ کام جو ادب و احترام میں داخل ہو وہ اچھا ہے۔ (ت)

تماشا گاہوں میں جہاں لوگ لہو ولعب میں مشغول ہوں اور ذکر شریف نہ سنیں گے نعت شریف بآواز بلند پڑھنا ممنوع ہے جس طرح ایسی جگہ قرآن عظیم پڑھنا حرام ہے شادی ودعوت کے جلسوں میں حالت دیکھی جائے اگر حاضرین سب اسی بے ہود طرز کے ہیں کہ التفات نہ کریں گے تو وہاں بھی پڑھنا منع اور تامل وانکار کرنے والا کہ بہ نیت ادب وحرمت انکار کرے گا ثواب پائے گا اور اگر وہاں وہ لوگ ہیں کہ متوجہ ہو کر ذکر شریف سنیں گے اگرچہ بعض انگریزی بیہودہ فیشن کے متکبر و متبختر بھی ہوں تو ممانعت [نہیں]

---

1 فتح القدیر کتاب الحج مسائل منثورہ مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۳/ ۹۴

...no, and in such a place, misinterpretation and denial are improper; he will still not be a sinner as long as his intention is of respect and reverence. And Allah Almighty knows best.

Problem 171: From Kota state, Rajputana, Mohalla Haidargarh, submitted by Fazl Ahmad, Imam of Jamia Masjid, 16 Muharram 1339 AH. What do the scholars of religion and the jurists of the clear Sharia say regarding this issue: is the courtyard of the mosque considered part of the mosque or not? State the ruling and be rewarded.

Answer: The courtyard of the mosque is part of the mosque. Jurists call it Masjid Saifi (summer mosque) and the roofed area is called Masjid Shatwi (winter mosque). And Allah Almighty knows best.

Problem 172: From Bombay, 8 Madanpura, Safi Abadi, shop of Jahangir spice dealers, submitted by Abdul Sattar Sahib, 1st Safar 1339 AH. What do the scholars of religion and the jurists of the clear Sharia say regarding this issue: Zaid says that writing amulets or Quranic verses in numerical charts is against Sharia and impermissible. Amr says no, writing in numbers is not against Sharia, but writing in letters holds excellence. Whose statement among the two is according to Sharia? State the ruling and be rewarded.

Answer: There are two ways to benefit from the blessings of the noble verses and pure names. Those in which texts and words are written are called 'Jazar' (roots/fragments). In the science of Taksir (letter division), those involving manifestations and numbers are called 'Wafq' (proportional squares) and 'Mudmar' (hidden). The science of Wafq is from great elders like Imam Hujjat al-Islam Ghazali, Imam Fakhruddin Razi, Sheikh Akbar Muhiyuddin Ibn Arabi, and others. There is no reason for its impermissibility; rather, in situations involving burning or similar conditions, it is more appropriate. And Allah Almighty knows best.

Problem 173: Syed Irfan Ali Sahib, member of Anjuman Khadim al-Sajideen, Rabri Tola, Bareilly, 4th Safar 1339 AH. What do the scholars of religion say regarding this issue:

"Whoever recommends and helps a good cause becomes a partner therein: And whoever recommends and helps an evil cause, shares in its burden: And Allah hath power over all things."

Whoever makes a good recommendation will have a share in its reward, and whoever makes a bad recommendation will have a share in its burden. And Allah Almighty is powerful over all things. (T)

1. Al-Quran Al-Kareem 4/85

...नहीं और ऐसी जगह तावील व इंकार बेजा है गुनहगार अब भी न होगा जबकि उसकी नियत अदब व एहतराम है। वल्लाह तआला आलम।

मसअला १७१: रियासत कोटा राजपूताना, मोहल्ला हैदरगढ़, मसऊला फज़ल अहमद इमाम जामा मस्जिद, १६ मुहर्रम १३३९ हिजरी। क्या फरमाते हैं उलमा-ए-दीन व मुफ़्तियान-ए-शरह मतीन इस मसले में कि सेहन-ए-मस्जिद दाखिल-ए-मस्जिद है या नहीं? बय्यानु तजूरू।

अल-जवाब: सेहन-ए-मस्जिद मस्जिद है, फुक़हा इसे मस्जिद-ए-सैफ़ी कहते हैं और हद-ए-मुसक़्फ़ (छत वाली जगह) को मस्जिद-ए-शतवी, वल्लाह तआला आलम।

मसअला १७२: बम्बई ८ मदनपुरा सफ़ी आबादी, दुकान जहांगीर मिर्च मसाले वाले, मसऊला अब्दुल सत्तार साहब, १ सफर १३३९ हिजरी। क्या फरमाते हैं उलमा-ए-दीन व मुफ़्तियान-ए-शरह मतीन इस मसले में कि ज़ैद कहता है कि तावीज़ का या आयात-ए-क़ुरआन नक़्श-ए-जदावल में लिखना खिलाफ-ए-शरह और नाजायज़ है। अम्र कहता है कि नहीं, अदद में खिलाफ-ए-शरह तो नहीं मगर इतना ज़रूर है कि हुरूफ में लिखना फ़ज़ीलत रखता है। दोनों में से किसका क़ौल मुताबिक-ए-शरीयत है? बय्यानु तजूरू।

अल-जवाब: आयात-ए-करीमा व अस्मा-ए-तय्यबा की बरकात से इस्तेफ़ादा के दिनों तरीक़े हैं जिन में इबारत व अल्फ़ाज़ लिखे जाएँ वो जज़र कहलाते हैं और ज़बान-ए-तक्सीर में मज़हर और आदाद वाले वफ़्क़ व मुज़्मर, इल्म-ए-औफ़ाक़ इमाम हुज्जतुल इस्लाम ग़ज़ाली व इमाम फखरुद्दीन राज़ी व शैख-ए-अकबर मुहीयुद्दीन इब्न-ए-अरबी व ग़ैरहुम अजिल्ला अकाबिर से है इस में अदम-ए-जवाज़ की कोई वजह नहीं बल्कि महल-ए-एहराक़ व नहवुहू में वही अनसब हैं। वल्लाह तआला आलम।

मसअला १७३: सैयद इरफ़ान अली साहब, रुक्न अंजुमन खादिमुल साजिदीन रबड़ी टोला बरेली, ४ सफ़र १३३९ हिजरी। क्या फरमाते हैं उलमा-ए-दीन इस मसले में:

"मन् यश्फ़अ शफ़ाअतन हसनतय-यकुल्लहू नसीबुम-मिन्हा व मन् यश्फ़अ शफ़ाअतन सय्यिअतय-यकुल्लहू किफ़्लुम-मिन्हा व कानल्लाहु अला कुल्लि शैइम-मुक़ीता।"

जो कोई अच्छी सिफारिश करे तो उसके लिए इसमें हिस्सा है और जो कोई बुरी सिफारिश करे तो उसके लिए इसमें भी हिस्सा है और अल्लाह तआला हर चीज़ पर पूरी ताक़त रखने वाला है। (त)

1. अल-कुरआन अल-करीम ४/८५

पेज ४०७ ऑफ़ ७६८

نہیں اور ایسی جگہ تاویل و انکار بیجا ہے گناہ گار اب بھی نہ ہوگا جبکہ اس کی نیت ادب و احترام ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۷۱: از ریاست کوٹہ راجپوتانہ محلہ حیدر گڑھ مسئولہ فضل احمد امام جامع مسجد ۱۶ محرم ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ صحن مسجد داخل مسجد ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا

الجواب: صحن مسجد مسجد ہے، فقہاء اسے مسجد صیفی کہتے ہیں اور حد مسقف کو مسجد شتوی، واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۷۲: از بمبئی ۸ مدنپورہ صفی آبادی بردوکان جہانگیر مرچ مصالحہ والے مسئولہ عبد الستار صاحب یکم صفر ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ زید کہتا ہے کہ تعویز کا یا آیات قرآن نقش جداول میں لکھنا خلاف شرع اور ناجائز ہے۔ عمرو کہتا ہے کہ نہیں ،عدد میں خلاف شرع تو نہیں مگر اتنا ضرور ہے کہ حرفوں لکھنا فضیلت رکھتا ہے۔ دونوں میں سے کسی کا قول مطابق شریعت ہے۔ بینوا توجروا

الجواب: آیات کریمہ واسمائے طیبہ کی برکات سے استفادہ کے دنوں طریقے ہیں جن میں عبارت والفاظ لکھے جائیں وہ جزر کہلاتے ہیں اور زبان تکسیر میں مظہر اور اعداد والے وفق و مضمر، علم اوفاق امام حجۃ الاسلام غزالی و امام فخر الدین رازی و شیخ اکبر محی الدین ابن عربی و غیرہم اجلہ اکابر سے ہے اس میں عدم جواز کی کوئی وجہ نہیں بلکہ محل احراق و نحوہ میں وہی انسب ہیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۷۳: سید عرفان علی صاحب رکن انجمن خادم الساجدین ربڑی ٹولہ بریلی ۴ صفر ۱۳۳۹ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں :

" مَن یَّشْفَعْ شَفَاعَۃً حَسَنَۃً یَّکُن لَّہٗ نَصِیْبٌ مِّنْھَا وَ مَن یَّشْفَعْ شَفَاعَۃً سَیِّئَۃً یَّکُن لَّہٗ کِفْلٌ مِّنْھَا وَ کَانَ اللہُ عَلٰی کُلِّ شَیْءٍ مُّقِیْتًا "

جو کوئی اچھی سفارش کرے تو اس کے لئے اس میں حصہ ہے اور جو کوئی بری سفارش کرے تو اس کے لئے اس میں بھی حصہ ہے اور اللہ تعالٰی ہر چیز پر پوری طاقت رکھنے والا ہے۔ (ت)

۱ القرآن الکریم ۸۵/۴

Fatawa Razawiya Volume 23

Question: What is the meaning of this holy verse and what is meant by "Shafa'at-e-Hasana" (good intercession) and "Shafa'at-e-Sayyi'a" (bad intercession)? The Answer: Interceding for a good cause, for example, interceding to get an oppressed person their rights, or saving a Muslim from harm, or helping a needy person, is "Shafa'at-e-Hasana". The one who intercedes thus will receive a reward even if their intercession is not effective. On the other hand, interceding for an evil cause to facilitate a sin is "Shafa'at-e-Sayyi'a". Its perpetrator bears the burden of it even if it is not accepted. And Allah Almighty knows best.

Problem 172: From the city, Mohalla Saudagran, asked by Shamsuddin, a student of Madrasa Manzar-e-Islam, 12 Safar 1339 AH. What do the scholars of Islam and Muftis of the clear Sharia say about burying an Imam in a mosque? Please explain and be rewarded. The Answer: There is no harm in it, and Allah Almighty knows best.

Problem 175 to 179: From Village Harnapawar, District Bareilly, Tehsil Nawabganj, asked by Faqir Bakhsh. (1) What do the scholars of religion and jurists of the clear Sharia say regarding this issue: is it permissible to stand up in respect during the Gyarween Sharif (commemoration) of Hazrat Piran-e-Pir Dastagir Ghaus-e-Azam, or not? (2) Is it permissible to perform mourning (Matam) or lamentation (Noha) during Muharram, or not? (3) Is it permissible to attend gatherings of the Rafidites (Shia), or not? (4) Is it permissible to take sweets (Sheerini) to any shrine of the saints, or not? (5) What is the ruling regarding someone who stops another person from going to perform a good deed? The Answer: (1) There is no Sharia prohibition against standing (Qiyam) during Gyarween Sharif, but in the custom of Muslims, this respect has become specific to the sacred mention of the Presence of the Master of the Universe, peace and blessings of Allah be upon him. Consideration should be given to this specificity. (2) Mourning and lamentation, whether in Muharram or otherwise, is absolutely prohibited (Haram). (3) Attending the gatherings of Rafidites is strictly prohibited (Haram). (4) If the sweets are for the purpose of Isal-e-Thawab (conveying reward) and are distributed there among the poor, then there is no harm. (5) If that deed is truly good and the person stops them without any Sharia reason, then they are a "Mana' lil-Khair" (preventer of good), and being a preventer of good is a satanic act. And Allah Almighty knows best.

Page 408 of 768

फतावा रज़विया जिल्द 23

सवाल: इस आयत शरीफ का क्या मतलब है और शफ़ाअते हसना और सय्यिआ से क्या मुराद है? अल-जवाब: किसी नेक काम में सिफारिश करना, जैसे कि किसी मज़लूम को उसका हक दिलाने के लिए सिफारिश करना, या किसी मुसलमान को तकलीफ से बचाना, या किसी ज़रूरतमंद की मदद करवाना "शफ़ाअते हसना" (अच्छी सिफारिश) है। ऐसी सिफारिश करने वाला सवाब पाएगा चाहे उसकी सिफारिश काम न आए। और बुराई के लिए सिफारिश करके कोई गुनाह करवाना "शफ़ाअते सय्यिआ" (बुरी सिफारिश) है, इसके करने वाले पर उसका वबाल (गुनाह का बोझ) है चाहे वह मानी न जाए। और अल्लाह ताला बेहतर जानता है।

मसला 172: शहर मोहल्ला सौदागरां से, सायल शम्सुद्दीन, तालिब-ए-इल्म मदरसा मंज़र-ए-इस्लाम, 12 सफ़र 1339 हिजरी। हुज़ूर पुरनूर आलाहज़रत मुजद्दिद-ए-माइया हाज़िरा मोयिदा मिल्लत ताहिरा किब्ला मदज़िल्लहुल आली क्या फ़रमाते हैं कि मस्जिद में इमाम को दफ़नाना कैसा है? बयान फरमाएं सवाब पाएं। अल-जवाब: कोई हर्ज नहीं, और अल्लाह ताला बेहतर जानता है।

मसला 175 से 179: मौज़ा हरनपावर, ज़िला बरेली, तहसील नवाबगंज से, सायल फ़कीर बख्श। (1) उलमा-ए-दीन और मुफ़्तियान-ए-शरा-ए-मतीन इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि हज़रत पीराने पीर दस्तगीर गौसे आज़म की ग्यारहवीं शरीफ़ में ताज़ीम के लिए खड़ा होना जायज़ है या नहीं? (2) मुहर्रम में मातम या नौहा करना जायज़ है या नहीं? (3) राफ़ज़ियों (शिया) की मज्लिस में जाना जायज़ है या नहीं? (4) औलिया-ए-किराम के किसी मज़ार पर शीरीनी (मिठाई) ले जाना जायज़ है या नहीं? (5) जो कोई किसी नेक काम के लिए जाता है और उसे कोई रोके तो उसके बारे में क्या फ़रमाते हैं? अल-जवाब: (1) ग्यारहवीं शरीफ में कयाम (खड़े होने) से कोई शरीई मनाही नहीं है, लेकिन मुसलमानों के उरफ़ (रिवाज) में यह ताज़ीम हुज़ूर सैयदे आलम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के ज़िक्रे अकदस के साथ खास हो रही है, इस तख्सीस (विशिष्टता) का लिहाज़ रखना चाहिए। (2) मातम और नौहा, चाहे मुहर्रम हो या गैर-मुहर्रम, मुतलकन (बिल्कुल) हराम है। (3) राफ़ज़ियों की मज्लिस में जाना सख्त हराम है। (4) शीरीनी अगर ईसाले सवाब के लिए हो और वहां मिस्कीनों (गरीबों) में बांटी जाए तो कोई हर्ज नहीं। (5) अगर वह काम वाकई नेक है और वह शख्स किसी शरीई वजह के बिना उसे रोकता है, तो वह "मन्नाअ लिल-खैर" (नेकी से रोकने वाला) है और नेकी से रोकना शैतानी काम है। और अल्लाह ताला बेहतर जानता है।

اس آیت شریف کا کیا مطلب ہے اور شفاعت حسنہ اور سیئہ سے کیا مراد ہے ؟ الجواب : نیک بات میں کسی کی سفارش کرنا مثلاً سفارش کر کے مظلوم کو اس کا حق دلا دینا یا کسی مسلمان کو ایذا سے بچا لینا یا کسی محتاج کی مدد کرا دینا شفاعت حسنہ ہے ایسی شفاعت کرنے والا اجر پائیگا اگرچہ اس کی شفاعت کار گر نہ ہو، اور بری بات کے لئے سفارش کر کے کوئی گناہ کرا دینا شفاعت سیئہ ہے اس کے فاعل پر اس کا وبال ہے اگر چہ نہ مانی جائے۔ واللہ تعالی اعلم۔

مسئلہ ۱۷۲: از شہر محلہ سوداگراں مسئولہ شمس الدین طالب عالم مدرسہ منظر الاسلام ۱۲ صفر ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں حضور پر نور اعلیحضرت مجددمائۃ حاضرہ مؤیدہ ملت طاہرہ قبلہ مدظلہ العالی کہ مسجد میں امام کو دفوانا کیسا ہے؟ بینوا توجروا الجواب: کوئی حرج نہیں ، واللہ تعالی اعلم۔

مسئلہ ۱۷۵ تا ۱۷۹: از موضع ہرن پاور ضلع بریلی تحصیل نواب گنج مسئولہ فقیر بخش (۱) کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ حضرت پیرانِ پیر دستگیر غوث اعظم کی گیارہویں شریف میں تعظیم کو اٹھنا جائز ہے یا نہیں؟ (۲) محرم میں ماتم یا نوحہ کرنا جائز ہے یا نہیں؟ (۳) رافضیہ کی مجلس میں جانا جائز ہے یا نہیں؟ (۴) اولیائے کرام کے کسی مزار پر شیرینی لے جانا جائز ہے یا نہیں؟ (۵) جو کوئی کسی نیک کام کو جاتا ہے اور اس کو کوئی روکے تو اس کے بارے میں کیا فرماتے ہیں؟ الجواب: (۱) گیارہویں شریف میں قیام سے کوئی ممانعت شرعیہ نہیں مگر یہ تعظیم عرفِ مسلمین میں ذکرِ اقدس حضور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے خاص ہورہی ہے اس تخصیص کا لحاظ چاہئے۔ (۲) ماتم و نوحہ محرم ہو یا غیر محرم مطلقاً حرام ہے۔ (۳) رافضیوں کی مجلس میں جانا سخت حرام ہے۔ (۴) شیرینی اگر

ایصال وثواب کے لئے ہو اور وہاں مساکین پر تقسیم کی جائے تو حرج نہیں۔ (۵) اگر وہ کام واقعی نیک ہے اور یہ کسی وجہ شرعی سے اسے نہیں روکتا تو مناع للخیر ہے اور مناع للخیر ہونا شیطانی کام ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

Volume 23 Fatawa Rizvia

Problem 180: From Benares, Mohalla Anbiyali Mandi, submitted by Muhammad Umar Sahib, Sunni Hanafi Qadri Rizvi, 4 Rajab 1339 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: A one-rupee note has been published by the Khilafat Committee, which contains a complete verse of the Holy Quran. How is it to sell it to Muslims or Hindus? Can a Muslim hold it in every state of purity and impurity or not, and what is the ruling for the seller? Please clarify and be rewarded.

Answer: Writing a verse of the Quran on this paper, which is designed to pass through the hands of everyone—the pure and the impure, every infidel and polytheist, every sweeper and leatherworker—is exposing it to disrespect. Touching it without ablution (Wudu) is not permissible if there is no other writing on it besides the noble verse. If there is other sufficient writing, then it is forbidden to place hands without ablution on the specific area where the noble verse is written. Whether it's on the same side as the verse or on the other side, it is impermissible on all sides. Do not sell it to a disbeliever, as selling it constitutes disrespect. And Allah Almighty knows best.

Problem 181 to 182: From the state of Kota Rajputana, near Ghanta Ghar, Madar ka Chilla Mosque, submitted by Hafiz Jan Muhammad, Imam of the said mosque, 29 Ramadan 1339 AH. What do the scholars of religion and the jurists of the firm Shariah say on the following matters? Please provide answers with references from the books of Ahl al-Sunnah: (1) Is it permissible for a scholar or a Milad reciter to sit on the pulpit (minbar) and recite Milad Sharif after Friday prayers or not? And is it generally permissible to sit on the pulpit to recite Milad Sharif or not? Is the pulpit solely for sermons (wa'z) and khutbahs? If some Muslims ask Zaid to sit on the pulpit in the mosque after Friday prayers to recite Milad Sharif, and a few people say, "If you want to recite Milad Sharif, do not sit on the pulpit; rather, sit on a platform (takht). We will not allow reciting on the pulpit," and they prevented it, what is the ruling for such people? (2) Zaid has read only three books of Fiqh, does not have the ability to speak Urdu properly or write correct spelling, and is completely ignorant of grammar (sarf and nahw) to the extent that he does not know Mizan al-Sarf. Instead, he considers studying grammar forbidden and views its students poorly, nor does he know Persian. Is it permissible for such a person to sit on the pulpit and give a sermon? And if he sits on the pulpit, can Muslims remove him from it or not? What is the ruling according to Shariah? Please clarify and be rewarded.

Answer: (1) Reciting Milad Sharif on the pulpit is undoubtedly permissible. And the distinction that Milad Sharif should be on a platform while only...

जिल्द 23 फतावा रज़विया

मसला 180: बनारस, मोहल्ला अंबियाली मंडी से, सायल मुहम्मद उमर साहब सुन्नी हनफी कादरी रज़वी, 4 रजब 1339 हिजरी। उलेमा-ए-दीन इस मसले में क्या फ़रमाते हैं: खिलाफत कमेटी की ओर से एक रुपये का नोट जारी हुआ है जिसमें कुरआन पाक की एक पूरी आयत लिखी है। तो इसे मुसलमानों या हिंदुओं के हाथ बेचना कैसा है? क्या मुसलमान इसे हर हाल में पाकी और नापाकी में ले सकता है या नहीं, और इसके बेचने वाले पर क्या हुक्म है? बयान करें और अज्र पाएं।

जवाब: इस पर्चे पर कि जो हर किसी के हाथ में जाने के लिए, हर पाक और नापाक, हर काफ़िर और मुशरिक, हर भंगी और चमार के हाथ में जाने के लिए बनाया गया है, कुरआन करीम की आयत लिखना इसे बेअदबी के लिए पेश करना है। बिना वज़ू के इसे छूना जायज़ नहीं है अगर इसमें आयत-ए-करीमा के अलावा और कोई तहरीर न हो। और अगर और तहरीर ज़ायद है, तो आयत-ए-करीमा जिस जगह लिखी है उस पर बिना वज़ू हाथ लगाना हराम है। और चाहे वह उसी तरफ हो जिस तरफ आयत लिखी है या दूसरी तरफ, हर तरफ़ से नाज़ायज़ है। और इसे काफ़िर के हाथ न बेचें और इसका बेचना बेअदबी है। वल्लाहु तआला आलम (और अल्लाह तआला बेहतर जानता है)।

मसला 181 से 182: रियासत कोटा राजपूताना, घंटा घर के पास, मस्जिद मदार का चिल्ला से, सायल हाफिज़ जान मुहम्मद इमाम मस्जिद मज़कूर, 29 रमज़ान 1339 हिजरी। उलेमा-ए-दीन और मुफ़्तियान-ए-शरा-ए-मतीन इन मसाइल के बारे में क्या फ़रमाते हैं, अहले सुन्नत की किताबों के हवाले के साथ जवाब इनायत फ़रमाएं (1) जुमे की नमाज़ के बाद कोई आलिम या मीलाद पढ़ने वाला मिम्बर पर बैठकर मीलाद शरीफ पढ़े तो जायज़ है या नहीं? और आम तौर पर भी मिम्बर पर बैठकर मीलाद शरीफ पढ़ना जायज़ है या नहीं? क्या मिम्बर महज़ वाज़ (उपदेश) और खुत्बे ही के लिए है? अगर कुछ मुसलमान ज़ैद को जुमे की नमाज़ के बाद मस्जिद में मिम्बर पर मीलाद शरीफ पढ़ने के लिए बिठाएं और कुछ लोग कहें कि अगर तुम्हें मीलाद शरीफ पढ़ना है तो मिम्बर पर मत बैठो बल्कि तख़्त पर बैठो, हम मिम्बर पर नहीं पढ़ने देंगे और नहीं पढ़ने दिया। ऐसे लोगों के लिए क्या हुक्म है? (2) ज़ैद ने महज़ फिक़्ह की तीन किताबें पढ़ी हैं, उर्दू बोलने और सही इमला लिखने की लियाक़त नहीं है। और सर्फ़ओ-नह्व (व्याकरण) से बिल्कुल नावाकिफ है यहाँ तक कि मीज़ान-उस-सर्फ़ नहीं जानता, बल्कि सर्फ़ओ-नह्व के पढ़ने को हराम और इसके पढ़ने वाले को अच्छा नहीं जानता और फारसी भी नहीं जानता। ऐसे शख़्स को मिम्बर पर बैठकर वाज़ कहना जायज़ है या नहीं? और अगर

मिम्बर पर बैठ जाए तो क्या मुसलमान उसे मिम्बर से उतार सकते हैं या नहीं? शरीयत की रोशनी में क्या हुक्म है? बयान करें और अज्र पाएं।

जवाब: (1) मीलाद शरीफ मिम्बर पर पढ़ना बिला शुबहा जायज़ है और यह फर्क कि मीलाद शरीफ तख़्त पर हो, मिम्बर पर सिर्फ..

पेज 409 ऑफ 768

جلد ۲۳ فتاویٰ رضویہ

مسئلہ ۱۸۰: از بنارس محلہ انبیالی منڈی مسئولہ محمد عمر صاحب سنی حنفی قادری رضوی ۴ رجب ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ منجانب خلافت کمیٹی ایک روپیہ کا نوٹ شائع ہوا ہے جس میں قرآن پاک کی پوری ایک آیت لکھی پس مسلمان یا ہنود کے ہاتھ فروخت کرنا کیسا ہے کیا مسلمان اس کو ہر حالت پاکی و ناپاکی میں لے سکتا ہے یا نہیں اور اس کے فروخت کرنے والے پر کیا حکم ہے؟ بینوا توجروا

الجواب: اس پرچہ پر کہ ہر کس و ناکس ہر پاک و ناپاک ہر کافر و مشرک ہر بھنگی چمار کے ہاتھ میں جانے کے لئے وضع کیا گیا ہے قرآن کریم کی آیت لکھنا اسے بے ادبی کے لئے پیش کیا ہے ت بے وضو اس کا چھونا جائز نہیں اگر آیہ کریمہ کے سوا انس میں اور کتابت نہ ہوا اور اگر اور کفایت زائد ہے تو آیہ کریمہ جس جگہ لکھی ہے اس پر بے وضو ہاتھ لگنا حرام ہے اور خواہ اسی رخ ہو جدھر آیت لکھی ہے یا دوسرے رخ ہر طرف ناجائز ہے اور اسے کافر کے ہاتھ فروخت نہ کریں اور اس کا بیچنا بے ادبی ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۸۱ تا ۱۸۲: از ریاست کوٹہ راجپوتانہ متصل گھنٹہ گھر مسجد مدار کا چلہ مسئولہ حافظ جان محمد امام مسجد مذکور ۲۹ رمضان ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس ومفتیانِ شرع متین مسائل ذیل میں جواب مع حوالہ کتبِ اہلسنت سے مرحمت فرمایا جائے: (۱) بعد نماز جمعہ کوئی عالم یا میلاد خوان منبر پر بیٹھ کر میلاد شریف پڑھے تو جائز ہے یا نہیں؟ اور عام طور پر بھی منبر پر بیٹھ کر میلاد شریف پڑھنا جائز ہے یا نہیں؟ کیا منبر محض وعظ و خطبہ ہی کے لئے ہے؟ اگر چند مسلمان زید کو بعد نماز جمعہ مسجد میں منبر پر میلاد شریف پڑھنے کے لئے بٹھائیں اور چند لوگ کہیں کہ اگر تم میلاد شریف پڑھنا ہے تو منبر پر مت بیٹھو بلکہ تخت پر بیٹھو، ہم منبر

پر نہیں پڑھنے دیں گے اور نہیں پڑھنے دیا۔ ایسے لوگوں کے لئے کیا حکم ہے؟ (۲) زید نے محض فقہ کی تین کتابیں پڑھی ہیں، اردو بولنے اور صحیح املا لکھنے کی لیاقت نہیں ہے۔ اور صرف و نحو سے بالکل ناواقف ہے حتی کہ میزان الصرف نہیں جانتا بلکہ صرف و نحو کے پڑھنے کو حرام اور اس کے پڑھنے والے کو اچھا نہیں جانتا اور فارسی بھی نہیں جانتا، ایسے شخص کو منبر پر بیٹھ کر وعظ کہنا جائز ہے یا نہیں؟ اور اگر منبر پر بیٹھ جائے تو اس کو مسلمان منبر سے اتار سکتے ہیں یا نہیں؟ از روئے شرع کیا حکم ہے؟ بینوا توجروا

الجواب: (۱) میلاد شریف منبر پر پڑھنا بلا شبہ جائز ہے اور یہ فرق کہ میلاد شریف تخت پر ہو منبر پر صرف

To say it's just a sermon and lecture is sheer ignorance. Mawlid Sharif is the remembrance of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), and the remembrance of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is the essence of remembrance of Allah. It is in the Hadith. Lord Almighty said:

[Boxed text: "I have made your remembrance a part of My remembrance, so whoever remembers you has indeed remembered Me."1 - O Beloved! I have made you a remembrance from My remembrance, so whoever mentioned you, they surely mentioned Me.]

So Mawlid Sharif is also a sermon and lecture, and a sermon and lecture cannot be devoid of the remembrance of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). Thus, everything is one. Moreover, it is in Sahih Bukhari Sharif that the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) would have a pulpit set up in the Mosque of Medina for Hassan bin Thabit al-Ansari (may Allah be pleased with him), and he would stand on it to recite poetry in praise of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) and refute the polytheists.2 And Allah Almighty knows best.

(2) The pulpit is the place of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). If an ignorant person who can read Urdu does not say anything of his own but recites from a scholar's composition, there is no harm in it, provided that the ignorant person is not a transgressor (fasiq), such as being clean-shaven, etc. In that case, the ignorant person is merely a messenger, and in reality, the sermon is that of the scholar whose book is being read. However, if this is not the case and the ignorant person sits down to give a speech himself, then it is forbidden (haram) for him to preach, and it is forbidden (haram) to listen to his sermon. It is the right of the Muslims, indeed an obligation upon Muslims, to remove him from the pulpit as it constitutes "forbidding evil" (nahi 'an al-munkar), and forbidding evil is mandatory. And Allah Almighty knows best.

---

1 Al-Shifa bi-Ta'rif Huquq al-Mustafa, Al-Bab al-Awwal, Al-Matba'ah al-Sharikat al-Sahafiyyah fil-Bilad al-Uthmaniyyah, p. 15. 2 Sunan Abi Dawud, Kitab al-Adab, Bab ma Ja'a fi al-Shi'r, Aftab-e-Alam Press Lahore 2/328, Ihya al-Ulum with reference to Sahihayn, Kitab Adab al-Sama', Matba'ah al-Mashhad al-Husayni Cairo 2/274.

ख़ुत्बा और वाज़ महज़ नादानी है। मीलाद शरीफ़ नबी (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) का ज़िक्र है और नबी (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) का ज़िक्र ही अल्लाह का ज़िक्र है। हदीस में है। रब्ब-ए-अज्ज़वजल ने फ़रमाया:

[बॉक्स में पाठ: "मैंने अपने ज़िक्र से तुम्हें एक ज़िक्र बनाया, तो जिसने तुम्हारा ज़िक्र किया उसने बेशक मेरा ज़िक्र किया।"1 - ऐ महबूब! मैंने अपने ज़िक्र से तुम्हें एक ज़िक्र बनाया, तो जिसने तुम्हारा ज़िक्र किया, उसने यक़ीनन मेरा ज़िक्र किया।]

तो मीलाद शरीफ़ ख़ुत्बा और वाज़ भी है, और ख़ुत्बा और वाज़ भी नबी (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) के ज़िक्र से खाली नहीं हो सकते, तो सब चीज़ें एक ही हैं। और ख़ुद सहीह बुखारी शरीफ़ में है कि हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) मस्जिद-ए-मदीना तैयबा में हसान बिन साबित अंसारी (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) के लिए मिम्बर बिछवाते और वह उस पर क़ियाम करके हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) की नात और मुशरिकों का रद सुनाते।2 - और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

(२) मिम्बर नबी (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) का स्थान है। अगर कोई जाहिल उर्दू पढ़ने वाला अपनी तरफ़ से कुछ न कहे बल्कि किसी आलिम की तस्नीफ़ (किताब) पढ़ कर सुनाए तो इसमें कोई हर्ज नहीं, बशर्ते कि वह जाहिल फ़ासिक़ (जैसे दाढ़ी मुंडाने वाला आदि) न हो। उस वक़्त वह जाहिल महज़ एक दूत है और हक़ीक़त में वाज़ उस आलिम का है जिसकी किताब पढ़ी जा रही है। और अगर ऐसा नहीं है बल्कि जाहिल ख़ुद बयान करने बैठे तो उसे वाज़ कहना हराम है और उसका वाज़ सुनना हराम है। और मुसलमानों को हक़ है, बल्कि मुसलमानों पर फ़र्ज़ है कि उसे मिम्बर से उतार दें क्योंकि यह 'नही अनिल मुनकर' (बुराई से रोकना) है और बुराई से रोकना वाजिब है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

---

1 अल-शिफ़ा बि-तारीफ़ हुक़ूक़ अल-मुस्तफ़ा, बाब अव्वल, अल-मतबआ अल-शारिकत अल-सहाफ़िय्या फ़िल-बिलाद अल-उस्मानीया, पृ. १५ 2 सुनन अबी दाऊद, किताब अल-अदब, बाब मा जाअ फ़िल-शेर, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर २/३२८, इहया अल-उलूम बहवाला सहीहैन किताब आदाब अल-समा, मतबआ अल-मशहद अल-हुसैनी क़ाहिरा २/२७४

خطبہ و وعظ محض نادانی ہے۔ میلاد شریف ذکر نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ہے اور ذکر نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم عین ذکر الٰہی ہے۔ حدیث میں ہے۔ رب عزوجل نے فرمایا:

جعلتك ذكرا من ذكري فمن ذكرك فقد ذكرني 1 - اے محبوب ! میں نے اپنے ذکر سے تمہیں ایک ذکر بنایا تو جس نے تمہارا ذکر کیا اس نے بیشک میرا ذکر کیا۔

تو میلاد شریف خطبہ و وعظ بھی ہے اور خطبہ و وعظ بھی ذکر نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے خالی نہیں ہو سکتے تو سب شے واحد ہیں ور خود صحیح بخاری شریف میں ہے کہ حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم مسجد مدینہ طیبہ میں حسان بن ثابت انصاری رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے واسطے منبر بچھاتے اور وہ اس پر قیام کرکے حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی نعت اور مشرکین کا رد سناتے 2 -واللہ تعالیٰ اعلم۔

(۲) منبر مند نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ہے۔ جاہل اردو خوان اگر اپنی طرف سے کچھ نہ کہے بلکہ عالم کی تصنیف پڑھ کر سنائے تو اس میں حرج نہیں جبکہ وہ جاہل فاسق مثلاً داڑھی منڈا وغیرہ نہ ہو کہ اس وقت وہ جاہل سفیر محض ہے اور حقیقۃ وعظ اس عالم کا جس کی کتاب پڑھی جائے اور اگر ایسا نہیں بلکہ جاہل خود بیان کرنے بیٹھے تو اسے وعظ کہنا حرام ہے اور اس کا وعظ سننا حرام ہے۔ اور مسلمانوں کو حق ہے بلکہ مسلمانوں پر حق ہے کہ اسے منبر سے اتار دیں کہ اس میں نہی منکر ہے اور نہی منکر واجب ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

---

1 الشفاء بتعريف حقوق المصطفى الباب الاول المطبعة الشركة الصحافية فى البلاد العثمانية ص١٥ 2 سنن ابى داؤد كتاب الادب باب ماجاء فى الشعر آفتاب عالم پريس لاہور ٢/ ٣٢٨، احياء العلوم بحواله صحيحين كتاب آداب السماع مطبعة المشهد الحسينى القاہره ٢/ ٢٧٤

Fatawa Razawiyya Volume 23

Treatise Al-Kashf Shafiya Hukm Phonographia 1328 AH (A satisfactory explanation regarding the ruling of the phonograph (gramophone))

From the state of Rampur, Mahalla Chah Shor, 12th Ramadan-ul-Mubarak 1328 AH.

Issue 173: In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful.

What do the scholars of religion say regarding this matter: Is it permissible to listen to the Holy Quran on a phonograph, to record the Holy Quran onto it, and to do this work as a job for a salary or fee, or simply to have one's own recitation recorded on it? What is the ruling regarding poems of praise to Allah (Hamd) and praise to the Prophet (Naat)? And is listening to the sounds of women's singing and dancing or musical instruments from it just as forbidden as listening to them outside of it, or what? State the ruling and be rewarded. (t)

The Answer:

[Arabic side]: All praise is due to Allah, Who revealed the Quran as a reminder for the worlds, and enriched us through it away from vile singing, idle talk, and the amusements of the falsifiers, and forbade [them] out of His jealousy and mercy. | [Urdu side]: All praise is for Allah Almighty, Who revealed the Holy Quran for the advice and guidance of all the worlds, and by its blessing, made us independent of vile songs, idle talk, and the sports and pastimes of the people of falsehood, and because of His sense of honor and mercy...

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

रिसाला अल-कश्फ शाफिया हुक्म फोनोग्राफिया 1328 हिजरी (फोनोग्राफ (ग्रामोफोन) के हुक्म के बारे में संतोषजनक स्पष्टीकरण)

रियासत रामपुर, मोहल्ला चाह शोर, 12 रमजान-उल-मुबारक 1328 हिजरी से।

मसअला 173: बिस्मिल्लाह हिर्रहमान निर्रहीम।

उलेमा-ए-दीन इस मसले में क्या फरमाते हैं कि फोनोग्राफ से कुरआन मजीद सुनना और उसमें कुरआन शरीफ भरना और इस काम की नौकरी करके या उजरत लेकर या वैसे ही अपनी तिलावत का उसमें भरवाना जायज़ है या नहीं? और अश्आर हम्द व नात के बारे में क्या हुक्म है? और औरत के नाच गाने या मज़ामीर की आवाज़ उससे सुनना भी वैसा ही हराम है जिस तरह उससे बाहर सुनना? बयान फरमाएं सवाब पाएं। (त)

अल-जवाब:

[अरबी भाग]: तमाम तारीफें अल्लाह के लिए हैं जिसने कुरआन को जहानों के लिए नसीहत बनाकर नाजिल किया, और उसके जरिए हमें गंदी गायकी, बेहूदा बातों और झूठे लोगों के खेल-तमाशों से बेनियाज़ कर दिया, और अपनी गैरत और रहमत की वजह से (उन्हें) हराम करार दिया। | [उर्दू भाग]: सब तारीफ अल्लाह तआला के लिए है कि जिसने तमाम जहानों की नसीहत के लिए कुरआन मजीद नाज़िल फरमाया और उसकी बरकत से हमें खबीस गानों, खेल की बातों और बातिल लोगों के खेल तमाशों से बेनियाज़ (स्वतंत्र) कर दिया और अपनी गैरत और रहमत की वजह से...

جلد ۲۳ فتاویٰ رضویہ

رسالہ الکشف شافیا حکم فونوجرافیا ۱۳۲۸ھ (فونو گراف (گراموفون) کے حکم کے بارے میں تسلی بخش وضاحت)

از ریاست رامپور محلہ چاہ شور ۱۲ رمضان مبارک ۱۳۲۸ھ

مسئلہ ۱۷۳: بسم اللہ الرحمن الرحیم

کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ فونو گراف سے قرآن مجید سننا اور اس میں قرآن شریف کا بھرنا اور اس کام کی نوکری کر کے یا اجرت لے کر یا ویسے ہی اپنی تلاوت کا اس میں بھروانا جائز ہے یا نہیں اور اشعار حمد و نعت کے بارہ میں کیا حکم ہے اور عورت کے ناچ گانے یا مزمیر کی آواز اس سے سننا بھی ایسا ہی حرام ہے جس طرح اس سے باہر سننا یا کیا؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ اجر و ثواب پاؤ۔ ت)

الجواب:

الحمد للہ الذي انزل القرآن ذکر اللعلمین، واغنانا به عن الغنا الخبیث ولهو الحدیث وملاهي المبطلین وحرم بغیرته ورحمته | سب تعریف اللہ تعالیٰ کے لئے ہے کہ جس نے تمام جہانوں کی پند ونصیحت کے لئے قرآن مجید نازل فرمایا اور اس کی برکت سے ہمیں خبیث گانوں ، کھیل کی باتوں اور اہل باطل کے کھیل و تماشوں سے بے نیاز کردیا اور اپنی غیرت اور رحمت کی وجہ سے

Fatawa Rizvia, Volume 23

[Section containing Arabic text with Urdu translation:] Prohibiting obscenities (i.e., acts of immodesty) and open and hidden temptations. May blessings and peace be upon our master and lord Muhammad (the Noble), who is the leader and guide of all messengers, sent to eliminate and abolish musical instruments, flutes, and every base form of entertainment. May blessings and peace also be upon all his family and companions, who, out of reverence for the Remembrance, remained faithful to their covenants. They fulfilled their promises without any greed for wages or phonographs (referred to as 'rent' in the translation). They were people of nobility who shunned idle talk. Through their efforts and care, Allah the Almighty distinguished the pure from the impure. This will continue as long as doves coo melodiously and birds sing and chirp while swaying on the branches. O Allah! Grant this prayer the honor of acceptance. Amen. (T)

In this contemporary issue, a grand preliminary discussion is necessary before delving into the matter, upon which the disclosure of rulings depends. This concerns clarifying the difference between a photograph and a phonograph. A photograph's image is separate from its subject and is merely a representation or likeness. Conversely, if a reciter's Quranic recitation is recorded in this device (phonograph), then in reality, the Great Quran itself has been deposited within it. What is heard from it is truly the voice of that same reciter, and what is produced is the same Great Quran that he recited. It is not that what is heard is a mere narrative or image of his voice, nor is what is produced something outside of the Holy Quran, having just its likeness. Similarly, if there is a sound from instruments of merriment etc., then that too is in essence that same sound, not merely its trace or representation.

[Section containing Arabic text with Urdu translation:] As some distinguished scholars of this age were mistaken (and fell into a misconception), specifically the learned Sayyid Muhammad Abdul Qadir al-Ahdal al-Shafi'i, currently residing in Hudaydah. He composed a treatise on this subject in which he...

फतावा रिज़विया, जिल्द 23

[अरबी पाठ और उर्दू अनुवाद वाला अनुभाग:] अश्लीलता (यानी निर्लज्जता के कार्य) और खुले और छिपे हुए उपद्रवों को निषिद्ध (हराम) कर दिया गया। हमारे आका और मौला हज़रत मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर दरूद और सलाम हो, जो सभी रसूलों के सरदार और मार्गदर्शक हैं, जिन्हें संगीत के उपकरणों और हर प्रकार के नीच तमाशे को मिटाने के लिए भेजा गया था। उनकी आल और उन सभी साथियों पर भी दरूद और सलाम हो, जिन्होंने अल्लाह के ज़िक्र के सम्मान में अपने वादों को निभाया। उन्होंने बिना किसी लालच, मज़दूरी या किराये (अरबी में फोनोग्राफ) के अपने वादे पूरे किए। वे कुलीन लोग थे और व्यर्थ की बातों से बचते थे। ये वे पवित्र लोग थे जिनके प्रयासों और सावधानी से अल्लाह तआला ने पवित्र को अपवित्र से अलग कर दिया। यह क्रम तब तक जारी रहेगा जब तक फाख्ता सुरीली आवाज़ में बोलते रहेंगे और पक्षी टहनियों पर झूमते हुए गीत गाते रहेंगे। ऐ अल्लाह! इस दुआ को स्वीकार्यता का गौरव प्रदान कर। आमीन। (त)

इस नए मसले में चर्चा से पहले एक महत्वपूर्ण प्रस्तावना आवश्यक है, जिस पर आदेशों का स्पष्टीकरण निर्भर है। वह फोटोग्राफ और फोनोग्राफ के बीच के अंतर को स्पष्ट करना है। फोटोग्राफ का चित्र अपने असल विषय से अलग होता है और वह केवल उसका एक उदाहरण या समानता होती है। इसके विपरीत, यदि इस उपकरण (फोनोग्राफ) में किसी कारी (कुरआन पढ़ने वाला) का पाठ रिकॉर्ड किया गया है, तो वास्तव में कुरआन-ए-अज़ीम ही इसमें समाहित हो गया है। इससे जो सुना जाएगा वह वास्तव में उसी कारी की आवाज़ होगी, और इससे जो उत्पन्न होगा वह वही कुरआन-ए-अज़ीम होगा जो उसने पढ़ा था। ऐसा नहीं है कि जो सुना गया वह उसकी आवाज़ की कोई कहानी या चित्र है, और जो उत्पन्न हुआ वह पवित्र कुरआन में न होकर केवल उसकी एक मिसाल हो। इसी तरह, यदि इसमें संगीत के उपकरणों आदि की आवाज़ है, तो वह भी वास्तव में वही आवाज़ है, न कि उसका केवल एक निशान।

[अरबी पाठ और उर्दू अनुवाद वाला अनुभाग:] जैसा कि इस युग के कुछ विद्वानों को भ्रम हो गया (और वे गलतफहमी का शिकार हुए), वे विद्वान सैय्यद मुहम्मद अब्दुल कादिर अल-अहदाल अल-शाफ़ई हैं, जो वर्तमान में हुदैदा में निवास कर रहे हैं। उन्होंने इस विषय पर एक शोध-पत्र लिखा है जिसमें उन्होंने...

पेज 413/768

[اوپری خانہ - عربی اور اردو ترجمہ] (عربی): الفواحش والفتن ماظهر منها وما بطن والصلوٰة والسلام علی سیدنا ومولٰنا محمد سید المرسلین المبعوث بزهق المعازف والمزامیر وکل لهو مهین وعلی اله وصحبه الذین هم لعهدهم بتعظیم الذکر راعون وبلا طمع اجرة ولا کراموفون المنتجبین والمجتنبین عن لهو الحدیث الذین میز الله بسعیهم ورعیهم الطیب من الخبیث ما اطرب الورقاء بالالحان وغرد القری في الافنان آمین!۔ (اردو): فحش (یعنی بیحیائی کے کام) اور کھلے اور پوشیدہ فتنے حرام کر دیئے اور درود و سلام ہمارے آقا ومولیٰ پر ہو جو محمد (کریم) تمام رسولوں کے سردار اور مقتدا ہیں کہ جن کو گانے بجانے کے آلات و اسباب اور ہر ذلیل کھیل و تماشہ کے مٹانے اور ختم کرنے کے لئے بھیجا گیا (نیز درود و سلام) ان کی تمام آل اور تمام ساتھیوں پر ہو کہ جو تعظیم ذکر کی وجہ سے اپنے عہد و پیمان کی رعایت کرتے رہے اور یہ بغیر لالچ اجرت اور کرایہ کے عہد پورا کرتے ہیں اور شرافت رکھنے والے اور کھیل کی باتوں سے بچنے والے تھے، یہ وہ پاکیزہ لوگ تھے کہ جن کی کوشش اور رعایت کرنے سے اللہ تعالیٰ نے پاک کو ناپاک سے الگ اور جدا کر دیا (اور یہ سلسلہ اس وقت تک جاری رہے) جب تک فاختائیں خوش الحانی سے بولتی رہیں اور قمریاں شاخوں پر (جھوم کر) گیت گاتی اور خوش آوازی کرتی ہیں یا اللہ ! اس دعا کو شرف قبولیت سے نواز دے۔ (ت)

اس مسئلہ حادثہ میں کلام سے پہلے ایک مبحث جلیل کی تمہید ضرور جس پر انکشافِ احکام مقصود، وہ فوٹوگراف سے فونوگراف کا اظہار فرق ہے فوٹوگراف کی تصویر اپنی ذی الصورۃ سے مباین اور اسکی محض ایک مثال و شبیہ ہوتی ہے بخلاف اس آلہ کے کہ اس میں اگر کسی قاری کی تلاوت بھری گئی تو اس میں حقیقۃً قرآن عظیم ہی ودیعت ہوا اور اس سے جو سنا جائے

وہ حقیقۃً اسی قاری کی آواز ہوگی اور اس سے جو ادا ہوا وہی قرآن عظیم ہو گا جو اس نے پڑھا نہ یہ کہ مسموع اس کی آواز کی کوئی حکایت و تصویر ہو اور یہ جو ادا ہوا قرآن مجید میں نہ ہو اس کی مثال و نظیر ہو، یو ہیں اگر آلاتِ طرب و غیرہا کی آواز ہے تو وہ بھی حقیقۃً وہی آواز ہے نہ کہ اس کا نشان و پرداز۔

[نیچے والا خانہ - عربی اور اردو ترجمہ] (عربی): كما توهمه بعض فضلاء العصر وهو العلامة السيد محمد عبدالقادر الاهدل الشافعي المقيم الآن بحديدة اذ جمع فيه رسالة سماها (اردو): جیسا کہ بعض فضلائے زمانہ کو وہم ہو گیا (اور مغالطہ لگ گیا) اور وہ علامہ سید محمد عبدالقادر اهدل شافعی ہیں جو آجکل حدیدہ میں رہائش پذیر ہیں انھوں نے اس موضوع پر ایک رسالہ تصنیف فرمایا کہ انھوں نے

Fatawa Rizvia Volume 23

[Arabic Text Block]: "Al-Qaul al-Wadih fi Raddi al-Khafa' al-Fadih". In this, he claimed that what is heard from that box (gramophone) is not the original voice nor equal to it, but rather it is an imitation of the original voice, like an echo and its resonance, like a phantom from the 'world of similitudes' ('alam al-mithal). Based on this, he concluded the permissibility of listening to musical instruments from it, because those voices are not original and real, and the ruling of the original does not transcend to the imitation. This is similar to what Allama Ibn Hajar and others said regarding seeing the image of a woman's nakedness in a mirror. I had written several pages to refute this illusion during my stay in Makkah al-Mukarramah in Safar 1324 AH, when our friend, the perfect, learned, noble, intelligent, possessing a juristic heart, a brilliant nature, and a critical mind, Shaykh Muhammad Ali al-Makki al-Maliki (follower of Imam Malik), who is the leader (Imam) of the Malikis, a teacher in Masjid al-Haram, and the son of their Mufti there, our master, the late Allama—may Allah Almighty's mercy be upon him—Shaykh Husayn al-Azhari al-Makki, presented to me his treatise on this subject entitled "Anwar al-Shuruq fi Ahkam al-Sanduq" (Luminous Lights on the Sharia Rulings regarding the Box), may Allah protect him.

[Urdu Text Block]: He named it "Al-Qaul al-Wadih fi Raddi al-Khata al-Fadih" (i.e., The very clear and obvious statement in refuting the humiliating error). In it, he held the view that what is heard from this box is not the original sound or equal to it, but rather an imitation of the original sound, like an echo and its reverberation, like a vision from the 'world of similitudes'. On this basis, he concluded that listening to sounds from instruments is permissible, because those sounds are not the original and real sounds, and the ruling of the original does not extend to the imitation. This is as Allama Ibn Hajar and others have stated, like seeing the image of the private parts in a mirror. I wrote several pages to declare this notion void during my stay in Makkah al-Mukarramah in the month of Safar 1324 AH, when our friend (companion), perfect, learned, noble, intelligent, possessing a juristic heart, a fiery nature, and a critical mind, Shaykh Muhammad Ali al-Makki al-Maliki (follower of Imam Malik), who is the Imam of the followers of Imam Malik's school of thought, a teacher in Masjid al-Haram, and the son of their Mufti there—our master, the Allama, may Allah Almighty have mercy on him, Shaykh Husayn Azhari Makki—presented to me his treatise in this chapter named "Anwar al-Shuruq fi Ahkam al-Sanduq" (meaning Luminous Lights, regarding the Sharia rulings of the box). May Allah...

फतावा रिज़विया खंड २३

[अरबी पाठ ब्लॉक]: "अल-क़ौल अल-वाज़िह फ़ी रद्दी अल-ख़फ़ा अल-फ़ाज़िह"। इसमें उन्होंने यह दावा किया कि उस संदूक (ग्रामोफोन) से जो कुछ सुनाई देता है वह मूल आवाज़ और उसके समान नहीं है, बल्कि वह मूल आवाज़ की एक प्रतिध्वनि है जैसे गूंज और उसकी गमक, जैसे 'आलम-ए-मिसाल' (मिसाल की दुनिया) से एक साया। इस पर उन्होंने यह आधार रखा कि वाद्ययंत्रों से आवाज़ें सुनना जायज़ है, क्योंकि वे आवाज़ें मूल और वास्तविक आवाज़ें नहीं हैं और मूल का हुक्म अनुकरण की ओर नहीं बढ़ता। जैसा कि अल्लामा इब्ने हजर और अन्य ने दर्पण में स्त्री के गुप्त अंगों के प्रतिबिंब को देखने के बारे में फरमाया है। मैंने इस भ्रम को अमान्य करने के लिए मक्का मुअज्जमा में प्रवास के दौरान सफ़र १३२४ हिजरी में कुछ पन्ने लिखे थे, जब मेरे सामने हमारे मित्र, पूर्ण, विद्वान, शरीफ, समझदार, फकीह दिल वाले, प्रखर स्वभाव और आलोचनात्मक दिमाग वाले, शेख मुहम्मद अली मक्की मालिकी (इमाम मालिक के अनुयायी) जो कि मालिकी संप्रदाय के इमाम, मस्जिद-ए-हराम में शिक्षक और वहां के मुफ्ती के साहिबजादे हैं, और वे मौलाना अल्लामा - अल्लाह उन पर रहम करे - शेख हुसैन अज़हरी मक्की हैं, इस विषय में अपनी एक पुस्तिका जिसका नाम 'अनवारुश शूरुक़ फ़ी अहकामिस् संदूक' (अर्थात संदूक के शरई हुक्मों के बारे में चमकते नूर) है, उन्होंने मुझे पेश की, अल्लाह उनकी रक्षा करे।

[उर्दू पाठ ब्लॉक]: इसका नाम 'अल-क़ौल अल-वाज़िह फ़ी रद्दी अल-ख़ता अल-फ़ाज़िह' (यानी बिल्कुल स्पष्ट और ज़ाहिर बात, अपमानजनक गलती के खंडन में) रखा गया। इसमें उन्होंने यह विचार किया कि इस संदूक से जो कुछ सुनाई देता है वह मूल आवाज़ और उसके समान नहीं है बल्कि वह मूल आवाज़ की एक शबीह (प्रतिध्वनि) है जैसे गूँज और उसकी गमक, जैसे 'आलम-ए-मिसाल' से एक ख़याल। और इस पर यह आधार रखा कि वाद्य यंत्रों से आवाज़ें सुनना जायज़ है, क्योंकि वे आवाज़ें मूल और वास्तविक आवाज़ें नहीं हैं और मूल का हुक्म अनुकरण (नकल) की तरफ़ मुतजाविज़ (विस्तारित) नहीं होता। जैसा कि अल्लामा इब्ने हजर वग़ैरह ने इरशाद फरमाया, जैसा कि आईने में सतर (गुप्त अंग) की सूरत का देखना। और मैंने इस वहम को बातिल (अमान्य) करार देने के लिए मक्का मुकर्रमा की इक़ामत (ठहराव) के ज़माने में माह-ए-सफ़र १३२४ हिजरी में चन्द औराक़ (पन्ने) तहरीर किए जब मेरे सामने हमारे दोस्त (साथी) कामिल, फ़ाज़िल, शरीफ़, समझदार, फ़क़ीह दिल रखने वाले, भड़कीली तबीअत और नाक़िद (आलोचनात्मक) ज़हन रखने वाले, शेख मुहम्मद अली मक्की मालिकी (इमाम मालिक के पैरोकार) जो कि मज़हब-ए-इमाम मालिक रखने

वालों के इमाम और मस्जिद-ए-हराम में मुदर्रिस (शिक्षक) और वहां के मुफ़्ती के साहबज़ादे हैं - और वह मौलाना अल्लामा अल्लाह तआला के करम से उन पर रहम किया जाए, शेख हुसैन अज़हरी मक्की हैं - इस बाब (अध्याय) में अपना एक रिसाला (पुस्तिका) बनाम 'अनवारुश शूरुक़ फ़ी अहकामिस् संदूक' (यानी चमकीले नूर, संदूक के शरई अहकाम के बयान में) उन्होंने मुझे पेश किया, अल्लाह तआला...

पृष्ठ 414 का 768

[عربی عبارت]: "القول الواضح في رد الخفاء الفاضح" زعم فيها ان ما يسمع من ذلك الصندوق ليس اصوات الاصل ولا مساويا لها انما يشبههما في اصل الصوت كالصدا وهو لهما كالخيال من عالم المثال وبنى عليه جواز ان تسمع منه اصوات الالات اذ ماهي هى وما يتعدى حكم الاصل الى الحكاية كما قال ابن حجر المكي وغيره في رؤية صورة عورة المرأة في المرأة وقد كنت كتبت في ابطال هذا الوهم عدة في مكة المكرمة في صفر ۱۳۲۴ھ حين عرض على صاحبنا الفاضل الكامل النبيل النبيه ذو قلب فقيه و طبع وقاد وذهن نقاد الشيخ محمد علي المكي المالكي امام المالكية ومدرس المسجد الحرام ابن مفتيهم بها مولينا العلامة المرحوم بكرم الله تعالى الشيخ حسين الازهري المكي رسالة له في هذا الباب سماها انوار الشروق في احكام الصندوق" وهو حفظه الله.

[اردو عبارت]: اس کا نام القول الواضح فی رد الخطاء الفاضح (یعنی بالکل واضح اور ظاہر بات رسوا کرنیوالی خطا کے بیان میں) رکھا پس انھوں نے اس میں یہ خیال کیا کہ جو کچھ اس صندوق سے سنائی دیتا ہے وہ اصل آواز اور اس کے مساوی نہیں بلکہ وہ اصل آواز کی شبیہ ہے جیسے آواز بازگشت اور اس کی گونج، جیسے خیال عالم مثال سے، اور اس پر یہ بنیاد رکھی کہ آلات سے آوازیں سننی جائز ہیں، کیونکہ وہ آوازیں اصل اور حقیقی آوازیں نہیں اور حکم اصل حکایت کی طرف متجاوز نہیں ہوتا، جیسا کہ علامہ ابن حجر وغیرہ نے ارشاد فرمایا جیسا کہ آئینہ میں جائے ستر کی صورت کا دیکھنا، اور میں نے اس وہم کو باطل قرار دینے پر چند اوراق مکہ مکرمہ کی اقامت کے زمانے ماہِ صفر ۱۳۲۴ھ میں تحریر کئے جب میرے سامنے ہمارے دوست (ساتھی) کامل، فاضل، شریف، سمجھدار، فقیہ دل رکھنے والے بھڑکیلی طبیعت اور ناقد ذہن رکھنے والے ، شیخ محمد علی مکی مالکی (امام مالک کے پیروکار) جو کہ مذہب امام مالک رکھنے والوں کے

امام اور مسجدِ حرام میں مدرس اور وہاں ان کے مفتی کے صاحبزادے ہیں اور وہ مولانا علامہ اللہ تعالیٰ کے کرم سے ان پر رحم کیا جائے ، شیخ حسین ازہری مکی ہیں، اس باب میں اپنا ایک رسالہ بنام انوار الشروق فی احکام الصندوق (یعنی چمکیلے انوار، صندوق کے احکامِ شرعی کے بیان میں) انھوں نے مجھے پیش کیا اللہ تعالیٰ---

صفحہ 414 از 768

Fatawa Rizvia, Volume 23

[Box Top Left - Arabic]: May [Allah] Most High excel in the prohibition of listening to the usual entertainment of the people of corruption from the phonograph and explained it with a sufficient explanation. He also went to the prohibition of listening to the Great Qur'an from it absolutely, and we will verify the matter as you will see, if Allah Most High wills.

[Box Top Right - Urdu]: May [Allah] protect them for they have done exceptionally well in explaining the prohibition of listening to music from the phonograph for the corrupt people (they played a very good role) and have provided a sufficient explanation. They have also gone to the point that listening to the Great Qur'an from it is absolutely prohibited. We will, if Allah Most High wills, soon present an investigation into this matter as you are seeing. (T)

[Main Text]: Here we have two things to state: first, that what is heard from the phonograph is exactly the voice of the person who produced it, whose form is captured in it, whether it be a reciter, a speaker, or a musical instrument, etc. Second, that which was deposited in it through recitation and then played through the activation of the instrument, what will be heard is truly the Great Qur'an. We shall clarify these two claims in two prefaces, and with Allah is the success (Success is only through the grace of Allah the Almighty. T):

Preface One: Its explanation requires the investigation of these matters: (1) What is sound? (2) How is it produced? (3) How is it heard? (4) Does it remain after the cause of its occurrence, or does it vanish as soon as it ends? (5) Does it exist outside the ear, or is it produced within the ear? (6) What is the nature of its attribution[12] to the one who produced it? Is it an attribute of them, or of something else? (7) Can it remain even after their death or not?

We will, by the help of Allah Most High, discourse on this subject in such a way that the answers to all seven questions will be revealed. So I say: And with Allah is success (I say only by the success granted by Allah the Almighty. T) The forceful meeting of one body with another, which is called 'Qar' (striking), or their forceful separation, which is called 'Qal' (pulling apart), occurring in a subtle medium like air or water, brings about a specific shape and state in its neighboring parts. This very shape and quality...

Footnote: 12: That is, the attribution of an attribute to the one described, or the attribution of an action to the doer, or what? 12 Minhu (from him).

फ़तावा रज़विया, जिल्द २३

[बॉक्स ऊपर बायां - अरबी]: अल्लाह तआला ने फ़साद (भ्रष्ट) लोगों के लिए फोनोग्राफ से सामान्य मनोरंजन सुनने की मनाही में उत्कृष्टता दिखाई और इसे पर्याप्त स्पष्टीकरण के साथ समझाया। उन्होंने इससे महान कुरान को सुनने की पूर्ण मनाही की ओर भी संकेत किया है, और हम इस मामले की जांच करेंगे जैसा कि आप देखेंगे, इंशा अल्लाह तआला।

[बॉक्स ऊपर दायां - उर्दू]: अल्लाह उनकी रक्षा फरमाए कि उन्होंने फसाद फैलाने वालों के लिए फोनोग्राफ से राग सुनने की हुरमत (मनाही) बयान करने में कमाल कर दिया (बहुत अच्छा रोल अदा किया) और काफी बयान फरमाया और इस तरफ भी गए हैं कि इससे मुतलकन (पूर्ण रूप से) कुरान-ए-अजीम सुनना हराम है। हम इंशा अल्लाह तआला अनकरीब (शीघ्र) इस मामले की तहकीक (जांच) पेश करेंगे जैसा कि आप देख रहे हैं। (त)

[मुख्य पाठ]: यहाँ हमें दो बातें बयान करनी हैं: एक यह कि फोनोग्राफ से जो सुनी जाती है वह बिल्कुल उसी आवाज़ करने वाले की आवाज़ होती है जिसका स्वरूप उसमें भरा है, चाहे वह कारी हो, बोलने वाला हो या संगीत वाद्ययंत्र आदि। दूसरा यह कि तिलावत के माध्यम से जो उसमें अमानत रखी गई, फिर यंत्र के चलने से जो अदा होगा, सुना जाएगा वह वास्तव में कुरान-ए-अजीम ही है। इन दोनों दावों को दो प्रस्तावनाओं में स्पष्ट करेंगे, और कामयाबी अल्लाह की तरफ से है (अल्लाह तआला के कर्म से ही कामयाबी हासिल होती है। त):

प्रथम प्रस्तावना: इसके बयान के लिए इन बातों की तहकीक चाहिए: (१) आवाज़ क्या चीज़ है? (२) आवाज़ कैसे पैदा होती है? (३) आवाज़ कैसे सुनाई देती है? (४) अपने पैदा होने के कारण के बाद भी बाकी रहती है या उसके खत्म होते ही मिट जाती है? (५) कान के बाहर भी मौजूद है या कान के अंदर ही पैदा होती है? (६) आवाज़ करने वाले की तरफ इसका जुड़ाव (इज़ाफ़त) १२ कैसा है? वह उसका गुण है या किसी और चीज़ का? (७) उसकी मृत्यु के बाद भी बाकी रह सकती है या नहीं?

हम इस बहस को अल्लाह तआला की सहायता से इस प्रकार प्रस्तुत करेंगे कि सातों सवालों का जवाब उसी से स्पष्ट हो जाए। तो मैं कहता हूँ: और अल्लाह ही की तरफ से सफलता है (अल्लाह तआला की तौफीक से ही मैं कहता हूँ। त) एक जिस्म (पिंड) का दूसरे से पूरी ताकत के साथ मिलना जिसे 'क़रअ' कहते हैं या सख्ती से अलग होना जिसे 'क़लअ' कहा जाता है, जो हवा या पानी जैसे

सूक्ष्म माध्यम में घटित हो, उसके पड़ोसी हिस्सों में एक विशेष आकार और स्थिति लाता है। यही आकार और गुणवत्ता...

पाद टिप्पणी: १२: यानी गुण का गुणी (विशेषण का विशेष्य) की तरफ जुड़ाव है या क्रिया का कर्ता की तरफ या क्या? १२ मिन्हु।

पृष्ठ ७६८ का ४१५

[باکس اوپر بائیں - عربی]: تعالی اجاد فی تحریم سماع الطرب المعتاد لاھل الفساد من فونو غرافیا وبینہ بیاناکافیا وذھب ایضا الی تحریم سماع القرآن العظیم مطلقا منہ و سنحقق الامر فیہ کما سترٰی ان شاء اللہ تعالی۔

[باکس اوپر دائیں - اردو]: ان کی حفاظت فرمائے کہ انھوں نے اہل فساد کے لئے فونو گراف سے راگ سننے کی حرمت بیان کرنے میں کمال کردیا (بہت اچھا رول ادا کیا) اور کافی بیان فرمایا اور اس طرف بھی گئے ہیں کہ اس سے مطلقاً قرآن عظیم سننا حرام ہے ہم ان شاء اللہ تعالی عنقریب اس امر کی تحقیق پیش کریں گے جیسا کہ تو دیکھ رہا ہے۔(ت)

[مرکزی متن]: یہاں ہم کو دو باتیں بیان کرنی ہیں، ایک یہ کہ فونو سے جو سنی جاتی ہے وہ بعینہ اسی آواز کنندہ کی آواز ہوتی ہے جس کی صورت اس میں بھری ہے قاری ہو خواہ متکلم خواہ آلہ طرب وغیرہا، دوسرے یہ کہ بذریعہ تلاوت جو اس میں ودیعت ہوا پھر تحریک آلہ جو اس سے ادا ہو گا سنا جائے گا حقیقۃً قرآن عظیم ہی ہے۔ ان دونوں دعووں کو دو مقدموں میں روشن کریں وباللہ التوفیق (اللہ تعالٰی ہی کے کرم سے حصول توفیق ہے۔ ت) :

مقدمہ اولی: کا بیان ان امور کی تحقیق چاہتا ہے: (۱) آواز کیا چیز ہے؟ (۲) کیونکر پیدا ہوتی ہے؟ (۳) کیونکر سننے میں آتی ہے؟ (۴) اپنے ذریعہ حدوث کے بعد بھی باقی رہتی ہے یا اس کے ختم ہوتے ہی فنا ہو جاتی ہے۔ (۵) کان سے باہر بھی موجود ہے یا کان ہی میں پیدا ہوتی ہے۔ (۶) آواز کنندہ کی طرف اس کی اضافت ۱۲ کیسی ہے وہ اس کی صفت ہے یا کس چیز کی۔ (۷) اس کی موت کے بعد بھی باقی رہ سکتی ہے یا نہیں۔

ہم اس بحث کو بعونہ تعالیٰ ایسی وجہ پر تقریر کریں کہ ساتوں سوالوں کا جواب اسی سے منکشف ہو فاقول: وباللہ التوفیق (اللہ تعالی کی توفیق ہی سے میں کہتا ہوں۔ ت) ایک جسم کا دوسرے سے بقوت ملنا جسے قرع کہتے ہیں یا بسختی جدا ہونا کہ قلع کہلاتا ہے جس ملائے لطیف مثل ہوا یا آب میں واقع ہوا اس کے اجزائے مجاورہ میں ایک خاص تشکل و تکیف لاتا ہے اسی شکل و کیفیت

حاشیہ: عہ: یعنی صفت کی اضافت ہے موصوف کی طرف یا فعل کے فاعل کی طرف یا کیا ۱۲ منہ

صفحہ 768 کا 415

Fatawa Razawiya, Volume 23

The specific name for sound is a branch of that form of striking (qar'a) where, by the movement of the speaker's tongue and throat at the time of speaking, the air in the mouth is struck, creating phonetic forms within it. Here, that specific quality is formed upon that particular state of speech which Divine Power has reserved for His speaking servants. This initial air—on which the striking (qar'a) and separation (qal'a) occurred first, as in the state of speech, if it were the same air as that in the listener's ear, we would hear that sound right there. But this is not the case. Therefore, the All-Wise, in His wisdom, established a series of undulations (wave motions) to bring this sound to the listener's ear, i.e., to recreate these formations in the air within their ear. It is evident that in such soft and moist bodies, movement creates a wave, just as when you throw a stone into a pond; it moves the adjacent water particles, which in turn move those connected and near to them, as far as the force of that movement and the subtlety of that water demand. This same state—even more so—exists in the air, for it exceeds water in softness and moisture. Therefore, from the first striking (qar'a), where the initial air was set into motion and formed, its movement struck the adjacent air. This created the same forms in the second air. Its movement pushed the connected air, and now they were imprinted in the third air. Thus, parts of the air continued to strike one another due to wave motion, and due to this striking, those same forms continued to be created in all of them until this wave series reached the ear canal, where a muscle is spread and a membrane (eardrum) is stretched. The connected air there, having taken shape, struck this muscle. Since air also fills the cavity here, this striking created the same forms and qualities within it, known as sound. Through this means, they were imprinted on the common sensorium (lawh-e-mushtarak) and presented before the rational soul (nafs-e-natiqah), and purely by the permission of Allah Almighty, auditory perception was achieved. In short, the true cause of everything is the Will of Allah, Exalted and Majestic; without His Will, nothing is possible, and if He Wills, no secondary cause is needed at all. However, in the world of causes, the habitual cause for the occurrence of sound is this striking (qar'a) and separation (qal'a), and for hearing it, it is that wave motion and the renewal of striking and impression until the air of the auditory cavity is reached. The specific shape and quality formed in the adjacent part by the striking of the first mover—if it was a phonetic shape, then those were the words and speech; otherwise, it was another type of sound—the striking, due to subtlety, gave motion to that adjacent part. Its motion struck the connected part, and the same stamp that was formed in it

was transferred. In this way, copies of the sound continued to be made. Although as the distance increases and intermediaries multiply, the wave motion and striking weaken and the stamp becomes fainter. Therefore, distant sounds are heard less clearly and letters are not understood plainly, until at a certain point, the wave motion which was the cause of future striking ends. Due to the absence of striking, the copy of that formation does not transfer to the adjacent air, and the sound ends right there. This wave motion takes a conical shape, the base of which...

विशेष नाम ध्वनि (आवाज़) है, जो उस प्रकार के आघात (क़रअ) की एक शाखा है जिसमें बोलने वाले की ज़ुबान और गले की हरकत से बोलने के समय मुँह की हवा को चोट पहुँचाकर उसमें अक्षरों की आकृतियाँ उत्पन्न की जाती हैं। यहाँ वह विशेष गुण उस विशेष स्थिति के वाक् पर बनता है जिसे पूर्ण शक्ति (कुदरत-ए-काॅमिला) ने अपने बोलने वाले दासों के लिए विशेष किया है। यह पहली हवा—अर्थात् जिस पर सबसे पहले वह आघात (क़रअ) और विच्छेद (क़लअ) घटित हुआ, जैसा कि वाक् की स्थिति में बोलने वाले के मुँह की हवा है—यदि वही हवा सुनने वाले के कान की हवा होती तो हमें वह आवाज़ वहीं सुनाई दे जाती। परंतु ऐसा नहीं है। इसलिए हकीम-ए-इज़्ज़त (ईश्वर) ने अपनी हिकमत से इस आवाज़ को सुनने वाले के कान तक पहुँचाने के लिए, अर्थात् उन आकृतियों को उसके कान की हवा में बनाने के लिए, तरंगों (तमव्वुज) की एक श्रृंखला स्थापित की। यह स्पष्ट है कि ऐसे कोमल और आर्द्र पिंडों में हलचल से तरंग बनती है, जैसे तालाब में कोई पत्थर डालो तो वह पास के पानी के कणों को गति देगा, वह अपने से जुड़े हुए और निकटवर्ती कणों को वहाँ तक गति देगा जहाँ तक उस हलचल की शक्ति और उस पानी की सूक्ष्मता की आवश्यकता हो। यही स्थिति, बल्कि इससे कहीं अधिक हवा में है, क्योंकि कोमलता और आर्द्रता में वह पानी से कहीं अधिक है। अतः प्रथम आघात से, जिससे पहली हवा गतिशील और आकृतिबद्ध हुई थी, उसकी हलचल ने साथ वाली हवा को आघात पहुँचाया, जिससे वही आकृतियाँ दूसरी हवा में बनीं। उसकी गति ने जुड़ी हुई हवा को धक्का दिया और अब वे तीसरी हवा में अंकित हो गईं। इसी प्रकार हवा के हिस्से तरंग के कारण एक-दूसरे को आघात पहुँचाते रहे और आघात के कारण वही आकृतियाँ सबमें बनती चली गईं, यहाँ तक कि यह तरंग श्रृंखला कान के छेद तक पहुँची जहाँ एक पेशी बिछी है और एक पर्दा (कान का पर्दा) खिंचा हुआ है। वहाँ की जुड़ी हुई हवा ने आकृतिबद्ध होकर उस पेशी को आघात पहुँचाया। चूंकि यहाँ भी हवा से भरा गड्ढा है, इस आघात ने उसमें भी वही आकृतियाँ और गुण उत्पन्न किए जिनका नाम आवाज़ था। इस माध्यम से वे सामान्य इंद्रिय (लौह-ए-मुश्तरक) में अंकित होकर बोलने वाले प्राण (नफ़्स-ए-नातिक़ा) के सामने उपस्थित हुईं और केवल अल्लाह तआला की अनुमति से श्रवण अनुभूति (इद्राक-ए-समई) प्राप्त हुई। संक्षेप में, हर चीज़ का वास्तविक कारण अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल की इच्छा है; उसकी इच्छा के बिना कुछ भी संभव नहीं है, और यदि वह चाहे तो मूल रूप से किसी कारण की आवश्यकता नहीं है। परंतु कारणों के संसार में आवाज़ के उत्पन्न होने का सामान्य कारण यह आघात (क़रअ) और विच्छेद (क़लअ) है, और इसके सुनने का वह तरंग और आघात तथा छाप का

नवीनीकरण है जब तक कि कान के भीतरी गड्ढे की हवा न आ जाए। प्रथम गतिशील के आघात से पास के हिस्से में जो विशेष आकृति और गुण बना था—यदि वह अक्षरीय आकृति थी तो वे शब्द और वाक्य थे, अन्यथा और किसी प्रकार की आवाज़ थी—उस आघात ने सूक्ष्मता के कारण उस पास वाले को गति दी। उसकी गति ने अपने से जुड़े हुए को आघात पहुँचाया और वही छाप जो उसमें बनी थी, उसमें उतर गई। इसी तरह आवाज़ की प्रतियाँ बनती चली गईं। यद्यपि जैसे-जैसे दूरी बढ़ती है और माध्यम अधिक होते जाते हैं, तरंग और आघात में कमज़ोरी आती जाती है और छाप हल्की पड़ती जाती है। इसीलिए दूर की आवाज़ कम सुनाई देती है और अक्षर स्पष्ट समझ में नहीं आते, यहाँ तक कि एक सीमा पर तरंग, जो भविष्य के आघात का कारण थी, समाप्त हो जाती है। आघात न होने के कारण उस आकृति की प्रति साथ वाली हवा में नहीं उतरती और आवाज़ यहीं समाप्त हो जाती है। यह तरंग एक शंक्वाकार (कोनिकल) आकृति में होती है जिसका...

مخصوصہ کا نام آواز ہے اسی صورت قرع کی فرع ہے کہ زبان و گلوئے متکلم وقت تکلم کی حرکت سے ہوائے دہن کو بجا کر اس میں اشکال حرفیہ پیدا کرتی ہے یہاں وہ کیفیت مخصوصہ اس صورت خاصہ کلام پر بنتی ہے جسے قدرتِ کاملہ نے اپنے ناطق بندوں سے خاص کیا ہے یہ ہوائے اول یعنی جس پر ابتداء وہ قرع و قلع واقع ہوا جیسے صورتِ کلام میں ہوائے دہن متکلم اگر بعینہ ہوائے گوش سامع ہوتی تو ہمیں وہ آواز سننے میں آجاتی مگر ایسا نہیں لہٰذا حکیمِ عزت حکمتہ نے اس آواز کو گوشِ سامع تک پہنچانے یعنی ان تشکلات کو اس کی ہوائے گوش میں بنانے کے لئے سلسلہ تموج قائم فرمایا۔ ظاہر ہے کہ ایسے نرم وتر اجسام میں تحریک سے موج بنتی ہے جیسے تالاب میں کوئی پتھر ڈالو یہ مجاور اجزائے آب کو حرکت دے گا وہ اپنے متصل وہ اپنے مقارب کو جہاں تک کہ اس تحریک کی قوت اور اس پانی کی لطافت اقتضا کرے یہی حالت بلکہ اس سے بہت زائد ہوا میں ہے کہ وہ لینت و رطوبت میں پانی سے کہیں زیادہ ہے لہذا قرع اول سے کہ ہوائے اول متحرک و متشکل ہوئی تھی اس کی جنبش نے برابر والی ہوا کو قرع کیا اس سے وہی اشکال ہوائے دوم میں بنیں اس کی حرکت نے متصل کی ہوا کو دھکا دیا اب اس ہوائے سوم میں مرتسم ہوئیں یوں ہی ہوا کے حصے بوجہ تموج ایک دوسرے کو قرع کرتے اور بوجہ قرع وہی اشکال سب میں بنتے چلے گئے یہاں تک کہ سوراخِ گوش میں جو ایک پٹھا بچھا اور پردہ کھنچا ہے یہ موجی سلسلہ اس تک پہنچا اور وہاں کی ہوائے متصل نے متشکل ہو کر اس پٹھے کو بجایا یہاں بھی بوجہ جوف ہوا بھری ہے اس قرع نے اس میں بھی وہی اشکال و کیفیات جن کا نام آواز تھا پیدا کیں اور اس ذریعہ سے لوح مشترک میں مرتسم ہو کر نفسِ ناطقہ کے سامنے حاضر ہوئیں اور محض باذن اللہ تعالٰی ادراکِ سمعی حاصل ہوا، الحاصل ہر شے کا سبب حقیقی ارادہ اللہ

عزوجل ہے بے اس کے ارادے کے کچھ نہیں ممکن اور وہ ارادہ فرمائے تو اصلا کسی سبب کی حاجت نہیں مگر عالم اسباب میں حدوثِ آواز کا سبب عادی یہ قرع و قلع ہے اور اس کے سننے کا وہ تموج و تجددِ قرع و طبع تا ہوائے جوفِ سمع ہے متحرکِ اول کے قرع سے ملا مجاور میں جو شکل و کیفیت مخصوصہ بنی تھی کہ شکلِ حرفی ہوئی تو وہی الفاظ و کلمات تھے ورنہ اور قسم کی آواز اس کے ساتھ قرع نے بوجہ لطافت اس مجاور کو جنبش دی اس کی جنبش نے اپنے متصل کو قرع کیا اور وہی ٹھپا کہ اس میں بنا تھا اس میں اتر گیا یونہی آواز کی کاپیاں ہوتی چلی گئیں اگرچہ جتنا فصل بڑھتا اور وسائط زیادہ ہوتے جاتے ہیں تموج و قرع میں ضعف آتا جاتا اور ٹھپا ہلکا پڑتا ہے ولہٰذا دور کی آواز کم سنائی دیتی ہے اور حروف صاف سمجھ نہیں آتے یہاں تک کہ ایک حد پر تموج کہ موجب قرع آئندہ تھا ختم ہو جاتا ہے اور عدم قرع سے اس تشکل کی کاپی برابر والی ہوا میں نہیں اترتی آواز یہیں تک ختم ہو جاتی ہے۔ یہ تموج ایک مخروطی شکل پر ہوتا ہے جس کا

Fatawa Ridawiyya Volume 23

The rule is towards this first mover and moved, and its head is in all directions of opposition as long as there is no obstacle, just as the earth forms a conical shadow and the eye forms a conical visual beam. No, rather, just as a light cone emanates from the sun, such that a cone exists on every side, unlike the shadow cone which only forms in the direction opposite to the luminous body, or the visual beam cone which only forms in the direction of facing. Within these cones of atmospheric undulation, any ears present will receive every impression. All will hear this voice and speech, and those ears that remain outside these cones will not hear, as percussion (qara') and plucking (qal'a) did not occur there. Due to the multiplicity of impressions, the sound will not be perceived as multiple. No one will say there were a thousand sounds that a thousand people heard, but rather they will say the same single sound was heard by all, although upon investigation, its unity is specific, not individual. From this discourse, by the praise of Allah Almighty, those seven questions have been revealed.

(1) Sound is the name of that specific form and quality produced by percussion or plucking in air or water etc., in a soft and moist body. In the famous saying, air was specified. It is mentioned in 'Mawaqif' and its commentary:

1 الصوت كيفية قائمة بالهواء يحملها الهواء الى الصماخ

Sound is such a quality (state) that subsists with air, then air itself carries it (i.e., by raising it up) to the ear drums. (t)

It is in 'Maqasid' and its commentary:

2 الخ كيفية تحدث فى الهواء بسبب تموجه

"Sound" is such a quality that is produced by the waves generated in the air. Etc. (t)

Aqool: (I say. t) This theory is the majority view, otherwise, sound is also heard in water. If two people dive into a pond at a distance of a few yards and one of them strikes two bricks together, the other hears the sound of their clatter. The carrier of this sound is water itself, and the conductor to the ear is its undulation, as there is no air inside the water. Yes, water is not as thin and subtle as air, therefore its formation and transmission are both weaker compared to the medium of air.

(2) The true cause of this and all occurrences is purely the Divine Will. No other thing is effectively influential at all.

1 Sharh al-Mawaqif, al-Nau' al-Thani, Manshurat al-Sharif al-Radi, Qom, Iran, 5/260 2 Sharh al-Maqasid, al-Nau' al-Thani, Dar al-Ma'arif al-Nu'maniyya, Lahore, 1/216

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

नियम इस प्रथम गतिशील और गति देने वाले की ओर है, और इसका सिरा उन सभी दिशाओं में है जहाँ तक कोई बाधा न हो, जिस प्रकार पृथ्वी छाया का शंकु बनाती है और आँख दृष्टि शंकु बनाती है। नहीं, बल्कि जिस प्रकार सूर्य से प्रकाश शंकु निकलता है कि हर दिशा में एक शंकु होता है, छाया शंकु के विपरीत जो केवल प्रकाशमान पिंड के विपरीत दिशा में बनता है, या दृष्टि शंकु जो केवल सामने की दिशा में बनता है। इन वायुमंडलीय तरंगों के शंकुओं के भीतर जो कान स्थित होंगे, उन तक हर एक छाप पहुंचेगी। सभी इस आवाज़ और कलाम को सुनेंगे, और जो कान इन शंकुओं से बाहर रहेंगे वे नहीं सुनेंगे क्योंकि वहाँ आघात (क़रा') और पृथक्करण (क़ला') घटित नहीं हुआ। छापों की बहुलता के कारण आवाज़ को अनेक नहीं समझा जाएगा। कोई यह नहीं कहेगा कि हज़ार आवाज़ें थीं जिन्हें उन हज़ार व्यक्तियों ने सुना, बल्कि यही कहेंगे कि वही एक आवाज़ सबने सुनी, यद्यपि शोध के अनुसार इसकी एकता वर्गगत है न कि व्यक्तिगत। इस व्याख्या से, अल्लाह तआला की प्रशंसा से, वे सातों प्रश्न स्पष्ट हो गए।

(1) आवाज़ उस विशिष्ट रूप और गुण का नाम है जो हवा या पानी आदि कोमल और नम शरीर में आघात या पृथक्करण से उत्पन्न होती है। प्रसिद्ध कथन में हवा को विशिष्ट बताया गया है। 'मवाक़िफ़' और उसकी व्याख्या में है:

الصوت کیفیۃ قائمۃ بالھواء یحملھا الھواء الی الصماخ 1

आवाज़ एक ऐसी गुणवत्ता (स्थिति) है जो हवा के साथ स्थापित होती है, फिर हवा ही इसे उठाकर (यानी ऊपर ले जाकर) कान के पर्दों तक पहुँचा देती है। (त)

'मक़ासिद' और उसकी व्याख्या में है:

کیفیۃ تحدث فی الھواء بسبب تموجہ 2 الخ

"आवाज़" एक ऐसी गुणवत्ता है जो हवा में उसकी तरंगों के पैदा होने से उत्पन्न होती है। इत्यादि (त)

अक़ूल: (मैं कहता हूँ। त) यह विचार बहुसंख्यक है अन्यथा जल के भीतर भी आवाज़ सुनी जाती है। यदि दो व्यक्ति कुछ गज़ की दूरी से तालाब में गोता लगाएँ और उनमें से एक दो ईंटें बजाए, तो दूसरे को उनकी खटखट सुनाई देती है। इस आवाज़ का वाहक पानी ही है और कान तक पहुँचाने वाली उसकी तरंगें हैं क्योंकि पानी के अंदर हवा नहीं होती। हाँ, पानी उतना पतला और सूक्ष्म नहीं है

जितनी हवा है, इसलिए इसका निर्माण और संचरण दोनों हवा के माध्यम की तुलना में कमज़ोर होते हैं।

(2) इसका और सभी घटनाओं का वास्तविक कारण केवल ईश्वरीय इच्छा है। दूसरी कोई चीज़ मूलतः प्रभावशाली नहीं है।

1 शरह अल-मवाक़िफ़, अल-नौ' अल-थानी, मन्शुरात अल-शरीफ़ अल-रज़ी, क़ुम, ईरान, 5/260 2 शरह अल-मक़ासिद, अल-नौ' अल-थानी, दार अल-मआरिफ़ अल-नुमानिया, लाहौर, 1/216

قاعدہ اس متحرک و محرک اول کی طرف ہے اور راس اس کے تمام اطراف مقابلہ میں جہاں تک کوئی مانع نہ ہو جس طرح زمین یہ مخروط ظلی اور آنکھ سے مخروط شعاعی، نہیں نہیں بلکہ جس طرح آفتاب سے مخروط نوری نکلتا ہے کہ ہر جانب ایک مخروط ہوتا ہے، بخلاف مخروط ظل کہ صرف جہت مقابل جرم مضی مخروط شعاع بصر کہ تنہا سمت مواجہہ میں بنتا ہے ان مخروطات تموج ہوائی کے اندر جو کان واقع ہوں ایک ایک ٹھپا سب تک پہنچے گا سب اس آواز و کلام کو سنیں گے اور جو کان ان مخروطوں سے باہر رہے وہ نہ سنیں گے کہ وہاں قرع و قلع واقع نہ ہوا اور ٹھپوں کے تعدد سے آواز متعدد نہ سمجھی جائے گی یہ کوئی نہ کہے گا کہ ہزار آوازیں تھیں کہ ان ہزار اشخاص نے سنیں بلکہ یہی کہیں گے کہ وہی ایک آواز سب کے سننے میں آئی اگر چہ عندالتحقیق اس کی وحدت نوعی ہے نہ کہ شخصی، اس تقریر سے بحمد اللہ تعالی وہ ساتوں سوال منکشف ہوگئے۔

(۱) آواز اس شکل و کیفیت مخصوصہ کا نام ہے کہ ہوا یا پانی وغیرہ جسم نرم و تر میں قرع یا قلع سے پیدا ہوتی ہے قول مشہور میں کہ ہوا کی تخصیص فرمائی، مواقف اور اس کی شرح میں ہے :

الصوت کیفیة قائمة بالهواء یحملها الهواء الی الصماخ ۱۔

آواز ایک ایسی کیفیت (حالت) ہے جو ہوا کے ساتھ قائم ہوتی ہے پھر ہوا ہی اسے اٹھا کر (یعنی اوپر سوا کرکے) کانوں کے پردے تک پہنچا دیتی ہے۔ (ت)

مقاصد اور اس کی شرح میں ہے :

کیفیة تحدث فی الهواء بسبب تموجه ۲ الخ۔

"آواز" ایک ایسی کیفیت ہے کہ جو ہوا میں اس کی موج پیدا ہونے سے پیدا ہوتی ہے۔ الخ (ت)

اقول: (میں کہتا ہوں۔ ت) یہ نظریہ اکثر ہے ورنہ ملائے آب میں بھی آواز سنی جاتی ہے۔ دو شخص چند گز کے فاصلے سے تالاب میں غوطہ لگائیں اور ان میں ایک دو اینٹیں لے کر بجائے تو دوسرے کو ان کا کھٹکا مسموع ہوتا ہے اور اس آواز کا حامل پانی ہی ہے اور کان تک موصل اسی کا تموج کہ پانی کے اندر ہوا نہیں ہوتی ہاں پانی اتنا تر و لطیف نہیں جس قدر ہوا ہے لہذا اس کا تشکل و تادیہ دونوں بہ نسبت ملائے ہوا کے ضعیف ہوتے ہیں۔

(۲) اس کا اور تمام حوادث کا سبب حقیقی محض ارادہ الہی ہے۔ دوسری چیز اصلانہ موثر

۱ شرح المواقف النوع الثانی منشورات الشریف الرضی قم ایران ۵/۲۶۰ ۲ شرح المقاصد النوع الثانی دار المعارف النعمانیہ لاہور ۱/۲۱۶

Fatawa Rizvia, Volume 23

...not dependent on it, and the apparent and customary proximate cause of sound is *qal'* (separation) and *qar'* (percussion). This humble writer has differed from the ancients in this regard, acting upon certainty and avoiding baseless and unprincipled claims. They describe *qal'* and *qar'* as remote causes and *tamawwuj* (vibration/ undulation) as the proximate cause; meaning *qar'* causes vibration in the air, and from that vibration arises the form and quality named 'sound'. It is stated in *Mawaqif* and its commentary:

Arabic: *Sabab al-sawt al-qareeb tamawwuj al-hawa'* **Translation:** The proximate cause of sound is the creation of waves in the air. (T)

It is stated in *Maqasid* and its commentary:

Arabic: *Tahduth bil-mutamawwij al-ma'lul lil-qar' wal-qal'* **Translation:** Sound is produced from the undulation of air, which is the effect (result) of *qar'* and *qal'*, and those two are the causes for its occurrence. (T)

[One body meeting another with full force is called '*qar*' and separating forcefully is called '*qal*'. - Translator]

In *Matali' al-Anzar* (Esfahani), a commentary on *Tawali' al-Anwar* by Allama Baydawi, it is written:

Arabic: *Al-qar' wal-qal' sabab al-tamawwuj al-ladhi huwa sabab qareeb lil-sawt*
Translation: *Qar'* and *qal'* are the causes of a distinct wave, which in turn is the proximate cause of sound. (T)

Aqool (Author says): (I say - T) These statements are not from our own scholars but from the philosophers. In *Sharh Maqasid* it is stated:

Arabic: *Al-sawt 'indana yahduth bimahd khalq Allah ta'ala min ghayr tathir bitamawwuj al-hawa' wal-qar' wal-qal' kasair al-hawadith wa kathiran ma turad al-ara al-batila*
Translation: According to us, sound is produced solely by divine creation (creation of Allah Almighty). Therefore, the undulation of air, percussion (*qar'*), and separation (*qal'*) have no independent influence. This occurrence is like all other events. And often, the false opinions [of philosophers are presented].

---

1. *Sharh al-Mawaqif*, Third Type, First Objective, Manshurat al-Sharif al-Radi, Qom, Iran, 5/57-58

2. *Sharh al-Maqasid*, Third Type, Audible Matters, Dar al-Ma'arif al-Nu'maniyyah, Lahore, 2/216
3. *Matali' al-Anzar Sharh Tawali' al-Anwar*

Page 418 of 768

फ़तावा रिज़विया, जिल्द २३

...निर्भर नहीं है, और ध्वनि का ज़ाहिरी और सामान्य नज़दीकी कारण 'क़ल्अ' (अलगाव) और 'क़र्अ' (टकराव) है। इस फ़क़ीर (लेखक) ने इस बारे में पूर्वजों से मतभेद किया है, निश्चित बात पर अमल करते हुए और आधारहीन और असूली बातों से किनारा करते हुए। वे 'क़ल्अ' और 'क़र्अ' को दूर का कारण और 'तमव्वुज' (लहर/कंपन) को नज़दीकी कारण बताते हैं, यानी 'क़र्अ' से हवा में लहर पैदा होती है और उस लहर से वह रूप और गुण पैदा होता है जिसे ध्वनि कहा जाता है। 'मवाक़िफ़' और उसकी व्याख्या में है:

अरबी: सबब अल-सौत अल-क़रीब तमव्वुज अल-हवा' **अनुवाद:** ध्वनि का नज़दीकी कारण इसमें लहर का पैदा होना है। (त)

'मक़ासिद' और उसकी व्याख्या में है:

अरबी: तहदुथ बिल-मुतमव्विज अल-मलूल लिल-क़र्अ वल-क़ल्अ **अनुवाद:** ध्वनि हवा के कंपन से पैदा होती है जो 'क़र्अ' और 'क़ल्अ' के लिए मलूल (परिणाम) है, और वे दोनों इसके उत्पन्न होने के लिए कारण हैं। (त)

[एक वस्तु का दूसरी वस्तु से पूरी शक्ति के साथ मिलना 'क़र्अ' और कठोरता से अलग होना 'क़ल्अ' कहलाता है। - अनुवादक]

अल्लामा बेज़ावी की 'तवाली अल-अनवार' की व्याख्या अस्फहानी की 'मताल' अल-अनज़ार' में है:

अरबी: अल-क़र्अ वल-क़ल्अ सबब अल-तमव्वुज अल-लज़ी हुवा सबब क़रीब लिल-सौत **अनुवाद:** 'क़र्अ' और 'क़ल्अ' अलग लहर का कारण हैं और वह ध्वनि का नज़दीकी कारण है। (त)

अक़ूल (लेखक का कथन): (मैं कहता हूँ - त) ये कथन स्वयं हमारे विद्वानों के नहीं बल्कि दार्शनिकों के हैं। 'शरह मक़ासिद' में कहा गया है:

अरबी: अल-सौत इन्दना यहदुथ बिमहज़ ख़ल्क़ अल्लाह तआला मिन ग़ैर तासीर बितमव्वुज अल-हवा' वल-क़र्अ वल-क़ल्अ कस़ायर अल-हवादिथ व कस़ीरन मा तूरद अल-आरा अल-बातिला **अनुवाद:** हमारे अनुसार ध्वनि विशुद्ध रूप से अल्लाह तआला के सृजन से उत्पन्न होती है, इसलिए इसमें हवा के कंपन और 'क़र्अ', 'क़ल्अ' का कोई स्वतंत्र प्रभाव नहीं है। और यह उत्पत्ति अन्य सभी घटनाओं की तरह है। और अक्सर दार्शनिकों [के बातिल विचार पेश किए जाते हैं]।

1. शरह अल-मवाक़िफ़, तीसरा प्रकार, प्रथम उद्देश्य, मनशूरात अल-शरीफ़ अल-रज़ी, क़ुम, ईरान, ५/ ५७-५८
2. शरह अल-मक़ासिद, तीसरा प्रकार, श्रव्य मामले, दार अल-मआरिफ़ अल-नुमानिया, लाहौर, २/ २१६
3. मताल अल-अनज़ार शरह तवाली अल-अनवार

७६८ में से ४१८ पृष्ठ

نہ موقوف علیہ، اور آواز کا ظاہری و عادی سبب قریب قلع و قرع ہے۔ فقیر نے اس میں قدماء کا خلاف کیا ہے عملا بالمتیقن تجافیا عن الجزاف (یعنی بات پر عمل پیرا ہوتے ہوئے اور بے تکی اور بے اصولی باتوں سے کنارہ کش ہوتے ہوئے۔ ت) وہ قلع و قرع کو سبب بعید اور تموج کو سبب قریب بتاتے ہیں یعنی قرع سے ہوا میں تموج ہوا اور تموج سے وہ شکل و کیفیت کہ مسمّٰی بہ آواز ہے پیدا ہوتی ہے۔ مواقف و شرح میں ہے:

سبب الصوت القریب تموج الہواء ۱۔ آواز کا سبب قریب اس میں موج پیدا ہونا ہے۔ (ت)

مقاصد و شرح میں ہے:

تحدث بالمتموج المعلول للقرع والقلع ۲۔ آواز ہوا کے تموج سے پیدا ہوتی ہے جو "قرع" اور "قلع" کے لئے معلول اور وہ دونوں کا اس کے حدوث کے لئے علت ہیں۔ (ت)

[ایک جسم کا دوسرے جسم میں پوری قوت سے ملنا "قرع" اور سختی سے الگ ہونا "قلع" کہلاتا ہے۔ مترجم]

مطالع الانظار اصفہانی شرح طوالع الانوار علامہ بیضاوی میں ہے:

القرع والقلع سبب التموج الذی ہو سبب قریب للصوت ۳۔ "قرع" اور "قلع" موجِ جدا کا سبب ہیں اور وہ آواز کا سبب قریب ہے۔ (ت)

اقول: (میں کہتا ہوں ۔ ت) یہ اقوال خود ہمارے علماء کے نہیں بلکہ فلاسفہ کے ہیں شرح مقاصد میں ارشاد فرمایا :

الصوت عندنا یحدث بمحض خلق الله تعالی من غیر تاثیر بتموج الہواء والقرع والقلع کسائر الحوادث و کثیرا ما تورد الاراء الباطلة آواز ہمارے نزدیک محض تخلیقِ خداوندی سے پیدا ہوتی ہے لہذا اس میں تموج ہوا اور قرع ، قلع کی کوئی مستقل تاثیر نہیں اور یہ حدوث باقی تمام حوادث کی طرح ہے۔ اور بسا اوقات فلاسفہ [کی باطل آراء پیش کی جاتی ہیں]۔

---

١ شرح المواقف النوع الثالث المقصد الاول منشورات الشريف الرضي قم ايران ٥/ ٥٧۔ ٥٨ ٢ شرح المقاصد النوع الثالث المسموعات دار المعارف النعمانية لاہور ٢/ ٢١٦ ٣ مطالع الانظار شرح طوالع الانوار

Fatawa Rizvia, Volume 23

| (Arabic) ...for the philosophers without addressing the invalidity except where further explanation is needed. Sound, according to them, is a quality that occurs in the air due to its undulation (tamawwuj), which is caused by striking (qar'a) and pulling apart (qal'a). 1 | (Urdu) The false ideas of philosophers are presented, but their falsehood is not explained unless an additional explanation is required. According to them, sound is a quality that arises in the air because of its undulation, which is a result of 'striking' and 'pulling apart'. (And both of these are its causes). - (T) |

Philosophers are prone to errors and wrong practices. From a correct point of view, striking and pulling apart are sufficient for the occurrence of this quality; undulation is not required.

Firstly: Due to striking and pulling apart, the air will be compressed and, due to its strength and moisture, it will certainly adopt its shape and quality, which is called sound. This compression alone is not undulation, but because of it, the adjacent air will move, and it will set the air connected to it in motion. This is the state of undulation. It is stated in Mawaqif and its commentary:

| (Arabic) This undulation of it is not a translational movement of the same single air, but it is impact after impact and rest after rest. It is a state similar to the undulation of water in a pond when a stone is thrown in its center. 2 | (Urdu) Meaning this "undulation" of air is not a translational movement because it is repeated pressure and rest after rest. Therefore, it is exactly similar to the state when a stone is thrown into the middle of a pond, and waves (and ripples) are created in the water. - (T) |

It is stated in Sharh al-Maqasid:

| (Arabic) What is meant by undulation is a state similar to the undulation of water, which occurs by impact after impact and rest after rest. 3 | (Urdu) Undulation refers to a state similar to the undulation of water, occurring through successive impact and rest after rest. - (T) |

It is clear that for the modification and shaping that occurred in the first object struck, only its own reaction was required. What role does the subsequent wave sequence have in it? If we assume that after the first object struck, there was no air, or that the effect of the strike...

1. Sharh al-Maqasid, Type 3, Dar al-Ma'arif al-Nu'maniyyah, Lahore, 1/216
2. Sharh al-Mawaqif, Type 3, First Objective, Manshurat al-Sharif al-Radi, Qom, Iran, 5/258
3. Sharh al-Maqasid, Type 3, First Objective, Dar al-Ma'arif al-Nu'maniyyah, Lahore, 1/216

फ़तावा रज़विया, खंड 23

| (अरबी) ...दार्शनिकों के लिए उनकी असत्यता को स्पष्ट किए बिना, सिवाय इसके कि जहाँ अधिक विवरण की आवश्यकता हो। उनके अनुसार ध्वनि हवा में उसके तरंगित होने (तमव्वुज) के कारण उत्पन्न होने वाला एक गुण है, जो 'चोट मारने' (क़रअ) और 'खींचने' (क़लअ) का परिणाम है। 1 | (उर्दू) दार्शनिकों के असत्य विचारों को तो प्रस्तुत किया जाता है, लेकिन उनकी असत्यता को तब तक स्पष्ट नहीं किया जाता जब तक कि अतिरिक्त विवरण की आवश्यकता न हो। उनके अनुसार ध्वनि हवा में उसके तरंगित होने के कारण उत्पन्न होने वाला एक गुण है, जो 'चोट मारने' और 'खींचने' का परिणाम है। (और वे दोनों इसके कारण हैं।) - (त) |

दार्शनिक गलती करने और गलत आचरण के आदी हैं, और सही दृष्टिकोण यह है कि इस गुण की उत्पत्ति के लिए खींचना और चोट मारना ही पर्याप्त है, तरंगित होने की आवश्यकता नहीं है।

प्रथम: चोट मारने और खींचने से हवा दबेगी और अपनी शक्ति और नमी के कारण वह अवश्य ही उसका रूप और गुण स्वीकार कर लेगी, जिसे ध्वनि कहा जाता है। केवल यह दबना तरंग नहीं है, बल्कि इसके कारण इसकी पड़ोसी हवा गतिशील होगी और वह अपने से जुड़ी हवा को गति देगी। यहाँ यह तरंग की स्थिति है। स्वयं 'मवाक़िफ़' और उसकी व्याख्या में कहा गया है:

| (अरबी) उसका यह तरंग एक ही हवा की स्थानांतरण गति नहीं है, बल्कि यह प्रभाव के बाद प्रभाव और विश्राम के बाद विश्राम है। यह एक ऐसी स्थिति है जो तालाब में पत्थर फेंकने पर पानी के तरंग के समान है। 2 | (उर्दू) अर्थात हवा का यह 'तरंग' स्थानांतरण गति नहीं है क्योंकि इसमें बार-बार दबाव और विश्राम के बाद विश्राम है। इसलिए यह बिल्कुल वैसी ही स्थिति है जैसे किसी तालाब के बीच में पत्थर फेंका जाए तो पानी में लहरें (और तरंगें) पैदा हो जाती हैं। - (त) |

'शरह अल-मक़ासिद' में कहा गया है:

| (अरबी) तरंग से तात्पर्य पानी के तरंग के समान एक स्थिति से है जो प्रभाव के बाद प्रभाव और विश्राम के बाद विश्राम से उत्पन्न होती है। 3 | (उर्दू) तरंग से तात्पर्य पानी के तरंग के समान एक स्थिति से है, जो बारी-बारी से टकराव और विश्राम के बाद विश्राम से उत्पन्न होती है। - (त) |

स्पष्ट है कि पहली बार चोट लगने वाली वस्तु में जो रूप और आकार परिवर्तन हुआ, उसके लिए केवल उसकी अपनी प्रतिक्रिया की आवश्यकता थी। बाद वाली तरंग श्रृंखला की इसमें क्या भूमिका है? यदि हम मान लें कि पहली बार चोट लगने के बाद हवा नहीं थी, या चोट का वह प्रभाव...

---

1. शरह अल-मक़ासिद, प्रकार 3, दार अल-मआरिफ़ अल-नुमानिया, लाहौर, 1/216
2. शरह अल-मवाक़िफ़, प्रकार 3, प्रथम उद्देश्य, मन्शूरात अल-शरीफ़ अल-रज़ी, क़ुम, ईरान, 5/258
3. शरह अल-मक़ासिद, प्रकार 3, प्रथम उद्देश्य, दार अल-मआरिफ़ अल-नुमानिया, लाहौर, 1/216

| للفلاسفۃ من غیر تعرض لبیان البطلان الا فیما یحتاج الی زیادۃ بیان والصوت عندھم کیفیۃ تحدث فی الھواء بسبب تموجہ المعلول للقرع والقلع ۱۔ | کے افکار باطلہ کو تو پیش کر دیا جاتا ہے لیکن ان کے بطلان کو نہیں بیان کیا جاتا مگر جبکہ اضافہ بیان کی ضرورت ہو آواز ان کے نزدیک ایک ایسی کیفیت ہے جو ہوا میں اس کے تموج کی وجہ سے پیدا ہوتی ہے جو "قرع" اور "قلع" کا معلول ہے۔ (اور وہ دونوں اس کی علت ہیں۔) -(ت) |

فلاسفہ خطا کاری و غلط شعاری کے عادی ہیں اور مقتضائے نظر صحیح یہی ہے کہ اس کیفیت کے حدوث کو قلع و قرع بس ہیں تموج کی حاجت نہیں۔ اولاً: قرع و قلع سے ہوا دبے گی اور اپنی طاقت و رطوبت کے باعث ضرور اس کی شکل و کیفیت قبول کرے گی اسی کا نام آواز ہے اور صرف یہ دبنا تموج نہیں بلکہ اس کے سبب اس کی ہوائے مجاور متحرک ہوگی اور وہ اپنی متصل ہوا کو حرکت دے گی یہاں یہ صورت تموج کی ہے۔ خود مواقف و شرح میں فرمایا :

| لیس تموجہ ھٰذا حرکۃ انتقالیۃ من ھواء واحد بعینہ بل ھو صدم بعد صدم وسکون بعد سکون فھو حالۃ شبیھۃ بتموج الماء فی الحوض اذا القی حجر فی وسطہ ۲۔ | یعنی یہ ایک ہوا کا "تموج" حرکت انتقالی نہیں اس لئے کہ بار بار دباؤ اور سکون بعد سکون ہے لہذا یہ اس حالت کے بالکل مشابہ ہے کہ جب کسی تالاب کے درمیان پتھر پھینکا جائے تو پانی میں موج (اور لہریں) پیدا ہو جاتی ہیں۔ (ت) |

شرح مقاصد میں فرمایا :

| المراد بالتموج حالة مشبهة بتموج الماء تحدث بصدم بعد صدم وسکون بعد سکون ۳۔ | تموج سے مراد ایک ایسی حالت ہے جو پانی کے تموج سے مشابہ ہے اور وہ نوبت بہ نوبت ٹکراؤ اور سکون بعد سکون کے پیدا ہوتی ہے۔ (ت) |

ظاہر ہے کہ مقروع اول میں جو تکیف و تشکل ہوا اس کے لئے صرف اسی کا انفعال درکار تھا بعد کے موجی سلسلہ کو اس میں کیا دخل۔ اگر فرض کریں کہ مقروع اول کے بعد ہوا نہ ہوتی یا وہ قرع کا اثر

---

۱ شرح المقاصد النوع الثالث دار المعارف النعمانیہ لاہور ۱/ ۲۱۶ ۲ شرح المواقف النوع الثالث المقصد الاول منشورات الشریف الرضی قم ایران ۵/ ۲۵۸ ۳ شرح المقاصد النوع الثالث المقصد الاول دار المعارف النعمانیہ لاہور ۱/ ۲۱۶

Fatawa Razawiya (Volume 23)

...if it did not accept, then why wouldn't shape formation occur within it, even though it accepted the effect of the impact by being compressed? Secondly: if the shape formation of the struck part depended on the movement of the parts after it, then the waving should continue while the shape formation ends. For if the subsequent waving parts were also to take shape, they would require the waving of the parts after them, leading either to an infinite regress in the sequence of waving or the cause being disconnected from the effect, both of which are invalid. Apparent waving is required so that the shape transfers from the first struck part to the adjacent parts. The first struck part, upon being compressed, will strike the adjacent second part, and it will take shape in that same form. Then, by its compression, a third part will be struck and shaped, and by its movement a fourth, as long as Allah wills. In reality, the impact itself is the cause of waving as well as shape formation. Successive impacts created the mentioned waving, and every impact caused shape formation in its struck part; waving itself had no role anywhere in the shape formation of its struck part.

Arabic Column

The detailed explanation is that waving (Tamawwuj) is agitation (Idtirab). Agitation is the interaction between parts of a thing, and that is either by some parts rising, as occurs in effervescence (boiling), or by moving back and forth in a direction other than up and down, as in oscillation. In both cases, there is actual clashing (Tadarub), because the striking part first becomes the struck part and vice-versa. Or it is by the first part striking the second, the second striking the third, and so on. This is what occurs in the waving of water and air. Whatever the case, continuous movements are necessary for waving. One cannot define exactly what the shape is, except that the waving object

Urdu Column

And the full explanation of this matter is that "Tamawwuj" (meaning the creation of waves in the air) is agitation. And agitation is the division among the parts of a thing, meaning its becoming divided among the parts of the thing. This is in such a way that some parts become high, then the fervor becomes slow and dull. Or they come and go in a direction other than high and low, as occurs in the movement of coming and going. In both of these, there will actually be division (clashing). This is because the striking part will first be the struck part and vice-versa, or the first part strikes the second and that one strikes the third and so on until the end. Thus, this is what occurs in the waving of water and air. But whatever it may be, continuous

Arabic Column	Urdu Column
has moved and become agitated. Therefore, a walking Zaid is not considered 'waving', neither linguistically nor customarily.	movements are necessary in its waving. And about the shape, it cannot be said what it is. However, the waving thing has moved and become agitated. Therefore, Zaid...

फतवा रज़विया (खंड 23)

...यदि वह स्वीकार नहीं करता, तो उसमें स्वयं आकार (तशक्कुल) क्यों नहीं आता, जबकि उसने दबकर प्रहार (क़र'अ) के प्रभाव को स्वीकार कर लिया है? दूसरी बात: यदि प्रहार किए गए भाग का आकार अपने बाद के हिस्सों के गतिशील होने पर निर्भर होता, तो लहर (तमव्वुज) बनी रहनी चाहिए थी और आकार बनना समाप्त हो जाना चाहिए था। क्योंकि यदि बाद के तरंगित हिस्से भी आकार लेते, तो उन्हें अपने बाद के हिस्सों की लहर की आवश्यकता होती, जिससे या तो लहरों की श्रृंखला में निरंतरता (तसलसुल) आ जाती या कारण अपने कार्य से अलग हो जाता, और ये दोनों ही अमान्य हैं। स्पष्ट रूप से लहर इसलिए आवश्यक है ताकि पहले प्रहार किए गए हिस्से से जुड़े हुए हिस्सों में आकार का स्थानांतरण हो सके। पहला प्रहारित हिस्सा दबकर अपने से जुड़े दूसरे हिस्से पर प्रहार करेगा, और वह उसी आकार में ढल जाएगा। फिर उसके दबने से तीसरा हिस्सा प्रहारित और आकारित होगा, और उसकी गति से चौथा, जब तक अल्लाह चाहे। वास्तव में, प्रहार ही लहर और आकार दोनों का कारण है। निरंतर प्रहारों ने उक्त लहर उत्पन्न की और हर प्रहार ने अपने प्रहारित हिस्से में आकार बनाया; लहर की स्वयं आकार बनने में कहीं भी कोई भूमिका नहीं रही।

अरबी स्तंभ

विस्तृत स्पष्टीकरण यह है कि लहर (तमव्वुज) हलचल (इज़्तिराब) है। हलचल किसी वस्तु के हिस्सों के बीच का आपसी मेल है, और वह या तो कुछ हिस्सों के ऊपर उठने से होता है, जैसा कि उबाल (फ़ौरान) में होता है, या ऊपर-नीचे के अलावा किसी अन्य दिशा में आने-जाने से, जैसे कि दोलन (तरजरुज) में होता है। इन दोनों में वास्तव में टकराव (तदारुब) होता है, क्योंकि प्रहार करने वाला हिस्सा पहले प्रहारित बन जाता है और इसके विपरीत। या यह कि पहला हिस्सा दूसरे को प्रहार करता है, दूसरा तीसरे को, और इसी तरह। पानी और हवा की लहरों में यही होता है। जो भी हो, लहर के लिए निरंतर गतियां

उर्दू स्तंभ

और इस बात की पूरी स्पष्टता यह है कि "तमव्वुज" (अर्थात हवा में लहर पैदा होना) अशांति है। और अशांति किसी वस्तु के हिस्सों के बीच विभाजन (इन्क़िसाम) है, अर्थात वस्तु के हिस्सों के बीच उसका विभाजित हो जाना। यह इस प्रकार है कि कुछ हिस्से ऊँचे हो जाएँ तो फिर जोश धीमा और मंद पड़ जाएगा। या वे ऊँचाई और गहराई के अलावा किसी अन्य दिशा की ओर आएँ और जाएँ, जैसा कि आने-जाने की गति में होता है। और इन दोनों में वास्तव में विभाजन (टकराव) होगा। इसलिए कि प्रहार करने वाला हिस्सा पहले प्रहारित होगा और इसके विपरीत, या पहला हिस्सा दूसरे को और वह तीसरे को, और इसी

अरबी स्तंभ

आवश्यक हैं। आकार के बारे में सटीक रूप से नहीं कहा जा सकता कि वह क्या है, सिवाय इसके कि तरंगित वस्तु स्थानांतरित और अशांत हो गई है। इसलिए, चलता हुआ ज़ैद न तो भाषाई रूप से और न ही प्रथागत रूप से 'तरंगित' कहलाता है।

पृष्ठ 420 का 768

उर्दू स्तंभ

तरह अंत तक। अत; पानी और हवा की लहरों में यही घटित होता है। लेकिन जो भी हो, उसकी लहरों में निरंतर गतियां आवश्यक हैं। और आकार के बारे में यह नहीं कहा जा सकता कि वह क्या है। अलबत्ता, लहर वाली चीज़ स्थानांतरित और अशांत हो गई। इसलिए ज़ैद...

نہ قبول کرتی تو خود اس میں تشکل کیوں نہ آتا حالانکہ اس نے دب کر قرع کا اثر قبول کرلیا، ثانیاً: اگر تشکل مقروع اپنے بعد کے اجزاء متحرک ہونے کا محتاج ہو تو چاہئے کہ تموج باقی رہے اور تشکل ختم ہو جائے کہ اگر بعد کے اجزاء متموج بھی متشکل ہوں تو ان کو اپنے بعد کے اجزاء کا تموج درکار ہوگا تو یا سلسلہ تموج میں تسلسل آئے گا یا سبب سے سبب متخلف ہو جائے گا اور وہ دونوں باطل ہیں ہاں بظاہر تموج اس لئے درکار ہے کہ مقروع اول سے اجزائے متصلہ میں نقل تشکل کرے کہ مقروع اول دب کر اپنے متصل دوسرے جز کو قرع کرے گا اور وہ اسی شکل سے متشکل ہوگا پھر اس کے دبنے سے تیسرا مقروع و متشکل ہو گا اس کی حرکت سے چوتھا الاماشاء اللہ تعالیٰ اور حقیقۃً قرع ہی تموج کا سبب ہے اور تشکل کا بھی، قرعات متوالیہ نے تموج مذکور پیدا کیا اور ہر قرع نے اپنے مقروع میں تشکل، تموج کو دخل کہیں بھی نہ ہوا۔

عربی عبارت	اردو ترجمہ و تشریح
وتفصيل القول ان التموج هو الاضطراب و الاضطراب هو المتقارب بين اجزاء الشيئ وذلك اما بأن يعلو بعضه يحدثه في الفوران او يذهب ويجيئ الى غير جهة العلو والسفل كما فى الترجرج وفيهما المتضارب حقيقة لان الجزء الضارب اولا يصير مضروبا وبالعكس واما بان يضرب جزء الاول	اور اس بات کی پوری وضاحت یہ ہے کہ "تموج" (یعنی ہوا میں موج پیدا ہونا) اضطراب ہے۔ اور اضطراب اجزائے شے کے درمیان انقسام ہے یعنی اس کا اجزائے شے کے درمیان منقسم ہو جانا ہے اور وہ اس طرح کہ کچھ اجزاء بلند ہو جائیں تو پھر تیرا جوش سست اور ماند پڑے گا۔ یا وہ بلندی اور پستی کے علاوہ کسی دوسری سمت کی طرف آئیں اور جائیں جیسا کہ آمد ورفت کی حرکت میں ہوا کرتا ہے اور ان دونوں میں در حقیقت انقسام

عربی عبارت	اردو ترجمہ و تشریح
والثانی الثالث وهکذا وهذا هو الواقع فی تموج الماء والهواء واما ما کان فلا بد في التموج من حرکات متوالیة ولا یقال لشکل ماهو وانتقل ماج واضطرب فزید الماشی لیس متموجاً لا لغة ولا عرفاً	(تضارب) ہو گا۔ اس لئے کہ جز ضارب، اولاً مضروب ہو گا اور برعکس یا پہلا جزء دوسرے کو اور وہ تیسرے کو اور اسی طرح آخر تک، پس پانی اور ہوا کے تموج میں یہی واقع ہے لیکن جو بھی ہو تو اس کے تموج میں لگاتار حرکات ضروری ہیں۔ اور شکل کے بارے میں یہ نہیں کہا جاسکتا کہ وہ کیا ہے۔ البتہ موج والی چیز منتقل اور مضطرب ہو گئی۔ لہذا زید

[Table 1] (Arabic): This is what we know of the meaning of 'undulation'. Air, by the very act of striking, is expelled, takes shape, and is conditioned. It does not... [Note 1]... depend on its repetition... [Note 2]... and the possibility of striking the air inevitably causes undulation in it. (Urdu): In linguistic and common usage, 'Mashi' (one who moves) is not 'Mutamawwij' (undulating/having waves), because we do not understand this meaning from undulation. Air is pushed by the strike itself, and by being conditioned, it takes shape. There is no stopping of it upon repetition... the striking of air, without a doubt, creates waves in it. (T)

[Middle Text] If it is said: Striking (Qar'u) is not sufficient unless the object struck (Maqru) accepts its effect, and its reaction is that very movement, and it is expressed as undulation, although the reality of undulation is what has been mentioned above. I say: (T) Firstly: This admits the objection that by undulation, the very movement of the struck object is meant. Secondly: Saying this is like saying that the agent is not sufficient until the effect accepts its influence; then the immediate cause is not the agent, but rather the passivity (reaction) of the effect.

[Table 2] (Arabic): It is as you see. Its investigation is that shaping, although it is only with movement—and if it did not move, it would not take shape—we concede that this simultaneity is not like the simultaneity of two effects of a single cause, such as the existence of day and the illumination of the earth with the known conditions according to the gnostic. Rather, movement has a role in shaping, but we do not concede that movement is the designer of shape and the bestower of quality. Rather, the designer is the striking, even if it is conditioned upon movement. Thus, making undulation, i.e., movement... (Urdu): As you can see, the investigation is that shaping cannot occur without movement; therefore, the result is that if there is no movement, there will be no shaping. And we concede that this 'simultaneity' is not like the simultaneity of two effects of one cause, such as the existence of day and the lighting of the earth with those conditions known to a gnostic. Instead, 'movement' has a sort of involvement in shaping, but we do not accept that 'movement' is the designer of shape and the grantor of quality. Rather, the designer of shape is 'striking' (Qar'u), although it is conditional on movement. Therefore, undulation, i.e., movement...

[Footnote] Note 1, Note 2: Some words are missing here, so the meaning is not clear. - Translator

जिल्द 23 | फतावा रज़विया

[तालिका 1] (अरबी): यह वही है जो हम 'लहर' (तमव्वुज) के अर्थ से जानते हैं। वायु, प्रहार की क्रिया मात्र से निष्कासित होती है, आकार लेती है और अनुकूलित होती है। यह... [नोट 1]... इसकी पुनरावृत्ति पर निर्भर नहीं करती... [नोट 2]... और वायु को मारने की संभावना अनिवार्य रूप से उसमें लहर पैदा करती है। (उर्दू): भाषाई और सामान्य उपयोग में, 'माशी' (चलने वाला) 'मुतमव्विज' (लहरदार/लहरों वाला) नहीं है, क्योंकि हम लहर से यह अर्थ नहीं समझते हैं। वायु प्रहार मात्र से धकेली जाती है और अनुकूलित होकर आकार लेती है। पुनरावृत्ति पर इसका कोई ठहराव नहीं है... वायु का प्रहार, बिना किसी संदेह के, उसमें लहरें पैदा करता है। (त)

[मध्य पाठ] यदि यह कहा जाए: प्रहार (क़र्अ) तब तक पर्याप्त नहीं है जब तक कि जिस पर प्रहार किया गया है (मक़रूू) वह उसके प्रभाव को स्वीकार न करे, और उसकी प्रतिक्रिया वही गति है, और इसे लहर (तमव्वुज) के रूप में व्यक्त किया जाता है, हालांकि लहर की वास्तविकता वही है जिसका ऊपर उल्लेख किया गया है। मैं कहता हूँ: (त) प्रथम: यह इस आपत्ति को स्वीकार करता है कि लहर से आशय मक़रूू की अपनी गति ही है। द्वितीय: यह कहना वैसा ही है जैसे यह कहना कि कर्ता तब तक पर्याप्त नहीं है जब तक कि कार्य उसके प्रभाव को स्वीकार न कर ले; तब निकटतम कारण कर्ता नहीं, बल्कि कार्य की निष्क्रियता (प्रतिक्रिया) है।

[तालिका 2] (अरबी): जैसा कि आप देख रहे हैं। इसका अन्वेषण यह है कि आकार लेना, हालांकि यह केवल गति के साथ होता है—और यदि वह गति नहीं करता, तो आकार नहीं लेता—हम स्वीकार करते हैं कि यह एक ही कारण के दो कार्यों की समकालिकता जैसी समकालिकता नहीं है, जैसे कि दिन का अस्तित्व और ज्ञानी के अनुसार ज्ञात स्थितियों के साथ पृथ्वी का रोशन होना। बल्कि, आकार लेने में गति की भूमिका है, लेकिन हम यह स्वीकार नहीं करते कि गति ही आकार की रूपरेखा बनाने वाली और गुणवत्ता प्रदान करने वाली है। बल्कि, रूपरेखा बनाने वाला 'प्रहार' है, भले ही वह गति पर सशर्त हो। इस प्रकार, लहर बनाना, यानी गति... (उर्दू): जैसा कि आप देख रहे हैं, जाँच यह है कि आकार लेना बिना गति के नहीं हो सकता; इसलिए परिणाम यह निकला कि यदि गति न हो, तो आकार भी नहीं होगा। और हम स्वीकार करते हैं कि यह 'समकालिकता' एक कारण के दो कार्यों की समकालिकता जैसी नहीं है, जैसे कि दिन का होना और उन शर्तों के साथ पृथ्वी का प्रकाश जो एक ज्ञानी को ज्ञात हैं। इसके बजाय, आकार लेने में 'गति' का एक प्रकार का दखल है, लेकिन हम यह

स्वीकार नहीं करते कि 'गति' आकार का डिज़ाइनर और गुणवत्ता देने वाली है। बल्कि, आकार का डिज़ाइनर 'प्रहार' (क़र्अ) है, हालाँकि वह गति पर सशर्त है। इसलिए लहर यानी गति को...

[पाद टिप्पणी] नोट 1, नोट 2: यहाँ कुछ शब्द छूट गए हैं, इसलिए अर्थ स्पष्ट नहीं है। - अनुवादक

[ٹیبل ۱] (عربی): ھذا ما نعرف من معنی التموج والھواء بنفس القرع ینفظ ویتشکل وتکیف ولا... عہ۱ ... علی توقفہ علی تکرر ...عہ۲ ... و امکان قرع الھواء یوجب فیہ الموج ولابد۔ (اردو): ماشی (چلنے والا) لغت اور عرف میں "متموج" نہیں (یعنی موج والا) کیونکہ تموج سے ہم یہ مفہوم نہیں سمجھتے اور ہوا نفس قرع سے دھکیلی جاتی اور متکیف ہو کر متشکل ہو جاتی ہے۔ اور مکرر ہونے پر اس کا توقف نہیں ... قرع ہوا کہ امکان بلا شبہ اس میں موج پیدا کر دیتا ہے۔ (ت)

[درمیانی عبارت] اگر کہئے قرع کافی نہیں جب تک مقروع اس کا اثر قبول نہ کرے اور اس کا تاثر وہی تحرک ہے اور اس کو تموج سے تعبیر کیا اگرچہ حقیقت تموج وہ ہی کہ اوپر گزری۔ اقول: (میں کہتا ہوں۔ ت) اولاً : اس میں تسلیم ایراد ہے کہ تموج سے نفس تحرک مقروع مراد ہے۔ ثانیاً: یہ کہنا ایسا ہے کہ فاعل کافی نہیں جب تک معلول اس کا اثر قبول نہ کرے تو سبب قریب فاعل نہیں بلکہ معلول کا انفعال ہے۔

[ٹیبل ۲] (عربی): ھو کما تری و تحقیقہ ان التشکل وان لم یکن الا مع التحریک ولو لم یتحرک لم یتشکل وسلمنا ان ھذہ لیست معیۃ معلولی علۃ کوجود النھار و استضاءۃ الارض بالقیود المعلومیۃ لدی العارف بل للتحرک مدخل فی التشکل لکن لا نسلم ان التحرک مرسم الشکل ویبیض الکیفیۃ بل مرسم ھو القرع وان کان مشروطاً بالتحرک فجعل التموج ای التحرک (اردو): وہ جیسا کہ تو دیکھ رہا ہے اور اس کی تحقیق یہ ہے کہ تشکل بغیر تحریک نہیں ہو سکتا لہذا نتیجہ یہ نکلا کہ اگر تحرک نہ ہو تو پھر تشکل نہ ہوگا۔ اور ہم تسلیم کرتے ہیں کہ یہ "معیت" علت کے دو معلولوں جیسی معیت نہیں جیسے وجود نہار، اور زمین کی روشنی ان قیود کے ساتھ جو ایک عارف کو معلوم ہی ہیں بلکہ "تحرک" کو تشکل میں ایک گونہ دخل ہے لیکن ہم یہ نہیں تسلیم کرتے کہ "تحرک" مرسم تشکل

اور مفیض کیفیت ہے۔ بلکہ مرسم تشکل "قرع" ہے اگر چہ وہ مشروط بالتحرک ہے لہذا تموج یعنی تحرک کو

[فٹ نوٹ] عہ۱، عہ۲ : یہاں کچھ الفاظ رہ گئے ہیں اس لئے مفہوم واضح نہیں۔ مترجم

(Arabic Text Translation): Being a proximate cause arises from confusing the condition with the cause, such as one who claims that the effect's acceptance of the influence of the cause is its proximate cause. Understand this, and Allah the Exalted knows best. The Great Scholar (may his secret be sanctified) argued in 'Sharh al-Mawaqif' regarding undulation being its proximate cause, stating that it is something which occurs whenever sound occurs, and when it is absent, sound is absent. For we find sound continuing with the continuation of the undulation of the air exiting from the throat and mechanical instruments, and stopping with its cessation. Likewise is the case with the ringing of a basin; for if it becomes still, it stops due to the cessation of the undulation of the air at that time. End.

(Urdu Text Translation): Designating it as a proximate cause arises from the confusion where a condition was mistaken for a cause. This refers to the person who assumes that the effect's acceptance of the cause's influence is evidence and a sign of it being a "proximate cause." So understand this and know it well, and Allah Almighty is the Greatest Knower. The Great Scholar (may his secret be sanctified) argued in 'Sharh al-Mawaqif' that for sound, "undulation" (rippling) is the proximate cause. Why? Because when undulation is created, sound is produced, and when undulation is negated, sound is also negated, because we find the continuation of sound linked to the continuation of the undulation of air coming from the throat and mechanical instruments, and from the interruption in undulation, an interruption in sound occurs. The same is the case with the ringing of a basin; when it becomes still, the sound ends because at that time, an interruption occurred in the undulation of the air. End.

I say: (I say) Firstly: In the first object struck, by virtue of being the first object struck, there is no undulation. However, undulation will be created in it when it acts as the striker. And sound will be present in it because it is the object struck, not because it is the striker. Secondly: After this, the sound ends because of the cessation of undulation due to the cessation of striking, because striking...

1. Sharh al-Mawaqif, Second Type, First Objective, Publications of al-Sharif al-Radi, Qom, Iran, 5/258. Page 422 of 768

(अरबी पाठ का अनुवाद): निकटतम कारण होना शर्त और कारण के बीच भ्रम से उत्पन्न होता है, जैसे वह जो दावा करता है कि प्रभाव द्वारा कारण के प्रभाव को स्वीकार करना उसका निकटतम कारण है। इसे समझें, और अल्लाह महान सबसे अच्छी तरह जानता है। अल्लामा (अल्लाह उनके रहस्य को पवित्र रखे) ने 'शर्ह अल-मवाकिफ़' में तर्क दिया है कि ध्वनि के लिए 'तरंग' निकटतम कारण है क्योंकि यह एक ऐसी चीज़ है जो ध्वनि होने पर होती है, और जब यह अनुपस्थित होती है, तो ध्वनि भी अनुपस्थित होती है। हम पाते हैं कि गले और यांत्रिक उपकरणों से निकलने वाली हवा की तरंग के जारी रहने के साथ ध्वनि जारी रहती है, और इसके रुकने पर रुक जाती है। यही स्थिति एक बर्तन की खनक की भी है; यदि वह शांत हो जाता है, तो उस समय हवा की तरंग रुक जाने के कारण ध्वनि रुक जाती है। इति।

(उर्दू पाठ का अनुवाद): इसे निकटतम कारण मानना इस भ्रम से पैदा हुआ है कि शर्त को कारण समझ लिया गया। यह उस व्यक्ति की ओर इशारा है जो यह मानता है कि प्रभाव का कारण के प्रभाव को स्वीकार करना उसके'निकटतम कारण' होने का प्रमाण और संकेत है। अतः इसे अच्छी तरह समझ लें, और अल्लाह सर्वशक्तिमान सबसे बड़ा ज्ञाता है। अल्लामा (उनके रहस्य पवित्र हों) ने 'शर्ह अल-मवाकिफ़' में तर्क दिया है कि ध्वनि के लिए 'तरंग' (रिपलिंग) निकटतम कारण है। क्यों? क्योंकि जब तरंग उत्पन्न होती है तो ध्वनि उत्पन्न होती है, और जब तरंग नकारी जाती है तो ध्वनि भी नकार दी जाती है, क्योंकि हम ध्वनि की निरंतरता को गले और यांत्रिक उपकरणों से आने वाली हवा की तरंग की निरंतरता से जुड़ा हुआ पाते हैं, और तरंग में रुकावट से ध्वनि में रुकावट पैदा होती है। एक बर्तन की झनझनाहट का भी यही हाल है; जब वह स्थिर हो जाता है, तो ध्वनि समाप्त हो जाती है क्योंकि उस समय हवा की तरंग में रुकावट आ जाती है। इति।

अक़ूल (मैं कहता हूँ): प्रथम: जिस वस्तु पर पहले प्रहार किया गया (मक़रूअ़ अव्वल), उसके प्रहारित होने की स्थिति में उसमें कोई तरंग नहीं होती। हाँ, उसमें तरंग तब पैदा होगी जब वह प्रहारक (क़ारिअ़) के रूप में कार्य करेगी। और ध्वनि उसमें इसलिए मौजूद होगी क्योंकि वह प्रहारित है, न कि

इसलिए कि वह प्रहारक है। द्वितीय: इसके बाद तरंग के रुकने से ध्वनि समाप्त हो जाती है क्योंकि प्रहार रुक जाता है...

1. शर्ह अल-मवाकिफ़, दूसरा प्रकार, पहला उद्देश्य, प्रकाशन अल-शरीफ़ अल-राज़ी, क़ोम, ईरान, 5/258. पेज 422 of 768

سببا قریباً ناشیئ عن اشتباہ الشرط بالسبب کمن یزعم ان قبول المعلول اثر العلۃ ھو السبب القریب لہ فافھم واللہ تعالی اعلم ھذا واستدل العلامۃ قدس سرہ فی شرح المواقف علی کون التموج سببہ القریب بانہ شیئ حصل حصل الصوت واذا انتفی انتفی فانا نجد الصوت مستمرا باستمرار تموج الھواء الخارج من الحلق والالات الصناعیۃ ومنقطعا بانقطاعہ وکذا الحال فی طنین الطست فانہ اذا سکن انقطع لانقطاع تموج الھواء حینئذ اھ .

سبب قریب قرار دینا (یہ بات) اس اشتباہ سے پیدا ہوئی کہ شرط کو سبب سمجھ لیا گیا۔ اس شخص کی طرف جو یہ گمان کرتا ہے کہ معلول کا علت کے اثر کو قبول کر لینا اس کے لئے "سبب قریب" ہونے کی دلیل اور علامت ہے پس اس بات کو سمجھ لیجئے اور اچھی طرح جان لیجئے، اور اللہ تعالیٰ سب سے بڑا عالم ہے۔ علامہ قدس سرہ نے شرح مواقف میں استدلال کیا کہ آواز کے لئے "تموج" سبب کے قریب ہے کیوں؟ اس لئے کہ جب تموج پیدا ہو تو آواز پیدا ہوتی ہے اور جب تموج منفی ہو تو آواز بھی منفی ہو جاتی ہے کیونکہ ہم آواز کا استمرار حلق اور آلات صناعیہ سے نکلنے والی ہوا کے تموج کے استمرار سے پاتے ہیں اور تموج میں انقطاع سے آواز کا انقطاع پیدا

ہو جاتا ہے اور طشت کی جھنکار کا بھی یہی حال ہے جب وہ ساکن ہو جائے تو آواز ختم ہو جاتی ہے کیونکہ اس وقت تموج ہوا میں انقطاع پیدا ہو گیا۔ اھـ

اقول: اولا لاتیوج عند المقروع الاول حین ھو مقروع وان حصل حین کونہ قارعا والصوت موجود فیہ لکونہ مقروعا لا لکونہ قارعا وثانیا ینقطع فیما بعد بانقطاع التموج لانقطاع القرع لان القرع فی

اقول: (میں کہتا ہوں) اولاً: مقروع اول بحیثیت مقروع اول ہونے کے اس میں کوئی تموج نہیں ہاں البتہ اس میں تموج پیدا ہو جائے گا جبکہ وہ قارع ہو گا۔ اور آواز اس میں موجود ہو گی اس لئے کہ وہ مقروع ہے نہ اس لئے کہ وہ قارع ہے۔ وثانیاً: ازیں بعد آواز ختم ہو جاتی ہے۔

Volume 23 Fatawa Razawiyya

[Arabic Column] The final parts only reach by way of undulation as you have known. Thirdly, a thing ceases with the cessation of its condition, so it does not yield causality, let alone proximity. Some have held that if they do not make striking (qarc) and pulling apart (qalc) the causes for the sound initially, so that the undulation and reaching the hearing faculty become the cause for perceiving it, not for its existence itself, based on the premise that striking is reaching and pulling apart is non-reaching, and both are instantaneous (ani), then it is not permissible for them to be causes for the sound because it is temporal (zamani). [End of quote] I say: Undulation is motion, and motion is temporal. So how did the instantaneous become its cause? Even if it were permissible, why was it not permissible for it to be the cause of the sound initially? It is established that if undulation is instantaneous, they have made it a cause for the temporal sound, and if it is temporal, they have made the instantaneous striking and pulling apart its cause. Thus, making the instantaneous a cause for the temporal is necessary on every account.[2] The scholar answered...

[Urdu Column] ...because undulation becomes interrupted as the striking (qarc) has ceased, since in the final parts, striking reaches by way of undulation as you know. Thirdly, a thing ceases due to the cessation of its condition (meaning, if the condition is absent, the conditioned thing will also not be found). Therefore, this is not useful for being a cause, let alone being useful for proximity. And some people presented this argument: that the scholars did not consider striking and pulling apart (qalc) as the initial cause for sound, to the extent that undulation and reaching the hearing faculty become the cause for its perception, and not for its very existence, because striking is reaching and pulling apart is non-reaching. And both of them are "instantaneous" (ani), therefore these two cannot be causes for sound because it is "temporal" (zamani). [End of quote] I say: (I say) Undulation is motion... and motion is temporal. Then how can that which is instantaneous be a cause for it? And if this is permissible, then why is it not permissible to be a cause for sound initially? And its explanation was given as follows: if "undulation" is instantaneous, then they themselves have declared it a cause for a temporal form, and if it is temporal, then they have established striking and pulling apart, both of which are instantaneous, as causes for it. So, on every account, the instantaneous being a cause for the temporal [is necessary].

1 Sharh al-Mawaqif, Type Three, First Objective, Al-Sharif Al-Radi Publications, Qom Iran, 5/260. 2 Sharh al-Mawaqif, Type Three, First Objective, Al-Sharif Al-Radi Publications, Qom Iran, 5/260.

[अरबी कॉलम] अंतिम भाग केवल तरंग के रूप में पहुँचते हैं जैसा कि आप जानते हैं। तीसरा, शर्त के हटने से वस्तु लुप्त हो जाती है, इसलिए यह कारण होने के लिए पर्याप्त नहीं है, निकटता के लिए तो और भी नहीं। और कुछ लोगों ने यह तर्क दिया कि यदि वे प्रहार (क़ार) और विच्छेद (क़ाल) को प्रारंभ में ध्वनि का कारण नहीं मानते, यहाँ तक कि तरंग और श्रवण इंद्रिय तक पहुँचना उसकी अनुभूति का कारण बन जाए न कि उसके स्वयं के अस्तित्व का, इस आधार पर कि प्रहार मिलना है और विच्छेद न मिलना है, और ये दोनों 'तात्कालिक' (आनी) हैं, तो उनके लिए ध्वनि का कारण होना अनुमत नहीं है क्योंकि ध्वनि 'कालिक' (ज़मानी) है। [समाप्त] मैं कहता हूँ: तरंग गति है और गति कालिक होती है। फिर तात्कालिक उसका कारण कैसे बन गया? और यदि यह अनुमत था, तो फिर यह क्यों अनुमत नहीं था कि वह प्रारंभ में ध्वनि का कारण हो? और यह स्थापित किया गया कि यदि तरंग तात्कालिक है, तो उन्होंने उसे कालिक ध्वनि का कारण बनाया है, और यदि वह कालिक है, तो उन्होंने तात्कालिक प्रहार और विच्छेद को उसका कारण बनाया है। अत; हर स्थिति में तात्कालिक का कालिक के लिए कारण होना आवश्यक है।[2] विद्वान ने उत्तर दिया...

[उर्दू कॉलम] ...इसलिए कि तरंग रुक जाती है क्योंकि प्रहार (क़ार) रुक गया है क्योंकि अंतिम भागों में प्रहार तरंग के माध्यम से पहुँचता है जैसा कि आप जानते हैं। तीसरा, शर्त के हटने के कारण वस्तु समाप्त हो जाती है (अर्थात, यदि शर्त नहीं है, तो सशर्त वस्तु भी नहीं पाई जाएगी)। इसलिए, यह कारण होने के लिए उपयोगी नहीं है, निकटता के लिए उपयोगी होने की तो बात ही क्या है। और कुछ लोगों ने यह तर्क प्रस्तुत किया कि विद्वानों ने प्रहार और विच्छेद (क़ाल) को ध्वनि का प्रारंभिक कारण नहीं माना, यहाँ तक कि तरंग और श्रवण शक्ति तक पहुँचना उसकी अनुभूति का कारण बन जाता है, न कि उसके स्वयं के अस्तित्व का, क्योंकि प्रहार पहुँचना है और विच्छेद न पहुँचना है। और वे दोनों "तात्कालिक" (आनी) हैं, इसलिए ये दोनों ध्वनि के कारण नहीं हो सकते क्योंकि वह "कालिक" (ज़मानी) है। [समाप्त] मैं कहता हूँ: (मैं कहता हूँ) तरंग गति है... और गति कालिक होती है। फिर जो चीज़ तात्कालिक है वह उसका कारण कैसे हो सकती है? और यदि यह अनुमत है, तो फिर यह क्यों अनुमत नहीं कि यह ध्वनि का प्रारंभिक कारण हो? और इसकी व्याख्या इस प्रकार दी गई कि यदि "तरंग" तात्कालिक है, तो उन्होंने स्वयं उसे कालिक स्वरूप का कारण माना है, और यदि वह कालिक है, तो उन्होंने प्रहार और विच्छेद, जो दोनों तात्कालिक हैं, को उसके लिए कारण ठहराया। अतः, हर स्थिति में तात्कालिक का कालिक के लिए कारण होना [आवश्यक है]।

1 शरह अल-मवाकिफ़, प्रकार तीन, प्रथम उद्देश्य, अल-शरीफ़ अल-रज़ी प्रकाशन, क़ोम ईरान, 5/260। 2 शरह अल-मवाकिफ़, प्रकार तीन, प्रथम उद्देश्य, अल-शरीफ़ अल-रज़ी प्रकाशन, क़ोम ईरान, 5/260।

[عربی کالم] الاجزاء الاخیرۃ انما یصل علی وجہ التموج کما عرفت وثالثاً الشیئ ینقطع بانقطاع شرطہ فلا یفید السببیۃ فضل عن الاقربیۃ وتمسك بعضھم بأنھم ان مالم یجعلوا القرع والقلع سببین للصوت ابتداء حتی یکون التموج والوصول الی السامعۃ سبباً للاحساس بہ لا لوجودہ نفسہ بناء علی ان القرع وصول والقلع لا وصول وھما آنیان فلا یجوز کونھما سببین للصوت لانہ زمانی اھ اقول: التموج حرکۃ والحرکۃ زمانیۃ فکیف صار الانی سبباً لہ وان جاز فلم لم یجز ان یکون سبباً للصوت ابتداء وقرر بأن التموج ان کان آنیاً فقد جعلوا سبباً للصوت الزمانی وان کان زمانیاً فقد جعلوا القرع والقلع الانیین سبباً لہ فجعل الانی سبباً للزمانی لازم علی کل تقدیر ۲ واجاب عنہ العلامۃ

[اردو کالم] اس لئے کہ تموج منقطع ہو جاتا ہے کیونکہ قرع منقطع ہو گیا کیونکہ آخری اجزاء میں قرع علی وجہ التموج پہنچتا ہے جیسا کہ تم جانتے ہو، ثالثاً انقطاع شرط کی وجہ سے شے منقطع ہو جاتی ہے (یعنی شرط نہ ہو تو مشروط بھی نہ پایا جائے گا) لہذا یہ سبب ہونے کے لئے مفید نہیں چہ جائیکہ قریب ہونے کے لئے مفید ہو، اور بعض لوگوں نے یہ استدلال پیش کیا کہ اہل علم نے قرع اور قلع کو ابتداء آواز کے لئے سبب نہیں قرار دیا حتی کہ تموج اور وصول الی السامعہ اس کے احساس کا سبب ہو جائیں نہ کہ اس کے نفس وجود کا اس لئے کہ قرع وصول ہے اور قلع لا وصول ہے۔ اور وہ دونوں "آنی" ہیں لہذا یہ دونوں آواز کے لئے سبب نہیں ہو سکتے اس لئے کہ وہ زمانی ہے۔ اھ اقول: (میں کہتا ہوں) تموج حرکت ہے۔۔۔ اور حرکت، زمانی ہوا کرتی ہے پھر جو چیز آنی ہے وہ اس کا کیسے سبب ہو سکتی ہے اور اگر یہ جائز ہے تو پھر یہ کیوں نہیں جائز کہ ابتداء آواز کے لئے سبب ہو، اور اس کی تقریر یوں کی گئی کہ "تموج" آنی ہے تو خود انہوں نے اس کو صورت زمانی کے لئے سبب قرار دیا ہے اور اگر وہ زمانی ہے تو پھر انہوں نے قرع اور

قلع جو کہ دونوں آنی ہیں اس کے لئے سبب ٹھہرائے، گویا ہر تقدیر پر آنی کا زمانی کے لئے سبب ہونا

1 شرح المواقف النوع الثالث المقصد الاول منشورات الشریف الرضی قم ایران ۵ / ۲۶۰ 2 شرح المواقف النوع الثالث المقصد الاول منشورات الشریف الرضی قم ایران ۵ / ۲۶۰

Fatawa-e-Razvia Volume 23

[Arabic Column Text:] Al-Sayyid al-Sharif stated that there is no problem in this if the cause is not a complete cause or its final part, since in that case, it is not necessary for time to be present at that moment. I say: Why should it not be said similarly about striking being the cause of sound, where the intervention of a condition negates its being a final part but does not negate its being a proximate cause, as is not hidden? And this was followed up by relying on what was mentioned in 'Al-Saha'if', which became apparent to this humble servant upon first looking at the argument, and it is our argument that we do not accept that sound is temporal because some letters are instantaneous, as will come later, even though they are sounds. Hasan Chalpi said: It is not hidden from you that this is refuted by what has passed, that letters are accidents to sound and not sound themselves. I say: Its refutation is not hidden from you based on what is to come from the scholar Hasan himself, that a letter consists of that accidental quality.

[Urdu Column Text:] It followed. Allama Sayyid Sharif Jurjani gave this answer: There is no hindrance or prohibition in this when the cause is not a complete cause or the final part of a complete cause, because then it is not necessary for time to be present in them. I say: (I say) why should it not be said that this kind of case applies to striking being the cause of sound? The intervention of something like a condition (entering in between) negates its being the final part, but it does not negate its being a proximate cause, as is not hidden. And in 'Al-Saha'if', the mentioned argument was followed by a statement that appeared to this weak servant upon the very first look at the argument, and it became known that it is our argument that we do not accept that sound is temporal because some letters are instantaneous as will come ahead, although they are sounds. Allama Hasan Chalpi said: Its defense is not hidden from you due to the previous discourse, that letters occur as accidents to sound, therefore they are not sounds themselves. I say: Its refutation is not hidden from you in view of the scholar's own upcoming discourse (and that is) that a letter consists of a quality accidental to sound, as stated by Sheikh Abu Ali ibn Sina.

[Footnotes:] 1. Sharh al-Mawaqif, Type 3, First Objective, Al-Sharif Al-Radhi, Qom Iran 5/260 2. Hashiya Hasan Chalpi Sharh al-Mawaqif, Type 3, First Objective, Al-Sharif Al-Radhi, Qom Iran 5/260

Page 424 of 768

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द 23

[अरबी कॉलम का पाठ:] अस-सय्यद अल-शरीफ ने कहा कि इसमें कोई बाधा नहीं है यदि कारण एक पूर्ण कारण या उसका अंतिम भाग नहीं है, क्योंकि उस स्थिति में उस क्षण समय का मौजूद होना आवश्यक नहीं है। मैं कहता हूँ: ध्वनि के कारण के रूप में टकराने के बारे में भी वैसा ही क्यों नहीं कहा जाना चाहिए, जहाँ एक शर्त का हस्तक्षेप उसके अंतिम भाग होने को नकारता है लेकिन उसके निकटतम कारण होने को नहीं नकारता, जैसा कि छिपा नहीं है? और 'अल-सहाइफ' में वर्णित तर्क का सहारा लेकर इसका अनुसरण किया गया, जो इस विनम्र सेवक को पहली बार तर्क को देखने पर स्पष्ट हो गया था, और यह हमारा तर्क है कि हम यह स्वीकार नहीं करते कि ध्वनि समयबद्ध है क्योंकि कुछ अक्षर क्षणिक होते हैं, जैसा कि बाद में आएगा, भले ही वे ध्वनियाँ हों। हसन चलपी ने कहा: यह आपसे छिपा नहीं है कि यह पहले बीत चुकी बात से खारिज हो जाता है कि अक्षर ध्वनि के लिए आकस्मिक हैं न कि स्वयं ध्वनि। मैं कहता हूँ: विद्वान हसन के आने वाले कथनों के आधार पर इसका खंडन आपसे छिपा नहीं है कि एक अक्षर उस आकस्मिक गुण से बना है।

[उर्दू कॉलम का पाठ:] यह आवश्यक हुआ। अल्लामा सैयद शरीफ़ जुरजानी ने इसका यह उत्तर दिया कि इसमें कोई बाधा और मनाही नहीं है जब कारण पूर्ण कारण या पूर्ण कारण का अंतिम हिस्सा न हो क्योंकि फिर समय का उनमें मौजूद होना आवश्यक नहीं आता। मैं कहता हूँ: (मैं कहता हूँ) यह क्यों न कहा जाए कि इस प्रकार का मामला ध्वनि के कारण के रूप में टकराने में है? शर्त जैसी चीज़ का हस्तक्षेप (बीच में आ जाना) उसके अंतिम भाग होने को नकारता है लेकिन उसके निकटतम कारण होने को नहीं नकारता जैसा कि छिपा नहीं है। और 'सहाइफ' में उक्त तर्क का एक ऐसे कथन से पीछा किया गया जो इस कमजोर सेवक पर पहली ही बार तर्क को देखने से स्पष्ट हुआ, और ज्ञात हुआ कि वह हमारा तर्क है कि हम यह स्वीकार नहीं करते कि ध्वनि समयबद्ध है क्योंकि कुछ अक्षर क्षणिक हैं जैसा कि आगे आएगा यद्यपि वे ध्वनियाँ हैं। अल्लामा हसन चलपी ने कहा: पिछला भाषण होने के कारण इसका बचाव आपसे बिल्कुल छिपा नहीं है कि अक्षर ध्वनि पर घटित होते हैं इसलिए स्वयं ध्वनि नहीं हैं। मैं कहता हूँ: अल्लामा मौसूफ़ के आगामी कथन को देखते हुए आप पर इसका खंडन छिपा नहीं है (और वह यह है कि) अक्षर का ध्वनि के लिए एक आकस्मिक गुणवत्ता होना शेख अबू अली इब्न सीना का कथन है।

[पाद लेख:] 1. शरह अल-मवाक़िफ़, प्रकार 3, प्रथम उद्देश्य, अल-शरीफ अल-रज़ी, क़ोम ईरान 5/260 2. हाशिया हसन चलपी शरह अल-मवाक़िफ़, प्रकार 3, प्रथम उद्देश्य, अल-शरीफ अल-रज़ी, क़ोम ईरान 5/260

فتاوی رضویه جلد ۲۳

[عربی عبارت:] السيد الشريف بانه لا محذور فيه اذا لم يكن السبب علة تامة او جزء اخيرا منها اذ لا يلزم حينئذ ان يكون الزمان موجودا في الآن۱ اه اقول: فلم لا يقال مثله في سببية القرع للصوت وتخلل نحو شرط ينفي كونه جزء اخيرا ولا ينافي كونه سببا قريبا كما لا يخفى، وتعقب بالتمسك المذكور في الصحائف بما قد كان ظهر للعبد الضعيف اول ما نظرت التمسك و هو لنا لانسلم ان الصوت زماني لان بعض الحروف اني كما يجيي مع انه صوت اه قال الحسن چلپی ولا يخفى عليك انه فاعه بما مر من ان الحرف عارض للصوت لانفسه۲ اه اقول: لا يخفى عليك اندفاعه بما ياتى للعلامة حسن نفسه ان كون الحرف عبارة عن تلك الكيفية العارضة

[اردو عبارت:] لازم آیا۔ علامہ سید شریف جرجانی نے اس کا یہ جواب دیا کہ اس میں کوئی محذور اور ممانعت نہیں جبکہ سبب علت تامہ یا علت تامہ کا جزء آخری نہ ہو کیونکہ پھر زمانہ کا ان میں موجود ہونا لازم نہیں آتا اھ۔ اقول: (میں کہتا ہوں) یہ کیوں نہ کہا جائے کہ اس قسم کا معاملہ قرع کا صوت کے سبب ہونے میں ہے اور شرط جیسی چیز کا تخلل (درمیان میں گھس جانا) اس کے جز اخیر ہونے کی نفی کرتا ہے لیکن اس کے سبب قریب ہونے کی نفی نہیں کرتا جیسا کہ پوشیدہ نہیں۔ اور صحائف میں استدلال مذکور کا ایک ایسے کلام سے تعاقب کیا گیا جو اس بندہ ضعیف پر پہلی ہی مرتبہ استدلال کو ایک نظر دیکھنے سے ظاہر ہوا، اور معلوم ہوا کہ وہ ہمارا استدلال ہے کہ ہم یہ تسلیم نہیں کرتے کہ آواز زمانی ہے کیونکہ بعض حروف آنی ہیں جیسا کہ آگے آئیگا حالانکہ وہ آواز ہیں اھ علامہ حسن چلپی نے فرمایا اس کا دفاع تم پر گزشتہ کلام کی وجہ سے بالکل پوشیدہ نہیں کہ حروف آواز کو عارض ہوتے ہیں لہٰذا خود آواز نہیں اھ۔ اقول: خود علامہ موصوف کے

آئندہ کلام کے پیش نظر تم پر اس کا رد مخفی نہیں (اور وہ یہ ہے کہ) حرف کا کیفیت عارضہ للصوت سے عبارت ہونا شیخ ابو علی ابن سینا

[حواشی:] ۱ شرح المواقف النوع الثالث المقصد الاول الشریف الرضی قم ایران ۵ / ۲۶۰ ۲ حاشیه حسن چلپی شرح المواقف النوع الثالث المقصد الاول الشریف الرضی قم ایران ۵ / ۲۶۰

Fatawa Razawiya Volume 23

[Arabic Text - Left Column]: Regarding sound, it is only according to the Sheikh (meaning Ibn Sina, the leader of the philosophers) and according to a group of researchers, that a letter is the sound characterized by the mentioned quality (1) [End of quote]. As for what he said after that, what is more similar to the truth is that it is the combination of the accident (the quality) and the subject (the sound), as some have explicitly stated. The commentator will point towards this in the upcoming discourse (2) [End of quote]. By this, he intended the scholar's statement that sometimes a letter is applied to the aforementioned accidental form of sound, and sometimes it is applied to the combination of the subject and the accident. This is more appropriate for the discussions on Arabic (3) [End of quote]. It is enough for you in its defense what was narrated from him, may his secret be sanctified: that the masters of Arabic sciences say about the word (kalima) that it is such-and-such a sound composed of letters, and they say about the word that it is such-and-such a sound. If letters were not, according to them, the combination of the subject and the accident, but rather only the accident to the sound, then that would not have been correct on their part (4) [End of quote]. And you know that the opinion of the combination, even if it is closer to the statement of the leaders of Arabic that a 'word' is a sound, because then in that case...

[Urdu Explanation - Right Column]: It is according to the Sheikh of philosophers, but according to a group of researchers, a letter is defined as the sound characterized by the mentioned quality. [End of quote]. But after this, the aforementioned scholar stated that what is more similar to the truth is that a letter is the name for the combination of the accident and the subject, as some have explicitly stated. And the commentator will refer to this in the upcoming text. [End of quote]. By this, the scholar's statement is meant that sometimes the term 'letter' is applied to the mentioned accidental form of the sound, and sometimes it is applied to the combination of the subject and the accident. And this is more appropriate for Arabic linguistic discussions. And for its defense, what Hasan Chalabi narrated from the commentator, the great scholar (may his secret be sanctified), is sufficient for you: that the masters of Arabic sciences state that a "word" (kalima) is composed of letters, then they say regarding various words that they are such-and-such a sound. Therefore, if a letter, according to them, was not the combination of the subject and the accident, but rather if the letter was "accidental to the sound," then this statement would never have been correct from them. [End of quote]. And you know

that although the opinion of it being the combination is closer to the statement of the leaders of Arabic—that a "word" is a sound—because then in that way...

[Footnotes]: 1. Hashiya Hasan Chalabi on Sharh al-Mawaqif, Second Part, First Objective, Manshurat al-Sharif al-Radi, Qom, Iran, 5/268-269. 2. Hashiya Hasan Chalabi on Sharh al-Mawaqif, Second Part, First Objective, Manshurat al-Sharif al-Radi, Qom, Iran, 5/269. 3. Sharh al-Mawaqif, Second Part, First Objective, Manshurat al-Sharif al-Radi, Qom, Iran, 5/271. 4. Hashiya Hasan Chalabi on Sharh al-Mawaqif, Second Part, First Objective, Manshurat al-Sharif al-Radi, Qom, Iran, 5/271.

फ़तावा रज़विया खंड 23

[बाएँ कॉलम में अरबी पाठ]: ध्वनि के संबंध में, यह केवल शेख (यानी इब्न सिना, दार्शनिकों के प्रमुख) और शोधकर्ताओं के एक समूह के अनुसार है, कि एक अक्षर वह ध्वनि है जो उल्लेखित गुणवत्ता (1) से चित्रित है। [उद्धरण समाप्त]। जहाँ तक उन्होंने उसके बाद कहा, सच्चाई के अधिक समान यह है कि यह आकस्मिक गुण (आरिज़) और विषय (मारूज़) का संयोजन है, जैसा कि कुछ ने स्पष्ट रूप से कहा है। व्याख्याकार आगामी प्रवचन (2) में इस ओर इशारा करेंगे। [उद्धरण समाप्त]। इससे उनका तात्पर्य विद्वान के उस कथन से था कि कभी-कभी किसी अक्षर को ध्वनि के उपरोक्त आकस्मिक रूप पर लागू किया जाता है, और कभी-कभी इसे विषय और आकस्मिक गुण के संयोजन पर लागू किया जाता है। यह अरबी भाषा विज्ञान (3) की चर्चाओं के लिए अधिक उपयुक्त है। [उद्धरण समाप्त]। इसके बचाव में आपके लिए वही पर्याप्त है जो उनसे वर्णित किया गया है, उनकी आत्मा को शांति मिले: कि अरबी विज्ञान के स्वामी शब्द (कलिमा) के बारे में कहते हैं कि यह अक्षरों से बनी ऐसी और ऐसी ध्वनि है, और वे शब्द के बारे में कहते हैं कि यह ऐसी और ऐसी ध्वनि है। यदि अक्षर उनके अनुसार विषय और आकस्मिक गुण का संयोजन नहीं होते, बल्कि केवल ध्वनि के आकस्मिक गुण होते, तो उनकी ओर से यह सही नहीं होता (4)। [उद्धरण समाप्त]। और आप जानते हैं कि संयोजन का मत, भले ही वह अरबी के नायकों के इस कथन के करीब हो कि एक 'शब्द' एक ध्वनि है, क्योंकि तब उस स्थिति में...

[दाएँ कॉलम में उर्दू व्याख्या]: दार्शनिकों के शेख के अनुसार, लेकिन शोधकर्ताओं के एक समूह के अनुसार, एक अक्षर को उल्लेखित गुणवत्ता की विशेषता वाली ध्वनि के रूप में परिभाषित किया गया है। [उद्धरण समाप्त]। लेकिन इसके बाद, उपर्युक्त विद्वान ने कहा कि सत्य के अधिक समान यह है कि एक अक्षर आकस्मिक गुण और विषय के संयोजन का नाम है, जैसा कि कुछ ने स्पष्ट रूप से कहा है। और व्याख्याकार आगामी पाठ में इसका उल्लेख करेंगे। [उद्धरण समाप्त]। इससे विद्वान के उस कथन का तात्पर्य है कि कभी-कभी अक्षर को ध्वनि के उल्लेखित आकस्मिक रूप पर लागू किया जाता है, और कभी-कभी इसे विषय और आकस्मिक गुण के संयोजन पर लागू किया जाता है। और यह अरबी भाषाई चर्चाओं के लिए अधिक उपयुक्त है। और इसके बचाव के लिए, हसन चलपी ने व्याख्याकार, महान विद्वान (ईश्वर उनकी आत्मा को शांति दे) से जो कुछ भी उद्धृत किया है, वह आपके लिए पर्याप्त है: कि अरबी विज्ञान के विशेषज्ञ बताते हैं कि एक "शब्द" (कलिमा) अक्षरों से बना है, फिर वे विभिन्न शब्दों के संबंध में कहते हैं कि वे ऐसी और ऐसी ध्वनि हैं। इसलिए, यदि उनके

अनुसार एक अक्षर विषय और आकस्मिक गुण का संयोजन नहीं होता, बल्कि यदि अक्षर "ध्वनि के लिए आकस्मिक" होता, तो यह कथन उनसे कभी सही नहीं होता। [उद्धरण समाप्त]। और आप जानते हैं कि हालांकि इसके संयोजन होने की राय अरबी के नेताओं के इस कथन के करीब है कि एक "शब्द" एक ध्वनि है- क्योंकि तब उस तरह से...

[पाद लेख]: 1. हाशिया हसन चलपी अल शरह अल-मवाकिफ़, भाग 2, उद्देश्य 1, मंशुरात अल-शरीफ़ अल-रदी, क़ुम, ईरान, 5/268-269। 2. हाशिया हसन चलपी अल शरह अल-मवाकिफ़, भाग 2, उद्देश्य 1, मंशुरात अल-शरीफ़ अल-रदी, क़ुम, ईरान, 5/269। 3. शरह अल-मवाकिफ़, भाग 2, उद्देश्य 1, मंशुरात अल-शरीफ़ अल-रदी, क़ुम, ईरान, 5/271। 4. हाशिया हसन चलपी अल शरह अल-मवाकिफ़, भाग 2, उद्देश्य 1, मंशुरात अल-शरीफ़ अल-रदी, क़ुम, ईरान, 5/271।

[للصوت انما هو عند الشيخ(يعني ابن سينا شيخ المتفلسفين)عند جمع من المحققين الحرف هو الصوت المعروض للكيفية المذكورة ١ اهـ اما ما قال بعده ان الاشبه بالحق انما مجموع العارض و المعروض كما صرح به البعض و سيشير اليه الشارح فيما سيأتي ٢ اهـ اراد به قول العلامة ان الحرف قد يطلق على الهيأة المذكورة العارضة للصوت و على مجموع المعروض و العارض وهذا نسب بمباحث العربية ٣ اهـ فحسبك في دفعه مانقل هو عنه قدس سره ان اصحاب العلوم العربية يقولون للكلم انه صوت كذا مركبة من الحروف ويقولون للكلم انه صوت كذا فلم لو يكن الحرف عندهم مجموع العارض والمعروض بل عارض الصوت فقط لمأ صح منهم ذلك ۴ اهـ وانت تعلم ان القول بالمجموع وان كان اقرب الى قول ائمة العربية ان الكلمة صوت لانه حينئذ]

شیخ الفلاسفہ کے نزدیک ہے لیکن ایک گروہِ محققین کے نزدیک حرف صوت معروض برائے کیفیت مذکورہ سے عبارت ہے اھـ لیکن اس کے بعد علامہ موصوف نے فرمایا کہ حق سے زیادہ مشابہ یہ ہے کہ حرف عارض و معروض کے مجموعہ کا نام ہے جیسا کہ بعض نے اس کی تصریح فرمائی۔ اور آئندہ کلام میں شارح اس کی طرف اشارہ فرمائیں گے اھـ اس سے علامہ موصوف کا وہ قول مراد ہے کہ کبھی حرف کا ہیئت مذکورہ عارضہ للصوت پر اطلاق کیا جاتا ہے۔ اور کبھی عارض و معروض کے مجموعہ پر اطلاق ہوتا ہے۔ اور یہ عربی مباحث کے زیادہ مناسب ہے اور تجھے اس کے دفاع میں وہی کافی ہے جو حسن چلپی نے شارح علامہ قدس سرہ سے نقل کیا ہے کہ اصحاب علوم عربیہ فرماتے ہیں کہ "کلمہ" حروف سے مرکب ہے پھر متعدد کلموں کے متعلق کہتے ہیں کہ وہ اس طرح کی آواز ہے۔ لہٰذا اگر حرف ان کے نزدیک عارض و معروض کا مجموعہ نہ ہوتا بلکہ حرف "عارض للصوت" ہوتا تو پھر یہ بات ان سے کبھی صحیح

نہ ہوتی اھ اور تم جانتے ہو کہ قول بالمجموع اگرچہ ائمہ عربیہ کے قول کے زیادہ قریب ہے کہ "کلمہ" آواز ہے اس لئے کہ پھر اس طور پر

۱ حاشیہ حسن چلپی علی شرح المواقف القسم الثانی المقصد الاول منشورات الشریف الرضی قم ایران ۵/ ۲۶۸ - ۲۶۹ ۲ حاشیہ حسن چلپی علی شرح المواقف القسم الثانی المقصد الاول منشورات الشریف الرضی قم ایران ۵/ ۲۶۹ ۳ شرح المواقف القسم الثانی المقصد الاول منشورات الشریف الرضی قم ایران ۵/ ۲۷۱ ۴ حاشیہ حسن چلپی علی شرح المواقف القسم الثانی المقصد الاول منشورات الشریف الرضی قم ایران ۵/ ۲۷۱

Fatawa Razawiyya Volume 23

Naming the whole by the name of the part, and according to the first opinion, it is naming the accident (عارض) by the name of the substance (معروض). This is even more remote than that. However, in terms of universal agreement, it aligns with their statement. What the researchers (Ahl-e-Tahqiq) have stated is that the "letter" (حرف) is merely sound. It is neither the accident itself, nor a "combination" of accident and substance. For this reason, Allama Chalabi himself stated that defining "letter" as the substance itself is more appropriate among the two schools of thought, because on this premise, there is no metaphor in this application at all. End of quote.

I say: (I say that) it is as if the intention of the one who argues for the 'combination' is that it is the substance insofar as it is a substance. Therefore, this does not contradict the opinion of the leading researchers that it is the manifested sound (صوت معروض). Through this, the argumentation for the 'combination' opinion from the words of the masters of the Arabic language becomes complete without any issue. Thus, the throne of investigation is established that the letter is indeed that manifested sound, and with this, the counter-argument is entirely dismissed.

I have seen in the words of the one who is the leader of all arts, possessing proficiency in all of them, the great knower of all sciences, the tongue of realities, our master, the greatest Sheikh who revived the religion of Islam, "Ibn Arabi" (may Allah be pleased with him). He, in his book "Al-Durr al-Maknun wal-Jauhar al-Masun" which is on the science of Jafr, states: "As for the letter, it is a homonymous term..."

1. Annotation by Hasan Chalabi on Sharh al-Mawaqif, Part 2, First Objective, Publications of al-Sharif al-Radi, Qom, Iran, 5/177.

संपूर्ण को भाग के नाम से पुकारना, और पहले मत के अनुसार आकस्मिक (आरिज़) को मूल पदार्थ (मरूज़) के नाम से पुकारना है। और यह उससे भी अधिक दूर है। लेकिन पूर्ण सहमति के रूप में यह उनके कथन के अनुकूल है। शोधकर्ताओं (अहल-ए-तहरीक) ने जो कहा है वह यह है कि 'अक्षर' (हर्फ़) केवल ध्वनि है। न तो यह आकस्मिक है और न ही आकस्मिक और मूल पदार्थ का 'संयोजन' है। इसीलिए स्वयं अल्लामा चल्पी ने कहा है कि अक्षर को स्वयं मूल पदार्थ के रूप में परिभाषित करना उन दो मतों में से इस मत के लिए अधिक उपयुक्त है क्योंकि इस आधार पर इस प्रयोग में बिल्कुल भी रूपक (मजाज़) नहीं है। समाप्त।

मैं कहता हूँ: (मैं कहता हूँ कि) मानो 'संयोजन' कहने वाले का अभिप्राय यह है कि वह मूल पदार्थ अपनी मूल पदार्थ की स्थिति में है, इसलिए यह शोधकर्ताओं की इस राय के विपरीत नहीं है कि वह प्रदर्शित ध्वनि (सोत-ए-मरूज़) है। फिर इसके माध्यम से अरबी भाषा के विद्वानों के कथनों से 'संयोजन' के मत का तर्क बिना किसी कठिनाई के पूर्ण हो जाता है। अतः शोध का निष्कर्ष यह निकलता है कि अक्षर वही प्रदर्शित ध्वनि है और इससे प्रतिवाद पूरी तरह से समाप्त हो गया।

मैंने उनके शब्दों में देखा जो सभी कलाओं के इमाम हैं और सभी में निपुणता रखते हैं, समस्त विज्ञानों के महान ज्ञाता, सच्चाइयों की भाषा, हमारे आका, इस्लाम धर्म को पुनर्जीवित करने वाले सबसे बड़े शेख 'इब्न अरबी' (रज़ियल्लाहु अन्हु)। उन्होंने अपनी पुस्तक "अल-दुर्र अल-मक्नुन वल-जौहर अल-मसुन" में, जो जाफ़र के ज्ञान पर है, लिखा है: "जहाँ तक अक्षर का प्रश्न है, यह एक बहुअर्थी शब्द है..."

1. शरह अल-मवाकिफ़ पर हसन चल्पी की टिप्पणी, भाग 2, प्रथम उद्देश्य, मुनशूरात अल-शरीफ़ अल-रज़ी, क़ुम, ईरान, 5/177।

تسمیہ کل باسم الجزء اور قول اول کے مطابق تسمیۃ العارض باسم المعروض ہے۔ اور یہ اس سے زیادہ بعید ہے۔ لیکن وفاق کلی کے طور پر ان کے قول کے موافق وہ ہے۔ جو کچھ اہل تحقیق نے فرمایا۔ "حرف" صرف آواز ہے۔ نہ عارض اور نہ عارض و معروض کا "مجموعہ" ہے۔ اسی لئے خود علامہ چلبی نے فرمایا "حرف" نفس معروض سے عبارت ہو یہ دو مذہبوں میں سے اس قول کے زیادہ مناسب ہے کیونکہ اس تقدیر پر اس اطلاق میں بالکل مجاز نہیں اھ اقول: (میں کہتا ہوں) گویا قائل بالمجموع کی مراد یہ ہے کہ وہ معروض بحیثیت معروض ہے لہذا یہ ائمہ تحقیق کی رائے کے منافی نہیں کہ وہ صوت معروض ہے پھر اس سے قول بالمجموع کا استدلال بغیر کسی اشکال ائمہ عربیہ کے کلام سے تام ہو جاتا ہے پس عرش تحقیق قرار پذیر ہو گئی کہ حرف وہی صوت معروض ہے اور اس سے استدلال بالکل دفع ہو گیا۔ میں نے ان کے کلام میں دیکھا جو تمام فنون کے امام سب کی اہلیت رکھتے ہوئے جملہ علوم کے بڑے عارف، حقائق کی زبان ہمارے آقا، سب سے بڑے شیخ دین اسلام کو زندہ کر نیوالے "ابن عربی" رضی اللہ تعالیٰ عنہ انہوں نے اپنی کتاب "الدر المکنون والجوہر المصون" جو علم جفر میں ہے اس کی عبارت یہ ہے "حرف" ایک مشترک

۱ حاشیہ حسن چلپی علی شرح المواقف القسم الثانی المقصد الاول منشورات الشریف الرضی قم ایران ۵ / ۱۷۷

Fatawa Razawiyya, Volume 23

[Arabic Section] "Lafz" (utterance) is applied to sounds from any species of creatures. It is the air exiting the chest, interrupted by the lips and tongue, taking the form of letters and sounds (1). Thus, as you see, this is a metaphorical expression by him (Sheikh Ibn Arabi), may Allah be pleased with him. Do you not see that at the end of the statement, he made the air characterized by the qualities of letters? Therefore, letters are qualities occurring in the air, not the air itself, as is evident. Then I saw him —may Allah Almighty sanctify us with his noble secret—himself explicitly state this earlier in the explanation follows in the chapter "Secret of Articulation": "Know that letters are of three types: mental, verbal, and written. Mental letters are spiritual forms in the thoughts of souls, depicted in their essences. Verbal letters are sounds carried in the air, perceived through the ears by the power of hearing. Written letters are inscriptions drawn with pens on the surfaces of tablets (2)." This is the clear truth, and upon it are the researchers. And Allah Almighty knows best.

[Urdu Section] "Lafz" is a term applied to words regardless of which species of creation they belong to, and it is the air that emerges from the chest, is cut off by the two lips and the tongue, and becomes characterized by letters and voice (meaning that air takes on the quality of letters and voice). As you see, this is the metaphorical speech of Sheikh Ibn Arabi, may Allah Almighty be pleased with him. Do you not see that at the end of the conversation he described the air as being characterized by the quality of letters? Therefore, letters are such qualities that are produced in the air, not the air itself, as is apparent. Then I saw in his speech (may Allah Almighty purify us for the sake of his noble secret) he himself had clarified this earlier in the chapter 'Sirr al-Istintaq' (The Secret of Articulation) when he said: "Know that there are three types of letters: (1) mental, (2) verbal, (3) written. 'Mental letters' are spiritual forms in the thoughts of souls that are depicted in their essences. 'Verbal letters' are those sounds that ride upon the air. They are perceived by the power of hearing through the two ears. 'Written letters' are such inscriptions which are drawn on the faces of tablets through the medium of pens." So this is the pure and clear truth, and the leading scholars of research stand upon this. And Allah Almighty knows best.

Footnotes: 1. Al-Durr al-Maknun wal-Jawahir al-Masun 2. Al-Durr al-Maknun wal-Jawahir al-Masun

Page 427 of 768

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

[अरबी खंड] "लफ़्ज़" (शब्द) किसी भी प्रकार के प्राणियों के शब्द पर लागू किया जाता है। यह सीने से निकलने वाली हवा है, जिसे होंठों और जीभ से काटा जाता है, जो अक्षरों और आवाज़ों का रूप ले लेती है (1)। जैसा कि आप देख सकते हैं, यह शेख इब्न अरबी (रज़ियल्लाहु अन्हु) का एक लाक्षणिक कथन है। क्या आप नहीं देखते कि उन्होंने कथन के अंत में हवा को अक्षरों के गुणों से युक्त बताया है? अक्षर हवा में होने वाले गुण हैं, स्वयं हवा नहीं, जैसा कि स्पष्ट है। फिर मैंने उन्हें—अल्लाह तआला उनके महान रहस्य के माध्यम से हमें पवित्र करे—स्वयं इससे पहले "सर्र अल-इस्तिनताक़" (बोलने का रहस्य) के अध्याय के स्पष्टीकरण में स्पष्ट रूप से यह कहते हुए देखा: "जान लें कि अक्षर तीन प्रकार के होते हैं: वैचारिक, शाब्दिक और लिखित। वैचारिक अक्षर आत्माओं के विचारों में आध्यात्मिक रूप हैं, जो उनके मूल तत्वों में चित्रित होते हैं। शाब्दिक अक्षर हवा में ले जाई जाने वाली ध्वनियाँ हैं, जिन्हें सुनने की शक्ति के माध्यम से कानों द्वारा समझा जाता है। लिखित अक्षर वे चित्र हैं जो कलमों द्वारा तख्तियों की सतहों पर खींचे जाते हैं (2)।" यही स्पष्ट सत्य है और इसी पर शोधकर्ता आधारित हैं। और अल्लाह तआला ही सबसे बेहतर जानता है।

[उर्दू खंड] शब्द वह है जिसका प्रयोग वाणी पर किया जाता है चाहे वह सृष्टि की किसी भी प्रजाति से हो, और वह हवा है जो सीने से निकलती है, दोनों होंठों और जीभ से काटी जाती है और अक्षरों और आवाज़ों का रूप लेती है (अर्थात वह हवा अक्षरों और आवाज़ की गुणवत्ता अपना लेती है) जैसा कि आप देखते हैं कि यह शेख इब्न अरबी (रज़ियल्लाहु अन्हु) का लाक्षणिक भाषण है। क्या आप नहीं देखते कि उन्होंने बातचीत के अंत में हवा को अक्षरों के गुणों से युक्त बताया है? इसलिए अक्षर ऐसी गुणवत्ताएँ हैं जो हवा में उत्पन्न होती हैं, स्वयं हवा नहीं, जैसा कि स्पष्ट है। फिर मैंने उनके भाषण में देखा (अल्लाह तआला उनके महान रहस्य के वास्ते हमें पवित्र करे) उन्होंने स्वयं इससे पहले 'सर्र अल-इस्तिनताक़' अध्याय में इसे स्पष्ट किया था जब उन्होंने कहा: "जान लें कि अक्षरों के तीन प्रकार हैं: (1) वैचारिक, (2) शाब्दिक, (3) लिखित। 'वैचारिक अक्षर' आत्माओं के विचारों में आध्यात्मिक रूप हैं जो उनके मूल तत्वों में चित्रित हैं। 'शाब्दिक अक्षर' वे ध्वनियाँ हैं जो हवा पर सवार हैं। उन्हें कानों के माध्यम से सुनने की शक्ति द्वारा समझा जाता है। 'लिखित अक्षर' वे चित्र हैं, जो कलमों के माध्यम से तख्तियों के चेहरों पर उकेरे जाते हैं।" तो यही शुद्ध और स्पष्ट सत्य है और शोध के प्रमुख विद्वान इसी पर आधारित हैं। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

पाद टिप्पणी: 1. अल-दुर्र अल-मक्नून वल-जवाहर अल-मसून 2. अल-दुर्र अल-मक्नून वल-जवाहर अल-मसून

पृष्ठ 427/768

فتاوی رضویہ، جلد ۲۳

[عربی متن] يطلق على اللفظ من اي جنس من المخلوقات وهو الهواء الخارج من الصدر المنقطع بالشفتين و اللسان المتكيف الى الحروف والاصوات اهـ 1 فهو كما ترى تجوز منه رضى الله تعالى عنه الا ترى انه جعل في آخر الكلام الهواء متكيف بالحروف فالحروف كيفيات تحدث فى الهواء لانفسه كماهو ظاهر ثم رأيته قدسنا الله تعالى بسره الكريم صرح به نفسه قبل هذه فى توضيح الاتي به في فصل سر الاستنطاق "اذ قال اعلم ان الحروف على ثلاثة انواع فكرية و لفظية وخطية فالحروف الفكرية وهى صور روحانية فى افكار النفوس مصورة فى جواهرها و الحروف اللفظية هى اصوات محمولة فى الهوى مدركة بطريق الاذنين بالقوة السامعة والحروف الخطية هى نقوش خطت بالاقلام فى وجوه الالواح 2 اهـ فهذا هو الحق الناصع وعليه المحققون والله تعالى اعلم۔

[اردو متن] لفظ ہے کہ جس کا اطلاق لفظ پر کیا جاتا ہے خواہ مخلوق کی کسی جنس میں سے ہو ، اور وہ ہوا ہے جو سینے سے برآمد ہوتی ہے دو ہونٹوں اور زبان سے قطع کی جاتی ہے حروف اور آواز سے متکیف ہوتی ہے (یعنی وہ ہوا حروف اور آواز کی کیفیت اختیار کر لیتی ہے) جیسا کہ تم دیکھتے ہو کہ وہ شیخ ابن عربی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا مجازی کلام ہے۔ کیا تم نہیں دیکھتے کہ انہوں نے گفتگو کے آخر میں ہوا کو موصوف بہ کیفیت حروف قرار دیا ہے لہذا حروف ایسی کیفیات ہیں جو ہوا میں پیدا ہوتی ہیں نفس ہوا نہیں جیسا کہ ظاہر ہے پھر میں نے ان کے کلام میں دیکھا (اللہ تعالیٰ ہمیں ان کے بھید کریم کے طفیل پاک فرمائے) خود انہوں نے اس سے قبل اس کی تصریح فصل سر الاستنطاق میں کر دی ہے جب کہا جان لیجئے ، حروف کی تین قسمیں ہیں (۱) فکری (۲) لفظی (۳) خطی "حروف فکریہ" وہ افکار نفوس میں روحانی صورتیں ہیں جو اپنے جواہر میں تصویر شدہ ہیں "حروف" لفظیہ وہ آوازیں ہیں جو ہوا پر سوار ہیں۔ دو کانوں کے

ذریعے قوت سامعہ سے ان کا ادراک کیا جاتا ہے "حروف خطیہ" وہ ایسے نقوش، جو قلموں کے توسط سے الواح کے چہروں پر کشید کئے جاتے ہیں اھ پس یہی خالص اور واضح حق ہے اور اسی پر ائمہ تحقیق قائم ہیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

حواشی: ۱۔ الدر المکنون والجواھر المصون ۲۔ الدر المکنون والجواھر المصون

Fatawa Razawiyya, Volume 23, Page 428

(3) The cause of hearing is the shaping of the air within the ear into the form of sound, and the cause of its shaping is the striking of it by the shaped external air, and the cause of that striking is the movement reaching there via wave motion. (4) The means of occurrence are 'qala' (disconnection) and 'qara' (striking), and they are instantaneous, ending as soon as they occur. The form and quality named sound remains. So these are precursors (mu'iddat) which do not necessarily need to coexist with the effect (ma'lul). Have you not seen that the scribe dies but his writing remains for years? Likewise, the tongue is also just a pen. (5) It is necessarily present outside the ear as well; rather, it reaches the ear by moving from outside. In 'Tawali', 'Maqasid', 'Mawaqif' etc., three arguments have been established for this.

[Table Content] Arabic Text: La nutilul kalama bidhikriha wa dhikri ma'aliha wa 'alayha aqool: Wal haqqu annas-sawta yahdutha 'inda awwali maqroo'in kahawa'il fami 'indat-takallumi thumma la yazalu yatajaddadu hatta yahdutha fil udhuni fahuwa mawjudun kharijal udhuni bi'iddatin la ya'lamuha illallahu jalla wa 'ala thumma bi-i'lamihi Rasooluhu Sallallahu Ta'ala 'Alayhi wa Sallam thumma bi-i'lamin-Nabiyyi Sallallahu Ta'ala 'Alayhi wa Sallam man sha'a min khadamih wa awliyaih ammal masmoo'u bilfi'li falaysa illa sawtan hadithan fil udhuni kama 'alimta falyakunit tawfeequ wa billahit tawfeeq.

Urdu Translation: We do not lengthen the speech by mentioning those proofs and evidences and their pros and cons (i.e., what is for them and what is against them). Rather, I say that the truth is that sound is created at the time of the first striking, such as the air from the mouth while speaking. Then, renewal continues to occur in it until sound is created in the ear. Then it remains outside the ear for some time, which no one truly knows except Allah the High, Most Great and Majestic. Then, by His informing, His Noble Messenger (upon him and his family be prayers and salutations) knows. Then the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) informs whomsoever he likes from among his servants and friends. But what is actually heard is a sound produced in the ear as you know, so there should be guidance. And success can only be achieved by the grace of Allah Almighty. (T)

(6) That sound is not an attribute of the sound-maker but an attribute of the conditioned plenum (mala-e-mutakayyif), whether it be air or water, etc. Passed in 'Mawaqif': "As-Sawtu kaifiyatun qa'imatun bil-hawa" (Sound is a quality that subsists in air. - T)

Footnote 1: Sharh al-Mawaqif, Type 3, Publications of Ash-Sharif al-Radi, Qom, Iran, 5/260. Page 428 of 768

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23, पृष्ठ 428

(३) सुनने का कारण कान की हवा का ध्वनि के रूप में ढलना है और इसके ढलने का कारण बाहरी ढली हुई हवा का इसे टकराना है और उस टकराव का कारण तरंग गति के माध्यम से वहां तक पहुँचना है। (४) उत्पन्न होने का साधन 'क़ला' (अलग होना) और 'क़रा' (टकराना) हैं और वे क्षणिक हैं, उत्पन्न होते ही समाप्त हो जाते हैं और वह आकार और गुण जिसका नाम ध्वनि है, शेष रहता है। तो वे पूर्वगामी (मुइद्दात) हैं जिनका प्रभाव (मालूल) के साथ रहना आवश्यक नहीं है। क्या आपने नहीं देखा कि लेखक मर जाता है और उसका लिखा हुआ वर्षों तक रहता है? इसी तरह यह कि जीभ भी एक कलम ही है। (५) यह निश्चित रूप से कान के बाहर भी मौजूद है बल्कि बाहर ही से स्थानांतरित होती हुई कान तक पहुँचती है। 'तवालिअ', 'मक़ासिद', 'मवाक़िफ़' आदि में इस पर तीन तर्क स्थापित किए गए हैं।

[तालिका सामग्री] अरबी पाठ: ला नुतीलुल कलामा बिज़िक्रिहा व ज़िक्रि मआलिहा व अलैहा अक़ूल: वल हक्कु अन्नस-सौता यहदुसु इंदा अव्वलि मक़ररूइन कहवाइल फ़मि इंदत-तकल्लुमि सुम्मा ला यज़ालु यतजद्ददु हत्ता यहदुस फ़िल उज़ुनि फ़हुवा मौजूदुन ख़ारिजल उज़ुनि बिइद्दतिन ला यालमुहा इल्लल्लाहु जल्ला व अला सुम्मा बिइलामिहि रसूहुहु सल्लल्लाहु तआला अलैहि व सल्लम सुम्मा बिइलामिन-नबिय्यि सल्लल्लाहु तआला अलैहि व सल्लम मन शाअ मिन खदमिहि व औलियाइहि अम्नल मसमूउ बिलफ़िअलि फ़लैसा इल्ला सौतन हार्दिसन फ़िल उज़ुनि कमा आलिम्त फ़ल्यकुनित तौफ़ीक़ु व बिल्लाहित तौफ़ीक़।

उर्दू अनुवाद (हिंदी में): हम उन प्रमाणों और साक्ष्यों के उल्लेख और उनके पक्ष-विपक्ष (यानी जो उनके लिए है और जो उन पर पड़ता है) के उल्लेख से चर्चा को लंबा नहीं करते बल्कि मैं कहता हूँ कि सच यह है कि ध्वनि पहले टकराव के समय उत्पन्न होती है जैसे बोलते समय मुँह की हवा। फिर हमेशा उसमें नवीनीकरण होता रहता है यहाँ तक कि कान में आवाज़ पैदा हो जाती है। फिर वह कान से बाहर भी कुछ देर तक रहती है जिसे अल्लाह तआला बुलंद व बाला और जलीलुल कद्र के अलावा वास्तविक रूप से कोई नहीं जानता। फिर उसके अवगत कराने से उसके रसूल करीम (उन पर और उनकी आल पर दरूद व सलाम हो) जानते हैं। फिर हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) अपने सेवकों और औलिया में से जिसे पसंद फ़रमाएँ अवगत फ़रमाएँ। लेकिन वास्तव में सुनी

जाने वाली तो एक आवाज़ है जो कान में पैदा होती है जैसा कि तुम जानते हो, इसलिए तौफ़ीक़ होनी चाहिए। और अल्लाह तआला के करम से ही तौफ़ीक़ हासिल हो सकती है। (त)

(६) वह आवाज़ करने वाले का गुण नहीं है बल्कि अनुकूलित पूर्णता (मला-ए-मुतैकय्यिफ़) का गुण है, चाहे वह हवा हो या पानी आदि। मवाक़िफ़ से गुज़रा: 'अस्सौतु कैफ़ीयतुन क़ाएमतुन बिल-हवा' (आवाज़ एक ऐसी गुणवत्ता है जो हवा के साथ स्थापित है। - त)

फुटनोट 1: शरह अल-मवाक़िफ़, तीसरा प्रकार, प्रकाशन अश-शरीफ़ अर-रज़ी, क़ुम, ईरान, 5/260।
768 में से पृष्ठ 428

فتاوی رضویہ جلد ۲۳، صفحہ ۴۲۸

(۳) سننے کا سبب ہوائے گوش کا متشکل بشکل آواز ہونا ہے اور اس کے تشکل کا سبب ہوائے خارج متشکل کا اسے قرع کرنا اور اس قرع کا سبب بذریعہ تموج حرکت کا وہاں تک پہنچنا۔ (۴) ذریعہ حدوث قلع و قرع ہیں اور وہ آنی ہیں حادث ہوتے ہی ختم ہو جاتے ہیں اور وہ شکل و کیفیت جس کا نام آواز ہے باقی رہتی ہے تو وہ معدات ہیں جن کا معلول کے ساتھ رہنا ضرور نہیں، کیا نہ دیکھا کہ کاتب مر جاتا ہے اور اس کا لکھا برسوں رہتا ہے یونہی یہ کہ زبان بھی ایک قلم ہی ہے۔ (۵) ضرور کان سے باہر بھی موجود ہے بلکہ باہر ہی سے منتقل ہوتی ہوئی کان تک پہنچتی ہے طوالع و مقاصد و مواقف و غیرہا میں اس پر تین دلیلیں قائم کی ہیں۔

[جدول] عربی متن: لا نطیل الکلام بذکرھا وذکر مآلھا وعلیھا اقول: والحق ان الصوت یحدث عند اول مقروع کھواء الفم عند التکلم ثم لا یزال یتجدد حتی یحدث فی الاذن فھو موجود خارج الاذن بعدۃ لا یعلمھا الا اللہ جل و علا ثم باعلامہ رسولہ اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم ثم باعلام النبی صلی اللہ تعالی علیہ وسلم من شاء من خدمہ و اولیائہ اما المسموع بالفعل فلیس الا صوتا حادثاً فی الاذن کما علمت فلیکن التوفیق وباللہ التوفیق۔

اردو ترجمہ: ہم ان دلائل و شواہد کے ذکر اور مالہا اور ماعلیہا (یعنی جو کچھ ان کے لئے ہے اور ان پر وارد ہے) کے ذکر سے کلام کو طویل نہیں کرتے بلکہ میں کہتا ہوں کہ حق یہ ہے کہ آواز اول مقروع کے وقت پیدا ہوتی ہے جیسے بولتے وقت منہ کی ہوا۔ پھر ہمیشہ اس میں تجدید ہوتی رہتی ہے یہاں تک کہ کان میں آواز پیدا ہو جاتی ہے۔ پھر وہ کان سے باہر بھی کچھ دیر تک رہتی ہے کہ جس کو اللہ تعالیٰ بلند و بالا اور جلیل القدر کے علاوہ حقیقی طور پر کوئی نہیں جانتا۔ پھر اس کے آگاہ کرنے سے اس کے رسول کریم علیہ وعلی الہ والصلوات والتسلیم) جانتے ہیں۔ پھر

حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اپنے خدام اور اولیاء میں سے جس کو پسند فرمائیں آگاہ فرمائیں۔ لیکن مسموع بالفعل تو ایک آواز ہے جو کان میں پیدا ہوتی ہے جیسا کہ تم جانتے ہو، لہذا توفیق ہونی چاہئے۔ اور اللہ تعالیٰ کے کرم سے ہی توفیق حاصل ہو سکتی ہے۔ (ت)

(۶) وہ آواز کنندہ کی صفت نہیں بلکہ ملائے متکیف کی صفت ہے ہوا ہو یا پانی وغیرہ مواقف سے گزرا: الصوت کیفیة قائمہ بالہواء (آواز ایک ایسی کیفیت ہے جو ہوا کے ساتھ قائم ہے۔ت)

حاشیہ ۱: شرح المواقف النوع الثالث منشورات الشریف الرضي قم ایران ۵/۲۶۰ صفحہ ۴۲۸ از ۷۶۸

Fatawa Razawiyya Volume 23

Sound is produced by the movement of striking and plucking of the sound-maker; therefore, it is attributed to it. (7) Since that sound is not an attribute of the sound-maker but is established through the modified medium, it can remain even after its death, as is not hidden. (t) Apart from these answers, other benefits have become clear from our discourse, for example: (8) The cessation of wave-motion can be the cause of the non-existence of hearing, as its reaching the ear is only through wave-motion, not the non-existence of the sound itself. Rather, as long as that formation remains, the sound remains. (9) From here it becomes clear that if a second wave-motion occurs, it will lead to a renewal of hearing, not that a second sound has been created while the formation remains the same. (10) The unity of sound is a specific unity, such that in all renewed instances, it is considered the same one sound. Otherwise, the first person of the sound, which, for example, was produced in the air of the speaker's mouth, is never heard by us; only its copies, being imprinted, reach our ears, and this is what is called hearing that sound. When these matters became clear, now turn to the phonograph instrument. The Wise One, whose wisdom is exalted (The Absolute Wise One whose wisdom is very magnificent. t), just as He placed this power in the air of the auditory cavity that it becomes modified by these qualities to present sounds and words to the self, similarly He established this state that after presenting, it immediately becomes devoid of that quality and becomes a blank slate again so that it remains ready for future sounds and words. If this were not so, different sounds would accumulate and hinder the understanding of speech, just as in large gatherings at fairs, nothing but a noise is understood. Therefore, until now, common people had no means of preserving these qualities. Although in reality, all words and sounds are preserved in themselves; they too are a nation from the created nations that glorify their Lord (Glorious and Exalted is He). Words of faith, along with the glorification of the Merciful, also seek forgiveness for their speaker, and words of disbelief, along with the glorification of God, invoke a curse upon their speaker.

[Arabic Box]: As clearly stated by the leader of truths, my master, the Great Sheikh (may Allah be pleased with him) and the Sheikh who knows Allah, my master, Imam Abdul Wahhab ash-Sha'rani (may his divine secret be sanctified).

[Urdu translation of the Arabic box]: As the Imam of the people of truths, my master, Al-Sheikh Al-Akbar (may Allah Ta'ala be pleased with him) has clarified this. And

Sheikh, the one possessing knowledge of Allah Ta'ala, Imam Abdul Wahhab Sha'rani (may his divine secret be sanctified), has also clarified this. (t)

आवाज़ उत्पन्न करने वाले की टकराने और अलग होने की गति से आवाज़ पैदा होती है, इसलिए इसका संबंध उसी से जोड़ा जाता है। (7) जबकि वह आवाज़ उत्पन्न करने वाले का गुण नहीं है, बल्कि प्रभावित माध्यम (medium) से जुड़ी हुई है, तो यह उसकी मृत्यु के बाद भी शेष रह सकती है, जैसा कि स्पष्ट है। (त) इन उत्तरों के अलावा, हमारे इस व्याख्यान से अन्य लाभ भी स्पष्ट हुए, उदाहरण के लिए: (8) तरंगों का रुकना सुनने की समाप्ति का कारण हो सकता है, क्योंकि कान तक आवाज़ का पहुँचना तरंगों के माध्यम से ही होता है, न कि आवाज़ के अस्तित्व के समाप्त होने से। बल्कि, जब तक वह आकार बना रहता है, आवाज़ बनी रहती है। (9) यहीं से यह स्पष्ट हुआ कि यदि दोबारा तरंगें उत्पन्न हों, तो उससे सुनना फिर से शुरू हो जाएगा, न कि कोई दूसरी आवाज़ पैदा होगी, जबकि आकार वही बना रहता है। (10) आवाज़ की एकता एक प्रकार की एकता है, कि सभी नए उदाहरणों में वही एक आवाज़ मानी जाती है। अन्यथा आवाज़ का वह प्रथम स्वरूप, जो उदाहरण के लिए वक्ता के मुख की वायु में उत्पन्न हुआ, हमें कभी सुनाई नहीं देता; केवल उसकी प्रतियाँ ही छपती हुई हमारे कानों तक पहुँचती हैं, और इसी को उस आवाज़ को सुनना कहा जाता है। जब ये बातें स्पष्ट हो गईं, तो अब फोनोग्राफ यंत्र की ओर चलें। हकीम-ए-जल्लत हिकमतुहू (परम बुद्धिमान जिसकी हिकमत अत्यंत महान है। त) ने श्रवण गुहा (auditory cavity) की वायु में जिस प्रकार यह शक्ति रखी कि वह इन अवस्थाओं से प्रभावित होकर आत्मा के समक्ष आवाज़ों और शब्दों को प्रस्तुत करे, वैसे ही यह स्थिति भी रखी कि प्रस्तुत करने के बाद तुरंत उस अवस्था से मुक्त होकर फिर से एक कोरी पटिया (blank slate) बन जाए ताकि वह भविष्य की आवाज़ों और शब्दों के लिए तैयार रहे। यदि ऐसा न होता तो विभिन्न आवाज़ें जमा होकर भाषण को समझने में बाधा बनतीं, जिस प्रकार मेलों की विशाल सभाओं में शोर के अलावा कुछ समझ में नहीं आता। इसलिए अब तक आम लोगों के पास इन अवस्थाओं को सुरक्षित रखने का कोई साधन नहीं था। यद्यपि वास्तव में सभी शब्द और आवाज़ें अपने आप में सुरक्षित हैं; वे भी सृजित समुदायों में से एक समुदाय हैं जो अपने रब (प्रतापी और महान) की तस्बीह (महिमागान) करते हैं। ईमान के शब्द, रहमान की तस्बीह के साथ, अपने कहने वाले के लिए क्षमा की प्रार्थना भी करते हैं, और कुफ़्र के शब्द, ईश्वरीय तस्बीह के साथ, अपने कहने वाले पर लानत (अभिशाप) भेजते हैं।

[अरबी बॉक्स]: जैसा कि हक़ीक़तों के इमाम, मेरे आका, अल-शेख़ अल-अकबर (अल्लाह तआला उनसे प्रसन्न हो) और अल्लाह तआला की मारफ़त (पहचान) रखने वाले शेख़, मेरे आका इमाम अब्दुल वहाब अल-शारानी (उनके ईश्वरीय रहस्य को पवित्र किया जाए) ने इसे स्पष्ट किया है।

[अरबी बॉक्स का उर्दू अनुवाद]: जैसा कि हक़ीक़तों के जानकारों के इमाम, मेरे आका, अल-शेख़ अल-अकबर (अल्लाह तआला उनसे राजी हो) ने इसकी व्याख्या कर दी। और अल्लाह तआला की मारफ़त रखने वाले शेख़, इमाम अब्दुल वहाब शारानी (उनके रब्बानी राज़ पाक किए जाएँ) ने भी व्याख्या कर दी है। (त)

पृष्ठ 768 का 429

آواز کنندہ کی حرکتِ قرعی و قلعی سے پیدا ہوتی ہے لہذا اس کی طرف اضافت کی جاتی ہے۔ (۷) جبکہ وہ آواز کنندہ کی صفت نہیں بلکہ ملائے متکیف سے قائم ہے تو اس کی موت کے بعد بھی باقی رہ سکتی ہے کمالا یخفی (جیسا کہ پوشیدہ نہیں۔ت) ان جوابوں کے سوا اور بھی فائدے ہماری اس تقریر سے روشن ہوئے مثلاً: (۸) انقطاع تموج انعدام سماع کا باعث ہوسکتا ہے کہ کان تک اس کا پہنچنا بذریعہ تموج ہی ہوتا ہے نہ کہ انعدام صوت کا بلکہ جب تک وہ تشکل باقی ہے صوت باقی ہے۔ (۹) یہیں سے ظاہر ہوا کہ دوبارہ اور تموج حادث ہو تو اس سے تجدید سماع ہوگی نہ کہ آواز دوسری پیدا ہوئی جبکہ تشکل وہی باقی ہے۔ (۱۰) وحدت آواز وحدتِ نوعی ہے کہ تمام امثالِ متجددہ میں وہی ایک آواز مانی جاتی ہے ورنہ آواز کا شخصِ اول کہ مثلاً ہوائے دہنِ متکلم میں پیدا ہوا کبھی ہمیں مسموع نہیں ہوتا اس کی کاپیاں ہی چھپتی ہوئی ہمارے کان تک پہنچتی ہیں اور اسی کو اس آواز کا سننا کہا جاتا ہے۔ جب یہ امور واضح ہوئے تو اب آلہ فونو گراف کی طرف چلئے حکیمِ جلت حکمتہ (حکیم مطلق کہ جس کی حکمت بڑی عظیم الشان ہے۔ت) نے جوفِ سامعہ کی ہوا میں جس طرح یہ قوت رکھی کہ ان کیفیات سے متکیف ہو کر نفس کے حضور ادائے اصوات و الفاظ کرے یو ہیں یہ حالت رکھی کہ ادا کر کے معاً اس کیفیت سے خالی ہو کر پھر لوحِ سادہ رہ جائے کہ آئندہ اصوات و کلمات کے لئے مستعد رہے اگر ایسا نہ ہوتا تو مختلف آوازیں جمع ہو کر مانعِ فہم کلام ہوتیں جس طرح میلوں کے عظیم مجامع میں ایک غل کے سوا بات سمجھ میں نہیں آتی ولہذا اب تک عام لوگوں کے پاس ان کیفیات کے محفوظ رکھنے کا کوئی ذریعہ نہ تھا اگرچہ واقع میں تمام الفاظِ جملہ اصوات بجائے خود محفوظ ہیں وہ بھی امِ مخلوقہ سے ایک امت ہیں کہ

اپنے رب جل وعلا کی تسبیح کرتے ہیں کلماتِ ایمان تسبیحِ رحمن کے ساتھ اپنے قائل کے لئے استغفار بھی کرتے ہیں اور کلماتِ کفر تسبیحِ الہی کے ساتھ اپنے قائل پر لعنت۔

[Arabic Box]: کما صرح بہ امام الحقائق سیدی الشیخ الاکبر رضی اللہ تعالی عنہ والشیخ العارف باللہ تعالی سیدی الامام عبد الوھاب الشعرانی قدس سرہ الربانی۔

[Translation of Arabic Box]: جیسا کہ اہل حقائق کے امام، میرے آقا، الشیخ الاکبر (اللہ تعالیٰ ان سے راضی ہو) نے اس کی تصریح فرمادی۔ اور شیخ اللہ تعالیٰ کی معرفت رکھنے والے، امام عبدالوہاب شعرانی ان کا خدائی بھید پاک کیا جائے) نے بھی تصریح فرمادی ہے۔ (ت)

Fatawa Razawiyya, Volume 23

And its apparent reason was that the carrier of these qualities was a very soft, delicate, and moist body, i.e., air or water with extreme scarcity as we mentioned above; and just as delicacy and moisture are causes for easy affectability, similarly they are causes for rapid vanishing. That is why 'a sketch on water' is a famous proverb. So, we had no means to preserve these qualitative forms. Now, by Divine Will, such an instrument has emerged in which, by the permission of Allah Almighty, this power has been created through materials that, like the distributed nerve-air, it becomes shaped by those literal and vocal forms of the undulating air and, due to its density and hardness, preserves them for a period. The predecessors not being informed about this means was the reason for their statement based on their experience that 'we see when the undulation ends, the sound ends', as previously cited from Sharh al-Mawaqif (as has passed before with reference to Sharh al-Mawaqif. -T). If they had seen this instrument, they would have known that the undulation of air ended but the sound is preserved and stored. It is not heard after the end of undulation; for that, it needs the undulation of air again, as that is the means for our hearing. Otherwise, the Lord Almighty, who is Absolutely Self-Sufficient, hears it even now. The imprint of forms on this instrument, i.e., the plates, is known and observed, hence by scraping, those words are erased, just as the impressions of writing on paper are scraped off, and after emptying them, other words can be filled, just as a written tablet can be washed and rewritten. And through repeated striking (playing), they also gradually decrease and the sound becomes faint, not understood as clearly as before, until gradually they perish and finally, a plain tablet remains. As long as those literal forms remain in these circular plates, the air moving through the movement of the instrument, passing over these inscribed forms, becomes conditioned by those qualities as before due to its moisture and delicacy, and undulating due to the power of movement, reaches the ear in the same way. The air here takes those forms and presents them exactly before the soul through the common sense (Lauh-e-Mushtarak). This renewal of hearing happened because of the renewal and undulation [of air], not because of the renewal of sound, as we have investigated before and Allah Almighty is the Grantor of success (-T). Thus, the phono records are substitutes for one of the intermediate airs. Suppose there was a mediation of a hundred airs between a drum and the listener's ear, such that hitting the drum conditioned the first air, then the second from it, then the third, until the hundredth air, becoming shaped by the sound-forms of the drum, shaped

the air in the ear cavity and hearing occurred. Here, understand it like this: from that stroke, fifty airs were shaped one after another, and the last air shaped this instrument. This air took the place of the fifty-first air. Now from this, the fifty-second, then third, then fourth were shaped until the hundredth conditioned the ear-air as before and hearing was achieved. So, certainly, both...

और इसका ज़ाहिरी कारण यह था कि इन अवस्थाओं (कैफ़ियात) का वाहक एक अत्यंत कोमल, सूक्ष्म और आर्द्र शरीर था, यानी हवा या अत्यंत कम मात्रा में पानी, जैसा कि हमने ऊपर ज़िक्र किया। और जिस तरह सूक्ष्मता और आर्द्रता सहज प्रभाव के कारण हैं, वैसे ही वे शीघ्र लोप होने का भी कारण हैं। इसीलिए 'पानी पर लकीर' एक प्रसिद्ध कहावत है। तो, इन रूपात्मक अवस्थाओं के संरक्षण का हमारे पास कोई साधन नहीं था। अब ईश्वर की इच्छा से, ऐसा उपकरण सामने आया है जिसमें अल्लाह सर्वशक्तिमान की अनुमति से मसालों (सामग्रियों) के माध्यम से यह शक्ति उत्पन्न हुई है कि वह फैली हुई तंत्रिका-वायु (हवा-ए-अस्बाह मफ़रूशा) की तरह तरंगित हवा के उन अक्षरीय और ध्वन्यात्मक रूपों से आकार ग्रहण करे और अपने घनत्व व कठोरता के कारण उन्हें एक समय तक सुरक्षित रखे। पूर्वजों का इस साधन से अवगत न होना उनके इस अनुभव के बयान का कारण था कि 'हम देखते हैं जब तरंग समाप्त हो जाती है तो आवाज़ समाप्त हो जाती है', जैसा कि शर्ह अल-मवाक़िफ़ के हवाले से पहले गुज़र चुका है (त)। यदि वे इस उपकरण को देखते, तो उन्हें पता चलता कि हवा का तरंग समाप्त हुआ लेकिन आवाज़ सुरक्षित और संचित है। तरंग के अंत के बाद वह सुनाई नहीं देती; इसके लिए उसे फिर से हवा के तरंग की आवश्यकता होती है, क्योंकि यही हमारे सुनने का माध्यम है। अन्यथा, अल्लाह रब्बुल इज़्ज़त, जो पूर्णतः आत्मनिर्भर है, उसे अब भी सुन रहा है। इस उपकरण यानी प्लेटों पर रूपों का अंकित होना ज्ञात और प्रत्यक्ष है, इसलिए खुरचने से वे शब्द मिट जाते हैं, जिस तरह काग़ज़ से लेख के निशान खुरच दिए जाते हैं, और उन्हें खाली करके दूसरे शब्द भरे जा सकते हैं, जैसे लिखी हुई तख्ती को धोकर दोबारा लिख सकते हैं। और बार-बार बजाने से भी धीरे-धीरे उनमें कमी आती है और आवाज़ धीमी होती जाती है, कि पहले की तरह साफ़ समझ में नहीं आती, यहाँ तक कि धीरे-धीरे नष्ट होकर अंततः सादी तख्ती रह जाती है। जब तक उन चूड़ियों (रिकॉर्ड के खांचों) या प्लेटों में वे अक्षरीय रूप शेष हैं, उपकरण की गति से जो हवा उन पर गतिशील होती है, वह अपनी आर्द्रता और सूक्ष्मता के कारण उन अंकित अवस्थाओं से पहले की तरह प्रभावित होती है और गति की शक्ति के कारण तरंगित होकर उसी तरह कान तक पहुँचती है। यहाँ की हवा उन रूपों को लेकर हूबहू सामान्य बुद्धि (लौह-ए-मुश्तरक) के माध्यम से आत्मा के सम्मुख उपस्थित करती है। यह सुनने का नवीनीकरण तरंग के नवीनीकरण के कारण हुआ न कि ध्वनि के नवीनीकरण के कारण, जैसा कि हमने पहले इसकी जाँच की और अल्लाह ही सफलता देने वाला है (त)। तो फ़ोनों (फ़ोनोग्राफ़) की चूड़ियाँ केवल मध्यवर्ती हवाओं में से एक हवा के स्थान पर हैं। मान

लीजिए कि तबले से श्रोता के कान तक बीच में सौ हवाओं का माध्यम था, कि तबले पर प्रहार करने से पहली हवा, फिर उससे दूसरी, फिर तीसरी, यहाँ तक कि सौवीं हवा तबले की ध्वनि-रूपों से आकार ग्रहण कर कान के छिद्र की हवा को आकार देती और श्रवण घटित होता। यहाँ यूँ समझिये कि उस प्रहार से एक के बाद एक पचास हवाओं ने आकार लिया और अंतिम हवा ने इस उपकरण को आकार दिया। यह हवा इक्यावनवीं हवा के स्थान पर हुई। अब इससे बावनवीं, फिर तिरपनवीं, फिर चौवनवीं हवा आकार लेकर सौवीं ने पहले की तरह कान की हवा को प्रभावित किया और श्रवण प्राप्त हुआ, तो निश्चित रूप से दोनों...

पृष्ठ ७६८ का ४३०

اور اس کا سبب ظاہری یہ تھا کہ ان کیفیات کا حامل ایک نہایت نرم ولطیف ورطب جسم تھا یعنی ہوا یا نہایت کمی کے ساتھ پانی بھی جیسا کہ ہم نے اوپر ذکر کیا اور جس طرح لطافت و رطوبت باعث سہولت انفعال ہے یو ہیں مورث سرعت زوال ہے اسی لئے نقش بر آب مثل مشہور ہے تو ان کیفیات اشکال کے تحفظ کا کوئی ذریعہ ہمارے پاس نہ تھا اب بمشیت الٰہی ایسا آلہ نکلا جس میں مسالے سے باذن اللہ تعالٰی یہ قوت پیدا ہوئی کہ ہوائے عصبہ مفروشہ کی طرح ہوائے متموج کی ان اشکال حرفیہ و صوتیہ سے متشکل ہو اور اپنے بیس وصلابت کے سبب ایک زمانہ تک انھیں محفوظ رکھے اگلوں کا اس ذریعہ پر مطلع نہ ہونا انھیں اپنے اس تجربہ کے بیان پر باعث ہوا کہ ہم دیکھتے ہیں جب تموج ختم ہو جاتا ہے آواز ختم ہو جاتی ہے کما تقدم عن شرح المواقف (جیسا کہ شرح مواقف کے حوالے سے پہلے گزر چکا ہے۔ ت) یہ آلہ دیکھتے تو معلوم ہوتا کہ تموج ہوا ختم ہوا اور آواز محفوظ و مخزون ہے انتہائے تموج سے سننے میں نہیں آتی اس کے لئے دوبارہ تموج ہوا کی محتاج ہے کہ ہمارے سننے یہی کا ذریعہ ہے ورنہ رب عز وجل کہ غنی مطلق ہے اب بھی اسے سن رہا ہے اس آلہ یعنی پلیٹوں پر ارتسام اشکال معلوم و مشاہد ہے ولہذا چھیل دینے سے وہ الفاظ زائل ہو جاتے ہیں جس طرح کاغذ سے خط کے نقش چھیل جاتے ہیں اور ان سے خالی کر کے دوسرے الفاظ بھر سکتے ہیں جس طرح لکھی ہوئی تختی دھو کر دوبارہ لکھ سکتے ہیں اور تکرر قرع سے بھی بتدریج ان میں کمی ہوتی اور آواز ہلکی ہوتی جاتی ہے کہ پہلے کی طرح صاف سمجھ میں نہیں آتی یہاں تک کہ رفتہ رفتہ فنا ہو کر بالآخر لوح سادہ رہ جاتی ہے جب تک ان چوڑیوں پلیٹوں میں وہ اشکال حرفیہ باقی ہیں تحریک آلہ سے جو ہوا جنبش کناں ان اشکال مرسومہ پر گزرتی اپنے رطوبت و لطافت کے باعث بدستور ان کیفیات سے متکیف اور قوت تحریک کے

باعث متموج ہو کر اسی طرح کان تک پہنچتی اور یہاں کی ہوا ان اشکال کو لے کر بعینہٖ بذریعہ لوح مشترک نفس کے حضور حاضر کرتی ہے یہ تجدد و تموج کے سبب تجدد سماع ہوا نہ کہ تجدد صوت، کما اسلفنالہ التحقیق واللہ ولی التوفیق (جیسا کہ ہم نے پہلے اس کی تحقیق کر دی۔ اور اللہ تعالیٰ حصولِ توفیق کا مالک ہے۔ ت) تو فونو کی چوڑیاں صرف ہوا ہائے متوسطہ میں سے ایک ہوا کے قائم مقام ہیں فرض کیجئے کہ طبلہ سے گوش سامع تک بیچ میں سو ہواؤں کا توسط تھا کہ طبلہ پر ہاتھ مارنے سے پہلی ہوا اور اس سے دوسری اس سے تیسری یہاں تک کہ سویں ہوا نے اشکال صوت طبلہ سے متشکل ہو کر ہوائے جوف گوش کو متشکل کیا اور سماع واقع ہوا یہاں یوں سمجھئے کہ اس نواخت سے یکے بعد دیگرے پچاس ہواؤں نے متشکل ہو کر ہوائے اخیر نے اس آلہ کو متشکل کیا یہ ہوا ئے پنجاہ و یکم کی جگہ ہوا اب اس سے ہوائے پنجاہ دوم پھر سوم پھر چہارم متشکل ہو کر سویں نے بدستور ہوائے گوش کو متکیف کیا اور سماع حاصل ہوا تو یقیناً دونوں

Fatawa Rizvia Volume 23

In [both] cases, it is the same sound of the drum that reaches the ear through 100 intermediaries by the renewal of similarities. Although in one case all the intermediaries are air, and in the other, one intermediary in between is this instrument. In both, the same chain continues; the striking of the hand on the drum is the starting point for both. So what is the reason that what was heard through those hundred intermediaries is that same sound of the drum, while what is heard after those hundred intermediaries is something other than it, its image or its likeness? This is purely meaningless arbitration. Take the original formation that arose from the drum strike: in the first case too, it was left ninety-nine stages behind, and its chain remained established one after another. So take it that [this] is certainly achieved here too; then why the distinction? Allama Sayyid Sharif (may his secret be sanctified) states in the commentary of 'Al-Mawaqif':

Arabic	Translation
Perception of sound depends on the air carrying it reaching the ear canal, not in the sense that one and the same air vibrates, becomes characterized by the sound, and reaches the auditory power. Rather, it means that the air adjacent to that air which is characterized by the sound also vibrates and becomes characterized by the sound, and so on, until the stagnant air in the ear canal vibrates and becomes characterized by it; at that point, the auditory sense perceives it.	Perception of sound depends on the air carrying it reaching the ear opening. Not in the sense that vibrations arise in exactly the same air which becomes characterized by the quality of sound and then delivers the sound to the auditory power. Rather, its meaning is that in the air adjacent to the "sound-characterized" air, a wave is produced; then it also becomes characterized by the sound like the first part. Then this chain of vibration and characterization continues forward and progresses until a wave is produced in that air which is stationary in the ears; then it becomes characterized by the quality of sound. In this way, the auditory power perceives the sound. (T)

In its text of 'Mawaqif' with commentary, it is stated:

Arabic	Translation
The proximate cause of sound is the vibration of air. This vibration is not a	The proximate cause of sound is the production of waves in the air. This vibration

Arabic	Translation
movement of translation of exactly one and the same air; rather, it is impact after...	of it is not such a movement of translation which is exactly from one air; rather, it is turn by turn...

(1) Sharh al-Mawaqif, third type, second objective, Manshurat al-Sharif al-Radi, Qom, Iran, 5/611-260. Page 431 of 768

[दोनों] स्थितियों में वही ढोल (तबला) की आवाज़ है जो सौ (100) माध्यमों से समानताओं के नवीनीकरण द्वारा कान तक पहुँचती है। हालाँकि एक स्थिति में सभी माध्यम हवाएँ हैं और दूसरी में बीच का एक माध्यम यह यंत्र है। दोनों में वही सिलसिला चला आ रहा है; ढोल पर हाथ मारना दोनों का शुरुआती बिंदु है। तो क्या कारण है कि उन सौ माध्यमों से जो सुना गया वह वही ढोल की आवाज़ हो, और उन सौ माध्यमों के बाद जो सुना गया वह उससे अलग हो, उसका प्रतिबिंब हो या उसकी मिसाल हो? यह केवल बेमानी मनमानी है। मूल गठन को लें जो ढोल की चोट से उत्पन्न हुआ: पहली स्थिति में भी यह निन्यानवे पड़ाव पीछे छूट गया था, और इसका सिलसिला एक के बाद एक कायम रहा। तो मान लें कि [यह] निश्चित रूप से यहाँ भी प्राप्त होता है; फिर अंतर कैसा? अल्लामा सैय्यद शरीफ (उनका रहस्य पवित्र हो) 'शराह मवाक़िफ' में फरमाते हैं:

अरबी पाठ

ध्वनि की अनुभूति उसे ले जाने वाली हवा के कान की नली तक पहुँचने पर निर्भर करती है, इस अर्थ में नहीं कि बिल्कुल एक ही हवा कंपन करती है, ध्वनि से अभिलक्षित होती है और श्रवण शक्ति तक पहुँचती है। बल्कि, इसका अर्थ यह है कि जो हवा ध्वनि से अभिलक्षित हवा के सन्निकट है, उसमें भी कंपन उत्पन्न होता है और वह भी ध्वनि से अभिलक्षित हो जाती है, और इसी तरह तब तक होता रहता है जब तक कि कान की नली में स्थिर हवा कंपन न करने लगे और उससे अभिलक्षित न हो जाए; उस समय श्रवण इंद्रिय उसे महसूस करती है।

अनुवाद

ध्वनि की अनुभूति इस बात पर निर्भर है कि जो हवा उसे उठा रही है वह कानों के छेद तक पहुँचे। इस अर्थ में नहीं कि बिल्कुल एक ही हवा में कंपन पैदा होकर वह ध्वनि की गुणवत्ता से अभिलक्षित हो जाती है और फिर आवाज़ को सुनने की शक्ति तक पहुँचा देती है। बल्कि इसका अर्थ यह है कि जो हवा "ध्वनि-अभिलक्षित" है, उसके पास वाली हवा में लहर पैदा होती है, फिर वह भी पहले भाग की तरह ध्वनि-अभिलक्षित हो जाती है। फिर इसी तरह कंपन और अभिलक्षण का यह सिलसिला आगे तक चलता है और बढ़ता है यहाँ तक कि उस हवा में लहर पैदा होती है जो कानों में ठहरी हुई है; फिर वह ध्वनि की गुणवत्ता से अभिलक्षित हो जाती है। फिर इस तरह सुनने की शक्ति आवाज़ को महसूस कर लेती है। (त)

'मवाक़िफ' के मूल पाठ और व्याख्या में है:

अरबी पाठ	अनुवाद
ध्वनि का निकटतम कारण हवा का कंपन है। यह कंपन बिल्कुल एक ही हवा की स्थानांतरण गति नहीं है; बल्कि यह इसके बाद का आघात है...	आवाज़ का निकटतम कारण हवा में लहर पैदा होना है। और इसका यह कंपन ऐसी स्थानांतरण गति नहीं है जो बिल्कुल एक ही हवा से हो; बल्कि वह बारी-बारी से...

(1) शराह अल-मवाक़िफ, तीसरा प्रकार, दूसरा उद्देश्य, मंसूरात अल-शरीफ़ अल-रज़ी, क़ोम, ईरान, 5/611-260। पृष्ठ 431 का 768

صورتوں میں وہی صوتِ طبلہ ہے کہ بتجددِ امثال سو ۱۰۰ واسطوں سے کان تک پہنچی اگر چہ ایک صورت میں سب وسائط ہوائیں ہیں اور دوسری میں بیچ کا ایک واسطہ یہ آلہ دونوں میں وہی سلسلہ چلا آتا ہے وہی طبلہ پر ہاتھ پڑنا دونوں کا مبداء ہے تو کیا وجہ کہ ان سو واسطوں سے جو سنا گیا وہ تو وہی صوتِ طبلہ ہو اور ان سو واسطوں کے بعد جو سنا گیا وہ اس کا غیر ہو اس کی تصویر اس کی مثال ہو یہ محض تحکم بے معنی ہے اصل تشکلِ اول جو قرع طبلہ سے پیدا ہوا اسے لیجئے تو وہ صورتِ اولٰی میں بھی ننانوے منزل اس پار چھوٹ گیا اور یکے بعد دیگرے اس کا سلسلہ قائم رہا لیجئے تو وہ یقیناً یہاں بھی حاصل پھر تفرقہ یعنی چہ۔ علامہ سید شریف قدس سرہ الشریف شرح مواقف میں فرماتے ہیں :

عربی متن	**اردو ترجمہ**
الاحساس بالصوت یتوقف علی ان آواز کا احساس اس پر موقوف ہے کہ جو ہوا اس کو اٹھا رہی ہے	
یصل الھواء الحامل لہ الی	وہ کانوں کے سوراخ تک پہنچے نہ اس معنی سے کہ بعینہٖ ایک
الصماخ لا بمعنی ان ھواء واحدا ہی ہوا میں تموج پیدا ہو کر وہ کیفیت صوت سے متصف ہو جاتی	
بعینہ یتموج یتکیف بالصوت	ہے۔ پھر آواز کو قوت سامعہ تک پہنچا دیتی ہے بلکہ اس کا
ویصلہ الی القوۃ السامعۃ بل بمعنی	مفہوم یہ ہے کہ جو ہوا "متکیف بالصوت" ہے اس کے متصل
انما یجاور ذلك الھواء المتکیف	مجاور جو ہوا ہے اس میں موج پیدا ہوتی ہے پھر وہ بھی جز
بالصوت یتموج ویتکیف بالصوت	اول کی طرح متکیف بالصوت ہو جاتی ہے پھر یونہی یہ سلسلہ
ایضا وھکذا الی ان یتموج ویتکیف	تموج اور تکیف آگے تک چلتا ہے اور بڑھتا ہے یہاں تک کہ اس
	ہوا میں موج پیدا ہوتی ہے جو کانوں میں ٹھہری ہے پھر وہ

عربی متن	اردو ترجمہ
به الهواء الراکد فی الصماخ فتدرکه السامعة حینئذٍ۔	کیفیت صوت سے متصف ہو جاتی ہے پھر اس طرح قوتِ سامعہ آواز کا ادارک کر لیتی ہے۔ (ت)

اس کے متن مواقف مع الشرح میں ہے:

عربی متن	اردو ترجمہ
سبب الصوت القریب تموج الهواء ولیس تموجه فهذا حرکة انتقالیة من هواء واحد بعینه بل هو صدم بعد	آواز کا سبب قریب ہوا میں موج پیدا ہونا ہے اور اس کا یہ تموج ایسی حرکت انتقالیہ نہیں جو بعینہٖ ایک ہوا سے ہو بلکہ وہ نوبت بہ نوبت

(۱) شرح المواقف النوع الثالث المقصد الثانی منشورات الشریف الرضی قم ایران ۵ / ۶۱۱۔۲۶۰

Fatawa Rizwia, Volume 23

Impact and silence after silence [1]

It is due to pressure and silence after silence. (T)

In short, there is no doubt that whatever was heard from the phonograph is exactly the sound of the tabla. Shariah had forbidden it, and to call it a mere imagination or likeness was a completely baseless idea. Even if we mistakenly assume it were so, what reason would it give for the permitter to be happy? In short, the pure Shariah has forbidden this type of sound. Neither the identification of undulation, nor the identification of form, nor even the identification of the tabla itself has any bearing on this; the ruling revolves around its cause. The cause of prohibition is the musical nature of the sound, not those identifications, but the fact that they are idle amusement (Lahw).

As its name informs about it, and Allah Almighty's word points towards it: "And of the people is he who purchases idle talk..." [2] And the saying of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him): "Every amusement of a believer is futile," and in one narration "is forbidden except for three [amusements]" [3]

As their name makes it known, and towards this, the command of Allah Almighty points: "Among people is one who is a purchaser of idle talk (amusement)" (and has interest and attachment to them), and the noble saying of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is: "Every play of a believer is futile," and in one narration: "Every play is forbidden except three plays" (for which there is permission). (T)

They turn the heart away from goodness towards desires and lapses, until rust settles on their hearts and they become sealed. Then they neither hear nor understand the truth. And we seek refuge with Allah Almighty. (T)

As Allah, the Mighty and Majestic, said: "Nay! But on their hearts is the Ran (covering of sins and evil deeds) which they used to earn." [4] And in it is the saying of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him): "When a servant commits a sin, a black spot is marked on his heart. Then if he repents and desists..."

As Allah, the Most Powerful and Majestic, said: "Nay, but their hearts have been rusted because of the evil deeds they used to do." And in the interpretation of this Quranic verse, this saying of the Prophet (peace and blessings be upon him) is present: "When a servant commits a sin, then in his heart a black mark..."

[1] Sharh al-Mawaqif, Type 3, Second Objective, Manshurat al-Sharif al-Radi, Qom, Iran, 5/58-257 [2] Al-Quran al-Kareem 31/6 [3] Jami' al-Tirmidhi, Chapters on the Virtues of Jihad, 1/167; Sunan Ibn Majah, Chapters on Jihad, p. 207; Musnad Ahmad ibn Hanbal, 4/144 & 148; Durr al-Mukhtar, Kitab al-Hazr wal-Ibaha, Mujtabai Delhi, 2/448 [4] Al-Quran al-Kareem 83/14

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 23

आघात और मौन के बाद मौन [1] यह दबाव और मौन के बाद मौन के कारण है। (त)

संक्षेप में, इसमें कोई संदेह नहीं है कि फोनोग्राफ से जो कुछ सुना गया वह बिल्कुल तबले की ही आवाज़ है। शरीयत ने इसी को हराम (वर्जित) घोषित किया था और इसे मात्र कल्पना या उदाहरण कहना पूरी तरह निराधार विचार था। और यदि गलती से मान भी लिया जाए कि ऐसा था, तो अनुमति देने वाले के लिए खुशी का क्या कारण था? संक्षेप में, पाक शरीयत ने इस प्रकार की आवाज़ को हराम कर दिया है। न तो तरंग की पहचान, न ही रूप की पहचान, और न ही स्वयं तबले की पहचान का इसमें कोई हस्तक्षेप है; हुक्म (आदेश) अपने कारण (इल्लत) के साथ जुड़ा होता है। निषेध का कारण आवाज़ का संगीतपूर्ण होना है, न कि वे पहचान, बल्कि यह कि वे 'लहव' (व्यर्थ मनोरंजन) हैं।

जैसा कि इसका नाम इसके बारे में सूचित करता है, और अल्लाह तआला का यह फरमान उसी ओर संकेत कर रहा है: "और लोगों में से कोई वह है जो व्यर्थ की बातों का खरीदार है..." [2] और अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का इरशाद है: "एक मोमिन का हर खेल बातिल (व्यर्थ) है" और एक रिवायत में है: "हर खेल हराम है सिवाय तीन खेलों के' [3]

जैसा कि उनका नाम इससे अवगत करा रहा है और इसी ओर अल्लाह तआला का इरशाद इशारा कर रहा है: "लोगों में कोई वह है जो खेल (तमाशे) की बातों का खरीदार है" (और उनसे दिलचस्पी और लगाव रखता है) और हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का इरशाद-ए-गिरामी है: "मोमिन का हर खेल बातिल है" और एक रिवायत में है: "हर खेल हराम है मगर तीन खेल" (कि उनकी इजाज़त है)। (त)

वे दिल को खैर (भलाई) से फेर कर इच्छाओं और गलतियों की ओर ले जाते हैं यहाँ तक कि दिल पर उनके जंग चढ़कर मुहर लग जाती है फिर हक बात न सुनते न समझते। व-अल-इयाज़ु बिल्लाह तआला (और अल्लाह तआला की पनाह। त)

जैसा कि अल्लाह अज़्व-जल ने फरमाया: "बल्कि उनके दिलों पर उनके द्वारा किए गए बुरे कार्यों के कारण जंग चढ़ गया है।" [4] और इसमें हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का फरमान है: "जब कोई बंदा गुनाह करता है, तो उसके दिल पर एक काला धब्बा लगा दिया जाता है। फिर यदि वह तौबा करता है और रुक जाता है..."

जैसा कि अल्लाह तआला ज़बरदस्त और जलील-उल-क़द्र ने इरशाद फरमाया: "बल्कि उनके दिलों पर जंग चढ़ गया है उन बुरे कामों की वजह से जो वे किया करते थे।" और इस आयत-ए-कुरआनी की तफ़सीर में हुज़ूर (अलैहिस्सलाम) का यह इरशाद मौजूद है: "जब कोई बंदा गुनाह करता है तो उसके दिल में एक काला निशान..."

[1] शरह अल-मवाकिफ़, प्रकार 3, दूसरा उद्देश्य, प्रकाशन अल-शरीफ़ अल-राज़ी, क़ोम, ईरान, 5/58-257 [2] अल-कुरआन अल-करीम 31/6 [3] जामिअ अल-तिर्मिज़ी, जिहाद की फज़ीलत के अध्याय, 1/167; सुनन इब्न माजह, जिहाद के अध्याय, पृष्ठ 207; मुसनद अहमद इब्न हंबल, 4/144 और 148; दुर्रे मुख्तार, किताब अल-हज़्र वल-इबाह, मुज्तबाई दिल्ली, 2/448 [4] अल-कुरआन अल-करीम 83/14

صدم و سکون بعد سکون [1] دباؤ اور سکون بعد سکون کی وجہ سے ہے۔ (ت)

بالجملہ کوئی شک نہیں کہ جو کچھ فونو سے سنی گئی بعینہ وہی طبلہ کی آواز ہے اسی کو شرع نے حرام فرمایا تھا اور اسے خیال و مثال کہنا محض بے اصل خیال تھا اور بفرض غلط ایسا ہوتا بھی تو مجوز کے لئے کیا باعث خوشی تھا بالجملہ شرع مطہر نے اس نوع آواز کو حرام فرمایا ہے تشخیص تموج بلکہ تشخیص تشکل بلکہ تشخیص طبلہ کسی کو بھی اس میں دخل نہیں حکم اپنی علت کے ساتھ دائر ہوتا ہے۔ آواز ملاحی علت تحریم، وہ تشخیصات نہیں بلکہ یہ کہ وہ لہو ہیں۔

کما ینبی عنہ اسمھا ویشیر الیہ قولہ تعالی "وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَّشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيْثِ"[2] وقولہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم کل لھو المؤمن باطل وفي روایۃ حرام الا في ثلاث [3]

جیسا کہ ان کا نام اس سے آگاہ کر رہا ہے اور اسی طرف اللہ تعالٰی کا ارشاد اشارہ کر رہا ہے لوگوں میں کوئی وہ ہے جو کھیل (تماشہ) کی باتوں کا خریدار ہے (اور ان سے دلچسپی اور وابستگی رکھتا ہے) اور حضور اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا ارشاد گرامی "مومن کا ہر کھیل باطل ہے" اور ایک روایت میں ہے: "ہر کھیل حرام ہے مگر تین کھیل" (کہ ان کی اجازت ہے)۔ (ت)

وہ دل کو خیر سے پھیر کر شہوات وہفوات کی طرف لے جاتے ہیں یہاں تک کہ دل پر ان کے زنگ چڑھ کر مہر ہو جاتی ہے پھر حق بات نہ سننے نہ سمجھے والعیاذ باللہ تعالٰی (اور اللہ تعالٰی کی پناہ ت)

كما قال عزوجل "بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوْبِهِمْ مَّا كَانُوا يَكْسِبُوْنَ"[4] وفيه قوله صلى الله تعالى عليه وسلم ان العبد اذا اذنب ذنباكتكب فى قلبه نكتة سوداء فان تاب ونزع

جیسا کہ اللہ تعالیٰ زبردست اور جلیل القدر نے ارشاد فرمایا: بلکہ ان کے دلوں پر زنگ چڑھ گیا ہے ان برے کاموں کی وجہ سے جو وہ کیا کرتے تھے۔ اور اس آیت قرآنی کی تفسیر میں حضور علیہ الصلوۃ والسلام کا یہ ارشاد موجود ہے: "جب کوئی بندہ گناہ کرتا ہے تو اس کے دل میں ایک سیاہ نشان

1 شرح المواقف النوع الثالث المقصد الثانی منشورات الشریف الرضی قم ایران ۵/ ۵۸-۲۵۷ 2 القرآن الکریم ۳۱/ ۶ 3 جامع الترمذی ابواب فضائل الجہاد ۱/ ۱۶۷ و سنن ابن ماجہ ابواب الجہاد ص ۲۰۷، مسند احمد بن حنبل ۴/ ۱۴۴ و ۱۴۸ و درمختار کتاب الحظر والاباحة مجتبائی دہلی ۲/ ۴۴۸ 4 القرآن الکریم ۸۳/ ۱۴

Fatawa Ridawiyyah Volume 23

[Arabic Quote]: ...and asks for forgiveness, his heart is polished. If he returns (to sin), it increases until it overcomes his heart. That is the 'Raan' (rust) which Allah Almighty mentioned in the Quran. Narrated by Ahmad, at-Tirmidhi (who graded it Sahih), an-Nasa'i, and Ibn Majah [1] and others on the authority of Abu Hurayrah (may Allah be pleased with him). And this is the meaning of the Hadith of Ibn Mas'ud (may Allah be pleased with him): 'Singing grows hypocrisy in the heart just as water grows grass' [2]. Rather, it is in Bayhaqi's Shu'ab al-Iman on the authority of Jabir (may Allah be pleased with him) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said it, and in it the word 'crop' is used instead of 'grass' [3].

[Urdu Translation/Explanation]: It emerges; if he repents, desists, casts it off, and asks Allah Almighty for forgiveness for the past, his heart becomes clean and clear. And if he commits the same evil again, that mark increases until it overcomes his heart and surrounds it on all sides. So this is that rust and filth which Allah Almighty has mentioned in the Holy Quran. Imam Ahmad and Jami' at-Tirmidhi have narrated it, and Tirmidhi has graded it as authentic. Sunan an-Nasa'i and Ibn Majah and other Imams of Hadith have narrated it with reference to Hazrat Abu Hurayrah (may Allah be pleased with him). And the meaning of Hazrat Abdullah bin Mas'ud's (may Allah be pleased with him) Hadith 'Music grows hypocrisy in the heart just as water grows grass' is also the same. Rather, that Hadith has been narrated by Imam Bayhaqi in Shu'ab al-Iman with the chain of Hazrat Jabir bin Abdullah (may Allah be pleased with him) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) stated: in it, the word 'Az-Zar' (crop) is used instead of 'Ushb' (grass). (T)

In short, these sounds naturally possess the quality to pull towards discord (Fitnah) and cause the firm foot to slip.

[Arabic Quote]: And that is the saying of Allah Almighty: "And incite whoever you can among them with your voice" [4].

[Urdu Translation]: And this noble statement of Allah Almighty is: those whom you can overpower, make them slip with your voice.

[Footnotes]: 1. Jami' at-Tirmidhi, Chapters of Tafsir, Surah Waylun lil-Mutaffifin, Amin Company Delhi 2/168 & 169; Musnad Imam Ahmad bin Hanbal on authority of Abu Hurayrah 2/297 and Sunan Ibn Majah, Chapters of Asceticism, p. 323. 2. Ithaf al-Sadat al-Muttaqin, Book on Blame of Rank and Ostentation, Explanation of Blame of Love

for Rank, Dar al-Fikr Beirut 8/238. 3. Shu'ab al-Iman by al-Bayhaqi, Hadith 5100, Dar al-Fikr al-Ilmiyyah Beirut 4/279. 4. Al-Quran al-Karim 17/64.

फ़तावा रज़विया खंड 23

[अरबी उद्धरण]: ...और माफ़ी माँगता है, तो उसका दिल साफ़ हो जाता है। यदि वह (गुनाह की तरफ़) लौटता है, तो वह बढ़ता जाता है यहाँ तक कि उसके दिल पर हावी हो जाता है। यही वह 'रान' (ज़ंग) है जिसका ज़िक्र अल्लाह तआला ने क़ुरआन में किया है। इसे अहमद, तिर्मिज़ी (जिन्होंने इसे सहीह कहा), नसाई और इब्ने माजा [1] तथा अन्य लोगों ने अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया है। और यही इब्ने मस्कूद (रज़ियल्लाहु अन्हु) की हदीस का अर्थ है: 'गाना दिल में निफ़ाक़ (पाखंड) उसी तरह उगाता है जैसे पानी घास उगाता है' [2]। बल्कि, यह बैहक़ी की शुअबुल ईमान में जाबिर (रज़ियल्लाहु अन्हु) से वर्णित है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने यह फ़रमाया, और इसमें 'घास' के स्थान पर 'खेती' शब्द का प्रयोग किया गया है [3] ।

[उर्दू अनुवाद/व्याख्या]: यह उभर आता है; यदि वह तौबा करे, बाज़ आ जाए, इसे उतार फेंके और अल्लाह तआला से पिछले गुनाहों की माफ़ी माँगे तो उसका दिल साफ़-शफ़्फ़ाफ़ हो जाता है। और अगर वही बुराई दोबारा करे तो वह निशान बढ़ जाता है यहाँ तक कि उसके दिल पर ग़ालिब आ जाता है और उसे चारों तरफ़ से घेर लेता है। तो यही वह ज़ंग और मैल है जिसका ज़िक्र अल्लाह तआला ने क़ुरआन मजीद में फ़रमाया है। इमाम अहमद और जामिअ तिर्मिज़ी ने इसे रिवायत किया है और तिर्मिज़ी ने इसे सहीह कहा है। सुनन नसाई, इब्ने माजा और अन्य हदीस के इमामों ने इसे हज़रत अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) के हवाले से रिवायत फ़रमाया है। हज़रत अब्दुल्लाह बिन मस्कूद (रज़ियल्लाहु अन्हु) की हदीस 'राग (गाना-बजाना) दिल में इस तरह निफ़ाक़ (पाखंड) उगा देता है जैसे पानी घास उगा देता है' का भी यही अर्थ है। बल्कि वह हदीस इमाम बैहक़ी ने शुअबुल ईमान में हज़रत जाबिर बिन अब्दुल्लाह (रज़ियल्लाहु अन्हु) की सनद से रिवायत फ़रमाई कि हुज़ूर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने इरशाद फ़रमाया: इसमें 'उश्ब' (घास) की जगह लफ़्ज़ 'अज़र-ज़र्अ' (खेती) है। (त)

संक्षेप में, इन आवाज़ों में प्राकृतिक रूप से यह विशेषता रखी गई है कि ये फ़ितना (फ़साद) की ओर खींचती हैं और अडिग क़दमों को डगमगा देती हैं।

[अरबी उद्धरण]: और यही अल्लाह तआला का फ़रमान है: "और उनमें से जिसे तू अपनी आवाज़ से बहका सके बहका दे" [4]।

[उर्दू अनुवाद]: और अल्लाह तआला का यह इरशादे गिरामी है: जिन लोगों पर तू क़ाबू पा सकता है, उन्हें अपनी आवाज़ से फिसला दे।

[फ़ुटनोट्स]: 1. जामिअ तिर्मिज़ी, अबवाबुत-तफ़्सीर, सूरह वैनलिल मुतफ़्फ़िफ़ीन, अमीन कंपनी दिल्ली 2/168 और 169; मसनद इमाम अहमद बिन हंबल अबू हुरैरा से 2/297 और सुनन इब्ने माजा, अबवाबुज़-ज़ुहद, पृष्ठ 323। 2. इत्हाफ़ुस सादातुल मुत्तक़ीन, किताबु ज़म्मिल जाह वर्र रिया, बयान ज़म्म हुब्बुल जाह, दारुल फ़िक्र बेरुत 8/238। 3. शुअबुल ईमान लिल बैहक़ी, हदीस 5100, दारुल फ़िक्र अल-इल्मिया बेरुत 4/279। 4. अल-क़ुरआन अल-करीम 17/64।

[عربی اقتباس]: واستغفر صقل قلبه وان عاد زادت حتی تعلو قلبه فذالك الران الذي ذكر الله تعالی في القرآن رواه احمد و الترمذي وصححه والنسائي وابن ماجة 1 وأخرون عن ابی هريرة رضی الله تعالی عنه وهو معنی حديث ابن مسعود رضی الله تعالی عنه الغناء ينبت النفاق فی القلب كما ينبت الماء العشب 2 بل هو للبيهقی فی شعب الايمان عن جابر رضی الله تعالی عنه قال قال رسول الله صلی الله تعالی عليه وسلم وفيه الزرع مكان العشب 3 -

[اردو ترجمہ و تشریح]: ابھر آتا ہے اگر توبہ کرے باز آئے اسے اتار پھینکے اور اللہ تعالٰی سے گزشتہ کی بخشش مانگے تو اس کا دل صاف شفاف ہو جاتا ہے۔ اور اگر وہی برائی دوبارہ کرے تو وہ نشان بڑھ جاتا ہے یہاں تک کہ اس کے دل پر غالب آجاتا ہے اور اسے چاروں طرف سے گھیر لیتا ہے) " پس یہی وہ زنگ اور میل ہے کہ قرآن مجید میں اللہ تعالٰی نے جس کا ذکر فرمایا ہے۔ امام احمد اور جامع ترمذی نے اس کو روایت کیا اور ترمذی نے اس کی تصحیح فرمائی سنن نسائی اور ابن ماجہ اور دوسرے ائمہ حدیث نے اس کو حضرت ابو ہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ کے حوالے سے اس کو روایت فرمایا، اور حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ تعالٰی عنہ کی حدیث " راگ دل میں اس طرح نفاق اگا دیتا ہے جس طرح پانی گھاس اگا دیتا ہے" کا بھی معنی ہے۔ بلکہ وہ حدیث امام بیہقی نے شعب الایمان میں حضرت جابر بن عبد اللہ رضی اللہ تعالٰی عنہ کی سند سے روایت فرمائی کہ حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے ارشاد فرمایا: اس میں لفظ عشب (گھاس) کی جگہ لفظ الزرع (کھیتی) ہے۔ (ت)

غرض ان آوازوں میں بالطبع یہ خاصیت رکھی گئی ہے کہ فتنہ کی طرف کھینچیں اور قدم ثبات کو لغزش دیں۔

[عربی اقتباس]: وذٰلك قوله تعالى وَاسْتَفْزِزْ مَنِ اسْتَطَعْتَ مِنْهُمْ بِصَوْتِكَ 4 ۔

[اردو ترجمہ]: اور اللہ تعالیٰ کا یہ ارشادِ گرامی ہے جن لوگوں پر تو قابو پا سکتا ہے انھیں اپنی آواز سے لغزش دے۔

[حواشی]: 1 جامع الترمذی ابواب التفسیر سورۃ ویل للمطففین امین کمپنی دہلی ۲/ ۱۶۸ و ۱۶۹ مسند امام احمد بن حنبل عن ابی ھریرہ ۲/ ۲۹۷ و سنن ابن ماجہ ابواب الزہد ص ۳۲۳ 2 اتحاف السادۃ المتقین کتاب ذم الجاہ والریاء بیان ذم حب الجاہ دارالفکر بیروت ۸/ ۲۳۸ 3 شعب الایمان للبیہقی حدیث ۵۱۰۰ دارالفکر العلمیۃ بیروت ۴/ ۲۷۹ 4 القرآن الکریم ۱۷/ ۶۴

Fatawa Razawiyya Volume 23

Every rational person knows that the specific shape of the instrument has no bearing here; rather, these sounds will carry their characteristic regardless of the instrument they are produced from, so the cause of prohibition is definitively present. How then can the ruling of prohibition be removed? And the claim that the sounds of instruments from a phonograph do not induce rapture (tarab) but only cause wonder (ajab) is contrary to manifest reality. Undoubtedly, listening to these sounds from instruments has an effect. The sounds from a phonograph are exactly the same, without any difference. What does the specificity of the instrument's shape have to do with the induction or non-induction of rapture? Nor does the addition of wonder prevent rapture.

This refutes what the contemporary scholar, Al-Sayyid al-Ahdal (may Allah the Almighty preserve him), claimed: that listening to it does not produce rapture but rather wonder, and the most that some claim is the attainment of pleasure. Pleasure, although it falls under the category of ambiguous things, is not the sole cause of prohibition. Rather, the cause is that such instruments are symbols of the profligate. The box (phonograph) was not designed for playing music, nor was it intended for it, nor is it known as a symbol of the profligate. So, how can it be equated [with musical instruments]? This is the summary of his message. I say: Firstly, what is rapture but joy, sorrow, or a lightness that affects you, making you happy or sad, along with movement and longing, as stated in Al-Qamus. All of this is definitively known to occur when listening to the sounds of instruments from the box, just as it is when hearing them [directly from other instruments].

1 Al-Qamus al-Muhit, Chapter of Ta, Section of Ba, Mustafa al-Babi, Egypt 1/101. Page 434 of 768

प्रत्येक बुद्धिमान व्यक्ति जानता है कि इसमें यंत्र के विशिष्ट रूप की कोई भूमिका नहीं है; बल्कि ये ध्वनियाँ जिस भी यंत्र से उत्पन्न होंगी, वे अपना स्वरूप लेकर आएँगी, तो निषेध (हुरमत) का कारण निश्चित रूप से प्राप्त है। फिर निषेध का आदेश कैसे समाप्त हो सकता है? और यह दावा कि फोनोग्राफ से साज़ों की ध्वनियाँ आनंद (तरब) पैदा नहीं करतीं बल्कि केवल आश्चर्य (अजब) पैदा करती हैं, स्पष्ट प्रमाण के विरुद्ध है। निस्संदेह, साज़ों से उनकी आवाज़ सुनने का जो प्रभाव होता है, वही फोनोग्राफ से है क्योंकि आवाज़ में कोई अंतर नहीं है। यंत्र के आकार की विशिष्टता का आनंद पैदा होने या न होने में क्या लेना-देना? न ही आश्चर्य का समावेश आनंद को रोकता है।

इससे समकालीन विद्वान सैयद अहदल (अल्लाह उनकी रक्षा करे) के इस दावे का खंडन हो जाता है कि संदूक (फोनोग्राफ) की आवाज़ सुनने से आनंद प्राप्त नहीं होता बल्कि केवल "आश्चर्य" पैदा होता है। अधिक से अधिक यह कि जैसा कुछ लोग दावा करते हैं कि इससे आनंद (लज़्ज़त) प्राप्त होता है, और आनंद, बावजूद इसके कि यह संदेहास्पद श्रेणी में आता है, अकेले निषेध का कारण नहीं है। बल्कि, गाने-बजाने के वाद्ययंत्रों का दुराचारियों (फ़ासिकों) का प्रतीक होना और आनंद की प्राप्ति, ये दोनों मिलकर निषेध का कारण हैं, और संदूक बजाने के लिए नहीं बनाया गया है। और न ही इसका यह उद्देश्य है, और न ही दुराचारियों के प्रतीक के रूप में इसकी प्रसिद्धि है, फिर इसे उन खेल-कूद के यंत्रों के समान कैसे माना जा सकता है। इबारत (कथन) का सारांश पूरा और मुकम्मल हो गया है। मैं कहता हूँ: पहला: आनंद केवल खुशी, गम, हलचल और चाहत है और ऐसी सुस्ती जो आप पर हावी हो जाए तो आपको खुश या गमगीन कर दे, जैसा कि 'क़ामूस' में है। और यह सब कुछ निश्चित रूप से संदूक से निकलने वाली वाद्ययंत्रों की ध्वनियों को सुनने में मौजूद है, जैसा कि अन्य यंत्रों को सुनने में होता है।

1 अल-क़ामूस अल-मुहीत, फ़स्ल अल-ता, बाब अल-बा, मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र 1/101। पृष्ठ 434 का 768

ہر عاقل جانتا ہے کہ اس میں خصوصیت صورتِ آلہ کو دخل نہیں بلکہ یہ آوازیں جس آلہ سے پیدا ہوں اپنا رنگ لائیں گی تو علتِ حرمت قطعاً حاصل ہے پھر حکمِ حرمت کیونکر زائل اور یہ ادعا کہ فونو سے سازوں کی آوازیں مورثِ طرب نہیں صرف موجبِ عجب ہیں بداہت کے خلاف ہے بلا شبہہ سازوں سے ان کی آواز سننا جو اثر کرتا ہے۔ وہی فونو سے کہ آواز بلا تفاوت وہی ہے خصوصیت شکل آلہ کا ایراثِ عدم ایراثِ طرب میں کیا دخل نہ اضافہ عجب مانع طرب،

فاندفع ما زعم الفاضل المعاصر السید الاھدل حفظه الله تعالی انه لا یحصل من سماعه طرب بل عجب وغایة ما یدعیه بعضهم حصول اللذة واللذة مع کونها من باب المشکك لیست علة التحریم فقط بل العلة مع ذلك کون الآلات من شعار الفسقه، والصندوق لم یوضع للضرب ولا قصد له ولا شهر بانه شعار الفساق فاني یتاتی الالحاق اھـ بمحصله وقد اتینا في تلخیصه علی مقصد رسالته اجمع اقول: اولا ما الطرب الا الفرح والحزن او خفة تلحقك تسرك او تحزنك والحرکة والشوق کما في القاموس 1 وکل ذلك معلوم قطعاً في سماع اصوات الآلات من الصندوق کسماعها

فاضلِ ہمعصر سید اہدل حفظہ اللہ تعالیٰ کا دفاع ہو گیا کہ صندوق کی آواز سننے سے طرب حاصل نہیں ہوتا بلکہ صرف "عجب" پیدا ہوتا ہے۔ غایۃ ما فی الباب یہ ہے کہ جس کا بعض لوگ دعوٰی کیا کرتے ہیں کہ اس سے لذت حاصل ہوتی ہے اور لذت باوجودیکہ بابِ تشکیک میں سے ہے تنہا علتِ حرمت نہیں۔ بلکہ گانے بجانے کے آلات واسباب کا فاسقوں کے شعار میں سے ہونا اور حصولِ لذت یہ دونوں مل کر علتِ تحریم ہیں اور صندوق بجانے کے لئے موضوع نہیں۔ اور اس کا یہ مقصد بھی نہیں، اور شعارِ فساق میں اس کی شہرت بھی نہیں پھر اس کا ان آلاتِ لہو سے کیسے الحاق ہو سکتا ہے۔ عبارت کا خلاصہ پورا اور مکمل ہو گیا ہے۔ اقول: (میں کہتا ہوں) اولاً: طرب

صرف خوشی غم حرکت اور شوق اور ایسی خفت جو تجھے لاحق ہو تو تجھے خوش یا غمگین کر دے، جیسا کہ قاموس میں ہے اور یہ سب کچھ یقینی طور پر معلوم ہے اور صندوق سے آوازیں سننے میں موجود ہے جیسا کہ دوسرے آلات

1 القاموس المحیط فصل الطاء باب الباء مصطفیٰ البابی مصر ۱ / ۱۰۱ صفحہ 434 از 768

Fatawa Rizvia Volume 23

...is present in the listening. Therefore, in this regard, both are equal, there is no difference between the two, and here all these are prerequisites of pleasure whose existence has been accepted by the permitter (meaning obtaining pleasure is necessary for all of them). If "lightness" (khiffat) is taken in the sense of that thing which overpowers and conquers the intellect, then this is not necessary in listening to instruments either, because sometimes no lightness or weakness occurs in the intellect of the listener of music from instruments. However, this will be for the person who listens to music from instruments in a state of absorption; in the state of absorption, if one listens to music from a box (recording), then a state of lightness will also be obtained from it (as if in the state of absorption there is no difference between the two). And secondly, these effects and conditions that arise from listening to instruments are certainly sufficient for prohibition, as indicated in the texts we have recited. And in naming them "instruments of diversion" (alat al-lahw), this same point is intended, without depending on them being the hallmark of the wicked, to the extent that even if it is assumed that no wicked person exists in the entire world, even then listening to music from these instruments will be forbidden for the reason we have explained. (Just consider) when Allah Almighty addressed Satan and said: "From among the children of Adam..."

---

1 The Holy Quran 17/64 Page 435 of 768

...सुनने में मौजूद है। इसलिए, इस संबंध में दोनों बराबर हैं, दोनों में कोई अंतर नहीं है, और यहाँ ये सभी आनंद के आवश्यक अंग हैं जिनके अस्तित्व को अनुमति देने वाले ने स्वीकार किया है (इसका अर्थ है कि उन सभी के लिए आनंद प्राप्त करना आवश्यक है)। यदि "खिफ़त" (हल्कापन) को उस अर्थ में लिया जाए जो बुद्धि को वश में कर ले और अभिभूत कर दे, तो वाद्ययंत्रों को सुनने में भी यह आवश्यक नहीं है, क्योंकि कभी-कभी वाद्ययंत्रों से संगीत सुनने वाले की बुद्धि में कोई हल्कापन या दोष उत्पन्न नहीं होता है। हालाँकि, यह उस व्यक्ति के लिए होगा जो वाद्ययंत्रों से संगीत तल्लीनता की स्थिति में सुनता है; तल्लीनता की स्थिति में, यदि कोई 'संदूक' (रिकॉर्डिंग) से संगीत सुनता है, तो उससे भी हल्कापन की स्थिति प्राप्त होगी (मानो तल्लीनता की स्थिति में दोनों में कोई अंतर नहीं है)। और दूसरी बात यह है कि वाद्ययंत्र सुनने से जो प्रभाव और स्थितियाँ उत्पन्न होती हैं, वे निषेध (तहरीम) के लिए निश्चित रूप से पर्याप्त हैं, जैसा कि हमारे द्वारा पढ़े गए ग्रंथों में संकेत दिया गया है। और उन्हें "मनोरंजन के साधन" (आलात-ए-लह्व) नाम देने में भी यही उद्देश्य है, बिना इस बात पर निर्भर रहे कि वे दुष्टों की पहचान हैं, यहाँ तक कि यदि यह मान लिया जाए कि पूरी दुनिया में कोई दुष्ट व्यक्ति मौजूद नहीं है, तब भी इन वाद्ययंत्रों से संगीत सुनना वर्जित होगा, उस कारण से जिसे हमने स्पष्ट किया है। (ज़रा विचार करें) जब अल्लाह तआला ने शैतान को संबोधित करते हुए फ़रमाया: "आदम की संतानों में से..."

---

1 अल-क़ुरआन अल-करीम 17/64 पृष्ठ 435 / 768

منها سواء بسواء وكلها ههنا لوازم اللذة التي سلم وجودها والخفة ان اخذت بمعنى مايقهر العقل فليست لازمة بسماع الآلات ايضا قرب سامع لها لا يعتريه خفة في عقله انما ذلك لمن انهمك فيها وهي تحصل لمثله في السماع من الصندوق ايضا و ثانياً هذه الآثار التي تتولد منها هي الكافية قطعاً للتحريم واليها النظر في النصوص التي تلونا وفي تسميتها آلات الملاهي من دون توقف على كونها شعار الفسقة حتى لو فرض انعدام الفساق من الدنيا لحرمت الآلات لما ذكرنا واين كانت الفسقة اذ قال الله عزوجل لا بليس "وَاسْتَفْزِزْ مَنِ اسْتَطَعْتَ مِنْهُمْ بِصَوْتِكَ"1 بل هذه الآثار هي التي جعلتها شعار الفساق فهو اثر العلة منها لا جزئها نعم ما لابس به

کے سماع میں موجود ہے۔ لہذا اس باب میں دونوں برابر، دونوں میں کچھ فرق نہیں، اور یہاں یہ سب لوازم لذت ہیں کہ جس کے وجود کو مجوز نے تسلیم کیا ہے (مراد یہ ہے کہ ان سب کے لئے حصول لذت لازم ہے) اگر "خفت" اس معنی میں لی جائے کہ وہ چیز جو عقل کو مقہور اور مغلوب کر دے تو پھر یہ بات سماع آلات میں بھی لازم نہیں، کیونکہ بسا اوقات آلات سے راگ سننے والے کی عقل میں بھی کوئی خفت اور فتور عارض نہیں ہوتا۔ البتہ یہ اس شخص کے لئے ہوگا جو بصورت استغراق آلات سے راگ سنتے ہیں، استغراق کی صورت میں اگر صندوق سے راگ سنے تو اس سے نیز کیفیت خفت حاصل ہو جائیگی (گویا بصورت استغراق دونوں میں کوئی فرق نہیں۔ وثانیاً یہ آثار و کوائف جو سماع آلات سے پیدا ہوتے ہیں حرمت کے لئے یقیناً کافی ہیں چنانچہ ہماری تلاوت کردہ نصوص میں اسی طرف اشارہ ہے۔ اور ان کا نام آلات لہو رکھنے میں بھی یہی منظور نظر ہے بغیر اس توقف کے کہ فاسقوں کا شعار ہیں یہاں تک کہ اگر فرض کر لیا جائے کہ پوری دنیا میں کوئی فاسق موجود نہیں تو اس کے باوجود بھی سماع راگ ان آلات سے حرام ہوگا

اس وجہ سے کہ جس کو ہم نے بیان کر دیا ہے (ذرا غور تو کرو) جب اللہ تعالیٰ نے شیطان کو خطاب کر کے ارشاد فرمایا: اولاد آدم میں سے

---

1 القرآن الکریم ۱۷/۶۴ Page 435 of 768

Whoever you can control, mislead them with your voice. (Tell me) where were the transgressors at that time? Rather, those signs which you have designated as the hallmark of transgressors are the effects of the cause for them, not a part of the cause. Of course, those things which in themselves have no harm and are not contrary to the objectives of Sharia, but then become a hallmark of transgressors, would be prohibited due to imitation of them. Then, here the matter would be based on the hallmark, not in the case under discussion. Similarly, those matters which in their own existence have no harm, but if they are hallmarks of transgressors, are prohibited for two reasons. The meaning is that it is due to each reason individually; therefore, the combination is not intended, so that their being a hallmark would become a part of the cause, nor is it based only on them such that when they are negated, the prohibition is negated, although no scholar in the world holds such a view. Thirdly, the matter of pleasure being from ambiguity (tashkeek) could only be beneficial if the permissibility of pleasure itself from these sounds were established, and movement was dependent on specific sounds, and it was proven that pleasure did not reach that extent through listening to the instruments themselves without the box. However, none of these points is proven. Fourthly, in reality, the box was not made for playing; this is why...

जिस पर तुम नियंत्रण पा सकते हो, उन्हें अपनी आवाज़ से गुमराह कर दो। (बताओ) कि उस समय अवज्ञाकारी (फ़ासिक़) कहाँ थे? बल्कि वे संकेत जिन्हें आपने अवज्ञाकारियों का प्रतीक माना है, वे उनके लिए कारण का प्रभाव हैं, कारण का हिस्सा नहीं। निश्चित रूप से, जिन चीज़ों में अपने आप में कोई हर्ज नहीं है और न ही वे शरीयत के उद्देश्यों के विरुद्ध हैं, फिर वे अवज्ञाकारियों का प्रतीक बन जाएँ तो उनसे समानता (तशब्बुह) के कारण मना किया जाएगा। फिर यहाँ मामला प्रतीक पर आधारित होगा न कि ज़ेर-ए-बहस विषय में, और इसी तरह वे मामले जिनके स्वयं के अस्तित्व में कोई हर्ज नहीं है, लेकिन यदि वे अवज्ञाकारियों के प्रतीक हैं, तो उन्हें दो कारणों से मना किया जाता है। इसका अर्थ यह है कि प्रत्येक कारण के आधार पर, इसलिए समूह अभिप्रेत नहीं है, ताकि उनका प्रतीक होना कारण का हिस्सा बन जाए, और न ही केवल उन पर आधारित हो कि जब वे नकारात्मक हों तो निषेध नकारात्मक हो जाए, हालांकि दुनिया का कोई भी विद्वान इस बात का कायल नहीं है। तीसरा, आनंद का संशय (तश्कीक) के द्वार से होना उस समय लाभदायक हो सकता है जब उन ध्वनियों से आनंद की स्वयं अनुमति सिद्ध होती। और गति विशेष ध्वनियों पर निर्भर होती। और यह सिद्ध होता कि बिना बॉक्स के वाद्ययंत्रों को सुनने से आनंद उस सीमा तक नहीं पहुँचा। हालांकि इनमें से कोई भी बात सिद्ध नहीं है। चौथा, वास्तव में बॉक्स बजाने के लिए नहीं बनाया गया था, यही वजह है...

جس پر تو قابو پاسکتا ہے انھیں اپنی آواز سے ڈگمگا دے۔ (ارے بتاؤ) کہ اس وقت فاسق کہاں تھے بلکہ وہ آثار جن کو تم نے فساق کا شعار قرار دیا وہ ان کے لئے اثر علت ہیں۔ علت کا جز نہیں۔ البتہ بذاتہ جن میں کچھ حرج نہیں اور نہ یہ مقاصد شریعت کے مخالف ہیں۔ پھر وہ فساق کا شعار ہوں تو ان سے تشبہ کی وجہ سے ممنوع ہونگے۔ پھر یہاں امر شعار پر مبنی ہوگا نہ کہ زیر بحث مقام میں، اور یونہی وہ امور کہ ان کے فی نفسہ وجود میں کوئی حرج ہے۔ اور شعار فساق ہوں تو ان سے دو وجوہ کی بناء پر ممانعت کی جاتی ہے مفہوم یہ ہے کہ ہر ایک وجہ کی بناء پر لہذا مجموعہ مراد نہیں، تاکہ ان کا شعار ہونا علت کا جز ہوجائے، اور نہ ہی صرف ان پر مبنی ہو کہ جب وہ منفی ہوں تو نہی منفی ہوجائے، حالانکہ دنیا کا کوئی عالم اس بات کا قائل نہیں، وثالثاً لذت کا باب تشکیک سے ہونا اس وقت فائدہ بخش ہوسکتا ہے کہ جب ان آوازوں سے نفس لذت کا جواز ثابت ہوتا۔ اور حرکت مخصوص آوازوں پر موقوف ہوتی۔ اور یہ ثابت ہوتا کہ نفس آلات کے سماع سے بغیر صندوق کے لذت اس حد تک نہ پہنچی۔ حالانکہ ان میں سے کوئی بات ثابت نہیں رابعاً واقعی صندوق بجانے کے لئے نہیں بنایا گیا یہی وجہ

[The text explains] that the box itself is not declared prohibited, but rather listening to the melodies from it is prohibited. This is because there are molds (records/discs) in it into which sounds are filled, and those molds were made specifically for that purpose. Therefore, in this case, only this sound is intended from the box. Listening to their melodies is undoubtedly the hallmark of the sinful. (Summary) There is no difference between listening to the sounds of music, musical instruments, and the box. This distinction is like a hollow, crumbling embankment that has no stability or permanence. Fifthly, all of this is based on the assumption, for the sake of argument ("tanzul"), that a sin occurs. Otherwise, we have established proofs and evidence that the melody heard from the box is exactly the original voice itself. (It is not a mere account or likeness) because how can a distinction be made between a thing and its essence (since they are identical)? Thus, what is the need for assimilation? And success is only from Allah. Sixthly, the Sayyid himself says that he heard the recitation of the Holy Quran [from it]. And he understands from this that it is an eloquent and articulate recitation, articulated with melodies towards which souls are inclined and attracted. I say: (I say) Undoubtedly.

--- 1a, 2a: There is a blank space here in the original.

फ़तावा रज़विया जिल्द २३

यह है कि खुद संदूक (बॉक्स) को हराम करार नहीं देते, बल्कि उससे राग (संगीत) सुनने को हराम कहते हैं। और यह इसलिए कि उसमें ऐसे सांचे मौजूद हैं जिनमें आवाज़ें भरी जाती हैं और वे सांचे इसी मक़सद के लिए बनाए गए हैं, फिर इस सूरत में संदूक से यही ज़रब (आवाज़) मक़सूद है। और उन लोगों का राग सुनना बिला-शुबा शैआर-ए-फ़ुस्साक़ (गुनाहगारों का तरीका) है। (सारांश) राग की आवाज़ों, साज़ों और संदूक के सुनने में कोई फ़र्क नहीं। और यह फ़र्क बिल्कुल खोखले गिरने वाले किनारे की तरह है जिसका कोई ठहराव और स्थिरता नहीं। पाँचवाँ यह कि यह सब कुछ इस बात पर आधारित है कि "तनुज़ुल" (रियायत) के तौर पर गुनाह का होना मान लिया जाए, वरना हमने इस पर दलीलें और सबूत पेश किए हैं कि जो राग की आवाज़ संदूक से सुनाई देती है, वह बिल्कुल वही असली आवाज़ है। (उसका चित्रण या नकल नहीं) क्योंकि चीज़ और उसकी ज़ात में कैसे फ़र्क किया जा सकता है (क्योंकि वे दोनों एक ही हैं), इसलिए जोड़ने की क्या ज़रूरत रह जाती है। और अल्लाह तआला ही से तौफीक का मिलना है। छठा यह कि सैय्यद साहब खुद फरमाते हैं कि हमने कुरान मजीद की हिकायत (आवाज़) सुनी। और हम उससे यही समझते हैं कि वह एक फ़सीह व बलीग़ क़िरात है जो मधुर सुरों के साथ पढ़ी गई है, जिसकी तरफ नफ़्स (मन) मुड़ते और आकर्षित होते हैं। अ.ह. अक़ूल: (मैं कहता हूँ) बिला-शुबा।

--- १अ, २अ: यहाँ मूल में रिक्त स्थान (ब्याज़) है।

पृष्ठ ७६८ का ४३७

لانحرم نفسه بل سماع صوت ای منه وذلك یکون بوضع القوالب المودعة فیها اصواتها وھی ماوضعت الا لذلك وحینئذ لا یقصد من الصندوق الا الضرب وسماعها شعار الفسقه قطعاً وبالجملة فالتفرقة بین سماع اصوات الملاھی منها ومن الصندوق ماھی الا جرف ھ ارماله من قرار وخامسًا ھذا کله علی فرض ذنب التنزل والا قد اقمنا البرھان علی ان صوت الملاھی المسموع من الصندوق ھو عین صوت تلك الملاھی فکیف یفرق بین الشیئ ونفسه وای حاجة الی الالحاق وبالله التوفیق وسادساً ثم ان السید نفسه یقول وقد سمعنا حکایته للقرآن فلم نرا لانها قرأة فصیحة مرتلة بنغمة تمیل الیها النفوس اھ۔ اقول: افصحتم بالحق فلا--- ۱ع --- القرآن واسدت تلك الغنم الحسان تمیل نفوس العامة و تلك الاصوات الملھیة عن ذکر الرحمن ---- ۲ع --- لھا الشیطان و ذلك ھو الطرب المنھی عنه وعلیه مدار تحریمھا فحسب والله الموفق۔

ہے کہ نفس صندوق کو حرام نہیں قرار دیتے بلکہ اس سے راگ سننے کو حرام کہتے ہیں۔ اور یہ اس لئے کہ اس میں ایسے قالب موجود ہیں کہ ان میں آوازیں بھری جاتی ہیں اور وہ قالب اسی مقصد کے لئے بنائے گئے ہیں، پھر اس صورت میں صندوق سے یہی ضرب مقصود ہے۔ اور ان لوگوں کا راگ سننا بلاشبہ شعار فساق ہے۔ (خلاصہ کلام) راگ کی آوازیں، آلات لہو اور صندوق کے سننے میں کوئی فرق نہیں۔ اور یہ تفرقہ بالکل کھوکھلے گرنیوالے دہانے کی طرح جس کو کوئی قرار اور ثبات نہیں۔ وخامسًا یہ سب کچھ اس پر مبنی ہے کہ بطریقہ "تنزل" صدور گناہ فرض کر لیا جائے ورنہ ہم نے اس پر دلائل و شواہد قائم کئے ہیں کہ جو راگ کی آواز صندوق سے سنائی دیتی ہے وہ بالکل وہی اصل آواز ہے۔ (اس کی حکایت اور مثل نہیں) کیونکہ شے اور اس کی ذات میں کیسے تفرقہ کیا جاسکتا ہے (کیونکہ وہ دونوں باہم عین ہیں) لہٰذا الحاق کی کیا

ضرورت رہ جاتی ہے۔ اور اللہ تعالیٰ ہی سے حصول توفیق ہے سادساً سید صاحب خود فرماتے ہیں کہ ہم نے قرآن مجید کی حکایت سنی۔ اور ہم اس سے یہی سمجھتے ہیں کہ وہ ایک فصیح وبلیغ قراءت ہے جو نغمات سے ترتیل شدہ ہے جس کی طرف نفوس مائل اور راغب ہوتے ہیں اھ اقول: (میں کہتا ہوں) بلاشبہ

--- ۱ع، ۲ع: یہاں اصل میں بیاض ہے۔

You have revealed the truth. Is this not the Glorious Qur'an, and whatever stands in place of these beautiful and pleasant melodies towards which general souls are inclined, or are these voices that cause one to be heedless of the "Remembrance of the Most Compassionate" (Dhikr-e-Rahman), but rather incline one towards the devil? And this is the same pleasing song which has been forbidden, and their movements are based on this alone and that's it. And Allah Almighty alone is the grantor of success (in good deeds). (T)

In short, there is no doubt that tabla, sarangi, dholak, sitar, or dancing, or a woman singing, or vulgar songs, etc., the listening of which outside a phonograph is forbidden, it is undoubtedly forbidden to listen to them from a phonograph as well. To separate the ruling from the original by calling it merely an image or a narrative is purely false and meaningless.

Previously: The state of this mere image being identical to the original would be revealed if satires against Zaid or insults to his parents were recorded in this instrument and played; would the same consequences not result as those from listening outside a phonograph? Then, not to differentiate for one's own self and to devise such interpretations to lighten the sins against the One and Almighty (Allah) is how far from integrity and forsaken.

[Column 1 - Arabic Text] We ask Allah for forgiveness and well-being. As for what Sayyid al-Ahdal mentioned—may Allah Almighty forgive him and us—regarding the tradition of seeing the image of a woman in a mirror, I say: Eighthly, it has become clear to you that the sound of musical instruments from the box is the very sound from it, not its likeness, unlike the reflection of a woman in a mirror. Ninthly, the words of Ibn Hajar in 'Al-Tuhfa' in the chapter on marriage, following the statement of Imam al-Nawawi in his 'Minhaj': "It is forbidden for an adult man to look at the 'awrah of a free woman," the text of which is: "Excluded is its likeness, so it is not forbidden to look at it in something like a mirror."

[Column 2 - Urdu Translation] We seek forgiveness and safety from Allah Almighty. As for what Sayyid Ahdal mentioned, may Allah Almighty forgive us and him, it is about seeing a woman's shape and form in a mirror. *Fa-aqool*: (So I say) Eighthly (*Thaminan*): It has become clear to you that hearing the sound of music from the box is exactly the same as hearing the sound from the musical instruments themselves. Therefore, the sound from the box is not just a likeness or a narrative of them. This is contrary

to seeing a woman's reflection (photo) in a mirror. Ninthly (*Tasian*): Allama Ibn Hajar's discourse in 'Tuhfa', chapter on marriage, after Imam Nawawi's statement in "Minhaj" that it is forbidden for any adult man to look at the 'awrah (private parts) of any free woman, which they have explicitly stated.

आपने सत्य प्रकट कर दिया है। क्या यह कुरान मजीद नहीं है, और जो कुछ इन सुंदर और सुखद गीतों के स्थान पर है जिनकी ओर आम लोग आकर्षित होते हैं, या वे आवाजें हैं जो "रहमान के ज़िक्र" से गाफिल करने वाली हैं, बल्कि शैतान की ओर आकर्षित करने वाली हैं। और यह वही सुखद राग है जिससे मना किया गया है और उनकी गतिविधियों का आधार इसी पर है और बस। और अल्लाह तआला ही (नेक कामों की) तौफीक देने वाला है। (त)

संक्षेप में, इसमें कोई संदेह नहीं है कि तबला, सारंगी, ढोलक, सितार या नाच या औरत का गाना या अश्लील गीत आदि, जिनकी आवाज़ें फोनोग्राफ के बाहर सुनना हराम (वर्जित) है, निस्संदेह उन्हें फोनोग्राफ से सुनना भी हराम है। इसे केवल एक छवि या वर्णन मानकर मूल आदेश से अलग कर देना पूरी तरह से गलत और अर्थहीन है।

पहले: इस मात्र छवि और मूल के बीच समानता की स्थिति तब खुलेगी जब ज़ैद की निंदा या उसके माता-पिता पर गालियाँ इस यंत्र में भरकर सुनाई जाएँ क्या उसके वही परिणाम नहीं होंगे जो फोनोग्राफ के बाहर सुनने से होते हैं? फिर अपने आप में अंतर न करना और एक सर्वशक्तिमान (अल्लाह) की अवज्ञाओं को हल्का करने के लिए ऐसी व्याख्याएँ निकालना ईमानदारी से कितना दूर और त्याज्य है।

[स्तंभ 1 - अरबी पाठ] हम अल्लाह तआला से क्षमा और कुशलता मांगते हैं। रहा यह कि जो कुछ सैय्यद अहदल ने उल्लेख किया—अल्लाह तआला उन्हें और हमें क्षमा करे—महिला की आकृति को दर्पण में देखने की हदीस के बारे में, तो मैं कहता हूँ: आठवां, यह आपके सामने स्पष्ट हो गया कि बक्से से संगीत के वाद्ययंत्रों की आवाज़ स्वयं वही आवाज़ है, उसकी समानता नहीं, दर्पण में महिला के प्रतिबिंब के विपरीत। नौवां, 'अल-तुहफा' में विवाह के अध्याय में इब्न हजर के शब्द, इमाम नववी के'मिन्हाज' के इस कथन के बाद: "एक वयस्क पुरुष के लिए एक स्वतंत्र महिला के सतर को देखना हराम है," जिसका पाठ यह है: "इसका उदाहरण बाहर रखा गया है, इसलिए दर्पण जैसी चीज़ में इसे देखना हराम नहीं है।"

[स्तंभ 2 - उर्दू अनुवाद] हम अल्लाह तआला से क्षमा और कुशलता चाहते हैं। रहा यह कि जो कुछ सैय्यद अहदल ने उल्लेख किया, अल्लाह तआला हमें और उन्हें क्षमा करे, और वह दर्पण में महिला की आकृति और रूप देखने की बात है। फ़-अकुल: (तो मैं कहता हूँ) आठवां (सामिनन): यह बात

आपके सामने स्पष्ट हो गई कि बक्से से राग की आवाज़ सुनना बिल्कुल वैसे ही है जैसे राग के वाद्य यंत्रों से आवाज़ सुनी जाए, इसलिए बक्से की आवाज़ उनकी तरह (प्रतिबिंब) और कहानी नहीं है, इसके विपरीत दर्पण में महिला का अक्स (फोटो) देखना है। नौवां (तासिअन): अल्लामा इब्न हजर का कथन 'तुहफ़ा' के निकाह अध्याय में इमाम नववी के"मिन्हाज" के इस कथन के बाद कि किसी भी वयस्क पुरुष का किसी स्वतंत्र महिला के सतर (पर्दे वाले अंगों) की ओर देखना हराम है, जिसे उन्होंने स्पष्ट रूप से वर्णित किया है।

पृष्ठ 438 का 768

تم نے حق ظاہر کر دیا ہے۔ کیا یہ قرآن مجید نہیں، اور جو کچھ ان حسین و جمیل نغموں کے قائم مقام ہے جس کی طرف نفوسِ عامہ راغب ہوتے ہیں یا وہ آوازیں ہیں جو "ذکرِ رحمن" سے غافل کرنے والی ہیں بلکہ شیطان کی طرف راغب کرنے والی۔ اور یہ وہی خوش کن راگ ہے کہ جس سے منع کیا گیا ہے اور اسی پر ان کی حرکات کا مدار ہے اور بس۔ اور اللہ تعالٰی ہی (امور خیر کی) توفیق دینے والا ہے۔ (ت)

بالجملہ شک نہیں کہ طبلہ، سارنگی، ڈھولک، ستار یا ناچ یا عورت کا گانا یا فحش گیت وغیرہ وغیرہ جن آوازوں کا فونو سے باہر سننا حرام ہے بلاشبہ ان کا فونو سے بھی سننا حرام ہے نہ یہ کہ اسے محض تصویر و حکایت قرار دے کر حکم اصل سے جدا کر دیجئے یہ محض باطل و بے معنی ہے۔

سابقاً: اس تصویر مجرد مابین اصل ہونے کا حال تو جب کھلے کہ زید کی ہجو یا اس کے والدین پر گالیاں اس آلہ میں بھر کر سنائی جائیں کیا اس پر وہی ثمرات مرتب نہ ہوں گے جو فونو سے باہر سننے میں ہوتے پھر اپنے نفس کے لئے فرق نہ کرنا اور واحد قہار کی معصیتوں کو ہلکا کر لینے کے لئے یہ تاویلیں نکالنا کس قدر دیانت سے دور و مہجور ہے۔

نسأل اللہ العفو والعافیة اما ما ذکر السید الاھدل عفا اللہ تعالی عنه وعنه من حدیث رؤیة صورة المرأة في المرأة فاقول: ثامنا تبین لك ان صوت الملاهي من الصندوق هو عین صوتها منها لا مثاله بخلاف عکس المرأة في المرأة وتاسعا کلام ابن حجر في التحفة في باب النکاح عقیب قوله الامام النووی في منهاجه ویحرم نظر رجل بالغ الی عورة حرة مآنصه خرج مثالها فلا یحرم نظره في نحو مرآة

ہم اللہ تعالیٰ سے معافی اور عافیت چاہتے ہیں رہا یہ کہ جو کچھ سید اہدل نے ذکر فرمایا اللہ تعالیٰ ہمیں اور انھیں معاف فرمائے اور وہ آئینہ میں عورت کی شکل و صورت دیکھنے کی بات ہے۔

فاقول: (تو میں کہتا ہوں) ثامنا: تمھارے لیے یہ بات کھل کر سامنے آگئی کہ صندوق سے راگ کی آواز سننا بعینہ اسی طرح ہے جس طرح آلاتِ راگ سے آواز سنی جائے لہذا آواز صندوق ان کی مثل اور حکایت نہیں، بخلاف آئینہ میں عورت کا عکس (فوٹو) دیکھنا، تاسعا: علامہ ابن حجر کا کلام تحفہ باب نکاح میں امام نووی کے قول "منہاج" کے بعد کہ کسی بالغ مرد کا کسی آزاد عورت کے ستر کی طرف نگاہ کرنا حرام ہے جس کی انھوں نے تصریح فرمائی۔

Volume 23 Fatawa Razvia

[Left Column - Arabic Translation] As many have issued fatwas, and it is supported by their statement that if a person conditions a divorce on seeing a woman, his oath is not broken by seeing her image in something like a mirror, because he did not see her. The place for this, as is apparent, is where there is no fear of temptation (fitna) or lust. This is also mentioned in 'An-Nihayah' by Al-Ramli, who ultimately provided what clarified this analogy: the sound of musical instruments is itself a temptation, and the specific instrument has no role in it. Listening to it from a box certainly produces what listening to it from other instruments produces, so there is no difference. This is contrary to an image, which is not desirable in itself nor suitable for that, so they are different. Tenthly, I do not think this pure Shariah permits seeing the private parts of a non-mahram woman naked in a mirror, for in that there is such corruption and distance from the objectives of Shariah as is not hidden. I do not know of any permission for this from our scholars, even if they ruled that seeing a woman's private parts in a mirror with lust does not establish the prohibition of affinity (Hurmat-e-Musaharat), because he did not see her private parts but rather its reflection. This is based on the theory of impression rather than reflection of light; otherwise, the thing seen would be the private parts themselves, not their reflection. And Allah Ta'ala knows best.

[Right Column - Urdu Translation] Therefore, a woman's likeness and image (photo) are excluded from this; hence, it is not forbidden for a man to see a woman's image and reflection in a mirror, as many noble scholars have issued fatwas. And their statement supports this, that if a person conditioned the divorce of his wife on seeing a woman, then his oath will not be broken by seeing the woman's reflection and image in a mirror, because he did not see the woman but rather saw her reflection. The context (meaning), as is clear, is where there is no apprehension or danger of temptation and lust. And in Allama Ramli's 'An-Nihayah', it is mentioned similarly. So he presented in the end that benefit which clarified this analogy: the sound of the melody itself is a temptation, so the specificity of the instrument has no role in it. Therefore, listening to a melody from a box certainly creates the same effect as is created when heard from other musical instruments. Thus, there is no difference in listening to both. Contrary to a thought (and reflection), there is no desire (craving) in it inherently, nor is it capable of that, so there became a difference between the two. (And the reason for the difference became clear). Tenthly, I cannot suspect about this pure Shariah that it has permitted seeing the private parts of a

naked woman in a mirror (or declared it permissible), because in it there is such corruption and distance from the objectives of Shariah which is not hidden from anyone. And I absolutely do not know of its permission and concession from my noble scholars, although they have given this ruling that seeing any woman's private parts in a mirror with lust [leads to] prohibition of affinity (Hurmat)...

1 Gift Page 439 of 768

जिल्द 23 फ़तावा रज़विया

[बायाँ कॉलम - अरबी का अनुवाद] जैसा कि कई लोगों ने फतवा दिया है, और उनके इस कथन से इसकी पुष्टि होती है कि यदि कोई व्यक्ति किसी महिला को देखने पर तलाक को शर्त बना दे, तो दर्पण जैसी किसी चीज़ में उसकी छवि देखने से उसकी शपथ नहीं टूटती, क्योंकि उसने उसे नहीं देखा। इसका स्थान, जैसा कि स्पष्ट है, वह है जहाँ प्रलोभन (फ़ितना) या वासना का कोई डर न हो। यह अल-रम्ली की 'अन-निहाया' में भी उल्लेखित है, जिन्होंने अंततः वह जानकारी प्रदान की जिसने इस सादृश्य को स्पष्ट कर दिया: वाद्ययंत्रों की ध्वनि स्वयं एक प्रलोभन है, और इसमें विशिष्ट यंत्र की कोई भूमिका नहीं है। इसे एक बॉक्स से सुनना निश्चित रूप से वही प्रभाव पैदा करता है जो अन्य यंत्रों से सुनने पर पैदा होता है, इसलिए कोई अंतर नहीं है। यह एक छवि के विपरीत है, जो अपने आप में वांछनीय नहीं है और न ही इसके लिए उपयुक्त है, इसलिए वे भिन्न हैं। दसवें, मुझे नहीं लगता कि यह पवित्र शरीयत दर्पण में एक गैर-मेहरम महिला के गुप्तांगों को नग्न देखने की अनुमति देती है, क्योंकि इसमें शरीयत के उद्देश्यों से इतना भ्रष्टाचार और दूरी है जो छिपी नहीं है। मुझे हमारे विद्वानों से इस बारे में किसी अनुमति के बारे में बिल्कुल नहीं पता, भले ही उन्होंने यह फैसला दिया हो कि दर्पण में किसी महिला के गुप्तांग को वासना के साथ देखने से हुरमत-ए-मुसाहारत (प्रसव संबंधी निषेध) स्थापित नहीं होता है, क्योंकि उसने उसके गुप्तांग को नहीं बल्कि उसके प्रतिबिंब को देखा है। यह प्रकाश के परावर्तन के बजाय छाप (इम्प्रेशन) के सिद्धांत पर आधारित है; अन्यथा, देखी गई वस्तु स्वयं गुप्तांग होती, न कि उसका प्रतिबिंब। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

[दायाँ कॉलम - उर्दू का अनुवाद] इसलिए, महिला की उपमा और छवि (फोटो) इससे बाहर है; इसलिए, किसी पुरुष के लिए दर्पण में महिला की छवि और प्रतिबिंब देखना हराम नहीं है, जैसा कि कई विद्वान विद्वानों ने फतवा दिया है। और उनका यह कथन इसका समर्थन करता है कि यदि किसी व्यक्ति ने महिला को देखने पर अपनी पत्नी के तलाक को निलंबित (शर्त पर) कर दिया, तो दर्पण में महिला के प्रतिबिंब और छवि को देखने से शपथ नहीं टूटेगी, क्योंकि उसने महिला को नहीं बल्कि उसके प्रतिबिंब को देखा है। और संदर्भ (अर्थ), जैसा कि स्पष्ट है, यह है कि जहाँ फ़ितना और वासना की कोई आशंका या खतरा न हो। और अल्लामा रम्ली की 'अन-निहाया' में इसी तरह उल्लेख किया गया है। इसलिए उन्होंने अंत में वह लाभ प्रस्तुत किया जिसने इस सादृश्य को स्पष्ट कर दिया कि राग की ध्वनि स्वयं फ़ितना है, इसलिए इसमें यंत्र की विशेषता की कोई भूमिका नहीं है। इसलिए, बॉक्स से राग सुनना निश्चित रूप से वही प्रभाव पैदा करता है जो अन्य संगीत यंत्रों से सुनने पर पैदा होता है।

अतः, दोनों को सुनने में कोई अंतर नहीं है। विचार (और प्रतिबिंब) के विपरीत, इसमें स्वयं कोई इच्छा (चाहत) नहीं होती है और न ही यह इसके योग्य होता है, इसलिए दोनों में अंतर हो गया। (और भिन्नता का कारण स्पष्ट हो गया)। दसवें में, मैं इस पवित्र शरीयत के बारे में यह अनुमान नहीं लगा सकता कि उसने दर्पण में एक नग्न महिला के गुप्तांग को देखने की अनुमति दी हो (या उसे जायज घोषित किया हो), क्योंकि इसमें शरीयत के उद्देश्यों से ऐसा भ्रष्टाचार और दूरी है जो किसी से छिपी नहीं है। और मुझे अपने विद्वान विद्वानों से इसकी अनुमति और छूट का बिल्कुल पता नहीं है, हालांकि उन्होंने यह आदेश दिया है कि वासना के रूप में दर्पण में किसी महिला के गुप्तांग को देखने से हुरमत-ए-मुसाहारत (प्रतिबंध)...

1 तोहफा पृष्ठ 439 का 768

[بایاں کالم - عربی عبارت] كما افتى به غير واحد ويؤيده قولهم لو علق الطلاق برؤيتها لم يحنث برؤيه خيالها في نحو مرأة لانه لم يرها ومحل ذلك كما هو ظاهر حيث لم يخش فتنة ولا شهوة اهـ ومثله في النهاية للرملي فقد افاد اخرا ما اباد هذا القياس فان صوت الملاهي نفسه فتنة ولا دخل فيه لخصوص آلة فانه يورث قطعاً سماعه من الصندوق ما يورث سماعه من غيره فلا فرق بخلاف الخيال فأنه غير مشتهى بنفسه ولا صالح لذلك فافترقا وعاشراً انى لا اظن هذا الشرع المطهر يبيح رؤية فرج الاجنبية عارية عن الثياب في المرأة فان فيه من الفساد والبعد عن مقاصد الشرع مالا يخفى ولا اعلم قط رخصته في ذلك عن علمائنا وان حكموا ان برؤية فرج المرأة في المرأة بشهوة لا تثبت حرمة المصاهرة لانه لم ير فرجها بل مثاله وهو مبني على القول بالانطباع دون انعكاس الشعاع والا لكان المرئى نفس الفرج لاخياله والله تعالى اعلم۔

[دایاں کالم - اردو عبارت] تو اس سے عورت کی مثال اور شبیہ (فوٹو) خارج ہے لہٰذا کسی مرد کا آئینہ میں عورت کی شبیہ اور عکس دیکھنا حرام نہیں جیسا کہ بہت سے علماء کرام نے اس کا فتویٰ دیا ہے۔ اور ان کے اس قول سے اس کی تائید ہوتی ہے کہ اگر کسی شخص نے عورت دیکھنے پر طلاق منکوحہ کو معلق (موقوف) کر دیا تو پھر آئینہ میں عورت کا عکس اور شبیہ دیکھنے سے قسم نہ ٹوٹے گی کیونکہ اس نے عورت نہیں دیکھی بلکہ اس کا عکس دیکھا ہے اور محل (محمل) جیسا کہ ظاہر ہے یہ ہے کہ جہاں فتنہ اور شہوت کا اندیشہ اور خطرہ نہ ہو اھ اور علامہ رملی کے 'النہایۃ' میں یونہی مذکور ہے۔ پس اس نے آخر میں وہ افادہ پیش کیا جس نے اس قیاس کو واضح کر دیا کہ نفس راگ کی آواز فتنہ ہے پس اس میں خصوصیت آلہ کو کوئی دخل نہیں لہٰذا صندوق سے راگ سننا یقینا وہی کچھ پیدا کرتا ہے جو دوسرے آلات راگ سے سنا جائے تو پیدا ہوتا ہے۔

لہٰذا دونوں کے سماع میں کوئی فرق نہیں بخلاف خیال (اور عکس) کے اس میں بذات خود اشتہا (چاہت) نہیں ہوتی اور وہ اس قابل بھی نہیں ہوتا لہٰذا دونوں میں فرق ہو گیا۔ (اور وجہ افتراق ظاہر ہو گئی) عاشراً میں تو اس شریعتِ پاک کے متعلق یہ گمان نہیں کر سکتا کہ اس نے آئینہ میں برہنہ عورت کی شرمگاہ کو دیکھنے کی اجازت دی ہو۔ (اور اس کو مباح قرار دیا ہو) کیونکہ اس میں ایسا فساد اور مقاصد شریعت سے بعد (دوری) ہے جو کسی پر پوشیدہ نہیں اور مجھے اپنے علمائے کرام سے قطعاً اس کی اجازت اور رخصت معلوم نہیں، اگرچہ انہوں نے یہ حکم دیا ہے کہ آئینہ میں بطور شہوت کسی عورت کی شرمگاہ دیکھنے سے حرمت مصاہرت (حرمت)

Fatawa Razawiyya Volume 23

[Box 1] The relationship of son-in-law (damadi) will not be established because the man did not see the woman's private parts, but rather saw its reflection and image. And this opinion is based on 'intiba' (imprinting) and not on the reflection of rays. Otherwise, the object seen would be the private part itself and not its mental image. Allah Almighty knows best. (T)

Second Introduction: The learned scholars have identified four levels of existence for a thing: (1) Existence in reality (wujud fi al-ayan), just as Zaid exists externally. (2) Existence in the mind (wujud fi al-adh'han), such that Zaid's image, which is a mirror for observing him, is present in the mind. (3) Existence in expression (wujud fi al-ibarah), that the name Zaid was uttered by the tongue.

[Box 2] "For the name is an expression of the named." And in Musnad Ahmad, Sunan Ibn Majah, Sahih al-Hakim, and Sahih Ibn Hibban, it is narrated from Hazrat Abu Huraira (may Allah be pleased with him) from the Prophet (may peace and blessings of Allah be upon him), from his Lord (Mighty and Majestic is He): "I am with My servant when he remembers Me and his lips move with (the mention of) Me." 1 Because a name represents its namesake (and manifests it). Accordingly, in Musnad Imam Ahmad, Sunan Ibn Majah, Sahih al-Hakim, and Sahih Ibn Hibban, Hazrat Abu Huraira (may Allah be pleased with him) narrates from the Prophet (may peace and blessings of Allah be upon him) that He mentioned from his Lord (Mighty and Majestic is He) (that He says: I am with my servant when he remembers Me and his lips move in my remembrance). (T)

(4) Existence in writing (wujud fi al-kitabah), that the name Zaid was written.

[Box 3] Allah Almighty said: "They find him written [i.e., mentioned] with them in the Torah and the Gospel." 2 (Allah Almighty said:) The People of the Book find this Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) written [mentioned] with them in the Torah and the Gospel.

[Footnotes] 1 Musnad Imam bin Hanbal from Abu Huraira (may Allah be pleased with him), Al-Kutub al-Islamiyyah Beirut 2/540, Sahih al-Bukhari Kitab al-Tawhid chapter: qawlullah 'la tuharrik bihi...' etc. Qadimi Kutub Khana Karachi 2/122 2 Al-Quran Al-Karim 7/157

फ़तावा रज़विया जिल्द २३

[बॉक्स १] दामादी (ससुराल का रिश्ता) साबित नहीं होगी क्योंकि मर्द ने औरत की शर्मगाह नहीं देखी बल्कि उसका अक्स और शबीह (प्रतिबिंब) देखी है। और यह कथन 'इन्तिबा' (छाप लग जाने) पर आधारित है न कि किरणों के परावर्तन पर। वरना देखी जाने वाली चीज़ स्वयं शर्मगाह होती न कि उसका ख़याल। अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है। (त)

दूसरी प्रस्तावना: विद्वानों ने किसी वस्तु के अस्तित्व के चार स्तर बताए हैं: (१) वजूद फ़िल-अयान (प्रत्यक्ष अस्तित्व) जैसे कि ज़ैद बाहर मौजूद है। (२) वजूद फ़िल-अज़हान (मानसिक अस्तित्व) कि ज़ैद की छवि, जो उसे देखने के लिए दर्पण है, मन में मौजूद है। (३) वजूद फ़िल-इबारत (कथनीय अस्तित्व) कि ज़बान से ज़ैद का नाम लिया गया।

[बॉक्स २] "नाम मूसम्मा (जिसका नाम है) की अभिव्यक्ति है।" और मुसनद अहमद, सुनन इब्न माजा, सहीह हाकिम और सहीह इब्न हिब्बान में हज़रत अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) से रिवायत है कि नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने अपने रब अज़्ज़ व जल्ल से फरमाया: "मैं अपने बंदे के साथ होता हूँ जब वह मुझे याद करता है और उसके होंठ मेरे ज़िक्र से हिलते हैं।" १ क्योंकि नाम अपने मूसम्मा की अभिव्यक्ति है (और उसी को प्रकट करता है) चुनांचे मुसनद इमाम अहमद, सुनन इब्न माजा, सहीह हाकिम और सहीह इब्न हिब्बान में हज़रत अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) से नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के हवाले से रिवायत है कि आप ने अपने परवरदिगार अज़्ज़ व जल्ल से ज़िक्र फ़रमाया (कि वह फरमाता है कि मैं अपने बंदे के साथ होता हूँ जब मेरा ज़िक्र करता है और मेरे ज़िक्र से उसके होंठ हरकत करते हैं।) (त)

(४) वजूद फ़िल-किताबत (लिखित अस्तित्व) कि ज़ैद का नाम लिखा गया।

[बॉक्स ३] अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "वे उसे अपने पास तौरात और इञ्जील में लिखा हुआ पाते हैं।" २ (अल्लाह तआला ने फ़रमाया:) इस नबी (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) को अहले किताब अपने पास तौरात और इञ्जील में लिखा हुआ पाते हैं।

[फुटनोट्स] १ मुसनद इमाम बिन हंबल अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से, अल-कुतुबुल इस्लामिया बेरुत २/५४०, सहीह बुखारी किताबुत तौहीद बाब कौलुल्लाहि ला तुहर्रिक् बिही... आदि, कदीमी कुतुब खाना कराची २/१२२ २ अल-कुरान अल-करीम ७/१५७

فتاوی رضویہ جلد ۲۳

[باکس ۱] دامادی ثابت نہ ہوگی کیونکہ مرد نے عورت کی شرمگاہ نہیں دیکھی اس کا عکس اور شبیہ دیکھی ہے۔ اور یہ قول انطباع (ٹھپہ لگ جانا) پر مبنی ہے نہ کہ انعکاس شعاع پر۔ ورنہ مرئی نفس شرمگاہ ہوتی نہ کہ اس کا خیال، واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

مقدمہ ثانیہ: علمائے کرام نے وجود شے کے چار مرتبے لئے ہیں: (۱) وجود فی الاعیان جس طرح زید کہ خارج میں موجود ہے۔ (۲) وجود فی الاذہان کہ صورت زید جو اس کے لئے مرآت ملاحظہ ہے ذہن میں حاضر ہے۔ (۳) وجود فی العبارۃ کہ زبان سے نام زید لیا گیا۔

[باکس ۲] فان الاسم عبارة عن المسمی وفي مسند احمد و سنن ابن ماجة وصحاح الحاکم وابن حبان عن ابي هريرة رضي الله تعالی عنه عن النبي صلی الله تعالی علیه وسلم عن ربه عز وجل انا مع عبدي اذا ذکرني وتحرکت بي شفتاه 1۔ کیونکہ نام اپنے مسمی سے عبارت ہے (اور اسی کو ظاہر کرتا ہے) چنانچہ مسند امام احمد، سنن ابن ماجہ، صحیح حاکم، اور صحیح ابن حبان میں حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے حوالے سے روایت فرماتے ہیں کہ آپ نے اپنے پروردگار عزوجل سے ذکر فرمایا (کہ وہ ارشاد فرماتا ہے کہ میں اپنے بندے کے ساتھ ہوتا ہوں جب میرا ذکر کرتا ہے اور میرے ذکر سے اس کے ہونٹ حرکت کرتے ہیں۔ (ت)

(۴) وجود فی الکتابۃ کہ نام زید لکھا گیا۔

[باکس ۳] قال اللہ تعالیٰ "یَجِدُوْنَہٗ مَکْتُوْبًا عِنْدَھُمْ فِي التَّوْرٰىۃِ وَ الْاِنْجِیْلِ"۔ 2 (اللہ تعالیٰ نے ارشاد فرمایا:) اس نبی کو اہل کتاب اپنے پاس توریت وانجیل میں لکھا ہوا پاتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم

[حواشی] 1 مسند امام بن حنبل عن ابي هريرة رضی اللہ تعالیٰ عنہ الکتب الاسلامی بیروت ۵۴۰/۲، صحیح البخاری کتاب التوحید باب قول اللہ لا تحرک بہ الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱۲۲/۲ 2 القرآن الکریم ۷ / ۱۵۷

فتاوىٰ رضويہ (Fatawa Razawiya), Volume 23

It is clear that in general entities, these two latter or even the second third are not the existence of the thing itself, because the acquisition of things is through their likenesses, not through themselves.

[Arabic Box Text]: I say: This, in my view, is the reality of our Imams' (theologians) denial of mental existence. That is, the thing itself is not in the mind, but its likeness and image are. Imam Fakhruddin al-Razi interpreted this denial as denying the knowledge of the thing. Then the later Imams followed the path they took, otherwise, denying the existence of meanings in the minds is irrational for any sane person (one who is not devoid of understanding), let alone for those pillars of knowledge and gnosis to deny it.

[Urdu Translation in Box]: I say: (I say) This, in my view, is the reality, and the denial of mental existence by our Imams of scholastic theology is in the sense that the thing itself is not in the mind, rather its likeness and example are. And Imam Fakhruddin Razi interpreted this point to mean that it refers to the denial of the existence of the knowledge of the thing. Then the later Imams followed the same direction in this matter, otherwise, denying the establishment of meanings with minds is irrational for any person of intellect (who is not devoid of understanding), let alone for the pillars of knowledge and gnosis to deny this. (T)

However, in the true and sincere creed of our righteous predecessors (may Allah be pleased with them), these four modes are the real abodes of existence and actual domains of witnessing the Great Quran. It is that same Quran which is an eternal attribute of the Almighty (Exalted is His Majesty and Glory) and is eternally and perpetually established with His Pure Essence, inseparable from Him, neither identical to Him nor different from Him, neither Creator nor created. (It is eternally and perpetually established with the Essence of Allah Almighty, thus its separation is impossible. It is neither the Essence itself nor is it other than Him. It is neither a creator nor a created being). Truly, that same [Quran] is recited by our tongues, heard by our ears, written on our pages, and preserved in our chests. And praise be to Allah, Lord of the worlds. It is not that this is some other separate thing indicating the Quran. No, no, these are all its manifestations; in reality, it is the same thing manifesting, without it being separated from the Divine Essence, or mixed with any temporal thing, or incarnating in it, or any stain appearing on its eternal hem due to

the temporality of its outward forms, or multiplicity finding a way towards it due to their plurality.

If the garment changes moment by moment, what harm is there to the owner of the garment? (If the dress changes hour by hour, what loss is there for the owner of the dress in this? T) A bat has a long seal from the light of the sun; there should be faith in you, not search and advice. (The bat is a seal for the long-toothed one. You should have faith, not seek reform or consultation. T)

Abu Jahl saw Gabriel (peace be upon him) in the form of a young camel, opening its mouth to attack him.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

यह स्पष्ट है कि सामान्य पदार्थों में ये दो अंतिम या बल्कि दूसरा तीसरा भी स्वयं वस्तु का अस्तित्व नहीं है, क्योंकि वस्तुओं की प्राप्ति उनके सादृश्य के माध्यम से होती है, न कि स्वयं के माध्यम से।

[अरबी बॉक्स का पाठ]: मैं कहता हूँ: मेरे विचार में, हमारे मुतकल्लिमीन (धर्मशास्त्री) इमामों द्वारा 'मानसिक अस्तित्व' (वजूद-ए-ज़ेहनी) के खंडन की यही वास्तविकता है। यानी वस्तु स्वयं मस्तिष्क में नहीं होती, बल्कि उसकी छवि और उदाहरण होता है। इमाम फखरुद्दीन राजी ने इसे इस अर्थ में लिया कि इससे वस्तु के ज्ञान का खंडन करना उद्देश्य है। फिर बाद के इमाम उसी मार्ग पर चले जिस पर वे गए थे, अन्यथा मस्तिष्क के साथ अर्थों के अस्तित्व का खंडन करना किसी भी बुद्धिमान व्यक्ति के लिए तर्कहीन है (जो समझ से बाहर नहीं है), तो भला ज्ञान और रहस्य के उन स्तंभों द्वारा इसका खंडन कैसे हो सकता है?

लेकिन हमारे पूर्ववर्ती नेक इमामों (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) के सच्चे और निष्कपट विश्वास में, ये चारों प्रकार महान कुरान के वास्तविक निवास स्थान और वास्तविक प्रत्यक्ष क्षेत्र हैं। वही कुरान जो महामहिम ईश्वर का शाश्वत गुण है और उसकी पवित्र सत्ता के साथ अनादि काल से अनंत काल तक स्थापित है और उससे अलग होना असंभव है, न वह वही है और न ही उससे भिन्न, न वह सृष्टा है और न ही सृजित। (वह अनादि काल से अल्लाह तआला की सत्ता के साथ स्थापित है, अतः उसका अलग होना असंभव है। न वह सत्ता स्वयं है और न ही वह उसका ग़ैर है। न वह सृष्टा है और न ही सृजित।त) निश्चित रूप से वही हमारी ज़ुबानों से पढ़ा जाने वाला, हमारे कानों से सुना जाने वाला, हमारे पन्नों पर लिखा हुआ और हमारे सीनों में सुरक्षित है। और सारी प्रशंसा अल्लाह के लिए है जो सारे संसार का पालनहार है। ऐसा नहीं है कि यह कोई अन्य अलग वस्तु है जो कुरान की ओर संकेत करती है। नहीं, नहीं, ये सभी उसकी अभिव्यक्तियाँ (तजल्लियां) हैं, वास्तव में वही इसमें अभिव्यक्त है, बिना इसके कि वह ईश्वरीय सत्ता से अलग हुआ हो या किसी नश्वर वस्तु के साथ मिला हो या उसमें समाया हो या बाहरी रूपों की नश्वरता के कारण उसके शाश्वत दामन पर कोई दाग आया हो या उनकी बहुलता के कारण उसकी ओर अनेकता का मार्ग खुला हो।

दम-ब-दम गर लिबास गश्त बदल / शख़्स-ए-साहिब-ए-लिबास रा चे ख़लल (अगर घड़ी-घड़ी लिबास बदल जाए तो इसमें लिबास वाले का क्या नुक़सान है? त) ए मेहरेस्त दर अज़ ताब-ए-ख़फ़ाश / ईमान

बायद तराना गंगश (चमगादड़ के लिए सूरज की रौशनी एक मुहर है; तुझमें ईमान होना चाहिए न कि खोज-बीन और मशवरा। त)

अबू जहल ने जिब्रील अमीन (अलैहिस्सलाम) को एक जवान ऊंट के रूप में देखा, जो मुँह खोले हुए उस पर हमला कर रहा था।

पृष्ठ 441/768

ظاہر ہے کہ عامہ اعیان میں یہ دو نو اخیر بلکہ نثوثانی بھی شے کے خود اپنے وجود نہیں کہ حصول اشیاء با شباہا ہے نہ کہ بانفسہا۔

اقول: وھذا ھو عندی حقیقۃ انکار ائمتنا المتکلمین الوجود الذھنی ای ان الشیئ لیس فی الذھن بل شبیھہ وحملہ الامام الرازی علی انکار کونہ علما ثم ذھب بہ المتأخرون الی ماذا ھبوا والا فانکار قیام معان بالاذھان مما لا یعقل عن عاقل فضلا عن اولئک اساطین العلم والعرفان۔

اقول: (میں کہتا ہوں) یہی میرے نزدیک حقیقت ہے اور ہمارے ائمہ اہل کلام کا وجود ذہنی کا انکار کرنا بایں معنی ہے کہ خود شے ذہن میں نہیں ہوتی بلکہ اس کی شبیہ اور مثال ہوتی ہے۔ اور امام فخر الدین رازی نے اس بات کو اس پر حمل کیا کہ اس سے علم شے کے ہونے کا انکار مراد ہے۔ پھر ائمہ متاخرین اس مسئلہ میں گئے ہیں کہ جس طرف وہ گئے ہیں ورنہ اذہان کے ساتھ قیام معانی کا انکار کرنا کسی صاحب عقل سے غیر معقول ہے (جو تابع فہم نہیں) چہ جائیکہ ان علم و عرفان کے ستونوں سے (اس بات کا انکار ہو)۔(ت)

مگر ہمارے ائمہ سلف رضی اللہ تعالٰی عنہم کے عقیدہ حقہ صادقہ میں یہ چاروں نحو قرآن عظیم کے حقیقی مواطن وجود و تحقیقی مجال شہود ہیں وہی قرآن کہ صفت قدیمہ حضرت عزت عزوجلالہ اور اس کی ذات پاک سے ازلا ابدا قائم و مستحیل الانفکاک ولا ہو ولا غیرہ لا خالق ولا مخلوق (جواز لی ابدی طور پر اللہ تعالٰی کی ذات کے ساتھ قائم ہے پس اس کا جدا ہونا محال ہے۔ نہ عین ذات ہے اور نہ وہ اس کا غیر ہے۔ نہ وہ خالق ہے اور نہ وہ مخلوق۔ت) یقینا وہی ہماری زبانوں سے متلو ہمارے کانوں سے مسموع ہمارے اوراق میں مکتوب ہمارے سینوں میں محفوظ ہے۔

والحمد للہ رب العالمین نہ یہ کہ یہ کوئی اور جدا شے قرآن پر دال ہے۔ نہیں نہیں، یہ سب اسی کی تجلیاں ہیں ان میں حقیقۃً وہی متجلی ہے بغیر اس کے کہ وہ ذات الہی سے جدا ہوا یا کسی حادث سے ملایا اس میں حلول کیا یا کسوتوں کے حدوث سے اس کے دامن قدم پر کوئی داغ آیا یا ان کے تکثر سے اس کی طرف تعدد نے راستہ پایا۔

دمبدم گر لباس گشت بدل / شخص صاحب لباس را چہ خلل (اگر ساعت بہ ساعت لباس بدل گیا تو صاحب لباس کا اس میں کیا نقصان ہے۔ت) اے مہرے ست در از تاب خفاش / ایمان باید ترانہ گنگاش (چمکادڑ طویل کچلی والی کا مہر ہے۔ تجھ میں ایمان ہونا چاہئے نہ کہ صلاح و مشورہ۔ت)

ابو جہل نے جبرئیل امین علیہ الصلوۃ والسلام کو شترِ نوجوان کی شکل میں دیکھا کہ منہ کھولے ہوئے اس پر حملہ کیا۔

Fatawa Razawiyya Volume 23

Someone could say that he was not Jibril (Gabriel), but something else indicating Jibril. Far from it! Indeed, he was Jibril, even though it is also known for certain that the beautiful form of Jibril is not the same as his total form, as he has six hundred wings which filled the horizon (i.e., blocked the edges of the sky for Jibril, peace and blessings be upon him). Only the people of truth understand this secret well; submission and obedience are obligatory upon us. Allah Almighty says:

"And when the Quran is recited, listen to it and be silent that you may receive mercy."[1] | When the Glorious Quran is read, listen to it attentively and remain silent so that mercy may be shown to you. (T)

And He says: "Then grant him protection so that he may hear the word of Allah."[2] | So give him refuge (i.e., to the one who comes) so that he may hear the word of Allah Almighty. (T)

And He says: "So recite what is easy [for you] of the Quran."[3] | Read as much of the Quran as is easy (i.e., you can read easily). (T)

And He says: "And We have certainly made the Quran easy for remembrance, so is there any who will remember?"[4] | We have indeed made the Quran easy for advice. Is there any who will take advice? (T)

And He says: "Rather, it [the Quran] is distinct verses [preserved] within the breasts of those who have been given knowledge."[5] | Rather, they are bright and clear verses preserved in the chests of those who have been blessed with knowledge. (T)

And He says: "And indeed, it is [mentioned] in the scriptures of former peoples."[6] | Verily, it is present in the scriptures of previous peoples. (T)

[1] Al-Quran Al-Karim 7/204 [2] Al-Quran Al-Karim 9/6 [3] Al-Quran Al-Karim 73/20 [4] Al-Quran Al-Karim 54/17 [5] Al-Quran Al-Karim 29/49 [6] Al-Quran Al-Karim 26/196

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

कोई कह सकता है कि वह जिब्रील नहीं थे, बल्कि कोई और चीज़ जिब्रील पर दलालत (संकेत) करने वाली थी। हाशा (कदापि नहीं)! निश्चित रूप से वे जिब्रील ही थे, यद्यपि यह भी निश्चित रूप से ज्ञात है कि जिब्रील का सुंदर स्वरूप उनके संपूर्ण स्वरूप जैसा नहीं है, क्योंकि उनके छह सौ पंख हैं जिसने क्षितिज को ढक लिया था (अर्थात जिब्रील अलैहिस्सलाम के लिए आकाश के किनारों को बंद कर दिया था)। इस रहस्य को हकीकत वाले ही अच्छी तरह समझते हैं; हम पर समर्पण और आज्ञाकारिता अनिवार्य है। अल्लाह अज़्ज़वजल फ़रमाता है:

"और जब कुरआन पढ़ा जाए तो उसे ध्यान से सुनो और खामोश रहो ताकि तुम पर रहम किया जाए।"[1] | जब कुरआन मजीद पढ़ा जाए तो खामोश होकर उसे कान लगाकर सुनो ताकि तुम पर रहम किया जाए। (त)

और वह फरमाता है: "तो उसे पनाह दो ताकि वह अल्लाह का कलाम सुने।"[2] | तो उसे पनाह दो (यानी आने वाले को) ताकि वह अल्लाह तआला का कलाम सुने। (त)

और वह फरमाता है: "तो कुरआन में से जितना आसान हो उतना पढ़ो।"[3] | पढ़ो, जितना कुरआन मजीद आसान हो (यानी आसानी से पढ़ सको)। (त)

और वह फरमाता है: "और बेशक हमने कुरआन को नसीहत के लिए आसान कर दिया, तो क्या कोई नसीहत मानने वाला है?"[4] | यकीनन हमने नसीहत के लिए कुरआन मजीद आसान कर दिया। भला है कोई नसीहत मानने वाला। (त)

और वह फरमाता है: "बल्कि वे तो उन लोगों के सीनों में महफूज़ रोशन और वाज़ेह आयतें हैं जिन्हें इल्म से नवाज़ा गया है।"[5] | बल्कि वे रोशन और वाज़ेह आयतें हैं उन लोगों के सीनों में महफूज़ हैं जिन्हें इल्म से नवाज़ा गया। (त)

और वह फरमाता है: "और बेशक वह पहले लोगों के सहीफों में (भी) मौजूद है।"[6] | बेशक वह पहले लोगों के सहीफों में मौजूद है। (त)

[1] अल-कुरआन अल-करीम 7/204 [2] अल-कुरआन अल-करीम 9/6 [3] अल-कुरआन अल-करीम 73/20 [4] अल-कुरआन अल-करीम 54/17 [5] अल-कुरआन अल-करीम 29/49 [6] अल-कुरआन अल-करीम 26/196

کوئی کہہ سکتا ہے کہ وہ جبرئیل نہ تھے کوئی اور چیز جبرئیل پر دلالت کرنے والی تھی حاشا یقینا جبرئیل ہی تھے اگرچہ یہ بھی یقینا معلوم ہے کہ جبریل کی صورت جمیلہ ہر گز صورتِ جملہ نہیں لہ ستماۃ جناح قد سد الافق (اس کے یعنی جبریل علیہ الصلوۃ والسلام کے چھ سو پر ہیں جو آسمان کے کناروں پر روک بن گیا ت) اس راز کو اہل حقائق ہی خوب سمجھتے ہیں ہم پر تسلیم واذعان واجب ہے ، اللہ عزوجل فرماتا ہے :

"وَاِذَا قُرِئَ الْقُرْاٰنُ فَاسْتَمِعُوْا لَهٗ وَاَنْصِتُوْا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُوْنَ ۝"[1] | جب قرآن مجید پڑھا جائے تو خاموش ہو کر اسے کان سے سنو تاکہ تم پر رحم کیا جائے ۔ (ت)

اور فرماتا ہے: "فَاَجِرْهُ حَتّٰى يَسْمَعَ كَلٰمَ اللّٰهِ ۝"[2] | تو اسے پناہ دو (یعنی آنے والے کو) تاکہ وہ اللہ تعالٰی کا کلام سنے۔ (ت)

اور فرماتا ہے: "فَاقْرَءُوْا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْاٰنِ ۝"[3] | پڑھو ، جس قدر قرآن مجید آسان ہو (یعنی آسانی سے پڑھ سکو۔ ت)

اور فرماتا ہے: "وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْاٰنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُّدَّكِرٍ ۝"[4] | یقینا ہم نے نصیحت کے لئے قرآن مجید آسان کر دیا۔ بھلا ہے کوئی نصیحت ماننے والا۔ (ت)

اور فرماتا ہے: "بَلْ هُوَ اٰيٰتٌۢ بَيِّنٰتٌ فِيْ صُدُوْرِ الَّذِيْنَ اُوْتُوا الْعِلْمَ ۝"[5] | بلکہ وہ روشن اور واضح آیتیں ہیں ان لوگوں کے سینوں میں محفوظ ہیں جنہیں علم سے نوازا گیا۔ (ت)

اور فرماتا ہے: "وَاِنَّهٗ لَفِيْ زُبُرِ الْاَوَّلِيْنَ ۝"[6] | بیشک وہ پہلے لوگوں کے صحیفوں میں موجود ہے۔ (ت)

[1] القرآن الكريم ۷/ ۲۰۴ [2] القرآن الكريم ۹/ ۶ [3] القرآن الكريم ۷۳/ ۲۰ [4] القرآن الكريم ۵۴/ ۱۷ [5] القرآن الكريم ۲۹/ ۴۹ [6] القرآن الكريم ۲۶/ ۱۹۶

Fatawa Ridawiyya, Volume 23

And He says: "In honored sheets, Exalted and purified."[1] It is inscribed in honored, exalted, and pure scriptures. (T)

And He says: "But this is an honored Qur'an [Inscribed] in a Preserved Slate."[2] Rather, it is a glorious and majestic Noble Quran written in the Preserved Tablet (Al-Lawh al-Mahfuz). (T)

And He says: "Indeed, it is a noble Qur'an. In a Register well-protected; None touch it except the purified."[3] Verily, it is an honored Quran Majīd recorded in a hidden book. None can touch it except those who are purified. (T)

And He says: "The Trustworthy Spirit has brought it down. Upon your heart, [O Muhammad] - that you may be of the warners - In a clear Arabic language."[4] ...unto the end of such verses. The Trustworthy Spirit (Prophet Gabriel) brought it down in clear Arabic language upon your blessed heart so that you may be among the warners, and there are countless other verses of this type. (T)

Behold! The same was termed as recited, heard, preserved, and written; the same was called the Quran and His word. Our Master Imam Azam (may Allah be pleased with him) says in Fiqh al-Akbar:

"The Quran is the word of Allah, written in the mus-hafs, preserved in the hearts, recited by the tongues, and revealed to the Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him). Our pronunciation of the Quran is created, our writing of it is created, our reading of it is created, but the Quran itself is the uncreated word of Allah."[5] The Noble Quran is the word of Allah, written in scriptures, preserved in hearts, and recited on tongues. It was revealed to the noble personage of the Holy Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him). Our reciting of the Quran Majīd and similarly writing and reading it is created, but Allah's word itself is not created. (T)

[1] The Holy Quran 80 / 13 & 14 [2] The Holy Quran 85 / 21 [3] The Holy Quran 56 / 77 to 79 [4] The Holy Quran 26 / 193 to 195 [5] Fiqh al-Akbar with Wasiyat-nama, Malik Sirajuddin & Sons, Kashmiri Bazaar, Lahore, p. 4

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

और फ़रमाता है: 'फ़ि सुहुफ़िम मुकर्रमतिम्मरफ़ू'अतिम्मूतह-हरतिन' [1] वह बा-इज़्ज़त बुलंद और पाक सहीफ़ों में मरक़ूम है। (त)

और फ़रमाता है: 'बल हुवा क़ुरआनुम्मजीदुन फ़ि लौहिम महफ़ूज़िन' [2] बल्कि शर्फ़ व बुज़ुर्गी वाला क़ुरآॉ करीम लौह-ए-महफ़ूज़ (महफ़ूज़ तख़्ती) में लिखा हुआ है। (त)

और फ़रमाता है: 'इन्नहू ल-क़ुरआनुन् करीमुन। फ़ी किताबिम मक्तूनिन। ला यमस्सुहू इल्लल मुतहरून।' [3] बेशक वह बा-इज़्ज़त क़ुरआन मजीद एक पोशीदा किताब में दर्ज है। इस को सिवाए पाकीज़ा अफ़राद के और कोई हाथ नहीं लगा सकता। (त)

और फ़रमाता है: 'अन-नज़ला बिहिर रूहुल अमीन। अला क़लबिका लितकूँना मिनल मुनज़िरीन। बिलिसानिन अरब्बिय्यिम मुबीन।' [4] ...इला ग़ैरि ज़ालिका मिनल आयात। इसे रूहुल अमीन (हज़रत जिब्रील) ने वाज़ेह अरबी ज़बान में तुम्हारे क़ल्ब-ए-अतहर पर उतारा ताकि तुम सुनाने वाले हज़रात में से हो जाओ यहाँ तक कि इनके इलावा और भी बेशुमार इस नौअ की आयात हैं। (त)

देखो इसी को मक़रुवी (पढ़ा गया), इसी को मसमू'अ (सुना गया), इसी को महफ़ूज़, इसी को मक्तूब (लिखा गया) क़रार दिया, इसी को क़ुरआन और अपना कलाम फ़रमाया। सैय्यदना इमाम-ए-आज़म रज़ियल्लाहु तआला अन्हु फ़िक़्ह-ए-अकबर में फ़रमाते हैं:

'अल-क़ुरआनु कलामुल्लाहि फ़िल मसाहिफ़ि मक्तूबुन वफ़िल क़ुलूबि महफ़ूज़ुन व'अलल अलसिनति मक़रुवुन व'अलल नब्बिय्यि सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम मुनज़लुन वलफ़्ज़ुना बिल-क़ुरआनि मख़लूक़ुन वकिताबतुना लहू मख़लूक़ुन वक़लामुल्लाहि तआला ग़ैरु मख़लूक़िन -' [5] क़ुरआन मजीद अल्लाह का कलाम सहीफ़ों में लिखा है और दिलों में महफ़ूज़ है और ज़बानों पर पढ़ा गया है। और हुज़ूर अकरम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की ज़ात-ए-अक़दस पर उतारा गया है और हमारा क़ुरआन मजीद का बोलना और इसी तरह इसको लिखना और पढ़ना मख़लूक़ है लेकिन बिल-ऐन अल्लाह का कलाम मख़लूक़ नहीं। (त)

1 अल-क़ुरआन अल-करीम 80 / 13 व 14 2 अल-क़ुरआन अल-करीम 85 / 21 3 अल-क़ुरआन अल-करीम 56 / 77 ता 79 4 अल-क़ुरआन अल-करीम 26 / 193 ता 195 5 फ़िक़्ह-ए-अकबर मअ वसीयत नामा, मलिक सिराजुद्दीन एंड संस कश्मीरी बाज़ार लाहौर स. 4

فتاوی رضویہ جلد ۲۳

اور فرماتا ہے : "فِي صُحُفٍ مُّكَرَّمَةٍ ۙ مَّرْفُوعَةٍ مُّطَهَّرَةٍ ۙ" 1 وہ باعزت بلند اور پاک صحیفوں میں مرقوم ہے۔ (ت)

اور فرماتا ہے : "بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَّجِيدٌ ۙ فِي لَوْحٍ مَّحْفُوظٍ ۙ" 2 بلکہ شرف و بزرگی والا قرآن کریم لوح محفوظ (محفوظ تختی) میں لکھا ہوا ہے۔ (ت)

اور فرماتا ہے : "اِنَّهٗ لَقُرْاٰنٌ كَرِيْمٌۙ(۷۷) فِيْ كِتٰبٍ مَّكْنُوْنٍۙ(۷۸) لَّا يَمَسُّهٗۤ اِلَّا الْمُطَهَّرُوْنَ ؕ(۷۹)" 3 بیشک وہ باعزت قرآن مجید ایک پوشیدہ کتاب میں درج ہے۔ اس کو سوائے پاکیزہ افراد کے اور کوئی ہاتھ نہیں لگا سکتا۔ (ت)

اور فرماتا ہے : "اَلْاَمِيْنُۙ(۱۹۳) عَلٰى قَلْبِكَ لِتَكُوْنَ مِنَ الْمُنْذِرِيْنَۙ(۱۹۴) بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُّبِيْنٍ ؕ(۱۹۵)" 4 الی غیر ذلک من الایات اسے روح الامین (حضرت جبریل) نے واضح عربی زبان میں تمہارے قلب اطہر پر اتارا تاکہ تم سنانے والے حضرات میں سے ہو جاؤ یہاں تک کہ ان کے علاوہ اور بھی بیشمار اس نوع کی آیات ہیں۔ (ت)

دیکھو اسی کو مقروی اسی کو مسموع اسی کو محفوظ اسی کو مکتوب قرار دیا اسی کو قرآن اور اپنا کلام فرمایا۔ سیدنا امام اعظم رضی اللہ تعالٰی عنہ فقہ اکبر میں فرماتے ہیں :

القرآن کلام اللہ فی المصاحف مکتوب وفی القلوب محفوظ وعلی الالسنۃ مقرو وعلی النبي صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم منزل ولفظنا بالقرآن مخلوق وکتابتنا لہ مخلوق وکلام اللہ تعالی غیر مخلوق 5- قرآن مجید اللہ کا کلام صحیفوں میں لکھا ہے اور دلوں میں محفوظ ہے اور زبانوں پر پڑھا گیا ہے۔ اور

حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی ذات اقدس پر اتارا گیا ہے اور ہمارا قرآن مجید کے بولنا اور اسی طرح اس کو لکھنا اور پڑھنا مخلوق ہے لیکن بالینہ اللہ کا کلام مخلوق نہیں۔ (ت)

1 القرآن الکریم ۸۰ / ۱۳ و ۱۴ 2 القرآن الکریم ۸۵ / ۲۱ 3 القرآن الکریم ۵۶ / ۷۷ تا ۷۹ 4 القرآن الکریم ۲۶ / ۱۹۳ تا ۱۹۵ 5 فقہ اکبر مع وصیت نامہ ملک سراج الدین اینڈ سنز کشمیری بازار لاہور ص ۴

Fatawa Razawiyya - Volume 23

Also in 'Wasaya' (Wills) it is stated:

[Arabic Column]: We affirm that the Quran is the speech of Allah Almighty, His revelation, His sending down, and His attribute. It is neither He nor other than Him; rather, it is His attribute upon investigation. It is written in the copies (Masahif), recited by tongues, and preserved in the hearts without dwelling (hulool) in them. (Up to the statement of Imam Sahib, may Allah be pleased with him): And Allah Almighty is the worshipped One and He continues as He was. His speech is recited, written, and preserved without any separation from Him.

[Urdu Column]: We affirm that the Holy Quran is the speech of Allah Almighty, His revelation, His sending down, and His attribute. Therefore, it is neither He Himself nor other than Him. Rather, upon investigation, it is His exalted attribute. It is written in the scriptures, recited on the tongues, and preserved in the hearts without dwelling (hulool). (Up to this statement of Imam Sahib, may Allah Almighty be pleased with him): Allah Almighty is the true worshipped One and His status is always 'Al-Aan Kama Kan' (Manifest in one status). Thus, His speech was recited, written, and is preserved, without anything being removed from it. (T)

Arif Billah Sidi Allama Abdul Ghani Nablusi (may his secret be sanctified) states in 'Matalib-ul-Wafiyyah':

[Arabic Column]: Do not think that the speech of Allah Almighty is two: this recited wording and the eternal attribute, as was conjectured by some who were overcome by the terminology of philosophers and Mu'tazilites. They spoke about the speech of Allah Almighty based on what their intellects led them to, and they opposed the consensus (ijma) of the righteous predecessors (salaf-us-salihin), may Allah be pleased with them, on the fact that the speech of Allah Almighty is one and has no multiplicity in any case. It is with us and it is with Him Almighty, and it is not that what is with us [is different].

[Urdu Column]: Do not think that the speech of Allah Almighty is two: one being these recited words and the other the eternal attribute. As was conjectured by some people on whom the language (terminology) of philosophers and Mu'tazilites became dominant. Then they engaged in such talk about the speech of Allah Almighty to which their deficient intellects led them. And they opposed the consensus of the righteous predecessors (may Allah be pleased with them) despite

the fact that the speech of Allah Almighty is one and there is no multiplicity in it in any state. Therefore, what is with us is the same as what is with Allah Almighty. And it is not even that what we have is other than what is with Him, nor is it that whatever is of Allah Almighty's...

1. Fiqh al-Akbar with Wasiyat Nama, Malik Siraj-ud-Din and Sons, Kashmiri Bazar Lahore, p. 29.

फतावा रज़विय्या - जिल्द 23

साथ ही 'वसाया' में फ़रमाते हैं:

[अरबी कॉलम]: हम इकरार करते हैं कि कुरआन अल्लाह तआला का कलाम, उसकी वही, उसका अवतरण और उसकी सिफ़त (गुण) है। वह न तो वह (स्वयं) है और न ही उससे अलग है; बल्कि शोध के अनुसार वह उसकी सिफ़त है। यह प्रतियों (मसाहिफ़) में लिखा गया है, ज़बानों द्वारा पढ़ा गया है, और सीनों में बिना उसमें समाए (हलूल) सुरक्षित है। (इमाम साहब रज़ियल्लाहु तआला अन्हु के कथन तक): और अल्लाह तआला पूज्य है और वह वैसा ही है जैसा वह था। उसका कलाम पढ़ा जाता है, लिखा जाता है और उससे अलग हुए बिना सुरक्षित रहता है।

[उर्दू कॉलम]: हम इस बात का इकरार करते हैं कि कुरआन मजीद अल्लाह तआला का कलाम, उसकी वही, उसका नाज़िल किया हुआ और उसकी सिफ़त है। लिहाज़ा वह न ऐन है और न ग़ैर। बल्कि तहक़ीक़ के मुताबिक उसकी सिफ़त-ए-आलिया है। सहीफ़ों में लिखा हुआ, ज़बानों पर पढ़ा हुआ, और सीनों में हलूल के बिना महफ़ूज़ है। (इमाम साहब रज़ियल्लाहु तआला अन्हु के इस इरशाद तक): अल्लाह तआला सच्चा माबूद है और उसकी शान हमेशा 'अल-आन कमा कान' (एक शान पर जलवा गर) है। अतः उसका कलाम पढ़ा गया, लिखा गया और सुरक्षित है, बिना इसके कि उससे कोई चीज़ अलग हो। (त)

आरिफ़ बिल्लाह सैयदी अल्लामा अब्दुल ग़नी नाबुलसी (क़ुद्दिस सिर्रहु) 'मताल़िब-उल-वफ़िय्या' में फ़रमाते हैं:

[अरबी कॉलम]: यह न सोचें कि अल्लाह तआला का कलाम दो है: यह बोले गए शब्द और शाश्वत गुण, जैसा कि उन लोगों द्वारा अनुमान लगाया गया था जिन पर दार्शनिकों और मोतज़िला की शब्दावली हावी हो गई थी। उन्होंने अल्लाह तआला के कलाम के बारे में अपनी बुद्धि के आधार पर बात की, और उन्होंने नेक पूर्वजों (सल्फ़-ए-सालिहीन) के सर्वसम्मति (इज्मा) का विरोध किया, कि अल्लाह तआला का कलाम एक है और किसी भी स्थिति में उसमें कोई बहुलता नहीं है। यह हमारे पास है और यह अल्लाह तआला के पास है, और ऐसा नहीं है कि जो हमारे पास है [वह अलग है]।

[उर्दू कॉलम]: यह गुमान न कीजिए कि अल्लाह तआला के दो कलाम हैं: एक ये पढ़े हुए अलफ़ाज़ और दूसरी वह सिफ़त-ए-क़दीमा। जैसा कि कुछ उन लोगों ने गुमान किया जिन पर फ़लासिफ़ा और मोतज़िला की ज़बान (इस्तलाहात) ग़ालिब आ गई। फिर उन्होंने अल्लाह तआला के कलाम में ऐसी

गुफ़्तगू की जहाँ तक उनकी नाक़िस (अपूर्ण) अक़्ल ने उन्हें पहुँचाया। और उन्होंने असलाफ़-ए-सालिहीन के इज्मा का ख़िलाफ़ किया (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम), बावजूद इसके कि अल्लाह तआला का कलाम एक है और किसी हाल में उसके अंदर कोई तादाद (संख्या) नहीं है। लिहाज़ा जो हमारे नज़दीक है वही अल्लाह तआला के नज़दीक है। और ऐसा भी नहीं है कि जो हमारे पास है वह उसके पास मौजूद कलाम के अलावा है, और न ही यह है कि जो कुछ अल्लाह तआला के..

1. फ़िक़्ह अकबर मय वसियत नामा, मलिक सिराजुद्दीन एंड संस, कश्मीरी बाज़ार लाहौर, पृ. 29.

पृष्ठ 444 का 768

نیز وصایا میں فرماتے ہیں:

[عربی کالم]: نقربان القرآن کلام اللہ تعالی ووحیہ وتنزیلہ و صفتہ لا ھو ولا غیرہ بل ھو صفۃ علی التحقیق مکتوب فی المصاحف مقرو بالالسن محفوظ فی الصدور من غیر حلول فیھا (الی قولہ رضی اللہ تعالی عنہ) واللہ تعالی معبود ولا یزال عما کان وکلامہ مقرو ومکتوب ومحفوظ من غیر مزایلۃ عنہ -1

[اردو کالم]: ہم اس بات کا اقرار کرتے ہیں کہ قرآن مجید اللہ تعالیٰ کا کلام اس کی وحی اس کا نازل کردہ اور اس کی صفت ہے۔ لہٰذا وہ عین ہے اور نہ غیر۔ بلکہ بر بنائے تحقیق اس کی صفت عالیہ ہے۔ صحیفوں میں لکھا ہوا۔ زبانوں پر پڑھا ہوا، اور سینوں میں حلول کے بغیر محفوظ شدہ۔ (امام صاحب رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے اس ارشاد تک) اللہ تعالیٰ سچا معبود ہے اور اس کی شان ہمیشہ "الآن کما کان" (ایک شان پر جلوہ گر) ہے۔ پس اس کا کلام پڑھا گیا۔ لکھا گیا۔ اور حفاظت شدہ ہے۔ بغیر اس کے کہ اس سے کوئی چیز زائل ہو۔ (ت)

عارف باللہ سیدی علامہ عبدالغنی نابلسی قدس سرہ القدسی مطالب وفیہ میں فرماتے ہیں:

[عربی کالم]: لاتظن ان کلام اللہ تعالی اثنان ھذا لفظ المقر و والصفۃ القدیمۃ کما زعم ذلك بعض من غلبت علیہ اصطلاحات الفلاسفۃ والمعتزلۃ فتکلم فی کلام اللہ تعالی بما اداہ الیہ عقلہ وخالف اجماع السلف الصالحین رضی اللہ تعالی عنھم علی ان کلام اللہ تعالی واحد لا تعدد لہ بحال وھو عندنا وھو عندہ تعالی ولیس الذی عندنا

[اردو کالم]: یہ گمان نہ کیجئے کہ اللہ تعالیٰ کے دو کلام ہیں ایک یہ پڑھے ہوئے الفاظ دوسری وہ صفت قدیمہ۔ جیسا کہ بعض ان لوگوں نے گمان کیا کہ جن پر فلاسفہ اور معتزلہ کی زبان (اصطلاحات) غالب ہو گئی۔ پھر انھوں نے اللہ تعالیٰ کے کلام میں ایسی گفتگو کی کہ جس تک انھیں ان کی ناقص عقل نے پہنچادیا۔ اور انھوں نے اسلاف صالحین کے اجماع کا خلاف کیا رضی اللہ تعالیٰ عنہم باجود یہ کہ اللہ تعالیٰ کا کلام ایک ہے کسی حال میں اس کے اندر کوئی تعداد نہیں، لہٰذا جو ہمارے نزدیک ہے وہی اللہ تعالیٰ کے نزدیک ہے۔ اور یوں بھی نہیں جو ہمارے پاس ہے وہ غیر ہے اس کا جو اس کے پاس ہے اور نہ یہ ہے کہ جو کچھ اللہ تعالیٰ کے

1 فقہ اکبر مع وصیت نامہ ملک سراج الدین اینڈ سنز کشمیری بازار لاہور ص ۲۹

Fatawa Rizvia Volume 23

[Text Block 1] Arabic: ...not other than what is with Him, nor is what is with Him other than what is with us. Rather, it is a single, eternal attribute existing with Him, Most High, without an instrument for its existence, and it also exists with us in its essence, but the cause of its presence with us is an instrument, which is our speech, our writing, and our memorization. So when we speak these Quranic letters, write them, and memorize them, that eternal attribute subsisting in the Essence of Allah, which is with Him, Most High, is also with us in its essence without changing from how it is with Him, Most High. It neither separated from Him, Most High, nor did it join us. It is as it was before our speech, writing, and memorization... until the end of what he detailed and beautifully elaborated upon, may the mercy of the Bestowing King be upon him.

Urdu: ...what is with Him is contrary to what is with us, rather it is one and the same eternal attribute which exists with Allah Almighty while no instrument has any role in its existence, and it is also present with us exactly as it is, but its instrument is our speaking, writing, and remembering. Then, when we speak these Quranic letters, write them, and memorize them, then the eternal attribute that is established with the Essence of Allah Almighty, which is present in His presence, is the very same that is present with us exactly as it is, without any change occurring in this attribute which is present in the presence of Allah Almighty. It is also not that it became detached (separated) from Allah Almighty and became attached (joined) to us, rather that attribute is still present in the same state in which it was present before our speaking, writing, and remembering. The mentioned scholar stated this long and pure discourse until the end, may endless and special mercy of the Giver King, the Ruler of the universe, descend upon him. (T)

In Hadiqa-e-Nadiyah, Type 1, Section 1, Chapter 1, they state:

[Text Block 2] Arabic: When you know this, the corruption of the saying of those who say that the Speech of Allah, Most High, is spoken by linguistic homonymy (ishti-rak al-wad'i) with two meanings: the eternal attribute and that composed of temporal letters and words, becomes clear to you. For it is a saying that leads its holder to the belief of shirk (association) in the attributes of Allah, Most High, and the indication of the Prophet, peace and blessings of Allah, Most High, be upon him...

Urdu: When you have come to know this, then the corruption of his saying will be clear to you who said that the Speech of Allah Almighty is spoken in the sense of

'ishti-rak al-wad'i' (linguistic homonymy) with two meanings. One is the eternal attribute and the second is that which is composed of temporal letters and words. Because this is such a saying that leads to (and reaches) the belief of shirk in the attributes of Allah Almighty (therefore this saying is absolutely not correct).

1 Al-Matalib al-Wafiyah Sharh al-Faraid as-Saniyyah Page 445 of 768

फ़तावा रिज़विया जिल्द २३

[अनुच्छेद १] अरबी: ...जो उनके पास है उससे अलग नहीं, और जो उनके पास है वह हमसे अलग नहीं। बल्कि यह एक ही प्राचीन गुण (सिफ़त-ए-क़दीमा) है जो अल्लाह तआला के पास मौजूद है, इसके अस्तित्व के लिए किसी उपकरण की आवश्यकता नहीं है, और यह हमारे पास भी अपने मूल रूप में मौजूद है, लेकिन इसका कारण एक उपकरण है, जो हमारा बोलना, लिखना और याद रखना है। तो जब हम इन क़ुरान के अक्षरों को बोलते हैं, उन्हें लिखते हैं और उन्हें याद करते हैं, तो वह प्राचीन गुण जो अल्लाह तआला की ज़ात में स्थित है, जो उनके पास मौजूद है, वही हमारे पास भी अपने मूल रूप में मौजूद है, बिना इसके कि उस गुण में कोई बदलाव आए जो अल्लाह तआला के पास मौजूद है। और न ही ऐसा है कि वह अल्लाह तआला से अलग होकर हमसे जुड़ गया हो, बल्कि वह गुण अभी भी उसी स्थिति में मौजूद है जिसमें वह हमारे बोलने, लिखने और याद करने से पहले था... अंत तक जो उन्होंने विस्तार से और खूबसूरती से बयान किया, उन पर दान देने वाले बादशाह की दया हो।

उर्दू: ...उनके पास है वह उसके खिलाफ है जो हमारे पास है, बल्कि वह एक ही सिफ़त-ए-क़दीमा है जो अल्लाह तआला के यहाँ मौजूद है जबकि उसके वजूद में किसी आले (उपकरण) का कोई दखल नहीं और वह बे-ऐनही (ठीक वैसे ही) हमारे पास भी मौजूद है मगर उसका आला है और वह हमारा बोलना लिखना और याद रखना है। फिर जब हम इन हुरूफ़-ए-क़ुरआनिया को बोलें उन्हें लिखें और उन्हें याद करें तो जो सिफ़त-ए-क़दीमा कि अल्लाह तआला की ज़ात से क़ायम है जो उसके हुज़ूर मौजूद है ये वही है जो बे-ऐनही हमारे पास मौजूद है बग़ैर इसके कि इसमें तब्दीली पैदा हो जाए उस सिफ़त से जो अल्लाह तआला के हुज़ूर मौजूद है और ये भी नहीं कि अल्लाह तआला से कुछ मुनफ़सिल (जुदा) हो कर हमसे मुत्तसिल (पैवस्ता) हो जाए, बल्कि वह सिफ़त अब भी उसी हालत पर मौजूद है जो हमारे बोलने, लिखने और याद करने से पहले जिस हालत पर मौजूद थी। अल्लामा मौसूफ़ ने आख़िर तक यही तवील और पाकीज़ा कलाम फ़रमाया बख़्शिश करने वाले, कायनात के हुक्मरां की उन पर बे-पायां और ख़ुसूसी रहमत का नुज़ूल हो। (त)

हदीक़ा नदिया नोअ अव्वल फ़स्ल अव्वल बाब अव्वल में फ़रमाते हैं:

[अनुच्छेद २] अरबी: जब आप यह जान लेंगे, तो आपके लिए उस व्यक्ति के कथन की विकृति स्पष्ट हो जाएगी जिसने कहा कि अल्लाह तआला का कलाम दो अर्थों पर 'इश्तराक-ए-वज़ई' (भाषाई

समानता) के रूप में बोला जाता है: प्राचीन गुण और वह जो नवीन अक्षरों और शब्दों से बना है। क्योंकि यह एक ऐसा कथन है जो अपने कहने वाले को अल्लाह तआला के गुणों में शिर्क(साझेदारी) के विश्वास की ओर ले जाता है और नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम का संकेत...

उर्दू: जब तुम्हें ये मालूम हो गया तो फिर तुम पर उसके इस क़ौल का फ़साद ज़ाहिर हो गया कि जिसने ये कह दिया कि अल्लाह तआला का कलाम इश्तराक-ए-वज़ई के तौर पर दो मायनों पर बोला गया है। एक सिफ़त-ए-क़दीमा और दूसरा वह जो हुरूफ़ और कलमात-ए-हादसा से मुरक्कब है। क्योंकि ये एक ऐसा क़ौल है जो अल्लाह तआला की सिफ़ात में एतिकाद-ए-शिर्क की तरफ़ राजेअ (और पहुँचाता है) (लिहाज़ा ये क़ौल क़तअन् ठीक नहीं)

१ अल-मतालिब अल-वफ़िया शरह अल-फ़रैद अस-सनिया पृष्ठ ४४५/७६८

[پیرا گراف ۱] عربی: غیر الذی عندہ ولا الذی عندہ غیر الذی عندنا بل ھو صفۃ واحدۃ قدیمۃ موجودۃ عندہ تعالی بغیر الۃ لوجودھا وموجودۃ ایضا عندنا بعینھا لکن سبب الۃ ھي نطقنا وکتابتنا وحفظنا فمتی نطقنا بھذہ الحروف القرآنیۃ وکتبنا ھا وحفظنا ھا کانت تلك الصفۃ القدیمۃ القائمۃ بذات اللہ التی ھی عندھا تعالی ھي عندنا ایضا بعینھا من غیر ان یتغیر من انھا عندہ تعالی ولا انفصلت عنہ تعالی ولا اتصلت بنا و انما ھي علی ما علیہ قبل نطقنا وکتابتنا وحفظنا الی آخر ما اطال واطاب علیہ رحمۃ الملك الوھاب۔

اردو: پاس ہے وہ اس کے خلاف ہے جو ہمارے پاس ہے، بلکہ وہ ایک ہی صفت قدیمہ ہے جو اللہ تعالٰی کے ہاں موجود ہے جبکہ اس کے وجود میں کسی آلہ کا کوئی دخل نہیں اور وہ بعینہ ہمارے پاس بھی موجود ہے مگر اس کا آلہ ہے اور وہ ہمارا بولنا لکھنا اور یاد رکھنا ہے۔ پھر جب ہم ان حروف قرآنیہ کو بولیں انہیں لکھیں اور انہیں یاد کریں تو جو صفت قدیمہ کہ اللہ تعالٰی کی ذات سے قائم ہے جو اس کے حضور موجود ہے یہ وہی ہے جو بعینہ ہمارے پاس موجود ہے بغیر اس کے کہ اس میں تبدیلی پیدا ہوجائے اس صفت سے جو اللہ تعالٰی کے حضور موجود ہے اور یہ بھی نہیں کہ اللہ تعالٰی سے کچھ منفصل (جدا) ہو کر ہم سے متصل (پیوستہ) ہو جائے، بلکہ وہ صفت اب بھی اسی حالت پر موجود ہے جو ہمارے بولنے، لکھنے اور یاد کرنے سے پہلے جس حالت پر موجود تھی۔ علامہ موصوف نے آخر تک یہی طویل اور پاکیزہ کلام فرمایا بخشش کرنے والے، کائنات کے حکمران کی ان پر بے پایاں اور خصوصی رحمت کا نزول ہو۔ (ت)

حدیقہ ندیہ نوع اول فصل اول باب اول میں فرماتے ہیں:

[پیرا گراف ۲] عربی: اذا علمت هذا ظهرلك فساد قول من قال ان كلام الله تعالى مقول بالاشتراك الوضعى على معنيين الصفة القديمة والمؤلف من الحروف والكلمات الحادثة فأنه قول يؤول بصاحبه الى اعتقاد الشرك فى صفات الله تعالى واشارة النبى صلى الله تعالى عليه

اردو: جب تمھیں یہ معلوم ہو گیا تو پھر تم پر اس کے اس قول کا فساد ظاہر گیا کہ جس نے یہ کہہ دیا کہ اللہ تعالیٰ کا کلام اشتراک وضعی کے طور پر دو معنوں پر بولا گیا ہے۔ ایک صفت قدیمہ اور دوسرا وہ جو حروف اور کلمات حادثہ سے مرکب ہے۔ کیونکہ یہ ایک ایسا قول ہے جو اللہ تعالیٰ کی صفات میں اعتقاد شرک کی طرف راجع (اور پہنچاتا ہے) (لہذا یہ قول قطعاً ٹھیک نہیں)

Volume 23 | Fatawa Razawiyya

[Top Section Table] Arabic (left column): ...and [peace be upon him] here in this Hadith (i.e., the Hadith: "This Quran, one end of it is in the Hand of Allah the Almighty and the other end is in your hands," narrated by Ibn Abi Shaybah and Al-Tabarani in Al-Kabir from Abu Shurayh, may Allah the Almighty be pleased with him) regarding the Quran, it signifies that it is one and has no multiplicity at all. It is the Eternal Attribute, written in the Mushafs, recited by tongues, and preserved in hearts without indwelling in any of those things. Whoever does not understand this according to what we have mentioned due to its difficulty, it is obligatory for him to have faith in it through the unseen (Iman bil-Ghaib), just as he believes in Allah the Almighty and His other attributes, glory be to Him and the Exalted. It is not permissible for anyone to say that what is in the Mushafs, hearts, and tongues is "created" (haduth)... until the end. The aforementioned scholar provided benefit and did exceptionally well, may the mercy of the Generous King be upon him.

Urdu (right column): And the Holy Prophet (may Allah the Almighty send peace and blessings upon him) in this Hadith, i.e., in the following Hadith, points to this. This Quran Majeed, one side of it is in the unparalleled Hand of Allah the Almighty, and its other side is in your hands. So it is as if your pointer is towards this very status of the Quran Majeed. Muhaddith Ibn Abi Shaybah and Imam Tabarani in Mu'jam al-Kabir have narrated this from Hazrat Abu Shurayh (may Allah the Almighty be pleased with him). Thus, from this indication, the benefit obtained is that the Word of Allah is one, and there is no multiplicity in it at all. And it is that Eternal Attribute which is written in the Mushafs, recited by tongues, and recorded in hearts, in which there is no indwelling (physical containment). And whoever does not understand this issue according to our mentioned statement due to its complexity, it is still obligatory for him to maintain faith in it through the unseen (Iman bil-Ghaib) just as he has faith in the Essence and other attributes of Allah the Almighty, the Holy and Exalted. It is not permissible for anyone to say that whatever is recorded in the Mushafs, present in the hearts, and flowing on the tongues is created (hadith). The mentioned scholar stated all this until the end and perfected it. Therefore, may the eternal descent of special mercy and blessings from Allah the Almighty, Who is the King of the entire universe and prominently generous, be upon him. (T)

[Middle Section] The Great Imam, Knower of Allah, Sidi Abdul Wahhab al-Sha'rani (may his secret be sanctified) states in Mizan al-Shari'ah al-Kubra, Chapter on what is permissible to sell and what is not:

[Middle Table] Arabic (left): Ahl al-Sunnah wa al-Jama'ah have made it (i.e., what is written in the Mushaf) truly the Word of Allah the Almighty. Urdu (right): Ahl al-Sunnah wa al-Jama'ah have determined that whatever is written in the Mushafs is truly the Word of Allah the Almighty, even if...

[Footnotes] 1. Al-Targhib wa al-Tarhib referencing Al-Tabarani in Al-Kabir, Al-Targhib fi Ittiba' al-Kitab wa al-Sunnah, Hadith 3, Mustafa al-Babi Egypt, 1/9. 2. Al-Hadiqa al-Nadiyya Sharh al-Tariqa al-Muhammadiyya, Chapter One, Maktaba Nooriya Razawiyya Faisalabad, 1/61-62.

जिल्द २३ | फतावा रज़विय्या

[ऊपरी अनुभाग तालिका] अरबी (बायाँ कॉलम): ...और [उन पर शांति हो] यहाँ इस हदीस में (यानी हदीस: "यह क़ुरान, इसका एक सिरा अल्लाह तआला के हाथ में है और दूसरा सिरा तुम्हारे हाथों में है," जिसे इब्न अबी शैबा और अल-तबरानी ने अल-कबीर में अबू शुरैह, अल्लाह तआला उनसे प्रसन्न हो, से रिवायत किया है) क़ुरान के बारे में, यह सूचित करता है कि वह एक है और उसमें बिल्कुल भी बहुलता नहीं है। वह शाश्वत गुण (सिफत-ए-कदीमा) है, जो मुसहफ़ों में लिखा हुआ है, ज़बानों से पढ़ा गया है, और दिलों में सुरक्षित है बिना किसी चीज़ में समाए। जो कोई हमारी बताई हुई कठिनाई के कारण इसे समझ नहीं पाता, उसके लिए अनिवार्य है कि वह इस पर अनदेखे पर ईमान (ईमान बिल-ग़ैब) की तरह विश्वास रखे, जैसे वह अल्लाह तआला और उसके अन्य गुणों पर ईमान रखता है, वह पवित्र और सर्वोच्च है। किसी के लिए यह कहना जायज़ नहीं है कि मुसहफ़ों, दिलों और ज़बानों में जो कुछ है वह "निर्मित" (हादिस) है... अंत तक। उक्त विद्वान ने लाभ पहुँचाया और उत्कृष्ट कार्य किया, उदार राजा (अल्लाह) की उन पर दया हो।

उर्दू (दायाँ कॉलम): और हुज़ूर अकरम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम का इस हदीस में यानी ज़ैल की हदीस में इस तरफ इशारा है। यह क़ुरान मजीद इसका एक तरफ अल्लाह तआला के बे-मिसाल हाथ में है और इसकी दूसरी तरफ तुम्हारे हाथों में है। तो गोया आपका क़ुरान मजीद की इसी हैसियत की तरफ इशारा है। मुहद्दिस इब्न अबी शैबा और इमाम तबरानी ने मजम कबीर में हज़रत अबू शुरैह रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से इसको रिवायत किया है। पस इस इशारे से यह फायदा हासिल हुआ कि अल्लाह तआला का कलाम एक है इसमें बिल्कुल कोई तअद्दुद (बहुलता) नहीं। और वह सिफत-ए-कदीमा (शाश्वत गुण) है जो मुसहफों में लिखा हुआ है। ज़बानों से पढ़ा गया और दिलों में ज़ब्तशुदा है कि जिसमें कोई हलूल (समा जाना) नहीं, और जो कोई हमारे ज़िक्र करदा बयान के मुताबिक इस मसले को बवजह इसके इशकाल (कठिनाई) के न समझे तो फिर भी वाजिब है कि वह इस पर इसी तरह ईमान बिल-ग़ैब रखे कि जिस तरह अल्लाह तआला पाक और बरतर की ज़ात और दीगर सिफात पर ईमान रखता है और किसी के लिए जायज़ नहीं कि जो कुछ मुसहफों में मरक़ूम, दिलों में मौजूद और ज़बानों पर जारी है वह हादिस (नया/निर्मित) है। (यह सब कुछ) आखिर तक अल्लामा मौसूफ ने इफादा फरमाया और इसमें कमाल कर दिया। लिहाज़ा अल्लाह तआला जो पूरी कायनात का बादशाह और नुमायाँ तौर पर सखी है उसकी इन पर खुसूसी रहमत व बरकात का दायमी नुज़ूल हो। (त)

[मध्य अनुभाग] इमाम अजल आरिफ़ बिल्लाह सीधी अब्दुल वहाब अल-शरानी कुद्दिस सिर्रहु अल-रब्बानी 'मीज़ान अल-शरीअत अल-कुबरा', बाब 'मा यजूज़ बैउहू व मा ला' (क्या बेचना जायज़ है और क्या नहीं) में फ़रमाते हैं:

[मध्य तालिका] अरबी (बायाँ): अहल-ए-सुन्नत वल-जमाअत ने इसे (यानी मुसहफ़ में लिखे हुए को) वास्तव में अल्लाह तआला का कलाम बनाया है। उर्दू (दायाँ): अहल-ए-सुन्नत वल-जमाअत ने जो कुछ मुसहफ़ों में लिखा हुआ है उसको हक़ीक़तन अल्लाह तआला का कलाम ठहराया अगरचे

[पाद लेख] १. अल-तरगीब वल-तरहीब बहवाला अल-तबरानी फिल-कबीर, अल-तरगीब फी इत्तिबा अल-किताब वस-सुन्नत हदीस ३, मुस्तफा अल-बाबी मिस्र १/९। २. अल-हदीक़तुल नदिय्या शरह अल-तरीक़ा अल-मुहम्मदिया बाब अव्वल, मकतबा नूरिया रज़विय्या फैसलाबाद १/६१-६२।

पृष्ठ ४४६ / ७६८

[Top Section Table] وسلم ہنا فی ہذا الحدیث (ای حدیث ان ہذا القرآن طرفہ بید اللہ تعالٰی و طرفہ بأیدیکم رواہ ابن ابی شیبۃ والطبرانی فی الکبیر ۱ عن ابی شریح رضی اللہ تعالٰی عنہ) الی القرآن تفید انہ واحد لا تعدد لہ اصلا وھو الصفۃ القدیمۃ وھو مکتوب فی المصاحف المقروء بالألسنۃ، المحفوظ فی القلوب من غیر حلول فی شیئ من ذلک ومن لم یفھم ھذا علی حسب ما ذکرنا لصعوبتہ علیہ یجب علیہ الایمان بہ بالغیب کما یؤمن باللہ تعالٰی وبباقی صفاتہ سبحانہ و تعالٰی ولا یجوز لاحد ان یقول بحدوث ما فی المصاحف والقلوب والالسنۃ ۲ الی آخرھا افاد واجاد علیہ رحمۃ الملک الجواد۔

اور حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا اس حدیث میں یعنی حدیث ذیل میں اس طرف اشارہ ہے۔ یہ قرآن مجید اس کی ایک طرف اللہ تعالیٰ کے بے مثل ہاتھ میں ہے۔ اور اس کی دوسری طرف تمہارے ہاتھوں میں ہے۔ تو گویا آپ کا قرآن مجید کی اسی حیثیت کی طرف اشارہ ہے۔ محدث ابن ابی شیبہ اور امام طبرانی نے معجم کبیر میں حضرت ابو شریح رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے اس کو روایت کیا ہے پس اس اشارہ سے یہ فائدہ حاصل ہوا کہ اللہ تعالیٰ کا کلام ایک ہے اس میں بالکل کوئی تعدد نہیں۔ اور وہ صفت قدیمہ ہے جو مصاحف میں لکھا ہوا ہے۔ زبانوں سے پڑھا گیا اور دلوں میں ضبط شدہ ہے کہ جس میں کوئی حلول نہیں، اور جو کوئی ہمارے ذکر کردہ بیان کے مطابق اس مسئلہ کو بوجہ اس کے اشکال کے نہ سمجھے تو پھر بھی واجب ہے کہ وہ اس پر اسی طرح ایمان بالغیب رکھے کہ جس طرح اللہ تعالیٰ پاک اور برتر کی ذات اور دیگر صفات پر ایمان رکھتا ہے اور کسی کے لئے جائز نہیں کہ جو کچھ مصاحف میں مرقوم دلوں میں موجود اور زبانوں پر جاری ہے وہ حادث ہے (یہ سب کچھ) آخر تک علامہ موصوف نے افادہ فرمایا اور اس

میں کمال کردیا۔ لہٰذا اللہ تعالیٰ جو پوری کائنات کا بادشاہ اور نمایاں طور پر سخی ہے اس کی ان پر خصوصی رحمت وبرکات کا دائمی نزول ہو۔ (ت)

[Middle Section] امام اجل عارف باللہ سیدی عبدالوہاب الشعرانی قدس سرہ الربانی میزان الشریعۃ الکبریٰ باب مایجوز بیعہ ومالا میں فرماتے ہیں:

[Middle Table] قد جعلہ (ای المکتوب والمصحف) اھل السنۃ والجماعۃ حقیقۃ کلام اللہ تعالٰی اہل سنت وجماعت نے جو کچھ مصاحف میں لکھا ہوا ہے اس کو حقیقۃً اللہ تعالیٰ کا کلام ٹھہرایا اگر چہ

[Footnotes] 1 الترغیب والترہیب بحوالہ الطبرانی فی الکبیر الترغیب فی اتباع الکتاب والسنۃ حدیث ۳ مصطفی البابی مصر ۱/ ۹ 2 الحدیقۃ الندیۃ شرح الطریقۃ المحمدیہ باب اول مکتبہ نوریہ رضویہ فیصل آباد ۱/۶۱-۶۲

Fatawa Razawiyya Volume 23

[Arabic Box]: "Even if the pronunciation of it occurs from us, then understand, and more than that is not said nor written in a book." [Urdu Translation]: The pronunciation (speaking) of it occurs from our side. Therefore, understand it well because more than this can neither be said nor written in any book. (T)

And it is clear that in this regard all criteria are the same; just as in the writings on paper the same Holy Quran is written, similarly in the phono(graph) when the recitation of any reciter was recorded, and the phonetic forms that were formed in the breath of the mouth and then in the surrounding air became inscribed in this device, the same Great Speech is also inscribed in them. And just as what was delivered from the tongue of the reciter was the Quran itself, similarly now what will be delivered from this device will be the Quran itself. Just as if from this device any ghazal of Hazrat Sheikh Saadi (may Allah sanctify his secret) is delivered, no one can say that this is not that ghazal or not the speech of Hazrat Sheikh Saadi (may Allah sanctify his secret). Similarly, when any noble verse is delivered from it, no one can doubt that the verse was not delivered; it was certainly delivered, and it was delivered with the same performance that was produced from the tongue and throat of the original reciter.

As for the question, why then does prostration (sajdah) not become obligatory upon hearing it when any verse of prostration is recited from the phono(graph)?

I say (I, the humble one, say - T): Yes, this humble one has given the same fatwa, but its reason is not that it is not a verse; denying that would be denying the obvious. Nor is there room in our research for the excuse that for the obligation of prostration, the reciter must be from the category of responsible beings (mukallaf) according to the majority, and this is the correct view. And according to the most correct school, he must be sane; rather, according to one corrected school, he must even be conscious at the time. If a parrot or a starling is taught a verse of prostration, prostration will not be obligatory upon hearing it. Similarly, [prostration is not obligatory] from the recitation of an insane person, and indeed, according to one correction, from one who is asleep; not upon him, even if he is informed after waking up that he recited a verse of prostration, nor upon the one listening to him. In Tanwir al-Absar and Durr-e-Mukhtar, it is stated:

[Arabic Box]: "It is not obligatory upon hearing it from a bird." [Urdu Translation]: Prostration of recitation will not be obligatory when one hears a verse of prostration from any bird. (T)

In Radd al-Muhtar, it is stated:

[Arabic Box]: "It is the most correct, (as mentioned in) Zaylai and others, and it is said..." [Urdu Translation]: And that is more correct; Zaylai and others (state the same).

---

1. Al-Mizan al-Kubra, Chapter: What is permissible to sell and what is not, Mustafa al-Babi, Egypt, 2/77.
2. Durr-e-Mukhtar, Commentary on Tanwir al-Absar, Book of Prayer, Chapter: Prostrations of Recitation, Mujtabai Press, Delhi, 1/105.

फतावा रजविया जिल्द 23

[अरबी बॉक्स]: "यद्यपि इसका उच्चारण हमारी ओर से होता है, तो समझ लें, और इससे अधिक न तो कहा जाता है और न ही किसी पुस्तक में लिखा जाता है।" [उर्दू अनुवाद]: हमारी ओर से इसका उच्चारण (बोलना) होता है। इसलिए इसे अच्छी तरह समझ लीजिए क्योंकि इससे अधिक न तो कहा जा सकता है और न ही किसी पुस्तक में लिखा जा सकता है। (त)

और यह स्पष्ट है कि इस संबंध में सभी कसौटियाँ समान हैं; जिस प्रकार कागज़ की लिखावट में वही पवित्र कुरान लिखा होता है, उसी प्रकार फोनोग्राफ में जब किसी कारी (पाठक) का पाठ भरा गया और अक्षरों की वे आकृतियाँ जो मुँह की हवा और फिर आसपास की हवा में बनी थीं, इस उपकरण में अंकित हो गईं, तो उनमें भी वही महान वाणी अंकित है। और जिस प्रकार कारी की जिह्वा से जो उच्चारित हुआ वह कुरान ही था, वैसे ही अब जो इस उपकरण से उच्चारित होगा वह कुरान ही होगा। जिस प्रकार यदि इस उपकरण से हज़रत शेख सादी (अल्लाह उनके रहस्य को पवित्र करे) की कोई ग़ज़ल सुनाई जाए, तो कोई यह नहीं कह सकता कि यह वह ग़ज़ल नहीं है या हज़रत शेख सादी का कलाम नहीं है, वैसे ही जब इससे कोई पवित्र आयत सुनाई जाए, तो कोई संदेह नहीं कर सकता कि वह आयत अदा नहीं हुई; वह निश्चित रूप से अदा हुई, और उसी प्रदर्शन के साथ हुई जो मूल कारी की जिह्वा और गले से उत्पन्न हुआ था।

रही यह बात कि फिर उसके सुनने से सजदा (सजदा-ए-तिलावत) क्यों अनिवार्य नहीं होता जब फोनोग्राफ से कोई सजदे वाली आयत सुनाई जाए?

अक़ूल: (मैं कहता हूँ - त) हाँ, इस फ़क़ीर ने यही फतवा दिया है लेकिन इसका कारण यह नहीं है कि वह आयत नहीं है, उसका इनकार तो प्रत्यक्ष का इनकार है। न ही हमारे शोध में यहाँ इस बहाने की गुंजाइश है कि सजदे के अनिवार्य होने के लिए कारी का 'मुकल्लफ़' (शरिया के अधीन उत्तरदायी) श्रेणी से होना बहुमत के अनुसार आवश्यक है और यही सही है। और सबसे सही मत के अनुसार उसका समझदार होना, बल्कि एक प्रमाणित मत के अनुसार वर्तमान में होश में होना भी आवश्यक है। यदि तोते या मैना को सजदे वाली आयत सिखा दी जाए, तो उसे सुनने से सजदा अनिवार्य नहीं होगा। इसी प्रकार पागल व्यक्ति, बल्कि एक शोध के अनुसार सोते हुए व्यक्ति के पाठ से भी अनिवार्यता नहीं है, न तो उस पर (चाहे जागने के बाद उसे सूचित कर दिया जाए कि तुमने सजदे वाली आयत पढ़ी थी) और न ही सुनने वाले पर। तनवीरुल अबसार और दुर्रे मुख्तार में है:

[अरबी बॉक्स]: "पक्षी से इसे सुनने पर (सजदा) अनिवार्य नहीं है।" [उर्दू अनुवाद]: सजदा-ए-तिलावत अनिवार्य नहीं होगा जब किसी पक्षी से सजदे वाली आयत सुने। (त)

रद-उल-मुहतार में है:

[अरबी बॉक्स]: "यही सबसे सही है, जैसा कि ज़ैलई और अन्य ने कहा है, और कहा गया है..." [उर्दू अनुवाद]: और वही अधिक सही है, ज़ैलई वगैरह (में यही वर्णित है)।

---

1. अल-मीज़ान अल-कुबरा, अध्याय: जिसका बेचना जायज़ है और जिसका नहीं, मुस्तफा अल-बाबी, मिस्र, 2/77।
2. दुर्रे मुख्तार शरह तनवीरुल अबसार, किताबुस सलात, बाब सुजूदुत तिलावत, मतबा मुज्तबाई, दिल्ली, 1/105।

[عربی عبارت]: وان کان النطق به واقعا منا فافهم واکثر من ذلك لا یقال ولا یسطر في کتاب[1]۔ [اردو ترجمہ]: ہماری طرف سے اس کا تلفظ (بولنا) واقع ہوتا ہے۔ لہذا اس کو اچھی طرح سمجھ لیجئے کیونکہ اس سے زیادہ نہ کہا جاسکتا ہے اور نہ کسی کتاب میں لکھا جاسکتا ہے۔ (ت)

اور پر ظاہر کہ اس بارہ میں سب کسوٹین یکساں ہیں جس طرح کاغذ کی رقوم میں وہی قرآن کریم میں مرقوم ہے اسی طرح فونو میں جب کسی قاری کی قراءت بھری گئی اور اشکال حرفیہ کہ ہوائے دہن پھر ہوائے مجاور میں بنی تھی اس آلہ میں مرتسم ہوئیں ان میں بھی وہی کلام عظیم مرسوم ہے اور جس طرح زبان قاری سے جو ادا ہوا قرآن ہی تھا۔ یوہیں اب جو اس آلہ سے ادا ہو گا قرآن ہی ہو گا جس طرح اس آلہ سے اگر حضرت شیخ سعدی قدس سرہ کی کوئی غزل ادا کی جائے کوئی نہیں کہہ سکتا کہ یہ وہ غزل نہیں یا حضرت شیخ سعدی قدس سرہ کا کلام نہیں یوہیں جب اس سے کوئی آیہ کریمہ ادا کریں کوئی شبہہ نہیں کر سکتا کہ وہ آیت ادا نہ ہوئی، ضرور ادا ہوئی اور اسی تادیہ سے ہوئی جو اصل قاری کی زبان و گلو سے پیدا ہوا تھا۔

رہا یہ کہ پھر اس کے سماع سے سجدہ کیوں نہیں واجب ہوتا جب کہ فونو سے کوئی آیہ سجدہ تلاوت کی جائے،

اقول: (میں کہتا ہوں ۔ ت) ہاں فقیر نے یہی فتوی دیا ہے مگر اس کی وجہ یہ نہیں کہ وہ آیت نہیں اس کا انکار تو بداہت کا انکار ہے۔ نہ ہماری تحقیق پر یہاں اس عذر کی گنجائش ہے کہ وجوب سجدہ کے لئے قاری کا جنس مکلف سے ہونا عند الاکثر و ھو الصحیح اور مذہب اصح پر عاقل بلکہ ایک مذہب مصحح پر بالفعل اہل ہوش سے بھی ہونا درکار ہے۔ طوطی یا مینا کو آیت سجدہ سکھادی

جائے تو اس کے سننے سے سجدہ واجب نہ ہو گا۔ اسی طرح مجنون بلکہ ایک تصحیح میں سوتے کی تلاوت سے بھی وجوب نہیں نہ اس پر اگرچہ جاگنے کے بعد اسے اطلاع دے دی جائے کہ تو نے آیت سجدہ پڑھی تھی نہ اس سے سننے والے پر۔ تنویر الابصار و در مختار میں ہے:

[عربی عبارت]: لا تجب بسماعه من الطیر[2]۔ [اردو ترجمہ]: سجدہ تلاوت واجب نہ ہوگا جبکہ کسی پرندہ سے آیت سجدہ سنے۔ (ت)

ردالمحتار میں ہے:

[عربی عبارت]: ھو الاصح زیلعی وغیرہ وقیل [اردو ترجمہ]: اور وہی زیادہ صحیح ہے زیلعی وغیرہ (میں یہی مذکور ہے)

---

[1] المیزان الکبری باب ما یجوز بیعه و ما لا یجوز مصطفی البابی مصر ۲ / ۷۷ [2] درمختار شرح تنویر الابصار کتاب الصلوۃ باب سجود التلاوۃ مطبع مجتبائی دہلی ۱ / ۱۰۵

Fatawa Razawiyya Volume 23

[Arabic]: [It is] obligatory, and in 'Al-Hujjah' it is [stated as] the correct [opinion]. [As per] Tatar-Khaniyah. I say: Most [scholars] are on the correction of the first [opinion], and it is certain in 'Nur al-Idah'. 1 [Urdu]: And it has also been said that in the aforementioned case, Sujud al-Tilawah (prostration for recitation) becomes obligatory. Thus, it is in 'Fatawa Hujjah' that this is correct. In 'Tatar-Khaniyah', I say that most of the noble Imams stand by the correction of the first statement. Hence, in 'Nur al-Idah', certainty is expressed upon this. (T)

In the same [book] it is stated:

[Arabic]: If a sleeper is informed that he recited it [the verse of prostration] while sleeping, it becomes obligatory upon him, and it is the most correct [opinion] [as per] Tatar-Khaniyah. And in 'Al-Dirayah', it is not binding upon him, and it is the correct [opinion] [as per] 'Imdad'. Thus, there is a difference in correction. As for its obligation upon the listener from him or from someone who is unconscious, it is narrated in 'Al-Shurunbulaliyah' as well with a difference in narration and correction, and similarly regarding a madman. 2 [Urdu]: When a sleeping person is told that they recited a verse of prostration while asleep, prostrating becomes obligatory for them. And this is more correct. It is in 'Tatar-Khaniyah' and 'Dirayah' that it is not necessary for them (in this case) and this is correct. 'Imdad', so there is a difference in 'Tas-heeh' (correction), but regarding the obligation of Sujud al-Tilawah on the listener (one who hears) and on an unconscious person (it is submitted that in 'Shurunbulaliyah' the difference in narration and 'Tas-heeh' has been quoted. And similarly it is about a madman. (T)

In the same [book] it is stated:

[Arabic]: He said in 'Al-Fath': However, Shaykh al-Islam mentioned that it is not obligatory by hearing from a madman, a sleeper, or a bird, because the cause is hearing a valid recitation, and the validity of recitation [depends on] discernment (tamiyz), which is not present here. This reasoning provides a detailed explanation regarding a child, so let it be the relied-upon [opinion]: if he has discernment, it is obligatory by hearing from him, otherwise not. End. And it was deemed good in 'Al-Hilyah'. 3 [Urdu]: It was stated in 'Fath al-Qadir': However, Shaykh al-Islam mentioned that if the verse of prostration is heard from a madman, a sleeping person, or a bird, Sujud al-Tilawah is not obligatory because its cause is 'Sahih' (correct/valid) recitation. And the basis for a valid recitation is discernment, which was not found here. And

this reasoning provides the benefit that the same detail should be applied to a child. Therefore, it should be relied upon that if the child possesses intellect and discernment, then Sujud al-Tilawah is obligatory if the verse is heard from them, otherwise not. End. And this has been declared 'Mustahsan' (preferred/better) in 'Hilyah'. (T)

1 Radd al-Muhtar, Kitab al-Salat, Bab Sujud al-Tilawah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/517. 2 Radd al-Muhtar, Kitab al-Salat, Bab Sujud al-Tilawah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/516. 3 Radd al-Muhtar, Kitab al-Salat, Bab Sujud al-Tilawah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/516.

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

[अरबी]: [यह] अनिवार्य है, और 'अल-हुज्जह' में इसे सही [राय] बताया गया है। [तातार-खानिया के अनुसार]। मैं कहता हूँ: अधिकांश [विद्वान] पहली [राय] के सुधार पर हैं, और 'नूर अल-इजाह' में यह निश्चित है। 1 [उर्दू]: और यह भी कहा गया है कि उपरोक्त मामले में सजदा-ए-तिलावत अनिवार्य हो जाता है। अतः'फ़तावा हुज्जिया' में है कि यही सही है। 'तातार-खानिया' में मैं कहता हूँ कि अधिकांश प्रतिष्ठित इमाम पहले कथन के सुधार पर अडिग हैं। इसलिए 'नूर अल-इजाह' में इसी पर यकीन व्यक्त किया गया है। (त)

उसी [पुस्तक] में है:

[अरबी]: यदि सोने वाले को सूचित किया जाए कि उसने सोते समय इसे [सजदे की आयत] पढ़ा था, तो यह उस पर अनिवार्य हो जाता है, और यह सबसे सही [राय] है [तातार-खानिया के अनुसार]। और 'अल-दिराया' में, यह उस पर अनिवार्य नहीं है, और यह सही [राय] है [इमदाद के अनुसार]। इस प्रकार, सुधार में अंतर है। जहाँ तक उससे सुनने वाले या बेहोश व्यक्ति पर इसकी अनिवार्यता का सवाल है, 'अल-शुरुनबुलालिया' में भी वर्णन और सुधार में अंतर के साथ उद्धृत किया गया है, और इसी तरह पागल के बारे में भी। 2 [उर्दू]: जब सोने वाले को बताया जाए कि उसने सोते हुए सजदे की आयत पढ़ी थी, तो उस पर सजदा करना अनिवार्य है। और यही अधिक सही है। 'तातार-खानिया' और 'दिराया' में है कि उस पर (इस स्थिति में) सजदा अनिवार्य नहीं है और यही सही है। 'इमदाद', अतः इसमें सुधार का अंतर है, लेकिन सुनने वाले और बेहोश व्यक्ति पर सजदा-ए-तिलावत की अनिवार्यता के संबंध में (तो इसके बारे में निवेदन है कि 'शुरुनबुलालिया' में वर्णन और सुधार का अंतर उद्धृत किया गया है। और इसी तरह पागल के बारे में है। (त)

उसी [पुस्तक] में है:

[अरबी]: उसने 'अल-फतह' में कहा: हालांकि, शेख अल-इस्लाम ने उल्लेख किया कि पागल, सोने वाले, या पक्षी से सुनने पर यह अनिवार्य नहीं है, क्योंकि इसका कारण एक वैध पाठ सुनना है, और पाठ की वैधता विवेक (तमीज़) पर निर्भर करती है, जो यहाँ मौजूद नहीं है। यह तर्क बच्चे के संबंध में विस्तृत विवरण प्रदान करता है, इसलिए इसे ही विश्वसनीय माना जाए: यदि उसमें विवेक है, तो उससे सुनने पर अनिवार्य है, अन्यथा नहीं। समाप्त। और 'अल-हिल्या' में इसे अच्छा माना गया है। 3 [उर्दू]: 'फतह अल-क़दीर' में कहा गया: लेकिन शेख अल-इस्लाम ने ज़िक्र फ़रमाया कि अगर पागल या सोने

वाले या परिंदे से आयत-ए-सजदा सुनी तो सजदा-ए-तिलावत वाजिब नहीं है क्योंकि इसका सबब तिलावत-ए-सहीह है। और तिलावत की सत्यता का दारोमदार 'तमीज़' (विवेक) पर है और वह यहाँ नहीं पाई गई। और यह दलील इस बात का फ़ायदा देती है कि यही विवरण बच्चे में किया जाएगा। लिहाज़ा इसी का एतबार करना चाहिए, कि अगर बच्चा अक्ल और तमीज़ रखता है तो उससे आयत-ए-सजदा सुनी गई तो सजदा-ए-तिलावत वाजिब है वरना नहीं। समाप्त। और इसे 'हिल्या' में 'मुस्तहसन' (पसंदीदा) करार दिया गया है। (त)

1 रद अल-मुह्तार, किताब अस-सलात, बाब सुजूद अत-तिलावत, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 1/517। 2 रद अल-मुह्तार, किताब अस-सलात, बाब सुजूद अत-तिलावत, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 1/516। 3 रद अल-मुह्तार, किताब अस-सलात, बाब सुजूद अत-तिलावत, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 1/516।

تجب وفي الحجة هو الصحيح تاتارخانية قلت والاكثر على تصحيح الاول و به جزم في نور الايضاح ۱۸ - اور یہ بھی کہا گیا بصورت مذکورہ سجدہ تلاوت واجب ہوتا ہے چنانچہ فتاوٰی حجیۃ میں ہے کہ یہی صحیح ہے تاتارخانیہ میں کہتا ہوں کہ اکثر ائمہ کرام قول اول کی تصحیح پر قائم ہیں۔ چنانچہ نور الایضاح میں اسی پر یقین کیا ہے۔ (ت)

اسی میں ہے:

النائم اذا اخبر انه قرأها في حالة النوم تجب عليه وهو الاصح تاتارخانيه و في الدراية لا تلزمه هو الصحيح امداد ففيه اختلاف التصحيح واما لزومها على السامع منه او من المغمى عليه فنقل في الشرنبلالية ايضا اختلاف الرواية والتصحيح وكذا من المجنون ۲۸ - سونے والے کو جب بتایا جائے کہ اس نے بحالت خواب آیت سجدہ پڑھی تو اس پر سجدہ کرنا واجب ہے۔ اور یہی زیادہ صحیح ہے۔ تاتارخانیہ اور درایہ میں ہے۔ کہ اس پر (دریں صورت) سجدہ لازم نہیں اور یہی صحیح ہے۔ امداد، پس اس میں تصحیح کا اختلاف ہے لیکن سامع (سننے والا) اور بیہوش پر سجدہ تلاوت کا لزوم (تو اس کے متعلق گزارش ہے کہ شرنبلالیہ میں روایتہ اور تصحیح کا اختلاف نقل کیا گیا ہے۔ اور اسی طرح دیوانے کے بارے میں ہے۔ (ت)

اسی میں ہے:

قال في الفتح لكن ذكر الشيخ الاسلام انه لا يجب بالسماع من مجنون او نائم او طير لان السبب سماع تلاوة صحيحة وصحتها التمييز ولم يوجد وهذا التعليل يفيد التفصيل في الصبى فليكن هو المعتبر ان كان مميزا وجب بالسماع منه والا فلا اهـ واستحسنه في الحلية ۳۸ - فتح القدیر میں فرمایا: لیکن شیخ

الاسلام نے ذکر فرمایا اگر دیوانے یا سونے والے یا پرندہ سے آیت سجدہ سنی تو سجدہ تلاوت واجب نہیں کیونکہ اس کا سبب تلاوت صحیحہ ہے۔ اور صحت تلاوت کا مدار تمیز ہے اور وہ یہاں نہیں پائی گئی۔ اور یہ تعلیل اس بات کا فائدہ دیتی ہے کہ یہی تفصیل بچے میں کی جائے گی۔ لہذا اسی کا اعتبار کرنا چاہئے، کہ اگر بچہ عقل و تمیز رکھتا ہے تو اس سے آیت سجدہ سنی گئی تو سجدہ تلاوت واجب ہے ورنہ نہیں اھ اور اس کو حلیہ میں مستحسن قرار دیا گیا ہے۔ (ت)

1 رد المحتار کتاب الصلوۃ باب سجود التلاوۃ دار احیاء التراث العربی بیروت ۱ / ۵۱۷ 2 رد المحتار کتاب الصلوۃ باب سجود التلاوۃ دار احیاء التراث العربی بیروت ۱ / ۵۱۶ 3 رد المحتار کتاب الصلوۃ باب سجود التلاوۃ دار احیاء التراث العربی بیروت ۱ / ۵۱۶

Fatawa Razawiya Volume 23

We have been proving that what is heard from a phonograph is the recitation of a sane, conscious, accountable person, not just a mimicry or narration. Then, why is prostration (Sajda) not obligatory here? I say: (I say - T) Yes, there is a very compelling reason. Inside a dome, or near a mountain or a smooth plastered wall, and sometimes even in a desert, one's own voice is reflected back and heard again, which is called 'Sada' (echo) in Arabic. Our scholars explicitly state that prostration does not become obligatory upon hearing it, neither for the reciter himself nor for the initial listener who, after hearing the recitation, hears this echo again, nor for a new person who didn't hear the original recitation but only the echo. This ruling is absolute. It is stated in Tanwir and Dur:

It (Sajda) is not obligatory upon hearing it from an echo. - 1	**If an Ayah of Sajda is heard from an echo, the prostration of recitation is not obligatory. (T)**

It is in Bahr al-Ra'iq:

It is obligatory for the person in a state of minor or major ritual impurity, and likewise, it is obligatory for the listener of their recitation, except for the insane, due to their lack of eligibility resulting from a lack of discernment, just like hearing an echo. This is also stated in al-Bada'i'. Echo (al-Sada) is what opposes the sound in empty places. - 2	**It is obligatory for a person without Wudu or in a state of major ritual impurity to perform the prostration of recitation. Similarly, it is obligatory for those who hear the recitation from them, but not for an insane person. This is because he does not possess the eligibility for prostration as he lacks reason and discernment, just as the obligation of prostration does not arise from hearing an echo. This is mentioned in al-Bada'i'. And 'Sada' (echo) is that which strikes high places and is produced opposite to the sound. (T)**

Now, scholars differ regarding the nature of an echo: whether the air returned from that initial wave, or whether that wave vanished upon hitting a dome, etc., and a new wave, conditioned with that quality, reaches us. In 'Mawaqif' and 'Maqasid' and their commentaries, the second view is presented as apparent. Then, the expressions describing this second view vary; some suggest that the same air returned but with a new wave, which is apparent from the commentary of 'Mawaqif', 'Tawali', and some commentaries of 'Tawali'. Some explicitly state that different air comes conditioned

with that quality; this is the text of the commentaries of 'Mawaqif' and 'Maqasid'. The text of 'Matali' al-Anzar' is again open to interpretation; therefore, we have expressed this subject in such words that both meanings are possible. 'Mawaqif'

1. Durr al-Mukhtar, Commentary on Tanwir al-Absar, Book of Prayer, Chapter on Prostrations of Recitation, Mujtabai Press, Delhi, 1/105.
2. Bahr al-Ra'iq, Book of Prayer, Chapter on Prostrations of Recitation, Mustafa al-Babi, Egypt, 2/119.

फतावा रज़विया जिल्द 23

हम यह साबित करते आए हैं कि जो फोनोग्राफ से सुनने में आया, वह उस शरीयत के पाबंद, अक्लमंद और होशमंद इंसान की ही तिलावत है, न कि उसकी केवल एक नक़ल या कहानी। फिर आखिर यहाँ सजदा वाजिब न होने की क्या वजह है? मैं कहता हूँ (अकोल): हाँ, इसकी एक वजह है और बहुत ही ठोस वजह है। गुंबद के अंदर, या पहाड़ के पास, या चिकनी पुती हुई दीवार के पास और कभी-कभी रेगिस्तान में भी अपनी ही आवाज़ पलटकर दोबारा सुनाई देती है, जिसे अरबी में 'सदा' (गूँज) कहते हैं। हमारे उलमा साफ तौर पर फरमाते हैं कि उसे सुनने से भी सजदा वाजिब नहीं होता, न तो खुद कारी (पढ़ने वाले) पर, न ही उस पहले सुनने वाले पर जिसने तिलावत सुनने के बाद दोबारा वह गूँज सुनी, और न ही उस नए व्यक्ति पर जिसने पहली तिलावत नहीं सुनी थी और केवल यही गूँज सुनी। यह हुक्म मुतलक (पूर्ण) है। तनवीर और दुर्र में है:

गूँज (सदा) से सुनने पर सजदा वाजिब नहीं होता। - 1

आवाज़ की गूँज से आयते सजदा सुनी तो सजदा-ए-तिलावत वाजिब नहीं। (त)

बहरुर रैक में है:

बे-वज़ू और जुनुबी (नापाक व्यक्ति) पर सजदा वाजिब है, और इसी तरह उनसे तिलावत सुनने वाले पर भी, सिवाय पागल के क्योंकि उसमें अक्ल और तमीज़ की कमी के कारण सजदे की अहलियत (योग्यता) नहीं होती, जैसे गूँज सुनने का मामला है। 'बदाइ' में भी ऐसा ही है। 'सदा' वह आवाज़ है जो खाली जगहों में मूल आवाज़ के विपरीत उत्पन्न होती है। - 2

बे-वज़ू और जुनुबी (नापाक) पर सजदा-ए-तिलावत अदा करना वाजिब है। और इसी तरह उन लोगों से तिलावत सुनने वाले पर भी सजदा करना वाजिब है, सिवाय दीवाने (पागल) के। इसलिए कि वह सजदे की अहलियत नहीं रखता क्योंकि उसमें अक्ल और तमीज़ नहीं है, जैसे आवाज़ की गूँज सुनने से सजदा वाजिब नहीं होता। 'बदाइ' में यही उल्लेख है और 'सदा' (आवाज़ की गूँज) वह है जो ऊँचे स्थानों में आवाज़ से टकराए और उसके सामने पैदा हो जाए। (त)

अब गूँज (सदा) के बारे में उलमा के अलग-अलग मत हैं कि क्या वही पहली लहर (हवा) पलटकर आई है, या गुंबद आदि से टकराकर वह लहर खत्म हो गई और उस जैसी गुणवत्ता वाली एक नई लहर हम तक पहुँचती है। 'मवाक़िफ़' और 'मक़ासिद' और उनकी व्याख्याओं में दूसरी बात को

ज़ाहिर बताया गया है। फिर उस दूसरी बात के बयान में इबारतें (लिखावटें) अलग-अलग हैं; कुछ इस ओर इशारा करती हैं कि वही हवा पलटी है लेकिन उसमें लहर नई है, यही 'शर्ह मवाक़िफ़', 'तवालि' और 'तवालि' की कुछ व्याख्याओं से ज़ाहिर होता है। कुछ साफ तौर पर कहती हैं कि दूसरी ही हवा उस गुणवत्ता के साथ आती है, यह 'मवाक़िफ़' और 'मक़ासिद' की शर्ह (व्याख्या) का स्पष्ट पाठ है। 'मतालियुल अंज़ार' की इबारत फिर दोनों अर्थों की गुंजाइश रखती है, इसलिए हमने इस विषय को ऐसे शब्दों में व्यक्त किया है कि दोनों अर्थ निकल सकें। मवाक़िफ़।

1. दुर्रे मुख्तार शर्ह तनवीरुल अबसार, किताबुस सलात, बाबे सुजूदुत्तलावत, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, 1/105
2. बहरुर रैक, किताबुस सलात, बाबे सुजूदुत्तलावत, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र, 2/119

ہم ثابت کرتے آئے ہیں کہ یہ جو فونو سے سننے میں آئی اس مکلف عاقل ذی ہوش کی تلاوت ہے نہ کہ اس کی مثال وحکایت۔ پھر آخر یہاں سجدہ نہ واجب ہونے کی کیا وجہ ہے۔ اقول: (میں کہتا ہوں ۔ ت) ہاں وجہ ہے اور نہایت موجبہ ہے کہ گنبد کے اندر یا پہاڑ یا چکنی گچ کردہ دیوار کے پاس اور کبھی صحرا میں بھی خود اپنی آواز پلٹ کر دوبارہ سنائی دیتی ہے جسے عربی میں صدا کہتے ہیں۔ ہمارے علماء تصریح فرماتے ہیں کہ اس کے سننے سے بھی سجدہ واجب نہیں ہوتا، نہ خود قاری پر نہ سامع اول پر جس نے تلاوت سن کر دوبارہ یہ گونج سنی نہ نئے پر جس نے پہلی تلاوت نہ سنی تھی اور یہ صدا ہی سنی کہ حکم مطلق ہے۔ تنویر و در میں ہے:

لا تجب بسماعة من الصدی - ۱ آواز بازگشت سے آیت سجدہ سنی تو سجدہ تلاوت واجب نہیں۔(ت)

بحر الرائق میں ہے:

تجب علی المحدث والجنب وکذا تجب علی السامع بتلاوة هؤلاء الا المجنون لعدم اهلیته لا نعدام التمییز کالسماع من الصدی کذا في البدائع والصدی مایعارض الصوت في الاماکن الخالیة - ۲

بے وضو اور جنبی (ناپاک) پر سجدہ تلاوت ادا کرنا واجب ہے۔ اور اسی طرح ان لوگوں سے تلاوت سننے والے پر بھی سجدہ کرنا واجب ہے مگر دیوانے پر نہیں۔ اس لئے کہ وہ اہلیت سجدہ نہیں رکھتا کیونکہ اس میں عقل اور تمیز نہیں جیسے آواز بازگشت سننے سے وجوب سجدہ نہیں۔ البدائع میں یہی مذکور ہے اور صدی (آواز بازگشت) وہ ہے جو بلند مقامات میں آواز سے ٹکرائے اور اس کے مقابل پیدا ہوجائے۔ (ت)

اب صدا میں علماء مختلف ہیں کہ ہوا اسی تموج اول سے پلٹی ہے یا گنبد وغیرہ کی ٹھیس سے وہ تموج زائل ہو کر تموج تازہ اس کیفیت سے متکیف ہم تک آتا ہے مواقف و مقاصد اور ان کی شروح میں ثانی کو ظاہر بتایا پھر اس ثانی کے بیان میں عبارات مختلف ہیں بعض اس طرف جاتی ہیں کہ پلٹی وہی ہوا ہے مگر اس میں تموج نیا ہے یہی ظاہر ہے شرح مواقف و طوالع و بعض شروح طوالع سے، بعض تصریح کرتی ہیں ہوا ہی دوسری اس کیفیت سے متکیف ہو کر آتی ہے یہ نص مواقف و مقاصد شرح ہے۔ مطالع الانظار کی عبارت پھر متحمل ہے و لہذا ہم نے یہ مضمون ایسے الفاظ میں ادا کیا کہ دونوں معنی پیدا کریں۔ مواقف

1 درمختار شرح تنویر الابصار کتاب الصلوٰۃ باب سجود التلاوۃ مطبع مجتبائی دہلی ۱۰۵/۱ 2 بحرالرائق کتاب الصلوٰۃ باب سجود التلاوۃ مصطفی البابی مصر ۱۱۹/۲

Vol. 23 Fatawa-e-Razvia

It is stated in [the book]: "The apparent view is that an echo (sada) is the creation of a wave in new air, not the return of the original air." (1) Translation: It appears that an echo is a wave being produced in new air. Therefore, it is not the return of the first air. (T)

It is stated in the commentary (Sharh): "This is because when air waves are produced in the manner you have known, until it strikes an object in front of it that turns it back, that wave no longer remains in the striking air. Rather, due to the collision and return, a wave similar to the first wave is created in it. It might be thought that the striking air itself returns, characterized by the very first wave, carrying that first sound to the listener. Do you not see that the echo remains in its quality and form? Although this is possible, the first view is what is apparent." (2) Translation: This is because when waves are generated in the air according to the way you have understood, until it hits an object that comes in its way and turns it back, then that wave no longer remains in the air that hit. Instead, because of the collision and return, a wave will be produced that is very similar to and a likeness of the first wave. Sometimes it is thought that the colliding air itself returns, still possessing that first wave, and then carries that same first sound back to the listener. Do you not see that the echo (reflection) retains its quality and form? Even though there is a possibility of this, the first point is the apparent one. (T)

It is stated in 'Maqasid': "Considering the arriving [sound] to be the returning air itself, or another air qualified by its [the first air's] quality, as is apparent." (3) Translation: To consider the returning air itself as the arriver, or a second air which is qualified (and characterized) by the quality of the first air, as this is apparent. (T)

It is stated in the commentary:

1. Al-Mawaqif with its commentary, third type, second objective, Manshurat al-Sharif al-Radi, Qom, Iran, 5/267.
2. Sharh al-Mawaqif, third type, second objective, Manshurat al-Sharif al-Radi, Qom, Iran, 5/267, 268.
3. Al-Maqasid on the margin of Sharh al-Maqasid, third type, Dar al-Ma'arif al-Nu'maniyyah, Lahore, 1/217.

खंड 23 फ़तावा-ए-रज़विया

इसमें है: "ज़ाहिर यह है कि प्रतिध्वनि (सदा) नई हवा में एक लहर का पैदा होना है, न कि पहली हवा का वापस लौटना।" (1) अनुवाद: ज़ाहिर यह है कि गूँज या प्रतिध्वनि एक नई हवा में तरंगों का उत्पन्न होना है। अतः वह पहली हवा का वापस लौटना नहीं है। (त)

व्याख्या (शरह) में है: "ऐसा इसलिए है क्योंकि जब हवा में उस तरीके से लहरें पैदा होती हैं जिसे आप जानते हैं, जब तक कि वह अपने सामने किसी चीज़ से टकराती है जो उसे पीछे धकेल देती है, तो टकराने वाली हवा में वह लहर शेष नहीं रहती। बल्कि टकराव और वापसी के कारण उसमें एक ऐसी लहर पैदा होती है जो पहली लहर के समान और उसकी छवि होती है। कभी-कभी यह माना जाता है कि टकराने वाली हवा स्वयं पहली लहर के साथ विशेषता रखते हुए वापस लौटती है और फिर उसी पहली आवाज़ को उठाकर सुनने वाले तक पहुँचाती है। क्या आप नहीं देखते कि प्रतिध्वनि (गूँज) अपने गुण और स्वरूप पर बनी रहती है? यद्यपि इसकी संभावना है, लेकिन पहली बात ही ज़ाहिर है।" (2) अनुवाद: यह इसलिए है क्योंकि जब हवा में बताए गए तरीके के अनुसार तरंगें पैदा होती हैं जिसे आप पहचान चुके हैं, यहाँ तक कि यदि वह किसी ऐसे पिंड से टकराए जो उसके सामने आए और उसे पीछे की ओर मोड़ दे, तो फिर उस टकराने वाली हवा में वह तरंग बाकी नहीं रहेगी बल्कि टकराव और वापसी के कारण और कारण से एक ऐसी तरंग पैदा होगी जो पहली तरंग के बिल्कुल समान और उसकी जैसी होगी। और कभी यह गुमान किया जाता है कि टकराने वाली हवा स्वयं ही, यानी बिल्कुल उसी पहले तरंग के साथ विशेषता रखते हुए वापस लौटती है और फिर उस पहली ही आवाज़ को उठाकर सुनने वाले तक पहुँचा देती है। क्या आप नहीं देखते कि प्रतिध्वनि (गूँज) अपने गुण और रूप पर बाकी रहती है? हालाँकि इस बात की संभावना है मगर पहली बात ही ज़ाहिर है। (त)

'मकासिद' में है: "पहुँचने वाले को स्वयं वापस आने वाली हवा मानना, या दूसरी हवा जो पहली हवा के गुण से युक्त हो, जैसा कि स्पष्ट है।" (3) अनुवाद: स्वयं वापस आने वाली हवा को पहुँचने वाला मानना या दूसरी हवा को जो पहली की गुणवत्ता से युक्त (और विशेषता वाली) हो जैसा कि यह ज़ाहिर है। (त)

व्याख्या में है:

1. अल-मवाक़िफ़ अपनी शरह के साथ, तीसरा प्रकार, दूसरा उद्देश्य, मंसूरात अल-शरीफ़ अल-रज़ी, क़ुम, ईरान, 5/267.
2. शरह अल-मवाक़िफ़, तीसरा प्रकार, दूसरा उद्देश्य, मंसूरात अल-शरीफ़ अल-रज़ी, क़ुम, ईरान, 5/267, 268.
3. अल-मकासिद, शरह अल-मकासिद के हाशिये पर, तीसरा प्रकार, दार अल-मआरिफ़ अल-नुमानिया, लाहौर, 1/217.

पृष्ठ 450 / 768

میں ہے: الظاہر الصدی تموج ھواء جدید لارجوع الھواء الاول۔ (۱) ظاہر یہ ہے کہ آواز بازگشت ایک نئی ہوا میں موج پیدا ہونا ہے۔ لہذا وہ پہلی ہوا کا واپس لوٹنا نہیں۔ (ت)

شرح میں ہے: وذلک لان الھواء اذا تموج علی الوجہ الذی عرفتہ حتی صادم جسماً یقادمہ و یردہ الی خلف لم یبق فی الھواء المصادم ذلک التموج بل یحصل فیہ بسبب مصادمتہ ورجوعہ تموج شبیہ بالتموج الاول وقد یظن ان الھواء المصادم یرجع متصفاً بتموجہ الاول بعینہ فیحمل ذلک الصوت الاول الی السامع الاتری ان الصدی یکون علی صفتہ وھیأتہ وھذا وان کان محتملا الا ان الاول ھو الظاہر۔ (۲) یہ اس لئے کہ جب ہوا میں اس وجہ کے مطابق موج پیدا ہو کہ جس کو آپ پہچان چکے حتی کہ اگر وہ کسی ایسے جسم سے ٹکرائے کہ جو اس کے مقابلے میں آئے اور وہ اسے پیچھے کی طرف لوٹا دے تو پھر اس ٹکرانے والی ہوا میں وہ تموج باقی نہ رہے گا بلکہ اس میں تصادم اور رجوع کی وجہ اور سبب سے ایک ایسا تموج پیدا ہو گا جو تموج اول کے بالکل مشابہ اور اس کی شبیہ ہو گا، اور کبھی یہ گمان کیا جاتا ہے کہ ہوا متصادم بعینہ یعنی بالکل اس پہلے تموج کے ساتھ متصف رہتے ہوئے واپس لوٹتی ہے پھر اس پہلی ہی آواز کو اٹھا کر سامع تک پہنچا دیتی ہے کیا تم نہیں دیکھتے ہو کہ صدی (بازگشت) اپنی صفت اور ہیئت پر باقی ہوتی ہے اگرچہ اس بات کا احتمال ہے مگر پہلی بات ہی ظاہر ہے۔ (ت)

مقاصد میں ہے: جعل الواصل نفس الھواء الراجع او آخر متکیفاً بکفییتہ علی ما ھو الظاہر۔ (۳) نفس ہوا راجع کو واصل قرار دینا یا دوسری ہوا کو جو پہلی کی کیفیت سے متکیف (اور متصف) ہو جیسا کہ یہ ظاہر ہے۔ (ت)

شرح میں ہے:

(۱) المواقف مع شرحہ النوع الثالث المقصد الثانی منشورات الشریف الرضی قم ایران ۵/ ۲۶۷ (۲) شرح المواقف النوع الثالث المقصد الثانی منشورات الشریف الرضی قم ایران ۵/ ۲۶۸، ۲۶۷ (۳) المقاصد علی ہامش شرح المقاصد النوع الثالث دار المعارف النعمانیہ لاہور ۱/ ۲۱۷

Fatawa Rizvia Volume 23

[Arabic Box 1]: They (the experts) hesitated as to whether its occurrence (of sound) is from the undulation of the first air returning in its same state, or from the undulation of another air between us and the resisting object, which takes on the quality of the returning air, and this is more likely. [1] [Urdu Box 1]: The experts of rational sciences are in hesitation (and vacillation) regarding the actual cause of the origin of sound. Whether it is that first air which is about to return in its original form (which is the cause of its occurrence) or the undulation (waving) of another air located between us and the opposite object, which is characterized and conditioned by the quality of the returning air (which is the cause of the occurrence of sound), and this is the likely case. (T)

In 'Tawali' it is stated: [Arabic Box 2]: Echo (al-Sada) is a sound that results from the diversion of undulating air from a mountain or a smooth body. [2] [Urdu Box 2]: Echo is a reverberating sound that is produced by the return of undulating air from any mountain or smooth (slick) body. (T)

In its commentary 'Matali' it is stated: [Arabic Box 3]: For when the air undulates and a colliding object like a mountain or a smooth wall resists it such that it diverts this undulating air backwards, preserving in it the form of the first air's undulation, a sound is produced from that, and it is the Echo. [3] [Urdu Box 3]: When undulation, i.e., a wave, is produced in the air, and some colliding body (mutasadam) comes opposite to it, like a mountain or a smooth wall, such that this opposing body turns and pushes back this undulating air, so that the undulation of this first air remains preserved in its form as before, then a sound will be produced from it. Thus, that is 'Sada', i.e., the reverberating sound. (T)

In its second commentary it is stated: [Arabic Box 4]: Echo is a sound resulting from undulating air diverted from a smooth body that resists the undulating air and prevents it from penetrating. [Urdu Box 4]: Echo is a reverberating sound which is due to undulating air that returns because of some smooth body which is opposite to the undulating air. And it...

[Footnotes]: 1. Sharh al-Maqasid, Third Type, Dar al-Ma'arif al-Nu'maniyyah, Lahore, 1/218 2. Tawali' al-Anwar 3. Matali' al-Anzar Sharh Tawali' al-Anwar

फतावा रिज़विया खंड 23

[अरबी बॉक्स 1]: तर्कशास्त्री इस बात में संशय में हैं कि ध्वनि की उत्पत्ति का वास्तविक कारण क्या है? क्या वह पहली हवा जो अपने स्वरूप पर वापस लौट रही है, या हमारे और अवरोधक के बीच की दूसरी हवा का तरंगन जो लौटने वाली हवा के गुण को अपना लेती है, और यही अधिक संभावित है। [1] [उर्दू बॉक्स 1]: तर्कशास्त्र के विशेषज्ञों के बीच इस बात को लेकर संशय (और दुविधा) है कि ध्वनि की उत्पत्ति का वास्तविक कारण क्या है। क्या वह पहली हवा है जो अपने रूप में वापस लौट रही है (वह इसकी उत्पत्ति का कारण है) या हमारे और प्रतिरोधक वस्तु के बीच स्थित किसी दूसरी हवा का तरंगन (लहर) है, जो लौटने वाली हवा के गुण से प्रभावित है (वह ध्वनि की उत्पत्ति का कारण है), और यही अधिक संभावित है। (त)

'तवालिअ' में है: [अरबी बॉक्स 2]: गूँज (अल-सदा) एक ऐसी ध्वनि है जो किसी पहाड़ या चिकनी वस्तु से तरंगित हवा के विचलन से उत्पन्न होती है। [2]

इसकी व्याख्या 'मताल़िअ' में है: [अरबी बॉक्स 3]: क्योंकि जब हवा तरंगित होती है और पहाड़ या चिकनी दीवार जैसी कोई टकराने वाली वस्तु उसका प्रतिरोध करती है, इस प्रकार कि वह इस तरंगित हवा को पीछे की ओर मोड़ देती है, जिससे पहली हवा के तरंगन का रूप सुरक्षित रहता है, तो उससे एक ध्वनि उत्पन्न होती है, और वही गूँज (सदा) है। [3] [उर्दू बॉक्स 3]: जब हवा में तरंगन यानी लहर पैदा हो, और कोई टकराने वाला शरीर (मुतसादम) उसके सामने आ जाए जैसे पहाड़ या कोई चिकनी दीवार कि यह सामने वाला शरीर उस तरंग वाली हवा को पीछे फेर दे और धकेल दे कि उस पहली हवा का तरंगन अपने रूप पर पहले की तरह सुरक्षित हो जाए, तो उससे एक आवाज़ पैदा होगी। तो वही 'सदा' यानी गूँज है। (त)

इसकी दूसरी व्याख्या में है: [अरबी बॉक्स 4]: गूँज एक ध्वनि है जो किसी चिकनी वस्तु से विक्षेपित तरंगित हवा से उत्पन्न होती है जो तरंगित हवा का प्रतिरोध करती है और उसे पार होने से रोकती है। [उर्दू बॉक्स 4]: सदा (गूँज) एक आवाज़ है जो तरंग वाली हवा की वजह से जो किसी चिकनी चीज़ की वजह से लौटती है जो तरंग वाली हवा के सामने होती है। और इसको...

[पाद लेख]: 1. शरह अल-मक़ासिद, तीसरा प्रकार, दार अल-मआरिफ अल-नुमानिया, लाहौर, 1/218 2. तवालिअ अल-अनवार 3. मताल़िअ अल-अनज़ार शरह तवालिअ अल-अनवार

ترددوا فی ان حدوثه من تموج الهواء الاول الراجع علی هیأته او من تموج هواء اخر بیننا وبین المقاوم متکیف بکیفیة الهواء الراجع وهذا هو الاشبه 1- ماہرین عقلیات کو اس بات میں تردد (اور تذبذب) ہے کہ آواز کے پیدا ہونے کا اصل سبب کیا ہے۔ آیا وہ پہلی ہوا جو اپنی ہیئت پر لوٹنے والی ہے (وہ اس کے حدوث کا سبب ہے) یا کسی دوسری ہوا کا تموج (لہرا نا) جو ہمارے اور جسم کے مقابل کے درمیان واقع ہے جو لوٹنے والی ہوا کی کیفیت سے متصف اور متکیف ہے (وہ آواز کے حدوث کا سبب ہے) اور یہی شبہ ہے۔ (ت)

طوالع میں ہے: الصدی صوت یحصل من انصراف هواء متموج عن جبل او جسم املس 2- الصدی آواز بازگشت ایک ایسی آواز ہے جو کسی پہاڑ یا ملائم (چکنا) جسم سے موج والی ہوا کے لوٹنے سے پیدا ہوتی ہے۔ (ت)

اس کی شرح مطالع میں ہے: فان الهواء اذا تموج وقاومه مصادم کجبل او جدار املس بحیث یصرف هذا الهواء المتموج الی خلف محفوظا فیه هیئة تموج الهواء الاول حدث من ذلك صوت وهو الصداء 3- جب ہوا میں تموج یعنی لہر پیدا ہو، اور کوئی ٹکرانے والا جسم (متصادم) اس کے مقابل ہو جائے جیسے پہاڑ یا کوئی ملائم دیوار کہ یہ مقابل جسم اس تموج والی ہوا کو پیچھے پھیر دے اور دھکیل دے کہ اس پہلی ہوا کا تموج اپنی ہیئت پر بدستور محفوظ ہو پس اس سے ایک آواز پیدا ہو گی ۔ پس وہی "صدی" یعنی آواز بازگشت ہے۔ (ت)

اس کی دوسری شرح میں ہے: الصدی صوت یحصل من هواء متموج منصرف عن جسم املس یقاوم الهواء المتموج ویمنعه من النفوذ الصدی آواز باز گشت ایک آواز ہے جو موج والی ہوا جو کسی ملائم جسم کی وجہ سے لوٹتی ہے جو تموج والی ہوا کے مقابل ہوتا ہے۔ اور اس کو

1 شرح المقاصد النوع الثالث دار المعارف النعمانیه لاہور ۱ / ۲۱۸ 2 طوالع الانوار 3 مطالع الانظار شرح طوالع الانوار

Fatwa Ridawiyya Volume 23

[Left Column - Arabic Text] In it, and of necessity, the undulating air is turned back from that body towards the rear in the same form it was in. Then it is possible that the undulating air colliding with a smooth body returns while being characterized by its very first undulation, carrying the sound to the listener. It is also possible that the cause of the echo is a new undulation that occurs in the air because when the air undulates until it hits a smooth body that resists it and sends it back, that [original] undulation does not remain in the colliding air; rather, due to the collision and return, an undulation similar to the first one occurs. Thus, here, the new undulation whose beginning was at the end of the [original] undulation is the cause of the echo. It was said that the second view is more evident.^1

[Right Column - Urdu Text] It prevents penetration in it. Therefore, based on this necessity, the undulating air returns from that body in the same original form. Thus, in this case, there is a possibility that the undulating air, while hitting some smooth and soft body, returns while being characterized by exactly the same first undulation and carries the sound to reach the listener. And it could also be that the cause of the echo (sada) is some new undulation acquired by the air, because when an undulation is produced in the air while some such soft body comes in front of it that turns it back, then that undulation will no longer remain in the colliding air, but rather, due to the collision and return, such a wave will be produced in the air which is exactly a resemblance of the first undulation. So this new undulation, whose guidance is from the end of the first undulation, is the cause of this echo (sada). And it is said that this second point is more evident. (T)

I say: (I say... T) On the second estimation, the apparent meaning is the same second one, that the returning air is the 'second' air, Firstly: If the impact of the mountain stopped the first air and removed its undulation, then where did the undulation come from again? That collision became its point of stillness, not its mover. Secondly: The effects of the strike were two: movement and formation. That which the impact stops from moving, how will it let the formation remain, which is even more fleeting than a mark on water? Do we not see that the form created in water by stirring it vanishes as soon as it becomes still? It has already passed in the commentary of 'Mawaqif': 'When that is negated, this is negated'^2 (When that is negative, this will be negative. T). And when that formation is gone, now even if it returns due to some mover...

1. Sharh Tawali' al-Anwar
2. Sharh al-Mawaqif, Al-Maqsad al-Awwal, Al-Naw' al-Thani, Manshurat al-Radi, Qom, Iran 5/258

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

[बायां कॉलम - अरबी पाठ] इसमें, आवश्यकतावश, लहरदार हवा उस पिंड से पीछे की ओर उसी रूप में लौटती है जिसमें वह थी। तब यह संभव है कि चिकने पिंड से टकराने वाली लहरदार हवा अपने उसी पहले तरंग के साथ लौटती है और ध्वनि को सुनने वाले तक पहुँचाती है। यह भी संभव है कि प्रतिध्वनि का कारण हवा में होने वाली एक नई लहर हो क्योंकि जब हवा तब तक लहर पैदा करती है जब तक कि वह एक चिकने शरीर से नहीं टकराती जो उसका विरोध करता है और उसे पीछे भेज देता है, तो टकराने वाली हवा में वह [मूल] लहर नहीं रहती; बल्कि, टकराव और वापसी के कारण, पहली लहर के समान एक लहर उत्पन्न होती है। इस प्रकार, यहाँ, वह नई लहर जिसका आरंभ [मूल] लहर के अंत में हुआ था, प्रतिध्वनि का कारण है। यह कहा गया कि दूसरा विचार अधिक स्पष्ट है।^1

[दायां कॉलम - उर्दू पाठ] यह इसमें प्रवेश को रोकता है। इसलिए, इस आवश्यकता के आधार पर, लहरदार हवा उस पिंड से उसी पुराने रूप में पीछे की ओर लौट जाती है। अतः इस स्थिति में यह संभावना है कि लहरदार हवा जो किसी चिकनी और कोमल पिंड से टकराती है, वह ठीक उसी पहली लहर की विशेषता के साथ लौट आए और आवाज़ को उठाकर सुनने वाले तक पहुँचा दे। और यह भी हो सकता है कि प्रतिध्वनि (सदा) का कारण हवा को प्राप्त कोई नई लहर हो, क्योंकि जब हवा में लहर पैदा होती है और उसके सामने कोई ऐसा कोमल पिंड आ जाए जो उसे पीछे की ओर लौटा दे, तो टकराने वाली हवा में वह लहर शेष नहीं रहेगी, बल्कि टकराव और वापसी के कारण हवा में एक ऐसी लहर पैदा होगी जो बिल्कुल पहली लहर की प्रतिछाया होगी। अतः यह नई लहर जिसका मार्गदर्शन पहली लहर के अंत से है, यही प्रतिध्वनि (सदा) का कारण है। और कहा गया कि यह दूसरी बात अधिक स्पष्ट है। (त)

मैं कहता हूँ: (मैं कहता हूँ... त) दूसरी स्थिति में स्पष्ट अर्थ वही दूसरा है कि वापस आने वाली हवा 'दूसरी' हवा है, पहला: यदि पहाड़ के प्रहार ने पहली हवा को रोक दिया और उसकी लहर को समाप्त कर दिया, तो उसमें दोबारा लहर कहाँ से आई? वह टकराव तो उसके रुकने का कारण बना न कि उसे चलाने वाला। दूसरा: प्रहार के दो प्रभाव थे: गति और आकार। जो प्रहार गति को रोक देगा, वह आकार को कैसे रहने देगा, जो पानी पर बनी लकीर से भी अधिक जल्दी मिट जाने वाला है? क्या हम नहीं देखते कि पानी को हिलाने से जो आकार उसमें बनता है, उसके शांत होते ही मिट

जाता है? 'मवाक़िफ़' की व्याख्या में स्वयं गुज़रा है: 'जब वह लुप्त होगा तो यह भी लुप्त होगा'^2 (जब वह नकारात्मक होगा तो यह नकारात्मक होगा। त)। और जब वह आकार चला गया, तो अब अगर किसी चलाने वाले के कारण लौटेगी भी...

---

1. शरह तवालिअल अनवार
2. शरह अल-मवाक़िफ़, अल-मक़सद अल-अव्वल, अल-नव-अल-थानी, मंसूरात अल-राज़ी, क़ोम, ईरान 5/258

فتاوی رضویہ جلد ۲۳

[بایاں کالم - عربی متن] فیه وبالضرورة ینصرف الهواء المتموج من ذلك الجسم الی الخلف علی مثل الهیئة التی کان علیها وحینئذ یحتمل ان یکون الهواء المتموج المصادم للجسم الاملس یرجع متصفا بتموجه الاول بعینه ویحمل الصوت الی السامع وان یکون سبب الصدی تموج جدید حصل للهواء لانه اذا تموج الهواء حتی صادم جسما املس یقاومه ویرده الی الخلف لم یبق فی الهواء المتصادم ذلك التموج بل یحصل لسبب المصادمة والرجوع تموج شبیه بالتموج الاول فهنا التموج الجدید الذی کان ابتداء ہ عند انتهاء الجدید الذی هو سبب الصدی قیل الاظهر هو الثانی ۸1 _

[داہنا کالم - اردو متن] اس میں نفوذ سے روکتا ہے۔ لہذا اس ضرورت کی بناء پر تموج والی ہوا اس جسم سے اسی پہلی ہیئت پر پیچھے کی طرف لوٹ جاتی ہے۔ لہذا اس صورت میں یہ احتمال ہے کہ تموج والی ہوا جو کسی چکنے اور ملائم جسم سے ٹکراتے ہوئے بعینہ پہلے تموج سے متصف رہتے ہوئے لوٹ جائے اور آواز کو اٹھا کر سامع تک پہنچادے۔ اور یہ بھی ہو سکتا ہے کہ آواز بازگشت (صدی) کا سبب کوئی تموج جدید ہو جو ہوا کو حاصل ہوا ہو، کیونکہ جب ہوا میں تموج پیدا ہو جبکہ اس سے کوئی ایسا ملائم جسم مقابل ہو جائے جو اسے پیچھے کی طرف لوٹا دے۔ پھر ہوا متصادم میں وہ تموج باقی نہ رہے گا بلکہ تصادم اور رجوع کے سبب سے ہوا میں کوئی ایسی موج پیدا ہو جائے جو بالکل تموج اول کی شبیہ ہو۔ پس یہ تموج جدید کہ جس کی راہنمائی پہلے تموج کی انتہا سے ہے۔ پس یہی آواز بازگشت (صدی) کا سبب ہے۔ اور کہا گیا کہ یہ دوسری بات زیادہ ظاہر ہے۔ (ت)

اقول: (میں کہتا ہوں۔ت) بر تقدیر ثانی ظاہر وہی معنی ثانی ہے کہ راجع ہوائے ثانی ہے، اولاً: صدمہ جبل نے اگر ہوائے اول کو روک لیا اور اس کا تموج دور کر دیا تو دوبارہ اس میں تموج

کہاں سے آیا وہ تصادم تو اس کا مسکن ٹھہرانہ کہ محرک۔ ثانیاً: اثر قرع دو تھے۔ تحرک و تشکل۔ جو صدمہ تحرک سے روک دے گا تشکل کب رہنے دے گا جو نقش بر آب سے بھی نہایت جلد مٹنے والا ہے کیا ہم نہیں دیکھتے کہ پانی کو جنبش دینے سے جو شکل اس میں پیدا ہوتی ہے اس کے ساکن ہوتے ہی مٹاجاتی رہتی ہے۔ خود شرح مواقف میں گزرا اذا انتفی انتفی[2]^ (جب وہ منفی ہوگا تو یہ منفی ہوگا۔ ت) اور جب وہ تشکل جاتا رہا تو اب اگر کسی محرک سے پلٹے گی بھی

---

1 شرح طوالع الانوار 2 شرح المواقف المقصد الاول النوع الثانی منشورات الرضی قم ایران ۵ / ۲۵۸

Fatawa Razawiyya Volume 23

Where will the alphabetical forms come from, as they are impossible through non-speaking motion? Thus, the correct and clear interpretation of this second view is what was stated in 'Mawaqif' and 'Maqasid'. For example, if this occurred due to the resistance of a mountain, it stopped, but its impact hit the air there, and through its striking, form and motion appeared in it. The impression of the voice was transferred from one to the other, and it stopped, so that neither motion nor form remained in it.

Then I say: (Further I say - T) Perhaps the speaker could say that the first view is more evident, that in the collision of bodies, the same thing is under consideration. Whatever strength the motive force provides for motion, if a thrown body does not encounter an obstacle in its path, it stops after exhausting that strength. If strength remains and a resistor is met midway, a collision occurs, and that body, after the impact, returns backwards according to the remaining strength of the motion; thus it completes this strength, as is observed when hitting a ball with force against the ground. They might answer that this is the case when there is a collision from both sides. It is not necessary for a body as subtle as air to rebound after hitting the impact of a mountain; at most, it would spread. In any case, whatever the situation, this much is certain: the voice is the speaker's own voice, whether the first air returned carrying it or a copy of the sound was transferred to a second air through its striking and that brought it. However, the pure Shariah did not make prostration (Sajdah) obligatory upon hearing it. On the second view, it would have to be said that for the obligation of Sajdah in hearing, it must occur from that first wave. On the first view, it would be mandatory to add a condition that the wave be purely the continuation of the strength generated by the movement of the throat and tongue of the reciter; in returning, that strength did not remain alone, but the repulsive force of the collision also became a participant. In short, whatever is said, the same ruling for hearing a phonograph will apply. On the second view, it is exactly the case of the phonograph: that the remaining form and the second air fluctuated. On the first view, the non-obligation is even more necessary here, for when obligation did not remain during the persistence of the wave and form solely due to the intervention of collision and return, then here, where the wave changed, there will certainly be no obligation. In short, Sajdah is upon the first hearing, not on the repetition, even if it is not repeated from the perspective of this specific listener. There is no doubt that hearing an echo is hearing a repetition. And the phonograph was designed

specifically for the repetition of hearing, therefore, Sajdah is not obligatory from them. And Allah Almighty knows best.

Since this grand introduction has been completed, let us now proceed towards the clarification of the issue by the grace of Allah Almighty. Here are numerous scenarios and various aspects:

First Aspect: First of all, the purity of these plates and glasses requires investigation. The coating applied to them, if it includes any impure ingredient (as is customary and well-known in most items from Europe)...

अक्षर रूपी आकृतियाँ कहाँ से आएँगी क्योंकि वे निर्जीव गति से असंभव हैं? तो इस दूसरे कथन की सही और स्पष्ट व्याख्या वही है जो 'मवाकिफ़' और 'मकासिद' में बताई गई है। यानी, उदाहरण के लिए, यदि यह पहाड़ के प्रतिरोध के कारण हुआ, तो यह रुक गया लेकिन उसका धक्का वहाँ की हवा को लगा और उसकी चोट (क़ुरअ) से उसमें रूप और गति आ गई। आवाज़ की छाप एक से दूसरे में चली गई और वह रुक गई, न उसमें गति रही और न रूप।

फिर मैं कहता हूँ: (फिर मैं कहता हूँ - त) शायद कहने वाला यह कह सके कि पहला कथन अधिक स्पष्ट है कि पिंडों की टक्कर में वही विचाराधीन है। प्रेरक शक्ति जितनी ताकत से गति देती है, फेंका हुआ पिंड यदि मार्ग में किसी बाधा से नहीं मिलता, तो वह उस ताकत को पूरा करके रुक जाता है। और यदि ताकत शेष है और बीच में कोई प्रतिरोधक मिल गया, तो टकराव होता है और वह पिंड ठोकर खाकर गति की शेष शक्ति के अनुसार पीछे लौटता है; इस प्रकार वह इस शक्ति को पूरा करता है, जैसा कि गेंद को ज़मीन पर ज़ोर से मारने के अनुभव से देखा जाता है। और वे उत्तर दे सकते हैं कि यह उस स्थिति में है जब दोनों ओर से टकराव हो। हवा जैसा सूक्ष्म पिंड पहाड़ की चोट से टकराकर वापस लौटे, यह आवश्यक नहीं है; अधिक से अधिक यह है कि वह फैल जाए। बहरहाल, जो भी हो, इतना निश्चित है कि आवाज़ वही बोलने वाले की आवाज़ है, चाहे पहली ही हवा उसे लेकर लौटी हो या उसकी चोट से आवाज़ की एक प्रति दूसरी हवा में उतर गई हो और वह उसे लाई हो। लेकिन पवित्र शरीयत ने इसे सुनने से सजदा (दंडवत) अनिवार्य नहीं किया। दूसरे कथन पर यह कहना होगा कि सुनने में सजदा अनिवार्य होने के लिए उसी पहली तरंग से सुनने का घटित होना आवश्यक है। और पहले कथन पर यह शर्त जोड़ना अनिवार्य होगा कि वह तरंग केवल उसी शक्ति का सिलसिला हो जो पाठक के गले और जीभ की गति ने पैदा की थी; लौटने में वह शक्ति अकेली नहीं रही बल्कि टकराव की प्रतिकारक शक्ति भी शामिल हो गई। संक्षेप में, आप जो भी कहें, फोनोग्राफ सुनने का यही हुक्म होगा। दूसरे कथन पर ठीक वही फोनोग्राफ वाली घटना है: कि रूप शेष रहा और दूसरी हवा तरंगित हुई। और पहले कथन पर यहाँ सजदा न होने की अनिवार्यता और भी अधिक है, क्योंकि जब तरंग और रूप के बने रहने के दौरान केवल टकराव और वापसी के हस्तक्षेप के कारण अनिवार्यता नहीं रही, तो यहाँ, जहाँ तरंग ही बदल गई, वहाँ निश्चित रूप से अनिवार्यता नहीं होगी। संक्षेप में यह कि सजदा पहली बार सुनने पर है, न कि उसकी पुनरावृत्ति (रिफ्लेक्शन) पर, भले ही वह इस विशिष्ट श्रोता के दृष्टिकोण से दोहराई न गई हो। और इसमें कोई

संदेह नहीं कि गूँज (प्रतिध्वनि) सुनना पुनरावृत्ति सुनना है। और फोनोग्राफ का निर्माण ही सुनने की पुनरावृत्ति के लिए हुआ है, इसलिए उनसे सजदा अनिवार्य नहीं है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

जब यह महत्वपूर्ण भूमिका पूरी हो गई, तो अब अल्लाह तआला की तौफ़ीक़ से मसले की स्पष्टता की ओर चलें। यहाँ अनेक रूप और विभिन्न पहलू हैं:

पहला पहलू: सबसे पहले इन प्लेटों और गिलासों की पवित्रता की जाँच आवश्यक है। जो मसाला (पदार्थ) उन पर लगाया जाता है, यदि उसमें कोई अपवित्र अंश शामिल है (जैसा कि यूरोप की अधिकांश वस्तुओं में ज्ञात और प्रसिद्ध है)...

पृष्ठ 453/768

اشکال حرفیہ کہاں سے لائے گی کہ وہ تحریکِ غیر ناطق سے ناممکن ہیں تو اس قولِ ثانی کی صحیح و صاف تعبیر وہی ہے جو مواقف و مقاصد میں فرمائی یعنی مثلاً مقاومتِ جبل سے یہ ہوا تو رک گئی مگر اس کا دھکا وہاں کی ہوا کو لگا اور اس کے قرع سے اس میں تشکل و تحرک آیا آواز کا ٹھپا اس میں سے اس میں اتر گیا اور یہ رک گئی کہ نہ اس میں تحرک رہا نہ تشکل۔

ثم اقول: (پھر میں کہتا ہوں ۔ ت) شاید قائل کہہ سکے کہ پہلا قول اظہر ہے کہ مصادمتِ اجسام میں وہی پیشِ نظر ہے قوتِ محرکہ جتنی طاقت سے حرکت دیتی ہے پھینکا ہوا جسم اگر راہ میں مانع سے نہیں ملتا اس طاقت کو پورا کر کے رک جاتا ہے اور اگر طاقت باقی ہے اور بیچ میں مقاوم مل گیا تصادم واقع ہوتا ہے اور وہ جسم ٹھو کر کھا کر بقیہ طاقتِ تحریک کے قدر پیچھے لوٹتا ہے یوں اس قوت کو پورا کرتا ہے جیسے گیند بقوتِ زمین پر مارنے سے مشاہدہ ہے اور جواب دے سکتے ہیں کہ یہ اس حالت میں ہے کہ دونوں جانب سے تصادم ہو ہوا سا لطیف جسم پہاڑ کے صدمہ سے ٹکر کھا کر پلٹنا ضرور نہیں غایت یہ کہ پھیل جائے بہر حال کچھ سہی اتنا یقینی ہے کہ آواز وہی آوازِ متکلم ہے خواہ پہلی ہی ہوا اسے لئے ہوئے پلٹ آئی یا اس کے قرع سے آواز کی کاپی دوسری میں اتر گئی اور وہ لائی مگر شرعِ مطہر نے اس کے سننے سے سجدہ واجب نہ فرمایا قولِ ثانی پر یہ کہنا ہوگا کہ سماع میں ایجابِ سجدہ کے لئے اسی تموجِ اول سے وقوعِ سماع لازم ہے اور قولِ اول پر قیدِ بڑھانی واجب ہوگی کہ وہ تموج محض اس طاقت کا سلسلہ ہو جو تحریکِ گلو و زبانِ تالی نے پیدا کی تھی پلٹنے میں وہ قوت تنہا نہ رہی بلکہ تصادم کی قوتِ دافعہ بھی شریک ہو گئی۔ غرض کچھ کہئے یہی حکمِ سماعِ فونو میں ہوگا قولِ ثانی پر بعینہ وہی فونو کا واقعہ ہے کہ تشکلِ باقی اور متموج ہوائے ثانی اور قولِ اول پر یہاں بدرجہ اولٰی عدمِ وجوبِ لازم کہ جب بحالِ بقائے

تموج و تشکل معاً صرف تخللِ تصادم و رجوع سے ایجاب نہ رہا تو یہاں کہ تموج بدل گیا بہ درجہ اولیٰ وجوب نہ ہوگا۔ اور مختصر یہ ہے کہ سجدہ سماعِ اول پر ہے نہ کہ معاد پر اگرچہ خاص اس سامع کی نظر سے مکرر نہ ہو اور شک نہیں کہ سماعِ صدا سماعِ معاد ہے۔ اور فونو کی تو وضع ہی اعادہ سماع کے لئے ہوئی ہے لہذا ان سے ایجابِ سجدہ نہیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

جب یہ مقدمہ جلیلہ ممد ہو لیا تو اب بتوفیقہ تعالیٰ تنقیحِ مسئلہ کی طرف چلئے۔ یہاں صور عدیدہ و وجوہ شتی ہیں:

وجہ اول: سب میں پہلے تحقیق طلب ان پلیٹوں گلاسوں کی طہارت ہے۔ مسالا کہ ان پر لگایا جاتا ہے اگر اس میں کوئی ناپاک جز شامل ہے۔ (جس طرح یورپ کی اکثر اشیاء میں معہود و مشہور ہے۔

Fatawa Razawiyya Volume 23

According to them, there is nothing like wine to preserve the potency of medicines, and in all chemical analysis processes, from which such compositions are rarely devoid, the use of spirit is necessary. Spirit is strictly wine; the fact that it is not drinkable due to its toxicity does not exclude it from being wine, rather its toxicity itself is due to extreme fermentation, intensity, intoxication, and corruption. Brandies coming from Europe have their intoxicating powers increased by its drops; in ninety drops of a certain type, there is one drop of it, in a hundred of another. Wines bring intoxication through drinking, while spirit causes it just by smelling. So it is both forbidden (haram) and a heavy impurity (najasa-e-ghaleeza) like urine, as is the correct and reliable position upon which fatwa is given. (T) When this is clear, then filling the Holy Quran with it is absolutely haram and a severe insult and disrespect. When the vessel is impure, then this would be exactly like soaking paper in urine—God forbid—and writing on it, which not even a sensible non-believer, let alone a Muslim, would tolerate. Our noble scholars explicitly state that reciting the Holy Quran in a place of impurity is prohibited. Therefore, recitation in a bathhouse (hammam) is disliked (makruh). It is stated in Fatawa Imam Qazi Khan:

It is disliked to recite the Quran in a bathhouse because it is a place of impurities, and it should not be recited in a latrine either. (T)	**It is disliked that the Quran be recited in a bathhouse because it is a place of impurities. And it should not be read in a latrine (toilet) either. -1**

It is stated in Quniya and Hindiya:

There is no harm in reciting while riding or walking, provided that place is not designated for impurity. If it is, then it is disliked for him. (T)	**There is no harm for one who is riding or walking to recite the Quran, provided that the place is not designated for impurity, and if it is built for filth, then reciting there is disliked. -2**

In fact, those according to whom the body becomes impure by death, and the washing of the deceased (ghusl-e-mayyit) is prescribed for purification from actual impurity, they prohibit sitting near the deceased and reciting before the ghusl unless

the body is completely covered, as there would be proximity to revealed impurity. It is in Tanweer:

1. Fatawa Qazi Khan, Book of Prayer, Chapter on Quranic Recitation, Nawal Kishore Press, Lucknow, 1/87.
2. Fatawa Hindiyya, referencing Al-Quniya, Book of Disliked Matters, Chapter Four, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 5/316.

उनके यहाँ शराब के बराबर कोई चीज़ दवाओं की शक्ति को सुरक्षित रखने के लिए नहीं है, और उन सभी रासायनिक विश्लेषण प्रक्रियाओं में, जिनसे ऐसी संरचनाएँ विरल ही खाली होती हैं, स्पिरिट का उपयोग अनिवार्य है। स्पिरिट निश्चित रूप से शराब है; विषाक्तता के कारण पीने योग्य न होना उसे शराब होने से बाहर नहीं कर सकता, बल्कि इसकी विषाक्तता ही इसके अत्यधिक उबाल, तीव्रता, नशा और बिगाड़ के कारण है। यूरोप से आने वाली ब्रांडियों में इसके बूंदों से नशे की शक्ति बढ़ाई जाती है; एक प्रकार की नब्बे बूंदों में इसकी एक बूंद होती है, दूसरे की सौ बूंदों में। शराब पीने से नशा लाती है और स्पिरिट केवल सूंघने से। तो वह हराम भी है और पेशाब की तरह नजासत-ए-ग़लीज़ा (भारी अशुद्धि) भी है। जैसा कि सही और विश्वसनीय मत है जिस पर फतवा दिया गया है। (त) जब यह स्पष्ट है, तो पवित्र कुरान को इसमें भरना कतई हराम है और अत्यंत अपमान और अनादर है। जब पात्र ही अपवित्र हो जाए, तो यह बिल्कुल वैसा ही होगा जैसे कागज़ को पेशाब में भिगोकर — अल्लाह की पनाह— उस पर लिखना, जिसे एक मुस्लिम तो क्या, कोई समझदार काफिर भी बर्दाश्त नहीं करेगा। हमारे विद्वान स्पष्ट फरमाते हैं कि गंदगी वाली जगह पर कुरान-ए-अज़ीम पढ़ना मना है। इसीलिए हमाम में तिलावत करना मकरूह है। फतावा इमाम काज़ी खाँ में है:

मकरूह है कि हमाम में कुरान मजीद पढ़ा जाए क्योंकि वह गंदगी की जगह है। और बैत-उल-ख़ला (शौचालय) में भी कुरान मजीद न पढ़ा जाए। (त)

'यकरहु अन यक़रा अल-क़ुरआना फ़िल-हम्मामि लिअन्नहु मवदि'उन-नजासाति व ला यक़रा फ़ी बैतिल-खला-इ' -1

क़ुनिया और हिंदिया में है:

सवार होने वाले और पैदल चलने वाले के लिए कुरान मजीद पढ़ने में कोई हर्ज नहीं है, बशर्ते वह जगह गंदगी के लिए न बनाई गई हो। और अगर वह गंदगी के लिए बनी हो, तो वहाँ तिलावत करना मकरूह है। (त)

'ला बा'सा बिल-क़िराअति राकिबन व माशियन इज़ा लम यकुन ज़ालिक अल-मवदि'उ मुअद्दन लिन-नजासति फ़इन काना यकरहु लहू' -2

बल्कि जिनके नज़दीक मौत से बदन अपवित्र हो जाता है और ग़ुस्ल-ए-मय्यत उसे वास्तविक अपवित्रता से शुद्ध करने के लिए रखा गया है, वे ग़ुस्ल से पहले मय्यत के पास बैठकर तिलावत करने

से मना करते हैं जब तक कि उसे पूरी तरह से ढंक न दिया जाए, क्योंकि खुली हुई नजासत की समीपता होगी। तनवीर में है:

1. फ़तावा काज़ी खाँ, किताबुस-सलात, क़ुरआन की तिलावत का अध्याय, नवल किशोर प्रेस, लखनऊ, 1/87.
2. फ़तावा हिंदिया, अल-क़ुनिया के हवाले से, किताबुल-कराहिया, चौथा अध्याय, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, 5/316.

पृष्ठ 454/768

ان کے یہاں شراب کے برابر کوئی شے حافظ قوتِ ادویہ نہیں اور تمام تحلیلاتِ اعمال کیمیاویہ میں جن سے ایسی تراکیب کم خالی ہوتی ہیں اسپرٹ کا استعمال لازم ہے اسپرٹ قطعاً شراب ہے سمیت کے سبب قابل شرب نہ ہونا اسے شراب ہونے سے خارج نہیں کرسکتا بلکہ اس کی سمیت ہی غایت جوش واشتداد وسکر وفساد سے ہے۔ برانڈیاں کہ یورپ سے آتی ہیں ان کے نشہ کی قوتیں اس کے قطرات سے بڑھائی جاتی ہیں فلاں قسم کے نوے قطروں میں اس کا ایک قطرہ ہے فلاں کے سو میں اور شرابیں پینے سے نشہ لاتی ہیں اور اسپرٹ صرف سونگھنے سے تو وہ حرام بھی ہے اور پیشاب کی طرح نجاستِ غلیظہ بھی۔ کما ھو الصحیح المعتمد المفتی بہ (جیسا کہ صحیح اور قابل اعتماد، اور وہ بات کہ جس پر فتوٰی دیا گیا ہے۔ت) جب تو ظاہر ہے کہ قرآنِ عظیم کا اس میں بھرنا حرام قطعی ہے اور سخت شدید توہین وبے ادبی ہے جب وہ قالب نجس ٹھہرے تو یہ بعینہ ایسا ہوگا کہ کاغذ پیشاب میں بھگو کر معاذاللہ اس پر لکھنا جسے مسلمان تو مسلمان کوئی سمجھ والا کافر بھی گوارانہ کرے گا۔ ہمارے علمائے کرام تصریح فرماتے ہیں کہ نجاست کی جگہ قرآنِ عظیم پڑھنا منع ہے۔ و لہذا حمام میں تلاوت مکروہ ہے۔ فتاوٰی امام قاضی خاں میں ہے:

مکرہ ہے کہ حمام میں قرآن مجید پڑھا جائے اس لئے کہ وہ محل نجاست ہے۔ اور بیت الخلاء (لیٹرین) میں بھی قرآن مجید نہ پڑھا جائے۔(ت)

یکرہ ان یقرأ القرآن فی الحمام لانہ موضع النجاسات ولا یقرأ فی بیت الخلاء ۱۔

قنیہ و ہندیہ میں ہے:

سوار ہونے والے اور پاپیادہ چلنے والے کے لئے قرآن مجید پڑھنے میں کچھ مضائقہ اور حرج نہیں بشرطیکہ وہ جگہ نجاست کے لئے نہ بنائی گئی ہو، اور اگر اگر گندگی کے لئے بنی ہو تو وہاں تلاوت کرنا مکروہ ہے۔ (ت)

لا بأس بالقراءۃ راکباً و ماشیاً اذا لم یکن ذلک الموضع معد للنجاسۃ فان کان یکرہ لہ ۲۔

بلکہ جن کے نزدیک موت سے بدن نجس ہوجاتا ہے اور غسلِ میت اسے نجاستِ حقیقیہ سے تطہیر کے لئے رکھا گیا ہے وہ قبل غسل میت کے پاس بیٹھ کر تلاوت کو منع کرتے ہیں جب تک اسے بالکل ڈھانک نہ دیا جائے کہ نجاست منکشفہ کا قرب ہوگا۔ تنویر میں ہے:

۱ فتاوٰی قاضی خاں کتاب الصلوٰۃ فصل فی قرأۃ القرآن مطبع نولکشور لکھنو ۱/۸۷ ۲ فتاوٰی ہندیہ بحوالہ القنیہ کتاب الکراہیۃ الباب الرابع نورانی کتب خانہ پشاور ۵/۳۱۶

Fatawa Razawiyya - Volume 23

It is disliked (Makruh) to recite the Quran near the deceased until their ritual bath (Ghusl) is completed.[1] | It is disliked (Makruh) to recite the Holy Quran near the deceased until their ritual bath is complete. (T)

In Durr al-Mukhtar it is stated:

Al-Shurunbulali mentioned the reasoning for this in 'Imdad al-Fattah' to protect the Quran from the impurity of the deceased, as death renders him impure. It is said to be the impurity of filth (khubth), and it is said to be a state of ritual impurity (hadath). Accordingly, it should be permissible like the recitation of someone in a state of minor impurity (without wudu).[2] | Allamah Shurunbulali mentioned the reasoning for this in 'Imdad al-Fattah' so that the Holy Quran is protected from the impurity and uncleanness of the deceased because death makes them impure. There is a difference of opinion regarding this impurity; thus, some have said it is physical filth, while according to some it is a state of ritual impurity. Therefore, on this basis, it is appropriate that reciting the Quran near the deceased is permissible, like reciting without ablution or from memory. (T)

In Radd al-Muhtar it is stated:

[Al-Tahtawi] mentioned that the context of this dislike is when sitting close to him, but if one is far from him, there is no dislike. I say: the apparent meaning is that this is also the case if the deceased is not covered with a cloth that shrouds his entire body.[3] etc. | Allamah Tahtawi mentioned that the location of this dislike is when sitting near the deceased, but when sitting far from them and reciting the Holy Quran, then there will be no dislike. I say: this dislike will also occur only when the deceased is not covered with such a cloth that shrouds their whole body, etc. (T)

When recitation is forbidden in proximity to impurity so that the air carrying the forms of Quranic letters does not pass over the site of impurity, then how severely forbidden (Haram) would it be, God forbid, to imprint those pure forms upon the impure object itself.

I say (Aqool): From what we have explained, the reason for the condition that "the whole body is not covered" has become clear. So, understand it well. (T) | I say (Aqool): From what we have explained, the reason for the condition that the whole body of the deceased is not covered has become clear, so understand it well. (T)

[1] Durr al-Mukhtar, Book of Prayer, Chapter on Funeral Prayer, Matba Mujtabai Delhi, 1/120 [2] Durr al-Mukhtar, Book of Prayer, Chapter on Funeral Prayer, Matba Mujtabai Delhi, 1/119-20 [3] Radd al-Muhtar, Book of Prayer, Chapter on Funeral Prayer, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 1/573

फ़तावा रज़विया - जिल्द 23

मृतक को स्नान (ग़ुस्ल) देने तक उसके पास क़ुरआन मजीद पढ़ना मकरूह (नापसंद) है।[1] | मृतक को ग़ुस्ल देने तक उसके पास क़ुरआन मजीद पढ़ना मकरूह है। (त)

दुर्रे मुख्तार में है:

अल्लामा शरुन्बुलाली ने 'इमदाद अल-फ़त्ताह' में इसकी वजह यह बयान की है कि क़ुरआन मजीद को मृतक की अपवित्रता (नजासत) और गंदगी से बचाया जाए, क्योंकि मृत्यु के कारण वह अपवित्र हो जाता है। फिर इस अपवित्रता की प्रकृति में मतभेद है; कुछ ने कहा कि यह भौतिक गंदगी (नजासते ख़बीस) है, जबकि कुछ के अनुसार यह आनुष्ठानिक अशुद्धि (हदस) है। इसलिए इस आधार पर यह उचित है कि मृतक के पास क़ुरआन पढ़ना जायज़ हो, जैसे बिना वज़ू के या ज़बानी याद से पढ़ना।[2] (त)

रद्दुल मुख्तार में है:

अल्लामा तहतावी ने उल्लेख किया है कि इस मकरूह होने का मामला तब है जब कोई मृतक के पास बैठा हो, लेकिन यदि वह उससे दूर बैठकर क़ुरआन मजीद पढ़ रहा है, तो कोई मकरूहियत नहीं होगी। मैं (इमाम अहमद रज़ा) कहता हूँ कि यह मकरूह होना भी तब है जब मृतक को ऐसे कपड़े से न ढका गया हो जो उसके पूरे शरीर को छिपा दे।[3] (त)

जब अपवित्रता के पास तिलावत (पाठ) वर्जित की गई ताकि क़ुरआन के अक्षरों की आकृतियों को ले जाने वाली हवा अपवित्र स्थान से न गुज़रे, तो अल्लाह न करे, उस अपवित्र चीज़ पर ही इन पवित्र आकृतियों को उकेरना कितना अधिक हराम (वर्जित) होगा।

अक़ूल (मैं कहता हूँ): जो कुछ हमने स्पष्ट किया है, उससे इस शर्त का कारण स्पष्ट हो गया कि मृतक का पूरा शरीर ढका हुआ न हो। अतः इसे भली-भाँति समझ लें। (त) | अक़ूल (मैं कहता हूँ): जो कुछ हमने बयान किया है उससे शर्त लगाने की वजह ज़ाहिर हो गई कि मय्यत का पूरा जिस्म ढका हुआ न हो, पस अच्छी तरह समझ लीजिए। (त)

[1] दुर्रे मुख्तार, किताब अल-सलात, बाब सलात अल-जनाज़ा, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 1/120 [2] दुर्रे मुख्तार, किताब अल-सलात, बाब सलात अल-जनाज़ा, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 1/119-20 [3] रद्दुल

मुख्तार, किताब अल-सलात, बाब सलात अल-जनाज़ा, दार अल-इहया अल-तुराथ अल-अरबी बेरूत, 1/573

पृष्ठ 455/768

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۳

کرہ قراءۃ القرآن عندہ الی تمام غسلہ۸1 ۔ | میت کو غسل دینے تک اس کے پاس قرآن مجید پڑھنا مکروہ ہے۔ (ت)

در مختار میں ہے:

عللہ الشرنبلالی فی امداد الفتاح تنزیہا للقرآن عن نجاسۃ المیت لتنجسہ بالموت قیل نجاسۃ خبث وقیل حدث وعلیہ فینبغی جوازھا کقراءۃ المحدث۸2 امداد الفتاح میں علامہ شرنبلالی نے اس کی تعلیل ذکر فرمائی تاکہ قرآن مجید کو میت کی نجاست اور ناپاکی سے بچایا جائے کیونکہ نجاست اسے موت کی وجہ سے ناپاک کر دیتی ہے۔ پھر اس نجاست میں اختلاف ہے چنانچہ بعض نے کہا کہ یہ نجاست خبیث ہے جبکہ بعض کے نزدیک حدث ہے۔ لہذا اس بنیاد پر مناسب ہے کہ میت کے پاس قرآن مجید پڑھنا جائز ہے جیسے بے وضو یا یاد سے قرآن مجید پڑھنا، (ت)

ردالمحتار میں ہے:

وذکر ط ان محل الکراھۃ اذا کان قریبا منہ اما اذابعد عنہ فلا کراھۃ اہ قلت والظاھر ان ھذا ایضا اذا لم یکن المیت مسجی بثوب یستر جمیع بدنہ۸3 الخ۔ علامہ طحطاوی نے ذکر کیا کہ اس کراہت کا محل یہ ہے کہ جب میت کے قریب بیٹھا ہو لیکن جب اس سے دور بیٹھا ہے اور قرآن مجید پڑھ رہا ہے) تو پھر کراہت نہ ہو گی اھ میں کہتا ہوں یہ کراہت بھی تب ہو گی کہ جب میت کسی ایسے کپڑے سے جو اس کے سارے جسم کو چھپائے ڈھانپی ہوئی نہ ہو الخ۔ (ت)

جب قرب نجاست میں تلاوت منع ہوئی کہ اس ہوا کا جو اشکال حروف قرآن کی حامل ہے محل نجاست پر گزر نہ ہو خود نجس چیز میں معاذاللہ ان اشکال طاہرہ کا مرتسم کرنا کس درجہ سخت حرام ہوگا۔

اقول: وبما بینا ظھر وجہ التقیید بان لایکون جمیع بدنہ مسجی فافہم۔ | اقول: (میں کہتا ہوں) جو کچھ ہم نے بیان کیا اس سے قید لگانے کی وجہ ظاہر ہو گئی کہ میت کا پورا جسم ڈھانپا ہوا نہ ہو، پس اچھی طرح سمجھ لیجئے۔ (ت)

1؎ درمختار کتاب الصلوٰۃ باب صلوۃ الجنازۃ مطبع مجتبائی دہلی ۱/۱۲۰ 2؎ درمختار کتاب الصلوٰۃ باب صلوۃ الجنازۃ مطبع مجتبائی دہلی ۱/۱۱۹-۲۰ 3؎ ردالمحتار کتاب الصلوٰۃ باب صلوۃ الجنازۃ داراحیاء التراث العربی بیروت ۱/۵۷۳

Fatawa Razawiyya Volume 23

Nay, the truth is that under this estimation, if the ignorance of people, lack of awareness regarding the state of the instrument, lack of intent, and lack of attentiveness are not present, then the ruling for the one who deliberately records verses on them is, God forbid, like 'throwing the Mushaf (Quran) into filth' (May Allah protect us. This is like throwing the Holy Mushaf into impurities. - Translator). We have already clarified that in all places of manifestation, the very same Divine Attribute is revealed in its true essence. Therefore, to assign this impure garment to it, God forbid, is to what degree contrary to faith? And refuge is sought with Allah Almighty. Furthermore, this malice will not only be upon the heads of those recording it; rather, despite being informed, those who activate it to produce the sound of Quranic words, those who desire and cause it to be played, the listeners, the ones playing it, those pleased with it, and those who do not forbid it despite having the power to do so—all will be ensnared in this great calamity. It is not just that only those recording are guilty of desecration while those allowing it are not; no, rather, every time, exactly the same new desecration occurs, which these people themselves create. It is as if they have written the inscriptions of Quranic script upon this impurity; they have recited the words of Quranic recitation while passing over it. Rather, at that time, its manifestation would be without veil or curtain. Not everyone might realize that there are Quranic inscriptions in the filled records, but now when it is played, no one will have any doubt about it being the Quran. And there is no power nor strength except with Allah, the Exalted, the Great (There is no power to guard against sins and no strength to do good except by the bestowal of success from Allah the High and Great. - Translator).

Second Reason: That situation was when the filthiness and impurity of those glasses and plates was known or presumed.

For indeed, suspicion in jurisprudential matters is attached to certainty, especially in matters like religious precaution. | Because in jurisprudential issues, suspicion is linked with certainty, especially in matters of religious precaution of this kind. (Translator)

Rather, even in a state of doubt, the ruling is to abstain. For in forbidden matters, doubt is attached to certainty, as explicitly stated in Al-Hidaya and other works. (As has been explicitly mentioned in Hidaya etc. - Translator). Now assume the situation where the purity of the plate etc. is certain, its components and manufacturing

process are known, in which there is no mixture of any impurity anywhere; even then, a clear, severe, and intense spiritual impurity is placed in it, which is that its general playing, listening, and making others listen is all done as play and amusement. The Great Quran was not revealed for this. Ask the Mighty, Beloved, Great One what He says regarding those who listen to it as a game:

"The people's account has drawn near for them, while they are in..." | For people, their account has come near, and they...

बल्कि हक़ यह है कि इस तक़दीर पर लोगों का अज्ञान और उपकरण की स्थिति से अनभिज्ञता, और इरादे की कमी तथा सचेत न होना बीच में न हो, तो जानबूझकर उनमें आयतें भरने वाले का हुक्म, अल्लाह की पनाह (माज़ अल्लाह), 'अल-काए मुसहफ़ फ़िल क़ाज़ुरात' (अल्लाह की पनाह, यह तो पवित्र क़ुरआन को गंदगी में फेंकना है - अनुवादक) के समान होता। हम स्पष्ट कर चुके हैं कि सभी प्रकाश-स्थानों में वही ईश्वरीय गुण साक्षात और वास्तविक रूप से विद्यमान होता है, तो उसके लिए, अल्लाह की पनाह, यह अपवित्र पोशाक निर्धारित करना किस हद तक ईमान के विपरीत है। वल-इयाज़ु बिल्लाह तआला (अल्लाह की पनाह)। फिर यह नापाकी केवल उन रिकॉर्ड करने वालों के मत्थे नहीं जाएगी, बल्कि जानकारी होने के बावजूद इसे सक्रिय करके क़ुरआनी शब्दों की आवाज़ इससे निकालने वाले, इसकी इच्छा करके इसे बजवाने वाले, सुनने वाले, सुनाने वाले, इस पर प्रसन्न होने वाले, और सामर्थ्य होने के बावजूद इसे न रोकने वाले, सब इसी बड़ी बला में फंसेंगे। ऐसा नहीं है कि केवल रिकॉर्ड करने वाले ही अपमान के दोषी हों और यह इसे सहन करने वाले नहीं; नहीं, बल्कि हर बार बिल्कुल वैसा ही नया अपमान होता है जिसे ये लोग स्वयं पैदा करने वाले हैं, कि जैसे इन्होंने क़ुरआनी लिखावट के निशान इस गंदगी में लिखे हों, इन्होंने क़ुरआनी पाठ के शब्दों को इस पर से गुज़रते हुए अदा किया, बल्कि उस समय इसकी ज्योति बिना किसी पर्दे और ओट के प्रकट होगी। भरी हुई चूड़ियों (रिकॉर्ड्स) में क़ुरआनी निशान होना हर व्यक्ति नहीं समझेगा, लेकिन अब जो अदा किया जाएगा, किसी को इसके क़ुरआन होने में बिल्कुल संदेह नहीं होगा। 'वला हौला वला क़ुव्वता इल्ला बिल्लाहिल अलीयिल अज़ीम' (गुनाहों से बचने और भलाई करने की शक्ति किसी में नहीं है सिवाय अल्लाह तआला के, जो बुलंद मर्तबे और बड़ी शान वाला है और तौफ़ीक़ देने वाला है - अनुवादक)। दूसरी वजह: यह स्थिति तो वह थी कि जब उन ग्लासों और प्लेटों का अपवित्र और गंदा होना ज्ञात या अनुमानित हो।

'फ़-इन अल-ज़न्ना फ़िल फ़िक़्हियाती मुल्तहक़ुन बिल-यक़ीनी ला सिय्यमा मिस्ला अम्रिल इहतियाती फ़िद-दीन।' | क्योंकि फ़िक़्ह के मसलों में अनुमान, यक़ीन (निश्चितता) के साथ जुड़ा होता है, विशेषकर इस प्रकार के धार्मिक एहतियात (सावधानी) के मामलों में। (अनुवादक)

बल्कि यदि संदेह की स्थिति हो तब भी बचने का ही हुक्म है। क्योंकि हराम चीज़ों में संदेह, निश्चितता से जुड़ा होता है। जैसा कि 'हिदाया' आदि में इस पर स्पष्ट उल्लेख (नस्स) किया गया है। (अनुवादक)। अब उस स्थिति को मान लीजिए कि प्लेट आदि की पवित्रता निश्चित हो, उसके अवयवों और बनाने

का तरीक़ा ज्ञात हो जिसमें कहीं किसी गंदगी का मिश्रण न हो, तो उसमें एक खुली, अत्यंत गंभीर और तीव्र 'नजासत-ए-मानवी' (भावनात्मक/आध्यात्मिक अपवित्रता) रखी हुई है, वह यह कि इसका आम बजाना, सुनना, सुनाना सब खेल-तमाशे के तौर पर होता है। क़ुरआन अज़ीम इस लिए नहीं उतरा। उसी इज़्ज़त वाले अज़ीज़ अज़ीम (अल्लाह) से पूछो कि वह खेल के तौर पर सुनने वाले के बारे में क्या फ़रमाता है: "इक्तरबा लिन-नासि हिसा-बुहुम वहुम फ़ी..." | लोगों के लिए उनका हिसाब नज़दीक आ गया और वे...

بلکہ حق یہ ہے کہ اس تقدیر پر جہلِ مردم و ناواقفیِ حالِ آلہ و عدمِ نیت و عدمِ تنبہ کا قدم درمیان نہ ہو تو دیدہ و دانستہ ان میں آیات بھرنے والے کا حکم معاذ اللہ القائے مصحف فی القاذورات (اللہ تعالی کی پناہ۔ یہ تو مصحف شریف کو نجاستوں میں پھینکنا ہے۔ ت) کے مثل ہوتا ہم روشن کر چکے کہ تمام جلوہ گاہوں میں وہی صفتِ الہیہ بعینہا حقیقیہ جلوہ فرما ہوتی ہے تو اس کے لئے معاذ اللہ یہ ناپاک کسوت مقرر کرنا کس درجہ ایمان ہی کے مخالف ہے۔ والعیاذ باللہ تعالٰی ، پھر یہ تو ہیں خبیث صرف ان بھرنے والوں ہی کے ماتھے نہ جائے گی بلکہ باوجود اطلاع اسے تحریک دے کر الفاظِ قرآنی کی آواز اس سے ادا کرنے والے اس کی خواہش کر کے ادا کرانے والے سننے والے سنانے والے اس پر راضی ہونے والے، باوصفِ قدرت انکار نہ کرنے والے سب اسی بلائے عظیم میں گرفتار ہوں گے۔ نہ فقط یوں کہ توہین کے مرتکب صرف بھرنے والے ہوں اور یہ اس کے روا رکھنے گوارا کرنے والے نہیں نہیں بلکہ ہر بار بعینہ ویسی ہی توہینِ جدید کہ یہ خود پیدا کرنے والے کہ انہوں نے گویا نقوشِ کتابتِ قرآنیہ اس نجس میں لکھے انہوں نے الفاظِ تلاوتِ قرآنیہ اس پر گزرتے ہوئے ادا کئے بلکہ اس وقت اس کی تجلی بے پردہ و حجاب جلوہ فرما ہو گی بھری ہوئی چڑیوں میں نقوشِ قرآنیہ ہونا ہر شخص نہ سمجھے گا اور اب جو ادا کیا جائے گا کسی کو اس کے قرآن ہونے میں اصلا اشتباہ نہ ہوگا ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم (گناہوں سے تحفظ اور بھلائی کرنے کی قوت کسی میں نہیں بجز اللہ تعالی بلند مرتبہ اور بڑی شان والے کی توفیق دینے کے۔ ت) وجہ دوم : یہ صورت تو وہ تھی کہ ان کا گلاسوں پلیٹوں کا پلید و نجس ہونا معلوم یا مظنون ہی ہو۔

فان الظن فی الفقہیات ملتحق بالیقین لاسیما مثل | کیونکہ فقہی مسائل میں گمان ، یقین کے ساتھ ملحق ہے۔ امر الاحتیاط فی الدین۔ | خصوصاً اس نوع کے دینی احتیاط کے معاملہ میں۔ (ت)

بلکہ اگر حالتِ شبہ ہو جب بھی حکمِ احتراز ہے۔ کہ محرمات میں شبہ ملتحق بیقین ہے۔ کما نص علیہ فی الھدایۃ وغیرھا۔ (جیسا کہ ہدایہ وغیرہ میں اس پر نص کی گئی ہے۔ ت) اب وہ صورت فرض کیجئے کہ پلیٹ وغیرہ کی طہارت یقینی ہو اس کے اجزاء اور بنانے کا طریقہ معلوم ہو جس میں کہیں کسی نجاست کا خلط نہیں تو اس میں ایک کھلی سخت شدید نجاستِ معنوی رکھی ہوئی ہے وہ یہ کہ اس کا عام بجانا ، سننا، سنانا سب کھیل تماشے کے طور پر ہوتا ہے۔ قرآن عظیم اس لئے نہیں اترا اسی عزت والے عزیز عظیم سے پوچھو کہ وہ کھیل کے طور پر اپنے سننے والے کی نسبت کیا فرماتا ہے: " اِقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ وَهُمْ فِي | لوگوں کے لئے ان کا حساب نزدیک آیا اور وہ

Fatawa Razawiya Volume 23

"(They) are turning away in heedlessness. No new reminder comes to them from their Lord except that they listen to it while they are playing, their hearts being diverted." [1] They are lying turned away in heedlessness. No new reminder comes to them from their Lord but they listen to it while playing, their hearts being occupied with games.

And He says: "Do you then wonder at this statement (speech)? And you laugh and do not weep, while you are amuse yourselves." [2] Do you then make this speech a thing of wonder? and you laugh and do not weep while you are occupied in play.

And He says: "And leave those who take their religion as amusement and play and whom the worldly life has deluded. And remind with it [the Qur'an] lest a soul be given up to destruction for what it has earned; it will have other than Allah no protector and no intercessor. And if it should offer every compensation, it would not be taken from it. Those are the ones who are given to destruction for what they earned. For them will be a drink of scalding water and a painful punishment because they used to disbelieve." [3] Leave those who have taken their religion as a sport and a pastime, and whom the life of this world has deceived. And warn by means of this Quran, lest a soul be caught for what it has earned. It shall have no protector nor intercessor besides Allah. And even if it should give every ransom, it will not be accepted from it. These are those who have been caught for what they earned. For them is a drink of boiling water and a painful punishment, as a reward for their disbelief.

And He says: "And the companions of the Fire will call out to the companions of Paradise, 'Pour upon us some water or from whatever Allah has provided you.' They will say, 'Indeed, Allah has forbidden them both to the disbelievers' [4] who took their religion as amusement and play and whom the worldly life deluded. So today We will forget them just as they forgot the meeting of this Day of theirs..."

The dwellers of Hell will call out to the dwellers of Paradise: "Pour out some of your abundance of water upon us, or some of the provision which Allah has given you." They will say: "Verily Allah has forbidden both these things to the disbelievers, who took their religion for a sport and a pastime, and whom the life of this world deceived." So today We shall forget them as they forgot the meeting of this Day of theirs.

[1] Al-Quran al-Kareem 21 / 1 to 3 [2] Al-Quran al-Kareem 53 / 59 to 61 [3] Al-Quran al-Kareem 6 / 70 [4] Al-Quran al-Kareem 7 / 50

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

"(वे) ग़ाफ़िल होकर मुंह मोड़े हुए हैं। उनके पास उनके रब की तरफ से कोई नया ज़िक्र (नसीहत) नहीं आता मगर वे उसे खेल में लगे हुए सुनते हैं, उनके दिल खेलों में खोये हुए हैं।" [1] वे ग़फ़लत में मुंह मोड़े पड़े हैं। उनके पास उनके रब की तरफ से कोई नई नसीहत नहीं आती मगर वे उसे खेल-कूद करते हुए सुनते हैं, उनके दिल खेल में लगे हुए हैं।

और फ़रमाता है: "क्या तुम इस बात (कलाम) पर अचंभा करते हो और हंसते हो और रोते नहीं? और तुम खेल-कूद में पड़े हो।" [2] तो क्या तुम इस कलाम को अजूबा समझते हो और हंसते हो और रोते नहीं और तुम खेल में पड़े हो।

और फ़रमाता है: "और उन लोगों को छोड़ दो जिन्होंने अपने दीन को खेल-तमाशा बना लिया है और दुनिया की ज़िंदगी ने उन्हें धोखे में डाल रखा है, और इस (कुरान) के ज़रिये नसीहत करो ताकि कोई जान अपने कर्मों के कारण (पकड़ में) न फंस जाए, अल्लाह के सिवा न उसका कोई दोस्त होगा और न सिफ़ारिश करने वाला। और अगर वह पूरा फ़िदया (बदला) भी दे दे तब भी उससे स्वीकार नहीं किया जाएगा। यही वे लोग हैं जो अपनी कमाई के कारण पकड़े गए। उनके लिए खौलता हुआ पानी पीने को है और दर्दनाक अज़ाब है, उस कुफ़्र के बदले जो वे करते थे।" [3] उन लोगों को छोड़ दो जिन्होंने अपने दीन को खेल-तमाशा बना लिया और दुनिया की ज़िंदगी ने उन्हें धोखे में रखा। और इस कुरान से लोगों को नसीहत दो कि कहीं कोई जान अपने किए पर पकड़ी न जाए कि खुदा के सिवा न उसका कोई हिमायती हो न सिफ़ारिशी। और अगर वह अपना पीछा छुड़ाने के लिए सारे बदले दे दे तो भी कुछ न लिया जाए। ये वे लोग हैं जो अपने किए पर गिरफ़्तार हुए। उन्हें खौलता पानी पीना है और दर्दनाक मार है, उनके कुफ़्र का बदला।

और फ़रमाता है: "और आग वाले (दोजख़ी) जन्नत वालों को पुकारेंगे कि हम पर थोड़ा पानी डाल दो या उस रिज़्क़ में से कुछ दे दो जो अल्लाह ने तुम्हें दिया है। वे कहेंगे कि बेशक अल्लाह ने ये दोनों चीजें काफ़िरों पर हराम कर दी हैं, [4] जिन्होंने अपने दीन को खेल-तमाशा बना लिया था और उन्हें दुनिया की ज़िंदगी ने धोखे में डाल रखा था। तो आज हम उन्हें भुला देंगे जैसे वे इस दिन की मुलाक़ात को भूल गए थे..."

दोजख़ी जन्नत वालों को पुकारेंगे कि हमें अपने फ़ैज़ से थोड़ा पानी दो या वह रिज़्क़ जो खुदा ने तुम्हें दिया। वे कहेंगे कि बेशक अल्लाह ने ये दोनों चीज़ें काफ़िरों पर हराम कर दी हैं, जिन्होंने अपने दीन

को खेल-तमाशा बना लिया और उन्हें दुनिया की ज़िंदगी ने फ़रेब दिया, तो आज हम उन्हें भुला देंगे जैसा वे भूले इस दिन को।

1. अल-कुरान अल-करीम 21/1 से 3
2. अल-कुरान अल-करीम 53/59 से 61
3. अल-कुरान अल-करीम 6/70
4. अल-कुरान अल-करीम 7/50

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۳

"غَفْلَةٍ مُّعْرِضُوْنَ ﴿۱﴾ مَا یَاْتِیْهِمْ مِّنْ ذِكْرٍ مِّنْ رَّبِّهِمْ مُّحْدَثٍ اِلَّا اسْتَمَعُوْهُ وَ هُمْ یَلْعَبُوْنَ ﴿۲﴾ لَاهِیَةً قُلُوْبُهُمْ ط"

1 غفلت میں روگرداں پڑے ہیں، نہیں آتا ان کے پاس ان کے رب سے کوئی نیا ذکر مگر اسے کھیلتے ہوئے سنتے ہیں دل کھیل میں پڑے ہوئے ہوے۔

اور فرماتا ہے: "اَفَمِنْ هٰذَا الْحَدِیْثِ تَعْجَبُوْنَ ﴿۵۹﴾ وَ تَضْحَكُوْنَ وَ لَا تَبْكُوْنَ ﴿۶۰﴾ وَ اَنْتُمْ سٰمِدُوْنَ ﴿۶۱﴾"

2 تو کیا اس کلام کو اچنبا بناتے ہو اور ہنستے ہو اور روتے نہیں اور تم کھیل میں پڑے ہو۔

اور فرماتا ہے: "وَ ذَرِ الَّذِیْنَ اتَّخَذُوْا دِیْنَهُمْ لَعِبًا وَّ لَهْوًا وَّ غَرَّتْهُمُ الْحَیٰوةُ الدُّنْیَا وَ ذَكِّرْ بِهٖۤ اَنْ تُبْسَلَ نَفْسٌۢ بِمَا كَسَبَتْ لَیْسَ لَهَا مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ وَلِیٌّ وَّ لَا شَفِیْعٌ وَ اِنْ تَعْدِلْ كُلَّ عَدْلٍ لَّا یُؤْخَذْ مِنْهَا اُولٰٓىِٕكَ الَّذِیْنَ اُبْسِلُوْا بِمَا كَسَبُوْا لَهُمْ شَرَابٌ مِّنْ حَمِیْمٍ وَّ عَذَابٌ اَلِیْمٌۢ بِمَا كَانُوْا یَكْفُرُوْنَ ع" 3 چھوڑ دے ان کو جنہوں نے اپنے دین کو کھیل تماشا بنالیا اور دنیا کی زندگی نے انہیں فریب دیا اور اس قرآن سے لوگوں کو نصیحت دے کہیں پکڑی نہ جائے کوئی جان اپنے کئے پر کہ خدا سے جدا نہ اس کا کوئی حمایتی ہو نہ سفارشی اور اگر اپنے چھڑانے کو سارے بدلے دے کچھ نہ لیا جائے یہ ہیں وہ لوگ کہ اپنے کئے پر گرفتار ہوئے انہیں پینا ہے کھولتا پانی اور دکھ کی مار، بدلہ ان کے کفر کا۔

اور فرماتا ہے: "وَ نَادٰۤی اَصْحٰبُ النَّارِ اَصْحٰبَ الْجَنَّةِ اَنْ اَفِیْضُوْا عَلَیْنَا مِنَ الْمَآءِ اَوْ مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ قَالُوْۤا اِنَّ اللّٰهَ حَرَّمَهُمَا عَلَى الْكٰفِرِیْنَ ﴿۵۰﴾" 4 دوزخی بہشتیوں کو پکاریں گے کہ ہمیں اپنے فیض سے تھوڑا پانی دو یا وہ رزق جو خدا نے تمہیں دیا وہ کہیں گے بیشک اللہ نے یہ دونوں چیزیں کافروں پر حرام کر دیں ہیں جنہوں نے اپنے دین کو کھیل تماشا بنالیا اور انہیں دنیا کی زندگی نے فریب دیا

تو آج ہم ان کو بھلا دیں گے جیسا وہ بھولے اس دن "الَّذِیْنَ اتَّخَذُوْا دِیْنَهُمْ لَهْوًا وَّ لَعِبًا وَّ غَرَّتْهُمُ الْحَیٰوةُ الدُّنْیَا فَالْیَوْمَ نَنْسٰىهُمْ كَمَا نَسُوْا لِقَآءَ"

1 القرآن الکریم ۲۱ / ۱ تا ۳ 2 القرآن الکریم ۵۳ / ۵۹ تا ۶۱ 3 القرآن الکریم ۶ / ۷۰ 4 القرآن الکریم ۷ / ۵۰

Volume 23 Fatawa Rizwia

...on this day of theirs, and because they used to deny Our signs. ﴿51﴾ [1]

...meeting, and as they used to deny Our signs.

Indeed, the disbelievers played a great trick on Muslims by turning the root of their religion and the essence of their faith, the Great Quran, into a mere entertainment in their own hands. This is a specific instance related to listening to and reciting the Quran via phonograph, which the Great Quran revealed thirteen hundred years before its invention. What could be a greater or more severe calamity than this? What could be a worse and viler filth? We seek refuge with Allah, the Lord of the worlds.

Reason 3: Zaid is present in this gathering of vanity and futility where the Holy Quran is being recited as entertainment. He claims, "I am listening only for the sake of contemplation and reflection; entertainment is not my goal." Even if this were true, he is still not absolved from sin and crime. When was it ever permissible to join such a gathering? Even if your intention is good, did the Great Quran not say:

"And when you see those who engage in [insulting] Our verses, then turn away from them until they enter into another conversation. And if Satan should cause you to forget, then do not remain after the reminder with the wrongdoing people. ﴿68﴾" [2]

And when you see those who make Our verses an object of play, turn away from them until they engage in some other talk; and if Satan causes you to forget, then do not sit with the unjust people after the reminder.

To remind him of this, did He not say even more clearly and strictly in another place:

"And He has already revealed to you in the Book that when you hear the verses of Allah being denied and ridiculed, then do not sit with them until they enter into another conversation. Indeed, you would then be like them. Indeed, Allah will gather the hypocrites and disbelievers in Hell all together. ﴿140﴾" [3]

And indeed, He has sent down to you in the Book that when you hear the verses of Allah being denied and mocked, do not sit with them until they engage in some other talk; otherwise, you would be like them. Surely, Allah will gather the hypocrites and the disbelievers all together in Hell.

Those who made the verses a game became disbelievers, and those sitting with them at that time were established as hypocrites.

[1] Al-Quran Al-Karim 7/50 & 51 [2] Al-Quran Al-Karim 6/68 [3] Al-Quran Al-Karim 4/140

...इस अपने दिन में, और इसलिए कि वे हमारी आयतों का इनकार करते थे। ﴿५१﴾ [1]

...का मिलना और जैसा जैसा हमारी आयतों से इनकार करते थे।

वास्तव में काफ़िरों ने मुसलमानों के साथ यह बड़ी चाल चली कि उनके धर्म की जड़ और उनके ईमान की असल, कुरान-ए-अज़ीम को खुद उनके हाथों खेल-तमाशा बनवा दिया। यह उन लोगों के फ़ोनोग्राफ़ से कुरान सुनने-सुनाने का विशेष विवरण है, जिसे कुरान-ए-अज़ीम ने इसके आविष्कार से तेरह सौ वर्ष पहले ही प्रकट कर दिया था। इससे बड़ी और कठिन विपत्ति क्या होगी? इससे बदतर और गंदी गंदगी क्या होगी? और अल्लाह, दुनिया के रब की पनाह।

वजह सोम (तीसरा कारण): ज़ैद इस बेकार और फालतू (लहवो-लअ्ब) की सभा में है जहाँ कुरान मजीद को तमाशे के तौर पर सुनाया जा रहा है। उसका दावा है कि "मैं सिर्फ़ गौर-ओ-फ़िक्र (चिंतन-मनन) के लिए सुन रहा हूँ, मेरा मक़सद खेल-तमाशा नहीं है।" अगर यह सच भी हो, तब भी वह गुनाह और जुर्म से बरी (मुक्त) नहीं है। ऐसी सभा में शरीक होना कब जायज़ था? अगरचे तुम्हारी नीयत अच्छी हो, क्या कुरान-ए-अज़ीम ने नहीं फ़रमाया:

"और जब तू उन्हें देखे जो हमारी आयतों को (मजाक का) मशगला बना रहे हैं, तो उनसे मुँह फेर ले यहाँ तक कि वे किसी और बात के काम में लग जाएँ। और यदि शैतान तुझे भुला दे, तो याद आने पर ज़ालिम लोगों के पास मत बैठ। ﴿६८﴾" [2]

और जब तू उन्हें देखे जो हमारी आयतों को मशगला बना रहे हैं तो उनसे मुँह फेर ले यहाँ तक कि वे किसी और बात के काम में लगें और जो कहीं तुझे शैतान भुला दे तो याद आने पर ज़ालिमों के पास से फ़ौरन उठ खड़ा हो,

इसी की याद दिलाने के लिए क्या दूसरी जगह इससे भी साफ़ और सख्त तरीक़े से नहीं फ़रमाया:

"और बेशक अल्लाह तुम पर किताब (कुरान) में हुक्म उतार चुका है कि जब तुम सुनो कि अल्लाह की आयतों का इनकार किया जा रहा है और उनकी

बेशक अल्लाह तआला तुम पर कुरान में हुक्म उतार चुका कि जब तुम सुनो कि ख़ुदा की आयतों पर विश्वास नहीं किया जाता और

हँसी उड़ाई जा रही है, तो उनके पास न बैठो जब तक कि वे किसी दूसरी बात में न लग जाएँ। (अगर तुम उनके साथ बैठे) तो बेशक तुम भी उन्हीं जैसे हो। बेशक अल्लाह मुनाफ़िक़ों और काफ़िरों, सबको जहन्नम में इकट्ठा करेगा। ﴾१४०﴿" [3]

उनकी हँसी बनाई जाती है तो तुम उनके पास न बैठो जब तक वह और बात के काम में पड़ें और वहाँ बैठे तो तुम भी उन्हीं जैसे हो बेशक अल्लाह तआला मुनाफ़िक़ों और काफ़िरों सब को जहन्नम में इकट्ठा करेगा।

आयतों को खेल बनाने वाले काफ़िर हुए, उस वक़्त उनके पास बैठने वाले मुनाफ़िक़ ठहरे।

[1] अल-कुरान अल-करीम ७ / ५० व ५१ [2] अल-कुरान अल-करीम ६ / ६८ [3] अल-कुरान अल-करीम ४ / १४०

पृष्ठ ४५८/७६८

کا ملنا اور جیسا

جیسا ہماری

یَوْمِهِمْ هٰذَاۙ وَمَا كَانُوْا بِاٰیٰتِنَا یَجْحَدُوْنَ ﴿۵۱﴾ [1]

آیتوں سے انکار

کرتے تھے۔

واقعی کفار نے یہ بڑا داؤ مسلمانوں سے کھیلا کہ ان کے دین کی جڑ ان کے ایمان کی اصل قرآن عظیم کو خود ان کے ہاتھوں کھیل تماشا بنوا دیا یہ ان لوگوں کے فونو سے قرآن سننے سنانے کا خاص جزئیہ ہے کہ قرآن عظیم نے اس کی ایجاد سے تیرہ سو برس پہلے ظاہر فرما دیا اس سے بڑھ کر اور سخت بلا کیا ہوگی اس سے بدتر اور گندی نجاست کیا ہوگی۔ والعیاذ باللہ رب العالمین۔

وجہ سوم: زید اس مجمع لہو ولغو میں ہے تماشے کے طور پر قرآن مجید سنایا جارہا ہے اس کا دعویٰ ہے کہ میں تدبر و تفکر ہی کے طور پر سن رہا ہوں مجھے لہو مقصود نہیں، اگر یہ صحیح ہو جب بھی وہ گناہ و جرم سے بری نہیں ایسے مجمع میں شریک ہونا ہی کب جائز تھا اگرچہ تیری نیت خیر ہو، کیا قرآن عظیم نے نہ فرمایا:

" وَ اِذَا رَاَیْتَ الَّذِیْنَ یَخُوْضُوْنَ فِیْۤ اٰیٰتِنَا فَاَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتّٰى یَخُوْضُوْا فِیْ حَدِیْثٍ غَیْرِهٖؕ وَ اِمَّا یُنْسِیَنَّكَ الشَّیْطٰنُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرٰى مَعَ الْقَوْمِ الظّٰلِمِیْنَ ﴿۶۸﴾ " [2]

اور جب تو انہیں دیکھے جو ہماری آیتوں کو مشغلہ بنا رہے ہیں تو ان سے منہ پھیر لے یہاں تک کہ وہ کسی اور بات کے شغل میں پڑیں اور جو کہیں تجھے شیطان

بھلا دے تو یاد آنے پر ظالموں کے پاس سے فوراً اٹھ

کھڑا ہو،

یہ کیا اسی کی یاد دہانی میں دوسری جگہ اس سے بھی صاف تر و سخت تر نہ فرمایا:

" وَ قَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتٰبِ اَنْ اِذَا بیشک اللہ تعالیٰ تم پر قرآن میں حکم اتار چکا کہ جب تم سنو

سَمِعْتُمْ اٰيٰتِ اللّٰهِ يُكْفَرُ بِهَا وَ يُسْتَهْزَاُ بِهَا کہ خدا کی آیتوں پر گرویدگی نہیں کی جاتی اور ان کی

فَلَا تَقْعُدُوْا مَعَهُمْ حَتّٰى يَخُوْضُوْا فِيْ ہنسی بنائی جاتی ہے تو تم ان کے پاس نہ بیٹھو جب تک وہ

حَدِيْثٍ غَيْرِهٖۤ اِنَّكُمْ اِذًا مِّثْلُهُمْ ؕ اِنَّ اللّٰهَ اور بات کے شغل میں پڑیں اور وہاں بیٹھے تو تم بھی انہیں

جَامِعُ الْمُنٰفِقِيْنَ وَ الْكٰفِرِيْنَ فِيْ جَهَنَّمَ جیسے ہو بیشک اللہ تعالیٰ منافقوں اور کافروں سب کو جہنم

جَمِيْعًا ﴿۱۴۰﴾ " [3] میں اکٹھا کرے گا۔

آیتوں کو کھیل بنانے والے کافر ہوئے، اس وقت ان کے پاس بیٹھنے والے منافق ٹھہرے۔

[1] القرآن الکریم ۷ / ۵۰ و ۵۱ [2] القرآن الکریم ۶ / ۶۸ [3] القرآن الکریم ۴ / ۱۴۰

Fatawa Razawiyya Volume 23

The consequence of sitting together here was that they remained together in Hell as well. And Allah Almighty forbid! In Ma'alim at-Tanzil, it is stated that Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them both) said:

Every innovator in religion and every heretic	**Every heretic and every follower of a bad sect is included in this verse until the Day of Resurrection.**
until the Day of Resurrection[1].	

Reason four: The pious held their own special gathering in which all were of good intention, and for the sake of contemplation and advice, the Holy Quran was heard from it. The particular need to listen from it was that it contained an extremely soulful and attractive recitation by a top reciter. The one who played the recitation was also from among them, as he had learned how to operate and run it.

I say: (I say - T) Now there are two views here: the primary view and the meticulous view. The primary view will clearly rule: what harm is there in it now that the discs [records] are assumed to be pure and clean? The harm only remained in the intention of amusement and play, from which these people are pure. And what effect does the corrupt intention of those who recorded them have on them?

Allah Blessed and Exalted said: "And no bearer of burdens will bear the burden of another."[2]	**Allah Blessed and Exalted has said: No soul shall bear the burden of another. (T)**

And there is no harm in learning a task permissible in itself from non-believers, even if it is their invention, such as a watch, telegraph, railway, etc. And the phonograph itself is not among the prohibited musical instruments, as it does not have a specific sound for which it was designed or intended. It is an absolute instrument whose relationship to every sound is like the relationship of prosodic meters to speech, or rather like the relationship of alphabets to meanings. Alphabets, as alphabets in formal sciences, are not designated for any specific meaning, but they are tools for conveying various meanings. Whatever meaning you want, you can express through them, whether good or bad, even from faith to disbelief, all are expressed through these letters. Such an absolute instrument cannot be characterized as good or bad in itself, rather in praise and blame, reward and punishment, it follows what is performed through it. A sword is very good if it is for the protection of Islam...

[1] Ma'alim at-Tanzil, on the margins of Al-Khazin, under the verse "And He has already revealed to you in the Book," etc., Mustafa al-Babi, Egypt, 1/612. [2] The Holy Quran, 6/164.

फ़तावा रज़विया खंड 23

यहाँ पास बैठने का परिणाम यह हुआ कि वे नर्क में भी साथ रहे। व अल-इयाज़ु बिल्लाहि तआला! मआलिम अत-तन्ज़ील में है, अब्दुल्लाह बिन अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) ने फ़रमाया:

दखल फ़ी हाज़िहिल आयति कुल्लु मुह्दसिन फ़िद्दीन व कुल्लु मुब्तदिअ इल्या यौमिल क़ियामह [1]।

इस आयत में क़ियामत के दिन तक हर मुब्तदिअ (नवाचारी) हर बद-मज़हब (भ्रष्ट पंथी) शामिल है।

चौथा कारण: नेक लोगों ने अपनी विशेष सभा की जिसमें सभी नेक नीयत वाले थे और चिंतन व उपदेश के तौर पर उसमें से क़ुरआन मजीद सुना। उससे सुनने की विशेष आवश्यकता यह थी कि उसमें किसी उच्च कोटि के क़ारी की अत्यंत दर्दनाक और दिलकश क़िरअत भरी है। उसमें से क़िरअत सुनाने वाला भी उन्हीं में से है कि उसने उसे बनाना और चलाना सीख लिया है।

अक़ूल: (मैं कहता हूँ-त) अब यहाँ दो दृष्टियाँ हैं: पहली दृष्टि और सूक्ष्म दृष्टि। पहली दृष्टि स्पष्ट रूप से निर्णय देगी कि अब इसमें क्या हर्ज है जब प्लेटों (डिस्क) को पाक और साफ़ मान लिया गया। हर्ज केवल खेल-तमाशे की नीयत का रहा, जिससे ये लोग पवित्र हैं। और इसे भरने वालों (रिकॉर्ड करने वालों) की भ्रष्ट नीयत का उन पर क्या प्रभाव।

अल्लाह तबारक व तआला ने फ़रमाया: "व अल्लाह तबारक व तआला ने फ़रमाया: कोई ला तज़िरु वाज़िरतुव विज़्रा उख़रा" [2]

जान किसी दूसरी जान का बोझ न उठाएगी। (त)

और किसी भी अपने आप में जायज़ काम को काफ़िरों से सीखने में कोई हर्ज नहीं है, भले ही वह उन्हीं का आविष्कार हो जैसे घड़ी, तार, रेल आदि। और फ़ोनोग्राफ़ स्वयं संगीत के साज़ों (मआज़िफ़ व मज़ामीर) में से नहीं है क्योंकि इसके लिए कोई विशेष आवाज़ ही नहीं है जिसके लिए इसे बनाया गया हो या उससे इरादा किया गया हो। वह तो एक निरपेक्ष उपकरण (आला-ए-मुतलक़ा) है जिसका संबंध हर प्रकार की आवाज़ से वैसा ही है जैसा छंदों के पैमानों (औज़ान-ए-अरूज़िया) का कलाम (वाणी) से होता है, बल्कि वर्णमाला के अक्षरों (हुरूफ़-ए-हिजा) का अर्थों से होता है। वर्णमाला के अक्षर, औपचारिक विज्ञान में अपने आप में किसी विशेष अर्थ के लिए निर्धारित नहीं हैं, बल्कि वे विभिन्न अर्थों को व्यक्त करने के उपकरण हैं। जैसा अर्थ चाहें उनसे व्यक्त कर सकते हैं, चाहे अच्छा हो या बुरा, यहाँ तक कि ईमान से लेकर कुफ़्र तक सब इन्हीं अक्षरों से व्यक्त होता है। ऐसे निरपेक्ष उपकरण को अपने आप में अच्छा या बुरा नहीं कह सकते, बल्कि वह प्रशंसा और निंदा, पुण्य और

दंड में उस चीज़ का अनुसरण करता है जो उससे व्यक्त की जाए। तलवार बहुत अच्छी है यदि उससे इस्लाम की रक्षा की जाए...

[1] मआलिम अत-तन्ज़ील, अल-ख़ाज़िन के हाशिए पर, आयत "व क़द नज़्ज़ला अलैकुम फ़िल किताब" आदि के अंतर्गत, मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र, 1/612। [2] अल-क़ुरआन अल-करीम, 6/164।

पेज 459/768

یہاں پاس بیٹھنے کا نتیجہ یہ ہوا کہ جہنم میں بھی اکٹھے رہے والعیاذ باللہ تعالٰی معالم التنزیل میں ہے عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما نے فرمایا :

دخل فی ھذہ الایۃ کل محدث فی الدین و کل مبتدع **اس آیت میں قیامت تک کا ہر مبتدع ہر بد مذہب داخل ہے۔**

الی یوم القیمۃ ۱۔

وجہ چہارم: صلحاء نے خاص اپنا جلسہ کیا جس میں سب نیت صالح والے ہیں اور تفکر و پند کے طور پر اس میں سے قرآن مجید سنا خاص اس سے سننے کی یہ ضرورت تھی کہ اس میں کسی اعلٰی قاری کی نہایت دردناک و دلکش قرءت بھری ہے اس میں سے قرءت سنانے والا بھی انھیں میں کا ہے کہ اس نے اس کا بنانا چلانا سیکھ لیا ہے۔

اقول: (میں کہتا ہوں۔ت) اب یہاں دو نظریں ہیں: نظر اولٰی و نظر دقیق۔ نظر اولٰی صاف حکم کرے گی کہ اب اس میں کیا حرج ہے جب پلیٹیں طاہر و پاک فرض کرلی گئیں تو حرج صرف نیت لہو و لعب کا رہا اس سے یہ لوگ منزہ ہیں اور بھرنے والوں کی نیت فاسدہ کا ان پر کیا اثر۔

قال اللہ تبارک و تعالٰی "وَلَا تَزِرُ وَازِرَۃٌ وِّزْرَ اُخْرٰی" ۲۔ **اللہ تبارک و تعالٰی نے ارشاد فرمایا: کوئی جان کسی دوسری جان کا بوجھ نہ اٹھائے گی۔ (ت)**

اور کوئی فی نفسہ جائز کام کفار سے سیکھنے میں حرج نہیں اگرچہ انھیں کی ایجاد ہو جیسے گھڑی، تار، ریل وغیرہ اور فونو بذات خود معازف اور مزامیر سے نہیں کہ اس کے لئے کوئی خاص آواز ہی نہیں جس کے واسطے اسے وضع کیا ہو یا اس سے قصد کیجاتی ہو وہ تو ایک آلہ

مطلقہ ہے جس کی نسبت ہر گونہ آواز کی طرف ایسی ہے جیسی اوزانِ عروضیہ کی کلام کی طرف بلکہ حروف ہجا کی معنی کی طرف حروف ہجا من حیث ہی حروفِ الہجا علومِ رسمیہ میں کسی خاص معنی کے لئے موضوع نہیں بلکہ وہ آلہ تادیہ معانی مختلفہ ہیں جیسے معنی چاہیں ان سے ادا کر سکتے ہیں اچھے ہوں خواہ برے یہاں تک کہ ایمان سے کفر تک سب انھیں حروف سے ادا ہوتا ہے ایسے آلہ مطلقہ کو من حیث ہی کذا حسن یا قبیح کسی کے ساتھ موصوف نہیں کر سکتے بلکہ وہ مدح وذم و ثواب و عقاب میں اس چیز کا تابع ہوتا ہے جو اس سے ادا کی جائے، تلوار بہت اچھی ہے اگر اس سے حمایتِ اسلام...

۱ معالم التنزیل علی ہامش الخازن تحت آیۃ وقد نزل علیکم فی الکتب الخ مصطفی البابی مصر ۱/ ۶۱۲ ۲ القرآن الکریم ۶/ ۱۶۴

Fatawa Razawiya - Volume 23

...be used and it is very evil. If it is used for unjust bloodshed, that is why it is said in the Hadith:

"Poetry is like speech; its good is like good speech and its evil is like evil speech." - Narrated by Bukhari in *Al-Adab al-Mufrad*, Tabarani in *Al-Mu'jam al-Awsat* from Abdullah bin Amr bin al-Aas, and Abu Ya'la from him and from the Mother of the Believers, Aisha al-Siddiqah. Daruqutni narrated it from 'Urwah from her, and Shafi'i narrated it as a *mursal* report from 'Urwah. May Allah be pleased with all of them. The chain of transmission for this Hadith is of the *Hasan* (good) level.

It is for this reason that prosodic meters (poetic rhythms) are tools for expressing every kind of speech, so they cannot inherently be judged as good or evil, but rather follow what is conveyed through them. If something good is expressed in poetry, it is mentioned in a Sahih Hadith: "Indeed, some poetry is surely wisdom." And if nonsense or absurdity is expressed, it is said in the Quran: "And the poets - [only] the deviants follow them" [26:224]. On one hand, there is the soul-refreshing glad tiding: "Indeed, Allah supports Hassan with the Holy Spirit [Gabriel]" [regarding the poet Hassan bin Thabit]. And on the other hand, there is the soul-crushing warning: "Imru' al-Qais is the standard-bearer of the poets to the Fire [Hell]." Narrated by Ahmad and al-Bazzar from Abu Hurairah (may Allah be pleased with him).

1. Al-Mu'jam al-Awsat, Hadith 6927, Riyadh 8/340; and Adab al-Mufrad, Hadith 865, Maktaba Athariya Sheikhupura, p. 223.
2. Adab al-Mufrad, Hadith 865, Chapter: One who said that in eloquence there is magic etc., Al-Maktaba al-Athariya Sheikhupura p. 225; Sahih al-Bukhari, Book of Adab, Chapter: What is permissible of poetry, Qadeemi Kutub Khana Karachi 2/907.
3. The Holy Quran 26/224.
4. Kanz al-Ummal with codes for Ahmad and Tirmidhi from Aisha, Hadith 33228, Mu'assasatu al-Risalah Beirut 11/672; Musnad Imam Ahmad bin Hanbal from Aisha (may Allah be pleased with her), Dar al-Fikr Beirut 6/72.

फ़तावा रज़विया - जिल्द २३

...की जाए और सख़्त बुरी है। अगर खून-ए-नाहक में बरती जाए, इसी लिए हदीस में फ़रमाया:

"कविता वाणी की तरह है; इसकी अच्छाई अच्छी वाणी की तरह है और इसकी बुराई बुरी वाणी की तरह है।" - इमाम बुखारी ने 'अदब अल-मुफ़रद' में, इमाम तबरानी ने 'अल-मुअजम अल-औसत' में हज़रत अब्दुल्लाह बिन अम्र बिन अल-आस के हवाले से इसे रिवायत किया है। और मुहद्दिस अबू यला ने उनसे और उम्मुल मोमिनीन सैयदा आयशा सिद्दीका से भी इसे रिवायत किया है। और इमाम दारकुतनी ने हज़रत उर्वा के माध्यम से उनसे और इमाम शाफ़ई ने हज़रत उर्वा से 'मुरसल' के तौर पर इसे रिवायत किया है। अल्लाह तआला उन सब से राज़ी हो। इस हदीस की सनद 'हुस्न' के दर्जे की है।

इसी कारण से छंद शास्त्र (prosodic meters) हर प्रकार की वाणी को व्यक्त करने के साधन हैं, इसलिए वे स्वयं अच्छे या बुरे नहीं हो सकते, बल्कि उनमें जो व्यक्त किया जाता है उसके अधीन होते हैं। यदि कविता में अच्छी बात कही जाए तो सही हदीस में फ़रमाया गया है: "बेशक कुछ कविताएँ निश्चय ही हिकमत (बुद्धिमत्ता) होती हैं।" और यदि व्यर्थ या बकवास बातें की जाएँ तो फ़रमाया गया: "और कवियों का अनुसरण केवल गुमराह लोग ही करते हैं।" (क़ुरआन २६:२२४)। एक तरफ रूह को ताज़गी देने वाली खुशखबरी है: "बेशक अल्लाह तआला हज़रत जिब्रील के ज़रिए हज़रत हस्सान की मदद करता है।" और दूसरी तरफ रूह कंपा देने वाली चेतावनी है: "इमरु अल-क़ैस जहन्नुम की आग की ओर कवियों का झंडाबरदार है।" इसे अहमद और बज़्ज़ार ने हज़रत अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया है।

1. अल-मुअजम अल-औसत हदीस ६९२७ रियाज़ ८/३४० और अदब अल-मुफ़रद हदीस ८६५ मकतबा असरिय्या शेखूपुरा पृ. २२३
2. अदब अल-मुफ़रद हदीस ८६५ अध्याय: जिसने कहा कि बयान में जादू होता है आदि, अल-मकतबा अल-असरिय्या शेखूपुरा पृ. २२५, सहीह अल-बुखारी किताब अल-अदब अध्याय: कविता के बारे में जो जायज़ है, कदीमी कुतुब खाना कराची २/९०७
3. अल-कुरआन अल-करीम २६/२२४

4. कन्स अल-उम्माल प्रतीकों 'हम' और 'त' के साथ आयशा से, हदीस ३३२२८ मुअस्ससा-तुर-रिसाला बेरुत ११/६७२, मसनद इमाम अहमद बिन हंबल आयशा (रज़ियल्लाहु अन्हा) से, दारुल फिक्र बेरुत ६/७२

کی جائے اور سخت بری ہے۔ اگر خونِ ناحق میں برتی جائے، اسی لئے حدیث میں فرمایا:

الشعر بمنزلة الکلام فحسنه کحسن الکلام و قبیحه کقبیح الکلام - رواه البخاری فی الادب المفرد والطبراني في المعجم الاوسط عن عبدالله بن عمرو بن العاص وابو یعلی عنه وعن ام المومنین الصدیقة والدارقطنی عن عروة عنها والشافعی عن عروة مرسلاً رضی الله تعالٰی عنهم و اسناده حسن۔ شعر بمنزلہ کلام کے ہے تو اس کا اچھا مثل اچھے کلام کے ہے اور اس کا برا مثل برے کے، (امام بخاری نے ادب المفرد میں، امام طبرانی نے المعجم الاوسط میں حضرت عبداللہ بن عمرو بن عاص کے حوالے سے اسے روایت کیا ہے۔ اور محدث ابو یعلیٰ نے ان سے اور ام المومنین سیدہ عائشہ صدیقہ سے بھی اسے روایت کیا ہے۔ اور امام دارقطنی نے بواسطہ حضرت عروہ مائی صاحبہ سے اور امام شافعی نے حضرت عروہ سے بطور ارسال اسے روایت فرمایا ہے۔ اللہ تعالیٰ ان سب سے راضی ہو۔ اس حدیث کی سند درجہ حسن رکھتی ہے۔ (ت))

یہ اسی سبب کے اوزان عروضیہ ادائے ہر گونہ کلام کے آلہ ہیں تو ان پر فی انفسہا کوئی حکم حسن وقبح نہیں ہو سکتا بلکہ مؤدی بہا کے تابع ہوں گے شعر میں اچھی بات ادا کی جائے تو حدیث صحیح میں ان من الشعر لحکمة (بیشک بعض شعر ضرور حکمت ہوتے ہیں۔ت) ارشاد ہوا ہے اور یاوہ سرائی یا ہرزہ درائی کی جائے تو "الشُّعَرَآءُ یَتَّبِعُهُمُ الْغَاوٗنَ" (اور شاعروں کی پیروی اور ان کا اتباع گمراہ کرتے ہیں۔ت) فرمایا گیا وہاں ان اللہ یؤید حسان بروح القدس (اللہ تعالیٰ حضرت جبریل سے حضرت حسان کی تائید کرتا ہے۔ ت) کی بشارت جانفزا ہے اور دوسری طرف امرؤالقیس صاحب لواء الشعراء الی النار (امرؤ القیس شاعروں کا علمبردار آتش دوزخ میں ہے۔ت) کی وعید

جانگزا۔ رواہ الاحمد والبزار عن ابی ھریرۃ رضی اللہ تعالٰی عنہ (اسے احمد و بزار نے حضرت ابوہریرہ رضی اللہ (تعالیٰ عنہ) سے مروی ہے)

۱۔ المعجم الاوسط حدیث ۶۹۲۷ ریاض ۸/ ۳۴۰ و ادب المفرد حدیث ۸۶۵ مکتبہ اثریہ شیخوپورہ ص ۲۲۳ ۲۔ ادب المفرد حدیث ۸۶۵ باب من قال ان من البیان سحرا الخ المکتبہ الاثریہ شیخوپورہ ص ۲۲۵، صحیح البخاری کتاب الادب باب ما یجوز من الشعراء قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۹۰۷ ۳۔ القرآن الکریم ۲۶/ ۲۲۴ ۴۔ کنز العمال برمز حم و ت عن عائشہ حدیث ۳۳۲۲۸ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۱۱/ ۶۷۲ ، مسند امام احمد بن حنبل عن عائشہ رضی اللہ عنہا دارالفکر بیروت ۶ / ۷۲

Fatawa Razawiyya Volume 23

...narrated from [him]. (T) The exact state of the phonograph is that it is not intended for any specific sound that could be included in musical instruments and pipes; rather, it is a tool for expressing every kind of sound. Thus, its goodness or badness, prohibition or permissibility, will follow the sound it conveys, as long as no external altering factor arises. If the sound of pipes is heard from it, the ruling of pipes applies, and if the sound of remembrance, preaching, and admonition is heard with the intention of remembrance, then the ruling of preaching and admonition applies. It is not a condition for the preacher or the one reminding to be a living soul.

A man should take into his ears (listen to), even if words of advice are written on a wall. (T)

In the device itself, there is no sound inherently deposited. The sounds are in the records; the device is merely like a throat and larynx from which every kind of sound can be produced. So, why should the ruling of bad and unlawful records be applied to clean and permissible molds? And if those who fill [the records] have filled one side of a single record with some verses or poems of praise and eulogy and the other side with some absurdities, then this is their act of disrespect and joining of opposites. Why should those who act upon [the principle of] "Take what is clear and leave what is murky" (T) be held accountable for it? Its example is that of a shared slave-girl. One righteous master taught her the Great Quran, while another transgressing [master] taught her singing. The fact that both things can be expressed from her throat will not prohibit the righteous master from listening to the Great Quran from her. Calling it a 'musical instrument' in common parlance will not bring it under the ruling of prohibited musical instruments and pipes.

For matters are by their purposes, and deeds are only by intentions, and for every man is only what he intended. 1	**Because actions are considered in light of their purposes; deeds depend on intentions, and for every person, there is only what he intended. (T)**

Musical instruments and pipes are tools for amusement and mirth, which were specifically designed to produce musical sounds for carnal pleasure and satanic joy. Every non-living thing from which a sound is produced for some good or permissible purpose cannot be included in them, even if producing a sound from it is called 'playing'. In this way, the drum of a warrior and the kettle-drum of dawn are also 'instruments'. The hole in a railway engine meant for letting out smoke, from which a

sound is emitted to inform people and save their lives and property, is also called a 'whistle' or 'pipiha' (cuckoo), but...

---

1 Sahih al-Bukhari, Chapter: How Revelation Started etc., Qadimi Kutub Khana Karachi 2/1

...[उनसे] वर्णित है। (त) फोनोग्राफ की ठीक यही स्थिति है कि यह किसी विशेष ध्वनि के लिए नहीं बनाया गया जिसे वाद्य यंत्रों में सम्मिलित किया जा सके, बल्कि यह हर प्रकार की ध्वनि को प्रस्तुत करने का एक उपकरण है। अतः इसकी अच्छाई और बुराई, निषेध और अनुमति, उसी ध्वनि के अधीन होगी जिसे यह प्रस्तुत करता है, जब तक कि बाहर से कोई परिवर्तन करने वाला कारक उत्पन्न न हो। यदि इसमें से बांसुरी आदि की ध्वनि सुनी जाए तो बांसुरी का नियम लागू होगा, और यदि उपदेश और स्मरण की नीयत से उपदेश और स्मरण की ध्वनि सुनी जाए तो उपदेश और स्मरण का नियम लागू होगा। और उपदेश देने वाले या स्मरण कराने वाले का जीवित प्राणी होना कोई शर्त नहीं है।

मनुष्य को चाहिए कि अपने कानों से नसीहत सुने, भले ही नसीहत के शब्द किसी दीवार पर लिखे हों। *(त)*

उपकरण में अपने आप में कोई ध्वनि पहले से मौजूद नहीं होती। ध्वनियाँ तो रिकॉर्डों में हैं; उपकरण केवल गले और स्वर-यंत्र के समान है जिससे हर प्रकार की ध्वनि निकाली जा सकती है। तो खराब और नाजायज रिकॉर्डों का नियम पवित्र और जायज साँचों पर क्यों लागू होने लगा? और यदि भरने वालों ने एक ही रिकॉर्ड के एक पहलू पर कुछ आयतें या हम्द व नात के शेर और दूसरे पर कुछ बकवास भरी है, तो यह उनकी बेअदबी और विपरीत चीजों को मिलाने का कृत्य है। "जो स्पष्ट हो उसे ले लो, जो गंदा हो उसे छोड़ दो" (त) पर अमल करने वाले इस पर क्यों पकड़े जाएंगे? इसका उदाहरण एक साझा दासी का है। उसके एक नेक मालिक ने उसे महान कुरान पढ़ाया, दूसरे पापी ने उसे गाना सिखाया। उसके गले से दोनों चीजों का प्रस्तुत हो पाना नेक मालिक को उससे महान कुरान सुनने से मना नहीं कर देगा। लोक-व्यवहार में इसे 'बाजा' कहना इसे वर्जित वाद्य यंत्रों के नियम में शामिल नहीं कर देगा।

निश्चय ही कार्य अपने उद्देश्यों से होते हैं, और कार्यों का दारोमदार नीयतों पर है, और हर व्यक्ति के लिए वही है जिसकी उसने नीयत की है। 1

क्योंकि कार्यों का महत्व उनके उद्देश्यों के आधार पर है; कार्यों का आधार इरादों पर है और हर व्यक्ति के लिए वही कुछ है जिसका उसने इरादा किया है। (त)

वाद्य यंत्र खेल-कूद और आनंद के साधन हैं जो विशेष रूप से संगीत की ध्वनियाँ निकालने के लिए शारीरिक आनंद और शैतानी उल्लास के लिए बनाए गए हैं। हर निर्जीव वस्तु जिससे किसी नेक या जायज उद्देश्य के लिए ध्वनि उत्पन्न की जाए, इसमें शामिल नहीं हो सकती, भले ही उससे ध्वनि निकालने को 'बजाना' कहा जाए। इस तरह तो योद्धा का नगाड़ा और सेहरी का नगाड़ा भी 'बाजा' है। रेल के इंजन में जो छेद धुआँ निकालने के लिए रखा जाता है, जिससे लोगों के जान-माल की रक्षा के लिए उनकी सूचना हेतु ध्वनि निकाली जाती है, उस ध्वनि को भी सीटी या पपीहा कहते हैं, लेकिन...

---

1 सहीह अल-बुखारी, अध्याय: वह्य का प्रारंभ कैसे हुआ आदि, पुरानी कुतुब खाना कराची २/१

تعالی عنہ سے روایت کیاہت) بعینہ یہی حالت فونو کی ہے کہ وہ کسی صوت خاص کے لئے موضوع نہیں جسے معازف ومزامیر میں داخل کر سکیں بلکہ ادائے ہر قسم آواز کا آلہ ہے تو حسن و قبح و منع و اباحت میں اسی آواز مودی بہ کا تابع ہو گا جب تک خارج سے کوئی مغیر عارض نہ ہو اگر اس میں سے مزامیر کی آواز سنی جائے تو حکم مزامیر میں ہے اور بہ نیت تذکرہ و وعظ وتذکیر کی آواز سنی جائے تو حکم وعظ و تذکیر میں اور وعظ و متذکر کا ذی روح ہونا کچھ شرط نہیں۔ مرد باید کہ گیرد اندر گوش وز نبشت ست بند بر دیوار (مرد کو چاہئے کہ اپنے کانوں سے نصیحت سنے اگرچہ کلمات نصیحت کسی دیوار پر لکھے ہوں۔ت) آلہ ادا میں فی نفسہ کوئی آواز ودیعت ہی نہیں ہوتی آوازیں تو ریکارڈوں میں ہیں آلہ محض مثل گلو و حنجرہ ہے جس سے ہر طرح کی صوت نکال سکتے ہیں تو خراب و نا جائز پلیٹوں کا حکم پاک و جائز قالبوں کی طرف کیوں ساری ہونے لگا اور اگر بھرنے والوں نے ایک ہی ریکارڈ کے ایک پہلو پر کچھ آیات یا اشعار حمد و نعت اور دوسرے پر کچھ خرافات بھری ہیں تو یہ بے ادبی و جمع ضدین ان کا فعل ہے خذ ما صفا ودع ما کدر (جو صاف ہو لے لو، جو گدلا ہو چھوڑ دو۔ت) پر عمل کرنے والے اس پر کیوں ماخوذ ہوں گے اس کی نظیر کنیز مشترک ہے اس کے ایک صالح مولی نے اسے قرآن عظیم پڑھایا دوسرے فاسق نے گانا سکھایا تو اس کے گلے سے دونوں چیزوں کا ادا ہو سکنا صالح آقا کو اس سے قرآن عظیم سننا منع نہ کر دیگا عرف میں اسے باجا کہنا مزامیر و معازف ممنوعہ کے حکم میں داخل نہ کر دے گا۔

فان الامور بمقاصدھا و انما کیونکہ کاموں کا اعتبار بلحاظ ان کے مقاصد کے ہے اعمال کا الاعمال بالنیات وانما لکل امرئ مدار ارادوں پر ہے اور ہر شخص کے لئے وہی کچھ ہے کہ جس ما نوی 1۔ کا اس نے ارادہ کیا ہے۔ (ت)

معازف و مزامیر آلات لہو و طرب ہیں جو خاص موسیقی کی آوازیں ادا کرنے کو لذت نفسانی و نشاط شیطانی کے لئے وضع کئے گئے ہر غیر ذی روح جس سے آواز کسی مقصد حسن یا مباح کے لئے پیدا کی جائے اس میں داخل نہیں ہو سکتا اگرچہ اس سے آواز نکالنے کو بجانا کہیں یوں تو طبل غازی و نقارہ سحری بھی باجا ہے ریل کے انجن میں جو سوراخ دھواں نکالنے کو رکھا جاتا ہے جس سے لوگوں کا جان و مال بچانے کے لئے ان کی اطلاع دہی کو آواز نکالی جاتی ہے اس آواز کو بھی سیٹی یا پیپہا کہتے ہیں مگر

---

1 صحیح البخاری باب کیف کان بدء الوحی الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/۱

This name will not subject this virtuous act to the ruling of forbidden whistling and wheels. In short, any problem arising here is due to the intention of frivolity or a gathering for frivolity. Listening to the Magnificent Quran with such an intention is inherently and absolutely forbidden (Haram), and listening to it in such a gathering is forbidden by Sharia for other reasons. When both these factors are absent, the prohibition is lifted. This is a preliminary view. A more profound analysis reveals that while all this is correct and proper, the act itself is still not free from harm. The corrupt motives of those who record [the Quran] are known to be for entertainment and play, and earning money through this makes their production haram, and those who use them become facilitators of this haram. If people did not buy or listen, they would never dare to record the Magnificent Quran [in this manner]. It is a principle of the pure Sharia that whatever aids a forbidden act is itself declared forbidden.

Allah Almighty said, "And do not cooperate in sin and aggression" - 1	**Allah Almighty said: (O people!) Do not help one another in matters of sin and transgression. (T)**

It is also forbidden to buy and put to use anything whose production is unlawful, for if people do not purchase them, why would they be produced? Buying them and putting them to work is the very impetus for their creation. Therefore, purchasing eunuchs and utilizing their services is forbidden in Sharia, and the eminent Imams have stated the reason: castrating a human being is haram. Although this act is not performed by the buyers, it is their purchasing that emboldens those transgressors. If no one were to buy, why would they perform such an impurity? Imam Abu Jafar al-Tahawi states in Ma'ani al-Athar:

When the castration of the sons of Adam was prohibited, the employment of eunuchs became disliked because in their employment lies that which encourages their castration. For if people avoided employing them, profligate people would not desire to castrate them. And Ibn Abi Dawud narrated to us, from al-Qawariri, from 'Afif ibn Salim, from al-'Ala ibn 'Isa al-Dhuhli, who said...

Since castrating the descendants of Adam (rendering them impotent) was prohibited, it is therefore disliked (Makruh) to take service from eunuchs and use them for any work, because using them incites and encourages people to castrate them. When people avoid and abstain from using them, then the wicked and depraved will not be inclined to castrate humans. - Through several intermediaries of Ibn Abi Dawud, al-Qawariri, 'Afif bin Salim, and al-'Ala bin 'Isa al-Dhuhli.

यह नाम इस पुण्य कार्य को वर्जित सीटी और पहिये के नियम के अंतर्गत नहीं लाएगा। संक्षेप में, यहाँ जो भी दोष आया है वह विलासिता (खेल-तमाशे) की नीयत या विलासिता के जमावड़े के कारण है। कुरान-ए-अज़ीम को इस नीयत से सुनना मूलतः पूर्णतः हराम (वर्जित) है, और ऐसी सभा में इसे सुनना शरीयत के अन्य कारणों से वर्जित है। जब ये दोनों नहीं होंगे, तो मनाही हट जाएगी। यह पहली नज़र का दृष्टिकोण है। सूक्ष्म दृष्टि बताएगी कि यह सब सही और उचित है, लेकिन कार्य अभी भी दोष से मुक्त नहीं है। रिकॉर्ड करने वालों के भ्रष्ट उद्देश्य ज्ञात हैं कि वे खेल और मनोरंजन के लिए हैं, और इसके माध्यम से धन अर्जित करना उनका बनाना हराम कर देता है और जो लोग इनका उपयोग करते हैं वे इस हराम में सहायक बनते हैं। यदि लोग न खरीदते और न सुनते, तो वे कभी भी कुरान-ए-अज़ीम को (इस तरह) रिकॉर्ड करने का साहस नहीं करते। पवित्र शरीयत का यह नियम है कि जो कुछ भी हराम कार्य में सहायता प्रदान करता है, वह उसे भी हराम घोषित कर देती है।

अल्लाह तआला ने फरमाया: "और पाप और ज़्यादती के कामों में एक दूसरे की मदद न करो" - 1	**अल्लाह तआला ने फरमाया: (ऐ लोगो!) गुनाह और ज़्यादती के मामलों में एक-दूसरे की मदद न किया करो। (त)**

जिस चीज़ को बनाना नाजायज़ हो, उसे खरीदना और उपयोग में लाना भी वर्जित है क्योंकि अगर लोग इन्हें न लें तो वे उन्हें क्यों बनाएंगे? उन्हें खरीदना और काम में लाना ही उन्हें बनाने का कारण बनता है। इसलिए, खोजा सराओं (किन्नरों) को खरीदना और उनसे सेवा लेना शरीयत में वर्जित हुआ, और प्रतिष्ठित इमामों ने इसका कारण भी यही बताया है कि मनुष्य को नपुंसक बनाना हराम है; हालांकि यह कृत्य खरीदारों द्वारा नहीं किया जाता है, लेकिन उनका उन्हें खरीदना ही उन फासिकों (दुराचारियों) को इस पर साहस दिलाता है। अगर कोई मोल न ले, तो वे ऐसी नापाकी क्यों करेंगे? इमाम अबू जाफर तहावी 'मानी अल-आसार' में फरमाते हैं:

चूँकि आदम की संतानों को नपुंसक बनाना मना किया गया था, इसलिए नपुंसकों को रखना नापसंद किया गया क्योंकि उन्हें रखने में उन्हें नपुंसक बनाने के लिए उकसाना शामिल है, क्योंकि जब लोग उन्हें रखने से बचेंगे, तो दुराचारी लोग उन्हें नपुंसक बनाने की इच्छा नहीं करेंगे। और हमसे इब्न अबी दाऊद ने वर्णन किया, अल-क़वारीरी ने हमें बताया, अफीफ बिन सालिम ने हमें बताया, अल-अला बिन ईसा अल-धुहली ने कहा...

जब आदम की औलाद को नपुंसक (नामर्द) बनाने से मना कर दिया गया, तो इसी कारण नपुंसक व्यक्तियों से सेवा लेना और उन्हें किसी काम में इस्तेमाल करना मकरूह है क्योंकि इस्तेमाल करने से लोगों में उन्हें नपुंसक बनाने की प्रेरणा और तत्परता पैदा होती है। क्योंकि जब लोग उन्हें इस्तेमाल करने से बचेंगे और परहेज़ करेंगे, तो फिर बदकार और आवारा लोग इंसानों को नपुंसक बनाने की ओर आकर्षित नहीं होंगे। - इब्न अबी दाऊद, अल-क़वारीरी, अफीफ बिन सालिम, अल-अला बिन ईसा अल-धुहली के कुछ माध्यमों से।

1 अल-कुरान अल-करीम 5/2 पृष्ठ 462 / 768

یہ نام اس فعلِ حسن کو ممنوع سیٹی اور پہیے کے حکم میں نہ کردے گا بالجملہ یہاں جو کچھ حرج آیا نیتِ لہو سے یا مجمعِ لہو سے ہے۔ کہ قرآنِ عظیم کا اس نیت سے سننا لذاتہ حرام قطعی اور اس مجمع میں سننا لغیرہ ممنوع شرعی۔ جب یہ دونوں منتفی ممانعت منتفی، یہ نظرِ اولٰی کی تقریر ہے اور نظرِ دقیق فرمائیگی کہ یہ سب کچھ حق وبجا مگر فعلِ حرج سے اب بھی نہ بچا، بھرنے والوں کے مقاصدِ فاسدہ معلوم ہیں کہ لہو ولعب ہے اور اس کے ذریعہ سے ٹکا کمانا تو ان کا بنانا حرام اور اسے استعمال کرنے والے اس حرام کے معین ہوئے اگر لوگ نہ خریدتے نہ سنتے، تو وہ ہرگز قرآنِ عظیم بھرنے کی جرات نہ کرتے، شریعتِ مطہرہ کا قاعدہ ہے کہ جس بات سے حرام کو مدد پہنچے اسے بھی حرام فرمادیتی ہے۔

قال اللہ تعالٰی "وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَی اللہ تعالٰی نے فرمایا: (لوگو!) گناہ اور زیادتی کے معاملات میں الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ" - 1 ایک دوسرے کی مدد نہ کیا کرو (ت)

جو چیز بنانا ناجائز ہو اسے خریدنا استعمال میں لانا بھی منع ہوتا ہے کہ یہ نہ لیں تو وہ کیوں بنائیں ان کا مول لینا اور کام میں لانا ہی انھیں بنانے پر باعث ہوتا ہے ولہذا خواجہ سراؤں کا خریدنا ان سے کام خدمت لینا شرعاً منع ہوا اور ائمہ کرام نے اس کی علت بھی یہی بیان فرمائی کہ آدمی کو خصی کرنا حرام ہے یہ فعل اگرچہ ان خریدنے والوں کا نہیں مگر ان کا خریدنا ہی ان فاسقوں کو اس پر جرات دلاتا ہے کوئی مول نہ لے تو کیوں ایسی ناپاکی کریں۔ امام ابو جعفر طحاوی معانی الآثار میں فرماتے ہیں:

لما نہی عن اخصاء بنی آدم کرہ بذلک اتخاذ الخصیان لان فی اتخاذھم مایحمل من تحضیضھم علی اخصائھم لان الناس اذا تحاموا اتخاذ ھم لم یرغب اھل الفسق فی اخصائھم۔ وقد حدثنا ابن ابی داؤد ثنا القوار یری ثنا عفیف بن سالم ثنا العلاء بن عیسی الذھلي قال اتی

جب اولادِ آدم کے خصی (نامرد کرنا) کرنے سے منع کردیا گیا پس اسی لئے خصی افراد سے خدمت لینا اور انھیں کسی کام میں استعمال کرنا مکروہ ہے کیونکہ استعمال کرنے سے لوگوں کا انھیں خصی کرنے پر ابھار اور آمادگی پیدا ہوتی ہے۔ کیونکہ جب لوگ انھیں استعمال کرنے سے بچیں اور پرہیز کریں تو پھر بدکار اور اوباش لوگ انسانوں کو خصی کرنے کی طرف رغبت نہ کریں۔ ابن ابی داؤد، القواریری، عفیف بن سالم العلاء بن عیسیٰ الذہلی کے چند وسائط

Fatawa Rizvia, Volume 23

It reached us (i.e., Imam Abu Ja'far al-Tahawi) that a castrated person was brought to Umar bin Abdul Aziz. He disliked purchasing him and said: "I am not one to cooperate with evildoers in the castration of humans. Furthermore, any action whose abandonment leads some sinners to desist from sin, then it is inappropriate to perform that action." (T)

In Al-Hidayah it is stated: "Using castrated individuals for service is disliked (Makruh) because the desire to utilize their services encourages people towards this evil act, and it is a prohibited 'mutilation' (Muthlah)." (T)

In Ghayat al-Bayan from Mukhtasar Imam Tahawi: "The earnings of castrated individuals, their ownership, and their employment are all disliked (Makruh). Imam Abu Hanifa (may Allah be pleased with him) stated: 'If people did not employ them, those who castrate them would never have done so.'" (T)

Based on this reasoning, our scholars have established the permissibility of castrating bulls and goats, and obtaining mules from horses. For the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) sacrificed two castrated rams and rode upon a mule. Had these actions been impermissible, the Radiating Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) would not have utilized them. In Sharh Ma'ani al-Athar Sharif it is written:

1. Sharh Ma'ani al-Athar, Kitab al-Siyar, Bab Inza al-Hamir ala al-Khayl, H.M. Saeed Company Karachi, 2/176.
2. Al-Hidayah, Kitab al-Karahiyah, Masa'il Mutafarriqah, Matba Yusufi Lucknow, 4/417.
3. Mukhtasar al-Tahawi, Kitab al-Karahiyah, Yakrah Kasb al-Khasiyan etc., H.M. Saeed Company Karachi, p. 443.

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 23

हम तक (यानी इमाम अबू जाफ़र अल-तहावी तक) यह हदीस पहुँची कि हज़रत उमर बिन अब्दुल अज़ीज़ के पास एक ख़स्सी (नपुंसक) आदमी को लाया गया, तो आपने उसे ख़रीदना नापसंद किया और फ़रमाया: "मैं ऐसा व्यक्ति नहीं हूँ कि इंसान को ख़स्सी करने पर दुराचारियों की सहायता करूँ। फिर हर वह काम जिसके न करने से कुछ गुनहगारों का गुनाह छूट जाता हो, तो ऐसा काम करना अनुपयुक्त है।" (त)

हिदाया में है: "ख़स्सी लोगों से सेवा लेना मकरूह है क्योंकि उनसे सेवा लेने की इच्छा रखना लोगों को इस बुरे काम पर उकसाना है, और यह 'मुसला' (अंग-भंग) होने के कारण हराम है।" (त)

ग़ायत अल-बयान में मुख़्तसर इमाम तहावी से है: "ख़स्सी लोगों की कमाई, उनकी मिलकियत (स्वामित्व) और उनसे सेवा लेना, ये सब काम मकरूह हैं। हज़रत इमाम अबू हनीफ़ा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) ने इरशाद फ़रमाया: 'अगर लोग उनसे सेवा न लेते, तो जो लोग उन्हें ख़स्सी करते हैं, वे उन्हें कभी ख़स्सी न करते।'" (त)

इसी दलील से हमारे उलमा ने बैल और बकरे को ख़स्सी करने और घोड़ी से खच्चर पैदा करने के जायज़ होने को साबित किया है कि हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने दो ख़स्सी दुंबों (भेड़ों) की कुर्बानी की और खच्चर पर सवारी फ़रमाई। अगर ये काम नाजायज़ होते तो हुज़ूर पुरनूर (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) उन्हें काम में न लाते। शरह मआनी अल-आसार शरीफ़ में है:

1. शरह मआनी अल-आसार, किताब अल-सियार, बाब इन्ज़ा अल-हमीद अलल खैल, एच.एम. सईद कंपनी कराची, 2/176.
2. अल-हिदाया, किताब अल-कराहिया, मसाइल मुतफ़र्रिका, मतबा यूसुफ़ी लखनऊ, 4/417.
3. मुख़्तसर अल-तहावी, किताब अल-कराहिया, यकराह कसब अल-ख़सियान आदि, एच.एम. सईद कंपनी कराची, पृ. 443.

पेज 463 का 768

عمر بن عبدالعزیز بخصی فکرہ ان یبتاعہ وقال ما کنت لاعین علی الاخصاء فکل شیئ في ترك کسبہ ترك لبعض اھل المعاصي فلاینبغي کسبہ ۱۔ سے ہم تک (یعنی امام ابو جعفر طحاوی تک) یہ حدیث پہنچی کہ حضرت عمر بن عبدالعزیز کے پاس ایک خصی آدمی کو لایا گیا تو آپ نے اس کو خرید لینا نا پسند کیا اور فرمایا میں ایسا شخص نہیں ہوں کہ انسان کے خصی کرنے پر بدکرداروں سے تعاون کروں، پھر ہر کام کہ جس کے نہ کرنے سے بعض گناہگاروں سے گناہ چھوٹ جاتا ہے تو پھر نامناسب ہے کہ ایسا کام کیا جائے۔ (ت)

ہدایہ میں ہے: یکرہ استخدام الخصیان لان الرغبۃ فی استخدامھم حث الناس علی ھذا الضیع وھو مثلۃ محرمۃ ۲۔ خصی لوگوں سے خدمت لینا مکروہ ہے کیونکہ انسان سے خدمت لینے کی رغبت رکھنا لوگوں کو اس برے کام پر آمادہ کرنا ہے اور یہ "مثلہ" ہونے کی وجہ سے حرام ہے۔ (ت)

غایۃ البیان میں مختصر امام طحاوی سے ہے: یکرہ کسب الخصیان وملکھم واستخدامھم وقال ابو حنیفۃ رضي اللہ تعالی عنہ لولا استخدام الناس ایاھم لما اخصاھم الذین یخصونھم ۳۔ خصی لوگوں کی کمائی، اور ان کا ملک (یعنی ملکیت) اور ان سے خدمت لینا یہ سب کام مکروہ ہیں، حضرت امام ابوحنیفہ رضی اللہ تعالٰی عنہ نے ارشاد فرمایا: اگر لوگوں کا ان سے خدمت لینا نہ ہوتا تو پھر جو لوگ انھیں خصی کرتے ہیں وہ کبھی انھیں خصی نہ کرتے (ت)

اسی دلیل سے ہمارے علماء نے بیل بکرے کے خصی کرنے اور گھوڑی سے خچر لینے کا جواز ثابت فرمایا کہ حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے دو خصی دنبے قربانی کئے اور خچر پر

سواری فرمائی، اگر یہ فعل ناجائز ہوتے حضور پر نور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ان کو کام میں نہ لاتے، شرح معانی الآثار شریف میں ہے:

۱۔ شرح معانی الآثار کتاب السیر باب انزاء الحمیر علی الخیل ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۲ / ۱۷۶

۲۔ الھدایہ کتاب الکراھیۃ مسائل متفرقہ مطبع یوسفی لکھنئو ۴ / ۴۱۷ ۳۔ مختصر الطحاوی کتاب الکراھیۃ یکرہ کسب الخصیان الخ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۴۴۳

Fatawa Razawiyya, Volume 23

“Indeed, we saw the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) sacrifice two castrated rams, meaning two rams whose testicles had been crushed. And for those upon whom this is done, their progeny is cut off. If castrating them were disliked (makruh), then the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) would never have sacrificed such disliked animals.” [1]

In the same chapter regarding 'Covering mares by donkeys' it is stated: “If it were disliked, then riding mules would have been disliked, because if people did not have a desire for mules and riding them, donkeys would never have been made to cover mares.” [2]

In Al-Hidayah, it is stated: “There is no harm in castrating livestock and letting donkeys cover mares. It is authentically reported that the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) rode a mule. If this act were prohibited (haram), he would not have ridden it, because doing so would open a door to it (the prohibition).” [3]

From the same chapter: "It is a sin to give charity to strong, healthy individuals capable of earning who go about begging, because their begging is prohibited (haram) and giving to them is assisting in that haram; if people did not give to them, they would be forced to give up and find another way..."

[1] Sharh Ma'ani al-Athar, Book of Disliked Acts, Chapter on Castration of Livestock, H.M. Saeed Company Karachi, 2/221. [2] Sharh Ma'ani al-Athar, Book of Expeditions, Chapter on Covering Mares by Donkeys, H.M. Saeed Company Karachi, 2/176. [3] Al-Hidayah, Book of Disliked Acts, Miscellaneous Matters, Matba' Yusufi Lucknow, 4/472.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

“बेशक हमने अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) को देखा कि आपने दो खस्सी मेंढों की कुर्बानी की, यानी वे दो ऐसे मेढ़े थे जिनके दोनों अंडकोष कुचले हुए थे। और जिनके साथ यह किया जाए, उनकी नस्ल ख़त्म हो जाती है। अगर उन्हें खस्सी करना मकरूह (नापसंद) होता, तो अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ऐसे मकरूह जानवरों की कभी कुर्बानी न करते।” [1]

उसी अध्याय 'घोड़ियों पर गधों की चढ़ाई' (Inza' al-Hamir 'ala al-Khayl) में है: “अगर यह मकरूह होता तो खच्चरों पर सवारी करना भी मकरूह होता। क्योंकि अगर लोगों में खच्चरों और उनकी सवारी की चाहत न होती, तो गधों को घोड़ियों पर कभी नहीं चढ़ाया जाता।” [2]

'हिदाया' में है: “पशुओं को खस्सी करने और गधों को घोड़ियों पर चढ़ाने में कोई हर्ज नहीं है। यह सही रिवायत से साबित है कि नबी (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) खच्चर पर सवार हुए। अगर यह काम हराम (वर्जित) होता, तो आप कभी खच्चर पर सवार न होते क्योंकि इससे बुराई का दरवाज़ा खुलता।” [3]

इसी अध्याय से है कि: "ताकतवर, तंदुरुस्त और कमाने के काबिल लोग जो भीख मांगते फिरते हैं, उन्हें देना गुनाह है क्योंकि उनका भीख मांगना हराम है और उन्हें देना इस हराम काम में मदद करना है। अगर लोग न दें, तो वे विवश होकर कोई और रास्ता अपनाएंगे..."

[1] शरह मानी अल-आसार, किताब अल-कराहिया, बाब इख़्सा अल-बहाइम, एच.एम. सईद कंपनी कराची, 2/221। [2] शरह मानी अल-आसार, किताब अल-सियार, बाब इंज़ा अल-हमी़र अला अल-खैल, एच.एम. सईद कंपनी कराची, 2/176। [3] अल-हिदाया, किताब अल-कराहिया, मुतफ़र्रिक मसाइल, मतबा युसुफ़ी लखनऊ, 4/472।

पृष्ठ 464 / 768

قد رأینا رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ضحّٰی بکبشین موجوئین وھما المرضوضان خصاھما والمفعول بہ ذلک قد انقطع ان یکون لہ نسل فلو کان اخصاؤھما مکروھا اذاً لما ضحی بھما رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم- 1 بیشک ہم نے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو دیکھا کہ آپ نے دو خصی مینڈھوں کی قربانی کی یعنی وہ دو ایسے دنبے تھے کہ جن کے دونوں خصیے کوفتہ تھے۔ اور جس کے ساتھ یہ برتاؤ کیا جائے اس کی نسل ختم ہوجاتی ہے۔ اگر دنبوں کو خصی کرنا مکروہ ہوتا تو حضور علیہ الصلوۃ والسلام ایسے مکروہ جانوروں کی کبھی قربانی نہ کرتے۔ (ت)

اسی کے باب انزاء الحمیر علی الخیل میں ہے: لوکان مکروہا لکان رکوب البغال مکروھا لانہ لو لا رغبۃ الناس فی البغال ورکوبھم ایاھا لما انزئت الحمیر علی الخیل- 2 گدھوں کا گھوڑی سے جفتی کرانا، اگر یہ مکروہ ہوتا تو ضرور خچروں پر سوار ہونا مکروہ ہوتا۔ اس لئے کہ اگر لوگوں کی خچروں کی طرف اور ان کی سواری کی طرف رغبت نہ ہوتی تو کبھی گدھوں سے گھوڑی پر جفتی نہ کرائی جاتی۔ (ت)

ہدایہ میں ہے: لاباس باخصاء البھائم وانزاء الحمیر علی الخیل وقد صح ان النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم رکب البغلۃ فلوکان ھذا الفعل حرام لما رکبھا لما فیہ من فتح بابہ- 3 چوپایوں کے خصی کرنے میں اور گدھوں سے گھوڑی پر جفتی کرانے میں کوئی حرج نہیں کیونکہ حضور علیہ الصلوۃ والسلام سے صحیح روایت میں یہ آیا ہے کہ حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم خچر پر سوار ہوئے ہیں اگر یہ کام حرام ہوتا تو آپ کبھی خچر پر سوار نہ ہوتے کیونکہ اس میں برائی کا دروازہ کھلتا ہے۔ (ت)

اسی باب سے ہے کہ قوی تندرست قابل کسب جو بھیک مانگتے پھرتے ہیں ان کو دینا گناہ ہے کہ ان کا بھیک مانگنا حرام ہے اور ان کو دینے میں اس حرام پر مدد، اگر لوگ نہ دیں تو جھک ماریں اور کوئی

1. شرح معانی الآثار کتاب الکراھیة باب اخصاء البھائم ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۲ / ۲۲۱
2. شرح معانی الآثار کتاب السیر باب انزاء الحمیر علی الخیل ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۲ / ۱۷۶
3. الھدایہ کتاب الکراھیة مسائل متفرقہ مطبع یوسفی لکھنؤ ۴ / ۴۷۲

Fatawa Razawiyya, Volume 23

Adopt a lawful profession. It is stated in Durr al-Mukhtar:

| It is not permissible for anyone to ask for anything of sustenance from the one who has sustenance for his day in reality or potentially, like a healthy earner. The giver is sinful if he knows his condition because he helped him in a forbidden act. | It is not lawful for a person to ask someone for livelihood etc. when he has a day's livelihood with him or has the strength to earn it, like a healthy earning person. And the one who gives to him is a sinner if he knows his condition because he has helped him in something forbidden (Haraam). (T) |

This is a general principle to keep in mind, as it will be useful in many places. Whatever is unlawful to make, it will also be prohibited to buy and use it; and whatever is not forbidden to buy and use, its making will also not be unlawful.

| Because the negation of the consequent opens the negation of the antecedent, just as the affirmation of the antecedent yields the affirmation of the consequent. | Because the negation of the consequent results in the negation of the antecedent, just as the affirmation of the antecedent results in the affirmation of the consequent. (T) |

I say: (The thought) "What will happen if just I leave it? Even if I don't take it, there are thousands of others who will," is not acceptable. If everyone thinks like this, no one will leave it, and the command of Shariah will remain suspended. It will be abandoned only when each individual considers their own use as the means of its production. When everyone leaves it, the production itself will cease. And if they don't leave it, everyone has to sleep in their own grave and give an account of their own deeds; why bother with others? For such situations, it has been commanded:

| "O you who believe! Take care of your own souls. He who has gone astray cannot harm you if you are [rightly] guided." 2 | O you who believe! Take care of your own souls. He who has gone astray cannot harm you while you yourselves are on the right path. |

If you say that this is among those acts which are blameworthy in themselves, whereas keeping the sound of recitation deposited in a glass (like a record/recording) is not blameworthy in itself; it's the intention of amusement and other such corrupted motives that made it prohibited.

I say: The ruling is based on reality, not just on hypothetical assumption. When the reality is this, there is no doubt in its prohibition, and you buyers and users have opened the door to this forbidden act.

---

1. Durr al-Mukhtar, Kitab al-Zakat, Bab al-Masraf, Mujtabai Press, Delhi, 1/142
2. The Holy Quran, 5/105

फ़तावा रज़विया, जिल्द २३

हलाल पेशा अपनाएँ। 'दुर्रे मुख्तार' में है:

| जिसके पास एक दिन की जीविका वास्तव में या क्षमता में मौजूद हो, जैसे कि स्वस्थ कमाने वाला, उसके लिए किसी से भोजन आदि मांगना हलाल नहीं है। उसे देने वाला गुनाहगार है यदि वह उसकी स्थिति जानता है क्योंकि उसने हराम काम में उसकी सहायता की है। | यह जायज़ (हलाल) नहीं है कि कोई व्यक्ति किसी से जीविका आदि मांगे, जबकि उसके पास एक दिन की जीविका मौजूद हो या उसमें उसे कमाने की शक्ति हो, जैसे कि एक स्वस्थ कमाने वाला व्यक्ति। और उसे देने वाला गुनाहगार है यदि वह उसकी स्थिति जानता है क्योंकि उसने हराम (निषिद्ध) काम में उसकी सहायता की है। (त) |

यह एक सामान्य सिद्धांत है जिसे याद रखना चाहिए, क्योंकि यह कई जगहों पर काम आएगा। जिस चीज़ को बनाना नाजायज़ होगा, उसे खरीदना और काम में लाना भी वर्जित होगा; और जिस चीज़ को खरीदने और काम में लाने की मनाही नहीं है, उसे बनाना भी नाजायज़ नहीं होगा।

| क्योंकि अनुवर्ती (consequent) का खंडन पूर्वगामी (antecedent) के खंडन का मार्ग खोलता है, जैसे पूर्वगामी की स्थापना अनुवर्ती की स्थापना का परिणाम देती है। | क्योंकि अनुवर्ती का खंडन, पूर्वगामी के खंडन का परिणाम देता है, जिस तरह पूर्वगामी की स्थापना अनुवर्ती की स्थापना का परिणाम देती है। (त) |

मैं कहता हूँ: (यह विचार कि) "सिर्फ मेरे छोड़ने से क्या होगा? अगर मैं नहीं लूँगा, तो हजारों और लेने वाले हैं," स्वीकार्य नहीं है। यदि हर कोई ऐसा सोचेगा, तो कोई नहीं छोड़ेगा और शरीयत का हुक्म ठप रह जाएगा। यह तभी छूटेगा जब प्रत्येक व्यक्ति अपने स्वयं के उपयोग को इसके निर्माण का साधन समझे। जब सब छोड़ देंगे, तो निर्माण अपने आप खत्म हो जाएगा। और यदि वे नहीं छोड़ते हैं, तो हर किसी को अपनी कब्र में सोना है और अपने कर्मों का हिसाब देना है; दूसरों से क्या लेना-देना? ऐसी ही स्थिति के लिए इरशाद (आदेश) हुआ है:

| "हे ईमान वालो! तुम अपनी जान की फिक्र करो। यदि तुम स्वयं सही राह पर हो, तो जो पथभ्रष्ट है वह तुम्हें कोई हानि नहीं पहुँचा सकता।" २ | हे ईमान वालो! तुम अपनी जान की सुधार (इस्लाह) कर लो। तुम्हें दूसरों की गुमराही से नुकसान नहीं जबकि तुम खुद सही राह पर हो। |

यदि आप कहें कि यह उन कार्यों में से है जो अपने आप में निंदनीय हैं, जबकि गिलास (रिकॉर्ड) में तिलावत की आवाज़ सुरक्षित रखना अपने आप में निंदनीय नहीं है; मनोरंजन आदि के इरादों और बुराइयों ने इसे वर्जित बना दिया है।

मैं कहता हूँ: फैसला वास्तविकता पर आधारित है, न कि केवल कल्पना पर। जब वास्तविकता यह है, तो इसकी मनाही (हुरमत) में कोई संदेह नहीं है और इस हराम का दरवाज़ा आप खरीदारों और उपयोग करने वालों ने ही खोला है।

---

1. दुर्रे मुख्तार, किताबुज़ ज़कात, बाबू-अल-मसरफ़, मतबा मुजतबाई दिल्ली, १/१४२
2. अल-कुरान अल-करीम, ५/१०५

पृष्ठ ७६८ का ४६५

پیشہ حلال اختیار کریں۔ در مختار میں ہے:

| لایحل ان یسأل شیئاً من القوت من لہ قوت یومہ بالفعل اوبالقوۃ کالصحیح المکتسب ویأثم معطیہ ان علم بحالہ لاعانتہ علی المحرم 1۔ | یہ حلال نہیں کہ آدمی کسی سے روزی وغیرہ کا سوال کرے جبکہ اس کے پاس ایک دن کی روزی موجود ہو یا اس میں اس کے کمانے کی طاقت موجود ہو، جیسے تندرست کمائی کرنے والا، اور اسے دینے والا گنہگار ہوتا ہے اگر اس کے حال کو جانتا ہے کیونکہ حرام پر اس نے اس کی مدد کی۔ (ت) |

یہ اصل کلی یاد رکھنے کی ہے کہ بہت جگہ کام دے گی۔ جس چیز کا بنانا ناجائز ہوگا اسے خریدنا کام میں لانا بھی ممنوع ہوگا اور جس کا خرید ناکام میں لانا منع نہ ہوگا اس کا بنانا بھی ناجائز نہ ہوگا۔

| فان رفع التالی یفتح رفع المقدم کما ان وضع المقدم ینتج وضع التالی۔ | اس لئے کہ رفع تالی، رفع مقدم نتیجہ دیتی ہے جس طرح وضع مقدم وضع تالی کا نتیجہ دیتی ہے۔ (ت) |

اقول: (میں کہتا ہوں۔ت) اور یہ خیال کہ ایک ہمارے چھوڑے سے کیا ہوتا ہے ہم نہ لیں گے تو اور ہزاروں لینے والے ہیں مقبول نہیں، ہر ایک کا یہی خیال رہے تو کوئی بھی نہ چھوڑے تو حکمِ شرع معطل رہ جائے گا چھوٹے گا یو ہیں کہ ہر ایک اپنے ہی استعمال کو اس کا ذریعہ اصطناع سمجھے جب سب چھوڑ دینگے آپ ہی بنانا معدوم ہو جائے گا، اور اگر نہ چھوڑیں تو ہر ایک کو اپنی قبر میں سونا اپنے کئے کا حساب دینا ہے اوروں سے کیا کام، ایسی ہی جگہ کے لئے ارشاد ہوا ہے:

| "یٰۤاَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا عَلَیْكُمْ اَنْفُسَكُمْ ۚ لَا یَضُرُّكُمْ مَّنْ ضَلَّ اِذَا اهْتَدَیْتُمْ" ط 2 | اے ایمان والو! تم اپنی جان کی اصلاح کر لو تمہیں اوروں کی گمراہی سے نقصان نہیں جبکہ تم خود راہ پر ہو۔ |

اگر کہئے تو یہ ان افعال میں سے جو فی نفسہٖ مذموم ہیں تلاوت کی آواز گلاس میں ودیعت رکھنا بنفسہ مذموم نہیں، ان کی نیت لہو وغیرہ مقاصد و مفاسد نے اسے ممنوع کیا۔ اقول: (میں کہتا ہوں۔ ت) کام واقع سے ہے نہ محض فرض سے، جب واقع یہ ہے تو اس کی حرمت میں شک نہیں اور اس حرام کا دروازہ تمہیں خریدنے والوں کام میں لانے والوں نے کھولا کوئی

---

1 در مختار کتاب الزکوٰۃ باب المصرف مطبع مجتبائی دہلی ۱ / ۱۴۲ 2 القرآن الکریم ۵ / ۱۰۵

Fatawa Ridawiyya Volume 23

Why would they commit such impurity if they didn't buy it? Then what is the place for excuse? And Allah is the protector from the path of deviation and slipping (T). And in the ruling of the Great Qur'an are the verses of praise, eulogy, and panegyric, and all religious sacred phrases and words. Writing them on impure things is not permissible; this is the first reason. Making them a spectacle is not permissible; this is the second reason. Participating in gatherings of amusement and play with them is not permissible, even if the amusement itself is not forbidden; this is the third reason. Helping those who create amusement by purchasing or using them is not permissible; this is the fourth reason. The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) disliked the mention of his noble self in permissible amusement. When young girls from the Ansar sang this hemistich after a wedding ceremony:

And among us is a Prophet who knows what is in tomorrow. (We have a Prophet among us who knows future events)

He forbade them, saying:

'Leave this and say what you were saying before.' - 1 | Leave it, keep saying what you were saying.

Imam Hujjat-ul-Islam Muhammad Ghazali (may Allah sanctify his noble secret) says in Ihya-ul-Ulum at the end of the book on the issue of Sama (listening):

'And for this reason, when the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) entered the house of Rubayyi' bint Mu'awwidh, and there were young girls singing, he heard one of them saying, "And among us is a Prophet who knows what is in tomorrow," in the manner of singing. So the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said, "Leave this and say what you were saying before." This was a testimony to his prophethood, but he scolded her for it and rejected it.' | This is the reason why when the Messenger (peace and blessings be upon him) visited the house of Rubayyi', daughter of Mu'awwidh, girls were singing songs there. He heard one of them saying that we have a Prophet among us who knows about tomorrow. Those girls were singing it as a song, so the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said, 'Leave this and keep saying what you were saying before.' This was a testimony of his Prophethood, but the Messenger (peace be upon him) scolded and rejected it.

1 Sahih al-Bukhari, Kitab an-Nikah, Bab Darb ad-Duff fil-Nikah, Qadimi Kutub Khana Karachi 2/734

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

यदि वे इसे नहीं खरीदते, तो वे ऐसी अशुद्धता क्यों करते? फिर बहाने की क्या गुंजाइश है? और अल्लाह भटकने और फिसलने के रास्तों से बचाने वाला है (टी)। और महान कुरान के हुक्म में ही हम्द, नात और मनकबत के अशआर और तमाम दीनी मुकद्दस इबारतें और कलमात हैं। उन्हें नापाक चीजों पर लिखना जायज़ नहीं, यह पहली वजह है। उन्हें खेल-तमाशा बनाना जायज़ नहीं, यह दूसरी वजह है। उन्हें खेल-कूद की महफ़िलों में शामिल करना जायज़ नहीं, भले ही वह खेल खुद हराम न हो, यह तीसरी वजह है। उनकी खरीद और इस्तेमाल से खेल-तमाशा बनाने वालों की मदद करना जायज़ नहीं, यह चौथी वजह है। हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने मुबाह (जायज़) खेल में अपना ज़िक्र-ए-करीम नापसंद फ़रमाया। अंसार की कमसिन बच्चियों ने शादी के बाद गाने में यह मिसरा पढ़ा:

वफ़ीना नबीयुं यअलमु मा फ़ी गद (हममें वे नबी हैं जो आने वाली बातें जानते हैं)

हुज़ूर ने उन्हें मना फ़रमाया कि:

'इसे छोड़ो और वही कहो जो तुम पहले कह रही थीं।' - 1 | इसे रहने दो वही कहे जाओ जो कह रही थीं।

इमाम हुज्जतुल इस्लाम मुहम्मद गज़ाली (रहि.) अपनी किताब 'इहयाउल उलूम' के आखिर में मसला-ए-समाअ में फरमाते हैं:

'और इसी वजह से जब अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) रुबय्यी' बिन्त मुअव्वाज़ के घर तशरीफ ले गए और वहाँ कुछ बच्चियां गा रही थीं, तो हुज़ूर ने उनमें से एक को गाने के अंदाज़ में यह कहते सुना, "हमारे बीच एक नबी हैं जो कल की बातें जानते हैं।" तो हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया, "इसे छोड़ो और वही कहो जो तुम पहले कह रही थीं।" यह उनकी नबुवत की गवाही थी, लेकिन हुज़ूर ने उन्हें इससे डांटा और इसे नापसंद किया।' | यही वजह है कि जब हुज़ूर अलैहिस्सलातु वस्सलाम रबीअ दुख़्तरे मुअव्वाज़ के घर तशरीफ़ ले गए तो उनके पास बच्चियां गीत गा रही थीं। हुज़ूर ने उनमें से एक को यह कहते सुना कि हमारे अंदर वह नबी हैं जो कल की बात जानते हैं। वे बच्चियां गीत के तौर पर गा रही थीं, तो हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने इरशाद फ़रमाया कि इसको छोड़ दो और वही कहती रहो जो पहले कह रही थीं। तो इस पर नबुवत की गवाही थी लेकिन हुज़ूर अलैहिस्सलाम ने मना फरमाया।

1 सहीह अल-बुखारी, किताबुन निकाह, बाबू दर्बुल-दुफ़्फ़ फिल-निकाह, कदीमी कुतुब खाना कराची 2/734

पेज 466 of 768

مول نہ لے تو وہ کیوں ایسی ناپاکی کریں پھر عذر کا کیا محل، واللہ العاصم عن سبیل الزیغ والزلل (ٹیڑھے اور پھسلنے والے راستوں سے اللہ بچاتا ہے ت) اور قرآن عظیم ہی کے حکم میں ہیں اشعار حمد ونعت و منقبت وجملہ عبارات وکلمات معظمہ دینیہ کہ نہ ان کو نجس چیز میں لکھنا جائز، یہ وجہ اول ہوئی، نہ انھیں کھیل تماشابنانا جائز ، یہ وجہ دوم ہوئی، نہ انھیں لہو ولعب بنانے کے جلسے میں شریک ہونا جائز ، اگر چہ اپنی لعب کی نہ ہو یہ وجہ سوم ہوئی، نہ ان کی خریداری و استعمال سے لہو بنانے والوں کی مدد جائز ، یہ وجہ چہارم ہوئی، حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے لہو مباح میں تو اپنا ذکر کریم نا پسند فرمایا اور انصار کی کمسن لڑکیوں نے بعد تقریب شادی کے گانے میں یہ مصرع پڑھا: ع

وفینا نبی یعلم ما فی غد (ہم میں وہ نبی ہیں جو آئندہ کی باتیں جانتے ہیں)

ان کو منع فرمایا کہ:

دعی ھذہ و قولی بالذی کنت تقولین - 1 | اسے رہنے دو وہی کہے جاؤ جو کہہ رہی تھیں۔

امام حجۃ الاسلام محمد غزالی قدس سرہ العالی احیاء العلوم شریف اواخر کتاب مسئلہ السماع میں فرماتے ہیں:

ولذا لما دخل رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم بیت الربیع بنت معوذ وعندھا جواري یغنین فسمع احد ھن تقول "وفینا نبی یعلم مافی غد" علی وجہ الغناء فقال صلی اللہ تعالی علیہ وسلم دعي ھذا وقولي ماکنت تقولین وھذا شھادۃ بالنبوۃ فزجرھا عنھا وردھا | یہی وجہ ہے کہ جب حضور علیہ الصلوۃ والسلام ربیع دختر معوذ کے گھر تشریف لے گئے تو ان کے پاس بچیاں گیت گارہی تھیں تو حضور

نے ان میں سے ایک کو یہ کہتے سنا کہ ہمارے اندر وہ نبی ہیں جو کل کی بات جانتے ہیں۔ وہ بچیاں گیت کے طور پر گارہی تھیں تو حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے ارشاد فرمایا اس کو چھوڑ دو اور وہی کہتی رہو جو پہلے کہہ رہی تھیں۔ تو اس پر نبوت کی گواہی تھی لیکن حضور علیہ السلام نے

1 صحیح البخاری کتاب النکاح باب ضرب الدف فی النکاح قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۷۳۴

Fatawa Razawiyyah, Volume 23

[Table Top Left Arabic]: ...to singing which is amusement, because this is pure seriousness, so it should not be associated with the form of amusement - 1 [Table Top Right Urdu]: He rebuked them for saying this and sent them back to singing which has the status of play, because this is pure seriousness, therefore combining it with something that is play in form is not appropriate. (T)

That is, this hemistich was a witness to the Prophethood of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), that knowing the unseen essentially through God's instruction is indeed the grandeur of Prophethood. Thus, the Luminous Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) did not wish for it to be included in an atmosphere of amusement, so he forbade it. The Wahhabis take this Hadith to extremes, yet the matter is simply this. They do not even consider that if he disliked the attribution of knowledge of unseen matters, then from whom? From less intelligent women, and girls at that, so it wouldn't lead to something impermissible. And when a wise man like Malik bin Auf al-Hawazini (may Allah be pleased with him) presented his eulogistic poem in the presence of the Prophet, in which he said:

[Arabic Poetry]: And whenever you wish, he informs you of what is in tomorrow - 2 [Urdu Poetry]: So whenever you want, this Prophet will tell you of future matters.

Why did he not reject this, although he said much more than those girls, from which it is apparent that the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) actually knows all the unseens until the Day of Judgment, or at least knowing them is within his authority. The explanation of this we have mentioned in our book "Al-Amn wal-'Ula li Na'til Mustafa bi Dafi'il Bala". Far from objecting, the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) spoke words of goodness for him in reward for this poem, bestowed a robe of honor upon him, and appointed him leader over his people Hawazin and the tribes of Thumala, Salama, and Fahm:

[Table Bottom Left Arabic]: As narrated by al-Ma'ani in 'al-Jalis wal-Anis' via al-Hurmazi from Abu Ubaida bin al-Jarrah (may Allah be pleased with him) and Ibn Ishaq from Abu Wajza Yazid bin 'Ubaid as-Sa'di. [Table Bottom Right Urdu]: As Ma'ani narrated it in 'Jalis wa Anis' via the path of Hurmazi from Hazrat Abu Ubaida bin al-Jarrah (may Allah be pleased with him) and Ibn Ishaq narrated it from Abu Wajza Yazid bin Ubaid Sa'di. (T)

1. Ihya al-Ulum, Book of Etiquettes of Listening and Ecstasy, Chapter 2, Al-Mashhad al-Husayni Press, Cairo 2/300.
2. Tafsir al-Qur'an al-Azim by Ibn Kathir under verse 27/9, Dar Ihya al-Kutub al-Arabi, Egypt 2/346.

फ़तावा रज़विया, खंड 23

[ऊपरी बॉक्स बायां अरबी]: ...गायन की ओर जो मनोरंजन है क्योंकि यह विशुद्ध गंभीरता है, इसलिए इसे मनोरंजन के रूप के साथ नहीं जोड़ा जाना चाहिए - 1 [ऊपरी बॉक्स दायां उर्दू]: उन्होंने उन्हें यह कहने पर डांटा और उन्हें उस गायन की ओर लौटा दिया जिसकी स्थिति एक खेल की है, क्योंकि यह एक विशुद्ध गंभीरता है, इसलिए जो चीज़ रूप में खेल हो, उसके साथ इसका मेल सही नहीं है। (त)

यानी यह मिसरा हुज़ूर अक़दस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की नुबुव्वत (पैगंबरी) की गवाही थी कि ईश्वर के बताने से मूल रूप से परोक्ष (ग़ैब) का जानना नुबुव्वत की ही शान है। तो हुज़ूर पुर नूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने नहीं चाहा कि इसे मनोरंजन के रूप में शामिल किया जाए, इसलिए इससे रोक दिया। वहाबी इस हदीस को कहाँ से कहाँ ले जाते हैं, जबकि बात सिर्फ इतनी है। उन्हें यह भी नहीं सूझता कि अगर ग़ैब की बातों के ज्ञान का श्रेय दिया जाना ही नापसंद फ़रमाते, तो किनसे? कम समझ वाली औरतों से और वे भी लड़कियाँ ताकि यह किसी नाजायज़ बात की ओर न ले जाए। और जब अक्ल वाले मर्द मालिक बिन औफ़ हवाज़नी रज़ियल्लाहु अन्हु ने अपना नातिया क़सीदा हुज़ूर की बारगाह में पेश किया, जिसमें फ़रमाया:

[अरबी कविता]: और जब भी आप चाहें, वह आपको आने वाले कल के बारे में सूचित करते हैं - 2
[उर्दू कविता]: तो जब आप चाहें, यह नबी आपको भविष्य की बातें बता दें।

उन पर आपत्ति क्यों नहीं फ़रमाई जबकि उन्होंने तो उन लड़कियों से बहुत ज़्यादा कहा जिससे क़यामत तक के तमाम ग़ैबों का वास्तव में हुज़ूर अक़दस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को ज्ञात होना या कम से कम उनका जान लेना हुज़ूर के अधिकार में दिए जाने का पता चलता है, जिसकी व्याख्या हमने अपनी किताब 'अल-अमन वल-उला...' में ज़िक्र की है। आपत्ति करना तो दूर, हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने इस क़सीदे के बदले में उनके लिए दुआ के शब्द फ़रमाए, उन्हें खिलअत (सम्मान का लिबास) पहनाया और उन्हें उनकी क़ौम हवाज़न और सुमाला, सलमा और फ़हम के क़बीलों पर सरदार नियुक्त किया:

[नीचे का बॉक्स बायां अरबी]: जैसा कि अल-मानी ने 'अल-जलीस वल-अनीस' में हुरमाज़ी के माध्यम से अबू उबैदा बिन अल-जर्राह रज़ियल्लाहु अन्हु से और इब्न इस्हाक़ ने अबू वजज़ा यज़ीद बिन उबैद अस-सादी से रिवायत किया है। [नीचे का बॉक्स दायां उर्दू]: जैसा कि मानी ने इसे 'जलीस व अनीस'

में हुरमाज़ी के तरीक़े पर हज़रत अबू उबैदा बिन अल-जर्राह रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया और इब्न इस्हाक़ ने अबी वजज़ा यज़ीद बिन उबैद सादी से इसे रिवायत किया। (त)

---

1. इहया उल-उलूम, सुनने और वज्द के आदाब की किताब, दूसरा अध्याय, मतबआ अल-मशहद अल-हुसैनी, काहिरा 2/300।
2. इब्न कसीर की तफ़सीर अल-क़ुरआन अल-अज़ीम, आयत 27/9 के तहत, दार इहया अल-कुतुब अल-अरबी, मिस्र 2/346।

[اوپر بائیں جانب عربی]: الی الغناء الذی ھو لھو لان ھذا جد محض فلا یقرن بصورۃ اللھو - ۱ [اوپر دائیں جانب اردو]: اس کہنے پر انھیں ڈانٹ دیا اور اس گانے کی طرف لوٹا دیا جو ایک کھیل کی حیثیت رکھتا ہے اس لئے کہ یہ ایک خالص سنجیدگی ہے لہذا جو چیز صورۃً کھیل ہو اس سے بھی اس کا ملاپ ٹھیک نہیں۔ (ت)

یعنی یہ مصرع حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی نبوت کی گواہی تھی کہ خدا کے بتائے سے اصالۃً غیب کا جاننا نبوت ہی کی شان ہے تو حضور پر نور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے نہ چاہا کہ اسے صورت لہو میں شامل کیا جائے لہذا اس سے روک دیا وہابیہ اس حدیث کو کہاں سے کہاں لے جاتے ہیں اور بات صرف اتنی ہے یہ بھی نہیں سوجھتا کہ اگر نسبت علم امور غیب ہی نا پسند فرماتے تو کن سے، کم فہم عورتوں سے اور وہ بھی لڑکیاں کہ منجر بمعنی ناجائز نہ ہو اور جب مرد عقل مالک بن عوف ہوازنی رضی اللہ تعالٰی عنہ نے اپنا قصیدہ نعتیہ حضور میں عرض کیا ہے جس میں فرمایا:ع

[عربی شاعری]: ومتی تشاء یخبرك عما فی غد - ۲ [اردو شاعری]: تو جب چاہے یہ نبی تجھے آئندہ کی باتیں بتا دیں

ان پر کیوں نہ انکار فرمایا حالانکہ انھوں نے تو ان لڑکیوں سے بہت زیادہ کہا جس سے قیامت تک کے کل غیبوں کا بالفعل حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو معلوم ہونا یا کم از کم ان کا جان لینا حضور کے اختیار میں دے دیا جانا ظاہر جس کی تشریح ہم نے اپنی کتاب "الامن والعلٰی لناتی المصطفٰی بدافع البلا" میں ذکر کی انکار فرمانا درکنار حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے اس

قصیدہ کے صلہ میں ان کے لئے کلمہ خیر فرمایا اور انہیں خلعت پہنایا اور انہیں ان کی قوم ہوازن و قبائل ثمالہ و سلمہ و فہم پر سردار فرمایا:

[نیچے بائیں جانب عربی]: کما رواہ المعانی فی الجلیس والا نیس بطریق الحرمازی عن ابی عبیدۃ بن الجراح رضی اللہ تعالٰی عنہ وابن اسحاق عن ابی وجزۃ یزید بن عبید السعدی- [نیچے دائیں جانب اردو]: جیسا کہ معانی نے اس کو جلیس وانیس میں حرمازی کے طریق پر حضرت ابوعبیدہ بن جراح رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا اور ابن اسحق نے ابی وجزہ یزید بن عبید سعدی سے اسے روایت کیا۔ (ت)

---

۱ احیاء العلوم کتاب آداب السماع والوجد الباب الثانی مطبعہ المشہد الحسینی قاہرہ ۲/۳۰۰ ۲ تفسیر القرآن العظیم لابن کثیر تحت آیت ۹/۲۷ دار احیاء الکتب العربی مصر ۲/۳۴۶

Fatawa Razviyah Volume 23

And praise be to Allah, when He did not like His holy mention in permissible amusement, then what to say of false amusement.

In short, the summary of the ruling is this:

There are three things here: Prohibitions (Mamnu'at), Magnifications (Mu'azzamat), and Permissibles (Mubahat).

First: Listening to singing is absolutely forbidden (Haram) and unlawful. Whatever is heard from a phonograph is the exact voice of the thing recorded in it, whether it be musical instruments, dancing, or a woman's song, etc. The ruling for the original will apply to it without the slightest difference, because this is the original itself, not its copy. If it is the sound of a drum or sitar, then undoubtedly it is the sound of that drum and sitar, not of the phonograph, for the phonograph has no sound of its own. And it is also the sound of that same drum and sitar, not of another, and it is also the sound of that very time it was played during recording, not of another time. Similarly, if it is a woman's song, then certainly it is that woman's song, not the phonograph's, as the phonograph lacks the ability to sing. And it is also that same woman's song, not another's, and it is also her song from that very time she sang it during recording.

Second: [Phonograph records] are also absolutely forbidden and prohibited. If there is any impurity in the records (glass plates) or if it is for a gathering of amusement and play, the prohibition is severe. And if the intention of the listeners themselves is entertainment, it is even more severe, especially with the Great Quran. Even if it is free from all this, it is prohibited as it aids their corrupt purposes. The heaviest burden of sin is upon those reciters and ghazal singers who, by working or taking a wage or for free, record their recitation in it to buy sin. They become the original instigators of corruption. As long as those record plates remain, the sin of all those who listen and play them will continue to be recorded in their book of deeds, even if they have turned to dust in the grave, without any reduction in the sins of those listeners, players, and recorders. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

Whoever initiates an evil practice in Islam, he will bear its burden and the burden of those who act upon it until the Day of Resurrection, without their burdens being diminished in the least.	**The person who invented an evil way in Islam, on him will be its sin and the sin of all those who act upon it until the Day of Judgment, without any reduction occurring in their sins. (T)**

[1] Musnad Imam Ahmad Beirut 4/361, 359, and Sahih Muslim Chapter on 'Man sanna sunnatan...' 2/341 and Sunan Abi Dawood 2/279

फतावा रज़विया खंड 23

और अल्लाह की प्रशंसा है, जब उसने जायज़ मनोरंजन में अपना पवित्र ज़िक्र पसंद नहीं फ़रमाया, तो झूठे मनोरंजन का क्या ज़िक्र।

संक्षेप में, हुक्म का सारांश यह है कि:

यहाँ तीन चीजें हैं: निषिद्ध (ममनूआत), महान (मुअज़्ज़मात), जायज़ (मुबाहात)।

प्रथम: गाना सुनना पूर्णतः हराम और नाजायज़ है और फोनोग्राफ़ से जो कुछ सुना जाएगा, वह ठीक उसी चीज़ की आवाज़ होगी जिसका स्वर उसमें भरा गया है। चाहे वाद्ययंत्र (मज़ामीर) हों, नृत्य हो या स्त्री का गायन आदि, जो मूल का हुक्म था, बिना किसी अंतर के वही इस पर लागू होगा क्योंकि यह स्वयं ही मूल है न कि उसकी नकल। यदि यह तबले या सितार की आवाज़ है, तो निस्संदेह वह तबले और सितार की आवाज़ है न कि फोनोग्राफ़ की, क्योंकि फोनोग्राफ़ की अपनी कोई आवाज़ नहीं होती। और वह भी उसी तबले और सितार की है न कि किसी दूसरे की, और वह भी उसी समय की आवाज़ है जो रिकॉर्डिंग के समय बजाई गई थी न कि किसी और समय की। इसी प्रकार, यदि स्त्री का गायन है, तो निश्चित रूप से वह उसी स्त्री का गायन है न कि फोनोग्राफ़ का, क्योंकि फोनोग्राफ़ में गाने की क्षमता नहीं है। और वह भी उसी स्त्री का गायन है न कि किसी दूसरी का, और वह भी उसी का उसी समय का गायन है जो उसने रिकॉर्डिंग के समय गाया था।

द्वितीय: [फ़ोनोग्राफ़ रिकॉर्ड] भी पूर्णतः हराम और निषिद्ध हैं। यदि रिकॉर्डों (ग्लासों/प्लेटों) में कोई अपवित्रता है या वह मनोरंजन और खेल-कूद की सभा के लिए है, तो प्रतिबंध बहुत कड़ा है। और यदि स्वयं सुनने वालों की नीयत तमाशा (मनोरंजन) है, तो यह और भी अधिक कड़ा है, विशेष रूप से महान कुरान के मामले में। और यदि इन सबसे पाक भी हो, तो उनके भ्रष्ट उद्देश्यों में सहायता होने के कारण निषिद्ध है। और सबसे भारी बोझ उन कारियों (पाठकों) और ग़ज़ल गायकों पर है जो नौकरी करके या पारिश्रमिक लेकर या मुफ़्त में गुनाह खरीदने के लिए अपना पाठ इसमें रिकॉर्ड करवाते हैं, क्योंकि वे भ्रष्टाचार के मूल सूत्रधार हैं। जब तक वे रिकॉर्ड प्लेटें शेष रहेंगी, उन सभी सुनने और सुनाने वालों का गुनाह उनके कर्मों के रजिस्टर (नामा-ए-अमाल) में दर्ज होता रहेगा, भले ही वे कब्र में धूल हो गए हों, बिना इसके कि उन सुनने, सुनाने, भरने और भरवाने वालों के अपने गुनाह में कोई कमी हो। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

जिसने इस्लाम में कोई बुरा तरीका (सुन्नत-ए-सय्यिआ) शुरू किया, उस पर उसका बोझ है और उन लोगों का भी बोझ है जो उसके बाद उस पर अमल करेंगे, क़यामत के दिन तक, उनके बोझों में बिना किसी कमी के।	**जिस व्यक्ति ने इस्लाम में कोई बुरा तरीका ईजाद किया, उस पर उसका गुनाह होगा और जितने क़यामत तक उस पर अमल करेंगे उन सबका गुनाह उस पर होगा बिना इसके कि उनके गुनाहों में कुछ कमी वाक़े हो। (त)**

[1] मसनद इमाम अहमद बेरुत 4/361, 359, और सहीह मुस्लिम अध्याय 'मन सन्ना सुन्नतन...' 2/341 और सुनन अबी दाऊद 2/279

وللہ الحمد جب لہو مباح میں اپنا ذکر پاک پسند نہ فرمایا تو لہو باطل کا کیا ذکر۔ بالجملہ خلاصہ حکم یہ کہ یہاں تین چیزیں ہیں: ممنوعات، معظمات، مباحات۔ اول: کانا سننا مطلقاً حرام و ناجائز ہے اور فونو سے جو کچھ سنا جائے گا وہ بعینہ اسی شے کی آواز ہو گی جس کی صوت اس میں بھری گئی مزامیر ہوں ناچ خواہ عورت کا گانا و غیرہ، اصل کا جو حکم تھا بے تفاوت سر مو اس کا ہوگا کہ یہ خود ہی اصل ہے نہ کہ اس کی نقل، طبلہ یا ستار کی آواز ہے تو بلا شبہ وہ طبلہ اور ستار کی آواز ہے نہ کہ فونو کی، کہ فونو اپنی کوئی آواز نہیں رکھتا اور وہ بھی اسی طبلہ اور ستار کی ہے نہ کہ دوسرے کی اور وہ بھی اسی وقت کی آواز ہے جو بھرتے وقت بجائی گئی تھی نہ کہ اور وقت کی، یوں ہی عورت کا گانا ہے تو یقیناً وہ عورت ہی کا گانا ہے نہ کہ فونو کا کہ فونو گانے کی صلاحیت نہیں رکھتا اور وہ بھی اسی عورت کا گانا ہے نہ کہ دوسری کا اور وہ بھی اسی کا اسی وقت کا گانا ہے جو بھرتے وقت وہ گائی تھی۔

دوم: بھی مطلقاً حرام و ممنوع ہیں، اگر گلاسوں پلیٹوں میں کوئی ناپاکی یا جلسہ لہو و لعب کا ہے تو تحریم سخت ہے اور خود سننے والوں کی نیت تماشہ ہے تو اور بھی سخت تر خصوصاً قرآن عظیم میں اور اگر اس سب سے پاک ہو تو ان کے مقاصد فاسدہ کی اعانت ہو کر ممنوع ہے اور سب سے سخت تر وبال ان قاریوں غزل خوانوں پر ہے جو نوکری کر کے یا اجرت لے کر یا مفت گناہ خریدنے کو اپنا پڑھنا اس میں بھرواتے ہیں کہ وہ اصل بانی فساد ہوئے بھرنے والوں اور جب تک وہ گلاس پلیٹ باقی رہیں ان کے سننے والوں سنانے والوں سب کا گناہ ان کے نامہ اعمال میں ثبت ہوتا رہے گا اگرچہ یہ قبر میں خاک ہو گئے ہوں بغیر اس کے کہ ان سننے سنانے بھرنے بھرانے والوں کے اپنے گناہ میں کچھ کمی ہو، رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

مَن سَنَّ فِی الاِسلَامِ سُنَّۃً سَیِّئَۃً فَعَلَیہِ وِزرُھَا وَوِزرُ مَن عَمِلَ بِھَا اِلیٰ یَومِ القِیٰمَۃِ مِن دُونِ اَن یَّنقُصَ مِن اَوزَارِھِم شَیئًا ۔

جس شخص نے اسلام میں کوئی برا طریقہ ایجاد کیا اس پر اس کا گناہ اور جتنے قیامت تک اس پر عمل کریں گے ان سب کا گناہ اس پر ہو گا بغیر اس کے کہ ان کے گناہوں میں کچھ کمی واقع ہو۔ (ت)

[1] مسند امام احمد بیروت ۴/۳۶۱، ۳۵۹، و صحیح مسلم باب من سن سنۃ الخ ۲/۳۴۱ و سنن ابی داؤد ۲/۲۷۹

Fatawa Rizvia, Volume 23

Third: There is detail in this. If there is impurity (najis) in the [gramophone] plates, then recording letters and words on them is absolutely forbidden because the letters themselves are venerable, as we have explained in our Fatawa (as we have stated in our Fatwas. - T). And if there is no impurity, or it is some vacant permissible sound without letters, then listening to it in a gathering of transgressors (fussaq) is not the work of righteous people, as they should not mix with people of falsehood. And if it is in solitude or a gathering of specifically pious people, then there is no reason for prohibition, and here those arguments of ours will be useful which were mentioned in the first glance. Furthermore, if it is for some Sharia-compliant benefit, such as for a scholar to be informed about its state or for providing strength to occupations for the sake of refreshing the heart, then it is better; otherwise, it is certainly a pointless (la-ya'ni) thing. And the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

| Arabic: Hasanul Islami al-mar'i tarkuhu ma la ya'nihi. (A Sahih and famous Hadith from seven Sahabah, among whom are Al-Siddiq, Al-Murtaza, and Al-Husain (may Allah be pleased with them), and narrated by Tirmidhi and Ibn Majah from Abu Huraira (may Allah be pleased with him). | Translation: Part of the beauty of a person's Islam is his leaving alone that which does not concern him. (This Hadith is Sahih and famous from seven Sahabah, among whom are Hazrat Abu Bakr Siddiq, Hazrat Ali, Hazrat Imam Hussain (may Allah be pleased with them), and Tirmidhi and Ibn Majah have narrated it from Hazrat Abu Huraira (may Allah be pleased with him). (T)) |

This is also in the case when it is rare; making it a habit and wasting time in it would be absolutely disliked (Makruh).

| Arabic: Li-hadith kullu shay'in min lahwid dunya batilun illa thalathah. (Narrated by Al-Hakim from Abu Huraira (may Allah be pleased with him). This is what I hold, and the knowledge of the truth is with my Lord... | Translation: Based on the Hadith that every worldly amusement is false except three. Imam Al-Hakim has narrated this with reference to Hazrat Abu Huraira (may Allah be pleased with him). All this is according to me. |

1 Jami' al-Tirmidhi, Chapters of Asceticism, Chapter on what has been said about speaking words, etc., Amin Company, Delhi, 2/55; Sunan Ibn Majah, Chapters of Tribulations, H.M. Saeed Company, Karachi, p. 295. 2 Al-Mustadrak lil-Hakim, Book of

Jihad, On the knowledge of archery, then its abandonment, etc., Dar al-Fikr, Beirut, 2/95.

Page 469 of 768

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

तीसरा: इसमें विस्तार है। यदि प्लेटों में अपवित्रता (नजासत) है, तो उनमें अक्षरों और शब्दों का भरना पूर्णतः वर्जित है क्योंकि अक्षर स्वयं सम्मानित हैं, जैसा कि हमने अपने फ़तावा में स्पष्ट किया है (जैसा कि हमने अपने फ़तवों में बयान कर दिया है। - त)। और यदि अपवित्रता नहीं है, या वह बिना अक्षरों वाली कोई रिक्त वैध ध्वनि है, तो पापी लोगों (फ़ुस्साक) की सभा में इसे सुनना सुधार करने वालों का काम नहीं है, क्योंकि उन्हें असत्य के लोगों (अहले बातिल) से घुलना-मिलना नहीं चाहिए। और यदि यह एकांत में या विशेष रूप से नेक लोगों की सभा में है, तो निषेध का कोई कारण नहीं है, और यहाँ हमारे वे तर्क काम आएंगे जो पहली नज़र में गुज़रे थे। फिर यदि यह किसी शरई लाभ के लिए है, जैसे विद्वान (आलिम) के लिए उसकी स्थिति से अवगत होने या हृदय की ताज़गी के लिए व्यस्तताओं को शक्ति देने के लिए, तो यह बेहतर है; अन्यथा यह निश्चित रूप से एक व्यर्थ (ला-यानी) बात है। और अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) फ़रमाते हैं:

| अरबी: हुस्नुल इस्लामिल मरइ तरकुहू मा ला यानीह। (हदीस सहीह मशहूर अन सबअतिन मिनस सहाबति मिनहुमुस सिद्दीकु वल मुरतज़ा वल हुसयिनु रज़ियल्लाहु अन्हु व रवाहूत तिर्मिज़ी व इब्न माजा अन अबी हुरैरत रज़ियल्लाहु तआला अन्हु।) | अनुवाद: इंसान के इस्लाम की ख़ूबसूरती यह है कि वह उन बातों को छोड़ दे जिनका उससे सरोकार नहीं है। (यह हदीस सात सहाबा से सहीह और प्रसिद्ध है, जिनमें से कुछ हज़रत अबू बक्र सिद्दीक़, हज़रत अली, हज़रत इमाम हुसैन (रज़ियल्लाहु अन्हुम) हैं, और तिर्मिज़ी और इब्न माजा ने हज़रत अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से इसे रिवायत किया है। (त)) |

यह भी उस स्थिति में है जब यह कभी-कभार हो; इसे आदत बनाना और इसमें समय बर्बाद करना पूर्णतः मकरूह (नापसंद) होगा।

| अरबी: लिहदीसि कुल्लि शयइन मिन लहविद दुनिया बातिलुन इल्ला सलासा। (रवाहुल हाकिमु अन अबी हुरैरत रज़ियल्लाहु तआला अन्हु। हाज़ा मा इंदि वल इल्मु बिल हक्कि इंदा रब्बी...) | अनुवाद: इस हदीस के कारण कि दुनिया का हर खेल सिवाय तीन खेलों के बातिल (व्यर्थ) है। इमाम हाकिम ने हज़रत अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) के हवाले से इसे रिवायत फ़रमाया। यह सब कुछ मेरे नज़दीक है। |

1 जामे तिर्मिज़ी, अबवाबुल जुहद, बाबू मा जाअ मन तकल्लमा बिल कलिमति अलख्ख, अमीन कंपनी दिल्ली 2/55; सुनन इब्न माजा, अबवाबुल फ़ितन, एच.एम. सईद कंपनी कराची पृ. 295 2 अल-मुस्तदरक लिल हाकिम, किताबुल जिहाद, मिन इल्मिर रम्यि सुम्म तरकुह अलख्ख, दारुल फ़िक्र बेरूत 2/95

पृष्ठ 469/768

سوم: میں تفصیل ہے اگر پلیٹوں میں نجاست ہے تو حروف و کلمات کا ان میں بھرنا مطلقاً ممنوع ہے کہ حرف خود معظم ہیں کما بیناہ فی فتاونا (جیسا کہ ہم نے اسے اپنے فتاوٰی میں بیان کردیا ہے۔ ت) اور اگر نجاست نہیں یا وہ کوئی خالی جائز آواز بے حروف ہے تو جلسہ فساق میں اسے سننا اہل اصلاح کا کام نہیں کہ انہیں اہل باطل سے اختلاط نہ چاہئے اور اگر تنہائی یا خاص صلحاء کی مجلس ہے تو کوئی وجہ منع نہیں اور یہاں ہمارے وہ مباحث کام دیں گے جو نظر اولی میں گزرے پھر اگر کسی مصلحت شرعیہ کے لئے ہے جیسے عالم کو اس کے حال پر اطلاع پانے یا قوت اشتغال دینے کے واسطے تروح قلب کے لئے جب تو بہتر ورنہ اتنا ضرور ہے کہ ایک لایعنی بات ہے۔ اور رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں :

| حسن اسلام المرء ترکہ مالایعنیہ حدیث صحیح مشہور عن سبعۃ من الصحابۃ منہم الصدیق والمرتضی والحسین رضی اللہ تعالٰی عنہ ورواہ الترمذی ۱ وابن ماجۃ عن ابی ہریرۃ رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ | خوبی اسلام یہ ہے کہ آدمی لایعنی بات نہ کرے (حدیث سات صحابہ سے صحیح اور مشہور ہے ان میں سے بعض یہ ہیں حضرت ابو بکر صدیق، حضرت علی، حضرت امام حسین رضی اللہ تعالٰی عنہم ، اور ترمذی اور ابن ماجہ نے حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے اسے روایت کیا ہے۔ (ت) |

یہ بھی اس حالت میں ہے کہ نادراً ہو عادت ڈالنا اور وقت اس میں ضائع کرنا مطلقاً مکروہ ہوگا۔

| لحدیث کل شیی من لہو الدنیا باطل الاثلثۃ رواہ الحاکم ۲ عن ابی ہریرۃ رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ ھذا ما عندی والعلم بالحق عند ربی واذ | اس حدیث کی وجہ سے کہ دنیا کا ہر کھیل سوائے تین کھیلوں

کے باطل ہے۔ امام حاکم نے حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے حوالے سے اس کو روایت فرمایا۔ یہ سب کچھ میرے نزدیک ہے۔ |

1 جامع الترمذی ابواب الزہد باب ماجاء من تکلم بالکلمۃ الخ امین کمپنی دہلی ۲/ ۵۵ ، سنن ابن ماجہ ابواب الفتن ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۲۹۵ 2 المستدرک للحاکم کتاب الجہاد من علم الرمی ثم ترکہ الخ دار الفکر بیروت ۲/ ۹۵

Fatawa Ridawiyya, Volume 23

[Arabic Text Box] Indeed, this swift work has emerged in the form of a treatise. It is appropriate that we name it "Al-Kashf al-Shafiya Hukm Phonographia" (1328 AH) so that it may be a title and a sign of the year of its composition. This took place on the 19th of the month of Ramadan, in which the Quran was revealed, at the time of Suhur in 1328 AH—one thousand three hundred and twenty-eight years after the migration of the Leader of the Messengers (peace and blessings of Allah be upon him, his family, and all his companions). Ameen. And Allah Almighty knows best, and His knowledge (glory be to Him) is the most complete and most perfect.

[Urdu Text Box] And the correct and true knowledge is with my Lord. This work, completed in haste, has come into existence in the form of a treatise. It is appropriate that we name it "Al-Kashf al-Shafiya Hukm Phonographia" (i.e., the healing and complete disclosure regarding the ruling on the phonograph) so that it may be its name and a marker for the year of its authorship. Its composition took place in the month of Ramadan, during which the Holy Quran was revealed, in the Hijri year 1328 AH, according to the blessed migration of the Leader of the Messengers. May the countless and limitless mercies and blessings of Allah be upon the beloved Noble Prophet, all the Messengers, the entire family of the Holy Prophet, and all the Sahaba (companions). Ameen. And Allah Almighty is the greatest Knower, and the knowledge of that Great One is the most complete and most firm. (T)

Treatise Al-Kashf al-Shafiya Hukm Phonographia has ended.

Page 470 of 768

[अरबी पाठ बॉक्स] वास्तव में, यह त्वरित कार्य एक रिसाले (लघु पुस्तक) के रूप में सामने आया है। यह उचित है कि हम इसका नाम 'अल-कश्फ़ शाफ़िया हुक्म फ़ूनो ग्राफ़िया' (1328 हिजरी) रखें ताकि यह इसका शीर्षक और इसके लेखन के वर्ष का प्रतीक हो। यह हिजरी वर्ष 1328 में रमज़ान के महीने की 19वीं तारीख को सुहुर के समय संपन्न हुआ—वही महीना जिसमें क़ुरआन अवतरित हुआ—सय्यदुल मुर्सलीन (पैग़म्बरों के सरदार) की मुबारक हिजरत के एक हज़ार तीन सौ अट्ठाईस वर्ष बाद (उन पर, उनके परिवार और उनके सभी साथियों पर अल्लाह की कृपा और शांति हो)। आमीन। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है, और उसका ज्ञान (उसकी महिमा हो) सबसे पूर्ण और सबसे सटीक है।

[उर्दू पाठ बॉक्स] और सही और वास्तविक ज्ञान तो मेरे रब के पास है। जल्दी में किया गया यह कार्य एक रिसाले के रूप में अस्तित्व में आ गया है। उचित है कि हम इसका नाम 'अल-कश्फ़ शाफ़िया हुक्म फ़ूनो ग्राफ़िया' (अर्थात फ़ूनोग्राफ़ के हुक्म के बारे में पर्याप्त और पूर्ण प्रकटीकरण) रखें ताकि यह इसका नाम हो और इसके लेखन के वर्ष का सूचक हो। इसकी रचना रमज़ान के महीने में हुई जिसमें पवित्र क़ुरआन नाज़िल किया गया, हिजरी वर्ष 1328 में, सय्यदुल मुर्सलीन की मुबारक हिजरत के अनुसार। महबूब-ए-करीम, तमाम रसूलों, हुज़ूर पाक के पूरे परिवार और तमाम सहाबा (साथियों) पर अल्लाह की असीमित और बेशुमार रहमत और बरकत हो। आमीन। और अल्लाह तआला सबसे बड़ा ज्ञानी है, और उस महानता वाले का ज्ञान सबसे अधिक पूर्ण और परिपक्व है। (त)

रिसाला अल-कश्फ़ शाफ़िया हुक्म फ़ूनो ग्राफ़िया समाप्त हुआ।

पृष्ठ 470 का 768

[عربی متن کا باکس] قد خرجت العجالة في صورة رسالة ناسب ان نسميها الكشف شافيا حكم فونو جرافيا ۱۳۲۸ھ ليكون علماً و على عام التأليف علماً و كان ذلك للتاسع عشر من شهر رمضان الذي انزل فيه القرآن وقت السحور ۱۳۲۸ھ الف و ثلثمائة و ثمان و عشرين من هجرة سيد المرسلين صلى الله تعالى عليه و على آله و صحبه اجمعين آمين و الله تعالى اعلم و علمه جل مجده اتم و احكم۔

[اردو متن کا باکس] اور ٹھیک اور واقعی علم تو میرے رب کے پاس ہے اور یہ جلدی کیا ہوا کام ایک رسالے کی شکل میں معرض وجود میں آگیا مناسب ہے کہ ہم اس کا نام الکشف شافیا حکم فونو جرافیا (یعنی شافی اور مکمل انکشاف فونو گراف کے حکم بیان کرنے میں) رکھیں تاکہ یہ اس کا نام ہو اور اس کے سال تصنیف پر ایک نشان ہو، اور اس کی تصنیف ماہ رمضان کہ جس میں قرآن مجید نازل کیا گیا۔ سال ہجری ۱۳۲۸ھ سید المرسلین کی ہجرت مبارک کے مطابق محبوب کریم اور تمام رسولوں اور حضور پاک کی سب آل اور تمام صحابہ پر اللہ کی بیحد و بے شمار رحمت و برکات ہوں۔ آمین، اور اللہ تعالٰی سب سے بڑا عالم ہے اور اس بزرگی والے کا علم زیادہ کامل اور زیادہ پختہ ہے۔ (ت)

رسالہ الکشف شافیا حکم فونو جرافیا ختم ہوا

Fatawa Razawiyya Volume 23

Treatise Al-Adillah al-Ta'inah fi Adhan al-Mala'inah 1306 AH (Piercing Arguments regarding the Adhan of the Accursed ones)

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful.

Problem 183: 21 Dhu al-Qi'dah 1306 AH From Anjuman Muhib-e-Islam, sent by the President of the Anjuman. What do the scholars of Ahl-e-Sunnat wal-Jama'at say regarding this matter: that currently, the Shia have adopted saying the phrase "the immediate successor of the Messenger of Allah" (Khalifah Rasul-Allah bila fasl) in reference to Hazrat Ali Murtaza (may Allah be pleased with him) in their Adhan etc. So, for the Ahl-e-Sunnat, is hearing this phrase equivalent to hearing vilification (tabarra) or not? And will striving to prevent this be a cause for reward or not? Clarify so that you may be rewarded. (T)

The Answer:

All praise is due to Allah, Lord of the worlds, and blessings and peace be upon the master of the messengers, Muhammad, and his four rightly guided caliphs, and his family, his companions, and all the people of his Sunnah.

All praise is due to Allah, the Lord of all the worlds, and peace and blessings be upon the master of the Messengers, Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him), and those four rightly guided caliphs, and his family and companions and all of Ahl-e-Sunnat. (T)

Page 472 of 768

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

रिसाला (लघु पुस्तिका) अल-अदिल्लतुल ता'इना फ़ी अज़ानिल मलाइना 1306 हिजरी (मल'ऊनों की अज़ान के बारे में नेज़े चुभने वाली दलीलें)

बिस्मिल्लाहिर रहमानिर रहीम

मसअला 183: 21 ज़िलक़ादा 1306 हिजरी अंजुमन मुहिब्बे इस्लाम की जानिब से, मुरसला मौलवी साहब सदर अंजुमन। क्या फ़रमाते हैं उलेमा-ए-अहले सुन्नत व जमाअत इस मसअले में कि फ़िलहाल अहले तशय्युअ (शियाओं) ने अपनी अज़ान वगैरह में हज़रत अली मुर्तज़ा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु की निस्बत कलिमा "ख़लीफ़-ए-रसूलुल्लाह बिला फ़स्ल" (अल्लाह के रसूल के तुरंत उत्तराधिकारी) कहना इख़्तियार किया है। पस अहले सुन्नत को इस कलिमे का सुनना ब-मंज़िला सुनने तबर्रा (गाली-गलौज सुनना) के है या नहीं, और इसके इन्सिदाद (रोकथाम) में कोशिश करना बाइसे अज्र होगी या नहीं? बयान कीजिए ताकि अज्र पाएँ। (त)

अल-जवाब:

अल-हम्दु लिल्लाहि रब्बिल आलमीन वस-सलातु वस-सलामु अला सैयिदिल मुरसलीन मुहम्मदिन व ख़ुल्फ़ा-इहिर अर्बाअति रराशिदीन व आलिही व सहबिही व अहले सुन्नतिही अजमईन।	**तमाम हम्दें (तारीफ़ें) अल्लाह तआला रब्बिल आलमीन के लिए हैं और सलात व सलाम रसूलों के आका मुहम्मद सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम और उन ख़ुल्फ़ा-ए-अर्बाआ राशिदीन और आपकी आल व सहाबा और तमाम अहले सुन्नत पर। (त)**

पृष्ठ 472/768

جلد ۲۳

فتاوی رضویہ

رسالہ الادلۃ الطاعنہ فی اذان الملا عِنہ ۱۳۰۶ھ (ملعونوں کی اذان کے بارے میں نیزے چبھونے والے دلائل)

بسم اللہ الرحمن الرحیم

مسئلہ ۱۸۳: ۲۱ ذیقعدہ ۱۳۰۶ھ از انجمن محب اسلام مرسلہ مولوی صاحب صدر انجمن کیا فرماتے ہیں علمائے اہل سنت و جماعت اس مسئلہ میں کہ بالفعل اہل تشیع نے اپنی اذان وغیرہ میں حضرت علی مرتضی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی نسبت کلمہ خلیفہ رسول اللہ بلا فصل کہنا اختیار کیا ہے۔ پس اہلسنت کو اس کلمہ کا سننا بمنزلہ سننے تبرا کے ہے یا نہیں، اور اس کے انسداد میں کوشش کرنا باعث اجر ہو گی یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان کرو تاکہ اجر پاؤ۔ت)

الجواب:

الحمد للہ رب العالمین والصلوۃ والسلام علی سید المرسلین محمد و خلفائہ الاربعۃ الراشدین والہ وصحبہ واھل سنتہ اجمعین۔

تمام حمدیں اللہ تعالی رب العالمین کے لئے ہیں اور صلوٰۃ وسلام رسولوں کے آقا محمد صلی اللہ علیہ وسلم اور ان خلفاء اربعہ راشدین اور آپ کی آل و صحابہ اور تمام اہلسنت پر۔ (ت)

The truth is that the aforementioned loathsome and hateful word in the question is pure *Tabarra* (dissociation), and for a Sunni to hear it is not merely like hearing *Tabarra* but equivalent to saying it; in fact, it is literally hearing *Tabarra*. We seek refuge in Allah Almighty, Lord of the worlds. The meaning of *Tabarra* is the expression of innocence and dissociation, which this foul word indicates not metaphorically but explicitly. It clearly negates the Rightly Guided Caliphate of the three Caliphs (may Allah be pleased with them all). The meaning of this negation is certainly not that they did not occupy the throne after the luminous Presence, the Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him). Their ascending the throne of the Caliphate after the Holy Presence (peace and blessings of Allah be upon him), issuing orders and decrees, organizing Islamic lands, and taking the reins of all affairs of state, wealth, war, and peace in their righteous hands is a famous, consecutively reported historical fact, clearer than the sun, which no one in the world —ally or adversary, including Christians, Jews, Magians, and Hindus—denies. Rather, the basis of the enmity of the *Rafidis* (Shia) towards these beloveds of God and deputies of Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him) is precisely this. In their false assumption, the right to the Caliphate was exclusive to His Eminence Maula Ali (may Allah Almighty ennoble his face). When, by divine command, the first Rightly Guided Caliphate reached those three leaders of the believers, the *Rafidis* designated them—Allah forbid—as usurpers of Maula Ali's right. And due to wretched *Taqiyya* (dissimulation), they described the Victorious Lion of Allah (Ali)—may Allah protect us—as severely unmanly, weak, cowardly, an abandoner of truth, and obedient to falsehood.

"The friendship of the foolish is enmity." (The friendship of unwise people is actually enmity. - Translator)

"Grave is the word that comes out of their mouths; they speak not except a lie." [Quran 18:5]. How great is the word that comes out of their mouths; they are telling nothing but a pure lie. (Translator)

Therefore, inevitably, the negation within the phrase "bila fasl" (without interruption) refers to the negation of merit and right. Thus, in this concise word, all the thousands of cursed accusations—anger, oppression, denial of truth, persistence in falsehood, opposition to religion, choosing the world, etc.—which the *Rafidi* community holds in its belief and utters with its tongue, are all present at once. And through the "La" of

negation, they openly express their innocence and dissociation. What else is *Tabarra* then? Considering more elongation in clarifying this obvious matter—that is, showing a lamp to the bright sun—as purely useless, I content myself only with this obligatory viewpoint. If someone says (among the Shia community after Abd al-Razzaq ibn Hammam, who died in 121 AH, being Baha-ud-Din Amili "bila fasl" was protected and apparently protected from the name of Islam. So, did he between those two...

Note: According to the *Rafidis*, His Eminence Maula Ali—Allah forbid—becomes a coward, an abandoner of truth, and obedient to falsehood.

---

1. The Holy Quran 18/5 Page 473 of 768

फतावा रज़विया जिल्द 23

सच तो यह है कि सवाल में जिक्र किया गया वह घृणित और नफरत भरा शब्द शुद्ध 'तबर्रा' (विमुखता) है, और एक सुन्नी के लिए इसे सुनना तबर्रा सुनने के बराबर नहीं बल्कि तबर्रा कहने के समान है; वास्तव में यह हकीकत में तबर्रा सुनना है। हम अल्लाह सर्वशक्तिमान, जो तमाम जहानों का रब है, की पनाह मांगते हैं। तबर्रा का अर्थ है बेगुनाही और विमुखता का इजहार, जिस पर यह गंदा शब्द इशारों में नहीं बल्कि स्पष्ट रूप से दलालत करता है कि इसमें साफ तौर पर तीनों खुलफ़ा-ए-राशिदीन (अल्लाह उन सब से राजी हो) की खिलाफत का इनकार है। और इस इनकार का यह मतलब हरगिज़ नहीं कि वे हुज़ूर सैयदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के बाद मसनद-नशीन नहीं हुए। हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के बाद उनका खिलाफत के तख्त पर बैठना, हुक्म और फरमान जारी करना, इस्लामी मुल्कों का निजाम संभालना और मुल्क, माल, जंग और अमन के तमाम मामलों की बागडोर अपने हक-परस्त हाथों में लेना, वह मशहूर मुतवातिर ऐतिहासिक हकीकत है जो सूरज से ज्यादा रोशन है, जिससे दुनिया में दोस्त हो या दुश्मन, यहाँ तक कि ईसाई, यहूदी, पारसी और हिंदू, किसी को भी इनकार नहीं है। बल्कि खुदा के इन महबूबों और मुस्तफा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के इन नायबों से राफ़ज़ियों (शियाओं) की दुश्मनी की बुनियाद यही है कि उनके गलत गुमान में खिलाफत का हक हजरत मौला अली (करमल्लाहु वजहुल करीम) में ही महदूद था। जब अल्लाह के हुक्म से पहली खिलाफत-ए-राशिदा उन तीन मोमिनों के सरदारों को मिली, तो राफ़ज़ियों ने उन्हें—अल्लाह की पनाह—मौला अली का हक छीनने वाला ठहराया। और मनहूस 'तक़िया' की बदौलत हजरत असदुल्लाह अल-गालिब (अली) को—अल्लाह हिफाजत करे—सख्त नामर्द, कमजोर, बुजदिल, हक छोड़ने वाला और बातिल (झूठ) का फरमाबरदार बताया।

"मूर्खों की दोस्ती दुश्मनी ही है।" (नासमझ लोगों की दोस्ती असल में दुश्मनी है। - अनुवादक)

"कितनी बड़ी बात है जो उनके मुँह से निकलती है, वे निरा झूठ बोल रहे हैं।" [कुरान 18:5]। कितना बड़ा बोल है जो उनके मुँह से निकलता है; वे केवल सरासर झूठ कह रहे हैं। (अनुवादक)

इसलिए, लाजिमी तौर पर शब्द "बिला फ़स्ल" (बिना किसी अंतराल के) में जो नफी (नकार) है, उससे लियाकत और हक की नफी मुराद है। तो इस संक्षिप्त शब्द में गजब, जुल्म, हक का इनकार, बातिल पर अड़ना, दीन की मुखालफत और दुनिया को तरजीह देना वगैरह वगैरह हजारों मलऊन इल्जामात जो राफजी कौम अपने अकीदे में रखती है और जुबान से बकती है, सब एक साथ मौजूद हैं। और

नफी के"ला" से अपनी बेगुनाही और विमुखता का खुला इजहार है। फिर तबर्रा और किस चीज का नाम है? मैं इस स्पष्ट बात की वजाहत करने में, यानी रोशन सूरज को चिराग दिखाने में, ज्यादा तूल देने को बिल्कुल बेकार समझकर सिर्फ इस इल्ज़ामी नजरिए पर कनाअत करता हूँ। अगर कोई शख्स कहे (शिया कौम में अब्दुल रज्जाक बिन हम्माम के बाद, जिनका इंतकाल 121 हिजरी में हुआ, "बिला फ़स्ल" बहाउद्दीन आमली होने से महफूज रहे और जाहिर तौर पर इस्लाम के नाम से महफूज रहे। तो क्या उसने इन दोनों के बीच...

हाशिया: राफ़ज़ियों के तौर पर हजरत मौला अली—अल्लाह की पनाह—बुजदिल, हक छोड़ने वाले और बातिल के फरमाबरदार ठहरे।

---

1. अल-कुरान अल-करीम 18/5 पृष्ठ 768 का 473

الحق یہ کلمہ مغضوبہ مبغوضہ مذکورہ سوال خالص تبرا ہے اور اس کا سننا سنی کے لئے بمنزلہ تبرا سننے کے لیے بمنزلہ تبرا کہنے کے نہیں بلکہ حقیقتہ تبرا سننا ہے۔ والعیاذ باللہ تعالیٰ رب العالمین، تبرا کے معنی اظہارِ براءت وبیزاری جس پر یہ کلمہ خبیثہ نہ کنایۃً بلکہ صراحۃً دال ہے کہ اس میں بالتحریح خلافت راشدہ حضراتِ خلفاء ثلثہ رضوان اللہ علیہم اجمعین کی نفی ہے اور اس نفی کے یہ معنی ہر گز نہیں کہ وہ بعد حضور پر نور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم مسند نشین نہ ہوئے کہ ان کا حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے بعد تختِ خلافت پر جلوس فرمانا فرمان و احکام جاری کرنا نظم و نسق ممالک اسلامیہ و تمام امورِ ملک و مال و رزم و بزم کی باگیں اپنے دستِ حق پرست میں لینا وہ تاریخی واقعہ مشہور متواتر اظہر من الشمس ہے جس سے دنیا میں موافق مخالف یہاں تک کہ نصاری و یہود و مجوس و ہنود کسی کو انکار نہیں بلکہ ان محبانِ خدا و نوابانِ مصطفی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے روافض کو زیادہ عداوت کا مبنیٰ یہی ہے ان کے زعم باطل میں استحقاقِ خلافت حضراتِ مولیٰ علی کرم اللہ تعالیٰ وجہہ الاسنیٰ میں منحصر تھا جب بحکم الٰہی خلافتِ راشدہ اول ان تین سردارانِ مومنین کو پہنچی روافض نے انھیں معاذ اللہ مولیٰ علی کا حق چھیننے والا ٹھہرایا اور تقیہ شقیہ کی بدولت حضرت اسد اللہ الغالب کو عیاذ باللہ سخت نامرد و فہمی و بزدل و تارکِ حق و مطیعِ باطل بتایا ع

دوستیِ بے خرداں دشمنی ست (بے عقل لوگوں کی دوستی اصل میں دشمنی ہے- ت)

"كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ إِن يَقُولُونَ إِلَّا كَذِبًا ۝" کتنا بڑا بول ہے کہ ان کے منہ سے نکلتا ہے نرا جھوٹ کہہ رہے ہیں۔ (ت)

تولاجرم لفظ بلا فصل میں جو نفی ہے اس سے نفی لیاقت و استحقاق مراد، تو اس مجمل لفظ میں غضب و ظلم و انکارِ حق و اصرار باطل و مخالفِ دین و اختیارِ دنیا وغیرہ وغیرہ ہزاروں مطاعن ملعونہ جو قومِ روافض اپنے اعتقاد میں رکھتی اور زبان سے بکتی ہے سب دفعۃً موجود ہیں اور لائے نفی سے اپنی براءت و بیزاری کا کھلا اظہار، پھر تبرا اور کس چیز کا نام ہے میں اس واضح بات کے ایضاح کرنے یعنی آفتاب روشن کو چراغ دکھانے میں زیادہ تطویل محض بیکار سمجھ کر صرف اس الزامی نظریہ پر قناعت کرتا ہوں، اگر کوئی شخص کہے (قومِ شیعہ میں بعد عبدالرزاق بن ہمام کے جس نے ۱۲۱ھ میں انتقال کیا بلا فصل بہاؤالدین املی ہونے سے محفوظ اور بظاہر نامِ اسلام سے محفوظ رہے۔ تو کیا اس نے ان دونوں کے بیچ میں

ف: روافض کے طور پر حضرت مولیٰ علی معاذ اللہ بزدل تارکِ حق مطیع باطل ٹھہرے۔

---

1 القرآن الکریم ۱۸/ ۵ Page 473 of 768

Fatawa Razawiyya, Volume 23

All the Shiites who have passed away, like Tusi, Hilli, Kulayni, and Ibn Babawayh, etc., were not called cursed disbelievers. No, indeed! This is the clear meaning of his words, because of which we, the people of truth, will also reject this word and dislike it. In our view too, a general decree of disbelief and cursing upon all of them is not permissible. Be fair; if this matter is proclaimed openly in the market, will it not be offensive to the Shiites, or will they not consider it a direct insult and humiliation? Even though among all the Shiites who have passed away, the praise and devotion of none is included in the principles of the Shiite religion, nor, God forbid, do the Quran, Hadith, or the sayings of the pure Imams (may Allah be pleased with them) indicate their goodness and virtue. On the contrary, the praise, respect, and devotion of the three Caliphs (Note 1, may Allah be pleased with them) are included in the principles of the religion of us Ahl al-Sunnah. According to us, thousands of verses, hadiths of the Messengerhood, and sayings of the Imams of the Ahl al-Bayt (blessings of Allah be upon them) are full of millions of their qualities and praises. How can the calling out of such a detested word in the Adhan (call to prayer) in relation to them not be a religious insult to us or not hurt our hearts? In short, this is such a clear and obvious matter that whatever is said to clarify it will not be clearer than the fact itself. With the grace of Allah Almighty, I want to show here that these words, which the current Rafidites have added to the Adhan to torment the Sunnis, are also against their own religion.

(1) According to their own Hadith and jurisprudence as well, Adhan is the name of a limited text with a specific number of words, in which this impure word is not included. (2) According to them also, adding more text to this narrated Adhan is impermissible and a sin, and inventing a new Sharia from one's own heart. (3) Their own leaders have written that the cause of these additions is a cursed (Note 2) group whom even the Imamis consider as disbelievers.

I will provide the proofs for these three matters from the reliable books of the Imami religion and will quote their texts along with a clear translation. And success is from Allah, and praise be to Him for showing the straight path. (Note: Success is only from Allah Almighty, and praise is for Him alone for showing the right way. - Translator)

Note 1: The praise, respect, and devotion of the three Caliphs is part of the principles of the religion of Ahl al-Sunnah. Note 2: The leaders of the Rafidites said that the

group that invented additions such as "the immediate successor of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him)" etc. in the Adhan is a cursed group.

जितने शिया गुज़रे हैं, जैसे तूसी, हिल्ली, कुलैनी और इब्न बाबुय्याह वग़ैरह, उन सबको काफ़िर और मलऊन नहीं कहा गया। नहीं, नहीं! यक़ीनन उनके कलाम का साफ़-साफ़ यही मतलब है, जिसके कारण हम हक़ वाले (सुन्नी) भी इस लफ़्ज़ का इनकार करेंगे और इसे नापसंद रखेंगे कि हमारे नज़दीक भी उन सब पर बिना किसी अपवाद के कुफ़्र और लानत का हुक्म जायज़ नहीं। इंसाफ़ कीजिए; क्या अगर यह बात सरे-बाज़ार खुल्लम-खुल्ला पुकारी जाए तो शिया को कुछ नागवार न होगा, या वे इसे प्रत्यक्ष अपमान और तिरस्कार न समझेंगे? हालाँकि इस बीच जितने शिया गुज़रे, उनमें से किसी की प्रशंसा और श्रद्धा शिया धर्म के सिद्धांतों में शामिल नहीं है, और न ही, माज़ अल्लाह, क़ुरआन, हदीस या पाक इमामों (उन पर अल्लाह की प्रसन्नता हो) के कथन इन लोगों की नेकी और अच्छाई पर दलालत करते हैं। इसके विपरीत, तीनों ख़लीफ़ाओं (नोट 1, अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) की प्रशंसा, सम्मान और श्रद्धा हम अहले सुन्नत के धर्म के सिद्धांतों में शामिल है। हमारे नज़दीक हज़ारों आयतें, रिसालत की हदीसें और अहले बैत के इमामों (उन पर अल्लाह की रहमत और सलामती हो) के कथन उनकी लाखों खूबियों और तारीफों से भरे पड़े हैं। उनके संबंध में अज़ान में ऐसे घृणित शब्द का पुकारा जाना भला हमारा धार्मिक अपमान क्यों न होगा या हमारे दिलों को क्यों न दुखाएगा? संक्षेप में, यह इतनी स्पष्ट और प्रत्यक्ष बात है कि इसकी व्याख्या के लिए जो कुछ भी कहा जाए, वह खुद इस बात से अधिक स्पष्ट नहीं होगा। अल्लाह तआला की तौफ़ीक़ से मैं यहाँ यह स्पष्ट करना चाहता हूँ कि ये शब्द, जो वर्तमान राफ़िज़ियों ने सुन्नियों को सताने के लिए अज़ान में बढ़ा दिए हैं, उनके अपने धर्म के भी विरुद्ध हैं।

(1) उनकी हदीस और फ़िक़्ह की दृष्टि से भी अज़ान एक सीमित इबारत और गिने-चुने शब्दों का नाम है, जिनमें यह नापाक शब्द शामिल नहीं है। (2) उनके नज़दीक भी इस रिवायत की गई अज़ान में और इबारत बढ़ाना नाजायज़ और गुनाह है और अपने दिल से एक नई शरीयत निकालना है। (3) उनके अपने पेशवा लिख गए हैं कि इन ज्यादतियों का कारण एक मलऊन (नोट 2) कौम है जिसे इमामिया भी काफ़िर मानते हैं।

मैं इन तीनों बातों के प्रमाण इमामिया धर्म की विश्वसनीय किताबों से दूँगा और उनकी इबारतें साफ़ अनुवाद के साथ उद्धृत करूँगा। वबिल्लाहित तौफ़ीक़ व लहुल हम्दु अला इराति सवाइत तरीक़ (अल्लाह तआला से ही तौफ़ीक़ है, उसी के लिए हम्द है सीधा रास्ता दिखाने पर। - अनुवादक)

नोट 1: तीनों ख़लीफ़ाओं की प्रशंसा, सम्मान और श्रद्धा अहले सुन्नत के धार्मिक सिद्धांतों में शामिल है। नोट 2: राफ़िज़ियों के पेशवाओं ने कहा कि अज़ान में "अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के तात्कालिक उत्तराधिकारी" आदि जैसी ज्यादतियों को ईजाद करने वाली एक मलऊन कौम है।

पेज 474/768

جتنے شیعہ گزرے مثل طوسی و حلی و کلینی وابن بابویہ وغیرہ ہم سب کو کافر ملعون نہ کہا، نہیں نہیں یقینا اس کے کلام کا صاف صاف یہی مطلب ہے جس کے سبب ہم اہل حق بھی اس لفظ پر انکار کریں گے اور اسے ناپسند رکھیں گے کہ ہمارے نزدیک بھی ان سب پر علی الاطلاق حکم کفر و لعنت جائز نہیں۔ انصاف کیجئے کیا اگر یہ بات علانیہ برسر بازار پکاری جائے تو شیعہ کو کچھ ناگوار نہ ہو گا یا وہ اسے صریح توہین و تذلیل نہ سمجھیں گے حالانکہ اس بیچ میں جتنے شیعہ گزرے کسی کو مدح و عقیدت شیعہ کے اصول مذہب میں داخل نہیں، نہ معاذ اللہ قرآن و حدیث یا اقوال ائمہ اطہار رضوان اللہ تعالٰی علیہم ان لوگوں کی نیکی و خوبی پر دال، پھر حضرات خلفائے ثلاثہ ف ۱ رضوان اللہ تعالٰی علیہم جن کی ثنا و مدحت و ادب و عقیدت ہم اہل سنت کے اصول مذہب میں داخل اور ہمارے نزدیک ہزاروں آیات و احادیث حضرت رسالت و اقوال ائمہ اہل بیت صلوات اللہ علیہ وعلیہم سے ان کی لاکھوں خوبیاں تعریفیں مالا مال ان کی نسبت ایسا کلمہ مغضوبہ اذان میں پکارا جانا کیونکر ہماری توہین مذہبی نہ ہو گا یا ہمارے دلوں کو نہ دکھائے گا غرض یہ تو وہ روشن و بدیہی بات ہے جس کے ایضاح کو جو کچھ کہئے اس سے واضح تر نہ ہو گا مجھے بتوفیق اللہ عزوجل یہاں یہ ظاہر کرنا ہے کہ یہ کلمات جو روافض حال نے سنیوں کی ایذا رسانی کو اذان میں بڑھائے ہیں ان کے مذہب کے بھی خلاف ہیں۔ (۱) ان کی حدیث و فقہ کی رو سے بھی اذان ایک محدود عبارت معدود کلمات کا نام ہے جن میں یہ ناپاک لفظ داخل نہیں۔ (۲) ان کے نزدیک بھی اس اذان منقول میں اور عبارت بڑھانا ناجائز و گناہ اور اپنے دل سے ایک نئی شریعت نکالنا ہے۔ (۳) ان کے پیشوا خود لکھ گئے کہ ان زیادتیوں کی موجب ایک ملعون ف ۲ قوم ہے جنہیں امامیہ بھی کافر جانتے ہیں۔ میں ان تینوں امور کی سندیں مذہب امامیہ کی معتبر کتابوں سے

دوں گا اور ان کی عبارتیں مع صاف ترجمہ کے نقل کروں گا وباللہ التوفیق و لہ الحمد علی اراۃ سواء الطریق (اللہ تعالیٰ سے ہی توفیق ہے اسی کے لئے حمد ہے سیدھا راستہ دکھانے پر۔ ت) ف ۱: حضرت خلفائے ثلاثہ کی ثنا و مدحت ادب و عقیدت اہل سنت کے اصول مذہب میں ہے۔ ف ۲: روافض کے پیشواؤں نے کہا کہ اذان میں خلیفہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم بلا فصل وغیرہ زیادت کی موجد ایک ملعون قوم ہے۔

Fatawa Razawiya Volume 23

First piece of evidence: From the book 'Sharai' al-Islam' by Shaykh Ali, printed in Calcutta, Guldasta-e-Nishat Press, 1255 AH, on page 34:

[Arabic Box - Left Column]: The Azan, according to the most famous opinion, consists of eighteen parts: Takbir four times, then testimony to Monotheism (Tawhid), then to Prophethood (Risalat), then saying 'Hayya 'ala al-Salah' (come to prayer), then 'Hayya 'ala al-Falah' (come to success), then 'Hayya 'ala khayr al-'amal' (come to the best of deeds), then Takbir after it, and then Tahleel (La ilaha illallah); each part twice.

[Urdu Translation - Right Column]: According to the most famous opinion, there are eighteen words in the Azan: Takbir four times, followed by the testimony of Oneness, then Prophethood, then Hayya 'ala al-Salah, then Hayya 'ala al-Falah, then Hayya 'ala khayr al-'amal, and after that Allahu Akbar, followed by La ilaha illallah; every word twice.

Khidr..., who is called the 'Second Martyr' (Shaheed-e-Thani), writes in his commentary on 'Madarik':

[Arabic Box - Left Column]: This is the school of the companions; I do not know of any opposition to it. The evidence for it is what Ibn Babuyah and the Shaykh narrated from Abu Bakr al-Hadrami and Kulayb al-Asadi, on the authority of Abu Abdillah, peace be upon him, that he described the Azan to them, saying: 'Allahu Akbar, Allahu Akbar, Allahu Akbar, Allahu Akbar; Ashhadu an la ilaha illallah, Ashhadu an la ilaha illallah; Ashhadu anna Muhammadan Rasulullah, Ashhadu anna Muhammadan Rasulullah; Hayya 'ala al-Salah, Hayya 'ala al-Salah; Hayya 'ala al-Falah, Hayya 'ala al-Falah; Hayya 'ala khayr al-'amal, Hayya 'ala khayr al-'amal; Allahu Akbar, Allahu Akbar; La ilaha illallah, La ilaha illallah.' And the Iqamah is the same. And it is narrated from Ismail al-Ju'fi that he said: I heard Abu Ja'far, peace be upon him, saying: 'The Azan and Iqamah consist of thirty-five letters (parts).'

[Urdu Translation - Right Column]: That the Azan has those same eighteen words is the creed of all Imamiyyah, in which, in my view, no one has disagreed. Its evidence is the Hadith narrated by Ibn Babuyah and the Shaykh from Abu Bakr al-Hadrami and Kulayb al-Asadi that Hazrat Abu Abdullah (peace be upon him) described the Azan before them as follows: Allahu Akbar 4, Ashhadu an la ilaha illallah 2, Ashhadu anna Muhammadan Rasulullah 2, Hayya 'ala al-Salah 2, Hayya 'ala al-Falah 2, Hayya 'ala khayr al-'amal 2, Allahu Akbar 2, La ilaha illallah 2. And he said to say the Takbir

(Iqamah) in the same way. It is narrated from Ismail al-Ju'fi: I heard Hazrat Imam Abu Ja'far (peace be upon him) say that the total sum of Azan and Takbir is thirty-five words. Then Hazrat counted them one by one with his blessed hand, Azan eighteen...

---

[1] Sharai' al-Islam, previous introduction regarding Azan and Iqamah, Al-Adab Press in Najaf al-Ashraf 1/75.

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

पहला प्रमाण: शेख़ अली की पुस्तक 'शरै-अल-इस्लाम', कलकत्ता के गुलदस्ता-ए-निशात प्रेस में 1255 हिजरी में प्रकाशित, पृष्ठ 34 पर है:

[अरबी बॉक्स - बायां कॉलम]: अज़ान के सबसे प्रसिद्ध मत के अनुसार इसमें अठारह भाग होते हैं: चार बार तकबीर, फिर एकेश्वरवाद (तौहीद) की गवाही, फिर पैग़ंबरी (रिसालत) की गवाही, फिर 'हय्या अला-सलाह' (नमाज़ के लिए आओ) कहना, फिर 'हय्या अलल-फ़लाह' (सफलता के लिए आओ), फिर 'हय्या अला खैर-उल-अमल' (श्रेष्ठ कार्य के लिए आओ), उसके बाद फिर तकबीर, और फिर तहलील (ला इलाहा इल्लल्लाह); प्रत्येक भाग दो बार।

[उर्दू अनुवाद - दायां कॉलम]: अज़ान के सबसे प्रसिद्ध कथन के अनुसार अठारह शब्द हैं: चार बार तकबीर, और फिर तौहीद की गवाही, फिर रिसालत की, फिर हय्या अला-सलाह, फिर हय्या अलल-फ़लाह, फिर हय्या अला खैर-उल-अमल, और उसके बाद अल्लाहू अकबर, फिर ला इलाहा इल्लल्लाह; हर शब्द दो बार।

खिज़्र..., जिन्हें 'शहीद-ए-सानी' (दूसरा शहीद) कहा जाता है, अपनी 'मदारिक' की व्याख्या में लिखते हैं:

[अरबी बॉक्स - बायां कॉलम]: यह साथियों (असहाब) का मार्ग है; मैं इसमें किसी को विरोधी नहीं जानता। इसका प्रमाण वह हदीस है जिसे इब्न बाबूया और शेख़ ने अबू बक्र अल-हज़्रमी और कुलैब अल-असदी से अबू अब्दुल्लाह (उन पर शांति हो) के माध्यम से वर्णित किया है, कि उन्होंने उनके सामने अज़ान का वर्णन इस प्रकार किया: अल्लाहू अकबर, अल्लाहू अकबर, अल्लाहू अकबर, अल्लाहू अकबर; अश्हदु अन ला इलाहा इल्लल्लाह, अश्हदु अन ला इलाहा इल्लल्लाह; अश्हदु अन्ना मुहम्मदन रसूलुल्लाह, अश्हदु अन्ना मुहम्मदन रसूलुल्लाह; हय्या अला-सलाह, हय्या अला-सलाह; हय्या अलल-फ़लाह, हय्या अलल-फ़लाह; हय्या अला खैर-उल-अमल, हय्या अला खैर-उल-अमल; अल्लाहू अकबर, अल्लाहू अकबर; ला इलाहा इल्लल्लाह, ला इलाहा इल्लल्लाह। और इक़ामत भी इसी तरह है। और इस्माइल अल-जुफ़ी से वर्णित है कि उन्होंने कहा: मैंने अबू जाफ़र (उन पर शांति हो) को यह कहते सुना कि अज़ान और इक़ामत के कुल पैंतीस अक्षर (भाग) हैं।

[उर्दू अनुवाद - दायां कॉलम]: अज़ान के वही अठारह शब्द होना सभी इमामिया का मत है, जिसमें मेरे विचार में किसी ने विरोध नहीं किया है। इसका आधार वह हदीस है जिसे इब्न बाबूया और शेख़ ने

अबू बक्र हज़्रमी और कुलैब असदी से वर्णित किया है कि हज़रत अबू अब्दुल्लाह (उन पर शांति हो) ने उनके सामने अज़ान इस प्रकार बयान की: अल्लाहू अकबर 4 बार, अश्हदु अन ला इलाहा इल्लल्लाह 2 बार, अश्हदु अन्ना मुहम्मदन रसूलुल्लाह 2 बार, हय्या अला-सलाह 2 बार, हय्या अलल-फ़लाह 2 बार, हय्या अला खैर-उल-अमल 2 बार, अल्लाहू अकबर 2 बार, ला इलाहा इल्लल्लाह 2 बार। और कहा कि इसी तरह तकबीर (इक़ामत) कहे। और इस्माइल जुफ़ी से वर्णित है: मैंने हज़रत इमाम अबू जाफ़र (उन पर शांति हो) को कहते सुना कि अज़ान और तकबीर का कुल योग पैंतीस शब्द है। फिर हज़रत ने अपने पवित्र हाथों से एक-एक करके गिना, अज़ान के अठारह...

---

[1] शरै-अल-इस्लाम, अज़ान और इक़ामत के बारे में पिछला परिचय, नजफ़ अल-अशरफ़ में अल-अदब प्रेस, 1/75।

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۳

سند امر اول: شرائع الاسلام شیخ علی مطبوعہ کلکتہ مطبع گلدستہ نشاط ۱۲۵۵ھ کے صفحہ ۳۴ پر ہے:

[عربی باکس]: الاذان علی الاشهر ثمانية عشر فصلا التكبير اربع و الشهادة بالتوحيد ثم بالرسالة ثم يقول حي على الصلوة ثم حي على الفلاح ثم حي على خير العمل و التكبير بعده ثم التهليل كل فصل مرتان۔[1]

[اردو ترجمہ]: اذان مشہور تر قول پر اٹھارہ کلمات ہیں: تکبیر چار بار اور گواہی توحید کی پھر رسالت کی پھر حی علی الصلوۃ پھر حی علی الفلاح پھر حی علی خیر العمل اور اس کے بعد اللہ اکبر پھر لا الہ الا اللہ ہر کلمہ دو بار۔

خضیہ--- جو شہید ثانی کہا جاتا ہے اس کی شرح مدارک میں لکھتا ہے:

[عربی باکس]: هذا مذهب الاصحاب لا اعلم فيه مخالفاً و المستند فيه مارواه ابن بابويه والشيخ عن ابي بكر الحضرمي و كليب الاسدي عن ابي عبدالله عليه السلام انه حكى لهما الاذان فقال الله اكبر الله اكبر الله اكبر الله اكبر اشهد ان لا اله الا الله اشهد ان لا اله الا الله اشهد ان محمدا رسول الله اشهد ان محمدا رسول الله حي على الصلوة حي على الصلوة حي على الفلاح حي على الفلاح حي على خير العمل حي على خير العمل الله اكبر الله اكبر لا اله الا الله لا اله الا الله۔ والاقامة كذلك وعن اسمعيل الجعفي قال سمعت اباً جعفر عليه السلام يقول الاذان والاقامة خمسة وثلثون حرفاً

[اردو ترجمہ]: اذان کے وہی اٹھارہ کلمات ہونا مذہب تمام امامیہ کا ہے جس میں میرے نزدیک کسی نے خلاف نہ کیا اور اس کی سند وہ حدیث ہے جو ابن بابویہ و شیخ نے ابوبکر حضرمی و

کلیب اسدی سے روایت کی کہ حضرت ابو عبداللہ علیہ السلام نے ان کے سامنے اذان یوں بیان فرمائی: اللہ اکبر ۴، اشہد ان لا الہ الا اللہ ۲، اشہد ان محمدا رسول اللہ ۲، حی علی الصلوٰۃ ۲، حی علی الفلاح ۲، حی علی خیر العمل ۲، اللہ اکبر ۲، لا الہ الا اللہ ۲، اور فرمایا اسی طرح تکبیر کہے، اور اسمعیل جعفی سے روایت ہے میں نے حضرت امام ابو جعفر علیہ السلام کو فرماتے سنا کہ اذان و تکبیر کا مجموعہ پینتیس کلمات ہے۔ پھر حضرت نے اپنے دست مبارک سے ایک ایک کرکے گنے، اذان اٹھارہ---

---

[1] شرائع الاسلام المقدمة السابقة في الاذان والاقامة مطبعة الآداب في النجف الاشرف ۱/ ۷۵

Fatawa Rizwia Volume 23

[Top Left Section (Arabic)]: So he counted that with his hand one by one: the Adhan is eighteen phrases and the Iqamah is seventeen phrases. The author, by his phrase 'according to the most famous opinion', pointed towards what the Sheikh narrated with his chain to Al-Husayn ibn Sa'id, from Al-Nasr ibn Suwayd, from Abdullah ibn Sinan, who said: I asked Abu Abdullah (peace be upon him) about the Adhan. He said: You say Allahu Akbar, Allahu Akbar; I bear witness that there is no god but Allah, I bear witness that there is no god but Allah; I bear witness that Muhammad is the Messenger of Allah, I bear witness that Muhammad is the Messenger of Allah; come to prayer, come to prayer; come to success, come to success; come to the best of deeds, come to the best of deeds; Allahu Akbar, Allahu Akbar; there is no god but Allah. Zurarah and Al-Fudayl narrated from Abu Abdullah (peace be upon him) similar to that. The Sheikh recounted from some companions the quadrupling of the Takbir at the end of the Adhan, which is deviant and rejected by what we have recited from the reports. (Summarized).

[Top Right Section (Urdu)]: The phrases and Takbir are seventeen, and what the author (i.e., Al-Hilli in Shara'i al-Islam) said—that according to the most famous view, there are eighteen phrases in the Adhan—he points with this to the Hadith that the Sheikh narrated with his own chain from Husayn ibn Sa'id, he from Nasr ibn Suwayd, he from Abdullah ibn Sinan, who said: I asked Abu Abdullah (peace be upon him) about the Adhan. He said, say it like this: Allahu Akbar (twice), Ashhadu alla ilaha illallah (twice), Ashhadu anna Muhammadan Rasulullah (twice), Hayya 'ala-s-salah (twice), Hayya 'ala-l-falah (twice), Hayya 'ala khayri-l-'amal (twice), Allahu Akbar (twice), La ilaha illallah (twice). (Meaning in this Hadith, the beginning of the Adhan is with only two Takbirs, so there will be only sixteen phrases in the Adhan). And Zurarah and Fudayl narrated similarly from the aforementioned Imam. And the Sheikh narrated from some Imami scholars four Takbirs at the end of the Adhan, and that is deviant and rejected because of those Hadiths that we mentioned. (Summarized).

[Middle Text]: The Shia martyr Abu Abdullah bin Makki writes in Lum'ah Dimashqiyyah:

[Bottom Left Section (Arabic)]: He says Takbir four times at the beginning of the Adhan, then the two testimonies, then the three 'Haye'alas', then the Takbir, then the Tahlil, each twice. So these are eighteen chapters, and these are the total chapters.

[Bottom Right Section (Urdu)]: At the beginning of the Adhan, say Allahu Akbar four times, then both testimonies, then the three 'Hayya 'ala', then Allahu Akbar, then La ilaha illallah, each phrase twice. These are eighteen phrases, and in total, these are what are narrated in the Sharia.

[Footnote]: 1. Madarik al-Ahkam Sharh Shara'i al-Islam

फतावा रिज़विया जिल्द 23

[ऊपरी बायां खंड (अरबी)]: तो उसने उसे अपने हाथ से एक-एक करके गिना: अज़ान अठारह कलिमे हैं और इक़ामत सत्रह कलिमे। लेखक ने अपने वाक्यांश 'सर्वाधिक प्रसिद्ध मत के अनुसार' से उस हदीस की ओर इशारा किया जिसे शेख ने अपनी सनद से अल-हुसैन इब्न सईद से, अल-नसर इब्न सुवैद से, अब्दुल्ला इब्न सिनान से रिवायत किया, जिन्होंने कहा: मैंने अबू अब्दुल्ला (उन पर शांति हो) से अज़ान के बारे में पूछा। उन्होंने कहा: तुम कहो अल्लाहू अकबर, अल्लाहू अकबर; अश्हदु अल्ला इलाहा इल्लल्लाह, अश्हदु अल्ला इलाहा इल्लल्लाह; अश्हदु अन्ना मुहम्मदन रसूलुल्लाह, अश्हदु अन्ना मुहम्मदन रसूलुल्लाह; हय्या अला-स-सलाह, हय्या अला-स-सलाह; हय्या अला-ल-फलाह, हय्या अला-ल-फलाह; हय्या अला खैरि-ल-अमल, हय्या अला खैरि-ल-अमल; अल्लाहू अकबर, अल्लाहू अकबर; ला इलाहा इल्लल्लाह। ज़ुरारा‍ह और अल-फ़ुदैल ने अबू अब्दुल्ला (उन पर शांति हो) से इसी तरह रिवायत किया। शेख ने कुछ साथियों से अज़ान के अंत में तकबीर को चार बार कहने का उल्लेख किया, जो विचलित करने वाला और खारिज कर दिया गया है उन रिवायतों के कारण जो हमने पढ़ी हैं। (संक्षेप में)।

[ऊपरी दायां खंड (उर्दू)]: कलिमे और तकबीर सत्रह हैं और वह जो लेखक (यानी हलबी ने शराए अल-इस्लाम में) कहा कि प्रसिद्ध मत के अनुसार अज़ान के अठारह कलिमे हैं, वह इस हदीस की ओर इशारा करता है जिसे शेख ने अपनी सनद से हुसैन इब्न सईद, उनसे नसर इब्न सुवैद, उनसे अब्दुल्ला इब्न सिनान से रिवायत की कि मैंने अबू अब्दुल्ला (उन पर शांति हो) से अज़ान के बारे में पूछा, फरमाया यूँ कहो: अल्लाहू अकबर (2 बार), अश्हदु अल्ला इलाहा इल्लल्लाह (2 बार), अश्हदु अन्ना मुहम्मदन रसूलुल्लाह (2 बार), हय्या अला-स-सलाह (2 बार), हय्या अला-ल-फलाह (2 बार), हय्या अला खैरि-ल-अमल (2 बार), अल्लाहू अकबर (2 बार), ला इलाहा इल्लल्लाह (2 बार)। (यानी इस हदीस में अज़ान की शुरुआत केवल दो तकबीर से है तो अज़ान के सोलह ही कलिमे रहेंगे)। और ज़ुरारा‍ह व फ़ुदैल ने इमाम-ए-ममदूह से यूँ ही रिवायत की और शेख ने कुछ इमामिया से अज़ान के आखिर में चार तकबीरें नकल कीं और वह शाज़ (विचलित) और मरदूद (खारिज) है उन हदीसों की वजह से जो हमने ज़िक्र कीं। (संक्षेप में)।

[मध्य पाठ]: शहीद शिया अबू अब्दुल्ला बिन मक्की 'लुम्आ दमिश्किया' में लिखते हैं:

[निचला बायां खंड (अरबी)]: अज़ान की शुरुआत में चार बार तकबीर कहें, फिर दोनों गवाहियां, फिर तीनों 'हय्या अला', फिर तकबीर, फिर तहलील, प्रत्येक दो बार। तो ये अठारह भाग हैं, और ये कुल भाग हैं।

[निचला दायां खंड (उर्दू)]: शुरुआत अज़ान में चार बार अल्लाहू अकबर कहे, फिर दोनों गवाहियां, फिर तीनों 'हय्या अला', फिर अल्लाहू अकबर, फिर ला इलाहा इल्लल्लाह, हर कलिमा दोबारा। ये अठारह कलिमे हैं और कुल यही हैं जो शरीयत में मनकुल (रिवायत) हुए।

[पादलेख]: 1. मदारिक अल-अहकाम शरह शराए अल-इस्लाम

[اوپری بایاں حصہ (عربی)]: فعد ذلك بيده واحدا واحدا الاذان ثمانية عشر حرفا والاقامة سبعة عشر حرفا واشار المصنف بقوله على الاشهر الى مارواه الشيخ بسنده الى الحسين بن سعيد عن النصر بن سويد عن عبدالله بن سنان قال سألت ابا عبدالله عليه السلام عن الاذان فقال تقول الله اكبر الله اكبر اشهد ان لا اله الا الله اشهد ان لا اله الا الله اشهد ان محمداً رسول الله، اشهد ان محمداً رسول الله، حي على الصلوة، حي على الصلوة حى على الفلاح حى على الفلاح حى على خير العمل حي على خير العمل ، الله اكبر الله اكبر لا اله الا الله وروى زرارة والفضيل عن ابي عبدالله عليه السلام ، نحو ذلك وحكى الشيخ عن بعض الاصحاب تربيع التكبير في اخر الاذان وهو شاذ مردود بما تلوناً من الاخبار اھ ملخصا۔

[اوپری دایاں حصہ (اردو)]: کلمے اور تکبیر سترہ اور وہ جو مصنف (یعنی حلبی نے شرائع الاسلام میں) کہا کہ مشہور تر قول پر اذان کے اٹھارہ کلمے ہیں وہ اس سے اس حدیث کی طرف اشارہ کرتا ہے جو شیخ نے بسند خود حسین بن سعید اس نے نصر بن سوید اس نے عبداللہ بن سنان سے روایت کی کہ میں نے ابو عبداللہ علیہ السلام سے اذان کو پوچھا، فرمایا یوں کہہ اللہ اکبر ۲۔ اشہد ان لا الہ الا اللہ ۲، اشہد ان محمد رسول اللہ ۲، حی علی الصلوٰۃ ۲، حی علی الفلاح ۲، حی علی خیر العمل ۲، اللہ اکبر ۲، لا الہ الا اللہ ۲ (یعنی اس حدیث میں شروع اذان صرف دو تکبیر سے ہے تو اذان کے سولہ ہی کلمے رہیں گے) اور زرارہ و فضیل نے امام ممدوح سے یونہی روایت کی اور شیخ نے بعض امامیہ سے آخر اذان میں چار تکبیریں نقل کیں اور وہ شاذ مردود ہے بسبب ان حدیثوں کے جو ہم نے ذکر کیں اھ ملخصاً۔

[درمیانی عبارت]: شہید شیعہ ابوعبداللہ بن مکی لمعہ دمشقیہ میں لکھتا ہے:

[نچلا بایاں حصہ (عربی)]: يكبر اربعا في اول الاذان ثم التشهدان ثم حيعلات الثلث ثم التكبير ثم التهليل مثنى فهذه ثمانيه عشر فصلا فهذه جملة الفصول

[نچلا دایاں حصہ (اردو)]: اول اذان میں چار بار اللہ اکبر کہے پھر دونوں شہادتیں پھر تینوں حی علی پھر اللہ اکبر پھر لا الہ الا اللہ ہر کلمہ دوبارہ یہ اٹھارہ کلمے ہیں اور کل یہی ہیں جو شرع میں منقول ہوئے۔

[حاشیہ]: ۱ مدارک الاحکام شرح شرائع الاسلام

Fatawa Ridawiyya - Volume 23

Arabic: "It is transmitted according to Sharia that it is not permissible to believe in the legitimacy of anything other than these [phrases] as part of Adhan and Iqamah, such as the testimony of the guardianship (Wilayah) of Ali.[1] End of summary." Urdu Translation: To consider anything other than these as legitimate in Adhan and Iqamah is not permissible, such as "Ashhadu anna 'Aliyan wali Allah". End of summary.

Second Evidence: In the same 'Madarik' it is stated: Arabic: "Adhan is a Sunnah received from the Lawgiver like all other acts of worship. Therefore, adding any word to it is an act of legislation that is forbidden, just as it is forbidden to add 'Indeed, Muhammad and his progeny are the best of creation.' For that, even if it is part of the tenets of faith, is not among the phrases of Adhan.[2]" Urdu Translation: Adhan is a Sunnah taught by the Lawgiver (peace and blessings of Allah be upon him) like other acts of worship. Therefore, adding any word to it from one's own side is inventing a new Sharia, and this is forbidden. For example, adding "Indeed, Muhammad and his progeny are the best of creation" became forbidden because, although it is part of the tenets of faith, it is not part of the words of Adhan.

In the same [book]: Arabic: "Adhan is an act of worship received from the Master of Sharia. Thus, its manner should be limited to what has been transmitted. The narrations transmitted from the Ahl al-Bayt (peace be upon them) are devoid of this phrase. Therefore, performing it would be a prohibited act of legislation.[3]" Urdu Translation: Adhan is an act of worship learned from the Master of Sharia (peace and blessings of Allah be upon him). Thus, its manner should be limited to exactly what has been transmitted from the Lawgiver (peace and blessings be upon him). The narrations transmitted from the noble Ahl al-Bayt (peace be upon them) are devoid of this phrase. Therefore, adding it would be carving out a new Sharia, which is forbidden.

Third Evidence: Shaykh Saduq (a Shia scholar), Ibn Babuyah al-Qummi, who is among their prominent mujtahids and pillars of the religion, writes in the chapter 'The Adhan and Iqamah for Muezzins' of the book 'Man La Yahduruhu al-Faqih': Arabic: "Abu Bakr al-Hadrami and Kulaib al-Asadi narrated from Abu Abdullah (peace be upon him) that he recited the Adhan before them, saying 'Allahu Akbar, Allahu Akbar, Allahu Akbar, Allahu Akbar'.[4]" Urdu Translation: Abu Bakr al-Hadrami and Kulaib al-

Asadi narrate from Hazrat Abu Abdullah (peace be upon him) that his eminence recited the Adhan before them in this way: 'Allahu Akbar'.[4]

Note 1: Clarification by some Rafidi imams that saying 'Ashhadu anna 'Aliyan wali Allah' or something similar in the Adhan is permissible [only as a side note], but the belief in its legitimacy as part of the Adhan is false. Note 2: Clarification by some of their leaders that adding any word beyond the 18 transmitted phrases of Adhan is inventing a new Sharia and it is forbidden.

---

1. Al-Lum'ah al-Damishqiyyah
2. Madarik al-Ahkam Sharh Shara'i' al-Islam
3. Madarik al-Ahkam Sharh Shara'i' al-Islam

फ़तावा रज़विया - जिल्द 23

अरबी: "शरीयत में जो कुछ उल्लेखित है, उसके अलावा अज़ान और इक़ामत में किसी और चीज़ को जायज़ मानना सही नहीं है, जैसे अली की विलायत की गवाही देना।[1] सारांश समाप्त।" उर्दू अनुवाद: इनके अलावा अज़ान और इक़ामत में किसी और चीज़ को शरीयत का हिस्सा मानना जायज़ नहीं है, जैसे 'अशहदु अन्ना अलीयन वली अल्लाह' कहना। सारांश समाप्त।

दूसरा प्रमाण: उसी 'मदारिक' में है: अरबी: "अज़ान एक सुन्नत है जिसे शरीयत देने वाले ने सिखाया है, अन्य इबादतों की तरह। इसलिए इसमें अपनी तरफ से कोई शब्द बढ़ाना नई शरीयत गढ़ना है जो हराम है, जैसे 'इन मुहम्मद व आलीहि खैरुल बरिया' बढ़ाना हराम है। क्योंकि वह, भले ही ईमान के अहकाम में से हो, लेकिन अज़ान के शब्दों में से नहीं है।[2]" उर्दू अनुवाद: अज़ान एक सुन्नत है जिसे शरीयत देने वाले (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने सिखाया है, अन्य इबादतों की तरह। इसलिए इसमें अपनी तरफ से कोई शब्द बढ़ाना नई शरीयत ईजाद करना है और यह हराम है। जैसे 'इन मुहम्मद व आलीहि खैरुल बरिया' का बढ़ाना हराम हुआ कि यह अगरचे ईमान के अहकाम में से है मगर अज़ान के कलमात में से नहीं।

उसी में है: अरबी: "अज़ान एक इबादत है जो साहिबे शरीयत से सीखी गई है। इसलिए इसकी कैफियत में उसी कदर संक्षेप किया जाए जितना वर्णित है। अहले बैत (अलैहिमुस्सलाम) से जो रिवायतें मिलती हैं वे इस शब्द से खाली हैं। अतः इसे लाना नई शरीयत गढ़ना होगा जो हराम है।[3]" उर्दू अनुवाद: अज़ान एक इबादत है जो साहिबे शरीयत (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से सीखी गई है, इसलिए इसकी कैफियत में उसी कदर संक्षेप किया जाए जितना शरीयत देने वाले (अलैहिस्सलातु वस्सलाम) से वर्णित है। अहले बैत (अलैहिमुस्सलाम) से जो रिवायतें मिलती हैं वे इस शब्द से खाली हैं। अतः इसे बढ़ाना नई शरीयत तराशना होगा जो कि हराम है।

तीसरा प्रमाण: शिया विद्वान शेख़ सदूक इब्न बाबूया क़ुम्मी, जो उनके बड़े मुजतहिदीन और मज़हब के स्तंभों में से हैं, अपनी किताब 'मन ला यह्ज़ुरुहुल फक़ीह' के अज़ान और इक़ामत के अध्याय में लिखते हैं: अरबी: "अबू बक्र हज़रमी और कुलैब असदी ने हज़रत अबू अब्दुल्ला (अलैहिस्सलाम) से रिवायत की है कि उन्होंने उनके सामने अज़ान इस तरह सुनाई: अल्लाहू अकबर, अल्लाहू अकबर, अल्लाहू अकबर, अल्लाहू अकबर।[4]" उर्दू अनुवाद: अबू बक्र हज़रमी और कुलैब असदी हज़रत अबू

अब्दुल्ला (अलैहिस्सलाम) से रिवायत करते हैं कि उस जनाब ने उनके सामने अज़ान यूं कह कर सुनाई: अल्लाहू अकबर।[4]

फ़ 1: कुछ राफ़िज़ी इमामों का स्पष्टीकरण कि अज़ान में 'अशहदु अन्ना अलीयन वली अल्लाह' या उसके जैसा कुछ कहना [सिर्फ ज़िक्र के तौर पर] जायज़ है, लेकिन अज़ान में इसकी मशरूहियत (वैधता) का अक़ीदा बातिल (झूठा) है। फ़ 2: उनके कुछ पेशवाओं का स्पष्टीकरण कि अज़ान के18 वर्णित शब्दों से कोई भी शब्द बढ़ाना नई शरीयत गढ़ना है और यह हराम है।

---

1. अल-लुम्अतुल दमिश्क़िया
2. मदारिकुल अहकाम शरह शराअतुल इस्लाम
3. मदारिकुल अहकाम शरह शराअतुल इस्लाम

المنقول شرعا ولا یجوز اعتقاد شرعیة غیر هذه لفصل فی الاذان والاقامة کالتشهد بالولایة لعلی ۱ اھ ملخصا۔ ان کے سوا اذان اور اقامت میں اور کسی کو مشروع جاننا جائز نہیں جیسے اشہدان علیا ولی اللہ اھ ملخصا۔

سند امر دوم: اسی مدارک میں ہے: الاذان سنة متلقاة من الشارع کسائر العبادات فیکون الزیادة فیه تشریعا محرما کما یحرم زیادة "ان محمد واله خیر البریة" فان ذلك وان کان من احکام الایمان الا انه لیس من فصول الاذان ۲۔ اذان ایک سنت ہے جسے شارع (صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم) نے تعلیم فرمایا مثل اور عبادتوں کے تو اس میں کوئی لفظ بڑھانا اپنی طرف سے نئی شریعت ایجاد کرنا ہے اور یہ حرام ہے جیسے "ان محمد والہ خیر البریہ" کا بڑھانا حرام ہوا کہ یہ اگرچہ احکام ایمان سے ہے مگر اذان کے کلمات سے نہیں۔

اسی میں ہے: الاذان عبادة متلقاة من صاحب الشرع فیقتصر فی کیفیتها علی المنقول والروایات المنقولة عن اهل البیت علیهم السلام خالیة عن هذا اللفظ فیکون الاتیان به تشریعا محرما ۳۔ اذان ایک عبادت ہے کہ صاحب شرع صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے سیکھی گئی تو اس کی کیفیت میں اسی قدر اختصار کیا جائے جس قدر شارع علیہ الصلوۃ والسلام سے منقول ہے اور حضرات اہل بیت کرام علیہم السلام سے جو روایتیں منقول ہوئیں وہ اس لفظ سے خالی ہیں تو اس کا بڑھانا نئی شریعت تراشنا ہوگا کہ حرام ہے۔

سند امر سوم: شیخ صدوق شیعہ ابن بابویہ قمی کہ ان کے یہاں کے اکابر مجتہدین وارکان مذہب سے ہے۔ کتاب من لایحضرہ الفقیہ کے باب الاذان والاقامة للمؤذنین میں لکھتا ہے: روی ابوبکر

الحضرمی وکلیب ن الاسدی عن ابی عبد الله علیہ السلام انہ حکی لهما الاذان فقال الله اکبر الله اکبر الله اکبر الله اکبر ۴ ابوبکر حضرمی و کلیب اسدی حضرت ابو عبدالله علیہ السلام سے روای کہ اس جناب نے ان کے سامنے اذان یوں کہہ کر سنائی الله اکبر ۴

ف ۱: بعض ائمہ روافض کی تصریح کہ اذان میں اشهدان علیا ولی الله یا اس کے مثل کہنا جائز ہے اور اذان میں اس کی مشروعیت کا اعتقاد باطل ہے۔ ف ۲: بعض پیشوایان کی تصریح کہ ۱۸ کلمات منقولہ اذان سے کوئی کلمہ بڑھانا نئی شریعت گھڑنا ہے اور یہ حرام ہے۔

---

۱ اللمعة الدمشقیہ ۲ مدارک الاحکام شرح شرائع الاسلام ۳ مدارک الاحکام شرح شرائع الاسلام

Fatawa Rizvia, Volume 23

(Arabic Text)

[Allah is] Greatest. I bear witness that there is no god but Allah. I bear witness that there is no god but Allah. I bear witness that Muhammad is the messenger of Allah. I bear witness that Muhammad is the messenger of Allah. Come to prayer, come to prayer. Come to success, come to success. Come to the best of deeds, come to the best of deeds. Allah is Greatest, Allah is Greatest. There is no god but Allah. And the author of this book said: This is the correct Adhan; nothing should be added to it nor subtracted from it. The Mufawwidah—may Allah curse them—have fabricated reports and added to the Adhan "Muhammad and the family of Muhammad are the best of creation" twice, and in some of their narrations after "I bear witness that Muhammad is the messenger of Allah," [they added] "I bear witness that Ali is the friend of Allah" twice. And some of them narrated instead of that: "And I bear witness that Ali is truly the Prince of the Believers" twice. There is no doubt that Ali is the friend of Allah and that he is truly the Prince of the Believers, and that Muhammad and his family—peace and blessings of Allah be upon them—are the best of creation, but these are not in the original Adhan. I only mentioned this so that by this addition, those people may be recognized who are

(Urdu Translation/Explanation)

I bear witness that there is no god but Allah (twice), I bear witness that Muhammad is the messenger of Allah (twice), Come to prayer (twice), Come to success (twice), Come to the best of deeds (twice), Allah is Greatest (twice), There is no god but Allah (twice). The author of this book says that this is the correct Adhan; neither should anything be added to it nor should anything be subtracted from it. And the Mufawwidah sect—may Allah curse them—fabricated some false hadiths from their own hearts and added "Muhammad and the family of Muhammad are the best of creation" twice in the Adhan. And in some of their narrations, after "I bear witness that Muhammad is the messenger of Allah," "I bear witness that Ali is the friend of Allah" appeared twice. And some of them narrated instead of it: "I bear witness that Ali is truly the Prince of the Believers" twice. And there is no doubt that Ali is the friend of Allah, and certainly Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) and his family (peace be upon them) are better than the whole world, but these words are not in the original Adhan. And I have mentioned this so that because of this addition, those people may be recognized who are accused of the Mufawwidah religion and who, out of

(Arabic Text)	(Urdu Translation/Explanation)
accused of the doctrine of Tafwid (delegation) and who deceitfully insert themselves into our group.	deception, include themselves in our group (meaning the Imami sect).

Look, the Sheikh Saduq of the Imami sect is giving such clear testimony that at the beginning of the Adhan there are the same eighteen phrases, and these additions on them are fabricated by the Mufawwidah, and he clearly says: "May Allah Almighty curse them."

---

1 Man La Yahduruhu al-Faqih, Chapter on Adhan and Iqamah etc., Dar al-Kutub al-Islamiyah, Tehran, Iran 1/ 89-188. Page 478 of 768

(अरबी पाठ)

[अल्लाह] सबसे महान है। मैं गवाही देता हूँ कि अल्लाह के अलावा कोई पूज्य नहीं है। मैं गवाही देता हूँ कि अल्लाह के अलावा कोई पूज्य नहीं है। मैं गवाही देता हूँ कि मुहम्मद अल्लाह के रसूल हैं। मैं गवाही देता हूँ कि मुहम्मद अल्लाह के रसूल हैं। नमाज़ की तरफ आओ, नमाज़ की तरफ आओ। सफलता की तरफ आओ, सफलता की तरफ आओ। सर्वोत्तम कर्म की तरफ आओ, सर्वोत्तम कर्म की तरफ आओ। अल्लाह सबसे महान है, अल्लाह सबसे महान है। अल्लाह के अलावा कोई पूज्य नहीं है। और इस पुस्तक के लेखक ने कहा: यह सही अज़ान है; इसमें न तो कुछ बढ़ाया जाना चाहिए और न ही कुछ घटाया जाना चाहिए। और मुफ़व्विदा संप्रदाय ने - अल्लाह उन पर लानत करे - मनगढ़ंत रिपोर्ट तैयार की और अज़ान में "मुहम्मद और मुहम्मद का परिवार सृष्टि में सबसे उत्तम हैं" दो बार जोड़ दिया। और उनकी कुछ रिवायतों में "मैं गवाही देता हूँ कि मुहम्मद अल्लाह के रसूल हैं" के बाद "मैं गवाही देता हूँ कि अली अल्लाह के वली हैं" दो बार आया। और उनमें से कुछ ने इसके बदले रिवायत किया: "और मैं गवाही देता हूँ कि अली वास्तव में विश्वासियों के अमीर हैं" दो बार। इसमें कोई संदेह नहीं है कि अली अल्लाह के वली हैं और वह वास्तव में विश्वासियों के अमीर हैं, और यह कि मुहम्मद और उनका परिवार - अल्लाह की शांति और आशीर्वाद उन पर हो - सृष्टि में सबसे अच्छे हैं, लेकिन

(उर्दू अनुवाद/व्याख्या)

मैं गवाही देता हूँ कि अल्लाह के अलावा कोई पूज्य नहीं है (दो बार), मैं गवाही देता हूँ कि मुहम्मद अल्लाह के रसूल हैं (दो बार), नमाज़ की तरफ आओ (दो बार), सफलता की तरफ आओ (दो बार), सर्वोत्तम कर्म की तरफ आओ (दो बार), अल्लाह सबसे महान है (दो बार), अल्लाह के अलावा कोई पूज्य नहीं है (दो बार)। इस पुस्तक के लेखक कहते हैं कि यही सही अज़ान है; न तो इसमें कुछ बढ़ाया जाना चाहिए और न ही इससे कुछ घटाया जाना चाहिए। और मुफ़व्विदा संप्रदाय ने - अल्लाह उन पर लानत करे - अपने दिल से कुछ झूठी हदीसें गढ़ीं और अज़ान में "मुहम्मद और मुहम्मद का परिवार सृष्टि में सबसे उत्तम हैं" दो बार जोड़ दिया। और उनकी कुछ रिवायतों में "मैं गवाही देता हूँ कि मुहम्मद अल्लाह के रसूल हैं" के बाद "मैं गवाही देता हूँ कि अली अल्लाह के वली हैं" दो बार आया। और उनमें से कुछ ने इसके बदले रिवायत किया: "मैं गवाही देता हूँ कि अली वास्तव में विश्वासियों के अमीर हैं" दो बार। और इसमें कोई संदेह नहीं है कि अली अल्लाह के वली हैं, और निश्चित रूप से मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) और उनका परिवार (उन पर शांति हो) पूरी

(अरबी पाठ)

ये मूल अज़ान में नहीं हैं। मैंने इसका उल्लेख केवल इसलिए किया है ताकि इस वृद्धि के द्वारा उन लोगों को पहचाना जा सके जिन पर तफ़वीज़ (प्रतिनिधिमंडल) के सिद्धांत का आरोप है और जो छल-कपट से खुद को हमारे समूह में शामिल करते हैं।

(उर्दू अनुवाद/व्याख्या)

दुनिया से बेहतर हैं, लेकिन ये शब्द मूल अज़ान में नहीं हैं। और मैंने इसका उल्लेख इसलिए किया है ताकि इस वृद्धि के कारण उन लोगों को पहचाना जा सके जिन पर मुफ़व्विदा धर्म का आरोप है और जो छल-कपट से खुद को हमारे समूह (यानी इमामिया संप्रदाय) में शामिल करते हैं।

देखिए इमामिया संप्रदाय के शेख़ सदूक कैसी साफ़-साफ़ गवाही दे रहे हैं कि अज़ान की शुरुआत में वही अठारह कलिमे हैं और उन पर ये ज़्यादतियां मुफ़व्विदा की गढ़ी हुई हैं और वह स्पष्ट रूप से कहते हैं: "अल्लाह तआला उन पर लानत करे।"

---

1 मन ला यहदुरुहुल फ़क़ीह, अज़ान और इक़ामत का अध्याय आदि, दारुल कुतुबुल इस्लामिया, तेहरान, ईरान 1/ 89-188. पृष्ठ 768 का 478

(عربی متن) **(اردو ترجمہ و تشریح)**

اکبراشہد ان لا الہ الا اللہ اشہد ان لا الہ الا اللہ اشہد ان لا الہ الا اللہ ۲، اشہد ان محمد رسول اللہ ۲، اشہد ان محمد رسول اللہ اشہد ان محمد رسول حی علی الصلوٰۃ ۲، حی علی الفلاح ۲، حی علی خیر اللہ حی علی الصلوٰۃ حی علی الصلوٰۃ حی علی الفلاح حی علی خیر العمل حی علی خیر العمل، اللہ اکبر اللہ اکبر لا الہ الا اللہ وقال مصنف ہذا الکتاب ہذا ھو الاذان الصحیح لایزاد فیہ ولا ینقص منہ و المفوضۃ لعنہم اللہ قد وضعوا اخبارا وزادوا فی الاذان محمد وال محمد خیر البریۃ مرتین، وفی بعض روایاتھم بعد اشہد ان محمد رسول اللہ اشہد ان علیا ولی اللہ مرتین، ومنہم من روی بدل ذلک واشہد ان علیا امیر المومنین حقا مرتین ولا شک فی ان علیا ولی اللہ وانہ امیر المومنین حقا وان محمد والہ صلوات اللہ علیہم خیر البریۃ ولکن لیس ذلک فی اصل الاذان وانما ذکرت ذلک لیعرف بہذہ الزیادۃ

العمل ۲، اللہ اکبر ۲، لا الہ الا اللہ ۲، مصنف اس کتاب کا کہتا ہے یہی اذان صحیح ہے نہ اس میں کچھ بڑھایا جائے نہ اس سے کچھ گھٹایا جائے، اور فرقہ مفوضہ نے کہ اللہ ان پر لعنت کرے کچھ جھوٹی حدیثیں اپنے دل سے گھڑیں اور اذان میں محمد وال محمد خیر البریہ ۲ دو بار بڑھایا اور انھیں کی بعض روایات میں اشہد ان محمد رسول اللہ کے بعد اشہد ان علیا ولی اللہ دوبار آیا اور ان کے بعض نے اس کے بدلے اشہد ان علیا امیر المومنین حقا دو بار روایت کیا اور اس میں شک نہیں کہ علی ولی اللہ ہیں اور بیشک محمد صلی اللہ تعالی علیہ وسلم اور ان کی آل علیہم السلام تمام جہاں سے بہتر ہیں مگر یہ کلمے اصل اذان میں نہیں، اور میں نے اس لئے ذکر کر دیا کہ اس زیادتی کے باعث وہ لوگ پہچان لئے جائیں جو مذہب تفویض سے متہم ہیں اور براہ فریب اپنے آپ

(عربی متن)	(اردو ترجمہ و تشریح)
المتهمون بالتفويض المدلسون انفسہم فی جملتنا -1	کو ہمارے گروہ (یعنی فرقہ امامیہ) میں داخل کرتے ہیں-

دیکھو امامیہ کا شیخ صدوق کیسی صاف صاف شہادت دے رہا ہے کہ اذان کے شروع میں وہی اٹھارہ کلمے ہیں اور ان پر یہ زیادتیان مفوضہ کی تراشی ہوئی ہیں اور صاف کہتا لعنهم الله تعالی۔

---

1 من لایحضر الفقیہ باب الاذان والاقامۃ الخ دار الکتب الاسلامیہ تہران ایران ۱/ ۸۹-۱۸۸ Page of 768 478

Fatawa Razawiyya - Volume 23

May Allah's curse be upon them.

Subtle Admonition: Just as, by the grace of Allah Almighty, we have written these matters from the explicit statements of the Shia leaders, it is similarly appropriate to prove that this wicked phrase is also a form of 'Tabarra' (disassociation/denunciation) from their own trusted authorities. Regardless of the clear explanation in the preamble where we demonstrated it to be 'Tabarra', consider the testimony of a Shia Imam; his statement proves that this impure phrase is explicit abuse and foul vilification. Their scholar writes in the book 'Al-Mukhtalif':

Arabic	**Urdu Translation**
Boasting (al-mufakharah) is inseparable from abuse (al-sibab), because boasting is only completed by mentioning one's own virtues and negating them from one's opponent, or by negating vices from oneself and attributing them to one's opponent. And this is the meaning of abuse. 1-	Boasting between two individuals (where each prefers himself over the other in some excellence or perfection) is not free from mutual vilification. This is because boasting is only completed when a person establishes some virtues for himself and declares his opponent devoid of them, or proclaims his own innocence from some evils and attributes them to his opponent. And this is exactly the meaning of vilification.
Some annotators of 'Al-Rawdah al-Bahiyyah Sharh al-Lum'ah al-Damishqiyyah' have quoted it on its margins from 'Kitab al-Hajj' in the explanation of 'al-sibab' on page 161.	Some commentators of Rawdah Bahiyyah Sharh Lum'ah Damishqiyyah have quoted this on its margin in the book of Hajj, under the explanation of 'sibab' (abuse) on page 161. (T)

Now say, is the Caliphate of the Master of the World, peace and blessings of Allah be upon him, a virtue or not? Surely he will say it is among the highest virtues. Now say, by saying "Successor of the Messenger of Allah", did you establish it for Mawla Ali (may Allah Almighty ennoble his face) and by saying "without interval" (bila fasl), did you negate it from the three Caliphs (may Allah be pleased with them) or not? There is no choice but to admit it. And when it is so, and your scholar testifies that in Shariah this is called vilification, then what room remains for denial that this hateful

phrase, God forbid, openly and clearly abuses our religious leaders? Then, to not call it 'Tabarra' is a strange act of obstinacy.

1 Kitab al-Mukhtalif

उन पर अल्लाह की लानत हो।

सूक्ष्म चेतावनी: जिस प्रकार अल्लाह तआला के अनुग्रह से हमने ये बातें शिया नेताओं के स्पष्ट बयानों से लिखी हैं, उसी तरह यह भी उचित है कि इस दुष्ट शब्द का 'तबर्रा' (विमुखता/निंदा) होना भी उनके अपने ही विश्वसनीय सूत्रों से सिद्ध कर दिया जाए। मुख्य पाठ में हमने जिस स्पष्ट व्याख्या के साथ इसे तबर्रा होना सिद्ध किया है, उसे छोड़ भी दें, तो एक शिया इमाम की गवाही लें; उनके बयान से यह सिद्ध होता है कि यह अपवित्र शब्द स्पष्ट अपशब्द और घृणित गाली है। उनके विद्वान 'किताब अल-मुख्तलिफ़' में लिखते हैं:

अरबी	**उर्दू अनुवाद**
शेखी बघारना (अल-मुफ़ाख़राह) अपशब्द (अल-सिबाब) से अलग नहीं हो सकता, क्योंकि शेखी बघारना तभी पूरा होता है जब अपने गुणों का उल्लेख किया जाए और उन्हें अपने प्रतिद्वंद्वी से छीन लिया जाए, या अपनी बुराइयों को नकारा जाए और उन्हें अपने प्रतिद्वंद्वी पर थोप दिया जाए। और यही अपशब्द का अर्थ है। 1-	दो व्यक्तियों का आपस में गर्व करना (कि हर कोई खुद को दूसरे पर किसी गुण या पूर्णता में श्रेष्ठ बताए) परस्पर गाली-गलौज से खाली नहीं होता। क्योंकि गर्व तभी पूरा होता है जब व्यक्ति अपने लिए कुछ खूबियाँ सिद्ध करे और अपने प्रतिद्वंद्वी को उनसे रहित बताए, या कुछ बुराइयों से अपनी निर्दोषता बताए और अपने प्रतिद्वंद्वी के लिए उन्हें सिद्ध करे। और गाली-गलौज का यही अर्थ है।
'अल-रौज़ा अल-बहिया शरह अल-लुम्अ अल-दमिश्किया' के कुछ टिप्पणीकारों ने इसे किताब अल-हज के हाशिये पर पृष्ठ 161 पर 'अल-सिबाब' की व्याख्या में उद्धृत किया है।	रौज़ा बहिया शरह लुम्अ दमिश्किया के कुछ टीकाकारों ने इसे किताब अल-हज में 'सिबाब' (गाली) की व्याख्या के हाशिये पर पृष्ठ 161 पर उद्धृत किया है। (त)

अब कहिए कि हुज़ूर सैयदे आलम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की खिलाफत एक गुण है या नहीं। निश्चित रूप से वह कहेगा कि यह सर्वोच्च गुणों में से है। अब कहिए, "खलीफ़ा रसूलुल्लाह" कहकर आपने इसे मौला अली (कर्रमल्लाहु वज्हहुल करीम) के लिए सिद्ध किया और "बिला फ़स्ल" (बिना अंतराल के) कहकर इसे तीनों ख़लीफ़ाओं (रज़ियल्लाहु अन्हुम) से छीना या नहीं? स्वीकार करने के सिवा क्या चारा है। और जब ऐसा है, और आपका विद्वान गवाही देता है कि शरीअत में इसी को गाली

कहते हैं, तो फिर इनकार की क्या गुंजाइश रही कि यह घृणित शब्द, अल्लाह की पनाह, सरेआम हमारे धार्मिक नेताओं को साफ़-साफ़ गाली देता है? फिर इसे तबर्रा न कहना अजीब हठधर्मी है।

1 किताब अल-मुख्तलिफ़

पृष्ठ 479 का 768

ان پر اللہ لعنت کرے۔ تنبیہ لطیف: جس طرح بحمد اللہ تعالٰی ہم نے یہ امور پیشوایانِ شیعہ کی تصریحات سے لکھے یونہی مناسب کہ اس کلمہ خبیثہ کا تبرا ہونا بھی انہی کے معتمدین سے ثابت کر دیا جائے صدر کلام میں جس واضح تقریر سے ہم نے اس کا تبرا ہونا ظاہر کیا اس سب سے قطع نظر کیجئے تو ایک امام شیعہ کی شہادت لیجئے کہ اس کی تقریر سے اس ناپاک کلمے کا سبّ صریح و دشنام قبیح ہونا ثابت، ان کا علامہ کتاب المختلف میں لکھتا ہے۔

عربی متن	**اردو ترجمہ**
المفاخرة لاتنفک عن السباب اذا المفاخرة انما تتم بذکر فضائل لہ وسلبها عن خصمہ اوسلب رذائل عنہ واثباتها لخصمہ وھذا معنی السباب 1-	دو شخصوں کا آپس میں تفاخر کرنا(کہ ہر ایک اپنے آپ کو دوسرے پر کسی فضل و کمال میں ترجیح دے) باہم دشنام دہی سے خالی نہیں ہوتا کہ مفاخرت یونہی تمام ہوتی ہے کہ یہ شخص کچھ خوبیاں اپنے لئے ثابت کرے اور اپنے مقابل کو ان سے خالی کہے یا بعض برائیوں سے اپنی تبرّی اور اپنے مقابل کے لئے انہیں ثابت کرے۔ اور یہی معنی دشنام دہی کے ہیں۔
نقلہ بعض محشی الروضۃ البھیۃ شرح اللمعۃ الدمشقیۃ علی ھامشھا من کتاب الحج فی تفسیر السباب صفحہ ۱۶۱۔	اس کو روضہ بہیہ شرح لمعہ دمشقیہ کے بعض محشّی نے اس کے حاشیہ پر کتاب الحج میں سباب کی تفسیر میں صفحہ ۱۶۱ پر نقل کیا ہے۔ (ت)

اب کہئے کہ خلافتِ حضورِ سیدِ عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فضیلت ہے یا نہیں۔ ضرور کہے گا کہ اعلیٰ فضائل سے ہے اب کہئے "خلیفہ رسول اللہ" کہہ کر آپ نے اسے مولیٰ علی کرم اللہ تعالیٰ وجہہ کے لئے ثابت اور "بلا فصل" کہہ کر حضرات خلفائے ثلاثہ رضوان اللہ علیہم سے سلب کیا یا نہیں، اقرار کے سوا کیا چارہ ہے۔ اور جب یوں ہے اور آپ کا علامہ گواہی دیتا ہے کہ شرع میں دشنام اسی کا نام، تو کیا محلِ انکار رہا کہ یہ مبغوض کلمہ معاذاللہ علی الاعلان ہمارے پیشوایانِ دین کو صاف صاف دشنام دیتا ہے پھر تبرانہ بتانا عجیب سینہ زوری ہے۔

1 کتاب المختلف

Fatawa Razawiyya Volume 23

Yes, now justice is sought. If, for instance, this cursed phrase were included in their religious Adhan and appeared in their narrations, one could say that the intention was not merely to hurt the feelings of the Ahl-as-Sunnat but to follow their own religious custom. Now that it is certainly proven that the aforementioned phrase is not in their own religion either—there is no narration of it from the Lawgiver (peace and blessings of Allah be upon him), nor permission for it from the pure Imams, nor among their leaders is this order and quality of Adhan accepted; rather, their own reliable books explicitly state that adding even this much to the Adhan is forbidden: 'I bear witness that Ali is the friend of Allah.' And these additions have been devised by that cursed sect who, by the consensus of both Ahl-as-Sunnat and Shi'ites, are infidels. In such a situation, its addition can never be attributed to the performance of any religious ritual. Instead, it is certain that the sole intention is to cause pain to the Ahl-as-Sunnat, hurt their feelings, and insult their religion, with no other purpose in view. Glory be to Allah! What an extraordinary boldness! Even if this impure word were in their religious Adhan, no party could announce a religious ritual that involves insulting another party's religion or its religious leaders. It is even worse that this impure custom, learned from accursed infidels in opposition even to the Shi'ite religion, is being proclaimed, and such words are being used against our religious leaders which, according to their own prominent figures, are explicit insults. Do they intend to hurt our hearts? Is there now a Rafidi rule in India, or has the Government of India become Shi'ite, or has it granted permission for the insult of our religion, or have the Shi'ite gentlemen developed some secret power that makes them fearless in committing a crime? To Allah alone is the complaint, and upon Him is the communication of the message, and He is the One whose help is sought. There is no power or might except with Allah, the High, the Great. May the blessings of Allah Almighty be upon our master and leader Muhammad, and upon his entire family and companions. Praise be to Allah, the Lord of the worlds.

Treatise Adillat-ut-Ta'ina fi Idhn-il-Mala'ina Ended

Page 480 of 768

हाँ, अब न्याय की मांग है। यदि, मान लीजिए, यह शापित वाक्यांश उनकी धार्मिक अज़ान में शामिल होता और उनके यहाँ के वृत्तांतों में आता, तो कोई कह सकता था कि इसका उद्देश्य केवल अहले-सुन्नत का दिल दुखाना नहीं है, बल्कि अपनी धार्मिक रस्म का पालन करना है। अब जबकि यह निश्चित रूप से सिद्ध हो चुका है कि उपर्युक्त वाक्यांश उनके स्वयं के धर्म में भी नहीं है - न तो शरीयत के प्रदाता (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) से इसका कोई वर्णन है, न ही पवित्र इमामों से इसकी अनुमति है, और न ही उनके नेताओं के अनुसार अज़ान का यह क्रम और गुणवत्ता मान्य है; बल्कि उनकी अपनी विश्वसनीय पुस्तकों में स्पष्ट रूप से उल्लेख है कि अज़ान में इतना जोड़ना भी हराम है: 'मैं गवाही देता हूँ कि अली अल्लाह के वली हैं।' और ये वृद्धियाँ उस शापित संप्रदाय द्वारा निकाली गई हैं जो अहले-सुन्नत और शिया दोनों की सहमति से काफ़िर हैं। ऐसी स्थिति में, इसके बढ़ाए जाने को किसी भी धार्मिक रस्म के प्रदर्शन के रूप में नहीं माना जा सकता। इसके बजाय, यह निश्चित है कि एकमात्र उद्देश्य अहले-सुन्नत को पीड़ा पहुँचाना, उनका दिल दुखाना और उनके धर्म का अपमान करना है, और कोई अन्य उद्देश्य नहीं है। सुभान अल्लाह! क्या गज़ब की ढिठाई है! भले ही यह अशुद्ध शब्द उनकी धार्मिक अज़ान में होता, तब भी कोई पक्ष अपनी उस धार्मिक रस्म की घोषणा नहीं कर सकता जिसमें दूसरे पक्ष के धर्म या उसके धार्मिक नेताओं का अपमान शामिल हो। यह और भी बुरा है कि यह अशुद्ध रस्म, जो शिया धर्म के भी खिलाफ है और शापित काफिरों से सीखी गई है, घोषित की जा रही है, और हमारे धार्मिक नेताओं के खिलाफ ऐसे शब्दों का इस्तेमाल किया जा रहा है जो उनके अपने प्रमुख व्यक्तियों के अनुसार स्पष्ट अपमान हैं। क्या वे हमारा दिल दुखाना चाहते हैं? क्या अब भारत में राफ़िदियों का शासन है, या भारत सरकार शिया हो गई है, या उसने हमारे धर्म के अपमान की अनुमति दे दी है, या शिया सज्जनों ने कोई गुप्त शक्ति पैदा कर ली है जिसके कारण वे अपराध करने में निर्भय हो गए हैं? अल्लाह ही से शिकायत है, और उसी पर संदेश पहुँचाना है, और वही है जिससे मदद माँगी जाती है। अल्लाह के अलावा कोई शक्ति या सामर्थ्य नहीं है, जो सर्वोच्च और महान है। अल्लाह तआला का आशीर्वाद हमारे आका और मौला मुहम्मद और उनके सभी परिवार और साथियों पर हो। और सभी प्रशंसा अल्लाह के लिए है, जो संसारों का पालनहार है।

रिसाला अदिल्लतुल तायिना फ़ी इज़्नुल मलइना समाप्त हुआ

पृष्ठ 480 का 768

ہاں اب داد انصاف طلب ہے اگر بالفرض یہ کلمہ ملعونہ ان کی اذانِ مذہبی میں داخل ہوتا اور ان کے یہاں روایات میں آتا تو کہہ سکتے کہ صرف اہلسنت کا دل دکھانا مقصود نہیں بلکہ اپنی رسم مذہبی پر نظر ہے اب کہ یقیناً ثابت کہ کلمہ مذکورہ خود ان کے مذہب میں بھی نہیں ۔ نہ صاحب شرع صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے اس کی روایت نہ حضرات ائمہ اطہار سے اس کی اجازت نہ ان کے پیشواؤں کے نزدیک اذان کی یہ ترتیب و کیفیت بلکہ خود انھیں کی معتبر کتابوں میں تصریح کہ اذان میں صرف اتنا بڑھانا بھی حرام ہے کہ اشھد ان علیا ولی اللہ اور یہ زیادتیاں اس فرقہ ملعونہ کی نکالی ہوئی ہیں جو باتفاق اہلسنت و شیعہ کافر ہیں، تو ایسی حالت میں اس کے بڑھانے کو ہرگز کسی رسم مذہبی کی ادا پر محمول نہیں کر سکتے بلکہ یقیناً سوا اس کے کہ اہلسنت کو آزار دینا اور ان کا دل دکھانا اور ان کی توہینِ مذہبی کرنا مد نظر ہے اور کوئی غرض مقصود نہیں، سبحان اللہ! طرفہ بیباکی ہے اگر یہ ناپاک لفظ ان کی اذانِ مذہبی میں ہوتا بھی تاہم کوئی فریق اپنی اس رسم مذہبی کا اعلان ہی نہیں کر سکتا جس میں دوسرے فریق کی توہینِ مذہبی یا اس کے پیشوایانِ دین کی اہانت ہو نہ کہ یہ ناپاک رسم کہ خود شیعہ کے بھی خلاف مذہب ملعون کافروں سے سیکھ کر یہ اعلان کریں اور ہمارے پیشوایان دین کی جناب میں ایسے الفاظ کہے کہ جو بتصریح انھیں کے عمائد کے صریح دشنام ہیں ہمارا دل دکھائیں کیا اب ہند میں روافض کی سلطنت ہے یا گورنمنٹ ہند شیعہ ہو گئی یا اس نے ہماری توہینِ مذہبی کی پروانگی دے دی یا شیعی صاحبوں نے کوئی خفیہ طاقت پیدا کر لی جس کے باعث ارتکابِ جرم میں دہشت نہ رہی، فالی اللہ المشتکیٰ وعلیہ البلاغ وھو المستعان ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم وصلی اللہ تعالیٰ علی سیدنا ومولنا محمد والہ و صحبہ اجمعین والحمدللہ رب العالمین۔

Volume 23 Fatawa Razawiya

Adornment Related to combing, kohl, missi, tooth-stick, dye, henna, makeup etc.

Problem 185 to 189: From Bombay, Chhatri Sarang neighborhood, adjacent to Masjid Hafiz Abdul Qadir Chandey. Sent by Sheikh Abdullah, son of Haji Allah Rakha, Muharram 1311 AH.

What do the scholars of religion and jurists of the firm Sharia say regarding the following situations presented below: (1) Is it permissible for women to pierce their noses in these times or not? (2) Among us Kathiawaris and Kutchi people, and in some villages of India, there is a custom that if a husband dies, the women do not wear a nose-ring (nathni) in their nose and say it is a sign of our man, and they will wear it only when they marry another man. Is this belief of theirs correct or not? (3) According to the Ahl-e-Sunnat-o-Jama'at, is nose piercing obligatory (Farz), mandatory (Wajib), Sunnah, recommended (Mustahabb), or what? (4) Can this nose-piercing be applied to the saying "What the Muslims consider good, is good in the sight of Allah"[1] (That work which Muslims consider good is also liked by Allah Almighty. - Translator), as it is an adornment for women? (5) Piercing the right side of the nose or the left side or what? Because most women in the cities of India pierce either the right side or the left side of their nose, etc. Explain so that you may be rewarded. (Translator)

[1] Al-Mustadrak lil-Hakim, Book of Knowledge of the Companions, Allah manifests to His servants generally and to Abu Bakr specifically, Dar al-Fikr, Beirut, 3/78.

जिल्द 23 फ़तावा रज़विया

ज़ीनत (सजावट) कंघी, सुरमा, मिस्सी, मिसवाक, खिज़ाब, मेहंदी, श्रृंगार आदि से संबंधित

मसला 185 से 189: बंबई से, छतरी सुरंग मोहल्ला, हाफ़िज़ अब्दुल क़ादिर चांदी मस्जिद के पास। प्रेषक: शेख अब्दुल्ला पुत्र हाजी अल्लाह रखा, मुहर्रम 1311 हिजरी।

धर्म के विद्वान और सुदृढ़ शरीयत के मुफ्ती इन स्थितियों में क्या कहते हैं जो नीचे प्रस्तुत हैं: (1) क्या वर्तमान समय में महिलाओं के लिए नाक छिदवाना जायज़ है या नहीं? (2) हम काठियावाड़ी और कच्छी लोगों में, और भारत के कुछ गांवों में यह रिवाज है कि यदि पति मर जाए तो महिलाएं नाक में नथनी नहीं पहनतीं और कहती हैं कि यह हमारे पति की निशानी है, और जब दूसरा विवाह करेंगी तब पहनेंगी। क्या उनका यह विश्वास सही है या नहीं? (3) अहल-ए-सुन्नत-व-जमात के नज़दीक नाक छिदवाना फ़र्ज़, वाजिब, सुन्नत, मुस्तहब है या क्या है? (4) क्या इस नाक छिदवाने को "मा राअहु अल-मुस्लिमूना हसनन फ़हुवा इन्दल्लाहि हसनुन"[1] (जिस काम को मुसलमान अच्छा समझें वह अल्लाह तआला के नज़दीक भी पसंद है। - अनुवादक) पर लागू किया जा सकता है? क्योंकि यह महिलाओं का श्रृंगार है। (5) नाक दाईं ओर से छिदवाना चाहिए या बाईं ओर से? क्योंकि भारत के अधिकांश शहरों में महिलाएं कुछ दाईं ओर और कुछ बाईं ओर से नाक छिदवाती हैं। विस्तार से बताएं ताकि आपको पुण्य मिले। (अनुवादक)

[1] अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताब मारिफ़त अल-सहाबा, अल्लाह अपने बंदों पर सामान्य रूप से और अबू बक्र पर विशेष रूप से प्रकट होता है, दार अल-फ़िक्र, बेरूत, 3/78.

زینت کنگھی ،سرمہ، مسی ،مسواک ،خضاب ،مہندی، سنگار وغیرہ سے متعلق

مسئلہ ۱۸۵ تا ۱۸۹: از بمبئی محلہ چھتری سرنگ متصل مسجد حافظ عبدالقادر چاندی مرسلہ شیخ عبداللہ ولد حاجی اللہ رکھا محرم ۱۳۱۱ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین ان صورتوں میں کہ ذیل میں معروض ہے: (۱) کہ دریں زماں عورتوں کو ناک چھیدنا جائز ہے یا نہیں؟ (۲) ہم لوگ کاٹھیاواری اور کچھی ، اور بعض دیہات ہند میں یہ رواج ہے کہ مرد مر جائے تو عورتیں ناک میں نتھنی پہنتی نہیں اور کہتی ہیں یہ ہمارے مرد کی نشانی ہے اور جب دوسرا مرد کریں گی تب پہنیں گی۔ یہ عقیدہ ان کا درست ہے یا نہیں؟ (۳) ناک چھید نا اہل سنت و جماعت کے نزدیک فرض، واجب، سنت، مستحب ہے یا کیا؟ (۴) اس نہت چھیدنے کو "ما رآہ المسلمون حسنا فھو عند اللہ حسن" 1 (جس کام کو مسلمان اچھا جانیں وہ اللہ تعالٰی کے نزدیک بھی پسندیدہ ہے۔ ت) پر حمل کر سکتے ہیں یا کیا؟ کیونکہ عورتوں کی زینت ہے۔ (۵) ناک داہنی طرف کا یا بائیں طرف کا چھیدنا یا کیا کیونکہ اکثر بلاد ہند کی عورتیں بعض داہنی طرف کا اور بعض بائیں طرف کا ناک چھیدتی ہیں وغیرہ، بینوا توجروا (بیان فرماؤ تاکہ تم اجر پاؤ۔ ت)

1 المستدرک للحاکم کتاب معرفۃ الصحابۃ یتجلی اللہ لعبادۃ عامۃ ولا بی بکر خاصۃ دار الفکر بیروت ۳ / ۷۸

Fatawa Ridawiyya - Volume 23

The Answer: It is permissible for women to pierce their noses for wearing a nose-ring (nath) or a bulaq, just as it is permissible to pierce ears for earrings and ear ornaments.

[Arabic Text Section] In Al-Durr al-Mukhtar, it is stated: There is no harm in piercing a girl's ears as a matter of preference (Istihsan). Summarized: And is it permissible for the nose? I have not seen it explicitly mentioned. Al-Allama Al-Tahtawi said: I say that if it is something women use for adornment, as is the custom in some countries, then it is like piercing ears for earrings. Al-Allama Al-Sindhi Al-Madani said that the Shafi'is have explicitly stated its permissibility. Al-Allama Al-Shami quoted both and affirmed them. I say: There is no doubt that ear piercing was common during the time of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) became aware of it and did not forbid it. Then, since this pain is only for the sake of adornment, the same rule applies here based on equality. Thus, its permissibility is established through textual implication (Dalalat al-Nass), based on knowledge shared by both mujtahids and non-mujtahids, as has been established in its proper place.

[Urdu Explanation Section] It is written in Durr al-Mukhtar that there is no harm in piercing a girl's ears as a matter of preference (Istihsan). Is it also permissible to pierce the nose? I have not seen any mention of it, but Al-Allama Al-Tahtawi said: I say that if this act is part of women's adornment, as is the custom in some cities, then it is a practice similar to piercing ears for earrings. And Al-Allama Al-Sindhi Al-Madani said that the Shafi'is have explicitly declared its permissibility. Al-Allama Al-Shami, after quoting both these points, maintained them. I say there is no doubt that ear piercing was known and famous during the blessed era of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) and the holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) became aware of it but did not forbid it. This infliction of pain is only for the sake of beauty and adornment, and in this way, it is also the same because the ruling for both is equal. Thus, its permissibility is established on the basis of textual implication (Dalalat al-Nass) from that knowledge in which mujtahids and non-mujtahids are partners, as this matter has already been established in its place. (T)

1. Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Hazr wal-Ibaha, Section on Sales, Mujtabai Press, Delhi, 2/252.

2. Hashiya al-Tahtawi on Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Hazr wal-Ibaha, Section on Sales, Dar al-Ma'rifah Beirut, 4/209; Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wal-Ibaha, Section on Sales, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5/270.

फ़तावा रज़विया - जिल्द 23

अल-जवाब (उत्तर): महिलाओं के लिए नथ या बुलाक के लिए नाक छिदवाना जायज़ है, जिस प्रकार बालियों और कान के गहनों के लिए कान छिदवाना जायज़ है।

[अरबी पाठ का अनुवाद] अल-दुर्रुल मुख्तार में है: इस्तेहसान (पसंद) के तौर पर लड़की के कान छिदवाने में कोई हर्ज नहीं है। संक्षिप्त में: और क्या नाक के लिए यह जायज़ है? मैंने इसे स्पष्ट रूप से नहीं देखा है। अल्लामा तहतावी ने कहा: मैं कहता हूँ कि यदि यह ऐसी चीज़ों में से है जिनसे महिलाएँ अपना श्रृंगार करती हैं, जैसा कि कुछ देशों में है, तो यह कान की बाली के लिए कान छिदवाने जैसा ही है। अल्लामा सिंधी मदनी ने कहा कि शाफ़ई विद्वानों ने इसकी अनुमति स्पष्ट रूप से दी है। अल्लामा शामी ने इन दोनों बातों को उद्धृत किया और उन्हें बरकरार रखा। मैं कहता हूँ: इसमें कोई संदेह नहीं है कि हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के समय में कान छिदवाना प्रचलित था और हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को इसकी जानकारी मिली लेकिन उन्होंने इसे मना नहीं किया। चूँकि यह कष्ट केवल श्रृंगार के लिए है, इसलिए समानता के आधार पर यहाँ भी यही नियम लागू होता है। अत; दलालात-ए-नस (पाठ के निहितार्थ) के आधार पर इसकी वैधता उस ज्ञान से सिद्ध हो गई है जिसमें मुजतहिद और गैर-मुजतहिद समान हैं, जैसा कि यह बात अपने स्थान पर सिद्ध हो चुकी है।

[उर्दू विवरण का अनुवाद] दुर्रे मुख्तार में लिखा है कि लड़की के कान छिदवाने में इस्तेहसान के तौर पर कोई हर्ज नहीं है। क्या नाक छिदवाना भी जायज़ है? मैंने इसके बारे में कोई उल्लेख नहीं देखा, लेकिन अल्लामा तहतावी ने कहा: मैं कहता हूँ कि अगर यह काम औरतों की ज़ेब-ओ-ज़ीनत (सजावट) में शामिल है जैसा कि कुछ शहरों में रिवाज है, तो फिर यह बालियों के लिए कान छिदवाने जैसा ही अमल है। और अल्लामा सिंधी मदनी ने फ़रमाया कि शाफ़ईया ने इसके जायज़ होने की व्याख्या की है। अल्लामा शामी ने इन दोनों बातों को उद्धृत करने के बाद उन्हें बरक़रार रखा है। मैं कहता हूँ कि इसमें कोई शक नहीं कि कान छिदवाना हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के मुबारक अहद (समय) में प्रचलित और मशहूर था और हुज़ूर पाक सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने इस पर इत्तिला (जानकारी) पाई मगर मना नहीं फ़रमाया। यह दुख पहुँचाना सिर्फ ज़ेब-ओ-ज़ीनत के लिए होगा, और इस तरह यह भी है क्योंकि दोनों का हुक्म बराबर है। लिहाज़ा इसका जायज़ होना

दलालात-ए-नस की बुनियाद पर उस इल्म (ज्ञान) से साबित हो गया जिसमें मुजतहिद और गैर-मुजतहिद शरीक हैं, जैसा कि यह बात अपने स्थान पर साबित हो चुकी है। (त)

1. अल-दुर्रुल मुख्तार, किताबुल हज़्र वल इबाहत, फस्ल फिल बैय, मुज्तबाई प्रेस, दिल्ली, 2/252।
2. हाशिया अत-तहतावी अलल दुर्रिल मुख्तार, किताबुल हज़्र वल इबाहत, फस्ल फिल बैय, दारुल मारिफा बेरूत, 4/209; रद्दुल मुहतार, किताबुल हज़्र वल इबाहत, फस्ल फिल बैय, दार इह्या अत-तुरास अल-अरबी बेरूत, 5/270।

पृष्ठ 483/768

الجواب: عورتوں کو نتھ یا بلاق کے لئے ناک چھیدنا جائز ہے جس طرح بالیوں، کان کے گہنوں کے لئے کان چھیدنا،

[عربی متن] في الدرالمختار لابأس بثقب اذن البنت استحسانا ملتقط وهل يجوز في الانف لم اره ملخصا قال العلامة الطحطاوی قلت وان كان مما يتزين النساء به كما هو في بعض البلاد فهو فيها كثقب القرط وقال العلامة السندی المدنی قد نص الشافعيه على جوازه اه نقلهما العلامة الشامی 2 واقر اقول: ولاشك ان ثقب الاذن كان شائعا فی زمن النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم وقد اطلع صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ولم ينكره ثم لم يكن الا ايلاما للزينة فكذا هذا بحكم المساواة فبثت جوازه بدلالة النص المشترک فی العلم بها المجتهدون وغيرهم كما تقرر فی مقررہ۔

[اردو ترجمہ و تشریح] در مختار میں ہے کہ لڑکی کے کان چھیدنے میں بطور استحسان کوئی مضائقہ نہیں کیا ناک چھیدنا بھی جائز ہے۔ میں نے اس کو نہیں دیکھا، لیکن علامہ طحطاوی نے فرمایا کہ میں کہتا ہوں کہ اگر یہ کام عورتوں کی زیبائش میں شامل ہے جیسا کہ بعض شہروں میں رواج ہے تو پھر یہ بالیوں کے لئے کان چھیدنے کی طرح کا عمل ہے۔ اور علامہ سندھی مدنی نے فرمایا شافعیہ نے اس کے جائز ہونے کی تصریح کی ہے۔ ان دونوں باتوں کو علامہ شامی نے نقل کرنے کے بعد برقرار رکھا ہے۔ میں کہتا ہوں اس میں کچھ شک نہیں کہ کان چھیدنا حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے عہدِ مبارک میں متعارف اور مشہور تھا اور حضورِ پاک صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے اس پر اطلاع پائی مگر ممانعت نہیں فرمائی، یہ دکھ پہنچانا صرف زیب و زینت کے لئے ہوگا، اور اس طرح یہ بھی ہے کیونکہ دونوں کا حکم مساوی ہے۔ پس اس کا جائز ہونا دلالتِ

نص کی بنیاد پر ثابت ہو گیا اس علم سے جس میں مجتہد و غیر مجتہد مشترک ہیں جیسا کہ یہ بات اپنے محل میں ثابت ہو چکی ہے۔ (ت)

1 در مختار کتاب الحظر والاباحۃ فصل فی البیع مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۲۵۲ 2 حاشیہ الطحطاوی علی الدرالمختار کتاب الحظر والاباحۃ فصل فی البیع دارالمعرفۃ بیروت ۴ / ۲۰۹، ردالمحتار کتاب الحظر والاباحۃ فصل فی البیع داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۷۰

And that is merely a permissible (mubah) act; it is not obligatory (fard), mandatory (wajib), or Sunnah at all. Yes, what is done as mubah with a praiseworthy intention becomes praiseworthy in Shari'ah, such as applying 'missi' (a black powder for teeth) which is permissible for a woman, and if she applies it with the intention of beautifying herself for her husband, it becomes recommended (mustahabb), for this intention is praiseworthy in Shari'ah. And when this matter of piercing ears for ear-jewelry was prevalent during the blessed era of the Master of Messengers (peace and blessings of Allah be upon him), and the Radiant Presence (peace and blessings of Allah be upon him) established it as permissible, it is proven by way of indication (dalalat). Therefore, there is no need to refer to the maxim 'Ma ra'ahu al-Muslimoon' (What the Muslims consider good, it is good in the sight of Allah). Because what is proven through the indication of the text (Dalalat al-Nass) is the same as what is proven by the clear text (al-Nass) itself. And one is free to choose between the right or left side; this is not a matter of Shari'ah but is based on the custom of the time; they may pierce whichever side they wish. As for not wearing a nose-ring upon the death of the husband during the waiting period ('iddat), it is religiously necessary, because a nose-ring is jewelry and adornment, and for a widow, any kind of jewelry or beautification is not permissible.

[In Durr al-Mukhtar and Radd al-Muhtar (Arabic)]: Mourning (hidad/tahad) is obligatory (as mentioned in Al-Bahr) for a responsible Muslim woman when she is in the 'iddat period of an irrevocable divorce or death, by abandoning adornment with jewelry (meaning all types of it, as per Bahr and Qazi Khan). The woman in 'iddat must avoid all forms of adornment.[1] End of summarized excerpt.

[Translation/Explanation (Urdu)]: It is stated in Durr al-Mukhtar and Radd al-Muhtar that a woman undergoing 'iddat must mourn, meaning it is mandatory and necessary for her, as stated in Al-Bahr al-Ra'iq. A Muslim woman is bound to observe mourning whether she is undergoing 'iddat for divorce or death. The method of mourning is not to wear any kind of jewelry so that no beautification occurs (Al-Bahr al-Ra'iq). It is stated in Fatawa Qazi Khan that a woman undergoing 'iddat should abstain from every kind of beauty and adornment. (End of summarized excerpt).

And after the completion of the 'iddat period, if she considers wearing a nose-ring etc. to be religiously unlawful and forbidden, she will be a sinner, as this is—God forbid—a fabrication against the pure Shari'ah. However, if she considers it

permissible and lawful but simply chooses not to wear it habitually, there is no harm. And Allah Almighty knows best.

[1] Durr al-Mukhtar, Chapter of Mourning (Al-Hidad), Mujtabai Press, Delhi, 1/259; Radd al-Muhtar, Chapter of Mourning, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 2/616-617.

फतावा रज़विया, जिल्द 23

और वह केवल एक मुबाह (अनुमत) कार्य है; यह कतई फ़र्ज़, वाजिब या सुन्नत नहीं है। हाँ, जो मुबाह नेक नीयत से किया जाए, वह शरीयत में प्रशंसनीय (महमूद) हो जाता है, जैसे मिस्सी लगाना जो औरत के लिए मुबाह है, और अगर वह पति के लिए श्रृंगार की नीयत से लगाए तो मुस्तहब (सराहनीय) है, क्योंकि यह नीयत शरीयत में नेक है। और जब कानों के आभूषणों के लिए कान छेदने का यह मामला अल्लाह के रसूल, सैयदुल मुरसलीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के मुबारक ज़माने में प्रचलित था और हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने इसे जायज़ करार दिया, तो यह 'दलालत' से साबित है। इसके लिए 'असर मा राहु अल-मुस्लिमून' (जिसे मुसलमान अच्छा समझें, वह अल्लाह के नज़दीक भी अच्छा है) की ओर रुजू करने की ज़रूरत नहीं है। क्योंकि जो 'दलालत-ए-नस' से साबित हो, वह वैसे ही है जैसे 'नस' (धर्मग्रंथ के स्पष्ट पाठ) से साबित हो। और दाएं या बाएं कान के चयन में वे स्वतंत्र हैं, यह कोई शरई मामला नहीं है बल्कि ज़माने के रिवाज पर आधारित है; वे जिस तरफ चाहें छेद करें। रहा पति की मृत्यु पर इद्दत के दिनों तक नथ न पहनना, तो यह शरई तौर पर ज़रूरी है, क्योंकि नथ आभूषण और ज़ीनत (श्रृंगार) है, और विधवा के लिए किसी भी प्रकार का आभूषण या श्रृंगार जायज़ नहीं है।

[दुर्र-ए-मुख्तार और रद-उल-मुह्तार (अरबी में)]: एक समझदार मुस्लिम महिला के लिए इद्दत (तलाक या मृत्यु की स्थिति में) के दौरान शोक (हिदाद) मनाना अनिवार्य है (जैसा कि अल-बहर में है), जिसमें आभूषणों के ज़रिये श्रृंगार का त्याग करना शामिल है (यानी सभी प्रकार के आभूषण, बहर और काज़ी खां के अनुसार)। इद्दत में बैठी महिला को हर तरह के श्रृंगार से बचना चाहिए।[1] संक्षिप्त उद्धरण समाप्त।

[अनुवाद/व्याख्या (उर्दू)]: दुर्र-ए-मुख्तार और रद-उल-मुह्तार में है कि इद्दत गुज़ारने वाली औरत शोक मनाए, यानी उसके लिए ऐसा करना वाजिब और ज़रूरी है जैसा कि 'अल-बहर अल-रायिक' में है। मुसलमान औरत शोक मनाने की पाबंद है, चाहे वह तलाक की इद्दत गुज़ार रही हो या वफ़ात की। शोक मनाने का तरीका यह है कि वह किसी किस्म के ज़ेवर न पहने ताकि सजावट न हो (अल-बहर अल-रायिक)। फतावा काज़ी खां में है कि इद्दत गुज़ारने वाली औरत हर किस्म की ज़ेब-ओ-ज़ीनत (सज-धज) से परहेज़ करे। (संक्षिप्त उद्धरण समाप्त)।

और इद्दत खत्म होने के बाद अगर वह शरई तौर पर नथ वगैरह पहनना नाजायज़ और ममनू (वर्जित) समझे, तो वह गुनहगार होगी क्योंकि यह—मआज़अल्लाह—पावन शरीयत पर तोहमत है। और अगर वह इसे जायज़ और रवा समझकर केवल आदत के तौर पर न पहने, तो इसमें कोई हर्ज नहीं है। वल्लाहु तआला आलम।

[1] दुर्र-ए-मुख्तार, फस्ल अल-हिदाद, मतबा मुजतबाई, दिल्ली 1/259; रद-उल-मुह्तार, फस्ल अल-हिदाद, दार इहया अत-तुरास अल-अरबी, बेरुत 2/616-617।

पृष्ठ 484/768

اور وہ صرف ایک امرِ مباح ہے فرض واجب سنت اصلاً نہیں ہاں جو مباح بہ نیتِ محمودہ کیا جائے شرعاً محمود ہو جاتا ہے جیسے مسی لگانی کہ عورت کو مباح ہے اور اگر شوہر کے لئے سنگار کی نیت سے لگائے تو مستحب کہ یہ نیت شرعاً محمود ہے۔ اور جب کہ یہ امر زیور ہائے گوش کے لئے کان چھیدنے سے کہ خاص زمانہ اقدس حضور پر نور سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم میں رائج تھا اور حضور پر نور صلوات اللہ و سلامہ علیہ نے جائز مقرر رکھا بحکم دلالت ثابت تو اس کے لئے اثر مارآہ المسلمون (جس کو مسلمان اچھا کہیں تو وہ اللہ تعالٰی کے نزدیک اچھا ہوتا ہے۔ت) کی طرف رجوع کی حاجت نہیں فان الثابت بدلالۃ النص کالثابت بالنص (کیونکہ جو دلالت نص سے ثابت ہو وہ اسی طرح ہے جیسے نص سے ثابت ہے۔ت) اور دہنے بائیں جانب میں مختار ہیں یہ کوئی امر شرعی نہیں رسم زمانہ پر مبنی ہے جس طرف چاہیں چھیدیں ، رہا موت شوہر پر نتھ نہ پہننا ایام عدت تک تو شرعاً ضرور ہے کہ نتھ زیور اور زینت ہے اور بیوہ کو کوئی گہنا کسی طرح کا سنگار جائز نہیں۔

فی الدرالمختار وردالمحتار تحد(ای وجوباً كما في البحر) مكلفة مسلمة اذا اكانت معتدة بت او موت بترك الزينة بحلی (ای بجمیع انواعه بحروفی قاضی خاں المعتدة تجتنب عن كل زينة1 اه ملتقطا۔

در مختار اور ردالمحتار میں ہے کہ عدت گزارنے والی عورت سوگ منائے یعنی اس کے لئے ایسا کرنا واجب اور ضروری ہے جیسا کہ البحر الرائق میں ہے۔ مسلمان عورت سوگ منانے کی پابند ہے خواہ وہ طلاق کی عدت گزار رہی ہو یا وفات کی سوگ منانے کا طریقہ یہ ہے کہ کسی قسم کے زیورات نہ پہنے تاکہ زیبائش نہ ہونے پائے (البحر الرائق) فتاوٰی قاضی خاں میں ہے کہ عدت گزارنے والی عورت ہر قسم کی زیب و زینت سے پرہیز کرے اھ ملتقط (ت)

اور بعد ختم عدت اگر شرعاً نتھ وغیرہ پہننا ناجائز و ممنوع سمجھے گنہگار ہوگی کہ یہ معاذاللہ شریعت مطہرہ پر افتراء ہے اور اگر جائز و روا سمجھ کر یوہیں عادتاً نہ پہنے تو حرج نہیں واللہ تعالٰی اعلم۔

1 در مختار فصل الحداد مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۲۵۹، رد المحتار فصل الحداد دار احیاء التراث العربی بیروت ۲/ ۶۱۶-۶۱۷

Fatawa Rizvia, Volume 23

Issue 190: Month-old inquiry sent by Sheikh Abdul Aziz Sahib, 21 Jamadi-ul-Ula 1313 AH. Question: Is it permissible to use black dye, i.e., henna and indigo mixed together, without a Sharia-compliant necessity? What are the Sharia-compliant necessities? Is applying only henna a Sunnah or not? Are dyes other than the ones mentioned above, like gallnut and chebulic myrobalan etc., permissible or not? Please grant a reply with book references.

Answer: Black dye, whether made from gallnut, chebulic myrobalan, and indigo, or a mixture of indigo and henna, or anything else, is strictly forbidden for everyone except for Mujahideen (holy warriors). Red dye using only henna, or adding a few indigo leaves to it just enough to deepen the redness without it turning black, is a recommended Sunnah (Sunnat-e-Mustahabbah). Sheikh Muhaqqiq Allama Abdul Haq Muhaddith Dehlvi (may his secret be sanctified) states in Ash'atul Lam'at Sharh Mishkat Sharif:

[Arabic/Persian Text]: Dyeing with black is forbidden; the Sahaba and others used red dye, and sometimes yellow as well. (Summary) [Urdu Translation]: Applying black dye is forbidden. The use of red dye is reported from the Companions and other elders, and sometimes yellow dye as well. (Summary) (T)

It is stated in the Hadith that the Holy Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) says:

[Arabic Text]: Yellow dye is the dye of the believer, red dye is the dye of the Muslim, and black dye is the dye of the disbeliever. (Narrated by Tabarani in Al-Kabir and Al-Hakim in Al-Mustadrak from Ibn Umar, may Allah be pleased with them both.) [Urdu Translation]: Yellow dye is for the believers, red for the Muslims, and black for the disbelievers. (Tabarani narrated it in Al-Kabir and Al-Hakim in Al-Mustadrak on the authority of Hazrat Abdullah Ibn Umar, may Allah be pleased with them both. T)

It is stated in Al-Muhit, then in Minhu al-Ghaffar, then in Radd al-Muhtar:

[Arabic Text]: As for redness, it is the Sunnah for men. [Urdu Translation]: As for the redness, it is specifically for men.

Footnotes: 1. Ash'atul Lam'at Sharh Mishkat, Book of Clothing, Chapter on Combing Hair, Nuria Razvia Sukkur, 3/569. 2. Al-Mustadrak Lil Hakim, Book of Knowledge of the Companions, Mention of Abdullah bin Umar, Dar al-Fikr Beirut, 5/282.

फतावा रज़विया, खंड 23

मसला 190: शेख अब्दुल अज़ीज़ साहब द्वारा भेजा गया पुराना सवाल, 21 जमादी-उल-उला 1313 हिजरी। प्रश्न: क्या काली डाई यानी मेंहदी और नील को आपस में मिलाकर बिना किसी शरीअत की ज़रूरत के इस्तेमाल करना सही है या नहीं? और शरीअत की ज़रूरतें क्या-क्या हैं? क्या सिर्फ मेंहदी लगाना सुन्नत है या नहीं? ऊपर बताई गई डाई के अलावा अन्य डाई जैसे माज़ू और हलीला आदि जायज़ हैं या नहीं? कृपया संदर्भ के साथ उत्तर दें।

उत्तर: काली डाई, चाहे वह माज़ू, हलीला और नील की हो, या नील और हिना (मेंहदी) का मिश्रण हो, या किसी भी चीज़ की हो, मुजाहिदीन (धर्म योद्धाओं) के अलावा सभी के लिए बिल्कुल हराम है। और सिर्फ मेंहदी की लाल डाई या उसमें नील की कुछ पत्तियां इतनी मिलाना जिससे सुर्खी (लालिमा) में पक्कापन आ जाए और रंग काला न होने पाए, सुन्नत-ए-मुस्तहब्बा है। शेख मुहक़्क़िक अल्लामा अब्दुल हक़ मुहद्दिस देहलवी (अल्लाह उन पर अपनी रहमत बरसाए) अशअतुल लम्आत शरह मिश्कात शरीफ़ में फ़रमाते हैं:

[अरबी/फ़ारसी]: काली डाई लगाना हराम है; सहाबा और अन्य लोगों ने लाल रंग की डाई का इस्तेमाल किया और कभी-कभी पीला भी। (सारांश) [उर्दू अनुवाद]: काली डाई लगाना हराम है। सहाबा और दूसरे बुज़ुर्गों से सुर्ख़ ख़िज़ाब का इस्तेमाल मंक़ूल है और कभी कभार ज़र्द रंग का ख़िज़ाब भी। (सारांश) (त)

हदीस में है, हुज़ूर अक्दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

[अरबी]: पीली डाई मोमिन की डाई है, लाल डाई मुस्लिम की डाई है, और काली डाई काफ़िर की डाई है। (तबरानी ने अल-कबीर में और हाकिम ने अल-मुस्तदरक में इब्न उमर रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रिवायत की है।) [उर्दू अनुवाद]: पीली डाई ईमान वालों की है, लाल इस्लाम वालों की और काली डाई काफ़िरों की। (तबरानी ने कबीर में और हाकिम ने मुस्तदरक में हज़रत अब्दुल्ला इब्न उमर रज़ियल्लाहु अन्हुमा के हवाले से इसे रिवायत किया है। त)

मुहीत, फिर मिन्हुल ग़फ़्फ़ार, फिर रद्दुल मुहतार में है:

[अरबी]: जहाँ तक लाली की बात है, तो यह पुरुषों के लिए सुन्नत है। [उर्दू अनुवाद]: रही सुर्खी की बात तो यह मर्दों के लिए ख़सूसन (विशेषकर) है।

पाद-टिप्पणियाँ (फ़ुटनोट्स): 1. अशअतुल लम्आत शरह मिश्कात, किताबुल लिबास, बाबूत्तरज्जुल, नूरिया रज़विया सुक्कुर, 3/569 2. अल-मुस्तदरक लिल हाकिम, किताबु मा'रिफ़तिस सहाबा, ज़िक्र अब्दुल्ला बिन उमर, दारुल फ़िक्र बेरुत, 5/282

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۳

مسئلہ ۱۹۰: اشہر کہنہ مرسلہ شیخ عبدالعزیز صاحب، ۲۱ جمادی الاولٰی ۱۳۱۳ھ خضاب سیاہ رنگ یعنی مہندی و نیل باہم مخلوط کرکے بلا ضرورت شرعی استعمال کرنا درست ہے یا نہیں؟ اور ضرورت شرعی کیا کیا ہیں؟ صرف مہندی لگانا مسنون ہے یا نہیں؟ سوائے خضاب مذکورہ بالا اور خضاب بھی مثل مازو و ہلیلہ وغیرہ کے جائز ہیں یا نہیں؟ جواب مع حوالہ کتاب مرحمت ہو۔

الجواب: سیاہ خضاب خواہ مازو و ہلیلہ و نیل کا ہو خواہ نیل و حنا مخلوط خواہ کسی چیز کا سوا مجاہدین کے سب کو مطلقاً حرام ہے۔ اور صرف مہندی کا سرخ خضاب یا اس میں نیل کی کچھ پتیاں اتنی ملا کر جس سے سرخی میں پختگی آجائے اور رنگ سیاہ نہ ہونے پائے سنت مستحبہ ہے۔ شیخ محقق علامہ عبدالحق محدث دہلوی قدس سرہ الشریف اشعۃ اللمعات شرح مشکوٰۃ شریف میں فرماتے ہیں:

خضاب بسواد حرام ست و صحابہ و غیرہم خضاب سرخ می کردند گاہے زرد نیز اہ ملخصاً۔ | سیاہ خضاب لگانا حرام ہے صحابہ اور دوسرے بزرگوں سے سرخ خضاب کا استعمال منقول ہے اور کبھی کبھار زرد رنگ کا خضاب بھی اہ ملخصاً۔ (ت)

حدیث میں ہے حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

الصفرة خضاب المؤمن والحمرة خضاب المسلم و السواد خضاب الكافر، رواه الطبراني في الكبير و الحاكم في المستدرك عن ابن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہما۔ | زرد خضاب ایمان والوں کا ہے اور سرخ اسلام والوں کا اور سیاہ خضاب کافروں کا، (طبرانی نے کبیر میں اور حاکم نے مستدرک میں حضرت عبداللہ ابن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہما کے حوالے سے اسے روایت کیا ہے۔ ت)

محیط پھر منح الغفار پھر ردالمحتار میں ہے:

اما الحمرة فهو سنة الرجال | رہی سرخی کی بات تو یہ مردوں کے لئے خصوصاً

١ اشعة اللمعات شرح مشكوٰة كتاب اللباس باب الترجل نوریہ رضویہ سکھر ٣/ ٥٦٩ ٢ المستدرك للحاكم كتاب معرفة الصحابة ذكر عبدالله بن عمر دارالفكر بيروت ٥/ ٢٨٢

Fatawa Razawiyya - Volume 23

[Arabic] Wasima al-Muslimeen - 1 | It is a hallmark/sunnah for Muslims. (T)

It is stated in Qazi Khan, then in Sharh Mashariq, then in Shami:

[Arabic] Madhabuna anna al-sabgh bil-hinna'i wal-wasmati hasan - 2 | Our school of thought is that dyeing with henna and indigo (wasma) is good. (T)

In the Ahadith, severe warnings have been narrated against black dye, while encouragements for henna dye have been narrated in abundance.

[Arabic] Wa qad haqqaqna mas'alata tahreem al-sawad mutlaqan fi fatawayina fihi shifa'un wallahu ta'ala a'lam. | In our Fatawa, we have investigated the issue of the absolute prohibition of black dye in such a way that it contains a cure for sick natures. And Allah Almighty knows best. (T)

Problem 191: Questioned by Hafiz Amirullah Sahib, 24 Rajab 1315 AH. What do the scholars of religion say in this matter that Zaid, due to weak eyesight, has been advised by medicine to comb his head and beard several times every day as part of his treatment. However, in the Hadith, it is mentioned to comb not more than once or to do it every other day. There is a question regarding this narration: is it practiced upon or not? Where is this narration? In the first case, is it permissible out of medicinal necessity or not? It is not intended for adornment or pride which leads to arrogance and waste of time. Please state your opinion, may you be rewarded. (T)

Answer: Ahmad, Abu Dawud, Tirmidhi, and Nasa'i relate with authentic chains from Hazrat Abdullah bin Mughaffal (may Allah be pleased with him):

[Arabic] Naha Rasulullah sallallahu ta'ala 'alayhi wa sallama 'an al-tarajjul illa ghabban - 3 | The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) forbade combing except occasionally (every other day). (T)

1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Khuntha, Masa'il Shattah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/282.
2. Radd al-Muhtar, Kitab al-Khuntha, Masa'il Shattah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/282.
3. Sunan Abi Dawud, Kitab al-Tarajjul, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 2/217.

फ़तावा रज़विया - जिल्द 23

[अरबी] वसीमा अल-मुस्लिमीन - 1 | यह मुसलमानों के लिए एक सुन्नत है। (त)

काज़ी ख़ाँ, फिर शरह मशारिक़, फिर शामी में है:

[अरबी] मज़हबुना अन अल्सब्ग बिल-हिनाई वल-वस्मति हसन - 2 | हमारा मज़हब यह है कि मेहंदी और वस्मा (नील) लगाना अच्छा है। (त)

अहादीस में काले ख़िज़ाब (रंग) पर बहुत सख़्त डराने वाली बातें आई हैं और मेहंदी के ख़िज़ाब की तरफ़ बहुत ज़्यादा रग़बत दिलाई गई है।

[अरबी] व क़द हक़्क़क़्ना मस्अलत तहरीम अल्सवाद मुतलक़न फ़ी फ़तावायिना फ़ीहि शिफ़ाउन वल्लाहु तआला आलम। | हमने अपने फ़तावा में मुतलक़ तौर पर काले ख़िज़ाब के हराम होने की ऐसी तहक़ीक़ की है जिसमें बीमार तबियतों के लिए शिफ़ा है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

मस्अला 191: सायल हाफ़िज़ अमीर उल्लाह साहब, 24 रजब 1315 हिजरी। दीन के उलेमा इस बारे में क्या फ़रमाते हैं कि ज़ैद को नज़र की कमज़ोरी की वजह से तिब (इलाज) में यह बताया गया है कि वह हर रोज़ कई बार सर और दाढ़ी में कंघी करे। लेकिन हदीस में एक बार से ज़्यादा या एक दिन छोड़कर कंघी करने का ज़िक्र आया है। इस रिवायत के बारे में सवाल है कि क्या यह मामूल के मुताबिक़ है या नहीं? यह रिवायत कहाँ है? पहली सूरत में, इलाज की ज़रूरत के तहत क्या इसकी इजाज़त है या नहीं? यह ज़ीनत या तक़ब्बुर (घमंड) के लिए नहीं है जो घमंड और वक़्त की बर्बादी का सबब बने। मेहरबानी करके बयान फ़रमाएं आपको अज्र (पुण्य) मिलेगा। (त)

अल-जवाब: अहमद, अबू दाऊद, तिर्मिज़ी और नसाई ने सहीह सनदों के साथ हज़रत अब्दुल्लाह बिन मुग़फ़्फ़ल (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) से रिवायत की है:

[अरबी] नहा रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम अन अत्तरज्जुल इल्ला ग़िब्बन - 3 | रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने कंघी करने से मना फ़रमाया मगर नागा करके (यानी कभी-कभी)। (त)

1. रद्द अल-मुह्तार, किताब अल-खुंसा, मसाइल शत्ता, दार इह्या अल-तुरास अल-अरबी, बेरुत, 5/282।
2. रद्द अल-मुह्तार, किताब अल-खुंसा, मसाइल शत्ता, दार इह्या अल-तुरास अल-अरबी, बेरुत, 5/282।
3. सुनन अबी दाऊद, किताब अत्तरज्जुल, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस, लाहौर, 2/217।

فتاوٰی رضویہ - جلد ۲۳

وسیما المسلمین - ۱ | مسلمانوں کے لئے سنت ہے۔ (ت)

قاضی خاں پھر شرح مشارق پھر شامی میں ہے:

مذھبنا ان الصبغ بالحناء والوسمة حسن - ۲ | ہمارا مذہب یہ ہے کہ مہندی اور وسمہ لگانا اچھا ہے۔ (ت)

احادیث میں سیاہ خضاب پر سخت سخت وعیدیں اور مہندی کے خضاب کی ترغیبیں بکثرت وارد ہیں۔

وقد حققنا مسألة تحریم السواد مطلقا فی فتاوٰینا فیہ شفاء واللہ تعالٰی اعلم۔ | ہم نے اپنے فتاوٰی میں علی الاطلاق سیاہ خضاب کے حرام ہونے کی ایسے انداز میں تحقیق کی ہے کہ جس میں بیمار طبائع کے لئے شفا ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۱۹۱: مسئولہ حافظ امیر اللہ صاحب ۲۴ رجب ۱۳۱۵ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید ضعف بصر کے سبب سے طب میں علاج کے منجملہ ہر روز کئی دفعہ سر و ریش میں کنگھی کرنا بتایا ہے۔ اور حدیث میں ایک دفعہ سے زیادہ کنگھا کرنا یا ایک دن کے بعد کرنا آیا ہے اس روایت کی بابت سوال ہے آیا معمول بہ ہے یا نہیں یہ روایت کہاں ہے؟ صورت اولٰی میں بضرورت علاج اجازت ہے یا نہیں؟ نہ بنظر زینت و کبر جو منجر بکبر است و تضییع وقت ہو ،بینواتوجروا(بیان فرمائیے اجر پائیے۔ت)

الجواب: احمد وابوداؤد وتر مذی ونسائی باسانید صحیحہ حضرت عبداللہ بن مغفل رضی اللہ تعالٰی عنہ سے راوی :

نہی رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم عن الترجل الاغباء - ۳ | رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے کنگھی کرنے سے منع فرمایا مگر ناغہ کرکے۔ (ت)

۱۔ رد المحتار کتاب الخنثٰی مسائل شتّٰی دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۸۲ ۲۔ رد المحتار کتاب الخنثٰی مسائل شتّٰی دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۸۲ ۳۔ سنن ابی داؤد کتاب الترجل آفتاب عالم پریس لاہور ۲ / ۲۱۷

Fatawa Razawiyya Volume 23

Also, in a Hadith from Abu Dawood and Nasai, narrated from some companions (may Allah be pleased with them):

The Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) forbade us from combing our hair every day.	**The Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) has forbidden us from combing our hair every day.**

The objective of the Hadiths is not a complete prohibition of luxury, comfort, and immersion in grooming and beautifying the body. The gist is that a man should not engage in feminine-style makeup and hairstyling. It is stated in al-Mirqat from Imam Wali-ud-Din Iraqi:

It is a discouragement (nahy tanzihi) and not a prohibition (tahrim). Its meaning is that it pertains to the domain of luxury and comfort, so it should be avoided. (T)	**This is a discouragement, not a prohibition, and its meaning is that it is from the chapter of prosperity and prosperity, so one should avoid this work. (T)**

And where the intention is not reprehensible but is for a righteous intention such as for treatment etc., and one combs multiple times a day, there is no harm or dislike. Imam Malik narrates in al-Muwatta from Abu Qatadah (may Allah be pleased with him) that he submitted to the Holy Prophet (peace and blessings be upon him):

I have hair reaching my shoulders; should I comb it?	**I have hair reaching my shoulders; should I comb it?**

He replied: "Yes, and honor it (take care of it)."

This means Abu Qatadah (may Allah be pleased with him) would often apply oil to his hair twice a day because the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) had told him, "Yes, and honor it." And Allah Almighty knows best.	**He said: "Abu Qatadah (may Allah be pleased with him) would often apply oil to his hair twice a day because the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) had said, 'Yes, and honor it.' And Allah Almighty knows best."**

Issue 192: 8 Rabi' al-Akhir Sharif 1317 AH What do the scholars of religion and muftis of the firm Sharia say regarding a man [applying something] to his beard etc...

1. Sunan Abi Dawood, Book of Purification, Chapter on Urinating in the Bath, Aftab-e-Alam Press Lahore, 1/5.
2. Mirqat al-Mafatih, Book of Clothing, Chapter on Combing, Second Section, Maktaba Habibiyyah Quetta, 8/226.
3. Muwatta Imam Malik, Book of General Matters, Chapter on Fixing the Hair, Mir Muhammad Karkhana Karachi, p. 721, 722.

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

साथ ही, अबू दाऊद और नसई की हदीस में कुछ सहाबा (रज़ियल्लाहु अन्हुम) से वर्णित है:

अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने हमें रोज़ाना बाल संवारने से मना फ़रमाया है।

हमें अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने मना फ़रमाया है कि हम में से कोई शख्स रोज़ कंघी करे।

इन हदीसों का मक़सद ऐशो-आराम की अधिकता और शरीर की सजावट व सुंदरता में डूबे रहने से रोकना है। इसका सार यह है कि मर्द को औरतों की तरह सिंगार और बाल संवारने में नहीं लगना चाहिए। मिरक़ात में इमाम वली-उद-दीन इराक़ी से वर्णित है:

यह मनाही तंज़ीही है न कि तहरीमी, और इसका अर्थ यह है कि यह विलासिता और खुशहाली के अध्याय से है, अतः इस काम से बचना चाहिए। (त)

यह मनाही तंज़ीही है न कि तहरीमी और इसका अर्थ यह है कि यह खुशहाली और ऐशो-आराम के संबंध में है, लिहाज़ा इस काम से परहेज़ करे। (त)

और जहाँ नीयत बुरी न हो बल्कि अच्छी नीयत हो, जैसे इलाज आदि के लिए दिन में कई बार कंघी करे तो कोई हर्ज या नापसंदगी नहीं है। इमाम मालिक मुअत्ता में अबू क़तादा रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत करते हैं कि उन्होंने हुज़ूर अक़दस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम से अर्ज़ किया:

मेरे बाल कंधों तक हैं, क्या मैं उन्हें कंघी करूँ़

मेरे बाल कंधों तक हैं, क्या मैं उन्हें कंघी करूँ़

फ़रमाया: "हाँ और उनका सम्मान करो (उनका ख़्याल रखो)।"

यानी अबू क़तादा रज़ियल्लाहु अन्हु अक्सर दिन में दो बार बालों में तेल डालते थे क्योंकि हुज़ूर अक़दस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया था 'हाँ और उनका सम्मान करो'। वल्लाहु तआला आलम।

उन्होंने कहा कि अबू क़तादा रज़ियल्लाहु अन्हु अक्सर दिन में दो बार बालों में तेल डालते थे क्योंकि अल्लाह के रसूल सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने उनसे कहा था 'हाँ और उनका सम्मान करो'। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 192: 8 रबी-उल-आख़िर शरीफ़ 1317 हिजरी क्या फ़रमाते हैं उलमा-ए-दीन और मुफ़्तियान-ए-शरअ-ए-मतीन कि दाढ़ी वग़ैरा पर मर्द को...

1. सुनन अबू दाऊद, किताबुल तहारत, बाबुल बोल फ़िल मुस्तहम, आफ़ताब आलम प्रेस लाहौर, 1/5
2. मिरक़ातुल मफ़ातीह, किताबुल लिबास, बाबुल तरज्जुल, अल-फ़स्ल अल-सानी, मकतबा हबीबिया क्वेटा, 8/226
3. मुअत्ता इमाम मालिक, किताबुल जामी, बाब इस्लाह अल-शेअर, मीर मोहम्मद कारख़ाना कराची, पृ. 721, 722

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۳

نیز ابوداؤد و نسائی کی حدیث میں بعض صحابہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے ہے:

نھانا رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم ان یمشط احدنا کل یوم 1 **ہمیں رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے منع فرمایا ہے کہ ہم میں سے کوئی شخص روز کنگھی کرے۔**

مقصود احادیث ترفہ و تنعم کی کثرت اور تزیین و تحسین بدن میں انہماک سے نہیں ہے جس کا حاصل یہ ہے کہ مرد کو زنانہ طور پر سنگار اور کنگھی چوٹی میں مشغول نہ چاہئے۔ مرقاۃ میں امام ولی الدین عراقی سے ہے:

ھو نھی تنزیہ لا تحریم والمعنی فیہ انہ من باب الترفۃ وتنعم فیجتنب 2 **یہ نہی تنزیہی ہے نہ کہ تحریمی اور اس کا معنی یہ ہے کہ یہ آسودگی اور خوشحالی کے باب سے ہے لہذا اس کام سے پرہیز کرے۔ (ت)**

اور جہاں پر نیت ذمیمہ نہ ہو بلکہ بہ نیت صالحہ مثل علاج وغیرہ دن میں کئی بار کنگھی کرے کوئی حرج و کراہت نہیں۔ امام مالک موطا میں ابوقتاوہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے راوی کہ انھوں نے حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے عرض کی:

ان لی جمۃ أفأرجلھا۔ میرے بال شانوں تک ہیں کیا میں انھیں کنگھی کروں؟

فرمایا: نعم واکرمھا ہاں اور ان کی عزت کر۔

قال فکان ابوقتاوہ ربما دھنھا فی یعنی ابوقتادہ رضی اللہ تعالٰی عنہ اکثر دن میں دو بار بالوں میں الیوم مرتین لما قال لہ رسول اللہ تیل ڈالتے کہ حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرما صلی اللہ علیہ وسلم 3 دیا تھا ہاں اور ان کی عزت کر، واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۹۲: ۸ ربیع الآخر شریف ۱۳۱۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین کہ داڑھی وغیرہ پر مرد کو

---

1 سنن ابی داؤد کتاب الطھارۃ باب فی البول فی المستحم آفتاب عالم پریس لاہور ۱/ ۵ 2 مرقاۃ المفاتیح کتاب اللباس باب الترجل الفصل الثانی مکتبہ حبیبیہ کوئٹہ ۸/ ۲۲۶ 3 موطا امام مالک کتاب الجامع باب اصلاح الشعر میر محمد کارخانہ کراچی ص ۷۲۱، ۷۲۲

Fatawa Razawiyya, Volume 23

Is it permissible or a sin to apply indigo (wasma) or dye hair with any color without a valid reason? Clarify and be rewarded. (Clarify, you will be rewarded. - T)

The Answer: Applying henna alone is recommended (Mustahabb). Mixing it with leaves of 'Katam' (a plant resembling olive leaves which yields a deep dark-reddish-black color) is even better. Yellow color is best of all. Black dye, whether from indigo or anything else, is absolutely forbidden (Haram), except for Mujahideen (warriors in the path of Allah). In Sunan Abi Dawud, it is narrated from Hazrat Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them):

| A man who had applied henna passed by the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). He said, "How excellent this is!" Then another passed by who had applied henna mixed with Katam. He said, "This is better than that." Then a third passed by who had applied yellow dye. He said, "This is the best of all." | Meaning, a person passed before the Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him) having applied henna dye. He said, "How excellent this is!" Then another person passed who had used a mixture of henna and katam; he said, "This is better than the first." Then a third passed with yellow dye; he said, "This is the best of all." |

In Mu'jam al-Kabir by Tabrani and Al-Mustadrak, it is narrated from Hazrat Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with them) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Yellow dye is for believers, red dye is for the people of Islam, and black dye is for the disbelievers." u:

| Yellow dye is the dye of the believer, red is the dye of the Muslim, and black is the dye of the disbeliever.[2] | Yellow dye is for the people of faith, red is for the people of Islam, and black dye is for the disbelievers. |

Imam Ahmad in his Musnad, and Abu Dawud, Nasai, Ibn Hibban, Hakim, and Diya' in their respective Sahih collections, and Bayhaqi in his Sunan, relate from Hazrat Ibn Abbas (may Allah be pleased with them) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said...

---

[1] Sunan Abi Dawud, Kitab al-Tarajjul, Chapter on Yellow Dye, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 2/222 [2] Al-Mustadrak 'ala al-Sahihayn, Kitab Ma'rifat al-Sahaba, Mention of Abdullah bin Amr bin al-Aas, Dar al-Fikr, Beirut, 3/526; Kanz al-Ummal with reference

to Tabrani and Hakim, from Ibn Umar, Hadith 17315, Mu'assasat al-Risala, Beirut, 6/628 Page 488 of 768

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

बिना किसी उचित कारण के वस्मा (नील) लगाना या किसी रंग से रंगना जायज़ है या गुनाह? बयान फ़रमाएं अजर पाएं। (बयान फ़रमाएं आप अजर पाएंगे। - त)

जवाब: सिर्फ़ मेंहदी लगाना मुस्तहब (पसंदीदा) है और उसमें 'कतम' की पत्तियां मिलाना (एक घास जो जैतून के पत्तों के समान होती है और गहरा काला-लाल रंग देती है) उससे बेहतर है। पीला रंग सब से बेहतर है। और काला ख़िज़ाब (वस्मा हो या कुछ और) मुतलक़न (पूरी तरह) हराम है, सिवाय मुजाहिदीन (अल्लाह की राह में लड़ने वालों) के लिए। सुनन अबी दाऊद में हज़रत अब्दुल्लाह बिन अब्बास (अल्लाह उन दोनों से राज़ी हो) से रिवायत है:

| नबी करीम (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) के सामने से एक साहब गुज़रे जिन्होंने मेंहदी का ख़िज़ाब लगाया हुआ था। आप ने फ़रमाया, "यह कितना अच्छा है!" फिर एक और साहब गुज़रे जिन्होंने मेंहदी और कतम मिला कर ख़िज़ाब लगाया हुआ था। आप ने फ़रमाया, "यह उससे बेहतर है।" फिर तीसरे साहब गुज़रे जिन्होंने पीला ख़िज़ाब लगाया हुआ था। आप ने फ़रमाया, "यह इन सब से बेहतर है।" | यानी हुज़ूर सैय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) के सामने एक साहब मेंहदी का ख़िज़ाब किए हुए गुज़रे, आप ने फ़रमाया: यह क्या खूब है। फिर दूसरे गुज़रे जिन्होंने मेंहदी और कतम मिलाकर ख़िज़ाब किया था, फ़रमाया: यह उससे बेहतर है, फिर तीसरे पीले ख़िज़ाब के साथ गुज़रे, फ़रमाया: यह इन सब से बेहतर है। |

मोजम कबीर तबरानी और मुस्तदरक में हज़रत अब्दुल्लाह बिन उमर (अल्लाह उन दोनों से राज़ी हो) से मरवी है कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: पीला ख़िज़ाब ईमान वालों का है, सुर्ख़ (लाल) अहले इस्लाम का और काला ख़िज़ाब काफ़िरों का है। u:

| पीला ख़िज़ाब मोमिन का है, सुर्ख़ मुसलमान का और काला काफ़िर का है।[2] | पीला ख़िज़ाब ईमान वालों का है और सुर्ख़ अहले इस्लाम का और काला ख़िज़ाब काफ़िरों का है। |

इमाम अहमद मुसनद में, और अबू दाऊद, नसाई, इब्न हिब्बान, हाकिम, ज़िया अपनी अपनी सहीह किताबों में और बैहक़ी सुनन में हज़रत इब्न अब्बास (अल्लाह उन दोनों से राज़ी हो) से रावी हैं कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया...

[1] सुनन अबी दाऊद, किताब अल-तरज्जुल, पीला ख़िज़ाब का अध्याय, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस, लाहौर, 2/222 [2] अल-मुस्तदरक अलस-सहीहैन, किताब मआरिफ़त अल-सहाबा, हज़रत अब्दुल्लाह बिन अम्र बिन अल-आस का ज़िक्र, दारुल फ़िक्र बेरूत, 3/526; कंजुल उम्माल के हवाले से तबरानी और हाकिम, इब्ने उमर से हदीस 17315, मुअस्सिसतुल रिसाला बेरूत, 6/628 पेज 488 / 768

فتاوی رضویہ جلد ۲۳

بلا کسی وجہ موجہ کے وسمہ کرنا یا کسی رنگ سے رنگنا جائز ہے یا گناہ؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ اجر پاؤ۔ ت)

الجواب: تنہا مہندی مستحب ہے اور اس میں کتم کی پتیاں ملا کر کہ ایک گھاس مشابہ برگ زیتون ہے جس کا رنگ گہرا سرخ مائل بسیاہی ہوتا ہے اس سے بہتر اور زرد رنگ سب سے بہتر، اور سیاہ وسمہ کا ہو خواہ کسی چیز کا مطلقاً حرام ہے۔ مگر مجاہدین کو۔ سنن ابی داؤد میں حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے ہے:

| مر علی النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم رجل قد خضب بالحناء فقال ما احسن ہذا قال فمر اخر قد خضب بالحناء والکتم فقال ہذا احسن من ہذا ثم مر اخر قد خضب بالصفر فقال ہذا احسن من ہذا کلہ۔ | یعنی حضور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے سامنے ایک صاحب مہندی کا خضاب کئے گزرے فرمایا یہ کیا خوب ہے۔ پھر دوسرے گزرے انھوں نے مہندی اور کتم ملا کر خضاب کیا تھا فرمایا : یہ اس سے بہتر ہے، پھر تیسرے زرد خضاب کئے گزرے فرمایا: یہ ان سب سے بہتر ہے۔ |

معجم کبیر طبرانی و مستدرک میں حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں: زرد خضاب ایمان والوں کا ہے اور سرخ اہل اسلام کا اور سیاہ خضاب کافروں کا ہے۔ u:

| الصفرۃ خضاب المؤمن والحمرۃ خضاب المسلم والسواد خضاب الکافر -2 | زرد خضاب ایمان والوں کا ہے اور سرخ اہل اسلام کا اور سیاہ خضاب کافروں کا ہے۔ |

امام احمد مسند اور ابو داؤد و نسائی و ابن حبان و حاکم وضیا اپنی اپنی صحاح اور بیہقی سنن میں حضرت ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے راوی رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم...

---

[1] سنن ابی داؤد کتاب الترجل باب فی خضاب الصفرة آفتاب عالم پریس لاہور ۲ / ۲۲۲ [2] المستدرک علی الصحیحین کتاب معرفۃ الصحابہ ذکر عبداللہ بن عمرو بن العاص دار الفکر بیروت ۳ / ۵۲۶، کنز العمال بحوالہ طب وك عن ابن عمر حدیث ۱۷۳۱۵ موسسۃ الرسالہ بیروت ٦ / ٦۲۸ صفحہ 488 از 768

Fatawa Rizvia Volume 23

It is stated:

[Table] Arabic: In the end times, there will be people who dye their hair black like the crops of pigeons; they will not even smell the fragrance of Paradise.[1] Urdu Translation: In the end times, there will be some people who will use black hair dye like the crops of wild pigeons; they will not even smell the scent of Paradise.

Tabarani Kabir and Ibn Abi Asim in the book 'As-Sunnah' narrate from Hadrat Abu Darda (may Allah be pleased with him) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

[Table] Arabic: Whoever dyes [hair] with black, Allah will blacken his face on the Day of Resurrection.[2] Urdu Translation: Whoever uses black dye, Allah Almighty will blacken his face on the Day of Resurrection.

Allama Hamwi, Tahtawi, and Shami state:

[Table] Arabic: This is for those other than warriors, and it is not forbidden for them for the purpose of intimidation [of the enemy].[3] Urdu Translation: This ruling is for those other than the Mujahideen (holy warriors). Therefore, the use of black dye is not forbidden for them; they can use it to intimidate and overawe the enemies. (T)

Ashi'at al-Lam'at Sharh Mishkat Sharif states:

[Table] Persian: It has been authentically established that the Commander of the Faithful, Abu Bakr as-Siddiq (may Allah be pleased with him), used to dye with henna and katam, which is the name of a plant, but its color is not black, rather it is dark red leaning towards black.[4] Urdu Translation: This narration has reached the level of authenticity that the Commander of the Faithful, Hadrat Abu Bakr as-Siddiq (may Allah be pleased with him), used to dye his hair by mixing the leaves of the katam grass, the color of which was not black but rather a deep red inclining towards black. (T)

The detail of this issue is in 'Fatawa-e-Faqeer'. And Allah Almighty knows best.

[Footnotes] 1. Sunan Abi Dawood, Kitab al-Tarajjul, Bab Ma Ja'a fi Khidab al-Sawad, Aftab-e-Alam Press Lahore, 2/222; Sunan an-Nasa'i, Kitab al-Zinah, Al-Khidab bi al-Sawad, 2/77; and Musnad Ahmad bin Hanbal, 1/273. 2. Kanz al-Ummal, with reference to Tib, from Abu Darda, Hadith 17333, Muassasat al-Risalah Beirut, 6/761.

3. Radd al-Muhtar, Masa'il Shatta, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5/282. 4. Ashi'at al-Lam'at Sharh Mishkat al-Masabih, Kitab al-Libas, Bab al-Tarajjul, Maktaba Nooria Rizvia Sukkur, 3/570.

फ़तावा रिज़विया खंड 23

वे फ़रमाते हैं:

[तालिका] अरबी: आख़िरी ज़माने में कुछ ऐसे लोग होंगे जो कबूतरों के पोबों की तरह काले रंग का खिज़ाब (बाल रंगना) करेंगे; वे जन्नत की सुगंध तक नहीं सूँघ पाएंगे।[1] उर्दू अनुवाद: आख़िरी ज़माने में कुछ लोग होंगे जो काला खिज़ाब करेंगे जैसे जंगली कबूतरों के पोटे, वे जन्नत की बू न सूँघेंगे।

तबरानी कबीर और इब्न अबी आसिम ने 'किताबुस सुन्ना' में हज़रत अबू दरदा (अल्लाह उनसे राज़ी हो) से रिवायत की है कि अल्लाह के रसूल (अल्लाह की उन पर शांति और कृपा हो) फ़रमाते हैं:

[तालिका] अरबी: जिसने काले रंग से खिज़ाब किया, अल्लाह क़यामत के दिन उसका चेहरा काला कर देगा।[2] उर्दू अनुवाद: जो काला खिज़ाब करे अल्लाह तआला रोज़-ए-क़यामत उसका मुँह काला करेगा।

अल्लामा हमवी, तहतावी और शामी फ़रमाते हैं:

[तालिका] अरबी: यह उन लोगों के लिए है जो योद्धा नहीं हैं, और उनके लिए डराने [दुश्मन को] के उद्देश्य से यह हराम नहीं है।[3] उर्दू अनुवाद: यह हुक्म मुजाहिदीन के सिवा दूसरों के लिए है लिहाज़ा उनके लिए काला खिज़ाब का इस्तेमाल हराम नहीं दुश्मनों को डराने और उन्हें मरऊब करने के लिए वो इसका इस्तेमाल कर सकते हैं। (त)

'अशिअतुल लम्आत' शरह मिश्कात शरीफ़ में है:

[तालिका] फ़ारसी: यह प्रामाणिकता के साथ पहुँचा है कि अमीर-उल-मोमिनीन अबू बक्र सिद्दीक़ (अल्लाह उनसे राज़ी हो) हिना (मेहंदी) और कतम से खिज़ाब किया करते थे, जो एक पौधे का नाम है, लेकिन उसका रंग काला नहीं होता, बल्कि कालापन लिए हुए गहरा लाल होता है।[4] उर्दू अनुवाद: तरीक़ा सेहत तक यह रिवायत पहुँची हुई है कि अमीरुल मोमिनीन हज़रत अबू बक्र सिद्दीक़ रज़ियल्लाहु तआला अन्हु कतम घास की पत्तियाँ मिला कर खिज़ाब किया करते थे जिसका रंग सियाह (काला) नहीं बल्कि गहरा सुर्ख़ माइल ब-सियाही (कालेपन की ओर झुका हुआ लाल) हुआ करता था। (त)

इस मसले की तफ़सील फ़तावा फ़क़ीर में है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

[फ़ुटनोट] 1. सुनन अबी दाऊद, किताबुल तरज्जुल, बाब मा जा फ़ि खिज़ाबुल सवाद, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर, 2/222; सुनन अन-नसाई, किताबुल ज़ीनह, अल-खिज़ाब बिल सवाद, 2/77; और मुस्नद अहमद बिन हंबल, 1/273. 2. कंज़ुल उम्माल, बहवाला तिब, अन अबी दरदा, हदीस 17333, मुअस्ससतुल रिसाला बेरूत, 6/761. 3. रद-उल-मुह्तार, मसाइल शत्ता, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी बेरूत, 5/282. 4. अशिअतुल लम्आत शरह मिश्कातुल मसाबीह, किताबुल लिबास, बाबुल तरज्जुल, मकतबा नूरिया रिज़विया सुक्कुर, 3/570.

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۳

فرماتے ہیں:

[جدول] عربی: یکون قوم في اخر الزمان یخضبون بھذا السواد کحواصل الحمام لا یجدون رائحة الجنة[1] اردو: آخر زمانے میں کچھ لوگ ہوں گے کہ سیاہ خضاب کریں گے جیسے جنگلی کبوتروں کے پوٹے، وہ جنت کی بو نہ سونگھیں گے۔

طبرانی کبیر اور ابن ابی عاصم کتاب السنہ میں حضرت ابودرداء رضی اللہ تعالٰی عنہ سے راوی رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

[جدول] عربی: من خضب بالسواد سود اللہ وجھہ یوم القیمة[2] اردو: جو سیاہ خضاب کرے اللہ تعالٰی روزِ قیامت اس کا منہ کالا کرے گا۔

علامہ حموی و طحطاوی و شامی فرماتے ہیں:

[جدول] عربی: ھذا في حق غیر الغزاة ولا یحرم في حقھم للارھاب[3] اردو: یہ حکم مجاہدین کے سوا دوسروں کے لئے ہے لہٰذا ان کے لئے سیاہ خضاب کا استعمال حرام نہیں دشمنوں کو ڈرانے اور انہیں مرعوب کرنے کے لئے وہ اس کا استعمال کر سکتے ہیں۔ (ت)

اشعۃ اللمعات شرح مشکوۃ شریف میں ہے:

[جدول] فارسی: بصحت رسیدہ است کہ امیر المومنین ابوبکر صدیق رضی اللہ تعالٰی عنہ خضاب می کرد بحنا وکتم کہ نام گیا ہی است لیکن رنگ آں سیاہ نیست بلکہ سرخ مائل بسیاہی است[4] اردو: طریقہ صحت تک یہ روایت پہنچی ہوئی ہے کہ امیر المومنین حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ

تعالیٰ عنہ کتم گھاس کی پتیاں ملا کر خضاب کیا کرتے تھے جس کا رنگ سیاہ نہیں بلکہ گہرا سرخ مائل بسیاہی ہوا کرتا تھا۔ (ت)

اس مسئلے کی تفصیل فتاویٰ فقیر میں ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

[حواشی] 1۔ سنن ابی داؤد کتاب الترجل باب ما جاء في خضاب السواد آفتاب عالم پریس لاہور ۲ / ۲۲۲، سنن النسائی کتاب الزینة الخضاب بالسواد ۲ / ۷۷ ۷ و مسند احمد بن حنبل ۱ / ۲۷۳ 2۔ کنز العمال بحوالہ طب عن ابی الدرداء حدیث ۱۷۳۳۳ موسسة الرسالہ بیروت ۶ / ۷۶۱ 3۔ رد المحتار مسائل شتی داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۸۲ 4۔ اشعة اللمعات شرح مشکوة المصابیح کتاب اللباس باب الترجل مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۳ / ۵۷۰

Volume 23 Fatawa Razawiyya

Problem 193: 20 Dhu al-Qi'dah 1317 AH From the Old City, sent by Syed Abdul Wahid Mathrawi What do the scholars of religion say regarding this problem: is it permissible for a woman to apply black missi (tooth powder) for adornment and beautification, or to apply black missi due to the fear of teeth falling out? Please explain and you shall be rewarded.

Answer: Applying missi of any color is generally permissible, and rather recommended (Mustahabb), for women for dental treatment or for adornment for the husband. It is only prohibited to apply it while fasting.

In Ad-Durr al-Mukhtar, it is mentioned: Chewing white gum whose parts are cohesive and which has been previously chewed but is still capable of being chewed further is disliked [if it breaks apart], otherwise, it breaks the fast. Its use is disliked for those not fasting except in seclusion due to an excuse. It is also said to be permissible and recommended for women as it is their miswak (tooth-cleaning stick). 1 Fath in Radd al-Muhtar conditioned it with that, because the black and other kinds which are not well-kneaded and not cohesive, something from them reaches the stomach. 2 etc. And Allah Almighty knows best.

In Durr al-Mukhtar, it is stated that white gum whose parts are cohesive and which has been chewed but is still capable of being chewed further, its use (i.e., chewing) does not break the fast. Its use for a non-faster without an excuse is disliked (Makruh); however, due to an excuse, chewing it in private is not disliked. It is also mentioned that it is permissible (Mubah) and its use is recommended (Mustahabb) for women because it is their tooth-cleaning stick (Miswak). In Fath al-Qadir and Fatawa Shami, it is stated that the author has conditioned or restricted this with several conditions (it being black, not well-kneaded (previously chewed), not cohesive (parts not joined together)), because if it does not have these qualities, some part of it will enter the stomach. etc. And Allah Almighty knows best. (T)

Problem 194: From Sarnian, District Bareilly, sent by Amir Ali Sahib Qadri, 4 Rajab 1331 AH Applying ghee on the head for a woman or a man to use on boils or pimples.

Answer: It is permissible, but care should be taken that a bad odor does not develop in the head; keep washing it. If a bad odor begins to arise, the prayer will be disliked

(Makruh), and a man will be deprived of going to the mosque and joining the congregation, and this is not permissible. And Allah Almighty knows best.

1 Durr al-Mukhtar, Kitab al-Sawm, Bab Ma Yufsid al-Sawm, Matba Mujtabai, Delhi, 1/152 2 Radd al-Muhtar, Kitab al-Taharah, Bab Ma Yufsid al-Sawm, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 2/112

खंड २३ फ़तावा रज़विया

मसला १९३: २० ज़ुल-क़ादा १३१७ हिजरी पुराने शहर से, सैयद अब्दुल वाहिद मथुरावी द्वारा भेजा गया दीन के उलेमा इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि औरत का सजावट और श्रृंगार के लिए काली मिस्सी लगाना या दांतों के गिर जाने के डर से काली मिस्सी लगाना कैसा है? बयान फ़रमाएं, आपको सवाब मिलेगा।

जवाब: मिस्सी किसी भी रंग की हो, औरतों के लिए दांतों के इलाज या शौहर के लिए श्रृंगार के वास्ते मुतलक़न (पूरी तरह) जायज़ बल्कि मुस्तहब (पसंदीदा) है। सिर्फ रोज़े की हालत में लगाना मना है।

'दुर्रे मुख्तार' में है कि सफेद गोंद जिसके हिस्से आपस में जुड़े हों और जो पहले चबाया गया हो लेकिन दोबारा चबाने के काबिल हो, उसके इस्तेमाल यानी चबाने से रोज़ा नहीं टूटता। बिना किसी उज़्र (बहाने) के रोज़ा न रखने वालों के लिए इसका इस्तेमाल मकरूह (नापसंद) है, अलबत्ता उज़्र की वजह से अकेले में इसे चबाना मकरूह नहीं है। यह भी कहा गया है कि यह जायज़ है और औरतों के लिए इसका इस्तेमाल मुस्तहब है क्योंकि यह उनकी मिस्वाक है। १ 'फ़तहुल क़दीर' और 'फ़तावा शामी' में है कि लेखक ने इसे कुछ शर्तों के साथ शर्तबंद किया है (काला, जो चबाया हुआ न हो, जिसके हिस्से जुड़े न हों) क्योंकि इन शर्तों के न होने की सूरत में इसका कुछ न कुछ हिस्सा पेट में चला जाता है। २ और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

'दुर्रे मुख्तार' में है कि सफेद गोंद जिसके हिस्से आपस में जुड़े हों और जो पहले चबाया गया हो लेकिन दोबारा चबाने के काबिल हो, उसके इस्तेमाल यानी चबाने से रोज़ा नहीं टूटता। बिना किसी उज़्र के रोज़ा न रखने वालों के लिए इसका इस्तेमाल मकरूह है, अलबत्ता उज़्र की वजह से एकांत में इसका चबाना मकरूह नहीं है। यह भी कहा गया है कि यह जायज़ है और औरतों के लिए इसका इस्तेमाल मुस्तहब है क्योंकि यह उनकी मिस्वाक है। 'फ़तहुल क़दीर' और 'फ़तावा शामी' में है कि लेखक ने इसे कुछ शर्तों के साथ शर्तबंद या सीमित किया है (काला, गैर-ममज़ूग (चबाया हुआ न हो), गैर-मुल्तइम (हिस्से आपस में जुड़े न हों)), क्योंकि इन गुणों के न होने की स्थिति में इसका कुछ न कुछ हिस्सा पेट में चला जाता है इत्यादि। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है। (त)

मसला १९४: सरनियान, जिला बरेली से, अमीर अली साहब कादरी द्वारा भेजा गया, ४ रजब १३३१ हिजरी स्त्री या पुरुष का सिर में घी डालना, फोड़े-फुंसी पर इस्तेमाल करना।

जवाब: जायज़ है लेकिन इसका ख्याल रहे कि सिर में बदबू पैदा न हो, धोता रहे। अगर बदबू आने लगेगी तो नमाज़ मकरूह होगी, और पुरुष को मस्जिद जाने और जमात में शामिल होने से महरूम होना पड़ेगा, और यह जायज़ नहीं है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

१ दुर्रे मुख्तार, किताबुस सौम, बाब मा युफ़सिदुस सौम, मतबअ मुज्तबाई, दिल्ली, १/१५२ २ रद्दुल मुहतार, किताबुत तहारत, बाब मा युफ़सिदुस सौम, दार एहयाउत तुरास अल-अरबी, बेरूत, २/११२

पृष्ठ ७६८ का ४९०

جلد ۲۳ فتاویٰ رضویہ

مسئلہ ۱۹۳: ۲۰ ذیقعدہ ۱۳۱۷ھ از شہر کہنہ مرسلہ سید عبد الواحد متھراوی کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ عورت کو زیبائش و آرائش کے لئے مسی سیاہ لگانا یا دانتوں کے گر جانے کے خوف سے سیاہ مسی لگانا کیسا ہے؟ بینوا توجروا

الجواب: مسی کسی رنگ کی ہو عورتوں کو علاج دنداں یا شوہر کے واسطے آرائش کے لئے مطلقاً جائز بلکہ مستحب ہے۔ صرف حالت روزہ میں لگانا منع ہے۔

فی الدرالمختار کرہ مضغ علک ابیض مضبوغ ملتئم والا فیفطر و کرہ للمفطرین الا فی الخلوۃ بعذر وقیل یباح ویستحب للنساء لانہ سوا کھن 1 فتح فی رد المحتار قیدہ بذلک لان الاسود وغیرہ المضبوغ وغیر الملتئم یصل منہ شیئ الی الجوف 2 الخ واللہ تعالٰی اعلم۔

در مختار میں ہے سفید گوند کہ جس کے باہم اجزاء ملے ہوئے ہوں اور جو چبائی ہوئی ہو مگر مزید چبائے جانے کے قابل ہو تو اس کے استعمال یعنی چبانے سے روزہ نہیں ٹوٹتا، غیر روزہ دار کے لئے اس کا استعمال بلا عذر مکروہ ہے البتہ عذر کی وجہ سے خلوت میں اس کا چبانا مکروہ نہیں، اور یہ بھی کہا گیا ہے کہ مباح ہے اور مستورات کے لئے اس کا استعمال مستحب ہے اس لئے کہ یہ ان کی مسواک ہے فتح القدیر، فتاویٰ شامی میں ہے کہ مصنف نے اس کو چند شرائط کے ساتھ مشروط یا مقید (اسود، غیر مضبوغ (چبایا ہوا نہ ہو) غیر ملتئم (اجزاء باہم پیوستہ نہ ہوں) اس لئے کہ غیر موصوفہ کے ہونے کی صورت میں اس کا کچھ نہ کچھ حصہ پیٹ میں چلا جاتا ہے الخ واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۱۹۴: از سر نیان ضلع بریلی مرسلہ امیر علی صاحب قادری ۴ رجب ۱۳۳۱ھ عورت یا مرد کو سر میں گھی ڈالنا پھوڑے پھنسی پر استعمال کرنا۔

الجواب: جائز ہے مگر اس کا خیال رہے کہ سر میں بدبو نہ پیدا ہو دھوتا رہے اگر بدبو آنے لگے گی نماز مکروہ ہوگی، اور مرد کو مسجد میں جانے جماعت میں شریک ہونے سے محروم ہونا پڑے گا، اور یہ جائز نہیں۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

1 درمختار کتاب الصوم باب مایفسد الصوم مطبع مجتبائی دہلی ۱/۱۵۲ 2 ردالمحتار کتاب الطھارۃ باب مایفسد الصوم دار احیاء التراث العربی بیروت ۲/۱۱۲

Fatawa Razawiyya Volume 23

Masala 195, 196: Querist Zakaullah Khan Razvi, Tuesday, 8 Shaban 1333 AH. (1) Zaid says that it is permissible to apply dye mixed with henna. (2) Zaid says that it is proven from the Holy Quran that one should trim the beard at the time of Jihad.

The Answer: (1) Mixing enough indigo in henna so that the color becomes black is haraam (forbidden). On the Day of Resurrection, their faces will be blackened. It is mentioned in the Hadith that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says: *"Whoever dyes (his hair) black, Allah will blacken his face on the Day of Resurrection."* (1) Yes, mixing enough indigo in henna so that the color remains red but becomes a bit darker is permissible. This is what is meant by the narrated reports and what is mentioned in al-Khaniyyah etc. (2) Zaid is a pure liar, he is fabricating a lie against the Holy Quran. And Allah Almighty knows best.

Masala 197: From Maulvi Muhammad Ismail Sahib, Mehmoodabad Mosque, Cantonment Bareilly, 7 Rabi al-Thani 1334 AH. Is looking in a mirror at night prohibited or not? Especially for women, who have a dire need to look in a mirror while dressing up for their husbands.

The Answer: There is no prohibition against looking in a mirror at night. Some common people believe that it causes freckles on the face, but there is no proof for this either religiously, naturally, or through experience. A woman who looks in a mirror for her husband's adornment is entitled to a great reward. A virtuous act cannot be forbidden based on baseless ideas. And Allah Almighty knows best.

Masala 198: From Aziz-ul-Hasan, student of Madrasa Ahl-e-Sunnat, Saturday, 1st Shaban 1337 AH. Is it permissible for men to use henna for leisure/fashion or not? If it is permissible, on which body parts? Please explain and be rewarded.

The Answer: Henna color on hands and feet is haraam for men, and it is mustahabb (recommended) for the head and beard.

---

1. Majma' al-Zawa'id, Kitab al-Libas, Bab fi ash-Shayb wa al-Khidab, Dar al-Kitab Beirut 5/123; Kanz al-Ummal with symbol Tab from Abu al-Darda', Hadith 17333; Mu'assasat al-Risala Beirut 6/271.

फ़तावा रिज़विया जिल्द 23

मसला 195, 196: मुस्तफ़सिरा ज़काउल्लाह ख़ाँ रिज़वी, मंगलवार, 8 शाबान 1333 हिजरी। (1) ज़ैद का कहना है कि खिज़ाब (डाई) में मेहंदी मिला कर लगाना जाइज़ है। (2) ज़ैद का कहना है कि कुरान शरीफ से साबित है कि जेहाद के वक्त दाढ़ी कटवाना चाहिए।

जवाब: (1) मेहंदी में इतना नील मिलाना जिससे रंग काला हो जाए हराम है। क़यामत के दिन उनके चेहरे काले किए जाएंगे। हदीस में है कि रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं: "जो काला खिज़ाब लगाएगा, अल्लाह क़यामत के दिन उसका चेहरा काला कर देगा।" (1) हाँ, मेहंदी में इतना नील मिलाना जिससे रंग लाल ही रहे लेकिन उसमें थोड़ी मज़बूती आ जाए, यह जाइज़ है। हदीस से जो रिवायत है और खानिया वगैरा में जो लिखा है, उससे यही मुराद है। (2) ज़ैद सरासर झूठा है, वह कुरान मजीद पर बोहतान लगा रहा है। वल्लाह तआला आलम (और अल्लाह बेहतर जानता है)।

मसला 197: मसऊला मौलवी मुहम्मद इस्माइल साहब, महमूदाबाद मस्जिद छावनी बरेली, 7 रबी-उल-थानी 1334 हिजरी। रात के वक्त आइना देखना मना है या नहीं? खासकर औरतों को, जिन्हें अपने शौहर के लिए बनाव-सिंगार करते समय आइना देखने की सख्त ज़रूरत पड़ती है।

जवाब: रात को आइना देखने में कोई पाबंदी नहीं है। कुछ आम लोगों का ख्याल है कि इससे चेहरे पर झाइयां पड़ती हैं, लेकिन इसका कोई सबूत न शरीयत में है, न कुदरती तौर पर और न ही तजुर्बे से। और जो औरत अपने शौहर के सिंगार के लिए आइना देखती है, वह बड़े सवाब की हक़दार है। एक सवाब वाला काम बेबुनियाद खयालात की बिना पर मना नहीं किया जा सकता। वल्लाह तआला आलम।

मसला 198: मसऊला अज़ीज़ुल हसन, छात्र मदरसा अहले सुन्नत, शनिवार, 1 शाबान 1337 हिजरी। मर्दों के लिए शौक के तौर पर मेहंदी का इस्तेमाल जाइज़ है या नहीं? अगर जाइज़ है, तो शरीर के किन अंगों पर? बयान फ़रमाएँ सवाब पाएँ।

जवाब: हाथ-पाँव में मेहंदी का रंग मर्दों के लिए हराम है और सिर और दाढ़ी में मुस्तहब (पसंदीदा) है।

1. मजमा अल-ज़वाइद, किताब अल-लिबास, बाब फ़ी अश-शैब व अल-ख़िज़ाब, दार अल-किताब बेरुत 5/123; कंजुल उम्माल बरमज़ तब अन अबी दर्दा हदीस 17333; मुअस्ससत अल-रिसाला बेरुत 6/271।

مسئلہ ۱۹۵، ۱۹۶: مستفسرہ ذکاء اللہ خاں رضوی روز سہ شنبہ بتاریخ ۸ شعبان ۱۳۳۳ھ (۱) زید کا قول ہے کہ خضاب مہندی میں ملا کر لگانا جائز ہے۔ (۲) زید کا قول ہے کہ قرآن شریف سے ثابت ہے کہ وقت جہاد داڑھی کتروانا چاہئے۔

الجواب: (۱) مہندی میں اتنا نیل ملانا جس سے رنگ سیاہ آئے حرام ہے قیامت کے دن ان کے منہ کالے کئے جائیں، حدیث میں ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں : من اختضب بالسواد سود اللہ وجہہ یوم القیامۃ (1) [جو سیاہ خضاب کرے قیامت میں اللہ تعالیٰ اس کا منہ سیاہ کرے گا۔] ہاں مہندی میں اتنا نیل ملانا جس سے رنگ سرخ ہی رہے مگر اس میں ذرا پختگی آجائے یہ جائز ہے وھو المراد بالمأثور وبما ھو فی الخانیہ وغیرھا مذکور (حدیث سے منقول اور خانیہ وغیرہ میں مذکور سے یہی مراد ہے۔ ت) (۲) زید محض جھوٹا ہے قرآن مجید پر افتراء کرتا ہے واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۹۷: مسئولہ مولوی محمد اسمعیل صاحب محمود آباد مسجد چھاؤنی بریلی ۷ ربیع الثانی ۱۳۳۴ھ رات کے وقت آئینہ دیکھنا منع ہے یا نہیں خصوصاً عورتوں کو کہ اپنے خاوند کے لئے بناؤ سنگھار کرتے وقت آئینہ دیکھنے کی سخت ضرورت پڑتی ہے۔

الجواب: رات کو آئینہ دیکھنے کی کوئی ممانعت نہیں، بعض عوام کا خیال ہے کہ اس سے منہ پر جھائیاں پڑتی ہیں اور اس کا بھی کوئی ثبوت نہ شرعاً ہے نہ طبعاً نہ تجربۃً، اور عورت کہ اپنے شوہر کے سنگار کے واسطے آئینہ دیکھے ثواب عظیم کی مستحق ہے ثواب کی بات بے اصل خیالات کی بناء پر منع نہیں ہو سکتی واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۹۸: مسئولہ عزیز الحسن طالب علم مدرسہ اہلسنت شنبہ یکم شعبان ۱۳۳۷ھ مردوں کے لئے مہندی کا استعمال شوقیہ جائز ہے یا نہیں؟ اگر جائز ہے تو کس قدر عضو بدن میں؟ بینوا توجروا

الجواب: ہاتھ پاؤں میں مہندی کی رنگت مرد کے لئے حرام ہے اور سر اور داڑھی میں مستحب۔

---

1 مجمع الزوائد کتاب اللباس باب فی الشیب والخضاب دار الکتاب بیروت ۵/ ۱۲۳، کنز العمال بر مز طب عن ابی الدرداء حدیث ۱۷۳۳۳ موسسۃ الرسالہ بیروت ۶/ ۲۷۱

Fatawa Razawiyya, Volume 23

Issue 199: From Calcutta, Zakaria Street 22, Maulvi Abdul Halim Sahib Meeruthi, 7 Ramadan-ul-Mubarak 1346 AH. What is the ruling of the Shari'ah regarding applying hair dye and coloring men's beards, mustaches, and head hair black? Which dye is referred to in the Hadith that "the one who applies dye will not smell the fragrance of Paradise"? What is the ruling on the dye made by mixing indigo and henna, which doesn't turn the hair completely black? And if the hair becomes completely black due to changes in some methods of using the same, what is the ruling? Will there be an exception for a young wife or in some other circumstances where black dye is usually prohibited? If so, what is the explanation for those specific circumstances?

The Answer: Black dye (hair coloring) is prohibited (Haraam).

Arabic Text	**Urdu Translation**
Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Change this (grey hair) with something, but avoid black." Narrated by Muslim (1) from Jabir (may Allah be pleased with him). And in another Hadith: "Whoever dyes with black, Allah will blacken his face on the Day of Resurrection." Narrated by Tabarani (2).	The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: Change these hairs with something but avoid blackness. Muslim Sharif narrated it from the authority of Hazrat Jabir (may Allah be pleased with him). And in another Hadith, it is commanded: Whoever applies black dye, Allah Almighty will blacken his face on the Day of Resurrection. Imam Tabarani narrated it. (T)

The Hadith mentioned in the question is specifically about black dye; its own words are: | Arabic Text | Urdu Translation | | :--- | :--- | | "There will be people who dye (their hair) black like the crops of pigeons; they will not smell the fragrance of Paradise." Narrated by Abu Dawood (3) and Nasa'i from Ibn Abbas (may Allah be pleased with both of them). | Some people will apply black dye like the crops of pigeons; they will not smell the fragrance of Paradise. Abu Dawood and Nasa'i narrated it with reference to Hazrat Abdullah Ibn Abbas (may Allah be pleased with both of them). (T) |

1. Sahih Muslim, Kitab al-Libas, Bab Istihbab Khidab al-Shayb bi-Safrah etc., Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/199.
2. Kanz al-Ummal, with reference to Tabarani from Abu al-Darda, Hadith 17333, Mu'assasat al-Risala, Beirut, 6/712.

3. Sunan Abi Dawood, Kitab al-Tarajjul, Bab Ma Ja'a fi Khidab al-Sawad, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 2/222; Sunan al-Nasa'i, Bab al-Nahy 'an al-Khidab bi-al-Sawad, Noor Muhammad Karkhana Tijarat-e-Kutub, Karachi, 2/277.

फतावा रज़विय्या, भाग 23

मसला 199: कलकत्ता, ज़कारिया स्ट्रीट 22 से, मौलवी अब्दुल हलीम साहब मेरठी, 7 रमज़ानुल मुबारक 1346 हिजरी। ख़िज़ाब (बाल रंगने) और पुरुषों की दाढ़ी, मूंछ और सिर के बाल काले करने के बारे में शरीअते बैज़ा का क्या हुक्म है? यह हदीस कि "ख़िज़ाब लगाने वाला जन्नत की खुशबू नहीं पाएगा" किस ख़िज़ाब से संबंधित है? नील और मेहंदी मिलाकर जो ख़िज़ाब किया जाता है और जिससे बाल पूरी तरह काले नहीं होते, वह किस हुक्म में है? और अगर उसी के कुछ तरीकों के बदलने के कारण बाल पूरी तरह काले हो जाएं तो क्या हुक्म है? क्या जवान बीवी या कुछ अन्य स्थितियों में काला ख़िज़ाब नाजायज़ होने की स्थिति में छूट रहेगी? और अगर ऐसा है तो उन कुछ स्थितियों की व्याख्या क्या है?

अल-जवाब: काला ख़िज़ाब हराम है।

अरबी पाठ

हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने फ़रमाया: "इन बालों को किसी चीज़ से बदल दो लेकिन काला करने से बचो।" इसे मुस्लिम शरीफ़ (1) में हज़रत जाबिर (रज़ियल्लाहु अन्हु) की सनद से रिवायत किया गया। और एक दूसरी हदीस में इरशाद है: "जिसने काला ख़िज़ाब लगाया, क़यामत के दिन अल्लाह तआला उसका चेहरा काला कर देगा।" इसे इमाम तबरानी (2) ने रिवायत किया।

उर्दू अनुवाद

हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने फ़रमाया: इन बालों को किसी चीज़ से बदल दो लेकिन काला करने से बचो। मुस्लिम शरीफ़ में हज़रत जाबिर (रज़ियल्लाहु अन्हु) की सनद से इसे रिवायत किया गया। और एक दूसरी हदीस में इरशाद है: जिसने काला ख़िज़ाब लगाया, क़यामत के दिन अल्लाह तआला उसका चेहरा काला कर देगा। इसे इमाम तबरानी ने रिवायत किया। (त)

सवाल में उल्लिखित हदीस काले ख़िज़ाब के ही बारे में है, इसके अपने शब्दों का इरशाद है: | अरबी पाठ | उर्दू अनुवाद | | :--- | :--- | | "कुछ लोग काले कबूतर के पोटे (फसलों) की तरह काला ख़िज़ाब लगाएंगे, वे जन्नत की खुशबू नहीं पाएंगे।" इसे अबू दाऊद (3) और नसाई ने हज़रत अब्दुल्ला इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) के हवाले से रिवायत किया। | कुछ लोग काला ख़िज़ाब लगाएंगे

जैसे कबूतर के पोटे हों, वे जन्नत की खुशबू नहीं पाएंगे। अबू दाऊद और नसाई ने हज़रत अब्दुल्ला इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) के हवाले से इसे रिवायत किया। (त) |

1. सहीह मुस्लिम, किताबुल लिबास, बाब इस्तिहबाब ख़िज़ाब अल-शायब बिस-सफ़राह आदि, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 2/199।
2. कन्ज़ुल उम्माल, तबरानी के हवाले से हज़रत अबू दरदा से, हदीस 17333, मुअस्ससतुर रिसाला, बैरूत, 6/712।
3. सुनन अबू दाऊद, किताबुल तरज्जुल, बाब मा जाआ फ़ी ख़िज़ाब अल-सवद, आफ़ताबे आलम प्रेस, लाहौर, 2/222; सुनन नसाई, बाब अन-नही अनिल ख़िज़ाब बिल-सवद, नूर मुहम्मद कारखाना तिजारते कुतुब, कराची, 2/277।

पृष्ठ 492/768

مسئلہ ۱۹۹: از کلکتہ زکریا اسٹریٹ ۲۲ مولوی عبدالحلیم صاحب میر ٹھی ۷ رمضان المبارک ۱۳۴۶ھ خضاب لگانے اور مردوں کی داڑھی مونچھ اور سر کے بال کالے کرنے کے متعلق شریعت بیضا کا کیا حکم ہے؟ یہ حدیث کہ "خضاب لگانے والا جنت کی بو نہ سونگھے گا" کس خضاب سے متعلق ہے۔ نیل و مہندی ملا کر جو خضاب کیا جاتا ہے اور جس سے بال بالکل کالے نہیں ہوتے وہ کس حکم میں ہے؟ اور اگر اسی سے بعض طرق کے تبدل و تغیر کے باعث بالکل سیاہ ہو جائیں تو کیا حکم ہے؟ نوجوان بیوی یا اور بعض کیفیات میں کیا خضاب اسود نا جائز ہونے کی صورت میں استثناء رہے گا؟ اور اگر ایسا ہے تو ان بعض کیفیات کی توضیح کیا ہے؟

الجواب: سیاہ خضاب حرام ہے۔

عربی عبارت	اردو ترجمہ
قال صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم غیروا هذا بشیئ و اجتنبوا السواد رواہ مسلم ۱ عن جابر رضی اللہ تعالٰی عنہ وفی حدیث اخر من خضب بالسواد سود اللہ وجہہ یوم القیمۃ رواہ الطبرانی ۲۔	حضور اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا: ان بالوں کو کسی چیز سے تبدیل کردو لیکن سیاہی سے بچو، مسلم شریف میں حضرت جابر رضی اللہ تعالٰی عنہ کی سند سے اسے روایت کیا۔ اور ایک دوسری حدیث میں ارشاد ہے جس نے سیاہ خضاب لگایا قیامت کے دن اللہ تعالٰی اس کا چہرہ سیاہ کرے گا۔ اس کو امام طبرانی نے روایت کیا۔ (ت)

حدیث مذکور فی السوال سیاہ خضاب ہی کے بارے میں ہے خود اسی کے الفاظ کا ارشاد ہے: | عربی عبارت | اردو ترجمہ | | :--- | :--- | | یخضبون بالسواد کحواصل الحمام لایریحون

رائحۃ الجنۃ رواہ ابوداؤد ۳ والنسائی عن ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما۔ | کچھ لوگ سیاہ خضاب لگائیں گے جیسے کبوتر کے پوٹے ہوں، وہ جنت کی خوشبو نہ سونگھیں گے، ابوداؤد ونسائی نے حضرت عبد اللہ ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما کے حوالے سے اس کو روایت کیا۔ (ت) |

۱ صحیح مسلم کتاب اللباس باب استحباب خضاب الشیب بصفرۃ الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۱۹۹

۲ کنز العمال بحوالہ طبرانی عن ابی الدرداء حدیث ۱۷۳۳۳ موسسۃ الرسالہ بیروت ۶/ ۷۱۲ ۳ سنن ابی داؤد کتاب الترجل باب ماجاء فی خضاب السواد آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۲۲۲، سنن النسائی باب النہی عن الخضاب بالسواد نور محمد کارخانہ تجارت کتب کراچی ۲/ ۲۷۷

Fatawa Rizvia, Volume 23

Black dye is absolutely forbidden. Black includes various shades like blue, purple, and lavender-black. Even if someone wrongly claims it's not black, it is definitely close to black. The authentic Hadith states:

Do not go near blackness (Reported by Imam Ahmad from Anas, may Allah be pleased with him).	**Do not go near blackness. (Trans. Imam Ahmad reported this from Hazrat Anas, may Allah be pleased with him).**

And the Hadith in Abu Dawood and Nasai comparing it to the crop of a pigeon also points to this; the crops of wild pigeons are mostly bluish. Pure henna does not produce a deep color. When some indigo leaves are mixed with it, it becomes a deep red; this is beauty. It is not that so much indigo is added that it turns black, or first dyeing with henna and then applying indigo over it once the hair is clean. All these are the same forbidden forms about which it was said "Avoid blackness," and "They will not smell the fragrance of Paradise." It was also said about it: "May Allah blacken his face." Just as wine becomes vinegar by mixing salt, not that one crystal of salt is put in a vat of wine to drink it, or eating a lot of salt and then drinking wine on top. The only exception to the prohibition of black dye is for those engaged in Jihad, similar to mixing wool with silk, which according to 'Sahibayn' (the two companions of Imam Abu Hanifa) is permissible for pure silk. A weak (marjooh) narration mentions permission for the purpose of a young wife, but giving a fatwa based on a weak narration is ignorance and a violation of consensus. Imam Muhammad (may Allah have mercy on him) says in Fatawa al-Dhakhira:

Al-Khidab bil-sawad lil-ghazwi liyakuna ahiba fi aynil aduwwi mahmudun bil-ittifaq wa-in fa’ala dhalika liyuzayyina nafsahu lin-nisa’i famakruhun ‘alayhi ‘ammatul mashayikh 2.	**Using black dye for war so as to appear more awe-inspiring and terrifying in the eyes of the enemy is commendable by consensus. But if one does it to beautify oneself for women, then it is disliked (makruh), and this is the position held by most scholars. (T)**

1. Musnad Ahmad bin Hanbal
2. Fatawa Hindiyya, citing Al-Dhakhira, Book of Disliked Matters, Chapter 20, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/359

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 23

काला ख़िज़ाब (डाई) मुतलक़न (पूरी तरह) हराम है। और काले से मुराद नीले, बैंगनी और गहरे बैंगनी रंग के सभी शेड हैं। अगर ग़लती से कोई इसे काला न भी माने, तो यह यक़ीनन काले के बहुत क़रीब है। और सही हदीस का इरशाद है:

ला तक़रबुस-सवाद, रवाह अल-इमाम अहमद 1 अन अनस रज़ियल्लाहु अन्हु।	**काले रंग के पास मत जाओ। (इसे इमाम अहमद ने हज़रत अनस रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया है।)**

और अबू दाऊद और नसाई की हदीस में कबूतर के पोटे (गले की थैली) से इसकी तशबीह (तुलना) भी इसी तरफ इशारा करती है; जंगली कबूतरों के पोटे अक्सर नीले रंग के होते हैं। केवल मेहंदी का रंग गहरा नहीं होता। जब इसमें नील की कुछ पत्तियां मिला दी जाती हैं, तो गहरा लाल रंग हो जाता है; यह सुंदरता है। ऐसा नहीं कि इतना नील मिला दिया जाए कि वह काला कर दे, या पहले मेहंदी से रंगें और बाल साफ़ होने पर उस पर नील लगा दें, ये सब वही हराम सूरते हैं जिनके बारे में फ़रमाया "सियाही (कालेपन) से बचो", "वे जन्नत की ख़ुशबू नहीं पाएंगे।" फ़रमाया: जिस पर "अल्लाह उनके चेहरों को काला कर दे" आया। जैसे शराब में नमक मिलाने से वह सिरका बन जाए, न कि यह कि मटके भर शराब में नमक की एक डली डालकर पी ली जाए, या बहुत सा नमक फांककर ऊपर से शराब पी ली जाए। काले रंग की मनाही से केवल जिहाद में शामिल लोगों को छूट है, जैसे ऊन में रेशम मिलाना, और 'साहिबैन' के नज़दीक खालिस रेशम जायज़ है। एक मरजूह (कमज़ोर) रिवायत में जवान बीवी के लिए इसकी इजाज़त आई है, लेकिन मरजूह पर फ़तवा देना अज्ञानता और इजमा (सर्वसम्मति) का उल्लंघन है। इमाम मुहम्मद (रहमतुल्लाहि अलैहि) फ़तावा जखीरा में फ़रमाते हैं:

अल-ख़िज़ाब बिल-सवाद लिल-ग़ज़वी लियकूना अहीबा फ़ी ऐनिल अदुलवी महमूदुन बिल-इत्तेफ़ाक़ व-इन फ़अला ज़ालिका लियुज़य्यिना नफ़्सहु लिन-निसा'ई फ़मक़रूहून अलैहि आममतुल मशायख़ 2।	**जिहाद में काला ख़िज़ाब लगाने की इजाज़त है ताकि दुश्मन की नज़र में रौबदार और खौफ़नाक लगा जाए, और यह बिल-इत्तेफ़ाक़ (सर्वसम्मति से) अच्छा है। और अगर कोई औरतों के लिए ज़ेब-ओ-ज़ीनत (सजने-धजने) के लिए ऐसा करे, तो यह मकरूह है, और इसी पर आम मशायख (विद्वान) कायम हैं।(त)**

1. मुस्नद अहमद बिन हंबल
2. फ़तावा हिन्दिया, ह्वाला अल-ज़खीरा, किताबुल कराहीयाह, अध्याय 20, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/359

سیاہ خضاب مطلقاً حرام ہے اور سیاہ مقول بالتشکیک نیلا، اودا، کاسنی سب سیاہ ہے اور بفرض غلط سیاہ نہ ہو تو قریب سیاہ قطعاً ہے اور حدیث صحیح کا ارشاد ہے:

لا تقربوا السواد، رواہ الامام احمد عن انس رضی اللہ عنہ۔ ۱ **سیاہی کے پاس نہ جاؤ (اس کو امام احمد نے حضرت انس رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا۔ت)**

اور حدیث ابو داؤد و نسائی میں کبوتر کے پوٹے سے تشبیہ بھی اسی طرف ناظر، جنگلی کبوتروں کے پوٹے اکثر نیلگوں ہوتے ہیں۔ خاص مہندی کی رنگت گہری نہیں ہوتی جب اس میں کچھ پتیاں نیل کی ملادی جائیں تو سرخ گہرا رنگ ہو جاتا ہے یہ حسن ہے نہ یہ کہ اتنا نیل ملا دیا جائے کہ سیاہ کر دے، یا پہلے مہندی سے رنگ کر جب بال خوب صاف ہو گئے اس پر نیل تھوپا کہ یہ سب وہی حرام صورتیں ہیں جن کو اجتنبوا (سیاہی سے بچو۔ت) فرمایا، لایجدون رائحۃ الجنۃ (وہ لوگ جنت کی خوشبو نہ پائیں گے۔ت) فرمایا: جس پر سود اللہ وجہہ (اللہ تعالیٰ ان کے چہرے سیاہ کر دے گا۔ت) آیا۔ شراب کہ خلط نمک سے سرکہ ہو جائے نہ یہ کہ گھڑے بھر شراب میں نمک کی ایک کنکری ڈال کر پی جائے نہ یہ کہ بہت سا نمک پھانک کر اوپر سے شراب چڑھائے، تحریم سواد سے صرف مباشرانِ جہاد کا استثناء ہے جیسے اون کو ریشم کا بنانا، اور صاحبیں کے نزدیک خالص ریشمیں روا ہیں، اور زوجہ جوان کی غرض سے ایک روایت مرجوحہ میں جواز آیا ہے اور مرجوح پر حکم فتویٰ جہل و خرق اجماع ہے۔ امام محمد علیہ الرحمہ فتاویٰ ذخیرہ میں فرماتے ہیں:

الخضاب بالسواد للغزو لیکون اھیب فی عین العدو محمود باتفاق وان فعل ذلك لیزین نفسه للنساء فمکروه علیه عامة المشائخ ۲۔

جہاد میں سیاہ خضاب کی اجازت ہے تاکہ دشمن کی نگاہ میں بارعب اور خوفناک ہو جائے اور یہ بالاتفاق اچھا ہے۔ اور اگر اپنے آپ کو عورتوں کے لئے زیب وزینت دے تو یہ مکروہ ہے اور اسی پر عام مشائخ قائم ہیں۔(ت)

۱ مسند احمد بن حنبل ۲ فتاوٰی ہندیہ بحوالہ الذخیرہ کتاب الکراہیۃ الباب العشرون نورانی کتب خانہ پشاور ۵/ ۳۵۹

Fatawa Rizvia Volume 23

It is stated in 'Uqud ad-Durriyyah': "Act upon what the majority is upon." (T) Based on the consensus (jamhur), the authentic Hadith from the Sahih Sittah is: From Ibn Mas'ud (may Allah be pleased with him), from the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him): "Allah has cursed women who tattoo and those who have themselves tattooed, and those who pluck facial hair and those who have their facial hair plucked, and those who space their teeth for the sake of beauty, changing what Allah has created." Hazrat Abdullah bin Mas'ud (may Allah be pleased with him) narrated from the Messenger (peace and blessings be upon him) that Allah Almighty curses those women who tattoo and have tattoos done, those who pluck facial hair and have it plucked, and those who create gaps between their teeth for beauty. They are the ones who change Allah's creation. (T)

This is a just witness. A woman has more need to be adorned in the eyes of her husband; when these matters are forbidden and a cause of curse for her due to changing Allah's creation, then for a man, it is prohibited to a far greater degree.

And Allah Almighty has said, "There is no change in the creation of Allah." [Quran 30:30]. And He said regarding His enemy Iblis: "And I will command them so they will change the creation of Allah." [Quran 4:119]. And Allah Almighty has commanded: (O people!) There is no change in the creation (birth) of Allah. Also, Allah Almighty said, narrating from His cursed enemy Satan (that he said), I will surely command them and they will change Allah's creation. (T)

Also, an authentic Hadith: "The one who pretends to have been given what he has not been given is like the one who wears..." One who shows satisfaction with something that...

---

1 Al-Uqud al-Durriyah fi Tanqih al-Fatawa al-Hamidiyah. 2 Sahih al-Bukhari, Kitab al-Libas, Chapters on Al-Mawsulah and Al-Mustawshamah, Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/806-807; Sahih Muslim, Kitab al-Libas, Chapter on Prohibiting the Act of Al-Wasilah, Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/205. 3 The Holy Quran 30/30. 4 The Holy Quran 4/119.

फ़तावा रिज़विया खंड २३

'उक़ूद अद-दुर्रिया' में है: "उस पर अमल करें जिस पर बहुमत है।" (त) जम्हूर के अनुसार, सहीह सित्तह की प्रामाणिक हदीस है: इब्न मसूद (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत है कि नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: "अल्लाह ने उन औरतों पर लानत की है जो गुदवाती हैं और जो गुदवाती फिरती हैं, और जो चेहरे के बाल नोचती हैं और जो नुचवाती हैं, और जो खूबसूरती के लिए दातों के बीच गैप बनाती हैं, अल्लाह की रचना में बदलाव करने वाली हैं।" हज़रत अब्दुल्ला बिन मसूद (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से रिवायत की कि अल्लाह तआला उन औरतों पर लानत करे जो 'खाल' (टैटू) गुदवाती हैं और गुदवाने वाली हैं, चेहरे के बाल नोचने वाली और नुचवाने वाली हैं। और खूबसूरती के लिए दांतों के बीच जगह बनाने वाली हैं। वे अल्लाह तआला की मखलूक (रचना) को बदलने वाली हैं। (त)

यह एक न्यायपूर्ण गवाह है। एक औरत को अपने शौहर की नज़र में सजी-धजी रहने की ज़्यादा ज़रूरत होती है; जब ये बातें अल्लाह की रचना को बदलने के कारण उसके लिए हराम और लानत का कारण हैं, तो पुरुष के लिए तो यह और भी बड़ी वजह से वर्जित है।

और अल्लाह तआला ने फरमाया "अल्लाह की रचना में कोई बदलाव नहीं है।" (कुरान ३०:३०)। और उसने अपने दुश्मन इब्लीस के बारे में फरमाया: "और मैं उन्हें हुक्म दूँगा तो वे अल्लाह की रचना को बदल देंगे।" (कुरान ४:११९)। और अल्लाह तआला ने इरशाद फ़रमाया: (लोगो!) अल्लाह तआला की तख़लीक़ (पैदाइश) में कोई तब्दीली नहीं, साथ ही अल्लाह तआला ने अपने दुश्मन शैतान लईन से हिकायतन फ़रमाया (कि उसने कहा) ज़रूर उन्हें हुक्म दूँगा तो वे अल्लाह तआला की तख़लीक़ में तब्दीली करेंगे। (त)

इसके अलावा सहीह हदीस: "वह जो दिखावा करता है कि उसे वह दिया गया है जो उसे नहीं दिया गया, वह उस व्यक्ति की तरह है जिसने..." ऐसी चीज़ से संतुष्टि दिखाने वाला जो उसे...

---

1. अल-उक़ूद अद-दुर्रिया फ़ी तनक़ीह अल-फ़तावा अल-हामिदिया
2. सहीह अल-बुखारी, किताब अल-लिबास, बाब अल-मौसूला और बाब अल-मुस्तौशमा, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, २/८०६-८०७; सहीह मुस्लिम, किताब अल-लिबास, बाब तहरीम फ़ेल अल-वासिला, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, २/२०५

3. अल-कुरान अल-करीम ३०/३०
4. अल-कुरान अल-करीम ४/११९

पेज ४९४ ऑफ ७६८

عقود الدریہ میں ہے: العمل بما علیہ الاکثر (اس پر عمل کرنا جس پر اکثر ہیں۔ت) قول جمہور پر حدیث صحیح صحاح ستہ: عن ابن مسعود رضی اللہ تعالٰی عنہ عن النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم لعن اللہ الواشمات والمستوشمات والناصمات والمتنمصات والمتفلجات للحسن المغیرات خلق اللہ ۔ حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ تعالٰی عنہ نے حضور علیہ الصلوۃ والسلام سے روایت فرمایا کہ اللہ تعالٰی ان عورتوں پر لعنت کرے جو "خال" گودنے والی اور خال گدوانے والی ہیں، چہرہ کے بال نوچنے اور نچوانے والی ہیں۔ اور خوبصورتی کے پیش نظر دانتوں کے درمیان کشادگی بنانے والی ہیں۔ اللہ تعالٰی کی تخلیق میں تبدیلی کرنے والی ہیں۔ (ت)

شاہد عدل ہے۔ عورت زیادہ اس کی محتاج ہے کہ شوہر کی نگاہ میں آراستہ ہو جب اسے یہ امور تغیر خلق اللہ کے سبب حرام و موجب لعنت ہوئے تو مرد پر بدرجہ اولٰی۔

وقد قال تعالٰی " لَا تَبْدِیلَ لِخَلْقِ اللہِ ط " ۳ وقال تعالٰی عن عدو ہ ابلیس " وَ لَاٰمُرَنَّھُمْ فَلَیُغَیِّرُنَّ خَلْقَ اللہِ ط " ۴ ۔ اور اللہ تعالٰی نے ارشاد فرمایا: (لوگو!) اللہ تعالٰی کی تخلیق (پیدائش) میں کوئی تبدیلی نہیں، نیز اللہ تعالٰی نے اپنے دشمن شیطان لعین سے حکایتاً فرمایا (کہ اس نے کہا) ضرور انھیں حکم دوں گا تو وہ اللہ تعالٰی کی تخلیق میں تبدیل کریں گے۔(ت)

نیز حدیث صحیح: المتشبع بما لم یعط کلابس ایسی چیز سے سیری دکھانے والا جو اس کو

---

1 العقود الدریۃ فی تنقیح الفتاوٰی الحامدیۃ 2 صحیح البخاری کتاب اللباس باب الموصولۃ وباب المستوشمۃ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۸۰۶-۸۰۷، صحیح مسلم کتاب اللباس باب تحریم فعل الواصلۃ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۲۰۵ 3 القرآن الکریم ۳۰/ ۳۰ 4 القرآن الکریم ۱۱۹/ ۴

Fatawa Razawiyya Volume 23

[One who acts like they have received two garments of falsehood]. Narrated by the Two Sheikhs[1] from Asma, may Allah Almighty be pleased with her. One who has not received [a blessing/gift] yet acts as if they have, is like someone wearing garments of lies and deception; Bukhari and Muslim have narrated this from Sayyidah Asma, may Allah Almighty be pleased with her. (T)

This warning is sufficient for it. It is evident that this hair dye is for the purpose of a woman displaying youthfulness. She is not young, but if she appears young in someone's eyes, then according to the decree of the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, that person is wearing a cloak of lies and deception from head to toe. What could be worse than this? On the contrary, concerning Jihad, it is stated in a Mutawatir Hadith: "War is deception"[2] (War is a trick. T) And Allah Almighty knows best.

www.dawateislami.net I.T. Majlis of Dawat-e-Islami

[1] Sahih al-Bukhari, Book of Marriage, Chapter on pretending to have received what one has not... Qadeemi Kutub Khana, Karachi, 2/857; Sahih Muslim, Book of Dress, Chapter on the prohibition of falsification in dress... Qadeemi Kutub Khana, Karachi, 2/2069. [2] Sahih al-Bukhari, Book of Jihad, Chapter on 'War is Deception', Qadeemi Kutub Khana, Karachi, 1/425; Sahih Muslim, Book of Jihad, Chapter on the permissibility of deception in war, Qadeemi Kutub Khana, Karachi, 2/83.

फतावा रज़विया जिल्द 23

"झूठ के दो कपड़ों वाला" - इसे शैखैन[1] ने हज़रत असमा रज़ियल्लाहु अन्हा से रिवायत किया है। यानी जिसे [कोई चीज़] मिली नहीं और वह उसे इस तरह ज़ाहिर करे जैसे झूठ और धोखे का लिबास पहनने वाला हो; बुखारी और मुस्लिम ने इसे सय्यदा असमा रज़ियल्लाहु अन्हा से रिवायत किया है। (त)

इस पर यह चेतावनी ही काफी है। ज़ाहिर है कि यह खज़ाब (बाल रंगना) इसी लिए होगा कि औरत अपनी जवानी का इज़हार करे। वह जवान है नहीं, लेकिन अगर किसी की निगाह में जवान बन जाए तो रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के इरशाद के मुताबिक वह शख्स सिर से पैर तक झूठ और धोखे का जामा पहने हुए है। इससे बदतर और क्या चाहिए? इसके विपरीत जिहाद के बारे में मुतवातिर हदीस में है: "अल-हर्बु ख़ुदअह"[2] (जंग धोखा है। त) और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

www.dawateislami.net आई.टी. मज्लिस-ए-दावत-ए-इस्लामी

[1] सहीह अल-बुखारी, किताबुन निकाह, बाब: जो चीज़ नहीं मिली उसे ज़ाहिर करना... क़दीमी कुतुब खाना कराची, 2/857; सहीह मुस्लिम, किताबुल लिबास, बाब: लिबास में धोखे की मुमानियत... क़दीमी कुतुब खाना कराची, 2/2069. [2] सहीह अल-बुखारी, किताबुल जिहाद, बाब: जंग धोखा है, क़दीमी कुतुब खाना कराची, 1/425; सहीह मुस्लिम, किताबुल जिहाद, बाब: जंग में धोखे का जवाज़, क़दीमी कुतुब खाना कराची, 2/83.

पेज 495 ऑफ़ 768

ثوبی زور رواہ الشیخان[1] عن اسماء رضی اللہ تعالٰی عنہا ۔ ملی نہیں اس طرح سے جیسے جھوٹ اور فریب کا لباس پہنے والا، بخاری اور مسلم نے اس کو سیدہ اسماء رضی اللہ تعالٰی عنہا سے روایت کیا ہے (ت)

اس پر وعید کو بس ہے ظاہر ہے کہ یہ خضاب اسی لئے ہوگا کہ عورت پر اظہار جوانی کرے۔ جو ان ہے نہیں اور اس کی نگاہ میں جوان بنے تو رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے ارشاد سے وہ شخص سر سے پاؤں تک جھوٹ اور فریب کا جامہ پہنے ہے۔ اس سے بدتر اور کیا درکار ہے بخلاف جہاد حدیث متواتر میں ہے الحرب خدعۃ [2] (جنگ دھوکا ہے۔ ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

www.dawateislami.net I.T. Majlis of Dawat-e-Islami

[1] صحیح البخاری کتاب النکاح باب التشبع بما لم ینل الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۸۵۷، صحیح مسلم کتاب اللباس باب النھی عن التزویر فی اللباس قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۲۰۶۹ [2] صحیح البخاری کتاب الجہاد باب الحرب خدعۃ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۴۲۵ ، صحیح مسلم کتاب الجہاد باب جواز الخداع فی الحرب قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۸۳

Fatawa Razawiyya, Volume 23

Treatise: Hakk-ul-Aib fi Hurmat-i-Taswid-il-Shaib - 1307 AH (Removing the flaw regarding the prohibition of blackening white hair)

Problem 200: From Old City (Shahar-e-Kuhna), sent by Muhammad Shafi Ali Khan Sahib, 23 Rabi-ul-Awwal Sharif 1307 AH. What do the scholars of religion say regarding this issue: is it permissible to use 'Wasma' and 'Neel' (indigo) which makes hair black, and is it correct to apply 'Neel' mixed with henna or not? Please explain and earn reward.

Answer: Applying 'Wasma' and 'Neel' mixed with henna is permissible without any dislike (karahiyat).

[Table Content] Arabic Text: In al-Durr al-Mukhtar (summarized): It is recommended for a man to dye the hair of his head and beard, even if not for war, according to the more correct opinion. Dyeing with black is disliked. It was said [it is not disliked] in Majma-ul-Fatawa. In Radd-ul-Muhtar, it is mentioned that Abu Bakr, may Allah be pleased with him...

Urdu Text: In Durr-ul-Mukhtar, it is briefly mentioned that for a man, dyeing the hair of his head and beard (i.e., coloring them) is recommended according to the correct opinion even without jihad. However, blackening is disliked, but it has also been said that it is not disliked. In Majma-ul-Fatawa and Fatawa Shami, it is mentioned in a Hadith that Hazrat Abu Bakr Siddiq...

---

1. Durr-ul-Mukhtar, Kitab-ul-Karahiya, Chapter on Sales, Matba-e-Mujtabai Delhi, 2/253.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

रिसाला: हक्क-उल-ऐब फी हुरमत-ए-तस्वीद-इल-शैब - 1307 हिजरी (सफेद बालों को काला करने की हुरमत के बारे में ऐब को मिटाना)

मसला 200: शहर कुहना से, मुर्सला मुहम्मद शफ़ी अली खान साहब, 23 रबी-उल-अव्वल शरीफ़ 1307 हिजरी। क्या फ़रमाते हैं उलमा-ए-दीन इस मसले में कि वस्मा नील का जिससे बाल काले हो जाएं जायज़ है या नहीं और नील में हिना (मेहंदी) मिला कर लगाना दुरुस्त है या नहीं? बयान फ़रमाएं अज्र पाएं।

अल-जवाब: वस्मा नील हिना मिला कर लगाना जायज़ है बिना कराहत।

[तालिका विवरण] अरबी पाठ: 'अद-दुर्र अल-मुख़्तार' में संक्षेप में: पुरुष के लिए अपने सिर और दाढ़ी के बालों को रंगना मुस्तहब (पसंदीदा) है, भले ही युद्ध के अलावा हो, सही राय के अनुसार। काले रंग से रंगना मकरूह है। 'मजमा-उल-फ़तावा' में कहा गया है [कि यह मकरूह नहीं है]। 'रद्द-उल-मुहतार' में उल्लेख है कि अबू बक्र रज़ियल्लाहु अन्हु...

उर्दू अनुवाद: दुर्रे मुख़्तार में मुख़्तसर तौर पर मज़कूर है कि मर्द के लिए अपने बालों और दाढ़ी को ख़िज़ाब करना (यानी रंगीन करना) अगरचे सही क़ौल के मुताबिक़ जिहाद के बग़ैर मुस्तहब है अलबत्ता सियाह (काला) करना मकरूह है और यह भी कहा गया है कि मकरूह नहीं है। मजमा-उल-फ़तावा और फ़तावा शामी में है हदीस पाक में आया है कि हज़रत अबू बक्र सिद्दीक़...

---

1. दुर्रे मुख़्तार, किताबुल कराहिया, फ़स्ल फ़िल बय, मतब-ए-मुज्तबाई देहली, 2/253

فتاویٰ رضویہ، جلد ۲۳

رسالہ: حک العیب فی حرمة تسوید الشیب - ۱۳۰۷ھ (سفید بالوں کو کالا کرنے کی حرمت کے بارے میں عیب کو مٹانا)

مسئلہ ۲۰۰: از شہر کہنہ مرسلہ محمد شفیع علی خاں صاحب، ۲۳ ربیع الاول شریف ۱۳۰۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ وسمہ نیل کا جس سے بال سیاہ ہو جائیں جائز ہے یا نہیں اور نیل میں حنا ملا کر لگانا درست ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ اجر پاؤ ت)

الجواب: وسمہ نیل حنا ملا کر لگانا جائز ہے بلا کراہت۔

[جدول کے مندرجات] عربی عبارت: فی الدرالمختار ملخصاً یستحب للرجل خضاب شعرہ ولحیتہ ولو في غیر حرب فی الاصح ویکرہ بالسواد وقیل لا مجمع الفتاوی، وفی ردالمحتار وورد ان ابابکر رضی اللہ تعالی عنہ

اردو ترجمہ: در مختار میں مختصر طور پر مذکور ہے کہ مرد کے لئے اپنے بالوں اور داڑھی کو خضاب کرنا (یعنی رنگین کرنا) اگرچہ صحیح قول کے مطابق جہاد کے بغیر مستحب ہے البتہ سیاہ کرنا مکروہ ہے اور یہ بھی کہا گیا ہے کہ مکروہ نہیں ہے۔ مجمع الفتاویٰ اور فتاویٰ شامی میں ہے حدیث پاک میں آیا ہے کہ حضرت ابوبکر صدیق

---

۱ درمختار کتاب الکراھیة فصل فی البیع مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۵۳

Fatawa Razawiyya Volume 23

[Boxed Text] Dyed with Henna and Katam (indigo), etc., and Allah Subhanahu wa Ta'ala knows best. - Muhammad Yaqub Ali Khan

Answer: In the correct school of thought, black hair dye is absolutely prohibited except during a state of Jihad. Authentic and reliable Hadiths speak of its prohibition. So I say: And with Allah is success (i.e., I speak and success is from Allah). (T)

Hadith 1: Ahmad, Muslim, Abu Dawud, Nasa'i, and Ibn Majah narrate from Hazrat Jabir bin Abdullah (may Allah be pleased with them). When the Prophet, the Leader of the World (peace and blessings of Allah be upon him), saw that the beard of Abu Quhafa (the father of Hazrat Abu Bakr Siddiq, may Allah be pleased with him) was completely white, he said:

[Table] Arabic: Change this with something and avoid black. Urdu: Change this whiteness with something and avoid the black color.

Hadith 2: Imam Ahmad narrates in his Musnad from Hazrat Anas (may Allah be pleased with him) that the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) says:

[Table] Arabic: Change the grayness and do not approach blackness. Urdu: Change the graying of age and do not go near the black color.

Hadith 3: Imam Ahmad, Abu Dawud, Nasa'i, Ibn Hibban, and Hakim with authentication, and Diya' Mukhtarah and Bayhaqi in Sunan narrate from Hazrat Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them) that the Exalted Messenger (peace and blessings of Allah be upon him) says:

[Table] Arabic: In the end of times, there will be people who dye with this black (dye) like the crops of pigeons; they will not find the fragrance of Paradise. Urdu: In the latter times, some people will use black hair dye like the crops of pigeons; they will not smell the fragrance of Paradise.

The chests of wild pigeons are often blackish-blue. The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him)...

Footnotes: 1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibaha, Section on Sales, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/271. 2. Sahih Muslim, Kitab al-Libas wa al-Zinah, Chapter on the Recommendation of Dyeing Gray Hair with Yellow, etc., Qadimi Kutub Khana,

Karachi, 2/199. 3. Musnad of Imam Ahmad bin Hanbal, from Anas bin Malik (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami, Beirut, 3/227. 4. Musnad of Imam Ahmad bin Hanbal, from Abdullah ibn Abbas, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 1/273.

फ़तावा रज़विया खंड 23

[बॉक्स वाला टेक्स्ट] मेंहदी और कतम (नील) से रंगा, इत्यादि, और अल्लाह सुब्हानहु व तआला सबसे बेहतर जानता है। - मुहम्मद याकूब अली खान

उत्तर: सही मज़हब (विचारधारा) में, जिहाद की स्थिति के अलावा काले रंग का खिज़ाब (बाल रंगना) पूर्णतः हराम (वर्जित) है, जिसकी मनाही पर प्रामाणिक और विश्वसनीय हदीसें मौजूद हैं। अत: मैं कहता हूँ: और अल्लाह की मदद से ही सफलता है (यानी मैं कहता हूँ और सफलता अल्लाह की ओर से है)। (त)

पहली हदीस: अहमद, मुस्लिम, अबू दाऊद, नसाई और इब्न माजा हज़रत जाबिर बिन अब्दुल्ला (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) से रिवायत करते हैं कि हुज़ूर सिय्यदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने हज़रत अबू बक्र सिद्दीक (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) के वालिदे माजिद हज़रत अबू कुहाफ़ा (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) की दाढ़ी बिल्कुल सफेद देखकर इरशाद फ़रमाया:

[तालिका] अरबी: इसे किसी चीज़ से बदल दो और काले रंग से बचो। उर्दू: इस सफेदी को किसी चीज़ से बदल दो और काले रंग से बचो।

दूसरी हदीस: इमाम अहमद अपनी मुसनद में हज़रत अनस (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) से रिवायत करते हैं कि हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

[तालिका] अरबी: बुढ़ापे (की सफेदी) को बदल दो और काले रंग के करीब मत जाओ। उर्दू: बुढ़ापे को बदलो और काले रंग के पास न जाओ।

तीसरी हदीस: इमाम अहमद, अबू दाऊद, नसाई, इब्न हिब्बान और हाकिम (सत्यता की पुष्टि के साथ), और ज़िया मुख्तारा और बैहकी ने सुनन में हज़रत अब्दुल्ला बिन अब्बास (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) से रिवायत किया है कि हुज़ूर वाला (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

[तालिका] अरबी: अंतिम समय में कुछ ऐसे लोग होंगे जो इस काले रंग से खिज़ाब करेंगे जैसे कबूतरों के पोटे (गले के नीचे का हिस्सा); वे जन्नत की खुशबू तक नहीं पायेंगे। उर्दू: आखिरी ज़माने में कुछ लोग काला खिज़ाब करेंगे जैसे कबूतरों के पोटे, वे जन्नत की खुशबू नहीं सूँघेंगे।

जंगली कबूतरों के सीने अक्सर काले-नीले होते हैं। नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने...

फुटनोट्स: 1. रद्द अल-मुह्तार, किताब अल-हज़्र वल-इबाह, बिक्री पर अनुभाग, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/271। 2. सही मुस्लिम, किताब अल-लिबास वल-ज़ीनह, पीली चीज़ आदि से सफेद बालों को रंगने की सिफारिश पर अध्याय, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 2/199। 3. मुसनद इमाम अहमद बिन हंबल, अनस बिन मलिक (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) से, अल-मकतब अल-इस्लामी, बेरूत, 3/227। 4. मुसनद इमाम अहमद बिन हंबल, अब्दुल्ला इब्न अब्बास से, अल-मकतब अल-इस्लामी, बेरूत, 1/273।

خضب بالحناء والکتم اھ، واللہ سبحنہ وتعالی اعلم۔ محمد یعقوب علی خاں | رضی اللہ تعالی عنہ نے مہندی اور وسمہ سے خضاب کیا (یعنی ان سے بالوں کو رنگدار بنانا) اھ واللہ سبحانہ وتعالی اعلم۔ (ت)

الجواب: صحیح مذہب میں سیاہ خضاب حالت جہاد کے سوا مطلقاً حرام ہے جس کی حرمت پر احادیث صحیحہ و معتبرہ ناطق۔ فاقول: وباللہ التوفیق (پس میں کہتا ہوں اور توفیق اللہ سے ہے۔ت)

حدیث اول: احمد و مسلم وابو داؤد ونسائی وابن ماجہ حضرت جابر بن عبداللہ رضی اللہ تعالی عنہما سے راوی حضور سید عالم صلی اللہ تعالی علیہ وسلم نے حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ تعالی عنہ کے والد ماجد حضرت ابوقحافہ رضی اللہ تعالی عنہ کی داڑھی خالص سپید دیکھ کر ارشاد فرمایا:

غیر وا ھذا بشیئ و اجتنبوا السواد[2]۔ | اس سپیدی کو کسی چیز سے بدل دواور سیاہ رنگ سے بچو۔

حدیث دوم: امام احمد اپنی مسند میں حضرت انس رضی اللہ تعالی عنہ سے راوی حضور اقدس صلی اللہ تعالی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

غیر وا الشیب و لا تقربوا السواد[3]۔ | پیری تبدیل کرو اور سیاہ رنگ کے پاس نہ جاؤ۔

حدیث سوم: امام احمد ابوداؤد ونسائی و ابن حبان و حاکم بافادہ تصحیح اور ضیا مختارہ اور بیہقی سنن میں حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالی عنہما سے راوی حضور والا صلی اللہ تعالی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

يكون قوم في آخر الزمان يخضبون بهذا السواد كحواصل الحمام لا يجدون رائحة الجنة[4]۔ | آخر زمانے میں کچھ لوگ سیاہ خضاب کریں گے جیسے کبوتروں کے پوٹے وہ جنت کی خوشبو نہ سونگھیں گے۔

جنگلی کبوتروں کے سینے اکثر سیاہ نیلگوں ہوتے ہیں نبی صلی اللہ تعالی علیہ وسلم نے

---

1 ردالمحتار کتاب الحظر والاباحة فصل فی البیع دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۷۱ 2 صحیح مسلم کتاب اللباس والزینة باب استحباب خضاب الشیب بصفرة الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۱۹۹

3 مسند امام احمد بن حنبل عن انس بن مالك رضی اللہ تعالی عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۳ / ۲۲۷

4 مسند امام احمد بن حنبل عن عبداللہ ابن عباس المکتب الاسلامی بیروت ۱ / ۲۷۳

Fatawa Ridawiyya, Volume 23

Likened their hair and beards to them.

Fourth Hadith: Ibn Sa'd narrates from 'Amir (may Allah have mercy on him) that the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said:

Arabic	Urdu Translation
Verily, Allah Most High will not look at the one who dyes with black on the Day of Resurrection.	The one who uses black dye, Allah Almighty will not look at him with the eye of mercy on the Day of Resurrection.

Fifth Hadith: Ibn 'Adi in Al-Kamil and Al-Daylami in Musnad al-Firdaws narrate from Abu Hurairah (may Allah be pleased with him) that the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said:

Arabic	Urdu Translation
Verily, Allah Most High hates the 'Ghareeb' old man.	Indeed, Allah Almighty holds enmity towards the old crow (referring to those who dye hair black).

In the comments of 'Allama Hifni it is mentioned:

Arabic	Urdu Translation
The 'Ghareeb' is the one who blacks his gray hair.	'Ghareeb' is he who changes (the appearance of) old age. (T)

In 'Azizi it is mentioned:

Arabic	Urdu Translation
The 'Ghareeb' is the one who does not turn gray or the one who blacks his gray hair with dye.	'Ghareeb' is he who does not appear old or he who blacks his old age (sign), i.e., white hair, with dye.

Sixth Hadith: Tabarani in Mu'jam al-Kabir and Hakim in Al-Mustadrak narrate from Abdullah bin 'Umar Farooq-e-A'zam (may Allah be pleased with them) that the Light of Prophethood (prayers and peace of Allah be upon him) said:

Arabic	Urdu Translation
Yellow is the dye of the believer, red is the dye of the Muslim, and black is the dye of the disbeliever.	Yellow dye is for the people of faith, red for the people of Islam, and black dye is for the disbeliever.

1. Kanz al-Ummal, referencing Ibn Sa'd (may Allah be pleased with him), Hadith 17331, Mu'assasat al-Risalah, Beirut, 6/721
2. Al-Firdaws bi-Ma'thur al-Khitab from Abu Hurairah, Hadith 560, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 1/153
3. Comments of 'Allama Hifni on the margins of Al-Siraj al-Munir under the Hadith "Inna Allaha yabghadu..." Al-Matba'ah al-Azhariyyah al-Misriyyah, 1/379
4. Al-Siraj al-Munir under the Hadith "Inna Allaha yabghadu al-Shaykh al-Ghareeb," Al-Matba'ah al-Azhariyyah al-Misriyyah, 1/379
5. Al-Mustadrak by al-Hakim, Book of Knowing the Companions, Chapter: Yellow is the dye of the believer..., Dar al-Fikr, Beirut, 3/526

फतावा रज़विया, जिल्द 23

उनके बालों और दाढ़ियों को उनसे तश्बीह (उपमा) दी।

चौथी हदीस: इब्ने साद आमिर (रहमहुल्लाह) से मुरसलन रिवायत करते हैं कि हुज़ूर सद्र-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

अरबी	उर्दू अनुवाद
बेशक अल्लाह तआला कयामत के दिन उस शख्स की तरफ नहीं देखेगा जो सियाह (काला) खज़ाब लगाता है।	जो काला खज़ाब लगाएगा अल्लाह तआला कयामत के दिन उस पर अपनी नज़रे रहमत नहीं फरमाएगा।

पांचवीं हदीस: इब्ने अदी 'कामिल' में और दैलमी 'मुसनद उल फिरदौस' में अबू हुरैरा (रज़ीअल्लाहु अन्हु) से रिवायत करते हैं कि हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

अरबी	उर्दू अनुवाद
बेशक अल्लाह तआला बूढ़े 'गरीब' से नफरत करता है।	बेशक अल्लाह तआला बूढ़े कौवे (काले बाल करने वाले) को दुश्मन रखता है।

अल्लामा हफ़्नी की टिप्पणियों (ता'लीकात) में है:

अरबी	उर्दू अनुवाद
'गरीब' वो है जो अपने सफेद बालों को काला करता है।	'गरीब' वो होता है जो बुढ़ापे (के रूप) को बदल दे। (त)

अजीज़ी में है:

अरबी	उर्दू अनुवाद
'गरीब' वो शख्स है जिसके बाल सफेद नहीं होते या वो जो खज़ाब के ज़रिए अपने सफेद बालों को काला करता है।	'गरीब' वो होता है जो बूढ़ा दिखाई न दे या वो जो अपने बुढ़ापे की निशानी यानी सफेद बालों को खज़ाब से काला कर दे।

छठी हदीस: तबरानी 'मोजम उल कबीर' में और हाकिम 'मुस्तदरक' में अब्दुल्ला बिन उमर फारूक-ए-आजम (रज़ीअल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत करते हैं कि हुज़ूर नूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

अरबी	उर्दू अनुवाद
पीला खज़ाब मोमिन का है, सुर्ख (लाल) मुसलमान का और काला खज़ाब काफिर का है।	पीला खज़ाब ईमान वालों का है, सुर्ख इस्लाम वालों का और काला खज़ाब काफिर का।

1. कंज़ुल उम्माल, इब्ने साद के हवाले से, हदीस 17331, मुअस्ससतुर्-रिसाला, बैरूत, 6/721
2. अल-फिरदौस बि-मअसूर अल-खिताब, अबू हुरैरा से, हदीस 560, दारुल-कुतुबुल-इल्मिय्या, बैरूत, 1/153
3. ता'लीकात अल्लामा हफ़्नी, हाशिया अल-सिराज अल-मुनीर पर, हदीस 'इन्ना अल्लाहा यबग़ाज़ु...' के तहत, अल-मतबआ अल-अज़हरिय्या, मिस्र, 1/379
4. अल-सिराज अल-मुनीर, हदीस 'इन्ना अल्लाहा यबग़ाज़ु अल-शैख अल-ग़रीब' के तहत, अल-मतबआ अल-अज़हरिय्या, मिस्र, 1/379
5. अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताबु मा'रिफतुस-सहाबा, बाब: पीला खज़ाब मोमिन का है..., दारुल फिक्र, बैरूत, 3/526

ان کے بالوں اور داڑھیوں کو ان سے تشبیہ دی۔

حدیث چہارم: ابن سعد عامر رحمہ اللہ تعالٰی مرسلاً راوی حضور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

عربی	اردو ترجمہ
ان اللہ تعالٰی لاینظر الی من یخضب بالسواد یوم القیمۃ۔	جو سیاہ خضاب کرے اللہ تعالٰی روز قیامت اس کی طرف نظرِ رحمت نہ فرمائے گا۔

حدیث پنجم: ابن عدی کامل میں اور دیلمی مسند الفردوس میں ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے راوی حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

عربی	اردو ترجمہ
ان اللہ تعالٰی یبغض الشیخ الغریب۔	بیشک اللہ تعالٰی دشمن رکھتا ہے بوڑھے کوّے کو۔

تعلیقات علامہ حفنی میں ہے:

عربی	اردو ترجمہ
الغریب ای الذی یسود شیبہ۔	الغریب وہ ہوتا ہے جو بڑھاپے (کے روپ) کو بدل ڈالے۔ (ت)

عزیزی میں ہے:

عربی	اردو ترجمہ
الغریب الذی لایشیب او الذی یسود شیبہ بالخضاب۔	الغریب وہ ہوتا ہے جو بوڑھا نہ دکھائی دے یا وہ جو اپنے بڑھاپے (کی علامت) یعنی سفید بالوں کو خضاب سے سیاہ کردے۔

حدیث ششم: طبرانی معجم الکبیر میں اور حاکم مستدرک میں عبداللہ بن عمر فاروق اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے راوی حضورِ نور صلوات اللہ تعالیٰ وسلامہ علیہ فرماتے ہیں:

عربی	اردو ترجمہ
الصفرۃ خضاب المومن والحمرۃ خضاب المسلم و السواد خضاب الکافر۔	زرد خضاب ایمان والوں کا ہے اور سرخ اسلام والوں کا اور سیاہ خضاب کافر کا۔

1. کنز العمال بحوالہ ابن سعد رضی اللہ تعالیٰ عنہ حدیث ۱۷۳۳۱ موسسۃ الرسالہ بیروت ۷۲۱/۶
2. الفردوس بمأثور الخطاب عن ابی ہریرۃ حدیث ۵۶۰ دار الکتب العلمیہ بیروت ۱۵۳/۱
3. تعلیقات علامہ حفنی علی ہامش السراج المنیر تحت حدیث ان اللہ یبغض الخ مطبعۃ الازہریۃ المصریہ ۳۷۹/۱
4. السراج المنیر تحت حدیث ان اللہ یبغض الشیخ الغریب مطبعۃ الازہریۃ المصریہ ۳۷۹/۱
5. المستدرک للحاکم کتاب معرفۃ الصحابۃ باب الصفرۃ خضاب المومن الخ دار الفکر بیروت ۵۲۶/۳

Fatawa Rizvia Volume 23

Seventh Hadith: 'Uqayli, Ibn Hibban, and Ibn Asakir narrate from Anas (may Allah be pleased with him) that the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Gray hair is a light. Whoever removes it has removed the light of Islam." [1] | "Whiteness [of hair] is a light; whoever hides it has diminished the light of Islam."

Allama Muhammad Hafni explains in its commentary: "Removing gray hair means getting rid of it and covering it by dyeing it black, other than for Jihad." [2] | "The meaning of 'removing gray hair' is that one has eliminated the signs of aging and hidden them by applying black dye, except for Jihad." (T)

Allama Manawi then Allama Azizi comment on this Hadith: "Therefore, plucking it [gray hair] is disliked (Makruh) and dyeing it black for purposes other than Jihad is forbidden (Haram)." [3] | "That is, plucking white hair is Makruh and black dye is Haram outside of Jihad." (T)

Eighth Hadith: Al-Hakim in the book 'Al-Kuna wal-Alqab' narrates with a good (hasan) chain from Umm Sulaym (may Allah be pleased with her) that the Radiant Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Whoever grows a gray hair in Islam, it will be a light for him as long as he does not change it." [4] | "One who gets gray hair while in Islam, it will be a light for him as long as he does not change it [by dyeing it black]." (T)

Ninth Hadith: Daylami and Ibn al-Najjar narrate from Hazrat Anas bin Malik (may Allah be pleased with him) that the Radiant Prophet, Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him) said: "The first person to dye [hair] with Henna and Katam was Ibrahim, and the first person to dye [hair] black was Pharaoh." [5] | "Among all, the first to dye with Henna and Katam was Hazrat Ibrahim (peace be upon him), and among all, the first to use black dye was Pharaoh."

---

[1] Al-Du'afa' al-Kabir by 'Uqayli, Biography 1923, Al-Walid bin Musa al-Dimashqi, Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, 3/526 [2] Ta'liqat al-Hafni on the margin of al-Siraj al-Munir under the Hadith "Al-Shayb Nur...", Al-Matba'ah al-Azhariyah, Egypt, 2/352 [3] Al-Siraj al-Munir Sharh al-Jami' al-Saghir under the Hadith "Al-Shayb Nur...", Al-Matba'ah al-Azhariyah, Egypt, 2/352 [4] Kanz al-Ummal referring to al-Hakim in al-Kuna, Hadith 33717, Mu'assasah al-Risalah, Beirut, 12/281 [5] Al-Firdaws bi-Ma'thur al-Khitab, Hadith 72, Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, 1/29-30

फ़तावा रज़विया जिल्द २३

सातवीं हदीस: उक़ैली, इब्ने हिब्बान और इब्ने असाकिर हज़रत अनस (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत करते हैं कि हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "बुढ़ापे की सफेदी एक नूर है, जिसने इसे हटा दिया उसने इस्लाम के नूर को ज़ायल कर दिया।" 1 | "सफेदी नूर है जिसने इसे छुपाया उसने इस्लाम का नूर ज़ायल किया।"

अल्लामा मुहम्मद हफ़्नी इसकी शरह (व्याख्या) में फ़रमाते हैं: "बुढ़ापे की सफेदी हटाने का मतलब उसे खत्म करना और जिहाद के अलावा उसे काले खिज़ाब से छुपाना है।" 2 | "'ख़ल्अ अश-शैब' का मतलब यह है कि उसने बुढ़ापे को ज़ायल किया और उसे बग़ैर जिहाद के काला खिज़ाब लगाकर छुपाया।" (त)

अल्लामा मनावी फिर अल्लामा अज़ीज़ी इस हदीस पर टिप्पणी करते हैं: "अतः इसे उखाड़ना मकरूह है और जिहाद के अलावा काला खिज़ाब लगाना हराम है।" 3 | "यानी सफ़ेद बाल उखाड़ना मकरूह है और काला खिज़ाब ग़ैर-जिहाद में हराम।" (त)

आठवीं हदीस: हाकिम ने अपनी किताब 'अल-कुना वल-अलकाब' में हसन सनद के साथ उम्मे सुलैम (रज़ियल्लाहु अन्हा) से रिवायत की है कि हुज़ूर पुरनूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "जिसे इस्लाम में बुढ़ापे की सफेदी आई, वह उसके लिए नूर होगी जब तक कि वह उसे बदल न दे।" 4 | "जिसे इस्लाम में सफेदी आए वह उसके लिए नूर होगी जब तक उसे बदल न डाले।" (त)

नौवीं हदीस: दैलमी और इब्नुन नज्जार हज़रत अनस बिन मालिक (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत करते हैं कि हुज़ूर पुरनूर सैयदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "सब से पहले हिना (मेहंदी) और कतम (एक प्रकार की घास) से खिज़ाब करने वाले हज़रत इब्राहीम अलैहिस्सलाम हैं और सब से पहले काला खिज़ाब करने वाला फ़िरऔन है।" 5 | "सब में पहले हिना व कतम से खिज़ाब करने वाले हज़रत इब्राहीम अलैहिस्सलातु वत्तस्लीम हैं और सब में पहले काला खिज़ाब करने वाला फ़िरऔन।"

---

1 अज़-ज़ुआफ़ा अल-कबीर लिल-उक़ैली, तर्जुमा १९२३, अल-वलीद बिन मूसा अद-दिमश्की, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरुत ३/५२६ 2 तालीक़ात अल-हफ़्नी अला हामिश अस-सिराज अल-मुनीर, हदीस 'अश-शैब नूर...' के तहत, अल-मतबा अल-अज़हरिया, मिस्र २/३५२ 3 अस-सिराज

अल-मुनीर शरह अल-जामी अस-सगीर, हदीस 'अश-शैब नूर...' के तहत, अल-मतबा अल-अज़हरिया, मिस्र २/३५२ 4 कंज़ुल उम्माल बहवाला अल-हाकिम फ़िल कुना, हदीस ३३७१७, मुअस्ससतुर रिसाला, बेरुत १२/२८१ 5 अल-फ़िरदौस बि-मासूर अल-खिताब, हदीस ७२, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरुत १/२९-३०

सफ़ा ४९९ / ७६८

حدیث ہفتم: عقیلی وابن حبان وابن عساکر انس رضی اللہ تعالٰی عنہ سے راوی حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: الشیب نور من خلع الشیب فقد خلع نور الاسلام 1 | سپیدی نور ہے جس نے اسے چھپایا اس نے اسلام کا نور زائل کیا۔

علامہ محمد حفنی اس کی شرح میں فرماتے ہیں: خلع الشیب ای ازالہ وسترہ بأن خضبہ بالسواد فی غیر جھاد 2 | خلع الشیب کا مفہوم یہ ہے کہ اس نے بڑھاپے کو زائل کیا اور اسے بغیر جہاد کے سیاہ خضاب لگا کر چھپایا۔ (ت)

علامہ مناوی پھر علامہ عزیزی اس حدیث پر تفریح کرتے ہیں: فنتفہ مکروہ وصبغہ بالسواد لغیر الجھاد حرام 3 | یعنی پس سفید بال اکھیڑنا مکروہ ہے اور سیاہ خضاب غیر جہاد میں حرام۔ (ت)

حدیث ہشتم: حاکم کتاب الکنی والالقاب میں بسند حسن ام سلیم رضی اللہ تعالٰی عنہا سے راوی حضور پر نور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: من شاب شیبۃ فی الاسلام کانت لہ نورا مالم یغیرھا 4 | جسے اسلام میں سپیدی آئے وہ اس کے لئے نور ہوگی جب تک اسے بدل نہ ڈالے۔ (ت)

حدیث نہم: دیلمی وابن النجار حضرت انس بن مالک رضی اللہ تعالٰی عنہ سے راوی حضور پر نور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: اول من خضب بالحناء والکتم ابراھیم و اول من اختضب بالسواد فرعون 5 | سب میں پہلے حنا و کتم سے خضاب کرنے والے حضرت ابراہیم علیہ الصلوۃ والتسلیم ہیں اور سب میں پہلے سیاہ خضاب کرنے والا فرعون۔

---

1 الضعفاء الکبیر للعقیلی ترجمہ ۱۹۲۳ الولید بن موسٰی الدمشقی دار الکتب العلمیہ بیروت ۳ / ۵۲۶

2 تعلیقات الحفنی علی ہامش السراج المنیر تحت حدیث الشیب نور من خلع الخ المطبعۃ الازھریۃ

مصر ۲ / ۳۵۲ 3 السراج المنير شرح الجامع الصغير تحت حديث الشيب نور من خلع الخ المطبعة الازهرية مصر ۲ / ۳۵۲ 4 كنز العمال بحواله الحاكم فى الكنى حديث ۳۳۷۱۷ موسسة الرساله بيروت ۱۲ / ۲۸۱ 5 الفردوس بماثور الخطاب حديث ۷۲ دار الكتب العلميه بيروت ۱ / ۲۹-۳۰

Fatawa Razawiyya Volume 23

Allama Manawi writes under this Hadith: "For this reason, the first (type of dyeing) was recommended and the second was prohibited except for Jihad."

Hadith 10: Tabrani in Mu'jam al-Kabir and Ibn Abi Asim in Kitab as-Sunnah narrate from Hazrat Abu Darda (Allah be pleased with him) that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Whoever dyes [his hair] black, Allah the Almighty will blacken his face on the Day of Resurrection."

Hadith 11: Also, in Mu'jam al-Kabir of Tabrani, with a good chain from Abdullah bin Abbas (Allah be pleased with them both), the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) says: "Whoever alters the state of [their] hair, for him there is no portion [of reward] with Allah."

Scholars say altering the state is to shave the beard or use black dye; in 'At-Taysir' it says: "Meaning, he commits 'muthla' (mutilation) with the hair—the word 'muthla' starts with a 'damma' on the letter 'meem' (meaning he changes the appearance and color of the hair). Altering the state of hair is when white hairs are plucked, or they are shaved from the cheeks, or they are not allowed to remain white and are turned black. (T)"

Hadith 12 to 15: Abu Ya'la in Musnad and Tabrani in Mu'jam al-Kabir from Wathila bin al-Asqa, and Bayhaqi in Shu'ab al-Iman from Anas bin Malik and Abdullah bin Abbas, and Ibn Adi in Al-Kamil from Abdullah bin Mas'ud (Allah be pleased with them all) narrate that the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "The worst among your middle-aged men is the one who imitates [youth/others]."

Footnotes: 1. At-Taysir Sharh al-Jami' as-Saghir, under first Hadith 'man khadaba bil-hinna' etc., Maktaba al-Imam ash-Shafi'i Riyadh, 1/392. 2. Majma' az-Zawa'id, Kitab al-Libas, Bab ma ja'a fash-Shayb wal-Khadab etc., Dar al-Kutub al-Arabi Beirut, 5/163; Kanz al-Ummal with reference to Tabrani Kabir Hadith 17333, Mu'assasah ar-Risalah Beirut, 6/761. 3. Al-Mu'jam al-Kabir li-Tabrani, Hadith 7709, Maktaba al-Faysaliyya Beirut, 11/41. 4. At-Taysir Sharh al-Jami' as-Saghir, under Hadith 'man mathala bish-sha'r' etc., Maktaba al-Imam ash-Shafi'i Riyadh, 2/444.

फतावा रज़विया जिल्द 23

अल्लामा मनावी इस हदीस के नीचे लिखते हैं: "इसलिए पहला (खिज़ाब) मुस्तहब (पसंदीदा) था और दूसरा जिहाद के अलावा हराम था।" यानी इसी लिए पहला खिज़ाब मुस्तहब है और दूसरा गैर-जिहाद में हराम।

हदीस 10: तबरानी मुअजम कबीर और इब्न अबी आसिम किताबुस सुन्ना में हज़रत अबू दरदा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रावी हुज़ूर सरवर-ए-आलम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फरमाते हैं: "जो काला खिज़ाब करेगा अल्लाह तआला कयामत के दिन उसका मुँह काला करेगा।"

हदीस 11: साथ ही मुअजम कबीर तबरानी में सनद-ए-हसन के साथ अब्दुल्लाह बिन अब्बास रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से हुज़ूर अनवर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फरमाते हैं: "जो बालों की हय्यत (रूप) बिगाड़े अल्लाह के यहाँ उसके लिए कोई हिस्सा नहीं।"

उलेमा फरमाते हैं हय्यत बिगाड़ना यह है कि दाढ़ी मुंडाए या काला खिज़ाब करे, 'तयसीर' में है: "यानी बालों का मुथला (बिगाड़ना) करे, लफ्ज़ 'मुथला' हर्फ'मीम' के पेश के साथ (मतलब यह है कि बालों की शक्ल और रंगत बदल डाले)। बालों की हय्यत बिगाड़ना यह है कि सफेद बाल उखाड़े जाएं या उन्हें रुखसारों (गालों) से मुंडा दिया जाए या उन्हें सफेद न रहने दे और काला कर डाले। (त)"

हदीस 12 से 15: अबू यअला मुसनद और तबरानी मुअजम कबीर में वाथिला बिन अस्क़ा, और बैहक़ी शुअ'बुल ईमान में अनस बिन मालिक व अब्दुल्लाह बिन अब्बास, और इब्न अदी कामिल में अब्दुल्लाह बिन मसूद रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम से रावी हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फरमाते हैं: "तुम्हारे अधेड़ों में सबसे बदतर वह है जो (दूसरों की) नकल करे।"

फुटनोट्स: 1. अत-तयसीर शरह अल-जामि' अस-सगीर, पहली हदीस 'मन खज़बा बिल-हिन्ना' आदि के तहत, मकतबा अल-इमाम अश-शाफई रियाद, 1/392। 2. मजमा' अज़-ज़वाइद, किताबुल लिबास, बाब मा जाआ फश-शयब वल-खिज़ाब आदि, दारुल कुतुब अल-अरबी बेरुत, 5/163; कन्ज़ुल उम्माल तबरानी कबीर के हवाले से हदीस 17333, मुअस्साह अर-रिसाला बेरुत, 6/761। 3. अल-मुअजम अल-कबीर लित-तबरानी, हदीस 7709, मकतबा अल-फैसलिया बेरुत, 11/41। 4. अत-तयसीर शरह अल-जामि' अस-सगीर, हदीस 'मन मसला बिश-शआर' आदि के तहत, मकतबा अल-इमाम अश-शाफई रियाद, 2/444।

علامہ مناوی اس حدیث کے نیچے لکھتے ہیں: فلذلك كان الاول مندوبا والثانی محرما الا للجهاد ۱- یعنی اسی لئے پہلا خضاب مستحب ہے اور دوسرا غیر جہاد میں حرام۔

حدیث دہم: طبرانی معجم کبیر اور ابن ابی عاصم کتاب السنہ میں حضرت ابودرداء رضی اللہ تعالٰی عنہ سے راوی حضور سرورِ عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: من خضب بالسواد سود الله وجهه یوم القیمة ۲- جو سیاہ خضاب کرے گا اللہ تعالٰی روزِ قیامت اس کا منہ کالا کرے گا۔

حدیث یازدہم: نیز معجم کبیر طبرانی میں بسندِ حسن عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما سے حضورِ انور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: من مثل بالشعر فلیس له عنداللہ خلاق ۳- جو بالوں کی ہیئت بگاڑے اللہ کے یہاں اس کے لئے کچھ حصہ نہیں۔

علماء فرماتے ہیں ہیئت بگاڑنا کہ داڑھی مونڈے یا سیاہ خضاب کرے، تیسیر میں ہے: ای صیره مثلة بالضم بان نتفه او حلقه من الخدود اوغیره بالسواد ۴- یعنی بالوں کا مثلہ کرے لفظ مثلہ حروف میم کے پیش کے ساتھ (مفہوم یہ ہے کہ بالوں کی شکل و رنگت کو بدل ڈالے) بالوں کی ہیئت بگاڑنا یہ ہے کہ سفید بال اکھاڑے جائیں یا انھیں رخساروں سے مونڈ دیا جائے یا انھیں سفید نہ رہنے دے اور سیاہ کر ڈالے۔(ت)

حدیث دوازدہم تا پانزدہم: ابویعلٰی مسند اور طبرانی معجم کبیر میں واثلہ بن اسقع اور بیہقی شعب الایمان میں انس بن مالک وعبداللہ بن عباس اور ابنِ عدی کامل میں عبداللہ بن مسعود رضی اللہ تعالٰی عنہم سے راوی حضورِ اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: شر کھولکم من تشبه تمھارے ادھیڑوں میں سب سے بدتر وہ ہے

حواشی: ١- التيسير شرح الجامع الصغير تحت حديث اول من خضب بالحناء الخ مكتبة الامام الشافعي الرياض ١/ ٣٩٢ ٢- مجمع الزوائد كتاب اللباس باب ماجاء في الشيب والخضاب الخ دار الكتب العربي بيروت ٥/ ١٦٣، كنز العمال بحواله طبرانى كبير حديث ١٧٣٣٣ موسسة الرساله بيروت ٦/ ٧٦١ ٣- المعجم الكبير للطبرانى حديث ٧٧٠٩ مكتبة الفيصلية بيروت ١١/ ٤١ ٤- التيسير شرح الجامع الصغير تحت حديث من مثل بالشعر الخ مكتبة الامام الشافعي الرياض ٢/ ٤٤٤

Fatawa-e-Razvia Volume 23

...with your youth. 1. One who adopts the appearance of youth.

Imam Abu Talib Makki in 'Qut al-Qulub' and Imam Hujjat al-Islam in 'Ihya al-Ulum' state:

Dyeing hair black is prohibited because of the saying of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him): "The best of your youth are those who resemble your elders, and the worst of your elders are those who resemble your youth." 2 [Urdu Translation in text]: Applying black dye to the hair is prohibited because the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: Your best youth are those who adopt the appearance of the elderly, and your worst elderly are those who adopt the appearance of your youth. (T)

Sixteenth Hadith: Ibn Sa'd in 'Tabaqat' narrates from Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with them both): The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) forbade dyeing with black. 3 [Urdu Translation in text]: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) forbade black dye.

Alas, that for a little sensual desire, a man would endure such hardships. It is stated in 'Al-Muhit': Regarding dyeing with black, the majority of scholars (Mashaikh) said it is disliked (Makruh). 4 [Urdu Translation in text]: The common scholars have said that black dye is disliked (Makruh). (T)

It is stated in 'Ad-Dhakhira': Upon this are the majority of scholars (Mashaikh). 5 [Urdu Translation in text]: Upon this are the general scholars. (T)

Footnotes: 1 Al-Mu'jam al-Kabir of at-Tabarani, Hadith 202, Maktaba al-Faisaliyah, Beirut, 22/84; Musnad Abu Ya'la, Biography of Wathila bin al-Asqa', Mu'assasa Ulum al-Qur'an, Beirut, 2/478; Shu'ab al-Iman, Hadith 8005, Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, 6/168; Al-Kamil by Ibn Adi, Biography of al-Hasan bin Abi Ja'far, Dar al-Fikr, Beirut, 2/417. 2 Ihya al-Ulum, Book: Secrets of Purity, Section: Ten characteristics regarding the beard, etc., Nawal Kishore, Lucknow, 1/103. 3 At-Tabaqat al-Kubra of Ibn Sa'd. 4 Radd al-Muhtar citing Al-Muhit, Miscellaneous issues, Dar Ihya at-Turath al-Arabi, Beirut, 5/282. 5 Radd al-Muhtar citing Ad-Dhakhira, Book: Prohibition and Permissibility, Section: Sales, Dar Ihya at-Turath al-Arabi, Beirut, 5/271.

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द 23

...बिशबाबिकुम - 1 जो जवानों की सी सूरत बनाए।

इमाम अबू तालिब मक्की 'क़ूत अल-क़ुलूब' में और इमाम हुज्जतुल इस्लाम 'एहया उल-उलूम' में फरमाते हैं:

बालों को काला रंगना मना है क्योंकि हुज़ूर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया: "तुम्हारे बेहतरीन जवान वे हैं जो तुम्हारे बड़ों (बुजुर्गों) के समान दिखें, और तुम्हारे सबसे बुरे बुजुर्ग वे हैं जो तुम्हारे जवानों के समान दिखें।" 2 [उर्दू अनुवाद]: बालों का काला खिज़ाब लगाना मना है क्योंकि हुज़ूर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने इर्शाद फ़रमाया: तुम्हारे बेहतरीन जवान वही हैं जो बूढ़ों जैसी शक्ल ओ सूरत बनाएँ और तुम्हारे बदतरीन बूढ़े वह हैं जो तुम्हारे जवानों की सी शक्ल ओ सूरत इख्तियार करें। (त)

हदीस सोलहवीं: इब्ने साद 'तबाक़ात' में अब्दुल्लाह बिन उमर रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से रावी: रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने काले खिज़ाब से मना फ़रमाया। 3 [उर्दू अनुवाद]: रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने काले खिज़ाब से मना फ़रमाया।

अफ़सोस कि ज़रा से नफ़्सानी शौक़ के लिए आदमी ऐसी सख़्तियों को गवारा करे। 'मुहीत' में है: काले खिज़ाब के बारे में आम मशाईख ने फ़रमाया है कि यह मकरूह है। 4 [उर्दू अनुवाद]: आम मशाईख ने फ़रमाया है कि काला खिज़ाब मकरूह है। (त)

'ज़ख़ीरा' में है: इसी पर आम मशाईख हैं। 5 [उर्दू अनुवाद]: इसी पर आम मशाईख हैं। (त)

पाद-टिप्पणियाँ: 1 अल-मुअजम अल-कबीर लित-तबरानी हदीस 202 मक्तबा अल-फ़ैसलीयत बेरूत 22/84, मुसनद अबू यअला तर्जुमा वासिला बिन अल-असक़ा मोअस्ससतु उलूमुल क़ुरआन बेरूत 2/478, शेबुल ईमान हदीस 8005 दारुल कुतुब अल-इल्मियह बेरूत 6/168, अल-कामिल लिब्ने अदी तर्जुमा अल-हसन बिन अबी जाफ़र दारुल फ़िक्र बेरूत 2/417। 2 एहया उल-उलूम किताब असरारुत तहारह फ़स्ल फिल लहिया अश्र खिसाल इल्ख़ नवल किशोर लखनऊ 1/103। 3 अत-तबाक़ात अल-कुबरा लिब्ने साद। 4 रद अल-मुह्तार बहवाला अल-मुहीत मसाइल शत्ता दार एहया अत-तुरास अल-अरबी बेरूत 5/282। 5 रद अल-मुह्तार बहवाला अद-ज़ख़ीरा किताबुल हज़र वल इबाह फ़स्ल फिल बय दार एहया अत-तुरास अल-अरबी बेरूत 5/271।

بشبابکم ۔ ۱ جو جوانوں کی سی صورت بنائے۔

امام ابوطالب مکی قوت القلوب میں اور امام حجتہ الاسلام احیاء العلوم میں فرماتے ہیں:

الخضاب بالسواد منهي عنه لقوله صلی اللہ تعالی علیه وسلم خیر شبابکم من تشبه بشیوخکم وشر شیوخکم من تشبه بشبابکم ۔ ۲ بالوں کا سیاہ خضاب لگانا ممنوع ہے اس لئے کہ حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے ارشاد فرمایا تمہارے بہترین جوان وہی ہیں جو بوڑھوں جیسی شکل و صورت بنائیں اور تمہارے بدترین بوڑھے وہ ہیں جو تمہارے جوانوں کی سی شکل و صورت اختیار کریں۔ (ت)

حدیث شانزدہم: ابن سعد طبقات میں عبداللہ بن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہما سے راوی: نهی رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم عن الخضاب بالسواد ۳۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے سیاہ خضاب سے منع فرمایا۔

افسوس کہ ذرا سے نفسانی شوق کے لئے آدمی ایسی سختیوں کو گوارا کرے۔ محیط میں ہے: الخضاب بالسواد قال عامة المشائخ انه مکروه ۴۔ عام مشائخ نے فرمایا ہے کہ سیاہ خضاب مکروہ ہے۔ (ت)

ذخیرہ میں ہے: علیه عامة المشائخ ۵۔ اسی پر عام مشائخ ہیں۔ (ت)

۱ المعجم الکبیر للطبرانی حدیث ۲۰۲ مکتبہ الفیصلیہ بیروت ۲۲/ ۸۴، مسند ابویعلٰی ترجمہ واثلہ بن الاسقع موسسہ علوم القرآن بیروت ۲/ ۴۷۸، شعب الایمان حدیث ۸۰۰۵ دار الکتب العلمیہ بیروت ۶/ ۱۶۸، الکامل لابن عدی ترجمہ الحسن بن ابی جعفر دار الفکر بیروت ۲/ ۴۱۷ ۲ احیاء العلوم کتاب

اسرار الطهارة فصل فی اللحیة عشر خصال الخ نولکشور لکهنؤ ۱/ ۱۰۳ ۳ الطبقات الکبریٰ لابن سعد ۴ رد المحتار بحوالہ المحیط مسائل شتی دار احیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۲۸۲ ۵ رد المحتار بحوالہ الذخیرہ کتاب الحظر والاباحة فصل فی البیع دار احیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۲۷۱

Fatawa Rizvia, Volume 23

In Durr-e-Mukhtar, it is stated:

[Boxed Arabic Text]: It is disliked to use black [dye], and it has been said it is not [disliked]. (1) [Urdu Text]: The use of black hair dye is disliked (Makruh), and it has also been said that it is not disliked. (T)

The gist of these three statements is that according to the majority of esteemed masters and leading scholars, black dye is prohibited. When scholars use the term 'disliked' (Karahat), they mean 'prohibitively disliked' (Karahat Tahrim), the perpetrator of which is a sinner and deserving of punishment, and we seek refuge in Allah Almighty. Allama Syed Hamwi, then Allama Syed Tahtawi, then Allama Syed Shami (may Allah have mercy on them) state:

[Boxed Arabic Text]: This is for those other than warriors, and it is not prohibited for them for the purpose of intimidation [of the enemy]. (2) [Urdu Text]: Meaning, the prohibition of black dye is for non-warriors; it is not prohibited for warriors.

The researcher Sheikh Maulana Abdul Haq Muhaddis Dehlvi (may Allah have mercy on him) states in the commentary of Mishkat (Ashi'at-ul-Lam'aat):

[Boxed Persian/Urdu Text]: Old age is a light from Allah, and changing Allah's light with darkness is disliked, and severe warnings have come regarding black dye. (3) [Urdu Text]: The whiteness of hair is the light (Noor) of Allah Almighty, and changing Allah's light into blackness is religiously disliked (Makruh), and there is a severe warning for those who use black dye. (T)

In the same source:

[Boxed Persian/Urdu Text]: Black dye is prohibited, and the Companions and others used red dye, and sometimes yellow as well. (4) [Urdu Text]: The use of black dye is prohibited. The Sahaba (Companions) and others used to use red dye, and sometimes yellow too.

In short, this is the chosen and triumphant opinion, and the way of the majority, established by the guidance of the Radiant Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). There is no doubt that hadiths and narrations have prohibited black color absolutely. Therefore, whatever turns hair black—be it indigo, a mix with henna, or any oil—in short, anything, it is all illegitimate and prohibited and falls under those

warnings. If in Hadith and Jurisprudence only pure indigo was prohibited and other black dyes were allowed...

---

1. Durr-e-Mukhtar, Kitab al-Hazr wal-Ibahah, Chapter on Sale, Matba' Mujtabai, Delhi, 2/253.
2. Radd al-Muhtar, Miscellaneous Issues, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/282.
3. Ashi'at-ul-Lam'aat, Sharh Mishkat, Kitab al-Libas, Bab at-Tarajjul, Maktaba Nooria Rizvia, Sukkur, 3/570.
4. Ashi'at-ul-Lam'aat, Sharh Mishkat, Kitab al-Libas, Bab at-Tarajjul, Maktaba Nooria Rizvia, Sukkur, 3/569.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

दुर्रे मुख्तार में है:

[उर्दू पाठ]: काले खिज़ाब का इस्तेमाल मकरूह है और यह भी कहा गया है कि मकरूह नहीं है। (त)

इन तीनों इबारतों का सार यह है कि आम मशायख़ और जम्हूर आइमा-ए-एलाम के नज़दीक काला खिज़ाब मना है। उलेमा जब 'कराहियत' शब्द का प्रयोग करते हैं, तो उससे 'कराहियत-ए-तहरीमी' (निषिद्ध मकरूह) मुराद लेते हैं, जिसका करने वाला गुनहगार और अज़ाब का हकदार है, वल-इयाज़ु बिल्लाह तआला। अल्लामा सय्यद हमवी, फिर अल्लामा सय्यद तहतावी, फिर अल्लामा सय्यद शामी (अल्लाह उन पर रहम फरमाए) फरमाते हैं:

बॉक्स वाला अरबी पाठ: यह उन लोगों के हक में है जो गाज़ी (योद्धा) नहीं हैं, और उनके हक में डराने के लिए हराम नहीं है। (2) [उर्दू पाठ]: यानी काले खिज़ाब का हराम होना गैर-गाज़ी के हक में है, गाज़ियों के लिए हराम नहीं।

शेख मोहक्किक़ मौलाना अब्दुल हक मुहद्दिस देहलवी (अल्लाह उन पर रहम फरमाए) अशिअतुल लम्आत (शराह मिश्कात) में फरमाते हैं:

[बॉक्स वाला फारसी/उर्दू पाठ]: बुढ़ापा अल्लाह का नूर है और अल्लाह के नूर को अंधेरे से बदलना मकरूह है, और काले खिज़ाब के बारे में सख्त वईद आई है। (3) [उर्दू पाठ]: बालों की सफेदी अल्लाह तआला का नूर है और खुदा तआला के नूर को सियाही (कालेपन) से बदल देना शरीअत में मकरूह है, और काला खिज़ाब इस्तेमाल करने वालों के लिए सख्त चेतावनी (वईद) है। (त)

उसी में है:

[बॉक्स वाला फारसी/उर्दू पाठ]: काले रंग का खिज़ाब हराम है और सहाबा किराम और उनके अलावा अन्य लोग लाल खिज़ाब किया करते थे और कभी पीला भी। (4) [उर्दू पाठ]: काले खिज़ाब का इस्तेमाल हराम है, सहाबा किराम और उनके अलावा अन्य महानुभाव लाल खिज़ाब लगाया करते थे और कभी पीला भी।

कुल मिलाकर यही पसंदीदा और विजयी मत है और जम्हूर (बहुमत) का तरीका है जो हुज़ूर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के इरशाद से साबित है। और इसमें कोई संदेह नहीं कि हदीसों

और रिवायतों में मुतलक़न (पूर्ण रूप से) काले रंग से मना फरमाया गया है। तो जो चीज़ बालों को काला करे, चाहे वह नील हो या मेंहदी का मेल या कोई तेल, सारांश यह कि कुछ भी हो, सब नाजायज़ और हराम है और उन चेतावनियों में शामिल है। यदि हदीस और फिक्ह में केवल शुद्ध नील की मनाही होती और बाकी काले खिज़ाबों की अनुमति होती...

---

1. दुर्रे मुख्तार, किताबुल हज़्र वल इबाहह, फस्ल फिल बैय, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, 2/253
2. रद उल मुहतार, मसाइल शत्ता, दार इहयाउत तुराथ अल अरबी बेरूत, 5/282
3. अशिअतुल लम्आत शराह मिश्कात, किताबुल लिबास, बाब अत-तरज्जुल, मकतबा नूरिया रज़विया सुक्कुर, 3/570
4. अशिअतुल लम्आत शराह मिश्कात, किताबुल लिबास, बाब अत-तरज्जुल, मकतबा नूरिया रज़विया सुक्कुर, 3/569

در مختار میں ہے: یکرہ بالسواد وقیل لا 1 سیاہ خضاب کا استعمال مکروہ ہے اور یہ بھی کہا گیا کہ مکروہ نہیں ہے۔ (ت)

ان تینوں عبارتوں کا یہی حاصل کہ عامہ مشائخ کرام و جمہور ائمہ اعلام کے نزدیک سیاہ خضاب منع ہے، علماء جب کراہت بولتے ہیں اس سے کراہت تحریم مراد لیتے ہیں جس کا مرتکب گناہگار و مستحق عذاب ہے والعیاذ باللہ تعالٰی۔ علامہ سید حموی پھر علامہ سید طحطاوی پھر علامہ سید شامی رحمہم اللہ تعالی فرماتے ہیں: ھذا فی حق غیر الغزاۃ ولا یحرم فی حقھم للارھاب 2 یعنی سیاہ خضاب کا حرام ہونا غیر غازی کے حق میں ہے غازیوں کے لئے حرام نہیں۔

شیخ محقق مولانا عبدالحق محدث دہلوی رحمۃ اللہ علیہ شرح مشکوۃ میں فرماتے ہیں: پیری نور الہی ست و تغیر نور الہی بظلمت مکروہ، و وعید در باب خضاب سیاہ شدید آمدہ اھ ملخصاً 3 بالوں کی سفیدی اللہ تعالٰی کا نور ہے اور خدا تعالٰی کے نور کو سیاہی سے بدل دینا شرعاً مکروہ ہے اور سیاہ خضاب کے استعمال کرنے والوں کے لیے سخت وعید ہے، اھ ملخصاً (ت)

اسی میں ہے: خضاب بسواد حرام ست و صحابہ و غیر ہم خضاب سرخ می کردند و گاھے زرد نیز 4 اھ ملخصاً۔ سیاہ خضاب کا استعمال حرام ہے، صحابہ کرام اور ان کے علاوہ دیگر حضرات سرخ خضاب کیا کرتے تھے اور کبھی زرد بھی، اھ ملخصاً۔

بالجملہ یہی قول مختار و منصور ومذہب جمہور ثابت بارشادِ حضور پر نور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ہے اور شک نہیں کہ احادیث و روایات میں مطلقاً سیاہ رنگ سے ممانعت فرمائی تو جو چیز بالوں کو سیاہ کرے خواہ وہ نیل یا مہندی کا میل یا کوئی تیل، غرض کچھ ہو سب ناجائز و حرام اور

ان وعیدوں میں داخل ہے، حدیث وفقہ میں اگر صرف نیل خالص کی ممانعت اور باقی سیاہ خضابوں کی اجازت ہوتی

---

1 در مختار کتاب الحظر والاباحة فصل فی البیع مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۲۵۳ 2 رد المحتار مسائل شتی دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۸۲ 3 اشعة اللمعات شرح مشکوة کتاب اللباس باب الترجل مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۳ / ۵۷۰ 4 اشعة اللمعات شرح مشکوة کتاب اللباس باب الترجل مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۳ / ۵۶۹

So indeed, the mixture of henna works now that black dye has been forbidden absolutely. Until such an amount of henna is added that it overcomes the indigo and removes its blackness, what use can it be? Because the reason for prohibition, i.e., the darkness of the hair, still remains. And what is mentioned in the Hadith that Hazrat Sayyiduna Siddiq-e-Akbar (may Allah be pleased with him) used to dye with henna and katam is not useful at all because, as clarified by the scholars, that dye did not produce a black color but rather a redness with a hint of blackness. It is a principle of red color that when it reaches extreme intensity, it takes on a shade of black. Such a dye is undoubtedly permissible, rather commendable, the praise of which is narrated in an authentic Hadith from the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) himself. "Narrated by Ahmad and the four [imams of Hadith] and Ibn Hibban on the authority of Abu Dharr (may Allah be pleased with him)" (Imam Ahmad and four other scholars of Hadith and Ibn Hibban have narrated this on the authority of Hazrat Abu Dharr (may Allah be pleased with him). - T). Sheikh Muhaqqiq (may Allah enlighten his resting place) says in the commentary of Mishkat:

[Persian Text]: It has been authentically reported that the Leader of the Faithful Abu Bakr Siddiq (may Allah be pleased with him) used to dye with henna and katam, which is the name of a plant, but its color is not black; rather, it is a reddish-black.

[Urdu Translation]: It has reached us through authentic means that the Leader of the Faithful Abu Bakr Siddiq (may Allah be pleased with him) used dye from henna and katam (wasma). Katam is the name of a plant whose color is not black, but rather a reddish-black. (T)

Close to this, Allama Qari in 'Jam' al-Wasa'il' (commentary on Shama'il-e-Tirmidhi) and Imam Ahmad Qastalani in 'Irshad al-Sari' (commentary on Sahih Bukhari Sharif) have explicitly stated, and according to the preferred opinion and the interpretation of the majority, Katam is not even the name for indigo. Instead, it is another leaf that has redness in color and resembles olive leaves in shape, which people mix with henna or indigo to make hair dye.

---

1. Sunan Abi Dawood, Kitab al-Tarajjul, Bab fi al-Khidab, Aftab-e-Alam Press Lahore, 2/222; Jami' al-Tirmidhi, Abwab al-Libas, Bab Ma Ja'a fi al-Khidab, Amin Company Delhi, 1/208; Sunan al-Nasa'i, Kitab al-Zinah, al-Khidab bi al-Hinna' wa al-Katam, Nur Muhammad Karkhana Tijarat Kutub Karachi, 2/777; Musnad

Ahmad ibn Hanbal on the authority of Abu Dharr, al-Maktab al-Islami Beirut, 5/147, 150, 154; Mawarid al-Zaman, Kitab al-Libas, Bab Taghyir al-Shayb, al-Matba'at al-Salafiyya, p. 355.

2. Ash'at al-Lam'at Sharh Mishkat, Kitab al-Libas, Bab al-Tarajjul, Maktaba Nooria Rizvia Sukkur, 3/507.

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 23

तो बेशक मेहंदी ۷ मिश्रण तब काम देता है जब पूरी तरह से काले रंग को हराम करार दिया गया हो। जब तक उतनी मेहंदी न मिलाई जाए जो नील (इंडिगो) पर हावी हो जाए और उसकी काली रंगत को दूर कर दे, तब तक वह क्या काम दे सकती है? क्योंकि हराम होने का कारण यानी बालों का कालापन अब भी बाकी है। और हदीस में जो आया है कि हज़रत सैय्यदुना सिद्दीक़-ए-अकबर (रज़ियल्लाहु अन्हु) हिना और कतम से खिज़ाब करते थे, वह हरगिज़ मुफ़ीद (लाभकारी) नहीं है क्योंकि उलमा के स्पष्टीकरण के अनुसार वह खिज़ाब काला रंग नहीं देता था बल्कि सुर्खी (लालिमा) लाता था जिसमें कालेपन की झलक होती थी। लाल रंग का नियम है कि जब वह बहुत अधिक गहरा हो जाता है तो कालेपन की एक झलक देता है। ऐसा खिज़ाब निःसंदेह जायज़ बल्कि सराहनीय है जिसकी प्रशंसा स्वयं हुज़ूर अक़दस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से सही हदीस में वर्णित है। "इसे अहमद, चारों [मुहद्दिसीन] और इब्न हिब्बान ने अबू ज़र (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया है।" (इमाम अहमद और चार अन्य मुहद्दिसीन और इब्न हिब्बान ने इसे हज़रत अबू ज़र (रज़ियल्लाहु अन्हु) के हवाले से रिवायत किया है। - त) शेख मुहाक़िक़ (नूरल्लाहु मरक़दहु) शरह मिश्कात में फ़रमाते हैं:

[फारसी पाठ]: यह प्रमाणित रूप से पहुँचा है कि अमीरुल मोमिनीन अबू बकर सिद्दीक़ (रज़ियल्लाहु अन्हु) हिना और कतम से खिज़ाब करते थे, जो एक वनस्पति का नाम है, लेकिन इसका रंग काला नहीं बल्कि लालिमा युक्त काला होता है।

[उर्दू अनुवाद]: सही तौर पर यह बात हम तक पहुँची कि अमीरुल मोमिनीन अबूबक्र सिद्दीक़ (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने मेहंदी और कतम (वस्मा) से खिज़ाब इस्तेमाल किया, कतम एक घास का नाम है जिसका रंग काला नहीं बल्कि सुर्ख माइल ब-सियाही (कालेपन की ओर झुकाव वाला लाल) होता है। (त)

इसी के करीब अल्लामा क़ारी ने 'जमअ अल-वसाईल' (शरह शमाईल-ए-तिर्मिज़ी) और इमाम अहमद क़स्तलानी ने 'इरशाद अस-सारी' (शरह सही बुखारी शरीफ़) में स्पष्टीकरण दिया है और राजेह (पसंदीदा) क़ौल और जमहूर (बहुमत) की व्याख्या के अनुसार कतम नील का नाम भी नहीं है बल्कि वह एक और पत्ती है जो रंग में सुर्खी रखती है और आकार में जैतून के पत्तों के समान होती है जिसे लोग हिना या नील के साथ मिलाकर खिज़ाब बनाते हैं।

1. सुनन अबी दाऊद, किताब अल-तरज्जुल, बाब फ़ी अल-खिज़ाब, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर, 2/222; जामिअ अल-तिर्मिज़ी, अबवाब अल-लिबास, बाब मा जा'आ फ़ी अल-खिज़ाब, अमीन कंपनी दिल्ली, 1/208; सुनन अन-नसाई, किताब अल-जीनह, अल-खिज़ाब बिल-हिना व अल-कतम, नूर मुहम्मद कारखाना तिजारत कुतुब कराची, 2/777; मुसनद अहमद बिन हंबल, हज़रत अबू ज़र से, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरूत, 5/147, 150, 154; मवारिद अल-ज़मान, किताब अल-लिबास, बाब तग़य्युर अल-शब, अल-मतबअत अल-सल्फिया, पृ. 355।
2. अशअतुल लमआत शरह मिश्कात, किताब अल-लिबास, बाब अल-तरज्जुल, मक्तबा नूरुया रिज़विया सुक्कुर, 3/507।

تو بیشک مہندی کی آمیزش کام دیتی اب کہ مطلقاً سیاہ رنگ کو حرام فرمایا تو جب تک اس قدر مہندی نہ ملے جو نیل پر غالب آجائے اور اس کی سیاہی کو دور کردے کیا کام دے سکتی ہے کہ وجہ حرمت یعنی بالوں کی ظلمت اب بھی باقی، اور وہ جو حدیث میں وارد کہ حضرت سیدنا صدیق اکبر رضی اللہ تعالٰی عنہ حناو کتم سے خضاب فرماتے ہرگز مفید نہیں کہ بتصریح علماء وہ خضاب سیاہ رنگ نہ دیتا تھا بلکہ سرخی لاتا جس میں سیاہی کی جھلک ہوتی، سرخ رنگ کا قاعدہ ہے جب نہایت قوت کو پہنچتا ہے ایک شان سیاہی کی دیتا ہے ایسا خضاب بلا شبہ جائز بلکہ محمود جس کی تعریف صحیح حدیث میں خود حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے منقول رواہ احمد والاربعۃ وابن حبان عن ابی ذر رضی اللہ تعالٰی عنہ (امام احمد اور دیگر چار محدثین اور ابن حبان نے اس کو حضرت ابو ذر رضی اللہ تعالٰی عنہ کے حوالے سے روایت کیا ہے۔ ت) شیخ محقق نور اللہ مرقدہ شرح مشکوۃ میں فرماتے ہیں:

بصحت رسیدہ است کہ امیر المومنین ابو بکر صدیق رضی اللہ تعالٰی عنہ خضاب می کرد بحنا و کتم کہ نام گیا ہے ست لیکن رنگ آں سیاہ نیست بلکہ سُرخ مائل بسیاہی ست۔

صحیح طور پر یہ بات ہم تک پہنچی کہ امیر المومنین ابوبکر صدیق رضی اللہ تعالٰی عنہ نے مہندی اور کتم (وسمہ) سے خضاب استعمال کیا، کتم ایک گھاس کا نام ہے جس کا رنگ سیاہ نہیں بلکہ سرخ مائل بسیاہی ہوتا ہے۔ (ت)

اسی کے قریب علامہ قاری نے جمع الوسائل شرح شمائل شریف ترمذی اور امام احمد قسطلانی نے ارشاد الساری شرح صحیح بخاری شریف میں تصریح فرمائی اور قولِ راجح و تفسیر جمہور پر کتم

نیل کا نام بھی نہیں بلکہ وہ ایک اور پتی ہے کہ رنگ میں سرخی رکھتی ہے شکل میں برگِ زیتون سے مشابہ ہوتی ہے جسے لوگ حنا یا نیل سے ملا کر خضاب بناتے ہیں۔

---

1 سنن ابی داؤد کتاب الترجل باب فی الخضاب آفتاب عالم پریس لاہور ۲/۲۲۲، جامع الترمذی ابواب اللباس باب ماجاء فی الخضاب امین کمپنی دہلی ۱/۲۰۸، سنن النسائی کتاب الزینة الخضاب بالحناء والکتم نور محمد کارخانہ تجارت کتب کراچی ۲/۷۷۷، مسند احمد بن حنبل عن ابی ذر المکتب الاسلامی بیروت ۵/۱۴۷، ۱۵۰، ۱۵۴، مواردالظمآن کتاب اللباس باب تغییر الشیب المطبعة السلفیة ص ۳۵۵ 2 اشعة اللمعات شرح مشکوة کتاب اللباس باب الترجل مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۳/۵۰۷

Fatawa Ridawiyyah Volume 23

Allama Munawi states in Taysir Sharh Jami' Saghir: Arabic: Al-Katam bi-fat-hil-kafi wal-muthannatil-fauqiyyati nabtun yushbihu waraqaz-zaituni yukhlatu bil-wasmati wa yukhtadabu bihi^1. Katam, with a fat-ha on the small Kaf and Taa, is the name of a type of grass that resembles olive leaves, which is mixed with Wasma (indigo) and used as hair dye. (T)

In the same book, it is stated: Arabic: Al-Katam bi-fat-hataini nabtun fihi humratun yukhlatu bil-hinnai awil-wasmati fa yukhtadabu bihi^2. In the word Katam, the first two letters carry a fat-ha. It is a type of grass that has a reddish color. It is mixed with henna or Wasma to make hair dye. (T)

Just previously in Sharh Mishkat, it was mentioned that its color is not black^3 etc. (its color is not black - T). I say: Rather, this humble servant (may Allah Almighty forgive him) can prove from the Hadiths themselves that the dye of henna and Katam used to be red. It is narrated in Sahih Bukhari, Musnad Imam Ahmad, and Sunan Ibn Majah from Uthman bin Abdullah bin Mawhab: Arabic: Qala dakhaltu 'ala Ummi Salamata radiyallahu ta'ala 'anha fa akhrajat sha'ram min sha'ri Rasulillahi sallallahu ta'ala 'alayhi wa sallama makhduban (zada al-akhiyan) bil-hinnai wal-katam^4. Meaning: I presented myself in the service of the Mother of the Believers Umm Salama (may Allah be pleased with her), and she brought out the sacred hair of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) (which were kept with her as sacred relics; any sick person who was given water washed with them to drink would immediately find recovery). They were dyed with henna and Katam.

From the same Uthman bin Abdullah, regarding the sacred hair, it is narrated in Sahih Bukhari: Arabic: Anna Umma Salamata arat-hu sha'ran-Nabiyyi sallallahu... Meaning: Umm Salama (may Allah be pleased with her) showed him the hair of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him)...

---

1. At-Taysir Sharh al-Jami' as-Saghir, under the Hadith "Indeed, the best thing with which you change...", Al-Imam ash-Shafi'i Library, Riyadh, 1/309.
2. At-Taysir Sharh al-Jami' as-Saghir, under the first Hadith "The first who dyed with henna and Katam...", Al-Imam ash-Shafi'i Library, Riyadh, 1/392.
3. Ashi'at al-Lam'at Sharh Mishkat, Book of Clothing, Chapter on Combing, Nuriyah Ridawiyyah Library, Sukkur, 3/570.

4. Sahih al-Bukhari, Book of Clothing, Chapter on what is mentioned about Gray Hair, Qadeemi Kutub Khana, Karachi, 2/875.

फ़तावा रज़विया खंड 23

अल्लामा मुनावी तयसीर शरह जामे सगीर में फरमाते हैं: अरबी: الكتم بفتح الكاف والمثناة الفوقية نبت يشبه ورق الزيتون يخلط بالوسمة ويختضب به 1। कतम, छोटे काफ़ और ता की ज़बर के साथ बनने वाला यह शब्द एक प्रकार की घास का नाम है जो जैतून के पत्तों से मिलती-जुलती है, जिसे वस्मा (नील) में मिलाकर खिजाब (रंग) किया जाता है। (त)

उसी में है: अरबी: الكتم بفتحتين نبت فيه حمرة يخلط بالحناء او الوسمة فيختضب به 2। कतम के पहले दो अक्षरों पर ज़बर का प्रयोग होता है, यह एक प्रकार की घास है जिसका रंग लाल होता है, इसे मेहंदी या वस्मा में मिलाकर खिजाब किया जाता है। (त)

अभी शरह मिश्कात से गुज़रा कि "उसका रंग काला नहीं होता" 3 इत्यादि (उसका रंग काला नहीं होता। त)। मैं कहता हूँ: बल्कि यह फ़कीर (अल्लाह तआला उसे क्षमा करे) स्वयं हदीसों से सिद्ध कर सकता है कि हिना और कतम के खिज़ाब का रंग लाल होता था। सहीह बुखारी, मसनद इमाम अहमद और सुनन इब्न माजाह में उस्मान बिन अब्दुल्ला बिन मोहब से वर्णित है: अरबी: قال دخلت على ام سلمة رضى الله تعالىٰ عنها فآخرجت شعرا من شعر رسول الله صلى الله تعالىٰ عليه وسلم مخضوباً (زاد الاخيان) بالحناء والكتم 4। अर्थात्, मैं मोमिनों की माता हज़रत उम्मे सलमा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हा) की सेवा में उपस्थित हुआ और उन्होंने हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) के मुबारक बाल निकाले (जो उनके पास पवित्र धरोहर के रूप में रखे थे, और जिस बीमार को उन्हें धोकर वह पानी पिलाया जाता था, वह तुरंत स्वस्थ हो जाता था)। वे बाल मेहंदी और कतम से रंगे हुए थे।

उन्हीं उस्मान बिन अब्दुल्ला से पवित्र बालों के संबंध में सहीह बुखारी शरीफ में वर्णित है: अरबी: ان ام سلمة ارته شعر النبى صلى الله। अर्थात्, उम्मे सलमा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हा) ने उन्हें नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के मुबारक बाल दिखाए...

---

1. अत-तयसीर शरह अल-जामे अस-सगीर, हदीस 'निश्चय ही सबसे अच्छा जिससे तुम रंगते हो' के तहत, अल-इमाम अल-शाफी लाइब्रेरी, रियाद, 1/309।
2. अत-तयसीर शरह अल-जामे अस-सगीर, पहली हदीस 'पहला जिसने मेहंदी और कतम से खिजाब किया' के तहत, अल-इमाम अल-शाफी लाइब्रेरी, रियाद, 1/392।

3. अशअतुल लमआत शरह मिश्कात, लिबास की किताब, कंघी करने का अध्याय, मकतबा नूरिया रज़विया, सुक्कुर, 3/570।
4. सहीह अल-बुखारी, लिबास की किताब, बुढ़ापे के बालों के बारे में जो उल्लेख किया गया है, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 2/875।

पृष्ठ 504 का 768

علامہ مناوی تیسیر شرح جامع صغیر میں فرماتے ہیں : الکتم بفتح الکاف والمثناۃ الفوقیۃ نبت یشبہ ورق الزیتون یخلط بالوسمۃ ویختضب بہ ۱۔ کَتَم چھوٹے کاف اور تاء کی زبر کے ساتھ بننے والا یہ لفظ ایک قسم کی گھاس کا نام ہے جو زیتون کے پتوں سے مشابہت رکھتی ہے جس کو وسمہ میں ملا کر خضاب کیا جاتا ہے۔ (ت)

اسی میں ہے: الکتم بفتحتین نبت فیہ حمرۃ یخلط بالحناء او الوسمۃ فیختضب بہ ۲۔ کتم کے پہلے دو حروف پر زبر استعمال ہوتی ہے یہ ایک قسم کی گھاس ہے جس کی رنگت سُرخ ہوتی ہے اس کو مہندی یا وسمہ میں ملا کر خضاب کیا جاتا ہے۔ (ت)

ابھی شرح مشکوٰۃ سے گزرا کہ رنگ آں سیاہ نیست ۳ الخ (اس کا رنگ سیاہ نہیں ہوتا۔ ت) اقول : بلکہ فقیر غفراللہ تعالٰی لہ خود حدیثوں سے ثابت کرسکتا ہے کہ حنا وکتم کے خضاب کا رنگ سُرخ ہوتا تھا ، صحیح بخاری و مسند امام احمد و سنن ابن ماجہ میں عثمان بن عبداللہ بن موہب سے مروی : قال دخلت علی ام سلمۃ رضی اللہ تعالٰی عنہا فآخرجت شعرا من شعر رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم مخضوباً (زاد الاخیان) بالحناء والکتم ۴ ۔ یعنی میں حضرت ام المومنین ام سلمہ رضی اللہ تعالٰی عنہا کی خدمت میں حاضر ہوا اور انہوں نے حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے موئے مبارک (جو اُن کے پاس تبرکات شریفہ میں رکھے تھے جس بیمار کو اس کا پانی دھو کر پلاتے تو فوراً شفا پاتا تھا) نکالے مہندی اور کتم سے رنگے ہوئے تھے۔

انہیں عثمان بن عبداللہ سے انہیں موئے اقدس کی نسبت صحیح بخاری شریف میں مروی : ان ام سلمۃ ارتہ شعر النبی صلی اللہ یعنی ام سلمہ رضی اللہ تعالٰی عنہا نے انہیں نبی صلی اللہ

١ التيسير شرح الجامع الصغير تحت حديث ان احسن ماغير تم بہ الخ مكتبۃ الامام الشافعی رياض ٣٠٩/١ ٢ التيسير شرح الجامع الصغير حديث اول من خضب بالحناء والكتم الخ مكتبۃ الامام الشافعی رياض ٣٩٢/١ ٣ اشعۃ اللمعات شرح مشكوٰۃ كتاب اللباس باب الترجُل مكتبہ نوريہ رضويہ سكهر ٣ /٥٧٠ ٤ صحيح البخاری كتاب اللباس باب ماید كر فی الشيب قديمی كتب خانہ كراچی ٨٧٥/٢

Fatawa Razawiyya Volume 23

[Prophet] Sallallahu Alaihi Wasallam red color.[1] (Showed the blessed hair of [Prophet] Sallallahu Alaihi Wasallam in a reddish color.)

It is proven that Henna and Katam gave it a red color. In fact, in the same hadith, there is another narration by Imam Ahmad (may Allah have mercy on him) as follows:

"The hair was red, dyed with henna and katam."[2] (Meaning, Umm Salama (may Allah be pleased with her) showed the blessed hair in a red color, which was dyed with henna and katam.)

So it became clear that although Katam might be the name of something, assuming based on the mentioned narration that Hazrat Siddiq Akbar (may Allah be pleased with him) used black dye, or considering mixing indigo and henna to be absolutely permissible, is simply wrong. It's a pity that some people of our time saw the narrations of Wasma and Henna dye but did not understand their actual meaning at all. Firstly, Wasma is not called Indigo; rather, it is another leaf that, when mixed with henna, intensifies its redness; otherwise, pure henna's redness is not deep. In Qamus and Taj al-Arus, it is mentioned:

"Wasma is the leaf of Indigo or another plant whose leaves are used for dyeing."[3] (Wasma is a grass-like leafy plant whose leaves are used as dye. (T))

Al-Maghrib asserted this meaning and called the meaning of Wasma as Indigo a weak opinion:

"Where it is said: Wasma is a tree whose leaves are a dye, and it is said it is dried and ground then mixed with henna, thus making its color deep, otherwise it would be green."[4] (Calling Wasma indigo is a weak opinion. The reliable view is that in the Arabic language, Wasma is the name of a tree whose leaves are dried, ground, and mixed with henna, which makes its redness very vivid; otherwise, it is pale yellowish. End.)

Thus, praise be to Allah, there is no real evidence for those favoring indigo in the narrations. And if both meanings are considered equal as in the Qamus, even then the argument of those favoring indigo is void because it is definitely possible that the leaf intended is the one that intensifies henna's redness.

1. Sahih al-Bukhari, Book of Clothing, Chapter on what is mentioned regarding grey hair, Qadimi Kutub Khana Karachi 2/875.
2. Musnad Imam Ahmad bin Hanbal, narrated by Uthman bin Abdullah, Dar al-Fikr Beirut 6/296.
3. Taj al-Arus, Chapter of Waw from the Section of Meem, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 9/93.
4. Al-Maghrib.

फतवा रज़विया खंड 23

[पैगंबर] सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम लाल रंग।[1] ([पैगंबर] सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के मुबारक बालों को लाल रंग में दिखाया।)

यह साबित हो गया है कि मेंहदी और कतम ने लाल रंग दिया। वास्तव में, उसी हदीस में इमाम अहमद (अल्लाह उन पर रहम करे) की एक और रिवायत इस प्रकार है:

"बाल लाल थे, जो मेंहदी और कतम से रंगे हुए थे।"[2] (यानी, उम्म सलमा (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) ने मुबारक बालों को लाल रंग में दिखाया, जिन पर मेंहदी और कतम का खजाब (डाई) लगा था।)

तो यह स्पष्ट हो गया कि हालांकि कतम किसी चीज़ का नाम हो सकता है, लेकिन उपर्युक्त रिवायत के आधार पर हज़रत सिद्दीक अकबर (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) के बारे में काले खजाब का गुमान करना या नील और मेंहदी के मिश्रण को पूरी तरह जायज़ समझ लेना सरासर गलत है। अफसोस है कि हमारे समय के कुछ लोगों ने वस्मा और मेंहदी की रिवायतें तो देखीं, लेकिन उनका असल अर्थ बिल्कुल नहीं समझा। पहली बात तो यह कि वस्मा को नील नहीं कहते, बल्कि यह एक और पत्ती है जो मेंहदी में मिलने पर उसकी लाली को तेज़ कर देती है, वर्ना शुद्ध मेंहदी की लाली गहरी नहीं होती। 'कामूस' और 'ताज अल-अरुस' में लिखा है:

"वस्मा नील की पत्ती है या कोई अन्य पौधा जिसकी पत्तियों से खजाब किया जाता है।"[3] (वस्मा घास जैसी पत्तियों वाली वनस्पति है जिसके पत्ते खजाब के रूप में उपयोग किए जाते हैं। (टी))

'मग्रिब' ने इसी अर्थ की पुष्टि की और वस्मा का अर्थ 'नील' बताने वाले को कमज़ोर (ज़ईफ) मत कहा:

"जहाँ कहा गया: वस्मा एक पेड़ है जिसकी पत्तियाँ रंग हैं, और कहा गया है कि इसे सुखाकर पीसा जाता है फिर मेंहदी के साथ मिलाया जाता है, जिससे उसका रंग गहरा हो जाता है, वर्ना वह हरा होता।"[4] (वस्मा को नील कहना कमज़ोर बात है। विश्वसनीय बात यह है कि अरबी भाषा में वस्मा एक पेड़ का नाम है जिसकी पत्ती को सुखाकर और पीसकर मेंहदी में मिलाया जाता है, जिससे उसकी लाली खूब निखर आती है, वर्ना वह फीकी पीली होती है। समाप्त।)

इस प्रकार, अल्लाह का शुक्र है कि रिवायतों में नील वालों के लिए कोई वास्तविक आधार नहीं है। और यदि 'कामूस' की तरह दोनों अर्थों को समान भी मान लिया जाए, तब भी नील वालों का तर्क

गलत है क्योंकि निश्चित रूप से यह संभव है कि उस पत्ती से मुराद वही हो जो मेंहदी की लाली तेज़ करती है।

---

1. सहीह अल-बुखारी, किताबुल लिबास, बुढ़ापे के उल्लेख का अध्याय, कदीमी कुतुब खाना कराची 2/875।
2. मुसनद इमाम अहमद बिन हंबल, उस्मान बिन अब्दुल्ला से रिवायत, दार अल-फिक्र बेरूत 6/296।
3. ताज अल-अरुस, मीम के बाब से वाव का हिस्सा, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी बेरूत 9/93।
4. अल-मग्रिब।

पृष्ठ 505 / 768

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۳

تعالٰی علیہ وسلم احمر۔[1] (تعالٰی علیہ وسلم کے موئے مبارک سرخ رنگ دکھائے۔)

ثابت ہوا کہ حنا و کتم نے سرخ رنگ دیا بلکہ اسی حدیث میں امام احمد رحمۃ اللہ تعالٰی کی دوسری روایت یوں ہے:

شعر احمر مخضوبا بالحناء والکتم[2] (یعنی ام سلمہ رضی اللہ تعالٰی عنہا نے موئے مبارک سرخ رنگ دکھائے جن پر حنا و کتم کا خضاب تھا۔)

تو واضح ہوا کہ کتم اگرچہ کسی شیئی کا نام ہو مگر روایت مذکورہ سے حضرت صدیق اکبر رضی اللہ تعالٰی عنہ کی نسبت سیاہ خضاب کا گمان کرنا یا اس شے پر نیل اور حنا ملے ہوئے کو مطلقاً جائز سمجھ لینا محض غلط ہے۔ افسوس کہ ہمارے زمانہ کے بعض صاحبوں نے خضاب وسمہ و حنا کی روایات تو دیکھیں اور ان کا مطلب اصلاً نہ سمجھا اول تو وسمہ نیل ہی کو نہیں کہتے بلکہ ایک اور پتی ہے کہ حنا میں مل کر اس کی سرخی تیز کر دیتی ہے ورنہ خالص حنا کی سرخی گہری نہیں ہوتی۔ قاموس و تاج العروس میں ہے:

الوسمۃ ورق النیل او نبات اخری یخضب بورقہ[3] (وسمہ گھاس نما پتوں والی نباتات ہے اس کے پتے خضاب کے طور پر استعمال کئے جاتے ہیں۔ (ت))

مغرب میں اسی معنی پر جزم کیا اور وسمہ بمعنی نیل کو قول ضعیف کہا،

حیث قال الوسمۃ شجرۃ ورقھا خضاب وقیل یجفف و یطحن ثم یخلط بالحناء فیقنا لونہ والاکان اخضر[4] (وسمہ کو نیل کہنا ضعیف قول ہے معتمد یہ ہے کہ عرب زبان میں وسمہ ایک درخت کا نام ہے

جس کی پتی سکھا کر پیس کر مہندی میں ملاتے ہیں جس سے اس کی سرخی خوب شوخ ہو جاتی ہے ورنہ پھیکی زردی مائل ہوتی ہے۔ انتہی۔)

یوں تو بحمداللہ روایات میں نیل والوں کے لئے اصلاً پتا نہیں اور اگر قاموس کی طرح دونوں معنی مساوی رکھے جائیں جب بھی نیل والوں کا استدلال باطل کہ قطعاً محتمل کہ وہ پتی مراد ہو جو حنا کی سرخی تیز کرتی

---

[1] صحیح البخاری کتاب اللباس باب مائیذ کر فی الشیب قدیمی کتب خانہ کراچی ۸۷۵/۲ [2] مسند امام احمد بن حنبل عن عثمان بن عبداللہ دارالفکر بیروت ۲۹۶/۶ [3] تاج العروس فصل الواو من باب المیم داراحیاء التراث العربی بیروت ۹ / ۹۳ [4] المغرب

Fatawa Razawiyya Volume 23

And even if we assume for their sake that 'Wasma' means indigo, then God forbid, those narrations do not say that one should first dye with henna so that the hair becomes clean (ready) by itself, then apply Wasma on it so that the darkness can show its full effect; nor that for the sake of name, one should add a few leaves of henna in indigo to make a pretext for mixing and obtain the full pleasure of blackening. Rather, the purpose is that so much henna should be mixed in Wasma that it dominates it and prevents blackness from appearing in the color. Instead, it means that the original dye should be of henna and some leaves of indigo should be added to it, which brings a sort of maturity to its redness. Its exact parallel is that scholars have stated that adding salt to wine is a cause for its transformation (into vinegar); for when it becomes vinegar, the reality changes and permissibility arrives because it is no longer wine. Seeing these narrations, if someone eats salt first and then drinks wine on top, or puts a pebble of salt into a pitcher full of wine and consumes it, saying 'We drink it mixed with salt,' would such pretexts be of any use in the pure Sharia? In short, the basis of the matter is on the color; hypothetically, if pure henna brought a black color, it would also be forbidden, and if pure indigo gave a yellow or red color, it would also be permissible. Similarly, a mixture of indigo and henna or any other substance that brings a black color is all forbidden. And Allah Almighty knows best, and His knowledge, glorified be His majesty, is the most perfect.

Treatise Hakk al-Aib fi Hurmah Taswid al-Shaib (Rubbing Away the Defect Regarding the Prohibition of Blackening Grey Hair) has ended.

Page 506 of 768

और मान लीजिए कि उनकी खातिर ही सही कि 'वसमा' से मुराद नील (indigo) है, तो खुदा न करे, वे रिवायतें यह नहीं कहतीं कि पहले मेहंदी का ख़िज़ाब (dye) लगाएँ जिससे बाल खुद-ब-खुद साफ़ हो जाएँ, फिर उस पर वसमा चढ़ाएँ ताकि अंधेरा अपना पूरा असर दिखाए, और न ही यह कि नाम के लिए नील में मेहंदी की कुछ पत्तियां डालकर मिलाने का बहाना करें और पूरी तरह काला करने का मज़ा लें। बल्कि मक़सद यह है कि वसमा में इतनी हिना (मेहंदी) मिलाई जाए कि वह उस पर हावी हो जाए और रंग में कालापन न आने दे। बल्कि मुराद यह है कि असल ख़िज़ाब हिना का हो और उसमें नील की कुछ पत्तियां शामिल कर ली जाएँ जिससे उसकी लाली में एक तरह की परिपक्वता आ जाए। इसका उदाहरण ठीक वैसा ही है जैसे विद्वानों ने शराब में नमक मिलाने को उसके सिरका बनने और हलाल होने का कारण बताया है; कि जब वह सिरका बन गई तो हकीकत बदल गई और हलाल हो गई क्योंकि अब वह शराब ही नहीं रही। इन रिवायतों को देखकर, क्या कोई साहब पहले नमक खाकर ऊपर से शराब पी लें या घड़े भर शराब में नमक की एक डली डालकर पी जाएँ यह कहते हुए कि 'हम तो नमक मिलाकर पीते हैं', तो क्या ऐसे बहाने शरीअत-ए-मुतह्हरा (पवित्र शरीयत) में काम आ सकते हैं? संक्षेप में, सारा दारोमदार रंग पर है; मान लीजिए अगर शुद्ध मेहंदी काला रंग लाती तो वह भी हराम होती और शुद्ध नील पीला या लाल रंग देता तो वह भी जायज़ होता। इसी तरह नील और मेहंदी का मिश्रण या कोई भी ऐसी चीज़ जो काला रंग लाए, सब हराम हैं। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है और उसका ज्ञान, जिसकी महिमा महान है, सबसे पूर्ण है।

रिसाला (लघु पुस्तक) हक़्क अल-ऐब फ़ी हुरमत-ए-तस्वीद अल-शैब (सफेद बालों को काला करने की मनाही के संबंध में दोष को दूर करना) समाप्त हुआ।

पृष्ठ 506 / 768

ہے اور بالفرض ان کی خاطر مان ہی لیجئے کہ وسمہ سے نیل مراد تو حاشا وہ روایتیں یہ نہیں کہتیں کہ پہلے مہندی کا خضاب کیجئے جس سے بال خود بخود صاف ہو جائیں اس پر وسمہ چڑھائیے کہ ظلمتیں اپنا پورا عمل دکھائیں نہ یہ کہ برائے نام نیل میں کچھ پتیاں مہندی کی ڈال کر خلط کا حیلہ کیجئے اور روسیاہی کا کامل لطف حاصل کیجئے بلکہ یہ مقصود کہ وسمہ میں اتنی حنا ملے کہ اس پر غالب آکر رنگ میں سیاہی نہ آنے دے بلکہ یہ مراد کہ اصل خضاب حنا کا ہو اور اس میں کچھ پتیاں نیل کی شریک کرلی جائیں جس سے اس کی سرخی میں ایک گونہ پختگی آجائے اس کی نظیر بعینہ یہ ہے کہ شراب میں نمک ملانے کو علماء نے باعث تحلیل و تجلیل فرمایا ہے کہ جب سرکہ ہو گئی حقیقت بدل گئی حلت آگئی کہ اب وہ شراب ہی نہ رہی، ان روایات کو دیکھ کر کوئی صاحب پہلے نمک کھا کر اوپر سے شراب پی لیں یا گھڑے بھر شراب میں ایک کنکری نمک ڈال کر چڑھا جائیں کہ ہم تو نمک ملا کر پیتے ہیں، مقصود یہ تھا کہ نمک اس کا جوش بٹھا دے ترش کرکے سرکہ بنادے ایسے حیلے شرع مطہر میں کیا کام دے سکتے ہیں، الحاصل مدار کار رنگ پر ہے، بالفرض اگر خالص مہندی سیاہ رنگت لاتی وہ بھی حرام ہوتی اور خالص نیل زرد یا سرخ رنگ دیتا وہ بھی جائز ہوتا، یوں ہی نیل اور مہندی کا میل یا کوئی بلا ہو جو کچھ سیاہ رنگ لائے سب حرام ہیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم وعلمہ جل مجدہ احکم۔

رسالہ حك العيب فی حرمۃ تسويد الشيب ختم ہوا

Volume 23 Fatawa Razawiyya

Earning and Obtaining Wealth

Issues related to buying and selling, wages, bribery, interest, gambling, insurance, profession, industry, debt, offerings, gifts, inheritance, usurpation, etc., and sources of income, lawful (halal), unlawful (haram), and doubtful matters.

Problem 201: From Punjab What do the scholars of religion say regarding the issue of whether it is permissible to earn by working for prostitutes and singing-girls? If it is not permissible, then why is working for Christians permissible? If it is not permissible, why do people give donations from this money to mosques and madrasas? Explain so that you may be rewarded. (t)

The Answer: The basic rule is that if the wages are for an impermissible act, it is impermissible for everyone; and if they are for a permissible act, it is permissible for everyone. In this matter, prostitutes and non-prostitutes, Christians, Hindus, etc., are all equal. The discussion lies in whether, if one performs a permissible act of labor for them, it is lawful to take the wage-money from their wealth and whether that would be lawful consumption (akl-e-halal) or not. The ruling on this is that the money prostitutes receive as wages for singing, dancing, or, God forbid, adultery, is haram (unlawful) for them. They do not become its owners at all; in their hands, it has the status of 'mal-e-maghsoob' (usurped/stolen property). It is neither permissible for them to use it for themselves nor to give it to others. Taking that very same money is not permissible, whether as payment to a creditor, the price of an object, as wages for labor, or even without compensation as a gift or charity; rather, it is obligatory (fard) to return it to those from whom it was taken.

In Al-Hindiyyah, regarding 'Karahiyat' from 'Al-Muhit' on the authority of Muhammad.	**Fatawa Hindiyyah, in the discussion of Karahiyat with reference to Muhit of Imam Muhammad.**

Page 508 of 768

जिल्द 23 फ़तावा रज़विय्या

धन अर्जन और प्राप्ति

खरीद-बिक्री, मजदूरी, रिश्वत, ब्याज, जुआ, बीमा, पेशा, उद्योग, ऋण, नजराना, उपहार, विरासत, अपहरण आदि और आय के स्रोतों, हलाल, हराम और संदिग्ध मामलों से संबंधित मसले।

मसला 201: पंजाब से धर्म के विद्वान इस मसले में क्या कहते हैं कि वेश्याओं और नर्तकियों के यहाँ मजदूरी करके कमाना जायज़ है या नहीं? अगर जायज़ नहीं है, तो ईसाइयों की नौकरी क्यों जायज़ है? अगर जायज़ नहीं है, तो लोग इस पैसे से मस्जिदों और मदरसों में चंदा क्यों देते हैं? बयान करें ताकि आपको पुण्य मिले। (त)

उत्तर: मूल सिद्धांत यह है कि यदि मजदूरी किसी नाजायज़ (अवैध) कार्य पर आधारित है, तो वह सभी के लिए नाजायज़ है; और यदि जायज़ कार्य पर है, तो सभी के लिए जायज़ है। इस मामले में वेश्याएँ और गैर-वेश्याएँ ईसाई और हिंदू आदि सभी समान हैं। चर्चा इस बात पर है कि यदि उनके यहाँ किसी जायज़ कार्य के लिए मजदूरी की जाए, तो क्या उनके धन से मजदूरी लेना जायज़ है और क्या वह हलाल कमाई होगी या नहीं? इसका नियम यह है कि वेश्याओं को जो धन गाने-नाचने या—अल्लाह की पनाह—व्यभिचार की मजदूरी में मिलता है, वह उनके लिए हराम है। वे कभी भी इसकी मालिक नहीं बनतीं; उनके हाथ में वह धन 'माल-ए-मग़सूब' (हड़पा हुआ धन) के समान है। न तो उनके लिए इसे स्वयं खर्च करना जायज़ है और न ही दूसरों को देना। उस धन को उसी रूप में लेना जायज़ नहीं है, चाहे वह कर्ज अदायगी में हो, किसी वस्तु की कीमत के रूप में हो, मजदूरी के वेतन के रूप में हो, या बिना किसी मुआवज़े के उपहार या सदक़ा (दान) के रूप में हो; बल्कि यह अनिवार्य (फ़र्ज़) है कि इसे उन्हीं लोगों को वापस कर दिया जाए जिनसे यह लिया गया था।

अल-हिन्दिया में 'कराहियत' के बारे में, अल-मुहीत से, मुहम्मद के हवाले से।	**फ़तावा हिन्दिया, कराहियत की चर्चा में, मुहीत इमाम मुहम्मद के हवाले से।**

पृष्ठ 508 / 768

کسب و حصول مال

خرید و فروخت، اجرت، رشوت، سود، قمار، بیمہ، پیشہ، صنعت، قرض، نذرانہ، ہبہ، میراث، غصب وغیرہ اور ذرائع آمدنی، حلال و حرام و مشتبہ سے متعلق مسائل۔

مسئلہ ۲۰۱: از پنجاب کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ رنڈیوں اور ڈومنیوں کے یہاں مزدوری کرکے کمانا جائز ہے یا نہیں؟ اگر نہیں جائز تو نصاریٰ کی نوکری کیوں جائز ہے؟ اگر نہیں جائز تو لوگ اس روپیہ سے مساجد و مدارس میں چندہ کیوں دیتے ہیں؟ بینوا توجروا (بیان کرو تاکہ اجر پاؤ۔ ت)

الجواب: اصل مزدوری اگر کسی فعل ناجائز پر ہو سب کے یہاں ناجائز، اور جائز پر ہو تو سب کے یہاں جائز، اس امر میں رنڈیاں اور غیر رنڈیاں، نصاریٰ و ہنود وغیرہ ہم سب برابر ہیں۔ کلام اس میں ہے کہ اگر ان کے یہاں کسی فعل جائز پر مزدوری کی تو آیا زرِ اجرت ان کے مال سے لینا روا ہے اور وہ اکل حلال ہوگا یا نہیں، اس کا حکم یہ ہے کہ رنڈیوں کو جو مال گانے ناچنے یا معاذاللہ زنا کی اجرت میں ملتا ہے ان کے لئے حرام ہے وہ ہرگز اس کی مالک نہیں ہوتیں وہ ان کے ہاتھ میں مالِ مغصوب کا حکم رکھتا ہے، نہ انہیں خود اس کا اپنے صرف میں لانا جائز نہ دوسرے کو، وہ مال بعینہٖ اپنے قرض خواہ، کسی چیز کی قیمت، خواہ مزدوری کی اجرت میں، خواہ ویسے ہی بلا معاوضہ بطور ہدیہ، خواہ صدقہ، خواہ کسی طرح لینا روا ہو سکے بلکہ فرض ہے کہ جن جن سے لیا ہے انہیں کو پھیر دیں۔

في كراهية الهندية عن المحيط عن محمد فتاویٰ ہندیہ، بحث کراہیت میں بحوالہ محیط امام محمد

Volume 23 Fatawa Ridawiyya

| (Arabic Text): Rahimahullahu Ta'ala fi kasb al-mughanniyah in qada bihi daynan lam yakun li-sahib al-dayn an ya'khudhahu etc. And in Hazar Radd al-Muhtar from al-Saghnaqi from some Mashaikh, the earnings of a singer are like usurped property, taking it is not permissible. Ah (1, 2) | (Urdu Translation/Explanation): It is narrated that if a debt is paid from the earnings of a singing woman, it is not permissible for the creditor to take it, etc. In Radd al-Muhtar, in the discussion of prohibited matters, Imam Saghnaqi has narrated with reference to some Mashaikh that the earnings of a singer are as if they are usurped property; therefore, taking it is not permissible. Ah (T) |

Similarly, those acquaintances who give wealth as a gift or present to keep them happy or to incline their hearts towards them—even if they go only for a meeting and have no intention of adultery or singing—the ruling for this is the same: it is bribery, and the professional singers/courtesans do not become the owners of it, and it is also mandatory to return it.

| (Arabic Text): Fi al-Hashiyah al-Tahtawiyyah 'ala al-Durr al-Mukhtar, an account from al-Quniyah confirmed therein: What lovers give to each other as a bribe, it is obligatory to return it and they do not own it. Ah (3) | (Urdu Translation/Explanation): In Hashiya al-Tahtawi on Durr al-Mukhtar, Allama Tahtawi, while upholding the words of the author of Quniyah, has quoted from him that whatever a lover gives to the beloved as a bribe and hands over to her, its return is mandatory because the beloved does not become its owner. Ah (T) |

If the recipient knows that this wealth is exactly what they have received as wages for singing, dancing, adultery, or as a bribe gift from acquaintances, then taking it is absolutely not allowed. And that wealth which they receive in singing and dancing gatherings as a reward without any condition—i.e., more than the fixed wage—holds the ruling of a gift (Hiba) in their favor, because the contract of hiring (ijara) for these forbidden acts is void (batil), and this wealth does not fall under it. Instead, many people give it for pleasure and out of a desire for fame, some ignorant people thinking that giving rewards in such places is a mark of prestige. In that case, they

become the owners of that wealth. Similarly, the 'Vail' (tips) given to Domnis (folk performers) has the same ruling.

1. Fatawa Hindiyya, Kitab al-Karahiya, Chapter 15, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/349
2. Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibaha, Section on Sales, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5/227
3. Hashiya al-Tahtawi 'ala al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Qada, Dar al-Ma'rifah Beirut, 3/178

जिल्द 23 फ़तावा रज़विया

| (अरबी पाठ): रहीमहुल्लाहु तआला फ़ी कसब अल-मुग़न्नियह इन क़ज़ा बिही दयनन लम यकुन लि-साहिब अद-दयन अन या'ख़ुज़हु इत्यादि। और रद अल-मुह्तार के'हज़र' अध्याय में अस-सग़्नाक़ी से कुछ मशायख़ के हवाले से वर्णित है कि गायिका की कमाई छीनी हुई वस्तु के समान है, इसे लेना जायज़ नहीं है। (1, 2) | (उर्दू अनुवाद/व्याख्या): यह वर्णित है कि यदि एक गायिका की कमाई से ऋण चुकाया जाता है, तो ऋणदाता के लिए इसे लेना जायज़ नहीं है इत्यादि। रद अल-मुह्तार में वर्जित चीज़ों की चर्चा में, इमाम सग़्नाक़ी ने कुछ मशायख़ के हवाले से रिवायत की है कि गायिका की कमाई गोया छीनी हुई चीज़ की तरह है, इसलिए इसे लेना जायज़ नहीं है। (त) |

इसी तरह, उनके परिचित जो उन्हें खुश रखने या उनका दिल अपनी ओर आकर्षित करने के लिए उपहार या तोहफे के रूप में धन देते हैं—भले ही वे उस समय केवल मिलने गए हों और व्यभिचार या गायन का कोई उद्देश्य न हो—इसके लिए भी वही हुक्म है कि यह रिश्वत है और वेश्याएं(गाने-नाचने वाली) इसकी मालिक नहीं बन जातीं, और इसे वापस करना भी अनिवार्य है।

| (अरबी पाठ): फ़ी अल-हाशियाह अत-तहतावीय्यह अल-दुर्र अल-मुख्तार, कूनिया से एक रिवायत की पुष्टि करते हुए: प्रेमी एक-दूसरे को रिश्वत के रूप में जो देते हैं, उसे वापस करना अनिवार्य है और वे इसके मालिक नहीं होते। (3) | (उर्दू अनुवाद/व्याख्या): अल-दुर्र अल-मुख्तार पर 'हाशिया तहतावी' में अल्लामा तहतावी ने कूनिया के लेखक के शब्दों को बरकरार रखते हुए उससे उद्धृत किया है कि प्रेमी अपने प्रिय को रिश्वत के रूप में जो कुछ भी दे और उसके सुपुर्द करे, तो उसे वापस करना ज़रूरी है क्योंकि महबूबा उसकी मालिक नहीं होती। (त) |

यदि लेने वाले को मालूम हो कि यह वही धन है जो उन्होंने गाने, नाचने, व्यभिचार की मज़दूरी या परिचितों से उपहार/रिश्वत के रूप में प्राप्त किया है, तो इसे लेना बिल्कुल जायज़ नहीं है। और वह धन जो उन्हें गायन-नृत्य की महफिलों में बिना किसी शर्त के ईनाम के रूप में मिलता है—यानी तयशुदा मज़दूरी से ज़्यादा—तो उनके हक़ में वह हिबा (उपहार) का हुक्म रखता है, क्योंकि इन हराम कामों के लिए किया गया मज़दूरी का अनुबंध (इजारा) बातिल (अमान्य) है और यह धन उसके तहत नहीं आता। बल्कि बहुत से लोग प्रसन्नता के लिए और अपनी प्रसिद्धि के विचार से, और कुछ अज्ञानी यह समझकर कि ऐसी जगहों पर ईनाम देना रियासत की शान है, इसे देते हैं। ऐसी स्थिति में

वे उस धन की मालिक हो जाती हैं। इसी तरह डोमनियों को मिलने वाली 'वेल' (बख्शीश) का भी यही हुक्म है।

1. फ़तावा हिन्दिया, किताब अल-कराहिया, अध्याय 15, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/349
2. रद अल-मुह्तार, किताब अल-हज़र वल-इबाहह, बिक्री का अनुभाग, दार इहया अत-तुराथ अल-अरबी बेरूत, 5/227
3. हाशिया अत-तहतावी अल-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-क़ज़ा, दार अल-मअरिफ़ह बेरूत, 3/178

| رحمہ اللہ تعالٰی فی کسب المغنیۃ ان قضی بہ دین لم یکن لصاحب الدین ان یاخذہ ۱ الخ وفی حظر ردالمحتار عن السغناقی عن بعض المشائخ کسب المغنیۃ کالمغصوب لم یحل اخذہ ۲ اھ | سے مروی ہے کہ گانے والی عورت کی کمائی سے اگر قرض ادا کیا جائے تو قرض خواہ کو اس کا لینا جائز نہیں الخ۔ ردالمختار بحث ممنوعات میں امام سغناقی نے بعض مشائخ کے حوالہ سے روایت کی ہے کہ گویا مغنیہ کی کمائی غصب شدہ چیز کی طرح ہے لہٰذا اس کا لینا جائز نہیں اھ (ت) |

اسی طرح اُن کے آشنا جو مال بطور تحفہ و ہدیہ ان کے راضی رکھنے یا ان کا دل اپنی طرف مائل کرنے کو دے آتے ہیں اگرچہ اس وقت خالی ملاقات کو جائیں اور زنا یا غنا کچھ مقصود نہ رکھیں اس کا بھی یہی حکم ہے کہ وہ رشوت ہے اور ہنڈیاں اس کی مالک نہیں ہو جاتیں اس کا واپس دینا بھی واجب ہے۔

| فی الحاشیۃ الطحطاویۃ علی الدر المختار اثرا عن القنیۃ مقرا علیہ، مایدفعہ المتعاشقان رشوۃ یجب ردہ ولا تملك ۳ اھ | حاشیہ طحطاوی بر در مختار میں علامہ طحطاوی نے مصنف قنیہ کے کلام کو برقرار رکھتے ہوئے اس سے نقل کیا ہے کہ عاشق معشوق کو جو کچھ بطور رشوت دے اور اس کے حوالے کرے تو اس کا واپس کرنا ضروری ہے اس لئے کہ معشوقہ اس کی مالک نہیں اھ (ت) |

اگر لینے والے کو معلوم ہوگا کہ یہ مال بعینہ وہی ہے انہوں نے گانے، ناچنے، زنا کی اجرت یا آشناؤں سے تحفہ ہدیہ رشوت میں پایا ہے تو اسے لینا ہر گز روا نہیں۔ اور وہ مال جو انہیں گانے ناچنے محفل میں انعام بلا شرط یعنی اجرت مقررہ سے زیادہ ملتا ہے ان کے حق میں حکم ہبہ

رکھتا ہے کہ وہ عقد اجارہ باطلہ جوان افعال محرمہ پر ہوا یہ مال اس کے تحت میں داخل نہیں بلکہ بہت لوگ بطور خوشنودی کچھ اپنی ناموری کے خیال سے بعض جاہل یہ سمجھ کر کہ ایسے مقامات پر انعام دینا شان ریاست ہے دیا کرتے ہیں تو وہ اس مال کی مالک ہو گئیں، اسی طرح ڈومنیوں کو جو بیل ملتی ہے اس کا بھی یہی حکم ہے۔

۱ فتاوی ہندیہ کتاب الکراہیۃ الباب الخامس عشر نورانی کتب خانہ پشاور ۵/ ۳۴۹ ۲ ردالمحتار کتاب الحظر والاباحۃ فصل فی البیع داراحیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۲۲۷ ۳ حاشیۃ الطحطاوی علی الدرالمختار کتاب القضاء دارالمعرفۃ بیروت ۳/ ۱۷۸

Header: Fatawa Razawiya, Volume 23

In Al-Khaniyah, it is stated: If a man is an entertainer or singer, and if he is given something without any condition, the jurists have declared it permissible for him. However, if he takes it on a condition, the money must be returned to its owner if he knows him. If he does not know him, he should give it in charity. I say: This issue is reported from the author of the school (Madhhab), i.e., the one who codified the Madhhab. This has been quoted in Fatawa Alamgiri from 'Al-Muntaqa' on the authority of Ibrahim from Imam Muhammad. From there, it was quoted in Radd al-Muhtar, which stated that something similar is mentioned in Al-Mawahib. (T)

I say: But there is certainly this much distinction: if the giver gave this wealth as a reward or tip (Beel) according to custom, it will be considered a gift (Hiba). If the primary objective is to increase acquaintance and attract towards oneself, then it will undoubtedly be considered bribery and will fall under the ruling of usurped property.

"Indeed, matters are judged by their purposes, and indeed, actions are judged by intentions; and indeed, for every person is what he intended." The basis of affairs is their objectives, and the basis of actions is intentions; therefore, for every person is what he has intended. (T)

And this distinction can be known by observing the circumstances. For this reason, it is heard that a person who has (God forbid) an acquaintance with a prostitute or a singing girl, gives large rewards frequently according to his capacity without reason. Similarly, a custom has been heard in some villages that the tip (Beel) given by guests to a prostitute is considered a debt of the host, and he takes it as a deduction from the fixed wage. So this tip is not actually a tip but that very wage and is included in usurped property because 'what is customary is like what is explicitly mentioned' (Lian al-ma'huda 'urfan kal-madhkuri lafzan). In short, if it is free from these situations, then the money of reward and tip is certainly their specific property and they themselves [can use it...]

1. Fatawa Qazikhan, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Nawal Kishore, Lucknow, 4/777.
2. Sahih al-Bukhari, Chapter on 'How Revelation Began', etc., Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/2.

शीर्षक: फ़तावा रज़विया, खंड 23

अल-खानिया में है: यदि कोई व्यक्ति गायक या मनोरंजन करने वाला हो, और यदि उसे बिना किसी शर्त के कुछ दिया जाए, तो न्यायविदों (फ़ुक़हा) ने इसे उसके लिए वैध (मुबाह) घोषित किया है। लेकिन अगर वह इसे किसी शर्त पर लेता है, तो पैसा उसके मालिक को लौटा दिया जाना चाहिए यदि वह उसे जानता है। यदि वह उसे नहीं जानता है, तो उसे दान (सदक़ा) कर देना चाहिए। मैं कहता हूँ: यह मसला मज़हब के लेखक से रिपोर्ट किया गया है, यानी जिसने मज़हब को संहिताबद्ध किया। इसे फ़तावा आलमगीरी में 'अल-मुंतक़ा' के हवाले से इब्राहिम ने इमाम मुहम्मद से नक़ल किया है। वहीं से इसे रद्द अल-मुह्तार में नक़ल किया गया है, जिसमें कहा गया है कि इसी तरह की बात अल-मवाहिब में भी उल्लिखित है। (त)

मैं कहता हूँ: लेकिन इतना अंतर ज़रूर है कि अगर देने वाले ने यह धन दस्तूर के अनुसार वास्तव में इनाम या 'बील' (नवाज़िश) के तौर पर दिया है, तो यह 'हिबा' (उपहार) माना जाएगा। और अगर असली मक़सद जान-पहचान बढ़ाना और अपनी ओर लुभाना है, तो यह निस्संदेह रिश्वत मानी जाएगी और 'मग़्सूब' (छीनी हुई संपत्ति) के हुक्म में शामिल हो जाएगी।

"बेशक मामले अपने उद्देश्यों पर आधारित होते हैं, और बेशक कार्य इरादों पर आधारित होते हैं, और बेशक हर व्यक्ति के लिए वही है जिसका उसने इरादा किया।" कामों का दारोमदार उनके मक़सद पर है, और आमाल का दारोमदार इरादों पर है, लिहाज़ा हर आदमी के लिए वही है जो उसने इरादा किया है। (त)

और यह अंतर संकेतों (क़राइन) को देखने से मालूम हो सकता है। इसीलिए सुना गया है कि माज़अल्लाह जिस व्यक्ति की किसी रंडी या डोमनी से पहचान होती है, वह बिना किसी कारण के भी अपनी सामर्थ्य के अनुसार अक्सर बड़ा इनाम देता रहता है। इसी तरह, कुछ देहातों की रस्म सुनी गई है कि न्योते वाले जो 'बील' रंडी को देते हैं, उसे घर के मालिक का क़र्ज़ समझा जाता है और वह उसे तयशुदा उजरत (मज़दूरी) से काट लेता है। तो यह 'बील' हक़ीक़त में 'बील' नहीं बल्कि वही उजरत है और 'मग़्सूब' में दाख़िल है, क्योंकि 'रिवाज में मशहूर बात ज़बान से कही गई बात की तरह है'। संक्षेप में, यदि इन सूरतों से पाक हो, तो बेशक इनाम और 'बील' का रुपया उनकी अपनी मिल्कियत है और वे खुद इससे...

1. फ़तावा क़ाज़ीख़ान, किताब अल-हज़र व अल-इबाहत, नवल किशोर लखनऊ, 4/777।

2. सहीह अल-बुख़ारी, बाब कैसे वह्य की शुरुआत हुई आदि, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 1/2।

पृष्ठ 510 का 768

فی الخانیۃ الرجل اذا کان مطرباً مغنیا ان اعطی بغیر شرط قالوا یباح لہ ذلک و ان کان یاخذہ علی شرط رد المال علی صاحبہ ان کان یعرفہ وان لم یعرفہ یتصدق بہ اھ قلت والمسئلۃ منقولۃ عن محرر المذہب اثرھا فی الھندیۃ عن المنتقی عن ابراھیم عن محمد وعنھا نقل فی رد المحتار قال ومثلہ فی المواھب۔ فتاوٰی قاضی خان میں ہے جب کوئی شخص گانے بجانے والا ہو اور اس کو بغیر کسی شرط کے کچھ دیا گیا تو فقہاء کرام نے اس کو مباح قرار دیا ہے لیکن اگر اسے پہچانتا نہیں تو پھر اسے خیرات کردے اھ، میں کہتا ہوں یہ مسئلہ صاحبِ مذہب سے یعنی مذہب قلم بند کرنے والے سے منقول ہے جس کو فتاوٰی عالمگیری میں "المنتقی" کے حوالے سے ابراہیم نے امام محمد سے نقل کیا گیا ہے اور اسی سے فتاوٰی شامی میں نقل کیا گیا ہے اور اس نے کہا ہے کہ المواہب میں اسی کی مثل مذکور ہے۔ (ت)

اقول: مگر اس قدر تفرقہ ضرور ہے کہ اگر دینے والے نے یہ مال حسب دستور فی الواقع انعام یا بیل کے طور پر دیا تو ہبہ ٹھہرے گا اور اگر اصل مقصود آشنائی بڑھانا اور اپنی طرف لبھانا ہے تو بیشک رشوت قرار پائے گا اور اسی حکم مغصوب میں داخل ہوجائے گا۔

فانما الامور بمقاصدھا وانما الاعمال بالنیات وانما لکل امرئ مانوی ۔ کاموں کا مدار ان کے مقاصد پر ہے، اور اعمال کا مدار ارادوں پر ہے لہذا ہر آدمی کے لئے وہی ہے جو اس نے ارادہ کیا ہے۔ (ت)

اور یہ فرق ملاحظہ قرائن سے معلوم ہوسکتا ہے اسی لئے مسموع یوں ہے کہ رنڈی، ڈومنی سے معاذ اللہ جس شخص کو آشنائی ہوتی ہے وہ بلاوجہ بھی حسب مقدرت انعام کثیر اور جلد جلد نیل دیتا ہے، یونہی بعض دیہات کی رسم سنی گئی ہے کہ نیوتے والے جو بیل رنڈی کو دیتے ہیں صاحبِ

خانہ کا قرض سمجھ کر دیا جاتا ہے اور وہ اس اجرت مقررہ پر مجرا لیتا ہے تو یہ بیل درحقیقت بیل نہیں بلکہ وہی اجرت ہے اور مغصوب میں داخل لان المعھود عرفا کالمذکور لفظاً (اس لئے کہ "معھود" رواج میں مذکور کی طرح ہے۔ت) غرض ان صورتوں سے پاک ہو تو بیشک انعام اور نیل کا روپیہ ان کی ملک خاص ہے اور انہیں خود اس سے

۱ فتاوٰی قاضیخان کتاب الحظر والاباحۃ نولکشور لکھنؤ ۴/ ۷۷۷ ۲ صحیح البخاری باب کیف کان بدء الوحی الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۲

Fatawa Razawiya Volume 23

It is permissible to derive benefit and give to others from it. If the receiver knows that, for example, the wages given to him were from specifically lawful wealth, there is no harm in taking it. Similarly, if a prostitute takes a loan from someone and pays her wages, it is also permissible to take it, even if she later repays the loan from any kind of money.

In *Al-Khulasa*, the legal stratagem (Hila) for such issues is that the person should take a loan from someone, then repay that borrowed amount from whatever wealth they wish. Qadi Imam Abu Yusuf said: I asked Imam Abu Hanifa (may Allah be pleased with him) about the stratagem for such matters, and he answered me with what we have mentioned. I say: Another narration for this will be mentioned soon. (T)

It is mentioned in *Khulasa* that the stratagem in such types of problems is that the person takes a loan from someone, then pays back the fixed amount from whichever wealth he wishes. Qadi Imam Abu Yusuf said: I asked Imam Abu Hanifa (may Allah be pleased with him) for a stratagem in such types of problems, so he gave me the same answer that we have explained. I say: Another reference for this will be mentioned soon. (T)

And if the prostitute does not give the forbidden money itself, but wants to buy something from that money, for example, grain or cloth, then there are two situations: First: Both the payment and the contract are based on that forbidden wealth, i.e., the prostitute placed her forbidden money before the seller and asked for a certain thing, he gave it, or she showed the forbidden money and said give in exchange for this. He gave it. She paid this very forbidden gold as the price. In this case, whatever the prostitute bought remains forbidden like that money. Second: That the payment and contract are not combined on the forbidden wealth; the prostitute neither gave the money beforehand nor showed it, but just said give this one rupee item, he gave it, and she then paid forbidden money as the price; or she asked by showing lawful money, then gave forbidden; or she asked by showing forbidden, then gave lawful. In the first two cases, the contract was on forbidden money, and in the third, the payment was not on it. In this second situation, regarding what the prostitute bought, it is better not to take that either.

Because many of our scholars went towards the absolute prohibition of substitutes in cases where there is impurity.

Because many of our scholars have leaned towards the absolute prohibition of exchange in this case.

1. Khulasa-tul-Fatawa, Book of Disliked Matters, Chapter Four, Al-Maktaba al-Habibiya, Quetta, 4/349

उसमें से लाभ उठाना और दूसरों को देना जायज़ है। यदि लेने वाले को पता हो कि, उदाहरण के लिए, जो मजदूरी उसने दी वह विशेष रूप से हलाल धन से थी, तो उसे लेने में कोई बुराई नहीं है। इसी तरह यदि कोई वेश्या किसी से उधार लेकर अपनी मजदूरी दे तो वह लेना भी जायज़ है, चाहे वह अब अपना ऋण किसी भी धन से चुकाती रहे।

'अल-खुलासा' में है कि इस प्रकार के मसलों में हिला (कानूनी युक्ति) यह है कि वह व्यक्ति किसी से ऋण ले, फिर जिस धन से चाहे वह ऋण की राशि चुका दे। काज़ी इमाम अबू यूसुफ़ ने फ़रमाया: मैंने इमाम अबू हनीफ़ा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) से इस प्रकार के मसलों के हिला के बारे में पूछा था, तो उन्होंने मुझे वही उत्तर दिया जो हमने बयान किया है। मैं कहता हूँ कि इसका दूसरा प्रमाण शीघ्र ही आएगा। (त)

खुलासा में है कि इस प्रकार के मसलों में युक्ति यह है कि वह व्यक्ति किसी से ऋण ले फिर जिस धन से भी चाहे वह ऋण की राशि चुका दे, काज़ी इमाम अबू यूसुफ़ ने फ़रमाया: मैंने इमाम अबू हनीफ़ा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) से इस प्रकार के मसलों में युक्ति पूछी थी तो आपने मुझे वही जवाब दिया जो हमने बयान किया है। मैं कहता हूँ इसकी दूसरी सनद का शीघ्र ही ज़िक्र आएगा। (त)

और यदि वेश्या हराम धन स्वयं न दे बल्कि उस धन से कोई वस्तु, उदाहरण के लिए अनाज या कपड़ा खरीद कर देना चाहे, तो इसकी दो स्थितियाँ हैं: पहली: यह कि खरीद में नकद और अनुबंध दोनों उस हराम धन पर एकत्रित हों, अर्थात वेश्या ने अपना हराम रुपया विक्रेता के सामने रख दिया कि अमुक वस्तु दे दो, उसने दे दी, या हराम रुपया दिखाकर कहा कि इसके बदले दे दो, उसने दे दी। उसने यही हराम धन कीमत में दिया, इस स्थिति में वेश्या ने जो कुछ भी खरीदा वह भी उस रुपये की तरह हराम रहा। दूसरी: यह कि नकद और अनुबंध का हराम धन पर मेल न हो, किसी वेश्या ने न रुपया पहले दिया न दिखाया बल्कि यूँ ही कहा कि एक रुपये की यह चीज़ दे दो, उसने दे दी, उसने कीमत में हराम धन दिया, या हलाल रुपया दिखाकर माँगा फिर हराम दिया, या हराम दिखाकर माँगा फिर हलाल दिया। पहली दो स्थितियों में अनुबंध हराम पर हुआ, और तीसरी में भुगतान उस पर नहीं हुआ। इस दूसरी स्थिति में वेश्या ने जो चीज़ खरीदी, उसे भी न लेना बेहतर है।

क्योंकि हमारे कई मशायख (विद्वान) उन मामलों में जहाँ अशुद्धता हो, पूर्णतः प्रतिस्थापन के हराम होने की ओर गए हैं।

इसलिए कि हमारे बहुत से मशायख पूर्णतः विनिमय के हराम होने की ओर गए हैं इस स्थिति में।

1. खुलासातुल फ़तावा, किताबुल कराहिया, चौथा अध्याय, अल-मकतबा अल-हबीबिया, क्वेटा, 4/349

انتفاع اور دوسرے کو اس میں سے دینا جائز ہے، اس لینے والے کو اگر معلوم ہو کہ مثلاً زر اجرت جو اس نے دیا خاص اس مال حلال سے تھا اس کے لینے میں کوئی حرج نہیں، اسی طرح اگر رنڈی کسی سے قرض لے کر اس کی اُجرت دے تو بھی لینا جائز، اب چاہے وہ اپنا قرض کسی مال سے ادا کرتی رہے۔

فی الخلاصة فالحیلة فی مثل هذه المسائل ان یشتری شیئا ثم ینقد ثمنه من ای مال احب وقال ابو یوسف سألت ابا حنیفة رضی الله تعالیٰ عنه عن الحیلة فی مثل هذا فاجابنی بما ذکرناه اه قلت وسیأتی سند اخر۔

خلاصہ میں ہے کہ اس نوع کے مسائل میں حیلہ یہ ہے کہ وہ شخص کسی سے قرض لے پھر جس مال سے بھی چاہے وہ مقروضہ رقم ادا کر دے، قاضی امام ابو یوسف نے فرمایا: میں نے امام ابو حنیفہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے اس قسم کے مسائل میں حیلہ دریافت کیا تھا تو آپ نے مجھے وہی جواب دیا جو ہم نے بیان کیا ہے اھ میں کہتا ہوں اس کی دوسری سند کا عنقریب ذکر آئے گا۔ (ت)

اور اگر رنڈی مال حرام بعینہ نہ دے بلکہ اس مال سے کوئی شے مثلاً غلہ یا کپڑا خرید کر دینا چاہے تو اس کی دو صورتیں ہیں: اوّل: یہ کہ خریدنے میں نقد و عقد دونوں اس مال حرام پر جمع ہوئے یعنی رنڈی نے اپنا حرام روپیہ بائع کے سامنے ڈال دیا کہ فلاں چیز دے دے، اس نے دے دی، یا حرام روپیہ دکھا کر کہا اس کے عوض دے دے۔ اس نے دے دی۔ اس نے یہی زرِ حرام قیمت میں دیا اس صورت میں جو کچھ رنڈی نے خریدا وہ بھی مثل اس روپے کے حرام رہا۔ دوم: یہ کہ نقد و عقد کا زر حرام پر اجتماع نہ ہو کسی رنڈی نے نہ روپیہ پہلے سے دیا نہ دکھایا بلکہ یونہی کہا کہ ایک روپیہ کی یہ چیز دے دے اس نے دے دی، اس نے قیمت میں زر حرام دیا، یا

حلال روپیہ دکھا کر مانگی، پھر دیا حرام، یا حرام دکھا کر طلب کی، پھر دیا حلال کہ وجہیں اولین میں حرام پر عقد، اور ثالث میں اس کا نقد نہ ہوا، اس صورت دوم پر جو چیز رنڈی نے خریدی بہتر تو اس کا بھی نہ لینا ہے۔

لان کثیرا من مشائخنا ذھبوا الی تحریم الابدال مطلقا فیما کان الخبث فیہ

اس لئے کہ ہمارے بہت سے مشائخ مطلقاً ابدال کے حرام ہونے کی طرف گئے ہیں اس صورت

1 خلاصتة الفتاوی کتاب الکراھیة الفصل الرابع المکتبة الحبیبیة کوئٹہ ۴ / ۳۴۹

Page Header: Fatawa Razawiyya (Right), Volume 23 (Left)

Upper Box: [Due to the absence of ownership.] | [In which filth is found due to the absence of ownership. (T)]

Middle Text: Even so, if he takes it, the prostitute is accountable for her actions; this purchased thing will not be considered forbidden in her case, nor in the case of the one taking it,

Table Content: (Arabic Column): Because the majority of our later imams gave fatwas according to the statement of Imam al-Karkhi, which is detailed as mentioned, as a kindness to Muslims, considering the state of this time in which the forbidden is widespread. Rather, some of them claimed the absolute permissibility of exchange in what is not specified by specification. In Radd al-Muhtar, on the authority of al-Tatarkhaniyya and al-Walwalijiyya: "The fatwa today is according to the statement of al-Karkhi to repel hardship due to the abundance of forbidden (wealth)." He said: "And on this, the author proceeded in the Book of Usurpation (Kitab al-Ghasb), following al-Durr and others." End of quote. And in the Fatawa of Imam Fakhr al-Din Qadi Khan: "As for what he bought with the price when the purchase was not attributed to usurpation, it is apparent. As for what he bought with the price and attributed the contract to it, the contract did not fall upon the pointed-to price, so filth does not take root in the sold object." End of quote. I say: And here is a verification and removal of doubt known by referring to our treatise on Eating the Lawful and the Forbidden, which I am currently writing.

(Urdu Column): Because our majority later imams have given a fatwa on the statement of Imam al-Karkhi, which is detailed in the mentioned explanation. Keeping in view the ease of Muslims, considering this era in which haram (the forbidden) is more prevalent; rather, some of them are those imams who hold the view of absolute permissibility of exchange in such a case where a thing is not specified by specification. In Radd al-Muhtar, it is narrated with reference to Tatarkhaniyya and Walwalijiyya that in today's era, the fatwa is on the statement of Imam al-Karkhi for the removal of hardship due to the abundance of haram. He said that the author has adopted this same approach in the Book of Usurpation following Durr etc. End of quote. And in Fatawa Imam Fakhruddin Qadi Khan it is: But if he bought something with the price provided that the attribution of this purchase is not towards usurpation, then its ruling is apparent. But if he bought a thing with the

price and attributed the contract to it, then the contract did not occur on the pointed-to price, so in the sold object...

Footnotes: 1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Buyu, Bab al-Mutafarriqat, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 4/219. 2. Fatawa Qadi Khan, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Matba' Nawal Kishor, Lucknow, 4/778.

पृष्ठ शीर्षक: फ़तावा रज़विया (दाएँ), खंड २३ (बाएँ)

ऊपरी बॉक्स: [स्वामित्व के अभाव के कारण।] | [जिसमें स्वामित्व की अनुपस्थिति के कारण अशुद्धता पाई जाती है। (त)]

मध्य पाठ: फिर भी, यदि वह इसे ले लेता है, तो वेश्या अपने कार्यों के लिए जवाबदेह है; यह खरीदी हुई वस्तु न तो उसके हक में हराम (वर्जित) कही जाएगी और न ही इसे लेने वाले के हक में,

तालिका सामग्री: (अरबी कॉलम): क्योंकि हमारे अधिकांश बाद के इमामों ने इमाम अल-करखी के कथन के अनुसार फतवा दिया है, जो वर्णित विवरण में विस्तृत है, मुसलमानों के प्रति दया भाव से, इस युग की स्थिति को देखते हुए जिसमें हराम (वर्जित) व्याप्त है। बल्कि, उनमें से कुछ ने उन चीज़ों में विनिमय की पूर्ण वैधता का दावा किया जो विनिर्देश द्वारा निर्दिष्ट नहीं होतीं। रद अल-मुह्तार में, तातारखानिया और अल-वालवालजीया के हवाले से: "आज का फतवा हराम की प्रचुरता के कारण कठिनाई को दूर करने के लिए अल-करखी के कथन पर आधारित है।" उन्होंने कहा: "और इसी पर, लेखक ने अल-दुर्र और अन्य का अनुसरण करते हुए 'किताब अल-ग़सब' (छल-कपट की किताब) में काम किया।" और इमाम फख्र अल-दीन काज़ी खान के फतावा में: "जहाँ तक उस चीज़ का सवाल है जिसे उसने कीमत देकर खरीदा, यदि वह खरीद ग़सब (अवैध कब्जे) से नहीं जुड़ी थी, तो यह स्पष्ट है। जहाँ तक उस चीज़ का सवाल है जिसे उसने कीमत देकर खरीदा और अनुबंध को उससे जोड़ा, तो अनुबंध इंगित मूल्य पर नहीं हुआ, इसलिए बेची गई वस्तु में अशुद्धता प्रवेश नहीं करती।" मैं कहता हूँ: और यहाँ एक सत्यापन और भ्रम का निवारण है जिसे हलाल और हराम खाने पर हमारे शोध प्रबंध का संदर्भ देकर जाना जा सकता है, जिसे मैं वर्तमान में लिख रहा हूँ।

(उर्दू कॉलम): क्योंकि हमारे बहुसंख्यक बाद के इमामों ने इमाम अल-करखी के कथन पर फतवा दिया है, जो उल्लिखित विवरण में विस्तृत है। मुसलमानों की आसानी को ध्यान में रखते हुए, इस युग पर नज़र रखते हुए जिसमें हराम अधिक है; बल्कि उनमें से कुछ वे इमाम हैं जो ऐसी स्थिति में विनिमय के हलाल (वैध) होने का पूर्ण विश्वास रखते हैं जहाँ वस्तु विनिर्देश के साथ विशिष्ट न हो। रद अल-मुह्तार में तातारखानिया और वालवालजीया के संदर्भ में यह वर्णित है कि आज के युग में, हराम की प्रचुरता के कारण कठिनाई को दूर करने के लिए इमाम अल-करखी के कथन पर फतवा है। उन्होंने कहा कि लेखक ने दुर्र आदि का पालन करते हुए किताब अल-ग़सब में यही तरीका अपनाया है। और फतावा इमाम फखरुद्दीन काज़ीखान में है: लेकिन अगर उसने किसी चीज़ को कीमत से

खरीदा, बशर्ते कि इस खरीद का श्रेय ग़सब की ओर न हो, तो इसका नियम स्पष्ट है। लेकिन अगर उसने कीमत से चीज़ खरीदी और अनुबंध का श्रेय उसकी ओर किया, तो अनुबंध इंगित मूल्य पर नहीं हुआ, इसलिए बेची गई वस्तु में...

पाद-लेख: 1. रद अल-मुह्तार, किताब अल-बुयू, बाब अल-मुतफरिकात, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 4/219. 2. फ़तावा काज़ी खान, किताब अल-हज़र व अल-इबाहह, मटबा नवल किशोर, लखनऊ, 4/778.

फुटर: पृष्ठ 512 का 768

لعدم الملک۔ میں کہ جس میں خباثت پائی جائے ملکیت نہ ہونے کی وجہ سے۔(ت)

پھر بھی اگر لے لے گا تو رنڈی اپنے افعال پر ماخوذ ہے، یہ خریدی ہوئی چیز نہ اس کے حق میں حرام کہی جائے گی نہ اس لینے والے کے حق میں،

لان جمہور ائمتنا المتأخرین افتوا بقول الامام الکرخی المفصل بالتفصیل المذکور رفقاً بالمسلمین نظرا الی حال ہذا الزمان الفاشی فیہ الحرام بل منہم من زعم حل الابدال مطلقاً فیما لایتعین بالتعیین فی ردالمختار عن التتارخانیۃ والوالجیۃ الفتوی الیوم علی قول الکرخی دفعا للحرج لکثرۃ الحرام قال و علی ہذا مشی المصنف فی کتاب الغصب تبعاً للدر وغیر ہآ اھ وفی فتاوی الامام فخر الدین قاضی خاں اما الذی اشتراہ بالثمن اذا لم یکن الشراء مضافاً الی الغصب فظاھر اما الذی اشتراہ بالثمن واضاف العقد الیہ فالعقد لم یقع علی الثمن المشار الیہ فلا یتمکن الخبث فی المبیع اھ اقول: و ہہنا تحقیق و ازاحۃ وہم یعرف بالمراجعۃ الی رسالتنا فی اکل الحلال والحرام التی انا فی تالیفہا | اس لئے کہ ہمارے جمہور ائمہ متاخرین نے امام کرخی کے قول پر فتوی دیا ہے جو ذکر کردہ تفصیل میں مفصل ہے۔
مسلمانوں کی آسانی کے پیش نظر اس زمانہ پر نظر رکھتے ہوئے کہ جس میں حرام زیادہ ہے، بلکہ ان میں سے کچھ وہ ائمہ ہیں جو مطلقاً ابدال کے حلال ہونے کا گمان رکھتے ہیں، اس صورت میں جس میں تعیین کے ساتھ شے متعین نہ ہو، ردالمحتار میں تاتارخانیہ اور ولوالجیۃ کے حوالے سے منقول ہے کہ آج کے زمانے میں امام کرخی کے قول پر فتوی ہے دفع حرج کے لئے کثرت حرام کی وجہ سے، اس نے کہا کہ مصنف نے کتاب الغصب میں یہی روش اختیار کی ہے درر وغیرہ کا اتباع کرتے ہوئے اھ، اور فتاوی امام فخرالدین قاضیخاں میں ہے لیکن اگر اس نے کسی

چیز کو ثمن سے خریدا بشرطیکہ اس اشتراء کی اضافت غصب کی طرف نہ ہو تو اس کا حکم ظاہر ہے لیکن اگر اس نے ثمن سے چیز خریدی اور عقد کی اضافت اس کی طرف کی تو پھر عقد، ثمن مشار الیہ پر واقع نہ ہوا تو مبیع میں

1 ردالمحتار کتاب البیوع باب المتفرقات دار احیاء التراث العربی بیروت ۴/ ۲۱۹ 2 فتاویٰ قاضی خاں کتاب الحظر والاباحة مطبع نولکشور لکھنؤ ۴/ ۷۷۸

Fatawa Razawiyya Volume 23

[Top Box] Arabic: ...and its arrangement in these days. When it is completed, I hope it will be beneficial and blessed, if Allah Almighty wills. Urdu/English: I say: (I say that) here is an investigation and removal of doubt, the recognition of which depends on referring to our treatise, which is on the topic of eating lawful and unlawful. I am composing and arranging it in these days; once it is complete, I hope that, if Allah Almighty wills, it will be beneficial and blessed. (T)

And if it is known that the money she gives, for example, as wages, although it is not inherently unlawful (Haram), but lawful (Halal) and unlawful money are mixed in it in such a way that they cannot be distinguished, or can only be distinguished with great difficulty. For example, a prostitute had ten rupees of impure earnings and five from reward, debt, or agriculture, etc., or any lawful source, and she mixed them all together, and there is no identification of which were those ten and which were these five. In this situation, taking as much money as was from a lawful source—in the mentioned example, five rupees—is undoubtedly permissible.

[Middle Box] Left (Arabic): In al-Fatawa al-Alamgiriyya from al-Tatarkhaniyya from Imam Muhammad: [A person] usurped ten dinars, then threw one (lawful) dinar into them, then gave one dinar from them to a man; it was permitted. Then [he gave] another dinar; no. [Ends] - 1 Right (Urdu): In Fatawa Alamgiri, it is narrated from Imam Muhammad with reference to Tatarkhaniyya that he said: If someone snatched ten dinars and then put one lawful dinar among them, then gave one to a person from them, this is not permissible. (T)

And one should avoid taking more than that, for example, a sixth rupee in the assumed case, because according to the school of the 'Sahibayn' (Imam Abu Yusuf and Imam Muhammad), it is purely unlawful. General researchers have given fatwas on this. According to the school of the Imam (Abu Hanifa), it should be disliked (Makruh). So why get involved in such a matter whose lowest level is dislike and is considered unlawful by most elders?

[Bottom Box] Left (Arabic): In Fatawa Qadhi Khan quoting Imam Abu Bakr al-Balkhi: He was asked, if a poor person accepts a gift from the Sultan while knowing that the Sultan took it by usurpation, is it lawful for him? He said: If it was... Right (Urdu): Fatawa Qadhi Khan narrated from Imam Abu Bakr al-Balkhi that it was said to him: If

a needy person takes something from the king of the time, despite knowing that the king took it by usurpation, then for him this taking...

1. Fatawa Hindiyya, Kitab al-Ghasab, Chapter 8, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/141 Page 513 of 768

फतावा रज़विया जिल्द 23

[शीर्ष बॉक्स] अरबी: ...और इन दिनों में इसकी तरतीब। जब यह पूरा हो जाए, तो मुझे उम्मीद है कि यह अल्लाह तआला की इच्छा से लाभकारी और बरकत वाला होगा। उर्दू/हिंदी: मैं कहता हूँ कि: यहाँ एक शोध और संदेह का निवारण है, जिसकी पहचान हमारे उस रिसाले (लेख) के संदर्भ पर निर्भर है जो हलाल और हराम खाने के विषय पर है। मैं इन दिनों इसे लिख और संकलित कर रहा हूँ, जब यह पूरा हो जाएगा तो मुझे आशा है कि अल्लाह तआला के फ़ज़्ल से यह लाभदायक और बरकत वाला होगा। (त)

और अगर यह ज्ञात हो कि वह धन जो वह उदाहरण के तौर पर मज़दूरी में देती है, हालाँकि वह स्वयं हराम नहीं है, लेकिन उसमें हलाल और हराम धन इस तरह मिला हुआ है कि उनकी पहचान नहीं हो सकती या बहुत कठिनाई से हो सकती है। उदाहरण के लिए, एक वेश्या के पास उसकी अपवित्र कमाई के दस रुपये थे और पाँच रुपये ईनाम, ऋण या कृषि आदि जैसे किसी हलाल स्रोत से थे, और उसने उन सबको मिला दिया और यह पहचान नहीं रही कि वे दस कौन से थे और ये पाँच कौन से। तो इस स्थिति में, जितना धन हलाल स्रोत से था - उल्लेखित उदाहरण में पाँच रुपये - उतना लेना निस्संदेह जायज़ है।

[मध्य बॉक्स] बायां (अरबी): फतावा आलमगीरिया में ततारखनिया से इमाम मुहम्मद के हवाले से: [एक व्यक्ति ने] दस दीनार छीन लिए, फिर उनमें एक (हलाल) दीनार फेंक दिया, फिर उनमें से एक आदमी को एक दीनार दिया; यह जायज़ था। फिर दूसरा दीनार; नहीं। - 1 दायां (उर्दू): फतावा आलमगीरी में ततारखनिया के हवाले से इमाम मुहम्मद से रिवायत है कि उन्होंने फ़रमाया: किसी शख़्स ने दस दीनार छीन लिए फिर उनमें एक हलाल दीनार डाल दिया फिर उनमें से एक (दीनार) एक शख़्स को दिया तो यह जायज़ नहीं है। (त)

और इससे अधिक लेने से बचना चाहिए, उदाहरण के लिए मानी गई सूरत में छठा रुपया लेने से, क्योंकि साहिबैन (इमाम अबू यूसुफ और इमाम मुहम्मद) के मज़हब (विचारधारा) के अनुसार यह पूरी तरह हराम है, और आम शोधकर्ताओं ने इसी पर फतवा दिया है। और इमाम (अबू हनीफ़ा) के मज़हब के अनुसार इसे मकरूह (नापसंद) होना चाहिए। तो ऐसे मामले में क्यों पड़ा जाए जिसका सबसे निचला स्तर कराहत (नापसंदगी) है, और अधिकांश बुज़ुर्गों के अनुसार हराम है।

[निचला बॉक्स] बायां (अरबी): फतावा काज़ी ख़ाँ में इमाम अबू बक्र अल-बल्ख़ी से उद्धृत करते हुए: उनसे पूछा गया, अगर कोई गरीब व्यक्ति सुल्तान से उपहार लेता है जबकि वह जानता है कि सुल्तान ने इसे छीनकर लिया है, क्या उसके लिए यह हलाल है? उन्होंने कहा: यदि यह था... दायां (उर्दू): फतावा काज़ी ख़ाँ ने इमाम अबू बक्र बल्ख़ी के हवाले से नक़ल किया कि उनसे कहा गया कि अगर कोई ज़रूरतमंद बादशाह-ए-वक़्त से कुछ लेता है बावजूद इसके कि उसे पता है कि बादशाह ने यह छीनकर लिया है, तो उसके लिए यह लेना...

1. फतावा हिन्दिया, किताब अल-ग़सब, अध्याय 8, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर, 5/141 पृष्ठ 513 का 768

[اوپر کا باکس] وترصیفها في هذه الایام واذا تمت فارجوا ان تکون نافعة مبارکة ان شاء اللہ تعالٰی۔ اھ - اقول: (میں کہتا ہوں کہ) یہاں تحقیق اور ازالہ وہم ہے جس کی پہچان ہمارے رسالے کی طرف مراجعت پر موقوف ہے جو حلال و حرام کے کھانے کے موضوع پر ہے، میں ان دنوں میں اس کی تصنیف و ترصیف (ترتیب) کر رہا ہوں پھر جب وہ مکمل ہو جائے گا تو میں امید رکھتا ہوں کہ وہ ان شاء اللہ تعالٰی فائدہ بخش اور بابرکت ہو گا۔ (ت)

اور اگر معلوم ہو کہ یہ مال جو وہ مثلاً اُجرت میں دیتی ہے اگرچہ عین حرام نہیں مگر اس میں مال حلال وحرام اس طرح سے ملے ہوئے ہیں کہ تمیز نہیں ہو سکتی یا ہو تو بدقت تمام ہو مثلاً رنڈی کے پاس دس روپیہ ناپاک کمائی کے تھے اور پانچ انعام یا قرض یا زراعت و غیرہ یا کسی وجہ حلال کے اور اس نے وہ سب ملا دیئے اور شناخت نہیں کہ وہ دس کون سے تھے اور یہ پانچ کون سے، تو اس صورت میں جس قدر مال وجہ حلال سے تھا مثال مذکور میں پانچ روپیہ اس قدر لینا تو بلا شبہ جائز ہے۔

[درمیان کا باکس] بائیں (عربی): في الفتاوی العالمگیریة عن التاتارخانیة عن الامام محمد غصب عشرة دنانیر فالقی فیها دینا را ثم اعطی منہ رجلا دینار اجاز ثم دینا را آخر لا اھ - 1 دائیں (اردو): فتاوی عالمگیری میں تاتار خانیہ کے حوالے سے امام محمد سے روایت ہے کہ انہوں نے فرمایا کہ کسی شخص نے دس دینار چھین لئے پھر ان میں ایک حلال دینار ڈال دیا پھر ان سے ایک شخص نے دیا تو یہ جائز نہیں اھ (ت)

اور اس سے زائد مثلاً صورت مفروضہ میں چھٹا روپیہ لینے سے احتراز کرے کہ مذہب صاحبین پر حرام محض ہے، اور عامہ محققین نے اسی پر فتویٰ دیا اور بر بنا مذہب امام مکروہ ہونا چاہیئے تو ایسے امر میں کیوں پڑے جس کا ادنیٰ درجہ کراہت، اور اکثر اکابر کے طور پر حرام،

[نیچے کا باکس] بائیں (عربی): في فتاوى قاضى خاں ناقلا عن الامام ابى بكر البلخي قيل له لو ان فقيرا يأخذ جائزة السلطان مع علمه ان السلطان يأخذها غصبًا يحل له ذلك قال ان كان دائیں (اردو): فتاوی قاضی خاں نے امام ابوبکر بلخی کے حوالے سے نقل کیا کہ ان سے کہا گیا کہ اگر کوئی محتاج بادشاہ وقت سے کچھ لیتا ہے باوجودیکہ اسے علم ہے کہ بادشاہ نے یہ غصب سے لیا ہے تو اس کے لئے یہ لینا

1 فتاویٰ ہندیہ کتاب الغصب الباب الثامن نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۱۴۱ صفحہ 513 از 768

Volume 23 Fatawa Razawiyya

[Left Column: Arabic Text with Urdu Introduction] The Sultan mixed some dirhams with others; there is no harm in this, but if he hands over the exact usurped item without mixing, it is not permissible to take it. Faqih Abu al-Layth said: This answer is sound according to the view of Abu Hanifa (may Allah Almighty have mercy on him), because in his view, if one usurps dirhams from people and mixes some with others, the usurper becomes the owner. However, according to the view of Abu Yusuf and Muhammad, the usurper does not become the owner, and they remain the property of their original owner. I say: As for the dislike (karahah) according to the Imam's school of thought, it is because although he owns it through an evil cause, charity (sadaqah) is obligatory upon him, and this (taking it) is a turning away from that. Imam Shams al-A'immah al-Sarakhsi said in Sharh al-Siyar al-Kabir: A sale is invalid if the purchaser intends to sell the purchased item after taking possession; it is disliked to buy it from him, etc. Al-Shami said: This is because it was acquired by the seller through a haram means, and because it involves turning away from the obligatory rescission (fasakh) [end of quote]. Further clarification of the matter is deferred to our mentioned treatise.

[Right Column: Urdu Translation] It is lawful. He stated that even if the king has mixed the dirhams with one another, there is no harm in taking them. However, if he hands over the exact usurped item without mixing, it is not permissible to take it. Faqih Abu al-Layth stated that this answer is correct according to the view of Imam Abu Hanifa, because according to him, when someone snatches dirhams from people and then mixes them with each other, the usurper becomes their owner. But according to the view of Sahibayn (Imam Abu Yusuf and Imam Muhammad), the usurper will not be the owner; rather, they will remain in the ownership of the original owner. I say: (I say that) according to the Imam's school of thought, there will be dislike in this case because although the usurper became the owner due to an evil cause, it is a turning away from giving them as charity. Imam Shams al-A'immah Sarakhsi stated in the commentary of Siyar al-Kabir that the purchased item is invalid (fasid); when he intends to sell this purchased item after taking possession, it is disliked to buy it from him, etc. Allama Shami (may mercy be upon him) stated this is because all of this was acquired by the seller due to haram, and the reason is also that it involves turning away from the obligatory rescission (fasakh) [end of quote].

Footnotes: 1. Fatawa Qadi Khan, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Matba' Nawal Kishore Lucknow, 4/77. 2. Radd al-Muhtar citing Sharh al-Siyar al-Kabir by Shams al-A'immah al-Sarakhsi, Chapter on Invalid Sale, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 4/130.

जिल्द 23 फ़तावा रज़विया

[बायां कॉलम: अरबी पाठ] सुलतान ने दिरहमों को एक-दूसरे के साथ मिला दिया है, तो इसमें कोई हर्ज नहीं है। लेकिन अगर वह छीनी हुई चीज़ (ग़सब की हुई) को बिना मिलाए वापस कर दे, तो उसे लेना जायज़ नहीं है। फ़कीह अबू लैथ ने फ़रमाया कि यह जवाब इमाम अबू हनीफ़ा (रहमतुल्लाहि अलैहि) के क़ौल के मुताबिक दुरुस्त है, क्योंकि उनके नज़दीक जब कोई व्यक्ति लोगों से दिरहम छीन लेता है और उन्हें एक-दूसरे से मिला देता है, तो छीनने वाला (ग़ासिब) उनका मालिक बन जाता है। लेकिन इमाम अबू यूसुफ़ और इमाम मुहम्मद के क़ौल के मुताबिक छीनने वाला मालिक नहीं बनता बल्कि वे मूल मालिक की मिल्कियत में ही रहते हैं। मैं कहता हूँ: जहाँ तक इमाम के मज़हब के अनुसार नापसंदगी (कराहियत) की बात है, तो वह इसलिए है कि हालाँकि वह एक बुरे कारण से उसका मालिक बन गया, लेकिन उस पर सदक़ा (दान) करना वाजिब है और इसे लेने में उस वाजिब से मुँह मोड़ना है। इमाम शम्सुल अइम्मा सरख़सी ने 'शरह अल-सियर अल-कबीर' में फ़रमाया: अगर ख़रीदार कब्ज़ा करने के बाद ख़रीदी हुई चीज़ को बेचने का इरादा करे तो वह बिक्री फ़ासिद (अमान्य) है, उससे ख़रीदना मकरूह है आदि। अल्लामा शामी ने फ़रमाया: क्योंकि वह चीज़ बेचने वाले को हराम तरीके से हासिल हुई और इसमें वाजिब फ़स्ख़ (रद्द करने) से मुँह मोड़ना है। इस मुद्दे की मज़ीद तफ़सील हमारे ज़िक्र किए गए रिसाले में है।

[दायां कॉलम: उर्दू अनुवाद] हलाल है। फ़रमाया कि अगरचे बादशाह ने दिरहमों को एक दूसरे से मिला दिया हो तो उसके लेने में कोई हर्ज नहीं, और अगर मिलाए बगैर ऐन ग़सब शुदा चीज़ हवाले करे तो उसका लेना जायज़ नहीं। फ़कीह अबुल लैथ ने फ़रमाया कि यह जवाब इमाम अबू हनीफ़ा के क़ौल पर ठीक है, इसलिए कि उनके नज़दीक जब कोई शख़्स कुछ लोगों से दराहम छीन ले और फिर उन्हें एक दूसरे से मिला दे तो ग़ासिब उनका मालिक हो जाएगा। लेकिन साहिबैन के क़ौल के मुताबिक़ ग़ासिब मालिक न होगा बल्कि वह असल मालिक की मिल्कियत में रहेंगे। अक़ूल: (मैं कहता हूँ कि) इमाम के मज़हब पर इसलिए इस सूरत में कराहत होगी कि अगरचे ग़ासिब सबबे ख़बीस की वजह से मालिक हो गया लेकिन उनका ख़ैरात करने से रूह-गर्दानी है। इमाम शम्सुल अइम्मा सरख़सी ने सियर कबीर की शरह में फ़रमाया कि ख़रीद शुदा चीज़ फ़ासिद है जब यह ख़रीदी हुई चीज़ को क़ब्ज़ा करने के बाद बेचने का इरादा करे तो उसका ख़रीदना मकरूह है इलख। अल्लामा शामी अलैहिर्रहमा ने फ़रमाया इसलिए कि यह सब हराम की वजह से बाए को हासिल हुई और इसकी वजह यह भी है कि इसमें फ़स्ख़े वाजिब से एराज़ है।

फ़ुटनोट: 1. फ़तावा क़ाज़ी ख़ान, किताबुल हज़र वल इबाहह, नवल किशोर प्रेस लखनऊ 4/77। 2. रद अल-मुहतार, बहवाला शरह अल-सियर अल-कबीर लिशम्सुल अइम्मा सरख़सी, बाबुल बै' अल-फ़ासिद, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी बैरूत 4/130।

[بایاں کالم: عربی متن] السلطان خلط الدراهم بعضها ببعض فانه لاباس به وان دفع عين الغصب من غير خلط لم يجز اخذه. قال الفقيه ابو الليث هذا الجواب يستقيم على قول ابي حنيفة رحمه الله تعالى لان عنده اذا غصب الدراهم من قوم وخلط بعضها ببعض يملكها الغاصب اما على قول ابي يوسف ومحمد فانه لا يملكها الغاصب ويكون على ملك صاحبها. اقول: واما الكراهة على مذهب الامام فلانه وان ملكه بسبب خبيث و التصدق واجب عليه وفى هذا اعراض عنه، قال الامام شمس الائمة السرخسي في شرح السير الكبير، المشترى فاسد اذا اراد بيع المشترى بعد القبض يكره شراؤه منه الخ قال الشامي لحصوله للبائع بسبب حرام ولان فيه اعراضا عن الفسخ الواجب ۲ اھ وایضاح المقام مفوض الی رسالتنا المذکورۃ۔

[داہنا کالم: اردو ترجمہ] حلال ہے فرمایا کہ اگرچہ بادشاہ نے درہموں کو ایک دوسرے سے ملادیا ہو تو اس کے لینے میں کوئی حرج نہیں، اور اگر ملائے بغیر عین غصب شدہ چیز حوالے کرے تو اس کا لینا جائز نہیں، فقیہ ابواللیث نے فرمایا کہ یہ جواب امام ابوحنیفہ کے قول پر ٹھیک ہے، اس لئے کہ ان کے نزدیک جب کوئی شخص کچھ لوگوں سے دراہم چھین لے اور پھر انہیں ایک دوسرے سے ملادے تو غاصب ان کا مالک ہوجائے گا۔ لیکن صاحبین کے قول کے مطابق غاصب مالک نہ ہوگا بلکہ وہ اصل مالک کی ملکیت میں رہیں گے، اقول: (میں کہتا ہوں کہ) امام کے مذہب پر اس لئے اس صورت میں کراہت ہوگی کہ اگرچہ غاصب سبب خبیث کی وجہ سے مالک ہو گیا لیکن ان کا خیرات کرنے سے رُو گردانی ہے، امام شمس الائمہ سرخسی نے سیر کبیر کی شرح میں فرمایا کہ خرید شدہ چیز فاسد ہے جب یہ خریدی ہوئی چیز کو قبضہ کرنے کے بعد بیچنے کا ارادہ کرے تو اس کا خریدنا مکروہ ہے الخ علامہ شامی علیہ الرحمہ نے فرمایا اس لئے کہ یہ سب

حرام کی وجہ سے بائع کو حاصل ہوئی اور اس کی وجہ یہ بھی ہے کہ اس میں فسخ واجب سے اعراض ہے اھ اس

حواشی: ۱ فتاویٰ قاضی خاں کتاب الحظر والاباحۃ مطبع نولکشور لکھنؤ ۴/ ۷۷ ۲ ردالمحتار بحوالہ شرح السیر الکبیر لشمس الائمہ السرخسی باب البیع الفاسد دار احیاء التراث العربی بیروت ۴/ ۱۳۰

Fatawa Rizvia Volume 23

Explaining the context refers to our aforementioned treatise. (T)

And if a prostitute mixed one forbidden (Haram) wealth with another forbidden wealth, for instance, she received ten rupees from Zaid as wages for dancing and ten from Amr, and mixed them all together, then one should not take even a single rupee from it because it is all from forbidden sources. Whatever one takes, the Sahibayn (Imam Abu Yusuf and Imam Muhammad) will declare it Haram, and according to the Imam's (Imam Abu Hanifa) view, it should be disliked (Makruh).

Left Column (Arabic): The reason is what we have mentioned: it is like the usurped property itself according to the two companions and like a void purchase according to him. Right Column (Urdu): The reason is what we have explained: it is like the usurped property itself according to the two companions and like a void purchase according to the Imam. (T)

However, if someone buys something with this kind of money, like grain or cloth, and gives it to a laborer, then taking that item is not unanimously forbidden according to the Imam. And based on the school of the two companions, it will follow the same detail that was mentioned above regarding purchased items.

Left Column (Arabic): I say: This ruling is because, although that thing is impure (khabith) according to him, ownership is established through mixing. Then, in something that cannot be specified, like dirhams (money), it will have no effect. According to the two companions, since ownership is not established, it becomes impure. Then, absolutely, it will have an effect in both attributes, as many Mashaykh have adopted this view. Therefore, the purchased item will not be lawful at all. However, a group differed on this; they said that whatever is purchased with dirhams is absolutely lawful. But Imam Karkhi said... (refer to the treatise for detail). Right Column (Urdu): I say: This ruling is because, according to the Imam, although that thing is impure (khabith), ownership is established through mixing. Then, in something that cannot be specified, like dirhams (money), it will have no effect. According to the two companions, since ownership is not established, it becomes impure. Then, absolutely, it will have an effect in both attributes, as many Mashaykh have adopted this view. Therefore, the purchased item will not be lawful at all. However, a group differed on this; they said that whatever is purchased with dirhams is absolutely lawful. But Imam Karkhi said...

फ़तावा रिज़विया खंड 23

स्थान की व्याख्या करना हमारे उपरोक्त शोध-पत्र (रिसाला) के संदर्भ में है। (त)

और यदि किसी वेश्या ने एक हराम (अवैध) धन को दूसरे हराम धन के साथ मिला दिया, उदाहरण के लिए उसने नाच के पारिश्रमिक के रूप में जैद से दस रुपये और अम्र से दस रुपये प्राप्त किए, और उन सबको मिला दिया, तो उसमें से एक रुपया भी नहीं लेना चाहिए क्योंकि वह सब हराम स्रोतों से है। जो कुछ भी कोई लेगा, साहिबैन (इमाम अबू यूसुफ और इमाम मुहम्मद) उसे हराम बताएंगे, और इमाम (इमाम अबू हनीफ़ा) के कथन के अनुसार इसे मकरूह (नापसंद) होना चाहिए।

बायाँ कॉलम (अरबी): इसकी वजह वही है जिसे हमने बयान किया है कि वह चीज़ साहिबैन के नज़दीक छीनी हुई चीज़ की तरह है और उनके नज़दीक फ़ासिद खरीद की तरह है। दायाँ कॉलम (उर्दू): इसकी वजह वही है जिसे हमने बयान कर दिया कि वह चीज़ साहिबैन के नज़दीक छीनी हुई चीज़ (मग़सूब) की तरह है और इमाम साहब के नज़दीक खरीदी हुई चीज़ की तरह फ़ासिद (अमान्य) है। (त)

हाँ, अगर इस प्रकार के रुपयों से कोई चीज़ जैसे अनाज या कपड़ा खरीद कर दे, तो उस मज़दूर के लिए उस चीज़ को लेना इमाम के अनुसार सर्वसम्मति से हराम नहीं है। और साहिबैन के मज़हब के आधार पर, यह उसी विवरण पर रहेगा जो खरीदी हुई चीज़ के बारे में ऊपर गुज़रा।

बायाँ कॉलम (अरबी): अक़ूल: यह हुक्म इसलिए है कि भले ही वह चीज़ उनके नज़दीक ख़बीस है, लेकिन मिश्रण से स्वामित्व स्थापित हो जाता है। फिर जो चीज़ निश्चित नहीं की जा सकती जैसे दरहम, उसमें इसका प्रभाव नहीं होगा। साहिबैन के नज़दीक स्वामित्व न होने के कारण ख़बासत है, फिर दोनों गुणों में इसका प्रभाव होगा जैसा कि मशायख़ ने चुना है। इसलिए खरीदी हुई चीज़ हलाल नहीं होगी। लेकिन एक समूह ने इसमें मतभेद किया है। और विवरण शोध-पत्र पर आधारित है। दायाँ कॉलम (उर्दू): अक़ूल: (मैं कहता हूँ कि) यह हुक्म इसलिए है कि इमाम साहब के नज़दीक भले ही वह चीज़ ख़बीस (अपवित्र) है, लेकिन मिश्रण (ख़ल्त) करने से स्वामित्व (मिल्कियत) सिद्ध हो गई। फिर जिस चीज़ में पहचान (ताय्युन) नहीं हो सकती, जैसे दरहम (पैसे), तो उसमें उसका कोई प्रभाव नहीं होगा। और साहिबैन के नज़दीक स्वामित्व न होने के कारण उसमें ख़बासत (अपवित्रता) पैदा हो गई, फिर बिल्कुल दोनों गुणों में उसका प्रभाव होगा जैसा कि बहुत से मशायख़ ने इसे अपनाया है। इसलिए, खरीदी हुई चीज़ बिल्कुल हलाल नहीं होगी। लेकिन इसमें एक जमात ने मतभेद किया है,

चुनाँचे उन्होंने फ़रमाया कि बिल्कुल दरहम से खरीदी हुई चीज़ हलाल है, लेकिन इमाम करखी ने फ़रमाया...

पृष्ठ 515 का 768

فتاوی رضویہ جلد ۲۳

مقام کی وضاحت کرنا ہمارے مذکورہ رسالے کے حوالے ہے۔ (ت)

اور اگر رنڈی نے ایک مالِ حرام کو دوسرے حرام سے خلط کیا مثلاً ناچ کی اجرت میں اس نے دس روپیہ زید سے پائے تھے اور دس عمرو سے، یہ سب ملادیئے تو اس میں سے ایک روپیہ بھی لینا نہ چاہئے کہ وہ سب وجہ حرام سے ہے جو کچھ لے گا صاحبین حرام بتائیں گے اور امام کے قول پر مکروہ ہونا چاہئے۔

بایاں کالم (عربی): والوجه ماذکرنا انها کعین المغصوب عندهما و کالمشتری فاسدا عندهـ دایاں کالم (اردو): اس کی وجہ وہی ہے جس کو ہم نے بیان کردیا کہ وہ چیز صاحبین کے نزدیک عین مغصوب کی طرح ہے اور امام صاحب کے نزدیک خریدی ہوئی چیز کی طرح فاسد ہے۔ (ت)

ہاں اگر اس قسم کے روپیہ سے کوئی چیز مثلاً اناج یا کپڑا خرید کر دے تو اس مزدور کو اس شے کا لینا امام کے طور پر بالاتفاق حرام نہیں، اور بر بنائے مذہب صاحبین اسی تفصیل پر رہے گا جو خریدی ہوئی چیز کے بارے میں اوپر گزری۔

بایاں کالم (عربی): اقول: وذلك لان الملك ثابت عنده بالخلط ولو خبیثا فلا یعمل فیما لا یتعین کالدراهم واما عندهما فالخبث لعدم الملك فیعمل فی الصفتین جمیعا علی الاطلاق کما اختار کثیر من المشایخ فلا یحل المشتری مطلقا وخالف جماعة فقالوا یحل المشتری بالدراهم مطلقا وقال الکرخی الا اذا عقد علیها و نقد ههنا و به افتی جمهور المتاخرین کما مر، والتفصیل محمول علی الرسالة۔ دایاں کالم (اردو): اقول: (میں کہتا ہوں کہ) یہ حکم اس لئے ہے کہ امام صاحب کے نزدیک اگرچہ وہ چیز خبیث ہے لیکن خلط کرنے سے ملک ثابت ہوگئی، پھر جس چیز میں تعین نہیں ہوسکتا جیسا کہ دراہم، تو اس

میں اثر نہ ہوگا اور صاحبین کے نزدیک ملک نہ ہونے کی وجہ سے اس میں خبث پیدا ہوگیا، پھر علی الاطلاق دونوں صفتوں میں اثر ہوگا جیسا کہ بہت سے مشائخ نے اس کو اختیار کیا، لہٰذا خریدی ہوئی چیز مطلقاً حلال نہ ہوگی، لیکن اس میں ایک جماعت نے اختلاف کیا ہے چنانچہ انہوں نے فرمایا کہ مطلقاً دراہم سے خریدی ہوئی چیز حلال ہے لیکن امام کرخی نے فرمایا۔

صفحہ ۵۱۵ از ۷۶۸

Fatawa Ridawiyya, Volume 23

However, since the contract and payment occur here upon them, the majority of later scholars have given fatwa based on this, as has been mentioned before, and the detail is attributed to the aforementioned treatise. (T)

All these situations were when one knew the state of the wealth given as her wages: where that specific wealth came from to the prostitute and how it reached her. Is it from purely prohibited (haram) sources or purely lawful (halal)? Or are both mixed? Or was it bought with prohibited wealth? Or what is the situation? And if he cannot say anything and has no news whether the pure wealth given to him is of what kind, then in this case, the fatwa is for permissibility, as the original state is lawfulness. Until the specific prohibition of that wealth is revealed, taking it will not be prohibited.

From Al-Hindiyya, on the authority of Al-Zahiriyya, from Imam al-Faqih Abu al-Layth: People differed regarding taking rewards from the ruler. Some said it is permissible as long as one does not know it's from haram. Muhammad (Allah's mercy be upon him) said, "We take this as long as we do not know of a specific haram thing," and this is the saying of Abu Hanifa (Allah's mercy be upon him) and his companions[1]. And in the Fatawa of Imam Qadi Khan: A man entered upon a ruler, and some food items were presented to him. They said if he eats from them, there is no harm, whether he bought them for a price or did not buy them, unless this man knows it is specifically usurped (ghasb), then it is not lawful for him to eat from it[2]. And in it: if the taking is not known...

In Fatawa Alamgiri, quoted from Fatawa Zahiriyya, narrated from Faqih Abu al-Layth: regarding taking rewards from the king, people have a difference of opinion. Some said taking is permissible as long as it is not known that he is giving from haram wealth. Imam Muhammad said, we take the same as long as the prohibition of a specific thing is not identified. This is the same saying of Imam Abu Hanifa and his companions. In the Fatawa of Imam Qadi Khan, it is mentioned that a man went to a king, and some eatables were brought before him. Jurists said if he eats there, there is no harm, whether he bought them with a price or did not buy them. But when this person knows that this is specifically usurped, then it is not halal for him to eat them.

[1] Fatawa Hindiyya, Book of Disliked Matters, Chapter 12, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 5/342. [2] Fatawa Qadi Khan, Book of Prohibition and Permission, Nawal Kishore, Lucknow, 4/778.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

मगर जबकि यहाँ उन पर अनुबंध और नकद भुगतान होता है, इसलिए बाद के अधिकांश विद्वानों ने इसी पर फतवा दिया है जैसा कि पहले बताया जा चुका है, और विवरण उपरोक्त ग्रंथ पर आधारित है। (त)

ये सभी स्थितियाँ तब थीं जब उसे उस धन की स्थिति ज्ञात हो जो उसकी मजदूरी के रूप में दिया जाता है कि वह विशिष्ट धन वेश्या के पास कहाँ से आया और उस तक कैसे पहुँचा? क्या वह शुद्ध हराम (वर्जित) में से है या शुद्ध हलाल (वैध) से? या दोनों मिश्रित हैं? या हराम धन से खरीदा गया है? या क्या स्थिति है? और यदि वह कुछ नहीं कह सकता और न ही उसे कोई जानकारी है कि उसे दिया गया शुद्ध धन किस प्रकार का है, तो इस स्थिति में फतवा अनुमति का है, क्योंकि मूल स्थिति वैधता है। जब तक उस धन की विशिष्ट वर्जना प्रकट न हो, उसे लेने से मना नहीं करेंगे।

अल-हिन्दिया में अज़-ज़हीरिया के हवाले से इमाम फकीह अबू अल-लैथ से: शासक से पुरस्कार लेने के संबंध में लोगों में मतभेद था। कुछ ने कहा कि यह तब तक जायज़ है जब तक कोई यह न जान ले कि वह हराम से दे रहा है। मुहम्मद (रह.) ने कहा, "हम इसे तब तक लेते हैं जब तक हमें किसी विशेष हराम चीज़ का पता न चले," और यही अबू हनीफ़ा (रह.) और उनके साथियों का कथन है[1]। और इमाम काजी खान के फतवे में है: एक व्यक्ति शासक के पास गया, और उसके सामने कुछ खाने-पीने की चीजें पेश की गईं। उन्होंने कहा कि अगर वह उनमें से खाता है तो कोई हर्ज नहीं है, चाहे उसने उन्हें कीमत देकर खरीदा हो या न खरीदा हो, बशर्ते कि यह आदमी न जानता हो कि यह विशेष रूप से छीना हुआ (ग़सब) है, तो उसके लिए इसे खाना हलाल नहीं है[2]।

फ़तावा आलमगीरी में फ़तावा ज़हीरिया के हवाले से फ़कीह अबू अल-लैथ से रिवायत है कि बादशाह से इनाम लेने के बारे में लोगों का इख़्तिलाफ़ (मतभेद) है, बाज़ (कुछ) ने फरमाया कि लेना जायज़ है जब तक यह मालूम न हो कि वो माल हराम से देता है, इमाम मुहम्मद ने फरमाया हम उसी को लेते हैं जब तक किसी मुअय्यन (निश्चित) शय के हराम होने की शनाख़्त (पहचान) न हो, इमाम अबू हनीफ़ा और उनके साथियों का यही कौल (कथन) है। इमाम काजी खान के फ़तावा में है कि एक आदमी बादशाह के पास गया तो उसके आगे कुछ खाने की चीजें लाई गईं, फ़ुक़हा ने फरमाया कि अगर वो यहीं खाए तो इसमें कोई हर्ज नहीं ख़्वाह उसने कीमत से खरीदी हों या न खरीदी हों, मगर जब ये शख़्स जानता हो कि ये बे-ऐनह (स्वयं) ग़सब है तो फिर इसके लिये हलाल नहीं कि उन्हें खाए।

[1] फ़तावा हिन्दिया, किताब अल-कराहिया, अध्याय 12, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, 5/342. [2] फ़तावा काजी खान, किताब अल-हज़र वल-इबाहत, नवल किशोर, लखनऊ, 4/778.

مگر جبکہ یہاں ان پر عقد اور نقد واقع ہو پس اسی پر جمہور متاخرین نے فتوٰی دیا جیسا کہ گزر چکا ہے، اور تفصیل رسالہ مذکورہ پر محمول ہے۔(ت)

یہ سب صورتیں اس وقت تھیں جب اسے اس مال کا حال معلوم ہو جو اس کی مزدوری میں دیا جاتا ہے کہ خاص مال رنڈی کے پاس کہاں سے آیا ہے اور اس تک کیوں کر پہنچتا ہے ، آیا عین حرام میں سے ہے یا خالص حلال سے ؟ یا دونوں مخلوط ہیں؟ یا مال حرام سے خریدا ہوا ہے؟ یا کیا حال ہے؟ اور اگر یہ کچھ نہیں کہہ سکتا نہ اسے کچھ خبر کہ خالص مال جو اسے دیا جاتا ہے یا کس قسم کا ہے، تو اس صورت میں فتوٰی جواز ہے کہ اصل حلت ہے، جب تک خاص اس مال کی حرمت نہ ظاہر ہو ، لینے سے منع نہ کریں گے،

في الهندية عن الظهيرية عن الامام الفقيه ابى الليث اختلف الناس فى اخذ الجائزة من السلطان قال بعضهم يجوز مالم يعلم انه يعطيه من حرام، قال محمد رحمه الله تعالى وبه نأخذ مالم نعرف شيئاً حراماً بعينه وهو قول ابي حنيفة رحمه الله تعالى واصحابه ۱۸ اھ۔وفی فتاوی الامام قاضی خان رجل دخل علی سلطان فقدم علیه شیئاً من المأکولات قالوا ان اکل منها لا بأس به اشتراه بالثمن اولم یشتر الا ان هذا الرجل ان کان یعلم انه غصب بعینه فأنه لا یحل له ان یاکل من ذلک ۲۸، وفیها ان لم یعلم الأخذ

فتاوٰی عالمگیری میں فتاوٰی ظہیریہ کے حوالے سے فقیہ ابو اللیث سے روایت ہے بادشاہ سے انعام لینے کے بارے میں لوگوں کا اختلاف ہے، بعض نے فرمایا کہ لینا جائز ہے جب تک یہ معلوم نہ ہو کہ وہ مال حرام سے دیتا ہے، امام محمد نے فرمایا ہم اسی کو لیتے ہیں جب تک کسی معین شئی کے حرام ہونے کی شناخت نہ ہو، امام ابو حنیفہ اور ان کے ساتھیوں کا یہی قول ہے،اھ، امام قاضی

خان کے فتاوٰی میں ہے کہ ایک آدمی بادشاہ کے پاس گیا تو اس کے آگے کچھ کھانے کی چیزیں لائی گئیں، فقہاء نے فرمایا کہ اگر وہ یہیں کھائے تو اس میں کوئی حرج نہیں خواہ اس نے قیمت سے خریدی ہوں یا نہ خریدی ہوں، مگر جب یہ شخص جانتا ہو کہ یہ بعینہٖ غصب ہے تو پھر اس کے لئے حلال نہیں کہ انہیں کھائے اھ

1۸ فتاوٰی ہندیۃ کتاب الکراہیۃ الباب الثانی عشر نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۴۲ 2۸ فتاوٰی قاضیخان کتاب الحظر والاباحۃ نولکشور لکھنؤ ۴ / ۷۷۸

Fatawa Razawiyyah, Volume 23

It is mentioned therein that if the recipient does not know whether the item received is from the giver's own wealth or from someone else's, then it is lawful until it becomes clear that it is unlawful. In Rad al-Muhtar, citing Al-Dhakhira, Imam Abu Ja'far was asked about a person who earns his wealth through government service where prohibited taxes and fines are involved. Is it permissible for someone who knows about these dealings to eat from his food? He replied: 'For the sake of his religious practice, I would prefer that he does not eat it. However, legally there is room for him to do so, provided it is not from misappropriation (Ghasb) or bribery.' Similarly, in Fatawa Alamgiri, it is narrated from Faqih Abu Ja'far citing Al-Muhit. In the marginal notes of Sayyid Hamawi on Al-Ashbah wa al-Nazair, a principle is mentioned: 'When lawful and unlawful are mixed, the unlawful prevails.' However, the prevalence of the unlawful in the market does not necessitate that the purchased item is unlawful, because it is possible that the purchased item is from the overpowered lawful part, whereas permissibility is the original state.

Scholars say: Our time is not one for avoiding doubts; certain consumption of purely lawful (halal) food has nowadays become as rare as the phoenix. It is a blessing if a person avoids what he clearly sees to be unlawful.

---

[1] Fatawa Qazi Khan, Kitab al-Hazr wa al-Ibaha, Naval Kishore Lucknow, 4/778. [2] Rad al-Muhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibaha, Chapter on Sales, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5/227. [3] Ghamz Uyun al-Basair with Al-Ashbah wa al-Nazair, First Art, Idarat al-Qur'an Karachi, 1/148.

फ़तावा रज़विया, खंड 23

इसमें यह उल्लेख है कि यदि लेने वाला यह नहीं जानता कि प्राप्त की गई वस्तु देने वाले के अपने धन से है या किसी और के धन से है, तो वह तब तक हलाल (वैध) है जब तक कि यह स्पष्ट न हो जाए कि वह हराम (अवैध) है। रद अल-मुह्तार में अल-ज़ख़ीरा के हवाले से उल्लेख है कि इमाम अबू जाफ़र से उस व्यक्ति के बारे में पूछा गया जो सरकारी सेवा के माध्यम से अपना धन कमाता है जहाँ निषिद्ध कर और जुर्माने शामिल होते हैं। क्या उसके लिए हलाल है जो इन मामलों को जानता है कि वह उसका भोजन खाए? उन्होंने उत्तर दिया: 'उसके धर्म के मामले में मुझे यह अधिक पसंद है कि वह न खाए, और कानूनी तौर पर उसके लिए इसकी गुंजाइश है यदि वह ज़बरदस्ती (ग़सब) या रिश्वत न हो।' इसी तरह फ़तावा आलमगीरी में अल-मुहीत के हवाले से फ़क़ीह अबू जाफ़र से रिवायत है। अल-अशबाह वन-नज़ैर पर सैय्यद हमवी के हाशिए (नोट्स) में एक नियम का उल्लेख है कि 'जब हलाल और हराम मिल जाएं तो हराम प्रबल होता है।' बाज़ार में हराम की प्रबलता का मतलब यह नहीं है कि खरीदी गई वस्तु हराम है, क्योंकि यह संभव है कि खरीदी गई वस्तु उस हलाल हिस्से से हो जो दब गया है, जबकि वैधता ही मूल स्थिति है।

विद्वान कहते हैं: हमारा समय संदेहों से बचने का नहीं है; आजकल शुद्ध हलाल भोजन का निश्चित उपभोग दुर्लभ हो गया है। यह गनीमत (सौभाग्य) है कि मनुष्य अपनी आँखों देखे हराम से बच जाए।

---

[1] फ़तावा काज़ी ख़ान, किताब अल-हज़र वल-इबाहा, नवल किशोर लखनऊ, 4/778। [2] रद अल-मुह्तार, किताब अल-हज़र वल-इबाहा, फ़स्ल फ़िल-बैय, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी बेरुत, 5/227। [3] ग़मज़ उयून अल-बसार मा अल-अशबाह वन-नज़ैर, अल-फ़न अल-अव्वल, इदारतुल क़ुरआन कराची, 1/148।

انه من ماله او من مال غیره فهو حلال حتی یتبین انه حرام اهـ، وفي ردالمحتار عن الذخیرة سئل ابو جعفر عمن اکتسب ماله من امر السلطان و الغرامات المحرمة وغیر ذلك هل یحل لمن عرف ذلك ان یأکل من طعامه قال احب الی في دینه ان لا یأکل ویسعه حکماً ان لم یکن غصبا او رشوة اهـ و هکذا في الهندیة عن المحیط عن الفقیه ابي جعفر و حاشیة السیدی الحموی علی الاشباه من قاعدة اذا اجتمع الحلال والحرام غلب الحرام وکون الغالب في السوق الحرام لایستلزم کون المشتری حراماً لجواز کونه من الحلال المغلوب والاصل الحل اهـ

اور اسی میں ہے کہ اگر لینے والا یہ نہ جانے کہ وہ لی ہوئی چیز دینے والے کے اپنے مال سے ہے یا کسی دوسرے کے مال سے ہے تو پھر وہ حلال ہے حتی کہ یہ ظاہر ہوجائے کہ وہ حرام ہے اھـ، فتاوٰی شامی میں ذخیرہ کے حوالے سے ہے کہ امام ابو جعفر سے اس آدمی کے متعلق پوچھا گیا کہ جو امرِ سلطان سے مال کماتا ہے اور اس میں حرام وغیرہ جرمانے بھی شامل ہوتے ہیں لہذا جو شخص ان معاملات کو جانتا ہو کیا اس کے لئے حلال ہے کہ وہ اس کا کھانا کھائے، تو انہوں نے فرمایا کہ اس کے دین کے معاملے میں مجھے یہ زیادہ پسند ہے کہ وہ نہ کھائے، اور اس کے لئے اس بات کی حکماً گنجائش ہے اگر وہ غصب یا رشوت نہ ہو اھـ، اسی طرح فتاوٰی عالمگیری میں محیط کے حوالے سے فقیہ ابوجعفر سے روایت ہے الاشباہ والنظائر پر سید حموی کے حاشیہ میں ایک قاعدہ مذکور ہے کہ جب حلال اور حرام جمع ہوجائیں تو حرام غالب ہوگا اور بازار میں حرام کا غالب ہونا اس بات کو مستلزم نہیں کہ جو چیز خریدی گئی وہ حرام ہو اس لئے کہ یہ جائز ہے کہ خریدی ہوئی چیز حلال مغلوب ہو حالانکہ حل اصل ہے اھـ (ت)

علماء فرماتے ہیں ہمارا زمانہ شبہات سے بچنے کا نہیں یقینی اکلِ حلال خالص آج کل حکمِ عنقا کا رکھتا ہے، غنیمت ہے کہ آدمی آنکھوں دیکھے حرام سے بچ جائے،

---

[1] فتاویٰ قاضی خان کتاب الحظر والاباحة نولکشور لکھنؤ ۴/ ۷۷۸ [2] ردالمحتار کتاب الحظر والاباحة فصل فی البیع داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۲۷ [3] غمز عیون البصائر مع الاشباہ والنظائر الفن الاول ادارة القرآن کراچی ۱ / ۱۴۸

Fatawa Razawiyya, Volume 23

(Arabic Text)

In *Al-Khaniyyah*, it is stated that this is not devoid of some type of doubt, except that they said: our time is not the time of [avoiding] doubts. Therefore, it is incumbent upon the Muslim to avoid clear-cut forbidden (haram) things. [End quote 1]. And in the twenty-fifth chapter on 'Abominations' (Karahiyah) of *Al-Alamgiriyya*, citing *Jawahir al-Fatawa*, in summary: Seeking the lawful (halal) in these lands is difficult. Some of our masters (sheikhs) have said: Your duty in this era is to leave the purely forbidden, for you will not find anything that has no doubt in it. [End quote 2].

(Urdu Translation)

In *Fatawa Qadikhan*, it is mentioned that this thing is not free from the category of doubt, but the jurists (Fuqaha) have stated that our era is not one for avoiding doubts. Therefore, in this age, it is necessary for Muslims to avoid what they see is forbidden (haram). End quote. In the twenty-fifth chapter of *Fatawa Alamgiri* on 'Abominations', referring to *Jawahir al-Fatawa*, the summary is that searching for the lawful (halal) in these cities is somewhat difficult. This is why some of our masters said that in this age, it is mandatory for you to give up the purely forbidden because you cannot find anything in which there is no doubt. End quote. (T)

However, this ruling is for the apparent (Zahir). Religiously (Diyanatan), if it is known that the person's wealth is mostly from forbidden (haram) sources, then it is the duty of a pious person (Muttaqi) to avoid it unless it becomes apparent that the specific wealth being used comes from a lawful (halal) source. Excessive indulgence in personal desires ruins a person. When Allah Almighty, by the decree of "the world is green and sweet" (Dunya khadira hulwa - T), sent man into this verdant meadow of honey-like prayers, i.e., the world, He, out of pure eternal mercy, separated the lethal poison and set boundaries. He announced general prohibitions through Sharia: "O heedless sheep! Do not graze within this enclosure; your enemy the wolf, which is Satan, lives in this forest. The grass here may look like green, flourishing meadows to your eyes at this time, but beware, it is filled with poison. Now..."

---

1. *Fatawa Qadikhan*, Book of Prohibition and Permission (Al-Hazr wal-Ibaha), Nawal Kishore Lucknow, 4/977.
2. *Fatawa Hindiyya*, Book of Abominations (Al-Karahiyyah), Chapter 25, Nurani Kutub Khana Peshawar, 5/364.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

(अरबी पाठ)

अल-खानिया में है कि यह किसी प्रकार के संदेह से रहित नहीं है, सिवाय इसके कि उन्होंने कहा: हमारा समय संदेहों से बचने का समय नहीं है। इसलिए मुसलमान पर लाज़िम है कि वह स्पष्ट हराम (निषिद्ध) से बचे। [अंत 1]। और अल-आलमगीरिया के'मकरूहात' (कराहिया) के पच्चीसवें अध्याय में जवाहर अल-फ़तावा के हवाले से संक्षिप्त में है: इन शहरों में हलाल (वैध) की तलाश करना कठिन है। हमारे कुछ बुजुर्गों ने कहा है: इस युग में तुम्हारा कर्तव्य केवल शुद्ध हराम को छोड़ना है, क्योंकि तुम्हें ऐसी कोई चीज़ नहीं मिलेगी जिसमें कोई संदेह न हो। [अंत 2]।

(उर्दू अनुवाद)

फ़तावा क़ाज़ीखान में है कि यह चीज़ संदेह की श्रेणी से खाली नहीं है, लेकिन फ़ुक़हा-ए-किराम (न्यायविदों) ने फ़रमाया कि हमारा ज़माना संदेहों से बचने का ज़माना नहीं है। लिहाज़ा इस ज़माने में मुसलमानों के लिए लाज़िम है कि वह देखे हुए हराम से बचें। (समाप्त)। फ़तावा आलमगीरी के पच्चीसवें बाब 'कराहिया' में जवाहर अल-फ़तावा के हवाले से है कि हासिल-ए-कलाम (निष्कर्ष) यह है कि इन शहरों में हलाल तलाश करना किसी कदर मुश्किल है। यही वजह है हमारे कुछ मशाईख़ (गुरुओं) ने फ़रमाया कि इस ज़माने में तुम पर ख़ालिस (शुद्ध) हराम को छोड़ देना लाज़िम है क्योंकि तुम कोई ऐसी चीज़ नहीं पा सकते जिसमें कोई शुब्हा (संदेह) न हो। (समाप्त)। (त)

मगर बहरहाल यह हुक्म ज़ाहिर का है। दियानतन (धार्मिक रूप से) अगर मालूम हो कि उसका माल अक्सर हराम रास्तों से है, तो मुत्तक़ी (परहेजगार) का काम उससे बचना है, जब तक कि ज़ाहिर न हो जाए कि यह ख़ास माल जो उसके इस्तेमाल में आएगा, वह हलाल रास्ते से है। आदमी को नफ़्सानी ख़्वाहिशात की ज़्यादती खराब कर देती है। हक़ सुब्हानहू व तआला ने जब इंसान को "दुनिया सब्ज़ और मीठी है" (दुनिया ख़ज़िरा हुलवा - त) के हुक्म से इस सब्ज़ाज़ार (हरे-भरे मैदान) यानी दुनिया में भेजा, तो महज़ रहमत-ए-अज़ली (शाश्वत दया) से उसके घातक ज़हर को अलग चुनकर सीमाएं तय कर दीं और शरीअत की मनाही की आम मुनादी सुना दी कि ऐ गाफ़िल (लापरवाह) बकरियों! इस अहाते के अंदर न चरना, तुम्हारा दुश्मन भेड़िया यानी शैतान इसी जंगल में रहता है। यहाँ की घास इस वक़्त तुम्हारी नज़र में हरी-भरी और लहलहाती नज़र आती है, मगर ख़बरदार इसमें बिल्कुल ज़हर भरा है, अब...

1. फ़तावा क़ाज़ी ख़ान, किताब अल-हज़्र वल-इबाहह, नवल किशोर लखनऊ, 4/977।
2. फ़तावा हिन्दिया, किताब अल-कराहिया, बाब 25, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर, 5/364।

पृष्ठ 518/768

(عربی متن)

في الخانية لايخلو ذلك عن نوع شبهة الا انهم قالوا ليس زماننا زمان الشبهات فعلى المسلم ان يتقى الحرام المعاين ۱ھ، وفى الباب الخامس والعشرين من كراهة العالمكيرية عن جواهر الفتاوى في الجملة ان طلب الحلال من هذه البلاد صعب وقد قال بعض مشائخنا عليك بترك الحرام المحض فى هذا الزمان فانك لا تجد شيئا لا شبهة فيه ۲ھ

(اردو ترجمہ)

فتاوٰی قاضیخان میں ہے یہ چیز نوع شبہ سے خالی نہیں مگر فقہائے کرام نے فرمایا کہ ہمارا زمانہ شبہات سے بچنے کا زمانہ نہیں لہذا اس زمانے میں مسلمانوں کے لئے لازم ہے کہ وہ دیکھے ہوئے حرام سے بچو اھ ، فتاوٰی عالمگیری کے پچیسویں باب کراہیہ میں جواہر الفتاوٰی کے حوالے سے ہے کہ حاصل کلام یہ ہے کہ ان شہروں میں حلال تلاش کرنا کسی قدر مشکل ہے، یہی وجہ ہے ہمارے بعض مشائخ نے فرمایا کہ اس زمانے میں تم پر خالص حرام کو چھوڑ دینا لازم ہے کیونکہ تم کوئی ایسی چیز نہیں پاسکتے کہ جس میں کوئی شبہ نہ ہو اھ (ت)

مگر تاہم یہ حکم ظاہر کا ہے دیانۃً اگر معلوم ہو کہ اس کا مال اکثر وجہ حرام سے ہے تو متقی کا کام اس سے بچنا ہے جب تک ظاہر نہ ہو کہ یہ خاص مال جو اس کے صرف میں آئے گا وجہ حلال سے ہے، آدمی کو حظوظ نفس کی وسعتیں خراب کرتی ہیں، حق سبحانہ و تعالی نے جب انسان کو بحکم الدنیا خضرۃ حلوۃ (دنیا سبز میٹھی ہے ت) اس سبزہ زار شہد نماز ، ہر فروش یعنی دنیا میں بھیجا بمحض رحمت ازلی اس کے قاتل زہر کو الگ چن کر حد مقرر فرمادی اور نواہی شرعیہ عام منادی سنادی کہ او غافل بکریو! اس احاطہ کے اندر نہ چرنا، تمہارا دشمن بھیڑیا کہ

عبارت شیطان سے ہے اسی جنگل میں رہتا ہے یہاں کی گھاس اس وقت کی نظر میں تمہیں ہری ہری دوب لہکتی لہلہاتی نظر آتی ہے مگر خبردار اس میں بالکل زہر بھرا ہے، اب

---

۱ فتاویٰ قاضی خان کتاب الحظر والاباحۃ نولکشور لکھنؤ ۴/ ۹۷۷ ۲ فتاویٰ ہندیہ کتاب الکراھیۃ الباب الخامس والعشرون نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۶۴

Fatawa Razawiyya Volume 23

The grass of this pasture has become of three types; some are known to everyone as being from that patch which contains poison, and some are very far from that piece which we certainly know to be beneficial for us or free from harm, and what remains around that first area is doubtful, who knows maybe it's part of it, and so on.

| The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: | The noble saying of the Prophet (peace be upon him) is that | | "The lawful is clear and the unlawful is clear, and between | the lawful is evident and the forbidden is also evident. | | them are doubtful matters which many people do not know."[1] | However, between the two, there are some doubtful matters | | | which many people do not know. (T) |

So those among us who valued their lives and adhered to wisdom and reason, they sped away miles from that patch. But the foolish sheep in their ignorance kept saying, "That patch hasn't come yet, it still seems far away," until they fell into that specific area and the poisonous grass finished them off. If a man is given a plate of pulao and told that near the very center, an area about the size of a rupee coin has ground arsenic mixed in, he will eat fearfully from the edges and will leave a space of four rupees instead of one. If only he would exercise the same caution in guarding his heart as he does in protecting his body! O dear one! It is the custom of kings to enclose a pasture so that the subjects do not graze in it; in Arabic, it is called 'Hima'. In the true kingdom and dominant sovereignty of God and His Messenger, the 'Hima' are the Sharia prohibitions. Whoever cares for their religion and honor will avoid doubtful things lest, while grazing nearby, they fall into the 'Hima' itself. And those who do not heed are close to encountering this incident one day. This example I have stated is not my invention, but rather the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) himself stated it in a Sahih Hadith.

| As narrated by Bukhari[2], Muslim, and Abu Dawood. | As in Bukhari, Muslim, Abu Dawood, Tirmidhi, Nasai. |

[1] Sahih al-Bukhari, Kitab al-Iman, Chapter on the excellence of one who guards his religion, Qadeemi Kutub Khana Karachi, 1/13. [2] Sahih al-Bukhari, Kitab al-Iman,

Qadeemi Kutub Khana Karachi, 1/13; Sahih Muslim, Kitab al-Musaqat, Qadeemi Kutub Khana Karachi, 2/28; Sunan Abi Dawood, Kitab al-Buyu, Aftab-e-Alam Press Lahore, 2/71; Al-Jami' at-Tirmidhi, Abwab al-Buyu, Amin Company Delhi, 1/125.

इस चरागाह की घास तीन प्रकार की हो गई है; कुछ के बारे में सब जानते हैं कि वे उसी खंड से हैं जिसमें जहर है, और कुछ उस टुकड़े से बहुत दूर हैं जिसे हम निश्चित रूप से अपने लिए लाभदायक या नुकसान से मुक्त जानते हैं, और जो कुछ उस पहले क्षेत्र के आसपास रह गया है वह संदिग्ध है, क्या पता शायद वह उसी का हो और इसी तरह।

| क़ौलयु सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम: अल-हलालू बय्यिनुन | हुज़ूर अलैहिस्सलाम का इरशाद-ए-गिरामी है कि हलाल ज़ाहिर है | | वल-हरामु बय्यिनुन व मा बयनहुमा मुश्तबिहातुन ला य'लमुहुन्ना | और हराम भी ज़ाहिर है, अलबत्ता इन दोनों के बीच कुछ | | कसीरुन मिनन-नास[1] | मुश्तबिहात (संदिग्ध चीज़ें) हैं जिन्हें बहुत से लोग नहीं जानते।(त) |

तो हममें से जिन्हें अपनी जान प्यारी थी और जो होश-ओ-खिरद (बुद्धि और विवेक) के पाबंद थे, उन्होंने तो उस तख्ते से मीलों दूर की राह ली। और भोली भेड़ें अपनी नादानी से यही कहती रहीं कि अभी तो वह टुकड़ा नहीं आया है, अभी तो दूर मालूम होता है, यहाँ तक कि वे ठीक उसी क्षेत्र में जा गिरीं और ज़हरीली घास ने उनका काम तमाम कर दिया। यदि किसी व्यक्ति को पुलाव की एक रकाबी (प्लेट) दी जाए और कहा जाए कि इसके ठीक बीचों-बीच एक रुपये के बराबर की जगह के पास पिसा हुआ संखिया (ज़हर) मिला हुआ है, तो वह डरते-डरते किनारों से खाएगा और एक रुपये की जगह के बजाय चार रुपये की जगह छोड़ देगा। काश! ऐसी सावधानी जो वह अपने शरीर की रक्षा के लिए करता है, अपने दिल की सुरक्षा में भी बरतता। ऐ अज़ीज़! बादशाहों का नियम है कि वे एक चरागाह को घेर लेते हैं ताकि प्रजा उसमें न चरने पाए, अरबी में इसे 'हिमा' कहते हैं। खुदा और रसूल की सच्ची सल्तनत और प्रभुत्वशाली साम्राज्य में 'हिमा' शरीयत के निषिद्ध कार्य (मुहर्रमात) हैं। जिसे अपने दीन और सम्मान का ख्याल है, वह संदेहास्पद चीज़ों से बचेगा ताकि कहीं आस-पास चरते-चरते वह स्वयं 'हिमा' में न जा पड़े। और जो नहीं मानते, वे करीब हैं कि एक दिन उनके साथ यह घटना घट जाए। यह उदाहरण जो मैंने वर्णित किया है, मेरी कोई ईजाद (आविष्कार) नहीं है, बल्कि स्वयं हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने सही हदीस में इरशाद फरमाया है।

| कमा अख़रजाहुल बुखारी[2] व मुस्लिम व अबू दाऊद | जैसा कि बुखारी, मुस्लिम, अबू दाऊद, तिरमिज़ी, नसाई। |

[1] सहीह अल-बुखारी, किताब अल-ईमान, बाब फज़्ल मन इस्तबरा लि-दीनिही, कदीमी कुतुब खाना कराची, 1/13। [2] सहीह अल-बुखारी, किताब अल-ईमान, कदीमी कुतुब खाना कराची, 1/13; सहीह मुस्लिम, किताब अल-मुसाक़ात, कदीमी कुतुब खाना कराची, 2/28; सुनन अबी दाऊद, किताब अल-बुयू, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर, 2/71; अल-जामि' अत-तिर्मिज़ी, अबवाब अल-बुयू, अमीन कंपनी दिल्ली, 1/125।

اس مرغزار کی گھاس تین قسم کی ہو گئی، کچھ سب کو معلوم ہے کہ اسی قطعہ کی ہے جس میں زہر ہے اور کچھ اس ٹکڑے سے بہت دور ہے جسے ہم یقینی اپنے حق میں نافع یا ضرر سے خالی جانتے ہیں اور جو کچھ اس پہلے خطہ کے آس پاس رہ گئی اس میں شبہ ہے کیا جانئے شاید اس میں کی ہو وذلک۔

| قولہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم الحلال بین والحرام بین و | حضور علیہ الصلوۃ والسلام کا ارشاد گرامی ہے کہ حلال ظاہر ہے | | مابینھما مشتبھات لایعلمھن کثیر من الناس[1] | اور حرام بھی ظاہر ہے البتہ ان دونوں کے درمیان کچھ مشتبہات | | | ہیں جن کو بہت سے لوگ نہیں جانتے۔(ت) |

تو ہم میں جن کو اپنی جان پیاری اور ہوش و خرد کی پاسداری تھی انہوں نے تو اس تختہ کی اور کوسوں کا طرار ابھرا، اور بھولی بھیڑیں اپنی نادانی سے یہی کہتی رہیں کہ ابھی تو وہ ٹکڑا نہیں آیا ہے ابھی تو دور معلوم ہوتا ہے، یہاں تک کہ خاص اس خطہ میں جاپڑیں اور زہر کی گھاس نے کام تمام کیا، آدمی کو اگر پلاؤ کی رکابی دی جائے اور کہہ دیں کہ اس کے خاص وسط میں روپیہ بھر جگہ کے قریب سنکھیا پسی ہوئی ملی ہے ڈرتے ڈرتے کناروں سے کھائے گا اور بجائے ایک روپیہ کے چار روپیہ کی جگہ چھوڑ دے گا ،کاش ایسی احتیاط جو اپنے بدن کی محافظت میں کرتا ہے قلب کی نگہداشت میں بجالاتا۔ اے عزیز! بادشاہوں کا قاعدہ ہے ایک چراگاہ محصور کر لیتے ہیں کہ رعایا اس میں نہ چرانے پائے، عربی میں اسے حمیٰ کہتے ہیں، خدا اور رسول کی سچی سلطنت، قاہر بادشاہت میں حمیٰ محرمات شرعیہ ہیں، سے اپنے دین و آبرو کا خیال ہے شبہات سے بچے گا کہ مبادا آس پاس چراتے چراتے خاص حمیٰ میں پڑے، اور جو نہیں مانتے تو قریب ہے کہ

انہیں ایک دن یہ واقعہ پیش آجائے، یہ مثال جو میں نے بیان کی کچھ میری ایجاد نہیں بلکہ خود حضور اقدس صلی اللہ علیہ وسلم نے صحیح حدیث میں ارشاد فرمائی،

| کما اخرجہ البخاری[2] و مسلم و ابوداؤد | جیسا کہ بخاری، مسلم، ابوداؤد، ترمذی، نسائی |

[1] صحیح البخاری کتاب الایمان باب فضل من استبراء لدینہ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/۱۳ [2] صحیح البخاری کتاب الایمان قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/۱۳، صحیح مسلم کتاب المساقات قدیمی کتب خانہ کراچی ۲۸/۲ ، سنن ابی داؤد کتاب البیوع آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۷۱، الجامع الترمذی ابواب البیوع امین کمپنی دہلی ۱/ ۱۲۵

Fatawa Razawiyya Volume 23

[Box 1] (Arabic): At-Tirmidhi, An-Nasa'i, and Ibn Majah reported from Nu'man bin Bashir, and At-Tabarani reported from Ibn Abbas (may Allah be pleased with all of them). (Urdu): Ibn Majah extracted [the narration] from Nu'man bin Bashir, and At-Tabarani mentioned it on the authority of Ibn Abbas. May Allah be pleased with all of them. (T)

[Paragraph] Rather, some scholars did not even grant permission in the case of a predominance of unlawful (haram) wealth and explicitly stated its impermissibility. That is, when the majority of the giver's wealth is from an unlawful source, it is not permissible to take anything from their wealth until it becomes apparent that that specific thing has come from a lawful source.

[Box 2] (Arabic): It is stated in Al-Hindiyya, from Al-Mukhtar Sharh Al-Ikhtiyar: "It is not permissible to accept gifts from unjust rulers because the majority of their wealth is unlawful..." etc. It also states therein, from the Fatawa of the people of Samarkand: "A man entered upon the Sultan, and some food was presented to him. Whether he [the Sultan] bought it with a price or not, but this man does not understand [know] that it is specifically usurped property, then it is lawful for him to eat it." Thus it is mentioned. And the correct view is that one should look at the Sultan's wealth and apply the ruling upon him. Thus it is in Az-Zakhirah. [End of what is in Al-Hindiyya]. I say: But the correction in Az-Zakhirah does not contradict the statement of the compiler of the school (Madhhab), Muhammad [Imam Muhammad al-Shaybani], by which we abide: "As long as we do not know something to be specifically unlawful, [it is permissible]." This is the view of Abu Hanifa and his companions, as previously mentioned, quoted from the Fatawa of the great Imam Al-Ajal.

(Urdu): In Fatawa Alamgiri, this statement is mentioned with reference to Al-Mukhtar Sharh Ikhtiyar that it is not permissible to accept the gifts of oppressive rulers because most of their wealth is unlawful, etc. And in the same, it is mentioned with reference to Fatawa of the people of Samarkand: a man went to a king and some food item was brought before him; whether the giver bought it with a price or not, but if this person who is receiving it could not understand that this is exactly a snatched [usurped] thing, then eating it is lawful for him. The people of knowledge mentioned it in this way, but the correct view is that the said person should reflect upon the king's wealth and the Sharia ruling applicable to it; it is mentioned similarly

in Zakhirah. Whatever was in Fatawa Alamgiri is completed. I say (I maintain that) Zakhirah...

[Footnotes] 1. Fatawa Hindiyya, Kitab al-Karahiya, Chapter 12, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/342 2. Fatawa Hindiyya, Kitab al-Karahiya, Chapter 12, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/342 3. Fatawa Hindiyya, Kitab al-Karahiya, Chapter 12, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/342

फ़तावा रज़विया खण्ड २३

[बॉक्स १] (अरबी): तिर्मिज़ी, नसाई और इब्न माजा ने नुमान बिन बशीर से और तबरानी ने इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुम अजमईन) से रिवायत की है। (उर्दू): इब्न माजा ने नुमान बिन बशीर से तख़रीज की, और तबरानी ने इब्न अब्बास के हवाले से ज़िक्र किया। अल्लाह तआला उन सब से राज़ी हो। (त)

[पैराग्राफ] बल्कि कुछ उलमा ने तो हराम की अधिकता की सूरत में अनुमति ही नहीं दी और इसके नाजायज़ होने को स्पष्ट किया, यानी जब देने वाले का अधिकांश धन हराम के कारण हो, तो उसके धन से कुछ लेना तब तक जायज़ नहीं है जब तक कि उस विशिष्ट वस्तु का हलाल स्रोत से आना स्पष्ट न हो जाए।

[बॉक्स २] (अरबी): फ़तावा हिन्दिया में 'अल-मुख़्तार शरह अल-इख़्तियार' के हवाले से है: "अन्यायी शासकों के उपहार स्वीकार करना जायज़ नहीं है क्योंकि उनके धन में अधिकांश हराम होता है..." इत्यादि। और उसी में समरकंद के लोगों के फ़तावा के हवाले से है: "एक व्यक्ति सुल्तान के पास गया और उसके सामने कोई खाने की चीज़ पेश की गई। चाहे उसने उसे कीमत देकर खरीदा हो या न खरीदा हो, लेकिन यदि यह व्यक्ति यह नहीं समझता कि यह विशेष रूप से छीनी हुई चीज़ है, तो उसके लिए इसे खाना हलाल है।" ऐसा ही ज़िक्र किया गया है। और सही यह है कि वह सुल्तान के धन को देखे और उस पर हुक्म लगाए। 'अज़-ज़ख़ीरा' में ऐसा ही है। [फ़तावा हिन्दिया का उद्धरण यहाँ समाप्त हुआ]। मैं कहता हूँ: लेकिन 'अज़-ज़ख़ीरा' का सुधार मज़हब के संकलनकर्ता मुहम्मद के कथन का विरोध नहीं करता है, जिसे हम अपनाते हैं: "जब तक हम किसी चीज़ को विशिष्ट रूप से हराम न जान लें, [तब तक वह जायज़ है]।" और यही अबू हनीफ़ा और उनके साथियों का कथन है, जैसा कि इमाम अल-अजल के फ़तावा से उद्धृत किया गया है।

(उर्दू): फ़तावा आलमगीरी में 'अल-मुख़्तार शरह इख़्तियार' के हवाले से यह कथन वर्णित है कि अत्याचारी शासकों के उपहार स्वीकार करना जायज़ नहीं है क्योंकि उनका अधिकांश धन हराम होता है, आदि। और उसी में समरकंद के लोगों के फ़तावा के हवाले से वर्णित है: एक व्यक्ति राजा के पास गया तो उसके सामने कोई खाने की चीज़ लाई गई, चाहे देने वाले ने उसे कीमत देकर खरीदा हो या न खरीदा हो लेकिन यदि यह लेने वाला व्यक्ति न समझ सका कि यह हुबहू छीनी हुई चीज़ है तो उसके लिए इसका खाना हलाल है। विद्वानों ने इसी तरह ज़िक्र फ़रमाया, लेकिन सही यह है कि उक्त व्यक्ति राजा के धन और उस पर जो शरीअत का हुक्म लागू होता है, उस पर गौर व फ़िक्र करे,

'ज़ख़ीरा' में इसी तरह वर्णित है। फ़तावा आलमगीरी में जो कुछ था वह पूरा हो गया। 'कुलतु' (मैं कहता हूँ कि) 'ज़ख़ीरा'...

[पादलेख] १. फ़तावा हिन्दिया, किताबुल कराहिया, अध्याय १२, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, ५/३४२ २. फ़तावा हिन्दिया, किताबुल कराहिया, अध्याय १२, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, ५/३४२ ३. फ़तावा हिन्दिया, किताबुल कराहिया, अध्याय १२, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, ५/३४२

पृष्ठ ५२० / ७६८

[باکس ۱] والترمذی والنسائی وابن ماجۃ عن النعمان بن بشیر والطبرانی عن ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہم اجمعین۔ اور ابن ماجہ نے نعمان بن بشیر سے تخریج کی، اور طبرانی نے ابن عباس کے حوالے سے ذکر کیا۔ اللہ تعالٰی ان سب سے راضی ہو۔ (ت)

[پیراگراف] بلکہ بعض علماء نے تو در صورت غلبہ حرام رخصت ہی نہ دی اور عدم جواز کی تصریح فرمائی یعنی جب دینے والے کا اکثر مال وجہ حرام سے ہے تو اس کے مال سے کچھ لینا جائز نہیں جب تک اس خاص چیز کا وجہ حلال سے آنا ظاہر نہ ہو جائے،

[باکس ۲] ففی الھندیۃ عن المختار شرح الاختیار لایحوز قبول ھدیۃ امراء الجور لان الغالب فی مالھم الحرمۃ ۱ــہ الخ وفیھا ایضا فی فتاوی اھل سمرقند رجل دخل علی السلطان فقدم علیہ شیئی مأکول فان اشتراہ بالمن اولم یشتر ذلک ولکن ھذا الرجل لا یفھم انہ منصوب بعینہ حلہ اکلہ ھکذا ذکر و الصحیح انہ ینظر الی مال سلطان وبین الحکم علیہ ھکذا فی الذخیرۃ ۲ــہ اھ مافی الھندیۃ قلت لکن تصحیح الذخیرۃ لایعارض قول محرر المذھب محمد بہ ناخذ مالم نعرف شیئا حراما بعینہ وھو قول ابی حنیفۃ واصحابہ ۳ــہ کما مر نقلہ عن فتاوی الامام الاجل فتاوٰی عالمگیری میں المختار شرح اختیار کے حوالے سے یہ قول مذکور ہے کہ ظالم امراء کے ہدیہ کو قبول کرنا جائز نہیں اس لئے کہ ان کا زیادہ تر مال حرام ہوتا ہے الخ۔ اور اسی میں فتاوٰی اہل سمرقند کے حوالے سے مذکور ہے ایک آدمی بادشاہ کے پاس گیا تو اس کے آگے کوئی کھانے کی چیز لائی گئی، اگر دینے والے نے اسے قیمت سے خریدا ہو یا نہ خریدا ہو لیکن یہ لینے والا شخص نہ سمجھ سکا کہ یہ بعینہ چھینی ہوئی چیز ہے تو اس کے لئے اس کا کھانا حلال ہے۔ اہل علم نے اسی طرح ذکر فرمایا، لیکن صحیح یہ ہے کہ شخص مذکور بادشاہ کے مال اور اس پر جو شرعی حکم لاگو ہوتا ہے اس پر غور وفکر

کرے، ذخیرہ میں اسی طرح مذکور ہے۔ فتاویٰ عالمگیری میں جو کچھ تھا وہ پورا ہو گیا۔ قلت (میں کہتا ہوں کہ) ذخیرہ

[حواشی] ۱ فتاویٰ ھندیۃ کتاب الکراھیۃ الباب الثانی عشر نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۴۲ ۲ فتاویٰ ھندیۃ کتاب الکراھیۃ الباب الثانی عشر نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۴۲ ۳ فتاویٰ ھندیۃ کتاب الکراھیۃ الباب الثانی عشر نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۴۲

Fatawa Rizvia, Volume 23

[Column 1, Left]: Zahir-ud-Din al-Marghinani, may Allah Almighty have mercy on them all until the Day of Judgment. [Column 1, Right]: His correction cannot be contrary to the statement of Imam Muhammad, who documented the school of thought, for he said: "We adopt this until we recognize the prohibition of a specific thing." This is also the statement of Imam Abu Hanifa and his companions, as it has already been cited from the fatwas of the great Imam Zahir-ud-Din al-Marghinani. May Allah Almighty send down mercy upon them until the Day of Resurrection. (T)

[Main Text]: Yes, to remove doubt, it is sufficient if the owner of the wealth—even a prostitute or a singer—themselves states that: "This wealth is with us from a lawful source; we received it as a reward, or we took it as a loan, or, for example, we obtained it through farming, etc., by lawful means." If the person perceives no discrepancy in their statement, then there is no harm in accepting it.

[Column 2, Left (Arabic text)]: In al-Alamgiriyah, from al-Yanabi', it is mentioned: If a gift is given to a man or he is hosted, if the majority of the host's wealth is from a lawful source, there is no harm unless he knows it is unlawful. But if the majority is unlawful, he should not accept the gift or eat the food unless informed it is lawful, such as being an inheritance or a loan. (End). In it, from at-Tamartashi: He should not accept the invitation of one whose wealth is mostly unlawful unless informed it is lawful, and vice versa unless it is clear it is unlawful. (End). In it, from al-Multaqat: Eating usury or an unlawful earner...

[Column 2, Right (Urdu translation of above)]: In Fatawa Alamgiri, with reference to Yanabi', it is mentioned: If a person gave someone something as a gift or hosted them, if most of their wealth is lawful, there is no harm in taking it, unless it is known to be unlawful. However, if most of their wealth is unlawful, it is appropriate not to accept the gift or eat the food, unless they inform that it is lawful because "I have inherited it" or "I have borrowed it from someone." (End). And in the same Fatawa Alamgiri, it is narrated from Imam Tamartashi: He should not accept the invitation of a person whose wealth is mostly unlawful until they inform that it is lawful and...

[Footnotes]: 1. Fatawa Hindiyyah, Book of Disliked Matters, Chapter 12, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/342 2. Fatawa Hindiyyah, Book of Disliked Matters, Chapter 12, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/343 Page 521 of 768

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 23

[कॉलम 1, बाएँ]: ज़हीर-उद-दीन अल-मर्गीनानी, अल्लाह तआला उन सभी पर न्याय के दिन तक रहमत फरमाए। [कॉलम 1, दाएँ]: उनकी सुधार (तसहीह), मज़हब को कलमबद्ध करने वाले इमाम मुहम्मद के कथन के विपरीत नहीं हो सकती, क्योंकि उन्होंने फरमाया: "हम इसे तब तक अपनाते हैं जब तक कि हम किसी विशिष्ट वस्तु के हराम होने को न जान लें।" इमाम अबू हनीफा और उनके साथियों का भी यही कथन है, जैसा कि महान इमाम ज़हीर-उद-दीन मर्गीनानी के फतवों से उद्धृत किया जा चुका है। अल्लाह तआला कयामत तक उन पर रहमत नाज़िल फरमाए। (त)

[मुख्य पाठ]: हाँ, संदेह दूर करने के लिए इतना भी काफी है कि जब संपत्ति का मालिक—यहाँ तक कि कोई वेश्या या गायिका—स्वयं बयान दे कि: "यह धन हमारे पास हलाल तरीके से है; हमें इनाम मिला है, या हमने कर्ज लिया है, या उदाहरण के लिए, खेती आदि के वैध माध्यमों से प्राप्त किया है।" यदि व्यक्ति को उनके बयान में कोई विरोधाभास नज़र न आए, तो उसे लेने में कोई हर्ज नहीं है।

[कॉलम 2, बाएँ(अरबी पाठ का अर्थ)]: अल-आलमगीरिया में अल-यनाबी से उद्धृत है: यदि किसी व्यक्ति को कोई उपहार दिया जाए या उसकी मेजबानी की जाए, यदि मेजबान की अधिकांश संपत्ति हलाल स्रोतों से है, तो कोई हर्ज नहीं है जब तक कि उसे यह पता न हो कि वह हराम है। लेकिन यदि अधिकांश हराम है, तो उसे उपहार स्वीकार नहीं करना चाहिए और न ही भोजन खाना चाहिए, जब तक कि उसे यह न बताया जाए कि वह हलाल है, जैसे विरासत या ऋण। (समाप्त)। इसमें अत-तमरताशी से है: उसे उस व्यक्ति का निमंत्रण स्वीकार नहीं करना चाहिए जिसकी अधिकांश संपत्ति हराम है जब तक कि उसे सूचित न किया जाए कि वह हलाल है, और इसके विपरीत जब तक कि उसे स्पष्ट न हो जाए कि वह हराम है। (समाप्त)। इसमें अल-मुल्तत से है: सूद खाना या हराम कमाने वाला...

[कॉलम 2, दाएँ(उपरोक्त का उर्दू अनुवाद)]: फतावा आलमगीरी में 'यनाबी' के हवाले से उल्लेख है: यदि किसी व्यक्ति ने किसी को कोई वस्तु उपहार के रूप में दी या उसकी मेहमान नवाज़ी की, यदि उसकी अधिकांश संपत्ति हलाल है, तो उसे लेने में कोई हर्ज नहीं है, सिवाय इसके कि उसे पता चल जाए कि यह हराम है। फिर, यदि उसकी अधिकांश संपत्ति हराम हो, तो उचित यह है कि वह उपहार स्वीकार न करे और न ही भोजन खाए, सिवाय इसके कि वह उसे बता दे कि यह हलाल है क्योंकि "मैं इसका वारिस बना हूँ" या "मैंने किसी व्यक्ति से कर्ज लिया है।" (समाप्त)। और इसी फतावा

आलमगीरी में इमाम तमरताशी के हवाले से वर्णित है: उसे उस व्यक्ति का निमंत्रण स्वीकार नहीं करना चाहिए जिसकी अधिकांश संपत्ति हराम हो, जब तक कि वह यह न बता दे कि वह हलाल है और...

[पादलेख]: 1. फतावा हिंदिया, किताबुल कराहियाह, अध्याय 12, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/342 2. फतावा हिंदिया, किताबुल कराहियाह, अध्याय 12, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/343 पृष्ठ 521/768

[Column 1, Left]: ظہیر الدین المرغینانی رحمۃ اللہ تعالٰی علیہم اجمعین الی یوم الدین۔

[Column 1, Right]: کی تصحیح، مذہب قلم بند کرنے والے امام محمد کے قول کے معارض نہیں ہو سکتی کہ انہوں نے فرمایا کہ ہم اسی کو اختیار کرتے ہیں جب تک کسی معین شئی کے حرام ہونے کو نہ پہچانیں، امام ابو حنیفہ اور ان کے ساتھیوں کا یہی قول ہے، جیسا کہ امام اجل ظہیر الدین مرغینانی کے فتاوٰی سے اس کی نقل گزر چکی، اللہ تعالٰی قیامت تک ان پر نزول رحمت فرمائے۔ (ت)

[Main Text]: ہاں ازالہ شبہ کے لئے اتنا بھی کافی ہے کہ جب صاحبِ مال رنڈی یا ڈومن خود بیان کریں کہ یہ مال ہمارے پاس وجہ حلال سے ہے ہمیں انعام ملا یا ہم نے قرض لیا یا مثلاً بذریعہ زراعت وغیرہ بوجوہ حلال سے حاصل کیا اگر اس شخص کو ان کے بیان میں فرق ظاہر نہ ہو تو اب لے لینے میں کسی طرح حرج نہیں۔

[Column 2, Left (Arabic text)]: في العالمگیریة عن الینابیع اهدی الی رجل شیئا او اضافه ان کان غالب ماله من الحلال فلابأس الا ان یعلم بانه حرام فان کان الغالب هو الحرام ینبغی ان لا یقبل الهدیة ولا یأکل الطعام الا ان یخبره انه حلال وورثه او استقرضته من رجل ۱ھ وفیها عن التمرتاشی لا یجیب دعوة من کان غالب ماله من حرام مالم یخبر انه حلال وبالعکس مالم تتبین عنده انه حرام ۲ھ وفیها عن الملتقط اکل الربوا او کاسب الحرام [Column 2, Right]: فتاوٰی عالمگیری میں ینابیع کے حوالے سے مذکور ہے کسی شخص نے کسی کو کوئی چیز بطور ہدیہ دی یا اس نے اس کی مہمان نوازی کی، اگر اس کا زیادہ تر مال حلال ہے تو اس کے لینے میں کوئی حرج نہیں، مگر یہ کہ اسے معلوم ہو جائے کہ یہ حرام ہے، پھر اگر اس کا غالب مال حرام ہو تو مناسب یہ ہے کہ وہ

ہدیہ قبول نہ کرے اور نہ طعام کھائے، مگر یہ کہ وہ اسے بتا دے کہ یہ حلال ہے کیونکہ میں اس کا وارث ہوا ہوں یا میں نے کسی آدمی سے قرض لیا ہے اھ، اور اسی فتاویٰ عالمگیری میں امام تمرتاشی کے حوالے سے منقول ہے یہ اس شخص کی دعوت قبول نہ کرے جس کا غالب مال حرام ہو، جب تک وہ یہ نہ بتائے کہ وہ حلال ہے اور

[Footnotes]: ۱ فتاویٰ ہندیہ کتاب الکراہیۃ الباب الثانی عشر نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۴۲

۲ فتاویٰ ہندیہ کتاب الکراہیۃ الباب الثانی عشر نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۴۳ صفحہ 521 of 768

[Arabic Text] If a gift is given to him or he is hosted by someone whose wealth is mostly haram, it should not be accepted nor eaten unless he informs him that the origin of that wealth is halal, having inherited it or borrowed it. However, if the majority of his wealth is halal, there is no harm in accepting his gift or eating from it. (1) I say: A similar ruling is in 'Al-Khaniya' from Imam Al-Natafi, who reasoned it by saying that people's wealth is not free from a small amount of haram, so the majority is considered. (2) As for what I mentioned about the restriction that the person should not appear to be lying in what he says, this can be known by referring to 'Al-Alamgiriyya' and other books for the details of rulings regarding the acceptance of a single person's report. So refer to them and know, and we will clarify it further in the said treatise, God willing.

[Urdu Explanation/Translation] In the opposite case, until it is clear to him that it is haram. In the same work, citing 'Multaqit', it is mentioned that a person who deals in usury (interest) or consumes haram, if he gives a gift to someone or hosts them, and the situation was such that the majority of his wealth is haram, then one should not accept this gift or eat from it unless he states that the origin of this specific wealth is halal, that he inherited it, or he took a loan. If the majority of his wealth is halal, then there is no harm in accepting the gift or eating. I say: (I say) similarly, it is mentioned in Fatawa Qadhikhan citing Imam Natafi, and he provided this reasoning: that people's wealth is not free from a small amount of haram, therefore the majority will be considered. However, the condition I mentioned—that the speaker's lie should not be apparent to that person—then by referring to the detailed rulings in Alamgiri etc. regarding the acceptance of one person's report, this point can be known. Therefore, by referring to them, understand it, and we will soon, God willing, provide a clarification in our aforementioned treatise. (T)

In short, one who has complete regard for their religion and piety should abstain in cases where haram predominates, until the lawfulness of that specific thing is known. Otherwise, the fatwa (legal opinion) is of permissibility, until a sufficient proof for the prohibition of that specific thing is found. And all this detail which we have described from the beginning until now is not specific only to prostitutes or singers.

1. Fatawa Hindiyya, Book of Disliked Matters, Chapter 12, Noorani Kutub Khana Peshawar 5/343

2. Fatawa Qadhikhan, Book of Prohibition and Permission, Matba' Naval Kishore Delhi 4/78

[अरबी पाठ] यदि उसे कोई उपहार दिया जाए या कोई उसकी मेज़बानी करे जिसकी अधिकांश संपत्ति हराम हो, तो उसे स्वीकार नहीं किया जाना चाहिए और न ही खाया जाना चाहिए जब तक कि वह उसे यह न बता दे कि उस संपत्ति का मूल हलाल है, उसे विरासत में मिला है या उसने उधार लिया है। लेकिन यदि उसकी अधिकांश संपत्ति हलाल है, तो उसके उपहार को स्वीकार करने या खाने में कोई बुराई नहीं है। (1) मैं कहता हूँ: 'अल-खानिया' में इमाम अल-नातफ़ी के हवाले से इसी तरह का उल्लेख है और उन्होंने यह कारण बताया कि लोगों की संपत्ति थोड़े हराम से मुक्त नहीं होती है, इसलिए बहुमत (ग़ालिब) का विचार किया जाएगा। (2) रही बात उस पाबंदी की जो मैंने ज़िक्र की कि कहने वाले का झूठ ज़ाहिर न हो, तो इसे 'आलमगीरिया' और अन्य किताबों में एक व्यक्ति की सूचना (खबर-ए-वाहिद) स्वीकार करने के विवरणों की ओर मुड़कर जाना जा सकता है। तो उसकी ओर रुजू करें और जानें, और हम शीघ्र ही इंशा अल्लाह अपने उक्त पत्र (रिसाला) में इसका स्पष्टीकरण कर देंगे।

[उर्दू स्पष्टीकरण/अनुवाद] इसके विपरीत, जब तक कि उसके पास हराम होना स्पष्ट न हो जाए। इसी में 'मुल्तकित' के हवाले से है कि सूद खाने वाला और हराम खाने वाला, अगर उसने किसी को उपहार दिया या उसकी मेज़बानी की, और स्थिति यह थी कि उसकी अधिकांश संपत्ति हराम है, तो वह उपहार स्वीकार न करे और न ही खाए जब तक कि वह यह न बता दे कि इस संपत्ति का मूल हलाल है, और वह इसका वारिस हुआ है या उसने उधार लिया है, और यदि उसकी अधिकांश संपत्ति हलाल हो तो उपहार स्वीकार करने या खाने में कोई हर्ज नहीं है। मैं कहता हूँ: (मैं कहता हूँ) इसी तरह फतावा काजीखान में इमाम नातफी के हवाले से ज़िक्र है और उन्होंने यह कारण बताया कि लोगों की संपत्ति थोड़े हराम से खाली नहीं होती इसलिए बहुमत का विचार किया जाएगा, लेकिन वह पाबंदी जो मैंने ज़िक्र की कि उस व्यक्ति के नज़दीक कहने वाले का झूठ ज़ाहिर न हो, फिर आलमगीरी आदि में एक आदमी की खबर स्वीकार करने के बारे में जो विवरण हैं उनकी ओर रुजू करने से यह बात जानी जा सकती है, इसलिए उसकी ओर रुजू करते हुए उसे पहचान लीजिए, और हम शीघ्र ही इंशा अल्लाह अपने उक्त पत्र में इसकी व्याख्या कर देंगे। (त)

संक्षेप में, जिसे अपने दीन और तक़वा का पूरा ख़्याल हो, उसे हराम की प्रधानता की स्थिति में परहेज़ ही करना चाहिए जब तक कि उस विशिष्ट चीज़ के हलाल होने का पता न चले। अन्यथा फतवा तो

वैधता का ही है जब तक कि विशेष रूप से उस चीज़ की मनाही पर पर्याप्त प्रमाण न मिल जाए। और यह सारा विवरण जो हमने शुरू से अब तक बयान किया है, केवल वेश्याओं या गायिकाओं (डौमनियों) के साथ ही विशिष्ट नहीं है।

1. फतावा हिन्दिया, किताब अल-कराहिया, अध्याय 12, नूरानी कुतुब खाना पेशावर 5/343
2. फतावा क़ाज़ीखान, किताब अल-हज़र वल-इबाहत, मतबा नवल किशोर दिल्ली 4/78

पृष्ठ 522/768

اهدى اليه أو اضافه وغالب ماله حرام لايقبل و لاياكل مالم يخبره ان ذلك المال اصله حلال ورثه او استقرضه وان كان غالب ماله حلالا لاباس بقبول هديته والاكل من ۱ اه اقول : وبمثله في الخانية عن الامام الناطفي وعلله لان اموال الناس لا تخلو عن قليل حرام فيعتبر الغالب ۲ اهـ هذا واما ماذكرت من التقييد بأن لايظهر عنده كذب ما قال فيعرف بالمراجعة الى ما في العالمكيرية وغيرها من تفاصيل الاحكام في قبول خبر الواحد فارجع واعرف وستوضحه في الرسالة ان شاء الله تعالى۔

اس کے برعکس میں جب تک اس کے نزدیک حرام ہونا واضح نہ ہو جائے اھ اسی میں ملتقط کے حوالے سے ہے کہ سود کھانے والا اور حرام کھانے والا ، اگر اس نے کسی کو ہدیہ دیا یا اس کی مہمان نوازی کی، اور حالت یہ تھی کہ اس کا غالب مال حرام ہے تو یہ ہدیہ قبول نہ کرے اور نہ کھائے مگر یہ کہ وہ بتادے کہ اس مال کی اصل حلال ہے، اور یہ اس کا وارث ہوا ہے یا اس نے قرض لیا ہے، اور اگر اس کا زیادہ تر مال حلال ہو تو ہدیہ قبول کرنے یا اس کے کھانے میں کچھ حرج نہیں اھ اقول : (میں کہتا ہوں) اسی کی مثل فتاویٰ قاضیخان میں امام ناطفی کے حوالے سے مذکور ہے اور انہوں نے یہ تعلیل بیان فرمائی کہ لوگوں کے مال تھوڑے حرام سے خالی نہیں ہوتے لہٰذا غالب کا اعتبار کیا جائے گا اھ، لیکن وہ قید جو میں نے ذکر کی کہ اس شخص کے نزدیک قائل کا جھوٹ ظاہر نہ ہو، پھر عالمگیری

وغیرہ میں ایک آدمی کی خبر قبول کرنے کے بارے میں جو تفصیلات احکام ہیں ان کی طرف مراجعت کرنے سے یہ بات معلوم کی جاسکتی ہے، لہٰذا اس کی طرف رجوع کرتے ہوئے اس کو پہچان لیجئے ، اور ہم عنقریب ان شاء اللہ تعالیٰ اپنے رسالہ مذکورہ میں اس کی وضاحت کر دیں گے۔ (ت)

بالجملہ جسے اپنے دین و تقویٰ کا کامل پاس ہو وہ غلبہ حرام کی صورت میں احتراز ہی کرے جب تک خاص اس شیئ کی حلت کا پتہ نہ چلے ورنہ فتویٰ تو جواز ہی ہے تاوقتیکہ بالخصوص اس چیز کی حرمت پر دلیل کافی نہ ملے ، اور یہ ساری تفصیل جو ابتداء سے اب تک ہم نے بیان کی کچھ رنڈیوں یا ڈومنیوں ہی کے ساتھ خاص

۱ فتاوٰی ہندیہ کتاب الکراہیہ الباب الثانی عشر نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۴۳ ۲ فتاوٰی قاضیخان کتاب الحظر والاباحۃ مطبع نولکشور دہلی ۴ / ۷۸

Volume 23 Fatawa Rizwia

No, rather be it these or anyone else, praiseworthy or praised, Muslims or Hindus, Christians or Jews, it is common to all. Anyone who can understand which jobs and professions are permissible and which are impermissible, and whose wealth is lawful and whose is not, will then keep this fatwa of ours in view. He can derive the Sharia ruling everywhere as to what the ruling is for whose wealth and to what extent dealing with them is permissible. As for the matter that many people whose wealth is through haram (forbidden) means, for example, there are prostitutes among them, why do they spend their wealth on mosques, madrasas, and other charitable works? This is their act; what is the blame on Sharia? Yes, among them, those whose wealth is lawful and intention is correct, only their deed is acceptable, otherwise, Allah, whose majesty is exalted, is Pure and Independent.

[Arabic Section] Truly Allah is Pure and accepts only what is pure. O Allah, just as I have concluded this fatwa on the word 'Tayyib' (pure) from the word 'Tayyib' [of the Prophet] (peace and blessings of Allah be upon him), so conclude all my deeds, words, and states with purity. Indeed, You are the Pure, and there is no purity except from what You make pure. This is my prayer for myself and for the believers. The purest blessings be upon the purest of the pure ones, and upon his family and companions who are outwardly and inwardly pure and clean. By the praise of Allah, we have explained this statement in such detail that, if Allah wills, it will not be found elsewhere. So, consider this unique writing and beneficial research a boon. And Allah Almighty knows best, and His knowledge, glorified be His majesty, is most complete and most firm. And all praise is due to Allah for their outcome and knowledge.

[Urdu Translation of the above Section] Certainly, Allah Almighty is Pure and does not accept anything except a pure thing. O Allah! Just as I have concluded this fatwa of mine on the word 'Tayyib' which I took from the Pure Messenger (peace and blessings of Allah be upon him), so conclude my deeds, words, and states in a pure manner for me. Undoubtedly, You are Pure and no one can be pure except the one whom You make pure. This prayer of mine is for me and for all believers. May the purest blessings be upon him who is the purest among all pure people and upon his family and companions who are outwardly and inwardly pure and clean. Praise be to Allah that we have described this saying in detail, such that, if Allah Almighty wills, this detail will not be found anywhere except with us. Therefore, consider this unique text and useful research a prize, and Allah Almighty knows best, and the knowledge

of that Great and Majestic One is more complete and more firm. All praise is for Allah Almighty who inspired me with this research and gave me knowledge. (T)

[1] Musnad Imam Ahmad bin Hanbal from Abu Hurairah (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami, Beirut 2/328 Page 523 of 768

नहीं बल्कि ये हों या उनका ग़ैर हामद हो या महमूद, मुसलमान हों या हनूद, नसारी हों या यहूद, सब को आम है, जो इस क़द्र समझ सकता है कि नौकरियों और पेशों में कौन कौन जाइज़ है और किया नाजाइज़, और किस किस तरीक़े का माल हलाल होता है किस किस का फिर हमारे इस फ़तवे को पेश निगाह रखेगा, वह हर जगह हुक्म शरअ निकाल सकता है कि किसके माल का क्या हुक्म है और उससे मुआमला कहां तक रवा है। बाक़ी रहा ये अम्र कि बहुत लोग जिनका माल वजहे हराम से है मिस्लन उनमें रंडियां हैं, मसाजिद व मदारिस व ग़ैरहा अमूर ख़ैर में अपना माल क्यों सर्फ करती हैं। ये उनका फ़ेल है शरअ पर क्या इलज़ाम, हां उनमें जिनका माल हलाल और नियत सही है क़ाबिले क़बूल उन्हें काम है वरना अल्लाह जल्ल जलालाहु, पाक बेनियाज़ है।

[अरबी अनुभाग] बेशक अल्लाह पाक है और केवल पवित्र चीज़ ही स्वीकार करता है। ऐ अल्लाह, जैसे मैंने इस फ़तवे को 'तय्यब' (पवित्र) शब्द पर समाप्त किया है जो 'तय्यब' [नबी] (उन पर अल्लाह की कृपा और शांति हो) के शब्द से लिया गया है, वैसे ही मेरे सभी कार्यों, शब्दों और स्थितियों को पवित्रता के साथ समाप्त कर। वास्तव में, तू ही पवित्र है, और कोई पवित्रता नहीं है सिवाय उसके जिसे तू पवित्र कर दे। यह मेरी स्वयं के लिए और मोमिनों के लिए प्रार्थना है। सबसे पवित्र दुरूद हो सबसे पवित्र लोगों में से पवित्रतम पर, और उनके परिवार और साथियों पर जो बाहरी और आंतरिक रूप से पवित्र और स्वच्छ हैं। अल्लाह की प्रशंसा के साथ, हमने इस कथन को इतने विस्तार से समझाया है कि, यदि अल्लाह ने चाहा, तो यह कहीं और नहीं मिलेगा। इसलिए, इस अनूठी रचना और लाभकारी शोध को एक वरदान समझें। और अल्लाह सर्वशक्तिमान सबसे बेहतर जानता है, और उसका ज्ञान, जिसकी महिमा बुलंद है, सबसे पूर्ण और सबसे दृढ़ है। और सभी प्रशंसा अल्लाह के लिए है उनके परिणाम और ज्ञान के लिए।

[उपरोक्त अनुभाग का उर्दू अनुवाद] यक़ीनन अल्लाह तआला पाक है वो पाकीज़ा चीज़ के बग़ैर किसी चीज़ को क़बूल नहीं करता। या अल्लाह! जिस तरह मैं ने अपने इस फ़तवे को लफ़्ज़ 'तय्यब' पर ख़त्म किया जो मैंने पाकीज़ा रसूल सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम से लिया है। पस इसी तरह तू मेरे लिए मेरे आमाल, अक़वाल और अहवाल पाकीज़ा तौर पर ख़त्म कर दे, बिला शुबह तू पाक है और कोई पाक नहीं हो सकता मगर वो जिसे तू पाक कर दे, मेरी ये दुआ मेरे लिए और सब मोमिनों के लिए है, पाकीज़ा तर दुरूद हो उस पर जो सब पाकीज़ा लोगों में ज़्यादा पाकीज़ा हैं और उनकी आल और साथियों पर जो ज़ाहिरी और बातिनी तौर पर तय्यब और ताहिर हैं। अल्हम्दुलिल्लाह कि हमने

इस क़ौल को मुफ़स्सल बयान किया कि हमारे बग़ैर इंशा अल्लाह तआला ये तफ़सील कहीं न पाई जाएगी, लिहाज़ा इस यकता तहरीर और मुफ़ीड तहक़ीक़ को ग़नीमत समझें, और अल्लाह तआला ही सब से ज़्यादा जानता है, और इसी जलीलुल क़द्र बुज़ुर्गी वाले का इल्म ज़्यादा ताम और ज़्यादा मोहकम है, सब तारीफ़ इस अल्लाह तआला के लिए है कि जिसने इस तहक़ीक़ी का मुझे इल्हाम फ़रमाया और इल्म दिया। (त)

[1] मसनद इमाम अहमद बिन हंबल अन अबी हुरैरा रज़ियल्लाहु अन्हु, अल-मक्तबुल इस्लामी बेरुत 2/328 पृष्ठ 523 का 768

نہیں بلکہ یہ ہوں یا ان کا غیر حامد ہو یا محمود، مسلمان ہوں یا ہنود، نصاری ہوں یا یہود، سب کو عام ہے، جو اس قدر سمجھ سکتا ہے کہ نوکریوں اور پیشوں میں کون کون جائز ہے اور کیا ناجائز، اور کس کس طریقہ کا مال حلال ہوتا ہے کس کس کا پھر ہمارے اس فتوی کو پیش نگاہ رکھے گا، وہ ہر جگہ حکم شرع نکال سکتا ہے کہ کس کے مال کا کیا حکم ہے اور اس سے معاملہ کہاں تک روا ہے۔ باقی رہا یہ امر کہ بہت لوگ جن کا مال وجہ حرام سے ہے مثلاً ایک ان میں رنڈیاں ہیں، مساجد ومدارس وغیر ہا امور خیر میں اپنا مال کیوں صرف کرتی ہیں۔ یہ اُن کا فعل ہے شرع پر کیا الزام، ہاں اُن میں جن کا مال حلال اور نیت صحیح ہے قابل قبول انہیں کا عمل ہے ورنہ اللہ جل جلالہ ، پاک بے نیاز ہے۔

[عربی حصہ] ان اللہ طیب لایقبل الا الطیب ۱ اللھم کما ختمت فتویٰ ھذہ علی لفظ طیب من لفظ طیب صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فاختم لی اعمالی واقوالی واحوالی جمیعا بطیبت انک انت الطیب ولا طیب الا من طیب ھذا دعائی لی وللمؤمنین اطیب صلوٰۃ علی اطیب الاطیبین وعلی آلہ واصحابہ الطیبین الطاھرین وقد فصلنا القول بحمداللہ بحیث لایوجد من غیرنا ان شاء اللہ تعالیٰ فاغتنم ھذا التحریر الفرید والتحقیق المفید، واللہ تعالیٰ اعلم وعلمہ جل مجدہ اتم واحکم والحمدللہ علی مألھم وعلم۔

[مندرجہ بالا حصے کا اردو ترجمہ] یقینا اللہ تعالیٰ پاک ہے وہ پاکیزہ چیز کے بغیر کسی چیز کو قبول نہیں کرتا۔ یا اللہ ! جس طرح میں نے اپنے اس فتوی کو لفظ "طیب" پر ختم کیا جو میں نے پاکیزہ رسول صلی اللہ علیہ وسلم سے لیا ہے۔ پس اسی طرح تو میرے لئے میرے اعمال، اقوال اور احوال پاکیزہ طور پر ختم کردے، بلاشبہ تو پاک ہے اور کوئی پاک نہیں ہوسکتا مگر وہ جسے تو

پاک کردے، میری یہ دعا میرے لئے اور سب مومنوں کے لئے ہے، پاکیزہ تر درود ہو اس پر جو سب پاکیزہ لوگوں میں زیادہ پاکیزہ ہیں اور اُن کی آل اور ساتھیوں پر جو ظاہری اور باطنی طور پر طیب اور طاہر ہیں۔ الحمدللہ کہ ہم نے اس قول کو مفصل بیان کیا کہ ہمارے بغیر ان شاء اللہ تعالیٰ یہ تفصیل کہیں نہ پائے جائے گی، لہذا اس یکتا تحریر اور مفید تحقیق کو غنیمت سمجھئے، اور اللہ تعالیٰ ہی سب سے زیادہ جانتا ہے، اور اسی جلیل القدر بزرگی والے کا علم زیادہ تام اور زیادہ محکم ہے، سب تعریف اس اللہ تعالیٰ کے لئے ہے کہ جس نے اس تحقیقی کا مجھے الہام فرمایا اور علم دیا۔ (ت)

۱ مسند امام احمد بن حنبل عن ابی ھریرہ رضی اللہ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۲/ ۳۲۸ Page of 768 523

Fatawa Razvia, Volume 23

Issue 202: If one non-believer leaves an item with another as security, is it permissible for a Muslim to write the legal document for it or not? Explain and be rewarded.

The Answer: There is no harm in the mere act of writing a mortgage deed, whether the contract is between Muslims or between non-believers, due to the lack of a Sharia-based ground for its prohibition (i.e., there is no evidence in Sharia forbidding it). However, if interest (usury) is recorded in that document—and such cases include rural internal mortgages where the mortgagee receives rent for a shop or house in addition to the principal amount—then such a document must never be written, even if the contract is among Muslims. Just as the Chosen One (Prophet Muhammad, peace and blessings of Allah be upon him) cursed the one who consumes interest, likewise, the curse is upon the one who writes the document for it and those who witness it, and he said: "They are all equal."

[Arabic Quote]: Muslim recorded in his Sahih from Sayyiduna Jabir bin Abdullah (may Allah be pleased with them both) who said: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) cursed the one who accepts usury, the one who gives it, the one who records it, and the two witnesses to it, and he said: "They are all equal." End quote. And Allah Almighty knows best.

[Urdu translation of the quote]: Imam Muslim has narrated in his Sahih from Hazrat Jabir (may Allah be pleased with both of them) that he said: The Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) cursed the one who consumes interest, the one who feeds it, its writer, and its witnesses, and said: "They are all equal." End quote. And Allah Almighty knows best. (T)

Issue 203: From Pilibhit, sent by Maulvi Muhammad Wasi Ahmad Sahib Surati, Head Teacher, Madrasa Arabiya Hafiz al-Ulum, 4 Safar 1309 AH. What do the scholars of religion say regarding this issue: Is it permissible to go to the fairs of Hindus with the intention of selling trade goods, not with the intention of agreeing with the non-believers or increasing their congregation, but solely for the purpose of earning a livelihood for one's family and dependents? On the first assumption (if permissible), is it with dislike or without dislike, and is the dislike 'Tahrimi' (strictly forbidden) or 'Tanzihi' (mildly disliked)? On the assumption of non-permissibility, is this sin among the major sins or from the category of minor ones? Explain and be rewarded. (T)

The Answer: If that fair is specifically theirs, where they gather to proclaim disbelief and perform rituals of polytheism, then with the intention of trade...

---

[1] Sahih Muslim, Book of Sharecropping, Chapter on Usury, Qadimi Kutub Khana Karachi 2/72

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

मस्अला 202: यदि एक काफ़िर दूसरे के पास कोई चीज़ गिरवी रखे, तो क्या मुसलमान के लिए उसका दस्तावेज़ लिखना जायज़ है या नहीं? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: रहहन-नामा (गिरवीनामा) लिखने मात्र में कोई हर्ज नहीं है, चाहे वह अनुबंध मुसलमानों के बीच हो या काफ़िरों के बीच, क्योंकि इसकी मनाही का कोई शरीयत आधारित आधार नहीं है (अर्थात शरीयत में इसकी मनाही का कोई प्रमाण नहीं है)। लेकिन हाँ, यदि उस दस्तावेज़ में सूद (ब्याज) लिखा जाए—और इसकी स्थितियों में से देहातों का आंतरिक गिरवी या मूल राशि के अतिरिक्त गिरवीदार को दुकान या मकान का किराया मिलना शामिल है—तो निस्संदेह ऐसा दस्तावेज़ कभी न लिखा जाए, भले ही वह अनुबंध मुसलमानों के बीच हो। क्योंकि मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने जिस तरह सूद खाने वाले पर लानत फ़रमाई, वैसे ही उसका दस्तावेज़ लिखने वाले और उस पर गवाही देने वालों पर भी लानत आई है, और फ़रमाया: "वे सब बराबर हैं।"

[अरबी उद्धरण]: मुस्लिम ने अपनी सहीह में सैय्यदुना जाबिर बिन अब्दुल्लाह (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत किया कि उन्होंने कहा: अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने सूद खाने वाले, खिलाने वाले, उसे लिखने वाले और उसके गवाहों पर लानत फ़रमाई, और फ़रमाया: "वे सब बराबर हैं।" इति, वल्लाहु तआला आलम।

इमाम मुस्लिम ने अपनी सहीह में हज़रत जाबिर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से तख़रीज फ़रमाई कि उन्होंने कहा: हुज़ूर अलैहिस्सलाम ने सूद खाने वाले, खिलाने वाले, उसके लिखने वाले, और उसकी गवाही देने वाले, इन सब पर लानत फ़रमाई, और फ़रमाया कि ये सब बराबर हैं। इति, वल्लाहु तआला आलम। (त)

मस्अला 203: पीलीभीत से प्रेषक मौलवी मुहम्मद वसी अहमद साहब सूरती, प्रथम शिक्षक मदरसा अरबिया हाफ़िज़ुल उलूम, 4 सफ़र 1309 हिजरी। धर्म के विद्वान इस विषय में क्या फ़रमाते हैं कि हिंदुओं के मेलों में व्यापारिक वस्तुओं को बेचने के इरादे से जाना, न कि काफ़िरों की सहमति या उनकी भीड़ बढ़ाने के इरादे से, बल्कि केवल अपने परिवार के भरण-पोषण के लिए, जायज़ है या नहीं? यदि जायज़ है, तो कराहत (नापसंदगी) के साथ है या बिना कराहत के और कराहत तहरीमी है या तन्ज़ीही? यदि जायज़ नहीं है, तो क्या यह पाप बड़े पापों (कबायेर) में से है या छोटे पापों (सगायेर) की श्रेणी में आता है? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: यदि वह मेला उनका विशेष जमावड़ा है जिसमें वे इकट्ठा होकर कुफ़्र का ऐलान और शिर्क की रस्में अदा करते हैं, तो व्यापार के इरादे से...

---

[1] सहीह मुस्लिम, किताबुल मुसाक़ात, बाबुर रिबा, कदीमी कुतुब खाना कराची 2/72

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۳

مسئلہ ۲۰۲: ایک کافر اگر دوسرے کے پاس کوئی چیز رکھے تو اس کا کاغذ تحریر کرنا مسلمان کو روا ہے یا نہیں ؟ بینوا توجروا۔

الجواب: نفس تحریر رہن نامہ میں تو کوئی حرج نہیں خواہ وہ عقد اہل اسلام میں ہو یا کفار میں لعدم المدرک المدرک الشرعی بالنھی عنہ (اس لئے کہ شرعی طور پر ممانعت کی کوئی دلیل نہیں۔ت) مگر ہاں اگر اس کاغذ میں سود لکھا جائے اور اسی کی صورتوں سے ہے دیہات کا داخلی رہن یا دکان یا مکان کا کرایہ مرتہن کو زراصل کے علاوہ ملنا تو بیشک ایسا کاغذ ہر گز نہ لکھے اگرچہ وہ عقد مسلمانوں میں ہو کہ مصطفی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے جس طرح سود کھانے والے پر لعنت فرمائی یو ہیں اس کا کاغذ لکھنے والے اور اس پر گواہیاں کرنے والوں پر لعنت آئی، اور ارشاد فرمایا: وہ سب برابر ہیں۔

اخرج مسلم فی صحیحہ عن سیدنا جابر بن عبداللہ رضی اللہ تعالٰی عنہما قال لعن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم أکل الربو و مؤکلہ وکاتبہ و شاہدیہ و قال ھم سواء انتھی واللہ تعالٰی اعلم۔

امام مسلم نے اپنی صحیح میں حضرت جابر رضی اللہ تعالٰی عنہما سے تخریج فرمائی کہ انہوں نے فرمایا حضور علیہ الصلوۃ و السلام نے سود کھانے والے ، کھلانے والے ، اس کے لکھنے والے، اس کی گواہی دینے والے، ان سب پر لعنت فرمائی، اور فرمایا یہ سب برابر ہیں انتہی، واللہ تعالیٰ اعلم (ت)

مسئلہ ۲۰۳ : از پیلی بھیت مرسلہ مولوی محمد وصی احمد صاحب سورتی مدرس اول مدرسہ عربیہ حافظ العلوم ۴ صفر ۱۳۰۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ہنود کے میلوں

میں بقصد فروخت اسباب تجارت کے نہ بقصد موافقت کفار اور تکثیر جماعت اُن کی کے بلکہ صرف بلحاظ تحصیل نفقہ اہل و عیال جانا جائز ہے یا نہیں ؟ بر تقدیر اول جواز مع کراہت ہے یا بلا کراہت، اور کراہت تحریمی ہے یا تنزیہی، بر تقدیر عدم جواز یہ معصیت منجملہ کبائر ہے یا صغائر کے قبیل سے ؟ بینوا توجروا (بیان فرمائیے اجر پائیے ۔ ت)

الجواب: اگر وہ میلہ ان کامندہ ہی ہے جس میں جمع ہو کر اعلان کفر و ادائے رسوم شرک کریں گے تو بقصد تجارت

---

[1] صحیح مسلم کتاب المساقاۃ باب الرباء قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۷۲

Going there is also impermissible and Makruh-e-Tehrimi (prohibitively disliked), and every Makruh-e-Tehrimi is a minor sin (Saghira), and every minor sin becomes a major sin (Kabira) upon persistence. Scholars explicitly state that it is not permissible for a Muslim to enter the places of worship of infidels (Kuffar), and the reason they give for this is that they are gatherings of devils (Shayateen). This is certainly established here as well; in fact, when that gathering is for the purpose of worshipping other than God, it effectively falls under the category of places of worship of infidels, because a place is a place of worship due to these acts, not due to the roof and walls.

[Arabic Quote 1: This is very apparent. It is narrated in 'Al-Hindiyyah' from 'At-Tatar Khaniyyah' quoting 'Al-Yatimah': It is disliked (Makruh) for a Muslim to enter a synagogue (bay'ah) or a church (kanisah), and it is only disliked because it is a gathering of devils.] [Urdu Translation: This is undoubtedly apparent. In Fatawa Alamgiri, it is quoted from Al-Yatimah via Tatar Khaniyah that it is Makruh for any Muslim to enter the churches of Jews and Christians, and the reason for the dislike is that they are meeting places of devils. (T)]

In 'Bahr-ur-Raiq', after quoting this, it was said:

[Arabic Quote 2: And the apparent meaning is that it is 'Tehrimiyyah' (prohibitory) because that is what is intended when they (the Imams) use the term absolutely.] [Urdu Translation: And it is apparent that the dislike is Tehrimi, because this is what is intended by the honorable Imams when they state it unconditionally. (T)]

In 'Radd al-Muhtar', it is derived from this in these words:

[Arabic Quote 3: Since entering is prohibited, praying there is prohibited by greater priority (awla).] [Urdu Translation: When going there is forbidden, then praying there will be forbidden by greater priority. (T)]

And if that gathering is not religious but merely a fair of amusement and play, then going purely for the purpose of trade is not inherently impermissible and prohibited, as long as it does not lead to any sin. Scholars say it is permissible for a Muslim merchant to take goods other than female slaves, male slaves, and instruments of war such as horses, weapons, iron, etc., to the land of war (Dar-ul-Harb) to sell to infidels, although avoidance is better. Therefore, in India, which upon investigation is

not 'Dar-ul-Harb', taking goods for trade to a non-religious gathering of infidels is permissible by greater priority.

1. Fatawa Hindiyyah, Book of Disliked Matters, Chapter 14, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/346
2. Bahr-ur-Raiq, Book of Claims, H.M. Saeed Company Karachi, 7/212
3. Radd al-Muhtar, Book of Prayer, Dar Ihya at-Turath al-Arabi Beirut, 1/253

वहां जाना भी नाजायज़ और मकरूह-ए-तहरीमी है, और हर मकरूह-ए-तहरीमी सग़ीरा (छोटा गुनाह) है, और हर सग़ीरा बार-बार करने से कबीरा (बड़ा गुनाह) बन जाता है। उलेमा स्पष्ट रूप से कहते हैं कि काफिरों के इबादतगाहों में जाना मुसलमान के लिए जायज़ नहीं है, और इसका कारण वे यह बताते हैं कि वे शैतानों के जमावड़े के स्थान हैं। यह बात यहाँ भी निश्चित रूप से सिद्ध होती है, बल्कि जब वह जमावड़ा गैर-खुदा की इबादत के उद्देश्य से है, तो वह वास्तव में काफिरों के इबादतगाहों में शामिल है, क्योंकि इबादतगाह उन कामों की वजह से इबादतगाह होती है, न कि छत और दीवारों की वजह से।

[अरबी उद्धरण १: और यह अत्यंत स्पष्ट है, हिन्दिया में तातार खानिया के हवाले से अल-यतीमा से उद्धृत है: एक मुसलमान के लिए यहूदी पूजास्थल (बैयाह) और चर्च (कनीसा) में प्रवेश करना मकरूह है, और यह केवल इसलिए मकरूह है क्योंकि वे शैतानों का जमावड़ा हैं।] [उर्दू अनुवाद: यह निःसंदेह स्पष्ट है, फतावा आलमगीरी में तातार खानिया के माध्यम से अल-यतीमा के हवाले से उद्धृत है कि किसी मुसलमान के लिए यहूदियों और ईसाइयों के चर्चों में जाना मकरूह है और कराहत (नापसंदगी) का कारण यह है कि वे शैतानों के जमा होने की जगह हैं। (त)]

बहर-उर-राइक़ में इसे उद्धृत करते हुए कहा गया है:

[अरबी उद्धरण २: और ज़ाहिर यह है कि यह तहरीमी है क्योंकि उनके(इमामों के) निरपेक्ष रूप से कहने पर यही मुराद होती है।] [उर्दू अनुवाद: और ज़ाहिर यह है कि कराहत तहरीमी है, क्योंकि अइम्मा-ए-किराम के बे-रोक-टोक (अली अल-इतलाक़) फरमाने से यही मुराद हुआ करती है। (त)]

रद अल-मुह्तार में इन शब्दों से इस पर परिणाम निकाला गया है:

[अरबी उद्धरण ३: तो जब प्रवेश करना हराम है, तो वहां नमाज़ पढ़ना अधिक प्राथमिकता (अव्ला) के साथ हराम होगा।] [उर्दू अनुवाद: जब वहां जाना हराम है तो वहां नमाज़ पढ़ना अधिक प्राथमिकता के साथ हराम होगा। (त)]

और अगर वह जमावड़ा धार्मिक नहीं बल्कि केवल खेल-कूद का मेला है, तो केवल व्यापार के उद्देश्य से जाना अपने आप में नाजायज़ और निषिद्ध नहीं है जब तक कि वह किसी पाप की ओर न ले जाए। उलेमा फरमाते हैं कि एक मुसलमान व्यापारी के लिए जायज़ है कि वह बांदी, गुलाम और युद्ध के

सामान जैसे घोड़े, हथियार और लोहा आदि के अलावा अन्य माल काफिरों के हाथों बेचने के लिए दारुल हरब में ले जाए, हालांकि इससे बचना बेहतर है। तो हिंदुस्तान में, जो शोध के अनुसार दारुल हरब नहीं है, काफिरों के गैर-धार्मिक जमावड़े में व्यापार के लिए माल ले जाना अधिक प्राथमिकता के साथ जायज़ है।

1. फतावा हिन्दिया, किताबुल कराहिया, अध्याय १४, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, ५/३४६
2. बहर-उर-राइक़, किताबुद दा'वा, एच.एम. सईद कंपनी कराची, ७/२१२
3. रद अल-मुह्तार, किताबुस सलात, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी बेरुत, १/२५३

بھی جانا ناجائز ومکروہِ تحریمی ہے، اور ہر مکروہِ تحریمی صغیرہ، اور ہر صغیرہ اصرار سے کبیرہ۔ علماء تصریح فرماتے ہیں کہ معابدِ کفار میں جانا مسلمان کو جائز نہیں، اور اس کی علت یہی فرماتے ہیں کہ وہ مجمع شیاطین ہیں، یہ قطعاً یہاں بھی متحقق، بلکہ جب وہ مجمع بغرضِ عبادتِ غیرِ خدا ہے تو حقیقۃً معابدِ کفار میں داخل کہ معبد بوجہ ان افعال کے معبد ہیں، نہ بسبب سقف و دیوار،

[وھذا ظاھر جدّاً، في الھندیة عن التاتار خانیة عن الیتیمة: یکرہ للمسلم الدخول في البیعة والکنیسة وانما یکرہ من حیث انہ مجمع الشیاطین ۱۔] [یہ بلاشبہ ظاہر ہے، فتاوٰی عالمگیری میں تاتار خانیہ میں الیتیمہ کے حوالے سے منقول ہے کہ کسی مسلمان کے لئے یہودیوں اور عیسائیوں کے گرجوں میں جانا مکروہ ہے اور کراہت کی وجہ یہ ہے کہ وہ شیاطین کی جائے اجتماع ہیں۔(ت)]

بحر الرائق میں اسے نقل کر کے فرمایا:

[والظاہر انھا تحریمیة لانھا المرادة عند اطلاقھم ۲۔] [اور ظاہر یہ ہے کہ کراہت تحریمی ہے، اس لئے کہ ائمہ کرام کے علی الاطلاق فرمانے سے یہی مراد ہوا کرتی ہے ۔(ت)]

رد المحتار میں اس پر ان لفظوں سے تفریع کی:

[فاذا حرم الدخول فالصلوة اولٰی ۳۔] [جب وہاں جانا حرام ہے تو وہاں نماز پڑھنا بطریقِ اولٰی حرام ہوگا۔(ت)]

اور اگر وہ مجمع مذہبی نہیں بلکہ صرف لہو و لعب کا میلہ ہے تو محض بغرضِ تجارت جانا فی نفسہ ناجائز و ممنوع نہیں جبکہ کسی گناہ کی طرف مودی نہ ہو، علماء فرماتے ہیں مسلمان تاجر

کو جائز کہ کنیز و غلام و آلاتِ حرب مثلِ اسپ و سلاح و آہن و غیرہ کے سوا اور مال کفار کے ہاتھ بیچنے کے لئے دار الحرب میں لے جائے اگر چہ احتراز افضل، تو ہندوستان میں کہ عند التحقیق دار الحرب نہیں، مجمع غیر مذہبی کفرہ میں تجارت کے لئے مال لے جانا بدرجہ اولٰی جواز رکھتا ہے۔

۱ فتاویٰ ہندیہ کتاب الکراہیۃ الباب الرابع عشر نورانی کتب خانہ پشاور ۵/۳۴۶ ۲ بحر الرائق کتاب الدعویٰ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۷/۲۱۲ ۳ رد المحتار کتاب الصلوٰۃ دار احیاء التراث العربی بیروت ۱/۲۵۳

Fatawa Razawiyya, Volume 23

| In al-Hindiyya, citing al-Mabsut, it is mentioned that Imam Muhammad (may Allah have mercy on him) said: "There is no harm if a Muslim takes whatever he wishes to the people of war (Dar al-Harb), except for horses, weapons, and captives. However, not taking anything to them is more beloved to me." (T)[1] | Fatawa-e-Alamgiri states, citing Mabsut, that Imam Muhammad (may Allah have mercy on him) said: "A Muslim can take whatever he wants to Dar al-Kufr (land of disbelief), except for horses, weapons, and slaves; there is no harm in this. However, it is preferred if he does not take any such thing to the Dar al-Kufr." (T) |

In the same source it is mentioned:

| "If a Muslim intends to enter the land of war (Dar al-Harb) with safe conduct for trade, and he has with him his horse and weapon, and he does not intend to sell them to those combatants, he should not be prevented from doing so." (T)[2] | When a Muslim wants to enter Dar al-Harb for trade and business, and he has horses and weapons with him, and he does not intend to sell them to those combatants, he should not be stopped from taking the mentioned items. (T) |

Nevertheless, it is not free from dislike (karahat), as they are constantly - Allah forbid - a place where curses descend, so staying away from them is better. To the extent that scholars say if one passes through their neighborhood, he should pass through quickly. They dislike walking slowly there, so staying or stopping there is disliked to a greater degree.

| In al-Tahtawi, citing Abu al-Sa'ud from al-Shurunbulaliyya, it is quoted: "Their land is a place where curses descend at all times. There is no doubt that it is disliked to be in a gathering that is like that. Nay, even to pass through their places is disliked unless one hurries and speeds. There are narrations regarding this..." etc. I say, what is meant here is 'Karahat al-Tanzihiyya' (slight dislike) due to the evidence of what was mentioned earlier regarding its permissibility. | In Tahtawi, quoting from Shurunbulaliyya on the authority of Abu al-Sa'ud, it is stated: "These are places where curses descend at all times. There is no doubt that it is disliked to stay in such a gathering or assembly; in fact, even passing by those locations is disliked unless one runs and passes quickly (and leaves that place)." |

[1] Fatawa Hindiyya, Kitab al-Siyar, Chapter Six, Section One, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 2/233 [2] Fatawa Hindiyya, Kitab al-Siyar, Chapter Six, Section One, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 2/233 [3] Hashiyat al-Tahtawi 'ala al-Durr al-Mukhtar

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

| फ़तावा अल-हिन्दिया में अल-मबसूत के हवाले से दर्ज है कि इमाम मुहम्मद (रहमतुल्लाह अलैह) ने फ़रमाया: एक मुसलमान दारुल हर्ब (युद्ध क्षेत्र) के लोगों के पास जो चाहे ले जा सकता है, सिवाय घोड़ों, हथियारों और बंदियों के। इसमें कोई बुराई नहीं है, अलबत्ता उन्हें कुछ भी न ले जाना मेरे नज़दीक ज़्यादा पसंदीदा है। (त)[1] | फ़तावा-ए-आलमगीरी में अल-मबसूत के हवाले से दर्ज है कि इमाम मुहम्मद (रहमतुल्लाह अलैह) ने फ़रमाया: मुसलमान दारुल कुफ़्र में सिवाय घोड़े, हथियार और गुलाम के जो चाहे ले जा सकता है, इसमें कोई हर्ज नहीं है। अलबत्ता, ऐसी कोई चीज़ लेकर दारुल कुफ़्र में न जाना ज़्यादा बेहतर है। (त) |

उसी में है:

| "जब कोई मुसलमान व्यापार और कारोबार के लिए दारुल हर्ब में सुरक्षित प्रवेश करना चाहे और उसके पास घोड़े और हथियार हों, और वह उन्हें दुश्मनों को बेचने का इरादा न रखता हो, तो उसे उक्त वस्तुओं को ले जाने से नहीं रोका जाएगा।" (त)[2] | जब कोई मुसलमान व्यापार और कारोबार के लिए दारुल हर्ब में दाखिल होना चाहे और उसके पास घोड़े और हथियार हों, और वह उन्हें हवियों (युद्धरत शत्रुओं) पर बेचने का इरादा न रखता हो, तो उसे उक्त वस्तुओं को ले जाने से नहीं रोका जाएगा। (त) |

फिर भी, यह नापसंदगी (कराहियत) से खाली नहीं है क्योंकि वे हर समय - अल्लाह की पनाह - लानत उतरने की जगह हैं, इसलिए उनसे दूरी बेहतर है। यहाँ तक कि विद्वान कहते हैं कि यदि उनके मोहल्ले से गुज़रो तो तेज़ी से निकल जाओ, वहाँ धीरे चलना नापसंद है, तो रुकना और ठहरना तो और भी ज़्यादा मकरूह (नापसंद) है।

| तहतावी में अबू अल-सऊद के हवाले से शरनबुलालिया से उद्धृत किया गया है: "उनकी ज़मीन एक ऐसी जगह है जहाँ हर समय लानत बरसती रहती है। इसमें कोई शक नहीं कि ऐसी सभा या जमावड़े में होना मकरूह है, बल्कि उनके स्थानों से गुज़रना भी मकरूह है, सिवाय इसके कि कोई दौड़कर तेज़ी से निकल जाए। इस बारे में रिवायतें मौजूद हैं..." इत्यादि। मैं कहता हूँ, यहाँ मकरूह होने से मुराद 'कराहते तन्ज़ीहिया' (हल्की नापसंदगी) है, क्योंकि अनुमति के बारे में पहले दलील दी जा चुकी है। | तहतावी में अबुल सऊद के हवाले से शरनबुलालिया से नक़ल किया गया है, "वे ऐसी जगहें हैं जहाँ हर वक्त लानत बरसती रहती है और इसमें कोई शक नहीं कि जहाँ ऐसी मजलिस

(सभा) और इज्तिमा (जमावड़ा) हो वहाँ ठहरना मकरूह है बल्कि उन मक़ामात (स्थानों) के पास से गुज़रना भी मकरूह है इल्ला ये कि दौड़ते हुए जल्दी से गुज़र जाए (और वहाँ से निकल जाए)" |

[1] फ़तावा हिन्दिया, किताब अल-सियार, अध्याय 6, अनुभाग 1, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, 2/233 [2] फ़तावा हिन्दिया, किताब अल-सियार, अध्याय 6, अनुभाग 1, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, 2/233 [3] हाशियत अत-तहतावी अल-दुर्र अल-मुख्तार

فتاوی رضویہ جلد ۲۳

| في الهندية عن المبسوط قال محمد رحمه الله تعالى لاباس بان يحمل المسلم الى اهل الحرب ماشاء الا الكراع والسلاح والسبى وان لا يحمل اليهم شيئا احب الى (footnote 1) | فتاوٰی عالمگیری میں بحوالہ مبسوط درج ہے کہ امام محمد رحمۃ اللہ علیہ نے فرمایا مسلمان دار الکفر میں سوائے گھوڑے، ہتھیار اور غلام کے جو چاہے لیجا سکتا ہے اس میں کوئی حرج نہیں البتہ کوئی ایسی چیز لے کر دار کفر میں نہ جائے تو پسندیدہ امر ہے۔ (ت) |

اُسی میں ہے:

| اذا اراد المسلم ان يدخل دار الحرب بامان للتجارة و معه فرسه و سلاحه وهو لا يريد بيعه منهم لم يمنع ذلك منه (footnote 2) | جب کوئی مسلمان تجارت اور کاروبار کیلئے دار حرب میں داخل ہونا چاہے اور اس کے پاس گھوڑے اور ہتھیار ہوں اور وہ انہیں حربیوں پر فروخت کرنے کا ارادہ نہ رکھتا ہو تو مذکورہ اشیاء کے لے جانے سے اسے نہ روکا جائے گا۔ (ت) |

پھر بھی کراہت سے خالی نہیں کہ وہ ہر وقت معاذ اللہ محل نزول لعنت ہیں تو ان سے دوری بہتر، یہاں تک کہ علماء فرماتے ہیں ان کے محلہ میں ہو کر گزرو تو شتابی کرتا ہوا نکل جائے وہاں آہستہ چلنا ناپسند رکھتے ہیں تو رکنا ٹھہرنا بدرجہ اولٰی مکروہ۔

| فى الطحطاوية عن ابى السعود عن الشرنبلالية دارهم محل تنزل اللعنة في كل وقت ولاشك انه يكره الكون فى جمع يكون كذلك بل وان يمر في امكنتهم الا ان يهرول ويسرع وقدوردت بذلك آثار (footnote 3) الخ قلت والمراد ههنا كراهة التنزيه بدليل مامر في جواز | طحطاوی میں ابوالسعود کے حوالہ سے شرنبلالیہ سے نقل کیا گیا ہے، وہ ایسی جگہیں ہیں جہاں ہر وقت لعنت برستی رہتی

ہے اور اس میں کوئی شک نہیں کہ جہاں ایسی مجلس اور اجتماع ہو وہاں ٹھہرنا مکروہ ہے بلکہ ان مقامات کے پاس سے گزرنا بھی مکروہ ہے الا یہ کہ دوڑتے ہوئے جلدی سے گزر جائے (اور وہاں سے نکل جائے) |

1 فتاویٰ ہندیہ کتاب السیر الباب السادس الفصل الاول نورانی کتب خانہ پشاور ۲/ ۲۳۳ 2 فتاویٰ ہندیہ کتاب السیر الباب السادس الفصل الاول نورانی کتب خانہ پشاور ۲/ ۲۳۳ 3 حاشیۃ الطحطاوی علی الدر المختار

Fatawa Razawiya Volume 23

[Table Top Left (Arabic)] Entering their territory for trade is proven by Hadith and Fiqh, based on the permissibility of going to their feasts as mentioned in al-Hindian and others, and they narrated it from the author of the school, Muhammad, may Allah Almighty have mercy on him.

[Table Top Right (Urdu)] The same is narrated in reports (Athaar) etc. I say: here 'disliked' (makruh) refers to 'disliked to a minor degree' (makruh tanzihi) because of the evidence mentioned earlier that going to their houses or settlements for trade is permissible, and also because it is proven by Hadith and Fiqh that going to their invitations is permissible, as included in al-Hindian etc., and the leaders of Fiqh have narrated it from the author of the school, Imam Muhammad, may Allah Almighty have mercy on him. (T)

[Middle Text (Urdu)] Furthermore, we have already indicated at the beginning of the discourse that this permissibility is only in the case where one does not have to commit any sin by going there. For example, if there is a dance and music gathering and there is no place far and separate from it, then going would involve sin, and everything that necessitates sin is a sin. And the going should be purely for trade, not with the intention of watching the spectacle, as with such intention it is absolutely prohibited even if the gathering is non-religious.

[Table Bottom Left (Arabic)] And that is because their festivals and gatherings are not free from hideous abominations and definitive evils, and rejoicing over what is forbidden is forbidden, as stipulated in al-Durr al-Mukhtar and others. And Allah, Glorified and Exalted, knows best.

[Table Bottom Right (Urdu)] Because their festivals and gatherings consist of the worst forms of obscenities and shameful evils, and to be happy with something forbidden is also forbidden, as clearly stated in Durr al-Mukhtar etc. Allah Almighty is pure, superior, and the Best Knower. (T)

[Fatwa Section] Issue 204: From Sehram Mohalla Dairah District Arrah, sent by Hafiz Umar Jaleel, 16 Shawwal 1324 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: if a tailor sews a prostitute's clothes, should the tailor take wages for those clothes or not? Explain and you shall be rewarded. (T)

The Answer: It is not lawful to take wages from money that the prostitute received from adultery or as a bribe for mediation. Yes, if it is another type of money that is

legally her property, then it is permissible. If she has both types of wealth, as long as it is not known that the wages she is giving are from that unowned wealth, it is permissible to take it. And Allah Almighty knows best.

Footnote: 1 Hashiyah al-Tahtawi 'ala al-Durr al-Mukhtar, Introduction of the book, Dar al-Ma'rifah Beirut 1/31 Page 527 of 768

फतावा रज़विया जिल्द २३

[तालिका शीर्ष बाएँ(अरबी)] व्यापार के लिए उनके क्षेत्र में प्रवेश करना हदीस और फ़िक़्ह से प्रमाणित है, जैसा कि अल-हिन्दिया आदि में उनके भोज में जाने की अनुमति से स्पष्ट है, और उन्होंने इसे संप्रदाय के लेखक मुहम्मद, अल्लाह उन पर दया करे, से उद्धृत किया है।

[तालिका शीर्ष दाएँ(उर्दू)] अथार (कथनों) में भी यही वर्णित है। मैं कहता हूँ: यहाँ 'मक़रूह' से तात्पर्य 'मक़रूहे तन्ज़ीही' है क्योंकि व्यापार के उद्देश्य से उनके घरों या बस्तियों में जाना जायज़ है जैसा कि पहले बताया गया है, और इसलिए भी कि हदीस और फ़िक़्ह से यह सिद्ध है कि उनके निमंत्रणों में जाना जायज़ है जैसा कि हिन्दिया आदि में दर्ज है, और फ़िक़्ह के इमामों ने इसे संप्रदाय के लेखक इमाम मुहम्मद (रहमतुल्लाह अलैह) से उद्धृत किया है। (त)

[मध्य पाठ (उर्दू)] फिर हमने शुरुआत में ही संकेत दिया है कि यह अनुमति उसी स्थिति में है जब वहां जाने में किसी पाप (गुनाह) का सामना न करना पड़े। उदाहरण के लिए, यदि वहां नाच-गाने की सभा हो और उससे दूर रहने की कोई जगह न हो, तो जाना पाप का कारण बनेगा, और जो पाप का कारण बने वह स्वयं पाप है। वहां जाना केवल व्यापार के उद्देश्य से होना चाहिए, न कि तमाशा देखने के इरादे से, क्योंकि ऐसे इरादे से जाना पूर्णतः वर्जित है चाहे सभा धार्मिक न हो।

[तालिका निचला बाएँ(अरबी)] और ऐसा इसलिए है क्योंकि उनके त्योहार और सभाएं घृणित बुराइयों और निश्चित वर्जनाओं से मुक्त नहीं होते हैं, और हराम पर खुश होना भी हराम है जैसा कि 'दुर्रे मुख़्तार' आदि में उल्लेखित है। और अल्लाह सुब्हानहु व तआला बेहतर जानता है।

[तालिका निचला दाएँ(उर्दू)] क्योंकि उनके त्योहार और सभाएं सबसे खराब और अपमानजनक बुराइयों से भरी होती हैं, और हराम चीज़ पर खुश होना भी हराम है जैसा कि 'दुर्रे मुख़्तार' आदि में स्पष्ट किया गया है। अल्लाह तआला पवित्र, महान और सर्वश्रेष्ठ ज्ञाता है। (त)

[फतवा खंड] मसला २०४: सेहराम मोहल्ला दायरा जिला आरा, प्रेषक हाफ़िज़ उमर जलील, १६ शव्वाल १३२४ हिजरी। धर्म के विद्वान इस विषय में क्या कहते हैं कि यदि कोई दर्जी किसी वेश्या के कपड़े सिलता है, तो क्या दर्जी को उन कपड़ों की मज़दूरी लेनी चाहिए या नहीं? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें। (त)

उत्तर: वह धन जो वेश्या को व्यभिचार या मध्यस्थता की रिश्वत के रूप में मिला है, उससे मज़दूरी लेना हलाल नहीं है। हाँ, यदि वह अन्य प्रकार का धन है जो कानूनी रूप से उसकी संपत्ति है, तो वह जायज़ है। और यदि उसके पास दोनों प्रकार का धन है, तो जब तक यह ज्ञात न हो कि वह जो मज़दूरी दे रही है वह उसी गैर-मालिकाना धन से है, उसे लेना जायज़ है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

पादलेख: 1 हाशिया अल-तहतवी अला अद-दुर अल-मुख्तार, पुस्तक की प्रस्तावना, दार अल-मारिफा बेरूत 1/31 पृष्ठ 527 का 768

[دخول دارهم للتجارة وبدليل ما ثبت حديثاً وفقهاً من جواز الذهاب الى ضيافتهم كما في الهندية وغيرها ونقلوه عن محرر المذهب محمد رحمه الله تعالٰی۔]

آثار میں یہی وارد ہے الخ قلت (میں کہتا ہوں کہ) یہاں مکروہ سے مکروہ تنزیہی مراد ہے اس دلیل سے جو پہلے گزر چکی ہے کہ ان کے گھروں یا بستیوں میں بغرض تجارت جانا جائز ہے اور اس دلیل سے بھی کہ حدیث اور فقہ سے ثابت ہے کہ ان کی دعوتوں میں جانا جائز ہے جیسا کہ ہندیہ وغیرہ میں مندرج ہے اور اس کو ائمہ فقہ نے راقم المذہب حضرت امام محمد رحمہ اللہ تعالٰی سے نقل کیا ہے۔ (ت)

پھر ہم صدر کلام میں ایما کر چکے کہ یہ جواز بھی اسی صورت میں ہے کہ اسے وہاں جانے میں کسی معصیت کا ارتکاب نہ کرنا پڑے مثلاً جلسہ ناچ رنگ کا ہو اور اسے اس سے دور و بیگانہ موضع میں جگہ نہ ہو تو یہ جانا مستلزم معصیت ہوگا اور ہر ملزوم معصیت معصیت اور جانا محض بغرضِ تجارت ہو نہ کہ تماشا دیکھنے کی نیت کہ اس نیت سے مطلقاً ممنوع اگرچہ مجمع غیر مذہبی ہو۔

[وذلك لان اعيادهم ومجامعهم لاتنفك عن القبائح الشنيعة والمنكرات القطعية والتفرح على الحرام حرام كما نص عليه في الدر المختار وغيره 1 والله سبحانه وتعالى اعلم۔]

اس لئے کہ ان کی عیدیں اور مجلسیں بدترین قباحتوں اور رسوا کن منکرات پر مشتمل ہوتی ہیں اور حرام سے خوش ہونا بھی حرام ہے جیسا کہ در مختار وغیرہ میں تصریح فرمائی گئی ہے۔ اللہ تعالٰی پاک برتر اور خوب جاننے والا ہے۔ (ت)

مسئلہ ۲۰۴: از سہرام محلہ دائرہ ضلع آرہ مرسلہ حافظ عمر جلیل ۱۶ شوال ۱۳۲۴ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ درزی اگر رنڈی کا کپڑا سیئے تو درزی کو اس کپڑے کی مزدوری لینا چاہیے یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان فرمایئے اور اجر پاہیئے۔ ت)

الجواب: وہ روپیہ جو رنڈی کو زنا یا اجرتِ یا میل کی رشوت میں ملا ہے اس سے اُجرت لینا حلال نہیں ہاں اور قسم کا روپیہ ہو تو جائز جو شرعاً رنڈی کی ملک ہو، اور اگر اس کے پاس دونوں قسم کے مال ہیں تو جب تک معلوم نہ ہو کہ یہ اُجرت جو اُسے دے رہی ہے اسی مال غیر مملوک سے ہے لینا جائز ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم

حاشیہ: 1 حاشية الطحطاوي على الدرالمختار مقدمة الكتاب دار المعرفة بيروت ۱/۳۱ صفحہ ۵۲۷ از ۷۶۸

Fatawa Rizvia Volume 23

Problem 205: From Vellore, Madras district, sent by Mohi-ud-Din Badshah, 22nd Muharram-ul-Haram, 1312 AH. What do the scholars of religion say regarding this issue: A person is employed by the British, specifically as a musician, for example, assigned to a drum house or responsible for playing English musical instruments. The mentioned person knows very well that this act is wrong, but since this employment has been passed down through his ancestors, and furthermore, he has been forced into this job by the British, and moreover, no other employment is available, nor does he have the capacity to trade or the means to leave it. Also, the music is not played before any idol, but since it is among the essentials of the state, he cannot leave it. Is playing under this compulsion permissible or not? On the first premise, what will be the status of the perpetrator of this heinous act? Please state with references from current books. I shall be rewarded by Allah and thanked by the people. Only.

The Answer: Employment for playing such musical instruments is impermissible, and whatever is earned from it is not only vile and impure but is like usurped property, to the extent that he will not be its owner, nor is any disposal of it lawful for him. It is stated in Al-Fatawa al-Alamgiri:

[Table Content] (Arabic): It is not permissible to hire for anything related to singing, wailing, wind instruments, and drums (up to his statement) and there is no wage for that. This is the entire opinion of Abu Hanifa, Abu Yusuf, and Muhammad (may Allah Almighty have mercy on them), as stated in Ghayat al-Bayan 1.

(Urdu Translation): Hiring for singing, playing music, wailing, instruments of amusement, and drums etc. is not permissible (up to this statement of the author of the Fatawa) and there is no wage for these works. This is the opinion of our three Imams, i.e., Hazrat Imam-e-A'zam Abu Hanifa, Qazi Abu Yusuf, and Imam Muhammad (may Allah Almighty have mercy on them) in this regard, and it is similarly mentioned in Ghayat al-Bayan. (T)

It is also stated therein:

[Table Content] (Arabic): Transmitted from Al-Muhit from Al-Muntaqa from Ibrahim from Muhammad (may Allah Almighty have mercy on him) regarding a wailing woman or a owner of a drum or flute who earned money, he said: if it was based on a condition, it must be returned to...

(Urdu Translation): It is narrated from Al-Muhit, which is narrated from Al-Muntaqa from Ibrahim, who narrated from Imam Muhammad (may Allah Almighty have mercy on him) regarding such a wailing woman or a drum player or those who use instruments of amusement, it was said regarding the money they earned...

1 Al-Fatawa al-Hindiyya, Book of Hiring, Chapter 16, Noorani Kutub Khana Peshawar 4 / 449

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

मसला 205: वेल्लोर ज़िला मद्रास, प्रेषक: मुहीउद्दीन बादशाह, 22 मुहर्रमुल हराम 1312 हिजरी। धर्म के विद्वान इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि जो व्यक्ति अंग्रेज़ों की नौकरी पर, विशेष रूप से बजाने के लिए, उदाहरण के तौर पर किसी नक़्क़ारख़ाने में नियुक्त है या अंग्रेज़ी बाजा बजाना उसके ज़िम्मे है? उक्त व्यक्ति अच्छी तरह जानता है कि यह कार्य बुरा है, लेकिन चूंकि यह नौकरी पूर्वजों से चली आ रही है, इसके अलावा अंग्रेज़ों ने इस नौकरी के लिए मजबूर किया है, और इसके अतिरिक्त कोई अन्य नौकरी नहीं मिल सकती, न ही इतनी सामर्थ्य है कि व्यापार कर सके और न ही इतनी गुंजाइश कि इसे छोड़ सके। और वह बाजा किसी मूर्ति के सामने नहीं बजाया जाता, लेकिन चूंकि यह राज्य की आवश्यकताओं में से है, इसलिए वह इसे छोड़ नहीं सकता। क्या इस मजबूरी में बाजा बजाना जायज़ है या नहीं? पहली स्थिति में, इस घृणित कार्य को करने वाले के लिए क्या हुक्म होगा? प्रचलित पुस्तकों के हवाले से बयान फ़रमाएँ। अल्लाह के पास पुरस्कृत और लोगों के पास प्रशंसित रहूँगा। केवल।

जवाब: ऐसा बाजा बजाने की नौकरी नाज़ायज़ है और उससे जो कुछ भी हासिल किया जाए, वह न केवल घृणित और नापाक है बल्कि छीनी हुई संपत्ति (माल-ए-मग़सूब) की तरह है, यहाँ तक कि वह उसका मालिक नहीं होगा और न ही उसमें कोई लेन-देन उसके लिए हलाल है। आलमगीरी में है:

[तालिका सामग्री] (अरबी): गायन, विलाप, बाँसुरी और ढोल (आदि) से संबंधित किसी भी चीज़ के लिए काम पर रखना जायज़ नहीं है (उसके कथन तक) और इसमें कोई मज़दूरी नहीं है। यह इमाम अबू हनीफ़ा, अबू यूसुफ़ और मोहम्मद (अल्लाह उन पर रहम करे) का पूरा मत है, जैसा कि ग़ायतुल बयान 1 में है।

(उर्दू अनुवाद): गाने-बजाने, रोने-पीटने, मनोरंजन के वाद्ययंत्र और ढोल वग़ैरा बजाने की नौकरी जायज़ नहीं (फ़तावा लेखक के इस कथन तक) और न ही इन कामों की कोई मज़दूरी है। हमारे तीनों इमामों, यानी हज़रत इमाम-ए-आज़म अबू हनीफ़ा, क़ाज़ी अबू यूसुफ़ और इमाम मोहम्मद (अल्लाह तआला उन पर रहम करे) का इस विषय में यही मत है, और इसी तरह ग़ायतुल बयान में उल्लेखित है। (त)

उसी में है:

[तालिका सामग्री] (अरबी): मुहीत से वर्णित है, जो अल-मुंतक़ा से, जो इब्राहिम से, जो इमाम मोहम्मद (अल्लाह तआला उन पर रहम करे) से एक विलाप करने वाली महिला या ढोल या बाँसुरी बजाने वाले

के बारे में है जिसने धन अर्जित किया, उन्होंने कहा: यदि यह किसी शर्त पर आधारित था, तो उसे वापस किया जाना चाहिए...

(उर्दू अनुवाद): मुहीत से वर्णित है, उसने अल-मुंतक़ा से, उसने इब्राहिम से, उसने इमाम मोहम्मद (अल्लाह तआला उन पर रहम करे) से ऐसी रोने-पीटने वाली औरत या ढोल बजाने वाले या मनोरंजन के वाद्ययंत्रों का उपयोग करने वालों के बारे में उद्धृत किया है कि उन्होंने जो पैसा कमाया...

1 फ़तावा हिन्दिया, किताबुल इजारह, अध्याय 16, नूरानी कुतुब खाना पेशावर 4/449

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۳

مسئلہ ۲۰۵: از ویلور ضلع مدراس مرسلہ محلی الدین بادشاہ ۲۲ محرم الحرام ۱۳۱۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ جو شخص انگریز کی نوکری علی الخصوص بجانے کی مثلاً کسی نقارخانہ پر مامور ہے یا انگریزی باجا بجانا اس کے متعلق ہے، شخص مذکور خوب جانتا ہے کہ یہ فعل برا ہے لیکن چونکہ یہ نوکری آباؤ اجداد کی کی ہوئی ہے، علاوہ ازیں اس نوکری پر انگریز نے مجبور کیا ہے، طرفہ بریں دوسری نوکری نہیں مل سکتی، نہ اتنی استطاعت کہ تجارت کر سکے اور نہ اتنی وسعت کہ چھوڑ سکے، اور وہ باجا کسی دیو کے روبرو نہیں بجایا جاتا، لیکن چونکہ منجملہ لوازم سلطنت سے ہے لہذا نہیں چھوڑ سکتا، آیا اس مجبوری کا بجانا جائز ہے یا نہیں؟ بر تقدیر اول مرتکب اس فعل شنیع کا کیا ہوگا؟ بحوالہ کتب متداولہ بیان فرمائیں عنداللہ ماجور و عند الناس مشکور ہوں، فقط الجواب: ایسا باجا بجانے کی نوکری ناجائز اور اس سے جو کچھ حاصل کیا جائے نہ صرف خبیث وناپاک بلکہ مثلِ مالِ مغصوب ہے یہاں تک کہ اس کا مالک نہ ہو گا، نہ اسے کوئی تصرف اس میں حلال، عالمگیری میں ہے:

[جدول] لا تجوز الاجارة علی شیئ من الغناء والنوح والمزامیر والطبل (الی قولہ) ولا اجرت في ذلك وھذا کلہ قول ابی حنیفۃ وابی یوسف ومحمد رحمھم اللہ تعالی کذا فی غایۃ البیان ۱۔ گانے بجانے رونے پیٹنے، آلاتِ لہو اور طبل وغیرہ بجانے کی نوکری جائز نہیں (صاحبِ فتاوٰی کے اس قول تک) اور نہ ان کاموں کی کوئی اُجرت ہے۔ ہمارے تینوں ائمہ یعنی حضرت امامِ اعظم ابوحنیفہ، قاضی ابو یوسف اور امام محمد رحمہم اللہ تعالٰی کا اس باب میں یہی قول ہے، اور اسی طرح غایۃ البیان میں مذکور ہے۔ ت) [جدول ختم]

اُسی میں ہے:

[جدول] نقلا عن المحیط عن المنتقی عن ابراھیم عن محمد رحمه الله تعالیٰ فی امرأة نائحة او صاحب طبل او مزمار اکتسب مالا قال ان کان علی شرط رده علی محیط سے منقول ہے اس نے المنتقی سے اس نے ابراہیم سے، اس نے امام محمد رحمۃ اللہ تعالیٰ سے نقل کیا ہے ایسی رونے پیٹنے والی عورت یا طبل بجانے والے یا آلاتِ لہو استعمال کرنے والے کے بارے میں فرمایا گیا کہ انہوں نے جو مال کمایا [جدول ختم]

۱ فتاویٰ ہندیۃ کتاب الاجارۃ الباب السادس عشر نورانی کتب خانہ پشاور ۴ / ۴۴۹

Fatawa Razawiya, Volume 23

[Arabic Section]: (The ruling according to) his companions is that if he recognizes them, he means by his statement 'on a condition' that they set a condition for it at the beginning, like money in exchange for professional mourning or in exchange for singing. This is because if taking it was based on a condition, then the money is in exchange for a sin. The way to deal with sins is to return the (ill-gotten gain). This is done by returning what was taken if it's possible to do so, by knowing its owner. If not known, it should be given in charity so that the benefit of his property reaches him if the property itself cannot reach him, etc.

[Urdu Translation/Explanation]: According to the decree of Imam Muhammad, if that wealth was taken from the owner upon a condition—meaning they set a condition of receiving money for professional mourning or singing—then when the money is conditional, it's as if the money was taken on the condition of a sin. Wealth obtained through sin is returnable; meaning it should be returned to its owner. This is the case here: if the taken wealth can be returned, it should be returned. If there is no introduction to the owner and no trace can be found, then that wealth should be given in charity so that the benefit of this wealth reaches the owner, even if the physical wealth apparently does not reach them, etc. (T)

[Main Text in Urdu]: And the prohibition of musical instruments is not limited to the scenario where they are played before an idol so that its removal necessitates the removal of the sin. Rather, playing this instrument, even if not before an idol and even if the player does not intend to worship the idol, are equal in their original prohibition. Blindly following forefathers in sinful matters cannot be a means of salvation. And the second claim, that livelihood cannot be found otherwise, is a mere lie. Provision (Rizq) is the responsibility of Allah, the Almighty. Whoever follows their desires and adopts a forbidden path, provision reaches them anyway; and whoever avoids the forbidden and seeks the permissible, He provides them with lawful sustenance. Imam Sufyan al-Thawri (may Allah be pleased with him) forbade a person from serving rulers. The man asked, 'What shall I do about my children?' The Imam said, 'Listen to this! This person is saying that when I disobey God, He provides sustenance to my family, but if I obey Him, He will leave them without livelihood.' Imam Abdul Wahhab al-Sha'rani, in 'Tabaqat al-Kubra' under the biography of the praised Imam, states:

[Arabic Section]: One day he advised a person he saw in the service of governors. The man said, 'What shall I do with my family?' He replied, 'Do you not hear what this man says? He says that if he disobeys Allah, He provides for his family, and if he obeys Him, He will neglect them.'

[Urdu Translation]: Imam Sufyan al-Thawri advised a person who used to serve governors. The man said, 'Then what shall I do about my children?' You said, 'Don't you people hear the words of this person who is saying that when he...'

[Footnotes]: 1. Fatawa Hindiyyah, Book of Disliked Matters, Chapter 15 on Earnings, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 5/349. 2. Lawaqih al-Anwar fi Tabaqat al-Akhyar, Biography of Sufyan bin Saeed al-Thawri, p. 90, Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, p. 72.

फतावा रज़विया, खंड 23

[अरबी खंड]: (उनके साथियों के अनुसार नियम यह है कि) यदि वह उन्हें पहचानता है, तो उनके 'शर्त पर' कहने का अर्थ यह है कि उन्होंने शुरुआत में इसके लिए एक शर्त रखी थी, जैसे शोक मनाने या गाने के बदले में धन। ऐसा इसलिए है क्योंकि यदि इसे लेना किसी शर्त पर आधारित था, तो धन एक पाप के बदले में है। पापों से निपटने का तरीका यह है कि (गलत तरीके से प्राप्त लाभ) को वापस कर दिया जाए। यह लिए गए धन को वापस करके किया जाता है यदि ऐसा करना संभव हो, उसके मालिक को जानकर। यदि मालिक ज्ञात न हो, तो उसे दान कर दिया जाना चाहिए ताकि उसकी संपत्ति का लाभ उस तक पहुँच सके यदि स्वयं संपत्ति उस तक नहीं पहुँच सकती, आदि।

[उर्दू अनुवाद/व्याख्या]: इमाम मुहम्मद के आदेश के अनुसार, यदि वह धन मालिक से किसी शर्त पर लिया गया था—अर्थात उन्होंने शोक मनाने या गायन के लिए धन प्राप्त करने की शर्त रखी थी—तो जब धन सशर्त होता है, तो यह ऐसा है जैसे धन पाप की शर्त पर लिया गया था। पाप के माध्यम से प्राप्त धन प्रतिदेय है; अर्थात इसे इसके स्वामी को वापस कर दिया जाना चाहिए। यहाँ यही मामला है: यदि लिया गया धन वापस किया जा सकता है, तो उसे वापस कर दिया जाना चाहिए। यदि स्वामी का कोई परिचय नहीं है और कोई पता नहीं लगाया जा सकता है, तो उस धन को दान कर दिया जाना चाहिए ताकि इस धन का लाभ स्वामी तक पहुँच सके, भले ही भौतिक धन स्पष्ट रूप से उन तक न पहुँचे, आदि। (त)

[उर्दू मुख्य पाठ]: और वाद्य यंत्रों का निषेध केवल उस परिदृश्य तक सीमित नहीं है जहाँ उन्हें एक मूर्ति के सामने बजाया जाता है ताकि उसे हटाने से पाप का निवारण हो सके। बल्कि, इस यंत्र को बजाना, भले ही मूर्ति के सामने न हो और भले ही बजाने वाला मूर्ति की पूजा करने का इरादा न रखता हो, अपनी मूल मनाही में समान हैं। पापपूर्ण मामलों में पूर्वजों का आँख बंद करके अनुसरण करना मोक्ष का साधन नहीं हो सकता। और दूसरा दावा कि जीविका अन्यथा नहीं मिल सकती, मात्र एक झूठ है। जीविका (रिज़्क़) अल्लाह सर्वशक्तिमान की जिम्मेदारी है। जो कोई अपनी इच्छाओं का पालन करता है और हराम रास्ता अपनाता है, जीविका उन तक वैसे भी पहुँचती है; और जो कोई हराम से बचता है और हलाल की तलाश करता है, वह उन्हें वैध जीविका प्रदान करता है। इमाम सुफ़यान अल-थौरी (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) ने एक व्यक्ति को शासकों की सेवा करने से मना किया। उस व्यक्ति ने पूछा, 'मैं अपने बच्चों का क्या करूँगा?' इमाम ने कहा, 'सुनो इसे! यह व्यक्ति कह रहा है कि जब मैं ईश्वर की अवज्ञा करता हूँ, तो वह मेरे परिवार को जीविका प्रदान करता है,

लेकिन अगर मैं उसकी आज्ञा मानता हूँ, तो वह उन्हें बिना जीविका के छोड़ देगा।' इमाम अब्दुल वहाब अल-शरानी, 'तबाक़त अल-कुबरा' में प्रशंसित इमाम की जीवनी के तहत कहते हैं:

[अरबी खंड]: एक दिन उन्होंने एक व्यक्ति को सलाह दी जिसे उन्होंने गवर्नरों की सेवा में देखा था। आदमी ने कहा, 'मैं अपने परिवार का क्या करूँगा?' उन्होंने उत्तर दिया, 'क्या तुम नहीं सुनते कि यह आदमी क्या कहता है? वह कहता है कि यदि वह अल्लाह की अवज्ञा करता है, तो वह उसके परिवार के लिए प्रदान करता है, और यदि वह उसकी आज्ञा मानता है, तो वह उनकी उपेक्षा करेगा।'

[उर्दू अनुवाद]: इमाम सुफ़यान अल-थौरी ने एक व्यक्ति को सलाह दी जो गवर्नरों की सेवा करता था। आदमी ने कहा, 'फिर मैं अपने बच्चों का क्या करूँगा?' आपने कहा, 'क्या तुम लोग इस व्यक्ति के शब्दों को नहीं सुनते जो कह रहा है कि जब वह...'

[पाद लेख]: 1. फतावा हिंदिया, किताबुल कराहियत, अध्याय 15 कमाई पर, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, 5/349। 2. लवाक़िह अल-अनवार फ़ी तबाक़त अल-अख़यार, सुफ़यान बिन सईद अल-थौरी की जीवनी, पृ. 90, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरूत, पृ. 72।

पृष्ठ 529/768

[عربی عبارت]: اصحابہ ان عرفھم یرید بقولہ علی شرط ان شرطوا لھا فی اولہ مالا بازاء النیاحۃ او بازاء الغناء وھذا لانہ اذا کان الاخذ علی الشرط کان المال بمقابلۃ المعصیۃ والسبیل فی المعاصی ردھا وذلك ھھنا برد الماخوذ ان تمکن من ردہ بان عرف صاحبہ وبالتصدق منہ ان لم یعرفہ لیصل الیہ نفع مالہ ان کان لا یصل الیہ عین مالہ الخ۔

[اردو ترجمہ]: امام محمد کے فرمان کے مطابق وہ مال اگر صاحب مال سے علیٰ شرط لیا گیا یعنی انہوں نے نوحہ گری یا گانے بجانے کے مال میں مال لینے کی شرط رکھی ۔ جب تو مال بطور شرط ہے تو گویا مال گناہ کی شرط پر لیا گیا اور گناہ کے ذریعے حاصل کردہ مال قابلِ واپسی ہوتا ہے یعنی اس کو صاحب مال کی طرف لوٹا دیا جائے۔ یہاں یہی صورت ہے اگر لیا ہوا مال واپس کیا جاسکتا ہے تو واپس کردیا جائے۔ اگر صاحب مال سے تعارف نہیں اور اس کا کوئی پتہ نہیں چل سکتا تو وہ مال خیرات کردیا جائے تاکہ اس مال کا فائدہ مالک تک پہنچ جائے اگر چہ عین مال بظاہر اس تک نہیں پہنچتا الخ (ت)

[اردو عبارت]: اور باجے کی ممانعت اسی صورت میں منحصر نہیں کہ دیو کے سامنے بجایا جائے تاکہ اس کے انتفا سے انتفائے معصیت لازم آئے بلکہ یہ باجا اور دیو کے سامنے بجا جب کہ بجانے والا قصد عبادت دیو نہ کرے اصل حرمت میں برابر ہیں، اور معاصی میں باپ دادا کی تقلید ذریعہ نجات نہیں ہوسکتی، اور دوسرا طریقہ رزق کانہ مل سکنا محض جھوٹ ہے رزق اللہ عزوجل کے ذمہ ہے جس نے ہوائے نفس کی پیروی کرکے طریقہ حرام اختیار کیا اسے ویسے ہی پہنچتا ہے اور جس نے حرام سے اجتناب اور حلال کی طلب کی اسے رزق حلال پہنچاتے ہیں، امام سفیان ثوری رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے ایک شخص کو نوکری حکام سے منع فرمایا، کہا بال بچوں کو کیا

کروں، فرمایا ذرا سنیو یہ شخص کہتا ہے کہ میں خدا کی نافرمانی کروں جب تو میرے اہل وعیال کو رزق پہنچائے گا اور اطاعت کروں تو بے روزی چھوڑ دے گا۔ امام عبدالوہاب شعرانی طبقات کبریٰ میں زیر ترجمہ امام ممدوح فرماتے ہیں:

[عربی عبارت]: نصح یوما انسانا رآہ فی خدمة الولاة فقال فما اصنع بعیالی فقال الا تسمعون لهذا یقول انه اذا عصی الله رزق عیاله واذا اطاعه ضیعهم۔

[اردو ترجمہ]: امام سفیان ثوری نے ایک شخص کو نصیحت فرمائی جو والیوں کی خدمت میں رہتا تھا، اس نے کہا پھر میں بال بچوں کا کیا کروں، آپ نے فرمایا کیا تم لوگ اس شخص کی بات نہیں سنتے جو یہ کہہ رہا ہے کہ جب وہ

[حواشی]: 1. فتاویٰ ہندیہ کتاب الکراہیة الباب الخامس عشر فی الکسب نورانی کتب خانہ پشاور ۳۴۹/۵ 2. لواقح الانوار فی طبقات الاخیار ترجمه سفیان بن سعید الثوری ۹۰ دارالکتب العلمیه بیروت ص ۷۲

Fatawa Razviya, Volume 23

If someone disobeys Allah, will Allah provide sustenance for his children? And if he obeys Him, will He destroy the children's [sustenance]? (T)

Furthermore, there is a Hadith narrated in this regard that Amr bin Qurra (may Allah be pleased with him) pleaded before the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), "O Messenger of Allah! I am in a very difficult situation. I don't see any way of getting sustenance other than this means. Grant me permission for such singing which has nothing against modesty." He (the Prophet) said, "There is absolutely no permission. Seek lawful sustenance for yourself and your family, for this is also Jihad in the way of Allah. And know that Allah's help is with virtuous merchants."

Arabic Original

Abd al-Razzaq narrated in his 'Musannaf' from Yahya bin al-Ala, from Bashir bin Numayr, from Makhul, who said: Yazid bin Abd Rabbih told us from Safwan bin Umayya (may Allah be pleased with him), who said: We were in the presence of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) when Amr bin Qurra came and said, "O Messenger of Allah! Verily, Allah has decreed poverty for me, and I do not see myself being provided with sustenance except through my playing the tambourine (daff) with my hands. So, permit me to sing without obscenity." He (the Prophet) replied, "I do not permit you, there is no honor and no blessing in it. Seek lawful [sustenance] for yourself and your family, for that is Jihad in the cause of Allah. And know that the help of Allah Almighty is with the righteous traders." This is how it was narrated in 'Ma'rifat al-Sahaba' through

Urdu Translation

Muhaddith Abd al-Razzaq narrated in his 'Musannaf' from Yahya bin al-Ala, who narrated from Bashir bin Numayr, who narrated from Makhul, who said: Yazid bin Abd Rabbih told us from Safwan bin Umayya (may Allah be pleased with him), who said: We were present in the court of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) when Amr bin Qurra came and pleaded, "O Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him)! Verily, Allah has decreed poverty for me, and I do not think I will be provided with sustenance except through playing the tambourine which is in my hand. Therefore, grant me permission for such singing which is not obscene." You (the Prophet) said, "There is absolutely no permission for you. There is no nobility or benefit in this act. Therefore, seek lawful sustenance for your family because the search for lawful

Arabic Original	Urdu Translation
the path of al-Hasan bin al-Rabi' from Abd al-Razzaq, mentioned by al-Hafiz in 'al-Isaba'.	sustenance is also (in a way) Jihad in the way of Allah. And know that..."

[1] Al-Isaba fi Tamyiz al-Sahaba, biography 5942, Amr bin Qurra, Dar Sader Beirut, 3/111.

फतवा रज़विया, खंड 23

यदि कोई अल्लाह की अवज्ञा करता है, तो क्या अल्लाह उसके बच्चों को जीविका देगा? और यदि वह उसकी आज्ञा मानता है, तो क्या वह उसके बच्चों की [जीविका] नष्ट कर देगा? (त)

इसके अलावा, इस संबंध में एक हदीस भी वर्णित है कि अम्र बिन कुर्रा (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) ने पवित्र पैगंबर (उन पर अल्लाह की शांति और कृपा हो) के सामने अर्ज़ की, "हे अल्लाह के रसूल! मैं बहुत तंग हालत में रहता हूँ। मुझे इस बहाने के अलावा आजीविका का कोई दूसरा रास्ता नज़र नहीं आता। कृपया मुझे ऐसे गायन की अनुमति दें जिसमें कोई अश्लीलता न हो।" आपने फरमाया, "किसी भी तरह की कोई अनुमति नहीं है। अपने और अपने बच्चों के लिए हलाल (वैध) रोज़ी तलाश करो, क्योंकि यह भी अल्लाह की राह में जिहाद है। और जान लो कि अल्लाह की मदद नेक व्यापारियों के साथ है।"

अरबी मूल

अब्द अल-रज्जाक ने अपने 'मुसन्निफ़' में यहिया बिन अल-अला के हवाले से तख़रीज की है, उन्होंने बशीर बिन नुमैर से, उन्होंने मकहूल से, उन्होंने कहा कि यज़ीद बिन अब्द रब्बिह ने हमें सफ़वान बिन उमय्या (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) के हवाले से बताया कि: हम अल्लाह के रसूल (उन पर अल्लाह की शांति और कृपा हो) के दरबार में उपस्थित थे कि अम्र बिन कुर्रा आए और अर्ज़ की, "हे अल्लाह के रसूल! बेशक अल्लाह ने मुझ पर तंगी लिख दी है और मैं नहीं समझता कि मुझे रोज़ी दी जाएगी सिवाय मेरे दफ़ बजाने के जो मेरी हथेली में है। इसलिए मुझे ऐसे गायन की अनुमति दें जो फूहड़ न हो।" आपने फरमाया, "तुम्हें बिल्कुल अनुमति नहीं है। इस कार्य में कोई शराफ़त और लाभ नहीं है। इसलिए अपने परिवार के लिए हलाल रोज़ी तलाश करो क्योंकि हलाल रोज़ी की

उर्दू अनुवाद

मुहद्दिस अब्द अल-रज्जाक ने अपने मुसन्निफ़ में यहिया बिन अल-अला के हवाले से तख़रीज की है, उन्होंने बशीर बिन नुमैर से, उन्होंने मकहूल से, उन्होंने कहा कि यज़ीद बिन अब्द रब्बिह ने हमें सफ़वान बिन उमय्या (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) के हवाले से बताया कि: हम अल्लाह के रसूल (उन पर अल्लाह की शांति और कृपा हो) के दरबार में उपस्थित थे कि अम्र बिन कुर्रा आए और अर्ज़ की, "हे अल्लाह के रसूल (उन पर अल्लाह की शांति और कृपा हो)! बेशक अल्लाह ने मुझ पर तंगी लिख दी है और मैं नहीं समझता कि मुझे रोज़ी दी जाएगी सिवाय मेरे दफ़ बजाने के जो मेरी हथेली में है। इसलिए मुझे ऐसे गायन की अनुमति दें जो

अरबी मूल	उर्दू अनुवाद
तलाश भी अल्लाह की राह में (एक प्रकार का) जिहाद है। और जान लो कि अल्लाह तआला की मदद नेक व्यापारियों के साथ है।" इसी तरह इसे 'मआरिफ़त अल-सहाबा' में अल-हसन बिन अल-रबी के माध्यम से अब्द अल-रज्जाक से उद्धृत किया गया है, हाफ़िज़ ने 'अल-इसाबा' में इसका उल्लेख किया है।	फूहड़ न हो।" आपने फरमाया, "तुम्हें बिल्कुल अनुमति नहीं है। इस कार्य में कोई शराफ़त और लाभ नहीं है। इसलिए अपने परिवार के लिए हलाल रोज़ी तलाश करो क्योंकि हलाल रोज़ी की तलाश भी अल्लाह की राह में (एक प्रकार का) जिहाद है। और जान लो कि..."

[1] अल-इसाबा फी तमयिज़ अल-सहाबा, जीवनी 5942, अम्र बिन कुर्रा, दार सादर बेरुत, 3/111.

اللہ تعالٰی کی نافرمانی کرے تو اللہ تعالٰی اس کے بال بچوں کو روزی دے گا اور اگر وہ اس کی اطاعت کرے تو وہ اس کے بال بچوں کو ضائع کردے گا۔ (ت)

بلکہ اس بارے میں ایک حدیث بھی مروی کہ عمرو بن قرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ نے حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے عرض کی یا رسول اللہ! میں بہت تنگ حال رہتا ہوں اس حیلہ کے سوا دوسری صورت سے مجھے رزق ملتا معلوم نہیں ہوتا مجھے ایسے گانے کی اجازت فرمادیجئے جس میں کوئی امر خلافِ حیا نہیں، فرمایا اصلاً کسی طرح اجازت نہیں اپنے اور اپنے بال بچوں کے لئے حلال روزی تلاش کر کہ یہ بھی راہِ خدا میں جہاد ہے اور جان لے کہ اللہ تعالٰی کی مدد نیک تاجروں کے ساتھ ہے۔

عربی متن	اردو ترجمہ
اخرج عبدالرزاق فی مصنفه عن یحیی بن العلاء عن بشیر بن نمیر عن مکحول ثنا یزید بن عبد ربه عن صفوان بن امیة رضی اللہ تعالی عنه قال کنا عند رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیه وسلم فجاءه عمر وبن قرة فقال یارسول اللہ ان اللہ قد کتب علیّ الشقوة وما ارا فی ارزق الا من دفی بکفی فاذن لی بالغناء من غیر فاحشة فقال	محدث عبدالرزاق نے اپنے مصنف میں تخریج فرمائی یحیٰی بن علا کے حوالے سے اس نے بشر بن نمیر اس نے مکحول سے اس نے فرمایا ہم سے فرمایا یزید بن عبدربہ نے اس نے صفوان بن امیہ کے حوالے سے (اللہ تعالٰی ان سے راضی ہو) اس نے کہا ہم رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وآلہ وسلم کی بارگاہِ اقدس میں حاضر تھے کہ عمرو بن قرہ آئے اور عرض کی یا رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم! بیشک اللہ تعالٰی نے مجھ پر تنگ

عربی متن	اردو ترجمہ
لا اذن لك ولا كرامة و لانعمة ابتغ على نفسك وعيالك حلالا فان ذلك جهاد فی سبيل الله واعلم ان عون الله تعالى مع صالحی التجار هكذا اخرجه فی معرفة الصحابة من طريق الحسن بن الربيع عن عبدالرزاق ذكره الحافظ فی الاصابة ۱۔	دستی لکھ دی اور میں نہیں سمجھتا کہ مجھے رزق دیا جائے گا مگر میرے دف بجانے سے جو میری ہتھیلی میں ہے لہٰذا مجھے ایسے گانے کی اجازت دیں جو فحش نہ ہو۔ آپ نے فرمایا تمہیں قطعاً اجازت نہیں اس عمل میں کوئی شرافت اور فائدہ نہیں لہٰذا اپنے اہل وعیال کے لئے حلال روزی تلاش کرو کیونکہ حلال روزی کی تلاش بھی اللہ تعالیٰ کی راہ میں (ایک گونہ) جہاد ہے، اور جان لو کہ

---

[1] الاصابة فی تمییز الصحابة ترجمہ ۵۹۴۲ عمرو بن قرة دار صادر بیروت ۳ / ۱۱۱

صفحہ 768 میں سے 530

Fatawa Razawiyya, Volume 23

Allah's help is with virtuous traders. Similarly, it was documented in 'Ma'rifat al-Sahaba' through the chain of Hasan bin Abi al-Rabi', citing Abd al-Razzaq. Al-Hafiz mentioned it in 'al-Isaba'. (T)

In a Hasan Hadith, the radiant Presence (peace and blessings of Allah be upon him and his family) states:

Seeking Halal (lawful sustenance) is an obligation upon every Muslim. [Narrated by al-Tabarani in 'al-Awsat' on the authority of Anas bin Malik (may Allah be pleased with him). - T]

The quest for Halal sustenance is mandatory for every Muslim. (Imam al-Tabarani has narrated this in 'al-Awsat' from the narration of Hazrat Anas bin Malik (may Allah be pleased with him). - T)

In the same vein, the excuse of British compulsion is also a false claim; the British do not coerce anyone into their service. In short, these false excuses will not avail before Allah the Almighty. One should fear the Sovereign, the Subduer, the Compeller, and repent from the forbidden to earn through lawful means. Thousands of doors of Divine sustenance are open; after all, even playing a musical instrument was learned —one did not come out of the mother's womb knowing it. If nothing else, one can perform twenty kinds of labor. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says: 'By God! That a person takes a rope, goes to the mountain, gathers wood, carries the bundle on his back, and sells it to eat is better than begging from people. And filling one's mouth with dust is better than a forbidden morsel.'

Imam Ahmad narrated with an excellent chain from Abu Hurayra (may Allah be pleased with him) that he said: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: 'By Him in Whose Hand is my soul! That one of you takes his rope and goes to the mountain, then gathers wood, then brings it and carries it on his back and sells it and eats, is better for him than asking people. And that he takes soil and puts it in his mouth is better for him than putting in...'

Imam Ahmad has narrated in his Musnad with a fine chain on the authority of Hazrat Abu Hurayra (may Allah be pleased with him) that he said: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: 'By Him in Whose power is my life!

That one of you takes his rope and goes to the mountain, then gathers wood and makes a bundle of it on his back...'

1. Al-Mu'jam al-Awsat, Hadith 8605, Maktabat al-Ma'arif, Riyadh, 9/278.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

अल्लाह तआला की सहायता नेक व्यापारियों के साथ है। इसी प्रकार, इसे 'मआरिफ़त अस-सहाबा' में हसन बिन अबी अल-रबी के माध्यम से अब्द अल-रज़्ज़ाक के हवाले से उद्धृत किया गया है। हाफ़िज़ ने 'अल-इसाबा' में इसका उल्लेख किया है। (त)

हसन हदीस में है कि हुज़ूर पुर नूर (अल्लाह की उन पर और उनके परिवार पर शांति और कृपा हो) फ़रमाते हैं:

हलाल (वैध जीविका) की खोज हर मुसलमान पर अनिवार्य है। [तबरानी द्वारा 'अल-औसत' में अनस बिन मालिक (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) से उद्धृत। - त]

हलाल रिज़्क़ की तलाश हर मुसलमान पर वाजिब है। (इमाम तबरानी ने इसे 'अल-औसत' में हज़रत अनस बिन मालिक (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) की सनद से रिवायत किया है। - त)

इसी तरह, अंग्रेज़ों की ज़बरदस्ती का बहाना भी झूठा दावा है; अंग्रेज़ किसी को अपनी नौकरी के लिए मजबूर नहीं करते। संक्षेप में, ये झूठे बहाने अल्लाह अज़्ज़ व जल्ल के दरबार में काम नहीं आएंगे। शहंशाह, जब्बार और क़हार (अल्लाह) से डरना चाहिए और हराम से तौबा करके हलाल ज़रिए से हासिल करना चाहिए। इलाही रिज़्क़ के हज़ारों दरवाज़े खुले हैं; आख़िरकार, बाजा बजाना भी सीखने से ही आया है—कोई माँ के पेट से सीखकर तो नहीं निकला था। और अगर कुछ न हो तो आदमी बीस तरह की मज़दूरी कर सकता है। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: 'ख़ुदा की क़सम! आदमी रस्सी लेकर पहाड़ पर जाए, लकड़ियाँ चुने, उनका गट्ठा अपनी पीठ पर लादकर लाए और उसे बेचकर खाए, तो यह इससे बेहतर है कि लोगों से सवाल करे। और मुँह में धूल भर लेना हराम निवाले से बेहतर है।'

इमाम अहमद ने अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से एक उत्कृष्ट सनद के साथ रिवायत की है कि उन्होंने कहा: अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: 'उस ज़ात की क़सम जिसके हाथ में मेरी जान है! तुम में से कोई अपनी रस्सी लेकर पहाड़ पर जाए, फिर लकड़ी इकट्ठा करे, फिर उसे लाए और अपनी पीठ पर ढोए और उसे बेचकर खाए, यह उसके लिए लोगों से माँगने से बेहतर है। और यह कि वह मिट्टी ले और अपने मुँह में डाले, उसके लिए बेहतर है कि वह डाले...'

इमाम अहमद ने अपनी मुसनद में एक उम्दा सनद के साथ हज़रत अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) के हवाले से रिवायत की है कि उन्होंने फ़रमाया: अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने इरशाद फ़रमाया: 'मुझे उस ज़ात की क़सम जिसके क़ब्ज़ा-ए-क़ुदरत में मेरी जान है! तुम में से कोई शख़्स अपनी रस्सी लेकर पहाड़ की तरफ़ जाए, फिर लकड़ियाँ इकट्ठी करे और उनका गट्ठा बनाकर अपनी पीठ पर...'

1. अल-मुअजम अल-औसत, हदीस 8605, मकतबत अल-मआरिफ़, रियाज़, 9/278।

اللہ تعالیٰ کی مدد نیک تاجروں کے ساتھ ہے۔ یونہی اس کی تخریج فرمائی معرفۃ الصحابۃ میں حسن بن ابی الربیع کے طریقہ سے بحوالہ عبدالرزاق۔ حافظ نے اس کو الاصابہ میں ذکر کیا ہے۔ (ت)

حدیث حسن میں ہے حضور پر نور صلوات اللہ تعالیٰ وسلامہ علیہ وعلیٰ آلہ فرماتے ہیں:

طلب الحلال واجب علی کل مسلم۔ اخرجہ الطبرانی فی الاوسط عن انس بن مالک رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ رزقِ حلال کی طلب ہر مسلمان پر واجب ہے، (امام طبرانی نے اس کو الاوسط میں حضرت انس بن مالک رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی سند سے روایت کیا ہے۔ت)

یونہی جبر انگریزی کا عذر بھی اظہار غلط ہے انگریز کسی کی نوکری پر اکراہ نہیں کرتے، غرض یہ جھوٹے حیلے حوالے اللہ عزوجل کے حضور کام نہ دیں گے، ملک جبار قہار سے ڈرے اور حرام سے تائب ہو کر ذریعہ حلال سے حاصل کرے، رزق الہی کے ہزاروں دروازے کھلے ہیں آخر باجا بجانا بھی سیکھنے ہی سے آیا ماں کے پیٹ سے لے کر تو نکلا ہی نہ تھا، اور کچھ نہ ہو تو بیس قسم کی مزدوریاں کر سکتا ہے، رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں: خدا کی قسم آدمی رسی لے کر پہاڑ کو جائے لکڑیاں چُنے ان کا گٹھا اپنی پیٹھ پر لاد کر لائے اسے بیچ کر کھائے تو یہ اس سے بہتر ہے کہ لوگوں سے سوال کرے اور منہ میں خاک بھر لینا حرام نوالہ سے بہتر ہے۔

الامام احمد بسند جید عن ابی ہریرۃ رضی اللہ تعالیٰ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم والذی نفسی بیدہ لأن یأخذ احدکم حبلہ فیذھب بہ الی الجبل فیحتطب ثم یأتی بہ فیحملہ علی ظھرہ فیبیعہ فیاکل خیر لہ من ان یسأل الناس ولأن یأخذ تراباً فیجعلہ في فیہ خیر لہ من ان یجعل فی امام احمد نے

اپنی مسند میں عمدہ سند کے ساتھ حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے حوالے سے روایت کی ہے کہ انہوں نے فرمایا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نے ارشاد فرمایا مجھے اس ذات کی قسم جس کے قبضہ قدرت میں میری جان ہے تم میں سے کوئی شخص اپنی رسّی لے کر پہاڑ کی طرف جائے پھر لکڑیاں اکٹھی کرے اور ان کا گٹھا بنا کر اپنی پیٹھ پر

۱ المعجم الاوسط حدیث ۸۶۰۵ مکتبۃ المعارف ریاض ۲۷۸/۹

صفحہ 531 کا 768

Fatawa Razawiyyah Volume 23

...containing what Allah has forbidden for him. [1] [Box Text]: If he loads [wood] and takes it to the market, sells it, and arranges for his food and drink from the price obtained, it is far better for him than begging. And filling his mouth with a handful [of dust] would be better for him than putting something into his mouth that Allah Almighty has made forbidden (haram). (T)

Hadiths on this subject are numerous. May Allah, the Mighty and Sublime, grant the Muslims good success and guidance. Amen. And Allah Almighty knows best.

Problem 206: 20 Rabi' al-Akhir 1313 AH What do the scholars of religion say about a person who has openly based his livelihood on gambling and adultery, and has absolutely no other source of income? How is it for someone who knows the state of his income to eat from the food of offerings (Nazr-o-Niyaz) made from his wealth? What is the ruling for the one performing the Fatiha, knowing the nature of his wealth? Explain and be rewarded.

The Answer: If the exact item obtained through adultery or gambling was used for the offering (Niyaz) – for example, if he won rice in gambling and cooked pilaf from it, or if an adulteress's paramour sent her meat and she had Fatiha performed on it – then that Niyaz and Fatiha are certainly rejected, and that food is absolutely forbidden (haram). Furthermore, if the person performing the Fatiha knew that it was specifically that same [haram] item, he too is caught in a very great and severe sin, to the extent that there is a fear of disbelief (Kufr) for both the one giving and the one performing the Fatiha, Allah forbid. It is mandatory for both of them to recite the Kalima of Islam afresh and renew their marriage (Nikah).

[Table Text]: (Arabic): In al-Hindiyyah, from al-Muhit: If someone gives something from haram wealth as charity to a poor person and hopes for a reward, he commits disbelief (Kufr). (Urdu): It is mentioned in Fatawa 'Alamgiri with reference to al-Muhit: If something from haram wealth is given as charity to a needy person...

[1] Musnad Ahmad bin Hanbal, on the authority of Abu Hurairah, Al-Maktab al-Islami Beirut, 2/257. Page 532 of 768

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

...जिसमें वह है जो अल्लाह ने उस पर हराम किया है। 1 [बॉक्स का पाठ]: वह [लकड़ी] लादकर बाज़ार में ले जाए और उन्हें बेचकर प्राप्त मूल्य से अपने खाने-पीने का प्रबंध करे, तो यह उसके लिए भीख माँगने से कहीं बेहतर है। और यह कि वह एक मुट्ठी भरकर अपना मुँह भर ले, तो यह उसके लिए इससे बेहतर है कि वह अपने मुँह में वह चीज़ डाले जिसे अल्लाह तआला ने हराम किया है। (त)

इस विषय में हदीसें बहुत अधिक हैं। अल्लाह अज़्वजल मुसलमानों को नेक तौफीक और हिदायत प्रदान करे, आमीन। वल्लाहु तआला आलम (और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है)।

मसला 206: 20 रबी उल आखिर 1313 हिजरी धर्म के विद्वान क्या कहते हैं कि एक व्यक्ति ने अपनी आजीविका खुलेआम जुए और व्यभिचार के माध्यम से बना रखी है, और उसके यहाँ आय का कोई दूसरा स्रोत बिल्कुल नहीं है। उसकी आय की स्थिति जानने वाले के लिए उसके धन से नज़र-ओ-नियाज़ का खाना खाना कैसा है? फातिहा पढ़ने वाले के लिए, जबकि वह उसके धन की प्रकृति जानता है, क्या हुक्म है? बयान करें, आपको पुण्य मिलेगा।

उत्तर: यदि वही वस्तु, जो उसने हराम काम या जुए से प्राप्त की थी, उसी पर नियाज़ दिलाई गई - उदाहरण के लिए, जुए में चावल जीते थे और उन्हीं का पुलाव पकाया, या व्यभिचारिणी के प्रेमी ने उसे माँस भेजा और उसी पर फातिहा दिलाई - तो वह नियाज़ और फातिहा निश्चित रूप से अस्वीकृत है और वह खाना पूरी तरह से हराम है। और फातिहा पढ़ने वाले को यदि पता था कि यह वही वस्तु है, तो वह भी एक अत्यंत महान और गंभीर पाप में लिप्त है, यहाँ तक कि फातिहा दिलाने और पढ़ने वाले दोनों पर, अल्लाह न करे, कुफ्र का डर है। दोनों के लिए अनिवार्य है कि वे नए सिरे से कलमा-ए-इस्लाम पढ़ें और अपने निकाह का नवीनीकरण करें।

[तालिका पाठ]: (अरबी): अल-हिन्दिया में अल-मुहीत से उद्धृत है: यदि कोई हराम धन में से कुछ किसी गरीब को दान करता है और पुण्य की आशा करता है, तो वह कुफ्र करता है। (उर्दू): फ़तावा आलमगीरी में मुहीत के हवाले से उल्लेख किया गया है: यदि किसी ज़रूरतमंद को हराम धन में से कुछ खैरात दी जाए...

1 मसनद अहमद बिन हंबल, हज़रत अबू हुरैरा से रिवायत, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरुत 2/257। पृष्ठ 532 का 768

فیہ ماحرم اللہ علیہ۔ ۱ لاد کر بازار میں لے جائے اور انہیں فروخت کر کے قیمت وصول کردہ سے اپنے کھانے پینے کا بندوبست کرے تو یہ اس کے لئے بھیک مانگنے سے بدرجہا بہتر ہے، اور یہ کہ مٹھی لے کر اپنا منہ بھر لے تو اس کے لئے اس سے بہتر ہے کہ جس چیز کو اللہ تعالی نے حرام کیا ہے اسے اپنے منہ میں ڈالے۔(ت)

احادیث اس باب میں بکثرت ہیں، اللہ عزوجل مسلمانوں کو نیک توفیق وہدایت بخشے، آمین۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۰۶: ۲۰ ربیع الآخر ۱۳۱۳ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین کہ ایک شخص نے اپنی معاش علانیہ قمار بازی اور زنا کاری کے ذریعہ سے کر رکھی ہے اور کوئی ذریعہ اس کے یہاں آمدنی کا مطلق نہیں ہے اس کے مال میں سے نذر و نیاز کے کھانے کا کھانا جس کو اس کی آمدنی کا حال معلوم، کیسا ہے؟ فاتحہ دینے والے کو اس کے مال کی کیفیت معلوم ہے اس کے واسطے کیا حکم ہے؟ بینوا توجروا الجواب: اگر جو چیز اس نے حرام کاری یا قمار بازی سے حاصل کی بعینہ اسی شے پر نیاز دلائی مثلاً جوئے میں چاول جیتے تھے انہیں کا پلاؤ پکایا، زانیہ کو اس کے آشنا نے گوشت بھیجا اسی پر فاتحہ دلائی جب تو وہ نیاز و فاتحہ یقینی مردود اور اس کھانا قطعی حرام، اور فاتحہ دینے والے کو اگر معلوم تھا کہ بعینہ یہ وہی شے ہے تو وہ بھی سخت عظیم شدید گناہ میں گرفتار، یہاں تک کہ فاتحہ دینے دلانے والے دونوں پر معاذ اللہ خوف کفر ہے دونوں پر لازم کہ کلمہ اسلام نئے سرے سے پڑھیں اور نکاح کی تجدید کریں۔

فی الهندیة عن المحیط ولو تصدق علی فقیر بشیئ من مال الحرام ویرجو الثواب یکفر فتاویٰ عالمگیری

میں محیط کے حوالے سے مذکور ہے اگر کسی محتاج پر حرام مال میں سے کچھ خیرات کی جائے

Volume 23 Fatawa Razawiyya

"If the poor person (faqir) knows about it and prays for him, and the giver says 'Amen', he has indeed committed disbelief (kufr)." [Footnote 1] And if he hopes for a reward, he becomes a disbeliever. If the poor and needy person knows that he is giving unlawful (haram) wealth, and despite this, he prays for him and the giver says 'Amen', then both of them will become disbelievers. (T)

And if that specific thing was not obtained through haram means but was purchased with haram money (price), then there are two scenarios: if he showed the haram money and said, "Give me this item in exchange for this," and the seller gave it, and he paid the same haram money as the price, then in this case as well, whatever was purchased is haram and impure wealth. Neither 'Niyaz' (offering) nor 'Fatiha' can be performed over it. In this instance, bringing it for Fatiha is bad, but it is far from the danger of kufr.

"Due to the disagreement among scholars, for some of them say that substitution is absolutely permissible, as stated in Al-Durr and other shining books." There is a difference of opinion among scholars regarding this; some of them say that "substitution" is absolutely permissible, as mentioned in Al-Durr and other very clear books. (T)

And if even this was not the case, but rather without showing the haram money, he simply said, "Give this item for one rupee," for example, and he (the seller) gave it. Then he paid the haram money as the price, or he showed the haram money with the intention of giving it in exchange, but when he gave it, he (the seller) kept that money, and he (the buyer) paid some money from a lawful source as the price. Now, according to the fatwa-issued opinion of the school of thought, whatever was purchased is not haram. Performing 'Niyaz' and 'Fatiha' over it is permissible, and eating it is also not forbidden.

"In At-Tanwir, it is stated: He should give it in charity if he transacts a purchase using deposited (trust) or usurped dirhams and pays them. And if he points to them but pays others, or if he makes it general and pays them, then it is not [haram]; and this is what the fatwa is based on." [Footnote 2] Summarized. In At-Tanwir, it is written: Give it in charity; if, at the time of purchase, he transacts with dirhams that were a trust (amanat) or usurped—that is, at the time of purchase, he pointed towards those dirhams and showed that specific cash, but at the time of payment, instead of those, he gave lawful dirhams; or he made an absolute statement (i.e., without showing the

haram dirhams, he said, "Give me this thing for one dirham etc.," and he gave it), then afterwards...

1. Fatawa Hindiyyah, Chapter 9, Noorani Kutub Khana Peshawar, 4/472.
2. Durr al-Mukhtar Sharh Tanwir al-Absar, Kitab al-Ghasb, Matba' Mujtabai Delhi, 2/205-206.

जिल्द 23 फ़तावा रज़विया

"यदि निर्धन (फ़क़ीर) इसके बारे में जानता हो और उसके लिए प्रार्थना (दुआ) करे और देने वाला 'आमीन' कहे, तो वह काफ़िर हो गया।" [1] और यदि वह सवाब (पुण्य) की आशा रखे तो काफ़िर हो जाएगा। अगर फ़क़ीर व मोहताज को यह बात मालूम हो कि वह हराम माल दे रहा है और इसके बावजूद वह उसे दुआ दे और वह आमीन कहे, तो दोनों काफ़िर हो जाएँगे। (त)

और अगर वह चीज़ वही नहीं थी जो हराम ज़रिए से हासिल हुई थी बल्कि हराम क़ीमत (शमन) से खरीदी गई थी, तो इसकी दो सूरतें हैं: यदि हराम रुपया दिखाकर कहा कि इसके बदले यह चीज़ दे दे, बेचने वाले ने दे दी, उसने वही हराम रुपया क़ीमत के तौर पर दे दिया, तो इस सूरत में भी जो कुछ खरीदा गया वह हराम और नापाक माल ही है। इस पर न नियाज़ हो सकेगी न फ़ातिहा। इस वक़्त इस पर फ़ातिहा दिलाना लाना बुरा तो है मगर कुफ़्र के ख़तरे से दूरी है।

"विद्वानों के मतभेद के कारण, क्योंकि उनमें से कुछ कहते हैं कि प्रतिस्थापन (बदल) मुतलक़न (बिना शर्त) जायज़ है, जैसा कि अल-दुर्र और अन्य चमकती हुई पुस्तकों में है।" विद्वानों का इस सिलसिले में मतभेद है, उनमें से कुछ फ़रमाते हैं कि "बदल" मुतलक़न हलाल है जैसा कि अल-दुरर आदि बड़ी स्पष्ट किताबों में वर्णित है। (त)

और अगर यह सूरत भी न थी बल्कि बिना हराम रुपया दिखाए यूँ ही कहा कि यह चीज़ मिसाल के तौर पर एक रुपये की दे दे, उसने दे दी। उसने हराम रुपया क़ीमत में दे दिया या दिखाया तो हराम रुपया कि इसके बदले दे दे जब उसने दी उसने वह रुपया रख लिया और कोई हलाल ज़रिए का रुपया क़ीमत में दिया तो अब जो कुछ खरीदा मज़हब मुफ़्ता-बिह (जिस पर फ़तवा है) पर हराम नहीं। इस पर नियाज़ व फ़ातिहा जायज़ है और इसका खाना भी हराम नहीं।

"अत-तन्वीर में है: उसे सदक़ा (दान) कर दे यदि उसने अमानत या छीने हुए (ग़सब) दिरहमों से ख़रीददारी में लेनदेन किया और उन्हें भुगतान किया। और यदि उसने उनकी ओर इशारा किया लेकिन भुगतान दूसरों से किया, या यदि उसने इसे मुतलक़ (बिना शर्त) रखा और उनका भुगतान किया, तो वह [हराम] नहीं है; और इसी पर फ़तवा दिया जाता है।" [2] सारांश। तन्वीर में है: सदक़ा कर दे, अगर अमानत या ग़सब शुदा दिरहमों में ख़रीददारी के वक़्त लेनदेन किया कि दिरहमों की तरफ़ इशारा करते वक़्त वही नक़दी दिखाई मगर देते वक़्त उनकी बजाय हलाल दिरहम दिए या

इत्लाक़ किया (यानी हराम दिरहम दिखाए बिना कह दिया कि यह चीज़ एक दिरहम वग़ैरह में दे दे, उसने दे दी) फिर उसके..

1. फ़तावा हिन्दिया, अध्याय 9, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर, 4/472
2. दुर्रे मुख्तार शरह तन्वीरुल अबसार, किताबुल ग़सब, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 2/205, 206

पृष्ठ 533 / 768

"ولو علم الفقیر بذلک فدعا لہ و امن المعطی فقد کفر" ۱ اور ثواب کی امید رکھے تو کافر ہو جائے گا۔ اگر فقیر و محتاج کو یہ بات معلوم ہو کہ وہ مال حرام دے رہا ہے اور اس کے باوجود وہ اسے دعا دے اور وہ آمین کہے تو دونوں کافر ہو جائیں گے۔ (ت)

اور اگر وہ چیز بعینہ بذریعہ حرام حاصل نہ ہوئی تھی بلکہ ثمن حرام سے خریدی تو دو صورتیں ہیں ، اگر حرام روپیہ دکھا کر کہا اس کے بدلے یہ شے دے دے ، بائع نے دے دی ، اس نے وہی زر حرام ثمن دے دیا تو اس صورت میں بھی جو کچھ خریدا مال حرام و خبیث ہی ہے اس پر نہ نیاز ہو سکے نہ فاتحہ، اس وقت میں اس پر فاتحہ دینا لانا برا تو ہے مگر اندیشہ کفر سے دوری ہے

"لاختلاف العلماء فمنهم من قال یحل الابدال مطلقا کما في الدر وغیرہ من الاسفار الغر۔" علماء کا اس سلسلے میں اختلاف ہے ، ان میں سے بعض فرماتے ہیں کہ "بدل" مطلقاً حلال ہے جیسا کہ الدرر وغیرہ بڑی واضح کتب میں مذکور ہے۔ (ت)

اور اگر یہ صورت بھی نہ تھی بلکہ بغیر زر حرام دکھائے یونہی کہا کہ یہ شے مثلاً ایک روپیہ کی دے دے اس نے دے دی اس نے حرام روپیہ ثمن میں دے دیا یا دکھایا تو زر حرام کہ اس کے عوض دے دے جب اس نے دی اس نے وہ روپیہ رکھ لیا اور کوئی حلال ذریعہ کا روپیہ ثمن میں دیا تو اب جو کچھ خریدا مذہب مفتی بہ پر حرام نہیں اس پر نیاز و فاتحہ جائز ہے اور اس کا کھانا بھی حرام نہیں۔

"فی التنویر تصدق لوتصرف بالشراء بدراھم الودیعة والغصب ونقدھا وان اشار الیھا ونقد غیرھا او اطلق ونقدھا لاوبہ یفتی" ۲ اہ ملخصاً ۔ تنویر میں ہے صدقہ کردے، اگر امانت یا غصب شدہ دراہم میں خریداری کے وقت تصرف کیا کہ دراہم کی طرف اشارہ کرتے وقت وہی نقدی دکھائی مگر دیتے وقت ان کی بجائے حلال دراہم دیے یا اطلاق کیا (یعنی حرام درہم دکھائے بغیر کہہ دی کہ یہ چیز ایک درہم وغیرہ میں دے دے ، اس نے دے دی) پھر اس کے

۱ فتاوی ہندیہ الباب التاسع نورانی کتب خانہ پشاور ۴/ ۴۷۲ ۲ در مختار شرح تنویر الابصار کتاب الغصب مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۰۶،۲۰۵

Fatawa Razawiyya, Vol. 23

...if the same prohibited cash was given as compensation, then in both these cases there is no prohibition, and the fatwa is given on this very statement; the summary is complete. (T)

Even so, it is better to avoid it,

[Arabic Box Left]: Because this situation is a place of disagreement among scholars. Thus, it is stated in 'al-Durr al-Mukhtar' that it is not absolutely permissible. Similarly, it is in 'al-Multaqa' (1), and it is for the one who abstains from accusations and as a reprimand for the perpetrator. And Allah Almighty knows best, and His knowledge, glorified be His majesty, is more complete and firmer.

[Urdu Box Right]: because this situation is a matter of disagreement among scholars. Thus, it is stated in 'al-Durr al-Mukhtar' that the preferred view is that it is not absolutely permissible. Similarly it is in 'al-Multaqa', and this is so that a person may avoid accusation and the perpetrator may be reprimanded. And Allah Almighty knows best, and His knowledge, whose honor and majesty are great, is the most complete and firm. (T)

Problem 207: What do the scholars of religion say regarding this: (1) Is a job in the postal service permissible or not? (2) Is studying English permissible or not?

Answer: (1) It is permissible up to Deputy Postmaster, and Allah Almighty knows best. (2) If a knowledgeable Muslim studies English with the intention of refuting Christians, or for worldly purposes just to learn the language or to study permissible sciences like arithmetic, Euclid's geometry, or geography, there is no harm, provided that he does not become so engrossed in it as to become negligent of his religion and knowledge. Otherwise, anything that prevents one from learning their religion and knowledge to the obligatory extent is forbidden. Similarly, those books which contain the false beliefs of Christians, such as denying the existence of the heavens etc., it is also not permissible to read them. And Allah Almighty knows best.

Problem 209: What do the scholars of religion say in this matter that a person, in a state of sound mind and stable intellect, his own...

1. Al-Durr al-Mukhtar Sharh Tanwir al-Absar, Kitab al-Ghasab, Matba' Mujtabai Delhi, 2/206.

फ़तावा रज़विया, जिल्द २३

...यदि मुआविज़ा वही हराम नकदी दी गई, तो इन दोनों स्थितियों में हराम नहीं है और इसी राय पर फतवा दिया जाता है; सारांश पूरा हुआ। (T)

फिर भी इससे बचना बेहतर है,

[अरबी बॉक्स]: क्योंकि यह स्थिति विद्वानों के बीच मतभेद का विषय है। अतः'अल-दुर्र अल-मुख्तार' में कहा गया है कि यह पूर्णतः हलाल नहीं है। ऐसा ही 'अल-मुल्तका' में भी है, और यह इसलिए है ताकि व्यक्ति आरोप से बच सके और अपराधी को फटकार लगे। और अल्लाह तआला सबसे अधिक जानने वाला है, और उसका ज्ञान, जिसकी गरिमा और महिमा महान है, सबसे पूर्ण और दृढ़ है।

[उर्दू बॉक्स]: क्योंकि यह स्थिति विद्वानों के बीच मतभेद का विषय है। अतः'दर-ए-मुख्तार' में फ़रमाया गया कि पसंदीदा क़ौल यह है कि मुतलक़न (पूरी तरह) हलाल नहीं है, यूँही 'अल-मुल्तक़ा' में है, और इसलिए यह बात है ताकि आदमी तोहमत और इर्तिकाबे-जुर्म (जुर्म करने) की सरज़निश (डांट) से बच जाए। और अल्लाह तआला सब से ज़्यादा इल्म वाला है और उसका इल्म जिसकी इज़्ज़त व अज़मत बड़ी है सब से ज़्यादा और निहायत दर्जा पुख़्ता (मजबूत) है। (T)

मसला २०७: इस बारे में दीन के विद्वान क्या कहते हैं कि: (१) डाक की नौकरी जायज़ है या नहीं? (२) अंग्रेज़ी पढ़ना जायज़ है या नहीं?

अल-जवाब: (१) डिप्टी पोस्ट मास्टर तक जायज़ है, और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (२) यदि एक ज्ञानी मुसलमान ईसाइयों का खंडन करने की नीयत से अंग्रेज़ी पढ़ता है, या दुनिया के लिए केवल भाषा सीखने या अंकगणित, यूक्लिड की ज्यामिति या भूगोल जैसे जायज़ विज्ञान पढ़ने के लिए पढ़ता है, तो इसमें कोई हर्ज नहीं है, बशर्ते वह उसमें इतना लीन न हो जाए कि अपने धर्म और ज्ञान से गाफिल (लापरवाह) हो जाए। अन्यथा, जो कुछ भी उसे अपने धर्म और ज्ञान को अनिवार्य सीमा तक सीखने से रोकता है, वह हराम है। इसी तरह वे किताबें जिनमें ईसाइयों के झूठे अकीदे (विश्वास) दर्ज हैं जैसे आसमान के अस्तित्व से इनकार आदि, उन्हें पढ़ना भी जायज़ नहीं है। और अल्लाह तआला सबसे अधिक जानने वाला है।

मसला २०९: इस मसले में दीन के विद्वान क्या कहते हैं कि एक व्यक्ति ने स्वस्थ मन और स्थिर बुद्धि की स्थिति में अपने...

1. अल-दुर्र अल-मुख्तार शरह तनवीर अल-अबसार, किताब अल-ग़सब, मतबा मुजतबाई दिल्ली, २/२०६।

पेज ७६८ में से ५३४

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۳

عوض وہی حرام نقدی دے ڈالی تو ان دونوں صورتوں میں حرمت نہیں اور اسی قول پر فتوٰی دیا جاتا ہے تلخیص پوری ہو گئی۔ (ت)

پھر بھی اس سے احتراز بہتر،

[Arabic Box]: لمحل خلاف العلماء فقد قال في الدر المختار انه لا يحل مطلقا كذا في الملتقى 1 وللمتوقى عن التهم والزجر على المرتكب والله تعالٰی اعلم وعلمه جل مجده اتم واحكم۔

[Urdu Box]: کیونکہ یہ صورت علماء کے اختلاف کا محل ہے، چنانچہ در مختار میں فرمایا گیا کہ پسندیدہ قول یہ ہے کہ مطلقاً حلال نہیں یونہی "الملتقی" میں ہے، اور اس لئے یہ بات ہے تاکہ آدمی تہمت اور ارتکاب جرم کی سرزنش سے بچ جائے۔ اور اللہ تعالٰی سب سے زیادہ علم والا ہے اور اس کا علم جس کی عزت وعظمت بڑی ہے سب سے زیادہ اور نہایت درجہ پختہ ہے۔ (ت)

مسئلہ ۲۰۷: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس بارہ میں کہ: (۱) ڈاک کی نوکری جائز ہے یا نہیں؟ (۲) انگریزی پڑھنا جائز ہے یا نہیں؟

الجواب: (۱) ڈپٹی پوسٹ ماسٹر ی تک جائز ہے ، واللہ تعالٰی اعلم (۲) ذی علم مسلمان اگر بہ نیت ردِ نصاری انگریزی پڑھے گا اور دنیا کے لئے صرف زبان سیکھنے یا حساب اقلیدس جغرافیہ جائز علم پڑھنے میں حرج نہیں بشرطیکہ ہمہ تن اُس میں مصروف ہو کر اپنے دین و علم سے غافل نہ ہو جائے ورنہ جو چیز اپنا دین و علم بقدر فرض سیکھنے میں مانع آئے حرام ہے اس طرح وہ کتابیں جن میں نصاری کے عقائدِ باطلہ مثل انکار وجود آسمان وغیرہ درج ہیں ان کا پڑھنا بھی روا نہیں۔ واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۲۰۹: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک شخص نے بحالت صحت نفس و ثبات عقل اپنے

1 در مختار شرح تنویر الابصار کتاب الغصب مطبع مجتبائی دہلی ۲۰۶/۲

Fatawa Rizvia, Volume 23

Question: A person sold a house to one of his heirs and gave him some cash as a gift (hiba), which he used to purchase property. After some time, the testator passed away. Now, do the other heirs have any right in that house or the cash, and can that sale and gift be considered valid or not? Please clarify and may you be rewarded.

Answer: In the described case, since the sale and gift occurred while the person was in sound mind and not in terminal illness (marz-ul-maut), there is no doubt about their validity, enforcement, and complete correctness. Now, no heir whatsoever has any right in that house or the cash. It is stated in Durr-e-Mukhtar:

Arabic: لو وهب فی صحتہ کل المال للولد جاز و اثم	**If a person gifts all his wealth to his son during his health and well-being, it is permissible but he will be a sinner. (T)**

And the questioner asks about the validity or invalidity of the sale and gift; if his intention is regarding the legal validity of the contract, then it is known that both contracts are definitely correct. And if he asks about lawfulness and prohibition, the answer is that selling to an heir at a fair price during health is not disliked (Makruh) at all. However, gifting something to only one heir without showing such consideration to others is disliked; in the Hadith, it has been called injustice (zulm).

As he (peace and blessings of Allah be upon him) said: لا تشهدنی علی جور	**Accordingly, the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Do not make me a witness to oppression and excess." (T)**

However, this dislike and prohibition do not affect the validity of this sale or gift, much like buying and selling during the Friday call to prayer (Adhan al-Jumu'ah). Furthermore, this dislike applies when all children are equal and do not differ much in religious devotion. Otherwise, if, for example, a son or daughter excels others in knowledge or piety, or if this recipient of the gift is occupied in seeking knowledge such that he has no time to earn wealth, then giving more to such a person is not problematic. (Fatawa Qazi Khan)

---

1 Durr-e-Mukhtar, Kitab al-Hiba, Matba' Mujtabai Delhi, 2/160 2 Sahih Muslim, Kitab al-Hibat, Bab Karahat al-Hibat, Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/47-3

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 23

सवाल: एक वारिस के हाथ एक मकान बेचा और कुछ नकदी बतौर तोहफा (हिबा) उसे दी कि उसने उससे एक जायदाद खरीदी। कुछ समय बाद मूरिस (वसीयत करने वाला) का इंतकाल हो गया। अब क्या उसके अन्य वारिसों का भी उस मकान या नकद राशि में कोई अधिकार है या नहीं? और क्या वह बिक्री और हिबा जायज़ माने जा सकते हैं या नहीं? स्पष्ट करें, आपको पुण्य मिलेगा।

जवाब: सवाल में वर्णित स्थिति में, चूंकि बिक्री और हिबा उस समय हुआ जब वह व्यक्ति स्वस्थ दिमाग का था और मृत्यु रोग (मर्ज-उल-मौत) में नहीं था, तो उनकी वैधता, प्रवर्तन और पूर्ण स्वास्थ्य में कोई संदेह नहीं है। अब किसी भी वारिस का उस मकान या नकदी में कोई अधिकार नहीं है। दुर्रे मुख्तार में है:

अरबी: لو وهب فی صحتہ کل المال للولد جاز و اثم

अगर कोई व्यक्ति अपने स्वास्थ्य और तंदुरुस्ती में अपना सारा माल अपने बेटे को हिबा कर दे तो जायज़ है मगर वह गुनहगार होगा। (त)

और पूछने वाला इन बिक्री और हिबा की वैधता या अवैधता के बारे में पूछता है; यदि उसका उद्देश्य अनुबंध (अक्द) की वैधता या अवैधता है, तो यह ज्ञात हो गया कि निश्चित रूप से दोनों अनुबंध सही हैं। और यदि वह हलाल और हराम के बारे में पूछता है, तो इसका उत्तर यह है कि स्वास्थ्य की स्थिति में वारिस के हाथ उचित मूल्य पर बेचना बिल्कुल भी नापसंदीदा (मक़रूह) नहीं है। हाँ, केवल एक वारिस को कोई चीज़ देना कि दूसरों के साथ इस तरह की रियायत न की जाए, मक़रूह है; हदीस में इसे 'ज़ुल्म' कहा गया है।

अरबी: حیث قال صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم لا تشھدنی علی جور

चुनांचे हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फरमाया: "मुझे ज़ुल्म और ज़्यादती पर गवाह न बनाओ।" (त)

लेकिन इस मक़रूहियत और मनाही से इस बिक्री या हिबा में कोई हर्ज नहीं आता जैसे 'अल-बैअ इंदा अज़ानुल जुमुआ' (जुमे की अज़ान के समय खरीद-फरोख्त करना)। और यह मक़रूहियत भी उस समय है जब सभी बच्चे बराबर हों और धार्मिकता में अधिक अंतर न रखते हों। वरना अगर उदाहरण के लिए एक बेटा या बेटी इल्म या तक़वा में दूसरों से बढ़कर हो या यह हिबा पाने वाला

इल्म हासिल करने में मशगूल हो कि धन कमाने की फ़ुर्सत नहीं रखता, तो ऐसे व्यक्ति को सबसे ज़्यादा देना कोई हर्ज नहीं। (फ़तावा काज़ी खां)

---

1 दुर्रे मुख्तार, किताबुल हिबा, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 160/2 2 सहीह मुस्लिम, किताबुल हिबात, बाब कराहतुल हिबात, क़दीमी कुतुब खाना कराची, 47/2-3

पृष्ठ 535 का 768

ایک وارث کے ہاتھ ایک مکان بیچا اور کچھ زر نقد بطور ہبہ اس کو دیا کہ اس نے اس سے ایک حقیت خریدی، بعد ایک عرصہ کے مورث فوت ہوا، اب اس کے اور وارثوں کا بھی اس مکان یا زر نقد میں کچھ حق ہے یا نہیں اور وہ بیع وہبہ جائز ٹھہر سکتے ہیں یا نہیں؟ بینوا توجروا

الجواب: صورتِ مسئولہ میں جبکہ وہ بیع و ہبہ بحالت ثبات عقل و عدم مرضِ موت تھی تو ان کے جواز و نفاذ و صحتِ تمام میں کوئی شبہ نہیں اب ہر گز ہر گز کسی وارث کا اس مکان یا زر نقد میں کوئی حق نہیں، در مختار میں ہے:

لو وھب فی صحتہ کل المال للولد جاز و اثم - ۱ **اگر کوئی شخص اپنی صحت و تندرستی میں اپنا سارامال اپنے بیٹے کو ہبہ کردے تو جائز ہے مگر وہ گناہگار ہوگا۔ (ت)**

اور سائل کہ ان بیع و ہبہ کے جواز و عدم جواز سے پوچھتا ہے اگر اس کا مقصود صحت و عدم صحت عقد ہے جب تو معلوم ہو گیا کہ قطعاً دونوں عقد صحیح ہیں، اور اگر حلت و حرمت سے سوال کرتا ہے تو اس کا جواب یہ ہے کہ بحالت صحت وارث کے ہاتھ قیمت مناسب کو بیع کرنے میں تو ہر گز کوئی کراہت نہیں ہاں تنہا ایک وارث کو کوئی چیز بخش دینا کہ اوروں کے ساتھ اس قسم کی رعایت نہ کرے مکروہ ہے حدیث میں اس کو ظلم فرمایا،

حیث قال صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم لا چنانچہ حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا مجھے تشھدنی علی جور - ۲ **ظلم و زیادتی پر گواہ نہ بناؤ۔ (ت)**

لیکن اس کراہت و ممانعت سے اس بیع یا ہبہ میں کوئی حرج نہیں آتا کالبریع عند اذان الجمعۃ (جیسے اذانِ جمعہ کے وقت خرید و فروخت کرنا۔ ت) اور یہ کراہت بھی اس وقت ہے جب سب

اولاد برابر ہوں اور بہت دین آپس میں تفاوت نہ رکھتے ہوں ورنہ اگر مثلاً ایک بیٹا یا بیٹی علم یا تقوی میں اوروں سے زائد یا یہ موہوب لہ تحصیل علم میں مشغول ہے کہ کسب مال کی فرصت نہیں رکھتا تو ایسے شخص کو سب سے زیادہ دینا کوئی حرج نہیں۔ فتاوی قاضی خاں

---

۱ در مختار کتاب الھبة مطبع مجتبائی دہلی ۲/۱۶۰ ۲ صحیح مسلم کتاب الھبات باب کراھة الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/۴۷-۳

Volume 23 Fatawa Razawiyya

It is stated in: | It is narrated from Imam Abu Hanifa (may Allah be pleased with him) that there is no harm (in gifting to one of the children) if the preference and excellence given over the other children is due to superiority in religious virtue and honor. However, if all are equal, then showing preference is disliked (Makruh). | | (T) |

It is stated in Alamgiri: | If a son is occupied in acquiring knowledge and not in worldly earnings, there is no issue in preferring him over other children. It is mentioned similarly in Al-Multaqat. And Allah Almighty knows best. (T) |

Problem 210: From the country of Bengal, city of Nasirabad, town of Lamapara, sent by Muhammad Alimuddin Sahib, 5 Jamadi al-Ula 1314 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: A father passed away leaving behind prohibited wealth like interest (usury) etc. Will that wealth be lawful for the son now or not? The son was displeased with the consumption of prohibited wealth.

The Answer: For every person regarding whom it is known that the father took a specific amount from them as interest, bribe, usurpation, or theft, it is obligatory (on the son) to return that specific amount from the inheritance to those people or their heirs, even if the exact physical money taken through those illegitimate means is not distinct. And for wealth regarding which it is specifically known to be exactly that prohibited wealth, it is obligatory to consider it as someone else's usurped property. If the people from whom it was taken are unknown, then while being aware of its nature, he should give it to those rightful owners or their heirs; otherwise, he should give it as charity to the poor on their behalf. And if it is only known in general that prohibited wealth is mixed in the inheritance, but neither the specific wealth nor the rightful owners are known...

Footnotes: 1. Fatawa Qazikhan, Book of Gifts, Chapter on Gifts by a Parent, Naval Kishore Lucknow, 4/507. 2. Fatawa Hindiyya, Book of Gifts, Sixth Chapter, Noorani Kutub Khana Peshawar, 4/391.

जिल्द 23 फ़तावा रज़विया

में है: | हज़रत इमाम अबू हनीफ़ा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) से रिवायत है कि (औलाद में से किसी एक को हिबा (उपहार) करने में) कोई हर्ज नहीं है, जबकि उस दूसरी औलाद पर तरजीह (प्राथमिकता) और तफ़्ज़ील (श्रेष्ठता) देना दीनी फ़ज़्ल और शरफ़ की वजह से हो। लेकिन अगर सब बराबर हों तो फिर तरजीह मकरूह है। | | (त) |

आलमगीरी में है: | अगर बेटा इल्म (ज्ञान) हासिल करने में मशगूल हो न कि दुनियावी कमाई में, तो ऐसे बेटे को दूसरी औलाद पर तरजीह और तफ़्ज़ील देने में कोई बुराई नहीं है। मुल्तकृत में भी इसी तरह ज़िक्र है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त) |

मसला 210: मुल्के बंगाल, शहर नसीराबाद, कस्बा लामापाड़ा से, मुरसिला मुहम्मद अलीमुद्दीन साहब, 5 जमादी-उल-उला 1314 हिजरी। उलमा-ए-दीन इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि बाप ने सूद (ब्याज) वगैरह हराम माल छोड़ कर इंतकाल किया, अब वह माल लड़के के लिए हलाल होगा या नहीं? लड़का हराम खोरी से नाराज़ था।

अल-जवाब: जिस जिस शख्स के निस्बत मालूम हो कि फ़लां से इतना माल सूद या रिश्वत या ग़सब (ज़बरदस्ती छीनना) या चोरी में उसके बाप ने लिया था, उस पर फ़र्ज़ है कि तरका (विरासत) से उतना-उतना माल उन लोगों या उनके वारिसों को वापस दे, चाहे वह माल ऐनही (वही असल माल) जुदा न मालूम हो जो उन नाजायज़ तरीक़ों से लिया गया था। और जिस माल के निस्बत ऐनही मालूम हो कि यह ख़ास वही माल हराम है, तो फ़र्ज़ है कि उसे माल-ए-ग़ैर और ग़सब समझे। अगर वे लोग मालूम न हों जिनसे लिया था, तो इल्म की हालत में उन मुस्तहिक़ों (हक़दारों) या उनके वारिसों को दे, वरना उनकी नीयत से फ़क़ीरों पर सदक़ा करे। और अगर इजमाली तौर पर सिर्फ इतना मालूम हो कि तरके में माल-ए-हराम भी मिला है, मगर न माल मुतमैज़ (अलग) है न मुस्तहिक़ मालूम...

पाद-टिप्पणियाँ: 1. फ़तावा क़ाज़ीख़ान, किताबुल हिबा, फ़स्ल फ़ी हिबतुल वालिद, नवल किशोर लखनऊ, 4/507। 2. फ़तावा हिन्दिया, किताबुल हिबा, छठा बाब, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर, 4/391।

पेज 536/768

میں ہے: | روی عن ابی حنیفۃ رضی اللہ تعالٰی عنہ انہ لاباس بہ | حضرت امام ابو حنیفہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت ہے (کہ | | اذ اکان التفضیل لزیادۃ فضل فی الدین فان کانا سواء | اولاد میں سے کسی ایک کو ہبہ کرنے میں) کچھ حرج نہیں | | یکرہ ۱۔ | جبکہ اس دوسری اولاد میں ترجیح و تفضیل دینا دینی فضل و شرف کی وجہ سے ہو لیکن اگر سب برابر ہوں تو پھر ترجیح مکروہ ہے۔ | | | (ت) |

عالمگیری میں ہے: | لو کان الولد مشتغلا بالعلم لابالکسب فلاباس بان | اگر بیٹا حصول علم میں مشغول ہو نہ کہ دنیوی کمائی میں تو ایسے | | یفضلہ علی غیرہ کذا فی الملقط ۲۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ | بیٹے کو دوسری اولاد پر ترجیح و تفضیل دینے میں کوئی مضائقہ | | | نہیں ۔ ملتقط میں اسی طرح مذکور ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم (ت) |

مسئلہ ۲۱۰: از ملک بنگال شہر نصیرآباد قصبہ لاماپڑامر سلہ محمد علیم الدین صاحب ۵ جمادی الاولٰی ۱۳۱۴ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ باپ نے سود وغیرہ حرام مال چھوڑ کر انتقال کیا اب وہ مال لڑکے کے واسطے حلال ہوگا یا نہیں، لڑکا حرام خوری میں ناراض تھا۔

الجواب: جس جس شخص کی نسبت معلوم ہو کہ فلاں سے اتنا مال سود یا رشوت یا غصب یا چوری میں اس کے باپ نے لیا تھا اس پر فرض ہے کہ ترکہ سے اتنا اتنا مال اُن لوگوں یا اُن کے وارثوں کو واپس دے اگرچہ وہ مال بعینہ جدا نہ معلوم ہو جو ان ناجائز طریقوں سے لیا، اور جس مال کی نسبت بعینہ معلوم ہو کہ یہ خاص وہی مال حرام ہے تو فرض ہے کہ اُسے مال غیر و غصب سمجھے اگرچہ وہ لوگ معلوم نہ ہوں جن سے لیا تھا پھر بحالت علم اُن مستحقوں یا ان کے وارثوں

کو دے ورنہ ان کی نیت سے فقراء پر تصدق کرے، اور اگر اجمالاً صرف اتنا معلوم ہو کہ ترکہ میں مال حرام بھی ملا ہے مگر نہ مال متمیز نہ مستحق معلوم

فٹ نوٹ: ۱ فتاویٰ قاضیخان کتاب الہبۃ فصل فی ہبۃ الوالد نولکشور لکھنؤ ۴/ ۵۰۷ ۲ فتاویٰ ہندیہ کتاب الہبۃ الباب السادس نورانی کتب خانہ پشاور ۴/ ۳۹۱

Fatawa Rizvia, Volume 23

To refrain out of piety is better, and the ruling of permissibility.

In 'Radd al-Muhtar', it is stated: If it is known that the earnings of a predecessor were illicit, it is permissible for the heir [due to the lack of specification]. However, if the specific owner is known, then there is no doubt about its illegality, thus it is necessary to return the wealth to its owner. Similarly, if a specific item is known to be usurped, its use is not permissible, even if the owner is unknown. The summary of the matter is that if the owners of the wealth are known, it is mandatory to return the wealth to them. But if he does not know the owners of the wealth and knows that a specific item is illicit, then even in this case, that specific illicit wealth is not permissible for him; therefore, he should give it as charity on behalf of its owner. And if wealth has been gathered through illicit means in a mixed manner and he neither knows its owners nor has knowledge of any specific illicit item, then in such a case, this wealth is judicially permissible for him. However, in terms of piety and God-fearingness, it is better to avoid it. (Summary)

I say: By the word 'this', I mean that the ruling of avoiding such wealth as a matter of piety is in accordance with general authoritative books like 'al-Khaniyah', 'al-Tabyin', 'al-Hindiyyah', etc. There are some valuable discussions here. Accordingly, we have stated them in our annotations on 'Fatawa Shami' (Radd al-Muhtar). And Allah Almighty knows best. (T)

Footnote 1: Radd al-Muhtar, Book of Sales, Chapter of Invalid Sales, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 4/130. Page 537 of 768

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 23

दीनदारी के लिहाज़ से बचना बेहतर है, और अनुमति का आदेश।

'रद्द अल-मुह्तार' में वर्णित है: जब किसी को ज्ञात हो कि उसके पूर्वज (मौरिस) की कमाई हराम (अवैध) थी, तो विशिष्ट पहचान न होने के कारण वह उसके लिए हलाल है। लेकिन यदि वास्तविक मालिक ज्ञात हो, तो धन की अवैधता में कोई संदेह नहीं है, इसलिए उस धन को उसके मालिक को लौटाना आवश्यक है। इसी तरह, यदि कोई विशेष वस्तु स्पष्ट रूप से छीनी हुई (मग़्सूब) हो, तो उसका उपयोग हलाल नहीं है, भले ही मालिक ज्ञात न हो। सारांश यह है कि यदि धन के मालिक ज्ञात हों, तो उन्हें धन लौटाना अनिवार्य है। लेकिन यदि वह मालिकों को नहीं जानता और किसी विशेष वस्तु के हराम होने का ज्ञान रखता है, तो इस स्थिति में भी वह विशिष्ट हराम धन उसके लिए जायज़ नहीं है; अतः वह मालिक की ओर से उसे दान (सदक़ा) कर दे। और यदि धन अवैध तरीके से मिश्रित रूप में एकत्र किया गया हो और वह न तो मालिकों को जानता हो और न ही किसी विशेष वस्तु के हराम होने का ज्ञान हो, तो ऐसी स्थिति में यह धन अदालती तौर पर उसके लिए हलाल है, लेकिन धर्मपरायणता और तक़वा के लिहाज़ से परहेज करना ही बेहतर है। (सारांश)

मैं कहता हूँ कि शब्द 'यह' से मेरा अभिप्राय यह है कि धार्मिकता के आधार पर इस धन से बचने का आदेश देना सामान्य विश्वसनीय पुस्तकों जैसे 'ख़ानिया', 'तबीन', 'हिन्दिया' आदि के अनुरूप है। यहाँ कुछ बहुमूल्य शोध हैं। तदनुसार, 'फ़तावा शामी' (रद्द अल-मुह्तार) पर हमारी टिप्पणियों में हमने उन्हें वर्णित किया है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

पाद-टिप्पणी 1: रद्द अल-मुह्तार, किताबुल बुयूअ, बाबुल बुयूअ अल-फ़ासिद, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 4/130। पृष्ठ 768 में से 537

تو دیانۃ افضل احتراز اور حکم جواز۔

في ردالمحتار، اذا علم ان کسب مورثه حرام یحل له لکن اذا علم المالك بعینه فلاشك في حرمته و وجوب ردّه علیه وکذا لا یحل اذا علم عین الغصب مثلا وان لم یعلم مالکه والحاصل انه ان علم ارباب الاموال وجب رده علیهم والا فان علم عین الحرام لا یحل له ویتصدق به بنیة صاحبه و ان کان مالا مختلطا مجتمعا من الحرام ولا یعلم اربابه ولا شیئًا منه بعینه حل له حکما والاحسن دیانة التنزه عنه۸1 اه ملخصاً. قلت وهذا اعنی الحکم بأولویة التنزه دیانة هو المطابق لما في عامة المعتمدات کالخانیة والتبیین والهندیة وغیرها وههنا ابحاث نفیسة ذکرناها فیما علقنا علی رد المحتار، واللہ تعالی اعلم۔

ردالمحتار میں ہے جب اسے معلوم ہو کہ مورث کی کمائی حرام ہے تو عدم تعین کی وجہ سے اس کے لئے حلال ہے لیکن جب مالک معین معلوم ہو تو پھر مال کی حرمت میں کوئی شک نہیں لہذا مال اس کے مالک کو واپس کر دینا ضروری ہے۔ اسی طرح جب عین غصب یعنی بعینہ کوئی شے مغصوب ہو تو اس کا استعمال حلال نہیں اگر چہ مال کا مالک معلوم نہ ہو۔ خلاصہ کلام یہ ہے کہ اگر مالکان مال معلوم ہوں تو انہیں مال واپس کرنا ضروری ہے لیکن اگر ارباب مال کو نہیں جانتا اور معین شے کے حرام ہونے کا علم رکھتا ہے تو اس صورت میں بھی وہ معین حرام مال اس کے لئے جائز نہیں لہذا اس کے مالک کی طرف سے صدقہ کردے، اور اگر مال مخلوط حرام طریقے سے جمع کیا گیا اور یہ اس کے مالکوں کو نہیں جانتا اور نہ کسی معین شے کے حرام ہونے کا علم رکھتا ہے تو ایسی صورت میں یہ مال قضائے طور پر اس کے لئے حلال ہے لیکن دیانت و تقوٰی کے لحاظ سے زیادہ بہتری پر ہیز میں ہے اھ ملخصاً، میں کہتا ہوں کہ لفظ ھٰذا سے میری مراد یہ

ہے کہ بطور دیانت اس مال سے بچنے کا حکم دینا عام معتبر کتابوں کے مطابق ہے جیسے خانیہ، تبیین اور ہندیہ وغیرہ۔ یہاں چند قیمتی ابحاث ہیں۔ چنانچہ فتاوٰی شامی پر جو ہماری تعلیقات ہیں ہم نے وہاں انہیں بیان کیا ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم (ت)

18 رد المحتار كتاب البيوع باب البيوع الفاسد دار احياء التراث العربي بيروت ۴ / ۱۳۰ Page of 768 537

Fatawa Razawiyya, Volume 23

Problem 211: From Bengal, District Post Office Namazipur, Kuchiamodar, sent by Abdur Rahman Sahib. What is your opinion, may Allah have mercy on you (May Allah have mercy on you, what is your blessed instruction) regarding this matter: In some regions of Bengal, during the blessed month of Ramadan, people invite local religious teachers (Miyanji) and scribes (Munshis), gather them together, and have them recite the complete Quran, perform Khatm-e-Tehleel (repetition of 'La ilaha illallah'), etc., and visit graves, and then pay them a fee. Although they do not fix an amount for the money etc., they consider it mandatory to give, and the scribes and teachers also go out of greed for money. The evidence for this is that if money is not given in a house, they do not go to that house again. Is giving and taking this kind of money permissible according to Sharia or not? And will the reward (Sawab) be conveyed to the deceased or not? Explain and you will be rewarded. (Explain, you will be rewarded. - T)

The Answer: Since this giving and taking is established and well-known among them, this constitutes reading and having read for a fee. "For what is well-known by custom is like a condition stipulated in words." (Because whatever is famous in custom and tradition is as if conditions were settled in words. - T). And taking or giving a fee for reciting the Quran and remembering Allah (Dhikr) is both haram (forbidden). Both the taker and the giver are sinners, as researched in 'Radd al-Muhtar' and 'Shifa al-Alil', etc. (As researched in Fatawa Shami, Shifa al-Alil, and other books. - T). And when they are committing this forbidden act, what reward will be sent to the deceased? Hoping for a reward for a sin is even more severe and harsh. "As in al-Hindiyyah, al-Bazzaziyyah, and others, and the scholars have emphasized this matter with the utmost severity." (As mentioned in Fatawa Alamgiri and Bazzaziyyah, etc., the noble scholars have exercised great severity in this matter. - T). Yes, if people want there to be a conveyance of reward (Iysal-e-Sawab), the way to do it is to hire the reciters for an hour or two and fix the salary for that duration for each person. For example, the one who wants it read says, "I have hired you as a servant for this much fee from such-and-such time to such-and-such time today, and I will take whatever work I want." He says, "I accept." Now he has become his employee for that duration and can take whatever work he wants. After that, tell him, "Recite this much of the Great Quran or this many times the Kalima Tayyiba or Durood Sharif for such-and-such deceased person." This is a permissible way. May Allah Almighty grant success to the Muslims. And Allah, Glory be to Him and Most High, knows best, and His knowledge,

Glorious is His Majesty, is most complete and most decisive. (Allah the Almighty is Pure, Transcendent, and the Greatest Knower, and His knowledge is perfect and firm. - T)

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

मसला 211: बंगाल, ज़िला डाकघर नमाज़ीपुर, कुचियामोदर से, अब्दुल रहमान साहब द्वारा भेजा गया। मा क़ौलुकुम रहमकमुल्लाह तआला (अल्लाह तआला आप पर रहम फ़रमाए, आपका क्या पाक इरशाद है) इस मसले में कि: बंगाल के कुछ हिस्सों में रमज़ानुल मुबारक के महीने में मियांजी और मुंशियों को दावत देकर इकट्ठा करते हैं और मुर्दों को सवाब पहुँचाने (ईसाल-ए-सवाब) के लिए ख़त्म-ए-क़ुरआन और ख़त्म-ए-तहलील वग़ैरह पढ़वाते हैं और क़ब्रों की ज़ियारत करवाते हैं और उजरत (पैसे) देते हैं। यानी अगरचे पैसे वग़ैरह का कोई तअयुन (निर्धारण) नहीं करते, लेकिन हमेशा देना वाजिब समझते हैं, और मुंशी और मियांजी भी पैसे के लालच में जाते हैं। इसका सुबूत यह है कि अगर किसी घर में पैसा न दिया गया तो वे दोबारा उस घर में नहीं जाते। इस तरह का पैसा देना और लेना शरीअत के लिहाज़ से जायज़ है या नहीं? और क्या मुर्दों को सवाब पहुँचेगा या नहीं? बय्यान फ़रमाएँ और अज्र पाएँ। (बयान फ़रमाएँ, आपको अज्र मिलेगा। - त)

अल-जवाब (उत्तर): चूंकि उनके बीच यह लेना-देना तयशुदा और मशहूर है, तो यह उजरत पर पढ़ना और पढ़वाना हुआ। "अल-मारूफ़ु उर्फ़न कल-मशरूति लफ़्ज़न" (क्योंकि जो बात रस्म-ओ-रिवाज में मशहूर है, वह वैसी ही है जैसे शब्दों से शर्त तय की गई हो। - त)। और क़ुरआन की तिलावत और अल्लाह के ज़िक्र पर उजरत लेना और देना दोनों हराम है, लेने वाले और देने वाले दोनों गुनहगार हैं, जैसा कि 'रद्दुल मुहतार' और 'शिफ़ाउल अलील' वग़ैरह में तहक़ीक़ की गई है। (जैसा कि फ़तावा शामी, शिफ़ाउल अलील और दीगर किताबों में इसकी तहक़ीक़ फ़रमाई गई। - त)। और जब वे इस हराम काम के मुर्तकिब (दोषी) हैं, तो मुर्दों को किस चीज़ का सवाब भेजा जाएगा? गुनाह पर सवाब की उम्मीद रखना और भी ज़्यादा सख़्त है। "कमा फ़िल हिन्दिया वल बज़्ज़ाज़िया व ग़ैरहुमा व क़द शद्दल उलमाउ फ़ी हाज़ा अब्लग़ तश्दीद" (जैसा कि फ़तावा आलमगीरी और बज़्ज़ाज़िया वग़ैरह में ज़िक्र है, उलमा-ए-किराम ने इस मसले में बहुत सख़्ती बरती है। - त)। हाँ, अगर लोग चाहें कि ईसाल-ए-सवाब भी हो, तो उसका तरीक़ा यह है कि पढ़ने वालों को एक-दो घंटे के लिए नौकर रख लें और उतनी देर की तनख़्वाह हर शख़्स की तय कर दें। मिसाल के तौर पर पढ़वाने वाला कहे, "मैंने तुझे आज फ़लां वक़्त से फ़लां वक़्त तक के लिए इतनी उजरत पर नौकर रखा, जो काम चाहूँगा लूँगा।" वह कहे, "मैंने क़बूल किया।" अब वह उतनी देर के लिए उसका अजीर (नौकर) हो गया, वह जो काम चाहे ले सकता है। इसके बाद उससे कहे कि फ़लां मय्यित (मृतक) के लिए इतना क़ुरआन-ए-अज़ीम या इतना कलमा तय्यबा या दुरूद शरीफ़ पढ़ दो। यह सूरत जायज़ है। अल्लाह तआला

मुसलमानों को तौफ़ीक़ अता फ़रमाए। वल्लाहु सुब्हानहु व तआला आलम व इल्मुहु जल्ला मज्दुहु अतम व अहकम (अल्लाह तआला पाक, बरतर और सबसे बड़ा आलिम है और उसका इल्म कामिल और पुख़्ता है। - त)

पृष्ठ 538 का 768

فتاوی رضویہ جلد ۲۳

مسئلہ ۲۱۱: از ملک بنگالہ ضلع ڈاک خانہ نمازی پور کو چیا موڈ امر سلہ عبد الرحمن صاحب ماقولکم رحمکم اللہ تعالیٰ (اللہ تعالیٰ آپ پر رحم فرمائے آپ کا کیا ارشاد مبارک ہے) اس مسئلہ میں کہ در بعض دیار بنگال رمضان المبارک میں میانجی و منشیوں کو دعوت کرکے مجتمع کرتے ہیں اور مردگان پر ایصال ثواب کے واسطے ختم قرآن و ختم تہلیل وغیرہ پڑھا کے اور زیارت قبور کرا کے اجرت دیتے ہیں یعنی اگر چہ پیسہ وغیرہ کا کچھ تعین نہیں کرتے ہیں مگر ہمیشہ دینا واجب جانتے ہیں اور منشی اور میانجی بھی پیسے کے لالچ سے جاتے ہیں، قرینہ اس کا یہ ہے کہ اگر کوئی مکان میں پیسہ نہ دیا تو بار دیگر اس مکان میں نہیں جاتے ہیں، اس قسم کا پیسہ دینا اور لینا شرعاً جائز ہے یا نہیں؟ اور مردوں پر ایصال ثواب ہو گا یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان فرمائیے اجر پائیے۔ ت)

الجواب: جبکہ اُن میں معہود و معروف یہی لینا دینا ہے تو یہ اُجرت پر پڑھنا پڑھوانا ہوا فان المعروف عرفا کالمشروط لفظا (کیونکہ عُرف و رواج میں جو کچھ مشہور ہے وہ اس طرح ہے کہ جس طرح الفاظ سے شرط طے کی جائے۔ت) اور تلاوت قرآن اور ذکر الٰہی پر اُجرت لینا دینا دونوں حرام ہے، لینے والے دینے والے دونوں گنہگار ہوتے ہیں کما حققہ فی ردالمحتار و شفاء العلیل وغیرہما (جیسا کہ فتاوی شامی، شفاء العلیل اور دیگر کتب میں اس کی تحقیق فرمائی گئی۔ت) اور جب یہ فعل حرام کے مرتکب ہیں تو ثواب کس چیز کا اموات کو بھیجے گا، گناہ پر ثواب کی امید اور زیادہ سخت واشد ہے کما فی الھندیۃ والبزازیۃ و غیرھما وقد شدد العلماء فی ھذا ابلغ تشدید (جیسا کہ فتاوی عالمگیری اور بزازیہ وغیرہ میں مذکور ہے، علماء کرام نے اس مسئلہ میں بہت شدت برتی ہے۔ ت) ہاں اگر لوگ چاہیں کہ ایصال ثواب بھی ہو تو اس کی صورت یہ ہے کہ پڑھنے

والوں کو گھنٹے دو گھنٹے کے لئے نوکر کر لیں اور تنخواہ اتنی دیر کی ہر شخص کی معین کر دیں مثلاً پڑھوانے والا کہے میں نے تجھے آج فلاں وقت سے فلاں وقت تک کے لئے اس قدر اجرت پر نوکر رکھا جو کام چاہوں گا لوں گا وہ کہے میں قبول کیا، اب اتنی دیر کے واسطے اس کا اجیر ہو گیا جو کام چاہے لے سکتا ہے اس کے بعد اس سے کہے فلاں میت کے لئے اتنا قرآن عظیم یا اس قدر کلمہ طیبہ یا درود شریف پڑھ دو، یہ صورت جواز کی ہے۔ اللہ تعالٰی مسلمانوں کو توفیق عطا فرمائے، واللہ سبحنہ و تعالٰی اعلم و علمہ جل مجدہ اتم واحکم (اللہ تعالٰی پاک برتر اور سب سے بڑا عالم ہے اور اس کا علم کامل اور پختہ ہے۔ ت)

Fatawa Razawiyya Volume 23

Issue 212: 11 Jumada al-Ula 1317 AH What do the scholars of religion say in this matter? There is a custom among the Bhatiaran [innkeepers' community] here that when a woman among them commits adultery, her husband divorces her and hands her over to the community head [Chaudhry]. Then, whoever wants to marry her, the innkeepers of the inn do not allow the marriage until they take twenty rupees from that person. They call this woman 'the bundle of the inn' (Saray ki Gathri). They say, 'Now it is a bundle; give us twenty rupees, then we will let you marry.' Then they sometimes distribute that money among themselves or cook a meal with it. This time also, twenty rupees from a person have been collected. The innkeepers want to put them in the mosque. Is this permissible or not? State the ruling and be rewarded.

The Answer: These fixed rupees are purely bribery and forbidden [haram]. It is not permissible to eat them, nor to distribute them, nor to put them in the mosque. Rather, it is obligatory to return them to the person from whom they were taken. If he gives permission with a happy heart, saying, "Just spend it on the mosque on my behalf," then it will be permissible.

[Text Box Content] Left (Arabic): In al-Bazzaziya: A brother refuses to marry off his sister unless such-and-and such amount is paid to him. If it is paid, he [the payer] has the right to take it back from him whether it exists as is or has been consumed, because it is bribery. - 1 Right (Urdu Translation): It is stated in Fatawa Bazzaziya that if a brother conditions his sister's marriage on receiving something, and then that thing is handed over to him, then it is permissible for the owner to take back that item, whether it remains or has been consumed, because it is bribery. And Allah Almighty knows best (T).

And Allah Almighty knows best.

Issue 213: 7 Rajab 1317 AH | Sinner Muhammad Yaqub My served and respected Master, the honorable Maulvi Sahib Qibla, may his blessings endure. Salutations! The Arya Samaj is asking for chairs on rent for their annual gathering. Is it permissible according to Sharia to give them on rent for such a gathering or not? This humble person has not agreed yet; I will reply to them after receiving your honor's response.

The Answer: Respected one, may Allah preserve him! Concern yourself with your rent. Sitting on a chair is not forbidden [haram]. Its...

1. Fatawa Bazzaziya on the margin of al-Fatawa al-Hindiyya, Book of Marriage, Twelfth Chapter, Mahr, Nurani Kutub Khana Peshawar 4/136

फतावा रज़विया, जिल्द 23

मसाला 212: 11 जमादी-उल-उला 1317 हिजरी क्या फरमाते हैं उलमा-ए-दीन इस मसले में कि यहाँ भटियारन का दस्तूर है कि जब उनमें कोई औरत बदकारी करती है, तो शौहर उसे तलाक़ देकर चौधरी के सुपुर्द कर देता है। फिर जो शख़्स उससे निकाह करना चाहता है, सराय के भटियहारे उस शख़्स से जब तक बीस रुपये न ले लें, निकाह नहीं करने देते। इस औरत को सराय की 'गठरी' कहते हैं। अब 'गठरी' है, हमें बीस रुपये दे दो तो निकाह करने देंगे। फिर वह रुपया कभी आपस में बाँट लेते हैं, कभी उसका खाना पकाकर खा लेते हैं। इस दफ़ा भी एक शख़्स के ऐसे ही बीस रुपये जमा हैं। भटियहारे चाहते हैं कि हम उन्हें मस्जिद में लगा दें। यह जायज़ है या नहीं? बयान फ़रमाएँ और सवाब पाएँ।

अल-जवाब: ये रुपये जो बाँधे गए हैं, महज़ रिश्वत और हराम हैं। न उनका खाना जायज़ है, न बाँट लेना जायज़ है, न मस्जिद में लगाना जायज़ है। बल्कि लाज़िम है कि जिस शख़्स से लिये हैं, उसे वापस दें। वह अगर ख़ुशी से इजाज़त दे दे कि 'मेरी तरफ़ से मस्जिद में सर्फ़(खर्च) कर दो', तो जायज़ होगा।

[बॉक्स की विषय सामग्री] बायाँ (अरबी): अल-बज़्ज़िया में है: भाई अपनी बहन का निकाह करने से इनकार कर देता है जब तक कि उसे इतना न दिया जाए। फिर दिया गया, तो उसे (देने वाले को) हक़ है कि वह उससे वापस ले ले, चाहे वह मौजूद हो या नष्ट हो गई हो, क्योंकि वह रिश्वत है। - 1 दायाँ (उर्दू अनुवाद): फतावा बज़्ज़िया में है कि अगर किसी भाई ने अपनी बहन की शादी किसी चीज़ के मिलने पर शर्त रखी और फिर वह चीज़ उसे दे दी गई, तो उस बाकी रहने वाली या ख़त्म हो जाने वाली चीज़ का मालिक को वापस लेना जायज़ है क्योंकि वह रिश्वत है। वल्लाहु तआला आलम (त)।

वल्लाहु तआला आलम।

मसाला 213: 7 रजब 1317 हिजरी | गुनहगार मुहम्मद याकूब मख़दूम व मनाऊ मुकर्रमना जनाब मौलवी साहब क़िबला, अल्लाह उनकी बरकतें कायम रखे। आदाब! आर्य समाज अपने वार्षिक जलसे के लिए कुर्सियाँ किराए पर मांग रहा है। क्या शरीअत के मुताबिक़ ऐसे जलसे के लिए किराए पर देना जायज़ है या नहीं? इस नाचीज़ ने अभी इकरार नहीं किया है, आप हज़रत का जवाब आने पर उन्हें जवाब दूँगा।

अल-जवाब: मुकर्रम, अल्लाह ताला सलामत रखे! आप अपने किराए से मतलब रखें, कुर्सी पर बैठना हराम नहीं है, इसका...

---

1. फतावा बज़्ज़िया हाशिया अल-फतावा अल-हिन्दिया, किताबुन निकाह, बारहवाँ अध्याय, मह्ल, नूरानी कुतुब खाना पेशावर 4/136

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۳

مسئلہ ۲۱۲: ۱۱ جمادی الاولٰی ۱۳۱۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ یہاں بھٹیارن کا دستور ہے جب ان میں کوئی عورت بدکاری کرتی ہے خاوند اسے طلاق دے کر چودھری کے سپرد کردیتا ہے پھر جو شخص اس سے نکاح کرنا چاہتا ہے سرائے کے بھٹیارے اس شخص سے جب تک بیس روپے نہ لے لیں نکاح نہیں کرنے دیتے۔ اس عورت کو سرا کی گٹھڑی کہتے ہیں اب گٹھڑی ہے، ہمیں بیس روپے دے دو تو نکاح کرنے دیں گے پھر وہ روپیہ کبھی آپس میں بانٹ لیتے ہیں کبھی اس کا کھانا پکا کر کھالیتے ہیں، اس دفعہ بھی ایک شخص کے ایسے ہی بیس روپے جمع ہیں بھٹیارے چاہتے ہیں ہم انہیں مسجد میں لگادیں، یہ جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا۔

الجواب: یہ روپے جو باندھے گئے ہیں محض رشوت و حرام ہیں، نہ ان کا کھانا جائز، نہ بانٹ لینا جائز، نہ مسجد میں لگانا جائز، بلکہ لازم ہے کہ جس شخص سے لئے ہیں اسے واپس دیں، وہ اگر بخوشی اجازت دے دیں کہ میری طرف سے مسجد میں صرف کردو تو جائز ہوگا۔

[باکس کی عبارت] بائیں طرف (عربی): في البزازية الاخ ابي ان يزوج الاخت الا ان يدفع اليه كذا فدفع، له ان يأخذ منه قائما او هالكا لانه رشوة - ۱ دائیں طرف (اردو ترجمہ): فتاوٰی بزازیہ میں ہے کہ اگر کسی بھائی نے اپنی بہن کی شادی کسی چیز کے حصول کے لئے مشروط کردی اور پھر وہ چیز اس کے حوالے کردی گئی تو اس باقی رہنے والی یا ختم ہوجانے والی چیز کا لینا مالک کو واپس لینا جائز ہے کیونکہ وہ رشوت ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم (ت)

واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۱۳: ۷ رجب ۱۳۱۷ھ | عاصی محمد یعقوب مخدوم و مناؤ مکرمنا جناب مولوی صاحب قبلہ دامت برکاتہم، آداب! جلسہ سالانہ آریہ سماج کے واسطے کرسیاں کرایہ پر آریہ مانگتے ہیں شرعاً ایسے جلسے کے واسطے کرایہ پر دینا جائز ہے یا نہیں؟ حقیر نے ابھی اقرار نہیں کیا آنجناب کا جواب آنے پر ان کو جواب دوں گا۔

الجواب: مکرم سلمہم اللہ تعالیٰ! آپ اپنے کرائے سے غرض رکھیں، کرسی پر بیٹھنا حرام نہیں، اس کا

---

۱ فتاویٰ بزازیہ علی ھامش الفتاوی الھندیۃ کتاب النکاح الفصل الثانی عشر المھر نورانی کتب خانہ پشاور ۴ / ۱۳۶

Fatawa Razviya, Volume 23

Rent is not forbidden; the unlawful words spoken by those sitting on the chairs do not depend on the chairs; the chairs are not aiding or supporting them. There is no cause for concern. And Allah Almighty knows best.

Problem 214: From Basoli, District Budaun, sent by Khalil Ahmad Sahib, 9 Shawwal 1319 AH. What do the scholars of religion say regarding the ruling of Sharia about the following professionals? (1) Cutter of trees (2) Slaughterer of cows (3) Perpetual wine drinker (4) Seller of free humans.

The Answer: Selling a free person and drinking wine are both definitively forbidden. Especially the habitual drinking of wine (Khamr), as it is persistence in a major sin, which becomes an even graver major sin. There is no harm in the professions of slaughtering cows and cutting trees. The saying popular among the common people as a Hadith, "The slaughterer of cows and the cutter of trees will not enter Paradise," is purely false. And Allah Almighty knows best.

Problem 215: From Bijapur, Gujarat, District Baroda North, Kadi Prant, sent by Hafiz Muhammad bin Sulayman Mian, Mohalla Bahorwadar, 15 Sha'ban 1319 AH. What do the scholars of religion say in this matter: A rich man named Khalid employed a courtesan named Hindah for one hundred rupees monthly for sexual intercourse and constant companionship. Suddenly, Hindah received divine guidance and repented from this work, but the rich man continued the same salary in her name. After Khalid's death, his son Zaid continued the same salary. Hindah supports charitable works, the poor, orphans, and widows with this salary, and continues almsgiving. Is it permissible to take charity, eat, etc., from that salary or not? And does reward (thawab) accrue or not? Give a ruling and be rewarded.

The Answer: As long as Hindah was receiving that stipend in exchange for adultery, it was certainly and definitively forbidden; charity could not be given from it. However, when Hindah repented and even after that the rich man continued the stipend, and now it is continued by his son, it is clearly evident that it is not in exchange for any sin. This is lawful wealth. In Sahih Bukhari and Sahih Muslim, in the story of the People of the Inscription (Ashab al-Raqim), to which there is also an indication in the Great Quran, the Master of the World (peace and blessings of Allah Almighty be upon him) said that three travelers took shelter in a cave, from the mountain...

फतावा रजविया, खंड 23

किराया हराम नहीं है, बैठने वालों द्वारा बोले जाने वाले अवैध शब्द कुर्सी पर निर्भर नहीं हैं, कुर्सी उनमें सहायक या समर्थक नहीं है। चिंता का कोई कारण नहीं है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसाला 214: बसोली, जिला बदायूँ से खलील अहमद साहब द्वारा भेजा गया, 9 शव्वाल 1319 हिजरी। धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं कि शरीयत निम्नलिखित पेशेवरों के बारे में क्या हुक्म देती है? (1) पेड़ काटने वाला (2) गाय ज़बह करने वाला (3) निरंतर शराब पीने वाला (4) स्वतंत्र मनुष्यों को बेचने वाला।

जवाब: स्वतंत्र मनुष्य को बेचना और शराब पीना दोनों निश्चित रूप से हराम (वर्जित) हैं। विशेष रूप से शराब (खम्र) पीने की निरंतरता, क्योंकि यह एक बड़े पाप पर अडिग रहना है जो और भी बड़ा पाप बन जाता है। गाय ज़बह करने और पेड़ काटने के पेशे में कोई हर्ज नहीं है। आम लोगों के बीच हदीस के नाम से जो मशहूर है कि "गाय ज़बह करने वाला और पेड़ काटने वाला जन्नत में नहीं जाएगा" वह पूरी तरह से गलत है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसाला 215: बीजापुर, गुजरात, जिला बड़ौदा उत्तर कड़ी प्रांत से हाफिज़ मुहम्मद बिन सुलेमान मियां, मोहल्ला बहोरवाड़र द्वारा भेजा गया, 15 शाबान 1319 हिजरी। धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं कि: खालिद नाम के एक अमीर ने हिंदा नाम की एक वेश्या को सौ रुपये मासिक वेतन पर रखा ताकि वह उसके साथ संभोग करे और हर समय साथ रहे। अचानक हिंदा को ईश्वरीय मार्गदर्शन प्राप्त हुआ और उसने इस काम से तौबा कर ली, लेकिन उस अमीर ने वही वेतन उसके नाम पर जारी रखा। खालिद की मृत्यु के बाद उसके बेटे ज़ैद ने वही वेतन जारी रखा। हिंदा उस वेतन से नेक काम करती है और गरीबों, अनाथों और विधवाओं का पालन-पोषण करती है और खैरात (दान) जारी है। इस कारण से उस वेतन से खैरात लेना और खाना आदि हलाल है या नहीं? और सवाब मिलता है या नहीं? स्पष्ट रूप से बताएं और पुण्य कमाएं।

जवाब: जब तक वह वजीफा (वेतन) हिंदा को ज़िना (व्यभिचार) के बदले मिलता था, वह निश्चित रूप से हराम था, उससे खैरात नहीं दी जा सकती थी। लेकिन जब हिंदा ने तौबा कर ली और उसके बाद भी अमीर ने वजीफा जारी रखा और अब उसके बेटे की ओर से जारी है, तो यह स्पष्ट है कि यह किसी गुनाह के बदले में नहीं है। यह धन हलाल है। सही बुखारी और सही मुस्लिम में असहाबुल रकीम की

कहानी में, जिसका संकेत कुरान मजीद में भी मौजूद है, हुजूर सैयदे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया है कि तीन मुसाफिर एक गुफा में ठहरे, पहाड़ से...

पृष्ठ 540 का 768

فتاوی رضویہ جلد ۲۳

کرایہ حرام نہیں، اقوال نامشروع جو بیٹھنے والے سفار بکیں گے کرسی پر موقوف نہیں کرسی ان میں معین و موید نہیں کوئی وجہ حرج نہیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۲۱۴: از بسولی ضلع بدایوں مرسلہ خلیل احمد صاحب ۹ شوال ۱۳۱۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ پیشہ وران ذیل کی بابت شرع کیا حکم دیتی ہے۔ (۱) قاطع الشجر (۲) ذابح البقر (۳) دائم الخمر (۴) بائع البشر

الجواب: حرّ آدمی کی بیع اور شراب پینا دونوں حرام قطعی ہیں خصوصاً شراب خمر کی مداومت کہ وہ تو گناہ کبیرہ پر اصرار ہوا جو سخت تر کبیرہ عظیمہ ہوگیا اور ذبح بقر و قطع شجر کے پیشے میں مضائقہ نہیں، یہ جو عوام میں بنام حدیث مشہور ہے کہ "ذابح البقر وقاطع الشجر" جنت میں نہ جائے گا" محض غلط ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۲۱۵: از بیجاپور گجرات ضلع بڑودہ شمالی کڑی پرانت مرسلہ حافظ محمد بن سلیمان میاں محلہ بہوراڈر ۱۵ شعبان ۱۳۱۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ہندہ نام ایک طوائف کو خالد ایک امیر نے سو روپے ماہواری پر نوکر رکھا تاکہ اس سے وطی کرے اور ہر وقت ہم صحبت رہے یکایک ہندہ کو ہدایت ربانی نصیب ہوئی اور اس کام سے تائب ہوئی لیکن اس امیر نے وہی پگھار اس کے نام پر برقرار رکھا اور اس کے لڑکے زید نے بعد وفات خالد کے وہی پگھار جاری رکھا، وہ ہندہ اس پگھار سے کار خیر اور مساکین اور یتیم اور رانڈوں کو پرورش کرتی ہے اور خیرات جاری ہے اس سبب سے وہ پگھار سے خیرات لینا اور کھانا وغیرہ حلال ہے یا نہیں؟ اور ثواب ہوتا ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا۔

الجواب: جب تک وہ وظیفہ ہندہ کو بمعاوضہ زنا ملتا تھا ضرور حرام قطعی تھا، نہ اس سے خیرات ہوسکتی تھی، مگر جب ہندہ تائبہ ہوگئی اور اس کے بعد بھی امیر نے وظیفہ جاری رکھا اب اس کے بیٹے کی طرف سے جاری ہے تو صاف ظاہر ہے کہ یہ کسی گناہ کے معاوضہ میں نہیں یہ ضرر و مال حلال ہے، صحیح بخاری و صحیح مسلم میں قصہ اصحاب الرقیم میں جس کا اشارہ قرآن عظیم میں بھی موجود، حضور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے ارشاد فرمایا ہے کہ تین مسافرات کو ایک غار میں ٹھہرے پہاڑ سے

Fatawa Razawiyya, Volume 23

A rock fell and covered the mouth of the cave, sealing it. They said to each other, "By God, you will not find salvation from here except by calling upon Allah through your righteous deeds." Each one described an act of highest-order righteousness and prayed through its intercession. The rock gradually moved; upon the third person's prayer, it moved away completely, and they were saved. One of the prayers was: "My uncle's daughter was the most beloved person to me. I desired an illicit act from her, but she refused, until one year of famine struck and she came to me. 'I gave her one hundred and twenty dinars on the condition that she let me have my way with her, and she agreed.' I gave her 120 gold coins on the condition that she grant me power over her. She accepted. When I had the opportunity and was about to commit the act, she wept and said, 'I have never done this; necessity forced me. Fear Allah and do not break the seal unjustly.' I feared Allah, desisted from the act, and left those gold coins with her. 'O Allah! If I did this seeking Your pleasure, then relieve us from the predicament we are in, my God!'" At this, the rock moved away[1]. It is evident from this great and magnificent Hadith that those gold coins became lawful property for that woman; otherwise, it would have been forbidden for her to keep them. And if keeping them were forbidden, then leaving them and not taking them back would be forbidden, for whatever is forbidden to take is also forbidden to give.

What is forbidden to take is forbidden to give[2]. The prohibition for both is from the perspective of Sharia, not merely because of another's right. Therefore, it was mandatory for both to remove it to eliminate the sin.

Whatever is forbidden to take is also forbidden to give. The prohibition for both comes from the Sharia, not just for the sake of another's right. Therefore, it was necessary for both to repel/remove the sin and end it (meaning the woman taking the money should not have kept it, and the man giving it should have taken it back). Since neither happened, it is known that the money is lawful. (T)

Although those very gold coins were given on the condition of adultery, repentance made them lawful too.

[1] Sahih al-Bukhari, Book of Leasing, Chapter: One who hires a laborer, Qadeemi Kutub Khana Karachi, 1/303; Sahih Muslim, Book of Remembrance and Supplication, Chapter: Story of the Companions of the Cave, Qadeemi Kutub Khana Karachi, 2/353.

[2] Radd al-Muhtar, Book of Zakat, Chapter: Ushr, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 1/56.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

एक चट्टान गिरकर गुफा के मुँह पर ढक गई और वह बंद हो गई। उन्होंने आपस में कहा, "ख़ुदा की क़सम, यहाँ से तुम तब तक निजात नहीं पाओगे जब तक कि तुम अपने नेक आमाल के वसीले से अल्लाह को न पुकारो।" हर एक ने अपना एक आला दर्जे का नेक अमल बयान किया और उसके तवसुल से दुआ की। चट्टान धीरे-धीरे खुलती गई। तीसरे शख़्स की दुआ पर वह बिल्कुल हट गई और उन्होंने निजात पाई। उनमें से एक दुआ यह थी: "मेरे चाचा की बेटी मुझे सबसे ज़्यादा प्यारी थी। मैंने उससे بدکاری (अनैतिक कार्य) चाही लेकिन उसने इंकार कर दिया, यहाँ तक कि एक साल कहत (अकाल) में मुब्तला होकर वह मेरे पास आई। 'मैंने उसे एक सौ बीस दीनार इस शर्त पर दिए कि वह मुझे अपने ऊपर कुदरत दे दे और वह मान गई।' जब मुझे उस पर दस्तरस मिली और करीब था कि ज़िना वाक़े हो, वह रोई और कहा, 'मैंने यह काम कभी नहीं किया, ज़रूरत ने मुझे मजबूर कर दिया। अल्लाह से डर और नाहक तौर पर मुहर को न तोड़।' मैं उससे डरा और उस काम से बाज़ रहा और वह अशर्फियाँ भी उसी के पास छोड़ दीं। 'ऐ अल्लाह! अगर मैंने यह काम तेरी रज़ा पाने के लिए किया हो, तो हमें इस बला से निजात दे, इलाही!'" इस पर चट्टान सरक गई[1]। इस जलील अज़ीम हदीस से ज़ाहिर है कि वे अशर्फियाँ उस औरत के लिए माल-ए-हलाल हो गईं, वरना उसका उन्हें रखना हराम होता। और जब उसे रखना हराम होता, तो उसे छोड़ देना और वापस न लेना हराम होता, क्योंकि जिस चीज़ का लेना हराम है, उसका देना भी हराम है।

जो लेना हराम है, वह देना भी हराम है[2]। दोनों की मनाही शरीयत की तरफ़ से है, न कि महज़ दूसरे के हक़ की वजह से। इसलिए गुनाह को ख़त्म करने के लिए उसे हटाना दोनों पर वाजिब था।

जिस चीज़ का लेना हराम है, उसका देना भी हराम है। इन दोनों की मनाही शरीयत की जानिब से है, न कि महज़ दूसरों के हक़ की वजह से। लिहाज़ा उन दोनों पर गुनाह को ज़ाइल और ख़त्म करने के लिए उसका दफ़ा वाजिब था (यानी औरत लेने वाली रक़म को अपने पास न रखती और देने वाला मर्द उसे वापस लेता)। जब ये दोनों काम न हुए तो मालूम हुआ कि वह रक़म हलाल है। (त)

हालाँकि वे अशर्फियाँ ख़ास वही थीं जो ज़िना की शर्त पर दी गई थीं, तौबा ने उन्हें भी हलाल कर दिया।

[1] सहीह अल-बुख़ारी, किताब अल-इजारा, बाब: जिसने मज़दूर को काम पर रखा, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 1/303; सहीह मुस्लिम, किताब अज़-ज़िक्र वद-दुआ, बाब: ग़ार वालों का किस्सा, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 2/353। [2] रद अल-मुहतार, किताब अज़-ज़कात, बाब अल-उश्र, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी बेरुत, 1/56।

ایک چٹان گر کر غار کے منہ پر ڈھک گئی یہ بند ہو گئی، آپس میں بولے خدا کی قسم یہاں سے نجات نہ پاؤ گے "الا ان تدعوا اللہ بصالح اعمالکم" مگر یہ کہ نیک اعمال کو وسیلہ کر کے حضرت عزوجل سے دعا کرو، ہر ایک نے اپنا اپنا ایک اعلیٰ درجہ کا نیک عمل بیان کیا اور اس کے توسل سے دعا کی، چٹان تھوڑی تھوڑی کھلتی گئی، تیسرے کی دعا پر بالکل ہٹ گئی اور انہوں نے نجات پائی۔ ان میں ایک دعا یہ تھی کہ میرے چچا کی بیٹی مجھے سب سے زیادہ پیاری تھی میں نے اس سے بدکاری چاہی وہ باز رہی یہاں تک کہ ایک سال قحط میں مبتلا ہو کر میرے پاس آئی "فاعطیتھا عشرین و مائۃ دینار علی ان تخلی بینی و بین نفسھا ففعلت" میں نے اسے ایک سو بیس اشرفیاں اس شرط پر دیں کہ مجھے اپنے اوپر قدرت دے اس نے قبول کیا جب میں نے اس پر دسترس پائی اور قریب ہوا کہ زنا واقع ہو وہ روئی اور کہا میں نے یہ کام کبھی نہ کیا احتیاج نے مجھے مجبور کر دیا اللہ سے ڈر اور ناحق طور پر مہر کو نہ توڑ، میں اس سے ڈرا اور اس فعل سے باز رہا اور وہ اشرفیاں بھی اسی کو چھوڑ دیں "اللھم ان کنت فعلت ذلك ابتغاء وجھك ففرّج عنّا ما نحن فیہ الہی!" اگر میں نے یہ کام تیری رضا چاہنے کے لئے کیا ہو تو ہمیں اس بلا سے نجات دے، اس پر چٹان سرک گئی ۱۔ اس حدیث جلیل عظیم سے ظاہر ہے کہ وہ اشرفیاں اس عورت کے لئے مالِ حلال ہو گئیں ورنہ اس کا اسے رکھنا حرام ہوتا اور جب اسے رکھنا حرام ہوتا اسے چھوڑ دینا اور واپس نہ کرنا حرام ہوتا کہ جس چیز کا لینا حرام ہے اس کا دینا بھی حرام ہے۔

ماحرم اخذہ حرم اعطائہ[2] والمانع منھما من جھۃ الشرع لا لمجرد حق الغیر فکان یجب علیھما رفعہ اعداما للمعصیۃ۔

جس چیز کا لینا حرام ہے اس کا دینا بھی حرام ہے، ان دونوں کا مانع شریعت کی طرف سے ہے نہ کہ محض حقِ غیر، لہذا ان دونوں پر گناہ کو زائل اور ختم کرنے کے لئے اس کا دفع واجب تھا (یعنی عورت لینے والی رقم کو اپنے پاس نہ رکھتی اور دینے والا مرد اسے واپس لیتا) جب یہ دونوں کام نہ ہوئے تو معلوم ہوا کہ وہ رقم حلال ہے۔ (ت)

حالانکہ وہ اشرفیاں خاص وہی تھیں جو بشرطِ زنا دی گئی تھیں توبہ نے انہیں بھی حلال کر دیا۔

۱ صحیح البخاری کتاب الاجارہ باب من استاجر اجیرا قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۳۰۳، صحیح مسلم کتاب الذکر والدعاء باب قصۃ اصحاب الغار قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۳۵۳ ۲ ردالمحتار کتاب الزکوۃ باب العشر داراحیاء التراث العربی بیروت ۱/۵۶

Fatawa Razawiyya Volume 23

After repentance, the new duty (wazifa) given, how can there be prohibition in it? "And all this is very evident." (Doubtless all this is quite clear. T) And Allah the Sublime and Exalted knows best.

Problem 216 & 217: From Bengal, District Sylhet, Village Qasim Nagar, sent by Maulvi Akram, 1st Rabi' al-Awwal Sharif 1340 AH.

What do the scholars of religion say regarding these matters: (1) If a usurer built a mosque with interest money, or performed Hajj, or had someone else perform Hajj, or had a pond dug, or gave charity, will that person be entitled to reward or not? (2) Is it permissible to pray in that mosque, or for the one performing Hajj to use that interest money for Hajj expenses, or to perform ablution (wudu) and ghusl in that pond or drink its water, or for those entitled to charity to take that charitable wealth? Explain and you shall be rewarded.

The Answer: (1) For a good deed performed with interest money, there is no entitlement to reward. It is stated in the noble Hadith: "The one who goes for Hajj with forbidden (haram) wealth, when he says 'Labbayk' (at your service), a voice from the unseen replies: 'La Labbayka wa la sa'dayka wa hajjuka mardudun 'alayka hatta tarudda ma fi yadayk.' Your 'Labbayk' is not accepted, nor your service, and your Hajj is rejected back at your face until you return the forbidden wealth that is in your possession to its rightful owners."

In another Hadith, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says: 'Inna Allaha tayyibun la yaqbalu illa al-tayyib.' Indeed, Allah Almighty is Pure and He accepts only that which is pure.

It is Shariah-obligatory (fard) for a usurer to return the amount of interest taken to those from whom it was taken. If they are no longer alive, it should be given to their heirs. If they or their heirs are also not traceable, it is mandatory to give an equivalent amount in charity (Sadaqah). In charity, it is necessary to make a poor person the owner of it, as specified in 'al-Khaniya' and other major common books of jurisprudence (As clarified in Fatawa Qazikhan and other major common books).

1. Ithaf al-Sada al-Muttaqin, Kitab Asrar al-Hajj, Chapter 3, Dar al-Fikr Beirut, 4/441
2. Al-Sunan al-Kubra, Kitab Salat al-Istisqa, Dar al-Ma'rifah Beirut, 3/346

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

तौबा के बाद जो नया वज़ीफ़ा दिया गया, उसमें हुरमत (प्रतिबंध) कैसे हो सकती है? "और यह सब बहुत स्पष्ट है।" (बेशक यह सब खूब ज़ाहिर है। त) और अल्लाह सुब्हानहू व तआला बेहतर जानता है।

मसला 216 व 217: बंगाल से, जिला सिलहट, मौज़ा कासिम नगर, प्रेषित मौलवी अकरम, 1 रबी-उल-अव्वल शरीफ 1340 हिजरी।

उलेमा-ए-दीन इन मसाइल के बारे में क्या फ़रमाते हैं: (1) अगर किसी सूदखोर (ब्याजखोर) ने सूदी रुपयों से मस्जिद बनाई या हज किया या हज करवाया या तालाब खुदवाया या खैरात की, तो क्या वह शख्स सवाब (पुण्य) का हकदार होगा या नहीं? (2) उस मस्जिद में नमाज़ पढ़ना, या हज करने वाले का उस सूदी रुपये को हज के खर्च में लाना, या उस तालाब में वज़ू व गुस्ल करना या पानी पीना, या उस खैरात के माल को खैरात के हक़दारों के लिए लेना जायज़ है या नहीं? बयान फरमाएं और सवाब पाएं।

अल-जवाब (उत्तर): (1) सूद के रुपयों से जो नेक काम किया जाए, उसमें सवाब की पात्रता नहीं है। हदीस शरीफ में है: जो हराम माल से हज को जाता है, जब वह 'लब्बैक' कहता है, तो गैबी आवाज़ (हतिफ़-ए-गैब) से जवाब आता है: 'ला लब्बैका व ला सा'दैका व हज्जुका मरदूदुन 'अलैका हत्ता तरुददा मा फ़ी यदैका।' न तेरी लब्बैक कुबूल है, न खिदमत, और तेरा हज तेरे मुँह पर मरदूद (अस्वीकृत) है जब तक कि तू वह हराम माल जो तेरे कब्ज़े में है उसके हक़दारों को वापस न कर दे।

हदीस में है कि रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं: 'इनल्लाहा तय्यिबुन् ला यक़्बलु इल्लत तय्यिब।' बेशक अल्लाह अज़्वजल पाक है और वह पाक चीज़ ही को क़बूल फ़रमाता है।

सूदखोर पर शरीअत के मुताबिक़ फ़र्ज़ है कि जितना सूद जिस-जिस से लिया है उसे वापस करे। अगर वह न रहा हो तो उसके वारिसों को दे। अगर वे भी न रहे हों या मालिक और उसके वारिसों का पता न चले तो फ़र्ज़ है कि उतना माल सदक़ा कर दे। और सदक़ा में फकीर को मालिक बनाना ज़रूरी है, जैसा कि 'खानिया' और अन्य आम बड़ी किताबों में स्पष्ट किया गया है (जैसा कि फ़तावा क़ाज़ीखान वगैरह आम बड़ी किताबों में इसकी तसरीह (स्पष्टीकरण) है)।

1. इत्तहाफ़ुस सादातुल मुत्तक़ीन, किताब असरारुल हज, बाब 3, दारुल फ़िक्र बेरूत, 4/441

2. अस-सुनन अल-कुबरा, किताब सलातुल इस्तिसक़ा, दारुल मारिफ़ा बेरूत, 3/346

فتاوی رضویہ جلد ۲۳

توبعد توبہ جو وظیفہ جدید دیا گیا اس میں حرمت کیونکر آسکتی ہے وھذا کلہ ظاھر جدا (بلا شبہ یہ سب کچھ خوب ظاہر ہے۔ ت) واللہ سبحنہ وتعالی اعلم۔

مسئلہ ۲۱۶ و ۲۱۷: از بنگالہ ضلع سلہٹ موضع قاسم نگر مرسلہ مولوی اکرم یکم ربیع الاول شریف ۱۳۴۰ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین ان مسائل میں: (۱) اگر کسی سود خوار نے سودی روپیہ سے مسجد بنائی یا حج کیا یا حج کروایا یا تالاب کھدوایا یا خیرات کی تو وہ شخص مستحق ثواب ہوگا یا نہیں؟ (۲) اُس مسجد میں نماز پڑھنا یا حج کرنے والے کو اس سودی روپیہ کا حج کے خرچ میں لانا یا اس تالاب میں وضو وغسل کرنا یا پانی پینا یا اس مال خیرات کو مستحقین خیرات کا لے لینا جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا۔

الجواب: (۱) سود کے روپیہ سے جو کارِ نیک کیا جائے اس میں استحقاقِ ثواب نہیں، حدیث شریف میں ہے: جو مالِ حرام سے کر حج کو جاتا ہے جب لبیک کہتا ہے ہاتفِ غیب سے جواب دیتا ہے: لا لبیك ولا سعدیك وحجك مردود علیك حتی ترد ما في یدیك۔ نہ تیری لبیک قبول، نہ خدمت پذیر، اور تیرا حج تیرے منہ پر مردود ہے یہاں تک کہ تو یہ مال حرام کہ تیرے قبضہ میں ہے اس کے مستحقوں کو واپس دے۔

حدیث میں ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں: ان اللہ طیب لایقبل الا الطیب۔ بیشک اللہ عزوجل پاک ہے پاک ہی چیز کو قبول فرماتا ہے۔

سود خوار پر شرعاً فرض ہے کہ جتنا سُود جس جس سے لیا ہے اسے واپس دے، وہ نہ رہا ہو اس کے وارثوں کو دے، وہ بھی نہ رہے ہوں یا پتہ مالک اور اس کے ورثہ کا نہ چلے تو فرض ہے کہ اتنا مال تصدّق کردے اور تصدّق میں فقیر کو مالک کر دینا درکار ہے کما نص علیہ فی الخانیۃ وغیرھا عامۃ الاسفار (جیسا کہ فتاوی قاضیخان وغیرہ عام بڑی کتب میں اس کی تصریح)

۱ اتحاف السادة المتقین کتاب اسرار الحج الباب الثالث دار الفکر بیروت ۴ / ۴۴۱ ۲ السنن الکبری کتاب صلاة الاستسقاء دار المعرفة بیروت ۳ / ۳۴۶

Fatawa Rizvia, Volume 23

...was done. (T) And building a mosque or a pond or performing Hajj was not originally the command; the command was to not sin, and this sin will not be removed from him until his repentance is complete and all-encompassing. Insha'Allah, he will be absolved of the sin, and he will also receive the reward for repenting and for following the Shariah's command regarding charity, even though he might not get the reward of a purely charitable act, as we have researched and stated in our Fatawas. Allah Almighty knows best, and His knowledge is most perfect and firm. (As we have researched this fully in our Fatawas, and Allah Almighty knows best; His knowledge is more complete and firm. - T) (2) The answer to the Hajj part is that it is not permissible to spend that money specifically on this; however, the obligation of Hajj will be fulfilled from the perspective of one's responsibility.

[Table 1] Arabic: Indeed, acceptance is something other than the falling away of the obligation. It is like one who prays on usurped land. Urdu explanation: Because the acceptance of something and the falling away of the obligation are not the same, but distinct things. That is, acceptance is one thing and the falling away of the obligation is another. Just as if a person prays on illegally occupied land, although the obligation will be fulfilled, the prayer will not be accepted. (T)

And if a mosque or pond was built, then praying in it and using its water for ablution etc. is all permissible, and the proofs for this are known (details can be found in our Fatawas). Rather, it is in Khania, Hindiyya, Durr-al-Mukhtar etc. as follows:

[Table 2] Arabic: If a man buys a house through an invalid sale (Shira Fasid), takes possession of it, and then endows (waqf) it for the poor and needy, it is valid and becomes an endowment as it was intended. However, its value is due from him. [End quote] The research on this matter is in what we have commented on Radd al-Muhtar from the beginning of the chapter on Waqf. Urdu explanation: If a person buys a house through a voidable/invalid sale, takes possession of it, and then endows it for the poor and needy, the waqf will be established for those for whom it was made, but he is obligated to pay its price. The research on this matter is what we have stated in the margin at the beginning of the discussion on Waqf in Fatawa Shami. (T)

Rather, it is in Jami-ul-Muzmirat and Alamgiriyya:

1 Fatawa Hindiyya with reference to Fatawa Qazikhan, Kitab al-Waqf, Noorani Kutub Khana Peshawar, 2/354.

फतावी रज़विया, जिल्द 23

...की गई। (त) और मस्जिद या तालाब बनाना या हज करना असल में हुक्म न था और इस पर से गुनाह न जाएगा, हाँ खैरात कर देने का हुक्म है यूँ उसकी तौबा तमाम होगी और इन शा अल्लाह तआला गुनाह से बरी उज्ज़िम्मा होगा और तौबा करने और हुक्म शरअ दरबारा तसदुक बजा लाने का सवाब भी पाएगा अगरचे खैरात का सवाब न होगा जैसा कि हमने अपने फतावी में इसकी पूरी तहक़ीक़ कर दी है, और अल्लाह तआला सब से बड़ा आलिम है इसका इल्म ज़्यादा मुकम्मल और पुख्ता है। (त) (2) हज का जवाब गुज़र चुका कि इस रुपये को इसमें उठाना जायज़ नहीं, हाँ फ़र्ज़ हज ज़िम्मे से अदा हो जाएगा,

[तालिका 1] अरबी: बेशक कुबूलियत और चीज़ है और फ़र्ज़ का साकित होना और, यह उस शख़्स की तरह है जिसने ग़सब (अवैध कब्ज़ा) की हुई ज़मीन पर नमाज़ पढ़ी। उर्दू स्पष्टीकरण: क्योंकि किसी चीज़ का क़ुबूल होना और फ़र्ज़ साक़ित हो जाना दोनों एक नहीं बल्कि अलग-अलग चीज़ें हैं यानी क़ुबूलियत शय और चीज़ है और सुक़ूत फ़र्ज़ और चीज़, जैसा कि कोई शख़्स नाजायज़ मक़बूज़ा ज़मीन पर नमाज़ पढ़े तो अगरचे फ़र्ज़ साक़ित हो जाएगा मगर नमाज़ मक़बूल न होगी। (त)

और अगर मस्जिद या तालाब बनाया तो इसमें नमाज़ और उससे वज़ू वग़ैरह सब जायज़ है और दलायल का तआरुफ़ हमारे फ़तावी में मौजूद है। बल्कि ख़ानिया व हंदिया व दुर्रुल मुख़्तार वग़ैरह में है:

[तालिका 2] अरबी: अगर किसी आदमी ने एक घर फासिद ख़रीद (अमान्य क्रय) के ज़रिए ख़रीदा और उस पर क़ब्ज़ा कर लिया, फिर उसे फ़क़ीरों और मिसकीनों के लिए वक़्फ़ कर दिया, तो यह जायज़ है और वह वक़्फ़ हो जाएगा, और उस पर उसकी क़ीमत लाज़िम होगी। इह। और इस कलाम की तहक़ीक़ उस हाशिए में है जो हमने रददुल मुहतार में वक़्फ़ की बहस के आग़ाज़ में लिखा है। उर्दू स्पष्टीकरण: अगर कोई शख़्स बेअ फासिद से घर ख़रीदे फिर उस पर क़ाबिज़ हो जाए फिर उसे फ़क़ीरों और मोहताजों के लिए वक़्फ़ कर दे तो जिन पर या जिन के लिए वह घर वक़्फ़ किया गया वह वक़्फ़ क़रार पा जाएगा मगर उसकी क़ीमत की अदायगी उस पर लाज़िम होगी। इह इसमें तहक़ीक़े कलाम वही है जिसको हमने फ़तावी शामी की बहस वक़्फ़ के आग़ाज़ में हाशिये में बयान किया है। (त)

बल्कि जामेउल मुज़मिरात और आलमगीरिया में है:

1 फ़तावी हंदिया ब-हवाला फ़तावी क़ाज़ीख़ाँ किताबुल वक़्फ़ नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर 2 / 354

पेज 543 का 768

کردی گئی۔ت) اور مسجد یا تالاب بنانا یا حج کرنا اصلاً حکم نہ ہوگا اور اس پر سے گناہ نہ جائے گا، ہاں خیرات کردینے کا حکم ہے یوں اس کی توبہ تمام ہوگی اور ان شاء اللہ تعالٰی گناہ سے بری الذمہ ہوگا اور توبہ کرنے اور حکم شرع درباره تصدق بجالانے کا ثواب بھی پائے گا اگرچہ خیرات کا ثواب نہ ہوگا کما حققناہ فی فتاونا، واللہ تعالٰی اعلم وعلمہ اتم واحکم (جیسا کہ ہم نے اپنے فتاوی میں اس کی پوری تحقیق کردی، اور اللہ تعالٰی سب سے بڑا عالم ہے اس کا علم زیادہ مکمل اور پختہ ہے۔ت) (۲) حج کا جواب گزر چکا کہ اس روپے کو اس صرف میں اٹھانا جائز نہیں، ہاں فرض حج ذمہ سے ادا ہوجائے گا،

[Table 1] فان القبول شیئ آخر غیر سقوط الفرض وکان کمن صلی في ارض مغصوبۃ۔ کیونکہ کسی شے کا قبول ہونا اور فرض ساقط ہوجانا دونوں ایک نہیں بلکہ الگ الگ چیزیں ہیں یعنی قبولیت شے اور چیز ہے اور سقوط فرض اور چیز، جیسا کہ کوئی شخص ناجائز مقبوضہ زمین پر نماز پڑھے تو اگرچہ فرض ساقط ہوجائے گا مگر نماز مقبول نہ ہوگی۔(ت)

اور اگر مسجد یا تالاب بنایا تو اس میں نماز اور اس سے وضو وغیرہ سب جائز ہے والدلائل تعرف فی فتاونا (دلائل کا تعارف ہمارے فتاوی میں موجود ہے۔ت) بلکہ خانیہ و ہندیہ و درالمختار وغیرہم میں ہے:

[Table 2] لواشتری رجل دارا شراء فاسدا وقبضھا ثم وقفھا علی الفقراء والمساکین جاز وتصیر وقفا علی ما وقعت علیہ وعلیہ قیمتھا اھ وتحقیق الکلام فیہ فیما علقنا علی ردالمحتار من اول الوقف اگر کوئی شخص بیع فاسد سے گھر خریدے پھر اس پر قابض ہو جائے پھر اسے فقیروں اور محتاجوں

کیلئے وقف کر دے تو جن پر یا جن کے لئے وہ گھر وقف کیا گیا وہ وقف قرار پا جائے گا مگر اس کی قیمت کی ادائیگی اس پر لازم ہوگی اھ اس میں تحقیق کلام وہی ہے جس کو ہم نے فتاوی شامی کی بحث وقف کے آغاز میں حاشیہ میں بیان کیا ہے۔(ت)

بلکہ جامع المضمرات وعالمگیریہ میں ہے:

---

1 فتاوی ہندیہ بحوالہ فتاوی قاضیخان کتاب الوقف نورانی کتب خانہ پشاور ۲ / ۳۵۴

Imam Abu Yusuf (may Allah have mercy on him) said: If someone usurps land and builds a mosque, a bathhouse, or a shop on it, there is no harm in praying in the mosque, entering the bathhouse for washing, or buying from the shop. However, it is not permissible for the usurper to rent it out. If he usurps a house and turns it into a mosque, it is not permissible for anyone to pray there or enter it. I say: We have already mentioned that differentiating between a house and land seems to be based on a non-predominant (marjuh) opinion regarding the usurping of a 'saha' (courtyard - spelled with 'ha' without a dot). Whatever the case, its indication here is complete, as is evident. In summary, the impurity of ownership (due to usurpation) does not prevent the validity of an endowment (waqf). Its validity depends on its effects, so understand. (T)

And for a poor person to take it as charity is even more permissible, as this is the exact command of Sharia when the owner is unknown. Moreover, in property involving usury (riba), after possession, it is not a matter of lack of ownership, but rather the impurity of ownership.

In Radd al-Muhtar, from Al-Bahr al-Ra'iq, from Al-Qunyah, from Imam al-Bazdawi: Among the forms of voidable (fasid) sales are riba-based contracts; one becomes the owner of the exchange upon possession. (End)

Radd al-Muhtar quoted from Bahr al-Ra'iq, which quoted from Ghunyah, and the jurist quoted from Imam al-Bazdawi that in all forms of voidable sales including interest-based transactions, one becomes the owner upon taking possession. (End)

1. Al-Fatawa al-Hindiyyah, Book of Disliked Matters, Chapter 5, Nurani Kutub Khana Peshawar, 5/320.
2. Radd al-Muhtar, Chapter on Usury, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 2/176.

इमाम अबू यूसुफ़ (रहमतुल्लाह अलैहि) ने फरमाया: जब कोई व्यक्ति भूमि हड़प ले (यानी ज़बरदस्ती छीन ले) और फिर वहां मस्जिद, स्नानगृह (हम्माम) और दुकान बना दे, तो मस्जिद में नमाज़ पढ़ने, स्नानगृह में नहाने और दुकान से सामान खरीदने में कोई आपत्ति नहीं है। लेकिन हड़पने वाले के लिए इसे किराए पर देना जायज़ नहीं है। और यदि उसने किसी हवेली को छीन लिया और फिर उसे मस्जिद बना दिया, तो किसी के लिए वहां प्रवेश करने और नमाज़ पढ़ने की गुंजाइश नहीं है। मैं कहता हूँ कि हमने पहले भी यह स्पष्ट किया है कि घर और ज़मीन के हुक्म में अंतर करना गोया गैर-राजह (कमज़ोर) राय पर आधारित है, जो 'सहन' (आँगन) को हड़पने के मसले में है, 'अस्साहा' (सहन) शब्द यहाँ बिना बिंदु वाली 'हा' के साथ दर्ज है। जो भी हो, इसका यहाँ अर्थ पूर्ण है जैसा कि स्पष्ट है। (निष्कर्ष यह है कि) मिल्कियत की खबासत (बुराई) वक्फ की शुद्धता में बाधक नहीं है, इसकी शुद्धता इसके प्रभावों पर निर्भर करती है, इसे समझ लें। (त)

और एक गरीब के लिए इसे दान (खैरात) के रूप में लेना और भी अधिक जायज़ है, क्योंकि जब मालिक का पता न हो तो शरीअत का यही हुक्म है। इसके अलावा, सूद के धन में कब्ज़े के बाद मिल्कियत की कमी नहीं होती बल्कि मिल्कियत की खबासत (अशुद्धता) होती है।

रद्द-उल-मुहतार में बहर-उल-रायिक से, बहर-उल-रायिक में गुनिया से और फ़कीह ने इमाम बज़दवी से उद्धृत किया है: "फासिद (अमान्य) बिक्री के विभिन्न रूपों में से एक सूद (ब्याज) आधारित अनुबंध हैं, जिनमें कब्ज़ा करने पर व्यक्ति उस विनिमय का मालिक बन जाता है।" (समाप्त)

रद्द-उल-मुहतार ने बहर-उल-रायिक से, बहर-उल-रायिक ने गुनिया से और इमाम बज़दवी ने बताया है कि ब्याज वाले सौदों सहित फासिद खरीद-बिक्री के सभी मामलों में कब्ज़ा कर लेने पर व्यक्ति उसका मालिक हो जाता है। (समाप्त)

1. अल-फ़तावा अल-हिंदिया, किताब अल-कराहीया, अध्याय 5, नूरानी कुतुबखाना पेशावर, 5/320।
2. रद्द-उल-मुहतार, ब्याज का अध्याय, दार इहया अत-तुरास अल-अरबी बेरुत, 2/176।

قال ابو یوسف رحمة الله علیه اذا غصب ارضا فبنی فیها مسجدا او حماما او حانوتا فلابأس بالصلوة في المسجد والدخول في الحمام للاغتسال وفي الحانوت للشراء ولیس له ان یستأجرها وان غصب دارا فجعلها مسجدا لایسع لاحد ان یصلی فیه ولا ان یدخله ۱ الخ قلت وذکرنا ثمه ان التفرقة في الدار والارض کأنها مبنیة علی غیر الارجح في مسألة غصب الساحة بالحاء المهملة وایاما کان فدلالتها علی ماهنا تام کما لایخفی وبالجملة فخبث الملك لایمنع صحة الوقف وصحته تعتمد آثاره فافهم۔

امام ابو یوسف رحمۃ اللہ علیہ نے فرمایا جب کوئی آدمی زمین غصب کرے یعنی زبردستی چھین لے پھر وہاں مسجد، حمام اور دکان تعمیر کردے تو مسجد میں نماز پڑھنے، حمام میں غسل کرنے اور دکان سے اشیاء خرید لینے میں کوئی حرج اور مضائقہ نہیں، البتہ غاصب کیلئے جائز نہیں کہ اسے کرایہ پر دے، اور اگر اس نے کوئی حویلی چھین لی پھر اسے مسجد بنادیا تو کسی کے لئے وہاں داخل ہونے اور نماز پڑھنے کی گنجائش نہیں اھ میں کہتا ہوں کہ ہم نے پہلے بھی یہ بیان کردیا کہ گھر اور زمین کے حکم میں فرق کرنا گویا غیر راجح قول پر مبنی ہے جو غصبِ صحن کے مسئلہ میں ہے "الساحة" حاء بغیر نقطہ ہی درج ہے پس جو بھی ہو اس کی دلالت یہاں تام ہے جو ظاہر ہے (الحاصل) ملک کی خباثت وقف کی صحت سے مانع نہیں، اس کی صحت کا دار و مدار اس کے آثار پر ہے، یہاں اس کو سمجھ لیا جائے۔ (ت)

اور فقیر کو اس کا خیرات میں لینا تو بدرجہ اولیٰ جائز ہے کہ یہ تو عین حکم شرع ہے جبکہ مالک کا پتا نہ رہا ہو اور ویسے بھی مالِ ربا میں بعد قبضہ عدم ملک نہیں صرف خبثِ ملک،

في الرد المحتار عن البحر الرائق عن القنية عن الامام البزدوی ان من جملة صور البيع الفاسد جملة العقود الربوية يملك العوض فيها بالقبض ٢ انتہی،

ردالمحتار نے بحر الرائق سے بحر الرائق نے غنیہ سے اور فقیہ نے امام بزدوی سے نقل کیا ہے۔ بیع فاسد کی تمام صورتوں میں سودی معاملات ہیں ان میں قبضہ کرنے کے عوض مالک ہو جاتا ہے انتہیٰ۔

١ الفتاوی الہندیۃ کتاب الکراہیۃ الباب الخامس نورانی کتب خانہ پشاور ٥ / ٣٢٠ ٢ ردالمحتار باب الربو داراحیاء التراث العربی بیروت ٢ / ١٧٦

Fatawa Rizvia Volume 23

[Top Box] (Arabic): I say, what occurred in the discussion of debts in 'Uqud al-Durriya is an oversight, as I pointed out in my commentary on Radd al-Muhtar. (T) (Urdu): I say, what happened in the discussion of debts in 'Uqud al-Durriya was a slip and forgetfulness, as I have warned and informed about it in my commentary (marginalia) on Fatawa Shami. (T)

And the impurity of ownership does not prevent a poor person from taking it as charity.

[Middle Box Left - Arabic] In al-Hindiyya, from al-Hawi, from Imam Abu Bakr, it was said to him: A poor person takes a gift from the ruler while knowing that the ruler took it by usurpation; is it permissible for him? He said: If he mixes it with other dirhams, then there is no harm in it. To the end, and Allah Almighty knows best, and His knowledge is most complete and most perfect.

[Middle Box Right - Urdu] Accordingly, in Alamgiri, al-Hawi has narrated from Imam Abu Bakr that he was asked: A poor person takes a reward from the king while he knows that the king has taken that reward or wealth by way of usurpation, so will this be lawful for him? He said that if he mixes those dirhams or reward into other dirhams, then there is no problem (complete text). Allah Almighty knows best, and His knowledge is most complete and firm. (T)

[Problem 218] From Jais, Raebareli, neighborhood below the mosque, house of Haji Ibrahim, sent by Wali Allah, 1340 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: Does money from interest and bribery become pure through repentance? And is it permissible to work for such a person and eat at their place? Just this.

[The Answer] Unlawful (haram) wealth cannot become pure through verbal repentance alone. Rather, it is a condition for repentance that it be returned to whomever it was taken from. If they are no longer alive, give it to their heirs. If no trace is found, then give that amount of wealth in charity. Without doing this, there is no acquittal from the sin. Working for such a person, taking a salary, and eating food there is permissible as long as the specific thing given is not known to be the exact haram wealth itself.

As in al-Hindiyya, cited from al-Dhakhira.

[Footnotes] 1. Al-Fatawa al-Hindiyya, Kitab al-Karahiya, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/342 2. Al-Fatawa al-Hindiyya, Kitab al-Karahiya, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/342

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

[शीर्ष बॉक्स] (अरबी): मैं कहता हूँ कि 'उक़ूद अद-दुररिया' की मदानियात की बहस में जो कुछ हुआ वह एक चूक है, जैसा कि मैंने 'रद्द अल-मुह्तार' पर अपनी टिप्पणी में इस पर सचेत किया है। (त) (उर्दू): मैं कहता हूँ कि 'उक़ूद अद-दुररिया' की मदानियात की बहस में जो कुछ हुआ वह एक चूक और भूल है, जैसा कि मैंने फ़तावा शामी की टिप्पणी (हाशिया) में इस पर सचेत और आगाह किया है। (त)

और मिल्कियत की अशुद्धि किसी गरीब को सदक़ा (दान) के रूप में लेने से नहीं रोकती।

[मध्य बॉक्स बायां - अरबी] 'अल-हिन्दिया' में 'अल-हावी' से, इमाम अबू बक्र से उद्धृत है कि उनसे कहा गया: एक गरीब शासक से उपहार लेता है जबकि वह जानता है कि शासक ने उसे ज़बरदस्ती (ग़सब) लिया है; क्या यह उसके लिए हलाल है? उन्होंने फ़रमाया: यदि वह उसे अन्य दिरहमों के साथ मिला ले, तो इसमें कोई हर्ज नहीं है। अंत तक, और अल्लाह तआला बेहतर जानता है, और उसका ज्ञान सबसे पूर्ण और दृढ़ है।

[मध्य बॉक्स दायां - उर्दू] तदनुसार, आलमगिरी में 'अल-हावी' ने इमाम अबू बक्र से उद्धृत किया है कि उनसे कहा गया कि एक गरीब राजा से इनाम लेता है जबकि वह जानता है कि राजा ने वह इनाम या माल ज़बरदस्ती (ग़सब) के रूप में ले रखा है, तो क्या यह उसके लिए हलाल होगा? उन्होंने फ़रमाया कि अगर वह उन दिरहमों, इनाम को दूसरे दिरहमों में मिला दे तो फिर कोई हर्ज नहीं (पूरा पाठ)। अल्लाह तआला खूब जानता है और उसका ज्ञान अत्यंत पूर्ण और दृढ़ है। (त)

[मसला 218] जायस, रायबरेली, मस्जिद के नीचे वाला मोहल्ला, हाजी इब्राहिम का घर, प्रेषक वली उल्लाह, 1340 हिजरी। विद्वान इस मसले में क्या कहते हैं: क्या ब्याज और रिश्वत का पैसा तौबा (पश्चाताप) से पवित्र हो जाता है? और उसके यहाँ नौकरी करना और खाना खाना जायज़ है या नहीं? बस।

[जवाब] सिर्फ ज़ुबानी तौबा से हराम माल पाक नहीं हो सकता, बल्कि तौबा के लिए शर्त है कि जिससे लिया है उसे वापस दे। अगर वे न रहे हों तो उनके वारिसों को दे। अगर पता न चले तो उतना माल सदक़ा (दान) कर दे। इसके बिना गुनाह से छुटकारा नहीं मिलता। उसके यहाँ नौकरी करना, वेतन

लेना और खाना खाना जायज़ है जब तक कि यह न पता हो कि जो चीज़ वह दे रहा है वह निश्चित रूप से वही हराम माल है।

जैसा कि आलमगिरी में 'अल-ज़ख़ीरा' के हवाले से है।

[पाद लेख] 1. अल-फ़तावा अल-हिन्दिया, किताब अल-कराहिया, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/342 2. अल-फ़तावा अल-हिन्दिया, किताब अल-कराहिया, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/342

पृष्ठ 545 का 768

[اوپر کا باکس] (عربی): قلت فما وقع فی مدانیات العقود الدریۃ سھو کما نبھت علیہ فیما علقت علی ردالمختار۔ (اردو): میں کہتا ہوں جو کچھ عقود الدریہ کی بحث مدانیات میں واقع ہوا وہ سہو گیا ہے اور بھول ہے جیسا کہ میں نے فتاوٰی شامی کی تعلیق (حاشیہ) میں اس پر متنبہ اور آگاہ کیا ہے۔ (ت)

اور خبث ملک فقیر کو تصدق میں لینے سے مانع نہیں۔

[درمیانی باکس بائیں - عربی] فی الھندیۃ عن الحاوی عن الامام ابی بکر قیل لہ ان فقیرا یأخذ جائزۃ السلطان مع علمہ ان السلطان یأخذھا غصبا ایحل لہ قال ان خلط ذلک بدراھم اخری فانہ لاباس بہ ۱ الی آخرہ واللہ تعالٰی اعلم وعلمہ اتم واحکم۔

[درمیانی باکس دائیں - اردو] چنانچہ عالمگیری میں الحاوی اس نے امام ابوبکر سے نقل کیا ہے کہ ان سے کہا گیا کہ فقیر بادشاہ سے انعام لیتا ہے جبکہ وہ جانتا ہے کہ بادشاہ نے وہ انعام یامال بطور غصب لے رکھا ہے تو کیا یہ اس کے لئے حلال ہوگا؟ ارشاد فرمایا کہ اگر وہ دراہم، انعام دوسرے دراہم میں ملا ڈالے تو پھر کوئی مضائقہ نہیں (عبارت مکمل)۔ اللہ تعالٰی خوب جانتا ہے اور اس کا علم نہایت درجہ مکمل اور پختہ ہے۔ (ت)

[مسئلہ ۲۱۸] از جائس رائے بریلی محلہ زیر مسجد مکان حاجی ابراہیم مرسلہ ولی اللہ ۱۳۴۰ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں، سود اور رشوت کا مال توبہ سے پاک ہو جاتا ہے اور اس کے یہاں نوکری کرنا اور کھانا جائز ہے یا نہیں؟ فقط۔

[الجواب:] زبانی توبہ سے حرام مال پاک نہیں ہو سکتا بلکہ توبہ کے لئے شرط ہے کہ جس جس سے لیا ہے واپس دے، وہ نہ رہے ہوں ان کے وارثوں کو دے، پتہ نہ چلے تو اُتنا مال تصدق کردے، بے اس کے گناہ سے برات نہیں، اس کے یہاں نوکری کرنا، تنخواہ لینا، کھانا کھانا جائز ہے جبکہ وہ چیز جو اسے دے اس کا بعینہ مال حرام ہونا نہ معلوم ہو۔

کما فی الھندیۃ ۲ عن الذخیرۃ جیسا کہ فتاویٰ عالمگیری میں ذخیرہ کے حوالہ سے

[حواشی] 1 الفتاویٰ الھندیۃ کتاب الکراھیۃ نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۴۲ 2 الفتاویٰ الھندیۃ کتاب الکراھیۃ نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۴۲

Volume 23

Fatawa Razawiyya

From Muhammad, may Allah have mercy on him. It is narrated from Imam Muhammad, may Allah Almighty have mercy on him: Allah Almighty is the All-Knowing, and His knowledge is most complete and profound. (T)

Question 219: From Bengal, District Mymensingh, sent by Abdul Latif Sahib, 19th Rajab 1320 AH. What is your statement, may Allah have mercy upon you (What is your decree? - T), regarding a teacher who taught the Holy Quran and other things to a girl at her father's house. During this entire teaching period, the girl's father did not give any wages or remuneration etc. to the teacher. Then, at the time of the wedding, the teacher was made to receive money from the groom's side, meaning from the groom or his father etc. It is as if the groom's people gave it out of compulsion or willingly. Therefore, in this situation, is it permissible for that teacher to take that money, or is it impermissible according to Sharia Law?

The Answer: If it is given and taken willingly, it is permissible; and if given out of compulsion, it is forbidden (Haram). Allah Almighty says: "O you who have believed, do not consume one another's wealth unjustly but only [in lawful] business by mutual consent." And Allah Almighty knows best. (Allah Almighty has said:) Do not consume your wealth among yourselves by illegal means, unless it be a trade and business with mutual consent, and Allah Almighty knows best. (T)

Question 220: From Shehr-e-Kohna, 29th Rabi-ul-Akhir Sharif 1321 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter? Zaid's father has been blind for a long time. Both are tailors and prepare items for retail sale. Zaid's father goes to the market for two to four hours to sell the goods, as it has been his habit from old times. Is there any blame on Zaid for this according to Sharia? Is it forbidden (Haram) or permissible (Halal) for a son to consume his father's wealth? Their meals are shared. When does the father's right over the son exist, and until when does the son's right over the father exist? Explain and be rewarded.

The Answer: If Zaid's father goes of his own free will as per his habit, then there is no blame on Zaid, although the requirement of filial piety...

1 The Holy Quran 4/29 Page 546 of 768

जिल्द 23

फ़तावा रज़विया

मुहम्मद (अल्लाह उन पर रहम करे) से रिवायत है। इमाम मुहम्मद (अल्लाह तआला उन पर रहम फ़रमाए) से रिवायत है: अल्लाह तआला सबसे ज़्यादा इल्म वाला है और उसका इल्म बहुत कामिल और मज़बूत है। (त)

मसला 219: बंगाल, ज़िला मैमनसिंह, मुर्सल अब्दुल लतीफ़ साहब, 19 रजब 1320 हिजरी। आपका क्या कहना है, अल्लाह आप पर रहम फ़रमाए (आपका क्या हुक्म है? - त) कि एक उस्ताद ने एक लड़की को उसके बाप के यहाँ क़ुरआन शरीफ़ वगैरह पढ़ाया और इस शिक्षा अवधि में लड़की के पिता ने उस्ताद को कोई उजरत या वेतन वगैरह नहीं दिया। फिर शादी के समय उस लड़की के उस्ताद को दूल्हे वालों की तरफ़ से, यानी दूल्हे या उसके पिता वगैरह से, पैसे दिलवाए गए। मानो दूल्हे वालों ने मजबूरी में या ख़ुशी से दिए। अतः इस स्थिति में उस उस्ताद के लिए वह पैसा लेना जायज़ है या शरीयत के अनुसार नाजायज़?

अल-जवाब: अगर ख़ुशी से देना-लेना हो तो जायज़ है, और अगर मजबूरी से दिया जाए तो हराम है। अल्लाह तआला फ़रमाता है: "ऐ ईमान वालो! आपस में एक-दूसरे का माल नाजायज़ तरीक़े से मत खाओ, सिवाय इसके कि तुम्हारी आपसी रजामंदी से व्यापार और कारोबार हो।" और अल्लाह तआला सबसे ज़्यादा जानता है। (अल्लाह तआला ने फ़रमाया:) आपस में अपने माल नाजायज़ तरीक़े से न खाओ मगर यह कि तुम्हारी आपसी रजामंदी से व्यापार और कारोबार हो, और अल्लाह तआला सबसे ज़्यादा जानता है। (त)

मसला 220: शहर-ए-कुहना से, 29 रबी-अल-आख़िर शरीफ़ 1321 हिजरी। दीन के विद्वान इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि ज़ैद का बाप एक लंबे समय से अंधा हो गया है। दोनों सिलाई का काम करते हैं और बिक्री के लिए सामान तैयार करते हैं। ज़ैद का बाप माल बेचने के लिए बाज़ार दो-चार घंटे के लिए जाया करता है क्योंकि यह उसकी पुरानी आदत है। क्या शरीयत के अनुसार इसमें ज़ैद पर कोई दोष है? बेटे के लिए बाप का माल खाना हराम है या हलाल? दोनों का खाना-पीना एक साथ है। बेटे पर बाप का हक़ कब होता है और बाप पर बेटे का हक़ कब तक रहता है? बयान करें और सवाब पाएँ।

अल-जवाब: अगर ज़ैद का बाप अपनी ख़ुशी से आदत के मुताबिक़ जाता है, तो ज़ैद पर कोई इल्ज़ाम नहीं है, हालाँकि सआदतमंदी (नेकी) का तक़ाज़ा...

1 अल-क़ुरआन अल-करीम 4/29 पृष्ठ 546 / 768

جلد ۲۳

فتاوٰی رضویہ

عن محمد رحمہ اللہ تعالٰی۔ امام محمد رحمۃ اللہ تعالٰی سے مروی ہے۔ اللہ تعالٰی سب سے زیادہ علم والا ہے اور اس کا علم بہت تام اور زیادہ پختہ ہے۔ (ت)

مسئلہ ۲۱۹: از بنگالہ ضلع میمن سنگھ مرسلہ عبداللطیف صاحب ۱۹/ رجب ۱۳۲۰ھ ما قولکم رحمکم اللہ تعالٰی (اللہ تعالٰی آپ پر رحم فرمائے آپ کا کیا ارشاد ہے۔ت) کہ ایک لڑکی کو اُستاد نے اس کے باپ کے یہاں قرآن شریف وغیرہ پڑھایا اور اس مدت تعلیم میں والد لڑکی نے استاد کو کچھ اجرت و مشاہیر وغیرہ نہیں دیا پھر بوقت شادی اس لڑکی کے استاد کو دولھا کی طرف والوں سے یعنی دولھا یا والد وغیرہ سے روپیہ دلوایا، گویا نوشاہ والوں نے بغرض مجبوری یا خوشی سے دیا لہٰذا اس صورت میں اس اُستاد کو وہ روپیہ لینا جائز ہوا یا ازروئے شرع شریف کے ناجائز؟

الجواب: اگر بخوشی دینا لینا جائز ہے، اور مجبوری سے دیا تو حرام۔ قال اللہ تعالٰی "یٰٓاَیُّھَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا لَا تَاْکُلُوْٓا اَمْوَالَکُمْ بَیْنَکُمْ بِالْبَاطِلِ اِلَّآ اَنْ تَکُوْنَ تِجَارَۃً عَنْ تَرَاضٍ مِّنْکُمْ" واللہ تعالٰی اعلم۔ (اللہ تعالٰی نے فرمایا) آپس میں اپنے مال ناجائز طریقہ سے نہ کھاؤ مگر یہ کہ تمہاری رضامندی سے تجارت اور کاروبار ہو، واللہ تعالٰی اعلم (ت)

مسئلہ ۲۲۰: از شہر کہنہ ۲۹ ربیع الآخر شریف ۱۳۲۱ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید کا والد ایک عرصہ سے اندھا ہو گیا ہے دونوں خیاطی کرتے ہیں اور عدد فروخت کے واسطے تیار کرتے ہیں، والد زید فروخت مال کے لئے بازار کو دوچار گھنٹے کو جایا کرتا ہے کہ قدیم سے اس کی عادت ہے شرعاً اس میں زید پر تو کوئی الزام نہیں۔ باپ کا مال بیٹے کو کھانا

حرام ہے یا حلال؟ دونوں کی خورش یک جائی ہے، باپ کا حق بیٹے پر کب رہتا ہے اور بیٹے کا باپ پر کب تک؟ بینوا توجروا۔

الجواب: اگر زید کا باپ اپنی خوشی سے حسب عادت جاتا ہے تو زید پر الزام نہیں اگرچہ مقتضائے سعادتمندی

Fatawa Rizvia, Volume 23

...is that he should give him comfort and work himself. Yes, if Zaid forces him, then he is surely a sinner and unworthy. The father's property is lawful for the son to the extent of the father's consent, otherwise it is unlawful. Whether they are partners or separate, the father's right over the son always remains, and similarly, the son's right over the father. Yes, some rights are limited by time, such as when a boy becomes an adult, his maintenance is no longer obligatory upon the father. And Allah Almighty knows best.

Problem 221: From district Sibsagar, post office Anguri, place Sham Guri, country Assam, sent by Mr. Abdul Majeed, 11 Sha'ban 1321 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: An Englishman named Zaid kept a Muslim woman named Hindah as his wife for about twenty years; they have several children. Now Hindah has become old. Hindah told the Englishman to arrange some daily allowance for her and let her go so she can live among her brothers as a Muslim, so that Allah Almighty may grant her a good end. Now Hindah repented before a scholar in the presence of a few Muslims and also gave a guarantor that she would not have any coming and going. The distance between the two is a three-day journey. There is no other means of livelihood for her except the acquired belongings and salary. If she is forbidden from the acquired belongings and the four-rupee daily allowance, there is a fear of her denying Islam. Now, in these circumstances, will her becoming a Muslim be valid or not? Clarify and be rewarded. (t)

The Answer: Hindah's becoming Muslim is valid. In fact, if during this twenty-year period she was with the Englishman, she did not perform any act or word of disbelief, then she was a Muslim even then, although she was committing extremely cursed major sins: firstly, adultery, and secondly, with a disbeliever. In the creed of Ahlus Sunnah, a person does not exit Islam due to any sin.

[Table] Due to the saying of Allah's Messenger (peace and blessings of Allah be upon him): "Even if he commits adultery and even if he steals, despite the opposition of Abu Dharr." 1. | Because of this statement of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him): "Even if he commits adultery, even if he steals, despite Abu Dharr's nose being rubbed in the dust (i.e., even if he feels constriction and annoyance by way of hypothesis)." (t)

And from this, it became clear that even if, for the sake of argument, Hindah had changed her religion in that period (Allah forbid) and committed disbelief...

1 Musnad Imam Ahmad bin Hanbal, on the authority of Abu Dharr (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami, Beirut, 5/166.

फ़तावा रिज़विया, खंड 23

...यह है कि उसे आराम दे और स्वयं काम करे, हाँ यदि ज़ैद उसे मजबूर करता है तो वह निश्चित रूप से गुनहगार और नालायक है। पिता की संपत्ति बेटे के लिए उसकी सहमति की सीमा तक हलाल है, अन्यथा हराम है। चाहे वे भागीदार हों या अलग हों, बेटे पर पिता का अधिकार हमेशा बना रहता है, और इसी तरह पिता पर बेटे का। हाँ, कुछ अधिकार समय तक सीमित हैं, जैसे जब लड़का वयस्क हो जाता है, तो पिता पर उसका भरण-पोषण अनिवार्य नहीं रहता। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

समस्या 221: ज़िला शिवसागर, डाकघर अंगूरी, स्थान शामगुरी, देश असम से, प्रेषक श्री अब्दुल मजीद, 11 शाबान 1321 हिजरी। धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं: एक अंग्रेज़ ज़ैद ने एक मुस्लिम महिला हिंदा को लगभग बीस वर्षों तक पत्नी बनाकर रखा, उनके कई बच्चे हैं। अब हिंदा बूढ़ी हो गई है। हिंदा ने अंग्रेज़ से कहा कि मेरे लिए कुछ दैनिक भत्ते की व्यवस्था कर दो और मुझे छोड़ दो ताकि मैं अपने भाइयों के पास एक मुस्लिम के रूप में रहूँ, ताकि अल्लाह तआला मेरा अंत अच्छा करे। अब हिंदा ने एक विद्वान के पास कुछ मुसलमानों के सामने तौबा की और आने-जाने से बचने के लिए ज़मानत भी दी। दोनों के बीच की दूरी तीन दिन का रास्ता है। उसके पास प्राप्त सामान और वेतन के अलावा आजीविका का कोई और साधन नहीं है। यदि उसे प्राप्त सामान और चार रुपये के दैनिक भत्ते से मना किया जाता है, तो इस्लाम से इनकार करने का डर है। अब, क्या इन परिस्थितियों में उनका मुसलमान होना सही होगा या नहीं? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें। (त)

उत्तर: हिंदा का इस्लाम स्वीकार करना सही है। वास्तव में, यदि इस बीस साल की अवधि के दौरान जब वह अंग्रेज़ के साथ थी, उसने कोई कुफ्र (अविश्वास) का शब्द या कार्य नहीं किया था, तो वह तब भी मुसलमान थी, हालांकि वह अत्यंत शापित बड़े पापों की अपराधी थी: पहला व्यभिचार, और दूसरा वह भी एक काफ़िर के साथ। अहल-ए-सुन्नत के पंथ में, कोई व्यक्ति किसी पाप के कारण इस्लाम से बाहर नहीं होता है।

[तालिका] अल्लाह के रसूल (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) के इस कथन के कारण: "चाहे वह व्यभिचार करे और चाहे वह चोरी करे, अबू ज़र की इच्छा के विरुद्ध।" 1. | हुज़ूर अकरम (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) के इस कथन के कारण: "चाहे वह व्यभिचार करे, चाहे

वह चोरी करे, अबू ज़र की नाक धूल में सने होने के बावजूद (यानी यदि मान लिया जाए कि वह इसके कारण तंगी और कष्ट महसूस करें तब भी)"। (त)

और यहीं से स्पष्ट हुआ कि यदि मान लिया जाए कि हिंदा ने उस समय अपना धर्म बदल लिया था (अल्लाह न करे) और कुफ्र किया था...

1 मुसनद इमाम अहमद bin हंबल, अबू ज़र (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) से, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरूत 5/166।

पृष्ठ 547 का 768

یہ ہے کہ اسے آرام دے اور خود کام کرے ، ہاں اگر زید اسے مجبور کرتا ہے تو ضرور گنہگار و نالائق ہے ، باپ کا مال بیٹے کو اس کی رضا سے قدرِ رضائتک حلال ہے ورنہ حرام ، شریک ہوں خواہ جدا ، باپ کا حق بیٹے پر ہمیشہ رہتا ہے ، یونہی بیٹے کا باپ پر ، ہاں بعض حقوق وقت تک محدود ہیں جیسے لڑکا جب جوان ہوجائے باپ پر اس کا نفقہ واجب نہیں رہتا ۔ واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۲۲۱: از ضلع شیب ساگر ڈاکخانہ انگوری مقام شام گوری ملک آسام مرسلہ عبدالمجید صاحب ۱۱ شعبان ۱۳۲۱ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید انگریز نے ہندہ مسلمہ کو قریب بیس برس کے عورت بنا کر رکھا ان کی طرف سے کئی اولے موجود ہیں ، اب ہندہ ضعیفہ ہوئی ، ہندہ نے انگریز سے کہا کہ کچھ روزینہ بندوبست کر کے مجھ کو چھوڑ دو ہم آپس میں بھائی بند کے پاس مسلمان ہو کر رہے تاکہ اللہ تعالٰی خاتمہ بالخیر کرے ۔ اب ہندہ نے کسی عالم کے پاس چند مسلمان کے مقابل توبہ کیا اور ضامن بھی دیا آمد و رفت نہ ہونے کے لئے ، فاصلہ درمیان دونوں کے ۳ روزہ کی راہ ہے اسباب حاصلہ اور تنخواہ کے سوا اور کوئی صورت اوقات بسری کے واسطے نہیں اور اگر اسباب حاصلہ اور چار روپیہ روزینہ جاریہ سے منع کیا جائے تو پھر انکار اسلام کا خوف ہے ، اب آیا ان صورتوں میں ان کا مسلمان ہونا صحیح ہوگا یا نہ ہوگا ؟ بینوا توجروا (بیان فرمائیے اجر پائیے ۔ ت)

الجواب : ہندہ کا اسلام صحیح ہے بلکہ اگر اس مدت بست ۲۰ سال میں کہ وہ انگریز کے پاس رہی کوئی قول و فعل کفر نہ کیا تھا تو وہ جب بھی مسلمان تھی اگرچہ اشد سخت ملعون کبیرہ کی

مرتکب تھی کہ ایک توزنا ، دوسرے وہ بھی کافر سے ۔ اہلسنت کے مذہب میں آدمی کسی گناہ کے باعث اسلام سے خارج نہیں ہوتا ۔

[جدول] لقولہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم : وان زنی وان سرق علی رغم انف ابی ذر ۱ ۔ | حضور اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے اس ارشاد کی وجہ سے " اگرچہ زنا کرے اگرچہ چوری کرے ، ابوذر کی ناک خاک آلود ہونے کے باوجود (یعنی بالفرض وہ تنگی اور کوفت محسوس کریں تب بھی) ۔ (ت)

اور یہیں سے ظاہر ہوا کہ اگر بالفرض ہندہ نے اس زمانے میں معاذاللہ اپنا دین بدل دیا اور کفر

۱ مسند امام احمد بن حنبل عن ابی ذر رضی اللہ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۵ / ۱۶۶

...had chosen [Islam] and now enters Islam, even then her conversion would be accepted. God forbid, even if she did not stop committing adultery, adultery is not disbelief; the sin of adultery would remain but her Islam would be valid. Now that, by the grace of God, she has also separated from adultery, there is no reason for her Islam not to be valid. Nor is there any need to forbid her from that salary because it is not in exchange for adultery; rather, she clearly told that Englishman that she would now refrain from adultery and stay on her religion among her people. Therefore, this salary is purely without any compensation and is lawful for Hinda. It is stated in Fatawa Qazi Khan:

[Arabic Text]	[Urdu Translation]
If a man is a musician or singer, if he is given something without any condition, they said it is permissible. The same is mentioned in Radd al-Muhtar from Al-Hindiyya, from Al-Muntaqa, from Ibrahim, from Muhammad (may Allah the Almighty have mercy on him). And Allah the Almighty knows best.	When someone is a singer or musician, if something is given to him without any demand or condition, the noble jurists say that it is permissible for him. Thus, it has been narrated in Fatawa Shami from Fatawa Alamgiri, from Al-Muntaqa, from Ibrahim, from the venerable Imam Muhammad (may Allah the Almighty have mercy on him). And Allah the Almighty knows best. (T)

Issue 222: From Old City, 20 Safar 1322 AH What do the scholars of religion say regarding this issue: Is it permissible to buy the raw (wet) hide of a dead horse or donkey? And is it permissible to eat the food prepared by someone who does this filthy work of cleaning the impurity by rotting and manually rubbing the wet hide? The Answer: The selling and buying of the hide of a horse or donkey that dies without being slaughtered, if it has not been tanned, is prohibited (Haram). Tanning it is permissible, though the profession itself is disliked (Makruh), and avoiding eating from such a person is better. It is stated in Alamgiri:

[Arabic Text]	[Urdu Translation]
As for the skins of predatory animals, donkeys, and mules, those which are from slaughtered animals or are tanned, their sale is permissible, and those which are not, then not. etc.	But the hides of beasts of prey, donkeys, and mules, if they are removed from slaughtered animals...

[1] Fatawa Qazi Khan, Kitab al-Hazr wal-Ibaha, Nawal Kishore Press, Lucknow, 4/77 [2] Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wal-Ibaha, Chapter on Sales, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/227 [3] Fatawa Hindiyya, Kitab al-Buyu, Chapter Five, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 3/115

...इख्तियार किया था और अब इस्लाम लाती है तो अब भी इस्लाम स्वीकार्य था। खुदा न करे, अगर वह उस ज़िना (व्यभिचार) से बाज़ न भी आती, तो भी ज़िना कुफ़्र नहीं है; ज़िना का गुनाह रहता लेकिन उसका इस्लाम सही हो जाता। अब जबकि, अल्लाह के फ़ज़ल से, वह ज़िना से भी अलग हो गई है, तो उसके इस्लाम के सही न होने की कोई वजह नहीं है। न ही उस तनख्वाह को मना करने की कोई ज़रूरत है क्योंकि वह ज़िना के बदले में नहीं है, बल्कि उसने साफ़ तौर पर उस अंग्रेज़ से कह दिया है कि अब वह ज़िना से बाज़ रहेगी और अपनी कौम में अपने दीन पर रहेगी। लिहाज़ा यह तनख्वाह विशुद्ध रूप से बिना किसी मुआवज़े के है और हिंदा के लिए हलाल है। फतावा काज़ी खान में है:

[अरबी पाठ]

यदि कोई व्यक्ति संगीतकार या गायक है, यदि उसे बिना किसी शर्त के कुछ दिया जाता है, तो उन्होंने कहा कि यह जायज़ है। रद अल-मुह्तार में अल-हिंदीया से, अल-मुंतका से, इब्राहिम से, मुहम्मद (अल्लाह तआला उन पर रहम करे) से भी ऐसा ही उद्धृत है, और अल्लाह सबसे बेहतर जानता है।

[उर्दू अनुवाद]

जब कोई व्यक्ति गाने-बजाने वाला हो, यदि उसे बिना किसी मांग और शर्त के कुछ दिया जाए, तो फुकहा-ए-किराम फरमाते हैं कि यह उसके लिए मुबाह (जायज़) है। चुनाँचे फतावा शामी में फतावा आलमगीरी से, उसने अल-मुंतका से, उसने इब्राहिम से, उसने इमाम मुहम्मद (रहमतुल्लाह तआला अलैहि) से इसी तरह नकल किया है। वल्लाहु तआला आलम। (त)

मसला 222: शहर-ए-कुहना से, 20 सफ़र 1322 हिजरी दीन के उलेमा इस मसले में क्या फरमाते हैं कि मरे हुए घोड़े और गधे की गीली खाल खरीदना जायज़ है या नहीं? और उस गीली खाल को सड़ाकर हाथ से मलना और बनाना यानी गलाज़त (गंदगी) साफ करना, इस गंदा काम करने वाले के हाथ का खाना खाना जायज़ है या नहीं? अल-जवाब (उत्तर): घोड़ा या गधा जो बिना ज़बह किए मर जाए, उसकी खाल जिसकी कमाई (टैनिंग) न की गई हो, उसे बेचना और खरीदना हराम है। दबागत (टैनिंग) करना जायज़ है और उसका पेशा मकरूह है, और उसके यहाँ खाने से परहेज़ करना बेहतर है। आलमगीरी में है:

[अरबी पाठ]	[उर्दू अनुवाद]
जहाँ तक दरिंदों, गधों और खच्चरों की खालों का सवाल है, वे जो ज़बह किए गए जानवरों की हों या कमाई (टैन) की गई हों, उनकी बिक्री जायज़ है और जो ऐसी न हों, उनकी नहीं। इत्यादि।	लेकिन दरिंदों, गधों और खच्चरों की खालें अगर ज़बह किए हुए जानवरों से उतारी जाएँ..

[1] फतावा काज़ी खान, किताब अल-हज़्र वल-इबाहा, मतबा नवल किशोर, लखनऊ, 4/77 [2] रद अल-मुह्तार, किताब अल-हज़्र वल-इबाहा, फस्ल फिल-बय, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/227 [3] फतावा हिंदीया, किताब अल-बुयू, अल-फस्ल अल-खामिस, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, 3/115

पृष्ठ 548 का 768

اختیار کیا تھا اور اب اسلام لاتی ہے تو اب بھی اسلام قبول تھا اگرچہ وہ معاذ اللہ اس زنا سے باز بھی نہ آتی کہ زنا کفر نہیں زنا کا وبال رہتا اور اسلام صحیح ہو جاتا، اب کہ وہ بحمد اللہ زنا سے بھی جدا ہوئی، اسلام صحیح نہ ہونے کی کوئی وجہ نہیں، نہ اس تنخواہ سے ممانعت کی کوئی ضرورت کہ وہ معاوضہ زنا میں نہیں بلکہ صراحتاً اس انگریز سے صاف کہہ دیا ہے کہ اب وہ زنا سے باز رہے گی اور اپنی قوم میں اپنے دین پر رہے گی تو یہ تنخواہ محض بلا عوض اور ہندہ کے لئے حلال ہے۔ فتاویٰ قاضی خاں میں ہے:

[عربی متن]	[اردو ترجمہ]
الرجل اذا کان مطرباً مغنیا ان اعطی بغیر شرط قالوا یباح اھ ومثلہ في رد المحتار 2 عن الھندیۃ عن المنتقی عن ابراھیم عن محمد رحمہ اللہ تعالٰی، واللہ تعالٰی اعلم۔	جب کوئی شخص گانے بجانے والا ہو اگر اسے بغیر کسی تقاضے اور شرط کے کچھ دیا جائے تو فقہائے کرام فرماتے ہیں کہ یہ اس کے لئے مباح ہے چنانچہ فتاوی شامی میں فتاوی عالمگیری سے اس نے المنتقی سے اس نے ابراہیم سے اس نے صاحب امام محمد رحمتہ اللہ تعالٰی سے اسی طرح نقل کیا ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم (ت)

مسئلہ ۲۲۲: از شہر کہنہ ۲۰ صفر ۱۳۲۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ کھال مردار گھوڑے اور گدھے کی گیلی خریدنا جائز ہے یا نہیں اور اس گیلی کھال کو سڑا کر ہاتھ سے ملنا اور بنانا یعنی نجاست صاف کرنا اس غلیظ کام کرنے والے کے کھانا کھانا جائز ہے یا نہیں؟

الجواب: گھوڑا گدھا کہ بے ذبح مر جائے اس کی کھال کہ پکائی نہ گئی ہو بیچنا خریدنا حرام ہے

اور دباغت کرنا جائز ہے اور اس کا پیشہ مکروہ، اور اس کے کھانے سے احتراز اولٰی ہے۔

عالمگیری میں ہے:

[عربی متن]	[اردو ترجمہ]
اما جلود السباع والحمر والبغال فما کانت مذبوحة او مدبوغة جاز بیعها ومالا فلا 3 الخ	لیکن درندوں، گدھوں اور خچروں کی کھالیں اگر ذبح کئے ہوئے جانوروں سے اتاری جائیں

1 فتاوی قاضی خاں کتاب الحظر والاباحة مطبع نولکشور لکھنؤ ۴/ ۷۷ 2 ردالمختار کتاب الحظر والاباحة فصل فی البیع داراحیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۲۲۷ 3 فتاوی ہندیہ کتاب البیوع الفصل الخامس نورانی کتب خانہ پشاور ۳/ ۱۱۵

Volume 23 Fatawa Rizvia

In the Hadith: "The earnings of a cupper are impure (khabeeth)." This is due to contact with impurities. It is established that the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) had cupping done and paid the cupper. And Allah, the Sublime and Exalted, knows best. Or if skins are cooked, benefit can be derived from them, but otherwise it is not permissible, etc. The noble Hadith states that the cupper's earnings are impure. The leading imams have explained this reason that it involves contact with impurities. Undoubtedly, it is proven that the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) had cupping done and gave the cupper his wages. And Allah, the Sublime and Exalted, knows best. (T)

Problem 223: From Kol Manik Chowk, submitted by the wife of the late Abdul Rashid Khan, 22 Sha'ban al-Mu'azzam 1322 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: A woman who had earned haram wealth through immoral means (prostitution), whether in cash, jewelry, or property purchased with that money. When she repented, she left all such haram wealth and told her mother and brother-in-law, "I don't need this, I've left it for you," and then she separated from them. They spent that wealth and property. Now the inquiry is, was it correct for her to give it to them? If it wasn't correct, can she take it back? She wants to take it back so that she can buy property with current cash and spend it on charitable causes. What is the ruling on this? Explain and you shall be rewarded.

The Answer: The wealth a prostitute acquires through that haram and impure means does not become her property; it holds the status of usurped property (ghasb). It is obligatory upon her to return it to those from whom she took it. If they are no longer alive, she should give it to their heirs. If they cannot be found, she should give it in charity (sadaqah) to the poor. It is obvious that after a long period, a woman who repents will never be able to account for how much she took from whom at what time. Thus, the wealth in her possession falls under the category of 'lost property' (amwal-e-zaya'a), whose rightful recipients are the poor. Her mother and sisters, if they are also prostitutes and still involved in that cursed profession, even if they have millions of rupees from that impure source, are legally (according to Sharia) considered completely needy and destitute. This is because, as is known, that...

---

1 Musnad Imam Ahmad bin Hanbal, on the authority of Rafi' bin Khadij (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami, Beirut, 3 / 464. 2 Sunan Abi Dawud, Kitab al-Ijarah, Bab fi Kasb al-Hajjam, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 2 / 129. Page 549 of 768

जिल्द 23 फ़तावा रिज़विया

हदीस में है: "पछना लगाने वाले (हाजिम) की कमाई नापाक (ख़बीस) है।" यह गंदगियों के संपर्क में आने के कारण है। यह साबित है कि पैगंबर (उन पर अल्लाह की शांति और कृपा हो) ने पछना लगवाया और पछना लगाने वाले को उसकी मज़दूरी दी। और अल्लाह, जो महान और सर्वोच्च है, बेहतर जानता है। या यदि खालें पकाई जाएं तो उनसे लाभ उठाया जा सकता है, लेकिन अन्यथा यह जायज़ नहीं है इत्यादि। और पवित्र हदीस है कि पछना लगाने वाले की कमाई नापाक है। प्रतिष्ठित इमामों ने इसका यह कारण बताया है कि इसमें नापाकियों से मेल-जोल रहता है। और निस्संदेह यह साबित है कि हज़रत (उन पर अल्लाह की शांति और कृपा हो) ने पछना लगवाया और लगाने वाले को मज़दूरी भी दी। और अल्लाह सुब्हानहु व तआला बेहतर जानता है। (त)

मसला 223: कोल मानिक चौक से, अब्दुल रशीद खां मरहूम की पत्नी की ओर से, 22 शाबान अल-मुअज़्ज़म 1322 हिजरी। धर्म के विद्वान इस मसले में क्या कहते हैं: एक औरत ने जो कुछ हराम माल कमाया था, चाहे वह नकदी हो, ज़ेवर हो या उसी पैसे से खरीदी गई जायदाद हो। जब उसने तौबा की, तो उसने इस प्रकार के हराम माल को छोड़ दिया और अपनी माँ और बहनोई से कहा कि "मुझे इसकी ज़रूरत नहीं है, मैंने इसे तुम्हारे लिए छोड़ दिया है," और वह उनसे अलग हो गई। उन्होंने उस माल और जायदाद को खर्च कर दिया। अब यह सवाल है कि उसका यह माल उन्हें देना सही था या नहीं? अगर सही नहीं था, तो क्या वह इसे वापस ले सकती है? वह इसे इस उद्देश्य से वापस चाहती है कि अगर मिल जाए तो वर्तमान नकदी से जायदाद खरीद कर उसे नेक कार्यों में खर्च करे। इसकी क्या सूरत है? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

जवाब: एक वैश्या उस हराम और नापाक ज़रिए से जो माल हासिल करती है, वह उसकी मिलकियत नहीं होता, बल्कि वह 'ग़सब' (छीना हुआ) का हुक्म रखता है। उस पर यह फ़र्ज़ है कि जिससे लिया है उसे वापस करे। यदि वे जीवित न हों तो उनके वारिसों को दे। यदि वे न मिलें तो गरीबों (फ़ुक़रा) को दान कर दे। और यह ज़ाहिर है कि एक लंबी अवधि के बाद जो औरत तौबा करेगी, वह कभी इसका हिसाब नहीं लगा पाएगी कि कब किससे कितना लिया। तो जो माल उसके हाथ में है, वह 'अमवाल-ए-ज़ाया' (खोए हुए माल) की श्रेणी में आता है, जिसके हकदार गरीब लोग हैं। उसकी माँ और बहनें, यदि वे भी वैश्याएँ हैं और उस समय तक उसी लानती पेशे में शामिल हैं, तो भले ही उस नापाक ज़रिए से उनके पास लाखों रुपये हों, वे शरीयत के हिसाब से पूरी तरह से मोहताज और गरीब हैं। जैसा कि आप जानते हैं कि...

1 मुस्नद इमाम अहमद बिन हंबल, राफे बिन खदीज (रज़िअल्लाहु अन्हु) से, अल-मकतुल इस्लामी बेरूत, 3/464 2 सुनन अबी दाऊद, किताब अल-इजारा, बाब फी कसब अल-हज्जाम, आफताब-ए-आलम प्रेस लाहौर, 2/129 पृष्ठ 549/768

وفی الحدیث کسب الحجام خبیث واللوہ بالتبلس بالنجاسات وقد ثبت ان النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم احتجم واعطی الحجام واللہ سبحنہ وتعالیٰ اعلم۔ یا خود کھالیں پکائی جائیں تو ان سے فائدہ اٹھایا جاسکتا ہے لیکن بصورت دیگر جائز نہیں الخ اور حدیث مبارکہ ہے کہ پچھنے لگانے والے کی کمائی خبیث ہے۔ ائمہ کرام نے اس کی یہ علت بیان فرمائی کہ اس کا نجاستوں سے تلبس ہوا کرتا ہے اور بلاشبہ یہ ثابت ہے کہ آنحضرت صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے پچھنے لگوائے اور لگانے والے کو اجرت بھی دی۔ واللہ سبحنہ وتعالیٰ اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۲۲۳: از مقام کول مانک چوک مسئولہ زوجہ عبدالرشید خاں مرحوم ۲۲ شعبان المعظم ۱۳۲۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک عورت کسمبی نے جو کچھ مال حرام پیدا کیا تھا چہ نقدی وچہ زیور وچہ جائداد خریدی ہوئی اسی مال سے پیدا کی تھی، جب وہ کسمبی تائب ہوئی تو اس نے اس قسم مال حرام کو پیدا کردہ اپنا سب کچھ چھوڑ دیا اور اپنی ماں اور بہنوئی سے کہا کہ یہ مجھے درکار نہیں ہے میں نے تم کو چھوڑا، یہ کہہ کر الگ ہوگئی، انہوں نے اس مال اور جائداد کو صرف کر ڈالا، اب یہ استفسار ہے کہ یہ دے دینا اس کا ان کو صحیح ہوا یا کیا اور جو صحیح نہ ہوا ہو تو اس کو یہ واپس کر سکتی ہے یا نہیں اور اس غرض سے واپسی چاہتی ہے کہ اگر مل جائے تو اس وقت کی نقدی سے جائداد خرید کر کے اُسے مصرفِ خیر میں صرف کرے اس کی کیا صورت ہے؟ بینوا توجروا۔

الجواب: رنڈی جو مال اُس حرام و ناپاک ذریعے سے حاصل کرتی ہے اس کی ملک نہیں ہوتا حکم غصب رکھتا ہے اس پر فرض ہوتا ہے کہ جن سے لیا واپس دے، وہ نہ رہے ہوں تو ان کے ورثہ

کو دے، وہ نہ ملیں تو فقرا پر تصدق کرے، اور ظاہر ہے کہ بعد ایک مدتِ مدیدہ کے جو عورت تائب ہو وہ ہرگز حساب نہ لگا سکے گی کہ کب کتنا کس سے لیا، تو جو مال اس کے ہاتھ میں ہے اموالِ ضائعہ کے قبیل سے ہوا کہ اس کے مصرف فقراء ہیں، اور اس کی ماں بہنیں کہ وہ بھی رنڈیاں اور اُس وقت تک اُسی پیشہ ملعونہ میں آلودہ ہیں اگرچہ اُس ناپاک ذریعہ سے لاکھوں روپے اُن کے پاس ہوں شرعاً محض محتاج و نادار ہیں لما عرفت من ان

---

1 مسند امام احمد بن حنبل عن رافع بن خدیج رضی اللہ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۳ / ۴۶۴ 2 سنن ابی داؤد کتاب الاجارہ باب فی کسب الحجام آفتاب عالم پریس لاہور ۲ / ۱۲۹ Page 549 of 768

Fatawa Razawiyya Volume 23

...as it has become known to you that whatever is in the hands of women is usurped [property] of which they are not the owners (t) - so they too are suitable recipients of this charity. Being a mother is not contrary to this mandatory charity, as this charity is not from her own wealth.

[Boxed Text] As it is known, rather these are lost properties whose owners are unknown, so it is permissible for her to give them in charity to her father, son, mother, and daughter. In Al-Hindiyya, quoting Al-Qunya, it is stated: if someone has property in which there is doubt and he gives it in charity to his father, it suffices for him and charity to a stranger is not a condition. Similarly, when his son is with him during buying and selling and there are corrupt sales in them, and he gifts all his property to his son, then that person will be relieved of his responsibility. (End quote) I (the author) say: If this is the ruling regarding property he owns, then regarding property he does not own, the application of this ruling is even more apparent and better. (t)

Therefore, if that woman had given that property to them and they had taken possession of it, then clearly the charity reached its proper place. Her mother and sisters became its owners, and that wealth became pure for them. Non-division (shuyu') does not harm charity even if it harms a gift (hiba). (Charity being undivided does not cause any harm, although it harms a gift - t). Now the woman does not have the right to take it back from them, because charity cannot be reclaimed, and prohibited kinship (Mahram relationship) prevents reclaiming a gift (t). And if she had not given it, but rather only intended to sever her connection from that impure wealth, and the meaning of "left it to you" was that "you are still in this impure profession, you deal with it, and this impure wealth has no relation to me"; even in this case, when they took possession, it was lost property belonging to the poor, which the poor had taken possession of. This woman was not its owner such that she could demand a return from the poor. And Allah, the Glorified and Exalted, knows best.

1. Al-Fatawa al-Hindiyya, Kitab al-Karahiya, Chapter 15 regarding Earning, Nurani Kutub Khana Peshawar, 5/349

फ़तावा रज़विया खण्ड २३

...चूँकि आपको ज्ञात हो गया है कि महिलाओं के हाथों में जो कुछ है वह हड़पा हुआ धन है जिसकी वे मालिक नहीं हैं - त) तो वे भी इसी सदक़ा (दान) के पात्र हैं। और माँ होना इस अनिवार्य सदक़ा के विपरीत नहीं है क्योंकि यह सदक़ा स्वयं उसके अपने धन का नहीं है।

[बॉक्स किया हुआ पाठ] जैसा कि ज्ञात हो गया है, बल्कि ये 'अमवाल-ए-ज़ाया' (लावारिस संपत्ति) की श्रेणी में आते हैं जिनके मालिक अज्ञात हैं, अतः इस धन को अपने माता-पिता और बेटा-बेटी पर खैरात (दान) कर देना हलाल (वैध) है। फ़तावा आलमगीरी में 'कुनिया' के हवाले से उल्लेख है कि यदि किसी के पास संदिग्ध धन हो और वह उसे अपने पिता को सदक़ा के रूप में दे दे, तो यह उसके लिए पर्याप्त है, अतः किसी अजनबी पर सदक़ा करना शर्त नहीं है। इसी प्रकार जब उसका बेटा व्यापार, खरीद-बिक्री में उसके साथ हो और उस व्यापारिक सिलसिले में दोषपूर्ण सौदे भी हों, फिर वह व्यक्ति अपना सारा धन उस बेटे को हिबा (उपहार) कर दे, तो वह व्यक्ति अपनी जिम्मेदारी से मुक्त हो जाएगा। (अह) मैं कहता हूँ जब यह आदेश उस चीज़ में है जिसका वह मालिक है, तो जिसमें वह मालिक नहीं है, उसमें इस आदेश का लागू होना अधिक स्पष्ट और बेहतर है। (त)

तो अगर उस महिला ने वह धन उन्हें दे दिया था और उन्होंने उस पर कब्ज़ा कर लिया, तो ज़ाहिर है कि सदक़ा अपने स्थान पर पहुँच गया। उसकी माँ और बहनें उसकी मालिक बन गईं और वह धन उनके लिए पवित्र हो गया। अविभाजित होना (शुयूअ) सदक़ा को कोई नुकसान नहीं पहुँचाता, भले ही वह हिबा (उपहार) को नुकसान पहुँचाता हो। (सदक़ा का गैर-विभाजित होना कोई नुकसान नहीं पहुँचाता, हालांकि हिबा को नुकसान पहुँचाता है - त)। अब महिला के पास उनसे वापसी का अधिकार नहीं है क्योंकि सदक़ा वापस नहीं लिया जा सकता और महरम (रक्त संबंधी) रिश्ता वापसी में बाधा है (त)। और अगर उसने दिया नहीं था, बल्कि केवल उस अपवित्र धन से संबंध विच्छेद करना चाहती थी और 'तुम्हें छोड़ दिया' का अर्थ यह था कि 'तुम अभी भी इसी अपवित्र पेशे में हो, तुम जानो और इस अपवित्र धन से मेरा कोई लेना-देना नहीं है'; इस स्थिति में भी जब उन्होंने कब्ज़ा कर लिया, तो वह गरीबों का हक 'माल-ए-ज़ाया' था जिस पर गरीबों का कब्ज़ा हो गया। यह महिला उसकी

मालिक नहीं थी कि गरीबों से वापसी की मांग कर सके। और अल्लाह, महिमामय और सर्वोच्च, सबसे बेहतर जानता है।

1. अल-फ़तावा अल-हिंदिया, किताब अल-कराहिया, अध्याय १५, अर्जन के विषय में, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, ५/३४९

पृष्ठ ५५० / ७६८

ما باید یھن غصب لا یمکنہ (اس لئے کہ تمہیں معلوم ہو گیا کہ جو کچھ عورتوں کے ہاتھوں میں ہے وہ غصب شدہ ہے جس کی وہ مالک نہیں ہیں - ت) تو وہ بھی اسی تصدق کی محل ہیں اور ماں ہونا اس صدقہ واجبہ کے منافی نہیں کہ یہ صدقہ خود اس کے اپنے مال کا نہیں،

[حاشیہ یا باکس] کما علم بل اموال ضوائع لا یعرف اربابھا فیحل لھا التصدیق بھا علی ابیھا و ابنھا و امھا و بنتھا وفی الھندیۃ عن القنیۃ لہ مال فیہ شبھۃ اذا تصدق بہ علی ابیہ یکفیہ ذلك ولا یشترط التصدق علی الاجنبي وکذا اذا کان ابنہ معہ حین کان یبیع ویشتری وفیھما بیوع فاسدۃ فوھب جمیع مالہ لابنہ ھذا خرج من العھدۃ اھ اقول: فاذا کان ھذا فیما قد ملکہ ملکا فقیھا لم یملکہ اظھر واولی۔ جیسا کہ معلوم ہو گیا بلکہ یہ اموال ضائعہ کی قسم سے ہے کہ جن کے مالک نامعلوم ہیں لہذا ان مالوں کا اپنے ماں باپ اور بیٹے بیٹی پر خیرات کردینا حلال ہے ، فتاوی عالمگیری میں قنیہ کے حوالے سے مذکور ہے کہ اگر کسی کے پاس مشکوک و مشتبہ مال ہو تو وہ اپنے والد کو بطور صدقہ، خیرات دے دے تو یہ اس کے لئے کافی ہے لہذا کسی اجنبی پر صدقہ کرنا شرط نہیں۔ اسی طرح جب اس کا بیٹا کاروبار خرید و فروخت میں اس کے ساتھ ہو اور اس کاروباری سلسلے میں فاسد سودے بھی ہوں پھر وہ شخص اپنا تمام مال اس بیٹے کو ہبہ کردے تو وہ شخص اپنا تمام مال اس بیٹے کو ہبہ کردے تو وہ ذمہ داری سے بری الذمہ ہو جائے گا اھ میں کہتا ہوں جب یہ حکم اس میں ہے کہ جس کا یہ مالک ہے اور جس کا یہ مالک نہیں تو اس میں اجرائے حکم زیادہ واضح اور زیادہ بہتر ہے۔ (ت)

پس اگر اس عورت نے وہ مال انہیں دے ڈالا تھا اور انہوں نے قبضہ کرلیا جب تو ظاہر ہے کہ صدقہ اپنے محل کو پہنچ گیا اس کی ماں بہنیں اس کی مالک ہو گئیں اور وہ مال ان کے لئے طیب ہو گیا ولا یضر الشیوع الصدقۃ وان ضر الھبۃ (صدقہ کو غیر منقسم ہونا کوئی نقصان نہیں پہنچاتا

اگرچہ ہبہ کو نقصان دیتا ہے۔ ت) اب عورت کو ان سے واپسی کا اختیار نہیں لان الصدقة لا تسترد وکان القرابة المحرمة مانعة لرجوع (اس لئے کہ صدقہ واپس نہیں کیا جاسکتا کیونکہ محرم رشتہ واپس کرنے سے مانع ہے۔ ت) اور اگر دے ڈالا نہ تھا بلکہ صرف آپ اس ناپاک مال سے بے علاقہ ہونا منظور تھا اور "تم کو چھوڑا" کے یہ معنی تھے کہ تم ہنوز اسی ناپاک پیشے میں ہو تم جانو اور یہ ناپاک مال مجھے اس سے تعلق نہیں اس صورت میں بھی جبکہ انہوں نے قبضہ کرلیا تو ایک مال ضائعہ حق فقراء تھا جس پر فقراء کا قبضہ ہو گیا، یہ عورت اس کی مالک نہ تھی کہ فقراء سے مطالبہ واپسی کرسکے۔ واللہ سبحنہ وتعالی اعلم۔

1 الفتاوی الھندیة کتاب الکراھیة الباب الخامس عشر في الکسب نورانی کتب خانه پشاور ۵ / ۳۴۹

Volume 23 Fatawa Ridawiyya

Problem 224: From the city of Chittagong, Niyagaon village, from Muhammad Qudratullah, may he be forgiven.

Question: What do the scholars of religion say regarding this matter: a person accumulated a large amount of wealth through interest-based business and dealings, then passed away from this world to the hereafter. Is the wealth gathered through interest-based business permissible and lawful for his heirs and others, or not?

Answer: If the heirs know that such and such an amount was taken as interest from specific individuals, it is mandatory to return it to the owners. If the owners have died, it should be given to their heirs. If heirs are also unavailable or specific details are unknown, but the exact amount of interest money is identifiable, that specific wealth should be distributed as charity among the poor and needy. If none of these things are known to them, then in such a case, the deceased's inheritance is lawful for the heirs. Accordingly, it is mentioned in Rad al-Muhtar: In summary, if the owners of the wealth are known, it is obligatory to return it to them. If they are not known, but the specific forbidden wealth is identifiable, it is not lawful for him; instead, he should give it as charity with the intention for its original owner. If it is mixed wealth gathered through forbidden means, and the owners are not known, nor is any specific part identifiable, then legally it becomes lawful for him, but in terms of piety, the best course is to refrain from it. And Allah Almighty knows best.

1. Rad al-Muhtar, Book of Sales, Chapter of Invalid Sales, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 4/130.

मसाला 224: शहर चटगाँव, नयागाँव गाँव से, मुहम्मद कुदरतुल्लाह की ओर से, उन पर कृपा हो।

प्रश्न: विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं कि एक व्यक्ति ने ब्याज आधारित व्यवसाय और लेन-देन के माध्यम से बहुत सारा धन इकट्ठा किया, फिर इस दुनिया से परलोक सिधार गया। क्या ब्याज वाले व्यवसाय से जमा किया गया धन उसके उत्तराधिकारियों आदि के लिए जायज़ और हलाल है या नहीं?

उत्तर: यदि उत्तराधिकारी जानते हैं कि अमुक व्यक्तियों से अमुक राशि ब्याज के रूप में ली गई थी, तो उसे उनके स्वामियों को वापस करना अनिवार्य है। यदि वे मालिक मर चुके हैं, तो उनके उत्तराधिकारियों को लौटा दें। यदि उत्तराधिकारी भी मौजूद नहीं हैं या उनका विवरण ज्ञात नहीं हो सकता है, और ब्याज की राशि की निर्धारित मात्रा ज्ञात है, तो उस विशिष्ट धन को गरीबों और जरूरतमंदों में दान कर दें। यदि उपरोक्त बातों में से कुछ भी उनके संज्ञान में न हो, तो ऐसी स्थिति में उत्तराधिकारियों के लिए उस मृतक की विरासत हलाल है। जैसा कि रद-अल-मुह्तार में उल्लेख है: सारांश यह है कि यदि वह धन के स्वामियों को जानता है, तो उन्हें धन लौटाना अनिवार्य है। लेकिन यदि वह यह नहीं जानता है और विशिष्ट हराम (निषिद्ध) धन का ज्ञान रखता है, तो यह उसके लिए हलाल नहीं है; बल्कि वह धन के मालिक की ओर से इसे खैरात (दान) कर दे। और यदि धन मिश्रित हो जो हराम तरीके से जमा किया गया हो और वह उसके स्वामियों को नहीं जानता और न ही उस विशिष्ट हिस्से को, तो कानूनी तौर पर यह उसके लिए हलाल है, लेकिन धार्मिकता के लिहाज से बेहतर यही है कि इससे बचा जाए। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

1. रद-अल-मुह्तार, किताब-अल-बुयू, बाब-अल-बै-अल-फासिद, दार इहया अत-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 4/130।

جلد ۲۳ فتاویٰ رضویہ

مسئلہ ۲۲۴: از شہر چاٹگام موضع نیا گاؤں از جانب محمد قدرت اللہ عفی عنہ

سوال: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس صورت مسئلہ میں کہ ایک شخص نے سودی کاروبار اور لین دین کر کے بہت سا مال اکٹھا کیا پھر دار دنیا سے دار آخرت کی طرف کوچ کر گیا لہذا جو مال سودی کاروبار سے جمع کیا گیا وہ اس کے وارثوں وغیرہ کے لئے جائز اور حلال ہے یا نہیں؟

الجواب: اگر ورثاء جانتے ہیں کہ اس قدر مال فلاں فلاں سے بطور سود لیا گیا تو ضروری ہے کہ ان کے مالکوں کو واپس کر دیں لیکن اگر وہ مالکان وفات پا چکے ہوں تو ان کے ورثاء کو لوٹا دیں، اگر ورثاء موجود ہی نہ ہوں یا ان کی تفصیل معلوم نہ ہو سکے اور سودی رقم کی مقرر مقدار معلوم ہو تو اس مالِ معینہ کو فقراء ومساکین میں تقسیم کردیں۔ اگر مذکورہ امور میں سے کوئی بات ان کے علم میں نہ ہو تو ایسی صورتحال میں ورثاء کے لئے اس میت کا ترکہ حلال ہے۔ چنانچہ فتاویٰ شامی میں ہے خلاصہ یہ ہے کہ اگر اربابِ مال کو جانتا ہے تو مال انہیں لوٹا دینا ضروری ہے لیکن اگر یہ نہیں جانتا اور مالِ حرام معین کا علم رکھتا ہے تو اس کے لئے حلال نہیں بلکہ مالک مال کی نیت سے اسے خیرات کردے اور اگر مال مخلوط (ملاجلا) ہو جو حرام طریقہ سے جمع کیا گیا اور اس کے مالکوں کو نہیں جانتا اور نہ اس میں سے کوئی چیز معینہ ہے تو حکماً اس کے لئے حلال ہے اور دیانتاً اس سے بچنا بہتر ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

۱۔ ردالمحتار کتاب البیوع باب البیع الفاسد داراحیاء التراث العربي بیروت ۴ / ۱۳۰

صفحہ 551 از 768

Fatawa Razawiyyah Volume 23

...knows for certain it is a prohibited (haram) item, then in this case, by way of ruling, it is permissible for him. However, the requirement of piety (taqwa) and integrity is that he avoids it, which is better for him. And Allah Almighty knows best. (T)

Problem 225: From Bijnor, sent by Muhammad Hasan, Deputy Custodian, Collector's Office, 20 Rabi-ul-Awwal 1323 AH.

What do the scholars of religion and jurists of the firm Shariah say in this matter: If a person acquired some wealth through interest (riba), bribery, singing (taghanni), or theft, etc., from any prohibited source, and with that money bought some property or started a business, is the income from that property or business now lawful (mubah) for that person and his dependents and relatives or not? If it is lawful, in what form and with what evidence? And what is the Shariah-mandated way to be absolved from this burden in both worlds? Please provide an answer according to Hanafi jurisprudence with book references by return mail. Explain and you shall be rewarded.

Answer: It is obligatory for him to return whatever wealth he acquired through bribery, singing, or theft to those from whom he took it. If they are no longer alive, he should give it to their heirs. If they cannot be traced, he should give it as charity (sadaqah) to the poor. Using this money in any business or buying/selling is absolutely forbidden (haram-e-qati'). There is no way to be absolved from its burden except for the aforementioned method. The same ruling applies to interest and other invalid contracts (uqud-e-fasida). The only difference is that here, it is not obligatory to return it specifically to the person it was taken from; rather, he has the choice to return it to them or give it as charity initially.

[Arabic Text]: And that is because the prohibition in bribery and its likes is due to the complete lack of ownership from the beginning. So, it is with him like stolen property, and it is obligatory to return it to the owner or their heirs as much as possible. As for interest or its likes, it is due to the corruption of ownership and its filthiness. When he comes into possession of it, it becomes a filthy ownership, it did not remain owned...

[Urdu Translation]: This is because in bribery and similar wealth, prohibition exists due to the absolute absence of ownership. Therefore, that wealth is like usurped wealth with the person who took the bribe. Thus, it is necessary to return that wealth to its owner or their heirs as far as possible. Doing so is obligatory. In interest or

similar things, due to corruption of ownership and filthiness, if one becomes its owner through possession, then from whom...

फ़तावा रज़विया खंड 23

...निश्चित रूप से जानता है कि यह एक हराम (वर्जित) वस्तु है, तो इस स्थिति में, आदेश के रूप में, यह उसके लिए हलाल है। हाँ, तक़वा (परहेजगारी) और धार्मिकता की आवश्यकता यह है कि वह इससे बचे, जो उसके लिए बेहतर है। और अल्लाह तआला सबसे अधिक जानने वाला है। (त)

प्रश्न 225: बिजनौर से, मोहम्मद हसन, उप संरक्षक, कलेक्टर कार्यालय द्वारा प्रेषित, 20 रबी-उल-अव्वल 1323 हिजरी।

धर्म के विद्वान और शरीयत के मुफ्ती इस विषय में क्या कहते हैं: यदि किसी व्यक्ति ने सूद (ब्याज), रिश्वत, गायन (तग़न्नी) या चोरी आदि किसी हराम माध्यम से कुछ धन प्राप्त किया और उस धन से कोई संपत्ति खरीदी या व्यापार शुरू किया, तो क्या अब उस संपत्ति या व्यापार से होने वाली आय उस व्यक्ति और उसके आश्रितों और रिश्तेदारों के लिए जायज़ (मुबाह) है या नहीं? यदि जायज़ है, तो किस रूप में और किस प्रमाण के साथ? और दोनों जहाँ के इस बोझ से मुक्त होने का शरीयत के अनुसार क्या तरीका है? हनफी न्यायशास्त्र के अनुसार पुस्तक संदर्भों के साथ जवाबी डाक से उत्तर दिया जाए। स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: रिश्वत, गायन या चोरी से प्राप्त धन के लिए यह अनिवार्य है कि उसे उन लोगों को वापस कर दिया जाए जिनसे वह लिया गया था। यदि वे जीवित न हों, तो उनके वारिसों को दें। यदि पता न चले, तो गरीबों को दान (सदक़ा) कर दें। इस धन को किसी भी काम में खरीद-बिक्री में लगाना पूर्णतः हराम है। उपर्युक्त तरीके के बिना इसके बोझ से मुक्त होने का कोई और रास्ता नहीं है। यही नियम सूद और अन्य अमान्य अनुबंधों (उक़ूद-ए-फासिदा) का है। अंतर केवल इतना है कि यहाँ विशेष रूप से उसी व्यक्ति को वापस करना अनिवार्य नहीं है जिससे लिया गया था; बल्कि उसे अधिकार है कि वह उसे वापस करे या शुरू में ही दान कर दे।

[अरबी पाठ का अर्थ]: और यह इसलिए है क्योंकि रिश्वत और उसके समान चीजों में निषेध मूल रूप से स्वामित्व की कमी के कारण है। इसलिए वह उसके पास छीनी हुई वस्तु के समान है, अतः जहाँ तक संभव हो स्वामी या उसके वारिसों को लौटाना अनिवार्य है। जहाँ तक सूद या उसके समान चीजों की बात है, तो यह स्वामित्व के भ्रष्टाचार और उसकी गन्दगी के कारण है। जब वह कब्जे के माध्यम से उसका मालिक बन जाता है, तो वह एक गंदा स्वामित्व होता है, [लेकिन] वह स्वामित्व में रहता है...

[उर्दू अनुवाद का हिंदी अर्थ]: यह इसलिए है क्योंकि रिश्वत और इसी तरह के धन में, स्वामित्व की पूर्ण अनुपस्थिति के कारण हराम है। इसलिए वह धन रिश्वत लेने वाले के पास हड़पी गई संपत्ति की तरह है। अतः यह आवश्यक है कि जहाँ तक संभव हो वह धन उसके मालिक या उसके वारिसों को लौटा दिया जाए, ऐसा करना अनिवार्य (वाजिब) है। सूद या वैसी ही चीजों में, स्वामित्व के भ्रष्टाचार और गन्दगी के कारण, यदि कब्जे की वजह से वह उसका मालिक बन गया तो जिससे...

पृष्ठ 768 का 552

میں سے کسی حرام شے کو بعینہ جانتا ہے تو اس صورت میں اس کے لئے بطور حکم حلال ہے ہاں تقوی اور دیانت کا تقاضا یہ ہے کہ اس سے پر ہیز کرے تو اس کے لئے زیادہ بہتر ہے۔ اور اللہ تعالٰی سب سے زیادہ علم والا ہے۔ (ت)

مسئلہ ۲۲۵: از بجنور مرسلہ محمد حسن نائب محافظ دفتر کلکٹری ۲۰ ربیع الاول ۱۳۲۳ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اور مفتیانِ شرع متین اس باب میں کہ کسی شخص نے کچھ مال بذریعہ سُود یا رشوت یا تغنی یا چوری وغیرہ کسی ذریعہ حرام سے حاصل کیا اور اس مال کے ذریعہ سے کوئی جائداد خرید کی یا کام تجارت جاری کیا تو اب اس جائداد یا تجارت کی آمدنی اس شخص کے اور اس کے توابعین و لواحقین کے حق میں مباح ہے یا نہیں؟ اگر مباح ہے تو کس صورت اور کس دلیل سے؟ اور اس وبالِ دارین سے سبکدوش ہونے کا عندالشرع کیا طریقہ ہے؟ فقہ حنفی کی رُو سے مع حوالہ کتب جواب بواپسی ڈاک ارشاد فرمایا جائے۔ بَیِّنُوا توجروا۔

الجواب: جو مال رشوت یا تغنی یا چوری سے حاصل کیا اس پر فرض ہے کہ جس جس سے لیا اُن پر واپس کر دے، وہ نہ رہے ہوں اُن کے ورثہ کو دے، پتا نہ چلے تو فقیروں پر تصدق کرے، خرید و فروخت کسی کام میں اس مال کا لگانا حرامِ قطعی ہے، بغیر صورت مذکورہ کے کوئی طریقہ اس کے وبال سے سبکدوش کا نہیں۔ یہی حکم سُود وغیرہ عقودِ فاسدہ کا ہے فرق صرف اتنا ہے کہ یہاں جس سے لیا بالخصوص انہیں واپس کرنا فرض نہیں بلکہ اسے اختیار ہے کہ اسے واپس دے خواہ ابتداء تصدق کر دے،

وذلك لان الحرمة في الرشوة وامثالها لعدم الملك اصلا فهو عنده كالمغصوب فيجب الرد على المالك او ورثته ما امكن اما في الربو اواشباهه فلفساد الملك وخبثه و اذا قدمملكه بالقبض ملكا خبيثا لم يبق مملوك

یہ اس لئے کہ رشوت اور اس جیسے مال میں ملکیت بالکل نہ ہونے کی وجہ سے حرمت ہے لہٰذا وہ مال رشوت لینے والے کے پاس غصب شدہ مال کی طرح ہے لہٰذا ضروری ہے کہ جس حد تک ممکن ہو وہ مال اس کے مالک یا اس کے ورثاء کو لوٹادیا جائے پس ایسا کرنا واجب ہے، سُود یا اس جیسی اشیاء میں فسادِ ملک اور خباثت کی بناء پر بوجہ قبضہ اس کا مالک بن گیا تو جس سے

Fatawa Razawiyyah Volume 23

[Top Box - Arabic Text]: The property taken from him because of the impossibility of two ownerships meeting on one thing. Thus, returning it is not obligatory, but rather, detachment from it is obligatory, either by returning it or by giving it as charity, as is the way with all impure possessions.

[Top Box - Urdu Text]: The property has been taken, and now his ownership no longer remains (rather, it has ended). This is because it is impossible for two ownerships to coexist on one thing at the same time (that the original owner remains the owner and the usurer becomes the owner as well. - Translator). Therefore, it is not mandatory to return the taken property, but it is obligatory to separate oneself from it, whether in the form of returning it (i.e., giving it back) or in the form of charity, just as this is the procedure in all impure properties (amlak-e-khabitha). (T)

[Middle Paragraph]: Yes, giving it to those from whom it was taken or to their heirs is preferable here as well, as stated in Al-Ghaniyah, Al-Khayriyah, Al-Hindiyah, and others (as clarified in Al-Ghaniyah, Khayriyah, Hindiyah, etc. - T). As for replacement, i.e., buying another thing in exchange for that property, there are two scenarios: if the property obtained through illegal means consisted of specified items other than gold and silver, such as land, cloth, or utensils, etc., and property was bought in exchange or traded with it, then all such trade property is impure (khabith) and forbidden (haram). However, if that property was gold, silver, rupees, or gold coins (ashrafi), and a property was purchased or traded with it, then according to the fatwa-issued opinion, if both the contract (aqd) and the cash payment (naqd) were combined on this forbidden money—meaning, if the person showed the same forbidden money to the seller and asked for a specific item in exchange, then paid with that same money, or if he gave the forbidden money to the seller beforehand and bought something in exchange for it—then that thing is absolutely forbidden and impure. This applies when the money comes from usurpation (ghasb), theft (sarqah), bribery (rishwat), wages of adultery (ujrat-e-zina), singing, or the like, in which ownership never truly belongs to him. On the other hand, if the contract and cash payment were not combined—for instance, if he bought an item unconditionally and then paid for it with forbidden money, or if he showed forbidden money while buying but paid with different money—then the purchased item is pure (pak). Similarly, if money was obtained through usury (riba) or other invalid contracts (uqud-e-fasidah) and something was bought with it, then impurity (khabathat) will not enter the purchased item. It is stated in Tanwir al-Absar:

[Bottom Box - Arabic Text]: Charity is required if one disposes of usurped property or a trust and makes a profit, when it was specified by indication or by purchasing with dirhams of the trust or the usurpation and paying with them.

[Bottom Box - Urdu Text]: If he disposed of usurped property or a trust and earned a profit, he should give it in charity provided it was specified by indication. If he bought something with the entrusted or usurped dirhams and [paid with] the same dirhams in exchange...

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

[ऊपरी बॉक्स - अरबी पाठ]: लिया गया माल अब उसकी मिल्कियत में नहीं रहा, क्योंकि एक ही चीज़ पर दो स्वामियों का होना असंभव है। इसलिए उसे वापस करना अनिवार्य नहीं है, बल्कि उससे मुक्त होना अनिवार्य है, चाहे वह लौटाने के रूप में हो या दान (सदक़ा) के रूप में, जैसा कि सभी अपवित्र संपत्तियों का नियम है।

[ऊपरी बॉक्स - उर्दू पाठ]: माल ले लिया गया है और अब उसकी मिल्कियत शेष नहीं रही (बल्कि समाप्त हो गई है)। इसका कारण यह है कि एक ही वस्तु पर एक ही समय में दो मिल्कियतें एकत्रित होना असंभव है (कि मूल स्वामी भी स्वामी रहे और सूदखोर भी स्वामी बन जाए। - अनुवादक)। अतः लिए गए माल को वापस करना अनिवार्य नहीं है, बल्कि उससे अलग होना आवश्यक है, चाहे वह वापसी (अर्थात लौटाने) के रूप में हो या दान (खैरात) के रूप में, जैसा कि सभी अपवित्र संपत्तियों (अमलाक-ए-ख़बीसा) का यही तरीका है। (त)

[मध्य पैराग्राफ]: हाँ, जिससे लिया गया है उन्हें या उनके उत्तराधिकारियों को देना यहाँ भी बेहतर है, जैसा कि अल-ग़निया, अल-खैरिया और अल-हिंदीया आदि में स्पष्ट किया गया है। (त) जहाँ तक प्रतिस्थापन का प्रश्न है, अर्थात उस माल के बदले दूसरी चीज़ खरीदना, तो इसकी दो स्थितियाँ हैं: यदि वह माल जो अवैध माध्यमों से प्राप्त किया गया था, सोने और चांदी के अलावा अन्य निर्धारित वस्तुएं थीं जैसे कि भूमि, वस्त्र या बर्तन आदि, और उनके बदले में कोई संपत्ति खरीदी गई या उससे व्यापार किया गया, तो वह संपूर्ण व्यापारिक संपत्ति अपवित्र (ख़बीस) और हराम है। और यदि वह माल सोना, चांदी, रुपया या अशरफी था और उससे कोई संपत्ति खरीदी गई या व्यापार किया गया, तो मुफ्ती के मतानुसार, यदि अनुबंध (अक़्द) और नकद भुगतान (नक़्द) दोनों इस हराम पैसे पर केंद्रित थे—अर्थात वही हराम रुपया विक्रेता को दिखाकर कहा गया कि "इसके बदले अमुक वस्तु दे दो" और फिर वही रुपया उसकी कीमत में दे दिया गया, या पहले ही वह हराम रुपया विक्रेता को दे दिया गया और उसके बदले कोई चीज़ खरीदी गई—तो वह चीज़ पूर्णतः हराम और अपवित्र है, बशर्ते यह रुपया हड़पे हुए (ग़सब), चोरी (सरक़ा), रिश्वत (रिश्वत), वेश्यावृत्ति की कमाई (उजरत-ए-ज़िना), गायन या इसी प्रकार के अन्य माध्यमों का हो, जिनमें मूलतः उसकी मिल्कियत नहीं होती। और यदि अनुबंध और नकद भुगतान दोनों का मेल नहीं हुआ—उदाहरण के लिए, उसने बिना शर्त खरीदा कि "अमुक वस्तु दे दो" और फिर भुगतान में वह हराम पैसा दिया, या हराम पैसा दिखाकर खरीदा लेकिन भुगतान के समय दूसरा रुपया दिया—तो वह खरीदी गई वस्तु पवित्र (पाक) है। इसी प्रकार, यदि

रुपया सूद (रिबा) या अन्य दोषपूर्ण अनुबंधों (उकूद-ए-फ़ासिदा) से प्राप्त किया गया था और उसके बदले कोई चीज़ खरीदी गई, तो उस खरीदी गई वस्तु में अपवित्रता (ख़बासत) नहीं आएगी। 'तन्वीरुल अबसार' में लिखा है:

[निचला बॉक्स - अरबी पाठ]: दान (सदक़ा) करें यदि हड़पी हुई वस्तु या अमानत में रखे माल का उपयोग किया गया और लाभ कमाया गया, बशर्ते वह संकेत द्वारा निर्दिष्ट हो, या अमानत या हड़पे गए दिरहम से खरीदारी की गई और उन्हीं से भुगतान किया गया।

[निचला बॉक्स - उर्दू पाठ]: यदि उसने हड़पी हुई वस्तु या अमानत में उपयोग किया और लाभ कमाया, तो उसे दान कर दे बशर्ते वह संकेत द्वारा निर्दिष्ट हो। और यदि अमानत और हड़पे गए दिरहम से कोई वस्तु खरीदी और वही दिरहम विनिमय में [दिए]...

पृष्ठ 553 का 768

[اوپری باکس - عربی عبارت]: الماخوذ منه لاستحالة اجتماع ملکین علی شیئ واحد فلم یجب الرد و انما وجب الانخلاء عنه اما بالرد و اما بالتصدق کما ھو سبیل سائر الاملاک الخبیثة۔

[اوپری باکس - اردو عبارت]: مال لیا گیا اب اس کی ملکیت باقی نہ رہی (بلکہ ختم ہوگئی) اس لئے کہ ایک چیز پر بیک وقت دو ملک جمع ہونے محال ہیں (کہ اصل شخص بھی مالک ہو اور سود خور بھی۔ مترجم) لہذا مال ماخوذ کا واپس کرنا ضروری نہیں بلکہ اس سے علیحدگی واجب ہے خواہ بصورت رد (یعنی لوٹانے کے) ہو یا بصورت خیرات، جیسا کہ تمام املاک خبیثہ میں یہی طریقہ ہے۔ (ت)

[درمیانی عبارت]: ہاں جس سے لیا انہیں یا ان کے ورثہ کو دینا یہاں بھی اولٰی ہے کما نص علیہ فی الغنیۃ والخیریۃ والھندیہ وغیرہا (جیسا کہ غنیہ، خیریہ اور ہندیہ وغیرہ میں اس کی صراحت کی گئی ہے۔ ت) رہا استبدال یعنی اس مال کے عوض دوسری چیز خریدنا، اس کی دو صورتیں ہیں اگر وہ مال کہ ناجائز ذرائع سے حاصل کیا زر و سیم کے سوا اشیاء متعینہ سے تھا جیسے زمین یا کپڑا یا برتن وغیرہ یا اس کے عوض کوئی جائیداد خریدی یا اس سے تجارت کی تو وہ جائیداد تجارت سب خبیث و حرام ہے، اور اگر وہ مال سونا چاندی روپیہ اشرفی تھا اور اس سے کوئی جائیداد مول لی یا تجارت کی تو مذہب مفتٰی بہ میں اگر عقد و نقد دونوں اس زر حرام پر جمع ہوئے یعنی وہی حرام روپیہ بائع کو دکھا کر کہا کہ اس کے عوض فلاں شے دے دے پھر وہی روپیہ اس کے ثمن میں دے دیا یا پہلے سے وہ حرام روپیہ بائع کو دے دیا اور اس کے بدلے کوئی چیز مول لی تو وہ چیز مطلقاً حرام و خبیث ہے جبکہ یہ روپیہ غصب یا سرقہ یار شوت و اجرت زنا یا غنا وامثال ذلک کا ہے جن میں اس کی ملک اصلاً نہیں ہوتی، اور اگر عقد و نقد دونوں جمع نہ ہوئے مثلاً مطلقاً

خریدی کہ فلاں چیز دے دے پھر ثمن میں وہ زر حرام دیا یا زر حرام دکھا کر خریدی مگر دیتے وقت دوسرا روپیہ دیا تو وہ خرید کردہ شے پاک ہے۔ یو ہیں اگر روپیہ ربا وغیرہ عقود فاسدہ سے حاصل کیا تھا اور اس کے عوض کوئی شے خریدی تو اس خریدی ہوئی شے میں خباثت نہ آئے گی۔ تنویر الابصار میں ہے:

[نچلا باکس - عربی عبارت]: تصدق لو تصرف فی المغصوب والودیعة و ربح اذا کان متعینا بالاشارة او بالشراء بدراہم الودیعة او الغصب و نقدھا

[نچلا باکس - اردو عبارت]: اگر غصب کردہ چیز اور امانت میں اس نے تصرف کیا اور نفع کمایا ہو تو اسے خیرات کر دے جبکہ وہ اشارہ سے متعین ہو اور اگر امانت اور غصب شدہ دراہم سے کوئی چیز خریدی اور وہی دراہم تبادلہ میں---

Fatawa Razawiyyah, Volume 23

وان اشار الیھا ونقد غیرھا او الی غیرھا او اطلق ونقدھا لا و بہ یفتٰی -[1]	**If he gave them, then that thing is forbidden (haram). But if he pointed towards them but at the time of payment gave other dirhams in the form of cash, or pointed towards other dirhams, or at the time of buying the thing used a general term for the price (saying 'give such and such thing'), and then at the time of paying gave those same forbidden (haram) dirhams, then he should not give it in charity (because it is pure), and this is the fatwa given. (T)**

It is in Durr al-Mukhtar:

الخبث لفساد الملک انما یعمل فیما یتعین لافیما لا یتعین واما الخبث لعدم الملک کالغصب فیعمل فیھما کما بسطہ خسرو واللہ تعالٰی[2] وابن الکمال اعلم-	**The impurity that arises due to corrupt ownership affects a specific item. Whereas it is not effective in non-specific items. But the impurity that arises due to lack of ownership, such as usurpation (ghasb) etc., affects both specific and non-specific items, as Khusraw and Ibn al-Kamal have explained in detail. And Allah Almighty knows everything best. (T)**

Problem 226: From Bareilly, presented by Muhammad Siddiq, may he be forgiven. What do the scholars of religion and the muftis of the clear Shari'ah say regarding this matter: Haji Muhammad Qasim Sahab gave notes and gold coins worth eight hundred rupees to Saktara Sahab for the construction of the Jami Masjid. Saktara Sahab ordered materials worth six hundred; two hundred remained. And the work on the mosque was started. The people of the neighborhood stopped this work for some reason. Saktara Sahab was saddened by this and withdrew from the work and abandoned the intention of building. Saktara Sahab was asked whether the money given by Haji Sahab is still with you in its original form or has it been used in some way? In response, he stated that Haji Sahab had given gold coins and notes; I mixed the gold coins with my own gold coins and gave the notes to the treasurer...

---

[1] Durr al-Mukhtar Sharh Tanwir al-Absar, Kitab al-Ghasb, Mujtabai Press Delhi, 2/205-206 [2] Durr al-Mukhtar, Kitab al-Buyu', Bab al-Bay' al-Fasid, Mujtabai Press Delhi, 2/29

फतावा रजविया, खंड 23

وان اشار الیھا ونقد غیرھا او الی غیرھا او اطلق ونقدھا لّا و یفتٰی بہ -[1]

दिए तो वह चीज़ हराम है और अगर उनकी तरफ इशारा किया लेकिन देते वक्त दूसरे दराहम नकद के रूप में दिए या दूसरे दराहम की तरफ इशारा किया या चीज़ खरीदते वक्त कीमत का सामान्य रूप से उल्लेख किया (कि फलां चीज़ दे दे), फिर कीमत देते वक्त वही हराम दराहम दिए तो उसे खैरात न करे (इसलिए कि वह पाक है) और इसी पर फतवा दिया जाता है। (त)

दुर्रे मुख्तार में है:

الخبث لفساد الملک انما یعمل فیما یتعین لافیما لا یتعین واما الخبث لعدم الملک کالغصب فیعمل فیھما کما بسطہ خسرو واللہ تعالٰی [2]وابن الکمال اعلم۔

स्वामित्व दूषित होने के कारण जो खबासत (अशुद्धि) पैदा होती है वह निश्चित वस्तु पर प्रभाव डालती है। जबकि अनिश्चित में प्रभावी नहीं होती। लेकिन स्वामित्व न होने के कारण जो खबासत पैदा हो, जैसे गसब (छीनना) आदि, तो वह निश्चित और अनिश्चित दोनों में प्रभाव डालती है जैसा कि खुसरो और इब्न अल-कमाल ने विस्तार से इसे बयान फरमाया। और अल्लाह तआला सब कुछ खूब जानता है। (त)

मसला 226: बरेली से, मुहम्मद सिद्दीक द्वारा प्रस्तुत, अल्लाह उन्हें क्षमा करे। दीन के विद्वान और शरीअत के मुफ्ती इस मसले में क्या फरमाते हैं कि हाजी मुहम्मद कासिम साहब ने जामा मस्जिद की इमारत के लिए सक्तरा साहब को आठ सौ रुपये के नोट और अशर्फियां दी थीं। सक्तरा साहब ने छह सौ का सामान मँगवाया, दो सौ बाकी रहे। और मस्जिद का काम शुरू करवा दिया। मोहल्ले वालों ने किसी कारण से इस काम को रोक दिया। सक्तरा साहब को इससे दुख हुआ और वह काम से अलग हो गए और इमारत बनाने का इरादा छोड़ दिया। सक्तरा साहब से पूछा गया कि हाजी साहब ने जो रुपया दिया था वह आपके पास वैसे ही (मूल रूप में) है या उसमें कुछ खर्च हुआ है? इसके जवाब में उन्होंने फरमाया कि हाजी साहब ने अशर्फियां और नोट दिए थे; मैंने अशर्फियां अपनी अशर्फियों में डाल दीं और नोट खजांची को...

[1] दुर्रे मुख्तार शरह तनवीर अल-अमसार, किताब अल-ग़सब, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, 2/205-206 [2] दुर्रे मुख्तार, किताब अल-बुयू, बाब अल-बय अल-फासिद, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, 2/29

पृष्ठ 554/768

وان اشار الیھا ونقد غیرھا او الی غیرھا او اطلق ونقدھا لّا و بہ یفتٰی ۔[1]

دیئے تو وہ چیز حرام ہے اور اگر ان کی طرف اشارہ کیا لیکن دیتے وقت دوسرے دراہم بصورت نقدی دیئے یا دوسرے دراہم کی طرف اشارہ کیا یا چیز خریدتے وقت ثمن سے اطلاق کیا (کہ فلاں چیز دے دے) ، پھر قیمت دیتے وقت وہی حرام درہم دیئے تو اسے خیرات نہ کرے (اس لئے کہ وہ پاک ہے) اور اسی پر فتوٰی دیا جاتا ہے۔ (ت)

در مختار میں ہے:

الخبث لفساد الملك انما یعمل فیما یتعین لا فیما لا یتعین واما الخبث لعدم الملك كالغصب فیعمل فیھما كما بسطه خسرو وابن الكمال[2] واللہ تعالی اعلم۔

ملک فاسد ہونے کی وجہ سے جو خباثت پیدا ہوتی ہے وہ متعین شے پر اثر کرتی ہے۔ جبکہ غیر متعین میں مؤثر نہیں ہوتی لیکن عدم ملک کی وجہ سے جو خباثت پیدا ہو جیسے غصب وغیرہ تو وہ متعین ، غیر متعین دونوں میں اثر کرتی ہے جیسا کہ خسرو اور ابن کمال نے تفصیل سے اس کو بیان فرمایا۔ اور اللہ تعالٰی سب کچھ خوب جانتا ہے۔ (ت)

مسئلہ ۲۲۶: از بریلی حاضر کردہ محمد صدیق عفی عنہ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ حاجی محمد قاسم صاحب نے آٹھ سو روپیہ کے نوٹ واشرفیاں سکترا صاحب کو برائے عمارت جامع مسجد دیئے تھے سکترا صاحب نے چھ سو کا سامان منگوایا دوسو باقی رہے اور کام مسجد کا شروع کروا دیا اہل محلہ نے کسی وجہ سے اس کام کو روکا سکترا صاحب کو اس سے ملال ہوا اور کار سے دست بردار ہوئے اور قصد عمارت کا ترک کردیا،

سکترا صاحب سے دریافت کیا گیا کہ حاجی صاحب نے جو روپیہ دیا تھا وہ آپ کے پاس بجنسہ ہے یا اس میں کچھ تصرف ہوا ہے، اس کے جواب میں انہوں نے فرمایا کہ حاجی صاحب نے اشرفیاں و نوٹ دیئے تھے میں نے اشرفیاں اپنی اشرفیوں میں ڈال دیں اور نوٹ خزانچی کو ...

---

[1] در مختار شرح تنویر الابصار کتاب الغصب مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۰۵-۲۰۶ [2] در مختار کتاب البیوع باب البیع الفاسد مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۹

Jild 23 Fatawa Ridawiyya

...had given. Since the gold coins (Ashrafis) have got mixed up, I can no longer distinguish which ones they are. Whether Haji Sahib takes the exact money from me, or Ashrafis, or notes; in this mentioned situation, can Haji Muhammad Qasim Sahib give 125 rupees from this money to someone for Hajj or not? Is there any prohibition in it according to the pure Sharia? And will Haji Sahib receive a reward from Allah Almighty for this? Please state so that you may receive a reward from Allah.

The Answer: Since the agent (Wakil) mixed those Ashrafis with his own wealth such that they can no longer be distinguished, that original wealth is considered consumed/lost and the agent is liable for its compensation. For "mixing is consumption, and the consumer is like a usurper who is liable, and liability changes ownership." (i.e., mixing someone else's property with one's own destroys it, and the one who destroys it is like a usurper, and in usurpation there is liability, and liability creates a change in ownership status). Therefore, it is permissible for the giver to utilize that money in the aforementioned way, especially now that the original task has been postponed and the giver still wishes to spend it in a deed of proximity (charity/piety), then this situation is one of reward. And Allah Almighty knows best.

Problem 727: From Sermanj, district Muzaffarpur, sent by Molvi Zaheeruddin, 1st Dhul-Qi'dah 1324 AH.

Question: What do the scholars of the religion say regarding this matter: A person's family had been in the business of selling alcohol for generations. Now, upon the guidance and explanation of a capable and noble man, he has repented from the business of selling alcohol. The issue has arisen as to how the wealth and money he possesses can be purified. To this, one scholar said that according to some scholars, a Sharia-compliant trick (heela) is that by exchanging the commodity (money) for another type, God willing, that wealth will become pure. Allah Almighty knows best what is correct. In the same gathering, another scholar said, "No, no, absolutely not! That wealth cannot be purified in any way; rather, that wealth should be cast into the river. There is no way to use that wealth except to cast it into the river." Now, it is requested to know what the seeker should do with this wealth. Should he cast it into the river and become needy, or is there any way for its permissibility, as scholar number one stated? State so that you may receive a reward. Finis.

The Answer: The command to cast it into the river is purely void (invalid), and exchanging it for another commodity will not fulfill the responsibility. The command of Sharia…

जिल्द 23 फतावा रज़विया

(पिछले पृष्ठ से जारी) ...दिए थे क्योंकि अशर्फियां मिल-जुल गई हैं अब मुझे उनकी पहचान भी नहीं रही कि वे कौन सी हैं और हाजी साहब चाहे मुझसे बिल्कुल रुपया ले लें चाहे अशर्फियां चाहे नोट, लिहाजा इस उपरोक्त स्थिति में हाजी मोहम्मद कासिम साहब इस रुपये में से किसी व्यक्ति को सवा सौ रुपये हज के लिए दिला सकते हैं या नहीं? शरीयत-ए-मुतहहरा के अनुसार इसमें कोई मनाही तो नहीं है? और क्या हाजी साहब इसका सवाब अल्लाह तआला के यहाँ पाएंगे? बय्यिनू व इन्दल्लाहि तआला तूजरू (बयान फरमाइए ताकि अल्लाह तआला के यहाँ से अज्र व सवाब पायें)।

उत्तर (अल-जवाब): चूँकि वकील ने उन अशर्फियों को अपने माल में मिला लिया है कि अब पहचान मुमकिन नहीं, तो वह माल हलाक (नष्ट) हो गया और वकील पर उसका हर्जाना (ज़मान) अनिवार्य हो गया। "फ-इन्नल खल्त इस्तिहलाकुन वल मुस्तहलिकु क-गासिबिन मज़्मूनुन वज़्ज़मानु मुगय्यिरुन" (इसलिए कि किसी के माल को अपने माल में मिला देना उसे नष्ट कर देता है और नष्ट करने वाला गसब (हड़पने) करने वाले की तरह है और गसब में हर्जाना है और हर्जाना स्वामित्व में परिवर्तन करने वाला है)। तो देने वाले के लिए उस रुपये में उक्त उपयोग करना जायज़ है विशेषकर अब कि वह काम ही स्थगित हो गया और देने वाला उसे अब भी नेकी के काम में खर्च करना चाहता है तो यह सवाब की सूरत है। वल्लाहु तआला आलम (और अल्लाह तआला बेहतर जानता है)।

मसला ७२७: सरमांज, जिला मुजफ्फरपुर से, प्रेषक मौलवी ज़हीर उद्दीन, १ ज़िल्कादा १३२४ हिजरी।

प्रश्न: क्या फरमाते हैं उलेमा-ए-दीन इस मसले में कि एक व्यक्ति के यहाँ पीढ़ियों से शराब की बिक्री का कारोबार होता था, अब उसने एक योग्य और शरीफ आदमी के समझाने-बुझाने पर शराब के कारोबार से तौबा कर ली। अब यह सवाल पैदा हुआ कि उसके पास जो माल और धन है, उसके पाक होने की क्या सूरत है? जिस पर एक आलिम साहब ने फरमाया कि कुछ उलेमा के नज़दीक शरीई हीला यह है कि जिन्स (वस्तु/मुद्रा) का विनिमय (बदल) कर लेने से इंशाअल्लाह तआला वह माल पाक हो जाएगा, वल्लाहु तआला आलम बिस-सवाब। उसी सभा में दूसरे आलिम साहब ने यह फरमाया कि नहीं, नहीं, हरगिज़ नहीं, वह माल किसी भी सूरत में पाक नहीं हो सकता बल्कि उस माल को दरिया-बुर्द (नदी में डाल) कर देना चाहिए, दरिया-बुर्द करने के सिवा इस माल के इस्तेमाल की कोई सूरत नहीं। अब दरियाफ्त तलब यह बात है कि पूछने वाला उस माल का क्या करे? क्या

दरिया-बुर्द करके मोहताज हो जाए या इसके जायज़ होने की कोई सूरत भी है जैसा कि आलिम साहब नंबर एक ने फरमाया है? बय्यिनू तूजरू (बयान फरमाओ ताकि सवाब पाओ)। फकत।

उत्तर (अल-जवाब): दरिया-बुर्द कर देने का हुक्म बिल्कुल बातिल (अमान्य) है और दूसरी जिन्स से बदलने से ज़िम्मेदारी पूरी नहीं होगी, शरीअत का हुक्म...

دے دیئے تھے چونکہ اشرفیاں خلط ملط ہو گئیں اب مجھ کو ان کی تمیز بھی باقی نہیں رہی کہ وہ کون سی ہیں اور حاجی صاحب خواہ مجھ سے بالکل روپیہ لے لیں خواہ اشرفیاں خواہ نوٹ، لہٰذا اس صورت مذکورہ میں حاجی محمد قاسم صاحب اس روپیہ میں سے کسی شخص کو سوا سو روپیہ حج کے واسطے دلا سکتے ہیں یا نہیں؟ از روئے شرع مطہر کے اس کی ممانعت تو نہیں ہے؟ اور حاجی صاحب اس کا ثواب عند اللہ تعالیٰ پائیں گے؟ بینوا و عنداللہ تعالیٰ توجروا (بیان فرمائیے تاکہ اللہ تعالیٰ کے ہاں سے اجر و ثواب پاؤ۔ ت)

الجواب: جبکہ وہ اشرفیاں وکیل نے اپنے مال میں خلط کر لیں کہ اب تمیز نہیں ہو سکتی تو وہ مال ہلاک ہو گیا اور وکیل پر اس کی ضمان لازم ہوئی فان الخلط استھلاك والمستھلك كغاصب مضمون والضمان مغیر (اس لئے کہ کسی کے مال کو اپنے مال میں ملا دینا اسے ہلاک کرتا ہے اور ہلاک کرنے والا غاصب کی طرح ہے اور غصب میں ضمان ہے اور ضمان میں تبدیلی پیدا کرنے والا ہے۔ ت) تو دینے والے کو اس روپے میں تصرف مذکور جائز ہے خصوصاً اب کہ وہ کام ہی ملتوی ہو گیا اور دینے والا اسے اب بھی کارِ قربت میں صرف کرنا چاہتا ہے تو یہ صورت ثواب کی ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۷۲۷: از سر مانج ضلع مظفر پور مرسلہ مولوی ظہیر الدین یکم ذیقعد ۱۳۲۴ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک شخص کے یہاں پشتہا پشت سے شراب کی بکری کا روزگار ہوتا تھا اب اس نے ایک لائق و شریف آدمی کی ہدایت و فہمائش پر شراب کی بکری کے روزگار سے تائب ہو کر اس امر کا منجر ہوا کہ جس قدر مال و زر میرے پاس ہے اس

کے پاک ہونے کی کیا صورت ہے، جس پر ایک عالم صاحب نے فرمایا کہ بعض علماء کے نزدیک حیلہ شرعی یہ ہے کہ تبادلہ جنس کر ڈالنے سے ان شاء اللہ تعالیٰ وہ مال پاک ہو جائے گا، واللہ تعالیٰ اعلم بالصواب۔ اسی جلسہ میں دوسرے عالم صاحب نے یہ فرمایا کہ نہیں نہیں ہرگز نہیں وہ مال کسی صورت سے پاک نہیں ہو سکتا ہے بلکہ اس مال کو دریا بُرد کر دینا چاہیے بجز دریا بُرد کر دینے کے اس مال کے استعمال کی کوئی صورت نہیں، اب دریافت طلب یہ امر ہے کہ سائل اس مال کو کیا کرے، آیا دریا بُرد کر کے محتاج رہ جائے یا اس کے جواز کی کوئی صورت بھی ہے جیسا کہ عالم صاحب نمبر ایک نے فرمایا ہے۔ بینوا توجروا (بیان فرماؤ تاکہ اجر و ثواب پاؤ۔ ت) فقط

الجواب: دریا بُرد کر دینے کا حکم محض باطل ہے اور دوسری جنس سے بدلنے میں عہدہ برآری نہ ہو گی حکم شرع

Fatawa Ridawiyya, Volume 23.

What is due from him will not be fulfilled; the pure Shari'ah makes it obligatory upon him to give this wealth in charity, to give it to the poor. Without this, his repentance is not correct. And in this, a legal stratagem (hila shar'i) will also emerge for him: this charity does not necessarily have to be given to stranger poor people, but he can also give it to his needy son, father, brother, or wife. After giving it to them and making them take possession, if they then wish to gift all or part of it back to him, it will become pure for him. It is stated in Fatawa Alamgiriya:

[Boxed Text] Arabic: If someone has doubtful wealth, if he gives it in charity to his father, it suffices him. It is not required to give charity to a stranger. Similarly, if his son was with him while he was buying and selling, and there were invalid sales, then he gifted all his wealth to this son, he is relieved of the liability. As mentioned in al-Qunya. Urdu: If someone has doubtful or suspicious wealth, it is not mandatory to give it in charity only to a stranger; rather, he can be absolved of responsibility by giving it in charity to his father as well. Similarly, if his son is a partner in his business and engaged in buying and selling, and there are also invalid transactions, and he gifts all his wealth to this son, he will be free from his responsibility. It is mentioned similarly in Al-Qunya. (T)

And here there are great juristic investigations whose explanation is lengthy, and the final ruling is this much. Success is from Allah, and Allah knows best.

Problem 228: 1st Rabi-ul-Awwal 1327 AH, Habibullah Shah, Mohalla Badreli. What do the scholars of religion say regarding this matter: We follow the profession of playing musical instruments. On the day of Holi, we used to go and play at the houses of Hindus. But this time, the whole community said that this is a matter of humiliation, we should not go to Hindus. Everyone stopped going, but one person did not agree. He was even told that if you don't agree like this, take two or three rupees [as compensation], and was sworn by God's sake, but he still did not agree and eventually went. We held a Panchayat (community meeting) for him. Two people went to bring him to the Panchayat. He said, "You left me, I left you; to me, you are like a Bhangi (scavenger) or a Chamar (tanner)." Now, what does the Master (Mufti) say regarding the ruling of Shariah for such a person? Give a ruling and be rewarded.

1. Fatawa Hindiyya, Kitab al-Karahiya, Chapter 15, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/349. Page 556 of 768

फतावा रजविया, जिल्द 23.

जो उस पर वाजिब है वह अदा नहीं होगा; शरीयत-ए-मुतह्हरा उस पर यह फ़र्ज़ करती है कि वह इस माल को सदक़ा कर दे, मिस्कीनों को दे डाले। इसके बिना उसकी तौबा सही नहीं है। और इसमें उसके लिए एक शरई हिला (कानूनी उपाय) भी निकल आएगा: यह सदक़ा केवल अजनबी मिस्कीनों को ही देना ज़रूरी नहीं है, बल्कि वह अपने ज़रूरतमंद बेटे, बाप, भाई या पत्नी को भी दे सकता है। उन्हें देकर उनका क़ब्ज़ा करा दे, फिर वे अपनी मर्ज़ी से पूरा या कुछ हिस्सा उसे हिबा (उपहार) कर दें, तो वह पाक हो जाएगा। फतावा आलमगीरिया में है:

[बॉक्स किया हुआ पाठ] अरबी: यदि किसी के पास संदिग्ध संपत्ति है, यदि वह इसे अपने पिता को दान में देता है, तो यह उसके लिए पर्याप्त है। किसी अजनबी को दान देना अनिवार्य नहीं है। इसी तरह यदि उसका पुत्र उसके साथ था जब वह खरीद-फरोख्त कर रहा था, और उसमें अमान्य बिक्री थी, फिर उसने अपनी सारी संपत्ति इस बेटे को उपहार में दे दी, तो वह दायित्व से मुक्त हो गया। जैसा कि अल-कुनिया में उल्लेख किया गया है। उर्दू: यदि किसी व्यक्ति के पास संदिग्ध और मशकूक माल हो, तो उसे केवल किसी अजनबी पर ही खैरात करना ज़रूरी नहीं है, बल्कि वह अपने पिता पर भी खैरात करके अपनी ज़िम्मेदारी से मुक्त हो सकता है। इसी तरह अगर उसका बेटा उसके साथ कारोबार में शरीक हो और खरीद-फरोख्त करता हो और फ़ासिद सौदे (अमान्य लेनदेन) भी होते हों, और वह अपना सारा माल इस बेटे को हिबा कर दे, तो वह अपनी ज़िम्मेदारी से फ़ारिग (मुक्त) हो जाएगा। कुनिया में इसी तरह ज़िक्र है। (त)

और यहाँ महान फिकही शोध हैं जिनके विवरण में लंबाई है, और हासिल-ए-हुक्म (अंतिम निर्णय) इतना ही है। सफलता अल्लाह की ओर से है, और अल्लाह बेहतर जानता है।

मसला 228: १ रबीउल अव्वल १३२७ हिजरी, हबीबउल्लाह शाह, मोहल्ला बादरेली। दीन के विद्वान इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि: हम लोग बाजा बजाने का पेशा करते हैं। होली के दिन हिंदुओं के यहाँ भी जाकर बजाया करते थे, लेकिन इस बार पूरी बिरादरी ने यह बात कही कि यह ज़िल्लत (अपमान) की बात है, हिंदुओं के यहाँ नहीं जाना चाहिए। सबने जाना छोड़ दिया, लेकिन एक व्यक्ति नहीं माना। उससे यहाँ तक कहा गया कि अगर तुम ऐसे नहीं मानते तो दो-तीन रुपये ले लो, खुदा का वास्ता भी दिया गया, लेकिन वह इस पर भी नहीं माना और अंत में गया। हमने उसकी पंचायत बुलाई, दो आदमी उसे पंचायत में लाने के लिए गए। उसने कहा, "तुमने मुझे छोड़ा, मैंने तुम्हें छोड़ा;

तुम मेरे नज़दीक भंगी और चमार के समान हो।" अब शरीयत की रोशनी में ऐसे व्यक्ति के हुक्म के बारे में हुज़ूर क्या फ़रमाते हैं? बयान करें और पुण्य कमाएँ।

1. फतावा हिन्दिया, किताब अल-कराहिया, अध्याय १५, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, ५/३४९। पृष्ठ 556/768

جو اس کے ذمہ ہے ادا نہ ہو گا اس پر شرع مطہر یہ فرض کرتی ہے کہ اس مال کو تصدق کر دے، مساکین کو دے ڈالے، بغیر اس کے اس کی توبہ صحیح نہیں، اور اس میں اس کے لئے حیلہ شرعی بھی نکل آئے گا، یہ تصدق کچھ اجنبی مساکین ہی پر ضرور نہیں بلکہ اپنے محتاج بیٹے یا باپ یا بھائی یا بی بی پر بھی کر سکتا ہے انہیں دے کر ان کا قبضہ کرا دے پھر وہ کل یا بعض جتنا چاہیں اسے ہبہ کر دیں پاک ہو جائے گا۔ فتاوٰی عالمگیریہ میں ہے:

[باکس میں متن] عربی: له مال فيه شبهة اذا تصدق به على ابيه يكفيه ذلك ولا يشترط التصدق على الاجنبي وكذا اذا كان ابنه معه حين كان يبيع ويشترى وفيها بيوع فاسدة فوهب جميع ماله لابنه هذا، خرج من العهدة كذا فى القنية۱ - اردو: کسی شخص کے پاس مشتبہ اور مشکوک مال ہو تو اسے کسی اجنبی پر ہی خیرات کر دینا ضروری نہیں بلکہ وہ اپنے والد پر بھی خیرات کر کے بری الذمہ ہو سکتا ہے۔ اسی طرح اگر اس کا بیٹا اس کے ساتھ شریک کاروبار ہو اور خرید و فروخت کرتا ہو اور فاسد سودے بھی ہوتے ہوں اور وہ اپنا تمام مال اس بیٹے کو ہبہ کر دے تو وہ اپنی ذمہ داری سے فارغ ہو جائے گا۔ قنیہ میں اسی طرح مذکور ہے۔ (ت)

اور یہاں تحقیقات عظیمہ فقیہہ ہیں جن کے بیان میں طول ہے اور حاصل حکم اسی قدر ہے، وباللہ التوفیق، واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۲۸: غرہ ربیع الاول شریف ۱۳۲۷ھ حبیب اللہ شاہ محلہ بادر یلی کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ہم لوگ باجا بجانے کا پیشہ کرتے ہیں، ہولی کے دن ہندوؤں کے یہاں بھی جا کر بجایا کرتے تھے مگر اب کی مرتبہ سب برادری نے یہ بات کہی کہ یہ بات ذلت کی ہے ہندوؤں

کے یہاں نہیں جانا چاہئے سبھوں نے جانا چھوڑا ایک شخص نہیں مانا، اُس سے یہاں تک کہا گیا کہ اگر تم ایسے نہیں مانتے ہو دو تین روپیہ لے لو، خدا کا واسطہ بھی دیا، اس نے اس پر بھی نہ مانا، آخر گیا، ہم لوگوں نے اس کی پنچایت کی، دو آدمی اسے پنچایت میں لانے کے لئے گئے، اس نے کہا تم نے مجھے چھوڑا میں نے تمہیں چھوڑا، تم میرے نزدیک مثل بھنگی کے چمار کے ہو۔ اب از روئے شرع ایسے شخص کے حکم میں حضور کیا فرماتے ہیں؟ بینوا توجروا۔

۱ فتاویٰ ہندیہ کتاب الکراہیۃ الباب الخامس عشر نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۴۹ صفحہ 556 از 768

Fatawa Rizvia, Volume 23

The Answer: Playing musical instruments was in itself impermissible, and playing them at the houses of Hindus was even more strictly impermissible. Playing them during their satanic festivals is even more severely forbidden, 'haram upon haram upon haram.' Now, their Lord (Almighty) has granted these Muslims the guidance to agree upon not playing at the houses of Hindus. God has opened their eyes so that, as Muslims, they realized it was disgraceful to endure humiliation before the enemies of God. Therefore, it was obligatory for the entire community to follow them in this abandonment, according to the command of God and His Messenger. Whoever did not agree is not only a sinner but a rebellious, mischievous evildoer; repentance is obligatory for him. If he still does not agree, then it is mandatory for the community members to ostracize him like a scavenger; they should not participate in any of his affairs, nor should they include him in any of theirs. Allah knows best.

Problem 229: From Mathura district, Balopara neighborhood, Night town, sent by Ghulam Muhammad Amir Khan Sahib Hanafi, 20 November 1909. Respected Maulana Sahib, Peace be upon you and the mercy of Allah and His blessings. I am fifty-one years old and have eleven daughters. My profession is a document writer, and I know no other work. I avoid writing interest-bearing documents for Muslims to the extent that, until now, no such document for a Muslim has been written by my pen. Today, I heard from a Maulana Sahib that even interest-bearing documents for non-believers, where both parties are non-believers, are not permissible in India. And the same sin that falls on the one who consumes interest also falls on the scribe and the witnesses. Upon hearing this, the fear of Allah compelled me to inquire about this issue from your excellence. If, in reality, as the aforementioned Maulana Sahib said, you also give a fatwa, then trusting in Allah, I will leave this profession and repent and seek forgiveness before Allah Almighty so that He may forgive my past. Your excellence, please also pray for me and grant the fatwa. I offer greetings to all those present. Please explain, and may you be rewarded.

The Answer: Allah Almighty says:

'And whoever fears Allah, He will make for him a way out and will provide for him from where he does not expect.' (Quran 65:2-3)

जवाब: बाजा बजाना स्वयं ही नाजायज़ था और हिंदुओं के यहाँ बजाना और भी सख्त नाजायज़, और उनके शैतानी त्योहारों में बजाना और भी सख्त हराम दर हराम दर हराम है। अब उनके रब अज़्ज़ वजल्ल ने इन मुसलमानों को यह तौफीक दी कि हिंदुओं के यहाँ न बजाने पर इत्तेफाक कर लिया और खुदा ने आँखें खोलीं कि मुसलमान होकर खुदा के दुश्मनों के सामने ज़िल्लत उठाने को बुरा जाना, तो इस पर तमाम बिरादरी को इस तर्क में उनकी पैरवी खुदा और रसूल के हुक्म से लाज़िम थी। जिस शख्स ने न माना वह सिर्फ गुनहगार ही नहीं बल्कि सरकश शरीर बदकार है, उस पर तौबा फ़र्ज़ है। अगर वह न माने तो बिरादरी वालों पर लाज़िम है कि उसे भंगी चमार की तरह छोड़ दें, उसकी किसी बात में शरीक न हों और न अपनी किसी बात में उसे शरीक करें। वल्लाहु तआला आलम।

मसअला 229: जिला मथुरा, मोहल्ला बलूपारा, कस्बा नाइट से मुर्सला गुलाम मोहम्मद अमीर खां साहब हनफी, 20 नवंबर 1909ई. जनाब मौलाना साहब, अस्सलामु अलैकुम व रहमतुल्लाहि व बरकातुहु। कमतरीन (अदना) की उम्र इक्यावन साल है और ग्यारह लड़कियाँ हैं। पेशा वसीका नवीस (दस्तावेज़ लिखने वाला) हूँ और दूसरा कोई काम नहीं जानता हूँ। मुसलमानों के सूदी दस्तावेज़ लिखने से इज्तिनाब (परहेज) करता हूँ यहाँ तक कि अब तक मेरी कलम से किसी मुसलमान का कोई दस्तावेज़ नहीं लिखा गया। आज एक मौलवी साहब की ज़बानी यह मसअला सुना कि कुफ्फ़ार (काफिरों) के सूदी दस्तावेज़ात कि जिसमें दोनों पक्ष काफ़िर हों, हिन्दुस्तान में यह भी जायज़ नहीं हैं और जैसा गुनाह सूद खाने वाले को है वैसा ही कातिब (लिखने वाले) और गवाहों को है। पस यह सुनकर मुझे अल्लाह के खौफ ने इस बात पर मजबूर किया कि आपसे इस मसअले के बारे में दरयाफ़्त करूँऔर अगर वास्तव में जैसा कि मौलवी साहब ने फ़रमाया है हुज़ूर भी फ़तवा दें तो अल्लाह तआला पर तवक्कुल (भरोसा) करके इस पेशे को छोड़ दूँ और अल्लाह तआला के हुज़ूर में तौबा व इस्तिग़फ़ार करूँ ताकि अल्लाह तआला गुज़श्ता (बीते हुए) को माफ़ कर दे। हुज़ूर भी मेरे हक़ में दुआ-ए-खैर फ़रमा दें और फ़तवा अता फ़रमाएँ तमाम हाज़िरीन की खिदमत में सलाम पेश करता हूँ। बयान फ़रमाएँ सवाब पाएँगे।

जवाब: अल्लाह अज़्ज़ वजल्ल फ़रमाता है:

'जो अल्लाह से डरेगा अल्लाह तआला उसके लिए हर तंगी से नजात की राह रखेगा और उसे वहां से रोज़ी देगा जहाँ उसका गुमान भी न पहुँचे।'

पृष्ठ 557 / 768

الجواب: باجا بجانا خود ہی ناجائز تھا اور ہندوؤں کے یہاں بجانا اور سخت ناجائز، اور ان کے شیطانی تہوار میں بجانا اور بھی سخت حرام در حرام در حرام، اب کے ان مسلمانوں کو ان کے رب عز وجل نے یہ توفیق دی کہ ہندوؤں کے یہاں نہ بجانے پر اتفاق کرلیا اور خدا نے آنکھیں کھولیں کہ مسلمان ہو کر خدا کے دشمنوں کے سامنے ذلت اٹھانے کو برا جانا تو اس پر تمام برادری کو اس ترک میں ان کی پیروی خدا اور رسول کے حکم سے لازم تھی جس شخص نے نہ مانا وہ صرف گنہگار ہی نہیں بلکہ سرکش شریر بدکار ہے اس پر توبہ فرض ہے اگر وہ نہ مانے تو برادری والوں پر لازم کہ اسے مثل بھنگی چمار کے چھوڑیں اس کی کسی بات میں شریک نہ ہوں نہ اپنی کسی بات میں اسے شریک کریں۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۲۲۹: از ضلع متھرا محلہ بلوپارہ قصبہ نائٹ مرسلہ غلام محمد امیر خاں صاحب حنفی ۲۰/ نومبر ۱۹۰۹ء جناب مولانا صاحب السلام علیکم و رحمۃ اللہ و برکاتہ۔ کمترین کا سن اکیاون سال کا ہے اور گیارہ لڑکیاں ہیں۔ پیشہ وثائق نویس کرتا ہوں اور دوسرا کوئی کام نہیں جانتا ہوں۔ مسلمانوں کی سودی دستاویز لکھنے سے اجتناب کرتا ہوں حتی کہ اس وقت تک میرے قلم سے کسی مسلمان کی کوئی دستاویز نہیں لکھی گئی۔ آج ایک مولوی صاحب کی زبانی یہ مسئلہ سنا کہ کفار کے سودی دستاویزات کہ جس میں فریقین کافر ہوں ہندوستان میں یہ بھی جائز نہیں ہیں اور جیسا گناہ سود کھانے والے کو ہے ویسا ہی کاتب کو اور گواہوں کو ہے۔ پس یہ سن کر مجھ کو خوف الٰہی نے اس بات پر مجبور کیا کہ جناب سے اس مسئلہ کو دریافت کروں، اور اگر فی الحقیقت جیسا کہ مولوی صاحب موصوف نے فرمایا ہے حضور بھی فتوی دیں تو اللہ تعالیٰ پر توکل کرکے اس پیشہ کو چھوڑ دوں اور اللہ تعالیٰ کے حضور میں توبہ واستغفار کروں تاکہ اللہ تعالیٰ گزشتہ کو معاف کر

دے۔ حضور بھی میرے حق میں دعائے خیر فرما دیں اور فتویٰ عطا فرمائیں، جمیع حاضرین کی خدمت میں سلام علیک عرض کرتا ہوں۔ بینوا توجروا۔

الجواب: اللہ عزوجل فرماتا ہے:

"وَمَنْ يَّتَّقِ اللّٰهَ يَجْعَلْ لَّهٗ مَخْرَجًا وَّ يَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ" جو اللہ سے ڈرے گا اللہ تعالیٰ اس کے لئے ہر تنگی سے نجات کی راہ رکھے گا اور اسے وہاں سے روزی دے گا جہاں اس کا گمان بھی نہ پہنچے

صفحہ 557 از 768

Fatawa Rizvia, Volume 23

"And whoever relies on Allah, then He is sufficient for him." (Al-Quran 65:3)

O servant who fears your Lord! Indeed, taking interest, giving it, writing its document, and testifying to it, all have the same ruling, and the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) cursed all of them and said they are all equal. It is in the Sahih Hadith:

"The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) cursed the one who consumes interest, the one who pays it, the one who writes it, and the two witnesses to it, and he said: they are all equal."

It is obligatory to leave it immediately and repent from it. And there is glad tidings that this noble and pure act, born out of fear of Allah (Almighty and Majestic), gives the good news of obtaining pure sustenance through lawful means and the pleasure of Allah (Almighty and Majestic), as per the command of the aforementioned verse. And indeed, whoever relies on Allah, He is sufficient for him.

Out of Islamic love, this humble servant mentions some tried and tested actions (Amals) which, by the grace of Allah, have proven to be as effective as an arrow hitting its target:

(1) After Isha prayer, stand bareheaded in a place where there is no roof, tree, etc., between the head and the sky, and recite "Ya Musabbib al-Asbab" (O Cause of Causes) 50 times daily. Recite Durood Sharif 11 times at the beginning and end. The more days it is read, the more benefit there will be, Insha-Allah, and reading it perpetually is better.

(2) After Maghrib prayer, stand facing the Pole Star and recite the Verse of Qutub (which is in the middle of the fourth Para), from "Thumma anzala 'alaikum mim ba'dil ghammi amanatan" to "aleemum bidhaatis sudoor" 21 times daily for 21 days. Recite Durood Sharif 10 times at the beginning and end.

(3) At the specific time of the break of dawn (Subh Sadiq), or if not possible, then as much as possible before the Sunnah of Fajr, recite "Subhan Allahi wa bihamdihi Subhan Allahil Azeem" 100 times daily. Recite Durood Sharif 10 times at the beginning and end. This should be a constant litany. Try to read it at the earliest time, but do not let it cause a disturbance in joining the congregational prayer.

1. Al-Quran Al-Kareem 65 / 3
2. Sahih Muslim, Kitab al-Buyu, Bab al-Riba, Qadeemi Kutub Khana Karachi 2 / 27
3. Al-Quran Al-Kareem 3 / 154

फ़तावा रज़विया, जिल्द २३

"और जो अल्लाह पर भरोसा करे, तो वह उसके लिए काफ़ी है।" (कुरआन ६५:३)

ऐ अपने रब से डरने वाले बंदे! बेशक सूद (ब्याज) लेना और देना और उसका काग़ज़ लिखना और उस पर गवाही देना सब का एक ही हुक्म है और सब पर रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने लानत फ़रमाई और फ़रमाया कि वे सब बराबर हैं। सहीह हदीस में है:

"रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने सूद खाने वाले, खिलाने वाले, उसे लिखने वाले और उसके गवाहों पर लानत फ़रमाई और फ़रमाया: ये सब गुनाह में बराबर हैं।"

फ़ौरन इसे छोड़ देना और इससे तौबा करना फ़र्ज़ है। और बशारत (खुशखबरी) हो कि यह नेक पाकीज़ा काम जो अल्लाह (अज़्वजल) के ख़ौफ़ से पैदा हुआ, आयत-ए-मज़कूरा के हुक्म से हलाल ज़रिए से पाकीज़ा रिज़्क़ मिलने और अल्लाह (अज़्वजल) की रज़ा की खुशखबरी देता है। और बेशक जो अल्लाह तआला पर तवक्कुल करता है, अल्लाह उसे काफ़ी है।

फ़क़ीर इस्लामी मोहब्बत से कुछ आज़माए हुए आमाल (वज़ीफ़े) जो बार-बार अल्लाह के फ़ज़ल से अचूक साबित हुए हैं, आपको बताता है:

(१) इशा की नमाज़ के बाद नंगे सर ऐसी जगह जहाँ सर और आसमान के बीच छत या दरख़्त वगैरह कुछ भी रुकावट न हो, ५० बार रोज़ाना पढ़े: 'या मुसब्बिबल अस्बाब' (ऐ अस्बाब को पैदा करने वाले)। अव्वल और आख़िर ११-११ बार दरूद शरीफ़। जितने दिन ज़्यादा पढ़ेगा उतना ज़्यादा नफ़ा (फ़ायदा) होगा इंशाअल्लाह तआला, और हमेशा पढ़े तो बेहतर है।

(२) मग़रिब की नमाज़ के बाद कुतुब सितारे की तरफ मुँह करके खड़े होकर आयत-ए-कुतुब, जो चौथे पारे के बीच में है, "थुम्मा अंज़ला अलैकुम मिम बा'दिल ग़म्मि अ़मनतन" से "अलीमुम बिज़ातिस् सुदूर" तक २१ बार रोज़ पढ़े २१ दिन तक। अव्वल और आख़िर १०-१० बार दरूद शरीफ़।

(३) ख़ास सुब्ह सादिक़ (भोर) के वक़्त, और अगर न हो सके तो जहाँ तक मुमकिन हो फ़ज्र की सुन्नत से पहले १०० बार रोज़ाना पढ़ें: 'सुब्हानल्लाहि व बिहम्दिही सुब्हानल्लाहिल अ़ज़ीम'। अव्वल और आख़िर १०-१० बार दरूद शरीफ़। इसका विर्द हमेशा रहे। अव्वल वक़्त पढ़ने की कोशिश हो लेकिन इसकी वजह से जमाअत में ख़लल (देरी) न पड़े।

1. अल-कुरआन अल-करीम ६५ / २
2. सहीह मुस्लिम, किताब अल-बुयू, बाब अर-रिबा, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची २ / २७
3. अल-कुरआन अल-करीम ३ / १५४

فتاوی رضویہ، جلد ۲۳

عَلَى اللّٰهِ فَهُوَ حَسْبُهٗ ؕ اور جو اللہ پر بھروسا کرے تو اللہ اسے کافی ہے۔

اے اپنے رب سے ڈرنے والے بندے! بیشک سود لینا اور دینا اور اس کا کاغذ لکھنا اور پر گواہی کرنا دینا سب کا ایک حکم ہے اور سب پر رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے لعنت فرمائی اور فرمایا وہ سب برابر ہیں۔ صحیح حدیث میں ہے: لعن رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم آکل الربا وموکلہ وکاتبہ وشاہدیہ وقال ہم سواء حضور علیہ الصلوۃ والسلام نے سود کھانے والے، کھلانے والے، اسے لکھنے والے، اسے لکھنے والے اور اس کی گواہی دینے والوں پر لعنت فرمائی، اور ارشاد فرمایا: یہ سب گناہ میں برابر ہیں۔ (ت)

فوراً اس کا چھوڑ دینا اور اس سے توبہ کرنا فرض ہے، اور بشارت ہو کہ یہ نیک پاکیزہ کہ اللہ عزوجل کے خوف سے پیدا ہوا، بحکم آیت مذکورہ وجہ حلال سے رزق طیب ملنے اور اللہ عزوجل کی رضا کی خوشخبری دیتا ہے اور بیشک جو اللہ تعالیٰ پر توکل کرتا ہے اللہ اسے بس ہے۔

فقیر اسلامی محبت سے چند اعمال مجربہ جو بارہا بفضلہ تعالیٰ تیر بہدف ثابت ہوئے ہیں آپ کو بتاتا ہے:

(۱) بعد نماز عشاء سر برہنہ ایسی جگہ کہ سر و آسمان میں چھت یا درخت وغیرہ کچھ حاجب نہ ہو ۵۰ بار روزانہ پڑھے یَا مُسَبِّبَ الْأَسْبَابِ (اے اسباب کا سبب بنانے والے۔ ت) اول آخر ۱۱، ۱۱ بار درود شریف۔ جتنے دنوں زیادہ پڑھے زیادہ نفع ہوگا ان شاء اللہ تعالیٰ، اور ہمیشہ پڑھے تو بہتر۔

(۲) بعد نماز مغرب ستارہ قطب کی طرف منہ کر کے کھڑے ہو کر آیۂ قطب کہ پارہ چہارم کے نصف پر ہے "ثُمَّ أَنزَلَ عَلَيْكُم مِّن بَعْدِ الْغَمِّ أَمَنَةً" سے "عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ" تک ۲۱ بار روز پڑھے ۲۱ روز تک، اول آخر ۱۰، ۱۰ بار درود شریف۔

(۳) خاص طلوع صبح صادق کے وقت، اور نہ ہو سکے تو حتی الامکان سنت صبح سے پہلے سو بار روزانہ پڑھیں سبحان اللہ وبحمدہ سبحان اللہ العظیم، اول آخر درود شریف ۱۰، ۱۰ بار۔ اس کا ورد ہمیشہ رہے۔ اول وقت پڑھنے کی کوشش ہو مگر اس کے سبب جماعت میں خلل نہ پڑے۔

---

1. القرآن الكريم ٦٥ / ٣
2. صحيح مسلم كتاب البيوع باب الربو قديمي كتب خانہ كراچي ٢ / ٢٧
3. القرآن الكريم ٣ / ١٥٤

Fatawa Rizvia Volume 23

If your eyes open late, start after praying the Sunnah prayers; if the congregation is established in the middle, join it, and complete the remaining count later. Three conditions are necessary for litanies (Wazaif) and deeds (A'maal) to be effective:

(1) Sincerity of belief (Husn-e-I'tiqad): there should be no doubt in the heart whether it will have an effect or not, but rather full reliance on the grace of Allah Almighty that He will surely grant acceptance. It is mentioned in the Hadith that the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) said:

Call upon Allah while you are certain of a response.	**Pray to Allah in such a state that you are certain of acceptance.**

(2) Patience and endurance: if days pass, do not be distressed that so many days of reciting have passed and no effect has appeared yet; in this way, acceptance is blocked. Instead, remain persistent and keep the hope alive that now Allah and His Messenger will bestow Their grace. Allah Almighty says:

"If only they had been satisfied with what Allah and His Messenger gave them and said, 'Sufficient for us is Allah; Allah will give us of His bounty, and [so will] His Messenger; indeed, we are to Allah desirous.'"	**How excellent it would be if they were satisfied with what Allah and His Messenger gave them and said, "Allah is sufficient for us; now Allah and His Messenger will grant us from Their grace; indeed, we have turned towards Allah."**

It is mentioned in the Hadith:

"The supplication of one of you is granted as long as he does not hasten, saying, 'I have supplicated, but it has not been granted for me.'"	**Your prayers are accepted as long as you do not hurry, saying, "I prayed and it has not been accepted yet."**

(3) For all my permissions, litanies, deeds, and amulets, it is a condition that there should be complete adherence to performing the five daily prayers in congregation in the mosque. And with Allah is success. And Allah Almighty knows best.

Problem 230: According to the noble Sharia, is it permissible or impermissible to collect compensation money?

Footnotes: 1. Jami' al-Tirmidhi, Chapters on Supplications, Amin Company Delhi 2/186; Mishkat al-Masabih, Book of Supplications, Second Section, Mujtabai Delhi p. 195. 2. Al-Quran al-Karim 9/59. 3. Sahih Muslim, Book of Remembrance and Supplication, Chapter that the supplicant is answered as long as he does not hasten, etc., Qadimi Kutub Khana Karachi 2/352.

फतावा रज़विया जिल्द २३

अगर आँख देर से खुले तो सुन्नतें पढ़कर उसे शुरू करें, अगर बीच में जमाअत कायम हो जाए तो शरीक हो जाएं, बाकी अदद (संख्या) बाद में पूरा करें। वज़ाइफ और आ'माल के असर करने में तीन शर्तें ज़रूरी हैं:

(१) हुस्ने एतिकाद (विश्वास की शुद्धता): दिल में कोई शक न हो कि देखिये असर होता है या नहीं, बल्कि अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल के करम पर पूरा भरोसा हो कि ज़रूर इज़ाबत (कुबूलियत) फ़रमाएगा। हदीस में है रसूल अल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फरमाते हैं:

उदुअल्लाह व अंतुम मुकिनून बिल इज़ाबह	**अल्लाह तआला से इस हाल में दुआ करो कि तुम्हें इज़ाबत (कुबूलियत) का यकीन हो।**

(२) सब्र व तहम्मुल (धैर्य और सहनशीलता): दिन गुज़रें तो घबराएं नहीं कि इतने दिन पढ़ते गुज़रे अभी कुछ असर ज़ाहिर न हुआ, यूँ इज़ाबत बंद कर दी जाती है बल्कि लिपटा रहे और लौ लगाए रहे कि अब अल्लाह व रसूल अपना फ़ज़्ल करते हैं। अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल फ़रमाता है:

"व लौ अन्नहुम रज़ू मा आताहुमुल्लाहु व रसूलुहु..."	**क्या खूब होता अगर वो अल्लाह व रसूल के दिए पर राज़ी हो जाते और कहते हमें अल्लाह काफी है अब हमें अता फ़रमाते हैं अल्लाह व रसूल अपने फ़ज़्ल से, बेशक हम अल्लाह की तरफ लौ लगाए हैं।**

हदीस में है:

युस्तजाबुलि अहदिकुम मालम यअजल...	**तुम्हारी दुआएं कुबूल होती हैं जब तक जल्दी न करो कि मैंने दुआ की और अब तक कुबूल न हुई।**

(३) मेरे यहाँ की जुमला इजाज़त व वज़ाइफ व आ'माल व तावीज़ात में शर्त है कि नमाज़े पंजगाना (पांच वक्त की नमाज़) बा-जमाअत मस्जिद में अदा करने की कामिल पाबंदी रहे वबिल्लाहि तौफीक। वल्लाहु तआला आलम।

मसला २३०: अज़रूए शरअ शरीफ के तावान का रुपया जमा करना जाइज़ है या ना-जाइज़?

फुटनोट्स: १. जामे अल-तिर्मिज़ी, अबवाब अल-दा'वात, अमीन कंपनी दिल्ली २/१८६, मिश्कात अल-मसाबीह, किताब अल-दा'वात, फ़स्ल थानी, मुज्तबाई दिल्ली पृ. १९५। २. अल-क़ुरआन अल-करीम

९/५९। ३. सहीह मुस्लिम, किताब अल-ज़िक्र वल-दुआ, बाब इन्नाहु लैयुस्तजाब लि-दा'इ मालम यअजल इल्ख, कदीमी कुतुब खाना कराची २/३५२।

पृष्ठ ५५९ / ७६८

اگر آنکھ دیر میں کھلے سنتیں پڑھ کر اسے شروع کریں، اگر بیچ میں جماعت قائم ہو شریک ہوجائیں، باقی عدد بعد میں پورا کریں۔ وظائف واعمال کے اثر کرنے میں تین شرائط ضروری ہیں:

(۱) حسن اعتقاد، دل میں دغدغہ نہ ہو کہ دیکھئے اثر ہوتا ہے یا نہیں، بلکہ اللہ عزوجل کے کرم پر پورا بھروسا ہو کہ ضرور اجابت فرمائے گا۔ حدیث میں ہے رسول اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

اُدْعُوا اللہَ وَأَنْتُمْ مُوقِنُونَ بِالْإِجَابَۃِ ۱- اللہ تعالیٰ سے اس حال پر دعا کرو کہ تمہیں اجابت کا یقین ہو۔

(۲) صبر و تحمل، دن گزریں تو گھبرائیں نہیں کہ اتنے دن پڑھتے گزرے ابھی کچھ اثر ظاہر نہ ہوا یوں اجابت بند کردی جاتی ہے بلکہ لپٹا رہے اور لو لگائے رہے کہ اب اللہ ورسول اپنا فضل کرتے ہیں۔ اللہ عزوجل فرماتا ہے:

وَلَوْ أَنَّھُمْ رَضُوا مَا آتَاھُمُ اللَّہُ وَرَسُولُہُ وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّہُ سَیُؤْتِینَا اللَّہُ مِنْ فَضْلِہِ وَرَسُولُہُ إِنَّا إِلَی اللَّہِ رَاغِبُونَ ۲

کیا خوب ہوتا اگر وہ اللہ ورسول کے دیئے پر راضی ہو جاتے اور کہتے ہمیں اللہ کافی ہے اب ہمیں عطا فرماتے ہیں اللہ ورسول اپنے فضل سے، بیشک ہم اللہ کی طرف لو لگائے ہیں۔

حدیث میں ہے:

یستجاب لأحدکم مالم یعجل فیقول قد دعوت فلم یستجب لی ۳-

تمہاری دعائیں قبول ہوتی ہیں جب تک جلدی نہ کرو کہ میں نے دعا کی اور اب تک قبول نہ ہوئی۔

(۳) میرے یہاں کی جملہ اجازات و وظائف و اعمال و تعویذات میں شرط ہے کہ نماز پنجگانہ با جماعت مسجد میں ادا کرنے کی کامل پابندی رہے وباللہ التوفیق۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۲۳۰: ازروئے شرع شریف کے تاوان کا روپیہ جمع کرنا جائز ہے یا ناجائز؟

۱ جامع الترمذی ابواب الدعوات امین کمپنی دہلی ۲/ ۱۸۶، مشکوۃ المصابیح کتاب الدعوات الفصل الثانی مجتبائی دہلی ص ۱۹۵ ۲ القرآن الکریم ۹/ ۵۹ ۳ صحیح مسلم کتاب کتاب الذکر والدعاء باب انه لیستجاب للداعي مالم یعجل الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۳۵۲

Fatawa Rizvia, Volume 23

The Answer: The recompense for what is forbidden is forbidden, and for what is permissible is permissible. The questioner has written several vague and concise questions; if he wishes to know the ruling in a specific case, he should describe that specific case in detail so that the ruling can be provided.

Issue 231: From Sironj, asked by Mr. Muhammad Abdul Rashid Khan, 19 Muharram al-Haram 1331 AH. A relative of Zaid gives him a monthly stipend out of familial kindness, but he provides it by taking an interest-bearing loan from a moneylender for some personal worldly reason. Is it permissible or impermissible to give charity from such money?

The Answer: Taking an interest-bearing loan without a genuine Sharia necessity and true compulsion is forbidden and a severe major sin. In a Sahih (authentic) Hadith, the one who takes interest and the one who consumes interest are declared equal, and a severe warning has been issued to both. Therefore, this money, which he has obtained through a void contract, is inherently impure (khabith). It is obligatory to return it and cancel that contract; it cannot be utilized for charitable purposes or for any personal expenditure. And Allah Almighty knows best.

Issue 232: From Sironj, asked by Mr. Muhammad Abdul Rashid Khan, 19 Muharram al-Haram 1331 AH. Zaid lent money to Umar. Umar repaid the debt to Zaid with impure money. In such a case, does the money received by Zaid remain pure or become impure?

The Answer: Impure money is of two types: one is that which is not even the property of that person, such as money from usurpation (ghasb), bribery, or theft. No one can accept such money from him as repayment of a debt or as the price for any item sold. If one takes it, it will be forbidden and impure for him, provided he knows that the giver possesses this exact money because of that specific forbidden reason. However, if the giver possesses various types of money besides the forbidden one, and the receiver does not know that the specific money being given is from that forbidden source, then there is no harm in taking it.

In Al-Hindiyyah, quoting Al-Dhakhirah from Imam Muhammad: "We adopt this [rule] as long as we do not know the thing itself to be specifically forbidden."[1]

In Fatawa Hindiyyah, this narration is cited from Al-Dhakhirah on the authority of Imam Muhammad, stating that we adopt this position as long as there is no knowledge of the specific item itself being forbidden. (T)

[1] Fatawa Hindiyyah, Kitab al-Karahiya, Chapter 12, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/342.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

अल-जवाब: हराम का हर्जाना हराम है और जायज़ का जायज़। सवाल पूछने वाले ने कई सवाल अस्पष्ट और संक्षिप्त लिखे हैं; यदि वह किसी विशेष स्थिति में हुक्म जानना चाहता है, तो उसे उस विशेष स्थिति का विस्तार से वर्णन करना चाहिए ताकि हुक्म बताया जा सके।

मसाला 231: सिरोंज से, श्री मुहम्मद अब्दुल रशीद खान साहब द्वारा पूछा गया, 19 मुहर्रम अल-हराम 1331 हिजरी। ज़ैद का एक रिश्तेदार रिश्तेदारी के नाते ज़ैद को मासिक वजीफा (भत्ता) देता है, लेकिन वह अपने किसी दुनियावी कारण से साहूकार से ब्याज पर कर्ज लेकर देता है। क्या ऐसे पैसे से खैरात (दान) करना जायज़ है या नाजायज़?

अल-जवाब: शरई ज़रूरत और सच्ची मजबूरी के बिना ब्याज पर कर्ज लेना हराम और गंभीर कबीरा गुनाह है। सही हदीस में ब्याज लेने वाले और ब्याज खिलाने वाले को बराबर बताया गया है और दोनों पर कड़ी चेतावनी दी गई है। इसलिए, यह पैसा जो उसने एक अवैध अनुबंध (फासिद अक़्द) के ज़रिए हासिल किया है, वह खुद खबीस (अपवित्र) है। इसे वापस करना और उस अनुबंध को रद्द करना वाजिब है। इसे नेक कामों (अमूर-ए-खैर) या अपने किसी खर्च में नहीं लाया जा सकता। और अल्लाह बेहतर जानता है।

मसाला 232: सिरोंज से, श्री मुहम्मद अब्दुल रशीद खान साहब द्वारा पूछा गया, 19 मुहर्रम अल-हराम 1331 हिजरी। ज़ैद ने उमर को पैसा उधार दिया। उमर ने ज़ैद को भुगतान नापाक (अपवित्र) पैसे से किया। ऐसी स्थिति में ज़ैद का पैसा पाक रहा या नापाक?

अल-जवाब: नापाक पैसा दो तरह का होता है: एक वह जो उस व्यक्ति की मिल्कियत (स्वामित्व) ही नहीं है, जैसे गबन (ग़सब), रिश्वत या चोरी का पैसा। यह पैसा उससे न कोई अपने कर्ज के बदले ले सकता है और न ही अपनी किसी बेची हुई चीज़ की कीमत में। और अगर लेगा तो वह उसके लिए हराम और नापाक होगा बशर्ते उसे मालूम हो कि देने वाले के पास ठीक यही पैसा इसी हराम वजह से है। और अगर देने वाले के पास हराम के अलावा हर तरह का पैसा है और लेने वाले को मालूम नहीं है कि वह जो पैसा दे रहा है वह विशेष हराम वजह का ही है, तो लेने में कोई हर्ज नहीं।

अल-हिन्दिया में अज़-ज़खीरा से इमाम मुहम्मद के हवाले से: "हम इस बात को अपनाते हैं जब तक कि हमें किसी चीज़ के खुद हराम होने का पता न हो।"[1]

फ़तावा हिन्दिया में ज़खीरा से इमाम मुहम्मद के हवाले से यह रिवायत नक़ल की गई है कि हम इसी मसले को इख़्तियार (चुनते) करते हैं जब तक कि किसी चीज़ के ऐन (वास्तव में) हराम होने का इल्म न हो। (त)

[1] फ़तावा हिन्दिया, किताब अल-कराहिया, अध्याय 12, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/342.

الجواب: حرام تاوان کا حرام اور جائز کا جائز۔ سائل نے متعدد سوال گول اور مجمل لکھے جو کسی صورت خاصہ میں حکم معلوم کرنا چاہے اسے مفصل وہ خاص صورت بیان کرنا چاہئے کہ اس کا حکم بتایا جائے۔

مسئلہ ۲۳۱: از سرونج مسئولہ جناب محمد عبدالرشید خاں صاحب ۱۹ محرم الحرام ۱۳۳۱ھ ایک عزیز زید کا زید کو ازراہ صلہ رحمی ماہوار وظیفہ دیتا ہے مگر مہاجن سے سودی روپیہ قرض لے کر دیتا ہے کسی اپنی دنیوی وجہ سے، تو ایسے روپے سے خیرات جائز یا نا جائز؟

الجواب: بلا ضرورت شرعیہ و مجبوری صادق سودی روپیہ قرض لینا حرام اور شدید گناہ کبیرہ ہے۔ صحیح حدیث میں سود لینے والے اور سود کھانے والے کو برابر بتایا اور دونوں پر سخت وعید فرمائی تو یہ روپیہ کہ ایک عقد فاسد سے اس نے حاصل کیا خود خبیث ہے اور اسے واپس دینا اور اس عقد کو فسخ کرنا واجب ہے امور خیر یا اپنے کسی مصرف میں نہیں لاسکتا۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۲۳۲: از سرونج مسئولہ جناب محمد عبدالرشید خاں صاحب ۱۹ محرم الحرام ۱۳۳۱ھ زید نے عمر کو روپیہ قرض دیا، عمر نے ادائیگی روپیہ زید کی ناپاک روپے سے کی، تو ایسی حالت میں روپیہ زید کا پاک رہا یا ناپاک؟

الجواب: ناپاک روپیہ دو قسم ہے، ایک وہ جو اس شخص کی ملک ہی نہیں جیسے غصب یا رشوت یا چوری کا روپیہ، یہ روپیہ اس سے نہ کوئی اپنے قرض میں لے سکتا ہے نہ اپنی کسی بیچی ہوئی چیز کی قیمت میں، اور اگر لے گا تو وہ اس کے لئے حرام و ناپاک ہوگا جبکہ اسے معلوم ہو کہ

دینے والے کے پاس بعینہ یہ روپیہ اس وجہ حرام سے ہے۔ اور اگر دینے والے کے پاس علاوہ حرام ہر قسم کا روپیہ ہے اور لینے والے کو معلوم نہیں کہ یہ روپیہ جو کچھ دے رہا ہے خاص وجہ حرام کا ہے تو لینے میں حرج نہیں۔

فی الھندیۃ عن الذخیرۃ عن محمد بہ ناخذ مالم نعرف شیئا حرام لعینہ ۱۔

فتاوٰی ہندیہ میں ذخیرہ سے امام محمد کے حوالے سے یہ روایت نقل فرمائی کہ ہم اسی مسئلہ کو اختیار کرتے ہیں جب تک کسی شئی کے عین حرام ہونے کا علم نہ ہو۔ (ت)

۱ فتاوٰی ہندیہ کتاب الکراہیۃ الباب الثانی عشر نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۴۲

Fatawa Rizvia, Volume 23

The second type is that which is ill-gotten (malik bi wajh-e-khabees), like money obtained through a voidable contract; this becomes ownership after possession. It is permissible for another to take it through any lawful means. And Allah Almighty knows best.

Problem 233: Submitted by Kifayatullah Khan Sahab from Village Ahni Pur, District Bareilly, 10th Rabi al-Awwal 1332 AH. What do the scholars of religion and the firm Sharia say on this issue: Previously, a donation was collected for a Milad-un-Nabi gathering and Qawwali. After the donation was collected, some individuals said, "We have given this time, but we will not give in the future; instead, we will give for the repair of the mosque." So, their amount of 18 annas was collected. Instead of 18 annas, they were given back 18 annas and told, "Take this and spend it on the mosque's repair." Those people who had given the donation divided that money among themselves and consumed it. Now, what is the ruling regarding them?

The Answer: A blessed gathering of Milad is among the greatest recommended acts (mandubat) when done in a proper manner, just as it takes place in the Two Holy Harams (Makkah and Madinah). The Qawwali that is prevalent here is impermissible, and giving donations for it is also not permissible. Regarding this donation that was returned to them, if only the 18 annas they had given were returned, then consuming it would not have been forbidden for them, as it was their property. As for the promise they made to spend it on the mosque, if they had stood by it but spent it at that time due to necessity with the intention in their hearts that they would spend the same amount in the mosque later, then it wouldn't even be a breach of promise with Allah Almighty. And if this was not the intention, then there is the burden of breaking a promise, and refuge is sought with Allah, its ill-fortune is severe.

Allah Almighty says: "So He followed it up by putting hypocrisy into their hearts until the Day they shall meet Him, because they broke their promise to Allah and because they used to tell lies." [Quran 9:77] (1) (Allah Almighty said) Then its result was that Allah Almighty instilled hypocrisy in their hearts until the day they meet Him, because they violated the promise they made to Allah and because they used to tell lies. (T)

However, that one extra rupee given to them was forbidden for them to consume in every way. In any case, they are guilty of misappropriation (Ghasb) and haraam (sinful act). Repentance is obligatory upon them, and they must pay the indemnity for that one rupee. And Allah Almighty knows best.

Problem 234: Submitted by Muhammad Syed Ali Sahab, student from Kanpur, Masjid Haji Badlu Sahab, Satranji Mahal, 13th Rabi al-Awwal 1332 AH. What do the scholars of religion and jurists of the firm Sharia say on this issue: A marketplace woman, i.e., ...

---

1. Al-Quran al-Karim 9/77 Page 561 of 768

फ़तावा रिज़विया, जिल्द २३

दूसरी किस्म वह है कि उसका स्वामित्व खबीस (अशुद्ध) कारणों से है, जैसे वह रुपया जो किसी अवैध अनुबंध (عقد فاسد) से प्राप्त किया गया हो; यह कब्जे के बाद स्वामित्व बन जाता है। और दूसरे व्यक्ति के लिए इसे किसी भी वैध माध्यम से लेना जायज़ है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला २३३: प्रेषक: किफ़ायतुल्लाह खान साहब, गाँव अहनी पुर, जिला बरेली, १० रबी अल-अव्वल १३३२ हिजरी। क्या फरमाते हैं दीन के उलेमा और शरई मुफ़्ती इस मसले में कि: पहले एक चंदा मीलाद शरीफ और कव्वाली की महफ़िल के लिए इकट्ठा किया गया था। चंदा जमा होने के बाद कुछ व्यक्तियों ने कहा कि हमने इस बार तो दे दिया है, लेकिन भविष्य में नहीं देंगे, बल्कि अब मस्जिद की मरम्मत के लिए देंगे। तो उनका १८ आना जमा था। उन्हें १८ आने के बजाय १८ आने वापस दिए गए और कहा गया कि "लो, इसे मस्जिद की मरम्मत में लगाना"। जिन लोगों ने चंदा दिया था, उन्होंने वह रुपया आपस में बांट कर खा लिया। अब उनके बारे में क्या हुक्म है?

उत्तर: मीलाद-ए-मुबारक की महफ़िल महान नेक कार्यों (मन्दूबात) में से है जब सही तरीके से आयोजित की जाए, जैसे हरमैन तैयबैन (मक्का और मदीना) में होती है। और जो कव्वाली यहाँ प्रचलित है वह नाजायज़ है और उसके लिए चंदा देना भी जायज़ नहीं है। यह चंदा जो उन्हें वापस दिया गया, अगर १८ आने ही दिए जाते जितना उन्होंने दिया था, तो उन्हें उसे खा लेना हराम न होता क्योंकि वह उनकी मिल्कियत (संपत्ति) थी। और जो वादा उन्होंने मस्जिद में खर्च करने का किया था, अगर उस पर कायम रहते और ज़रूरत की वजह से उस समय खर्च कर लिया और दिल में यह नीयत थी कि इसके बदले मस्जिद में इतना ही लगा देंगे, तो अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल से वादा खिलाफी भी न होगी। और अगर यह नीयत न थी तो वादा खिलाफी का वबाल (पाप) हुआ और अल्लाह की पनाह, इसकी नहूसत (दुर्भाग्य) बहुत सख्त है।

अल्लाह तआला फरमाता है: "तो अल्लाह ने उनके दिलों में उस दिन तक के लिए निफ़ाक़ (पाखंड) डाल दिया जब वे उससे मिलेंगे, इसलिए कि उन्होंने अल्लाह से जो वादा किया था उसके खिलाफ किया और इसलिए कि वे झूठ बोलते थे।" [क़ुरान ९:७७] (१) (अल्लाह तआला ने फरमाया) फिर इसका नतीजा यह हुआ कि अल्लाह तआला ने उनके दिलों में निफ़ाक़ जमा दिया उस दिन तक कि

वे उससे मिलेंगे, इसलिए कि उन्होंने अपने किए हुए वादे की अल्लाह तआला से खिलाफ-वर्जी की और इसलिए कि वे झूठ कहा करते थे। (त)

मगर वह एक रुपया जो उन्हें अतिरिक्त दिया गया, उसका खा लेना उनके लिए हर तरह से हराम था। बहरहाल, वे गसब (अवैध कब्जा) और हराम के अपराधी हुए, उन पर तौबा (पश्चाताप) फर्ज़ है और उस एक रुपये का हरजाना (तावान) देना लाज़िम है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला २३४: प्रेषक: मुहम्मद सैयद अली साहब, छात्र, कानपुर, मस्जिद हाजी बदलो साहब, शतरंज महल, १३ रबी अल-अव्वल १३३२ हिजरी। क्या फरमाते हैं दीन के उलेमा और शरई मुफ़्ती इस मसले में कि: एक बाजारी औरत यानी...

---

1. अल-कुरान अल-करीम ९/७७ पेज ५६१ ऑफ़ ७६८

دوسری قسم وہ کہ اس کی ملک بوجہ خبیث ہے جیسے وہ روپیہ کہ کسی عقد فاسد سے حاصل کیا جائے یہ بعد قبضہ ملک ہو جاتا ہے۔ اور دوسرے کو اپنے کسی جائز ذریعہ میں لینا روا ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۲۳۳: مرسلہ کفایت اللہ خاں صاحب از موضع اہنی پور ضلع بریلی ۱۰/ ربیع الاول ۱۳۳۲ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین و شرع متین اس مسئلہ میں کہ پیشتر ایک چندہ کیا گیا واسطے مجلس میلاد شریف و قوالی کے، چندہ جمع ہونے کے بعد چند اشخاص نے یہ کہا کہ ہم نے اب کی مرتبہ دیا ہے لیکن آئندہ نہ دیں گے اور اب مسجد کی مرمت کے واسطے دیں گے، تو اس میں اُن کا مبلغ (۱۸/ عہ) جمع تھا ان کو بجائے (۱۸/ لہ) کے مبلغ (۱۸/ عہ) اُن کو دیا گیا کہ یہ لو مسجد کی مرمت میں لگانا، وہ روپیہ وہ لوگ جنہوں نے چندہ دیا تھا آپس میں تقسیم کر کے کھا گئے، اب اُن کے حق میں کیا حکم ہوتا ہے؟

الجواب: مجلس میلادِ مبارک اعظم مندوبات سے ہے جبکہ بروجہ صحیح ہو جس طرح حرمین طیبین میں ہوتی ہے اور قوالی کہ یہاں رائج ہے ناجائز ہے اور اس کے لئے چندہ دینا بھی جائز نہیں یہ چندہ کہ اُن کو واپس دیا گیا اگر (۱۸/ عہ) ہی دے جاتے جتنا انہوں نے دیا تھا تو انہیں اس کا کھا لینا حرم نہ ہوتا وہ ان کی ملک تھا اور جو وعدہ مسجد میں صرف کرنے کا کیا تھا اگر اس پر قائم تھے اور بوجہ حاجت اس وقت صرف کرلیا اور دل میں یہ نیت تھی کہ اس کے عوض مسجد میں اتنا لگا دیں گے تو اللہ عزوجل سے وعدہ خلافی بھی نہ ہو اور اگر یہ نیت نہ تھی تو خلافِ وعدہ کا وبال ہوا اور معاذ اللہ اس کی نحوست شدید ہے۔

قال اللہ تعالیٰ: "فَاَعْقَبَهُمْ نِفَاقًا فِيْ قُلُوْبِهِمْ اِلٰى يَوْمِ يَلْقَوْنَهٗ (اللہ تعالیٰ نے فرمایا) پھر اس کا نتیجہ یہ ہوا کہ اللہ تعالیٰ نے بِمَا اَخْلَفُوا اللّٰهَ مَا وَعَدُوْهُ وَ بِمَا كَانُوْا يَكْذِبُوْنَ۝" ۱۔ اُن کے دلوں میں نفاق جما دیا اُس دن تک کہ اس سے وہ ملیں گے اس لئے کہ انہوں نے اپنے کئے ہوئے وعدے کی اللہ تعالیٰ سے خلاف ورزی کی اور اس لئے کہ وہ جھوٹ کہا کرتے تھے۔ (ت)

مگر وہ ایک روپیہ زائد جو اُن کو دیا گیا اُس کا کھا لینا ہر طرح انہیں حرام تھا بہر حال وہ مرتکبِ غصب و حرام ہوئے اُن پر توبہ فرض ہے اور اس ایک روپیہ کا تاوان دینا لازم۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۲۳۴: مسئولہ محمد سید علی صاحب طالب علم از کانپور مسجد حاجی بدلو صاحب سطرنجی محل ۱۳/ ربیع الاول ۱۳۳۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین مفتیانِ شرع متین اس مسئلہ میں کہ کسی ایک بازاری عورت یعنی

---

۱ القرآن الکریم ۹ / ۷۷ Page 561 of 768

Fatawa Razawiyya - Volume 23

Question: A prostitute accumulated a lot of wealth through long-term adultery and dancing. While still in a state of sin and immorality, she built a house and bought several bighas of land with that money. She had no other wealth, and there was no conceivable way she could have paid for the land and house otherwise. For the past two or three years, the woman has repented, left the red-light district, and settled in that house. She now wishes to invite the general public and special guests from her property to feed and serve them. Is it permissible for people to visit her house, eat and drink there, and for the woman herself to use the house, land, and other items purchased with that money? Please state the ruling with reference to the book. (Provide an explanation with book references. - Translator)

Answer: If she did not buy the land or materials for the house (bricks, beams, etc.) by showing specific coins/currency, but rather bought them for an absolute amount of money and then paid that forbidden (haram) money as the price—and indeed, general purchases nowadays are done this way—then that land and house are not forbidden for her.

[Arabic Boxed Text]: Because dirhams (coins/currency) are not specified in contracts. Therefore, when the contract and the specific currency do not coincide, the impurity (of being haram) does not transfer to the exchange (the property), as stated by Imam Karkhi (may Allah have mercy on him) and the fatwa is based on this. (Translator)

However, she is obligated to give away all the forbidden (haram) wealth she possesses as charity (sadaqah). It is forbidden for her to use even a single penny of it for her own food, clothing, or any other personal use. If she wishes to purify it, the only way is to give her entire wealth, every single penny, as charity with the intention of sadaqah to a needy person, even if they are a close relative. She should not keep anything for herself. More precaution lies in distributing it among several needy persons such that each receives less than fifty-six rupees worth of goods. Then, if those to whom she gave as charity, out of their own free will, gift her back a little or a lot (even the whole amount), it will become lawful and pure (halal tayyib) for her. After that, there will be no harm in her hosting feasts or any other such matters. And Allah Almighty knows best.

Page 562 of 768

फ़तावा रज़विया - खंड 23

प्रश्न: एक वेश्या ने लंबे समय तक व्यभिचार और नृत्य के माध्यम से बहुत धन जमा किया। अपने पाप और अनैतिकता की स्थिति में ही उसने उस धन से एक घर बनाया और कई बीघा ज़मीन खरीदी। उस महिला के पास कोई अन्य धन नहीं था, और न ही कोई दूसरा तरीका था जिससे वह ज़मीन और घर की कीमत चुका सके। पिछले दो-तीन वर्षों से उस महिला ने तौबा (तौबा) कर ली है, रेड-लाइट एरिया छोड़ दिया है और उसी घर में रहने लगी है। अब वह अपनी संपत्ति से आम और खास लोगों को दावत देना और खिलाना-पिलाना चाहती है। क्या लोगों के लिए उसके घर जाना, वहां खाना-पीना और स्वयं उस महिला के लिए उस घर, ज़मीन और अन्य वस्तुओं का उपयोग करना जायज़ है जो उस धन से खरीदी गई हैं? कृपया पुस्तक के संदर्भ में उत्तर दें।

उत्तर: यदि उसने ज़मीन और घर की ईंटें, कड़ियाँ आदि विशिष्ट सिक्के या नोट दिखाकर नहीं खरीदीं, बल्कि पूर्ण धन के बदले में खरीदीं और फिर वह हराम (वर्जित) धन कीमत के रूप में दिया—और वास्तव में आजकल सामान्य खरीदारी इसी तरह होती है—तो वह ज़मीन और घर उसके लिए हराम नहीं हैं।

[अरबी बॉक्स वाला टेक्स्ट]: क्योंकि अनुबंधों (contracts) में दिरहम (मुद्रा) निर्धारित नहीं होते हैं। इसलिए, जब अनुबंध और विशिष्ट मुद्रा एक साथ नहीं जुड़ते, तो (हराम होने की) अशुद्धता विनिमय (संपत्ति) में स्थानांतरित नहीं होती है, जैसा कि इमाम करखी (रहमतुल्लाह अलैह) ने कहा है और इसी पर फ़तवा है।

लेकिन उसके पास जो हराम धन है, उस पर अनिवार्य (लाज़िम) है कि वह सब कुछ दान (सदक़ा) कर दे। उसमें से एक पैसा भी अपने खाने, पहनने या किसी अन्य व्यक्तिगत उपयोग में लाना उसके लिए हराम है। यदि वह उसे शुद्ध करना चाहती है, तो इसका एकमात्र तरीका यह है कि वह अपनी पूरी संपत्ति, एक-एक पैसा, सदक़ा की नीयत से किसी ज़रूरतमंद को दे दे, चाहे वह उसका कितना ही करीबी रिश्तेदार क्यों न हो। उसे अपने पास कुछ भी नहीं रखना चाहिए। अधिक सावधानी इसमें है कि वह इसे कई ज़रूरतमंदों में इस तरह बाँटे कि प्रत्येक को छप्पन रुपये से कम का धन मिले। फिर, जिन्हें उसने दान के रूप में दिया है, यदि वे अपनी स्वेच्छा से उसे थोड़ा या बहुत (चाहे तो पूरा ही) उपहार (हिबा) कर दें, तो वह उसके लिए हलाल और पाक हो जाएगा। उसके बाद, उसके यहाँ दावत आदि में कोई हर्ज नहीं होगा। और अल्लाह सबसे बेहतर जानता है।

رنڈی نے مدتوں سے زناکاری اور رقاصی کر کے بہت مال جمع کیا اور اپنے حالات فسق وفجور ہی میں اس مال سے ایک مکان بنایا اور کئی بیگھہ زمین خریدی اُس عورت کے پاس اور کوئی مال بھی نہ تھا اور ہونے کی صورت متصور نہ تھی جس سے زمین اور مکان کی قیمت دے سکے اب دو تین برس سے اُس عورت نے توبہ کر کے اور بازار چھوڑ کر اُس مکان میں سکونت پذیر ہوئی اور چاہتی ہے کہ اپنی ملک سے عوام وخواص کی دعوت کرے اور کھلائے پلائے اور لوگوں کو اُس کے مکان میں جانا اور کھانا پینا اور خود عورت مذکورہ کو اس مکان وزمین ودیگر اشیاء کہ جو اس مال سے خرید کی ہیں استعمال کرنا جائز ہے یا نہیں؟ بینوا بالکتاب (کتاب کے حوالہ سے بیان فرماؤ۔ ت)

الجواب: اگر اس نے زمین اور مکان کی اینٹ، کڑی وغیرہ اپنے روپے دکھا کر نہ خریدی بلکہ مطلق روپے کو خریدی اور پھر وہ مال حرام زرِ ثمن میں دیا اور بیشک آجکل عام خریداری اسی طرح پر ہوتی ہیں تو وہ زمین و مکان اس کے لئے حرام نہیں۔

[عربی متن]: لان الدراھم لا تتعین فی العقود فاذا لم یجتمع علیھا العقد والنقد لم یسر الخبث الی البدل کما ھو قول الامام الکرخی وعلیہ الفتوی۔ اس لئے کہ عقد کے معاملات میں دراہم متعین نہیں ہوتے، پھر جب ان پر عقد اور نقد جمع نہ ہوں تو خباثت بدل کی طرف سرایت نہیں کرتی، جیسا کہ امام کرخی علیہ الرحمۃ کا ارشاد ہے۔ اور اسی پر فتوٰی ہے۔ (ت)

مگر وہ مال حرام جو اُس کے پاس ہے اس پر لازم ہے کہ سب تصدق کر دے اُس میں سے کوئی پیسہ اپنے کھانے پہننے یا کسی اور مصرف میں اُسے اٹھانا حرام ہے وہ اگر اُسے پاک کرنا چاہے

تو اس کا طریقہ صرف یہ ہے کہ کسی محتاج کو اگرچہ اس کا کیسا ہی عزیز و قریب ہو اپنا وہ کل مال ایک ایک پیسہ ایک ایک تارہ بہ نیت تصدق دے دے اس میں سے کچھ اپنے پاس نہ رکھے، اور زیادہ احتیاط اس میں ہے کہ چند محتاجوں پر اس حساب سے تصدق کرے کہ ہر ایک کو چھپن روپے سے کم کا مال پہنچے پھر جن کو اس نے بطور تصدق دیا ہے وہ اپنی خوشی سے اپنی طرف سے تھوڑا یا بہت جتنا اسے ہبہ کر دیں وہ اس کے لئے حلال طیب ہو جائے گا اگرچہ کل دے دیں اُس کے بعد اُس کے یہاں کی دعوت وغیرہ کسی امر میں حرج نہ ہوگا۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

صفحہ 562 از 768

Fatawa Razawiyya, Volume 23

Problem 235: From Kamrilla city, Ghatia post office, sent by Wasi Ali Sahib through Maulvi Qasim Ali Sahib, student of Madrassa Manzar-e-Islam, 28 Shawwal 1334 AH. Question: What do the scholars of religion say regarding this matter: if a tenant sells their ancestral right (Haq Maurusi) to another, is it permissible for the landlord to take some money from the buyer tenant or not? Explain and receive reward with reference to books. (State with references to books and gain reward. - Translator)

The Answer: An ancestral right is not salable, nor can a landlord take anything for it. This right, which the law has designated as an ancestral right, is not a right according to Sharia. And Allah Almighty knows best.

Problem 236: From Gurgaon district, Rewari city, near the tehsil of Hakim Jalaluddin, Tuesday, 14 Safar-ul-Muzaffar 1334 AH. Question: We praise Him and send blessings upon His Noble Messenger. What do the scholars of religion say regarding this matter: if an animal or sweets are offered to an idol in a temple, or at the place of Devi-Bhairon etc., or at the shrine of Khwaja Moinuddin Chishti Ajmeri etc., and the priest of that idol or place, or the caretaker (Mujawar) of the grave takes that offering and sells it, is it correct to buy it or not? And if the caretaker or priest gives it for free, is it correct to take it or not? And is it correct to eat food from the house of a caretaker or priest? And is the command for offerings at the shrines of saints (Awliya) and offerings at an idol or shrine the same or different? That's all.

The Answer: Strange is the Muslim who does not distinguish between Islam and Kufr (disbelief). Strange is the Muslim who counts the shrines of saints (Allah be pleased with them) along with idol shrines. Offering an offering to an idol is Kufr, while dedicating reward to saints (Isal-e-Sawab) is the way of Islam. Even if the priest becomes the owner, there is no harm in buying if he sells it, because the filth of the idol's offering has ended at him. And if giving for free is in the manner of distributing 'Prasad' among them, then it is absolutely not permissible to take it, because it involves the humiliation of a Muslim. If it is not in that manner, but he takes it into his ownership and gives it as a gift, then its ruling is the same as the ruling on gifts from polytheists, regarding which there are various scenarios, rulings, and opinions, the details of which are in our fatwas. And it is better to avoid this particular situation. It is stated in a Hadith:

फ़तवा रज़विया, खंड 23

मसला 235: शहर कमरलह, डाकखाना घटिया से, वसी अली साहब द्वारा मौलवी कासिम अली साहब, छात्र मदरसा मंज़र-ए-इस्लाम के माध्यम से भेजा गया, 28 शव्वाल 1334 हिजरी। प्रश्न: इस मसले में धर्म के विद्वान क्या कहते हैं कि यदि किसी असामी (किरायेदार) ने अपना पैतृक अधिकार (हक मौरूसी) किसी दूसरे को बेच दिया, तो क्या ज़मींदार के लिए खरीदार असामी से कुछ रुपया लेना जायज़ है या नहीं? किताबों के हवाले से बताएं और पुण्य प्राप्त करें। (पुस्तकों के संदर्भ के साथ बताएं और प्रतिफल पाएं। - अनुवादक)

जवाब: पैतृक अधिकार बेचने योग्य नहीं है, न ही ज़मींदार उस पर कुछ ले सकता है। कानून ने जिस अधिकार को पैतृक अधिकार ठहराया है, वह शरिया के अनुसार कोई अधिकार नहीं है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला 236: गुड़गांव जिले से, रेवाड़ी स्थान, हकीम जलालुद्दीन की तहसील के पास, मंगलवार, 14 सफ़र-उल-मुज़फ़्फ़र 1334 हिजरी। प्रश्न: हम उसकी प्रशंसा करते हैं और उसके महान रसूल पर दुरूद भेजते हैं। धर्म के विद्वान इस मसले में क्या कहते हैं कि यदि कोई जानवर या मिठाई मंदिर में मूर्ति पर या देवी-भैरों आदि के स्थान पर या ख्वाजा मोइनुद्दीन चिश्ती अजमेरी आदि की मजार पर चढ़ाई जाए, और उस मूर्ति का पुजारी या उस स्थान का पुजारी या मजार का मुजाविर उस चढ़ावे को ले ले और उसे बेचे, तो उसे खरीदना सही है या नहीं? और यदि मुजाविर या पुजारी मुफ्त में दे तो लेना सही है या नहीं? और क्या मुजाविर या पुजारी के घर का खाना खाना सही है या नहीं? और क्या औलिया किराम की मजार के चढ़ावे और मूर्ति या थान (स्थान) पर चढ़ावे का हुक्म एक ही है या अलग-अलग? बस।

जवाब: अजीब है वह मुसलमान जो इस्लाम और कुफ़्र में फर्क न करे। अजीब है वह मुसलमान जो औलिया किराम (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम) के पवित्र मजारों को मूर्तियों के स्थानों के साथ गिने। मूर्ति पर चढ़ावा चढ़ाना कुफ़्र है, और औलिया को सवाब पहुँचाना (ईसाल-ए-सवाब) इस्लाम का तरीका है। तो पुजारी मालिक बन जाता है, बेचने पर खरीदने में कोई हर्ज नहीं क्योंकि मूर्ति के चढ़ावे की गन्दगी उस तक समाप्त हो गई। और मुफ्त में देना अगर इस तरह हो जैसे उनके यहाँ 'प्रसाद' बंटता है, तो लेना हरगिज़ जायज़ नहीं, क्योंकि उसमें मुसलमान की ज़िल्लत है। और अगर उस तरीके पर न हो बल्कि वह अपनी मिल्कियत में लेकर उसे तोहफे के तौर पर दे, तो उसका हुक्म मुशरिकों

के तोहफे का हुक्म है, जिसके विभिन्न रूपों, नियमों और कथनों का विवरण हमारे फ़तवों में है। और इस विशेष स्थिति से बचना ही बेहतर है। हदीस में फ़रमाया गया है:

فتاویٰ رضویہ، جلد ۲۳

مسئلہ ۲۳۵: از شہر کمرلہ ڈاکخانہ گھٹیا مرسلہ وصی علی صاحب معرفت مولوی قاسم علی صاحب طالب علم مدرسہ منظر اسلام ۲۸/ شوال ۱۳۳۴ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ کسی آسامی نے اپنا حق موروثی اگر کسی دوسرے کے ہاتھ فروخت کیا تو اس میں زمیندار کو آسامی مشتری سے کچھ روپیہ لینا جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا بحوالہ کتاب (کتاب کے حوالے سے بیان کرکے اجر پاؤ۔ت)

الجواب: حق موروثی قابل بیع نہیں، نہ اس پر زمیندار کچھ لے سکتا ہے نہ یہ حق جسے قانون نے حق موروثی ٹھہرایا ہے شرعاً کوئی حق ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۲۳۶: از ضلع گوڑ گاؤں مقام ریواڑی متصل تحصیل حکیم جلال الدین بروز سہ شنبہ بتاریخ ۱۴/ صفر المظفر ۱۳۳۴ھ نحمدہ ونصلی علی رسولہ الکریم، کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ کوئی جانور یا شیرینی مندر میں بت پر یا دیبی بھیروں وغیرہ کی تھان پر یا خواجہ معین الدین چشتی اجمیری وغیرہ کی قبر پر چڑھائی جائے اور اس بت کا پجاری یا تھان کا پجاری یا قبر کا مجاور اس چڑھاوے کو لے لے اور اس کو بیچے تو مول لینا درست ہے یا نہیں؟ اور مجاور یا پجاری مفت دے تو لینا درست ہے یا نہیں، اور مجاور اور پجاری کے گھر کا کھانا درست ہے یا نہیں؟ اور اولیاء کرام کی قبر کے چڑھاوے اور بت یا تھان پر چڑھاوے ایک ہے یا علیحدہ علیحدہ حکم ہے؟ فقط

الجواب: عجب وہ مسلمان کہ اسلام اور کفر میں فرق نہ کرے۔ عجب وہ مسلمان کہ بتوں کے تھان اور اولیائے کرام رضی اللہ تعالیٰ عنہم کے مزارات طیبہ کو ایک ساتھ گنے ، بت پر چڑھاوا چڑھانا

کفر ہے، اور اولیاء کو ایصال ثواب طریق اسلام، تو مالک پجاری بھی ہو جاتا ہے بیچنے تو مول لینے میں حرج نہیں کہ بت کے چڑھاوے کی خباثت اس تک منتہی ہو گئی اور مفت دینا گراس طرح ہو جیسے اُن کے یہاں پرشاد بٹتا ہے، تو لینا ہرگز جائز نہیں، کہ اُس میں ذلتِ مسلم ہے اور اگر اس طریقہ پر نہ ہو بلکہ وہ اپنی ملک میں لے کر اُسے بطور ہدیہ دے تو اس کا حکم ہدیہ مشرکین کا حکم ہے کہ صور و احکام و اقوال مختلف ہیں جن کی تفصیل ہمارے فتاویٰ میں ہے، اور اس خاص صورت سے بچنا ہی بہتر ہے۔ حدیث میں فرمایا:

Volume 23 Fatawa Razawiyya

I have been forbidden from the gifts (butter) of the polytheists.[1] - I have been forbidden to take the butter (gift) of those who associate partners with Allah. (T)

Whatever is offered at the blessed shrines for the purpose of conveying reward (Isal-e-Thawab), and customarily the servants distribute it among themselves, and the donors are aware of this and pleased with it, it becomes their property. It is permissible to take it from them either as a gift or through purchase. And Allah Almighty knows best.

Problem 237: From District Shahjahanpur, location Miranpur Katra, Mohalla Nadir Sanbah, special post office, Sunday, 18th Safar al-Muzaffar 1334 AH. During the Balkan War, a few individuals gathered and collected donations for wounded and widowed Turks from towns and villages. In the meantime, one of the collectors spent some of the money on himself and has not returned it to date, continuously making false promises. The remaining money has not been sent yet because that missing portion was not received. Now, how should this money be used? Should it be returned to those individuals, or spent on a mosque, madrasa, or the scholars' kitchen? And what is the ruling regarding the person who has not returned the money? How can the person holding the collection be absolved of this burden of trust? Most respectfully requested.

The Answer: Donation money remains the property of the donors. When it is not spent on the specific purpose for which it was given, it is obligatory to return it to them, or they may authorize its use for another purpose. For those who are deceased, it should be given to their heirs, or used as permitted by their sane adult heirs. Yes, for those who are deceased and have no heirs, or cannot be traced, or it is unknown from whom and how much was collected, it is treated like 'Luqta' (lost property). It can then be spent on charitable causes such as a Sunni mosque, Sunni madrasa, or Sunni kitchen, etc. And Allah Almighty knows best.

Problem 238: What do the scholars of the firm religion say regarding this matter, that the scholars of religion state in this issue that...

[1] Al-Mu'jam al-Tabarani, Hadith 999, Al-Maktaba al-Faysaliya Beirut 1/367; Jami' al-Tirmidhi, Chapters of Siyar, Chapter on what has been narrated about accepting gifts from polytheists, Amin Company Delhi 1/191.

खण्ड २३ फ़तावा रज़विया

इन्नी नुहीतु अन ज़बद अल-मुशरिकीन[1] - मुझे मना कर दिया गया है कि मैं शिर्क करने वालों का मक्खन (उपहार) लूँ। (त)

मज़ारात-ए-तैयबा पर जो कुछ ईसाल-ए-सवाब के उद्देश्य से भेंट किया जाए और आमतौर पर ख़ादिम (सेवक) उसे आपस में बाँट लेते हैं और देने वाले यह जानते हैं और इस पर राज़ी होते हैं, तो वह उनकी मिल्कियत (संपत्ति) है। उनसे उपहार के रूप में या खरीदकर, दोनों तरह से लेना जायज़ है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला २३७: ज़िला शाहजहाँपुर, स्थान मीरानपुर कटरा, मोहल्ला नादिर सांबा, विशेष डाकघर, रविवार १८ सफ़र अल-मुज़फ़्फ़र १३३४ हिजरी। बल्कन युद्ध के समय कुछ व्यक्तियों ने मिलकर घायल और विधवा तुर्कों के लिए कस्बे और देहात से चंदा जमा किया। इस बीच चंदा इकट्ठा करने वालों में से एक व्यक्ति ने कुछ रुपया अपने खर्च में कर लिया और आज तक नहीं दिया, वह लगातार झूठे वादे करता रहा। बाकी रुपया उस हिस्से के न मिलने के कारण अब तक नहीं भेजा जा सका है। अब इस रुपये को कहाँ खर्च करना चाहिए? क्या उन व्यक्तियों को वापस कर देना चाहिए, या केवल मस्जिद, मदरसे या उलेमा के लंगर (रसोई) में खर्च करना चाहिए? और जिस व्यक्ति ने वह रुपया नहीं दिया है उसके बारे में क्या हुक्म है? जिसके पास चंदा जमा है, वह इस अमानत के बोझ से कैसे मुक्त हो? अत्यंत अदब के साथ!

अल-जवाब: चंदे का रुपया चंदा देने वालों की मिल्कियत रहता है। जिस काम के लिए उन्होंने दिया है, जब उसमें खर्च न हो तो फ़र्ज़ है कि उन्हें ही वापस किया जाए या वे किसी दूसरे काम की अनुमति दें। उनमें से जो जीवित नहीं रहे, उनके वारिसों को दिया जाए या उनके समझदार वयस्क (बालिग) वारिस जिस काम की इजाज़त दें। हाँ, जो जीवित नहीं रहे और उनके वारिस भी नहीं रहे या उनका पता नहीं चलता या यह मालूम नहीं हो सकता कि किस-किस से कितना लिया था, तो वह 'माल-ए-लुक़ता' (खोई हुई संपत्ति) की तरह है। उसे नेक कार्यों जैसे सुन्नी मस्जिद, मदरसा या सुन्नी लंगर आदि में खर्च किया जा सकता है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला २३८: दीन के उलेमा इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि दीन के उलेमा इस मसले में क्या इरशाद फ़रमाते हैं कि...

[1] अल-मुअजम अत-तबरानी हदीस ९९९, अल-मकतबा अल-फ़ैसलिया बेरूत १/३६७; जामे अत-तिर्मिज़ी, अबवाब अल-सियर, मुशरिकों के उपहार स्वीकार करने का अध्याय, अमीन कंपनी दिल्ली १/१९१।

पृष्ठ ७६८ का ५६४

انی نھیت عن زبد المشرکین 1 - مجھے منع کر دیا گیا ہے کہ میں شرک کرنے والوں کا مکھن (ہدیہ) لوں۔ (ت)

مزارات طیبہ پر جو کچھ بغرض ایصال ثواب حاضر کیا جائے اور عادۃً خدام اسے تقسیم کر لیتے اور دینے والے جانتے ہیں اور اس پر راضی ہوتے ہیں وہ ان کی ملک ہے ان سے ہدیہ و شراء دونوں طرح لینا جائز۔ واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۲۳۷: از ضلع شاہجہاں پور مقام میران پور کٹرہ محلہ نادر سانباہ ڈاکخانہ خاص روز یکشنبہ بتاریخ ۱۸ صفر المظفر ۱۳۳۴ھ جنگ بلقان کے وقت چند اشخاص نے مل کر چندہ مجروحین و بیوگان ترکوں کے واسطے قصبہ اور دیہات سے جمع کیا اس اثناء میں چندہ فراہم کرنے والوں میں سے ایک شخص نے کچھ روپیہ اپنے صرف میں کر لیا اور آج تک نہیں دیا، برابر جھوٹے وعدے کرتا رہا اور بقیہ روپیہ تھے اس روپیہ کے نہ ملنے کی وجہ سے اب تک نہیں روانہ کیا گیا اب اس روپیہ کو کسی صرف میں لانا چاہئے یا ان اشخاص کو واپس کر دینا چاہئے، یا صرف مسجد یا مدرسہ میں یا مطبخ علماء میں صرف کرنا چاہئے اور جس شخص نے وہ روپیہ نہیں دیا ہے اس کی بابت کیا حکم ہے، ایسے شخص اس بار امانت سے سبکدوش ہو جائے جن کے پاس جمع ہے، زیادہ حدادب!

الجواب: چندہ کا روپیہ چندہ دینے والوں کا ملک رہتا ہے جس کام کے لئے وہ دیں جب اس میں صرف نہ ہو تو فرض ہے کہ انہیں کو واپس دیا جائے یا کسی دوسرے کام کے لئے وہ اجازت دیں ان میں جو نہ رہا ہو ان کے وارثوں کو دیا جائے یا ان کے عاقل بالغ جس کام میں اجازت دیں، ہاں

جو ان میں نہ رہا ہو اور ان کے وارث بھی نہ رہے یا پتا نہیں چلتا یا معلوم نہیں ہو سکتا کہ کس کس سے لیا تھا، کیا کیا تھا، وہ مثل مال لقطہ ہے، مصارف خیر مثل مسجد اور مدرسہ اہل سنت و مطبخ اہل سنت وغیرہ میں صرف ہو سکتا ہے، وھو تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۲۳۸: چہ میفرماید علمائے دین متین اندریں مسئلہ کہ علمائے دین اس مسئلہ میں کیا ارشاد فرماتے ہیں کہ

1 المعجم للطبرانی حدیث ۹۹۹ المکتبة الفیصلیة بیروت ۱/ ۳۶۷، جامع الترمذی ابواب السیر باب ما جاء فی قبول ہدایا المشرکین امین کمپنی دہلی ۱/ ۱۹۱

Fatawa Razawiya Volume 23

Question: When judges (Qazis) have a fixed stipend from the public treasury (Bayt al-Mal), but despite this, they wander from village to village, and without royal permission (may Allah Almighty preserve his kingdom, Ameen, then Ameen, then Ameen), they collect money from the subjects—some through force and coercion, and some through begging and supplication—and they consider this collected wealth lawful and consume it. They do not spend it on the major affairs of the state and kingdom. So, is this action and saying of the aforementioned judges in accordance with the established Sharia and the straight path (Sirat-e-Mustaqim) or not? Please clarify this and earn reward from Allah Almighty. (t)

The Answer: If they take it by force, then in this situation they are oppressors and usurpers. Accordingly, Allah Almighty has stated: "O people! Do not consume each other's wealth among yourselves unjustly." (1) And the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Everything of a Muslim is forbidden to another Muslim: his blood, his property, and his honor." (2) And if they beg and supplicate humbly and take it, it is still forbidden. Accordingly, the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Charity is not lawful for a rich person, nor for one who is healthy and strong." (3) In Al-Hidayah and other books, it is stated...

---

1 Al-Quran Al-Karim 188/2 2 Sahih Muslim, Kitab al-Birr, Bab Tahrim Zulm al-Muslim, etc., Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/317. 3 Musnad Imam Ahmad bin Hanbal, Hadith of Abdullah bin Amr, Dar al-Fikr, Beirut, 2/192; Sunan Abi Dawud, Kitab al-Zakat, Bab Man Yu'ta min al-Sadaqah, etc., Aftab-e-Alam Press, Lahore, 1/231.

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

प्रश्न: जब न्यायाधीशों (काज़ियों) का बैतुल-माल (सार्वजनिक खजाना) से एक निश्चित वजीफा (वेतन) निर्धारित होता है, लेकिन इसके बावजूद वे गांव-गांव घूमते हैं, और शाही अनुमति के बिना (अल्लाह उनकी बादशाहत को हमेशा कायम रखे, आमीन, फिर आमीन, फिर आमीन), वे आम प्रजा से धन मांगते हैं—कुछ बलपूर्वक और ज़बरदस्ती, और कुछ गिड़गिड़ाकर और विनती करके—और वे इस जमा किए गए धन को जायज़ समझते हुए खा जाते हैं। वे इसे राज्य और सल्तनत के महत्वपूर्ण कार्यों में खर्च नहीं करते हैं। तो, क्या उक्त काज़ियों का यह व्यवहार और कथन पवित्र शरीयत और सीधे रास्ते (सिरात-ए-मुस्तकीम) के अनुसार है या नहीं? इस मुद्दे को स्पष्ट रूप से बताएं और अल्लाह से सवाब (पुण्य) प्राप्त करें। (त)

उत्तर: यदि वे लोगों से ज़बरदस्ती लेते हैं, तो इस स्थिति में वे अत्याचारी और ज़ालिम हैं। जैसा कि अल्लाह तआला ने फरमाया: "हे लोगों! एक-दूसरे का माल आपस में अनुचित तरीके से न खाओ।" (1) और हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने फरमाया: "एक मुसलमान की हर चीज़ दूसरे मुसलमान पर हराम (वर्जित) है: उसका खून, उसका धन और उसका सम्मान।" (2) और यदि वे विनीत होकर गिड़गिड़ाकर मांगते और लेते हैं, तो यह भी हराम है। जैसा कि हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने फरमाया: "सदका (दान) किसी अमीर व्यक्ति के लिए हलाल नहीं है, और न ही उस व्यक्ति के लिए जो स्वस्थ और शक्तिशाली हो।" (3) अल-हिदाया और अन्य पुस्तकों में उल्लेख है कि...

---

1 अल-क़ुरान अल-करीम 188/2 2 सहीह मुस्लिम, किताब अल-बिर्र, बाब तहरीम ज़ुल्म अल-मुस्लिम, आदि, क़दीमी कुतुब ख़ाना, कराची, 2/317. 3 मसनद इमाम अहमद बिन हंबल, हदीस अब्दुल्ला बिन अम्र, दार अल-फ़िक्र, बेरूत, 2/192; सुनन अबी दाऊद, किताब अल-ज़कात, बाब मन युअता मिन अल-सदक़ाह, आदि, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस, लाहौर, 1/231.

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۳

وقتیکہ قضاۃ را وظیفہ مقررہ از بیت المال باشد و مع ہذا اینا دہ بدہ بگردند و برائے خود ہا بلا اجازۃ سلطانی خلد اللہ تعالی سلطنۃ آمین ثم و ثم مال از خاص رعایا بعضے جبراً و قہراً و بعضے سوالاً و تضرعاً جمع میکند و خلاف او جائز می شمارند میخورند نہ آنکہ در معظمات امور مملکت و سلطنت صرف میکند پس ایں فعل و قول قضاۃ مذکور موافق شرع قویم و صراط مستقیم ہست ویانہ۔ بینوا توجروا۔

جو شرعی حج (قضاۃ) ہیں، بیت المال سے اتنا وظیفہ مقرر ہے مگر اس کے باوجود وہ بستی بستی میں چکر لگاتے ہیں، اور خود اپنے لئے بغیر اجازت شاہی، اللہ تعالٰی اس کی بادشاہی کو ہمیشہ برقرار رکھے، آمین پھر آمین، پھر آمین، خاص رعایا سے مانگتے ہیں، کچھ ان میں جبراً اور زبردستی اور کچھ منت و سماجت سے گڑ گڑا کر مال جمع کرتے ہیں اور خلاف کو جائز سمجھتے ہوئے جمع شدہ مال کھا جاتے ہیں۔ ایسا نہیں کہ بادشاہی اور مملکت کے بڑے بڑے کاموں میں اس کو خرچ کریں، پس حج صاحب ان کا یہ رویہ اور قول شرع مقدس اور صراط مستقیم (سیدھا راستہ) کے مطابق ہے یا نہیں؟ اس مسئلہ کو وضاحت سے بیان فرما کر اللہ تعالٰی سے اجر وثواب پاؤ۔ (ت)

الجواب: اگر بجر میگیرند ظالم و غاصب اند قال اللہ تعالٰی "وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ"۱ و قال صلی اللہ تعالٰی علیہ و سلم کل المسلم علی المسلم حرام دمہ و مالہ و عرضہ۲ و اگر بسوال و تضرع میگیرند نیز حسام ست قال صلی اللہ تعالٰی علیہ و سلم لا تحل الصدقۃ لغنی ولا لذی مرۃ سری۳۔ در ہندیہ و غیر ہاست ماجمع السائل

اگر وہ لوگوں سے زبردستی لیتے ہیں تو اس صورت میں ظالم اور غاصب ہیں، چنانچہ اللہ تعالیٰ نے ارشاد فرمایا: لوگو! ایک دوسرے کے مال آپس میں ناجائز طریقہ سے نہ کھاؤ۔ اور حضور اکرم صلی اللہ علیہ وسلم نے ارشاد فرمایا: مسلمان کی ہر چیز دوسرے مسلمان پر حرام ہے۔ اس کا خون، مال اور آبرو۔ اور اگر عاجزانہ طور پر گڑ گڑا کر سوال کرتے اور لیتے ہیں تو پھر بھی حرام ہے، چنانچہ حضور صلی اللہ علیہ وسلم نے ارشاد فرمایا صدقہ

---

۱ القرآن الکریم ۱۸۸/۲ ۲ صحیح مسلم کتاب البر باب تحریم ظلم المسلم الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۳۱۷ ۳ مسند امام احمد بن حنبل حدیث عبد اللہ بن عمرو دار الفکر بیروت ۲ / ۱۹۲، سنن ابی داؤد کتاب الزکوۃ باب من یعطی من الصدق الخ آفتاب عالم پریس لاہور ۱ / ۲۳۱

Fatawa Razawiya Volume 23

...by begging, so it is filthy. It is obligatory upon the Sultan of Islam, the government, its rulers, accountability officers, and high-ranking officials to prevent them from such actions. As the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Whoever among you sees an evil action, let him change it with his hand; if he cannot, then with his tongue; and if he cannot, then with his heart—and that is the weakest of faith." And Allah Almighty said: "Why do the rabbis and scholars not forbid them from their sinful speech and consuming what is unlawful? How wretched is what they have been doing." We ask Allah for forgiveness and well-being, and Allah Almighty knows best. (T)

Charity is not lawful for a wealthy, powerful, and healthy person. Thus, it is mentioned in Fatawa Hindiyyah etc. that whatever a beggar has collected through prying and snatching is filthy (impure) wealth. Therefore, it is obligatory upon the Shah of Islam, appointed governors, rulers, and those responsible for accountability, who hold high positions, to stop such wretched beggars from this activity. For the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: Whoever among you sees an evil, let him change it with the strength of his arm (i.e., stop it); if he does not have this power, then let him reform it with his tongue, and if even this is not possible, then let him consider it bad in his heart, but this is the weakest of faith. And Allah Almighty said: Why do the godly people and priests not stop them from saying sinful things and eating forbidden food? Undoubtedly, it is a very bad action that they are performing. We ask Allah Almighty for forgiveness and well-being. And Allah Almighty knows best. (T)

Question 239: Hakim Muhammad Hasan from Bisayri, District Bareilly. 6 Ramadan-ul-Mubarak 1337 AH What do the scholars of religion say regarding this matter: Is employment in the Excise Department, working on behalf of the government, for example as an Excise Inspector, lawful or unlawful? If it is lawful, for what reason, and if unlawful, for what reason? Please state the arguments. That is all.

Answer: Making wine, having it made, squeezing/distilling it, carrying it, keeping it, having it kept, selling it, having it sold, buying it, having it bought, all [are forbidden]...

1. Fatawa Hindiyyah, Kitab al-Karahiya, Chapter 15, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/349

2. Musnad Imam Ahmad bin Hanbal, Hadith of Abu Sa'id al-Khudri (may Allah be pleased with him), Dar al-Fikr Beirut, 3/49
3. The Holy Quran 5/63

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

...भीख माँग कर, तो वह ख़बीस (गंदा) है। सुल्तान-ए-इस्लाम, हुकूमत, उसके हाकिमों, मोहतरसिबों और ऊँचे ओहदों वालों पर फ़र्ज़ है कि वे उन्हें ऐसे कामों से रोकें। जैसा कि नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "तुम में से जो कोई बुराई देखे तो उसे अपने हाथ से बदल दे; अगर वह ऐसा न कर सके तो अपनी ज़बान से; और अगर वह ऐसा भी न कर सके तो अपने दिल से—और यह ईमान का सबसे कमज़ोर दर्जा है।" और अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "अल्लाह वाले और विद्वान उन्हें उनके गुनाह के बोल बोलने और हराम खाने से क्यों नहीं रोकते? यकीनन बहुत बुरा काम है जो वे कर रहे हैं।" हम अल्लाह से माफ़ी और आफ़ियत का सवाल करते हैं, और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

और ख़ैरात किसी मालदार, ताक़तवर और तन्दुरुस्त आदमी के लिए हलाल नहीं है। चुनाँचे फ़तावा हिन्दिया वगैरह में है कि काविश और छीना-झपटी से जो कुछ साइल ने जमा किया है वह ख़बीस (नापाक) माल है। लिहाज़ा शाह-ए-इस्लाम, मुक़र्रर करदा वाली, हुक्काम और एहतिसाब करने वाले, बुलंद ओहदा रखने वाले, उन पर फ़र्ज़ है कि ऐसे ज़लील साइलों को इस कार्रवाई से रोक दें। चुनाँचे हुज़ूर अकरम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने इरशाद फ़रमाया: जो कोई तुम में से कोई बुराई देखे तो उसे ज़ोर-ए-बाज़ू से बदल दे (यानी उसे बंद कर दे) अगर यह ताक़त न हो तो फिर ज़बान से इसलाह करे, और अगर यह भी न हो सके तो फिर उसे दिल से बुरा समझे लेकिन यह सब से ज़ईफ़ तर ईमान है। और अल्लाह तआला ने इरशाद फ़रमाया: गुनाह की बात कहने और हराम खाने से अल्लाह वाले और पादरी उन्हें क्यों नहीं रोकते? बिला-शुबा बहुत बुरी कार्रवाई है जो वह सर-अंजाम दे रहे हों। हम अल्लाह तआला से माफ़ी और आफ़ियत का सवाल करते हैं। वल्लाहु तआला आलम (त)

मसला 239: हकीम मोहम्मद हसन अज़ बिसैड़ी ज़िला बरेली, 6 रमज़ान-उल-मुबारक 1337 हिजरी क्या फ़रमाते हैं उलेमा-ए-दीन इस मसले में कि महकमा-ए-आबकारी में जो कि गवर्नमेंट की तरफ़ से मुलाज़मत करते हैं मसन जैसे कि इंस्पेक्टर आबकारी, यह मुलाज़मत जाइज़ है या ना-जाइज़? अगर जाइज़ है तो किस वजह से और ना-जाइज़ है तो किस वजह से? दलाइल बयान फ़रमाइए। फ़क़त।

अल-जवाब: शराब का बनाना, बनवाना, निचोड़ना, उठाना, रखना, रखवाना, बेचना, बिकवाना, मोल लेना, दिलवाना सब...

1. फ़तावा हिन्दिया किताबुल-कराहिया अल-बाबुल-ख़ामिस अशर, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर, 5/349
2. मुसनद इमाम अहमद बिन हंबल, हदीस अबी सईद ख़ुदरी रज़ियल्लाहु तआला अन्हु, दारुल फ़िक्र बैरूत, 3/49
3. अल-क़ुरआन अल-करीम 5/63

بالتکدی فھو خبیث۔ بر سلطان اسلام دولۃ و حکام و محتسبان ولاۃ مقام فرض است کہ آنہا را ازیں کردار باز دارند۔ قال صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم من رای منکم منکرا فلیغیرہ بیدہ فان لم یستطع فبلسانہ فان لم یستطع فبقلبہ وذلک اضعف الایمان۔ قال اللہ تعالیٰ "لَوْلَا یَنْھٰھُمُ الرَّبَّانِیُّونَ وَالْاَحْبَارُ عَنْ قَوْلِھِمُ الْاِثْمَ وَاَکْلِھِمُ السُّحْتَ لَبِئْسَ مَا کَانُوْا یَصْنَعُوْنَ"۔ نسأل اللہ العفو والعافیۃ ، واللہ تعالیٰ اعلم۔

و خیرات کسی مالدار اور طاقتور اور تندرست آدمی کے لئے حلال نہیں، چنانچہ فتاویٰ ہندیہ وغیرہ میں ہے کاوش اور چھینا جھپٹی سے جو کچھ سائل نے جمع کیا ہے وہ خبیث (ناپاک) مال ہے۔ لہٰذا شاہِ اسلام، مقرر کردہ والی، حکام اور احتساب کرنے والے، بلند عہدہ رکھنے والے، ان پر فرض ہے کہ ایسے ذلیل سائلوں کو اس کاروائی سے روک دیں۔ چنانچہ حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے ارشاد فرمایا: جو کوئی تم میں سے کوئی برائی دیکھے تو اسے زور بازو سے بدل دے (یعنی اسے بند کردے) اگر یہ طاقت نہ ہو تو پھر زبان سے اصلاح کرے، اور اگر یہ بھی نہ ہو سکے تو پھر اسے دل سے بُرا سمجھے لیکن یہ سب سے ضعیف تر ایمان ہے۔ اور اللہ تعالیٰ نے ارشاد فرمایا: گناہ کی بات کہنے اور حرام کھانے سے اللہ والے اور پادری انہیں کیوں نہیں روکتے بلاشبہ بہت بری کاروائی ہے جو وہ سرانجام دے رہے ہوں۔ ہم اللہ تعالیٰ سے معافی اور عافیت کا سوال کرتے ہیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم (ت)

مسئلہ ۲۳۹: حکیم محمد حسن از بسیڑی ضلع بریلی ۶/رمضان المبارک ۱۳۳۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ محکمہ آبکاری میں جو کہ گورنمنٹ کی طرف سے ملازمت کرتے ہیں مثلاً جیسے کہ انسپکٹر آبکاری، یہ ملازمت جائز ہے یا ناجائز؟ اگر جائز ہے تو کس وجہ سے اور ناجائز ہے تو کس وجہ سے؟ دلائل بیان فرمائیے فقط

الجواب: شراب کا بنانا، بنوانا، نچوڑنا، اٹھانا، رکھنا، رکھوانا، بیچنا، بکوانا، مول لینا، دلوانا سب

۱ فتاوٰی ہندیہ کتاب الکراھیۃ الباب الخامس عشر نورانی کتب خانہ پشاور ۵/۳۴۹ ۲ مسند امام احمد بن حنبل حدیث ابی سعید خدری رضی اللہ تعالٰی عنہ دارالفکر بیروت ۳/۴۹ ۳ القرآن الکریم ۵/۶۳

Fatawa Ridawiyyah Volume 23

It is haraam (forbidden), haraam, haraam. And any job involving these tasks or looking after liquor, or keeping accounts of its price, are all Shari'ah-wise impermissible.

Allah Almighty says: "And do not cooperate in sin and transgression"[1] - (O people) do not help each other in acts of sin and excess. (T)

The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

"Allah has cursed wine, the one who drinks it, the one who serves it, the one who sells it, the one who buys it, the one who squeezes it (the grapes), the one for whom it is squeezed, the one who carries it, the one to whom it is carried, and the one who consumes its price." - Narrated by Abu Dawood[2] and Al-Hakim, who graded it sahih, on the authority of Ibn Umar (may Allah be pleased with them both) - and Allah Almighty knows best.

Allah Almighty has cursed wine, its drinker, the one who serves it, its seller, its buyer, the one who presses it, the one who has it pressed, its carrier, the one for whom it is carried, and the one who consumes its proceeds. Imam Abu Dawood and Imam Al-Hakim have narrated this, and he (i.e., Al-Hakim) has authenticated it on the authority of Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with them both), and Allah Almighty knows best. (T)

Problem 240: Asked by Maulvi Zafaruddin Sahab, Teacher at Madrasa Nur-ul-Huda, Patki Pur, Post Office Sundar, Wednesday 15th Shawwal 1336 AH. What is your command regarding a woman who is possessed by a jinn, and she sees him openly, and he comes to her and gives her money, notes, etc.? Should she spend those notes and money or not? And is it Shari'ah-wise permissible to use them or not?

The Answer: Whatever that jinn gives to the woman, taking it is haraam, as it is a bribe for adultery. It is stated in Durr-e-Mukhtar:

[1] Al-Quran Al-Karim 5/2 [2] Sunan Abi Dawood, Kitab al-Ashribah, Bab al-Asir lil-Khamr, Aftab-e-Alam Press Lahore 2/161; Al-Mustadrak lil-Hakim, Kitab al-Ashribah, Dar al-Fikr Beirut 4/125

फतावा रज़विया जिल्द 23

हराम हराम हराम है। और जिस नौकरी में यह काम या शराब की देखरेख, उसके दामों का हिसाब-किताब करना हो, वे सब शरई तौर पर नाजायज हैं।

अल्लाह तआला फ़रमाता है: "गुनाह और ज्यादती के कामों में एक दूसरे की मदद न करो।"[1] - (लोगों) गुनाह और ज़्यादती के कामों में एक-दूसरे की मदद मत किया करो। (त)

रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

"अल्लाह ने शराब पर लानत की है, और उसे पीने वाले पर, पिलाने वाले पर, बेचने वाले पर, खरीदने वाले पर, (अंगूर) निचोड़ने वाले पर, जिसके लिए निचोड़ा जाए उस पर, उसे ले जाने वाले पर, जिसके पास ले जाई जाए उस पर, और उसकी कीमत खाने वाले पर।" - इसे अबू दाऊद[2] और हाकिम ने रिवायत किया और इसे इब्ने उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से सहीह करार दिया - वल्लाहु तआला आलम।

शराब, इसे पीने वाला, पिलाने वाला, बेचने वाला, खरीदने वाला, कशीद (तैयार) करने वाला, कशीद करवाने वाला, इसे उठाने वाला, जिस तक उठा कर ले जाया गया, और उसकी कीमत इस्तेमाल करने वाला, अल्लाह तआला ने इन सब पर लानत फ़रमाई है। इमाम अबू दाऊद और इमाम हाकिम ने इसे रिवायत किया है और उन्होंने (यानी हाकिम ने) हज़रत अब्दुल्लाह इब्ने उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) की सनद से इसकी तस्दीक फ़रमाई है, वल्लाहु तआला आलम। (त)

मसला 240: मुस्तफसर (पूछने वाले) मौलवी ज़फ़र उद्दीन साहब, मुदर्रिस मदरसा नूरुल हुदा पटकीपुर, डाकखाना सुंदर, बुधवार 15 शव्वाल 1336 हिजरी। हुज़ूर का क्या हुक्म है कि एक औरत के ऊपर जिन्न आता है और वह एलानिया (खुलेआम) उसे देखती है और वह उसके पास आकर रुपये वगैरह नोट देकर जाता है, तो क्या उन नोटों और रुपयों को खर्च करना चाहिए या नहीं? और इस्तेमाल में लाना शरई तौर पर जायज़ है या नहीं?

जवाब: वह जिन्न जो कुछ उस औरत को देता है, उसका लेना हराम है क्योंकि वह ज़िना (व्यभिचार) की रिश्वत है। दुर्रे मुख़्तार में है:

[1] अल-कुरआन अल-करीम 5/2 [2] सुनन अबी दाऊद, किताबुल अश्रिबा, बाबल असीर लिल-खम्र, आफ़ताबे आलम प्रेस लाहौर 2/161; अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताबुल अश्रिबा, दारुल फिक्र बैरूत 4/125

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۳

حرام حرام حرام ہے۔ اور جس نوکری میں یہ کام یا شراب کی نگہداشت اُس کے داموں کا حساب کتاب کرنا ہو سب شرعاً ناجائز ہیں۔

قال اللہ تعالٰی: "وَلَا تَعَاوَنُوْا عَلَی الْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ"[1]- (لوگو) گناہ اور زیادتی کے کاموں میں ایک دوسرے کی مدد نہ کیا کرو۔ (ت)

رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

لَعَنَ اللّٰہُ الْخَمْرَ وَشَارِبَہَا وَسَاقِیَہَا وَبَائِعَہَا وَمُبْتَاعَہَا وَعَاصِرَہَا وَمُعْتَصِرَہَا وَحَامِلَہَا وَالْمَحْمُولَۃَ اِلَیْہِ وَاٰکِلَ ثَمَنِہَا- رواہ ابو داؤد۲ والحاکم وصححہ عن ابن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہما- واللہ تعالٰی اعلم۔

شراب، اسے پینے والا، پلانے والا، فروخت کرنے والا، خریدنے والا، کشید کرنے والا، کشید کروانے والا، اسے اٹھانے والا، جس تک اٹھا کر لے گیا، اور اس کی قیمت استعمال کرنے والا، اللہ تعالٰی نے ان سب پر لعنت فرمائی۔ امام ابوداؤد اور امام حاکم نے اسے روایت کیا ہے اور اس نے (یعنی حاکم نے) حضرت عبداللہ ابن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہما کی سند سے اس کی تصحیح فرمائی، واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۲۴۰: مسئولہ مولوی ظفر الدین صاحب مدرس مدرسہ نور الہدٰی پٹکی پور ڈاک خانہ سندر و چہار شنبہ ۱۵/ شوال ۱۳۳۶ھ حضور کا کیا حکم ہے کہ ایک عورت کے اوپر جن آتا ہے اور وہ علانیہ اُس کو دیکھتی ہے اور وہ اُس کے پاس آکر روپے وغیرہ نوٹ دے کر جاتا ہے تو آیا اُس نوٹ اور روپے کو صرف کرنا چاہئے یا نہیں؟ اور استعمال میں لانا شرعاً جائز ہے یا نہیں؟

الجواب: وہ جن جو کچھ اُس عورت کو دیتا ہے اس کا لینا حرام ہے کہ وہ زنا کی رشوت ہے۔ در مختار میں ہے:

۱ القرآن الکریم ۵/ ۲ ۲ سنن ابی داؤد کتاب الاشربہ باب العصیر للخمر آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۱۶۱، المستدرک للحاکم کتاب الاشربہ دار الفکر بیروت ۴/ ۱۲۵

Fatawa Razawiya, Volume 23

| What lovers give each other is a bribe (1) | Whatever those engaged in a love affair give to each other is counted as a bribe. (T) |

If [one] is forced to take it, take it and give it as charity to the poor. Using it for oneself is forbidden. And Allah Almighty knows best.

Issue 241: From Farrukhabad, Shams-ud-Din Ahmad, 18 Shawwal al-Mukarram 1334 AH. Is it permissible to sell the produce of a palm tree, i.e., to give permission to extract toddy and sell it, and to take its price? That is all.

The Answer: It is forbidden. And Allah Almighty knows best.

Issue 242: Asked by Wali Muhammad, cap seller, Bazar Chowk, Bahraich, Wednesday 19 Dhu al-Qi'dah 1334 AH. Tailors save a small amount of cloth, about the size of one cap, from the fabrics brought to them for sewing. They make caps or similar items from this leftover cloth and sell them to cap sellers at a lower price than the market rate for other caps. No one among all the cap sellers in the market, except for one person, refuses to buy these caps from those tailors and benefit from their profits. It is impossible for a person who abstains to reform the situation of the tailors and the cap sellers who buy from them. What do the scholars of religion say about whether a person who abstains would be committing a sin if they were to buy such cloth caps from the tailors?

The Answer: It is certainly a sin and forbidden. And the idea that if it is left with them, this [practice] will not stop, is completely meaningless. His account will be on him and their account will be on them. And Allah Almighty knows best.

Issue 243: Sent by Mirza Abdul Rahim Baig, teacher of the Narwari community, Ranchore Line, Karachi Port. What do the noble scholars and muftis of the firm religion say: I have heard that you have also devised a legal stratagem (hila) for interest (usury) being permissible. Is this correct or not? If correct, then how? Please write. 'Bayyinu Tujiru' (Explain so that you may be rewarded. T).

1. Al-Bahr al-Ra'iq, Kitab al-Qada, H.M. Saeed Company Karachi, 6/262.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

| प्रेमियों द्वारा एक-दूसरे को दी गई वस्तु रिश्वत है (1) | आपस में प्रेम प्रसंग करने वाले जो कुछ भी एक-दूसरे को देते हैं, वह रिश्वत में गिना जाता है। (त) |

अगर लेने पर मजबूर किया जाए, तो उसे लेकर गरीबों को दान (सदक़ा) कर दिया जाए; अपने निजी उपयोग में लाना हराम है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 241: फ़र्रुख़ाबाद से, शम्सुद्दीन अहमद, 18 शव्वाल अल-मुकर्रम 1334 हिजरी। ताड़ के पेड़ की उपज बेचना, यानी ताड़ी निकालने और बेचने की अनुमति देना और उसकी कीमत लेना जायज़ है या नहीं? बस।

जवाब: यह वर्जित (ममनू) है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 242: मुस्तफ़्सी (पूछने वाले) वली मोहम्मद, टोपी विक्रेता, बाज़ार चौक बहराइच, बुधवार 19 ज़ुल-क़ादा 1334 हिजरी। दर्जी लोग उन कपड़ों में से, जो उनके पास सिलाई के लिए लाए जाते हैं, एक टोपी की मात्रा के बराबर थोड़ा कपड़ा बचा लेते हैं। उस बचे हुए कपड़े से टोपी आदि बनाकर टोपी विक्रेताओं को अन्य टोपियों की बाज़ार दर की तुलना में कम कीमत पर बेच देते हैं। बाज़ार के सभी टोपी विक्रेताओं में से एक व्यक्ति के अलावा कोई भी उन दर्जियों से ये टोपियाँ खरीदने और उनके मुनाफ़े से लाभान्वित होने से इनकार नहीं करता है। और परहेज़ करने वाले की कोशिश से दर्जियों और उन्हें खरीदने वाले टोपी विक्रेताओं की स्थिति में सुधार असंभव है। धर्म के विद्वान क्या कहते हैं कि अगर परहेज़ करने वाला ऐसे कपड़ों की टोपियाँ आदि दर्जियों से खरीद ले, तो क्या वह गुनाह का भागी होगा या नहीं?

जवाब: यह निश्चित रूप से पाप और हराम है। और यह विचार कि यदि उनके पास छोड़ दिया जाए तो यह बंद नहीं होगा, पूरी तरह अर्थहीन है। उसका हिसाब उस पर होगा और उनका हिसाब उन पर। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 243: प्रेषक मिर्ज़ा अब्दुल रहीम बेग, शिक्षक मारवाड़ी जमात, रणछोड़ लाइन, कराची बंदर। धर्म के विद्वान और मुफ्ती क्या कहते हैं: मैंने सुना है कि आपने ब्याज (ब्याजखोरी) के जायज़ होने का

भी कोई हीला (कानूनी युक्ति) निकाला है, क्या यह सही है या नहीं? यदि सही है, तो किस तरह? लिखकर बताएँ। 'बय्यिनू तूजिरू' (बयान करें ताकि आपको प्रतिफल मिले। त)।

1. अल-बहरर राइक, किताबुल कज़ा, एच.एम. सईद कंपनी कराची, 6/262।

पृष्ठ 568 कुल 768

| مایدفعہ متعاشقان رشوۃ ۱- | آپس میں معاشقہ کرنے والے جو کچھ دیں وہ رشوت میں شمار ہے۔ (ت) |

اگر وہ لینے پر مجبور کرے لے کر فقراء پر تصدق کردیا جائے اپنے صرف میں لانا حرام ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۲۴۱: از فرخ آباد شمس الدین احمد ۱۸ / شوال المکرم ۱۳۳۴ھ درخت تاڑ کی فصل فروخت کرنا یعنی تاڑی نکال کر بیچنے کی اجازت دینا اور اس کی قیمت لینا درست ہے یا نہیں؟ فقط۔

الجواب: ممنوع ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۲۴۲: مسئولہ ولی محمد کلاہ فروش بازار چوک بہرائچ چہار شنبہ ۱۹ / ذوالقعدہ ۱۳۳۴ھ خیاط لوگ ان کپڑوں میں سے جو ان کے پاس بغرض سلائی لیے جاتے ہیں کچھ تھوڑا کپڑا بمقدار ایک کلاہ کے بچا لیتے ہیں اور اُس کپڑے کی کلاہ وغیرہ بنا کر بدست کلاہ فروش بہ نسبت شرح قیمت دوسرے ٹوپیوں کے کم قیمت پر فروخت کرلیتے ہیں کوئی شخص بازار کے تمام کلاہ فروشوں میں سے سوائے ایک شخص کے انکار اُن خیاطوں کی ٹوپیاں وغیرہ خریدنے اور ان کے منافع سے مستفیض ہونے سے نہیں کرتا ہے، اور محترز کی سعی سے اصلاح حال خیاط لوگوں کی اور خرید کرنے والے کلاہ فروشاں کی غیر ممکن ہے۔ کیا ارشاد فرماتے ہیں علمائے دین کہ محترز اگر ایسے پارچہ کی ٹوپیاں وغیرہ خیاط لوگوں سے خرید کرلے تو محترز باعث معصیت ہوگا یا نہیں؟

الجواب: ضرور معصیت و حرام ہے، اور یہ خیال کہ ان کے پاس چھوڑے تو یہ بند نہیں ہوتا محض بے معنی ہے، اس کا حساب اس پر اور ان کا حساب ان پر واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۴۳: مرسلہ مرزا عبد الرحیم بیگ مدرس جماعت ناروڑی محلہ رنچھوڑ لین کراچی بندر کیا فرماتے ہیں علمائے کرام و مفتیانِ دین متین: میں نے سنا ہے کہ بیاج کے جائز ہونے کا بھی آپ نے کوئی حیلہ کیا ہے آیا یہ صحیح ہے یا نہیں، اگر صحیح ہے تو کس طرح؟ تحریر فرمائیں۔ بینوا توجروا (بیان فرماؤ تا کہ اجر پاؤ۔ ت)

۱ البحر الرائق کتاب القضاء ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۶/۲۶۲

fatawa-e-rizvia Volume 23

The Answer: To devise a ruse (hila) to make interest (usury) permissible is not befitting a Muslim. This is a pure fabrication against me; in my fatwas, its refutation is present in various places. And if by 'hila' it is meant to adopt a Sharia-compliant permissible method through which profit is obtained and one is saved from the forbidden, rejected, and impure interest, then the Master of the Sharia himself, Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), has taught this, as is in Sahih al-Bukhari. The Imams of the religion have mentioned numerous such forms. In the Fatwas of Imam Qazi Khan, a special chapter is written for this. No one except the misguided would call this 'making interest permissible.' Its details are in my treatise 'Kifl al-Faqih' (note) which can be obtained from the Ahl-e-Sunnat press. And Allah knows best.

Problem 244: From Sahadar, District Etah, sent by Mr. Maulvi Chaudhary Abdul Hamid Khan Sahab Zaid Makaramuhum, Rais, 13 Ramadan al-Mubarak 1335 AH. To the Great Excellency, the Great Blessedness, the Renewer of the present century, the Supporter of the Pure Nation, may Allah prolong his shadow over the heads of the seekers: If a ruler asks for a loan for some of his work and pays interest on it, and if he does not take interest, he reduces the illegitimate amount taken from that person by the same calculation. There is no demand regarding this, nor is it a condition. Therefore, would it be permissible for them or not? Even though the ruler's order in this loan is only that it should be given happily, there is no compulsion, yet his employees use their influence to force everyone to give it. Considering all these matters, please provide guidance on how to act accordingly. Peace be upon you and the honored ones.

The Answer: If a landlord, for example, forcibly collects some illegitimate amount from the farmers, and the farmers pay it out of compulsion, then if some work of his comes up and he says, 'Help me in this work, and I will waive this amount or reduce it by this much,' then it is mandatory (wajib) not to accept this waiver or reduction. Since that amount is illegitimate, just as taking it is a sin, giving it is also forbidden. 'What is forbidden to take is forbidden to give' [1] (which...

Note: The treatise 'Kifl al-Faqih al-Faham fi Ahkam al-Dirham' is mentioned on page 395 of Fatawa Ridawiyya, Volume 17, published by Raza Foundation, Jamia Nizamia Rizvia, inside Lohari Gate, Lahore.

---

[1] Radd al-Muhtar, Kitab az-Zakat, Bab al-Ushr, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 2/56.

उत्तर: ब्याज को जायज़ करने का हीला (बहाना) बनाना एक मुसलमान की शान के खिलाफ है। यह भी मुझ पर निराधार आरोप है; मेरे फ़तवों में जगह-जगह इसका खंडन मौजूद है। और अगर 'हीला' का अर्थ यह है कि कोई शरीयत के अनुसार जायज़ रास्ता अपनाया जाए जिससे लाभ प्राप्त हो और ब्याज जैसी हराम, वर्जित और अपवित्र चीज़ से बचा जा सके, तो इसे स्वयं शरीयत के स्वामी मुहम्मद सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने सिखाया है, जैसा कि सहीह बुखारी में है। धर्म के इमामों ने इसके कई रूप बताए हैं। इमाम काज़ी खान के फ़तवों में इसके लिए एक विशेष अध्याय लिखा गया है। कोई गुमराह ही इसे 'ब्याज को जायज़ करना' कहेगा। इसका विस्तार मेरे शोध-पत्र 'किफ़्लुल फ़कीह' (नोट) में है जो अहल-ए-सुन्नत प्रेस से प्राप्त किया जा सकता है। और अल्लाह बेहतर जानता है।

मसला 244: सहादर, जिला एटा से प्रेषित, जनाब मौलवी चौधरी अब्दुल हमीद खान साहब ज़ैद मकारमुहुम, रईस, 13 रमज़ानुल मुबारक 1335 हिजरी। महामहिम आला हज़रत अज़ीमुल बरकत, वर्तमान शताब्दी के मुजद्दिद, शुद्ध राष्ट्र के समर्थक, अल्लाह उनके साये को जिज्ञासुओं के सिर पर सलामत रखे: यदि कोई शासक अपने किसी काम के लिए ऋण मांगे और उस पर ब्याज दे, और जो ब्याज न ले, उससे ली जाने वाली नाजायज़ रकम में उसी हिसाब से कटौती कर दे। इसके बारे में न तो कोई मांग है और न ही कोई शर्त। अत; क्या यह उनके लिए जायज़ होगा या नहीं? हालांकि इस ऋण में शासक का आदेश केवल इतना है कि खुशी से देना चाहिए, कोई ज़बरदस्ती नहीं है, फिर भी उनके कर्मचारी अपने प्रभाव का उपयोग करके हर किसी को इसे देने के लिए मजबूर करते हैं। इन सभी बातों पर विचार करते हुए मार्गदर्शन प्रदान करें कि इसके अनुसार क्या किया जाए। शांति और सम्मान के साथ।

उत्तर: यदि कोई ज़मींदार, उदाहरण के तौर पर, किसानों से ज़बरदस्ती कोई नाजायज़ रकम वसूल करता हो और किसान मजबूरी में देते हों, फिर उसका कोई काम आ पड़े और वह कहे कि 'इस काम में मेरी मदद करो, तो मैं यह रकम छोड़ दूंगा या इतनी कम कर दूंगा,' तो उस छूट या कटौती को स्वीकार न करना अनिवार्य (वाजिब) है। चूंकि वह रकम नाजायज़ है, इसलिए जैसे उसे लेना गुनाह है, वैसे ही देना भी हराम है। 'जिसका लेना हराम है, उसका देना भी हराम है' [1] (जिस...

नोट: शोध-पत्र 'किफ़्लुल फ़कीह अल-फ़ाहम फ़ी अहकाम अद-दिरहम', फ़तावा रज़विया जिल्द 17, रज़ा फाउंडेशन, जामिया निज़ामिया रज़विया, लोहारी गेट के अंदर, लाहौर द्वारा प्रकाशित, के पृष्ठ 395 पर वर्णित है।

---

[1] रद अल-मुह्तार, किताब अज़-ज़कात, बाब अल-उश्र, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 2/56।

पृष्ठ 569/768

الجواب: بیاج کے جائز کر لینے کا حیلہ کر لینا مسلمان کی شان نہیں یہ بھی مجھ پر محض افتراء ہے میرے فتاوی میں جابجا اس کا رد موجود ہے۔ اور اگر اس کا نام حیلہ ہے کہ کوئی شرعی جائز صورت کی جائے جس میں نفع حاصل ہو اور بیاج حرام مردود و نجس سے نجات ہو تو اسے خود صاحب شریعت محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے تعلیم فرمایا کما فی صحیح البخاری (جیسا کہ صحیح البخاری میں ہے۔ت) ائمہ دین نے اس کی متعدد صورتیں ارشاد فرمائیں۔ فتاوی امام قاضی خاں میں اس کے لئے خاص ایک فصل تحریر فرمائی اسے بیاج جائز کر لینا نہ کہے گا مگر گمراہ، اس کی تفصیل میرے رسالہ کفل الفقیہ عہ میں ہے جو مطبع اہل سنت سے مل سکتا ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۲۴۴: از سہادر ضلع ایٹہ مرسلہ جناب مولوی چودھری عبد الحمید خان صاحب زید مکارمہم رئیس ۱۳ رمضان المبارک ۱۳۳۵ھ جناب اعلیٰ حضرت عظیم البرکت مجدد مائتہ حاضرہ مؤید ملت طاہرہ ادام اللہ ظلالہ علی رؤس الطالبین حاکم اگر اپنے کسی کام کے لئے قرض مانگے اور اس پر سود دے اور جو سود نہ لے اس سے جورقم ناجائز لی جاتی ہے اس میں اسی حساب سے تخفیف کر دے اس کی بابت کوئی مطالبہ نہیں، نہ شرط ہے، لہذا وہ کئی ان کے واسطے جائز ہو گی یا نہیں، اگر چہ اس قرض میں حاکم کا حکم اتنا ہے کہ خوشی سے ضرور دینا چاہئے جبر نہیں باینہمہ اس کے ملازمین اپنے اثر سے ہر ایک کو اس کے دینے پر مجبور کرتے ہیں، ان سب باتوں پر غور فرما کر ارشاد فرمایا جائے کہ بموجب اس کے عمل کیا جائے۔ والسلام مع الاکرام۔

الجواب: کوئی زمیندار مثلاً کاشتکاروں سے جبراً کوئی ناجائز رقم وصول کرتا ہو کاشتکار مجبوری دیتے ہوں پھر اس کا کوئی کام آکر پڑے اور وہ کہے کہ اس کام میں میری مدد کر تو یہ

رقم چھوڑ دوں گا یا اتنی تخفیف کردوں گا، تو اس ترک یا تخفیف کا قبول نہ کرنا اس پر واجب ہے کہ جب وہ رقم ناجائز ہے تو جس طرح اس کا لینا گناہ ہے دینا بھی حرام ہے ماحرم اخذہ حرام عطاؤہ۱ (جس کا

عہ: رسالہ کفل الفقیہ الفاھم فی احکام الدراھم فتاوی رضویہ جلد ۱۷ مطبوعہ رضا فاؤنڈیشن جامعہ نظامیہ رضویہ اندرون لوہاری دروازہ لاہور، میں صفحہ ۳۹۵ پر مرقوم ہے۔

۱- ردالمحتار کتاب الزکوٰۃ باب العشر داراحیاء التراث العربی بیروت ۲/ ۵۶

Fatawa Ridawiyya, Volume 23

To take it is prohibited, and to give it is also prohibited. (Transl.) It is mandatory to avoid the forbidden as much as possible. However, it is necessary to examine the nature of the work for which the landlord is waiving this illegal amount. If the work itself is illegal, then assisting him in it is prohibited, and saving that amount cannot be an excuse. Taking it forcibly by illegal means is his crime, and participating in another's illegal act is your crime. Yes, if he compels you to do that illegal act and the compulsion is genuine, over which the landlord has power, then permission will be granted for the illegal act for which Shari'ah grants permission under duress. In such a situation, it will be obligatory to accept the reduction of this illegal amount. But if the landlord does not compel, and his servants or subordinates exert pressure, and they cannot legally (under Shari'ah) compel him, then an illegal act will not become permissible just for their sake or due to a threat. If that work is permissible, then it is legally (Shari'ah) obligatory to accept that reward after providing help to the extent of necessity, as mentioned before. (Transl.) And Allah Almighty knows best.

Problem 225: From the aforementioned place, sent by the aforementioned Chaudhary Sahib, 19th Ramadan 1335 AH.

The last sentence in this letter states that 'but if the landlord himself does not compel, and his servants exert pressure, and they cannot legally compel him, then an illegal act will not become permissible just for their sake or due to a threat.' This is absolutely true, but the matter to be considered is that those servants who are influential and have full authority over reward and punishment, and upon whose report their masters carry out confiscation of property etc., their pressure or expression of displeasure and use of threats will not be like the talk or pressure of ordinary servants. Rather, their talk, pressure, or threats should be understood as exactly the act of their masters, even if apparently their masters claim that 'the execution of our orders depends on the pleasure of our subjects.'

Answer: There is a real intimidation (Takhweef) where it is known that if it is not done, then Allah forbid, confiscation of property and other unbearable losses will be faced, and then there is a mere threat; the latter is not considered.

Allah Almighty said: "It is only Satan that suggests to you the fear of his votaries: be ye not afraid of them, but fear Me, if ye have Faith." (Allah Almighty said) This is Satan that frightens you with his friends, so do not fear them but fear Me if you have faith.

[1] The Holy Quran 3/175

लेना हराम है, उसका देना भी हराम है। (अनुवाद)। हराम से जितना बचा जा सके अनिवार्य है। लेकिन वह काम जिसके बदले में ज़मींदार यह नाजायज़ रकम छोड़ता है, उसे देखना अनिवार्य है। यदि वह काम स्वयं नाजायज़ है, तो उसमें उसकी सहायता करना हराम है, और उस रकम की बचत इसका बहाना नहीं हो सकती। ज़बरदस्ती नाजायज़ तरीके से लेना उसका अपराध है, और दूसरे के नाजायज़ काम में शरीक होना आपका अपराध है। हाँ, यदि वह उस नाजायज़ काम पर मजबूर करे और मजबूरी वास्तविक हो, जिस पर वह ज़मींदार शक्ति रखता है, तो शरीयत की मजबूरी (इकरह-ए-शरई) की स्थिति में जिस नाजायज़ काम की अनुमति दी जाती है, उसकी अनुमति देंगे। ऐसी स्थिति में इस नाजायज़ रकम में कमी स्वीकार करना उस पर वाजिब होगा। लेकिन यदि ज़मींदार मजबूर नहीं करता, उसके नौकर-चाकर दबाव डालते हैं और वे उसे शरीयत के अनुसार मजबूर नहीं कर सकते, तो केवल उनके लिए या धमकी के कारण नाजायज़ काम जायज़ नहीं हो जाएगा। और यदि वह काम जायज़ है, तो उसमें आवश्यकतानुसार सहायता देकर वह बदला स्वीकार करना शरीयत के अनुसार वाजिब है, जैसा कि पहले उल्लेख किया गया है। (अनुवाद) और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 225: उक्त स्थान से, चौधरी साहब द्वारा प्रेषित, 19 रमज़ान उल मुबारक 1335 हिजरी।

इस पत्र में दर्ज अंतिम वाक्य कि 'लेकिन यदि ज़मींदार स्वयं मजबूर नहीं करता, उसके नौकर-चाकर दबाव डालते हैं और वे उसे शरई तौर पर मजबूर नहीं कर सकते, तो केवल उनके लिए या धमकी से नाजायज़ काम जायज़ नहीं हो जाएगा', यह बिल्कुल सच है। लेकिन विचारणीय बात यह है कि वे नौकर जो अधिकार संपन्न हों और जिन्हें सज़ा और जज़ा (पुरस्कार) का पूरा अधिकार हो और जिनकी रिपोर्ट पर उनके मालिक संपत्ति की ज़ब्ती आदि सब कुछ करते हों, तो उनका दबाव डालना या नाराज़गी ज़ाहिर करना और धमकी देना सामान्य नौकरों के कहने-सुनने या दबाव जैसा नहीं होगा। बल्कि उनके कहने-सुनने, दबाव डालने या धमकी देने को यह समझना चाहिए कि यह हुबहू उनके मालिकों का ही कृत्य है, भले ही ज़ाहिर तौर पर उनके मालिक इस बात को स्वीकार करते हों कि 'हमारे आदेश का पालन हमारी प्रजा की खुशी पर निर्भर है।'

उत्तर: एक वास्तविक डराना (तखवीफ़) होता है जहाँ पता हो कि ऐसा न हुआ तो अल्लाह न करे, संपत्ति की ज़ब्ती और अन्य असहनीय नुकसानों का सामना करना पड़ेगा, और एक केवल धमकी होती है; दूसरी का कोई विचार नहीं किया जाता।

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "यह तो शैतान ही है जो अपने दोस्तों से डराता है, तो उनसे मत डरो और मुझसे डरो अगर तुम मोमिन हो।" (अल्लाह तआला ने फ़रमाया) यह शैतान है कि तुम्हें अपने दोस्तों से डराता है तो उनसे न डरो, मुझसे डरो अगर ईमान रखते हो।

1 अल-कुरान अल-करीम 3/175

لینا حرام اس کا دینا بھی حرام‌ت)۔ حرام سے جتنا بچ سکے لازم ہے مگر وہ کام جس کے صلہ میں یہ ناجائز رقم زمیندار چھوڑے اس کا دیکھنا لازم ہے اگر وہ خود ناجائز ہے تو اس میں اسے مدد دینی حرام ہے اور اس رقم کی بچت اس کا عذر نہیں ہو سکتی کہ تم ناجائز کا جبراً لینا اس کا جرم ہے اور دوسرے کے ناجائز کام میں شریک ہونا اس کا جرم ہے ہاں اگر وہ اس ناجائز کام پر مجبور کرے اور مجبوری واقعی ہو جس پر وہ زمیندار قدرت رکھتا ہے تو بحالت اکراہ شرعی جس فعل ناجائز کی رخصت دی جاتی ہے رخصت دیں گے اور اس حالت میں اس رقم ناجائز کی کمی قبول کرنا اس پر واجب ہوگا لیکن اگر زمیندار مجبور نہیں کرتا اس کے نوکر چاکر دباتے ہیں اور وہ اسے مجبور شرعی نہیں کر سکتے تو صرف ان کی خاطر یا دھمکی سے ناجائز کام جائز نہ ہو جائے گا، اور اگر وہ کام جائز ہے تو اس میں بقدر ضرورت مدد دے کر وہ صلہ قبول کرنا شرعاً واجب ہے کما مر (جیسا کہ گزرا‌ت) واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۲۲۵: از مقام مذکور مرسلہ چودھری صاحب مذکور ۱۹/ رمضان المبارک ۱۳۳۵ھ آخر فقرہ جو اس مکتوب میں درج ہے کہ لیکن اگر زمیندار خود مجبور نہیں کرتا اس کے نوکر چاکر دباتے ہیں اور وہ اسے مجبور شرعی نہیں کر سکتے تو صرف ان کی خاطر یا دھمکی سے ناجائز کام جائز نہ ہو جائے گا، یہ بالکل سچ ہے مگر غور طلب یہ امر ہے کہ وہ نوکر جو ذی اختیار ہوں اور جن کو سزا وجزا کا پورا اختیار ہو اور جن کی رپورٹ پر ان کے آقا ضبطی جائداد وغیرہ سب کچھ کرتے ہوں تو ان کا دبانا یا اظہار ناخوشی کرنا اور وعید سے کام لینا ایسا نہ ہوگا جیسا معمولی نوکروں کا کہنا سننا یا دبانا بلکہ ان کا کہنا سننا دبانا یا وعید سے کام لینا یہ سمجھنا چاہئے کہ ہو بہو

اس کے آقاؤں کا وہ فعل ہے اگرچہ بظاہر ان کے آقا اس امر کا اعتراف کرتے ہوں کہ یہ ہمارے حکم کی تعمیل ہماری رعایا کی خوشی پر منحصر ہے۔

الجواب: ایک تخویف واقع ہوتی ہے معلوم ہے کہ ایسا نہ ہوا تو معاذ اللہ ضبطی جائداد وغیرہ ناقابل مضرتوں کا سامنا ہے اور ایک نری دھمکی، ثانی کا اعتبار نہیں۔

قال اللہ تعالٰی "اِنَّمَا ذٰلِكُمُ الشَّيْطٰنُ يُخَوِّفُ اَوْلِيَآءَهٗ ۪ فَلَا تَخَافُوْهُمْ وَ خَافُوْنِ اِنْ كُنْتُمْ مُّؤْمِنِيْنَ" (اللہ تعالٰی نے فرمایا) یہ شیطان ہے کہ تمہیں اپنے دوستوں سے ڈراتا ہے تو ان سے نہ ڈرو مجھ سے ڈرو اگر ایمان رکھتے ہو۔

١ القرآن الکریم ٣/١٧٥

And the first is certainly reliable and falls within the limit of 'Al-Aman Akrah'. And Allah Almighty knows best. **Question 246:** From Munshi Inayat Khan Sahib, Koh Rani Khet Sadar Bazar, dated 24 Dhu al-Qi'dah 1335 AH. What do the scholars of religion and the jurists of the clear Sharia say in this matter that the prayer leader (Pesh Imam) of Rani Khet led the funeral prayer of a prostitute, whose actions and outward appearance or dress were not like those of Muslims? A few days after this incident, before the Friday prayer, the Pesh Imam said in a sermon in support of his action that he did not know who this woman was and who the person was who called him for the funeral prayer. He said, "I did not understand that this man was a pimp and this woman was a prostitute." And in that funeral prayer, some compensation was also offered to the Maulana Sahib, about which Maulana Sahib stated during the sermon: "We are swimmers; through swimming, we can save ourselves from drowning, while an ignorant person cannot." He also said that the market people who criticized him should also stop selling their goods to prostitutes because money obtained from prostitutes in exchange for goods is also illicitly obtained. He added, "When the market people agree on this, I will also agree with them." Maulana Sahib further said, "The money I received for this funeral prayer, I will spend it in a place that matches its origin; for example, I will give it to a scavenger woman who cleans toilets." He also mentioned a story regarding spending such illicit money from Sheikh Saadi (may mercy be upon him) that a king's treasury ran low, so he consulted the Vizier about obtaining money. The Vizier advised him that a certain dervish has a lot of money, which should be requested from him. In short, the dervish was called, and money was requested from him. The dervish submitted to the king, "Your Majesty, since you are the King of Islam and the money I have was obtained through illicit means, it is not good and not fit for your use." The king replied, "The subjects' houses have been demolished; we will also spend your money on the subjects' toilets." Maulana Sahib, referring to the fatwa of Maulvi Abdullah Sahib, said that if one wants to host a feast for some elder or scholar of religion and doesn't have good money, he should obtain good money from another person in exchange for his own. During the same sermon, Maulana Sahib, i.e., the Pesh Imam, emphatically proved the greatness of a pious person through Quranic verses. In the minds of some Muslims, the word 'swimmer' and the fact that Maulana Sahib received money for leading the funeral prayer which he intends to spend in such a place, and the matter of hosting feasts for religious scholars and elders etc.

और पहला निश्चित रूप से विश्वसनीय है और 'अल-अमन अकरा' की सीमा में आता है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। **मसला २४६:** कोह रानी खेत सदर बाज़ार मुर्सला मुंशी इनायत खां साहब, दिनांक २४ ज़िल-क़ादा १३३५ हिजरी। धर्म के विद्वान और शरीअत-ए-मतीन के मुफ्ती इस बारे में क्या फरमाते हैं कि रानी खेत के पेश इमाम साहब ने एक वेश्या के जनाज़े की नमाज़ पढ़ाई, जिसके कर्म और बाहरी वेशभूषा या पहनावा मुसलमानों जैसा नहीं था। इस घटना के कुछ दिनों बाद, जुमे की नमाज़ से पहले, पेश इमाम साहब ने अपने इस कृत्य के समर्थन में एक उपदेश के दौरान कहा कि उन्हें नहीं पता था कि यह औरत कौन है और जो व्यक्ति उन्हें जनाज़े की नमाज़ के लिए बुलाकर ले गया था वह कौन है। उन्होंने कहा, "मैं नहीं समझा कि यह आदमी दलाल है और यह औरत वेश्या है।" और उस जनाज़े की नमाज़ में मौलाना साहब को कुछ मुआवज़ा भी भेंट किया गया, जिसके बारे में मौलाना साहब ने उपदेश के दौरान कहा, "हम तैराक हैं; हम तैरने के माध्यम से डूबने से बच सकते हैं, जबकि एक अज्ञानी व्यक्ति नहीं बच सकता।" उन्होंने यह भी कहा कि बाज़ार के जिन लोगों ने उनकी आलोचना की है, उन्हें भी वेश्याओं को अपना माल बेचना बंद कर देना चाहिए क्योंकि वेश्याओं से माल के बदले में प्राप्त पैसा भी नाजायज़ ही होता है। उन्होंने आगे कहा, "जब बाज़ार के लोग इस पर सहमत हो जाएंगे, तो मैं भी उनसे सहमत हो जाऊंगा।" मौलाना साहब ने यह भी फरमाया कि, "जो पैसा मुझे इस जनाज़े की नमाज़ में मिला है, मैं उसे उसी जगह खर्च करूँगा जैसी उसकी असलियत है; उदाहरण के लिए, मैं इसे शौचालय साफ करने वाली भंगन को दे दूंगा।" उन्होंने इस नाजायज़ पैसे को खर्च करने के बारे में शेख़ सादी (रहमतुल्लाह अलैह) का एक किस्सा भी सुनाया कि एक राजा के खजाने में धन की कमी हो गई, तो उन्होंने वज़ीर साहब से धन प्राप्त करने के बारे में परामर्श किया। वज़ीर साहब ने उन्हें सलाह दी कि फलां फकीर के पास बहुत सारा धन है, उससे धन मांगना चाहिए। संक्षेप में, फकीर को बुलाया गया और उससे धन मांगा गया। फकीर ने राजा से निवेदन किया कि, "महाराज, चूंकि आप इस्लाम के राजा हैं और मेरे पास जो धन है वह मैंने नाजायज़ तरीके से प्राप्त किया है, इसलिए वह धन अच्छा नहीं है, आपके उपयोग के योग्य नहीं है।" राजा ने कहा, "प्रजा के घर नष्ट हो गए हैं; हम भी तुम्हारे पैसे को प्रजा के शौचालयों पर खर्च कर देंगे।" मौलाना साहब ने मौलवी अब्दुल्ला साहब के फतवे के हवाले से फरमाया कि यदि किसी बुजुर्ग या धर्म के विद्वान की दावत आदि करनी हो और उसके पास अच्छा पैसा न हो, तो उसे चाहिए कि वह अपने पैसे के बदले किसी दूसरे व्यक्ति से अच्छा पैसा प्राप्त करे। इसी उपदेश के दौरान,

मौलाना साहब यानी पेश इमाम साहब ने कुरान की आयतों के साथ एक मुत्तक़ी (परहेजगार) व्यक्ति की महानता को बड़े ज़ोर-शोर से सिद्ध किया। कुछ मुसलमानों के विचारों में 'तैराक' शब्द और वह पैसा जो मौलाना साहब को जनाज़े की नमाज़ पढ़ाने के बदले में मिला है और वह इसे वैसी ही जगह खर्च कर देंगे, और विद्वानों और बुजुर्गों की दावत आदि देने का मामला...

पेज ५७१/७६८

اور اول ضرور معتبر ہے اور الامن اکرہ کی حد میں داخل۔ واللہ تعالیٰ اعلم **مسئلہ ۲۴۶:** کوہ رانی کھیت صدر بازار مرسلہ منشی عنایت خاں صاحب مورخہ ۲۴ ذی القعدہ ۱۳۳۵ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اور مفتیانِ شرع متین اس باب میں کہ پیش امام صاحب رانی کھیت نے ایک رنڈی کی نماز جنازہ پڑھائی کہ جس کا کوئی عمل اور بظاہر وضع نہ لباس مسلمانوں کا تھا اس واقعہ کے چند یوم کے بعد پیش امام صاحب نے نماز جمعہ سے قبل اپنے اس فعل کی تائید میں بطور وعظ کے فرمایا کہ مجھ کو اس کا علم نہیں تھا کہ یہ عورت کون ہے اور جو شخص مجھ کو بلا کر واسطے نماز جنازہ کے لے گیا ہے یہ کون ہے میں نے نہ سمجھا کہ یہ مرد بھڑوا اور یہ عورت رنڈی ہے اور اس نماز جنازہ میں کچھ معاوضہ بھی مولانا صاحب کے نذر کیا جس کو مولانا صاحب نے دورانِ وعظ فرمایا کہ ہم تیراک ہیں ہم تیرنے کے ذریعہ سے غرقاب ہونے سے بچ سکتے ہیں جاہل نہیں بچ سکتا ہے اور بازار والوں نے جو مجھ پر نکتہ چینی کی ہے وہ بھی رنڈیوں کے ہاتھ اپنا مال فروخت کرنا بند کر دیں کیونکہ رنڈیوں سے مال کے بالعوض بھی پیسہ ناجائز ہی حاصل ہوتا ہے اور جب بازار والے اس میں اتفاق کرلیں تو مجھ کو بھی ان سے اتفاق ہوگا، اور مولانا صاحب نے یہ فرمایا کہ جو پیسہ اس جنازہ کی نماز میں مجھ کو ملا ہے اس پیسہ کو جیسی اس کی اصلیت ہے ایسی ہی جگہ صرف کردوں گا مثلاً پاخانہ اٹھا نیوالی بھنگن کو دے دوں گا، اور ایک قصہ اس ناجائز پیسہ کی صرف کرنے کی بابت شیخ سعدی علیہ الرحمۃ کا ذکر فرمایا کہ ایک بادشاہ کے یہاں خزانہ میں روپیہ کی کمی ہوئی تو انہوں نے وزیر صاحب سے روپیہ حاصل کرنے کی بابت مشورہ کیا تو وزیر صاحب نے ان کو رائے دی کہ فلاں فقیر کے پاس بہت سا روپیہ ہے اس سے روپیہ طلب کیا جائے ، غرض کہ فقیر بلایا گیا فقیر سے روپیہ طلب کیا

گیا فقیر نے بادشاہ سے عرض کی کہ حضور چونکہ آپ بادشاہِ اسلام ہیں اور جو پیسہ میرے پاس ہے وہ ناجائز طریقہ سے میں نے حاصل کیا ہے لہٰذا وہ پیسہ اچھا نہیں ہے، آپ کے صرف کے قابل نہیں ہے بادشاہ نے فرمایا کہ رعایا کے مکانات مسمار ہوگئے ہیں ہم بھی تیرے پیسہ کو رعایا کے پاخانوں میں صرف کردیں گے، اور مولوی عبداللہ صاحب کے فتویٰ کے حوالہ سے مولانا صاحب نے فرمایا کہ اگر کسی بزرگ یا علمائے دین کی دعوت وغیرہ کرنی ہو اور اس کے پاس پیسہ اچھا نہ ہو تو اس کو چاہئے کہ وہ کسی دوسرے شخص سے اپنے پیسہ کے بالعوض اچھا پیسہ حاصل کرے اور آپ کی دعوت وغیرہ میں صرف اسی دوران وعظ میں مولانا صاحب یعنی پیش امام صاحب نے متقی شخص کی بزرگی آیاتِ قرآنی سے بڑے شدومد کے ساتھ ثابت کی ہے چند مسلمانوں کے خیالات میں لفظ تیراک اور جیسا پیسہ ہے جنازہ کی نماز پڑھانے کے عوض میں مولانا صاحب کو حاصل ہوا اور اس کا صرف ویسی جگہ کر دیں گے اور علمائے دین اور بزرگوں کی دعوت وغیرہ دینے

Fatawa Razawiyya Volume 23

...spending good money obtained from another person instead of bad money—these matters are objectionable. It is hoped that a correct answer will be granted so that the doubts that have arisen in hearts may be removed.

The Answer: There was no harm in leading the funeral prayer as long as he did not know his condition. However, it is not permissible to take a fee for leading the funeral prayer, even if it were from pure wealth, let alone impure wealth, as that would be a double prohibition. And the excuse that he would spend it on his own toilet is completely rejected; in this way, it is still being spent on himself, and that is haram (forbidden). From this, it is proven that he is not a 'swimmer' (experienced person); he took two dives and did not even realize he was drowning. It is also wrong that someone who has impure money can obtain pure money from another in exchange for his money and it becomes absolutely pure. Rather, the rule is this: if someone whose wealth is haram did not use his own money for a task but did it by taking a loan, then that task is permissible. And if such a person gives someone some money or invites them and says, 'I have done this by taking a loan,' his word shall be accepted, as stated in Al-Alamgiriyya, etc. Yes, he said correctly that it is also haram for shopkeepers to sell something to those with haram wealth and take that haram money as price. But his saying is an error that if shopkeepers refrain from it, then he will also refrain. Others committing sins cannot be a justification for him; every person will be responsible for their own grave. And Allah Almighty knows best.

Problem 237: From Sawai Madhopur, Sangod town, Kota State, Rajputana, sent by Alif Khan, Manager of Madrasa Anjuman-e-Islamia, 12th Dhul-Hijjah 1335 AH. Is it shari'atically correct to take court expenses, decree money, or lawsuit costs when the court awards them from the defeated party?

The Answer: The defendant can take only the mandatory/actual expenses from a lying claimant. Taking it from a truthful claimant is haram. And a claimant, whether truthful or lying, cannot shari'atically take it from the defendant. And Allah Almighty knows best.

Problem 238: From Balrampur, Purnia Talab neighborhood, Gonda district, sent by Muhammad Tegh Bahadur Khan Sahib, 3rd Jumada al-Ula 1336 AH. A scavenger ('Mehtar') has recently become a Muslim but has not abandoned his profession. As per the old custom, he cleans the toilets of Muslims and other communities. He invited Muslims to a meal from his earnings. Some people...

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

...खराब पैसे के बजाय दूसरे आदमी से अच्छा पैसा हासिल करके खर्च करना, ये बातें आपत्तिजनक हैं। आशा है कि सही उत्तर दिया जाएगा, ताकि दिलों में जो संदेह पैदा हो गए हैं, वे दूर हो सकें।

उत्तर: जनाज़ा की नमाज़ पढ़ाने में कोई बुराई नहीं थी जब तक कि उसे उसकी इस हालत का पता नहीं था, लेकिन जनाज़ा की नमाज़ पढ़ाने पर मज़दूरी (उजरत) लेना जायज़ नहीं है, चाहे वह पाक माल से ही क्यों न हो, नापाक माल की तो बात ही क्या, क्योंकि यह दुगना हराम है। और यह बहाना कि वह इसे अपने यहाँ के शौचालय में खर्च कर देगा, पूरी तरह से खारिज है; इस तरह भी यह खुद पर ही खर्च करना हुआ और वह हराम है। यहीं से यह साबित हुआ कि वह 'तैराक' (अनुभवी) नहीं है; उसने दो गोते खाए और उसे डूबने का अहसास भी नहीं हुआ। और यह भी गलत है कि जिसके पास नापाक पैसा हो, वह अपने पैसे के बदले दूसरे से पाक पैसा हासिल कर ले और वह पूरी तरह पाक हो जाए। बल्कि मसला यह है कि जिसका माल हराम है, उसने अगर अपना पैसा किसी काम में नहीं लगाया, बल्कि कर्ज लेकर कोई काम किया, तो वह काम जायज़ है। और अगर ऐसा व्यक्ति किसी को कुछ पैसे दे या दावत दे और कहे कि 'मैंने यह कर्ज लेकर किया है', तो उसकी बात मानी जाएगी, जैसा कि आलमगीरिया आदि में है। हाँ, उसने सच कहा कि दुकानदारों के लिए भी यह हराम है कि वे हराम माल वालों के हाथ कोई चीज़ बेचें और वह हराम धन कीमत के रूप में लें। लेकिन उसका यह कहना गलत है कि अगर दुकानदार इससे रुकेंगे, तो वह भी रुक जाएगा। दूसरों का गुनाह करना उसके लिए प्रमाण (दलील) नहीं हो सकता; हर व्यक्ति अपनी-अपनी कब्र संभालेगा (अपनी जवाबदेही खुद देगा), वल्लाहु तआला आलम (और अल्लाह तआला बेहतर जानता है)।

मसला 237: सवाई माधोपुर, सांगोद कस्बा, रियासत कोटा, राजपूताना से मुर्सला अलिफ़ खान, प्रबंधक मदरसा अंजुमन-ए-इस्लामिया, 12 ज़िल-हिज्जा 1335 हिजरी। जब अदालत किसी मुकदमे में हारने वाले पक्ष से कचहरी का खर्चा या डिक्री की राशि दिला दे, तो क्या उसका लेना शरीयत के अनुसार सही है या नहीं?

उत्तर: जितना वाजिब (उचित) खर्चा है, प्रतिवादी (मुदआ अलैह) झूठे वादी (मुदई) से ले सकता है, और सच्चे वादी से लेना हराम है। और वादी चाहे सच्चा हो या झूठा, शरीयत के अनुसार प्रतिवादी से नहीं ले सकता। वल्लाहु तआला आलम।

मसला 238: बलरामपुर, मुहल्ला पूर्णिया तालाब, ज़िला गोंडा से मुर्सला मुहम्मद तेग़ बहादुर खान साहिब, 3 जमादि-उल-उला 1336 हिजरी। एक मेहतर अभी मुसलमान हुआ है, उसने अपना पुराना पेशा नहीं छोड़ा है और पुराने रिवाज की तरह मुसलमानों और अन्य समुदायों के शौचालयों को साफ करता है। उसने अपनी कमाई से मुसलमानों की दावत की। कुछ लोगों ने उसके..

पेज 572/768

خراب پیسہ کے بجائے دوسرے آدمی سے اچھا پیسہ حاصل کرکے صرف کرنا یہ امور قابل اعتراض ہیں۔ امید ہے کہ جواب باصواب مرحمت ہو، تاکہ جو شکوک دلوں میں پیدا ہو گئے ہیں وہ رفع ہوں۔ الجواب: نماز جنازہ پڑھا دینے میں حرج نہ تھا جبکہ اسے معلوم نہ تھا کہ اس کی یہ حالت ہے مگر نماز جنازہ پڑھانے پر اجرت لینی جائز نہیں اگرچہ پاک مال سے نہ کہ ناپاک مال سے کہ دوہرا احرام ہے، اور یہ عذر کہ وہ اپنے یہاں کے پاخانہ میں صرف کر دے گا محض مردود ہے یوں بھی اپنے ہی صرف میں لانا ہوا اور وہ حرام ہے، یہیں سے ثابت ہوا کہ وہ تیراک نہیں اس نے دو غوطے کھائے اور اپنے غرقاب ہونے پر متنبہ بھی نہ ہوا، اور یہ بھی غلط ہے کہ جس کے پاس ناپاک پیسہ ہو وہ اپنے پیسے کے عوض دوسرے پیسہ پاک حاصل کرے اور وہ مطلقاً پاک ہو جائے، بلکہ مسئلہ یوں ہے کہ جس کا مال حرام ہے اس نے اگر اپنا پیسہ کسی کام میں نہ لگایا بلکہ قرض لے کر کوئی کام کیا تو وہ کام جائز ہے اور اگر ایسا شخص کسی کو کچھ دام دے یا دعوت کرے اور کہے کہ یہ میں نے قرض لے کر کی ہے اس کا قول مانا جائے گا جیسا کہ عالمگیریہ وغیرہ میں ہے، ہاں اس نے سچ کہا کہ دکانداروں کو بھی حرام ہے کہ کوئی چیز حرام مال والوں کے ہاتھ بیچ کر وہ زر حرام قیمت میں لے مگر اس کا یہ کہنا خطا ہے کہ دکاندار اس سے باز آئیں گے تو وہ بھی باز آئے گا اوروں کا گناہ کرنا اس کے لئے سند نہیں ہو سکتا ہر شخص اپنی اپنی قبر سنبھالے گا، واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۲۳۷: از سوائی مادھوپور قصبہ سانگود ریاست کوٹہ راجپوتانہ مرسلہ الف خاں مہتمم مدرسہ انجمن اسلامیہ ۱۲ ذی الحجہ ۱۳۳۵ھ فریق مغلوب سے خرچہ کچہری ڈگری یا مقدمہ میں جبکہ کچہری دلا دے تو اس کا لینا شرعاً درست ہے یا نہیں؟ الجواب: جتنا واجبی خرچی ہے مدعاعلیہ

جھوٹے مدعی سے لے سکتا ہے اور سچے مدعی سے لینا حرام، اور مدعی سچا ہو خواہ جھوٹا مدعاعلیہ سے شرعاً نہیں لے سکتا۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۲۳۸: از بلرام پور محلہ پور نیا تالاب ضلع گونڈامرسلہ محمد تیغ بہادر خاں صاحب ۳/جمادی الاولیٰ ۱۳۳۶ھ ایک مہتر حال مسلمان ہوا ترک پیشہ خود نہ کر کے مثل قدیم، اہل اسلام و نیز دیگر اقوام کے جائے ضرور کو صاف کرتا ہے اس نے مسلمانوں کی دعوت کی اپنے کسب سے، چند اشخاص نے اس کے

Volume 23

Fatawa Rizvia

(He) ate home-cooked food. Other invited people as well as residents of the town refused for the reason that he is still like a former 'Mehtar' (sweeper). Besides cleaning the latrines of Muslims, he also cleans for other communities. The Lawgiver (Peace be upon him) prevents heartfelt friendship with the enemies of religion, let alone performing such lowly service for them; how can one remain perfect in faith? Why is dining with sweepers not practiced in Lucknow or other cities where prominent scholars reside? Let the scholars and virtuous people eat first and establish the custom, then we too can eat. All Hindus object to this, saying that those Muslims who have eaten at a 'Bhangi's' (sweeper's) house should be treated the same way, and this group should be considered among them. The owners of the state here are Hindus, and this community is mostly in power. All Muslims' livelihood etc. depends on them. If such treatment is meted out to the leaders, what degree of humiliation will it be for the people of Islam? Those gentlemen who have eaten there say that he is our religious brother, we will continue to dine with him. As for marriage, it is not known what their opinion is. They are pleased to see their brother living in such a lowly state, not knowing how they can tolerate seeing it, while thousands of other means of livelihood that are pure and clean compared to this state can be easily attained. Why are they hesitating and becoming a cause of shame and disgrace for Islam?

The Answer:

The Prophet (may Allah Almighty bless him and grant him peace) says: 'The earning of a cupper is filthy.'[1] (Khasb al-Hajjam Khabith)

Scholars state: 'Because of its contamination with impurities (najasat).' For he has to work with filth. So how much more filthy would the profession of a 'Bhangi' be?

Scholars state: 'It is not permissible to serve a disbeliever for wages.' For in it, God forbid, is the humiliation of a Muslim. Then how can such an utterly lowly service be permissible? And when he is a Muslim, he is certainly a religious brother, but being a religious brother does not necessitate that despite such a heinous act—where being a Muslim he humiliates himself to such a degree before disbelievers and earns haram wages—one should maintain social ties with him as one does with the righteous. And since his earning is filthy, should it be consumed just like pure wealth?

It is mandatory for him that once he becomes a Muslim, he should abandon this impure profession and not humiliate the name of Islam before disbelievers. Social ties should not be kept with him, and the food from his impure earnings should not be eaten. And Allah Almighty knows best.

[1] Sunan Abi Dawud, Book of Sales, Chapter on the earnings of a cupper, Aftab-e-Alam Press Lahore 2/130

खण्ड 23

फ़तावा रज़विया

घर का पका हुआ खाना खाया। बाकी लोग जो आमंत्रित थे और कस्बे के निवासियों ने इस कारण से मना कर दिया कि वह अभी भी पहले की तरह 'मेहतर' (सफाई कर्मचारी) है। मुसलमानों के शौचालयों के अलावा, वह अन्य समुदायों के लिए भी सफाई करता है। धर्म के शत्रुओं के साथ दिली मेल-मिलाप से शरीयत देने वाले (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) रोकते हैं, फिर उनके लिए ऐसी नीच सेवा करना तो दूर की बात है; कोई पूर्ण ईमान वाला कैसे रह सकता है? लखनऊ या अन्य शहरों में, जहाँ बड़े-बड़े विद्वान मौजूद हैं, मेहतरों के साथ खान-पान क्यों प्रचलित नहीं है? पहले विद्वान और गुणी लोग खाएं और प्रथा शुरू करें, तब हम लोग खा सकते हैं। सभी हिंदू इस पर आपत्ति करते हैं कि जिन मुसलमानों ने 'भंगी' के यहाँ खाया है, उनके साथ वैसा ही व्यवहार किया जाना चाहिए और इस समूह को उन्हीं में माना जाए। यहाँ के राज्य के मालिक हिंदू हैं और यही समुदाय अधिकांशतः सत्ता में है। सभी मुसलमानों की आजीविका आदि उन्हीं से है। यदि प्रमुखों के साथ ऐसा व्यवहार हो, तो इस्लाम के लोगों के लिए कितनी अपमानजनक बात होगी। जिन सज्जनों ने वहाँ खाया है, वे कहते हैं कि वह हमारा धार्मिक भाई है, हम उनके साथ खान-पान जारी रखेंगे। विवाह के बारे में पता नहीं क्या विचार है। वे अपने भाई को ऐसी नीच स्थिति में जीवन व्यतीत करते हुए देख रहे हैं, पता नहीं वे इसे देखना कैसे पसंद कर रहे हैं, जबकि हज़ारों अन्य आजीविका के साधन जो इस स्थिति से पवित्र और स्वच्छ हैं, आसानी से प्राप्त किए जा सकते हैं। वे क्यों संकोच कर रहे हैं और इस्लाम के लिए लज्जा और अपमान का कारण बन रहे हैं?

उत्तर:

नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: 'पछना लगाने वाले (Cupper) की कमाई अपवित्र (ख़बीस) है।'[1]

विद्वान फ़रमाते हैं: 'गंदगी (नजासत) के साथ दूषित होने के कारण।' क्योंकि उसे गंदगी से काम पड़ता है। तो भंगी का पेशा कितना अधिक अपवित्र होगा।

विद्वान फ़रमाते हैं: 'काफ़िर की सेवा मज़दूरी पर करना जायज़ नहीं है।' क्योंकि इसमें, अल्लाह न करे, एक मुसलमान का अपमान है। तो ऐसी अत्यंत नीच सेवा कैसे हलाल हो सकती है? और जब वह मुसलमान है, तो धार्मिक भाई ज़रूर है, लेकिन धार्मिक भाई होने से यह आवश्यक नहीं है कि उसकी

ऐसी घिनौनी हरकत के बावजूद—जहाँ मुसलमान होकर वह काफ़िरों के सामने खुद को इस हद तक अपमानित करता है और हराम मज़दूरी खाता है—उससे मेल-जोल वैसा ही रखा जाए जैसा नेक लोगों से रखा जाता है। और जब उसकी कमाई अपवित्र है, तो क्या उसे भी वैसे ही खाया जाए जैसे पाक माल को? उस पर अनिवार्य है कि जब वह मुसलमान हुआ, तो इस नापाक पेशे को छोड़ दे और काफ़िरों के सामने इस्लाम का नाम बदनाम न करे। उससे मेल-जोल न रखा जाए और उसकी नापाक कमाई का खाना न खाया जाए। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

[1] सुनन अबी दाऊद, किताबुल बुयू, पछना लगाने वाले की कमाई के बारे में अध्याय, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर 2/130

جلد ۲۳

فتاویٰ رضویہ

گھر کا پکا ہوا کھانا کھایا باقی لوگ جو مدعو تھے نیز سکنائے قصبہ نے بدیں وجہ انکار کیا کہ وہ اب تک مثل سابقہ مہتر ہے علاوہ مسلمانوں کی جائے ضرور کے دیگر اقوام کی بھی صاف کرتا ہے دشمنان دین سے دلی میل وملاپ کے شارع علیہ السلام مانع ہیں چہ جائیکہ ایسی ذلیل خدمت کا برتاؤ اُن کے ساتھ عمل میں لا کر کیسے کوئی کامل الایمان رہ سکتا ہے لکھنؤ یا اور شہر جہاں بڑے بڑے فضلا موجود ہیں کیوں مہتروں کے ساتھ خوردونوش جاری نہیں ہے پہلے علما وفضلا نوش فرمائیں اور رواج دیں تب ہم لوگ کھا سکتے ہیں تمام اہل ہنود اس پر معترض ہیں کہ جن جن مسلمانوں نے بھنگی کے یہاں کھایا ہے اُن لوگوں کے ساتھ ایسا ہی برتاؤ کیا جائے اور انہیں میں یہ قوم بھی متصور ہو یہاں کے مالک ریاست اہل ہنود ہیں اور یہی قوم زیادہ تر با اختیار ہے سب مسلمانوں کی ذریعہ معاش وغیرہ اسی سے ہے اگر عمائدین کے ساتھ ایسا ہی معاملہ ہو تو کس قدر ذلت اہل اسلام کی ہوگی جن صاحبوں نے کھایا ہے وہ فرماتے ہیں کہ یہ ہمارا دینی بھائی ہے ہم برابر خوردونوش رکھیں گے اور ازدواج کی بابت نہیں معلوم کیا خیال ہو وہ اپنے بھائی کو ایسی ذلیل حالت میں زندگی بسر کرتے نہیں معلوم کیسے ملاحظہ فرمانا پسند کر رہے ہیں جبکہ ہزاروں اور ذرائع معاش جو اس حالت سے طیب و پاک ہیں بآسانی ہو سکتے ہیں کیوں دریغ فرما رہے ہیں اور باعث ننگ وعار اسلام ہیں۔

الجواب:

نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں: کسب الحجام خبیث[1] بھری سنگھی لگانے والے کی کمائی خبیث ہے۔ علماء فرماتے ہیں: "لتلوثہ بالنجاسات" اس لئے کہ اُسے نجاست سے کام پڑتا ہے۔ تو بھنگی کا پیشہ کس درجہ خبیث تر ہوگا۔ علماء فرماتے ہیں: (لایجو زخدمۃ الکافر باجر کافر کی خدمت گاری کی نوکری جائز نہیں) کہ اس میں معاذاللہ مسلمان کی تذلیل ہے تو ایسی سب سے ذلیل تر خدمت کیونکر حلال ہو سکتی ہے، اور جب وہ مسلمان ہے تو دینی بھائی ضرور ہے مگر دینی بھائی ہونے سے یہ لازم نہیں کہ با وصف اس کی ایسی شنیع حرکت کے وہ مسلمان ہو کر کافروں کے آگے اپنے آپ کو اس درجہ ذلیل کرتا ہے اور حرام اُجرت کھاتا ہے، اُس سے میل جول ایسا ہی رکھیں جیسا صالحین سے، اور جبکہ اس کی کمائی خبیث ہے تو اُسے بھی یو ہیں کھائیں جیسے پاک مال کو، اُس پر لازم ہے کہ جب وہ مسلمان ہوا اس ناپاک پیشہ کو ترک کرے اور کافروں کے سامنے اسلام کا نام ذلیل نہ کرے اُس سے میل جول نہ کیا جائے اور اُس کی ناپاک کمائی کا کھانا نہ کھایا جائے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

[1] سنن ابی داؤد کتاب البیوع باب فی کسب الحجام آفتاب عالم پریس لاہور ۲ /۱۳۰

Fatawa Razawiya, Volume 23

Issue 249: From the city of Mahal Baqarganj, sent by Inayat Khan, 13 Jumada al-Ukhra 1336 AH. What do the scholars of the religion say about this matter: when the festival of non-believers takes place at the river, they take lentils and rice from their homes and give them to the Pandits, meaning they perform charity (pun). Those people [the Pandits] collect them and sell them to shopkeepers. We buy from those shopkeepers. If we buy directly from those Pandits for a price slightly higher than the market rate, is it permissible or not? And if we buy them and perform a Niyaz (offering), for example, to Hazrat Piran-e-Pir, is it permissible or not?

The Answer: Buying that grain from the market is halal, and purchasing it from a Pandit is also permissible. Performing a blessed Niyaz with it is also allowed. Allah Almighty knows best.

Issue 250: From Jhalrapatan, Rajputana, sent by Muhammad Nawab Ali Sahib, Leather Merchant. Here, one-rupee notes are in circulation, and state employees receive notes instead of silver rupees. In the market, buyers, money changers, etc., buy them for fifteen annas or fifteen and a half annas. Is it permissible or not for Muslims to take or give this anna or half anna [difference]? Will this type of transaction fall under usury (interest) or profit? Please clarify and be rewarded.

The Answer: Selling and buying a one-rupee note for fifteen annas is absolutely permissible, as long as there is mutual consent and no legal (Sharia) impediment exists. It has nothing to do with usury. In a Sahih (authentic) Hadith, it is stated: "If the types are different, then sell as you wish." (When two types are different, then buy and sell in whatever manner you like. And Allah Almighty knows best. (T)) Know [this].

Issue 251: From Jhalrapatan, Rajputana, sent by Muhammad Nawab Ali Sahib, Leather Merchant. Is the buying and selling of opium permissible or not? Since other nations are benefiting from it and the people of Islam are deprived, if the Sharia has made this type of commission (batta) taking/giving and trade permissible in any way, then please grant a response with an explanation.

Footnote 1: Nasb al-Rayah, Kitab al-Buyu', Al-Maktabah al-Islamiyyah, 4/2 Page 574 of 768

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

मसला 249: शहर महल बाकरगंज से, प्रेषक इनायत खां, 13 जमादी-उल-उखरा 1336 हिजरी। धर्म के विद्वान इस विषय में क्या कहते हैं: जब काफ़िरों का मेला नदी पर होता है, तो वे अपने घरों से दाल और चावल ले जाकर पंडितों को देते हैं, यानी पुण्य करते हैं। वे लोग इसे इकट्ठा करके दुकानदारों को बेच देते हैं, और उन दुकानदारों से हम लोग खरीदते हैं। यदि हम स्वयं उस पंडित से बाज़ार से थोड़ा अधिक मूल्य देकर खरीदें तो यह जायज़ है या नहीं? और उन्हें खरीदकर यदि नियाज़ (भोग) दिलाई जाए, जैसे हज़रत पीरान-ए-पीर की, तो क्या यह जायज़ है या नहीं?

उत्तर: उस अनाज को बाज़ार से खरीदना भी हलाल है, और पंडित से खरीदना भी जायज़ है। उस पर नियाज़ शरीफ़ भी मुबाह (अनुमति प्राप्त) है। अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 250: झालरापाटन राजपूताना से, प्रेषक मुहम्मद नवाब अली साहिब, चमड़ा व्यापारी। यहाँ एक रुपये का नोट प्रचलित है और रियासत से वेतनभोगियों को रुपये के बदले नोट मिलता है। बाज़ार में खरीदार, सर्राफ़ आदि इसे पंद्रह आने और साढ़े पंद्रह आने में खरीदते हैं। यह आना और आधा आना मुसलमानों के लिए लेना-देना जायज़ है या नहीं? इस प्रकार का लेन-देन सूद (ब्याज) में शामिल होगा या मुनाफ़े में? उत्तर देकर पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: रुपये का नोट पंद्रह आने में बेचना और खरीदना पूर्णतः जायज़ है, जबकि आपसी सहमति हो और कोई शरीयत संबंधी रुकावट न हो। इसका सूद से कोई संबंध नहीं है। सही हदीस में इरशाद हुआ है: "जब दो प्रकार भिन्न हों, तो जैसे चाहो खरीदो-बिक्री करो।" (जब दो प्रकार अलग हों, तो फिर जिस तरह चाहो खरीद-बिक्री करो। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)) जान लें।

मसला 251: झालरापाटन राजपूताना से, प्रेषक मुहम्मद नवाब अली साहिब, चमड़ा व्यापारी। अफीम की खरीद-बिक्री जायज़ है या नहीं? चूँकि अन्य कौमें इससे लाभ उठा रही हैं और इस्लाम के लोग वंचित हैं, यदि शरीयत शरीफ़ ने इस प्रकार का बट्टा लेना-देना और व्यापार किसी भी तरह से जायज़ रखा हो, तो कृपया विस्तार से उत्तर दें।

पाद टिप्पणी 1: नसब अल-राया, किताब अल-बुयू, अल-मकतबा अल-इस्लामिया, 4/2 पृष्ठ 574/768

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۳

مسئلہ ۲۴۹: از شہر محل با قر گنج مرسلہ عنایت خاں ۱۳ / جمادی الاخریٰ ۱۳۳۶ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ جب کافروں کا میلہ دریا پر ہوتا ہے تو یہ پنڈتوں کو اپنے گھر سے دال چاول لے جا کر دیتے ہیں یعنی پُن کرتے ہیں، وہ لوگ اس کو جمع کر کے فروخت کر ڈالتے ہیں دکانداروں کے ہاتھ ، اور ان دکانداروں سے ہم لوگ خریدتے ہیں اگر ہم خود اس پنڈت سے خرید لیں بازار سے کچھ زیادہ دی جائیں تو جائز ہے یا نہیں، اور ان کو خرید کر اگر نیاز دلوائی جائے مثلاً حضرت پیران پیر کی، جائز ہے یا نہیں؟

الجواب: اُس اناج کا بازار سے بھی خریدنا حلال، پنڈت سے بھی خریداری جائز، اس پر نیاز شریف بھی مباح۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۲۵۰: از جھالراپائن راجپوتانہ مرسلہ محمد نواب علی صاحب سوداگر چرم یہاں ایک روپے کا نوٹ چلا ہے اور ریاست سے تنخواہ داروں کو روپیہ کے عوض نوٹ ملتا ہے، بازار میں خریدار صراف وغیرہ پندرہ آنے اور ساڑھے پندرہ آنے کو خریدتے ہیں، یہ آنہ اور آدھ آنہ مسلمانوں کو لینا دینا جائز ہے یا نہیں؟ اس قسم کا لین دین سُود میں داخل ہوگا یا منافع میں؟ بینوا توجروا۔

الجواب: روپے کا نوٹ پندرہ آنے کو بیچنا خریدنا مطلقاً جائز ہے جبکہ باہم رضا مندی اور کوئی مانع شرعی عارض نہ ہو اسے سُود سے کوئی علاقہ نہیں، حدیث صحیح میں ارشاد فرمایا: اِذَا اخْتَلَفَ النَّوعَانِ فَبِیْعُوا کَیْفَ شِئْتُمْ - واللہ تعالٰی (جب دو نوع مختلف ہوں تو پھر جس طرح چاہو خرید و فروخت کرو۔ واللہ تعالیٰ اعلم (ت)) اعلم۔

مسئلہ ۲۵۱: از جھالراپائن راجپوتانہ مرسلہ محمد نواب علی صاحب سوداگر چرم افیون کی خرید و فروخت جائز ہے یا نہیں؟ چونکہ غیر قوم اس سے فائدہ حاصل کر رہی ہے اور اہلِ اسلام محروم ہیں، شرع شریف نے اس قسم کا بٹہ لینا دینا اور تجارت کسی طریقہ سے جائز رکھی ہو تو جواب تشریح کے ساتھ مرحمت فرمایا جائے۔

۱ نصب الراية كتاب البيوع المكتبة الاسلاميه ۴/۲ Page 574 of 768

The Answer: Consuming opium to the point of intoxication is forbidden (Haram). However, using it for external treatments, such as in plasters or ointments, or including such a small amount in edible electuaries (majuns) that the daily dosage does not reach the level of intoxication, is permissible. When it is not specifically intended for sin, there is no harm in selling it, except to someone whose intention is known to be consuming it for intoxication.

لان المعصية تقوم بعينها فكان كبيع السلاح من اهل الفتنة۔ | Because the sin resides in the essence [of the act], its example is like selling weapons to the "people of strife (fitna)." (Tr)

And when its trade is not absolutely forbidden but also includes permissible forms, then selling large quantities to traders becomes even more lax, as there is no primary determination of sin here; their selling it to intoxicated persons is their own act.

وتخلل فعل فاعل مختار يقطع النسبة كما فى الهداية وغيرها۔ | The intervention of a free agent severs the connection, as stated in Al-Hidayah and others. (Tr)

These are the ways its permissibility is derived, but for the people of piety (Taqwa), abstaining from it is more appropriate. Allah Almighty knows best.

Question 252: From Calcutta, 22 Zakaria Street, Maulvi Abdul Halim Meeruthi, 7 Ramadan Al-Mubarak 1336 AH. A court employee/orderly receives money from litigants in the form of "gifts" (in'am), and in some cases by coercion, which falls under the category of bribery. Now, after repenting, if returning it to those individuals, seeking their permission, or having the fault forgiven has become impossible, to what use should it be put? State the ruling and be rewarded.

The Answer: If the gift is truly as a reward, without manifest coercion and without fear of future harm, given with a willing heart, then it is lawful (Halal). However, what is taken by force or as a bribe is strictly forbidden (Haram), usurpation (Ghasb), and unowned property. When there is no way to return it, it is mandatory to calculate the value of all such wealth taken throughout one's life and give it in charity (Sadaqah) to poor Muslims. Even if this charity exhausts one's entire wealth, there is no acquittal or repentance without it. If the exact amount is unknown, the method for absolute acquittal is to give all of one's wealth—small and large, minor and major—in charity to a Muslim who is not a 'Sahib-e-Nisab' (one who does not possess the minimum wealth required for Zakat) and place it in their possession.

उत्तर: अफीम का नशे की हद तक सेवन करना हराम है। लेकिन इसे बाहरी उपचार जैसे कि लेप या मलहम में इस्तेमाल करना, या खाने योग्य माजूनों में इतनी कम मात्रा में डालना कि दैनिक खुराक नशे की हद तक न पहुंचे, जायज़ है। जब यह पाप के लिए विशेष रूप से निर्धारित नहीं है, तो इसे बेचने में कोई हर्ज नहीं है, सिवाय उस व्यक्ति के जिसके बारे में ज्ञात हो कि वह इसे नशे के उद्देश्य से खाने या पीने के लिए ले रहा है।

لان المعصية تقوم بعينها فكان كبيع السلاح من اهل الفتنة۔ | क्योंकि पाप वस्तु के मूल स्वरूप से जुड़ा होता है, फिर इसकी मिसाल वैसी ही है जैसे "उपद्रवियों" (अहल-ए-फ़ितना) को हथियार बेचना। (त)

और जब इसका व्यापार पूर्णतः हराम नहीं है बल्कि जायज़ रूपों को भी समाहित करता है, तो व्यापारियों को बड़ी मात्रा में बेचना और भी आसान हो गया क्योंकि यहाँ पाप का निर्धारण मूलतः नहीं है और उनका नशा करने वालों को बेचना उनका अपना कार्य है।

وتخلل فعل فاعل مختار يقطع النسبة كما فى الهداية وغيرها۔ | किसी स्वतंत्र कर्ता (फ़ाइल-ए-मुख़्तार) का बीच में आना संबंध को खत्म कर देता है जैसा कि हिदाया वगैरह में है। (त)

ये इसके जायज़ होने की सूरतें निकलती हैं, और परहेज़गारों (अहल-ए-तक़वा) के लिए इससे बचना ही अधिक उचित है। अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला २५२: कलकत्ता, २२ ज़करिया स्ट्रीट से, मौलवी अब्दुल हलीम मेरठी, ७ रमज़ानुल मुबारक १३३६ हिजरी। कचहरी का एक कर्मचारी (चपरासी) जो मुक़दमेबाज़ों से इनाम के रूप में पैसा वसूल करता है, और कुछ स्थितियों में जबरदस्ती, जो कि रिश्वत की श्रेणी में आता है। अब तौबा (प्रायश्चित) करने के बाद, जबकि उन व्यक्तियों को वापस करना, उनसे अनुमति लेना और दोष माफ़ कराना असंभव हो गया है, तो इसे किस उपयोग में लाया जाए? बयान करें, पुण्य पायें।

उत्तर: इनाम यदि वास्तव में इनाम के तौर पर हो, बिना किसी प्रकट दबाव के और भविष्य में नुकसान की आशंका के बिना, प्रसन्न मन से दिया गया हो, तो हलाल है। और जो जबरदस्ती या रिश्वत के रूप में लिया गया हो, वह पूर्णतः हराम, गसब (छीना हुआ) और अनधिकृत संपत्ति है। जब वापस

करने का कोई रास्ता न बचा हो, तो अनिवार्य है कि पूरे जीवन में जितना भी ऐसा धन लिया गया हो, उन सबकी कीमत गरीब मुसलमानों को दान (सदक़ा) कर दी जाए। चाहे यह दान उसकी पूरी संपत्ति को ही क्यों न खत्म कर दे, इसके बिना उससे मुक्ति और तौबा संभव नहीं। यदि यह भी पता न चले कि कितना धन है, तो पूर्ण मुक्ति का तरीका यह है कि अपना सारा धन, थोड़ा हो या बहुत, तुच्छ हो या कीमती, सब किसी ऐसे मुसलमान को दान कर दे जो साहिब-ए-निसाब न हो और उसे उसके अधिकार में दे दे।

पृष्ठ ५७५ / ७६८

الجواب: افیون نشہ کی حد تک کھانا حرام ہے اور اسے بیرونی علاج مثلاً ضماد و طلاء میں استعمال کرنا یا خوردنی معجونوں میں اتنا قلیل حصہ داخل کرنا کہ روز کی قدرِ شربت نشے کی حد تک نہ پہنچے تو جائز ہے اور جب وہ معصیت کے لئے متعین نہیں تو اس کے بیچنے میں حرج نہیں مگر اس کے ہاتھ جس کی نسبت معلوم ہو کہ نشہ کی غرض سے کھانے یا پینے کو لیتا ہے،

لان المعصیۃ تقوم بعینھا فکان کبیع السلاح من اھل الفتنۃ. | اس لئے کہ گناہ عین شے کے ساتھ قائم ہوتا ہے پھر اس کی مثال اس طرح ہوتی جیسے "اہلِ فتنہ" پر ہتھیار فروخت کرنا۔ (ت)

اور جب اس کی تجارت مطلقاً حرام نہ ہوئی بلکہ جائز صورتوں پر بھی مشتمل ہوئی تو زیادہ مقدار تاجروں کے ہاتھ بیچنا اور ہلکا ہو گیا کہ یہاں تعینِ معصیت اصلاً نہیں اور ان کا نشہ داروں کے ہاتھ بیچنا ان کا فعل ہے،

وتخلل فعل فاعل مختار یقطع النسبۃ کما فی الھدایۃ وغیرھا. | کسی فاعلِ مختار کا درمیان میں گھسنا نسبت کو منقطع کر دیتا ہے جیسا کہ ہدایہ وغیرہ میں ہے۔ (ت)

یہ صورتیں اس کے جواز کی نکلتی ہیں، اور اہل تقوٰی کو اس سے احتراز زیادہ مناسب واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۵۲: از کلکتہ زکریا اسٹریٹ ۲۲ مولوی عبدالحلیم میرٹھی ۷ رمضان المبارک ۱۳۳۶ھ کچہری کا ملازم چپراسی جو روپیہ مقدمہ بازوں سے انعام کی صورت میں وصول کرتا ہے اور بعض صور میں بجبر در صورتیکہ رشوت کے حکم میں داخل ہو، اب توبہ کرنے کے بعد

درآنحالیکہ ان اشخاص کو واپس کرنا ان سے اجازت لینا اور قصور معاف کرانا از قبیلِ محالات ہو گیا ہو کس مصرف میں لایا جائے۔ بینوا توجروا۔

الجواب: انعام اگر واقعی بطورِ انعام بلا جبرِ ظاہر و بے اندیشہ اضرارِ آئندہ بطیبِ خاطر ہو، حلال ہے اور جو بجبر یا رشوہ ہو حرام قطعی و غصب و غیر مملوک ہے جبکہ واپس دینے کی راہ نہ رہی ہو لازم کہ تمام عمر میں جتنے اموال ایسے لئے ہوں سب کی قدرِ فقرائے مسلمین پر تصدق کرے اگرچہ یہ تصدق اس کے مال کا استیعاب کرے بے اس کے اس سے برات و توبہ نہیں، اگر یہ بھی پتہ نہ چلے تو براءتِ مطلقہ کا طریقہ یہ ہے کہ اپنا کل مال قلیل و کثیر، نفیر و قطمیر سب کسی مسلمان غیر صاحبِ نصاب پر تصدق کر دے اور اس کے قبضہ میں دے دے۔

Volume 23 Fatawa Radawiyya

Even if the poor person to whom charity was given is that person's young son, or father, or brother, or sister, or wife, or any other near or distant relative; if after taking possession, the recipient willingly returns some or all of the property to the donor, i.e., makes a gift (hibah) to him from their side or gives it as charity, then that property will become pure for him. The obligation will be fulfilled, and the wealth will be received as clean and lawful (halal). It is stated in Al-Hindiyyah: If someone possesses wealth containing doubt, giving it as charity to his father is sufficient for him. It is not a condition to give charity to a stranger. Similarly, if his son is with him while he is buying and selling, and there are some void (fasid) transactions in the business, and he gifts all his wealth to this son of his, he will be absolved of the responsibility in this case. And Allah Almighty knows best. (T)

Issue 253: From Rangoon, sent by Abdul Sattar bin Ismail, 9 Shaban 1337 AH. What do the scholars of Ahl-e-Sunnat say about this matter: In this city, for some years, a type of transport has been in use, i.e., a light two-wheeled carriage of English make like a 'Tum-tum', which humans pull and run with. People ride this carriage and pay a suitable fee to the person pulling the carriage. In short, whatever work animals do for a carriage, humans do almost the same. So, is it permissible for Muslims to ride such transport or not?

The Answer: Those people do this of their own free will and take wages for it, so there is no harm in it, just like the bearers (kahar) of a palanquin (palki). Indeed, the palanquin of our master, the Shaykh of Shaykhs, Al-Suhrawardi, may Allah be pleased with him, traveled from Iraq to Makkah Mukarramah on the shoulders of men. And Allah the Exalted knows best. (T)

[1] Fatawa Hindiyyah, Kitab al-Karahiya, Chapter 15 regarding Earnings, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/349.

जिल्द 23 फ़तावा रज़विया

अगर वह फ़क़ीर जिस पर सदक़ा (दान) किया गया, उस व्यक्ति का जवान बेटा या बाप या भाई या बहन या पत्नी या और कोई क़रीब या दूर का रिश्तेदार हो; और वह क़ब्ज़ा करने के बाद अपनी खुशी से कुछ या पूरा माल उसे वापस कर दे, यानी अपनी तरफ से उसे हिबा (उपहार) कर दे या उस पर सदक़ा कर दे, तो वह माल अब उसके लिए पाक (पवित्र) हो जाएगा। इससे दीनदारी का हक़ भी अदा हो गया और माल भी पाक और हलाल मिला। फतावा हिन्दिया में है: यदि किसी के पास संदिग्ध धन है, तो उसे अपने पिता को दान में देना उसके लिए पर्याप्त है। किसी अजनबी पर दान करना अनिवार्य नहीं है। और इसी तरह यदि उसका पुत्र उसके साथ हो जब वह खरीद-बिक्री कर रहा हो और उसके व्यापार में कुछ दोषपूर्ण सौदे हों, तो यदि वह अपनी सारी संपत्ति अपने इस पुत्र को उपहार में दे दे, तो वह अपनी जिम्मेदारी से मुक्त हो जाएगा। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है। (त)

मसला 253: रंगून से, प्रेषक अब्दुल सत्तार बिन इस्माइल, 9 शाबान 1337 हिजरी। अहले सुन्नत के उलेमा इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि: इस शहर में कुछ साल से एक किस्म की सवारी शुरू हुई है, यानी अंग्रेजी बनावट की 'टम-टम' की शक्ल की दो पहियों वाली हल्की गाड़ी जिसे इंसान खींच कर दौड़ते हैं। लोग इस गाड़ी पर सवार होते हैं और गाड़ी खींचने वाले को उचित मेहनताना देते हैं। संक्षेप में, गाड़ी में जो काम जानवर करते हैं, लगभग वही काम आदमी करते हैं। तो क्या मुसलमानों के लिए इस सवारी पर सवार होना जायज़ है या नहीं?

अल-जवाब: वे लोग अपनी मर्जी से ऐसा करते हैं और इस पर उजरत (मजदूरी) लेते हैं, इसमें कोई हर्ज नहीं है जैसे पालकी के कहार। बेशक हमारे सरताज शेख़-उश-शुयूख सुहरावर्दी रज़ियल्लाहु अन्हु की पालकी इराक से मक्का मुकर्रमा तक लोगों के कंधों पर गई थी। और अल्लाह सुब्हानहु बेहतर जानता है। (त)

[1] फ़तावा हिन्दिया, किताबुल कराहिय्यत, बाब 15, कमाई के बारे में, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/349.

اگرچہ وہ فقیر جس پر تصدّق کیا اس شخص کا جوان بیٹا یا باپ یا بھائی یا بہن یا زوجہ یا اور کوئی قریب یا بعید ہو بعد قبضہ وہ متصدق علیہ اپنی خوشی سے بعض یا کل مال اسے واپس کردے یعنی اپنی طرف سے اسے ہبہ کرے یا اس پر تصدّق، تو وہ مال اب اس کے لئے طیب ہو جائے گا مطالبہ سے بھی ادا ہوا اور مال بھی پاک وحلال ملا۔ ہندیہ میں ہے: لہ مال فیہ شبھۃ اذا تصدّق بہ علی ابیہ یکفیہ ذلك ولا یشترط التصدق علی الاجنبی وکذا اذا کان ابنہ معہ حین کان یبیع ویشتری وفیھا بیوع فاسدۃ فوھب جمیع مالہ لابنہ ھذا خرج من العھدۃ واللہ تعالیٰ اعلم۔ کسی کے پاس مشتبہ مال ہے، جب اسے اپنے والد پر خیرات کردے تو یہ اس کے لئے کافی ہے۔ کسی اجنبی شخص پر صدقہ کرنا شرط نہیں۔ اور اسی طرح جب اس کا بیٹا اس کے ساتھ ہو، جبکہ یہ شخص خرید و فروخت کرتا ہو، اور اس کے کاروبار میں کچھ فاسد سودے ہوں تو یہ اپنا سارا مال اپنے اس بیٹے کو ہبہ کردے تو اس صورت میں یہ اپنی ذمہ داری سے سبکدوش ہو جائے گا۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔(ت)

مسئلہ ۲۵۳: از رنگون مرسلہ عبدالستار بن اسمعیل ۹ شعبان ۱۳۳۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے اہلسنت اس مسئلہ میں کہ اس شہر میں چند سال سے ایک قسم کی سواری جاری ہوئی ہے یعنی انگریزی ساخت کی ٹم ٹم شکل کا دو پہیے والا ہلکا گاڑی ہوتا ہے جسے انسان لے کر دوڑتے ہیں لوگ اس گاڑی پر سوار ہوتے ہیں اور مناسب معاوضہ گاڑی لے کر دوڑنے والے کو دیتے ہیں غرض گاڑی میں جو کام جانور آتے وہی کام قریب قریب آدمی کرتے ہیں تو کیا اہل اسلام کو اس سواری پر سوار ہونا جائز ہے یا نہیں؟

الجواب: وہ لوگ اپنی خوشی سے ایسا کرتے ہیں اور اس پر اجرت لیتے ہیں اس میں کوئی حرج نہیں جیسے پالکی کے کہار، وقد مرت محفۃ سیدنا شیخ الشیوخ السہروردی رضی اللہ تعالٰی عنہ من

العراق الی مکۃ المکرمۃ علی اعناق الرجال۔ واللہ سبحانہ اعلم۔ بے شک ہمارے سردار شیخ الشیوخ سہروردی رضی اللہ تعالیٰ عنہ عراق سے لے کر مکہ مکرمہ تک لوگوں کی گردنوں پر سوار ہو کر گئے۔ واللہ سبحانہ اعلم۔ (ت)

[1] فتاوی ہندیہ کتاب الکراہیۃ الباب الخامس عشر فی الکسب نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۴۹

Fatawa Razawiyya Volume 23

Problem 254: From Bareilly Government Slaughterhouse, sent by Niamatullah Sahib, meat contractor, 15 Rajab al-Murajab 1337 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: A lot of goat meat is such that it includes both types, slaughtered (Dhabihah) and 'Jhatka' (killed by a blow to the neck). Before buying, if we two persons buy it with the intention that one person takes the slaughtered meat and the other takes the Jhatka meat, but the work remains under my name, is it permissible or impermissible? And is there any religious liability on me or not? Answer: When haram is mixed with halal meat, buying it is absolutely haram. If it is distinguishable that this piece is halal and this is carrion (murdar), then buying only the halal is permissible and buying the carrion is strictly haram. And Allah Almighty knows best.

Problem 255: From Jalandhar city, Chowk Hazrat Imam Nasiruddin Sahib, sent by Muhammad Amin Sahib, 27 Ramadan-ul-Mubarak 1337 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: Is it permissible or impermissible to sell things for a price to a common prostitute? Answer: Selling something to her and taking payment from her forbidden (haram) earnings is haram; doing any paid work for her and taking wages from her forbidden earnings is haram, "Because what is with them is like usurped property, as mentioned in Al-Hindiyyah and others." (Meaning, whatever these market women have is like stolen/seized property, as in Al-Hidayah etc. - Translator). Yes, if she has some other halal source of income as well and the person taking the payment does not know from which wealth this price or wage is being paid, then taking it is permissible, provided that the thing sold is not itself used for establishing sin, like musical instruments, otherwise selling it is not permissible in itself. And Allah Almighty knows best.

Problem 256: From Similiya, Sailana region, Namli station, Ratlam Malwa district railway, sent by Noor Muhammad son of Siddiq Khatri, 30 Ramadan 1337 AH. Among Muslims, there is a community called Khatri who are engaged in professions like dyeing. There are twenty-two 'gots' (clans/sects) in their community, and they were united, with mutual dealings, eating and drinking together, etc. Now, for the last five or six years, disputes and conflicts have arisen among them, resulting in separation. One party consists of seventeen gots and the other...

फ़तावा रज़विया खंड २३

प्रश्न २५४: बरेली सरकारी वधशाला से, प्रेषक नेमतुल्लाह साहिब, मांस ठेकेदार, १५ रजब अल-मुरज्जब १३३७ हिजरी। धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं: बकरी के मांस का एक ढेर ऐसा है जिसमें हलाल ज़बीहा और 'झटका' (गर्दन पर चोट मारकर मारा गया) दोनों प्रकार शामिल हैं। खरीदने से पहले, यदि हम दो व्यक्ति इस इरादे से इसे खरीदते हैं कि एक व्यक्ति ज़बीहा लेगा और दूसरा झटका लेगा, लेकिन कागजों में काम मेरे नाम पर रहेगा, तो क्या यह जायज़ है या नाजायज़? और क्या मुझ पर कोई धार्मिक दोष है या नहीं? उत्तर: जब हलाल मांस में हराम मिला हुआ हो, तो उसे खरीदना पूरी तरह से हराम है। यदि यह स्पष्ट हो कि यह टुकड़ा हलाल है और यह मुर्दार (मरा हुआ जानवर) है, तो केवल हलाल खरीदना जायज़ है और मुर्दार खरीदना सख्त हराम है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

प्रश्न २५५: जालंधर शहर, चौक हज़रत इमाम नासिरुद्दीन साहिब से, प्रेषक मोहम्मद अमीन साहिब, २७ रमज़ान-उल-मुबारक १३३७ हिजरी। धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं: बाज़ारू औरत (वेश्या) को कीमत पर चीज़ें बेचना जायज़ है या नाजायज़? उत्तर: उसके हाथ कुछ बेचकर उसकी हराम की कमाई से कीमत लेना हराम है, उसके यहाँ कोई मज़दूरी का काम करके उसकी हराम कमाई से मज़दूरी लेना हराम है, "क्योंकि जो उनके पास है वह छीनी हुई चीज़ के समान है जैसा कि अल-हिन्दिया आदि में है।" (यानी जो कुछ इन बाज़ारू औरतों के पास है वह छीनी हुई/ग़सब की हुई चीज़ की तरह है जैसा कि हिदाया आदि में है)। हाँ, अगर उसके पास इसके अलावा कोई और हलाल ज़रिया भी हो और लेने वाले को मालूम न हो कि यह कीमत या मज़दूरी किस धन से दी जा रही है, तो लेना जायज़ है, बशर्ते कि बेची गई चीज़ स्वयं पाप के काम में इस्तेमाल न होती हो जैसे वाद्य यंत्र (मज़ामीर), वरना बेचना स्वयं ही जायज़ नहीं। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

प्रश्न २५६: सिमिलिया, सैलाना क्षेत्र, नामली स्टेशन, रतलाम मालवा जिला रेलवे से, प्रेषक नूर मोहम्मद पुत्र सिद्दीक खत्री, ३० रमज़ान १३३७ हिजरी। मुसलमानों में एक खत्री जाति है जो रंगाई आदि का पेशा करती है, उनकी जाति में बाईस 'गोत' (कुल/संप्रदाय) हैं, और उनमें आपसी मेल-मिलाप, लेन-देन, खान-पान आदि होता था। अब पिछले पाँच-छह साल से उनके बीच विवाद और झगड़ा होकर फूट पड़ गई है और वे अलग हो गए हैं। एक पक्ष सत्रह गोत वाला है और दूसरा...

مسئلہ ۲۵۴: از بریلی گورنمنٹ بوچڑخانہ مرسلہ نعمت اللہ صاحب ٹھیکہ دار گوشت ۱۵ رجب المرجب ۱۳۳۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک کٹھلہ گوشت بکری کا اس قسم کا ہے کہ ذبحہ و جھٹکہ گردن مارا ہوا دونوں قسم کا شامل ہے اگر خریدنے سے قبل ہم دو شخص اس کو اس ارادے سے خرید کر کہ ذبحہ ایک آدمی اور جھٹکہ ایک آدمی مگر نام میں وہ کام میرے رہے گا اب وہ جائز ہے یا ناجائز؟ اور میرے ذمہ کوئی نقصان شرعی رہا یا کہ نہیں؟ الجواب: جبکہ حلال گوشت میں حرام ملا ہوا ہے اس کا خریدنا مطلقاً حرام ہے اور اگر متمیز ہو کہ یہ ٹکڑا حلال کا ہے یہ مردار کا، تو صرف حلال کا خریدنا جائز اور مردار کا خریدنا سخت حرام۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۵۵: از شہر جالندھر چوک حضرت امام ناصر الدین صاحب مرسلہ محمد امین صاحب ۲۷ رمضان المبارک ۱۳۳۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ بازاری عورت کے ہاتھ قیمتاً چیزیں فروخت کرنا جائز ہے یا ناجائز؟ الجواب: اُس کے ہاتھ کچھ بیچ کر اس کے زرِ حرام سے قیمت لینا حرام، اس کے یہاں کوئی اجرت کا کام کرکے اس کے زرِ حرام سے اجرت لینا حرام "لان الذی عندھن کالمغصوب کما فی الھندیۃ وغیرھا" (اس لئے کہ جو کچھ ان بازاری عورتوں کے پاس ہے وہ غصب کردہ (یعنی چھینی ہوئی) چیز کی طرح ہے جیسا کہ ہدایہ وغیرہ میں ہے۔ت) ہاں اگر اس کے سوا کوئی اور ذریعہ حلال بھی اس کے پاس ہو اور لینے والے کو معلوم نہ ہو کہ یہ قیمت یا اجرت کون سے مال سے ہے تو لینا جائز ہے جبکہ وہ چیز کہ بچی بعینہ اس سے اقامت معصیت نہ ہو جیسے مزامیر، ورنہ بیچنا خود ہی جائز نہیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۲۵۶: از سیمیلیہ علاقہ سیلانہ اسٹیشن ناملی ضلع رتلام مالوہ ریلوے مرسلہ نور محمد ولد صدیق کھتری ۳۰ رمضان ۱۳۳۷ھ مسلمانوں میں ایک قوم کھتری ہے جو رنگائی وغیرہ کا پیشہ کرتی ہے، ان کی قوم میں بائیس گوٹ ہیں یعنی فرقہ، اور ان میں باہم اتفاق تھا، لین دین، کھانا پینا وغیرہ ہوتا تھا۔ اب عرصہ پانچ چھ برس سے آپس میں تکرار فساد ہو کر باہم تنازع پیدا ہوا اور علیحدہ ہوگئے۔ ایک فریق سترہ گوٹ والا اور دوسرا

Fatawa Ridawiyya, Volume 23

Five-Goot-wala, and they are famous by this name. One party is 'Sutra-walay' and the second party is 'Dharay-walay'. The root of the conflict is that when there was agreement among them, at times of joy or sorrow, the food was cooked in such a way that whoever had the celebration, all the 'Panch' (elders/arbitrators) would gather at his house. They would fill a small pot with water and place it in the middle of the 'Panch', and keep a separate vessel aside. Then one man from among them would stand up and ask permission from the 'Panch' to melt the jaggery for cooking. In their language, he would say 'Panchamokal', meaning 'O Panch, give permission to melt the jaggery'. At that time, the 'Panch' would reply 'Bismillah', meaning 'permission is granted'. Then five men from the 'Five-Goot-walay', whose name is 'Dharay-walay', would stand up, take one piece of jaggery each, say 'Bismillah', and put it into that pot. Then the work would start and come to completion. This custom was established since the time of ancestors. The 'Sutra-walay' became jealous that the 'Dharay-walay' melt the jaggery when food is cooked and they assert their right that melting jaggery is our job. 'We do not accept such food, we are better off separate from the Dharay-walay.' Because of this, they became two parties: one 'Sutra-walay' and the other 'Dharay-walay'. The 'Dharay-walay' maintained their ancient custom, saying 'We do this work with Bismillah, we do not commit any shirk (polytheism) or kufr (infidelity).' The 'Sutra-walay' abandoned the ancient custom and adopted a new way: wherever food etc. is cooked, the owner stands and asks for permission to cook, and they cook and eat it. The 'Dharay-walay' do not eat the food of 'Sutra-walay', and 'Sutra-walay' do not eat that of 'Dharay-walay'. This is the cause of discord. The 'Sutra-walay' say, 'We do not eat ritualistic food, it is forbidden by Sharia.' It is necessary to abandon that custom, but it is a requirement that whoever has an event must take permission from the 'Panch'. If food is cooked in any other way, the 'Sutra-walay' will not eat it. One person from these two parties left his house alone, saying, 'I am separate from the customs of both parties. I will cook and provide for everyone according to the Sunnah of the Messenger of Allah, and I will also eat in the same way. According to Sharia, I keep my women in veil (purdah), and I also do business in such a way that I neither take nor give interest, according to Sharia. The women of Sutra-walay and Dharay-walay roam outside and do not observe purdah. Both parties are displeased with me for following this Sunnah of the Messenger of Allah.' Therefore, it is requested that separate answers be granted:

what is the ruling of Sharia for the Sutra-walay, what is the ruling for the Dharay-walay, and what is the ruling for the poor man who is alone and following the Sharia?

पांच गोट वाला, और इसी नाम से ये मशहूर हैं, एक फ़रीक़ सुतरा वाले और फ़रीक़-ए-थानी धड़े वाले। फसाद की बुनियाद ये है कि जब उनमें इत्तिफ़ाक़ था, उस वक़्त में शादी-ग़मी का खाना वो इस तरीक़ से पकाता था कि जिसके घर ख़ुशी होती तो जुमला पंच उसके मकान पर जमा होते हैं और देगची में पानी भर कर पंचों के बीच में रखते हैं और एक बर्तन अलीहदा रखते हैं, फिर एक आदमी उनमें से उठ कर पंचों से इजाज़त खाना पकाने के वास्ते गुड़ गलाने की तलब करता, उनकी ज़बान में कहता (पंचामोकल) यानी पंच इजाज़त गुड़ गलाने की दो, तो उस वक़्त पंच जवाब देते हैं (बिस्मिल्लाह) यानी इजाज़त दी गई। उस वक़्त पांच गोट वाले जिनका नाम धड़े वाले है, पांच आदमी उठ कर एक-एक डली गुड़ की लेकर बिस्मिल्लाह कह कर उस देगची में डाल देते हैं, तब काम शुरू होकर इख़्तिताम को पहुँच जाया करता था। ये रस्म क़दामत से बाप-दादा की क़ायम थी, सुतरा वालों को हसद पैदा हुआ कि धड़े वाले गुड़ गलाएँ जब खाना पके और ये अपना हक़ जताते हैं कि गुड़ गलाना हमारा काम है, तो हमको ऐसा खाना मंज़ूर नहीं है हम धड़े वालों से अलीहदा ही अच्छे हैं, इस सबब से आपस में दो फ़रीक़ एक सुतरा वाले और दूसरे धड़े वाले हो गए। धड़े वालों ने तो अपनी रस्म-ए-क़दीम क़ायम रखी कि हम बिस्मिल्लाह के साथ इस काम को करते हैं कोई शिर्ककुफ़्र नहीं करते। और सुतरा वालों ने रस्म-ए-क़दीम छोड़ कर नया तरीक़ा इख़्तियार किया कि जिसके यहाँ खाना वग़ैरह पके तो मालिक खड़ा होकर इजाज़त खाना पकाने की माँग लेता है और वो खाना पका कर खा लेते हैं, सुतरा वाले के खाने को धड़े वाले नहीं खाते और धड़े वालों का सुतरा वाले, और यही बाइस-ए-निफ़ाक़ है, सुतरा वाले कहते हैं कि हम रस्मी खाना नहीं खाते, शरीअत से मना है, उस रस्म को छोड़ कर इतना ज़रूर होता है कि जिसके यहाँ काम होता है वो पंचों से इजाज़त ज़रूर लेता है। अगर और तरीक़े से खाना पकाया जाएगा तो सुतरा वाले भी नहीं खाएंगे, इन दोनों फ़रीक़ में से एक शख़्स तन्हा अपने मकान से निकला, उसका ये कहना कि मैं दोनों फ़रीक़ की रस्म से अलीहदा हूँ, मैं तो सुन्नत-ए-रसूलुल्लाह के मुवाफ़िक़ सब को दिलवा कर पकवा कर जो साहब खाएंगे मैं खिलाऊंगा और इसी तरीक़ पर मैं भी खाऊंगा और बमूजिब शरीअत औरत को पर्दे में रखता हूँ और ब्योपार भी इस तौर पर करता हूँ कि सूद न लूँ न दूँ, बमूजिब शरीअत के करता हूँ। सुतरा वालों और धड़े वालों की औरतें बाहर फिरती हैं पर्दा नहीं है, मेरे इस सुन्नत-ए-रसूलुल्लाह पर चलने से फ़रीक़ैन बेज़ार हैं, इस वास्ते दरयाफ़्त किया जाता है कि जवाबात अलीहदा-अलीहदा मरहमत फरमाया जाए कि सुतरा

वालों के लिए अज़ रू-ए-शरअ शरीफ़ क्या हुक्म है और धड़े वालों के वास्ते क्या हुक्म है और बेचारे तन्हा का जो शरीअत पर चल रहा है क्या हुक्म होता है?

पृष्ठ 578 का 768

پانچ گوٹ والا، اور اسی نام سے یہ مشہور ہیں، ایک فریق سترا والے اور فریق ثانی دھڑے والے، بناء فساد یہ ہے کہ جب اُن میں اتفاق تھا اس وقت میں شادی غمی کا کھانا وہ اس طریق سے پکاتا تھا جس کے گھر خوشی ہوتی تو جملہ پنچ اس کے مکان پر جمع ہوتے ہیں اور دیگچی میں پانی بھر کر پنجوں کے بیچ میں رکھتے ہیں اور ایک برتن علیحدہ گرو رکھتے ہیں پھر ایک آدمی انہیں سے اٹھ کر پنچوں سے اجازت کھانا پکانے کے واسطے گڑ گلانے کی طلب کرتا اُن کی زبان میں کہتا (پنچاموکل) یعنی پنچ اجازت گڑ گلانے کی دو، تو اس وقت پنچ جواب دیتے ہیں (بسم اللہ) یعنی اجازت دی گئی۔ اس وقت پانچ گوٹ والے جن کا نام دھڑے والے ہے پانچ آدمی اٹھ کر ایک ایک ڈلی گڑ کی لے کر بسم اللہ کہہ کر اس دیگچی میں ڈال دیتے ہیں، تب کام شروع ہو کر اختتام کو پہنچ جایا کرتا تھا۔ یہ رسم قدامت سے باپ دادا کی قائم تھی، سترا والوں کو حسد پیدا ہوا کہ دھڑے والے گڑ گلائیں جب کھانا پکے اور یہ اپنا حق جتاتے ہیں کہ گڑ گلانا ہمارا کام ہے تو ہم کو ایسا کھانا منظور نہیں ہے ہم دھڑے والوں سے علیحدہ ہی اچھے ہیں، اس سبب سے آپس میں دو فریق ایک سترا والے اور دوسرے دھڑے والے ہو گئے۔ دھڑے والوں نے تو اپنی رسم قدیم قائم رکھی کہ ہم بسم اللہ کے ساتھ اس کام کو کرتے ہیں کوئی شرک کفر نہیں کرتے۔ اور سترا والوں نے رسم قدیم چھوڑ کر نیا طریقہ اختیار کیا کہ جس کے یہاں کھانا وغیرہ پکے تو مالک کھڑا ہو کر اجازت کھانا پکانے کی مانگ لیتا ہے اور وہ کھانا پکا کر کھالیتے ہیں، سترا والے کے کھانے کو دھڑے والے نہیں کھاتے اور دھڑے والوں کا سترا والے، اور یہی باعثِ نفاق ہے، سترا والے کہتے ہیں کہ ہم رسمی کھانا نہیں کھاتے، شریعت سے منع ہے، اُس رسم کو چھوڑ کر اتنا ضرور ہوتا ہے کہ جس کے یہاں کام ہوتا ہے وہ پنجوں سے اجازت ضرور لیتا ہے۔ اگر اور طریقہ سے کھانا پکایا جائے گا

تو سترا والے بھی نہیں کھائیں گے، ان دونوں فریق میں سے ایک شخص تنہا اپنے مکان سے نکلا اس کا یہ کہنا کہ میں دونوں فریق کی رسم سے علیحدہ ہوں میں تو سنت رسول اللہ کے موافق سب کو دلوا کر پکوا کر جو صاحب کھائیں میں کھلاؤں اور اسی طریق پر میں بھی کھاؤں اور بموجب شریعت عورت کو پردے میں رکھتا ہوں اور بیو پار بھی اس طور پر کرتا ہوں کہ سُود نہ لوں نہ دوں بموجب شریعت کے کرتا ہوں سترا والوں اور دھڑے والوں کی عورتیں باہر پھرتی ہیں پردہ نہیں ہے میرے اس سنتِ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم پر چلنے سے فریقین بیزار ہیں اس واسطے دریافت کیا جاتا ہے کہ جوابات علیحدہ علیحدہ مرحمت فرمایا جائے کہ سترا والوں کے لئے از روئے شرع شریف کیا حکم ہے اور دھڑے والوں کے واسطے کیا حکم ہے اور بے چارے تنہا کا جو شریعت پر چل رہا ہے کیا حکم ہوتا ہے؟

Fatawa Razawiyya, Volume 23

The Answer:

(1) It is stated in the Hadith: Whoever knowingly consumes one dirham of usury (Riba), it is as if he has committed adultery with his mother thirty-six times[1]. One dirham is approximately equal to eighteen paisas here, so for every dheela (a small unit of currency), it is like committing adultery with the mother once.

(2) Similarly, giving usury is also prohibited (Haraam) unless there is an extreme and unavoidable Sharia-compliant necessity. It is mentioned in the Hadith that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) cursed the one who consumes usury, the one who gives usury, the one who writes the document for usury, and those who bear witness to it, and he said: They are all equal[2].

(3) For women to wander in the streets unveiled such that any hair on their head, or any part of their neck, or their wrist, or their calf is exposed, or their clothes are thin such that hair or the aforementioned body parts are visible (exposure or visibility of any part of the chest, stomach, or back is even more severe) - these situations are forbidden. If the husbands of such women are pleased with this, or remain silent, or do not take necessary measures to prevent it, then they are all 'Dayyouth' (cuckolds). And it is stated in the Hadith: Paradise is forbidden for a 'Dayyouth'[3].

Whoever possesses these three traits or any one of them is a transgressor (Fasiq), a sinner (Fajir), and deserving of the punishment of Hellfire, whether they belong to the 'Dhatra' family, 'Sutra' family, or any other. If people are displeased with a person solely because he prohibits these things, then they are the most severe of sinners and deserving of the wrath of the All-Powerful (Jabbar). This is the answer regarding these three matters. As for the dispute over food, there are four accusations against the 'Sutra' family members:

---

[1] Al-La'ali al-Masnu'ah, Kitab al-Mu'amalat, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 2/128 & 129; Ithaf al-Sa'adah al-Muttaqin, Kitab Afat al-Lisan, the fifteenth affliction, Dar al-Fikr, Beirut, 7/353; Al-Targhib wa al-Tarhib, regarding Usury, Hadith 15, 12, Mustafa al-Babi, Egypt, 2/6, 7; Al-Mawdu'at by Ibn Jawzi, Chapter on the Severity of Usury over Adultery, Dar al-Fikr, Beirut, 2/245; Al-Kamil by Ibn Adi, biography of Abdullah bin Kaisan, Dar al-Fikr, Beirut, 2/1523; Al-Durr al-Manthur citing Ibn Abi al-Dunya and al-Bayhaqi under verse 2/275, Maktabah Ayatollah al-Uzma, Qum, Iran, 1/362. [2] Sahih Muslim, Kitab al-Musaqat, Chapter on Usury, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/27. [3]

Musnad Imam Ahmad bin Hanbal, narrated by Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with them both), Al-Maktab al-Islami, Beirut, 2/29-128.

Page 579 of 768

फ़तावा रज़विया, खंड 23

उत्तर:

(१) हदीस में है: जो जानबूझकर सूद (ब्याज) का एक दिरहम खाए, वह ऐसा है मानो उसने अपनी माँ के साथ छत्तीस बार ज़िना (व्यभिचार) किया हो[1]। एक दिरहम यहाँ के लगभग अठारह पैसे के बराबर होता है, तो हर ढेले के हिसाब से एक बार माँ के साथ ज़िना हुआ।

(२) इसी तरह, बिना किसी अत्यंत सख्त शरीयत की मजबूरी और लाचारी के सूद देना भी वैसा ही हराम है। हदीस में है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने सूद खाने वाले, सूद देने वाले, सूद का दस्तावेज़ लिखने वाले और उस पर गवाही देने वालों, इन सब पर लानत भेजी है, और फ़रमाया: वे सब बराबर हैं[2]।

(३) औरतों का रास्तों में इस तरह बेपर्दा फिरना कि सिर का कोई बाल, या गले का कुछ हिस्सा, या कलाई, या पिंडली खुली हो, या कपड़े इतने बारीक हों कि बाल या उपर्युक्त अंग दिखाई दें (सीने, पेट या पीठ का कुछ हिस्सा खुला होना या चमकना तो और भी सख्त है) - ये स्थितियाँ हराम हैं। और इन औरतों के शौहर (पति) अगर इस पर राज़ी हैं या खामोश हैं या ज़रूरत के मुताबिक बंदोबस्त नहीं करते, तो वे सब 'दय्यूथ' हैं। और हदीस में है: दय्यूथ पर जन्नत हराम है[3]।

ये तीनों बातें या इनमें से कोई भी जिसमें पाई जाए, वह फ़ासिक़ (अधर्मी), फ़ाजिर (पापी) और नर्क की आग की सज़ा का हक़दार है, चाहे वह धतड़े वाला हो या सुतरे वाला या कोई और। अगर इन बातों की मनाही के कारण लोग अकेले उस व्यक्ति से नाराज़ हैं, तो वे और भी बड़े गुनहगार और जब्बार (अल्लाह) के क्रोध के पात्र हैं। इन तीन बातों का तो यह जवाब है। जहाँ तक खाने के झगड़े का सवाल है, उसमें सुतरे वालों पर चार आरोप हैं:

---

[1] अल-लआली अल-मसनूआ, किताब अल-मुआमलात, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरुत, २/१२८ और १२९; इत्हाफ़ अल-सादा अल-मुत्तक़ीन, किताब आफ़ात अल-लिसान, पंद्रहवीं आफ़त, दार अल-फ़िक्र, बेरुत, ७/३५३; अल-तर्गीब वल-तर्हीब, सूद के बारे में हदीस १५, १२, मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र, २/६, ७; अल-मौज़ूआत इब्ने जौसी, अध्याय: सूद का मामला ज़िना से ज़्यादा बड़ा है, दार अल-फ़िक्र, बेरुत, २/२४५; अल-कामिल इब्ने अदी, अब्दुल्लाह बिन कैसान की जीवनी, दार अल-फ़िक्र, बेरुत, २/१५२३; अल-दुर्र अल-मंसूर, इब्ने अबी दुनिया और बैहक़ी के हवाले से आयत २/२७५ के तहत,

मकतबा आयतुल्लाह अल-उज़मा, कुम, ईरान, १/३६२। [2] सहीह मुस्लिम, किताब अल-मुसाक़ात, सूद का अध्याय, क़दीमी कुतुब ख़ाना, कराची, १/२७। [3] मसनद इमाम अहमद बिन हंबल, अब्दुल्लाह बिन उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से, अल-मकतब अल-इस्लामी, बेरुत, २/२९-१२८।

पृष्ठ ५७९/७६८

الجواب:

(۱) حدیث میں ہے: جو ایک درہم سود کا دانستہ کھائے گویا اس نے چھتیس بار اپنی ماں سے زنا کیا[1]۔ ایک درہم تقریباً یہاں کے اٹھارہ پیسے کا ہوتا ہے تو فی دھیلا ایک بار ماں سے زنا ہوا۔

(۲) یوں ہی نری سخت مجبوری وناچاری شرعی کے سوا سود دینا بھی ویسا ہی حرام ہے، حدیث میں ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے سود کھانے والے اور سود دینے والے اور سود کا کاغذ لکھنے والے اور اس پر گواہیاں کرنے والوں سب پر لعنت فرمائی، اور فرمایا: وہ سب برابر ہیں[2]۔

(۳) عورتوں کا راستوں میں یوں بے پردہ پھرنا کہ سر کا کوئی بال یا گلے کا کچھ حصہ یا کلائی یا پنڈلی کا کھلا ہونا یا کپڑے باریک ہوں کہ بال وغیرہ اعضاء مذکورہ میں سے کچھ چمکے (سینے یا پیٹ یا پیٹھ میں سے کچھ کھلا ہونا یا چمکنا تو اور بھی سخت ہے) یہ صورتیں حرام ہیں اور ان عورتوں کے شوہر اگر اس پر راضی یا ساکت ہیں یا بقدر ضرورت بندوبست نہیں کرتے تو سب دیوث ہیں، اور حدیث میں ہے: دیوث پر جنت حرام ہے[3]۔

یہ تینوں باتیں یا ان میں سے کوئی جس میں پائی جائے فاسق فاجر مستحق عذاب النار ہے، دھتڑے والا ہو یا سترا والا یا کوئی اور، اگر ان باتوں کی ممانعت کے باعث اس شخص تنہا سے بیزار ہیں تو اور اشد سے اشد گناہگار و سزا وارِ غضبِ جبار ہیں، ان تین باتوں کا تو یہ جواب ہے، رہا کھانے کا جھگڑا، اس میں ستر والوں پر چار الزام ہیں:

[1] اللآلی المصنوعة کتاب المعاملات دارالکتاب العلمیة بیروت ۲ / ۱۲۸ و ۱۲۹ ، اتحاف السادة المتقین کتاب آفات اللسان الآفة الخامسة عشر دارالفکر بیروت ۷ / ۳۵۳، الترغیب والترهیب من الربا حدیث ۱۵، ۱۲ مصطفی البابی مصر ۲ / ۶، ۷، الموضوعات لابن جوزی باب تعظم امر الربا علی الزنا دارالفکر بیروت ۲ / ۲۴۵، الکامل لابن عدی ترجمہ عبدالله بن کیسان دارالفکر بیروت ۲ / ۱۵۲۳، الدر المنثور بحوالہ ابن ابی الدنیا والبیهقی تحت آیة ۲ / ۲۷۵ مکتبة آیة الله العظمی قم ایران ۱ / ۳۶۲ [2] صحیح مسلم کتاب المساقات باب الربا قدیم کتب خانہ کراچی ۱ / ۲۷ [3] مسند امام احمد بن حنبل عن عبدالله بن عمر رضی الله عنهما المکتب الاسلامی بیروت ۲ / ۲۹_ ۱۲۸

(i) One is that they envied a national distinction of the factionalists that had been going on since ancient times, and the envier is Satan. (ii) Secondly, because of this, they caused division in the community, separating two groups of the same household so that these would not eat at their place and those would not eat at theirs. (iii) Thirdly, that food which their forefathers and they themselves had been eating since ancient times, they now declared prohibited (haram) by Sharia due to egoism; this is a severe crime. That food was neither religiously obligatory (wajib) because of that custom then, nor is it now. (iv) Fourthly, they themselves invented a custom and if food is not cooked in that manner, they will not eat; so their own food became prohibited (haram) for them by Sharia. Although the common people adhere to customs excessively, they do not consider them religiously obligatory (wajib) but merely customs. So, in a custom where there is no inherent religious evil, the command is to conform with the community, and to create discord and become an outcast is religiously objectionable. This one accusation is also specific to that lone person in this regard. It is in the Hadith:

'Deal with people according to their character (manners).' - Treat people with the same character and behavior as theirs. (T)

There is no blame on the factionalists in this regard; yes, if any person considers that custom of sweets (gur) as necessary and a religious command, then he is certainly a liar and subject to severe and extreme accusation. And Allah Almighty knows best.

Question 257: From the city of Bareilly, requested by Shaukat Ali Sahib, 18 Shawwal 1337 AH. What is the opinion of the truthful scholars in the following matter: if unlawful money, i.e., interest, alcohol, bribery, etc., is invested in good deeds like mosques, madrasas, wells, Niaz, Fatiha, Urs, etc., is it permissible or not? And is it permissible or not for a person to pray in that mosque, gain knowledge in that madrasa, use water from that well, and eat the food of Fatiha and Urs? And if the same money is given in charity with the hope of reward, what is the ruling? Can such money be made permissible through any religious legal stratagem (hila) or not? And what is that stratagem?

---

[1] Ittihaf-us-Sa'dat-il-Muttaqin, Kitab Adab-il-Uzlah, Chapter 2, Benefit 3, Dar-ul-Fikr, Beirut, 6/354.

(i) एक यह कि धड़े वालों (गुटों) का एक राष्ट्रीय गौरव जो प्राचीन काल से चला आ रहा था, उस पर ईर्ष्या की और ईर्ष्या करने वाला शैतान है। (ii) दूसरा यह कि इसके कारण जमात (समुदाय) में फूट डाल दी, एक ही परिवार के दो समूहों को अलग कर दिया कि ये उनके यहाँ न खाएं और वे उनके यहाँ न खाएं। (iii) तीसरा यह कि वह खाना जिसे प्राचीन काल से उनके पूर्वज और वे स्वयं खाते आए थे, उसे अब अहंकार के कारण शरीयत की दृष्टि से हराम (वर्जित) बता दिया; यह एक गंभीर अपराध है। वह भोजन न तो उस रस्म के कारण शरीयत की दृष्टि से अनिवार्य (वाजिब) था और न ही अब है। (iv) चौथा यह कि स्वयं एक रस्म निकाली और यदि उस प्रकार खाना न पके तो नहीं खाएंगे, तो उनका अपना भोजन उनके लिए शरीयत की दृष्टि से हराम हो गया। यद्यपि आम लोग रस्मों का बहुत अधिक पालन करते हैं, लेकिन वे इसे शरीयत की दृष्टि से अनिवार्य नहीं मानते, केवल रस्म ही समझते हैं। तो जिस रस्म में स्वयं कोई शरई बुराई न हो, उसमें समुदाय के साथ सहमति का ही आदेश है और उसमें मतभेद पैदा करना और अलग-थलग पड़ना शरीयत की दृष्टि से दोषपूर्ण है। यह एक आरोप उस अकेले व्यक्ति पर भी विशेष रूप से इस बारे में है। हदीस में है:

"ख़ालिक़ुन्-नासा बि-अख़्लाक़िहिम" - लोगों के साथ उनके व्यवहार के अनुसार ही व्यवहार और आचरण करो। (त)

धड़े वालों पर इस बारे में कोई आरोप नहीं है, हाँ यदि कोई व्यक्ति उस गुड़ की रस्म को आवश्यक और शरई हुक्म (धार्मिक आदेश) समझे तो वह निश्चित रूप से झूठा और बहुत गंभीर आरोप का पात्र है। वल्लाहु तआला आलम (और अल्लाह बेहतर जानता है)।

प्रश्न 257: बरेली शहर से, शौकत अली साहब द्वारा पूछा गया, 18 शव्वाल 1337 हिजरी। सच्चे विद्वानों का निम्नलिखित मामले में क्या कहना है कि नाजायज रुपया यानी ब्याज, शराब और रिश्वत आदि का पैसा यदि नेक कामों जैसे मस्जिद, मदरसा, कुआँ, नियाज़, फातिहा, उर्स आदि में लगाया जाए तो जायज़ है या नहीं? और जो व्यक्ति उस मस्जिद में नमाज़ पढ़े, मदरसे में ज्ञान प्राप्त करे, कुएँ का पानी पिए और फातिहा व उर्स का खाना खाए, तो क्या यह जायज़ है या नहीं? और यदि वही रुपया खैरात (दान) में दिया जाए और सवाब (पुण्य) की उम्मीद रखी जाए, तो क्या हुक्म है? क्या ऐसे रुपये को किसी शरई हीले (कानूनी तरकीब) से जायज़ किया जा सकता है या नहीं? और वह हीला क्या है?

[1] इत्तिहाफ-उस-सा'दात-इल-मुत्तक़ीन, किताब अदब-इल-उज़्लह, अध्याय 2, लाभ 3, दार-उल-फ़िक्र, बेरूत, 6/354।

(i) ایک یہ کہ دھڑے والوں کا ایک قومی امتیاز جو قدیم سے چلا آتا تھا اس پر حسد کیا اور حسد کار شیطان ہے۔ (ii) دوسرے یہ کہ اس کے سبب جماعت میں تفریق کر دی، بندھی گھر کے دو گروہ مختلف کر دیئے کہ یہ اُن کے یہاں نہ کھائیں وہ اُن کے یہاں نہ کھائیں۔ (iii) تیسرے یہ کہ وہ کھانا جسے قدیم سے ان کے باپ دادا اور یہ خود کھاتے آئے اسے اب نفسانیت کے سبب شریعت سے حرام بتایا یہ سخت جرم ہے وہ کھانا نہ اُس رسم کے باعث شرعاً واجب تھا نہ اب ہے۔ (iv) چوتھے یہ کہ خود ایک رسم نکالی اور اُس طرح کھانا نہ پکے تو نہ کھائیں گے، تو ان کے منہ خود ان کا کھانا شریعت سے حرام ہوا، رسم کی پابندی اگرچہ عوام حد سے زیادہ کرتے ہیں مگر اس کو شرعاً واجب نہیں جانتے رسم ہی سمجھتے ہیں، تو جس رسم میں خود کوئی شرعی برائی نہ ہو اس میں قوم کی موافقت ہی کا حکم ہے اور اس میں اختلاف ڈال کر نگو بند بننا شرعاً معیوب ہے، یہ ایک الزام اس تنہا شخص پر بھی خاص اس بارے میں ہے۔ حدیث میں ہے:

خَالِقُوا النَّاسَ بِأَخْلَاقِهِمْ - لوگوں سے ان کے اخلاق کے مطابق اخلاق کا برتاؤ اور سلوک کرو۔ (ت)

دھڑے والوں پر اس بارے میں کوئی الزام نہیں، ہاں اگر کوئی شخص اُس گڑ کی رسم کو ضروری و حکم شرعی جانے تو وہ ضرور جھوٹا اور سخت اشد الزام کا مورد ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۲۵۷: از شہر بریلی مسئولہ شوکت علی صاحب ۱۸ شوال ۱۳۳۷ھ کیا قول ہے علمائے حقانی کا مسئلہ ذیل میں کہ ناجائز روپیہ یعنی سود و شراب و رشوت وغیرہ اگر نیک کام مسجد، مدرسہ، چاہ، نیاز، فاتحہ، عرس وغیرہ میں لگایا جائے تو جائز ہے یا نہیں؟ اور جو شخص اس مسجد میں نماز، مدرسہ میں علم اور چاہ کا پانی اور فاتحہ عرس کا کھانا کھائے تو جائز ہے یا نہیں؟ اور اگر

اسی روپیہ کو خیرات کیا جائے اور امید ثواب رکھی جائے تو کیا حکم ہے؟ ایسے روپیہ کو کسی شرعی حیلہ سے جائز کر سکتے ہیں یا نہیں؟ اور وہ حیلہ کیا ہے؟

---

1 اتحاف السادة المتقين كتاب آداب العزلة الباب الثانى الفائدة الثالثه دار الفكر بيروت ۶ / ۳۵۴

Volume 23 Fatawa Ridawiyyah

The Answer: Investing haram (unlawful) money in any work is fundamentally not permissible, whether it's a good deed or otherwise, except to return it to the one from whom it was taken or to give it in charity (Sadaqah) to the poor. There is no trick to purify it other than this. To hope for a reward from it like clean wealth after giving it in charity is strictly forbidden (haram); in fact, jurists (Fuqaha) have labeled such hope as disbelief (kufr). Yes, if one follows the Sharia's command to give it to the poor when the rightful owner cannot be found, then one can hope for a reward for following that command. Money itself is not used in mosques, madrasas, etc., but items are purchased with it. In purchasing, if it wasn't the case that the haram money was shown and said "give me such and such thing in exchange for this", and the seller gave it, and the buyer paid with haram money, then the item purchased is not 'khabeeth' (impure). In this case, eating the food of Fatiha and Urs is permissible, and this is the most common situation. Praying in the mosque and seeking knowledge in the madrasa is permissible. As for the water from a well, it is permissible in all cases, even if that rare situation occurred where impurity was found, it would be in the bricks or mortar, not in the ground's water. And Allah Almighty knows best.

Problem 258 to 261: From Bhera, District Shahpur, Mohalla Prachgan, requested by Muhammad Rahim Pracha Babli. 17 Ramadan 1339 AH.

What do the scholars of religion say regarding: (1) Is it permissible (halal) or forbidden (haram) for two sane Muslims to place a financial bet (conditional stake) from both sides on the proof or non-proof of any matter? (2) After the claim of one party is proven, is it permissible or forbidden to consume the money received from the other party as per the bet? (3) What is the ruling regarding a pious scholar of religion who calls the bet haram and then proceeds to eat or drink from the proceeds of that same bet? (4) Is it permissible to pray behind someone who uses wealth on which a bet was placed? Clarify and may Allah reward you. (State and Allah will reward you. T)

The Answer: (1) A bet from both sides is forbidden (haram) and an evil. It is stated in Tanwir al-Absar: "A prize is lawful if the money is conditioned from one side only, and it is forbidden if conditioned from both sides." 1 (2) When a bet is placed from both sides, for the winner to take and consume the money and for the loser to...

1 Durr al-Mukhtar Sharh Tanwir al-Absar, Book of Prohibition and Permission, Section on Sale, Mujtabai Press Delhi, 2/449. Page 581 of 768

जिल्द 23 फ़तावा रज़विया

अल-जवाब (उत्तर): हराम रुपया किसी काम में लगाना मूल रूप से जायज़ नहीं है, चाहे वह नेक काम हो या अन्य, सिवाय इसके कि जिससे लिया गया हो उसे वापस कर दिया जाए या गरीबों को सदका (दान) कर दिया जाए। इसे पाक (पवित्र) करने का इसके अलावा कोई दूसरा तरीका नहीं है। इसे खैरात करके इस पर वैसा ही सवाब (पुण्य) मिलने की उम्मीद रखना जैसा कि पाक माल पर मिलता है, सख्त हराम है, बल्कि फ़ुक़हा (धर्मशास्त्रियों) ने इसे कुफ़्र (अधर्म) लिखा है। हाँ, अगर शरीअत के उस हुक्म को माना जाए कि हक़दार न मिलने पर फ़क़ीर को सदक़ा कर दिया जाए, तो उस हुक्म पर अमल करने के कारण सवाब की उम्मीद की जा सकती है। मस्जिद, मदरसा आदि में रुपया खुद नहीं लगाया जाता बल्कि उससे चीज़ें खरीदी जाती हैं। खरीदारी में अगर ऐसा न हुआ हो कि हराम रकम दिखाकर कहा गया हो कि इसके बदले अमुक चीज़ दे दो, और उसने दे दी, और कीमत में हराम रकम दी गई, तो खरीदी गई चीज़ 'खबीस' (अशुद्ध) नहीं होती। इस सूरत में फातिहा और उर्स का खाना जायज़ है और अक्सर यही सूरत होती है। मस्जिद में नमाज़ और मदरसे में शिक्षा प्राप्त करना जायज़ है। और कुएं का पानी तो हर तरह से जायज़ है, चाहे उसमें वह दुर्लभ सूरत ही क्यों न पाई गई हो कि अशुद्धता ईंटों या गारे में आई हो, न कि ज़मीन के पानी में। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

मसला 258 से 261: भेरा, ज़िला शाहपुर, मुहल्ला पराचगान, मुस्तफ़सी (पूछने वाले) मोहम्मद रहीम पराचा बाबनी, 17 रमज़ान 1339 हिजरी।

धर्मगुरुओं (उलमा) का इस बारे में क्या कहना है कि: (1) किसी बात के साबित होने या न होने पर दो अकलमंद मुसलमानों का दोनों तरफ से आर्थिक शर्त (दांव) लगाना हलाल है या हराम? (2) दोनों पक्षों में से एक का दावा साबित हो जाने पर शर्त के मुताबिक दूसरे पक्ष से मिला हुआ माल खाना हलाल है या हराम? (3) एक मुत्तकी (परहेजगार) आलिम-ए-दीन का शर्त को हराम कहकर फिर उसी शर्त के माल से खाना-पीना क्या हुक्म रखता है? (4) जिस माल पर शर्त लगाई गई हो, उसके इस्तेमाल करने वाले के पीछे नमाज़ जायज़ है या नहीं? बयान फरमायें, अल्लाह आपको जज़ा दे।

अल-जवाब: (1) दोनों तरफ से शर्त लगाना हराम और बुरा है, तनवीरुल अबसार में है: "इनाम वाला माल हलाल है अगर शर्त एक तरफ से हो, और हराम है अगर शर्त दोनों तरफ से हो।" 1 (2) जब दोनों तरफ से शर्त लग गई, तो जो जीते उसके लिए माल लेना और खाना, और हारने वाले को उसे...

1 दुर्रे मुख्तार शरह तनवीरुल अबसार, किताबुल हज़र वल इबाहत, फ़स्ल फिल बैअ, मतबा मुजतबाई देहली, 2/449। पेज 581 of 768

الجواب: حرام روپیہ کسی کام میں لگانا اصلاً جائز نہیں، نیک کام ہو یا اور، سوا اس کے کہ جس سے لیا اسے واپس دے یا فقیروں پر تصدق کرے۔ بغیر اس کے کوئی حیلہ اس کے پاک کرنے کا نہیں، اسے خیرات کر کے جیسا پاک مال پر ثواب ملتا ہے اس کی امید رکھے تو سخت حرام ہے، بلکہ فقہاء نے کفر لکھا ہے۔ ہاں وہ جو شرع نے حکم دیا کہ حقدار نہ ملے تو فقیر پر تصدق کر دے اس حکم کو مانا تو اس پر ثواب کی امید کر سکتا ہے مسجد مدرسہ وغیرہ میں بعینہ روپیہ نہیں لگایا جاتا بلکہ اس سے اشیاء خریدتے ہیں خریداری میں اگر یہ نہ ہوا کہ زر حرام دکھا کر کہا اس کے بدلے فلاں چیز دے اس نے دی اس نے قیمت میں زر حرام دیا تو جو چیز خریدیں وہ خبیث نہیں ہوتی، اس صورت میں فاتحہ و عرس کا کھانا جائز ہے اور اکثر یہی صورت ہے، مسجد میں نماز مدرسہ میں تحصیل علم جائز ہے اور کنویں کا پانی تو ہر طرح جائز ہے اگر چہ اس میں وہ نادر صورت پائی گئی ہو کہ خباثت آئی تو اینٹوں مسالے میں نہ زمین کے پانی میں۔ وھو تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۲۵۸ تا ۲۶۱: از بھیرہ ضلع شاہ پور محلہ پراچگان مسئولہ محمد رحیم پراچہ بابلی ۱۷/ رمضان ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین کہ: (۱) کسی امر کے ثبوت یا عدم ثبوت پر مسلمین عاقلین کا طرفین سے شرط مالی لگانا حلال ہے یا حرام؟ (۲) طرفین سے ایک کا دعویٰ ثابت ہو جانے پر مطابق شرط دوسرے کی طرف آیا ہوا مال کھانا حلال ہے یا حرام؟ (۳) ایک متقی عالم دین کا شرط کو حرام کہہ کر پھر اسی شرط کے مال سے کھانا پینا کیا حکم رکھتا ہے؟ (۴) جس مال پر شرط لگائی گئی ہو اس کے استعمال کرنے والے کے پیچھے نماز جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا کم اللہ (بیان فرمائے اللہ آپ کو جزا دے۔ت)۔

الجواب: (۱) طرفین سے شرط بد نا حرام ہے، تنویر الابصار میں ہے: حل الجعل ان شرط المال من جانب واحد وحرم لو شرط من الجانبین ۱۔ انعام یافتہ مال حلال ہے اگر شرط ایک طرف سے ہو، اور حرام ہے اگر شرط دونوں طرف سے ہو۔ (ت) (۲) جب طرفین سے شرط بدی گئی تو جو جیتے اسے مال لینا اور کھانا اور ہارنے والے کو اسے

۱ درمختار شرح تنویر الابصار کتاب الحظر والاباحۃ فصل فی البیع مطبع مجتبائی دہلی ۲/۴۴۹

Fatawa Razviyah Volume 23

Giving money is all forbidden because it is foul and obtained through foul means. (Since it is impure as it was acquired through an impure cause. - T) (3) If that scholar was himself a party [to the bet], then when did he become pious? He is a perpetrator of forbidden acts, and if he consumes it, he is a consumer of the forbidden. And if he was not among either party, and the winner took the money and gave it to him, it is still forbidden because it is usurped property from those it was taken from; it is mandatory to return it to them, not give it to someone else. And if the winner took the money and gave it to the scholar with the permission of the loser, then it is lawful for the scholar because it is with the permission of the owner. (4) Its ruling is clear from the previous statement: it is forbidden for the winner and also forbidden for the arbitrator without the owner's permission. In both these cases, he is a transgressor (fasiq), and praying behind him is disliked (makruh). With the owner's permission, it is lawful and does not interfere with leadership in prayer (imamate). And Allah knows best.

Issue 262: From Bareilly city, asked by Shaukat Ali Sahib, 12 Shawwal 1337 AH. What is the ruling of the people of Sharia regarding whether working at an octroi (toll) post is permissible or not? And is it permissible for the ruler of the time to collect its money or not? This money is collected from the subjects and spent on their comfort, such as lighting, roads, etc. And is it permissible to evade the octroi tax or not?

The Answer: With a good intention, employment in octroi collection is permissible. This is explicitly stated in Al-Durr and other books, etc. (Clarified in Durr al-Mukhtar and other large books, etc. - T). Theft, i.e., taking another's protected property without their permission and hiding it, is not permissible for anyone. For an employee to act against the agreement is treachery, and treachery is absolutely forbidden. Furthermore, committing a legal offense and exposing oneself to humiliation and calamity without reason is also a crime under Sharia, as inferred from the Holy Quran and Hadith. (As learned from the Holy Quran and pure Hadith. - T). As for how the rulers of the time collecting it stands under Sharia, neither the rulers are concerned with this discussion nor the questioner with the ruler. And Allah Almighty knows best.

Issue 263: From Igatpuri, District Nashik, sent by Saeeduddin Sahib, 11 Safar 1338 AH. What do the scholars of the religion say about this matter: a prostitute bought a house with her impure earnings from forbidden acts and handed it over to a few

persons, writing that the income from this house should be spent on the expenses of the mosque, and they do not have the right to sell or mortgage it. Can the income of such a house [be used]?

पैसे देना सब हराम है क्योंकि वह नापाक है और नापाक ज़रिये से हासिल हुआ है। (चूंकि वह नापाक है क्योंकि नापाक सबब से हासिल हुआ है। - त) (3) अगर वह आलिम खुद एक पक्ष था तो वह मुत्तक़ी (परहेज़गार) कब हुआ, वह हराम का काम करने वाला है, और अगर वह इसे खाता है तो वह हराम खोर है। और अगर वह किसी पक्ष में नहीं था और जीतने वाले ने पैसा लेकर उसे दिया, तब भी यह हराम है क्योंकि वह छीनी हुई संपत्ति है जिससे ली गई थी; उन्हें वापस करना फर्ज़ है, न कि किसी और को देना। और अगर जीतने वाले ने पैसा लिया और हारने वाले की इजाज़त से आलिम को दिया, तो आलिम के लिए यह हलाल है क्योंकि यह मालिक की इजाज़त से है। (4) इसका हुक्म पिछली बात से साफ़ है: जीतने वाले के लिए हराम है और तीसरे पक्ष (पंच) के लिए भी मालिक की इजाज़त के बिना हराम है। इन दोनों सूरतों में वह फ़ासिक़ है और उसके पीछे नमाज़ मकरूह है। मालिक की इजाज़त से यह हलाल है और इमामत में कोई रुकावट नहीं है। और अल्लाह बेहतर जानता है।

मसला 262: शहर बरेली से, शौकत अली साहब द्वारा पूछा गया, 12 शव्वाल 1337 हिजरी। शरीयत के जानकारों का क्या हुक्म है कि चुंगी (टोल) की नौकरी जायज़ है या नहीं? और वक्त के हाकिम के लिए इसका पैसा वसूलना जायज़ है या नहीं? यह पैसा जनता से वसूल किया जाता है और जनता के ही आराम के लिए रोशनी, सड़क आदि के काम में लगाया जाता है। और चुंगी का टैक्स चोरी करना जायज़ है या नहीं?

जवाब: नेक नीयत के साथ चुंगी की नौकरी और वसूली जायज़ है। अल-दुर्र और अन्य किताबों आदि में इसका स्पष्ट ज़िक्र है (दुर्रे मुख़्तार आदि बड़ी किताबों में इसकी वज़ाहत की गई है। - त)। चोरी, यानी दूसरे का सुरक्षित माल उसकी इजाज़त के बिना उससे छुपाकर नाहक़ लेना, किसी के लिए भी जायज़ नहीं है। और कर्मचारी का करार (एग्रीमेंट) के खिलाफ काम करना धोखा है, और धोखा मुतलक़न (बिल्कुल) हराम है। इसके अलावा, किसी कानूनी जुर्म का इर्तिकाब (अपराध) करके खुद को बिना वजह ज़िल्लत और मुसीबत में डालना शरीयत में भी जुर्म है, जैसा कि कुरान मजीद और हदीस से पता चलता है। (जैसा कि कुरान मजीद और हदीस पाक से मालूम हुआ। - त)। रही बात यह कि वक्त के हाकिमों का इसे वसूलना शरीयत की नज़र में कैसा है, तो न हाकिमों को इस बहस से कोई सरोकार है और न ही सवाल पूछने वाले को हाकिम से। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 263: इगतपुरी, ज़िला नासिक से, सईदउद्दीन साहब द्वारा भेजा गया, 11 सफ़र 1338 हिजरी। दीन के उलमा इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि: एक तवायफ़ ने अपनी नापाक कमाई (हरामकारी के पैसे) से एक मकान खरीदा और उसे कुछ व्यक्तियों के सुपुर्द करते हुए लिख दिया कि इस मकान की आमदनी मस्जिद के खर्चों में लगाई जाए, और उन्हें इसे बेचने या गिरवी रखने का अधिकार नहीं दिया गया। क्या ऐसे मकान की आमदनी...

पेज 582 का 768

مال دینا سب حرام لانہ خبیث حصل بسبب خبیث (اس لئے کہ وہ ناپاک ہے کیونکہ ناپاک سبب سے حاصل ہوا ہے۔ ت) (۳) اگر وہ عالم خود ایک فریق تھا تو متقی کب ہوا، حرام کار ہے ، اور اسے کھائے تو حرام خور ہے۔ اور اگر یہ کسی فریق میں نہ تھا اور جیتنے والے نے مال لے کر اسے دیا جب بھی حرام ہے کہ وہ مال مغصوب ہے جن سے لیا تھا فرض ہے کہ انہیں پھیر کر دے نہ کہ دوسرے کو، اور اگر جیتنے والے نے مال لیا اور ہارنے والے کی اجازت سے عالم کو دیا تو عالم کے لئے حلال ہے کہ باجازت مالک ہے۔ (۴) اس کا حکم بیان سابق سے واضح ہے جیتنے والے کو حرام اور ثالث کو بھی بلا اجازت مالک حرام، ان دونوں صورتوں میں وہ فاسق ہے اور اس کے پیچھے نماز مکروہ اور باجازت مالک حلال ہے اور امامت میں مخل نہیں۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۶۲: از شہر بریلی مسئولہ شوکت علی صاحب ۱۲ شوال ۱۳۳۷ھ کیا حکم ہے اہل شریعت کا کہ ملازمت چونگی کی جائز ہے یا نہیں؟ اور حاکم وقت کو اس کا روپیہ تحصیلنا جائز ہے یا نہیں، یہ روپیہ رعایا سے تحصیل کرکے رعایا ہی کی آسائش کے واسطے روشنی سڑک وغیرہ کے کام میں لگادیتے ہیں، اور چونگی کا محصول چرانا جائز ہے یا نہیں؟

الجواب: نیک نیت سے چونگی کی نوکری تحصیل وصول کی جائز ہے ہے نص علیه فی الدر و غیرہ من الاسفار الخ (درمختار وغیرہ بڑی کتابوں میں اس کی تصریح کی گئی الخ۔ ت) چوری یعنی دوسرے کا مال معصوم ہے اس کے اذن کے اس سے چھپا کر ناحق لینا کسی کو بھی جائز نہیں اور نوکر کا خلافِ قرارداد کرنا عذر ہے اور غدر مطلقاً حرام ہے نیز کسی قانونی مجرم کا ارتکاب کرکے اپنے آپ کو بلاوجہ ذلت و بلا کے لئے پیش کرنا شرعاً بھی جرم ہے کما استفید من القرآن المجید والحدیث (جیسا کہ قرآن مجید اور حدیث پاک سے معلوم ہوا ۔ ت) رہا یہ کہ حکامِ وقت

کو اس کا تحصیلنا شرعاً کیسا ہے نہ حکام کو اس سے بحث ہے نہ سائل کو حاکم سے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۲۶۳: از ایگت پوری ضلع ناسک مرسلہ سعید الدین صاحب ۱۱ صفر ۱۳۳۸ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک طوائف نے اپنی ناپاک کمائی حرام کاری کے روپیہ سے ایک مکان خرید کیا اور اس کو بنام چند اشخاص سپرد کرکے لکھ دیا کہ اس مکان کی آمدنی مسجد کے اصراف میں خرچ کی جائے اور ان کو اس کا اختیار بیع و رہن حاصل نہیں کیا ایسے مکان کی آمدنی

Fatawa Razawiyya Volume 23

...it is correct and permissible to spend on the expenses of the mosque. State the ruling, and you shall be rewarded.

The Answer: Most of such items are bought on credit, in which case it is clear that the wealth is lawful. Otherwise, in common transactions, the contract and the payment of forbidden (haram) wealth do not coincide simultaneously. That is, it doesn't happen that one shows haram money and says, 'Give it in exchange for this,' and then pays the price with that same money. Even in such a case, the impurity of the money does not transfer to the item, as per the school of Imam al-Karkhi, upon which the fatwa is based. In these cases, the income from that house can be spent on the mosque. And Allah Almighty knows best.

Issue 264: From Bareilly Bazaar Shahamat Ganj, asked by Ashiq Ali, shopkeeper, 26 Jumada al-Ula 1338 AH. What do the scholars of religion say about this: A person owns land, and another person lives on it in a temporary structure. The landlord wants to sell the land, and the neighborhood residents want to buy it through donations so that the rent from this house can continue to be spent on the mosque. The person living there is unhappy about the purchase for the mosque; he wants to buy it himself. He is a Muslim. Is it permissible for the charitable people to buy this land, or is it permissible for that person?

The Answer: It is clear that the person needs a house since he is living in a rented house; therefore, his wanting it for himself is not blameworthy. The choice lies with the owner of the house; he may sell it to whomever he wishes. No party is liable to any Shariah blame in this. And Allah Almighty knows best.

Issue 265: From Kanpur, Mohalla Pukka Pur, near Star Press, sent by Barakat Ahmad Sahib, 20 Jumada al-Akhira 1338 AH. What do the scholars of religion and jurists of the clear Shariah say about this matter: Hindah used to practice the profession of prostitution and singing/dancing. She naturally felt inclined to leave the profession of prostitution, i.e., adultery, so she repented from it. Then she became a disciple (mureed) of a spiritual guide, Zaid. However, she still practices the profession of singing and dancing. The spiritual guide has given her permission to continue this profession until she has accumulated reasonable capital. In such a situation, are Hindah and her spiritual guide Zaid guilty of any sin? If so, what is their punishment according to the rulings of Shariah?

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

...मस्जिद के खर्चों में खर्च करना सही और जायज़ है। बयान करें, आपको पुण्य मिलेगा।

उत्तर: ऐसी वस्तुएं अक्सर ऋण (उधार) पर खरीदी जाती हैं, तब तो स्पष्ट है कि वह धन हलाल है। अन्यथा सामान्य खरीदारी में अनुबंध और हराम धन का भुगतान एक साथ नहीं होता, अर्थात ऐसा नहीं होता कि हराम रुपया दिखाकर कहें कि इसके बदले में दे दो और फिर वही रुपया कीमत में दे दें। ऐसी स्थिति में भी रुपये की अपवित्रता उस वस्तु में नहीं आती, जैसा कि इमाम अल-करखी का मत है जिस पर फतवा दिया गया है। इन स्थितियों में उस घर की आय मस्जिद में खर्च की जा सकती है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 264: बरेली बाज़ार शहामत गंज से, सायल आशिक अली दुकानदार, 26 जमादी-उल-उला 1338 हिजरी। धर्म के विद्वान क्या कहते हैं: एक व्यक्ति की ज़मीन है, उसमें एक और व्यक्ति रहता है, उसका ढांचा कच्चा है। ज़मींदार ज़मीन बेचना चाहता है और मोहल्ले के लोग चंदा करके उसे खरीदना चाहते हैं ताकि इस घर का किराया मस्जिद में खर्च होता रहे। जो व्यक्ति वहां रहता है वह मस्जिद के लिए खरीदने से नाखुश है, वह चाहता है कि मैं खुद खरीदूँ। वह व्यक्ति मुसलमान है। इस ज़मीन को खरीदना नेक लोगों के लिए जायज़ है या उस व्यक्ति के लिए?

उत्तर: स्पष्ट है कि उस व्यक्ति को घर की ज़रूरत है क्योंकि वह किराए के घर में रह रहा है, इसलिए उसका अपने लिए चाहना बुरा नहीं है। और अधिकार घर के मालिक का है, वह जिसके हाथ चाहे बेचे, इसमें किसी भी पक्ष पर कोई शरीयत का दोष नहीं है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 265: कानपुर मोहल्ला पक्कापुर, स्टार प्रेस के पास से, भेजने वाले बरकत अहमद साहब, 20 जमादी-उल-आखिर 1338 हिजरी। धर्म के विद्वान और शरीयत के मुफ्ती इस मसले में क्या कहते हैं कि हिंदा वेश्यावृत्ति और नाच-गाने का पेशा करती थी। उसे स्वाभाविक रूप से झुकाव हुआ कि वेश्यावृत्ति अर्थात ज़िना का पेशा छोड़ दे, चुनाँचे उसने उससे तौबा की। फिर वह एक बुजुर्ग ज़ैद की मुरीद हो गई। हालांकि, नाच-गाने का पेशा वह अब तक करती है। पीर साहब ने उसे अनुमति दे रखी है कि वह उस पेशे को तब तक करती रहे जब तक उसके पास एक उचित पूँजी जमा न हो जाए। ऐसी स्थिति में क्या हिंदा और उसका मुर्शिद ज़ैद किसी गुनाह के अपराधी हैं? यदि हैं, तो शरीयत के आदेशों के अनुसार उनकी सज़ा क्या है?

पृष्ठ 583/768

اصراف اخراجاتِ مسجد میں صرف کرنا درست و جائز ہے۔ بینوا توجروا۔

الجواب: ایسی اشیاء اکثر قرض سے خریدتے ہیں جب تو ظاہر کہ وہ مال حلال ہے ورنہ عام خریداریوں میں عقد و نقد مالِ حرام پر جمع نہیں ہوتا یعنی یہ نہیں ہوتا کہ حرام روپیہ دکھا کر کہیں اس کے عوض دے دو پھر وہی روپیہ قیمت میں دے دیں، ایسی صورت میں بھی روپے کی خباثت اس شے میں سرایت نہیں کرتی کما ھو مذھب الامام الکرخی المفتی بہ (جیسا کہ امام کرخی کا مذہب ہے کہ جس پر فتویٰ دیا گیا۔ت) ان صورتوں میں اُس مکان کی آمدنی مسجد میں صرف ہو سکتی ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۲۶۴: از بریلی بازار شہامت گنج مسئولہ عاشق علی دکاندار ۲۶ جمادی الاولی ۱۳۳۸ھ

علمائے دین کیا فرماتے ہیں ایک شخص کی زمین ہے اُس میں ایک اور شخص رہتا ہے عملہ اس کا خام ہے زمیندار زمین فروخت کرنا چاہتا ہے اور اہلِ محلہ چندہ کر کے خریدنا چاہتے ہیں اس لئے کہ اس مکان کا کرایہ مسجد میں صرف ہوتا رہے جو شخص اس میں رہتا ہے وہ مسجد کے لئے خریدنے سے ناراض ہے وہ چاہتا ہے کہ میں خریدوں، وہ شخص مسلمان ہے، اس زمین کا خریدنا بہم اہلِ خیر کو جائز ہے یا اس شخص کو جائز ہے؟

الجواب: ظاہر ہے کہ اس شخص کو مکان کی حاجت ہے کہ کرایہ کے مکان میں رہ رہا ہے لہذا اس کا اپنے لئے چاہنا مذموم نہیں، اور اختیار مالکِ مکان کو ہے جس کے ہاتھ چاہے بیچ کرے، اس میں کسی فریق پر کوئی الزامِ شرعی نہیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۲۶۵: از کانپور محلہ پکا پور متصل اسٹار پریس مرسلہ برکات احمد صاحب ۲۰ جمادی الاخر ۱۳۳۸ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیانِ شرع متین اس مسئلہ میں کہ ہندہ پیشہ کسب اور ناچ گانے کا کرتی تھی اس کو قدرتی طور پر میلان ہوا کہ پیشہ کسب یعنی زنا چھوڑ دے چنانچہ اس نے اس سے توبہ کی پھر وہ ایک بزرگ طریقت زید سے مرید ہوگئی تاہم پیشہ ناچ گانے کا اب تک کرتی ہے پیر صاحب نے اس کو اجازت دے رکھی ہے کہ وہ اس پیشہ کو اس وقت تک جب تک اس کے پاس ایک معقول سرمایہ جمع ہوجائے کرتی رہے ایسی حالت میں ہندہ اور اس کا مرشد زید کسی گناہ کے مرتکب ہیں اگر ہیں تو بروئے احکامِ شریعت اُن کی کیا سزا ہے؟

Volume 23 Fatawa Razawiyya

The Answer: This cursed profession is absolutely forbidden (Haram). If someone considers it permissible (Halal), they are a disbeliever (Kafir) as they deny Quranic texts, and we have mentioned this in our Fatawa. The wealth accumulated from it is Haram, Haram, Haram, equivalent to usurped property, such that Hindah (the woman) cannot use it for herself nor for her spiritual guide. In the aforementioned situation, Hindah is a transgressive, lewd woman (Fasiqa Fahisha). And the one who permitted her and told her to accumulate wealth from this cursed work is a broker of forbidden acts, a transgressor, profligate, and misguidance (Dallal-e-Haram, Fasiq Fajir, Dall). It is strange that the questioner writes them as "elders of the spiritual path" (Buzurgan-e-Tariqat); elders of the spiritual path are not of Satanic character. As for punishment and reprimand, who can administer them here? Allah Almighty knows best.

Problem 266: From Village Bahar, District Bareilly, sent by Mr. Muhammad Ismail Khan, 22 Rajab al-Murajjab 1338 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: A marriage took place two months before the completion of the waiting period ('Iddat). Whatever the witnesses who testified in it received, they want to give some portion of that money to the noble mosque. Should it be spent on the mosque or not? Because they say, "Whatever we received in the marriage, take it for the mosque's expenses." Explain and be rewarded.

The Answer: If they knew that this marriage took place within the waiting period ('Iddat) and still became witnesses and took something for it, then it is Haram and must never be taken for the mosque. If they did not know and took a fee for being witnesses, it is still void and rejected; it should not be taken. If they did not know and did not take a fee, but the giver gave it as witnesses, thinking "they spoke for us at our time [of need]", even then it is actually impermissible. The witnesses should return it and it should not be taken for the mosque. Yes, if the situation were that people sometimes give something to witnesses as a gift (Sila) which is not habitual, and it was given to them in that same manner of gift, and they were unaware that the marriage was within the 'Iddat, then it would be permissible, and taking it for the mosque would also be permissible. But apparently, this is not the case, therefore it should not be taken. Allah Almighty knows best.

Problem 267: From Deogarh, Mewar, Rajputana, sent by Mr. Abdul Aziz, 18 Shawwal 1338 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: Allah Almighty

has forbidden taking interest, which every person considers bad according to the Divine command. Similarly, they also consider giving interest bad, but a person who is in dire need of money and nowadays no one gives interest-free loans (Qard-e-Hasana), and the condition of the Muslims of Mewar...

उत्तर: यह शापित पेशा पूर्णतः हराम है। यदि कोई इसे हलाल (वैध) माने तो वह काफिर है क्योंकि वह कुरान के आदेशों का इनकार करने वाला है, और हमने इसका उल्लेख अपने फ़तवों में कर दिया है। इससे जो धन एकत्रित होगा वह हराम हराम हराम होगा, हड़पी हुई संपत्ति के समान, जिसे हिन्दा न तो अपने उपयोग में ला सकेगी और न ही अपने पीर (आध्यात्मिक गुरु) के। हिन्दा उपरोक्त स्थिति में एक व्यभिचारिणी और पापिष्ठा (फ़ासिक़ा फ़ाहिशा) है। और जिसने उसे इसकी अनुमति दी और इस शापित काम से धन जमा करने को कहा, वह हराम का दलाल, पापी, दुराचारी और गुमराह है। यह आश्चर्य की बात है कि प्रश्नकर्ता उन्हें "बुज़ुर्गाने तरीक़त" (आध्यात्मिक मार्ग के बुज़ुर्ग) लिखता है; आध्यात्मिक मार्ग के बुजुर्ग शैतानी व्यवहार वाले नहीं होते। रही बात सज़ा और दंड की, तो यहाँ उसे कौन दे सकता है? अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

मसाला २६६: ग्राम बहार, ज़िला बरेली से, प्रेषक मुहम्मद इस्माइल खान साहब, २२ रजब अल-मुरज्जब १३३८ हिजरी। धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं कि इद्दत (प्रतीक्षा अवधि) पूरी होने से दो महीने पहले एक निकाह हुआ। इसमें जो लोग गवाह बने, उन्हें जो कुछ मिला, वे उस पैसे का कुछ हिस्सा मस्जिद शरीफ़ में देना चाहते हैं। क्या उसे मस्जिद के खर्च में लगाया जाना चाहिए या नहीं? क्योंकि वे कहते हैं कि जो हमें निकाह में मिला है, वह मस्जिद के खर्च के लिए ले लो। स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: यदि उन्हें पता था कि यह निकाह इद्दत के भीतर हुआ है और फिर वे गवाह बने और उस पर कुछ लिया, तो वह हराम है, उसे मस्जिद में कतई न लिया जाए। और यदि पता नहीं था और गवाह बनने पर पारिश्रमिक लिया, तब भी वह व्यर्थ और अस्वीकार्य है, न लिया जाए। और यदि पता नहीं था और पारिश्रमिक भी नहीं लिया, लेकिन देने वाले ने गवाह के तौर पर दिया कि "इन्होंने हमारे समय पर साथ दिया", तब भी वह वास्तव में नाजायज है। गवाहों को चाहिए कि वे उसे वापस कर दें और मस्जिद में न लिया जाए। हाँ, अगर स्थिति यह होती कि लोग कभी-कभी गवाहों को उपहार (सिला) के रूप में कुछ देते हैं जिसकी आदत नहीं है, और उसी उपहार के रूप में उन्हें दिया जाता और उन्हें निकाह के इद्दत में होने की जानकारी न होती, तो यह जायज़ होता और मस्जिद में लेना भी जायज़ होता। लेकिन ज़ाहिर तौर पर ऐसा नहीं है, इसलिए इसे न लिया जाए। अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

मसाला २६७: देवगढ़ मेवाड़ राजपूताना से, प्रेषक अब्दुल अज़ीज़ साहब, १८ शव्वाल १३३८ हिजरी। धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं कि ब्याज लेना अल्लाह तआला ने हराम फ़रमाया है जिसे ईश्वरीय आदेश के अनुसार हर व्यक्ति बुरा समझता है। इसी तरह ब्याज देना भी बुरा समझते हैं, लेकिन ऐसा व्यक्ति जिसे रुपयों की सख्त ज़रूरत है और क़र्ज़े हसना (ब्याज मुक्त ऋण) भी आजकल कोई किसी को नहीं देता, और मेवाड़ के मुसलमानों की हालत...

पेज ५८४ / ७६८

الجواب: یہ ملعون پیشہ حرام قطعی ہے اگر اسے حلال جانے کافر ہے کہ نصوصِ قرآنیہ کا منکر ہے و قد ذکرناھا فی فتاوٰنا (اس کا ذکر ہم نے اپنے فتاویٰ میں کر دیا ہے۔ت) جو مال اس سے جمع ہوگا حرام حرام حرام مثل مالِ غصب ہوگا کہ ہندہ نہ اسے اپنے صرف میں لا سکے گی نہ اپنے پیر کے۔ ہندہ صورتِ مذکورہ میں فاسقہ فاحشہ ہے اور جس نے اس کی اجازت دی اور اس ملعون کام سے سرمایہ جمع کرنے کو کہا وہ حرام کا دلال فاسق فاجر ضال ہے، عجب کہ سائل بزرگ طریقت لکھتا ہے ، بزرگانِ طریقت شیطان خصلت نہیں ہوتے۔ رہی سزا و تعزیر ، وہ یہاں کون دے سکتا ہے ، واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۲۶۶: از موضع بہار ضلع بریلی مرسلہ محمد اسمعیل خاں صاحب ۲۲ رجب المرجب ۱۳۳۸ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ نکاح عدت سے دو مال پیشتر ہوا اس میں جو شاہد گواہ بنے ان کو جو کچھ ملا وہ کچھ تو اسی حصہ اس رقم کا مسجد شریف میں دینا چاہتے ہیں تو صرفہ مسجد میں لگایا جائے کہ نہیں کیونکہ وہ کہتے ہیں کہ جو ہم کو نکاح میں ملا ہے وہ مسجد کے خرچ کے واسطے لے لو۔ بینوا توجروا۔ (بیان فرمائیے اجر پائیے۔ت)

الجواب: اگر اُن کو معلوم تھا کہ یہ نکاح عدت کے اندر ہوا ہے اور پھر شاہد بنے اور اس پر کچھ لیا تو وہ حرام ہے مسجد میں ہر گز نہ لیا جائے۔ اور اگر معلوم نہ تھا اور شاہد بننے پر اجرت لی جب بھی باطل و مردود ہے نہ لی جائے ، اور اگر معلوم نہ تھا نہ اجرت لی مگر دینے والے نے بطور شاہد دیا کہ یہ وقت پر ہماری سی کہیں جب بھی وہ واقع میں ناجائز ہے ، شاہدان کو چاہئے اسے واپس دیں اور مسجد میں نہ لیا جائے ، ہاں اگر یہ صورت ہوتی کہ شاہدوں کو لوگ کبھی کبھی بطور صلہ کچھ دیتے ہیں جس کی عادت نہیں اور اُسی صلے کے طور پر ان کو دیا جائے

اور انہیں نکاح عدت میں نہ ہونے کی خبر ہوتی تو جائز ہوتا اور مسجد میں لینا بھی جائز ہوتا لیکن ظاہر ایسا ہوتا نہیں لہٰذا نہ لیا جائے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۲۶۷: از دیو گڑھ میواڑ راجپوتانہ مرسلہ عبدالعزیز صاحب ۱۸ شوال ۱۳۳۸ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ سود لینا باری تعالٰی نے حرام فرمایا جسے موافقِ فرمانِ خداوندی ہر شخص برا جانتا ہے اس طرح سود دینا بھی برا جانتے ہیں لیکن ایسا شخص جسے روپے کی سخت ضرورت ہے اور قرضِ حسنہ بھی آج کل کسی کو نہیں دیتا اور میواڑ کے مسلمانوں کی حالت

Fatawa Rizvia Volume 23

...is very weak. In such a situation, if someone brings interest-bearing money from a non-Muslim to fulfill their needs, how is it? Is there any problem in praying behind such a person?

The Answer: People treat non-essential matters as necessities; for example, if a large expenditure is required for a wedding, or they live in a mud house and wish to build a permanent one, or they are engaged in a trade sufficient for living but aim to become big merchants. Taking interest-bearing loans for these purposes is forbidden (Haram). The ruling for this and for giving interest is the same. It is stated in a Sahih Hadith:

“The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) cursed the one who consumes interest, the one who gives it, the one who records it, and the two witnesses to it,” and he said, “They are all equal (in sin).” [1]

The Prophet (peace and blessings be upon him) cursed the consumer of interest, the giver, the writer, and its witnesses. And he said they are all equal (in sin). (T)

However, if there is a genuine necessity without which survival is impossible—for instance, money is needed for food and drink and the person is unable to earn, nor do they possess anything beyond essential items that could be sold, or a creditor has obtained a court decree and they have nothing, such that if they do not pay, their residence or the piece of property that is their source of livelihood will be auctioned—under such compulsions, one may take a loan. It is mentioned in Durr-e-Mukhtar:

“It is permissible for a needy person to borrow with interest.” [2] And Allah Almighty knows best.

It is permissible for the needy and compelled to take an interest-bearing loan. And Allah Almighty knows best.

Problem 268: From Mufti Muhammad Ahmad Bengali What do the scholars of religion say regarding this matter: if someone invites a religious scholar to their home out of respect, prepares and serves good food, asks them to recite prayers for the reward of the deceased, and upon their departure gives them something as a gift for the sake of Allah; is it permissible to accept this or not? Does the rule of "wages for acts of worship" apply here or not? Please explain and be rewarded.

[1] Sahih Muslim, Kitab al-Musaqat, Bab al-Riba, Qadeemi Kutub Khana Karachi, 2/72 [2] Al-Ashbah wa al-Naza'ir referencing Al-Qunyah, Al-Fann al-Awwal, Al-Qa'idah al-Khamisah, Idara al-Qur'an Karachi, 1/126; Bahr al-Ra'iq, Bab al-Riba, HM Saeed Company Karachi, 6/126

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

...बहुत कमज़ोर है। ऐसी स्थिति में यदि कोई किसी ग़ैर-मज़हब से सूदी रुपया ले आए और अपनी ज़रूरत पूरी करे तो कैसा है? ऐसे व्यक्ति के पीछे नमाज़ पढ़ने में कोई बुराई तो नहीं?

अल-जवाब (उत्तर): लोग अनावश्यक बातों को ज़रूरत मान लेते हैं, उदाहरण के लिए शादी में भारी ख़र्च दरकार है, कच्चे मकान में रहते हैं और पक्का मकान बनाना चाहते हैं, गुज़ारे के लायक व्यापार कर रहे हैं और बड़ा व्यापारी बनना मक़सद है। इन उद्देश्यों के लिए सूदी क़र्ज़ लेना हराम है। इसका और सूद देने का एक ही हुक्म है। सही हदीस में है:

"अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने ब्याज खाने वाले, खिलाने वाले, उसे लिखने वाले और उसके दो गवाहों पर लानत भेजी है," और फरमाया: "वे सब (गुनाह में) बराबर हैं।" [1]

हुज़ूर अलैहिस्सलाम ने सूद खाने वाले, खिलाने वाले, उसे लिखने वाले और उसके गवाहों, इन सब पर लानत भेजी और फरमाया कि वे सब (गुनाह में) बराबर हैं। (त)

वहाँ यदि वास्तव में ऐसी ज़रूरत है जिसके बिना गुज़ारा मुमकिन नहीं, जैसे खाने-पीने की ज़रूरत है और कमाने की क्षमता नहीं है, न ही बुनियादी ज़रूरतों के अलावा बेचने लायक कोई चीज़ पास है, या लेनदार की डिग्री (अदालती आदेश) हो गई है और पास कुछ नहीं है, यदि भुगतान नहीं किया तो रहने का मकान या ज़मीन का टुकड़ा जो जीविका का एकमात्र साधन है नीलाम हो जाएगा, तो ऐसी मजबूरियों में क़र्ज़ लिया जा सकता है। 'दुर्रे मुख्तार' में है:

"ज़रूरतमंद के लिए ब्याज पर ऋण लेना जायज़ है।" [2] और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

ज़रूरतमंद और मजबूर को सूदी क़र्ज़ लेना जायज़ है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 268: मुफ़्ती मुहम्मद अहमद बंगाली की ओर से दीन के उलेमा (विद्वान) इस मसले में क्या फरमाते हैं कि यदि कोई व्यक्ति किसी आलिम साहब को दावत देकर घर लाए और सम्मान की दृष्टि से अच्छा खाना पकाकर खिलाए, और मृतकों को सवाब पहुँचाने के लिए दुआ कराए, और जाते समय उन्हें अल्लाह के नाम पर उपहार (हदिया) स्वरूप कुछ दे; तो क्या यह लेना जायज़ है या नहीं? और क्या 'इबादत पर मज़दूरी' (उजरत अलत-ताअत) का नियम इस पर लागू होता है या नहीं? स्पष्ट करें, आपको पुण्य मिलेगा।

[1] सही मुस्लिम, किताबुल मुसाक़ात, बाबुर रिबा, क़दीमी कुतुब खाना कराची, 2/72 [2] अल-अशबाह व अन-नज़ायर ब-हवाला अल-क़ुनिया, अल-फ़न्नुल अव्वल, अल-क़ाइदतुल ख़ामिसा, इदारातुल क़ुरान कराची, 1/126; बहुर राइक़, बाबुर रिबा, एच.एम. सईद कंपनी कराची, 6/126

تو بہت کمزور ہے ایسی حالت میں کسی غیر مذہب سے سودی روپیہ لے آئے اور اپنی ضرورت رفع کرے تو کیسا ہے ایسے شخص کے پیچھے نماز میں تو کوئی قباحت نہیں؟

الجواب: لوگ بے ضرورت باتوں کو ضرورت ٹھہرا لیتے ہیں مثلاً شادی میں کثیر خرچ درکار ہے کچے مکان میں رہتے ہیں پختہ مکان بنانا منظور ہے گزر کے لائق تجارت کر رہے ہیں اور بڑا سودا گربنا مقصود ہے ان اغراض کے لئے سودی قرض لیتے ہیں یہ حرام ہے، اس کا اور سود دینے کا ایک حکم ہے۔ صحیح حدیث میں ہے:

لعن رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم اکل الربو ومؤکلہ وکاتبہ وشاہدیہ وقال ھم سواء ۱ ۔

حضور علیہ الصلوۃ والسلام نے سود کھانے والے، کھلانے والے، اسے لکھنے والے اور اس کے گواہ ان سب پر لعنت فرمائی۔ اور فرمایا وہ سب (گناہ میں) برابر ہیں۔ (ت)

وہاں اگر واقعی ضرورت ہے کہ بے اس کے گزر نہیں مثلاً کھانے پینے کو درکار ہے اور کسب پر قادر نہیں، نہ حاجات ضروریہ سے زائد کوئی چیز قابل بیع پاس ہے یا قرضخواہ کی ڈگری ہوگئی پاس کچھ نہیں، ادانہ کرے تو رہنے کا مکان یا جائداد کا ٹکڑا کہ ہی ذریعہ معاش ہے نیلام ہو جائے تو ایسی مجبوریوں میں قرض لے سکتا ہے۔ درمختار میں ہے:

یجوز للمحتاج الاستقراض بالربا ۲ ۔واللہ تعالی اعلم۔

ضرورت مند اور مجبور کو سودی قرض لینا جائز ہے۔ واللہ تعالی اعلم۔

مسئلہ ۲۶۸ : از مفتی محمد احمد بنگالی کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ اگر کوئی شخص عالم صاحب کو دعوت دے کے مکان میں لائیں اور بنظر عزت اچھا کھانا پکاکے کھلائیں اور مریوں کی ثواب رسانی کے لئے کچھ دعا کرائیں اور آتے وقت اُن کو بطور ہدیہ کچھ اللہ دیں تو یہ لینا جائز ہے یا نہیں، اور اجرت علی الطاعۃ اس پر صادق ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا۔

۱ صحیح مسلم کتاب المساقات باب الرباء قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۲ ۷۲ الاشباہ والنظائر بحوالہ القنیہ الفن الاول القاعدۃ الخامسۃ ادارۃ القرآن کراچی ۱ / ۱۲۶ ، بحر الرائق باب الربا ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۶ / ۱۲۶

Fatawa Rizvia Volume 23

The Answer: If this is a customary expenditure and the inviter knows that they have to give and the visitor knows they will receive something, then this is like a wage. For "what is known is like what is stipulated" (T). And if not, then serving a scholar and honoring them is a source of great reward, and undoubtedly the expenditure received daily is permissible. The way to salvation is for the scholar to first state, "I will pray and recite to bestow the reward, but I will never take compensation for it." After this, whatever is received is a pure offering (Nazr).

For an explicit statement surpasses an indication, as mentioned in 'Al-Ghunya' and others^1.	**Because an explicit word has priority over indication (i.e., allusion or hint), as mentioned in 'Ghunya' etc. (T)**

And this invitation should also not be during mourning days,

For it (the feast) is legislated for joy, not for misfortunes, as mentioned in 'Fath al-Qadir' and others^2.	**Because an invitation is permissible in joy, not in grief and pain, as mentioned in 'Fath al-Qadir' etc. (T)**

One should not accept an invitation during mourning days. And Allah Almighty knows best.

Issue 269: What do the scholars of religion and the muftis of the clear Shari'ah say regarding the following issue: if a person gives some wealth to another person as a 'Qarz-e-Hasana' (benevolent loan), can this lender demand their wealth from the borrower or not? And if the borrower is wealthy but does not repay the debt, what is the ruling for him? Explain so you may be rewarded. (T)

The Answer: There is no prohibition in asking for the return after giving a Qarz-e-Hasana, however, there should not be undue harshness in asking.

"And if he is in difficulty, then let there be postponement [until a time of ease]."	**If the debtor is in a tight situation (and destitute), then ease for him.**

^1 Radd al-Muhtar, Kitab al-Da'wa, Bab Da'wa al-Rajulayn, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 4/474 ^2 Fath al-Qadir, Bab al-Shaheed, Maktaba Nooria Rizvia, Sukkur, 2/102

फतावा रज़विया, खंड २३

उत्तर: यदि यह एक प्रथागत व्यय है और बुलाने वाला जानता है कि उसे देना होगा और आने वाला जानता है कि उसे कुछ मिलेगा, तो यह मज़दूरी की तरह है। क्योंकि "जो प्रसिद्ध है वह शर्त की तरह है" (त)। और यदि ऐसा नहीं है, तो एक विद्वान की सेवा और उनका सम्मान करना महान पुण्य का स्रोत है, और निस्संदेह दैनिक रूप से प्राप्त होने वाला व्यय वैध है। मोक्ष का तरीका यह है कि विद्वान पहले कह दे, "मैं प्रार्थना करूँगा और पुण्य प्रदान करने के लिए पाठ करूँगा, लेकिन इसके लिए कभी मुआवज़ा नहीं लूँगा।" इसके बाद जो कुछ भी मिलता है वह विशुद्ध भेंट (नज़्र) है।

क्योंकि एक स्पष्ट कथन संकेत से ऊपर होता है, जैसा कि 'अल-ग़ुनिया' और अन्य में उल्लेखित है^1।

इसलिए कि स्पष्ट शब्द, संकेत (यानी इशारा कनाया) से ऊपर यानी श्रेष्ठ होता है, जैसा कि ग़ुनिया आदि में उल्लेखित है। (त)

और यह निमंत्रण शोक के दिनों में भी नहीं होना चाहिए,

क्योंकि यह (दावत) खुशी के लिए निर्धारित है न कि विपत्तियों के लिए, जैसा कि 'फतह अल-कादिर' और अन्य में उल्लेखित है^2।

क्योंकि दावत खुशी में जायज़ है न कि सदमे और तकलीफ में, जैसा कि फतह अल-कादिर आदि में उल्लेखित है। (त)

शोक के दिनों में निमंत्रण स्वीकार नहीं करना चाहिए। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला २६९: धर्म के विद्वान और स्पष्ट शरीयत के मुफ्ती निम्नलिखित मसले के बारे में क्या कहते हैं: यदि कोई व्यक्ति दूसरे व्यक्ति को कुछ धन 'क़र्ज़-ए-हसना' (परोपकारी ऋण) के रूप में देता है, तो क्या यह ऋणदाता उधारकर्ता से अपना धन मांग सकता है या नहीं? और यदि उधारकर्ता धनी है लेकिन ऋण नहीं चुकाता है, तो उसके लिए क्या हुक्म है? बयान फरमाएं ताकि आपको पुण्य मिले। (त)

उत्तर: क़र्ज़-ए-हसना देकर वापस मांगने में कोई मनाही नहीं है, हाँ, मांगने में अनुचित सख्ती नहीं होनी चाहिए।

"और यदि वह तंगी में हो, तो [उसे] आसानी तक मोहलत दो।"

अगर कर्जदार तंगदस्त (और निर्धन) हो तो उसे आसानी।

^1 रद अल-मुह्तार, किताब अल-दावा, बाब दावा अल-रजुलैन, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, ४/४७४ ^2 फतह अल-कादिर, बाब अल-शहीद, मकतबा नूरिया रज़विया, सुक्कुर, २/१०२ पृष्ठ ५८६/७६८

الجواب: اگر یہ معہود اصراف ہے بلانے والا جانتا ہے کہ دینا پڑے گا آنے والا جانتا ہے کہ کچھ ملے گا تو یہ مثلِ اجرت ہے فان المعروف کالمشروط (جو بات لوگوں میں مشہور ہو وہ شرط کردہ باب کی طرح ہے۔ ت) اور اگر یہ نہیں تو عالم کی خدمت کام اعزاز سب باعث اجر عظیم ہے اور بلاشبہ اصراف جو روزانہ ملے جائز ہے اور طریقہ نجات یہ ہے کہ عالم پہلے کہہ دے کہ میں دعا کروں گا پڑھ کر ثواب بخشوں گا مگر ہر گز اس پر عوض نہ لوں گا اس کے بعد کچھ ملے خالص نذر ہے،

فان الصریح یفوق الدلالۃ کما فی الغنیۃ وغیرھا۱۸

اس لئے کہ صریح قول، دلالت (یعنی اشارہ کنایہ سے) فوقیت یعنی اوپر ہوتا ہے، جسے غنیہ وغیرہ میں مذکور ہے۔ (ت)

اور یہ دعوت بھی ایام موت میں نہ ہو،

فانھا شرعت فی السرور لا فی الشرور کما فی فتح القدیر وغیرھا۲۸ (ت)

کیونکہ دعوت خوشی میں جائز ہے نہ کہ صدمے اور تکلیف میں، جیسا کہ فتح القدیر وغیرہ میں مذکور ہے۔

ایام موت کی دعوت قبول نہ کرے۔ واللہ تعالٰی اعلم مسئلہ ۲۶۹: کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیانِ شرعِ متین مسئلہ ذیل میں کہ ایک شخص دوسرے شخص کو کچھ مال بطورِ قرضِ حسنہ دے تو یہ قرض دینے والا قرض لینے والے سے اپنا مال طلب کر سکتا ہے یا کہ نہیں؟ اور اگر قرض لینے والا مالدار ہے اور قرض ادا نہ کرے تو اس کے لئے کیا حکم ہے؟ بینواتوجروا (بیان فرمائیے اجر

پائیے-ت) الجواب: قرض حسنہ دے کر مانگنے کی ممانعت نہیں، ہاں مانگنے میں بے جا سختی نہ ہو،

"وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ" اگر مقروض تنگ دست (اور نادار) ہو تو اسے آسانی

1۸ ردالمحتار کتاب الدعوی باب دعوی الرجلین دار احیاء التراث العربی بیروت ۴۷۴/۴ 2۸ فتح القدیر باب الشہید مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۱۰۲/۲ Page 586 of 768

Volume 23 Fatawa-e-Razvia

"...until a time of ease." [Al-Quran 2:280] — Time should be granted. (T) And if the debtor is destitute, then it is obligatory to grant him time until his hand can reach [the means to pay]. And he who can afford to pay but delays without cause is an oppressor, and it is permissible to reprimand and blame him. The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Delay in payment by a rich person is injustice, and [delay by] one who has the means makes his property and honor lawful [to be disparaged]." And Allah knows best. The Noble Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Procrastination by a wealthy person (in paying debts) is oppression, and the evasion and avoidance from the receiver makes his wealth and honor permissible (to be disparaged)." And Allah Almighty knows best. (T)

Issue 270: From Pindol Buzurg Post Office, Raipur, District Muzaffarpur, enquired by Naimat Shah Khaki Budrah. What do the scholars of religion say regarding the custom here that has always existed? During someone's wedding ceremony, circumcision, or any other event, relatives, friends, and acquaintances bring some cash, bread, lentils, rice, oil, curd, cloth, etc., which they call 'Neota' or 'Paunota'. Previously, it was considered help and assistance, and there was no seizure or demand for not returning it. But now, if no one brings Neota items to my functions and I have not taken items [to theirs] for some reason or without reason, there is a subsequent demand and complaint that "We took it to their house, but they didn't bring it to ours." In such a situation, if I am unable to pay, will there be an inquiry on the Day of Judgment or not? Does their right remain or not? And can it be forgiven without them explicitly forgiving?

The Answer: Now, what goes as 'Neota' is a debt; its repayment is mandatory. If it was given, the demand will persist, and it will not be forgiven without being explicitly forgiven. And this issue is present in Al-Fatawa al-Khayriyya. (T) The remedy is to clearly tell those who bring it beforehand: "There is no harm if someone grants it as aid; I will help at their ceremony if possible, but I do not want to take a debt." After this, whatever anyone gives will not be a debt upon him but a gift; if it is reciprocated, well and good; if not, there is no demand. And Allah Almighty knows best.

1. Al-Quran Al-Karim 2:280
2. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Istiqrad, Chapter: Delay by a wealthy person is oppression. Qadimi Kutub Khana Karachi 1/323. Page 587 of 768

जिल्द 23 फ़तावा-ए-रज़विया

"...आसानी के समय तक।" [अल-कुरान 2:280] — मोहलत दी जानी चाहिए। (त) और अगर कर्जदार निर्धन है, तो उसे मोहलत देना फर्ज है जब तक कि वह भुगतान करने में सक्षम न हो जाए। और जो भुगतान कर सकता है और बिना किसी कारण के टालमटोल करता है, वह अत्याचारी है और उस पर फटकार और निंदा जायज़ है। नबी-ए-करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: "धनवान व्यक्ति द्वारा भुगतान में देरी अन्याय है, और सक्षम व्यक्ति की देरी उसके धन और सम्मान को (बुराई के लिए) वैध कर देती है।" और अल्लाह सबसे बेहतर जानता है। हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: "मालदार का (कर्ज अदायगी में) टाल-मटोल करना जुल्म है, और पाने वाले का कतराना और पहलू बचाना उसके माल और इज्ज़त को मुबाह (अनुमति प्राप्त) कर देता है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।" (त)

मसला 270: पिंडोल बुज़ुर्ग डाकखाना, रायपुर, जिला मुजफ्फरपुर से, मुस्तौफ़ा (पूछने वाले) नेमत शाह खाकी बूड़ाह। धार्मिक विद्वान इस बारे में क्या कहते हैं कि यहाँ हमेशा से यह दस्तूर रहा है कि किसी की शादी, खतना या किसी अन्य समारोह में रिश्तेदार, मित्र और परिचित कुछ नकद, रोटी, दाल, चावल, तेल, दही, कपड़ा आदि लाते हैं जिसे 'न्योता' या 'पुनोता' कहते हैं। पहले इसे सहायता और सहयोग समझा जाता था और अदा न करने पर कोई पकड़ या मांग नहीं थी। लेकिन अब, अगर इन समारोहों में मेरे यहाँ कोई सामान न्योता न लाए और मैं किसी वजह या बिना वजह सामान न ले गया, तो बाद में मांग की जाती है और शिकायत होती है कि "हम उनके यहाँ ले गए थे, वह मेरे यहाँ नहीं लाए।" ऐसी स्थिति में, यदि मैं भुगतान करने में असमर्थ हूँ, तो क्या कयामत के दिन पूछताछ होगी या नहीं? क्या उनका हक बाकी रहा या नहीं? और बिना उनके माफ किए क्या यह माफ हो सकता है या नहीं?

अल-जवाब: अब जो 'न्योता' जाता है वह कर्ज है; उसका अदा करना लाज़िम (अनिवार्य) है। अगर वह दिया गया था, तो मांग बनी रहेगी और बिना उनके माफ किए माफ नहीं होगा। और यह मसला फ़तावा खैरिया में मौजूद है। (त) इसका समाधान यह है कि लाने वालों से पहले ही साफ कह दिया जाए: "जो साहब मदद के तौर पर इनायत फरमाएं उसमें कोई हर्ज नहीं; मुझसे मुमकिन हुआ तो उनके समारोह में मदद करूँगा, लेकिन मैं कर्ज लेना नहीं चाहता।" इसके बाद जो कोई देगा, वह

उसके ज़िम्मे कर्ज नहीं होगा बल्कि तोहफा होगा; जिसका बदला हो गया तो बेहतर, नहीं हुआ तो कोई मांग नहीं। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

1. अल-कुरान अल-करीम 2:280
2. सहीह अल-बुखारी, किताबुल इस्तिकराज़, बाब: मालदार का टाल-मटोल करना जुल्म है। कदीमी कुतुब खाना कराची 1/323. पेज 587 का 768

اِلٰی مَیْسَرَۃٍ - تک مہلت دینی چاہئے۔ (ت) اور اگر مدیون نادار ہے جب تو اسے مہلت دینا فرض ہے یہاں تک کہ اس کا ہاتھ پہنچے اور جو دے سکتا ہے اور بلا وجہ لیت ولعل کرے وہ ظالم ہے اور اس پر تشنیع وملامت جائز۔ قال صلی اللہ تعالی علیہ وسلم مطل الغنی ظلم، ولی الواجد یحل مالہ وعرضہ واللہ تعالی اعلم۔ حضور اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا مالدار کا (ادائیگی قرض میں ٹال مٹول کرنا ظلم ہے، اور پانے والے کا کترانا اور پہلو بچانا اس کے مال اور عزت کو مباح کر دیتا ہے، واللہ تعالیٰ اعلم (ت)

مسئلہ ۲۷۰: از پنڈول بزرگ ڈاکخانہ رائے پور ضلع مظفر پور مسئولہ نعمت شاہ خاکی بوڑاہ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس بارے میں کہ یہاں دستور ہمیشہ سے ہے کہ کسی کی تقریب شادی یا ختنہ یا اور کوئی تقریب ہوئی تو اعزاء واقرباء دوست و آشنا کچھ نقد کچھ روٹی، دال، چاول، تیل، دہی، کپڑا وغیرہ لاتے ہیں جس کو نویو پانوتا کہتے ہیں جو پہلے بطور مدد و معاونت سمجھا جاتا تھا نہ ادا کرنے پر کوئی گرفت یا تقاضا نہیں تھا لیکن اب ان تقریبوں میں میرے یہاں کوئی سامان نویو نہ لائے اور میں کسی وجہ یا بلا وجہ سامان نہ لے گیا اس پر بعد کو تقاضا ہوتا ہے شکایت ہوتی ہے کہ ہم ان کے یہاں لے گئے وہ میرے یہاں نہ لائے ایسی حالت میں مجھ سے اگر ادا نہ ہو سکے تو اس کے لئے قیامت میں پرسش ہوگی یا نہیں؟ اس کا حق باقی رہا یا نہیں؟ اور بغیر معاف کئے ہوئے اس کے معاف ہو سکتا ہے یا نہیں؟

الجواب: اب جو نیو تا جاتا ہے وہ قرض ہے اس کا ادا کرنا لازم ہے اگر وہ گیا تو مطالبہ رہے گا اور بے اس کے معاف کئے معاف نہ ہوگا والمسئلۃ في الفتاویٰ الخیریۃ (اور یہ مسئلہ فتاویٰ خیر یہ میں موجود ہے۔ت) چارہ کار یہ ہے کہ لانے والوں سے پہلے صاف کہہ دے کہ جو صاحب بطور

امداد عنایت فرمائیں مضائقہ نہیں مجھ سے ممکن ہوا تو ان کی تقریب میں امداد کروں گا لیکن میں قرض لینا نہیں چاہتا، اس کے بعد جو شخص دے گا وہ اس کے ذمہ قرض نہ ہوگا ہدیہ ہے جس کا بدلہ ہو گیا فبہا، نہ ہوا تو مطالبہ نہیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم

۱ القرآن الکریم ۲/۲۸۰ ۲ صحیح البخاری کتاب الاستقراض باب مطل الغنی ظلم قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/۳۲۳

Fatawa Ridawiyya Volume 23

Question 717: From Pindoul Buzurg Post Office, Raipur, District Muzaffarpur, requested by Nemat Shah Khaki Borah. It is customary to take Miswak and leaves from trees without the owner's permission, or to take soil (clods) for purification (Istinja) from someone's house without permission, or to pull a straw for tooth-picking from someone's thatched roof, and there is no objection or search from the owner of the property. Is it permissible to take these things without permission and use them or not?

Answer: There is no harm in taking something that is customarily allowed and which the owner, upon finding out, would not be displeased with at all; otherwise, it is forbidden (Haram). And Allah Almighty knows best.

Question 718: From Pindoul Buzurg Post Office, Raipur, District Muzaffarpur, requested by Nemat Shah Khaki Borah. What do the scholars of the religion say regarding these issues: (1) If someone has one-fourth, someone has half, and someone has their entire wealth from interest (usury), what is the ruling on eating from them? (2) A person is famous for theft but feeds people; what is the ruling on eating this food?

Answer: (1) It should not be eaten; avoidance is better. And if it is known that the specific wheat or rice served before us to eat is the actual interest itself, then it is forbidden (Haram). And Allah Almighty knows best. (2) Consuming stolen property yourself is forbidden, and feeding it to others is also forbidden. And Allah Almighty knows best.

Question 719: Sultan-ul-Islam Ahmed Sahib, Ajmer Sharif. Is it permissible to trade by taking a loan from a money lender at a rate of one rupee interest per month? And is the profit from it lawful (Halal) or forbidden (Haram)? Please write in detail.

Answer: Unless there is a genuine and absolute necessity, both taking and giving interest are equal. It is stated in Sahih Muslim Sharif: "The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) cursed the one who consumes interest and the one who pays it." The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) has cursed those who eat interest and those who give interest, and its...

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

मसला 717: पिंडौल बुज़ुर्ग डाकखाना राय पुर जिला मुज़फ़्फ़रपुर से, सायल नेमत शाह खाकी बोड़ाह। दस्तूर है कि पेड़ों से मिसवाक और पत्ते मालिक की इजाज़त के बिना तोड़ते हैं, या मिट्टी किसी के मकान की डली (कलोख) इस्तिंजा के लिए बिना इजाज़त लेते हैं, या तिनका दंत-शोधन के लिए किसी के छप्पर से खींच लेते हैं और इस पर मालिक की तरफ से कोई रोक-टोक या तलाश नहीं होती है। क्या यह जायज़ है कि बिना इजाज़त लें और इस्तेमाल में लाएँ या नहीं?

अल-जवाब: ऐसी चीज़ जिसकी आदतन इजाज़त है और जिस पर मालिक को जानकारी होगी तो उसे बिल्कुल भी बुरा नहीं लगेगा, उसके लेने में कोई हर्ज नहीं, वरना हराम है। वल्लाहु तआला आलम।

मसला 718: पिंडौल बुज़ुर्ग डाकखाना राय पुर जिला मुज़फ़्फ़रपुर से, सायल नेमत शाह खाकी बोड़ाह। उलमा-ए-दीन इन मसाइल के बारे में क्या फरमाते हैं कि: (1) किसी व्यक्ति के पास एक चौथाई हिस्सा, किसी के पास आधा, किसी के पास सारा माल सूद (ब्याज) का है, उसका खाना कैसा है? (2) कोई व्यक्ति चोरी के लिए मशहूर है लेकिन लोगों को खिलाता है, यह खाना कैसा है?

अल-जवाब: (1) नहीं खाना चाहिए, परहेज़ करना बेहतर है और अगर मालूम हो कि यह गेहूं या चावल जो हमारे सामने खाने के लिए आए हैं, वही सूद (ब्याज) हैं, तो हराम है। वल्लाहु तआला आलम। (2) चोरी का माल खुद खाना भी हराम है और दूसरों को खिलाना भी हराम। वल्लाहु तआला आलम।

मसला 719: सुल्तानुल इस्लाम अहमद साहब, अजमेर शरीफ। महाजन से (एक) रुपया मासिक ब्याज के हिसाब से कर्ज लेकर व्यापार करना जायज़ है या नहीं और उसका नफा (लाभ) हलाल है या हराम? तफ़सील से तहरीर फरमाएं।

अल-जवाब: जब तक सही ज़रूरत और मजबूरी न हो, सूद लेना और देना दोनों बराबर हैं। सही मुस्लिम शरीफ में है: (अरबी: लअन रसूलुल्लाहि सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम आकिलर्रिबा व मुकिलहू) "रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने लानत फरमाई सूद खाने वाले पर और सूद देने वाले पर..." रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने लानत फरमाई सूद खाने वाले और सूद देने वाले और उस...

مسئلہ ۷۱۷: از پنڈول بزرگ ڈاکخانہ رائے پور ضلع مظفر پور مسئولہ نعمت شاہ خاکی بوڑاہ دستور ہے کہ درختوں سے مسواک وپتہ بلا اجازت مالک درخت کے توڑتے ہیں یامٹی کسی کے مکان کی کلوخ استنجا کے لئے بلا اجازت لیتے ہیں، یا تنکا برائے خلال دندان کسی کے چھپر سے کھینچ لیتے ہیں اور اس پر کوئی گرفت و تلاش مالک شے کی طرف سے نہیں ہوتی ہے آیا یہ جائز ہے کہ بلا اجازت لیں وتصرف میں لائیں یا نہیں؟

الجواب: ایسی شے جس کی عادۃً اجازت ہے اور اس پر مالک مطلع ہوگا تو اصلاً ناگوار نہ ہوگا اس کے لینے میں حرج نہیں ورنہ حرام ہے، واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۷۱۸: از پنڈول بزرگ ڈاکخانہ رائے پور ضلع مظفر پور مسئولہ نعمت شاہ خاکی بوڑاہ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسائل کے بارے میں کہ: (۱) کسی شخص کے پاس چوتھائی حصہ کسی کے پاس نصف کسی کے پاس کل مال سود کا ہے اس کا کھانا کیسا ہے؟ (۲) کوئی شخص چوری میں مشہور ہے لیکن لوگوں کو کھلاتا ہے یہ کھانا کیسا ہے؟

الجواب: (۱) نہ چاہئے احتراز اولیٰ ہے اور اگر معلوم ہو کہ یہ گیہوں یا چاول جو ہمارے سامنے کھانے کو آئے عین سود کا ہے تو حرام ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم (۲) چوری کا مال خود کھانا بھی حرام اور دوسروں کو کھلانا بھی حرام واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۷۱۹: سلطان الاسلام احمد صاحب اجمیر شریف مہاجن سے (اک) روپیہ ماہوار روپے سود کے حساب سے قرض لے کر تجارت کرنا جائز ہے یا نہیں اور اس کا نفع حلال ہے یا حرام؟ تفصیل سے تحریر فرمائیں۔

الجواب: جب تک صحیح ضرورت و مجبوری محض نہ ہو سود لینا اور دینا دونوں برابر ہیں، صحیح مسلم شریف میں ہے: لعن رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم اکل الربوا و مؤکلہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے لعنت فرمائی سُود کھانے والے اور سود دینے والے اور اس کا

Fatawa Razawiyya, Volume 23

“And its writer and its witnesses, and he (the Prophet ﷺ) said they are all equal.” - Upon the one who writes the document and its witnesses. And he said they are all equal. (1)

Such trade without absolute necessity is prohibited, but its profit is not prohibited if it is through a valid contract. And Allah Almighty knows best.

Problem 275: From the city of Bagh, Ahmad Ali Khan, requested by Haji Khuda Bakhsh Sahib, 12 Muharram 1339 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: if a prostitute endows (waqf) her illicit earnings in the name of a madrasa (school) or mosque, is it permissible or not? And if it is permissible, what is the way for its permissibility? Explain and be rewarded. (T)

Answer: In the wages of adultery etc., money is received, and that cannot be endowed (waqf). Property is endowed. If its purchase was not made with prohibited money (Zar-e-Haram), or if prohibited money was not combined in its contract and payment—meaning it was not the case that the prohibited money was shown and said "give this property in exchange for this" and then that same money was given as the price—if it is not so, then that purchased property is not prohibited, even if the price paid was that prohibited money. In this case, she herself can endow it. It is in 'Tanwir al-Absar':

“And if he pointed towards it but paid something else, or pointed to something else, or was absolute in payment, he does not give what is forbidden, on this is the fatwa.” (2)

If a person pointed towards prohibited money but at the time of paying the compensation paid some other price (which was not prohibited wealth), or pointed towards money that was not prohibited, or used absolute terms in mentioning the price (i.e., mentioned the price without the restriction of lawful or prohibited, e.g., said "give the item in exchange for the price") but for payment gave that same prohibited cash, then in all these cases the purchased item will not be prohibited, and the fatwa is given on this statement. (T)

Yes, if the property itself was received as prohibited wages, or if prohibited money was combined in contract and payment during purchase, or if they want to spend the prohibited money itself on a mosque or madrasa, then it is impermissible and prohibited. But if she repents and gives her prohibited wealth—even if it is that exact

same prohibited money—as charity (sadaqah) to a Muslim pauper (faqir), and that pauper gives some or all of it...

(1) Sahih Muslim, Kitab al-Musaqat, Bab al-Riba, Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/72.
(2) Al-Durr al-Mukhtar Sharh Tanwir al-Absar, Kitab al-Ghasb, Matba' Mujtabai Delhi, 2/206.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

“और उसके लिखने वाले और उसके गवाहों पर, और उन्होंने फ़रमाया कि वे सब बराबर हैं।” - दस्तावेज़ लिखने वाले और उसके गवाहों पर। और उन्होंने फ़रमाया कि वे सब बराबर हैं। (1)

बिना मजबूरी के ऐसा व्यापार हराम (निषिद्ध) है लेकिन उसका लाभ हराम नहीं है यदि वह सही अनुबंध (अक़द) से हो। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

मसला 275: शहर बाग़ से, अहमद अली ख़ान, हाजी ख़ुदा बख़्श साहब द्वारा पूछा गया, 12 मुहर्रम 1339 हिजरी। धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं: यदि कोई वेश्या अपनी अवैध कमाई को किसी मदरसे या मस्जिद के नाम पर वक्फ कर दे, तो क्या यह जायज़ है या नहीं? और अगर जायज़ है, तो इसके जायज़ होने का क्या तरीका है? बयान फरमाइए और पुण्य पाइये। (त)

अल-जवाब: व्यभिचार (ज़िना) आदि की मज़दूरी में नकद रुपया मिलता है और वह वक्फ नहीं होता, संपत्ति वक्फ होती है। यदि उसकी खरीद हराम पैसे (ज़र-ए-हराम) से न हुई हो, या उसके अनुबंध (अक़द) और भुगतान (नक़द) में हराम पैसा शामिल न हुआ हो—अर्थात ऐसा न हुआ हो कि हराम पैसा दिखाकर कहा गया हो कि "इसके बदले यह जायदाद दे दो" और फिर वही रुपया कीमत में दे दिया गया हो—जब ऐसा न हो, तो वह खरीदी हुई जायदाद हराम नहीं है, भले ही कीमत में वह हराम पैसा ही दिया गया हो। इस सूरत में वह खुद उसे वक्फ कर सकती है। 'तन्वीरुल अबसार' में है:

“और यदि उसने उसकी ओर संकेत किया लेकिन उसके अलावा कुछ और भुगतान किया, या किसी और चीज़ की ओर संकेत किया, या भुगतान में पूर्णता बरती, उसने जो निषिद्ध है वह नहीं दिया, इसी पर फतवा है।” (2)

यदि किसी व्यक्ति ने हराम पैसे की ओर इशारा किया लेकिन मुआवज़ा अदा करते समय कोई और कीमत अदा की (जो हराम माल न था), या जो हराम पैसा न था उसकी ओर इशारा किया, या कीमत का उल्लेख करने में सामान्य शब्दों का प्रयोग किया (अर्थात हलाल और हराम की कैद के बिना कीमत का ज़िक्र किया, उदाहरण के तौर पर यों कह दिया कि 'कीमत के बदले चीज़ दे दो') लेकिन भुगतान के लिए वही हराम नक़दी दे दी, तो इन सब स्थितियों में खरीदी गई चीज़ हराम नहीं होगी, और इसी बात पर फतवा दिया जाता है। (त)

हाँ, अगर जायदाद खुद हराम मज़दूरी में मिली हो, या ख़रीदारी में हराम पैसे पर अक़द और नक़द जमा हों, या खुद हराम पैसा मस्जिद या मदरसे पर ख़र्च करना चाहें, तो यह नाजायज़ और हराम है। लेकिन अगर वह तौबा कर ले और अपना हराम माल—भले ही वह वही हराम पैसा क्यों न हो—किसी मुस्लिम फ़क़ीर (निर्धन) को सदक़ा कर दे और वह फ़क़ीर उसमें से कुछ या पूरा...

(1) सही मुस्लिम, किताबुल मुसाक़ात, बाबुर रिबा, पुरानी कुतुब ख़ाना कराची, 2/72. (2) अद-दुर्रुल मुख्तार शरह तन्वीरुल अबसार, किताबुल ग़सब, मतबअ मुजतबाई दिल्ली, 2/206.

وکاتبہ و شاھدیہ و قال ھم سواء - کاغذ لکھنے والے اور اس کے گواہوں پر۔ اور فرمایا وہ سب برابر ہیں۔ (1)

بے مجبوری محض ایسی تجارت حرام ہے مگر اس کا نفع حرام نہیں جبکہ عقد صحیح سے ہو۔ واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۲۷۵: از شہر باغ احمد علی خاں مسئولہ حاجی خدا بخش صاحب ۱۲ محرم ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ کوئی طوائف اگر اپنا ناجائز حاصل کردہ کو کسی مدرسہ یا مسجد کے نام وقف کر دے تو یہ جائز ہے یا نہیں؟ اور اگر جائز ہے تو جواز کی کیا صورت ہے؟ بینوا توجروا (بیان فرمائیے اجر پائیے - ت)

الجواب: اجرت زنا وغیرہ میں روپیہ ملتا ہے اور وہ وقف نہیں ہوتا، جائداد وقف ہوتی ہے اگر اُس کی خریداری زرِ حرام سے نہ ہوئی یا زرِ حرام اس کے عقد و نقد میں جمع نہ ہوا یعنی یہ نہ ہوا کہ زرِ حرام دکھا کر کہا ہو کہ اس کے عوض یہ جائداد دے دے اور پھر وہی روپیہ ثمن میں دے دیا ہو جب ایسا نہ ہو تو وہ خرید کردہ جائداد حرام نہیں اگرچہ قیمت میں وہ زرِ حرام ہی دیا ہو۔ اس صورت میں تو خود اُسے وقف کر سکتی ہے۔ تنویر الابصار میں ہے:

وان اشار الیھا ونقد ماغیرھا اوالی غیرھا او اطلق نقدھا لابہ یفتی (2)

اگر کسی شخص نے زرِ حرام کی طرف اشارہ کیا لیکن معاوضہ ادا کرتے وقت کوئی اور ثمن ادا کئے (جو مال حرام نہ تھا) یا جو زر حرام نہ تھا اس کی طرف اشارہ کیا، یا ثمن ذکر کرنے میں اطلاق سے کام لیا (یعنی بغیر قید حلال و حرام ثمن کا ذکر کیا مثلاً یوں کہہ دیا ثمن کے عوض چیز

دے دو) لیکن ادائیگی کے لئے وہی حرام نقدی دے دی، تو ان سب صورتوں میں خرید کردہ چیز حرام نہ ہوگی، اور اسی قول پر فتوٰی دیا جاتا ہے۔ (ت)

ہاں اگر خود جائداد اجرتِ حرام میں ملی یا خریداری میں زرِ حرام پر عقد و نقد جمع ہوں یا خود زرِ حرام مسجد یا مدرسہ پر صرف کرنا چاہیں تو ناجائز و حرام ہے لیکن اگر وہ تائب ہو اور اپنا مالِ حرام اگر چہ خود بعینہ وہی زرِ حرام ہو مسلمان فقیر پر تصدق کر دے اور وہ فقیر اس میں سے بعض یا کل

1 صحیح مسلم کتاب المساقاۃ باب الربا قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/۷۲ 2 الدر المختار شرح تنویر الابصار کتاب الغصب مطبع مجتبائی دہلی ۲/۲۰۶

Fatawa Razawiya Volume 23

If one gifts money or property to them after taking possession from one's side and grants full possession, then that money and property are now lawful and pure for them; they can spend it on Waqf (endowment) and all other charitable matters. It is stated in Fatawa Alamgiri:

Arabic Text	**Urdu Translation**
He has wealth in which there is doubt; if he gives it in charity to his father, that suffices him, and it is not a condition to give charity to a stranger. Similarly, if his son was with him when he was buying and selling, and there were corrupt transactions therein, and then he gifted all his wealth to this son, he has discharged his responsibility. And Allah Almighty knows best.	If someone possesses doubtful and suspect wealth and gives it in charity to his father, it is sufficient for him, and it is not a condition that he must spend it on a stranger. Likewise, if a son is a partner in his father's business during which several corrupt transactions occurred, and the father then gifts all his wealth to this son, he will be absolved of his responsibility. And Allah Almighty is the All-Knowing. (T)

Problem 767: From the city, Qazi Tola neighborhood, Buland Baig. 18 Muharram 1339 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: Is it permissible to sell one's belongings to a prostitute or not? And is it permissible to take wages for sewing her clothes or doing any of her work for a fee, or to make items for her singing etc.? Or is it permissible to use her income for a mosque or madrasa when that property was purchased with earned money? Please explain and be rewarded.

The Answer: Selling anything to a prostitute or renting out a permissible item is allowed, but taking price or wages from her haram (forbidden) money is haram. Let the questioner clarify the meaning of 'making singing items' so that it may be answered. In purchasing property, if forbidden money is used in both the contract and the cash payment—meaning he showed the forbidden money and said 'give it in exchange for this', and then that same forbidden money was paid as the price—then that property is also impure (khabeeth) and its income is also impure. Taking it for a mosque or madrasa is not permissible. If the contract and payment were not combined in such a way, as is common...

[1] Fatawa Hindiyya, Book of Abominations, Chapter 15 on Earnings, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/349. Page 590 of 768

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

यदि कोई व्यक्ति अपनी ओर से धन या संपत्ति पर कब्ज़ा करने के बाद उसे उपहार (हिबा) कर देता है और पूर्ण कब्ज़ा दे देता है, तो वह धन और संपत्ति अब उसके लिए वैध और पवित्र (हलाल व तय्यब) है; वह इसे वक्फ़ और अन्य सभी धर्मार्थ कार्यों में खर्च कर सकता है। फ़तावा आलमगिरी में है:

अरबी पाठ

उसके पास ऐसा धन है जिसमें संदेह है; यदि वह इसे अपने पिता को दान कर देता है, तो यह उसके लिए पर्याप्त है, और किसी अजनबी को दान करना शर्त नहीं है। इसी प्रकार, यदि उसका पुत्र उसके साथ था जब वह खरीद-फरोख्त कर रहा था और उसमें कुछ भ्रष्ट सौदे हुए, फिर उसने अपनी पूरी संपत्ति इस पुत्र को उपहार में दे दी, तो वह अपनी जिम्मेदारी से मुक्त हो गया। और अल्लाह तआला सबसे अधिक जानने वाला है।

उर्दू अनुवाद

यदि किसी के पास संदिग्ध और संदेहास्पद धन हो और वह उसे अपने पिता पर खैरात (दान) कर दे, तो उसके लिए यही काफी है, और यह शर्त नहीं है कि वह किसी पराए पर खर्च करे। इसी तरह जब बेटा पिता के साथ उसके कारोबार में शरीक हो जबकि उसके कारोबार में कई फासिद (भ्रष्ट) सौदे हों, फिर उसने अपना सारा माल अपने इस बेटे को हिबा (उपहार) कर दिया तो वह अपनी जिम्मेदारी से बरी हो जाएगा, और अल्लाह तआला सबसे अधिक इल्म रखने वाला है। (त)

मसला 767: शहर मोहल्ला काज़ी टोला, बुलंद बेग से। 18 मुहर्रम 1339 हिजरी। धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं: क्या अपनी कोई चीज़ किसी तवायफ़ को बेचना जायज़ है या नहीं? और उसके कपड़े सीने की मज़दूरी लेना या उसका कोई और काम मज़दूरी पर करना और उसके गाने आदि की चीज़ें बनाना जायज़ है या नहीं? या उसकी आमदनी को मस्जिद या मदरसे में लगाना जायज़ है या नहीं जबकि वह संपत्ति कमाई से खरीदी गई हो? बयान फरमाएं ताकि आपको पुण्य मिले।

अल-जवाब: तवायफ़ के हाथ किसी चीज़ का बेचना या जायज़ चीज़ को किराए पर देना जायज़ है, लेकिन उसके हराम धन से कीमत या मज़दूरी लेना हराम है। गाने की चीज़ बनाने का सवाल करने वाला मतलब स्पष्ट करे तो उसका उत्तर दिया जाएगा। संपत्ति खरीदने में अगर हराम धन पर अनुबंध (अक़्द) और नकद जमा हुए, यानी हराम धन दिखाकर कहा कि 'इसके बदले में दे दे', और फिर वही हराम धन कीमत के रूप में दिया गया, तो वह संपत्ति भी खबीस (अपवित्र) है और उसकी आमदनी

भी खबीस है, और उसे मस्जिद या मदरसे में लेना जायज़ नहीं है। यदि अनुबंध और नकद इस प्रकार जमा न हुए हों, जैसा कि सामान्य तौर पर...

[1] फ़तावा हिंदिया, किताबुल कराहिया, अध्याय 15 कमाई के बारे में, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/349। पेज 590 का 768

روپیہ یا جائیداد بعد قبضہ اپنی طرف سے اسے ہبہ کر دے اور قبضہ تامہ دے دے تو وہ زر و جائیداد اب اس کے حق میں حلال و طیب ہے اسے وقف وغیرہ جمیع امور خیر میں صرف کر سکتی ہے۔ فتاوی عالمگیری میں ہے:

| له مال فيه شبهة اذا تصدق به على ابيه يكفيه ذلك ولايشترط التصدق على الاجنبي وكذا اذا كان ابنه معه حين كان يبيع ويشترى وفيها بيوع فاسدة فوهب جميع ماله لابنه هذا خرج من العهدة 1۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ | اگر کسی کے پاس مشتبہ اور مشکوک مال ہو اور وہ اسے اپنے والد پر خیرات کر دے تو اس کے لئے یہی کافی ہے، اور یہ شرط نہیں کہ کسی بیگانے پر خرچ کرے اور اسی طرح جب بیٹا والد کے ساتھ اس کے کاروبار میں شریک ہو جبکہ اس کے کاروبار میں کئی فاسد سودے ہوں، پھر اس نے اپنا تمام مال اپنے اس بیٹے کو ہبہ کر دیا تو وہ اپنی ذمہ داری سے بری الذمہ ہو جائے گا، اور اللہ تعالیٰ سب سے زیادہ علم رکھنے والا ہے۔ (ت) |

مسئلہ ۷۶۷: از شہر محلہ قاضی ٹولہ بلند بیگ ۱۸ محرم ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ اپنی کوئی چیز طوائف کے ہاتھ فروخت کرنا جائز ہے یا نہیں اور اجرت اس کے کپڑے سینا اور کوئی کام اس کا اجرت پر کرنا اور اس کے گانے وغیرہ کی چیزیں بنانا جائز ہے یا نہیں، یا اس کی آمدنی مسجد یا مدرسہ میں لگانا جائز ہے یا نہیں جبکہ وہ جائیداد کسب سے خریدی گئی ہو۔ بینوا توجروا۔ الجواب: طوائف کے ہاتھ کسی چیز کا بیچنا یا جائز شے کا کرایہ پر دینا جائز ہے مگر اس کے زرِ حرام سے قیمت یا اجرت لینا حرام ہے، اور گانے کی چیز بنانے کا سائل مطلب بیان کرے اس کا جواب دیا جائے گا۔ خریداری جائیداد میں اگر زرِ حرام پر عقد و نقد جمع ہوئے یعنی زرِ حرام دکھا کر کہا کہ اس کے عوض دے دے، اور پھر وہی زرِ حرام ثمن میں دیا گیا

تو وہ جائیداد بھی خبیث اور اس کی آمدنی بھی خبیث، اور اس کا مسجد یا مدرسہ میں لینا جائز نہیں، اگر عقد و نقد جمع نہ ہوئے جس طرح عام

[1] فتاویٰ ہندیہ کتاب الکراھیۃ الباب الخامس عشر فی الکسب نورانی کتب خانہ پشاور ۵/ ۳۴۹ Page 590 of 768

Volume 23 Fatawa Razawiyya

It is common in purchasing nowadays that an item is sold for a thousand rupees without specifying particular coins. In such a case, that property is not forbidden (haram) for the seller, even if the price was paid with haram money. Its income can be spent on mosques etc. However, if the manager knows about it, he should avoid it. If she (the woman) has repented and, after repentance, she gifted her property (despite it being acquired through haram money) to some Muslim pauper (faqir) and gave him possession, and afterwards, that pauper gifted that money or property, whole or in part, back to her from his side, then it is lawful and pure (halal-e-tayyib) for that woman. It can be spent on any virtuous work like madrasas, mosques etc. without any hesitation. And anyone who blames her after repentance is guilty of a severe sin and deserves severe punishment. And Allah the Almighty knows best.

Issue 277: From Old City, Mohalla Qazi Tola, enquired by Inaam Ullah Sahib, 18 Muharram 1339 AH. Question: What do the scholars of religion and jurists of the bright Sharia say regarding this issue: Our community is governed by a panchayat. In it, the Chaudhry and the elders (panchs) have made a just decision that one paisa should be given per head per mosque. Therefore, the donation of each neighborhood is distributed among the mosques there. In Azam Nagar, there are five mosques, and the donation there is divided equally among the five mosques. Four of these are old mosques and one is new, but everyone's share is equal. There was one mosque in Old City, and all the donation used to go to it, but now a new mosque is under construction. The Chaudhry and elders decided that the new mosque should get a one-third share. Four or five people named Maseet son of Mangal, Chhedan son of Salar Bakhsh, Chhote son of Nathu, Kallan son of Ghassoo, Nazeer son of Sakan are objecting that nothing should be given to the new mosque. What does the Sharia command on this? Because the managers of the new mosque are also butchers (Qasab).

Answer: The choice of donation lies with the donors. If they say that their donation should be distributed equally among all mosques, then it should be distributed equally. And those who say it should be given to specific mosques, it should be given to those specific ones, and their donation should not be mixed with the others. And Allah the Almighty knows best.

Issue 278: From city Mohalla Azam Nagar, enquired by Hashmat Ullah, 5 Safar 1339 AH. Question: What do the scholars of religion say in this matter: Prostitutes live near

us and they spend money taken from their acquaintances. They have no other money, and if they do, it's from the same source. From that money, they brought sweets before us and asked to perform Fateha. We...

जिल्द २३ फ़तावा रज़विया

आज-कल खरीदारी में यह होता है कि कोई चीज़ हज़ार रुपये में बेची गई और किसी ख़ास रुपये का नाम नहीं लिया गया, तो ऐसी स्थिति में वह जायदाद उसके हक़ में हराम नहीं है, भले ही क़ीमत में हराम पैसा दिया गया हो। उसकी आमदनी मस्जिद आदि में ख़र्च की जा सकती है। लेकिन अगर मुंतज़िम (प्रबंधक) को पता हो, तो वह इससे बचे। अगर वह तौबा कर चुकी है और तौबा के बाद उसने अपनी वह जायदाद, जो उसने हराम तरीक़े से हासिल की थी, किसी मुसलमान फ़क़ीर को हिबा (दान) कर दी और उसे क़ब्ज़ा दे दिया, उसके बाद उस फ़क़ीर ने वह रुपया या जायदाद पूरी या उसका कुछ हिस्सा अपनी तरफ़ से उसे हिबा कर दिया, तो वह उस औरत के हक़ में हलाल और पाक है। वह मदरसा, मस्जिद आदि जैसे किसी भी नेक काम में बेधड़क ख़र्च की जा सकती है। और तौबा के बाद जो उस पर इल्ज़ाम लगाए, वह बड़े गुनाह का अपराधी और कड़ी सज़ा का हक़दार है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला २७७: पुराने शहर, मोहल्ला क़ाज़ी टोला से, सुवालकर्ता इनामुल्लाह साहब, १८ मुहर्रम १३३९ हिजरी। सवाल: दीन के उलेमा और शरीयत के मुफ़्ती इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि हमारी बिरादरी पंचायत वाली है। इसमें चौधरी और पंचों ने इंसाफ़ के साथ फ़ैसला किया है कि प्रति व्यक्ति एक पैसा मस्जिद को मिलना चाहिए। लिहाज़ा हर मोहल्ले का चंदा वहाँ की मस्जिदों में बाँट दिया जाता है। आज़म नगर में पाँच मस्जिदें हैं, वहाँ का चंदा पाँचों मस्जिदों में बराबर बाँट दिया जाता है, जिनमें चार पुरानी हैं और एक नई, लेकिन सबका हिस्सा बराबर है। पुराने शहर में एक मस्जिद थी, सारा चंदा उसी को मिलता था, लेकिन अब एक नई मस्जिद बन रही है। चौधरी और पंचों ने फ़ैसला किया कि नई मस्जिद को एक तिहाई हिस्सा मिलना चाहिए। चार-पाँच लोग—मसीत वल्द मंगल, छेदन वल्द सालार बख़्श, छोटे वल्द नत्थू, कल्लन वल्द घसू, नज़ीर वल्द सकन—विरोध कर रहे हैं कि नई मस्जिद को कुछ न दिया जाए। इस पर शरीयत का क्या हुक्म है? क्योंकि नई मस्जिद के मुंतज़िम भी क़साब (कसाई) ही हैं।

जवाब: चंदा देने का अधिकार चंदा देने वालों के पास होता है। जो लोग कहें कि हमारा चंदा सभी मस्जिदों में बराबर बाँटा जाए, उसे बराबर बाँटा जाए। और जो कहें कि कुछ चुनिंदा मस्जिदों को दिया जाए, उनका चंदा उन्हीं को दिया जाए और उसे दूसरे चंदे में न मिलाया जाए। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला २७८: आज़म नगर मोहल्ले से, सुवालकर्ता हशमतुल्लाह, ५ सफ़र १३३९ हिजरी। सवाल: दीन के उलेमा इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि हमारे नज़दीक वेश्याएँ रहती हैं और वे अपने जान-पहचान वालों से पैसा लेकर ख़र्च करती हैं। उनके पास और कोई पैसा नहीं है, और अगर है तो वही पैसा है। उसी पैसे से वे हमारे सामने मिठाई लाईं और कहा कि फ़ातिहा कर दो। हमने...

पेज ५९१ ऑफ़ ७६८

خریداری میں آجکل ہوتی ہیں کہ یہ چیز ہزار روپیے کو بیچی کسی خاص روپیہ کا نام نہیں رکھا تو اس صورت میں وہ جائیداد اس کے حق میں حرام نہیں اگرچہ ثمن میں زر حرام ادا کیا ہو اس کی آمدنی مسجد وغیرہ میں صرف ہوسکتی ہے مگر مہتمم کو معلوم ہو تو اس سے احتراز کرے، اگر وہ تائب ہوچکی اور توبہ کے بعد اسے اپنی جائیداد باوجو دہ روپیہ جو بطور حرام حاصل کیا تھا کسی مسلمان فقیر کو ہبہ کر کے قبضہ دے دیا اس کے بعد اس فقیر نے وہ روپیہ یا جائیداد کل یا بعض اسے اپنی طرف سے ہبہ کیا تو وہ اس عورت کے حق میں حلال طیب ہے اور وہ کل کار خیر مدرسہ مسجد وغیرہ میں بلادغدغہ صرف ہو سکتا ہے اور توبہ کے بعد جو اس پر الزام رکھے سخت گناہ کا مرتکب اور سخت سزا کا مستوجب ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۲۷۷: از شہر کہنہ محلہ قاضی ٹولہ مسئولہ انعام اللہ صاحب ۱۸ محرم ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیانِ شرع متین اس مسئلہ میں کہ ہم لوگوں کی قوم پنچایتی ہے اس میں چودھری اور پنچوں نے انصاف کے ساتھ فیصلہ کر دیا ہے کہ فی راس مسجد کو ایک پیسہ ملنا چاہئے لہٰذا ہر ایک محلہ کا چندہ وہاں کی مسجدوں میں تقسیم ہو جاتا ہے اعظم نگر میں پانچ مسجدیں ہیں وہاں کا چندہ پانچ مسجدوں میں برابر تقسیم ہو جاتا ہے جس میں چار مسجدیں سابقہ ہیں اور ایک جدید ہے لیکن سب کا حصہ برابر ہے، شہر کہنہ پر ایک مسجد تھی تمام چندہ اسی کو ملا کرتا تھا لیکن اب ایک جدید مسجد تعمیر ہو رہی ہے ، چودھری اور پنچوں نے فیصلہ کیا کہ جدید مسجد کو تہائی حصہ ملنا چاہئے، چار پانچ شخص بنام مسیت ولد منگل، چھدن ولد سالار بخش، چھوٹے ولد نتھو، کلن ولد گھسو، نظیر ولد سکن خارج ہوتے ہیں کہ مسجد جدید کو کچھ نہ دیا جائے۔ اس پر شرع کیا حکم دیتی ہے کیونکہ جدید مسجد کے بھی منتظم قصاب ہی ہیں۔

الجواب: چندہ کا اختیار چندہ دہندوں کو ہوتا ہے، جو یہ کہیں کہ ہمارا چندہ مساوی طور پر تمام مساجد کو تقسیم ہو وہ مساوی تقسیم کیا جائے اور جو یہ کہیں کہ بعض مساجد کو دیا جائے ان کا اس بعض کو دیا جائے اور اُن کا چندہ اُس میں نہ ملایا جائے۔ واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۲۷۸: از شہر محلہ اعظم نگر مسئولہ حشمت اللہ ۵ صفر ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ہمارے قریب رنڈیاں رہتی ہیں اور ان کے آشناؤں سے پیسہ لے کر خرچ کرتی ہیں اور ان کا کوئی پیسہ نہیں ہے اور اگر ہے تو اسی پیسہ کا ہے اور اسی پیسہ سے وہ شیرینی ہمارے سامنے لائی اور کہا فاتحہ دے دو۔ ہم نے

When they gave an excuse, they said we have exchanged it. Now that we have refused, she says you are Wahhabi, and she spends from the same on students, the madrasa, and mosques etc. Is this permissible or not?

Answer: Since she says that we have exchanged the price and bought it from them, then her statement will be accepted and reciting Fatiha etc. over this food is all permissible. This has been clearly stated in Fatawa Alamgiri. And Allah the Almighty knows best.

Problem 279: From the city, Mohalla Saudagran, asked by Syed Aziz Ahmad Sahib, 14 Safar 1339 AH.

Question: What do the scholars of religion and jurists of the firm Shariah say about this matter: a person collects donations from the neighborhood for the purpose of making a 'Takht' (throne/platform) during the ten days of Muharram. Therefore, is it permissible or impermissible to give donations for this? The prayer leader (Imam) of the mosque told the congregants that giving donations for the 'Takht' is included among good deeds. Consequently, one of the congregants said that giving donations etc. for this is impermissible in my view. Upon this, the Imam said that if you do not participate, you will be called a Wahhabi. In such a case, is this person eligible for leadership (Imamat) or not?

Answer: The 'Takht' is a meaningless and futile thing. Spending money on it is wasting it, and wasting money is not permissible. Therefore, giving donations for it is impermissible. The Imam spoke out of ignorance; he should be made to understand. However, on this basis alone, praying behind him cannot become impermissible, provided there is no other reason for impermissibility. And Allah the Almighty knows best.

Problem 280: Aftabuddin, student of Madrasa Manzar-e-Islam, Mohalla Saudagran, Bareilly, 22 Safar 1339 AH.

Question: What do the scholars of religion say about this matter: if a Sunni Muslim talks to any Wahhabi, Jew, Christian, or disbeliever (kafir) among them, or sits with any of them, or takes up employment with any of them, then is that Muslim also a disbeliever? If he is not a disbeliever, and another person calls that Muslim a disbeliever, what is the ruling for him? Explain and be rewarded.

Answer: Employment with an original disbeliever (non-apostate) in which no forbidden Shariah act has to be performed is permissible. Talking to them about any worldly matter and sitting with them for a while is also not prohibited. For just this much, a person cannot be called a disbeliever or even a transgressor (fasiq). Yes, all these things are strictly prohibited with an apostate (murtad), but even then he will not become a disbeliever.

जब उन्होंने बहाना बनाया, तो उन्होंने कहा कि हमने इसे बदल दिया है। अब जब हमने इनकार कर दिया, तो वह कहती है कि तुम वहाबी हो, और वह इसी में से छात्रों, मदरसे और मस्जिदों आदि में खर्च करती है। क्या यह जायज़ है या नहीं?

उत्तर: चूंकि वह कहती है कि हमने कीमत बदल दी है और इसे उनसे खरीदा है, तो उनकी यह बात स्वीकार की जाएगी और इस भोजन पर फातिहा आदि पढ़ना सब जायज़ है। 'फतावा आलमगीरी' में इसकी स्पष्टता कर दी गई है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला 279: शहर के मोहल्ला सौदागरान से, मुस्तउला (पूछने वाले) सैयद अज़ीज़ अहमद साहब, 14 सफ़र 1339 हिजरी।

प्रश्न: धर्म के विद्वान और सुदृढ़ शरीयत के मुफ़्ती इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि एक व्यक्ति मुहर्रम के दस दिनों में 'तख्त' बनाने के उद्देश्य से मोहल्ले से चंदा जमा करता है। तो इसमें चंदा देना जायज़ है या नाजायज़? मस्जिद के पेश इमाम ने नमाजियों से कहा कि तख्त में चंदा देना नेक कार्यों में शामिल है। चुनांचे, नमाजियों में से एक नमाजी ने कहा कि मेरे नज़दीक इसमें चंदा आदि देना नाजायज़ है। इस पर पेश इमाम साहब ने कहा कि अगर तुम शामिल नहीं होगे तो तुम्हें वहाबी कहा जाएगा। ऐसी स्थिति में क्या यह व्यक्ति इमामत के योग्य है या नहीं?

उत्तर: तख्त एक अर्थहीन और फ़ुज़ूल बात है। इसमें धन खर्च करना उसे बर्बाद करना है और धन बर्बाद करना जायज़ नहीं है, इसलिए इसमें चंदा देना नाजायज़ है। इमाम ने अज्ञानता की बात कही है, उन्हें समझा दिया जाए, लेकिन सिर्फ इस बात पर उनके पीछे नमाज़ नाजायज़ नहीं हो सकती, बशर्ते कि कोई और कारण न हो। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला 280: आफ़ताबुद्दीन, छात्र मदरसा मंज़रे इस्लाम, मोहल्ला सौदागरान, बरेली, 22 सफ़र 1339 हिजरी।

प्रश्न: धर्म के विद्वान इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि यदि कोई सुन्नी मुसलमान किसी वहाबी, यहूदी, ईसाई या काफ़िर में से किसी के साथ बातचीत करे, या उनमें से किसी के पास बैठे, या उनमें से किसी की नौकरी करे, तो क्या वह मुसलमान भी काफ़िर है? यदि वह काफ़िर नहीं है और उस

मुसलमान को किसी दूसरे व्यक्ति ने काफ़िर कहा, तो उसके लिए क्या हुक्म है? बयान करें और पुण्य पायें।

उत्तर: मूल काफ़िर (गैर-मुर्तद) की वह नौकरी जिसमें कोई शरीयत के विरुद्ध कार्य न करना पड़े, जायज़ है। और उनसे किसी सांसारिक मामले की बातचीत करना और उनके पास कुछ देर बैठना भी वर्जित नहीं है। सिर्फ इतनी बात पर किसी को काफ़िर या फ़ासिक भी नहीं कहा जा सकता। हाँ, मुर्तद (धर्मत्यागी) के साथ ये सब बातें पूरी तरह वर्जित हैं, फिर भी वह (मुसलमान) काफ़िर नहीं होगा।

पृष्ठ 592/768

جو عذر کیا تو انہوں نے کہا ہم نے اسے بدل لیا ہے اب ہم نے انکار کیا تو وہ کہتی ہیں کہ تم وہابی ہو ، اور اسی میں سے طالب علموں کو اور مدرسہ میں اور مساجد وغیرہ میں خرچ کرتی ہیں ، یہ جائز ہے یا نہیں ؟

الجواب: جبکہ وہ کہتی ہیں کہ ہم نے دام بدل لئے ہیں اور ان سے خریدی ہے تو ان کا یہ کہنا قبول کیا جائے گا اور اس کھانے پر فاتحہ وغیرہ سب جائز ہے ، نص علیہ فی عالمگیریۃ (فتاوی عالمگیری میں اس کی صراحت کردی گئی ہے)۔ واللہ تعالی اعلم ۔

مسئلہ ۲۷۹: از شہر محلہ سوداگران مسئولہ سید عزیز احمد صاحب ۱۴ صفر ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیانِ شرعِ متین اس مسئلہ میں کہ ایک شخص عشرہ محرم میں تخت بنانے کی غرض سے محلہ سے چندہ وصول کرتا ہے لہٰذا اس میں چندہ دینا جائز ہے یا نا جائز ؟ پیش امام مسجد نے نمازیوں سے کہا کہ تخت میں چندہ دینا داخلِ حسنات ہے۔ چنانچہ جملہ نمازیوں میں سے ایک نمازی نے کہا کہ اس میں چندہ وغیرہ دینا میرے نزدیک ناجائز ہے اس پر پیش امام صاحب نے کہا کہ اگر تم شرکت نہیں کروگے تو تم کو وہابی کہا جائے گا ، ایسی صورت میں یہ شخص قابلِ امامت ہے یا نہیں ؟

الجواب: تخت ایک بے معنی و فضول بات ہے اس میں مال صرف کرنا ضائع کرنا ہے اور مال ضائع کرنا جائز نہیں لہٰذا اس میں چندہ دینا ناجائز ہے ، امام نے جہالت کی بات کہی اسے سمجھا دیا جائے مگر اتنی بات پر اس کے پیچھے نماز ناجائز نہیں ہو سکتی جبکہ اور کوئی وجہ عدم جواز کی نہ ہو ۔ واللہ تعالیٰ اعلم ۔

مسئلہ ۲۸۰: آفتاب الدین طالب علم مدرسہ منظر الاسلام محلہ سوداگران بریلی ۲۲ صفر ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ اگر کوئی مسلمان سنی نے کسی وہابی یا یہودی یا نصرانی یا کافر ان میں سے کسی کے ساتھ گفتگو کرے یا ان میں سے کسی کے پاس بیٹھے یا ان میں سے کسی کی نوکری کرے تو آیا وہ مسلمان بھی کافر ہے اگر کافر نہ ہو اور اس مسلمان کو کسی دوسرے شخص نے کافر کہا تو اس کے لئے کیا حکم ہے ؟ بینوا توجروا

الجواب: کافر اصلی غیر مرتد کی وہ نوکری جس میں کوئی امر ناجائز شرعی کرنا نہ پڑے جائز ہے اور کسی دنیوی معاملہ کی بات چیت اس سے کرنا اور اس کے لئے کچھ دیر اس کے پاس بیٹھنا بھی منع نہیں اتنی بات پر کافر بلکہ فاسق بھی نہیں کہا جا سکتا ، ہاں مرتد کے ساتھ یہ سب باتیں مطلقاً منع ہیں اور کافر اُس وقت بھی نہ ہو گا

Fatawa Razviya, Volume 23

...unless one becomes aware of someone's religious beliefs of disbelief (kufr) and then doubts their disbelief; in that case, one will certainly become a disbeliever himself. To call a Muslim a disbeliever without proof of the reason for disbelief is a severe and immense sin; rather, it is mentioned in the Hadith that the accusation returns to the one who uttered it. We seek refuge in Allah Almighty. And Allah Almighty knows best. Problem 281: From District Rangpur, Post Office Chilmari, Maktab-e-Islamia, Bengal, requested by Mr. Abdul Samad, 25 Jamadi-ul-Awwal 1339 AH. Query: What is your ruling, may Allah Almighty have mercy on you, regarding wealth acquired through adultery (whether the adulteress is from the Hindu community, or it is through usury, or from Muslims) after embracing Islam and repenting? Is it lawful (halal) or prohibited (haram)? Explain with excellent proofs, and you shall receive reward and recompense from Allah, the Generous and Bountiful. (Urdu translation of the query): O noble scholars, may Allah Almighty have mercy on you. What is your guidance regarding this matter? Wealth obtained through illicit acts —whether the adulteress is from the Hindu nation, or whether it's through usury or from Muslims—is that wealth lawful or prohibited after conversion to Islam and repentance? Explain with sound evidence and receive rewards from Allah, the Generous and Giver. (T)

Answer: It is prohibited (haram) and similar to confiscated property. It is obligatory (fard) to give all of it in charity to the poor. This constitutes the entirety of the repentance. It is mentioned in Al-Hindiyyah, from Al-Muhit, from Imam Muhammad (may Allah have mercy on him), regarding the earnings of a singer/prostitute: "If a debt is paid with it, it is not permissible for the creditor to take it." End of quote. Thus, it is written that it is not permissible to take from the earnings of prostitutes who sell themselves. And in it... (Urdu translation of the answer): The mentioned wealth is prohibited (haram), and its nature is like that of stolen or seized property. Therefore, it is obligatory for the person to give all that wealth in charity to the needy; this is the only way for the repentance to be complete. Thus, it is narrated in Fatawa Alamgiri, citing Al-Muhit, from Imam Muhammad (may Allah Almighty have mercy on him), that if a debt is settled using a woman's immoral earnings, it is not permissible for the creditor to accept it. End of quote. I (the author of the Fatawa) have written this note on it, because adulterous women receive wealth in exchange for their private parts.

1 Fatawa Hindiyyah, Book of Disliked Matters, Chapter 15, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/349. Page 593 of 768

फ़तावा रज़विया, खंड 23

...मगर यह कि उसके मज़हब व अक़ीदा-ए-कुफ़्र (अधर्म) पर मुत्तला (अवगत) होकर उसके कुफ़्र में शक करे तो अलबत्ता काफ़िर हो जाएगा, बग़ैर सबूत-ए-वजह कुफ़्र के मुसलमान को काफ़िर कहना सख़्त अज़ीम (बहुत बड़ा) गुनाह है बल्कि हदीस में फ़रमाया कि वह कहना उसी कहने वाले पर पलट आता है। वल-इयाज़ु बिल्लाह तआला (अल्लाह तआला की पनाह)। वल्लाहु तआला आलम (अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है)। मसअला 281: जिला रंगपुर, डाकघर चिलमारी, मकतब-ए-इस्लामिया, बंगाल से, प्रेषक जनाब अब्दुल समद साहब, 25 जमादी-उल-अव्वल 1339 हिजरी। प्रश्न: ऐ उलमा-ए-किराम, अल्लाह तआला तुम पर रहम फ़रमाए, तुम्हारा क्या इर्शाद है इस मसले में कि जो माल बदकारी (व्यभिचार) की वजह से हासिल हो। ज़ानिया ख़्वाह हिन्दू क़ौम से हो या सूद (ब्याज) ख़्वाह मुसलमानों से हासिल हो, इस्लाम लाने और तौबा करने के बाद क्या वह माल हलाल है या हराम? उम्दा दलाइल (प्रमाणों) से बयान फ़रमाओ और अल्लाह करीम व सखी से अज्र व सवाब (पुण्य) पाओ। (त)

जवाब: मज़कूर माल हराम है, और इसकी मिसाल छीने हुए माल की तरह है, लिहाज़ा इस पर फ़र्ज़ है कि उस सब माल को मोहताजों (ज़रूरतमंदों) पर ख़ैरात (दान) कर दे, लिहाज़ा उसकी तौबा के मुकम्मल होने की यही सूरत है। चुनाँचे फ़तावा आलमगीरी में मुहीत के हवाले से इमाम मुहम्मद रहमतुल्लाह तआला अलैह से रिवायत है कि गोया औरत की कमाई से अगर क़र्ज़ अदा किया जाए तो क़र्ज़ ख़्वाह को उसका लेना जाएज़ नहीं। अः(यहाँ तक), मैंने इस पर यह नोट लिखा (साहब-ए-फ़तावा मुराद है) क्योंकि ज़ानिया औरतें अपनी शर्मगाहों के बदले में माल वसूल करती हैं।

1 फ़तावा हिन्दिया, किताबुल-कराहिया, बाब 15, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर, 5/349. पृष्ठ 593/768

مگر یہ کہ اُس کے مذہب و عقیدہ کفر پر مطلع ہو کر اس کے کفر میں شک کرے تو البتہ کافر ہو جائے گا، بغیر ثبوتِ وجہ کفر کے مسلمان کو کافر کہنا سخت عظیم گناہ ہے بلکہ حدیث میں فرمایا کہ وہ کہنا اسی کہنے والے پر پلٹ آتا ہے۔ والعیذ باللہ تعالٰی۔ واللہ تعالٰی اعلم مسئلہ ۲۸۱: از ضلع رنگپور ڈاک خانہ چلماری مکتب اسلامیہ بنگالہ مسئولہ جناب عبدالصمد صاحب ۲۵ جمادی الاولٰی ۱۳۳۹ھ ما قولکم رحمکم اللہ تعالٰی اندریں کہ مال مکسوب از زنا (زانیہ خواہ از قوم ہنود آیند یا ربا باشد یا از اہل اسلام) بعد از اسلام و توبہ حلال ست یا حرام؟ بینوا بالبراہین الجیاد، توجروا من اللہ الکریم الجواد۔ اے علمائے کرام، اللہ تعالٰی تم پر رحم فرمائے، تمہارا کیا ارشاد ہے اس مسئلہ میں کہ جو مال بدکاری کی وجہ سے حاصل ہو۔ زانیہ خواہ ہندو قوم سے ہو یا سود خواہ مسلمانوں سے حاصل ہو اسلام لانے اور توبہ کرنے کے بعد کیا وہ مال حلال ہے یا حرام؟ عمدہ دلائل سے بیان فرماؤ اور اللہ کریم و سخی سے اجر و ثواب پاؤ۔ (ت)

الجواب: حرام ست ومثل مغصوب، فرض است کہ آنہمہ بر فقراء تصدق کند تمامی توبہ اش ہمیں ست فی الہندیۃ عن المحیط عن محمد رحمہ اللہ تعالٰی فی کسب المغنیۃ ان قضی بہ دینا لم یکن لصاحب الدین ان یاخذہ اھ وکبت علیہ فعدم جواز الاخذ من کسب المومسات اللاتي یبغین بفروجھن۔ وفیھا مال مذکور حرام ہے، اور اس کی مثال چھینے ہوئے مال کی طرح ہے، لہٰذا اس پر فرض ہے کہ اس سب مال کو محتاجوں پر خیرات کردے، لہٰذا اس کی توبہ کے مکمل ہونے کی یہی صورت ہے۔ چنانچہ فتاوٰی عالمگیری میں محیط کے حوالے سے امام محمد رحمۃ اللہ تعالٰی علیہ سے روایت ہے کہ گویا عورت کی کمائی سے اگر قرض ادا کیا جائے تو قرض خواہ کو اس کا لینا جائز نہیں اھ،

میں نے اس پر یہ نوٹ لکھا (صاحب فتاویٰ مراد ہے) کیونکہ زانیہ عورتیں اپنی شرمگاہوں کے بدلے میں مال وصول کرتی ہیں

۱ فتاویٰ ہندیة کتاب الکراهیة الباب الخامس عشر نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۴۹ Page 593 of 768

Fatawa Razawiyya Volume 23

[Left Column - Arabic] From Al-Muhit, from Al-Mufti, from Ibrahim, from Muhammad regarding a wailing woman, or a person with a drum or a flute who earned money. He said: If it was on a condition, he returns it to its owners if he knows them, because the money was in exchange for a sin, so taking it was a sin. The way in cases of sins is to return it, and that here is by returning what was taken if it's possible by knowing its owner, and by giving it in charity if he doesn't know him, so that the benefit of his money reaches him. [End of citation]. And I wrote on it: Note: It must be considered that the customary is like the stipulated. And I wrote on his saying 'by giving it in charity': I say: This is when the one from whom it was taken is a Muslim. As for if he was a disbeliever, then giving it in charity from him is not permissible, and it is impossible for the benefit to reach him. There is no doubt about the obligation of charity, not for this reason, but to erase the traces of sin, to empty the hand of filthy money, and to avoid sin.

[Right Column - Urdu/Translation] Therefore, their earnings should be taken. It is narrated in Fatawa Hindiyyah with reference to Muhit, from Al-Mufti with reference to Ibrahim from Muhammad, that regarding a dancing woman or a tabla player or one who uses musical instruments, he said: If it is to be taken on the condition that he will return it to his companions because here the money is equivalent to sin, and the mentioned money as well; and in such sins, the money must be returned, and here the obtained money must be returned if he has the power to return it, if he recognizes the owner. If he does not recognize him, he should give it in charity so that the benefit of his money reaches the owner. [End of citation]. I wrote a note on it, I say: (I say that) here it is necessary to consider because the customary is like the stipulated. And I wrote a note on the author's saying 'by giving it in charity from it', I say: (I say that) this can happen when the person from whom the money was taken is a Muslim, but if he is a disbeliever, then it is not permissible to give his money in charity, and it is impossible that the benefit of his money reaches the disbeliever. There is no doubt that in this situation charity is obligatory, but not for the mentioned reason, rather it is for the sake of erasing the traces of disobedience and emptying one's hand from filthy money, and because for one's own self...

---

1 Fatawa Hindiyyah, Book of Disliked Acts, Chapter Fifteen, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/349. Page 594 of 768

फतावा रज़विया जिल्द 23

[बायां कॉलम - अरबी] "अल-मुहित" से "अल-मुफ्ती" के माध्यम से, इब्राहिम से, मुहम्मद के हवाले से एक विलाप करने वाली महिला, या ढोल या बांसुरी वाले व्यक्ति के बारे में, जिसने धन अर्जित किया। उन्होंने कहा: यदि यह किसी शर्त पर था, तो वह इसे इसके स्वामियों को लौटा दे यदि वह उन्हें जानता है, क्योंकि धन पाप के बदले में था, इसलिए उसे लेना पाप था। पापों के मामलों में तरीका यह है कि इसे लौटा दिया जाए, और यहाँ यह लिए गए धन को लौटाने के द्वारा है यदि उसके स्वामी को जानकर इसे लौटाना संभव हो, और यदि वह उसे नहीं जानता है तो उसे दान (सदका) कर दे ताकि उसके धन का लाभ उस तक पहुँच जाए। [उद्धरण समाप्त]। और मैंने इस पर लिखा: नोट: यह देखा जाना चाहिए कि प्रथागत (उर्फ़) निर्धारित (मशरुत) के समान है। और मैंने उनके"इससे दान करने" के कथन पर लिखा: मैं कहता हूँ: यह तब है जब जिससे धन लिया गया हो वह मुसलमान हो। यदि वह काफिर (गैर-मुस्लिम) हो, तो उसके धन से दान करना जायज नहीं है, और यह असंभव है कि उसका लाभ उस तक पहुँचे। दान की अनिवार्यता में कोई संदेह नहीं है, लेकिन इस कारण से नहीं, बल्कि अवज्ञा के निशानों को मिटाने, अपने हाथ को अशुद्ध धन से मुक्त करने और पाप से बचने के लिए है।

[दायां कॉलम - उर्दू अनुवाद] इसलिए, उनकी कमाई ली जानी चाहिए। फतावा हिंदिया में मुहित के संदर्भ में, अल-मुफ्ती से इब्राहिम के माध्यम से मुहम्मद से उद्धृत किया गया है कि एक नाचने वाली महिला या तबला वादक या संगीत वाद्ययंत्र का उपयोग करने वाले के बारे में, उन्होंने कहा: यदि इसे इस शर्त पर लिया जाना है कि वह इसे अपने साथियों को वापस कर देगा क्योंकि यहाँ धन पाप के बराबर है, और उल्लेखित धन भी; और ऐसे पापों में धन वापस किया जाना चाहिए, और यहाँ प्राप्त धन वापस किया जाना चाहिए यदि वह उसे वापस करने की शक्ति रखता है, यदि वह मालिक को पहचानता है। यदि वह उसे नहीं पहचानता है, तो उसे दान कर देना चाहिए ताकि उसके धन का लाभ मालिक तक पहुँच जाए। [उद्धरण समाप्त]। मैंने इस पर एक नोट लिखा, मैं कहता हूँ: (मैं कहता हूँ कि) यहाँ विचार करना आवश्यक है क्योंकि प्रथागत निर्धारित के समान है। और मैंने लेखक के "इससे दान करने" के कथन पर एक नोट लिखा, मैं कहता हूँ: (मैं कहता हूँ कि) यह तब हो सकता है जब वह व्यक्ति जिससे धन लिया गया था, मुसलमान हो, लेकिन यदि वह काफिर है, तो उसका धन दान में देना जायज नहीं है, और यह असंभव है कि उसके धन का लाभ काफिर तक पहुँचे। इसमें कोई संदेह नहीं है कि इस स्थिति में दान अनिवार्य है, लेकिन उल्लेखित कारण से नहीं, बल्कि अवज्ञा

के निशानों को मिटाने और अशुद्ध धन से अपने हाथ को खाली करने के लिए है, और क्योंकि अपने स्वयं के लिए...

---

1 फतावा हिंदिया, किताबुल कराहिया, अध्याय पंद्रह, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/349। पेज 594 का 768

[بایاں کالم - عربی] عن المحیط عن المفتی عن ابراھیم عن محمد فی امرأۃ نائحۃ او صاحب طبل او مزمار اکتسب مالا قال ان کان علی شرط رده علی اصحابه ان عرفهم لانه کان المال بمقابلة المعصیة فکان الاخذ معصیة والسبیل في المعاصی ردها وذلك ههنا برد المأخوذ ان تمکن من رده بأن عرف صاحبه وبالتصدق به ان لم یعرفه لیصل الیه نفع ماله اھ و کتبت علیه ۱ قول: ویجب ان ینظر ان المعروف کالمشروط و کتبت علی قوله بالتصدق منه اقول: هذا اذا کان المأخوذ منه مسلما اما ان کان کافرا فلا یحل التصدق منه ویستحیل ان یصل الیه نفعه ولا شك في وجوب التصدق لا لهذا بل لمحو آثار المعصیة واخلاء الید من المال الخبیث والتحرز عن معصیة

[دایاں کالم - اردو] اس لئے ان کی کمائی لینا چاہئے۔ فتاوی ہندیہ میں محیط کے حوالے سے، المفتی سے بحوالہ ابراہیم عن محمد منقول ہے کہ ناچنے والی عورت یا طبلہ بجانے والا یا گانے بجانے والے آلات استعمال کرنے والے، فرمایا اگر اس شرط پر لینا ہے کہ اس کے ساتھیوں کو واپس کر دے گا کیونکہ یہاں مال گناہ کے برابر ہے اور مال مذکور بھی، اور اس طرح کے گناہوں میں مال کو واپس کر دینا ہے اور یہاں حاصل کردہ مال لوٹا دینا ہے، اگر لوٹانے پر طاقت پائے، اگر مالک کو پہچانتا ہو، اگر پہچانتا نہیں تو خیرات کر دے تاکہ مالک تک اس کے مال کا نفع پہنچے اھ میں نے اس پر نوٹ لکھا اقول: (میں کہتا ہوں کہ) یہاں ضروری ہے کہ غور کرے کیونکہ معروف مشروط کی طرح ہے۔ اور میں نے مصنف کے قول "بالتصدق منہ" پر نوٹ لکھا اقول: (میں کہتا ہوں کہ) یہ تب ہو سکتا ہے جبکہ جس سے مال لیا گیا ہو وہ مسلمان ہو، لیکن وہ اگر کافر ہو تو پھر اس کے مال کو خیرات کرنا جائز نہیں، اور یہ محال ہے کہ کافر کو اپنے مال کا نفع پہنچے، اور اس میں شک نہیں کہ اس صورت میں وجوب صدقہ ہے، لیکن مذکورہ وجہ کی بنا پر نہیں، بلکہ

نافرمانی کے آثار مٹانے اور مال خبیث سے اپنے ہاتھ کو خالی کرنے کی وجہ سے ہے، اور اس وجہ سے ہے کہ اپنی ذات کے لئے

---

۱ فتاویٰ ہندیہ کتاب الکراھیۃ الباب الخامس عشر نورانی کتب خانہ پشاور ۵/۳۴۹ صفحہ 768 میں سے 594

Fatawa Rizvia, Volume 23

Self-disposal of it, as has been established in countless issues, is the path for ill-gotten wealth, and through it, one is absolved of their responsibility. Yes, if one buys movable or immovable property with wealth earned through illicit means (adultery mentioned as example), and the prohibited money was not specifically designated in both the contract and the cash transaction, as is mostly the case, then that purchased item is not prohibited for the buyer. This is according to the statement of Imam al-Karkhi, and upon it is the fatwa. We have detailed this several times in our fatwas. And Allah Almighty knows best.

Avoid the sin of disposing of it yourself. It is known from countless issues that this is the way to be rid of ill-gotten wealth. Therefore, based on this method, he is absolved of his responsibility. Yes, if he buys any movable item, even land, from money earned in an illicit manner, and in its purchase, the prohibited money was not combined in contract and cash as is usually the method, then that purchased item will not be prohibited. Accordingly, this is the ruling of Imam Karkhi (Mercy of Allah be upon him), and the fatwa is based on this, and we have explained its details several times in our fatwas. And Allah Almighty knows best.

Issue 282: From Mainpuri, enquired by Mohammad Mujibullah Sahib and Maulvi Hakim Mohammad Ahmad Sahib Alvi, 28 Jumada al-Akhir 1339 AH. What do the scholars of religion and jurists of the firm Shariah say about this matter: that nowadays it has been prevalent for a long time that people insure their lives. Therefore, it is requested to know whether life insurance is Shariah-compliant or not? For example, a person aged twenty-three, from the date of policy (certificate) issuance, after paying an annual amount of 246 rupees and 4 annas for twenty years, can he himself receive five thousand rupees, or can his heirs receive it if death occurs prematurely? (Calculation: 1/4 * 20 = 25 ... = Principal Amount = 4925.00 rupees. The amount to be received is 5000.00 rupees. Excess = 75 rupees). Apart from this, profits are given on this principal amount as compensation for the use of money. These profits are given to the initial insurers or the insured whose insurance term reaches its end, at which time their contribution, calculated at (1% compound interest), becomes equal to this principal insurance amount. From this profit, the company takes 10% and the insured receives 90%. Please write with great clarity and explanation what is the Shariah ruling on obtaining money in this way or giving one's money to this company? May Allah Almighty grant you a good reward.

फतावा रिज़विया, खंड 23

उसमें स्वयं का उपभोग करना, जैसा कि अनगिनत मसलों में बताया गया है, यह हराम माल (गंदे धन) का रास्ता है, और इसके द्वारा वह अपनी ज़िम्मेदारी से मुक्त हो जाता है। हाँ, अगर व्यभिचार से कमाए हुए धन से कोई चल या अचल संपत्ति खरीदी और बेची जाए और नकद तथा अनुबंध में हराम धन का मेल न हुआ हो, जैसा कि अक्सर होता है, तो वह वस्तु खरीदार पर हराम नहीं होगी। जैसा कि इमाम अल-करखी का कथन है और इसी पर फतवा है। और हमने अपने फतावा में कई बार इसका विस्तार से वर्णन किया है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

इसमें उपभोग करने के पाप से बचें, और अनगिनत मसलों में यह ज्ञात हुआ है कि खबीस माल (अपवित्र धन) से छुटकारे का यही तरीका है। इसलिए इसी तरीके के आधार पर वह अपनी जिम्मेदारी से मुक्त होता है। हाँ, अगर वह बेकार (नाजायज़) तरीके से प्राप्त की गई राशि से कोई चल वस्तु, चाहे वह जमीन ही क्यों न हो, खरीदे और उसकी खरीद में अनुबंध और नकद में हराम पैसा जमा न हुआ हो, जैसा कि अक्सर यही तरीका होता है, तो वह खरीदी हुई वस्तु हराम नहीं होगी। तदनुसार, इमाम करखी (रहमतुल्लाह अलैह) का यही कथन है और इसी पर फतवा है, और हमने अपने फतावा में कई बार इसका विवरण दिया है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 282: मैनपुरी से, प्रेषक मोहम्मद मुजीबुल्लाह साहब और मौलवी हकीम मोहम्मद अहमद साहब अलवी, 28 जमादी अल-आख़िर 1339 हिजरी। धर्म के विद्वान और शरीअत के मुफ्ती इस मसले में क्या कहते हैं कि आजकल लंबे समय से यह बात प्रचलित है कि लोग अपनी जान का बीमा कराते हैं। अतः यह जानना आवश्यक है कि क्या जान का बीमा कराना शरीयत के अनुसार जायज है या नहीं? इसकी मिसाल के तौर पर, एक व्यक्ति जिसकी उम्र तेईस साल है, पॉलिसी (प्रमाणपत्र) जारी होने की तारीख से बीस साल तक सालाना 246 रुपये 4 आने भुगतान करने के बाद पांच हजार रुपये स्वयं ले सकता है या समय से पहले मृत्यु होने पर उसके वारिस प्राप्त कर सकते हैं? (गणना: 1/4 * 20 = 25 ... = मूल राशि = 4925.00 रुपये। जो राशि मिलेगी = 5000.00 रुपये। अतिरिक्त = 75 रुपये)। इसके अलावा, इस मूल राशि पर धन के उपयोग के बदले लाभ दिया जाता है। ये लाभ पहले बीमाकर्ताओं या बीमित व्यक्तियों को दिए जाते हैं जिनकी बीमा अवधि समाप्त हो जाती है, जब उनका योगदान (1% चक्रवृद्धि ब्याज) की दर से इस मूल बीमा राशि के बराबर हो जाता है। इस लाभ में से 10 प्रतिशत कंपनी लेती है और 90 प्रतिशत बीमा कराने वाले को मिलता है। कृपया बहुत स्पष्टता और विस्तार के साथ लिखें कि इस तरह से पैसा प्राप्त करना या अपना पैसा इस कंपनी को

देना शरीयत के अनुसार क्या हुक्म रखता है? अल्लाह तआला आपको इसका अच्छा बदला अता फरमाए।

पृष्ठ 768 में से 595

التصرف فیه لنفسه وقد عرف في مسائل لا تحصی ان هذا هو سبیل المال الخبیث وبه یبرؤ عن عهدته آری اگر بزرِ مکسوب بزنا منقولے خواہ عقارے خرید وشرائی او نقد وعقد بزرِ حرام جمع نشد چنانچہ ہمیں اکثرست آنگاہ آں چیز مشتری بر وحرام نبود کما ہو قول الامام الکرخی وعلیہ الفتوی وقد فصلناہ غیر مرة فی فتاونا۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

اس میں تصرف کرنے کے گناہ سے بچے، اور بے شمار مسائل میں معلوم ہوا کہ مالِ خبیث سے نجات کا یہی طریقہ ہے۔ لہٰذا اسی طریقے کی بنا پر وہ اس کی ذمہ داری سے سبکدوش ہوتا ہے، ہاں اگر وہ بیکاری میں حاصل کردہ رقم سے کوئی منقول چیز خواہ زمین ہی ہو خریدے اور اس کی خرید میں عقد و نقد میں زرِ حرام جمع نہ ہوئی جیسا کہ اکثر یہی طریقہ ہوا کرتا ہے، تو پھر وہ خرید کردہ چیز حرام نہ ہو گی۔ چنانچہ امام کرخی علیہ الرحمۃ کا یہی ارشاد ہے اور اسی پر فتویٰ ہے، اور ہم نے اپنے فتاویٰ میں کئی مرتبہ اس کی تفصیل بیان کردی۔ واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۲۸۲: از مین پوری مسئولہ محمد مجیب اللہ صاحب و مولوی حکیم محمد احمد صاحب علوی ۲۸ جمادی الآخر ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین مفتیانِ شرع متین اس مسئلہ میں کہ آج کل ایک عرصہ سے یہ بات رائج ہے کہ لوگ اپنی جان کا بیمہ کراتے ہیں لہٰذا دریافت طلب یہ بات ہے کہ آیا جان کا بیمہ کرانا شرعاً جائز ہے یا نہیں؟ اس کی مثال مثلاً ایک شخص جس کی عمر تئیس سال کی ہے تاریخ اجرا پالیسی (سند) سے بیس سال تک مبلغ دو سو چھیا لیس روپیہ چار آنہ سالانہ ادا کرنے کے بعد مبلغ پانچ ہزار روپیہ خود لے سکتا ہے یا اس کے ورثاء قبل از وقت موت واقع ہو جانے پر حاصل کر سکتے ہیں (عالله ۱/۴ * ۲۰ = (للعمہ ۲۵ مما ۴۹ صہ عد) = اصل رقم = ۴۹۲۵.۰۰ روپیہ رقم جو ملے گی ... ۵۰۰۰ روپیہ زائد = ۷۵ روپیہ۔ اس کے علاوہ اس اصل

روپیہ پر منافع بعنوان استعمال روپیہ دیا جاتا ہے۔ یہ منافع اول بیمہ کنندگان یا بیمہ شدگان کو دیا جاتا ہے جن کی مدت بیمہ اختتام کو پہنچتی ہے جس وقت کہ ان کا چندہ بحساب (لله ۱/ فیصد سود در سود اس اصل رقم بیمہ کے برابر ہو جاتا ہے اس منافع میں سے ۱۰ فی صدی کمپنی لیتی ہے اور ۹۰ فی صدی بیمہ کرنے والے کو ملتا ہے بہت توضیح و تشریح کے ساتھ تحریر فرمایا جائے کہ اس طرح روپیہ حاصل کرنا یا اپنا روپیہ اس کمپنی کو دینا شرعاً کیا حکم رکھتا ہے؟ اللہ تعالیٰ آپ کو جزائے خیر عطا فرمائے۔

صفحہ 595 از 768

Fatawa Razawiyya, Volume 23

Answer: If the company with which this transaction is being made includes even a single Muslim as a partner, it is absolutely and definitively prohibited (Haram) because it constitutes gambling (Qimar), and any excess over the principal is usury (Riba); both are forbidden and categorized as major sins. If there is no Muslim involved at all, then it is permissible here, provided one is not coerced into any sin for the sake of health preservation, etc. The justification is that there is no form of loss; if he lives for twenty years, he will receive the full amount plus an increase, and if he dies earlier, his heirs will receive more. For example, if he dies after only one year, having paid 246 rupees and four annas, they will receive 5000 rupees. However, it is necessary that the excess received should not be regarded as usury (Riba) but rather as obtaining the property of a non-Muslim with his consent without any excuse, which is lawful. Imam Muhaqqiq states in 'Fath al-Qadir':

Arabic Text: Verily, Abu Bakr (may Allah be pleased with him) before the Migration (Hijrah), when Allah Almighty revealed 'Alif Lam Mim. The Romans have been defeated...', the Quraysh said to him, 'Do you think the Romans will be victorious?' He replied, 'Yes.' They said, 'Will you bet with us?' So he bet with them and informed the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said, 'Go to them and increase the stake.' He did so, and the Romans defeated the Persians. Abu Bakr (may Allah be pleased with him) took his stake, and the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) permitted it. This was gambling itself between Abu Bakr and the polytheists of Mecca, and Mecca was a land of Shirk (polytheism), and their property was lawful (under those specific conditions). It is only forbidden for one who...

Urdu Translation of Arabic Column: Hazrat Abu Bakr Siddiq (may Allah be pleased with him), before the Hijrah, when Allah Almighty revealed the words 'Alif Lam Mim, the Romans have been defeated', the Quraysh said to him: 'Do you think the Romans will be victorious?' He replied: 'Yes.' They then said: 'Will you place a bet with us?' So Hazrat Abu Bakr placed a bet with them. Then he informed the Holy Prophet (peace and blessings be upon him), and the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) said: 'Go back to them and increase the bet.' So Abu Bakr Siddiq did so. Then the Romans defeated the Persians. Hazrat Abu Bakr Siddiq (may Allah be pleased with him) collected the winnings from them. The Holy Prophet (peace and blessings be upon him) permitted him to do so. This was precisely a bet between Siddiq-e-Akbar and the polytheists, and since it occurred in Mecca which was then a land of Shirk,

their property was permissible. Contrary to a person who takes up residence in our Dar al-Islam for peace...

फ़तावा रज़विया, खंड 23

उत्तर: जिस कंपनी के साथ यह सौदा किया जा रहा है, यदि उसमें कोई मुसलमान भी भागीदार है, तो यह पूरी तरह से हराम है क्योंकि यह जुआ (किमार) है, और इस पर जो भी अतिरिक्त राशि है वह ब्याज (रिबा) है, और ये दोनों हराम और गंभीर पाप हैं। और यदि इसमें कोई मुसलमान बिल्कुल भी नहीं है, तो यह यहाँ जायज़ है बशर्ते कि इसके कारण स्वास्थ्य रक्षा आदि के नाम पर किसी पाप के लिए मजबूर न किया जाए। इसके जायज़ होने का कारण यह है कि इसमें नुकसान की कोई गुंजाइश नहीं है; यदि वह बीस वर्ष तक जीवित रहता है, तो उसे पूरी राशि और साथ में वृद्धि मिलेगी, और यदि वह पहले मर जाता है, तो उसके वारिसों को और अधिक मिलेगा। उदाहरण के लिए, यदि वह केवल एक वर्ष के बाद ही मर गया, तो उसने 246 रुपये और चार आने दिए और बदले में 5000 रुपये मिले। हाँ, यह आवश्यक है कि जो अतिरिक्त राशि मिले उसे ब्याज न समझा जाए, बल्कि यह समझा जाए कि गैर-मुस्लिम की संपत्ति उसकी खुशी से बिना किसी मजबूरी के प्राप्त हुई है, यह हलाल है। इमाम मुहक़्क़िक 'अल-फ़तह अल-क़ादिर' में फरमाते हैं:

अरबी पाठ: बेशक अबू बक्र (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने हिजरत से पहले जब अल्लाह तआला ने 'अलिफ़ लाम मीम। रूमी हार गए हैं...' आयत उतारी, तो क़ुरैश ने उनसे कहा: क्या आप समझते हैं कि रूमी जीतेंगे? उन्होंने कहा: हाँ। उन्होंने कहा: क्या आप हमसे दांव (शर्त) लगाएंगे? तो उन्होंने उनसे दांव लगाया और नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को बताया। नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: उनके पास जाओ और दांव बढ़ा दो। उन्होंने ऐसा ही किया और रूमी फारसियों पर जीत गए। अबू बक्र (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने अपना दांव ले लिया और नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने इसकी अनुमति दी। यह अबू बक्र और मक्का के मुशरिकों के बीच जुआ ही था, और मक्का कुफ़्र का घर (दार-अल-कुफ़्र) था और उनका माल जायज़ था। यह केवल उस पर हराम है जो...

उर्दू कॉलम का हिंदी अनुवाद: हज़रत अबू बकर सिद्दीक (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने हिजरत से पहले, जबकि अल्लाह तआला ने 'अलिफ़ लाम मीम ग़ुलिबतुर-रूम' के शब्द नाज़िल फरमाए, तो क़ुरैश ने उनसे कहा: क्या आप समझते हैं कि रूमी विजयी होंगे? फरमाया: हाँ। फिर कहा: क्या आप हमसे शर्त लगाते हैं? तो हज़रत अबू बकर ने उनसे शर्त लगा ली। फिर हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को सूचना दी, तो हुज़ूर ने फरमाया: तुम उनके पास जाओ और शर्त में वृद्धि कर दो। तो अबू बकर सिद्दीक ने वैसा ही किया। फिर रूमी ईरानियों पर हावी हो गए। हज़रत अबू बकर सिद्दीक (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने उनसे शर्त की राशि वसूल कर ली। हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने उन्हें

इसकी अनुमति दे दी। यह सिद्दीक-ए-अकबर और मुशरिकों के बीच बिल्कुल एक शर्त (जुआ) थी, और मक्का उस समय दार-उल-शिर्क था, इसलिए उनका माल जायज़ था। इसके विपरीत उस व्यक्ति के जो हमारे दार-अल-इस्लाम में शांति के लिए निवास करे...

الجواب: جس کمپنی سے یہ معاملہ کیا جائے اگر اس میں کوئی مسلمان بھی شریک ہے تو مطلقاً حرام قطعی ہے کہ قمار ہے اور اس پر جو زیادت ہے رباء اور دونوں حرام و سخت کبیرہ ہیں۔ اور اگر اس میں کوئی مسلمان اصلاً نہیں تو یہاں جائز ہے جبکہ اس کے سبب حفظِ صحت وغیرہ میں کسی معصیت پر مجبور نہ کیا جاتا ہو جواز اس لئے کہ اس میں نقصان کی شکل نہیں، اگر بیس برس تک زندہ رہا پورا روپیہ بلکہ مع زیادت ملے گا، اور پہلے مر گیا تو ورثہ کو اور زیادہ ملے گا مثلاً سال بھی بعد ہی مر گیا تو دیئے ۲۴۶ روپے چار آنے اور ملے ۵۰۰۰ روپے، ہاں یہ ضرور ہے کہ جو زائد ملے ربا سمجھ کر نہ لے بلکہ یہ سمجھے کہ غیر مسلم کا مال اس کی خوشی سے بلا عذر ملا، یہ حلال ہے۔ امام محقق علی الاطلاق فتح القدیر میں فرماتے ہیں:

ان ابابکر رضی اللہ تعالٰی عنہ قبل الھجرۃ حین انزل اللہ تعالٰی الم غلبت الروم قالت لہ قریش ترون ان الروم تغلب قال نعم فقال ھل لك ان نخاطر نا فخاطر ھم فاخبر النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فقال صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اذھب الیھم فزد فی الخطر ففعل و غلبت الروم فارسا فاخذ ابو بکر رضی اللہ تعالٰی عنہ خطرہ فاجازہ النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم وھو القمار بعینہ بین ابي بکر و مشرکي مکۃ وکانت مکۃ دار شرك ولان مالھم مباح انما یحرم علی

حضرت ابو بکر صدیق رضی اللہ تعالٰی عنہ نے ہجرت سے پہلے جبکہ اللہ تعالٰی نے الم غلبت الروم کے کلمات نازل فرمائے تو قریش نے اُن سے کہا: کیا آپ یہ سمجھتے ہیں کہ رومی غالب آئیں گے؟ فرمایا: ہاں۔ پھر کہا: کیا آپ ہم سے شرط لگاتے ہیں۔ تو حضرت ابو بکر نے اُن سے شرط لگا دی۔ پھر حضور علیہ الصلوۃ والسلام کو اطلاع دی تو حضور اقدس نے ارشاد فرمایا: تم اُن کے پاس جاؤ اور شرط میں اضافہ کر دو۔ تو ابوبکر صدیق نے ایسا ہی کیا۔ تو رومی ایرانیوں پر غالب

آگئے۔ ابوبکر صدیق رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے ان سے شرط وصول کرلی۔ حضور علیہ الصلوۃ والسلام نے انہیں اس کی اجازت دے دی، صدیق اکبر اور مشرکین کے درمیان بعینہ رضا مندی ہوا تھا، بخلاف اُس آدمی کے جو ہمارے پاس دار السلام میں امن کے لئے سکونت اختیار کرے،

صفحہ ۵۹۶ از ۷۶۸

Vol. 23 Fatawa Razawiyya

"A Muslim, if it is by way of betrayal, then if he does not take it by betrayal, then by whatever way he takes it, it becomes lawful after being with consent, contrary to the Musta'min among them according to us, because his property has become prohibited due to safety (aman). So if he takes it by a way other than the prescribed way, it would be betrayal. However, it is not hidden that it only necessitates the permissibility of entering into the contract if the increase is attained by the Muslim. And the companions have committed in the lesson that their intention regarding the permissibility of usury (riba) and gambling is when the increase is attained by the Muslim, considering the cause (illah), even if the absolute answer is contrary to it. And Allah, the Pure and Exalted, knows best."[1]

Therefore, his wealth is forbidden for others due to the peace treaty. If taken without a Sharia-compliant method, it would be deception. However, it is not hidden that this action requires the contract itself to be permissible when the benefit accrues to a Muslim. Hence, scholars have explained in lessons that their intended meaning behind the permissibility of interest and the fatwa is that when the benefit goes to a Muslim, considering the underlying reason, even though the general answer might seem against it. And Allah Almighty, the Pure and Most High, knows best. (T)

Problem 283: From Jaipur, outside Ajmeri Gate, Kothi Haji Muhammad Abdul Wahid Ali Khan, requested by Muhammad Hamid Hasan Qadri, 14th Ramadan. What do the scholars of religion say regarding the various items produced nowadays in prisons or under English rule? Is it permissible to buy and use them, especially purchasing prayer mats (Musalla) for personal use or sending them to mosques for prayer? Please explain and may you be rewarded. (T)

The Answer: One should avoid them because labor is taken forcibly from them. Nevertheless, if the original material is the property of the sellers, then there is no ruling of prohibition (hurmat), as the loss of their labor/benefits is separate from the physical substance of the item. This is what has become apparent, and it should be referred back to and recorded. (T) And Allah Almighty knows best.

[1] Fath al-Qadir, Kitab al-Buyu', Bab al-Riba, Maktaba Nooria Razawiyya, Sukkur, 6/178
Page 597 of 768

जिल्द 23 फ़तावा रज़विया

"एक मुसलमान के लिए, यदि यह विश्वासघात के माध्यम से है, तो यदि वह इसे विश्वासघात से नहीं लेता है, तो जिस भी तरीके से वह इसे लेता है, वह सहमति के बाद वैध हो जाता है, हमारे यहाँ उनके बीच के मुस्तामिन के विपरीत, क्योंकि उनकी संपत्ति सुरक्षा (अमान) के कारण निषिद्ध हो गई है। इसलिए यदि वह इसे निर्धारित तरीके के अलावा किसी अन्य तरीके से लेता है, तो यह विश्वासघात होगा। हालांकि, यह छिपा नहीं है कि यह केवल अनुबंध में प्रवेश करने की अनुमति देता है यदि वृद्धि मुसलमान द्वारा प्राप्त की जाती है। और साथियों ने पाठ में प्रतिबद्ध किया है कि सूद (रिबा) और जुए की अनुमति से उनका तात्पर्य तब होता है जब वृद्धि मुसलमान द्वारा प्राप्त की जाती है, कारण (इल्लत) को देखते हुए, भले ही पूर्ण उत्तर इसके विपरीत हो। और अल्लाह, जो पवित्र और सर्वोच्च है, सबसे बेहतर जानता है।"[1]

इसलिए, शांति संधि के कारण उसका धन दूसरों के लिए वर्जित है। यदि शरीयत के तरीके के बिना लिया जाए तो यह धोखाधड़ी होगी। हालांकि, यह बात छिपी नहीं है कि यह कार्य स्वयं अनुबंध को जायज़ होने की माँग करता है जब लाभ किसी मुसलमान को प्राप्त हो। इसलिए, विद्वानों ने पाठों में स्पष्ट किया है कि ब्याज की अनुमति और फतवे से उनका अर्थ यह है कि जब लाभ मुसलमान को मिले, अंतर्निहित कारण पर विचार करते हुए, भले ही सामान्य उत्तर इसके विरुद्ध प्रतीत हो। और अल्लाह सर्वशक्तिमान, जो पवित्र और सर्वोच्च है, सबसे बेहतर जानता है। (त)

मसला 283: जयपुर से, अजमेरी गेट के बाहर, कोठी हाजी मुहम्मद अब्दुल वाहिद अली खान, प्रेषक मुहम्मद हामिद हसन कादरी, 14 रमज़ान। धर्म के विद्वान क्या कहते हैं कि आजकल जेलों में या अंग्रेजी शासन के तहत जो विभिन्न प्रकार की चीजें तैयार होती हैं, उन्हें खरीदकर उपयोग करना कैसा है, विशेष रूप से निजी उपयोग के लिए जाय-नमाज़ (मुसल्ला) आदि खरीदना या उन्हें नमाज़ के उद्देश्य से मस्जिदों में भेजना? कृपया स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें। (त)

जवाब: बचना चाहिए क्योंकि उनसे जबरन काम लिया जाता है। फिर भी, यदि मूल सामग्री विक्रेताओं की संपत्ति है, तो हराम (निषिद्ध) होने का हुक्म नहीं है, क्योंकि उनके श्रम/लाभ का नुकसान उस वस्तु के भौतिक अस्तित्व से अलग है। यही बात स्पष्ट हुई है और इस पर दोबारा गौर किया जाना चाहिए और लिखा जाना चाहिए। (त) और अल्लाह सर्वशक्तिमान सबसे बेहतर जानता है।

[1] फतह अल-कादिर, किताब अल-बुयू, बाब अर-रिबा, मकतबा नूरिया रज़विया, सुक्कुर, 6/178 पेज 597 का 768

المسلم اذا کان بطریق الغدر فاذا لم یأخذ غدرا فبای طریق یأخذہ حل بعد کونہ برضا بخلاف المستأمن منھم عندنا لان مالہ صار محظورا بالأمان فإذا اخذہ بغیر الطریق المشروعۃ یکون غدرا الا انہ لا یخفی انہ انما یقتضی حل مباشرۃ العقد اذا کانت الزیادۃ ینالھا المسلم و قد التزم الاصحاب فی الدرس ان مرادھم من حل الربا والقمار اذا حصلت الزیادۃ للمسلم نظرا الی العلۃ وان کان الاطلاق الجواب خلافہ واللہ سبحانہ وتعالی اعلم۔[1]

لہٰذا اس کا مال امن کی وجہ سے دوسروں کے لئے ممنوع ہے۔ اگر شرعی طریقے کے بغیر لیا تو فریب کاری ہوگی، مگر یہ بات پوشیدہ نہیں کہ یہ کام مباشرتِ عقد کو حلال ہونے کو چاہتا ہے جبکہ اضافہ کسی مسلمان کو حاصل ہو، چنانچہ اصحاب نے درس میں یہ انتظام کیا ہے کہ ان کی مراد سود اور فتوے کے جواز سے یہ ہے کہ جب زیادت مسلمان کو حاصل ہو جائے علّت پر نظر کرتے ہوئے اگرچہ مطلق جواب اس کے خلاف ہے، اور اللہ تعالیٰ پاک و برتر سب سے زیادہ جانتا ہے۔ (ت)

مسئلہ ۲۸۳: از جے پور بیرون اجمیری دروازہ کوٹھی حاجی محمد عبد الواحد علی خاں مسئولہ محمد حامد حسن قادری ۱۴/ رمضان کیا فرماتے ہیں علمائے دین کہ اس زمانہ میں عام طور پر جو جیل خانوں یا جیل خانوں یا تحت انگریزی میں جو طرح طرح کی اشیاء تیار ہوتی ہیں ان کا خرید کر استعمال کرنا کیسا ہے خصوصاً جائے نماز یعنی مصلی وغیرہ خرید کر خود نماز پڑھنا یا ان کو مساجد میں بغرضِ نماز بھجوانا، بینوا توجروا (بیان فرمائیے اجر پائیے ۔ت)

الجواب: احتراز چاہئے کہ اُن سے کام جبراً لیا جاتا ہے پھر بھی اگر اصل مال بائعوں کی ملک ہو تو حکمِ حرمت نہیں کہ ان کے منافع کا اتلاف اس شئے کی ذات سے جُدا ہے ھذا ما ظھر ولیراجع ولیحرر (یہی بات ظاہر ہوئی اور چاہئے کہ مراجعت کی جائے اور لکھا جائے۔ت) واللہ تعالیٰ اعلم

[1] فتح القدیر کتاب البیوع باب الربا مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۶/ ۱۷۸ Page 597 of 768

Volume 23 Fatawa Razawiyya

Problem 282 to 286: From Pilibhit, Mohalla Sher Muhammad, House No. 294, asked by Latafat Hussain Khan Sahib, 3 Rajab 1339 AH. (1) What do the learned scholars say on the issue of what is called a bribe? And how is it to take it? In which situation is taking it permissible and in which is it impermissible? (2) Of what material should a rosary (Tasbih) be made? Be it wood or stone etc.? (3) How is greeting (Salam) and talking during the sermon (Khutbah) on Friday in the mosque?

Answer: (1) Taking bribes is absolutely forbidden (Haram); it is not permissible in any state. What is given to suppress someone else's right is a bribe; similarly, what is given to an official to get one's work done is a bribe. However, whatever is given to ward off oppression from oneself is not a bribe for the giver; he can give it, but for the receiver, it is still a bribe and for him, it is forbidden to take it. (2) The rosary can be made of wood or stone, but it being very expensive is disliked (Makruh), and gold or silver ones are forbidden (Haram). (3) Greeting and talking during the sermon is absolutely forbidden (Haram). And Allah Almighty knows best.

Problem 287: From Delhi, Madrasah Numaniyah, Farashkhana, asked by Muhammad Habibullah Sahib, 27 Sha'ban 1339 AH. What do the scholars of religion say on the issue of serving in the army of infidels, especially the British, due to which these soldiers have to go against Muslims, especially Turks, Arabs, and Afghans, and have to kill Muslims? Is this job permissible, forbidden (Haram), or infidelity (Kufr)? Explain and be rewarded.

Answer: Let alone a Muslim, serving for the killing of any infidel (Kafir), protected non-Muslim (Dhimmi), or seeker of asylum (Mustamin) without a Shari'a-compliant reason is not permissible by Shari'a even under a Muslim king, let alone an infidel (Kafir). Rather, oppression against a Dhimmi is more severe than oppression against a Muslim, as stated in al-Khaniyyah, al-Durr, al-Hindiyyah, etc. It is mentioned in the Hadith: "Whoever hurts a Dhimmi (protected non-Muslim), I am his adversary, and whomever I am an adversary to, I shall overcome him on the Day of Resurrection." (Narrated by al-Khatib from Abdullah bin Mas'ud, may Allah be pleased with him).

1. Tarikh Baghdad, biography of Dawud bin Ali, 7/243, Dar al-Kitab al-Arabi, Beirut 8/370.

जिल्द 23 फ़तावा रज़विया

मसला 282 से 286: पीलीभीत, मोहल्ला शेर मुहम्मद, मकान नंबर 294 से, मुस्तौलिह लताफ़त हुसैन खान साहब, 3 रजब 1339 हिजरी। (1) उलेमा-ए-किराम इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि रिश्वत किसे कहते हैं? और इसका लेना कैसा है? और किस सूरत में लेना जायज़ है और किसमें नाजायज़? (2) तस्बीह किस चीज़ की होनी चाहिए? क्या लकड़ी की या पत्थर वगैरह की? (3) मस्जिद में जुमा के वक़्त खुतबे के वक़्त सलाम और कलाम कैसा है?

अल-जवाब: (1) रिश्वत लेना मुतलक़न हराम है, किसी हालत में जायज़ नहीं। जो किसी दूसरे का हक़ दबाने के लिए दिया जाए वह रिश्वत है, इसी तरह जो अपना काम निकलवाने के लिए हाकिम को दिया जाए वह रिश्वत है। लेकिन अपने ऊपर से ज़ुल्म को दूर करने के लिए जो कुछ दिया जाए वह देने वाले के हक़ में रिश्वत नहीं है, वह दे सकता है, लेकिन लेने वाले के हक़ में वह भी रिश्वत है और उसके लिए लेना हराम है। (2) तस्बीह लकड़ी की हो या पत्थर की, मगर बहुत क़ीमती होना मकरूह है और सोने-चाँदी की हराम है। (3) खुतबे के वक़्त सलाम और कलाम मुतलक़न हराम है। वल्लाहु तआला आलम।

मसला 287: दिल्ली, मदरसा नमानिया, फ़राशख़ाना से, मुस्तौलिह मुहम्मद हबीबुल्लाह साहब, 27 शाबान 1339 हिजरी। उलेमा-ए-दीन इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि काफ़िरों, ख़ासकर अंग्रेज़ों की फ़ौज में नौकरी करना, जिसकी वजह से इन सिपाहियों को मुसलमानों, ख़ासकर तुर्कों, अरबों और अफ़गानों के मुक़ाबले में जाना पड़ता है और मुसलमानों का क़त्ल करना पड़ता है, क्या यह नौकरी जायज़ है या हराम या कुफ्र है? बयान फ़रमाएँ और अज्र पाएँ।

अल-जवाब: मुसलमान तो मुसलमान, बिला वजह-ए-शर्ई किसी काफ़िर, ज़िम्मी या मुस्तअमन के क़त्ल की नौकरी, काफ़िर तो काफ़िर, किसी मुसलमान बादशाह के यहाँ भी शर्अन हलाल नहीं हो सकती, बल्कि ज़िम्मी पर ज़ुल्म मुसलमान पर ज़ुल्म से अज़हद (ज़्यादा सख़्त) है जैसा कि ख़ानिया, दुर्र और हिन्दिया वगैरह में है। हदीस में है: "जिसने किसी ज़िम्मी काफ़िर को सताया तो मैं उसका मुद्दई (विरोधी) हूँगा और जिसका मैं मुद्दई हूँगा, क़यामत के दिन उस पर ग़ालिब आऊँगा।" (इसे ख़तीब ने अब्दुल्लाह बिन मसूद रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया है)।

1. तारीख बग़दाद, तर्जुमा दाऊद बिन अली, 7/243, दारुल किताबुल अरबी बेरुत, 8/370

جلد ۲۳ فتاویٰ رضویہ

مسئلہ ۲۸۶ تا ۲۸۲: از پیلی بھیت محلہ شیر محمد مکان نمبر ۲۹۴ مسئولہ لطافت حسین خان صاحب ۳ رجب ۱۳۳۹ھ (۱) کیا فرماتے ہیں علمائے کرام اس مسئلہ میں کہ رشوت کس کو کہتے ہیں؟ اور اس کا لینا کیسا ہے؟ اور کس صورت میں لینا جائز ہے اور کس میں ناجائز؟ (۲) تسبیح کس چیز کی ہونی چاہئے؟ آیا لکڑی کی یا پتھر وغیرہ کی؟ (۳) مسجد میں جمعہ کے وقت خطبہ کے وقت سلام و کلام کیسا ہے؟

الجواب: (۱) رشوت لینا مطلقاً حرام ہے کسی حالت میں جائز نہیں جو پرایا حق دبانے کے لئے دیا جائے رشوت ہے یو ہیں جو اپنا کام بنانے کے لئے حاکم کو دیا جائے رشوت ہے لیکن اپنے اوپر سے دفع ظلم کے لئے جو کچھ دیا جائے دینے والے کے حق میں رشوت نہیں یہ دے سکتا ہے لینے والے کے حق میں وہ بھی رشوت ہے اور اسے لینا حرام۔ (۲) تسبیح لکڑی کی ہو یا پتھر کی مگر بیش قیمت ہونا مکروہ ہے اور سونے چاندی کی حرام۔ (۳) خطبہ کے وقت سلام و کلام مطلقاً حرام ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۲۸۷: از دہلی مدرسہ نعمانیہ فراشخانہ مسئولہ محمد حبیب اللہ صاحب ۲۷ شعبان ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ کافروں کی خصوصاً انگریزوں کی فوج میں نوکری کرنا جس کی وجہ سے مسلمانوں خصوصاً ترکوں اور عربوں اور افغانوں کے مقابلہ میں ان سپاہیوں کو جانا پڑتا ہے اور مسلمانوں کو قتل کرنا پڑتا ہے، آیا یہ نوکری جائز ہے یا حرام یا کفر ہے۔ بینوا توجروا

الجواب: مسلمان تو مسلمان، بلاوجہ شرعی کسی کافر، ذمی یا مستامن کے قتل کی نوکری، کافر تو کافر، کسی مسلمان بادشاہ کے یہاں کی شرعاً حلال نہیں ہوسکتی بلکہ ذمی پر ظلم مسلمان پہ ظلم سے اشد ہے کما فی الخانیۃ والدر والہندیۃ وغیرہا (جیسا کہ خانیہ، در اور ہندیہ وغیرہ میں ہے۔ت) حدیث میں ہے: من اذی ذمیًا فانا خصمه ومن کنت خصمه خصمته یوم القیمة' رواه الخطیب عن عبد الله بن مسعود رضی الله عنه (جس نے کسی ذمی کافر کو ستایا تو میں اس سے جھگڑا کروں گا اور جس سے میں جھگڑا کروں تو قیامت کے دن جھگڑا کرنے میں غالب آؤں گا۔ خطیب بغدادی نے)

1 تاریخ بغداد ترجمہ داؤد بن علی ۷ / ۲۴۳ دار الکتاب العربی بیروت ۸ / ۳۷۰

Fatawa Rizvia Volume 23

From the Prophet, peace and blessings of Allah be upon him. Hadhrat Abdullah bin Mas'ood, may Allah be pleased with him, has narrated this from the Holy Prophet, peace and blessings of Allah be upon him. (T)

But it is not disbelief (kufr) as long as there is no istihlal (deeming it lawful) or due to Islam killing as is the school of thought of Ahl al-Sunnah and the well-known interpretation in the noble verse (as is the school of thought of the Ahl al-Sunnah, and the interpretation in the noble verse is famous). (T) And Allah Almighty knows best.

Problem 288: From Bareilly, Mohalla Gher Jafar Khan, asked by Qudrat Hussain Sahib, 5 Ramadan 1339 AH. What is the ruling on selling goods to Qadianis? Explain, and you shall be rewarded.

Answer: Qadianis are apostates (murtad). Nothing should be sold to them, nor anything bought from them. It is not even permissible to talk to them. The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) says: "Beware of them and let them beware of you."[1] Stay away from them and keep them away from you. And Allah Almighty knows best.

Problem 289: From Bombay Post 90, via Ahmed Ali Sahib, asked by Sheikh Fateh Muhammad Sahib, 15 Ramadan 1339 AH. (1) This issue is to be inquired from the scholars of religion: pilgrims who depart from Bombay and Karachi to perform the obligation of Hajj and visit the Holy Prophet are charged double ship fare for going and coming. This year, the fare for going and coming was fixed at one hundred and seventy-five rupees. In this, one hundred and ten rupees are charged for the journey, and sixty-five rupees remain deposited with the company for the return until the pilgrims return after fulfilling their obligation. That remaining money remains deposited in the company's bank. Now the question is, the company will receive interest on this money for about four months because the pilgrims cannot return before that. Will the pilgrim be a sinner regarding this interest or not? (2) The second aspect of the same issue is that the company that gives double tickets to pilgrims has an Englishman as its manager and he is the owner. In the Englishman's religion, interest is permissible, and the departing pilgrims understand well that our money is deposited with an Englishman and he will directly benefit from this money or use it for interest until our return. Understanding this much, if a pilgrim travels with this company, will he be a sinner or not?

[1] Musnad Imam Ahmad bin Hanbal on the authority of Abu Huraira, may Allah be pleased with him, Al-Maktab al-Islami Beirut 8/307.

फतावा रिज़विया जिल्द 23

नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम से। हज़रत अब्दुल्ला बिन मसूद रज़ियल्लाहु अन्हु के हवाले से इसे हुज़ूर अकरम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम से रिवायत किया गया है। (त)

लेकिन यह कुफ्र (अविश्वास) नहीं है जब तक कि 'इस्तिहलाल' (इसे वैध मानना) न हो या इस्लाम के कारण हत्या न हो, जैसा कि अहले सुन्नत का मजहब है और आयत-ए-करीमा में प्रसिद्ध तावील (व्याख्या) है। (त) और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मस्अला 288: बरेली, मोहल्ला घेर जफर खान से, मुस्तौलिह (पूछने वाले) कुदरत हुसैन साहब, 5 रमज़ान 1339 हिजरी। कादियानियों के हाथ माल बेचना कैसा है? स्पष्ट करें, आपको पुण्य मिलेगा।

जवाब: कादियानी मुर्तद (धर्मत्यागी) हैं, उनके हाथ न कुछ बेचा जाए न उनसे कुछ खरीदा जाए, उनसे बात करने तक की इजाजत नहीं है। नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फरमाते हैं: "इय्याकुम व इय्याहुम"[1] उनसे दूर भागो और उन्हें अपने से दूर रखो। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मस्अला 289: बॉम्बे पोस्ट 90 से, अहमद अली साहब की मार्फत, मुस्तौलिह शेख फतह मुहम्मद साहब, 15 रमज़ान 1339 हिजरी। (1) उलेमा-ए-दीन से दरयाफ्त तलब यह मस्अला है कि जो हाजी फरीज़ा-ए-हज और जियारत-ए-पाक नबी करीम की अदायगी के लिए बॉम्बे और कराची से रवाना होते हैं, उनसे जहाज पर आने-जाने का दुगुना किराया लिया जाता है। इस साल आने-जाने का किराया एक सौ पचहत्तर रुपये मुकर्रर हुआ है। इसमें जाने के लिए एक सौ दस रुपये लगाए जाते हैं और आने के वास्ते कंपनी के पास पैंसठ रुपये जमा रहते हैं, उस वक्त तक कि हाजी अपने फर्ज से फारिग होकर वापस न आएं। वह बाकी रुपया बैंक कंपनी में जमा रहता है। अब सवाल यह है कि कंपनी को इस रुपये का ब्याज मिलेगा करीब चार महीने तक क्योंकि उससे पहले हाजी वापस नहीं आ सकते। इस ब्याज के बारे में हाजी गुनहगार होगा या नहीं? (2) इसी मसले का दूसरा पहलू यह है कि जो कंपनी हाजियों को दोहरा टिकट देती है उसका मैनेजर अंग्रेज है और वही मालिक है और अंग्रेज के मजहब में ब्याज जायज है और जाने वाले हाजी अच्छी तरह समझते हैं कि हमारा रुपया एक अंग्रेज के पास जमा है और वह उस रुपये से वापसी तक सीधा फायदा उठाएगा या ब्याज में चलाएगा। इतना समझकर भी हाजी इस कंपनी में सफर करे तो गुनहगार होगा या नहीं?

[1] मसनद इमाम अहमद बिन हनबल, हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु अन्हु से, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत 8/307।

पृष्ठ 599/768

عن النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ۔ حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ تعالٰی عنہ کے حوالہ سے اس کو حضور اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے روایت کیا ہے ۔(ت)

مگر کفر نہیں جب تک استحلال نہ ہو یا خود بوجہ اسلام قتل کماھو مذھب اھل السنۃ والتاویل المعروف فی الکریمۃ (جیسا کہ اہلسنت کا مذہب ہے ، اور آیہ کریمہ میں تاویل مشہور ہے۔ت) واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۲۸۸: از بریلی محلہ گھیر جعفر خان مسئولہ قدرت حسین صاحب ۵ رمضان ۱۳۳۹ھ

قادیانیوں کے ہاتھ مال فروخت کرنا کیسا ہے؟ بینوا توجروا۔

الجواب: قادیانی مرتد ہیں ، ان کے ہاتھ نہ کچھ بیچا جائے نہ ان سے خریدا جائے ، ان سے بات ہی کرنے کی اجازت نہیں۔ نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: ایّا کم و ایّاھم[1] ان سے دُور بھاگو انہیں اپنے سے دُور رکھو۔ واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۲۸۹: از بمبئی پوسٹ ۹۰ معرفت احمد علی صاحب مسئولہ شیخ فتح محمد صاحب ۱۵ رمضان ۱۳۳۹ھ (۱) علمائے دین سے دریافت طلب یہ مسئلہ ہے کہ جو حاجی ادائے فریضہ حج اور زیارت پاک نبی کریم کے بمبئی اور کراچی سے روانہ ہوتے ہیں ان سے دوہرا کرایہ جہاز پر جانے آنے کا لیا جاتا ہے، اس سال جانے آنے کا کرایہ ایک سو پچھتر روپیہ مقرر ہوا ہے اس میں جانے آنے کا ایک سو دس روپیہ لگایا جاتا ہے اور آنے کے واسطے کمپنی کے پاس پینسٹھ روپیہ جمع رہتا ہے اس وقت تک کہ حاجی اپنے فرض سے فارغ ہو کر واپس نہ آئیں وہ باقی روپیہ بینک گھر میں جمع رہتا ہے کمپنی کی طرف سے اب سوال یہ ہے کہ کمپنی کو اس روپیہ کا سود ملے گا

قریب چار ماہ تک کیونکہ اس سے پہلے حاجی واپس نہیں آسکتے اس سود کے بارے میں حاجی گنہگار ہوگا یا نہیں ؟ (۲) اسی مسئلہ کا دوسرا پہلو یہ ہے کہ جو کمپنی حاجیوں کو دوہرا ٹکٹ دیتی ہے اس کا منیجر انگریز ہے اور وہی مالک ہے اور انگریز کے مذہب میں سود جائز ہے اور جانے والے حاجی اچھی طرح سمجھتے ہیں کہ ہمارا روپیہ ایک انگریز کے پاس جمع ہے اور وہ اس روپیہ سے تا واپسی بلا واسطے فائدہ اٹھائے گا یا سود میں چلائے گا اتنا سمجھ کر بھی حاجی اس کمپنی میں سفر کرے تو گنہگار ہوگا یا نہیں؟

[1] مسند امام احمد بن حنبل عن ابی ہریرۃ رضی اللہ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۸ / ۳۰۷

Fatawa Rizvia, Volume 23

(3) It should not be hidden that pilgrims depart from both Mumbai and Karachi, and an Islamic company exists in both places. This company provides a one-way ticket to pilgrims at a much lower price than the English company. Despite this, if a pilgrim buys a round-trip ticket, is it considered cooperation [in sin] or not? Will the pilgrim be held accountable or not?

(4) It is also possible that when pilgrims wish to pay double fare but not support another religion with their money and take a one-way ticket instead, the government will surely order the company to issue a one-way ticket. In this case, can pilgrims be absolved from the above question, and is doing so a source of reward or a sin?

(5) Furthermore, often pilgrims die during the journey and if no heir is with them, their return tickets are certainly wasted, and the company consumes the money for that ticket without cause. If that same money were on the pilgrim's person and they died, the money would surely go to their companions, or if they died in Makkah al-Mukarramah, it would go to some teacher (Mu'allim), or if they died on the way, to some Bedouin—all three of whom would be fellow Muslims. In such a case, will the pilgrim receive a reward, or in the scenario mentioned above?

(6) And the injustice is that the company has printed on the ticket that if a pilgrim wants to return it, they will receive their money back after a 10% deduction. It is the law that when someone holding an entrustment asks for it back, they are charged a commission which acts as interest. Is this double interest or not? Provide a ruling and be rewarded.

The Answer: (1) The pilgrim does not deposit [money] of his own free will, nor is it his intention for the company to take interest. If they swallow it, the burden of it lies on them, not the pilgrim.

Arabic Text	**Urdu Translation**
"[1] لَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِّزْرَ أُخْرٰى"	No person shall bear the burden of another.
وتحلل فعل فاعل مختار يقطع النسبة كما في الهداية وغيرها_والله تعالى اعلم۔	The action of a free agent intervened, which cuts off the connection, as mentioned in Al-Hidayah etc. And Allah Almighty knows best. (T)

[1] Holy Quran 6/164 Page 600 of 768

फतावा रज़विया, जिल्द 23

(3) यह बात छिपी नहीं रहनी चाहिए कि हाजी मुंबई और कराची दोनों जगहों से रवाना होते हैं, और इन दोनों स्थानों पर एक इस्लामी कंपनी मौजूद है जो हाजियों को अंग्रेजी कंपनी की तुलना में बहुत कम दाम में एक तरफ का टिकट देती है। इसके बावजूद, अगर कोई हाजी आने-जाने का टिकट लेता है, तो क्या यह (गैर-मुस्लिमों के साथ) सहयोग माना जाएगा या नहीं? क्या हाजी पर कोई पकड़ होगी या नहीं?

(4) यह भी हो सकता है कि जब हाजी यह चाहें कि हम दोहरा किराया देकर अपने पैसे से गैर-मजहब की मदद नहीं करेंगे और एक तरफ का टिकट लेंगे, तो सरकार कंपनी को एक तरफ का टिकट देने का आदेश देगी। इस स्थिति में, क्या हाजी ऊपर के सवाल से बरी हो सकते हैं, और ऐसा करना सवाब है या गुनाह?

(5) इसके अलावा, अक्सर हाजी यात्रा के दौरान इंतकाल कर जाते हैं और अगर उनके साथ उनका कोई वारिस न हो, तो उनके वापसी के टिकट निश्चित रूप से बेकार हो जाते हैं और कंपनी बिना किसी कारण के उस टिकट का पैसा हड़प लेती है। अगर वही पैसा हाजी की कमर में बंधा हो और उनका इंतकाल हो जाए, तो वह पैसा उनके साथियों को मिलेगा, या मक्का मुअज्जमा में इंतकाल होने पर किसी मोअल्लिम को मिलेगा, या रास्ते में इंतकाल होने पर किसी बदू को मिलेगा—जो तीनों भाई मुसलमान होंगे। ऐसी स्थिति में हाजी को सवाब मिलेगा या ऊपर बताई गई स्थिति में?

(6) और जुल्म यह है कि कंपनी ने टिकट पर छाप दिया है कि अगर हाजी को टिकट वापस करना हो, तो 10 प्रतिशत काटकर पैसा वापस मिलेगा। यह कानून है कि अमानत रखने वाला जब अपनी अमानत वापस मांगे तो कमीशन के रूप में सूद (ब्याज) दे, तो क्या यह दोहरा सूद हुआ या नहीं? बयान फरमाएं ताकि आपको सवाब मिले।

उत्तर: (1) हाजी अपनी खुशी से पैसे जमा नहीं करता और न ही उसकी यह नीयत होती है कि कंपनी सूद ले। अगर वे सूद लेते हैं, तो उसका वबाल उन पर है, हाजी पर कोई इल्जाम नहीं।

अरबी पाठ	**उर्दू अनुवाद**
"[1] لَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِّزْرَ أُخْرٰى"	कोई व्यक्ति किसी दूसरे का बोझ नहीं उठाएगा।

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
وتحلل فعل فاعل مختار يقطع النسبة كما في الهداية وغيرها_والله تعالى اعلم۔	स्वतंत्र कर्ता का कार्य बीच में आने से संबंध टूट जाता है, जैसा कि हिदाया आदि में वर्णित है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

[1] अल-कुरान अल-करीम 6/164 पृष्ठ 600 का 768

(۳) مخفی نہ رہے کہ بمبئی اور کراچی دونوں جگہ سے حاجی روانہ ہوتے ہیں اور ان دونوں مقاموں میں ایک اسلامی کمپنی موجود ہے اور یہ کمپنی ایک طرف کا ٹکٹ حاجیوں کو دیتی ہے انگریزی کمپنی سے بہت کم بھاؤ میں۔ ایسا ہوتے ہوئے بھی حاجی آنے جانے کا ٹکٹ لے تو تعاون ہے یا نہیں، حاجی کچھ مواخذہ دار ہوگا یا نہیں؟

(۴) یہ بھی ہو سکتا ہے کہ جب حاجی چاہیں کہ ہم دوہرا کرایہ دے کر اپنے روپیہ سے غیر مذہب کو مدد نہیں دیں گے اور ایک طرف کا ٹکٹ لیں گے تو گورنمنٹ کمپنی پر ضرور ہے کہ حکم کرے گی کہ ایک طرف کا ٹکٹ دو۔ اس صورت میں اوپر کے سوال میں حاجی بری ہو سکتے ہیں یا نہیں، اور ایسا کرنا ثواب ہے یا گناہ؟

(۵) دیگر یہ کہ اکثر حاجی اثنائے سفر میں فوت ہو جاتے ہیں اور ان کا کوئی وارث ہمراہ نہ ہو تو ضرور ان کے واپسی کے ٹکٹ ضائع ہو جاتے ہیں اور اس ٹکٹ کا روپیہ بے سبب ایک کمپنی کھا جاتی ہے اگر وہی روپیہ حاجی کے ساتھ حاجی کی کمر میں ہو اور وہ فوت ہو جائے تو ضرور اس کا روپیہ اس کے ہمراہیوں کو ملے گا یا مکہ معظمہ میں فوت ہو جائے تو کسی معلم کو ملے گا یا راستے میں فوت ہو جائے تو کسی بدوی کو ملے گا جو تینوں بھائی مسلمان ہوں گے ایسی صورت میں حاجی کو ثواب ہوگا یا اوپر کی صورت میں؟

(۶) اور ظلم یہ ہے کہ کمپنی نے ٹکٹ پر چھاپ دیا ہے کہ حاجی کو اگر واپس کرنا ہو تو دس سیکڑہ کاٹ کر حاجی کو روپیہ ملے گا، یہ قانون ہے کہ امانت رکھنے والا اپنی امانت واپس مانگے تو کمیشن میں سُود دے یہ دوہرا سُود ہوا یا نہیں؟ بینوا توجروا

الجواب: (۱) حاجی نہ اپنی خوشی سے جمع کرتا ہے نہ اس کی یہ نیت ہے کہ کمپنی سُود لے، اگلے گی تو اس کا وبال اس پر ہے حاجی پر الزام نہیں۔

عربی عبارت	اردو ترجمہ
"لَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِّزْرَ أُخْرٰی" [1]	کوئی شخص کسی دوسرے کا بوجھ نہ اٹھائے گا۔
وتحلل فعل فاعل مختار يقطع النسبة كما في الهداية وغيرها_والله تعالى اعلم۔	فاعلِ مختار کا فعل درمیان میں آڑے آگیا جو نسبت کو قطع کر دیتا ہے، جیسا کہ ہدایہ وغیرہ میں مذکور ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ (ت)

[1] القرآن الکریم ۶ / ۱۶۴ صفحہ ۶۰۰ از ۷۶۸

(2) The answer to this has already been given above: it is not a sin. However, if there is an Islamic company available that does not operate on interest, and there is no lack of comfort during travel, then preferring a non-Islamic company over the Islamic one without reason is highly reprehensible. And Allah Almighty knows best.

(3) When an Islamic company exists, and it charges less and only for one way, then given these advantages, anyone who chooses something else would be extremely foolish, unless there is a genuine benefit regarding comfort etc., and cheapness is not the cause and high price is not the wisdom. No one would want to pay more fare without reason, and assuming if someone does come forward who tolerates their own loss without any genuine benefit and prefers a non-Islamic company over an Islamic one, then they are certainly accountable, and there are multiple accountabilities for them. And Allah Almighty knows best.

(4) By paying fare for both ways, unnecessary restrictions are taken upon oneself. It is possible that one might not be able to return by the appointed time, or might want to stay longer in official service. When freedom can be obtained in this way, no one except a very foolish person or one with a disease in their heart would prefer restrictions over it without some significant benefit. We seek refuge in Allah Almighty, and Allah Almighty knows best.

(5) This intention is also praiseworthy, and freedom itself is a great objective. While attaining it, preferring restriction over it without any significant benefit is rejected. And Allah Almighty knows best.

(6) This situation is even more heinous, and it is necessary to avoid it as much as possible because even if it is not interest, it is a waste of wealth, and that too is forbidden in Sharia. It is stated in a Hadith in Sahih Bukhari and Sahih Muslim from Mughira bin Shu'bah (may Allah be pleased with him):

Arabic	**Translation**
Indeed, Allah has forbidden you from being undutiful to mothers, from withholding (what you should give) and demanding (what you have no right to), and from burying daughters alive. And He	Truly, Allah Almighty has forbidden for you hurting mothers, and that you do not give and ask from others, and burying daughters alive. And He dislikes for you idle talk, excessive questioning,

Arabic	Translation
dislikes for you idle talk, excessive questioning, and wasting of wealth.[1]	and wasting of wealth. And Allah Almighty knows best. (T)

[1] Sahih al-Bukhari, Kitab al-Adab, Chapter: Being Undutiful to Parents is from the Major Sins, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/884; Sahih Muslim, Kitab al-Aqdhiya, Chapter: Prohibition of Excessive Questioning etc., Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/75

(२) इसका उत्तर ऊपर दिया जा चुका है कि यह गुनाह नहीं है, हाँ यदि कोई ऐसी इस्लामी कंपनी मौजूद हो जो इसे ब्याज पर न चलाती हो और यात्रा में आराम की बातों में कोई कमी न हो, तो बिना किसी कारण के उसे इस्लामी कंपनी पर प्राथमिकता देना अत्यंत दोषपूर्ण है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

(३) जब इस्लामी कंपनी मौजूद है और वह किराया भी कम लेती है और केवल एक तरफ का लेती है, तो इन प्राथमिकताओं के होते हुए वह व्यक्ति अत्यंत मूर्ख होगा जो उसके अलावा किसी और को चुनेगा, सिवाय उस स्थिति के जब अपने आराम आदि का सही लाभ हो और सस्तापन कारण न हो और महंगापन बुद्धिमत्ता न हो। बिना किसी कारण के कोई भी अधिक किराया देना नहीं चाहेगा, और मान लीजिए यदि कोई ऐसा निकलता है जो बिना किसी सही लाभ के अपना नुकसान बर्दाश्त करता है और इस्लामी कंपनी पर गैर-इस्लामी को प्राथमिकता देता है, तो वह निश्चित रूप से जवाबदेह है और उस पर कई जवाबदेहियां हैं। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

(४) दोनों तरफ का किराया देने में बिना किसी कारण के पाबंदियाँ अपने ऊपर आ जाती हैं। यह संभव है कि वह नियत समय तक वापस न आ सके या सरकारी कार्यों में अधिक समय तक उपस्थित रहना चाहे। जब इस तरीके से यह स्वतंत्रता मिल सकती हो, तो बिना किसी महत्वपूर्ण लाभ के पाबंदी को उस पर प्राथमिकता नहीं देगा सिवाय अत्यंत मूर्ख व्यक्ति के या वह जिसके दिल में बीमारी है, और अल्लाह की पनाह, और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

(५) यह नियत भी सराहनीय है और स्वतंत्रता स्वयं में एक महान उद्देश्य है, इसे प्राप्त करते हुए बिना किसी महत्वपूर्ण लाभ के पाबंदी को प्राथमिकता देना अस्वीकार्य है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

(६) यह स्थिति और भी अधिक घृणیت है, और जहाँ तक संभव हो इससे बचना अनिवार्य है क्योंकि भले ही यह ब्याज न हो लेकिन यह धन की बर्बादी है, और वह भी शरीयत में हराम है। हदीस में सही बुखारी और सही मुस्लिम में मुगीरा बिन शोबा रज़ियल्लाहु अन्हु से वर्णित है:

अरबी	अनुवाद
बेशक अल्लाह ने तुम पर माताओं की अवज्ञा, (देने से) मना करना और (बिना हक के) माँगना, और बेटियों को जीवित दफन करना हराम कर दिया है। और वह तुम्हारे लिए बेकार की बातों, अत्यधिक सवालों और धन को बर्बाद करने को नापसंद करता है।[1]	निश्चित रूप से अल्लाह तआला ने तुम पर माताओं को दुख देना हराम कर दिया है और यह कि तुम न दो और दूसरों से माँगो और बेटियों को जीवित दफनाना। और वह तुम्हारे लिए व्यर्थ की कहानियों, अत्यधिक सवालों और धन को नष्ट करने को नापसंद करता है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

[1] सही बुखारी, किताबुल अदब, बाब: माता-पिता की अवज्ञा बड़े गुनाहों में से है, कदीमी कुतुब खाना कराची २/८८४; सही मुस्लिम, किताबुल अक़्ज़िया, बाब: अत्यधिक प्रश्न पूछने की मनाही आदि, कदीमी कुतुब खाना कराची २/७५

(۲) اس کا جواب اوپر گزر چکا کہ گناہ نہیں ، ہاں اگر کوئی اسلامی کمپنی ایسی موجود ہو جو اسے سود پر نہ چلائے گی اور جو باتیں سفر میں اپنے آرام کی ہیں ان میں کوئی کمی نہ ہو تو بلاوجہ اسلامی کمپنی پر اسے ترجیح دینا سخت معیوب ہے، واللہ تعالٰی اعلم

(۳) جب اسلامی کمپنی موجود ہے اور وہ کرایہ بھی کم لیتی ہے اور ایک ہی طرف کا لیتی ہے تو ان ترجیحوں کے ہوتے ہوئے سخت احمق ہوگا جو اس کے غیر کو اختیار کرے مگر اس حالت میں کہ اپنے آرام وغیرہ کی صحیح مصلحت اور ارزاں بعلت و گراں بحکمت نہ ہو بلاوجہ زیادہ کرایہ دینا کوئی نہ چاہے گا اور بالفرض اگر ایسا کوئی نکلے کہ بغیر کسی صحیح مصلحت کے اپنا نقصان گوارا کرے اور اسلامی کمپنی پر غیر اسلامی کو ترجیح دے تو وہ بیشک مواخذہ دار ہے اور اس پر متعدد مواخذے ہیں۔ واللہ تعالٰی اعلم

(۴) دو طرف کا کرایہ دینے میں بلاوجہ کی پابندیاں اپنے ذمے ہو جاتی ہیں ممکن ہے کہ یہ وقت موعود تک واپس نہ آسکے یا سرکاروں میں زیادہ حاضر رہنا چاہے جب اس طریقے سے یہ آزادی مل سکتی ہو تو بغیر کسی اہم مصلحت کے پابندی کو اس پر ترجیح نہ دے گا مگر سخت احمق یا وہ جس کے دل میں مرض ہے ، والعیاذ باللہ تعالیٰ، واللہ تعالیٰ اعلم

(۵) یہ نیت بھی محمود ہے اور آزادی خود عظیم مقصود ہے اسے ملتے ہوئے کسی اہم مصلحت کے پابندی کو ترجیح دینا مردود ہے، واللہ تعالیٰ اعلم

(۶) یہ صورت اور زیادہ شناعت کی ہے ، اور حتی الامکان اس سے بچنا لازم کہ اگرچہ سود نہیں مگر اضاعت مال ہے اور وہ بھی شرعاً حرام ہے ، حدیث میں ارشاد فرمایا صحیح بخاری و صحیح مسلم میں مغیرہ بن شعبہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے ہے :

عربی متن	**ترجمہ**
ان اللہ حرم علیکم عقوق الامہات ومنعاً وھات وؤاد البنات وکرہ لکم قیل وقال وکثرۃ السؤال واضاعۃ المال۔ 1	بے شک اللہ تعالیٰ نے تم پر حرام فرما دیا ہے ماؤں کو ایذا دینا اور یہ کہ آپ نہ دو اور اوروں سے مانگو اور بیٹیوں کو زندہ درگور کرنا اور ناپسند فرماتا ہے تمہارے لئے فضول حکایات اور کثرت سوالات اور مال کا ضائع کرنا۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

1 صحیح البخاری کتاب الادب باب عقوق الوالدین من الکبائر قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۸۸۴ ، صحیح مسلم کتاب الاقضیہ باب النہی عن کثرۃ المسائل الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۷۵

Volume 23 | Fatawa Razawiya

Problem 295: From Dar Jang, Anjuman Islamia, asked by Wali-ul-Hasan, teacher of Madrasa, 10 Ramadan 1339 AH. Question: What do the scholars of Islam and the grand muftis say on this matter: is trading in opium and operating an opium shop religiously permissible or not? Explain and be rewarded. The Answer: Trading in opium for medicinal purposes is permissible, but selling it to an opium addict is impermissible. "Because the sin resides in the object itself, and wherever it is so, its sale is disliked as mentioned in Tanwir al-Absar." This is because the sin is inherent in the nature of the item, and in such cases, selling it is disliked, as stated in Tanwir al-Absar. And Allah Almighty knows best. (T)

Problem 296: From Pilibhit, Collectorate Office, asked by Irfan Ali Sahib Razvi, night of 7 Dhul-Hijjah 1339 AH. Question: My master, the Kaaba of my faith, may your shadow be holy. After the Sunnah greeting, it is submitted: Is life insurance religiously permissible or forbidden? The situation is this: a person who wants life insurance agrees that a total of two thousand rupees (L.L.E.A.) will be deducted monthly from their salary until the age of 55 or 60. If the person remains alive until 55, they themselves receive it; if they die within the fixed term, their heirs receive the two thousand in a lump sum, even if they die immediately after the insurance is approved. If they live until the fixed term, they still receive the same two thousand. This insurance is provided by the government, not by a private company. Explain and be rewarded. The Answer: Since this insurance is provided by the government and there is no element of personal loss involved, it is permissible and there is no harm in it. However, the condition is that it must not impose any condition that goes against Islamic law on the person, such as a prohibition on fasting or performing Hajj. And Allah Almighty knows best.

जिल्द 23 | फतावा रज़विया

मसला 295: दार जंग अंजुमन इस्लामिया से, मुस्तौ़ला वलीउल हसन, शिक्षक मदरसा, 10 रमज़ान 1339 हिजरी। प्रश्न: इस्लाम के विद्वान और मुफ्ती-ए-अज़ाम इस मसले में क्या फरमाते हैं कि अफीम का व्यापार और उसकी दुकान करना शरीअत के अनुसार जायज़ है या नहीं? स्पष्ट करें और पुण्य कमाएं। उत्तर: अफीम का व्यापार दवा के लिए जायज़ है और अफीम के आदी को बेचना नाजायज़ है। "क्योंकि पाप वस्तु के स्वयं में निहित है, और जहाँ भी ऐसा होता है, उसकी बिक्री मकरूह (नापसंद) है जैसा कि तनवीर अल-अब्सार में है।" इसलिए कि पाप वस्तु की प्रकृति के साथ जुड़ा हुआ है, और जिसमें ऐसा हो, उसका बेचना मकरूह है जैसा कि तनवीर अल-अब्सार में उल्लेखित है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

मसला 296: पीलीभीत कचहरी कलेक्टरी से, मुस्तौ़ला इरफ़ान अली साहब रिज़वी, रात 7 ज़िल-हिज्जा 1339 हिजरी। प्रश्न: क़िबला जानम और काबा ईमानम ज़िल्लाहुमुल अक़दस, सुन्नत के अनुसार सलाम के बाद अर्ज़ है कि जीवन बीमा (Life Insurance) करना शरीअत के अनुसार जायज़ है या हराम? इसकी सूरत यह है कि जो व्यक्ति जीवन बीमा कराना चाहता है, उससे यह तय होता है कि 55 या 60 साल की उम्र तक कुल दो हज़ार रुपये (L.L.E.A.) मासिक वेतन से काटे जाते रहेंगे। यदि वह व्यक्ति 55 साल तक जीवित रहा तो वह स्वयं और यदि तय समय सीमा के भीतर उसकी मृत्यु हो गई तो उसके उत्तराधिकारियों को दो हज़ार रुपये एकमुश्त मिलेंगे, चाहे वह बीमा कराने और उसकी मंजूरी मिलने के तुरंत बाद ही क्यों न मर जाए। और यदि वह तय सीमा तक जीवित रहा तो भी उसे वही दो हज़ार मिलेंगे। यह बीमा सरकार की ओर से हो रहा है, किसी कंपनी आदि का इससे कोई संबंध नहीं है। स्पष्ट करें और पुण्य कमाएं। उत्तर: चूँकि यह बीमा सरकार करती है और इसमें अपने नुकसान की कोई संभावना नहीं है, तो यह जायज़ है और इसमें कोई हर्ज नहीं है। लेकिन शर्त यह है कि इसके कारण उसके ऊपर शरीअत के विरुद्ध कोई एहतियात (पाबंदी) लागू न होती हो, जैसे रोज़ा रखने या हज करने पर रोक। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

पृष्ठ 602 / 768

مسئلہ ۲۹۵: از دار جنگ انجمن اسلامیہ مسئولہ ولی الحسن مدرس مدرسہ ۱۰ رمضان ۱۳۳۹ھ علمائے اسلام ومفتیان عظام اس مسئلہ میں کیا فرماتے ہیں کہ افیون کی تجارت اور اس کی دکان کرنا شرعاً جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا۔ الجواب: افیون کی تجارت دوا کے لئے جائز اور افیونی کے ہاتھ بیچنا ناجائز ہے، لان المعصیۃ تقوم بعینہ وکل مکان کذلک کرہ بیعہ کما فی تنویر الابصار۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ اس لئے کہ گناہ ذات شیئ کے ساتھ قائم ہے اور جس میں اس طرح ہو تو اس کا بیچنا مکروہ ہے جیسا کہ تنویر الابصار میں مذکور ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔(ت)

مسئلہ ۲۹۶: از پیلی بھیت کچہری کلکٹری مسئولہ عرفان علی صاحب رضوی شب ۷ ذی الحجہ ۱۳۳۹ھ قبلہ جانم و کعبہ ایمانم ظلہم الاقدس، بعد سلام مسنون عرض ہے کہ زندگی کا بیمہ کرنا شرعاً جائز ہے یا حرام؟ صورت اس کی یہ ہے جو شخص زندگی کا بیمہ کرانا چاہتا ہے اس سے یہ قرار پاتا ہے کہ ۵۵ سال یا ۶۰ سال کی عمر تک مبلغ دو ہزار روپے (للعہ ی اے ا) ماہوار کے حساب سے تنخواہ سے وضع ہوتے رہیں گے اگر وہ شخص ۵۵ سال تک زندہ رہا تو خود اس کو اور اگر مقرر میعاد کے اندر مر گیا تو اس کے ورثاء کو دو ہزار یکمشت ملے گا خواہ وہ بیمہ کرانے کے بعد اور اس کی منظوری آنے کے فوراً ہی مر جائے اور اگر میعاد مقرر تک زندہ رہا تو بھی وہی دو ہزار ملے گا یہ بیمہ گورنمنٹ کی جانب سے ہو رہا ہے کسی کمپنی وغیرہ کو اس سے تعلق نہیں۔ بینوا توجروا۔ الجواب: جبکہ یہ بیمہ گورنمنٹ کرتی ہے اور ان میں اپنے نقصان کی کوئی صورت نہیں تو جائز ہے کوئی حرج نہیں مگر شرط یہ ہے کہ اس کے سبب اس کے ذمے کسی خلاف شرع احتیاط کی پابندی نہ عائد ہوتی ہو جیسے روزوں یا حج کی ممانعت۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

Fatawa Razawiyya Volume 23

Treatise Khair al-Amal fi Hukm al-Kasb wal-Suwal 1318 AH (The Best Hope Regarding the Rulings on Earning and Asking)

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful.

Issue 297: From the country of Bengal, Pabna district, Subgacha post office, Char Qazi Pur village, sent by Maulvi Umeed Ali Sahab, 27 Jumada al-Akhira 1318 AH.

What do the scholars of religion say on this matter: when is earning money obligatory (fard), when is it recommended (mustahab), when is it disliked (makruh), when is it forbidden (haram), and when is asking/begging permissible and when is it impermissible? Explain and be rewarded.

The Answer: This issue is very extensive, requiring a whole register for its details. Here, I will restrict myself to some of its forms and principles.

So I say: And with Allah is the guidance (I say with the guidance of Allah Almighty - T). For earning (kasb), there is an origin (mabda), i.e., the means through which wealth is acquired, and an end (ghayat), i.e., the purpose intended from the acquisition of wealth. In both of these, whether inherently or accidentally, there are nine rulings: 1. Obligatory (fard), 2. Mandatory (wajib), 3. Sunnah,

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

रिसाला खैरुल आमाल फ़ी हुक्मुल कसब वस सवाल 1318 हि. (कमाने और मांगने के हुक्म में बेहतरीन उम्मीद)

बिस्मिल्लाह हिर्रहमान निर्रहीम

मसला 297: मुल्क बंगाल, जिला पाबना, डाकखाना सुबगाचा, मौज़ा चर क़ाज़ीपुर से मौलवी उमीद अली साहब द्वारा भेजा गया, 27 जमादी-उल-आख़िर 1318 हि.

दीन के उलमा इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि रुपया कमाना किस वक़्त फ़र्ज़ है, किस वक़्त मुस्तहब, किस वक़्त मकरूह, किस वक़्त हराम, और सवाल करना कब जायज़ है कब नाजायज़? बयान फ़रमाएं और सवाब पाएं।

अल-जवाब: यह मसला बहुत तवील (लंबा) है जिसकी तफ़सील के लिए दफ़्तर (रजिस्टर) दरकार है, यहाँ इसके कुछ सूरतों और ज़वाबित (नियमों) पर इक्तिसार (संक्षेप) है।

फ़-अक़ूल: व-बिल्लाह-तौफ़ीक़ (मैं अल्लाह तआला की तौफ़ीक़ के साथ कहता हूँ)। कसब (कमाने) के लिए एक मबद-अ है यानी वह ज़रिया जिससे माल हासिल किया जाए, और एक ग़ायत यानी वह ग़रज़ (उद्देश्य) जो माल हासिल करने से मक़सूद हो, इन दोनों में ज़ाती तौर पर या आरज़ी (अस्थाई) तौर पर नौ अहकाम हैं: 1. फ़र्ज़, 2. वाजिब, 3. सुन्नत,

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۳

رسالہ خیر الآمال فی حکم الکسب والسوال ۱۳۱۸ھ (کمانے اور مانگنے کے حکم میں بہترین امید)

بسم اللہ الرحمن الرحیم

مسئلہ ۲۹۷: از ملک بنگالہ ضلع پاپنا ڈاکخانہ سوبگاچہ موضوع چر قاضی پور مرسلہ مولوی امید علی صاحب ۲۷ جمادی الآخرہ ۱۳۱۸ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ روپیہ کمانا کس وقت فرض ہے، کس وقت مستحب، کس وقت مکروہ، کس وقت حرام، اور سوال کرنا کب جائز ہے کب ناجائز؟ بینوا توجروا۔

الجواب: یہ مسئلہ بہت طویل الذیل ہے جس کی تفصیل کو دفتر درکار، یہاں اس کے بعض صور وضوابط پر اقتصار۔

فاقول: وباللہ التوفیق (میں اللہ تعالیٰ کی توفیق کے ساتھ کہتا ہوں۔ت) کسب کے لئے ایک مبدء ہے یعنی وہ ذریعہ جس سے مال حاصل کیا جائے، اور ایک غایت یعنی وہ غرض کہ تحصیل مال سے مقصود ہو، ان دونوں میں ذاتا خواہ عارضا احکام نہ گانہ، ۱ فرض، ۲ واجب، ۳ سنت،

Fatawa Razawiyya, Volume 23

Recommendable (Mustahab), Permissible (Mubah), Disliked (Makruh Tanzihi), Misconduct (Isaa'at), Prohibitively Disliked (Makruh Tahrimi), and Forbidden (Haram) all apply, and based on both, different rulings apply to earning. The act of earning itself, without considering its origins and ends, does not have a specific ruling. Forbidden in means: such as usurpation, bribery, theft, and usury; similarly, wages for adultery, singing, rulings contrary to what Allah has revealed, and other forbidden matters; selling acts of worship like Quran recitation, sermons, reminders, Milad recitations, etc.; and likewise, all absolutely void and invalid contracts. Prohibitively Disliked: such as trading at the time of the call for Friday prayer (Adhan al-Jumu'ah).

In Al-Durr al-Mukhtar: It is prohibitively disliked (makruh tahriman) although the sale is valid at the first Adhan. I say: Al-Hidayah expressed it as 'forbidden' (hurmah), and Al-Itqani objected, stating that the sale is permissible but disliked, as explicitly stated in the commentary on Al-Tahawi, because prohibition for an external reason does not nullify its lawfulness. In Al-Durr, he pointed towards the answer by saying: Al-Bahr al-Raiq stated that applying 'forbidden' to what is 'prohibitively disliked' is correct. I say: Just as validity does not contradict prohibition for an external reason, it also does not contradict being 'forbidden'. For prohibition, even if for an external reason, includes both speculative and definitive prohibition. If it is speculative, it is disliked (makruh); if it is definitive, it is forbidden (haram). Undoubtedly, the prohibition here is definitive, so I do not know why they felt the need to interpret 'forbidden' as 'disliked'.

In Al-Durr al-Mukhtar, it is stated that although trade at the time of the first Adhan of Jumu'ah is valid, it is prohibitively disliked (makruh-e-tahrimiyah). I say that Al-Hidayah has expressed this dislike as 'forbidden' (hurmat), and Al-Itqani objected to this, saying the sale is valid but disliked, as explicitly mentioned in the commentary of Tahawi, because prohibition for an external reason does not end legality. In Al-Durr, a hint towards the answer to this objection is given: that Al-Bahr al-Raiq clarified that calling prohibitively disliked 'forbidden' is correct. I say: just as validity is not contrary to prohibition for an external reason, similarly it is not contrary to 'forbidden' either, because prohibition, even if for an external reason, includes both speculative and definitive prohibition. If it is speculative prohibition, it is disliked, and if it is definitive, it is forbidden. And indeed, here the prohibition is definitive, so I do not know

what need they had to interpret 'forbidden' as 'disliked'. (T)

Similarly, when another Muslim is buying something and the price has been settled and the conversation is still going on...

---

1. Al-Durr al-Mukhtar, Book of Sales, Chapter of Invalid Sales, Mujtabai Press, Delhi, 2/30.
2. Al-Durr al-Mukhtar, Book of Prayer, Chapter of Friday Prayer, Mujtabai Press, Delhi, 1/113.

फ़तावा रज़विया, खंड 23

मुस्तहब, मुबाह, मकरूह तंज़ीही, इसाअत, मकरूह तहरीमी और हराम सब लागू होते हैं, और दोनों के आधार पर कमाई पर अलग-अलग नियम लागू होते हैं। कमाई का कार्य स्वयं, इसके आरंभ और अंत पर विचार किए बिना, कोई विशेष नियम नहीं रखता है। साधनों में हराम: जैसे ग़सब (छीनना), रिश्वत, चोरी और सूद; इसी तरह व्यभिचार, गायन, अल्लाह द्वारा उतारे गए हुक्म के विपरीत नियम और अन्य हराम मामलों की मज़दूरी; कुरान की तिलावत, उपदेश, नसीहत, मिलाद ख्वानी आदि इबादतों को बेचना; और इसी तरह सभी निश्चित रूप से शून्य और अमान्य अनुबंध। मकरूह तहरीमी: जैसे जुमे की अज़ान के समय व्यापार।

अल-दुर्र अल-मुख्तार में है: जुमे की पहली अज़ान के समय व्यापार करना मकरूह तहरीमी है हालाँकि बिक्री वैध (सही) है। मैं कहता हूँ: हिदाया में इसे 'हुरमत' (वर्जित) कहा गया है, और अल-इतक़ानी ने इस पर आपत्ति जताई कि बिक्री जायज़ है लेकिन मकरूह है, जैसा कि शरह अल-तहावी में स्पष्ट किया गया है, क्योंकि बाहरी कारण से मनाही उसकी वैधता को समाप्त नहीं करती है। दुर्र में इस उत्तर की ओर संकेत किया गया है: अल-बहर अल-रईक़ ने स्पष्ट किया है कि मकरूह तहरीमी पर हराम शब्द का प्रयोग सही है। मैं कहता हूँ: जिस प्रकार वैधता बाहरी मनाही के विपरीत नहीं है, उसी प्रकार वह हराम होने के भी विपरीत नहीं है। क्योंकि मनाही, चाहे बाहरी कारण से ही क्यों न हो, वह शंकास्पद और निश्चित दोनों प्रकार की मनाही को शामिल करती है। यदि मनाही शंकास्पद हो तो मकरूह है और यदि निश्चित हो तो हराम है। निःसंदेह यहाँ मनाही निश्चित है, इसलिए मुझे समझ नहीं आता कि उन्हें

दुर्र-ए-मुख़्तार में है कि जुमे की पहली अज़ान के समय व्यापार हालांकि सही है, लेकिन मकरूह-ए-तहरीमी है। मैं कहता हूँ कि हिदाया में इस मकरूहत को हराम कहा गया है और अल-इतक़ानी ने इस पर आपत्ति जताई है कि व्यापार जायज़ है लेकिन मकरूह है, जैसा कि शरह-ए-तहावी में स्पष्ट है, क्योंकि किसी बाहरी कारण से मनाही उसकी वैधता को समाप्त नहीं करती। दुर्र-ए-मुख़्तार में इस आपत्ति के उत्तर की ओर इशारा किया गया है कि बहरुल राइक ने बताया है कि मकरूह-ए-तहरीमी पर हराम शब्द का प्रयोग करना सही है। मैं कहता हूँ कि जिस प्रकार वैधता बाहरी मनाही के विपरीत नहीं है, उसी प्रकार वह हराम होने के भी विपरीत नहीं है। क्योंकि मनाही चाहे बाहरी हो, वह शंकास्पद और निश्चित दोनों प्रकार की मनाही को शामिल करती है। यदि शंकास्पद हो तो मकरूह है और यदि निश्चित हो तो हराम है। निःसंदेह यहाँ मनाही निश्चित है, इसलिए मुझे समझ नहीं आता कि उन्हें

हराम की व्याख्या मकरूह के रूप में करने की क्या आवश्यकता थी।	हराम को मकरूहत के रूप में व्याख्या करने की क्या आवश्यकता पड़ी। (त)

इसी तरह, जब कोई दूसरा मुसलमान कोई चीज़ खरीद रहा हो और क़ीमत तय हो गई हो और बातचीत अभी भी जारी हो...

---

1. अल-दुर्र अल-मुख़्तार, किताबुल बुयूअ, बाबुल बे-अल-फासिद, मुज्तबाई प्रेस, दिल्ली, 2/30।
2. अल-दुर्र अल-मुख़्तार, किताबुस सलात, बाबुल जुमुआ, मुज्तबाई प्रेस, दिल्ली, 1/113।

पृष्ठ 605 का 768

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۳

مستحب، مباح، مکروہ تنزیہی، اساءت، مکروہ تحریمی، حرام سب جاری ہیں، اور دونوں کے اعتبار سے کسب پر احکام مختلفہ طاری ہیں، نفسِ کسب بے لحاظِ مبادی و غایات کوئی حکم خاص نہیں رکھتا۔ ذرائع میں حرام: جیسے غصب ورشوت و سرقہ و ربا، یوہیں زنا و غنا و حکم خلاف ما انزل اللہ وغیرہ امورِ محرمہ کی اجرت، تلاوتِ قرآن و وعظ و تذکیر و میلاد خوانی وغیرہ با عبادات بیچ کر اسی طرح جملہ عقودِ باطلہ و فاسدہ قطعیہ۔ مکروہ تحریمی: جیسے اذانِ جمعہ کے وقت تجارت۔

فی الدر المختار کرہ تحریماً مع صحة البیع عند الاذان الاول ۔ قلت وعبر في الهداية بالحرمة واعترضه الاتقاني بان البیع جائزلکنه یکرہ کما صرح به في شرح الطحطاوي لان المنع لغیرہ لا یعدم المشروعية واشار في الدر الی جوابه بقوله افاد في البحر صحة اطلاق الحرمة علی المکروہ تحریماً ۲ اھ وانا اقول: الصحة اذا لم تناف المنع لغیرہ لم تناف الحرمة ایضاً کذلك فان المنع ولو لغیرہ لیشمل المنع ظناً فیکرہ وقطعاً فیحرم

در مختار میں ہے جمعہ کی پہلی اذان کے وقت بیع اگرچہ صحیح ہے لیکن مکروہِ تحریمیہ ہے، میں کہتا ہوں اس کراہت کو ہدایہ میں حرمت سے تعبیر کیا ہے اور اس پر اتقانی نے اعتراض کیا کہ بیع صحیح لیکن مکروہ ہے شرح طحطاوی میں یہ تصریح ہے، اس لئے کہ منع لغیرہ مشروعیت کو ختم نہیں کرتی اور در مختار میں اس اعتراض کے جواب کی طرف اشارہ کیا ہے کہ بحر الرائق نے افادہ کیا ہے کہ مکروہِ تحریمہ پر حرمت کا اطلاق صحیح ہے اھ، اقول: (میں کہتا ہوں کہ) جس طرح صحتِ منع لغیرہ کے منافی نہیں اسی طرح وہ حرمت کے منافی بھی نہیں ہے کیونکہ منع اگرچہ لغیرہ ہو وہ منعِ ظنی اور قطعی دونوں کو شامل ہے منعِ ظنی ہو تو مکروہ ہے

ولاشك ان النهی ھھنا قطعی فلا ادری ما احوجھم الی تأویل الحرمۃ بالکراھۃ۔

اگر قطعی ہو تو حرام ہے اور بیشک یہاں نہی قطعی ہے تو مجھے معلوم نہیں کہ حرمت کو کراہت سے ان کو تاویل کی کیا حاجت ہوئی۔(ت)

اسی طرح دوسرا مسلمان جب ایک چیز خرید رہا ہو اور قیمت فیصل ہو گئی ہو اور گفتگو ہنوز

---

1. الدر المختار کتاب البیوع باب البیع الفاسد مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۳۰

2. الدر المختار کتاب الصلوٰۃ باب الجمعہ مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۱۱۳

صفحہ 605 کا 768

Fatawa Razawiyya, Volume 23

...was not severed, in such a state, increasing the price or buying it for oneself by any means.

[Box Left - Arabic]: It is mentioned in Ad-Durr [al-Mukhtar] that outbidding another's bid is prohibited (makruh tahrimi), even if [the first bidder] is a Dhimmi or a Mustamin, after the price has been agreed upon. Otherwise, it is not [prohibited] because it would then be like an auction. [Abridged] [Box Right - Urdu]: It is stated in Durr al-Mukhtar that bidding over someone else's bid is highly disliked (makruh tahrimi), even if the first bidder is a non-Muslim citizen (dhimmi) or a protected foreigner (mustamin), provided that the price amount has already been agreed upon. Otherwise, bidding without agreement on price is not disliked because in that case it becomes an auction-style sale. (Abridged)

Similarly, practices like 'talaqqi al-jalb' (intercepting trade caravans), 'bay' al-hadir lil-badi' (a city dweller selling on behalf of a desert dweller), and separating a minor from their mahram, along with other detailed conditions mentioned in books of jurisprudence, belong to this category. This also includes sewing clothes or shoes in a modernistic (Nechari) style, or selling items like copper or brass jewelry, and all forbidden contracts and ignoble occupations.

[Box Left - Arabic]: In Radd al-Muhtar, from Al-Muhit [of Sarakhsi], regarding prohibitions: Selling silver-embellished shoes for a man to wear is disliked because it is assisting in wearing something forbidden. If a shoemaker is ordered by someone to make shoes in the style of the Majus (Zoroastrians) or the corrupt (fasaqah), or a tailor is ordered to make a garment in the style of the immoral (fussaq), it is disliked for him to do so because it causes resemblance to the Majus and the immoral. [Box Right - Urdu]: It is narrated in Radd al-Muhtar from the book 'Al-Hazr' of Al-Muhit that selling shoes with silver inlay for a man to wear is disliked because it is an aid in wearing forbidden attire. And if someone asks a shoemaker to make shoes in the style of fire-worshippers (Majus) or transgressors, or tells a tailor to make clothes like those of immoral people, then it is disliked for them to do so, because it will be a cause of resemblance to fire-worshippers and transgressors.

Asa'at (Wrongdoing): Meaning an act that is not merely "contrary to the better option" like makruh tanzihi (mildly disliked), which doesn't even warrant reproach, nor is it a sin and impermissible like tahrimi (prohibitively disliked) which deserves

punishment. Rather, it should be said that one did wrong and deserves blame; the outcome of which is more than makruh tanzihi but less than tahrimi.

[Box Left - Arabic]: As Allama Shami inclined towards it. [Box Right - Urdu]: As Allama Shami's inclination is towards this.

Footnotes: 1. Ad-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Buyu, Bab al-Bay' al-Fasid, Mujtabai Press, Delhi, 2/30. 2. Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wal-Ibaha, Fasl fil-Bay', Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/251.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

...खत्म नहीं हुई, ऐसी स्थिति में कीमत बढ़ाकर चाहे किसी भी तरह से खुद खरीद लेना।

[बायाँ बॉक्स - अरबी]: 'अल-दुर्रे में है कि किसी की बोली पर बोली लगाना 'मक़रूहे तहरीमी' (सख़्त नापसंदीदा) है, चाहे पहले बोली लगाने वाला 'ज़िम्मी' हो या 'मुस्तअमन', बशर्ते कि कीमत की राशि पर सहमति हो चुकी हो। अन्यथा, यह [वर्जित] नहीं है क्योंकि उस स्थिति में यह नीलामी वाली बिक्री हो जाएगी। (संक्षिप्त) [दायाँ बॉक्स - उर्दू]: 'दुर्रे मुख्तार' में है कि किसी की बोली पर बोली लगाना 'मक़रूहे तहरीमी' है, चाहे पहले बोली लगाने वाला 'ज़िम्मी' हो या 'मुस्तअमन', बशर्ते कि कीमत की राशि पर सहमति हो चुकी हो। अन्यथा, कीमत पर सहमति के बिना दूसरे की बोली लगाना मक़रूहे नहीं है क्योंकि उस स्थिति में यह नीलामी वाली बिक्री हो जाएगी। (संक्षिप्त)

इसी तरह 'तलक़ी जलब', 'बैअ अल-हाज़िर लिल-बादी' और नाबालिग को उसके'महरम' से अलग करना आदि, जिनका विवरण फ़िक़्ह की किताबों में शर्तों के साथ मौजूद है, इसी श्रेणी में आते हैं। इसमें 'नेचरी' ढंग के कपड़े या जूते सिलना, या तांबे-पीतल के गहनों आदि की बिक्री, और सभी वर्जित अनुबंध और नीच व्यवसाय शामिल हैं।

[बायाँ बॉक्स - अरबी]: 'रद अल-मुहतार' में 'अल-मुहीत' से उद्धृत है कि चांदी की नक्काशी वाले जूते किसी पुरुष को पहनने के लिए बेचना मक़रूहे (नापसंदीदा) है क्योंकि यह हराम लिबास पहनने में सहायता है। और यदि कोई मोची से कहे कि मेरे लिए 'मजूसी' या 'फ़ासिक़ों' (दुराचारियों) की शैली के जूते बना दे, या दर्जी से कहे कि फ़ासिक़ों जैसा लिबास बना दे, तो उनके लिए ऐसा करना मक़रूहे है क्योंकि यह मजूसियों और फ़ासिक़ों के साथ समानता का कारण होगा। [दायाँ बॉक्स - उर्दू]: 'रद अल-मुहतार' में 'मुहीत' की किताब 'अल-हज़्र' से उद्धृत है कि चांदी की नक्काशी वाले जूते किसी पुरुष को पहनने के लिए बेचना मक़रूहे है क्योंकि यह हराम लिबास पहनने में सहायता है। और यदि कोई मोची से कहे कि मेरे लिए मजूसी या फ़ासिक़ों की शैली के जूते बना दे, या दर्जी से कहे कि फ़ासिक़ों वाला लिबास बना दे, तो उनके लिए ऐसा करना मक़रूहे है क्योंकि यह मजूसियों और फ़ासिक़ों की समानता का कारण होगा।

'असाअत' (बुराई): यानी वह कार्य जिसे न तो 'मक़रूहे तंज़ीही' (हल्का नापसंदीदा) की तरह सिर्फ 'ख़िलाफ़े औला' (श्रेष्ठ के विपरीत) कहा जाए जिस पर कोई फटकार न हो, और न ही 'तहरीमी' की

तरह गुनाह और नाजायज़ जिस पर सज़ा का हक़ हो। बल्कि यह कहा जाना चाहिए कि बुरा किया जो फटकार के योग्य है, जिसका परिणाम मक़रूहे तंज़ीही से अधिक और तहरीमी से कम है।

[बायाँ बॉक्स - अरबी]: जैसा कि अल्लामा शामी का झुकाव इसी ओर है। [दायाँ बॉक्स - उर्दू]: जैसा कि अल्लामा शामी का रुझान इस तरफ है।

पाद-टिप्पणी: 1. अल-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-ब्यू, बाब अल-बय अल-फासिद, मुजतबाई प्रेस, दिल्ली, 2/30। 2. रद अल-मुहतार, किताब अल-हज़र वल-इबाह, फ़स्ल फिल-बय, दार इह्या अल-तुरात अल-अरबी, बेरुत, 5/251।

فتاوی رضویہ، جلد ۲۳

قطع نہ ہوئی ایسی حالت میں قیمت بڑھا کر خواہ کسی طور پر خود خرید لینا۔

[بایاں باکس - عربی]: فی الدرکرہ تحریما السوم علی سوم غیرہ ولو ذمیا او مستامنا بعد الاتفاق علی مبلغ الثمن والا لا لانہ بیع من یزید 1 اھ۔ مختصرا۔ [دایاں باکس - اردو]: در مختار میں ہے کہ کسی کے بھاؤ پر بھاؤ لگانا مکروہ تحریمی ہے، اگر چہ پہلے بھاؤ والا ذمی ہو یا مستامن ہو جبکہ مبلغ ثمن پر اتفاق ہو چکا ہو ورنہ ثمن پر اتفاق کے بغیر دوسرے کا بھاؤ لگانا مکروہ نہیں کیونکہ اس صورت میں نیلامی والی بیج ہو جائے گی اھ مختصرا (ت)

یونہی تلقی جلب وبیع الحاضر للبادی و تفریق الصغیر من محرمہ و غیرہا کہ مع قیود و شروط کتب فقہ میں مفصل ہیں اسی قسم میں ہے یا نیچری وضع کے کپڑے یا جوتے سینا یا ان اشیاء خواہ تانبے پیتل کے زیوروں وغیرہ کا بیچنا اور جملہ عقود و مکاسب ممنوعہ فضیہ۔

[بایاں باکس - عربی]: فی ردالمحتار من الحظر عن المحیط بیع المکعب المفضض للرجل ان یلبسہ یکرہ لانہ اعانۃ علی لبس الحرام وان کان اسکافا امرہ انسان ان یتخذ لہ خفا علی زی المجوس او الفسقۃ او خیاطاً امرہ ان یتخذ لہ ثوباً علی زی الفساق یکرہ لہ ان یفعل لانہ سبب التشبہ بالمجوس والفسقۃ 2۔ [دایاں باکس - اردو]: ردالمحتار میں محیط کی کتاب الحظر سے منقول ہے کہ چاندی کے جڑاؤ والا جوتا مرد کو پہننے کے لئے فروخت کرنا مکروہ ہے کیونکہ یہ حرام لباس میں اعانت ہے، اور موچی کو اگر کوئی کہے میرے لئے مجوس یا فساق کی وضع والا جوتا بنادے، یا درزی سے کہے کہ فساق والا لباس بنا دے تو ان کو ایسا کرنا مکروہ ہے کیونکہ یہ مجوس اور فساق کی مشابہت کا سبب ہو گا۔ (ت)

اساءت : یعنی وہ کام جسے نہ مکروہ تنزیہی کی طرح صرف خلافِ اولیٰ کہا جائے جس پر ملامت بھی نہیں ، نہ تحریمی کی طرح گناہ و ناجائز جس پر استحقاقِ عذاب ہے، بلکہ یوں کہا جائے کہ بُرا کیا قابل ملامت ہوا جس کا حاصل مکروہ تنزیہی سے بڑھ کر ہے اور تحریمی سے کمتر۔

[بایاں باکس - عربی]: كما جنح اليه العلامة الشامي [دایاں باکس - اردو]: جیسا کہ علامہ شامی کا اس طرف میلان ہے

حواشی: 1. الدرالمختار کتاب البیوع باب البیع الفاسد مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۳۰ 2. ردالمحتار کتاب الحظر والاباحة فصل فی البیع داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۵۱

Fatawa Razawiya Volume 23

In Radd al-Muhtar, I say: This is necessary because every level of demand in the aspect of action has a corresponding level in the aspect of omission. Thus, prohibition (Tahrim) corresponds to obligation (Fard) in rank, and disliked to the degree of prohibition (Makruh Tahrimi) corresponds to necessity (Wajib), and disliked to the degree of purification (Makruh Tanzihi) corresponds to recommended (Mandub), as mentioned in Radd al-Muhtar in the discussion of prayer times. Since the Sunnah remains, and its rank is above recommended (Mandub) but below necessary (Wajib), it is necessary that its opposite be a ruling higher than Makruh Tanzihi but lower than Makruh Tahrimi, which is 'Isā'ah' (wrongdoing/offense). Jurists have explicitly mentioned this in various sub-branches of this discussion, although many have overlooked it when listing the categories of rulings. Let this be remembered. It is stated in Al-Durr al-Mukhtar: Abandoning a Sunnah does not necessitate invalidity or a prostration of forgetfulness (Sajda Sahw); rather, it is 'Isā'ah' if done intentionally without an excuse, etc. In Radd al-Muhtar, citing At-Tahrir, it is said that the person who abandons a Sunnah deserves 'Isā'ah', meaning displacement and blame. (T)

For example, accepting the post of a judge when there is someone more knowledgeable than oneself, while that person is willing to serve.

It is stated in Al-Durr al-Mukhtar: If people appoint a person who is not the most worthy as an Imam, they have committed 'Isā'ah' without sin. In Radd al-Muhtar, quoted from At-Tatarkhaniyah, they will be considered those who have committed 'Isā'ah' when they abandon the Sunnah, but they are not sinners.

1. Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Salat, Bab Sifat al-Salat, Matba' Mujtabai Delhi, 1/73.
2. Radd al-Muhtar, Kitab al-Salat, Bab Sifat al-Salat, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 1/319.
3. Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Salat, Bab al-Imamah, Matba' Mujtabai Delhi, 1/83.

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

रद्दुल मुहतार में, मैं कहता हूँ: यह आवश्यक है क्योंकि कार्य के पक्ष में मांग का जो स्तर है, उसके विपरीत त्याग के पक्ष में भी एक स्तर है। इस प्रकार, तह़रीम (निषेध) का स्तर रैंक में फ़र्ज़ (अनिवार्य) के बराबर है, और मकरूह तह़रीमी का स्तर वाजिब (आवश्यक) के बराबर है, और मकरूह तंज़ीही का स्तर मन्दूब (सिफारिशी) के बराबर है, जैसा कि रद्दुल मुहतार में नमाज़ के समय की चर्चा में है। चूंकि सुन्नत का स्तर अभी बाकी है, और यह मन्दूब से ऊपर और वाजिब से नीचे है, इसलिए यह आवश्यक है कि इसके विपरीत एक ऐसा हुक्म हो जो मकरूह तंज़ीही से ऊपर और मकरूह तह़रीमी से कम हो, और यह स्तर 'इसाअत' (बुराई/अपराध) है। फ़कीहों ने इस चर्चा पर कई उप-शाखाओं में स्पष्ट रूप से निर्देश दिए हैं, हालाँकि श्रेणियों का उल्लेख करते समय कई लोगों ने इस पर ध्यान नहीं दिया है। इसे याद रखा जाना चाहिए। अल-दुर्रुल मुख़्तार में कहा गया है: सुन्नत को छोड़ने से न तो अमान्यता होती है और न ही सह्व (भूल) का सजदा होता है; बल्कि यह 'इसाअत' है यदि बिना किसी बहाने के जानबूझकर किया जाए, आदि। रद्दुल मुहतार में अत-तहरीर के हवाले से कहा गया है कि सुन्नत को छोड़ने वाला 'इसाअत' यानी विस्थापन और दोष का पात्र होगा। (त)

उदाहरण के लिए, अपने से अधिक विद्वान व्यक्ति के होते हुए न्याय विभाग (काज़ी) की नौकरी स्वीकार करना, जबकि वह इसके लिए सहमत हो।

अल-दुर्रुल मुख़्तार में है: यदि लोग सबसे योग्य व्यक्ति के बजाय किसी अन्य व्यक्ति को इमाम नियुक्त करते हैं, तो उन्होंने बिना पाप के'इसाअत' की है। रद्दुल मुहतार में तातारख़ानिया से उद्धृत है: जब वे सुन्नत छोड़ेंगे तो वे 'इसाअत' करने वाले माने जाएंगे, लेकिन वे पापी नहीं हैं।

1. अल-दुर्रुल मुख़्तार, किताबुस सलात, बाबु सिफ़तिस सलात, मतबअ मुज्तबाई दिल्ली, 1/73.
2. रद्दुल मुहतार, किताबुस सलात, बाबु सिफ़तिस सलात, दारु इह्याउत तुरासिल अरबी बेरुत, 1/319.
3. अल-दुर्रुल मुख़्तार, किताबुस सलात, बाबुल इमामह, मतबअ मुज्तबाई दिल्ली, 1/83.

पृष्ठ 607/768

فی ردالمحتار اقول: ولابد منہ فان کل مرتبہ للطلب فی جانب الفعل فان بازائھا مرتبہ فی جانب الترک فالتحریم فی مقابلہ الفرض فی الرتبہ وکراہہ التحریم فی مرتبہ الواجب، والتنزیہ فی مرتبہ المندوب، کما فی ردالمحتار من بحث اوقات الصلوۃ و قد بقیت السنۃ، وہی فوق المندوب ودون الواجب فوجب ان یقابلہا ماہو فوق کراہۃ التنزیہ دون التحریم وہو الاسائۃ وقد نصوا علیہا فی غیر ما فرع وان اغفلہا کثیرون فی ذکر الاقسام فلیحفظ قال فی الدر ترک السنہ لا یوجب فسادا ولا سہوا بل اساءۃ لو عامدا غیر مستحب الخ و فی ردالمحتار عن التحریر تارکہا ای السنۃ لیستوجبہ اساءۃ ای التضلیل واللوم۔

ردالمحتار میں، اقول: (میں کہتا ہوں) یہ ضروری ہے کیونکہ فعل میں طلب کا جو مرتبہ ہے اس کے مقابلہ میں ترک کا مرتبہ ہے، تحریم کا مرتبہ بمقابلہ فرض اور مکروہ تحریمی کا بمقابلہ واجب اور مکروہ تنزیہی بمقابلہ مندوب ہے جیسا کہ ردالمحتار میں نماز کے اوقات کی بحث میں ہے جبکہ سنت کا رتبہ باقی ہے اور وہ مندوب سے فائق اور واجب سے پست ہے تو ضروری ہے کہ اس کے مقابلہ میں حکم مکروہ تنزیہیہ سے فائق اور مکروہ تحریمیہ سے کم ہو اور یہ مرتبہ اساءت ہے، فقہاء نے اس بحث پر کئی فروعات میں نص فرمائی ہے اگر چہ حکم کے اقسام سے بہت سے لوگوں سے غفلت ہوئی ہے، اس کو محفوظ کرو، درمختار میں فرمایا سنت کے ترک سے فساد کا حکم نہ ہوگا اور نہ ہی سہو کا، بلکہ اساءت کا حکم ہوگا جب غیر مستحب کو قصداً کرے الخ۔ ردالمحتار میں تحریر کے حوالہ سے ہے کہ سنت کا تارک اساءت یعنی ملامت و تضلیل کا مستحق ہوگا۔ (ت)

مثلاً اپنے سے اعلم کے ہوتے ہوئے عہدہ قضاء کی نوکری جبکہ وہ اس پر راضی ہو،

وہو فی الدرالمختار لو قدموا غیرالاولی اساؤ ابلا اثم، و فی ردالمحتار عن التتارخانیۃ اساء وا اذ ترکوا السنۃ لکن لا یاثمون لانہم

در مختار میں ہے اگر لوگ غیر اولی شخص کو امام بنائیں تو اساءت کے مستحق ہوں گے گنہگار نہ ہوں گے۔ ردالمحتار میں تاتارخانیہ سے منقول ہے اساءت والے ہوں گے جب وہ سنت کو ترک کریں گنہگار

1 الدرالمختار کتاب الصلوٰۃ باب صفۃ الصلوٰۃ مطبع مجتبائی دہلی ۱/۷۳ 2 ردالمحتار کتاب الصلوٰۃ باب صفۃ الصلوٰۃ داراحیاء التراث العربی بیروت ۱/ ۳۱۹ 3 الدرالمختار کتاب الصلوٰۃ باب الامامۃ مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۸۳

Fatawa Razawiyyah Volume 23

[Box 1] Arabic: قدموا رجلا صالحا وكذا الحكم في الامارة والحكومة اما الخلافة وهي الامامة الكبرى فلا يجوز ان يتركوا الافضل وعليه اجماع الامة[1]۔ Urdu Translation from image: ...will not be, because they have made a righteous person the Imam even if he is not the most worthy, and the same ruling applies to emirship and government. However, in the Caliphate, which is the 'Great Imamate', it is not permissible for them to abandon the most excellent person, and there is a consensus of the Ummah on this. (T)

[Middle Paragraph] I say: Similarly, buying and selling after performing the obligatory prayers of Zuhr, Maghrib, and Isha but before the Sunnah prayers, and apparently buying and selling after dawn but before the morning prayer, also fall into this category when there is no pressing need. Likewise, every occupation that is contrary to the Sunnah or whose pursuit leads to the abandonment of the Sunnah. Makruh Tanzihi (Disliked but not prohibited): Such as 'Bay' al-Inah' (credit-back sale) when the sold item does not return to the seller; for example, if someone comes to ask for a loan, instead of giving money, a ten-rupee item is sold to him for fifteen on credit, which he then sells for ten in the market.

[Box 2] Arabic: في الدرالمختار شراء الشئ اليسير بثمن غال لحاجة القرض يجوز ويكره واقره المصنف[2] في آخر الكفالة. بيع العينة اي بيع العين بالربح نسئة ليبيعها المستقرض بأقل ليقضي دينه اخترعه اكلة الربا وهو مكروه مذموم شرعا لما فيه من الاعراض عن مبرة الاقراض[3]. وفي ردالمحتار عن الفتح ان فعلت صورة يعود الى البائع جميع ما اخرجه او بعضه يكره تحريما فان لم يعد كما اذا باعه المديون في السوق فلا كراهة بل خلاف الاولى[4] اه ملخصا۔ Urdu Translation from image: It is stated in Al-Durr al-Mukhtar that it is permissible but disliked to buy a cheap item at an expensive price due to the need for a loan. The author maintained this view. At the end of the chapter on suretyship (Al-Kafalah), he mentioned regarding Bay' al-Inah that it means selling an item for profit on credit so that the borrower can sell it at a lower price to fulfill his need. This method was invented by usurers and it is disliked (Makruh) and legally blameworthy because it involves turning away from the virtue of lending. In Radd al-Muhtar, it is narrated from Al-Fath al-Qadir that if a situation is created where the entire item given by the seller or part of it returns to him, then it is strictly disliked (Makruh Tahrimi). If it does not return, such as if the debtor sells it in the market, then there is no dislike, rather it is contrary to what is better (Khilaf al-Awla). (Summary)

[Footnotes] 1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Salah, Bab al-Imamah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/475 2. Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Buyu', Chapter on Loans, Matba'

Mujtabai, Delhi, 2/40 3. Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Kafalah, Matba' Mujtabai, Delhi, 2/66 4. Radd al-Muhtar, Kitab al-Kafalah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 4/279

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

[बॉक्स 1] अरबी: قدموا رجلا صالحا وكذا الحكم في الامارة والحكومة اما الخلافة وهي الامامة الكبرى فلا يجوز ان يتركوا الافضل وعليه اجماع الامة[1]۔ उर्दू अनुवाद (छवि से): ...नहीं होंगे क्योंकि उन्होंने एक नेक व्यक्ति को इमाम बनाया है, भले ही वह सबसे योग्य न हो, और यही हुक्म अमीरात और सरकार का भी है। लेकिन खिलाफत में, जो कि 'इमामत-ए-कुबरा' है, यह जायज़ नहीं है कि वे सबसे अफ़ज़ल (बेहतर) को छोड़ दें और इस पर उम्मत का इजमा (सहमति) है। (त)

[मध्य पैराग्राफ] मैं कहता हूँ: इसी तरह ज़ुहर, मग़रिब और इशा के फ़र्ज़ पढ़ने के बाद सुन्नतों से पहले ख़रीद-ओ-फ़रोख़्त और ज़ाहिर तौर पर सुबह की नमाज़ से पहले फ़ज्र के बाद ख़रीद-ओ-फ़रोख़्त भी इसी श्रेणी में आता है, बशर्ते कि कोई सख़्त ज़रूरत न हो। इसी तरह हर वो पेशा जो सुन्नत के ख़िलाफ़ हो या जिसका मशग़ला सुन्नत छोड़ने की तरफ ले जाए। मकरूह-ए-तन्ज़ीही: जैसे 'बै-ए-ईनह' जबकि बेची गई चीज़ बेचने वाले के पास वापस न आए, मिसाल के तौर पर कोई क़र्ज़ मांगने आया उसे पैसे नहीं दिए बल्कि दस रुपये की चीज़ पंद्रह में उसे उधार बेच दी, जिसे उसने बाज़ार में दस में बेच दिया।

[बॉक्स 2] अरबी: في الدرالمختار شراء الشئ اليسير بثمن غال لحاجة القرض يجوز ويكره واقره المصنف[2] في آخر الكفالة. بيع العينة اي بيع العين بالربح نسئة ليبيعها المستقرض بأقل ليقضي دينه اخترعه اكلة الربا وهو مكروه مذموم شرعا لما فيه من الاعراض عن مبرة الاقراض[3]. وفي ردالمحتار عن الفتح ان فعلت صورة يعود الى البائع جميع ما اخرجه او بعضه يكره تحريما فان لم يعد كما اذا باعه المديون في السوق فلا كراهة بل خلاف الاولى[4] اھ ملخصا۔ उर्दू अनुवाद (छवि से): 'दुर्र-ए-मुख़्तार' में है कि क़र्ज़ की ज़रूरत पड़ने पर किसी सस्ती चीज़ को महँगे दामों पर ख़रीदना जायज़ है और मकरूह है, जिसे लेखक ने बरकरार रखा है। उन्होंने 'बाब-उल-कफ़ाला' के आख़िर में बै-ए-ईनह के बारे में फ़रमाया, यानी किसी चीज़ को मुनाफ़े के साथ उधार बेचना ताकि क़र्ज़ लेने वाला उसे कम क़ीमत पर बेचकर अपनी ज़रूरत पूरी कर सके। यह तरीका सूदख़ोरों ने ईजाद किया है और यह मकरूह और शरीयत की नज़र में निंदनीय है क्योंकि इसमें क़र्ज़ देने की नेकी से मुँह मोड़ना है। 'रद्द-उल-मुहतार' में 'फ़तह-उल-क़दीर' के हवाले से है कि अगर ऐसी सूरत हो कि बेचने वाले की दी हुई चीज़ पूरी या उसका कुछ हिस्सा वापस उसी के पास आ जाए, तो यह मकरूह-ए-तहरीमी है। और अगर ऐसा न हो, मिसाल के तौर पर क़र्ज़दार उसे

बाज़ार में बेच दे, तो कोई कराहत नहीं है बल्कि यह 'ख़िलाफ़-ए-औला' (बेहतर के विपरीत) है। (सारांश)

[पाद टिप्पणियाँ] 1. रद्द-उल-मुहतार, किताब-उस-सलात, बाब-उल-इमामत, दार इहया-उत-तुरास अल-अरबी, बेरुत, 1/475 2. अल-दुर्र-उल-मुख़्तार, किताब-उल-बुयू, फ़स्ल फ़िल-क़र्ज़, मतबा मुज्तबाई, दिल्ली, 2/40 3. अल-दुर्र-उल-मुख़्तार, किताब-उल-कफ़ाला, मतबा मुज्तबाई, दिल्ली, 2/66 4. रद्द-उल-मुहतार, किताब-उल-कफ़ाला, दार इहया-उत-तुरास अल-अरबी, बेरुत, 4/279

فتاوی رضویہ جلد ۲۳

[پہلا خانہ] عربی: قدموا رجلا صالحا وکذا الحکم في الامارۃ والحکومۃ اما الخلافۃ وھي الامامۃ الکبری فلا یجوز ان یترکوا الافضل وعلیہ اجماع الامۃ[1]۔ اردو متن: نہ ہوں گے کیونکہ انہوں نے صالح شخص کو امام بنایا ہے اگرچہ غیر اولی ہے، اور یہی حکم امارت اور حکومت کا ہے لیکن خلافت میں جو امامت کبری ہے یہ جائز نہیں کہ وہ افضل کو ترک کریں اور اس پر اجماع امت ہے (ت)

[درمیانی پیراگراف] اقول: یونہی ظہر ومغرب وعشاء کے فرض پڑھ کر سنتوں سے پہلے بیع وشراء اور ظاہرا طلوع فجر کے بعد نماز صبح سے پہلے خرید وفروخت بھی اسی قبیل سے ہے جبکہ ضرورت داعی نہ ہو یونہی ہر وہ کسب کہ خلاف سنت یا اس کا شغل ترک سنت کی طرف مؤدی ہو۔ مکروہ تنزیہی: جیسے بیع عینیہ جبکہ مبیع بائع کے پاس عود نہ کرے، مثلاً جو قرض مانگنے آیا اسے روپیہ نہ دیا بلکہ دس کی چیز پندرہ کو اس کے ہاتھ بیچی کہ اس نے دس کو بازار میں بیچ لی،

[دوسرا خانہ] عربی: في الدرالمختار شراء الشئ الیسیر بثمن غال لحاجۃ القرض یجوز ویکرہ واقرہ المصنف[2] في آخر الکفالۃ. بیع العینۃ اي بیع العین بالربح نسئۃ لیبیعھا المستقرض بأقل لیقضي دینہ اخترعہ اکلۃ الربا وھو مکروہ مذموم شرعا لما فیہ من الاعراض عن مبرۃ الاقراض[3]. وفي ردالمحتار عن الفتح ان فعلت صورۃ یعود الی البائع جمیع ما اخرجہ او بعضہ یکرہ تحریما فان لم یعد کما اذا باعہ المدیون في السوق فلا کراھۃ بل خلاف الاولی[4] اہ ملخصا۔ اردو متن: در مختار میں ہے سستی چیز کو قرض کی ضرورت پر مہنگے داموں خریدنا جائز ہے اور مکروہ ہے اس کو مصنف نے ثابت رکھا ہے، اور انہوں نے باب الکفالہ کے آخر میں بیع عینہ کے متعلق فرمایا یعنی عین چیز کو نفع

کے ساتھ ادھار فروخت کرنا تاکہ قرض لینے والا اس کو کم قیمت پر فروخت کر کے حاجت پوری کرے، یہ طریقہ سود خوروں نے ایجاد کیا ہے اور یہ مکروہ اور شرعاً مذموم ہے کیونکہ اس میں قرض دینے کی نیکی سے اعراض ہے، اور ردالمحتار میں فتح القدیر سے منقول ہے کہ یہ ایسی صورت ہو کہ اس میں بائع کی طرف سے دی ہوئی چیز اس کو کل یا بعض واپس لوٹ آتی ہو اس لئے یہ مکروہ تحریمی ہے اور ایسا نہ ہو مثلاً مقروض اس

[حواشی] 1. رد المحتار کتاب الصلوۃ باب الامامۃ دار احیاء التراث العربی بیروت ۱/ ۴۷۵ 2. الدر المختار کتاب البیوع فصل فی القرض مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۴۰ 3. الدر المختار کتاب الکفالہ مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۶۶ 4. رد المحتار کتاب الکفالہ دار احیاء التراث العربی بیروت ۴/ ۲۷۹

Volume 23 Fatawa Razawiyya

If one sells a thing in the market, it is not disliked (Makruh) but rather against what is preferable (Khilaf-e-Aula). Summarized (T).

Permissible (Mubah): Like collecting wood from the forest, hunting in the wild, or fishing from the river. Recommended (Mustahabb): Like the service of saints and scholars.

Arabic: And Anas bin Malik (may Allah be pleased with him) used to serve the Prophet (peace and blessings be upon him) only in exchange for food to fill his stomach. [1] Urdu: Hazrat Anas bin Malik (may Allah be pleased with him) used to serve the Prophet (peace and blessings be upon him) only in exchange for filling his stomach. (T)

Similarly, any occupation at any time that aids in good deeds, even if it is just to minimize evil and maximize good—for example, working in toll collection, octroi, or administrative management—is permissible if the intention is to protect God's servants from the coercion, aggression, oppression, and excessive harassment of officials.

Arabic: In the chapter of Kafalah in Al-Durr: "Regarding taxes, even if unjust, such as the collections of our time, they [the jurists] said: whoever undertakes their distribution with justice shall be rewarded..." [2] Summarized. And in the chapter of Testimonies in Radd al-Muhtar: "We have previously cited from Al-Bazdawi that whoever undertakes the distribution of these sultanic taxes and collections with justice among Muslims is rewarded, even if their origin was oppressive..." [3] etc. I say: similarly, it is explicitly stated in Kifayah al-Hidayah and others. Urdu: In the chapter on Kafalah in Durr al-Mukhtar, it is stated that although taxes are unjust—such as the practice of selling the rights to collect them in our times—jurists say that the person who performs these government collections for wages will be given compensation for it. Summarized. In the chapter on Testimonies in Radd al-Muhtar, it is mentioned as having been quoted from Al-Bazdawi that collecting government dues with justice for a wage will bring a reward, even if it is originally based on oppression, etc. I say: the same is stated in Kifayah al-Hidayah. (T)

Sunnah: Like accepting gifts from friends and giving something in return.

Arabic: Ahmad, al-Bukhari, Abu Dawood, and al-Tirmidhi narrated from the Mother of the Believers, al-Siddiqah (may Allah be pleased with her) that the Messenger of Allah

(peace and blessings be upon him)... Urdu: Ahmad, Bukhari, Abu Dawood, and Tirmidhi narrated from Hazrat Mother of the Believers Aisha Siddiqah (may Allah be pleased with her) that the Holy Prophet (peace and blessings be upon him)...

[1] Kanz al-Ummal, Hadith 36838 & 36839, Muassasat al-Risalah, Beirut, 14/288. [2] Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Kafalah, Matba Mujtabai, Delhi, 2/66. [3] Radd al-Muhtar, Kitab al-Shahadat, Bab al-Qabul wa Adamuh, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 4/378.

जिल्द २३ फ़तावा रज़विया

बाज़ार में चीज़ बेचने में कोई कराहत (नापसंदगी) नहीं है, बल्कि यह खिलाफ़-ए-औला (बेहतर के विपरीत) है। संक्षेप में (त)।

मुबाह (जायज़): जैसे जंगल की लकड़ी, जंगल का शिकार, नदी की मछलियाँ। मुस्तहब (पसंदीदा): जैसे संतों और विद्वानों की सेवा की नौकरी।

अरबी: और अनस बिन मालिक (रज़िअल्लाहु अन्हु) अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की सेवा केवल पेट भरने के बदले में करते थे। [१] उर्दू: हज़रत अनस बिन मालिक (रज़िअल्लाहु अन्हु) केवल पेट भरने के बदले में हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की सेवा करते थे। (त)

इसी तरह हर समय की कमाई जिसमें नेक कामों में मदद हो, चाहे वह सिर्फ बुराई कम करने और भलाई बढ़ाने के लिए हो—जैसे चुंगी, नाका या बंदोबस्त की नौकरी इस नीयत से करना कि अल्लाह के बंदों को सरकारी कारिंदों के ज़ुल्म, ज़बरदस्ती और ज़्यादा सताए जाने से बचाया जा सके।

अरबी: दुर्र के कफ़ाला अध्याय में है: 'करों के बारे में, भले ही वे अन्यायपूर्ण हों, जैसे हमारे समय की वसूलियाँ, उन्होंने कहा: जो कोई उन्हें न्याय के साथ बांटने का काम करेगा, उसे सवाब मिलेगा...' [२] संक्षेप में। और रद्द अल-मुह्तार के शहादत अध्याय में है: 'हमने अल-बज़दवी से उद्धृत किया है कि जो कोई मुसलमानों के बीच इन शाही करों और वसूलियों को न्याय के साथ बांटने का काम करता है, वह सवाब का पात्र है, भले ही इसका मूल ज़ुल्म हो...' [३] इत्यादि। मैं कहता हूँ: इसी तरह किफ़ाया अल-हिदाया और अन्य में भी स्पष्ट उल्लेख है। उर्दू: दुर्र-ए-मुख़्तार के कफ़ाला अध्याय में है कि टैक्स चाहे नाहक (अवैध) हों—जैसा कि हमारे समय में उन्हें बेचना होता है—फ़ुक़हा (विधिवेत्ता) कहते हैं कि जो व्यक्ति मज़दूरी पर ये सरकारी वसूलियाँ करेगा, उसे उतना मुआवज़ा दिया जाएगा। संक्षेप में। रद्द अल-मुह्तार के शहादत अध्याय में है कि बज़दवी से उद्धृत है कि सरकारी वसूलियाँ न्याय के साथ उजरत (मज़ूरी) पर वसूल करने पर सवाब होगा, चाहे वे मूल रूप से ज़ुल्म हों, इत्यादि। मैं कहता हूँ कि इसी तरह किफ़ाया अल-हिदाया में भी है। (त)

सुन्नत: जैसे दोस्तों का तोहफा कबूल करना और बदले में कुछ देना।

अरबी: अहमद, बुखारी, अबू दाऊद और तिरमिज़ी ने उम्मुल मोमिनीन अस्-सिद्दीक़ा (रज़िअल्लाहु अन्हा) से रिवायत किया कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)... उर्दू: अहमद, बुखारी,

अबू दाऊद और तिरमिज़ी ने हज़रत उम्मुल मोमिनीन आयशा सिद्दीक़ा (रज़िअल्लाहु अन्हा) से रिवायत किया कि हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)...

[१] कंज़ुल उम्माल, हदीस ३६८३८ और ३६८३९, मुअस्ससतुल रिसाला, बेरुत, १४/२८८। [२] अद-दुर्रुल मुख़्तार, किताबुल कफ़ाला, मतबा मुजतबाई दिल्ली, २/६६। [३] रद्द अल-मुह्तार, किताबुश शहादात, बाबुल क़बूल व अ०हु, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, ४/३७८।

पृष्ठ ६०९ / ७६८

جلد ۲۳ فتاویٰ رضویہ

چیز کو بازار میں فروخت کرے تو مکروہ نہیں بلکہ خلافِ اولیٰ ہے اھ ملخصاً۔ (ت)

مباح: جیسے بن کی لکڑی، جنگل کے شکار، دریا کی مچھلیاں۔ مستحب: جیسے خدمتِ اولیاء و علماء کی نوکری۔

وقد کان انس بن مالک رضی اللہ تعالیٰ عنہ یخدم النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم علی شبع بطنہ۔ 1 | حضرت انس بن مالک رضی اللہ تعالیٰ عنہ صرف شکم سیری کے عوض حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام کی خدمت کرتے تھے۔ (ت)

یونہی ہر وقت کسب جس میں امورِ خیر پر اعانت ہو اگرچہ خیرِ صرف تقلیلِ شر و خیرِ ہو مثلاً گھات یا چنگی یا بندوبست کی نوکری اس نیت سے کہ بندگانِ خدا کارکنوں کے جبر و تعدی و ظلم و زیادہ ستائی سے بچیں۔

فی کفالۃ الدر، النوائب ولو بغیر حق کجبا یات زمانہنا قالوا من قام بتوزیعھا بالعدل اجر2 اھ ملخصاً، وفی شھادات ردالمحتار قد منا عن البزدوی ان القائم بتوزیع ھذہ النوائب السلطانیۃ والجبایات بالعدل بین المسلمین مأجور وان کان اصلہ ظلماً3 الخ قلت وکذلک نص علیہ فی کفایۃ الھدایۃ و غیر ھا۔ | درمختار کے باب کفالہ میں ہے کہ ٹیکس اگرچہ ناحق ہوں ان کو فروخت کرنا جیسا کہ ہمارے زمانہ میں ہوتا ہے فقہا کہتے ہیں جو شخص مزدوری پر یہ سرکاری وصولیاں کرے گا اس کو اتنا عوض دیا جائے گا اھ ملخصاً، ردالمحتار کے باب الشہادات میں ہے کہ بزدوی سے منقول گزرا ہے سرکاری وصولیاں عدل کے ساتھ اجرت پر وصول کرنے پر ثواب ہوگا اگرچہ یہ اصل میں ظلم ہوں الخ۔ میں کہتا ہوں اسی طرح کفایہ الہدایہ میں ہے۔ (ت)

سنت: جیسے احباب کا ہدیہ قبول کرنا اور عوض دینا،

احمد والبخاری وابوداؤد والترمذی عن ام المومنین الصدیقۃ رضی اللہ تعالیٰ عنہا ان رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ | احمد، بخاری، ابوداؤد اور ترمذی نے حضرت ام المومنین عائشہ صدیقہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا سے روایت کیا کہ حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام

1 کنز العمال حدیث ۳۶۸۳۸ و ۳۶۸۳۹ موسسۃ الرسالۃ بیروت ۱۴/ ۲۸۸ 2 الدر المختار کتاب الکفالۃ مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۶۶ 3 ردالمحتار کتاب الشہادات باب القبول و عدمہ داراحیاء التراث العربی بیروت ۴/ ۳۷۸

Fatawa Ridawiyya Volume 23

[The Prophet] (peace be upon him) used to accept gifts and reward them[1] — He would receive gifts and grant a substitute in return. (Note)

And the most superior and noble Sunnah livelihood is lawful Jihad under the banner of the Sultan of Islam.

Ahmad, Abu Ya'la, and al-Tabarani in al-Kabir narrated with a good chain from Ibn Umar (may Allah be pleased with them both), from the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), who said: "I was sent before the Hour with the sword until Allah alone is worshipped, without any partner, and my provision has been placed under the shadow of my spear"[2] (the Hadith). Ibn Adi narrated from Abu Hurayrah (may Allah be pleased with him), from the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him): "Adhere to Jihad; you will become healthy and self-sufficient."[3] Al-Shirazi in al-Alqab narrated from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both), from the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him): "The purest livelihood for a Muslim is his arrow [spent] in the path of Allah."[4] Al-Munawi said in al-Taysir: "Because what is obtained through eagerness to support the religion of Allah, nothing is purer than it. Therefore, this action is superior to trade and other things previously mentioned, as it was the livelihood and profession of the Chosen One [the Prophet] (peace and blessings of Allah be upon him)."[5] End. And...

Footnotes: 1. Sunan Abi Dawud, Book of Sales, Chapter on Accepting Gifts, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 3/122. 2. Musnad Ahmad bin Hanbal, on the authority of Ibn Umar, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 2/92. 3. Al-Kamil by Ibn Adi, biography of Bishr bin Adam al-Basri, Dar al-Fikr, Beirut, 2/449. 4. Al-Jami' al-Saghir, referenced to al-Shirazi in al-Alqab, on the authority of Ibn Abbas, Hadith 1123, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 1/73. 5. Al-Taysir Sharh al-Jami' al-Saghir, under the Hadith "The purest livelihood for a Muslim...", Maktabah al-Imam al-Shafi'i, Riyadh, 1/166.

फ़तावा रिज़विया जिल्द 23

[पैगंबर] (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) उपहार स्वीकार करते थे और उनका प्रतिफल देते थे[1] — वह उपहार प्राप्त करते और बदले में उपहार देते थे। (टिप्पणी)

और सबसे श्रेष्ठ और उच्च सुन्नत आजीविका सुल्तान-ए-इस्लाम के झंडे तले वैध जिहाद है।

अहमद, अबू याला और तबरानी कबीर में हसन सनद के साथ हज़रत अब्दुल्लाह बिन उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत है कि हुज़ूर अलैहिस्सलाम ने फ़रमाया: "मुझे क़यामत के करीब तलवार के साथ भेजा गया है ताकि लोग अकेले अल्लाह की इबादत करें, जिसका कोई साझीदार नहीं, और मेरी रोज़ी मेरे नेज़े की छाया के नीचे रखी गई है"[2] (हदीस)। इब्न अदी ने हज़रत अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत की है कि हुज़ूर अलैहिस्सलाम ने फ़रमाया: "जिहाद को लाज़िम पकड़ो ताकि तुम स्वस्थ और धनवान हो जाओ।"[3] अल-शिराज़ी ने 'अलक़ाब' में हज़रत इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत की है कि हुज़ूर अलैहिस्सलाम ने फ़रमाया: "मुसलमान की सबसे पाक कमाई अल्लाह की राह में उसका तीर बनाना है।"[4] इमाम मुनावी ने 'तयसीर' में फ़रमाया: "यह इसलिए क्योंकि जो चीज़ अल्लाह तआला के दीन की मदद के जज्बे से हासिल हो, उससे बढ़कर कोई चीज़ पाक (अत्यब) नहीं है, लिहाज़ा यह अमल तिजारत आदि से अफ़ज़ल है क्योंकि यह हुज़ूर मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की कमाई और पेशा है।"[5] और...

पाद-टिप्पणी: 1. सुनन अबी दाऊद, किताब अल-बुयू, बाब फ़ी क़बूल अल-हदाया, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस, लाहौर, 3/122। 2. मुसनद अहमद बिन हंबल, इब्न उमर से, अल-मकतब अल-इस्लामी, बेरूत, 2/92। 3. अल-कामिल लि-इब्न अदी, बिश्र बिन एडम अल-बसरी की जीवनी, दार अल-फ़िक्र, बेरूत, 2/449। 4. अल-जामी अल-सगीर, अल-शिराज़ी 'अल-अलक़ाब' के हवाले से, इब्न अब्बास से, हदीस 1123, दार अल-कुतुब अल-इल्मिय्या, बेरूत, 1/73। 5. अल-तयसीर शरह अल-जामी अल-सगीर, हदीस "मुसलमान की पाक कमाई..." के तहत, मकतबा अल-इमाम अल-शाफ़ई, रियाद, 1/166।

पृष्ठ 610/768

وسلم کان یقبل الھدیۃ و یثیب علیھا[1] - ہدیہ وصول کرتے اور اس پر بدل عطا فرماتے۔ (ت) اور افضل و اعلٰی کسب مسنون سلطان اسلام کے زیر نشان جہاد شرعی ہے،

احمد وابویعلی والطبرانی فی الکبیر بسند حسن عن ابن عمر رضی اللہ تعالٰی عنھما عن النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم قال بعثت بین یدی الساعۃ بالسیف حتی یعبدوا اللہ تعالٰی وحدہ لا شریك لہ و جعل رزقی تحت ظل رمحی[2] الحدیث، واخرج ابن عدی عن ابی ھریرۃ عن النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم الزموا الجھاد تصحوا و تستغنوا[3] - الشیرازی فی الالقاب عن ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنھما عن النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم الطیب کسب المسلم سھمہ فی سبیل[4] اللہ قال المناوی فی التیسیر لان ما حصل بسبب الحرص علی نصرۃ دین اللہ تعالٰی لا شیئ اطیب منہ فھو افضل من البیع و غیرہ مما مر لانہ کسب المصطفٰی و حرفتہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم[5]۔ و

احمد، ابویعلی اور طبرانی کبیر میں سند حسن کے ساتھ حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہ سے مروی ہے کہ حضور علیہ الصلوۃ والسلام نے فرمایا مجھے قیامت سے آگے تلوار دے کر بھیجا گیا تاکہ لوگ اللہ کی عبادت کریں، اور میرا رزق نیزوں کے سائے میں ہے الحدیث۔ ابن عدی نے حضرت ابو ہریرہ رضی اللہ عنہ سے تخریج کی ہے کہ حضور علیہ الصلوۃ والسلام نے فرمایا: جہاد لازم کرو تاکہ تم صحت مند اور غنی ہو جاؤ۔ شیرازی نے القاب میں حضرت ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما سے تخریج کی حضور علیہ الصلوۃ والسلام نے فرمایا مسلمان کا پاک کسب اس کا فی سبیل اللہ تیر بنانا ہے۔ امام مناوی نے تیسیر میں فرمایا: یہ اس لئے کہ جو چیز اللہ تعالٰی کے دین میں حرص کے طور ہو اس سے بڑھ کر کوئی چیز اطیب نہیں ہے لہذا یہ عمل تجارت وغیرہ سے افضل ہے کیونکہ یہ حضور علیہ الصلوۃ والسلام کا کسب و عمل ہے اھ اور

[1] سنن ابی داؤد کتاب البیوع باب فی قبول الھدایا آفتاب عالم پریس لاہور ۳/۱۲۲ [2] مسند احمد بن حنبل عن ابن عمر المکتب الاسلامی بیروت ۲/۹۲ [3] الکامل لابن عدی ترجمہ بشر بن آدم بصری دار الفکر بیروت ۲/۴۴۹ [4] الجامع الصغیر بحوالہ الشیرازي في الالقاب عن ابن عباس حدیث ۱۱۲۳ دار الکتب العلمیہ بیروت ۱/۷۳ [5] التیسیر شرح الجامع الصغیر تحت حدیث الطیب کسب المسلم الخ مکتبة الامام الشافعی ریاض ۱/۱۶۶

Fatawa Razawiyya, Volume 23

[Arabic Box Text:] In the chapter on Hunting in 'Radd al-Muhtar', it is narrated from 'Al-Multaqa' and 'Mawahib al-Rahman' regarding the superiority of types of earning: "The most virtuous of them is Jihad, then trade, then farming, then industry."[1] [Urdu Box Text:] In the chapter on Hunting in 'Radd al-Muhtar', it is narrated from 'Al-Multaqa' and 'Mawahib al-Rahman' that among the types of earning, the act with the most virtue is Jihad, then trade, then farming, then industry. (T)

Obligatory (Wajib): For example, accepting a gift from parents when it is presumed that not taking it would cause them distress. If it is certain, then it would be an absolute obligation (Fard), because causing distress to parents is strictly prohibited, and avoiding what is prohibited is an absolute obligation. Similarly, accepting the position of judge (Qada) is an absolute obligation when there is no one else qualified for it.

[Arabic Box Text:] In 'Al-Durr al-Mukhtar': It is prohibitively disliked to accept the position of judge for one who fears injustice or inability, even if it is specifically assigned to them or if they feel secure from it, it is not disliked. 'Fath'. Then if it is restricted to him, it is an individual obligation (Fard 'Ayn), otherwise a communal one (Fard Kifayah). 'Bahr'. And accepting the position is a concession (Rukhsa) i.e., permissible (Mubah), and leaving it is the preferred choice (Azima) according to the common jurists. 'Bazzaziya'. So it is better not to accept, and it is strictly prohibited for an unqualified person without doubt in its prohibition, so there are five rulings in it.[2] [Urdu Box Text:] It is in 'Durr-e-Mukhtar' that the person who fears injustice or inability in judgeship, for him to accept the position of judgeship is prohibitively disliked (Makruh Tahrimi). And if the same person is appointed or does not have fear of weakness and dread, then it will not be disliked. 'Fath'. Then if this position depends solely on him, then accepting it is an individual obligation (Fard 'Ayn), otherwise it is a communal obligation (Fard Kifayah). 'Bahr'. And to accept the judgeship is a concession, meaning it is permissible (Mubah), and leaving it is the preferred course (Azimat) according to the common jurists. 'Bazzaziya'. So the better way is not to accept it, and for an unqualified person it is strictly prohibited without hesitation, so there are five rulings in it. (T)

Obligatory in extreme necessity: Such as food, drink, and clothing to the extent of maintaining life and covering private parts, rather, that much food which allows one to perform obligatory prayer while standing and enables one to fast in Ramadan.

[Arabic Box Text:] In 'Al-Durr': Eating is an absolute obligation to the extent that it averts destruction and enables one to pray standing and to fast.[3] End of summary. [Urdu Box Text:] It is in 'Durr-e-Mukhtar' that eating to the extent of escaping destruction is an absolute obligation, so much so that one can pray while standing and can fast. End of summary. (T)

[1] Radd al-Muhtar, Kitab al-Sayd, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/297 [2] Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Qada, Matba' Mujtabai Delhi, 2/73 [3] Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Matba' Mujtabai Delhi, 2/236

फतावा रज़विया, खंड २३

[अरबी बॉक्स पाठ:] 'रद्द अल-मुह्तार' में, शिकार के अध्याय में 'अल-मुल्तका' और 'मवाहिब अल-रहमान' से कमाई के प्रकारों की श्रेष्ठता के बारे में वर्णित है: "उनमें सबसे श्रेष्ठ जिहाद है, फिर व्यापार, फिर खेती, फिर उद्योग।"[1] [उर्दू बॉक्स पाठ:] 'रद्द अल-मुह्तार' के शिकार के अध्याय में 'अल-मुल्तका' और 'मवाहिब अल-रहमान' से उद्धृत है कि कमाई के प्रकारों में सबसे श्रेष्ठ कार्य जिहाद है, फिर व्यापार, फिर खेती, फिर उद्योग। (त)

वाजिब: जैसे माता-पिता से उपहार स्वीकार करना जब उसे न लेने से उन्हें कष्ट होने की संभावना हो। यदि कष्ट होना निश्चित हो, तो यह फर्ज़ (अनिवार्य) होगा, क्योंकि माता-पिता को कष्ट देना कतई हराम (वर्जित) है, और हराम से बचना फर्ज़ है। इसी तरह, काज़ी (न्यायाधीश) का पद स्वीकार करना फर्ज़ है जब उसके अलावा कोई और योग्य न हो।

[अरबी बॉक्स पाठ:] 'अल-दुर्र अल-मुख्तार' में है: जो व्यक्ति अन्याय या अक्षमता का डर रखता हो, उसके लिए काज़ी का पद स्वीकार करना मकरूह तहरीमी (सख्ती से नापसंद) है, भले ही वह उसके लिए नियुक्त हो या उसे कोई डर न हो, तो मकरूह नहीं होगा। 'फतह'। फिर यदि यह उसी पर निर्भर है, तो यह फर्ज़ ऐन (व्यक्तिगत दायित्व) है, अन्यथा फर्ज़ किफ़ाया (सामूहिक दायित्व) है। 'बहर'। और पद स्वीकार करना रुख़सत (रियायत) है यानी मुबाह (अनुमेय) है और उसे छोड़ना सामान्य न्यायविदों के अनुसार अज़ीमत (श्रेष्ठ मार्ग) है। 'बज़ज़िया'। तो बेहतर यही है कि स्वीकार न करे, और अयोग्य व्यक्ति के लिए यह कतई हराम है, इसमें कोई संदेह नहीं, तो इसमें पाँच हुक्म हैं।[2] [उर्दू बॉक्स पाठ:] 'दुर्र-ए-मुख्तार' में है कि जो व्यक्ति न्याय करने में ज़ुल्म या अक्षमता का डर रखता हो, उसके लिए काज़ी का पद स्वीकार करना मकरूह तहरीमी है। और यदि वही नियुक्त हो या कमज़ोरी और ज़ुल्म का डर न हो, तो मकरूह नहीं होगा। 'फतह'। फिर अगर यह पद उसी पर निर्भर है, तो स्वीकार करना फर्ज़ ऐन है, अन्यथा फर्ज़ किफ़ाया है। 'बहर'। और काज़ी के पद को स्वीकार करना रुख़सत है यानी मुबाह है, और इसे छोड़ना सामान्य न्यायविदों के अनुसार अज़ीमत है। 'बज़ज़िया'। तो बेहतर यही है कि स्वीकार न करे, और अयोग्य व्यक्ति के लिए यह कतई हराम है, इसमें कोई झिझक नहीं, तो इसमें पाँच हुक्म हैं। (त)

चरम आवश्यकता में फर्ज़: जैसे जीवित रहने और अंग ढंकने की सीमा तक भोजन, पेय और वस्त्र; बल्कि इतना खाना जिससे अनिवार्य नमाज़ खड़े होकर पढ़ी जा सके और रमज़ान में रोज़ा रखने की शक्ति मिले।

[अरबी बॉक्स पाठ:] 'अल-दुर्र' में है: हलाकत को टालने और खड़े होकर नमाज़ पढ़ने व रोज़ा रखने में सक्षम होने की सीमा तक खाना फर्ज़ है।[3] इति संक्षेप में। [उर्दू बॉक्स पाठ:] 'दुर्र-ए-मुख्तार' में है कि हलाकत से बचने की सीमा तक खाना फर्ज़ है, इतना कि खड़े होकर नमाज़ पढ़ सके और रोज़ा रख सके। इति संक्षेप में। (त)

[1] रद्द अल-मुह्तार, किताब अल-सैद, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 5/297 [2] अल-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-क़दा, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 2/73 [3] अल-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-हज़र वल-इबाहह, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 2/236

فتاوی رضویہ، جلد ۲۳

فی صید ردالمحتار عن الملتقی و مواھب الرحمن فی تفاضل انواع الکسب "افضلہ الجھاد ثم التجارۃ ثم الحراثۃ ثم الصناعۃ"[1]۔ ردالمحتار کے باب الصید میں ملتقی اور مواہب الرحمن سے منقول ہے کہ کسب کے اقسام میں فضیلت والا عمل جہاد ہے، پھر تجارت، پھر کاشتکاری، پھر صنعت کاری۔(ت)

واجب: جیسے قبول عطیہ والدین جبکہ نہ لینے میں ان کی ایذا مظنون ہو اور اگر تیقن ہو تو فرض ہوگا کہ ایذائے والدین حرام قطعی ہے اور حرام سے بچنا فرض قطعی ، اسی طرح عہدہ قضاء کا قبول فرض ہے جبکہ اس کے سوا اور کوئی اہل نہ ہو،

فی الدر المختار کرہ تحریما التقلد ای اخذ القضاء لمن خاف الحیف ای الظلم او العجز وان تعین لہ او امنہ لایکرہ ، فتح، ثم ان انحصر فرض عینا والا کفایۃ ، بحر والتقلد رخصۃ ای مباح والترک عزیمۃ عند العامۃ ، بزازیۃ فالا ولی عدمہ و یحرم علی غیر الاھل الدخول فیہ قطعا من غیر تردد فی الحرمۃ ففیہ الاحکام الخمسۃ[2]۔ در مختار میں ہے کہ جو شخص قضاء میں ظلم یا عجز کا خطرہ رکھتا ہو اس کو قضاء کا عہدہ قبول کرنا مکروہ تحریمی ہے اور اگر وہی متعین ہو یا کمزوری کا خطرہ و خوف نہ رکھتا ہو تو مکروہ نہ ہوگا، فتح۔ پھر اگر یہ عہدہ اسی پر موقوف ہے تو قبول کرنا فرض عین ہے ورنہ فرض کفایہ ہے، بحر۔ اور قضاء کو قبول کرنا رخصت ہے یعنی مباح ہے اور ترک عزیمت ہے عام فقہاء کے نزدیک، بزازیہ، تو اولیٰ یہ ہے کہ نہ قبول کرے اور غیر اہل کے لئے حرام ہے قطعاً بلا تردد، تو اس میں پانچ حکم ہیں۔(ت)

غایات میں فرض: جیسے خورد و نوش و پوشش بقدر سد رمق و ستر عورت بلکہ اتنا کھانا جس سے نماز فرض کھڑے ہو کر ہو سکے اور رمضان میں روزے پر قدرت ملے۔

فی الدر الاکل فرض مقدار ما یدفع الھلاک و یتمکن بہ من الصلوۃ قائما وصومہ[3] اھ ملخصاً۔ در مختار میں ہے ہلاکت سے بچنے کی مقدار کھانا فرض ہے اتنا کہ کھڑے ہو کر نماز پڑھ سکے اور روزہ رکھ سکے، اھ، ملخصاً(ت)

[1]ردالمحتار کتاب الصید دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۹۷ [2]الدر المختار کتاب القضاء مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۷۳ [3]الدر المختار کتاب الحظر والاباحۃ مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۲۳۶

Similarly, providing for family, paying debts, and mandatory expenditures.

Arabic Text	Urdu Text
In Khizanat al-Muftin: Earning is obligatory, and it is to the extent of sufficiency for oneself, one's family, paying off debts, and for those whose maintenance is obligatory upon him.	In Khizanat al-Muftin, it is stated that earning for oneself for sufficiency, for one's family, for repayment of debt, and for those whose maintenance is a responsibility, is obligatory to that extent. (T)

Similarly, Hajj is obligatory when wealth is no longer available after it became obligatory.

Arabic Text	Urdu Text
Because the responsibility is occupied and discharging it from the obligation is obligatory, and the prerequisite of an obligation is also an obligation.	Because there is a burden on the responsibility, and to be absolved of the duty is obligatory, while the prerequisite of an obligation is also obligatory. (T)

The burial and shrouding of a wife, even if she is wealthy, is the responsibility of the husband. Similarly, for relatives who do not leave behind any assets. In fact, the burial and shrouding of every Muslim is a collective obligation (Fard al-Kifayah) on Muslims; if it becomes restricted to one person, it becomes an individual obligation (Fard al-'Ayn).

Arabic Text	Urdu Text
In al-Tanwir: The shroud of one who has no wealth is upon the one who is responsible for their maintenance. There is disagreement regarding the husband, and the fatwa is on the obligation of her shroud being upon him even if she left wealth etc. And in Radd al-Muhtar: It is obligatory upon him to provide her legal shrouding and preparation, consisting of the Sunnah shroud or the sufficient	It is stated in Tanwir that for one who has no shroud due to lack of wealth, then the one responsible for their maintenance is also responsible for their shroud. Regarding the husband, there is disagreement, but the fatwa is that the wife's shroud is obligatory [upon the husband] even if the wife has left her own wealth, etc. And in Radd al-Muhtar, it is mentioned that the husband is responsible for the legal shrouding and preparation of the wife; this includes the Sunnah shroud or

Arabic Text	Urdu Text
shroud, embalming, the cost of washing, carrying, and burial.	sufficient shroud, embalming, labor for washing, carrying the funeral, and burial costs are obligatory on the husband. (T)

Obligatory: Like eating enough to be able to fulfill obligations, such as fulfilling the wife's right to sexual intercourse.

Arabic Text	Urdu Text
And this is considered once among the religious obligations, even if he is not compelled to it legally (qada'an), as we have detailed in the discussion on divorce in our fatawa.	This is counted among the religious duties, although legally (by court/qadi) he won't be forced to it, as we have mentioned in detail in the chapter on divorce in our Fatawa. (T)

1. Khizanat al-Muftin, Kitab al-Karahiyah, Manuscript 1/210.
2. Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Salah, Bab Salat al-Jana'iz, Matba' Mujtabai Delhi, 1/121.
3. Radd al-Muhtar, Kitab al-Salah, Bab Salat al-Jana'iz, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 1/581.

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

इसी तरह परिवार का भरण-पोषण, ऋणों का भुगतान और अनिवार्य व्यय।

अरबी पाठ

ख़िज़ानतुल मुफ़्तीन में है कि कमाना फ़र्ज़ है और वह अपने लिए, अपने परिवार के लिए, अपने ऋणों के भुगतान के लिए और उन लोगों के लिए जिनकी गुज़ारा सामग्री उसके ज़िम्मे है।

उर्दू पाठ

ख़िज़ानतुल मुफ़्तीन में है कि अपने लिए पर्याप्त रूप में, अपने परिवार के लिए, ऋण की अदायगी के लिए और जिनके भरण-पोषण की ज़िम्मेदारी है, उस मात्रा के लिए कमाना फ़र्ज़ है। (त)

इसी प्रकार हज फ़र्ज़ है जबकि फ़र्ज़ होने के बाद धन न रहा हो।

अरबी पाठ

क्योंकि ज़िम्मा भर गया है और फ़र्ज़ से मुक्त होना फ़र्ज़ है, जबकि फ़र्ज़ की पूर्वशर्त भी फ़र्ज़ होती है।

उर्दू पाठ

क्योंकि ज़िम्मेदारी में बोझ है और कर्तव्य से मुक्त होना फ़र्ज़ है, जबकि फ़र्ज़ का मुक़द्दमा (प्रस्तावना) भी फ़र्ज़ होता है। (त)

पत्नी का कफ़न-दफ़न पति पर है, भले ही वह धनी हो। इसी तरह रिश्तेदारों का भी, जब वे संपत्ति न छोड़ें। बल्कि हर मुसलमान का कफ़न-दफ़न मुसलमानों पर फ़र्ज़-ए-किफ़ाया है; जब यह एक व्यक्ति तक सीमित हो जाए, तो फ़र्ज़-ए-ऐन बन जाता है।

अरबी पाठ

तनवीर में है: जिसके पास धन न होने के कारण कफ़न न हो, तो कफ़न उस पर है जिस पर उसका भरण-पोषण वाजिब है। पति के संबंध में मतभेद है और फ़तवा उसकी कफ़न के उस पर वाजिब होने पर है, भले ही उसने धन छोड़ा हो आदि। और रद्दुल मुहतार में है: उस पर उसका कफ़न और शरई तैयारी वाजिब है, जिसमें सुन्नत कफ़न या पर्याप्त

उर्दू पाठ

तनवीर में है कि जिसके पास धन न होने के कारण कफ़न नहीं है, तो जिस पर उसका भरण-पोषण अनिवार्य है, कफ़न भी उसके ज़िम्मे है। पति के विषय में मतभेद है, लेकिन फ़तवा इसी पर है कि पत्नी का कफ़न अनिवार्य है भले ही पत्नी ने अपनी संपत्ति छोड़ी हो, इत्यादि। और रद्दुल मुहतार में है कि पति पर पत्नी के शरई कफ़न और दफ़न की व्यवस्था करना अनिवार्य है, जो सुन्नत कफ़न या पर्याप्त कफ़न हो, और हनूत, नहलाने की मज़दूरी,

अरबी पाठ	उर्दू पाठ
कफ़न, हनूत (सुगंध), ग़ुस्ल की मज़दूरी, अर्थी ले जाना और दफ़नाने का खर्च शामिल है।	जनाज़ा ले जाने और दफ़नाने का ख़र्च पति पर अनिवार्य है। (त)

वाजिब: जैसे इतना खाना कि वाजिब कार्यों को पूरा करने में सक्षम हो, जैसे पत्नी के संभोग के अधिकार को पूरा कर सके।

अरबी पाठ	उर्दू पाठ
और इसे धार्मिक कर्तव्यों में एक बार गिना जाता है, भले ही उसे न्यायतः(क़ज़ान) इसके लिए मजबूर न किया जाए, जैसा कि हमने अपने फ़तावा में तलाक़ की चर्चा में विस्तार से बताया है।	ये धार्मिक कर्तव्यों में गिने जाते हैं, हालांकि क़ानूनी रूप से (क़ाज़ी द्वारा) उन पर ज़ोर नहीं दिया जाएगा जैसा कि हमने अपने फ़तावा में तलाक़ की बहस में विस्तार से उल्लेख किया है। (त)

1. ख़िज़ानतुल मुफ़्तीन, किताबुल कराहियत, हस्तलिखित प्रति 1/210.
2. अल-दुर्रुल मुख़्तार, किताबुस सलात, बाबु सलातुल जनाइज़, मतबअ मुज्तबाई दिल्ली, 1/121.
3. रद्दुल मुहतार, किताबुस सलात, बाबु सलातुल जनाइज़, दार इहया-उत-तुराथ अल-अरबी बेरुत, 1/581.

یوہیں کفایت اہل و عیال وادائے دیون ونفقات مفروضہ۔

عربی عبارت	اردو ترجمہ
فی خزانة المفتین الکسب فرض وھو بقدر الکفایة لنفسہ وعیالہ وقضاء دیونہ ونفقة من یجب علیہ نفقتہ ۱۔	خزانۃ المفتین میں ہے اپنے لئے بطور کفایت، اپنی عیال، قرض کی ادائیگی اور جن کا نفقہ ذمہ میں ہے اس مقدار کے لئے کسب فرض ہے (ت)

یوہیں حج فرض جبکہ بعد فرضیت مال نہ رہا،

عربی عبارت	اردو ترجمہ
لان الذمة قد شغلت وابراؤھا عن الفرض فرض ومقدمة الفرض فرض۔	کیونکہ ذمہ میں بوجھ ہے اور فریضہ سے عہدہ برآ ہونا فرض ہے جبکہ فرض کا مقدمہ بھی فرض ہوتا ہے۔ (ت)

زوجہ اگرچہ غنیہ ہو اس کا کفن دفن شوہر پر ہے، یوہی اقارب کا جبکہ مال نہ چھوڑیں بلکہ ہر مسلمان کا کفن دفن مسلمانوں پر فرض کفایہ ہے جب ایک شخص میں منحصر ہوجائے فرض عین ہوجائے گا۔

عربی عبارت	اردو ترجمہ
فی التنویر کفن من لامال لہ علی من تجب علیہ نفقتہ واختلف فی الزوج والفتوی علی وجوب کفنھا علیہ وان ترکت مالا۲ الخ و فی ردالمحتار	تنویر میں ہے جس کا کفن نہ ہو مال نہ ہونے کی وجہ سے ، تو جس پر اس کا نفقہ واجب ہے کفن بھی اس کے ذمہ ہے اور خاوند کے متعلق اختلاف ہے فتوی اسی پر ہے کہ بیوی کا کفن واجب ہے اگرچہ بیوی نے اپنا مال چھوڑا ہو، الخ۔ اور

عربی عبارت	اردو ترجمہ
الواجب علیه تکفینها وتجهیزها الشرعیان من کفن السنة و الکفایة وحنوط واجرة غسل وحمل ودفن ۳۔	ردالمحتار میں ہے کہ خاوند پر بیوی کی تکفین و تجہیز شرعی شوہر پر واجب ہے جو کفن سنّت یا کفن کفایہ ہو اور حنوط، غسل کی مزدوری، جنازہ لے جانے اور دفن کا خرچہ شوہر پر واجب ہے۔ (ت)

واجب: جیسے اتنا کھانا کہ ادائے واجبات پر قادر ہو زوجہ کا حق جماع ادا کر سکے۔

عربی عبارت	اردو ترجمہ
وهذا یعد مرة من واجبات الدیانة و ان لم یجبر علیه قضاء کما فصلناه فی الطلاق من فتاؤنا۔	یہ واجبات دیانت میں شمار ہے اگرچہ قضاءً اس پر جبر نہ ہوگا جیسا کہ ہم نے اپنے فتاوی کی طلاق کی بحث میں تفصیل ذکر کی ہے۔ (ت)

1 خزانۃ المفتین کتاب الکراھیۃ قلمی نسخہ ۱/ ۲۱۰ 2 الدرالمختار کتاب الصلوۃ باب صلوۃ الجنائز مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۱۲۱ 3 ردالمحتار کتاب الصلوۃ باب صلوۃ الجنائز داراحیاء التراث العربی بیروت ۱/ ۵۸۱

Volume 23 Fatawa Rizvia

...excess in clothing so that knees are not exposed during transitions of prayer, similarly Sadaqah al-Fitr and sacrifice (Udhiyah) even when wealth is no longer there after it became obligatory; in short, every obligation for which wealth is required to fulfill it. Sunnah: Such as turban, cloak (jubba), shawl (rida), etc. as prescribed clothing for prayer, and beautification for Eid and Friday, building, expanding, and perfuming mosques, maintaining ties of kinship, giving gifts to friends, supporting the poor, taking care of orphans and widows, serving guests, and similar financial Sunnahs; likewise, using perfume, musk, kohl, comb, and mirror following the Prophet's practice, and eating up to one-third of the stomach capacity. Mustahabb (Commendable): Such as building public drinking fountains (saqaya), water dispensaries (sabil), inns (sarai), schools, bridges, etc.

[Table/Box 1] In Radd al-Muhtar, citing Tabyin al-Maharim from some scholars regarding the levels of eating: "It is recommended (mandub), which is what assists him in performing voluntary prayers and in teaching and learning knowledge." (1) | It is narrated from some scholars in the citation of Tabyin al-Maharim in Radd al-Muhtar that there are several levels of eating, among which recommended and commendable is that which assists in voluntary prayers and in teaching and learning. (T)

Rather, even eating to full satisfaction with a guest so that the guest doesn't feel shy to stop and stay hungry; similarly, a woman eating until full with the intention of maintaining beauty for her husband, as under-eating may cause thinness and a loss of complexion and beauty.

[Table/Box 2] In al-Durr from al-Wahbaniyyah: "It is for the wife to fatten herself, but not beyond her satiation." ash-Shami said: al-Tarsusi said regarding the wife: "It should be recommended for her, and she will be rewarded." The commentator said: "I do not like the general statement of permissibility for this, let alone it being recommended; perhaps it is applicable when the husband likes fatness, otherwise she should be [moderate]." (2) | In Durr al-Mukhtar, it is narrated from Wahbaniyyah that it is recommended (mandub) for a wife to become plump, provided it is not more than eating till satiety. Allama Shami (may mercy be upon him) said that Tarsusi said that for a wife this is commendable and she will be rewarded. The commentator said: I do not even like the term 'permissibility' for this, let alone it being 'commendable'. It is possible that the matter of it being commendable is in the case

when the husband likes plumpness, otherwise it is appropriate that the wife be moderate.

(1) Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wal-Ibaha, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/215.
(2) al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Hazr wal-Ibaha, Chapter on Selling, Matba' Mujtabai, Delhi, 2/252.

जिल्द २३ फ़तावा रिज़विया

...कपड़े में इतनी अधिकता कि नमाज़ की स्थितियों के परिवर्तन आदि में घुटने न खुलें, इसी तरह सदक़ा-ए-फ़ित्र और उधिया (क़ुर्बानी) जबकि वाजिब होने के बाद माल न रहा हो; संक्षेप में हर वह वाजिब जिसे पूरा करने के लिए माल की आवश्यकता हो। सुन्नत: जैसे नमाज़ के लिए इमामा (पगड़ी), जुब्बा (चोगा) और रिदा (चादर) आदि सुन्नत लिबास, ईदैन और जुमा के लिए सजधज, मस्जिदों का निर्माण, विस्तार और उन्हें सुगंधित करना, नाते-रिश्तेदारी निभाना, मित्रों को उपहार देना, निर्धनों की सहायता करना, अनाथों और विधवाओं की देखभाल करना, मेहमानों की सेवा करना और इसी तरह की वित्तीय सुन्नतें; इसी तरह सुन्नत के अनुसरण में इत्र, कस्तूरी, सुरमा, कंघा और दर्पण का उपयोग, और खाने में पेट के एक-तिहाई हिस्से तक पहुँचना। मुस्तहब (पसंदीदा): जैसे प्याऊ, सबील, सराय, विद्यालय और पुल आदि का निर्माण।

[टेबल/बॉक्स १] रद्द अल-मुह्तार में तब्यीन अल-महारिम के हवाले से कुछ विद्वानों से भोजन के स्तरों के उल्लेख में वर्णित है: "यह मंदूब (सिफारिशी) है जो उसे नफ़्ल नमाज़ों और ज्ञान सिखाने और सीखने में सहायता प्रदान करे।" (१) | रद्द अल-मुह्तार में तब्यीन अल-महारिम के हवाले से कुछ विद्वानों से उद्धृत है कि भोजन करने के कई स्तर हैं, जिनमें से मंदूब और मुस्तहब वह है जो नफ़्ल इबादतों और शिक्षा-दीक्षा में सहायक बने। (त)

बल्कि मेहमान के साथ पेट भरकर खाना भी ताकि वह हाथ खींच लेने से शर्माकर भूखा न रह जाए, इसी प्रकार पत्नी का भरपेट खाना इस नीयत से कि पति के लिए सौंदर्य बनाए रखे, क्योंकि कम खाना दुबलेपन और रंग व सुंदरता की कमी का कारण बन सकता है।

[टेबल/बॉक्स २] अल-दुर में अल-वहनियाह से: "पत्नी के लिए पुष्ट होना (मोटा होना) जायज़ है लेकिन अपनी तृप्ति से अधिक नहीं।" अल-शामी ने कहा: अल-तरसूसी ने पत्नी के संबंध में कहा: "उसके लिए यह प्रशंसनीय होना चाहिए और उसे इसका पुण्य मिलेगा।" व्याख्याकार ने कहा: "मुझे इसके लिए 'अनुमति' (इबाहत) शब्द भी पसंद नहीं है, मुस्तहब होना तो दूर की बात है; शायद यह उस स्थिति में लागू होता है जब पति पुष्टता को पसंद करता हो, अन्यथा उचित यह है कि वह मध्यम रहे।" (२) | दुर्र-ए-मुख्तार में वहबानियाह से उद्धृत है कि पत्नी का पुष्ट होना मंदूब (प्रशंसनीय) है, बशर्ते कि वह पेट भर खाने से अधिक न हो। अल्लामा शामी (उन पर कृपा हो) ने कहा कि तरसूसी ने फ़रमाया कि पत्नी के लिए यह बात मुस्तहब है और उसे इसका सवाब (पुण्य) मिलेगा। व्याख्याकार ने

कहा: मुझे इस बात में 'अनुमति' (इबाहत) शब्द भी पसंद नहीं है, मुस्तहब होना तो दूर की बात है; संभव है कि मुस्तहब होने का मामला उस स्थिति में हो जब पति पुष्टता को पसंद करता हो, अन्यथा उचित यह है कि पत्नी संतुलित (मध्यम) रहे।

1. रद्द अल-मुह्तार, किताब अल-हज़्र वल-इबाहत, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, ५/२१५।
2. अल-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-हज़्र वल-इबाहत, बिक्री का अध्याय, मतबा मुज्तबाई, दिल्ली, २/२५२।

کپڑے میں اتنی زیادت کہ انتقالات نماز وغیرہ میں زانو نہ کھلیں، یوہیں صدقہ فطر واضحیہ جبکہ بعد وجوب مال نہ رہا، غرض ہر واجب جس کی تحصیل کو مال درکار۔ سنت: جیسے نماز کے لئے عمامہ وجبہ و ردا وغیرہا لباس مسنون و تجمل عیدین و جمعہ وبناو توسیع و تطیب مساجد وصلہ رحم و ہدیہ احباب و مواساۃ مساکین وخبر گیری یتامی وبیوگان و خدمت مہمانان و امثال ذلک سنن مالیہ یوہیں عطر ومشک وسرمہ وشانہ وآئینہ بصد اتباع اور کھانے میں تہائی پیٹ کی مقدار تک پہنچنا۔ مستحب: جیسے بنائے سقایہ و سبیل وسراومدارس و پل وغیرہا۔

[جدول ۱] في ردالمحتار عن تبيين المحارم عن بعض العلماء في ذكر مراتب الاكل "مندوب وهو ما يعينه على تحصيل النوافل وتعليم العلم وتعلمه"۔ 1 | ردالمحتار میں تبیین المحارم کی نقل میں بعض علماء سے منقول ہے کہ کھانا کھانے کے مراتب کئی ہیں جن میں مندوب و مستحب وہ ہے جو نوافل اور تعلیم و تعلم کے لئے معاون بنے۔ (ت)

بلکہ مہمان کے ساتھ پورا پیٹ بھر کر کھانا بھی کہ وہ ہاتھ اٹھالینے سے شرما کر بھوکا نہ رہے، یوہیں عورت کی سیر خوری اس نیت سے کہ شوہر کے لئے حفظ جمال کرے، کم خوری لاغری وشکست رنگ و حسن کی موجب نہ ہو۔

[جدول ۲] في الدر عن الوهبانية وللزوجة التسمين لافوق شبعها اھ 2 قال الشامی قال الطرسوسی في الزوجة ينبغي ان يندب لها ذلك وتكون مأجورة۔ قال الشارح ولا يعجبنی اطلاق اباحة ذلك فضلاً عن ندبه ولعل ذلك محمول على ماذاكان الزوج يحب السمن والا ينبغی ان تكون۔ | درمختار میں وہبانیہ سے منقول ہے کہ بیوی کو فربہ بننا مندوب ہے جو کہ سیر ہو کر کھانے سے زائد نہ ہو اھ علامہ

شامی علیہ الرحمہ نے فرمایا کہ طرسوسی نے فرمایا ہے کہ بیوی میں یہ بات مستحب ہے اور وہ اجر پائے گی۔ شارح نے فرمایا مجھے اس بات میں اباحت پسند نہیں چہ جائیکہ مستحب ہو، ہو سکتا ہے کہ استحباب کا معاملہ اس صورت میں ہو جب خاوند فربہ پن کو پسند کرتا ہو، ورنہ مناسب یہ ہے کہ بیوی معتدل۔

1 ردالمحتار کتاب الحظر والاباحة داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۱۵ 2 الدر المختار کتاب الحظر والاباحة فصل فی البیع مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۵۲

Fatawa Rizvia, Volume 23

[Arabic Text]: I say: Regarding this statement, eating until full is permissible, and the intention of gaining weight is, at most, mildly disliked (Makruh Tanzihi). Yes, the lack of spiritual reward is apparent. This discussion is about gaining weight, but what I mentioned is clear and beyond doubt. (Translator's note)

Permissible (Mubah): Such as adornment and decoration, clothing, housing, and women's jewelry.

[Arabic Text]: In Khizanat al-Muftin, after what has passed, it states that among the rulings on various types, one type is permissible, such as eating fine food for beauty and increasing body mass. (Translator's note)

As long as all these matters are free from forbidden acts and reprehensible objectives; otherwise, they are reprehensible. If they are accompanied by commendable objectives, they will not remain merely permissible but will become recommended (Mustahabb).

[Arabic Text]: For the permissible (Mubah) follows intentions, as mentioned in al-Bahr al-Raiq, Radd al-Muhtar, and others. This is because it is devoid of any inherent ruling in itself, so it does not conflict with any ruling that may arise from its associations, such as an intention or leading to good or evil, as is not hidden. (Translator's note)

Mildly Disliked (Makruh Tanzihi): Such as seeking pleasure for oneself through various types of fruits.

[Arabic Text]: In al-Durr [al-Mukhtar], there is no harm in various types of fruits, although leaving it is better. (Translator's note)

Impropriety (Is'at): Such as indulgence in physical desires and natural pleasure, and excessive immersion in lawful comforts and luxuries with that same intention.

---

1 Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Section on Sale, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/275. 2 Khizanat al-Muftin, Kitab al-Karahiyah, Manuscript copy, 2/210. 3 al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Matba' Mujtabai, Delhi, 4/236.

फ़तावा रिज़विया, जिल्द २३

[अरबी पाठ]: मैं कहता हूँ: इस कथन के बारे में, तृप्त होने तक खाना हलाल है और मोटापा बढ़ाने की नियत अधिक से अधिक मकरूह तंज़ीही (हल्की नापसंदगी) है। हाँ, सवाब (पुण्य) न होना ज़ाहिर है। यह चर्चा मोटापा बढ़ाने के बारे में है, लेकिन मैंने जो ज़िक्र किया वह स्पष्ट और संदेह से परे है। (त)

मुबाह (अनुमत): जैसे सजावट और श्रृंगार, कपड़े, मकान और महिलाओं के आभूषण।

[अरबी पाठ]: ख़ज़ानतुल मुफ़्तीन में पिछले विषय के बाद विभिन्न प्रकार के अहकाम में एक प्रकार मुबाह है, जैसे सुंदरता और शरीर को बढ़ाने के लिए बढ़िया भोजन करना। (त)

जबकि ये सब बातें निषिद्ध कार्यों और निंदनीय उद्देश्यों से मुक्त हों, अन्यथा वे निंदनीय हैं। और यदि वे प्रशंसनीय उद्देश्यों के साथ हों, तो वे केवल मुबाह नहीं रहेंगे बल्कि मुस्तहब (पसंदीदा) हो जाएंगे।

[अरबी पाठ]: क्योंकि मुबाह चीज़ नियत के अधीन होती है जैसा कि बहरुर राइक़ और रद्दुल मुहतार आदि में है, क्योंकि मुबाह अपने आप में हर हुक्म (आदेश) से खाली होता है, इसलिए यह उस पर आने वाले किसी भी हुक्म के साथ नहीं टकराएगा, जैसे नियत या किसी भलाई या बुराई तक पहुँचाना, जैसा कि छिपा नहीं है। (त)

मकरूह तंज़ीही: जैसे अपने लिए विभिन्न प्रकार के फलों से आनंद लेना।

[अरबी पाठ]: दुर्रे मुख्तार में है कि विभिन्न प्रकार के फलों में कोई हर्ज नहीं है, जबकि उन्हें छोड़ना बेहतर है। (त)

इसात (बुराई): जैसे अपनी इच्छाओं का पालन करना और स्वाभाविक आनंद के लिए हलाल सुख-सुविधाओं और विलासिता में इसी नियत से डूबे रहना।

---

1 रद्दुल मुहतार, किताबुल हज़्र वल इबाहत, फ़स्ल फ़िल बय, दार इहयाउत तुराथ अल अरबी, बेरुत, ५/२७५। 2 ख़ज़ानतुल मुफ़्तीन, किताबुल कराहियत, हस्तलिखित प्रति, २/२१०। 3 अद दुर्रुल मुख्तार, किताबुल हज़्र वल इबाहत, मतबअ मुज्तबाई, दिल्ली, ४/२३६।

पृष्ठ ७६८ का ६१४

موزورہ 1اھ اقول: فی ھذا الکلام فان الاکل الی الشبع حلال ونیۃ السمن غایتھا کراھۃ التنزیہ نعم عدم الاجر ظاھر ثم ھذا اکلہ فی التسمین اما ماذکرت فواضح لا غبار علیہ۔ ہو اھ، اقول: (میں کہتا ہوں کہ) اس میں کلام ہے کیونکہ سیر ہونے تک کھانا حلال ہے اور اس میں فربہ ہونے کی نیت زیادہ سے زیادہ مکروہ تنزیہہ ہے، ہاں اجر نہ ہونا ظاہر ہے، پھر یہ بحث فربہ ہونے میں ہے لیکن میں نے جو ذکر کیا وہ واضح اور بے غبار ہے۔ (ت)

مباح: جیسے زینت و آرائش، لباس ومکان و زیورِ زناں۔

فی خزانۃ المفتین بعد مامرو مباح و ھو الزیادۃ للزیادۃ والتجمل 2۔ خزانۃ المفتین میں گزشتہ مضمون کے بعد ہے احکام انواع میں ایک نوع مباح ہے جیسے خوبصورتی اور جسم کو بڑھانے کے لئے عمدہ کھانا کھانا۔ (ت)

جبکہ یہ سب امور منکرات و مقاصدِ مذمومہ سے خالی ہوں ورنہ مذموم ہیں اور مقاصد محمودہ کے ساتھ بھی خالی مباح نہ رہیں گے مستحب ہو جائیں گے۔

فان المباح اتبع شیئ للنیات کما ذکرہ فی البحر الرائق و ردّ المحتار وغیرھما، وذلك لخلوہ في نفسه عن کل حکم فلا یزاحم شیئا یطرأ علیہ من صواحبہ کنیۃ او تأدیۃ الی خیر او شر کمالایخفی۔ مباح چیز نیت کے تابع ہوتی ہے جیسا کہ بحر الرائق اور ردالمحتار وغیرہ میں ہے کیونکہ مباح ہر حکم سے خالی ہوتا ہے لہٰذا کسی بھی طاری ہونے والے حکم سے متعارض نہ ہوگا، مثلاً نیت سے خیر یا شر کسی کی نیت مراد ہو سکتا ہے جیسا کہ مخفی نہیں ہے۔ (ت)

مکروہ تنزیہی: جیسے اپنے لئے انواع فواکہ سے تلذّذ،

فی الدّر لا بأس بانواع الفواکه و ترکه افضل 3۔ در مختار میں ہے مختلف انواع کے پھلوں میں کوئی حرج نہیں جبکہ ترک افضل ہے۔ (ت)

اساءت: جیسے اتباع شہوتِ نفس و لذّتِ طبع کے لئے ترفہ و تنعم بالحلال میں انہماک اسی نیت

---

1 ردالمحتار کتاب الحظر والاباحة فصل فی البیع داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۷۵ 2 خزانة المفتین کتاب الکراهیة قلمی نسخہ ۲ / ۲۱۰ 3 الدر المختار کتاب الحظر والاباحة مطبع مجتبائی دہلی ۲۳۶ / ۴

Fatawa Razawiyya Volume 23

...from fine food, eating to satiety at both times, wearing thin, fine, precious garments, remaining engrossed day and night in grooming and braiding like women; these matters, even if they do not reach the limits of sin, are certainly against the Sunnah.

Arabic

There is no doubt about the blame directed towards him, even if he does not deserve punishment. The Hadiths regarding this are many and famous; we do not enumerate them for fear of verbosity. I say: By this it is known that what I have leaned towards is better than what is in *Radd al-Muhtar* from *Sharh al-Multaqa* regarding types of clothing: Mubah (permissible), which is beautiful clothing for adornment on Eids and Friday congregations of people, not at all times, because it is vanity and arrogance and perhaps it enrages the needy, so avoiding it is better; and Makruh (disliked), which is wearing for the sake of pride. (End quote). And likewise, what was mentioned of pure permissibility in beautification for congregations, Eids, and gatherings is carried upon when he does not intend except beautification. As for when he intends following [the Sunnah], then it is a Sunnah without doubt as I mentioned. Likewise, the dislike regarding pride is carried upon prohibition, for it is haram and a great major sin definitively.

Urdu Translation

There is no doubt in blaming him even if he is not deserving of punishment, and many famous Hadiths are narrated on this; we do not mention them due to lengthiness. I say: (I say that) from this it becomes known that my position is better than what *Radd al-Muhtar* has quoted from *Sharh Multaqa* that the types of clothing are mubah, so they are mubah for Eids, Friday, and congregation, not at all times; doing so every time is purposeless, pride and arrogance, and sometimes it is to taunt the needy people, hence it is better to avoid it, and wearing clothes as a way of pride is makruh (end quote). And in this way, the mention they have made of permissibility in Eids, Friday etc., its meaning is also that instead of pride, only beautifying oneself is intended. But if he wears such clothes in following the Shariah then it is a Sunnah, then there is no doubt in the mentioned [ruling]. And similarly in the case of pride, the meaning of dislike is prohibited (tahrimi) because pride is haram and a great major sin. (T)

Prohibitively Disliked (Makruh Tahrimi): Like accumulating wealth purely for the sake of abundance and boasting.

Arabic	Urdu Translation
In *Khizanat al-Muftin*, after what has been mentioned: and Makruh, which is gathering for boasting and abundance, even if it is from lawful [means].[2]	In *Khizanat al-Muftin*, after the mentioned statement, he said: among the types of rulings, one type is makruh, such as gathering wealth for the sake of showing abundance and pride even if it be from lawful wealth. (T)

[1] *Radd al-Muhtar*, Book of Prohibition and Permissibility, Section on Clothing, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/223. [2] *Khizanat al-Muftin*, Book of Disliked Acts, Manuscript, 2/210.

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

...बढ़िया भोजन, दोनों समय पेट भर कर खाना, बारीक और कीमती कपड़े पहनना, और दिन-रात महिलाओं की तरह साज-संवार में लगे रहना; ये बातें, भले ही पाप की सीमा तक न पहुँचती हों, लेकिन सुन्नत के खिलाफ ज़रूर हैं।

अरबी

इसमें कोई शक नहीं कि वह तिरस्कार का पात्र है, भले ही वह दंड का पात्र न हो। इस बारे में हदीसें बहुत और प्रसिद्ध हैं; हम विस्तार के डर से उन्हें यहाँ नहीं लिख रहे हैं। मैं कहता हूँ: इससे यह ज्ञात होता है कि मेरा पक्ष उस पक्ष से बेहतर है जो रद्द अल-मुह्तार में शरह अल-मुल्ताक़ा के हवाले से कपड़ों के प्रकारों के बारे में है: मुबाह (अनुमेय), जो ईद और जुमा के जनसमूहों के लिए सुंदर वस्त्र हैं, न कि हर समय, क्योंकि यह अहंकार और गर्व है और शायद यह ज़रूरतमंदों को क्रोधित करता है, इसलिए इससे बचना बेहतर है; और मकरूह (नापसंद), जो गर्व के लिए पहनना है। (समाप्त)। और इसी प्रकार, जुमा, ईद और सभाओं में सजने-संवरने की शुद्ध अनुमति का जो उल्लेख किया गया है, वह तब लागू होता है जब उसका इरादा केवल सजने-संवरने के अलावा कुछ न हो। जहाँ तक [सुन्नत का] अनुसरण करने का इरादा है, तो जैसा कि मैंने उल्लेख किया है, यह निस्संदेह सुन्नत है। इसी प्रकार, गर्व के संबंध में नापसंदगी को निषेध (हराम) माना जाता है, क्योंकि यह हराम है और निश्चित रूप से एक बड़ा गुनाह है।

उर्दू अनुवाद

उस पर मलामत (तिरस्कार) में कोई संदेह नहीं है, भले ही वह सजा का हकदार न हो, और इस विषय में कई प्रसिद्ध हदीसें आई हैं, जिन्हें हम विस्तार के कारण यहाँ नहीं लिख रहे हैं। मैं कहता हूँ: (मैं कहता हूँ कि) इससे यह पता चलता है कि मेरा पक्ष उस पक्ष से बेहतर है जिसे रद्द अल-मुह्तार ने शरह मुल्ताक़ा से उद्धृत किया है कि कपड़ों के प्रकार मुबाह हैं, तो वे ईद, जुमा और सभाओं के लिए मुबाह हैं, न कि हर समय; हर समय ऐसा करना निरर्थक, घमंड और अहंकार है, और कभी-कभी यह ज़रूरतमंदों को चिढ़ाना होता है, इसलिए इससे बचना बेहतर है, और अहंकार के रूप में कपड़े पहनना मकरूह है (समाप्त)। और इसी तरह उन्होंने ईद, जुमा आदि में जो मुबाह होने का उल्लेख किया है, उसका अर्थ भी यही है कि अहंकार के बजाय केवल अपनी सुंदरता बढ़ाना ही उद्देश्य हो। लेकिन यदि उसने शरीयत के पालन में ऐसे कपड़े पहने हैं, तो वह सुन्नत है, इसमें कोई संदेह नहीं है। और इसी तरह अहंकार की स्थिति में कराहियत (नापसंदगी) का अर्थ तहरीमी (निषिद्ध) है क्योंकि अहंकार हराम है और एक बड़ा गुनाह है। (त)

मकरूह तहरीमी: जैसे केवल बहुतायत और गर्व के लिए धन एकत्र करना।

अरबी	उर्दू अनुवाद
ख़िज़ानत अल-मुफ़्तीन में उल्लेख के बाद: और मकरूह, जो गर्व और बहुतायत के लिए इकट्ठा करना है, भले ही वह हलाल (वैध) से हो।[2]	ख़िज़ानत अल-मुफ़्तीन में उल्लेखित कथन के बाद उन्होंने फरमाया: हुक्मों (आदेशों) के प्रकारों में एक प्रकार मकरूह है जैसे बहुतायत दिखाने और गर्व के लिए धन जमा करना भले ही वह हलाल माल से हो। (त)

[1] रद्द अल-मुह्तार, किताब अल-हज़र वल-इबाह, लिबास का अध्याय, दार इहया अत-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/223। [2] ख़िज़ानत अल-मुफ़्तीन, किताब अल-कराहिया, पांडुलिपि, 2/210।

سے عمدہ کھانے، دونوں وقت سیر ہو کر کھانا، باریک نفیس بیش بہا جامے پہننا کرنا، شبانہ روز عورتوں کی طرح کنگھی چوٹی میں گرفتار رہنا کہ یہ امور اگر چہ حدِ حریمِ و گناہ تک نہ پہنچیں خلافِ سنت ضرور ہیں،

عربی متن	**اردو ترجمہ**
ولاشك في توجه اللوم عليه وان لم يستحق العقاب والاحاديث في ذلك كثيرة شهيرة لانسر دها مخافة الاطناب اقول: وبه علم ان ما جنحت اليه اولى مما في ردالمحتار عن شرح الملتقى في انواع الكسوة، مباح وهو الثوب الجميل للتزين في الاعياد والجمع مجامع الناس لا في جميع الاوقات لانه صلف وخيلاء وربما يغيظ المحتاجين فالتحرز عنه اولى، ومكروه وهو اللبس للتكبر اهـ وكذا ما ذكر من محض الاباحة في تجمل الجمع والاعياد والمجامع محمله ما اذا لم ينوالا التجمل اما اذا نوى الاتباع فسنة لاشك كما ذكرت وكذا الكراهة في	اس پر ملامت میں شک نہیں اگر چہ مستحق عذاب نہیں ہے، اور اس میں کثیر احادیث مشہورہ وارد ہیں، ہم طوالت کی وجہ سے ذکر نہیں کرتے، اقول:(میں کہتا ہوں کہ) اس سے معلوم ہوا کہ میرا موقف بہتر ہے اس سے جس کو رد المحتار نے شرح ملتقی سے نقل کیا ہے کہ لباس کے اقسام مباح ہیں، تو وہ عیدوں، جمعہ، اور مجمع کے لیے مباح ہیں، نہ کہ تمام اوقات میں ہر وقت ایسا کرنا بے مقصد، تکبر و غرور، اور کبھی محتاج لوگوں کو چڑھانا ہے، لہٰذا اس سے بچنا بہتر ہے، اور تکبر کے طور پر لباس پہننا مکروہ ہے اھ اور یوں جو انہوں نے عید، جمعہ وغیرہ میں اباحت کا ذکر کیا ہے اس کا محمل بھی وہ ہے کہ تکبر کی بجائے صرف اپنا جمال بنانا مقصود ہو مگر اس نے شریعت کی پیروی میں ایسا لباس پہننا تو سنت ہے تو مذکور میں شک نہیں

عربی متن	اردو ترجمہ
التكبر تحمل على الحرمة فانه حرام وكبيرة عظيمة قطعا۔	اور یونہی تکبر کی صورت میں کراہت سے مراد تحریمی ہے کیونکہ تکبر حرام ہے اور عظیم کبیرہ گناہ ہے۔(ت)

مکر وہ تحریمی: جسے محض تکاثر و تفاخر کے لئے جمع اموال۔

عربی متن	اردو ترجمہ
في خزانة المفتين بعد مامر ومكروه وهو الجمع للتفاخر والتكاثر وان كان من حل 2۔	خزانہ المفتین میں مذکور بیان کے بعد فرمایا: انواع احکام میں ایک نوع مکر وہ ہے جیسے اظہار کثرت و فخر کے لئے مال جمع کرنا اگر چہ حلال مال سے ہو۔(ت)

[1] ردالمحتار کتاب الحظر والاباحة فصل فی اللبس دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۲۳ [2] خزانة المفتین کتاب الکراهیة قلمی نسخه ۲ / ۲۱۰

Fatawa Rizvia, Volume 23

Similarly, eating a few more morsels beyond fullness, when it is not expected to cause stomach upset, [is permissible].

In Al-Khaniyah, it is stated that eating beyond satiety is disliked (makruh). I say: By this interpretation, the contradiction between this and what follows in Al-Durr regarding the text of prohibition is resolved. (T)

In the Khaniyah, it is written that eating after being full is disliked (makruh). I say: (I say) with this statement, the contradiction with the upcoming text of prohibition in Durr-ul-Mukhtar is finished. (T)

Except when the intention is to gain strength for fasting or to accompany a guest.

In Al-Tanwir, it is stated: Eating until satiety is permissible to increase strength, and beyond that is forbidden (haram) unless one intends to gain strength for the morning fast or so that the guest does not feel ashamed. I say: If the exception is applied to what you mentioned, it is definitely correct, and if the word 'haram' includes 'makruh tahrimi' (prohibitively disliked), then this exception will not be disconnected. Reflect on this. (T)

In Tanwir, it is stated that eating until satiety is permissible when the goal is to gain strength, and beyond that is forbidden; but if one eats more due to the intention of fasting in the morning or due to a guest's sense of shyness, it will not be forbidden. I say: (I say) if it is applied to what you have mentioned, then the exception is definitely correct, and if by forbidden (haram) is meant prohibitively disliked (makruh tahrimah), then this exception will not be disconnected. Reflect. (T)

Similarly, wearing clothing of fame (ostentatious dress), meaning dress so bright or rare that people point fingers, and intentionally making it so deficient or base that it draws stares, is forbidden. Likewise, any strange or peculiar style, cut, or design that causes one to be pointed at. In Sunan Abi Dawud and Sunan Ibn Majah, it is narrated from Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with them) with a good chain of narration that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

"Whoever wears a garment of fame (ostentation) in this world, Allah will clothe him in a similar garment on the Day of Resurrection." In the narration of Ibn Majah, "a garment of humiliation," and in a narration by Abu Dawud, "then it will be set ablaze."

Whoever wears a garment of fame, Allah Almighty will also clothe him in a similar garment, and in Ibn Majah, "a garment of humiliation," and in a narration of Abu Dawud, it will be set ablaze.

1. Fatawa Qadi Khan, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, etc., Naval Kishore Lucknow, 4/880.
2. Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, etc., Mujtabai Press Delhi, 2/236.
3. Sunan Abi Dawud, Kitab al-Libas, Chapter on wearing clothing of fame, Aftab-e-Alam Press Lahore, 2/202.
4. Sunan Ibn Majah, Kitab al-Libas, Chapter on whoever wears a garment of fame from among clothes, H.M. Saeed Company Karachi, p. 266.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

इसी तरह पेट भरने के बाद कुछ और निवाले खाना जिनका मैदे (पेट) में खराब होना मुमकिन न हो, [जायज़ है]।

खानिया में है कि पेट भर जाने के बाद खाना मकरूह (नापसंद) है। अक़ूल: (मैं कहता हूँ) इस बयान से 'दुर्रे मुख्तार' में आने वाले हराम के हुक्म और इसमें विरोधाभास खत्म हो गया। (त)

खानिया में है कि पेट भर जाने के बाद खाना मकरूह है। अक़ूल: (मैं कहता हूँ) इस बयान से दुर्रे मुख्तार में आइंदा तहरीम (निषेध) की नस और इसमें विरोधाभास खत्म हो गया। (त)

लेकिन जब रोज़े के लिए ताकत हासिल करना मक़सद हो या मेहमान का साथ देना हो।

तनवीर में है कि पेट भरने तक खाना मुबाह (जायज़) है जबकि ताक़त हासिल करना मक़सद हो और इससे ज़्यादा हराम है, लेकिन अगर सुबह रोज़ा रखने के लिए या मेहमान की शर्म महसूस करने की वजह से ज़्यादा खाए तो हराम न होगा। अक़ूल: (मैं कहता हूँ) अगर इसे आपके बताए हुए पर आधारित किया जाए तो अपवाद (इस्तथना) यकीनन सही है और 'हराम' से मुराद 'मकरूह-ए-तहरीमी' हो तो यह अपवाद कटा हुआ (मुनक़तअ) न होगा। गौर करें। (त)

तनवीर में है कि पेट भरने तक खाना मुबाह है जबकि हुसूले-कुव्वत (ताकत पाना) मक़सद हो और उससे ज़ायद हराम है, लेकिन अगर सुबह रोज़ा रखने या मेहमान के हया के एहसास की वजह से ज़ायद खाए तो हराम न होगा। अक़ूल: (मैं कहता हूँ) आपके ज़िक्र कर्दा पर महमूल किया जाए तो इस्तथना कतअन सही है और हराम से मुराद मकरूह-ए-तहरीमा हो तो यह इस्तथना मुनक़तअ न होगा, गौर करो। (त)

इसी तरह शोहरत का लिबास पहनना यानी इस कदर चमकीला या अनोखा हो जिस पर लोग उँगलियाँ उठाएं और जानबूझकर इतना कम या घटिया करना भी मना है जिस पर नज़रें पड़ें। इसी तरह हर अनोखी और अजीब बनावट, काट-छाँट जो लोगों के बीच चर्चा या मज़ाक का कारण बने। सुनन अबी दाऊद और सुनन इब्न माजा में हज़रत अब्दुल्लाह बिन उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से हसन सनद के साथ रिवायत है कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया:

"जिसने दुनिया में शोहरत का लिबास पहना, अल्लाह उसे कयामत के दिन वैसा ही लिबास पहनाएगा।" इब्न माजा की रिवायत में है "ज़िल्लत (अपमान) का लिबास" और अबू दाऊद की एक रिवायत में है "फिर उसमें आग लगा दी जाएगी।"

जिसने शोहरत का लिबास पहना उसको अल्लाह तआला भी ऐसा ही लिबास पहनाएगा, और इब्न माजा में "ज़िल्लत का लिबास" और अबू दाऊद की एक रिवायत में उसमें आग दहका दी जाएगी।

1. फ़तावा काज़ी ख़ान, किताब अल-हज़र वल-इबाहह, नवल किशोर लखनऊ, 4/880।
2. अल-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-हज़र वल-इबाहह, मुजतबाई प्रेस दिल्ली, 2/236।
3. सुनन अबी दाऊद, किताब अल-लिबास, बाब शोहरत के लिबास के बारे में, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर, 2/202।
4. सुनन इब्न माजा, किताब अल-लिबास, बाब जिसने कपड़ों में से शोहरत का लिबास पहना, एच.एम. सईद कंपनी कराची, पृ. 266।

पृष्ठ 616 का 768

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۳

یو ہیں پیٹ سے زیادہ چند لقمے کھانا جن کا معدے میں بگڑ جانا مظنون نہ ہو،

فی الخانیۃ یکرہ الاکل فوق الشبع اھ ا خانیہ میں ہے سیر ہوجانے کے بعد کھانا مکروہ ہے اھ قول : وبھذا الحمل تندفع المخالفۃ بینہ اقول : (میں کہتا ہوں) اس بیان سے در مختار میں آئندہ وبین ما یأتی عن الدر من نص التحریم۔ تحریم کی نص اور اس میں مخالفت ختم ہو گئی (ت)

مگر جبکہ روزے کی قوت مقصود ہو یا مہمان کا ساتھ دینا۔

فی التنویر مباح الی الشبع لتزید قوتہ وحرام وھو مافوقہ الا ان یقصد قوۃ صوم الغدا ولئلا یستحیی ضیفہ اھ اقول : والاستثناء اذا حمل علی ما ذکرت صح قطعاً ویکون قولہ حرام یشمل المکروہ فلا یکون منقطعاً فافھم۔

تنویر میں ہے سیر ہونے تک کھانا مباح ہے جبکہ حصول قوت مقصد ہو اور اس سے زائد حرام ہے، لیکن اگر صبح روزہ رکھنے یا مہمان کے حیاء کے احساس کی وجہ سے زائد کھائے تو حرام نہ ہوگا اھ اقول : (میں کہتا ہوں) آپ کے ذکر کردہ پر محمول کیا جائے تو استثناء قطعاً صحیح ہے اور حرام سے مراد مکروہ تحریمہ ہو تو یہ استثناء منقطع نہ ہو گا، غور کرو۔(ت)

یو ہیں لباس شہرت پہننا یعنی اس قدر چمکیلا نادر ہو جس پر انگلیاں اٹھیں اور بالقصد اتنا ناقص و خسیس کرنا بھی ممنوع ہے جس پر نگاہیں پڑیں یونہی ہر انوکھی اچنبھے کی ہیأت وضع تراش خراش کہ وجہ انگشت نمائی ہو۔ سنن ابی داؤد و سنن ابن ماجہ میں عبداللہ بن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہما سے بسند حسن مروی رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں :

من لبس ثوب شهرة البسه الله يوم جس نے شہرت کا لباس پہنا اس کو اللہ تعالیٰ بھی ایسا ہی القيمة ثوباً مثله وعند ابن ماجة ثوب لباس پہنائے گا، اور ابن ماجہ میں "ذلت کا لباس" اور مذلة زاد ابوداؤد فی روایة ثم یلهب ابوداؤد کی ایک روایت میں اس میں آگ دہکا دی جائے گی۔

۱ فتاویٰ قاضی خاں کتاب الحظر والاباحة ومایکره اکله الخ نولکشور لکھنو ۴ / ۸۸۰ ۲ الدر المختار کتاب الحظر والاباحة ومایکره اکله الخ مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۲۳۶ ۳ سنن ابی داؤد کتاب اللباس باب فی لبس الشهرة آفتاب عالم پریس لاہور ۲ / ۲۰۲ ۴ سنن ابن ماجہ کتاب اللباس باب من لبس شهرة من الثیاب ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۲۶۶

Fatawa Rizwia, Volume 23

- "In it is the fire"[1] - The words are: "Then he will be burned in the fire of Hell." (T)
- Whoever wears clothes for fame, Allah Almighty will clothe him on the Day of Judgment in a similar dress of fame, which will cause humiliation and disgrace in the gatherings of the Resurrection, may Allah protect us. Then fire will be lit in it and blazed, and refuge is sought with Allah Almighty.
- In Radd al-Muhtar, it is narrated from al-Durr al-Muntaqa: Prohibition is for two kinds of fame: one that is at the extreme end of elegance and the other at the extreme of meanness.[2] I say: It is not exclusive to these two; rather, if it is something in between but in a strange and unusual style that causes fame and makes eyes stare, it is certainly a dress of fame. (T)
- Forbidden: Such as silk clothes, gold-embroidered caps, and similarly eating beyond a full stomach to the extent that it is thought it will cause harm.
- In al-Durr (al-Mukhtar), it is stated that eating beyond satiety is forbidden, especially if there is a strong suspicion that it will ruin the stomach, and the same applies to drinking, as mentioned by Qahstani.[3]
- In al-Durr al-Mukhtar, it is mentioned that eating more than enough to satisfy hunger is forbidden if there is a prevailing thought that it will damage the stomach, and the same rule applies to drinking. (Qahstani, T)
- Since these situations have been made known, let us now proceed to the rules of earning. So I say: And success is from Allah (I say and success is from Allah Almighty. T). It is evident that earning, i.e., the acquisition of wealth, whether it be money, food, clothing, or anything else, is indispensable for both cause and purpose. Among the nine categories of rulings, the first four relate to seeking, wherein seeking the obligatory (Fard) and the necessary (Wajib) is firm, while seeking the Sunnah and the recommended (Mustahab) is non-firm, and the latter...

Footnotes: 1 Sunan Abi Dawud, Kitab al-Libas, Bab fi Labs al-Shuhrah, Aftab-e-Alam Press Lahore, 3/202 2 Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wal-Ibahah, Fasl fi al-Labs, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5/223 3 al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Hazr wal-Ibahah, Matba' Mujtabai Delhi, 2/236

फतवा रज़विया, खंड 23

- "उसमें आग है"[1] - शब्द हैं: "फिर उसे नरक की आग में जलाया जाएगा।" (त)
- जो कोई प्रसिद्धि (दिखावे) के कपड़े पहनेगा, अल्लाह सर्वशक्तिमान उसे कयामत के दिन प्रसिद्धि की वैसी ही पोशाक पहनाएगा, जिससे कयामत के मैदानों में अपमान और तिरस्कार होगा, अल्लाह हमें बचाए। फिर उसमें आग लगा दी जाएगी और उसे धधकाया जाएगा, और अल्लाह सर्वशक्तिमान से शरण मांगी जाती है।
- रद अल-मुहतार में अल-दुर अल-मुंतका से वर्णित है: दो प्रकार की प्रसिद्धि वर्जित है: एक वह जो सुंदरता की चरम सीमा पर हो और दूसरी जो नीचता की चरम सीमा पर हो।[2] मैं कहता हूँ: यह इन दोनों तक सीमित नहीं है; बल्कि, यदि यह इनके बीच कुछ हो लेकिन एक अजीब और असामान्य शैली में हो जो प्रसिद्धि का कारण बने और लोगों को घूरने पर मजबूर करे, तो वह निश्चित रूप से प्रसिद्धि की पोशाक है। (त)
- हराम (वर्जित): जैसे रेशमी कपड़े, ज़री वाली टोपियाँ, और इसी तरह पेट भरने से अधिक इतना खाना कि उसके खराब होने की आशंका हो।
- अल-दुर (मुख्तार) में कहा गया है कि तृप्ति से अधिक खाना हराम है, विशेष रूप से यदि यह प्रबल आशंका हो कि वह पेट खराब कर देगा, और पीने के लिए भी यही नियम है, जैसा कि कस्तनी ने उल्लेख किया है।[3]
- दुर अल-मुख्तार में उल्लेख है कि भूख मिटाने से अधिक खाना हराम है यदि यह प्रबल विचार हो कि यह पेट को नुकसान पहुँचाएगा, और पीने का मामला भी यही है। (कस्तनी, त)
- चूँकि ये स्थितियाँ ज्ञात हो गई हैं, अब आइए कमाई के नियमों की ओर चलें। तो मैं कहता हूँ: और सफलता अल्लाह से है (मैं कहता हूँ और सफलता अल्लाह सर्वशक्तिमान से है। त)। यह स्पष्ट है कि कमाई, यानी धन प्राप्त करना, चाहे वह पैसा हो, भोजन हो, कपड़े हों या कोई अन्य चीज़, कारण और उद्देश्य दोनों के लिए अपरिहार्य है। नौ श्रेणियों के नियमों में, पहले चार चाहने से संबंधित हैं, जिनमें अनिवार्य (फर्ज़) और आवश्यक (वाजिब) की चाह पक्की है, जबकि सुन्नत और मुस्तहब की चाह पक्की नहीं है, और बाद वाले...

पादलेख: 1 सुनन अबी दाऊद, किताब अल-लिबास, बाब फी लब्स अल-शुहरा, आफताब-ए-आलम प्रेस लाहौर, 3/202 2 रद अल-मुहतार, किताब अल-हज़र वल-इबाह, फसल फी अल-लब्स, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी बेरूत, 5/223 3 अल-दुर अल-मुख्तार, किताब अल-हज़र वल-इबाह, मुजतबाई प्रेस दिल्ली, 2/236

पृष्ठ 617 का 768

- فیہ النار[1]- "پھر جہنم کی آگ میں جلایا جائے گا" کے الفاظ ہیں۔ (ت)
- جو شہرت کے کپڑے پہنے گا اللہ تعالٰی اسے روزِ قیامت ویسا ہی لباسِ شہرت پہنائے گا جس سے عرصاتِ محشر میں معاذ اللہ ذلت و تفضیح ہو پھر اس میں آگ لگا کر بھڑکا دی جائے گی والعیاذ باللہ تعالٰی۔

- فی رد المحتار عن الدر المنتقی نھی عن الشھر تین وھو ماکان فی نھایۃ النفاسۃ او الخساسۃ[2] اھ اقول: ولا یختص بھما بل لو کان بینھما و کان علی ھیأۃ عجیبۃ غریبۃ توجب الشھرۃ وشخوص الابصار کان لباس شھرۃ قطعا- رد المحتار میں الدر المنتقی سے منقول ہے کہ دو شہرتوں سے منع فرمایا، ایک حد سے زیادہ نفاست اور دوسری حد سے زیادہ رسوائی سے، اھ، اقول: (میں کہتا ہوں) ان دونوں سے خاص نہیں بلکہ عجیب و غریب حالت بنانا جو شہرت کا باعث ہو اور لوگوں کے لئے نظارہ بنے وہ قطعاً سب شہرت کا لباس ہے۔ (ت)

- حرام: جیسے ریشمی کپڑے، مغرق ٹوپیاں، یونہی پیٹ سے اوپر اتنا کھانا جس کے بگڑ جانے کا ظن ہو۔

- في الدر حرام فوق الشبع وھو اکل طعام غلب علی ظنہ انہ افسد معدتہ وکذا فی الشرب قھستاني[3]- در مختار میں ہے سیرابی سے زیادہ وہ کھانا حرام ہے جس کے متعلق ظن غالب ہو کہ وہ معدہ کو خراب کرے گا، اور یونہی پینے کا معاملہ ہے، قہستانی۔ (ت)

- جب یہ صورتیں معلوم ہو لیں اب احکامِ کسب کی طرف چلئے، فاقول: وباللہ التوفیق (میں کہتا ہوں اور توفیق اللہ تعالٰی سے ہے۔ت) ظاہر ہے کہ کسب یعنی تحصیلِ مال کو خواہ روپیہ ہو یا

طعام یا لباس یا کوئی شے سبب و غرض دونوں سے ناگزیر ہے، اور احکامِ نہ گانہ ۹ میں پہلے چار جانبِ طلب ہیں جن میں فرض و واجب کی طلب جازم ہے اور سنت و مستحب کی غیر جازم اور پچھلے

حواشی: 1 سنن ابی داؤد کتاب اللباس باب فی لبس الشہرۃ آفتاب عالم پریس لاہور ۳/ ۲۰۲ 2 رد المحتار کتاب الحظر والاباحہ فصل فی اللبس داراحیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۲۲۳ 3 الدر المختار کتاب الحظر والاباحہ مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۳۶

Fatawa Rizvia Volume 23

There are four sides to prohibition (nahi), including offensive (makruh tanzihi) and improper (isa'at) as advisory prohibition, and strictly prohibited (tahrimi/haram) as final prohibition. Mubah (permissible) is free from both demand and prohibition. Now, if both the cause (sabab) and the purpose (gharz) belong to the same category among the nine types, then obviously the ruling on earning (kasb) will be the same. For instance, if the means is obligatory (farz) and the purpose is also obligatory, then such earning will be doubly obligatory. If both are forbidden, it will be doubly forbidden, and so on. If they belong to different categories, then there are three scenarios:

First: Difference within the same side, for example, within the types of demand or prohibition. For instance, the cause is obligatory (farz) and the purpose is mandatory (wajib), or the cause is offensive (makruh tanzihi) and the purpose is forbidden (haram).

Second: Difference across the middle ground, for example, the cause is mandatory (wajib) or forbidden (haram) and the purpose is permissible (mubah), or vice versa. In both these cases, the earning will follow the stronger and more intense one. For example, if there is a difference between obligatory (farz) and mandatory (wajib), it's farz. Between mandatory (wajib) and sunnah, it's wajib. If one is permissible and the other is of any other kind, then the earning will be of that other kind.

[Arabic Quote Box]: As previously mentioned, the permissible (mubah) is plain and bare, taking on any cloak and coloring itself with the hue of whatever it mingles with. The weaker side is subsumed into the stronger side. (T)

Third: Difference between opposite sides, meaning the cause is on the side of demand and the purpose is on the side of prohibition, or vice versa. In the first case, the earning will absolutely be subject to the ruling of the purpose. For instance, if the purpose is forbidden (haram), then prohibition and sin are immediate, even if the cause is obligatory or mandatory. Even if the cause is of the highest degree of demand (obligatory) and the purpose is of the lowest degree of prohibition (offensive/makruh tanzihi), the earning cannot be free from being offensive. The reason is that no specific purpose is inherently necessary for earning; it can vary with different intentions and is always within one's power to change. Granting that the cause was obligatory, but when one performed it with a forbidden or undesirable intention, one surely falls into prohibition and dislike—why was such an intention

made? If no obligatory or mandatory intention was present, one was at least capable of a permissible intention. Its parallel is prayer (salat) performed for show; although prayer in itself is obligatory, the evil intention makes it forbidden. In the reverse scenario, i.e., when the cause is on the side of prohibition and the purpose is on the side of demand, if that cause was not specified but others free from prohibition were possible, then in this case...

फ़तावा रिज़विया खंड 23

मनाही (नहीं) के चार पहलू हैं जिनमें मकरूह-ए-तन्ज़ीही और ईसा'अत से इरादाती मनाही, और तहरीमी व हराम से हतमी मनाही है। मुबाह (अनुमेय) तलब और नहीं दोनों से खाली है। अब यदि कारण (सबब) और उद्देश्य (ग़रज़) दोनों नौ श्रेणियों में से एक ही प्रकार के हैं, तो ज़ाहिर है कि वही नियम जीविकोपार्जन (कस्ब) पर लागू होगा। उदाहरण के लिए, यदि साधन भी फ़र्ज़ है और उद्देश्य भी फ़र्ज़ है, तो ऐसा कस्ब दोहरा फ़र्ज़ होगा। और यदि दोनों हराम हैं तो दोहरा हराम, और इसी तरह। और यदि वे विभिन्न प्रकारों के हैं, तो तीन स्थितियाँ हो सकती हैं:

पहला: एक ही पक्ष में अंतर, जैसे तलब या नहीं की किस्मों में। उदाहरण के लिए कारण फ़र्ज़ हो और उद्देश्य वाजिब, या कारण मकरूह-ए-तन्ज़ीही हो और उद्देश्य हराम।

दूसरा: मध्यम पक्ष का अंतर, जैसे कारण वाजिब या हराम हो और उद्देश्य मुबाह हो, या इसके विपरीत। इन दोनों स्थितियों में कस्ब अधिक कठोर और शक्तिशाली का पालन करेगा। उदाहरण के लिए, यदि फ़र्ज़ और वाजिब में अंतर है, तो फ़र्ज़ होगा। और वाजिब और सुन्नत में वाजिब। और यदि एक मुबाह है और दूसरा किसी और प्रकार का है, तो कस्ब उसी प्रकार का होगा।

[अरबी उद्धरण बॉक्स]: जैसा कि पहले बताया गया है कि मुबाह सादा और नग्न होता है जो हर लिबास पहन लेता है और जिस रंग के साथ मिलता है उसी का रंग अपना लेता है, और एक पक्ष से कमज़ोर हो तो अपने से शक्तिशाली में समाहित हो जाता है। (त)

तीसरा: दोनों पक्षों के बीच अंतर, यानी कारण तलब (मांग) के पक्ष में है और उद्देश्य नहीं (मनाही) के पक्ष में, या इसके विपरीत। पहली स्थिति में कस्ब पूरी तरह से उद्देश्य के नियम के अधीन होगा। उदाहरण के लिए, यदि उद्देश्य हराम है, तो हराम और गुनाह तत्काल है, भले ही कारण फ़र्ज़ या वाजिब हो। यहाँ तक कि यदि कारण तलब के उच्चतम स्तर (फ़र्ज़) में हो और उद्देश्य मनाही के न्यूनतम स्तर (मकरूह-ए-तन्ज़ीही) में हो, तो भी कस्ब मकरूह-ए-तन्ज़ीही से मुक्त नहीं हो सकता। इसका कारण यह है कि कस्ब के लिए कोई विशेष उद्देश्य अनिवार्य नहीं है, वह अलग-अलग नियत (इरादे) से भिन्न हो सकता है और हर समय अपने नियंत्रण में बदलने की क्षमता रखता है। मान लिया कि कारण फ़र्ज़ था, लेकिन जब उसने इसे किसी हराम या नापसंद कार्य की नियत से किया, तो वह निश्चित रूप से हराम और नापसंदगी में फंस गया कि ऐसी नियत क्यों की? यदि कोई फ़र्ज़ या वाजिब नियत मौजूद नहीं थी, तो वह कम से कम मुबाह नियत करने में सक्षम था। इसका उदाहरण नमाज़ है

जो दिखावे के लिए पढ़ी जाए; यद्यपि नमाज़ अपने आप में फ़र्ज़ है, लेकिन बुरी नियत इसे हराम कर देगी। और इसके विपरीत स्थिति में, यानी जब कारण मनाही के पक्ष में हो और उद्देश्य तलब के पक्ष में। यदि वह कारण निर्धारित नहीं था बल्कि उसके अलावा अन्य संभव थे जो मनाही से मुक्त हों, तो इस स्थिति में...

पृष्ठ 618 का 768

چار جانب نہی ہیں جن میں مکروہ تنزیہی واساءت سے نہی ارشادی اور تحریمی و حرام سے حتمی اور مباح طلب و نہی دونوں سے خالی، اب اگر سبب و غرض دونوں اقسام تسعہ سے ایک ہی قسم کے ہیں جب تو ظاہر کہ وہی حکم کسب پر ہوگا مثلاً ذریعہ بھی فرض اور غرض بھی فرض، تو ایسا کسب دو ہرا فرض ہوگا اور دونوں حرام تو دو نا حرام و علٰی ہذا القیاس اور اگر مختلف اقسام سے ہیں تو تین حال سے خالی نہیں:

اولاً: اختلاف جانب واحد مثلاً طلب یا نہی کے اقسام میں ہو جیسے سبب فرض ہو غرض واجب یا سبب مکروہ تنزیہی غرض حرام۔

ثانیاً: اختلاف، اختلاف جانب وسط ہو مثلاً سبب واجب یا حرام اور غرض مباح یا بالعکس، ان دونوں صورتوں میں کسب اشد و اقوٰی کا تابع ہو گا مثلاً فرض و وجوب کا اختلاف ہے تو فرض اور وجوب و سنیت کا تو واجب، اور ایک مباح اور دوسرا اور کسی قسم کا ہے تو کسب اسی قسم کا ہوگا۔

[عربی اقتباس]: لما مر من ان المباح ساذج عارٍ یکتسی بکل رداء و یتلون بلون کل مایمارج والضعیف من جانب یندرج فی القوی منہ۔ جیسے گزرا کہ مباح، احکام سے خالی ہوتا اور ہر پہلو اختیار کر لیتا ہے، اور ایک طرف سے ضعیف ہو تو اپنے سے قوی میں درج ہوتا ہے۔ (ت)

ثالثاً: اختلاف، اختلاف جانبین ہو یعنی سبب جانب طلب میں ہے اور غرض جانب نہی یا بالعکس، صورت اولٰی میں کسب مطلقاً حکم غرض کا مورد رہے گا، مثلاً غرض حرام ہے تو حرمت و گناہ نقد وقت ہے گو سبب فرض واجب ہو حتی کہ اگر سبب اعلٰی درجہ طلب میں ہو یعنی فرض اور

غرض ادنیٰ درجہ نہی میں یعنی مکروہ تنزیہی جب بھی کسب مکروہ تنزیہی سے خالی نہیں ہو سکتا اگرچہ سبب فی نفسہ فرض ہے وجہ یہ کہ کوئی غرض معین، کسب کے لئے لازم نہیں وہ اختلاف نیت سے مختلف ہو سکتی ہے اور ہر وقت اپنے اختیار سے امکان تبدل رکھتی ہے، مانا کہ سبب فرض تھا مگر جب اس نے اسے کسی امر حرام یا ناپسندیدہ کی نیت سے کیا ضرور حرمت و ناپسندی میں گرفتار ہوا کہ ایسی نیت کیوں کی، اگر کوئی نیت فرض یا واجب حاضر نہ تھی تو اقل درجہ نیت مباح پر قادر تھا اس کی نظیر نماز ہے کہ دکھاوے کو پڑھی جائے، اگرچہ نماز فی نفسہ فرض ہے مگر نیتِ خبیثہ موجب تحریم ہو گی، اور صورت عکس میں یعنی جب سبب جانب نہی ہو اور غرض جانب طلب۔ اگر وہ سبب متعین نہ تھا بلکہ اس کا غیر کہ نہی سے خالی ہو ممکن تھا تو اس صورت

Fatawa Razawiya, Volume 23

In this case as well, earning (kasb) will be absolutely subject to prohibition because even though the objective (gharad) is obligatory (fard), when it could be achieved through permissible means, moving towards the forbidden (haram) or disliked (makruh) was by one's own choice, and its blame became necessary. And if the cause (sabab) was determined such that another way was not within one's power, then there will be two scenarios: First: The prohibition and demand of the objective and the cause are of the same rank. For example, the cause is haram and the objective is fard; the cause is makruh tahrimi and the objective is wajib; the cause is an offense (asa'at) and the objective is sunnah; the cause is makruh tanzihi and the objective is recommended (mustahab). And just this much is not enough; rather, it is necessary to consider the difference and strength within the same type. Leaving the haram is fard, and leaving the fard is haram. Some fard acts are greater and more emphasized than others, and some haram acts are more heinous and severe than others. So it will be seen that, for example, the prohibition that becomes necessary by abandoning the obligatory objective, what relation does it have with the prohibition involved in committing the haram cause? When equality of strength is established between both sides in all respects, then in the ruling of earning, following the cause, i.e., the side of prohibition, will have preference.

[Boxed Text] Because the Sharia's concern with prohibitions is more intense than its concern with commands. Therefore, the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "When I command you with something, do of it what you can, and when I forbid you from something, then avoid it."[1] And it is narrated in 'Al-Kashf' a hadith that refraining from even an atom's weight of what Allah has forbidden is better than the worship of Jinn and Men. This is mentioned in 'Al-Ashbah'[2]. We have exquisite research on this matter, much of which we have noted in our commentary on the book "Idhaqat al-Atham"...

[1] Sahih al-Bukhari, Kitab al-I'tisam, Chapter on Following the Sunnah of the Messenger of Allah (PBUH), Qadeemi Kutub Khana Karachi, 2/1082; Sahih Muslim, Kitab al-Fada'il, Chapter on Honoring him (PBUH) etc., Qadeemi Kutub Khana Karachi, 2/262. [2] Al-Ashbah wa al-Naza'ir, Al-Fann al-Awwal, Rule 5, Idara al-Quran Karachi, 1/125.

इसमें भी अर्जन (कस्ब) पूरी तरह से निषेध (नही) के दायरे में होगा क्योंकि यद्यपि उद्देश्य (ग़रज़) फ़र्ज़ है, जब वह जायज़ (मुबाह) माध्यम से प्राप्त किया जा सकता था, तो हराम या मकरूह की ओर जाना अपनी मर्जी से हुआ और इसका दोष आवश्यक हो गया। और यदि कारण (सबब) निर्धारित था कि दूसरा तरीका सामर्थ्य में ही नहीं था, तो अब दो स्थितियाँ होंगी: प्रथम: उद्देश्य और कारण का निषेध और मांग दोनों एक ही स्तर पर हों। उदाहरण के लिए, कारण हराम है और उद्देश्य फ़र्ज़; कारण मकरूह तहरीमी और उद्देश्य वाजिब; कारण में बुराई (असाअत) और उद्देश्य सुन्नत; कारण मकरूह तंज़ीही और उद्देश्य मुस्तहब। और केवल इतना ही पर्याप्त नहीं है, बल्कि एक ही प्रकार के भीतर अंतर और शक्ति पर भी विचार करना आवश्यक है कि हराम को छोड़ना फ़र्ज़ है और फ़र्ज़ को छोड़ना हराम है। कुछ फ़र्ज़ कार्य दूसरों की तुलना में बड़े और अधिक महत्वपूर्ण होते हैं, और कुछ हराम कार्य दूसरों की तुलना में अधिक घृणित और गंभीर होते हैं। तो यह देखा जाएगा कि, उदाहरण के लिए, अनिवार्य उद्देश्य को छोड़ने से जो निषेध आवश्यक होगा, उसका उस निषेध से क्या संबंध है जो उस हराम कारण को करने में है? जब सभी प्रकार से दोनों पक्षों के बीच शक्ति की समानता स्थापित हो जाए, तो अर्जन के नियम में कारण का पालन करना, अर्थात निषेध वाले पक्ष को प्राथमिकता दी जाएगी।

[बॉक्स के अंदर का पाठ] क्योंकि निषेधों (ममनूआत) के संबंध में शरीयत का आदेश अधिक कड़ा होता है जबकि आदेशों (मामूरात) का इतना ध्यान नहीं रखा जाता, इसीलिए हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: "जब मैं तुम्हें कोई आदेश दूँ तो उसे अपनी सामर्थ्य के अनुसार करो, और जब मैं तुम्हें किसी चीज़ से मना करूँ तो उससे बचो।"[1] 'कश्फ़' में वर्णित एक हदीस है कि अल्लाह द्वारा वर्जित चीज़ों से ज़र्रा भर भी दूर रहना जिन्न और इंसानों की इबादत से बेहतर है, उन्होंने 'अशबाह' में इसे बयान किया है। इस विषय पर हमारा उत्कृष्ट शोध है, जिसका बहुत सा हिस्सा हमने अपने आदरणीय पिता की पुस्तक "इज़ाक़तुल आसाम" पर अपनी टिप्पणियों में लिखा है...

[1] सहीह अल-बुखारी, किताबुल एतिसाम, अल्लाह के रसूल (स.अ.व.) की सुन्नतों के पालन का अध्याय, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 2/1082; सहीह मुस्लिम, किताबुल फ़ज़ाइल, हुज़ूर (स.अ.व.) के सम्मान का अध्याय आदि, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 2/262. [2] अल-अशबाह वन-नज़ायर, अल-फ़न अल-अव्वल, अल-काएदा अल-ख़ामिसा, इदारातुल क़ुरआन कराची, 1/125.

میں بھی کسب مطلقاً موردِ نہی ہوگا کہ غرض اگر چہ فرض ہے جب ذریعہ مباح سے مل سکتی تھی تو حرام یا مکروہ کی طرف جانا اپنے اختیار سے ہوا اور اس کا الزام لازم آیا اور اگر سبب متعین تھا کہ دوسرا طریقہ قدرت ہی میں نہیں تو اب دو صورتیں ہوں گی: اول: غرض و سبب کی نہی و طلب دونوں ایک ہی مرتبہ میں ہوں مثلاً سبب حرام، غرض فرض سبب مکروہ تحریمی، غرض واجب، سبب میں اساءت، غرض سنت، سبب مکروہ تنزیہی، غرض مستحب اور صرف اسی قدر کافی نہیں بلکہ نوع واحد میں تفاوت و قوت پر بھی نظر لازم کہ حرام کا ترک فرض ہے اور فرض کا ترک حرام، اور بعض فرض، بعض دیگر سے اعظم و اکد ہوتے ہیں، اور بعض حرام بعض دیگر سے اشنع واشد، تو یہ دیکھا جائے گا کہ مثلاً فرض غرض کے ترک سے جو حرمت لازم آئے گی وہ اس حرمت سے کیا نسبت رکھتی ہے جو اس سببِ حرام کے ارتکاب میں ہے جب سب وجوہ سے طرفین میں تساوی قوت ثابت ہو تو حکم کسب میں اتباع سبب یعنی جانبِ نہی کو ترجیح رہے گی،

[خانہ کے اندر کا متن] لأن اعتناء الشرع بالمنهيات اشد من اعتنائہ بالمأمورات ولذا قال صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اذا امرتکم بشیئ فأتوا منہ ما استطعتم واذا نہیتکم عن شیئ فاجتنبوہ[1] وروی فی الکشف حدیثا لترک ذرۃ مما نہی اللہ عنہ افضل من عبادۃ الثقلین، قالہ فی الاشباہ[2] ولنا فی المقام تحقیقات نفائس الہبنا بکثیر منہا فی ما علقنا علی کتاب "اذاقۃ الاثام" کیونکہ ممنوعات سے متعلق شرع کا حکم مستم ہوتا ہے جبکہ مامورات کا اہتمام اس قدر نہیں ہوتا، اسی لئے حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام نے فرمایا جب میں تمہیں کوئی حکم دوں تو اپنی استطاعت پر بجالاؤ اور جب کسی چیز سے منع کروں تو اجتناب کرو۔ کشف میں مروی ہے کہ اللہ تعالیٰ کے منع کردہ سے ذرہ بھر بھی

باز رہنا جن و انسان کی عبادت سے افضل ہے، انہوں نے اشباہ میں بیان کیا ہے، ہمارا یہاں کلام نفیس ہے جس کو ہم نے اپنے والد گرامی قدر کی کتاب "اذاقۃ الاثام" لمانی...

[1] صحیح البخاری کتاب الاعتصام باب الاقتداء بسنن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۱۰۸۲، صحیح مسلم کتاب الفضائل باب توقیرہ صلی اللہ علیہ وسلم الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۲۶۲ [2] الاشباہ والنظائر الفن الاول القاعدۃ الخامسہ ادارۃ القرآن کراچی ۱/ ۱۲۵

- Mentioned in the marginalia of "Amal al-Mawlid wal-Qiyam" from the compositions of the seal of the noble researchers, our master and father, may Allah sanctify his noble secret. (T)

If the strength of both is more or less, in this case, the stronger one will be followed, whether it be the cause (sabab) or the purpose (ghard). For example, taking another's property without permission is forbidden, and the prohibition of pork and wine is even greater. However, the obligation to prevent fatal hunger and lethal thirst is stronger than all of these. Therefore, in a state of extreme starvation, consuming these items to the extent that prevents death becomes mandatory, and preference is given to the 'purpose'. But if a person in distress finds nothing except cutting off a human's hand and eating it, it is not permissible, even if that person gave permission, because the sanctity of a human being is stronger than this obligation. Therefore, preference remained with the 'cause'.

In al-Durr: Eating for nourishment and drinking for thirst, even if from forbidden sources, carrion, or someone else's property (even if one compensates for it), is an obligation. One will be rewarded for it according to the Hadith. But this is only to the extent that a person can save themselves from destruction.

1. End of quote. And in al-Shami, quoted from Wajiz al-Kardari: If someone says to another, "Cut my hand and eat it," it is not lawful because human flesh is not permissible even in cases of necessity due to human dignity. 2.

In Al-Durr al-Mukhtar: Eating for food and drinking for thirst, even if it is forbidden, carrion, or the property of another, is an obligation when it is within that scope; one will receive a reward according to the Hadith. But this is for the amount by which a person can save themselves from destruction.

End of quote. And in the Fatawa of Shami, it is quoted from Wajiz Kardari: If someone said to another person, "Cut my hand and eat it," this is not lawful because human flesh is not permissible even in a state of necessity due to human dignity. (T)

This enlightened discourse is to be remembered, as from beginning to end, this beautiful investigation and grand discipline will not be found in any other writing except this one. And success is from Allah. From these rules, the ruling on the second question, i.e., the issue of begging, can be uncovered. When there is no essential

need, begging is forbidden. For example, if food is available for today, then begging for tomorrow is not permissible, because life until tomorrow is unknown, let alone the need for food. Likewise, begging for wedding rituals is forbidden because marriage in Shariah...

---

1. Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Hazr wal-Ibahah, Mujtabai Press, Delhi, 2/236
2. Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wal-Ibahah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/215

फतावा रज़विया खंड 23

- "अमल अल-मौलद वल-क़ियाम" की व्याख्या में उल्लेख किया गया है, जो श्रेष्ठ शोधकर्ताओं के मुहर, हमारे आका और पिता, अल्लाह उनके पवित्र रहस्य को पवित्र करे, की रचनाओं में से है। (त)

यदि दोनों की शक्ति कम या अधिक हो, तो इस स्थिति में अधिक शक्तिशाली का अनुसरण किया जाएगा, चाहे वह कारण (सबब) हो या उद्देश्य (ग़रज़)। उदाहरण के लिए, अनुमति के बिना दूसरे की संपत्ति लेना हराम है, और सूअर का मांस और शराब का निषेध इससे भी अधिक है। लेकिन प्राणघातक भूख और प्यास को मिटाने की अनिवार्यता इन सबसे अधिक शक्तिशाली है। इसलिए, अत्यधिक भूख की स्थिति में, इन वस्तुओं का सेवन उस सीमा तक अनिवार्य हो जाता है जो मृत्यु को रोक सके, और यहाँ 'उद्देश्य' को प्राथमिकता दी गई है। लेकिन यदि कोई व्यक्ति संकट में है और उसे किसी मनुष्य का हाथ काटकर खाने के अलावा कुछ नहीं मिलता, तो यह हलाल नहीं है, भले ही उस व्यक्ति ने अनुमति दी हो, क्योंकि मनुष्य की पवित्रता इस कर्तव्य से अधिक शक्तिशाली है। इसलिए, 'कारण' को प्राथमिकता दी गई।

अल-दुर्र में: पोषण के लिए भोजन और प्यास के लिए पीना, चाहे वह हराम, मुर्दार (मृत जानवर) या दूसरे की संपत्ति से हो (भले ही उसका मुआवज़ा दिया जाए), अनिवार्य है। हदीस के अनुसार इस पर पुण्य मिलेगा। लेकिन यह केवल उस मात्रा के लिए है जिससे व्यक्ति स्वयं को विनाश से बचा सके।

1. इति। और शामी में वजीज अल-करदरी से उद्धृत है: यदि कोई किसी दूसरे से कहे, "मेरा हाथ काटकर खा लो," तो यह हलाल नहीं है क्योंकि मानवीय गरिमा के कारण मजबूरी की स्थिति में भी मानव मांस जायज़ नहीं है। 2.

दुर्रे मुख्तार में है: भोजन के लिए खाना और प्यास के लिए पीना, भले ही वह हराम, मुर्दार या गैर का माल हो, जब वह इसके दायरे में हो तो फर्ज़ है; हदीस के अनुसार सवाब (पुण्य) मिलेगा। लेकिन यह उस मात्रा के लिए है जिससे मनुष्य स्वयं को हलाकत (विनाश) से बचा सके।

इति। और शामी के फतावा में वजीज करदरी से उद्धृत है: यदि किसी ने दूसरे व्यक्ति से कहा, "मेरा हाथ काटकर खा लो," तो यह हलाल नहीं है क्योंकि मानवीय गरिमा के कारण मजबूरी की स्थिति में भी इंसान का मांस मुबाह (जायज़) नहीं है। (त)

यह प्रबुद्ध प्रवचन याद रखने योग्य है कि शुरू से अंत तक इस सुंदर शोध और महान अनुशासन के साथ यह इस लेखन के अलावा किसी अन्य में नहीं मिलेगा। और सफलता अल्लाह की ओर से है। इन्हीं नियमों से दूसरे प्रश्न, यानी माँगने (भीख माँगने) के मुद्दे का हुक्म स्पष्ट हो सकता है। जब कोई अनिवार्य आवश्यकता न हो, तो माँगना हराम है। उदाहरण के लिए, यदि आज के लिए भोजन उपलब्ध है, तो कल के लिए माँगना हलाल नहीं है, क्योंकि कल तक के जीवन का भी पता नहीं, भोजन की आवश्यकता तो दूर की बात है। इसी तरह शादी की रस्मों के लिए माँगना हराम है क्योंकि शरीयत में निकाह...

---

1. अल-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-हज़र वल-इबाहत, मुजतबाई प्रेस, दिल्ली, 2/236
2. रद्द अल-मुह्तार, किताब अल-हज़र वल-इबाहत, दार इहया अत-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/215

لبانی عمل المولد والقیام من تصانیف خاتمۃ | عمل المولد والقیام" کے حاشیہ میں ذکر کیا ہے۔ (ت)

المحققین الاماجد سیدنا الوالد قدس سرہ الماجد۔

دونوں کی قوت کم و بیش ہو اس صورت میں اقوی کا اتباع ہوگا، سبب ہو خواہ غرض۔ مثلاً مال غیر بے اذن لینا حرام ہے اور خوک و خمر کی حرمت اس سے بھی زائد اور سدر مق اور دفع جوع قاتل و عطش مہلک کی فرضیت ان سب سے اقوی ہے لہٰذا حالت مخمصہ میں ان اشیاء کا تناول اسی قدر جس سے ہلاک دفع ہو لازم ہوا اور جانب غرض کو ترجیح دی گئی اور اگر مضطر کچھ نہیں پاتا مگر یہ کہ کسی انسان کا ہاتھ کاٹ کر کھائے تو حلال نہیں اگرچہ اس شخص نے اجازت بھی دی ہو کہ حرمت انسان اس فرض سے اقوی ہے لہٰذا جانب سبب کو ترجیح رہی۔

فی الدر الاکل للغذاء والشرب للعطش ولو من حرام اومیتۃ او مال غیرہ وان ضمنہ فرض، یثاب علیہ بحکم الحدیث ولکن مقدار ما یدفع الانسان الھلاک عن نفسہ 1

در مختار میں ہے: غذا کے لئے کھانا اور پیاس کی وجہ سے پینا اگر چہ حرام، مردار یا غیر کا مال ہو تو جب اس کے ضمن میں فرض ہے تو ثواب پائے گا حدیث کے مطابق۔ لیکن یہ اس مقدار کے لئے جس قدر سے انسان اپنے کو ہلاکت سے بچاسکے،

اھ، اور شامی کے فتاوی میں وجیز کردری سے منقول ہے

اگر کسی نے دوسرے شخص کو کہا میرا ہاتھ کاٹ کر کھالو، تو یہ حلال نہیں کیونکہ انسان کا گوشت اضطراری

اھ وفی الشامیۃ عن وجیز الکردری ان قال لہ آخر اقطع یدی وکلھا لا یحل لان لحم الانسان لا یباح فی الاضطرار لکرامتہ 2۔

فی الدر الاکل للغذاء والشرب للعطش ولو من حرام اومیتۃ او مال غیرہ وان ضمنہ فرض، یثاب علیہ بحکم الحدیث ولکن مقدار ما یدفع الانسان الھلاک عن نفسہ 1

در مختار میں ہے: غذا کے لئے کھانا اور پیاس کی وجہ سے پینا اگر چہ حرام، مردار یا غیر کا مال ہو تو جب اس کے ضمن میں فرض ہے تو ثواب پائے گا حدیث کے مطابق۔ لیکن یہ اس مقدار کے لئے جس قدر سے انسان اپنے کو ہلاکت سے بچاسکے،

حالت میں بھی مباح نہیں انسانی کرامت کی وجہ سے۔

(ت)

یہ تقریر منیر حفظ رکھنے کی ہے کہ اول تا آخر اس تحقیق جمیل وضبط جلیل کے ساتھ اس تحریر کے غیر میں نہ ملے گی وباللہ التوفیق انہیں ضوابط سے دوسرے سوال یعنی مسئلہ سوال کا حکم منکشف ہوسکتا ہے جب غرض ضروری نہ ہو تو سوال حرام، مثلاً آج کا کھانے کو موجود ہے تو کل کے لئے سوال حلال نہیں کہ کل تک کی زندگی بھی معلوم نہیں کھانے کی ضرورت درکنار۔ یو ہیں رسوم شادی کے لئے سوال حرام کہ نکاح شرع

---

1 الدر المختار کتاب الحظر والاباحۃ مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۲۳۶ 2 ردالمختار کتاب الحظر والاباحۃ دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۱۵

Fatawa Razawiya, Volume 23

It (marriage) is the name of offer and acceptance, for which even a single penny is not required according to Sharia. And if a necessary purpose can be fulfilled by any halal means without begging, then begging is haram (forbidden). For example, if someone has nothing to eat but possesses a skill, or is a strong, healthy person capable of manual labor such that they can earn enough for their needs through their craft or wages before their need reaches the point of starvation, then begging is not halal for them. Nor is it permissible to give to such people, as giving to them supports forbidden earning. If no one gives, they will be forced to work and earn themselves. And if no other halal method is available, they know no craft or industry, nor are they capable of manual labor due to illness, physical weakness, or a pampered upbringing, or they can earn but the need is immediate such that waiting for earnings would be like waiting for medicine from Iraq while the patient dies, then begging will be halal. This is because in these situations, the only way forward is to beg, snatch, deceive, or eat something haram or carrion. The prohibition of theft and usurpation is more severe than that of begging, and eating haram or carrion is even more severe than usurpation or force. These cases are obvious. Scholars have also considered the preoccupation with Jihad and the pursuit of religious knowledge, resulting in no time for earning, as valid excuses and have declared begging halal for such individuals. Since the matter depends on necessity and the identification of means, it is not limited to food and drink alone. A person who has food for one day is absolutely forbidden from begging; however, if they have food for ten days but no clothes, or have clothes but they are too thin to withstand the harshness of winter, and there is no other way to obtain them, then begging for clothes is not improper. Similarly, if food and clothing are available but the person is in debt, and if they have some extra property that can be sold to pay it off or if they can earn and pay, then begging is haram. But if they cannot save anything from their earnings after necessary expenses and the creditor is pressing them severely, then begging to pay the debt is halal.

[Table/Boxed Text] Arabic: In 'Ad-Durr al-Mukhtar' it is stated: It is not permissible for one who has sustenance for a day, either in reality or potentially—such as a healthy person capable of earning—to ask for anything of sustenance. The giver who is aware of his condition sins because he is aiding in something forbidden. If one asks for clothing, or because preoccupation with Jihad or seeking knowledge prevents him

from earning, it is permissible if he is in need. End. And in it regarding mandatory maintenance...

Urdu: In 'Ad-Durr al-Mukhtar' it is stated: Asking is not permissible for one who has sustenance for a day either in reality or potentially, as a healthy person who is capable of earning, and the one who gives to him while being aware of his condition will be a sinner for aiding in what is haram. If one asks for covering the body, or due to being busy in Jihad and being unable to earn, or due to being busy in seeking knowledge and being unable to earn, then if he is in need, asking is permissible. End.

---

1. Ad-Durr al-Mukhtar, Kitab az-Zakah, Bab al-Masraf, Mujtabai Press, Delhi, 1/142.

यह (निकाह) ईजाब और क़ुबूल (प्रस्ताव और स्वीकृति) का नाम है, जिसके लिए शरीयत के अनुसार एक पैसे की भी ज़रूरत नहीं है। और अगर कोई ज़रूरी मक़सद बिना मांगे किसी हलाल तरीक़े से पूरा हो सकता हो, तब भी मांगना हराम है। उदाहरण के तौर पर, यदि किसी के पास खाने को कुछ नहीं है लेकिन उसके पास कोई हुनर है, या वह व्यक्ति हट्टा-कट्टा और तंदुरुस्त है और मज़दूरी करने के क़ाबिल है कि वह अपनी दस्तकारी या मज़दूरी से ज़रूरत के मुताबिक़ कमा सकता है, इससे पहले कि ज़रूरत भुखमरी की हद तक पहुँच जाए, तो उसके लिए मांगना हलाल नहीं है। और न ही ऐसे लोगों को देना जायज़ है क्योंकि उन्हें देना हराम कमाई में उनकी मदद करना है। अगर कोई नहीं देगा, तो वे मजबूर होकर ख़ुद मेहनत-मज़दूरी करेंगे। और अगर दूसरा कोई हलाल तरीक़ा उपलब्ध न हो, वह कोई पेशा या दस्तकारी नहीं जानता और न ही मेहनत-मज़दूरी करने में सक्षम है, चाहे बीमारी या शारीरिक कमज़ोरी या नाज़ों-नख़रों में पले होने के कारण, या वह कमा तो सकता है लेकिन ज़रूरत फ़ौरी (तत्काल) है और कमाई पर छोड़ना 'इराक़ से मरहम आने तक मरीज़ के दम तोड़ने' जैसा मामला हो जाए, तो मांगना हलाल होगा। क्योंकि इन स्थितियों में कार्यवाही इसी तरह हो सकती है कि वह मांग ले, या छीन ले, या धोखा दे, या कोई हराम या मुर्दार खाए। चोरी और ज़बरदस्ती कब्ज़ा (ग़सब) की हरामियत मांगने से कहीं अधिक है, और हराम व मुर्दार खाना ग़सब व ज़बरदस्ती से भी ज़्यादा सख़्त है। ये सूरतें तो साफ़ हैं, और उलेमा ने जिहाद में मसरूफ़ियत और दीन का इल्म हासिल करने में मसरूफ़ियत के कारण कमाई की फ़ुर्सत न मिलने को भी माज़ूरी (अक्षमता) की वजहों में गिना है और ऐसे शख़्स के लिए मांगना हलाल बताया है। जब मामला ज़रूरत और ज़रिए के तय होने पर आ टिका है, तो इसकी कोई विशेषता सिर्फ़ खाने-पीने तक सीमित नहीं है। जिसके पास एक दिन की गुज़र-बसर का सामान हो, उसके लिए मांगना मुतलक़न (बिल्कुल) मना है; बल्कि अगर दस दिन का खाना मौजूद है और कपड़ा नहीं है, या कपड़ा तो है पर इतना हल्का कि सर्दी की आफ़त नहीं रोक सकता, और हासिल करने का कोई दूसरा तरीक़ा नहीं है, तो कपड़ों के लिए मांगना नाजायज़ नहीं है। इसी तरह अगर खाने-पीने का सब सामान मौजूद है लेकिन वह क़र्ज़दार है, तो अगर उसके पास कुछ अतिरिक्त माल रखा है जिसे बेचकर वह क़र्ज़ अदा कर सकता है या कमाकर दे सकता है, तो मांगना हराम है। और अगर वह अपनी कमाई से ज़रूरी ख़र्च के बाद कुछ नहीं बचा सकता और क़र्ज़दाता सिर पर तलवार लिए खड़ा है, तो क़र्ज़ की अदायगी के लिए मांगना हलाल है।

[बॉक्स वाला हिस्सा] अरबी: 'अद-दुर्रुल मुख़्तार' में है: जिसके पास एक दिन का गुज़ारा वास्तव में या शक्ति के रूप में (जैसे कमाने के क़ाबिल तंदुरुस्त शख़्स) मौजूद हो, उसके लिए खाने की कोई चीज़ मांगना जायज़ नहीं है। और उसकी हालत से वाक़िफ़ होने के बावजूद उसे देने वाला गुनहगार होगा क्योंकि उसने हराम काम में मदद की है। अगर तन ढकने के कपड़ों के लिए, या जिहाद में मसरूफ़ होने के कारण कमाई न कर पाने की वजह से, या इल्म हासिल करने की मसरूफ़ियत के कारण कमाई न कर सकने की वजह से सवाल करे, तो ज़रूरत या हाजत होने पर सवाल करना जायज़ है। इति। और इसमें अनिवार्य खर्चों के बारे में...

उर्दू: दर-ए-मुख़्तार में है: मांगना जायज़ नहीं है उसके लिए जिसके पास एक दिन का गुज़ारा वास्तव में या शक्ति के रूप में है जैसा कि तंदुरुस्त शख़्स कमाई के क़ाबिल हो और उसकी हालत से वाक़िफ़ होने के बावजूद उसे देने वाला गुनहगार होगा क्योंकि उसने हराम पर मदद की। अगर बदन ढकने के लिए या जिहाद में मसरूफ़ होने की वजह से कमाई न कर सकने या इल्म हासिल करने की मसरूफ़ियत में कमाई न कर सकने की वजह से सवाल करे, तो ज़रूरत या हाजत मंद हो तो सवाल करना जायज़ है। इति।

---

1. अद-दुर्रुल मुख़्तार, किताबुज़ ज़कात, बाबुल् मसरफ़, मतबअ मुजतबाई दिल्ली, 1/142.

میں ایجاب و قبول کا نام ہے جس کے لئے ایک پیسہ کی بھی ضرورت شرعاً نہیں، اور اگر غرض ضروری اور بے سوال کسی طریقہ حلال سے دفع ہو سکتی ہے جب بھی سوال حرام، مثلاً کھانے کو کچھ پاس نہیں مگر ہاتھ میں ہنر ہے یا آدمی قوی تندرست قابل مزدوری ہے کہ اپنی صنعت یا اجرت سے بقدر حاجت پیدا کر سکتا ہے قبل اس کے کہ احتیاج تا بحد مخمصہ پہنچے تو اسے سوال حلال نہیں، نہ اسے دینا جائز کہ ایسوں کو دینا انہیں کسبِ حرام کا مؤید ہوتا ہے اگر کوئی نہ دے تو جھک مار کر آپ ہی محنت مزدوری کریں اور اگر دوسرا طریقہ حلال میسر نہیں حرفت و صنعت کچھ نہیں جانتا نہ محنت و مزدوری پر قادر ہے خواہ بوجہ مرض یا ضعف خلقی یا نازپروردگی یا کسب کر تو سکتا ہے مگر حاجت فوری ہے کسب پر محول کرنا تتریاق از عراق کا مضمون ہو جاتا ہے تو سوال حلال ہوگا کہ ہر ان صورتوں میں کارروائی یونہی ہو سکتی ہے کہ مانگ کرلے یا چھین کر یا چکرا کر یا کوئی حرام یا مردار کھائے اور سرقہ و غصب کی حرمت سوال سے اشد ہے اور حرام و مردار کی غصب و قہر سے بھی سخت تر، یہ صورتیں تو ظاہر ہیں اور علماء نے بوجہ اشتغال جہاد و مشغولی طلب علم دین، فرصت کسب نہ پانے کو بھی وجوہ معذوری سے شمار فرمایا اور ایسے کے لئے سوال حلال بتایا جب مدار ضرورت غرض و تعین ذریعہ پر ٹھہرا تو کچھ اکل و شرب ہی کی تخصیص نہیں کہ جس کے پاس ایک دن کا قوت ہے اسے سوال مطلقاً منع ہو بلکہ اگر دس دن کا کھانا موجود ہے اور کپڑا نہیں یا کپڑا بھی ہے مگر ہلکا کہ جاڑے کی آفت روک سکتا نہیں اور طریقہ تحصیل کوئی دوسرا نہیں کپڑے کے لئے سوال ناروا نہیں، یونہی اگر کھانے پہننے سب کو موجود ہے مگر مدیون ہے تو اگر کچھ مال فاضل رکھا ہے جسے بیچ کر ادا کرے یا کما کر دے سکتا ہے تو سوال حرام، اور اگر کمائی سے بعد نفقہ

ضروری کے کچھ نہیں بچا سکتا اور قرض خواہ گردن پر چھری رکھے ہوئے ہے تو ادا کے لئے سوال حلال۔

[جدول] عربی: في الدرالمختار لا يحل ان يسأل شيئا من القوت من له قوت يومه بالفعل او بالقوة كالتصحيح المكتسب و يأثم معطيه ان علم بحاله لاعانته على المحرم ولو سأل للكسوة او لاشغاله عن الكسب بالجهاد او لطلب العلم جاز لو محتاجا اھ وفيه من النفقات تحب

اردو ترجمہ: در مختار میں ہے جائز نہیں اسے سوال جس کے پاس ایک دن کا گزارہ بالفعل یا بالقوۃ ہے جیسا کہ تندرست شخص کمائی کے قابل ہو اور اس کے حال سے آگاہی کے باوجود اس کو دینے والا گنہگار ہوگا کہ حرام پر اعانت کی وجہ سے، اگر جسم ڈھانپنے کے لئے یا جہاد میں مصروف ہونے کی وجہ سے کسب نہ کر سکنے یا طلب علم کی مصروفیت میں کسب نہ کر سکنے کی وجہ سے سوال کرے تو ضرورت یا حاجت مند ہو تو سوال کرنا جائز ہے اھ، اسی کے

---

1 الدرالمختار کتاب الزکوۃ باب المصرف مطبع مجتبائی دہلی ۱/۱۴۲

Volume 23 Fatawa-e-Razvia

(Arabic Box): Likewise, [maintenance is obligatory] for every relative within the prohibited degrees, whether a minor or a female, even if an adult and healthy; or for an adult male who is unable to earn a living due to a physical disability such as blindness, idiocy, or paralysis. It is added in 'Al-Multaqi' and 'Al-Mukhtar': or one who does not have a good skill for a craft, or because of being from honorable families^1. Al-Shami said: meaning from the people of nobility^2, etc. And Allah, the Sublime and Exalted, knows best.

(Urdu Box): It is stated in the Chapter of Maintenance (Bab al-Nafaqah): Maintenance is obligatory for every underage prohibited relative or woman, even if she is an adult and healthy, or an adult male who is unable to earn due to physical disability, such as being blind, having paralyzed hands and feet, etc. In 'Multaqi' and 'Mukhtar', it is added: anyone who does not possess a good skill for earning, or household women, etc. Shami said, meaning the people of nobility, etc. And Allah, the Sublime and Exalted, knows best. (T)

(Center Graphic): Treatise: Khair-ul-Amal fi Hukm-il-Kasb wa-as-Su'al (The Best of Hopes Regarding the Ruling on Earning and Begging) Finished. [Seal of Dawat-e-Islami: I.T. Majlis of Dawat-e-Islami, www.dawateislami.net]

(Footnotes): 1. Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Talaq, Bab al-Nafaqah, Matba' Mujtabai, Delhi, 1/276. 2. Radd al-Muhtar, Kitab al-Talaq, Bab al-Nafaqah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 2/681.

Page 622 of 768

खण्ड 23 फ़तावा-ए-रज़विया

(अरबी बॉक्स): इसी प्रकार, प्रत्येक महरम रिश्तेदार (जिनसे विवाह वर्जित हो) के लिए [भरण-पोषण अनिवार्य है], चाहे वह नाबालिग हो या महिला, भले ही वह वयस्क और स्वस्थ हो; या वह वयस्क पुरुष जो किसी शारीरिक अक्षमता जैसे अंधापन, जड़ता या पक्षाघात के कारण जीविकोपार्जन में असमर्थ हो। 'अल-मुल्तकी' और 'अल-मुख्तार' में जोड़ा गया है: या वह जिसके पास किसी शिल्प के लिए अच्छा कौशल नहीं है, या कुलीन परिवारों से होने के कारण^1। अल-शामी ने कहा: यानी कुलीन वर्ग के लोगों से^2, आदि। और अल्लाह, जो महान और उच्च है, सबसे अच्छा जानता है।

(उर्दू बॉक्स): भरण-पोषण के अध्याय (बाब अल-नफ़क़ा) में है: भरण-पोषण हर नाबालिग महरम रिश्तेदार या महिला के लिए अनिवार्य है, भले ही वह वयस्क और स्वस्थ हो, या वयस्क पुरुष हो लेकिन शारीरिक रूप से विकलांग होने के कारण कमाने में असमर्थ हो, जैसे अंधा, हाथ-पैर से लाचार आदि। 'मुल्तकी' और 'मुख्तार' में यह भी जोड़ा गया है कि जो कोई अच्छा कौशल नहीं रखता या घरेलू महिलाएं आदि। शामी ने कहा, अर्थात कुलीन लोग आदि। और अल्लाह, जो महान और उच्च है, सबसे अच्छा जानता है। (त)

(मध्य): पुस्तिका: खैर-उल-अमाल फ़ी हुक्म-इल-कस्ब व-अस-सुवाल (कमाने और माँगने के आदेश के संबंध में श्रेष्ठ आशाएं) समाप्त। [दावत-ए-इस्लामी की मोहर: आई.टी. मज्लिस दावत-ए-इस्लामी, www.dawateislami.net]

(पाद टिप्पणियाँ): 1. अल-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-तलाक, बाब अल-नफ़क़ा, मतबा मुजतबाई, दिल्ली, 1/276। 2. रद अल-मुह्तार, किताब अल-तलाक, बाब अल-नफ़क़ा, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 2/681।

पृष्ठ 622 का 768

ایضا لکل ذي رحم محرم صغیرا او انثی ولو بالغة صحیحة او الذکر بالغا عاجزا عن الکسب بنحو زمانة کعمی وعته وفلج زاد في الملتقی والمختار او لا یحسن الکسب لحرفة او لکونه من ذوی البیوتات۱۸ اھ قال الشامي اي من اھل الشرف۲۸ الخ، واللہ سبحنہ وتعالی اعلم۔

باب النفقہ میں ہے نفقہ واجب ہے ہر نابالغ ذی محرم یا عورت اگرچہ بالغہ صحیحہ یا مرد بالغ ہو لیکن جسمانی معذور ہونے کی وجہ سے کسب سے عاجز ہے جیسے نابینا، ہاتھ پاؤں مفلوج وغیرہ، ملتقی اور مختار میں زائد کیا جو کوئی اچھا کسب نہیں رکھتا یا گھریلو عورتیں اھ شامی نے فرمایا یعنی اہل شرف لوگ الخ۔ واللہ سبحنہ و تعالی اعلم (ت)

رسالہ خیر الأمال في حکم الکسب والسوال ختم ہوا۔ [مہر: آئی ٹی مجلسِ دعوتِ اسلامی، [www.dawateislami.net

1 الدرالمختار کتاب الطلاق باب النفقۃ مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۲۷۶ 2 ردالمحتار کتاب الطلاق باب النفقۃ دار احیاء التراث العربی بیروت ۲/ ۶۸۱

Fatawa Rizvia Volume 23

Knowledge and Education Relating to Scholars, Students, Muftis, Preachers, Ifta, Writing, Taqlid, Sciences and Arts, and Educational Institutions

Problem 298: What do the scholars of religion and the muftis of the firm Sharia say regarding this matter: In the Hadith "Seeking knowledge is an obligation upon every Muslim man and woman" (Searching for knowledge is mandatory for every Muslim male and female), is general knowledge meant, or is some specific knowledge intended? If specific knowledge is intended, then which knowledge is it? Explain and you shall be rewarded.

The Answer: The Hadith "Seeking knowledge is an obligation upon every Muslim man and woman" (Seeking knowledge is mandatory for every Muslim male and female), which is a "Hasan" (good) Hadith due to numerous chains of narration and multiple sources, its explicit meaning of obligation for every Muslim man and woman to seek knowledge will not apply except to that knowledge whose learning is a "Fard 'Ayn" (individual obligation). And it is not an individual obligation except to learn those sciences that a person is actually in need of for their religion. The most comprehensive, inclusive, highest, most complete, most important, and most magnificent of these is the knowledge of the fundamentals of beliefs (Usool al-Aqa'id), through the belief in which a person becomes a Sunni Muslim, and through denial and opposition to which...

---

[1] Kanz al-Ummal, Hadith 28652, Muassasah al-Risalah, Beirut, 10/131; Al-Jami' al-Saghir, letter "Ta", Hadith 5272, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 2/325.

फ़तावा रज़विया जिल्द २३

ज्ञान और शिक्षा आलिम, विद्यार्थी, मुफ्ती, उपदेशक, फतवा-देना, लेखन, तक्लीद, विज्ञान और कला, शैक्षणिक संस्थानों से संबंधित

मसला २९८: धर्म के विद्वान और सुदृढ़ शरीयत के मुफ्ती इस मामले में क्या कहते हैं कि हदीस "ज्ञान की तलाश हर मुस्लिम पुरुष और महिला पर अनिवार्य है" (हर मुसलमान मर्द और औरत पर इल्म हासिल करना फर्ज़ है) में क्या सामान्य रूप से हर ज्ञान मुराद है या कोई विशेष ज्ञान अभीष्ट है? यदि विशेष ज्ञान अभीष्ट है, तो वह कौन सा ज्ञान है? स्पष्ट करें, आपको पुण्य मिलेगा।

जवाब: हदीस "ज्ञान की तलाश हर मुस्लिम पुरुष और महिला पर अनिवार्य है" (हर मुसलमान मर्द और औरत पर इल्म हासिल करना फर्ज़ है), जो कई सूत्रों और अनेक मार्गों के कारण "हसन" (अच्छी) हदीस है, इसका स्पष्ट अर्थ हर मुस्लिम पुरुष और महिला पर ज्ञान की खोज की अनिवार्यता है। यह उस ज्ञान के अलावा किसी और पर लागू नहीं होगा जिसका सीखना "फ़र्ज़-ए-ऐन" (व्यक्तिगत अनिवार्यता) है। और "फ़र्ज़-ए-ऐन" उन विज्ञानों को सीखने के अलावा कुछ नहीं है जिनकी मनुष्य को वास्तव में अपने धर्म में आवश्यकता होती है। इनमें सबसे व्यापक, सर्वव्यापी, सर्वोच्च, पूर्ण, महत्वपूर्ण और महानतम बुनियादी विश्वासों का ज्ञान (उसूले अकायद) है, जिनके विश्वास से व्यक्ति सुन्नी मुसलमान होता है और उनके इनकार और विरोध से...

---

[1] कंज़ुल उम्माल, हदीस २८६५२, मुअस्ससतुर् रिसाला, बेरूत, १०/१३१; अल-जामे-उस-सगीर, हर्फ "ता", हदीस ५२७२, दारुल कुतुब अल-इल्मिया, बेरूत, २/३२५।

पृष्ठ ७६८ का ६२४

علم و تعلیم عالم، متعلم، مفتی، واعظ، افتاء، کتابت، تقلید، علوم و فنون، تعلیم گاہ سے متعلق

مسئلہ ۲۹۸: کیافرماتے ہیں علمائے دین ومفتیانِ شرع متین اس مسئلہ میں کہ حدیث طلب العلم فریضۃ علی کل مسلم ومسلمۃ (ہر مسلمان مرد و عورت پر علم حاصل کرنا فرض ہے۔ت) میں عموماً ہر علم مراد ہے یا کوئی علم خاص مقصود ہے؟ اگر خاص مقصود ہے تو وہ کون سا علم ہے؟ بینوا توجروا۔

الجواب: حدیث طلب العلم فریضۃ علی کل مسلم ومسلمۃ (ہر مسلمان مرد و عورت پر علم حاصل کرنا فرض ہے۔ ت) کہ بوجہ کثرت طرق و تعدد مخارج حدیث حسن ہے اس کا صریح مفاد ہر مسلمان مرد و عورت پر طلبِ علم کی فرضیت تو یہ صادق نہ آئے گا مگر اس علم پر جس کا تعلم فرضِ عین ہو اور فرضِ عین نہیں مگر ان علوم کا سیکھنا جن کی طرف انسان بالفعل اپنے دین میں محتاج ہو ان کا اعم و اشمل و اعلیٰ و اکمل و اہم و اجل علم اصول عقائد ہے جن کے اعتقاد سے آدمی مسلمان سنّی المذہب ہوتا ہے اور انکار و مخالفت سے

---

[1] کنز العمال حدیث ۲۸۶۵۲ مؤسسۃ الرسالۃ بیروت ۱۰/ ۱۳۱، الجامع الصغیر حرف الطاء حدیث ۵۲۷۲ دارالکتب العلمیۃ بیروت ۲/ ۳۲۵

Fatawa Razawiyya, Volume 23

...infidel or innovator, and God forbid. Among all, the first obligation upon a person is the learning of this [faith], and everyone is equal in their need for it. Then, the knowledge of prayer issues, i.e., its obligations, conditions, and invalidators, the knowledge of which enables one to perform prayer correctly. Then, when Ramadan arrives, the issues of fasting; if one becomes the owner of a productive threshold (Nisab), the issues of Zakat; if one has the means, the issues of Hajj; if one intends to marry, the necessary issues related to it; if one is a merchant, the issues of buying and selling; for a farmer, the issues of agriculture; for a lessor and lessee, the issues of leasing; and by analogy, it is an individual obligation (Fard al-Ayn) for every person to learn the issues of their current state. Among these are the issues of Halal and Haram, as every human being is in need of them, and issues of the science of the heart, i.e., spiritual obligations such as humility, sincerity, trust (in God), etc., and the ways to attain them, and internal prohibitions such as pride, ostentation, vanity, envy, etc., and their remedies. Knowledge of these is also among the most important obligations for every Muslim. Just as a person who does not pray is a sinner, transgressor, and perpetrator of major sins, in the same way, one who prays with ostentation is caught in these calamities. We ask Allah for forgiveness and well-being. So, only these sciences are meant in the Hadith, and that is all. Imam Munawi writes under the mentioned Hadith in at-Taysir:

Arabic	Urdu Translation
He intended by it that which there is no escape from learning, such as knowing the Creator, the prophethood of His messengers, the method of prayer, and the like, for learning it is an individual obligation.[1]	It means that knowledge which there is no choice but to learn, like recognition of the Creator, the prophethood of the Messengers, the quality of prayer, and the recognition of other similar issues, because learning these things is an individual obligation. (T)

In Durr al-Mukhtar it is stated:

Arabic	Urdu Translation
Know that learning knowledge is an individual obligation, and it is to the extent of what is needed for one's religion.[2]	Know! Learning knowledge and acquiring it is an individual obligation, and by it is meant that amount which is needed in religion. (T)

In Radd al-Muhtar from Fusool-e-'Allami it is stated:

[1] At-Taysir Sharh al-Jami' al-Saghir by al-Munawi, Maktaba al-Imam al-Shafi'i, Riyadh, 2/115 [2] Durr al-Mukhtar, Preface, Matba' Mujtabai, Delhi, 1/6 Page 625 of 768

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

...काफ़िर या बेदीन, खुदा न करे। सबमें पहला फ़र्ज़ इंसान पर इसी का सीखना है और इसकी ज़रूरत में सब बराबर हैं। फिर नमाज़ के मसाइल का इल्म यानी उसके फ़राइज़, शरायत और मुफ़्सिदात (बिगाड़ने वाली चीज़ें) जिनके जानने से नमाज़ सही तौर पर अदा की जा सके। फिर जब रमज़ान आए तो रोज़े के मसाइल; साहिबे निसाब होने पर ज़कात के मसाइल; इस्तताअत होने पर हज के मसाइल; निकाह करना चाहे तो उससे मुताल्लिक़ ज़रूरी मसाइल; ताजिर हो तो खरीद-ओ-फ़रोख्त के मसाइल; किसान के लिए खेती-बाड़ी के मसाइल; किराए पर देने और लेने वाले के लिए इजारा (किरायेदारी) के मसाइल; और इसी तरह हर शख्स पर उसकी मौजूदा हालत के मसाइल सीखना फ़र्ज़े ऐन है। और इन्हीं में से हलाल-ओ-हराम के मसाइल हैं जिनकी हर इंसान को ज़रूरत है, और इल्मे क़ल्ब (दिल का इल्म) के मसाइल यानी बातिनी फ़राइज़ जैसे आजिज़ी, इख्लास, तवक्कुल वगैरा और उन्हें हासिल करने के तरीके और बातिनी हराम काम जैसे तकब्बुर, दिखावा, खुद-पसंदी, हसद वगैरा और उनका इलाज। इनका इल्म भी हर मुसलमान पर अहम फ़राइज़ में से है। जिस तरह नमाज़ न पढ़ने वाला फ़ासिक़-ओ-फ़ाजिर और कबीरा गुनाहों का मुर्तकिब है, वैसे ही दिखावे के लिए नमाज़ पढ़ने वाला इन्हीं मुसीबतों में गिरफ्तार है। हम अल्लाह तआला से माफ़ी और आफियत का सवाल करते हैं। तो हदीस में सिर्फ यही उलूम मुराद हैं और बस। अल्लामा मुनावी 'تیسیر' (तयसीर) में ज़िक्र की गई हदीस के तहत लिखते हैं:

अरबी	उर्दू अनुवाद
اراد به مالا مندوحة له عن تعلمه كمعرفة الصانع ونبوة رسله وكيفية الصلوة ونحوها فان تعلمه فرض عين. [1]	इससे वह इल्म मुराद है जिसके सीखने से कोई चारा नहीं, जैसे सानअ (खालिक़) की पहचान, रसूलों की नुबुव्वत, नमाज़ की कैफ़ियत और इसके जैसे दूसरे मसाइल की मारिफ़त, क्योंकि इन बातों का सीखना फ़र्ज़े ऐन है। (त)

'दुर्रे मुख़्तार' में है:

अरबी	उर्दू अनुवाद
علم ان تعلم العلم يكون فرض عين و هو بقدر ما يحتاج لدينه۔ [2]	जान लीजिये! इल्म सीखना और उसे हासिल करना फ़र्ज़े ऐन है, और इससे मुराद उतनी मिक़दार है जितनी दीन में ज़रूरत पड़ती है। (त)

'रद्दुल मुहतार' में 'फ़ुसूले अल्लामी' से है:

[1] अत-तयसीर शरह अल-जामि' अस-सगीर लिल-मुनावी, मकतबा अल-इमाम अश-शाफ़ई, रियाज़ 2/115 [2] दुर्रे मुख़्तार, मुक़द्दमा, मतबा मुजतबाई, दिल्ली 1/6 पेज 625 ऑफ 768

کافر یابدعتی، والعیاذ باللہ تعالی۔ سب میں پہلا فرض آدمی پر اسی کا تعلم ہے اور اس کی طرف احتیاج میں سب یکساں، پھر علم مسائل نماز یعنی اس کے فرائض و شرائط و مفسدات جن کے جاننے سے نماز صحیح طور پر ادا کر سکے، پھر جب رمضان آئے تو مسائل صوم، مالک نصاب نامی ہو تو مسائل زکوۃ، صاحب استطاعت ہو تو مسائل حج، نکاح کیا چاہے تو اس کے متعلق ضروری مسئلے، تاجر ہو تو مسائل بیع و شراء، مزارع پر مسائل زراعت، موجر و مستاجر پر مسائل اجارہ، و علی ہذا القیاس ہر اس شخص پر اس کی حالت موجودہ کے مسئلے سیکھنا فرض عین ہے اور انہیں میں سے ہیں مسائل حلال و حرام کہ ہر فرد بشر ان کا محتاج ہے اور مسائل علم قلب یعنی فرائض قلبیہ مثل تواضع و اخلاص و توکل و غیرہا اور ان کے طرق تحصیل اور محرمات باطنیہ تکبر و ریا و عجب و حسد و غیرہا اور ان کے معالجات کہ ان کا علم بھی ہر مسلمان پر اہم فرائض سے ہے جس طرح بے نماز فاسق و فاجر و مرتکب کبائر ہے یونہی بعینہ ریاء سے نماز پڑھنے والا انہیں مصیبتوں میں گرفتار ہے نسئل اللہ العفو والعافیۃ (ہم اللہ تعالٰی سے عفو و عافیت کا سوال کرتے ہیں۔ ت) تو صرف یہی علوم حدیث میں مراد ہیں و بس۔ علامہ منادی تیسر میں زیر حدیث مذکور لکھتے ہیں:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
اراد به مالا مندوحة له عن تعلمه كمعرفة الصانع ونبوة رسله وكيفية الصلوة ونحوها فان تعلمه فرض عين. 1	اس سے وہ علم مراد ہے جس کے سیکھنے سے کوئی چارہ نہیں، جیسے صانع کی پہچان، رسولوں کی نبوت، کیفیت نماز اور اس جیسے دوسرے مسائل کی معرفت، کیونکہ ان باتوں کا سیکھنا فرض عین ہے۔ (ت)

در مختار میں ہے:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
اعلم ان تعلم العلم یکون فرض عین و ھو بقدر ما یحتاج لدینہ۔ 2	جان لیجئے! علم سیکھنا اور اسے حاصل کرنا فرض عین ہے، اور اس سے مراد اتنی مقدار ہے کہ جس کی دین میں ضرورت پڑتی ہے۔ (ت)

ردالمحتار میں فصول علامی سے ہے:

1 التیسیر شرح الجامع الصغیر للمناوی مکتبۃ الامام الشافعی الریاض ۲/ ۱۱۵ 2 درمختار مقدمہ مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۶ صفحہ ۶۲۵ از ۷۶۸

Fatawa Ridawiyya, Volume 23

It is obligatory for every sane and adult male and female, after acquiring religious knowledge and guidance, to learn the rulings of wudu (ablution), ghusl (ritual bath), prayer, and fasting. Similarly, it is obligatory for someone who possesses the nisab (minimum amount of wealth) to know the rulings of zakat. And for the one for whom Hajj is obligatory, knowing its rulings is essential. Likewise, it is necessary for traders to learn the rulings of buying and selling so they may avoid doubtful and disliked matters in all transactions. Similarly, for professionals and anyone engaged in any work, it is mandatory to have knowledge of that work and its rulings so that they may avoid what is forbidden (haram) in that matter. (T)

And in the same [book]: In 'Tabyeen al-Maharim' it is stated: There is no doubt that it is obligatory to know the obligation of the five daily prayers and to have knowledge of attaining sincerity (ikhlas), because the validity of every action depends on it. Similarly, it is necessary to acquire knowledge of what is permissible (halal) and forbidden (haram), and knowledge of showing off (riya), because a worshipper who shows off is deprived of the reward for their action due to their ostentation. It is also necessary to have knowledge of envy (hasad) and vanity (ujub), as both consume human deeds just as fire consumes wood. Knowing the rulings of buying and selling, marriage, divorce, etc., is necessary for the person [intending to engage in them].

1. Radd al-Muhtar, Introduction, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/29
2. Radd al-Muhtar, Introduction, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/29

Page 626 of 768

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

धार्मिक ज्ञान और मार्गदर्शन प्राप्त करने के बाद, प्रत्येक समझदार, बालिग पुरुष और महिला पर वुज़ू, गुस्ल, नमाज़ और रोज़ा के मसाइल सीखना फ़र्ज़ है। इसी तरह, ज़कात के मसाइल को जानना उस व्यक्ति के लिए अनिवार्य है जो निसाब का मालिक है। और हज के मसाइल उसके लिए जिस पर वह वाजिब है। और व्यापारियों के लिए खरीद-बिक्री के मसाइल जानना ज़रूरी है ताकि वे सभी लेन-देन में संदिग्ध और मकरूह कामों से बच सकें। इसी तरह, पेशेवरों और किसी भी काम में लगे व्यक्ति के लिए उस काम का ज्ञान होना फ़र्ज़ है, और इसका हुक्म यह है ताकि वह उस मामले में हराम से बच सके। (त)

और उसी में है: तबीन अल-महारिम में है: इसमें कोई संदेह नहीं है कि पांचों वक़्त की नमाज़ों की फ़र्ज़ियत जानना और इखलास (निष्ठा) हासिल करने का ज्ञान रखना ज़रूरी है, क्योंकि हर अमल की शुद्धि इसी पर निर्भर है। इसी तरह, हलाल और हराम का ज्ञान और रिया (दिखावा) का ज्ञान प्राप्त करना ज़रूरी है, क्योंकि दिखावा करने वाला इबादत गुज़ार अपनी रियाकारी के कारण अपने अमल के फल और सवाब से वंचित रह जाता है। हसद (ईर्ष्या) और उज्ब (अहंकार) का ज्ञान रखना ज़रूरी है क्योंकि ये दोनों मानवीय कर्मों को उसी तरह खा जाते हैं जैसे आग लकड़ी को। खरीद-बिक्री, निकाह, तलाक आदि के मसाइल जानना उस व्यक्ति के लिए ज़रूरी हैं [जो इनमें शामिल होना चाहता है]।

1. रद्द अल-मुह्तार, मुक़द्दमा, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत 1/29
2. रद्द अल-मुह्तार, मुक़द्दमा, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत 1/29

पृष्ठ 626 / 768

دینی علم اور ہدایت حاصل کرنے کے بعد ہر عاقل، بالغ، مرد، عورت پر وضو، غسل، نماز اور روزہ کے مسائل سیکھنا فرض ہے اور اسی طرح مسائلِ زکوٰۃ کا، اس شخص کے لئے جاننا، جو صاحبِ نصاب ہے۔ اور حج کے مسائل اس کے لئے جس پر وہ واجب ہے، اور خرید و فروخت کے مسائل جاننا کاروبار کرنے والوں کیلئے تاکہ وہ اپنے تمام معاملات میں مشکوک اور مکروہ کاموں سے بچ جائیں۔ یونہی پیشہ ور اور ہر ایسا آدمی جو کسی کام میں مشغول ہو تو اس پر اس کام کا علم رکھنا فرض ہے، اور اس کا حکم یہ ہے تاکہ وہ اس معاملے میں حرام سے بچ جائے۔ (ت)

اور اسی میں ہے: تبیین المحارم میں ہے: اس میں کوئی شک نہیں کہ پنجگانہ فرض نمازوں کی فرضیت جاننا اور حصول اخلاص کا علم رکھنا ضروری ہے کیونکہ ہر عمل کی صحت اس پر موقوف ہے۔ یونہی حلال، حرام کا علم اور ریاء کا علم حاصل کرنا ضروری ہے کیونکہ عابد ریاکار اپنی ریاکاری کی وجہ سے اپنے عمل کے اجر و ثواب سے محروم ہوتا ہے۔ حسد اور خود بینی کا علم رکھنا ضروری ہے کیونکہ یہ دونوں انسانی اعمال کو اس طرح کھا جاتے ہیں جیسے آگ لکڑی کو، خرید و فروخت، نکاح، طلاق وغیرہ کے مسائل جاننا اس شخص کیلئے ضروری ہیں

1. ردالمحتار مقدمہ داراحیاء التراث العربی بیروت ۱/ ۲۹
2. ردالمحتار مقدمہ داراحیاء التراث العربی بیروت ۱/ ۲۹

Fatawa Rizwia Volume 23

[Boxed Text] For those who wish to perform these acts, it is necessary to know them as forbidden (Haram) and leading to disbelief (Kufr). By my life, these are the most essential matters in this era. (T)

In 'Ash'at al-Lam'at,' a commentary on 'Mishkat,' it is stated under the mentioned Hadith:

[Table Header omitted, as it's a two-column layout] [Left Column - Persian Transcription] Knowledge here refers to that which is necessary at a given time for a Muslim. For instance, upon entering Islam, it becomes obligatory to know the Creator (the Exalted) and His attributes, and to have knowledge of the Prophethood of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), and other matters without which faith is not valid. When the time for prayer arrives, it becomes obligatory to learn the knowledge of the rulings of prayer, and when Ramadan arrives, it becomes obligatory to learn the rulings of fasting, etc.

[Right Column - Urdu Transcription] In this context (i.e., in the mentioned Hadith), knowledge refers to that which is essential at the time of becoming a Muslim. For example, when a person embraces Islam, it becomes necessary for them to have knowledge of Allah Almighty and His attributes, as well as knowledge of the Prophethood of the Messenger (peace and blessings of Allah be upon him), and other Islamic issues without knowing which faith is not correct. Furthermore, when the time for prayer comes, it is necessary to learn the matters of prayer, and when the blessed Ramadan arrives, it is necessary to learn the rulings of fasting, etc. (T)

In short, this Hadith refers to this specific extent of knowledge. Indeed, other verses and Hadiths concerning the excellence of scholars and the encouragement of knowledge refer to many other sciences whose learning is a communal obligation (Fard Kifayah), mandatory (Wajib), Sunnah, or recommended (Mustahabb). No degree of merit or encouragement beyond these can be intended in the verses and Hadiths. The principle governing them is that those sciences which are beneficial to a person's religion—whether essentially like Jurisprudence (Fiqh), Hadith, and Sufism without confusion, and Tafsir (exegesis) of the Quran without excess or neglect; or instrumentally like grammar (Nahw), morphology (Sarf), and rhetoric (Ma'ani Bayan) which are not religious matters in themselves but serve as means to understand the Quran and Hadith. This humble servant (the author) offers a fine standard: the intent of the speaker, as evident from his own speech, cannot be determined by another's

statement. The Prophet Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him), who proclaimed the high and precious virtues of knowledge and scholars, stated in his Hadith: 'The scholars are the heirs of the Prophets. The Prophets did not leave behind Dirhams or Dinars as inheritance; they left knowledge as their legacy. Whoever acquired knowledge has acquired a great portion.' Narrated by Abu Dawood, Tirmidhi, and Ibn Majah.

Abu Dawood, Tirmidhi, Ibn Majah, Ibn Hibban and...

---

1 Ash'at al-Lam'at Sharh al-Mishkat, Kitab al-'Ilm, Chapter 2, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 1/161

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

[बॉक्स में दिया गया पाठ] जो इन कामों को करना चाहे, उनके लिए इन्हें हराम और कुफ़्रिया इल्ज़ाम जानना ज़रूरी है। मुझे अपनी ज़िंदगी की कसम, इस ज़माने में ये सबसे ज़्यादा ज़रूरी मामले हैं। (त)

अशअतुल लम्आत शरह मिश्कात में ज़िक्र शुदा हदीस के तहत फ़र्माते हैं:

[तालिका] [बायाँ स्तंभ - फ़ारसी] यहाँ इल्म से मुराद वह इल्म है जो मुसलमान के लिए वक़्त की ज़रूरत है। मिसाल के तौर पर जब कोई इस्लाम में दाखिल हो तो उस पर खालिक (अल्लाह) तआला और उसकी सिफ़ात (गुणों) की मारिफ़त, और अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की नबूवत का इल्म और उसके अलावा वे चीज़ें जिनके बिना ईमान सही नहीं होता, वाजिब हो जाता है। और जब नमाज़ का वक़्त आए तो नमाज़ के अहकाम का इल्म सीखना वाजिब हुआ और जब रमज़ान आए तो रोज़े के अहकाम सीखना वाजिब हुआ।

[दायाँ स्तंभ - उर्दू] इस जगह (यानी ज़िक्र शुदा हदीस में) इल्म से वह इल्म मुराद है जो मुसलमान होने के वक़्त ज़रूरी है, मसलन जब कोई शख़्स इस्लाम लाए तो उस पर अल्लाह तआला और उसकी सिफ़ात की मारिफ़त, यूँ ही हुज़ूर अलैहिस्सलातु वस्सलाम की नबूवत का इल्म रखना और इसके अलावा वह इस्लामी मसाइल कि जिनके जाने बग़ैर ईमान सही नहीं होता, फिर जब नमाज़ का वक़्त आ जाए तो नमाज़ के मसाइल को सीखना ज़रूरी है और जब रमज़ान शरीफ़ आ जाए तो रोज़ा के अहकाम सीखने ज़रूरी हैं वग़ैरह (त)

अलगरज़ इस हदीस में इसी क़द्र इल्म की निस्बत इरशाद है, हाँ आयात व अहादीस दीगर कि फ़ज़ीलत-ए-उलमा व तर्ग़ीब-ए-इल्म में वारिद हैं, वहाँ उनके सिवा और उलूम-ए-कसीरा (अनेक विधाएं) भी मुराद हैं जिनका तअल्लुम (सीखना) फ़र्ज़-ए-किफ़ाया या वाजिब या मसनून या मुस्तहब है। उससे आगे कोई दर्जा फ़ज़ीलत व तर्ग़ीब और जो उनसे ख़ारिज हो, हरगिज़ आयात व अहादीस में मुराद नहीं हो सकता। और उनका ज़ाबिता (नियम) यह है कि वे उलूम जो आदमी को उसके दीन में फ़ायदा पहुँचाएँ चाहे वे बुनियादी हों जैसे फ़िक़्ह, हदीस और तसव्वुफ़ (बिना मिलावट के), और तफ़सीर-ए-क़ुरआन (बिना किसी अतिवाद के); या फिर वे माध्यम के रूप में हों जैसे नह्व (व्याकरण), सर्फ़ और मआनी बयान, जो अपने आप में धार्मिक विषय नहीं हैं, लेकिन क़ुरआन और हदीस की समझ के लिए ज़रिया हैं। और यह फ़क़ीर (लेखक) इसके लिए एक बेहतरीन पैमाना पेश करता है: वक्ता की मंशा, जैसा कि उसके अपने कलाम (भाषण) से ज़ाहिर होती है, किसी दूसरे के बयान से

नहीं जानी जा सकती। मुस्तफ़ा सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम, जिन्होंने इल्म और उलमा के उच्च और अनमोल गुणों को बयान किया, उनकी हदीस में आता है कि 'उलमा अंबिया (पैग़ंबरों) के वारिस हैं। अंबिया ने विरासत में दिरहम या दीनार नहीं छोड़े; उन्होंने इल्म को अपनी विरासत के रूप में छोड़ा। जिसने इल्म हासिल किया, उसने बहुत बड़ा हिस्सा पा लिया।' अबू दाऊद, तिर्मिज़ी और इब्न माजा ने इसे उद्धृत किया है।

अबू दाऊद, तिर्मिज़ी, इब्न माजा, इब्न हिब्बान और...

---

1 अशअतुल लम्आत शरह अल-मिश्कात, किताब अल-इल्म, फ़स्ल 2, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस, लाहौर, 1/161

[باکس عبارت] جو ان کاموں کو کرنا چاہے، یوں ہی حرام اور کفر یہ الزام جاننا ضروری ہیں، مجھے اپنی زندگی کی قسم اس زمانے میں یہ سب سے زیادہ ضروری امور ہیں۔ (ت)

اشعۃ اللمعات شرح مشکوٰۃ میں تحت حدیث مسطور فرماتے ہیں:

[جدول] [بائیں کالم - فارسی متن] مراد بعلم درینجا علمیست کہ ضروری وقت مسلمان ست مثلاً چوں در اسلام در آمد واجب شد بروئے معرفت صانع تعالٰی و صفات و علم بہ نبوت رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ و سلم و جز آں از انچہ صحیح نیست ایمان بے آں و چوں وقت نماز آمد واجب شد آموختن علم باحکام صلاۃ و چوں رمضان آمد واجب گردید تعلم احکام صوم الخ۔

[دائیں کالم - اردو ترجمہ] اس جگہ (یعنی حدیث مذکور میں) علم سے وہ علم مراد ہے جو مسلمان ہونے کے وقت ضروری ہے، مثلاً جب کوئی شخص اسلام لائے تو اس پر اللہ تعالٰی اور اس کی صفات کی معرفت، یونہی حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام کی نبوت کا علم رکھنا اور اس کے علاوہ وہ اسلامی مسائل کہ جن کو جانے بغیر ایمان صحیح نہیں ہوتا، پھر جب نماز کا وقت آجائے تو مسائل نماز کو سیکھنا ضروری ہے اور جب رمضان شریف آجائے تو احکام روزہ سیکھنے ضروری ہیں الخ (ت)

غرض اس حدیث میں اسی قدر علم کی نسبت ارشاد ہے، ہاں آیات و احادیث دیگر کہ فضیلت علماء و ترغیب علم میں وارد، وہاں ان کے سوا اور علوم کثیرہ بھی مراد ہیں جن کا تعلم فرض کفایہ یا واجب یا مسنون یا مستحب، اس کے آگے کوئی درجہ فضیلت و ترغیب اور جو ان سے خارج ہو ہرگز آیات و احادیث میں مراد نہیں ہو سکتا، اور ان کا ضابطہ یہ ہے کہ وہ علوم جو آدمی کو اس

کے دین میں نافع ہوں خواہ اصالۃً جیسے فقہ وحدیث و تصوف بے تخلیط، و تفسیر قرآن بے افراط و تفریط خواہ وساطۃً مثلاً نحو و صرف و معانی بیان کہ فی حد ذاتہا امر دینی نہیں مگر فہم قرآن و حدیث کے لئے وسیلہ ہیں، اور فقیر غفر اللہ تعالی اس کے لئے عمدہ معیار عرض کرتا ہے مراد متکلم جیسے خود اس کے کلام سے ظاہر ہوتی ہے دوسرے کے بیان سے نہیں ہو سکتی۔ مصطفیٰ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم جنہوں نے علم و علماء کے فضائل عالیہ وجلائل غالیہ ارشاد فرمائے انہیں کی حدیث میں وارد ہے کہ علماء وارث انبیاء کے ہیں انبیاء نے درہم و دینار ترکہ میں نہ چھوڑے، علم اپنا ورثہ چھوڑا جس نے علم پایا اس نے بڑا حصہ پایا، اخرج ابوداؤد والترمذی وابن ماجۃ

ابو داؤد، ترمذی، ابن ماجہ، ابن حبان اور---

---

1 اشعۃ اللمعات شرح المشکوٰۃ کتاب العلم الفصل الثانی آفتاب عالم پریس لاہور ۱/ ۱۶۱

Fatawa Razawiyyah Volume 23

Ibn Hibban and Al-Bayhaqi narrated from Abu al-Darda (may Allah be pleased with him) that he said: I heard the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) say, and he mentioned the Hadith regarding the excellence of knowledge, and at the end of it he said: Verily the scholars are the heirs of the prophets, and the prophets did not leave behind dinars or dirhams, they only left behind knowledge, so whoever takes it has taken an abundant portion.

Al-Bayhaqi has narrated on the authority of Hazrat Abu Darda (Allah be pleased with him) that he said: I heard the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) say this, then he narrated the Hadith about the excellence of knowledge and said at its end: Without doubt, the scholars are the heirs of the Prophets, and the Prophets did not leave behind dirhams and dinars as inheritance, but they left behind knowledge in inheritance. Then whoever acquired it, he acquired an abundant portion. (T)

Thus, in every science, it is enough to see to what extent it is that same great wealth and precious treasure which the Prophets (peace be upon them) left in their legacy. As long as it is, then certainly it is praiseworthy and the manifestation of the promised grand virtues, and its knower deserves the title of 'Alim' and 'Maulvi', otherwise it is condemned and evil, like philosophy and astrology, or frivolous and useless like rhyme and prosody, or some worldly work like maps and surveying. In any case, it is not the recipient of those virtues, nor can its practitioner be called an 'Alim'. The Imams of religion say: whoever remains occupied in scholastic theology (Ilm al-Kalam), his name shall be erased from the register of scholars,

In 'Al-Tariqa al-Muhammadiyya', from 'Al-Tatarkhaniyya', from Abu al-Layth al-Hafiz, who was in Samarkand, preceding in time the jurist Abu al-Layth, he said: Whoever engages in scholastic theology (Kalam), his name is erased from the scholars.

In 'Tariqa al-Muhammadiyya', it is narrated from Abu al-Layth al-Hafiz on the authority of 'Tatar Khaniya'. This elder lived in Samarkand and preceded the famous jurist Abu al-Layth in time. He said that whoever became busy with scholastic theology, his name was erased from the group of scholars.

SubhanAllah! When the scholastic theology (Ilm al-Kalam) of the later generations, whose basic principles are the beliefs of Sunnah and Islam, became condemned due

to the mixing of philosophy and superfluous additions, and its practitioner did not deserve the title of scholar, then special philosophy and...

---

1. Sunan Abi Dawud, Kitab al-Ilm, Chapter on the Excellence of Knowledge, Aftab-e-Alam Press Lahore 2/157
2. Al-Tariqa al-Muhammadiyya, Second Type regarding what is prohibited, Maktaba Hanfiyyah Quetta 1/93 and 94

इब्न हिब्बान और अल-बयहक़ी ने अबू अल-दरदा (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) से रिवायत की है कि उन्होंने कहा: मैंने अल्लाह के रसूल (अल्लाह की शांति और आशीर्वाद उन पर हो) को कहते सुना, और उन्होंने ज्ञान की उत्कृष्टता के बारे में हदीस का उल्लेख किया, और इसके अंत में कहा: निस्संदेह विद्वान नबियों के उत्तराधिकारी हैं, और नबियों ने दीनार या दिरहम विरासत में नहीं छोड़े, उन्होंने केवल ज्ञान विरासत में छोड़ा, इसलिए जिसने इसे प्राप्त किया उसने एक प्रचुर हिस्सा प्राप्त किया।

बयहक़ी ने हज़रत अबू दरदा (अल्लाह तआला उनसे प्रसन्न हो) के हवाले से उल्लेख किया कि उन्होंने कहा: मैंने हुज़ूर अलैहिस्सलाम को यह फ़रमाते सुना, फिर उन्होंने ज्ञान की फ़ज़ीलत में हदीस बयान फ़रमाई और उसके आख़िर में फ़रमाया कि निस्संदेह उलेमा अंबिया के वारिस हैं और अंबिया किराम ने दिरहम व दीनार विरासत में नहीं छोड़े बल्कि उन्होंने विरासत में इल्म (ज्ञान) छोड़ा है, फिर जिस किसी ने इसे हासिल किया उसने वाफ़िर (प्रचुर) हिस्सा हासिल किया। (त)

बस हर इल्म (ज्ञान) में इसी कदर देख लेना काफी है कि आया यह वही अज़ीम दौलत और नफ़ीस माल है जो अंबिया अलैहिमुस्सलाम ने अपने तरके(विरासत) में छोड़ा। जब तक तो बेशक महमूद (प्रशंसनीय) और फ़ज़ाइल-ए-जलीला-ए-मौऊद का मसदाक़, और इसके जानने वाले को 'आलिम' व 'मौलवी' के लक़ब (उपाधि) का इस्तिहकाक (पात्रता) है, वरना मज़मूम (निंदनीय) व बद है जैसे फलसफा (दर्शन) व नुजूम (ज्योतिष) या लग़्व (व्यर्थ) व फ़ुज़ूल जैसे काफ़िया व अरूज़ (छंदशास्त्र) या कोई दुनिया का काम जैसे नक्शा व मसाहत (सर्वेक्षण)। बहरहाल उन फ़ज़ाइल का मौरिद नहीं, न इसके माहिर को आलिम कह सकें। अइम्मा-ए-दीन फ़रमाते हैं कि जो इल्म-ए-कलाम में मशगूल रहे उसका नाम दफ़्तर-ए-उलेमा से महव (मिट) हो जाए,

'अल-तरीका अल-मुहम्मदिया' में 'अल-तातारखालिया' से, अबू अल-लैथ अल-हाफ़िज़ से रिवायत है, जो समरकंद में थे और फ़क़ीह अबू अल-लैथ से समय में पहले थे, उन्होंने कहा: जो कोई कलाम (धर्मशास्त्र) में लगा रहता है, उसका नाम विद्वानों में से मिटा दिया जाता है।

'तरीका-ए-मुहम्मदिया' में 'तातार खानिया' के हवाले से अबुल लैथ हाफ़िज़ से मनकूल (वर्णित) है, यह बुज़ुर्ग समरकंद के रहने वाले थे और मशहूर फ़क़ीह अबुल लैथ से ज़माने में पहले हुए हैं। उन्होंने फ़रमाया जो इल्म-ए-कलाम में मशगूल हो

गया उसका नाम ज़ुमरा-ए-उलेमा (विद्वानों के समूह) से मिट गया।

सुब्हान अल्लाह! जब मुतअख़्ख़िरीन (बाद के विद्वानों) का इल्म-ए-कलाम जिसके असल उसूल अक़ायद-ए-सुन्नत व इस्लाम हैं, फलसफा के इख़्तिलात (मिश्रण) और ज़ियादात-ए-मुज़ख़रफ़ा (व्यर्थ की अधिकता) की वजह से मज़मूम ठहरा और इसका मशग़ूल लक़ब-ए-आलिम का मुस्तहिक़ न हुआ, तो ख़ास फलसफा व...

---

1. सुनन अबी दाऊद, किताब अल-इल्म, बाबू फ़ज़्ल अल-इल्म, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर २/१५७
2. अल-तरीका अल-मुहम्मदिया, अन-नौअ अस-सानी फ़ी मनही अनहा, मक्तबा हनफ़िया क्वेटा १/९३ व ९४

पृष्ठ ६२८ / ७६८

وابن حبان والبیہقی عن ابی درداء رضی اللہ تعالٰی عنہ قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم یقول فذکر الحدیث فی فضل العلم وفی آخرہ ان العلماء ورثۃ الانبیاء وان الانبیاء لم یورثوا دینارا ولادرھما ورثوا العلم فمن اخذہ اخذ بحظ وافر۔

بیہقی نے حضرت ابو درداء رضی اللہ تعالٰی عنہ کے حوالے سے تخریج فرمائی کہ انہوں نے فرمایا کہ میں نے حضور علیہ الصلوۃ والسلام کو یہ ارشاد فرماتے سنا، پھر انہوں نے فضیلت علم میں حدیث بیان فرمائی اور اس کے آخر میں فرمایا کہ بلاشبہ علماء انبیاء کے وارث ہیں اور انبیاء کرام نے درہم و دینار ورثہ میں نہیں چھوڑے بلکہ انہوں نے وراثت میں علم چھوڑا ہے پھر جس نے اس کو حاصل کیا تو اس نے وافر حصہ حاصل کیا۔ (ت)

بس ہر علم میں اسی قدر دیکھ لینا کافی کہ آیا یہ وہی عظیم دولت نفیس مال ہے جو انبیاء علیہم الصلوۃ والسلام نے اپنے ترکہ میں چھوڑا جب تک تو بیشک محمود اور فضائل جلیلہ موعود کا مصداق، اور اس کے جاننے والے کو لقب عالم و مولوی کا استحقاق ورنہ مذموم وبد ہے جیسے فلسفہ و نجوم یا لغو و فضول جیسے قافیہ و عروض یا کوئی دنیا کا کام جیسے نقشہ ومساحت، بہر حال اُن فضائل کا مورد نہیں، نہ اس کے صاحب کو عالم کہہ سکیں۔ ائمہ دین فرماتے ہیں جو علم کلام میں مشغول رہے اس کا نام دفتر علماء سے محو ہو جائے،

في الطریقۃ المحمدیۃ عن التاتارخانیۃ عن ابی اللیث الحافظ وھو کان بسمرقند متقدما فی الزمان علی الفقیہ ابی اللیث

طریقہ محمدیہ میں تاتارخانیہ کے حوالے سے ابواللیث حافظ سے منقول ہے یہ بزرگ سمر قند کے رہنے والے تھے اور مشہور فقیہ ابواللیث سے زمانے میں پہلے ہوئے

قال من اشتغل بالکلام محی اسمه من العلماء۔

ہیں، انہوں نے فرمایا جو علم کلام میں مشغول ہو گیا اس کا نام زمرہ علماء سے مٹ گیا۔

سبحان اللہ! جب متاخرین کا علم کلام جس کے اصل اصول عقائد سنت واسلام ہیں بوجہ اختلاط فلسفہ و زیادات مزخرفہ مذموم ٹھہرا اور اس کا مشتغل لقب عالم کا مستحق نہ ہوا تو خاص فلسفہ و

---

1 سنن ابی داؤد کتاب العلم باب فضل العلم آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۱۵۷ 2 الطریقة المحمدیة النوع الثانی فی منهی عنها مکتبہ حنفیہ کوئٹہ ۱/ ۹۳ و ۹۴

Fatawa Razawiyya Volume 23

What to speak of logic, philosophy, and other absurdities? Therefore, the Sharia ruling is that if someone makes a bequest for the scholars of a city, those who know these arts shall by no means be included in it.

[In Arabic]: In al-Hindiyyah, from al-Muhit: If someone leaves a bequest for the people of knowledge of such and such a city, then the people of Fiqh and the people of Hadith are included in it, and those who speak in wisdom (philosophy) etc. are not included. Similar words are reported in the commentary of al-Fiqh al-Akbar regarding the dialecticians (Mutakallimun) from the fatwa books of our companions, and al-Zahiriyyah was named among them. [In Urdu]: In Fatawa Alamgiri, it is narrated with reference to Al-Muhit that if someone leaves a bequest for the scholars of a city, surely the people of Jurisprudence (Fiqh) and the people of Prophetic Traditions (Hadith) will be included in it, but those who discourse in the science of wisdom (philosophy) are not included in this bequest, etc. And similar discourse has been mentioned regarding the theologians (Mutakallimun) in "Sharh Fiqh Akbar" with reference to the fatwas of our companions, and among these fatwas, Fatawa Zahiriyyah is specifically named. (T)

This humble servant (may Allah forgive him) can establish hundreds of arguments from the Quran and Hadith to the effect that the subjects of virtues are only the religious sciences and nothing else. No science other than these is considered 'knowledge' according to the Shariah, nor is it meant by it in the Verses and Hadith, even though it may be called 'knowledge' in common parlance according to the dictionary. Yes, tools and means carry the ruling of the objective, but only until they are learned to the extent of reaching and intending that objective. In this way, they also become subjects of virtue, just as it was said in the Hadith regarding those going from home for prayer, that they are in prayer as long as they are waiting for prayer. It is not that they should be made the objective themselves and one's life spent engrossed in them. A grammarian, linguist, man of letters, or logician who becomes obsessed with these sciences and disregards the primary objective is never a scholar. Since the status for which they attained the name and position of knowledge is missing, they are not, in their own right, the subjects of those virtues, nor will they ever be. Yes, they will be said to know a craft, like a blacksmith or a carpenter. And for a philosopher, even this example is not correct, because the craft of a blacksmith or carpenter does not harm their religion, whereas philosophy is forbidden and harmful to Islam. One who remains engrossed in it is the most ignorant of the ignorant,

rather deserving of more than that. There is no power or strength except through Allah, the Most High, the Most Great. Alas, what relevance does it have to knowledge? Knowledge is that which is the legacy of Mustafa (may Allah's peace and blessings be upon him), not the leftovers of the infidels of Greece. My master, Gnostic by Allah, the virtuous one.

---

1 Fatawa Hindiyyah, Book of Wills, Chapter Six, Noorani Kutub Khana Peshawar 6 / 121

फ़तावा रज़विया जिल्द २३

तर्कशास्त्र (मंतिक), दर्शनशास्त्र (फ़लसफ़ा) और अन्य व्यर्थ की बातों का क्या कहना? इसलिए, शरीयत का आदेश है कि यदि कोई व्यक्ति शहर के विद्वानों के लिए कोई वसीयत करता है, तो इन विषयों के जानने वाले इसमें कतई शामिल नहीं होंगे।

[अरबी]: अल-हिन्दिया में अल-मुहीत से उद्धृत है: यदि कोई किसी शहर के ज्ञानियों के लिए वसीयत करता है, तो उसमें फ़िक़्ह और हदीस के ज्ञाता शामिल होंगे, और वे जो दर्शन (हिकमत) में बात करते हैं आदि शामिल नहीं होंगे। इसी तरह की बात हमारे साथियों की फ़तवा किताबों के हवाले से मुतकल्लिमीन के बारे में "शरह फ़िक़्ह अकबर" में कही गई है, और उनमें फ़तावा ज़हीरिया का विशेष रूप से उल्लेख है। [उर्दू]: फ़तावा आलमगीरी में मुहीत के हवाले से उल्लेख है कि यदि कोई व्यक्ति शहर के विद्वानों के लिए किसी चीज़ की वसीयत करता है, तो निश्चित रूप से फ़िक़्ह और हदीस के लोग इसमें शामिल होंगे, लेकिन जो दर्शन के विज्ञान में बात करते हैं वे इस वसीयत में शामिल नहीं होंगे आदि। और हमारे साथियों के फ़तवों के हवाले से मुतकल्लिमीन के संबंध में "शरह फ़िक़्ह अकबर" में इसी तरह की बात कही गई है, इन फ़तवों में फ़तावा ज़हीरिया का विशेष रूप से नाम लिया गया है। (त)

यह तुच्छ सेवक (अल्लाह उसे क्षमा करे) कुरान और हदीस से सैकड़ों प्रमाण पेश कर सकता है कि गुणों के पात्र केवल धार्मिक विज्ञान ही हैं। उनके अलावा शरीयत के अनुसार कोई भी विज्ञान 'इल्म' (ज्ञान) नहीं है, न ही आयतों और हदीसों में इससे वह अर्थ लिया जाता है, भले ही आम बोलचाल में भाषाई तौर पर उसे इल्म कहा जाए। हाँ, उपकरणों और माध्यमों पर वही आदेश लागू होता है जो लक्ष्य पर होता है, लेकिन केवल तब तक जब तक उन्हें लक्ष्य तक पहुँचने के उद्देश्य से सीखा जाए। इस तरह वे भी गुणों के पात्र होते हैं, जैसे कि नमाज़ के लिए घर से जाने वालों के बारे में हदीस में कहा गया है कि जब तक वे नमाज़ का इंतज़ार करते हैं, वे नमाज़ में ही होते हैं। ऐसा नहीं होना चाहिए कि उन्हें ही लक्ष्य बना लिया जाए और पूरा जीवन उनमें तल्लीन होकर गुजार दिया जाए। व्याकरणविद, भाषाविद्, साहित्यकार या तर्कशास्त्री जो इन विषयों में खो जाते हैं और मुख्य उद्देश्य की उपेक्षा करते हैं, वे विद्वान नहीं हैं। चूँकि जिस हैसियत की बदौलत उन्हें ज्ञान का नाम और पद मिला था, वही नहीं रहा, तो वे अपने आप में उन गुणों के पात्र नहीं थे और न कभी होंगे। हाँ, उन्हें यह कहेंगे कि वे एक कला जानते हैं, जैसे लोहार और बढ़ई। और एक दार्शनिक के लिए तो यह उदाहरण भी सही नहीं है, क्योंकि लोहार या बढ़ई का हुनर उनके धर्म को नुकसान नहीं पहुँचाता,

जबकि दर्शनशास्त्र तो हराम है और इस्लाम के लिए हानिकारक है। इसमें डूबा रहने वाला अज्ञानियों में सबसे बड़ा अज्ञानी है, बल्कि उससे भी अधिक का हकदार है। अल्लाह के सिवा कोई शक्ति या बल नहीं है, जो सबसे ऊँचा और महान है। अफ़सोस, इसका ज्ञान से क्या लेना-देना? ज्ञान वह है जो मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) की विरासत है, न कि वह जो यूनान के काफ़िरों का जूठा है। मेरे आका, आरिफ़ बिल्लाह फ़ाज़िल।

---

१ फ़तावा हिन्दिया, किताबुल वसाया, बाब छठा, नूरानी कुतुब खाना पेशावर ६ / १२१।

منطق فلسفہ ودیگر خرافات کا کیا ذکر ہے، ولہذا حکم شرعی ہے کہ اگر کوئی شخص علمائے شہر کے لئے کچھ وصیت کر جائے تو ان فنون کا جاننے والا ہر گز اس میں داخل نہ ہوگا۔

فی الھندیۃ عن المحیط اذا اوصی لاھل العلم ببلدۃ کذا فانہ یدخل فیہ اھل الفقہ واھل الحدیث ولا یدخل من یتکلم بالحکمۃ الخ ونقل مثلہ فی شرح الفقہ الاکبر للمتکلمین عن کتب الفتاوی لاصحابنا وسمی منھا الظھیریۃ۔ فتاوی عالمگیری میں محیط کے حوالے سے روایت ہے اگر کوئی شخص شہر کے اہل علم کے لئے کسی چیز کی وصیت کر جائے تو یقیناً اس میں اہل فقہ اور اہل حدیث داخل ہوں گے لیکن جو علم حکمت میں کلام کرے وہ اس وصیت میں داخل نہیں الخ اور اسی جیسا کلام ہمارے اصحاب کے فتاووں کے حوالے سے "شرح فقہ اکبر" میں متکلمین کے متعلق ذکر کیا گیا ہے ان فتاووں میں سے فتاوی ظہیریہ کا خاص نام لیا گیا ہے۔ (ت)

فقیر غفر اللہ تعالٰی لہ قرآن وحدیث سے صد ہا دلائل اس معنی پر قائم کر سکتا ہے کہ مصداق فضائل صرف علوم دینیہ ہیں و بس۔ ان کے سوا کوئی علم شرع کے نزدیک علم، نہ آیات واحادیث میں مراد، اگرچہ عرفِ ناس میں باعتبارِ لغت اسے علم کہا کریں ہاں آلات و وسائل کے لئے حکم مقصود کا ہوتا ہے مگر اسی وقت تک کہ وہ بقدرِ توسل و تقصد توسل سیکھے جائیں اس طور پر وہ بھی موردِ فضائل ہیں جیسے نماز کے لئے گھر سے جانے والوں کو حدیث میں فرمایا کہ وہ نماز میں ہے جب تک نماز کا انتظار کرتا ہے، نہ یہ کہ انہیں مقصود قرار دے لیں اور ان کے توغل میں عمر گزار دیں نحوی لغوی ادیب منطقی کہ انہیں علوم کا ہو رہے اور مقصود اصلی سے کام نہ رکھے زنہار عالم نہیں کہ جس حیثیت کے صدقہ میں انہیں نام ومقام علم حاصل ہوتا جب وہی نہیں

تو یہ اپنی حد ذات میں نہ اُن خوبیوں کے مصداق تھے نہ قیامت تک ہوں، ہاں اسے یہ کہیں گے کہ ایک صنعت جانتا ہے جیسے آہنگر و نجار، اور فلسفی کے لئے یہ مثال بھی ٹھیک نہیں کہ لوہار بڑھی کو ان کا فن دین میں ضرر نہیں پہنچاتا، اور فلسفہ تو حرام و مضر اسلام ہے، اس میں منہمک رہنے والا اجہل جاہل، اجہل بلکہ اس سے زائد کا مستحق ہے، لاحول ولاقوۃ الا باللہ العلی العظیم، ہیہات ہیہات اسے علم سے کیا مناسبت، علم وہ ہے جو مصطفیٰ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا ترکہ ہے، نہ وہ جو کفارِ یونان کا پس خوردہ۔ سیدی عارف باللہ فاضل

---

1 فتاوی ہندیہ کتاب الوصایا الباب السادس نورانی کتب خانہ پشاور ۶ / ۱۲۱

Fatawa Razawiyya, Volume 23

Nasih Abdul Ghani bin Ismail Nabulsi (may his secret be sanctified) states in 'Hadiqa Nadiyya':

[Arabic Box]: The Companions (may Allah be pleased with them) were not such that they would occupy themselves with this chaotic nonsense which the philosopher-sages invented. Rather, whoever holds the belief regarding the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) that he knew these logical prattles and delusions is a disbeliever (Kafir) because of his belittling of the knowledge of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), etc. I say: when this is his statement about logic, then what do you think about the destructive philosophy? We ask Allah for safety. (T)

[Urdu Box]: The Companions (may Allah be pleased with them) were not such that they would keep themselves occupied in this chaos which the philosopher-sages invented. Instead, anyone who held the belief regarding the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) that he knew such logical prattling and irrational things is a disbeliever, because he has belittled the knowledge of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), etc. I say that when this is their statement regarding logic, then what is your opinion regarding the destructive philosophy. We seek safety from Allah Almighty. (T)

Similarly, that astronomy in which denial of the existence of the sky, falsification of the rotation of the planets, and other blasphemies and matters contrary to the Sharia are taught, is also like astrology, forbidden (haram) and condemned (madhmoom). And mathematics or geography beyond necessity are also included in trivialities. The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) says: Knowledge is of three types: the Quran, or the Hadith, or that which is equal to them in the necessity of action (as if indicating towards Consensus (Ijma) and Analogy (Qiyas)), and everything besides these is trivial.

[Arabic Box]: Abu Dawud, Ibn Majah, and Al-Hakim narrated from Abdullah bin Amr bin al-Aas (may Allah be pleased with both of them), he said: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: Knowledge is three: a firm verse (of the Quran), or an established Sunnah, or a just obligation (Faridah Aadilah). And whatever is besides that is extra/excess.

[Urdu Box]: Abu Dawud, Ibn Majah, and Al-Hakim extracted [this tradition] from Hazrat Abdullah bin Amr bin Aas (may Allah be pleased with both of them); he said

that the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) stated: Knowledge is of three types: (1) a firm verse, (2) an established Sunnah, (3) a just obligation (meaning that necessary thing which is an obligation).

1. Al-Hadiqa al-Nadiyya, the second type of the three types of sciences from which one is forbidden, Maktaba Noori Razawiyya Faisalabad 1/338.
2. Sunan Abi Dawud, Book of Inheritance, Chapter on what has been mentioned regarding the teaching of inheritance laws, Aftab-e-Alam Press Lahore 2/73.

फ़तावा रज़विया, खंड 23

नासिह अब्दुल ग़नी बिन इस्माइल नाबुलसी (क़ुद्दसा सिर्रुहु) 'हदीका नदिया' में फ़रमाते हैं:

[अरबी बॉक्स]: सहाबा किराम (रज़ियल्लाहु अन्हुम) ऐसे नहीं थे कि वे खुद को इस अराजक बकवास में व्यस्त रखते जिसे दार्शनिक ऋषियों ने ईजाद किया था। बल्कि, जिसने नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के बारे में यह विश्वास रखा कि वे इन तार्किक प्रलापों और भ्रमों को जानते थे, वह काफ़िर है क्योंकि उसने नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के ज्ञान को कमतर आंका, इत्यादि। मैं कहता हूँ: जब तर्कशास्त्र के बारे में उनका यह कहना है, तो फिर विनाशकारी दर्शनशास्त्र के बारे में आपका क्या विचार है? हम अल्लाह तआला से खैरियत की दुआ करते हैं। (त)

[उर्दू बॉक्स]: सहाबा किराम (रज़ियल्लाहु अन्हुम) ऐसे नहीं थे कि वे खुद को इस अराजकता में उलझाए रखते जिसे दार्शनिक ऋषियों ने ईजाद किया था। इसके बजाय, जिस किसी ने हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के बारे में यह अक़ीदा रखा कि वे ऐसी तार्किक यावा-गोई (बकवास) और तर्कहीन बातें जानते थे, वह काफ़िर है क्योंकि उसने हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के इल्म (ज्ञान) की तौहीन (अपमान) की है, आदि। मैं कहता हूँ कि जब तर्कशास्त्र के बारे में उनका यह कहना है, तो फिर विनाशकारी दर्शनशास्त्र के बारे में आपका क्या विचार है। हम अल्लाह तआला से अफ़ियत (सुरक्षा) चाहते हैं। (त)

इसी तरह वह खगोल विज्ञान जिसमें आकाश के अस्तित्व का खंडन, ग्रहों के घूमने को झुठलाना और अन्य कुफ़्र की बातें तथा शरीयत के विरुद्ध बातें सिखाई जाती हैं, वह भी ज्योतिष शास्त्र की तरह हराम और निंदनीय (मज़मूम) है। और ज़रूरत से ज़्यादा गणित या भूगोल आदि भी फ़ुज़ूलियात (बेकार की बातों) में शामिल हैं। नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं: ज्ञान तीन हैं—क़ुरआन, या हदीस, या वह चीज़ जो अमल की अनिवार्यता में उनके बराबर है (जैसे इज्मा और क़ियास की ओर इशारा फ़रमा रहे हों), और उनके सिवा जो कुछ भी है वह सब फ़ुज़ूल है।

[अरबी बॉक्स]: अबू दाऊद, इब्न माजा और अल-हाकिम ने हज़रत अब्दुल्ला बिन अम्र बिन अल-आस (अल्लाह उन दोनों से राज़ी हो) के हवाले से उल्लेख किया है, उन्होंने कहा कि रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया: ज्ञान तीन हैं: (1) पुख़्ता आयत (2) सुन्नत-ए-क़ायमा (3) फ़रीज़ा आदिला (यानी वह ज़रूरी चीज़ जो वाजिब हो)। और जो इसके अलावा है वह अतिरिक्त है।

[उर्दू बॉक्स]: अबू दाऊद, इब्न माजा और हाकिम ने हज़रत अब्दुल्ला बिन अम्र बिन आस (अल्लाह उन दोनों से राज़ी हो) के हवाले से ज़िक्र किया है; उन्होंने कहा कि हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया कि इल्म (ज्ञान) तीन हैं: (1) पुख्ता आयत, (2) सुन्नत-ए-क़ायमा, (3) फ़रीज़ा आदिला (यानी वह ज़रूरी चीज़ जो वाजिब हो)।

1. अल-हदीका अन-नदिया, मना किए गए विज्ञानों के तीन प्रकारों में से दूसरा प्रकार, मकतबा नूरी रज़विया फ़ैसलाबाद 1/338।
2. सुनन अबू दाऊद, किताबुल फराइज, मकतबा आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर 2/73।

पृष्ठ 630 का 768

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۳

ناصح عبد الغنی بن اسمعیل نابلسی قدس سرہ القدسی حدیقہ ندیہ میں فرماتے ہیں:

[عربی خانہ]: الصحابة رضی الله تعالی عنهم لم یکونوا یشغلوا انفسهم بهذا الفشار الذی اخترعه الحکماء الفلاسفة بل من اعتقد فی النبی صلی الله تعالی علیه وسلم انه کان یعلم هذه الشقاشق والهذیانات المنطقیة فهو کافر لتحقیره علم النبی صلی الله تعالی علیه وسلم الخ قلت فاذا کان هذا قوله فی المنطق فما ظنك بالتفلسف الموبق نسأل الله العافیة۔

[اردو خانہ]: صحابہ کرام رضی اللہ تعالی عنہم ایسے نہ تھے کہ وہ اپنے آپ کو اس خلفشار میں مشغول رکھتے کہ جس کو حکماء فلاسفہ نے ایجاد کیا بلکہ جس نے حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے متعلق یہ اعتقاد رکھا کہ وہ منطقی یاوہ گوئی اور غیر معقول باتیں جانتے تھے تو وہ کافر ہے کیونکہ اس نے حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے علم کی تحقیر کی الخ۔ میں کہتا ہوں جب منطق کے بارے ان کا یہ قول ہے تو پھر تباہ کن فلسفہ کے بارے میں تیرا کیا خیال ہے۔ ہم اللہ تعالی سے عافیت چاہتے ہیں۔ (ت)

اسی طرح وہ ہیئت جس میں انکارِ وجودِ آسمان و تکذیبِ گردشِ سیارات و غیرہ کفریات و امورِ مخالفہ شرع تعلیم کئے جائیں وہ بھی مثلِ نجوم حرام و مذموم اور ضرورت سے زائد حساب یا جغرافیہ و غیرہ ہما داخل فضولیات ہیں۔ نبی صلی اللہ تعالی علیہ وسلم فرماتے ہیں : علم تین ہیں قرآن یا حدیث یا وہ چیز جو وجوب عمل میں ان کی ہمسر ہے (گویا اجماع و قیاس کی طرف اشارہ فرماتے ہیں) اور ان کے سوا جو کچھ ہے سب فضول۔

[عربی خانہ]: اخرج ابوداؤد وابن ماجة والحاكم عن عبدالله بن عمرو بن العاص رضی الله تعالی عنهما قال قال رسول الله صلی الله تعالی علیه وسلم العلم ثلاثة آية محكمة او سنة قائمة اوفريضة عادلة وماكان سوی ذلك فهو فضل[2]۔

[اردو خانہ]: ابوداؤد، ابن ماجہ اور حاکم نے حضرت عبداللہ بن عمرو بن عاص (اللہ تعالیٰ دونوں سے راضی ہو) کے حوالے سے تخریج کی ، انہوں نے فرمایا کہ حضور علیہ الصلوۃ والسلام نے ارشاد فرمایا علم تین ہیں: (۱) پختہ آیت (۲) سنت قائمہ (۳) فریضہ عادلہ (یعنی وہ ضروری چیز جو وجوب)

1 الحديقة الندية النوع الثانی من الانواع الثلاثة فی العلوم المنتهی عنها مكتبہ نوری رضویہ فیصل آباد ۱/۳۳۸ 2 سنن ابی داؤد كتاب الفرائض باب ما جاء فی تعلیم الفرائض آفتاب عالم پریس لاہور ۲ / ۷۳

Fatawa Razawiyyah, Volume 23

(Action should be equal to the Book and the Sunnah) and whatever is besides them is extra. (T) In 'Ash'at al-Lam'at' it is stated:

Faridha-e-Adilah: A duty that is like and equal to the Book and the Sunnah. This points towards Consensus (Ijma) and Analogy (Qiyas), which are referenced from and derived from them. Based on this, they consider it equal and parallel to the Book and the Sunnah. By describing it as a 'Faridha' (duty), it warns that acting upon it is obligatory just like the Book and the Sunnah. And whatever is besides these three is superfluous; meaning, the material of knowledge other than these is useless and meaningless. Whatever is not the saying of Allah the Almighty and His Messenger is extra, consider it useless and extra. - Summarized (T).

"Faridha-e-Adilah": A duty that is like and equal to the Book and the Sunnah. This points towards Consensus (Ijma) and Analogy (Qiyas), which are referenced from and derived from them. Based on this, they consider it equal and parallel to the Book and the Sunnah. By describing it as a 'Faridha' (duty), it warns that acting upon it is obligatory just like the Book and the Sunnah. And whatever is besides these three is superfluous; meaning, the material of knowledge other than these is useless and meaningless. Whatever is not the saying of Allah the Almighty and His Messenger is extra, consider it useless and extra. - Summarized (T).

Every word said by Allah or the Messenger, if it is extra, then it is extra, oh you seeker of extras! - Summarized[1]

Every word said by Allah or the Messenger, if it is extra, then it is extra, oh you seeker of extras! - Summarized (T)

The full summary of this hadith is what Imam Shafi'i (may Allah be pleased with him) says:

All sciences besides the Quran are a preoccupation, except Hadith and the knowledge of Fiqh in religion.[2]

(Apart from the Quran, Hadith, and religious jurisprudence, all sciences are just an occupation. - T)

This is concise speech; a long record is required for further detail. Whoever desires it should refer to the books of scholars such as 'Ihya al-Ulum', 'Al-Tariqa al-Muhammadiyya', 'Al-Hadiqa al-Nadiyya', 'Durr al-Mukhtar', 'Radd al-Muhtar', etc.

And what we have mentioned is sufficient for people of understanding. And Allah, Glorified and Exalted, knows best, and His knowledge is most complete and most firm.

What we have explained is sufficient for the wise. And Allah the Almighty is the greatest knower, and the knowledge of that Majestic one is extremely perfect and very firm. (T)

[1] Ash'at al-Lam'at Sharh al-Mishkat, Kitab al-Ilm, Chapter Two, Maktaba Nooriyya Razawiyya Sukkur, 1/167. [2] Diwan Imam al-Shafi'i, Rhyme 'Noon' (Afzal al-Ulum), Dar al-Fikr Beirut, p. 388.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

(अमल में किताब और सुन्नत के बराबर हो) और जो कुछ इनके अलावा है वो ज़ायद (अतिरिक्त) है। (त) 'अशअतुल लमआत' में है:

फ़रीज़ा-ए-आदिला: फ़रीज़ा कि मिस्ल ओ अदील-ए-किताब ओ सुन्नत स्त इशारत स्त बजमा ओ क़ियास कि मुस्तनद ओ मुस्तम्बिट अंदाज़ आन वबायीं एतबार आँरा मसावी ओ मुआदिल-ए-किताब ओ सुन्नत दाश्ता अंद ओ ता'बीर अज़ां बफ़रीज़ा कर्दांद तंबिया बर आँकि अमल बाँहा वाजिब स्त चुनाँकि बह किताब ओ सुन्नत ओ माकान सिवा ज़ालिका फ़हुवा फ़ज़्ल ओ हरचा कि हस्त अज़ मवाद-ए-उलूम जुज़ ईं पस आं फ़ज़्ल स्त व ला-यअनी।

"फ़रीज़ा-ए-आदिला" जो किताब और सुन्नत के सदृश और उनके बराबर हो, यह इज्मा और क़ियास की तरफ़ इशारा है, जो उनसे मंसूब और माख़ूज़ हो, इसी एतबार से इसको किताब और सुन्नत के मसावी (समान) और बराबर ठहराते हैं, और इसकी ताबीर 'फ़रीज़ा' के साथ करके इस बात पर आगाह किया कि इस पर किताब और सुन्नत की तरह अमल करना वाजिब है और जो कुछ इन तीन के अलावा है वो फ़ालतू है यानी इनके अलावा जो मवाद-ए-उलूम है वो फ़ुज़ूल और लायअनी (अर्थहीन) है, जो कुछ अल्लाह तआला और रसूल का इरशाद नहीं, वो ज़ायद है उसे फ़ुज़ूल और ज़ायद समझो। - मुलख़्ख़सन (त)

हरचा क़ाल अल्लाह ने क़ाल अर्रसूल फ़ज़्ल-ए-बाशद फ़ज़्ल मन ख़्वाह ए फ़ुज़ूल[1] मुलख़्ख़सन

अल्लाह और रसूल का कहा हुआ हर शब्द, अगर वो अतिरिक्त है, तो हे अतिरिक्त चाहने वाले, उसे अतिरिक्त ही समझ! - मुलख़्ख़सन (त)

इसी हदीस का पूरा खुलासा यह है कि इमाम शाफ़ई रज़ियल्लाहु तआला अन्हु फ़रमाते हैं:

कुलुल उलूम सिवा अल-क़ुरआन मश्ग़ला इल्ला अल-हदीस व इल्म अल-फ़िक्ह फ़ी अदीन[2]

(क़ुरआन, हदीस और दीनी फ़िक़्ह के अलावा तमाम उलूम एक मश्ग़ला हैं। - त)

यह मुज्मल (संक्षिप्त) कलाम है, बाक़ी तफ़सील के लिए दफ़्तर-ए-तवील (लंबी फेहरिस्त) दरकार है, जिसे मंज़ूर हो वो उलमा की किताबों जैसे 'इह्याउल उलूम', 'तरीक़ा मुहम्मदिया', 'हिक़ा नदिय्या', 'दुर्रे मुख़्तार', 'रद्दुल मुहतार' वग़ैरह की तरफ़ रुजूअ करे।

व फ़ीमा ज़करना किफ़ाया लिल-अहलि अल-दराया वल्लाहु सुब्हानहु व तआला आलम व इल्मुहु अतम व अहकम	**जो कुछ हमने बयान किया है वो अहल-ए-दानिश (बुद्धिजीवियों) के लिए काफ़ी है और अल्लाह तआला सबसे बड़ा आलिम है और उस जलीलुल क़द्र (महान) का इल्म निहायत कामिल और बड़ा पुख़्ता है। (त)**

[1] अशअतुल लमआत शरह अल-मिश्कात, किताबुल इल्म, अल-फ़स्ल अल-सानी, मकतबा नूरिया रज़विया सुक्कुर, 1/167. [2] दीवान इमाम अल-शाफ़ई, क़ाफ़िया नून (अफ़ज़लुल उलूम), दारुल फ़िक्र बेरुत, पृ. 388.

فتاوی رضویہ، جلد ۲۳

عمل میں کتاب وسنت کے برابر ہو) اور جو کچھ ان کے علاوہ ہے وہ زائد ہے۔ (ت) اشعہ میں ہے:

فریضۃ عادلہ فریضہ کہ مثل و عدیل کتاب وسنت ست اشارت ست باجماع و قیاس کہ مستند و مستنبط انداز ان وبائیں اعتبار آنرا مساوی و معادل کتاب و سنت داشتہ اند و تعبیر ازاں بفریضہ کردند تنبیہ بر آنکہ عمل بآنہا واجب ست چنانکہ بہ کتاب وسنت و ماکان سوئ ذٰلک فھو فضل و ہرچہ کہ ہست از مواد علوم جزیں پس آں فضل ست ولایعنی۔

"فریضہ عادلہ" جو کتاب وسنت کے مماثل اور ان کے برابر ہو، یہ اجماع اور قیاس کی طرف اشارہ ہے، جو ان سے منسوب اور ماخوذ ہو، اسی اعتبار سے اس کو کتاب وسنت کے مساوی اور برابر ٹھہراتے ہیں، اور اس کی تعبیر فریضہ کے ساتھ کر کے اس بات پر آگاہ کیا کہ اس پر کتاب وسنت کی طرح عمل کرنا واجب ہے اور جو کچھ ان تین کے علاوہ ہے وہ فالتو ہے یعنی ان کے علاوہ جو مواد علوم ہے وہ فضول اور لایعنی ہے، جو کچھ اللہ تعالیٰ اور رسول کا ارشاد نہیں، وہ زائد ہے اسے فضول اسے زائد سمجھو۔ ملخصاً (ت)

ہرچہ قال اللہ نے قال الرسول فضلہ باشد اللہ تعالیٰ اور رسول کا ارشاد نہیں، وہ زائد ہے اسے فضلہ من خواہ اے فضول[1] ملخصا فضول اسے زائد سمجھو۔ ملخصاً (ت)

اسی حدیث کا پورا خلاصہ ہے کہ امام شافعی رضی اللہ تعالیٰ عنہ فرماتے ہیں:

کل العلوم سوی القرآن مشغلۃ الا الحدیث وعلم الفقہ فی الدین[2]

(قرآن وحدیث اور فقہ دینی کے علاوہ تمام علوم ایک مشغلہ ہیں۔ ت)

یہ مجمل کلام ہے باقی تفصیل مقام کے لئے دفتر طویل درکار، جسے منظور ہو احیاء العلوم و طریقہ محمدیہ و حدیقہ ندیہ و در مختار ورد المحتار وغیرہا اسفارِ علماء کی طرف رجوع کرے،

وفیما ذکرنا کفایۃ لاھل الدرایۃ جو کچھ ہم نے بیان کیا ہے وہ اہلِ دانش کے لئے کافی ہے اور واللہ سبحانہ و تعالی اعلم و علمہ اللہ تعالیٰ سب سے بڑا عالم ہے اور اس جلیل القدر کا علم نہایت اتم و احکم۔ کامل اور بڑا پختہ ہے۔ (ت)

[1] اشعۃ اللمعات شرح المشکوۃ کتاب العلم الفصل الثانی مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۱/ ۱۶۷ [2] دیوان امام الشافعی قافیۃ النون (افضل العلوم) دارالفکر بیروت ص ۳۸۸

Fatawa Razawiya - Volume 23

Issue 299 to 300: From Sahib Ganj Gyamar, sent by Maulvi Karim Raza Sahib, 30 Shawwal 1312 AH.

(1) What do the scholars of religion and the jurists of the clear Sharia say on this matter: Is the teaching and learning of rational sciences such as logic (mantiq), philosophy (hikmat), mathematics (riyazi), etc., permissible or not? If it is not permissible, then why have thousands of religious scholars until today, knowingly and with their own will and desire, remained bound to this practice and continued to give lessons? Zaid says that teaching or learning this knowledge is not permissible at all, to the extent that because some sections of "Tawdih" and "Talwih" involve rational issues, he forbids teaching that book. Zaid's argument leads to the abandonment of some religious sciences like theology ('aqa'id) and principles of jurisprudence (usool).

(2) Zaid is the teacher of Amr. At the time of teaching Hadith, Zaid took a pledge from Amr that he would never study the art of rational sciences. Now Amr teaches many religious books to students. Because the issues of theology and principles of jurisprudence are not well understood by students due to a lack of proficiency in rational sciences, and students urge Amr to teach rational sciences, in this situation, if Amr teaches rational sciences so that students can better understand the principles, will he be a sinner due to breaking the pledge to his teacher or not? If he will be a sinner, is there any expiation for it? Please clarify and be rewarded. (Clarify and receive the reward - T)

The Answer:

(1) Logic in itself is an instrumental science ('ilm ali) and a servant to the supreme and most high knowledge ('ilm a'la al-a'la). In its core issues—namely the discussions on the five universals (kulliyat khamsa), the explanatory statement (qawl sharah), the divisions of propositions (taqasim qadaya), contradiction (tanaquz), conversion ('aks), and the five arts of reasoning (wadha'at khamsa)—there is fundamentally no religious harm in learning them. Nor do these issues have any opposition to the pure Sharia. If someone, in an example of permanence, writes "every celestial sphere is in permanent motion" (T: Every sky is always in motion) instead of "Verily, the knowledge of everything is permanently with Allah" (T: Indeed, Allah Almighty always has knowledge of everything), it is their shortcoming, not a fault of logic. The Imams supported by the manifest light of Allah were independent of its expressions and terminology due to their lofty sound nature. However, those other than them

certainly need these rules, just as the Companions (may Allah be pleased with them) did not need the sciences of grammar (nahw), morphology (sarf), and rhetoric (ma'ani-bayan), etc., because these were ingrained in their natural eloquence. This does not eliminate the need for others. Therefore, Imam Hujjat al-Islam Ghazzali (may his secret be sanctified) said:

'One who does not know logic has no reliability in his sciences.' Whoever is unfamiliar with the science of logic, his sciences [are not reliable].

फतावा रज़विया - खंड 23

मसला नंबर 299 से 300: साहिब गंज ग्यामर से, मौलवी करीम रज़ा साहिब द्वारा प्रेषित, 30 शव्वाल 1312 हिजरी।

(1) धर्म के विद्वान और स्पष्ट शरीयत के मुफ्ती इस मामले में क्या कहते हैं: क्या तर्क(मंतिक), दर्शन (हिकमत), गणित (रियाज़ी) आदि जैसे तर्कसंगत विज्ञान (फुनून-ए-अक़्लिया) का पढ़ाना और सीखना जायज़ है या नहीं? यदि यह जायज़ नहीं है, तो आज तक हज़ारों धार्मिक विद्वान जानबूझकर और अपनी इच्छा और पसंद से इस मामले के पाबंद क्यों रहे और हमेशा सबक देते रहे? ज़ैद कहता है कि इस ज्ञान को पढ़ना-पढ़ाना बिल्कुल जायज़ नहीं है, यहाँ तक कि 'तौज़ीह' और 'तलवीह' के कुछ हिस्सों में तर्कसंगत मुद्दों के शामिल होने के कारण वह उस किताब को पढ़ाने से मना करता है। ज़ैद के तर्क से धर्म के कुछ विज्ञान जैसे अक़ाइद (धर्मशास्त्र) और उसूल (सिद्धान्त) को छोड़ना लाज़िमी आता है।

(2) ज़ैद अम्र का उस्ताद है। हदीस पढ़ाने के समय ज़ैद ने अम्र से वचन लिया था कि तुम कभी तर्कसंगत विज्ञान नहीं पढ़ोगे। अब अम्र छात्रों को धर्म की कई किताबें पढ़ाता है। चूंकि छात्रों को तर्कसंगत विज्ञान में दक्षता की कमी के कारण अक़ाइद और उसूल-ए-फिक्ह के मसले ठीक से समझ नहीं आते हैं, और छात्र अम्र से तर्कसंगत विज्ञान पढ़ाने का आग्रह करते हैं, ऐसी स्थिति में यदि अम्र इस विचार से तर्कसंगत विज्ञान पढ़ाए कि छात्र उसूल आदि अच्छी तरह समझ सकेंगे, तो क्या अम्र अपने उस्ताद से किए गए वचन को तोड़ने के कारण पापी होगा या नहीं? यदि वह पापी होगा, तो क्या इसका कोई कफ़्फ़ारा (प्रायश्चित) हो सकता है या नहीं? स्पष्ट करें और पुण्य पाएँ। (स्पष्ट कीजिए और प्रतिफल पाइए - त)

उत्तर:

(1) तर्कशास्त्र (मंतिक) अपने आप में एक सहायक विज्ञान ('इल्म-ए-आली) है और सर्वोच्च ज्ञान ('इल्म-ए-आला अल-आला) का सेवक है। इसके मूल मुद्दों—यानी कुल्लियात-ए-ख़मसा (पांच सार्वभौमिक), क़ौल-ए-शारह (व्याख्यात्मक कथन), तक़ासीम-ए-क़ज़ाया (प्रस्तावनाओं का विभाजन), तनाकुज़ (विरोध), अक्स (रूपांतरण) और वज़ाअत-ए-ख़मसा (तर्क की पांच कलाएं) को सीखने में मूल रूप से कोई धार्मिक आपत्ति नहीं है। न ही ये मुद्दे पवित्र शरीयत के विरुद्ध हैं। यदि कोई उदाहरण देते समय 'बेशक अल्लाह तआला को हमेशा हर चीज़ का ज्ञान है' (त) के बजाय 'हर

आसमान हमेशा से गतिमान है' (त) लिखे, तो यह उनकी अपनी कमी है, तर्कशास्त्र का दोष नहीं। अल्लाह के स्पष्ट नूर से समर्थित इमाम अपनी उच्च प्राकृतिक समझ के कारण इसकी शब्दावली और पारिभाषिक शब्दों से बेपरवाह थे। लेकिन उनके अलावा अन्य लोगों को निश्चित रूप से इन नियमों की आवश्यकता है, जैसे कि सहाबा किराम (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम) को नह्व, सर्फ़ और मआनी-बयान आदि विज्ञानों की आवश्यकता नहीं थी क्योंकि ये उनके स्वभाव में रचे-बसे थे। इससे दूसरों की आवश्यकता समाप्त नहीं होती। इसीलिए इमाम हुज्जतुल इस्लाम गज़ाली (क़द्दस सिर्रहु अल-आली) ने फरमाया:

'मन् लम यरिफिल मन्तिक़ फला सिक़ता' (जो तर्कशास्त्र नहीं जानता, उसके विज्ञान पर भरोसा नहीं किया जा सकता) जो कोई तर्कशास्त्र (मंतिक) से अपरिचित है, उसके विज्ञान [विश्वसनीय नहीं हैं]।

فتاوٰی رضویہ - جلد ۲۳

مسئلہ ۲۹۹ تا ۳۰۰: از صاحب گنج گیامر سلہ مولوی کریم رضا صاحب ۳۰ شوال ۱۳۱۲ھ

(۱) کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیانِ شرع متین اس مسئلہ میں کہ تعلیم و تعلم فنونِ عقلیہ مثل منطق و حکمت و ریاضی وغیرہ جائز ہے یا نہیں؟ اگر جائز نہیں ہے تو ملا نظام الدین صاحب کے آج تک ہزاروں علماء دیندار دیدہ و دانستہ بر رضا و رغبت کیوں اس امر کے پابند رہے اور ہمیشہ درس دیتے رہے، زید کہتا ہے کہ ہرگز اس علم کا پڑھنا پڑھانا جائز نہیں یہاں تک کہ بسبب اشتمال بعض مقامات تو ضیح و تلویح کے مسائل معقول پر اس کتاب کے پڑھانے سے منع کرتا ہے زید کی تقریر سے ترکِ بعض علومِ دینیہ مثل عقائد اور اصول کا لازم آتا ہے۔

(۲) زید عمرو کا استاد ہے اور بوقتِ درسِ حدیث کے زید نے عمرو سے عہد لیا تھا کہ تم کبھی فنِ معقول نہ پڑھنا اب عمرو اکثر کتابیں دینیات کی طلبہ کو پڑھاتا ہے اور چونکہ مسائلِ عقائد اور اصولِ فقہ کے بسبب عدمِ مہارتِ معقولات کے طلبہ کی سمجھ میں بخوبی نہیں آتے ہیں اور طلبہ عمرو کو تقاضا معقولات کے پڑھانے کا کرتے ہیں، اس صورت میں اگر عمرو بحالِ اس کے کہ طلبہ اگر معقولات پڑھیں گے تو فنِ اصول وغیرہ خوب سمجھیں گے معقولات پڑھائے تو عمرو بسبب نقضِ عہد استاد کے آثم ہوگا یا نہیں، اگر آثم ہوگا تو اس کا کچھ کفارہ ہو سکتا ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان فرمائیے اجر پائیے ۔ ت)

الجواب:

(۱) نفسِ منطق ایک عالمِ آلی و خادمِ علمِ اعلیٰ الاعلیٰ ہے اس کے اصل مسائل یعنی مباحث کلیاتِ خمسہ و قولِ شارح و تقاسیم قضایا و تناقض و عکس و وضاعاتِ خمس کے تعلم میں اصلاً حرج

شرعی نہیں، نہ یہ مسائلِ شرعِ مطہر سے کچھ مخالفت رکھیں، بیان کرنے والے وائمہ کی مثال میں کل شیئی معلوم للہ دائمًا (بے شک اللہ تعالٰی کو ہمیشہ ہر چیز کا علم ہے۔ ت) کی جگہ کل فلك متحرك دائمًا (ہر آسمان ہمیشہ سے حرکت کرنے والا ہے۔ ت) لکھیں تو یہ اُن کی تقصیر ہے منطق کا قصور نہیں، ائمہ مؤیدین بنور اللہ المبین اپنی سلامتِ فطرتِ عالیہ کے باعث اس کی عبارات و اصطلاحات سے مستغنی تھے تو ان کے غیر بیشک ان قواعد کی حاجت رکھتے ہیں جیسے صحابہ کرام رضی اللہ تعالٰی عنہم کو نحو و صرف و معانی بیان و غیر ہا علوم کی احتیاج نہ تھی کہ یہ اُن کی اصل سلیقہ میں مرتکز تھے اس سے ان کے غیر کا افتقار منتفی نہیں ہوتا و لہذا الامام حجتہ الاسلام غزالی قدس سرہ العالی نے فرمایا:

من لم یعرف المنطق فلاشقة جو کوئی علمِ منطق سے نا آشنا ہے اس کے علوم [کا اعتبار نہیں]

Fatawa Razviya - Volume 23

[Arabic]: He has no standing in the sciences at all. (1) [Urdu]: They are unreliable and untrustworthy. (T)

Many noble Imams occupied themselves with it, rather they authored works in it, moreover they made it the introduction to religious books like books of jurisprudence principles and principles of religion, it is in Radd al-Muhtar:

[Arabic]: As for the logic of Muslims, whose premises are Islamic principles, there is no reason to say it is forbidden; rather, al-Ghazali called it 'The Standard of Knowledge' (Mi'yar al-Ulum), and Muslim scholars have written about it, including the researcher Ibn al-Humam, for he provided an explanation of most of its requirements in the introduction to his book 'al-Tahrir al-Usuli' (2).

[Urdu]: There is no reason to call the logic of the people of Islam forbidden because its premises are Islamic principles; rather, Imam al-Ghazali declared it 'Mi'yar al-Ulum' (the touchstone for testing sciences) and Muslim scholars have written hundreds of works on it, among whom is also the researcher Ibn al-Humam, who in the introduction to his book 'al-Tahrir al-Usuli' gave such an explanation of it that its subjects are great. (T)

Yes, one should occupy oneself with instrumental sciences (Ilm Aali) only to the extent of their usefulness as tools. One who becomes totally absorbed in them is like an ignorant navigator, deprived and heedless of the real objectives. Similarly, many branches of wisdom (Hikmat) such as mathematics, geometry, arithmetic, algebra, optics, mechanics, spherical and plane trigonometry, political science, household management, war stratagems, physiognomy, medicine, anatomy, veterinary science, falconry, astronomy, astrolabes, observatory instruments, timekeeping, mineralogy, botany, zoology, meteorology, and geography, etc., also do not contradict the pure Sharia; rather, some of them are beneficial and helpful in religious matters directly and some indirectly, and others are useful in the world. Although, besides the primary objectives, excessive indulgence in any thing more than required is futility and pointlessness.

[Arabic]: And from the excellence of a person's Islam is his leaving that which does not concern him (3). [Urdu]: The beauty of a person's Islam is that he abandons trivial and useless matters. (T)

Footnotes: 1. 2. Radd al-Muhtar, Muqaddimah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/31. 3. Musnad Imam Ahmad ibn Hanbal, Hadith of Husayn ibn Ali (may Allah be pleased with him), al-Maktab al-Islami, Beirut, 1/301.

फ़तावा रज़विया - जिल्द 23

[अरबी]: विज्ञान में उनका कोई स्थान नहीं है। (1) [उर्दू]: वे अविश्वसनीय और अविश्वस्त हैं। (त)

कई महान इमामों ने इसमें दिलचस्पी ली, बल्कि इसमें रचनाएँ कीं, और इसे धर्मशास्त्र और न्यायशास्त्र के सिद्धांतों (उसूले फिक्ह) जैसे धार्मिक ग्रंथों की प्रस्तावना बनाया। रद्दुल मुहतार में है:

[अरबी]: जहाँ तक मुसलमानों के तर्कशास्त्र (मंतिक) का सवाल है, जिसके आधार वाक्य इस्लामी नियम हैं, तो इसे हराम (वर्जित) कहने का कोई कारण नहीं है; बल्कि अल-ग़ज़ाली ने इसे 'विज्ञान का मानक' (मेयारुल उलूम) कहा है, और इस्लामी विद्वानों ने इस पर सैकड़ों किताबें लिखी हैं, जिनमें शोधकर्ता इब्नुल हुमाम भी शामिल हैं, क्योंकि उन्होंने अपनी पुस्तक 'अत-तहरीरुल उसूली' की प्रस्तावना में इसके अधिकांश विषयों का विवरण दिया है। (2)

[उर्दू]: मुसलमानों के तर्कशास्त्र को हराम कहने का कोई कारण नहीं है क्योंकि इसके आधार वाक्य इस्लामी नियम हैं, बल्कि इमाम ग़ज़ाली ने तो इसे 'मेयारुल उलूम' (विज्ञान को परखने की कसौटी) घोषित किया है और इसमें इस्लामी विद्वानों ने सैकड़ों रचनाएँ की हैं। इन्हीं में शोधकर्ता इब्नुल हुमाम भी हैं, जिन्होंने अपनी पुस्तक "अत-तहरीरुल उसूली" की प्रस्तावना में इसका ऐसा वर्णन किया है जिसके विषय महान हैं। (त)

हाँ, सहायक विज्ञानों (इल्मे आली) में केवल उनकी सहायक उपयोगिता की सीमा तक ही रुचि लेनी चाहिए। जो इनमें पूरी तरह डूब जाता है, वह एक अज्ञानी नाविक की तरह है जो वास्तविक उद्देश्यों से वंचित और बेखबर रहता है। इसी तरह, ज्ञान की कई शाखाएँ जैसे गणित, रेखागणित, बीजगणित, प्रकाशिकी, यांत्रिकी, गोलीय और समतल त्रिकोणमिति, राजनीति विज्ञान, गृह प्रबंधन, युद्ध रणनीति, शरीर विज्ञान, चिकित्सा, शरीर रचना विज्ञान, पशु चिकित्सा, बाज़पालन (फालकनरी), खगोल विज्ञान, एस्ट्रोलेब, वेधशाला उपकरण, समय-निर्धारण, खनिज विज्ञान, वनस्पति विज्ञान, प्राणी विज्ञान, मौसम विज्ञान और भूगोल आदि भी पवित्र शरीयत के विरुद्ध नहीं हैं; बल्कि इनमें से कुछ प्रत्यक्ष या अप्रत्यक्ष रूप से धार्मिक मामलों में लाभकारी और सहायक हैं, और कुछ अन्य दुनिया में उपयोगी हैं। हालाँकि, मुख्य उद्देश्यों के अलावा आवश्यकता से अधिक किसी चीज़ में बहुत अधिक डूबना व्यर्थ और निरर्थक है।

[अरबी]: और किसी व्यक्ति के इस्लाम की सुंदरता इसमें है कि वह उन चीज़ों को छोड़ दे जो उससे संबंधित नहीं हैं। (3) [उर्दू]: किसी व्यक्ति के इस्लाम की खूबसूरती यह है कि वह व्यर्थ के कार्यों को छोड़ दे। (त)

पाद टिप्पणियाँ: 1. 2. रद्दुल मुहतार, मुकद्दिमा, दार इहया अत-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 1/31. 3. मुसनद इमाम अहमद बिन हंबल, हदीस हुसैन बिन अली (रज़ियल्लाहु अन्हु), अल-मकतब अल-इस्लामी, बेरुत, 1/301.

له في العلوم اصلا ۱۔ نا قابل اعتبار و نا قابل اعتماد ہیں۔ (ت)

بہت ائمہ کرام نے اس سے اشتغال رکھا بلکہ اس میں تصانیف فرمائیں بلکہ اسفار دینیہ مثل کتب اصول فقہ واصول دین کا مقدمہ بنایا، ردالمختار میں ہے:

اما منطق الاسلامیین الذی مقدماته قواعد اسلامیة فلا وجه للقول بحرمته بل سماه الغزالي معیار العلوم وقد الف فیه علماء الاسلام ومنهم المحقق ابن الهمام فانه اتی منه ببیان معظم مطالبه في مقدمة کتابه التحریر الاصولی ۲۔

اہل اسلام کی منطق کو حرام کہنے کی کوئی وجہ نہیں کیونکہ اس کے مقدمات قواعد اسلامیہ ہیں، بلکہ امام غزالی نے تو معیار العلوم (علوم کے پرکھنے کی کسوٹی) قرار دیا ہے اور اس میں علمائے اسلام نے سیکڑوں تصنیفات کی ہیں، انہی میں سے محقق ابن ہمام بھی ہیں انہوں نے اپنی کتاب "التحریر الاصولی" کے مقدمہ میں اس کا ایسا بیان فرمایا جس کے مطالب عظیم ہیں۔ (ت)

ہاں علم آلی سے بقدر آلیت اشتغال چاہئے اس میں منہمک ہو جانے والا سفینہ جاہل اور مقاصد اصلیہ سے محروم و غافل ہے، اسی طرح بہت اجزائے حکمت مثل ریاضی ہندسہ وحساب و جبر و مقابلہ وارثماطیقی وسیاحت ومرایا ومناظر وجر ثقیل وعلم مثلث کروی و مثلث مسطح وسیاست مدن وتدبیر منزل و مکائد حروب وفراست وطب و تشریح و بیطرہ وبیزرہ وعلم زیجات واسطرلاب و آلات رصد یہ و مواقیت ومعادن ونباتات و حیوانات و کائنات الجو و جغرافیہ وغیرہا بھی شریعت مطہرہ سے مضادت نہیں رکھتے بلکہ ان میں بعض بلا واسطہ بعض بالواسطہ امور دینیہ میں نافع

و معین اور بعض دیگر دنیا میں بکار آمد ہیں اگر چہ مقاصد اصلیہ کے سوا حاجت سے زیادہ کسی شے میں تو غل فضولی و بہبودگی ہے۔

ومن حسن اسلام المرء ترکہ مالایعنیہ ۳۔ کسی شخص کے اسلام کا حسن یہ ہے کہ لایعنی امور کو ترک کر دے۔ (ت)

.1

2. ردالمختار مقدمہ داراحیاء التراث العربی بیروت ۱/۳۱

3. مسند امام احمد بن حنبل حدیث حسین بن علی رضی اللہ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۱/۳۰۱

Especially the usefulness, praiseworthiness, and necessity of the science of medicine is evident. Similarly, for religious obligations, accurate calculation and knowledge of the correct timings of false dawn (Fajr Kadhib), true dawn (Fajr Sadiq), sunrise, the grand forenoon (Dhuha al-Kubra), midday (Istawa), the second shadow at its maximum height, the first and second shadow, sunset, and the red and white twilight are essential. In matters of prayer, pre-dawn meal (Suhoor), breaking fast (Iftar), and other religious affairs and Sharia issues, there is a general and dire need for these timings through investigation to the best of human capability. This is inconceivable without knowledge of astronomical tables (Zijat) or observatory instruments. Due to ignorance of these, many people fall into severe errors. For instance, it is fixed in common minds that when the cannon fires and the clock strikes twelve, Istawa (midday) has occurred, and until then the time for Zuhr had not arrived, and after that it started. Both are wrong; in some seasons, Zuhr time begins while there are still fifteen minutes or more remaining until the cannon fires or twelve o'clock, and in some seasons, even at 12:15, the time for Zuhr has not yet started. In timings for Suhoor and Iftar, the general public follows the calendars of the ignorant or the lists of unlearned 'literate' people. Claiming caution, they persist in rushing the pre-dawn meal and delaying the breaking of the fast, thereby abandoning the emphasized Sunnah (Sunnat-e-Mu'akkadah) of the Prophet (Peace and blessings of Allah be upon him). Some people, in the name of preserving Sunnah, exceed limits in delaying Suhoor and rushing Iftar, putting the validity or invalidity of the fast into a state of doubt. All this is based on ignorance of astronomical science. A few years ago, some queries came from Gangoh to this humble person for verification, among which three questions were related to Dhuha al-Kubra and the intentions for fasting and prayers. Some unlearned Muftis, who are considered reliable by commoners today, had answered them. I completely disregarded the answers to two of them. The answer given to one was thousands of times better left unsaid, as it contained gross errors which completely overturned Sharia rulings. This was due to that same ignorance of astronomical and timekeeping sciences. If Zaid and Amr, or a father and son, pass away at exactly sunrise in two different cities on a specific date, an ignorant person who knows only inheritance laws will judge based on the absolute unity of the time of death and rule against inheritance. However, one who knows the latitudes and longitudes of cities, the visible minutes of the sun's diameter, and city horoscopes for the calculated signs when events occur near each other—especially

the time of occurrence which, in terms of degrees of latitude and longitude, is almost identical as is often the case, according to astronomical tables rather than mere interpolation between lines—will give the correct ruling. It is stated in Jami' al-Rumuz:

[Boxed Text] Arabic: They said: If Zaid died at sunrise on the first of Ramadan, for example, in China, his inheritance would belong to his brother Amr who died in Samarkand, even though if they had both died at the same place, neither would inherit from the other. Urdu: The honorable jurists state: For example, if Zaid died in China exactly at sunrise on the 1st of Ramadan, his inheritance would go to his brother Amr even if he also died at the same time in Samarkand, whereas if they had died together in one place, then none of them...

विशेष रूप से चिकित्सा विज्ञान (इल्म-ए-तिब) की उपयोगिता, प्रशंसा और आवश्यकता तो स्पष्ट है। इसी प्रकार, धार्मिक कर्तव्यों (फ़राएज़) के लिए सटीक गणना और भोर (फ़ज्र-ए-काज़िब और सादिक़), सूर्योदय, मध्याह्न (ज़ुहा-ए-कुबरा), इस्तवा (मध्य दोपहर), अधिकतम ऊंचाई पर दूसरी छाया, पहली और दूसरी छाया, सूर्यास्त, और लाल और सफ़ेद गोधूलि के समय की सही पहचान आवश्यक है। प्रार्थना (नमाज़), सुहुर, इफ़्तार और अन्य धार्मिक मामलों और शरीयत के मुद्दों में मानवीय क्षमता के अनुसार अनुसंधान के माध्यम से इनकी सामान्य और तीव्र आवश्यकता है, जो खगोलीय तालिकाओं (इल्म-ए-ज़ीज़ात) या वेधशाला उपकरणों के बिना अकल्पनीय है। इनकी अज्ञानता के कारण बहुत से लोग गंभीर गलतियों में फंस जाते हैं। उदाहरण के लिए, आम लोगों के दिमाग में यह बैठा हुआ है कि जिस समय तोप चली और जिस घड़ी में बारह बजे, उस समय मध्याह्न (इस्तवा) हो गया, उससे पहले ज़ुहर का समय नहीं आया था और उसके बाद शुरू हो गया। जबकि दोनों ही गलत हैं; कुछ मौसमों में तोप चलने या बारह बजने में पंद्रह मिनट या उससे अधिक समय शेष रहने पर ही ज़ुहर का समय हो जाता है, और कुछ में सवा बारह बजे भी ज़ुहर का समय शुरू नहीं होता। सुहुर और इफ़्तार के समय में, आम लोग अज्ञानी लोगों के पंचांगों (जंतरियों) या अनपढ़ 'शिक्षित' लोगों की सूचियों का पालन करते हैं और सावधानी के नाम पर बिना किसी कारण के सुहुर में जल्दी करने और इफ़्तार में देरी करने के कारण पैगंबर (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) की सुन्नत-ए-मुअक्कदा को छोड़ने पर अड़े रहते हैं। कुछ लोग सुन्नत को बनाए रखने के नाम पर सुहुर की देरी और इफ़्तार की जल्दी में सीमा पार कर जाते हैं और रोज़े की वैधता को संदेह की स्थिति में डाल देते हैं। यह सब खगोल विज्ञान की अज्ञानता पर आधारित है। कुछ साल पहले, गंगोह से कुछ प्रश्न इस विनम्र व्यक्ति के पास सत्यापन के लिए आए थे, जिनमें से तीन प्रश्न ज़ुहा-ए-कुबरा और रोज़े और नमाज़ की नीयत से संबंधित थे। कुछ अनपढ़ मुफ़्ती, जिन्हें आज बहुत से आम लोग विश्वसनीय मानते हैं, ने उनका जवाब दिया था। उनमें से दो के उत्तरों को मैंने पूरी तरह से नज़रअंदाज़ कर दिया। एक का जो उत्तर दिया गया था, वह न देने से हज़ार गुना बेहतर था, उसमें ऐसी गंभीर गलतियां थीं जिससे शरीयत के नियम पूरी तरह बदल गए। यह खगोल विज्ञान और समय गणना के विज्ञान की वही अज्ञानता थी। यदि ज़ैद और अम्र, या पिता और पुत्र, एक निश्चित तिथि को दो अलग-अलग शहरों में ठीक सूर्योदय के समय मर जाते हैं, तो एक अज्ञानी व्यक्ति जो केवल बुनियादी विरासत नियम जानता है, मृत्यु के समय की पूर्ण समानता मानकर विरासत न होने का निर्णय देगा। लेकिन वह व्यक्ति जो

अक्षांश और देशांतर, सूर्य के व्यास के दृश्य मिनटों और शहर की कुंडलियों से परिचित है, विशेष रूप से घटना के समय के करीब, जहाँ अक्षांश और देशांतर के डिग्री लगभग समान होते हैं जैसा कि अक्सर होता है, वह खगोलीय गणना के आधार पर सही निर्णय देगा, न कि केवल रेखाओं के बीच समायोजन के आधार पर। 'जामे-उर-रुमुज़' में है:

[बॉक्स में पाठ] अरबी: उन्होंने कहा: उदाहरण के लिए, यदि ज़ैद पहली रमज़ान को सूर्योदय के समय चीन में मर गया, तो उसकी विरासत उसके भाई अम्र की होगी जो समरकंद में मर गया, भले ही वे दोनों एक ही स्थान पर मरे होते तो उनमें से कोई भी उत्तराधिकारी नहीं होता। उर्दू: फ़ुक़हा-ए-किराम फ़रमाते हैं: उदाहरण के लिए, यदि ज़ैद 1 रमज़ान को चीन में ठीक सूर्योदय के समय मर गया, तो उसकी विरासत उसके भाई अम्र को मिलेगी, भले ही वह उसी समय समरकंद में मर गया हो, जबकि यदि वे दोनों एक ही स्थान पर एक साथ मरते तो उनमें से कोई भी...

पृष्ठ 634 का 768

خصوصاً علم طب کا مفید و محمود و محتاج الیہ ہونا تو ظاہر یونہی فرائض کے لئے ضروری حساب اور ہمیں معرفت صحیح اوقات طلوع فجر کاذب و صادق و شمس و ضحوہ کبری و استواء و ظل ثانی غایۃ الارتفاع و مثل اول وثانی و غروب شمس و شفق احمر وابیض کہ نماز و سحری و افطار و غیر ہا امور دینیہ و مسائل شرعیہ میں ان کی سخت حاجت عامہ کو برو جہ تحقیق قدرت بشری بے علم زیجات یا آلات رصدیہ نا متصور ان کی ناواقفی سے بہت لوگ سخت غلطیوں میں مبتلا رہتے ہیں مثلاً اذہان عامہ میں جما ہوا ہے کہ جس وقت توپ چلی اور جس گھڑی میں بارہ بجے استواء ہو گیا جب تک وقت ظہر نہ آیا تھا اور اس کے بعد شروع ہو گیا حالانکہ دونوں غلط، بعض موسموں میں ہنوز توپ چلنے، بارہ بجنے میں پاؤ گھنٹہ یا زائد باقی ہوتا ہے کہ وقت ظہر ہو گیا اور بعض میں سوا بارہ بجے بھی وقت ظہر نہیں ہوتا اوقات سحری و افطار میں عوام جہال کی جنتریوں یا ناواقف پڑھے لکھوں کی فہرستوں پر عمل کرتے اور بلا وجہ بزعم احتیاط دونوں جانب تعجیل سحور و تاخیر افطار سے ترک سنت مؤکدہ حضور پر نور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم پر مصر رہتے ہیں، بعض حضرات بنام حفظ سنت تاخیر سحور و تعجیل افطار میں حد سے متجاوز ہو کر صحت و بطلان صوم کو حالت شک میں ڈال دیتے ہیں، یہ سب علم زیجات سے ناواقفی پر مبنی ہے، ابھی چند سال ہوئے گنگوہ سے آئے ہوئے کچھ مسائل فقیر کے پاس بغرض استصواب آئے جن میں تین سوال متعلق ضحوہ کبری و نیت صوم و صلوۃ تھے بعض بے علم مفتیوں نے کہا کہ آج کل بہت عامیوں کے معتمد ٹھہرے ہیں ان میں دو کا جواب تو قطعاً قلم انداز کیا ایک کا جواب جو دیا نہ دینا اس سے ہزار درجہ بہتر تھا وہ فاحش غلطیاں کیں جن سے احکام شرعیہ یکسر منقلب ہو گئے یہ وہی ناواقفی علم زیجات و میقات تھی زید و عمرو پدرو پسر نے

ایک تاریخ معین میں دو مختلف شہروں میں ٹھیک طلوع شمس کے ساتھ انتقال کیا ناواقف فرائض دان بخیال اتحاد وقت موت مطلقاً حکم عدم توریت کرے گا اور واقف اطوال و عروض بلاد و دقائق مرئیہ قطر شمس و مطالع بلدیہ بروج مستخرجہ عند تقارب الامر خصوصاً وقت وقوع کہ در بدرجات عروض و درج سوا جمیعاً کما ھو الغالب بموا مرہ زتیج نہ بمجرد تعدیل بین السطرین کے لحاظ سے حکم صحیح دے گا۔ جامع الرموز میں ہے:

[جدول] عربی: انھم قالوا لومات زید وقت الطلوع من اول رمضان مثلاً بالصین کان ترکتہ لاخیہ عمرو قدمات بسمرقند مع انھما لوماتا معالم یرث احدھما اردو: فقہاء کرام فرماتے ہیں مثلاً زید یکم رمضان کو عین طلوع آفتاب کے وقت چین میں فوت ہو گیا تو اس کا ترکہ اس کے بھائی عمرو کو ملے گا جبکہ وہ بھی اسی وقت سمرقند میں فوت ہو گیا حالانکہ وہ اگر دونوں اکٹھے یکجا مرتے تو ان میں سے کوئی

[Boxed text:] ...from the other as has been established. — One does not inherit from the other as has been proven in its place. (T)

Likewise, in some matters of menstruation (hayd), post-natal bleeding (nifas), waiting period (iddat), etc., there is a need for these sciences. For example, a woman began her menses exactly at sunset; then she traveled, and on the two hundredth day there, the bleeding stopped exactly at sunset. One who is completely ignorant [of geography/astronomy] would consider it a full ten days of menstruation and apply the rulings for the maximum duration of cessation. However, one who is knowledgeable, considering known factors, might sometimes call it a cessation in less than the minimum period, and sometimes, being aware of it exceeding ten days, will consider the extra days as chronic bleeding (istihadah) according to her habit. Similarly, if the cessation occurred at sunset on the third day in another city, the ignorant person would consider it menstruation altogether, while the knowledgeable person might consider it chronic bleeding, as such precision is considered in the determination of menstruation. It is mentioned in Sharh-e-Nuqayah and in Radd al-Muhtar: "i.e., one-sixth of the solar disk" (meaning the sixth part of the sun's disk. T). Reflect upon how much the rulings would differ, and in the commentaries, thousands of scenarios would arise whose rulings would never be clear without these sciences, and a jurist (faqih) would have no choice but to refer to them, "as is not hidden from one who possesses even a modest portion of them" (as it is not hidden from one who has even a basic knowledge of these sciences. T). To declare the teaching and learning of rational sciences (uloom-e-aqliyah) as absolutely prohibited, to the extent of forbidding the teaching of esteemed and great religious books like Tawdih and Talwih due to their inclusion of some correct and useful rational points, is extreme and severe ignorance and distant folly. Yes, most of the physics and general metaphysics of the disgraced philosophers contain hundreds of explicit acts of disbelief (kufr) and manifest polytheism (shirk); for example, the eternity of time, motion, celestial spheres, and prime matter; the concepts of corporal and specific forms; sophistries; the eternity of species; the independence of separate intellects in creation; denial of God as a voluntary agent; denial of His knowledge of particulars; denial of physical resurrection, paradise, and hell; the possibility of celestial spheres being breached; the restoration of the non-existent; the emanation of multiplicity from the One, etc. Apart from these, other parts and branches of philosophy are also full of explicit disbeliefs and vile prohibitions, such as the science of talismans,

sorcery, the influential part of astrology, worldly horoscopes, birth charts, progressions, planetary periods, alchemy, etc. These are not included in the curriculum; only physics and metaphysics are taught.

I say: And success is through Allah. (I say, and success is granted by Allah the Almighty alone. T)

---

1. Jami' al-Rumuz
2. Radd al-Muhtar, Kitab al-Taharah, Bab al-Hayd, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/189

फ़तावा रज़विया - जिल्द 23

[बॉक्स में पाठ:] ...एक दूसरे से जैसा कि स्थापित हो चुका है। — एक दूसरे का वारिस न होना जैसा कि (अपनी जगह) यह साबित हो चुका है। (त)

इसी प्रकार मासिक धर्म (हैज़), प्रसवोत्तर रक्तस्राव (निफ़ास), इद्दत आदि के कुछ मसलों में भी इन विज्ञानों की आवश्यकता होती है। उदाहरण के लिए, एक महिला ठीक सूर्यास्त के समय मासिक धर्म से हुई; फिर उसने यात्रा की और वहां दो सौवें दिन ठीक सूर्यास्त के समय रक्त रुक गया। एक पूर्णतः अनभिज्ञ व्यक्ति इसे मासिक धर्म के पूरे दस दिन मानकर अधिकतम अवधि में रुकने के नियम लागू करेगा। जबकि जानकार व्यक्ति, ज्ञात बातों को ध्यान में रखते हुए, कभी इसे न्यूनतम अवधि से कम में रुकना कहेगा, और कभी दस दिन से अधिक होने की जानकारी होने पर, अपनी आदत के अनुसार अतिरिक्त दिनों को इस्तेहाज़ा (बीमारी का खून) मानेगा। इसी तरह यदि दूसरे शहर में तीसरे दिन सूर्यास्त के समय रक्त रुका, तो अनभिज्ञ व्यक्ति इसे पूरी तरह मासिक धर्म मानेगा, जबकि जानकार व्यक्ति कभी इसे इस्तेहाज़ा समझ सकता है, क्योंकि मासिक धर्म के निर्धारण में ऐसी सूक्ष्मता मान्य है। शरह-ए-नुकाया में है: रद्दुल् मुहतार में है: "यानी सूर्य की टिकिया का छठा हिस्सा" (त)। विचार करें कि नियमों में कितना अंतर आ गया, और टिप्पणियों में तो हज़ारों स्थितियाँ उत्पन्न होंगी जिनका निर्णय इन विज्ञानों के बिना कभी स्पष्ट नहीं होगा, और फ़कीह (धर्मशास्त्री) के पास उनकी ओर लौटने के अलावा कोई विकल्प नहीं होगा, "जैसा कि उस व्यक्ति से छिपा नहीं है जिसके पास इनका मामूली हिस्सा भी है" (त)। अतः तर्कसंगत विज्ञानों (उलूम-ए-अकलिया) के सीखने और सिखाने को पूर्णतः नाजायज़ बताना, यहाँ तक कि तौज़ीह और तलवीह जैसी महान धार्मिक पुस्तकों को पढ़ाने से मना करना क्योंकि उनमें कुछ सही और उपयोगी तर्कसंगत बातें शामिल हैं, घोर अज्ञानता और मूर्खता है। हाँ, तिरस्कृत दार्शनिकों के अधिकांश भौतिकी और सामान्य तत्वमीमांसा (इलाहियात) में सैकड़ों स्पष्ट कुफ़्र (अविश्वास) और शिर्क(बहुदेववाद) शामिल हैं; उदाहरण के लिए काल, गति, आकाश और मूल पदार्थ की अनादिता; शारीरिक और विशिष्ट रूपों के विचार; कुतर्क, प्रजातियों की अनादिता; निर्माण में स्वतंत्र बुद्धि की सृजनात्मकता; ईश्वर के स्वैच्छिक कर्ता होने का इनकार; विवरणों के ज्ञान का इनकार; शारीरिक पुनरुत्थान, स्वर्ग और नर्क का इनकार; आकाशों का विदीर्ण होना; नष्ट हो चुके का पुनः अस्तित्व में आना; 'एक' से अनेक की उत्पत्ति आदि। इनके अलावा दर्शनशास्त्र के अन्य भाग और शाखाएँ भी स्पष्ट कुफ़्र और घृणित निषेधों से भरी हुई हैं, जैसे तिलिस्म

का विज्ञान, जादू-टोना, ज्योतिष शास्त्र का प्रभावशाली भाग, दुनिया की कुंडलियां, जन्म कुंडलियां, ग्रह दशाएं आदि। ये पाठ्यक्रम में शामिल नहीं हैं; केवल भौतिकी और तत्वमीमांसा ही पढ़ाए जाते हैं।

मैं कहता हूँ: और सफलता अल्लाह की ओर से है। (फिर मैं कहता हूँ कि सफलता अल्लाह तआला ही से प्राप्त होती है। त)

---

1. जामे-उर-रुमुज़
2. रद्दुल् मुहतार, किताबुत् तहारत, बाबुल् हैज़, दारु इह्या-इत् तुरासुल अरबी, बेरूत, १/१८९

पृष्ठ ६३५/७६८

[باکس میں متن:] عن الآخر کما تقرر ۱۔ ایک دوسرے کا وارث نہ ہونا جیسا کہ (اپنی جگہ) یہ ثابت ہو چکا ہے۔ (ت)

یو ہیں بعض مسائل حیض و نفاس و عدت و غیر ہا میں بھی ان علوم کی حاجت مثلاً عورت ٹھیک وقت غروب شمس حائضہ ہوئی پھر سفر کیا دو سو میں دن وہاں ٹھیک وقت غروب دم منقطع ہوا، ناواقف مطلقاً اسے عشرہ کاملہ حیض جان کر انقطاع لااکثر کے احکام جاری کرے گا اور واقف بلحاظ امور معلومہ کبھی انقطاع لااقل کہے گا کبھی زیادہ علی العشرہ پر آگاہ ہو کر عادت سے جو دن زائد ہوئے انہیں استحاضہ مانے گا، یو ہیں اگر شہر دیگر میں تیسرے دن وقت غروب انقطاع ہوا، ناواقف مطلقاً حیض اور واقف کبھی استحاضہ جانے گا کہ تقدیر حیض میں ایسی ہی تدقیق معتبر ہے۔ شرح نقایہ میں ہے : ردالمختار میں ہے : ای سدس القرص۲ (یعنی آفتاب کی ٹکیہ کا چھٹا حصہ۔ ت) غور کیجئے کتنا تفاوت احکام ہو گیا اور تعلیقات میں تو ہزار ہا صورتیں نکلیں گی جن کا حکم بے ان علوم کے ہر گز نہ کھلے گا اور فقیہ کو ان کی طرف رجوع سے چارہ نہ ملے گا کما لا یخفی علی من اوتی حظا منھا (جیسا کہ اس پر پوشیدہ نہیں جو ان علوم میں سے معمولی حصہ بھی رکھتا ہے۔ت) تو مطلقاً علوم عقلیہ کے تعلیم و تعلم کو ناجائز بتانا یہاں تک کہ بعض مسائل صحیحہ مفید ہ عقلیہ پر اشتعال کے باعث توضیح و تلویح جیسے کتب جلیلہ عظیمہ دینیہ کے پڑھانے سے منع کرنا سخت جہالت شدیدہ و سفاہت بعیدہ ہے ہاں اکثر طبعیات و عامہ الہیات فلاسفہ مخذولین صدہا کفر صریح و شرک جلی پر مشتمل مثلاً زمان و حرکت و افلاک و ہیولی و صورت جرمیہ و نوعیہ و سفسطات و انواع موالید و نفوس کا قدم اور خالقیت عقول مفارقہ و انکار فاعل مختار و علم جزئیات و حشر اجساد و جنت و نار و احالہ خرق افلاک و اعادہ معدوم و صدور کثیر

عن الواحد و غیر ہا اور ان کے سوا اور اجزا و فروع فلسفہ بھی کفریات صریحہ و محرمات قبیحہ سے مملو ہیں مثلاً علم طلسمات و نیر نجات جزء التاثیر من علم النجوم و احکام زایچہ عالم و زایچہ موالید و تسییرات و فردارات و سیمیا و غیر ہا یہ تو درس میں داخل نہیں طبیعات والہیات پڑھائے جاتے ہیں۔ فاقول : وباللہ التوفیق (پھر میں کہتا ہوں توفیق اللہ تعالٰی ہی سے حاصل ہوتی ہے۔ ت)

---

۱ جامع الرموز ۲ ردالمحتار کتاب الطہارۃ باب الحیض داراحیاء التراث العربی بیروت ۱/ ۱۸۹

Fatawa Razawiyya, Vol. 23

In fairness, teaching and learning them [philosophy and logic] is a deadly poison and a consuming fire, but with several conditions: Firstly: Immersion in philosophies and deep involvement in absurdities should not have extinguished the light of the teacher's heart or nullified their sound intellect; for such a person, it is mandatory to completely withdraw from these accursed sciences themselves, and severe harm is expected from their teaching. Secondly: They must be perfectly acquainted with and expert in the true Islamic Sunni beliefs, and by the help of Allah, capable of establishing truth and abolishing falsehood; otherwise, they will not be able to protect the hearts of the students. Thirdly: They must strictly use their capability at the appropriate points in every lesson; never allowing any false issue to proceed until its falsehood is ingrained in the student's mind. In short, the style of teaching should be like that of the noble works of Hazrat Bahr-ul-Uloom (may his secret be sanctified). Fourthly: Before teaching, one should thoroughly test the student to ensure they are a complete Sunni with correct beliefs, and that the grandeur and weight of the accursed philosophy are not established in their heart. Fifthly: One should also see that their mind is sound and their nature upright; some natures, whether they want it or not, incline towards deviance; truth has little effect on their hearts, while falsehood takes root quickly. Allah Almighty says: "And if they see the way of guidance, they will not take it as a way; and if they see the way of error, they will take it as a way." 1 (Allah Almighty said: If they see the path of correctness and guidance, they do not walk upon it, and if they see the path of deviation, they start walking upon it. (T)) In short, teaching it to a deviant, lost person or one prone to deviation is strictly forbidden (Haram Qat'i). [Verse fragment]: O Lori, does anyone give a balanced weapon? Sixthly: The intention of both the teacher and the student must be righteous, not for corrupt purposes. Seventhly: They should not be content with this alone, but should have lessons in theology alongside them, so that its darkness remains illuminated by its [theology's] light. By observing these conditions, with Allah's help, there will be protection from its harm, and benefit can be expected from this teaching and learning, as: I learned of evil, not for the sake of evil, but to avoid it. For whoever does not know evil, one day falls into it. (I learned evil to avoid it, not for evil's sake; then whoever does not know what evil is, one day falls into it.)

1 Al-Qur'an Al-Karim 7/146 Page 636 of 768

फतावा रज़विया, खंड २३

निष्पक्ष रूप से, उनका (दर्शन और तर्कशास्त्र का) शिक्षण और सीखना एक घातक जहर और भस्म करने वाली आग है, लेकिन कई शर्तों के साथ: प्रथम: दर्शनशास्त्र में तल्लीनता और व्यर्थ की बातों में गहराई ने शिक्षक के हृदय के प्रकाश को बुझा न दिया हो या उनकी स्वस्थ बुद्धि को शून्य न कर दिया हो; ऐसे व्यक्ति के लिए इन शापित विज्ञानों से पूरी तरह दूर रहना अनिवार्य है, और उनके शिक्षण से गंभीर हानि की आशंका है। द्वितीय: वे सच्चे इस्लामी सुन्नी अकीदों (विश्वासों) से पूर्णतः परिचित और निपुण हों, और अल्लाह की सहायता से सत्य को स्थापित करने और असत्य को मिटाने में सक्षम हों; अन्यथा वे छात्रों के दिलों की रक्षा नहीं कर पाएंगे। तृतीय: वे अपनी इस क्षमता का हर पाठ के उचित स्थान पर पूरी कड़ाई से उपयोग करें; किसी भी गलत मुद्दे को तब तक आगे न बढ़ने दें जब तक कि उसका खोखलापन छात्र के मन में न बैठ जाए। संक्षेप में, शिक्षण की शैली हज़रत बहर-उल-उलूम (उनका रहस्य पवित्र हो) की महान रचनाओं जैसी होनी चाहिए। चतुर्थ: शिक्षण से पहले छात्र की अच्छी तरह जाँच कर लें कि वह पूर्ण सुन्नी और सही अकीदे वाला है, और उसके हृदय में शापित दर्शन की महिमा और प्रतिष्ठा जमी हुई नहीं है। पंचम: यह भी देख लें कि उनका मस्तिष्क स्वस्थ और प्रकृति सीधी है; कुछ स्वभाव चाहे-अनचाहे विचलन की ओर झुक जाते हैं; सत्य का उनके हृदय पर कम प्रभाव पड़ता है और झूठ जल्दी घर कर लेता है। अल्लाह तआला ने फरमाया: "और यदि वे मार्गदर्शन का मार्ग देखते हैं, तो वे उसे मार्ग के रूप में नहीं अपनाते; और यदि वे त्रुटि का मार्ग देखते हैं, तो वे उसे मार्ग के रूप में अपना लेते हैं।" १ (अल्लाह तआला ने फरमाया: अगर वे सही और मार्गदर्शन की राह देखते हैं तो उस पर नहीं चलते और अगर वे गुमराह होने की राह देख लें तो उस पर चलने लगते हैं। (त)) कुल मिलाकर, किसी गुमराह या गुमराह होने के लिए प्रवृत्त व्यक्ति को इसका शिक्षण देना कतई हराम है। [काव्य खंड]: ऐ लोरी, क्या कोई संतुलित हथियार देता है? षष्ठ: शिक्षक और छात्र दोनों की नीयत नेक हो, न कि भ्रष्ट उद्देश्य। सप्तम: केवल इसी पर संतोष न करें, बल्कि इसके साथ धर्मशास्त्र (दीनियात) का पाठ भी हो ताकि इसका अंधकार उसके प्रकाश से प्रकाशित होता रहे। इन शर्तों के पालन के साथ, अल्लाह की मदद से, इसके नुकसान से सुरक्षा रहेगी और इस शिक्षण और सीखने से लाभ की उम्मीद की जा सकती है क्योंकि: मैंने बुराई को जाना, बुराई के लिए नहीं बल्कि उससे बचने के लिए। क्योंकि जो बुराई को नहीं जानता, वह एक दिन उसमें गिर जाता है। (मैंने बुराई को उससे बचने के लिए जाना न कि बुराई के लिए; फिर जो कुछ बुराई को नहीं जानता वह एक दिन उसमें पड़ जाता है।)

१ अल-कुरान अल-करीम ७/१४६ पृष्ठ ६३६ / ७६८

انصافاً ان کی تعلیم و تعلم زہر مہلک و نار محرق ہے مگر بچند شروط : اولاً انہماک فلسفیات و توغل مزخرفات نے معلم کے نور قلب کو منطفی اور سلامت عقل کو منفی نہ کر دیا ہو کہ ایسے شخص پر خود ان علوم ملعونہ سے یک لخت دامن کشی فرض اور اس کی تعلیم سے ضرر اشد کی توقع۔ ثانیاً: وہ عقائد حقہ اسلامیہ سنیہ سے بروتبہ کمال واقف و ماہر اور اثبات حق و ازہاق باطل پر بعونہ تعالی قادر ہو ورنہ قلوب طلبہ کا تحفظ نہ کر سکے گا۔ ثالثاً: وہ اپنی اس قدر کو بالتزام تام ہر سبق کے ایسے محل و مقام پر استعمال بھی کرتا ہے ہر گز کسی مسئلہ باطلہ پر آگے نہ چلنے دے جب تک اس کا بطلان متعلم کے ذہن نشین نہ کر دے غرض اس کی تعلیم کا رنگ وہ ہو جو حضرت بحر العلوم قدس سرہ الشریف کی تصانیف شریفہ کا۔ رابعاً: متعلم کو قبل تعلیم خوب جانچ لے کہ پورا سنی صحیح العقیدہ ہے اور اس کے قلب میں فلسفہ ملعونہ کی عظمت و وقعت متمکن نہیں۔ خامساً: اس کا ذہن بھی سلیم اور طبع مستقیم دیکھ لے بعض طبائع خواہی نخواہی زیغ کی طرف جاتے ہیں حق بات ان کے دلوں پر کم اثر کرتی اور جھوٹی جلد پی جاتی ہے، قال اللہ تعالیٰ "وَ اِنْ یَّرَوْا سَبِیْلَ الرُّشْدِ لَا یَتَّخِذُوْهُ سَبِیْلًا وَ اِنْ یَّرَوْا سَبِیْلَ الْغَیِّ یَتَّخِذُوْهُ سَبِیْلًا " 1۔ (اللہ تعالیٰ نے فرمایا : اگر درستگی اور ہدایت کی راہ دیکھیں تو اس پر نہیں چلتے اور اگر گمراہی کی راہ دیکھ لیں تو اس پر چلنے لگتے ہیں۔ (ت)) با لجملہ گمراہ ضال یا مستعد ضلال کو اس کی تعلیم حرام قطعی ہے ع اے لوری کوئی دیت ہے متوازن ہتھیار سادساً: معلم و متعلم کی نیت صالحہ ہو نہ اغراض فاسدہ۔ سابعاً: تنہا اسی پر قانع نہ ہو بلکہ دینیات کے ساتھ ان کا سبق ہو کہ اس کی ظلمت اس کے نور سے متجلی ہوتی رہے ان شرائط کے لحاظ کے ساتھ بعونہ تعالیٰ اس کے ضرر سے تحفظ رہے گا اور اس تعلیم و تعلم سے انتفاع متوقع ہو گا کہ علمت الشر لا للشر لکن لتوقیہ فمن لم

يعرف الشر فيو ما يقع فيه (میں نے شر کو اس سے بچنے کے لئے معلوم کیا نہ کہ شر کے لئے، پھر جو کچھ شر کو نہیں جانتا وہ ایک دن اس میں پڑ جاتا ہے۔)

Fatawa Ridawiyya (Volume 23)

...if one does not recognize it, then one day or another one gets involved in it. (T)

Minds will be sharpened, and strength to refute philosophical delusions will be gained. Many heretics in their debates cling to the coattails of infidel philosophers; their teeth-breaking reply will be possible. For these purposes, these books were included in Dars-e-Nizami, though now gradually matters have reached a state of 'from where to where,' so much so that according to many fools, these false ignorances have been established as the intended sciences. This faqir (author) has briefly described its hideousness in his treatise 'Maqami' al-Hadid 'ala Khadd al-Mantiq al-Jadid' (1304 AH). And success is from Allah; Allah, Glory be to Him and Exalted is He, knows best and His knowledge is most complete and most firm. (T)

(2) There is fundamentally no need for the physics and metaphysics of philosophy to understand the speech of the predecessors and the principles of jurisprudence.

Allah the Almighty said: "And fulfill the covenant. Indeed, the covenant is ever [that about which one will be] questioned."[1] Translation: Allah Almighty commanded: O people! Fulfill your promises; indeed, the promise will be questioned. (T)

Yes, logic is undoubtedly useful and effective, and in most places, it is required. With the exception of Maybadhi, Sadra, Shams Bazighah, and the like, the purely intellectual or mixed traditional sciences taught in general courses—such as Sughra, Kubra, Isagoge, Qal Aqul, Mir Isagoge, Qutbi, Mir Qutbi, Sharh al-Tahdhib, Maybadhi, Jalali, Hashiya Sayyid Zahid, Hashiya al-Hashiya of Maulana Bahr al-Ulum, Sullam, Mulla Hasan, Hamd-Allah, Qazi, Risala Qutbiya, Sharh Sayyid Zahid, Hashiya Ghulam Yahya, Sharh al-Aqaid al-Nasafiyya, Jalali, Khayali, Tahrir-e-Uqlaydis (Euclid), Tasrih Sharh-e-Tashrih, Sharh Chaghmini, Musallam al-Thubut, Sharh al-Mawaqif, and Mir Zahid Umur al-Aamma—are sufficient for understanding speech and principles, as well as for sharpening minds and exercising intellects. In taking the pledge, if the teacher's intent was those forbidden books, then it is clear there is no harm in them [refraining from them]; otherwise, under the condition of need, for the sake of need, and while observing conditions and correct intention, one may teach. If the pledge was solemnized by an oath, then expiation (Kaffarah) for the oath is required; otherwise, not.

The Imams Ahmad and the Shaikhayn (Bukhari and Muslim) narrated from Abdur Rahman bin Samurah (may Allah be pleased with him). Translation: The noble Imams,

such as Imam Ahmad, Bukhari, and Muslim, have narrated the tradition of Hazrat Abdur Rahman bin Samurah (may Allah be pleased with him).

[1] Al-Quran Al-Karim 17/34 Page 637 of 768

फ़तावा रज़विया (खंड २३)

...अगर कोई इसे नहीं पहचानता, तो किसी न किसी दिन इसमें फंस जाता है। (टी)

बुद्धि तेज़ होगी और दर्शन की भ्रांतियों के खंडन की शक्ति प्राप्त होगी। बहुत से विधर्मी अपनी बहसबाज़ी में काफ़िर दार्शनिकों का सहारा लेते हैं; उन्हें करारा जवाब दिया जा सकेगा। इन्हीं उद्देश्यों से 'दरस-ए-निज़ामी' में ये पुस्तकें रखी गई थीं, लेकिन अब धीरे-धीरे बात कहाँ से कहाँ पहुँच गई है, यहाँ तक कि बहुत से मूर्खों के अनुसार यही झूठी अज्ञानताएँ अभीष्ट विद्याएँ(ज्ञान) बन गई हैं। इस फ़क़ीर (लेखक) ने इसकी कुरूपता का संक्षिप्त वर्णन अपने शोधपत्र 'मक़ामि अल-हदीद अला खद अल-मंतिक़ अल-जदीद' (१३०४ हिजरी) में किया है। और सफलता अल्लाह से है; अल्लाह सुब्हानहु व तआला बेहतर जानता है और उसका ज्ञान सबसे पूर्ण और सबसे मज़बूत है। (टी)

(२) पूर्वजों की बातों और फ़िक़्ह (इस्लामी न्यायशास्त्र) के सिद्धांतों को समझने के लिए दर्शन के भौतिक विज्ञान और तत्वमीमांसा की कोई आवश्यकता नहीं है।

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "और वादे को पूरा करो। बेशक वादे के बारे में पूछा जाएगा।"[1] अनुवाद: अल्लाह तआला ने फ़रमाया: ऐ लोगो! वादे पूरे करो, बेशक वादे के बारे में पूछताछ होगी। (टी)

हाँ, तर्कशास्त्र (मंतिक़) निस्संदेह उपयोगी और काम का है और अधिकांश स्थानों पर इसकी आवश्यकता है। मयबज़ी, सदरा, शम्स बाज़िगा और इनके जैसे अन्य अपवादों को छोड़कर, सामान्य पाठ्यक्रमों में पढ़ाई जाने वाली विशुद्ध बौद्धिक या मिश्रित पारंपरिक विद्याएँ—जैसे सुग़रा, कुबरा, ईसाग़ोजी, क़ाल अक़ूल, मीर ईसाग़ोजी, क़ुत्बी, मीर क़ुत्बी, शरह-ए-तहज़ीब, मयबज़ी, जलाली, हाशिया सैय्यद ज़ाहिद, हाशिया-अल-हाशिया मौलाना बहरुल उलूम, सुल्लम, मुल्ला हसन, हम्द-अल्लाह, क़ाज़ी, रिसाला क़ुत्बिया, शरह सैय्यद ज़ाहिद, हाशिया ग़ुलाम यह्या, शरह अक़ायद नसाफ़ी, जलाली, ख़्याली, तहरीर-ए-उक़्लैदिस, तसरीह शरह-ए-तशरीह, शरह चग़मीनी, मुसल्लमुल सुबूत, शरह मवाक़िफ़ और मीर ज़ाहिद उमूर-ए-आममा—बात और सिद्धांतों को समझने के साथ-साथ बुद्धि को तेज़ करने और दिमाग़ की कसरत के लिए पर्याप्त हैं। वचन लेने में यदि उस्ताद (शिक्षक) का इरादा उन्हीं वर्जित पुस्तकों से था, तो ज़ाहिर है कि उनमें कोई हर्ज नहीं है [उन्हें न पढ़ाने में]; अन्यथा ज़रूरत पड़ने पर, ज़रूरत के अनुसार और शर्तों के पालन व सही नीयत के साथ शिक्षा दी

जा सकती है। यदि वह शपथ के साथ पक्का वादा था, तो कफ़्फ़ारा (प्रायश्चित) देना होगा, अन्यथा नहीं।

इमाम अहमद और दोनों शेखों (बुखारी और मुस्लिम) ने अब्दुल रहमान बिन समुराह (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) से रिवायत किया है। अनुवाद: सम्मानित इमामों, जैसे इमाम अहमद, बुखारी और मुस्लिम ने हज़रत अब्दुल रहमान बिन समुराह (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) की (रिवायत नक़ल की है)।

[1] अल-कुरान अल-करीम १७/३४ पेज ६३७ / ७६८

نہیں پہچانتا تو کسی نہ کسی دن اس میں مبتلا ہو جاتا ہے۔ت)

تشحیذ اذہان ہوگی ضلالاتِ فلسفہ کے رَد پر قدرت ملے گی بہت بد مذہب کے مناظرات میں کفار فلاسفہ کا دامن پکڑتے ہیں ان کی دنداں شکنی ہوسکے گی انہیں اغراض سے درسِ نظامی میں یہ کتب رکھی گئی تھیں کہ اب شدہ شدہ ازکجا تا بکجا نوبت پہنچی یہاں تک کہ بہت حمقاء کے نزدیک یہی جہالات باطلہ علوم مقصودہ قرار پا گئیں جس کی شناعت کا قدرے بیان فقیر نے اپنے رسالے مقامع الحدید علی خد المنطق الجدید (۱۳۰۴ھ) میں کیا وباللہ التوفیق، واللہ سبحٰنہ وتعالٰی اعلم وعلمہ اتم واحکم (اللہ تعالٰی ہی سے توفیق کی طلب اور آرزو ہے، اور اللہ پاک ، برتر اور خوب جاننے والا ہے، اور اس کا علم نہایت درجہ کامل اور بڑا پختہ ہے۔ت)

(۲) کلام قدماء واصولِ فقہ کی سمجھ میں طبعیات والٰہیات فلسفہ کی اصلاً حاجت نہیں۔

وقال اللہ تعالٰی "وَاَوْفُوْا بِالْعَهْدِ ۖ اِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْـُٔوْلاً" [سورہ بنی اسرائیل: ۳۴][1] اللہ تعالٰی نے ارشاد فرمایا: لوگو! وعدہ پورا کیا کرو بے شک وعدہ کے بارے میں پوچھ ہو گی۔(ت)

ہاں منطق بلا شبہ مفید و کارآمد اور اکثر جگہ محتاج الیہ ہے، میبذی وصدر ا و شمس بازغہ وامثالہا کے استثناء سے درسِ عامہ میں جو عقلیاتِ خالصہ یا نقلیاتِ ممتزجہ صغریٰ وکبریٰ وایسا غوجی وقال اقول ومیرا ایسا غوجی و قطبی و میر قطبی وشرح تہذیب و میبذی وجلالی وحاشیہ سید زاہد وحاشیہ الحاشیہ مولانا بحر العلوم وسلم وملاحسن وحمد اللہ وقاضی ورسالہ قطبیہ وشرح سید زاہد وحاشیہ غلام یحییٰ وشرح عقائد نسفی وجلالی وخیالی وتحریر اقلیدس وتصریح شرح تشریح وشرح چغمینی ومسلم الثبوت وشرح مواقف و میر زاہد امور عامہ پڑھائی جاتی ہیں فہم کلام واصول ونیز

تشحیذ اذہان وتمرینِ عقول کے لئے بس ہیں اخذ عہد میں مراد استاد اگر وہی کتب محرمہ تھیں جب تو ظاہر کہ ان میں حرج نہیں ورنہ بشرطِ حاجت بنظر حاجت ورعایت شرائط وصحت نیت تعلیم کرسکتا ہے اگر عہد مؤکد بقسم تھا تو کفارہ یمین ہے ورنہ نہیں۔

اخرج الائمۃ احمد والشیخان عن عبدالرحمٰن بن سمرۃ رضی اللہ تعالٰی عنہ ائمہ کرام مثلاً امام احمد اور بخاری ومسلم نے حضرت عبد الرحمٰن بن سمرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ کی (روایت نقل کی ہے)۔

[1] القرآن الکریم ۱۷/ ۳۴ Page 637 of 768

Fatawa Razawiyya Volume 23

[Top Box] Arabic: On his authority, he said: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "If you swear an oath and then see something else better than it, then do that which is better and expiate for your oath." 1 - And Allah, Glorified and Exalted, knows best, and His knowledge is most complete and most firm. Urdu: Extracted from the source; they said that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) stated: "When you swear an oath not to do something and then see that doing it is better than the alternative, then do the better deed, but certainly pay the expiation for your oath." And Allah Almighty is Pure, Exalted, and All-Knowing, and the knowledge of the Majestic One is perfectly complete and extremely firm. (T)

Problem 301: From Mauza Tah, District Bareilly, via Niyaz Muhammad Khan Sahib - 12 Rajab 1313 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: To what extent are the rights of the teacher mandatory upon the student, and what accountability will there be if they are not fulfilled? What is the ruling regarding a student's disobedience to the teacher's commands? And in this matter, should the veiling (purdah) of female students from the teacher start after puberty or even before puberty? Explain and be rewarded.

The Answer: In Alamgiri, it is from Wajiz Imam Hafizuddin Kurdari:

[Table] Arabic: Al-Zandawisti said: The right of the scholar over the ignorant and the right of the teacher over the student are one and the same. It is that he should not start speaking before him, nor should he sit in his place even if he is absent, nor should he reject his words, nor should he walk ahead of him. 2 Urdu: Meaning, Imam Zandawisti said that the scholar has a right over the ignorant and the teacher over the student, which is equal. It is that the student should not speak before him, should not sit in his place even in his absence, should not walk ahead of him, and should not reject his words.

[Bottom Box] Urdu: Among the rarities in it is: Arabic: A man should observe the rights... Urdu: A person should observe the mandatory rights of his teacher.

Footnotes: 1 Sahih al-Bukhari, Book of Judgments, Chapter on seeking leadership... Qadimi Kutub Khana Karachi 2/1058, 980; Sahih Muslim, Book of Faith, Chapter on recommendations regarding oaths... Qadimi Kutub Khana Karachi 2/48 2 Fatawa Hindiyya, Book of Disliked Acts, Chapter Thirty, Noorani Kutub Khana Peshawar 5/373

फतावा रज़विया जिल्द 23

[ऊपरी बॉक्स] अरबी: उनसे रिवायत है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: "जब तुम किसी चीज़ की कसम खाओ और फिर उससे बेहतर कुछ और देखो, तो वह करो जो बेहतर है और अपनी कसम का कफ़्फ़ारा अदा करो।" 1 - और अल्लाह सुब्हानहु व तआला बेहतर जानता है और उसका इल्म सबसे मुकम्मल और सबसे मज़बूत है। उर्दू: सनद से तख़रीज फरमाई, उन्होंने फरमाया कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने इरशाद फरमाया कि जब तू किसी काम के न करने की कसम खाए और फिर देखे कि उस काम का करना दूसरे काम के मुकाबले में बेहतर है, तो बेहतर काम ही करो अलबत्ता अपनी कसम का कफ़्फ़ारा अदा करो। और अल्लाह तआला पाक, बरतर और खूब जानने वाला है और उस बुज़ुर्गी वाले का इल्म बड़ा कामिल और निहायत पुख्ता है। (त)

मसला 301: मौज़ा टाह, ज़िला बरेली, मारफ़त नियाज़ मुहम्मद ख़ान साहब - 12 रजब 1313 हिजरी। क्या फरमाते हैं उलमा-ए-दीन इस मसले में कि शागिर्द के ज़िम्मे उस्ताद/शिक्षक के हुकूक (अधिकार) किस हद तक हैं और उनके अदा न होने पर क्या पकड़ होगी? और उस्ताद के अहकाम की नाफ़रमानी में शागिर्द के बारे में क्या हुक्म है? और इस मसले में कि छात्राओं का उस्ताद से पर्दा बालिग होने के बाद होना चाहिए या बालिग होने से पहले भी? बयान फरमाएँ, सवाब पायें।

अल-जवाब: आलमगीरी में वजीज़ इमाम हाफ़िज़ुद्दीन करदरी से है:

[तालिका] अरबी: अल-ज़ंदविस्ती ने कहा: आलिम का जाहिल पर और उस्ताद का शागिर्द पर हक़ एक समान है। वह यह कि वह उससे पहले बात शुरू न करे, न ही उसकी जगह पर बैठे चाहे वह अनुपस्थित हो, न ही उसकी बात को टाले और न ही चलते समय उससे आगे निकले। 2 उर्दू: यानी इमाम ज़ंदविस्ती ने फरमाया कि आलिम का जाहिल पर और उस्ताद का शागिर्द पर एक सा हक़ है। बराबर, और वह यह है कि उससे पहले बात न करे और उसके बैठने की जगह उसकी ग़ैर-मौजूदगी में भी न बैठे और चलने में उससे आगे न बढ़े और उसकी बात को रद्द न करे।

[निचला बॉक्स] उर्दू: इसमें अजूबों में से है: अरबी: आदमी को चाहिए कि वह हुकूक की रियायत करे... उर्दू: आदमी को चाहिए कि अपने उस्ताद के वाजिब हुकूक का ख्याल रखे।

पादलेख: 1 सहीह अल-बुखारी, किताबुल अहकाम, बाब मन सा-अल इमारा... कदीमी कुतुब खाना कराची 2/1058, 980; सहीह मुस्लिम, किताबुल ईमान, बाब नदब बैन यमीना... कदीमी कुतुब खाना

कराची 2/48 2 फतावा हिन्दिया, किताबुल कराहिया, तीसवां बाब, नूरानी कुतुब खाना पेशावर 5/373

पृष्ठ 768 में से 638

[اوپری باکس] عربی: عنه قال قال رسول الله صلی الله تعالٰی علیہ وسلم اذا حلفت علی یمین فرأیت غیرها خیرا منها فأت الذي هو خیر وکفر عن یمینك ۱ - والله سبحانه وتعالی اعلم وعلمه اتم واحکم۔

اردو: سند سے تخریج فرمائی، انہوں نے فرمایا کہ رسول الله صلی الله تعالٰی علیہ وسلم نے ارشاد فرمایا کہ جب تو کسی کام کے نہ کرنے کی قسم کھائے اور پھر دیکھے کہ اس کام کا کرنا بنسبت دوسرے کام کے بہتر ہے تو بہتر کام ہی کرو البتہ اپنی قسم کا کفارہ ادا کرو۔ اور الله تعالٰی پاک، برتر اور خوب جاننے والا ہے اور اس بزرگی والے کا علم بڑا کامل اور نہایت پختہ ہے۔ (ت)

مسئلہ ۳۰۱: از موضع ٹاہ ضلع بریلی معرفت نیاز محمد خاں صاحب ۱۲ رجب ۱۳۱۳ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ شاگرد کے ذمہ استاد معلم کے حقوق کس قدر ہیں اور اس کے ادانہ ہونے میں کیا مواخذہ ہوگا اور استاد کے احکام کی نافرمانی میں شاگرد کی نسبت کیا حکم ہے اور اس مسئلہ میں کہ شاگرد اناث کا پردہ استاد سے بعد بلوغ ہونا چاہئے یا قبل بلوغ بھی؟ بینوا توجروا۔

الجواب: عالمگیری میں وجیز امام حافظ الدین کردری سے ہے:

[جدول] عربی بائیں کالم: قال الزندویستی، حق العالم علی الجاهل وحق الاستاذ علی التلمیذ واحد علی السواء وهو ان لا یفتح بالکلام قبله و لا یجلس مکانه وان غاب ولا یرد علی کلامہ ولا یتقدم علیه في مشیه ۲ ۔ اردو دائیں کالم: یعنی فرمایا امام زندویستی نے عالم کا جاہل اور استاد کا شاگرد پر ایک سا حق ہے۔ برابر اور وہ یہ کہ اس سے پہلے بات نہ کرے اور اس کے بیٹھنے کی جگہ اس کی غیبت میں بھی نہ بیٹھے اور چلنے میں اس سے آگے نہ بڑھے اور اس کی بات کو رد نہ کرے۔

[نیچلا باکس] اردو: اس میں غرائب سے ہے: عربی (بائیں): ینبغی للرجل ان یراعی حقوق اردو (دائیں): آدمی کو چاہئے کہ اپنے استاد کے حقوق واجبہ

حواشی: 1 صحیح البخاری کتاب الاحکام باب من سأل الامارۃ وکل الیھا قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۱۰۵۸، ۹۸۰، صحیح مسلم کتاب الایمان باب ندب بین یمینا الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۴۸ 2 فتاوی ہندیہ کتاب الکراہیۃ الباب الثلاثون نورانی کتب خانہ پشاور ۵/ ۳۷۳

Fatawa Rizvia Volume 23

[Regarding] his teacher and his manners, he should not be stingy with anything from his belongings towards him.[1] - [Translation]: He should take care and not be stingy with anything from his wealth towards him.

Meaning, whatever the teacher requires, he should present it wholeheartedly and consider it a favor from the teacher and his own good fortune to have it accepted. In 'Tatar Khaniyah' it is stated:

He should prioritize the teacher's rights over the rights of his parents and all Muslims. He should be humble towards whoever taught him anything good, even if it were a single letter. It is not appropriate for him to ever withhold assistance from him or to prefer anyone over his teacher. If he does so, he has broken a link from the links of Islam. Part of honoring him is not to knock on his door, but to wait for him to come out.[2]

Meaning: He should prioritize the teacher's rights over the rights of his parents and all other Muslims. He should be humble towards whoever taught him good knowledge, even if it were a single letter. It is not appropriate for him to ever withhold assistance from him or to prefer anyone over his teacher. If he does so, he has untied a rope from the ties of Islam. And it is part of honoring the teacher that if he is inside and the student arrives, he should not knock on the door, but rather wait for him to come out. Ah.

Allah Almighty said: "Indeed, those who call you from behind the private chambers - most of them do not use reason. And if they had been patient until you [could] come out to them, it would have been better for them. And Allah is Forgiving and Merciful."[3]

Allah Almighty stated: Surely those who call out to you and shout from outside your chambers, most of them are foolish and lack understanding. If they had been patient until you came out to them, it would have been much better for them, and Allah Almighty is the Most Forgiving, Ever Merciful. (T)

A religious scholar, in general for every Muslim, and specifically a teacher of religious knowledge for his student, is a representative of the Radiant Presence [Prophet Muhammad] (peace and blessings of Allah be upon him). Yes, if he commands something against Sharia, it should never be obeyed, as "there is no obedience to anyone in disobedience to Allah Almighty"[4] (in disobedience to Allah Almighty...)

[1] Fatawa 'Alamgiri, Kitab al-Karahiya, Chapter 30, Nurani Kutub Khana Peshawar, 5/378. [2] Fatawa 'Alamgiri, Kitab al-Karahiya, Chapter 30, Nurani Kutub Khana Peshawar, 5/378-9. [3] The Holy Quran 49/4. [4] Musnad Imam Ahmad bin Hanbal, Narrations of al-Hakam bin 'Amr, al-Maktab al-Islami Beirut, 5/76.

फतावा रजविया खंड 23

[अपने] शिक्षक और उनके शिष्टाचार के संबंध में, वह उनके प्रति अपनी किसी भी चीज़ में कंजूसी न करे।[1] - [अनुवाद]: वह ख्याल रखे और अपने माल में किसी भी चीज़ से उसके साथ कंजूसी न करे।

अर्थात्, शिक्षक को जिसकी भी आवश्यकता हो, वह उसे स्वेच्छा से प्रस्तुत करे और उनके द्वारा उसे स्वीकार कर लेने को शिक्षक का उपकार और अपना सौभाग्य समझे। 'ततार खानिया' में इसी संबंध में लिखा है:

उसे अपने माता-पिता और सभी मुसलमानों के अधिकारों पर शिक्षक के अधिकार को प्राथमिकता देनी चाहिए। जिसने उसे कुछ भी अच्छा सिखाया हो, चाहे वह एक अक्षर ही क्यों न हो, उसके प्रति विनम्र होना चाहिए। यह उचित नहीं है कि वह कभी भी उनकी सहायता से पीछे हटे या अपने शिक्षक पर किसी और को प्राथमिकता दे। यदि वह ऐसा करता है, तो उसने इस्लाम की कड़ियों में से एक कड़ी तोड़ दी है। उनका सम्मान करने का एक तरीका यह है कि जब वे अंदर हों और वह वहां पहुंचे, तो उनके दरवाजे को न खटखटाए, बल्कि उनके बाहर आने का इंतजार करे।[2]

अर्थात्: उस्ताद के हक़ को अपने माँ-बाप और तमाम मुसलमानों के हक़ से मुक़द्दम (पहले) रखे और जिसने उसे अच्छा इल्म सिखाया, अगरचे एक ही हर्फ़ पढ़ाया हो, उसके लिए आज़िज़ी करे और लायक़ नहीं कि किसी वक़्त उसकी मदद से बाज़ रहे, अपने उस्ताद पर किसी को तरजीह न दे। अगर ऐसा करेगा तो उसने इस्लाम के रिश्तों से एक रस्सी खोल दी, और उस्ताद की ताज़ीम से है कि वह अंदर हो और यह हाज़िर हुआ तो उसके दरवाज़े पर हाथ न मारे बल्कि उसके बाहर आने का इंतज़ार करे।

अल्लाह तआला ने फरमाया: "बेशक जो लोग आपको आपके कमरों के पीछे से पुकारते हैं, उनमें से अधिकांश अक्ल नहीं रखते। और यदि वे धैर्य रखते जब तक कि आप उनके पास बाहर न आ जाते, तो यह उनके लिए बहुत बेहतर होता। और अल्लाह क्षमाशील और अत्यंत दयालु है।"[3]

अल्लाह तआला ने इरशाद फरमाया: यक़ीनन जो लोग आप के हुजरों के बाहर से पुकारते और आवाज़ें देते हैं उनमें से ज़्यादातर बेअक़्ल और नासमझ हैं, अगर वो आप के बाहर तशरीफ़ लाने (का इंतज़ार करते हुए) सब्र करते तो ये उनके हक़ में बहुत बेहतर होता, और अल्लाह तआला बख़्शने वाला बेहद मेहरबान है। (त)

एक धार्मिक विद्वान सामान्य रूप से हर मुसलमान के लिए, और विशेष रूप से धार्मिक ज्ञान का शिक्षक अपने छात्र के लिए, हुज़ूर पुर नूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के प्रतिनिधि हैं। हाँ, यदि वह शरीयत के विरुद्ध किसी बात का आदेश दे, तो उसे कभी न माना जाए क्योंकि 'अल्लाह तआला की नाफरमानी में किसी की आज्ञाकारिता नहीं है'[4] (अल्लाह तआला की नाफरमानी में...)

[1] फतावा आलमगीरी, किताब अल-करााहिया, अध्याय 30, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/378। [2] फतावा आलमगीरी, किताब अल-करााहिया, अध्याय 30, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/378-9। [3] कुरान करीम 49/4। [4] मुसनद इमाम अहमद बिन हंबल, अल-हकम बिन अम्र की रिवायतें, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरूत, 5/76।

पृष्ठ 639/768

استاذہ وآدابہ لایبخل بشیئ من حالہ 1 کا لحاظ رکھے اپنے مال میں کسی چیز سے اس کے ساتھ بخل نہ کرے۔

یعنی جو کچھ اسے درکار ہو بخوشی خاطر حاضر کرے اور اس کے قبول کر لینے میں اس کا احسان اور اپنی سعادت جانے۔ اسی میں تاتار خانیہ سے ہے:

یقدم حق معلمہ علی حق ابویہ وسائر المسلمین ویتواضع لمن علمہ خیرا ولوحرفا ولا ینبغی ان یخذلہ ولایتاثر علیہ احدا فان فعل ذلك فقد فصم عروۃ من عری الاسلام ومن اجلالہ ان لایقرع بابہ بل ینتظر خروجہ 2 اھ

یعنی استاذ کے حق کو اپنے ماں باپ اور تمام مسلمانوں کے حق سے مقدم رکھے اور جس نے اسے اچھا علم سکھایا اگر چہ ایک ہی حرف پڑھایا ہو اس کے لئے تواضع کرے اور لائق نہیں کہ کسی وقت اس کی مدد سے باز رہے اپنے استاذ پر کسی کو ترجیح نہ دے اگر ایسا کرے گا تو اس نے اسلام سے رشتوں سے ایک رسی کھول دی، اور استاذ کی تعظیم سے ہے کہ وہ اندر ہو اور یہ حاضر ہوا تو اس کے دروازہ پر ہاتھ نہ مارے بلکہ اس کے باہر آنے کا انتظار کرے اھ

قال اللہ تعالی: "اِنَّ الَّذِیْنَ یُنَادُوْنَكَ مِنْ وَّرَآءِ الْحُجُرٰتِ اَكْثَرُهُمْ لَا یَعْقِلُوْنَ۝ وَ لَوْ اَنَّهُمْ صَبَرُوْا حَتّٰی تَخْرُجَ اِلَیْهِمْ لَكَانَ خَیْرًا لَّهُمْؕ وَ اللّٰهُ غَفُوْرٌ رَّحِیْمٌ " -3

اللہ تعالیٰ نے ارشاد فرمایا: یقینا جو لوگ آپ کے حجروں کے باہر سے پکارتے اور آوازیں دیتے ہیں ان میں زیادہ تر بے عقل اور ناسمجھ ہیں، اگر وہ آپ کے باہر تشریف لانے (کا انتظار کرتے

ہوئے) صبر کرتے تو یہ ان کے حق میں بہت بہتر ہوتا، اور اللہ تعالٰی بخشنے والا بے حد مہربان ہے۔(ت)

عالم دین ہر مسلمان کے حق میں عموماً اور استادِ علم دین اپنے شاگرد کے حق میں خصوصاً نائبِ حضور پر نور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ہے ، ہاں اگر وہ کسی خلافِ شرع بات کا حکم کرے ہرگز نہ مانے کہ لاطاعة لاحد فی معصیة اللہ تعالی 4 (اللہ تعالٰی کی نافرمانی میں

1 فتاوٰی عالمگیری کتاب الکراہیة الباب الثلاثون نورانی کتب خانہ پشاور ۵/ ۳۷۸ 2 فتاوٰی عالمگیری کتاب الکراہیة الباب الثلاثون نورانی کتب خانہ پشاور ۵/ ۳۷۸-۹ 3 القرآن الکریم ۴۹/ ۴ 4 مسند امام احمد بن حنبل مرویات الحکم بن عمر المکتب الاسلامی بیروت ۵/ ۷۶

...is not to be obeyed (Ref: T). However, in this refusal, one should not behave with insolence or disrespect, for 'evil is not removed with evil' (Ref: T). The answer to the command of disobedience is clear from this discourse; that command which is contrary to Sharia shall be exempted. One should apologize with utmost humility and pleading and avoid it. And if the command is regarding permissible (mubah) matters, then as far as possible, one should consider its fulfillment as their good fortune. The ruling on disobedience is already known: 'He has untied one of the knots of Islam.' Scholars state that whoever causes any kind of distress to their teacher will be deprived of the blessings of knowledge. And if the teacher's commands are Sharia obligations, then it is obvious that their necessity is doubled; in such cases, clear disobedience is a path to Hell, refuge is sought with Allah Almighty. As for Purdah (veil), in this regard, teacher or non-teacher, scholar or non-scholar, spiritual guide (Pir), all are equal. A girl under nine years of age does not need to observe Purdah. When she reaches fifteen, Purdah is mandatory (Wajib) from all non-mahrams. Between the ages of nine and fifteen, if signs of puberty are apparent, it is mandatory; if not apparent, it is recommended (Mustahab), especially after twelve years, it is highly emphasized as this period is close to puberty and full desire. 'And he who does not recognize the people of his time is ignorant' (1). We ask Allah for forgiveness and well-being. (Ref: T). And Allah Almighty knows best.

Issue 302: From Banaras, Madanpura neighborhood, Unchi Masjid, sent by Molvi Muhammad Abdur Rahman Sahib Jathmani Shafi'i, 12 Ramadan 1313 AH. What do our scholars of Ahl-e-Sunnat (may Allah have mercy on them) say about this? Just as for a Hanafi, according to what is in 'Durr-e-Mukhtar', there is no fear in following another Imam in any matter at the time of necessity, but on the condition that in that matter, one adheres to all the conditions of that [other] Imam. Also, according to what is in 'Shami', Ibn Wahban mentioned in his poetic work that if, in time of necessity, a fatwa is given according to the saying of Imam Malik, it is permissible. Furthermore, according to 'Jami-ur-Rumuz', regarding the determination of the waiting period for a missing person (mafqood), Imam Malik and Imam Awza'i are proponents of four years, after which his wife is allowed to remarry. So, if in time of necessity, a fatwa is given here according to this saying, there is no fear. Is it permissible at the time of necessity to act upon the saying of another Imam? Similarly, in the matter of the nullification of Wudu (ablution) by eating anything touched by fire, according to which book of the Shafi'i school is it permissible for a

Shafi'i to act upon the saying of another Imam in time of necessity? Explain and you shall be rewarded.

1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Iman, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 3/59. Page 640 of 768

फतावा रजविया - जिल्द २३

...किसी की आज्ञा मानना आवश्यक नहीं है (संदर्भ: त)। लेकिन इस मनाही में गुस्ताखी और बदतमीजी से पेश नहीं आना चाहिए क्योंकि 'बुराई का खात्मा बुराई से नहीं होता' (संदर्भ: त)। नाफरमानी के हुक्म का जवाब इसी भाषण से स्पष्ट हो गया कि वह हुक्म जो शरीयत के खिलाफ हो उसे निकाल दिया जाएगा। अत्यंत विनम्रता और गिड़गिड़ाकर क्षमा मांगे और इससे बचे। और यदि उसका हुक्म जायज (मुबाह) मामलों में है, तो जहाँ तक संभव हो उसे पूरा करना अपना सौभाग्य समझे। और नाफरमानी का हुक्म तो ज्ञात ही है कि 'उसने इस्लाम की गांठों में से एक गांठ खोल दी।' विद्वान फरमाते हैं कि जिससे उसके उस्ताद (शिक्षक) को किसी भी प्रकार का कष्ट पहुँचा, वह ज्ञान की बरकत से वंचित रहेगा। और यदि उसके आदेश शरीयत के वाजिब (अनिवार्य) कार्य हैं, तो स्पष्ट है कि उनकी अनिवार्यता दोगुनी हो गई; उनमें नाफरमानी करना नरक का खुला रास्ता है, अल्लाह तआला की पनाह। रहा पर्दे का मामला, तो उसमें उस्ताद और गैर-उस्ताद, आलिम और गैर-आलिम, पीर सब बराबर हैं। नौ साल से कम उम्र की लड़की को पर्दे की आवश्यकता नहीं है और जब पंद्रह साल की हो जाए तो सभी गैर-महरम से पर्दा वाजिब है। और नौ से पंद्रह तक यदि यौवन (बुलूग) के लक्षण दिखाई दें तो वाजिब है, और यदि न दिखाई दें तो मुस्तहब (पसंदीदा) है, विशेष रूप से बारह साल के बाद बहुत जोर दिया गया है क्योंकि यह समय यौवन के करीब और पूर्ण इच्छा का है। 'और जो अपने समय के लोगों को नहीं पहचानता वह अज्ञानी है' (1)। हम अल्लाह तआला से क्षमा और कुशलता का प्रश्न करते हैं (संदर्भ: त)। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला ३०२: बनारस, मदनपुरा मुहल्ला, ऊंची मस्जिद से मुसल्लह मोलवी मोहम्मद अब्दुर रहमान साहब जथमानी शाफई, १२ रमजान १३१३ हिजरी। हमारे अहले सुन्नत के उलेमा (अल्लाह उन पर रहम फरमाए) इसमें क्या फरमाते हैं कि जैसा कि हनफी के लिए 'दुर्रे मुख्तार' के अनुसार इस बात से कि जरूरत के वक्त किसी मसले में अपने इमाम के सिवा दूसरे इमाम का अनुसरण (तक़लीद) करने में कोई डर नहीं है, लेकिन इस शर्त के साथ कि उस मसले में उसी इमाम की सभी शर्तों का पालन करे। और साथ ही 'शामी' के अनुसार इस बात से कि इब्न वहबान ने अपनी कविता में उल्लेख किया है कि यदि जरूरत के समय इमाम मालिक के कथन पर फतवा दिया जाए तो जायज है। और साथ ही 'जामे-उर-रुमुज़' के अनुसार इस बात से कि लापता व्यक्ति (मफकूद) की प्रतीक्षा अवधि के निर्धारण में इमाम मालिक और इमाम औज़ाई चार साल के पक्षधर हैं, फिर चार साल बाद उसकी पत्नी को निकाह (शादी) करने की अनुमति है, तो अगर जरूरत के वक्त हमारे यहाँ भी इस कथन के

साथ फतवा दिया जाए तो कोई डर नहीं है। जरूरत के वक्त दूसरे इमाम के कथन पर अमल करना जायज है। वैसे ही जरूरत के वक्त, उदाहरण के लिए, आग से छुई गई किसी चीज को खाने से वजू टूटने (इंतक़ाज़-ए-वुज़ू) के मसले में शाफई को भी उसके मजहब की किस किताब के अनुसार दूसरे इमाम के कथन पर अमल करना जायज है या नहीं? बयान करें, आपको पुण्य मिलेगा।

1. रद-अल-मुह्तार, किताब-अल-ईमान, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, ३/५९। पेज ६४० का ७६८

کسی کی اطاعت نہیں ۔ ت) مگر اس نہ ماننے میں گستاخی و بے ادبی سے پیش نہ آئے فان المنکر لا یزال بمنکر (گناہ کا ازالہ گناہ سے نہیں ہوتا ۔ ت) نافرمانی احکام کا جواب اسی تقریر سے واضح ہو گیا اس کا وہ حکم کہ خلاف شرع ہو مستثنٰی کیا جائے گا بکمال عاجزی و زاری معذرت کرے اور بچے اور اگر اس کا حکم مباحات میں ہے تو حتی الوسع اس کی بجا آوری میں اپنی سعادت جانے اور نافرمانی کا حکم معلوم ہو چکا، اس نے اسلام کی گرہوں سے ایک گرہ کھول دی۔ علماء فرماتے ہیں جس سے اس کے استاد کو کسی طرح کی ایذا پہنچی وہ علم کی برکت سے محروم رہے گا اور اگر اس کے احکامات واجبات شرعیہ ہیں جب تو ظاہر ہے کہ ان کا لزوم دوبارہ ہو گیا ان میں اس کی نافرمانی صریح راہ جہنم ہے، والعیاذ باللہ تعالٰی۔ رہا پردہ اس میں استاذ و غیر استاذ ، عالم و غیر عالم، پیر سب برابر ہیں۔ نو برس سے کم کی لڑکی کو پردہ کی حاجت نہیں اور جب پندرہ برس کی ہو سب غیر محارم سے پردہ واجب، اور نو سے پندرہ تک اگر آثارِ بلوغ ظاہر ہوں تو واجب، اور نہ ظاہر ہوں تو مستحب خصوصاً بارہ برس کے بعد بہت مؤکد کہ یہ زمانہ قربِ بلوغ و کمالِ اشتہا کا ہے ومن لم یعرف اھل زمانہ فھو جاھل ۱، نسأل اللہ العفو والعافیۃ (جو اپنے زمانے والوں کو نہ پہچانے تو وہ جاہل ہے، ہم اللہ تعالٰی سے عفو اور عافیت کا سوال کرتے ہیں ۔ ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۳۰۲: از بنارس محلہ مدنپورہ اونچی مسجد مرسلہ مولوی محمد عبدالرحمن صاحب جثمانی شافعی ۱۲ رمضان ۱۳۱۳ھ ہمارے علمائے اہلسنت رحمہم اللہ تعالٰی اس میں کیا فرماتے ہیں کہ جیسا کہ حنفی کو بموجب اس کے جو کہ در مختار میں ہے اس بات سے کہ ضرورت کے وقت کسی مسئلہ میں اپنے امام کے سوا دوسرے امام کی تقلید کرنے کا کچھ خوف نہیں ہے لیکن بشرط

اس کے کہ اس مسئلہ میں اسی امام کے سب شروط کا التزام کرے اور نیز بموجب اس کے جو کہ شامی میں ہے اس بات سے کہ ابن وہبان نے اپنے منظومہ میں ذکر کیا ہے کہ اگر ضرورت کے وقت امام مالک کے قول پر فتوی دیا جائے تو جائز ہے اور نیز بموجب اس کے جو کہ جامع الرموز میں ہے اس بات سے کہ مفقود کی مدت انتظار کی تعیین میں امام مالک اور امام اوزاعی چار برس تک کے قائل ہیں پھر بعد چار برس اس کی بیوی کو نکاح کرنے کی اجازت ہے تو اگر ضرورت کے وقت ہمارے یہاں بھی اس قول کے ساتھ فتوی دیا جائے تو کچھ خوف نہیں) ضرورت کے وقت دوسرے امام کے قول پر عمل کرنا جائز ہے ایسا ہی ضرورت کے وقت مثلاً مسئلہ انتقاض الوضوء باکل ما مستہ النار میں شافعی کو بھی اس کے مذہب کی کس کتاب کے بموجب دوسرے امام کے قول پر عمل کرنا جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا۔

۱ ردالمحتار کتاب الایمان دار احیاء التراث العربی بیروت ۳/ ۵۹ Page 640 of 768

Fatawa-e-Razvia - Volume 23

The Answer:

The permissibility of following (taqleed) another Imam at the time of genuine necessity under the conditions mentioned in the question is agreed upon. Therefore, Hanafis and Shafi'is write to the inspectors (muhtasibs) of each school that if they see their co-religionists doing something against their own school's rulings, if they present an excuse of following another Imam, the inspector should refrain from accountability. It is stated in Sharh Ain al-Ilm:

[Table content] Arabic Text: If a Shafi'i sees another Shafi'i drinking nabidh (a type of beverage) or performing marriage without a guardian and cohabiting with that wife, or if a Hanafi sees another Hanafi playing chess or wearing red clothing, then this is a matter for consideration as in al-Ihya. The more apparent view is that he has the right to accountability and rejection because none of the scholars have held that it is permissible for him to adopt the school of another. Rather, it is obligatory for a follower (muqallid) to follow his own Imam in every detail. Thus, the follower's contradiction is agreed upon as being a reprehensible act among scholars, and he is a sinner due to the contradiction, except that it was permitted for him to follow others among the Imams in some matters. So, if he excuses himself and says, "I am a follower of Shafi'i or Hanafi in this chapter," the accountability is removed from him. (Summary)

Urdu Text: If a Shafi'i sees another Shafi'i drinking nabidh (juice) or performing marriage without a guardian and cohabiting with that wife, or if a Hanafi sees another Hanafi playing chess or wearing red clothing, then this is objectionable as mentioned in Imam Ghazali's al-Ihya. The more apparent view is that there should be accountability and rejection for him because none of the scholars have held that it is permissible for him to act on the word of another Imam. Rather, it is mandatory for a follower to follow his Imam in every detail of the school. Therefore, there is consensus among scholars that contradicting the Imam is a sin, and the one who contradicts the Imam is a sinner. However, it is permissible for him to follow any of the other Imams in some matters. Then, if he excuses himself and says, "I am a follower of Imam Shafi'i or Imam Abu Hanifa in this chapter," the accountability will be removed from him. (Summary) (T)

And one of the most prominent evidences of this is the act of the Imam of the school himself, our master Imam Shafi'i (may Allah be pleased with him). When he

performed the morning prayer near the noble shrine of the Great Imam (Abu Hanifa, may Allah be pleased with him), he did not recite the Qunut supplication nor did he recite Bismillah aloud, and he stated the reason for this was the respect for the Imam of Imams.

1 Sharh Ain al-Ilm Page 641 of 768

फ़तावा-ए-रजविया - जिल्द 23

अल-जवाब:

प्रश्न में वर्णित शर्तों के तहत वास्तविक आवश्यकता के समय दूसरे इमाम का अनुसरण (तक़लीद) करने की अनुमति पर विद्वानों के बीच सहमति है। इसलिए, हनफ़ी और शाफ़ई प्रत्येक संप्रदाय के निरीक्षकों (मुहतसिबों) को लिखते हैं कि यदि वे अपने सह-धर्मियों को अपने संप्रदाय के विरुद्ध कुछ करते हुए देखें, और यदि वे दूसरे इमाम के अनुसरण का बहाना पेश करें, तो निरीक्षक को जवाबदेही से हाथ उठा लेना चाहिए। शरह ऐन अल-इल्म में है:

[तालिका सामग्री] अरबी पाठ: यदि कोई शाफ़ई किसी दूसरे शाफ़ई को नबीज़ पीते हुए देखे या बिना वली के निकाह करते हुए और उस पत्नी से सहवास करते हुए देखे, या कोई हनफ़ी किसी दूसरे हनफ़ी को शतरंज खेलते हुए या लाल वस्त्र पहने हुए देखे, तो यह विचारणीय विषय है जैसा कि इह्या में है। और अधिक स्पष्ट यह है कि उसके लिए एहतसाब (जवाबदेही) और इनकार है क्योंकि विद्वानों में से कोई भी इस पक्ष में नहीं गया कि उसके लिए किसी दूसरे इमाम के संप्रदाय को अपनाना जायज़ है। बल्कि मुक़ल्लिद (अनुयायी) पर हर विवरण में अपने इमाम का अनुसरण करना आवश्यक है। इसलिए मुक़ल्लिद का विरोध विद्वानों के बीच एक नापसंद कार्य माना गया है, और वह विरोध के कारण पापी है, सिवाय इसके कि उसे कुछ मामलों में अन्य इमामों का अनुसरण करने की अनुमति दी गई है। अत; यदि वह माफ़ी माँगता है और कहता है कि "मैं इस अध्याय में शाफ़ई या हनफ़ी का अनुयायी हूँ," तो उससे जवाबदेही हटा ली जाएगी। (संक्षेप में)

उर्दू पाठ: यदि कोई शाफ़ई किसी दूसरे शाफ़ई को देखे कि वह नबीज़ (जूस) पीता है और बिना वली के निकाह करता है और उस पत्नी से हमबिस्तरी करता है, या कोई हनफ़ी किसी दूसरे हनफ़ी को देखे कि वह शतरंज खेलता है या लाल कपड़े पहनता है, तो यह आपत्तिजनक है जैसा कि इमाम ग़ज़ाली की इह्या में है। और अधिक स्पष्ट यह है कि उसके लिए जवाबदेही और इनकार है क्योंकि विद्वानों में से कोई भी इस ओर नहीं गया कि उसके लिए किसी दूसरे इमाम के कथन पर अमल करना जायज़ है। बल्कि मुक़ल्लिद पर हर विवरण में अपने इमाम का संप्रदाय में अनुसरण आवश्यक है। इसलिए इमाम के विरोध के पाप होने पर विद्वानों की सहमति है और इमाम का विरोध करने वाला पापी है। हाँ, अलबत्ता उसके लिए दूसरे इमामों में से किसी इमाम की कुछ मसलों में तक़लीद जायज़

है। फिर अगर वह माफ़ी माँगे और कहे कि "मैं इस अध्याय में इमाम शाफ़ई या इमाम अबू हनीफ़ा का मुक़ल्लिद हूँ," तो उससे जवाबदेही खत्म हो जाएगी। (संक्षेप में) (त)

और इसके सबसे प्रमुख साक्ष्यों में से एक स्वयं संप्रदाय के इमाम, हमारे स्वामी इमाम शाफ़ई (रज़ियल्लाहु अन्हु) का कृत्य है। जब उन्होंने हज़रत इमाम आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) के पवित्र मज़ार के पास सुबह की नमाज़ पढ़ी, तो उन्होंने न तो दुआ-ए-क़ुनूत पढ़ी और न ही बिस्मिल्लाह शरीफ़ ज़ोर से पढ़ी, और इसका कारण उन्होंने इमामों के इमाम का अदब (सम्मान) बताया।

1 शरह ऐन अल-इल्म पृष्ठ 641 का 768

الجواب:

تقلید امام دیگر وقت ضرورت صحیحہ بشرط مذکورہ فی السوال کا جواز متفق علیہ ہے ولہٰذا حنفی شافعی ہر مذہب کے محتسب کو لکھتے ہیں کہ اپنے ہم مذہب کو جو بات خلاف مذہب کرتے دیکھیں اگر وہ اس میں عذر تقلید غیر پیش کرے احتساب سے ہاتھ اٹھائیں۔ شرح عین العلم میں ہے:

[جدول کا مواد] عربی متن: لو رأی الشافعي شافعياً یشرب النبیذ او ینکح بلا ولی ویطوء زوجته او رأی الحنفي حنفیاً یلعب بالشطرنج اولبس الثوب الاحمر فهذا فی محل النظر کما فی الاحیاء والاظهران له الحسبة والانکار اذ لم یذهب احد من المحصلین الی ان له ان یأخذ بمذهب غیره بل علی مقلد اتباع مقلده فی کل تفصیل فمخالفة المقلد متفق علی کونه منکراً بین المحصلین وهو عاص بالمخالفة الا انه جوز له تقلید غیره من الائمة في بعض المسائل فاذا اعتذر وقال انا مقلد للشافعي او الحنفی فی هذا الباب، یرتفع عنه الاحتساب اھ مختصراً۔

اردو متن: اگر کوئی شافعی کسی دوسرے شافعی کو دیکھے کہ وہ نبیذ (جوس) پیتا ہے اور بغیر ولی کے نکاح کرتا ہے اور اس بیوی سے ہمبستری کرتا ہے یا کوئی حنفی کسی دوسرے حنفی کو دیکھے کہ وہ شطرنج کھیلتا ہے یا سرخ لباس پہنتا ہے تو یہ قابل اعتراض ہے جیسا کہ امام غزالی کی الاحیاء میں ہے، اور زیادہ ظاہر یہ ہے کہ اس کے لئے احتساب اور انکار ہے کیونکہ محصلین میں سے کوئی ادھر نہیں گیا کہ اس کے لئے کسی دوسرے امام کے قول پر عمل کرنا جائز ہے بلکہ مقلد پر ہر تفصیل میں اپنے امام کا اتباع فی المذہب ضروری ہے لہذا امام کی مخالفت کے گناہ ہونے پر محصلین کا اتفاق ہے اور مخالفت امام کا مرتکب گناہ گار ہے ہاں البتہ اس کے لئے

دوسرے ائمہ میں سے کسی امام کی بعض مسائل میں تقلید جائز ہے پھر اگر معذرت کرے اور کہے میں اس باب میں امام شافعی یا امام ابو حنیفہ کا مقلد ہوں تو اس سے احتساب اٹھ جائے گا اھ مختصراً۔ (ت)

اور اس کے اجل شواہد سے خود امام مذہب سیدنا امام شافعی رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا فعل ہے کہ جب نماز صبح مزار اکرم حضرت امام اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے پاس پڑھی اس میں دعائے قنوت نہ پڑھی نہ بسم اللہ شریف کا جہر کیا، اور اس کا سبب حضرت امام الائمہ کا ادب بیان فرمایا۔

۱ شرح عین العلم صفحہ 641 از 768

Fatawa Razvia Volume 23

(Arabic) As mentioned by Imam Ibn Hajar al-Makki al-Shafi'i in the thirty-fifth chapter of "Al-Khayrat al-Hissan fi Manaqib al-Imam al-A'zam Abi Hanifa al-Nu'man".

(Urdu) As Imam Ibn Hajar Makki Shafi'i described it in the 35th chapter of "Al-Khayrat al-Hissan fi Manaqib al-Imam al-A'zam Abi Hanifa al-Nu'man". (T)

And it was narrated that he did not even perform *Raf' al-Yadayn* (raising hands) during the takbirs of transition and said:

(Arabic) Our etiquette with this Imam is greater than manifesting opposition to him in his presence. Mentioned by al-Qari in al-Mirqat.

(Urdu) Our respect for this Imam is greater than showing opposition in his presence. Mulla Ali Qari mentioned this in Mirqat (Commentary on Mishkat). (T)

Here, Imam Ibn Hajar Makki Shafi'i has discussed the necessity of opposing the school of thought in detail in "Al-Khayrat al-Hissan". Whoever wishes may study it. (T) Let it be kept in mind that the permission for the wife of a missing person (Mafqud) to remarry after four years, which is the school of Imam Malik (may Allah be pleased with him), does not mean that when four years have passed since the news of him was cut off, she can marry on her own accord. Rather, their school is that the wife of the missing person should approach the Sharia judge (Qadi). He will grant a four-year grace period starting from today. Even if twenty years have passed before this, they are not counted. When these four years have passed and no news is found, the judge, by his order, will effect a separation. After that, the woman, having completed the waiting period (Iddah), becomes free to marry.

(Arabic) As explained by Allamah al-Zurqani al-Maliki in the commentary on al-Muwatta, and we have clarified this in the Book of Marriage and the Book of the Missing Person in our Fatawa.

(Urdu) As Allamah Zurqani Maliki described it in the commentary on Muwatta, and we clarified it in our fatwas under the discussion of marriage and the discussion of the missing person. (T)

This is a place of great error and slip; it should be understood well. Similarly, the breaking of wudu (ablution) from "eating something touched by fire" (eating cooked food. T), among the four Imams (may Allah be pleased with them), none of them...

1. Al-Khayrat al-Hissan, Chapter 35, H.M. Saeed Company Karachi, p. 139.
2. Mirqat al-Mafatih.

(अरबी) जैसा कि इमाम इब्न हजर अल-मक्की अल-शाफ़ई ने 'अल-खैरात अल-हिस्सान फ़ी मनाकिब अल-इमाम अल-आज़म अबी हनीफ़ा अल-नुमान' के35वें अध्याय में उल्लेख किया है।

(उर्दू) जैसा कि इमाम इब्न हजर मक्की शाफ़ई ने इसे 'अल-खैरात अल-हिस्सान फ़ी मनाकिब अल-इमाम अल-आज़म अबी हनीफ़ा अल-नुमान' के35वें अध्याय में बयान किया है। (त)

और यह वर्णित है कि उन्होंने स्थानांतरण की तकबीरों के दौरान रफ़ उल-यदैन (हाथ उठाना) भी नहीं किया और फ़रमाया:

(अरबी) इस इमाम के प्रति हमारा शिष्टाचार इससे कहीं अधिक है कि हम उनकी उपस्थिति में उनके विरुद्ध कुछ प्रकट करें। इसे अल-क़ारी ने मिरक़ात में उल्लेख किया है।

(उर्दू) इस इमाम के साथ हमारा अदब (शिष्टाचार) इससे कहीं अधिक है कि हम उनकी उपस्थिति में उनका विरोध प्रकट करें। इसे मुल्ला अली क़ारी ने मिरक़ात (शराह मिश्कात) में ज़िक्र फ़रमाया है। (त)

यहाँ मज़हब (विचारधारा) के विरोध की आवश्यकता को इमाम इब्न हजर मक्की शाफ़ई ने 'अल-खैरात अल-हिस्सान' में विस्तार से बताया है। जो कोई चाहे उसका अध्ययन कर सकता है। (त) इतनी बात ध्यान में रहे कि लापता व्यक्ति (मफ़्कूद) की पत्नी को चार साल के बाद पुनर्विवाह की अनुमति, जो इमाम मालिक (रज़ियल्लाहु अन्हु) का मज़हब है, इसका यह अर्थ नहीं है कि जब उसके समाचार कटे हुए चार साल बीत जाएँ तो वह स्वयं निकाह कर ले। बल्कि उनका मज़हब यह है कि लापता व्यक्ति की पत्नी शरई काज़ी (न्यायाधीश) के पास जाए। वह अपने आदेश से आज से चार साल की मोहलत दे। इससे पहले भले ही बीस साल बीत गए हों, उनकी कोई गणना नहीं होगी। जब ये चार साल बीत जाएँ और कोई पता न चले, तो काज़ी अपने आदेश से अलगाव (तफ़रीक़) कर दे। उसके बाद स्त्री इद्दत (प्रतीक्षा अवधि) बिताकर निकाह करने का अधिकार पा सकती है।

(अरबी) जैसा कि अल्लामा ज़ुरक़ानी मालिकी ने शराह अल-मुअत्ता में इसे स्पष्ट किया है, और हमने अपने फ़तावा की निकाह की चर्चा और मफ़क़ूद की चर्चा में इसकी व्याख्या की है।

(उर्दू) जैसा कि अल्लामा ज़ुरक़ानी मालिकी ने इसे शराह मुअत्ता में बयान फ़रमाया, और हमने अपने फ़तावा की बहस-ए-निकाह और बहस-ए-मफ़क़ूद में इसकी व्याख्या की। (त)

यह बहुत बड़ी गलती और फिसलन का स्थान है, इसे अच्छी तरह समझ लेना चाहिए। इसी प्रकार, 'आग पर पकी हुई चीज़ खाने से वज़ू का टूटना' (त), अइम्मा अरबअ (चारों इमामों, रज़ियल्लाहु अन्हुम) में से किसी का...

---

1. अल-खैरात अल-हिस्सान, अध्याय 35, एच.एम. सईद कंपनी कराची, पृ. 139.
2. मिरक़ात अल-मफ़ातीह।

كما ذكره الامام ابن حجر المكي الشافعي في الفصل الخامس والثلثين من الخيرات الحسان من مناقب الامام ابي حنيفة النعمان۔

جیسا کہ امام ابن حجر مکی شافعی نے اس کو "الخیرات الحسان من مناقب الامام اعظم ابی حنیفہ النعمان" کی ۳۵ویں فصل میں بیان فرمایا۔ (ت)

اور مروی ہوا کہ تکبیراتِ انتقال میں رفع یدین بھی نہ کیا اور فرمایا:

ادبنا مع هذا الامام اكثر من ان نظهر خلافه بحضرته۔ ذكره القاري في المرقاة2۔

اس امام کے ساتھ ہمارا ادب اس سے زائد ہے کہ ہم ان کے حضور ان کا خلاف ظاہر کریں۔ اس کو ملا علی قاری نے مرقاۃ (شرح مشکوٰۃ) میں ذکر فرمایا۔ (ت)

یہاں مخالفتِ مذہب کی ضرورت کو امام ابن حجر مکی شافعی نے خیرات الحسان میں مفصل ذکر فرمایا ہے من شاء فلیطالعھا (جو کوئی چاہے اس کا مطالعہ کرے۔ ت) اتنا امر اور ملحوظ خاطر رہے کہ زنِ مفقود کو چار سال کے بعد اجازتِ نکاح کہ مذہب امام مالک رضی اللہ تعالٰی عنہ ہے، اس کے یہ معنی نہیں کہ جب اس کی خبر منقطع ہونے کو چار برس گزر جائیں یہ بطور خود نکاح کرلے بلکہ ان کا مذہب یہ ہے کہ زنِ مفقود قاضی شرع کی طرف رجوع لائے وہ اپنے حکم سے چار سال کی مہلت آج سے دے اس سے پہلے اگرچہ بیس سال گزر گئے ہوں ان کا کچھ اعتبار نہیں جب یہ چار برس گزر جائیں اور پتا نہ چلے قاضی اپنے حکم سے تفریق کرے اس کے بعد عورت عدت بیٹھ کر نکاح کی مختار ہو سکتی ہے،

كما بينه العلامة الزرقاني المالكي في شرح الموطا واوضحناه في كتاب النكاح وكتاب المفقود من فتاونا۔

جیسا کہ علامہ زرقانی مالکی نے اس کو شرح مؤطا میں بیان فرمایا، اور ہم نے اپنے فتاوی کی بحثِ نکاح اور بحثِ مفقود میں اس کی وضاحت کی۔ (ت)

یہ بہت غلطی و لغزش کا محل ہے اسے خوب سمجھ لینا چاہئے۔ اسی طرح انتقاضِ وضو "باکل مامسّتہ النار" (آگ پر پکی ہوئی چیز سے وضو کا ٹوٹ جانا۔ ت) ائمہ اربعہ رضی اللہ تعالٰی عنہم میں کسی کا

---

1 الخیرات الحسان الفصل الخامس والثلاثون ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۱۳۹ 2 مرقاۃ المفاتیح

It is not merely a school of thought; rather, after the first century (Sadr-e-Awwal), a consensus of scholars was formed against it. The great Imam Abu Zakariya Nawawi Shafi'i states in the commentary of Muslim:

[Arabic Text Block]: The majority of scholars from the predecessors and successors (Salaf and Khalaf) hold the view that ablution is not invalidated by eating food that has been touched by fire. Among those who held this position were Abu Bakr al-Siddiq, Umar, Uthman, and Ali (may Allah be pleased with them). This is also the school of thought of Malik, Abu Hanifa, al-Shafi'i, and Ahmad (may Allah have mercy on them). Another group moved towards the view that ritual ablution is obligatory after eating what fire has touched; this is narrated from Umar bin Abdul Aziz, al-Hasan al-Basri, and al-Zuhri. Furthermore, this disagreement we mentioned was in the first century; thereafter, the scholars reached a consensus that ablution is not mandatory after eating food touched by fire. [Summarized]. And Allah Almighty knows best.

[Urdu Translation Block]: According to the majority of scholars among the predecessors and successors (earlier and later generations), ablution is not broken by eating food cooked on fire. Among the elders who adopted this stance and school of thought are the Rightly Guided Caliphs: Hazrat Abu Bakr al-Siddiq, Hazrat Umar al-Faruq, Hazrat Uthman al-Ghani, and Sayyiduna Hazrat Ali (may Allah be pleased with them). This is indeed the school of thought of Imam Malik, Imam Abu Hanifa, Shafi'i, and Imam Ahmad (may Allah Almighty have mercy on them). Another group's position is that ritual ablution is obligatory after eating every cooked item; this is narrated from Hazrat Umar bin Abdul Aziz, Hasan al-Basri, and Zuhri. The disagreement we have recounted was in the first century. After that, a consensus of the honorable scholars was established that performing ablution after eating food cooked on fire is not obligatory. [Summarized]. Allah Almighty is the possessor of the most knowledge. (T)

Problem 303: (Question not present) The Answer: Memorizing the Quran is a collective obligation (Fard al-Kifaya) and a practice (Sunnah) of the Companions, the Successors, and the scholars of the true religion (may Allah Almighty be pleased with them all). It is among the most excellent recommended acts and noble means of

proximity; its benefits and virtues are beyond counting and calculation. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

1. Sharh Sahih Muslim with Sahih Muslim, Book of Menstruation, Chapter of Ablution etc., Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/156.

यह केवल एक विचारधारा नहीं है, बल्कि पहली सदी (सद्र-ए-अव्वल) के बाद विद्वानों की सहमति (इज्मा) इसके विरुद्ध हो गई। महान इमाम अबू ज़कारिया नववी शाफ़ई 'शर्ह मुस्लिम' में फ़रमाते हैं:

[अरबी पाठ खंड]: पूर्ववर्तियों और उत्तरवर्तियों (सल्फ़ और ख़लफ़) के अधिकांश विद्वानों का मानना है कि आग द्वारा छुई गई (पकाई गई) चीज़ खाने से वूज़ू नहीं टूटता। जिन लोगों ने यह रुख अपनाया उनमें अबू बक्र सिद्दीक़, उमर, उस्मान और अली (रज़ियल्लाहु अन्हुम) शामिल थे। यह इमाम मालिक, अबू हनीफ़ा, शाफ़ई और अहमद (रहमतुल्लाह अलैहिम) का भी पंथ है। एक अन्य समूह इस मत की ओर गया कि आग से पकी चीज़ खाने के बाद शरई वूज़ू वाजिब है; यह उमर बिन अब्दुल अज़ीज़, हसन बसरी और ज़ुहरी से वर्णित है। इसके अलावा, जिस मतभेद का हमने उल्लेख किया है वह पहली सदी में था; उसके बाद विद्वानों ने इस पर सहमति व्यक्त की कि आग से पकी चीज़ खाने के बाद वूज़ू अनिवार्य नहीं है। [संक्षेप में]। और अल्लाह सर्वशक्तिमान सबसे बेहतर जानता है।

[उर्दू अनुवाद खंड]: सल्फ़ और ख़लफ़ (अगले और पिछले लोगों) में से अधिकांश विद्वानों के अनुसार, आग पर पकी हुई चीज़ के खाने से वूज़ू नहीं टूटता। जिन महानुभावों ने यह रुख और पंथ अपनाया उनमें खुलफ़ा-ए-राशिदीन हज़रत अबू बक्र सिद्दीक़, हज़रत उमर फ़ारूक़, हज़रत उस्मान गनी और सैयदना हज़रत अली (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम) शामिल हैं। इमाम मालिक, इमाम अबू हनीफ़ा, शाफ़ई और इमाम अहमद (रहमतुल्लाह तआला अलैहिम) का तो यही पंथ है, और एक समूह का पक्ष यह है कि हर पकी हुई चीज़ खाने से शरई वूज़ू वाजिब है; यह हज़रत उमर बिन अब्दुल अज़ीज़, हसन बसरी और ज़ुहरी से वर्णित है। जिस मतभेद का हमने उल्लेख किया है वह पहली सदी में था। उसके बाद विद्वानों का इस पर इज्मा (सहमति) हो गया कि आग पर पकी हुई चीज़ खाने से वूज़ू करना वाजिब नहीं है। [संक्षेप में]। अल्लाह तआला सबसे अधिक ज्ञान रखने वाला है। (त)

मसला ३०३ : (सवाल मौजूद नहीं है) जवाब: क़ुरआन को याद करना (हिफ्ज़) फ़र्ज़-ए-किफ़ाया है और सहाबा, ताबिईन और सच्चे दीन के विद्वानों (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम अजमईन) की सुन्नत है। यह

श्रेष्ठ मुस्तहब्बात (पसंदीदा कार्यों) और नेक निकटताओं में से है; इसके लाभ और फ़ज़ीलतें गिनती और गणना से बाहर हैं। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

1. शर्ह सहीह मुस्लिम मअ सहीह मुस्लिम, किताबुल हैज़, बाबुल वूज़ू आदि, क़दीमी कुतुब खाना कराची, १/१५६।

पृष्ठ ६४३ / ७६८

مذہب نہیں بلکہ بعد صدر اول اس کے خلاف پر اجماع علماء منعقد ہولیا ہے، امام اجل ابوز کریا نووی شافعی شرح مسلم میں فرماتے ہیں:

ذهب جماهير العلماء من السلف والخلف الى انه لا ينتقض الوضوء باكل ما مسته النار ممن ذهب اليه ابوبكر الصديق وعمر وعثمان وعلي رضى الله تعالى عنهم وهو مذهب مالك وابى حنيفة والشافعي واحمد رحمهم الله تعالى وذهبت طائفة الى وجوب الوضوء الشرعى باكل ما مسته النار وهو مروى عن عمر بن عبدالعزيز والحسن البصري والزهرى ثم ان هذا الخلاف الذي حكيناه كان فى الصدر الاول ثم اجمع العلماء بعد ذلك على انه لا يجب الوضوء باكل ما مسته النار اھ باختصار. والله تعالى اعلم۔

سلف و خلف (اگلے پچھلے لوگوں) میں سے جمہور علماء کرام کے نزدیک آگ پر پکی ہوئی چیز کے کھانے سے وضو نہیں ٹوٹتا۔ جن بزرگوں نے یہ موقف و مذہب اختیار کیا ان میں خلفائے راشدین حضرت ابوبکر صدیق، حضرت عمر فاروق، حضرت عثمان غنی اور سیدنا حضرت علی رضی اللہ تعالیٰ عنہم شامل ہیں۔ امام مالک، امام ابوحنیفہ، شافعی اور امام احمد رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہم کا تو یہی مذہب ہے، اور ایک گروہ کا موقف یہ ہے کہ ہر پکی ہوئی چیز کھانے سے وضو شرعی واجب ہے، حضرت عمر بن عبدالعزیز، حسن بصری اور زہری سے یہ مروی ہے۔ جس اختلاف کی ہم نے حکایت کی ہے وہ صدر اول میں تھا۔ اس کے بعد علماء کرام کا اس پر اجماع منعقد ہو گیا کہ آگ پر پکی ہوئی چیز کھانے سے وضو کرنا واجب نہیں اھ باختصار۔ اللہ تعالیٰ سب سے زیادہ علم رکھنے والا ہے۔ (ت)

مسئلہ ۳۰۳ : (سوال ندارد) الجواب: حفظ قرآن فرض کفایہ ہے اور سنت صحابہ و تابعین و علمائے دین متین رضی اللہ تعالیٰ عنہم اجمعین اور منجملہ افاضل مستحبات عمدہ قربات منافع و فضائل اس کے حصر و شمار سے باہر۔ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

۱ شرح صحیح مسلم مع صحیح مسلم کتاب الحیض باب الوضوء الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۱۵۶

Arabic Text	Urdu Translation
The companion of the Qur'an will come on the Day of Resurrection, and the Qur'an will say, "O Lord, adorn him." [1] ... (Hadith)	Meaning, the person of the Qur'an will come on the Day of Judgment. Then the Qur'an will request, "O my Lord, bestow upon him a robe of honor." So, that person will be given a crown of dignity. Then it will request, "O my Lord, increase it for him." So, he will be clothed in a robe of greatness. Then it will request, "O my Lord, be pleased with him." So, Allah (Glorified and Exalted) will be pleased with him. Then it will be said to him, "Recite and ascend," and for every verse, a good deed will be added.

And he says:

Arabic Text	Urdu Translation
It will be said to the companion of the Qur'an, "Read, ascend, and recite rhythmically..." [2] (Hadith). Narrated by al-Tirmidhi and Ibn Majah, and the wording is from al-Tirmidhi.	Meaning, the companion of the Qur'an will be commanded to read, ascend, and recite slowly and clearly as you used to recite slowly and clearly in the world, for your station is at the last verse you recite. (Tirmidhi and Ibn Majah narrated this, and the words are from Jami' at-Tirmidhi. - T)

The summary is that for every verse, one degree will be raised for him in Paradise. Whoever has as many verses will receive as many degrees. And he says:

Arabic Text	Urdu Translation
The example of the Qur'an and whoever learns it... [3] (Hadith). Narrated by Ibn Majah and al-Nasa'i.	Meaning, if a Hafiz (memorizer) of the Qur'an recites it at night, his example is like that of a provision-bag filled with musk, whose fragrance spreads throughout the entire house. And one who sleeps at night while the Qur'an is in his chest, his state is like that of a provision-bag containing musk but whose mouth is tied. (Hadith). (Ibn Majah and Nasa'i narrated it. - T)

And he says:

Arabic Text	Urdu Translation
The best of you is he who learns the Qur'an and...	Meaning, the best among you is the one who learns the Qur'an and...

[1] Jami' at-Tirmidhi, Chapters on the Virtues of the Qur'an, Amin Company Delhi, 2/115. [2] Jami' at-Tirmidhi, Chapters on the Virtues of the Qur'an, Amin Company Delhi, 2/115. [3] Jami' at-Tirmidhi, Chapters on the Virtues of the Qur'an, Amin Company Delhi, 2/111; Sunan Ibn Majah, Chapter on the Virtue of whoever learns the Qur'an, H.M. Saeed Company Karachi, p. 19.

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद (हिंदी लिपि में)
क़ुरआन वाला क़यामत के दिन आएगा और क़ुरआन अर्ज करेगा, "ऐ मेरे रब! इसे सजा दे।" [1] ... (हदीस)	यानी क़ुरआन वाला क़यामत के दिन आएगा, तो क़ुरआन अर्ज करेगा, "ऐ मेरे रब! इसे सम्मान की पोशाक प्रदान फरमा।" तो उस व्यक्ति को सम्मान का ताज पहनाया जाएगा। फिर वह अर्ज करेगा, "ऐ मेरे रब! इसमें और वृद्धि कर।" तो उसे महानता की पोशाक पहनाई जाएगी। फिर वह अर्ज करेगा, "ऐ मेरे रब! इससे प्रसन्न हो जा।" तो अल्लाह (जल्ल जलालाहु) उससे प्रसन्न हो जाएगा। फिर उससे कहा जाएगा, "पढ़ता जा और ऊपर चढ़ता जा," और हर आयत पर एक नेकी बढ़ा दी जाएगी।

और फ़रमाते हैं:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद (हिंदी लिपि में)
क़ुरआन वाले से कहा जाएगा, "पढ़ो, ऊपर चढ़ो और ठहर-ठहर कर पढ़ो..." [2] (हदीस)। इसे तिर्मिज़ी और इब्न माजा ने रिवायत किया है और शब्द तिर्मिज़ी के हैं।	यानी क़ुरआन वाले को हुक्म होगा कि पढ़ और ऊपर चढ़ और ठहर-ठहर कर पढ़ जैसे तू दुनिया में ठहर-ठहर कर पढ़ता था, क्योंकि तेरा मुकाम उस आखिरी आयत के पास है जिसे तू पढ़ेगा। (तिर्मिज़ी और इब्न माजा ने इसे रिवायत किया और शब्द जामे तिर्मिज़ी के हैं। - त)

निष्कर्ष यह है कि हर आयत पर जन्नत में उसका एक-एक दर्जा बुलंद करते जाएंगे। जिसके पास जितनी आयतें होंगी, उसे उतने ही दर्जे मिलेंगे। और फ़रमाते हैं:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद (हिंदी लिपि में)
क़ुरआन और उसे सीखने वाले की मिसाल... [3] (हदीस)। इसे इब्न माजा और नसाई ने रिवायत किया है।	यानी हाफ़िज़-ए-क़ुरआन अगर रात को तिलावत करे तो उसकी मिसाल उस थैले (तोशा दान) जैसी है जिसमें कस्तूरी भरी हो और उसकी खुशबू तमाम घरों में महके। और जो रात को सो जाए और क़ुरआन उसके सीने में हो तो उसकी मिसाल उस थैले जैसी है जिसमें कस्तूरी तो है मगर उसका मुँह बाँध दिया गया हो। (हदीस)। (इब्न माजा और नसाई ने इसे रिवायत किया। - त)

और फ़रमाते हैं:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद (हिंदी लिपि में)
तुम में सबसे बेहतर वह है जो क़ुरआन सीखे और...	यानी तुम में बेहतर वह है जो क़ुरआन सीखे और...

[1] जामे तिर्मिज़ी, अबवाब फ़ज़ाइलुल क़ुरआन, अमीन कंपनी दिल्ली, 2/115 [2] जामे तिर्मिज़ी, अबवाब फ़ज़ाइलुल क़ुरआन, अमीन कंपनी दिल्ली, 2/115 [3] जामे तिर्मिज़ी, अबवाब फ़ज़ाइलुल क़ुरआन, अमीन कंपनी दिल्ली, 2/111; सुनन इब्न माजा, बाब फ़ज़ल मन त'अल्लमल क़ुरआन, एच.एम. सईद कंपनी कराची, पृ. 19

पृष्ठ 644/768

یجیئ صاحب القرآن یوم القیمۃ فیقول یارب حلہ ۱ الحدیث۔ | یعنی قرآن والا قیامت کے روز آئے گا پس قرآن عرض کرے گا اے رب میرے اسے خلعتِ عطافرما تو اس شخص کو تاجِ کرامت عطا فرمائیں گے، پھر عرض کرے گا اے رب میرے اور زیادہ کر، تو اسے حلِہ بزرگی پہنائیں گے، پھر عرض کرے گا اے رب میرے اس سے راضی ہو جا، تو اللہ جل جلالہ اس سے راضی ہو جائے گا۔ پھر اس سے کہا جائے گا پڑھ اور چڑھ، اور ہر آیت پر ایک نیک زائد کی جائے گی۔

اور فرماتے ہیں:

یقال یعنی لصاحب القرآن اقرء وارق ورتل الحدیث ۲ رواہ الترمذی وابن ماجہ واللفظ للترمذی۔ | یعنی صاحب قرآن کو حکم ہوگا کہ پڑھ اور چڑھ اور ٹھہر ٹھہر کر پڑھ جیسے تو اسے دنیا میں ٹھہر ٹھہر کر پڑھتا تھا کہ تیرا مقام اس پچھلی آیت کے نزدیک ہے جسے تو پڑھے گا (ترمذی اور ابن ماجہ نے اس کو روایت کیا اور الفاظ جامع ترمذی کے ہیں۔ ت)

حاصل یہ کہ ہر آیت پر ایک ایک درجہ اس کا جنت میں بلند کرتے جائیں گے جس کے پاس جس قدر آیتیں ہوں گی اسی قدر درجے اسے ملیں گے۔ اور فرماتے ہیں:

مثل القرآن ومن تعلمہ، الحدیث رواہ ابن ماجہ ۳ والنسائی۔ | یعنی حافظِ قرآن اگر شب کو تلاوت کرے تو اس کی مثال اس توشہ دان کی ہے جس میں مشک بھرا ہوا ہو اور اس کی خوشبو تمام مکانوں میں مہکے اور جو شب کو سو رہے اور قرآن اس کے سینے میں ہو تو اس کی کہاوٹ مانند اس توشہ دان کے ہے جس میں مشک ہے اور اس کا منہ باندھ دیا جائے الحدیث (ابن ماجہ اور نسائی نے اسے روایت کیا۔ ت)

اور فرماتے ہیں:

خیرکم من تعلم القرآن و | یعنی تم میں بہتر وہ ہے جو قرآن سیکھے اور

۱ جامع الترمذی ابواب فضائل القرآن امین کمپنی دہلی ۲/ ۱۱۵ ۲ جامع الترمذی ابواب فضائل القرآن امین کمپنی دہلی ۲/ ۱۱۵ ۳ جامع الترمذی ابواب فضائل القرآن امین کمپنی دہلی ۲/ ۱۱۱، سنن ابن ماجہ باب فضل من تعلم القرآن ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۱۹

Fatawa Razawiya - Volume 23

[Box 1] (Arabic): He taught it. (Reported by Bukhari, Tirmidhi, and Ibn Majah). (Urdu): He taught it (Reported by Bukhari, Tirmidhi, and Ibn Majah - t).

And he says:

[Box 2] (Arabic): When the angels heard the Quran, the Hadith reported by Al-Darimi. (Urdu): When the angels heard the Quran, they said: 'Glad tidings for this Ummah upon whom this was revealed, and glad tidings for those chests that will carry and remember it, and glad tidings for those tongues that will read and recite it.' (Reported by Al-Darimi - t).

Allah (Exalted be He) and His Noble Messenger (Peace and Blessings be upon him) have encouraged and urged towards the Quran in many places. The Lord (Blessed and Exalted be He) says:

[Box 3] (Arabic): "And We have indeed made the Quran easy for remembrance, so is there any who will remember?" (Urdu): And indeed We have made the Quran easy for remembrance, so is there anyone who would remember?

And the Messenger of Allah (Peace and Blessings be upon him) says:

[Box 4] (Arabic): Take care of the Quran, for by Him in Whose Hand is my soul, it is more prone to escape than camels from their hobbles. (Reported by Bukhari and Muslim). (Urdu): That is, keep an eye on the Quran and keep remembering it. I swear by Him in whose possession is my life, the Quran is more prone to escape than those camels that are tied with their ropes. (Reported by Bukhari and Muslim - t).

That is, just as tied camels want to get loose, and if they are not guarded and taken care of...

---

1. Sahih al-Bukhari, Kitab Fada'il al-Qur'an, Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/752; Jami' at-Tirmidhi, Abwab Fada'il al-Qur'an, Amin Company Delhi, 2/114; Sunan Ibn Majah, Bab Fadl Man Ta'allama al-Qur'an, HM Saeed Company Karachi, p. 19.
2. Sunan ad-Darimi, Kitab Fada'il al-Qur'an, Hadith 3271, Nashr us-Sunnah Multan, 2/327.
3. Al-Qur'an al-Karim 54/17.

4. Sahih al-Bukhari, Kitab Fada'il al-Qur'an, Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/753; Sahih Muslim, Kitab Fada'il al-Qur'an, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/268.

फ़तावा रज़विया - जिल्द 23

[बॉक्स 1] (अरबी): उसने इसे सिखाया। (बुखारी, तिर्मिज़ी और इब्न माजा ने इसे रिवायत किया है)। (उर्दू): उसने सिखाया (बुखारी, तिर्मिज़ी और इब्न माजा ने इसे रिवायत किया - त)।

और फरमाते हैं:

[बॉक्स 2] (अरबी): जब फ़रिश्तों ने क़ुरआन सुना, हदीस जिसे दारीमी ने रिवायत किया। (उर्दू): जब फ़रिश्तों ने क़ुरआन सुना तो बोले: उस उम्मत के लिए खुशी हो जिस पर यह नाज़िल हुआ, और उन सीनों के लिए खुशी हो जो इसे उठाएंगे और याद करेंगे, और उन ज़बानों के लिए खुशी हो जो इसे पढ़ेंगे और तिलावत करेंगे। (इसे दारीमी ने रिवायत किया - त)।

जगह-जगह अल्लाह जल-जलालुहू और उसके रसूले करीम अलैहिस्सलातु वस्सलाम ने क़ुरआन की तरग़ीब (प्रोत्साहन) और तहरीस (लालसा) फरमाई। रब तबारक व तआला फरमाता है:

[बॉक्स 3] (अरबी): "और बेशक हमने क़ुरआन को याद करने के लिए आसान कर दिया है, तो क्या कोई है याद करने वाला?" (उर्दू): और बेशक हमने आसान कर दिया क़ुरआन को याद करने के लिए, तो है कोई याद करने वाला।

और अल्लाह के रसूल सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फरमाते हैं:

[बॉक्स 4] (अरबी): क़ुरआन के साथ प्रतिबद्ध रहो, क्योंकि उस ज़ात की कसम जिसके हाथ में मेरी जान है, यह उन ऊंटों से ज़्यादा तेज़ी से निकल जाता है जो अपनी रस्सियों से बंधे हों। (बुखारी और मुस्लिम ने रिवायत किया)। (उर्दू): यानी निगाह रखो क़ुरआन पर और उसे याद करते रहो। उस ज़ात की कसम जिसके कब्ज़े में मेरी जान है, अलबत्ता क़ुरआन ज़्यादा छूटने पर आमादा है उन ऊंटों से जो अपनी रस्सियों से बंधे हों (इसे बुखारी और मुस्लिम ने रिवायत किया - त)।

यानी जिस तरह बंधे हुए ऊंट छूटना चाहते हैं और अगर उनकी हिफाज़त और एहतियात न की जाए...

---

1. सहीह अल-बुखारी, किताब फ़ज़ाइल अल-क़ुरआन, कदीमी कुतुब खाना कराची, 2/752; जामि' अत-तिर्मिज़ी, अबवाब फ़ज़ाइल अल-क़ुरआन, अमीन कंपनी दिल्ली, 2/114; सुनन इब्न माजा, बाब फ़ज़्ल मन त'अल्लमा अल-क़ुरआन, एच.एम. सईद कंपनी कराची, पृ. 19।

2. सुनन अद-दारीमी, किताब फ़ज़ाइल अल-क़ुरआन, हदीस 3271, नश्रुस-सुन्ना मुल्तान, 2/327।
3. अल-क़ुरआन अल-करीम 54/17।
4. सहीह अल-बुखारी, किताब फ़ज़ाइल अल-क़ुरआन, कदीमी कुतुब खाना कराची, 2/753; सहीह मुस्लिम, किताब फ़ज़ाइल अल-क़ुरआन, कदीमी कुतुब खाना कराची, 1/268।

पृष्ठ 645 का 768

[باکس ۱] علمه، رواه البخاری و الترمذی وابن ماجہ۔ سکھائے (بخاری، ترمذی اور ابن ماجہ نے اسے روایت کیا ت)

اور فرماتے ہیں:

[باکس ۲] لما سمعت الملئکة القران، الحدیث رواہ الدارمی۔ جب فرشتوں نے قرآن سنا بولے خوشی ہو اس امت کے لئے جس پر یہ نازل ہوا، اور خوشی ہو ان سینوں کے لئے جواسے اٹھائیں گے اور یاد کریں گے، اور خوشی ہو ان زبانوں کے لئے جو اسے پڑھیں گے اور تلاوت کریں گے (اس کو دارمی نے روایت کیا ت)

جابجا اللہ جل جلالہ، اور اس کے رسول کریم علیہ الصلوۃ والسلام نے قرآن کی ترغیب و تحریص فرمائی۔ رب تبارک و تعالٰی فرماتا ہے:

[باکس ۳] "وَ لَقَدْ یَسَّرْنَا الْقُرْاٰنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُّدَّكِرٍ" اور بیشک ہم نے آسان کر دیا قرآن کو یاد کرنے کے لئے سو ہے کوئی یاد کرنے والا۔

اور رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

[باکس ۴] تعاهدوا القرآن فوالذي نفسي بيده لهواشد تفصيا من الابل فی عقلها رواہ البخاری ومسلم۔ یعنی نگاہ رکھو قرآن کو اور اسے یاد کرتے رہو سو قسم ہے اس کی جس کے قبضہ میں میری جان ہے البتہ قرآن زیادہ چھوٹنے پر آمادہ ان اونٹوں سے جو اپنی رسیوں سے بندھے ہوں (اس کو بخاری اور مسلم نے روایت کیا ت)

یعنی جس طرح بندھے ہوئے اونٹ چھوٹنا چاہتے ہیں اور اگر ان کی محافظت و احتیاط نہ کی جائے

1 صحیح البخاری کتاب فضائل القرآن قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۷۵۲ ، جامع الترمذی ابواب فضائل القرآن امین کمپنی دہلی ۲/ ۱۱۴ ، سنن ابن ماجہ باب فضل من تعلم القرآن ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۱۹ 2 سنن الدارمی کتاب فضائل القرآن حدیث ۳۲۷۱ نشر السنہ ملتان ۲/ ۳۲۷ 3 القرآن الکریم ۵۴/ ۱۷ 4 صحیح البخاری کتاب فضائل القرآن قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۷۵۳ ، صحیح مسلم کتاب فضائل القرآن قدیمی کتب خانہ کراچی ۲۶۸/۱

...becoming loose; such is the state of the Quran. If you do not keep remembering it, it will depart from your hearts. Therefore, you must always take care of it and keep remembering it. Do not let this endless wealth slip from your hands. And he says:

"Verily, he in whose heart is nothing of the Qur'an is like a ruined house." - Narrated by al-Tirmidhi. (Arabic)	The essence is that someone who has none of the Quran memorized is like a deserted house. Just as the beauty of houses comes from their inhabitants and fine decorations, similarly, the beauty of the heart's chamber is from the Glorious Quran. One who remembers the Quran, their heart is inhabited; otherwise, it is a ruin and destroyed. (Urdu)

And he says:

"O people of the Quran, do not make the Quran a pillow, but recite it as it should be recited during the hours of night and day, and spread it..." - Hadith narrated by al-Bayhaqi and al-Tabarani. (Arabic)	That is, O people of the Quran! Do not make the Quran a pillow [neglect it], such that you read it, memorize it, and then put it aside and never look at it again. Instead, keep reciting it during the hours of day and night as is its right to be recited. And spread it; read it yourselves, teach others, make them memorize it, encourage its recitation and memorization. Do not prevent or forbid someone who recites and whom God has granted the success of memorization. (Narrated from Bayhaqi and Tabarani). (Urdu)

Who is more ignorant than one whom God grants such courage, yet he loses it with his own hands? Had he known its value and been aware of the rewards and ranks promised for it, he would have held it dearer than his soul and heart. If an ignorant person like Zaid faces difficulty in memorizing the Quran due to poor memory or some other reason, or if ambiguous verses occur frequently, he considers it an illusion and, God forbid, deems its memorization useless and fruitless. This is the whispering of Satan, bringing fear into his heart to keep him deprived of such a great blessing and to turn him from the right path and include him among the misguided. He does not know that one who faces more difficulty and hardship in the Holy Quran, his reward with Allah is double. Messenger of Allah [said]...

---

1. Jami' al-Tirmidhi, Chapters on the Virtues of the Quran, Amin Company Delhi, 2/115.

2. Kanz al-Ummal with reference to Tib, Hubb, Hadith 2803, Mu'assasat al-Risalah Beirut, 1/211.

...हो जाएँ इससे अधिक कुरआन की स्थिति है, अगर इसे याद नहीं करते रहोगे तो वह तुम्हारे सीनों से निकल जाएगा। अतः तुम्हें चाहिए कि हर समय इसका ध्यान रखो और याद करते रहो, इस असीम दौलत को हाथ से न जाने दो। और फरमाते हैं:

"निश्चित रूप से, वह जिसके दिल में कुरआन का कुछ भी हिस्सा नहीं है, वह एक उजाड़ घर की तरह है।" - तिरमिज़ी द्वारा वर्णित। (अरबी)

निष्कर्ष यह कि जिसे कुछ भी कुरआन याद नहीं है, वह एक वीरान घर के समान है। यानी जैसे घरों की सुंदरता उनके निवासियों और उत्तम सजावट से होती है, उसी तरह दिल के घर की सुंदरता कुरआन मजीद से है। जिसे कुरआन याद है, उसका दिल आबाद है, अन्यथा वीरान और बर्बाद। (उर्दू)

और फरमाते हैं:

"ऐ कुरआन वालो! कुरआन को तकिया मत बनाओ, बल्कि इसे रात और दिन के घंटों में वैसे ही पढ़ो जैसा कि इसे पढ़ने का हक़ है, और इसे फैलाओ..." - हदीस अल-बैहकी और अत-तबरानी द्वारा वर्णित। (अरबी)

यानी ऐ कुरआन वालो! कुरआन को तकिया मत बना लो कि पढ़कर, याद करके रख छोड़ा फिर नज़र उठाकर न देखा, बल्कि इसे पढ़ते रहो दिन-रात की घड़ियों में जैसे इसके पढ़ने का हक़ है। और इसे आम करो (फैलाओ) कि खुद पढ़ो, लोगों को पढ़ाओ, याद कराओ, इसके पढ़ने-याद करने की प्रेरणा दो, न यह कि जो पढ़े और खुदा उसे हिफ्ज़ की तौफीक दे, उसे रोको और मना करो। (बैहकी और तबरानी से इसे रिवायत किया गया)। (उर्दू)

इससे अधिक नादान कौन है जिसे खुदा ऐसी हिम्मत बख्शे और वह उसे अपने हाथ से खो दे। अगर वह इसकी कद्र जानता और जो सवाब और दर्जे इस पर वादे किए गए हैं उनसे वाकिफ होता, तो इसे जान-ओ-दिल से ज़्यादा अज़ीज़ रखता। ज़ैद जैसे नादान को अपने खराब हाफिज़े या किसी और कारण से कुरआन हिफ्ज़ करने में कठिनाई हो या मुतशाबिह (समान दिखने वाली आयतें) अधिक आती हों, तो वह इसे कुरआन का तसव्वुर समझता है और इसके हिफ्ज़ को (माज़अल्लाह) बेकार और निष्फल ठहराता है। यह शैतान का वसवसा है कि उसके दिल में डर लाता है ताकि ऐसी अज़ीम नेमत से महरूम रखे और सीधे रास्ते से फेरकर गुमराहों के समूह में शामिल कर दे। वह यह नहीं

जानता कि जिसे कुरआन मजीद में अधिक कठिनाई और मशक्क़त होती है, उसका सवाब अल्लाह के नज़दीक दोगुना है। रसूलुल्लाह [ने फरमाया]...

---

१ जामिअ अत-तिरमिज़ी, अबवाब फ़ज़ाइल अल-कुरआन, अमीन कंपनी दिल्ली, २/ ११५ २ कन्ज़ अल-उम्माल, हदीस २८०३, मुअस्ससत अल-रिसाला बैरूत, १/ २११

تورہا ہو جائیں اس سے زیادہ قرآن کی کیفیت ہے اگر اسے یاد نہ کرتے رہو گے تو وہ تمہارے سینوں سے نکل جائے گا پس تمہیں چاہئے کہ ہر وقت اس کا خیال رکھو اور یاد کرتے رہو اس دولت بے نہایت کو ہاتھ سے نہ جانے دو۔ اور فرماتے ہیں:

ان الذی لیس فی جوفه شیئ من القرآن کالبیت الخرب - رواه الترمذی - ۱

حاصل یہ کہ جسے کچھ قرآن یاد نہیں وہ ویرانے گھر کے مانند ہے یعنی جیسے گھروں کی زینت ان کے رہنے والوں اور عمدہ آرائشوں سے ہوتی ہے اسی طرح خانہ دل کی زینت قرآن مجید سے ہے جسے قرآن یاد ہے اس کا دل آباد ہے ورنہ ویرانہ وبرباد۔

اور فرماتے ہیں:

یا اهل القرآن لاتوسدوا القرآن واتلوه حق تلاوته من آناء اللیل والنهار وافشوه - الحدیث رواه البیهقي والطبرانی - ۲

یعنی اے قرآن والو! قرآن کو تکیہ نہ بنالو کہ پڑھ کے یاد کر کے رکھ چھوڑا پھر نگاہ اٹھا کر نہ دیکھا بلکہ اسے پڑھتے رہو دن رات کی گھڑیوں میں جیسے اس کے پڑھنے کا حق ہے اور اسے افشا کرو کہ خود پڑھو لوگوں کو پڑھاؤ، یاد کراؤ اس کے پڑھنے یاد کرنے کی ترغیب دو نہ یہ کہ جو پڑھے اور خدا اسے حفظ کی توفیق دے اس کو روکو اور منع کرو۔ (بیہقی اور طبرانی سے اس کو روایت کیا،ت)

اس سے زیادہ نادان کون ہے جسے خدا ایسی ہمت بخشے اور وہ اسے اپنے ہاتھ سے کھو دے اگر قدر اس کی جانتا اور جو ثواب اور درجات اس پر موعود ہیں ان سے واقف ہوتا تو اسے جان و دل سے زیادہ عزیز رکھتا زید نادان کو اپنے سوء حافظہ یا کسی اور سبب سے حفظ قرآن میں دقت ہو

یا متشابہ زیادہ واقع ہوں تو اسے قرآن کا تصور سمجھتا ہے اور اس کے حفظ کو معاذاللہ بیکار وبے ثمر ٹھہراتا ہے یہ وسوسہ شیطان کا ہے کہ اس کے دل میں ڈر لاتا تاکہ سے ایسی نعمت عظمی سے محروم رکھے اور راہ راست سے پھیر کر گمراہوں کے گروہ میں داخل کرے، وہ یہ نہیں جانتا کہ جسے قرآن مجید میں زیادہ دقت ومشقت پڑتی ہے اس کا اجر اللہ کے نزدیک دو نا ہے، رسول اللہ

---

۱ جامع الترمذی ابواب فضائل القرآن امین کمپنی دہلی ۲/ ۱۱۵ ۲ کنز العمال بحوالہ طب، حب حدیث ۲۸۰۳ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۱/ ۲۱۱

Fatawa Razawiyya Volume 23

The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) says: | One who is proficient in the Quran is with the noble, righteous scribes. Reported by Bukhari and Muslim. | That is, a person who has mastery over the Holy Quran is with the virtuous, great ones, and the writers of revelation or the Preserved Tablet, i.e., the Prophets and Angels (peace and blessings be upon them). And one who recites the Quran with difficulty and it is hard for him, for him there are two rewards. (Reported by Bukhari and Muslim. - T) |

The consequence of this devilish whispering and internal corruption is that he forgets the Holy Quran and becomes deserving of the warnings mentioned in this regard. Allah Almighty says: | "And whoever turns away from My remembrance..." Verse | "He who turns away from My remembrance, i.e., the Quran, then for him is a constricted life, and We will raise him blind on the Day of Resurrection." He will say, "O my Lord! Why have You raised me blind, while I was seeing?" Allah will say, "Thus did Our signs come to you, but you forgot them; and thus will you this Day be forgotten," such that no one will take notice of you. |

The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: | There is no man who recites the Quran and then forgets it... Hadith, reported by Abu Dawood and Ad-Darimi. | That is, a person who recites the Quran and then forgets it will meet God on the Day of Resurrection as a leper. (Reported by Abu Dawood and Ad-Darimi. - T) |

And he says: | The sins of my Ummah were presented to me... Hadith reported by At-Tirmidhi. | The gist is that the sins of my Ummah were presented before me, and I did not see a sin greater than that a person is given a Surah or a verse of the Quran and then forgets it. (Reported by At-Tirmidhi. - T) |

---

1 Sahih al-Bukhari, Book of Monotheism, Chapter: Words of the Prophet (pbuh) regarding one proficient in Quran, 2/1026-1125; Sahih Muslim, Book of Virtues of Quran, Chapter: Excellence of Hafiz-e-Quran, Qadeemi Kutub Khana Karachi, 1/269. 2 Holy Quran 20/124. 3 Sunan Abi Dawood, Book of Prayer, Chapter: Severity regarding one who memorized the Quran then forgot it, Aftab-e-Alam Press Lahore, 1/270; Sunan Ad-Darimi, Book of Virtues of Quran, Hadith 3343, Nashr-us-Sunnah Multan, 2/315. 4 Jami' at-Tirmidhi, Chapters on Virtues of Quran, Chapter: From the Virtues of Quran, Amin Company Delhi, 2/115.

फतावा रज़विया जिल्द 23

सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फरमाते हैं: | अल-माहिरु बिल-कुरान म'अस्-सफरतिल किरामिल बररा - बुखारी और मुस्लिम द्वारा वर्णित। | यानी जो व्यक्ति कुरान मजीद में महारत रखता है, वह नेक और बुज़ुर्ग लोगों और वही व किताबत या लौहे महफूज के लिखने वालों यानी अंबिया और मलाइका (उन पर दुरूद व सलाम हो) के साथ है। और जो कुरान को मेहनत से पढ़ता है और वह उस पर कठिन है, उसके लिए दो गुना सवाब है। (बुखारी और मुस्लिम ने इसे रिवायत किया। - त) |

शैतान के इस वसवसे और आंतरिक भ्रष्टाचार का परिणाम यह है कि वह कुरान मजीद को भूल जाए और उन चेतावनियों का पात्र बने जो इस बारे में आई हैं। अल्लाह जल-जलालुहू फरमाता है: | "व मन आरादा 'अन ज़िकरी..." आयत | जो मेरे जिक्र यानी कुरान से मुंह फेरेगा, उसके लिए तंग जीवन होगा, और हम उसे कयामत के दिन अंधा उठाएंगे। वह कहेगा, "ऐ मेरे रब! तूने मुझे अंधा क्यों उठाया, जबकि मैं तो देखने वाला था?" अल्लाह फरमाएगा, "इसी तरह तेरे पास हमारी आयतें आई थीं, पर तूने उन्हें भुला दिया; और इसी तरह आज तुझे भुला दिया जाएगा" कि कोई तेरी खबर नहीं लेगा। |

अल्लाह के रसूल सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने फरमाया: | मा-मिन इम्रइन यक़रौल कुरान सुम्मा यन्सहा... हदीस, अबू दाऊद और दारमी द्वारा वर्णित। | यानी जो व्यक्ति कुरान पढ़कर भूल जाएगा, वह कयामत के दिन खुदा के पास कोढ़ी होकर रहेगा। (अबू दाऊद और दारमी ने इसे रिवायत किया। - त) |

और फरमाते हैं: | उरिज़त अलैय जुनूबु उम्मती... हदीस तिर्मिज़ी द्वारा वर्णित। | इसका निचोड़ यह है कि मेरी उम्मत के गुनाह मेरे सामने पेश किए गए, तो मैंने कोई गुनाह इससे बड़ा नहीं देखा कि किसी व्यक्ति को कुरान की कोई सूरा या कोई आयत याद हो और फिर वह उसे भुला दे। (इसे तिर्मिज़ी ने रिवायत किया। - त) |

---

1 सहीह अल-बुखारी, किताबुल तौहीद, बाब: कुरान में माहिर व्यक्ति के बारे में नबी (स.अ.व.) का कौल, 2/1026-1125; सहीह मुस्लिम, किताब फज़ाइलुल कुरान, बाब: हाफ़िज़-ए-कुरान की फज़ीलत, कदीमी कुतुब खाना कराची, 1/269। 2 अल-कुरान अल-करीम 20/124। 3 सुनन अबी दाऊद, किताबुस सलात, बाब: कुरान याद करके भूल जाने वाले पर सख्ती, आफताब-ए-आलम प्रेस

लाहौर, 1/270; सुनन अद-दारमी, किताब फज़ाइलुल कुरान, हदीस 3343, नशरुस सुन्ना मुल्तान, 2/315। 4 जामी अत-तिर्मिज़ी, अबवाब फज़ाइलुल कुरान, बाब: कुरान के फज़ाइल में से, अमीन कंपनी दिल्ली, 2/115।

पृष्ठ 647 का 768

صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں : | الماہر بالقرآن مع السفرۃ الکرام البررۃ رواہ البخاری ومسلم - | یعنی جو شخص قرآن مجید میں مہارت رکھتا ہے وہ نیکوں اور بزرگوں اور وحی و کتابت یا لوح محفوظ کے لکھنے والوں یعنی انبیاء و ملائکہ علیہم الصلوۃ والسلام کے ساتھ ہے ، اور جو قرآن کو بزور پڑھتا ہے اور وہ اس پر شاق ہے اس کے لئے دو اجر ہیں ۔ (بخاری و مسلم نے اس کو روایت کیا ۔ ت) |

انجام اس وسوسہ ابلیس وفساد باطنی کا یہ ہے کہ وہ قرآن مجید بھول جائے اور ان وعیدوں کا مستحق ہو جو اس باب میں وارد ہوئیں ، اللہ جل جلالہ فرماتا ہے : | "وَمَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي" الآية - | جو میرے ذکر یعنی قرآن سے منہ پھیرے گا سو اس کے لئے تنگ عیش ہے اور ہم اسے قیامت کے دن اندھا اٹھائیں گے کہے گا اے میرے رب ! تو نے مجھے اندھا کیوں اٹھایا اور میں تو تھا اکھیارا ، اللہ تعالٰی فرمائے گا یو ہیں آئی تھیں تیرے پاس ہماری آیتیں سو تو نے انہیں بھلا دیا اور ایسے ہی آج تو بھلا دیا جائے گا کہ کوئی تیری خبر نہ لے گا۔ |

رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا : | مامن امرء یقرء القرآن ثم ینسھا الحدیث ، رواہ ابو داؤد والدارمی۔ | یعنی جو شخص قرآن پڑھ کر بھول جائے گا قیامت کو خدا کے پاس کوڑھی ہو کر رہے گا ۔ (ابوداؤد اور دارمی نے اس کو روایت کیا ۔ ت) |

اور فرماتے ہیں : | عرضت علی ذنوب امتی، الحدیث رواہ الترمذی - | حاصل یہ کہ میری امت کے گناہ میرے حضور پیش کئے گئے تو میں نے گناہ اس سے بڑا نہ دیکھا کہ کسی شخص کو قرآن کی ایک سورۃ یا ایک آیت یاد ہو پھر وہ اسے بھلا دے۔ (اس کو ترمذی نے روایت کیا ۔ ت) |

1 صحیح البخاری کتاب التوحید باب قول النبی صلی علیہ وسلم الماہر بالقرآن ۲ / ۱۰۲۶ - ۱۱۲۵ ، صحیح مسلم کتاب فضائل القرآن باب فضیلہ حافظ قرآن قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۲۶۹ 2 القرآن الکریم ۲۰ / ۱۲۴ 3 سنن ابی داؤد کتاب الصلوۃ باب التشدید فی من حفظ القرآن ثم نسیہ آفتاب عالم پریس لاہور ۱ / ۲۷۰ ، سنن الدارمی کتاب فضائل القرآن حدیث ۳۳۴۳ نشر السنۃ ملتان ۲ / ۳۱۵ 4 جامع الترمذی ابواب فضائل القرآن باب من فضائل القرآن امین کمپنی دہلی ۲ / ۱۱۵

Fatawa Rizvia Volume 23

It is mandatory for Zaid to refrain from such nonsense and impudence and not to stop people from memorizing the Word of Allah against the command of Allah and His Messenger. Rather, he should encourage it and strive as much as possible to teach it, have it memorized, and remember it himself so that he may attain the rewards promised for it and be saved from being raised blind and a leper on the Day of Resurrection. And Allah is the Guide to the path of guidance, and whomsoever Allah lets go astray, for him there is no guide. And Allah knows best, His knowledge is most complete, and His judgment is most firm. Allah Almighty is the One Who shows the straight path, and whom He misleads, none can show him the way. And Allah Almighty has more knowledge than everyone; His knowledge is perfectly complete, and His decision is very firm. (T)

Question 304: From village Atanga Chandpur, Pargana Nawabganj, sent by Syed Hafiz Waheed-ud-din Sahib, 14 Sha'ban 1312 AH. What do the scholars of religion say in this situation? In one village, there are two groups of people. The children of one group have been learning and receiving religious education like memorization of the Holy Quran, its recitation, and essential religious and necessary worldly knowledge for a long time, and their parents are busy in their efforts. The other group has submitted an application and got a government school established; they are busy supporting it and its proceedings. What is the ruling for both types of teachers, both groups, and the students? And which sciences are mandatory, or are Muslims free to choose whichever science they wish to read or teach? Please enlighten us regarding the reward and punishment for this. Speak and you shall be rewarded. (Explain and be rewarded. T)

Answer: Learning religious knowledge to the extent that one becomes aware of the true religion and is informed about the rulings of essential matters like ablution, bathing, prayer, fasting, etc., is mandatory. A merchant should be aware of the Sharia rulings regarding trade, a farmer regarding agriculture, an employee regarding employment; in short, every person should be aware of the Sharia rulings related to the state they are in. This is an individual obligation (Fard-e-Ain). Until this is achieved, wasting time in geography, history, etc., is not permissible. It is mentioned in the Hadith: "Seeking knowledge is an obligation upon every Muslim male and female." 1 | Seeking knowledge is mandatory for every Muslim man and woman. (T)

1 Fawatih al-Rahamut following al-Mustasfa, Second Article, Second Chapter, Manshurat al-Sharif al-Radi, Qom, Iran 1/63. Page 648 of 768

फ़तावा रज़विया, खंड 23

ज़ैद पर लाज़िम है कि वह इस प्रकार की बेहूदगी और गुस्ताखियों से बाज़ आए और अल्लाह और उसके रसूल के हुक्म के खिलाफ लोगों को अल्लाह के कलाम को हिफ्ज़ (कंठस्थ) करने से न रोके बल्कि तरगीब (प्रोत्साहन) दे और जहाँ तक हो सके उसे पढ़ाने, हिफ्ज़ कराने और खुद याद रखने में कोशिश करे ताकि वह सवाब हासिल हों जिनका इस पर वादा किया गया है और क़यामत के दिन अंधा और कोढ़ी होकर उठने से निजात पाए। और अल्लाह ही हिदायत के रास्ते की तरफ ले जाने वाला है और जिसे अल्लाह गुमराह कर दे, उसे कोई हिदायत देने वाला नहीं। और अल्लाह तआला सबसे ज़्यादा इल्म रखने वाला है, उसका इल्म सबसे कामिल (पूर्ण) है और उसका फैसला सबसे मज़बूत है। (त)

मसला 304: मौज़ा अतंगा चाँदपुर, परगना नवाबगंज से सैयद हाफ़िज़ वहीद-उद-दीन साहिब द्वारा भेजा गया, 14 शाबान 1312 हिजरी। इस्लाम के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं? एक गाँव में दो प्रकार के गुट हैं। एक के बच्चे लंबे समय से धार्मिक मदरसे में दीनी तालीम जैसे कुरान मजीद का हिफ्ज़, नाज़रा और ज़रूरी दीनी व दुनियावी ज़रूरतें जो ज़रूरी हैं, सीख रहे हैं और तालीम पा रहे हैं और उनके वालिदैन (माता-पिता) उनकी कोशिश में मसरूफ हैं। दूसरे गुट ने अर्ज़ी देकर सरकारी मदरसा (स्कूल) खुलवाया है, वे उसकी ताईद और कार्यवाही में मसरूफ हैं। दोनों प्रकार के मुदर्रिसीन (शिक्षकों) का क्या हुक्म है और दोनों गुटों और छात्रों के लिए शरीअत का क्या हुक्म है? और वे कौन से उलूम (विद्याएँ) हैं जिनका पढ़ना फ़र्ज़ है या इसमें मुसलमानों को अपनी तबियत का अख्तियार है कि जो इल्म चाहें पढ़ें-पढ़ाएं? इसके सवाब और अज़ाब से आगाह फरमाएँ। बय्यिनू तूजरू (बयान फरमाइए अजर पाइए। त)

अल-जवाब: दीन का इल्म सीखना इतना है कि मज़हब-ए-हक़ से आगाह हो, वज़ू, गुस्ल, नमाज़, रोज़े वग़ैरह ज़रूरी अहकाम से वाकिफ हो। ताजिर (व्यापारी) तिजारत, किसान खेती, मुलाज़िम रोज़गार के मुताल्लिक शरीअत के अहकाम से वाकिफ हो, संक्षेप में हर शख्स जिस हाल में है उसके मुताल्लिक शरीअत के अहकाम को जानना फर्ज़-ए-ऐन है। जब तक यह हासिल न हो जाए, भूगोल, इतिहास आदि में समय बर्बाद करना जायज़ नहीं है। हदीस में है: "इल्म हासिल करना हर मुसलमान पर फ़र्ज़ है।" 1 | हर मुसलमान मर्द और औरत पर इल्म की तलाश फ़र्ज़ है। (त)

1 फवातिह अल-रहमूत, अल-मुस्तसफ़ा के बाद, दूसरा लेख, दूसरा अध्याय, मंशूरात अल-शरीफ़ अल-रज़ी, क़ुम, ईरान 1/63. पेज 768 में से 648

زید پر لازم کہ اس قسم کی خرافات اور گستاخیوں سے باز آئے اور خلاف حکم اللہ اور اللہ کے رسول کے لوگوں کو حفظ کلام اللہ سے نہ روکے بلکہ ترغیب دے اور جہاں تک ہو سکے اس کے پڑھانے اور حفظ کرانے اور خود یاد رکھنے میں کوشش کرے تاکہ وہ ثواب جواس پر موعود ہیں حاصل ہوں اور روزِ قیامت اندھا کوڑھی ہو کر اٹھنے سے نجات پائے، واللہ الہادی الی سبیل الرشاد و من یضلل اللہ فمالہ من ھاد۔ واللہ تعالٰی اعلم وعلمہ اتم وحکمہ احکم۔ اللہ تعالٰی سیدھا راستہ دکھانے والا ہے اور جس کو وہ گمراہ کردے اسے کوئی راہ دکھلانے والا نہیں۔ اور اللہ تعالٰی سب سے زیادہ علم رکھتا ہے اس کا علم بڑا کامل اور اس کا فیصلہ بڑا محکم ہوتا ہے۔ (ت)

مسئلہ ۳۰۴: از موضع اٹنگہ چاندپور پر گنہ نواب گنج مرسلہ سید حافظ وحید الدین صاحب ۱۴ شعبان ۱۳۱۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس صورت میں، ایک موضع میں دو قسم کے فریق ہیں، ایک کی اولاد دین کے مدرسے میں علم دین مثل حفظ قرآن شریف و ناظرہ و ضروریات دین و دنیوی جو کہ ضروری ہیں بہت زمانہ سے سیکھتے ہیں اور تعلیم پاتے ہیں اور ان کے والدین کوشش ان کے میں مصروف ہیں، اور دوسرے فریق نے عرضی دے کر مدرسہ سرکاری کروایا ہے وہ اس کی تائید اور کاروائی میں مصروف ہیں، ہر دو مدرسین کا کیا حکم ہے اور ہر دو فریقین اور طالب علموں کے لئے کیا حکم شرع ہے؟ اور کون سے علوم ہیں کہ ان کی فرضیت کا حکم ہے یا اس میں مسلمانوں کو اپنی طبیعت کا اختیار ہے جو علم چاہیں پڑھیں پڑھائیں، ثواب و عقاب سے اس کے لئے آگاہ فرمائیے۔ بینوا توجروا (بیان فرمائیے اجر پائیے ۔ ت)

الجواب: علم دین سیکھنا اس قدر ہے کہ مذہب حق سے آگاہ ہو، وضو غسل، نماز، روزے وغیرہ باضروریات کے احکام سے مطلع ہو۔ تاجر تجارت، مزارع زراعت، اجیر اجارے، غرض ہر

شخص جس حالت میں ہے اس کے متعلق احکام شریعت سے واقف ہو، فرض عین ہے جب تک یہ حاصل کرے، جغرافیہ، تاریخ وغیرہ میں وقت ضائع کرنا جائز نہیں۔ حدیث میں ہے: طلب العلم فریضة علی کل مسلم و مسلمة۔ ۱ | ہر مسلمان مرد عورت پر علم کی تلاش فرض ہے۔ (ت)

۱ فواتح الرحموت بذیل المستصفی المقالة الثانیه الباب الثانی منشورات الشریف الرضی قم ایران ۱/

Fatawa Rizvia Volume 23

He who abandons a mandatory duty (Fard) to engage in optional acts (Nafl) is severely criticized in Hadiths, and his good deed is declared rejected, as we have detailed in the discussion on Zakat in our Fatawa (T). It is even worse to waste time on trivialities while abandoning mandatory duties. In short, these essential sciences are certainly priority. Being negligent of them and engaging in learning or teaching mathematics, geometry, physics, philosophy, or other superstitions and philosophy is undoubtedly forbidden (Haram) for both the student and the teacher. After completing these essential studies, acquiring complete knowledge of religion—Jurisprudence (Fiqh), Hadith, Exegesis (Tafsir), and the Arabic language including its grammar (Sarf, Nahw), rhetoric (Ma'ani, Bayan), lexicography (Lughat), literature (Adab), and other tools of religious sciences as instruments—is a communal obligation (Fard Kifayah). Allah Almighty says:

"Why did not a party from each group of them go forth so that they may gain understanding in religion?" (1)

These are the sciences of religion, and there is spiritual reward (Thawab) in learning and teaching them. Apart from these, no other art or language carries spiritual reward. Yes, if a person, after fulfilling the aforementioned religious necessities, studies Euclid (geometry), arithmetic, surveying, geography, etc., which do not contain anything contrary to Sharia, it will be a permissible (mubah) act, provided it does not interfere with any religious obligation; otherwise, not.

May the heart of that lowly person never be happy, Who, for the sake of the world, ruins his religion. (May Allah never let the heart of that wretched person be happy who ruined his faith for the sake of this world. - T)

And Allah Almighty knows best.

Problem 305: From Muhammad Ganj district Bareilly, sent by Abdul Qadir Khan Rampuri, 22 Safar al-Muzaffar 1315 AH.

What do the scholars of religion say regarding this matter: if a person defames a scholar (Alim), cleric (Maulvi), or Hafiz without any reason or fault, and an uneducated person considers himself wise and considers the scholar ignorant and contemptible before others, treats the scholar with disdain while sitting in a gathering, thinks very highly of himself, and speaks ill of scholars and everyone else

—in short, is it permissible to call everyone bad and object to everyone? Please state the ruling, may you be rewarded.

1. Al-Quran al-Karim 9/122

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

जो फ़र्ज़ छोड़कर नफ़्ल (ऐच्छिक इबादत) में मसरूफ हो जाए, हदीसों में उसकी कड़ी निंदा आई है और उसके उस नेक काम को अस्वीकार्य (मर्दूद) करार दिया गया है, जैसा कि हमने अपने फ़तावा में ज़कात की बहस में विस्तार से बयान कर दिया है। (त) न कि फ़र्ज़ छोड़कर फ़ुज़ूलियात (व्यर्थ की बातों) में समय गंवाना। संक्षेप में, ये ज़रूरी उलूम (ज्ञान) यकीनन प्राथमिकता रखते हैं और इनसे बेखबर होकर गणित, रेखागणित, भौतिकी, दर्शन या अन्य अंधविश्वासों और दर्शन को पढ़ने-पढ़ाने में व्यस्त रहना निस्संदेह छात्र और शिक्षक दोनों के लिए हराम है। इन ज़रूरतों से फारिग होने के बाद मुकम्मल इल्म-ए-दीन जैसे कि फ़िक़्ह (धर्मशास्त्र), हदीस, तफ़सीर, अरबी भाषा और उसकी व्याकरण (सर्फ़ नह्व), अलंकार शास्त्र (मआनी, बयान), शब्दकोश (लुग़त), साहित्य (अदब) और अन्य दीनी उलूम के उपकरणों को सीखना-सिखाना फ़र्ज़-ए-किफ़ाया है। अल्लाह तआला फ़रमाता है:

"तो क्यों न हर गिरोह में से एक जमात निकले ताकि वे दीन की समझ हासिल करें।" (1)

यही दीनी उलूम हैं और इन्हें पढ़ने-पढ़ाने में सवाब (पुण्य) है। इनके अलावा किसी भी हुनर या भाषा में सवाब का कोई काम नहीं है। हाँ, जो व्यक्ति उपरोक्त दीनी ज़रूरतों को पूरा करने के बाद अक्लीदस (यूक्लिड की ज्यामिति), हिसाब, पैमाइश, भूगोल आदि जैसे विषय पढ़ता है जिनमें शरीयत के खिलाफ कोई बात नहीं है, तो वह एक जायज़ (मुबाह) काम होगा बशर्ते कि उसके कारण किसी वाज़िब शरीअत में रुकावट न आए, अन्यथा नहीं।

ईश्वर करे उस नीच का दिल कभी खुश न हो, जिसने दुनिया के लिए अपने दीन को बर्बाद कर दिया। (अल्लाह करे इस कमीने का दिल कभी खुश न हो जिसने दुनिया के लिए दीन बर्बाद कर दिया। - त)

और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 305: मोहम्मद गंज ज़िला बरेली से प्रेषित अब्दुल क़ादिर खान रामपुरी, 22 सफ़र अल-मुज़फ़्फ़र 1315 हिजरी।

उलमा-ए-दीन इस मसले में क्या कहते हैं कि अगर कोई व्यक्ति किसी आलिम, मौलवी या हाफिज़ को बिना किसी वजह और कसूर के बदनाम करे, और एक अनपढ़ आदमी अपनी अक्ल के सामने आलिम को जाहिल और ज़लील समझे, लोगों के बीच बैठकर आलिम की तौहीन करे और खुद को

बहुत ऊँचे मर्तबे वाला समझे, और आलिम आदि सबको बुरा कहे—संक्षेप में क्या हर किसी को बुरा कहना और हर किसी पर एतराज़ करना जायज़ है या नहीं? बयान फरमाएं, आपको सवाब मिलेगा।

1. अल-क़ुरआन अल-करीम 9/122

جو فرض چھوڑ کر نفل میں مشغول ہو حدیثوں میں اس کی سخت برائی آئی اور اس کا وہ نیک کام مردود قرار پایا، کما بیناہ فی الزکوٰۃ من فتاونا (جیسا کہ ہم نے اسے اپنے فتاوی کی بحث زکوٰۃ میں تفصیلاً بیان کر دیا ہے ۔ ت) نہ کہ فرض چھوڑ کر فضولیات میں وقت گنوانا، غرض یہ علوم ضروریہ تو ضرور مقدم ہیں اور ان سے غافل ہو کر ریاضی، ہندسہ، طبیعات، فلسفہ یا دیگر خرافات و فلسفہ پڑھنے پڑھانے میں مشغولی بلا شبہ متعلم و مدرس دونوں کے لئے حرام ہے اور ان ضروریات سے فراغ کے بعد پورا علم دین فقہ حدیث تفسیر عربی زبان اس کی صرف، نحو، معانی، بیان، لغت، ادب و غیرہا آلات علوم دینیہ بطور آلات سیکھنا سکھانا فرض کفایہ ہے، اللہ تعالیٰ فرماتا ہے:

"فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِّنْهُمْ طَآئِفَةٌ لِّيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ"(۱) پھر ایسا نہ ہوا کہ ان کے گروہ میں سے ایک جماعت نکلتی تاکہ لوگ دین کی سمجھ حاصل کرتے۔ (ت)

یہی علوم علم دین ہیں اور انہیں کے پڑھنے پڑھانے میں ثواب، اور ان کے سوا کوئی فن یا زبان کچھ کارِ ثواب نہیں، ہاں جو شخص ضروریات دین مذکورہ سے فراغت پا کر اقلیدس، حساب، مساحت، جغرافیہ وغیرہ وہ فنون پڑھے جن میں کوئی امر مخالف شرعی نہیں تو ایک مباح کام ہوگا جب کہ اس کے سبب کسی واجب شرعی میں خلل نہ پڑے ورنہ۔

مبادا دل آں فرومایہ شاد از بہر دنیا دہد دین بباد (اللہ کرے اس کمینے کا دل کبھی خوش نہ ہو جس نے دنیا کے لئے دین برباد کر دیا۔ ت)

واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۳۰۵: از محمد گنج ضلع بریلی مرسلہ عبدالقادر خاں رامپوری ۲۲ صفر مظفر ۱۳۱۵ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ اگر کوئی شخص کسی عالم یا مولوی یا حافظ کو بلا وجہ اور بلا قصور بد نام کرے اور آپ لوگوں کے روبرو ناخواندہ آدمی اپنی عقل کے روبرو عالم کو جاہل اور ذلیل سمجھنا اور عالم کی حقارت کرنا لوگوں کی جماعت میں بیٹھ کر اور اپنے آپ کو بہت ذی مرتبہ خیال کرنا اور عالم وغیرہ سب کو برا کلمہ کہنا غرض کہ ہر شخص کو برا کہنا اور ہر شخص پر اعتراض کرنا جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا۔

۱۔ القرآن الکریم ۹/۱۲۲

Volume 23 Fatawa Rizwia

The Answer: It is strictly forbidden, a grave sin, and a major transgression. A Sunni scholar of sound belief who calls people towards the truth and speaks what is right is a representative of Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). Insulting him is, God forbid, an insult to Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). Disrespect towards the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) incurs the curse of Allah and a painful punishment. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

Three people's rights are not belittled except by a manifest hypocrite: one who has grown old in Islam, a person of knowledge (scholar), and a just Muslim ruler. (Narrated by Abu al-Shaykh in Kitab al-Tawbikh from Jabir bin Abdullah, and al-Tabarani in al-Kabir from Abu Umamah, may Allah be pleased with them.)

And it is not permissible to speak ill of or belittle any Sunni follower without a Sharia reason, as this is unjust harm to a Muslim, and unjust harm to a Muslim is harm to Allah and His Messenger. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

Whoever harms a Muslim has harmed me, and whoever harms me has harmed Allah the Almighty. (Narrated by al-Tabarani in al-Awsat from Anas, may Allah be pleased with him, with a good chain of narration.)

Only someone who is himself extremely bad and worse will speak ill of everyone. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

The believer is not one who slanders, nor one who curses excessively, nor one who is foul-mouthed, nor one who is obscene. (Narrated) A person who taunts everyone, curses people excessively, and is foul-mouthed is not a (true) Muslim.

Footnotes: 1 Kanz al-Ummal with reference to Abu al-Shaykh in al-Tawbikh, Hadith 43811, Muassasat al-Risalah Beirut 16/32; al-Mu'jam al-Kabir Hadith 8197, al-Maktabat al-Faysaliyyah Beirut 8/238. 2 al-Mu'jam al-Awsat Hadith 3632, Maktabat al-Ma'arif Riyadh 4/373.

जिल्द 23 फतावा रिज़विया

उत्तर: सख्त हराम, सख्त गुनाह, और अशद कबीरा (महापाप) है। एक सुन्नी सही-उल-अकीदा आलिमे दीन, जो लोगों को हक (सत्य) की ओर बुलाए और हक बात बताए, वह अल्लाह के रसूल मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का नायब (प्रतिनिधि) है। उसकी तौहीन (अपमान) करना, माज़अल्लाह, अल्लाह के रसूल मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की तौहीन है। और अल्लाह के रसूल मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की शान में गुस्ताखी ईश्वरीय लानत और दर्दनाक अज़ाब का कारण है। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

तीन व्यक्तियों के अधिकार को केवल वही कम समझेगा जो स्पष्ट मुनाफिक (पाखंडी) हो: एक वह जिसने इस्लाम में बुढ़ापा पाया हो, दूसरा इल्म वाला (विद्वान), और तीसरा न्यायप्रिय मुस्लिम शासक। (इसे अबू अल-शेख़ ने 'किताब अल-तौबीख़' में जाबिर बिन अब्दुल्ला से और तबरानी ने 'अल-कबीर' में अबू उमामा से रिवायत किया है।)

और बिना किसी शरीई कारण के किसी सुन्नी धर्म को मानने वाले को बुरा कहना या उसकी तौहीन करना जायज़ नहीं है, क्योंकि यह एक मुसलमान को नाहक दुख पहुँचाना है, और मुसलमान को नाहक दुख पहुँचाना अल्लाह और उसके रसूल को दुख पहुँचाना है। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

जिसने किसी मुसलमान को नाहक तकलीफ पहुँचाई, उसने मुझे तकलीफ पहुँचाई, और जिसने मुझे तकलीफ पहुँचाई, उसने अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल को तकलीफ पहुँचाई। (तबरानी ने इसे 'अल-औसत' में हज़रत अनस के हवाले से हसन सनद के साथ रिवायत किया है।)

हर किसी को बुरा वही कहेगा जो खुद निहायत बुरा और बदतर होगा। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

मोमिन वह नहीं है जो ताना देने वाला हो, न ही बहुत लानत करने वाला हो, न ही बेहूदा बोलने वाला हो, और न ही अभद्र हो। (रिवायत) वह मुसलमान नहीं है जो हर किसी पर ताना कशी करने वाला हो, न ही लोगों पर कसरत से लानत भेजने वाला हो, और न ही बेहयाई की बातें करने वाला हो।

पाद-टिप्पणियाँ: 1 कन्ज़ अल-उम्माल ब-हवाला अबू अल-शेख़ फि अल-तौबीख़ हदीस 43811, मुअस्ससत अल-रिसाला बेरुत 16/32; अल-मुअजम अल-कबीर हदीस 8197, अल-मकतबत अल-

फयसलिया बेरुत 8/238। 2 अल-मुअजम अल-औसत हदीस 3632, मकतबत अल-मआरिफ़ रियाज़ 4/373।

पृष्ठ 650/768

الجواب: سخت حرام سخت گناہ اشد کبیرہ، عالمِ دین سنی صحیح العقیدہ کہ لوگوں کو حق کی طرف بلائے اور حق بات بتائے محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا نائب ہے اس کی تحقیر معاذ اللہ محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی توہین ہے اور محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی جناب میں گستاخی موجب لعنتِ الٰہی وعذابِ الیم ہے۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

ثلثۃ لا یستخف بحقھم الامنافق بین النفاق ذو الشیبۃ فی الاسلام وذوالعلم والامام المقسط۔ (رواہ ابوالشیخ فی کتاب التوبیخ عن جابر بن عبد اللہ و الطبرانی فی الکبیر عن ابی امامۃ رضی اللہ تعالٰی عنھم۔) تین شخصوں کے حق کو ہلکا نہ جانے گا مگر منافق کھلا منافق، ایک وہ جس نے اسلام میں بڑھاپا پایا، دوسرا عالم والا، تیسرا بادشاہِ اسلام عادل (اس کو ابوالشیخ نے کتاب التوبیخ میں جابر بن عبد اللہ سے اور طبرانی نے کبیر میں ابی امامہ رضی اللہ تعالٰی عنہم سے روایت کیا۔ ت)

اور بلاوجہ شرعی کسی سنی مذہب کو برا کہنا یا اس کی تحقیر کرنا جائز نہیں کہ اس میں مسلمان کی ناحق ایذا ہے اور مسلمان کی ناحق ایذا خدا اور رسول کی ایذا ہے۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

من اذٰی مسلما فقد اذانی فقد اذٰی اللہ۔ (رواہ الطبرانی فی الاوسط عن انس رضی اللہ تعالٰی عنہ بسند حسن۔) جس نے کسی مسلمان کو ناحق ایذا دی اس نے مجھے ایذا دی اور جس نے مجھے ایذا دی اس نے اللہ عزوجل کو ایذا دی (امام طبرانی نے اس کو الاوسط میں حضرت انس کے حوالے سے بسند حسن روایت کیا ہے۔ت)

ہر ایک کو برا وہی کہے گا جو خود نہایت برا اور بدتر ہوگا۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

لیس المؤمن بالطعان ولا اللعان ولا الفاحش ولا البذی۔ (رواہ) مسلمان نہیں ہے ہر ایک پر طعنہ زنی کرنے والا اور نہ بکثرت لوگوں پر لعنت کرنے والا اور نہ بے حیائی بکنے والا۔

حوالہ جات: 1 کنز العمال بحوالہ ابی الشیخ فی التوبیخ حدیث ۴۳۸۱۱ مؤسسۃ الرسالۃ بیروت ۱۶/ ۳۲، المعجم الکبیر حدیث ۸۱۹۷ المکتبۃ الفیصلیۃ بیروت ۸/ ۲۳۸ 2 المعجم الاوسط حدیث ۳۶۳۲ مکتبہ المعارف ریاض ۴/ ۳۷۳

Fatawa Ridawiyya Volume 23

[Arabic]: The leaders [of Hadith] Ahmad and Al-Bukhari in 'Al-Adab Al-Mufrad', and Al-Tirmidhi, and Ibn Hibban, and Al-Hakim narrated from Ibn Mas'ud (may Allah be pleased with him); Al-Tirmidhi said: [This hadith is] Hasan (good). ...[one who] performs [bad deeds] nor one who speaks obscenities. (Imams such as Imam Ahmad, Imam Bukhari in 'Al-Adab Al-Mufrad', Tirmidhi, Ibn Hibban, and Hakim have narrated this from Hazrat Abdullah bin Mas'ud (may Allah be pleased with them all). Imam Tirmidhi said: The hadith is Hasan. - T)

The Messenger of Allah (may Allah send peace and blessings upon him) says: [Arabic]: No one transgresses against people except a child of adultery or one who has a vein of it in him. Narrated by Al-Tabarani from Abu Musa (may Allah be pleased with him) with a good chain of narration. None will oppress and transgress against people except an illegitimate child or one who has a vein of adultery in him (Imam Tabarani has narrated this in 'Al-Mu'jam al-Kabir' from Hazrat Abu Musa (may Allah be pleased with him) with a good chain of narration. - T).

As for considering oneself better, this is arrogance (Takabbur). For this, the verse of Allah Almighty is sufficient: [Arabic]: "Is there not in Hell an abode for the arrogant?" Is there not a dwelling place in Hell for the arrogant? Meaning, their destination is certainly Hell. We seek refuge in Allah Almighty. And Allah Almighty knows best.

Problem 306: From the area of tehsil Kichha, district Nainital, sent by Abdul Aziz Khan, 22 Rajab 1315 AH. In a text where only the word 'Makruh' (disliked) is mentioned, what is intended by it, 'Tahrim' (prohibition) or 'Tanziyh' (slight dislike)? Explain and you shall be rewarded. The Answer: In the speech of our noble scholars, 'Karahat Mutlaqa' (absolute dislike) mostly refers to 'Karahat Tahrim' (prohibitory dislike), however...

---

1. Al-Mustadrak, Kitab al-Iman, Dar al-Fikr, Beirut, 1/12; Jami' al-Tirmidhi, Chapters of Piety and Joining Ties, Chapter on what has come regarding cursing, Amin Company, Delhi, 2/19.
2. Majma' al-Zawa'id, Chapter on bad workers, 5/233, and Chapter on children of adultery, 6/258; Kanz al-Ummal with reference to Tab[arani] from Abu Musa, Hadith 13093, Mu'assasah al-Risalah, Beirut, 5/333.
3. The Holy Quran, 39/60.

फतावा रज़विया जिल्द 23

[अरबी]: इमाम अहमद और बुखारी ने 'अल-अदब अल-मुफ़रद' में, और तिरमिज़ी, इब्न हिब्बान और हाकिम ने इब्न मसूद (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया; तिरमिज़ी ने कहा कि यह हसन है। ...काम करने वाला और न ही अश्लील बातें बकने वाला। (इमामों जैसे कि इमाम अहमद, इमाम बुखारी ने 'अल-अदब अल-मुफ़रद' में, तिरमिज़ी, इब्न हिब्बान और हाकिम ने इसे हज़रत अब्दुल्ला बिन मसूद से रिवायत किया (अल्लाह उन सब से राज़ी हो) इमाम तिरमिज़ी ने फ़रमाया: हदीस हसन है। - त)

रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: [अरबी]: लोगों पर जुल्म और ज्यादती वही करेगा जो हरामी (अवैध संतान) हो या जिसमें ज़िना (व्यभिचार) की कोई रग हो। इसे तबरानी ने अबू मूसा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से हसन सनद के साथ रिवायत किया है। लोगों पर ज़ुल्म और ज़्यादती नहीं करेगा मगर हरामी या वो जिसमें कोई रग विलादत ज़िना की है (इमाम तबरानी ने इसे 'अल-मुअजम अल-कबीर' में हज़रत अबू मूसा रज़ियल्लाहु अन्हु से बसंद हसन रिवायत किया है। - त)

रहा अपने आप को बेहतर समझना, यह तकब्बुर (अहंकार) है। इसके लिए यही आयत काफी है कि अल्लाह अज़्वजल फ़रमाता है: [अरबी]: "क्या जहन्नम में अहंकार करने वालों का ठिकाना नहीं है?" क्या नहीं है दोज़ख़ में ठिकाना तकब्बुर करने वालों का, यानी ज़रूर उनका ठिकाना जहन्नम है। वल-इयाज़ु बिल्लाह तआला। वल्लाहु तआला आलम।

मसला 306: अज़ दरह तहसील किच्छा जिला नैनीताल, मुरसला अब्दुल अज़ीज़ खां, 22 रजब 1315 हिजरी। जिस इबारत में सिर्फ लफ्ज़ 'मकरूह' हो तो उससे क्या इरादा लिया जाएगा, 'तहरीम' (प्रतिबंध) या 'तन्ज़ीह' (नापसंदगी)? बय्यिनू तूजिरू (बयान करें, सवाब पाएं)। अल-जवाब: हमारे उलमा-ए-किराम के कलाम में ग़ालिबन 'कराहते मुतलका' से मुराद 'कराहते तहरीम' होती है मगर...

---

1. अल-मुस्तदरक, किताब अल-ईमान, दारुल फ़िक्र बेरूत 1/12; जामी अल-तिरमिज़ी, अबवाब अल-बिर व अल-सिलाह, बाब मा जा फ़िल लअना, अमीन कंपनी दिल्ली 2/19.
2. मजमा अल-ज़वाइद, बाब फ़ी उम्माल अल-सूअ 5/233, और बाब फ़ी औलाद अल-ज़िना 6/258; कन्ज़ुल उम्माल बहवाला तब (तबरानी) अन अबी मूसा हदीस 13093, मुअस्सतुल रिसाला बेरूत 5/333.
3. अल-क़ुरआन अल-करीम 39/60.

الائمۃ احمد والبخاری فی الادب المفرد والترمذی وابن حبان والحاکم عن ابن مسعود رضی اللہ تعالٰی عنہ قال الترمذی حسن۔ کے کام کرنے والا اور نہ فحش بکنے والا۔ (ائمہ کرام مثلاً امام احمد، امام بخاری نے الادب المفرد میں، ترمذی، ابن حبان اور حاکم نے اس کو حضرت عبداللہ بن مسعود سے روایت کیا (اللہ تعالیٰ ان سب سے راضی ہو) امام ترمذی نے فرمایا: حدیث حسن ہے۔ت)

رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: لا یبغی علی الناس الا ولد بغی والامن فیہ عرق منہ۔ رواہ الطبرانی عن ابی موسیٰ رضی اللہ تعالیٰ عنہ بسند حسن۔ لوگوں پر ظلم و تعدی نہ کرے گا مگر حرامی یا وہ جس میں کوئی رگ ولادت زنا کی ہے (امام طبرانی نے اس کو المعجم الکبیر میں حضرت ابو موسیٰ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے بسند حسن روایت کیا ہے۔ت)

رہا اپنے آپ کو بہتر سمجھنا یہ تکبر ہے اس کے لئے یہی آیت کافی ہے کہ اللہ عزوجل فرماتا ہے: "اَلَیْسَ فِیْ جَہَنَّمَ مَثْوًی لِّلْمُتَکَبِّرِیْنَ۔" ۳ کیا نہیں ہے دوزخ میں ٹھکانہ تکبر کرنے والوں کا، یعنی ضرور ان کا ٹھکانہ جہنم ہے۔ والعیاذباللہ تعالیٰ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۳۰۶: ازدرہ تحصیل کچھا ضلع نینی تال مرسلہ عبدالعزیز خاں ۲۲ رجب ۱۳۱۵ھ جس عبارت میں کہ صرف لفظ مکروہ ہو تو اس سے کیا ارادہ لیا جائے گا تحریم یا تنزیہہ؟ بینوا توجروا۔

الجواب: ہمارے علمائے کرام کے کلام میں غالباً کراہت مطلقہ سے مراد کراہت تحریم ہوتی ہے مگر

---

۱ المستدرک کتاب الایمان دارالفکر بیروت ۱/ ۱۲، جامع الترمذی ابواب البر والصلۃ باب ماجاء فی اللعنۃ امین کمپنی دہلی ۲/ ۱۹ ۲ مجمع الزوائد باب فی عمال السوء ۵/ ۲۳۳ وباب فی اولاد الزنا ۶/

۲۵۸، کنز العمال بحوالہ طب عن ابی موسیٰ حدیث ۱۳۰۹۳ مؤسسة الرسالة بیروت ۵/ ۳۳۳ ۳

القرآن الکریم ۳۹/ ۶۰

Not entirely, in many places a general meaning is intended as in 'Makroohat-us-Salah' (as mentioned in the discussion of disliked acts in prayer - T). In many places, it specifically refers to 'Karahat Tanzihi' (minor dislike),

| (Arabic) As is not hidden from one who has tracked their speech, and it has been clarified in 'Al-Bahr al-Ra'iq' and 'Radd al-Muhtar', and we have mentioned it in the 'Book of Prayer' of our Fatawa. And Allah Almighty knows best. | (Urdu) As is not hidden from that person who has searched through (investigated) their speech. Accordingly, it has been explained with clarity in 'Al-Bahr al-Ra'iq' and 'Radd al-Muhtar', and I have mentioned it in the prayer discussion of my Fatawa. And Allah Almighty knows very well. (T) |

Issue 370: From Calcutta, Dharmatala Street, Tipu Sultan Mosque, sent by Hafiz Muhammad Azeem Sahib, 24 Sha'ban 1315 AH What do the scholars of religion say regarding this matter: if a person, being a scholar ('Alim) and memorizer of the Quran (Hafiz), gives his son an English education and keeps him deprived of religious knowledge, and marries off his daughters in an un-Islamic manner, will he be questioned about this on the Day of Resurrection or not?

The Answer: It is definitely a matter for questioning. Allah Almighty says: "O you who have believed, protect yourselves and your families from a Fire..."[1] | O believers! Save yourselves and your families from the fire of Hell. (T) |

The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says: "Each of you is a shepherd and each of you is responsible for his flock."[2] | Each one of you is a shepherd (guardian), and each of you will be questioned about his subjects (those under his care). (T) |

He (peace and blessings of Allah be upon him) also says: "Religion is sincerity towards every Muslim"[3] (The religion of Islam means wishing well for every Muslim. T) And Allah, Glory be to Him, the Almighty, knows best.

[1] Al-Quran al-Kareem 66/6 [2] Kanz al-Ummal, Hadith 14017/7, Mu'assasatu al-Risalah Beirut 6/30 [3] Sahih al-Bukhari, Kitab al-Iman, Bab Qawl al-Nabi (PBUH) ad-Deenu an-Naseehah, Qadeemi Kutub Khana 1/13; Sahih Muslim, Bab Bayan anna ad-Deena an-Naseehah, Qadeemi Kutub Khana 1/54

फ़तावा रज़विया - जिल्द २३

पूर्णतः नहीं, कई जगहों पर सामान्य अर्थ लिया जाता है जैसा कि 'मक़रूहात-उस-सलात' (नमाज़ के नापसंद कार्यों की चर्चा) में वर्णित है। कई जगहों पर विशेष रूप से 'कराहते तन्ज़ीही' (हल्की नापसंदगी) है,

| जैसा कि उस व्यक्ति पर छिपा नहीं है जिसने उनके कलाम (शब्दों) की खोज (जाँच-पड़ताल) की है। तदनुसार इसे 'बहर-उर-रैक' और 'रद-उल-मुह्तार' में स्पष्टता के साथ बताया गया है और मैंने अपने फ़तवा की नमाज़ संबंधी चर्चा में इसका उल्लेख किया है, और अल्लाह तआला भली-भाँति जानता है। (त) |

मसला ३७०: कोलकाता, धर्मतला स्ट्रीट, टीपू सुल्तान मस्जिद से, प्रेषक हाफ़िज़ मुहम्मद अज़ीम साहब, २४ शाबान १३१५ हिजरी धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं कि यदि कोई व्यक्ति आलिम और हाफ़िज़ होते हुए अपने बेटे को अंग्रेजी शिक्षा दिलवाए और उसे धार्मिक ज्ञान से वंचित रखे, और अपनी बेटियों का निकाह गैर-शरई तरीके से करे, तो क्या हश्र (कयामत) के दिन उससे पूछताछ होगी या नहीं?

जवाब: निश्चित रूप से यह पूछताछ का विषय है, अल्लाह अज़्ज़वजल फ़रमाता है: "हे ईमान वालों! अपने आप को और अपने घर वालों को जहन्नुम की आग से बचाओ।"[1] | हे ईमान वालों! अपने आप को और अपने घर वालों को जहन्नुम की आग से बचाओ। (त) |

रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं: "तुममें से हर एक चरवाहा है और तुममें से प्रत्येक से उसकी प्रजा के बारे में पूछताछ की जाएगी।"[2] | तुममें से हर एक चरवाहा (संरक्षक) है और तुममें से प्रत्येक से उसकी प्रजा (अधीनस्थों) के बारे में पूछताछ की जाएगी। (त) |

साथ ही फ़रमाते हैं सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम: "दीन हर मुसलमान के लिए खैरख़्वाही है"[3] (दीन-ए-इस्लाम हर मुसलमान के लिए भलाई चाहना है। त) और अल्लाह पाक ही सबसे बेहतर जानने वाला है।

[1] अल-क़ुरान अल-करीम ६६/६ [2] कज़ल अल-उम्माल, हदीस १४०१७/७, मुअस्ससतुल रिसाला बेरुत ६/३० [3] सहीह अल-बुखारी, किताब अल-ईमान, बाब क़ौल अल-नबी (स.अ.व.) अद-दीनुन नसीहा,

कदीमी कुतुब खाना १/१३; सहीह मुस्लिम, बाब बयान अन्न अद-दीना अन-नसीहा, कदीमी कुतुब खाना १/५४

पृष्ठ ६५२ / ७६८

کلیۃً نہیں بہت جگہ عام مراد لیتے ہیں کما فی مکروہات الصلوٰۃ (جیسا کہ نماز کی بحث مکروہات میں مذکور ہے۔ت) بہت جگہ خاص کراہت تنزیہی،

| کما لا یخفی علی من تتبع کلامھم و قد بینہ فی البحر الرائق وردالمحتار وذکرناہ فی کتاب الصلوۃ من فتاؤنا، واللہ تعالٰی اعلم۔ | جیسا کہ اس شخص پر پوشیدہ نہیں کہ جس نے ان کے کلام کو تلاش کیا (چھان بین کی) چنانچہ اس کو بحر الرائق اور ردالمحتار میں وضاحت سے بیان فرمایا گیا ہے اور میں نے اس کو اپنے فتاوٰی کی بحث صلوۃ میں ذکر کیا ہے، اور اللہ تعالٰی خوب جانتا ہے۔ (ت) |

مسئلہ ۳۷۰: از کلکتہ دھرم تلہ اسٹریٹ مسجد ٹیپو سلطان مرسلہ حافظ محمد عظیم صاحب ۲۴ شعبان ۱۳۱۵ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ کوئی شخص عالم اور حافظ ہو کر اپنے لڑکے کو علم انگریزی تعلیم دلوائے اور دینی علم سے محروم رکھے اور اپنی لڑکیوں کے عقد غیر شرع سے کرے آیا حشر کے دن اس سے باز پرس ہوگی یا نہیں؟

الجواب: ضرور باز پرس کا محل ہے، اللہ عزوجل فرماتا ہے: "یَا أَیُّھَا الَّذِینَ آمَنُوا قُوا أَنفُسَکُمْ وَأَھْلِیکُمْ نَارًا" 1 | اے ایمان والو! اپنے آپ کو اور اپنے گھر والوں کو آتش دوزخ سے بچاؤ۔ (ت) |

رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: کلکم راع و کلکم مسئول عن رعیتہ 2 | تم میں سے ہر ایک چرواہا (نگہبان) ہے اور تم میں سے ہر ایک سے اس کی رعیت (زیر دست) کے بارے میں باز پرس ہوگی۔ (ت) |

نیز فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم :الدین النصح لکل مسلم 3 (دین اسلام ہر مسلمان کے لئے خیر خواہی کرنا ہے۔ت) واللہ سبحانہ و تعالٰی اعلم۔

1 القرآن الکریم ۶/۶۶ 2 کنزالعمال حدیث ۷/۱۴۰۱۷ موسسۃ الرسالہ بیروت ۶ / ۳۰ 3 صحیح البخاری کتاب الایمان باب قول النبی صلی اللہ علیہ وسلم الدین النصیحۃ قدیمی کتب خانہ ۱ / ۱۳، صحیح مسلم باب بیان ان الدین النصیحۃ قدیمی کتب خانہ ۱ / ۵۴

Volume 23 Fatawa Razawiyya

Issue 308: Questioned by Maulvi Khalil Ahmad Khan Peshawari, 19th Shawwal-ul-Mukarram 1315 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: Is it permissible for a teacher of children to physically punish the children, or is there a condition regarding whether they are paid or not? Give us a fatwa, may you be rewarded.

What do the scholars of religion say on this matter: Can a teacher give physical punishment to his student children without any restriction or condition? Is there a different rule for those who teach children for a fee and those who teach for free? Please explain, may you be rewarded.

Answer: It is permissible for a teacher to hit children when needed, to the extent of the need, purely for the purpose of warning, correction, and advice, without any distinction between whether they are paid or not. However, they should hit with the hand, not with a stick, and should not exceed three hits. It is mentioned in Radd al-Muhtar: "It is not permissible to strike a free child even by order of his father, but as for the teacher, he may strike him for the benefit of teaching. Al-Tarsusi restricted this by saying it should be without an instrument that causes injury and should not exceed three strikes. The author (Al-Nazim) rejected this saying there is no basis for it and it requires evidence, and the commentator (Al-Sharih) upheld it. Al-Shurunbulali said: The evidence is in the Book of Prayer (Kitab al-Salah) that a young child is struck with the hand, not with a stick, and it should not exceed three strikes." (Summary)

When the need arises, it is permissible for a teacher to provide physical punishment and reprimand for the purpose of warning, correction, and advice, without any distinction between being paid or unpaid. However, this punishment should be done by hand and not with a stick, rod, etc., and at one time it should not exceed three strikes. Accordingly, it is stated in Fatawa Shami that it is not permissible to hit a free child even with the father's permission, but the teacher can hit for educational benefit. Imam Tarsusi set this condition that the beating should not be injurious and should not exceed three strokes. However, the author (Nazim) rejected this condition saying there is no reason for it, so evidence is needed, and the commentator (Sharih) maintained it. Allama Shurunbulali stated: The evidence in Kitab-us-Salah is that a small child should be punished by hand, not by a stick, and it should not exceed three strokes. (Summary)

1 Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wal-Ibahah, Chapter on Sale, Dar Ihya at-Turath al-Arabi, Beirut, 5/676. Page 653 of 768

खंड 23 फतावा रज़विया

मसाला 308: मौलवी खलील अहमद खान पेशावरी द्वारा पूछा गया, 19 शव्वाल-उल-मुकर्रम 1315 हिजरी। धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं: क्या बच्चों के शिक्षक के लिए बच्चों को मारना जायज़ है, या पारिश्रमिक (वेतन) लेने या न लेने की कोई शर्त है? उत्तर दें और पुण्य प्राप्त करें।

धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं कि क्या कोई शिक्षक अपने छात्र बच्चों को बिना किसी प्रतिबंध या शर्त के शारीरिक दंड दे सकता है या नहीं? क्या बच्चों को पैसे लेकर पढ़ाने या मुफ्त पढ़ाने वालों के लिए अलग-अलग नियम हैं? कृपया समझाएं पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: आवश्यकता पड़ने पर, चेतावनी, सुधार और सलाह के उद्देश्य से, शिक्षक के लिए बिना किसी भेदभाव के शारीरिक दंड देना और डांट-फटकार का सहारा लेना जायज़ है, चाहे वह पारिश्रमिक ले रहा हो या नहीं। लेकिन यह सजा लकड़ी, डंडे आदि से नहीं बल्कि हाथ से होनी चाहिए और तीन प्रहारों से अधिक नहीं होनी चाहिए। रद अल-मुह्तार में उल्लेख है: "किसी स्वतंत्र बच्चे को उसके पिता के आदेश पर भी मारना जायज़ नहीं है, लेकिन जहाँ तक शिक्षक का सवाल है, वह शिक्षण के लाभ के लिए उसे मार सकता है। अल-तरसूसी ने इसे इस शर्त के साथ सीमित किया कि यह बिना किसी चोट पहुँचाने वाले उपकरण के हो और तीन प्रहारों से अधिक न हो। लेखक (अल-नाज़िम) ने इसे यह कहते हुए खारिज कर दिया कि इसका कोई आधार नहीं है और इसके लिए प्रमाण की आवश्यकता है, और टिप्पणीकार (अल-शारिह) ने इसे बरकरार रखा। अल-शुरुनबुलाली ने कहा: प्रमाण किताब अल-सलात (प्रार्थना की पुस्तक) में है कि छोटे बच्चे को हाथ से मारा जाता है, लाठी से नहीं, और यह तीन प्रहारों से अधिक नहीं होना चाहिए।" (संक्षिप्त)

आवश्यकता पड़ने पर, चेतावनी, सुधार और सलाह के उद्देश्य के लिए बिना किसी भेदभाव के पारिश्रमिक लेने या न लेने वाले शिक्षक द्वारा शारीरिक दंड देना और फटकार लगाना जायज़ है। हालाँकि, यह सजा लकड़ी, डंडे आदि से नहीं बल्कि हाथ से होनी चाहिए और एक समय में तीन बार से अधिक पिटाई नहीं होनी चाहिए। तदनुसार, फतावा शामी में उल्लेख है कि किसी स्वतंत्र बच्चे को उसके पिता के आदेश से भी मारना जायज़ नहीं है, लेकिन शिक्षक शैक्षिक हित के तहत पिटाई कर सकता है। इमाम तरसूसी ने यह शर्त लगाई है कि पिटाई घायल करने वाली न हो और तीन प्रहारों से अधिक न हो, लेकिन नाज़िम ने इस शर्त को यह कहकर खारिज कर दिया कि इसका कोई कारण नहीं है, इसलिए प्रमाण (नक़्ल) की आवश्यकता है और टिप्पणीकार (शारिह) ने इसे बरकरार रखा।

अल्लामा शुरुनबुलाली ने फरमाया: किताब-उस-सलात में उद्धृत है कि छोटे बच्चे को हाथ से सजा दी जाए न कि लाठी से, और यह तीन प्रहारों से अधिक नहीं होनी चाहिए। (संक्षिप्त)

1 रद अल-मुह्तार, किताब अल-हज़र वल-इबाहह, अध्याय बिक्री, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/676। पृष्ठ 768 में से 653

جلد ۲۳ فتاویٰ رضویہ

مسئلہ ۳۰۸: مسئولہ مولوی خلیل احمد خاں پشاوری ۱۹ شوال المکرم ۱۳۱۵ھ چہ می فرمایند علمائے دین ایں مسئلہ کہ معلمِ کودکان را زدن اطفال مباح ست یا اجرت و غیر اجرت شرط ست۔ بینوا توجروا۔

علمائے دین اس مسئلہ میں کیا فرماتے ہیں کہ استاد اپنے شاگرد بچوں کو بغیر کسی قید و شرط کے بدنی سزا دے سکتا ہے یا نہیں؟ کیا بچوں کو اجرت لے کر پڑھانے یا بلا اجرت پڑھانے والے کے لئے الگ الگ ضابطہ ہے۔ بیان فرمائیے اجرت پائے۔

الجواب: زدن معلم کودکان را وقت حاجت بقدر حاجت محض بغرض تنبیہ واصلاح و نصیحت بے تفرقہ اجرت و عدم اجرت رواست اما باید کہ بدست زنند نہ بچوب و در کرتے بر سہ بار نیفزایند فی ردالمحتار ، لا یجوز ضرب ولد الحر بأمر ابیه اما المعلم فله ضربه لمصلحة التعلیم وقیده الطرسوسی بان یکون بغیر آلة جارحة وبان لا یزید علی ثلث ضربات، ورده الناظم بانه لا وجه له ویحتاج الی نقل و اقره الشارح قال الشرنبلالی والنقل في کتاب الصلوة یضرب الصغیر بالید لا بالخشبة ولا یزید علی ثلث ضربات ۱ھ بتلخیص۔

ضرورت پیش آنے پر بقدرِ حاجت تنبیہ، اصلاح اور نصیحت کے لئے بلا تفریق اجرت و عدم اجرت استاد کا بدنی سزا دینا اور سرزنش سے کام لینا جائز ہے مگر یہ سزا لکڑی ڈنڈے وغیرہ سے نہیں بلکہ ہاتھ سے ہونی چاہئے اور ایک وقت میں تین مرتبہ سے زائد پٹائی نہ ہونے پائے، چنانچہ فتاویٰ شامی میں ہے کہ کسی آزاد بچے کو اس کے والد کے حکم سے مارنا جائز نہیں لیکن استاد تعلیمی مصلحت کے تحت پٹائی کر سکتا ہے۔ امام طرسوسی نے یہ قید لگائی ہے کہ مار پیٹ

زخمی کر دینے والی نہ ہو اور تین ضربوں سے زائد بھی نہ ہو، لیکن ناظم نے اس قید کو رد کر دیا کہ اس کی کوئی وجہ نہیں لہذا نقل کی ضرورت ہے اور شارح نے اس کو برقرار رکھا۔ علامہ شرنبلالی نے فرمایا نقل کتاب الصلوٰۃ میں ہے کہ چھوٹے بچے کو ہاتھ سے سزا دی جائے نہ کہ لاٹھی سے اور تین ضربوں سے تجاوز بھی نہ ہونے پائے اھ بتلخیص

۱ ردالمحتار کتاب الحظر والاباحة فصل فی البیع دار احیاء التراث العربي بیروت ۶۷۶/۵ Page 653 of 768

Fatawa Razawiyya Volume 23

In Jami' al-Saghir al-Ustrushani, it is mentioned: My father (may Allah have mercy on him) mentioned in the discussion of prayer in Al-Multaqat that when a child reaches the age of ten, he should be punished with the hand to make him perform prayer, not with a stick, and it should not exceed three times. Similarly, it is not permissible for a teacher to exceed three times. The Noble Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) said to Mirdas the teacher: "Avoid hitting more than three times, for if you hit more than three times, Allah will take retribution from you." And Allah Almighty knows best. (T)

Question 309: From Marehra, District Etah, Sarkar Kalan, sent by Hazrat Shah Syed Mahdi Hasan Miyan Sahib, 3rd Rabi' al-Awwal 1312 AH. Respected Maulana Sahib, may your glory increase! Please express your Sharia-based view regarding teaching women to write; this matter has been under discussion here for a long time.

The Answer: Sir, teaching women to write is religiously prohibited, a practice of Christians, and opens the door to thousands of trials (fitna). It is like giving a sword to an intoxicated person. Modern experiences are a witness to its severe evils. Numerous Hadiths have been narrated regarding its prohibition, some of which have a strong chain of narration upon research. Imam Bayhaqi reiterated that the original text of the Hadith is well-known and preserved. Furthermore, the multiplicity of paths (chains) is a second strength, the practice of the Ummah and acceptance by scholars is a third strength, and being a matter of caution and closing the door to fitna is a fourth strength. Thus, the Hadith is at least 'Hasan' (fair), and its clear text regarding the prohibition is evident. Contrary to the Hadith of Shifa bint Abdullah (may Allah be pleased with them) where it's mentioned, "Will you not teach Hafsa the spell for skin ailments (namla) as you taught her to write?", there is no clear Hadith whatsoever regarding permission.

1 Ahkam al-Saghir Masail al-Salah, Dar al-Kutub al-Ilmiya, Beirut, p. 16. Page 654 of 768

फ़तावा-ए-रज़विया खंड 23

जामे अस्-सगीर उस्तुशनी में है: मेरे पिता (अल्लाह उन पर रहम फरमाए) ने अल-मुल्तक़त में नमाज़ की चर्चा में ज़िक्र किया कि जब बच्चा दस साल का हो जाए, तो उसे नमाज़ पढ़ने के लिए हाथ से सज़ा दी जाए, लाठी से नहीं, और तीन बार से ज़्यादा न हो। इसी तरह शिक्षक के लिए भी यह जायज़ नहीं है कि वह तीन बार से ज़्यादा सज़ा दे। हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने शिक्षक मिर्दास से फरमाया: "तीन बार से ज़्यादा मारने से बचो, क्योंकि अगर तुम तीन बार से ज़्यादा सज़ा दोगे, तो अल्लाह क़यामत के दिन तुमसे बदला लेगा।" और अल्लाह ही सबसे बेहतर जानता है। (त)

मसला 309: मारहरा, जिला एटा, सरकार कलाँ से, प्रेषक हज़रत शाह सैयद महदी हसन मियाँ साहब, 3 रबी-उल-अव्वल 1312 हिजरी। आली जनाब मौलाना साहब, ज़ैद मज्दुकुम! औरतों को लिखना सिखाने के बारे में अपना शरई नज़रिया ज़ाहिर फरमाएं यहाँ काफी समय से यह मामला बहस का विषय बना हुआ है।

अल-जवाब: हुज़ूर, औरतों को लिखना सिखाना शरीयत में मना है, यह ईसाइयों का तरीका है और हज़ारों फ़ितनों का दरवाज़ा खोलना है, और यह मदहोश मतवालों के हाथ में तलवार देने जैसा है, जिसकी गंभीर बुराइयों पर आधुनिक अनुभव गवाह हैं। इसकी मनाही के बारे में कई हदीसें आई हैं, जिनमें से कुछ की सनद (प्रमाण) शोध के अनुसार स्वयं मज़बूत है और इमाम बैहक़ी ने हदीस के मूल पाठ के प्रसिद्ध और सुरक्षित होने को दोहराया है। फिर विभिन्न मार्गों (सनदों) की बहुलता दूसरी शक्ति है, उम्मत का अमल और विद्वानों की स्वीकार्यता तीसरी शक्ति है, और एहतियात (सावधानी) का स्थान और फ़ितने को रोकना चौथी शक्ति है, तो यह हदीस कम से कम 'हसन' (उत्तम) है और मनाही में इसका स्पष्ट होना खुद साफ़ है। शिफ़ा बिंत अब्दुल्ला (रज़ियल्लाहु अन्हा) की हदीस के विपरीत, जिसमें कहा गया था कि क्या वह हफ़्सा को नम्ला (त्वचा रोग) का मंत्र नहीं सिखाएंगी जैसा कि उन्होंने उसे लिखना सिखाया था; अनुमति के बारे में असल में कोई स्पष्ट हदीस नहीं है।

1 अहकाम अस-सगीर मसाइल अस-सलात, दार अल-कुतुब अल-इल्मियाह, बेरूत, पृ. 16। पृष्ठ 768 में से 654

در جامع الصغار استروشنی است ذکر والدی رحمه الله تعالیٰ من صلوٰۃ الملتقط اذا بلغ الصبی عشر سنین یضرب لاجل الصلوٰۃ بالید لابالخشب ولا یجاوز الثلث وکذا المعلم لیس له ان یجاوز الثلث قال صلی الله تعالی علیه وسلم لمرداس المعلم ایاك ان تضرب فوق الثلث فانك اذا ضربت فوق الثلث اقتص الله منك والله تعالٰی اعلم۔ جامع صغار استروشنی میں ہے: میرے والد رحمہ اللہ تعالیٰ نے بحث صلوٰۃ ملتقط میں ذکر فرمایا کہ جب بچے کی عمر دس سال ہوجائے تو نمازی بنانے کے لئے اسے ہاتھ سے سزا دی جائے لاٹھی سے نہیں اور تین مرتبہ سے تجاوز بھی نہ کیا جائے۔ یونہی استاد کے لئے روا نہیں کہ تین مرتبہ سے تجاوز کرے حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے استاذ کی بچوں کو مارنے کے بارے میں فرمایا: تین مرتبہ سے زائد ضربیں لگانے سے پرہیز کرو کیونکہ اگر تم تین مرتبہ سے زیادہ سزا دی تو اللہ تعالٰی قیامت کے دن تم سے بدلہ لے گا۔ واللہ تعالٰی اعلم (ت)

مسئلہ ۳۰۹: از مارہرہ ضلع ایٹہ سرکار کلاں مرسلہ حضرت شاہ سید مہدی حسن میاں صاحب ۳ ربیع الاول ۱۳۱۲ھ عالی جناب مولینا صاحب زید مجدکم! اپنا شرعی خیال عورتوں کے لکھنے کی نسبت ظاہر فرمائیے یہاں عرصہ سے یہ امر معرضِ بحث میں ہے۔

الجواب: حضور، عورتوں کو لکھنا سکھانا شرعاً ممنوع وسنت نصاریٰ و فتح باب ہزاراں فتنہ اور مستان سرشار کے ہاتھ میں تلوار دینا ہے جس کے مفاسدِ شدیدہ پر تجاربِ جدیدہ شاہدِ عدل ہیں، متعدد حدیثیں اس کے ممانعت میں وارد ہیں جن کی بعض کی سند عند التحقیق خود قوی ہے اور اصل متن حدیث کے معروف و محفوظ ہونے کا امام بیہقی نے اعادہ فرمایا اور پھر تعددِ طرق دوسری قوت ہے اور عملِ امت و قبولِ علماء، تیسری قوت اور محلِ احتیاط وسدِّ فتنہ، چوتھی قوت

تو حدیث لا اقل حسن ہے اور ممانعت میں اس کا نص صریح ہونا خود روشن ہے۔ بخلاف حدیث شفاء بنت عبداللہ رضی اللہ تعالیٰ عنہما کہ حفصہ نے فرمایا کیا حفصہ کو غلہ کا منتر نہ سکھائے گی جیسے اسے لکھنا سکھایا، اجازت میں اصلاً کوئی حدیث صریح نہیں۔

۱ احکام الصغار مسائل الصلوٰۃ دارالکتب العلمیہ بیروت ص ۱۶ Page 654 of 768

Fatawa Razawiya, Volume 23

Hadiths of Prohibition: These are:

First Hadith: Ibn Hibban via Yahya bin Zakariya bin Yazid Daqqaq, and Bayhaqi in Shu'ab al-Iman via Mutayr from the Mother of the Believers Hazrat Aisha Siddiqa (may Allah be pleased with her) narrate:

(Arabic)	(English Translation)
They both said: Muhammad bin Ibrahim Abu Abdullah al-Shami narrated to us, Shu'ayb bin Ishaq al-Dimashqi narrated to us, from Hisham bin Urwah, from his father, from Aisha (may Allah be pleased with her), who said: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Do not lodge them (women) in upper rooms, and do not teach them writing; teach them spinning and Surah An-Nur."[1]	Both (the Hadith scholar Ibn Hibban and Imam Bayhaqi) said: Muhammad bin Ibrahim Abu Abdullah Shami narrated to us (he said) Shu'ayb bin Ishaq Dimashqi narrated to us, he from Hisham bin Urwah, he from his father Urwah, he narrated from the Mother of the Believers Sayyidah Aisha Siddiqa. She said: (T) meaning the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: Do not keep women in upper stories and do not teach them how to write; teach them spinning and Surah An-Nur.

This same hadith was narrated by Hakim in Sahih al-Mustadrak via the same route, and by Bayhaqi in Shu'ab via the route of Muhammad bin Muhammad bin Sulayman:

(Arabic)	(English Translation)
He said: Abdul Wahhab al-Dahhak narrated to us, Shu'ayb bin Ishaq narrated to us the hadith[2] in chain and text.	He (Muhammad bin Muhammad bin Sulayman) said: Abdul Wahhab Dahhak narrated to us (he said) Shu'ayb bin Ishaq narrated to us, meaning he narrated the hadith in terms of chain and text. (T)

Hakim said "Sahih al-Isnad"[3] (the chain of this hadith is authentic). Upon this, Hafiz Ibn Hajar said in 'Atraf':

[1] Al-La'ali al-Masnu'ah, referring to Ibn Hibban, Kitab al-Nikah, Dar al-Ma'rifah Beirut, 2/168 [2] Al-Mustadrak al-Hakim, Kitab al-Tafsir, Chapter: Prohibition of teaching writing to women, Dar al-Fikr Beirut, 2/396 [3] Al-Mustadrak al-Hakim, Kitab al-Tafsir, Chapter: Prohibition of teaching writing to women, Dar al-Fikr Beirut, 2/396

फतावा रज़विया, जिल्द 23

निषेध की हदीसें: वे ये हैं:

पहली हदीस: इब्न हिब्बान ने याह्या बिन ज़कारिया बिन यज़ीद दक़्क़ाक़ के माध्यम से, और बैहक़ी ने शुआब अल-ईमान में मुतैर के माध्यम से उम्मुल मोमिनीन हज़रत आयशा सिद्दीक़ा (रज़ियल्लाहु अन्हा) से रिवायत की:

(अरबी)	(हिंदी अनुवाद)
उन दोनों ने कहा: हमसे मुहम्मद बिन इब्राहिम अबू अब्दुल्ला अल-शामी ने बयान किया, हमसे शुऐब बिन इसहाक़ अल-दिमश्क़ी ने हिशाम बिन उरवा से, उन्होंने अपने पिता से, उन्होंने आयशा (रज़ियल्लाहु अन्हा) से रिवायत की, उन्होंने कहा: अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: "उन्हें (महिलाओं को) ऊपरी कमरों में मत ठहराओ, और उन्हें लिखना मत सिखाओ; उन्हें चरखा कातना और सूरा अन-नूर सिखाओ।"[1]	दोनों (मुहद्दिस इब्न हिब्बान और इमाम बैहक़ी) ने फरमाया कि हमसे मुहम्मद बिन इब्राहिम अबू अब्दुल्ला शामी ने बयान किया (उन्होंने कहा) हमसे शुऐब बिन इसहाक़ दमिश्क़ी ने बयान किया, उन्होंने हिशाम बिन उरवा से, उन्होंने अपने बाप उरवा से, उन्होंने उम्मुल मोमिनीन सैयदा आयशा सिद्दीक़ा से रिवायत की। माई साहिबा ने फरमाया (त) यानी अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: औरतों को बालाखानों (ऊपरी मंज़िलों) पर न रखो और उन्हें लिखना न सिखाओ और कातना और सूरा नूर की तालीम दो।

यही हदीस हाकिम ने सहीह मुस्तदरक में इसी तरीके से और बैहक़ी ने शुआब में मुहम्मद बिन मुहम्मद बिन सुलेमान के तरीके से रिवायत की:

(अरबी)	(हिंदी अनुवाद)
उन्होंने कहा: हमसे अब्दुल वहाब अल-ज़ह्हाक ने बयान किया, हमसे शुऐब बिन इसहाक़ ने हदीस[2] सनद और मत्न के साथ बयान की।	उन्होंने (मुहम्मद बिन मुहम्मद बिन सुलेमान) कहा कि हमसे अब्दुल वहाब ज़ह्हाक ने बयान किया (उन्होंने कहा) हमसे शुऐब बिन इसहाक़ ने बयान किया यानी हदीस सनद और मत्न के लिहाज़ से बयान की। (त)

हाकिम ने कहा "सहीह अल-इसनाद"[3] (इस हदीस की सनद सही है)। इस पर हाफ़िज़ इब्न हजर ने 'अतराफ़' में कहा:

[1] अल-लाली अल-मसनूआ, इब्न हिब्बान के हवाले से, किताब अल-निकाह, दार अल-मआरिफ़ा बेरूत, 2/168 [2] अल-मुस्तदरक अल-हाकिम, किताब अल-तफ़सीर, महिलाओं को लिखना सिखाने की मनाही, दार अल-फ़िक्र बेरूत, 2/396 [3] अल-मुस्तदरक अल-हाकिम, किताब अल-तफ़सीर, महिलाओं को लिखना सिखाने की मनाही, दार अल-फ़िक्र बेरूत, 2/396

पृष्ठ 655/768

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۳

احادیث ممانعت: یہ ہیں۔

حدیث اول: ابن حبان بطریق یحیٰی بن زکریا بن یزید دقاق، اور بیہقی شعب الایمان میں بطریق مطیر حضرت ام المومنین عائشہ صدیقہ رضی اللہ تعالٰی عنہا سے راوی :

(عربی متن)	(اردو ترجمہ)
قالا حدثنا محمد بن ابراهيم ابوعبدالله الشامي حدثنا شعيب بن اسحاق الدمشقی عن هشام بن عروة عن ابيه عن عائشة رضی الله تعالی عنها قال رسول الله صلی الله تعالی عليه وسلم لاتسكنوهن الغرف ولا تعلموهن الكتابة وعلموهن المغزل وسورة النور 1	(دونوں (محدث ابن حبان اور امام بیہقی) نے فرمایا ہم سے محمد بن ابراہیم ابو عبداللہ شامی نے بیان کیا (انہوں نے کہا) ہم سے شعیب بن اسحاق دمشقی نے بیان کیا اس نے ہشام بن عروہ سے، اس نے اپنے باپ عروہ سے، اس نے ام المومنین سیدہ عائشہ صدیقہ سے روایت فرمائی، مائی صاحبہ نے فرمایا۔ ت) یعنی رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا: عورتوں کو بالا خانوں پر نہ رکھو اور انہیں لکھنا نہ سکھاؤ اور کاتنا اور سورہ نور تعلیم کرو۔

یہی حدیث حاکم نے صحیح مستدرک میں اسی طریق سے اور بیہقی نے شعب میں بطریق محمد بن محمد بن سلیمان روایت کی :

(عربی متن) **(اردو ترجمہ)**

قال حدثنا عبدالوھاب الضحاك ثنا شعیب بن اسحق الحدیث 2 سندا ومتنا۔

اس (محمد بن محمد بن سلیمان) نے کہا ہم سے عبد الوہاب ضحاک نے بیان کیا (اس نے کہا) ہم سے شعیب بن اسحق نے بیان کیا یعنی حدیث سند اور متن کے لحاظ سے بیان فرمائی۔ (ت)

حاکم نے کہا صحیح الاسناد 3 اس حدیث کی سند صحیح ہے۔ اس پر حافظ ابن حجر نے اطراف میں کہا:

1 اللآلی المصنوعة بحوالہ ابن حبان کتاب النکاح دار المعرفة بیروت ۲/ ۱۶۸ 2 المستدرک للحاکم کتاب التفسیر النھی عن تعلیم الکتابة للنساء دار الفکر بیروت ۲/ ۳۹۶ 3 المستدرک للحاکم کتاب التفسیر النھی عن تعلیم الکتابة للنساء دار الفکر بیروت ۲/ ۳۹۶

صفحہ 655/768

Rather, Abdul Wahhab (the narrator of the Hadith) is discarded. (I say: Because Ibn Adi commented on him, saying that some of his Hadiths are not followed [unsupported]. This statement is also true for many narrators in the Sahihayn [Bukhari and Muslim]).

Rather, Abdul Wahhab (the narrator of the Hadith) is discarded. [I.e., the Hadith scholars have ignored him - Translator]. I say that the Hadith scholar Ibn Adi made a weak statement regarding him, that some of his Hadiths are not followed; this statement also applies to many narrators of Bukhari and Muslim. (t)

Al-Bayhaqi, having narrated through the first route, said: "This chain is rejected (munkar)." This Hadith is rejected and unknown through this chain.

The seal of the Hadith masters, Al-Suyuti, said in 'al-La'ali': "He informed that it is not rejected without this chain." Meaning, Al-Bayhaqi informed that the Hadith is not rejected in terms of its content and is well-known and preserved. I say: You will soon hear that it is not rejected even by this very chain itself. (t)

Second Hadith: Imam Tirmidhi, Muhammad bin Ali, narrates from Hazrat Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them both) that the Messenger of Allah (may Allah's peace and blessings be upon him) said:

"Do not house your women in upper chambers and do not teach them how to write."

Imam Ibn Hajar Makki mentioned this Hadith in 'Fatawa Hadithiyya' as an authority.

Third Hadith: Ibn Adi in 'al-Kamil' and Ibn Hibban, through a reliable chain, narrate from Hazrat Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them both):

He said: Ja'far bin Sahl narrated to us, Ja'far bin Nasr narrated to us, Hafs bin Ghiyath narrated to us, from Layth, from... | (Both [i.e., Ibn Adi and Ibn Hibban] narrated from Ja'far bin Sahl [he said], Ja'far bin Nasr narrated to us [he said], Hafs bin... [he said]).

[1] Al-La'ali al-Masnu'ah, citing Hafiz Ibn Hajar, Kitab al-Nikah, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 2/168. [2] Al-La'ali al-Masnu'ah, Al-Bayhaqi in Shu'ab al-Iman, Kitab al-Nikah, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 2/168. [3] Al-La'ali al-Masnu'ah, Al-Bayhaqi in Shu'ab al-Iman, Kitab al-Nikah, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 2/168. [4] Nawadir al-Usul by al-Tirmidhi, Principle 225, regarding prohibition etc., Dar Sadr, Beirut, pp. 70-71.

बल्कि अब्दुल वहाब (हदीस का रावी) मत़रूक है। (मैं कहता हूँ: क्योंकि इब्ने अदी ने उसके बारे में कहा है कि उसकी बाज़ हदीसों की पैरवी नहीं की जाती, और यह बात सहीहैन [बुखारी और मुस्लिम] के बहुत से रावियों पर भी सादिक़ आती है।)

बल्कि अब्दुल वहाब (हदीस का रावी) मत़रूक है। [यानी मुहद्दिसीन ने उसे नज़रअंदाज़ किया है। अनुवादक]। मैं कहता हूँ कि मुहद्दिस इब्ने अदी ने उसके मुताल्लिक़ कमज़ोर बात कही है कि उसकी बाज़ हदीसों की पैरवी नहीं की जाती, यह क़ौल तो बुखारी व मुस्लिम के बहुत से रिजा़ल (रावियों) पर भी सादिक़ आता है। (त)

बैहक़ी ने पहले तरीके से रिवायत करके कहा: "यह इस्नाद मुनकर है"। यह हदीस इस सनद (श्रृंखला) से मुनकर और अजनबी है।

ख़ातमुल हुफ़्फ़ाज़ सुयूती ने 'लआली' में फ़रमाया: "उन्होंने जानकारी दी कि यह इस सनद के अलावा मुनकर नहीं है।" यानी बैहक़ी ने ये बताया कि हदीस और सनद से मुनकर नहीं है, बल्कि मारूफ़ और महफ़ूज़ है। मैं कहता हूँ: अनकरीब तुम सुनोगे कि हदीस खुद सनद के ऐतबार से भी मुनकर नहीं है। (त)

हदीस दूसरी: इमाम तिर्मिज़ी, मुहम्मद बिन अली, हज़रत अब्दुल्लाह बिन अब्बास (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा) से रावी हैं कि रसूल्लाह (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

"अपनी औरतों को ऊँची मंज़िलों पर न बसाओ और उन्हें लिखना न सिखाओ।"

यह हदीस इमाम इब्ने हजर मक्की ने 'फ़तावा हदीथिया' में प्रमाण के तौर पर ज़िक्र की।

हदीस तीसरी: इब्ने अदी 'अल-कामिल' में और इब्ने हिब्बान, एक भरोसेमंद सनद के साथ हज़रत अब्दुल्लाह बिन अब्बास (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा) से रिवायत करते हैं:

कहा: हमें जाफ़र बिन सहल ने बयान किया, कहा: हमें जाफ़र बिन नसर ने बयान किया, कहा: हमें हफ़्स बिन ग़ियास ने लैस से... | (दोनों [यानी इब्ने अदी और इब्ने हिब्बान] ने जाफ़र बिन सहल से [उसने कहा] जाफ़र बिन नसर ने हमसे बयान किया [उसने कहा] हफ़्स बिन... कहा)

[1] अल-लआली अल-मस्नूआ, हाफ़िज़ इब्ने हजर के हवाले से, किताबुन निकाह, दारुल मा'रिफ़ा बेरुत, 2/168 [2] अल-लआली अल-मस्नूआ, बैहक़ी फ़ी शुअबुल ईमान, किताबुन निकाह, दारुल मा'रिफ़ा बेरुत, 2/168 [3] अल-लआली अल-मस्नूआ, बैहक़ी फ़ी शुअबुल ईमान, किताबुन निकाह, दारुल मा'रिफ़ा बेरुत, 2/168 [4] नवादिरुल उसूल लिल् तिर्मिज़ी, असल 225, मनाही वग़ैरा के बयान में, दार सादिर बेरुत, स. 70-71

بل عبد الوھاب متروك اھ اقول : لان القول فیه ابن عدی فقال بعض حدیثه لا یتابع علیه وھذا صادق علی کثیر من رجال الصحیحین۔

بلکہ عبدالوہاب (روایِ حدیث) متروک ہے اھ (یعنی محدثین نے اسے نظر انداز کیا ہے۔ مترجم) میں کہتا ہوں کہ محدث ابن عدی نے اس کے متعلق کمزور بات کی ہے کہ اس کی بعض حدیثوں کی متابعت نہیں کی جاتی، یہ قول تو بخاری و مسلم کے بہت سے رجال (رواۃ) پر بھی صادق آتا ہے۔ (ت)

بیہقی نے بطریق اول روایت کر کے کہا: ھٰذا الاسناد منکر[2] یہ حدیث اس سند سے منکر و غیر معروف ہے۔

خاتم الحفاظ سیوطی نے لآلی میں فرمایا: افادانه بغیر ھٰذا الاسناد لیس بمنکر[3] یعنی بیہقی نے افادہ کیا کہ حدیث اور سند سے منکر نہیں، معروف و محفوظ ہے اقول: وستسمع انه بنفس السند غیر منکر (میں کہتا ہوں عنقریب تو سن لے گا کہ حدیث نفسِ سند کے اعتبار سے منکر نہیں ۔ ت)

حدیث دوم: امام ترمذی، محمد بن علی حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما سے راوی رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

لا تسکنوا نساءکم الغرف ولا تعلموھن الکتاب[4] | اپنی عورتوں کو بالا خانوں پر نہ بساؤ اور انہیں لکھنا نہ سکھاؤ۔

یہ حدیث امام ابن حجر مکی نے فتاوٰی حدیثیہ میں استناداً ذکر کی۔

حدیث سوم: ابن عدی کامل میں اور ابن حبان، سند معتمد حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے راوی:

قال حدثنا جعفر بن سهل ثنا جعفر بن نصر ثنا حفص بن غياث عن ليث عن | (دونوں (یعنی ابن عدی اور ابن حبان) نے جعفر بن سہل سے (اس نے کہا) جعفر بن نصر نے ہم سے بیان کیا (اس نے کہا) حفص بن کہا)

[1] اللآلی المصنوعۃ بحوالہ حافظ ابن حجر کتاب النکاح دارالمعرفۃ بیروت ۲/ ۱۶۸ [2] اللآلی المصنوعۃ البیھقی فی شعب الایمان کتاب النکاح دارالمعرفۃ بیروت ۲/ ۱۶۸ [3] اللآلی المصنوعۃ البیھقی فی شعب الایمان کتاب النکاح دارالمعرفۃ بیروت ۲/ ۱۶۸ [4] نوادر الاصول للترمذی الاصل الخامس والعشرون والمائتان فی النہی الخ دار صادر بیروت ص ۷۰-۷۱

Fatawa Razawiya, Volume 23

[Table Start] (Arabic): Mujahid narrated from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both) from the Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him): "Do not teach your women writing, and do not house them in upper rooms." (Urdu): Ghiyath narrated to us from Layth, from Mujahid, from Abdullah ibn Abbas, and he narrated from the Holy Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him). (T) meaning the Messenger of Allah (may Allah's peace and blessings be upon him) said: Do not teach your women how to write and do not house them in upper-floor apartments. [Table End]

Imam Hafiz Suyuti mentioned this hadith in "Al-Ajr Al-Jazul fi Al-Ghazal" with the verification of Ibn Adi:

[Table Start] (Arabic): Ibn al-Jawzi said: It is not authentic. Ja'far bin Nasr narrated from reliable sources with falsehoods (end). Hafiz Ibn Hajar said in 'Al-Atraf' after mentioning the first hadith: And it has been narrated from the path of Hafs al-Qari from Layth from Mujahid from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them) (end). I say: It appears that this is a follow-up to Hafs bin Ghiyath, for Hafs al-Qari is an Imam of recitation, Hafs bin Sulaiman Abu Dawud, and this is explicitly stated by its extractors. Hafs bin Ghiyath is an Imam in Hadith, trustworthy, a jurist, among the narrators of the six [books], and Layth is truthful, among the narrators of Muslim, the four, and al-Bukhari in... (Urdu): Hafiz Ibn al-Jawzi said the aforementioned hadith is not authentic because Ja'far bin Nasr narrates false reports from reliable narrators. (End). Hafiz Ibn Hajar in "Al-Atraf" after mentioning the first hadith said: The hadith was narrated with reference to Hafs al-Qari, Layth, Mujahid, and Ibn Abbas (may Allah be pleased with them). (End). I say: It is apparent that this is a follow-up to Hafs bin Ghiyath because Hafs al-Qari, Hafs bin Sulaiman Abu Dawud, is an Imam of recitation; this explicit statement is found among those who extracted it. Hafs bin Ghiyath is an Imam of Hadith, trustworthy, a jurist, and among the narrators of the six books of hadith. Layth is truthful (sincere) and is among the narrators of Muslim and four other books (Abu Dawud, Tirmidhi, Nasa'i, Ibn Majah). [Table End]

1. Al-Kamil by Ibn Adi, biography of Ja'far bin Nasr, Dar al-Fikr Beirut, 3/575; Al-La'ali al-Masnu'ah citing Ibn Hibban, Kitab al-Nikah, Dar al-Ma'rifah Beirut, 2/168.
2. Al-La'ali al-Masnu'ah citing Ibn Hibban, Kitab al-Nikah, Dar al-Ma'rifah Beirut, 2/168.

3. Al-La'ali al-Masnu'ah citing Ibn Hajar, Kitab al-Nikah, Dar al-Ma'rifah Beirut, 2/168.

फ़तावा रज़विया, खंड 23

[टेबल शुरू] (अरबी): मुजाहिद ने इब्ने अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से और उन्होंने नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से रिवायत किया है: "अपनी औरतों को लिखना न सिखाओ और उन्हें ऊपरी मंज़िलों पर न बसाओ।" (उर्दू): गियाथ ने हमसे बयान किया, उसने लैथ से, उसने मुजाहिद से, उसने अब्दुल्लाह इब्ने अब्बास से और उन्होंने हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से रिवायत किया है। (त) यानी रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: अपनी औरतों को लिखना न सिखाओ और ऊपरी मंज़िलों पर न बसाओ। [टेबल खत्म]

इमाम हाफ़िज़ सुयुती ने इस हदीस का ज़िक्र इब्ने अदी के तख़रीज (प्रमाणीकरण) के साथ 'अल-अज्र अल-जज़ूल फ़ी अल-ग़ज़ल' में किया है:

[टेबल शुरू] (अरबी/उर्दू मिश्रित): हाफ़िज़ इब्न अल-जौज़ी ने कहा कि उपर्युक्त हदीस सही नहीं है क्योंकि जाफ़र बिन नस्र भरोसेमंद रावियों (वर्णनकर्ताओं) से गलत रिवायतें नक़्ल करता है। (अह)। हाफ़िज़ इब्न हजर ने 'अल-अतराफ़' में पहली हदीस ज़िक्र करने के बाद फ़रमाया: हदीस हफ़्स अल-क़ारी, लैथ, मुजाहिद और इब्ने अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) के हवाले से रिवायत की गई है। (अह)। अक़ुल: (मैं कहता हूँ) ज़ाहिर है कि यह हफ़्स बिन ग़ियाथ की मुताब्बत (अनुसरण) है क्योंकि हफ़्स अल-क़ारी, हफ़्स बिन सुलेमान अबू दाऊद क़िरात के इमाम हैं, तख़रीज करने वालों के नज़दीक इसकी वज़ाहत पाई गई है। हफ़्स बिन ग़ियाथ हदीस के इमाम, सिका (भरोसेमंद), फ़क़ीह हैं और हदीस की छह किताबों के रावियों में से हैं। लैथ सदूक़ (सच्चा) है और मुस्लिम तथा चार अन्य किताबों (अबू दाऊद, तिर्मिज़ी, नसाई, इब्न माजह) के रावियों में से है। (उर्दू अनुवाद): हाफ़िज़ इब्न अल-जौज़ी ने कहा कि उपर्युक्त हदीस सही नहीं है क्योंकि जाफ़र बिन नस्र भरोसेमंद रावियों से गलत रिवायतें नक़्ल करता है। (अह)। हाफ़िज़ इब्न हजर ने 'अल-अतराफ़' में पहली हदीस ज़िक्र करने के बाद फ़रमाया: हफ़्स क़ारी, लैथ, मुजाहिद और इब्ने अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) के हवाले से हदीस रिवायत की गई है। (अह)। अक़ुल: (मैं कहता हूँ) ज़ाहिर है कि यह हफ़्स बिन ग़ियाथ की मुताब्बत है क्योंकि हफ़्स अल-क़ारी, हफ़्स बिन सुलेमान अबू दाऊद क़िरात के इमाम हैं, तख़रीज करने वालों के नज़दीक इसकी वज़ाहत पाई गई है। हफ़्स बिन ग़ियाथ हदीस के इमाम, सिका, फ़क़ीह हैं और हदीस

की छह किताबों के राविय़ों में से हैं। लैथ सदूक़ (सच्चा) है और मुस्लिम और चार अन्य किताबों (अबू दाऊद, तिर्मिज़ी, नसाई, इब्न माजह) के.. [टेबल खत्म]

1. अल-कामिल इब्न अदी द्वारा, जाफ़र बिन नस्र की जीवनी, दार अल-फ़िक्र बेरूत, 3/575; अल-लाली अल-मसनुआ, इब्न हिब्बान के हवाले से, किताब अल-निकाह, दार अल-मआरिफ़ा बेरूत, 2/168।
2. अल-लाली अल-मसनुआ, इब्न हिब्बान के हवाले से, किताब अल-निकाह, दार अल-मआरिफ़ा बेरूत, 2/168।
3. अल-लाली अल-मसनुआ, इब्न हजर के हवाले से, किताब अल-निकाह, दार अल-मआरिफ़ा बेरूत, 2/168।

[ٹیبل کا آغاز] (عربی): مجاهد عن ابن عباس رضی الله تعالی عنهما عن النبی صلی الله تعالی علیه وسلم لا تعلموا نسائکم الکتابة ولا تسکنوهن العلالي- (اردو): غیاث نے ہم سے بیان کیا اس نے لیث، اس نے مجاہد، اس نے عبد اللہ ابن عباس سے اور انہوں نے حضور صلی اللہ تعالی علیہ وسلم سے روایت فرمائی ہے۔ ت) یعنی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نے فرمایا: اپنی عورتوں کو لکھنا نہ سکھاؤ اور بالائی منزلوں پر نہ بساؤ۔ [ٹیبل کا اختتام]

یہ حدیث بتخریج ابن عدی امام حافظ سیوطی نے الاجرا لجزول فی الغزل میں ذکر کی:

[ٹیبل کا آغاز] (عربی): وقال ابن الجوزي لا یصح ، جعفر بن نصر حدث عن الثقات بالبواطیل اه وقال الحافظ ابن حجر في الاطراف بعد ذکر الحدیث الاول وقد روی من طریق حفص القاری عن لیث عن مجاهد من ابن عباس رضي الله عنهما اه اقول: الظاهر ان هذه متابعة لحفص بن غیاث فان حفصاً القارئ امام القراءة حفص بن سلیمان ابي داؤد وهذا مصرح به عند مخرجیه ، حفص بن غیاث ، وهو امام في الحدیث ثقة فقیه من رجال الستة ، ولیث صدوق من رجال مسلم والاربعة والبخاري في (اردو): حافظ ابن جوزی نے کہا حدیث مذکور صحیح نہیں اس لئے کہ جعفر بن نصر ثقہ راویوں سے باطل روایات نقل کرتا ہے۔ اھ حافظ ابن حجر نے "الاطراف" میں پہلی حدیث ذکر کرنے کے بعد فرمایا: حفص قاری، لیث، مجاہد اور ابن عباس رضی اللہ تعالی عنہما کے حوالے سے حدیث روایت کی گئی اھ اقول: (میں کہتا ہوں) ظاہر ہے کہ یہ حفص بن غیاث کی متابعت ہے کیونکہ حفص قاری، حفص بن سلیمان ابو داؤد قرات کے امام ہیں، تخریج کرنے والوں کے نزدیک اس کی تصریح پائی گئی۔ حفص بن غیاث حدیث کے امام، ثقہ، فقیہ اور حدیث کی چھ کتابوں کے رواۃ میں سے ہیں۔ لیث

صدوق (سچا) ہے مسلم اور چار دیگر کتابوں (ابوداؤد، ترمذی، نسائی، ابن ماجہ) کے [ٹیبل کا اختتام]

۱ الکامل لابن عدی ترجمہ جعفر بن نصر دار الفکر بیروت ۳/ ۵۷۵ ، اللآلی المصنوعة بحواله ابن حبان کتاب النکاح دار المعرفة بیروت ۲/ ۱۶۸ ۲ اللآلی المصنوعة بحواله ابن حبان کتاب النکاح دار المعرفة بیروت ۲/ ۱۶۸ ۳ اللآلی المصنوعة بحواله ابن حجر کتاب النکاح دار المعرفة بیروت ۲/ ۱۶۸

Fatawa Ridawiyya Volume 23

[Table Header: Left column Arabic, Right column Urdu translation]

[Arabic Text] التعليقات، غير انہ اختلط بأخرہ لكن لم يسقط به حديثه فقد قال الجمهور هو ممن يكتب حديثه ذكره النووى ١ في شرح صحيح مسلم، وقال مسلم في مقدمة صحيحة اسم الستر والصدق و تعاطى العلم يشمله ٢ وقد حسن له الترمذى حديثه في الحمام، ونقل عن البخاري انه صدوق وربما يهم في الشيئ فاذا روى عنه حفص القارى خرج جعفر بن نصر، والصواب عندنا في الامام الجليل حفص القارى تشييبه، فقد قال وكيع انه ثقة، وقال الذهبي، هو فى نفسه صادق، اختلف فيه عن احمد فروى حنبل بن اسحق عنه، ما به بأس، وروى عنه اخرى متروك الحديث هكذا روى ابن ابى حاتم.

[Urdu Text] رجال میں سے ہیں اور تعلیقات بخاری کے رواۃ میں سے ہیں البتہ زندگی کے آخری حصے میں انہیں اختلاط ہو گیا تھا لیکن اس وجہ سے ان کی حدیث ساقط نہیں قرار پائی۔ جمہور کا کہنا یہ ہے کہ یہ ان لوگوں میں شمار ہے جن کی حدیث کو لکھا جاتا ہے، امام نووی نے شرح صحیح مسلم میں یہ بیان فرمایا امام مسلم نے اپنی صحیح کے مقدمہ میں فرمایا: ستر، صدق اور اخذِ علم کا نام اس کو شامل ہے۔ امام ترمذی نے "حدیث حمام" میں اس کی تحسین فرمائی، اور امام بخاری سے نقل کیا گیا کہ وہ صدوق ہے البتہ کبھی کبھار بعض چیزوں میں وہ وہم کا شکار ہو جاتا ہے جب اس سے حفص قاری نے روایت کیا تو جعفر بن نصر درمیان سے خارج ہو گیا، اور ہمارے نزدیک جلیل القدر امام حفص قاری کی توثیق صواب (درست) ہے۔ چنانچہ وکیع بن جراح نے فرمایا کہ وہ ثقہ ہے اور علامہ ذہبی نے فرمایا وہ فی نفسہ صادق ہے، امام احمد سے اس کے بارے میں اختلاف نقل کیا گیا ہے چنانچہ حنبل بن اسحق نے امام احمد سے یہ روایت کی کہ ما به بأس یعنی اس میں کوئی حرج نہیں، اور ان سے دوسری روایت نقل کی گئی کہ وہ متروک الحدیث ہے، ابن ابی حاتم۔

[Footnotes] 1 Sharh Sahih Muslim by al-Nawawi, Introduction to the Book, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/4 2 Sharh Sahih Muslim by al-Nawawi, Introduction to the Book, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/4

Page 658 of 768

फ़तावा रज़विया, खंड 23

[अरबी पाठ] التعليقات، غير انہ اختلط بأخره لكن لم يسقط به حديثه فقد قال الجمهور هو ممن يكتب حديثه ذكره النووى ١ في شرح صحيح مسلم، وقال مسلم في مقدمة صحيحة اسم الستر والصدق و تعاطى العلم يشمله ٢ وقد حسن له الترمذى حديثه في الحمام، ونقل عن البخاري انه صدوق وربما يهم في الشيئ فاذا روى عنه حفص القارى خرج جعفر بن نصر، والصواب عندنا في الامام الجليل حفص القارى تشييبه، فقد قال وكيع انه ثقة، وقال الذهبي، هو فى نفسه صادق، اختلف فيه عن احمد فروى حنبل بن اسحق عنه، ما به بأس، وروى عنه اخرى متروك الحديث هكذا روى ابن ابى حاتم.

[उर्दू पाठ का अनुवाद] वह (रिवायात के) पुरुषों में से हैं और बुखारी की 'ता'लीकात' के राविओं में से हैं। हालांकि जीवन के अंतिम भाग में उन्हें मतिभ्रम (इख़्तिलात) हो गया था, लेकिन इस कारण उनकी हदीस को खारिज (साक़ित) नहीं माना गया। बहुमत (जम्हूर) का कहना है कि वह उन लोगों में गिने जाते हैं जिनकी हदीस लिखी जाती है। इमाम नववी ने 'शरह सहीह मुस्लिम' में यह बयान फ़रमाया। इमाम मुस्लिम ने अपनी 'सहीह' की प्रस्तावना में फ़रमाया: 'सत्र' (गुप्तता), 'सिद्क' (सच्चाई) और ज्ञानार्जन के शीर्षक उन्हें शामिल हैं। इमाम तिर्मिज़ी ने "हदीस-ए-हमाम" में उनकी प्रशंसा (तहसीन) फ़रमाई, और इमाम बुखारी से उद्धृत किया गया है कि वह 'सदूक' (सच्चे) हैं, हालांकि कभी-कभी कुछ चीजों में वह भ्रम (वहम) का शिकार हो जाते हैं। जब उनसे हफ़्स क़ारी ने रिवायत की तो जाफ़र बिन नसर बीच से हट गए। हमारे नज़दीक महान इमाम हफ़्स क़ारी की पुष्टि (तौथीक) सही (दुरुस्त) है। चुनाँचे वक़ीअ बिन जर्राह ने फ़रमाया कि वह विश्वसनीय (सिक़ा) हैं और अल्लामा ज़हबी ने फ़रमाया कि वह अपने आप में सच्चे (सादिक़) हैं। इमाम अहमद से उनके बारे में मतभेद वर्णित किया गया है; हंबल बिन इसहाक़ ने इमाम अहमद से यह रिवायत की कि "मा बिही बास" यानी उनमें कोई हर्ज नहीं, जबकि उनसे एक दूसरी रिवायत उद्धृत की गई कि वह 'मतरूक अल-हदीस' (जिसकी हदीस छोड़ दी गई हो) हैं। ऐसा इब्न अबी हातिम ने वर्णित किया है।

[पाद-टिप्पणियां] 1 शरह सहीह मुस्लिम लिल-नववी, मुक़द्दमा अल-किताब, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 1/4 2 शरह सहीह मुस्लिम लिल-नववी, मुक़द्दमा अल-किताब, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 1/4

पृष्ठ 658 का 768

التعلیقات، غیر انہ اختلط بأخرہ لکن لم یسقط بہ حدیثہ فقد قال الجمھور ھو ممن یکتب حدیثہ ذکرہ النووی ۱ في شرح صحیح مسلم، وقال مسلم في مقدمة صحیحة اسم الستر والصدق و تعاطی العلم یشملہ ۲ وقد حسن لہ الترمذی حدیثہ في الحمام، ونقل عن البخاري انہ صدوق وربما یھم في الشیئ فاذا روی عنہ حفص القاری خرج جعفر بن نصر، والصواب عندنا في الامام الجلیل حفص القاری تشییبہ، فقد قال وکیع انہ ثقة، وقال الذھبي، ھو فی نفسہ صادق، اختلف فیہ عن احمد فروی حنبل بن اسحق عنہ، ما بہ بأس، وروی عنہ اخری متروك الحدیث ھکذا روی ابن ابی حاتم۔

رجال میں سے ہیں اور تعلیقات بخاری کے رواۃ میں سے ہیں البتہ زندگی کے آخری حصے میں انہیں اختلاط ہو گیا تھا لیکن اس وجہ سے ان کی حدیث ساقط نہیں قرار پائی۔ جمہور کا کہنا یہ ہے کہ یہ ان لوگوں میں شمار ہے جن کی حدیث کو لکھا جاتا ہے، امام نووی نے شرح صحیح مسلم میں یہ بیان فرمایا امام مسلم نے اپنی صحیح کے مقدمہ میں فرمایا: ستر، صدق اور اخذِ علم کا نام اس کو شامل ہے۔ امام ترمذی نے "حدیث حمام" میں اس کی تحسین فرمائی، اور امام بخاری سے نقل کیا گیا کہ وہ صدوق ہے البتہ کبھی کبھار بعض چیزوں میں وہ وہم کا شکار ہو جاتا ہے جب اس سے حفص قاری نے روایت کیا تو جعفر بن نصر درمیان سے خارج ہو گیا، اور ہمارے نزدیک جلیل القدر امام حفص قاری کی توثیق صواب (درست) ہے۔ چنانچہ وکیع بن جراح نے فرمایا کہ وہ ثقہ ہے اور علامہ ذہبی نے فرمایا وہ فی نفسہ صادق ہے، امام احمد سے اس کے بارے میں اختلاف نقل کیا گیا ہے چنانچہ حنبل بن اسحق نے امام احمد سے یہ روایت کی کہ ما بہ بأس یعنی اس میں کوئی حرج نہیں، اور ان سے دوسری روایت نقل کی گئی کہ وہ متروک الحدیث ہے، ابن ابی حاتم۔

Volume 23 - Fatawa Rizvia

(Arabic Column): From Abdullah [bin] Ahmad from his father, and Abu Ali bin al-Sawwaf narrated from Abdullah from his father. [He is] Salih (righteous). There is no explanatory, damaging criticism from a reliable Imam that would invalidate his Hadith. And Ibn Khirash is not like that. Abu Zur'ah said: He was a Rafidi; he produced [books on] the shortcomings of the two Shaykhs (Abu Bakr and Umar). I say: Abdan said, Ibn Khirash brought to Bandar, according to us Abdan, two parts he composed regarding the shortcomings of the two Shaykhs, so he was rewarded with two thousand Dirhams (1). Al-Dhahabi said: This, by Allah, is the stumbling old man whose efforts went astray, and he did not benefit from his knowledge, so do not blame the donkeys of the Rafidah. Abu Bakr bin Hamdan al-Marwazi said: I heard Ibn Khirash saying: 'I drank my urine in this state five times' (2). He was bold in calling trustworthy narrators liars. And this is Ahmad bin al-Furat, the Imam, the Hafiz, the trustworthy, the jurist, the authority upon whose trustworthiness they agreed. No softening or even partial softening [of criticism] has come from any of the Imams concerning him.

(Urdu Column): ...narrated similarly through Abdullah bin Ahmad from his father. Abu Ali bin al-Sawwaf narrated through Abdullah from his father that he is Salih (righteous). There is no damaging criticism from any reliable Imam against him that would invalidate his Hadith. As for the matter of Ibn Khirash, it was not like that. Accordingly, Abu Zur'ah stated that he was a Rafidi; he extracted the accusations and faults of the Shaykhain (Hadrat Siddiq-e-Akbar and Farooq-e-Azam, may Allah be pleased with them both). I say: (I say) Abdan said that Ibn Khirash brought to Bandar two parts, in our view, which he had composed regarding the accusations against the Shaykhs, and received two thousand Dirhams as a reward. Allama Dhahabi said, 'By Allah, this old man is a liar and a fault-finder whose efforts were wasted in vain and useless works. He did not benefit from his knowledge, so there is no reproach upon the Rafidi donkeys.' Abu Bakr bin Hamdan Marwazi said, 'I heard Ibn Khirash saying that I drank my urine five times in this state.' He was bold in denying reliable and trustworthy narrators. This Ahmad bin al-Furat was an Imam, Hafiz, trustworthy, jurist, and authority upon whose trustworthiness the noble Imams are in agreement. No total or partial softening (laxity) regarding him has come from any Imam.

(Footnotes): 1. Mizan al-I'tidal, Biography 5009, Abdur Rahman bin Yusuf, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 2/600 2. Mizan al-I'tidal, Biography 5009, Abdur Rahman bin Yusuf, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 2/600

जिल्द 23 - फतावा रज़विया

(अरबी कॉलम): अब्दुल्ला [बिन] अहमद ने अपने पिता से, और अबू अली बिन अल-सवाफ़ ने अब्दुल्ला से अपने पिता के माध्यम से वर्णन किया। [वह] सालिह (नेक) है। किसी विश्वसनीय इमाम की कोई ऐसी व्याख्यात्मक, हानिकारक आलोचना नहीं है जो उसकी हदीस को अमान्य कर दे। और इब्न खिराश ऐसा नहीं है। अबू ज़ुरआ ने कहा: वह राफिज़ी था; उसने दो शेखों (अबू बक्र और उमर) की कमियों पर [किताबें] निकालीं। मैं कहता हूँ: अब्दान ने कहा, इब्न खिराश बंदार के पास हमारे पास (अब्दान) दो भाग लाया जो उसने शेखों की कमियों के बारे में लिखे थे, तो उसे दो हज़ार दिरहम का इनाम दिया गया (1)। अल-ज़हबी ने कहा: खुदा की कसम, यह वह ठोकर खाने वाला बूढ़ा है जिसके प्रयास भटक गए और उसे अपने ज्ञान से कोई लाभ नहीं हुआ, इसलिए राफिज़ी गधों पर कोई दोष न लगाओ। अबू बक्र बिन हमदान अल-मरवज़ी ने कहा: मैंने इब्न खिराश को यह कहते सुना: 'मैंने इस हालत में पाँच बार अपना पेशाब पिया' (2)। वह भरोसेमंद वर्णनकर्ताओं को झुठलाने में निडर था। और यह अहमद बिन अल-फुरात, इमाम, हाफ़िज़, विश्वसनीय, फकीह, प्रमाण हैं जिनकी विश्वसनीयता पर वे सहमत हुए। इमामों में से किसी से भी उनके बारे में कोई नरमी या आंशिक नरमी नहीं आई है।

(उर्दू कॉलम): ...अब्दुल्ला बिन अहमद के माध्यम से अपने पिता के हवाले से इसी तरह वर्णन किया। अबू अली बिन सवाफ़ ने अब्दुल्ला से उनके पिता के हवाले से वर्णन किया कि वह सालिह (नेक) है, उसके हक़ में किसी विश्वसनीय इमाम की कोई ऐसी हानिकारक आलोचना नहीं है जो उसकी हदीस को अमान्य कर दे। जहाँ तक इब्न खिराश के मामले की बात है, तो वह वैसा नहीं था। चुनाँचे अबू ज़ुरआ ने फरमाया कि वह राफिज़ी था, उसने शेखन (हज़रत सिद्दीक़-ए-अकबर और फारूक-ए-आज़म रज़ियल्लाहु अन्हुमा) के दोषों और बुराइयों का संकलन किया। मैं कहता हूँ: (मैं कहता हूँ) अब्दान ने कहा कि इब्न खिराश हमारे पास बंदार के पास दो ऐसे भाग लाया जो उसने शेखों के दोषों पर संकलित किए थे और दो हज़ार दिरहम का इनाम पाया। अल्लामा ज़हबी ने फरमाया, 'खुदा की कसम, यह बूढ़ा झूठा और दोष ढूँढने वाला है जिसकी कोशिशें बेकार और निरर्थक कामों में बर्बाद हो गईं। उसने अपने ज्ञान से लाभ नहीं उठाया, इसलिए राफिज़ी गधों पर कोई फटकार नहीं है।' अबू बक्र बिन हमदान मरवज़ी ने कहा, 'मैंने इब्न खिराश को यह कहते सुना कि मैंने इस हालत में पाँच बार अपना पेशाब पिया।' वह विश्वसनीय और भरोसेमंद वर्णनकर्ताओं को झुठलाने में निडर था। यह अहमद बिन फुरात इमाम, हाफ़िज़, विश्वसनीय, फकीह और प्रमाण थे जिनकी विश्वसनीयता पर

अइम्मा-ए-कराम की सहमति है। इमामों में से किसी इमाम से उनकी पूर्ण या आंशिक नरमी (ढीलापन) की कोई बात नहीं आई है।

(पाद-टिप्पणियाँ): 1. मीज़ान अल-इतिदाल, जीवनी 5009, अब्दुर रहमान बिन यूसुफ, दार अल-मारिफ़ा, बेरूत, 2/600 2. मीज़ान अल-इतिदाल, जीवनी 5009, अब्दुर रहमान बिन यूसुफ, दार अल-मारिफ़ा, बेरूत, 2/600

पृष्ठ 659 का 768

(عربی کالم): عن عبدالله احمد عن ابیه وروی ابو علی بن الصواف عن عبدالله عن ابیه۔ صالح۔ ولیس فیه لامام معتمد جرح مفسر قادح یسقط حدیثه، وابن خراش لیس ہنا ک۔ قال ابوزرعة کان رافضیا خرج مثالب الشیخین اقول: قال عبدان، وحمل ابن خراش الی بندار عندنا عبدان وضع جزئین صنفہما فی مثالب الشیخین فأجازه بالفی درهم۱، قال الذهبي هذا والله الشیخ المعثر الذي ضل سعیه فما انتفع بعلمه فلاءتب علی حمیر الرافضة۔ قال ابوبکر بن حمدان المروزي سمعت ابن خراش یقول شربت بولی فی هذا الشاند خمس مرات۲ اھ و کان جریئا علی تکذیب الثقات۔ و هذا احمد بن الفرات الامام الحافظ الثقة الفقیه الحجة الذی اطبقوا علی توثیقه و لم یأت فیه عن احد من الائمة تلیین ولا بعض تلیین

(اردو کالم): نے بواسطہ عبداللہ بن احمد اپنے والد کے حوالہ سے اسی طرح روایت کی۔ ابو علی بن صواف نے عبداللہ عن ابیہ کے حوالے سے روایت کی کہ وہ صالح ہے اس کے حق میں کسی مستند امام کی قادح جرح نہیں جو اس کی حدیث کو ساقط کر دے۔ رہا ابن خراش کا معاملہ تو وہ اس طرح کا نہیں چنانچہ ابو زرعہ نے فرمایا کہ وہ رافضی تھا، اس نے مطاعن و عیوب شیخین (حضرت صدیق اکبر و فاروق اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہما) کی تخریج کی۔ اقول: (میں کہتا ہوں) عبدان نے کہا ابن خراش بندار کے پاس ہمارے نزدیک دو ایسے اجزاء اٹھالائے جو کہ مطاعن شیخ میں اس نے تصنیف کئے اور دو ہزار درہم انعام پایا۔ علامہ ذہبی نے فرمایا خدا کی قسم یہ بوڑھا کذاب عیب لگانے والا ہے جس کی سعی فضول ولا حاصل کاموں میں ضائع ہوئی اس نے اپنے علم سے فائدہ نہ اٹھایا لہٰذا رافضی گدھوں پر کوئی عتاب نہیں۔ ابوبکر بن حمدان مروزی نے کہا میں نے ابن خراش کو یہ کہتے ہوئے سنا کہ میں نے پانچ مرتبہ اس شان میں اپنا پیشاب پیااھ وہ مستند و معتمد راویوں کو جھٹلانے پر دلیر تھا۔ یہ احمد بن فرات امام، حافظ، ثقہ، فقیہ اور حجت تھا کہ جس کی

توثیق پر ائمہ کرام کا اتفاق ہے۔ ائمہ میں سے کسی امام سے اس کی مکمل یا بعض نرمی (ڈھیلا پن)

(حواشی): ۱ میزان الاعتدال ترجمہ ۵۰۰۹ عبد الرحمن بن یوسف دار المعرفة بیروت ۲/ ۶۰۰ ۲ میزان الاعتدال ترجمہ ۵۰۰۹ عبد الرحمن بن یوسف دار المعرفة بیروت ۲/ ۶۰۰

Fatawa Rizvia - Volume 23

Ibn Kharash mentioned him and said he lies intentionally. Al-Dhahabi said, according to what is in Tahdhib al-Tahdhib, "Ibn Kharash has harmed himself." And he said in al-Mizan, "The statement of Ibn Kharash is invalid." And it is no surprise, for he accused Malik bin Aws, the companion of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), of being a liar for narrating the Hadith "What we leave behind is charity." Undoubtedly, Al-Dhahabi mentioned him in Tabaqat al-Huffaz, then turned against him and addressed him saying: "You are a heretic (Zindiq) who opposes the truth, so may Allah not be pleased with you." Then he said: "Ibn Kharash died away from the mercy of Allah the Almighty in 283 AH." As for the first Hadith, it includes Shu'ayb and above him are eminent Imams about whom no doubt or objection can be raised. However, there is some hesitation regarding Muhammad bin Ibrahim. I say: Muhaddith Abu Nu’aym has included him in Hilyat al-Awliya. Al-Muzani, Al-Dhahabi, and Al-Asqalani have described him with the title "Zahid" (ascetic), while...

---

1. Tahdhib al-Tahdhib, biography of Ahmad bin al-Furat, Da'irat al-Ma'arif al-Nizamiyya, Hyderabad Deccan, 1/67.
2. Mizan al-I'tidal, biography of Ahmad bin al-Furat 512, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 1/128.
3. Tadhkirat al-Huffaz, biography of Ibn Kharash Abd al-Rahman bin Yusuf, Da'irat al-Ma'arif al-Nu'maniyya, Hyderabad Deccan, 2/230.

इब्न खराश ने उनका ज़िक्र किया और कहा कि वह जानबूझकर झूठ बोलता था। इमाम ज़हबी ने तहज़ीब अल-तहज़ीब में कहा, "इब्न खराश ने खुद को नुकसान पहुँचाया है।" और अल-मीज़ान में कहा, "इब्न खराश का कथन बातिल (अमान्य) है।" और इसमें कोई आश्चर्य की बात नहीं है, क्योंकि उसने 'मा तरकनाहु सदक़ा' (हम जो छोड़ जाते हैं वह सदक़ा है) हदीस बयान करने पर सहाबी-ए-रसूल मालिक बिन औस पर झूठ बोलने का आरोप लगाया था। निस्संदेह अल्लामा ज़हबी ने उनका ज़िक्र 'तबाक़ात अल-हुफ़्फ़ाज़' में किया है, फिर उसका खंडन करते हुए उन्हें संबोधित करते हुए कहा: "तुम एक ज़ंदीक़ (नास्तिक/पाखंडी) हो जो सच्चाई का विरोध करते हो, अल्लाह तुमसे कभी खुश न हो।" फिर उन्होंने कहा: "इब्न खराश की मृत्यु २८३ हिजरी में अल्लाह की रहमत से दूर हुई।" जहाँ तक पहली हदीस का सवाल है, उसमें शुएब और उनसे ऊपर के इमाम प्रतिष्ठित हैं जिनके बारे में कोई संदेह या आपत्ति नहीं की जा सकती। हालाँकि, मुहम्मद बिन इब्राहिम के बारे में कुछ हिचकिचाहट है। मैं कहता हूँ: मुअद्दिस अबू नुअयम ने उन्हें हिलयत अल-औलिया में शामिल किया है। मुज़नी, ज़हबी और असक़लानी ने उन्हें 'ज़ाहिद' (तपस्वी) की उपाधि से सुशोभित किया है, जबकि...

---

1. तहज़ीब अल-तहज़ीब, अहमद बिन अल-फ़ुरात की जीवनी, दायरा अल-मारिफ़ अल-निज़ामिया, हैदराबाद दक्कन, १/६७।
2. मीज़ान अल-एतेदाल, अहमद बिन अल-फ़ुरात ५१२ की जीवनी, दार अल-माअरीफ़ा, बेरूत, १/१२८।
3. तज़किरात अल-हुफ़्फ़ाज़, इब्न खराश अब्दुर्रहमान बिन यूसुफ़ की जीवनी, दायरा अल-मारिफ़ अल-नुमानिया, हैदराबाद दक्कन, २/२३०।

पृष्ठ ६६० / ७६८

ذکرہ ابن خراش فقال یکذب عمداً قال الذہبی علی ما فی تہذیب التہذیب اذٰی ابن خراش نفسہ، وقال فی المیزان بطل قول ابن خراش، ولا غرو قد اتہم مالک بن اوس الصحابی رضی اللہ تعالٰی عنہ بالکذب بروایتہ حدیث ماترکناہ صدقۃ، لاجرم ان ذکرہ الذہبی فی طبقات الحفاظ ثم اخذ بوجہہ الٰی ان خاطبہ بقولہ انت زندیق معاند للحق فلا رضی اللہ عنک، ثم قال مات ابن خراش الٰی غیر رحمۃ اللہ تعالٰی ۲۸۳ھ، اما الحدیث الاول ففیہ شعیب ومن فوقہ ائمۃ اجلاء لا یسأل عنہم، وانما النظر فی محمد بن ابراہیم۔ اقول: ادخلہ ابو نعیم فی حلیۃ الاولیاء وقد وصفہ المزنی والذہبی والعسقلانی بالزاھد وھم یصفون بہ

مروی نہیں لیکن ابن خراش نے اس کا ذکر کیا کہ وہ دانستہ جھوٹ بولتا تھا چنانچہ امام ذہبی نے تہذیب التہذیب میں فرمایا ابن خراش نے ان کو دکھ پہنچایا، اور المیزان میں فرمایا کہ ابن خراش کا قول باطل ہے۔ اور کوئی تعجب کی بات نہیں اس لئے کہ اس نے ماتر کناہ صدقہ کی حدیث روایت کرنے پر مالک بن اوس صحابی رسول پر کذاب ہونے کی تہمت لگائی ہے۔ بلاشبہ علامہ ذہبی نے اسے "طبقات الحفاظ" میں ذکر کیا ہے پھر رد کرتے ہوئے اس قول سے مخاطب فرمایا کہ تو زندیق ہے یعنی بے دین ہے ، حق سے عناد رکھنے والا ہے، اللہ تعالیٰ تجھ سے کبھی راضی نہ ہو۔ ابن خراش اللہ تعالیٰ کی رحمت سے محروم ۲۸۳ھ میں رحلت کر گیا۔ جہاں تک پہلی حدیث کا تعلق ہے تو اس میں شعیب اور اس سے اوپر جلیل القدر ائمہ ہیں جن کے متعلق کوئی شبہ یا اعتراض نہیں کیا جا سکتا۔ البتہ محمد بن ابراہیم کے بارے میں کچھ توقف پایا جاتا ہے۔ اقول: (میں کہتا ہوں کہ محدث ابو نعیم نے اسے حلیۃ الاولیاء میں شمار کیا ہے۔ مزنی، ذہبی اور عسقلانی نے لقب "زاہد" سے اس کی توصیف کی ہے جبکہ اس

۱۔ تہذیب التہذیب ترجمہ ۱۱۷ احمد بن الفرات دائرة المعارف النظامیه حیدرآباد دکن ۱/ ۶۷ ۲۔ میزان الاعتدال ترجمہ احمد بن فرات ۵۱۲ دارالمعرفة بیروت ۱/ ۱۲۸ ۳۔ تذکرة الحفاظ ترجمہ ابن خراش عبدالرحمن بن یوسف دائرة المعارف النعمانیه حیدرآباد دکن ۲/ ۲۳۰

Fatawa Razawiyyah, Volume 23

...the term, they use it only for the praise and description of the friends of Allah (Awliya Allah), as is known from their idioms. Even Allama Dhahabi sufficed with using these same words regarding the Master of Poles, Ghaus-ul-Azam (may Allah be pleased with him). Therefore, this became his validation (tautheeq). So what greater validation could there be? What connection or link is there between a saint and lying? Far be it from them; Allah the Almighty has kept them protected from it. After this, there is no detailed criticism (jarh mufassar) in this regard, not even Imam Al-Daraqutni's statement calling him a "liar" (kadhdhab). The hostility of people towards the noble Sufis and the great Hanafis is well-known and famous. Imam Al-Nawawi stated in 'Al-Taqrib' that criticism is not acceptable without a clearly explained reason. Imam Al-Suyuti mentioned in 'Al-Tadrib' that people differ regarding the reasons for criticism; thus, one might apply criticism to something based on his own belief, while in reality, it is not a valid criticism. Ibn al-Salah stated that this principle is established and evident in Jurisprudence (Fiqh) and its Principles (Usul al-Fiqh). Al-Khatib mentioned that this is the path of the leading scholars of Hadith preservation, such as [Imams] Bukhari and Muslim and others besides them. He then cited examples until he said: Imam Al-Sayrafi stated that when Hadith scholars say "so-and-so is a liar," it is necessary to provide an explanation because...

[1] Al-Taqrib al-Nawawi with Tadrib al-Rawi, The Twenty-Third Type, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/258. Page 661 of 768

फतवा रज़विया, खंड 23

...शब्द को वे अल्लाह के वलियों (संतों) की प्रशंसा और वर्णन के लिए ही उपयोग करते हैं जैसा कि उनके संवादों से ज्ञात होता है। यहाँ तक कि अल्लामा ज़हबी ने ध्रुवों के स्वामी, हज़रत ग़ौस-ए-आज़म (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) के संबंध में भी इन्हीं शब्दों का उपयोग करने पर संतोष किया है। अतः यह उनकी पुष्टि (तौथीक़) हो गई। भला इससे बड़ी और कौन सी पुष्टि हो सकती है? एक वली और झूठ के बीच भला क्या मेल या संबंध हो सकता है? अल्लाह सर्वशक्तिमान ने उन्हें इससे सुरक्षित रखा है। इसके बाद, इस संबंध में कोई विस्तृत आलोचना (जरह मुफ़स्सर) नहीं है, यहाँ तक कि इमाम दारक़ुतनी का उन्हें 'कज़्ज़ाब' (झूठा) कहना भी मान्य नहीं। प्रतिष्ठित सूफ़ियों और महान हनफ़ियों पर लोगों का आक्रमण करना तो प्रसिद्ध और सर्वविदित है। इमाम नववी ने 'अत-तकरीब' में फ़रमाया है कि स्पष्ट कारण के बिना आलोचना स्वीकार्य नहीं है। इमाम सुयूती ने 'अत-तदरीब' में कहा कि लोग आलोचना के कारणों में भिन्न मत रखते हैं; इसलिए एक व्यक्ति अपनी आस्था के अनुसार किसी चीज़ पर आलोचना लागू कर देता है जबकि वास्तव में वह आलोचना नहीं होती। इब्न अल-सलाह ने कहा कि यही फ़िक़्ह (न्यायशास्त्र) और उसूल-ए-फ़िक़्ह (न्यायशास्त्र के सिद्धांत) में प्रत्यक्ष और स्थापित है। और खतीब ने उल्लेख किया है कि यही हदीस संरक्षण के इमामों का संप्रदाय है जैसे कि बुखारी, मुस्लिम और उनके अलावा अन्य इमाम। फिर उसके बाद उन्होंने उदाहरणों का उल्लेख किया यहाँ तक कि फ़रमाया: इमाम सयराफ़ी ने कहा कि इस प्रकार जब हदीस विद्वान कहें कि "फ़लाँ कज़्ज़ाब है" (अमुक व्यक्ति झूठा है), तो उसका विवरण देना आवश्यक है क्योंकि...

[1] तक़रीब अन-नववी म'अ तदरीब अर-रावी, तेईसवाँ प्रकार, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 1/258 पृष्ठ 661/768

الاولیاء کما عرف من محاورتھم حتی اقتصر علیہ الذھبی فی وصف سید الاقطاب الغوث الاعظم رضی اللہ تعالٰی عنہ فہٰذا توثیق لہ وای توثیق وما للولی و الکذب حاشاھم ولیس فیہ بعد ذلك جرح مفسر، حتّٰی قول الدار قطنی کذاب، وتحامل القوم علی الصوفیہ الکرام والحنفیۃ العظام معروف، وقال الامام النووی فی التقریب لایقبل الجرح الامبین السبب، قال الامام السیوطی فی التدریب لان الناس مختلفون فی اسباب الجرح فیطلق احدھم الجرح بناء علی ما عتقدہ جرحاً ولیس بجرح فی نفس الامر، قال ابن الصلاح وھذا ظاہر مقرر فی الفقہ واصولہ وذکر الخطیب انہ مذھب الائمۃ من حفاظ الحدیث کالشیخین وغیرھما ثم ذکر امثلتہ الی ان قال قال الصیر فی و کذا اذا قالوا فلان کذاب لابد من بیان لان

لفظ کو وہ اولیاء اللہ کی تعریف و توصیف ہی کے لئے استعمال کرتے ہیں جیسا کہ ان کے محاوروں سے معلوم ہوتا ہے حتی کہ علامہ ذہبی نے سیدالاقطاب حضرت غوث الاعظم رضی اللہ تعالٰی عنہ کے متعلق بھی یہی الفاظ استعمال کرنے پر اکتفا کیا ہے لہٰذا اس کی توثیق ہوئی پس اس سے بڑھ کر اور کون سی توثیق ہو سکتی ہے، ولی اور جھوٹ کا باہم کیا جوڑ اور رابطہ ہے اور اللہ تعالٰی نے تو انہیں اس سے محفوظ رکھا اور اس کے بعد اس بارے میں کوئی مفصل جرح نہیں حتی کہ امام دار قطنی کا کذاب کہنا بھی اور صوفیائے کرام اور حنفیہ عظام پر لوگوں کا حملہ آور ہونا تو مشہور و معروف ہے امام نووی نے التقریب میں فرمایا واضح سبب کے بغیر ، جرح مقبول نہیں۔ امام سیوطی نے التدریب میں فرمایا لوگ اسباب جرح میں مختلف ہیں چنانچہ ایک شخص اپنے اعتقاد کے مطابق کسی شے پر جرح کا اطلاق کرتا ہے حالانکہ فی الواقع وہ جرح نہیں ہوتی۔ ابن الصلاح نے کہا کہ یہی فقہ اور اصول فقہ میں ظاہر و مقرر ہے، اور خطیب نے ذکر کیا ہے کہ یہی مذہب ائمہ حفاظ حدیث جیسے بخاری، مسلم اور ان کے علاوہ دیگر ائمہ کا ہے پھر اس کے بعد

مثالیں ذکر فرمائیں یہاں تک کہ فرمایا امام صیر فی نے کہا۔ اس طرح جب محدثین کہیں کہ فلاں کذاب (فلاں جھوٹا ہے) تو اس کا بیان کرنا

[1] تقریب النواوی مع تدریب الراوی النوع الثالث والعشرون قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۲۵۸ Page 661 of 768

Fatawa Razawiyya - Volume 23

[Arabic Section]: Falsehood (al-kadhib) can carry the meaning of a mistake, like the statement: 'Abu Muhammad lied' i.e., I have written about it. Similarly, the statement of Ibn Mas'ud and Hudhayfah bin al-Yaman (may Allah be pleased with both of them) regarding the rotation of the sky: 'Ka'b lied', for Hisham bin 'Urwa, Malik, and other prominent figures suspected Muhammad bin Ishaq of being a liar (kadhāb). They were harsh towards him, yet they only mentioned things by which falsehood is not proven, nor is the objective achieved at all. Reliability (al-wathaqa) is attributed to Ibn Ishaq, indeed, as al-Hafiz did not follow him in 'al-Taqrib'. And look at Muhammad bin Ibrahim regarding his statement 'munkar al-hadith' (narrator of rejected hadith). Likewise, al-Bayhaqi did not add anything to his hadith except for its condemnation (istinkar) with this chain. I say: The man, meaning Muhammad bin Ibrahim, is among the prominent teachers, as stated in 'al-Mizan' and others. He is so comprehensive in knowledge that what is found in various...

[Urdu Section]: It is necessary because 'kadhib' (lie) also carries the possibility of a mistake (meaning perhaps the speaker meant mistake by using terms like liar and lie, i.e., he makes many mistakes). As the speaker's saying that Abu Muhammad lied, etc. And I have written on this. Similarly, Ibn Mas'ud and Hudhayfah bin Yaman (may Allah be pleased with them) saying about Ka'b regarding the rotation of the sky, 'Ka'b lied', meaning Ka'b made a mistake, and it does not mean that he told a lie. Thus, Hisham bin 'Urwa, Malik, and other high-ranking people expressed doubt about Muhammad bin Ishaq being a liar, but they overstepped. Then they mentioned such matters from which his lying is not proven, nor is the objective fully achieved. And for Ibn Ishaq, reliability (tawthiq) has undoubtedly been recorded, although al-Hafiz did not agree with this in 'al-Taqrib'. And regarding Muhammad bin Ibrahim, there is hesitation due to his statement that he is 'Munkar al-Hadith', and similarly, Imam al-Bayhaqi only added 'istinkar' (condemnation) to his hadith from this chain. I say Muhammad bin Ibrahim is among the teachers as mentioned in 'al-Mizan' etc. He is so comprehensive that the sciences which others do not possess, those diverse...

[Footnote]: 1. Tadrib al-Rawi Sharh Taqrib al-Nawawi, Type 23, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/ 258-259.

फ़तावा रज़विया - खंड 23

[अरबी खंड]: झूठ (अल-किज़ब) में गलती की संभावना भी होती है, जैसे कि यह कथन: 'अबू मुहम्मद ने झूठ बोला' यानी मैंने इस पर लिखा है। इसी तरह आसमान के घूमने के संबंध में इब्न मसूद और हुजैफा बिन अल-यमन (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) का काब के बारे में यह कथन: 'काब ने झूठ बोला', क्योंकि हिशाम बिन उरवा, मालिक और अन्य प्रमुख हस्तियों ने मुहम्मद बिन इसहाक के झूठा (कज़ाब) होने का संदेह व्यक्त किया। उन्होंने उन पर सख्ती की, फिर भी उन्होंने ऐसी बातें नहीं बताईं जिनसे झूठ साबित हो, और न ही इससे उद्देश्य पूरी तरह प्राप्त होता है। इब्न इसहाक के लिए विश्वसनीयता (अल-वसाका) दर्ज है, वास्तव में, अल-हाफ़िज़ ने 'अल-तक़रीब' में उनका अनुसरण नहीं किया। और मुहम्मद बिन इब्राहिम के बारे में उनके इस कथन को देखें कि वे 'मुनकर अल-हदीस' (अस्वीकार्य हदीस के वर्णनकर्ता) हैं। इसी तरह इमाम बैहक़ी ने इस सनद के साथ उनकी हदीस में केवल 'इस्तिनकार' (निंदा) का इज़ाफ़ा किया है। मैं कहता हूँ: वह व्यक्ति, यानी मुहम्मद बिन इब्राहिम, प्रमुख उस्तादों में से हैं, जैसा कि 'अल-मीज़ान' आदि में है। वे ज्ञान में इतने व्यापक हैं कि जो विभिन्न विज्ञान दूसरों के पास नहीं हैं...

[उर्दू खंड]: यह ज़रूरी है क्योंकि 'किज़ब' (झूठ) में गलती की संभावना भी होती है (यानी शायद वक्ता का मतलब कज़ाब और किज़ब से गलती हो, यानी वह बहुत गलती करने वाला है)। जैसा कि कहने वाले का कहना कि अबू मुहम्मद ने झूठ बोला आदि। और मैंने इस पर लिखा है। इसी तरह इब्न मसूद और हुजैफा यमान (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) का आसमान के घूमने के बारे में काब के बारे में कहना कि 'काब ने झूठ बोला' यानी काब ने गलती की, और इसका मतलब यह नहीं कि उन्होंने झूठ बोला। चुनांचे, हिशाम बिन उरवा, मालिक और अन्य उच्च पदस्थ लोगों ने मुहम्मद बिन इसहाक के झूठा होने पर संदेह व्यक्त किया लेकिन उन्होंने इसमें ज़्यादती की। फिर उन्होंने ऐसे मामलों का ज़िक्र किया जिनसे उनका झूठ साबित नहीं होता और न ही इससे पूरी तरह मक़सद हासिल होता है। और इब्न इसहाक के लिए निस्संदेह विश्वसनीयता (तौसीक़) वर्णित है हालाँकि हाफ़िज़ ने 'अल-तक़रीब' में इससे सहमति नहीं जताई। और मुहम्मद बिन इब्राहिम के बारे में उनके इस कथन से हिचकिचाहट है कि वे 'मुनकर अल-हदीस' हैं, और इसी तरह इमाम बैहक़ी ने इस सनद से उनकी हदीस में केवल 'इस्तिनकार' का इज़ाफ़ा किया है। मैं कहता हूँ मुहम्मद बिन इब्राहिम उस्तादों में से हैं जैसा कि 'अल-मीज़ान' आदि में है, वे इस कदर जामे (व्यापक) हैं कि जो उलूम (ज्ञान) दूसरों के पास नहीं हैं, वे उन मुख़्तलिफ़...

[पाद टिप्पणी]: 1. तदरीब अर-रावी शरह तक़रीब अन-नवावी, प्रकार 23, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 1/ 258-259.

[عربی حصہ]: الكذب يحتمل الغلط كقوله كذب ابومحمد اھ وكتبت عليه وكذلك قول ابن مسعود وحذيفة بن اليمان رضی اللہ تعالی عنهما في دوران السماء كذب كعب، وقد شبه هشام بن عروة ومالك واجلة على محمد بن اسحق انه كذاب، وحافوا عليه ثم لم يذكروا الامالايثبت به كذب ولاالمرام به اصلا، ويرد لابن اسحق الوثاقة لاجرم ان لم يعرج عليه الحافظ في التقريب۔ وانظر في محمد بن ابراهيم على قوله، منكر الحديث وكذلك لم يزد البيهقي في حديثه على استنكاره بهذا السند، اقول: والرجل اعنی محمد بن ابراهيم من المشائخين كما في الميزان وغيره، الجمع السائح من شتات العلوم ما ليس

[اردو حصہ]: ضروری ہے کیونکہ کذب (جھوٹ) غلطی کا بھی احتمال رکھتا ہے (یعنی شاید اس کی مراد کذاب اور کذب سے غلطی ہو یعنی وہ بہت غلط گو ہے) جیسا کہ قائل کا کہنا کہ ابو محمد نے جھوٹ کہا اھ اور میں نے اس پر لکھا ہے یونہی ابن مسعود اور حذیفہ یمان رضی اللہ تعالیٰ عنہما کا دوران آسمان کے متعلق کعب کے بارے میں فرمانا کذب کعب یعنی کعب نے غلط کہا اور یہ مطلب نہیں کہ اس نے جھوٹ کہا، چنانچہ ہشام بن عروہ، مالک اور دوسرے جلیل القدر لوگوں نے محمد بن اسحق کے کذاب ہونے پر شبہ کا اظہار فرمایا لیکن انہوں نے اس پر زیادتی کی۔ پھر انہوں نے ایسے امور ذکر کئے جن سے اس کا کذب ثابت نہیں ہوتا اور نہ اس سے کلیۃً مقصد حاصل ہوتا ہے۔ اور ابن اسحق کے لئے بلاشبہ توثیق وارد ہوئی ہے اگرچہ حافظ نے التقریب میں اس کی موافقت نہیں کی۔ اور محمد بن ابراہیم کے بارے میں توقف اس کے اس قول سے کہ وہ منکر الحدیث ہے اور اسی طرح امام بیہقی نے اس سند سے اس کی حدیث میں صرف استنکار کا اضافہ کیا ہے۔ میں کہتا ہوں محمد بن ابراہیم مشائخ میں سے ہے جیسا کہ المیزان وغیرہ میں ہے، وہ اس قدر جامع ہے کہ جو علوم دوسروں کے پاس نہیں وہ ان مختلف

[حاشیہ]: 1 تدریب الراوی شرح تقریب النواوی النوع الثالث والعشرون قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۵۸-۲۵۹

Fatawa Razawiyya, Vol. 23

[Left Column - Arabic Content]: ...among others, and from their habits is to reject what they do not know. They mention among themselves that the basis of a hadith is on so-and-so. Then, if they hear someone narrating it from someone else, they deny it. If that is repeated to them, they say "it is like the hadith". Sometimes they even go as far as judging it as a lie, but it is nothing but judging by negation over affirmation. The correct view upon it, and Allah Almighty knows best, is that all knowledge did not gather in any one person after His Prophet, peace and blessings of Allah be upon him. This is the ignorance of memorization (of) al-Bukhari and others among the memorizers. They believed that the hadith "The believer eats in one intestine" was not narrated from Abu Usama except by Abu Kuraib. However, at-Tirmidhi narrated it from four, saying: "Abu Kuraib, Abu Hisham, Abu al-Sa'ib, and Hussain bin al-Aswad narrated to us from Abu Usama." He said, "Then I asked Mahmud bin Ghaylan about it, and he said, 'This is the hadith of Abu Kuraib.' So I asked al-Bukhari, and he said, 'We do not know it except from the hadith...'

[Right Column - Urdu Content]: ...is a traveler in sciences, and their habit is that whatever they do not know or recognize, they deny it. Then they mention among themselves that the focus of a hadith is on "so-and-so". As soon as they hear that a narrator is narrating from someone else, they deny it, and when it is repeated to them, they say "Misl-ul-Hadith" (meaning it is like this hadith). Sometimes they overstep towards lying and judging negation over affirmation. And Allah Almighty knows best that in this regard, the truth is that after the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him and his family), all knowledge cannot be gathered in one personality. This is the point which Imam Bukhari and other memorizers of hadith could not understand. According to them, this hadith that "a believer eats in one intestine" was not narrated from Abu Usama by anyone other than Abu Kuraib. Whereas Imam Tirmidhi has narrated it from four individuals. Accordingly, Imam Tirmidhi says: "Abu Kuraib, Abu Hisham, Abu al-Sa'ib, and Hussain ibn Aswad narrated to us from Abu Usama." Tirmidhi says, "Then I asked Mahmud ibn Ghaylan about it, he said it is Abu Kuraib's hadith. Then I asked Imam Bukhari, and he said: We [know] it [only] as a hadith..."

Page 663 of 768

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

[बायां कॉलम - अरबी सामग्री]: ...दूसरों के बीच, और उनकी यह आदत है कि वे जिसे नहीं जानते उसे अस्वीकार कर देते हैं। वे अपने यहाँ उल्लेख करते हैं कि किसी हदीस का आधार 'फ़लां' पर है। फिर, यदि वे सुनते हैं कि कोई वर्णनकर्ता इसे किसी अन्य व्यक्ति से वर्णित कर रहा है, तो वे इसे नकार देते हैं। यदि वह उनके सामने दोहराया जाता है, तो वे कहते हैं "यह उस हदीस के समान है"। कभी-कभी वे झूठ का निर्णय देने तक चले जाते हैं, लेकिन यह प्रमाण के विरुद्ध केवल अज्ञानतापूर्ण निषेध है। इस पर सही विचार यह है, और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है, कि नबी (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के बाद सारा ज्ञान किसी एक व्यक्ति में एकत्रित नहीं हुआ। यह इमाम बुखारी और अन्य हदीस के हाफ़िज़ों की ज्ञान संबंधी सीमा थी। उनका मानना था कि हदीस "मोमिन एक आंत में खाता है" अबू उसामा से अबू कुरैब के अलावा किसी और ने वर्णित नहीं की थी। जबकि तिरमिज़ी ने इसे चार लोगों से वर्णित किया है, उन्होंने कहा: "हमें अबू कुरैब, अबू हिशाम, अबू अल-साइब और हुसैन इब्न अल-असवद ने अबू उसामा के माध्यम से सुनाया।" उन्होंने कहा, "फिर मैंने इसके बारे में महमूद इब्न गैलान से पूछा, तो उन्होंने कहा, 'यह अबू कुरैब की हदीस है।' फिर मैंने बुखारी से पूछा, तो उन्होंने कहा, 'हम इसे केवल... की हदीस से जानते हैं'"

[दायां कॉलम - उर्दू सामग्री]: ...ज्ञान के क्षेत्र में विचरण करने वाला है, और उनकी आदत यह है कि जिस चीज़ को वे नहीं जानते या नहीं पहचानते, उसे अस्वीकार कर देते हैं। फिर वे अपने यहाँ चर्चा करते हैं कि हदीस का केंद्र "फ़लां" व्यक्ति पर है। फिर जैसे ही वे सुनते हैं कि वर्णनकर्ता किसी और से वर्णन कर रहा है, तो वे उसे नकार देते हैं और फिर जब वह उनसे बार-बार कहा जाता है तो कहते हैं 'मिस्ल-उल-हदीस' (यानी यह उस हदीस के समान है) और कभी-कभी वे झूठ और प्रमाण के विरुद्ध निषेध के निर्णय की ओर बढ़ जाते हैं। और अल्लाह तआला खूब जानता है कि इस बारे में सत्य यह है कि नबी (सल्लल्लाहु अलैहि व आलिहि वसल्लम) के बाद सारा ज्ञान किसी एक व्यक्तित्व में जमा नहीं हो सकता। यही वह बात है जिसे इमाम बुखारी और अन्य हदीस के हाफ़िज़ नहीं समझ पाए। उनके निकट यह हदीस कि "मोमिन एक आंत में खाता है" को अबू कुरैब के बिना अबू उसामा से किसी और ने वर्णित नहीं किया था, हालांकि इमाम तिरमिज़ी ने इसे चार व्यक्तियों से वर्णित किया है। तदनुसार, इमाम तिरमिज़ी फरमाते हैं: 'हमें अबू कुरैब, अबू हिशाम, अबू अल-साइब और हुसैन इब्न असवद ने अबू उसामा के हवाले से बयान किया।' तिरमिज़ी कहते हैं, फिर मैंने इसके बारे में

महमूद इब्न गैलान से पूछा तो उन्होंने कहा कि यह अबू कुरैब की हदीस है। फिर मैंने इमाम बुखारी से पूछा तो उन्होंने कहा कि हम इसको हदीस...

पृष्ठ 768 में से 663

[بائیں کالم کی عربی عبارت]: عند الآخرین، ومن عادتهم استنكار مالايعرفون فيذكرون عندهم ان مدار حديث على فلان ثم سمعوا من يرويه عن غيره انكروه فاذا تكرر ذلك منه قالوا مثل الحديث وربما تعدوا الى الحكم بالكذب وماهو الا القضاء بالنفي على الاثبات و الصواب عليه والله تعالى اعلم، لم يجتمع كل العلم فی احد بعد نبيه صلى الله عليه وسلم وهذا جهل الحفظ البخاري هو وغيره من الحفاظ كان عندهم ان حديث المؤمن يأكل فی معاً واحد لم يروه عن ابي اسامة غير ابي كريب ورواه الترمذی من اربعة فقال حدثنا به ابي كريب وابوهشام وابو السائب وحسين بن الاسود عن ابی اسامة قال ثم سألته محمود ابن غيلان عنه فقال هذا حديث ابی كريب فسألت البخاري فقال لم نعرفه الامن حديث

[دائیں کالم کی اردو عبارت]: علوم میں سیاحت کرنے والا ہے اور ان کی عادت یہ ہے کہ جس چیز کو وہ نہ جانیں یا نہ پہچانیں تو اس کا انکار کردیتے ہیں۔ پھر وہ اپنے ہاں ذکر کرتے ہیں کہ حدیث کا مدار "فلاں" پر ہے پھر جیسے ہی یہ سنیں کہ راوی کسی دوسرے سے روایت کر رہا ہے تو اس کا انکار کردیتے ہیں اور پھر جب اس سے یہ مکرر ہو تو کہتے ہیں مثل الحدیث (یعنی یہ اس حدیث کی مثل ہے) اور بعض اوقات جھوٹ اور قضا نفی علی الاثبات کی طرف تجاوز کرتے ہیں اور اللہ تعالیٰ خوب جانتا ہے کہ اس بارے میں ثواب یہ ہے کہ نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم کے بعد تمام علوم کسی ایک شخصیت میں جمع نہیں ہو سکتے یہی وہ بات ہے جس کو امام بخاری وغیرہ حفاظِ حدیث نہیں سمجھ پائے، ان کے نزدیک یہ حدیث کہ "مومن ایک آنت میں کھاتا ہے" کو ابوکریب کے بغیر ابواسامہ سے کسی اور نے روایت نہیں کیا حالانکہ امام ترمذی نے اسے چار اشخاص سے روایت کیا ہے چنانچہ امام ترمذی فرماتے ہیں ہم سے ابوکریب، ابوہشام، ابو السائب اور حسین ابن اسود سے ابو اسامہ کے حوالے سے بیان کیا۔ ترمذی کہتے ہیں پھر میں نے اس کے

متعلق محمود ابن غیلان سے پوچھا تو اس نے کہا یہ ابو کریب کی حدیث ہے پھر میں نے امام بخاری سے پوچھا تو انہوں نے کہا کہ ہم اس کو حدیث

Fatawa Rizvia, Volume 23

(They) do not recognize anyone except Abu Kuraib. I asked, "The Hadith of Abu Kuraib?" Similarly, the same happened with the trustworthy Imam Al-Waqidi because Al-Waqidi narrated a Hadith from the Mother of the Believers, Sayyidah Umm Salama (may Allah be pleased with her), in which some of the words are: "Are you both blind?". He narrated this Hadith from Ma'mar through Az-Zuhri, while according to them, this Hadith is narrated by Yunus through Az-Zuhri. Consequently, he (Al-Waqidi) faced severe criticism from all sides, to the extent that a personage like the towering mountain of knowledge and practice, the Imam of the Sunnah, Ahmad bin Hanbal (may Allah be pleased with him), said that Allah always protected Al-Waqidi until he narrated this Hadith from Ma'mar through Az-Zuhri and Nabhan, from Sayyidah Umm Salama (may Allah be pleased with her): "Are you both blind?". It was as if he brought something for which there is no solution, because it is only the Hadith of Yunus and no one else narrated it. Thus, this became the cause of Al-Waqidi's discredit. This is a disease for which there is no cure. When Ali bin al-Madini intended to hear something from Al-Waqidi, Imam Ahmad wrote to him: "How can it be permissible for you to write Hadith from a man who narrates 'Hadith Nabhan' from Ma'mar, whereas this is 'Hadith Yunus' in which..."

1 Ends. Page 664 of 768

फ़तावा रिज़विया, खंड 23

(वे) अबू कुरैब के अलावा किसी को नहीं पहचानते। मैंने कहा, "अबू कुरैब की हदीस?" इसी तरह, विश्वसनीय इमाम अल-वाकिदी के साथ भी यही हुआ क्योंकि अल-वाकिदी ने मोमिनों की माँ, सैयदा उम्म सलमा (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) से एक हदीस सुनाई है, जिसके कुछ शब्द ये हैं: "क्या तुम दोनों अंधी हो गई हो?" उन्होंने यह हदीस अज़-ज़ुहरी के माध्यम से मअमर से सुनाई है, जबकि उनके अनुसार यह हदीस अज़-ज़ुहरी के माध्यम से यूनुस द्वारा सुनाई गई है। परिणामस्वरूप, उन्हें (अल-वाकिदी को) हर तरफ से कड़ी आलोचना का सामना करना पड़ा, यहाँ तक कि ज्ञान और कर्म के ऊंचे पर्वत, इमाम-उस-सुन्नत, अहमद बिन हनबल (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) जैसी महान हस्ती ने कहा कि अल्लाह ने हमेशा अल-वाकिदी की रक्षा की, जब तक कि उन्होंने सैयदा उम्म सलमा (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) से अज़-ज़ुहरी और नभान के माध्यम से मअमर से यह हदीस नहीं सुनाई: "क्या तुम दोनों अंधी हो गई हो?" यह ऐसा था जैसे वह कोई ऐसी चीज़ ले आए जिसका कोई समाधान नहीं है, क्योंकि यह केवल यूनुस की हदीस है और किसी और ने इसे नहीं सुनाया है। इस प्रकार, यही चीज़ अल-वाकिदी की बदनामी का कारण बन गई। यह एक ऐसी बीमारी है जिसका कोई इलाज नहीं है। जब अली बिन अल-मदीनी ने अल-वाकिदी से कुछ सुनने का इरादा किया, तो इमाम अहमद ने उन्हें लिखा: "आपके लिए ऐसे व्यक्ति से हदीस लिखना कैसे जायज़ हो सकता है जो मअमर से 'हदीस नभान' सुनाता है, जबकि यह 'हदीस यूनुस' है जिसमें..."

1 समाप्त। पृष्ठ 664/768

ابی کریب فقلت حدیث ابی کریب ،ومن قبل ھذا اتی الامام الثقة الواقدی فانہ روی حدیث ام المومنین ام سلمة رضی اللہ تعالٰی عنھا افعمیا وان انتما،عن معمر عن الزھری ومکان الحدیث عندھم الاعن یونس عن الزھری فقامت علیہ القیامة من کل جانب حتی قال ذلک الجبل الشامخ امام السنة احمد بن حنبل رضی اللہ تعالٰی عنہ،لم یزل یدافع اللہ الواقدی حتی روی عن معمر عن الزھری عن نبھان عن ام سلمة رضی اللہ تعالٰی عنھا افعمیاوان انتما،فجاء بشیئ لاحیلہ فیہ الحدیث حدیث یونس لم یروہ غیرہ ۱ اھ وجعلہ ھوالمفسد لامر الواقدی وفعلہ داء لا دواءلہ ،ولما اراد علی بن المدینی ان یسمع من الواقدی کتب الیہ احمد کیف تستحل ان تکتب عن رجل روی عن معمر حدیث نبھان و ھذا حدیث یونس

ابو کریب کے سوا نہیں پہچانتے۔ میں نے کہا حدیث ابو کریب؟ اور یونہی امام ثقہ واقدی پر یہی کچھ ہوا کیونکہ واقدی نے ام المومنین سیدہ ام سلمہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا سے روایت کی ہے جس کے بعض الفاظ یہ ہیں: "کیا تم دونوں اندھی ہوگئی ہو" انہوں نے یہ حدیث معمر سے بواسطہ زہری روایت کی ہے جبکہ ان کے نزدیک یہ حدیث یونس سے بواسطہ زہری مروی ہے، پھر اس لئے اس (یعنی واقدی) پر ہر طرف سے قیامت قائم کی گئی یہاں تک کہ علم و عمل کے کوہِ گراں امام السنت احمد بن حنبل جیسی شخصیت نے فرمایا کہ ہمیشہ اللہ تعالیٰ واقدی کا دفاع کرتا رہا یہاں تک کہ اس نے معمر بواسطہ زہری اور نبہان کے حوالے سے سیدہ ام سلمہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا سے یہ حدیث روایت کی کہ "کیا تم دونوں اندھی ہوگئی ہو" گویا وہ ایسی شے لایا جس کے حل کی کوئی تدبیر نہیں کیونکہ صرف یونس کی حدیث ہے اس کے سوا کسی اور نے روایت نہیں کی اھ پھر یہی چیز واقدی کے بگاڑ کا ذریعہ بن گئی۔ اور یہ بیماری ہے جس کے لئے کوئی دوا نہیں۔ جب علی بن مدینی نے واقدی سے کچھ سننے کا ارادہ کیا تو امام احمد نے انہیں لکھا کہ یہ کیسے جائز ہوسکتا

ہے کہ آپ ایسے شخص سے حدیث لکھیں جو معمر سے "حدیث نبہان" روایت کرتا ہے حالانکہ یہ حدیث یونس ہے جس میں

Fatawa Rizvia Volume 23

(Arabic Text): He is unique in this. Whereas this Hadith was narrated from Ibn Shihab by three: Yunus as is known, Ma'mar as narrated by al-Waqidi, and the third is 'Uqayl. Ahmad bin Mansur al-Ramadi (who is trustworthy, a memorizer, and an authority) said: "When I arrived in Egypt, Ibn Abi Maryam (who is trustworthy, firm, and a jurist) narrated to us from Nafi' bin Yazid (who is trustworthy and a worshipper) from 'Uqayl from Ibn Shihab, and he mentioned the Hadith of Nabhan. He said: When he finished it, I laughed. He said, 'Why did you laugh?' So I told him the story of Ali and Ahmad. He (Ibn Abi Maryam) said: Our Egyptian teachers have a special interest in the Hadith of al-Zuhri. Al-Ramadi said: And this Hadith is among those for which al-Waqidi was treated unjustly. Yes, Muhammad bin Ibrahim mentioned it. Ibn Hibban, about whom al-Dhahabi said in the biography of 'Uthman al-Tara'ifi: 'As for Ibn Hibban, he makes noise as is his habit.' And speaking about men [narrators] is not permissible except after complete..."

(Urdu Translation/Explanation): He is unique, even though three individuals have narrated this Hadith from Ibn Shihab al-Zuhri: (1) Yunus as is well-known, (2) Ma'mar as narrated by al-Waqidi, (3) 'Uqayl. Thus, Ahmad bin Mansur al-Ramadi said that he, i.e., 'Uqayl, is trustworthy, a memorizer, and an authority. When I came to Egypt, Ibn Abi Maryam narrated to us (he is trustworthy, firm, and a jurist), Nafi' bin Yazid told us (he is also trustworthy and a worshipper), he narrated from 'Uqayl, from Ibn Shihab al-Zuhri, then he narrated the Hadith of Nabhan. The narrator, i.e., Ahmad bin Mansur al-Ramadi, said: "When he finished mentioning it, I started laughing, so he asked, 'Why are you laughing?' So I told him the incident of Ali bin Madini and Imam Ahmad. Then Ibn Abi Maryam said that for our Egyptian teachers, the Hadith of al-Zuhri is a blessing. Ramadi said that in this Hadith, al-Waqidi was treated unjustly. Yes, Ibn Hibban has mentioned Muhammad bin Ibrahim. Ibn Hibban is the same one about whom Allama al-Dhahabi said in the biography of 'Uthman al-Tara'ifi: 'But Ibn Hibban clatters just like it is his habit.' And it is not permissible to speak about Asma al-Rijal [narrators] except for that person who is complete..."

---

[1] [2] Mizan al-I'tidal, biography 5532, 'Uthman bin Ibrahim, Dar al-Ma'rifah, 3/45.

फतावा रज़विया जिल्द 23

(अरबी पाठ): वह इसमें अद्वितीय है, जबकि इस हदीस को इब्न शिहाब से तीन लोगों ने रिवायत किया है: यूनुस जैसा कि वे जानते हैं, और मअमर जैसा कि वाक़िदी ने रिवायत किया है, और उनमें से तीसरे अक़ील हैं। अहमद बिन मंसूर अल-रमादी (जो विश्वसनीय, हाफ़िज़ और दलील हैं) ने कहा: "जब मैं मिस्र पहुँचा, तो इब्न अबी मरियम (जो विश्वसनीय, दृढ़ और फकीह हैं) ने हमसे रिवायत की, उन्होंने कहा कि हमें नाफे बिन यज़ीद (जो विश्वसनीय और इबादत गुज़ार हैं) ने अक़ील से, उन्होंने इब्न शिहाब से बताया, फिर उन्होंने नभान की हदीस का ज़िक्र किया। उन्होंने कहा: जब वह इससे फ़ारिग हुए, तो मैं हँसा। उन्होंने कहा: तुम क्यों हँसे? तो मैंने उन्हें अली और अहमद की कहानी सुनाई। उन्होंने (इब्न अबी मरियम) कहा: हमारे मिस्री उस्तादों को ज़ुहरी की हदीसों में विशेष रुचि है। अल-रमादी ने कहा: और यह हदीस उन हदीसों में से है जिनमें अल-वाक़िदी के साथ अन्याय किया गया है। हाँ, मुहम्मद बिन इब्राहिम ने इसका ज़िक्र किया है। इब्न हिब्बान, जिनके बारे में अल-ज़हबी ने उस्मान अल-तराइफ़ी की जीवनी में कहा है: 'जहाँ तक इब्न हिब्बान की बात है, वह अपनी आदत के अनुसार शोर मचाते हैं।' और पुरुषों (जीवनी) के बारे में बात करना जायज़ नहीं है जब तक कि पूरी..."

(उर्दू अनुवाद/व्याख्या): वह अद्वितीय है, हालाँकि इस हदीस को इब्न शिहाब ज़ुहरी से तीन व्यक्तियों ने रिवायत किया है: (1) यूनुस जैसा कि प्रसिद्ध है (2) मअमर जैसा कि वाक़िदी ने रिवायत की (3) अक़ील। चुनाँचे अहमद बिन मंसूर रमादी ने कहा वह यानी अक़ील विश्वसनीय, हाफ़िज़ और हुज्जत है। जब मैं मिस्र में आया तो इब्न अबी मरियम ने हमसे बयान किया (यह विश्वसनीय, पुख्ता और फकीह है) हमें नाफ़े बिन यज़ीद ने बताया (यह भी विश्वसनीय और इबादत करने वाला है) उसने अक़ील के हवाले से, उसने इब्न शिहाब ज़ुहरी के हवाले से रिवायत की फिर उसने हदीस-ए-नभान बयान की। रावी यानी अहमद बिन मंसूर रमादी ने कहा: "जब वह इसका ज़िक्र करने से फ़ारिग हुआ तो मैं हँस पड़ा तो उसने कहा, 'हँसते क्यों हो?' तो मैंने उसे अली बिन मदीनी और इमाम अहमद का वाकया बताया, तो इब्न अबी मरियम ने कहा कि हमारे मिस्री शूरुख के लिए हदीस-ए-ज़ुहरी इनायत (उपहार) है। रमादी ने कहा कि इस हदीस में वाक़िदी पर ज़ुल्म किया गया है। हाँ, इब्न हिब्बान ने मुहम्मद बिन इब्राहिम का ज़िक्र किया है। इब्न हिब्बान वही है जिसके बारे में उस्मान तराइफ़ी के तर्जमे में अल्लामा ज़हबी ने फरमाया: 'लेकिन इब्न हिब्बान तो वैसे ही खट खट करता है जैसा कि

उसकी आदत है।' और अस्मा-उर-रिजाल में कलाम करना जायज़ नहीं है सिवाय उस शख्स के जो मुकम्मल..."

---

[1] [2] मीज़ानुल एतदाल, तर्जुमा 5532, उस्मान बिन इब्राहिम, दारुल मारिफ़ा, 3/45

تفرد بہ ۱ اھـ مع ان الحدیث رواہ عن ابن شہاب ثلثۃ، یونس کما عرفوا ومعمر کما روی الواقدی وثالثہم عقیل قال احمد بن منصور الرمادی (وہو ثقۃ حافظ حجۃ) لما قدمت مصر حدثنا ابن ابی مریم ثقۃ ثبت فقیہ) انا نافع بن یزید (ثقۃ عابد) عن عقیل عن ابن شہاب فذکر حدیث بنہان قال فلما فرغ منہ ضحکت فقال لم تضحک فأخبرتہ بقصۃ علی واحمد، قال وقال ابن ابی مریم ان شیوخنا المصریین لہم عنایۃ بحدیث الزہری قال الرمادی وہذا الحدیث فیما ظُلم فیہ الواقدی، بلی ذکر محمد بن ابراھیم، ابن حبان الذی قال فیہ الذہبی فی ترجمۃ عثمان الطرائفی اما ابن حبان فانہ یقعقع کعادتہ ۲۔ والکلام فی الرجال لا یجوز الا بعد تمام

وہ منفرد ہے اھ حالانکہ اس حدیث کو ابن شہاب زہری سے تین افراد نے روایت کیا ہے (۱) یونس جیسا کہ معروف ہے (۲) معمر جیسا کہ واقدی نے روایت کی (۳) عقیل۔ چنانچہ احمد بن منصور رمادی نے کہا وہ یعنی عقیل ثقہ حافظ اور حجت ہے۔ جب میں مصر میں آیا تو ابن ابی مریم نے ہم سے بیان کیا (یہ ثقہ ، ثبت اور فقیہ ہے) ہمیں نافع بن یزید نے بتایا (یہ بھی ثقہ اور عابد ہے) اس نے عقیل، اس نے ابن شہاب زہری کے حوالے سے روایت کی پھر اس نے حدیث نبہان بیان کی۔ راوی یعنی احمد منصور رمادی نے کہا جب وہ اس کے ذکر کرنے سے فارغ ہوا تو میں ہنس پڑا تو اس نے کہا ہنستے کیوں ہو؟ تو میں نے اسے علی بن مدینی اور امام احمد کا واقعہ بتایا تو ابن ابی مریم نے کہا ہمارے مصری شیوخ کے لئے حدیث زہری عنایت ہے، رمادی نے کہا اس حدیث میں واقدی پر ظلم کیا گیا، ہاں ابن حبان نے محمد بن ابراہیم کا ذکر کیا ہے ابن حبان وہی ہے جس کے بارے میں عثمان طرائفی کے ترجمہ میں علامہ ذہبی نے فرمایا لیکن ابن حبان تو وہ ویسے ہی

کھٹ کھٹ کرتا ہے جیسا کہ اس کی عادت ہے۔ اور اسماء الرجال میں کلام کرنا جائز نہیں سوائے اس شخص کے جو مکمل

---

2 1 میزان الاعتدال ترجمہ ۵۵۳۲ عثمان بن ابراهیم دار المعرفۃ ۳/ ۴۵

Fatawa Razawiyya Volume 23

[Left Column: Arabic Text] ...knowledge and complete piety. And it was said in the biography of Abdul Aziz bin Abi: Ibn Hibban said he narrated from Nafi' from Ibn Umar a fabricated manuscript; thus said Ibn Hibban (1) without evidence. And it was said in the biography of Muhammad bin al-Fadl, the teacher of Bukhari: Ibn Hibban is the reckless babbler (2). And it was said in the biography of Hajjaj bin Artah: Ibn Hibban said this, and this statement is a rash conjecture (3). So this [Ibn Hibban] said about him [Muhammad bin Ibrahim]: "Narrating from him is not permissible except for consideration, as he used to fabricate Hadith." I say: What an apparent honor from Allah the Almighty for Muhammad bin Ibrahim, as Ibn Hibban contradicted himself in the same breath; he made him a fabricator and [yet] made him among those whose hadith is written and considered. Glory be to Allah! From a fabricator whose hadith is considered? And he spoke foully like this regarding Muhammad bin Alaqah, saying: "He used to narrate fabricated reports from reliable narrators, it is not permissible to mention him."

[Right Column: Urdu Translation] ...possesses knowledge and complete piety. In the biography of Abdul Aziz bin Abi, Ibn Hibban said that a fabricated manuscript was narrated from Nafi' through Ibn Umar. Ibn Hibban stated this without proof. Allamah Dhahabi said in the biography of Muhammad bin Fadl, the teacher of Bukhari: "Ibn Hibban is a well-known idle talker." And Dhahabi said in the biography of Hajjaj bin Artah that Ibn Hibban spoke thus, this is a speculative statement. So this Ibn Hibban says about Muhammad bin Ibrahim that it is not permissible to narrate from him except for understanding and consideration because he fabricates hadiths. I say: (I say) he did not express this except that it is a miracle from Allah Almighty for Muhammad bin Ibrahim, that Ibn Hibban contradicted and opposed himself in the same breath, that he declared him a fabricator (one who forges hadiths) and also included him among those whose hadiths are written and relied upon. Holy is Allah Almighty! What kind of fabricator would he be whose hadiths are relied upon? And in the same way, Ibn Hibban used foul language regarding Muhammad bin Alaqah, saying that he narrate fabrications from reliable narrators...

[Footnotes] 1. Mizan al-I'tidal, Biography 5101, Abdul Aziz bin Abi, Dar al-Ma'rifah Beirut, 2/628 2. Mizan al-I'tidal, Biography 8057, Muhammad bin al-Fadl, Sheikh of Bukhari, Dar al-Ma'rifah Beirut, 4/8 3. Mizan al-I'tidal, Biography 1726, Hajjaj bin Artah, Dar al-Ma'rifah Beirut, 1/460

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

[बायां कॉलम: अरबी पाठ] ...ज्ञान और पूर्ण परहेज़गारी वाला। और अब्दुल अज़ीज़ बिन अबी की जीवनी में कहा गया है: इब्न हिब्बान ने कहा कि उन्होंने नाफ़े से इब्न उमर के माध्यम से एक गढ़ी हुई पांडुलिपि सुनाई; इब्न हिब्बान ने (1) बिना किसी सबूत के ऐसा कहा। और बुखारी के उस्ताद मुहम्मद बिन अल-फ़ज़ल की जीवनी में कहा गया है: इब्न हिब्बान लापरवाह बकवादी है (2)। और हज्जाज बिन अर्तह की जीवनी में कहा गया है: इब्न हिब्बान ने ऐसा कहा, और यह बयान एक जल्दबाजी वाला अनुमान है (3)। तो इस [इब्न हिब्बान] ने उनके[मुहम्मद बिन इब्राहिम] के बारे में कहा: "उनसे रिवायत करना जायज़ नहीं है सिवाय विचार के, क्योंकि वह हदीस गढ़ते थे।" मैं कहता हूँ: मुहम्मद बिन इब्राहिम के लिए अल्लाह सर्वशक्तिमान की ओर से कितनी स्पष्ट गरिमा है, क्योंकि इब्न हिब्बान ने एक ही सांस में खुद का खंडन किया; उन्होंने उसे एक जालसाज़ बनाया और [फिर भी] उसे उन लोगों में शामिल किया जिनकी हदीस लिखी और मानी जाती है। सुभान अल्लाह! एक जालसाज़ से जिसकी हदीस मानी जाती है? और उन्होंने मुहम्मद बिन अलाका के बारे में इस तरह अभद्र बात कही, कहा: "वह भरोसेमंद वर्णनकर्ताओं से गढ़ी हुई रिपोर्टें सुनाया करते थे, उनका उल्लेख करना जायज़ नहीं है।"

[दायां कॉलम: उर्दू अनुवाद] ...ज्ञान और पूर्ण परहेज़गारी रखता हो। अब्दुल अज़ीज़ बिन अबी के अनुवाद (जीवनी) में इब्न हिब्बान ने कहा कि नाफ़े से इब्न उमर के माध्यम से एक विषय (गढ़ी हुई) प्रति रिवायत की गई है, इब्न हिब्बान ने यह बिना दलील के बयान कर दिया। अल्लामा ज़हबी ने बुखारी के उस्ताद मुहम्मद बिन फ़ज़ल की जीवनी में कहा कि इब्न हिब्बान मशहूर फ़ज़ूल गो (बेकार बोलने वाला) है। और ज़हबी ने हज्जाज बिन अर्तह की जीवनी में कहा कि इब्न हिब्बान ने ऐसा कहा, यह कहना अनुमानित है। तो यह इब्न हिब्बान, मुहम्मद बिन इब्राहिम के बारे में कहता है कि उससे रिवायत करना सिवाय समझ और एतबार के हलाल नहीं क्योंकि वह हदीसें वज़अ (गढ़ना) करता है। अकुल: (मैं कहता हूँ) उसने इसका इज़हार नहीं किया मगर यह कि अल्लाह तआला की तरफ से मुहम्मद बिन इब्राहिम की करामत है कि इब्न हिब्बान ने नफ़्स-ए-वाहिद में अपने आप से मनाकज़ा और मुक़ाबला किया कि उसे वज़्ज़ाअ (हदीसें गढ़ने वाला) भी क़रार दिया और उसे उन लोगों में भी शामिल किया जिनकी हदीसें लिखी जाती हैं और उन पर एतमाद किया जाता है। पाक है अल्लाह तआला। कौन ऐसा वज़्ज़ाअ होगा जिसकी हदीसों पर एतमाद किया जाए और इसी तरह इब्न हिब्बान

ने फ़हश गोई (अभद्र भाषा) से काम लिया कि मुहम्मद बिन अलाका के बारे में कहा कि वह मुस्तनद (भरोसेमंद) रावियों से मौज़ूआत (गढ़ी हुई बातें)...

[फ़ुटनोट] 1. मीज़ान अल-इतिदाल जीवनी 5101 अब्दुल अज़ीज़ बिन अबी दार अल-मारिफ़ा बेरुत 2/628 2. मीज़ान अल-इतिदाल जीवनी 8057 मुहम्मद बिन अल-फ़ज़ल शेख बुखारी दार अल-मारिफ़ा बेरुत 4/8 3. मीज़ान अल-इतिदाल जीवनी 1726 हज्जाज बिन अर्तह दार अल-मारिफ़ा बेरुत 1/460

पृष्ठ 666 का 768

[بایاں کالم: عربی متن] المعرفة و تام الورع۔ وقال في ترجمة عبد العزيز بن أبي وقال ابن حبان روى عن نافع عن ابن عمر نسخة موضوعة، هكذا قال ابن حبان ۱ بغير بينة۔ وقال في ترجمة محمد بن الفضل شيخ البخاري، ابن حبان الخساف المتهور ۲ وقال في ترجمة حجاج بن أرطاة كذا قال ابن حبان هذا القول مجازفة ۳ فهذا قال فيه لا تحل الرواية عنه إلا بالاعتبار كان يضع الحديث۔ اقول: ما أظهر الا كرامة من الله تعالى لمحمد بن ابراهيم، حيث ناقض ابن حبان نفسه في نفس واحد فجعله وضاعاً وجعله ممن يكتب حديثه ويعتبر به وسبحن الله من وضاع يعتبر بحديثہ وقد أفحش القول هكذا في محمد بن علاقة فقال كان يروي الموضوعات عن الثقات لا يحل ذكره

[دایاں کالم: اردو ترجمہ] معرفت اور تام ورع رکھتا ہو عبد العزیز بن ابی کے ترجمہ میں کہا ابن حبان نے کہا نافع سے بواسطہ ابن عمر ایک موضوع نسخہ روایت کیا گیا ہے، ابن حبان نے یہ بغیر دلیل کے بیان کر دیا۔ علامہ ذہبی نے محمد بن فضل شیخ بخاری کے ترجمہ میں کہا ابن حبان مشہور فضول گو ہے اور ذہبی نے حجاج بن ارطاہ کے ترجمہ میں کہا یوں ابن حبان نے کہا، یہ قول تخمینی ہے۔ تو یہ ابن حبان، محمد بن ابراہیم کے متعلق کہتا ہے کہ اس سے روایت کرنا سوائے فہم و اعتبار کے حلال نہیں کیونکہ وہ حدیثیں وضع کرتا ہے۔ اقول: (میں کہتا ہوں) اس نے اس کا اظہار نہیں کیا مگر یہ کہ اللہ تعالیٰ کی طرف سے محمد بن ابراہیم کی کرامت ہے کہ ابن حبان نے نفس واحد میں اپنے آپ سے مناقضہ اور مقابلہ کیا کہ اسے وضاع (حدیثیں گھڑنے والا) بھی قرار دیا اور اسے ان لوگوں میں بھی شامل کیا کہ جن کی حدیثیں لکھی جاتی ہیں اور ان پر اعتماد کیا جاتا ہے۔ پاک ہے اللہ تعالیٰ۔ کون ایسا وضاع ہوگا جس کی حدیثوں پر اعتماد کیا جائے

اور اسی طرح ابن حبان نے فحش گوئی سے کام لیا کہ محمد بن علاقہ کے بارے میں کہا کہ وہ مستند راویوں سے موضوعات

[حواشی] ۱ میزان الاعتدال ترجمہ ۵۱۰۱ عبدالعزیز بن ابی دارالمعرفة بیروت ۲/ ۶۲۸ ۲ میزان الاعتدال ترجمہ ۸۰۵۷ محمد بن الفضل شیخ البخاری دارالمعرفة بیروت ۴/ ۸ ۳ میزان الاعتدال ترجمہ ۱۷۲۶ حجاج بن ارطاة دارالمعرفة بیروت ۱/ ۴۶۰

صفحہ ۶۶۶ از ۷۶۸

He narrates, therefore it is not permissible to mention it without criticism and scrutiny. Although its beginning is easier than its end in what he said about "Muhammad," the final judgment is more severe. He said, and al-Hakim said that he narrates fabricated (mawdū‘) hadiths (dhāhib al-hadith). Imam al-Daraqutni said he is abandoned (matrūk). Imam al-Bukhari said there is "nazar" (consideration/doubt) regarding his hadith, and he usually says this about someone who is suspected (muttaham), just as al-Azdi said about ‘Abdullah ibn Dawud al-Tammar. Al-Azdi said that his hadith points to his lying, and all these things had no effect on him. Therefore, al-Hafiz (Ibn Hajar) in 'al-Taqrib' restricted himself to his statement "sadūq yukhtī" (truthful but makes mistakes), because Ibn Ma‘in authenticated (tawthīq) him. Then how can these things affect a person who is counted among the saints (Awliya) of Allah? Therefore, the hadith is 'Hasan' (good/fair), Allah willing, and this is one reason, and what a good reason it is. The second point is that the hadith is narrated from three Companions through various paths (may Allah be pleased with them all). Thus, the weakness of some is removed by others, as there is no fabricator (waddā‘) in it, nor is there any liar (kadhdhāb). And we have explained this in our book "Munir al-‘Ayn fi Hukm Taqbil al-Ibhamayn" (The Brilliance of the Eye Regarding the Ruling on Kissing the Thumbs), under benefit 12.

वह रिवायत करता है, इसलिए बिना किसी आलोचना और तर्क के इसका ज़िक्र करना जायज़ नहीं है। हालांकि इसकी शुरुआत इसके अंत से आसान है जो कुछ उसने "मोहम्मद" के बारे में कहा, फिर भी अंत में दिया गया हुक्म ज़्यादा सख्त है। उसने कहा, हाकिम ने कहा कि वह मनघड़ंत (मौज़ू) हदीसें रिवायत करता है (ज़ाहेब-उल-हदीस है)। इमाम दार कुतनी ने कहा कि वह मत़रूक है। इमाम बुख़ारी ने कहा कि उसकी हदीस में 'नज़र' (विचार करने की ज़रूरत) है, और वह यह बात उसी के बारे में कहते हैं जो अक्सर संदिग्ध (मुत्तहम) हो, जैसा कि अज़दी ने अब्दुल्लाह बिन दाऊद तम्मार के बारे में कहा है। अज़दी ने कहा कि उसकी हदीस उसके झूठ पर दलालत करती है, और इन सब बातों का उस पर कोई असर नहीं हुआ। इसलिए हाफ़िज़ (इब्ने हजर) ने 'अत-तक़रीब' में अपने इस कौल (कथन) "सदूक़ युक़्ती" (सच्चा है लेकिन गलती करता है) पर ही इक़्तिफ़ा (बस) किया है, क्योंकि इब्ने मुईन ने उसकी तौसीक़ (पुष्टि) की है। फिर ये बातें उस शख़्स पर कैसे असरअंदाज़ हो सकती हैं जो औलिया अल्लाह (अल्लाह के वलियों) में शुमार होता हो? लिहाज़ा हदीस इंशा अल्लाह 'हसन' (उत्तम) है, और यह एक वजह है, और कितनी अच्छी वजह है। दूसरी बात यह है कि हदीस तीन सहाबा से विभिन्न रास्तों (सनदों) से मर्वी (वर्णित) है (अल्लाह तआला उन सब से राज़ी हो)। लिहाज़ा कुछ का ज़ोफ़ (कमज़ोरी) दूसरों से दूर हो जाता है क्योंकि इसमें कोई वज़ा (मनघड़ंत बनाने वाला) नहीं है और न ही कोई कज़ाब (झूठा) है। और हमने इसे अपनी किताब "मुनीर-उल-ऐन फ़ी हुक्म तक़्बील-उल-इबहामईन" (अंगूठों को चूमने से आँखों की रोशनी) के फ़ायदा १२ में बयान किया है।

روایت کرتا ہے لہٰذا بغیر جرح و قدح کے اس کا ذکر کرنا جائز نہیں۔ اس کا اول اگرچہ اس کے آخر سے آسان ہے جو کچھ اس نے "محمد" کے بارے میں کہا تاہم آخر جو کہ حکم ہے زیادہ سخت ہے۔ اس نے کہا حاکم نے کہا کہ وہ موضوع حدیثیں روایت کرتا ہے (ذاھب الحدیث) ہے امام دار قطنی نے کہا متروک ہے۔ امام بخاری نے کہا اس کی حدیث میں نظر ہے اور وہ یہ بات اسی کے متعلق کہتا ہے جو غالباً متہم ہو، جیسا کہ ازدی نے عبداللہ بن داؤد تمار کے بارے میں کہا ہے ازدی نے کہا اس کی حدیث اس کے جھوٹ پر دلالت کرتی ہے اور ان تمام باتوں نے اس پر کوئی اثر نہیں کیا۔ لہٰذا حافظ نے التقریب میں اپنے اس قول "صدوق یخطی" (سچا ہے، غلطی کرتا ہے) پر اکتفا کیا ہے کیونکہ ابن معین نے اس کی توثیق کی ہے پھر یہ باتیں کیسے اثر انداز ہو سکتی ہیں اس شخص پر جو اولیاء اللہ میں شمار ہوتا ہو لہٰذا حدیث انشاء اللہ حسن ہے اور یہ ایک وجہ ہے اور کتنی اچھی وجہ ہے۔ دوسری بات حدیث تین صحابہ سے مختلف طریقوں سے مروی ہے (اللہ تعالیٰ ان سب سے راضی ہو) لہٰذا بعض کا ضعف بعض سے دور ہو جاتا ہے کیونکہ اس میں وضاع کوئی نہیں اور نہ ہی کذاب ہے اور ہم نے اس کو اپنی کتاب "منیر العین فی حکم تقبیل الابھامین" (انگوٹھے چومنے سے آنکھوں کا روشن ہونا) کے فائدہ ۱۲ میں بیان کیا ہے۔

Fatawa Ridawiyya, Volume 23

[Arabic Text Translation]: To benefit 14. The illustrious Imam Al-Suyuti stated in 'Al-Ta'aqubat 'ala al-Mawdu'at' that the discarded (matruk) and rejected (munkar) [hadith], when its chains of narration are numerous, rises to the level of weak (da'if) and strange (gharib); indeed, it may even rise to the level of fair (hasan). End. The Absolute Researcher [Ibn al-Humam] stated in 'Fath al-Qadir' that a weak hadith becomes an authoritative proof through that because the multiplicity of its chains is an indication of its factual basis in reality. End. Thirdly, the blessed Ummah has continued to act upon it from the time of the predecessors (Salaf) and so forth. In this, there is a strengthening of the hadith as we explained in the benefit within 'Al-Hād al-Kāf fī Hukm al-Di'āf'. And the Imam, the Seal of the Hadith Masters (Khatam al-Huffaz), said in 'Al-Ta'aqubat': More than one authority has explicitly stated that a proof of a hadith's authenticity is the statement of the people of knowledge regarding it, even if it does not have a chain of narration to be relied upon like it. End.

[Urdu Text Translation]: ...has been explained up to 14. Accordingly, the illustrious Imam, Allama Suyuti, stated in 'Al-Ta'aqubat 'ala al-Mawdu'at' that a discarded (matruk) and rejected (munkar) hadith reaches the level of weak (da'if) and strange (gharib) when its paths, i.e., chains of narration, are multiple. In fact, sometimes it elevates or rises to the rank of fair (hasan). End. The Absolute Researcher, Kamal ibn al-Humam, stated in 'Fath al-Qadir' that a weak hadith becomes an authoritative proof due to the multiplicity of its paths, because the multiplicity of its paths is an indication of its reality in itself. End. The third point is that the blessed Ummah is involved in practicing this hadith, and this has been going on continuously from the time of the Salaf, generation after generation. What is within the hadith receives strength from this, as we explained in the benefit of 'Al-Hād al-Kāf fī Hukm al-Di'āf'. Accordingly, Imam Khatam al-Huffaz stated in 'Al-Ta'aqubat': Many imams have explicitly stated that a proof of a hadith being authentic is that the people of knowledge transmit it, even if it does not have such a chain of narration that could be relied upon. End.

Footnotes: 1. Al-Ta'aqubat 'ala al-Mawdu'at, Chapter of Virtues, Al-Maktabah al-Athariyyah, Sangla Hill, p. 57. 2. Fath al-Qadir, Book of Prayer, Chapter of Supererogatory Prayers, Maktabah Nuriyyah Ridawiyyah, Sukkur, 1/389. 3. Al-Ta'aqubat 'ala al-Mawdu'at, Book of Prayer, Al-Maktabah al-Athariyyah, Sangla Hill, p. 12.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

[अरबी पाठ का अनुवाद]: लाभ 14 तक। प्रख्यात इमाम अल-सुयूती ने 'अल-ताक़ुबात अल-मवदूअत' में कहा है कि छोड़ी हुई (मतरूक) और नकारी गई (मुनकर) हदीस, जब उसके कई रास्ते (सनदें) हों, तो वह कमज़ोर (ज़ईफ़) और अनोखी (ग़रीब) के स्तर तक बढ़ जाती है; वास्तव में, यह 'हसन' के स्तर तक भी पहुँच सकती है। 'फ़तह अल-क़दीर' में शोधकर्ता [इब्न अल-हुमाम] ने कहा है कि कमज़ोर हदीस इस कारण प्रमाण बन जाती है क्योंकि उसकी बहुलता वास्तविकता में उसके होने का संकेत है। तीसरा यह कि धन्य उम्मत पूर्वजों (सलफ़) के समय से इस पर अमल करती आ रही है। यह हदीस को बल प्रदान करता है जैसा कि हमने 'अल-हाद अल-काफ़ फ़ी हुक्म अल-दीआफ़' में स्पष्ट किया है। हदीस विद्वानों की मुहर (ख़ातिम अल-हुफ़्फ़ाज़) ने 'अल-ताक़ुबात' में कहा है कि एक से अधिक अधिकारियों ने स्पष्ट किया है कि हदीस की प्रामाणिकता का एक प्रमाण विद्वानों का उस पर अमल करना है, भले ही उसमें भरोसेमंद सनद की कमी हो।

[उर्दू पाठ का अनुवाद]: ...14 तक वर्णन किया गया है। तदनुसार, प्रख्यात इमाम अल्लामा सुयूती ने 'अल-ताक़ुबात अल-मवदूअत' में कहा कि मतरूक और मुनकर हदीस उस स्थिति में ज़ईफ़ और ग़रीब के दर्जे तक पहुँच जाती है जब उसके रास्ते यानी सनदें कई हों, बल्कि कभी-कभी इसका स्तर 'हसन' तक बढ़ जाता है। शोधकर्ता कमाल इब्न अल-हुमाम ने 'फ़तह अल-क़दीर' में कहा है कि ज़ईफ़ हदीस सनदों की बहुलता के कारण प्रमाण बन जाती है क्योंकि इसके रास्तों की बहुलता वास्तविकता में इसके प्रमाण होने का संकेत है। तीसरी बात यह कि उम्मत इस हदीस पर अमल करने में शामिल है और यह सलफ़ के समय से पीढ़ी-दर-पीढ़ी हमेशा से चला आ रहा है। हदीस के भीतर जो कुछ है उसे इससे बल मिलता है, जैसा कि हमने 'अल-हाद अल-काफ़ फ़ी हुक्म अल-दीआफ़' के लाभ में वर्णन किया है। तदनुसार, इमाम ख़ातिम अल-हुफ़्फ़ाज़ ने 'अल-ताक़ुबात' में कहा: कई इमामों ने स्पष्ट रूप से कहा है कि किसी हदीस के सही होने का यह प्रमाण है कि इल्म वाले लोग उसे उद्धृत करें, भले ही उसकी ऐसी कोई सनद न हो जिस पर भरोसा किया जा सके।

पाद-टिप्पणियाँ: 1. अल-ताक़ुबात अल-मवदूअत, गुणों का अध्याय, अल-मकतबा अल-असरिया, सांगला हिल, पृ. 57। 2. फ़तह अल-क़दीर, नमाज़ की किताब, नफ़्ल नमाज़ों का अध्याय, मकतबा नूरया रज़विया, सुक्कुर, 1/389। 3. अल-ताक़ुबात अल-मवदूअत, नमाज़ की किताब, अल-मकतबा अल-असरिया, सांगला हिल, पृ. 12।

الی فائدہ ۱۴ و قال الامام الجلیل السیوطی فی التعقبات علی الموضوعات المتروک والمنکر اذا تعددت طرقہ ارتقی الی درجۃ الضعیف الغریب بل ربما یرتقی الی الحسن اھ وقال المحقق علی الاطلاق فی فتح القدیر الضعیف یصیر حجۃ بذلک لان تعددہ قرینۃ علی ثبوتہ فی نفس الامر ۲ اھ والثالث درجت الامۃ المرحومۃ علی العمل بہ من لدن السلف وہلم جرا وفی ھذا من تقویۃ الحدیث ما فیہ کما بیناہ فی الافادۃ فی "الھاد الکاف فی حکم الضعاف" وقال الامام خاتم الحفاظ فی التعقبات قد صرح غیر واحد بان من دلیل صحۃ الحدیث قول اھل العلم بہ وان لم یکن لہ سند یعتمد علی مثلہ ۳ اھ

سے ۱۴ تک بیان کیا ہے چنانچہ جلیل القدر امام علامہ سیوطی نے التعقبات علی الموضوعات میں فرمایا حدیث متروک اور منکر اس صورت میں ضعیف اور غریب کے درجہ تک پہنچ جاتی ہے جبکہ اس کے طرق یعنی سندیں متعدد ہوں، بلکہ بعض اوقات درجہ حسن تک اس کا ارتفاع ہو جاتا ہے یا ارتقاء ہو جاتا ہے اھ محقق علی الاطلاق کمال ابن ہمام نے فتح القدیر میں فرمایا حدیث ضعیف تعدد طرق کی وجہ سے حجت ہو جاتی ہے کیونکہ اس کے طرق کا تعدد اس کے نفس الامر ی ثبوت پر قرینہ ہے اھ تیسری بات امت مرحومہ اس حدیث پر عمل کرنے میں شامل ہے اور یہ زمانہ سلف سے قرناً فقرناً ہمیشہ سے چلا آرہا ہے۔ اس میں حدیث کے اندر جو کچھ ہے اس کی تقویت ہے جیسا کہ ہم نے الہاد الکاف فی حکم الضعاف کے افادہ میں بیان کیا ہے، چنانچہ امام خاتم الحفاظ نے التعقبات میں فرمایا۔ بہت سے ائمہ نے تصریح فرمائی ہے کہ کسی حدیث کے صحیح ہونے کی یہ دلیل ہے کہ اہل علم اس کو نقل کریں اگرچہ اس کی کوئی ایسی سند نہ ہو جس کی مثل پر اعتماد کیا جائے۔ اھ

١ التعقبات على الموضوعات باب المناقب المكتبة الاثرية سانگلہ ہل ص ۵۷ ۲ فتح القدير كتاب الصلوٰة باب النوافل مكتبہ نوريہ رضويہ سكهر ١ / ٣٨٩ ٣ التعقبات على الموضوعات باب الصلوٰة المكتبة الاثرية سانگلہ ہل ص ١٢

Fatawa Rizvia, Volume 23

[Arabic Text Section] And the sayings of the scholars will come to you, Al-Lakhnawi's point being that he sought out female scribes but none appeared in these 1300 years, except nine women, including the lady Asma, daughter of the jurist Kamal al-Din Musa in the city of Zabid, who died in the year 904. He said in "Al-Nur al-Safir fi Akhbar al-Qarn al-Ashir" that her words had weight in hearts, and she might write intercessions to the Sultan, the Judge, and the Amir, and her intercession would be accepted. This does not contain what suffices for its purpose, for writing does not necessarily mean it was by her own hand. It has been mentioned in hadiths that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) wrote to kings and others, and it is widespread and common that the Sultan wrote such-and-such for someone even though he might not know how to put ink on paper, and some of them only know how to sign their names. The text of "Nuzhat al-Jalasa" regarding the biography of al-Mustakfi Billah did not mention this, and Maryam bint Abi Ya'qub only mentioned writing in her biography; perhaps it is as mentioned in the names of the Zabidians.

[Urdu Text Section] The sayings of the scholars will soon be presented to you. Al-Lakhnawi explained the reason for this by saying that when he searched for female scribes, even nine women did not appear in the public sphere over a period of thirteen hundred years. Among them was Sayyidah Asma, daughter of Kamal al-Din Musa, in the city of Zabid; she passed away in 904 AH. In "An-Nur al-Safir fi Akhbar al-Qarn al-'Ashir," it is said that her words carried weight in people's hearts. Sometimes she would submit several recommendations in the form of requests to the court of a king, amir, or judge, and her recommendations would be accepted. This does not contain anything that achieves the intended purpose, because it is not necessary for the writing to be by her own hand. This is because it is recorded in many hadiths that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) wrote letters to kings and others. It is well-known that a king might write such-and-such a reward for someone, even though some kings do not know how to write at all, and some can only sign their names—that is, they can only write their names. And the clarification in "Nuzhat al-Jalasa" regarding the biography of Al-Mustakfi Billah was not mentioned. As for Maryam bint Ya'qub, she said that writing was mentioned in her

biography; perhaps it is mentioned in the same way as it is mentioned in the biography of Asma Az-Zabidiyyah.

1. An-Nur al-Safir fi Akhbar al-Qarn al-'Ashir Page 669 of 768

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 23

[अरबी पाठ अनुभाग] विद्वानों के कथन आपके पास आएँगे, अल-लखनवी का तात्पर्य यह है कि उन्होंने महिला लिपिकों की तलाश की, लेकिन इन 1300 वर्षों में नौ महिलाएं भी सामने नहीं आईं, जिनमें ज़बीद शहर में न्यायविद कमालुद्दीन मूसा की बेटी सैयदा अस्मा भी थीं, जिनका 904 वर्ष में निधन हो गया। उन्होंने "अन-नूर अल-साफ़िर फ़ी अख़बार अल-क़र्न अल-आशिर" में कहा कि उनके वचनों का दिलों में वजन था, और वह सुल्तान, न्यायाधीश और अमीर को सिफारिशें लिखती थीं, और उनकी सिफारिश स्वीकार कर ली जाती थी। इसमें वह नहीं है जो उसके उद्देश्य के लिए पर्याप्त हो, क्योंकि लेखन का मतलब अनिवार्य रूप से उनके अपने हाथ से होना नहीं है। हदीसों में उल्लेख किया गया है कि अल्लाह के रसूल (उन पर अल्लाह की शांति और कृपा हो) ने राजाओं और अन्य लोगों को पत्र लिखे थे, और यह व्यापक और सामान्य है कि सुल्तान ने किसी के लिए ऐसा-वैसा लिखा, भले ही वह कागज पर स्याही लगाना न जानता हो, और उनमें से कुछ केवल हस्ताक्षर में अपना नाम लिखना जानते हैं। अल-मुस्तक्फ़ी बिल्लाह की जीवनी के संबंध में 'नुज़हत अल-जलसा' के पाठ में इसका उल्लेख नहीं किया गया है, और मरियम बिन्त अबी यक़ूब ने अपनी जीवनी में केवल लेखन का उल्लेख किया है; शायद इसका उल्लेख वैसा ही है जैसा ज़बीदियों के नामों में किया गया है।

[उर्दू पाठ अनुभाग] विद्वानों के कथन जल्द ही आपके सामने प्रस्तुत किए जाएंगे। लखनवी ने इसका कारण यह बताया है कि जब उन्होंने महिला लिपिकों की खोज की, तो तेरह सौ वर्षों की अवधि में नौ महिलाएँ भी सार्वजनिक रूप से सामने नहीं आईं। उनमें से एक सैयदा अस्मा थीं, जो ज़बीद शहर में कमालुद्दीन मूसा की बेटी थीं; उनका निधन 904 हिजरी में हुआ। "अन-नूर अल-साफ़िर फ़ी अख़बार अल-क़र्न अल-आशिर" में कहा गया है कि उनके वचनों का लोगों के दिलों में बहुत महत्व था। कभी-कभी वह राजा, अमीर या न्यायाधीश के दरबार में आवेदन के रूप में कई सिफारिशें पेश करती थीं, और उनकी सिफारिशें स्वीकार कर ली जाती थीं। इसमें उद्देश्य तक पहुँचने वाली कोई चीज़ नहीं है, क्योंकि यह आवश्यक नहीं है कि लेखन उनके अपने हाथ से हो। ऐसा इसलिए है क्योंकि कई हदीसों में उल्लेख है कि अल्लाह के रसूल (उन पर अल्लाह की शांति और कृपा हो) ने राजाओं और अन्य लोगों को पत्र लिखे थे। यह प्रसिद्ध है कि राजा ने किसी के लिए इतना इनाम लिख दिया, जबकि कुछ राजा ऐसे होते हैं जो बिल्कुल लिखना नहीं जानते और कुछ केवल अपने हस्ताक्षर कर सकते हैं—यानी केवल अपना नाम लिख सकते हैं। और "नुज़हत अल-जलसा" में अल-मुस्तक्फ़ी बिल्लाह की जीवनी के संबंध में स्पष्टीकरण का उल्लेख नहीं किया गया है। और मरियम बिन्त यक़ूब के बारे में

उसने कहा कि उसकी जीवनी में लेखन का उल्लेख किया गया है; शायद इसका उल्लेख उसी तरह किया गया है जैसे अस्मा अज़-ज़बीदिया की जीवनी में किया गया है।

1. अन-नूर अल-साफ़िर फ़ी अख़बार अल-क़र्न अल-आशिर पृष्ठ 669 का 768

[عربی متن کا حصہ] وستأتيك اقوال العلماء وجه اللكهنوی ان يستخرج نساء كاتبات فلم يأت في هذه الالف و ثلثمائة سنين، الاتسع نسوة، منهن السيدة اسماء بنت الفقيه كمال الدين موسی بمدينة زبيد فوفيت سنه ۹۰۴ قال في "النور السافر في اخبار القرن العاشر" كان لقولها وقع في القلوب وربما كتبت الشفاعات الی السطان والقاضي والامير فتقبل شفاعتها۱ اهوليس فيه ما يغنی بمقصوده فمثل الكتابة لا يلزم ان تكون بيد نفسها. وقد ورد في الاحاديث كتب رسول الله صلی الله تعالٰی عليه وسلم الی الملوك وغيرهم، و قد شاع وذاع ان السلطان كتب لفلان كذا مع انه لا يعرف ان يضع سوادا في بياض ومنهم من لم يعرف الا وضع اسمه في الامضاء ولم يذكر نص "نزهة الجلساء" في ترجمة المستكفی بالله، ومريم بنت ابي يعقوب انما قال ذكر الكتابة في ترجمتها فلعله ذكر كما في اسماء الزبيدية

[اردو متن کا حصہ] عنقریب اقوالِ علماء تیرے ہاں پیش ہوں گے، لکھنوی نے اس کی وجہ یہ بیان کی ہے کہ لکھنے والی عورتوں کا استخراج کیا تو تیرہ سو سال کی مدت میں نو عورتیں بھی منظر عام پر نہ آئیں، ان میں سیدہ اسماء دختر کمال الدین موسیٰ مدینہ زبید میں ہوئیں ان کی وفات ۹۰۴ھ میں ہوئی۔ "النور السافر فی اخبار القرن العاشر" میں کہا گیا کہ لوگوں کے دلوں میں اس کے قول کی وقعت تھی بعض دفعہ وہ بادشاہ، امیر یا قاضی کے دربار میں کئی سفارشیں بصورت درخواست پیش کرتیں تو اس کی سفارشیں قبول کی جاتی تھیں اھ اس میں مقصود تک رسائی والی کوئی شے نہیں کیونکہ ضروری نہیں کہ کتابت انہی کے ہاتھ سے ہو اس لئے کہ بہت سی حدیثوں میں وارد ہوا ہے کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے بادشاہوں وغیرہ کو خطوط لکھے، اور مشہور ہے کہ بادشاہ نے فلاں کے لئے اس قدر انعام لکھ دیا جبکہ بادشاہ کچھ وہ ہیں جو لکھنا بالکل نہیں جانتے اور کچھ وہ جو صرف اپنا دستخط کر سکتے ہیں یعنی صرف اپنا نام لکھ سکتے ہیں اور

نزہۃ الجلساء کی تصریح مستکفی باللہ کے ترجمہ میں ذکر نہ کی، اور مریم بنت یعقوب، اس نے کہا اس کے ترجمہ میں کتابت ذکر کی گئی ہے، شاید اسی طرح مذکور ہو جیسا کہ اسماء زبیدیہ کے ترجمہ میں مذکور ہے

۱۔ النور السافر فی اخبار القرن العاشر صفحہ 669 از 768

Fatawa Razawiya, Volume 23

[Arabic Column:] ...not conceded to him. Even if one wished to count the men who could write in a century, or even a single day, one could not. This is a proof - and what further proof could there be? - of the Ummah's avoidance of teaching them [women] writing, despite its great benefit.

[Urdu Column:] Then only six women were left for him. And if he wanted to count the men who write in a century, or rather in a single day, he would not be able to. And this is a proof, and what more proof could there be, that in the Muslim Ummah, teaching writing to women was avoided and abstained from, despite the fact that there is great benefit in such avoidance.

[Arabic Column:] Fourth, a weak (Da'if) hadith can be acted upon in matters of precaution (Ihtiyat) and a sahih hadith bears witness to it. "How so, when it has been said" and so on, from what we have expanded upon in our treatise "al-Hadi al-Kaff fi Hukm al-Di'af". The great Imam Jalaluddin al-Suyuti stated in "al-Tadrib": A weak hadith can also be acted upon in legal rulings (Ahkam) when there is a precautionary aspect to it. (End of quote). In the "Adhkar" of Imam Nawawi, "Fath al-Mughith" and "Nasim al-Riyad": Legal rulings cannot be acted upon except with a Sahih or Hasan hadith, unless there is precaution in something regarding it. (End of quote, summarized). Allama Ibrahim al-Halabi stated in "al-Ghunyah": Joining the Adhan and Iqamah is disliked in every prayer because of what at-Tirmidhi narrated from Jabir (may Allah be pleased with him)...

[Urdu Column:] Fourthly, a weak hadith can be acted upon in a place of precaution, provided a Sahih hadith supports it. "How, though it has also been said," and many other things have been said which we have explained in detail in our treatise "al-Hadi al-Kaff fi Hukm al-Di'af". Imam Jalaluddin al-Suyuti, of great stature, stated in "al-Tadrib" that a weak hadith can also be acted upon in legal rulings where there is precaution. (End of quote). In Imam Nawawi's "al-Adhkar", "Fath al-Mughith" and "Nasim al-Riyad", it is mentioned that in legal rulings, action cannot be taken without a Sahih or Hasan hadith unless a place of precaution is considered in its practice. (End of quote, summarized). Accordingly, Allama Ibrahim Halabi stated in "al-Ghunyah" that joining the Adhan and Iqamah is disliked in every prayer; the reason for this is that hadith of Jami' at-Tirmidhi which is from Hazrat Jabir (may Allah be pleased with him)...

[Footnotes:] 1. Tadrib al-Rawi, Commentary on Taqrib al-Nawawi, the Twenty-third Category, etc. Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/253. 2. Al-Adhkar by Nawawi, Chapter on the Command, etc. Dar al-Kitab al-Arabi, Beirut, pp. 7, 8.

फतावा रजविया, जिल्द 23

[अरबी कॉलम:] ...उसे स्वीकार नहीं किया गया। अगर कोई एक सदी या एक दिन में लिखने वाले पुरुषों की गिनती करना चाहे, तो वह नहीं कर सकेगा। यह एक प्रमाण है - और इसके अलावा और क्या प्रमाण हो सकता है? - कि उम्माह महिलाओं को लिखना सिखाने से परहेज करती थी, बावजूद इसके कि इसमें बड़ा लाभ है।

[उर्दू कॉलम:] फिर उसके लिए सिर्फ छह औरतें ही बचीं। और अगर वह लिखने वाले मर्दों का एक सदी बल्कि एक दिन का शुमार करना चाहे तो न कर सके। और यह दलील है और मज़ीद कौन सी दलील हो इस पर कि उम्मत-ए-मुस्लिमा में औरतों की तालीम-ए-किताबत (लिखना सिखाना) से एतराज और परहेज़ किया जाता था बावजूद इसके कि एतराज में बड़ा फायदा है।

[अरबी कॉलम:] चौथा यह कि एहतियात (सावधानी) के मामलों में कमज़ोर (ज़ईफ़) हदीस पर अमल किया जा सकता है और सहीह हदीस उसकी गवाही देती है। "कैसे, जबकि यह भी कहा गया है..." और इसके अलावा भी, जिसे हमने अपने रिसाले (लेख) "अल-हाद अल-काफ़ फ़ी हुक्म अल-ज़िआफ़" में विस्तार से बताया है। महान इमाम जलालुद्दीन अल-सुयुती ने "अल-तदरीब" में फ़रमाया: अहकाम (कानूनी फैसलों) में भी ज़ईफ़ हदीस पर अमल किया जा सकता है जब उसमें एहतियात का पहलू हो। (हवाला समाप्त)। इमाम नववी की "अल-अज़कार", "फ़तह अल-मुग़ीस" और "नसीम अल-रियाज़" में है: अहकाम में सहीह या हसन हदीस के बिना अमल नहीं किया जा सकता, सिवाय इसके कि उसमें किसी चीज़ में एहतियात हो। (हवाला समाप्त, संक्षिप्त में)। अल्लामा इब्राहिम अल-हल्बी ने "अल-ग़ुनिया" में फ़रमाया: अज़ान और इकामत को जोड़ना हर नमाज़ में मकरूह (नापसंद) है, इसकी वजह जामे तिर्मिज़ी की वह हदीस है जो जाबिर रज़ियल्लाहु अन्हु से मरवी है...

[उर्दू कॉलम:] चौथी बात हदीस-ए-ज़ईफ़ पर मकाम-ए-एहतियात में अमल किया जा सकता है जबकि कोई हदीस-ए-सहीह इसकी शहादत दे "कैसे, हालांकि यह भी कहा गया" और इसके इलावा भी मुताअदद (अनेक) बातें कही गईं जिनको हमने अपने रिसाले "अल-हाद अल-काफ फ़ी हुक्म अल-ज़िआफ" में खोल कर शरह-ओ-बस्त से बयान किया है। इमाम जलील-उल-कद्र जलालुद्दीन सुयुती ने 'अल-तदरीब' में फ़रमाया कि हदीस-ए-ज़ईफ़ पर अहकाम में भी अमल किया जा सकता है जबकि उसमें एहतियात हो। (इंतिहा)। इमाम नववी की 'अल-अज़कार' और 'फ़तह अल-मुग़ीस' और 'नसीम अल-रियाज़' में है कि अहकाम में हदीस-ए-सहीह और हसन के बगैर अमल नहीं किया जा

सकता इल्ला ये कि उसके अमल के सिलसिले में मकाम-ए-एहतियात मलहूज़ (ध्यान में) हो। (इंतिहा ब-इख्तिसार)। चुनांचे अल्लामा इब्राहिम हलबी ने 'अल-ग़ुनिया' में फ़रमाया हर नमाज़ में अज़ान और इकामत के दरम्यान वस्ल (जोड़ना) मकरूह है, इसकी वजह जामे तिर्मिज़ी की वो हदीस है जो हज़रत जाबिर रज़ियल्लाहु अन्हु से है...

[पाद टिप्पणियाँ:] 1. तदरीब अल-रावी शरह तक़रीब अल-नववी, तेईसवीं किस्म, इत्यादि, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 1/253। 2. अल-अज़कार नववी द्वारा, हुक्म के बारे में अध्याय, इत्यादि, दार अल-किताब अल-अरबी, बेरूत, पृष्ठ 7, 8।

पृष्ठ 670 / 768

فلم تسلم له الاست و لو شاء ان یحصی الکاتبین من الرجال فی قرن بل یوم واحد ما استطاع فهذا دلیل ای دلیل علی تحرز الامة من تعلیمهن الکتابة مع ما فیها من جلیل الانتفاع۔ پھر اس کے لئے صرف چھ عورتیں ہی بچیں۔ اور اگر وہ لکھنے والے مردوں کا ایک صدی بلکہ ایک دن کا شمار کرنا چاہے تو نہ کر سکے۔ اور یہ دلیل ہے اور مزید کونسی دلیل ہو اس پر کہ امت مسلمہ میں عورتوں کی تعلیم کتابت سے احتراز اور پرہیز کیا جاتا تھا با وجودیکہ تحرز میں بڑا فائدہ ہے۔

والرابع ان الحدیث الضعیف یعمل به فی مقام الاحتیاط ویشهد له الحدیث الصحیح "کیف وقد قیل" وغیر ذلك، مما بسطناه فی رسالتنا "الهاد الکاف فی حکم الضعاف" وقال الامام الجلیل الجلال السیوطی فی "التدریب" یعمل بالضعیف ایضا فی الاحکام اذا کان فیه احتیاط اهـ في اذکار الامام النووی و فتح المغیث وسیم الریاض، الاحکام لا یعمل فیها الا بالحدیث الصحیح و الحسن الا ان یکون في احتیاط في شیئ من ذلك اهـ باختصار، وقال العلامة ابراهیم الحلبی فی الغنیه، الوصل بین الاذان والاقامة یکره فی کل الصلوات لما روی الترمذی عن جابر رضی اللہ تعالی عنه چوتھی بات حدیث ضعیف پر مقام احتیاط میں عمل کیا جاسکتا ہے جبکہ کوئی حدیث صحیح اس کی شہادت دے "کیسے ، حالانکہ یہ بھی کہا گیا" اور اس کے علاوہ بھی متعدد باتیں کہی گئیں جن کو ہم اپنے رسالہ "الهاد الکاف فی حکم الضعاف" میں کھول کر شرح وبسط سے بیان کیا ہے امام جلیل القدر جلال الدین سیوطی نے التدریب میں فرمایا حدیث ضعیف پر اہکام میں بھی عمل کیا جاسکتا ہے جبکہ اس میں احتیاط ہو اهـ امام نووی کی الاذکار اور فتح المغیث اور نسیم الریاض میں ہے کہ احکام میں حدیث صحیح او حسن کے بغیر عمل نہیں کیا جا سکتا الا یہ کہ اس کے عمل کے سلسلہ میں مقام احتیاط ملحوظ ہو، اھ

باختصار، چنانچہ علامہ ابراہیم حلبی نے الغنیہ میں فرمایا ہر نماز میں اذان اور اقامت کے درمیان وصل مکروہ ہے، اس کی وجہ جامع ترمذی کی وہ حدیث ہے جو حضرت جابر رضی اللہ عنہ سے

۱ تدریب الراوی شرح تقریب النووی النوع الثالث والعشرون الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۲۵۳ ۲ الاذکار للنووی فصل فی الامر الخ دار الکتاب العربی بیروت ص ۷ ، ۸

Fatawa Rizvia, Volume 23

[Main Text Body - Arabic and Urdu columns]

Arabic Column: Although it is weak, it is permissible to act upon it in such a ruling[1] as stated briefly. Abu al-Faraj extracted a hadith in 'Al-Mawdu'at' that whoever has three children born to him and does not name one of them Muhammad, has acted ignorantly. This is narrated through Al-Layth, from Mujahid, from Ibn Abbas, who said: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said[2]... and he reasoned it by saying that Ahmad and others abandoned Al-Layth. Then the Seal of the Hadith Masters (Al-Hafiz) followed him in 'Al-La'ali', stating that Al-Harith narrated it from Al-Nadr bin Shunfi as a 'mursal' hadith. Al-Nadr, as Ibn al-Qattan said, is unknown. He said: This mursal hadith supports the hadith of Ibn Abbas and places it in the category of 'acceptable' (maqbul)[3]. He mentioned that it has many similar cases, a collection of which we have provided in 'Al-Had al-Kaf'. As for the hadith of Shifa bint Abdullah (may Allah be pleased with her), she said: The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) came to me while I was with Hafsa...

Urdu Column: It is narrated that although that hadith is weak, it is still permissible to act upon it in this type of ruling (Summary). Abu al-Faraj cited this hadith in 'Al-Mawdu'at': Whoever has three sons born to him and then does not name any of them Muhammad has committed an act of ignorance. This hadith is narrated through Layth, Mujahid, and Hazrat Ibn Abbas. They said the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said so. He mentioned a reason for weakness in the aforementioned hadith (i.e., declared it defective) because Imam Ahmad and others have abandoned Layth. The Khatam-ul-Huffaz (Seal of Hadith Masters) countered this in 'Al-La'ali', saying that Harith narrated it from Nadir bin Shunfi as a 'mursal' (without a linked chain) narration, and Ibn Qattan said that Nadir is unknown. Imam Suyuti said this mursal narration strengthens the hadith of Ibn Abbas and brings it into the 'acceptable' category. There are many similar examples for this, all of which we have included in 'Al-Had al-Kaf'. As for the hadith of Shifa, daughter of Abdullah (may Allah be pleased with her), she said, the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) came to me while I was with Sayyida Hafsa (may Allah be pleased with her)...

[Footnotes] [1] Ghunyat al-Mustamli Sharh Munyat al-Musalli, Chapter on the Sunnahs of Prayer, Suhail Academy Lahore, pp. 376-77. [2] Al-Mawdu'at by Ibn al-Jawzi, Book of

Beginnings, Chapter on Naming Muhammad, Dar al-Fikr Beirut, 1/152. [3] Al-La'ali al-Masnu'ah fil Ahadith al-Mawdu'ah, Book of Beginnings, Dar al-Ma'rifah Beirut, 1/102.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

[मुख्य पाठ - अरबी और उर्दू कॉलम]

अरबी कॉलम: हालाँकि यह (हदीस) कमज़ोर है, लेकिन इस तरह के हुक्म में इस पर अमल करना जायज़ है[1] संक्षेप में। अबू अल-फ़रज ने 'अल-मौज़ूआत' में एक हदीस निकाली है कि जिसके यहाँ तीन बच्चे पैदा हुए और उसने उनमें से किसी का नाम मुहम्मद नहीं रखा, उसने अज्ञानता का काम किया। यह लैथ के माध्यम से, मुजाहिद से, इब्न अब्बास से रिवायत है, जिन्होंने कहा: अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया[2]... और उन्होंने इसकी वजह यह बताई कि अहमद और अन्य लोगों ने लैथ को छोड़ दिया है। फिर ख़ातम-उल-हुफ़्फ़ाज़ (हाफ़िज़ों की मुहर) ने 'अल-लाली' में उनका पीछा किया और कहा कि अल-हारिस ने इसे नद्र बिन शुनफ़ी से 'मुरसल' रिवायत किया है। इब्न अल-क़त्तान ने कहा कि नद्र अज्ञात है। उन्होंने कहा: यह मुरसल हदीस इब्न अब्बास की हदीस को मज़बूत करती है और उसे 'मकबूल' (स्वीकार्य) की श्रेणी में लाती है[3]। उन्होंने ज़िक्र किया कि इसके कई और उदाहरण हैं जिन्हें हमने 'अल-हाद अल-काफ़' में संकलित किया है। जहाँ तक शिफ़ा बिन्त अब्दुल्लाह (रज़ियल्लाहु अन्हा) की हदीस का सवाल है, उन्होंने कहा: नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) मेरे पास आए जबकि मैं हफ़सा के पास थी...

उर्दू कॉलम: रिवायत है कि हालाँकि वह हदीस ज़ईफ़ (कमज़ोर) है, फिर भी इस तरह के हुक्म में उस पर अमल करना जायज़ है (संक्षेप में)। अबू अल-फ़रज ने 'अल-मौज़ूआत' में यह हदीस दर्ज की है: जिस किसी के यहाँ तीन बच्चे पैदा हुए फिर उसने उनमें से किसी का नाम मुहम्मद नहीं रखा तो उसने जहालत की। यह हदीस लैथ, मुजाहिद और हज़रत इब्न अब्बास के ज़रिए रिवायत है। उन्होंने फ़रमाया कि हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने इरशाद फ़रमाया। उन्होंने ज़िक्र की गई हदीस में कमज़ोरी की वजह (यानी इसे मुअल्लल क़रार दिया) बताई कि लैथ को इमाम अहमद वग़ैरह ने छोड़ दिया है। ख़ातम-उल-हुफ़्फ़ाज़ ने 'अल-लाली' में इसका जवाब दिया है कि हारिस ने इसे नज़्र बिन शुनफ़ी से 'मुरسل' (यानी बिना जुड़ी सनद के) रिवायत किया है, और इब्न क़त्तान ने कहा कि नज़्र मजहूल (अज्ञात) है। इमाम सुयूती ने फ़रमाया कि यह मुरसल, हदीस-ए-इब्न अब्बास को तक़वियत (ताक़त) पहुँचाती है और इसे क़िस्म-ए-मकबूल में दाख़िल करती है। इसके लिए बहुत सी मिसालें हैं, उन सबको हमने 'अल-हाद अल-काफ़' में शामिल किया है। रही हदीस-ए-शिफ़ा दुख़्तर-ए-अब्दुल्लाह (रज़ियल्लाहु अन्हा), उन्होंने कहा मेरे पास हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) तशरीफ़ लाए जबकि मैं सैयदा हफ़सा (रज़ियल्लाहु अन्हा) के पास थी...

[पादलेख] 1 ग़ुनियतुल मुस्तमली शरह मुनियतुल मुसल्ली, नमाज़ की सुन्नतें, सुहैल एकेडमी लाहौर, पृष्ठ 376-77। 2 अल-मौज़ूआत इब्न अल-जौज़ी, किताबुल मुब्तदा, मुहम्मद नाम रखने का अध्याय, दारुल फ़िक्र बेरूत, 1/152। 3 अल-लाली अल-मसनूआ फ़िल अहादीस अल-मौज़ूआ, किताबुल मुब्तदा, दारुल मारिफ़ा बेरूत, 1/102।

पृष्ठ 671 का 768

فتاویٰ رضویہ، جلد ۲۳

[متن کا بنیادی حصہ - عربی اور اردو کالم]

عربی کالم: وھو وان کان ضعیفاً لکن یجوز العمل بہ فی مثل ھذا الحکم۱ اھ مختصراً، وقد اخرج ابوالفرج فی الموضوعات حدیثاً من ولد لہ ثلثۃ اولاد فلم یسم احدھم محمداً فقد جھل، بطریق اللیث عن مجاھد عن ابن عباس قال قال رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم۲ ، وعلّلہ بأن لیث ترکہ احمد وغیرہ فتعقبہ خاتم الحفاظ فی اللآلی بأن الحارث رواہ عن النضر بن شنفی مرسلاً والنضر قال ابن القطان، مجھول قال وھذا المرسل یعضد حدیث ابن عباس ویدخلہ فی قسم المقبول۳ اھ ولہ نظائر جمۃ اوردنا جملۃ منھا فی 'الھاد الکاف' - اما حدیث الشفاء بنت عبداللہ رضی اللہ تعالی عنھا قالت دخل علیّ النبی صلی اللہ تعالی علیہ وسلم وانا عند حفصۃ

اردو کالم: مروی ہے اگرچہ وہ حدیث ضعیف ہے تاہم اس قسم کے حکم میں اس پر عمل کرنا جائز ہے اھ مختصراً، ابوالفرج نے الموضوعات میں یہ حدیث تخریج کی، جس کسی کے ہاں تین بچے پیدا ہوئے پھر اس نے ان میں سے کسی کا نام محمد نہ رکھا تو اس نے جہالت کی۔ یہ حدیث بواسطہ لیث، مجاہد اور حضرت ابن عباس سے مروی ہے انہوں نے فرمایا حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے ارشاد فرمایا، اس نے حدیث مذکور میں تعلیل ذکر کی (یعنی اسے معلل قرار دیا) کہ لیث کو امام احمد وغیرہ نے چھوڑ دیا ہے اور خاتم الحفاظ نے اللآلی میں اس کا تعاقب کیا ہے کہ حارث نے اس کو نضر بن شنفی سے مرسل (یعنی بلا قید سند) روایت کیا ہے، اور ابن قطان نے کہا کہ نضر مجہول ہے۔ امام سیوطی نے فرمایا یہ مرسل، حدیث ابن عباس کو تقویت پہنچاتی ہے اور اسے قسم مقبول میں داخل کرتی ہے اھ اس کے لئے بہت سے نظائر ہیں ان سب کو ہم "الہاد

الکاف" میں لائے ہیں۔ رہی حدیث شفاء دختر عبداللہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا، اس نے کہا میرے پاس حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم تشریف لائے جبکہ میں سیدہ حفصہ رضی اللہ

[حواشی] 1 غنیۃ المستملی شرح منیۃ المصلی فصل في سنن الصلوۃ سہیل اکیڈمی لاہور ص ۳۷۶-۷۷ 2 الموضوعات لابن الجوزی کتاب المبتداء باب التسمیۃ لمحمد دار الفکر بیروت ۱/ ۱۵۲ 3 اللآلی المصنوعۃ في الاحادیث الموضوعۃ کتاب المبتداء دارالمعرفۃ بیروت ۱/ ۱۰۲

[Arabic Text Column] He said to me: "Why do you not teach her this incantation for 'the ant' [a skin ailment] as you taught her writing?" Reported by Abu Dawood [1]. He said (narrated to us Ibrahim bin Mahdi al-Massissi): Abu Hatim authenticated him, while al-Uqayli said he narrates rejected traditions (munkarat). He attributed a chain to Yahya bin Ma'in, who said Ibrahim bin Mahdi brought rejected traditions. It is stated in 'At-Taqrib' that he is 'acceptable' (maqbul), which is a lower grade than those of whom it is said: 'truthful but with poor memory' (saduq sayyi' al-hifz) etc., meaning he is truthful but his memory is poor, or he imagines things, or makes errors, or his state changed towards the end of his life. (Narrated to us Ali bin Mushir): He is trustworthy (thiqah), but had some strange reports (ghara'ib) after he lost his sight. (Narrated from Abdul Aziz bin Umar bin Abdul Aziz): Truthful, but makes mistakes; Abu Mushir alone deemed him weak. (Narrated from Salih bin Kaysan): Trustworthy, firm, a jurist. (Narrated from Abu Bakr bin Sulayman bin Abi Hathmah): Trustworthy. (Narrated from al-Shifa'): May Allah Almighty be pleased with her. The hadith does not fall below the level of 'sound' (salih), and it is a matter of silence [meaning the Prophet's silence on it might imply permission]. So, it might be said that its apparent meaning implies permissibility, but we have seen...

[Urdu Translation Column] (Sayyidah Shifa Radi Allahu) Ta'ala 'anha was sitting, and you said to me: "Why do you not teach her the incantation for pimples just as you taught her writing?" Imam Abu Dawood narrated this, so he said: Ibrahim bin Mahdi al-Mussissi narrated to us, and Abu Hatim authenticated him. Al-Uqayli said he narrates rejected traditions and provided a chain from Yahya bin Ma'in; he said Ibrahim bin Mahdi brought rejected hadiths. In 'Taqrib', it is said he is acceptable, and this is a lower degree than the one about whom it is said 'saduq sayyi' al-hifz' etc., meaning he is truthful but his memory is poor, or he imagines, or makes mistakes, or a change occurred in him at the end of his life. Ali bin Mushir narrated to us that he is trustworthy, although he has some strange reports after he became blind. He narrated from Abdul Aziz bin Umar bin Abdul Aziz, who is truthful but prone to error; only Abu Mushir declared him weak. He narrated from Salih bin Kaysan, who is trustworthy, firm, and a jurist. He narrated from Abu Bakr bin Sulayman bin Abi Hathmah. He is trustworthy, and he narrated from Sayyidah Shifa Radi Allahu Ta'ala 'anha. Thus, the hadith does not fall below 'salih', and it is a matter of silence; sometimes it is said that apparently from this...

1 Sunan Abi Dawood, Kitab al-Tibb, Chapter on Incantations, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 2/186.

[अरबी पाठ स्तंभ] उन्होंने मुझसे कहा: "क्या तुम इसे 'चींटी' (त्वचा रोग) का मंत्र नहीं सिखातीं जैसे तुमने इसे लिखना सिखाया है?" इसे अबू दाऊद [1] ने रिवायत किया है। उन्होंने कहा (हमसे इब्राहिम बिन महदी अल-मसीह ने बयान किया): अबू हातिम ने उन्हें विश्वसनीय (सिक़ा) माना है। अल-अकीली ने कहा कि वह अस्वीकार्य (मुनकर) रिवायतें बयान करता है। उन्होंने याह्या बिन मईन के माध्यम से एक श्रृंखला प्रदान की, जिन्होंने कहा कि इब्राहिम बिन महदी अस्वीकार्य हदीसें लेकर आए। 'अत-तक़रीब' में कहा गया है कि वह 'मक़बूल' है, जो उस दर्जे से कम है जिसे 'सच्चा लेकिन खराब याददाश्त वाला' (सदूक़ सय्यिउल हिफ़्ज़) आदि कहा जाता है, जिसका अर्थ है कि वह सच्चा है लेकिन उसकी याददाश्त खराब है, या वह कल्पना करता है, या गलतियां करता है, या जीवन के अंत में उसकी स्थिति बदल गई थी। (हमसे अली बिन मुशहर ने बयान किया): वह विश्वसनीय (सिक़ा) है, लेकिन दृष्टि खोने के बाद उसकी कुछ रिपोर्टें अजीब (ग़राइब) हैं। (अब्दुल अज़ीज़ बिन उमर बिन अब्दुल अज़ीज़ से): सच्चा है लेकिन गलतियां करता है; केवल अबू मुशहर ने उसे कमजोर (ज़ईफ़) माना है। (सालेह बिन कैसान से): विश्वसनीय, दृढ़ और एक न्यायविद (फ़क़ीह)। (अबू बक्र बिन सुलेमान बिन अबी हश्मा से): विश्वसनीय। (अश-शिफा से): अल्लाह उन पर प्रसन्न हो। इस प्रकार, हदीस 'सालेह' (अच्छे) स्तर से नीचे नहीं आती है, और यह चुप्पी का मामला है [पैगंबर की ओर से]। तो यह कहा जा सकता है कि इसका स्पष्ट अर्थ अनुमति का संकेत देता है, लेकिन हमने देखा है...

[उर्दू अनुवाद स्तंभ] (सैयदा शिफ़ा रज़ियल्लाहु) तआला अन्हा बैठी हुई थीं, आपने मुझसे फरमाया: "क्या तुम इसे लिखना सिखाने की तरह फुंसी का दम नहीं सिखातीं?" इमाम अबू दाऊद ने इसे रिवायत किया है, चुनाँचे उन्होंने फरमाया: हमसे इब्राहिम बिन महदी अल-मसीह ने बयान किया, अबू हातिम ने उनकी तस्दीक की। अकीली ने कहा कि वह मुनकर (अस्वीकृत) रिवायतें बयान करता है और यहया बिन मईन से सनद लाया, उन्होंने कहा कि इब्राहिम बिन महदी मुनकर हदीसें लाया। 'तक़रीब' में कहा गया है कि वह 'मक़बूल' है और यह उस दर्जे से कम है जिसके बारे में कहा जाए 'सदूक़ सय्यिउल हिफ़्ज़' आदि, यानी वह सच्चा है अलबत्ता उसकी याददाश्त खराब है या वह वहम करता है या गलतियाँ करता है या उम्र के आखिरी हिस्से में उसमें तब्दीली आ गई थी। हमसे अली बिन मुशहर ने बयान किया कि वह 'सिक़ा' (भरोसेमंद) है अलबत्ता उसके लिए कुछ 'ग़राइब' (अजीब बातें) हैं उसके बाद कि वह अंधा हो गया था। उसने अब्दुल अज़ीज़ बिन उमर बिन अब्दुल अज़ीज़ से रिवायत की, वह सच्चा है अलबत्ता गलती कर जाता है, केवल अबू मुशहर ने उसे ज़ईफ़ (कमजोर)

करार दिया है। उसने सालेह बिन कैसान से रिवायत की, वह 'सिक़ा सब्त' और फकीह है। उसने अबू बक्र बिन सुलेमान बिन अबी हश्मा से रिवायत की। वह 'सिक़ा' है, उसने सैयदा शिफ़ा रज़ियल्लाहु तआला अन्हा से रिवायत की। पस हदीस 'सालेह' (अच्छे) दर्जे से नीचे नहीं उतरती और वह 'क़ज़िया-ए-सुकूत' है। कभी कहा जाता है कि इससे ज़ाहिर तौर पर...

---

1 सुनन अबू दाऊद, किताब अल-तिब्ब, मंत्रों पर अध्याय, आफताब-ए-आलम प्रेस, लाहौर, 2/186।

فقال لی الا تعلمین هذه رقية النملة كما علمتيها الكتابة رواه ابوداؤد 1 فقال (حدثنا ابراهيم بن مهدی المصيصی) وثقه ابوحاتم وقال العقيلي حدث بمناكير واسند عن يحيى بن معين قال ابراهيم بن مهدی جاء بمناكيز قال فی التقريب مقبول وهی درجة قاصرة عمن يقال فيه صدوق سيئ الحفظ او يهم او يخطی او تغير بأخره (نا علی بن مسهر) ثقة له غرائب بعد ما اضر (عن عبدالعزيز بن عمر بن عبدالعزيز) صدوق يخطی ضعفه ابو مسهر وحده (عن صالح بن كيسان) ثقة ثبت فقيه (عن ابی بكر بن سليمن بن ابی حثمة ثقة (عن الشفاء) رضی الله تعالی عنها ف الحديث لا ينزل عن الصالح وهو قضية سكوت فهذا قد يقال انه يفهم من ظاهرة الجواز لكنا رأينا

تعالیٰ عنہا بیٹھی ہوئی تھی آپ نے مجھ سے فرمایا کیا تو اسے لکھنا سکھانے کی طرح پھنسی کا دم نہیں سکھاتی۔ امام ابوداؤد نے اس کو روایت کیا ہے، چنانچہ انہوں نے فرمایا ہم سے ابراہیم بن مہدی مصیصی نے بیان کیا، ابو حاتم نے اس کی توثیق کی۔ عقیلی نے کہا یہ منکر روایات بیان کرتا ہے اور یحییٰ بن معین سے سند لایا اس نے کہا ابراہیم بن مہدی منکر حدیثیں لایا۔ تقریب میں کہا گیا وہ مقبول ہے اور یہ کم درجہ ہے اس سے کہ جس کے بارے میں کہا جائے صدوق سیئ الحفظ الخ یعنی وہ سچا ہے البتہ اس کا حافظہ خراب ہے یا وہ وہم کرتا ہے یا غلطیاں کرتا ہے یا آخر عمر میں اس میں تبدیلی آگئی تھی۔ ہم سے علی بن مسہر نے بیان کیا کہ وہ ثقہ ہے البتہ اس کے لئے کچھ غرائب ہیں اس کے بعد کہ وہ نابینا ہو گیا تھا اس نے عبدالعزیز بن عمر بن عبدالعزیز سے روایت کی، وہ سچا ہے البتہ غلطی کر جاتا ہے صرف ابو مسہر نے اسے ضعیف قرار دیا ہے، اس نے صالح بن کیسان سے روایت کی وہ ثقہ ثبت اور فقیہ ہے اس نے ابوبکر بن سلیمان بن

ابی حثمہ سے روایت کی۔ وہ ثقہ ہے اس نے سیدہ شفاء رضی اللہ تعالیٰ عنہا سے روایت کی۔ پس حدیث صالح سے نیچے نہیں اترتی اور وہ قضیہ سکوت ہے کبھی کہا جاتا ہے کہ اس سے بظاہر

---

1 سنن ابی داؤد کتاب الطب باب فی الرقی آفتاب عالم پریس لاہور ۲ / ۱۸۶

(Arabic Text Column): The scholars do not follow it [literally: do not walk upon it]. Among them are those who say it is merely an allusion (ta'riz) from the Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) regarding Hafsa. This was established by al-Dhakki al-Maghribi, and al-Hafiz Abu Musa considered it very good. He said the interpretation is what Imam al-Turbishti al-Hanafi went towards in "Sharh al-Masabih," and it was narrated from him by al-Allama al-Tibi al-Shafi'i in "Sharh al-Mishkat," confirming it. From him, al-Fatni narrated it in "Majma' al-Bihar," and Imam al-Suyuti narrated similarly in "Mirqat al-Su'ud" from "al-Nihayah," sufficing with it. Al-Tibi said: The Hadith carries two other possibilities: one is encouragement for teaching Ruqyah (spiritual healing) and disapproval of writing (kitabat); meaning, why did you not teach her what benefits her in terms of avoiding disobedience to the husband, just as you taught her what harms her in terms of writing? Second: that the disapproval is directed towards both sentences together, and what is meant by "al-Namlah" is what is common among them because it is contrary to the state of those who trust in God (al-mutawakkilin). Sometimes they say: perhaps this was before the prohibition. This was mentioned by the Scholar of Investigation (Sheikh al-Muhaqqiq).

(Urdu Text Column): Permission is understood, but we have seen the honorable scholars that they do not follow this path. Therefore, some of them say that this is an allusion (ta'riz) from the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) regarding Lady Hafsa. Thus, Zakki Maghribi has maintained this, and Hafiz Abu Musa certainly considered it commendable and said that its interpretation is the one towards which Imam Turpashti Hanafi went in Sharh al-Masabih. From him, Allama Tibi Shafi'i quoted it in Sharh al-Mishkat and kept it established. From them, Fatni quoted it in Majma' al-Bihar. And Imam Suyuti, following the same, quoted it from Nihayah in "Mirqat al-Su'ud" and sufficed with it. Allama Tibi said the mentioned Hadith has two more possibilities: one is encouraging and urging Ruqyah (chanting/exorcism) while rejecting the teaching of writing. That is, why did you not teach her that which would benefit her, being a means to avoid disobedience to the husband, and why did you teach writing which causes pain and harm? (The second reason) is that the rejection is directed towards both sentences, and it refers to what is common among them, because Ruqyah etc. are contrary to the state of those who rely [on Allah]. Sometimes they say that perhaps (this permission) was before the prohibition. Thus, Sheikh al-Muhaqqiq [mentions].

Footnote: 1. Sharh al-Tibi on Mishkat al-Masabih, Book of Medicine and Ruqyah, Chapter Two, Idara al-Quran Karachi, 306/8. Page 673 of 768

फ़तावा रज़विया (शीर्षक दाएँ) जिल्द २३ (शीर्षक बाएँ)

(अरबी पाठ स्तंभ): विद्वान (उलेमा) इस पर नहीं चलते हैं। उनमें से कुछ कहते हैं कि यह केवल पैगंबर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की ओर से हफ़्सा के बारे में एक संकेत (ताअरीज़) है। इसे अल-ज़की अल-मग़रिबी द्वारा स्थापित किया गया था, और अल-हाफ़िज़ अबू मूसा ने इसे बहुत अच्छा माना। उन्होंने कहा कि व्याख्या वही है जो इमाम अल-तोरपुश्ती अल-हनफ़ी ने "शर्ह अल-मसाबीह" में दी है, और इसे अल-अल्लामा अल-तैयबी अल-शाफ़ई ने "शर्ह अल-मिश्क़ात" में उद्धृत कर इसकी पुष्टि की है। उनसे अल-फ़त्नी ने "मजमा अल-बिहार" में इसे उद्धृत किया, और इमाम अल-सुयूती ने "मर्क़ात अल-सुऊद" में "अल-निहाया" से इसी तरह उद्धृत किया और इसी पर संतोष किया। तैयबी ने कहा: हदीस में दो और संभावनाएँ हैं: एक रुक़्या (दम करना) सिखाने के लिए प्रोत्साहन और लेखन (किताबत) की अस्वीकृति; अर्थात, आपने उसे वह क्यों नहीं सिखाया जो उसे पति की अवज्ञा से बचने के संदर्भ में लाभ पहुँचाता, जैसे आपने उसे वह सिखाया जो लेखन के संदर्भ में उसे हानि पहुँचाता है? दूसरा: यह कि अस्वीकृति दोनों वाक्यों की ओर है, और "अल-नमलह" से तात्पर्य वह है जो उनके बीच प्रचलित है क्योंकि यह ईश्वर पर भरोसा करने वालों (मुतवक्किलीन) की स्थिति के विपरीत है। कभी-कभी वे कहते हैं: शायद यह निषेध से पहले था। इसका उल्लेख शेख अल-मुहक़्क़िक़ ने किया है।

(उर्दू पाठ स्तंभ): अनुमति समझी जाती है, लेकिन हमने सम्मानित विद्वानों को देखा है कि वे इस मार्ग पर नहीं चलते हैं। इसलिए उनमें से कुछ कहते हैं कि यह अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) द्वारा सैयदा हफ़्सा के प्रति एक संकेत (ताअरीज़) है। इस प्रकार, ज़की मग़रिबी ने इसे बनाए रखा है, और हाफ़िज़ अबू मूसा ने निश्चित रूप से इसे प्रशंसनीय माना और कहा कि इसकी व्याख्या वह है जिसकी ओर इमाम तौरपुश्ती हनफ़ी 'शर्ह अल-मसाबीह' में गए थे। उनसे अल्लामा तैयबी शाफ़ई ने 'शर्ह अल-मिश्क़ात' में इसे उद्धृत किया और इसे स्थापित रखा। उनसे फ़त्नी ने 'मजमा अल-बिहार' में उद्धृत किया। और इमाम सुयूती ने इसी का अनुसरण करते हुए 'मर्क़ातुस सुऊद' में 'निहाया' से उद्धृत किया और उसी पर संतोष किया। अल्लामा तैयबी ने कहा कि उल्लिखित हदीस में दो और संभावनाएँ हैं: एक रुक़्या (मंत्र/दम) सिखाने के लिए प्रोत्साहित करना और उकसाना है जबकि लेखन की शिक्षा को अस्वीकार करना है। यानी, आपने उसे वह क्यों नहीं सिखाया जो उसे लाभ पहुँचाता, जो पति की अवज्ञा से बचने का एक साधन होता, और लेखन क्यों सिखाया जो दुख और हानि का कारण बनता है? (दूसरा कारण) यह है कि अस्वीकृति दोनों वाक्यों की

ओर निर्देशित है, और यह उस ओर संकेत करता है जो उनके बीच आम है, क्योंकि रुक़्या आदि उन लोगों की स्थिति के विपरीत हैं जो [अल्लाह पर] भरोसा करते हैं। कभी-कभी वे कहते हैं कि शायद (यह अनुमति) निषेध से पहले थी। इस प्रकार, शेख अल-मुहक़्क़िक़ [उल्लेख करते हैं]।

पाद टिप्पणी: १ शर्ह अल-तैयबी अल मिश्क़ात अल मसाबीह, चिकित्सा और रुक़्या की पुस्तक, अध्याय दो, इदारा अल-क़ुरान कराची, ३०६/८। पृष्ठ ६७३ / ७६८

(عربی متن کا کالم): العلماء لا یمشون علیه، فمنهم من یقول انما هو تعریض من النبی صلی الله تعالی علیه وسلم بحفصة قرره الذکی المغربی واستحسنه الحافظ ابو موسی جدا وقال التاویل ماذهب الیه الامام التوربشتی الحنفی فی شرح المصابیح ونقله عنه العلامة الطیبی الشافعی فی شرح المشکوة مقرا علیه وعنه الفتنی فی مجمع البحار ونقل مثله الامام السیوطی فی مرقاة الصعود عن النهایة مقتصرا علیه، قال الطیبی و یحتمل الحدیث وجهین آخرین احدهما التحضیض علی تعلیم الرقیة وانکار الکتابة ای هلا علمتها ما ینفعها من الاجتناب عن عصیان الزوج کما علمتها مایضرها من الکتابة و ثانیهما ان یتوجه الانکار الی الجملتین جمیعا والمراد بالنملة المتعارف بینهم لانها منافیة لحال المتوکلین۱ اھ وتارة یقولون لعل هذا قبل النهی، ذکره الشیخ المحقق

(اردو متن کا کالم): جواز سمجھا جاتا ہے لیکن ہم نے علماء کرام کو دیکھا کہ وہ اس روش پر نہیں چلتے لہٰذا ان میں سے بعض کہتے ہیں کہ یہ حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے سیدہ حفصہ پر تعریض ہے، چنانچہ ذکی مغربی نے اس کو برقرار رکھا ہے اور حافظ ابو موسیٰ نے یقیناً اس کو مستحسن سمجھا اور کہا کہ اس کی تاویل وہ ہے جس کی طرف امام تور پشتی حنفی شرح مصابیح میں گئے ہیں اور اس کو ان سے علامہ طیبی شافعی نے شرح مشکوٰۃ میں نقل کر کے ثابت رکھا ہے اور ان سے فتنی نے مجمع البحار میں نقل کیا ہے اور امام سیوطی نے اسی کی مثل "مرقاۃ الصعود" میں نہایہ سے نقل کر کے اسی پر اکتفا کیا ہے۔ علامہ طیبی نے فرمایا حدیث مذکور دو اور وجوہات کا احتمال رکھتی ہے ان میں سے ایک رقیہ (دم کرنا) پر ابھارنا اور اکسانا ہے جبکہ تعلیم کتابت کا انکار کرنا ہے یعنی کیوں نہ تو نے اسے وہ چیز سکھائی جو اسے فائدہ دیتی کہ وہ شوہر کی نافرمانی سے بچنے کا ذریعہ ہے، اور کتابت کیوں سکھائی جو موجبِ دکھ اور ضرر۔

(دوسری وجہ) یہ ہے کہ انکار دونوں جملوں کی طرف متوجہ ہے اور اس سے مراد وہ ہے جو ان کے درمیان متعارف ہے کیونکہ رقیہ وغیرہ توکل کرنے والوں کے حال کے منافی ہے اھ کبھی یہ کہتے ہیں کہ شاید (یہ اجازت) نہی سے پہلے ہو۔ چنانچہ شیخ محقق

حاشیہ: ۱ شرح الطیبی علی مشکوۃ المصابیح کتاب الطب والرقی الفصل الثانی ادارۃ القرآن کراچی

Fatawa-e-Razvia Volume 23

In 'Al-Ash'at' and others, it is mentioned that it (permission for writing) was specific to Hafsa (may Allah be pleased with her), as the wives of the Prophet (may Allah bless him and grant him peace) were privileged with certain things. Allah Almighty says: "O wives of the Prophet, you are not like any other women" (Quran 33:32). And the report that says "Do not teach women how to write" is applied to common women out of fear of temptation for them. Al-Qari quoted this in 'Al-Mirqat' from some, as did Sheikh al-Muhaqqiq, and he agreed with it. Al-Qari said it is possible that it was permissible for the predecessors but not for the successors due to the corruption of women in this time. Their words indicate that they dislike writing for them. An objection that all this is contrary to the obvious is valid; if the matter is confirmed, it is more involved in the intended purpose because they were not people unaware of these things. Don't you see why they turned away like this, but because there is some great caller and motive for it? I remember that I wrote on the margin of 'Al-Ash'at' when mentioning that it is a specificity...

He mentioned this in 'Al-Ash'at al-Lam'at', and sometimes they say that (this permission) is a specialty of Sayyidah Hafsa (may Allah be pleased with her) and it is specific to her because the purified wives of the Prophet (may Allah bless him and grant him peace) are distinguished by certain things, so the word of Allah Almighty is: "O wives of the Noble Prophet! You are not like common women." And the Hadith that "Do not teach women to write" will be applied to common women due to the risk of fitnah (temptation) in their regard. Mulla Ali Qari narrated this in Mirqat from some, and similarly Sheikh Muhaqqiq maintained it. Mulla Ali Qari said that there is also a possibility that it was permissible for the predecessors but not permissible for later people because corruption is found among women in this time. Then these words of theirs indicate that they consider writing (i.e., the act of writing) for women to be disliked (makruh). And this objection that all these things are against the obvious, if this matter is proven, then it has more involvement in the intended purpose because those people were not such that they were unaware of these things. Do you see them why they turned like this except because there is some great caller and cause for it? I remember that...

1. Al-Quran al-Kareem 33/32
2. Mirqat al-Mafatih, Book of Medicine and Ruqya, Chapter Two, Al-Maktaba al-Habibiyya Quetta 8/326 Page 674 of 768

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द 23

'अल-अशा'त' और अन्य में यह उल्लेख किया गया है कि यह (लिखने की अनुमति) हज़रत हफ़सा (रज़ियल्लाहु अन्हा) के लिए विशिष्ट थी, क्योंकि नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की पत्नियाँ कुछ चीज़ों में विशिष्ट थीं। अल्लाह तआला का इरशाद है: "ऐ नबी की पत्नियों! तुम आम औरतों की तरह नहीं हो" (क़ुरआन 33:32)। और यह हदीस कि "औरतों को लिखना न सिखाओ" आम औरतों पर लागू होगी उनके हक में फ़ितने (बुराई) के डर से। इसे मुल्ला अली क़ारी ने 'मिरक़ात' में कुछ लोगों से उद्धृत किया है और इसी तरह शेख मुहाक़्क़िक़ ने भी इसे बरकरार रखा है। मुल्ला अली क़ारी ने कहा कि यह भी संभावना है कि यह पूर्वजों (सल्फ़) के लिए जायज़ हो, लेकिन बाद के लोगों के लिए जायज़ न हो क्योंकि इस ज़माने की औरतों में बिगाड़ पाया जाता है। उनके ये शब्द इस बात को दर्शाते हैं कि वे औरतों के लिए लिखने (लेखन कार्य) को नापसंद (मक़रूह) समझते हैं। और यह आपत्ति कि ये सब बातें स्पष्टता के विरुद्ध हैं, यदि यह बात सिद्ध हो जाए तो यह उद्देश्य में अधिक प्रभावी है क्योंकि वे लोग इन बातों से अनजान नहीं थे। क्या तुम उन्हें नहीं देखते कि वे इस तरह क्यों मुड़ गए, सिवाय इसके कि इस पर कोई न कोई बड़ा कारण और प्रेरक है। मुझे याद है कि मैंने 'अल-अशा'त' के हाशिये पर लिखा था जब यह ज़िक्र आया कि यह एक विशेषता है...

उन्होंने 'अशा'तुल लम्आत' में इसका ज़िक्र फ़रमाया, और कभी कहते हैं कि (यह इजाज़त) सैय्यदा हफ़सा रज़ियल्लाहु तआला अन्हा की ख़ुसूसियत है और यह उनके साथ मख़्सूस है क्योंकि हुज़ूर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की अज़वाजे मुतहरात बाज़ अशिया से मख़्सूस हैं, चुनाँचे अल्लाह तआला का इरशाद है: "ऐ नबी-ए-मुकर्रम की बीवियों! तुम आम औरतों की तरह नहीं हो"। और हदीस कि "औरतों को लिखना न सिखाओ" आम औरतों पर महमूल होगी उनके हक़ में फ़ितने के अंदेशे से। इसको मुल्ला अली क़ारी ने मिरक़ात में बाज़ से नक़्ल किया है और इसी तरह शेख़ मोहक़्क़िक़ ने इसको बरक़रार रखा है। मुल्ला अली क़ारी ने कहा कि यह भी एहतेमाल है कि सलफ़ के लिए जायज़ हो लेकिन पिछले लोगों के लिए जायज़ न हो इसलिए कि इस ज़माने में औरतों में फ़साद पाया जाता है। फिर उनके ये कलमात इस बात पर दलालत करते हैं कि वह औरतों के लिए किताबत (यानी लिखाई का अमल) मकरूह समझते हैं। और यह एतराज़ कि यह सब बातें ख़िलाफ़-ए-ज़ाहिर हैं, अगर यह अम्र साबित हो जाए तो इसका मक़सूद में ज़्यादा दख़ल है क्योंकि वह लोग

ऐसे न थे कि इन बातों से बेख़बर हों, क्या तुम उन्हें नहीं देखते कि वह क्यों इस तरह मुड़ गए मगर इसलिए कि इस पर कोई न कोई बड़ा दाई (कारण) और बाइस (प्रेरक) है। मुझे याद है कि...

1. अल-क़ुरआन अल-करीम 33/32
2. मिरक़ात अल-मफ़ातीह, किताब अल-तिब्ब वल-रुक़्या, दूसरा अध्याय, अल-मक़्तबा अल-हबीबिया क्वेटा 8/326 पृष्ठ 768 का 674

فی الاشعة واخری خصت به حفصة رضی الله تعالی عنها لان نسائه صلی الله تعالی علیه وسلم خصصن باشیاء قال الله تعالی "یٰنِسَاءَ النَّبِیِّ لَسْتُنَّ کَأَحَدٍ مِّنَ النِّسَاءِ" 1 وخبر لا یعلمن الکتابة یحمل علی عامة النساء خوف الافتتان علیهن نقل القاری فی المرقاة عن بعضهم وکذا الشیخ المحقق واقر علیه وقال القاری یحتمل ان یکون جائز السلف دون الخلف لفساد النسوان فی هذا الزمان 2 اهـ فدلت کلماتهم هذه علی انهم یکرهون الکتابة لهن والاعتراض بأن کل ذلك خلاف الظاهر فان تحققت الامر فانه ادخل في المقصود فما کانو الیغفلوا عن ذلك فهل تراهم عدلوا الیه الالدعاع ماالیه عظیم ورأیتني کتبت علی هامش الاشعة عند ذکر انها خصوصیة

نے اشعۃ اللمعات میں اس کا ذکر فرمایا، اور کبھی کہتے ہیں کہ (یہ اجازت) سیدہ حفصہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا کی خصوصیت ہے اور یہ ان کے ساتھ مختص ہے کیونکہ حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی ازواجِ مطہرات بعض اشیاء سے مخصوص ہیں، چنانچہ اللہ تعالیٰ کا ارشاد ہے: "اے نبی مکرم کی بیبیو! تم عام عورتوں کی طرح نہیں ہو"۔ اور حدیث کہ "عورتوں کو لکھنا نہ سکھاؤ" عام عورتوں پر محمول ہوگی ان کے حق میں فتنہ کے اندیشہ سے۔ اس کو ملا علی قاری نے مرقاۃ میں بعض سے نقل کیا ہے اور اسی طرح شیخ محقق نے اس کو برقرار رکھا ہے۔ ملا علی قاری نے کہا کہ یہ بھی احتمال ہے کہ سلف کیلئے جائز ہو لیکن پچھلے لوگوں کے لئے جائز نہ ہو اس لئے کہ اس زمانے میں عورتوں میں فساد پایا جاتا ہے اھ پھر ان کے یہ کلمات اس بات پر دلالت کرتے ہیں کہ وہ عورتوں کے لئے کتابت (یعنی لکھائی کا عمل) مکروہ سمجھتے ہیں۔ اور یہ اعتراض کہ یہ سب باتیں خلاف ظاہر ہیں، اگر یہ امر ثابت ہو جائے تو اس کا مقصود میں زیادہ دخل ہے کیونکہ وہ

لوگ ایسے نہ تھے کہ ان باتوں سے بے خبر ہوں، کیا تم انہیں دیکھتے ہو کہ وہ کیوں اس طرح مڑ گئے مگر اس لئے کہ اس پر کوئی نہ کوئی بڑا داعی اور باعث ہے مجھ یاد ہے کہ...

1 القرآن الکریم ۳۳/ ۳۲ 2 مرقاۃ المفاتیح کتاب الطب والرقی الفصل الثانی المکتبۃ الحبیبیہ کوئٹہ ۸ /

Fatawa Rizvia Volume 23

[Arabic Column] Regarding [Sayyidah] Hafsa, what I have written is the summary of the clarification mentioned in the margin of Ash'at al-Lum'at, stating that the act of writing by Sayyidah Hafsa is a special case. I say: despite this, someone might say that mere resemblance is not an explicit text (nass) for permissibility, unlike the instruction "Do not teach them (women) writing," which is an explicit text for prohibition. Moreover, it is a specific incident which carries no general rule, unlike the hadith of prohibition. Furthermore, if the hadith of Shifa is prior, it is abrogated (mansukh), and if it is posterior, we do not accept it except as a specific exemption for Sayyidah Hafsa, just as the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) granted permission to Hazrat Zubair and Hazrat Abdul Rahman bin Awf (may Allah be pleased with them) to wear silk, and allowed the female mourner of Hazrat Sa'd (may Allah be pleased with him) to lament after he had forbidden these acts. In those cases, there was a specific exemption for some individuals, which does not mean an absolute abrogation of the ruling. Furthermore, this is a matter of precaution, so the prohibitive ruling will be prioritized. Additionally, even if it were assumed that no prohibition was reported at all, the current state of the times would still rule in favor of prohibition (i.e., the prevailing conditions are sufficient grounds for prohibition).

[Urdu Column] I have written down whatever clarification was in the margin of Ash'at al-Lum'at regarding Sayyidah Hafsa, along with the mention that the writing of Sayyidah Hafsa is a specificity. Thus, even before seeing the answer, I had expressed this. I say: (I say) despite this, someone might say that mere resemblance is not an explicit text for permissibility, unlike "Do not teach them writing," meaning do not teach women writing. This is a clear text for prohibition. Besides, this is a specific incident in which there is no general rule, unlike the hadith of prohibition. Furthermore, if the hadith of Shifa is prior, it is abrogated, and if it is posterior, we do not accept it unless it is declared a specificity for Sayyidah Hafsa, just as the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) granted permission and allowance to Hazrat Zubair and Hazrat Abdul Rahman ibn Awf (may Allah be pleased with them) to wear silk. And allowed mourning and crying for Hazrat Sa'd (may Allah be pleased with him). After that, he had forbidden these things, so in the case of giving permission, some were specified; therefore, the ruling is not abrogated absolutely. Moreover, this place is a place of precaution, so the inhibitor will be prioritized. In addition to this, if it were supposed that the prohibition did not occur

at all, then still the state of the times is the judge for prohibition, (meaning the conditions of the times are sufficient for prohibition).

फ़तावा रिज़विया खंड 23

[अरबी कॉलम] [सैय्यदा] हफ़सा के संबंध में, मैंने अशअतुल लमआत के हाशिए पर जो स्पष्टीकरण था, उसका सार लिख दिया है, जिसमें कहा गया है कि सैय्यदा हफ़सा द्वारा लिखना एक विशेष मामला है। मैं कहता हूँ: इसके बावजूद, कोई कह सकता है कि मात्र सादृश्य अनुमति के लिए कोई स्पष्ट प्रमाण (नस्स) नहीं है, जबकि निर्देश "उन्हें (महिलाओं को) लिखना न सिखाओ" निषेध के लिए एक स्पष्ट प्रमाण है। इसके अलावा, यह एक विशिष्ट घटना है जिसमें कोई सामान्य नियम नहीं है, निषेध की हदीस के विपरीत। इसके अतिरिक्त, यदि शिफ़ा की हदीस पहले की है, तो वह निरस्त (मनसूख) है, और यदि वह बाद की है, तो हम उसे स्वीकार नहीं करते सिवाय इसके कि इसे सैय्यदा हफ़सा की विशेषता माना जाए, जैसा कि पैगंबर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने हज़रत ज़ुबैर और हज़रत अब्दुल रहमान बिन औफ़ (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) को रेशम पहनने की अनुमति दी थी, और हज़रत साद (रज़ियल्लाहु अन्हु) की विलाप करने वाली महिला को विलाप करने की अनुमति दी थी, जबकि उन्होंने इन कार्यों से मना कर दिया था। उन मामलों में, कुछ व्यक्तियों के लिए विशेष छूट थी, जिसका अर्थ आदेश का पूर्ण निरस्तीकरण नहीं है। इसके अलावा, यह एहतियात (सावधानी) का मामला है, इसलिए निषेधात्मक आदेश को प्राथमिकता दी जाएगी। इसके अतिरिक्त, यदि यह मान लिया जाए कि कोई निषेध बिल्कुल नहीं आया है, तो भी समय की वर्तमान स्थिति निषेध के पक्ष में निर्णय देगी (अर्थात, मौजूदा परिस्थितियाँ निषेध के लिए पर्याप्त आधार हैं)।

[उर्दू कॉलम] मैंने सैय्यदा हफ़सा के संबंध में अशअतुल लमआत के हाशिए पर जो भी स्पष्टीकरण था, उसे इस उल्लेख के साथ लिख दिया है कि सैय्यदा हफ़सा का लिखना एक विशेषता है। इस प्रकार, उत्तर देखने से पहले ही, मैंने इसे व्यक्त कर दिया था। अक़ूल: (मैं कहता हूँ) इसके बावजूद, कोई कह सकता है कि मात्र सादृश्य अनुमति के लिए कोई स्पष्ट प्रमाण नहीं है, जबकि "उन्हें लिखना न सिखाओ" का अर्थ है महिलाओं को लिखना न सिखाओ। यह निषेध के लिए एक स्पष्ट प्रमाण है। इसके अलावा, यह एक विशिष्ट घटना है जिसमें कोई सामान्य नियम नहीं है, निषेध की हदीस के विपरीत। इसके अतिरिक्त, यदि शिफ़ा की हदीस पहले की है, तो वह निरस्त है, और यदि वह बाद की है, तो हम उसे तब तक स्वीकार नहीं करते जब तक कि उसे सैय्यदा हफ़सा की विशेषता घोषित न किया जाए, जैसा कि हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने हज़रत ज़ुबैर और हज़रत अब्दुल रहमान इब्न औफ़ (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) को रेशम पहनने की अनुमति और छूट दी थी। और हज़रत साद (रज़ियल्लाहु अन्हु) के लिए शोक और विलाप की अनुमति दी। उसके बाद, उन्होंने इन

चीज़ों से मना फ़रमाया था, इसलिए अनुमति देने के मामले में, कुछ को विशिष्ट किया गया था; इसलिए, आदेश पूर्ण रूप से निरस्त नहीं है। इसके अलावा, यह स्थान एहतियात का स्थान है, इसलिए रोकने वाले को प्राथमिकता दी जाएगी। इसके अतिरिक्त, यदि यह मान लिया जाए कि निषेध बिल्कुल नहीं हुआ, तब भी ज़माने की स्थिति निषेध के लिए निर्णायक है, (अर्थात ज़माने की स्थितियाँ निषेध के लिए पर्याप्त हैं)।

पृष्ठ 675 / 768

فتاوی رضویہ جلد ۲۳

[عربی کالم] لحفصة مآنصه هذا الجواب قد ابدته من قبل ان اراه اقول: ومع ذلك لقاء ان يقول ان نفس التشبيه ليس بنص صريح فی الجواز بخلاف، لا تعلموهن، فانه نص فی المنع، علی انها واقعة عين لا عموم لها بخلاف النهی، علی ان حديث الشفاء ان تقدم فمنسوخ او تأخر فلا نسلم الا تخصيص حفصة كما رخص النبي صلی الله تعالی عليه وسلم لزبير وعبدالرحمن بن عوف رضی الله تعالی عنهما فی لبس الحرير ولنادبة سعد رضی الله تعالی عنهما فی النياحة بعهد مآنهی عن ذلك فلم يكن الا تخصيص بعض بالترخيص لانسخ الحكم علی الاطلاق، علی ان المقام مقام الاحتياط فيقدم الحاظر علی انه لو فرض عدم ورود نهی اصلا لكان حال الزمان حاكما بالمنع وكم من حكم

[اردو کالم] میں نے اشعة اللمعات کے حاشیہ پر جو کچھ اس کی تصریح تھی لکھ دی اس ذکر کے ساتھ کہ کتابت سیدہ حفصہ کی خصوصیت ہے پس جواب دیکھنے سے پہلے ہی میں نے اس کا اظہار کر دیا تھا اقول: (میں کہتا ہوں) اس کے باوجود کوئی کہنے والا یہ کہہ دے کہ محض تشبیہ ، جواز میں کوئی صریح نص نہیں ، بخلاف لا تعلموھن یعنی عورتوں کو کتابت نہ سکھاؤ۔ یہ ممانعت میں واضح نص ہے۔ علاوہ اس کے یہ ایک معین واقعہ ہے جس میں کوئی عموم نہیں ، بخلاف حدیث نہی کے۔ علاوہ ازیں حدیث شفاء اگر مقدم ہو تو منسوخ ہے اور اگر مؤخر ہو تو پھر ہم اسے تسلیم ہی نہیں کرتے مگر یہ کہ سیدہ حفصہ کی خصوصیت قرار دی جائے جیسا کہ حضور اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے حضرت زبیر اور حضرت عبد الرحمن ابن عوف رضی اللہ تعالٰی عنہ کو ریشم پہننے کی رخصت و اجازت دی تھی۔ اور حضرت سعد رضی اللہ تعالٰی عنہ پر نوحہ اور رونے کی اجازت دی۔ اس کے بعد ان کاموں سے منع فرما دیا تھا، تو پھر یہ رخصت دینے کی صورت میں بعض کی تخصیص ہوئی لہٰذا علی الاطلاق نسخ حکم نہیں علاوہ ازیں یہ مقام مقام

احتیاط ہے لہٰذا مانع کو مقدم کیا جائے گا، اس کے علاوہ اگر یہ فرض کر لیا جائے کہ نہی بالکل وارد نہیں ہوئی تو پھر بھی حال زمانہ منع کے لئے حاکم، (یعنی حالات زمانہ میں ممانعت کے لئے کافی ہیں)

صفحہ 675 از 768

Fatawa Rizvia, Volume 23

Often, rulings change with the variation of times. Do you not see that the Holy Prophet (may peace and blessings of Allah be upon him) permitted women to go out to the mosques? They used to go out during the era of Prophethood; in fact, on the two Eids (Eid-ul-Fitr and Eid-ul-Adha), he even commanded the young girls and the secluded women to go out to the Eidgah, as mentioned in the narrations of Bukhari and Muslim. He even went so far as to say, "Do not prevent the female servants of Allah from the houses of Allah (mosques)." Imam Ahmad and Imam Muslim narrated this from Hazrat Abdullah ibn Umar (may Allah be pleased with them both). Despite this, as soon as the conditions of the times became corrupted, the esteemed Imams explicitly prohibited women from going to mosques. Mother of the Believers, Sayyidah Aisha Siddiqah (may Allah be pleased with her), stated: "If the Holy Prophet (may peace and blessings of Allah be upon him) had seen the current state of women as we are seeing it, he would have forbidden them from going to mosques, just as the women of the Children of Israel were forbidden." (T)

Footnotes: 1. Sahih al-Bukhari, Kitab al-'Eidayn, Chapter: When she does not have a Jilbab for Eid, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/134; Sahih Muslim, Kitab al-'Eidayn, Section: On taking out the young girls and secluded women, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/290. 2. Sahih Muslim, Kitab al-Salat, Chapter: The exit of women to the mosques, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/183; Musnad Ahmad bin Hanbal on the authority of Ibn Umar, al-Kutub al-Islamiyyah Beirut 2/16 & 151. 3. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Adhan, Chapter: The exit of women to the mosques, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/120; Sahih Muslim, Kitab al-Salat, Chapter: The exit of women to the mosques, Qadimi Kutub Khana Karachi 1/183.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

अकसर समय के बदलने के साथ हुक्म (आदेश) बदल जाता है। क्या आप नहीं देखते कि हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने महिलाओं को मस्जिदों में जाने की अनुमति दी थी और वे रिसालत के ज़माने में मस्जिदों में जाया करती थीं? बल्कि दोनों ईदों (छोटी और बड़ी ईद) में आपने पर्दे वाली महिलाओं को भी ईदगाह जाने का आदेश जारी फ़रमाया था, जैसा कि बुख़ारी और मुस्लिम की रिवायतों में मौजूद है। यहाँ तक कि आपने फ़रमाया कि अल्लाह की बंदियों को अल्लाह के घरों (मस्जिदों) में जाने से मत रोको। इमाम अहमद और इमाम मुस्लिम ने हज़रत अब्दुल्लाह इब्न उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से इसकी रिवायत की है। इसके बावजूद जैसे ही ज़माने के हालात ख़राब और दूषित हो गए, तो आइम्मा-ए-किराम (धर्मगुरुओं) ने सराहतन (स्पष्ट रूप से) औरतों को मस्जिदों में जाने से रोक दिया। उम्मुल मोमिनीन सय्यदा आयशा सिद्दीक़ा (रज़ियल्लाहु अन्हा) ने इरशाद फ़रमाया: "अगर हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) महिलाओं के आज के हालात देखते जो हम देख रहे हैं, तो उन्हें मस्जिदों में जाने से रोक देते जैसा कि बनी इसराईल की महिलाओं को रोक दिया गया था।" (त)

हाशिये (फुटनोट्स): 1. सहीह अल-बुख़ारी, किताब अल-ईदैन, अध्याय: जब उसके पास ईद के लिए जिल्बाब न हो, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 1/134; सहीह मुस्लिम, किताब अल-ईदैन, अनुभाग: युवतियों और पर्दे वाली महिलाओं को बाहर निकालने के बारे में, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 1/290। 2. सहीह मुस्लिम, किताब अस-सलात, अध्याय: महिलाओं का मस्जिदों में निकलना, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 1/183; मसनद अहमद बिन हंबल, हज़रत इब्न उमर के हवाले से, अल-कुतुब अल-इस्लामिया बेरुत 2/16 और 151। 3. सहीह अल-बुख़ारी, किताब अल-अज़ान, अध्याय: महिलाओं का मस्जिदों में निकलना, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 1/120; सहीह मुस्लिम, किताब अस-सलात, अध्याय: महिलाओं का मस्जिदों में निकलना, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची 1/183।

पृष्ठ 676/768

بارہا اختلاف زمانہ سے حکم بدل جاتا ہے کیاتم نہیں دیکھتے کہ حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے عورتوں کو مساجد میں جانے کی اجازت دی تھی اور وہ زمانہ رسالتمآب میں مساجد میں جایا کرتی تھیں بلکہ عیدین (چھوٹی، بڑی عید) میں پردہ نشین خواتین کو بھی آپ نے عیدگاہ میں جانے کا حکم صادر فرما رکھا تھا جیسا کہ بخاری و مسلم کی روایات میں موجود ہے بلکہ آپ نے یہاں تک فرمایا کہ اللہ کی بندیوں کو اللہ تعالیٰ کے گھروں (مساجد) میں جانے سے مت روکو۔ امام احمد اور امام مسلم نے حضرت عبداللہ ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے اس کی تخریج فرمائی۔ پس اس کے باوجود جونہی حالت زمانہ خراب و فاسد ہو گئے تو ائمہ کرام نے صراحتاً عورتوں کو مسجدوں میں جانے سے روک دیا۔ ام المؤمنین سیدہ عائشہ صدیقہ رضی اللہ تعالیٰ عنہما نے ارشاد فرمایا اگر آنحضرت صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم عورتوں کے آج کے حالات دیکھتے جو کچھ ہم دیکھ رہے ہیں تو انہیں مسجدوں میں جانے سے روک دیتے جیسا کہ بنی اسرائیل کی عورتیں روک دی گئیں۔ (ت)

حواشی: 1 صحیح البخاری کتاب العیدین باب اذلم یکن لها جلباب في العید قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۱۳۴، صحیح مسلم کتاب العیدین فصل في اخراج العواتق وذوات الخدور قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۲۹۰ 2 صحیح مسلم کتاب الصلوۃ باب خروج النساء الی المساجد قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۱۸۳، مسند احمد بن حنبل عن ابن عمر الکتب الاسلامی بیروت ۲/ ۱۶ و ۱۵۱ 3 صحیح البخاری کتاب الاذان باب خروج النساء الی المساجد قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۱۲۰، صحیح مسلم کتاب الصلوۃ باب خروج النساء الی المساجد قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۱۸۳

From here it became clear that there is no room for citing the actions of a few ladies of the past. Previously, women were generally commanded to attend the five daily prayers in mosques; even those in seclusion, despite being in a state of menstruation and unable to pray, were required to go to the Eidgaahs solely for participation, blessings, and prayer. Why do these commands no longer remain? Hazrat Umm-ul-Momineen Hafsah is Umm-ul-Momineen (May Allah be pleased with her). Today, which lady is like Hazrat Faqih Fatimah Samarqandi, daughter of Imam Alauddin (May Allah have mercy on them both)? Rather, after search and inquiry, finding evidence of only a few women's writing skills itself shows that the practice of the predecessors, successors, scholars, and common believers has been towards its abandonment. Men have been scribes in the millions in every era, while women in thirteen hundred years are countable. Apparently, writing is a great beneficial thing; if there were no harm in women writing, why would the majority of the Ummah from the predecessors until today agree on its abandonment? In short, the path of safety lies in this. Therefore, these eminent scholars—Imam Hafiz al-Hadith Abu Musa, Imam Allama Turpushti, Imam Ibn al-Athir al-Jazari, Allama Tibi, Imam Jalaluddin al-Suyuti, Allama Tahir Fatani, and Sheikh Muhaqqiq Maulana Abdul Haq Muhaddith Dehlvi, and others (May Allah have mercy on them all)—inclined towards this direction. They were more knowledgeable than us in every way. Now, whoever leans towards permission is either unaware of the current times or is devoid of wishing well for the blessed Ummah.

(Arabic)

And he who does not know the people of his time is ignorant[1]. We ask Allah for forgiveness and well-being. Then after that, I saw the words of Sheikh Ibn Hajar in 'Al-Fatawa al-Hadithiyyah', in which he mentioned the Hadith of Umm-ul-Momineen and also the Hadith of Ibn Mas'ud (May Allah be pleased with them both), and added by saying: "And al-Tirmidhi al-Hakim narrated from Ibn Mas'ud (May Allah be pleased with him) that he (peace and blessings of

(Urdu)

(One who is not aware of the conditions of the people of his time is ignorant and foolish. We ask Allah Almighty for forgiveness and well-being. Then after that, I saw Sheikh Ibn Hajar's discourse in 'Fatawa Hadithiyyah' in which he mentioned the narration of Umm-ul-Momineen and the Hadith of Hazrat Ibn Mas'ud (May Allah be pleased with them both) and, while adding something, said: [T]) That is, he also narrates from Imam Tirmidhi al-Hakim (May Allah be pleased

(Arabic)	(Urdu)
Allah be upon him) said: Luqman passed by a girl..."	with him) that the Holy Prophet (may the peace and blessings of Allah be upon him) said that Luqman passed by a...

[1] Radd al-Muhtar, Kitab al-Iman, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 3/59. Page 677 of 768

यहीं से स्पष्ट हो गया कि पुराने समय की कुछ महिलाओं के आचरण से प्रमाण लेने का यहाँ कोई अवसर नहीं है। पहले तो सामान्य रूप से महिलाओं को आदेश था कि वे पाँचों समय की नमाज़ के लिए मस्जिदों में उपस्थित हों; परदे में रहने वाली महिलाएँ, भले ही वे मासिक धर्म की स्थिति में हों और नमाज़ न पढ़ सकती हों, केवल भागीदारी, बरकत और दुआ के लिए ईदगाहों में ज़रूर जाएँ। अब ये आदेश क्यों नहीं रहे? हज़रत उम्मुल मोमिनीन हफ़्सा तो उम्मुल मोमिनीन हैं (रज़ियल्लाहु तआला अन्हा)। आज हज़रत फ़क़ीह फ़ातिमा समरकंदी बिन्त इमाम अलाउद्दीन (रहमतुल्लाहि तआला अलैहिमा) जैसी कौन सी महिला है? बल्कि खोज और जाँच के बाद केवल गिनी-चुनी महिलाओं के लेखन कौशल का पता चलना ही यह बताता है कि पूर्वजों, उत्तरवर्तियों, विद्वानों और सामान्य मोमिनों का व्यवहार इसके त्याग पर ही रहा है। हर युग में लाखों पुरुष लिपिक रहे हैं और तेरह सौ वर्षों में महिलाएँ गिनी-चुनी हैं। प्रत्यक्ष रूप से लेखन एक महान लाभकारी चीज़ है; यदि महिलाओं के लिखने में कोई हानि न होती, तो पूर्वजों से लेकर आज तक उम्मत का बहुमत इसके त्याग पर क्यों सहमत होता? संक्षेप में, सलामती का रास्ता इसी में है। अतः इन महान विद्वानों—इमाम हाफ़िज़ अल-हदीस अबू मूसा, इमाम अल्लामा तुरपुश्ती, इमाम इब्न अल-असीर अल-जज़री, अल्लामा तीबी, इमाम जलालुद्दीन सुयूती, अल्लामा ताहिर फ़तनी और शेख़ मोहक़्क़िक़ मौलाना अब्दुल हक़ मुहद्दिस देहलवी आदि (रज़ियल्लाहु तआला अलैहिम) ने इसी ओर झुकाव दिखाया। वे हर तरह से हमसे अधिक ज्ञानी थे। अब जो कोई अनुमति की ओर जाता है, वह या तो वर्तमान समय से अनभिज्ञ है या उम्मत-ए-मरहूमा की भलाई की भावना से रहित है।

(अरबी)

"और जो अपने समय के लोगों को नहीं जानता वह अज्ञानी है१। हम अल्लाह से क्षमा और कल्याण की प्रार्थना करते हैं।" फिर उसके बाद मैंने 'अल-फ़तावा अल-हदीथिया' में शेख़ इब्न हजर के शब्द देखे, जिसमें उन्होंने उम्मुल मोमिनीन की हदीस और इब्न मसूद (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा) की हदीस का भी उल्लेख किया, और आगे कहा: "और अल-तिर्मिज़ी अल-हाकिम

(उर्दू)

(जो अपने ज़माने वालों के हालात से आगाह न हो वह जाहिल और नादान है। हम अल्लाह तआला से माफ़ी और आफ़ियत का सवाल करते हैं, फिर उसके बाद मैंने शेख़ इब्न हजर का फ़तावा हदीथिया में कलाम देखा जिसमें उन्होंने उम्मुल मोमिनीन की रिवायत और हज़रत इब्न मसूद रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा की हदीस ज़िक्र फ़रमाई और कुछ इज़ाफ़ा करते हुए फ़रमाया: त)

(अरबी)

ने इब्न मसूद (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) से वर्णन किया कि उन्होंने (अल्लाह की शांति और आशीर्वाद उन पर हो) कहा: लुक़मान एक लड़की के पास से गुज़रे..."

(उर्दू)

यानी नीज़ इमाम तिर्मिज़ी अल-हकीम रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत फ़रमाते हैं कि हुज़ूर अक़दस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम इर्शाद फ़रमाते हैं कि लुक़मान ने एक...

[1] रद अल-मुह्तार, किताब अल-ईमान, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, ३/ ५९. पृष्ठ ६७७/७६८

یہیں سے ظاہر ہو گیا کہ اگلے زمانے کی دو چار بیبیوں کے حال فعل سے استناد کا یہاں کوئی محل نہیں پہلے تو عموماً عورتوں کو حکم تھا کہ پنجگانہ مسجدوں میں حاضر ہوں، پردہ نشینیں اگرچہ حالت حیض میں ہوں کہ نماز پڑھ بھی نہیں سکتیں محض شرکت برکت و دعا کے لئے عید گاہوں کو ضرور جائیں۔ اب یہ احکام کیوں نہ رہے، حضرت ام المومنین حفصہ تو ام المومنین ہیں رضی اللہ تعالیٰ عنہا آج حضرت فقیہ فاطمہ سمرقندی بنت امام علاؤ الدین رحمہما اللہ تعالیٰ کے مثل کون سی بی بی ہے بلکہ بعد تلاش و تفحص صرف معدود نساء کی کتابت کا پتا چلنا ہی بتا دیتا ہے کہ سلفاً خلفاً علماء و عامہ مومنین کا عمل اس کے ترک ہی پر رہا ہے۔ مرد ہر زمانے میں لاکھوں کاتب ہوئے اور عورتیں تیرہ سو برس میں معدود بہ ظاہر کتابت ایک عظیم نافع چیز ہے اگر کتابت نساء میں حرج نہ ہوتا جمہور امت سلف سے آج تک اس کے ترک پر کیوں اتفاق کرتی، بالجملہ سبیل سلامت اسی میں ہے، لہٰذا ان اجلہ علماء کرام امام حافظ الحدیث ابو موسیٰ و امام علامہ تور پشتی و امام ابن الاثیر جزری و علامہ طیبی و امام جلال الدین سیوطی و علامہ طاہر فتنی و شیخ محقق مولانا عبدالحق محدث دہلوی و غیرہم رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہم نے اسی طرف میل فرمایا، وہ ہر طرح ہم سے اعلم تھے اب جو اجازت کی طرف جائے یا حال زمانہ سے غافل ہے یا امت مرحومہ کی خیر خواہی سے عاطل۔

| ومن لم یعرف اھل زمانہ فھو جاھل۱، نسأل اللہ العفو والعافیۃ ثم رأیت بعد ذلك كلام الشیخ ابن حجر في الفتاوی الحدیثیۃ ذكر فیہ حدیث ام المؤمنین وحدیث ابن مسعود ایضاً رضی اللہ تعالی عنھما وزاد فقال واخرج الترمذی الحكیم عن ابن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ انہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم قال مر لقمان علی جاریۃ | (جو اپنے زمانے والوں کے حالات سے آگاہ نہ ہو وہ جاہل اور نادان ہے۔ ہم اللہ

تعالیٰ سے معافی اور عافیت کا سوال کرتے ہیں، پھر اس کے بعد میں نے شیخ ابن حجر کا فتاویٰ حدیثیہ میں کلام دیکھا جس میں انہوں نے ام المومنین کی روایت اور حضرت ابن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہما کی حدیث ذکر فرمائی اور کچھ اضافہ کرتے ہوئے فرمایا: ت) یعنی نیز امام ترمذی الحکیم رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت فرماتے ہیں کہ حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ارشاد فرماتے ہیں کہ لقمان نے ایک |

۱ رد المحتار کتاب الایمان دار احیاء التراث العربی بیروت ۳/ ۵۹ Page 677 of 768

Fatawa Rizvia, Volume 23

Regarding writing, it was said for the person who is polishing this sword: "Does he wish to slaughter with it?" Thus, there is an indication of the reason for the prohibition of writing for women. This is because if a woman learns to write, she may use it to reach corrupt objectives, and it makes it easier for wicked people to reach her in a manner that is faster, more effective, and more deceptive than would be possible if she were illiterate. This is because a person can convey through writing things to others that cannot be conveyed through a messenger. Moreover, a letter is more discreet than a messenger, so it provides a quicker path for trickery and deceit. For this reason, after learning to write, a woman becomes like a polished sword that cuts through everything it passes over with speed. Similarly, after learning to write, she becomes such that whatever is requested of her, she has the readiness to respond to it in the most effective and quickest manner. (End of quote)

A Hindi proverb also points to this same theme: "O simpleton, does anyone give a balanced weapon?"

As you see, this is solid and clear speech; its upper part is leafy (vibrant) and its lower part is overflowing (abundant). The saying of our master Luqman, mentioned in the Hadith narrated by the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), is a sword of certainty and decisiveness.

1. Al-Fatawa al-Hadithiyya, chapter: It is disliked to teach women writing, Al-Matba'ah al-Jamaliyah, Egypt, p. 63. Page 678 of 768

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 23

लेखन के संबंध में, जो इस तलवार को तेज़ कर रहा है उससे कहा गया: "क्या वह इसके द्वारा वध करना चाहता है?" इस प्रकार, इसमें महिलाओं के लिए लेखन की मनाही के कारण की ओर संकेत है। वह यह कि यदि स्त्री लिखना सीख जाए, तो वह इसके माध्यम से भ्रष्ट उद्देश्यों तक पहुँचती है, और दुष्ट लोगों के लिए उस तक पहुँचना, उसकी निरक्षरता की तुलना में अधिक तेज़, प्रभावी और छलपूर्ण हो जाता है। क्योंकि व्यक्ति लिखने के माध्यम से वह सब कह सकता है जो वह दूत के माध्यम से नहीं कह सकता। इसके अतिरिक्त, पत्र दूत से अधिक गुप्त होता है, इसलिए यह युक्ति और छल-कपट में अधिक प्रभावी होता है। इसी कारण से, लिखना सीखने के बाद स्त्री उस तेज़ की गई तलवार की तरह हो जाती है जो हर उस चीज़ को काट देती है जिससे वह गुज़रती है। इसी प्रकार, लिखना सीखने के बाद वह ऐसी हो जाती है कि उससे जो कुछ भी माँगा जाए, वह उसे अत्यंत प्रभावी और त्वरित ढंग से स्वीकार करने के लिए तैयार रहती है। (उद्धरण समाप्त)

एक हिंदी कहावत भी इसी विषय की ओर संकेत करती है: "ऐ भोरी कोई दियत है मतवाजन हथियार"।

जैसा कि आप देख सकते हैं, यह अत्यंत पुख्ता और स्पष्ट कथन है; जिसका ऊपरी हिस्सा हरे-भरे (जीवंत) पत्तों वाला है और निचला हिस्सा जल से परिपूर्ण (प्रचुर) है। और हमारे आका लुक़मान हकीम का वह कथन जो हदीस पाक में आया है जिसे हज़रत नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने रिवायत किया है, वह निश्चितता और काट (निर्णायकता) की तलवार है।

1. अल-फ़तावा अल-हदीथिया, विषय: महिलाओं को लिखना सिखाना नापसंद है, अल-मतबआ अल-जमालिया, मिस्र, पृ. 63. पृष्ठ 678 का 768

في الكتاب فقال لمن يصقل هذا السيف ای حتی يذبح به وحينئذ فيكون فيه اشارة الی علة النهی عن الكتابة وهی ان المرأة اذا تعلمتها توصلت بها الی اغراض فاسدة وامكن توصل الفسقة اليها علی وجه اسرع وابلغ واخدع من توصلهم اليها بدون ذلك، لان الانسان يبلغ بكتابته فی اغراضه الی غيره مالم يبلغه برسول ولان الكتابة اخفی من الرسول فكانت ابلغ فی الحيلة واسرع فی الخداع والمكر، فلاجل ذلك صارت المرأة بعد الكتابة كالسيف الصيقل الذی لا يمر علی شيئ الا قطعه بسرعة فكذلك هي بعد الكتابة تصير لا يطلب منه شيئ الا كان فيها قابلية الی اجابته اليه علی ابلغ وجه اسرعه اھ ترجمہ:
لڑکی کو دیکھا کہ مکتب میں سکھائی جارہی ہے فرمایا یہ تلوار کس کے لئے صیقل کی جاتی ہے۔ امام ابن حجر فرماتے ہیں اس حدیث میں علت نہی کتابت کی طرف اشارہ ہے کہ عورت لکھنا سیکھ کر خود بھی فاسد غرضوں کی طرف راہ پائے گی اور فاسقوں کو بھی اس تک رسائی کا بڑا موقع مل جائے گا جو لکھنا نہ جاننے کی حالت میں نہ ملتا کہ آدمی وہ بات لکھ سکتا ہے جو کسی کی زبانی نہ کہلا بھیجے گا نیز خط ایلچی سے زیادہ پوشیدہ ہے تو اس میں حیلہ و مکر کی بہت جلد راہ ملے گی لہٰذا عورت لکھنا سیکھ کر صیقل کی ہوئی تلوار ہو جاتی ہے (وہ کسی چیز پر نہیں گزرتی مگر جلدی سے اسے کاٹ کر رکھ دیتی ہے) پس عورت لکھائی سیکھنے کے بعد اسی طرح ہو جاتی ہے لہٰذا اس سے کسی چیز کا مطالبہ نہیں کیا جاتا کہ وہ بڑی جلدی میں بروجہ بلیغ اس دعوے و مطالبے کے قبول کرنے پر آمادہ ہو جاتی ہے اھ (ت)

ہندی مثل نے بھی اسی مضمون کی طرف اشارہ کیا "اے بوری کوئی دیت ہے متوازن ہتھیار "۔

وھذا کما تری کلام متین مبین، اعلاہ مورق واسفلہ مغدق وقول سیدنا لقمان الذی جاء فی الحدیث ان النبی صلی اللہ تعالی علیہ وسلم رواہ سیف بالیقین و القطع ترجمہ: جیسا کہ تم دیکھتے ہو کہ یہ کلام

نہایت پختہ اور واضح ہے جس کا اوپر والا حصہ ہرے بھرے خوبصورت پتوں والا ہے (اعلاہ مورق) اور نچلا حصہ جائے سیرابی ہے (اسفلہ مغدق) اور ہمارے آقا لقمان حکیم کا ارشاد ہے جو حدیث پاک میں وارد ہوا کہ جس کو آنحضرت صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے

Fatawa Ridawiyya - Volume 23

[Boxed Section - Left: Arabic, Right: Urdu Translation] It was narrated that a woman is certainly and definitively like a sword, after which there is no option but for the neck to be cut and severed. As for what the Sheikh mentioned after that as an answer to the Hadith of Shifa by saying: "I say, there is no indication in the holy Hadith for demanding that women be taught writing, rather there is evidence of its permissibility, and we agree with that and do not deny it. However, the ultimate point is that the prohibition is for discouragement (Tanzihi) because many evils have been proven to result from it." I (the author of Fatawa) say: This is based on his school of thought because Imam Shafi'i (may Allah be pleased with him) does not subscribe to the principle of "closing the means" (Sadd al-Dhara'i). Therefore, this is not an argument against us, especially when we see the corruption of the times and those dangerous situations, hearing of which makes the ears deaf. So there is no power or strength to avoid sins or do good deeds except with the grace and kindness of Allah, the Magnificent and Great. We ask Allah for forgiveness and well-being. And Allah knows best. (T)

Problem 310: 6 Rabi' al-Thani 1317 AH What do the scholars of religion say regarding this matter: Is it permissible or impermissible to translate the Holy Quran in such a way that omitted parts, explanations, etc., are written in the translation within parentheses (curved brackets)?

Answer: Praise be to Allah, the Magnificent Quran is protected by the protection of Allah, the Almighty, forever and ever. The distortion of distorters and the plagiarism of plagiarizers cannot reach the sanctuary of its honor. "Falsehood cannot come to it from before it or from behind it" (Surah 41, Verse 42). (Falsehood cannot approach it from its front or its back...)

---

1. Al-Quran al-Karim 41/42 Page 679 of 768

फ़तावा रज़विया - जिल्द 23

[बॉक्स सेक्शन - बायाँ: अरबी, दायाँ: उर्दू अनुवाद] वर्णन किया गया है कि स्त्री निश्चित और निर्णायक रूप से उस तलवार की तरह है जिसके बाद गर्दन कटने और अलग होने के अलावा कोई विकल्प नहीं बचता। रही यह बात कि शेख ने हदीस-ए-शिफा के जवाब में अपने इस कथन का उल्लेख किया: "मैं कहता हूँ कि हदीस-ए-पाक में महिलाओं को लिखना सिखाने की माँग पर कोई संकेत नहीं है, बल्कि इसमें इसकी अनुमति का प्रमाण है और हम इसके कायल हैं, इनकार करने वाले नहीं। अलबत्ता, अंतिम बात यह है कि इसमें 'नही तंज़ीही' (नापसंदगी) है क्योंकि इससे कई बुराइयाँ उत्पन्न होना सिद्ध हो चुका है।" मैं (फ़तवा के लेखक) कहता हूँ कि यह उनके संप्रदाय (मज़हब) पर आधारित है क्योंकि इमाम शाफ़ई (रज़ियल्लाहु अन्हु) 'ज़राए को रोकने' (सद्द-ए-ज़राए) के कायल नहीं हैं, इसलिए यह हमारे विरुद्ध प्रमाण नहीं है, विशेष रूप से जब हम समय के भ्रष्टाचार और उन खतरनाक स्थितियों को देख रहे हैं जिन्हें सुनकर कान बहरे हो जाते हैं। अतः महान और बड़े अल्लाह के अनुग्रह और कृपा के बिना (किसी में) पापों से बचने और नेक काम करने की हिम्मत और शक्ति नहीं है। हम अल्लाह से क्षमा और कुशलता चाहते हैं। और अल्लाह बेहतर जानता है। (त)

मसाला 310: 6 रबी-उल-थानी 1317 हिजरी धर्म के विद्वान इस विषय में क्या कहते हैं कि क्या पवित्र कुरान का अनुवाद इस तरह करना कि अनुवाद में छूटे हुए हिस्सों और अर्थों आदि को कोष्ठकों (ब्रैकेट) में लिखकर दिया जाए, जायज़ है या नाजायज़?

उत्तर: सभी प्रशंसा अल्लाह के लिए है, महान कुरान अल्लाह सर्वशक्तिमान के संरक्षण में कयामत तक सुरक्षित है। विकृत करने वालों की विकृति और चोरी करने वालों की चोरी इसकी गरिमा के घेरे के पास भी नहीं पहुँच सकती। "असत्य इसके सामने से या इसके पीछे से नहीं आ सकता" (कुरान 41:42)। (झूठ उसके आगे से आ सकता है और न पीछे से...)

---

1. अल-कुरान अल-करीम 41/42 पृष्ठ 768 में से 679

[باکس سیکشن - بائیں جانب: عربی، دائیں جانب: اردو ترجمہ] لیس بعدہ لعنق الشبھة الا الجزوالقطع اما ما ذکر الشیخ بعدہ جوابا عن حدیث الشفاء بقولہ، قلت لیس فیہ دلالة علی طلب تعلیمھن الکتابة وانما فیہ دلیل علی جوازہ ونحن نقول بہ وانما غایة ان النھی عنہ تنزیہا لما تقرر فی المفاسد المرتبة علیھاھ فاقول: مبنی علی مذھبہ فان الامام الشافعی رضی اللہ تعالٰی عنہ لایقول بسد الذرائع فلایکون حجة علینا لاسیما مع مانری عن فساد الزمان وماتصم بسماعہ الآذان ولاحول ولاقوة الا باللہ العلی العظیم۔ نسأل اللہ العفو والعافیة، واللہ تعالٰی اعلم۔

روایت فرمایا وہ عورت یقینی اور حتمی طور پر تلوار ہے کہ جس کے بعد گردن کٹنے اور الگ ہونے کے علاوہ کوئی گنجائش نہیں، رہی یہ بات کہ شیخ نے حدیث شفاء کا جواب اپنے اس قول سے ذکر فرمایا۔ میں کہتا ہوں کہ عورتوں کی تعلیم کتابت کے مطالبے پر حدیث پاک میں کوئی دلالت نہیں بلکہ اس میں دلیل جواز ہے اور ہم اسی کے قائل ہیں، منکر نہیں، البتہ انتہائی بات یہ ہے کہ اس میں نہی تنزیہہ ہے اس لئے کہ اس پر بہت سے مفاسد کا ترتب ثابت ہوچکا ہے اھ میں کہتا ہوں (صاحب فتاوی) کہ یہ ان کے مذہب پر مبنی ہے اس لئے کہ امام شافعی رضی اللہ تعالٰی عنہ ذرائع کی روک تھام کے قائل نہیں لہذا یہ ہمارے خلاف حجت (دلیل) نہیں خصوصاً جبکہ ہم فساد زمانہ بھی دیکھ رہے ہیں اور وہ خطرناک حالات کہ جن کی سماعت سے کان بہرے ہوں۔ پس گناہوں سے محفوظ رہنے اور نیکی کرنے کی (کسی میں) ہمت و قوت نہیں سوائے خدائے عظیم و کبیر کے فضل وکرم کے۔ اللہ تعالٰی سے ہم مغفرت و عافیت چاہتے ہیں۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۳۱۰: ۶ ربیع الثانی ۱۳۱۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ قرآن شریف کا ترجمہ اس طرح پر کرنا کہ نیچے ترجمہ میں محذوفات اور مطالب وغیرہ خطوط ہلالی بنا کر لکھ دیئے جائیں جائز ہے یا نا جائز؟

الجواب: الحمد للہ قرآن عظیم بحفظ الہی عزوجل ابد الآباد تک محفوظ ہے تحریف محرفین وانتحال منتحلین کو اس کے سراپردۂ عزت کے گرد بار ممکن نہیں "لَا يَأْتِيْهِ الْبَاطِلُ مِنْۢ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهٖ"ط (باطل اس کے آگے اور پیچھے)

---

۱ القرآن الکریم ۴۱/ ۴۲ Page 679 of 768

Volume 23 Fatawa Razawiyya

...cannot come. (T) Praise be to Him, for His noble face, Who sent down the Quran and took the responsibility of its preservation upon His own power. 'Indeed, it is We who sent down the message [i.e., the Quran] and indeed, We will be its guardian.' (15:9) (Indeed, we have sent down the Holy Quran and we are its protectors. T). Some parts of the Torah and the Gospel were intentionally changed by cursed rabbis for their cursed motives, taking money out of prejudice for their impure religion. And some translators laid the foundations of this confusion and mixing; over time, the original and additions blended together, and the word of God and the word of man became indistinguishable. Al-Hamdulillah, in the self-same Quran, although this matter is impossible—even if the whole world gathers to increase or decrease a single point, they will never have the power—but the purpose of translation is to make the meanings of the Quran understood by the common people who are unable to understand Arabic. If scriptural copies, translations upon translations, especially from printing houses, are surely mixed and unauthentic, the result will be that the common people watching will consider the additions of this translator as the original command of the Quran, and the additions of the translator as the word of the Lord of Honor. This will be a cause of misguidance, and anything leading to misguidance cannot be allowed. For this reason, the scholar-translators have maintained the rule that only the translation should be between the lines, and any additional benefit for clarifying the meaning should be written in the margin; one should follow their path. And Allah is the Granter of success, and Allah Almighty knows best.

Issue 311: 5 Jumada al-Ula 1317 AH What do the scholars of religion say in this situation: a person delivers sermons and is characterized by these traits: Firstly, he says the phrase 'As-Salatu Alayka Ya Rasul Allah' should not be said, as it is for one who is present. Secondly, he stated that a fasting person, at the time of cleaning (istinja), should not breathe upwards and should hold himself well so that water does not go up, otherwise his fast will be ruined; there is a big difference between the istinja of a fasting person and a non-fasting person. Thirdly, he says saying 'Amin' with a loud voice is like spears hitting Satan; if people say it with a very loud voice, then many spears hit. And this man has memorized the translation of 'Taqwiyat al-Iman', 'Tanbih al-Ghafilin', and some verses, stories, and noble Hadiths by looking at printed copies without a teacher; he narrates them even though he does not know the science of abrogating and abrogated verses, nor the categories of noble Hadith, nor grammar (sarf and nahw) to the extent that he cannot distinguish between 'man'

and 'an' or singular and dual. Is it permissible according to the Shari'ah of Muhammad for the people of the Shari'ah to listen to such a person's sermon? Explain and you will be rewarded. (T)

1 Al-Quran al-Karim 9/15 Page 680 of 768

जिल्द 23 फ़तावा रज़विया

...नहीं आ सकता। (त) हम्द उसके वजहे करीम को जिसने क़ुरआन उतारा और उसका हिफ़्ज़ अपने ज़िम्म-ए-क़ुदरत पर रखा 'اِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَاِنَّا لَهٗ لَحَافِظُونَ' (हमने ही क़ुरआन पाक को उतारा और हम ही इसके मुहाफ़िज़ हैं। त)। तौरैत व इंजील कुछ तो मलऊन अहबारों ने अपने अगराज़-ए-मलऊना से रुपये लेकर अपने मज़हब-ए-नापाक के तास्सुब से क़स्दन बदल लीं और कुछ ऐसे ही तर्जुमा करने वालों ने इस खल्त व ख़ब्त की बुनियादें डालीं मरूर-ए-ज़माँ के बाद वो असल व ज़ियादत मिल मिला कर सब एक हो गईं, कलाम-ए-इलाही व कलाम-ए-बशर मुख्तलत होकर तमीज़ न रही। अल्हम्दुलिल्लाह नफ़्स-ए-क़ुरआन में अगरचे ये अम्र महाल है तमाम जहाँ अगर इकट्ठा होकर इसका एक नुक़्ता कम बेश करना चाहे हरगिज़ क़ुदरत न पाए मगर तर्जुमा से मक़सूद उन अवाम को मआनी-ए-क़ुरआन समझाना है जो फ़हम-ए-अरबी से आजिज़ हैं ख़ुतूत-ए-बलाली नुक़ूल व दर नुक़ूल खुसूसन मुतालए-ए-मताबेअ में ज़रूर मख़लूत व ना-मज़बूत होकर नतीजा ये होगा कि देखने वाले अवाम असल-ए-इरशाद-ए-क़ुरआन को इस मुतरजिम की ज़ियादत समझेंगे और मुतरजिम की ज़ियादात को रब्बुल इज़्ज़त का इरशाद, ये बाइस-ए-ज़लाल होगा और जो अम्र मुन्जर ब-ज़लाल हो उसकी इजाज़त नहीं हो सकती इसी लिये उलमा-ए-मुतरजिमीन ने तर्जुमा का यही दस्तूर रखा कि बैनुस-सुतूर में सिर्फ तर्जुमा और जो फ़ायदा-ए-ज़ायदा ईज़ाह-ए-मतलब के लिये हो वो हाशिए पर लिखा इन्हीं की चाल चलनी चाहिये। वल्लाहुत-तौफ़ीक़, वल्लाहु तआला आलम।

मसला 311: 5 जमादी उल-ऊला 1317 हिजरी क्या फ़रमाते हैं उलमा-ए-दीन इस सूरत में कि एक शख़्स वाज़ (प्रवचन) कहता है और इन सिफ़तों से मौसूफ़ है: अव्वलन मक़ूला उसका 'अस्सलातु अलैका या रसूल अल्लाह' कहना न चाहिये हाज़िर के वास्ते है। दूसरे बयान किया रोज़ेदार को चाहिये वक़्त-ए-इस्तिंजा के ऊपर को सांस न ले और आप को ख़ूब संभाले पानी ऊपर न जाए वरना रोज़ा उसका तबाह होगा रोज़ेदार और ग़ैर-रोज़ेदार के इस्तिंजा में बहुत फ़र्क़ है। तीसरे 'आमीन' कहने आवाज़ बुलंद से शैतान के बरछे लगता है अगर बहुत बुलंद आवाज़ से आदमी कहें तो बहुत बरछी लगती हैं, और इस आदमी ने 'तक़वियतुल ईमान' और 'तन्बीहुल ग़ाफ़िलीन' और कुछ आयात व हिकायात व हदीस शरीफ़ का तर्जुमा बग़ैर उस्ताद के मतबूआ (छपा हुआ) देखकर याद कर लिया है बयान करता है औए इल्म-ए-नासिख़ और मन्सूख़ आयात और अक़्साम-ए-हदीस शरीफ़ और सर्फ़ व नह्व भी न जाने बहददीके'मन' व 'अन' व 'वाहिद' व 'तसनिया' में फ़र्क़ नहीं कर सकता है ऐसे

आदमी का वाज़ सुनने को इजाज़त-ए-शरीअत-ए-मुहम्मदिया अहल-ए-शरअ के है या नहीं? बय्यिनू तूजरू (बयान फ़रमाओ अज्र पाओ। त)

1 अल-क़ुरआन अल-करीम 9/15 पृष्ठ 680 का 768

سے نہیں آسکتا۔ ت) حمد اس کے وجہ کریم کو جس نے قرآن اتارا اور اس کا حفظ اپنے ذمہ قدرت پر رکھا ' اِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّکْرَ وَاِنَّا لَہٗ لَحَافِظُوْنَ ' (ہم ہی نے قرآن پاک کو اتارا اور ہم ہی اس کے محافظ ہیں۔ ت) توریت وانجیل کچھ تو ملعون احباروں نے اپنے اغراض ملعونہ سے روپے لے کر اپنے مذہب ناپاک کے تعصب سے قصداً بدل لیں اور کچھ ایسے ہی ترجمہ کرنے والوں نے اس خلط و خبط کی بنیادیں ڈالیں مرورِ زماں کے بعد وہ اصل وزیادت مل ملا کر سب ایک ہوگئیں، کلام الٰہی و کلام بشر مختلط ہو کر تمیز نہ رہی۔ الحمد للہ نفس قرآن میں اگرچہ یہ امر محال ہے تمام جہان اگر اکٹھا ہو کر اس کا ایک نقطہ کم بیش کرنا چاہے ہرگز قدرت نہ پائے مگر ترجمہ سے مقصود ان عوام کو معانی قرآن سمجھانا ہے جو فہم عربی سے عاجز ہیں خطوط بلالی نقول و در نقول خصوصاً مطالعِ مطابع میں ضرور مخلوط و نامضبوط ہو کر نتیجہ یہ ہوگا کہ دیکھنے والے عوام اصلِ ارشادِ قرآن کو اس مترجم کی زیادت سمجھیں گے اور مترجم کی زیادات کو رب العزۃ کا ارشاد یہ باعثِ ضلال ہوگا اور جو امر منجر بہ ضلال ہو اس کی اجازت نہیں ہوسکتی اسی لئے علماءِ مترجمین نے ترجمہ کا یہی دستور رکھا کہ بین السطور میں صرف ترجمہ اور جو فائدہ زائدہ ایضاحِ مطلب کے لئے ہو وہ حاشیہ پر لکھا انہیں کی چال چلنی چاہئے ۔ واللہ التوفیق ، واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۳۱۱: ۵ جمادی الاولیٰ ۱۳۱۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس صورت میں کہ ایک شخص وعظ کہتا ہے اور ان صفتوں سے موصوف ہے : اولاً مقولہ اس کا الصلوۃ علیک یا رسول اللہ کہنا نہ چاہئے حاضر کے واسطے ہے۔ دوسرے بیان کیا روزہ دار کو چاہئے وقتِ استنجی کے اوپر کو سانس نہ لے اور آپ کو خوب سنبھالے پانی اوپر نہ جائے ورنہ روزہ اس کا تباہ ہوگا روزہ دار اور

غیر روزہ دار کے استنجی میں بہت فرق ہے۔ تیسرے آمین کہنے آواز بلند سے شیطان کے برچھے لگتا ہے اگر بہت بلند آواز سے آدمی کہیں تو بہت برچھی لگتی ہیں، اور اس آدمی نے تقویۃ الایمان اور تنبیہ الغافلین اور کچھ آیات و حکایات و حدیث شریف کا ترجمہ بغیر استاد کے مطبوعہ دیکھ کر یاد کرلیا ہے بیان کرتا ہے اوع علم ناسخ اور منسوخ آیات اور اقسامِ حدیث شریف اور صرف و نحو بھی نہ جانے بحدیکہ من وعن و واحد و تثنیہ میں فرق نہیں کرسکتا ہے ایسے آدمی کا وعظ سننے کو اجازتِ شریعتِ محمدیہ اہل شرع کے ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ اجر پاؤ۔ ت)

Fatawa Razawiyya Volume 23

The Answer: The aforementioned person is completely ignorant, most ignorant, and a misguided heretic. It is forbidden for him to preach, and it is forbidden to listen to his preaching. To say "As-Salatu alaika ya Rasulallah" (Peace be upon you, O Messenger of Allah) is permissible and recommended by the consensus of Muslims, a clear evidence for which is "As-Salamu alaika ayyuhan-Nabiyyu wa rahmatullahi wa barakatuhu" in the At-Tahiyyat. Besides this, in the authentic Hadith (Sahih), it is stated: "Ya Muhammadu inni atawajjahu bika ila rabbi fi hajati hadhihi" (O Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him), I turn through you towards my Lord regarding this need of mine and I make you a means. - Note). This establishes calling upon and seeking help from the Noble Presence of the Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him) after his passing. But what does such an ignorant person know about Hadith, when he doesn't even remember the At-Tahiyyat which every Muslim child knows? Taqwiyat-ul-Iman is a book of severe irreligiousness and misguidance. The condition of the book and its author is evident from the fatwas and treatises of the scholars of Arab and Ajam (non-Arabs). Currently, this humble servant's treatise titled "Al-Kawkabah ash-Shahabiyyah ala Kufriyat Abi al-Wahhabiyyah" (The Shooting Star upon the Infidelities of the Father of Wahhabism), newly printed, is available; whoever wishes may study it. (Note). It is not established by any Hadith that saying "Ameen" aloud feels like a spear to Satan, and that the louder the voice, the deeper the wound. For a fasting person, it is better not to breathe in forcefully while performing Istinja (cleaning after excretion), but the fast will not be broken by this much, nor simply by water entering, unless the water reaches the point of an enema (huqna), and if that happens, severe pain will occur. It is stated in Durr-al-Mukhtar:

"If one goes to extremes in Istinja until it reaches the point of an enema, the fast is invalidated. This rarely happens, and if it does, it causes [pain]." | "If in performing Istinja, such exaggeration is done that the water reaches the place of enema (where medicine is applied), then the fast will be broken, and this [rarely happens]."

Note: This treatise (Al-Kawkabah ash-Shahabiyyah) is recorded in Fatawa Razawiyya, printed by Raza Foundation Lahore, Volume 15.

1. Jami' at-Tirmidhi, Chapters of Supplications, Amin Company Delhi 2/19; Musnad Ahmad bin Hanbal, Hadith of Uthman bin Hunaif, Al-Maktab al-Islami Beirut 4/138; Sunan Ibn Majah, Chapters of Establishing Prayer, regarding Salat al-

Hajah, H.M. Saeed Company Karachi p. 100; Al-Mustadrak lil-Hakim, Book of Voluntary Prayer 1/313, Book of Supplication 1/526 & 519, Dar al-Fikr Beirut.

उत्तर: उक्त व्यक्ति निरा अज्ञानी, अत्यंत अज्ञानी और पथभ्रष्ट कुमार्गी है। उसके लिए उपदेश देना हराम है और उसका उपदेश सुनना भी हराम है। 'अस्सलातु अलैका या रसूलल्लाह' कहना मुसलमानों की सर्वसम्मति (इज्मा) से जायज़ और मुस्तहब (पसंदीदा) है, जिसका एक स्पष्ट प्रमाण 'अत-तहियात' में 'अस्सलामू अलैका अय्युहन-नबिय्यु व रहमतुल्लाही व बरकातुहू' है। इसके अलावा सही हदीस में मौजूद है: "या मुहम्मद इन्नी अतवज्जहु बिका इला रब्बी फी हाजती हाज़िही" (हे मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम), मैं अपनी इस ज़रूरत में आप के माध्यम से अपने पालनहार की ओर मुखातिब होता हूँ और आपको वसीला बनाता हूँ। - अनुवाद)। इसमें वफात (निधन) के बाद हुज़ूर सैय्यद-ए-आलम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को पुकारना और हुज़ूर से मदद लेना साबित है। लेकिन ऐसे महा-अज्ञानी को हदीसों की क्या खबर, जब उसे 'अत-तहियात' ही याद नहीं जिसे मुसलमानों का बच्चा-बच्चा जानता है। 'तक़वियतुल ईमान' घोर अधर्म और पथभ्रष्टता की किताब है। इसके और इसके लेखक का हाल अरब और अजम के विद्वानों के फतवों और लेखों से स्पष्ट है। फिलहाल, इस फकीर का रिसाला (पुस्तिका) जिसका नाम 'अल-कौकबतुल शहाबिया अला कुफ़्रियात अबिल वहाबिया' है, नया छपा हुआ उपलब्ध है; जो चाहे वह इसका अध्ययन कर सकता है। (अनुवाद)। 'आमीन' ज़ोर से कहने से शैतान को भाला लगना और आवाज़ जितनी ऊँची हो उतना ही गहरा घाव पहुँचना, यह भी किसी हदीस से साबित नहीं है। रोज़ेदार के लिए यह बेहतर है कि इस्तिन्जा (शौच के बाद सफाई) करते समय ऊपर की ओर ज़ोर से साँस न ले, लेकिन इतने मात्र से रोज़ा नहीं जाएगा, न ही सामान्य रूप से पानी चढ़ने से जब तक कि पानी 'हुकना' (एनिमा) के स्थान तक न पहुँच जाए, और यदि ऐसा हुआ तो तीव्र दर्द होगा। 'दुर्रे मुख़्तार' में है:

"यदि इस्तिन्जा में यहाँ तक अति की जाए कि वह हुकना (एनिमा) के स्थान तक पहुँच जाए, तो रोज़ा टूट जाएगा। और ऐसा कम ही होता है और यदि हो जाए तो [दर्द पैदा करता है]।" | "इस्तिन्जा करने में यदि इतनी अति की जाए कि पानी हुकना (दवा का स्थान) तक पहुँच जाए तो रोज़ा टूट जाएगा और ऐसा [विरले ही होता है]।"

नोट: यह रिसाला (अल-कौकबतुल शहाबिया) फ़तावा रज़विया, रज़ा फाउंडेशन लाहौर द्वारा मुद्रित, जिल्द संख्या १५ में दर्ज है।

1. जामी' अत-तिर्मिज़ी, दुआओं के अध्याय, अमीन कंपनी दिल्ली २/१९; मुसनद अहमद बिन हंबल, उस्मान बिन हनीफ़ की हदीस, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत ४/१३८; सुनन इब्न माजाह, नमाज़ कायम करने के अध्याय, सलातुल हाजत के बारे में, एच.एम. सईद कंपनी कराची पृ. १००; अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, स्वैच्छिक नमाज़ की किताब १/३१३, दुआ की किताब १/५२६ और ५१९, दारुल फिक्र बेरूत।

पृष्ठ ६८१/७६८

الجواب: شخص مذکور نرا جاہل اجہل و گمراہ بد مذہب ہے اسے وعظ کہنا حرام اور اس کا وعظ سننا حرام، الصلوٰۃ علیك یارسول اللہ کہنا باجماع مسلمین جائز و مستحب ہے جس کی ایک دلیل ظاہر و باہر التحیات میں السلام علیك ایھا النبی ورحمۃ اللہ وبرکاتہ ہے اور اس کے سوا صحاح کی حدیث میں یا محمد انی اتوجہ بك الی ربی في حاجتی ھذہ (اے محمد (صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم) میں اپنی اس حاجت (ضرورت) میں آپ کو اپنے پروردگار کی طرف متوجہ کرتا ہوں اور آپ کو وسیلہ بناتا ہوں۔ ت) موجود جس میں بعد وفات اقدس حضور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے حضور پکارنا اور حضور سے مدد لینا ثابت ہے مگر ایسے جاہل اجہل کو احادیث سے کیا خبر، جب اسے التحیات ہی یاد نہیں جو مسلمانوں کا بچہ بچہ جانتا ہے۔ تقویۃ الایمان سخت بد دینی و ضلالت کی کتاب ہے اس کا اور اس کے مصنف کا حال فتاوٰی و رسائل علماء عرب و عجم سے ظاہر، سردست فقیر کا رسالہ مسمی بہ الکوکبۃ الشھابیۃ علی کفریات ابی الوھابیۃ جدید الطبع حاضر من شاء فلیطلعھا (حاضر ہے جو چاہے اس کا مطالعہ کرے۔ت) آمین آواز سے کہنے میں شیطان کے برچھا لگنا اور جس قدر زیادہ بلند آواز سے ہو اسی قدر زیادہ زخم پہنچنا یہ بھی کسی حدیث سے ثابت نہیں۔ روزہ دار کو یہ بہتر ہے کہ استنجا کرنے میں اوپر سانس بقوت نہ لے مگر اس قدر سے روزہ نہ جائے گا، نہ مطلقاً پانی چڑھنے سے جب تک پانی موضع حقنہ تک نہ پہنچے، اور ایسا ہو گا تو درد شدید پیدا ہو گا۔ در مختار میں ہے:

لو بالغ فی الاستنجاء حتی بلغ موضع الحقنۃ فسد الصوم وھذا فلما یکون ولو کان فیورث | استنجا کرنے میں اگر اس تک مبالغہ کیا کہ پانی حقنہ (محل دوا) تک پہنچ گیا تو روزہ فاسد ہو جائے گا اور ایسا

عنہ : رسالہ ہذا (الکوکبۃ الشھابیۃ) فتاویٰ رضویہ مطبوعہ رضا فاؤنڈیشن لاہور جلد نمبر ۱۵ میں مرقوم ہے۔

1 جامع الترمذی ابواب الدعوات امین کمپنی دہلی ۲/ ۱۹، مسند احمد بن حنبل حدیث عثمان بن حنیف المکتب الاسلامی بیروت ۴/ ۱۳۸، سنن ابن ماجہ ابواب اقامۃ الصلوٰۃ ماجاء صلوۃ الحاجۃ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۱۰۰، المستدرک للحاکم کتاب الصلوٰۃ التطوع ۱/ ۳۱۳ کتاب الدعاء ۱/ ۵۲۶ و ۵۱۹ دارالفکر بیروت

Volume 23 Fatawa Razviyya

It happens very rarely; if it were to occur, a severe illness would develop, by Allah. A great ailment. And Allah, the Glorified and Exalted, knows best. Allah, the Glorified and Exalted, knows best. (T)

Problem 312: From Pilibhit, Drummond Ganj market, Khalil-ur-Rehman's perfume shop, sent by Muhammad Mazhar-ul-Islam, 24 Rajab 1318 AH. What do the scholars of religion and solid Muftis say regarding the following matter: If a scholar claims, "I am the ruler of the important Islamic affairs here," yet he does not reprimand or rebuke prohibited acts in Sharia. Instead, he accepts invitations and takes gifts from individuals involved in such prohibited acts—namely, drunkards, open sellers of hemp, contractors of intoxicants, those who openly take bribes, those who shave their beards, those who openly commit adultery, etc. He considers it a point of pride to associate with such people. What is the ruling of the high Sharia regarding such a scholar? Provide an explanation and you shall be rewarded. (State the ruling, receive a reward. - T)

The Answer: A Sunni Muslim religious scholar who is the most learned among the scholars of his city is indeed their Sharia ruler, as mentioned in *Al-Hadiqat-un-Nadiyyah* quoting from *Al-Fatawa al-Atabiyya*. (As quoted from *Fatawa Atabiyya* in *Hadiqah Nadiyyah*. - T) Forbidding evil, within its conditions, is certainly obligatory, but it is not limited to reprimand and rebuke. Scholars have had differing views on associating with such perpetrators of major sins, and the decisive word is that the decision depends on the judgment of a skilled scholar; he should act according to what he deems correct, as explained by Imam Hujjat-ul-Islam (Imam Ghazali) in *Al-Ihya*. (As Hujjat-ul-Islam (Imam Ghazali) explained in *Ihya-ul-Uloom*. - T) Accepting an invitation is inherently permissible as long as it is not established and certain that the specific food presented is from haram (unlawful) wealth, as cited in *Al-Hindiyyah* from *Al-Dhakhirah* on the authority of Imam Muhammad. (As quoted in *Fatawa Alamgiri* with reference to *Dhakhirah* from Imam Muhammad, may Allah have mercy on him. - T) In any case, it is mandatory for the common people to maintain good expectations and sincere devotion towards the firm Sunni religious scholars. And Allah, the Glorified and Exalted, knows best.

1. *Durr-e-Mukhtar*, Kitab al-Sawm, Chapter: What breaks the fast, Mujtabai Press, Delhi, 1/149.

2. *Al-Hadiqat-un-Nadiyyah Sharh al-Tariqat-ul-Muhammadiyyah*, Third Type, Maktaba Nooriya, Faisalabad, 1/351.
3. *Al-Fatawa al-Hindiyyah*, Kitab al-Karahiyah, Chapter Twelve, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 5/342.

जिल्द 23 फ़तावा रज़विया

यह बहुत कम होता है; अगर हो जाए, तो एक बड़ी बीमारी पैदा हो जाएगी, वल्लाह। एक बड़ी बीमारी (दा-ए-अज़ीम)। और अल्लाह सुब्हानहु व तआला बेहतर जानता है। अल्लाह सुब्हानहु व तआला बेहतर जानता है। (त)

मसला 312: पीलीभीत बाज़ार ड्रमंड गंज, खलील-उर-रहमान इत्र विक्रेता की दुकान से, प्रेषक मुहम्मद मज़हर-उल-इस्लाम साहब, 24 रजब 1318 हिजरी। दीन के उलमा और दृढ़ मुफ़्ती इस मसले में क्या फ़रमाते हैं: यदि कोई आलिम यह दावा करे कि "मैं यहाँ के महत्वपूर्ण इस्लामी मामलों का शासक हूँ," लेकिन वह शरीयत में निषिद्ध कार्यों (मनहियात) पर डांट-डपट या फटकार नहीं लगाता। इसके विपरीत, वह ऐसे व्यक्तियों के यहाँ दावतें खाता है और उनसे भेंट (नज़राना) लेता है जो शरीयत के निषिद्ध कार्यों में लिप्त हैं—अर्थात शराब पीने वाले, खुलेआम भांग बेचने वाले, नशीले पदार्थों के ठेकेदार, खुलेआम रिश्वत लेने वाले, दाढ़ी मुंडवाने वाले, खुलेआम व्यभिचार (ज़िना) करने वाले, आदि। वह ऐसे लोगों से मिलने में गर्व महसूस करता है। ऐसे आलिम के लिए उच्च शरीयत का क्या हुक्म है? स्पष्ट करें और पुण्य (सवाब) पायें। (बयान फ़रमाएँ, फल पायें। - त)

उत्तर: सुन्नी मज़हब का वह आलिम-ए-दीन जो अपने शहर के विद्वानों में सबसे अधिक ज्ञानी (अअलम) हो, वह निश्चित रूप से उनका शरीय हाकिम (शासक) है, जैसा कि 'अल-हदीक़त-उल-नदिय्या' में 'अल-फ़तावा अल-अताबिया' के हवाले से उद्धृत है। (जैसा कि हदीक़ह नदिय्या में फ़तावा अताबिया से नक़ल किया गया है। - त) बुराई से रोकना (नही अनिल मुनकर) उसकी शर्तों के साथ निश्चित रूप से अनिवार्य (फ़र्ज़) है, लेकिन वह केवल डांट-फटकार तक ही सीमित नहीं है। कबीरा गुनाह करने वालों के साथ मेलजोल के बारे में विद्वानों के विचार भिन्न रहे हैं, और अंतिम निर्णय यह है कि इसका फैसला एक कुशल आलिम की दृष्टि पर निर्भर है; वह जिसे उचित समझे उस पर अमल करे, जैसा कि इमाम हुज्जत-उल-इस्लाम (इमाम ग़ज़ाली) ने 'इह्या' में स्पष्ट किया है। (जैसा कि हुज्जत-उल-इस्लाम (इमाम ग़ज़ाली) ने 'इह्या-उल-उलूम' में बयान फ़रमाया है। - त) दावत खाना मूलतः हलाल है जब तक कि यह ज्ञात और सिद्ध न हो जाए कि सामने आया भोजन स्पष्ट रूप से हराम धन से है, जैसा कि 'अल-हिन्दिया' में 'अज़-ज़ख़ीरा' के हवाले से इमाम मुहम्मद से नक़ल किया गया है। (जैसा कि 'फ़तावा आलमगीरी' में ज़ख़ीरा के हवाले से इमाम मुहम्मद रहमतुल्लाहि अलैहि से उद्धृत

है। - त) बहरहाल, आम लोगों के लिए सुन्नी उलेमा-ए-दीन के प्रति शुभ विचार (हुस्न-ए-ज़न्न) और सच्ची श्रद्धा रखना अनिवार्य है। और अल्लाह सुब्हानहु व तआला बेहतर जानता है।

1. दुर्रे मुख्तार, किताबुस सौम, अध्याय: रोज़ा तोड़ने वाली चीज़ें, मुजतबाई प्रेस, दिल्ली, 1/149।
2. अल-हदीक़त-उल-नदिय्या शरह-अत-तरीक़त-उल-मुहम्मदिया, तीसरा प्रकार, मकतबा नूरिय्या, फ़ैसलाबाद, 1/351।
3. अल-फ़तावा अल-हिन्दिया, किताबुल कराहिया, अध्याय बारह, नूरानी कुतुब ख़ाना, पेशावर, 5/342।

بہت کم ہوتا ہے، اگر ہو تو بڑی بیماری پیدا ہو جائے گی واللہ داءً عظیماً۔ واللہ سبحنہ وتعالی اعلم۔ سبحنہ وتعالی اعلم (ت)

مسئلہ ۳۱۲: از پیلی بھیت بازار ڈرمنڈ گنج دکان خلیل الرحمن عطر فروش مرسلہ محمد مظہر الاسلام صاحب ۲۴ رجب ۱۳۱۸ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان متین مسئلہ مندرجہ ذیل میں : اگر کوئی عالم یہ دعوی کرتا ہو کہ میں یہاں کے اہم اسلام کا حاکم ہوں اور منہیات شرعی پر زجر و توبیخ نہ کرتا ہو بلکہ ایسے اشخاص سے کہ جو منہیات شرعی میں مبتلا ہوں ان کے یہاں دعوتیں کھاتا ہو نذرانہ لیتا ہو یعنی شراب خوار، علی الاعلان ہوئے فروش ہو، مسکرات کا ٹھیکیدار ہو رشوت علی الاعلان لیتا ہو، ڈاڑھی منڈاتا ہو، علی الاعلان زنا کرتا ہو، وغیرہ وغیرہ۔ پس ایسے شخصوں سے ملنے کو فخر جانتا ہو ایسے عالم کے واسطے شریعت عالی کا کیا حکم ہے؟ بینوا توجروا (بیان فرمائیے اجر پائیے ۔ ت)

الجواب: عالم دین سنی المذہب جو اپنے اہل علم شہر میں اعلم ہو ضرور ان کا حاکم شرعی ہے کما فی الحدیقۃ الندیۃ عن الفتاوی العتابیۃ (جیسا کہ حدیقہ ندیہ میں فتاویٰ عتابیہ سے نقل کیا گیا ہے۔ ت) نہی عن المنکر اپنی شرائط کے ساتھ ضرور فرض ہے مگر وہ زجر و توبیخ میں منحصر نہیں ایسے مرتکبانِ کبائر کے ساتھ اختلاط میں نظر علماء مختلف رہی ہے اور قول فیصل یہ کہ اس کا فیصلہ عالم ماہر کی نظر پر ہے جو اصل سمجھے اس پر عمل کرے کما بینہ الامام حجۃ الاسلام في الاحیاء (جیسا کہ حجۃ الاسلام (امام غزالی) نے اس کو احیاء العلوم میں بیان فرمایا ہے۔ ت) دعوت کھانا فی نفسہ حلال ہے جب تک معلوم و متحقق نہ ہو کہ یہ کھانا جو ہمارے سامنے آیا بعینہ حرام مال ہے کما فی الھندیۃ عن الذخیرۃ عن الامام محمد (جیسا کہ فتاویٰ عالمگیری میں بحوالہ ذخیرہ امام

محمد رحمۃ اللہ علیہ سے نقل کیا گیا ہے۔ ت) بہر حال عوام کو علمائے دین سنیانِ متین کی شان میں حسن ظن و حسن عقیدت لازم ہے واللہ سبحنہ وتعالی اعلم۔

۱ درمختار کتاب الصوم باب مائیفسد الصوم مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۱۴۹ ۲ الحدیقة الندیة شرح الطریقة المحمدیة النوع الثالث مکتبہ نوریہ فیصل آباد ۱/ ۳۵۱ ۳ الفتاوی الھندیة کتاب الکراھیة الباب الثاني عشر نورانی کتب خانہ پشاور ۵/ ۳۴۲

Fatawa Razawiya, Volume 23

Problem 313: Questioned by Maulvi Hamid Ali Sahib, student of Madrasa Ahl-e-Sunnat, resident of Allahabad, 1333 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: how is it to have one's boys taught by Wahhabis, and what is the ruling for the one who sends his boy to study with them?

The Answer: Haram, Haram, Haram. And whoever does so is an ill-wisher of the children and entangled in sins. Allah Almighty said: "O you who have believed, protect yourselves and your families from a Fire"[1] - And Allah Subhanahoo Wa Ta'ala knows best. (O believers! Save yourselves and your families from the fire of Hell. Allah Subhanahoo Wa Ta'ala knows best.) (T)

Problem 314: Sent by Dr. Muhammad Waiz-ul-Haq Sadullah Lodi, Khusropur Post Office, Patna District, through Maulvi Zia-ud-Din Sahib, 15 Rabi-ul-Awwal 1322 AH. Is it permissible or impermissible to seek a ruling from non-Muqallids? The Answer: Seeking a ruling from non-Muqallids is foolishness.

Problem 315: From Ujjain, Gwalior region, sent by Haji Yaqub Ali Khan Sahib, 14 Jamadi-ul-Akhira 1322 AH. What is the ruling on including a few words of one's own into the text of books for the sake of bias, thereby deceiving the scholars and even the great teachers? Please state the verified ruling on this issue, and the discussion should be regarding the text of the books.

The Answer: Bias, meaning deliberately insisting on falsehood and cunning, is one major sin (Kabira). Adding words of one's own into the statements of scholars and attributing it to them is a second major sin. Deceiving scholars and one's own teachers, especially in matters of religion, is the third major sin. All these are characteristics of the Jews, may Allah Almighty curse them. Allah Almighty said: "And do not mix the truth with falsehood or conceal the truth while you know [it]."[2] (Allah Almighty said: (O people) do not mix truth with falsehood, nor become concealers of truth while you know (truth) well. (T))

[1] Al-Quran Al-Karim 66/6 [2] Al-Quran Al-Karim 2/42

Page 683 of 768

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

मसला 313: मौलवी हामिद अली साहब, छात्र मदरसा अहले सुन्नत, निवासी इलाहाबाद, 1333 हिजरी द्वारा पूछा गया। धर्म के विद्वान इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि वहाबियों के पास अपने लड़कों को पढ़ाना कैसा है और जो अपने लड़के को उनके पास पढ़ने के लिए भेजे उसके लिए क्या हुक्म है?

अल-जवाब: हराम हराम हराम, और जो ऐसा करे वह बच्चों का बुरा चाहने वाला और गुनाहों में मुब्तला है। अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "ऐ ईमान वालों! अपने आप को और अपने घर वालों को (दोज़ख़ की) आग से बचाओ"[1] - वल्लाह सुब्हानहू व तआला आलम। (ऐ ईमान वालों! अपने आप को और अपने घर वालों को दोज़ख़ की आग से बचाओ। वल्लाह सुब्हानहू व तआला आलम) (त)

मसला 314: डॉ. मुहम्मद वाइज़-उल-हक़ सादुल्लाह लोदी, डाकखाना खुसरूपुर, ज़िला पटना, मौलवी ज़ियाउद्दीन साहब के माध्यम से प्रेषित, 15 रबी-उल-अव्वल 1322 हिजरी। ग़ैर-मुक़ल्लिदों से मसला पूछना जायज़ है या नाजायज़? अल-जवाब: ग़ैर-मुक़ल्लिदों से मसला पूछना बेवकूफ़ी है।

मसला 315: उज्जैन, ग्वालियर क्षेत्र से, हाजी याकूब अली खान साहब द्वारा प्रेषित, 14 जमादी-उल-आखिर 1322 हिजरी। पक्षपात (सख़न-परवरी) के कारण किताबों की इबारत में अपनी तरफ़ से चंद अलफ़ाज़ शामिल करके उलमा-ए-किराम और यहाँ तक कि अपने उस्तादों को धोखा देना कैसा हुक्म रखता है? जो हुक्म इस मसले में प्रमाणित हो वह बयान फ़रमाएँ और मसले की चर्चा किताबों की इबारत के बारे में हो।

अल-जवाब: सख़न-परवरी यानी जानबूझकर बातिल (असत्य) पर अड़ना और मक्कारी एक गुनाह-ए-कबीरा है। विद्वानों के शब्दों में कुछ शब्द अपनी ओर से जोड़कर उन पर झूठा आरोप लगाना दूसरा कबीरा है। विद्वानों और अपने शिक्षकों को धोखा देना, विशेष रूप से धर्म के मामले में, तीसरा कबीरा है। ये सब यहूदियों की विशेषताएं हैं, जिन पर अल्लाह की लानत हो। अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "और सत्य को असत्य के साथ न मिलाओ और न ही सत्य को छुपाओ जबकि तुम जानते हो।"[2] (अल्लाह तआला ने फ़रमाया: (लोगो) हक़ के साथ बातिल न मिलाओ और न हक़ को छुपाने वाले बनो जबकि तुम (हक़ को खूब) जानते हो। (त))

[1] अल-कुरान अल-करीम 66/6 [2] अल-कुरान अल-करीम 2/42

فتاوی رضویہ، جلد ۲۳

مسئلہ ۳۱۳: مسئولہ مولوی حامد علی صاحب طالب علم مدرسہ اہلسنت باشندہ الہ آباد ۱۳۳۳ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ وہابیوں کے پاس اپنے لڑکوں کو پڑھانا کیسا ہے اور جوان کے پاس اپنے لڑکے کو پڑھنے کے لئے بھیجے اس کے واسطے کیا حکم ہے؟

الجواب: حرام حرام حرام، اور جو ایسا کرے بد خواہ اطفال و مبتلائے آثام۔ قال اللہ تعالٰی: "یٰٓاَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا قُوْٓا اَنْفُسَكُمْ وَ اَهْلِیْكُمْ نَارًا" ۱- واللہ سبحٰنہ و تعالٰی اعلم۔ (اے ایمان والو! اپنے آپ کو اور اپنے گھر والوں کو دوزخ کی آگ سے بچاؤ۔ واللہ سبحٰنہ و تعالٰی اعلم) (ت)

مسئلہ ۳۱۴: مرسلہ ڈاکٹر محمد واعظ الحق سعد اللہ لودی ڈاکخانہ خسرو پور ضلع پٹنہ بوساطت مولوی ضیاء الدین صاحب ۱۵ ربیع الاول ۱۳۲۲ھ غیر مقلدوں سے مسئلہ دریافت کرنا جائز ہے یا ناجائز؟ الجواب: غیر مقلدوں سے مسئلہ دریافت کرنا حماقت ہے۔

مسئلہ ۳۱۵: از او جین علاقہ گوالیار مرسلہ حاجی یعقوب علی خاں صاحب ۱۴ جمادی الآخرہ ۱۳۲۲ھ براہ سخن پروری عبارت کتب میں اپنی طرف سے چند الفاظ داخل کر کے علماء کرام اور حتی کہ استادِ عظام خود کو دھوکا دینا کیا حکم رکھتا ہے جو حکم محقق اس مسئلہ میں ہو بیان فرمائیں وبحث مسئلہ عبارت کتب ہو۔

الجواب: سخن پروری یعنی دانستہ باطل پر اصرار و مکارہ ایک کبیرہ۔ کلماتِ علماء میں کچھ الفاظ اپنی طرف سے الحاق کرکے ان پر افتراء دوسرا کبیرہ۔ علماء کرام اور خود اپنے اساتذہ کو دھوکا دینا خصوصاً امر دین میں تیسرا کبیرہ۔ یہ سب خصلتیں یہود لعنہم اللہ تعالٰی کی ہیں۔ قال اللہ تعالٰی

"وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ" ۲۔ (اللہ تعالیٰ نے فرمایا: (لوگو) حق کے ساتھ باطل نہ ملاؤ اور نہ حق کو چھپانے والے بنو جبکہ تم (حق کو خوب) جانتے ہو۔ (ت))

۱ القرآن الکریم ۶/۶۶ ۲ القرآن الکریم ۲/۴۲

And Allah Almighty said: "So woe to those who write the 'scripture' with their own hands, then say, 'This is from Allah,' in order to exchange it for a small price. Woe to them for what their hands have written and woe to them for what they earn." [1] And Allah Almighty said: Destruction and ruin is for those people because of what their hands wrote, and destruction is for them because of the earnings they make. (T)

And He said: "They distort it after they understood it while they know [it]." [2] And Allah Almighty said: Those people change Allah's words despite understanding and knowing them. And Allah Almighty knows best. (T) And Allah Almighty knows best.

Problem 316: From Qazi Tola, Old City, 17 Dhu al-Qi'dah 1322 AH. What do the scholars of religion say in this matter: if a person has read only common Persian and Urdu books in a regular course and has not obtained any certificate of knowledge from any Islamic school or venerable scholars, if that person claims to be or becomes a Mufti and explains translations of Quranic verses and Hadiths to make people believe he is a scholar (Maulvi), then are the rulings, fatwas, and sayings of such a person worthy of compliance or not? And if another person does not obey the ruling of such a person, what is the Shariah ruling for him?

The Answer: A certificate (sanad) is nothing. Many certificate holders are completely devoid of knowledge, and some who did not take a certificate possess skills that even those certificate holders do not have. There must be knowledge, and the knowledge of Fatwa (issuing legal rulings) does not come just by reading unless one has spent a long time in the company of a skilled physician (expert scholar). Some who spent time in the company of perfect Muftis, though they were not fully engaged in formal teaching and learning, were frequently present in the service of honorable scholars, and researching issues was their daily routine. This humble servant has seen that they were far superior in resolving issues than hundreds of today's graduates, rather teachers, rather nominal Muftis. Therefore, if the person mentioned in the question, whether by himself or through the grace of the company of perfect scholars, possesses sufficient knowledge, and what he explains is mostly correct, and his correct rulings outweigh his errors, then there is no harm. But if he is devoid of both ways of knowledge and provides rulings only by looking at Urdu and Persian books by himself, and the meaning of Quran and Hadith...

[1] Al-Quran Al-Karim 2/79 [2] Al-Quran Al-Karim 2/75

और अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "तो उन लोगों के लिए तबाही है जो अपने हाथों से किताब लिखते हैं, फिर कहते हैं कि यह अल्लाह की तरफ़ से है, ताकि उसके बदले थोड़ा सा मुआवज़ा ले सकें। तो तबाही है उनके लिए उस वजह से जो उनके हाथों ने लिखा और तबाही है उनके लिए उस वजह से जो वह कमाते हैं।" [1] और अल्लाह तआला ने फ़रमाया: खराबी और बर्बादी है उन लोगों के लिए उनके हाथों की लिखाई की वजह से, और खराबी है उनके लिए उनकी कमाई की वजह से जो वह कमा रहे हैं। (त)

और फ़रमाया: "वे उसे बदलते हैं इसके बाद कि उन्होंने उसे समझ लिया और वे जानते हैं।" [2] और अल्लाह तआला ने फ़रमाया: वे लोग अल्लाह के कलाम को समझने और जानने के बावजूद बदल डालते हैं। वल्लाह तआला आलम (और अल्लाह तआला बेहतर जानता है)। (त) वल्लाह तआला आलम।

मसला 316: अज़ क़ाज़ी टोला शहर कुहना 17 ज़ुल-क़ादा 1322 हिजरी क्या फ़रमाते हैं उलेमा-ए-दीन इस बारे में कि अगर कोई शख़्स जिसने सिवाय फ़ारसी और उर्दू की किताबों के जो कि मामूली दर्स (पाठ्यक्रम) में पढ़ी हों और उसने किसी मदरसा-ए-इस्लामिया या उलेमा-ए-गिरामी से कोई सनद (प्रमाणपत्र) हासिल न की हो, अगर वह शख़्स मुफ़्ती बनने या होने का दावा करे और आयात-ए-क़ुरानी और अहादीस को पढ़कर उसका तर्जुमा बयान करे और लोगों को यक़ीन दिलाए कि वह मौलवी है, तो ऐसे शख़्स का हुक्म या फ़तवा और अक़्वाल (कथन) काबिले-तामील (मानने योग्य) हैं या नहीं? और अगर कोई दूसरा शख़्स ऐसे शख़्स का हुक्म न माने तो उसके लिए शरीअत में क्या हुक्म है?

अल-जवाब: सनद कोई चीज़ नहीं, बहुत से सनद याफ़्ता महज़ बे-बहरा (ज्ञान शून्य) होते हैं और जिन्होंने सनद न ली उनकी लियाक़त भी उन सनद याफ़्तों में नहीं होती। इल्म होना चाहिए और इल्म-उल-फ़तवा पढ़ने से नहीं आता जब तक कि मुद्दतों किसी तबीब-ए-हाज़िक़ (कुशल चिकित्सक) का मतब (क्लीनिक) न किया हो। मुफ़्तियान-ए-कामिल के बाज़ सोहबत याफ़्ता (साथ रहने वाले) कि ज़ाहिरी दर्स-ओ-तदरीस में पूरे न थे मगर ख़िदमत-ए-उलेमा-ए-किराम में अक्सर हाज़िर रहते और तहक़ीक़-ए-मसाइल का शुग़ल (काम) उनका वज़ीफ़ा (नित्य कर्म) था, फ़क़ीर ने देखा है कि वे मसाइल में आज कल के सैंकड़ों फ़ारिग़-उल-तहसील (स्नातकों), बल्कि मुदर्रिसों, बल्कि नाम के

मुफ़्तियों से बदरजाहा ज़ाइद (कहीं बढ़कर) थे। पस अगर शख़्स मज़कूर-फ़िस-सवाल (सवाल में ज़िक्र किया गया व्यक्ति) ख़्वाह बज़ाते-ख़ुद ख़्वाह बफ़ैज़-ए-सोहबत-ए-उलेमा-ए-कामिलीन इल्म-ए-काफ़ी रखता है, जो बयान करता है ग़ालिबन सही होता है, उसकी ख़ता से उसका सवाब (सही होना) ज़्यादा है तो हर्ज नहीं। और अगर दोनों वुजूह-ए-इल्म (ज्ञान के दोनों तरीक़ों) से आरी (वंचित) है, सिर्फ़ बतौरे-ख़ुद उर्दू फ़ारसी किताबें देखकर मसाइल बताए और क़ुरान-ओ-हदीस का मतलब...

(1) अल-क़ुरान अल-करीम 2/79 (2) अल-क़ुरान अल-करीम 2/75

पेज 684/768

فتاوی رضویہ جلد ۲۳

وقال اللہ تعالٰی "فَوَیْلٌ لَّهُمْ مِّمَّا كَتَبَتْ أَیْدِیْهِمْ وَوَیْلٌ لَّهُمْ مِّمَّا یَكْسِبُوْنَ" (۱) اور اللہ تعالیٰ نے فرمایا: خرابی اور بربادی ہے ان لوگوں کے لئے بوجہ ان کے ہاتھوں کی لکھائی کے، اور خرابی ہے ان کے لئے بوجہ ان کی کمائی کے جو وہ کما رہے ہیں۔ (ت)

وقال تعالٰی "یُحَرِّفُوْنَهٗ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوْهُ وَهُمْ یَعْلَمُوْنَ" (۲) اور اللہ تعالیٰ نے فرمایا: وہ لوگ اللہ کے کلام کو سمجھنے اور جاننے کے باوجود بدل ڈالتے ہیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ (ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۳۱۶: از قاضی ٹولہ شہر کہنہ ۱۷ ذی القعدہ ۱۳۲۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس باب میں کہ اگر کوئی شخص جس نے سوائے کتب فارسی اور اردو کے جو کہ معمولی درس میں پڑھی ہوں اور اس نے کسی مدرسہ اسلامیہ یا علماء گرامی سے کوئی سند تحصیل علم نہ حاصل کی ہو اگر وہ شخص مفتی بننے یا بننے کا دعوی کرے اور آیات قرآنی اور احادیث کو پڑھ کر اس کا ترجمہ بیان کرے اور لوگوں کو باور کرائے کہ وہ مولوی ہے تو ایسے شخص کا حکم یا فتوی اور اقوال قابلِ تعمیل ہیں یا نہیں اور ایسے شخص کا کوئی دوسرا شخص حکم نہ مانے تو اس کے لئے شریعت میں کیا حکم ہے؟

الجواب: سند کوئی چیز نہیں، بہتیرے سند یافتہ محض بے بہرہ ہوتے ہیں اور جنہوں نے سند نہ لی ان کی شاگردی کی لیاقت بھی ان سند یافتوں میں نہیں ہوتی، علم ہونا چاہئے اور علم الفتوی پڑھنے سے نہیں آتا جب تک مدتہا کسی طبیب حاذق کا مطب نہ کیا ہو مفتیانِ کامل کے بعض صحبت یافتہ کہ ظاہری درس و تدریس میں پورے نہ تھے مگر خدمت علماء کرام میں اکثر حاضر رہتے اور تحقیق مسائل کا شغل ان کا وظیفہ تھا فقیر نے دیکھا ہے کہ وہ مسائل میں آج کل کے صد با فارغ

التحصیلوں بلکہ مدرسوں بلکہ نام کے مفتیوں سے بدرجہا زائد تھے، پس اگر شخص مذکور فی السوال خواہ بذات خود خواہ بفیض صحبت علماء کاملین علم کافی رکھتا ہے جو بیان کرتا ہے غالباً صحیح ہوتا ہے اس کی خطا سے اس کا صواب زیادہ ہے تو حرج نہیں اور اگر دونوں وجوہِ علم سے عاری ہے صرف بطور خود اردو فارسی کتابیں دیکھ کر مسائل بتائے اور قرآن و حدیث کا مطلب

(۱) القرآن الکریم ۲ / ۷۹ (۲) القرآن الکریم ۲ / ۷۵

Volume 23 Fatawa Razawiyya

[If someone] dares to state [meanings of the Quran/Hadith without knowledge], then this is a severe and major sin. Acting upon his Fatwa is not permissible, nor is it allowed to listen to his exposition of Hadith and Quran. It is narrated in the Hadith that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

'The most daring of you in giving fatwas is the most daring of you against the fire [of Hell].' - 1 | He who is most bold in issuing fatwas is the boldest against the fire of Hell.

And the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

'Whoever speaks about the Quran according to his own opinion and is correct, he has still committed an error.' - 2 | Whoever expresses the meaning of the Quran based on his own opinion, even if he says it correctly, he has made a mistake.

And the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

'Whoever speaks about the Quran without knowledge, let him take his seat in the Fire.' - 3 | Whoever states the meaning of the Quran without knowledge should make his abode in Hell.

And refuge is sought with Allah Almighty, and Allah Almighty knows best.

Problem 320 to 321: Sent by Muhammad Ishaq, Secretary Anjuman-e-Muhammadiya, Cochin, Malabar. (1) Nowadays, is the effort Muslims are making for the Takmeel University and the collection of donations for it, reward-worthy or not? (2) Is the Takmeel University among religious necessities or not? (3) Will the money given for this cause be counted as Sadaqah Jariyah (ongoing charity) or not? (4) Can Sunnis (Ahl al-Sunnah) participate in this University or not?

The Answer: If it is established, and its officers and officials provide a fully satisfactory assurance that its religious studies (Diniyat) department will solely be related to the Ahl al-Sunnah wa al-Jama'ah, whose beliefs are in accordance with the scholars of the Two Holy Sanctuaries...

---

1. Kanz al-Ummal, referencing al-Darimi, Hadith 28961, Mu'assasat al-Risala, Beirut, 10/184.
2. Kanz al-Ummal, referencing Jundub, Hadith 2957, Mu'assasat al-Risala, Beirut, 2/16.

3. Kanz al-Ummal, referencing D. T. from Ibn Abbas, Hadith 2258, Mu'assasat al-Risala, Beirut, 2/16.

जिल्द 23 फ़तावा रज़विया

यदि कोई [बिना ज्ञान के कुरान/हदीस के अर्थ] बताने का साहस करता है, तो यह एक अत्यंत गंभीर और बड़ा पाप (गुनाह-ए-कबीरा) है। उसके फतवे पर अमल करना जायज़ नहीं है और न ही उसे हदीस और कुरान का बयान सुनाने की अनुमति है। हदीस में है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

"तुममें से फतवा देने में सबसे ज्यादा साहसी वही है जो नरक की आग के खिलाफ सबसे ज्यादा साहसी है।" - 1 | वह व्यक्ति जो फतवा देने में अधिक साहस रखता है, वह जहन्नुम की आग पर अधिक निडर है।

और अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने इरशाद फरमाया:

"जिसने कुरान के बारे में अपनी राय से कुछ कहा और वह सही भी निकला, तो भी उसने गलती की।" - 2 | जिसने अपनी राय से कुरान के अर्थ बयान किए, उसने यदि सही भी कहा तो गलत किया।

और अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

"जिसने बिना ज्ञान के कुरान के बारे में कुछ कहा, उसे चाहिए कि वह अपना ठिकाना नरक की आग में बना ले।" - 3 | जो बिना ज्ञान के कुरान के अर्थ बताए, वह अपना ठिकाना जहन्नुम में बना ले।

व-अल-इयाज़ु बिल्लाहि तआला (अल्लाह की पनाह), और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

मसला 320 से 321: प्रेषक मोहम्मद इसहाक, सचिव अंजुमन-ए-मुहम्मदिया, कोचीन, देश मलबार। (1) आजकल मुसलमान जो तकमील यूनिवर्सिटी की कोशिश कर रहे हैं और चंदा जमा कर रहे हैं, वह सवाब का काम है या नहीं? (2) क्या तकमील यूनिवर्सिटी धार्मिक आवश्यकताओं में से है या नहीं? (3) इस मद में जो पैसा दिया जाए, वह सदका-ए-जारिया में गिना जाएगा या नहीं? (4) क्या इस यूनिवर्सिटी में अहले सुन्नत शामिल हो सकते हैं या नहीं?

उत्तर: यदि यह बात तय हो जाए और इसके अधिकारी और पदाधिकारी इसका पूरा संतोषजनक आश्वासन दें कि इसका दीनियात (धार्मिक अध्ययन) वाला हिस्सा केवल अहले सुन्नत व जमाअत से संबंधित रहेगा, जिनके अकीदे हरमैन तैय्यबैन के उलेमा के अनुसार हैं...

1. कंज़ुल उम्माल, दारमी के हवाले से, हदीस 28961, मुअस्सतुल रिसाला, बेरूत, 10/184।
2. कंज़ुल उम्माल, जुंदुब के हवाले से, हदीस 2957, मुअस्सतुल रिसाला, बेरूत, 2/16।
3. कंज़ुल उम्माल, द. त. इब्ने अब्बास से, हदीस 2258, मुअस्सतुल रिसाला, बेरूत, 2/16।

بیان کرنے پر جرات کرتا ہے تو یہ سخت اشد کبیرہ ہے اور اس کے فتویٰ پر عمل جائز نہیں اور نہ اس کا بیان حدیث و قرآن سننے کی اجازت۔ حدیث میں ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں :

اجرأکم علی الفتیا اجرأکم علی النار -۱ | جو شخص فتویٰ دینے میں زیادہ جرات رکھتا ہے وہ آتشِ دوزخ پر زیادہ دلیر ہے۔

اور ارشاد فرمایا صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے :

من قال فی القرآن برایہ فاصاب فقد اخطا -۲ | جس نے قرآن کے معنی پر اپنی رائے سے بیان کئے اس نے اگر ٹھیک کہے تو غلط کہے۔

اور فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم :

من قال فی القرآن بغیر علم فلیتبوأ مقعدہ من النار -۳ | جو بغیر علم کے قرآن کے معنی کہے وہ اپنا ٹھکانہ دوزخ میں بنا لے۔

والعیاذ باللہ تعالیٰ، واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۳۲۰ تا ۳۲۱ : مرسلہ محمد اسحاق سکریٹری انجمن محمدیہ کوچین ملک ملیبار (۱) آج کل مسلمان جو تکمیل یونیورسٹی کی کوشش کرتے ہیں اور چندہ فراہم کرتے ہیں وہ ثواب ہے یا نہیں؟ (۲) آیا تکمیل یونیورسٹی دینی ضروریات سے ہے یا نہیں؟ (۳) اس مد میں جو روپیہ دیا جائے وہ صدقہ جاریہ میں محسوب ہوگا یا نہیں؟ (۴) اس یونیورسٹی میں اہلسنت شامل ہو سکتے ہیں یا نہیں؟

الجواب : اگر یہ بات قرار پائے اور اس کے افسر عہدہ داران اس کا پورا ذمہ قابل اطمینان کریں کہ اس کا حصہ دینیات صرف اہلسنت و جماعت کے متعلق رہے گا جن کے عقائد مطابق علمائے حرمین طیبین ہیں

---

۱ کنز العمال بحوالہ الدارمی حدیث ۲۸۹۶۱ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۱۰ / ۱۸۴ ۲ کنز العمال بحوالہ جندب حدیث ۲۹۵۷ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۲ / ۱۶ ۳ کنز العمال بحوالہ د۔ ت عن ابن عباس حدیث ۲۲۵۸ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۲ / ۱۶

Their own books will be in the curriculum, their own scholars will be teachers, and students will remain under their training. They will be saved from the company of others. The money taken from the Ahl-e-Sunnat will be spent only on this work. At that time, it will be permissible and meritorious for the Ahl-e-Sunnat to enter it, and whatever is given towards it will be a continuous charity (Sadaqah Jariyah). As for the efforts and fund-raising for its completion, even that much is not meritorious as long as the education of every religion remains in it. They do not collect that money so that there is teaching of the true religion; rather, they teach both truth and falsehood. Sunni children will be taught that the Holy Quran is preserved exactly as it is; there cannot be the slightest addition or subtraction of a single dot by human interference. No non-prophet can reach the status of any prophet. Good and evil of destiny are all from Allah Almighty, and nothing is obligatory upon Him; He does as He wills. He is the sole Creator of us and our good and evil deeds. Seeing Him on the Day of Judgment is true. The leadership (imamate) of the four caliphs is rightful. Among them, in the sight of Allah Almighty, the most honorable and closest is Siddiq-e-Akbar, then Farooq-e-Azam, then Uthman-e-Ghani, then Ali al-Murtaza (may Allah Almighty be pleased with them). Anyone who speaks ill of them, or rather any of the Companions, is hell-bound, rejected, and cursed. And Shia children will be taught that this Quran is the 'Byaz-e-Uthmani' (compilation of Uthman); some verses and surahs were removed from it by the companions, some words were replaced, like instead of 'A'immatun hiya azka min a'imma', it was said 'Ummatun hiya arba min umma'. Maula Ali and the pure Imams are superior to previous prophets (peace be upon them). Evil of destiny is not from God. It is obligatory upon God to act with kindness and grace towards the servant; God cannot act contrary to this. We are the creators of our own deeds. Seeing God is not a reality. Among the four caliphs, three (God forbid) are oppressors and usurpers; remembering them with the harshest insults and swearing at them is a work of great merit. Then they themselves declare that the greatest emphasis will be on science education. In science, there are things that are absolutely against the beliefs of Islam. For training children and teaching them culture and humanity, no Muslim remained in the whole world, not even among the scholars and spiritual masters of Arabia, Egypt, Rome, Syria, or even the Two Holy Sanctuaries. No one is capable. Yes, to become perfectly refined, great trainers, and beneficial guides, only the Christians of Europe are suitable. They will be given such enormous salaries from this money that they will be forced to stay here.

Muslim children will be kept in their company and training, and their ethics and habits will be taught. In such a case, the current situation is clear. In the beginning, the objectives shown to collect donations from Muslims were carefully crafted; this is the state of affairs among them.

उनकी ही पुस्तकें पाठ्यक्रम में होंगी, उनके ही विद्वान शिक्षक होंगे, और छात्र उन्हीं के प्रशिक्षण में रहेंगे। उन्हें दूसरों की संगति से बचाया जाएगा। सुन्नियों (अहले सुन्नत) से लिया गया पैसा केवल इसी कार्य में खर्च किया जाएगा। उस समय, सुन्नियों के लिए इसमें शामिल होना जायज़ और पुण्यकारी होगा, और जो कुछ भी इसमें दिया जाएगा वह सदका-ए-जारिया (निरंतर दान) होगा। जहाँ तक इसके पूरा होने के प्रयासों और धन जुटाने का सवाल है, वह भी तब तक पुण्यकारी नहीं हो सकता जब तक कि उसमें हर धर्म की शिक्षा बाकी है। वे वह पैसा इसलिए इकट्ठा नहीं करते कि सत्य धर्म की शिक्षा हो; बल्कि सत्य और असत्य दोनों की शिक्षा सुन्नी बच्चों को दी जाएगी कि कुरान मजीद वैसा ही सुरक्षित है जैसा वह है; मानव हस्तक्षेप से इसमें एक बिंदु की भी कमी या वृद्धि नहीं हो सकती। कोई गैर-नबी किसी नबी के पद तक नहीं पहुँच सकता। भाग्य की अच्छाई और बुराई सब अल्लाह सर्वशक्तिमान की ओर से है और उस पर कुछ भी अनिवार्य नहीं है, वह जो चाहता है करता है। वह हमारा और हमारे अच्छे-बुरे कर्मों का एकमात्र रचयिता है। कयामत के दिन उसका दर्शन सत्य है। चारों खलीफाओं की इमामत (नेतृत्व) सत्य है। उनमें अल्लाह के यहाँ सबसे अधिक सम्मान और निकटता वाले सिद्दीक-ए-अकबर हैं, फिर फारूक-ए-आजम, फिर उस्मान-ए-गनी, फिर अली मुर्तज़ा (अल्लाह उन सब से प्रसन्न हो)। उन्हें, बल्कि सहाबा (साथियों) में से किसी को बुरा कहने वाला जहन्नमी, बहिष्कृत और शापित है। और शिया बच्चों को सिखाया जाएगा कि यह कुरान 'बयाज़-ए-उस्मानी' (उस्मान का संकलन) है; इसमें से कुछ आयतें और सूरतें सहाबा ने कम कर दीं, कुछ शब्दों को बदल दिया गया जैसे 'आइम्मतुन हिया अज़का मिन आइम्मा' की जगह 'उम्मतुन हिया अर्बा मिन उम्मा' बता दिया। मौला अली और इमाम-ए-अतहार पिछले नबियों (अलैहिमुस्सलाम) से श्रेष्ठ हैं। भाग्य की बुराई खुदा की ओर से नहीं है। बंदे के साथ दया और कृपा से पेश आना खुदा पर अनिवार्य है; खुदा इसके खिलाफ नहीं कर सकता। हम अपने कर्मों के स्वयं निर्माता हैं। खुदा का दीदार (दर्शन) हक़ नहीं है। चारों खलीफाओं में से तीन (खुदा न करे) अत्याचारी और हड़पने वाले हैं; उन्हें कठोर से कठोर बुराई से याद करना और गालियाँ देना बड़े पुण्य का काम है। फिर वे स्वयं घोषणा करते हैं कि सबसे अधिक जोर विज्ञान की शिक्षा पर होगा। विज्ञान में ऐसी बातें हैं जो इस्लाम के अकीदों (विश्वासों) के बिल्कुल खिलाफ हैं। बच्चों को प्रशिक्षण देने और तहज़ीब व इंसानियत सिखाने के लिए पूरी दुनिया में कोई मुसलमान नहीं रहा, यहाँ तक कि अरब, मिस्र, रोम, शाम और हरम शरीफ के विद्वानों और शेखों में भी कोई इस काबिल नहीं है। हाँ, पूरी तरह सभ्य, महान प्रशिक्षक और मार्गदर्शक बनने के

लायक यूरोप के ईसाई हैं। उन्हें इस पैसे से इतना अधिक वेतन दिया जाएगा कि वे यहाँ रहने पर मजबूर हो जाएँ। मुसलमानों के बच्चे उनकी संगति और प्रशिक्षण में रखे जाएँगे, उनके आचरण और आदतें सिखाई जाएँगी। ऐसी स्थिति में हाल स्पष्ट है। शुरुआत में मुसलमानों से चंदा इकट्ठा करने के लिए जो उद्देश्य बहुत संभल-संभल कर बना-बनाकर दिखाए गए थे, उनमें तो यह हाल है।

ہیں انہیں کی کتب نصاب میں ہوں گی ،انہیں کے علماء مدرسین ہوں گے ،انہیں کی تربیت میں طلباء رہیں گے، غیروں کی صحبت سے ان کو بچایا جائے گا، روپیہ جو اہل سنت سے لیا جائے گا صرف اسی کام میں صرف کیا جائے گا، اس وقت اہل سنت کو اس میں داخل ہونا جائز اور باعث ثواب ہوگا، اور جو کچھ اس میں دیا جائے گا صدقہ جاریہ ہوگا۔ رہا اس کی تکمیل میں کوشش اور چندہ فراہم کرنا، وہ صرف اتنی بات پر بھی ثواب نہیں ہوسکتا جب تک کہ اس میں ہر مذہب کی تعلیم باقی ہے وہ روپیہ اس لئے جمع نہیں کرتے کہ دین حق کی تعلیم ہو بلکہ حق و ناحق دونوں کی تعلیم کو سنیوں کے بچوں کو تعلیم ہوگی کہ قرآن مجید بعینہ محفوظ ہے اس میں کسی قسم دخل بشری سے ایک نقطہ کی کمی بیشی ہوئی نہ ہو سکتی ہے، کوئی غیر نبی کسی نبی کے مرتبہ کو نہیں پہنچ سکتا ، تقدیر کی بھلائی برائی سب اللہ عزوجل کی طرف سے ہے اور اس پر کچھ واجب نہیں وہ جو چاہے کرے ، ہمارا اور ہمارے افعال نیک وبد کا وہی ایک اکیلا خالق ہے اس کا دیدار روز قیامت حق ہے ، خلفائے اربعہ کی امامت بر حق ہے ان میں اللہ عزوجل کے یہاں سب سے زیادہ عزت وقربت والے صدیق اکبر ہیں پھر فاروق اعظم پھر عثمان غنی پھر علی مرتضیٰ رضی اللہ تعالیٰ عنہم ، انہیں بلکہ صحابہ میں سے کسی کو برا کہنے والا جہنمی مردود و ملعون ہے اور شیعہ کے بچوں کو تعلیم ہوگی کہ یہ قرآن بیاض عثمانی ہے اس میں سے کچھ آیتیں سورتیں صحابہ نے گھٹا دیں بعض الفاظ کچھ کے کم کر دیئے جیسے ائمۃ ھی ازکی من ائمۃ کی جگہ امۃ ھی اربی من امۃ بتا دیا، مولا علی و ائمہ اطہار اگلے انبیاء علیہم الصلوٰۃ والسلام سے افضل ہیں، تقدیر کی برائی خدا کی طرف سے نہیں، بندہ کے لئے صلح کرنا لطف سے پیش آنا خدا پر واجب ہے خدا اس کے خلاف نہیں کر سکتا ، اپنے اعمال کے ہم خود خالق ہیں ، خدا کا دیدار حق نہیں، خلفائے اربعہ

میں تین معاذ اللہ ظالم غاصب ہیں، ان کو سخت سے سخت برائی سے یاد کرنا گالیاں دینا بڑے ثواب کا کام ہے۔ پھر وہ خود اعلان کرتے ہیں کہ سب سے زائد اہتمام سائنس کی تعلیم کا ہوگا۔ سائنس میں وہ باتیں ہیں جو عقائد اسلام کے قطعاً خلاف ہیں بچوں کی تربیت دینے تہذیب و انسانیت سکھانے کے لئے دنیا بھر میں کوئی مسلمان نہ رہا عرب مصر روم شام حتی کہ حرمین شریفین کے علماء و مشائخ میں کوئی اس قابل نہیں ہاں کمال مہذب و شیخ تربیت و پیر افادت بننے کے لائق یورپ کے عیسائی ہیں ان کو اس قدر بیش قرار تنخواہیں ان روپوں سے دی جائیں گی کہ وہ یہاں رہنے پر مجبور ہوں ان کی صحبت و تربیت میں مسلمانوں کے بچے رکھے جائیں گے ان کے اخلاق و عادات سکھائے جائیں گے ، ایسی صورت میں حال ظاہر ہے ابتداء میں کہ مسلمانوں سے چندہ وصول کرنے کو بہت سنبھل سنبھل کر بنا بنا کر مقاصد دکھائے گئے ہیں ان میں تو یہ حالت ہے

Volume 23 Fatawa Razawiyya

The proceedings that will take place in the future, "see its face but do not ask about its state" (T). The Aligarh College, which has been established for these purposes for years, its fruits are evident: it has left Muslims as semi-Christians. Most of its educated people mock Islam and Islamic beliefs; they call the leaders and scholars jesters. Selfishness, narcissism, worldliness, and disregard for religion—to the extent that aversion to Islamic appearance, such as the beard, is their hallmark. When these are the signs at the incomplete stage, the fruits that will manifest after completion are obvious. (Verse:) Judge its spring by its garden (Estimate its spring from its garden. T). And protection is from Allah (And protection is only possible with the help of Allah Almighty. T). And Allah Almighty knows best.

Problem 321: What do the scholars of religion say regarding this matter: a prostitute wants a virtuous and pious person to teach her the Holy Quran. She has a great desire for it and pleads humbly so that she may read the Divine Word correctly. In this case, would it be permissible to teach her or to accept any offering she might make? Speak and be rewarded (Explain and receive reward. T).

The Answer: One who considers Satan to be far away, Satan is very near to him. She desires a recommended (Mustahabb) act but does not abandon the forbidden (Haram); this too is a trick of Satan. And Allah Almighty knows best.

Problem 322: From Sambhal, Mohalla Kot, District Moradabad, sent by Hafiz Ikram Sahib, 7 Safar 1332 AH. What do the scholars of religion and jurists of the clear Sharia say in this matter: is a non-practicing scholar superior in excellence to a practicing ignorant person, or not? Speak and be rewarded.

The Answer: An ignorant person cannot reach the excellence of a scholar, provided he is a scholar of religion.

Allah Almighty said: "Say, are those who know equal to those who do not know?" 1 (Allah Almighty said) You say: "Can those with knowledge and those without knowledge be equal?"

1. Al-Quran Al-Karim 39/9

जिल्द २३ फ़तावी रज़विया

भविष्य में जो भी कार्यवाही होगी, 'उसका चेहरा देखो पर उसका हाल न पूछो' (T)। अलीगढ़ कॉलेज, जो वर्षों से इन्हीं उद्देश्यों के लिए स्थापित है, उसके परिणाम स्पष्ट हैं कि उसने मुसलमानों को आधा-ईसाई बनाकर छोड़ दिया है। उसके अधिकांश शिक्षित लोग इस्लाम और इस्लामी अकीदों का मज़ाक उड़ाते हैं; वे इमामों और विद्वानों को मसखरा बताते हैं। स्वार्थ, आत्ममुग्धता, दुनिया की लालसा और धर्म की उपेक्षा—यहाँ तक कि दाढ़ी जैसी इस्लामी पहचान से घृणा करना उनकी पहचान है। जब अधूरेपन के ये लक्षण हैं, तो पूर्ण होने के बाद जो परिणाम प्रकट होंगे वे स्पष्ट हैं। कविता पंक्ति: 'कयास कुन ज़गुलिस्तान-ए-ऊ बहारश रा' (उसके बाग से उसकी बहार का अंदाज़ा लगाइये। T) और सुरक्षा अल्लाह की ओर से है (और अल्लाह तआला की ही मदद से बचाव संभव है। T)। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

मसला ३२१: धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं कि एक वेश्या यह चाहती है कि उसे कोई नेक और सदाचारी व्यक्ति कुरान मजीद पढ़ा दे। उसे इसका बहुत शौक है और वह बड़ी विनम्रता से विनती करती है ताकि वह ईश्वरीय वाणी को सही ढंग से पढ़ सके। इस स्थिति में, क्या उसे पढ़ाना या उसके द्वारा दी गई किसी भेंट को स्वीकार करना जायज़ होगा या नहीं? जवाब दें और पुण्य पाएं (विवरण दें और प्रतिफल प्राप्त करें। T)।

जवाब: जो शैतान को खुद से दूर समझता है, शैतान उसके बहुत करीब है। वह एक मुस्तहब (पसंदीदा) कार्य चाहती है लेकिन हराम (निषिद्ध) को नहीं छोड़ती; यह भी शैतान की एक चाल है। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

मसला ३२२: संभल, मोहल्ला कोट, जिला मुरादाबाद से हाफिज़ इकराम साहब द्वारा भेजा गया, ७ सफ़र १३३२ हिजरी। धर्म के विद्वान और सुदृढ़ शरीयत के मुफ्ती इस मामले में क्या कहते हैं कि क्या एक बे-अमल आलिम (बिना आचरण वाला विद्वान) एक बा-अमल जाहिल (आचरण वाले अज्ञानी) से श्रेष्ठता में अधिक है या नहीं? जवाब दें और पुण्य पाएं।

जवाब: एक अज्ञानी (जाहिल), एक विद्वान (आलिम) की श्रेष्ठता तक नहीं पहुँच सकता, बशर्ते वह दीन का आलिम हो।

अल्लाह तआला ने फरमाया: 'कह दीजिये, क्या वे लोग जो जानते हैं और वे जो नहीं जानते, बराबर हो सकते हैं?' [१] (अल्लाह तआला ने फरमाया) आप कहिये, क्या इल्म वाले और बे-इल्म बराबर हो जाएंगे?

1. अल-क़ुरआन अल-करीम ३९/९

पृष्ठ ६८७/७६८

آئندہ جو کارروائی ہو گی رویش بیں حالش مپرس (اس کا چہرہ دیکھ لیکن اس کا حال نہ پوچھ۔ ت) سالہا سال سے جو علی گڑھ کالج انہیں مقاصد کے لئے قائم ہے اس کے ثمرات ظاہر ہیں کہ مسلمانوں کو نیم عیسائی کر چھوڑا اس کے اکثر تعلیم یافتہ اسلام و عقائد اسلام پر ٹھٹھے اڑاتے ہیں ائمہ و علماء کو مسخرہ بتاتے ہیں خود غرضی و خود پسندی دنیا طلبی دین فراموشی یہاں تک کہ داڑھی وغیرہ اسلامی وضع سے تنفر ان کا شعار ہے جب ادھورے کے یہ آثار ہیں تکمیل کے بعد جو ثمرات ہوں گے آشکار ہیں ع قیاس کن زگلستان او بہارش را (اس کے باغ سے اس کی بہار کا اندازہ کر لیجئے۔ ت) وباللہ العصمۃ (اور اللہ تعالیٰ ہی کی مدد سے بچاؤ ہو سکتا ہے۔ ت) واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۳۲۱: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک رنڈی یہ چاہتی ہے کہ مجھ کو کلام مجید کوئی نیک بخت صالح پڑھا دیا کرے ، اور اس کو بہت شوق ہے اور منت عاجزی کرتی ہے کہ کلام الہی صحیح طور پر پڑھ جائے ، اس صورت میں اس کو پڑھانا یا وہ کچھ نذر کرے اس کو لینا جائز ہو گا یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان فرمائیے اور اجر پائیے۔ ت)

الجواب: جو شیطان کو دور سمجھتا ہے شیطان اس سے بہت قریب ہے، وہ مستحب چاہتی ہے اور حرام نہیں چھوڑتی یہ بھی شیطان کا مکر ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۳۲۲: از سنبھل محلہ کوٹ ضلع مراد آباد مرسلہ حافظ اکرام صاحب ۷ صفر ۱۳۳۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ عالم بے عمل جاہل با عمل سے فضیلت میں زیادہ ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا

الجواب: جاہل ، عالم کی فضیلت کو نہیں پہنچ سکتا جبکہ وہ عالم عالمِ دین ہو۔

قال اللہ تعالیٰ "قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ" 1 (اللہ تعالیٰ نے فرمایا) تم فرماؤ کیا برابر ہو جائیں گے علم والے اور بے علم۔

1 القرآن الکریم ۹/۳۹

Fatawa Razawiyya Volume 23

An ignorant person, due to their ignorance, commits a hundred sins in their worship, and the tragedy is that they do not even consider them as sins. Whereas, a religious scholar possesses such a portion of fear and remorse in their sin that it grants them swift salvation. Therefore, it is mentioned in the Hadith that the hand of a scholar is in the hand of the Power of the Lord of Honor; if they stumble, Allah Almighty lifts them up whenever He wills. And Allah Almighty knows best.

Problem 323: Requested by Najaf Khan, student of Madrasa, 28th Rabi al-Awwal 1332 AH. What do the scholars of religion and the muftis of the firm Shariah say about this matter: Is it Shariah-compliant to teach Muslim children necessary religious education, translation of the Holy Quran, books of rulings, and as much as needed of accounting and principles of hygiene (to help in the care and upbringing of children), through a pious, fasting, and praying Muslim female teacher, under strict supervision of Purdah? Clarify and be rewarded.

The Answer: Books on the beliefs and issues of the Ahl-us-Sunnah should be taught. Teaching essential beliefs and issues is obligatory (Fard). There is no harm in teaching some useful things like accounting etc. As for the principles of hygiene, as long as they do not contradict Islamic rulings, there is no objection to teaching them. However, those that are contradictory, such as the superstition of contagion (diseases being contagious by themselves), their teaching is not permissible. Management of the household, conduct as a wife according to Shariah, rights of husband and children, condemnation of lying and backbiting, and the necessity of Purdah and Hijab should also be taught. However, teaching women how to write is forbidden as it opens the back door to Fitnah (mischief). And Allah Almighty knows best.

Problem 324: Queried by Muhammad Mian, student from Bihar, Bareilly, Mohalla Saudagaran. What do the scholars of religion say regarding this issue: Is seeking religious knowledge obligatory (wajib), mandatory (fard), or a Sunnah? That's all.

The Answer: Seeking knowledge of an individual obligation (Fard-e-Ayn) is Fard-e-Ayn. Seeking knowledge of a communal obligation (Fard-e-Kifayah) is Fard-e-Kifayah. Knowledge of what is Wajib is Wajib, and knowledge of what is Mustahabb (recommended) is Mustahabb. And Allah Almighty knows best.

Problem 325, 326: Sent by Faiz-ul-Haq Abu al-Asad, teacher at Madrasa Islamia, District Etah, Post Office Ganj Dundwara, Village Harula. What do the scholars of religion and muftis of the firm Shariah say regarding these matters: (1) A person who has neither studied the Baghdadi Primer nor the Holy Quran from anyone, nor possesses the capability and skill of deduction...

फतावा रज़विया जिल्द २३

एक अज्ञानी व्यक्ति अपनी अज्ञानता के कारण अपनी इबादत में सौ गुनाह कर बैठता है और त्रासदी यह है कि वह उन्हें गुनाह भी नहीं समझता। जबकि एक दीन का आलिम अपने गुनाह में भय और पछतावे का वह हिस्सा रखता है जो उसे शीघ्र मुक्ति दिला देता है। इसीलिए हदीस में कहा गया है कि आलिम का हाथ रब-उल-इज़्ज़त के दस्त-ए-क़ुदरत में है; यदि वह लड़खड़ाता भी है तो अल्लाह तआला जब चाहे उसे थाम लेता है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला ३२३: प्रश्कर्ता नजफ़ खाँ, मदरसा के छात्र, २८ रबी-उल-अव्वल १३३२ हिजरी। दीन के उलेमा और मज़बूत शरीयत के मुफ्ती इस मसले में क्या फ़रमाते हैं: क्या मुस्लिम बच्चों को ज़रूरी दीनी तालीम, कुरआन मजीद का तर्जुमा, मसले-मसाइल की किताबें और ज़रूरत के मुताबिक हिसाब और स्वास्थ्य रक्षा के नियम (जो बच्चों की देखभाल में सहायक हों), पर्दे की सख्त निगरानी के साथ एक परहेज़गार, नमाज़ी और रोज़ेदार मुस्लिम महिला शिक्षिका के माध्यम से पढ़ाना शरीयत के अनुसार जायज़ है या नहीं? स्पष्ट करें और पुण्य कमाएँ।

जवाब: अहल-ए-सुन्नत के अकीदों और मसाइल की किताबें पढ़ाई जाएँ। ज़रूरी अकीदों और मसाइल की तालीम फर्ज़ है। हिसाब आदि जैसी कुछ उपयोगी बातें सिखाने में भी कोई हर्ज नहीं है। स्वास्थ्य रक्षा के नियमों की जहाँ तक बात है, जब तक वे इस्लामी मसाइल के खिलाफ न हों, उन्हें सिखाने में कोई आपत्ति नहीं है। लेकिन जो इसके विपरीत हों, जैसे कि छुआछूत की बीमारी का वहम, उनकी तालीम जायज़ नहीं है। घर का प्रबंधन, शरीयत के अनुसार पत्नी का व्यवहार, पति और बच्चों के अधिकार, झूठ और गीबत की निंदा, और पर्दा व हिजाब की ज़रूरत की तालीम भी दी जाए। मगर औरतों को लिखना सिखाना मना है, इससे फितना का चोर दरवाज़ा खुलता है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला ३२४: प्रश्कर्ता मोहम्मद मियाँ, बहारी छात्र, बरेली मोहल्ला सौदागरान। दीन के उलेमा इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि दीनी इल्म हासिल करना वाजिब है, फर्ज़ है या सुन्नत? बस।

जवाब: फर्ज़-ए-ऐन का इल्म हासिल करना फर्ज़-ए-ऐन है, फर्ज़-ए-किफाया का फर्ज़-ए-किफाया, वाजिब का वाजिब, और मुस्तहब का मुस्तहब। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला ३२५, ३२६: प्रेषक फैज़-उल-हक़ अबु अल-असद, शिक्षक मदरसा इस्लामिया, जिला एटा, डाकखाना गंज डुंडवारा, ग्राम हरुला। दीन के उलेमा और मज़बूत शरीयत के मुफ्ती इन मसाइल में क्या फ़रमाते हैं: (१) एक व्यक्ति जिसने न तो किसी से कायदा बगदादी पढ़ा और न ही कुरआन मजीद, और न ही उसमें निष्कर्ष निकालने की क्षमता और कौशल है...

جاہل بوجہ جہل اپنی عبادت میں سوگناہ کرلیتا ہے اور مصیبت یہ کہ انہیں گناہ بھی نہیں جانتا اور عالم دین اپنے گناہ میں وہ حصہ خوف و ندامت کا رکھتا ہے کہ اسے جلد نجات بخشا ہے، ولذا حدیث میں ارشاد ہوا کہ عالم کا ہاتھ رب العزت کے دست قدرت میں ہے اگر وہ لغزش بھی کرے تو اللہ تعالیٰ جب چاہے اسے اٹھالے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۳۲۳: مسئولہ نجف خاں طالب علم مدرسہ ۲۸ ربیع الاول ۱۳۳۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیانِ شرع متین اس مسئلہ میں کہ مسلمان بچوں کو ضروری دینی تعلیم قرآن مجید کا ترجمہ، مسئلہ مسائل کی کتابیں اور بقدر حاجت حساب و اصولِ حفظانِ صحت جس سے ان کو اپنے بچوں کی داشت و نگہداشت میں مدد ملے پردہ کی سخت نگرانی کے ساتھ مسلمان دیندار پابندِ صوم و صلوۃ معلمہ کے ذریعہ سے پڑھانا شرعاً جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا۔

الجواب: عقائد اہل سنت و مسائل اہلسنت کی کتابیں پڑھائی جائیں، عقائد و مسائل ضروریہ کی تعلیم فرض ہے، حساب وغیرہ بعض مفید باتیں بھی سکھانے میں حرج نہیں، اصول حفظان صحت جہاں تک مسائل اسلامیہ کے خلاف نہ ہوں ان کی تعلیم میں مضائقہ نہیں، اور جو مخالف ہوں جیسے بیماری اڑ کر لگنے کے وسوسے، ان کی تعلیم جائز نہیں، تدبیر منزل، زوجہ مطابق شرعی و حقوق شوہر و اولاد و مذمتِ کذب و غیبت و ضرورتِ پردہ و حجاب کی بھی تعلیم ہو، مگر عورتوں کو لکھنا سکھانا منع ہے اس سے فتنہ کا چور دروازہ کھلتا ہے، واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۳۲۴: مستفسرہ محمد میاں طالب علم بہاری بریلی محلہ سوداگراں کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ علم دین حاصل کرنا واجب ہے، فرض ہے یا سنت؟ فقط

الجواب: فرضِ عین کا علم حاصل کرنا فرضِ عین، فرضِ کفایہ کا فرضِ کفایہ، واجب کا واجب، مستحب کا مستحب، واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۳۲۵، ۳۲۶: مرسلہ فیض الحق ابو الاسد مدرس مدرسہ اسلامیہ ضلع ایڈہ ڈاک خانہ گنج ڈونڈواره موضع حرولہ۔ کیا فرماتے ہیں علمائے دین مفتیانِ شرع متین ان مسئلوں میں: (۱) ایک شخص نے قاعدہ بغدادی نہ قرآن مجید فرقان حمید کسی سے پڑھا اور نہ استعداد و ملکہ استخراج

[Regarding someone who doesn't know] the correct pronunciation of Quranic words, yet he teaches the Holy Quran to Muslim children. A strange sight is that he seats himself and his friends on cots and chairs while the Holy Quran is placed below. What is the Shariah ruling regarding such a teacher and those who learn from him? Clarify based on the Book and be rewarded until the Day of Judgment. (Note: State with reference to the book and gain reward on the day of account.)

(2) Non-conformists (Ghayr Muqallidin) have nowadays distributed khutbas (sermons) with interlinear translations in towns and villages, which many ignorant Hanafi imams also read during Eid along with the translation. Is this permissible in the Hanafi school or not? Clarify and be rewarded.

The Answer: (1) No person can read the Holy Quran correctly without having studied it. One who has not studied the Holy Quran and corrected it with teachers is not allowed to teach others, nor is it permissible for people to learn from him or have their children learn from him; they all become sinners. If a teacher is such that he and his friends sit on cots and chairs while the Holy Quran is placed down on the ground—if by this it is meant literally placing it on the ground and they do so, then their Islam is questionable. A Muslim would never do such a thing. This can only be done by someone who has no basic respect for the Holy Quran in his heart, and one who lacks basic respect for the Holy Quran is not a Muslim. And if it means that the boys studying sit on the ground while the Holy Quran is on a book-stand (rehal) or in their hands or laps, but the teacher and others sit higher than them, even then they are severely wicked, ill-mannered, transgressors, and sinners, deserving of hellfire and the wrath of the Almighty. And if they do this intentionally out of insult and belittlement of the dignity of the Holy Quran, then they are kuffar (disbelievers). In any case, studying or making others study with such a teacher is haram (forbidden), and sitting near him is not permissible. And Allah Almighty knows best.

(2) Reading the translation along with the sermons (khutbas) of Friday and the two Eids is contrary to the Sunnah; one should abstain from it. And Allah Almighty knows best.

Issue 72: Sent by Abdul Aziz, leather merchant, from the town of Tinkari, Mohalla Shahganj, District Gaya. Monday, 16 Dhu al-Qi'dah 1333 AH.

A person who is a scholar stated during a Friday sermon that those who broke their fast on Friday and offered the Eid prayer, it was invalid. We have obtained a fatwa from a non-scholar; those who need it can come to our house and see it. He did not show the fatwa in the general Friday gathering, and when people requested it at his house...

[कुरान के शब्दों का सही उच्चारण न जानने के बावजूद], और फिर वह मुसलमान बच्चों को कुरान शरीफ पढ़ाता है और अजीब बात यह है कि खुद और अन्य मित्रों को चारपाई और कुर्सी पर बिठाता है और कुरान शरीफ नीचे रखा होता है, ऐसे शिक्षक और पढ़ाने वाले का और छात्रों और पढ़ने वालों का शरीयत के अनुसार क्या हुक्म है? किताब के हवाले से स्पष्ट करें और हिसाब के दिन तक पुण्य प्राप्त करें। (नोट: पुस्तक के संदर्भ के साथ बताएं और हिसाब के दिन प्रतिफल और पुण्य प्राप्त करें।)

(२) गैर-मुक़्ल्लिदीन ने आजकल कस्बों और गांवों में पंक्तियों के बीच अनुवाद वाले खुतबे वितरित किए हैं, जिन्हें अक्सर जाहिल हनफी इमाम भी ईद में अनुवाद के साथ पढ़ा करते हैं। क्या यह हनफी मजहब में जायज़ है या नहीं? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: (१) पवित्र कुरान को बिना पढ़े कोई भी व्यक्ति सही नहीं पढ़ सकता। जिसने पवित्र कुरान नहीं पढ़ा और उस्तादों से उसे सही नहीं किया, उसके लिए जायज़ नहीं है कि वह दूसरों को पढ़ाए, न ही लोगों के लिए जायज़ है कि वे उससे पढ़ें या अपनी संतान को उससे पढ़वाएं; वे सभी गुनहगार होते हैं। जो शिक्षक ऐसा हो कि आप और उसके यार-दोस्त चारपाइयों और कुर्सियों पर बैठें और पवित्र कुरान नीचे जमीन पर रखा हो—अगर इससे मुराद वास्तव में जमीन पर रखना है और वे लोग ऐसा करते हैं, तो उनके इस्लाम में संदेह है। एक मुसलमान कभी ऐसा नहीं करेगा। यह वही कर सकता है जिसके दिल में पवित्र कुरान की इज्ज़त मूलतः न हो, और जिसके दिल में पवित्र कुरान की इज्ज़त मूलतः न हो वह मुसलमान नहीं है। और अगर इसका मतलब यह है कि पढ़ने वाले लड़के जमीन पर बैठते हैं, पवित्र कुरान रहल पर या उनके हाथों या गोद में है और यह शिक्षक आदि उनसे ऊंचे बैठते हैं, तो भी वे सख्त बदकार, नालायक, फासिक, फज्जार हैं और जहन्नम की आग और जब्बार (अल्लाह) के क्रोध के पात्र हैं। और अगर वे जानबूझकर अपमान और पवित्र कुरान की शान की अवमानना के कारण ऐसा करते हैं, तो आप ही काफिर हैं। बहरहाल ऐसे शिक्षक से पढ़ना-पढ़वाना हराम है और उसके पास बैठना जायज़ नहीं। मौला तआला बेहतर जानता है।

(२) जुम्मा और ईदैन के खुतबों में साथ-साथ उनका अनुवाद पढ़ना सुन्नत के खिलाफ है, इससे बचना चाहिए। वल्लाहु तआला आलम।

मसाला ७२: प्रेषक अब्दुल अज़ीज़, चर्म व्यापारी, स्थान कस्बा टिंकारी, मोहल्ला शाहगंज, जिला गया। सोमवार, १६ ज़ुल-क़ादह १३३३ हिजरी।

एक व्यक्ति जो आलिम (विद्वान) है, उसने जुम्मा के दिन उपदेश के दौरान यह बयान किया कि जिन लोगों ने जुम्मा के दिन रोज़ा इफ्तार किया और ईद की नमाज़ पढ़ी, वह नाजायज़ है। हमने एक गैर-आलिम से फतवा मंगवाया है; जिन्हें ज़रूरत हो हमारे घर आकर देख लें। उसने आम जुम्मा में फतवा नहीं दिखाया और जब घर पर लोगों ने मांग की...

पृष्ठ ६८९/७६८

صحت الفاظِ قرآن، اور پھر وہ مسلمانوں کے بچوں کو قرآن شریف پڑھاتا ہے اور طرفہ تماشا یہ کہ خود و دیگر دوست یاروں کو چارپائی و کرسی پر بٹھاتا ہے اور قرآن شریف نیچے رکھا ہوتا ہے، ایسے معلم اور پڑھانے والے کا اور متعلمین و پڑھنے والوں کا کیا حکم شرع شریف سے ہے؟ بینوا بالکتاب وتوجروا الی یوم الحساب (کتاب کے حوالہ سے بیان کرو اور روزِ حساب اجر و ثواب پاؤ۔ت)

(۲) غیر مقلدین نے آج کل قصبوں اور دیہاتوں میں مترجم فی السطور خطبے تقسیم کئے ہی ہیں جو کہ اکثر جاہل حنفی پیش امام بھی عید میں ان کو پڑھا کرتے ہیں مع ترجمے کے۔ آیا یہ مذہب حنفی میں جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا۔

الجواب: (۱) قرآن مجید بے پڑھے کوئی شخص صحیح نہیں پڑھ سکتا، جس نے قرآن مجید نہ پڑھا اور استادوں سے صحیح نہ کیا اسے جائز نہیں کہ اوروں کو پڑھائے، نہ لوگوں کو جائز ہے کہ اس سے پڑھیں یا اپنی اولاد کو اس سے پڑھوائیں وہ سب گنہگار ہوتے ہیں۔ جو معلم ایسا ہو کہ آپ اور اس کے یار دوست چارپائیوں اور کرسیوں پر بیٹھیں اور قرآن مجید نیچے زمین پر رکھا ہو اگر اس سے مراد حقیقۃً زمین پر رکھنا ہے اور وہ لوگ ایسا کرتے ہیں تو ان کے اسلام میں کلام ہے مسلمان ہر گز ایسا نہ کرے گا یہ وہی کر سکتا ہے جس کے دل میں قرآن مجید کی عزت اصلاً نہ ہو اور جس کے دل میں قرآن مجید کی عزت اصلاً نہ ہو وہ مسلمان نہیں، اور اگر یہ مراد ہے کہ پڑھنے والے لڑکے زمین پر بیٹھتے ہیں قرآن مجید رحل پر یا ان کے ہاتھوں یا گود میں ہے اور یہ معلم وغیرہ ان سے اونچے بیٹھتے ہیں تو جب بھی سخت بدکار، ناہنجار، فساق، فجار، مستحق عذابِ نار و غضب جبار ہیں۔ اور اگر قصداً بوجہ توہین استخفافِ شانِ قرآن مجید ایسا کرتے ہیں تو

آپ ہی کفار ہیں۔ بہر حال ایسے معلم سے پڑھنا پڑھوانا حرام ہے اور اس کے پاس بیٹھنا جائز نہیں۔ المولٰی تعالٰی اعلم۔

(۲) جمعہ و عیدین کے خطبوں میں ساتھ ساتھ ان کا ترجمہ پڑھنا خلافِ سنت ہے اس سے احتراز چاہئے واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۷۲: مرسلہ عبدالعزیز تاجر چرم مقام قصبہ ٹنکاری محلہ شاہ گنج ضلع گیا ۔ بروز دوشنبہ تاریخ ۱۶ ذوالقعدہ ۱۳۳۳ھ

ایک شخص جو عالم ہے اس نے جمعہ کے روز وعظ کے اندر یہ بیان کیا کہ جن لوگوں نے جمعہ کے روز روزہ افطار کیا اور نماز عید پڑھی وہ ناجائز ہے ہم نے فتویٰ غیر عالم سے منگوایا ہے جن کو ضرورت ہو ہمارے مکان پر آکر دیکھ لیں اور عام جمعہ میں فتویٰ نہیں دکھلایا اور جب مکان پر لوگوں نے طلب کیا

Fatawa Razawiyyah Volume 23

How is it for a scholar to refuse to show a fatwa, a fatwa with which every Muslim has a religious connection, and to hide it?

The Answer: If there is no Sharia-compliant excuse, then hiding the fatwa was very improper. Although, after declaring the Sharia ruling through a public sermon, it does not fall within the limits of 'concealing knowledge' (Kitman-e-Ilm) and 'hiding the truth,' because it is obligatory for a scholar to state the ruling verbally, but it is not mandatory to provide it in writing himself, as mentioned in Ghamz al-Uyun etc. Let alone presenting something written by others. However, if by presenting it there is a strong likelihood of guidance for the general public, and he hides it without a Sharia reason, then it will certainly fall into the category of a crime, as he preferred for Muslims to remain in opposition to guidance. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

'None of you [truly] believes until he loves for his brother what he loves for himself.' | (O people!) None of you can be a [true] believer until he likes for his brother what he likes for his own self. And Allah Almighty knows best. (T)

And Allah Almighty knows best.

Problem 328: From Karachi, Bandar Shopkeeper Sadar Bazaar, Brukan Seth Haji Noor Muhammad Abdul Qadir, questioned by Abdullah Haji on Wednesday, 8 Muharram 1337 AH. What do the scholars of the clear religion and the jurists of the solid Sharia say about a school for Muslim girls opened here? In this school, the female teacher provides the same contemporary education to girls that is currently given to boys in schools; namely, teaching them to write, read, do arithmetic, and memorize and recite poems. Is this act permissible and allowed for girls in this era, or is it forbidden and disallowed? Besides this, girls aged twelve to fourteen come without a veil (hijab), and the servants of this school are young boys. They recite poems melodiously in front of them and in front of non-mahram men during examinations. Is this act Sharia-wise forbidden (Haram) or not? And what should be the age for a girl to be considered 'mushtahah' (physically mature/desirable) according to Sharia? What is the Sharia ruling for those who support such a school and for the parents who send their daughters to such a school and have them provided with contemporary education? That is all.

1 Sahih al-Bukhari, Kitab al-Iman, Bab Hubb al-Rasul, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/7. Page 690 of 768

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

फ़तवा दिखाने से इनकार करना, ऐसा फ़तवा जिससे हर मुसलमान का धार्मिक सरोकार हो, उसे छुपाना एक विद्वान के हक में कैसा है?

जवाब: अगर कोई शरई (धार्मिक) बहाना न हो, तो फ़तवा छुपाना बहुत गलत था। हालांकि, सार्वजनिक उपदेश के माध्यम से शरई आदेश घोषित करने के बाद, यह 'ज्ञान छुपाने' (किमान-ए-इल्म) और 'सत्य छुपाने' की सीमा में नहीं आता, क्योंकि विद्वान पर मौखिक रूप से आदेश बताना अनिवार्य है, लिखित रूप में देना स्वयं अनिवार्य नहीं है, जैसा कि गमज़ अल-उयून आदि में है। दूसरों के लिखे हुए को पेश करने की बात तो अलग है। लेकिन अगर उसे पेश करने में जनता के मार्गदर्शन की प्रबल संभावना हो और उसे बिना किसी शरई कारण के छुपाया जाए, तो यह निश्चित रूप से अपराध की श्रेणी में आएगा, क्योंकि उसने मुसलमानों के लिए मार्गदर्शन के विपरीत रहना पसंद किया। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

'तुममें से कोई तब तक [पूर्ण] मोमिन नहीं हो सकता जब तक वह अपने भाई के लिए वही पसंद न करे जो वह अपने लिए पसंद करता है।' | (लोगो!) तुममें से कोई व्यक्ति तब तक मोमिन नहीं हो सकता जब तक वह अपने भाई के लिए वही पसंद न करे जो वह अपने लिए पसंद करता है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 328: कराची बंदर शॉपकीपर, सदर बाज़ार, ब्रूकन सेठ हाजी नूर मुहम्मद अब्दुल कादिर से, अब्दुल्ला हाजी द्वारा बुधवार, 8 मुहर्रम 1337 हिजरी को पूछा गया। दीन-ए-मुबीन के उलेमा और शर-ए-मतीन के मुफ्ती क्या फरमाते हैं कि यहाँ मुस्लिम लड़कियों के लिए एक मदरसा खोला गया है? इस मदरसे में शिक्षिका वही प्रचलित शिक्षा लड़कियों को देती है जो इस ज़माने में स्कूलों में लड़कों को दी जाती है; यानी लिखना, पढ़ना, हिसाब और नज़्में (कविताएँ) याद कराना और सिखाना। क्या यह कार्य वर्तमान समय में लड़कियों के लिए उचित और जायज़ है या वर्जित और नाजायज़? इसके अलावा, बारह-चौदह साल की लड़कियाँ बिना पर्दे के आती-जाती हैं, और इस मदरसे के खादिम (सेवक) नौजवान लड़के हैं। वे उनके सामने और परीक्षा के समय गैर-मर्दों के सामने सुर में नज़्में पढ़ती हैं। क्या यह कार्य शरई तौर पर हराम है या नहीं? और एक लड़की के'मुश्ताहा' (शारीरिक रूप से परिपक्व/आकर्षक) होने के लिए शरिया के अनुसार कितनी उम्र होनी चाहिए? और ऐसे

मदरसे का समर्थन करने वालों और उन माता-पिता के लिए क्या शरई हुक्म है जो अपनी बेटियों को ऐसे मदरसे में भेजते हैं और उन्हें प्रचलित शिक्षा दिलवाते हैं? फ़क़त।

1 सहीह अल-बुखारी, किताब अल-इमान, बाब हुब्ब अल-रसूल, कदीमी कुतुब खाना कराची, 1/7।
पेज 690 / 768

تو فتوٰی دکھلانے سے انکار کیا ایسا فتوٰی کہ جس سے ہر ایک مسلمان کو تعلق دینی ہے اس کا چھپانا کنہ عالم کے حق میں کیسا ہے؟

الجواب: اگر کوئی عذرِ شرعی نہ ہو تو فتوٰی چھپانا بہت بیجا تھا اگر چہ اعلان کے ساتھ وعظ میں حکم شرعی بیان کر دینے کے بعد کتمانِ علم و اخفاءِ حق کی حد میں نہیں آسکتا کہ عالم پر زبانی بیان حکم فرض ہے خود لکھ کر دینا ضروری نہیں کما فی غمز العیون وغیرہ (جیسا کہ غمز العیون وغیرہ میں ہے۔ت) نہ کہ اور کا لکھا پیش کرنا مگر جبکہ اس کے پیش کرنے میں عوام کی ہدایت کا ظن غالب ہو اور اسے بلا وجہ شرعی چھپائے تو اب البتہ جرم کی حد میں آجائے گا کہ اس نے مسلمانوں کا خلافِ ہدایت پر رہنا پسند کیا۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

لا یؤمن احدکم حتی یحب لاخیہ ما یحب لنفسہ | (لوگو!) تم میں سے کوئی شخص اس وقت تک مومن نہیں ہو سکتا جب تک اپنے بھائی کیلئے وہی کچھ پسند نہ کرے جو اپنی ذات کیلئے پسند کرتا ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم (ت)

واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۳۲۸: از کراچی بندر شاپ کیپر صدر بازار، بروکان سیٹھ حاجی نور محمد عبد القادر مسئولہ عبد اللہ حاجی روزِ چہار شنبہ بتاریخ ۸ محرم ۱۳۳۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین مبین و مفتیانِ شرع متین کہ یہاں ایک مدرسہ مسلمان لڑکیوں کے لئے کھولا گیا ہے جس میں اس مدرسہ کی معلمہ مروجہ تعلیم جو فی زمانہ اسکولوں میں لڑکوں کو دی جاتی ہے بعینہ وہی تعلیم لڑکیوں کو دی جاتی ہے یعنی لکھنا اور پڑھانا اور حساب اور نظمیں یاد کراتی اور سکھاتی ہے، یہ فعل فی

زمانہ لڑکیوں کے لئے روا اور جائز ہے یا ممنوع اور ناجائز ہے؟ علاوہ اس کے لڑکیاں بارہ چودہ سال کی بے پردہ آیا کرتی ہیں اور اس مدرسہ کے خادم نوجوان لڑکے ہیں ان کے سامنے اور وقت امتحان کے غیر مردوں کے آگے الحان سے نظمیں پڑھتی ہیں، کیا یہ فعل شرعاً حرام ہے یا نہیں؟ اور لڑکی مشتاہ ہونے کے لئے شرعاً کتنی عمر ہونی چاہئے اور ایسے مدرسہ کی تائید کرنے والوں اور ان کے والدین کے لئے جو اپنی لڑکیاں ایسے مدرسہ میں بھیجا کرتے ہیں اور تعلیمِ مروجہ دلاتے ہیں شرعاً کیا حکم ہے؟ فقط

1 صحیح البخاری کتاب الایمان باب حب الرسول قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۷ صفحہ 690 از 768

Fatawa Razviyya Volume 23

The Answer: It is forbidden (Haram) for girls to recite poetry melodiously in front of non-mahram men, and it is also forbidden to remain unveiled in front of strange young men. Teaching girls to write is disliked (Makruh), and similarly, teaching romantic poems is prohibited. Providing aid to such a school is assisting Satan in his objectives. Those who send their daughters to such places are shameless and dishonorable; they could be labeled as 'Dayyuth' (cuckold). A nine-year-old girl is considered desirable (mushtahat). And Allah Almighty knows best.

Issue 329 to 331: From Berths Canada per Raptures, currently via East Bank. Questioned by Abdul Ghafoor. Saturday, 24th Safar al-Muzaffar 1338 AH. (1) If a person said that he does not accept Durre Mukhtar against Hadith, what would be the answer? (2) How is it to consider an ignorant person as a scholar? (3) A person declared himself a Maulvi, and that person knows Zaid to be a Wahhabi, yet Zaid claims to be from the Ahl-e-Sunnat-o-Jama'at. In reality, some flaw is found in Zaid's belief, and Zaid challenges the Sunni Maulvi for a debate. Is it necessary for the Maulvi to debate Zaid or not? And does the Sunni Maulvi's refusal to debate Zaid—who is actually a Wahhabi—bring disgrace to the Ahl-e-Sunnat-o-Jama'at sect or not?

The Answer: (1) The answer to this is what the Great Quran has taught: "Peace be upon you, we do not desire the ignorant." [1] Farewell peace be upon you, we do not want ignorant people. And Allah Almighty knows best (T).

(2) It is ignorance, and its end is misguidance. It is stated in the Hadith: "Until no scholar remains, people will take ignorant leaders as their heads; they will be questioned, and they will issue fatwas without knowledge, thereby going astray and leading others astray." [2] And Allah Almighty knows best. (One of the signs of the approach of the Day of Judgment is) that when no scholar remains, people will (out of necessity) make ignorant leaders their religious guides.

1. Al-Quran al-Karim 28/55
2. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Ilm, Chapter: How Knowledge is Taken Away, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/20

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

उत्तर: लड़कियों का गैर पुरुषों के सामने सुरीली आवाज़ में कविता पाठ करना हराम है, और अजनबी नौजवान लड़कों के सामने बे-पर्दा रहना भी हराम है। लड़कियों को लिखना सिखाना मकरूह है, इसी तरह आशिकाना नज़्में पढ़ाना मना है। और ऐसे मदरसे को मदद देना शैतान को उसके उद्देश्यों में मदद देना है। जो अपनी लड़कियों को ऐसी जगहों पर भेजते हैं, वे बेशर्म और बे-ग़ैरत हैं; उन पर 'दयूथ' (Dayyuth) शब्द लागू हो सकता है। नौ साल की उम्र की लड़की 'मुश्ताह' (इच्छित) होती है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 329 से 331: बर्थ्स कनाडा वाया राएर्स, वर्तमान वाया ईस्ट बैंक। प्रेषक: अब्दुल गफ़ूर। शनिवार, 24 सफ़र उल-मुज़फ़्फ़र 1338 हिजरी। (1) यदि किसी व्यक्ति ने कहा कि वह हदीस के सामने 'दुर्रे मुख़्तार' को नहीं मानता, तो उसका जवाब क्या होगा? (2) किसी जाहिल को आलिम मान लेना कैसा है? (3) एक व्यक्ति ने खुद को मौलाना घोषित किया और वह व्यक्ति ज़ैद को जानता है कि वह वहाबी है, जबकि ज़ैद कहता है कि मैं सुन्नत जमात से हूँ। वास्तव में ज़ैद के विश्वास (अक़ीदे) में कुछ खराबी पाई जाती है और ज़ैद सुन्नी मौलाना को मुनाज़रे (बहस) के लिए बुलाता है। तो क्या मौलाना के लिए ज़ैद से मुनाज़रा करना ज़रूरी है या नहीं? और सुन्नी मौलाना का ज़ैद से मुनाज़रा न करना—जबकि वह वास्तव में वहाबी हो—अहल-ए-सुन्नत-व-जमात मज़हब के लिए शर्म की बात है या नहीं?

उत्तर: (1) इसका जवाब वही उचित है जो महान कुरान ने सिखाया है: "तुम पर सलामती हो, हम अज्ञानियों (जाहिलों) को नहीं चाहते।" [1] तुम पर (विदाई) सलाम हो, हम जाहिलों को नहीं चाहते। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

(2) यह अज्ञानता है और इसका परिणाम पथभ्रष्टता है। हदीस में है: "यहाँ तक कि जब कोई आलिम नहीं बचेगा, तो लोग जाहिल प्रमुखों को चुन लेंगे; उनसे सवाल पूछे जाएंगे और वे बिना ज्ञान के फतवा देंगे, जिससे वे खुद भी गुमराह होंगे और दूसरों को भी गुमराह करेंगे।" [2] और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (क़यामत के निकट होने की निशानियों में से एक निशानी यह है) कि यहाँ तक कि जब कोई आलिम नहीं रहेगा, तो लोग (मजबूरी में) जाहिल प्रमुखों को अपना (धार्मिक मार्गदर्शक) बना लेंगे।

1. अल-क़ुरान अल-करीम 28/55

2. सहीह अल-बुख़ारी, किताबुल इल्म, अध्याय: इल्म कैसे वापस लिया जाएगा, क़दीमी कुतुब खाना, कराची, 1/20

पेज 691/768

الجواب: لڑکیوں کا غیر مردوں کے سامنے خوش الحانی سے نظم پڑھنا حرام ہے، اور اجنبی نوجوان لڑکوں کے سامنے بے پردہ رہنا بھی حرام، اور لڑکیوں کو لکھنا سکھانا مکروہ، یونہی عاشقانہ نظمیں پڑھانا ممنوع، اور ایسے مدرسہ کو مدد دینی شیطان کو اس کے مقاصد میں مدد دینی ہے، اور جو اپنی لڑکیوں کو ایسی جگہ بھیجتے ہیں بے حیا بے غیرت ہیں ان پر اطلاق دیوث ہو سکتا ہے، نو برس کی عمر کی لڑکی مشتاۃ ہوتی ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۳۲۹ تا ۳۳۱: از برتھس کناڈامر اراپترس حال ونچ ایسٹ بنگ مسئولہ عبدالغفور روز شنبہ ۲۴ صفر المظفر ۱۳۳۸ھ (۱) اگر ایک شخص نے کہا کہ درمختار کو حدیث کے سامنے نہیں مانتا تو اس کا جواب کیا ہوا؟ (۲) جاہل کو عالم مان لینا کیسا ہے؟ (۳) ایک شخص نے اپنے کو مولانا قرار دیا اور وہ شخص زید کو جانتا ہے کہ وہ وہابی ہے اور زید کہتا ہے کہ میں سنت جماعت ہوں اور دراصل میں زید کے اعتقاد میں کچھ فتور پایا جاتا ہے اور زید مناظرہ کے لئے سنی مولانا کو طلب کرتا ہے تو مولانا کو زید سے مناظرہ کرنا لازم آتا ہے یا کہ نہیں اور سنی مولانا کا زید سے کہ دراصل وہ وہابی ہو مناظرہ نہ کرنا باعث ننگ مذہب سنت جماعت ہے یا کہ نہیں؟

الجواب: (۱) اس کا جواب وہی مناسب ہے جو قرآن عظیم نے تعلیم کیا ہے کہ: "سَلٰمٌ عَلَیْکُمْ لَا نَبْتَغِی الْجٰهِلِیْنَ" 1 تم پر (الوداعی) سلام ہو، ہم جاہلوں کو نہیں چاہتے۔ واللہ تعالٰی اعلم (ت)

(۲) جہل ہے اور اس کا انجام ضلالت۔ حدیث میں ہے: حتی اذا لم یبق عالم اتخذ الناس رؤسا جهالا فسئلوا فافتوا بغیر علم فضلوا واضلوا 2 - واللہ تعالٰی اعلم۔ (قرب قیامت کی نشانیوں میں سے ایک

نشانی یہ ہے) یہاں تک کہ جب کوئی عالم نہ رہے گا تو لوگ (بامر مجبوری) رئیس جاہلوں کو (دینی مقتدا) بنالیں گے۔

1 القرآن الکریم ۲۸ / ۵۵ 2 صحیح البخاری کتاب العلم باب کیف یقبض العلم قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۲۰

Volume 23 Fatawa Razawiyya

(3) There are conditions for the obligation of debate. If they are all met, then debate is necessary, and abandoning it is harmful to the religion. And if even one of them is absent, for example, the opposing party is ignorant, or a prejudiced antagonist from whom acceptance of the truth is not expected, or if there is a fear of strife (fitna) in the debate, then it is not necessary at all. And Allah Almighty knows best. (T)

Problem 332: Asked by Mueen-ud-Din Ahmed, Post Office Bangla, District Mymensingh, Wednesday 27 Rabi-ul-Awwal 1334 AH. What do the Muftis of the noble Sharia say on this issue: if a person gives or writes fatwas without knowledge of Hadith, Tafsir (Exegesis), Usul (Principles), and Fiqh (Jurisprudence), how is it? That is, legally (Shara'i), will that person be a criminal and held accountable or not? Explain and be rewarded. (Explain, you will receive a reward. T)

The Answer: He is certainly a criminal. It is in the Hadith: "They gave fatwas without knowledge, so they went astray and led others astray." [1] Giving a fatwa without knowledge makes one go astray and misleads others as well. And Allah Almighty knows best.

Problem 333: Asked by Seth Haji Itu Sahib from Porbandar, Kathiawar, Saturday 6 Ramadan Sharif 1334 AH. What do the scholars say on this issue: is it permissible to have girls learn the Gujarati language from women of other religions, i.e., to have them taught reading and also writing, such as from Hindu or Arya Samaj women, before they have a necessary understanding of religious knowledge? That is, what is the ruling regarding teaching the matters of the true religion and other daily matters like prayer, fasting, etc., first, and also for teaching secular books in Urdu? That is, we have established a madrasa; in this madrasa, Arabic, Urdu, and Gujarati knowledge is taught. Now we want to ask the scholars of religion whether it is permissible to have Gujarati taught by Hindu women if it is correct? And is it permissible to teach girls to write and read? And is it correct to learn these same subjects from Muslim women? That's all.

The Answer: It is forbidden to teach women to write. It is in the Hadith that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says: "Do not teach them (women) writing." [2] (Do not teach women to write).

[1] Sahih al-Bukhari, Book of Knowledge, Chapter on how knowledge is taken away, Qadeemi Kutub Khana Karachi, 1/20. [2] Al-Kamil by Ibn Adi, biography of Jafar bin Nasr, Dar al-Fikr Beirut, 2/575.

जिल्द 23 फ़तावा रज़विया

(3) मुनाज़रे (बहस) की अनिवार्यता की शर्तें हैं। यदि वे सभी पाई जाती हैं, तो मुनाज़रा आवश्यक है और इसे छोड़ना धर्म के लिए हानिकारक है। और यदि उनमें से एक भी अनुपस्थित है, उदाहरण के लिए विपक्षी पक्ष अज्ञानी है, या पक्षपाती विरोधी है जिससे सत्य स्वीकार करने की आशा नहीं है, या यदि मुनाज़रे में फितने (अशांति) का डर हो, तो यह बिलकुल आवश्यक नहीं है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

मसला 332: प्रेषक: मुईनुद्दीन अहमद, डाकखाना बंगला, जिला मयमसिंह, बुधवार 27 रबी-उल-अव्वल 1334 हिजरी। शरीयत के मुफ़्ती इस मसले में क्या कहते हैं कि यदि कोई व्यक्ति हदीस, तफ़्सीर, उसूल और फ़िक़्ह के ज्ञान के बिना फ़तवे देता या लिखता है, तो यह कैसा है? अर्थात शरीयत की दृष्टि में वह व्यक्ति अपराधी और जवाबदेह होगा या नहीं? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें। (स्पष्ट करें, आप पुण्य प्राप्त करेंगे। त)

उत्तर: वह निश्चित रूप से अपराधी है। हदीस में है: "उन्होंने बिना ज्ञान के फ़तवे दिए, इसलिए वे स्वयं भी गुमराह हुए और दूसरों को भी गुमराह किया।" [1] बिना ज्ञान के फ़तवा देना स्वयं को गुमराह करना है और दूसरों को भी गुमराह करना है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 333: प्रेषक: सेठ हाजी अत्तू साहब, पोरबंदर काठियावाड़ से, शनिवार 6 रमज़ान शरीफ़ 1334 हिजरी। विद्वान इस मसले में क्या कहते हैं कि क्या लड़कियों को धार्मिक ज्ञान की आवश्यक समझ होने से पहले अन्य धर्मों की महिलाओं, जैसे हिंदू या आर्य समाजी महिलाओं से गुजराती भाषा सिखाना, यानी पढ़ना और लिखना सिखाना जायज़ है या नहीं? अर्थात सच्चे धर्म के मसलों और अन्य दैनिक मसलों जैसे नमाज़, रोज़ा आदि को पहले सिखाने और उर्दू की दुनियावी किताबें पढ़ाने के बारे में क्या हुक्म है? यानी हमने एक मदरसा स्थापित किया है; इस मदरसे में अरबी, उर्दू और गुजराती पढ़ाई जाती है। अब हम धर्म के विद्वानों से पूछना चाहते हैं कि क्या गुजराती ज्ञान सही होने पर उसे हिंदू महिलाओं से पढ़वाना जायज़ है? और क्या लड़कियों को लिखना और पढ़ना सिखाना जायज़ है? और क्या यही ज्ञान मुस्लिम महिलाओं से सीखना सही है? बस।

उत्तर: महिलाओं को लिखना सिखाना मना है। हदीस में है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: "उन्हें (महिलाओं को) लिखना न सिखाओ।" [2] (महिलाओं को लिखना न सिखाओ)।

[1] सहीह अल-बुखारी, किताबुल इल्म, अध्याय: ज्ञान कैसे लिया जाता है, कदीमी कुतुब खाना कराची, 1/20. [2] अल-कामिल लिब्र अदी, जाफर बिन नसर का अनुवाद, दारुल फिक्र बेरूत, 2/575.

بنائیں گے، پھر ان سے دینی مسائل پوچھیں گے تو وہ بغیر علم فتوے دیں گے تو خود بھی گمراہ ہو جائیں گے اور دوسروں کو بھی گمراہ کر دیں گے۔ واللہ تعالٰی اعلم (ت) (۳) وجوب مناظرہ کے لئے شرائط ہیں، اگر وہ سب پائے جاتے ہیں تو مناظرہ لازم ہے اور اس کا ترک مضر مذہب۔ اور اگر ان میں سے ایک بھی منتفی ہے مثلاً طرف مقابل جاہل ہے یا متعصب معاند ہے جس سے قبول حق کی امید نہیں یا مناظرہ میں فتنہ ہو تو کچھ ضرور نہیں۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۳۳۲: مسئولہ معین الدین احمد ڈاکخانہ بنگلہ ضلع میمن سنگھ چہار شنبہ ۲۷ ربیع الاول ۱۳۳۴ھ کیا فرماتے ہیں مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ کوئی شخص بغیر علم حدیث و تفسیر و اصول و فقہ کے فتوے دے یا لکھے تو کیسا ہے یعنی شرعاً وہ شخص مجرم و ماخوذ ہوگا یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان فرمائیے اجر پائیے۔ ت)

الجواب: ضرور مجرم ہے، حدیث میں ہے: افتوا بغیر علم فضلوا واضلوا۱ بے علم کے فتوٰی دیا تو آپ بھی گمراہ ہوا اور ان کو بھی گمراہ کیا۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۳۳۳: مسئولہ سیٹھ حاجی اتو صاحب از پور بندر کاٹھیاواڑ شنبہ ۶ رمضان شریف ۱۳۳۴ھ کیا فرماتے ہیں علماء اس مسئلہ میں کہ گجراتی زبان لڑکیوں کو غیر مذہب والی عورتوں سے سیکھوانا یعنی پڑھوانا اور نیز لکھنے کی تعلیم دلوانا جیسے ہندوانی و آریہ مذہب والی عورتوں سے قبل واقفیت ضروری علم دینی کے جائز ہے یا نہیں یعنی اپنے دین حقہ کے مسائل اور دیگر مسائل روزمرہ مثل نماز و روزہ وغیرہ کے پہلے اور نیز اردو کی دنیوی کتابیں پڑھوانے کے واسطے کیا حکم ہے یعنی ہم لوگوں نے مدرسہ قائم کیا ہے اس مدرسہ میں عربی اردو گجراتی علم

پڑھایا جاتا ہے، اب ہم علمائے دین سے دریافت کرنا چاہتے ہیں کہ گجراتی علم درست ہو تو ہندو عورتوں سے پڑھوانا جائز ہے یا نہیں؟ اور لڑکیوں کو لکھنا اور پڑھانا سکھانا جائز ہے یا نہیں؟ اور یہی علوم مسلمان عورتوں سے سیکھنا درست ہے یا نہیں؟ فقط

الجواب: عورتوں کو لکھنا سکھانا منع ہے۔ حدیث میں ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں: لا تعلموھن الکتابة۲ (عورتوں کو لکھنا نہ سکھاؤ)

۱ صحیح البخاری کتاب العلم باب کیف یقبض العلم قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۲۰ ۲ الکامل لابن عدی ترجمہ جعفر بن نصر دار الفکر بیروت ۲/ ۵۷۵

Vol. 23 Fatawa Razawiyya

This is opening the door to fitna (tribulation), and Allah Almighty says: "And fitna is worse than killing"[1] - Fitna is more severe than murder. Hadrat Luqman (upon whom be the choicest of blessings and peace) saw a girl being educated in a school and said:

Li-man yaṣqalu hādha al-sayfa[2] - For whom is this sword being polished?

He said this regarding his own time; now, as it is a time of fitna, it is obvious. Therefore, it is stated in Durr-e-Mukhtar etc.:

Man lam yaʿrif ahla zamānihi fahuwa jāhilun[3] - He who is unaware of the conditions of the people of his time is ignorant.

The company of women of other religions is like fire; the religions of knowledgeable, sane, and adult men have been ruined in it. The story of Imran bin Hattan al-Raqashi is famous; he was a great scholar of Hadith in the time of the Tabi'in. Due to the company of a Kharijite woman, Allah forbid, he himself became a Kharijite, and he had claimed he wanted to make her a Sunni. When this is the state of company, how much worse is it to make someone a teacher? For the influence of a teacher is very great and takes effect very quickly. Moreover, young girls are like soft wood; they will bend whichever way they are turned. So, one who hands over his children to the care or discipleship of a woman of another religion is one who has no concern for religion and does not care if his children become irreligious. The command of Shariah is that it is obligatory for a Muslim woman to observe hijab before a non-Muslim woman just as she does before a man. That is, it is not permissible for any part of a Muslim woman's body—such as any part of the hair on the head, arms, wrists, neck, or down to the ankles—to be exposed in front of a non-Muslim woman. It is stated in Durr-e-Mukhtar and Tanwir al-Absar:

Wal-dhimmīyatu ka-al-rajuli al-ajnabīyi fī al-aṣaḥḥi falā tanẓuru ilā badani al-muslimati[4] - A Dhimmi (non-Muslim) woman is like a non-mahram man according to the more correct opinion; therefore, she should not see the body of a Muslim woman.

[1] Al-Quran al-Karim 2/191 [2] Al-Fatawa al-Hadithiyya, section on it being disliked to teach women, Al-Matba'ah al-Jamaliyya, Egypt, p. 63 [3] Durr-e-Mukhtar, Book of Prayer, Chapter on Witr and Nafl, Matba'-e-Mujtabai, Delhi, 1/99 [4] Durr-e-Mukhtar Sharh Tanwir al-Absar, Book of Prohibition and Permission, Section on Looking and Touching, Matba'-e-Mujtabai, Delhi, 2/242

जिल्द 23 फ़तावा रज़विया

इसमें फ़ितने का दरवाज़ा खोलना है, और अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल फ़रमाता है: "और फ़ितना कत्ल से भी सख़्त है"[1] - फ़ितना हत्या से भी अधिक गंभीर है। हज़रत लुक़मान (अलैहिस्सलाम) ने एक लड़की को मदरसे में इस तरह शिक्षा पाते देखा, तो फ़रमाया:

लि-मन यस्कुलु हाज़ा अल-सैफ़[2] - यह तलवार किसके लिए चमकाई जा रही है?

यह उन्होंने अपने ज़माने के बारे में फ़रमाया था, अब तो फ़ितने का दौर है, इसलिए साफ़ तौर पर 'दुर्र-ए-मुख़्तार' वग़ैरह में कहा गया है:

मन लम यआरिफ़ अहला ज़मानिही फ़हुवा जाहिलुन[3] - जो अपने ज़माने के लोगों के हालात से वाक़िफ़ नहीं है, वह नादान है।

ग़ैर-मज़हब की औरतों की सोहबत (संगति) आग की तरह है; इसमें पढ़े-लिखे, अक्लमंद और बालिग मर्दों के मज़हब बिगड़ गए हैं। इमरान बिन हत्तान रक़ाशी का किस्सा मशहूर है; वह ताबिईन के ज़माने के एक बड़े मुहद्दिस थे। माज़अल्लाह, एक ख़ारजी औरत की सोहबत में वह खुद ख़ारजी हो गए, जबकि उनका दावा यह था कि वह उसे सुन्नी बनाना चाहते हैं। जब सोहबत का यह हाल है, तो उस्ताद बनाना कितना बुरा होगा, क्योंकि उस्ताद का असर बहुत गहरा और बहुत जल्दी होता है। फिर कमसिन लड़कियाँ कच्ची लकड़ी की तरह होती हैं, जिधर मोड़ो मुड़ जाएँगी। तो ग़ैर-मज़हब औरत की सुपुर्दगी या शागिर्दी में अपने बच्चों को वही देगा जिसे दीन से कोई वास्ता नहीं और जिसे अपने बच्चों के बद-दीन हो जाने की परवाह नहीं। शरीयत का हुक्म तो यह है कि एक मुस्लिम औरत के लिए काफ़िर औरत से पर्दा करना वैसे ही वाजिब है जैसे किसी (ग़ैर-महरम) मर्द से। यानी मुस्लिम औरत के लिए यह जायज़ नहीं कि उसका कोई अंग—जैसे सिर के बाल, बाजू, कलाई, गर्दन या पैरों के टखनों के नीचे तक का कोई हिस्सा—काफ़िर औरत के सामने खुला रहे। 'दुर्र-ए-मुख़्तार' और 'तनवीरुल अबसार' में है:

वल-ज़िम्मियतु क-रजुलिल अजनबी फ़िल अस़ह्हि फ़ला तनज़ुरु इला बदनिल मुस्लिमति[4] - ज़्यादा सही कौल (कथन) के मुताबिक ज़िम्मी (ग़ैर-मुस्लिम) औरत एक अजनबी (ग़ैर-महरम) मर्द की तरह है, इसलिए वह किसी मुस्लिम औरत के बदन को न देखे।

[1] अल-कुरानुल करीम 2/191 [2] अल-फ़तावा अल-हदीथिय्या, महिलाओं को शिक्षा देने की नापसंदगी का विषय, अल-मतबअ अल-जमालिया, मिस्र, पृष्ठ 63 [3] दुर्र-ए-मुख़्तार, किताबुस-सलात, बाबुल वित्र वन-नवाफ़िल, मतबअ-ए-मुजतबाई, दिल्ली, 1/99 [4] दुर्र-ए-मुख़्तार शरह तनवीरुल अबसार, किताबुल हज़र वल-इबाहत, फ़स्लुन फ़िन-नज़र वल-मस, मतबअ-ए-मुजतबाई, दिल्ली, 2/242

اس میں فتنہ کا دروازہ کھولنا ہے، اور اللہ عزوجل فرماتا ہے: "وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ" [1]- فتنہ قتل سے بھی سخت ہے۔ حضرت لقمان علی الانبیاء الکرام وعلیہ الصلوۃ والسلام نے ایک لڑکی مکتب میں ایسی تعلیم ہوتے ہوئے دیکھی، فرمایا:

لمن یصقل ھذا السیف [2] ۔ یہ تلوار کس کے لئے صیقل کی جارہی ہے۔

یہ انہوں نے اپنے زمانے کی نسبت فرمایا اب تو جیسے فتنہ کا زمانہ ہے ظاہر اس لئے در مختار وغیرہ میں فرمایا:

من لم یعرف اھل زمانہ فھو جاھل [3]۔ جو کوئی اپنے زمانے کے لوگوں کے حالات سے ناواقف ہے وہ نادان ہے (ت)

غیر مذہب والیوں کی صحبت آگ ہے ذی علم عاقل بالغ مردوں کے مذہب اس میں بگڑ گئے ہیں، عمران بن حطان رقاشی کا قصہ مشہور ہے یہ تابعین کے زمانہ میں ایک بڑا محدث تھا خارجی مذہب کی عورت کی صحبت میں معاذ اللہ خود خارجی ہو گیا اور یہ دعوی کیا تھا کہ اسے سنی کرنا چاہتا ہے، جب صحبت کی یہ حالت تو استاد بنانا کس درجہ بدتر ہے کہ استاد کا اثر بہت عظیم اور نہایت جلد ہوتا ہے، اور پھر کمسن لڑکیاں کچی لکڑی جدھر کو پھیری گئی پھر جائیں گی، تو غیر مذہب عورت کی سپردگی یا شاگردی میں اپنے بچوں کو وہی دے گا جو آپ دین سے واسطہ نہیں رکھتا اور اپنے بچوں کے بد دین ہو جانے کی پرواہ نہیں رکھتا، شریعت کا تو یہ حکم ہے کہ کافرہ عورت سے مسلمان عورت کو ایسا پردہ واجب ہے جیسا انہیں مرد سے، یعنی سر کے بالوں

کا کوئی حصہ یا بازو یا کلائی یا گلے سے پاؤں کے گٹوں کے نیچے تک جسم کا کوئی حصہ مسلمان عورت کا کافرہ عورت کے ساتھ کھلا ہونا جائز نہیں۔ درمختار و تنویر الابصار میں ہے:

والذمیة کالرجل الاجنبی فی الاصح فلا تنظر الی بدن المسلمة [4] ۔ ذمیہ زیادہ صحیح قول میں غیر محرم مرد کی طرح ہے لہذا وہ کسی مسلمان عورت کے جسم کو نہ دیکھے (ت)

[1] القرآن الکریم ۲/ ۱۹۱ [2] الفتاوی الحدیثیة مطلب یکرہ تعلیم النساء المطبعة الجمالیة مصر ص ۶۳ [3] در مختار کتاب الصلوة باب الوتر والنوافل مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۹۹ [4] درمختار شرح تنویر الابصار کتاب الحظر والاباحة فصل فی النظر والمس مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۴۲

Fatawa Razviya Volume 23

This ruling was given regarding that infidel woman who lives in an Islamic state as a subject of Islam. Then what to speak of her who is not even a subject of Islam. It is obligatory for everyone to learn the beliefs of the Ahl al-Sunnah wa al-Jama'ah and the rulings of purity, prayer, and fasting, and their reliable books such as the brief treatise "Irfan-e-Iman" etc. (not those books written by the irreligious or innovators, like "Behishti Zewar" etc., for reading or teaching such books is forbidden). In short, it is necessary to study from the Urdu or Gujarati works of a Sunni scholar who is sound in belief and of good character. After these essentials and reading the Great Quran, if an Urdu or Gujarati worldly book contains nothing contrary to religion, nor anything shameless, nor anything that negatively affects character and habits, and the female teacher is a pious, modest Sunni Muslim, then there is no harm. And Allah the Almighty knows best.

Problem 334 to 336: From the country of Gujarat, Ahmedabad district, place: Barmagam Jamia Masjid, Ghulam Muhiuddin, 4 Shawwal al-Muazzam 1334 AH.

A few questions are submitted to the scholars of the noble Shariah:

(1) A person has established a school out of pride and envy. Previously, a school was running, established purely for the sake of Allah for the general benefit of the servants of Allah. With the intention of destroying and annihilating it, this second school was built so that no one would study in the old school and it would close down, even though there was no need for the second school. Is it permissible to establish a school in this manner and for one's own selfish motives and worldly gains?

(2) A person is a denier of the Day of Judgment, a discarder of the congregation, and a denier of the Friday prayer. Despite these beliefs, he is someone who prefers progress in Gujarati and English education and learning, and decline in religious sciences. If such a person establishes a school, is religious education and learning permissible in it or not? And is it necessary to refrain from it for fear of moral corruption or not?

(3) A person is mischievous and a troublemaker, a denier of the books of the noble jurists, and a proponent of the act of sodomy, rather he is also an adulterer. Is it correct to have one's children study with such a teacher or not? And what is the ruling for this person? Answer with what is correct.

The Answer:

(1) If the reality is indeed that the first school was sufficient and adequate for religious education according to the creed of the Ahl al-Sunnah wa al-Jama'ah, and there was no Shariah objection to it in terms of belief or practice, then a second school nearby, purely without need...

फ़तावा रज़विया जिल्द २३

यह हुक्म उस काफ़िरा के बारे में फ़रमाया गया जो इस्लामी सल्तनत में मुती-उल-इस्लाम (इस्लाम की आज्ञाकारी) होकर रहती है। फिर उसका क्या ज़िक्र जो मुती-उल-इस्लाम भी नहीं। अहले सुन्नत व जमाअत के अक़ीदे और तहारत व नमाज़ व रोज़े के मसाइल सीखना सब पर फ़र्ज़ है और उनकी मोतबर (विश्वसनीय) किताबें जैसे अक़ाइद में मुख़्तसर रिसाला "इरफ़ान-ए-ईमान" वग़ैरह (वे किताबें नहीं जो बे-दीनों या बद-मज़हबों ने लिखीं जैसे "बहिश्ती ज़ेवर" वग़ैरह कि ऐसी किताबें पढ़ना पढ़ाना हराम है)। ग़रज़ (कुल मिलाकर) सुन्नी आलिम की उर्दू या गुजराती तसनीफ़ (रचना), जो सही-उल-अक़ीदा और नेक ख़सलत (अच्छे आचरण वाले) से पढ़वाना ज़रूरी है। इन ज़रूरतों और क़ुरआन अज़ीम पढ़ने के बाद फिर अगर उर्दू या गुजराती की दुनियावी किताब जिसमें कोई बात न दीन के ख़िलाफ़ हो न बे-शर्मी की, न अख़लाक़ व आदतों पर बुरा असर डालने की हो, और पढ़ाने वाली औरत सुन्नी मुसलमान पारसा हयादार हो तो कोई हर्ज नहीं। वल्लाहु तआला आलम (और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है)।

मसला ३३४ से ३३६: मुल्क गुजरात इलाक़ा अहमद आबाद मक़ाम बर मगाम जामिअ मस्जिद ग़ुलाम मुहीउद्दीन ४ शव्वालुल मुअज़्ज़म १३३४ हिजरी।

उलमा-ए-शरअ मतीन की ख़िदमत में चंद सवालात अर्ज़ किए जाते हैं:

(१) एक शख़्स ने मदरसा फ़ख़्रन व हसदुन (गर्व और ईर्ष्यावश) क़ायम किया है कि इससे पहले एक मदरसा जारी था जो हसबतुल्लाह (अल्लाह के वास्ते) उमूमन इस्तेफ़ादा इबादुल्लाह (बन्दों के लाभ) के लिए क़ायम किया गया था, तो उसके शिकस्त व नेस्त व नाबूद (तबाह व बर्बाद) करने की ग़रज़ से यह सानी (दूसरा) मदरसा बनाया कि इस मदरसा क़दीमा (पुराने मदरसे) में कोई न पढ़े और बंद हो जाए, हालांकि मदरसा सानिया की ज़रूरत न थी। क्या इस तौर से और अपनी अग़राज़-ए-नफ़्सानी (नफ़्सानी ग़रज़ों) और हताम-ए-दुनियावी (दुनियावी फ़ायदे) से मदरसा क़ायम करना जाइज़ है?

(२) एक शख़्स मुनकिर-ए-क़ियामत और तारिकुल जमाअत और मुनकिर-ए-जुमुआ है। बावजूद इन एतेक़ादात (अक़ीदों) के तालीम व तअल्लुम गुजराती और अंग्रेज़ी में तरक़्क़ी और दीनी उलूम में तन्नज़ुल (गिरावट) पसंद करने वाला शख़्स है। तो अगर ऐसा शख़्स मदरसा क़ायम करे तो उसमें दीनी तालीम व तअल्लुम जाइज़ है या नहीं? और अख़लाक़ बिगड़ने के ख़ौफ़ से एहतराज़ (बचना) लाज़िम है या नहीं?

(३) एक शख़्स शरीर (शरारती) और फ़ितना अंगेज़ और फ़ुक़हा-ए-किराम की किताबों का मुनकिर और फ़ेअल-ए-लवातत (अप्राकृतिक यौन क्रिया) का क़ाइल बल्कि ज़ानी भी है, तो ऐसे मुदर्रिस के पास अपनी औलाद को पढ़ाना दुरुस्त है या नहीं? और इस शख़्स का क्या हुक्म है? अजिबुआ बिमा हुवस्सवाब (जो सही हो उसका जवाब दें)।

अल-जवाब (उत्तर):

(१) अगर वाक़ई यही है कि पहला मदरसा तालीम-ए-दीन मुताबिक़ मज़हब अहले सुन्नत व जमाअत के लिए काफ़ी व वाफ़ी था और उस पर एतिकादन व अमलन कोई एतराज़-ए-शरई न था तो उसके क़ुर्ब (क़रीब) में दूसरा मदरसा महज़ बिला हाजत (बिना ज़रूरत)...

पृष्ठ ६९४/७६८

یہ حکم اس کافرہ کی نسبت فرمایا جو سلطنت اسلام میں مطیع الاسلام ہو کر رہتی ہے پھر اس کا کیا ذکر جو مطیع الاسلام بھی نہیں، اہلسنت و جماعت کے عقیدے اور طہارت و نماز و روزہ کے مسئلے سیکھنا سب پر فرض ہے اور ان کی معتبر کتابیں جیسے عقائد میں مختصر رسالہ عرفان ایمان وغیرہ (نہ وہ کتابیں کہ بے دینوں یا بد مذہبوں نے لکھیں جیسے بہشتی زیور وغیرہ کہ ایسی کتابیں پڑھنا پڑھانا حرام ہے) غرض سنی عالم کی اردو یا گجراتی تصنیف صحیح العقیدہ نیک خصلت سے پڑھوانا ضروری ہے ان ضروریات اور قرآن عظیم پڑھنے کے بعد پھر اگر اردو یا گجراتی کی دنیوی کتاب جس میں کوئی بات نہ دین کے خلاف ہو نہ بے شرمی کی، نہ اخلاق و عادات پر برا اثر ڈالنے کی، اور پڑھانے والی عورت سنی مسلمان پارسا حیا دار ہو تو کوئی حرج نہیں، واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۳۳۴ تا ۳۳۶: از ملک گجرات علاقہ احمد آباد مقام بر مگام جامع مسجد غلام محی الدین ۴ شوال المعظم ۱۳۳۴ھ

علمائے شرع متین کی خدمت میں چند سوالات عرض کئے جاتے ہیں:

(۱) ایک شخص نے مدرسہ فخراً وحسداً قائم کیا ہے کہ سابق اس کے سے ایک مدرسہ جاری تھا جو حسبۃً للہ عموماً استفادہ عباد اللہ کے لئے قائم کیا گیا تھا تو اس کے شکست و نیست و نابود کرنے کی غرض سے یہ ثانی مدرسہ بنایا کہ اس مدرسہ قدیمہ میں کوئی نہ پڑھے اور بند ہو جائے حالانکہ مدرسہ ثانیہ کی ضرورت نہ تھی، آیا اس طور سے اور اپنی اغراض نفسانی اور حطام دنیوی سے مدرسہ قائم کرنا جائز ہے؟

(۲) ایک شخص منکر قیامت اور تارک الجماعت اور منکر جمعہ ہے با وجود ان اعتقادات کے تعلیم و تعلم گجراتی اور انگریزی میں ترقی اور دینی علوم میں تنزل پسند کرنے والا شخص ہے تو اگر ایسا شخص مدرسہ قائم کرے تو اس میں دینی تعلیم و تعلم جائز ہے یا نہیں، اور اخلاق بگڑنے کے خوف سے احتراز لازم ہے یا نہیں؟

(۳) ایک شخص شریر اور فتنہ انگیز اور فقہائے کرام کی کتابوں کا منکر اور فعل لواطت کا قائل بلکہ زانی بھی ہے تو ایسے مدرس کے پاس اپنی اولاد کو پڑھانا درست ہے یا نہ؟ اور اس شخص کا کیا حکم ہے؟ اجیبوا بما ھو صواب۔

الجواب:

(۱) اگر واقع یہی ہے کہ پہلا مدرسہ تعلیم دین مطابق مذہب اہلسنت و جماعت کے لئے کافی و وافی تھا اور اس پر عقداً و عملاً کوئی اعتراض شرعی نہ تھا تو اس کے قرب میں دوسرا مدرسہ محض بلا حاجت

Establishing it is futile; rather, it is a division of strength. However, if the situation is as described in the question, that this school was established to undermine and harm that school, and the first school is truly a pure school of the Ahl-e-Sunnat wal-Jama'at according to Sharia, then with this reprehensible intention, this new school will fall under the ruling of 'Masjid-e-Dirar' (a mosque built for causing harm), and it is obligatory for its people to shut it down.

The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: There is no harming nor reciprocating harm in Islam (1). And Allah knows best.

The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: In Islam, there is neither harm nor causing harm. And Allah the Almighty knows best.

(2) A person who denies the Day of Judgment and desires the decline of religion (God forbid) can never be a Muslim; the company of an apostate is like fire, let alone being under his mentorship.

Allah the Almighty said: "And if the devil causes you to forget, then after the reminder, do not sit with the wrongdoing people." (2)

(Allah the Almighty said) If Satan ever makes you forget, then after remembering, do not sit at all with the wrongdoers. (T)

And when he desires the decline of religion, how can progress in religious education be expected from him? One should not go near this school and it should be abandoned so that only people with his ideology study there. And Allah the Almighty knows best. (3) One who denies the books of the noble jurists is misguided and irreligious, and one who deems sodomy permissible is an infidel (kafir). Sitting with such a person is forbidden (haram), let alone studying from him.

Allah the Almighty said: "And do not incline toward those who do wrong, lest the Fire should touch you." (3) And Allah the Almighty knows best.

Allah the Almighty said: Do not lean towards the wrongdoers, or else the fire (of Hell) will reach you. And Allah the Almighty knows best. (T)

1 Nasb al-Rayah, Kitab al-Diyat, Bab Ma Yahduthu al-Rajulu fi al-Tariq, Al-Maktaba al-Islamiya, Riyadh, 4/384. 2 Al-Quran al-Karim 6/68. 3 Al-Quran al-Karim 11/113.

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

इसे स्थापित करना व्यर्थ है बल्कि शक्ति का बँटवारा है, लेकिन अगर स्थिति वैसी ही है जैसी सवाल में लिखी है कि यह मदरसा उस मदरसे को तोड़ने और नुकसान पहुँचाने के लिए स्थापित किया गया है और पहला मदरसा वास्तव में शरीयत के अनुसार अहले सुन्नत व जमाअत का शुद्ध मदरसा है, तो इस निंदनीय इरादे के साथ यह नया मदरसा 'मस्जिद-ए-ज़रार' के हुक्म में होगा और इसके लोगों पर इसे बंद कर देना वाजिब है।

अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: इस्लाम में न नुकसान पहुँचाना है और न ही बदले में नुकसान पहुँचाना है। (1) और अल्लाह बेहतर जानता है।

हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: इस्लाम में नुक़सान और नुकसान का बदला दोनों नहीं हैं। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

(2) जो व्यक्ति क़यामत का इंकारी है और दीन का (अल्लाह न करे) पतन चाहता है, वह किसी भी तरह मुसलमान नहीं हो सकता और मुर्तद (धर्मत्यागी) की संगत आग है, न कि उसके संरक्षण में शिक्षा पाना।

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "और अगर शैतान तुम्हें भुला दे, तो याद आने के बाद ज़ालिम लोगों के साथ न बैठो।" (2)

(अल्लाह तआला ने फ़रमाया) अगर शैतान तुम्हें कभी भुलावे में डाल दे तो याद आने के बाद हरगिज़ ज़ालिमों के पास न बैठो। (त)

और जब वह दीन का पतन चाहने वाला है, तो उससे दीन की शिक्षा की प्रगति की उम्मीद कैसे की जा सकती है? इस मदरसे के पास नहीं जाना चाहिए और इसे छोड़ देना चाहिए ताकि उसके जैसे विचार वाले ही उसमें पढ़ें। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (3) फ़ुकहा-ए-किराम की किताबों का इंकार करने वाला गुमराह और बददीन है, और जो समलैंगिकता को जायज़ मानता है वह काफ़िर है। ऐसे व्यक्ति के पास बैठना हराम है, उससे पढ़ना तो दूर की बात है।

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "और ज़ालिमों की तरफ़ मत झुको वरना तुम्हें आग छुएगी।" (3) और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: ज़ालिमों की तरफ़ मत झुको वरना तुम्हें (दोज़ख़ की) आग पहुँचेगी। अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

1 नसब अल-राया, किताब अल-दियत, बाब मा यहदुथु अल-रजल फ़ी अल-तरीक़, अल-मकतबा अल-इस्लामिया, रियाज़, 4/384 2 अल-क़ुरआन अल-करीम 6/68 3 अल-क़ुरआन अल-करीम 11/113

قائم کرنا عبث بلکہ تفریقِ قوت ہے لیکن اگر حالت یہ ہے جو سوال میں لکھی تو یہ مدرسہ اس مدرسہ کے توڑنے اور ضرر پہنچانے کے لئے قائم کیا گیا اور پہلا مدرسہ واقعی خالص مدرسہ اہلسنت وجماعت مطابق شریعت ہے، تو اس نیت نا محمود کے ساتھ یہ جدید مدرسہ مسجد ضرار کے حکم میں ہوگا اور اس کے اہل پر اس کا بند کردینا واجب۔

قال صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم لاضرر ولاضرار فی الاسلام ۱- واللہ تعالٰی اعلم۔

حضور اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا: اسلام میں ضرر اور ضرار دونوں نہیں۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

(۲) جو شخص قیامت کا منکر اور دین کا معاذ اللہ تنزل چاہنے والا ہے وہ کسی طرح مسلمان نہیں ہو سکتا اور مرتد کی صحبت آگ ہے نہ کہ اس کے زیر تربیت ہو۔

قال اللہ تعالٰی "وَاِمَّا یُنْسِیَنَّكَ الشَّیْطٰنُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرٰی مَعَ الْقَوْمِ الظّٰلِمِیْنَ" ۲۔

(اللہ تعالٰی نے فرمایا) اگر تمہیں کبھی شیطان بھلاوے میں ڈال دے تو یاد آنے کے بعد ہرگز ظالموں کے پاس نہ بیٹھو۔(ت)

اور جب وہ دین کا تنزل چاہنے والا ہے تو تعلیم دین کی ترقی اس سے کیونکر متوقع ہے، اس مدرسہ کے پاس نہ جانا چاہئے اور چھوڑ دیا جائے کہ اسی کے خیال والے اس میں پڑھیں، واللہ تعالٰی اعلم۔ (۳) کتب فقہائے کرام کا منکر گمراہ بددین ہے اور حلِ لواطت کا قائل کافر، ایسے شخص کے پاس بیٹھنا حرام ہے نہ کہ اس سے پڑھنا۔

قال الله تعالیٰ "وَلَا تَرْكَنُوْا اِلَى الَّذِيْنَ الله تعالیٰ نے فرمایا: ظالموں کی طرف مت جھکو ورنہ

ظَلَمُوْا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ" ۳۔ والله تعالیٰ اعلم۔ تمہیں (دوزخ کی) آگ پہنچے گی۔ والله تعالیٰ اعلم (ت)

۱ نصب الرایه کتاب الدیات باب ما یحدث الرجل في الطریق المکتبة الاسلامیه ریاض ۴/ ۳۸۴ ۲

القرآن الکریم ۶/ ۶۸ ۳ القرآن الکریم ۱۱/ ۱۱۳

Fatawa-e-Razvia - Volume 23

Problem 337: Sent by Hakim Wajihuddin Ahmad Sahib from Chhapra, District Saran, Mohalla Baradari. 3 Safar 1335 AH.

To the elite of researchers, the leader of early signs, the finest of the virtuous, may my respectful salutations reach your grace. I wish to state that if you direct your kind attention here, then by the decree "Scholars are the heirs of the Prophets", it would be of great benefit and assistance to this devotee. In this eastern region, in the city of Chhapra, many people are disciples of Maulvi Waris Hasan Banarsi, who himself is a disciple and successor of Maulvi Rashid Ahmad Gangohi. They link and validate their lineage with Maulana Imdadullah Muhajir Makki. And Maulvi Ashraf Ali Thanwi, who is among them (a note adds: "he is one of them"), brings their writings into evidence and circulation. We are followers and guided by authentic, truthful Sufis and elders of the path of Sulook and Gnosis, whereas they have raised a flag of non-conformist (Ghair-Muqallid) mixed Sufism. They claim easy understanding of Quranic mysteries and have the deep meanings of Hadith on the tips of their tongues despite little knowledge. In short, their actions and beliefs are of a strange title. It has come to knowledge that there is a book "Husam al-Haramayn" in which the apostasy of Maulvi Rashid Ahmad Gangohi and his removal from the pledge (Bay'ah) by Maulana Imdadullah Muhajir Makki is recorded with seal and proof, and that your excellence has had it printed. Therefore, it is requested that one copy be sent to this humble servant, for which I shall be indebted. Also, if there are any other treatises regarding their beliefs or the cancellation and incorrectness of their pledge, please grant those as well.

Secondly, this humble one developed a desire to acquire the knowledge of Jafr (divination by letters). The diagrams and invocations arranged according to the rules of Jafr are mostly based on and contain the influences of zodiac signs and planets. Therefore, it became necessary to learn a bit of Astrology (Ilm al-Nujum). It became essential to gain knowledge of times, the seven planetary hours, stations, and zodiac signs. However, the followers of the Gangohi school have declared Astrology altogether as kufr (disbelief). On the grounds that hidden states are found through Astrology and Jafr, they called the knowledge of Jafr its younger brother. They presented a Hadith from Mishkat as proof of kufr, stating that soothsayers, magicians, and astrologers fall under the same ruling, and both learning and teaching Astrology is kufr. It was argued that Astrology cannot be total kufr because scholars, sages, commentators, and Hadith scholars need some acquaintance with

the reality of things and the specifics of Astrological matters so that they can effectively argue and refute false religions, and understand and explain its reality, nature, actions, and characteristics. For instance, Maulana Rumi (may mercy be upon him) says in the first volume of the Mathnawi Ma'nawi regarding illustration and application:

(1) Whoever has an attachment to a star, that person has a commonality with his own star. (2) If his ascendant is Venus, he is joyful; he has a total inclination towards love and pursuit.

फ़तावा-ए-रज़विया - जिल्द 23

मसाला 337: प्रेषक: हकीम वजीहुद्दीन अहमद साहब, छपरा, जिला सारण, मोहल्ला बारादरी। 3 सफर 1335 हिजरी।

शोधकर्ताओं के शिरोमणि, पूर्व चिह्नों के मार्गदर्शक, गुणीजनों में श्रेष्ठ, मेरी सम्मानपूर्ण वंदना आपकी सेवा में स्वीकार हो। निवेदन है कि यदि आपकी कृपा दृष्टि इस ओर हो, तो "विद्वान पैगंबरों के वारिस हैं" के आदेशानुसार मुझ भक्त को पूर्ण लाभ और सहायता प्राप्त होगी। इस पूर्वी क्षेत्र के शहर छपरा में बहुत से लोग मौलवी वारिस हसन बनारसी के मुरीद हैं, और वह स्वयं मौलवी रशीद अहमद गंगोही के मुरीद और खलीफा हैं, जो अपना सिलसिला मौलाना इमदादुल्लाह मुहाजिर मक्की के साथ जोड़ते और सही बताते हैं। और मौलवी अशरफ अली देवबंदी, जो उन्हीं में से हैं (नोट: वे उन्हीं में से हैं), उनकी रचनाओं को प्रमाण और प्रचार में लाते हैं। हम लोग प्रामाणिक, सच्चे सूफियों और महापुरुषों, जो सुलूक और मारिफ़त (आध्यात्मिक मार्ग और ज्ञान) के बेदाग मार्ग पर चलने वाले और मार्गदर्शित हैं, के अनुयायी हैं, जबकि वे लोग गैर-मुकल्लिदाना (स्वतंत्रतावादी) मिश्रण वाले सूफीवाद का झंडा उठाए हुए हैं। उनके लिए कुरानी रहस्यों को समझना आसान है और हदीस के गहरे अर्थ उनकी कम जानकारी के बावजूद उनकी जुबान की नोक पर हैं। संक्षेप में, उनके कर्म और विश्वास का एक अजीब शीर्षक है। यह बात ज्ञात हुई है कि 'हुसाम अल-हरमैन' नाम की कोई किताब है, जिसमें मौलाना इमदादुल्लाह मुहाजिर मक्की की ओर से मौलवी रशीद अहमद गंगोही के बैअत (दीक्षा) को रद्द करने और उनके धर्मत्याग का उल्लेख मुहर और प्रमाण के साथ है, और आपने उसे छपवाया है। अतः सेवा में विनम्र निवेदन है कि इसकी एक प्रति इस तुच्छ सेवक को भी भेजकर अनुग्रहित करें। इसके अतिरिक्त, यदि उनके विश्वासों या बैअत की समाप्ति और अशुद्धता के बारे में कोई और पुस्तिका आदि हो, तो वह भी प्रदान करें।

दूसरी बात यह कि इस अल्पज्ञानी को इल्म-ए-जफर (अक्षरों द्वारा भविष्यवाणी का ज्ञान) प्राप्त करने का शौक हुआ। जफर के नियमों के अनुसार व्यवस्थित नक्श और दुआएं ज्यादातर राशियों और सितारों के प्रभाव पर आधारित होती हैं। इसलिए ज्योतिष (इल्म-ए-नजूम) का थोड़ा हिस्सा जानना भी अनिवार्य हो गया। समय, सात ग्रहों की घड़ियाँ, नक्षत्रों और राशियों से परिचित होना आवश्यक ठहरा। मगर गंगोही के अनुयायियों ने सिरे से ज्योतिष को ही पूर्ण कुफ्र (अधर्म) करार दिया। इस आधार पर कि परोक्ष (गायब) की बातें ज्योतिष और जफर से जानी जाती हैं, उन्होंने इल्म-ए-जफर को उसका छोटा भाई बताया और कुफ्र के प्रमाण में मिश्कात की एक हदीस पेश की कि ज्योतिषी,

जादूगर और काहिन (भविष्यवक्ता) एक ही श्रेणी में आते हैं और ज्योतिष सीखना और सिखाना दोनों ही कुफ्र है। यह कहा गया कि ज्योतिष पूर्ण कुफ्र नहीं हो सकता क्योंकि विद्वानों, विशेषज्ञों, दार्शनिकों, टीकाकारों और हदीस के जानकारों को चीजों की वास्तविकता और ज्योतिष के सूक्ष्म मामलों की थोड़ी जानकारी होना आवश्यक है, ताकि वे झूठे धर्मों का खंडन और तर्क अच्छी तरह से कर सकें और इसकी वास्तविकता, प्रकृति, कार्य और गुणों को समझें और बता सकें। उदाहरण के तौर पर मौलाना रूम (रहमतुल्लाह अलैह) मसनवी मानवी के पहले दफ्तर में फरमाते हैं:

(1) जिसका भी किसी सितारे से लगाव है, उस मनुष्य की अपने सितारे के साथ समानता है। (2) यदि उसका लग्न शुक्र (ज़ोहरा) है, तो वह प्रसन्नचित्त होता है; उसका पूर्ण झुकाव उस प्रेम और खोज की ओर होता है।

पृष्ठ 696/768

مسئلہ ۳۳۷: مرسلہ حکیم وجیہ الدین احمد صاحب از چھپرا ضلع سارن محلہ بارہ دری۔ ۳ صفر ۱۳۳۵ھ زبدۃ المحققین قبلہ نمائے آیات اولین، عمدۃ الفواضل، تسلیم ہائے تعظیم پذیر رفتہ خدمت فیضدر جت ہو۔ مزاج شریف، کچھ عرض ہے نظر فیض اثر اگر اس طرف متوجہ فرمائی جائے تو حکم العلماء ورثۃ الانبیاء سے مجھ عقیدت آور کو افادہ و امداد کامل پہنچے۔ اس علاقہ ملک شرقیہ کے شہر چھپرا میں بہت لوگ مولوی وارث حسن بنارسی کے مریدان ہیں اور خود وہ مولوی رشید احمد گنگوہی کے مرید وخلیفہ ہیں جو اپنا سلسلہ مولانا امداد اللہ مہاجر مکی کے ساتھ درست کرتے وصادق بتاتے اور مولوی اشرف علی دیوبندی جو فھو منھم (انہیں میں سے ہے۔ ت) ان کی تصانیف سند و شیوع میں لاتے، ہم لوگ صوفیان مستند و صادقان واکابر ان بے جرم و داغ رہِ سلوک و عرفان کے مقتدی و ہدایت یافتہ اور وہ لوگ تصوف غیر مقلدانہ آمیز سے علم افراشتہ، رموز قرآنیہ کا فہم ان کو آسان ہے مطالب حدیث غوامض ان کے کم علم کے برنوک زبان ہے غرض عجب عنوان عمل وایقان ہے یہ بات معلوم ہوئی کہ کوئی کتاب حسام الحرمین ہے جس میں مولوی رشید احمد گنگوہی کی ارتداد بیعت از جانب مولانا امداد اللہ مہاجر مکی بمہر و سند درج ہے، آپ جناب اقدس نے اسے چھپوا دیا ہے پس یہ التماس خدمت شریف ہے کہ ایک جلد اس کی اس بندہ ناچیز کو بھی ارسال فرما کر مرہونِ منت فرمائیں اور اس کے علاوہ اور بھی کوئی رسالہ وغیرہ ان لوگوں کے عقائد یا انفساخ و نادرستی بیعت وغیرہ کے بارے میں ہو وہ بھی مرحمت ہو۔

دوسری بات یہ کہ اس ہیچمدان کو شوق حصول علم جفر ہو ا نقوش و ادعیات مرتبہ قاعدہ جفر زیادہ تر اثرات بروج و کواکب کے ساتھ مبنی و محتوی ہیں لہٰذا تھوڑا حصہ علم نجوم کا بھی معلوم کرنا لازم ہوا، اوقات و ساعات سبعہ سیارہ و منازل و بروج سے واقفیت حاصل کرنا ضروری ٹھہرا، پس

سلسلہ بندان گنگوہی نے یک دم سرے سے علم نجوم ہی کو کل کفر ٹھہرایا اور بوجوہ ایں کہ احوال مغیبات نجوم و جفر سے دریافت ہوتے لہٰذا علم جفر کو اس کا چھوٹا بھائی بتایا اور ایک حدیث مشکوٰۃ کی ثبوت کفر میں پیش کی کہ کاہن و ساحر و منجم یک حکم رکھتے اور علم نجوم سیکھنا اور سکھانا دونوں ہی کفر۔ یہ کہا گیا کہ علم نجوم کل کفر ہو نہیں سکتا کیونکہ علماء و فضلاء و حکماء و مفسرین و محدثین کو تھوڑی واقفیت حقیقت اشیاء و جزئیات امور علم نجوم کی بھی ضرور ہے تاکہ استدلال و تردید مذاہب باطلہ کی وہ بخوبی کر سکیں اور اس کی حقیقت و ماہیت و افعال و خواص سمجھیں اور بتائیں چنانچہ تمثیل و تطبیق میں مولانا روم علیہ الرحمہ دفتر اول مثنوی معنوی میں فرماتے ہیں:

(۱) ہر کرا با اخترے پیوستگی ست / مرد را با اخترے خود ہمتگی ست (۲) طالعش گر زہرہ باشد با طرب / میل کلی دارد آں عشق و طلب

Fatawa Rizvia, Volume 23

(3) In the nature of Mars and a bloodthirsty disposition, seeking war, slander, and enmity.[1] (Translation: (1) A person who has an attachment to stars, a man must fight for courage from the stars himself. (2) While having a life of luxury and pleasure, one whose rising star is Venus, he has a complete inclination towards the search for love. (3) If his rising star is Mars, he keeps searching for the habit of bloodshed, fighting, and slandering.)

If it were non-existent and a matter of misguidance, why did Maulana acquire knowledge of it and, moreover, why did he write it down for the general knowledge of other Muslims? The science of astrology and the rulings of astrology, which astrologers go around earning from by making predictions—these two are different things. This is indeed necessary and we are certainly on the premise that we do not believe in the rulings of astrology as if they will definitely come to pass. We never consider the stars to be the true actors. We never know the stars as the source of good and evil, but yes, we certainly believe in their influences. The effects of actions, good or bad, which Allah the Almighty has placed in them and appointed for the functioning of the world, certainly continue day and night by the will of Allah the Almighty,

"And He has subjected for you the night and the day and the sun and the moon, and the stars are subjected by His command. Indeed in that are signs for a people who reason."[2]	**Allah the Almighty has made the night, day, sun, and moon subordinate to you, meaning He has put them at your service, and the stars are bound by His command. Surely, in these matters, there are countless signs of power for people of understanding. (T)**

In the commentary of Maulana Abdul Haq Haqqani, in the commentary of Surah Al-Fatihah, verse 'Ihdina as-sirat al-mustaqim', in the description and explanation of 'Excess and Deficiency in Worship' and 'Excess and Deficiency in Sciences', it is clearly stated and inferred at the end of the text that excess in the science of astrology, talismans, sorcery, alchemy, etc., and other arts is forbidden, and complete deficiency is also unlawful. The middle state is better and that is what is called wisdom, and wisdom is the cause of human perfection and the realization of the straight path (Sirat-e-Mustaqim)[3].

[1] Mathnawi Ma'navi, Book 1, Chapter: Story of the Jewish King, etc., Noorani Kutub Khana Peshawar 1/23. [2] Al-Quran Al-Karim 16/12. [3] Tafsir Haqqani under verse 'Ihdina as-sirat al-mustaqim', Darul Isha'at Tafsir Haqqani Manzil Delhi, Part 2, p. 32.

फ़तावा रज़विया, जिल्द २३

(३) मंगल के स्वभाव और रक्तपिपासु प्रवृत्ति में, युद्ध, निंदा और शत्रुता की तलाश करना।[1] (अनुवाद: (१) जिस व्यक्ति का नक्षत्रों से लगाव है, उसे नक्षत्रों से ही साहस के लिए लड़ना चाहिए। (२) ऐश-ओ-आराम की ज़िंदगी जीते हुए, जिसका उदय तारा शुक्र है, उसका पूर्ण झुकाव प्रेम की खोज की ओर होता है। (३) यदि उसका उदय तारा मंगल है, तो वह रक्तपात की आदत, लड़ाई-झगड़े और झूठे आरोप लगाने की तलाश में रहता है।)

यदि यह अस्तित्वहीन और पथभ्रष्टता की बात होती, तो मौलाना ने इसका ज्ञान क्यों प्राप्त किया और इसके अलावा अन्य मुसलमानों की सामान्य जानकारी के लिए इसे क्यों लिखा? ज्योतिष विज्ञान (इलमे नुजूम) और ज्योतिष के नियम, जिनसे ज्योतिषी भविष्यवाणियाँ कर कमाई करते फिरते हैं—ये दोनों दो अलग चीज़ें हैं। यह निश्चित रूप से आवश्यक है और बेशक हम इस पर कायम हैं कि हम ज्योतिष के नियमों पर विश्वास नहीं करते कि निश्चित रूप से ऐसा ही होगा। हम नक्षत्रों को कभी भी वास्तविक कर्ता नहीं मानते। हम नक्षत्रों को कभी भी भलाई और बुराई का स्रोत नहीं मानते, लेकिन हाँ, उनके प्रभावों को निश्चित रूप से मानते हैं। कार्यों के अच्छे या बुरे प्रभाव, जो अल्लाह पाक ने उनमें रखे हैं और दुनिया के कामकाज के लिए नियुक्त किए हैं, वे निश्चित रूप से अल्लाह पाक की इच्छा से दिन-रात जारी रहते हैं,

"और उसने तुम्हारे लिए रात, दिन, सूरज और चाँद को वश में कर दिया, और नक्षत्र उसके आदेश के अधीन हैं। निस्संदेह, इसमें उन लोगों के लिए निशानियाँ हैं जो बुद्धि रखते हैं।"[2]	**अल्लाह तआला ने रात, दिन, सूरज और चाँद तुम्हारे अधीन कर दिए यानी तुम्हारी सेवा में लगा दिए, और सितारे उसके हुक्म के पाबंद हैं, यकीनन इन बातों में अकलमंद अफ़राद के लिए कुदरत की बेशुमार निशानियाँ हैं। (त)**

मौलाना अब्दुल हक हक्कानी की तफ़सीर में, सूरा फातिहा की आयत 'इहदिनास सिरातल मुस्तकीम' की तफ़सीर में, इबादत में अतिरेक और अभाव (इफरात और तफरीत) तथा विज्ञान में अतिरेक और अभाव के वर्णन और स्पष्टीकरण में, पाठ के अंत में स्पष्ट रूप से दर्ज और निष्कर्ष निकाला गया है कि ज्योतिष, तिलिस्म, इंद्रजाल, कीमिया आदि विज्ञानों और अन्य कलाओं में अतिरेक (ज्यादती) मना है और पूर्ण अभाव (कमी) भी नाजायज़ है। बीच की स्थिति बेहतर है और उसी को हिकमत

(बुद्धिमत्ता) कहते हैं और हिकमत इंसान की पूर्णता का कारण और सिराते मुस्तकीम (सीधा रास्ता) का प्रमाण है।[3]

[1] मसनवी मानवी दफ़्तर अव्वल बाब हिकायत बादशाह यहूद अलख नूरानी कुतुब खाना पेशावर १/ २३ [2] अल-कुरान अल-करीम १६/ १२ [3] तफ़सीर हक्कानी तहत आयत इहदिनास सिरातल मुस्तकीम दारुल इशाअत तफ़सीर हक्कानी मंज़िल दिल्ली हिस्सा दोम स ३२

पृष्ठ ७६८ का ६९७

(۳) در بود مریخی و خونریز خو جنگ و بہتان و خصومت جوید او[1] (ترجمہ : (۱) جس شخص کو ستاروں سے وابستگی ہے مرد کو ستاروں سے خود ہی ہمت لڑانی چاہئے۔ (۲) عیش و عشرت رکھتے ہوئے، جس کا طالع زہرہ ستارہ ہے وہ مکمل رجحان عشق کی جستجو کی طرف رکھتا ہے۔ (۳) اگر اس کا طالع ستارہ مریخ ہے تو وہ خونریزی کی عادت اور لڑائی جھگڑا اور بہتان تراشی ڈھونڈتا رہتا ہے)

اگر بے وجود ہوتا اور ضلالت کی بات تھی تو مولانا نے اس پر کیوں واقفیت حاصل کی اور مزید برآں دوسرے مسلمانان کے واقفیت عامہ کے لئے کیوں رقم فرمایا۔ علم نجوم اور احکام نجوم جو منجمین پیشنگوئیاں کہہ کر کماتے پھرتے یہ دونوں دو چیز ہے یہ البتہ ضرور ہے اور بیشک ہم اس پر محمل ہیں کہ احکام نجوم پر ہم ایمان نہیں رکھتے کہ بالیقین یہی ہو کے رہے گا ستاروں کو فاعل حقیقی ہم ہر گز نہیں سمجھتے، مصدر خیر و شر ستاروں کو ہم کبھی نہیں جانتے مگر ہاں تاثیرات ان کے بیشک مانتے ، افعال اثر خوب یا خراب جو اللہ پاک نے ان میں دے کر متعین بکار عالم کیا ہے وہ بیشک بمرضی اللہ پاک یوماً ولیلاً جاری ہوا کرتا،

"وَسَخَّرَ لَكُمُ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ اللہ تعالیٰ نے رات ، دن ، سورج اور چاند تمہارے تابع کر دیئے وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ ؕ وَالنُّجُوْمُ یعنی تمہاری خدمت میں لگادئے، اور ستارے اس کے حکم کے مُسَخَّرٰتٌۢ بِاَمْرِهٖ ؕ اِنَّ فِيْ ذٰلِكَ لَاٰيٰتٍ پابند ہیں، یقینا ان باتوں میں عقلمند افراد کے لئے قدرت کی بے لِّقَوْمٍ يَّعْقِلُوْنَ ۲۲ۙ[2] شمار نشانیاں ہیں۔ (ت)

تفسیر مولانا عبدالحق حقانی میں بہ تفسیر سورہ فاتحہ آیۃ اھدنا الصراط المستقیم در بیان و تشریح افراط و تفریط فی العبادات وافراط و تفریط فی العلوم، کے آخر عبارت میں صاف درج و مستنبط ہے کہ علم نجوم و طلسم ونیرنجات و کیمیا وغیرہ علوم و دیگر فنون کا افراط منع ویکدم تفریط بھی ناجائز حالت در میانی بہتر اور اسی کو حکمت کہتے اور حکمت وجہ کمال انسان اور مصداق صراط مستقیم[3]۔

[1] مثنوی معنوی دفتر اول باب حکایت بادشاہ جھود الخ نورانی کتب خانہ پشاور ۱/ ۲۳ [2] القرآن الکریم ۱۶/ ۱۲ [3] تفسیر حقانی تحت آیۃ اھدنا الصراط المستقیم دارالاشاعت تفسیر حقانی منزل دہلی حصہ دوم ص ۳۲

Fatawa Ridawiyya, Volume 23

In the first volume of Fatawa, it is recorded of Maulana Mufassir Dehlvi Shah Abdul Aziz (may Allah have mercy on him) regarding the ten questions written to him by the Shah of Bukhara; in the answer to the seventh question regarding logic, English, Persian, jurisprudence, astrology, geomancy, physiognomy, and magic, he wrote that 'the ruling for the holder of the instrument is the same as the ruling for the instrument itself, and one cannot be a sinner for the sake of acquiring knowledge,' etc. And in the final section of this same first volume of Fatawa, it is recorded that the Hadith scholar of Delhi (may Allah have mercy on him) instructed a person, for the preservation of honor and dignity, to have an 'Aziz' name engraved on a silver ring according to the rules of Jafar science at the time of lunar exaltation, and instructed him to verify the hour of exaltation from astrologers. Thus, if the science of Jafar was considered an act of disbelief (kufr), why was the Divine Name inscribed according to its rules? And if astrology was considered an act of disbelief, why was permission given to verify the hour from astrologers? And according to those who deny it, if the auspiciousness or inauspiciousness of stars is nothing, then what does the specification of lunar exaltation signify? And how could Maulana, being a Hadith scholar, himself learn and know these two supposedly kufriyya sciences and then teach them to other Muslims? Now, a humble request and supplication is presented to your noble presence: 'Provide us a verdict and be rewarded,' regarding the mentioned matter, whatever is proven and deduced by the rulings of Quranic verses and Hadith, may you grace it with your signature and seal. This is so that it may be shown to those who speak nonsense, and the false accusations being leveled against many elders of religion and practitioners of clear Sharia who knew these two sciences may be refuted in the best possible manner. May your honored writing be kept safe like a precious protection of life.

The Answer: The noble scholars of the Two Holy Sanctuaries (Haramayn Sharifayn), may Allah increase them in honor and dignity, have unanimously issued fatwas of disbelief (kufr) and apostasy (irtidad) against Rashid Ahmad Gangohi and Ashraf Ali Thanwi and their associates, and have clearly stated:

[Arabic Quote Box]: Left side: Whoever doubts his punishment and his disbelief, has indeed disbelieved.-1 Right side: He who doubts their punishment and disbelief, undoubtedly becomes a disbeliever. (T)

From this, the state of their allegiance (bay'ah) is also clear; how can allegiance remain valid after becoming an apostate? For this, the perusal of 'Husam al-Haramayn' is sufficient. Jafar is undoubtedly a very fine and permissible art; it is the knowledge of the noble members of the Ahl al-Bayt (may Allah the Almighty be pleased with them all). The Commander of the Faithful, Mawla Ali (may Allah honor his face), disclosed it to his chosen ones, and our master Imam Jafar al-Sadiq (may Allah the Almighty be pleased with him) brought it into written form. Book...

1 Husam al-Haramayn 'ala Manhar al-Kufr wal Mayn, Matba' Ahl-e-Sunnat Bareilly, p. 92 Page 698 of 768

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

फ़तावा की पहली जिल्द में मौलाना मुफ़स्सिर देहलवी शाह अब्दुल अज़ीज़ (रहमतुल्लाह अलैह) के बारे में दर्ज है कि बुख़ारा के शाह ने उन्हें जो दस सवाल लिखे थे, उनके सातवें सवाल के जवाब में तर्कशास्त्र (मंतिक), अंग्रेज़ी, फ़ारसी, फ़िक़्ह, ज्योतिष (नजूम), रमल, क़ियाफ़ा और जादू के ज्ञान के बारे में यह लिखा है कि 'जो हुक्म आला (यंत्र) के मालिक का है वही हुक्म आला का है और ज्ञान प्राप्त करने की वजह से कोई गुनहगार नहीं हो सकता' आदि। और इसी फ़तावा के पहले दफ़्तर के आख़िरी हिस्से में लिखा है कि मुहद्दिस देहलवी (रहमतुल्लाह अलैह) ने एक व्यक्ति को सम्मान और प्रतिष्ठा की रक्षा के लिए 'इल्म-ए-जाफ़र' के नियम के अनुसार चांदी की अंगूठी पर 'अज़ीज़' नाम उस समय उकेरने का निर्देश दिया जब चाँद अपने उच्च स्थान (शरफ़-ए-क़मर) पर हो, और उन्होंने ज्योतिषियों से उस शुभ घड़ी की पुष्टि करने को कहा। यदि जाफ़र का ज्ञान कुफ़्र के अधीन था, तो इस विद्या के नियम के अनुसार ईश्वर का नाम क्यों अंकित किया गया? और यदि ज्योतिष शास्त्र कुफ़्र के अधीन था, तो ज्योतिषियों से उसकी शुभ घड़ी की पुष्टि करने की अनुमति क्यों दी गई? और इनकार करने वालों के अनुसार अगर सितारों की शुभता और अशुभता कुछ भी नहीं है, तो 'शरफ़-ए-क़मर' की विशिष्टता क्या हुई? और मौलाना ने मुहद्दिस होते हुए ख़ुद इन दोनों कुफ़्रिया विद्याओं को क्यों सीखा और जाना और दूसरे मुसलमानों को क्यों बताया? अब आपकी सेवा में 'बैनू तूजरू' (हमें बताओ, पुण्य पाओ) की अर्ज़ और प्रार्थना है कि उक्त मामले में जो कुछ आयतों और हदीस के हुक्म से साबित और प्रमाणित होता हो, वह अपने हस्ताक्षर और मुहर के साथ दर्ज फरमाएं ताकि बकवास करने वाले विरोधियों को दिखाया जा सके और उन धर्म के बड़े बुज़ुर्गों और शरीयत पर चलने वालों पर जो झूठा आरोप लग रहा है, जो इन दोनों विद्याओं को जानते थे, उसे बेहतरीन तरीके से दूर किया जा सके। और आपके द्वारा प्रमाणित लेख को प्राणों की रक्षा के समान हिफ़ाज़त से रखा जाए।

उत्तर (अल-जवाब): हरमैन शरीफ़ैन के विद्वानों ने (अल्लाह उनका सम्मान और मान बढ़ाए) सर्वसम्मति से रशीद अहमद गंगोही और अशरफ़ अली थानवी और उनके साथियों के बारे में कुफ़्र और इर्तिदाद (धर्मत्याग) का फ़तवा दिया है और साफ़ तौर पर फ़रमाया है:

[अरबी उद्धरण बॉक्स]: बायाँ पक्ष: जिसने उसके अज़ाब और उसके कुफ़्र में शक किया, वह निस्संदेह काफ़िर हो गया।-1 दायाँ पक्ष: जिस किसी ने उनके अज़ाब और कुफ़्र में शक किया, वह निस्संदेह काफ़िर हो गया। (त)

यहाँ से उनकी बैअत (प्रतिज्ञा) की स्थिति भी स्पष्ट हो जाती है कि धर्मत्यागी होने के बाद बैअत कैसे क़ायम रह सकती है? इसके लिए 'हुसामुल हरमैन' का अध्ययन पर्याप्त है। जाफ़र निस्संदेह एक बहुत ही परिष्कृत और जायज़ कला है; यह अहल-ए-बैत-ए-किराम (अल्लाह उन सभी से प्रसन्न हो) का ज्ञान है। अमीर-उल-मोमिनीन मौला अली (कर्रमल्लाहु वज्हहुल करीम) ने अपने विशेष लोगों पर इसे ज़ाहिर फ़रमाया और हमारे सरदार इमाम जाफ़र सादिक़ (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) इसे लेखन के रूप में लाए। किताब...

1 हुसामुल हरमैन अला मन्हरुल कुफ़्र वल मैन, मतबा अहले सुन्नत बरेली, पृ. 92 पेज 698 of 768

جلد اول فتاویٰ میں مولانا مفسر دہلوی شاہ عبدالعزیز علیہ الرحمہ کے درج ہے سوالات عشرہ جو شاہ بخارا نے ان کو لکھا تھا اس کے جواب سوال ہفتم میں علم منطق و علم انگریزی و علم فارسی و علم فقہ و علم نجوم و رمل و علم قیافہ و سحر کے بارے میں یہ تحریر کہ جو حکم صاحب آلہ کا وہی حکم آلہ کا اور تحصیل علم کی وجہ سے گنہگار نہیں ہو سکتا الخ۔ اور اسی دفتر اول فتاویٰ میں بحصہ آخر مرقوم کہ محدث دہلوی علیہ الرحمہ نے ایک شخص کو حفظِ حرمت و عزت کے لئے انگشتری نقرئی پر اسمِ عزیز بقاعدہ تکسیر علمِ جفر کندہ کرانے کو بوقتِ شرفِ قمر فرمایا اور تحقیقِ ساعتِ شرفِ اہل نجوم سے کرنے کو فرمایا۔ پس علمِ جفر اگر بحکم کفریہ تھا تو اس علم کے قاعدہ میں اسمِ الہی کا کیوں نقش بنایا اور علمِ نجوم بحکم کفریہ تھا تو اس کی ساعت اور اہل نجوم سے تحقیق کر لینے کو کیوں اجازت دیا اور بقول منکران سعد و نحس ستارگان کوئی چیز نہیں تو تخصیصِ شرفِ قمر کیا چیز ٹھہری اور مولانا محدث ہو کر خود ان دونوں علمِ کفریہ کو سیکھا و جانا اور دوسرے اہل اسلام کو کیوں بتایا۔ اب آپ کی خدمت عالی میں بینوا توجروا کی عرض و تضرع ہے کہ درباره امر متذکرہ جو کچھ بحکم آیات و حدیث ثابت و مستنبط ہوتا ہو وہ بدستخط و مہر اپنے زیبِ قلم فرمائیں تاکہ معترضانِ عامل بالہذیان کو دکھلایا جائے اور بسااکابر ان دین و عاملان شرع مبین جو ان دونوں علم مذکور کو جانتے تھے انہوں پر الزامِ بد یہ جو عائد ہو رہا ہے بطریق احسن دفع کر دیا جائے و توثیق و تصدیق کے لئے زیبِ قلم فرمودہ آنجناب چوں حرزِ جاں بحفاظت رکھا جائے۔

الجواب: حضرات علمائے کرام حرمین شریفین زادہم اللہ شرفاً و تکریماً نے بالا تفاق رشید احمد گنگوہی و اشرفعلی تھانوی و احزابہما کی نسبت نام بنام فتوائے کفر و ارتداد دیا ہے اور صاف ارشاد فرمایا ہے:

[عربی اقتباس باکس]: دائیں طرف: مَن شَكَّ فِي عَذَابِهِ وَ كُفرِهِ فَقَد كَفَرَ-1 بائیں طرف: جس نے ان کے عذاب اور کفر میں شک کیا وہ بلاشک و شبہہ کافر ہو گیا۔ (ت)

یہاں سے ان کی بیعت کی حالت بھی ظاہر کہ مرتد ہو کر بیعت کیونکر قائم رہ سکتی ہے اس کے لئے حسام الحرمین کا ملاحظہ کافی ہے۔ جفر بیشک نہایت نفیس جائز فن ہے حضراتِ اہلِ بیتِ کرام رضوان اللہ تعالیٰ علیہم کا علم ہے امیر المومنین مولیٰ علی کرم اللہ وجہہ الکریم نے اپنے خواص پر اس کا اظہار فرمایا اور سیدنا امام جعفر صادق رضی اللہ تعالیٰ عنہ اسے معرضِ کتابت میں لائے۔ کتاب

1 حسام الحرمین علی منحر الکفر و المین مطبع اہلسنت بریلی ص ۹۲ Page 698 of 768

Ja'far compiled an excellent comprehensive work. Allama Syed Sharif (may Allah have mercy on him) states in 'Sharh al-Mawaqif': Imam Ja'far Sadiq recorded 'what was and what will be' in the 'Jame'.[1]

Syedna Sheikh-e-Akbar Muhyiddin ibn Arabi (may Allah be pleased with him) in 'ad-Durr al-Maknun wal-Jawhar al-Masun' established the chain of this noble knowledge from our masters Adam and Sheeth and other prophets (peace and blessings be upon them), and provided accounts of its methods and systems and many hidden reports within them.[2]

Arif-billah Syedna Imam Abdul Ghani Nablusi (may his secret be sanctified) wrote a treatise in response to it. None would deny it except the ignorant or the misguided extremist. Astronomy consists of two parts: calculation and the art of influence. Regarding the first, the Great Quran declares:

Arabic Verse	**Urdu Translation**
"The sun and the moon [move] by precise calculation."[3]	The sun and the moon move according to a calculation.
"And the sun runs [on course] toward its stopping point. That is the determination of the Exalted in Might, the Knowing. And the moon – We have determined for it phases, until it returns [appearing] like the old date stalk. It is not allowable for the sun to reach the moon, nor does the night overtake the day, but each, in an orbit, is swimming."[4]	This is the sun that keeps moving towards its destination, this is the pre-ordained measurement by Him (Allah Almighty) who is Almighty and knows everything perfectly. We have fixed various phases for the moon until it finally becomes like an old (and withered) branch of a date palm. And it is not in the power of the sun to overtake the moon from behind, nor is there power in the night to go ahead of the day; they all are floating in their respective centers (orbits).
"And We have made the night and day two signs, and We erased the sign of the night and made the sign of the day visible that you may seek bounty from your Lord and may	We made the night and the day as two signs (of Our power), but We erased the sign of the night (i.e., made it dim

Arabic Verse	Urdu Translation
know the number of years and the account [of time] and every"	

[1] Sharh al-Mawaqif, Second Objective, Manshurat al-Sharif al-Radi, Qom Iran, 6/22. [2] ad-Durr al-Maknun wal-Jawhar al-Masun. [3] Al-Quran al-Karim, 55:5. [4] Al-Quran al-Karim, 36:38 to 40.

फतावा रज़विय्या जिल्द 23

जाफ़र ने एक उत्कृष्ट व्यापक कृति संकलित की। अल्लामा सैयद शरीफ़ (रहमतुल्लाह अलैहि) 'शरह अल-मवाक़िफ़' में फ़रमाते हैं: इमाम जाफ़र सादिक़ ने 'जामे' में 'जो था और जो होगा' लिख दिया।[1]

सैयदना शैख़-ए-अकबर मुहियुद्दीन इब्न अरबी (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने 'अद-दुर्र अल-मक्नून वल-जौहर अल-मसून' में इस महान विद्या की श्रृंखला हमारे आकाओं आदम और शीथ तथा अन्य अंबिया (अलैहिमुस्सलाम) से स्थापित की और इसके तरीकों और प्रणालियों और उनमें छिपी बहुत सी खबरों का विवरण दिया।[2]

आरिफ़-बिल्लाह सैयदना इमाम अब्दुल गनी नाबलूसी (कुद्दिसा सिर्रुह) ने इसके जवाब में एक रिसाला लिखा। इसका इनकार केवल वही करेगा जो अनभिज्ञ हो या गुमराह और कट्टरपंथी हो। ज्योतिष के दो भाग हैं: गणना का विज्ञान और प्रभाव की कला। पहले के बारे में कुरान मजीद में इरशाद है:

अरबी आयत	**उर्दू अनुवाद**
"सूरज और चाँद एक हिसाब से चल रहे हैं।"[3]	सूरज और चाँद एक हिसाब से चल रहे हैं।
"और सूरज अपने ठिकाने की तरफ चलता रहता है, यह उस (अल्लाह ताआला) का तय किया हुआ अंदाज़ा है जो ज़बरदस्त और सब कुछ अच्छी तरह जानने वाला है। हमने चाँद के लिए विभिन्न मंज़िलें तय कर दी हैं यहाँ तक कि वह आख़िरकार खजूर की पुरानी (और सूखी) टहनी जैसा हो जाता है। और न सूरज में यह ताकत है कि वह पीछे से चाँद को जा पकड़े, और न रात में यह सामर्थ्य है कि वह दिन से आगे निकल जाए। ये सब के सब अपने केंद्र (कक्षा) में तैर रहे हैं।"[4]	यह सूरज है जो अपने ठिकाने की तरफ चलता रहता है, यह उस (अल्लाह ताआला) का अंदाज़ा मुकर्रर किया हुआ है जो ज़बरदस्त और सब कुछ अच्छी तरह जानने वाला है, हमने चाँद के लिये मुख़्तलिफ़ मनाज़िल का एक अंदाज़ा कर लिया है यहाँ तक कि वह आख़िरकार खजूर की पुरानी (और बोसीदा) टहनी की तरह हो जाता है, और न सूरज की यह ताक़त है कि वह पीछे से चाँद को आ पकड़ले, और न रात में यह कुव्वत है कि वह दिन से आगे निकल जाए, ये सब के सब अपने मरकज़ (मदार) में तैर रहे हैं।
"हमने रात और दिन को (अपनी कुदरत की) दो निशानियाँ बनाया, लेकिन हमने रात की निशानी	

अरबी आयत	उर्दू अनुवाद
को मिटा दिया (यानी उसे धुंधला कर दिया)... और हर"	हमने रात और दिन को (अपनी कुदरत की) दो निशानियाँ बनाया लेकिन हमने रात की निशानी मिटा दी (यानी उसे मदहम

[1] शरह अल-मवाक़िफ़, दूसरा मक़्सद, मनशूरात अल-शरीफ़ अल-रज़ी, क़ुम ईरान, 6/22. [2] अद-दुर्र अल-मक्नून वल-जौहर अल-मसून. [3] अल-कुरान अल-करीम, 55:5. [4] अल-कुरान अल-करीम, 36:38 से 40.

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۳

مستطاب جعفر جامع تصنیف فرمائی۔ علامہ سید شریف رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ شرح مواقف میں فرماتے ہیں: امام جعفر صادق نے جامع میں ماکان ومایکون تحریر فرما دیا۔1

سید نا شیخ اکبر محی الدین ابن عربی رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے الدر المکنون والجوھر المصون میں اس علم شریف کا سلسلہ سیدنا آدم وسیدنا شیث وغیرہما انبیائے کرام علیہم الصلوۃ والسلام سے قائم کیا اور اس کے طرق و اوضاع اور ان میں بہت غیوب کی خبریں دیں۔2

عارف باللہ سیدی امام عبد الغنی نابلسی قدس سرہ القدسی نے ایک رسالہ اس کے جواب میں لکھا اس کا انکار نہ کرے گا مگر ناواقف یا گمراہ متعسف۔ نجوم کے دو ٹکڑے ہیں علم و فن تاثیر۔ اول کی طرف تو قرآن عظیم میں ارشاد ہے :

عربی آیات	اردو ترجمہ
"اَلشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ" 3	سورج اور چاند ایک حساب سے چل رہے ہیں
"وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَّهَا ذٰلِكَ تَقْدِيْرُ الْعَزِيْزِ الْعَلِيْمِ ﴿۳۸﴾ وَالْقَمَرَ قَدَّرْنٰهُ مَنَازِلَ حَتّٰى عَادَ كَالْعُرْجُوْنِ الْقَدِيْمِ ﴿۳۹﴾ لَا الشَّمْسُ يَنْۢبَغِيْ لَهَآ اَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ وَلَا الَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ ؕ وَ كُلٌّ فِيْ فَلَكٍ يَّسْبَحُوْنَ ﴿۴۰﴾" 4	یہ سورج ہے جو اپنے ٹھکانے کی طرف چلتا رہتا ہے، یہ اس (اللہ تعالیٰ) کا اندازہ مقرر کیا ہوا ہے جو زبردست اور سب کچھ اچھی طرح جاننے والا ہے، ہم نے چاند کے لئے مختلف منازل کا ایک اندازہ کر لیا ہے یہاں تک کہ وہ آخر کار کھجور کی پرانی (اور بوسیدہ) ٹہنی کی طرح ہو جاتا ہے، اور نہ سورج کی یہ طاقت ہے کہ وہ پیچھے سے چاند کو آ پکڑلے، اور نہ رات میں

عربی آیات	اردو ترجمہ
	یہ قوت ہے کہ وہ دن سے آگے نکل جائے، یہ سب کے سب اپنے مرکز (مدار) میں تیر رہے ہیں
"وَجَعَلْنَا الَّيْلَ وَالنَّهَارَ اٰيَتَيْنِ فَمَحَوْنَآ اٰيَةَ الَّيْلِ وَ جَعَلْنَآ اٰيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً لِّتَبْتَغُوْا فَضْلًا مِّنْ رَّبِّكُمْ وَلِتَعْلَمُوْا عَدَدَ السِّنِيْنَ وَالْحِسَابَ ؕ وَ كُلَّ"	ہم نے رات اور دن کو (اپنی قدرت کی) دونشانیاں بنایا لیکن ہم نے رات کی نشانی مٹا دی (یعنی اسے مدھم

1 شرح المواقف المقصد الثاني منشورات الشريف الرضي قم ايران ۶ / ۲۲ 2 الدر المكنون والجوهر المصون 3 القرآن الكريم ۵ / ۵۵ 4 القرآن الكريم ۳۶ / ۳۸ تا ۴۰

Fatawa Rizvia Volume 23

...[We have explained] every thing in detail. "And [by] the heaven containing constellations" [2]. "Blessed is He who has placed in the sky great stars" [3]. "So I swear by the retreating stars - those that run [their courses] and disappear" [4]. "And they give thought to the creation of the heavens and the earth, [saying], 'Our Lord, You did not create this aimlessly; exalted are You [above such a thing]; then protect us from the punishment of the Fire'" [5]. "Have you not considered your Lord - how He extends the shadow? And if He willed, He could have made it stationary. Then We made the sun for it an indication. Then We hold it in Our hand for a gradual withdrawal" [6]. And so on besides these many verses.

(Translation: ...and We have made the sign of the day illuminating so that you may seek bounty from your Lord (i.e., seek lawful livelihood during the day) and so that you may know the count of years and the account, and We have explained everything in detail. By the heaven containing constellations! Most Blessed is He (Allah Almighty) Who has placed constellations in the sky. Then I swear by the stars that recede, and (I swear by) the stars that travel straight and remain hidden. And they (the favored servants of God) reflect deeply on the creation of the heavens and the earth. (Then they supplicate:) "O our Lord! You have not created all this in vain and without purpose. Your Being is pure from all flaws and defects; therefore, save and protect us from the punishment of the Fire of Hell." Have you not seen how your Lord extends the shadow? And if He willed, He could have made it still. Then We made the sun its guide, then We withdraw it (the shadow) towards Us by a gradual withdrawal. So, besides the aforementioned verses, there are many other Quranic verses (which provide guidance towards the science of astronomy). (T))

And its [astrology's] science of influence is false; nothing has been said about the stars in relation to the governance of the world, nor do they have any influence. At most, the celestial movements are like the movements of the pulse, they are signs, as Allah Almighty says:

"And [He created] landmarks, and by the stars they are [also] guided." [7] And there are signs, and they find their way by the stars. (T)

1. Al-Quran Al-Karim 17/12
2. Al-Quran Al-Karim 85/1
3. Al-Quran Al-Karim 25/61

4. Al-Quran Al-Karim 81/15 and 16
5. Al-Quran Al-Karim 3/191
6. Al-Quran Al-Karim 25/45, 46
7. Al-Quran Al-Karim 16/16

फ़तावा रज़विया जिल्द २३

...हर चीज़ को हमने विस्तार से समझाया है। "बुर्जों (नक्षत्रों) वाले आकाश की शपथ" [2]। "बड़ा बरकत वाला है वह जिसने आकाश में बुर्ज रखे" [3]। "तो मैं शपथ खाता हूँ पीछे हटने वाले सितारों की, जो सीधे चलते और छिप जाते हैं" [4]। "और वे आकाशों और पृथ्वी की रचना में चिंतन करते हैं (कि), 'ऐ हमारे पालनहार! तूने इसे व्यर्थ पैदा नहीं किया, तेरी ज़ात पाक है, सो हमें आग के अज़ाब से बचा ले'" [5]। "क्या तुमने अपने पालनहार को नहीं देखा कि उसने साये को किस तरह फैलाया? और यदि वह चाहता तो उसे स्थिर कर देता। फिर हमने सूरज को उसका मार्गदर्शक बनाया। फिर हम उसे धीरे-धीरे अपनी ओर समेट लेते हैं" [6]। और इनके अलावा बहुत सी आयतें हैं।

(अनुवाद: ...और हमने दिन के चिन्ह को प्रकाशमय बना दिया ताकि तुम अपने पालनहार का अनुग्रह खोज सको (अर्थात दिन में हलाल जीविका की तलाश करो) और ताकि तुम वर्षों की गिनती और हिसाब जान सको, और हमने हर चीज़ को विस्तार से समझाया है। बुर्जों (नक्षत्रों) वाले आकाश की शपथ! वह (अल्लाह तआला) बहुत बरकत वाला है जिसने आकाश में बुर्ज रखे। फिर मैं शपथ खाता हूँ पीछे हटने वाले तारों की, और (शपथ खाता हूँ) सीधी चाल वाले छिपने वाले तारों की। और वे (ईश्वर के प्रिय बंदे) आकाशों और पृथ्वी की रचना में गहरा चिंतन करते हैं। (फिर वे विनती करते हैं) "हे हमारे पालनहार! तूने यह सब व्यर्थ और बिना किसी उद्देश्य के नहीं बनाया। तेरी सत्ता सभी दोषों और त्रुटियों से पवित्र है, अतः हमें नर्क की अग्नि के दंड से बचा और सुरक्षित रख।" क्या आपने अपने पालनहार की (कुदरत के अनगिनत चिन्हों में से इस चिन्ह को) नहीं देखा कि उसने किस तरह छाया को फैला दिया? और यदि वह चाहता तो उसे स्थिर बना देता। फिर हमने सूरज को उसके अस्तित्व का प्रमाण बनाया, फिर हम उसे (छाया को) धीरे-धीरे अपनी ओर समेटते रहते हैं। अतः उपरोक्त आयतों के अलावा और भी बहुत सी कुरानी आयतें हैं (जो खगोल विज्ञान की ओर मार्गदर्शन करती हैं)। (त))

और इसका (ज्योतिष का) प्रभाव का विज्ञान असत्य है; दुनिया के प्रशासन के संबंध में नक्षत्रों के बारे में कुछ नहीं कहा गया है, न ही उनका कोई प्रभाव है। अधिक से अधिक, खगोलीय गतियां नाड़ी की गति की तरह संकेत हैं, जैसा कि अल्लाह तआला ने फरमाया:

"और (उसने) अन्य निशानियां बनाईं, और सितारों से भी वे मार्गदर्शन पाते हैं।" [7] और कुछ निशानियां हैं और वे लोग सितारों से रास्ता पाते हैं। (त)

1. अल-कुरान अल-करीम 12/17
2. अल-कुरान अल-करीम 1/85
3. अल-कुरान अल-करीम 61/25
4. अल-कुरान अल-करीम 15/81 और 16
5. अल-कुरान अल-करीम 191/3
6. अल-कुरान अल-करीम 45/25 और 46
7. अल-कुरान अल-करीम 16/16

पृष्ठ ७००/७६८

شَيْءٍ فَصَّلْنٰهُ تَفْصِيلًا ﴿۱﴾ " "وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْبُرُوْجِ ۙ﴿۲﴾ " "تَبٰرَكَ الَّذِيْ جَعَلَ فِي السَّمَاءِ بُرُوْجًا ﴿۳﴾ " "فَلَآ أُقْسِمُ بِالْخُنَّسِ ۙ ﴿۴﴾ الْجَوَارِ الْكُنَّسِ ۙ ﴿۵﴾ " "وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ۚ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هٰذَا بَاطِلًا ۚ سُبْحٰنَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴿۶﴾ " اَلَمْ تَرَ اِلٰى رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ ۚ وَلَوْ شَاءَ لَجَعَلَهٗ سَاكِنًا ثُمَّ جَعَلْنَا الشَّمْسَ عَلَيْهِ دَلِيْلًا ﴿۷﴾ ثُمَّ قَبَضْنٰهُ اِلَيْنَا قَبْضًا يَّسِيْرًا ﴿۸﴾ " الی غیر ذلك من اٰیٰت كثیرہ۔

کردیا) اور دن کی نشانی کو روشن کردیا تاکہ تم اپنے پروردگار کا فضل تلاش کرو (یعنی دن کو رزق حلال کی تلاش کرو) تاکہ تم لوگ سالوں کی گنتی اور حساب کو جان سکو، اور ہم نے ہر چیز کو خوب اچھی طرح تفصیل سے بیان کردیا، برجوں والے آسمان کی قسم۔ بڑا برکت ہے (اللہ تعالٰی) جس نے آسمان میں برج رکھے۔ پھر میں قسم کھاتا ہوں پیچھے ہٹ جانے والے تاروں کی۔ اور (قسم کھاتا ہوں) سیدھی رفتار والے رکے رہنے والے تاروں کی اور وہ (خدا کے مقبول بندے) آسمان و زمین کی پیدائش (بناوٹ) میں گہرا غور و فکر کرتے ہیں۔ (پھر عرض کرتے ہیں) اے ہمارے پروردگار! تو نے یہ سب کچھ بیکار اور بے فائدہ نہیں بنایا۔ لہٰذا تمام عیوب و نقائص سے تیری ذات پاک ہے لہٰذا ہمیں آتش دوزخ کے عذاب سے بچا اور محفوظ فرمادے۔ کیا آپ نے اپنے پروردگار کے (بے شمار نشاناتِ قدرت میں سے اس نشانی کو) نہیں دیکھا کہ کس طرح سایہ کو پھیلا دیتا ہے، اور اگر وہ چاہتا تو ٹھہرا ہوا بنا دیتا۔ پھر ہم نے اس کے وجود پر سورج کو دلیل ٹھہرادیا، پھر ہم آہستہ آہستہ اسے (سایہ کو) اپنی طرف سمیٹتے رہتے ہیں۔ پس آیات مذکورہ کے علاوہ اور بھی بہت سی آیات قرآنیہ ہیں (جو علم نجوم کی طرف رہنمائی کرتی ہیں) (ت)

اور اس کا فن تاثیر باطل ہے تدبیر عالم سے کواکب کے متعلق کچھ نہیں کہا گیا نہ ان کے لئے کوئی تاثیر ہے غایت درجہ حرکات فلکیہ مثل حرکات نبض علامات ہیں کما قال اللہ تعالٰی:

"وَعَلٰمٰتٍ ؕ وَبِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُوْنَ ۝" ۷ اور کچھ نشانیاں ہیں اور وہ لوگ ستاروں سے راہ پاتے ہیں۔ (ت)

1 القرآن الکریم ۱۲/۱۷ 2 القرآن الکریم ۱/۸۵ 3 القرآن الکریم ۶۱/۲۵ 4 القرآن الکریم ۱۵/۸۱ و ۱۶ 5 القرآن الکریم ۱۹۱/۳ 6 القرآن الکریم ۴۵/۲۵ و ۴۶ 7 القرآن الکریم ۱۶/۱۶

Fatawa Razawiyya Volume 23

The variation in the pulse is evidence of the body's deviation from its balanced state, but that deviation is not its effect; rather, this variation is because of it. It is due to this sign that great predecessors sometimes looked towards it: "Then he cast a glance at the stars and said, 'Indeed, I am ill.'" [1] (Then he cast a glance at the stars and said, indeed I am surely ill. - t). During a time of famine, the Leader of the Believers, Faruq al-Azam (may Allah be pleased with him), commanded to pray for rain and take into account the stations of the moon. It is narrated from the Leader of the Believers, Mawlana Ali (may Allah honor his face):

Do not travel while the moon is in Scorpio. | Do not travel while the moon is in the sign of Scorpio. (t)

Although scholars have interpreted this as Scorpio being a station and Moon being the name of a highwayman who was at that station. The science of 'Taksir' is a different art from the science of 'Jafr', although Taksir is used in Jafr. This is also narrated from great figures: Imam Hujjat al-Islam Ghazali, Imam Fakhr al-Din Razi, Shaykh al-Akbar Muhyiddin ibn Arabi, Shaykh Abu al-Abbas Yuni, Shah Muhammad Ghous Gwaliori, and others (may Allah have mercy on them), who were authors and masters of this art. In this, if the consideration of the moon's exaltation and other timings is taken as a sign, as pointed out by the Faruqi narration, then there is no harm in it. However, if it is based on following the superstitions of astrologers, it is impermissible.

"You do not worship besides Him except [mere] names which you have named, you and your fathers, for which Allah has sent down no authority. Legislation is not but for Allah. He has commanded that you worship not except Him. That is the correct religion, but most of the people do not know." [2]

They are nothing but names that you and your forefathers have coined; Allah has sent down no authority (proof) for them. Command belongs only to Allah; He has commanded that you worship none but Him. This is the upright religion, but most people do not know (this reality). (t)

Talismans (tilsam) and magic tricks (nayranjat) are completely impermissible. 'Nayranj' is sorcery/illusion, and sorcery is forbidden, as mentioned in 'Ad-Durr al-Mukhtar' and other books (as mentioned in Mukhtar etc. large books). And talismans are not free from images, and images are forbidden (as in the Hadith):

[1] Al-Quran al-Karim 37/88 and 89 [2] Al-Quran al-Karim 12/40

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

नाड़ी (نبض) में बदलाव प्रकृति के संतुलन से हटने का प्रमाण है, लेकिन वह विचलन उसका प्रभाव नहीं है, बल्कि यह बदलाव उसका कारण है। इसी संकेत के कारण कभी-कभी महान पूर्वजों ने इसकी ओर ध्यान दिया है: "फिर एक नज़र सितारों पर डाली तो फ़रमाया, 'मैं तो निश्चित रूप से बीमार हूँ।" [1] (फिर एक निगाह सितारों पर डाली तो इरशाद फ़रमाया मैं तो बिला शुबा बीमार हूँ। - त)। अकाल के समय में अमीरुल मोमिनीन फ़ारूक़-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) ने आदेश दिया कि बारिश के लिए दुआ करो और चाँद की मंज़िलों का ध्यान रखो। अमीरुल मोमिनीन मौलाना अली (करमल्लाहु तआला वजहुहुल करीम) से वर्णित है:

ला तुसाफ़िरू वल-क़मरु फ़िल अक़रब। | सफ़र न करो जबकि चाँद बुर्ज-ए-अक़रब (वृश्चिक) में हो। (त)

हालाँकि विद्वानों ने इसकी व्याख्या यह की है कि 'अक़रब' एक मंज़िल थी और 'क़मर' एक राहज़नी करने वाले का नाम था जो उस मंज़िल में था। 'इल्म-ए-तक्सीर', 'इल्म-ए-जफ़्र' से अलग एक दूसरा फ़न है, हालाँकि जफ़्र में तक्सीर का काम पड़ता है। यह भी बड़े बुज़ुर्गों से वर्णित है। इमाम हुज्जतुल इस्लाम ग़ज़ाली, इमाम फ़ख़रुद्दीन राजी, शैख़-ए-अकबर मुहीउद्दीन इब्न अरबी, शैख़ अबू अल-अब्बास यूनी, शाह मुहम्मद ग़ौस ग्वालियरी, आदि (रहमहुमुल्लाह तआला) इस फ़न के रचयिता और विशेषज्ञ रहे हैं। इसमें चाँद की उन्नति (शर्फ़ए-क़मर) आदि समयों का ध्यान अगर उसी संकेत के रूप में हो जिसकी ओर फ़ारूक़ी निर्देश ने इशारा किया है, तो इसमें कोई बुराई नहीं (ला बास बिही) है। लेकिन अगर यह ज्योतिषियों (मनज्जमीन) के भ्रमों के पालन के तौर पर हो, तो यह नाजायज़ है।

"मा त'अबुदूना मिन दूनिही इल्ला अस्माअन सम्मैतुमुहा अन्तुम व आबाउकुम मा अन्ज़लल्लाहु बिहा मिन सुल्तानिन, इनिल हुक्मु इल्ला लिल्लाह, अमरा अल्ला त'अबुदू इल्ला इय्याहु, ज़ालिकद दीनुल क़य्यिमु वलाकिन्ना अक्सरन नासि ला या'लमून।" [2]

वे तो नहीं मगर कुछ नाम हैं जो तुमने और तुम्हारे बाप-दादाओं ने रख लिए हैं, अल्लाह ने उनके लिए कोई प्रमाण (दलील) नहीं उतारा। शासन अल्लाह के सिवा किसी का नहीं, अतः उसने आदेश दिया कि उसके सिवा किसी की इबादत न करो। यही सही दीन है, लेकिन अधिकतर लोग (इस वास्तविकता को) नहीं जानते। (त)

तिलिस्म और जादू(नैरंजात) पूरी तरह से नाजायज़ हैं। 'नैरंज' तो हाथ की सफ़ाई या नज़रबंदी (शुअ्बदा) है और नज़रबंदी हराम है जैसा कि 'अद-दुर्रुल मुख़्तार' आदि किताबों में है (जैसा कि मुख़्तार आदि बड़ी-बड़ी किताबों में मज़कूर है। त)। और तिलिस्म चित्रों (तस्वीरों) से खाली नहीं होते और चित्र हराम हैं (हदीस में है):

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम 37 / 88 और 89 [2] अल-क़ुरआन अल-करीम 12 / 40

पृष्ठ 701 / 768

نبض کا اختلاف اعتدال سے طبیعت کے انحراف پر دلیل ہوتا ہے مگر وہ انحراف اس کے اثر نہیں بلکہ یہ اختلاف اس کے سبب سے ہے اس علامت ہی کی وجہ سے کبھی اس کی طرف اکابر نے نظر فرمائی ہے "فَنَظَرَ نَظْرَةً فِی النُّجُومِ ۙ فَقَالَ إِنِّی سَقِیمٌ" ۱ (پھر ایک نگاہ ستاروں پر ڈالی تو ارشاد فرمایا میں تو بلا شبہ بیمار ہوں۔ ت) زمانہ قحط میں امیر المومنین فاروق اعظم رضی اللہ تعالی عنہ نے حکم دیا کہ باران کے لئے دعا کرو اور منزل قمر کا لحاظ کرلو۔ امیر المومنین مولانا علی کرم اللہ تعالیٰ وجہہ الکریم سے منقول ہے:

لا تسافروا والقمر فی العقرب۔ | سفر نہ کرو جبکہ چاند برج عقرب میں ہو۔ (ت)

اگرچہ علماء نے اس کی یہ تاویل فرمائی ہے کہ عقرب ایک منزل تھی اور قمر ایک راہزن کا نام تھا کہ اس منزل میں تھا۔ علم تکسیر علم جفر سے جدا دوسرا فن ہے اگرچہ جفر میں تکسیر کا کام پڑتا ہے یہ بھی اکابر سے منقول ہے امام حجۃ الاسلام غزالی و امام فخر الدین رازی و شیخ اکبر محی الدین ابن عربی و شیخ ابوالعباس یونی و شاہ محمد غوث گوالیاری و غیر ہم رحمہم اللہ تعالیٰ اس فن کے مصنف و مجتہد گزرے ہیں اس میں شرف قمر وغیرہ ساعات کا لحاظ اگر اسی علامت کے طور پر ہو جس کی طرف ارشاد فاروقی نے اشارہ فرمایا تو لا باس بہ ہے اور پابندی اوہام منجمین کے طور پر ہو تو نا جائز،

"مَا تَعْبُدُونَ مِن دُونِهِ إِلَّا أَسْمَاءً سَمَّيْتُمُوهَا أَنتُمْ وَآبَاؤُكُم مَّا أَنزَلَ اللَّهُ بِهَا مِن سُلْطَانٍ ۚ إِنِ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ ۚ أَمَرَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ ۚ ذَٰلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ" ۲

وہ تو نہیں مگر کچھ نام ہیں جو تم نے اور تمہارے باپ دادا نے رکھ لئے ہیں ورنہ اللہ تعالیٰ نے ان کی کوئی سند (دلیل) نہیں اتاری۔ حکم اللہ تعالیٰ کے سوا کسی کو نہیں، پس اس نے یہ حکم فرمایا کہ اس کے بغیر کسی کی عبادت نہ کرو یہی ٹھیک دین ہے ، لیکن زیادہ تر لوگ (اس حقیقت کو) نہیں مانتے۔ (ت)

طلسم و نیر نجات سراسر ناجائز ہیں نیرنج تو شعبدہ ہے اور شعبدہ حرام کما فی الدر المختار وغیرہ من الاسفار (جیسا کہ در مختار وغیرہ بڑی بڑی کتابوں میں مذکور ہے۔ت) اور طلسم تصاویر سے خالی نہیں اور تصویر حرام، (حدیث میں ہے:)

۱ القرآن الکریم ۳۷ / ۸۸ و ۸۹ ۲ القرآن الکریم ۱۲ / ۴۰

Fatawa Razawiyya Volume 23

“The most severely punished people on the Day of Resurrection are those who kill a Prophet or are killed by a Prophet, and the image-makers.” - And Allah Almighty knows best.

The most severe punishment on the Day of Judgment will be for the person who martyred a Prophet or was killed by a Prophet, and for those who make images. And Allah Almighty knows best (T).

Problem 338: Sent by Maulana Muhammad Bahauddin Sahib, resident of Sikandarpur, Post Office Karanda, District Ghazipur, 27th Rabi-ul-Awwal 1335 AH. A Wahhabi lives here, he is a follower of the scholars of Deoband, especially Maulana Ashraf Ali and Maulana Rashid Ahmed. That person says that the status of parents is higher than that of a religious guide (Pir) and teacher because the status of parents is proven more from the Holy Quran. I presented a Hadith that the excellence of a Pir and teacher is greater than that of parents; that person said we will not accept Hadith in opposition to the Quran. So the question is, what is the status of one who rejects a Hadith? And is the status of a Pir and teacher higher than parents or not? Please write down two points with evidence, I will consider that writing as a decree. Peace.

The Answer: The status of a Pir and a teacher of religious knowledge is higher than that of parents; they are the nurturers of the body while the former is the nurturer of the soul. The relationship that the soul has to the body is the same relationship a teacher and Pir has to parents.

As clarified by Allama Shurunbulali in 'Ghuniyat Dhawil Ahkam', where it is stated: "This (teacher) is the father of the human's soul, not the father of the body formed from reproductive fluid (semen). Therefore, the difference between the soul and the body is the same difference between the teacher and the parents." (T)

In the Great Quran, the mention of parents is made, but it is not stated that no one has a right equal to them. Rather, in that noble verse where gratitude to parents is mentioned alongside gratitude to Him, it signifies that the status of religious nurturers is much greater than that of parents.

1. Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 10297 & 10515, Al-Maktaba al-Faysaliya, Beirut, 10/260 & 266.
2. Ghuniyat Dhawil Ahkam.

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

"कयामत के दिन सबसे अधिक दंडित वे लोग होंगे जिन्होंने किसी नबी (पैगंबर) को शहीद किया या जिन्हें किसी नबी ने मार डाला, और चित्र बनाने वाले।" - और अल्लाह ही बेहतर जानता है।

क़यामत के दिन सब लोगों से ज़्यादा सख़्त अज़ाब उस शख़्स को होगा जिसने किसी नबी को शहीद किया या जिसे किसी नबी ने मार डाला, और तस्वीर बनाने वालों को। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है (त)।

मसला 338: प्रेषक मौलवी मुहम्मद बहाउद्दीन साहब, ग्राम सिकंदरपुर, डाकखाना करंडा, ज़िला ग़ाज़ीपुर, 27 रबीउल अव्वल 1335 हिजरी। यहाँ एक वहाबी रहता है, वह शख़्स देवबंदी उलेमा का अनुयायी है, ख़ासकर मौलवी अशरफ़ अली और मौलवी रशीद अहमद का। वह शख़्स कहता है कि पीर और दीनी उस्ताद से मर्तबा (दर्ज़ा) माता-पिता का ज़्यादा है क्योंकि माता-पिता का मर्तबा क़ुरआन मजीद से ज़्यादा साबित होता है। मैंने हदीस पेश की कि पीर और उस्ताद की फ़ज़ीलत माता-पिता से ज़्यादा है, उस शख़्स ने कहा कि हम क़ुरआन मजीद के मुक़ाबले में हदीस को नहीं मानेंगे। तो सवाल यह है कि हदीस शरीफ़ का इनकार करने वाला कैसा हुआ, और माता-पिता से मर्तबा ज़्यादा पीर और उस्ताद का है या नहीं? दलील के साथ दो बातें क़लम से तहरीर कर दीजिये, मैं उस तहरीर को सनद (प्रमाण) समझूँगा। वस्सलाम।

जवाब: दीन (धर्म) के इल्म के पीर और उस्ताद का मर्तबा माता-पिता से बड़ा है। वे बदन के पालनहार हैं और ये रूह (आत्मा) के पालनहार। रूह का बदन से जो संबंध है, वही संबंध उस्ताद और पीर का माता-पिता से है।

जैसा कि अल्लामा शुरुनबुलाली ने 'ग़ुनिया ज़वी अल-अहकाम' में इसकी वज़ाहत फ़रमाई है: "यह उस्ताद इंसान की रूह का बाप है, उसके नतफ़े(वीर्य) से बने जिस्म का बाप नहीं। लिहाज़ा जो फ़र्क़ जिस्म और रूह में है, वही फ़र्क़ उस्ताद और माता-पिता में है।" (त)

क़ुरआन अज़ीम में माता-पिता का ज़िक्र फ़रमाया गया है, यह नहीं फ़रमाया गया कि उनके बराबर किसी का हक़ नहीं है। बल्कि वह आयते करीमा जिसमें अपने शुक्र (आभार) के साथ वालिदैन (माता-

पिता) के शुक्र को फ़रमाया गया, मब्बियाने-दीन (दीन के पालनहारों) का मर्तबा माता-पिता से बहुत ज़्यादा है।

1. अल-मुअजम अल-कबीर, हदीस 10297 और 10515, अल-मकतबा अल-फ़ैसलिया, बेरूत, 10/260 और 266।
2. ग़ुनिया ज़वी अल-अहकाम।

पृष्ठ 702 का 768

اشد الناس عذابا یوم القیمۃ من قتل نبیا او قتلہ نبی والمصورون - واللہ تعالٰی اعلم۔

روز قیامت سب لوگوں سے زیادہ سخت عذاب اس کو ہوگا کہ جس نے کسی نبی کو شہید کیا یا اسے کسی نبی نے مار ڈالا، اور تصویریں بنانے والوں کو۔ واللہ تعالٰی اعلم (ت)

مسئلہ ۳۳۸: مرسلہ مولوی محمد بہاؤ الدین صاحب موضع سکندر پور ڈاکخانہ کرنڈہ ضلع غازی پور ۲۷ ربیع الاول شریف ۱۳۳۵ھ یہاں پر ایک وہابی رہتا ہے وہ شخص پیرو ہے علمائے دیوبند کا، خاص کر مولوی اشرف علی و مولوی رشید احمد کا۔ وہ شخص کہتا ہے کہ پیر و استادِ دینی سے مرتبہ زیادہ ہے ماں باپ کا کیونکہ ماں باپ کا مرتبہ قرآن مجید سے زیادہ ثابت ہوتا ہے فقیر نے حدیث پیش کی کہ فضیلت پیر و استاد کی ماں باپ سے زیادہ ہے، اس شخص نے کہا کہ ہم قرآن مجید کے مقابلہ میں حدیث کو نہ مانیں گے، تو سوال یہ کہ حدیث شریف کا انکار کرنے والا کیسا ہوا، اور ماں باپ سے مرتبہ زیادہ پیر و استاد کا ہے یا نہیں؟ با دلیل دو بات قلم سے تحریر کر دیجئے وہ تحریر سند سمجھوں گا۔ والسلام

الجواب: پیر و استاد علم دین کا مرتبہ ماں باپ سے زیادہ وہ مربی بدن ہیں یہ مربی روح، جو نسبت روح سے بدن کو ہے وہی نسبت استاد و پیر سے ماں باپ کو ہے،

کما نص علیہ العلامۃ الشرنبلالی فی غنیۃ ذوی الاحکام وقال فیہ ذا ابو الروح لا ابو النطفۃ۔ جیسا کہ علامہ شرنبلالی نے غنیہ ذوی الاحکام میں اس کی صراحت فرمائی چنانچہ اس میں ارشاد فرمایا یہ استاد انسان کے روح کا باپ ہے اس کے مادہ تولید (نطفہ) سے بنے ہوئے جسم کا باپ نہیں۔ لہٰذا جو فرق جسم اور روح میں ہے وہی فرق استاد اور والدین میں ہے۔ (ت)

قرآن عظیم میں ماں باپ کا ذکر فرمایا یہ نہیں فرمایا کہ ان کے برابر کسی کا حق نہیں بلکہ وہ آیہ کریمہ جس میں اپنے شکر کے ساتھ والدین کے شکر کو فرمایا، مربیانِ دین کا مرتبہ ماں باپ سے بہت زائد

1 المعجم الکبیر حدیث ۱۰۲۹۷ و ۱۰۵۱۵ المکتبۃ الفیصلیہ بیروت ۲۶۰/۱۰ و ۲۶۶ 2 غنیہ ذوی الاحکام

Fatawa Rizvia, Volume 23

...it points towards the fact that religious upbringing is a great blessing, and showing gratitude for it is strictly mandatory. However, gratitude towards them is essentially gratitude towards Allah Almighty; hence, they were included in [the mention of] Him, and the mention of parents followed. Otherwise, the rights of parents would surpass those of the Prophet, since neither a teacher/spiritual guide nor the Prophet is specifically mentioned here [separately in that context]. What sense does complaining about the Deobandis' rejection of Hadith make? Look at the fatwa of the scholars of the Haramin Sharifain (Two Holy Mosques), 'Husam al-Haramain', which shows that these people themselves are opponents of the Holy Prophet (peace and blessings be upon him). And Allah Almighty knows best.

Problem 339: Sent by Sheikh Muhammad Ikramuddin, a student of Hifz grade (D), Chowk Lucknow, Madrasa Furqania, 12 Rabi-ul-Akhir 1335 AH. What do the scholars of the clear faith and the jurists of the firm Sharia say on this matter: Zaid's father prevents him from studying religious sciences. Can Zaid, without his father's consent, leave his hometown and go to another city to study religious sciences, given that there is no Mawlawi or Hafiz present in his hometown? Please provide an answer with reference to stated books. Explain and be rewarded (t).

The Answer: Seeking religious knowledge to the extent of one's personal need is an individual obligation (Fard-e-Ain), and more than that is a communal obligation (Fard-e-Kifayah). His father stopping him from this is against God's command, and there is no obedience to anyone in matters that involve disobeying God's command.

[Arabic Quote]: "The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: There is no obedience to anyone in the disobedience of Allah Almighty." The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: There is no obedience (and submission) to anyone in the disobedience of Allah. (t)

It is stated in Fatawa Imam Qazi Khan: [Arabic Quote]: "If one goes out for seeking knowledge without the permission of his parents, there is no harm in it, and this is not considered disobedience towards them." If one goes out for the acquisition of knowledge without the parents' permission, there is no harm in it, and this is not considered disobedience to them. (t)

1. Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 3150, Al-Maktabah al-Faysaliyyah, Beirut, 3/208-209.

2. Fatawa Qazi Khan, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Chapter on Submission, etc., Naval Kishore, Lucknow, 4/794.

फ़तावा रज़विया, खंड २३

...होने की ओर इशारा करता है कि धार्मिक प्रशिक्षण एक महान नियमत (उपहार) है और इसके लिए आभार व्यक्त करना अनिवार्य है, परंतु उनका आभार वास्तव में अल्लाह सर्वशक्तिमान का आभार है, इसीलिए उन्हें उसी में सम्मिलित किया गया और उनके बाद माता-पिता का उल्लेख हुआ। अन्यथा माता-पिता का अधिकार नबी से बढ़ जाएगा क्योंकि यहाँ जिस प्रकार शिक्षक और पीर का उल्लेख नहीं है, वैसे ही नबी का भी उल्लेख नहीं है। देवबंदियों द्वारा हदीस के इनकार की शिकायत का क्या अर्थ है? हरमैन शरीफ़ैन के विद्वानों का फ़तवा 'हुसामुल हरमैन' देखें कि ये लोग स्वयं हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के विरोधी हैं। और अल्लाह बेहतर जानता है।

मसाला ३३९: प्रेषक: शेख मुहम्मद इकराम उद्दीन, छात्र, हिफ़्ज़ ग्रेड (द), चौक लखनऊ, मदरसा फ़ुरक़ानिया, १२ रबी-उल-आख़िर १३३५ हिजरी। दीन-ए-मुबीन के विद्वान और शरीअत-ए-मतीन के मुफ़्ती इस मसले में क्या कहते हैं कि ज़ैद का बाप उसे दीनी उलूम (धार्मिक विज्ञान) पढ़ने से रोकता है। क्या ज़ैद अपने बाप की रज़ामंदी के बिना दीन का इल्म हासिल करने के लिए अपना वतन छोड़कर दूसरे शहर जा सकता है, जबकि उसके वतन में कोई मौलवी या हाफ़िज़ मौजूद नहीं है? उद्धृत पुस्तकों के संदर्भ में उत्तर दिया जाए। 'बय्यिनू तूजरू' (स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें)।

उत्तर: दीन का इल्म अपनी ज़रूरत के मुताबिक़ हासिल करना 'फ़र्ज़-ए-ऐन' है और उससे ज़्यादा 'फ़र्ज़-ए-किफ़ाया' है। उसके बाप का उसे इससे रोकना अल्लाह के हुक्म के ख़िलाफ़ है, और अल्लाह के हुक्म की नाफ़रमानी में किसी की बात मानना अनिवार्य नहीं है।

[अरबी उद्धरण]: "हुज़ूर अकरम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया: अल्लाह तआला की नाफ़रमानी में किसी की इताअत (आज्ञाकारी) नहीं है।" हुज़ूर अकरम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया: अल्लाह तआला की नाफ़रमानी में किसी की इताअत (और आज्ञाकारिता) नहीं है। (त)

फ़तावा इमाम क़ाज़ी ख़ान में है: [अरबी उद्धरण]: "यदि कोई ज्ञान की खोज में माता-पिता की अनुमति के बिना बाहर जाता है, तो इसमें कोई बुराई नहीं है और यह अवज्ञा नहीं है।" यदि ज्ञान प्राप्त करने के लिए माता-पिता की अनुमति के बिना बाहर जाए, तो इसमें कोई हर्ज नहीं है, और यह उनकी नाफ़रमानी नहीं है। (त)

1. अल-मुअजम अल-कबीर, हदीस ३१५०, अल-मकतबा अल-फ़ैसलिया, बैरुत, ३/२०८-२०९।

2. फ़तावा क़ाज़ी ख़ान, किताब अल-हज़्र वल इबाहत, फ़स्ल फ़ित तस्लीम आदि, नवल किशोर लखनऊ ४/७९४।

पृष्ठ ७०३ का ७६८

ہونے کی طرف اشارہ فرماتی ہے ظاہر ہے کہ تربیت دین نعمتِ عظمٰی ہے اور اس کا شکر قطعاً فرض ، مگر ان کا شکر بعینہ شکر الٰہی عز وجل ہے اسی واسطے انہیں لی میں داخل فرمایا ان کے بعد والدین کا ذکر ارشاد ہوا، ورنہ والدین کا حق نبی سے بڑھ جائے گا کہ یہاں جس طرح استاد و پیر کا ذکر نہیں ویسے ہی نبی کا بھی ذکر نہیں۔ دیوبندیوں سے انکار حدیث کی شکایت کیا معنی رکھتی ہے۔ علمائے حرمین شریفین کا فتوٰی حسام الحرمین دیکھئے کہ یہ لوگ خود حضور رسالت علیہ الصلوٰۃ والتحیۃ کے مخالف ہیں۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۳۳۹: مرسلہ شیخ محمد اکرام الدین طالب علم درجہ حفظ(د) چوک لکھنو مدرسہ فرقانیہ ۱۲ ربیع الآخر ۱۳۳۵ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین مبین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ زید کا باپ علوم دینیہ پڑھنے سے زید کو روکتا ہے کیا زید بلارضامندی اپنے باپ کے طلبِ علمِ دین کے واسطے اپنا وطن چھوڑ کر دوسرے شہر میں جاکر علم دین پڑھے درحالیکہ اس کے وطن میں کوئی مولوی حافظ موجود نہیں ہے۔ جواب بحوالہ کتب مسطور فرمایا جائے۔ بینوا توجروا (بیان فرمائیے اجر پائیے۔ ت)

الجواب: طلبِ علم دین اپنی حاجت کے قدر فرضِ عین اور اس سے زائد فرضِ کفایہ ہے اس کے باپ کا اس سے روکنا خلافِ حکمِ خدا ہے اور خلافِ حکمِ خدا میں کسی کی اطاعت نہیں۔

قال صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم لا طاعۃ لاحد فی معصیۃ اللہ تعالٰی۔ حضور اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا اللہ تعالٰی کی نافرمانی میں کسی کی اطاعت (اور فرمانبرداری) نہیں۔ (ت)

فتاوٰی امام قاضی خاں میں ہے: لو خرج فی طلب العلم بغیر اذن والدیہ فلا باس بہ و لم یکن ہذا عقوقاً۔ اگر حصولِ علم کے لئے بغیر اجازتِ والدین باہر جائے تو اس میں کوئی حرج نہیں، اور یہ ان کی نافرمانی نہیں۔ (ت)

1 المعجم الکبیر حدیث ۳۱۵۰ المکتبۃ الفیصلیۃ بیروت ۳ / ۲۰۸۔۲۰۹ 2 فتاوٰی قاضی خاں کتاب الحظر والاباحۃ فصل فی التسلیم الخ نولکشو لکھنؤ ۴ / ۷۹۴

Fatawa Razawiyya Volume 23

Yes, if the father is in need and if he (the son) goes abroad, he (the father) will be neglected, having no means of sustenance with him nor can he (the son) send any, then preventing him is justified. It is mentioned in Fatawa Alamgiri:

[Arabic Text Column]: Imam Muhammad (may Allah Almighty have mercy on him) said in 'Al-Siyar al-Kabir': If a man intends to travel for a purpose other than Jihad, for trade, Hajj, or Umrah, and his parents dislike it; if it is feared that they will be neglected because they are poor and their maintenance is upon him, and his wealth does not suffice for the provisions, the animal for transport, and their maintenance, then he should not go out without their permission. This is regardless of whether it is a journey in which there is fear for the son's life, like boarding a ship at sea or crossing the desert on foot in severe cold, or not. If there is no fear of their neglect because they are wealthy and their maintenance is not upon him; if it is a journey in which there is no fear for the son's life, he may go out without their permission. If there is fear for the son's life, he should not go out except with their permission. This is mentioned in 'Al-Dhakhirah'. The same answer applies when he travels to another city for his own maintenance; if there is no fear for his life due to this travel, it is like traveling for trade, and if there is fear for his life, it is like Jihad.

[Urdu Text Column]: Imam Muhammad (may Allah have mercy on him) said in 'Al-Siyar al-Kabir': When a person intends to travel for a purpose other than Jihad, for example, for business or for Hajj or Umrah, but the parents dislike his traveling; if there is a fear of the parents' destruction (and neglect) due to his departure, for example, they are poor and destitute and he is responsible for the expenses of both, and the situation is such that his capital is not insufficient for travel expenses, a ride, and the expenses of both, then in this case, this person should not go without the parents' permission, whether it is a journey in which there is a danger of the son's destruction, such as boarding a boat in the sea or crossing a forest wilderness on foot in days of severe cold, or not. If there is no danger of the parents' destruction, for example, both (parents) are wealthy and their expenses are not his responsibility. If there is no danger of the son's destruction during the journey, then in this case he can go out without the parents' permission. And if there is a fear for his life, then do not travel without taking permission. This is mentioned in 'Al-Dhakhira' and this is the answer when he goes to another city for the acquisition of Fiqh (jurisprudence), if...

फतावा रज़विया जिल्द 23

हाँ, अगर बाप मोहताज है और अगर यह बाहर जाए तो वह ज़ाया (बर्बाद) रह जाए, उसके पास ताकत (गुज़ारे) का कोई ज़रिया न हो और न ही यह भेज सके, तो उसका रोकना सही है। फतावा आलमगीरी में है:

[अरबी पाठ कॉलम]: इमाम मुहम्मद (अल्लाह तआला उन पर रहम करे) ने 'अस-सियर अल-कबीर' में फ़रमाया: यदि कोई व्यक्ति जिहाद के अलावा किसी अन्य उद्देश्य के लिए, जैसे व्यापार, हज या उमराह के लिए यात्रा करना चाहता है, और उसके माता-पिता इसे नापसंद करते हैं; यदि यह डर है कि उनके बाहर जाने से माता-पिता उपेक्षित हो जाएँगे क्योंकि वे गरीब हैं और उनका भरण-पोषण उन पर है, और उनका धन प्रावधानों, परिवहन के लिए जानवर और उनके भरण-पोषण के लिए पर्याप्त नहीं है, तो उसे उनकी अनुमति के बिना बाहर नहीं जाना चाहिए। यह चाहे ऐसी यात्रा हो जिसमें बेटे के जीवन के लिए डर हो, जैसे समुद्र में जहाज पर सवार होना या कड़ाके की ठंड में पैदल रेगिस्तान पार करना, या नहीं। यदि उनकी उपेक्षा का कोई डर नहीं है क्योंकि वे धनी हैं और उनका भरण-पोषण उन पर नहीं है; यदि यह ऐसी यात्रा है जिसमें बेटे के जीवन के लिए कोई डर नहीं है, तो वह उनकी अनुमति के बिना बाहर जा सकता है। यदि बेटे के जीवन के लिए डर है, तो उसे उनकी अनुमति के बिना बाहर नहीं जाना चाहिए। यह 'अद-दखीराह' में उल्लेखित है। वही उत्तर तब लागू होता है जब वह अपने भरण-पोषण के लिए दूसरे शहर की यात्रा करता है; यदि इस यात्रा के कारण उसके जीवन के लिए कोई डर नहीं है, तो यह व्यापार के लिए यात्रा करने जैसा है, और यदि उसके जीवन के लिए डर है, तो यह जिहाद जैसा है।

[उर्दू पाठ कॉलम]: इमाम मुहम्मद रहमतुल्लाह अलैहि ने सियर कबीर में फरमाया: जब कोई व्यक्ति जिहाद के अलावा किसी और काम के लिए सफर करने का इरादा करे, मसलन कारोबार करने या हज या उमराह करने का इरादा करे, लेकिन माता-पिता उसके सफर करने को नापसंद करें; अगर उसे (अपने बाहर जाने की वजह से) माता-पिता की हलाकत (और बर्बाद होने) का खतरा हो, मसलन इस तरह कि वे दोनों तंगदस्त और नादार हों और दोनों के खर्चों का यह ज़िम्मेदार हो, और हालत यह हो कि उसका सरमाया ज़ाद-ए-राह, सवारी और उन दोनों के खर्चों के लिए नाकाफी न हो, तो फिर इस सूरत में यह व्यक्ति माता-पिता की इजाजत के बिना न जाए, चाहे ऐसा सफर हो जिसमें बेटे की हलाकत का खतरा हो जैसे समंदर में किसी कश्ती पर सवार होना या किसी जंगल बियाबान को शदीद सर्दी के दिनों में पैदल तय करना, या ऐसा न हो। अगर उसे माता-पिता की हलाकत का खतरा

न हो, मसलन वे दोनों (माता-पिता) मालदार हों और उनके अख़राजात (खर्च) उसके ज़िम्मे न हों। अगर सफर में उन्हें बेटे की हलाकत का कोई खतरा न हो, तो इस सूरत में यह माता-पिता की इजाजत के बिना बाहर जा सकता है। और अगर उन्हें उसकी जान का अंदेशा हो, तो फिर बिना इजाजत लिए सफर न करे। ज़ख़ीरा में यही ज़िक्र है और यह जवाब है जब वह फिक़्ह (धर्मशास्त्र) हासिल करने के लिए किसी दूसरे शहर में जाए, अगर...

ہاں اگر باپ محتاج ہے اور اگر یہ باہر جائے تو وہ ضائع رہ جائے کوئی ذریعہ قوت نہ اس کے پاس ہو نہ یہ بھیج سکے تو اس کا روکنا بجا ہے، فتاویٰ عالمگیریہ میں ہے:

[عربی متن]: قال محمد رحمه الله تعالى في السير الكبير اذا اراد الرجل ان يسافر الى غير الجهاد لتجارة او حج او عمرة وكره ذلك ابواه فان كان يخاف الضيعة عليهما بان كانا معسرين ونفقتهما عليه وماله لايفى بالزاد والراحلة ونفقتهما فانه لايخرج بغير اذنهما سواء كان سفرا يخاف على الولد الهلاك فيه كركوب السفينة في البحر اودخول البادية ماشيا فى البرد الشديد اولا وان كان لايخاف الضيعة عليهما بان كانا موسرين ولم تكن نفقتهما عليه، ان كان سفرا لا يخاف على الولد الهلاك فيه كان له ان يخرج بغير اذنه ان كان يخاف على الولد لا يخرج الا باذنهما كذا فى الذخيرة وكذا الجواب فيما اذا خرج للنفقة الى بلدة اخرى ان كان لايخاف عليه الهلاك بسبب هذا الخروج كان بمنزلة السفر للتجارة وان كان يخاف عليه الهلاك كان بمنزلة الجهاد

[اردو ترجمہ]: امام محمد رحمۃ اللہ علیہ نے سیر کبیر میں فرمایا جب کوئی شخص جہاد کے بغیر کسی اور کام کے لئے سفر کرنے کا ارادہ کرے مثلاً کاروبار کرنے یا حج یا عمرہ کرنے کا ارادہ کرے، لیکن والدین اس کے سفر کرنے کو ناپسند کریں، اگر اسے (اپنے باہر جانے کی وجہ سے) والدین کی ہلاکت (اور تلف ہونے) کا خطرہ ہو مثلاً اس طرح کہ وہ دونوں تنگدست اور نااادار ہوں اور دونوں کے اخراجات کا یہ ذمہ دار ہو، اور حالت یہ ہو کہ اس کا سرمایہ زادِ راہ، سواری اور ان دونوں کے اخراجات کے لئے ناکافی نہ ہو تو پھر اس صورت میں یہ شخص والدین کی اجازت کے بغیر نہ جائے، خواہ ایسا سفر ہو جس میں بیٹے کی ہلاکت کا خطرہ ہو جیسے سمندر میں کسی کشتی پر سوار ہونا یا کسی جنگل بیابان کو شدید سردی کے دنوں میں پیدل طے کرنا، یا ایسا نہ ہو،

اگر اسے والدین کی ہلاکت کا خطرہ نہ ہو مثلاً وہ دونوں (والدین) مالدار ہوں اور ان کے اخراجات اس کے ذمے نہ ہوں۔ اگر سفر میں انہیں بیٹے کی ہلاکت کا کوئی خطرہ نہ ہو پس اس صورت میں یہ والدین کی اجازت کے بغیر باہر جاسکتا ہے۔ اور اگر انہیں اس کی جان کا اندیشہ ہو تو پھر بغیر اجازت لئے سفر نہ کرے۔ ذخیرہ میں یہی مذکور ہے اور یہ جواب ہے، جب یہ حصول فقہ کے لئے کسی دوسرے شہر میں جائے، اگر

Fatawa Rizvia, Volume 23

(Arabic Text): As stated in al-Muhit (1) - shortened. I saw myself writing on his statement "he should not leave without their permission" the following: "I say: This means true permission. For it is only valid if they have sufficient means, even if provided by someone else. However, if he seeks permission while knowing they lack sufficient means without him, and they say angrily, 'Go with the blessing of Allah Almighty,' then this is not considered permission at all. Even if it were assumed to be, it is not credible because neglecting them is forbidden (haram), and what is forbidden does not become permissible with anyone's permission."

(Urdu Text): If there is no danger of death in this journey, then it is like a journey for trade. And if there is fear of death, then it is like a journey for Jihad. This is mentioned in al-Muhit - shortened. You saw that I wrote on his statement "he should not leave without their permission" the same thing he clarified. I say: (I say) here "permission" refers to real permission, and this can only happen when both (parents) have sufficient wealth, even if it is provided by someone else. But if he asks for permission while knowing that without him they do not have enough wealth for their needs (kifaf), and they say in an angry tone, "Proceed in view of the blessing of Allah Almighty," then this is in no way "permission," even if it were assumed so. Therefore, it has no credibility because letting them go to waste is haram, and what is haram cannot be made halal with anyone's permission. (T)

Similarly, if a young beardless boy (amrad) is handsome and a source of fitna (temptation/strife) and travels alone, it is said that in this case too the father can stop him. In [Fatawa] Khaniyah, after the previous passage, it says:

(Arabic Text): "It is said this is when he is bearded; but if he is a beardless boy with a handsome face, then [the father] must prevent him from leaving." (2)

This ruling applies when he has a beard, but if the boy is beardless and handsome, then in this case the father can stop him from going out, i.e., from traveling. (T)

I say: (I say) The research on this matter is that if there is a certain fear of fitna in going there, meaning such a strong probability that in jurisprudence it is annexed to certainty, then without a doubt the father can stop him; in fact, it is necessary to stop him.

Footnotes: 1. Fatawa Hindiyya, Kitab al-Karahiya, Chapter 26, Nurani Kutub Khana Peshawar, 5/365. 2. Fatawa Qadi Khan, Kitab al-Hazr wa al-Ibaha, Section on Tasbih and Taslim, Naval Kishore Lucknow, 4/794.

फतावा रिज़विया, खंड 23

(अरबी पाठ): जैसा कि अल-मुहीत (1) में है - संक्षेप में। मैंने अपने आप को उनके इस कथन पर "वह उन दोनों की अनुमति के बिना न निकले" यह लिखते हुए पाया: "मैं कहता हूँ: अर्थात वास्तविक अनुमति। क्योंकि यह तभी संभव है जब उनके पास पर्याप्त साधन हों, भले ही किसी और की ओर से हों। लेकिन अगर वह अनुमति मांगे जबकि वह जानता है कि उसके बिना उनके पास पर्याप्त साधन नहीं हैं, और वे क्रोधित होकर कहें, 'अल्लाह सर्वशक्तिमान के आशीर्वाद के साथ जाओ,' तो यह किसी भी तरह से अनुमति नहीं है। भले ही इसे मान लिया जाए, फिर भी यह विश्वसनीय नहीं है क्योंकि उन्हें बर्बाद करना हराम है, और हराम किसी की अनुमति से हलाल नहीं हो सकता।"

(उर्दू पाठ): यदि इस यात्रा में मृत्यु का खतरा नहीं है, तो यह व्यापारिक यात्रा की तरह है। और यदि मृत्यु का भय हो, तो यह जिहाद की यात्रा के समान है। अल-मुहीत में इसी तरह उल्लेखित है। आपने देखा कि मैंने उनके कथन "वह उन दोनों की अनुमति के बिना न निकले" पर वही लिखा जो उन्होंने स्पष्ट किया था। मैं कहता हूँ: (मैं कहता हूँ) यहाँ "अनुमति" से तात्पर्य वास्तविक अनुमति है, और यह तभी हो सकता है जब उन दोनों (माता-पिता) के पास पर्याप्त धन हो, भले ही वह किसी और के द्वारा उपलब्ध कराया गया हो। लेकिन यदि वह अनुमति मांगता है जबकि वह जानता है कि उसके बिना उनके पास अपनी जरूरतों (किफाफ) के लिए पर्याप्त धन नहीं है, और वे गुस्से भरे लहजे में कहते हैं, "अल्लाह सर्वशक्तिमान के आशीर्वाद को देखते हुए रवाना हो जाओ," तो यह किसी भी स्थिति में "अनुमति" नहीं है, भले ही इसे मान लिया जाए। इसलिए, इसकी कोई विश्वसनीयता नहीं है क्योंकि उन्हें बर्बाद होने देना हराम है, और हराम किसी की अनुमति से हलाल नहीं किया जा सकता। (टी)

इसी तरह, यदि एक युवा दाढ़ी रहित लड़का (अमरद) सुंदर है और फितना (प्रलोभन/कलह) का स्रोत है और अकेला यात्रा करता है, तो कहा जाता है कि इस मामले में भी पिता उसे रोक सकता है। [फतावा] खानिया में पिछली इबारत के बाद है:

(अरबी पाठ): "कहा गया है कि यह तब है जब वह दाढ़ी वाला हो; लेकिन अगर वह एक सुंदर चेहरे वाला दाढ़ी रहित लड़का है, तो उसे बाहर जाने से रोकना चाहिए।" (2)

यह नियम तब लागू होता है जब उसकी दाढ़ी हो, लेकिन अगर लड़का दाढ़ी रहित और सुंदर है, तो इस मामले में पिता उसे बाहर जाने यानी यात्रा करने से रोक सकता है। (टी)

मैं कहता हूँ: (मैं कहता हूँ) इस मामले पर शोध यह है कि यदि वहां जाने में फितना का निश्चित डर है, यानी इतनी प्रबल संभावना कि न्यायशास्त्र में इसे निश्चितता से जोड़ा जाता है, तो बिना किसी संदेह के पिता उसे रोक सकता है; वास्तव में, उसे रोकना अनिवार्य है।

पादलेख: 1. फतावा हिन्दिया, किताब अल-कराहिया, अध्याय 26, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/365। 2. फतावा काज़ी खान, किताब अल-हज़र वल-इबाह, तस्बीह और तस्लीम पर अनुभाग, नवल किशोर लखनऊ, 4/794।

كذا في المحيط ١ اهـ باختصار، ورأيتني كتبت على قوله، لا يخرج بغير اذنهما ما نصه اقول: ای حقیقة فانه لا یکون الا اذا کانت عندهما کفایة ولو من قبل غیرهما اما اذا استأذن وهو یعلم ان لا کفاف لهما دونه فقالا غضبًا سر علی برکة الله تعالی فهذا لیس من الاذن في شیئ وان فرض فلا معتبر به لان اضاعتهما حرام والحرام لا یحل باذن احد۔

اس سفر میں ہلاکت کا خطرہ نہ ہو تو پھر یہ سفر سفر تجارت کی طرح ہے۔ اور اگر ہلاکت کا خوف ہو تو پھر بمنزلہ سفر جہاد ہے۔ محیط میں اسی طرح مذکور ہے اھ باختصار۔ تو نے دیکھا کہ میں نے اس کے قول "لا یخرج بغیر اذنهما" وہی کچھ لکھا کہ جس کی اس نے تصریح کی اقول: (میں کہتا ہوں) یہاں "اذن" سے مراد حقیقتاً اذن ہے اور یہ اسی وقت ہو سکتا ہے جبکہ ان دونوں (والدین) کے پاس بقدر کفایت مال ہو اگرچہ کسی دوسرے کی طرف سے مہیا ہو۔ لیکن اگر یہ ان سے اجازت مانگے جبکہ یہ جانتا ہے کہ اس کے بغیر ان کے بقدر ضرورت (کفاف) مال نہیں اور وہ غضبناک لہجے میں کہہ دیں اللہ تعالٰی کی برکت کے پیش نظر روانہ ہو جاؤ تو یہ کسی حالت میں "اذن" نہیں اگرچہ فرض کر لیا جائے لہذا اس کا کوئی اعتبار نہیں اس لئے انہیں ضائع کردینا حرام ہے، اور حرام کسی کی اجازت سے حلال نہیں ہو سکتا۔ (ت)

اسی طرح اگر لڑکا امرد خوبصورت محلِ فتنہ ہے اور تنہا جاتا ہے تو کہا گیا کہ اس صورت میں بھی باپ روک سکتا ہے۔ خانیہ میں بعد عبارت سابقہ ہے :

قیل هذا اذا کان ملتحیا فان کان امرد صبیح الوجه فلا بد ان یمنعه من الخروج ٢ اهـ

یہ حکم اس وقت ہے جبکہ وہ باریش ہو لیکن اگر وہ لڑکا بے ریش، خوبصورت ہو تو پھر دریں صورت والد اس کے باہر جانے سے یعنی سفر کرنے سے روک سکتا ہے اھ (ت)

اقول: (میں کہتا ہوں) تحقیق مقام یہ ہے کہ اگر وہاں جانے میں اندیشہ فتنہ یقینی ہے یعنی ایسا ظن غالب کہ فقہیات میں ملتحق بہ یقین ہے تو بلا شبہ باپ روک سکتا ہے بلکہ روکنا لازم ہے

۱ فتاوٰی ہندیہ کتاب الکراہیۃ الخ الباب السادس والعشرون نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۶۵ ۲ فتاوٰی قاضی خان کتاب الحظر والاباحۃ فصل فی التسبیح والتسلیم الخ نولکشور لکھنو ۴ / ۷۹۴

Fatawa Razawiyya, Volume 23

"Indeed, averting harm is more important than procuring benefits" (because defending against corruption is more necessary than achieving benefits). And if it is mere speculation, it is not reliable. If it is an intermediate state, it cannot prevent necessary knowledge, and in excess, opinions differ, and the standard is the comparison of harm and benefit as is the requirement of Islamic law and reason. So let there be success, and success is from Allah (as is the requirement of Sharia and rational law, so success should be achieved, and the achievement of success is only by the grace of Allah Almighty). And Allah subhanahu wa ta'ala knows best.

Problem 320: From Bareilly, Muhalla Saudagari, asked by Muhammad Hussain, student of Madrasa Manzar-e-Islam, 7 Sha'ban al-Mu'azzam 1335 AH. The situation is that Zaid taught Amr the science of medicine, and Amr taught Zaid the science of arithmetic. Are they equal in being teacher and student, or does one have superiority over the other?

Answer: Addition, subtraction, multiplication, and division - to the extent that the knowledge of inheritance laws depends on it - are superior to medicine. In the rest of arithmetic, delving deeper makes medicine superior. Whoever taught the superior science is the superior teacher. And Allah Almighty knows best.

Problem 321: From Bareilly, Madrasa Ahl-e-Sunnat, Maulvi Shafi Ahmad Sahib, student of the Madrasa, resident of Pilibhit. What do the scholars of religion say in this matter that Zaid says: if parents forbid the acquisition of obligatory knowledge, they should never be obeyed in this. And if the knowledge cannot be acquired in their proximity, then traveling is necessary, even if the parents need service. Is this saying of Zaid correct or not? Explain in detail even if brief, and receive reward from the Great Lord.

Answer: Zaid's saying is absolutely correct when he wants to acquire that knowledge which is 'Fard al-Ayn' (individual obligation). Similarly, it is correct if he knows to the extent of 'Fard al-Ayn' and wants to acquire 'Fard al-Kifayah' (communal obligation) and it is not available there, and his traveling does not involve leaving parents in a state of loss. If their loss is inevitable, then after 'Fard al-Ayn', permission for 'Kifayah' cannot be given because not leaving them to perish is 'Fard al-Ayn' for him. The meaning of 'Fard al-Ayn' here is that they neither possess wealth nor are they capable of earning; he alone earns and feeds them, and if he remains occupied in the acquisition of 'Kifayah'...

फतावा रजविया, खंड २३

"वास्तव में, नुकसान को टालना लाभ प्राप्त करने से अधिक महत्वपूर्ण है" (क्योंकि भ्रष्टाचार के खिलाफ बचाव लाभ प्राप्त करने से अधिक आवश्यक है)। और यदि यह केवल अटकल है, तो यह विश्वसनीय नहीं है। यदि यह एक मध्यवर्ती स्थिति है, तो यह आवश्यक ज्ञान को नहीं रोक सकता है, और अधिकता में, राय भिन्न होती है, और मानक नुकसान और लाभ की तुलना है जैसा कि इस्लामी कानून और तर्क की आवश्यकता है। तो सफलता मिले, और सफलता अल्लाह की ओर से है (जैसा कि शरीयत और तर्कसंगत कानून की आवश्यकता है, इसलिए सफलता प्राप्त की जानी चाहिए, और सफलता की प्राप्ति केवल अल्लाह सर्वशक्तिमान की कृपा से है)। और अल्लाह सुब्हानहू व ताला सबसे बेहतर जानता है।

मसाला ३२०: बरेली, मुहल्ला सौदागरी से, मुहम्मद हुसैन, मदरसा मंजर-ए-इस्लाम के छात्र द्वारा पूछा गया, ७ शाबान अल-मुअज्जम १३३५ हिजरी। मामला यह है कि जैद ने अम्र को चिकित्सा विज्ञान सिखाया और अम्र ने जैद को अंकगणित सिखाया। शिक्षक और छात्र होने में क्या वे दोनों बराबर हैं या किसी को दूसरे पर श्रेष्ठता प्राप्त है?

जवाब: जोड़, घटाव, गुणा और भाग - जिस हद तक विरासत (फराइज़) का ज्ञान उस पर निर्भर करता है - चिकित्सा से श्रेष्ठ हैं। बाकी अंकगणित में गहराई से जाने से चिकित्सा श्रेष्ठ है। जिसने श्रेष्ठ विज्ञान सिखाया, वह श्रेष्ठ शिक्षक है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसाला ३२१: बरेली, मदरसा अहले सुन्नत से, मौलवी शफी अहमद साहब, मदरसा के छात्र, पीलीभीत के निवासी। धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं कि जैद कहता है: यदि माता-पिता अनिवार्य शिक्षा प्राप्त करने से मना करें, तो इस मामले में उनका आदेश कभी नहीं मानना चाहिए। और यदि उनकी निकटता में शिक्षा प्राप्त नहीं की जा सकती है, तो यात्रा करना आवश्यक है, भले ही माता-पिता को सेवा की आवश्यकता हो। क्या जैद का यह कहना सही है या नहीं? विस्तार से बताएं चाहे संक्षिप्त ही क्यों न हो, और महान भगवान से प्रतिफल प्राप्त करें।

जवाब: जैद की बात बिल्कुल सही है जब वह उस ज्ञान को प्राप्त करना चाहता है जो 'फर्ज़-ए-ऐन' (व्यक्तिगत दायित्व) है। इसी तरह, यह सही है यदि वह 'फर्ज़-ए-ऐन' की सीमा तक जानता है और 'फर्ज़-ए-किफ़ाया' (सामूहिक दायित्व) प्राप्त करना चाहता है और वह वहां उपलब्ध नहीं है, और उसकी यात्रा में माता-पिता को हानि में छोड़ना शामिल नहीं है। यदि उनकी हानि अपरिहार्य है, तो

'फर्ज़-ए-ऐन' के बाद 'किफ़ाया' के लिए अनुमति नहीं दी जा सकती क्योंकि उन्हें नष्ट होने के लिए नहीं छोड़ना उसके लिए 'फर्ज़-ए-ऐन' है। यहाँ 'फर्ज़-ए-ऐन' का अर्थ यह है कि उनके पास न तो धन है और न ही वे कमाने में सक्षम हैं; वह अकेला कमाता है और उन्हें खिलाता है, और यदि वह 'किफ़ाया' की प्राप्ति में व्यस्त रहेगा...

पृष्ठ ७०६ का ७६८

فان درء المفاسد اھم من جلب المصالح (کیونکہ مفاسد کا دفاع مصالح کے حصول سے زیادہ ضرور کرےت) اور اگر محض وہم ہے تو معتبر نہیں ہے اور اگر متوسط حالت ہے تو علم ضروری سے نہیں روک سکتا اور زائد میں نظر مختلف ہے اور معیار موازنہ مفسدہ و مصلحت ہے کما ہو قانون الشرع والعقل فلیکن التوفیق وباللہ التوفیق (جیسا کہ شرعی اور عقلی قانون کا تقاضا ہے پس توفیق حاصل ہونی چاہئے اور اللہ تعالی کے کرم سے ہی حصول توفیق ہےت) واللہ سبحنہ وتعالی اعلم۔

مسئلہ ۳۲۰: از بریلی محلہ سوداگری مسئولہ محمد حسین طالبعلم مدرسہ منظر اسلام ۷ شعبان المعظم ۱۳۳۵ھ صورت مسئلہ یہ ہے کہ زید نے عمرو کو علم طب سکھایا اور عمرو نے زید کو علم حساب سکھایا مرتبہ استاد اور شاگرد ہونے میں دونوں برابر ہیں یا کسی کو ایک دوسرے پر افضلیت ہے؟

الجواب: جمع تفریق ضرب تقسیم جس قدر پر علم فرائض کا توقف ہے طب سے افضل ہے باقی حساب میں توغل سے طب افضل ہے جس نے افضل سکھایا وہ افضل استاد ہے۔ واللہ تعالی اعلم

مسئلہ ۳۲۱: از بریلی مدرسہ اہلسنت مولوی شفیع احمد صاحب طالب علم مدرسہ ساکن پیلیبھیت کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید کہتا ہے ماں باپ اگر تحصیل علم فرض سے منع کریں تو اس میں ان کی تعمیل حکم ہرگز نہیں چاہئے اور اگر ان کی قربت میں تحصیل نہ ہو سکے تو سفر کرنا ضرور ہے اگرچہ ماں باپ کو اس کی خدمت کی طرف احتیاج ہو تو یہ قول زید صحیح ہے یا نہیں؟ بینوا بالتفصیل ولوکان القلیل توجروا من رب الجلیل (کسی قدر تفصیل سے بیان فرماؤ اگرچہ تھوڑی ہو، اور جلیل القدر پروردگار سے اجر و ثواب پاؤ۔ ت)

الجواب: قول زید صحیح ہے مطلقاً جبکہ اس علم کی تحصیل چاہتا ہو جو فرض عین ہے یونہی صحیح ہے اگر بقدر فرض عین جانتا ہو اور فرض کفایہ کی تحصیل چاہے اور وہاں میسر نہ ہو اور اس کے سفر کرنے میں والدین کا ضائع چھوڑنا نہ ہو اور اگر ان کی اضاعت لازم آئے تو فرض عین کے بعد کفایہ کے لئے اس کی اجازت نہیں ہو سکتی کہ ان کا ضائع نہ چھوڑنا اس پر فرض عین ہے فرض عین کے یہ معنی ہیں کہ وہ نہ مال رکھتے ہیں نہ کسب پر قادر ہیں یہی کماتا ہے اور انہیں کھلاتا ہے اور اگر تحصیل کفایہ میں مشغول ہوگا

Fatawa Razawiyya, Volume 23

...then he would be unable to provide for their maintenance and they would be in need of their nightly bread, or they are severely ill, crippled or paralyzed such that they are unable to move and their service is dependent on him, and they cannot afford a servant, then traveling for seeking sufficient livelihood (Tahsil-e-Kifayah) is forbidden. And Allah Almighty knows best.

Problem 342: From Sawai Madhopur, Sango town, Kota State, Rajputana, sent by Alif Khan, Manager of Madrasa Anjuman-e-Islamiya, 12 Dhu al-Hijjah 1335 AH. Is learning English and Hindi permissible for a Muslim or not?

The Answer: Learning non-religious subjects such that it obstructs necessary religious education is absolutely forbidden, be it Persian, English, or Hindi. Also, teaching things that go against Islamic beliefs, such as denying the existence of heaven despite [its confirmation], denying jinn and devils, or claiming the earth's rotation causes day and night, or that the tearing and mending of heavens is impossible, or that the restoration of the nonexistent is impossible, etc. Such false beliefs found in ancient and modern philosophy; teaching or learning them is forbidden in any language. Furthermore, any education where there is the company of naturalists (Nechari) and atheists, whose influence may loosen or undo the knot of faith, is prohibited. However, if it is free from all evils, there is no prohibition in learning instrumental sciences like mathematics, geometry, arithmetic, algebra, geography, and similar subjects after learning essential religious knowledge, in any language. Learning a language itself has no harm. And Allah Almighty knows best.

Problem 343: Maulvi Afzal Sahib, student of Madrasa Manzar-e-Islam, dated 7 Rabi' al-Awwal 1336 AH.

[Question in Persian:] What do the scholars of religion say regarding a person who studied under a teacher and later discovered that the teacher is not upright in his religion? They say he has no Imam and considers the consensus (Ijma) to be wrong, and says that Qadiani was celibate, etc. Having seen disrespect from him, he left him and made him very angry. Is this student blameworthy in the eyes of Sharia or not? Does such a teacher have any right over the student? State and be rewarded.

[Urdu Translation of Question:] What do the scholars of religion say regarding this matter: a man studied under a teacher, and later it became known to him that his teacher does not hold the correct religion. They say he has no Imam (meaning he is

not a follower of any Imam) and he calls the consensus of the Ummah wrong, and says that Mirza Ghulam Ahmad Qadiani was a celibate (Mujarrad), and besides this, the student saw many other improper and disrespectful books of the teacher. Therefore, he left him and made him severely angry. So is this student blameworthy in Islamic Sharia or not? And does this kind of teacher hold his right over the student or not? Please state, may you be rewarded. (T)

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

...तो वह उनके भरण-पोषण में असमर्थ होगा और वे रात की रोटी के मोहताज हो जाएंगे, या वे गंभीर रूप से बीमार, विकलांग या लकवाग्रस्त हैं कि वे हिलने-डुलने में असमर्थ हैं और उनकी सेवा उसी पर निर्भर है, और वे नौकर नहीं रख सकते, तो जीविका अर्जन (तहसील-ए-किफ़ाया) के लिए यात्रा करना वर्जित है। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

मसाला 342: सवाई माधोपुर, सांगोद कस्बा, कोटा रियासत, राजपूताना से अलफ खान, प्रबंधक मदरसा अंजुमन-ए-इस्लामिया द्वारा भेजा गया, 12 जुल-हिज्जा 1335 हिजरी। क्या किसी मुसलमान के लिए अंग्रेजी और हिंदी की शिक्षा लेना जायज़ है या नहीं?

उत्तर: धर्मेतर विषयों की ऐसी शिक्षा जो आवश्यक धार्मिक शिक्षा में बाधक हो, पूर्णतः हराम है, चाहे वह फारसी हो, अंग्रेजी हो या हिंदी। साथ ही, उन बातों की शिक्षा देना जो इस्लामी विश्वासों के विरुद्ध हैं, जैसे स्वर्ग के अस्तित्व को नकारना, जिन्न और शैतान के अस्तित्व को नकारना, या पृथ्वी के घूमने से दिन और रात का होना, या आकाश का फटना और जुड़ना असंभव होना, या नष्ट हो चुकी चीज़ का पुनः अस्तित्व में आना असंभव होना आदि। प्राचीन और आधुनिक दर्शन में पाए जाने वाले ऐसे झूठे विश्वासों को पढ़ाना या पढ़ना किसी भी भाषा में हराम है। इसके अलावा, ऐसी शिक्षा जिसमें प्रकृतिवादियों (नैचरी) और नास्तिकों की संगति हो, जिनका प्रभाव धर्म की पकड़ को ढीला कर दे या उसे खत्म कर दे, प्रतिबंधित है। हालाँकि, यदि वह सभी बुराइयों से मुक्त है, तो आवश्यक धार्मिक ज्ञान सीखने के बाद गणित, ज्यामिति, अंकगणित, बीजगणित, भूगोल और इसी तरह के सहायक विज्ञानों को किसी भी भाषा में सीखने की कोई मनाही नहीं है। स्वयं किसी भाषा को सीखने में कोई बुराई नहीं है। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

मसाला 343: मौलवी अफजल साहब, छात्र मदरसा मंज़रे इस्लाम, दिनांक 7 रबी-उल-अव्वल 1336 हिजरी।

[फारसी में प्रश्न:] धर्म के विद्वान क्या कहते हैं कि एक व्यक्ति ने किसी से शिक्षा ली, बाद में पता चला कि उसका शिक्षक अपने धर्म में अडिग नहीं है और कहते हैं कि उसके पास कोई इमाम नहीं है और वह इज्मा (आम सहमति) को गलत मानता है और कहता है कि कादियानी मुजर्रद (अविवाहित) था आदि। उससे बेअदबी देखकर उसने उसे छोड़ दिया और उसे बहुत नाराज किया। क्या यह छात्र

शरिया की दृष्टि में निंदनीय है या नहीं? क्या ऐसे शिक्षक का छात्र पर कोई अधिकार है? स्पष्ट करें, पुण्य पायें।

[प्रश्न का उर्दू अनुवाद:] विद्वान धर्म इस मामले में क्या कहते हैं कि एक व्यक्ति ने एक उस्ताद से सबक पढ़ा, बाद में उसे मालूम हुआ कि उसका उस्ताद ठीक दीन नहीं रखता। कहते हैं कि उसका कोई इमाम नहीं (यानी वह किसी इमाम का अनुयायी नहीं) और वह इज्मा-ए-उम्मत को गलत कहता है और कहता है कि मिर्ज़ा गुलाम अहमद कादियानी मुजर्रद था और इसके अलावा और कई अशोभनीय और बेअदबी की किताबें (शागिर्द ने) उस्ताद से देखीं, इसलिए उसने उसे छोड़ दिया और उसे सख्त नाराज किया। तो क्या यह शागिर्द इस्लामी शरीयत में निंदा का पात्र है या नहीं, और क्या इस किस्म का उस्ताद शागिर्द पर अपना हक रखता है या नहीं? बयान फरमाइए, सवाब पायें। (त)

تو ان کے نفقہ سے عاجز ہوگا اور وہ نان شبینہ کو محتاج رہ جائیں گے یا وہ سخت مریض یا اپاہج یا مفلوج ہیں کہ حرکت سے عاجز ہیں اور ان کی خدمت اسی کے متعلق ہے اور وہ اجیر نہیں رکھ سکتے تو تحصیل کفایہ کو سفر ممنوع۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۳۴۲: از سوائی مادھوپور قصبہ سانگو دریاست کوٹہ راجپوتانہ مرسلہ الف خاں مہتمم مدرسہ انجمن اسلامیہ ۱۲ ذی الحجہ ۱۳۳۵ھ تعلیم انگریزی و ہندی کسی مسلمان کو جائز ہے یا نہیں؟

الجواب: غیر دین کی ایسی تعلیم کہ تعلیم ضروری دین کو روکے مطلقاً حرام ہے، فارسی ہو یا انگریزی یا ہندی، نیز ان باتوں کی تعلیم جو عقائد اسلام کے خلاف ہیں جیسے وجود آسمان کا انکار باوجود جن و شیطان کا انکار یا زمین کی گردش سے لیل و نہار یا آسمانوں کا خرق و التیام محال ہونا یا اعادہ معدوم ناممکن ہونا وغیرہ ذلک عقائد باطلہ کہ فلسفہ قدیمہ جدیدہ میں ہیں ان کا پڑھنا پڑھانا حرام ہے کسی زبان میں ہو نیز ایسی تعلیم جس میں نیچریوں دہریوں کی صحبت رہے ان کا اثر پڑے دین کی گرہ سست ہو یا کھل جائے، اور اگر جملہ مفاسد سے پاک ہو تو علوم آلیہ مثل ریاضی و ہندسہ و حساب و جبر و مقابلہ و جغرافیہ و امثال ذلک ضروریات دینیہ سیکھنے کے بعد سیکھنے کی کوئی ممانعت نہیں کسی زبان میں ہو اور نفس زبان کا سیکھنا کوئی حرج رکھتا ہی نہیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۳۴۳: مولوی افضل صاحب طالب علم مدرسہ منظر اسلام مورخہ ۷ ربیع الاول ۱۳۳۶ھ

چہ میفرمایند علمائے دین کہ یک شخص نزد کسے سبق خواندہ بعدہ معلوم کہ استاد او در دین خود مستقیم نیست و می گویند کہ امام صاحب نداشتہ و اجماع را غلط میداند و می گوید کہ قادیانی مجرد

بود وغیرہ بے ادبی ہا از او دیدہ و او را ترک کرد واو را بسیار ناراضی کرد کہ آیا این شاگرد نزد شرعی ملامت است یا نہ اینچنین استاد حق بر سر شاگرد دارد یا نہ؟ بینوا توجروا۔

علماء دین کیا فرماتے ہیں (اس مسئلہ میں کہ) ایک آدمی نے ایک استاد سے سبق پڑھا بعد میں اس کو معلوم ہوا کہ اس کا استاد ٹھیک دین نہیں رکھتا، کہتے ہیں کہ اس کا کوئی امام نہیں (یعنی وہ کسی امام کا پیروکار نہیں) اور وہ اجماع امت کو غلط کہتا ہے اور کہتا ہے کہ مرزا غلام احمد قادیانی مجرد تھا اور اس کے علاوہ اور کئی ناشائستہ اور بے ادبی کی کتابیں (شاگرد نے) استاد سے دیکھیں اس لئے اس کو چھوڑ دیا اور اس کو سخت ناراض کیا، تو کیا یہ شاگرد اسلامی شریعت میں قابل ملامت ہے یا نہیں، اور اس قسم کا استاد شاگرد پر اپنا حق رکھتا ہے یا نہیں؟ بیان فرمائیے اجر پاہئے۔ (ت)

Fatawa Razawiya Volume 23

Answer: Such a teacher has the same right over his student as the accursed Satan has over the angels; that the angels curse him and on the Day of Judgment, they will drag him and throw him into Hell. And Allah (the Exalted) knows best.

Problem 344: Maulvi Afzal Sahib, student of Madrasa Manzar-e-Islam, dated 7 Rabi-ul-Awwal 1336 AH. Second Question: My brother taught me, but he committed extreme injustice and oppression against me regarding worldly wealth, so I spoke many things to him. In this matter, does he have any rights or not, and is there any blame according to Sharia or not?

Answer: An elder brother is considered comparable to a father in the noble Hadith, especially if he is also a teacher. A teacher of religious knowledge is (in rank) much greater than a father. Therefore, he should not have been disrespected because of worldly wealth. Despite all these things, if the limit was not exceeded in speaking, then he is not a sinner. However, due to not observing the rights of the teacher and elder brother, he is not free from blame either. And Allah (the Exalted) knows best.

Problem 345: From the state of Jammu and Kashmir, Khas Mohalla Rangrezan, house of Munshi Chiragh Ibrahim via Jhelum, sent by Muhammad Yusuf Sahib, 22 Rabi-ul-Awwal 1336 AH. If a person of knowledge denies his mentor/teacher, saying, "We have no teacher," even though witnesses are present, what is the ruling for him? State and be rewarded.

Answer: Denying one's teacher is ingratitude (kufran-e-ni'mat), and ingratitude causes punishment and retribution.

Page 708 of 768

फतवा रजविया जिल्द २३

उत्तर: इस प्रकार के शिक्षक का अपने शिष्य पर वही अधिकार है जो शापित शैतान का स्वर्गदूतों पर है; कि स्वर्गदूत उस पर लानत भेजते हैं और प्रलय के दिन उसे घसीट-घसीट कर नरक में फेंक देंगे। और अल्लाह (सर्वोच्च) बेहतर जानता है।

मसला ३४४: मौलवी अफजल साहब, छात्र मदरसा मंजर-ए-इस्लाम, दिनांक ७ रबी-उल-अव्वल १३३६ हिजरी। दूसरा सवाल: मेरे भाई ने मुझे पढ़ाया, लेकिन उसने सांसारिक धन के मामले में मुझ पर बहुत अन्याय और अत्याचार किया, फिर मैंने उससे बहुत सी बातें कीं। इस मामले में वह किसी अधिकार का पात्र है या नहीं, और शरीयत के अनुसार इसमें कोई दोष है या नहीं?

उत्तर: हदीस पाक में बड़े भाई को पिता के समान माना गया है, विशेषकर जब वह शिक्षक भी हो। धार्मिक ज्ञान का शिक्षक (पद में) पिता से बहुत बड़ा होता है। इसलिए सांसारिक धन के कारण उनका अपमान नहीं किया जाना चाहिए था। इन सब बातों के बावजूद यदि बातचीत में मर्यादा का उल्लंघन नहीं किया गया तो वह पापी नहीं है। हालाँकि, शिक्षक और बड़े भाई के अधिकारों का सम्मान न करने के कारण वह दोषमुक्त भी नहीं है। और अल्लाह (सर्वोच्च) बेहतर जानता है।

मसला ३४५: जम्मू और कश्मीर राज्य से, खास मोहल्ला रंगरेजान, मुंशी चिराग इब्राहिम के घर से वाया झेलम, प्रेषक मोहम्मद यूसुफ साहब, २२ रबी-उल-अव्वल १३३६ हिजरी। यदि कोई ज्ञानी व्यक्ति अपने संरक्षक/शिक्षक का खंडन करे कि "हमारा कोई शिक्षक नहीं है", जबकि गवाह मौजूद हों, तो उसके लिए क्या आदेश है? उत्तर दें और पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: अपने शिक्षक का खंडन करना कृतघ्नता (कुफरान-ए-नेमत) है, और कृतघ्नता सजा और दंड का कारण बनती है।

पृष्ठ ७०८/७६८

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۳

الجواب: اس قسم کے استاد کا اپنے شاگرد پر وہی حق ہے جو شیطان لعین کا فرشتوں پر ہے کہ فرشتے اس پر لعنت بھیجتے ہیں اور قیامت کے دن گھسیٹ گھسیٹ کر دوزخ میں پھینک دیں گے۔ واللہ تعالٰی اعلم (ت)

مسئلہ ۳۴۴: مولوی افضل صاحب طالب علم مدرسہ منظر اسلام مورخہ ۷ ربیع الاول ۱۳۳۶ھ

دوسرا سوال: میرے بھائی نے مجھے تعلیم دی لیکن اس نے دنیوی مال کے معاملہ میں مجھ پر بیحد ظلم و ستم کیا، پھر میں نے اس سے بہت سی باتیں کیں اس باب میں یہ حقدار ہے یا نہیں؟

الجواب: بڑے بھائی کو حدیث پاک میں والد کے مشابہ شمار کیا ہے جبکہ وہ استاذ بھی ہو۔ علم دین کا استاذ (مرتبہ میں) والد سے بہت بڑا ہے۔ لہٰذا دنیاوی مال کی وجہ سے اس کی بے حرمتی نہیں کرنی چاہئے تھی، اور ان سب باتوں کے باوجود اگر کلام کرنے میں حد سے تجاوز نہیں کیا تو گنہگار نہیں۔ پس استاذ اور بڑے بھائی کے حق کی رعایت نہ کرنے کی وجہ سے ملامت سے خالی بھی نہیں۔ واللہ تعالٰی اعلم (ت)

مسئلہ ۳۴۵: از ریاست جموں کشمیر خاص محلہ رنگریزاں بخانہ منشی چراغ ابراہیم براستہ جہلم مرسلہ محمد یوسف صاحب ۲۲ ربیع الاول ۱۳۳۶ھ اگر کوئی صاحبِ اہل علم ہو کر اپنے استاد مربی کا انکار کرے کہ ہمارا کوئی استاد نہیں باوجودیکہ گواہ موجود ہوں، تو اس کے واسطے کیا حکم ہے؟ بینوا توجروا۔

الجواب: استاد کا انکار کفرانِ نعمت ہے، اور کفرانِ نعمت موجبِ سزا و عقوبت،

صفحہ ۷۰۸ از ۷۶۸

Fatawa Razawiyya Volume 23

"And We do not recompense (with punishment) except the ungrateful."(1) (We do not give reward, i.e., punishment, except to those who are ungrateful. T) And Allah Almighty knows best.

Mas'alah 346: From Faizabad, Mughalpura Mosque, sent by Sheikh Akbar Ali Muazzin and Maulvi Abdul Ali, 9 Rabi al-Akhir 1336 AH. Is it mandatory for Pirs and Maulvis, who take disciples and are also called deputies of the Messenger, to follow the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), his companions, and the Imams of Sharia?

Al-Jawab (The Answer): It is certainly mandatory. However, it is not permissible to have ill-will towards someone by thinking they are not following, without a reason as clear as the sun. Ordinary people should not criticize scholars. The matter of those famous for their spiritual knowledge is even more sensitive. Every common Muslim is commanded to find seventy good explanations for every word and action of theirs, let alone for scholars and spiritual guides, against whom the general public has no right to object. It is even stated in religious books that if the time for prayer is clearly passing and a scholar is not getting up, it is insolence for an ignorant person to say "let's go for prayer"; he is made a guide for him, not he for the guide. And Allah Almighty knows best.

Mas'alah 347: From Junagadh, Katiyana locality, Madrasa Islamia, sent by Hafiz Muhammad Hussain, 20 Rabi al-Akhir 1336 AH. Is the translation by Nazir Ahmad (B.A., L.M.) correct or incorrect? And is it permissible or impermissible to teach his translation to boys in the madrasa?

Al-Jawab: Neither Nazir Ahmad's translation is correct nor his faith. That person was a denier of God. Just as he wrote other books laced with Christianity and naturalism intended to earn money, so too was this translation made; his aim with this was also just profit. Otherwise, how would a person who does not even believe in Allah understand the translation of the Quran? His translation should never be taught. And Allah Almighty knows best.

Mas'alah 348: From the city, Qurlan locality, sent by Maulvi Haji Munir-ud-Din Bengali, student of Madrasa Ahl-e-Sunnat-o-Jamaat, 12 Jamadi al-Ukhra 1336 AH. Zaid is a teacher, and he sits on a platform with his teacher and friends and smokes a hookah, and his students...

(1) The Holy Quran 34/17 Page 709 of 768

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

"और हम बदला (यानी सज़ा) नहीं देते सिवाय उनके जो नाशुक्रे हैं।"(1) (हम बदला यानी सज़ा नहीं देते सिवाय उनके जो नाशुक्रे हैं। त) और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला 346: फैजाबाद, मस्जिद मुगलपुरा से, प्रेषक शेख अकबर अली मुअज़्ज़िन और मौलवी अब्दुल अली, 9 रबी-उल-आख़िर 1336 हिजरी। पीर और मौलवी जो मुरीद करते हैं और अल्लाह के रसूल के नायब (प्रतिनिधि) भी कहलाते हैं, क्या उनके लिए अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम), उनके साथियों और शरीयत के इमामों का अनुसरण करना वाजिब है?

अल-जवाब: ज़रूर वाजिब है। लेकिन किसी शख्स पर यह गुमान करना कि वह अनुसरण नहीं कर रहा है, बिना किसी ऐसी दलील के जो सूरज की तरह साफ़ हो, जायज़ नहीं है। आम लोगों को उलेमा पर ऐतराज़ (विरोध) नहीं करना चाहिए। जो अपनी रूहानी पहचान के लिए मशहूर हैं, उनका मामला और भी नाज़ुक है। हर आम मुसलमान के लिए हुक्म है कि वह उलेमा के हर कौल और अमल के लिए सत्तर अच्छे पहलू तलाश करे, न कि उलेमा और मशायख जिन पर ऐतराज़ करने का अवाम को कोई हक़ नहीं है। यहाँ तक कि दीनी किताबों में ज़िक्र है कि अगर साफ़ तौर पर नमाज़ का वक़्त जा रहा है और कोई आलिम नहीं उठ रहा है, तो जाहिल का यह कहना गुस्ताखी है कि "नमाज़ के लिए चलें"; वह उनके लिए हादी (मार्गदर्शक) बनाया गया है, न कि वह हादी के लिए। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला 347: जूनागढ़, मुहल्ला कटियाना, मदरसा इस्लामिया से, प्रेषक हाफ़िज़ मुहम्मद हुसैन, 20 रबी-उल-आख़िर 1336 हिजरी। नज़ीर अहमद (बी.ए., एल.एम.) का अनुवाद सही है या गलत? और मदरसा में लड़कों को उसका अनुवाद पढ़ाना जायज़ है या नाजायज़?

अल-जवाब: नज़ीर अहमद का न तो अनुवाद सही है और न ही उसका ईमान। वह व्यक्ति खुदा का मुनकिर (इनकारी) था। जैसे उसने ईसाईयत और नेचुरियत (प्रकृतिवाद) से मिली-जुली अन्य किताबें लिखीं जिनका मक़सद पैसा कमाना था, वैसे ही यह अनुवाद भी कर दिया गया; इसका मक़सद भी सिर्फ पैसे कमाना ही था। वरना जो व्यक्ति अल्लाह ही को न मानता हो, वह कुरआन के अनुवाद को क्या समझेगा? उसका अनुवाद हरगिज़ न पढ़ाया जाए। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला 348: शहर, मुहल्ला क़ुरलान से, प्रेषक मौलवी हाजी मुनीर-उद-दीन बंगाली, विद्यार्थी मदरसा अहल-ए-सुन्नत-व-जमात, 12 जमादि-उल-उख़रा 1336 हिजरी। ज़ैद एक शिक्षक है, और वह अपने उस्ताद और दोस्तों के साथ तख़्त पर बैठकर हुक्का पीता है, और उसके शागिर्द...

---

(1) अल-कुरआन अल-करीम 34/17 पेज 709 / 768

"وَ هَلْ نُجٰزِیْۤ اِلَّا الْكَفُوْرَ"(1) (ہم بدلہ یعنی سزا نہیں دیتے سوائے ان کے ناشکر گزار ہیں۔ ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۳۴۶: از فیض آباد مسجد مغلپورہ مرسلہ شیخ اکبر علی مؤذن ومولوی عبد العلی ۹ ربیع الآخر ۱۳۳۶ھ پیر مولوی جو مرید کرتے ہیں نائب رسول بھی کہلاتے ہیں ان کو پیروی رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی اور ان کے اصحاب اور امامانِ شریعت کی واجب ہے؟

الجواب: ضرور واجب ہے مگر کسی شخص پر بدگمانی کہ یہ پیروی نہیں کرتا بے کسی ایسی دلیل کے جو آفتاب کی طرح روشن ہو جائز نہیں اور علماء پر عوام کو اعتراض نہیں پہنچتا اور جو مشہور بمعرفت ہو اس کا معاملہ زیادہ نازک ہے ہر عام مسلمان کے لئے حکم ہے کہ اس کے ہر قول وفعل کے لئے ستر محمل حسن تلاش کرو نہ کہ علماء ومشائخ جن پر اعتراض کا عوام کو کوئی حق نہیں یہاں تک کہ کتب دینیہ میں تصریح ہے اگر صراحۃً نماز کا وقت جارہا ہے اور عالم نہیں اٹھتا تو جاہل کا یہ کہنا گستاخی ہے کہ نماز کو چلئے وہ اس کے لئے ہادی بنایا گیا ہے نہ کہ یہ اس کے لئے۔ واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۳۴۷: از جوناگڑھ محلہ کتیانہ مدرسہ اسلامیہ مرسلہ حافظ محمد حسین ۲۰ ربیع الآخر ۱۳۳۶ھ نذیر احمد بی، اے، ایل، ایم، کا ترجمہ صحیح ہے یا غلط؟ اور لڑکوں کو مدرسہ میں اس کا ترجمہ پڑھانا جائز ہے یا نا جائز؟

الجواب: نذیر احمد کا نہ ترجمہ صحیح ہے نہ ایمان، وہ شخص منکرِ خدا تھا، جیسے اس نے اور کتابیں نصرانیت و نیچریت آمیز لکھیں جن سے مال کمانا مقصود تھا ویسے ہی یہ ترجمہ بھی کر

دیا گیا اس سے بھی داموں ہی کی غرض تھی ورنہ جو شخص اللہ ہی کو نہ مانتا ہو وہ قرآن کے ترجمہ کو کیا جانے گا۔ اس کا ترجمہ ہر گز نہ پڑھایا جائے۔ واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۳۴۸: از شہر محلہ قرلان مرسلہ مولوی حاجی منیر الدین بنگالی متعلم مدرسہ اہلسنت و جماعت ۱۲ جمادی الاخریٰ ۱۳۳۶ھ زید معلم ہے اور اپنے استاد احبابوں کو لے کر تخت پر بیٹھ کر حقہ پیتے ہیں اور اس کے شاگردان

Volume 23 Fatawa-e-Razvia

Question: They sit on the ground at a distance of one and a half yards and read the Great Quran. He was told in every way, but he does not refrain from this act, Allah forbid. Now, what is the ruling on Zaid, and how is it for Muslims to socialize with him?

The Answer: That teacher and everyone sitting with him are disrespectful and insolent. He should be cautioned; if he does not listen, then it is mandatory for the house owner to remove the bench from there, and even then if he is not seen taking heed, then he should be dismissed because he is disrespectful, not the student. Maulana (may Allah sanctify his secret) says:

From God, we seek the grace of etiquette; the disrespectful remains deprived of the Lord's favor. The disrespectful one did not only harm himself; rather, his fire engulfed the entire world. (1)

(We ask Almighty Allah for the success in achieving etiquette because the disrespectful remains deprived of the grace of the Lord Almighty. The disrespectful person doesn't just put himself in bad circumstances, but the fire of his disrespect takes the whole world in its fold.) And Allah knows best.

Problem 349: From Kanpur city, sent by Molvi Sulayman Sahib, Teacher of Dar-ul-Uloom. Is it permissible or not to write the Urdu translation under the Arabic text in the Holy Quran, and to write the meanings, reasons for revelation (shan-e-nuzul), and stories in English or Bengali?

The Answer: It is permissible as long as the benefits are in accordance with the Shariah. And Allah knows best.

Problem 350: From Arda Nagla, post office Achhnera, district Agra, sent by Sadiq Ali Khan Sahib, 25 Shawwal 1336 AH. Is it permissible or impermissible to teach children English with the thought that it brings worldly honor and status or is a great means of worldly gain?

The Answer: Studying sciences and books that teach blasphemous things like denying the existence of the sky and the sun's orbit is prohibited (haram). And studying with the intention of a job that is itself haram or assists in haram is prohibited.

(1) Masnavi Ma'navi, Volume 1, Request for Grace of Adhering to Etiquette, etc., Noorani Kutub Khana Peshawar, p. 6. Page 710 of 768

जिल्द 23 फ़तावा-ए-रजविया

प्रश्न: एक डेढ़ गज़ की दूरी पर ज़मीन पर बैठकर क़ुरआन अज़ीम पढ़ते हैं। उसे हर तरह से समझाया गया, लेकिन वह इस हरकत से बाज़ नहीं आता, अल्लाह बचाए। अब ज़ैद पर क्या हुक्म है और मुसलमानों का उसके साथ मेल-जोल रखना कैसा है?

उत्तर: वह शिक्षक और उसके साथ बैठने वाले सभी बेअदब और गुस्ताख़ हैं। उसे चेतावनी दी जाए; अगर वह न माने, तो मकान मालिक के लिए ज़रूरी है कि वहाँ से तख़्त हटा ले, और अगर फिर भी वह बाज़ न आए, तो उसे हटा दे क्योंकि वह बेअदब है, न कि शागिर्द। मौलाना (अल्लाह उनके राज़ को पवित्र करे) फरमाते हैं:

खुदा से हम अदब की तौफ़ीक़ माँगते हैं; बेअदब रब्ब के लुत्फ़ से महरूम रहता है। बेअदब ने न केवल खुद को नुकसान पहुँचाया; बल्कि उसकी आग ने पूरी दुनिया को चपेट में ले लिया। (1)

(हम अल्लाह तआला से अदब हासिल करने की तौफ़ीक़ माँगते हैं क्योंकि बेअदब रब्ब तआला के फज़्ल से महरूम रहता है। बेअदब व्यक्ति न केवल खुद को बुरे हालात में रखता है बल्कि उसकी बेअदबी की आग पूरी दुनिया को अपनी लपेट में ले लेती है।) वल्लाहु तआला आलम (और अल्लाह तआला बेहतर जानता है)।

मसला 349: कानपुर शहर से, मौलवी सुलेमान साहब, शिक्षक दार-उल-उलूम द्वारा भेजा गया। क़ुरआन शरीफ़ में अरबी इबारत के नीचे उर्दू में अनुवाद और अंग्रेज़ी या बंगला भाषा में मतलब, शान-ए-नुज़ूल (उतरने का कारण) और क़िस्से लिखना सही है या नहीं?

उत्तर: जायज़ है जब तक कि फ़ायदे शरीयत के मुताबिक़ हों। वल्लाहु तआला आलम।

मसला 350: अरदा नगला, डाकखाना अछनेरा, ज़िला आगरा से, सादिक अली ख़ान साहब द्वारा भेजा गया, 25 शव्वाल 1336 हिजरी। इस विचार से बच्चों को अंग्रेज़ी पढ़ना और पढ़वाना कि इसमें दुनियावी मान-मर्यादा है या यह दुनिया हासिल करने का बड़ा ज़रिया है, जायज़ है या नाजायज़?

उत्तर: विज्ञान (साइंस) और ऐसी कलाएँ व किताबें पढ़ना जिनमें आसमान के अस्तित्व से इंकार और सूरज की गर्दिश (घूमना) आदि जैसी कुफ़्रिया बातों की शिक्षा हो, हराम है। और वह नौकरी जो खुद हराम है या हराम में मदद करना है, उसकी नीयत से पढ़ना भी हराम है।

(1) मसनवी मानवी, दफ्तर अव्वल, अदब की तौफीक की दरख्वास्त, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, पृ. 6. पृष्ठ 710 का 768

ایک ڈیڑھ گز کے فاصل زمین پر بیٹھ کر قرآن عظیم پڑھتے ہیں اسے ہر طرح کہا گیا مگر وہ اس فعل سے باز نہیں آتا معاذ اللہ اب زید پر کیا حکم ہے اور مسلمانوں کو اس کے ساتھ میل جول کرنا کیسا ہے؟ الجواب: وہ معلم اور اس کے ساتھ بیٹھنے والے سب بے ادب گستاخ ہیں اس کو تنبیہ کی جائے اگر نہ مانے تو صاحب مکان پر لازم ہے کہ وہاں سے تخت اٹھالے اور اس پر بھی اسے متنبہ ہوتا نہ دیکھے تو اسے موقوف کر دے کہ بے ادب ہے نہ کہ شاگرد کو، مولانا قدس سرہ فرماتے ہیں:

از خدا جوئیم توفیق ادب -- بے ادب محروم ماند از لطف رب بے ادب تنہانہ خود را داشت -- بلکہ آتش درہمہ آفاق زد ۱

(ہم اللہ تعالی سے حصول ادب کی توفیق مانگتے ہیں کیونکہ بے ادب رب تعالی کے فضل سے محروم رہتا ہے۔ بے ادب نہ صرف اپنے آپ کو برے حالات میں رکھتا ہے بلکہ اس کی بے ادبی کی آگ تمام دنیا کو اپنی لپیٹ میں لے لیتی ہے۔ت) واللہ تعالی اعلم۔

مسئلہ ۳۴۹: از شہر کانپور مرسلہ مولوی سلیمان صاحب مدرس دارالعلوم قرآن شریف میں عربی عبارت کے نیچے اردو میں ترجمہ اور انگریزی یا بنگلہ زبان میں مطالب وشان نزول وقصص کا لکھنا درست ہے یا نہیں؟ الجواب: جائز ہے جبکہ فائدے مطابق شرع ہوں۔ واللہ تعالی اعلم

مسئلہ ۳۵۰: ازاردہ نگلہ ڈاکخانہ اچنیرا ضلع آگرہ مرسلہ صادق علی خاں صاحب ۲۵ شوال ۱۳۳۶ھ اس خیال سے انگریزی پڑھنا اور پڑھوانا بچوں کو کہ اس میں عزوجاہ دنیوی ہے یا حصول دنیا کا بڑا ذریعہ ہے جائز ہے یا ناجائز؟ الجواب: سائنس وغیرہ وہ فنون و کتب پڑھنی جن

میں انکار وجود آسمان و گردش آفتاب وغیرہ کفریات کی تعلیم ہو حرام ہے، اور وہ نوکری جو خود حرام ہے یا حرام میں اعانت ہے اس کی نیت سے پڑھنا

...is also prohibited. If studied for permissible arts and jobs, it is allowed provided one does not become so engrossed as to neglect the essential religious obligations and compulsory knowledge. Otherwise, what keeps one from duties is forbidden. Along with this, it is necessary that it doesn't affect one's faith, morals, and appearance; one must remain firm and upright in Islamic beliefs and thoughts, and maintain an Islamic appearance. After fulfilling all these conditions, there is no harm in obtaining a lawful livelihood. Beyond this, seeking worldly fame and prestige is itself impermissible, even if through Arabic language and Islamic sciences, let alone seeking prestige that rarely coexists with steadfastness in religion.

Allah the Almighty said: "Do they seek honour with them? Nay, for all honour is with Allah."

Allah the Almighty said: Did they seek honor with them? Although all honor belongs to Allah the Almighty. And Allah knows best. (T)

Problem 351: From Pindol Buzurg Post Office, Raipur, District Muzaffarpur, enquired by Shah Khaki Budha. What is the ruling on listening to the sermons of a Deobandi, seeking religious decrees (fatawa) from them, praying behind them, eating with them, and marrying them?

The Answer: Deobandi is the most wicked branch of the Wahhabis. Listening to their sermons is forbidden, seeking fatwa from them is forbidden, and socializing with them is strictly forbidden. In fact, if done considering them Muslim, it is disbelief (kufr). The scholars of the Two Holy Sanctuaries have unanimously written: "Whoever doubts their disbelief and punishment, has himself committed disbelief." And Allah the Almighty knows best.

Problem 352: From the city, enquired by Abdul Hafeez Sahib, a student at Madrasa Manzar-ul-Islam, 23 Muharram 1339 AH. What do the scholars of religion say regarding this issue: Zaid went to a practicing scholar to ask about some Sharia matters to act upon them. However, the scholar did not display Muhammadan (prophetic) ethics towards him and showed severe anger, such that Zaid became terrified and, being upset, abandoned his intention to act upon those matters. Since practicing scholars are heirs to the Prophets, by not exhibiting Muhammadan ethics

and causing Zaid to remain ignorant of the matter, could that scholar be subject to divine punishment or not?

1. The Holy Quran 4/139
2. Husam al-Haramayn, Matba Ahl-e-Sunnat, Bareilly, p. 92 Page 711 of 768

फतावा-ए-रजविया जिल्द 23

...भी हराम है। और अगर जायज़ फुनून (कला) जायज़ नौकरी के लिए पढ़े तो जायज़ है, जब तक कि वह इसमें इतना मग्न न हो जाए कि उसे अपने धर्म की ज़रूरी बातों और फ़र्ज़ ज्ञान की शिक्षा से रोक दे, वरना जो फ़र्ज़ से रोके वह हराम है। इसके साथ यह भी ज़रूरी है कि इसका उसके धर्म, नैतिकता और पहनावे पर कोई असर न पड़े, वह इस्लामी विश्वासों और विचारों पर दृढ़ रहे और अपनी मुसलमानी पहचान बनाए रखे। इन सभी शर्तों के पूरा होने के बाद, हलाल जीविका प्राप्त करने में कोई हर्ज़ नहीं है। इसके अलावा, दुनियावी शोहरत और रुतबे की चाहत खुद ही नाजायज़ है, चाहे वह अरबी भाषा और इस्लामी ज्ञान के माध्यम से ही क्यों न हो, और वह रुतबा तो और भी बुरा है जो धर्म पर अडिग रहने के साथ मुश्किल से मिलता है।

अल्लाह तआला ने फरमाया: "ऐ यब्तगूना इन्दहुमुल इज़्ज़ता फ़-इन्नल इज़्ज़ता लिल्लाहि जमीआ"

अल्लाह तआला ने फरमाया: क्या वे उनके पास सम्मान ढूंढते हैं? जबकि सारा सम्मान तो अल्लाह ही के लिए है। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है। (त)

प्रश्न 351: पिंडोल बुज़ुर्ग डाकखाना रायपुर, जिला मुजफ्फरपुर से, शाह खाकी बुढ़ा द्वारा पूछा गया। देवबंदी का उपदेश सुनना, उनसे फतवा लेना और उनके साथ नमाज़ पढ़ना, खाना, शादी करना कैसा है?

उत्तर: देवबंदी वहाबियों की सबसे भ्रष्ट शाखा है, उनका उपदेश सुनना हराम है, उनसे फतवा लेना हराम है, उनसे मेल-जोल रखना सख्त हराम है, बल्कि उन्हें मुसलमान मानकर ऐसा करना कुफ्र है। हरमैन शरीफैन के उलेमा ने सर्वसम्मति से लिखा है: "जिसने उनके कुफ्र और अज़ाब (दंड) में संदेह किया, उसने स्वयं कुफ्र किया।" और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

प्रश्न 352: शहर से, मदरसा मंज़र-उल-इस्लाम के छात्र अब्दुल हफीज़ साहिब द्वारा पूछा गया, 23 मुहर्रम 1339 हिजरी। धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं कि ज़ैद किसी नेक विद्वान की सेवा में इस उद्देश्य से हाज़िर हुआ कि कुछ शरीयत के मसले पूछकर उन पर अमल करे, लेकिन विद्वान ने उसके साथ मुहम्मदी (नबी जैसा) अख़लाक़ (व्यवहार) नहीं बरता और सख्त गुस्सा ज़ाहिर किया, जिससे डरकर ज़ैद ने नाराज़ होकर उन मसलों पर अमल करने का अपना इरादा छोड़ दिया। चूंकि

नेक विद्वान नबियों के वारिस होते हैं, तो मुहम्मदी अख़लाक़ न बरतने और ज़ैद को मसले से अनजान रखने की वजह से, क्या वह विद्वान ईश्वरीय दंड का पात्र हो सकता है या नहीं?

1. अल कुरान अल करीम 4/139
2. हुसाम अल हरमैन, मतबा अहले सुन्नत, बरेली, पृ. 92 पृष्ठ 711 का 768

بھی حرام ہے اور اگر جائز فنون جائز نوکری کے لئے پڑھے تو جائز ہے جبکہ اس میں وہ انہماک نہ ہو کہ اپنے ضروریاتِ دین و علوم فرض کی تعلیم سے باز رکھے ورنہ جو فرض سے باز رکھے حرام ہے اس کے ساتھ یہ بھی ضروری ہے کہ اپنے دین واخلاق و وضع پر اثر نہ پڑے، اسلامی عقائد وخیالات پر ثابت و مستقیم اور مسلمانی وضع پر قائم رہے ان سب شرائط کے اجتماع کے بعد جائز رزق حاصل کرنے کے لئے حرج نہیں رہی اس سے عزوجاہ دنیوی کی طلب، طلب جاہ خود ناجائز ہے اگرچہ عربی زبان و اسلامی علوم سے ہو نہ کہ وہ جاہ کہ استقامت علی الدین کے ساتھ کم جمع ہو۔

قَالَ اللّٰہُ تَعَالٰی اَیَبْتَغُوْنَ عِنْدَھُمُ الْعِزَّۃَ فَاِنَّ الْعِزَّۃَ لِلّٰہِ جَمِیْعًا

اللہ تعالٰی نے ارشاد فرمایا: کیا وہ ان کے ہاں عزت تلاش کرتے ہیں حالانکہ سب عزت اللہ تعالٰی کے لئے ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم (ت)

مسئلہ ۳۵۱: از پنڈول بزرگ ڈاکخانہ رائے پور ضلع مظفر پور مسئولہ شاہ خاکی بوڑھاہ دیوبندی کا وعظ سننا، ان سے فتوٰی لینا اور ان کے ساتھ نماز پڑھنا، کھانا، شادی کرنا کیسا ہے؟

الجواب: دیوبندی وہابیوں کی اخبث شاخ ہے، اس کا وعظ سننا حرام، اس سے فتوٰی لینا حرام، اس سے میل جول سخت حرام، بلکہ اسے مسلمان جان کر ہو تو کفر، علمائے حرمین شریفین نے بالاتفاق تحریر فرمایا ہے "من شك في كفره وعذابه فقد كفر" (جو ان کے کافر ہونے میں شک کرے وہ بھی کافر ہے)۔ واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۳۵۲: از شہر مسئولہ عبدالحفیظ صاحب طالب علم مدرسہ منظر الاسلام ۲۳ محرم ۱۳۳۹ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید کسی عالمِ باعمل کی خدمت میں اس غرض سے حاضر ہوا کہ چند مسئلہ شرعیہ دریافت کرکے اس پر عمل کرے مگر عالم نے اس کے ساتھ اخلاقِ محمدی نہیں برتا اور سخت خفگی ظاہر کی کہ اس کی دہشت سے زید نے ناراض ہوکر اپنے اس ارادہ کو ترک کردیا جس مسئلہ پر عمل کرنے والا تھا چونکہ علمائے باعمل وارثِ انبیاء ہیں، اخلاقِ محمدی نہ برتنے سے اور زید کو مسئلہ کی واقفیت نہ ہونے سے وہ عالم موجبِ عذابِ خداوندی کا ہو سکتا ہے یا نہیں؟

۱ القرآن الکریم ۴/ ۱۳۹ ۲ حسام الحرمین علی منحر الکفر والمین مطبع اہلسنت بریلی ص ۹۲

Fatawa Razawiyya, Volume 23

The Answer: The questioner's speech is contradictory; he calls him a practicing scholar and yet levels such a severe accusation against him. If he is truly a practicing scholar, then if his anger was due to some sin or disrespect of the Sharia by the questioner, it was mandatory for him to repent and seek forgiveness, rather than distancing himself from the scholar and adding to his sin by neglecting the obligation of seeking religious guidance. Thirdly, accusing the scholar is not the path to success for an ignorant person who does not respect the servants of Sharia. Suppose his anger was not due to any sin or disrespect of Sharia; sometimes a person's mood is disturbed for some other reason, and even someone else speaking to them becomes unpleasant at that moment, leading to a harsh response which is not due to anger towards that person. Such harshness at such times is not worth considering for people of good fortune. The Great Sadiqin (Truthful ones) said: "Indeed, there is a Satan for us who comes near us; when you see him, withdraw." (T) Meaning, we are also humans and experience human-like anger; when you see that, do not provoke us at that time, but rather move away. And even if this is not the case, but it's purely due to bad character without cause, then certainly the blame is on the scholar. However, it is forbidden for the questioner to be fault-finding or to object to him. To distance oneself from a religious guide and stop seeking guidance on issues because of this is poison for the questioner; what loss is it to the scholar? There is a Hadith where the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) says: If a scholar does not act upon his knowledge, his example is like a candle that burns itself but gives you light. All this is in the case that the scholar is truly a Sunni, correct-believing scholar of religion, a guide to the path of certainty. Otherwise, if he is not a Sunni, no matter how well-mannered, humble, and good-natured he is, he is a deputy of Iblis (Satan). To distance oneself from him is obligatory and seeking a fatwa from him is forbidden. And Allah knows best.

Issue 353: From the old city, Mohalla Lodhi Tola, asked by Habibullah Khan, 29 Muharram 1339 AH. What do the scholars of religion say regarding the ruling of the Sharia for a person who states a false religious ruling?

The Answer: Stating a false religious ruling is a very severe major sin. If done intentionally, it is a fabrication against the Sharia, and against the Sharia...

उत्तर: पूछने वाले की बात विरोधाभासी है; वह उन्हें एक व्यवहारिक विद्वान (आलिम बा-अमल) भी कहता है और उन पर इतना गंभीर आरोप भी लगाता है। यदि वे वास्तव में एक व्यवहारिक विद्वान हैं, तो यदि उनका क्रोध पूछने वाले की किसी अवज्ञा या शरीयत के अनादर के कारण था, तो उसके लिए पश्चात्ताप करना और माफी माँगना अनिवार्य था, न कि इसके कारण विद्वान से दूरी बनाना और धार्मिक समस्याओं को पूछने के कर्तव्य को छोड़कर अपनी अवज्ञा में इस दूसरे पाप को बढ़ाना। और तीसरा यह कि विद्वान पर आरोप लगाना चाहे; वह अज्ञानी कभी सफलता नहीं पाता जो शरीयत के सेवकों का सम्मान नहीं करता। और मान लीजिए कि उनका क्रोध उसकी किसी अवज्ञा या शरीयत के अनादर के कारण नहीं था; कभी-कभी मनुष्य का स्वभाव किसी और कारण से खिन्न होता है और उस समय किसी दूसरे का बात करना भी बुरा लगता है, तो वह उसे कड़वाहट से जवाब देता है जो उस पर नाराजगी के कारण नहीं होता। ऐसे समय की कड़वाहट सौभाग्यशाली लोगों के लिए ध्यान देने योग्य नहीं है। महान सिद्दीक़ीन ने फरमाया: "बेशक हमारे लिए भी एक शैतान है जो हमारे करीब आता है; जब तुम उसे देखो तो अलग हट जाओ।" (त) यानी हम भी इंसान हैं, हमें भी इंसानों जैसा गुस्सा आता है, जब उसे देखो तो उस वक्त हमें मत छेड़ो बल्कि अलग हट जाओ। और मान लीजिए कि यह भी नहीं है, बल्कि बिना किसी कारण के महज उनके खराब स्वभाव के कारण है, तो निश्चित रूप से इसका दोष उस विद्वान पर है, लेकिन पूछने वाले के लिए उनकी गलतियां निकालना और उन पर आपत्ति करना हराम (वर्जित) है। और इसके कारण धर्म के मार्गदर्शक से किनारा करना और समस्याओं का लाभ उठाना छोड़ देना उसके हक में जहर के समान है, इसमें विद्वान का क्या नुकसान? हदीस में है कि नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फरमाते हैं: आलिम अगर अपने इल्म पर अमल न करे तो उसकी मिसाल एक मोमबत्ती की तरह है जो खुद जलती है और तुम्हें रोशनी देती है। यह सब उस स्थिति में है जब वह विद्वान वास्तव में सुन्नी सहीह-उल-अक़ीदा (सही विश्वास वाला) धर्म का ज्ञाता और यकीन के रास्ते का मार्गदर्शक हो। अन्यथा, यदि वह सुन्नी नहीं है, तो वह कितना ही शिष्ट, कितना ही विनम्र और कितना ही खुशमिजाज क्यों न हो, वह इब्लीस (शैतान) का प्रतिनिधि है, उससे दूरी बनाना अनिवार्य है और उससे फतवा पूछना हराम है। वल्लाह तआला आलम (और अल्लाह बेहतर जानता है)।

मसला ३५३: शहर कोहना, मोहल्ला लोधी टोला से, मुस्तौ़ला (पूछने वाले) हबीबउल्लाह खां, २९ मुहर्रम १३३९ हिजरी। धर्म के विद्वान इस मामले में क्या फरमाते हैं कि जो व्यक्ति झूठा मसला (धार्मिक नियम) बताए, उसके लिए शरीयत का क्या हुक्म है?

उत्तर: झूठा मसला बताना बहुत ही सख्त कबीरा (बड़ा) गुनाह है। यदि यह जानबूझकर है तो यह शरीयत पर मिथ्यारोप (इफ़्तरा) है, और शरीयत पर...

الجواب: سائل کا کلام متناقض ہے عالم باعمل بھی کہتا ہے اور اتنا شدید الزام بھی اس پر دھرتا ہے اگر واقعی عالم باعمل ہے تو اس کی خفگی اگر اس کی کسی معصیت یا بے ادبی شریعت کے سبب ہوگی اسے لازم تھا کہ توبہ کرے اور معافی چاہے نہ یہ کہ اس کے سبب عالم سے کنارہ کش ہو اور مسئلہ پوچھنے کا فرض چھوڑ کر اپنی معصیت میں یہ دوگناہ اور اضافہ کرے اور تیسرا یہ کہ عالم پر الزام رکھنا چاہے، فلاح نہیں پاتا وہ جاہل جو خادمان شریعت کا ادب نہ کرے اور بالفرض اس کی خفگی اس پر کسی معصیت و بے ادبی شریعت کے سبب نہ ہو بعض وقت انسان کی طبیعت منغص ہوتی ہے اس کا سبب کچھ اور ہوتا ہے اور دوسرے کا بات کرنا بھی اس وقت ناگوار ہوتا ہے اس وقت وہ اسے جواب ترشی سے دیتا ہے جو اس پر ناراضی کے باعث نہیں ہوتا ایسے وقت کی ترشی اہل سعادت کے لئے قابل لحاظ نہیں، اکابر صدیقین نے فرمایا: ان لنا شیطانا لیقر بنا فذا رایتموہ فاعتز لوا ۔ بے شک ہمارے لئے بھی شیطان ہے جو ہمارے قریب ہوتا ہے جب تم اسے دیکھو تو الگ ہٹ جاؤ۔ (ت) یعنی ہم بھی بشر ہیں بشر کا سا غصہ ہمیں بھی آتا ہے جب اسے دیکھو تو اس وقت ہمیں چھیڑو نہیں بلکہ الگ ہٹ جاؤ۔ اور بالفرض یہ بھی نہ سہی بلکہ بلاوجہ محض اس سے کج خلقی کی تو ضرور اس کا الزام اس عالم پر ہے مگر اسے اس کی خطا گیری اور اس پر اعتراض حرام ہے اور اس کے سبب رہنمائے دین سے کنارہ کش ہونا اور استفادہ مسائل چھوڑ دینا اس کے حق میں زہر ہے اس کا کیا نقصان، حدیث میں ہے نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں : عالم اگر اپنے علم پر عمل نہ کرے جب اس کی مثال شمع کی ہے کہ آپ جلے اور تمہیں روشنی دے۔ یہ سب اس صورت میں ہے کہ وہ عالم حقیقۃً عالم دین سنی صحیح العقیدہ ہادی راہ یقین

ہو ورنہ اگر سنی نہیں تو کتنا ہی خلیق کتنا ہی متواضع کتنا ہی خوش مزاج بنے نائب ابلیس ہے اس سے کنارہ کشی فرض ہے اور اس سے فتویٰ پوچھنا حرام۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۳۵۳: از شہر کہنہ محلہ لودھی ٹولہ مسئولہ حبیب اللہ خاں ۲۹ محرم ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ جو صاحب جھوٹا مسئلہ بیان کریں ان کے واسطے شرع شریف کا کیا حکم ہے؟

الجواب: جھوٹا مسئلہ بیان کرنا سخت شدید کبیرہ ہے اگر قصداً ہے تو شریعت پر افتراء ہے اور شریعت پر

Fatawa Rizvia Volume 23

To invent a lie against Allah Almighty is a grave sin, and Allah Almighty says:

"Indeed, those who invent falsehood about Allah will not succeed." (1) — Those who fabricate lies against Allah will not attain salvation.

And if it is done out of ignorance, then it is strictly forbidden for an ignorant person to give a fatwa. It is stated in the Hadith that the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said:

"Whoever gives a fatwa without knowledge, the angels of the heavens and the earth curse him." (2) — One who issues a fatwa without knowledge is cursed by the angels of the heavens and the earth.

However, if an error occurs accidentally by a scholar and they were not negligent on their part, and an incorrect answer was issued, then there is no accountability. But it is mandatory that as soon as they become aware, they should immediately disclose their error. Persisting in it would fall under the first category, i.e., inventing lies. And Allah Almighty knows best.

Issue 352: From the city, Mallukpur locality, asked by Amir Allah Sahib, 18 Safar 1339 AH. Respected Presence! Peace be upon you! Anjuman Khuddam-ul-Muslimeen was invited by Maulvi Qutubuddin Sahib for the purpose of welcoming Maulvi Naeemuddin Sahib Muradabadi. The members of the Anjuman welcomed him at Bareilly Junction and from there, they pulled his ride with their own hands and brought him to your presence. Then, from your presence, they took him to Maulvi Qutubuddin's house with the same pomp and glory. Does the pure Sharia prohibit Muslims from welcoming and serving a scholar of religion? It has also been heard that you were deeply hurt and your dignity was lowered. Please inform us with a detailed answer.

The Answer: Peace be upon you too. I seek refuge in Allah (Astaghfirullah). What has been heard is pure lies and fabrication. The respect shown by Muslims towards a Sunni scholar is a cause for great reward and the pleasure of God. It is stated in the Hadith:

"Whoever humbles himself for the sake of Allah, Allah elevates him." (3) - And Allah Almighty knows best. — He who adopts humility for the pleasure of Allah, Allah elevates him. And Allah Almighty knows best (T).

(1) Al-Quran Al-Kareem 10/69 (2) Kanz-ul-Ummal, Hadith No. 29018, Muassasat-ur-Risalah, Beirut, 10/193 (3) Musnad Imam Ahmad bin Hanbal, Hadith of Abu Sa'id al-Khudri (may Allah be pleased with him), Dar-ul-Fikr, Beirut, 3/76

फतावा रिज़विया जिल्द 23

अल्लाह अज़-व-जल्ल पर बोहतान (झूठ) लगाना गुनाह है, और अल्लाह अज़-व-जल्ल फरमाता है:

"बेशक, जो लोग अल्लाह पर झूठ गढ़ते हैं, वे सफल नहीं होंगे।" (1) — वे जो अल्लाह पर झूठ बोहतान करते हैं, वे फलाह (सफलता) नहीं पाएंगे।

और अगर यह बे-इल्मी (अज्ञानता) से है, तो जाहिल पर सख्त हराम है कि वह फतवा दे। हदीस में है कि नबी (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

"जिसने बिना इल्म के फतवा दिया, उस पर आसमान और ज़मीन के फरिश्ते लानत करते हैं।" (2) — जो बिना इल्म के फतवा दे, उस पर आसमान और ज़मीन के फरिश्ते लानत करते हैं।

हाँ, अगर किसी आलिम (विद्वान) से इत्तेफ़ाक़न (संयोगवश) भूल हो जाए और उसने अपनी ओर से लापरवाही न की हो और गलत जवाब सादिर (जारी) हो गया हो, तो कोई पकड़ नहीं है। मगर फ़र्ज़ है कि मुत्तला (सूचित) होते ही फौरन अपनी खता (गलती) ज़ाहिर करे। इस पर इस्रार (अड़े रहना) करना पहली शक़ यानी इफ्तिरा (बोहतान) में आ जाएगा। वल्लाह तआला आलम (और अल्लाह बेहतर जानता है)।

मसला 352: शहर मोहल्ला मल्लुकपुर से, सायल अमीर अल्लाह साहब, 18 सफ़र 1339 हिजरी। हुज़ूर वाला! अस्सलाम अलैकुम! अंजुमन खुद्दाम-उल-मुस्लिमीन को मौलवी कुतुबुद्दीन साहब ने मौलवी नईमुद्दीन साहब मुरादाबादी के इस्तक़बाल (स्वागत) की खातिर बुलवाया था। अंजुमन के सदस्यों ने बरेली जंक्शन पर उनका स्वागत किया और वहां से उनकी सवारी को अपने हाथों से खींचकर हुज़ूर की बारगाह तक लाए, फिर हुज़ूर की बारगाह से मौलवी कुतुबुद्दीन के मकान तक उसी शान-ओ-शौकत से पहुँचाया। क्या शरीयत-ए-मुतह्हरा मुसलमानों को एक दीनी आलिम का इस्तक़बाल और ख़िदमत करने से रोकती है? और यह भी सुनने में आया है कि हुज़ूर को सख्त सदमा पहुँचा और हुज़ूर की शान घटाई गई, कृपया विस्तार से उत्तर दें।

अल-जवाब (उत्तर): व-अलैकुम अस्सलाम, अस्तग़फिरुल्लाह, यह जो सुनने में आया है महज़ झूठ और बोहतान है। मुसलमानों ने एक सुन्नी आलिम की जो ताज़ीम (सम्मान) की है, वह अज़्र-ए-अज़ीम (बड़े सवाब) और खुदा की रज़ा का सबब है। हदीस में इरशाद हुआ:

"जिसने अल्लाह के लिए आज़िज़ी (विनम्रता) अपनाई, अल्लाह उसे बुलंद कर देता है।" (3) - वल्लाह तआला आलम। — जिसने अल्लाह की खुशनूदी के लिए आज़िज़ी अख्तियार की, अल्लाह उसको बुलंद कर देता है। वल्लाह तआला आलम (त)।

(1) अल-कुरान अल-करीम 10/69 (2) कन्ज़-उल-उम्माल, हदीस संख्या 29018, मुअस्ससतु-उर-रिसाला, बेरुत, 10/193 (3) मुसनद इमाम अहमद बिन हंबल, हदीस अबू सईद खुदरी (रज़ियल्लाहु अन्हु), दार-उल-फ़िक्र, बेरुत, 3/76

पृष्ठ 713/768

فتاوی رضویہ جلد ۲۳

افتراء اللہ عزوجل پر افتراء ہے، اور اللہ عزوجل فرماتا ہے:

"اِنَّ الَّذِیْنَ یَفْتَرُوْنَ عَلَی اللّٰہِ الْکَذِبَ لَا یُفْلِحُوْنَ ط" ۱ - وہ جو اللہ پر جھوٹ افتراء کرتے ہیں فلاح نہ پائیں گے۔

اور اگر بے علمی سے ہے تو جاہل پر سخت حرام ہے کہ فتوی دے۔ حدیث میں ہے نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

من افتی بغیر علم لعنتہ ملئکۃ السماء والارض ۲ - جو بغیر علم کے فتوی دے اس پر آسمان و زمین کے فرشتے لعنت کرتے ہیں۔

ہاں اگر عالم سے اتفاقاً سہو واقع ہو اور اس نے اپنی طرف سے بے احتیاطی نہ کی اور غلط جواب صادر ہوا تو مواخذہ نہیں مگر فرض ہے کہ مطلع ہوتے ہی فوراً اپنی خطا ظاہر کرے، اس پر اصرار کرے تو پہلی شق یعنی افتراء میں آجائے گا۔ واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۳۵۲: از شہر محلہ ملو کپور مسئولہ امیر اللہ صاحب ۱۸ صفر ۱۳۳۹ھ حضور والا! السلام علیکم! انجمن خدام المسلمین کو مولوی قطب الدین صاحب نے بغرض استقبال مولوی نعیم الدین صاحب مراد آبادی کے بلوایا تھا ممبران انجمن نے ان کا استقبال بریلی جنکشن پر کیا اور وہاں سے ان کی سواری کو اپنے ہاتھوں سے کھینچ کر حضور کے دردولت تک لا پہنچایا، پھر حضور کے دردولت سے مولوی قطب الدین کے مکان تک اسی شان و شوکت سے پہنچایا مسلمانوں کو ایک عالم دین کے استقبال و خدمت کرنے سے کیا شرع مطہر روکتی ہے، اور یہ بھی سننے میں آیا ہے

کہ حضور کو سخت صدمہ پہنچا اور حضور کی شان گھٹائی، مفصل طور پر جواب سے مطلع فرمائیں۔

الجواب: وعلیکم السلام، استغفر اللہ، یہ جو سننے میں آیا محض کذب و افتراء ہے اور وہ تعظیم کہ مسلمانوں نے سنی عالم کی کی باعث اجر عظیم و رضائے خدا ہے، حدیث میں ارشاد ہوا:

من تواضع للہ رفعہ اللہ ۳ - واللہ تعالیٰ اعلم - جس نے اللہ کی خوشنودی کے لئے عاجزی اختیار کی اللہ اس کو بلند کردیتا ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم (ت)

۱ القرآن الکریم ۶۹/۱۰ ۲ کنز العمال حدیث نمبر ۲۹۰۱۸ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۱۰/ ۱۹۳ ۳ مسند امام احمد بن حنبل حدیث ابو سعید خدری رضی اللہ عنہ دار الفکر بیروت ۳/ ۷۶

فتاویٰ رضویہ --- جلد ۲۳

مسئلہ ۳۵۵: از شہر چڑھا ئی نیب مسئولہ عبدالرحیم صاحب ۷ ربیع الآخر ۱۳۳۹ ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ خدا کے یہاں مفتی فتویٰ دینے کا ذمہ دار ہے یا وہ بھی جو فتویٰ پر عمل کرے؟ بینوا توجروا۔

الجواب: اگر وہ مفتی قابلِ فتویٰ نہیں یا عامہ مسلمینِ شہر درباره فتویٰ اس پر اعتماد نہیں کرتے یا فتویٰ ایسا غلط ہے جس کی صریح غلطی مستفتی پر ظاہر ہے یا عالم معتمد مستند نے اس کے اغلاط ظاہر کر دیئے یا فتویٰ واقعات پر نہیں ہے اور اس میں مفتی نے اصل واقعہ چھپایا اور غلط رخ دکھایا تو مفتی، اس پر عمل کرنے والا دونوں ماخوذ و گرفتار ہیں ورنہ جب تک حق واضح نہ ہو جاہل پر وبال نہیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۳۵۶: از احمد آباد گجرات محلہ چھیپیاں پانچ پنبہلی مکان چھینیہ سلطان جی علی جی کوڑے والے مسئولہ غلام نبی صاحب پیر زادہ ۱۲ رمضان ۱۳۳۹ ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین: (۱) جو لوگ کتب دینیات وغیرہ طالب علم کو تعلیم دینے سے مدرس اول کو منع کرتے ہیں ان کا کیا حکم ہے؟ (۲) اور کسی نا اہل کو اس کی قابلیت سے باہر علم سکھانا بغرض مباحثات و مجادلات کے کیسا ہے؟ بینوا بیانًا شافیا توجروا اجرا وافیا (شافی بیان فرماؤ اور پورا اجر و ثواب پاؤ ت)

الجواب: (۱) تعلیمِ دین اگر بوجہ دین ہے تو اس سے ممانعت منعِ خیر ہے "مَّنَّاعٍ لِّلْخَيْرِ مُعْتَدٍ أَثِيْمٍ" (۱) (بھلائی سے روکنے والا حد سے گزرنے والا اور گنہگار ہے۔ت) میں داخل ہونا ہے ایسے لوگوں کی بات ہرگز نہ سنی جائے نہ انہیں مدرسہ میں دخل دیا جائے ہاں اگر مدرس اول بد مذہب

ہو اور بنام اپنے مذہبِ فاسد کی اشاعت چاہتا ہو تو اسے روکنا فرض ہے اور یہ تعلیمِ دین کی ممانعت نہ ہوئی بلکہ تخریبِ دین کا انسداد ہوا۔ واللہ تعالیٰ اعلم

(۱) القرآن الکریم ۶۸ / ۱۲

Fatawa Razawiyyah Volume 23

(2) Teaching knowledge beyond one's capability is leading them into fitna (tribulation), and to turn an incapable person into a debater and disputant is, God forbid, to present them for humiliation. The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) says:

“When an affair is entrusted to those who are not fit for it, then wait for the Hour (the Day of Judgment).” Allah knows best.

Problem 358: From Ghagra village, Panikura Post Office, Mymensingh district, submitted by Maulvi Saeed-ur-Rehman on 29 Ramadan 1339 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: that in the village of Ghagra, people have established a new assembly, named 'Samiti' in Bengali, for the purpose of deciding cases, etc. But in it, four or five persons who are incapable and ignorant of the Shariah knowledge, acting as leaders, issue orders according to their own opinions contrary to Shariah. And if someone does not obey an order contrary to Shariah, they remove him from the imamate and exclude him from Friday and congregational prayers, and forbid people from inviting him or attending his funeral prayer—essentially from all worldly and hereafter affairs. They insult scholars, and respect and honor oppressors. They harbor jealousy, hatred, and malice toward scholars from the bottom of their hearts, even considering the people of knowledge as lowly and sometimes giving them abuses. Due to jealousy, they order scholars to stand behind and unlettered people to lead the prayer, i.e., they order an ignorant person to lead. What is the ruling on them according to Shariah, and how much sin is on those who help them? Please explain and be rewarded.

Answer: To make ignorant people the judges of Shariah is prohibited (Haram), and it is forbidden to obey the orders they give that are contrary to Shariah. For such people, the Great Quran has stated three words: Oppressor (Zalim), Transgressor (Fasiq), and Disbeliever (Kafir). To exclude those who do not obey their false orders from imamate, Friday, and congregational prayers is their severe oppression, and to stop their funeral prayer is even more severe oppression. Respecting oppressors is forbidden, and insulting the scholars of religion is disbelief (Kufr). It is in Majma' al-Anhur:

"Whoever says 'Uwaylim' (little scholar) to a scholar intending to belittle him, becomes a disbeliever (kafir)."

[1] Sahih al-Bukhari, Book of Knowledge, Chapter: Whoever was asked etc., Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/14. [2] Majma' al-Anhur fi Sharh Multaqa al-Abhur, Chapter of the Apostate, Then these words of disbelief etc., Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/295.

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

(2) योग्यता से बाहर ज्ञान सिखाना फ़ितना (विवाद) में डालना है और अयोग्य को बहस और विवाद करने वाला बनाना, अल्लाह न करे, उसे अपमान के लिए प्रस्तुत करना है। नबी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फरमाते हैं:

“जब मामला अयोग्य लोगों को सौंप दिया जाए, तो कयामत का इंतज़ार करो।” अल्लाह बेहतर जानता है।

मसला 358: मौज़ा घाघरा, डाकखाना पानिकोड़ा, जिला मैमनसिंह, प्रेषक मौलवी सईद-उर-रहमान, 29 रमज़ान 1339 हिजरी। विद्वान इस मसले में क्या कहते हैं कि घाघरा गाँव में लोगों ने एक नई सभा स्थापित की है, जिसका नाम बंगाली में 'समिति' है, मुकदमों आदि का फैसला करने के लिए। लेकिन इसमें चार-पाँच व्यक्ति जो शरीयत के ज्ञान से अयोग्य और अनभिज्ञ हैं, सरदार बनकर अपनी राय के अनुसार शरीयत के खिलाफ हुक्म जारी करते हैं। और यदि कोई उनके शरीयत के खिलाफ हुक्म को नहीं मानता, तो वे उसे इमामत से हटा देते हैं और जुमे और जमात से बाहर कर देते हैं, और लोगों को उसकी दावत और जनाज़े की नमाज़, संक्षेप में सभी दुनियावी और परलोक के कार्यों से रोकते हैं। वे विद्वानों का अपमान करते हैं, और ज़ालिमों का सम्मान और सत्कार करते हैं। वे विद्वानों से दिल से ईर्ष्या, द्वेष और घृणा रखते हैं, यहाँ तक कि विद्वानों को तुच्छ समझते हैं और कभी-कभी गालियाँ भी देते हैं। ईर्ष्या के कारण वे विद्वानों को पीछे और अनपढ़ को आगे नमाज़ पढ़ने का हुक्म देते हैं, यानी जाहिल को इमामत का हुक्म देते हैं। शरीयत के अनुसार उन पर क्या हुक्म है और जो उनकी मदद करते हैं उन पर कितना गुनाह है? बयान करें और पुण्य पायें।

उत्तर: जाहिलों को शरीयत का हाकिम (न्यायाधीश) बनाना हराम है, और वे जो शरीयत के खिलाफ हुक्म देते हैं, उसे मानना हराम है। ऐसे लोगों के लिए कुरान मजीद में तीन शब्द कहे गए हैं: ज़ालिम, फासिक, काफिर। और अपने गलत हुक्म न मानने वालों को इमामत, जुमे और जमात से बाहर करना उनका घोर ज़ुल्म है, और उनकी जनाज़े की नमाज़ से रोकना और भी बड़ा ज़ुल्म है। ज़ालिमों का सम्मान हराम है और दीन के विद्वानों का अपमान कुफ्र (अधर्म) है। 'मजमा-उल-अनहुर' में है:

"जिस व्यक्ति ने किसी विद्वान (आलिम) को तुच्छ समझते हुए 'उवैलिम' (छोटा आलिम) कहा, वह काफिर हो गया।"

[1] सहीह अल-बुखारी, किताब-उल-इल्म, बाब: जिससे पूछा गया आदि, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 1/14 [2] मजमा-उल-अनहुर फी शरह मुल्तका अल-अबहुर, बाब अल-मुरतद, फिर कुफ्र के ये शब्द आदि, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 1/295

(۲) قابلیت سے باہر علم سکھانا فتنہ میں ڈالنا ہے اور نا قابل کو مباحث و مجادل بنادین کو معاذ اللہ ذلت کے لئے پیش کرنا ہے۔ نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

اذا وسد الامر الی غیر اھلہ فانتظر الساعۃ ۱ واللہ | جب نا اہل کو کام سپرد کیا جائے تو قیامت کا انتظار کرو (ت) تعالٰی اعلم

مسئلہ ۳۵۸: از موضع گھاگرہ ڈاکخانہ پانیکوڑہ ضلع میمن سنگھ مسئولہ مولوی سعید الرحمن ۲۹ رمضان ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ موضع گھاگرہ میں لوگوں نے ایک نیا جلسہ قائم کیا ہے بنگلہ میں اس کا نام سمیتی ہے واسطے فیصلہ کرنے مقدمہ وغیرہ کے۔ لیکن اس میں چار پانچ شخص نا قابل علم شریعت سے ناواقف سردار ہو کر اپنی رائے کے مطابق احکام جاری کرتے ہیں شریعت کے خلاف اور اگر کوئی ان کے خلاف شرع حکم کو نہ مانے تو اس کو امامت سے برخاست اور جمعہ و جماعت سے خارج کرتے ہیں اور لوگوں کو اس کی دعوت و نماز جنازہ غرض تمام دنیوی اخروی کاموں سے منع کرتے ہیں علماء کی اہانت، ظالموں کی تعظیم و تکریم کرتے ہیں اور عالموں سے حسد بغض کینہ دل و جان سے کرتے ہیں حتی کہ اہل علم کو حقیر سمجھتے اور کبھی گالیاں بھی دیتے ہیں حسد کی وجہ سے عالموں کو پیچھے اور ان پڑھ کو آگے نماز پڑھنے کا حکم دیتے ہیں یعنی جاہل کو امامت کا حکم دیتے ہیں، موافق شریعت ان پر کیا حکم ہے اور جو ان کی مدد کرے ان پر کس قدر گناہ ہے؟ بینوا توجروا۔

الجواب: جاہلوں کو حاکم شرع بنانا حرام ہے اور وہ جو خلاف شرع حکم دیتے ہیں اس کا مانا حرام ہے، ایسے لوگوں کے لئے قرآن عظیم میں تین الفاظ ارشاد فرمائے: ظالم، فاسق، کافر۔ اور اپنے

باطل احکام نہ ماننے والوں کو امامت و جمعہ و جماعات سے خارج کرنا ان کا سخت ظلم ہے اور ان کی نماز جنازہ سے روکنا اور اشد ظلم۔ ظالموں کی تعظیم حرام ہے اور عالمان دین کی اہانت کفر ہے۔ مجمع الانہر میں ہے:

من قال للعالم عویلم قاصد ا به الاستخفاف کفر ۲- | جس شخص نے کسی عالم کو بصیغہ تصغیر عُوَیلِم ہلکا جان کر کہا تو وہ کافر ہوگیا۔ (ت)

۱ صحیح البخاری کتاب العلم باب من سئل الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۱۴ ۲ مجمع الانہر فی شرح ملتقی الابحر باب المرتد ثم ان الفاظ الکفر الخ دار احیاء التراث العربی بیروت ۱/ ۲۹۵

Fatawa Razawiyya, Volume 23

And even having hatred for a religious scholar without any reason carries the fear of disbelief (Kufr), even if one does not insult them. It is stated in Fatawa Khulasa etc.:

Whoever hates a scholar without an apparent reason, disbelief is feared for him. (T)	Arabic: من ابغض عالماً بغير وجه ظاهر خيف عليه الكفر ۱ـ

Forbidding people from praying behind scholars and making ignorant people Imams is changing the command of Sharia. In short, such people are the jesters of Satan. It is obligatory for Muslims to stay away from them, and those who help them are like them. It is mentioned in the Hadith:

Arabic: من مشى مع ظالم ليعينه وهو يعلم انه ظالم فقد خلع من عنقه ربقة الاسلام ۲ـ والعیاذ باللہ تعالیٰ، واللہ تعالیٰ اعلم۔	Whoever walks with an oppressor to help him while knowing that he is an oppressor, has surely removed the rope of Islam from his neck. (Refuge is sought with Allah, and Allah Almighty knows best.)

Masala 359, 360: From Gorakhpur, Mohalla Dhamal, asked by Saeeduddin, 9th Shawwal 1339 AH. What do the scholars of religion say in these matters that: (1) A scholar saying, "Whether I stated the matter correctly or incorrectly, I do not remember; ask someone else," is this correct or not? (2) Asking a scholar, "Do you state both things correctly and incorrectly?" and his reply being "Yes," is this correct or not? Explain so you may be rewarded.

The Answer: (1) It is not just correct, but obligatory if he has developed a doubt in his own statement and cannot verify it himself. Allah Almighty knows best. (2) If the meaning of this is that "sometimes I also make a mistake," then it is correct. But if it means that "sometimes I intentionally state a matter incorrectly," then it is an admission of severe transgression (fisq). Allah Almighty knows best.

---

1. Khulasa-tul-Fatawa, Kitab Alfaz-ul-Kufr, Chapter 8, Maktaba Habibiyah, Quetta, 4/388.
2. Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 219, Al-Maktabah al-Faysaliyah, Beirut, 1/227.

फ़तावा रज़विया, जिल्द २३

और बिना किसी कारण के आलिम-ए-दीन (धार्मिक विद्वान) से नफरत रखने में भी कुफ्र (अधर्म) का डर है, भले ही वह उनका अपमान न करे। 'फ़तावा ख़ुलासा' आदि में है:

अरबी: من ابغض عالماً بغير وجه ظاهر خيف عليه الكفر ۱۔

जिसने बिना किसी ज़ाहिरी वजह के किसी आलिम से दुश्मनी रखी, तो उस पर कुफ्र का अंदेशा है। (त)

आलिमों के पीछे नमाज़ पढ़ने से रोकना और जाहिलों को इमाम बनाना शरीयत के हुक्म को बदलना है। सारांश यह कि ऐसे लोग शैतान के मसखरे हैं, मुसलमानों पर फ़र्ज़ है कि वे उनसे दूर रहें और जो उनकी मदद करते हैं वे उन्हीं की तरह हैं। हदीस में है:

अरबी: من مشى مع ظالم ليعينه وهو يعلم انه ظالم فقد خلع من عنقه ربقة الاسلام ۲۔ والعياذ باللہ تعالیٰ، واللہ تعالیٰ اعلم۔

जो जानते हुए किसी ज़ालिम की मदद करने के लिए उसके साथ चला, उसने इस्लाम की रस्सी अपनी गर्दन से निकाल दी। (अल्लाह की पनाह, और अल्लाह बेहतर जानता है।)

मसला ३५९, ३६०: गोरखपुर, मोहल्ला धमाल से, पूछने वाले सईदउद्दीन, ९ शव्वाल १३३९ हिजरी। दीनी उलेमा इन मसलों में क्या फरमाते हैं कि: (१) एक आलिम का यह कह देना कि "मैंने मसला सही बयान किया था या गलत, मुझे याद नहीं है; दूसरे से पूछ लो," क्या यह सही है या नहीं? (२) किसी आलिम से पूछा गया कि "क्या आप सही और गलत दोनों बयान करते हैं?" और उसका जवाब देना कि "हाँ," सही है या नहीं? बयान फरमाएं ताकि सवाब पाएं।

जवाब: (१) सिर्फ सही नहीं बल्कि वाजिब है अगर उसे अपने बयान में शक हो गया हो और वह खुद इसकी जाँच न कर सकता हो, अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (२) अगर इसके ये मायने हैं कि "मुझसे कभी गलती भी हो जाती है" तो सही है, और अगर यह मुराद (मक़सद) है कि "कभी जानबूझकर मसला गलत बयान कर देता हूँ" तो यह सख्त फिस्क (गुनाह) का इकरार है। अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

---

1. ख़ुलासा-तुल-फ़तावा, किताब अलफ़ाज़-उल-कुफ्र, अध्याय ८, मकतबा हबीबिया, क्वेटा, ४/३८८।
2. अल-मुअजम अल-कबीर, हदीस २१९, अल-मकतबा अल-फैसलिया, बेरूत, १/२२७।

পৃষ্ঠ ৭১৬/৭৬৮

جلد ۲۳ فتاوی رضویہ

اور عالم دین سے بلاوجہ بغض رکھنے میں بھی خوف کفر ہے اگرچہ اہانت نہ کرے۔ فتاوی خلاصہ وغیرہ میں ہے:

من ابغض عالماً بغیر وجه ظاهر خیف علیه الکفر ۱۔ جس نے کسی عالم سے بغیر کسی وجہ ظاہر کے دشمنی رکھی تو اس پر کفر کا اندیشہ ہے۔ (ت)

عالموں کے پیچھے نماز پڑھنے سے منع کرنا اور جاہلوں کو امام بنانا حکم شریعت کا بدلنا ہے۔ غرض ایسے لوگ شیطان کے مسخرے ہیں مسلمانوں پر فرض ہے کہ ان سے دور رہیں اور جو ان کی مدد کرتے ہیں وہ انہیں کے مثل ہیں۔ حدیث میں ہے:

من مشی مع ظالم لیعینه وهو یعلم انه ظالم فقد خلع من عنقه ربقة الاسلام ۲۔ والعیاذ باللہ تعالٰی، واللہ تعالٰی اعلم۔ جو دانستہ ظالم کی مدد دینے چلے اس نے اسلام کی رسی اپنی گردن سے نکال دی۔

مسئلہ ۳۵۹، ۳۶۰: از گورکھپور محلہ دھمال مسئولہ سعید الدین ۹ شوال ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین ان مسئلوں میں کہ: (۱) عالم کا یہ کہہ دینا کہ میں نے مسئلہ صحیح بیان کیا تھا یا غلط مجھ کو یاد نہیں ہے دوسرے سے پوچھ لو، درست ہے یا نہیں؟ (۲) کسی عالم سے پوچھا کہ آپ صحیح و غلط بھی بیان کرتے ہیں اور اس پر اس کا جواب دینا کہ ہاں، درست ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا۔

الجواب: (۱) صرف درست نہیں بلکہ واجب ہے اگر اس کو اپنے بیان میں شک ہو گیا ہو اور خود اس کی تنقیح نہ کر سکتا ہو، واللہ تعالٰی اعلم۔ (۲) اگر اس کے یہ معنی ہیں کہ مجھ سے کبھی خطا

بھی ہو جاتی ہے تو درست ہے اور اگر یہ مراد کہ کبھی قصداً مسئلہ غلط بیان کر دیتا ہے تو سخت فسق کا اقرار ہے واللہ تعالیٰ اعلم۔

۱- خلاصة الفتاوی کتاب الفاظ الکفر الجنس الثامن مکتبہ حبیبیہ کوئٹہ ۴/ ۳۸۸ ۲- المعجم الکبیر حدیث ۲۱۹ المکتبة الفیصلیه بیروت ۱/ ۲۲۷

Fatawa Razawiyyah, Volume 23

Issue 361: From Ajmer Sharif, Lakhi Kothri neighborhood, upper street near Pir Zadgan, petitioner Kamaluddin, 8 Shawwal 1339 AH.

What do the scholars of religion say regarding this matter: A person presents himself as a 'Maulvi' to the general public, although he has neither received formal education from any madrasa nor obtained any certificate like Munshi, Alam, or Fazil. He writes answers to self-concocted inquiries (Istifta) himself and gets them signed by students and teachers, with the intention of making his own importance felt. He unjustifiably attacks prominent scholars, Maulvis, and the Qazi Sahib for the purpose of gaining fame and money. He had been performing prayers behind the Qazi Sahib for a long time but has recently stopped doing so, whereas hundreds of scholars continue to perform prayers behind the Qazi Sahib. Explain and you shall be rewarded.

The Answer: Obtaining a certificate is not absolutely necessary, but receiving formal education is necessary, whether it be in a madrasa or at the house of a scholar. One who has received irregular education is worse than a complete ignoramus; such a 'half-mullah' is a danger to faith. It is forbidden for such a person to dare to write fatwas. It is stated in a Hadith that the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) says:

Whoever gives a fatwa without knowledge, the angels of the heavens and the earth curse him. [1] | One who gives a fatwa without knowledge is cursed by the angels of the heavens and the earth.

And if, even if the fatwa is correct, the pleasure of Allah is not intended but rather some worldly gain, then this is a second cause for curse. Regarding those who take a small price for the verses of Allah, it is said:

"Those will have no portion in the Hereafter; Allah will neither speak to them nor look at them on the Day of Resurrection, nor will He purify them; and for them is a painful punishment." [2] | They have no portion in the Hereafter, and Allah will not speak to them, nor will He look at them with mercy on the Day of Resurrection, nor will He purify them, and for them is a painful punishment.

And the one who insults the scholars of religion is a hypocrite. It is stated in a Hadith that the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) says:

[1] Kanz al-Ummal, with reference to Ibn Asakir from Ali, Hadith 29018, Muassasah al-Risalah, Beirut, 10/193. [2] Al-Quran al-Karim, 3/77.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

मसला 361: अजमेर मुक़द्दस, मोहल्ला लाखी कोठरी, ऊपरी गली, नज़दीक पीर ज़ादगान से, मुस्तफ़्ती (सवाल करने वाला) कमालुद्दीन, 8 शव्वाल 1339 हिजरी।

उलेमा-ए-दीन इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि एक शख़्स अपने को अवाम पर मौलवी ज़ाहिर करे, जिसने न तो किसी मदरसे में बाक़ायदा तालीम हासिल की हो और न ही जिसने मुंशी, आलम या फ़ाज़िल की कोई सनद हासिल की हो। वह ख़ुद-साख़्ता इस्तिफ़्ता (सवाल) पर ख़ुद ही जवाब तहरीर कर देता है और तलबा व मुदर्रिसीन से दस्तख़त कराता है, जिसका मक़सद अपनी ज़ात की अहमियत जताना है। वह ज़ैय्यद आलिमों, मौलवियों और क़ाज़ी साहब पर शोहरत और माल हासिल करने की ग़रज़ से बेजा हमला करता है। वह एक मुद्दत तक क़ाज़ी साहब के पीछे नमाज़ अदा करता रहा, लेकिन कुछ दिनों से उनके पीछे नमाज़ नहीं पढ़ता, जबकि सैंकड़ों उलेमा क़ाज़ी साहब के पीछे नमाज़ अदा करते आ रहे हैं। इस बारे में बयान फ़रमाएं, सवाब पाएंगे।

जवाब: सनद हासिल करना तो कुछ ज़रूरी नहीं, हाँ बाक़ायदा तालीम पाना ज़रूरी है, चाहे मदरसे में हो या किसी आलिम के मकान पर। जिसने बे-क़ायदा तालीम पाई, वह महज़ जाहिल से भी बदतर है, ऐसा 'नीम मुल्ला' ईमान के लिए ख़तरा होगा। ऐसे शख़्स को फ़तवा-नवीसी की जुर्रत करना हराम है। हदीस में है कि नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं:

जिसने बिना इल्म के फ़तवा दिया, उस पर आसमान और ज़मीन के फ़रिश्ते लानत भेजते हैं। [1] | जो बे-इल्म फ़तवा दे, उस पर आसमान और ज़मीन के फ़रिश्तों की लानत है।

और अगर फ़तवा—चाहे वह सही ही क्यों न हो—अल्लाह की रज़ा के लिए नहीं बल्कि किसी दुनियावी फ़ायदे के लिए है, तो यह लानत का दूसरा सबब है। अल्लाह की आयात के बदले 'थमन-ए-क़लील' (मामूली क़ीमत) हासिल करने वालों के बारे में फ़रमाया गया:

"उनका आख़िरत में कोई हिस्सा नहीं, और अल्लाह उनसे कलाम न फ़रमाएगा और न क़यामत के दिन उनकी तरफ़ (रहम की) नज़र करेगा और न उन्हें पाक करेगा, और उनके लिए दर्दनाक अज़ाब है।" [2] | उनका आख़िरत में कोई हिस्सा नहीं और अल्लाह उनसे कलाम न फ़रमाएगा और न क़यामत के दिन उनकी तरफ़ नज़रे-रहम करेगा और न उन्हें पाक करेगा और उनके लिए दर्दनाक अज़ाब है।

और उलेमा-ए-दीन की तौहीन करने वाला मुनाफ़िक़ है। हदीस में है कि नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं:

[1] कंज़ुल उम्माल, बहवाला इब्ने असाकिर अन अली, हदीस 29018, मुअस्ससतुर रिसाला, बैरूत, 10/193 [2] अल-क़ुरआन अल-करीम 3/77

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۳

مسئلہ ۳۶۱: از اجمیر مقدس محلہ لاکھی کوٹھری اوپری گلی نزد پیر زادگان مسئولہ کمال الدین ۸ شوال ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک شخص اپنے کو عوام پر مولوی ظاہر کرے جس نے نہ تو کسی مدرسہ میں تعلیم باقاعدہ حاصل کی ہو اور نہ جس نے کوئی سند منشی عالم فاضل کی حاصل کی ہو اور خود ساختہ استفتاء پر خود ہی جواب تحریر کر دے اور طلباء ومدرسین سے دستخط کرائے اور جس سے اپنی ذات کا ممتنع ہونا مقصود ہو اور جو جید عالم و مولوی صاحبان و قاضی صاحب پر شہرت حاصل کرنے اور زر حاصل کرنے کی غرض سے جاہ بیجا حملہ کرے اور جو مدت تک قاضی صاحب کے پیچھے نماز ادا کرتا رہا ہو اور چند روز سے قاضی صاحب کے پیچھے نماز ادا نہیں کرتا ہے اور صد ہا علما قاضی صاحب کے پیچھے نماز ادا کرتے رہے ہیں۔ بینوا توجروا۔

الجواب: سند حاصل کرنا تو کچھ ضرور نہیں، ہاں باقاعدہ تعلیم پانا ضرور ہے مدرسہ میں ہو یا کسی عالم کے مکان پر، اور جس نے بے قاعدہ تعلیم پائی وہ جاہل محض سے بدتر، نیم ملا خطرہ ایمان ہوگا ایسے شخص کو فتویٰ نویسی پر جرات حرام ہے۔ حدیث میں ہے نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

من افتی بغیر علم لعنته ملئکة السماء والارض ۱۔ | جو بے علم فتویٰ دے اس پر آسمان و زمین کے فرشتوں کی لعنت ہے۔

اور اگر فتویٰ سے اگرچہ صحیح ہو وجہ اللہ مقصود نہیں بلکہ اپنا کوئی دنیاوی نفع منظور ہے تو یہ دوسرا سبب لعنت ہے کہ آیات اللہ کے عوض ثمن قلیل حاصل کرنے پر فرمایا گیا:

"أُوْلَئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ وَلَا يَنظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ" ۲۔ | ان کا آخرت میں کوئی حصہ نہیں اور اللہ ان سے کلام نہ فرمائے گا اور نہ قیامت کے دن ان کی طرف نظر رحمت کرے اور نہ انہیں پاک کرے گا اور ان کے لئے دردناک عذاب ہے۔

اور علمائے دین کی توہین کرنے والا منافق ہے۔ حدیث میں ہے نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

۱۔ کنز العمال بحوالہ ابن عساکر عن علی حدیث ۲۹۰۱۸ مؤسسة الرساله بیروت ۱۰/ ۱۹۳ ۲۔ القرآن الکریم ۳/ ۷۷

Fatawa Rizvia, Volume 23

[Boxed Text] Arabic: ثلاثة لايستخف بحقهم الامنافق بين النفاق ذو العلم وذوالشيبة في الاسلام و امام مقسط - 1 Urdu Translation: Three persons' rights shall not be belittled except by one who is an open hypocrite: a scholar, one who has aged in Islam, and a just Sultan of Islam.

One who unjustly attacks Muslim scholars to acquire wealth is an oppressor, and oppression will be darkness on the Day of Judgment. Abandoning prayer behind an Imam like the mentioned Qazi without a Shari'a-compliant reason is causing division in the congregation or leaving the congregation, and both are forbidden (haram) and impermissible. And Allah Almighty knows best.

Problem 362: From Yunawar, Puran Malwa, asked by Qasim Ali, 18 Dhul-Qi'dah 1339 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: can a person who knows the rules of Islam, faith, and noble Sharia, guide people to avoid sin by using this verse: "So remind, if the reminder should benefit" [2]?

Answer: If he is a scholar, then this is his office. An ignorant person is not allowed to preach; he will ruin more than he will reform. And Allah Almighty knows best.

Problem 363: From Bhanpur, Commissioner Estate, asked by Murtaza Khan P. Sergeant Superintendent Police Office, 7 Dhul-Hijjah 1339 AH. What do the scholars of religion say: Khalid stated a matter contrary to Sharia. Bakr, in whose mind the statement was wrong, asked a question for the purpose of correction. It was said that Bakr's question is wrong, and Khalid did not explain this Shari'a inquiry. What is the ruling for him? State it and you shall be rewarded.

Answer: Since Khalid's statement was not correct in Bakr's mind, Bakr's questioning was not out of place. Khalid's refusal to answer was very inappropriate, especially since Khalid had stated the matter incorrectly. And Allah Almighty knows best.

1 Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 8197, Al-Maktaba al-Faysaliya, Beirut, 8/238; Kanz al-Ummal, Hadith 43811, Muassasah ar-Risalah, Beirut, 16/32. 2 The Holy Quran, 87/9.

फ़तवा रज़विया, जिल्द 23

[बॉक्स वाला टेक्स्ट] अरबी: ثلاثة لايستخف بحقهم الامنافق بين النفاق ذو العلم وذوالشيبة في الاسلام و امام مقسط - 1। उर्दू अनुवाद: तीन व्यक्तियों के अधिकार को कम नहीं आंका जाएगा सिवाय उसके जो खुला मुनाफ़िक़ (पाखंडी) हो: एक विद्वान (आलिम), वह जो इस्लाम में बूढ़ा हो गया हो और इस्लाम का न्यायप्रिय सुल्तान।

धन की प्राप्ति के लिए मुस्लिम विद्वानों पर अनुचित हमला करने वाला ज़ालिम (अत्याचारी) है, और क़यामत के दिन ज़ुल्म अंधेरा होगा। उल्लेखित क़ाज़ी जैसे इमाम के पीछे बिना किसी शरई (धार्मिक) कारण के नमाज़ छोड़ना जमात में फूट डालना या जमात छोड़ना है, और दोनों हराम और नाजायज़ हैं। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला 362: युनावर इलाक़ा, पूरन मालवा से, प्रेषक क़ासिम अली, 18 ज़िल-क़ादा 1339 हिजरी। दीन के विद्वान इस मसले में क्या कहते हैं कि क्या एक व्यक्ति जो इस्लाम, ईमान और शरीफ़ शरीअत के अहकाम (नियमों) को जानता है, लोगों को गुनाह से बचने की हिदायत इस आयत के माध्यम से दे सकता है: "अतः नसीहत करो यदि नसीहत लाभदायक हो" [2]?

उत्तर: यदि वह आलिम (विद्वान) है तो यह उसका पद है, और जाहिल (अज्ञानी) को उपदेश देने की अनुमति नहीं है। वह जितना संवारेगा उससे अधिक बिगाड़ेगा। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला 363: भानपुर कमिश्नर स्टेट से, प्रेषक मुर्तज़ा ख़ान पी सार्जेंट सुपरिंटेंडेंट पुलिस ऑफिस, 7 ज़िल-हिज्जा 1339 हिजरी। दीन के विद्वान क्या कहते हैं कि खालिद ने शरीअत के खिलाफ कोई मसला बयान किया और बक्र ने, जिसके ज़हन में वह ग़लत था, सुधार के उद्देश्य से प्रश्न किया। तो कहा गया कि बक्र का यह सवाल ग़लत है और खालिद ने इस शरई मसले को नहीं समझाया, तो उसके लिए क्या हुक्म है? बयान करें, आपको पुण्य मिलेगा।

उत्तर: जब बक्र के ज़हन में खालिद का मसला सही नहीं था, तो बक्र का उससे पूछना बेजा (अनुचित) नहीं था, और खालिद का न बताना बहुत बेजा था, विशेष रूप से जब खालिद ने मसला ग़लत बयान किया हो। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

1 अल-मुअजम अल-कबीर, हदीस 8197, अल-मकतबा अल-फ़ैसलिया, बेरूत, 8/238; कंज़ अल-उम्माल, हदीस 43811, मुअस्ससतु र-रिसाला, बेरूत, 16/32। 2 अल-क़ुरान अल-करीम, 87/9।

فتاوی رضویہ جلد ۲۳

ثلاثة لايستخف بحقهم الامنافق بين النفاق ذو العلم وذوالشيبة في الاسلام و امام مقسط - [1] تین شخصوں کا حق ہلکا نہ جائے گا مگر جو منافق کھلا منافق ہو عالم اور وہ جسے اسلام میں بڑھا پا آیا اور سلطان اسلام عادل۔

تحصیل زر کے لئے علماء مسلمین پر بیجا حملہ کرنے والا ظالم ہے اور ظلم قیامت کے دن ظلمات، قاضی مذکور جیسے امام کے پیچھے بلاوجہ شرعی نماز ترک کرنا تفریق جماعت یا ترک جماعت ہے، اور دونوں حرام وناجائز۔ واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۳۶۲: از یوناور علاقہ پر ان ملک مالوہ مسئولہ قاسم علی ۱۸ ذی القعدہ ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک شخص اسلام و ایمان و شرع شریف کے احکام کو جانتا ہے اور لوگوں کو گناہ سے بچنے کی ہدایت اس آیت کے وسیلے "فَذَكِّرْ إِن نَّفَعَتِ الذِّكْرَىٰ" [2] کر سکتا ہے یا نہیں؟

الجواب: اگر عالم ہے تو اس کا یہ منصب ہے اور جاہل کو وعظ کہنے کی اجازت نہیں وہ جتنا سنوارے گا اس سے زیادہ بگاڑے گا واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۳۶۳: از بھان پورہ کمشنر اسٹیٹ مسئولہ مرتضیٰ خاں پی سارجنٹ سپرنٹنڈنٹ پولیس آفس ۷ ذی الحجہ ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین کہ خالد نے خلاف شرع کوئی مسئلہ بیان کیا اور بکر نے جس کے ذہن میں وہ غلط ہے بغرض اصلاح سوال کیا تو کہا بکر کا یہ سوال غلط ہے اور خالد نے یہ مسئلہ شرعیہ استصوابیہ کو نہیں سمجھایا تو اس کے لئے کیا حکم ہے؟ بینوا توجروا

الجواب: بکر کے ذہن میں جبکہ خالد کا مسئلہ صحیح نہ تھا تو بکر کا اس سے پوچھنا کچھ بے جا نہ ہوا اور خالد کا نہ بتانا سخت بے جا ہوا خصوصاً جبکہ خالد نے مسئلہ غلط بیان کیا ہو۔ واللہ تعالیٰ اعلم

1 المعجم الکبیر حدیث ۸۱۹۷ المکتبۃ الفیصلیہ بیروت ۸/ ۲۳۸، کنزالعمال حدیث ۴۳۸۱۱ موسسۃ الرسالہ بیروت ۱۶/ ۳۲ 2 القرآن الکریم ۹/ ۸۷

Fatawa Rizvia

Volume 23

Issue 364: From the land of Assam, Guwahati district, sent by Muhammad Tayyibullah, 8 Rabi al-Awwal Sharif 1312 AH.

What do the scholars of the religion say about this issue: a person is both a Sayyid and a scholar, he is the teacher of the entire city, and tasks like issuing fatwas, teaching obligatory duties, leading prayers at the Eidgah and funerals, etc., are performed by him. If someone, during a feast, feeds him alone or distinctively in a bowl on a tablecloth, while feeding other guests on leaves, is this correct or incorrect according to Sharia? Explain and be rewarded. (t)

The Answer:

Undoubtedly, it is permissible. Since the Lord of Honor (Almighty) has bestowed honor and distinction upon scholars and Sayyids, showing them more respect than common Muslims is an act of compliance with Sharia commands and fulfillment of the rights of the rightful.

Allah Almighty says: "Say, 'Are those who know equal to those who do not know?'"	**(Allah Almighty said) Say, can the scholar and the ignorant be equal?**

When Allah, the Exalted, Himself has not kept the scholars and the ignorant equal, then their distinction is also necessary for Muslims. From the same category is giving religious scholars the seat of honor and a prominent place in gatherings, which has been common and widespread among predecessors and successors and is recommended and sought-after both legally and conventionally. Once a beggar passed by the holy presence of the Mother of the Believers Siddiqah (may Allah's blessings be upon her and her noble husband), and she gave him a piece (of food). Then a person in nice, grand clothes passed by, she seated him and fed him. When the Mother of the Believers was asked about this, she said that the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) has said, "Treat every person according to their rank." Look, this distinction is much more than the difference between a bowl and a leaf, and the distinction between a scholar and an ignorant person, or a Sayyid and a non-Sayyid, is much greater than the distinction between a beggar and a well-dressed person.

Abu Dawood in his Sunan narrated from Maimun bin Abi Shabeeb, that a man wearing (nice) clothes and appearance passed by Aisha (may Allah Almighty be pleased with her), so she seated him.

Imam Abu Dawood has narrated in his Sunan from Hazrat Maimun bin Abi Shabeeb that a person wearing fine clothes passed by Sayyidah Aisha Siddiqah (may Allah Almighty be pleased with her), so she seated him.

^1 Al-Quran Al-Karim 39/9

फ़तावा रज़विया

खंड 23

मसला 364: असम देश के गुवाहाटी जिले से, प्रेषक मोहम्मद तैय्यबुल्लाह, 8 रबी-उल-अव्वल शरीफ 1312 हिजरी।

धर्म के विद्वान इस विषय में क्या कहते हैं कि एक व्यक्ति सैय्यद और आलिम (विद्वान) है, जो पूरे शहर का शिक्षक है और फतवे, फर्ज़ (अनिवार्य कर्तव्य), ईदगाह की इमामत और जनाज़ा आदि का काम उसी से होता है। यदि कोई दावत में उसे अकेले या विशेष रूप से एक ही दस्तरख़्वान पर बर्तन में खिलाए और अन्य मेहमानों को पत्तों पर खिलाए, तो क्या यह शरिया के अनुसार सही है या गलत? वर्णन करें और पुण्य प्राप्त करें। (त)

उत्तर:

निसंदेह यह जायज़ है। चूंकि सम्मान के प्रभु (अल्लाह) ने विद्वानों और सैय्यदों को सम्मान और विशिष्टता प्रदान की है, इसलिए आम मुसलमानों की तुलना में उन्हें अधिक सम्मान देना शरीयत के आदेशों का पालन करना और अधिकार रखने वाले को उसका अधिकार देना है।

अल्लाह तआला ने फरमाया: "कहिए, क्या वे लोग जो जानते हैं और जो नहीं जानते, बराबर हो सकते हैं?"	**(अल्लाह तआला ने फरमाया) तो कहो, क्या आलिम और जाहिल बराबर हो जाएंगे?**

जब अल्लाह जुल-जलाल ने ही विद्वानों और अज्ञानियों को बराबर नहीं रखा, तो मुसलमानों पर भी उनका भेद करना अनिवार्य है। इसी श्रेणी से धार्मिक विद्वानों को सभाओं में सम्मान के स्थान और प्रमुख सीट पर बिठाना है, जो पूर्वजों और बाद के लोगों के बीच व्यापक और प्रचलित रहा है और शरई एवं प्रथागत रूप से वांछनीय और अपेक्षित है। उम्मुल मोमिनीन सिद्दीका (अल्लाह तआला की कृपा उन पर और उनके महान पति पर हो) की पवित्र सेवा में एक भिखारी का गुज़र हुआ, उन्होंने उसे एक टुकड़ा दिया। फिर एक अच्छे कपड़े पहने शानदार व्यक्ति गुज़रा, उन्होंने उसे बिठाकर खाना खिलाया। इस बारे में उम्मुल मोमिनीन से पूछा गया, तो उन्होंने कहा कि हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया है कि हर व्यक्ति के साथ उसके रुतबे के अनुसार व्यवहार

करो। देखो, यह अंतर बर्तन और पत्ते के अंतर से कहीं अधिक है, और आलिम और जाहिल तथा सैय्यद और गैर-सैय्यद का अंतर भिखारी और अच्छे कपड़े वाले के अंतर से कहीं बड़ा है।

अबू दाऊद ने अपनी सुनन में मैमुन बिन अबी शबीब से रिवायत की है कि आयशा (अल्लाह तआला उन पर प्रसन्न हो) के पास से एक व्यक्ति गुज़रा जो (अच्छे) कपड़े और वेशभूषा में था, तो उन्होंने उसे बिठाया।

इमाम अबू दाऊद ने अपनी सुनन में हज़रत मैमुन बिन अबी शबीब से रिवायत की है कि सैय्यदा आयशा सिद्दीका (अल्लाह तआला उन पर प्रसन्न हो) के पास से एक व्यक्ति उम्दा लिबास पहने हुए गुज़रा तो आपने उसे [बिठाया]।

^1 अल-कुरान अल-करीम 39/9

فتاویٰ رضویہ

جلد ۲۳

مسئلہ ۳۶۴: از ملک آسام ضلع گوہتی مرسلہ محمد طیب اللہ ۸ ربیع الاول شریف ۱۳۱۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک شخص سید و عالم ایسا ہے کہ تمام شہر کا استاد ہے اور فتوے و فرائض و امامت عید گاہ اور جنازہ وغیرہ کا کام اسی سے ہوتا ہے۔ اگر کوئی ضیافت میں اکیلا یا امتیازاً ایک ہی دسترخوان پر ان کو برتن میں اور مہمان کو پتے میں کھلائیں تو شرعاً یہ درست ہے یا نا درست؟ بینوا توجروا (بیان فرمایئے اجر پائے۔ت) الجواب: بلا شبہ جائز ہے، علماء سادات کو رب العزت عزوجل نے اعزاز و امتیاز بخشا تو ان کا عام مسلمانوں سے زیادہ اکرام امر شرع کا امتثال اور صاحب حق کو اس کے حق کا ایفا ہے۔

قال اللہ تعالیٰ: "قُلْ هَلْ يَسْتَوِيْ الَّذِيْنَ يَعْلَمُوْنَ وَالَّذِيْنَ لَا يَعْلَمُوْنَ ط" ۱۔

(اللہ تعالیٰ نے فرمایا) تو فرما کیا برابر ہوجائیں گے عالم اور جاہل۔

جب اللہ جل وعلا ہی نے علماء و جہلاء کو برابر نہ رکھا تو مسلمانوں پر بھی ان کا امتیاز لازم، اسی باب سے ہے علمائے دین کو مجالس میں صدر مقام و مسند اکرام پر جگہ دینا کہ سلفاً و خلفاً شائع و ذائع اور شرعاً و عرفاً مندوب و مطلوب۔ ام المومنین صدیقہ صلی اللہ تعالیٰ علیٰ بعلھا الکریم وعلیہا وسلم کی خدمت اقدس میں ایک سائل کا گزر ہوا اسے ایک ٹکڑا عطا فرمایا ایک شخص خوش لباس شاندار گزرا اسے بٹھا کر کھانا کھلایا اس بارہ میں ام المومنین سے استفسار ہوا، فرمایا حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے ارشاد فرمایا ہے کہ ہر شخص سے اس کے مرتبہ کے

لائق برتاؤ کرو۔ دیکھو یہ تفرقہ برتن اور پتے کے فرق سے کہیں زائد ہے اور عالم و جاہل و سید و غیر سید کا امتیاز سائل و خوش لباس کے امتیاز سے کہیں بڑھ کر۔

ابوداؤد فی سننہ عن میمون بن ابی شبیب ان عائشۃ رضی اللہ تعالیٰ عنہا سے روایت کی ہے کہ سیدہ عائشہ صدیقہ رضی اللہ تعالیٰ مربیھا رجل علیہ ثیاب وھیأۃ عنہا کے پاس سے ایک شخص عمدہ لباس پہنے ہوئے گزرا فاقعدتہ۔ تو آپ نے اسے

۱ القرآن الکریم ۳۹/ ۹

Fatawa Rizvia Volume 23

(After placing him/her and serving food, when asked about the reason, she replied:) The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Treat people according to their ranks." [1] (He/she) was seated and fed. When asked about the reason for this, he replied: The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) has said that one should behave with people according to their respective status. (T)

Imam Muslim states in the introduction to his Sahih: "A person of high rank should not be diminished from his status, nor should a person of low rank in knowledge be raised above his station. Every person with a right should be given their due and placed in their proper status. It has been narrated from Aisha (may Allah be pleased with her) that she said: 'The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) commanded us to treat people according to their ranks.'" [2] A person of high rank should be respected and valued according to their status. There should be no shortcoming in honoring them. Similarly, it is not appropriate to elevate a person of lower rank beyond their status. In this regard, it is mentioned from the Mother of the Believers, Sayyidah Aisha Siddiqa (may Allah be pleased with her), that she said: "The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) commanded us to behave with people according to their ranks." (T)

Yes, it is illegitimate and prohibited for scholars and Sayyids (descendants of the Prophet) to seek distinction for themselves over others and to consider themselves greater than other Muslims. This is arrogance, and arrogance befits none but the Almighty Lord (whose greatness is majestic). For a servant, it is a major sin. "Is there not in Hell an abode for the arrogant?" [3] Is the dwelling of the arrogant not in Hell? When the Master of all scholars, the father of all Sayyids, the enlightened presence, the Leader of the Messengers (peace and blessings of Allah be upon him), used to practice extreme humility and did not desire superiority over his followers in matters of position, gathering, food, or drink, then what is the reality of others? However, the command for Muslims is that they should honor and distinguish scholars and Sayyids above all. This is like how it is disliked for a person to desire that people stand up for them, and...

[1] Sunan Abi Dawud, Kitab al-Adab, Bab Tanzil al-Nas Manazilahum, Aftab-e-Alam Press Lahore, 2/309. [2] Sahih Muslim, Muqaddimat al-Kitab, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/4. [3] Al-Quran al-Karim, 39/60.

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

(उन्हें बैठाकर खाना खिलाया गया, फिर जब इसकी वजह पूछी गई तो उन्होंने कहा:) अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "लोगों के साथ उनके मर्तबे के मुताबिक सुलूक करो।" [1] बैठाकर खाना खिलाया गया फिर आपसे इसकी वजह पूछी गई तो फ़रमाया हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का इर्शाद है कि लोगों के साथ उनके हस्ब-ए-मरातब (मर्तबे के अनुसार) सुलूक किया करो। (त)

इमाम मुस्लिम अपनी मुकद्दमा-ए-सहीह में फ़रमाते हैं: "एक ऊँचे मर्तबे वाले व्यक्ति को उसके दर्जे से कम नहीं आँका जाना चाहिए और न ही इल्म में कम मर्तबे वाले को उसके मकाम से ऊपर उठाया जाना चाहिए। हर हक़दार को उसका हक़ दिया जाना चाहिए और उसके मर्तबे पर रखा जाना चाहिए। और हज़रत आयशा (रज़ियल्लाहु अन्हा) से रिवायत है कि उन्होंने फ़रमाया: 'अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने हमें हुक्म दिया कि हम लोगों के साथ उनके मरातब के मुताबिक सुलूक करें।'" [2] बुलंद मर्तबा शख्स की हस्ब-ए-मर्तबा इज़्ज़त व क़द्र होनी चाहिए, उसकी तौक़ीर करने में कोताही नहीं होनी चाहिए और पस्त दर्जा वाले को उसकी हैसियत से बढ़ाना भी मुनासिब नहीं। इस सिलसिले में उम्मुल मोमिनीन सैयदा आयशा सिद्दीक़ा (रज़ियल्लाहु अन्हा) के हवाले से ज़िक्र किया गया है कि आपने फ़रमाया: अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने हमें हुक्म फ़रमाया कि हम लोगों से उनके मरातब के मुताबिक सुलूक किया करें। (त)

हाँ, उलमा और सादात (नबी की औलाद) को यह नाजायज़ और मना है कि वे अपने लिए सबसे इम्तियाज़ (श्रेष्ठता) चाहें और अपने नफ़्स को औरों और मुसलमानों से बड़ा समझें क्योंकि यह तक़ब्बुर (अहंकार) है और तक़ब्बुर अल्लाह ताला (जिसकी अज़मत बुज़ुर्ग है) के सिवा किसी को ज़ेबा नहीं, बंदे के हक़ में गुनाह-ए-कबीर है। "क्या जहन्नुम में मुतक्कबिरों (अहंकारियों) का ठिकाना नहीं है?" [3] क्या जहन्नुम में नहीं है ठिकाना तक़ब्बुर वालों का। जब सब उलमा के आका, सब सादात के बाप, हुज़ूर पुर नूर सैय्यिदुल मुर्सलीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) इंतिहाई दर्जे की तवाज़ो (विनम्रता) फ़रमाते और मकाम व मज्लिस व ख़ोर व नोश किसी भी मामले में अपने बंदों पर बरतरी नहीं चाहते थे, तो दूसरे की क्या हक़ीक़त है। मगर मुसलमानों को यही हुक्म है कि सब से ज़्यादा उलमा व सादात का एज़ाज़ व इम्तियाज़ करें। यह ऐसा है कि किसी शख़्स को लोगों से अपने लिए तालिब-ए-क़ियाम (खड़े होने का चाहने वाला) होना मकरूह है और...

[1] सुनन अबी दाऊद, किताबुल अदब, बाब तंज़ीलुन्नास मनाज़िलहुम, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर, 2/309। [2] सहीह मुस्लिम, मुक़द्दमतुल किताब, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 1/4। [3] अल-क़ुरान अल-करीम, 39/60।

فاکل فقیل لھا فی ذلک فقالت قال رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم انزلوا الناس منازلہم ۱۔ بٹھا کر کھانا کھلایا پھر آپ سے اس کی وجہ دریافت کی گئی تو فرمایا حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا ارشاد ہے کہ لوگوں کے ساتھ ان کے حسب مراتب سلوک کیا کرو (ت)

امام مسلم اپنے مقدمہ صحیح میں فرماتے ہیں: لا یقصّر بالرجل العالی القدر عن درجتہ ولا یرفع متضع القدر فی العلم فوق منزلتہ و یعطی کل ذی حق فیہ حقہ وینزل منزلتہ وقد ذکر عن عائشہ رضی اللہ تعالٰی عنہا انھا قالت امرنا رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ان ننزل الناس منازلہم ۲۔ بلند مرتبہ شخص کی حسب مرتبہ عزت وقدر ہونی چاہئے اس کی توقیر کرنے میں کوتاہی نہیں ہونی چاہئے اور پست درجہ والے کو اس کی حیثیت سے بڑھانا بھی مناسب نہیں اس سلسلے میں ام المومنین سیدہ عائشہ صدیقہ رضی اللہ تعالٰی عنہا کے حوالے سے ذکر کیا گیا ہے کہ آپ نے فرمایا رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے ہمیں حکم فرمایا کہ ہم لوگوں سے ان کے مراتب کے مطابق سلوک کیا کریں۔ (ت)

ہاں علماء و سادات کو یہ ناجائز و ممنوع ہے کہ آپ اپنے لئے سب سے امتیاز چاہیں اور اپنے نفس کو اور مسلمانوں سے بڑا جانیں کہ یہ تکبر ہے اور تکبر ملک جبار جلت عظمتہ کے سوا کسی کو لائق نہیں، بندہ کے حق میں گناہ اکبر ہے، " اَلَیْسَ فِیْ جَہَنَّمَ مَثْوًی لِّلْمُتَکَبِّرِیْنَ" ۳ کیا جہنم میں نہیں ہے ٹھکانا تکبر والوں کا۔ جب سب علما کے آقا سب سادات کے باپ حضور پر نور سید المرسلین صلی اللہ تعالٰی علیہ و سلم انتہا درجہ کی تواضع فرماتے اور مقام و مجلس و خور و نوش کسی امر میں اپنے بندگان بارگاہ پر اختیار نہ چاہتے تو دوسرے کی کیا حقیقت ہے مگر مسلمانوں کو یہی

حکم ہے کہ سب سے زائد علماء و سادات کا اعزاز و امتیاز کریں یہ ایسا ہے کہ کسی شخص کو لوگوں سے اپنے لئے طالب قیام ہو نامکروہ اور

۱ سنن ابی داؤد کتاب الادب باب تنزیل الناس منازلہم آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۳۰۹ ۲ صحیح مسلم مقدمۃ الکتاب قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۴ ۳ القرآن الکریم ۳۹/ ۶۰

Fatawa Razawiyya Volume 23

Standing up for people out of religious respect is recommended (mandub). Furthermore, when Muslims treat them with special distinction, it is not forbidden for them to accept it. Once, Commander of the Faithful, our master Mawla Ali Murtaza (may Allah Almighty ennoble his face), went somewhere. The host presented a cushion for him. The Commander of the Faithful sat upon it with dignity and said: "None but a donkey would refuse an act of honor."

Arabic Text

Sa'id bin Mansur narrated in his Sunan from Sufyan bin 'Uyaynah, from 'Amr bin Dinar, from Muhammad bin 'Ali (may Allah be pleased with them), who said: A cushion was placed for Ali (may Allah Almighty ennoble his face), so he sat on it and said: "No one refuses honor except a donkey." This was also narrated by al-Daylami from Ibn 'Umar (may Allah be pleased with them) who said: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said... then he mentioned the same hadith. And Allah the Glorified and Exalted knows best.

Urdu Translation

Sa'id bin Mansur narrated in his Sunan from Sufyan bin 'Uyaynah, from 'Amr bin Dinar, from Muhammad bin 'Ali, that a cushion (i.e., bedding) was spread for Hadrat Ali (may Allah ennoble his face), and he sat upon it and said: "Only a donkey can refuse honor and respect." And the Hadith scholar al-Daylami narrated from Hadrat Abdullah ibn 'Umar (may Allah be pleased with them) that he said: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said, then he narrated the same Hadith. And Allah the Glorified and Exalted knows best (T).

1. Al-Maqasid al-Hasanah, citing Sa'id bin Mansur, Hadith 1317, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah Beirut, p. 469.

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

धार्मिक सम्मान के लिए लोगों के लिए खड़े होना पसंद किया जाता है (मंदूब)। इसके अलावा, जब मुसलमान उनके साथ विशेष सम्मान का व्यवहार करते हैं, तो उनके लिए उसे स्वीकार करना वर्जित नहीं है। एक बार, अमीरुल मोमिनीन सैयदना मौला अली मुर्तज़ा (अल्लाह तआला उनके चेहरे को सम्मानित करे) कहीं तशरीफ़ ले गए। मेज़बान ने उनके लिए एक मसनद (गद्दा/तकिया) पेश की। अमीरुल मोमिनीन उस पर विराजमान हुए और फ़रमाया: "केवल एक गधा ही सम्मान की बात को अस्वीकार करेगा।"

अरबी पाठ

सईद बिन मंसूर ने अपनी सुनन में सुफ़यान बिन उयैना से, उन्होंने अम्र बिन दीनार से, उन्होंने मुहम्मद बिन अली (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) से रिवायत की कि हज़रत अली (अल्लाह तआला उनके चेहरे को सम्मानित करे) के लिए एक वसादा (गद्दा) बिछाया गया, तो वह उस पर बैठ गए और फ़रमाया: "सम्मान को केवल गधा ही मना करता है।" इसे दैलमी ने इब्न उमर (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) से रिवायत किया कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया... फिर उन्होंने वही हदीस ज़िक्र की। और अल्लाह सुब्हानहु व तआला सबसे बेहतर जानता है।

उर्दू अनुवाद

सईद बिन मंसूर ने अपनी सुनन में सुफ़यान बिन उयैना से, उन्होंने अम्र बिन दीनार से, उन्होंने मुहम्मद बिन अली से रिवायत की है कि हज़रत अली (करम अल्लाह वज्हहू) के लिए वसादा (यानी बिछौना) बिछाया गया और आप उस पर विराजमान हुए और फ़रमाया: "इज़्ज़त और तौक़ीर (सम्मान) का इनकार गधा ही कर सकता है।" और मुहद्दिस दैलमी ने हज़रत अब्दुल्लाह इब्न उमर (रज़ियल्लाहु अन्हा) के हवाले से रिवायत की है कि उन्होंने फ़रमाया: रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने इरशाद फ़रमाया, फिर उन्होंने वही हदीस बयान फ़रमाई। और अल्लाह सुब्हानहु व तआला सबसे बेहतर जानता है (त)।

1. अल-मक़ासिद अल-हसना, सईद बिन मंसूर के हवाले से हदीस 1317, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरूत, पृष्ठ 469।

لوگوں کا معظم دینی کے لئے قیام مندوب۔ پھر جب اہل اسلام ان کے ساتھ امتیازِ خاص کا برتاؤ کریں تو اس کا قبول انہیں ممنوع نہیں، امیر المومنین سیدنا مولی علی مرتضٰی کرم اللہ تعالٰی وجہہ الاسنی، کہیں تشریف فرما ہوئے صاحب خانہ نے حضرت کے لئے مسند حاضر کی امیر المومنین اس پر رونق افروز ہوئے اور فرمایا: کوئی گدھا ہی عزت کی بات قبول نہ کرے گا۔

عربی عبارت

سعید بن منصور فی سننہ عن سفین بن عیینہ عن عمرو بن دینار عن محمد بن علی رضی اللہ تعالی عنہما قال القی لعلی کرم اللہ تعالی وجھہ وسادۃ فقعد علیہا وقال لایابی الکرامۃ الاحمار رواہ الدیلمی ۱ عن ابن عمر رضی اللہ تعالی عنھما قال قال رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم فذکروہ واللہ سبحنہ وتعالی اعلم۔

اردو ترجمہ

سعید بن منصور نے اپنی سنن میں سفیان بن عیینہ سے انہوں نے عمرو بن دینار سے انہوں نے محمد بن علی سے روایت کی ہے کہ حضرت علی کرم اللہ وجہہ کے لئے وسادہ (یعنی بچھونا) بچھایا گیا اور آپ اس پر تشریف فرما ہوئے اور فرمایا: عزت و توقیر کا انکار گدھا ہی کر سکتا ہے۔ اور محدث دیلمی نے حضرت عبداللہ ابن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہما کے حوالہ سے روایت کی ہے کہ انہوں نے فرمایا: رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے ارشاد فرمایا، پھر اس نے وہی حدیث بیان فرمائی۔ واللہ سبحنہ وتعالی اعلم(ت)

۱ المقاصد الحسنہ بحوالہ سعید بن منصور حدیث ۱۳۱۷ دار الکتب العلمیہ بیروت ص ۴۶۹

Fatawa Razawiya, Volume 23

Assemblies and Gatherings Milad Sharif, Gyarwi Sharif, Elegies, Remembrance of Martyrdom, etc.

Problem 365: From Amroha, sent by Maulvi Syed Muhammad Shahid Sahib, reciter of Milad, 22 Shaban 1311 AH. What do the scholars of the faith say regarding this matter: is it permissible to have beardless youths (amrad) as supporting reciters (bazu) in Milad gatherings or not? And what are the circumstances due to which reciting or listening to the Mawlud becomes prohibited? Provide a decree and be rewarded. (Explain and be rewarded. - Translator)

The Answer: A beardless youth whose beauty or melodious voice causes an apprehension of temptation (fitna) shall be prohibited from acting as a supporting reciter in melodious recitation. "For this pure Shariah has come to block the means (to sin), and Allah does not love corruption." (Because this pure Sharia prevents (unlawful) means, and Allah Almighty does not like temptation and corruption. - Translator). It is narrated that there are two devils with a woman, and seventy with a beardless youth. Scholars state that the ruling for a beardless youth is like that for a woman.

[Table] - Arabic: In Radd al-Muhtar from al-Hindiya from al-Multaqat: The boy, when he reaches... / ...attainment. - Urdu: In Radd al-Muhtar, citing Al-Hindiya which quoted from Al-Multaqat that... / ...when a boy reaches the stage of men.

Page 722 of 768 I.T. Majlis of Dawatelslami

फ़तावा रज़विया, जिल्द २३

मजालिस व महफ़िल (सभाएँ और आयोजन) मिलाद शरीफ, ग्यारहवीं शरीफ, मर्सिये, ज़िक्र-ए-शहादत वग़ैरह

मसअला ३६५: अमरोहा से, प्रेषक मौलवी सैयद मोहम्मद शाहिद साहिब मिलाद ख्वान, २२ शाबान १३११ हिजरी। दीन के उलेमा इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि मिलाद की महफ़िलों में अम्रदों (बिना दाढ़ी-मूंछ वाले आकर्षक युवकों) को बाज़ू (सहयोगी गायक) बनाकर पढ़ना जायज़ है या नहीं? और वे कौन सी स्थितियाँ हैं जिनके कारण मौलूद का पढ़ना और सुनना नाजायज़ हो जाता है? बयान फ़रमाएँ और अज्र (पुण्य) पाएँ। (स्पष्ट करें और इनाम पाएँ। - त.)

उत्तर: ऐसा अम्रद जिसकी खूबसूरती या सुरीली आवाज़ फ़ितने (प्रलोभन/बुराई) का अंदेशा पैदा करे, उसे सुरीले स्वर में बाज़ू बनाने से मना किया जाएगा। "क्यूँकि यह पाक शरीअत (नाजायज़) ज़राए (साधनों) की रोकथाम करती है और अल्लाह तआला फ़ितना व फ़साद को पसंद नहीं फ़रमाता।" (त.) उल्लेख है कि एक औरत के साथ दो शैतान होते हैं और एक अम्रद के साथ सत्तर। उलेमा फ़रमाते हैं कि अम्रद का हुक्म औरत जैसा ही है।

[तालिका] - अरबी: रद-उल-मुहतार में हिंदिया के हवाले से अल-मुल्तक़त से: लड़का जब पहुँच जाए... / ...हद (पहुँच)। - उर्दू: रद-उल-मुहतार में हिंदिया के हवाले से उसने अल-मुल्तक़त से नक़ल किया है कि... / ...लड़का जब मर्दों की हद को पहुँच जाए।

पृष्ठ ७२२ / ७६८ आई.टी. मज्लिस-ए-दावत-ए-इस्लामी

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۳

مجالس و محافل میلاد شریف، گیارہویں شریف، مرثیے، ذکر شہادت وغیرہ

مسئلہ ۳۶۵: از امر وہہ مرسلہ مولوی سید محمد شاہد صاحب میلاد خواں ۲۲ شعبان ۱۳۱۱ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ مجالس میلاد میں امردوں کو باز و بنا کر پڑھنا درست ہے یا نہیں؟ اور وہ کون سی حالتیں ہیں جن کے سبب سے مولود کا پڑھنا سننا نا جائز ہو جاتا ہے۔ بینوا توجروا (بیان فرمائیے اجر پائیے۔ ت)

الجواب: امرد کہ اپنی خوبصورتی یا خوش آوازی سے محل اندیشہ فتنہ ہو خوش الحانی میں اسے بازو بنانے سے ممانعت کی جائے گی فان ھذا الشرع المطہر جاء بسد الذرائع واللہ لایحب الفساد (کیونکہ یہ پاک شریعت (ناجائز) ذرائع کی روک تھام کرتی ہے اللہ تعالٰی فتنہ و فساد کو پسند نہیں فرماتا۔ ت) منقول ہے کہ عورت کے ساتھ دو شیطان ہوتے ہیں اور امرد کے ساتھ ستر۔ علماء فرماتے ہیں امرد کا حکم مثل عورت کے ہے۔

[جدول] فی ردالمحتار عن الھندیۃ عن الملتقط الغلام اذا بلغ | ردالمحتار میں بحوالہ ہندیہ اس نے الملتقط سے نقل کیا ہے کہ مبلغ | لڑکا جب مردوں کی حد کو پہنچ جائے

Fatawa Razawiyya, Volume 23

[Table containing Arabic and its translation] Arabic: ...الرجال ولم یکن صبیحاً فحکمه حکم النساء[1]۔ Urdu Translation: ...and if he is not handsome, his ruling is that of men, meaning the rules for men will apply to him. And if he is handsome, then his ruling is that of women. (T)

Scholars have also included in the conditions for the permissibility of listening (to Sama'/religious singing) that there should be no beardless boy among them.

[Table containing Arabic and its translation] Arabic: فی ردالمحتار عن التتارخانیة عن العیون، لہ شرائط ستة ان لایکون فیہم امرد[2] الخ۔ Urdu Translation: It is narrated in Fatawa Shami from Tatarkhaniya from Al-Uyun that there are six conditions for listening (to Sama'), one of which is that there should be no beardless boy among them, etc. (T)

Reading or listening to anything containing Sharia prohibitions is unlawful, such as false narrations, fabricated stories, and poetry contrary to Sharia, especially those involving insults to Prophets and Angels (peace be upon them). Nowadays, this great calamity is found in abundance in the words of ignorant na't-reciters, even though it is explicit disbelief (Kufr). May Allah protect us, and Allah Almighty knows best.

Mas'ala 366: Koh Naini Tal, Chhota Bazar, sent by Sheikh Ali-ud-Din Sahib, 7 Rabi al-Akhar Sharif 1313 AH. Submission to the scholars of religion: What is the ruling regarding a Mawlid Sharif gathering funded by Hindus? It involved physical and financial participation and management by Hindus. The Mawlid Sharif started only with the permission of Hindus, ended with their permission, and sweets were distributed only with their permission. Carpets were laid out on the main road of the market for the book reading, and Hindus sat on the balconies of the shops on both sides, managing the event with their orders. Every task was done only with their permission. This person (the reciter) recites in such a tone that it surpasses professional mourners. People who are unlearned and unaware are captivated by his voice and tone. For this reason, this Zaid has fixed a fee of five rupees for reciting Mawlid Sharif; he doesn't go to anyone's house without the five-rupee fee. At prayer time, he is the first to rush for leading the prayer (Imamat) and refers to himself as "Maulvi Sahib" in his own writing. He has memorized some ordinary narrations from scholars of religion, and on Fridays, in the mosque, on the pulpit...

[1] Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibaha, Chapter on Looking and Touching, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/233. [2] Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibaha, Chapter on Looking and Touching, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/222.

फतावा रज़विया, जिल्द 23

[अरबी और उसके अनुवाद वाली तालिका] अरबी: ...الرجال ولم یکن صبیحاً فحکمه حکم النساء[1]۔ उर्दू अनुवाद: ...और यदि वह सुंदर नहीं है, तो उसका हुक्म पुरुषों जैसा है, यानी उस पर पुरुषों वाले नियम लागू होंगे। और यदि वह सुंदर है, तो उसका हुक्म महिलाओं जैसा है। (त)

विद्वानों ने समाअ (धार्मिक गान) की अनुमति की शर्तों में इसे भी गिना है कि उनमें कोई अमर्द (दाढ़ी-मूँछ रहित किशोर) न हो।

[अरबी और उसके अनुवाद वाली तालिका] अरबी: فی ردالمحتار عن التتارخانیة عن العیون، لہ شرائط ستة ان لایکون فیہم امرد[2] الخ۔ उर्दू अनुवाद: फतावा शामी में ततार खानिया से 'अल-उयून' के हवाले से रिवायत है कि समाअ के लिए छह शर्तें हैं, उनमें से एक यह है कि उनमें कोई बे-रिश (दाढ़ी रहित) लड़का न हो, आदि। (त)

ऐसी चीज़ें पढ़ना या सुनना जिनमें शरीयत के विरुद्ध कार्य शामिल हों, नाजायज है, जैसे कि झूठी रिवायतें, मनगढ़ंत कहानियाँ और शरीयत के खिलाफ कविताएँ विशेष रूप से जिनमें नबियों और फरिश्तों (सलाम हो उन पर) का अपमान हो। आजकल के जाहिल नात-ख्वानों के कलाम में यह बड़ी मुसीबत बहुतायत में है, जबकि यह स्पष्ट कुफ्र (ईश-निंदा) का शब्द है। अल्लाह हमारी रक्षा करे, और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 366: कोह नैनीताल, छोटा बाज़ार, प्रेषक शेख अलीउद्दीन साहब, 7 रबी-उल-आखिर शरीफ 1313 हिजरी। दीन के विद्वानों की सेवा में निवेदन है कि उस मौलूद शरीफ के बारे में क्या हुक्म है जिसका चंदा हिंदुओं से हो? इसमें शारीरिक और आर्थिक भागीदारी और प्रबंधन हिंदुओं का रहा। मौलूद शरीफ की शुरुआत हिंदुओं की अनुमति से हुई, उन्हीं की अनुमति से समाप्त हुई और उन्हीं की अनुमति से मिठाई बांटी गई। बाज़ार की मुख्य सड़क पर दरी बिछाकर किताब पढ़ी जाती थी और ऊपर दुकानों के दोनों तरफ के छज्जों पर हिंदू बैठे थे और आदेशों के साथ प्रबंध कर रहे थे। हर काम उनकी अनुमति से ही होता था। यह व्यक्ति ऐसे स्वर में आवाज़ बनाकर पढ़ता है जो मातम करने वालों को मात देता है। जो लोग अनपढ़ और अनजान हैं, वे उसकी आवाज़ और लहजे पर मोहित हो जाते हैं। इसी कारण इस ज़ैद ने मौलूद शरीफ पढ़ने के लिए पांच रुपये की फीस निर्धारित कर रखी है; बिना पांच रुपये की फीस के वह किसी के घर नहीं जाता। नमाज़ के वक्त सबसे पहले

इमामत के लिए आगे बढ़ता है और खुद को "मौलवी साहब" शब्दों से अपने कलम से लिखता है। उसने विद्वानों से कुछ साधारण रिवायतें याद कर ली हैं, और जुमे के दिन मस्जिद में मिम्बर पर...

[1] रद्द अल-मुह्तार, किताब अल-हज़र वल इबाहा, फस्ल फि नज़र वल मस्स, दार इहया अत-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/233 [2] रद्द अल-मुह्तार, किताब अल-हज़र वल इबाहा, फस्ल फि नज़र वल मस्स, दार इहया अत-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/222

[عربی اور اس کے ترجمے والا جدول] الرجال ولم یکن صبیحاً فحکمه حکم الرجال وان کان صبیحاً فحکمه حکم النساء[1]۔ اور خوبصورت نہ ہو تو وہ مردوں کا حکم رکھتا ہے یعنی اس پر مردوں والے حکم کا اطلاق ہوگا اور اگر وہ خوبصورت ہو تو عورتوں کا حکم رکھتا ہے (ت)

علماء نے اباحتِ سماع کے شرائط میں یہ بھی شمار فرمایا کہ ان میں کوئی امرد نہ ہو۔

[عربی اور اس کے ترجمے والا جدول] فی ردالمحتار عن التتارخانیة عن العیون، لہ شرائط ستة ان لایکون فیہم امرد[2] الخ۔ فتاوٰی شامی میں تتار خانیہ سے اس نے العیون سے روایت کی ہے کہ سماع کے لئے چھ شرائط ہیں ان میں سے ایک یہ ہے کہ ان میں بے ریش لڑکا نہ ہو الخ۔ (ت)

وہ پڑھنا سننا جو منکراتِ شرعیہ پر مشتمل ہو، ناجائز ہے جیسے روایاتِ باطلہ و حکایاتِ موضوعہ و اشعارِ خلافِ شرع خصوصاً جن میں توہینِ انبیاء و ملائکہ علیہم الصلوٰۃ والسلام ہو کہ آج کل کے جاہل نعت گوئیوں کے کلام میں یہ بلائے عظیم بکثرت ہے حالانکہ وہ صریح کلمۂ کفر ہے۔ والعیذ باللہ تعالٰی واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۳۶۶: کوہ مینی تال چھوٹا بازار مرسلہ شیخ علی الدین صاحب ۷ ربیع الآخر شریف ۱۳۱۳ھ خدمت میں علمائے دین کی عرض ہے کہ جو مولود شریف چندہ اہل ہنود سے ہو اس میں بدنی اور مالی شرکت اور اہتمام اہل ہنود رہا اور وقتِ شروعِ مولود شریف اہل ہنود کی اجازت سے ہی شروع ہوا اور ان کی اجازت سے ہی ختم ہوا اور ان کی اجازت سے ہی شیرینی تقسیم ہوئی اور نیچے عام سڑک بازار میں فرش ہو کر کتاب پڑھی جاتی تھی اور اوپر دکانوں کے چپ وراست بالاخانوں کے چھجوں پر اہل ہنود بیٹھے تھے اور ساتھ حکم کے اہتمام کر رہے تھے اور ہر ایک کام ان کی

اجازت سے ہی ہوتا تھا اور یہ شخص ایسے لہجہ سے آواز بنا کر پڑھتا ہے کہ مراثی لوگوں کو مات کرتا ہے جو لوگ بے علم و ناواقف ہیں وہ اس کی آواز اور لہجہ پر لوٹ ہو جاتے ہیں۔ اسی وجہ سے اس زید نے اپنے پانچ روپے فیس مولود شریف کی پڑھوائی مقرر کر رکھے ہیں بغیر پانچ روپیہ فیس کے کسی کے یہاں جاتا نہیں اور وقتِ نماز سب سے پہلے سبقتِ امامت کی کرتا ہے اور اپنے آپ کو "مولوی صاحب" کے لفظوں سے اپنے قلم سے لکھتا ہے اور کچھ معمولی روایتیں علماء دین سے یاد کر لی ہیں اور جمعہ کے روز مسجد میں منبر پر...

[1] ردالمحتار کتاب الحظر والاباحة فصل فی النظر والمس داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۳۳ [2] ردالمحتار کتاب الحظر والاباحة فصل فی النظر والمس داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۲۲

Fatawa Rizwia, Volume 23

(A person) sits and delivers sermons, and also acts as a spiritual guide (Pir-Muridi). When the Mawlid-Sharif session ended, this same Zaid, the reciter of the Mawlid, announced loudly: "Look, because of the help and participation of these Hindu gentlemen, the splendor and lighting here became ten to twenty times greater than what you Muslims provided." Therefore, please write a detailed Shari'i ruling (fatwa) for each sentence regarding this matter. All Muslims of Koh Nainital Chhota Bazar.

The Answer: From the previous statement of the questioners, it is clear that this donation was not made by the Hindus themselves. Rather, Zaid the Mawlid reciter, went against the congregation and the Muslims, and took donations from Hindus and did this work with their help. This is completely against the Shariah. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

"Indeed, we do not seek help from a polytheist." (Narrated by Ahmad and Abu Dawood, and Ibn Majah from the Mother of the Believers al-Siddiqah [may Allah be pleased with her] with a sound chain of narration. - T) We do not take help from any polytheist. (Imam Ahmad, Abu Dawood, and Ibn Majah have narrated this from the Mother of the Believers, Lady Aisha al-Siddiqah [may Allah be pleased with her] with a sound chain of narration. - T)

The noble scholars consider it disliked (Makruh) to take even so much help from a non-Muslim person of the Book (Kitabi) in religious matters as to ask him to slaughter one's sacrifice, even though that is a service, not—God forbid—asking polytheists for a religious matter, making the whole affair of a religious deed dependent on their permission; no true and complete believer can tolerate this. In 'Tanwir al-Absar' and 'Radd al-Muhtar' etc., it is stated:

"It is disliked for a person of the Book to slaughter (an animal) upon (a Muslim's) command, because it is an act of worship (qurbah). It is not appropriate to seek help from a disbeliever in matters of religion, etc." It is disliked for a person of the Book to slaughter a sacrificial animal upon the command of a Muslim, because it is an act of seeking proximity to Allah. It is not appropriate to seek help from a disbeliever in religious matters. etc. (T)

1. Musnad Ahmad bin Hanbal from Aisha al-Siddiqah (may Allah be pleased with her), Al-Maktab al-Islami Beirut 6/28; Sunan Abi Dawood, Book of Jihad, Chapter on seeking help from polytheists, Aftab-e-Alam Press Lahore 2/19; Sunan Ibn

Majah, Chapters on Jihad, Chapter on seeking help from polytheists, H.M. Saeed Company Karachi, p. 208.

2. Radd al-Muhtar, Book of Sacrifice, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 5/208.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

(एक व्यक्ति) बैठकर प्रवचन देता है और पीर-मुरीदी भी करता है। जब मौलूद शरीफ़ का समय समाप्त हुआ, तो उसी ज़ैद मौलूद-ख़्वान ने ऊँची आवाज़ में घोषणा की: "देखो, इन हिंदू सज्जनों की सहायता और भागीदारी से मेरे यहाँ रौनक और रोशनी आदि आप मुसलमानों की तुलना में दस से बीस गुना अधिक हो गई।" अतः अब इस मामले में जो भी शरीयत का आदेश हो, उसका विवरण हर वाक्य के उत्तर के साथ लिखें। समस्त मुसलमान कोह नैनीताल छोटा बाज़ार।

उत्तर: पूछने वालों के पिछले बयान से यह स्पष्ट है कि यह चंदा हिंदुओं ने स्वयं नहीं दिया, बल्कि ज़ैद मिलाद-ख़्वान ने सभा और मुसलमानों के विरुद्ध जाकर हिंदुओं से चंदा लिया और उनकी सहायता से यह कार्य किया। यह पूरी तरह से शरीयत के विरुद्ध है। अल्लाह के रसूल (उन पर अल्लाह की शांति और कृपा हो) फरमाते हैं:

"बेशक हम किसी मुशरिक (मूर्तिपूजक) से सहायता नहीं लेते।" (अहमद और अबू दाऊद ने इसे उद्धृत किया है, और इब्न माजा ने उम्मुल मोमिनीन अस्-सिद्दीक़ा [रज़ियल्लाहु अन्हा] से सही सनद के साथ रिवायत किया है। - टी) हम किसी मुशरिक से सहायता नहीं लेते। (इमाम अहमद, अबू दाऊद और इब्न माजा ने उम्मुल मोमिनीन सैयदा आयशा सिद्दीक़ा [रज़ियल्लाहु अन्हा] से सही सनद के साथ रिवायत किया है। - टी)

विद्वान तो धार्मिक मामलों में किसी किताब वाले काफ़िर (अहले-किताब) से इतनी मदद लेना भी मकरूह (नापसंद) समझते हैं कि उसे अपनी क़ुरबानी ज़िब्ह करने के लिए कहें, हालाँकि वह एक सेवा लेना है, न कि—अल्लाह की पनाह—धार्मिक कार्य के लिए मुशरिकों से माँगना और धार्मिक कार्य का दारोमदार पूरी तरह उनकी अनुमति पर होना; इसे कोई सच्चा और पूर्ण ईमान वाला मुसलमान सहन नहीं कर सकता। 'तन्वीरुल अबसार' और 'रद्दुल मुहतार' आदि में है:

"किताब वाले का (मुसलमान के) आदेश पर ज़िब्ह करना मकरूह है क्योंकि यह इबादत है, और धर्म के मामलों में काफ़िर से सहायता लेना उचित नहीं है, इत्यादि।" किसी मुसलमान के आदेश देने से किताब वाले का क़ुरबानी के जानवर को ज़िब्ह करना मकरूह है, क्योंकि वह क़ुर्बत है यानी अल्लाह

की निकटता प्राप्त करने का ज़रिया है और यह उचित नहीं कि धार्मिक कार्यों में किसी काफ़िर से सहायता ली जाए। इत्यादि (टी)

1. मुसनद अहमद बिन हंबल, आयशा सिद्दीक़ा (रज़ियल्लाहु अन्हा) से, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरूत 6/28; सुनन अबू दाऊद, किताबुल जिहाद, बाब फ़िल मुशरिक यसहम लहू, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर 2/19; सुनन इब्न माजा, अबवाबुल जिहाद, बाबुल इस्तिआनह बिल मुशरिकीन, एच.एम. सईद कंपनी कराची, पृ. 208।
2. रद्दुल मुहतार, किताबुल अज़हिया, दार इहयाउत तुरास अल-अरबी बेरूत 5/208।

पृष्ठ 724/768

بیٹھ کر وعظ پڑھتا ہے اور پیر مریدی بھی کرتا ہے اور وقت ختم ہونے مولود شریف کے اعلان بآواز بلند اسی زید مولود خواں نے کہا کہ دیکھو ان اہل ہنود صاحبوں کی امداد اور شرکت سے میرے یہاں پر کیسی رونق روشنی وغیرہ کی تم مسلمانوں سے دس حصہ اور بیس حصہ زائد ہوئی۔ لہذا اب اس معاملہ میں استفتاء شرعی جو کچھ ہو وہ مشرح ہر فقرہ کا جواب تحریر فرمائیں۔ جملہ اہل اسلام کوہ نینی تال چھوٹا بازار۔

الجواب: لسائلین کے بیان سابق سے واضح ہوا کہ یہ چندہ ہندوؤں نے خود نہ کیا بلکہ زید میلاد خواں نے مجلس کی اور مسلمانوں سے برخلاف ہو کر ہندوؤں سے چندہ لیا اور ان کی امداد سے یہ کام کیا یہ سراپا خلاف شرع ہوا، رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

انا لا نستعین بمشرک - اخرجہ احمد وابوداؤد ۱ و ہم کسی مشرک سے مدد نہیں لیتے (اس کو صحیح سند کے ساتھ ابن ماجۃ عن ام المؤمنین الصدیقۃ رضی اللہ تعالٰی امام احمد، ابوداؤد اور ابن ماجہ نے ام المؤمنین سیدہ عائشہ عنہا بسند صحیح۔ صدیقہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا سے روایت کیا ہے۔ ت)

علمائے کرام تو امور دین میں کافر کتابی سے اتنی مدد لینی بھی مکروہ رکھتے ہیں کہ اپنی قربانی ذبح کرنے کو اس سے کہے حالانکہ وہ ایک کام خدمت لینا ہے نہ کہ معاذ اللہ دینی بات کے لئے مشرکوں سے مانگنا، دینی کام کا دارومدار سب انہیں کی اجازت پر ہونا اسے کوئی سچا مسلمان کامل الایمان گوارا نہیں کر سکتا۔ تنویر الابصار و رد المحتار و غیر ہما میں ہے:

کرہ ذبح الکتابی ای بالامر لانھا قربۃ ولا ینبغی ان کسی مسلمان کے حکم دینے سے کتابی کا قربانی کے جانور کو ذبح یستعان بالکافر فی امور الدین ۲ الخ۔ کرنا مکروہ ہے اس لئے کہ وہ قربت ہے یعنی تقرب الہی کا ذریعہ ہے اور یہ مناسب نہیں کہ دینی کاموں میں کسی کافر سے مدد لی جائے۔ الخ (ت)

۱ مسند احمد بن حنبل عن عائشہ صدیقہ رضی اللہ عنھا المکتب الاسلامی بیروت ۶/ ۲۸، سنن ابی داؤد کتاب الجھاد باب فی المشرک یسھم لہ آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۱۹، سنن ابن ماجہ ابواب الجھاد باب الاستعانۃ بالمشرکین ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۲۰۸ ۲ رد المحتار کتاب الاضحیۃ دار احیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۲۰۸

Fatawa Ridawiyyah, Volume 23

The second impermissible thing in this assembly was spreading floor coverings and reciting the book on a public road, especially in a market where there is a lot of traffic. This is an interference with public rights. In Sharia, even praying on the path is considered disliked (makruh) for this very reason, let alone holding an assembly on a market street. It is mentioned in 'Durr al-Mukhtar' and 'Radd al-Muhtar':

| (Arabic) It is disliked to pray in the path because it occupies him with what is not for him, as it is a public right for passage. (Summary ends) | (Urdu) It is disliked to pray in the path because the path is not for this purpose. Therefore, doing this work affects people's right of passage. (Summary ends) |

The third extremely absurd thing was that the book and the reciter were at a lower level while the disbelievers were on the balconies above. This was a severe disrespect to the book and the noble remembrance. When the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) used to listen to his noble mention from Hazrat Hassan bin Thabit Ansari (may Allah be pleased with him), he would have a pulpit set up for him in the Holy Mosque. He would stand on it and recite the praise and eulogy of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) and condemn the enemies' insults, as narrated by Imam Bukhari in his Sahih. It was not, God forbid, that the book was below and the disbelievers were above.

The wage that Zaid has fixed for his assembly recitation, especially reciting with a melody, is impermissible and forbidden (haram). Taking it is absolutely not permissible for him; eating from it is explicitly eating haram. It is obligatory for him to remember all those from whom he took fees and return it to them all. If they are no longer alive, he should return it to their heirs. If they cannot be traced, he should give that amount as charity (sadaqah) to the poor. And he should repent from this haram-eating for the future so that he may be cleansed of sin. Firstly, the pure mention of the Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him) is itself among the finest acts of obedience and the greatest acts of worship. Taking a fee for acts of obedience and worship is forbidden. It is stated in 'Al-Mabsut', then 'Al-Khulasah', then 'Al-Alamgiriyyah':

| (Arabic) It is not permissible to hire for acts of obedience such as reminding (preaching), and the wage is not obligatory. (Summary ends) | (Urdu) It is not permissible to take wages for good deeds, such as preaching. And the wage will not be obligatory. (Summary ends) |

Then it is in 'Al-Khulasah', then 'Tatar-khaniyah', then 'Al-Hindiyyah':

| (Arabic) When the preacher asks people for something in... | (Urdu) When the one delivering a sermon asks for something for himself in the assembly... |

1: Radd al-Muhtar, Book of Prayer, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/254 2: Fatawa Hindiyyah, Book of Hire, Chapter 16, Nurani Kutub Khana, Peshawar, 4/448 Page 725 of 768

फतावा रज़विया, खंड 23

इस सभा में दूसरी नाजायज बात यह थी कि आम सड़क पर, विशेष रूप से बाज़ार में जहाँ आवाजाही बहुत अधिक रहती है, फर्श बिछाकर किताब पढ़ना। यह सार्वजनिक अधिकारों में हस्तक्षेप है। शरीयत में इसी कारण रास्ते में नमाज पढ़ना भी मकरूह (नापसंद) है, तो बाज़ार की सड़क पर सभा करना तो और भी बुरा है। 'दुर्रे मुख्तार' और 'रद्दे मुहतार' में है:

| (अरबी) रास्ते में नमाज़ पढ़ना मकरूह है क्योंकि इसमें वह उस चीज़ में व्यस्त है जो उसके लिए नहीं है, क्योंकि यह रास्ता गुजरने वालों का अधिकार है। (संक्षेप में) | (उर्दू) रास्ते में नमाज़ पढ़ना मकरूह है क्योंकि रास्ता इस काम के लिए नहीं है, इसलिए ऐसा करना लोगों के गुजरने के अधिकार को प्रभावित करता है। (संक्षेप में) |

तीसरी अत्यंत बेतुकी बात यह थी कि किताब और पाठक नीचे थे और काफिर ऊपर छज्जों पर थे, जो किताब और पवित्र ज़िक्र का घोर अनादर था। जब पवित्र पैगंबर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) हज़रत हस्सान बिन साबित अंसारी (रज़ियल्लाहु अन्हु) से अपना पवित्र ज़िक्र सुनते थे, तो वे उनके लिए मस्जिद-ए-नबवी में मिम्बर (मंच) बिछवाते थे। वे उस पर खड़े होकर हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की नात और प्रशंसा करते और दुश्मनों की बुराई की निंदा करते थे, जैसा कि इमाम बुखारी ने अपनी सहीह में रिवायत किया है। ऐसा नहीं था कि माज़अल्लाह किताब नीचे हो और काफिर ऊपर हों।

ज़ैद ने अपनी महफ़िल-ख़्वानी (सभा में पढ़ने) के लिए, विशेष रूप से राग के साथ पढ़ने के लिए जो मजदूरी तय की है, वह नाजायज और हराम है। इसे लेना उसके लिए बिल्कुल भी जायज़ नहीं है; इसका खाना स्पष्ट रूप से हराम खाना है। उस पर वाजिब है कि जिन-जिन से उसने फीस ली है, उन्हें याद करके सबको वापस करे। यदि वे जीवित न हों तो उनके वारिसों को लौटाए। यदि पता न चले तो उतनी राशि गरीबों को दान (सदका) कर दे, और भविष्य में इस हरामखोरी से तौबा करे ताकि वह गुनाह से पाक हो जाए। पहली बात तो यह है कि हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का पवित्र ज़िक्र स्वयं बेहतरीन इबादतों और महानतम उपासनाओं में से है, और इबादत पर फीस लेना हराम है। 'मबसूत', फिर 'खुलासा', फिर 'आलमगिरी' में है:

| (अरबी) इबादतों पर उजरत (मजदूरी) लेना जायज़ नहीं है जैसे कि नसीहत करना, और उजरत वाजिब नहीं होगी। (संक्षेप में) | (उर्दू) नेक कामों में उजरत लेना जायज़ नहीं है, जैसे उपदेश देना। और उजरत वाजिब नहीं होगी। (संक्षेप में) |

फिर 'खुलासा', 'तातार-खानिया' और फिर 'हिंदीया' में है:

| (अरबी) जब उपदेशक लोगों से किसी चीज़ की मांग करे... | (उर्दू) जब उपदेश देने वाला सभा में अपने लिए कुछ माँगे... |

1: रद्दे मुहतार, किताबुस सलात, दार इहया अत-तुरास अल-अरबी, बेरूत, 1/254 2: फतावा हिंदीया, किताबुल इजारा, अध्याय 16, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, 4/448 Page 725 of 768

دوسرا امر ناجائز اس مجلس میں یہ تھا کہ عام سڑک پر خصوصاً بازار میں جہاں آمد و رفت کی زیادہ کثرت رہتی ہے فرش کرکے کتاب پڑھنا کہ یہ حقوق عامہ میں دست اندازی ہوئی شریعت میں تو اسی لحاظ سے راستہ میں نماز پڑھنی بھی مکروہ ہوئی نہ کہ بازار کی سڑک پر مجلس۔ در مختار و ردالمختار میں ہے :

| تکرہ الصلوٰۃ في طریق لان فیہ شغلہ بمالیس لہ لانھا حق العامۃ للمرور اھ مختصراً - | راستے میں نماز پڑھنا مکروہ ہے کیونکہ راستہ اس کام کے لئے نہیں لہذا اس کام کا کرنا لوگوں کے گزرنے کے حق کو متاثر کرتا ہے اھ مختصراً (ت) |

تیسری سخت بیہودہ بات کتاب و قاری کا نیچے اور کافروں کا چھجوں پر ہونا کہ سخت بے تعظیمی کتاب و ذکر شریف تھی، حضور اقدس سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم تو جب حضرت حسان بن ثابت انصاری رضی اللہ تعالٰی عنہ سے اپنا ذکر شریف سنتے تو مسجد اقدس میں ان کے لئے منبر بچھاتے وہ اس پر کھڑے ہو کر حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی نعت و مدحت اور حضور کے دشمنوں بد گوئیوں کی مذمت بیان کرتے کما رواہ الامام البخاری فی صحیحہ (جیسا کہ امام بخاری نے اپنی صحیح میں اس کو روایت کیا ہے۔ت) نہ کہ معاذ اللہ کتاب نیچے اور کافر اونچے ہوں۔

زید نے جو اپنی مجلس خوانی خصوصاً راگ سے پڑھنے کی اجرت مقرر رکھی ہے ناجائز و حرام ہے اس کا لینا اسے ہر گز جائز نہیں اس کا کھانا صراحتہً حرام کھانا ہے اس پر واجب ہے کہ جن جن سے فیس لی ہے یاد کرکے سب کو واپس دے، وہ نہ رہے ہوں تو ان کے وارثوں کو پھیرے، پتا

نہ چلے تو اتنا مال فقیروں پر تصدق کرے، اور آئندہ اس حرام خوری سے توبہ کرے تو گناہ سے پاک ہو۔ اول تو سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا ذکر پاک خود عمدہ طاعات و اجل عبادات سے ہے اور طاعت و عبادت پر فیس لینی حرام، مبسوط پھر خلاصہ پھر عالمگیری میں ہے:

| لایجوز الاستیجار علی الطاعات کالتذکیر ولا یجب الاجر اھ ملخصاً - | نیک کاموں میں اجرت لینا جائز نہیں، جیسے وعظ کرنا۔ اور اجرت واجب نہیں ہوگی اھ ملخصاً (ت) |

خلاصہ پھر تتار خانیہ پھر ہندیہ میں ہے:

| الواعظ اذا سأل الناس شیئًا في | جب وعظ کرنے والا مجلس میں اپنے لئے کچھ |

۱: ردالمختار کتاب الصلوٰۃ دار احیاء التراث العربي بیروت ۱/ ۲۵۴ ۲: فتاوی ہندیہ کتاب الاجارہ الباب السادس عشر نورانی کتب خانہ پشاور ۴/ ۴۴۸ Page 725 of 768

[Table Top Section] Arabic Text: المجلس لنفسه لا يحل له ذلك لانه اكتساب الدنيا بالعلم۔ Translation: When a preacher asks for something for himself in a gathering, it is not permissible for him, because it is gaining worldly benefits through knowledge. (T)

[Middle Section] In Qunyah, then Ashbah, then Durr al-Mukhtar, it is stated: Arabic Text: ونظم الدر اتم، حيث يقول تسمى شركة صنائع واعمال وابدان ان اتفق صانعان على ان يتقبلا الاعمال التى يمكن استحقاقها ومنه تعليم كتابة وقرآن وفقه على المفتى به بخلاف دلالين ومغنين وشهود محاكم وقراء مجالس و تعاز ووعاظ وسؤال اهـ Translation: The wording in Durr al-Mukhtar is more complete and detailed. Accordingly, he says: (Shirkat-e-Taqabbul) which is called a partnership of crafts (Sana'i), works (A'mal), and bodies (Abdan). [Sana'i is the plural of San'at, meaning profession and professional performance. A'mal and Abdan are plurals of 'Amal (action) and Badan (body). Since it usually involves the physical work of both individuals, it is named so.] If two professionals agree to take on work for which wages can be earned, and this includes teaching writing, the Holy Quran, and jurisprudence (Fiqh) according to the verdict given, as opposed to a partnership between two brokers, or two singers, court witnesses, reciters of the Holy Quran in gatherings, mourners, preachers, and those who ask (beg) persistently. (T)

[Bottom Section] Secondly: It is clear from the questioner's statement that he takes a fee for his poetry recitation and chanting; this is also strictly forbidden. It is stated in Fatawa Alamgiri: Arabic Text: لا تجوز الاجارة على شيء من الغناء وقراءة الشعر ولا اجر فى ذلك وهذا كله قول ابى حنيفة وابى يوسف و محمد رحمهم الله تعالى كذا فى غاية البيان اهـ مختصراً۔ Translation: It is not permissible to hire someone for singing or reciting poetry, and there is no wage for these acts. This is the collective statement and verdict of Imam Abu Hanifa, Imam Abu Yusuf, and Imam Muhammad (may Allah Almighty have mercy on them), as mentioned briefly in Ghayat al-Bayan. (T)

[Footnotes] 1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Salat, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/252 2. Durr al-Mukhtar, Kitab al-Shirkat, Matba' Mujtabai, Delhi, 1/373 3. Fatawa Hindiyya, Kitab al-Ijarah, Nurani Kutub Khana, Peshawar, 4/449

जिल्द २३ | फतावा रजविया

[शीर्ष भाग] अरबी पाठ: المجلس لنفسه لا يحل له ذلك لانه اكتساب الدنيا بالعلم۔ अनुवाद: जब उपदेशक (वाइज़) सभा में अपने लिए कुछ मांगता है, तो उसके लिए ऐसा करना हलाल नहीं है क्योंकि इसमें ज्ञान (इल्म) के माध्यम से दुनिया का लाभ प्राप्त करना है। (त)

[मध्य भाग] कुनिया, फिर अश्बाह, फिर दुर्रे मुख्तार में है: अरबी पाठ: ونظم الدر اتم، حيث يقول تسمى شركة صنائع واعمال وابدان ان اتفق صانعان على ان يتقبلا الاعمال التى يمكن استحقاقها ومنه تعليم كتابة وقرآن وفقه على المفتى به بخلاف دلالين ومغنين وشهود محاكم وقراء مجالس و تعاز ووعاظ وسؤال اهـ अनुवाद: दुर्रे मुख्तार की इबारत अधिक पूर्ण और विस्तृत है। तदनुसार, वे फरमाते हैं (शिरकत-ए-तक़ब्बुल) जिसे शिल्प (सनायअ), कार्यों (आमाल) और शरीरों (अब्दान) की भागीदारी कहा जाता है। [सनायअ सन्नत का बहुवचन है, जिसका अर्थ पेशा और पेशेवर प्रदर्शन है। आमाल और अब्दान, अमल और बदन के बहुवचन हैं। चूँकि इसमें आमतौर पर दोनों व्यक्तियों का शारीरिक कार्य शामिल होता है, इसलिए इसे यह नाम दिया गया है।] यदि दो पेशेवर इस बात पर सहमत होते हैं कि वे ऐसा काम लेंगे जिसके लिए पारिश्रमिक प्राप्त किया जा सकता है, और इसमें लेखन सिखाना, कुरान मजीद और फ़िक़्ह (इस्लामी कानून) पढ़ाना शामिल है, उस राय के अनुसार जिस पर फतवा दिया गया है, इसके विपरीत दो दलालों की भागीदारी, और दो गायकों की भागीदारी, अदालत के गवाहों, सभाओं में कुरान मजीद पढ़ने वालों, शोक मनाने वालों, उपदेशकों और ज़िद के साथ मांगने वालों की भागीदारी। (त)

[निचला भाग] द्वितीय: प्रश्नकर्ता के विवरण से स्पष्ट है कि वह अपनी कविता पाठ और गायन के लिए शुल्क लेता है; यह भी पूरी तरह हराम है। फतावा आलमगीरी में है: अरबी पाठ: لا تجوز الاجارة على شيء من الغناء وقراءة الشعر ولا اجر فى ذلك وهذا كله قول ابى حنيفة وابى يوسف و محمد رحمهم الله تعالى كذا فى غاية البيان اهـ مختصراً۔ अनुवाद: गाना और कविता पढ़ना (ऐसे कार्य हैं) इनमें से किसी पर मज़दूरी और पारिश्रमिक लेना जायज़ नहीं है और न ही इनमें कोई पारिश्रमिक है। इमाम अबू हनीफा, इमाम अबू यूसुफ और इमाम मुहम्मद (अल्लाह तआला उन पर रहम करे) इन तीनों का यही कथन और फतवा है, जैसा कि ग़ायत अल-बयान में संक्षेप में उल्लेख किया गया है। (त)

[पाद टिप्पणियाँ] 1. रद अल-मुहतार, किताब अल-सलात, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 1/252 2. दुर्रे मुख्तार, किताब अल-शिरकत, मतबा मुजतबाई, दिल्ली, 1/373 3. फतावा हिंदिया, किताब अल-इजारा, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, 4/449

[اوپری خانہ] عربی عبارت: المجلس لنفسه لا یحل له ذلك لانه اکتساب الدنیا بالعلم۔ اردو ترجمہ: جب وعظ کرنے والا مجلس میں اپنے لئے کچھ مانگے تو اس کے لئے ایسا کرنا حلال نہیں کیونکہ اس میں علم کے ساتھ دنیا کا حصول ہے۔ (ت)

[درمیانی حصہ] قنیہ پھر اشباہ پھر درمختار میں ہے: عربی عبارت: ونظم الدر اتم، حیث یقول تسمی شرکة صنائع واعمال وابدان ان اتفق صانعان علی ان یتقبلا الاعمال التی یمکن استحقاقها ومنه تعلیم کتابة وقرآن وفقه علی المفتی به بخلاف دلالین ومغنین وشهود محاکم وقراء مجالس و تعاز ووعاظ وسؤال اھـ اردو ترجمہ: در مختار کی عبارت زیادہ تام اور مفصل ہے۔ چنانچہ وہ فرماتے ہیں (شرکت تقبل) جس کو شرکتِ صنائع واعمال وابدان کہا جاتا ہے (صنائع صنعت کی جمع ہے اس کے معنی ہیں پیشہ اور پیشہ ور کی کارکردگی۔ اعمال اور ابدان، عمل اور بدن کی جمع ہیں۔ چونکہ اس میں غالباً دونوں افراد کا جسمانی کام ہوتا ہے اس لئے اس کو یہ نام دیا گیا) اگر دو پیشہ ور اس بات پر باہمی اتفاق کر لیں کہ وہ ایسا کام لیں گے جس میں استحقاقِ اجرت ممکن ہے اور اسی شعبہ سے کتابت سکھانا، قرآن مجید اور علم فقہ پڑھانا اس قول کے مطابق کہ جس پر فتوی دیا گیا ہے، بخلاف دو دلالوں کی شرکت کے اور دو گائوں کی شرکت کے، فیصلے کے دو گواہوں، مجلس میں قرآن مجید پڑھنے والوں، تعزیت کرنے والوں، وعظ کرنے والوں اور اصرار کے ساتھ مانگنے والوں کی شرکت کے اھ (ت)

[نچلا حصہ] ثانیاً: بیانِ سائل سے ظاہر کہ وہ اپنی شعر خوانی وزمزمہ سنجی کی فیس لیتا ہے یہ بھی محض حرام۔ فتاوی عالمگیریہ میں ہے: عربی عبارت: لا تجوز الاجارة علی شیء من الغناء وقراءة الشعر ولا اجر فی ذلك وهذا کله قول ابی حنیفة وابی یوسف و محمد رحمهم الله تعالی کذا فی

غایۃ البیان اھ مختصراً۔ اردو ترجمہ: گانا اور اشعار پڑھنا (ایسے اعمال ہیں) ان میں سے کسی پر مزدوری اور اجرت لینا جائز نہیں اور نہ ان میں اجرت ہے۔ امام ابو حنیفہ، امام ابو یوسف اور امام محمد رحمہم اللہ تعالیٰ تینوں کا یہ قول اور فتوی ہے، چنانچہ غایۃ البیان میں یونہی مذکور ہے اھ مختصراً۔ (ت)

[حواشی] 1. ردالمحتار کتاب الصلوٰۃ دار احیاء التراث العربی بیروت ۱ / ۲۵۲ 2. درمختار کتاب الشرکۃ مطبع مجتبائی دہلی ۱ / ۳۷۳ 3. فتاوی ہندیہ کتاب الاجارۃ نورانی کتب خانہ پشاور ۴ / ۴۴۹

Fatawa Razawiyya, Volume 23

And from this, it is apparent that taking precedence in the leadership of prayer (Imamat) is also a sin for him, while there is another person among the audience present who can recite the Holy Quran correctly, is a Sunni of sound creed, and is pious. For when he openly consumes what is forbidden (Haram), he is a manifest transgressor (Fasiq). If people put a transgressor forward, they will be sinners, let alone him stepping forward on his own. It is stated in 'Ghunyah':

"If they put forward a transgressor, they are sinners."[1]	**If people put forward a transgressor for leadership in prayer, they will be sinners. (T)**

Similarly, writing "Maulvi Sahib" for oneself without any Sharia necessity is also a sin and contrary to the command of the Great Quran.

Allah the Almighty said: "He is most knowing of you from when He produced you from the earth and when you were fetuses in the bellies of your mothers. So do not claim purity for yourselves; He is most knowing of who fears Him."[2]	**(Allah Almighty said) Allah Almighty knows you well since He gave you growth from the earth and when you were hidden in your mothers' wombs; so do not call your own selves good; God knows well who is pious.**

And He says:

"Have you not seen those who claim purity for themselves? Rather, Allah purifies whom He wills."[3]	**Have you not seen those who describe their own selves as clean? Rather, God cleanses whom He wills.**

It is stated in the Hadith that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

"Whoever says 'I am a scholar' is ignorant." - Narrated by al-Tabarani in al-Awsat[4] from Ibn Umar (may Allah be pleased with them both) with a Hasan (good) chain.	**He who calls himself a scholar is ignorant. (Imam Tabarani narrated this in al-Awsat with a Hasan chain from Hazrat Abdullah ibn Umar, may Allah be pleased with them both. T)**

[1] Ghunyat-ul-Mustamli, Chapter on Imamat, Sohail Academy Lahore, p. 513 [2] Al-Quran al-Karim, 53:32 [3] Al-Quran al-Karim, 4:49 [4] Al-Mu'jam al-Awsat for al-Tabarani, Hadith 6822, Maktabat al-Ma'arif Riyadh, 7/433

फतावा रज़विया, जिल्द 23

और यहीं से स्पष्ट हुआ कि इमामत में उसका आगे बढ़ना भी पाप है, जबकि उपस्थित लोगों में उसके अलावा कोई अन्य व्यक्ति कुरान मजीद सही पढ़ने वाला, सुन्नी सही-अकीदा और मुत्तकी (परहेजगार) मौजूद हो। क्योंकि जब वह खुलेआम हराम खाता है तो वह खुल्लम-खुल्ला फासिक (पापी) है। और यदि लोग किसी फासिक को आगे करते हैं तो वे गुनहगार होंगे, न कि वह खुद ही आगे बढ़ जाए। 'ग़ुनिया' में है:

"अगर वे किसी फासिक को आगे करेंगे तो वे पाप करेंगे।"[1]

अगर लोग किसी फासिक को इमामत के लिए आगे करें तो वे गुनहगार होंगे। (त)

इसी तरह, बिना किसी शरई ज़रूरत के अपने आप को "मौलवी साहब" लिखना भी पाप है और कुरान-ए-अज़ीम के हुक्म के खिलाफ है।

अल्लाह तआला ने फरमाया: "वह तुम्हें खूब जानता है जब उसने तुम्हें जमीन से पैदा किया और जब तुम अपनी माताओं के पेट में छिपे थे, तो अपनी जानों की खुद तारीफ न करो; वह खूब जानता है कि कौन परहेजगार है।"[2]

(अल्लाह तआला ने फरमाया) अल्लाह तआला तुम्हें खूब जानता है जब उसने तुम्हें जमीन से उठाया और जब तुम अपनी माताओं के पेट में छिपे थे, तो अपने आप को नेक न कहो; खुदा खूब जानता है जो परहेजगार है।

और फरमाता है:

"क्या तुमने उन लोगों को नहीं देखा जो अपने आप को पाक-साफ बताते हैं? बल्कि अल्लाह जिसे चाहता है पाक-साफ करता है।"[3]

क्या तुमने उन लोगों को नहीं देखा जो अपनी जान को सुथरा (पवित्र) बताते हैं? बल्कि खुदा सुथरा करता है जिसे चाहे।

हदीस में है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

"जिसने कहा कि मैं आलिम (विद्वान) हूँ, तो वह जाहिल है।" - इमाम तबरानी ने 'अल-औसत'[4] में हजरत अब्दुल्ला इब्न उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से हसन सनद के साथ रिवायत किया है।	**जो अपने आप को आलिम कहे वह जाहिल है। (इमाम तबरानी ने अल-औसत में सनद-ए-हसन के साथ हजरत अब्दुल्ला इब्न उमर रज़ियल्लाहु अन्हुमा से इसे रिवायत किया है। त)**

---

1 ग़ुनियत-उल-मुस्तमली, फसल फिल इमामा, सुहैल एकेडमी लाहौर, पृ. 513 2 अल-कुरान अल-करीम, 53/32 3 अल-कुरान अल-करीम, 4/49 4 अल-मुअजम अल-औसत लि-तबरानी, हदीस 6822, मक्तबत-उल-मआरिफ रियाज़, 7/433

فتاوی رضویہ، جلد ۲۳

اور یہیں سے ظاہر ہوا کہ امامت میں اس کا سبقت کرنا بھی گناہ ہے جبکہ حاضرین میں اس کے سوا کوئی اور شخص قرآن مجید صحیح پڑھنے والا سنی صحیح العقیدہ متقی موجود ہو کہ جب یہ علانیہ حرام کھاتا ہے تو کھلا فاسق ہے اور فاسق کو اور لوگ اگر آگے کریں تو گنہگار ہوں نہ کہ خود ہی آگے بڑھ جائے۔ غنیہ میں ہے:

لو قدموا فاسقاً یأثمون۔ اگر کسی فاسق کو لوگ امامت کے لئے آگے کریں تو گنہگار ہوں گے۔ (ت) [1]

یوہیں اپنے آپ کو بے ضرورت شرعی مولوی صاحب لکھنا بھی گناہ و مخالف حکم قرآن عظیم ہے۔

قال اللہ تعالٰی "هُوَ أَعْلَمُ بِكُمْ إِذْ أَنْشَأَكُمْ مِّنَ الْاَرْضِ وَإِذْ أَنْتُمْ اَجِنَّةٌ فِي بُطُوْنِ أُمَّهٰتِكُمْ ۚ فَلَا تُزَكُّوْا اَنْفُسَكُمْ ؕ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنِ اتَّقٰى ع"۔[2]

(اللہ تعالٰی نے فرمایا) اللہ تعالٰی تمہیں خوب جانتا ہے جب اس نے تمہیں زمین سے اٹھان دی اور جب تم اپنی ماؤں کے پیٹ میں چھپے تھے تو اپنی جانوں کو آپ اچھا نہ کہو خدا خوب جانتا ہے جو پرہیزگار ہے۔

اور فرماتا ہے:

"اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِيْنَ يُزَكُّوْنَ اَنْفُسَهُمْ ؕ بَلِ اللّٰهُ يُزَكِّيْ مَنْ يَّشَآءُ"۔[3]

کیا تونے نہ دیکھا ان لوگوں کو جو آپ اپنی جان کو ستھرا بتاتے ہیں بلکہ خدا ستھرا کرتا ہے جسے چاہے۔

حدیث میں ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

من قال انا عالم فهو جاهل - رواه الطبرانی فی الاوسط[4] عن ابن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہما بسند حسن۔

جو اپنے آپ کو عالم کہے وہ جاہل ہے (امام طبرانی نے الاوسط میں سندِ حسن کے ساتھ حضرت عبداللہ ابن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہما سے اس کو روایت کیا ہے۔ت)

---

1 غنیۃ المستملی فصل فی الامامۃ سہیل اکیڈمی لاہور ص ۵۱۳ 2 القرآن الکریم ۳۲ / ۵۳ 3 القرآن الکریم ۴ / ۴۹ 4 المعجم الاوسط للطبرانی حدیث ۶۸۲۲ مکتبۃ المعارف ریاض ۷ / ۴۳۳

Fatawa Rizwia Volume 23

Yes, if a person is actually a religious scholar (alim) and people are unaware of his excellence, and his intention is sincere—that they become aware so they can benefit and receive guidance—then there is no harm in him expressing his scholarship. Just as our master Yusuf (upon our generous Prophet and upon him be blessings and peace) said: "Indeed, I am a knowing guardian." (Surely, I am a protector and knowledgeable. - T) Furthermore, this is also for true scholars.

For an ignorant person like Zaid to call himself 'Maulvi Sahib' is a double sin, as it includes lying and a desire for false praise.

Allah Almighty said: "Do not think that those who exult in what they have done and love to be praised for what they have not done—do not think them secure from punishment, and for them is a painful punishment." (Allah Almighty said: Never think of those who boast about what they have done and love to be praised for things they have not done—never think them in a place of refuge from torment; and for them is a painful punishment.)

In Ma'alim Sharif, it is quoted from 'Ikrimah the Tabi'i, a student of Abdullah ibn Abbas (may Allah be pleased with them both), regarding the interpretation of this verse: "They rejoice in leading people astray and in people attributing scholarship to them, whereas they are not people of knowledge." (They are happy to mislead people and that people call them Maulvi, although they are not Maulvis.)

An ignorant person giving sermons is also a sin. A sermon involves the interpretation of the Holy Quran, the Hadith of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), or matters of Shariah, and it is not permissible for an ignorant person to speak on any of these. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

"Whoever speaks about the Quran without knowledge, let him take his seat in the Fire." - Narrated by Tirmidhi (He who explains the interpretation of the Quran without knowledge should make his abode in Hell - Imam Tirmidhi narrated it.)

1. Al-Quran Al-Karim 12/55
2. Al-Quran Al-Karim 3/188
3. Ma'alim at-Tanzil under verse 3/188, Mustafa al-Babi Halabi, Egypt, 1/465
4. Jami' at-Tirmidhi, Chapters on Quranic Interpretation, Amin Company, Delhi, 2/119

फ़तावा रज़विया खंड 23

हाँ, अगर कोई व्यक्ति वास्तव में धर्म का विद्वान (आलिम) हो और लोग उसकी श्रेष्ठता से अनभिज्ञ हों, और उसकी नीयत नेक हो कि वे अवगत होकर लाभ उठाएं और मार्गदर्शन प्राप्त करें, तो उसे अपनी विद्वता प्रकट करने में कोई हर्ज नहीं है। जैसा कि हमारे स्वामी यूसुफ़ (हमारे उदार पैगंबर पर और उन पर दुरूद व सलाम हो) ने फरमाया था: "इन्नी हफ़ीज़ुन अलीम" (बेशक मैं हिफाज़त करने वाला और जानने वाला हूँ। - त) फिर यह भी सच्चे विद्वानों के लिए है।

ज़ैद जैसे जाहिल (अज्ञानी) का अपने आप को 'मौल्वी साहब' कहना दोहरा गुनाह है, क्योंकि इसमें झूठ और झूठी प्रशंसा पसंद करना भी शामिल है।

अल्लाह अज़्वजल ने फरमाया: "हरगिज़ न समझो उन्हें जो अपने किए पर इतराते हैं और चाहते हैं कि उनकी उन बातों पर प्रशंसा की जाए जो उन्होंने नहीं कीं—तो हरगिज़ उन्हें अज़ाब (यातना) से सुरक्षित न समझो, और उनके लिए दर्दनाक अज़ाब है।"

मा'आलिम शरीफ में हज़रत अब्दुल्ला बिन अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) के शिष्य ताबई इकरीमा से इस आयत की व्याख्या में उद्धृत है: "वे लोगों को गुमराह करने और लोगों द्वारा उन्हें 'विद्वान' कहे जाने पर खुश होते हैं, जबकि वे विद्वान नहीं हैं।" (वे लोगों को बहकाने और इस बात पर खुश होते हैं कि लोग उन्हें मौलवी कहें, हालांकि वे मौलवी नहीं हैं।)

अज्ञानी का प्रवचन (वाज़) देना भी पाप है। प्रवचन में कुरान मजीद की व्याख्या या पैगंबर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की हदीस या शरीयत के मसले होते हैं, और एक अज्ञानी के लिए इनमें से किसी भी चीज़ का बयान करना जायज़ नहीं है। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

"जिसने बिना ज्ञान के कुरान की व्याख्या की, वह अपना ठिकाना जहन्नम (नरक) में बना ले।" - तिर्मिज़ी द्वारा वर्णित (जो बिना इल्म के कुरान की तफ़सीर बयान करे, वह अपना ठिकाना दोज़ख में बना ले - इसे इमाम तिर्मिज़ी ने रिवायत किया है)।

1. अल-कुरान अल-करीम 12/55
2. अल-कुरान अल-करीम 3/188
3. मा'आलिम अत-तंज़ील आयत 3/188 के अंतर्गत, मुस्तफ़ा अल-बाबी हलाबी, मिस्र, 1/465
4. जामि' अत-तिर्मिज़ी, कुरान की तफ़सीर के अध्याय, अमीन कंपनी, दिल्ली, 2/119

ہاں اگر کوئی شخص حقیقت میں عالمِ دین ہو اور لوگ اس کے فضل سے ناواقف اور یہ اس کچی نیت سے کہ وہ آگاہ ہو کر فیض لیں ہدایت پائیں اپنا عالم ہونا ظاہر کرے تو مضائقہ نہیں جیسے سیدنا یوسف علی نبینا الکریم وعلیہ الصلوٰۃ والتسلیم نے فرمایا تھا: "اِنِّیْ حَفِیْظٌ عَلِیْمٌ" (بیشک میں حفاظت کرنے والا اور جاننے والا ہوں۔ ت) پھر یہ بھی سچے عالموں کے لئے ہے۔

زید جاہل کا اپنے آپ کو مولوی صاحب کہنا دو نا گناہ ہے کہ اس کے ساتھ جھوٹ اور جھوٹی تعریف کا پسند کرنا بھی شامل ہوا۔

قال اللہ عزوجل: "لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِیْنَ یَفْرَحُوْنَ بِمَآ اَتَوْا وَّ یُحِبُّوْنَ اَنْ یُّحْمَدُوْا بِمَا لَمْ یَفْعَلُوْا فَلَا تَحْسَبَنَّھُمْ بِمَفَازَۃٍ مِّنَ الْعَذَابِ ۚ وَ لَھُمْ عَذَابٌ اَلِیْمٌ" اللہ عزوجل نے فرمایا: ہرگز نہ جانیو تو انہیں جو اتراتے ہیں اپنے کام پر اور دوست رکھتے ہیں اسے کہ تعریف کئے جائیں اس بات سے جو انہوں نے نہ کی تو ہرگز نہ جانیو انہیں عذاب سے پناہ کی جگہ میں اور ان کے لئے دکھ کی مار ہے۔

معالم شریف میں عکرمہ تابعی شاگرد عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما سے اس آیت کی تفسیر میں منقول: یفرحون باضلَالِھم الناسِ وبنسبۃِ الناسِ ایاھم الیٰ العلمِ و لیسوا باھلِ العلمِ۔ خوش ہوتے ہیں لوگوں کو بہکانے اور اس پر کہ لوگ انہیں مولوی کہیں حالانکہ مولوی نہیں۔

جاہل کی وعظ گوئی بھی گناہ ہے۔ وعظ میں قرآن مجید کی تفسیر یا نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی حدیث یا شریعت کا مسئلہ اور جاہل کو ان میں کسی چیز کا بیان جائز نہیں، رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

من قال فی القرآن بغیر علم فلیتبوأ مقعده من النار- رواه الترمذی جو بے علم قرآن کی تفسیر بیان کرے وہ اپنا ٹھکانا دوزخ میں بنا لے (اس کو امام ترمذی نے)

۱۔ القرآن الکریم ۱۲/ ۵۵ ۲۔ القرآن الکریم ۳/ ۱۸۸ ۳۔ معالم التنزیل تحت آیة ۳/ ۱۸۸ مصطفیٰ البابی حلبی مصر ۱/ ۴۶۵ ۴۔ جامع الترمذی ابواب تفسیر القرآن امین کمپنی دہلی ۲/ ۱۱۹

Fatawa Razawiyya, Volume 23

[Arabic]: وصححه عن ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما۔ [Urdu Translation]: Narrated from Hazrat Abdullah ibn Abbas (may Allah be pleased with them both) and he declared it authentic. (T)

And in the Hadiths, there will be no distinction between correct and incorrect, established and fabricated, and the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

[Arabic]: من یقل علی مالم اقل فلیتبوأ مقعدہ من النار - رواہ البخاری فی صحیحہ عن سلمۃ بن اکوع رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ [Urdu Translation]: Whoever attributes a statement to me that I did not say, let him make his abode in Hell. (Imam Bukhari narrated this in his Sahih on the authority of Salama bin Akwa' may Allah be pleased with him. - T)

And he (peace and blessings of Allah be upon him) says:

[Arabic]: افتوا بغیر علم فضلوا واضلوا - رواہ الائمۃ احمد والشیخان والترمذی وابن ماجۃ عن عبداللہ بن عمرورضی اللہ تعالی عنہما۔ [Urdu Translation]: They gave a ruling without knowledge, so they themselves went astray and led people astray. (Imams like Imam Ahmad, Bukhari, Muslim, Tirmidhi, and Ibn Majah narrated this from Hazrat Abdullah bin Amr may Allah be pleased with them both. - T)

In another Hadith, the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said:

[Arabic]: من افتی بغیر علم لعنتہ ملئکۃ السماء والارض۔ رواہ ابن عساکر عن امیرالمؤمنین علی کرم اللہ وجہہ۔ [Urdu Translation]: Whoever gives a fatwa without knowledge, let the angels of heaven and earth curse him. (Ibn Asakir narrated this from the Commander of the Faithful Ali, may Allah honor his face. - T)

Similarly, for an ignorant person to become a spiritual guide (Pir) and make people disciples is overstepping one's limits; it's a grave matter. A Pir is supposed to be a guide, and regarding the ignorant, it has just been mentioned from the Hadiths that he cannot provide guidance, neither from the Quran, nor Hadith, nor Fiqh. (A)

1. Sahih al-Bukhari, Book of Knowledge, Chapter on the Sin of Lying against the Prophet, Qadeemi Kutub Khana, Karachi, 1/21
2. Sahih Muslim, Introduction to the Book, Qadeemi Kutub Khana, Karachi, 1/, Jami` at-Tirmidhi, Chapters on Knowledge, Chapter on what has come regarding the Departure of Knowledge, Kutub Khana Rashidiya, 3/90

3. Al-Faqih wal-Mutafaqqih, what has come of warning, etc., 1023, Dar Ibn al-Jawzi, Jeddah and Riyadh, 2/327

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

[अरबी]: وصححه عن ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما۔ [उर्दू अनुवाद]: हज़रत अब्दुल्लाह इब्ने अब्बास (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा) से रिवायत किया और इसे सही करार दिया। (त)

और हदीसों में सही और गलत, साबित और मौज़ू (मनगढ़ंत) के बीच कोई भेद नहीं रहेगा, और अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

[अरबी]: من یقل علی مالم اقل فلیتبوأ مقعدہ من النار - رواہ البخاری فی صحیحہ عن سلمۃ بن اکوع رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ [उर्दू अनुवाद]: जो मुझ पर वह बात कहे जो मैंने नहीं फरमाई, वह अपना ठिकाना दोज़ख में बना ले (इमाम बुखारी ने अपनी सहीह में सलमा बिन अक्का रज़ियल्लाहु तआला अन्हु के हवाले से इसे रिवायत किया है - त)

और आप (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

[अरबी]: ماجۃ افتوا بغیر علم فضلوا واضلوا - رواہ الائمۃ احمد والشیخان والترمذی واب عن عبداللہ بن عمرورضی اللہ تعالی عنہما۔ [उर्दू अनुवाद]: बिना ज्ञान के मसला बयान किया तो आप भी गुमराह हुए और लोगों को भी गुमराह किया (इमाम जैसे इमाम अहमद, बुखारी, मुस्लिम, तिर्मिज़ी और इब्न माजाह ने इसे हज़रत अब्दुल्लाह बिन अम्र रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से रिवायत किया है - त)

दूसरी हदीस में आया है कि हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने फरमाया:

[अरबी]: من افتی بغیر علم لعنتہ ملئکۃ السماء والارض۔ رواہ ابن عساکر عن امیرالمؤمنین علی کرم اللہ وجہہ۔ [उर्दू अनुवाद]: जो बिना ज्ञान के फतवा दे, उस पर आसमान और ज़मीन के फरिश्ते लानत करें (इब्न असाकिर ने अमीरुल मोमिनीन अली कर्रमल्लाहु वज्हहु से इसे रिवायत किया है - त)

इसी तरह जाहिल का पीर बनना और लोगों को मुरीद बनाना अपनी चादर से ज़्यादा पैर फैलाना है; यह बड़ी बात है। पीर हादी (मार्गदर्शक) होता है और जाहिल के बारे में अभी हदीसों से गुज़रा कि वह हिदायत (मार्गदर्शन) नहीं कर सकता, न कुरान से, न हदीस से, न फिक़्ह से। (अ)

1. सहीह अल-बुखारी, किताबुल इल्म, बाबू इस्मे मन कज़बा अलन्नबी, क़दीमी कुतुब खाना, कराची, 1/21
2. सहीह मुस्लिम, मुकद्दमतुल किताब, क़दीमी कुतुब खाना, कराची, 1/, जामे अत-तिर्मिज़ी, अबवाबुल इल्म, बाबू मा जा'आ फी दहाबिल इल्म, कुतुब खाना रशीदिया, 3/90
3. अल-फक़ीह वल-मुतफ़क्किह, मा जा'आ मिनल वईद इलख, 1023, दार इब्न अल-जौज़ी, जेद्दा और रियाद, 2/327

पृष्ठ 729/768

وصححه عن ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما۔ حضرت عبد اللہ ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما سے روایت کیا اور اسے صحیح قرار دیا۔ت)

اور احادیث میں اسے صحیح وغلط وثابت وموضوع کی تمیز نہ ہوگی، اور رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

من یقل علی مالم اقل فلیتبوأ مقعدہ من النار - رواہ البخاری فی صحیحہ عن سلمۃ بن اکوع رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ جو مجھ پر وہ بات کہے جو میں نے نہ فرمائی وہ اپنا ٹھکانہ دوزخ میں بنالے (امام بخاری نے اپنی صحیح میں سلمہ بن اکوع رضی اللہ تعالٰی عنہ کے حوالے سے اس کو روایت کیا۔ت)

اور فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم:

افتوا بغیر علم فضلوا واضلوا۔رواہ الائمۃ احمد والشیخان والترمذی وابن ماجۃ عن عبداللہ بن عمرورضی اللہ تعالی عنہما۔ بے علم مسئلہ بیان کیا سو آپ بھی گمراہ ہوئے اور لوگوں کو بھی گمراہ کیا (ائمہ کرام مثلاً امام احمد، بخاری، مسلم، ترمذی اور ابن ماجہ نے اس کو حضرت عبد اللہ بن عمرو رضی اللہ تعالٰی عنہما سے روایت کیا۔ت)

دوسری حدیث میں آیا حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا:

من افتی بغیر علم لعنتہ ملئکۃ السماء والارض۔رواہ ابن عساکر عن امیرالمؤمنین علی کرم اللہ وجھہ۔ جو بے علم فتوٰی دے اسے آسمان و زمین کے فرشتے لعنت کریں (ابن عساکر نے امیر المومنین علی کرم اللہ وجہہ سے اسے روایت کیا۔ت)

یونہی جاہل کا پیر بننا لوگوں کو مرید کرنا چادر سے زیادہ پاؤں پھیلانا ہے چھوٹی بات ہے پیر ہادی ہوتا ہے اور جاہل کی نسبت ابھی حدیثوں سے گزرا کہ ہدایت نہیں کر سکتا نہ قرآن سے نہ حدیث سے نہ فقہ ع

۱ صحیح البخاری کتاب العلم باب اثم من کذب علی النبی قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۲۱ ۲ صحیح مسلم مقدمۃ الکتاب قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ، جامع الترمذی ابواب العلم باب ماجاء فی ذھاب العلم کتاب خانہ رشیدیہ ۳/ ۹۰ ۳ الفقیہ والمتفقہ ماجاء من الوعید الخ ۱۰۲۳ دار ابن جوزیہ جدہ وریاض ۳۲۷ /۲

Volume 23 Fatawa Razawiyya

...that without knowledge, one cannot recognize God. (Because an ignorant person cannot recognize Allah the Almighty. - Translator) Zaid's open praise and commendation of polytheists, especially mentioning them from the pulpit during the noble discourse, and particularly giving them preference over Muslims, is highly disliked by the Lord of Honor, Most High. It is mentioned in the Hadith that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

[Arabic: When a transgressor is praised, the Lord gets angry and the Throne (Arsh) shakes because of it. (Reported by Ibn Abi ad-Dunya in 'Damm al-Ghibah', Abu Ya'la, and al-Bayhaqi in 'ash-Shu'ab' from Anas bin Malik, and Ibn Adi from Abu Hurairah, may Allah be pleased with them both.)] | [Urdu: When a transgressor is praised, the Lord, Most High, becomes angry and the Divine Throne shakes. (Ibn Abi ad-Dunya in 'Damm al-Ghibah' (Evils of Backbiting), Abu Ya'la and al-Bayhaqi from Hazrat Anas bin Malik, and Ibn Adi from Hazrat Abu Hurairah, may Allah be pleased with them both, have narrated this.)]

From this statement, the answers to all the questions asked have been provided. It is mandatory for Zaid to repent. Allah Almighty is the Giver of success. And Allah knows best.

Issue 367: From Doru, Tehsil Kicha, District Nainital, sent by Abdul Aziz Khan, 22 Rajab 1315 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: Is standing (Qiyam) at the time of Mawlid Sharif a Sunnah or permissible (mubah)? And is it correct to criticize the one who leaves this standing? State it and earn reward.

Answer: It is recommended (mustahabb),

[Arabic: As specified by the imams of narration and insight, as mentioned in 'Uqd al-Jawhar' and 'ad-Durar as-Sunniyyah' and other splendid books, and we have on this...] | [Urdu: As the imams of narration and vision have clarified, as mentioned in 'Uqd al-Jawhar' and 'ad-Durar as-Sunniyyah' and other valuable books, and on this subject our...]

Footnotes: 1. Shu'ab al-Iman, Hadith 2886, Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, 4/230. 2. Uqd al-Jawhar fi Mawlid an-Nabi al-Azhar, printed by Jamia Islamia, Lahore, pp. 25 & 26.

खण्ड २३ फ़तावा रज़विया

...कि बिना ज्ञान के खुदा को पहचाना नहीं जा सकता। (क्योंकि एक अज्ञानी व्यक्ति अल्लाह तआला को नहीं पहचान सकता। - अनुवादक) ज़ैद द्वारा खुलेआम मुशरिकों (बहुदेववादियों) की प्रशंसा और स्तुति करना, विशेष रूप से मिम्बर (मंच) से पवित्र चर्चा के दौरान उनका उल्लेख करना और विशेष रूप से उन्हें मुसलमानों पर प्राथमिकता देना, सम्मान के रब (अल्लाह) को अत्यंत नापसंद है। हदीस में है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया:

[अरबी: जब किसी पापी की प्रशंसा की जाती है, तो रब क्रोधित होता है और उसके कारण अर्श (सिंहासन) हिल जाता है। (इब्न अबी अद्-दुनिया ने 'ज़म अल-गीब' में, अबू याला और अल-बैहकी ने 'अश-शुअब' में हज़रत अनस बिन मालिक से, और इब्न अदी ने हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु अन्हुमा से इसे रिवायत किया है।)] | [उर्दू: जब फ़ासिक़ (पापी) की प्रशंसा की जाती है, तो रब जल-ओ-अला क्रोधित होता है और अर्श-ए-इलाही हिल जाता है। (इब्न अबी अद्-दुनिया ने 'ज़म अल-ग़ीबा' (ग़ीबत की बुराई) में, अबू याला और अल-बैहक़ी ने हज़रत अनस बिन मालिक से और इब्न अदी ने हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु अन्हुमा से इसे रिवायत किया है।)]

इस बयान से पूछे गए सभी सवालों के जवाब मिल गए हैं। ज़ैद पर तौबा करना लाज़िम (अनिवार्य) है। अल्लाह अज़्ज़वजल तौफीक देने वाला है। और अल्लाह बेहतर जानता है।

मसला ३६७: दोरू, तहसील किच्छा, जिला नैनीताल से, प्रेषक अब्दुल अज़ीज़ खान, २२ रजब १३१५ हिजरी। धर्म के विद्वान इस विषय में क्या कहते हैं: मिलाद शरीफ के समय खड़ा होना (क़ियाम) सुन्नत है या मुबाह (अनुमेय)? और क्या इस क़ियाम को छोड़ने वाले की आलोचना करना सही है? बयान करें और पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: मुस्तहब (सराहनीय) है,

[अरबी: जैसा कि रिवायत और अंतर्दृष्टि के इमामों ने स्पष्ट किया है, जैसा कि 'उक़्द अल-जौहर' और 'अद-दुरर अस-सुन्निया' और अन्य शानदार पुस्तकों में है, और इस पर हमारा...] | [उर्दू: जैसा कि रिवायत और रुय्यत के इमामों ने इसकी तसरीह (स्पष्टीकरण) फरमाई जैसा कि 'उक़्द अल-जौहर' और 'दुरर सुन्निया' आदि कीमती किताबों में ज़िक्र किया गया है, और इस विषय पर हमारा...]

पाद-टिप्पणियाँ: १. शुअब अल-ईमान, हदीस २८८६, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरुत ४/२३०। २. उक़्द अल-जौहर फ़ी मौलिद अन-नबी अल-अज़हर, मुद्रित जामिया इस्लामिया लाहौर, पृ. २५ और २६।

पृष्ठ ७३० का ७१८

کہ بے علم نتواں خدا را شناخت (کیونکہ جاہل اللہ تعالیٰ کو نہیں پہچان سکتا ت) زید کا مشرکین کی مدح و ستائش علی الاعلان خصوصاً منبر پر ذکر شریف بیان کرنا خصوصاً انہیں مسلمانوں پر ترجیح دینا سخت ناپسند رب العزت جل وعلا ہے ، حدیث میں ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

[اذا مدح الفاسق غضب الرب واھتز لذلک العرش۔ رواہ ابن ابی الدنیا فی ذم الغیبۃ وابویعلی والبیھقی فی الشعب عن انس بن مالک وابن عدی عن ابی ھریرۃ رضی اللہ تعالی عنھما۔] | [جب فاسق کی تعریف کی جاتی ہے رب جل وعلا غضب فرماتا ہے اور عرش الہی ہل جاتا ہے۔ (ابن ابی الدنیا نے ذم الغیبۃ (غیبت کی برائی) میں، ابو یعلیٰ اور بیہقی نے حضرت انس بن مالک اور ابن عدی نے حضرت ابو ہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے اس کو روایت کیا ہے ت)]

اس بیان سے تمام مراتب مسئولہ ساکلین کا جواب ہو گیا، زید پر لازم کہ توبہ کرے۔ اللہ عز وجل توفیق دینے والا ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۳۶۷: از درو تحصیل کچھا ضلع نینی تال مرسلہ عبدالعزیز خاں ۲۲ رجب ۱۳۱۵ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ قیام بوقت میلاد شریف سنت ہے یا مباح؟ اور تارک کی اس قیام پر حرف زنی درست ہے یا نہ؟ بینوا توجروا (بیان کیجئے اجر حاصل کیجئے ت)

الجواب: مستحب ہے،

[كما نص عليه ائمة ذوواية ورؤية كما في عقد الجوهر والدرر السنية وغيرها من الكتب البهية ولنافيه]

| [جیسا کہ ائمہ روایت و رویت نے اس کی تصریح فرمائی جیسا کہ عقد الجوھر اور درر سنیہ وغیرہ قیمتی کتب میں مذکور ہے، اور اس موضوع پر ہمارا]

۱ شعب الایمان حدیث ۲۸۸۶ دارالکتب العلمیہ بیروت ۴/ ۲۳۰ ۲ عقد الجوھر فی مولد النبی الازھر مطبوعہ جامعہ اسلامیہ لاہور ص ۲۵ و ۲۶

A sufficient and healing treatise, by the permission of Allah Almighty, named "Iqamat-ul-Qiyamah 'ala Ta'in-il-Qiyam li-Nabi Tihamah" (Establishing the Resurrection against the critic of standing for the Prophet of Tihamah), peace and blessings of Allah Almighty be upon him.

A treatise titled "Iqamat-ul-Qiyamah 'ala Ta'in-il-Qiyam li-Nabi Tihamah" (Establishing the Resurrection against the one who extends the tongue of criticism against standing in reverence for the Prophet of Tihamah), peace and blessings of Allah be upon him, has been written. By the command of Allah Almighty, it is sufficient on its subject and provides healing to sick minds. (Translator)

If abandonment occurs such that a few people are sitting, the mention of the noble birth takes place, they do not deny the reverence of (the Prophet) peace and blessings of Allah be upon him, but they remain seated at that time thinking that standing is not obligatory, then there is no criticism for such abandonment. However, if abandonment occurs such that in a gathering, Muslims stood up out of reverence for their Noble Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), and someone remains seated without an excuse, then this is definitely a place for criticism and evidence of a diseased heart. An eyewitness example is that if in a gathering, subjects of a king stand upright in royal honor and one unrefined, impolite person intentionally remains seated, everyone will call him insolent and he will deserve the king's wrath. Similarly, if the abandonment of standing is based on the false principles of Wahhabism, then it is even more heinous. And Allah, Glory be to Him and the Most High, knows best.

Problem 368: From Kanpur, Jarnail Ganj locality, Haji Fursat Mosque, sent by Muhammad Sahul, 18 Muharram-ul-Haram 1317 AH. What is your statement, O noble scholars! What is your guidance regarding this matter that at the time of mentioning the Milad (birth), as people stand nowadays, is this permissible or not? Clarify and you shall be rewarded.

The Answer: Standing at the time of mentioning the birth of the Master of Mankind, upon him and his progeny be the best of blessings and peace, is desirable (Mustahab) and accepted by the noble Imams and distinguished scholars, and is prevalent and practiced in the two pure holy cities (Makkah and Madinah) and all territories of the abode of Islam. There is no evidence at all in the pure Shariah for its

prohibition. "And whoever claims [otherwise], the burden of proof is upon him." The grand detail of this matter is in the fine book "Idhaqat-ul-Atham li-Mani'i 'Amal-il-Mawlid wal-Qiyam" (The punishment of sins for those who prevent the practice of Milad and Standing), a graceful composition of the Seal of Researchers, Imam of Investigators, our Master and Father, may his glorious secret be sanctified, and in the treatise "Iqamat-ul-Qiyamah 'ala Ta'in-il-Qiyam li-Nabi Tihamah" written by this humble servant, and other books and treatises of scholars and virtuous people. Allama Sayyid Ja'far Barzanji Madani, may his sublime secret be sanctified, says in 'Iqd al-Jawhar':

The Imams of narration and insight have considered standing at the time of mentioning his noble birth as commendable; so glad tidings to him whose reverence [it is for].	**The leaders of narration and insight have declared standing at the time of the mention of the noble birth of the Prophet (peace and blessings be upon him) as commendable. Therefore, for this fortunate person...**

अल्लाह तआला की अनुमति से एक पर्याप्त और उपचार करने वाली पुस्तिका, जिसका नाम हमने "इकाम़तुल कियामह अला ताइनिल कियाम लिनबिय्यि तिहामह" (तिहामह के नबी के लिए सम्मानपूर्वक खड़े होने की आलोचना करने वाले पर कयामत बरपा करना), सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम रखा है।

"इकाम़तुल कियामह अला ताइनिल कियाम लिनबिय्यि तिहामह" (उस व्यक्ति पर कयामत बरपा कर देना जो तिहामह के नबी के लिए सम्मान में खड़े होने पर आलोचना की ज़ुबान दराज़ करे) सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम, नाम से एक पुस्तिका लिखी गई है। यह अल्लाह तआला के हुक्म से अपने विषय पर पर्याप्त और बीमार ज़हनों को शिफा देने वाली है। (अनुवादक)

यदि छोड़ना इस प्रकार हो कि कुछ लोग बैठे हैं, पवित्र जन्म का उल्लेख आया, सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के सम्मान से इनकार नहीं है, लेकिन उस समय बैठे रहे कि अंततः खड़ा होना वाजिब नहीं है, तो ऐसे छोड़ने पर कोई आलोचना नहीं है। और यदि छोड़ना इस प्रकार हो कि सभा में मुसलमानों ने अपने नबी-ए-करीम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के सम्मान के लिए कयाम (खड़े होना) किया और कोई बिना किसी बहाने के बैठा रहा, तो यह निश्चित रूप से आलोचना का विषय और दिल की बीमारी का प्रमाण है। इसकी स्पष्ट मिसाल यह है कि यदि किसी सभा में राजकीय सेवक शाही सम्मान के लिए सीधे खड़े हों और एक असभ्य, बदतमीज़ व्यक्ति जानबूझकर बैठा रहे, तो हर कोई उसे गुस्ताख कहेगा और वह राजा के क्रोध का पात्र होगा। इसी तरह, यदि खड़ा होना छोड़ना वहाबियत के गलत सिद्धांतों पर आधारित हो, तो यह और भी घृणित है। और अल्लाह सुब्हानहू व तआला बेहतर जानता है।

मसला ३६८: कानपुर से, मोहल्ला जरनैल गंज, मस्जिद हाजी फुर्सत, प्रेषक मोहम्मद सहूल, १८ मुहर्रम-उल-हराम १३१७ हिजरी। ओ सम्मानित विद्वानों! आपका क्या फरमान है इस मसले में कि मिलाद के ज़िक्र के समय, जैसा कि आजकल कयाम (खड़े होना) करते हैं, यह जायज़ है या नहीं? स्पष्ट करें, आपको पुण्य मिलेगा।

जवाब: हुज़ूर सैयदुल अनाम (मानव जाति के सरदार) अलैहि व अला आलिहि अफज़लुस सलात वस-सलाम के जन्म के उल्लेख के समय खड़ा होना मुस्तहब (पसंदीदा) और सम्मानित इमामों व बड़े

विद्वानों द्वारा स्वीकार्य है, और हरमैन तैयबैन (मक्का और मदीना) तथा तमाम इस्लामी देशों में प्रचलित और मामूल (व्यवहार) है। शरीअत-ए-मुतहहरा में इसके मना होने पर बिल्कुल भी कोई दलील नहीं है। "और जो दावा करे, प्रमाण देना उसका काम है।" इस मसले का विस्तृत विवरण महान पुस्तक "इज़ाक़तुल आस़ाम लि-मानीई अमलिल मौलिद वल कियाम" (मिलाद और कयाम से रोकने वालों के गुनाहों का सज़ा), हज़रत ख़तामुल मोहक़्क़िक़ीन इमामुल मुदक़्क़िक़ीन सैय्यदना वालिद (पिता).क़ुद्दिसा सिर्रहुल माजिद की उत्तम रचना, और "इकाम़तुल कियामह अला ताइनिल कियाम लिनबिय्यि तिहामह" जो इस तुच्छ सेवक द्वारा लिखित है, तथा विद्वानों और सज्जनों की अन्य पुस्तकों और पुस्तिकाओं में मौजूद है। अल्लामा सैय्यद जाफर बरज़ंजी मदनी.क़ुद्दिसा सिर्रहुस सुन्नी 'अक्द अल-जौहर' में फरमाते हैं:

रिवायत और समझ वाले इमामों ने आपके पवित्र जन्म के उल्लेख के समय खड़े होने को 'मुस्तहसन' (सराहनीय) माना है; तो खुशखबरी है उसके लिए जिसका यह सम्मान है।

इमामों ने हुज़ूर अलैहिस्सलाम के पवित्र जन्म के ज़िक्र के समय खड़े होने को मुस्तहसन (अच्छा) करार दिया है, अतः इस भाग्यशाली के लिए...

رسالة كافية شافية باذن الله تعالى سميناها "إقامة القيامة على طاعن القيام لنبي تهامة" صلى الله تعالٰی علیہ وسلم.

ایک رسالہ بنام "إقامة القيامة على طاعن القيام لنبي تهامة" صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم (اس شخص پر قیامت برپا کر دینا جو نبی تہامہ کے لئے قیامِ تعظیم پر زبانِ طعن دراز کرے) لکھا ہے، یہ اللہ تعالٰی کے حکم سے اپنے موضوع پر کافی اور بیمار ذہنوں کو شفا بخشنے والا ہے۔ (ت)

یوں ترک ہو کہ چند لوگ بیٹھے ہیں ذکر ولادت اقدس آیا تعظیم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے انکار نہیں مگر اس وقت بیٹھے رہے کہ آخر قیام واجب نہیں ایسے ترک پر طعن نہیں، اور اگر یوں ترک ہو کہ مجلس میں اہل اسلام نے اپنے نبی کریم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی تعظیم کے لئے قیام کیا یہ بلاعذر جما رہا تو قطعاً محل طعن ودلیل مرض قلب ہے، نظیر اس کی شاہدِ عین یہ ہے کہ کسی مجمع میں بندگانِ سلطانی تعظیمِ سلطانی کیلئے سرو قد کھڑے ہوں اور ایک نامہذب بے ادب قصداً بیٹھا رہے ہر شخص اسے گستاخ کہے گا اور بادشاہ کے عتاب کا مستحق ہو گا یوں ہی اگر ترکِ قیام بربنائے اصولِ باطلہ وہابیت ہو تو شنیع تر ہے۔ واللہ سبحانہ و تعالٰی اعلم مسئلہ ۳۶۸: از کانپور محلہ جرنیل گنج مسجد حاجی فرصت مرسلہ محمد سہول ۱۸ محرم الحرام ۱۳۱۷ھ ما قولکم ایھا العلماء الکرام اے علماء کرام! تمہارا کیا ارشاد ہے) اس مسئلہ میں کہ ذکر میلاد کے وقت جیسا کہ آج کل قیام کرتے ہیں یہ جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا۔

الجواب: قیام وقتِ ذکرِ ولادتِ حضور سید الانام علیہ وعلٰی آلہ افضل الصلوٰۃ والسلام مستحب و مقبول ائمہ کرام و علماء اعلام و رائج و معمولِ حرمین طیبین و جملہ بلادِ دارالاسلام ہے شرعِ مطہر سے اس کے منع پر اصلاً دلیل نہیں ومن ادعی فعلیہ البیان اس مسئلہ کی تفصیل جلیل کتاب

مستطاب اذاقة الآثام لمانعی عمل المولد والقیام (ان لوگوں کے گناہ جو میلاد اور قیام سے روکنے والے ہیں۔ ت) تصنیف لطیف حضرت ختام المحققین امام المدققین سیدنا الوالد قدس سرہ الماجد ورسالہ اقامۃ القیامۃ علی طاعن القیام لنبی تہامۃ تالیف فقیر نحیف و دیگر کتب ورسائل علماء وافاضل میں ہے، علامہ سید جعفر برزنجی مدنی قدس سرہ السنی عقد الجوہر میں فرماتے ہیں :

قد استحسن القیام عند ذکر ولادته الشریفة ائمة ذوروایة ورؤیة فطوبی لمن کان تعظیمه

حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام کے ذکرِ ولادتِ شریف کے وقت کھڑا ہونے کو ائمہ روایت ودرایت نے مستحسن قرار دیا ہے لہذا اس خوش نصیب کیلئے

Volume 23 | Fatawa Razawiya

صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم غایۃ مراھہ و مرماہ خاتمۃ المحدثین[1]۔ (Translation: It is a glad tiding whose ultimate purpose and focus is the glorification of the Holy Prophet, peace and blessings of Allah be upon him. - T)

Allama Sayyid Ahmad Zayni Dahlan al-Makki (may his secret be sanctified) states in Al-Durar al-Saniyya:

Arabic Original	Urdu Translation
من تعظیمہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم الفرح بلیلۃ ولادتہ و قرأۃ المولد والقیام عند ذکر ولادتہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم و اطعام الطعام و غیر ذلک مما یعتاد الناس فعلہ من انواع البر فان ذلک کلہ من تعظیمہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم وقد افردت مسألۃ المولد وما یتعلق بھا بالتألیف و اعتنی بذلک کثیر من العلماء فالفوا فی ذلک مصنفات مشحونۃ بالأدلۃ و البراھین فلا حاجۃ لنا الی الاطالۃ بذلک انتہی[2] واللہ تعالٰی اعلم	Included in the glorification of the Holy Prophet, peace and blessings of Allah be upon him, is to rejoice on the night of his birth, to mention his birth, to stand at the time of the mention of his birth, to feed people, and to perform other good deeds that people are accustomed to doing. Because all these actions are counted towards the glorification of the Prophet, peace and blessings of Allah be upon him. I have written a separate book on the issue of the Prophet's Mawlid and related matters, and countless scholars have also taken care of this, such that they have authored books on this subject filled with rational and traditional proofs. Therefore, there is no need for us to lengthen this subject. (End). And Allah Almighty knows best. (T)

واللہ تعالٰی اعلم (ت)

Problem 369: From Kanpur, Old Vegetable Market Mosque, sent by Maulvi Ahmad Ali Sahib, 16 Rabi-ul-Awwal 1316 AH. What is your ruling (may Allah Almighty have mercy upon you) regarding this issue: that in the land of Bengal nowadays, certain Maulvis and Miyan-jis teach two or three young boys, who possess charming and captivating voices, the rhythm of Urdu and Persian ghazals with musical trills (gatkari). Whenever there is an invitation for a Mawlid Sharif gathering, they take these boys along and, by conducting the Mawlid gathering, they inform and announce it to the public and the elite. Once the listeners have gathered, then Persian and Urdu ghazals, odes, and verses...

[1] *Uqd al-Jawhar fi Mawlid al-Nabi al-Azhar*, Jamia Islamia Lahore, pp. 25-26. [2] *Al-Durar al-Saniyya*.

जिल्द २३ | फ़तावा रज़विया

صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم غایۃ مراھہ و مرماہ خاتمۃ المحدثین[1]۔ (अनुवाद: यह वह खुशखबरी है जिसका अंतिम उद्देश्य और केंद्र-बिंदु हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की ताज़ीम (सम्मान) है। - त)

अल्लामा सैयद अहमद ज़ैनी दहलान मक्की (क़ुदिस सर्रहु) 'अद-दुरर अस-सनिय्यह' में फ़रमाते हैं:

अरबी मूल

من تعظیمہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم الفرح بلیلۃ ولادتہ و قرأۃ المولد والقیام عند ذکر ولادتہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم و اطعام الطعام و غیر ذلک مما یعتاد الناس فعلہ من انواع البر فان ذلک کلہ من تعظیمہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم وقد افردت مسألۃ المولد وما یتعلق بھا بالتألیف و اعتنی بذلک کثیر من العلماء فالفوا فی ذلک مصنفات مشحونۃ بالأدلۃ و البراھین فلا حاجۃ لنا الی الاطالۃ بذلک انتہی[2] واللہ تعالٰی اعلم

उर्दू अनुवाद

हुज़ूर अकरम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की ताज़ीम में यह बात भी शामिल है कि उनकी विलादत (जन्म) वाली रात में ख़ुशी मनाये, विलादत का तज़किरा (उल्लेख) करे और विलादत के ज़िक्र के वक़्त क़ियाम (खड़ा होना) करे, लोगों को खाना खिलाए और इनके अलावा अन्य नेक काम भी अंजाम दे जिनके करने के लोग आदी हैं। क्योंकि ये सब काम हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की ताज़ीम में शुमार होते हैं, और मैंने मीलाद-ए-रसूल और उससे संबंधित मसलों पर एक स्वतंत्र किताब लिखी है और अनगिनत उलमा ने भी इसका प्रबंध किया है, चुनाँचे इस विषय पर उन हज़रात ने ऐसी किताबें तस्नीफ़ फ़रमाईं जो अक़्ली और नक़्ली दलाइल (तर्क और प्रमाण) से भरी पड़ी हैं, लिहाज़ा हमें इस विषय को लंबा करने की कोई ज़रूरत नहीं। (समाप्त)। वल्लाहु तआला आलम (त)

वल्लाहु तआला आलम (त)

मसला ३६९: कानपुर पुरानी सब्ज़ी मंडी की मस्जिद से, मुरसला मौलवी अहमद अली साहब, १६ रबीउल अव्वल १३१६ हिजरी। आपका क्या इरशाद है (अल्लाह तआला आप पर रहम व करम फ़रमाए) इस मसले में कि बंगाल के इलाक़ों में आजकल कुछ मौलवी और मियाँ जी दो-तीन लड़कों को जिनकी आवाज़ दिलकश और लुभावनी हो, उर्दू और फ़ारसी ग़ज़ल का वज़न 'गटकारी' के साथ सिखाते हैं। जब कहीं मौलूद शरीफ़ की दावत होती है तो इन लड़कों को साथ ले जाते हैं और

महफ़िल-ए-मीलाद शरीफ़ करवा कर आम व ख़ास को सूचित और विज्ञापित करते हैं। जब सुनने वाले जमा हो जाते हैं, तो फ़ारसी और उर्दू ग़ज़ल और क़सीदे व अश्आर...

[1] उक़्द अल-जौहर फ़ी मौलिद अन-नबी अल-अज़हर, जामिया इस्लामिया लाहौर, पृ. २५ व २६। [2] अद-दुरर अस-सनिय्यह।

पृष्ठ ७३२/७६८

صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم غایۃ مراھم و مرماہ خاتمۃ المحدثین[1]۔ خوشخبری ہے جس کا غایت مقصد اور مرکزِ نگاہ آنحضرت صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی تعظیم ہے۔ (ت)

علامہ سید احمد زینی دحلان مکی قدس سرہ الملکی الدرر السنیہ میں فرماتے ہیں:

عربی متن

من تعظیمہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم الفرح بلیلۃ ولادتہ و قرأۃ المولد والقیام عند ذکر ولادتہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم و اطعام الطعام و غیر ذلک مما یعتاد الناس فعلہ من انواع البر فان ذلک کلہ من تعظیمہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم وقد افردت مسألۃ المولد وما یتعلق بھا بالتألیف و اعتنی بذلک کثیر من العلماء فالفوا فی ذلک مصنفات مشحونۃ بالأدلۃ و البراھین فلا حاجۃ لنا الی الاطالۃ بذلک انتہی[2] واللہ تعالٰی اعلم

اردو ترجمہ

حضور اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی تعظیم میں یہ بات بھی شامل ہے کہ ان کی ولادت والی رات میں خوشی منائے، تذکرہ ولادت کرے اور بوقت ولادت قیام کرے، لوگوں کو کھانا کھلائے اور ان کے علاوہ دیگر امورِ خیر بھی انجام دے جن کے کرنے کے عادی ہیں۔ اس لئے کہ یہ سب کام حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی تعظیم میں شمار ہوتے ہیں، اور میں نے میلادِ رسول اور اس سے متعلقہ مسائل پر ایک مستقل کتاب لکھی ہے اور بے شمار علماء نے بھی اس کا اہتمام کیا ہے چنانچہ اس موضوع پر ان حضرات نے ایسی کتابیں تصنیف فرمائیں جو عقلی و نقلی دلائل سے بھری پڑی ہیں، لہذا ہمیں اس موضوع کو طویل کرنے کی چنداں ضرورت نہیں، انتہی۔ واللہ تعالٰی اعلم (ت)

عربی متن **اردو ترجمہ**

واللہ تعالٰی اعلم (ت)

مسئلہ ۳۶۹: از کانپور پرانی سبزی منڈی کی مسجد مرسلہ مولوی احمد علی صاحب ۱۶ ربیع الاول ۱۳۱۶ھ ماقولکم رحمکم اللہ تعالٰی (اللہ تعالٰی آپ پر رحم و کرم فرمائے آپ کا کیا ارشاد ہے) اس مسئلہ میں کہ دیارِ بنگالہ میں آج کل بعض بعض مولوی اور میاں جی دو تین چھوکروں کو جو لحن دلکش و دلآویز رکھتا ہو اردو و فارسی غزل کا وزن گٹکری کے ساتھ تعلیم دیتے ہیں جب کہیں مولود شریف کی دعوت ہوتی ہے تو ان چھوکروں کو ہمراہ لے کر جاتے ہیں اور محفل میلاد شریف ہوگا کر کے عوام و خواص کو اطلاع و اعلان کرتے ہیں جب سامعین مجتمع ہو جاتے ہیں تو فارسی و اردو غزل اور قصائد و اشعار

[1] عقد الجوہر فی مولد النبی الازہر جامعہ اسلامیہ لاہور ص ۲۵ و ۲۶ [2] الدرر السنیہ

Fatawa Rizvia, Volume 23

Question: Various street vendors mix their own tunes into the songs, singing in such a way that it's impossible for anyone to distinguish between their singing and the singing of prostitutes. However, most of the listeners do not understand Persian or Urdu at all; they are merely infatuated and charmed by the rhythm and voice. Occasionally, they explain the scattered text in their own language, which is also mostly baseless. Is singing in this manner permissible or not? Please clarify and be rewarded.

The Answer: Such singing is prohibited. This is not recitation but singing, and there is a trial (fitna) in a young man (amrad) singing, and it is obligatory to close the doors of fitna.

Arabic Citation

In *Radd al-Muhtar*, quoting from *al-Tatarkhaniyya* via *al-Uyun*: Listening to singing is forbidden (haram). For those who permitted it, it was only for someone who has detached himself from idle play, adorned himself with piety, and needs it just as a sick person needs medicine. There are six conditions for its permissibility, one of which is that there must not be a young beardless boy (amrad) among them, etc. (Summarized).

And in *al-Khayriyya*, quoting from *al-Tatarkhaniyya* via *Nisab al-Ihtisab*: Singing and listening to songs is haram. Those who deemed it permissible, did so for the person who is free from carnal desires. There are six conditions for its permissibility; one is that no beardless boy or woman should be involved, etc. (Summarized).

Urdu Translation/Explanation

In *Fatawa Shami*, quoting from *Tatarkhaniyya* via "Al-Uyun," it is narrated that listening to singing is haram food. Thus, whoever declared it permissible, it is for the one who is free from play and amusement, adorned with the ornament of piety, and has a need for it similar to a sick person's need for medicine. There are six conditions for it; one is that no beardless boy be involved among them, etc. (Summarized).

And in *Fatawa Khayriyya*, quoting from *Tatarkhaniyya* via *Nisab al-Ihtisab*, it is narrated that singing and listening to songs is haram. Whoever called it permissible, it is for the one free from carnal desires. There are six conditions for its permissibility; one is that no beardless boy or woman should be involved. (Summarized). (T)

Similarly, reciting and listening to baseless and false narrations is haram and a sin. This has been explicitly stated by ancient and modern scholars in books of

jurisprudence and principles of Hadith (Thus, ancient noble scholars in books of Fiqh and Usool-al-Hadith...)

---

1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/222.
2. Fatawa Khayriyya, Kitab al-Karahah wa al-Istihsan, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 2/179.

फ़तावा रिज़विया, जिल्द २३

प्रश्न: विभिन्न फेरीवाले अपनी धुनें मिलाकर इस तरह गाते हैं कि किसी के लिए इसमें और वेश्याओं के गाने में अंतर करना असंभव हो जाता है। हालाँकि, अधिकांश श्रोता फारसी या उर्दू बिल्कुल नहीं समझते; वे केवल लय और आवाज़ पर मुग्ध और मोहित हो जाते हैं। समय-समय पर वे अपनी भाषा में गद्य की व्याख्या करते हैं, जो अक्सर निराधार होती है। क्या इस प्रकार गाना जायज़ है या नहीं? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: ऐसा गाना निषिद्ध (ममनू) है। यह पाठ नहीं बल्कि गायन है, और एक सुंदर युवा (अमरद) के गाने में फ़ितना (बुराई की आशंका) है, और फ़ितने को रोकना अनिवार्य है।

अरबी उद्धरण

रद्द अल-मुह्तार में ततारीख़ानिया के हवाले से अल-उयून से वर्णित है: गाना सुनना हराम (वर्जित) है। जिस किसी ने इसे जायज़ (मुबाह) कहा, वह उस व्यक्ति के लिए है जो खेल-तमाशे से मुक्त हो और परहेज़गारी से अलंकृत हो, और उसे इसकी वैसी ही आवश्यकता हो जैसे बीमार को दवा की। इसकी छह शर्तें हैं, जिनमें से एक यह है कि उनमें कोई बिना दाढ़ी वाला लड़का (अमरद) शामिल न हो, इत्यादि। (संक्षिप्त)।

तथा अल-ख़ैरिय्या में ततारीख़ानिया के हवाले से निसब अल-इहतिसाब से उद्धृत है कि गाना गाना और सुनना हराम है। जिसने इसे जायज़ कहा, वह उसके लिए है जो कामुक इच्छाओं से मुक्त हो। इसकी जायज़ होने की छह शर्तें हैं, जिनमें से एक यह है कि उनमें कोई बिना दाढ़ी

उर्दू अनुवाद/व्याख्या

फ़तावा शामी में ततारीख़ानिया के हवाले से "अल-उयून" से वर्णित है कि गाना सुनना हराम भोजन है। अतः जिस किसी ने इसे जायज़ करार दिया, वह उसके लिए उस स्थिति में है जब वह खेल-कूद आदि से मुक्त हो और परहेज़गारी के ज़ेवर से सुसज्जित हो, और उसे इसकी ऐसी ही आवश्यकता हो जैसे बीमार को दवा की होती है। इसके लिए छह शर्तें हैं; एक यह कि उनमें कोई बिना दाढ़ी वाला लड़का शामिल न हो, इत्यादि। (संक्षिप्त)।

और फ़तावा ख़ैरिय्या में ततारीख़ानिया के हवाले से निसब अल-इहतिसाब से उद्धृत है कि गाना गाना और सुनना हराम है। जिसने इसे जायज़ कहा, वह उसके लिए है जो कामुक इच्छाओं से मुक्त हो। इसकी जायज़ होने की छह शर्तें हैं; एक यह कि उनमें कोई बिना दाढ़ी वाला लड़का या कोई महिला शामिल न हो। (संक्षिप्त)। (त)

अरबी उद्धरण **उर्दू अनुवाद/व्याख्या**

वाला लड़का या कोई महिला शामिल न हो,

इत्यादि। (संक्षिप्त)।

इसी प्रकार निराधार और झूठी कहानियों को पढ़ना और सुनना हराम और गुनाह है। प्राचीन और आधुनिक विद्वानों ने न्यायशास्त्र (फ़िक़्ह) और हदीस के सिद्धांतों की पुस्तकों में इसे स्पष्ट किया है (जैसा कि प्राचीन विद्वानों ने फ़िक़्ह और हदीस के सिद्धांतों की पुस्तकों में...)

---

1. रद्द अल-मुह्तार, किताब अल-हज़र वल इबाहह, दार इहया अत-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, ५/२२२।
2. फ़तावा ख़ैरिय्या, किताब अल-कराहत वल इस्तिहसान, दार अल-मारिफ़ह, बेरुत, २/१७९।

पृष्ठ ७३३ / ७६८

گونا گوں خوانچہ گردوں کے سور سے اپنی سور ملا کر اس طور پڑھتے کہ مجال کیا ہے کسی کو جو اس میں اور رنڈیوں کے گانے میں کچھ بھی فرق سمجھ سکے مگر سامعین میں سے اکثر تو ایسے ہیں کہ فارسی اردو تو بالکل نہیں سمجھتے مجرد وزن اور آواز ہی پر فریفتہ و مفتون ہو کر سماعت کرتے ہیں اور گاہ بگاہ عبارت منشورہ سے اپنی زبان میں سمجھا دیتے ہیں وہ بھی اکثر بے اصل ہے اس طور پر پڑھنا جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا۔

الجواب: ایسا پڑھنا ممنوع ہے، یہ پڑھنا نہیں گانا ہے اور امر د کے گانے میں فتنہ ہے، اور فتنے کا بند کرنا واجب۔

عربی متن	اردو ترجمہ و تشریح
في رد المحتار عن التتارخانية عن العيون، سماع غناء حرام ومن اباحه فلمن تخلى عن اللهو وتحلى بالتقوى واحتاج الى ذلك احتياج المريض الى الدواء وله شرائط ستة ان لا يكون فيهم امرد الخ ملخصاً	فتاوٰی شامی میں بحوالہ تاتارخانیہ "العیون" سے روایت ہے کہ گانا سننا حرام غذا ہے پس جس کسی نے اسے مباح قرار دیا تو یہ اس کے لئے اس صورت میں ہے کہ کھیل وغیرہ سے خالی ہو اور زیور تقوی سے آراستہ ہو اور اسے اس کی طرف کچھ اس طرح کی احتیاج اور ضرورت ہو جس طرح مریض کو دوا کی احتیاج ہوتی ہے اور اس کے لئے چھ شرائط ہیں، ایک یہ کہ ان میں کوئی بے ریش لڑکا شریک نہ ہو الخ ملخصاً
وفي الخيرية عن التتارخانية عن نصاب الاحتساب التغني واستماع	اور فتاوٰی خیریہ میں تاتارخانیہ کے حوالہ سے نصاب الاحتساب سے منقول ہے کہ گانا گانا اور سننا حرام ہے اور جس نے اسے

عربی متن	اردو ترجمہ و تشریح
الغناء حرام ومن اباحه فلمن تخلی عن الهوی وله شرائط ان لا یکون فیهم امرد ولا امرأة الخ ملتقطاً۔	مباح کہا تو یہ اس کے لئے ہے جو نفسانی خواہش سے خالی ہو ، اور اس کے جواز کی چھ شرائط ہیں، ایک یہ کہ ان میں کوئی بے ریش لڑکا اور کوئی عورت شریک نہ ہو اھ ملتقطاً(ت)

یوہیں بے اصل و باطل روایات کا پڑھنا سننا حرام و گناہ ہے، نص علیہ علماء القدیم والحدیث فی کتب الفقہ واصول الحدیث (چنانچہ قدیم علماء کرام نے فقہ اور اصول حدیث کی کتابوں میں

---

1 رد المحتار کتاب الحظر والاباحة داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۲۲ 2 فتاوی خیریہ کتاب الکراهة والاستحسان دارالمعرفة بیروت ۲ / ۱۷۹

Fatawa Rizvia Volume 23

It has been clearly stated. (Editor) And Allah Almighty knows best.

Issue 370: 18 Dhu al-Qi'dah 1319 AH What do the scholars of religion say regarding this issue: in this day and age, there are many people of this sort who, without having studied under teachers or having permission, explain Tafsir and Hadith in markets, mosques, etc., by way of preaching and advice. In reality, they have no understanding of the meaning and purpose, and only speak by looking at Urdu books. Is this speaking and explaining permissible for such people according to Sharia or not? Explain and be rewarded. (Editor)

The Answer: It is prohibited (Haram), and listening to such preaching is also prohibited. The Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him, said:

[Boxed Text] Arabic: Whoever speaks about the Quran without knowledge, let him seek his seat in the Hellfire. Seek refuge in Allah, the Mighty, the Forgiving. This Hadith is narrated by al-Tirmidhi, who graded it as Sahih (authentic) on the authority of Ibn Abbas (may Allah be pleased with both of them). And Allah Almighty knows best. Urdu Translation: "Whoever says something about the Holy Quran without knowledge should consider his abode to be Hell. Seek the refuge of Allah Almighty, who is dominant over all and the forgiver of everything. Imam Tirmidhi narrated this Hadith and, considering it authentic, mentioned it on the authority of Hadhrat Abdullah ibn Abbas (may Allah be pleased with them). And Allah Almighty knows best. (Editor)"

Issue 371: From Budaun 18 Muharram 1321 AH What do the noble scholars and grand Muftis say in this matter: in a gathering of Milad (celebration of the birth) of the Prophet (peace be upon him, thousands of greetings upon him until the Day of Resurrection), a person who is contrary to the pure Sharia—for example, one who abandons prayer, drinks wine, trims or shaves the beard, grows the mustache, and recites the Mawlid (poetry about the Prophet's birth) without Wudu, disrespectfully, and insolently using fabricated narrations, either alone or sitting with a few people. If someone points out an issue or warns him, he responds with mockery and humor, and even commands his followers that those who shave their beards are better than those who grow them, because just as their cheeks are clean, their hearts are also clear and transparent like a mirror. For the organizers, attendees, and listeners to have such a person recite the Mawlid Sharif, or to recite it for him, or to reverently seat him or have him sit on the pulpit or seat of honor, due to such persons...

1 Jami` at-Tirmidhi, Chapters of Tafsir al-Qur'an, Chapter on what was said regarding explaining the Qur'an, Aftab Alam Press Lahore 2/119.

इसकी स्पष्टता की गई है। (संपादक) और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 370: 18 ज़िल-क़ादा 1319 हिजरी धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं कि इस ज़माने में बहुत से लोग इस प्रकार के हैं जो बिना उस्तादों के पढ़े और बिना इजाज़त के बाज़ारों, मस्जिदों आदि में उपदेश और नसीहत के तौर पर तफ़सीर और हदीस बयान करते हैं, जबकि उन्हें अर्थ और उद्देश्य की कोई समझ नहीं है, वे केवल उर्दू किताबें देखकर बोलते हैं। क्या इन लोगों के लिए ऐसा कहना और बयान करना शरीयत के अनुसार जायज़ है या नहीं? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें। (संपादक)

उत्तर: यह हराम (प्रतिबंधित) है, और ऐसा उपदेश सुनना भी हराम है। अल्लाह के रसूल, सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फ़रमाया:

[बॉक्स किया हुआ पाठ] अरबी: जिसने बिना ज्ञान के कुरान के बारे में कुछ कहा, वह अपना ठिकाना जहन्नुम (नरक) में बना ले। अल्लाह की पनाह मांगें जो सब पर गालिब और बहुत बख्शने वाला है। इस हदीस को इमाम तिर्मिज़ी ने रिवायत किया और इसे सही (प्रामाणिक) करार देते हुए हज़रत अब्दुल्ला इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) के हवाले से ज़िक्र फ़रमाया। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। उर्दू अनुवाद: "जिस व्यक्ति ने कुरान मजीद के बारे में बिना ज्ञान के कुछ कहा, उसे अपना ठिकाना दोज़ख (नरक) समझ लेना चाहिए। अल्लाह तआला की पनाह जो सब पर गालिब और सब कुछ बख्श देने वाला है। इमाम तिर्मिज़ी ने इस हदीस को रिवायत किया और इसे सही करार देकर हज़रत अब्दुल्ला इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) के हवाले से ज़िक्र फ़रमाया। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (संपादक)"

मसला 371: बदायूँ से 18 मुहर्रम 1321 हिजरी विद्वान और सम्मानित मुफ्ती इस मामले में क्या कहते हैं: हुज़ूर ख़ैरुल इबाद (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की मीलाद की महफ़िल में, वह व्यक्ति जो शरीयत-ए-मुतह्हरा के विरुद्ध हो, जैसे नमाज़ न पढ़ने वाला, शराब पीने वाला, दाढ़ी कटवाने या मुंडवाने वाला, मूंछें बढ़ाने वाला, और बिना वज़ू के बेअदबी और गुस्ताखी के साथ मनगढ़ंत रिवायतों के साथ अकेला या कुछ लोगों के साथ बैठकर मौलूद पढ़ता हो। और अगर कोई मसला बताए या चेतावनी दे, तो वह उसका मज़ाक और उपहास उड़ाता है, बल्कि अपने मानने वालों को आदेश देता है कि दाढ़ी मुंडवाने वाले रखने वालों से बेहतर हैं, क्योंकि जैसे उनके गाल साफ़ हैं, वैसे ही उनके

दिल आईने की तरह साफ़ और पारदर्शी हैं। ऐसे व्यक्ति से मौलूद शरीफ़ पढ़वाना या उसे पढ़ना या मिम्बर और मसनद पर सम्मान के साथ बिठाना, महफ़िल के आयोजक और उपस्थित लोगों के लिए ऐसे व्यक्तियों को उनकी...

---

1 जामिअ अत-तिर्मिज़ी, तफ़सीर अल-कुरान के अध्याय, कुरान की व्याख्या के संबंध में जो आया है, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर 2/119।

اس کی صراحت فرمائی ہے۔ ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۳۷۰: ۱۸ ذیقعدہ ۱۳۱۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ اس زمانہ میں بہت لوگ اس قسم کے ہیں کہ تفسیر و حدیث بے خواندہ و بے اجازت اساتذہ بر سر بازار و مسجد وغیرہ بطور وعظ و نصائح کے بیان کرتے ہیں حالانکہ معنیٰ و مطلب میں کچھ مس نہیں فقط اردو کتابیں دیکھ کے کہتے ہیں، یہ کہنا اور بیان کرنا ان لوگوں کے لئے شرعاً جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان فرمائیے اجر پائیے۔ت)

الجواب: حرام ہے، اور ایسا وعظ سننا بھی حرام، رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

[باکس شدہ عبارت] عربی: من قال فی القرآن بغیر علم فلیتبوأ مقعدہ من النار، والعیاذ باللہ العزیز الغفار، والحدیث رواہ الترمذی وصححہ عن ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ اردو ترجمہ: جس شخص نے قرآن مجید میں بغیر علم کچھ کہا اسے اپنا ٹھکانا دوزخ سمجھ لینا چاہئے، اللہ تعالٰی کی پناہ جو سب پر غالب اور سب کچھ بخش دینے والا ہے۔ اس حدیث کو امام ترمذی نے روایت کیا اور اسے صحیح قرار دے کر حضرت عبداللہ ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما کے حوالہ سے ذکر فرمایا، واللہ تعالٰی اعلم (ت)

مسئلہ ۳۷۱: از بدایوں ۱۸ محرم ۱۳۲۱ھ کیا فرماتے ہیں علمائے کرام و مفتیان عظام اس مسئلہ میں کہ مجلس میلاد حضور خیر العباد علیہ الوف تحیۃ الیٰ یوم التناد، میں جو شخص کہ مخالف شرع مطہر ہو مثلاً تارک صلوۃ شارب خمر ہو داڑھی کتراتا یا منڈواتا ہو مونچھیں بڑھاتا ہو بے وضو بے ادبی گستاخی سے بروایات موضوعہ تنہا یا دو چار آدمیوں کے ساتھ بیٹھ کر مولود پڑھتا ہو اور

اگر کوئی مسئلہ بتائے تنبیہ کرے تو استہزاء و مزاح کرے بلکہ اپنے معتقدین کو حکم کرے کہ داڑھی منڈوانے والے رکھانے والوں سے بہتر ہیں کیونکہ جیسے ان کے رخسار صاف ہوتے ہیں ایسے ہی ان کے دل مثل آئینہ کے صاف و شفاف ہے، ایسے شخص سے مولود شریف پڑھوانا یا اس کو پڑھنا یا منبر و مسند پر تعظیماً بیٹھنا بٹھانا بانی مجلس و حاضرین و سامعین کا ایسے اشخاص کو بوجہ

---

۱ جامع الترمذی ابواب تفسیر القرآن باب ماجاء یفسر القرآن آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۱۱۹

Volume 23 Fatawa Razawiyya

Question: Is it permissible to seat a person with a melodious voice on a platform (chowki) to recite Mawlid? Does Lord Almighty (Jalla Majduhu) and the soul of the Presence of the Pride of the Universe (Sallallahu Ta'ala Alayhi Wa Sallam) become pleased or displeased with such a person? Does the Lord of the worlds descend mercy or wrath upon such gatherings, being pleased with them? Does the Holy Prophet (Sallallahu Ta'ala Alayhi Wa Sallam) grace these gatherings with his presence or not? Are the organizers and attendees of such gatherings deserving of mercy or wrath? Explain from the Book so that you may be rewarded by the Lord of Lords. (T)

Answer: The mentioned acts are severe major sins, and the one committing them is an extreme transgressor (fasiq) and wicked person, deserving of God's punishment and the Merciful's wrath, and entitled to thousands of humiliations and disgraces in the world. Seating a melodious-voiced person out of any carnal motive on a pulpit or platform - which in reality is the seat of the Radiant Presence, the Master of the Universe (Sallallahu Ta'ala Alayhi Wa Sallam) - as a form of honor to recite at a blessed gathering is forbidden (Haram). It is stated in Tabyin al-Haqa'iq, Fath al-Qadir, Tahtawi 'ala Maraqi al-Falah, etc.:

Fi taqdim al-fasiq ta'zhimuhu wa qad wajaba 'alayhim ihanatuhu | Advancing a fasiq is to honor him, whereas because of his transgression, it is Shari'ah-mandated and necessary for people to humiliate him. (T) Shar'an[1].

Reciting fabricated narrations (ahadith) is forbidden, and listening to them is also forbidden. Allah (Azzawajal) and the Holy Prophet (Sallallahu Ta'ala Alayhi Wa Sallam) are extremely displeased with such gatherings. Such gatherings, the reciter, and those who attend even after knowing the situation, are all deserving of divine wrath. All these attendees are separately caught in severe affliction. The burden of sin equivalent to all of them is upon the reciter, besides his own sin. And a sin equal to all the attendees and the reciter is upon the founder (organizer) of such a gathering, in addition to his own sin. For instance, if there are a thousand attendees, they each have one sin, but the punishment for the reciter is one thousand and one sins, and for the founder, it is two thousand and two sins - one thousand for the attendees, one thousand and one for the reciter, and one of his own. Furthermore, this count is not just once; rather, for every fabricated narration and every unlawful word that the ignorant and bold reciter speaks, a fresh calculation of sin and punishment occurs. Suppose he spoke a hundred such rejected words in that gathering; then each

attendee has a hundred sins, the reciter devoid of religious knowledge has one hundred thousand and one hundred sins, and for the others (the organizer), it is two hundred thousand and two hundred, and so on. Messenger of Allah...

[1] Fath al-Mu'in, Kitab al-Salah, Bab al-Imamah, H.M. Saeed Company Karachi, 1/208; Tabyin al-Haqa'iq, Bab al-Imamah, Al-Matba'at al-Kubra Bulaq Egypt, 1/134; Ghunyat al-Mustamli, Fasl fi al-Imamah, Suhail Academy Lahore, p. 513.

खंड २३ फ़तावा रज़विया

प्रश्न: क्या किसी सुरीली आवाज़ वाले व्यक्ति को चौकी पर बैठाकर मौलूद पढ़वाना जायज़ है या नहीं? और ऐसे व्यक्ति से रब्बुल इज़्ज़त (जल्ला मज्दुहू) और हुज़ूर फ़खरे आलम (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) की रूह खुश होती है या नाखुश? और परवरदिगारे आलम ऐसी महफ़िलों से खुश होकर रहमत नाज़िल फरमाता है या ग़ज़ब? और हुज़ूरे अक़दस (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) इन महफ़िलों में तशरीफ़ लाते हैं या नहीं? इन महफ़िलों के आयोजक (बानी) और हाज़िरीन (शामिल होने वाले) रहमत के मुस्तहिक़ हैं या ग़ज़ब के? किताब के हवाले से बयान फ़रमाएँ ताकि आप रब्बुल अरबाब के यहाँ से अज्र व सवाब पायें। (त)

उत्तर: उक्त कार्य सख़्त कबीरा गुनाह (बड़े पाप) हैं और इनका कर्ता अत्यंत फ़ासिक़ और फाजिर है, जो ख़ुदा के अज़ाब और रहमान के ग़ज़ब का हक़दार है, और दुनिया में हज़ारों ज़िल्लत व रुसवाई का पात्र है। किसी सुरीली आवाज़ वाले को, चाहे किसी नफ़्सानी सबब से हो, मिंबर या मसनद पर - जो हक़ीक़त में सरकारे मदीना (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) की मसनद है - ताज़ीमन (सम्मानपूर्वक) बैठाकर उससे महफ़िले मुबारक पढ़वाना हराम है। 'तबयीनुल हक़ाएक़', 'फ़तहुल क़दीर' और 'तहत़ावी अलल मराक़िल फ़लाह' आदि में है:

फ़ी तक़दीमिल फ़ासिक़ि ताज़ीमुहू व क़द वजबा अलैहिम इहानतुहू | फ़ासिक़ को आगे बढ़ाने में उसका सम्मान है, जबकि उसके फ़िस्क़ के कारण लोगों पर शरीअत के अनुसार उसका अपमान करना वाजिब और ज़रूरी है। (त) शरअन[1]।

गढ़ी हुई (मौज़ू) रिवायतें पढ़ना भी हराम है और सुनना भी हराम। ऐसी महफ़िलों से अल्लाह (अज़्वजल) और हुज़ूरे अक़दस (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) अत्यंत नाराज़ हैं। ऐसी महफ़िलें, उनका पढ़ने वाला और इस स्थिति से अवगत होने के बावजूद शामिल होने वाले सभी ईश्वरीय क्रोध (ग़ज़ब) के पात्र हैं। ये जितने उपस्थित लोग हैं, सभी अलग-अलग गंभीर आफ़त में फँसे हुए हैं और उन सबके वबाल के बराबर उस पढ़ने वाले पर वबाल है, और उसका अपना निजी गुनाह इसके अतिरिक्त है। और उन हाज़िरीन और क़ारी (पढ़ने वाले) सबके बराबर गुनाह ऐसी महफ़िल के आयोजक (बानी) पर है और उसका अपना गुनाह उस पर अलग से है। उदाहरण के तौर पर, यदि एक हज़ार हाज़िरीन हों, तो उन पर एक-एक हज़ार गुनाह और उसका अज़ाब क़ारी पर एक हज़ार एक गुनाह, और आयोजक पर दो हज़ार दो गुनाह होंगे - एक हज़ार हाज़िरीन के और एक हज़ार एक

उस क़ारी के और एक स्वयं अपना। फिर यह गिनती केवल एक बार नहीं होगी, बल्कि जितने गढ़े हुए क़िस्से और जितने ग़ैर-शरई शब्द वह जाहिल और दिलेर क़ारी पढ़ेगा, हर रिवायत और हर शब्द पर यह हिसाब और वबाल व नया अज़ाब होगा। मान लीजिए कि उसने ऐसी सौ मरदूद (अस्वीकृत) बातें उस महफ़िल में पढ़ीं, तो उन हाज़िरीन में से प्रत्येक पर सौ-सौ गुनाह, और उस दीन के ज्ञान से शून्य क़ारी पर एक लाख एक सौ गुनाह, और शेष (आयोजक) पर दो लाख दो सौ गुनाह, और इसी प्रकार अनुमान लगा लें। अल्लाह के रसूल...

[1] फ़तहुल मुईन, किताबुस सलात, बाबुल इमामत, एच.एम. सईद कंपनी कराची, 1/208; तबयीनुल हक़ाएक़, बाबुल इमामत, अल-मतबअतुल कुबरा बोलाक़ मिस्र, 1/134; ग़ुनियतुल मुस्तमली, फ़स्ल फ़िल इमामत, सुहैल एकेडमी लाहौर, पृष्ठ 513।

خوش آواز کے چوکی پر مولود پڑھنے بٹھانا جائز ہے یا نہیں؟ اور ایسے آدمی سے رب العزت جل مجدہ اور روح حضور فخر عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی خوش ہوتی ہے یا ناخوش؟ اور پروردگار عالم ایسی مجالس سے خوش ہو کر رحمت نازل فرماتا ہے یا غضب؟ اور حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ان محافل میں تشریف لاتے ہیں یا نہیں؟ بانیان اور حاضرین محافل کے مستحق رحمت ہیں یا غضب؟ بینوا من الکتاب توجروا عند رب الارباب (کتاب کے حوالے سے بیان فرماؤ تاکہ رب الارباب کے ہاں سے اجر و ثواب پاؤ۔ت)

الجواب: افعال مذکورہ سخت کبائر ہیں اور ان کا مرتکب اشد فاسق و فاجر مستحق عذابِ یزداں و غضبِ رحمن اور دنیا میں مستوجب ہزاراں ذلت و ہوان خوش آوازِ خواہ کسی علتِ نفسانی کے باعث اسے منبر و مسند پر کہ حقیقتہً مسندِ حضورِ پر نور سیدِ عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ہے تعظیماً بٹھانا اس سے مجلس مبارک پڑھوانا حرام ہے، تبیین الحقائق و فتح القدیر و طحطاوی علی مراقی الفلاح و غیر ہا میں ہے:

فی تقدیم الفاسق تعظیمہ وقد وجب علیھم اھانتہ | فاسق کو آگے کرنے میں اس کی تعظیم ہے حالانکہ بوجہ فسق لوگوں پر شرعاً اس کی توہین کرنا واجب اور ضروری ہے۔ (ت) شرعاً ۱۔

روایات موضوعہ پڑھنا بھی حرام سننا بھی حرام، ایسی مجالس سے اللہ عزوجل اور حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کمال ناراض ہیں، ایسی مجالس اور ان کا پڑھنے والا اور اس حال سے آگاہی پا کر بھی حاضر ہونے والا سب مستحق غضبِ الٰہی ہیں یہ جتنے حاضرین ہیں سب وبالِ شدید میں جدا جدا گرفتار ہیں اور ان سب کے وبال کے برابر اس پڑھنے والے پر وبال ہے اور خود

اس کا اپنا گناہ اس پر علاوہ اور ان حاضرین و قاری سب کے برابر گناہ ایسی مجلس کے بانی پر ہے اور اپنا گناہ اس پر طرہ مثلاً ہزار حاضرین مذکور ہوں تو ان پر ہزار گناہ اور اس کا عذاب قاری پر ایک ہزار ایک گناہ اور بانی پر دو ہزار دو گناہ ایک ہزار حاضرین کے اور ایک ہزار ایک اس قاری کے اور ایک خود اپنا، پھر یہ شمار ایک ہی بار نہ ہوگا بلکہ جس قدر روایاتِ موضوعہ جس قدر کلمات نامشروعہ وہ قاری جاہل جری پڑھے گا ہر روایت ہر کلمہ پر یہ حساب و وبال و عذابِ تازہ ہو نا مثلاً فرض کیجئے کہ ایسے سو کلماتِ مردودہ اس مجلس میں اس نے پڑھے تو ان حاضرین میں ہر ایک پر سو گناہ اور اس قاری علم دین سے عاری پر ایک لاکھ ایک سو گناہ اور باقی پر دو لاکھ دو سو، وقس علی ہذا، رسول اللہ

۱ فتح المعین کتاب الصلوۃ باب الامامۃ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۱/ ۲۰۸، تبیین الحقائق باب الامامۃ المطبعۃ الکبری بولاق مصر ۱/ ۱۳۴، غنیۃ المستملی فصل فی الامامۃ سہیل اکیڈمی لاہور ص ۵۱۳

Fatawa Rizvia Volume 23

Allah's Messenger (peace and blessings be upon him) said:

"Whoever calls to guidance will have a reward similar to the rewards of those who follow him, without that detracting from their rewards in the least. And whoever calls to misguidance will have a burden of sin similar to the sins of those who follow him, without that detracting from their sins in the least." — Reported by Imams Ahmad, Muslim, and the four [Sunan compilers] from Abu Huraira.

Whoever invited people towards guidance, they will receive a reward equal to the rewards of all those who follow them, and there will be no reduction in the rewards of the followers. And whoever invited people towards misguidance, they will bear a sin equal to the sins of all those who follow them, but there will not be even an atom's weight of reduction in the sins of those who follow in misguidance. Imams Ahmad, Muslim, Tirmidhi, Abu Dawood, Nasa'i, and Ibn Majah narrated this on the authority of Hazrat Abu Huraira (may Allah be pleased with him). (T)

The Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) is pure and sanctified far above visiting such impure places; rather, there would be a gathering of Iblis and devils. We seek refuge in Allah, the Lord of the worlds. (May Allah's protection be upon us, the Lord of all the worlds. T). It is commendable (Mustahab) to be in a state of ablution (Wudu) when mentioning the radiant presence of the Master of the World (peace and blessings be upon him), and it is also permissible without ablution if the intention is not—God forbid—disrespect. It is stated in a Sahih Hadith:

"The Holy Prophet (peace and blessings be upon him) used to remember Allah the Almighty at all times."

The Holy Prophet (peace and blessings be upon him) used to perform the remembrance of Allah Almighty at all times; thus, Imam Ahmad...

---

1. Musnad Ahmad bin Hanbal on the authority of Abu Huraira (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami Beirut 2/397, Jami' al-Tirmidhi Chapters of Knowledge 2/92, and Sunan Ibn Majah Chapter on the one who starts a good practice etc. p. 19, Sunan Abi Dawood Book of Sunnah Aftab Alam Press Lahore 2/279, Sahih Muslim Book of Knowledge Chapter on the one who starts a good practice etc. Qadimi Kutub Khana Karachi 2/341

2. Sahih Muslim Book of Menstruation Chapter on Remembrance of Allah Almighty in a state of major ritual impurity etc. Qadimi Kutub Khana Karachi 1/162, Sahih al-Bukhari 1/42 and Sunan Abi Dawood Book of Purification Chapter on a man remembering Allah etc. 1/4, Sunan Ibn Majah Chapters of Purification Remembrance of Allah Almighty in the toilet p. 26, Musnad Ahmad bin Hanbal on the authority of Aisha (may Allah be pleased with her) Al-Maktab al-Islami Beirut 6/70 and 153

फ़तावा रिज़विया जिल्द 23

सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फरमाते हैं:

"जिसने हिदायत की ओर बुलाया, उसके लिए उन लोगों के बराबर प्रतिफल (सवाब) है जो उसका अनुसरण करते हैं, उनके प्रतिफल में कोई कमी किए बिना। और जिसने गुमराही (पथभ्रष्टता) की ओर बुलाया, उस पर उन लोगों के बराबर गुनाह है जो उसका अनुसरण करते हैं, उनके गुनाहों में कोई कमी किए बिना।" — इमाम अहमद, मुस्लिम और चार [सुनन संकलनकर्ताओं] ने अबू हुरैरा से रिवायत किया है।

जिस व्यक्ति ने लोगों को हिदायत की तरफ बुलाया, तो उसके जितने अनुयायी होंगे उन सब के अज्र व सवाब (पुण्य) के बराबर उस बुलाने वाले (दाई) को भी सवाब मिलेगा और अनुयायियों के सवाब में भी कोई कमी नहीं होगी। और जिस किसी ने लोगों को गुमराही की तरफ दावत दी, तो जितने लोग उसका अनुसरण करेंगे, उन सब के बराबर दावत देने वाले को गुनाह होगा, लेकिन गुमराही में अनुसरण करने वालों के गुनाहों में भी ज़रा बराबर कमी नहीं होगी। इमाम अहमद, मुस्लिम, तिर्मिज़ी, अबू दाऊद, नसाई और इब्न माजा ने हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु के हवाले से इसे रिवायत किया है। (त)

रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम पाक और पवित्र हैं इससे कि ऐसी नापाक जगह तशरीफ फर्मा हों, अलबत्ता वहां इबलीस और शैतानों का हुजूम होगा। वल-इयाज़ु बिल्लाहि रब्बिल आलमीन (अल्लाह तआला की पनाह जो तमाम जहानों का पालने वाला है। त)। हुज़ूर पुरनूर सय्यिद-ए-आलम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम का ज़िक्र पाक बा-वुज़ू करना मुस्तहब (पसंदीदा) है और बे-वुज़ू भी जायज़ है अगर नियत—अल्लाह न करे—हल्का समझने (बेअदबी) की न हो। हदीस सहीह में है:

"नबी करीम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम हर समय अल्लाह तआला का ज़िक्र फ़रमाया करते थे।"

नबी करीम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम हर समय अल्लाह तआला का ज़िक्र फ़रमाया करते थे। चुनांचे इमाम अहमद...

1. मसनद अहमद बिन हंबल, हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु अन्हु से, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरुत 2/397, जामी' अत-तिर्मिज़ी अबवाबुल इल्म 2/92 और सुनन इब्न माजा बाब मन सन्ना सुन्नतन् हस्नतन् इल्ख़ पृ. 19, सुनन अबू दाऊद किताबुस सुन्ना आफ़ताब आलम प्रेस लाहौर 2/279, सहीह मुस्लिम किताबुल इल्म बाब मन सन्ना सुन्नतन् हस्नतन् इल्ख़ क़दीमी कुतुब खाना कराची 2/341
2. सहीह मुस्लिम किताबुल हैज़ बाब ज़िक्रुल्लाह तआला फी हालिल जनाबा इल्ख़ क़दीमी कुतुब खाना कराची 1/162, सहीह बुखारी 1/42 और सुनन अबू दाऊद किताबुत तहारत बाब फिल रजुलि यज़कुरुल्लाह इल्ख़ 1/4, सुनन इब्न माजा अबवाबुत तहारत ज़िक्रुल्लाह तआला अलल खला पृ. 26, मसनद अहमद बिन हंबल हज़रत आयशा रज़ियल्लाहु अन्हा से अल-मकतब अल-इस्लामी बेरुत 6/70 और 153

صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

مَنْ دَعَا إِلَی هُدًی کَانَ لَهُ مِنَ الْأَجْرِ مِثْلُ أُجُورِ مَنْ تَبِعَهُ لَا یَنْقُصُ ذَلِكَ مِنْ أُجُورِهِمْ شَیْئًا وَمَنْ دَعَا إِلَی ضَلَالَةٍ کَانَ عَلَیْهِ مِنَ الْإِثْمِ مِثْلُ آثَامِ مَنْ تَبِعَهُ لَا یَنْقُصُ ذَلِكَ مِنْ آثَامِهِمْ شَیْئًا ۔ رواہ الائمۃ احمد ومسلم و الاربعۃ عن ابی ھریرۃ ۔ جس شخص نے لوگوں کو ہدایت کی طرف بلایا تو اس کے جتنے پیروکار ہوں گے ان سب کے اجر و ثواب کے برابر اس داعی کو بھی ثواب ہو گا اور پیروکاروں کے اجر و ثواب میں بھی کوئی کمی واقع نہیں ہو گی ، اور جس کسی شخص نے لوگوں کو گمراہی کی طرف دعوت دی تو جتنے لوگ ان کا اتباع کریں گے ان سب کے برابر دعوت دینے والوں کو گناہ ہو گا لیکن گمراہی میں اتباع کرنے والوں کے گناہوں میں بھی ذرہ برابر کمی نہیں ہو گی۔ ائمہ کرام امام احمد، مسلم، ترمذی، ابو داؤد، نسائی اور ابن ماجہ نے حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ کے حوالے سے اس کو روایت کیا۔(ت)

رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم پاک و منزہ ہیں اس سے کہ ایسی ناپاک جگہ تشریف فرما ہوں البتہ وہاں ابلیس و شیاطین کا ہجوم ہوگا، والعیاذ باللہ رب العالمین (اللہ تعالٰی کی پناہ جو تمام جہانوں کا پروردگار ہے۔ ت) ذکر شریف حضور پر نور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم باوضو ہونا مستحب ہے اور بے وضو بھی جائز اگر نیت معاذ اللہ استخفاف کی نہ ہو، حدیث صحیح میں ہے:

کَانَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ تَعَالَی عَلَیْہِ وَسَلَّمَ یَذْکُرُ اللّٰہَ عَلَی کُلِّ أَحْیَانِہِ ۔ رواہ الائمۃ احمد و نبی کریم صلی اللہ تعالٰی علیہ و سلم ہمہ وقت اللہ تعالٰی کا ذکر فرمایا کرتے تھے، چنانچہ امام احمد،

1 مسند احمد بن حنبل عن ابی ہریرہ رضی اللہ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۲/ ۳۹۷، جامع الترمذی ابواب العلم ۲/ ۹۲ و سنن ابن ماجہ باب من سن سنۃ حسنۃ الخ ص ۱۹، سنن ابی داؤد کتاب السنۃ آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۲۷۹، صحیح مسلم کتاب العلم باب من سن سنۃ حسنۃ الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۳۴۱ 2 صحیح مسلم کتاب الحیض باب ذکر اللہ تعالیٰ فی حال الجنابۃ الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۱۶۲، صحیح البخاری ۱/ ۴۲ و سنن ابی داؤد کتاب الطہارۃ باب فی الرجل یذکر اللہ الخ ۱/ ۴، سنن ابن ماجہ ابواب الطہارۃ ذکر اللہ تعالیٰ علی الخلاء ص ۲۶، مسند احمد بن حنبل عن عائشہ رضی اللہ عنہا المکتب الاسلامی بیروت ۶/ ۷۰ و ۱۵۳

Fatawa Rizwia Volume 23

Muslim and the four except An-Nasa'i from Umm al-Mu'minin as-Siddiqah (may Allah be pleased with her), and Al-Bukhari narrated it as a hanging narration (mu'allaq). Muslim, Bukhari, Tirmidhi, Abu Dawood, and Ibn Majah (except An-Nasa'i) all narrated this with a chain of transmission from Mother of the Believers, Hazrat Aisha Siddiqah (may Allah be pleased with her). However, Imam Bukhari narrated it as a hanging narration. (T)

And if, God forbid, the intention is to belittle and despise, then it is explicit disbelief (kufr). Similarly, mocking Shariah matters is explicitly disbelief. Allah Almighty said: "Say: 'Was it at Allah, and His signs, and His Messenger, that you were mocking? Make no excuse; you have disbelieved after your belief.'" 1 Allah Almighty commanded: O my beloved Messenger! Say to these people, were you mocking Allah, His signs, and His Messenger? Do not make excuses, for you are deniers of faith. (T)

Similarly, that cursed statement that those who shave their beards are better than those who keep them, etc., is a clear insult to a continuous Sunnah and a word of disbelief. We seek refuge in Allah, the Lord of the Worlds. And Allah, Glory be to Him and Exalted is He, knows best and His knowledge is most complete and most perfect. (May God protect us, Who is the Sustainer of all worlds. And Allah Almighty is Pure, Superior, Most Knowledgeable, and the Owner of honor and reverence, His knowledge is perfect and extremely firm. T) That's all.

Problem 72: From Atraulia, District Azamgarh, Mughal district, sent by Mr. Ikram Azeem, 18 Jumada al-Ula 1321 AH. Is it permissible to attend or recite in a Milad Sharif gathering at the house of a Muslim who does not pray (Salah)?

The Answer: The gathering of Milad Sharif is a good deed, and participating in a good deed is not bad. Yes, if social interaction with him has been completely abandoned as a warning, then one should not participate; that is better. And Allah Almighty knows best.

Problem 73: From Kali Nagar, District Pilibhit, sent by Mr. Akbar Ali, 2 Jumada al-Akhir 1322 AH. What do the scholars of religion and jurists of the clear Shariah say regarding this issue: A person who commits a forbidden act recites Mawloud and repents from the forbidden, but after reciting Mawloud, he prepares to return to the forbidden act. What is the ruling on his reciting Mawloud? Is that person worthy of reciting or being invited to a Mawloud gathering? Explain, and you shall be rewarded.

1 The Holy Quran 9 / 65, 66

फतावा रिज़विया जिल्द 23

मुस्लिम और चार (सुन्नन की किताबें) सिवाय अन-नसाई के उम्मुल मोमिनीन अस्-सिद्दीक़ा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हा) से, और बुखारी ने इसे तालीकन रिवायत किया है। मुस्लिम, बुखारी, तिर्मिज़ी, अबू दाऊद और इब्न माजा (नसाई के अलावा) सभी ने उम्मुल मोमिनीन हज़रत आयशा सिद्दीक़ा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हा) की सनद से इसे रिवायत किया है, अलबत्ता इमाम बुखारी ने इसे बतौर-ए-ता'लीक़ रिवायत किया है। (त)

और अगर अल्लाह की पनाह, अपमान और तुच्छ समझने की नीयत हो तो यह स्पष्ट कुफ्र है, इसी तरह शरीयत के मसाइल का मज़ाक उड़ाना स्पष्ट रूप से कुफ्र है। अल्लाह तआला ने फरमाया: "कह दीजिए: क्या तुम अल्लाह और उसकी आयतों और उसके रसूल का मज़ाक उड़ाते थे? बहाने न बनाओ, तुम अपने ईमान के बाद काफिर हो चुके हो।" 1 अल्लाह तआला ने इरशाद फरमाया: ऐ मेरे महबूब रसूल! उन लोगों से फरमा दीजिए कि क्या तुम अल्लाह तआला, उसकी आयतों और उसके रसूल से मज़ाक और ठिठोली करते हो? बहाने मत बनाओ क्योंकि तुम ईमान का इनकार करने वाले हो। (त)

इसी तरह वह शापित कलमा कि दाढ़ी मूंडने वाले रखने वालों से बेहतर हैं वगैरह, एक मुतवातिर सुन्नत का साफ अपमान और कुफ्र का कलमा है। वल-इयाज़ु बिल्लाह रब्बिल आलमीन। वल्लाहु सुब्हानहू व तआला आलम व इल्मुहू अतमु व अहकम (खुदा की पनाह जो तमाम जहानों का पालनहार है। और अल्लाह तआला पाक, बरतर, सबसे ज़्यादा इल्म वाला है और इस इज़्ज़त व तौकीर के मालिक का इल्म कामिल और निहायत दर्जे पुख्ता है। त) फ़क़त।

मसला 72: अतरौली ज़िला आज़मगढ़, मुहल्ला मुग़लां, प्रेषक: इकरामु अज़ीम साहब, 18 जमादी उल-ऊला 1321 हिजरी। क्या बे-नमाज़ी मुसलमान के घर मीलाद शरीफ की महफ़िल में शामिल होना या पढ़ना जाइज़ है या नहीं?

अल-जवाब: मजलिस-ए-मीलाद शरीफ नेक काम है और नेक काम में शिरकत बुरी नहीं। हाँ, अगर उसकी तंबीह के लिए उससे मेल-जोल पूरी तरह से छोड़ दिया गया हो, तो शामिल न हों, यही बेहतर है। वल्लाहु तआला आलम।

मसला 73: कली नागर ज़िला पीलीभीत, प्रेषक: अकबर अली साहब, 2 जमादी अल-आखिर 1322 हिजरी। क्या फरमाते हैं उलेमा-ए-दीन और मुफ़्तियान-ए-शरा-ए-मतीन इस मसले में कि एक शख्स

हराम काम करने वाला मौलूद पढ़ता है और हराम से तौबा करता है और मौलूद पढ़ने के बाद फिर हराम करने पर कमर बांधे हुए है, तो उसके हक में मौलूद का पढ़ना कैसा है और वह शख्स मजलिस-ए-मौलूद पढ़ने के और बुलाने के काबिल है या नहीं? बयान फरमाएं और सवाब पायें।

---

1 अल-कुरानुल करीम 9 / 65, 66

पेज 737 ऑफ़ 768

فتاوی رضویہ جلد ۲۳

مسلم والأربعة الا النسائي عن ام المؤمنین الصدیقة رضي الله تعالی عنها ورواه البخاري تعلیقا۔ مسلم، بخاری، ترمذی، ابوداؤد اور ابن ماجہ (سوائے نسائی کے) سب نے ام المؤمنین حضرت عائشہ صدیقہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا کی سند سے اس کو روایت کیا البتہ امام بخاری نے بطورِ تعلیق اس کو روایت کیا ہے۔ (ت)

اور اگر عیاذا باللہ استخفاف و تحقیر کی نیت ہو تو صریح کفر ہے، یو ہیں مسائل شرعیہ کے ساتھ استہزاء صراحتہ کفر ہے، قال اللہ تعالٰی: "قُلْ اَبِاللّٰهِ وَاٰیٰتِهٖ وَرَسُوْلِهٖ كُنْتُمْ تَسْتَهْزِئُوْنَ ۝ لَا تَعْتَذِرُوْا قَدْ كَفَرْتُمْ بَعْدَ اِیْمَانِكُمْ" 1 اللہ تعالیٰ نے ارشاد فرمایا: اے میرے محبوب رسول! ان لوگوں سے فرما دیجئے کیا تم اللہ تعالیٰ اس کی آیات اور اس کے رسول سے استہزاء اور مذاق کرتے ہو، بہانے نہ بناؤ کیونکہ تم ایمان کا انکار کرنے والے ہو۔ (ت)

یو ہیں وہ کلمہ ملعونہ کہ داڑھی منڈانے والے رکھانے والوں سے بہتر ہیں الخ صاف سنت متواترہ کی توہین اور کلمہ کفر ہے، والعیاذ باللہ رب العالمین۔ واللہ سبحنہ وتعالی اعلم وعلمہ اتم واحکم (خدا کی پناہ جو تمام جہانوں کا پروردگار ہے۔ اور اللہ تعالیٰ پاک، برتر، سب سے زیادہ علم والا ہے اور اس عزت و توقیر کے مالک کا علم کامل اور نہایت درجہ پختہ ہے۔ ت) فقط

مسئلہ ۷۲: از اترولی ضلع اعظم گڑھ محلہ مغلاں مرسلہ اکرام عظیم صاحب ۱۸ جمادی الاولی ۱۳۲۱ھ بے نمازی مسلمان کے گھر میلاد شریف کی محفل میں شریک ہونا یا پڑھنا جائز ہے یا نہیں؟ الجواب: مجلس میلاد شریف نیک کام ہے اور نیک کام میں شرکت بری نہیں، ہاں اگر اس کی

تنبیہ کے لئے اس سے میل جول یک لخت چھوڑ دیا ہو تو نہ شریک ہوں یہی بہتر ہے۔ واللہ تعالی اعلم

مسئلہ ۷۳: از کلی ناگر ضلع پیلی بھیت مرسلہ اکبر علی صاحب ۲ جمادی الآخر ۱۳۲۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین ومفتیانِ شرع متین اس مسئلہ میں کہ ایک شخص حرام کرنے والا مولود پڑھتا ہے اور حرام سے توبہ کرتا ہے اور بعد مولود پڑھنے کے پھر حرام کرنے پر کمر باندھے ہے تو اس کے حق میں مولود کا پڑھنا کیسا ہے اور وہ شخص مجلس مولود پڑھنے کے اور بلانے کے قابل ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا۔

---

1 القرآن الکریم ۹ / ۶۵، ۶۶

Fatawa Rizvia Volume 23

The Answer: It is forbidden to have someone who is widely known to be, God forbid, an evildoer, recite the Milad Sharif and to seat him on a pedestal. As stated in Tabyin al-Haqa'iq and Fath Allah al-Mu'in etc.: In giving him precedence is his honoring, whereas it has become obligatory upon them to humiliate him according to Sharia. As mentioned in Tabyin al-Haqa'iq, Fath Allah al-Mu'in, and other books: Putting a transgressor forward (for leadership/imamat) is to honor him, whereas in Sharia it is obligatory for people to humiliate him. However, the reputation must be true, not a false, meaningless slander. Nowadays, many incompetent, ignorant, and fearless people level false accusations against Muslims due to their own delusions; by doing so, they themselves become perpetrators of severe forbidden acts and major sins and deserve harsh punishment. As for simply inviting him, it depends on religious expediency. If it is thought that gentle counseling will be more effective, then do so. And if it is thought that keeping away and being strict will be more beneficial, then do so. And if the situation is equal, then for the sake of Sharia's honor and as a warning to others, public distancing is better; and for reflecting on one's own faults and for kindness and mercy towards Muslims, secret gentleness is preferable. And Allah Almighty knows best. Problem 374: From Muhammad Sabir, may [Allah] forgive him, Azamgarh, 29 Shaban al-Mu'azzam 1332 AH. What do the scholars of religion say regarding this issue: if Hindus participate with Muslims in the collection for Milad Sharif or if Hindus themselves organize an individual Milad Sharif, is it permissible or not? Explain and be rewarded. The Answer: A Muslim should not take help from a Hindu in religious matters. It is in the noble Hadith: "I do not seek help from a polytheist." We do not take help from any polytheist. (T) And if they themselves want to participate, they should not be included as contributors to the collection because worship/closeness [to God] cannot be established with their wealth. Yes, if he grants ownership to a Muslim and this Muslim gives it to the collection, there is no harm, provided that taking it in this way does not become a cause of superiority for the Hindu; he should not think that Muslims sought help from me or became needy of my help, but rather he should feel indebted that my wealth was accepted. If a Hindu does any good deed with his wealth, it is not accepted.

1. Fath al-Mu'in, Book of Prayer, Chapter on Imamat, H.M. Saeed Company Karachi, 1/208; Tabyin al-Haqa'iq, Book of Prayer, Chapter on Imamat, Al-Matba'a al-Kubra al-Amiriyya, Bulaq, Egypt, 1/134.

2. Musannaf Ibn Abi Shayba, Book of Jihad, Hadith 15009, Idara-tul-Quran Karachi 12/395; Sunan Abi Dawud, Book of Jihad 2/19 and Sunan Ibn Majah, Chapters of Jihad p. 208, and Musnad Ahmad ibn Hanbal, from Aisha 2/68.

उत्तर: जिस व्यक्ति के बारे में यह प्रसिद्ध है कि वह (ईश्वर न करे) कुकर्मी है, उससे मिलाद शरीफ़ पढ़वाना और उसे ऊंचे आसन (चौकी) पर बिठाना वर्जित है। जैसा कि 'तबीन अल-हक़ायिक' और 'फ़तह अल्लाह अल-मुईन' आदि में है: उसे आगे बढ़ाने में उसका सम्मान है, जबकि शरीअत के अनुसार उनका अपमान करना अनिवार्य है। जैसा कि 'तबीन अल-हक़ायिक', 'फ़तह अल्लाह अल-मुईन' और अन्य पुस्तकों में उल्लेख है कि किसी पापी (फ़ासिक़) को (इमामत के लिए) आगे करने में उसका सम्मान है, जबकि शरीअत में लोगों पर उसका अपमान करना वाजिब है। (त) लेकिन बदनामी सच्ची होनी चाहिए, न कि झूठा और अर्थहीन आरोप। जैसा कि आजकल बहुत से अयोग्य, अज्ञानी और निडर लोग अपने झूठे भ्रम के कारण मुसलमानों पर आरोप लगा देते हैं; इससे वे स्वयं गंभीर हराम और बड़े पापों के दोषी बनते हैं और कड़ी सजा के पात्र होते हैं। रही बात खाली बुलाने की, तो वह धार्मिक लाभ पर आधारित है। यदि यह समझा जाए कि नरमी से समझाने में अधिक प्रभाव की आशा है, तो वैसा ही करें। और यदि यह समझा जाए कि दूर रहने और सख्ती बरतने में अधिक लाभ होगा, तो वैसा ही करें। और यदि स्थिति समान है, तो शरीअत के स्वाभिमान और दूसरों के लिए सबक के तौर पर सार्वजनिक रूप से दूरी बनाना बेहतर है; और अपने दोषों पर नज़र रखने तथा मुसलमानों के साथ नरमी और करुणा के लिए गुप्त नरमी श्रेष्ठ है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। मसला 374: मुहम्मद साबिर (अल्लाह उन्हें क्षमा करे), आज़मगढ़ से, 29 शाबान अल-मुअज़्ज़म 1332 हिजरी। इस मसले में धर्मगुरु क्या कहते हैं कि यदि हिंदू मिलाद शरीफ़ के चंदे में मुसलमानों के साथ शामिल हों या स्वयं हिंदू व्यक्तिगत रूप से मिलाद शरीफ़ कराएं तो क्या यह जायज़ है या नहीं? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें। उत्तर: मुसलमान धार्मिक मामलों में किसी हिंदू से मदद न ले। हदीस शरीफ़ में है: "मैं किसी मुशरिक (बहुदेववादी) से मदद नहीं लेता।" हम किसी मुशरिक से मदद नहीं लेते। (त) और यदि वे स्वयं शामिल होना चाहें, तो उन्हें चंदे के तौर पर शामिल न किया जाए क्योंकि उनके धन से धार्मिक निकटता (क़ुर्बत) प्राप्त नहीं हो सकती। हाँ, यदि वे किसी मुसलमान को धन दे दें (मालिक बना दें) और वह मुसलमान उसे चंदे में दे दे, तो कोई हर्ज नहीं है, बशर्ते कि इस तरह लेने में हिंदू के लिए वर्चस्व का कोई कारण न हो। वह यह न समझे कि

मुसलमानों ने मुझसे मदद माँगी या वे मेरी मदद के मोहताज हुए, बल्कि वह एहसान माने कि मेरा धन स्वीकार कर लिया गया। हिंदू अपने धन से कोई भी नेक काम करे, वह स्वीकार्य नहीं है।

1. फ़तह अल-मुईन, किताब अल-सलात, बाबू अल-इमामत, एच.एम. सईद कंपनी कराची 1/208, तबीन अल-हक़ायिक, किताब अल-सलात, बाबू अल-इमामत, अल-मत्बअ अल-कुबरा अल-अमीरिया, बुलाक़, मिस्र 1/134।
2. मुसन्नफ़ इब्न अबी शैबा, किताब अल-जिहाद, हदीस 15009, इदारा-तुल-क़ुरान कराची 12/395, सुनन अबी दाऊद, किताब अल-जिहाद 2/19 और सुनन इब्न माजाह, अबवाब अल-जिहाद पृष्ठ 208, और मसनद अहमद बिन हंबल, आयशा से 2/68।

पृष्ठ 738 का 768

الجواب: جس شخص کی نسبت معروف و مشہور ہے کہ معاذ اللہ وہ حرام کار ہے اس سے میلاد شریف پڑھوانا اور اسے چوکی پر بٹھانا منع ہے، كما في تبيين الحقائق وفتح الله المعين وغيرهما، فی تقدیمہ تعظیمہ وقد وجب عليهم اهانته شرعاً۔ جیسا کہ تبیین الحقائق، فتح اللہ المعین اور دیگر کتب میں مذکورہ کہ فاسق کو (امامت کیلئے) آگے کرنے میں اس کی تعظیم ہے حالانکہ شریعت میں لوگوں پر اس کی توہین واجب ہے (ت) مگر شہرت صحیح ہو نہ جھوٹی بے معنی تہمت ، جیسے آج کل بہت نا اہل جاہل خدا نترس اپنے جھوٹے اوہام کے باعث مسلمانوں پر ا تہا م لگا دیتے ہیں اس سے وہ خود سخت حرام و کبیرہ کے مرتکب اور شدید سزا کے مستحق ہوتے ہیں۔ رہا خالی بلانا وہ مصلحت دینی پر ہے اگر جانے کہ بہ نرمی سمجھانے میں زیادہ اثر کی امید ہے تو یو ہیں کرے اور اگر جانے کہ دور کرنے اور سختی برتنے میں زیادہ نفع ہوگا، تو یہی کرے، اور حال یکساں ہے تو شریعت کی غیرت اور دوسروں کی عبرت کیلئے علانیہ دوری بہتر اور اپنے عیبوں پر نظر اور مسلمانوں کے ساتھ رفق و رحمت کے لئے خفیہ نرمی اولٰی۔ واللہ تعالٰی اعلم مسئلہ ۳۷۴: از محمد صابر عفی عنہ اعظم گڑھ ۲۹ شعبان المعظم ۱۳۳۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ اگر ہنود میلاد شریف کے چندے میں مسلمانوں کے ساتھ شریک ہوں یا خود اہل ہنود انفرادی میلاد شریف کرائیں تو جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا۔ الجواب: ہندو سے مسلمان امرِ دین میں مدد نہ لے۔ حدیث شریف میں ہے: انا لانستعين بمشرك ۔۲ ہم کسی مشرک سے مدد نہیں لیتے (ت) اور اگر وہ خود شرکت چاہیں تو بطور چندہ شریک نہ کیا جائے کہ اس کے مال سے قربت قائم نہیں ہو سکتی ہاں اگر وہ کسی مسلمان کو تملیک کر دے یہ مسلمان چندے میں دے دے مضائقہ نہیں جبکہ اس طور پر لینے میں ہندو کے لئے وجہِ استعلا نہ ہو وہ یہ نہ سمجھے کہ مسلمانوں نے مجھ سے

استمداد کی میری مدد کے محتاج ہوئے بلکہ احسان مانے کہ میرامال قبول کر لیا، ہند واپنے مال سے کوئی کارِ خیر کرے مقبول نہیں۔

۱ فتح المعین کتاب الصلوۃ باب الامامۃ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۱/ ۲۰۸ ، تبیین الحقائق کتاب الصلوۃ باب الامامۃ المطبعۃ الکبرٰی الامیریہ بولاق مصر ۱/ ۱۳۴ ۲ مصنف ابن ابی شیبہ کتاب الجهاد حدیث ۱۵۰۰۹ ادارۃ القرآن کراچی ۱۲/ ۳۹۵ ، سنن ابی داؤد کتاب الجهاد ۲/ ۱۹ و سنن ابن ماجہ ابواب الجهاد ص ۲۰۸ ، و مسند احمد بن حنبل، عن عائشہ ۲/ ۶۸

Fatawa Rizvia, Volume 23

"And We shall turn to whatever deeds they did (in this life), and We shall make such deeds as scattered floating particles of dust." [1] And the work that the disbelievers did, We turned towards it and made it like scattered particles. And Allah Almighty knows best. (A'lam - T)

Issue 375: From Baheri, district Bareilly, sent by Talib Hussain Khan, 7 Dhu al-Hijjah 1322 AH. Is it permissible to perform Giyarween Sharif or not? And is the standing during the Mawlid celebration (Qiyam-e-Maulood) permissible or not? Explain and be rewarded.

Answer: Giyarween Sharif and standing in the blessed gathering of Mawlid, as is prevalent among the noble scholars of Makkah and Madinah and the common and elite of Islamic lands, is certainly permissible. And Allah Almighty knows best.

Issue 376: What do the scholars of religion say regarding this matter: Zaid said that after the Friday prayer, the remembrance of the martyrs of Karbala (may Allah be pleased with them) will take place. Accordingly, Amr announced and advertised it in the mosque after the Friday prayer. Zaid, during the discourse, mentioned the praises, virtues, and the martyrdom of the martyrs of Karbala (may Allah be pleased with them), the weeping and wailing of the pure and holy household of the Prophet, their being taken on camels without veils, their imprisonment, and being summoned and talked to by the wicked Yazid in his court, as much as Zaid remembered from the reliable books of the Ahl al-Sunnah wa al-Jama'ah. Those listening were moved to tears, and because of this emotion, the readers and listeners receiving reward, and also holding such gatherings in their homes with the intention of reward, while keeping the place free from the ways of the Rawafid like Taziyas and banners, is this correct in the creed of the Ahl al-Sunnah wa al-Jama'ah or not? And after the end of the gathering, performing Fatiha and reciting the Five Verses over sweets, syrup, and tea and conveying the reward to the martyrs of Karbala (may Allah be pleased with them), how is that? Explain and be rewarded.

Answer: Reciting and listening to the virtues, merits, ranks, and true credible positions of the noble personalities is purely rewardable and auspicious. And mentioning the noble martyrdom is also good when the purpose is to describe their excellence and their patience and steadfastness. However, nurturing grief is not commanded in the noble Sharia, nor is there permission to hold gatherings for mourning and lamentation, nor should such things be said that imply their

disrespect or insult. The month of Rabi' al-Awwal is the month of the noble birth of the Radiant Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him), and it is also the month of the passing of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). Yet, the leaders of religion and perfect scholars made it an Eid of the holy birth and did not make it a mourning for the noble passing. And Allah Almighty knows best.

[1] The Holy Quran 25/23 Page 739 of 768

फ़तावा रज़विया, जिल्द २३

"और हम उनकी ओर बढ़ेंगे जो उन्होंने कर्म किए थे, और हम उन्हें बिखरे हुए धूल के कणों की तरह कर देंगे।" [1] और काफ़िरों ने जो काम किए थे, हमने उनकी तरफ बढ़कर उन्हें बिखरे हुए ज़र्रों की तरह कर दिया। वल्लाहु तआला आ'लम। आ'लम (त)

मसअला ३७५: बहेड़ी, ज़िला बरेली, मुर्सला तालिब हुसैन ख़ान, ७ ज़िल-हिज्जा १३२२ हिजरी। ग्यारहवीं शरीफ़ करना जायज़ है या नहीं? और कयाम-ए-मौलूद जायज़ है या नहीं? बयान फरमाएं सवाब पायें।

अल-जवाब: ग्यारहवीं शरीफ़ और मजलिसे मुबारक मिलाद का कयाम जिस तरह मक्का मुअज़्ज़मा और मदीना मुअज़्ज़मा के उलमा-ए-किराम और इस्लामी मुल्कों के ख़ासो-आम में राइज है, यक़ीनन जायज़ है। वल्लाहु तआला आ'लम।

मसअला ३७६: क्या फ़रमाते हैं उलमा-ए-दीन इस मसअले में कि ज़ैद ने कहा कि बाद नमाज़-ए-जुमा ज़िक्र-ए-शोहदा-ए-कर्बला (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम) होगा, चुनांचे अम्र ने मस्जिद में बाद नमाज़-ए-जुमा इसका ऐलान और इश्तहार कर दिया, ज़ैद ने दौरान-ए-ज़िक्र तारीफ़ व फ़ज़ाइल व ज़िक्र-ए-शहादत शोहदा-ए-कर्बला (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम) व गिरया वज़ारी अहले बैत अतहार व अहले बैत मुतहहरात का ऊंटों पर बे-पर्दा जाना और कैदख़ाने में कैद होना व यज़ीद पलीद का सर-ए-दरबार बुलाना और गुफ्तगू होना जहाँ तक कि ज़ैद को अहले सुन्नत व जमाअत की मोतबर किताबों से याद था बयान कर दिया। सामईन पर रिक़्क़त (रुलाई) तारी होना और इस रिक़्क़त की वजह से पढ़ने वाले और सुनने वाले को अज्र मिलना और इसी किस्म का जलसा अपने मकानों में सवाब की नियत से मुनअकिद करना, रवाफ़िज़ के तरीके के ख़िलाफ़ यानी ताज़िया और अलम वगैरह से उस मकान को पाक रखना मज़हब-ए-अहले सुन्नत व जमाअत में दुरुस्त है या नहीं? और मज्लिस के ख़त्म होने के बाद शीरीनी व शरबत व चाय पर फातिहा और पंज आयत पढ़कर सवाब शोहदा-ए-कर्बला (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम) को पहुँचाना कैसा है? बयान फरमाएं सवाब पायें।

अल-जवाब: हज़रात-ए-किराम के फ़ज़ाइल व मनाकिब व मरातब व मनासिब सहीह मोतबर रिवायत से बयान करना और सुनाना ऐन सवाब व सहादत है और ज़िक्र-ए-शहादत शरीफ़ भी जबकि मक्सद उनकी इस फ़ज़ीलत और उनके सब्र व इस्तकामत का बयान हो, मगर ग़म-परवरी का शरीअत शरीफ़ में हुक्म नहीं, न ग़म व मातम की मज्लिस बनाने की इजाज़त, न ऐसी बातें कही जाएँ जिसमें

उनकी बे-कदरी या तौहीन निकलती हो। माह-ए-रबी-उल-अव्वल शरीफ़ में हुज़ूर पुरनूर सय्यदे आलम (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) की विलादत शरीफ़ का महीना है और वही हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) की वफ़ात का महीना, फिर अइम्मा-ए-दीन व उलमा-ए-कामिलीन ने इसे विलादत-ए-अकदस की ईद बनाया, वफ़ात शरीफ़ का मातम न बनाया। वल्लाहु तआला आ'लम।

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम २५/२३ सफ़ा ७३९ ऑफ़ ७६८

فتاوی رضویہ، جلد ۲۳

"وَقَدِمْنَا إِلَى مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَاهُ هَبَاءً مَنْثُورًا" [1] اور کافروں نے جو کام کئے تھے ہم نے ان کی طرف بڑھ کر انہیں بکھرے ہوئے ذرات کی طرح کردیا۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ اعلم (ت)

مسئلہ ۳۷۵: بہیڑی ضلع بریلی مرسلہ طالب حسین خاں ۷ ذی الحجہ ۱۳۲۲ھ گیارھویں شریف کرنا جائز ہے یا نہیں؟ اور قیامِ مولود جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا۔

الجواب: گیارھویں شریف اور مجلسِ مبارک میلاد کا قیام جس طرح مکہ معظمہ و مدینہ معظمہ کے علماء کرام اور بلادِ دار الاسلام کے خاص وعام میں شائع ہے ضرور جائز ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۳۷۶: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید نے کہا کہ بعد نمازِ جمعہ ذکر شہدائے کربلا رضی اللہ تعالیٰ عنہم ہوگا، چنانچہ عمرو نے مسجد میں بعد نمازِ جمعہ اس کا اعلان اور اشتہار کردیا، زید نے درمیان اذکار تعریف و فضائل و ذکرِ شہادت شہدائے کربلا رضی اللہ تعالیٰ عنہم و گریہ وزاری اہلِ بیت اطہار و اہلِ بیت مطہرات کا اونٹوں پر بے پردہ جانا اور قید خانہ میں مقید ہونا و یزید پلید کا سرِ دربار بلانا اور گفتگو ہونا جہاں تک کہ زید کو کتب ہائے معتبرہ اہلسنت و جماعت سے یاد تھا بیان کردیا اور اہل سماع کو رقت طاری ہونا اور اس رقت ہونے کی وجہ سے کچھ پڑھنے والے اور سننے والے کو اجر ملنا اور نیز اسی قسم کا جلسہ اپنے مکانوں میں بنظرِ ثواب منعقد کرنا، بخلاف طریقہ روافض کے یعنی تعزیہ و علم وغیرہ سے اس مکان کو معرا رکھنا مذہب اہلسنت و جماعت میں درست ہے یا نہیں اور بعد ختم مجلس شیرینی و شربت و چاہ پر فاتحہ و پنج آیت پڑھ کر ثواب شہدائے کربلا رضی اللہ تعالیٰ عنہم کو پہنچانا کیسا ہے؟ بینوا توجروا۔

الجواب: حضراتِ کرام کے فضائل و مناقب و مراتب و مناصب صحیحہ معتبرہ سے بیان کرنا سنانا عین ثواب و سعادت ہے اور ذکرِ شہادتِ شریف بھی جبکہ مقصد ان کی اس فضیلت اور ان کے صبر و استقامت کا بیان ہو مگر غم پروری کا شرع شریف میں حکم نہیں، نہ غم و ماتم کی مجلس بنانے کی اجازت، نہ ایسی باتیں کہی جائیں جس میں ان کی بے قدری یا توہین نکلتی ہو، ماہ ربیع الاول شریف میں حضور پر نور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی ولادت شریفہ کا مہینہ ہے اور وہی حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی وفات کا مہینہ، پھر ائمہ دین و علمائے کاملین نے اسے ولادتِ اقدس کی عید بنایا وفات شریف کا ماتم نہ بنایا۔ واللہ تعالیٰ اعلم

[1] القرآن الکریم ۲۵/ ۲۳ Page 739 of 768

Fatawa Rizvia, Volume 23

Issue 777 to 793: What do the scholars of religion and jurists of the manifest Sharia say regarding these issues: (1) Is it permissible for Sunnis to narrate the events of Karbala in the manner of the Rawafid (Shias), without mentioning the Rightly Guided Caliphs (May Allah be pleased with them all), and to omit the mention of the children of Hazrat Ali (Karam Allah Wajhuhu) who were namesakes of the first three caliphs—Hazrat Abu Bakr, Umar, and Usman—from among the martyrs of the desert of Karbala? (2) In places where Arya Samaj spreads ill-will against the Prophet of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) and the Rawafid spread it against the noble Companions, working tirelessly day and night with their wealth and words, would it be a religious obligation to acquaint the common people with the virtues and praises of these personages through every possible means to protect their faith? (3) If a person, out of regard for the opponents, discourages these aforementioned acts saying, "If you praise them, they will feel bad in their hearts," should one follow such a person and allow the opponents' goals to be fulfilled, or should one sever ties with him? Please provide a reasoned and detailed answer and be rewarded.

The Answer: (1) The best of remembrances is the remembrance of Allah Almighty, and the best form of remembrance of Allah is prayer (Salah). If even prayer is performed in the manner of the Rawafid, it will be impermissible and forbidden, let alone other remembrances. In the gatherings of the holy month of Muharram, the mention of the noble martyrdom as is prevalent among the common people—with the intent of renewing grief and false lamentation, and which is tainted with lies and fabrications—is itself forbidden. It is stated in 'As-Sawa'iq al-Muhriqah' and then in 'Ma Thabata bis-Sunnah':

(Arabic)	**(Urdu Translation)**
Beware, again beware, of being occupied with the innovations of the Rawafid such as wailing, professional mourning, and expressing grief, for this is not from the character of the believers etc.	Avoid being occupied with the innovations of the Rawafid, such as crying and beating oneself, wailing, and mourning, etc., because these actions are not part of the habits and character of believers etc. (T)

Yes, mentioning the noble virtues of Hazrat Sayyiduna Imam Hussain, the beloved of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), in a permissible manner through authentic and reliable reports, is certainly a light upon light.

However, limiting it only to this and [omitting] the mention of the noble Caliphs (May Allah be pleased with them)...

1 As-Sawa'iq al-Muhriqah, Chapter Eleven, Section One, Maktaba Majeediya Multan, p. 183 Page 740 of 768

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

मसला 777 से 793: दीन के उलेमा और शरिया के मुफ़्ती इन मसलों में क्या फ़रमाते हैं: (1) अहल-ए-सुन्नत के लिए रवाफ़िज़ (शिया) के तरीके पर ख़ुलफ़ा-ए-राशदीन (रज़ियल्लाहु अन्हुम अजमईन) का ज़िक्र किए बिना कर्बला के वाक़यात बयान करना, और कर्बला के शहीदों में से हज़रत अली (करमल्लाहु वज्हहु) के उन साहबज़ादों का ज़िक्र छोड़ देना जिनका नाम पहले तीन ख़लीफ़ों—हज़रत अबू बक्र, उमर और उस्मान—के नाम पर था, क्या यह जायज़ है या नहीं? (2) जिन जगहों पर आर्य समाज अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के खिलाफ़ और रवाफ़िज़ सहाबा-ए-किराम के खिलाफ़ बदगुमानी फैलाते हैं और दिन-रात अपने माल और ज़बान से हर तरह से कड़ी कोशिश करते रहते हैं, क्या वहाँ अवाम के अक़ीदे की हिफाज़त के लिए मुमकिन तरीक़ों से उन्हें इन हज़रात के फ़ज़ाइल और तारीफों से वाकिफ़ कराना मज़हबी तौर पर वाजिब होगा या नहीं? (3) जो शख्स विरोधियों के लिहाज़ में इन ऊपर लिखे कामों से यह कहकर रोके कि "अगर तुम तारीफ़ करोगे तो वो दिल में बुरा मानेंगे", तो क्या ऐसे शख्स की पैरवी करके विरोधियों के मक़सद पूरे होने दिए जाएं या उससे ताल्लुक तोड़ लिया जाए? दलील के साथ तफसीली जवाब देकर सवाब कमाएं।

अल-जवाब (उत्तर): (1) सबसे अफ़ज़ल ज़िक्र अल्लाह अज़्ज़वजल का ज़िक्र है, और अल्लाह के ज़िक्र में सबसे अफ़ज़ल नमाज़ है। अगर नमाज़ भी रवाफ़िज़ के तरीके पर पढ़ी जाएगी तो वह नाजायज़ और ममनू (वर्जित) होगी, फिर दूसरे ज़िक्र तो दूर की बात हैं। मुहर्रम शरीफ की मजलिसों में शहादत का ज़िक्र जिस तरह अवाम में प्रचलित है, जिसका मक़सद ग़म को ताज़ा करना और झूठा मातम करना है और जो झूठ और मनगढ़ंत बातों से भरा है, वह ख़ुद हराम है। 'अस्-सवाइक़ अल-मुहरिक़ा' और फिर 'मा सबता बिस्-सुन्ना' में है:

(अरबी)

बचो, फिर बचो कि कहीं तुम रवाफ़िज़ की बिदअतों जैसे रोने-पीटने, विलाप करने और शोक मनाने आदि में मशगूल न हो जाओ, क्योंकि यह मोमिनों के अख़्लाक़ में से नहीं है आदि।

(उर्दू अनुवाद)

रवाफ़िज़ की बिदअतों जैसे रोना-पीटना, रोना-धोना और सोग मनाना वगैरह में मशगूल होने से बचो, इसलिए कि ये काम मोमिनों की आदतों और अख़्लाक़ में से नहीं हैं आदि। (त)

हाँ, हज़रत सैय्यदुना इमाम हुसैन, जो अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के फूल हैं, उनके पाक फ़ज़ाइल का ज़िक्र जायज़, सही और भरोसेमंद रिवायतों के साथ यकीनन नूर ही नूर है। मगर सिर्फ़ इसी पर बस करना और ख़ुलफ़ा-ए-किराम (रज़ियल्लाहु अन्हुम) का ज़िक्र [छोड़ देना]...

1 अस्-सवाइक़ अल-मुहरिक़ा, अध्याय ग्यारह, खंड एक, मकतबा मजीदिया मुल्तान, पृष्ठ 183 पृष्ठ 740/768

فتاویٰ رضویہ، جلد ۲۳

مسئلہ ۷۷۷ تا ۷۹۳: کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیانِ شرعِ متین ان مسائل میں: (۱) بطریقِ روافض بغیر ذکرِ حضراتِ خلفائے راشدین رضوان اللہ علیہم اجمعین اہلسنت کے واسطے واقعاتِ کربلا بیان کرنا اور بوجہ ہمنامی خلفائے ثلاثہ حضرت ابوبکر و عمر و عثمان فرزندانِ حضرت علی کرم اللہ وجہہ کا تذکرہ منجملہ شہدائے دشتِ کربلا ترک کرنا جائز ہے نہیں؟ (۲) جن مقامات پر آریہ سماج حضرت رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے اور روافض صحابہِ عظام سے بدظنی پھیلاتے ہیں شبانہ روز دمے قدمے سخنے غرضیکہ ہر طرح سے بے حد کوشاں رہتے ہیں وہاں ہر امکانی طریقہ سے عوام کو حفظِ للعقائد ان حضرات کے مناقب اور محامد سے واقف کرنا مذہبی واجب ہوگا یا نہیں؟ (۳) جو شخص بپاسِ مخالفین امورِ مذکورہ سے یہ کہہ کر باز رکھے کہ "اگر تم تعریف کرو گے تو وہ دل میں برا کہیں گے" تو ایسے شخص کی اقتداء کرکے مقاصدِ مخالفین کی تکمیل ہونے دیں یا اس سے قطع تعلق کر لیں۔ جواب مدلل اور مفصل ارشاد فرما کر ماجور ہوں۔

الجواب: (۱) افضل اذکار ذکرِ الٰہی عزوجل ہے اور ذکرِ الٰہی میں سب سے افضل نماز، اگر نماز بھی بطورِ روافض پڑھی جائے گی ناجائز و ممنوع ہے نہ کہ اور اذکار، مجالسِ محرم شریف میں ذکرِ شہادتِ شریف جس طرح عوام میں رائج ہے جس سے تجدیدِ حزن و نوحہ باطلہ مقصود اور اکاذیب و موضوعات سے تلوث موجود خود حرام ہے، صواعقِ محرقہ پھر ماثبت بالسنۃ میں ہے:

(عربی)	(اردو ترجمہ)
اياه ثم اياه ان يشغله ببدع الرافضة من الندب و النياحة والحزن اذ ليس ذلک من اخلاق المومنين الخ۔	رافضیوں کی بدعات مثلاً رونا پیٹنا، گریہ وزاری کرنا اور سوگ منانا وغیرہ میں مشغول ہونے سے بچو اس لئے یہ کام مومنوں کی عادات واخلاق میں سے نہیں الخ۔ (ت)

ہاں ذکرِ فضائل شریف حضرت سید نا امام حسین ریحانہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم بروجہ جائز روایاتِ صحیحہ معتمدہ معتبرہ سے ضرور نورٌ علی نور ہے مگر صرف اسی پر اقتصار اور ذکرِ خلفاء کرام رضی اللہ [نہ کرنا]۔۔۔

۱ الصواعق المحرقۃ الباب الحادی عشر الفصل الاول مکتبہ مجیدیہ ملتان ص ۱۸۳ Page 740 of 768

Fatawa-e-Razviya - Volume 23

...withdrawing from them [the Sahaba], especially in a place of need like Lucknow, which is the 'Kufa of India', is certainly objectionable and should be avoided. The first category regarding...

Imam Hujjat al-Islam Muhammad Muhammad Ghazali (may his secret be sanctified) says: "It is forbidden for a preacher and others to narrate the story of the murder of Husayn." Translation: It is forbidden for a preacher etc. to narrate the accounts of the martyrdom of Imam Husayn (peace be upon him) without authentic sources and investigation. (T)

Imam Ibn Hajar Makki says in 'Sawa'iq al-Muhriqa': "What has been mentioned regarding the prohibition of narrating the murder of Husayn does not contradict what I have stated in this book. This is because this explanation is the truth that a believer must believe in, concerning the greatness of the status of the Sahaba (may Allah be pleased with them) and their innocence from every shortcoming. This is contrary to what ignorant preachers do, for they bring forth false and fabricated reports and such, but they do not explain their context or the truth which is necessary to believe. Thus, they cause the common people to fall into hatred of the Sahaba and their disparagement." Translation: Regarding the martyrdom stories of Imam Husayn (may Allah be pleased with him), the mention of their prohibition is not contradictory to what I have stated in this book. This is because this explanation is the truth that is mandatory for a believer to believe in, which is the greatness of the status of the Sahaba (may Allah be pleased with them) and their innocence from every shortcoming. Contrary to ignorant preachers (storytellers) who narrate false and fabricated traditions in people's gatherings but do not explain their context and the truth (i.e., they do not reveal the true and factual matter) which is necessary to believe. Then, through this concealment, they lead the common people into hatred of the Sahaba and their disparagement and insult. (T)

And regarding the second category, it is in 'Kitab al-Uyun' then 'Sharh Nuqaya' by Allama Quhistani towards the end of 'Kitab al-Karahiya': "If one wishes to mention the martyrdom of Husayn, he should first mention the martyrdom of the rest of the Companions, so as not to resemble the Rawafid (Shiites)." Translation: If a preacher wishes to narrate the martyrdom of Imam Husayn (peace be upon him), it is appropriate for him to first narrate the events of the martyrdom of the other noble Sahaba to the people...

Footnotes: 1. Al-Sawa'iq al-Muhriqa, with reference to 'Al-Dawabit al-Khatima fi Bayan I'tiqad Ahl al-Sunnah wal-Jama'ah', Maktaba Majeediya Multan, p. 223. 2. Al-Sawa'iq al-Muhriqa, with reference to 'Al-Dawabit al-Khatima fi Bayan I'tiqad Ahl al-Sunnah wal-Jama'ah', Maktaba Majeediya Multan, p. 224. 3. Jami' al-Rumuz Sharh al-Nuqaya by Quhistani, Kitab al-Karahiya, Maktaba Islamiya Gonbad Qabus Iran, 3/323.

फतावा-ए-रज़विया - खंड 23

...उनसे (सहाबा से) दूरी बनाना, विशेष रूप से लखनऊ जैसी आवश्यकता वाली जगह में जो कि 'भारत का कूफ़ा' है, निश्चित रूप से आपत्तिजनक है और इससे बचना चाहिए। पहली श्रेणी के संबंध में...

इमाम हुज्जतुल इस्लाम मुहम्मद मुहम्मद गज़ाली (अल्लाह उन पर कृपा करे) फ़रमाते हैं: "एक उपदेशक और अन्य लोगों के लिए हुसैन की हत्या की घटना सुनाना हराम है।" अनुवाद: उपदेशक आदि के लिए यह हराम है कि वे इमाम हुसैन (उन पर शांति हो) की शहादत की कहानियों को (बिना प्रमाण और बिना शोध के) बयान करें। (त)

इमाम इब्न हजर मक्की 'सवाइक़ अल-मुहरिका' में फ़रमाते हैं: "इमाम हुसैन की शहादत की कहानियों के संबंध में जो हराम होने का उल्लेख किया गया है, वह उस चीज़ के विपरीत नहीं है जो मैंने इस पुस्तक में बयान की है। क्योंकि यह बयान वह सत्य है जिस पर एक मोमिन का विश्वास रखना अनिवार्य है, जो सहाबा (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) की महानता और हर कमी-कोताही से उनकी निर्दोषता है। अज्ञानी उपदेशकों के विपरीत, जो सभाओं में झूठी और मनगढ़ंत कहानियाँ सुनाते हैं, लेकिन उनका संदर्भ और वह सत्य बयान नहीं करते जिस पर विश्वास रखना आवश्यक है। इस प्रकार, वे आम लोगों को सहाबा के प्रति घृणा और उनके अपमान में डाल देते हैं।" अनुवाद: इमाम हुसैन (रज़ियल्लाहु अन्हु) की शहादत की कहानियों के संबंध में जो हराम होने का उल्लेख किया गया है, वह उस चीज़ के विपरीत नहीं है जो मैंने इस पुस्तक में बयान की है। क्योंकि यह बयान वह सत्य है जिस पर (एक मोमिन पुरुष को) विश्वास रखना अनिवार्य है, जो सहाबा (रज़ियल्लाहु अन्हुम) की महानता और हर कमी-कोताही से उनकी निर्दोषता है। अज्ञानी उपदेशकों (किस्सागो व्यक्तियों) के विपरीत, वे लोगों की सभाओं में झूठी और मनगढ़ंत कहानियाँ सुनाते हैं, लेकिन उनका स्थान और वह सत्य बयान नहीं करते (यानी सच्ची और वास्तविक बात को प्रकट नहीं करते) जिस पर विश्वास रखना आवश्यक है। फिर इस परदापोशी से वे आम लोगों को सहाबा के प्रति घृणा और उनके अपमान व तिरस्कार में डाल देते हैं। (त)

और दूसरी श्रेणी के संबंध में 'किताब अल-उयून' फिर अल्लामा कुहिस्तानी की 'शरह नुक़ाया' में 'किताब अल-कराहिआ' के अंत में है: "यदि कोई हुसैन की शहादत का उल्लेख करना चाहता है, तो उसे पहले अन्य सहाबा की शहादत का उल्लेख करना चाहिए, ताकि वह रावाफ़िद (शियाओं) के

समान न लगे।" अनुवाद: यदि कोई उपदेशक इमाम हुसैन (उन पर शांति हो) की शहादत को बयान करना चाहता है, तो उसके लिए यह उचित है कि वह पहले लोगों को अन्य महान सहाबा की शहादत की घटनाओं के बारे में बताए...

पादलेख: 1. अल-सवाइक़ अल-मुहरिका, सन्दर्भ 'अद-दवाबित अल-खातिमा फी बयान एतिकाद अहलुस सुन्नत वल जमात', मकतबा मजीदिया मुल्तान, पृष्ठ 223। 2. अल-सवाइक़ अल-मुहरिका, सन्दर्भ 'अद-दवाबित अल-खातिमा फी बयान एतिकाद अहलुस सुन्नत वल जमात', मकतबा मजीदिया मुल्तान, पृष्ठ 224। 3. जामे-उर-रुमुज़ शरह अल-नुक़ाया, अल्लामा कुहिस्तानी, किताब अल-कराहिआ, मकतबा इस्लामिया, गुंबद-ए-काबूश ईरान, 3/323।

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۳

تعالٰی عنہم سے دامن کشی خصوصاً لکھنؤ جیسے محلِ حاجت میں کہ کوفہ ہند ہے ضرور قابل اعتراض واحتراز ہے۔ قسم اول نسبت

امام حجۃ الاسلام محمد محمد غزالی قدس سرہ العالی فرماتے ہیں: یحرم علی الواعظ وغیرہ روایۃ مقتل الحسین[1] - واعظ وغیرہ پر یہ حرام ہے کہ وہ شہادت حسین علیہ السلام کی روایات (بے سند اور بلا تحقیق) بیان کرے۔ (ت)

امام ابن حجر مکی صواعق محرقہ میں فرماتے ہیں: ماذکر من حرمۃ روایۃ قتل الحسین لا ینافي ما ذکرتہ في ھذا الکتاب لان ھذا البیان الحق الذی یحب اعتقادہ من جلالۃ الصحابۃ رضي اللہ تعالی عنھم وبراءتھم من کل نقص بخلاف ما یفعلہ الوعاظ الجھلۃ فانھم یأتون بالاخبار الکاذبۃ الموضوعۃ ونحوھا ولا یبینون المحامل والحق الذي یحب اعتقادہ فیوقعون العامۃ في بغض الصحابۃ وتنقیصھم[2] - امام حسین رضی اللہ تعالٰی عنہ کی شہادت کی روایات کے متعلق جو حرام ہونے کا ذکر کیا گیا وہ اس کے منافی نہیں جو کچھ میں نے اس کتاب میں بیان کیا، کیونکہ یہ بیان وہ حق ہے کہ جس پر (ایک مردِ مومن کا) اعتقاد رکھنا واجب ہے، جو کہ عظمتِ شانِ صحابہ رضی اللہ تعالٰی عنہم اور ہر کمی کوتاہی سے ان کی براءت ہے۔ بخلاف جاہل واعظوں کے (قصہ گو افراد کے) کہ وہ جھوٹی اور موضوع روایات لوگوں کی مجالس میں بیان کرتے ہیں لیکن ان کا محل اور وہ حق بیان نہیں (یعنی سچی اور واقعی بات کو ظاہر نہیں کرتے) کہ جس پر عقیدہ رکھنا ضروری ہے (پھر اس پردہ پوشی سے) عوام کو بغضِ صحابہ اور ان کی تنقیص وتوہین میں ڈال دیتے ہیں۔ (ت)

اور قسم دوم کی نسبت کتاب العیون پھر شرح نقایہ علامہ قہستانی اواخر کتاب الکراہت میں ہے: لو اراد ذکر مقتل الحسین ینبغي ان یذکر اولا مقتل سائر الصحابة لئلا یشابه الروافض[3] - اگر کوئی واعظ شہادتِ حسین علیہ السلام کو بیان کرنا چاہے تو اس کے لئے مناسب یہ ہے کہ پہلے باقی صحابہ کرام کی شہادت کے واقعات لوگوں کو

---

1. الصواعق المحرقة بحواله الضوابط الخاتمة في بيان اعتقاد اہل السنة والجماعة مكتبة مجيدية ملتان ص ۲۲۳
2. الصواعق المحرقة بحواله الضوابط الخاتمة في بيان اعتقاد اہل السنة والجماعة مكتبة مجيدية ملتان ص ۲۲۴
3. جامع الرموز شرح النقاية للقهستاني كتاب الكراهتة مكتبة اسلامية گنبد قابوس ايران ۳ / ۳۲۳

...should be recited so that there is no resemblance with the Rawafid (Shia), because they restrict themselves only to the martyrdom of Husayn (peace be upon him), while the Ahl-us-Sunnah commemorate both the Companions and the Household (Ahl-al-Bayt). (T) Umm-ul-Momineen Aisha Siddiqa (may Allah be pleased with her) says:

| When the righteous are mentioned, then mention Umar (Farooq, may Allah be pleased with him).[1] | When the righteous are mentioned, then mention Umar Farooq (may Allah be pleased with him). (T) |

And to omit the mention of Hazrat Abu Bakr, Umar, Uthman, and the children of the Commander of the Faithful Ali (may Allah honor his face) in the account of martyrdom because their names are the pure names of the three great Caliphs (may Allah be pleased with them), is explicit Rafidism and following the delusions of the Rawafid of the time (may Allah forsake them). They harbor enmity towards the name because of the person named, even if it is the name of a beloved. "May Allah destroy them; how are they deluded?"[2] (Allah destroy them; how are they turned away? - T). This is why these misguided people avoid calling Monday "Peer" (In Urdu/Persian 'Peer' means elder/master). They won't build three doors for a mosque because it corresponds to the number of the three Caliphs. Regarding such delusions, Imam Shafi'i (may Allah be pleased with him) said:

| The Shia are the females of this nation. | The Rafidhis are the females of this nation. And Allah knows best. |

(2) It is certainly necessary, even among the important duties; it is stated in the Hadith that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

| When my Companions are reviled, and tribulations or, he said, innovations appear, and the scholar does not reveal his knowledge, then upon him is the curse of Allah, the angels, and all mankind. Allah will accept from him neither obligatory nor supererogatory deeds.[3] | When my Companions are reviled, and tribulations or, he said, innovations appear, if the scholar does not reveal his knowledge at that time, then upon him is the curse of Allah, the angels, and all people. Allah will not accept his obligatory or voluntary prayers. |

[1] Musnad Imam Ahmad bin Hanbal from Aisha (may Allah be pleased with her), Al-Maktab al-Islami Beirut 1/138 [2] Quran 9:30 [3] Kanz al-Ummal, Hadith 32256, 11/523 and Fayd al-Qadir citing al-Daylami under Hadith 517, Dar al-Ma'rifah Beirut 1/202, Al-

Firdaws bi-Ma'thur al-Khitab, Hadith 7112, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah Beirut 1/321
Note: These words of the Hadith seem to be a combination of two Hadiths because this specific combination of words was not found in Hadith books in any one place. - Nazir Ahmad Sa'idi

...सुनाया जाए ताकि रवाफ़िज़ (शियाओं) के साथ कोई समानता न हो क्योंकि वे केवल हजरत हुसैन (अलैहिस्सलाम) की शहादत तक ही सीमित रहते हैं, जबकि अहले सुन्नत सहाबा और अहले बैत दोनों का ज़िक्र करते हैं। (त) उम्मुल मोमिनीन आयशा सिद्दीका (रज़ियल्लाहु तआला अन्हा) फ़रमाती हैं:

| इज़ा ज़ुक़िरस सालेहून फ़हय्यहला बिउमर[1]। | जब नेक लोगों का ज़िक्र हो तो उमर फारूक (रज़ियल्लाहु अन्हु) का ज़िक्र करो। (त) |

और शहादत के ज़िक्र में हज़रत अबूबक्र, उमर, उस्मान और अमीरुल मोमिनीन अली (करमल्लाहु तआला वज्हहुल करीम) की औलाद का ज़िक्र इस लिए छोड़ देना कि उनके नाम उन अज़ीम तीन खलीफ़ाओं (रज़ियल्लाहु अन्हुम) के पाक नाम हैं, साफ़ तौर पर रफ़्ज़ (शिया मत) है और इस दौर के रवाफ़िज़ (अल्लाह उन्हें ज़लील करे) के वहमों की पैरवी है। वे नाम के कारण नाम वाले से दुश्मनी पाल लेते हैं, भले ही वह नाम किसी महबूब का हो। "अल्लाह उन्हें हलाक करे; वे कहाँ भटके जा रहे हैं?"[2] (अल्लाह उन्हें तबाह करे; वे कहाँ औंधे होते जाते हैं। - त)। इसी लिए ये बे-पीरे पीर (सोमवार) को पीर कहने से बचते हैं। मस्जिद के तीन दरवाज़े नहीं बनाएंगे क्योंकि ये तीन खलीफ़ाओं की संख्या है। ऐसे ही वहमों पर इमाम शाफ़ई (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) ने फ़रमाया:

| अश्शियतु निसाउ हाज़िहिल उम्मह। | राफ़िज़ी इस उम्मत की औरतें हैं। वल्लाहु तआला आलम। |

(2) यह यकीनन वाजिब बल्कि अहम फ़राइज़ में से है, हदीस में है कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

| इज़ा सब्बा असहाबी व ज़हरतिल फ़ितनु अव क़ालल बिदउ वलम युज़हिरिल आलिमु इल्महु फ़अलैहि लअ'नतुल्लाहि वल मलाइकति वन्नासि अज्मईन ला यक़बलुल्लाहु मिन्हु सरफ़न वला अदला[3]। | जब मेरे सहाबा को बुरा कहा जाए और फ़ितने या फ़रमाया बिदतें ज़ाहिर हों, उस वक्त आलिम अपना इल्म ज़ाहिर न करे तो उस पर अल्लाह, फ़रिश्तों और तमाम इंसानों की लानत है। अल्लाह न उसका फ़र्ज़ कुबूल करेगा न नफ़्ल। |

[1] मुस्नद इमाम अहमद बिन हंबल अन आयशा रज़ियल्लाहु अन्हा, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरूत 1/138 [2] अल-क़ुरआन 9/30 [3] कंज़ुल उम्माल हदीस 32256, 11/523 और फ़ैज़ुल क़दीर बहवाला

अल-दैल्मी हदीस 517 के तहत, दारुल मा'रिफ़ा बेरूत 1/202, अल-फ़िरदौस बि-मअसूरुल खिताब हदीस 7112, दारुल कुतुब अल-इल्मिया बेरूत 1/321 नोट: हदीस के ये शब्द दो हदीसों का मजमुआ (संग्रह) मालूम होते हैं क्योंकि हदीस की किताबों में इन शब्दों का मजमुआ किसी एक जगह नहीं मिल सका। - नज़ीर अहमद सईदी

سنائے تاکہ روافض سے مشابہت نہ ہو کیونکہ وہ صرف شہادت حسین علیہ السلام پر اکتفاء کرتے جبکہ اہل سنت صحابہ اور اہلبیت دونوں کا تذکرہ کرتے ہیں۔ (ت) ام المومنین عائشہ صدیقہ رضی اللہ تعالٰی عنہا فرماتی ہیں:

| اذا ذکر الصالحون فحیھلا بعمر[1]۔ | جب صالحین کا ذکر ہو تو عمر فاروق (رضی اللہ عنہ) کا تذکرہ کرو (ت) |

اور ذکر شہادت میں حضرت ابوبکر و عمر و عثمان اولاد امیر المومنین علی کرم اللہ تعالٰی وجہہ کا ذکر اس لئے ترک کرنا کہ ان کے اسماء حضرات عالیہ خلفائے ثلاثہ رضی اللہ عنہم کے نام پاک ہیں، صریح رفض واوہام زمانہ روافض خذلہم اللہ کا اتباع ہے کہ مسمی کے باعث اسم سے عداوت ہاتھ باندھ لیتے ہیں اگرچہ وہ نام کسی محبوب کا ہو "قٰتَلَھُمُ اللہُ اَنّٰی یُؤْفَکُونَ"[2] (اللہ تعالٰی انہیں مارے کہ وہ کہاں اوندھے جاتے ہیں۔ت) اسی لئے یہ بے پیرے دوشنبہ کو پیر کہنے سے احتراز کرتے ہیں مسجد کے تین در نہ بنائیں گے کہ خلفائے ثلاثہ کا عدد ہے ایسے ہی اوہام پر تو امام شافعی رضی اللہ تعالٰی عنہ نے فرمایا:

| الشیعۃ نساء ھذہ الامۃ۔ | رافضی اس امت کی مادہ ہیں۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ |

(۲) ضرور واجب بلکہ اہم فرائض سے ہے، حدیث میں ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

| اذا سب اصحابی و ظہرت الفتن اوقال البدع ولم یظھر العالم علمہ فعلیہ لعنۃ اللہ والملئکۃ والناس اجمعین لا یقبل اللہ منہ صرفا ولا عدلا[3]۔ | جب میرے صحابہ کو برا کہا جائے اور فتنے یا فرمایا

بدعتیں ظاہر ہوں اس وقت عالم اپنا علم ظاہر نہ کرے تو اس پر اللہ اور فرشتوں اور آدمیوں سب کی لعنت ہے اللہ اس کا فرض قبول کرے نہ نفل۔ |

[1] مسند امام احمد بن حنبل عن عائشہ رضی اللہ عنہا المکتب الاسلامی بیروت ۱/ ۱۳۸ [2] القرآن ۹/ ۳۰ [3] کنز العمال حدیث ۳۲۲۵۶ ۱۱/ ۵۲۳ وفیض القدیر بحوالہ الدیلمی تحت حدیث ۵۱۷ دارالمعرفة بیروت ۱/ ۲۰۲، الفردوس بمأثور الخطاب حدیث ۷۱۱۲ دارالکتب العلمیہ بیروت ۱/ ۳۲۱ ف: حدیث کے یہ الفاظ دو حدیثوں کا مجموعہ معلوم ہوتے ہیں کیونکہ کتب احادیث میں ان الفاظ کا مجموعہ کسی جگہ نہیں مل سکا۔ نذیر احمد سعیدی

Fatawa Razawiyya, Volume 23

(3) The person who prevents this obligation based on such a false and vain excuse is either extremely foolish and ignorant, or is a secret helper and supporter of those disbelievers and wretched ones. It is mandatory for Muslims that if the second case applies, they must completely sever ties with him. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

Arabic Text	Urdu Translation
ایّاکم وایّاھم لا یضلّونکم ولا یفتنونکم[1]۔	Stay away from them and keep them away from you, lest they mislead you and lest they put you into trial.

And if the first case applies, then explain to him: how can we abandon our duty because of ancient wickedness? Allah Almighty says:

Arabic Text	Urdu Translation
"یٰۤاَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا عَلَیْكُمْ اَنْفُسَكُمْ ۚ لَا یَضُرُّكُمْ مَّنْ ضَلَّ اِذَا اهْتَدَیْتُمْ"[2]۔	"O you who have believed, upon you is [responsibility for] yourselves. Those who have gone astray will not harm you when you have been guided." (T)

So the scholars say:

Arabic Text	Urdu Translation
لا تترک سنة لاقترانها مع بدعة من غیرہ۔	A Sunnah should not be abandoned because it is mixed with someone else's innovation. (T)

Rather than abandoning such an important obligation based on such a nonsensical idea, the result of which would be that their wickedness becomes public and manifest, with no response from our side, and the common people fall victim to them. Today they speak ill in their hearts; tomorrow they will make hundreds speak ill openly. What is the refuge of such perverted logic? In this way, even the Adhan (call to prayer) would become forbidden, for even hearing it from afar splits the hearts of the enemies of religion, and they utter whatever filth comes to their mouths in secret. If this ignorant person understands, then well and good; otherwise, it will be clear that he is not just ignorant but an antagonist, and severing ties with him will also be necessary. Allah Almighty says:

Arabic Text	Urdu Translation
"وَ اِمَّا یُنْسِیَنَّكَ الشَّیْطٰنُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرٰى مَعَ الْقَوْمِ الظّٰلِمِیْنَ"[3]	"And if Satan causes you to forget, then do not sit after the reminder with the wrongdoing people." (T)

[1] Sahih Muslim, Chapter on the Prohibition of Narrating from the Weak and Precaution in Transmitting Narrations, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/10 [2] Al-Qur'an al-Karim, 5/105 [3] Al-Qur'an al-Karim, 6/68

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

(3) वह व्यक्ति जो इस झूठे और व्यर्थ बहाने से इस फ़र्ज़ (कर्तव्य) से रोकता है, वह या तो घोर मूर्ख और अज्ञानी है, या गुप्त रूप से उन काफ़िरों और दुष्टों का सहायक और मददगार है। मुसलमानों पर फ़र्ज़ है कि यदि दूसरी स्थिति हो, तो उससे पूर्णतः संबंध विच्छेद कर लें। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
ایّاکم وایّاھم لا یضلّونکم ولا یفتنونکم[1]۔	उनसे दूर भागो और उन्हें अपने से दूर करो, कहीं वे तुम्हें गुमराह न कर दें और तुम्हें फ़ितने (परीक्षा/मुसीबत) में न डाल दें।

और यदि पहली स्थिति हो, तो उसे समझाएं कि पुरानी दुष्टता के कारण हम अपना फ़र्ज़ क्यों छोड़ें? अल्लाह अज़्ज़वजल फ़रमाता है:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
"یٰۤاَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا عَلَیْكُمْ اَنْفُسَكُمْ ۚ لَا یَضُرُّكُمْ مَّنْ ضَلَّ اِذَا اهْتَدَیْتُمْ"[2]۔	ऐ ईमान वालों! अपनी जानों की फ़िक्र करो, जो भटक गया वह तुम्हें कुछ नुक़सान नहीं पहुँचा सकता जबकि तुम हिदायत याफ़्ता (मार्गदर्शन प्राप्त) हो। (त)

तो विद्वान फ़रमाते हैं कि:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
لا تترک سنة لاقترانها مع بدعة من غیرہ۔	किसी ऐसी सुन्नत को न छोड़ा जाए जो किसी दूसरे की बिदअत (नवाचार) के साथ मिली हुई हो। (त)

न कि ऐसे निरर्थक विचार पर इतने महत्वपूर्ण फ़र्ज़ को छोड़ दिया जाए, और फिर परिणाम यह हो कि उनकी दुष्टताएं सार्वजनिक और स्पष्ट हो जाएं और इस ओर से कोई उत्तर न हो और आम जनता उनका शिकार हो जाए। आज वे मन में बुरा कहते हैं, कल सैकड़ों को खुलेआम बुरा कहने वाला बना लेंगे। ऐसी उल्टी बुद्धि का क्या ठिकाना है? इस तरह तो अज़ान भी हराम हो जाएगी कि दूर से सुनकर भी दीन के दुश्मनों के कलेजे फटते हैं और गुप्त रूप से जो मुँह पर आता है बकते हैं। यदि यह अज्ञानी समझ जाए तो बेहतर, अन्यथा पता चलेगा कि वह केवल अज्ञानी नहीं बल्कि शत्रु है, और उससे भी संबंध विच्छेद करना अनिवार्य होगा। अल्लाह अज़्ज़वजल फ़रमाता है:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
"وَ اِمَّا يُنْسِيَنَّكَ الشَّيْطٰنُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرٰى مَعَ الْقَوْمِ الظّٰلِمِيْنَ"[3]	अगर शैतान तुम्हें किसी भुलावे में डाल दे, तो याद आने के बाद ज़ालिमों के पास मत बैठो। (त)

[1] सहीह मुस्लिम, बाब अल-नही अनिल रिवायती अनिज़ ज़ुअफ़ा वल एहतियाती फ़ी तहमुलिहा, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 1/10 [2] अल-क़ुरआन अल-करीम, 5/105 [3] अल-क़ुरआन अल-करीम, 6/68

पृष्ठ 743/768

(۳) وہ شخص جو اس عذر باد و باطل سے اس فرض کو منع کرتا ہے یا سخت سفیہ جاہل ہے یا درپردہ ان کفار و اشقیا کا مدد معاون۔ مسلمانوں پر فرض ہے کہ شق ثانی ہو تو اس سے مطلقاً قطع تعلق کریں۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

عربی متن	اردو ترجمہ
ایّاکم وایّاھم لا یضلّونکم ولا یفتنونکم[1]۔	ان سے دور بھاگو ان کو اپنے سے دور کرو کہیں تم کو گمراہ نہ کردیں کہیں وہ تم کو فتنے میں نہ ڈال دیں۔

اور شق اول ہو تو اسے سمجھائیں کہ پرانی خباثت کے سبب ہم اپنا فرض کیوں کر چھوڑ سکتے ہیں۔ اللہ عزوجل فرماتا ہے:

عربی متن	اردو ترجمہ
"یٰۤاَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا عَلَیْكُمْ اَنْفُسَكُمْۚ لَا یَضُرُّكُمْ مَّنْ ضَلَّ اِذَا اهْتَدَیْتُمْ"[2]۔	اے ایمان والو! اپنی جانوں کی فکر کرو جو بھٹک گیا وہ تمہیں کچھ نقصان نہیں پہنچا سکتا جبکہ تم ہدایت یافتہ ہو۔ (ت)

تو علماء فرماتے ہیں کہ:

عربی متن	اردو ترجمہ
لا تترك سنة لاقترانها مع بدعة من غیرہ۔	کسی ایسی سنت کو نہ چھوڑا جائے جو کسی دوسرے کی بدعت کے ساتھ مخلوط ہو۔ (ت)

نہ کہ ایسے مہمل خیال پر اس درجہ اہم فرض کو چھوڑنا اور پھر نتیجہ یہ کہ ان کی خباثتیں فاش و آشکار ہوں اور ادھر سے جواب نہ ہو اور عوام ان کے شکار ہوں آج وہ دل میں برا کہتے ہیں کل

سیکڑوں کو اعلانیہ برا کہنے والا بنالیں، ایسی اوندھی مت کا کیا ٹھکانہ ہے، یوں تو اذان بھی حرام ہو جائے گی کہ دور سے سن کر بھی اعداء دین کے کلیجے شق ہوتے ہیں اور خفیہ جو منہ پر آتا ہے بکتے ہیں، اگر یہ جاہل سمجھ جائے فبہا ورنہ معلوم ہوگا کہ جاہل نہیں معاند ہے اس سے بھی قطع تعلق لازم ہوگا۔ اللہ عزوجل فرماتا ہے:

عربی متن	اردو ترجمہ
"وَ اِمَّا یُنْسِیَنَّكَ الشَّیْطٰنُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرٰى مَعَ الْقَوْمِ الظّٰلِمِیْنَ"[3]	اگر شیطان تمہیں کسی بھلاوے میں ڈال دے تو یاد آنے کے بعد ظالموں کے پاس مت بیٹھو۔ (ت)

[1] صحیح مسلم باب النہی عن الروایۃ عن الضعفاء والاحتیاط فی تحملھا قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۱۰ [2] القرآن الکریم ۵/ ۱۰۵ [3] القرآن الکریم ۶/ ۶۸

فتاوىٰ رضويہ (Fatawa-e-Razviya) Volume 23

نسألال اللہ العفووالعافية ولاحول ولا قوة الاباللہ العلی العظیم۔ واللہ تعالی اعلم۔ (We ask Allah for forgiveness and well-being, and there is no power nor strength except with Allah, the Most High, the Most Magnificent. And Allah Almighty knows best.)

We seek forgiveness and well-being from Allah Almighty. No one has the strength to avoid sins or do good deeds except that Allah, the Exalted, the High, and the Possessor of Great Majesty, grants (someone) success. And Allah Almighty knows best (T).

Question 386 to 380: From Marsaniya, Thana Jahanabad, District Pilibhit, sent by Sheikh Mumtaz Hussain Sahib, 6 Rabi-ul-Akhir 1331 AH. What do the scholars of religion say regarding these issues: (1) It is often seen that in Milad Sharif, men are given two portions and boys are given one portion; is this permissible or not? (2) Small sugar candies (batasa) are given by the handful; some receive less, some receive more. Is there any harm in this or not? (3) If the sugar candies run out and some people are left, is there any harm or not? (4) If Milad Sharif is recited without sweets? (5) If a man leaves after Milad Sharif is finished due to some work, is it a sin? (6) If someone goes to listen to the Milad Sharif at someone's house but gets upset and does not take the sweets, is it a sin? (7) If some sweets are left over after distribution?

The Answer: (1) According to custom, there is no harm in giving two portions to men and one to boys because, due to custom, no one finds it objectionable. (2) There is also no harm in someone receiving more or less by a handful, but the deficit should not be so much that it feels unpleasant or is considered an insult. (3) If some people are left, then if possible, more should be brought and given to them; refusing is not appropriate. And if it's not possible, then apologize to them. (4) Milad Sharif can also be held without sweets; the primary goal is the sacred remembrance. (5) There is no blame on someone who leaves after the completion. (6) If someone attends to listen to Milad Sharif and does not take sweets, there is no harm, provided it does not cause distress to the host. Otherwise, hurting a Muslim's feelings without a Shar'i (legal/religious) reason is not permitted. (7) If sweets are left after distribution, they remain his property; he can do whatever he wants, and it is better to give them to relatives...

फ़तावा-ए-रज़विया (Fatawa-e-Razviya) जिल्द २३

نسأال اللہ العفووالعافیة ولاحول ولا قوۃ الاباللہ العلی العظیم۔ واللہ تعالی اعلم۔ (हम अल्लाह से क्षमा और कुशलता की प्रार्थना करते हैं, और अल्लाह के सिवा कोई शक्ति या ताकत नहीं है, जो सबसे उच्च और सबसे महान है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।)

हम अल्लाह तआला से माफ़ी और खैरियत चाहते हैं। गुनाहों से बचने और नेक काम करने की ताक़त किसी में नहीं है, सिवाय इसके कि अल्लाह ताला, जो बुलंद और अज़ीम शान वाला है, (किसी को) तौफ़ीक़ दे। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है (त)।

मसला ३८६ से ३८०: मरसनिया, थाना जहानाबाद, जिला पीलीभीत से, प्रेषक शेख मुमताज हुसैन साहब, ६ रबी-उल-आखिर १३३१ हिजरी। इन मसलों में दीन के उलेमा क्या फरमाते हैं: (१) अक्सर देखा गया है कि मीलाद शरीफ में पुरुषों को दो हिस्से और लड़कों को एक हिस्सा दिया जाता है; क्या यह जायज़ है या नहीं? (२) छोटे बताशे मुट्ठी भर कर दिए जाते हैं; किसी को कम मिलते हैं, किसी को ज़्यादा। इसमें कोई हर्ज है या नहीं? (३) अगर बताशे खत्म हो गए और कुछ लोग रह गए तो कोई हर्ज हुआ या नहीं? (४) अगर मीलाद शरीफ बिना मिठाई (शीरीनी) के पढ़ी जाए? (५) मीलाद शरीफ खत्म होने पर अगर कोई व्यक्ति किसी काम की वजह से चला गया तो क्या कोई गुनाह हुआ? (६) जिसके यहाँ मीलाद शरीफ हो, उससे कुछ नाराज़गी हो और सुनने जाए लेकिन मिठाई न ले तो क्या यह गुनाह है? (७) अगर मिठाई बांटने के बाद बच जाए?

उत्तर: (१) रिवाज के मुताबिक पुरुषों को दो और लड़कों को एक हिस्सा देने में कोई हर्ज नहीं है क्योंकि रिवाज की वजह से किसी को बुरा नहीं लगता। (२) मुट्ठी से कम या ज़्यादा मिलने में भी कोई हर्ज नहीं है, लेकिन कमी इतनी न हो कि नागवार गुज़रे या उसे अपमान समझा जाए। (३) अगर कुछ लोग रह गए हैं, तो यदि संभव हो तो और मंगवाकर उन्हें भी दें; मना करना उचित नहीं है। और यदि संभव न हो तो उनसे माफ़ी मांग लें। (४) मीलाद शरीफ बिना मिठाई के भी हो सकता है; असल मक़सद तो पवित्र ज़िक्र है। (५) खत्म होने के बाद जो चला गया उस पर कोई इल्ज़ाम नहीं। (६) मीलाद शरीफ सुनने के लिए हाज़िर हो और मिठाई न ले तो कोई हर्ज नहीं, बशर्ते कि इससे मेज़बान का दिल न दुखे, वर्ना बिना किसी शरीयत के कारण मुसलमान का दिल दुखाना जायज़ नहीं है। (७) वितरण के बाद यदि मिठाई बच जाती है, तो वह उसका माल है; वह जो चाहे करे और बेहतर यह है कि इसे रिश्तेदारों को भी...

نسأل اللہ العفووالعافیۃ ولاحول ولا قوۃ الاباللہ العلی العظیم۔ واللہ تعالی اعلم۔ ہم اللہ تعالی سے عفو اور عافیت چاہتے ہیں۔ گناہوں سے بچنے اور نیکی کرنے کی طاقت کسی میں نہیں مگر یہ کہ اللہ عالی بلند و بالا اور بڑی شان رکھنے والا (کسی کو) توفیق دے۔ واللہ تعالی اعلم (ت)

مسئلہ ۳۸۶ تا ۳۸۰: از مرسنیا تھانہ جہان آباد ضلع پیلی بھیت مرسلہ شیخ ممتاز حسین صاحب ۶ ربیع الآخر ۱۳۳۱ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین ان مسئلوں میں : (۱) اکثر دیکھا ہے کہ میلاد شریف میں مردوں کو دو حصے اور لڑکوں کو ایک حصہ دیا جاتا ہے یہ جائز ہے یا نہیں؟ (۲) چھوٹے بتا سے مٹھی بھر دیئے جاتے ہیں کسی کو کم کسی کو زیادہ پہنچتے ہیں اس میں کچھ حرج ہے یا نہیں؟ (۳) اگر بتا سے ختم ہو گئے اور کچھ آدمی رہ گئے تو کچھ حرج ہوا یا نہیں؟ (۴) اگر میلاد شریف بغیر شیرینی کے پڑھا جائے؟ (۵) میلاد شریف ختم ہونے پر مرد کسی کام کے سبب چلا گیا تو کچھ گناہ ہوا؟ (۶) میلاد شریف جس کے یہاں ہو اس سے کچھ رنج ہو یہ سننے جائے اور شیرینی نہ لے تو کیا گناہ ہے؟ (۷) اگر شیرینی تقسیم کے بعد بچالے؟

الجواب: (۱) حسب رواج مردوں کو دو حصے لڑکوں کو ایک دینے میں حرج نہیں کہ بوجہ رواج کسی کو ناگوار نہیں ہوتا۔ (۲) مٹھی سے کم بیش پہنچنے میں بھی حرج نہیں مگر اتنی کمی نہ ہو کہ اسے ناگوار گزرے اس کی ذلت سمجھی جائے۔ (۳) کچھ آدمی رہ گئے تو اگر ہو سکے تو اور منگا کر ان کو بھی دے انکار کر دینا مناسب نہیں اور نہ ہو سکے تو ان سے معذرت کرلے۔ (۴) میلاد شریف بغیر شیرینی بھی ہو سکتا ہے اصل مراد تو ذکر شریف ہے۔ (۵) ختم کے بعد جو چلا گیا اس پر کچھ الزام نہیں۔ (۶) میلاد شریف سننے کو حاضر ہو اور شیرینی نہ لے تو حرج نہیں جبکہ اس میں صاحب خانہ کی دل آزاری نہ ہو ورنہ بلاوجہ شرعی مسلمان کی دل آزاری کی

اجازت نہیں۔ (۷) تقسیم کے بعد شیرینی بچ رہے تو وہ اس کا مال ہے جو چاہے کرے اور بہتر یہ ہے کہ اسے بھی عزیزوں---

قریبوں ہمسایوں دوستوں مسکینوں پر بانٹ دے کہ جتنی چیز اللہ عزوجل کے لئے نکالی اس میں سے کچھ بچا لینا مناسب نہیں۔ واللہ تعالٰی اعلم

Question 387: From Kambila, Bengal district, sent by Abdul Hakim Sahib, 20 Dhu al-Hijjah 1331 AH. What do the scholars of the religion say about this issue: Is it permissible or not to make Halwa etc. on Shab-e-Barat, celebrate, and set off fireworks etc.? Is it permissible or not to do it on a fixed day? Some people call it a bid'at (innovation), from when does that apply? Is this proven from the Quran and Hadith or not? Is it permissible or not to take a fee for reciting Tasbeeh, Tahleel, and the Holy Quran? Will the deceased receive the reward or not? Is it permissible or not to recite poems etc. in Milad Sharif in a melodic way? Most people sing in the region of Bengal where people do not understand Urdu, they only listen to the beautiful recitation. Is this permissible or not? And some people deny Milad Sharif and the act of standing (Qiyam). Is Milad Sharif proven from Hadith and Quran or not? For how many people is it permissible to kiss the feet (Qadambosi)? And if people hear something happy in a gathering, they clap their hands; is this permissible or not? Explain and be rewarded.

Answer: Cooking Halwa etc., distributing it among the poor, and sending it to loved ones is permissible. The Quran commands rejoicing over Allah's grace and blessing; permissible joy is not prohibited. Fireworks are extravagance and sin. There is no crime in specifying a day as long as an optional religious act isn't considered mandatory. Those who call it bid'at are themselves in bid'at. It is proven from the Quran and Hadith that someone who prohibits what the Quran and Hadith have not prohibited is an innovator. Taking a fee for Tasbeeh, Tahleel, and recitation of the Holy Quran is haraam (forbidden). The deceased cannot receive any reward for it. Reciting melodiously is permissible as long as musical instruments and mischief (fitna) are not present. Nowadays, the deniers of Milad-e-Mubarak and Qiyam are the Wahhabis, and Wahhabis are misguided and irreligious. Milad Sharif is proven from numerous verses of the Great Quran and Sahih Hadith, the details of which are in "Azaqat-ul-Atham". Kissing the feet of religious elders such as spiritual guides (pirs), religious scholars, descendants of the Prophet (Sayyids), just rulers, and parents is permissible. Clapping hands is the tradition of the Christians. And Allah Almighty knows best.

Question 388: From Qasba Bisharat Ganj, Bareilly district, Badi Masjid, sent by Najwa Khan Faujdar, i.e., Baqi Wala, 25 Muharram al-Haram 1332 AH. What do the scholars of religion say regarding this issue: In a religious sermon or Milad Sharif gathering,

people experience ecstasy (wajd); in it, they move their hands and feet like madmen. How is this permissible? What is this? Some people shake their heads but don't lose consciousness; what is this? Is this a sign of love or what? Please write and honor us. Peace.

قریبوں بمسایوں دوستوں مسکینوں پر بانٹ دے کہ جتنی چیز اللہ عزوجل کے لئے نکالی اس میں سے کچھ بچا لینا مناسب نہیں۔ واللہ تعالٰی اعلم

मसाला ३८७: कमबीला, जिला बंगाल से, अब्दुल हकीम साहब द्वारा भेजा गया, २० ज़िल हिज्जा १३३१ हिजरी। धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं कि शब-ए-बरात में हलवा आदि बनाना, खुशियाँ मनाना और आतिशबाजी आदि छोड़ना जायज़ है या नहीं? और एक निश्चित दिन पर ऐसा करना जायज़ है या नहीं? कुछ लोग इसे बिदअत (नया आविष्कार) कहते हैं, और वह किस समय से है? क्या यह कुरान और हदीस से साबित है या नहीं? और तस्बीह, तहलील और कुरान मजीद पढ़कर उजरत (मजदूरी/पैसे) लेना जायज़ है या नहीं? और मृतक को इसका सवाब (पुण्य) मिलेगा या नहीं? और मौलूद शरीफ (मिलाद) में कविताएं आदि राग के साथ पढ़ना जायज़ है या नहीं? बंगाल में अधिकांश लोग गाते हैं जहाँ लोग उर्दू नहीं समझते, केवल मधुर स्वर को सुनते हैं, क्या यह जायज़ है या नहीं? और कुछ लोग मौलूद शरीफ और कयाम (खड़े होने) के मुनकिर (इनकारी) हैं, क्या मौलूद शरीफ हदीस और कुरान से साबित है या नहीं? और कितने लोगों के पैर चूमना (कदमबोसी) जायज़ है? और अगर लोग जलसे में कोई खुशी की बात सुनते हैं तो वे ताली बजाते हैं, क्या यह जायज़ है या नहीं? बयान करें, आपको पुण्य मिलेगा।

जवाब: हलवा आदि पकाना, गरीबों में बांटना और दोस्तों को भेजना जायज़ है। अल्लाह के फजल और नेमत पर खुशी मनाने का हुक्म कुरान मजीद में है, जायज़ खुशी नाजायज़ नहीं है। आतिशबाजी फुजूलखर्ची और गुनाह है। दिन तय करने में कोई अपराध नहीं है, बशर्ते कि किसी गैर-वाजिब शरीयत को वाजिब शरीयत न माना जाए। बिदअत कहने वाले खुद बिदअत में हैं। कुरान और हदीस से साबित है कि कुरान और हदीस ने जिस चीज से मना नहीं किया, उससे मना करने वाला बिदअती है। तस्बीह, तहलील और कुरान मजीद की तिलावत पर उजरत लेना हराम है। मुर्दे को इसका कोई सवाब नहीं मिल सकता। मधुर स्वर में पढ़ना जायज़ है बशर्ते कि वाद्ययंत्र और फितना साथ न हो। आज के दौर में मिलाद मुबारक और कयाम के मुनकिर वहाबी हैं, और वहाबी गुमराह और बेदीन हैं। मिलाद शरीफ कुरान-ए-अजीम की कई आयतों और सहीह हदीस से साबित है, जिसका विवरण "अज़ाक़तुल अथाम" में है। धार्मिक बुजुर्गों जैसे पीर, आलिम-ए-दीन, सादात, न्यायप्रिय सुल्तान और माता-पिता के पैर चूमना जायज़ है। ताली बजाना ईसाइयों की सुन्नत है। वल्लाह ताला आलम।

मसाला ३८८: कस्बा बशारत गंज, जिला बरेली, बड़ी मस्जिद से, नज़वा खान फौजदार यानी बाकि वाला द्वारा भेजा गया, २५ मुहर्रम अल-हराम १३३२ हिजरी। धर्म के विद्वान इस विषय में क्या कहते हैं

कि: उपदेश की सभा या मिलाद शरीफ में लोगों को वज्द (समाधि/परमानंद) आ जाता है, उसमें वे पागलों की तरह हाथ-पैर हिलाते हैं, यह कैसे जायज़ है? यह क्या बात है? कुछ लोग सिर हिलाते हैं लेकिन बेहोश नहीं होते, यह क्या बात है? क्या यह प्यार की निशानी है या क्या है? लिखकर सम्मानित करें। ज्यादा सलाम।

قریبوں ہمسایوں دوستوں مسکینوں پر بانٹ دے کہ جتنی چیز اللہ عزوجل کے لئے نکالی اس میں سے کچھ بچا لینا مناسب نہیں۔ واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۳۸۷: از کمبیلہ ضلع بنگالہ مرسلہ عبد الحکیم صاحب ۲۰ ذی الحجہ ۱۳۳۱ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ شب برات میں حلوہ وغیرہ بناتے ہیں اور خوشی کرتے ہیں اور آتشبازی وغیرہ چھوڑتے ہیں یہ جائز ہے یا نہیں؟ اور روز مقرر کر کے کرنا یہ جائز ہے یا نہیں؟ اور بعض لوگ بدعت کہتے ہیں اور وہ کس وقت سے ہے؟ آیا یہ قرآن وحدیث سے ثابت ہے یا نہیں؟ اور تسبیح و تہلیل و قرآن مجید پڑھ کر اُجرت لینا جائز ہے یا نہیں؟ اور مردہ کو ثواب ملے گا یا نہیں؟ اور مولود شریف میں اشعار وغیرہ راگ سے پڑھنا جائز ہے یا نہیں؟ اکثر لوگ گاتے ہیں ملک بنگالہ میں کہ جہاں لوگ اردو نہیں سمجھتے ہیں فقط خوش الحانی کو سنتے ہیں یہ جائز ہے یا نہیں؟ اور بعض لوگ مولود شریف اور قیام کے منکر ہیں آیا مولود شریف حدیث و قرآن سے ثابت ہے یا نہیں؟ اور قدمبوسی کتنے آدمیوں کی کرنا جائز ہے اور جلسہ میں کوئی خوشی وغیرہ کی بات اگر لوگ سنتے تو ہاتھ کی تالی دیتے ہیں یہ جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا الجواب: حلوہ وغیرہ پکانا فقراء پر تقسیم کرنا احباب کو بھیجنا جائز ہے اللہ کے فضل و نعمت پر خوشی کرنے کا قرآن مجید میں حکم ہے جائز خوشی ناجائز نہیں۔ آتشبازی اسراف و گناہ ہے۔ دن کی تعین میں جرم نہیں جبکہ کسی غیر واجب شرعی کو واجب شرعی نہ جانے۔ بدعت کہنے والے خود بدعت میں ہیں۔ قرآن و حدیث سے ثابت ہے کہ جو کچھ قرآن و حدیث نے منع نہ فرمایا اس سے منع کرنے والا بدعتی ہے۔ تسبیح و تہلیل و تلاوت قرآن مجید پر اجرت لینا حرام ہے۔ مردہ کو اس کا کچھ ثواب نہیں مل سکتا۔ خوش الحانی جائز ہے جبکہ مزامیر و فتنہ ساتھ نہ ہو۔ میلاد مبارک و قیام کے آج کل منکر وہابیہ ہیں اور وہابیہ گمراہ بے دین۔ میلاد شریف قرآن عظیم کی متعدد آیات کریمہ اور حدیث

صحیح سے ثابت ہے جس کی تفصیل اذاقۃ الاثام میں ہے قدم بوسی معظممان دینی مثل پیر و عالم دین و سادات و سلطان عادل و والدین کی جائز ہے، تالی بجانا نصاریٰ کی سنت ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۳۸۸: از قصبہ بشارت گنج ضلع بریلی بڑی مسجد مرسلہ نجوا خاں فوجدار یعنی باقی والہ ۲۵ محرم الحرام ۱۳۳۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ: مجلس وعظ یا میلاد شریف میں لوگوں کو وجد آجاتے ہیں اس میں پاگل کی طرح ہاتھ اور پاؤں ہلاتے ہیں یہ کیسے جائز ہے یہ کیا بات ہے بعض آدمی سر ہلاتے نہ بیہوش ہوتے ہیں یہ کیا بات ہے یہ کیا علامت عشق ہے یا کیا ہے؟ تحریر فرما کر سرفراز فرمائیں۔ زیادہ سلام

Fatawa Razawiyya, Volume 23

The Answer:

There are three forms of this. One is true ecstasy (wajd), which occurs involuntarily, so there is no point in questioning it. Second is voluntary ecstasy (tawajud), i.e., deliberately adopting a state similar to ecstasy. If this is done for show to people, it is forbidden and is considered ostentation and hidden polytheism (shirk-e-khafi). And if the intention is not to show off but to imitate the pious for self-reform without affectation, then Imam Hujjat-ul-Islam and other elders have stated that by adopting such a state with a good intention, one eventually attains reality; the burden is removed and tawajud turns into true wajd. This is certainly commendable. However, solitude is more appropriate for this; it is very difficult to avoid ostentation in a gathering. Nevertheless, it is forbidden for observers to harbor ill suspicions. Allah, the Mighty and Sublime, says:

“O you who believe! Avoid much suspicion, for indeed, some suspicion is a sin.” (Al-Quran 49:12)

The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) says:

“Beware of suspicion, for suspicion is the worst of false tales.”

Whomever you see in a state of ecstasy, assume that their state is genuine. Even if it becomes apparent to you that they are conscious and performing such movements voluntarily, attribute it to the second scenario which is commendable—meaning they are imitating the righteous solely for the sake of Allah and not to show off to people. In both cases, the difference lies only in the intention, and intention is an internal matter known only to Allah and His Messenger (may He be glorified and exalted, and may Allah's peace and blessings be upon him). Thus, assuming a bad intention from your side is the work of an evil heart. The Imams of religion say:

“Evil suspicion only arises from an evil heart.”

And refuge is with Allah Almighty. And Allah Almighty knows best.

Problem 389: Asked by Hafiz Abdul Latif Sahab, teacher at Madrasa Hanfia Sahswan, from Sahswan, 28 Safar 1332 AH. Is a gathering for mentioning martyrdom permissible or impermissible? One gentleman said that renewing joy is a matter of disagreement, while renewing grief is unanimously impermissible.

1. Al-Quran Al-Karim 49/12
2. Sahih Al-Bukhari, Kitab al-Adab, Chapter: What is forbidden regarding mutual jealousy and turning backs... Qadimi Kutub Khana Karachi, 3/896
3. Fayd al-Qadir, under Hadith 2901: "Beware of suspicion...", Dar al-Ma'rifah Beirut, 3/122

फतवा रज़विया, जिल्द २३

उत्तर:

इसकी तीन सूरतें हैं। एक वह जो हक़ीक़ी वज्द है जो बे-इख्तियार हो जाए, इस पर तो मुतालबे का कोई मानी नहीं। दूसरा तवाजुद यानी बा-इख्तियार खुद वज्द की सी हालत बनाना। यह अगर लोगों के दिखावे के लिए हो तो हराम है और रिया और शिर्कए-खफी है। और अगर लोगों की तरफ नज़र-ए-इस्लाह न हो बल्कि अहले अल्लाह से तशब्बुह और बे-तक्ल्लुफ उनकी हालत बनाना कि इमाम हुज्जतुल इस्लाम वगैरह अकाबिर ने फ़रमाया है कि अच्छी नीयत से हालत बनाते-बनाते हक़ीक़त मिल जाती है और तक्लीफ दफ़ा हो कर तवाजुद से वज्द हो जाता है तो यह ज़रूर मह़मूद है। मगर इसके लिए खलवत मुनासिब है, मजमे में होना और रिया से बचना बहुत दुश्वार है। फिर भी देखने वालों को बदगुमानी हराम है, अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल फ़रमाता है:

"ऐ ईमान वालों! बहुत से गुमानों से बचो कि कुछ गुमान गुनाह हैं।" (अल-कुरआन 49:12)

नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं:

"गुमान से बचो कि गुमान सब से बढ़ कर झूठी बात है।"

जिसे वज्द में देखो यही समझो कि उसकी हालत हक़ीक़ी है और अगर तुम पर ज़ाहिर हो जाए कि वह होश में है और बा-इख्तियार खुद ऐसी हरकत कर रहा है तो उसे सूरत-ए-दोम पर मह़मुल करो जो मह़मूद है यानी महज़ अल्लाह के लिए नेक लोगों से तशब्बुह करता है न कि लोगों को दिखाने को। इन दोनों सूरतों में नीयत ही का फर्क है और नीयत अमर-ए-बातिन जिस पर इत्तला अल्लाह और रसूल को है जल व अला व सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम। तो अपनी तरफ से बुरी नीयत करार दे लेना बुरे ही दिल का काम है। अइम्मा-ए-दीन फ़रमाते हैं:

"खबीस गुमान खबीस ही दिल से पैदा होता है।"

व अल-इयाजु बिल्लाह तआला। वल्लाहु तआला आलम।

मसला ३८९: मसूला हाफ़िज़ अब्दुल लतीफ़ साहब मुदर्रिस मदरसा हनफ़िया सहसवान अज़ सहसवान २८ सफ़र १३३२ हि.। मज्लिस-ए-जिक्र-ए-शहादत जायज़ या ना-रवा? एक साहब ने कहा कि तज्दीद-ए-सुरूर मुख्तलिफ-फिह और तज्दीद-ए-ग़म बा-इत्तेफाक ना-जायज़।

1. अल-कुरआन अल-करीम ४९/१२
2. सहीह अल-बुखारी किताब अल-अदब बाब मा युनहा अन अत-तहासुद वत-तदाबुर अलख, कदीमी कुतुब खाना कराची ३/८९६
3. फ़ैज़ अल-क़दीर हदीस २९०१ के तहत 'इय्याकुम वज़-ज़न्न' अलख, दारुल मारिफा बैरुत ३/१२२

पृष्ठ ७४६/७६८

جلد ۲۳

فتاوی رضویہ

الجواب:

اس کی تین صورتیں ہیں، وجد کہ حقیقتہً دل بے اختیار ہو جائے اس پر تو مطالبہ کے کوئی معنی نہیں، دوسرے تواجد یعنی باختیارِ خود وجد کی سی حالت بنانا، یہ اگر لوگوں کے دکھاوے کو ہو تو حرام ہے اور ریا اور شرک خفی ہے، اور اگر لوگوں کی طرف نظر اصلاح نہ ہو بلکہ اہلِ اللہ سے تشبہ اور بے تکلف ان کی حالت بنانا کہ امام حجۃ الاسلام وغیرہ اکابر نے فرمایا ہے کہ اچھی نیت سے حالت بناتے بناتے حقیقت مل جاتی ہے اور تکلیف دفع ہو کر تواجد سے وجد ہو جاتا ہے تو یہ ضرور محمود ہے مگر اس کے لئے خلوت مناسب ہے مجمع میں ہونا اور ریا سے بچنا بہت دشوار ہے، پھر بھی دیکھنے والوں کو بد گمانی حرام ہے، اللہ عزوجل فرماتا ہے:

"یٰۤاَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوا اجْتَنِبُوْا كَثِیْرًا مِّنَ الظَّنِّ اِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ اِثْمٌ" ۱ (اے ایمان والو! بہت سے گمانوں سے بچو کہ کچھ گمان گناہ ہیں۔)

نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

ایاکم والظن فان الظن اکذب الحدیث ۲ (گمان سے بچو کہ گمان سب سے بڑھ کر جھوٹی بات ہے،)

جسے وجد میں دیکھو یہی سمجھو کہ اس کی حالت حقیقی ہے اور اگر تم پر ظاہر ہو جائے کہ وہ ہوش میں ہے اور باختیار خود ایسی حرکات کر رہا ہے تو اسے صورتِ دوم پر محمول کرو جو محمود ہے یعنی محض اللہ کے لئے نیکوں سے تشبہ کرتا ہے نہ کہ لوگوں کے دکھاوے کو، ان دونوں صورتوں میں نیت ہی کا فرق ہے اور نیت امرِ باطن جس پر اطلاع اللہ اور رسول کو ہے جل

و علا و صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم، تو اپنی طرف سے بری نیت قرار دے لینا برے ہی دل کا کام ہے۔ ائمہ دین فرماتے ہیں:

الظن الخبیث انما ینشأ من القلب الخبیث ۳ (خبیث گمان خبیث ہی دل سے پیدا ہوتا ہے۔)

والعیاذباللہ تعالی۔ واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۳۸۹: مسئولہ حافظ عبداللطیف صاحب مدرس مدرسہ حنفیہ سہسوان از سہسوان ۲۸ صفر ۱۳۳۲ھ مجلسِ ذکرِ شہادت جائز یا ناروا، ایک صاحب نے کہا کہ تجدیدِ سرور مختلف فیہ اور تجدیدِ غم باتفاق ناجائز۔

---

۱ القرآن الکریم ۱۲/۴۹ ۲ صحیح البخاری کتاب الادب باب ماینہٰی عن التحاسد والتدابر الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۳/۸۹۶ ۳ فیض القدیر تحت حدیث ۲۹۰۱ ایاکم والظن الخ دارالمعرفہ بیروت ۳/ ۱۲۲

Fatawa Razawiyya Volume 23

The Answer: If a gathering for the mention of martyrdom (Majlis-e-Zikr-e-Shahadat) is based on false narrations, it is absolutely unacceptable. If it is based on authentic narrations but the objective is to renew grief and induce weeping, then it is certainly undesirable. However, if the intention is to mention the virtues of the beloved servants of Allah, then it is a source of mercy from the Generous Lord. "Actions are only by intentions, and every man shall have only that which he intended."1 The basis of actions is on intentions, and every person will receive what they intended. (T) And Allah Almighty knows best.

Problem 390: From Lahore, Landa Bazaar, shop of Bhagwan Das, sent by Muhammad Hussain Memar of Bareilly, 22 Rabi al-Awwal 1332 AH. What do the scholars of the clear Sharia say regarding this issue: Should the Rubai Sharif be recited in the Fateha of Giyarwin or not? The Rubai is: "Seyed-o-Sultan Faqir-o-Khawaja Makhdoom-o-Gharib Badshah-o-Sheikh-o-Dervish-o-Wali-o-Maulana." And if reciting this Rubai is impermissible, then please write the entire method of Fateha Giyarwin Sharif out of kindness.

The Answer: This Rubai should not be recited as some words in it are against the exalted status. Fateha is the name for sending reward (Isal-e-Sawab); recite whatever is possible from the Holy Quran and Durood Sharif and offer the reward. The practice of our family is as follows: recite Durood-e-Ghousiya seven times, then once each Surah Al-Fatiha and Ayatul Kursi, then seven times Surah Al-Ikhlas, and finally Durood-e-Ghousiya three times. Durood-e-Ghousiya is: "O Allah, send blessings upon our Master and Leader Muhammad, the mine of generosity and grace, and upon his family, and grant them peace." This humble servant adds: "and upon his noble family, his noble son, and his noble community, and grant them peace." And Allah Almighty knows best.

Problem 391: Dated 6 Rabi al-Thani 1332 AH. What do the scholars of religion and muftis of the clear Sharia say about this issue: Zaid says that mentioning the Imam Hasnain (peace be upon them) in a Milad gathering without mentioning the virtues of the noble Companions (may Allah be pleased with them all) is not permissible. Zaid's second statement is that mentioning the Imam Hasnain (peace be upon them) in a Milad gathering is absolutely not permissible. To what extent are these two statements of Zaid correct? Give a ruling and be rewarded. (Explain and receive a reward. T)

1 Sahih al-Bukhari, Chapter on how the revelation began to the Messenger of Allah, peace be upon him, Qadeemi Kutub Khana, Karachi, 1/2. Page 747 of 768

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

अल-ह़वाब (उत्तर): शहादत के ज़िक्र की मजलिस अगर झूठी रिवायतों पर आधारित हो तो यह बिल्कुल अनुचित है, और अगर सही रिवायतों पर आधारित हो और इसका उद्देश्य दुख को ताज़ा करना और रुलाना हो, तो यह निश्चित रूप से नापसंदीदा है। लेकिन अगर उद्देश्य अल्लाह के महबूबों के गुणों का वर्णन करना हो, तो यह अल्लाह की दया का पात्र है। "बेशक, कर्म नियत (इरादे) पर निर्भर करते हैं और हर व्यक्ति को वही मिलता है जिसका उसने इरादा किया हो।"1 कार्यों का दारोमदार इरादों पर है और हर इंसान वही पाएगा जिसका उसने इरादा किया। (त) और अल्लाह सबसे बेहतर जानता है।

मसला 390: लाहौर शहर, लिंडा बाज़ार, भगवान दास की दुकान से, बरेली के मुहम्मद हुसैन मेमार द्वारा भेजा गया, 22 रबी उल अव्वल 1332 हिजरी। धर्म के विद्वान इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि ग्यारहवीं की फ़ातिहा में रूबई शरीफ़ पढ़नी चाहिए या नहीं? रूबई यह है? "सैय्यद-ओ-सुल्तान फ़क़ीर-ओ-ख्वाजा मखदूम-ओ-ग़रीब बादशाह-ओ-शेख़-ओ-दरवेश-ओ-वली-ओ-मौलाना" और अगर यह रूबई पढ़ना जायज़ नहीं है तो कृपया ग्यारहवीं शरीफ़ की फ़ातिहा का पूरा तरीका लिख दें।

अल-ह़वाब (उत्तर): यह रूबई न पढ़ी जाए, इसमें कुछ शब्द मुक़द्दस शान के खिलाफ़ हैं। फ़ातिहा ईसाले-सवाब (पुण्य पहुँचाने) का नाम है, कुरान मजीद और दुरूद शरीफ़ में से जो कुछ मुमकिन हो पढ़कर सवाब पेश करें। हमारे खानदान का तरीका यह है कि सात बार दुरूद-ए-ग़ौसिया, फिर एक-एक बार अल्हम्दु शरीफ़ और आयतुल कुर्सी, फिर सात बार सूरह इखलास, फिर तीन बार दुरूद-ए-ग़ौसिया पढ़ें। दुरूद-ए-ग़ौसिया यह है: "ऐ अल्लाह! हमारे सरदार और आका मुहम्मद पर रहमत नाज़िल फरमा जो सखावत और करम की खान हैं, और उनकी आल (संतान) पर और उन पर बरकत और सलामती नाज़िल फरमा।" और यह फ़कीर इसमें इतना इज़ाफ़ा (बढ़ोतरी) करता है: "और उनकी बुज़ुर्ग आल पर, उनके सम्मानित बेटे पर और उनकी सम्मानित उम्मत पर, और बरकत और सलामती नाज़िल फरमा।" और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 391: दिनांक 6 रबी-उल-सानी 1332 हिजरी। धर्म के विद्वान और मुफ़्ती इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि ज़ैद कहता है कि मिलाद शरीफ़ की मजलिस में सहाबा किराम (अल्लाह उनसे राज़ी हो) के फ़ज़ायल (गुणों) के ज़िक्र के बिना इमाम हसनैन (अलैहिमुस्सलाम) का ज़िक्र करना जायज़ नहीं है। ज़ैद का दूसरा कहना यह है कि मिलाद की मजलिस में इमाम हसनैन (अलैहिमुस्सलाम) का

ज़िक्र करना कतई जायज़ नहीं है। ज़ैद के ये दोनों कथन कहाँ तक सही हैं? उत्तर दें और पुण्य पायें। (बयान फ़रमाएँ अज्र पाएँ। त)

1 सही बुखारी, अध्याय: रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर वह्य (प्रकाशना) के आरम्भ का विवरण, कदीमी कुतुब खाना कराची 1/2 Page 747 of 768

الجواب: مجلسِ ذکرِ شہادت اگر روایاتِ باطلہ سے ہو تو مطلقاً ناروا، اور روایاتِ صحیحہ سے ہو تو اگر تجدیدِ غم و جلبِ بکاء مقصود ہے بیشک نا محمود ہے اور اگر ذکرِ فضائلِ محبوبانِ خدا مراد ہے تو موردِ رحمتِ جواد ہے۔ وانما الاعمال بالنیات وانما لکل امرئ مانوٰی1۔ کاموں کا مدار ارادوں پر ہے اور ہر آدمی وہی پائے گا جس کا اس نے ارادہ کیا۔ (ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۳۹۰: از شہر لاہور لنڈا بازار دکان بھگوان داس مرسلہ محمد حسین معمار بریلی والا ۲۲ ربیع الاول ۱۳۳۲ھ کیا فرماتے ہیں علماء دین شرع متین اس مسئلہ میں کہ فاتحہ گیارہویں میں رباعی شریف پڑھنا چاہئے یا نہیں؟ رباعی یہ ہے؟ سید و سلطان فقیر و خواجہ مخدوم و غریب بادشاہ و شیخ و درویش و ولی و مولانہ اور اگر یہ رباعی پڑھنا ناجائز ہے تو کل طریقہ فاتحہ گیارہویں شریف کا براہ مہربانی تحریر فرمادیجئے۔

الجواب: یہ رباعی نہ پڑھی جائے اس میں بعض الفاظ خلافِ شانِ اقدس ہیں، فاتحہ ایصالِ ثواب کا نام ہے جو کچھ قرآن مجید و درود شریف سے ہوسکے پڑھ کر ثواب نذر کرے۔ اور ہمارے خاندان کا معمول یہ ہے کہ سات بار درودِ غوثیہ، پھر ایک ایک بار الحمد شریف و آیۃ الکرسی، پھر سات بار سورہ اخلاص، پھر تین بار درودِ غوثیہ۔ درودِ غوثیہ یہ ہے: اللھم صل علی سیدنا ومولانا محمد معدن الجود والکرم وعلی آلہ وبارک وسلم۔ اور فقیر اتنا زائد کرتا ہے: وعلی آلہ الکرام وابنہ الکریم وامتہ الکریمۃ وبارک وسلم۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۳۹۱: بتاریخ ۶ ربیع الثانی ۱۳۳۲ھ کیا فرماتے ہیں علماء دین و مفتیانِ شرع متین اس مسئلہ میں کہ زید کہتا ہے کہ مجلسِ میلاد شریف میں ذکرِ حضراتِ امام حسنین علیہم السلام کا بغیر ذکرِ

فضائلِ حضراتِ صحابہ کرام رضوان اللہ علیہم اجمعین کے جائز نہیں۔ دوسرا قول زید کا یہ ہے کہ مجلسِ میلاد مبارک میں ذکرِ حضراتِ امام حسنین علیہم السلام کا قطعی جائز نہیں ہے۔ یہ دونوں اقوال زید کے کہاں تک صحیح ہیں؟ بینواتوجروا۔ (بیان فرمائیے اجر پائیے۔ت)

1 صحیح البخاری باب کیف کان بدء الوحی الی رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۲

Fatawa-e-Razvia Volume 23

The Answer: The gathering of Milad-un-Nabi (blessed birth celebration) is an assembly of joy and delight. In it, the noble scholars have not liked even the mention of the demise of the Master of the Universe, peace and blessings of Allah be upon him. As for the mention of martyrdom in the manner that is common, it is certainly a method of nurturing grief. Regarding the mention of the authentic and reliable virtues and merits of the two Imams (Hasan and Husayn), may Allah be pleased with them, that is the light of faith and comfort for the soul. Prohibition of this cannot occur at any time, provided it is for a valid reason with a correct intention. This condition applies not only to this but to every righteous deed. It is also mentioned in books that the mention of the two Hasans should be after the mention of the noble Companions, may Allah be pleased with them all. This does not mean that mentioning them without mentioning the Companions is impermissible. Each is an independent act of worship, but intentionally omitting the mention of the noble Companions is not permissible. And Allah Almighty knows best.

Problem 392: Sent by Mr. Sayyid Ahmad son of Haji Sayyid Imam Hakim from Akot, Akola district, 1st Jumada al-Ula 1332 AH. Respected Hazrat, defender of the Sunnah, eradicator of innovation, Maulana Maulvi Ahmad Raza Khan Sahib, may your grace endure, Peace be upon you and the mercy of Allah and His blessings. Sir, I wish to state that here in Berar, for two years, a conference gathering has started, and I have also received an invitation. I feel regretful as it is written that a person of any religion can be a member. Now, is attending this gathering rewarding or forbidden? Please grace me with a few words reflecting the situation. What more attention is needed.

The Answer: To the respected Sayyid Sahib, possessor of majesty and generosity, may his kindness endure. Peace be upon you too and the mercy of Allah and His blessings. This gathering belongs to the "Necharis" (Naturalists/Modernists). Participating in it is not permissible.

Allah Almighty has said: "And if Satan causes you to forget, then do not sit after the remembrance with the wrongdoing people." (Quran 6:68) And Allah Almighty said: "And do not incline toward those who do wrong, lest you be touched by the Fire." (Quran 11:113). And in the Hadith from the Prophet, peace and blessings of Allah be upon him...

1. Al-Quran al-Karim 6/68

2. Al-Quran al-Karim 11/113 Page 748 of 768

फतावा-ए-रज़विया जिल्द 23

जवाब: मिलाद-ए-पाक की महफ़िल खुशी और मसर्रत की महफ़िल है। इसमें उलेमा-ए-किराम ने हुज़ूर सैयदे आलम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के विसाल (मृत्यु) का ज़िक्र भी पसंद नहीं फ़रमाया, और शहादत का ज़िक्र जिस तरह प्रचलित है, वह यकीनन गम मनाने का तरीका है। रहा हज़रत इमामन (हसन और हुसैन) रज़ियल्लाहु अन्हुमा के सही और मोतबर फ़ज़ाइल और मनाकिब का ज़िक्र, तो वह ईमान का नूर और रूह की राहत है। इसकी कभी मनाही नहीं हो सकती, बशर्ते कि वह किसी जायज़ वजह से और नेक नियत के साथ हो। यह शर्त सिर्फ इसमें नहीं बल्कि हर नेक काम में है। और किताबों में यह भी है कि हज़रत हसनैन का ज़िक्र हज़रात सहाबा-ए-किराम रज़ियल्लाहु अन्हुम के ज़िक्र के बाद होना चाहिए। इसका मतलब यह नहीं कि सहाबा के ज़िक्र के बिना उनका ज़िक्र करना नाजायज़ है। हर एक अलग इबादत है, लेकिन जानबूझकर सहाबा-ए-किराम का ज़िक्र छोड़ना जायज़ नहीं। वल्लाहु तआला आलम।

मसला ३९२: प्रेषक जनाब सैयद अहमद साहब पुत्र हाजी सैयद इमाम हकीम साहब, अकोट जिला अकोला, १ जुमाद-उल-उला १३३२ हिजरी। जनाब हज़रत हामी-ए-सुन्नत माही-ए-बिदअत मौलाना मौलवी अहमद रज़ा खाँ साहब, दाम फ़ज़्लुकुम, अस्सलाम वालेकुम व रहमतुल्लाहि व बरकातहू। हुज़ूर की खिदमत में अर्ज़ है कि यहाँ बरार में दो साल से एक कॉन्फ्रेंस शुरू हुई है और मुझे भी निमंत्रण मिला है। मुझे दुख है कि इसमें लिखा है कि हर धर्म का व्यक्ति सदस्य बन सकता है। अब इस महफ़िल में जाना सवाब है या हराम? कुछ शब्द हालात के मुताबिक लिखकर रहनुमाई फ़रमाएँ।

जवाब: सैयद साहब मुकर्रम ज़ी-उल-मजद वल-करम, दाम करमहुम की खिदमत में। व अलैकुमुस्सलाम व रहमतुल्लाहि व बरकातहू। यह महफ़िल नीचरियों (प्रकृतिवादियों) की है, इसमें शामिल होना जायज़ नहीं है।

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "और अगर तुम्हें शैतान भुलावे में डाल दे, तो याद आने के बाद ज़ालिमों के साथ मत बैठो।" (क़ुरआन ६:६८)। और अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "और (लोगो!) ज़ालिमों की तरफ़ न झुको, वर्ना तुम्हें आग छुएगी।" (क़ुरआन ११:११३)। और हदीस में हुज़ूर अलैहिस्सलाम से...

1. अल-क़ुरआन अल-करीम ६/६८
2. अल-क़ुरआन अल-करीम ११/११३ पेज ७४८ ऑफ़ ७६८

الجواب: مجلس میلاد مبارک مجلس فرحت و سرور ہے اس میں علماء کرام نے حضور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی وفات شریف کا تذکرہ بھی پسند نہ فرمایا، اور ذکر شہادت جس طور پر رائج ہے وہ ضرور طریقہ غم پروری ہے۔ رہا حضرات امامین رضی اللہ تعالیٰ عنہما کے فضائل و مناقب صحیحہ معتبرہ کا ذکر، وہ نور ایمان و راحتِ جان ہے۔ اس سے کسی وقت ممانعت نہیں ہو سکتی جبکہ وجہ صحیح پر بقصد صحیح ہو۔ یہ شرط نہ صرف اس میں بلکہ ہر عمل صالح میں ہے۔ اور یہ بھی کتابوں میں ہے کہ ذکر حضرات حسنین بعد ذکرِ حضرات صحابہ عظام رضی اللہ اللہ تعالیٰ عنہم ہو۔ اس سے مطلب یہ نہیں کہ ان کا ذکر کریم بے ذکرِ صحابہ ناجائز ہے۔ وہ ہر ایک مستقل عبادت ہے کہ ترک ذکر صحابہ عظام بالقصد جائز نہیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۳۹۲: مرسلہ جناب سید احمد صاحب بن حاجی سید امام حکیم صاحب از اکوٹ ضلع اکولہ یکم جمادی الاولٰی ۱۳۳۲ھ جناب حضرت حامی سنت ماحی بدعت مولانا مولوی احمد رضا خاں صاحب دام فضلکم، السلام علیکم و رحمۃ اللہ وبرکاتہ، جناب عالی سے عرض ہے کہ یہاں برار میں دو برس سے مجلس کانفرنس کی ہونا شروع ہوئی ہے اور میرے کو بھی نامہ آیا میں افسوس کرتا ہوں کہ ہر مذہب کا شخص ممبر ہو سکتا ہے کر کے تحریر ہے اب اس مجلس میں جانا ثواب ہے یا کہ حرام ہے۔ چند کلمہ مشعر حالات سے سرور فرمائیے زیادہ چہ مزید توجہ۔

الجواب: بملاحظہ حضرت سید صاحب مکرم ذی المجد والکرم دام کرمہم۔ وعلیکم السلام و رحمۃ اللہ وبرکاتہ۔ یہ مجلس نیچریوں کی ہے اس میں شرکت جائز نہیں۔

قال الله تعالى " وَإِمَّا يُنسِيَنَّكَ الشَّيْطَانُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرَىٰ مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ" ١ وقال الله تعالى " وَلَا تَرْكَنُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ" ٢ وفي الحديث عن النبى صلى الله تعالىٰ عليہ الله تعالىٰ نے ارشاد فرمايا: "اگر تمہيں شيطان بھلاوے ميں ڈال دے تو ياد آنے كے بعد ظالموں كے ساتھ مت بيٹھو"۔ اور نيز الله تعالىٰ نے ارشاد فرمايا: "(لوگو!) ظالموں كى طرف نہ جھكو ورنہ تمہيں آگ چھوئے گى"۔ اور حديث ميں حضور عليہ الصلوة والسلام

١ القرآن الكريم ٦/ ٦٨ ٢ القرآن الكريم ١١/ ١١٣ Page 748 of 768

Fatawa Razawiya Volume 23

[Boxed Text] Arabic: ...and peace be upon him. Whoever increases the numbers of a people, he is among them. Narrated by Abu Ya'la in his Musnad, and Ali bin Ma'eed in Kitab al-Ta'ah wa al-Ma'siyah from Abdullah bin Mas'ood (may Allah be pleased with him), and Ibn al-Mubarak in al-Zuhd from Abu Dharr (may Allah be pleased with him), and Al-Khatib in Al-Tarikh from Anas bin Malik from the Prophet (may Allah the Almighty grant him peace and blessings) with the wording: "Whoever increases the number of a group among a people, he is of them." - 2

Urdu: It is narrated that whoever increases the gathering of a group is included among them. Abu Ya'la narrated this in his Musnad. And Ali bin Ma'eed narrated it in Kitab al-Ta'ah wa al-Ma'siyah from Abdullah bin Mas'ood, and Abdullah ibn al-Mubarak mentions it in "al-Zuhd" from Abu Dharr (may Allah the Almighty be pleased with him) in his words. And Khatib Baghdadi narrates in Tarikh on the authority of Anas bin Malik from the Prophet (peace and blessings be upon him) in these words: "Whoever is with people and adds to the group, then he is among them." (T)

It has been fifteen years since the fatwa of the noble scholars of the Haramayn Sharifayn regarding this matter, titled "Fatawa al-Haramayn bi-Rajf Nadwat al-Mayn" (The verdicts of the Haramayn Sharifayn regarding the lies of Nadwa, causing an earthquake. - T), was published. And Allah the Almighty knows best.

Issue 393: From Mandalay, Burma, Surti Mosque. 6 Rajab 1333 AH. Is it permissible to distribute sweets after a sermon or not?

The Answer: It is permissible due to the lack of a prohibitor; rather, doing so will be a cause for greater gathering and attendance at the remembrance and listening. A means to good is good. And Allah the Almighty knows best.

Issue 394: Asked by Hafiz Abdul Majeed Sahib from the town of Tehsil Swar Khas, region of Rampur State. Tuesday, 10 Rabi' al-Thani 1337 AH. What do the scholars of religion and the muftis of the firm Shariah say regarding this issue, that in a gathering of Mawlid Sharif...

[Footnotes] 1. Kashf al-Khafa referencing Abu Ya'la, Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, 2/224; Nasb al-Rayah li-Ahadith al-Hidayah, Kitab al-Jinayat, section 'man kathara sawada...', Al-Maktabah al-Islamiyyah, 4/346. 2. Kanz al-Ummal referencing Khatt from Anas, Hadith 24681, Mu'assasat al-Risalah, Beirut, 9/10; Tarikh Baghdad, biography of Abdullah bin Attab, 7/516, Dar al-Kitab al-Arabi, Beirut, 10/40.

फ़तावा रज़विया खंड २३

[बॉक्स किया हुआ पाठ] अरबी: ...और उन पर शांति हो। जो किसी कौम (भीड़) की तादाद बढ़ाता है, वह उन्हीं में शामिल है। इसे अबू या'ला ने अपनी मसनद में रिवायत किया है, और अली बिन मईद ने 'किताब अल-ताअह वल-मा'सियत' में अब्दुल्ला बिन मसूद (रज़ियल्लाहु अन्हु) से, और इब्न अल-मुबारक ने 'अज़-ज़ुहद' में अबू ज़र (रज़ियल्लाहु अन्हु) से, और अल-खतीब ने 'अल-तारीख' में अनस बिन मलिक के हवाले से नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से इन शब्दों में रिवायत की है: "जो कोई लोगों के साथ होकर जमात (भीड़) में इज़ाफ़ा करे, तो वह उन्हीं में से है।" - २

उर्दू: यह रिवायत है कि जो किसी कौम की जमात (तादाद) बढ़ाए वह उन्हीं में शामिल है। अबू या'ला ने इसे अपनी मसनद में रिवायत किया। और अली बिन मईद ने 'किताब अल-ताअह वल-मा'सियत' में अब्दुल्ला बिन मसूद से रिवायत की, और अब्दुल्ला इब्न अल-मुबारक 'अज़-ज़ुहद' में अबू ज़र (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) से उनके शब्दों में बयान करते हैं। और खतीब बगदादी 'तारीख' में अनस बिन मलिक के हवाले से हुज़ूर अलैहिस्सलातु वस्सलाम से इन शब्दों में रिवायत करते हैं: "जो कोई लोगों के साथ होकर जमात में इज़ाफ़ा करे तो वह उन्हीं में से है।" (त)

पंद्रह साल हो गए कि इस बारे में हरमैन शरीफ़ैन के विद्वानों का फ़तवा, जिसका नाम 'फ़तावा अल-हरमैन बि-रजफ़ नदवत अल-मैन' (नदवा के झूठ पर, जलजला पैदा करने वाले हरमैन शरीफ़ैन के फैसले। - त) है, प्रकाशित हो गया। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला ३९३: मांडले, बर्मा, सुरती मस्जिद से। ६ रजब १३३३ हिजरी। क्या वाज़ (उपदेश) के बाद मिठाई बांटना जायज़ है या नहीं?

उत्तर: जायज़ है क्योंकि कोई रुकावट नहीं है; बल्कि ऐसा करना सभा में और ज़िक्र सुनने के लिए अधिक लोगों के इकट्ठा होने का कारण होगा। भलाई का ज़रिया भलाई ही है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला ३९४: प्रश्कर्ता हाफिज़ अब्दुल मजीद साहब, कस्बा तहसील सवार खास, रियासत रामपुर। मंगलवार, १० रबीउल थानी १३३७ हिजरी। दीन के विद्वान और शरीयत के मुफ़्ती इस मसले के बारे में क्या फ़रमाते हैं कि महफ़िल-ए-मौलूद शरीफ़...

[पादलेख] १. कश्फ़ अल-खफ़ा, अबू या'ला के हवाले से, दार अल-कुतुब अल-इल्मियाह, बेरूत, २/२२४; नसब अल-राया लि-अहादीस अल-हिदाया, किताब अल-जिनायात, खंड 'मन कसरा सवादा...', अल-मकतबा अल-इस्लामिया, ४/३४६। २. कंज़ अल-उम्माल, अनस से खत के हवाले से, हदीस २४६८१, मुअस्ससात अल-रिसाला, बेरूत, ९/१०; तारीख बगदाद, अब्दुल्ला बिन अताब की जीवनी, ७/५१६, दार अल-किताब अल-अरबी, बेरूत, १०/४०।

فتاوی رضویہ جلد ۲۳

[باکس شدہ عبارت] عربی: وسلم من کثر سواد قوم فھو منھم۔ رواہ ابو یعلی فی مسندہ وعلی بن معید فی کتاب الطاعۃ والمعصیۃ عن عبداللہ بن مسعود رضی اللہ تعالی عنہ وابن المبارک فی الزھد عن ابی ذر رضی اللہ تعالی عنہ و الخطیب فی التاریخ عن انس بن مالک عن النبی صلی اللہ تعالی علیہ وسلم بلفظ من سود مع قوم فھو منھم ۔ 2

اردو: سے روایت ہے کہ جو کسی قوم کی جماعت بڑھائے وہ انہی میں شامل ہے۔ ابویعلیٰ نے اسے اپنی مسند میں روایت کیا۔ اور علی بن معید نے کتاب الطاعۃ والمعصیۃ میں عبداللہ بن مسعود سے روایت کرتے ہیں، اور عبداللہ ابن مبارک "الزہد" میں ابوذر رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے ان کے الفاظ میں بیان کرتے ہیں۔ اور خطیب بغدادی تاریخ میں انس بن مالک کے حوالے سے حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام سے ان الفاظ سے روایت کرتے ہیں: جو کوئی لوگوں کے ساتھ ہو کر جماعت میں اضافہ کرے تو وہ انہی میں سے ہے۔ (ت)

پندرہ سال ہوئے کہ اس بارہ میں فتویٰ علمائے کرام حرمین شریفین مسمّٰی بہ فتاویٰ الحرمین برجف ندوۃ المین (حرمین شریفین کے فیصلے، ندوہ کے جھوٹ بولنے پر، زلزلہ برپا کرنے کے بارے میں۔ ت) طبع ہو گیا۔ واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۳۹۳: ازمانڈلے برمہا سورتی مسجد ۶ رجب ۱۳۳۳ھ وعظ کے بعد شیرینی تقسیم کرنا درست ہے یا نہیں؟

الجواب: جائز ہے لعدم المانع بلکہ اس کا عمل زیادہ باعث اجتماع و حضور ذکر و استماع ہو گا وسیلہ خیر خیر ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۳۹۴: مسئولہ حافظ عبدالمجید صاحب از قصبہ تحصیل سوار خاص علاقہ ریاست رامپور۔ بروز سہ شنبہ ۱۰ ربیع الثانی ۱۳۳۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ محفل مولود شریف

[حواشی] 1. کشف الخفاء بحوالہ ابی یعلی دار الکتب العلمیہ بیروت ۲/ ۲۲۴، نصب الرایۃ للا حادیث الہدایۃ کتاب الجنایات من کثر سواد الخ المکتبۃ الاسلامیہ ۴/ ۳۴۶ 2. کنز العمال بحوالہ خط عن انس حدیث ۲۴۶۸۱ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۹/ ۱۰، تاریخ بغداد ترجمہ عبداللہ بن عتاب ۷/ ۵۱۶ دار الکتاب العربی بیروت ۱۰/ ۴۰

Fatawa Rizvia, Volume 23

Question: Does the Master of the Universe, Prophet Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him), grace gatherings with his presence or not? And is standing (Qiyam) at the time of birth (dhikr) a recommended act (Mustahabb) or an innovation (Bid'ah)? Please explain with references from books of Fiqh or Hadith.

The Answer: The arrival of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) in gatherings of goodness has been witnessed and described by the great Sufi masters (Awliya).

[Arabic Text]: As mentioned in 'Bahjat al-Asrar' by the unique Imam Abu al-Hasan Nur al-Din al-Lakhmi al-Shatanufi, and in 'Tanwir al-Hawalik' by Imam Jalal al-Millah wa al-Din al-Suyuti, and others besides these two; may Allah's mercy be upon all of them. [Urdu Translation]: As mentioned in 'Bahjat al-Asrar' by the unique Imam of his time, Abu al-Hasan Nur al-Din Ali al-Lakhmi al-Shatanufi, and in 'Tanwir al-Hawalik' by Imam Jalal al-Millah wa al-Din al-Suyuti, and other luminaries besides these two have mentioned this in their respective books; may Allah's mercy be upon all of them. (T)

However, this is not a general rule; it is the grace of the Master (peace and blessings be upon him) upon whomsoever he chooses, whenever he chooses.

[Persian Poetry]: (1) If a king comes to an old woman's door, O Master! do not curl your mustache (out of arrogance). (2) An ant made this prayer at dawn, that perhaps Solomon might come as a guest. (3) A wise bird said beautifully to it: Solomon will surely grace us with his presence, but just tell me, where is the place (fit for him)?

[Urdu Explanation]: 1. If a king takes the trouble to step at an old woman's door, then O Master (Chief)! do not curl your mustache. 2. At the time of dawn, an ant prayed like this, that perhaps Hazrat Solomon (peace be upon him) might visit as a guest. 3. A wise bird said beautifully to it: Hazrat Solomon will surely be manifest, but at which place? Just say that. (T)

In the gathering of the blessed Milad, standing (Qiyam) at the time of mentioning the sacred birth, as is the practice and custom in the two holy Harams and all the lands of Islam, is recommended and praiseworthy (Mustahabb & Mustahsan).

[Arabic Text]: Allah Almighty said: "...and honor him and respect him..." [Urdu Translation]: Allah Almighty said: Honor and revere him, meaning the Holy Prophet. (T)

1. The Holy Quran 48/9

फतावा रज़विया, जिल्द 23

प्रश्न: क्या हुज़ूर सरवरे आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) महफ़िलों में तशरीफ़ लाते हैं या नहीं? और विलादत (जन्म) के वक्त कयाम करना (खड़े होना) मुस्तहब (पसंदीदा) है या बिदअत? कृपया फिक़्ह या हदीस की किताब के हवाले से बयान फरमाएं।

अल जवाब: खैर (नेकी) की मजालिस (सभाओं) में हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की तशरीफ़ आवरी का मुशाहदा अकाबिर औलिया ने किया और इसे बयान फरमाया है।

[अरबी पाठ]: जैसा कि बहजतुल असरार में इमाम अबुल हसन नूरुद्दीन अली लखमी शतनूफी ने और तन्वीरुल हवालिक में इमाम जलालुद्दीन सुयूती ने और इनके अलावा अन्य ने ज़िक्र किया है; अल्लाह तआला उन पर अपनी रहमत फरमाए। [उर्दू अनुवाद]: जैसा कि बहजतुल असरार में (इसके लेखक) इमाम-ए-यकता-ए-ज़माना अबुल हसन नूरुद्दीन अली लखमी शतनूफी ने और तन्वीरुल हवालिक में इमाम जलालुद्दीन सुयूती ने और इन दोनों के अलावा अन्य हज़रात ने अपनी-अपनी किताबों में ज़िक्र फरमाया है, इन सब पर अल्लाह तआला की रहमत हो। (त)

मगर यह कोई कुलिया (नियम) नहीं है, यह सरकार (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का करम है, जिस पर जब चाहें हो।

[फारसी कविता]: (१) अगर बादशाह किसी बुढ़िया के दरवाज़े पर तशरीफ़ ले आए, तो ऐ ख्वाजा (सरदार)! तू अपनी मूंछों को ताव मत दे। (२) सहरी के समय एक चींटी ने यही दुआ मांगी कि शायद उसके यहाँ हज़रत सुलैमान मेहमान बनकर तशरीफ़ लाएं। (३) एक अकलमंद परिंदे ने उससे क्या खूब कहा: सुलैमान तो ज़रूर आएंगे, लेकिन जगह कहाँ है?

[उर्दू व्याख्या]: १. अगर बादशाह बुढ़िया औरत के दरवाज़े पर कदम रंजह फरमाए तो ऐ ख्वाजा (सरदार)! तू मूंछों को ताव न दे। २. सहरी के वक्त एक चींटी ने यही दुआ मांगी शायद उसके यहाँ हज़रत सुलैमान मेहमान बन कर तशरीफ़ लाएं। ३. एक दाना परिंदे ने उससे क्या खूब कहा, हज़रत सुलैमान तो ज़रूर जलवा अफ़रोज़ होंगे मगर कौन सी जगह हो, ज़रा यह तो कह दे। (त)

मिलाद की पाक महफ़िल में मुकद्दस विलादत के ज़िक्र के समय कयाम करना, जैसा कि हरमैन शरीफैन और इस्लाम के तमाम शहरों में आम दस्तूर और मामूल है, मुस्तहब और मुस्तहसन (सराहनीय) है।

[अरबी पाठ]: अल्लाह अज़्ज़वजल ने फरमाया: "और उसकी ताज़ीम करो और उसकी तौक़ीर करो।"
[उर्दू अनुवाद]: अल्लाह अज़्ज़वजल ने फरमाया: उनकी यानी हुज़ूर अकरम की इज़्ज़त और तौक़ीर करो। (त)

1. अल-कुरान अल-करीम ४८/९

فتاویٰ رضویہ، جلد ۲۳

سوال: میں حضور سرور عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم تشریف فرما ہوتے ہیں یا نہیں؟ اور وقت پیدائش کے قیام کرنا مستحب ہے یا بدعت؟ بحوالہ کتاب فقہ یا حدیث بیان فرمائیے۔

الجواب: مجالس خیر میں حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی تشریف آوری اکابر اولیاء نے مشاہدہ فرمائی اور بیان کیا،

[عربی عبارت]: کما في بهجة الاسرار للامام الاوحد ابی الحسن نور الدین اللخمی الشطنوفی و تنویر الحوالک للامام جلال الملة و الدین السیوطی وغیرهما غیر هما رحمة اللہ تعالیٰ علیهم۔ [اردو ترجمہ]: جیسا کہ بہجتہ الاسرار (مصنفہ) امام یکتائے زمانہ ابوالحسن نور الدین علی لخمی شطنوفی نے اور تنویر الحوالک میں امام جلال الدین سیوطی نے اور ان دو کے علاوہ دوسرے حضرات نے اپنی اپنی کتابوں میں ذکر فرمایا، ان سب پر اللہ تعالیٰ کی رحمت ہو۔ (ت)

مگر یہ کوئی کلیہ نہیں سرکار کا کرم ہے جس پر ہو جب ہوں

[فارسی اشعار]: (۱) اگر بادشاہ بر در پیرزن بیاید تواے خواجہ سبلت من (۲) ہمیں کرد مورے دعاء سحر کہ مہمانش آید سلیماں مگر (۳) چہ خوش گفت یک مرغ زیرک بدو سلیمان باید ولی جائے کو

[اردو تشریح]: ۱۔ اگر بادشاہ بڑھیا عورت کے دروازے پر قدم رنجہ فرمائے تو اے خواجہ (سردار)! تو مونچھوں کو تاؤ نہ دے۔ ۲۔ سحری کے وقت ایک چیونٹی نے یہی دعا مانگی شاید اس کے ہاں حضرت سلیمان مہمان بن کر تشریف لائیں۔ ۳۔ ایک دانا پرندے نے اس سے کیا خوب کہا، حضرت سلیمان تو ضرور جلوہ افروز ہوں مگر کون سی جگہ ہو، ذرا یہ تو کہہ دے۔ (ت)

مجلس میلادِ مبارک میں وقت ذکرِ ولادت مقدس قیام جس طرح حرمین شریفین و جمیع بلادِ دارالاسلام میں دائر و معمول ہے مستحب و مستحسن ہے۔

[عربی عبارت]: قال اللہ عز وجل "وَّتُعَزِّرُوْهُ وَتُوَقِّرُوْهُ" ۔ [اردو ترجمہ]: اللہ عزوجل نے فرمایا: ان کی یعنی حضور اکرم کی عزت و توقیر کرو۔ (ت)

۱ القرآن الکریم ۹/۴۸

Fatawa Rizvia, Volume 23

Allah Almighty said: "And whoever honors the symbols of Allah - indeed, it is from the piety of hearts." [1] And Allah Almighty has said: Whoever honors the signs of Allah, then this is (the result of) the piety (righteousness) of hearts. (T)

Allama Sayyid Ja'far Barzanji Madani says in 'Iqd al-Jawhar': "Standing up at the mention of the noble birth of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) has been deemed commendable by the Imams of narration and observation. Therefore, glad tidings be to the fortunate one whose ultimate goal and focus of sight is to pay respect to the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). And Allah knows best." [2] Indeed, at the occasion of mentioning the blessed birth of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), the Imams of narration and observation have declared standing (Qiyam) as commendable. Therefore, glad tidings for that fortunate person for whom paying respect to the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is his ultimate goal and the residence of his focus. And Allah Almighty knows best. (T)

Problem 395 to 397: Asked by Banne Khan, cloth merchant, Bareilly, Mohalla Nala, near Karah Mand Rai, 12 Jumada al-Ula 1334 AH. What do the scholars of religion and muftis of the firm Sharia say regarding the following issues: (1) A courtesan whose income is solely from forbidden (haram) sources - is it permissible to hold a Majlis of Milad Sharif at her place and to perform Fatiha on the sweets bought from that same haram income, or not? (2) In the Majlis of Milad Sharif, after the narration of the noble birth, is it permissible to mention the martyrdom of Imam Hussain (may Allah be pleased with him) and read the events of Karbala, or not? (3) Is it permissible to narrate the martyrdom and hardships of the martyrs during the Muharram of the Rafidis (Shia), and to read elegies (Soz-khwani and Marsiya) written by Anis and Dabir, or not?

Answer: (1) It is forbidden (haram) to perform Fatiha on sweets from that money. However, if she has exchanged the money for the Majlis, and when these people want to do a good deed, they do just that, and there is no need for any witness for this. If she says that I have held this Majlis by taking a loan and paid that loan from my haram wealth, then her statement is acceptable.

---

1. The Holy Quran 22/32

2. 'Iqd al-Jawhar fi Mawlid al-Nabi al-Azhar, translation and commentary by Nur Bakhsh Tawakkali, Jamia Islamia Lahore, pp. 25, 26.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "और जो कोई अल्लाह की निशानियों का सम्मान करता है, तो निःसंदेह यह दिलों के तक़वा (परहेजगारी) से है।" [1] और अल्लाह तआला ने फ़रमाया: जो कोई अल्लाह तआला की निशानियों की ताज़ीम करता है तो फिर यह दिलों का तक़वा (परहेजगारी) है। (त)

अल्लामा सैयद जाफ़र बरज़ंजी मदनी 'अक़्द अल-जौहर' में फ़रमाते हैं: "हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के विलादत-ए-बा-सआदत के ज़िक्र के मौक़े पर अइम्मा-ए-रिवायत और मुशाहिदा ने क़ियाम (खड़े होने) को मुस्तहसन (सराहनीय) क़रार दिया है। लिहाज़ा उस ख़ुश-नसीब के लिए ख़ुशखबरी हो जिसकी नज़र में आँहज़रत (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की ताज़ीम बजा लाना उसका आख़िरी मक़सद और आँखों का सुकून हो। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।" [2] बेशक हुज़ूर सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की विलादत-ए-बा-सआदत के ज़िक्र करने के मौक़े पर अइम्मा साहिब-ए-रिवायत और साहिब-ए-मुशाहिदा ने क़ियाम को मुस्तहसन क़रार दिया है। लिहाज़ा उस ख़ुशनसीब के लिए ख़ुशख़बरी हो कि जिसकी निगाह में आँहज़रत सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की ताज़ीम बजा लाना उसका ग़ायत मक़सद और क़रार-ए-निगाह का महल हो। वल्लाहु तआला आलम (त)

मसला 395 से 397: साएल बन्ने खां सौदागर-ए-पारचा, बरेली, मोहल्ला नाला, मुत्तसिल कड़ा मांड राय, 12 जमादी-उल-उला 1334 हिजरी। उलमा-ए-दीन और मुफ़्तियान-ए-शरअ-ए-मतीन दर्ज ज़ैल मसाइल में क्या फ़रमाते हैं: (1) तवायफ़ जिसकी आमदनी सिर्फ़ हराम पर है, उसके यहाँ महफ़िल-ए-मीलाद शरीफ़ पढ़ना और उसकी उसी हराम आमदनी की मंगाई हुई शीरीनी (मिठाई) पर फ़ातिहा करना जाइज़ है या नहीं? (2) महफ़िल-ए-मीलाद शरीफ़ में ज़िक्र-ए-विलादत के बयान के बाद ज़िक्र-ए-शहादत इमाम हुसैन (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) और वाक़ियात-ए-कर्बला पढ़ना जाइज़ है या नहीं? (3) राफ़ज़ियों (शियाओं) के मुहर्रम में ज़िक्र-ए-शहादत व मसायब-ए-शुहदा बयान करना और सोज़-ख़्वानी व मर्सिया मुसन्निफ़ा अनीस व दबीर पढ़ना जाइज़ है या नहीं?

अल-जवाब: (1) उस माल की शीरीनी पर फ़ातिहा करना हराम है, मगर जब कि उसने माल बदल कर महफ़िल की हो, और ये लोग जब कोई कार-ए-खैर करना चाहते हैं तो ऐसा ही करते हैं और इसके लिए किसी गवाही की हाजत नहीं। अगर वह कहे कि मैंने क़र्ज़ लेकर यह महफ़िल की है और वह क़र्ज़ अपने माल-ए-हराम से अदा किया है तो उसका कौल मक़बूल है।

1. अल-क़ुरआन अल-करीम 22/32
2. अक़्द अल-जौहर फ़ी मौलिद-ए-नबी अल-अज़हर तर्जुमा व हाशिया नूर बख़्श तोकली, जामिया इस्लामिया लाहौर, पृ. 25, 26।

पृष्ठ 751 का 768

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۳

قال اللہ تعالٰی "وَمَن يُعَظِّمْ شَعَائِرَ اللَّهِ فَإِنَّهَا مِن تَقْوَى الْقُلُوبِ" [۱] اور اللہ تعالٰی نے فرمایا: جو کوئی اللہ تعالٰی کی نشانیوں کی تعظیم کرتا ہے تو پھر یہ دلوں کا تقوٰی (پرہیز گاری) ہے۔ (ت)

علامہ سید جعفر برزنجی مدنی عقد الجوہر میں فرماتے ہیں: وقد استحسن القیام عند ذکر مولدہ الشریف صلی اللہ تعالی علیہ وسلم ائمۃ ذوروایۃ ورؤیۃ فطوبی لمن کان تعظیمہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم غایۃ مرامہ ومرماہ واللہ تعالٰی اعلم۔ [۲] بے شک حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی ولادت باسعادت کے ذکر کرنے کے موقع پر ائمہ صاحب روایۃ اور صاحب مشاہدہ نے قیام کو مستحسن قرار دیا ہے۔ لہذا اس خوش نصیب کے لئے خوشخبری ہو کہ جس کی نگاہ میں آنحضرت صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی تعظیم بجالانا اس کا غایۃ مقصد اور قرار نگاہ کا محل ہو۔ واللہ تعالٰی اعلم (ت)

مسئلہ ۳۹۵ تا ۳۹۷: مسئولہ بنے خاں سوداگر پارچہ بریلی محلہ نالہ متصل کڑہ ماند رائے ۱۲ جمادی الاولٰی ۱۳۳۴ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین ومفتیان شرع متین مسائل ذیل میں: (۱) طوائف جس کی آمدنی صرف حرام پر ہے اس کے یہاں مجلس میلاد شریف پڑھنا اور اس کی اسی حرام آمدنی کی منگائی ہوئی شیرینی پر فاتحہ کرنا جائز ہے یا نہیں؟ (۲) مجلس میلاد شریف میں بعد بیان مولود شریف کے ذکر شہادت امام حسین رضی اللہ تعالٰی عنہ اور واقعات کربلا پڑھنا جائز ہے یا نہیں؟ (۳) رافضیوں کے محرم میں ذکر شہادت و مصائب شہداء بیان کرنا و سوز خوانی و مرثیہ مصنفہ انیس ودبیر پڑھنا جائز ہے یا نہیں؟

الجواب: (۱) اس مال کی شیرینی پر فاتحہ کرنا حرام ہے مگر جب کہ اس نے مال بدل کر مجلس کی ہو، اور یہ لوگ جب کوئی کار خیر کرنا چاہتے ہیں تو ایسا ہی کرتے ہیں اور اس کے لئے

کوئی شہادت کی حاجت نہیں، اگر وہ کہے کہ میں نے قرض لے کر یہ مجلس کی ہے اور وہ قرض اپنے مال حرام سے ادا کیا ہے تو اس کا قول مقبول۔

---

۱ القرآن الکریم ۲۲/ ۳۲ ۲ عقد الجوهر في مولد النبي الازهر ترجمہ وحاشیہ نور بخش توکلی جامعہ اسلامیہ لاہور ص ۲۵، ۲۶

Fatawa Ridawiyyah Volume 23

...it will be as explicitly stated in Al-Hindiyyah and others (as clarified in Fatawa Alamgiri and other fatwa collections. Ed.). Moreover, even if sweets were bought with forbidden (haram) money, and if during the purchase, 'contract and payment' (aqd and naqd) did not coincide on the haram money—meaning, if the haram money was shown but the purchase was made in exchange for it without actually handing over that specific haram money—then according to the Mufti-bihi (authoritative) school of thought, those sweets would not be haram. However, sweets received specifically as a wage for adultery or singing, or sent as a gift by an acquaintance, or purchased where contract and payment both occurred on haram money, such sweets are haram, and performing Fatiha on them is haram. This is the ruling regarding sweets and Fatiha. However, going to their place, even if it is to recite Milad Sharif, is not free from sin, the suspicion of sin, accusation, or the suspicion of accusation. Avoiding all these is commanded. It is stated in a Hadith: "Whoever believes in Allah and the Last Day must never stand in places of accusation."

So, their platform, flooring, and every item used carry the possibility of filth. For those who are not people of piety, being close to them is like the proximity of fire and gunpowder. For a person of piety, it is like a blacksmith's forge; even if the clothes don't burn, they will surely get blackened. Trusting one's self (nafs) and considering Satan to be far away is the work of a fool. "And he who grazes around a sanctuary is likely to fall into it." He who grazes around a boundary might one day wander into it. And Allah knows best.

(2) Scholars have forbidden mentioning doubts in a Milad Sharif assembly, for it is an assembly of joy, and mentioning sorrows is not appropriate therein, as stated in Majma' al-Bihar. And Allah knows best.

(3) It is haram.

Like species fly with their like. (Translation: Birds of a feather flock together.)

In a Hadith it is said: "Do not sit with them." In another Hadith it is said: "Whoever increases the number of a people is one of them." (Whoever increases the gathering of a people belongs to them.) And Allah knows best.

1. Maraqi al-Falah, on the margins of al-Tahtawi, Chapter on Attaining the Obligatory Prayer, Nur Muhammad Karkhana Tijarat, Karachi, p. 229.
2. Kanz al-Ummal, Hadith 32628, Mu'assasat al-Risalah, Beirut, 11/529.

3. Tarikh Baghdad, biography of Abdullah bin Atab, 7/516, Dar al-Kitab al-Arabi, Beirut, 3/40; Kanz al-Ummal, Hadith 23735, Mu'assasat al-Risalah, Beirut, 9/22.

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

...यह वैसा ही होगा जैसा अल-हिंदिया और अन्य ग्रंथों में स्पष्ट रूप से उल्लेख किया गया है (जैसा कि फ़तावा आलमगीरी और अन्य फ़तावाओं में इस मसले को स्पष्ट किया गया है। सं.) बल्कि यदि मिठाई हराम (अवैध) धन से ही खरीदी गई हो, और खरीदारी के समय अनुबंध और भुगतान (अक्द और नक़्द) हराम धन पर एकत्रित न हुए हों—अर्थात हराम रुपया दिखाया गया लेकिन उसके बदले में वही हराम रुपया न दिया गया हो—तो मुफ़्ती-बिही (प्रचलित) मत के अनुसार वह मिठाई भी हराम नहीं होगी। लेकिन वह मिठाई जो विशेष रूप से व्यभिचार या गायन की मज़दूरी के रूप में मिली हो, या किसी परिचित ने उपहार में भेजी हो, या जिसकी खरीदारी में अनुबंध और भुगतान हराम माल पर हुए हों, वह मिठाई हराम है और उस पर फ़ातिहा पढ़ना भी हराम है। यह हुक्म तो मिठाई और फ़ातिहा का हुआ, लेकिन उनके यहाँ जाना, चाहे वह मिलाद शरीफ़ पढ़ने के लिए ही क्यों न हो, गुनाह या गुनाह की संभावना, तोहमत (आरोप) या तोहमत की संभावना से खाली नहीं है, और इन सब से बचने का हुक्म है। हदीस में है: "जो अल्लाह और कयामत के दिन पर ईमान रखता है, वह कभी भी तोहमत (आरोप) की जगह पर खड़ा न हो।"

तो उनकी चौकी, फर्श और हर इस्तेमाल की चीज़ में अशुद्धता की संभावनाएं हैं। फिर जो लोग परहेज़गार नहीं हैं, उनके लिए यह आग और बारूद की निकटता के समान है। और जो परहेज़गार है, उसके लिए यह लोहार की भट्टी के समान है; यदि कपड़े जलेंगे नहीं, तो काले ज़रूर होंगे। फिर अपने नफ़्स (मन) पर भरोसा करना और शैतान को दूर समझना मूर्खता का काम है। "और जो चरागाह के पास चराता है, वह उसमें गिर ही जाता है।" जो सीमा के आसपास चरता है, वह कभी न कभी उसमें प्रवेश कर ही जाएगा। वल्लाहु तआला आलम (और अल्लाह बेहतर जानता है)।

(2) उलेमा-ए-किराम ने मिलाद शरीफ़ की महफ़िल में संदेहों का ज़िक्र करने से मना किया है क्योंकि वह खुशी की सभा है, उसमें दुख का ज़िक्र करना उचित नहीं है, जैसा कि मजमा-उल-बिहार में है। वल्लाहु तआला आलम।

(3) हराम है।

कुंद हम जिन्स बाहम जिन्स परवाज़ (एक ही जाति के पक्षी साथ उड़ते हैं।)

हदीस में कहा गया है: "उनके पास मत बैठो।" दूसरी हदीस में फ़रमाया गया: "जो किसी कौम की भीड़ बढ़ाता है, वह उन्हीं में से है।" (जो किसी कौम की सभा में संख्या बढ़ाता है, वह उन्हीं में शामिल है।) वल्लाहु तआला आलम।

1. मराक़ी अल-फ़लाह, अल-तहतावी के हाशिये पर, फ़र्ज़ की अदायगी का अध्याय, नूर मुहम्मद कारख़ाना तिज़ारत, कराची, पृ. 229।
2. कन्ज़ अल-उम्माल, हदीस 32628, मुअस्ससत अल-रिसाला, बेरूत, 11/529।
3. तारीख बग़दाद, अब्दुल्ला बिन अताब की जीवनी, 7/516, दार अल-किताब अल-अरबी, बेरूत, 3/40; कन्ज़ अल-उम्माल, हदीस 23735, मुअस्ससत अल-रिसाला, बेरूत, 9/22।

ہوگا کما نص علیہ في الھندیہ وغیرھا (جیسا کہ فتاوی عالمگیری اور اس کے علاوہ دوسرے فتاووں میں اس مسئلہ کی تصریح کی گئی۔ت) بلکہ شیرینی اگر اپنے مال حرام ہی سے خریدی اور خریدنے میں اس پر عقد و نقد جمع نہ ہوئے یعنی حرام روپیہ دکھا کر اس کے بدلے خرید کروہی حرام روپیہ نہ دیا ہو تو مذہب مفتی بہ پر وہ شیرینی بھی حرام نہ ہوگی جو شیرینی اسے خاص اُجرت زنا یا غنا میں ملی یا اس کے کسی آشنا نے تحفہ میں بھیجی یا اس کی خریداری میں عقد و نقد مال حرام پر جمع ہوئے وہ شیرینی حرام اور اس پر فاتحہ حرام ہے، یہ حکم تو شیرینی و فاتحہ کا ہوا مگر ان کے یہاں جانا اگر چہ میلاد شریف پڑھنے کے لئے ہو معصیت یا مظنہ معصیت یا تہمت یا مظنہ تہمت سے خالی نہیں اور ان سب سے بچنے کا حکم ہے۔ حدیث میں ہے: مَن کان یُؤمِن بِاللہ والیوم الآخر فلا یَقِفن مَواقف اَلتُّہم ۱۔ (جو اللہ عزوجل اور قیامت کے دن پر ایمان لاتا ہے وہ ہرگز تہمت کی جگہ نہ کھڑا ہو۔)

تو ان کی چوکی اور فرش اور ہر استعمالی چیز انہیں احتمالات خباثت پر ہے، پھر جواہلِ تقویٰ نہیں اسے ان کے ساتھ قرب، آگ اور بارود کا قرب ہے اور جواہلِ تقویٰ ہے اس کے لئے وہ لوہار کی بھٹی ہے کہ کپڑے جلے نہیں تو کالے ضرور ہوں گے پھر اپنے نفس پر اعتماد کرنا اور شیطان کو دور سمجھنا احمق کا کام ہے ومن رتع حول الحمی اوشک ان یقع فیہ جو رمنے کے گرد چرائے گا کبھی اس میں پڑ بھی جائے گا۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

(۲) علمائے کرام نے مجلس میلاد شریف میں ذکر شبہات سے منع فرمایا ہے کہ وہ مجلس سرور ہے ذکر حزن اس میں مناسب نہیں کما فی مجمع البحار (جیسا کہ مجمع البحار میں ہے۔ت) واللہ تعالٰی اعلم

(۳) حرام ہے ع

کند ہم جنس باہم جنس پرواز (ہم جنس اپنے جیسے ہم جنس کے ساتھ پرواز کرتا ہے۔ت)

حدیث میں ارشاد ہوا: لا تجالسوہم ۲ ان کے پاس نہ بیٹھو۔ دوسری حدیث میں فرمایا: مَن کثّر سواد قوم فہو منہم ۳ (جو کسی قوم کا مجمع بڑھائے وہ انہیں میں سے ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم

1 مراقی الفلاح علی ہامش الطحطاوی باب ادراک الفریضہ نور محمد کارخانہ تجارت کراچی ص ۲۲۹ 2 کنزالعمال حدیث ۳۲۶۸ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۱۱/ ۵۲۹ 3 تاریخ بغداد ترجمہ عبداللہ بن عتاب ۵۱۶/۷ دارالکتاب العربی بیروت ۳/ ۴۰، کنزالعمال حدیث ۲۳۷۳۵ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۹/ ۲۲

Fatawa Razawiyya, Vol 23

Problem 398: Sent by Maulvi Muhammad Wahid Sahab, 27 Jumada al-Ula 1335 AH.

Question: What do the scholars of the religion say about the matter of celebrating the blessed Mawlid on specific days and particularly in Rabi' al-Awwal Sharif, or fixing the 11th and other dates for the death anniversaries (Urs) of the noble spiritual guides (Mashaikh), may Allah Almighty be pleased with them all, reciting or teaching Durood Sharif or the Holy Quran in homes and mosques, holding a Mawlid gathering every day until the 12th Sharif, and providing sweets or serving food to the audience of the sacred mention—meaning expressing joy and happiness over the sacred birth—or increasing acts of worship, charity, and good deeds on the death anniversaries of perfect beings, and reciting the praises (Naat) of the Master of the Praised ones, peace and blessings be upon him, in a melodious voice in poetry? Is this permissible or not? Explain and be rewarded.

The Answer: The mention (dhikr) of the Master of the Beloved ones, peace and blessings be upon him, is the light of faith and the joy of the soul; his mention is exactly the mention of the Most Merciful. Allah Almighty said: "And We raised high for you your mention" [1] (O Beloved! We have exalted your mention for your sake). It is stated in the Hadith: After the revelation of this noble verse, Sayyiduna Jibril (peace be upon him) presented himself in the sacred presence of the Master of the World (peace and blessings be upon him) and submitted that the Lord of the Master says:

Do you know how I have raised high your mention for you? | Do you know how I have raised your mention for you?

The Sacred Prophet (peace and blessings be upon him) submitted: "Allah knows best" (Allah Almighty knows very well). It was declared:

I have made you a mention from My mention; so whoever mentions you has indeed mentioned Me. [2] | O Beloved! I have made you a mention from My mention, so that whoever mentioned you has indeed mentioned Me.

And the month of Rabi' al-Awwal Sharif is more suitable for this, just as for the recitation and completion of the Quran, the month of Ramadan is suitable, as it was revealed in that month: "The month of Ramadan in which was revealed..." | The month of Ramadan Sharif is that blessed month in which...

---

1. Al-Quran al-Kareem 94/4

2. Al-Shifa bi-Ta'rif Huquq al-Mustafa, Part 1, Chapter 1, Al-Matba'a al-Sharika al-Sahafiyya Egypt 1/15.

फ़तावा रज़विया, खंड 23

मसला 398: प्रेषक मौलवी मोहम्मद वाहिद साहब, 27 जमादी-उल-ऊला 1335 हिजरी।

प्रश्न: धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं कि विशिष्ट दिनों के निर्धारण और रबी-उल-अव्वल शरीफ़ के विशेष चयन के साथ मिलाद शरीफ़ मनाना, या मशायख़ किराम (महान आध्यात्मिक गुरुओं), अल्लाह उन सब से प्रसन्न हो, के उर्स की ग्यारहवीं और अन्य तारीखें तय करना, अपने घरों या मस्जिदों में दुरूद शरीफ़ या पवित्र कुरान पढ़ना-पढ़ाना, बारहवीं शरीफ़ तक हर दिन मिलाद के ज़िक्र की महफ़िल आयोजित करना और हाज़िरीन व श्रोताओं को मिठाई देना या खाना खिलाना—यानी पवित्र जन्म पर हर्ष और उल्लास व्यक्त करना—या पूर्ण पुरुषों (अरबाब-ए-कमाल) के निधन के दिनों में इबादत, दान-पुण्य बढ़ाना और कविता में हज़रत सैयद अल-मन'ऊतीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की नात सुरीली आवाज़ में पढ़ना जायज़ है या नहीं? स्पष्ट करें और पुण्य पाएँ।

उत्तर: महबूबों के सरदार (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का ज़िक्र ईमान का नूर और रूह की खुशी है; उनका ज़िक्र साक्षात रहमान का ज़िक्र है। अल्लाह तआला ने फरमाया: "और हमने आपके लिए आपका ज़िक्र बुलंद कर दिया" [1] (ऐ महबूब! हमने आपकी खातिर आपका ज़िक्र बुलंद कर दिया है)। हदीस में है: इस आयत-ए-करीमा के अवतरण के बाद सैयदना जिब्रईल (अलैहिस्सलाम) हुज़ूर सैयद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की पवित्र उपस्थिति में उपस्थित हुए और अर्ज़ किया कि हुज़ूर का रब फरमाता है:

क्या तुम जानते हो मैंने तुम्हारे लिए तुम्हारा ज़िक्र कैसे बुलंद किया? | क्या तुम जानते हो मैंने तुम्हारे लिए तुम्हारा ज़िक्र कैसे बुलंद किया?

हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने अर्ज़ किया: अल्लाह बेहतर जानता है (अल्लाह तआला खूब जानता है)। इरशाद हुआ:

मैंने तुम्हें अपनी याद में से एक याद बना लिया है, जिसने तुम्हारा ज़िक्र किया उसने वास्तव में मेरा ज़िक्र किया। [2] | ऐ महबूब! मैंने तुम्हें अपनी याद में से एक याद बना लिया है कि जिसने तुम्हारा ज़िक्र किया बेशक उसने मेरा ज़िक्र किया।

और रबी-उल-अव्वल शरीफ़ का महीना इसके लिए अधिक उपयुक्त है, जैसे कुरान के पाठ और समाप्ति के लिए रमज़ान का महीना कि वह इसी महीने में उतरा: "रमज़ान का महीना वह है जिसमें (कुरान) उतारा गया..." | रमज़ान शरीफ़ का महीना वह बरकत वाला महीना है जिसमें...

---

1. अल-कुरान अल-करीम 94/4
2. अल-शिफ़ा बि-तारीफ़ हुक़ूक़ अल-मुस्तफ़ा, भाग 1, अध्याय 1, अल-मतबा अल-शरीका अल-सहफ़िया मिस्र 1/15

مسئلہ ۳۹۸: مرسلہ مولوی محمد واحد صاحب ۲۷ جمادی الاولٰی ۱۳۳۵ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ذکر میلاد مبارک بہ تعین ایام و تخصیص ربیع الاول شریف یا بہ تقرر یازدہم و دیگر تواریخ اعراس مشائخ کرام رضوان اللہ تعالٰی علیہم اجمعین اپنے گھروں میں مسجدوں میں درود شریف یا قرآن مجید کا پڑھنا پڑھانا یادوازدہم شریف تک ہر روز مجلس ذکر میلاد کرنا اور حاضرین سامعین ذکر اقدس کو مٹھائی دینا یا کھانا کھلانا یعنی فرح وسرور ولادت اقدس یا ایام وصال ارباب کمال میں زیادتی عبادت وصدقہ ومبرات اور نظم میں نعت حضرت سید المنعوتین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا بخوش الحانی پڑھنا جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان فرمایئے اجر پاہیئے۔ ت)

الجواب: ذکر حضور سید المحبوبین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نور ایمان وسرور جان ہے ان کا ذکر بعینہ ذکر رحمن ہے۔ قال تعالٰی: "وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ" ۱ (اے حبیب ! ہم نے تمہاری خاطر تمہارا ذکر بلند کر دیا ہے۔ ت) حدیث میں ہے: اس آیہ کریمہ کے نزول کے بعد سیدنا جبرائیل علیہ الصلوۃ والسلام حاضر بارگاہ اقدس حضور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ہوئے اور عرض کی حضور کا رب فرماتا ہے :

اتدری کیف رفعت لک ذکرک۔ | کیا تم جانتے ہو میں نے کیسے بلند کیا تمہارے لئے تمہارا ذکر۔

حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے عرض کی : اللہ اعلم (اللہ تعالٰی خوب جانتا ہے۔ ت)

ارشاد ہوا:

جعلتک ذکرا من ذکری فمن ذکرک فقد ذکرنی ۲ | اے محبوب ! میں نے تمہیں اپنی یاد میں سے ایک یاد کیا کہ جس نے تمہارا ذکر کیا بیشک اس نے میرا ذکر کیا۔

اور ماہ ربیع الاول شریف اس کے لئے زیادہ مناسب، جیسے دور قرآن و ختم قرآن کے لئے ماہ رمضان کہ اسی مہینے میں اترا، "شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ" | ماہ رمضان شریف وہ بابرکت مہینہ ہے کہ جس میں

---

۱ القرآن الکریم ۹۴/۴ ۲ الشفاء بتعریف حقوق المصطفی الباب الاول الفصل الاول المطبعة الشركة الصحافية مصر ۱/ ۱۵

Fatawa Razawiyya, Volume 23

[In it, the Quran (1)] - The Holy Quran was revealed (T)

The arrival of the Master of the Universe (Peace and Blessings of Allah be upon him) in this world took place in the month of Rabi' al-Awwal. Therefore, the Holy Prophet (Peace and Blessings of Allah be upon him) used to specifically observe a fast of gratitude on the soul-illuminating day of Monday, stating the reason as: "In it [this day] I was born, and in it, the Book was revealed to me (2)." These specifications are due to appropriate associations; hence, criticizing them is a sign of ignorance. Specification without association was prohibited, as it was said: "Fasting on Saturday is neither for you nor against you (3)," meaning specifying Saturday for fasting is neither beneficial nor harmful for you. So, how can there be an objection to specification based on great associations? Yes, specification in the sense of restriction—that it cannot occur on other days—or in the sense of Shari'i obligation—that it is mandatory on that day and prohibited on others—is indeed false. But such a thought never enters anyone's mind; not even the most ignorant person thinks so. "But the Wahhabis are a people who do not know." The same applies to the 11th, 12th, and the dates of passing of the beloved ones of the Almighty. Increasing righteous deeds during virtuous times is undoubtedly desired and recommended, as attested by the Great Quran and numerous Hadiths: "Indeed, the best of your days is Friday, so increase your prayers (Durud) upon me on that day (4)." The virtues of reciting Durud, reciting the Holy Quran, feeding the poor, and giving charity are essentials of the faith and need no explanation. There are numerous benefits in specifying sweets; firstly, "The heart of a believer is sweet and loves sweetness"; a Muslim's heart is sweet and fond of sweetness.

Secondly, it is not something commonly used by people daily. "Every new thing is delicious, and whoever fulfills the desire of his brother, his sins are forgiven." (Every new thing is flavorful, and whoever agrees with his brother's wish, his sins are forgiven.)

Thirdly, according to custom, even the wealthy have no hesitation in accepting it, unlike when bread is distributed.

---

1. Al-Quran al-Karim 2/185
2. Musnad Ahmad bin Hanbal, Hadith of Abi Qatada al-Ansari, Al-Maktab al-Islami Beirut 5/296 & 299

3. Musnad Ahmad bin Hanbal, Hadith of al-Samma' bin Busr, Al-Maktab al-Islami Beirut 6/368
4. Sunan Abi Dawud, Kitab al-Salat, Bab Tafree' Abwab al-Jumu'ah, Aftab-e-Alam Press Lahore 1/150

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

[फ़िहिल कुरान (1)] - कुरान मजीद उतारा गया (त)

इस दुनिया में हुज़ूर सय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का आगमन रबी-उल-अव्वल के महीने में हुआ। इसलिए हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) सोमवार के रूह-परवर दिन को शुक्र के तौर पर रोज़ा रखने के लिए खास फ़रमाते थे और इसकी वजह इस तरह बयान फ़रमाते कि: "इसी दिन मैं पैदा हुआ और इसी दिन मुझ पर किताब उतरी (2)।" ये विशेषताएँ उचित संबंधों की वजह से हैं, इसलिए इन पर आपत्ति करना अज्ञानता है। बिना किसी संबंध के विशेषता बताने से मना किया गया है, जैसा कि कहा गया: "शनिवार के दिन का रोज़ा न तुम्हारे लिए फ़ायदेमंद है न नुक़सानदेह (3)," यानी रोज़े के लिए शनिवार को खास करना न तो तुम्हारे लिए नफ़ा बख़्श है न नुक़सानदेह। तो महान संबंधों के कारण की गई विशिष्टता पर क्या आपत्ति हो सकती है? हाँ, विशिष्टता इस अर्थ में कि सिर्फ उसी दिन हो और किसी दिन न हो, या शरीयत के दायित्व के अर्थ में कि उस दिन करना अनिवार्य और दूसरे दिन करना नाजायज़ हो, तो यह यक़ीनन गलत है। लेकिन ऐसा ख्याल किसी के ज़हन में नहीं आता; कोई बड़े से बड़ा जाहिल भी ऐसा नहीं सोचता। "लेकिन वहाबी ऐसे लोग हैं जो कुछ नहीं जानते।" यही हाल ग्यारहवीं, बारहवीं और अल्लाह के महबूबों के विसाल (मृत्यु) की तारीखों का है। पुण्य समय में नेक कामों को बढ़ाना निस्संदेह वांछित और सराहनीय है, जिस पर महान कुरान और कई हदीसें गवाह हैं: "बेशक तुम्हारे हफ़्ते के तमाम दिनों में सबसे उत्तम दिन जुमा का दिन है, इसलिए उस दिन मुझ पर कसरत से दरूद पढ़ो (4)।" दरूद ख्वानी, कुरान मजीद की तिलावत, खाना खिलाना और सदका व खैरात की खूबियाँ दीन की बुनियादी ज़रूरतें हैं, इनके बयान की ज़रूरत नहीं। और मिठाई के चुनाव में कई फायदे हैं। एक तो यह कि "मोमिन का दिल मीठा होता है और वह मिठास को पसंद करता है।"

दूसरे, यह आम लोगों के रोज़ाना के इस्तेमाल में नहीं आती। "हर नई चीज़ ज़ायकेदार होती है और जो कोई अपने भाई की ख्वाहिश पूरी करे, उसके गुनाह बख्श दिए जाते हैं।" (हर नई चीज़ स्वादिष्ट होती है और जो कोई अपने भाई की चाहत में उसका साथ दे, उसके गुनाह माफ़ कर दिए जाते हैं।)

तीसरे, रिवाज के मुताबिक अमीरों को भी इसे लेने में कोई झिझक नहीं होती, इसके विपरीत अगर रोटियाँ बांटी जाएँ।

1. अल-कुरान अल-करीम 2/185
2. मुसनद अहमद बिन हंबल, हदीस अबी कतादा अल-अंसारी, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरुत 5/296 और 299
3. मुसनद अहमद बिन हंबल, हदीस अस-सम्मान बिन बिस्र, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरुत 6/368
4. सुनन अबी दाऊद, किताब अस-सलात, बाब तफ़री' अबवाब अल-जुमुआ, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर 1/150

पृष्ठ 754/768

فِیہِ الْقُرْآنُ (1) قرآن مجید اتارا گیا (ت)

یہاں اس عالم میں حضور سید عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا رونق افروز ہونا ماہ ربیع الاول میں ہوا ولہٰذا حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم روز جان افروز دوشنبہ کو روزہ شکر کے لئے خاص فرماتے اور اس کی وجہ یوں ارشاد فرماتے کہ فِیْہِ وُلِدْتُ وَفِیْہِ اُنْزِلَ عَلَیَّ (2) (اسی دن میں پیدا ہوا اور اسی دن مجھ پر کتاب اتری۔) یہ تخصیصات بوجہ مناسبات ہیں تو ان پر طعن جہل ہے بلا مناسبت تخصیص کو تو فرمایا گیا صَوْمُ یَوْمِ السَّبْتِ لَا لَکَ وَلَا عَلَیْکَ (3) یعنی روزہ کے لئے روز شنبہ کی تخصیص نہ تجھے نافع نہ مضر، تو مناسبات جلیلہ کے باعث تخصیص پر کیا اعتراض ہو سکتا ہے ہاں تخصیص بمعنی توقف کہ اوروں ہو ہی نہ سکے یا بمعنی وجوب شرعی کہ اس دن ہونا شرعاً لازم اور دوسرے دن ناجائز ہو ضرور باطل ہے مگر وہ ہرگز کسی کے ذہن میں نہیں کوئی جاہل ساجاہل بھی ایسا خیال نہیں کرتا وَلٰکِنَّ الْوَھَّابِیَّۃَ قَوْمٌ لَّا یَعْلَمُوْنَ (وہابی ایسے لوگ ہیں جو کچھ نہیں جانتے۔ت) یہی حال یازدہم و دوازدہم و تاریخ وصال محبوبان ذوالجلال کا ہے اور اوقات فاضلہ میں تکثیر اعمالِ صالحہ بلا شبہ مطلوب و مندوب ہے جس پر قرآن عظیم واحادیث کثیرہ ناطق اِنَّ مِنْ اَفْضَلِ اَیَّامِکُمْ الْجُمُعَۃَ فَاَکْثِرُوا فِیْھَا مِنَ الصَّلٰوۃِ عَلَیَّ (4) (بلا شبہ تمہارے ہفتہ کے تمام دنوں میں سے سب سے افضل دن روز جمعہ ہے، لہٰذا اس دن سب دنوں سے زیادہ مجھ پر درود شریف پڑھو۔ت) درود خوانی و تلاوت قرآن مجید و اطعام طعام و صدقات و مبرات کی خوبیاں ضروریات دین سے ہیں محتاج بیان نہیں اور شیرینی کی تخصیص میں فوائد عدیدہ ہیں، ایک تو یہ کہ قَلْبُ الْمُؤْمِنِ حُلْوٌ یُحِبُّ الْحَلْوَ مسلمان کا دل میٹھا ہے مٹھاس کو دوست رکھتا ہے۔

دوم وہ روزانہ عام لوگوں کے استعمال میں نہیں آتی وَکُلُّ جَدِیْدٍ لَذِیْذٌ وَمَنْ وَافَقَ مِنْ اَخِیْہِ شَھْوَۃً غُفِرَ لَہٗ (ہر نئی چیز ذائقہ دار ہوتی ہے اور جو کوئی اپنے بھائی سے اس کی چاہت میں موافقت کرے تو اس کے گناہ بخش دیئے گئے۔ت)

سوم حسب عرف اغنیا کو بھی اس کے لینے میں باک نہیں ہوتا بخلاف اس کے کہ روٹی بانٹی جائے۔

---

1 القرآن الکریم ۲/ ۱۸۵ 2 مسند احمد بن حنبل حدیث ابی قتادۃ الانصاری المکتب الاسلامی بیروت ۵ / ۲۹۶ و ۲۹۹ 3 مسند احمد بن حنبل حدیث الصماء بن بسر المکتب الاسلامی بیروت ۶/ ۳۶۸ 4 سنن ابی داؤد کتاب الصلوٰۃ باب تفریع ابواب الجمعۃ آفتاب عالم پریس لاہور ۱ / ۱۵۰

Fatawa Rizvia Volume 23

Fourthly, whatever is associated with the beloved of Allah becomes worthy of veneration; sweets are more appropriate for this as nothing is thrown in them. Naat Sharif is a sacred remembrance, and its beautiful recitation increases zeal and love.

Imam Qastalani (may Allah have mercy on him) has explained in Al-Mawahib al-Ladaniyyah that listening to the praise of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) with a melodious voice increases love for him, and expressing joy and happiness on his birth is commanded by the Quran itself. Allah the Almighty says:

"Say: In the grace of Allah and in His mercy—in that let them rejoice." Say: they should rejoice in the grace of Allah and His mercy.

In Insaan al-Uyun, it is mentioned: Some righteous people were blessed with the vision of the Holy Prophet's beauty in a dream and asked, "O Messenger of Allah! What about those who celebrate your birth?" He replied: "Whoever rejoices for us, we rejoice for him." (May Allah bless him and grant him peace). And Allah knows best.

Problem 399: From Rae Bareli, Jahan neighborhood, near the house of Syed Fida Ali, Octroi Inspector, sent by Hafiz Qamar ul Hassan Sahib, 23 Sha'ban 1335 AH, currently in Bareilly, Shahamatganj.

What do the scholars of religion say regarding this matter? A Sunni Muslim who is involved in sins from head to toe has organized a Milad Sharif assembly, considering it solely a means for his salvation. With great passion, he has chosen to listen frequently to the remembrance of the Mercy to the Worlds, the Leader of both worlds, his illustrious Master. He also prays, speaks the truth, and spends lawful earnings on the assembly. He is of a humble nature, soft-hearted, noble, and the son of a noble person. Good people consider him good, while those with bad intentions consider him bad. Is it permissible to recite and listen to Milad Sharif at his place? Should he organize the Milad assembly and listen to the remembrance of the Leader of the World or not? And is a person a sinner if, out of their own ill intent, they refuse to attend the assembly at his place, prevent others, and falsely accuse him of an evil he did not commit?

1. Al-Mawahib al-Ladaniyyah, Seventh Objective: Mentioning His Love (peace and blessings of Allah be upon him), Al-Maktab al-Islami, Beirut, 3/311-312.
2. Al-Quran Al-Karim, 10/58.

3. Insaan al-Uyun.

फ़तावा रज़विया जिल्द 23

चौथा, जो चीज़ अल्लाह के महबूबों से जुड़ जाती है, वह सम्मान के योग्य हो जाती है। इसके लिए मिठाई अधिक उपयुक्त है क्योंकि उसमें कुछ फेंका नहीं जाता। नात शरीफ़ पवित्र स्मरण है और उसे सुरीली आवाज़ में पढ़ना शौक़ और मोहब्बत में इज़ाफ़े का कारण बनता है।

इमाम क़स्तलानी (रहमतुल्लाह अलैह) ने 'मवाहिबुल लदुन्निया शरीफ़' में स्पष्ट किया है कि हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की प्रशंसा मधुर स्वर के साथ सुनना हुज़ूर की मोहब्बत को बढ़ाता है, और उनकी पैदाइश पर खुशी और प्रसन्नता व्यक्त करना स्वयं कुरान द्वारा निर्देशित है। अल्लाह तआला का फ़रमान है:

"कह दो: अल्लाह के फ़ज़ल और उसकी रहमत पर, इसी पर उन्हें खुश होना चाहिए।" तुम कहो कि अल्लाह के फ़ज़ल और उसकी रहमत पर ही उन्हें खुशी और सरूर मनाना चाहिए।

'इंसानुल उयून' में है: कुछ नेक लोगों को ख्वाब में हुज़ूर के जमाल के दीदार का सौभाग्य प्राप्त हुआ। उन्होंने अर्ज़ किया: "या रसूल अल्लाह! ये जो लोग आपकी विलादत की खुशी मनाते हैं?" फ़रमाया: "मन् फ़रिहा बिना फ़रिहना बिही" (जो हमारी खुशी मनाता है, हम उससे खुश होते हैं)। सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम। और अल्लाह बेहतर जानता है।

मसला 399: रायबरेली, मोहल्ला जहान, सैयद फ़िदा अली चुंगी इंस्पेक्टर के घर के पास से, हाफ़िज़ क़मरुल हसन साहब द्वारा प्रेषित, 23 शाबान 1335 हिजरी, वर्तमान में बरेली, शहामतगंज।

धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं कि एक सुन्नी मुसलमान जो सिर से पाँव तक गुनाहों में डूबा हुआ है, उसने केवल अपनी मुक्ति का साधन समझकर मिलाद शरीफ़ की महफ़िल आयोजित की हो और अत्यंत उत्साह के साथ रहमतुल लिल आलमीन, दोनों जहान के सरदार, अपने नामवर आका का ज़िक्र कसरत से सुनना पसंद किया हो। वह नमाज़ भी पढ़ता हो, सच भी बोलता हो और महफ़िल में हलाल की कमाई खर्च करता हो। वह स्वभाव से विनम्र, कोमल हृदय, शरीफ़ और शरीफ़ का बेटा हो। अच्छे लोग उसे अच्छा समझते हों और बुरे लोग उसे बुरा समझते हों। उसके यहाँ मिलाद शरीफ़ पढ़ना और जाकर सुनना जायज़ है या नहीं? और क्या उसे मिलाद की महफ़िल आयोजित करनी चाहिए और सरवरे आलम का ज़िक्र सुनना चाहिए या नहीं? और जो व्यक्ति अपनी बद-नियती के

कारण उसके यहाँ महफ़िल में न जाए और दूसरों को भी रोके और उस पर उस बुराई का इल्ज़ाम लगाए जो उसने नहीं की, क्या वह गुनहगार है या नहीं?

1. अल-मवाहिबुल लदुन्निया, सातवाँ उद्देश्य: उनके ज़िक्र की महब्बत (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम), अल-मक्तब अल-इस्लामी, बेरूत, 3/ 311-312।
2. अल-कुरान अल-करीम, 10/58।
3. इंसानुल उयून।

पृष्ठ 755/768

چہارم جو چیز محبوبانِ خدا سے منسوب ہو جائے سزاوارِ تعظیم ہو جاتی ہے، شیرینی اس کے لئے زیادہ مناسب کہ اس میں چیز پھینکنے کی نہیں ہوتی۔ نعتِ شریف ذکرِ اقدس ہے اور اس کا خوش الحانی سے ہونا مورثِ زیادتیِ شوق و محبت۔ امام قسطلانی رحمہ اللہ تعالٰی نے مواہب اللہ نیہ شریف میں تصریح فرمائی کہ حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی مدح شریف الحانِ خوش کے ساتھ سننا محبتِ حضور کو ترقی دیتا ہے، اور ولادتِ اقدس پر اظہارِ فرحت و سرور خود نصِ قرآن سے مامور۔ قال اللہ تعالٰی:

"قُلْ بِفَضْلِ اللّٰہِ وَ بِرَحْمَتِہٖ فَبِذٰلِکَ فَلْیَفْرَحُوْا" تم فرماؤ کہ اللہ کے فضل اور اس کی رحمت چاہئے کہ اسی پر فرحت و سرور کریں۔

انسان العیون میں ہے: بعض صالحین خواب میں زیارتِ جمالِ اقدس سے مشرف ہوئے عرض کی یا رسول اللہ! یہ جو لوگ ولادتِ حضور کی خوشی کرتے ہیں، فرمایا: "مَنْ فَرِحَ بِنَا فَرِحْنَا بِہٖ" جو ہماری خوشی کرتا ہے ہم اس سے خوش ہوتے ہیں، صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۳۹۹: از رائے بریلی محلہ جہان متصل مکان سید فدا علی چنگی انسپکٹر مرسلہ حافظ قمر الحسن صاحب ۲۳ شعبان ۱۳۳۵ھ وارد حال بریلی شہامت گنج۔ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک شخص سنی مسلمان از سر تا پا معصیت میں مبتلا ہے اس نے محض اپنی نجات کا ذریعہ خیال کر کے مجلس میلاد شریف منعقد کی ہو اور نہایت وفورِ شوق سے ذکرِ رحمتہ للعالمین سرکارِ دو عالم اپنے آقائے نامدار کا بکثرت سننا اختیار کیا ہو اور نماز بھی پڑھتا ہو اور سچ بھی بولتا ہو اور حلال کمائی مجلس میں صرف کرتا ہو، مسکین الطبع رقیق القلب شریف ابن شریف ہو اور اچھے لوگ اسے اچھا سمجھتے ہوں اور بد باطن لوگ اسے برا سمجھتے ہوں اس

کے یہاں میلاد شریف پڑھنا اور جا کر سننا جائز ہے یا نہیں اور اس کو محفل میلاد مقرر کرنا اور ذکرِ سرورِ عالم سننا چاہئے یا نہیں؟ اور جو شخص میلاد خواں اپنی بد باطنی سے اس کے یہاں مجلس پڑھنے نہ جائے اور دوسروں کو روکے اور اس کی برائی نا کردہ کی تہمت لگائے وہ گنہگار ہے یا نہیں؟

1 المواہب اللدنیہ المقصد السابع محبۃ ذکرہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم المکتب الاسلامی بیروت ۳ / ۳۱۱-۱۲ 2 القرآن الکریم ۱۰ / ۵۸ 3 انسان العیون

Fatawa Razawiyya Volume 23

The Answer: If this statement is true, that good people consider it good, then it cannot become bad just because of the ill-willed people's disapproval. Nor does people's suspicion have any effect except that those who harbor suspicion become sinners themselves. Allah Almighty says:

"O you who have believed, avoid much [negative] assumption. Indeed, some assumption is sin."[1] - O you who believe! Avoid many suspicions, for indeed some suspicions are sins. (t)

One who levels false accusations is a grievous sinner deserving of punishment. Therefore, preventing people from attending a blessed gathering at such a person's place is being a 'preventer of good' (mana' lil-khair). This is the answer to the apparent question, and the actual knowledge is with Allah Almighty. And Allah knows best.

Problem 400: From Badaun, Islam Nagar, sent by Aziz Hasan, Constable, 24 Rabi al-Awwal 1336 AH.

What do the scholars of the religion of the firm Shariah say regarding these matters: (1) Is there any prophecy about the martyrdom of Hazrat Imam Hussain (peace be upon him) in the Quran and Hadith or not? If there is, please provide the reference with the book, line, and page number. (2) If a gathering is held in which the martyrdom of the Imam of the time (Imam Hussain, peace be upon him) is mentioned, and the events are narrated correctly, and it is in the month of Muharram, and besides that, some sweets are distributed to friends and listeners at the end of the gathering, is it permissible or impermissible?

The Answer: (1) The Holy Quran contains a description of everything that has happened and will happen.

Allah Almighty says: "And We have sent down to you the Book as an explanation for all things."[2] - Allah Almighty has stated: We have revealed a magnificent Book to you which is a clear explanation of everything. (t)

And in the Hadiths, there is a clear mention of the noble martyrdom. Details are found in 'Sawa'iq al-Muhriqah' of Imam Ibn Hajar al-Makki (may Allah have mercy on him) and others. And Allah knows best.

(2) When authentic narrations are recounted in a proper manner, and there are no Sharia-forbidden acts like [excessive] mourning etc., then the noble remembrance...

---

[1] Al-Quran Al-Karim 12/49 [2] Al-Quran Al-Karim 16/89

उत्तर: यदि यह कथन सत्य है कि भले लोग इसे अच्छा समझते हैं, तो बुरे विचार रखने वालों के बुरा समझने से यह बुरा नहीं हो सकता। न ही लोगों के संदेह का कोई प्रभाव पड़ता है, सिवाय इसके कि संदेह करने वाले स्वयं गुनहगार होते हैं। अल्लाह तआला फ़रमाता है:

"ऐ ईमान वालों! बहुत से गुमानों (संदेह) से बचो, क्योंकि कुछ गुमान गुनाह होते हैं।"[1] - ऐ ईमान वालों! बहुत से संदेहों से बचो क्योंकि कुछ संदेह पाप हैं। (त)

झूठी तोहमत लगाने वाला कठोर अपराधी और सजा का पात्र है। इस आधार पर उसके यहाँ पवित्र महफ़िल आयोजित करने से लोगों को रोकना 'भलाई को रोकने वाला' (मना' लिल-खैर) होना है। स्पष्ट प्रश्न का उत्तर तो यही है और वास्तविकता का ज्ञान अल्लाह अज़्ज़वजल को है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला ४००: बदायूँ, इस्लाम नगर से प्रेषित, अज़ीज़ हसन, कॉन्स्टेबल, २४ रबी-उल-अव्वल १३३६ हिजरी।

दीन-ए-शरीयत के विद्वान इन मसलों के बारे में क्या फ़रमाते हैं: (१) हज़रत इमाम हुसैन अलैहिस्सलाम की शहादत के बारे में कुरान और हदीस में कोई भविष्यवाणी है या नहीं? यदि है, तो किताब, पंक्ति और पृष्ठ संख्या के संदर्भ के साथ बताएं। (२) यदि कोई महफ़िल हो जिसमें हज़रत इमाम ज़मान (इमाम हुसैन) अलैहिस्सलाम की शहादत का ज़िक्र हो और घटनाएँ सही तरीके से बयान की जाएँ और वह मुहर्रम के महीने में हो, इसके अलावा महफ़िल की समाप्ति पर मित्रों और श्रोताओं के बीच कुछ मिठाई वितरित की जाए, तो क्या यह जायज़ है या नाजायज़?

उत्तर: (१) कुरान मजीद में हर उस चीज़ का बयान है जो हो चुकी है और जो होने वाली है।

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "हमने आप पर एक ऐसी किताब नाज़िल की है जो हर चीज़ का स्पष्ट विवरण है।"[2] - अल्लाह तआला ने इरशाद फ़रमाया: हमने आप पर एक महान किताब उतारी है जो हर बात का स्पष्ट बयान है। (त)

और हदीसों में पाक शहादत का स्पष्ट उल्लेख है। इमाम इब्न हजर मक्की (रहमतुल्लाह अलैहि) की 'सवाइक अल-मुहरिका' और अन्य किताबों में इनका विवरण मौजूद है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

(२) जब सही रिवायतें सही तरीके से बयान की जाएँ और मातम-परवरी (शोक मनाना) जैसी शरिया-निषिद्ध चीजें न हों, तो ज़िक्र-ए-शरीफ़...

---

[1] अल-कुरान अल-करीम १२/ ४९ [2] अल-कुरान अल-करीम १६/ ८१

पृष्ठ ७५६ का ७६८

الجواب: اگر یہ بیان واقعی ہے کہ اچھے لوگ اسے اچھا سمجھتے ہیں تو بدباطنوں کے برا سمجھنے سے برا نہیں ہو سکتا، نہ لوگوں کی بد گمانی سے کوئی اثر سوائے اس کے کہ بد گمانی کرنے والے خود ہی گناہگار ہوں، قال اللہ تعالٰی:

"یَا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا کَثِیرًا مِنَ الظَّنِّ ۖ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ" 1 - اے ایمان والو! بہت سے گمانوں سے بچو اس لئے کہ بعض گمان گناہ ہیں۔ (ت)

جھوٹی تہمت رکھنے والا سخت گناہگار و مستحق عذاب ہے اور اس بنا پر اس کے یہاں مجلسِ مبارک پڑھنے سے لوگوں کو روکنا مناع للخیر ہونا ہے۔ ظاہر سوال کا جواب تو یہ ہے اور واقع کا علم اللہ عزوجل کو۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۴۰۰: از بدایوں اسلام نگر مرسلہ عزیز حسن کانسٹیبل ۲۴ ربیع الاول ۱۳۳۶ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین شرع متین ان مسئلوں میں: (۱) حضرت امام حسین علیہ السلام کی شہادت کے بارے میں کوئی پیشین گوئی قرآن وحدیث میں ہے یا نہیں؟ اگر ہے تو حوالہ کتاب و سطر و صفحہ سے ہو۔ (۲) اگر مجلس کہ جس میں ذکر شہادت حضرت امام زمان علیہ السلام ہو اور واقعات صحیح ذکر کئے جائیں اور وہ ماہ محرم میں ہو علاوہ ازیں اپنے دوستوں اور سامعین کو کچھ از قسم شیرینی ختم مجلس پر تقسیم کی جائے تو جائز ہے یا نا جائز؟

الجواب: (۱) قرآن مجید میں تمام ماکان و مایکون کا بیان ہے،

قال اللہ تعالٰی "نَزَّلْنَا عَلَیْكَ الْكِتٰبَ تِبْیَانًا لِّكُلِّ شَیْءٍ" 2 - اللہ تعالٰی نے ارشاد فرمایا: ہم نے آپ پر ایک عظیم کتاب نازل فرمائی جو ہر چیز کا واضح بیان ہے۔ (ت)

اور حدیثوں میں شہادت شریفہ کا صاف ذکر ہے، امام ابن حجر مکی رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ کی صواعق محرقہ و غیر ہا میں اُن کی تفصیل ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم (۲) جبکہ روایات صحیحہ، بروجہ صحیحہ بیان کی جائیں اور غم پروری و غیرہ ممنوعات شرعیہ نہ ہوں تو ذکر شریف

---

1 القرآن الکریم ۱۲/ ۴۹ 2 القرآن الکریم ۱۶/ ۸۹

Fatawa Rizvia, Volume 23

...is a cause for the descent of Allah's mercy, and distributing sweets is a good practice. And Allah Almighty knows best.

Problem 402 to 404: From the city, Zakira neighborhood, asked by Munshi Shaukat Ali Sahib, Octroi Clerk, 8 Muharram al-Haram 1339 AH. (1) What is the ruling of the people of Sharia in this matter regarding Muslims attending the gatherings of Rafidis and listening to elegies (marsiya), and eating things from their 'niyaz' (offerings), especially on the 8th of Muharram when visiting them; is eating food permissible or not? (2) Some Muslims wear green clothes in Muharram, and what is the ruling on black clothes?

The Answer: (1) Going and listening to elegies is haram (forbidden). The things from their 'niyaz' should not be taken; their 'niyaz' is not truly 'niyaz', and it is likely not free from impurity. At the very least, it contains water from their impure 'qultain' (large water vessels), and attending those gatherings is severely cursed, and participation in it causes a curse. (2) Green and black clothes in Muharram are signs of mourning, and mourning is haram, especially black, which is the emblem of the base Rafidis. And Allah Almighty knows best.

Problem 405: From Kashmiri Gate, Station 4, Sondhi Contractor, asked by Amir Hasan Bedwale, 9 Shaban 1339 AH. What do the scholars of religion say in this matter regarding the Milad Sharif currently in vogue, where sweets etc. are distributed, and the 'nazr and niyaz' etc. for the masters of the pure household (Ahl al-Bayt), may Allah be pleased with them all, which occurs in Muharram or other times—how is it to go and participate, and eat and drink, regardless of the community, even if it is among Shias, how is eating, drinking, or participating? And what ruling do the 'Mawlavis' give for those who prevent people from participating or joining in it?

The Answer: The blessed gathering and the 'niyaz sharif' that are free from Sharia prohibitions are all good and commendable, and participating in them brings reward, and eating from them is also permissible. Anyone who forbids them without a Sharia-based reason is on falsehood; this is the work of Wahhabis. However, participating in gatherings at a Rafidi's place is not permissible, nor should food be eaten there; even social interaction with them is not allowed. And if the food there contains meat, it is definitely haram and carrion, unless the slaughtering, cooking, and bringing it before them all happened under the supervision of Muslims, never disappearing from a

Muslim's sight at any point. Those who forbid participation at the places of the Rawafid are on the truth. And Allah Almighty knows best.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

...अल्लाह की रहमत के उतरने का कारण है और मिठाई बाँटना एक अच्छा व्यवहार है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 402 से 404: शहर मुहल्ला ज़ख़ीरा से, मुंशी शौकत अली साहब, क्लर्क ऑक्ट्रॉय द्वारा पूछा गया, 8 मुहर्रम अल-हराम 1339 हिजरी। (1) इस मसले में शरीयत के जानकारों का क्या हुक्म है कि मुसलमानों का राफ़िज़ियों (शियाओं) की मजलिसों में जाना और मरसिया सुनना, उनकी नियाज़ की चीज़ें खा लेना, ख़ासकर आठवें मुहर्रम को जब उनके यहाँ हाज़िरी होती है, क्या खाना जायज़ है या नहीं? (2) मुहर्रम में कुछ मुसलमान हरे कपड़े पहनते हैं और काले कपड़ों का क्या हुक्म है?

अल-जवाब: (1) जाना और मरसिया सुनना हराम है, उनकी नियाज़ की चीज़ न ली जाए, उनकी नियाज़ नियाज़ नहीं है, और वह अक्सर गंदगी से खाली नहीं होती, कम से कम उनके नापाक 'कुलतैन' (बड़े बर्तन) का पानी ज़रूर होता है, और वह हाज़िरी सख़्त लानती है और उसमें शिरकत लानत का कारण है। (2) मुहर्रम में हरे और काले कपड़े मातम (शोक) की निशानी हैं और मातम हराम है, ख़ासकर काला रंग कमीने राफ़िज़ियों का प्रतीक है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 405: कश्मीरी दरवाज़ा थाना 4, सोंधी ठेकेदार से, अमीर हसन बेदवाले द्वारा पूछा गया, 9 शाबान 1339 हिजरी। उलेमा-ए-दीन इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि मौजूदा ज़माने में जो मीलाद शरीफ़ प्रचलित है और उसमें मिठाई वग़ैरह बांटी जाती है और सैयादान-ए-अहल-ए-बैत अतहार (अल्लाह उन सब से राज़ी हो) की जो नज़्र-ओ-नियाज़ वग़ैरह मुहर्रम में या ग़ैर-मुहर्रम में होती है, उसमें जाकर शिरकत करना और खाना-पीना कैसा है, चाहे वह किसी भी क़ौम में हो, यहाँ तक कि शियाओं में हो, उसका खाना-पीना या शिरकत करना कैसा है? और जो लोग इसमें शिरकत करने से या शरीक होने से मना करते हैं, उनके लिए मौलवी लोग क्या हुक्म फ़रमाते हैं?

अल-जवाब: मुबारक मजलिस और नियाज़ शरीफ़ जो शरीयत की मनाही वाली चीज़ों से पाक हों, सब अच्छी और बेहतर हैं और उनमें शिरकत सवाब का कारण है और उनका खाना भी जायज़ है, और जो इनको बिना किसी शरीयत की वजह के मना करे वह ग़लत पर है, यह वहाबियों का काम है। लेकिन राफ़िज़ी (शिया) के यहाँ की मजलिसों में शिरकत जायज़ नहीं, न ही उनके यहाँ खाना खाया जाए, उनसे मेल-जोल ही जायज़ नहीं। और अगर उनके यहाँ के खाने में गोश्त है तो वह बिल्कुल हराम और मुर्दार है, सिवाय इसके कि ज़िबह होना, पकना और सामने लाना सब मुसलमानों की

निगरानी में हुआ हो और किसी भी समय मुसलमान की नज़रों से ओझल न हुआ हो। रवाफ़िज़ (शियाओं) के यहाँ शिरकत से जो लोग मना करते हैं, वे हक़ पर हैं। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

पृष्ठ 757 का 768

باعث نزول رحمت الٰہی ہے اور تقسیم شیرینی ایک سلوک حسن۔ واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۴۰۲ تا ۴۰۴: از شہر محلہ ذخیرہ مسئولہ منشی شوکت علی صاحب محرر چونگی ۸ محرم الحرام ۱۳۳۹ھ (۱) کیا حکم ہے اہل شریعت کا اس مسئلہ میں کہ رافضیوں کی مجلس میں مسلمانوں کا جانا اور مرثیہ سننا، ان کی نیاز کی چیز کھالینا خصوصاً آٹھویں محرم کو جبکہ ان کے یہاں حاضری ہوتی ہے کھانا جائز ہے یا نہیں؟ (۲) محرم میں بعض مسلمان ہرے کپڑے پہنتے ہیں اور سیاہ کپڑوں کا کیا حکم ہے؟

الجواب: (۱) جانا اور مرثیہ سننا حرام ہے ان کی نیاز کی چیز نہ لی جائے، ان کی نیاز نیاز نہیں، اور وہ غالباً نجاست سے خالی نہیں ہوتی، کم از کم ان کے ناپاک قُلتین کا پانی ضرور ہوتا ہے، اور وہ حاضری سخت ملعون ہے اور اس میں شرکت موجبِ لعنت۔ (۲) محرم میں سبز اور سیاہ کپڑے علامت سوگ ہیں اور سوگ حرام ہے خصوصاً سیاہ کا شعار رافضیانِ لیام ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۴۰۵: از کاشمیری دروازہ تھانہ ۴، سوندھی ٹھیکیدار مسئولہ امیر حسن بیدوالے ۹ شعبان ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ موجودہ زمانہ میں جو میلاد شریف مروّج ہے اور اس میں شیرینی وغیرہ تقسیم ہوتی ہے اور حضرات سیدانِ اہل بیت اطہار رضوان اللہ تعالٰی علیہم اجمعین کی جو نذر و نیاز وغیرہ محرم میں یا غیر محرم میں ہوتی ہے اس میں جاکر شرکت کرنا اور کھانا پینا کیسا ہے چاہے کسی قوم میں ہو خواہ شیعہ میں ہو اس کا کھانا پینا یا شرکت دینا کیسا ہے؟ اور جو لوگ اس میں شرکت دینے سے یا شریک ہونے پر منع کرتے ہیں ان کے واسطے مولوی لوگ کیا حکم فرماتے ہیں؟

الجواب: مجلسِ مبارک اور نیازِ شریف کہ منکرات شرعیہ سے خالی ہیں سب خوب و مستحسن ہیں اور ان میں شرکت باعث ثواب اور ان کا کھانا بھی جائز، اور جو ان کو بلاوجہ شرعی منع کرے باطل پر ہے یہ وہابیہ کا کام ہے لیکن رافضی کے یہاں کی مجالس میں شرکت جائز نہیں، نہ اس کے یہاں کھانا کھایا جائے، اس سے میل جول ہی جائز نہیں اور اگر اس کے یہاں کے کھانے میں گوشت ہے جب تو وہ قطعی حرام و مردار ہے مگر یہ کہ ذبح ہونا اور پکنا اور اس کے سامنے لانا سب مسلمانوں کے زیر نظر ہوا ہو کسی وقت مسلمان کی نگاہ سے غائب نہ ہوا ہو۔ روافض کے یہاں شرکت جو لوگ منع کرتے ہیں حق پر ہیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم

Volume 23 | Fatawa Ridawiyya

Question 405 to 406: From Nizamabad district Azamgarh, petitioner Syed Asghar Ali Sahib, 9 Shaban Wednesday 1339 AH. What do the scholars of religion say about: (1) A person who is a Shia and is staunch in his religion, should Muslim Hanafis have him recite in a Mawlid gathering or not, especially in a situation where he recites such narrations which insult the Sahaba and the Sunni school of thought? (2) A Muslim who adheres to the Sunni Hanafi school of thought, should he participate in Shia gatherings and manage their processions (like playing Tasha, drums, lighting, arranging the horse procession which they call Duldul Taboot) and consider such participation permissible according to the Hanafi school? Especially, what is the ruling on attending gatherings where narrations contrary to the Hanafi school are recited? Explain and be rewarded.

The Answer: (1) It is forbidden (Haram) to have a Rafidhi (Shia) recite in a sacred gathering, | Because putting him forward constitutes honoring him, whereas it has been made obligatory upon them [Muslims] to humiliate him according to Shariah. Tabyin al-Haqa'iq, etc. | Because putting him forward involves honoring him, whereas it is necessary for people according to Shariah to insult and humiliate him, as mentioned in Tabyin al-Haqa'iq etc. (T) |

This is the case even if he does not say anything insulting about any companion or the Ahlus Sunnat school. If he does so, then the one who knowingly has him recite is not only committing a haram act but is a misguided Rafidhi like him. And Allah Almighty knows best. (2) Participating in the gatherings of Rafidhis and their superstitions is forbidden (Haram), and there is a severe ruling on considering it permissible. If the Ahlus Sunnat school is being attacked in those gatherings, then whoever is pleased with participating in them will be nothing but misguided. We seek refuge in Allah Almighty. And Allah Almighty knows best. Question 407: From Surat Sagrampura, Mohalla Maulvi Ismail deceased, petitioner Ghulam Rasul bin Abdul Rahim, 14 Ramadan 1339 AH. What do the scholars of religion say: some individuals gather on the 11th night of every month for the purpose of conveying rewards (Isal-e-Thawab)...

---

1. Tabyin al-Haqa'iq, Chapter on Imamate and Impurity in Prayer, Al-Matba'at al-Kubra Bulaq Egypt 1/134

जिल्द 23 | फ़तावा रज़विया

मसाला 405 से 406: निज़ामाबाद जिला आज़मगढ़ से, प्रश्नकर्ता सैयद असगर अली साहब, 9 शाबान बुधवार 1339 हिजरी। उलेमा-ए-दीन क्या फरमाते हैं कि: (1) जो व्यक्ति शिया हो और अपने मज़हब में कट्टर हो, क्या मुस्लिम हनफियों को उससे महफ़िल-ए-मीलाद शरीफ़ पढ़वानी चाहिए या नहीं, विशेष रूप से ऐसी स्थिति में जब वह ऐसी रिवायतें पढ़ता है जिससे सहाबा और सुन्नी मज़हब की तौहीन होती है? (2) जो मुसलमान सुन्नी हनफी मज़हब का पाबंद हो, वह शियों की मजलिसों में शिरकत करे और उनके जुलूस का इंतज़ाम (जैसे ताशा, ढोल, रोशनी, जुलूस की घोड़ी जिसे वह दुलदुल ताबूत कहते हैं) करे और इस शिरकत को मज़हब-ए-हनफी की रूह से जायज़ समझे, विशेष रूप से ऐसी मजलिसों में शिरकत करना जिसमें मज़हब-ए-हनफी के खिलाफ़ रिवायतें पढ़ी जाती हैं, वह कैसा है? बयान फरमाएं और सवाब पाएं।

जवाब: (1) राफ़िज़ी से मजलिस शरीफ़ पढ़वाना हराम है, | क्योंकि उसे आगे करने में उसकी ताज़ीम (सम्मान) है, जबकि शरीयत में उन पर उसे अपमानित करना अनिवार्य है। तबीयिन अल-हक़ाइक़ आदि। | इसलिए कि उसे आगे करने में उसकी ताज़ीम है हालांकि शरीयत में लोगों पर उसकी तौहीन और तज़लील (अपमान) ज़रूरी है, जैसा कि तबीयिन अल-हक़ाइक़ वगैरह में मज़कूर है। (त) |

यह उस स्थिति में है जब वह किसी सहाबी या मज़हब-ए-अहल-ए-सुन्नत की तौहीन न करे। और अगर वह ऐसा करता है, तो जो जानबूझकर उससे पढ़वाता है वह न केवल हराम का मुर्तकिब है बल्कि उसी की तरह गुमराह राफ़िज़ी है। वल्लाह तआला आलम। (2) रावाफ़िज़ (शियों) की मजलिसों और उन खुराफात में शिरकत हराम है, और इसे जायज़ समझने पर सख्त हुक्म है। अगर उन मजलिसों में मज़हब-ए-अहल-ए-सुन्नत पर हमला होता हो तो उनमें शिरकत पर राज़ी होने वाला गुमराह के सिवा कुछ न होगा। वल-इयाज़ु बिल्लाह तआला। वल्लाह तआला आलम। मसाला 407: सूरत सग्रामपुरा, मोहल्ला मौलवी इस्माइल मरहूम से, प्रश्नकर्ता गुलाम रसूल बिन अब्दुल रहीम, 14 रमज़ान 1339 हिजरी। उलेमा-ए-दीन क्या फरमाते हैं कि कुछ व्यक्तियों ने हर महीने की ग्यारहवीं रात को ईसाल-ए-सवाब की नीयत से एकत्रित होकर...

---

1. तबीयिन अल-हक़ाइक़, बाब अल-इमामत वल-हदस फिस-सलात, अल-मतबाअतुल कुबरा बोलाक़ मिस्र 1/134

مسئلہ ۴۰۵ تا ۴۰۶: از نظام آباد ضلع اعظم گڑھ مسئولہ سید اصغر علی صاحب ۹ شعبان چہار شنبہ ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین کہ: (۱) جو شخص شیعہ ہو اور اپنے مذہب میں سخت ہو اس سے مسلمان حنفیوں کو محفل میلاد شریف پڑھانا چاہئے یا نہیں بالخصوص ایسی حالت میں جبکہ وہ ایسی روایات پڑھتا ہے جس سے صحابہ اور سنی مذہب کی توہین ہوتی ہے۔ (۲) جو مسلمان سنی مذہب حنفی کا پابند ہو وہ شیعوں کی مجلسوں میں شرکت کرے اور ان کے جلوس کا انتظام (مثل تاشہ، ڈھول، روشنی، جلوس گھوڑی کا جس کو دلدل تابوت کہتے ہیں) کرے اور اس شرکت کو مذہب حنفی کی رو سے جائز سمجھے بالخصوص ایسی مجالس میں شرکت کرنا کہ جس میں روایات خلاف مذہب حنفی پڑھی جاتی ہیں وہ کیسا ہے؟ بینوا توجروا الجواب: (۱) رافضی سے مجلس شریف پڑھوانا حرام ہے، | لان فی تقدیمه تعظیمه وقد وجب علیهم اهانته شرعاً، تبیین الحقائق وغیرہ۔ | اس لئے کہ اس کو آگے کرنے میں اس کی تعظیم ہے حالانکہ شریعت میں لوگوں پر اس کی توہین و تذلیل ضروری ہے، جیسا کہ تبیین الحقائق وغیرہ میں مذکور ہے۔ (ت) |

یہ اسی حالت میں ہے کہ وہ کوئی بات کسی صحابی یا مذہب اہلسنت کی توہین نہ کرے اور اگر ایسا کرتا ہے تو جو دانستہ اس سے پڑھوائے فقط مرتکب حرام نہیں بلکہ اسی کی طرح گمراہ رافضی ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ (۲) مجالسِ روافض اور ان خرافات میں شرکت حرام ہے اور اس کے جائز سمجھنے پر سخت حکم ہے اگر ان مجالس میں مذہب اہلسنت پر حملہ ہوتا ہو تو ان میں شرکت پر راضی نہ ہو گا مگر گمراہ۔ والعیاذ باللہ تعالٰی اعلم۔ مسئلہ ۴۰۷: از سورت سگرامپورہ محلہ مولوی اسمعیل مرحوم مسئولہ غلام رسول بن عبد الرحیم ۱۴ رمضان ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین کہ چند اشخاص نے گیار ہویں شب ہر مہینہ میں مجتمع ہو کر بغرض ایصال ثواب

Fatawa Ridawiyya, Volume 23

To the blessed soul of Hazrat Mahbub-e-Subhani Sayyiduna Abdul Qadir Jilani (may Allah be pleased with him), after reciting the tasbih of Durood Sharif, Kalimah Tahlil, and Surah Ikhlas, people recite tasbih with "Ya Ghawth, Ya Ghawth, Ya Ghawth." Is this permissible according to Sharia or not? If, instead of this being permissible, one recites Durood Sharif or Kalimah Tahlil etc. as dhikr, how would that be? State and be rewarded. (Translator)

The Answer: It is permissible, there is no harm. The fact that Durood Sharif or tasbih and tahlil are superior to it is not a reason for prohibition; otherwise, except for the best of dhikr "La ilaha illAllah," every prayer, dhikr, and Durood Sharif would become prohibited. In fact, all dhikrs, of which the recitation of the Quran is the most superior, would be prohibited, as is the recitation of the Quran during non-disliked times for voluntary prayers, for which voluntary prayer is superior. There is one more point worthy of consideration here: the questioner mentioned his belief in the permissibility of calling upon other than Allah in times of need and distress. Calling upon prophets and saints (peace be upon them) is not calling upon someone other than Allah, but rather it is calling upon Allah Himself, as that is the connection and basis of the call, just as it is mentioned in Multaqit, Durr-e-Mukhtar, and Alamgiri:

Humility towards other than Allah is forbidden.[1]	**Humility for other than Allah is forbidden.**

Even though the Quran, Hadith, and these very books are full of commands for humility towards prophets, saints, parents, teachers, etc. The reason is the same: humility towards them is not humility towards someone other than Allah, but for Allah Himself, as the connection to Him is maintained. It is because of neglecting this point that the Wahhabis (may Allah Almighty forsake them) fell into manifest polytheism and began calling Muslims polytheists. They saw prophets and saints as having an independent existence against the divine existence and considered calling upon them as calling upon someone other than God. Similarly, in seeking help from them and honoring them in every matter, they maintained the consideration of otherness and independence and became the realization of the verse: "They wish to differentiate between Allah and His messengers"[2] (They want to separate between Allah Almighty and His Messengers. - Translator). A detailed explanation of this is in our treatise 'Al-Istimdad' and 'Kashf-e-Dalal-e-Deoband'. And Allah Almighty knows best.

Problem 408: From Vadnagar, Dayamah Kaana, Gujarat, near the gate of the carriage, House of Chandar Sol, asked by Abdul Rahim Ahmadi, 23 Ramadan-ul-Mubarak 1339 AH.

Question: What do the scholars of religion say about preventing the people of the neighborhood from the blessed gathering of the leader of the first and the last?

---

[1] Durr-e-Mukhtar, Kitab al-Hazr wal-Ibaha, Bab al-Istibra etc., Matba' Mujtabai, Delhi, 2/245 [2] Al-Quran al-Karim, 4/150

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23

हज़रत महबूब-ए-सुब्हानी सय्यदुना अब्दुल क़ादिर जिलानी (रज़िअल्लाहु तआला अन्हु) की रूह के लिए दुरूद शरीफ़ की तस्बीह, कलिमा तहलील और सूरह इखलास शरीफ़ के बाद 'या ग़ौस या ग़ौस या ग़ौस' के साथ तस्बीह पढ़ना शरीअत के लिहाज़ से जायज़ है या नहीं? अगर जायज़ होने के बजाय इसके दुरूद शरीफ़ या कलिमा तहलील वगैरह अज़कार पढ़ें तो कैसा है? बयान फरमायें, सवाब पायें। (अनुवादक)

अल-जवाब (उत्तर): जायज़ है, कोई हर्ज नहीं। दुरूद शरीफ़ या तस्बीह-ओ-तहलील का इससे अफ़ज़ल होना मना करने की वजह नहीं है, वर्ना अफ़ज़लुल अज़कार 'ला इलाहा इल्लल्लाह' के अलावा हर दुआ, ज़िक्र और दुरूद शरीफ़ सब मना हो जाते। बल्कि तमाम अज़कार कि क़ुरआन ख्वानी उन सब से अफ़ज़ल है, यहाँ तक कि गैर-मकरूह औक़ात में नफ़्ल नमाज़ में क़ुरआन ख्वानी भी कि नफ़्ल नमाज़ इससे अफ़ज़ल है। यहाँ एक और बात गौर करने लायक है: पूछने वाले ने ज़रूरत और मुसीबत के वक़्त 'निदा-ए-ग़ैरुल्लाह' (अल्लाह के सिवा किसी और को पुकारना) के जायज़ होने को अपना अक़ीदा बताया। अंबिया और औलिया (अलैहिमुस्सलाम) को पुकारना 'निदा-ए-ग़ैरुल्लाह' नहीं है बल्कि अल्लाह ही की निदा है, क्योंकि वही निस्बत और बुनियाद है जैसा कि 'मुल्तक़ित', 'दुर्रे मुख़्तार' और 'आलमगीरी' में है:

ग़ैर अल्लाह के लिए तवाज़ो हराम है।[1] ग़ैर अल्लाह के लिए विनम्रता हराम है।

हालांकि अंबिया, औलिया, माता-पिता और उस्तादों के लिए तवाज़ो के हुक्म से क़ुरआन, हदीस और खुद ये किताबें भरी पड़ी हैं। वजह वही है कि उनके लिए तवाज़ो ग़ैरुल्लाह की तवाज़ो नहीं है, बल्कि अल्लाह ही के लिए है क्योंकि उसी की निस्बत का लिहाज़ है। इसी नुक्ते से गफ़लत की वजह से वहाबी (अल्लाह तआला उन्हें बेसहारा करे) शिर्कए-जली में मुब्तला हो गए और मुसलमानों को मुशरिक कहने लगे। उन्हें अंबिया और औलिया, ईश्वरीय अस्तित्व के मुकाबले में स्वतंत्र अस्तित्व नज़र आए और उनकी निदा को खुदा के अलावा किसी और की निदा समझा। इसी तरह उनसे मदद माँगना और उनकी ताज़ीम करना, हर बात में वही ग़ैरियत और स्वायत्तता का लिहाज़ रखा और "वे चाहते हैं कि अल्लाह और उसके रसूलों के बीच फ़र्क करें"[2] (वे चाहते हैं कि अल्लाह तआला और उसके रसूलों के बीच जुदाई करें। - अनुवादक) के मिस्दाक़ हुए। इसका विस्तृत वर्णन हमारे रिसाले

'अल-इस्तिम्दाद' और 'कश्फ़-ए-दलाल-ए-देवबंद' में है। वल्लाहु तआला आलम (और अल्लाह तआला बेहतर जानता है)।

मसला 408: वडनगर, दयामह काना, गुजरात, गाड़ी के दरवाज़े के पास, चाँद रसूल का मकान, मुस्तफ़ा (पूछने वाले) अब्दुल रहीम अहमदाबादी, 23 रमज़ानुल मुबारक 1339 हिजरी।

सवाल: उलेमा-ए-दीन क्या कहते हैं कि सैय्यदुल अव्वलीन वल आख़िरीन की मजलिस-ए-मुबारक से मोहल्ले वालों को रोकना कैसा है?

---

[1] दुर्रे मुख़्तार, किताबुल हज़्र वल इबाहा, बाबुल इस्तिबरा वगैरह, मतबा मुजतबाई देहली 2/245 [2] अल-क़ुरआन अल-करीम 4/150

روح پرفتوح حضرت محبوبِ سبحانی سیدنا عبدالقادر جیلانی رضی اللہ تعالٰی عنہ کے درود شریف کی تسبیح و کلمہ تہلیل و سورہ اخلاص شریف کے بعد یاغوث یاغوث یاغوث کے ساتھ تسبیح پڑھتے ہیں آیا یہ شرعاً جائز ہے یا نہیں؟ در صورت جائز ہونے کے بجائے اس کے درود شریف یا کلمہ تہلیل وغیرہ اذکار پڑھیں تو کیسا؟ بینوا توجروا (بیان فرمائیے اجر پائیے۔ت)

الجواب: جائز ہے کوئی حرج نہیں اور درود شریف یا تسبیح و تہلیل کا اس سے افضل ہونا وجہ منع نہیں ورنہ سوا افضل الذکار لا الہ الا اللہ ہر دعاو ذکر و درود شریف سب ممنوع ہوجائیں بلکہ تمام اذکار کہ قرآن خوانی ان سب سے افضل ہے بلکہ غیر اوقاتِ کراہت نفل میں قرآن خوانی بھی کہ نماز نفل اس سے افضل ہے۔ یہاں ایک نکتہ اور قابل لحاظ ہے سائل نے وقت حاجت و مصیبت ندائے غیر اللہ کا جواز اپنا معتقد بتایا انبیاء و اولیاء علیہم الصلوۃ والسلام کی ندا ندائے غیر اللہ نہیں بلکہ اللہ ہی کی ندا ہے کہ وہی نسبت ملحوظ و مناط ندا ہے جس طرح کہ ملتقط ودر مختار و عالمگیریہ میں ہے:

التواضع لغیر اللہ حرام۔۱ غیر اللہ کے لئے تواضع حرام ہے۔

حالانکہ انبیاء و اولیاء اور ماں باپ اور اساتذہ وغیرہ ہم کے لئے تواضع کے حکم سے قرآن و حدیث اور خود یہ کتابیں مالامال ہیں تو وجہ وہی کہ ان کے لئے تواضع غیر اللہ کی تواضع نہیں اللہ ہی کے لئے ہے کہ اسی کی نسبت ملحوظ ہے اسی نکتہ سے غفلت کے سبب وہابیہ خذ لہم اللہ تعالٰی شرک جلی میں گرفتار ہوئے اور مسلمانوں کو مشرک کہنے لگے انہیں انبیاء واولیاء وجود الہی کے مقابل مستقل وجود نظر آئے اور ان کی ندا غیر خدا کی ندا جانی، یو ہیں ان سے استمداد ان کی

تعظیم ہر بات میں وہی غیریت و استقلال کا لحاظ رکھا اور "یُرِیدُونَ أَن یُفَرِّقُوا بَیْنَ اللَّهِ وَرُسُلِهِ"۲ (وہ چاہتے ہیں کہ اللہ تعالٰی اور اس کے رسولوں کے درمیان تفریق کریں۔ ت) کے مصداق ہوئے، اس کا زیادہ بیان ہمارے رسالہ الاستمداد و کشف ضلال دیوبند میں ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۴۰۸: از وڈ نگر دایہ مہ کانہ گجرات گاڑی کے دروازہ متصل مکان چاندار رسول مسئولہ عبدالرحیم احمد آبادی ۲۳ رمضان المبارک ۱۳۳۹ھ

سوال: کیا فرماتے ہیں علمائے دین کہ سید الاولین والآخرین کی مجلسِ مبارک سے اہل محلہ کو منع کرنا کیسا ہے؟

---

۱ درمختار کتاب الحظر والاباحۃ باب الاستبراء وغیرہ مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۲۴۵ ۲ القرآن الکریم ۴ / ۱۵۰

Fatawa Ridawiyyah Volume 23

Explain and be rewarded. (Provide a statement and receive a reward. - Translator)

Answer: If that noble assembly is free from Shariah-prohibited acts, and at that time there is no specific Shariah necessity calling for its prohibition, but someone prohibits it solely because they are a Wahhabi and dislikes the blessed assembly, then there is no doubt that the Wahhabis are misguided, irreligious, rather, apostate disbelievers. And Allah Almighty knows best.

Concerning the Issue of Mawlid An Important and Reasoned Fatwa by Alahazrat Which was not previously included in this volume; in view of the importance of the fatwa, we have included it at this point.

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful. We praise Him and send blessings upon His Noble Messenger.

Question 409: What do the scholars of religion and the muftis of the clear Shariah say regarding the issue of the gathering for the noble Mawlid and standing (Qiyam) at the time of the mention of the birth of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him)? Some people refuse this standing for the reason that it did not exist in the first three generations (Qurun-e-Thalatha) and declare it impermissible. They say that a specific prohibition regarding this is recorded from reliable scholars. For instance, it is stated in Seerat-e-Shami: "This standing is an innovation (Bid'at) for which there is no basis." (This standing is an innovation, it has no basis. - Translator). What is the state of their statements? Explain and be rewarded. (Provide a statement and receive a reward. - Translator)

Answer: Allah Almighty has commanded the narration and expression of His blessings and to celebrate with joy regarding His grace and mercy. Allah Almighty said: "And as for the blessing of your Lord, proclaim [it]." 2 And publicize the blessings of your Lord well. (Translator)

1. Insan al-Uyun fi Sirat al-Amin al-Ma'mun, Chapter on naming him Muhammad and Ahmad, Al-Maktaba al-Islamiya, Beirut, 1/83.
2. The Holy Quran 93/11.

फतावा रज़विया जिल्द 23

स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें। (बयान फरमाएँ और अज्र पाएँ। - अनुवादक)

उत्तर: यदि वह पवित्र सभा शरीअत-निषिद्ध कार्यों से मुक्त हो, और उस समय उसे रोकने के लिए कोई विशेष शरीअत की आवश्यकता न हो, बल्कि कोई केवल इस आधार पर रोकता है कि वह वहाबी है और उस मुबारक सभा को बुरा जानता है, तो इसमें कोई संदेह नहीं कि वहाबी गुमराह, अधर्मी, बल्कि धर्मत्यागी काफिर हैं। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मिलाद के मसले से संबंधित आला हज़रत का एक महत्वपूर्ण और तर्कपूर्ण फतवा जो पहले इस जिल्द में शामिल नहीं था; फतवे के महत्व को देखते हुए हमने इसे इस स्थान पर शामिल कर दिया है।

अल्लाह के नाम से, जो अत्यंत दयालु और कृपाशील है। हम उसकी प्रशंसा करते हैं और उसके सम्मानित रसूल पर दरूद भेजते हैं।

मसला 409: धर्म के विद्वान और स्पष्ट शरीअत के मुफ्ती इस मसले में क्या कहते हैं कि महफिल-ए-मिलाद शरीफ और हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के जन्म के ज़िक्र के समय खड़े होना (क़ियाम) कैसा है? कुछ लोग इस क़ियाम से इस कारण इनकार करते हैं कि यह शुरुआती तीन पीढ़ियों (क़ुरून-ए-सलासा) में नहीं था और इसे नाजायज़ बताते हैं। वे कहते हैं कि विश्वसनीय विद्वानों से इस बारे में विशेष निषेध आया है। उदाहरण के लिए, सीरत-ए-शामी में है: "यह क़ियाम बिदअत है जिसकी कोई बुनियाद नहीं है।" (यह क़ियाम बिदअत है, इसकी कोई असल नहीं है। - अनुवादक)। उनके कथनों की क्या स्थिति है? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें। (बयान फरमाएँ और अज्र पाएँ। - अनुवादक)

उत्तर: अल्लाह तआला ने अपनी नेमतों के वर्णन और प्रकटीकरण और उसके अनुग्रह और दया के साथ पूर्णतः खुशी मनाने का आदेश दिया है। अल्लाह तआला ने फरमाया: "और अपने रब की नेमत का खूब चर्चा करो।" 2 और अपने रब की नेमतों को अच्छी तरह प्रचारित करो। (अनुवादक)

1. इंसान अल-उयून फी सीरत अल-अमीन अल-मामून, उनके नाम मुहम्मद और अहमद रखे जाने का अध्याय, अल-मकतबा अल-इस्लामिया, बेरूत, 1/83।
2. अल-कुरानुल करीम 93/11।

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۳

بینوا توجروا (بیان فرماؤ اجر پاؤ۔ت) الجواب: اگر وہ مجلس شریف منکرات شرعیہ سے خالی ہو اور اس وقت منع کرنے کے لئے کوئی ضرورت خاصہ شرعیہ داعی نہ ہو بلکہ صرف اس بنا پر منع کرتا ہے کہ وہابی ہے اور مجلسِ مبارک کو برا جانتا ہے تو اس میں شک نہیں کہ وہابیہ گمراہ بددین بلکہ کفار مرتدین ہیں۔ واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ میلاد سے متعلق اعلٰیحضرت کا ایک اہم اور مدلل فتوٰی جو پہلے اس جلد میں شامل نہ تھا فتوٰی کی اہمیت کے پیش نظر ہم نے اسے اس مقام پر شامل کردیا ہے۔

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم ط نحمدہ ونصلی علی رسولہ الکریم ط

مسئلہ ۴۰۹: کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ محفل میلاد شریف و قیام بوقت ذکر ولادت آنحضرت صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کیا ہے بعض لوگ اس قیام سے انکار کرتے ہیں بدیں وجہ کہ قرون ثلثہ میں نہ تھا اور ناجائز بتاتے ہیں اور کہتے ہیں کہ ثقات علماء سے خاص اس بارے میں منع وارد ہے، چنانچہ سیرت شامی میں ہے: ہذا القیام بدعۃ لا اصل لھا (یہ قیام بدعت ہے اس کی کچھ اصل نہیں ہے۔ت) ان کے اقوال کا کیا حال ہے؟ بینوا توجروا (بیان فرماؤ اجر پاؤ۔ت) الجواب: اللہ تعالٰی نے اپنی نعمتوں کا بیان و اظہار اور اپنے فضل ورحمت کے ساتھ مطلقاً خوشی منانے کا حکم دیا ہے، قال اللہ تعالٰی: "وَ اَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ ﴿۱۱﴾" 2 اور اپنے رب کی نعمتوں کا خوب چرچا کرو۔ (ت)

1 انسان العیون في سیرۃ الامین المامون باب تسمیتہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم محمدا واحدا المکتبۃ الاسلامیہ بیروت ۱ / ۸۳ 2 القرآن الکریم ۹۳/ ۱۱

Volume 23

Fatawa Razawiyya

Allah Almighty says:

"Say, 'In the bounty of Allah and in His mercy - in that let them rejoice'" [1] (O Beloved! Tell them that upon receiving Allah's grace and His mercy, (people) should rejoice (T))

The birth of the Master of 'Lawlak' (the Prophet Muhammad) is the origin of all blessings, Allah Almighty says:

"Allah has indeed conferred a great favor upon the believers when He sent among them a Messenger from themselves" [2] (Indeed, Allah's great favor was upon the Muslims that He sent among them a Messenger from their own kind. (T))

And He says:

"And We have not sent you but as a mercy for all the worlds." [3] (O Beloved!) And We have not sent you except as a mercy for both the worlds. (T)

So, we are commanded by definitive text (Nass-e-Qat'i) to describe and express your virtues, and the more Muslims participate in good deeds, the more excellence and mercy it brings. In this same gathering, mentioning the birth of the Holy Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) is called a gathering (Majlis) or assembly (Mehfil) of Mawlid. Imam Abu al-Khayr al-Sakhawi writes:

"Then the people of Islam throughout all regions and cities have never ceased to engage themselves in the month of his birth (may Allah bless him and grant him peace) by making wonderful banquets containing high and joyful matters, and they give various kinds of charities in its nights, and they show happiness, and increase in good deeds, and they are concerned with reading his noble Mawlid, and from its blessings, every general grace appears upon them. End."

That is, the people of Islam in all regions and cities remain engaged in excellent works and best activities in the month of the birth of the Messenger (may Allah's peace and blessings be upon him), and in the nights of this blessed month, they perform various kinds of charities, expressions of joy, abundance of good deeds, and the organized reading of the noble Mawlid, and through its blessings, a great grace manifests upon them. End. (T)

[1] Al-Quran Al-Karim 10/58 [2] Al-Quran Al-Karim 3/164 [3] Al-Quran Al-Karim 21/107 [4] Insan al-Uyun with reference to Al-Sakhawi, Chapter on naming him Muhammad and Ahmad, Al-Maktabah al-Islamiyyah Beirut 1/83; Ianat al-Talibin, Chapter on Mahr, topic on the virtue of Mawlid an-Nabawi celebrations, Beirut 3/362-365.

जिल्द २३

फ़तावा रज़विया

और अल्लाह तआला ने फ़रमाया:

"कहो, यह अल्लाह के फ़ज़्ल और उसकी रहमत से है; सो चाहिए कि वे इस पर खुशियाँ मनाएँ।" [1] (ऐ महबूब! आप फ़रमा दीजिए कि अल्लाह के फ़ज़्ल और उसकी रहमत (के मिलने) पर चाहिए कि (लोग) खुशी मनाएँ(त))

हुज़ूर साहिबे 'लौलाक' की विलादत तमाम नेमतों की असल है, अल्लाह तआला फ़रमाता है:

"बेशक अल्लाह ने मोमिनों पर बड़ा एहसान किया कि उनमें उन्हीं में से एक रसूल भेजा।" [2] (बेशक अल्लाह का बड़ा एहसान हुआ मुसलमानों पर कि उनमें उन्हीं में से एक रसूल भेजा। (त))

और फ़रमाता है:

"और हमने तुम्हें तमाम जहानों के लिए रहमत बना कर ही भेजा।" [3] (ऐ महबूब!) और हमने तुम्हें न भेजा मगर दोनों जहानों के लिए रहमत। (त)

तो आपकी खूबियों के बयान और इज़हार का हुक्म हमें कतई दलील (नस) से हुआ, और नेक काम में जितने ज़्यादा मुसलमान शामिल हों, उतनी ही ज़्यादा खूबी और रहमत का सबब है। इसी मजमे में हुज़ूर अकदस (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) की विलादत का ज़िक्र करने का नाम मजलिसे मीलाद है। इमाम अबू अल-खैर सखावी तहरीर फ़रमाते हैं:

"फिर तमाम अतराफ़ व अक़्तार और शहरों में अहले इस्लाम हमेशा से हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की विलादत के महीने में उम्दा दावतों के एहतमाम में मशगूल रहते हैं, जिनमें आला और खुशगवार उमूर शामिल होते हैं, और इसकी रातों में मुख्तलिफ़ किस्म के सदकात खैरात करते हैं, और अपनी खुशी का इज़हार करते हैं, और नेक कामों में इज़ाफ़ा करते हैं और हुज़ूर के मीलाद शरीफ के ज़िक्र का एहतमाम करते हैं, और उन पर उसकी बरकतों से हर आम फ़ज़्ल ज़ाहिर होता है। तमाम।"

यानी फिर अहले इस्लाम तमाम अतराफ़ व अक़्तार और शहरों में विलादत-ए-रिसालत माआब (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) के महीने में उम्दा कामों और बेहतरीन मशगूलों में रहते हैं और

इस माहे मुबारक की रातों में किस्म-किस्म के सदक़ात और इज़हारे सुरूर व कसरत-ए-हसनात व एहतमाम-ए-किरात-ए-मौलद-ए-शरीफ़ अमल में लाते हैं और इसकी बरकत से उन पर फ़ज़्ले अज़ीम ज़ाहिर होता है। इन्तहा (त)।

[1] अल-कुरान अल-करीम १० / ५८ [2] अल-कुरान अल-करीम ३ / १६४ [3] अल-कुरान अल-करीम २१ / १०७ [4] इन्सान अल-उयून ब-हवाला सखावी, बाब: आपका नाम मुहम्मद व अहमद रखना, अल-मकतबतुल इस्लामिया बैरुत १/८३, इआनतुल तालिबईन, फ़स्ल महर के बयान में, मीलाद नबवी के फ़ज़ायल का बयान, बैरुत ३/३६२-३६५।

पृष्ठ 761/768

جلد ۲۳

فتاوی رضویہ

وقال اللہ تعالی:

"قُلْ بِفَضْلِ اللهِ وَبِرَحْمَتِهٖ فَبِذٰلِكَ فَلْيَفْرَحُوْا" ۱ (اے محبوب! آپ فرما دیجیئے کہ اللہ کے فضل اور اس کی رحمت (کے ملنے) پر چاہئے کہ (لوگ) خوشی کریں (ت))

ولادتِ حضور صاحبِ لولاک تمام نعمتوں کی اصل ہے، اللہ تعالی فرماتا ہے:

"لَقَدْ مَنَّ اللهُ عَلَى الْمُؤْمِنِيْنَ اِذْ بَعَثَ فِيْهِمْ رَسُوْلاً" ۲ (بیشک اللہ کا بڑا احسان ہوا مسلمانوں پر کہ ان میں انہیں میں سے ایک رسول بھیجا۔ (ت))

اور فرماتا ہے:

"وَمَا اَرْسَلْنٰكَ اِلَّا رَحْمَةً لِّلْعٰلَمِيْنَ" ۳ (اے محبوب!) اور ہم نے تمہیں نہ بھیجا مگر رحمت دونوں جہان کے لئے۔ (ت)

تو آپ کی خوبیوں کے بیان و اظہار کا نص قطعی سے ہمیں حکم ہوا اور کار خیر میں جس قدر مسلمان کثرت سے شامل ہوں اسی قدر زائد خوبی اور رحمت کا باعث ہے، اسی مجمع میں ولادتِ حضور اقدس صلی اللہ تعالی علیہ وسلم کے ذکر کرنے کا نام مجلس و محفل میلاد ہے۔ امام ابو الخیر سخاوی تحریر فرماتے ہیں:

ثم لازال اهل الاسلام فی سائر الاقطار والمدن یشتغلون فی شهر مولده صلی الله علیه وسلم بعمل الولائم البدیعة المشتملة علی الامور البهجة الرفیعة ویتصدقون في لیالیه بأنواع الصدقات ویظهرون السرور یزیدون فی المبرات ویهتمون بقرأة مولده الکریم ویظهر علیهم من برکاته کل فضل عمیم انتهی۔

یعنی پھر اہلِ اسلام تمام اطراف واقطار اور شہروں میں بمالہ ولادتِ رسالت مآب صلی اللہ تعالی علیہ وسلم عمدہ کاموں اور بہترین شغلوں میں رہتے ہیں اور اس ماہ مبارک کی راتوں میں قسم قسم کے صدقات اور اظہارِ سرور و کثرتِ حسنات و اہتمامِ قرآۃِ مولدِ شریف عمل میں لاتے ہیں اور اس کی برکت سے ان پر فضلِ عظیم ظاہر ہوتا ہے۔ انتہی۔ (ت)

۱ القرآن الکریم ۱۰ / ۵۸ ۲ القرآن الکریم ۳ / ۱۶۴ ۳ القرآن الکریم ۲۱ / ۱۰۷ ۴ انسان العیون بحواله السخاوی باب تسمیته صلی الله علیه وسلم محمدا واحدا، المکتبة الاسلامیه بیروت ۱ / ۸۳، اعانة الطالبین فصل في الصداق مطلب في فضل عمل المولد النبوی صلی الله علیه وسلم بیروت ۳ / ۳۶۲-۳۶۵

Header: Fatawa Razawiyya, Volume 23

The assertion by some that Milad (the celebration of the Prophet's birth), in its specific current form, did not exist during the first three generations (of Islam) and is therefore impermissible, is void and incoherent. This is because it is incorrect to treat eras or time as a legislator in Shari'a; specifically, to claim that if an act occurs in a certain era it is acceptable, but if it occurs in another, it is void and misguidance. In terms of both Shari'a and reason, time has no influence on legal rulings or on whether an action is deemed good or bad. A virtuous deed is good regardless of when it is performed, and an evil deed is bad regardless of its timing.

[Table/Box 1] Arabic: In the noble Hadith: "Whoever institutes a good practice (Sunnah Hasanah) will have its reward and the reward of those who act upon it." And of this type is the statement of our master Umar (may Allah be pleased with him) regarding Tarawih: "What an excellent innovation this is." Urdu translation: So, it is in the noble Hadith: Whoever initiates a good method will receive the reward for initiating it, and the reward of those who act upon that method will also be granted to him. A similar statement from our master Umar Farooq (may Allah be pleased with him) regarding Tarawih is: "This is a good innovation (Bid'at)." (T)

Thus, it is proven that every newly introduced matter in religion—whether it originated in the first three centuries or thereafter—based on the general application of the word 'whoever' mentioned in the Hadith "Whoever institutes a practice," is considered a 'Good Innovation' (Bid'ah Hasanah) if it aligns with Shari'a principles. It shall be praised and accepted. Conversely, if it contravenes Shari'a principles, it shall be condemned and rejected. Al-Qadi 'Iyad al-Maliki stated:

[Table/Box 2] Arabic: "Whatever was newly invented after the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is 'Bid'ah' (innovation). Bid'ah is an action that was not preceded by a similar act. What conforms to an origin from the Sunnah and is analogized upon it is 'Mahmud' (praiseworthy). What opposes the principles of the Sunnah is 'Dalalah' (misguidance), and from this is the saying of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him):" Urdu translation: Whatever new work was extracted after the Noble Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is Bid'at, and Bid'at is that action which had no prior existence. That which is in accordance with the origin of the Sunnah and has been analogized upon it is 'Mahmud' (praiseworthy), and that which is against the principles of the Sunan is

'Dalalah' (misguidance). And from the blessed saying of the Noble Prophet (peace and blessings of Allah be upon him):

Footnotes: 1. Sahih Muslim, Kitab al-Ilm, Bab Man Sanna Sunnatan Hasanatan etc., Qadeemi Kutub Khana Karachi 2/341; Musnad Ahmad bin Hanbal on the authority of Jarir bin Abdullah, al-Maktab al-Islamiyyah Beirut 4/361-62; Sunan Ibn Majah, Bab Man Sanna Sunnatan, H.M. Saeed Company Karachi, p. 18. 2. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Siyam, Bab Fadl Man Qama Ramadan, Qadeemi Kutub Khana Karachi 1/269; Insan al-Uyun fi Sirat al-Amin al-Mamun, Bab Tasmiyatihi... al-Maktabah al-Islamiyyah Beirut 1/83.

हेडर: फतावा रज़विया, खंड 23

कुछ लोगों का यह कहना कि मिलाद अपनी वर्तमान विशिष्ट शैली के साथ प्रथम तीन सदियों में मौजूद नहीं था, अतः यह नाजायज़ है, निराधार और व्यर्थ है। इसका कारण यह है कि सदियों या काल-खंडों को शरीअत का निर्णायक मानना सही नहीं है; अर्थात यह कहना कि यदि कोई कार्य अमुक युग में हो तो ठीक है और यदि किसी अन्य युग में हो तो वह गलत और पथभ्रष्टता है। शरीअत और तर्क की दृष्टि से, समय का शरीअत के निर्णय या किसी कार्य की प्रशंसा या निंदा में कोई हस्तक्षेप नहीं है। नेक कार्य किसी भी समय किया जाए, वह नेक ही है और बुरा कार्य किसी भी समय किया जाए, वह बुरा ही है।

[बॉक्स 1] अरबी: हदीस शरीफ में है: "जिसने कोई अच्छा तरीका (सुन्नत हसना) ईजाद किया, उसे उसका सवाब मिलेगा और उन लोगों का सवाब भी जो उस पर अमल करेंगे।" और इसी प्रकार का एक कथन हमारे स्वामी उमर (रज़िअल्लाहु अन्हु) का तरावीह के बारे में है: "यह कितनी अच्छी बिदअत है।" उर्दू अनुवाद: अतः हदीस शरीफ में है: जिसने अच्छा तरीका ईजाद किया तो उसे अपने ईजाद करने का सवाब भी मिलेगा और जो इस तरीके पर अमल करेंगे उनका सवाब भी उसे मिलेगा। इसी तरह का एक कौल हज़रत उमर फ़ारूक़ (रज़िअल्लाहु अन्हु) का तरावीह के बारे में है कि: "यह कितनी अच्छी बिदअत है।" (त)

अतः यह सिद्ध हुआ कि धर्म में हर नया कार्य—चाहे वह प्रथम तीन सदियों में हुआ हो या उसके बाद—हदीस के शब्द "जिसने" (मन) के व्यापक अर्थ के अनुसार, यदि वह शरीअत के सिद्धांतों के अनुकूल है, तो वह 'बिदअत-ए-हसना' (अच्छी बिदअत) है और प्रशंसनीय व स्वीकार्य होगा। और यदि वह शरीअत के सिद्धांतों के विरुद्ध है, तो वह निंदनीय और अस्वीकार्य होगा। काज़ी अयाज़ मालकी ने फरमाया:

[बॉक्स 2] अरबी: "नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के बाद जो भी नया कार्य निकाला गया, वह 'बिदअत' है। बिदअत वह कार्य है जिसका पहले कोई उदाहरण न हो। जो सुन्नत के किसी आधार के अनुकूल हो और उस पर तुलना (कयास) की जा सके, वह 'महमूद' (प्रशंसनीय) है। और जो सुन्नत के सिद्धांतों के विपरीत हो, वह 'दलाला' (पथभ्रष्टता) है। और इसी संदर्भ में नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का मुबारक कथन है:" उर्दू अनुवाद: नबी अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के बाद जो नया काम निकाला गया वह बिदअत है और बिदअत वह काम है जिसका पहले अस्तित्व न

हो। जिसकी असल सुन्नत के मुताबिक हो और उस पर कयास किया गया हो, वह 'महमूद' है, और जो सुन्नत के उसूलों के खिलाफ हो वह 'दलाला' है, और नबी अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का मुबारक कौल है:

फुटनोट्स: 1. सहीह मुस्लिम, किताब अल-इल्म, बाबू मन सन्ना सुन्नतन् हसनतन् आदि, पुरानी कुतुब खाना कराची 2/341; मसनद अहमद बिन हंबल, अल-मक्तब अल-इस्लामिया बेरूत 4/361-62; सुनन इब्न माजाह, कराची पृष्ठ 18। 2. सहीह अल-बुखारी, किताब अस-सियाम, पुरानी कुतुब खाना कराची 1/269; इंसान अल-उयून, अल-मक्तब अल-इस्लामिया बेरूत 1/83।

पेज 762/768

اور قول بعض کا کہ میلاد بایں ہیئت کذائی قرونِ ثلاثہ میں نہ تھا نا جائز ہے، باطل اور پراگندہ ہے، اس لئے کہ قرون و زمانہ کو حاکم شرعی بنانا درست نہیں یعنی یہ کہنا کہ فلاں زمانہ میں ہو تو کچھ مضائقہ نہیں اور فلاں زمانہ میں ہو تو باطل اور ضلالت ہے حالانکہ شرعاً و عقلاً زمانہ کو حکم شرعی یا کسی فعل کی تحسین و تقبیح میں دخل نہیں، نیک عمل کسی وقت میں ہو نیک ہے اور بد کسی وقت میں ہو برا ہے۔

[باکس ۱] ففی الحدیث الشریف من سن سنة حسنة فله اجرها و اجر من عمل بها، ومن هذا النوع قول سیدنا عمر رضی اللہ تعالٰی عنہ فی التراویح نعمت البدعة۔ پس حدیث شریف میں ہے : جس نے اچھا طریقہ ایجاد کیا تو اس کو اپنے ایجاد کرنے کا ثواب بھی ملے گا اور جو اس طریقے پر عمل کریں گے ان کا اجر بھی اسے ملے گا۔ اسی قسم کا ایک قول سیدنا عمر فاروق رضی اللہ عنہ کا بھی دربارہ تراویح ہے کہ یہ اچھی بدعت ہے۔ (ت)

تو ثابت ہوا کہ ہر امرِ مستحدث در دین خواہ قرونِ ثلاثہ میں ہو یا بعد بمقتضائے عموم "من" کہ حدیث میں "من سن سنة" میں مذکور ہے اگر موافقِ اصولِ شرعی کے ہے تو وہ بدعت حسنہ ہے اور محمود و مقبول ہوگا اور اگر مخالف اصولِ شرعی ہو تو مذموم اور مردود ہوگا۔ قال عیاض المالکی (قاضی عیاض مالکی رحمہ اللہ نے فرمایا :)

[باکس ۲] ما احدث بعد النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فهو بدعة والبدعة فعل ما لا سبق الیہ فما وافق اصلا من السنة ویقاس علیها فهو محمود وما خالف اصول السنن فهو ضلالة ومنه قوله علیه الصلوة والسلام: نبی اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے بعد جو نیا کام نکالا گیا وہ بدعت ہے اور بدعت وہ

فعل ہے جس کا پہلے وجود نہ ہو جس کی اصل سنت کے موافق اور اس پر قیاس کی گئی ہو وہ محمود ہے اور جو اصولِ سنن کے خلاف ہو وہ ضلالہ، اور نبی اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا قول مبارک

۱ صحیح مسلم کتاب العلم باب من سن سنة حسنة الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۳۴۱، مسند احمد بن حنبل عن جریر بن عبداللہ المکتب الاسلامیة بیروت ۴ / ۳۶۱-۶۲، سنن ابن ماجه باب من سن سنة ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۱۸ ۲ صحیح البخاری کتاب الصیام باب فضل من قام رمضان قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۲۶۹، انسان العیون فی سیرة الامین المامون باب تسمیته صلی اللہ علیہ وسلم محمدا و احمدا المکتبة الاسلامیة بیروت ۱ / ۸۳

Fatawa Rizvia, Volume 23

"Every innovation is a misguidance, etc." is of this nature. (T) And it is stated in Sirat Shami: When an innovation is presented before the rules of Sharia, if it falls under the category of obligation (Wujub), it is obligatory; if it falls under the rules of prohibition (Tahrim), it is prohibited; if it is under the recommended (Mandub), it is recommended; if it is under the disliked (Makruh), it is disliked; or if it is under the permissible (Mubah), it will be permissible. (T)

Allama Ayni states in his commentary on Sahih Bukhari: If an innovation falls under those matters which are considered good in Sharia, it is a "good innovation" (bid'at hasana). And if it falls under those matters which are considered repulsive in Sharia, it is a "repulsive innovation" (bid'at mustaqbiha). (T)

It is proven from these statements that the Wahhabis' confining of innovation only to the category of "evil innovation" (bid'at sayyi'a) and not considering its quality is a mere claim and falsehood. Rather, some innovations are good (hasana), and some are obligatory (wajiba). The ruling will be according to the general rule it falls under. As written in the beginning, the mention of the noble birth (Mawlid) falls under the verse "And as for the favor of your Lord, report [it]" (4) (And proclaim well the favor of your Lord. T). Thus, it is absolutely recommended and legislated. Allama Ibn Hajar wrote in Fath al-Mubin:

In summary, there is a consensus on the recommendation of good innovation, and on the gathering for Mawlid Sharif and people's...

Footnotes: 1 2 Al-Hawi lil-Fatawi, Chapter on the Wedding Feast, Hasan al-Maqsad fi 'Amal al-Mawlid, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 1/192. 3 'Umdat al-Qari Sharh Sahih al-Bukhari, Book of Tarawih, Chapter on the Virtue of One Who Prays During Ramadan, Beirut, 11/126. 4 Al-Qur'an al-Karim, 93/11.

Page 763 of 768

फ़तावा रिज़विया, खंड २३

"हर बिद्दत (नवाचार) गुमराही है आदि" इसी श्रेणी से है। (त) और सीरत शामी में है: बिद्दत को शरीयत के नियमों पर पेश किया जाएगा, तो जब वह वाजिबात (अनिवार्य) के नियम में आए तो वाजिब, या अगर हराम के तहत हो तो हराम, या मुस्तहब (पसंदीदा) के तहत हो तो मुस्तहब, या मकरूह (नापसंद) के तहत हो तो मकरूह, या वह मुबाह (अनुमेय) के नियम के तहत हो तो मुबाह होगी। (त)

अल्लामा ऐनी सहीह बुखारी की व्याख्या में फरमाते हैं: यदि वह बिद्दत शरीयत के पसंदीदा कार्यों में शामिल है तो वह बिद्दत-ए-हसना (अच्छी बिद्दत) होगी, और यदि वह शरीयत के नापसंद कार्यों में शामिल है तो वह बिद्दत-ए-क़बीहा (बुरी बिद्दत) होगी। (त)

इन उद्धरणों से साबित हुआ कि वहाबियों का बिद्दत को केवल बिद्दत-ए-सय्यिया (बुरी बिद्दत) तक सीमित समझना और उसकी गुणवत्ता पर ध्यान न देना केवल दावा और निराधार है। बल्कि कुछ बिद्दत बिद्दत-ए-हसना है और कुछ बिद्दत वाजिब है, जिस नियम के तहत वह आएगी वैसा ही हुक्म होगा। और यह शुरुआत में लिखा जा चुका है कि ज़िक्र-ए-विलादत शरीफ़ (मिलाद) "और अपने रब की नेमत का खूब चर्चा करो" (4) के तहत आता है, तो यह निश्चित रूप से मुस्तहब और शरीयत सम्मत है। अल्लामा इब्ने हजर ने फ़तह अल-मुबीन में लिखा है:

सारांश यह है कि बिद्दत-ए-हसना के मुस्तहब होने पर सहमति है और मिलाद शरीफ़ के आयोजन और उसके लिए लोगों के..

पाद टिप्पणियाँ: 1 2 अल-हावी लिल-फ़तावा, वलीमा का अध्याय, हसन अल-मक़्सद फ़ी अमल अल-मौलद, दार अल-कुतुब अल-इल्मियाह, बेरूत, 1/192। 3 उम्दत अल-क़ारी शरह सहीह अल-बुखारी, तरावीह की किताब, रमज़ान में क़याम करने वाले की फ़ज़ीलत का अध्याय, बेरूत, 11/126। 4 अल-क़ुरान अल-करीम, 93/11।

पृष्ठ ७६३ / ७६८

"کل بدعة ضلالة الخ" | "ہر بدعت گمراہی ہے الخ" اسی قبیل سے ہے۔ (ت) اور سیرت شامی میں ہے: تعرض البدعة علی القواعد الشریعة فاذا دخلت فی الایجاب فهی واجبة او فی قواعد التحریم فهی محرمة او المندوب فهی مندوبة او المکروه فهی مکروهة او المباح فهی مباحة (2) | بدعت کو قواعد شرعیہ پر پیش کیا جائے گا تو وہ جب وجوب کے قاعدہ میں داخل ہو تو واجب، یا اگر حرام کے تحت ہو تو حرام، یا مستحب کے تحت ہو تو مستحب، یا مکروہ کے تحت ہو تو مکروہ، یا وہ مباح کے قاعدہ کے تحت ہو تو مباح ہوگی۔ (ت)

علامہ عینی شرح صحیح بخاری میں فرماتے ہیں: ان کانت مما یندرج تحت مستحسن فی الشرع فهی بدعة حسنة وان کانت مما یندرج تحت مستقبح فی الشرع فهی بدعة مستقبحة (3) انتہی۔ | اگر وہ بدعت شریعت کے پسندیدہ امور میں داخل ہے تو وہ بدعت حسنہ ہوگی، اور اگر وہ شریعت کے ناپسندیدہ امور میں داخل ہے تو وہ بدعت قبیحہ ہوگی انتہی۔ (ت)

ان عبارات سے ثابت ہوا کہ وہابیہ کا بدعت کو صرف بدعت سیئہ میں منحصر جاننا اور اس کی کیفیت کی طرف نظر نہ کرنا محض ادعا اور باطل ہے بلکہ بعض بدعت بدعت حسنہ ہے اور بعض بدعت واجبہ ہے جس کلیہ کے تحت داخل ہو ویسا ہی حکم ہوگا، اور یہ شروع میں تحریر ہو چکا ہے کہ ذکر ولادت شریف "وَاَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ" (4) (اور اپنے رب کی نعمت کا خوب چرچا کرو۔ ت) کے تحت میں ہے تو قطعاً مندوب و مشروع ہوا۔ علامہ ابن حجر نے فتح المبین میں لکھا ہے:

والحاصل ان البدعة الحسنة متفق على ندبها وعلى المولد واجتماع۔ | یعنی بدعت حسنہ کے مندوب ہونے پر اتفاق ہے اور عمل مولد شریف اور اس کے لئے لوگوں کا

حواشی: 1 2 الحاوی للفتاوی باب الولیمة حسن المقصد فی عمل المولد دارالکتب العلمیه بیروت ۱/ ۱۹۲ 3 عمدة القاری شرح صحیح البخاری کتاب التراویح باب فضل من قام رمضان بیروت ۱۱/ ۱۲۶ 4 القرآن الکریم ۹۳/ ۱۱

Fatawa Rizwia Volume 23

People likewise	**Gathering is of the same nature.**
Look, the clarification of a gathering is also present in it, and it is in 'Musallam al-Thubut':	
Their argumentation through generalities became widespread and well-known among predecessors and successors without objection.[2]	Accepting the generality of the Shari'ah as a proof is famous and well-known among predecessors and successors without any denial. (T)
And this is also in it:	
Action according to the absolute requires absoluteness.[3]	In acting upon the absolute, absoluteness is taken into account. (T)
In 'Tahrir al-Usul' by Allama Ibn al-Humam and its commentary, it is stated:	
Action upon it is that it applies to everything to which the absolute is applicable.[4]	Action upon it is such that the ruling will be applicable to everything that falls under the absolute. (T)

Allah Almighty said (Allah Almighty said - T):

"And remember Allah often that you may succeed." [5]	**Meaning, remember Allah Almighty in abundance so that you may attain success.**
And the remembrance of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) is exactly the remembrance of God; the Sublime and Almighty Lord says to His beloved Prophet (peace and blessings of Allah be upon him):	
"And We raised high for you your renown." [6]	We have elevated your remembrance for your sake.
In the book 'Ash-Shifa', Imam Allama Qadi Iyad (may Allah have mercy on him) narrates from Sayyiduna Ibn 'Ata (may Allah hallow his secret) regarding the	

"And remember Allah often that you may succeed." [5]

Meaning, remember Allah Almighty in abundance so that you may attain success.

interpretation of this noble verse as follows:

"I have made you a remembrance of My remembrance; so whoever remembers you, has remembered Me." [7]

Meaning, He says to His most noble beloved (peace and blessings of Allah be upon him) that I have made you a remembrance from My remembrance, so whoever remembers you has indeed remembered Me.

1. Insan al-Uyun, with reference to Ibn Hajar, Chapter on naming him Muhammad and Ahmad, Al-Maktabah al-Islamiyyah, Beirut, 1/84
2. Musallam al-Thubut, Chapter Five, Issue on Generality, Matba' al-Ansari, Delhi, p. 73
3. Musallam al-Thubut, Chapter on Absolute, what points to a scattered individual, Matba' al-Ansari, Delhi, p. 119
4. At-Taqrir wa al-Tahrir, issue that the majority [hold] that the end of specification is a sum exceeding half etc., Dar al-Fikr, Beirut, 1/266-267
5. Al-Quran al-Karim, 8/45
6. Al-Quran al-Karim, 94/4
7. Ash-Shifa bi-Ta'rif Huquq al-Mustafa, Chapter One, Al-Maktabah al-Sharikat al-Sahafiyyah, 1/15

फतावा रजविया जिल्द 23

लोग भी इसी तरह[1] **इकट्ठा होना इसी श्रेणी से है।**

देखिये इसमें सभा का स्पष्टीकरण भी मौजूद है,
और 'मुसल्लम अल-थुबूत' में है:

पूर्वजों और बाद में आने वालों के बीच बिना किसी आपत्ति के व्यापक आधारों पर उनकी दलीलें प्रसिद्ध और व्यापक हो गईं।[2]

शरीयत की व्यापकता को प्रमाण मानना पूर्वजों और बाद में आने वालों के बीच बिना किसी इनकार के प्रसिद्ध और ज्ञात है। (त)

और यह भी उसी में है:

निरपेक्ष पर कार्य करना निरपेक्षता की माँग करता है।[3]

निरपेक्ष पर कार्य करने में निरपेक्षता का ध्यान रखा जाता है। (त)

अल्लामा इब्न अल-हुमाम की 'तहरीर अल-उसूल' और उसकी व्याख्या में है:

उस पर अमल यह है कि वह उन सभी पर लागू हो जिस पर निरपेक्ष सत्य आता है।[4]

इस पर अमल इस प्रकार होगा कि जिस पर निरपेक्ष सत्य आता है, उसमें हुक्म जारी होगा। (त)

अल्लाह तआला ने फ़रमाया (अल्लाह तआला ने फ़रमाया - त):

"और अल्लाह को कसरत से याद करो ताकि तुम कामयाब हो जाओ।" [5]

यानी अल्लाह तआला का ज़िक्र कसरत से करो ताकि तुम सफलता पाओ।

और नबी करीम (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) का ज़िक्र वास्तव में खुदा का ज़िक्र है, हक सुब्हानहू व तआला अपने प्यारे नबी (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) से फ़रमाता है:

"और हमने तुम्हारे लिए तुम्हारा ज़िक्र बुलंद किया।" [6]

बुलंद किया हमने तुम्हारे ज़िक्र को तुम्हारे लिए।

"और अल्लाह को कसरत से याद करो ताकि तुम कामयाब हो जाओ।" [5]

यानी अल्लाह तआला का ज़िक्र कसरत से करो ताकि तुम सफलता पाओ।

इमाम अल्लामा क़ाज़ी अयाज़ (रहमतुल्लाह अलैहि) 'शिफ़ा शरीफ' में इस आयत-ए-करीमा की तफ़सीर में सैयदुना इब्न अता (क़ुद्दिस सिर्रहु अल-अज़ीज़) से इस प्रकार उद्धृत करते हैं:

"मैंने तुम्हें अपनी याद में से एक याद बनाया, अतः जिसने तुम्हें याद किया उसने मुझे याद किया।" [7]

यानी अपने हबीब-ए-अकरम (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) से फ़रमाता है कि मैंने तुमको अपनी याद में से एक याद बनाया, लिहाज़ा जो तुम्हारी याद करे उसने मेरी याद की।

1. इंसान अल-उयून, इब्न हजर के हवाले से, नाम मुहम्मद और अहमद रखने का अध्याय, अल-मकतबा अल-इस्लामिया, बेरूत, 1/84
2. मुसल्लम अल-थुबूत, पांचवां अध्याय, व्यापकता का मसला, मतबा अल-अंसारी, दिल्ली, पृष्ठ 73
3. मुसल्लम अल-थुबूत, निरपेक्ष का अध्याय, जो बिखरी हुई इकाई पर संकेत करे, मतबा अल-अंसारी, दिल्ली, पृष्ठ 119
4. अत-तकरीर व अल-तहरीर, मसला कि बहुसंख्यक [का विचार है] कि विशिष्टता का अंत आधे से अधिक का योग है आदि, दार अल-फ़िक्र, बेरूत, 1/266-267
5. अल-क़ुरान अल-करीम, 8/45
6. अल-क़ुरान अल-करीम, 94/4
7. अल-शिफा बि-तारीफ़ हुक़ूक़ अल-मुस्तफ़ा, अध्याय एक, अल-मकतबा अल-शारिकत अल-सहाफ़िया, 1/15

1- الناس کذلک

جمع ہونا اسی قبیل سے ہے۔

لیجئے اس میں مجمع کی تصریح بھی موجود

ہے، اور مسلم الثبوت میں ہے:

شاع وذاع احتجاجهم سلفاً وخلفاً بالعمومات من غیر نکیر -2

شرع کے عموم کو حجت ماننا اسلاف واخلاف میں بلا انکار مشہور و معروف ہے۔ (ت)

اور یہ بھی اسی میں ہے:

والعمل بالمطلق یقتضی الاطلاق -3

مطلق پر عمل میں اطلاق کا لحاظ ہوتا ہے۔ (ت)

تحریر الاصول علامہ ابن الھمام اور اس کی

شرح میں ہے:

العمل به ان یجری فی کل ما صدق علیه المطلق -4

اس پر عمل یوں کہ جس پر مطلق صادق آتا ہے اس میں حکم جاری ہوگا۔ (ت)

قال اللہ تعالٰی (اللہ تعالٰی نے فرمایا۔ ت) :

"واذکروا اللہ کثیرا لعلکم تفلحون ج 5

یعنی اللہ تعالیٰ کا ذکر کثرت کرو تاکہ فلاح پاؤ۔

اور نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا ذکر

بعینہ خدا کا ذکر ہے، حق سبحانہ و تعالٰی اپنے

پیارے نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے

فرماتا ہے:

"واذکروا اللہ کثیرا لعلکم تفلحون ج 5 یعنی اللہ تعالیٰ کا ذکر کثرت کرو تاکہ فلاح پاؤ۔

"ورفعنا لک ذکرک ط 6 بلند کیا ہم نے تمہارے ذکر کو تمہارے واسطے۔

امام علامہ قاضی عیاض رحمتہ اللہ علیہ شفاء شریف میں اس آیہ کریمہ کی تفسیر میں سیدنا ابن عطاء قدس سرہ العزیز سے یوں نقل فرماتے ہیں:

جعلتک ذکرا من ذکری فمن ذکرک ذکرنی -7 یعنی اپنے حبیب اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے فرماتا ہے کہ میں نے تم کو اپنے ذکر میں سے ایک ذکر بنایا پس جو تمہاری یاد کرے اس نے میری یاد کی۔

1 انسان العیون بحواله ابن حجر باب تسمیته صلی الله علیه وسلم محمدا واحمدا المکتبة الاسلامیه بیروت ١/ ٨٤ 2 مسلم الثبوت الفصل الخامس مسئله للعموم صیغ مطبع الانصاری دہلی ص ٧٣ 3 مسلم الثبوت فصل المطلق مادل علی فرد منتشر مطبع الانصاری دہلی ص ١١٩ 4 التقریر والتحریر مسئلة الاکثر ان منتهی التخصیص جمع یزید علی نصفه الخ دار الفکر بیروت ١/ ٢٦٦-٢٦٧ 5 القرآن الکریم ٨/ ٤٥ 6 القرآن الکریم ٩٤/ ٤ 7 الشفاء بتعریف حقوق المصطفی الفصل الاول المکتبة الشرکة الصحافیة ١/ ١٥

Fatawa Ridawiyya, Volume 23

In short, no Muslim can doubt that the remembrance and praise of the Master of the Universe (Peace and Blessings of Allah be upon him) is in fact the remembrance of God. Therefore, the general ruling is that whichever way he is remembered will be good and praiseworthy. Such is the case with standing (Qiyam) at the time of mentioning the birth of the Holy Prophet (Peace and Blessings of Allah be upon him). Firstly, we do not need to prove its permissibility because everything is fundamentally permissible. Anyone who claims it is impermissible bears the burden of proof and evidence. For us, it is sufficient that there is no evidence of impermissibility. It is stated in a noble Hadith:

Arabic	Urdu Translation
What Allah has made lawful in His Book is lawful, and what He has forbidden in His Book is forbidden, and what He has remained silent about is among the things He has pardoned.[1]	Allah has made lawful what He made lawful in His Book, and forbidden what He made forbidden, and that about which He remained silent is pardoned. (T)

Yes, we also provide proof for the excellence of standing (Qiyam). The veneration and respect of the Holy Prophet (Peace and Blessings of Allah be upon him) is the very essence of faith for Muslims, and its goodness and merit are established absolutely by the Great Quran. Allah the Almighty says:

Arabic	Urdu Translation
"Indeed, We have sent you as a witness and a bringer of good tidings and a warner, that you [people] may believe in Allah and His Messenger and honor him and respect him."[2]	Indeed, We have sent you as a witness and a bearer of glad tidings and a warner, so that, O people, you may believe in Allah and His Messenger, and honor and respect the Messenger. (T)

And Allah the Almighty says:

Arabic	Urdu Translation
"And whoever honors the symbols of Allah - indeed, it is from the piety of hearts."[3]	And whoever honors the symbols of Allah, then indeed it is from the piety of the hearts. (T)

And Allah the Almighty says:

Arabic	Urdu Translation
"And whoever honors the sacred things of Allah - it is best for him in the sight of his Lord."[4]	And whoever honors the sacred things of Allah, it is better for him with his Lord. (T)

Therefore, due to the general application of these verses, whichever way the veneration of the Holy Prophet (Peace and Blessings of Allah be upon him) is performed, it will be good and praiseworthy. There is no need for separate proof for specific ways, unless a particular way...

---

[1] Jami' at-Tirmidhi, Chapters on Clothing, Chapter on what has been narrated regarding wearing fur, Amin Company Delhi, 1/206; Sunan Ibn Majah, Chapters on Foods, Chapter on eating cheese and clarified butter, HM Saeed Company Karachi, p. 249. [2] The Holy Quran 48 / 8 & 9 [3] The Holy Quran 22 / 32 [4] The Holy Quran 22 / 30

फ़तावा रज़विया, खंड 23

संक्षेप में, कोई भी मुसलमान इस बात में संदेह नहीं कर सकता कि ब्रह्मांड के स्वामी सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम का स्मरण और प्रशंसा वास्तव में ईश्वर का स्मरण है। इसलिए, सामान्य नियम यह है कि जिस किसी भी तरीके से उनका स्मरण किया जाएगा, वह अच्छा और प्रशंसनीय होगा। हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के जन्म के उल्लेख के समय खड़े होने (क़ियाम) का भी यही मामला है। सबसे पहले, हमें इसकी अनुमति सिद्ध करने की आवश्यकता नहीं है क्योंकि मूल रूप से सभी चीजें हलाल (अनुमत) हैं। जो कोई भी इसके नाजायज़ होने का दावा करता है, उस पर प्रमाण और साक्ष्य का भार है। हमारे लिए केवल इतना ही पर्याप्त है कि इसके नाजायज़ होने का कोई प्रमाण नहीं है। हदीस शरीफ में है:

अरबी

जो अल्लाह ने अपनी किताब में हलाल कर दिया वह हलाल है और जो अपनी किताब में हराम कर दिया वह हराम है और जिसके बारे में उसने खामोशी अख्तियार की वह उन चीजों में से है जिसे उसने माफ कर दिया।[1]

उर्दू अनुवाद

अल्लाह तआला ने जो अपनी किताब में हलाल कर दिया वह हलाल है और जो हराम फरमा दिया वह हराम है और जिससे सुकूत (खामोशी) अख्तियार किया वह माफ़ है। (त)

हाँ, हम क़ियाम के मुस्तहसन (उत्कृष्ट) होने का प्रमाण भी देते हैं। नबी करीम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम का सम्मान और आदर मुसलमानों के ईमान का मूल आधार है और इसकी खूबी और प्रशंसा क़ुरान-ए-अज़ीम से पूर्णतः सिद्ध है। अल्लाह तआला ने फरमाया:

अरबी

"बेशक हमने तुम्हें गवाह और खुशखबरी देने वाला और डर सुनाने वाला बनाकर भेजा, ताकि ऐ लोगो! तुम अल्लाह और उसके रसूल पर ईमान लाओ और रसूल का सम्मान और आदर करो।"[2]

उर्दू अनुवाद

बेशक हमने तुम्हें भेजा हाज़िर व नाज़िर और खुशी और डर सुनाता ताकि ऐ लोगो! तुम अल्लाह और उसके रसूल पर ईमान लाओ और रसूल की ताज़ीम व तौक़ीर (सम्मान और आदर) करो। (त)

और अल्लाह तआला ने फरमाया:

अरबी	उर्दू अनुवाद
"और जो अल्लाह की निशानियों का सम्मान करे, तो यह दिलों की परहेज़गारी (धर्मनिष्ठा) से है।"[3]	और जो अल्लाह के निशानों की ताज़ीम करे तो यह दिलों की परहेज़गारी से है। (त)

और अल्लाह तआला ने फरमाया:

अरबी	उर्दू अनुवाद
"और जो अल्लाह की मर्यादाओं का सम्मान करे, तो वह उसके लिए उसके रब के पास बेहतर है।"[4]	और जो अल्लाह की हुरमतों (मर्यादाओं) की ताज़ीम करे तो वह उसके लिए उसके रब के यहाँ भला है। (त)

अतः, इन आयतों के सामान्य अनुप्रयोग के कारण, हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम का सम्मान जिस किसी भी तरीके से किया जाएगा, वह अच्छा और प्रशंसनीय होगा और विशिष्ट तरीकों के लिए अलग से प्रमाण की आवश्यकता नहीं होगी, हाँ यदि किसी तरीके का...

---

[1] जामे तिर्मिज़ी, लिबास के अध्याय, फर पहनने के बारे में जो आया है, अमीन कंपनी दिल्ली, 1/206; सुनन इब्न माजह, भोजन के अध्याय, पनीर और घी खाने का अध्याय, एचएम सईद कंपनी कराची, पृ. 249। [2] अल-कुरानुल करीम 48 / 8 और 9 [3] अल-कुरानुल करीम 22 / 32 [4] अल-कुरानुल करीम 22 / 30

بالجملہ کوئی مسلمان اس میں شک نہیں کر سکتا کہ حضرت سرورِ کائنات صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی یاد و تعریف بعینہ خدا کی یاد ہے، پس حکم اطلاق جس جس طریقہ سے آپ کی یاد کی جائے گی حسن و محمود رہے گی ایسا ہی قیام بوقتِ ذکرِ ولادت حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم، اولاً، اس کے جواز ثابت کرنے میں ہمیں ضرورت نہیں کیونکہ کل اشیاء میں حلّت ہے، جو کوئی عدمِ جواز کا دعوٰی کرے اس پر دلیل و بینہ ہے، ہمارے لئے صرف اتنا ہی کافی ہے کہ عدم جواز کی کوئی دلیل نہیں۔ حدیث شریف میں ہے:

عربی متن	اردو ترجمہ
الحلال ما احلّ اللہ في کتابہ والحرام ما حرّم اللہ في کتابہ وما سکت عنہ فھو مما عفا عنہ۔[1]	اللہ تعالٰی نے جو اپنی کتاب میں حلال کردیا وہ حلال ہے اور جو حرام فرمادیا وہ حرام ہے اور جس سے سکوت اختیار کیا وہ معاف ہے (ت)

ہاں ہم قیام کے مستحسن ہونے کا ثبوت بھی دیتے ہیں، نبی کریم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی تعظیم و توقیر مسلمانوں کا عین ایمان ہے اور اس کی خوبی و تعریف قرآن عظیم سے مطلقاً ثابت ہے۔ قال اللہ تعالٰی:

عربی متن	اردو ترجمہ
"اِنَّآ اَرْسَلْنٰكَ شَاهِدًا وَّ مُبَشِّرًا وَّ نَذِيْرًا، لِّتُؤْمِنُوْا بِاللّٰهِ وَ رَسُوْلِهٖ وَ تُعَزِّرُوْهُ وَ تُوَقِّرُوْهُ"۔[2]	بے شک ہم نے تمہیں بھیجا حاضر و ناظر اور خوشی اور ڈر سناتا تاکہ اے لوگو! تم اللہ اور اس کے رسول پر ایمان لاؤ اور رسول کی تعظیم و توقیر کرو۔ (ت)

وقال اللہ تعالیٰ:

عربی متن	اردو ترجمہ
"وَ مَنْ یُّعَظِّمْ شَعَآئِرَ اللهِ فَاِنَّهَا مِنْ تَقْوَی الْقُلُوْبِ"۔[3]	اور جو اللہ کے نشانوں کی تعظیم کرے تو یہ دلوں کی پرہیزگاری سے ہے۔ (ت)

وقال اللہ تعالیٰ:

عربی متن	اردو ترجمہ
"وَ مَنْ یُّعَظِّمْ حُرُمٰتِ اللهِ فَهُوَ خَیْرٌ لَّهٗ عِنْدَ رَبِّهٖ"۔[4]	اور جو اللہ کی حرمتوں کی تعظیم کرے تو وہ اس کے لئے اس کے رب کے یہاں بھلا ہے (ت)

پس بوجہ اطلاق آیات حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی تعظیم جس طریقہ سے کی جائے گی حسن و محمود رہے گی اور خاص طریقوں کے لئے جداگانہ ثبوت کی ضرورت نہ ہوگی، ہاں اگر کسی طریقہ کی

---

[1] جامع الترمذی ابواب اللباس باب ماجاء فی لبس الفراء امین کمپنی دہلی ۱ / ۲۰۶، سنن ابن ماجہ ابواب الاطعمہ باب اکل الجبن والسمن ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۲۴۹ [2] القرآن الکریم ۴۸ / ۸ و ۹ [3] القرآن الکریم ۲۲ / ۳۲ [4] القرآن الکریم ۲۲ / ۳۰

Fatawa-e-Razvia Volume 23

If a prohibition is proven by Sharia, then it will certainly be forbidden. Imam Ibn Hajar Makki states in 'Al-Jawhar al-Munazzam':

[Boxed Text] Arabic: تعظيم النبى صلى الله عليه وسلم بجميع انواع التعظيم التي ليس فيها مشاركة الله تعالى في الالوهية امر مستحسن عند من نور الله ابصارهم انتهىٰ ۔ سواء ورد الشرع بخصوصه اولم يرد ذلك لان مطلق التعظيم وماحث عليه واليه فليعم كل مايسمّى باسمه۔ Urdu Translation in Box: Venerating the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) with all types of veneration that do not imply partnership with Allah Almighty in His Divinity is a commendable matter according to those whose insight Allah has enlightened. This applies whether the Sharia has specifically mentioned it or not, because absolute veneration and what it encourages and points towards should encompass everything that is called by its name. (T)

Those whom Allah Almighty has granted the light of vision, for them, standing at the time of the mention of the noble birth of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) solely out of respect and honor for His Eminence is undoubtedly good and praiseworthy, unless the deniers prove a specific prohibition of this form from the Quran and Hadith. And God willing, they will not be able to prove its prohibition until the Day of Judgment. As for why standing occurs exactly at the time of the mention of the noble birth, its reason is very bright and clear. Firstly: For hundreds of years, this has been the practice among scholars and in Islamic lands. Secondly: The leaders of the religion have explicitly stated that the veneration of the pure mention of the Master of 'Lawlak' (peace and blessings of Allah be upon him) is like the veneration of his holy self. One form of veneration is performed at the time of the arrival of a great person, and the mention of the birth of the Master of the Messengers (peace and blessings of Allah be upon him) is the mention of his arrival into this world, so this veneration is appropriate with that mention. Thirdly: At the time of the noble birth of the Master of the Universe (peace and blessings of Allah be upon him), angels stood up for his veneration. This narration exists in 'Sharaf al-Anam' authored by Allama Sheikh Qasim Bukhari. Therefore, when we also mention the noble birth, we emulate those angels because, according to the scholars of Hadith, manifesting the form and appearance of a narrated event is recommended. Thus, in Bukhari Sharif on page three, there is a narration that at the time of the descent of revelation, the Noble Messenger (peace and blessings of Allah be upon him) would recite in his heart along with Gabriel (peace and blessings be upon him) and move his lips...

1 Al-Jawhar al-Munazzam, Chapter One, Maktaba Qadriah Lahore, p. 12 Page 766 of 768

फतावा-ए-रज़विया जिल्द 23

यदि शरीयत से मनाही साबित हो जाए तो वह निश्चित रूप से मना होगा। इमाम इब्ने हजर मक्की 'अल-जौहर अल-मुनज़म' में फरमाते हैं:

[बॉक्स में टेक्स्ट] अरबी: تعظيم النبى صلى الله عليه وسلم بجميع انواع التعظيم التي ليس فيها مشاركة الله تعالى في الالوهية امر مستحسن عند من نور الله ابصارهم انتهىٰ ۔ سواء ورد الشرع بخصوصه اولم يرد ذلك لان مطلق التعظيم وماحث عليه واليه فليعم كل مايسمّى باسمه۔ बॉक्स में उर्दू अनुवाद: नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की ताज़ीम उन तमाम प्रकार की ताज़ीमों के साथ जिसमें अल्लाह तआला के साथ उसकी उलूहियत (ईश्वरत्व) में शरीक करना न आता हो, उन सबके नज़दीक एक प्रशंसनीय कार्य है जिनकी आँखों को अल्लाह तआला ने रोशन किया है। चाहे शरीयत का विशेष आदेश इस बारे में आया हो या न आया हो, क्योंकि पूर्ण ताज़ीम और वह जिसकी तरफ वह प्रेरित करती है, उसे उन सभी चीजों को शामिल करना चाहिए जिसे उस नाम से पुकारा जाता है। (त)

जिनकी आँखों में अल्लाह तआला ने दृष्टि की ज्योति प्रदान की है, उनके निकट नबी-ए-पाक (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के विलादत (जन्म) के ज़िक्र के समय खड़ा होना केवल हुज़ूर की ताज़ीम और सम्मान की दृष्टि से है, जो निःसंदेह उत्तम और प्रशंसनीय है जब तक कि इनकार करने वाले इस विशेष रूप की मनाही कुरान और हदीस से साबित न कर दें। और इंशाअल्लाह, वे कयामत तक इसकी मनाही साबित नहीं कर सकेंगे। रहा यह कि विलादत-ए-शरीफ के ज़िक्र के समय ही कयाम (खड़ा होना) क्यों है, इसकी वजह बहुत स्पष्ट और ज़ाहिर है। पहला: सैकड़ों वर्षों से उलेमा-ए-किराम और इस्लामी देशों में यही प्रचलन है। दूसरा: दीन के इमामों का स्पष्ट कथन है कि 'लौलाक' के स्वामी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पाक ज़िक्र की ताज़ीम आपकी पवित्र ज़ात की ताज़ीम के समान है और ताज़ीम के रूपों में से एक रूप किसी महान व्यक्ति के आगमन के समय अपनाया जाता है, और हुज़ूर सैय्यदुल मुर्सलीन (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की विलादत का ज़िक्र दुनिया के आलम में तशरीफ लाने का ज़िक्र है, इसलिए यह ताज़ीम इसी ज़िक्र के साथ उचित है। तीसरा: हुज़ूर सरवर-ए-कायनात (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की विलादत-ए-शरीफ के समय फरिश्ते ताज़ीम के लिए खड़े हुए थे। अल्लामा शेख कासिम बुखारी की रचना 'शरफ अल-अनाम' में यह रिवायत मौजूद है, इसलिए जब हम भी विलादत-ए-शरीफ का ज़िक्र करते हैं, तो उन फरिश्तों का स्वरूप अपनाते हैं क्योंकि मुहद्दसीन के नज़दीक वर्णित घटना के स्वरूप और आकृति को अपनाना मुस्तहब (पसंदीदा)

है। चुनांचे बुखारी शरीफ के सफ़ा तीन पर रिवायत है कि वहि (ईश्वरीय संदेश) के अवतरण के समय रसूल-ए-अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) जिब्रईल (अलैहिस्सलाम) के साथ दिल में पढ़ते और होंठों को...

1 अल-जौहर अल-मुनज़म, पहला अध्याय, मकतबा कादरिया लाहौर, पृ. 12 पृष्ठ 766 का 768

ممانعت شرعاً ثابت ہو گی تو وہ بیشک ممنوع ہو گا۔ امام ابن حجر مکی جو ہرِ منظم میں فرماتے ہیں:

[باکس میں متن] عربی: تعظیم النبی صلی اللہ علیہ وسلم بجمیع انواع التعظیم التي لیس فیھا مشارکۃ اللہ تعالی في الالوھیۃ امر مستحسن عند من نور اللہ ابصارھم انتھیٰ ۔ سواء ورد الشرع بخصوصہ اولم یرد ذلك لان مطلق التعظیم وماحث علیہ والیہ فلیعم کل مایسمّٰی باسمہ۔ باکس میں اردو ترجمہ: نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی تعظیم تمام اقسامِ تعظیم کے ساتھ جس سے الوہیت الٰہیہ میں شرکت لازم نہ آئے ہر طرح امر مستحسن ہے ان سب کے نزدیک جن کی آنکھیں اللہ تعالیٰ نے روشن کی ہیں انتہیٰ۔ خواہ شریعت کا ورود خاص اس امر میں ہو یا نہ ہو یہ اس لئے کہ مطلق تعظیم جس کی طرف اور جس پر متوجہ کی گئی تو اسم کے ہر مسمّٰی کو شامل ہوسکے۔(ت)

جن کی آنکھوں میں اللہ تعالیٰ نے نورِ بصارت بخشا ہے ان کے نزدیک یہ قیام بوقتِ ذکرِ ولادت شریف آنحضرت صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم محض بنظرِ تعظیم واکرام حضور اقدس بجالاتے ہیں بیشک حسن و محمود ہے تاوقتیکہ منکرین خاص اس صورت کی ممانعت قرآن وحدیث سے ثابت نہ کریں اور ان شاء اللہ تا قیامت اس کی ممانعت ثابت نہ کر سکیں گے۔ رہایہ کہ قیام ذکر ولادت شریف ہی کے وقت کیوں ہے اس کی وجہ نہایت روشن اور واضح ہے۔ اوّلاً: صد ہا سال سے علمائے کرام اور بلادِ اسلام میں یونہی معمول ہے۔ ثانیاً: ائمہ دین کی تصریح ہے کہ ذکرِ پاک صاحبِ لولاک صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی تعظیم مثل ذات اقدس کے ہے اور صورت تعظیم میں سے ایک صورت وقتِ قدومِ معظّم بجالائی جاتی ہے اور ذکرِ ولادت حضور سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی عالم دنیا میں تشریف آوری کا ذکر ہے تو یہ تعظیم اسی ذکر کے ساتھ مناسب

ہوئی۔ ثالثاً: وقتِ ولادت شریف حضور سرور کائنات صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے ملائکہ تعظیم کے واسطے کھڑے ہوئے تھے شرف الانام تصنیف علامہ شیخ قاسم بخاری میں یہ روایت موجود ہے اس لئے ہم بھی جب ذکر ولادت شریف کرتے ہیں تو ان ملائکہ کا تشکل پیدا کرتے ہیں کیونکہ محدثین کے نزدیک واقعہ مرویہ کی صورت اور تشکل پیدا کرنا مستحب ہے چنانچہ بخاری شریف کے صفحہ تین میں روایت ہے کہ وقتِ نزولِ وحی رسول اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم جبریل علیہ الصلوٰۃ والسلام کے ساتھ دل میں پڑھتے اور لبوں کو

1 الجوہر المنظم الفصل الاول مکتبہ قادریہ لاہور ص ۱۲ Page 766 of 768

Fatawa Rizvia, Volume 23

...used to move [their lips]; whenever Hazrat Ibn Abbas (may Allah be pleased with them) narrated this Hadith, he would move his lips just as the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) used to move them. And Hazrat Ibn Jubair also used to move his lips just as he saw Hazrat Ibn Abbas (may Allah be pleased with them) moving them. Therefore, since the representation (tashakkul) and dramatization (tamathul) of narrated events are proven from the Companions and Successors (may Allah be pleased with them all), we also create the representation and dramatization of the standing of angels in the event of Milad. Furthermore, the fact that the noble Companions and great Successors did not depict the standing of angels or decorate the Milad Sharif gathering in this specific manner does not necessitate a Shari'ah prohibition. Imam Ahmad bin Muhammad bin Qastalani states in Al-Mawahib al-Ladunniyyah:

Doing an act indicates permissibility, and the absence of action does not indicate prohibition	**The doing of an act is evidence for its permissibility, and its not being done is not an evidence for prohibition, etc. (T)**

etc.

Allama Barzanji states in 'Iqd al-Jawahir:

Indeed, standing at the mention of his noble birth (peace and blessings of Allah be upon him) has been deemed good by leaders of vision and insight. So glad tidings to him whose aim and objective is the veneration of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) etc.	**Certainly, standing at the time of the mention of the Milad Sharif of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) has been considered good by those Imams who possess knowledge of tradition and wisdom. Thus, there is happiness for that person whose purpose and intent is the veneration of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) etc. (T)**

Especially the senior scholars and Muftis of the four schools of thought in the two holy sanctuaries, Makkah al-Mukarramah and Madinah al-Tayyibah—the origin and return of religion and faith—have been celebrating Milad with standing for a long time and have been issuing fatwas of its permissibility. Then how can the label of misguidance and error be applied to them? Couplet: If infidelity arises from the Kaaba itself, where will Islam remain?

As for the reasoning from the text of Sirat-e-Shami, all of that is false, because Allama Burhanuddin Halabi, in 'Insaan al-'Uyun fi Sirat al-Amin al-Ma'mun', quotes the aforementioned text and says in the commentary:

That is, but it is a good innovation because	**Meaning, but this is a good innovation because...**

1. Sahih al-Bukhari, Chapter on how the revelation started to the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/3
2. Al-Mawahib al-Ladunniyyah
3. 'Iqd al-Jawahir fi Mawlid al-Nabi al-Azhar, Jamia Islamia Lahore, p. 25

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 23

...हिलाते थे; जब भी हज़रत इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) यह हदीस बयान करते थे, तो वे अपने होंठ वैसे ही हिलाते थे जैसे अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) हिलाते थे। और हज़रत इब्न जुबैर भी वैसे ही हिलाते थे जैसे उन्होंने हज़रत इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) को हिलाते देखा था। इसलिए, जब सहाबा और ताबेईन (रज़ियल्लाहु अन्हुम अजमईन) से वर्णित घटनाओं का रूप (तशक्कुल) और चित्रण (तमसुल) सिद्ध है, तो हम भी मिलाद की घटना में फ़रिश्तों के खड़े होने का रूप और चित्रण पैदा करते हैं। इसके अलावा, महान सहाबा और महान ताबेईन द्वारा फ़रिश्तों के खड़े होने का चित्रण न करना या मिलाद शरीफ़ की महफ़िल को इस विशिष्ट ढंग से न सजाना शरीयत में मनाही का कारण नहीं है। इमाम अहमद बिन मुहम्मद बिन कस्तलानी बुखारी की शरह 'अल-मवाहिब अल-लदुन्निय्या' में फ़रमाते हैं:

किसी कार्य का करना उसके जायज़ होने का प्रमाण है, और न करना मनाही का प्रमाण नहीं है

किसी काम का किया जाना उसके जायज़ होने की दलील है और न किया जाना मना करने की दलील नहीं है इत्यादि। (त)

इत्यादि।

अल्लामा बरज़ंजी 'अक्द अल-जवाहर' में फ़रमाते हैं:

निश्चित रूप से, उनके(सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पवित्र जन्म के उल्लेख के समय खड़े होने को उन इमामों ने अच्छा माना है जो रिवायत और दरायत (ज्ञान और बुद्धि) वाले हैं। तो उस व्यक्ति के लिए सौभाग्य है जिसका उद्देश्य और लक्ष्य नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का सम्मान करना है इत्यादि।

बेशक आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के मिलाद शरीफ़ के ज़िक्र के समय खड़ा होने को उन इमामों ने जो रिवायत और दरायत वाले हैं, अच्छा माना है। तो उस व्यक्ति के लिए सौभाग्य है जिसकी मुराद और मक़सूद का उद्देश्य नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की ताज़ीम (सम्मान) हो इत्यादि। (त)

विशेष रूप से हरमैन शरीफ़ैन, मक्का मुकर्रमा और मदीना तैयबा, जो दीन और ईमान का मूल और केंद्र हैं, वहां के बड़े उलमा और चारों मज़हबों के मुफ़्तियान मुद्दतों से मिलाद के साथ 'क़ियाम' (खड़े होने) को अपनाते आए हैं और इसके जायज़ होने का फ़तवा देते आए हैं। फिर उन पर गुमराही और

पथभ्रष्टता का आरोप कैसे लगाया जा सकता है? कविता: यदि कुफ़्र काबा से ही उठ जाए, तो मुसलमान कहाँ रहेंगे?

रही बात सीरत-ए-शामी की इबारत से दलील की, तो वह सब बातिल (झूठ) है, क्योंकि अल्लामा बुरहानुद्दीन हलबी ने 'इंसान अल-उयून फ़ी सीरत अल-अमीन अल-मामून' में उक्त इबारत को उद्धृत करके शरह में फ़रमाया है:

यानी लेकिन यह बिदअत-ए-हसना (अच्छी नवीनता) है क्योंकि	**यानी लेकिन यह बिदअत-ए-हसना है क्योंकि...**

1. सहीह अल-बुख़ारी, बाब: रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर वह्य का आरम्भ कैसे हुआ, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 1/3
2. अल-मवाहिब अल-लदुन्निय्या
3. अक्द अल-जवाहर फ़ी मौलिद अन-नबी अल-अज़हर, जामिया इस्लामिया लाहौर, पृ. 25

पृष्ठ 767 का 768

ہلاتے تھے، حضرت ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما جس وقت یہ حدیث روایت کرتے تو اپنے لبوں کو ہلا دیتے جس طرح کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ہلاتے تھے، اور حضرت ابن جبیر بھی ہلاتے تھے جیسا کہ حضرت ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما کو ہلاتے دیکھا۔ پس جبکہ صحابہ اور تابعین رضوان اللہ تعالٰی علیہم اجمعین سے واقعہ مرویہ کا تشکل اور تمثّل ثابت ہے تو ہم بھی واقعہ میلاد میں قیام ملائکہ کا تشکل اور تمثّل پیدا کرتے ہیں، باقی صحابہ کرام اور تابعین عظام کا قیام ملائکہ کا تشکل نہ بنانا اور محفل میلاد شریف کو ہیئت کذائی کے ساتھ آراستہ نہ کرنا مستلزم منع شرعی نہیں۔ امام احمد بن محمد بن قسطلانی بخاری مواہب لدنیہ میں فرماتے ہیں:

الفعل یدل علی الجواز وعدم الفعل لا یدل علی المنع الخ۔

کسی کام کا کیا جانا جواز کی دلیل ہے اور نہ کیا جانا منع کرنے کی دلیل نہیں الخ۔ (ت)

علامہ برزنجی عقدالجواہر میں فرماتے ہیں:

قد استحسن القیام عند ذکر مولدہ الشریف ائمۃ ذورؤیۃ ودرایۃ فطوبی لمن کان تعظیمہ صلی اللہ علیہ وسلم مرامہ ومرماہ الخ۔

بیشک آپ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے میلاد شریف کے ذکر کے وقت کھڑا ہونے کو ان اماموں نے جو صاحب روایت ودرایت ہیں اچھا جانا ہے تو اس شخص کیلئے سعادت ہے جس کی مراد ومقصود کی غرض نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی تعظیم ہو الخ۔ (ت)

علی الخصوص حرمین شریفین مکہ معظمہ ومدینہ طیبہ مبداء و مرجع دین وایمان کے اکابر علماء ومفتیان فضلائے مذاہب اربعہ مدتوں سے میلاد مع قیام کرتے آئے اور اس کے جواز کا فتویٰ دیتے آئے، پھر ان پر ضلالت اور گمراہی کا اطلاق کیونکر ہو سکتا ہے۔ ع چہ کفر از کعبہ برخیزد کجا ماند مسلمانی رہا عبارت سیرت شامی سے استدلال، سو وہ سب باطل، کیونکہ علامہ برہان الدین حلبی انسان العیون فی سیرت الامین المامون عبارت مذکورہ کو نقل کرکے شرح میں فرماتے ہیں:

ای لکن ہی بدعة حسنة لانہ یعنی لیکن یہ بدعت حسنہ ہے کیونکہ

1 صحیح البخاری باب کیف بدء الوحی الی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۲ 3 المواہب اللدنیہ 3 عقد الجواہر فی مولد النبی الازہر جامعہ اسلامیہ لاہور ص ۲۵

Fatawa Razawiyya, Volume 23.

Not every innovation (Bid'ah) is blameworthy. **(T)**

And in the same place:

Indeed, the act of standing (Qiyam) during the mention of the name of the Prophet (peace and blessings be upon him) was practiced out of piety and religious devotion by Imam Taqi al-Din al-Subki, a scholar of the Ummah and a leader among leaders. The prominent Sheikhs of Islam in his era followed him in this matter. Ended. And Allah knows best what is correct, and to Him is the return of the giver. (T)

Written by the sinful servant Ahmad Raza Barelvi, may he be forgiven, through the intercession of Muhammad al-Mustafa, the Unlettered Prophet, peace and blessings be upon him.

[Seal Text:] Written by the sinful servant Ahmad Raza Barelvi, may he be forgiven, Through Muhammad al-Mustafa, the Unlettered Prophet (PBUH). Muhammadi Sunni Hanafi Qadri 1301 AH Abdul Mustafa Ahmad Raza Khan

Note: Volume 23 concludes the discourse on 'Gatherings and Assemblies'. Volume 24 will begin, God willing, with the topic of 'Vain pastimes and amusement'.

1 Insan al-Uyun fi Sira al-Amin al-Ma'mun, Chapter on naming him Muhammad or Ahmad, Al-Maktaba al-Islamiyya, Beirut, 1/83. 2 Insan al-Uyun fi Sira al-Amin al-Ma'mun, Chapter on naming him Muhammad or Ahmad, Al-Maktaba al-Islamiyya, Beirut, 1/83.

Page 768 of 768

फ़तावा रज़विया, जिल्द 23.

हर बिदअत (नवाचार) निंदनीय नहीं होती। **(त)**

और इसी स्थान पर है:

उम्मत के विद्वान और इमामों के मुक़्तदा (नेता) इमाम तक़ी अल-दीन सुबकी से हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के ज़िक्र-ए-पाक के समय दीनदारी और परहेज़गारी के तौर पर क़ियाम (खड़ा होना) साबित है और आपके ज़माने के मशायख़-ए-इस्लाम ने इस मामले में आपकी पैरवी की है। इति। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है और उसी की ओर लौटकर जाना है। (त)

इसे गुनहगार बंदे अहमद रज़ा बरेलवी ने अल्लाह के फ़ज़ल से लिखा, जो मुहम्मद मुस्तफ़ा, नबी-ए-उम्मी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का उम्मती है।

[मुहर का लेख:] इसे गुनहगार बंदे अहमद रज़ा बरेलवी ने लिखा, अल्लाह उन्हें क्षमा करे, मुहम्मद मुस्तफ़ा नबी-ए-उम्मी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के सदक़े में। मुहम्मदी सुन्नी हनफ़ी क़ादरी 1301 हिजरी अब्दुल मुस्तफ़ा अहमद रज़ा ख़ान

नोट: जिल्द 23 'मजलिसों और महफ़िलों' के बयान पर समाप्त हुई। जिल्द 24 इंशा अल्लाह 'लहवो लअब' (खेल-कूद और मनोरंजन) के शीर्षक से शुरू होगी।

1 इंसान अल-उयून फ़ी सीरत अल-अमीन अल-मामून, बाब तसमियतिही (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) मुहम्मद या अहमद, अल-मकतबा अल-इस्लामिया, बेरूत, 1/83 2 इंसान अल-उयून फ़ी सीरत अल-अमीन अल-मामून, बाब तसमियतिही (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) मुहम्मद या अहमद, अल-मकतबा अल-इस्लामिया, बेरूत, 1/83

पेज 768/768

لیس کل بدعۃ مذمومۃ-۱ **ہر بدعت مذموم نہیں ہوتی۔ (ت)**

اور اسی مقام میں ہے:

قد وجد القیام عند ذکر اسمہ صلی اللہ علیہ وسلم من عالم الامۃ ومقتداء الائمۃ دینا وورعا الامام تقی الدین السبکی و تابعہ علی ذلک مشائخ الاسلام فی عصرہ۲ انتھی- واللہ تعالٰی اعلم بالصواب والیہ مرجع الوھاب۔

دین و تقوٰی میں امت کے عالم اور اماموں کے مقتداء امام تقی الدین سبکی سے حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام کے ذکرِ پاک کے وقت قیام ثابت ہے اور آپ کے زمانہ کے مشائخ نے اس معاملہ میں آپ کی پیروی کی ہے انتھی- واللہ تعالٰی اعلم بالصواب والیہ مرجع الوہاب- (ت)

کتبہ العبد المذنب احمد رضا بریلوی عفی عنہ بمحمد المصطفٰی النبی الامی صلی اللہ علیہ وسلم

[مہر کی تحریر:] کتبہ العبد المذنب احمد رضا بریلوی عفی عنہ بمحمد المصطفٰی النبی الامی صلی اللہ علیہ وسلم محمدی سنی حنفی قادری ۱۳۰۱ عبد المصطفٰی احمد رضا خان

نوٹ جلد ۲۳ مجالس و محافل کے بیان پر ختم ہوئی جلد ۲۴ ان شاء اللہ لہو و لعب کے عنوان سے شروع ہوگی۔

1 انسان العیون في سیرۃ الامین المأمون باب تسمیتہ صلی اللہ علیہ وسلم محمدا او احمدا المکتبۃ الاسلامیۃ بیروت ۱ / ۸۳ 2 انسان العیون في سیرۃ الامین المأمون باب تسمیتہ صلی اللہ علیہ وسلم محمدا او احمدا المکتبۃ الاسلامیۃ بیروت ۱ / ۸۳